STANISŁAW SKORUPKA

SŁOWNIK frazeologiczny języka polskiego

2

słownik
frazeologiczny

STANISŁAW SKORUPKA

Słownik
FRAZEOLOGICZNY JĘZYKA POLSKIEGO

TOM DRUGI

WIEDZA POWSZECHNA

WARSZAWA 1968

Obwoluta, okładka, karta tytułowa
JÓZEF CZESŁAW BIENIEK

Redaktorzy
BARBARA GERS, MARIA GOSZCZYŃSKA, ZOFIA ŁOSSAN,
BARBARA PAKOSZ, MARIA ZAGRODZKA

Redaktor techniczny
JANINA HAMMER

Korektorzy
ALICJA MORYŚ I KRYSTYNA WYSOCKA

R

raban 1. *pot.* Okropny, straszliwy **r.** ⟨*hałas, zgiełk, gwałt*⟩. 2. Robić, podnieść **r.** Narobić rabanu.

rabat 1. Znaczny **r.** ⟨*zniżka, opust*⟩. 2. Kupić, sprzedać z rabatem. Udzielić rabatu. Uzyskać **r.**

rabunek 1. Jawny, systematyczny, zuchwały **r.** 2. Ofiara rabunku. Ślady rabunku. 3. Udział w rabunku. Dokonać rabunku. Popełnić, uprawiać **r.** Rzucić się do rabunku, na **r.** 4. **r.** trwa; rabunki zdarzają się.

rabunkowy Mord, napad **r.** *przen.* Gospodarka **r-a.**

raca 1. **r.** gwiaździsta, płomienista, świetlna. 2. **r.** sygnałowa. 3. *przen.* **r.** dowcipów, konceptów. 4. Błysnąć, pękać, strzelać, wystrzelić jak **r.**: Okrzyki jak race wystrzeliły w powietrze. *Goj. Rajs. I, 196.* 5. Puścić, wypuścić racę.

rachować 1. **r.** k o g o, c o: ludzi, lata itp. 2. **r.** do iluś: do stu, do tysiąca itp. 3. **r.** co na kopy, setki, tysiące itp. ⟨*jest czego kopy, setki, tysiące, jest czego dużo*⟩. 4. **r.** na palcach, na liczydłach. 5. *przestarz.* **r.** na ile ⟨*szacować*⟩: Całe obejście rachują na tysiące. *Sewer Biedr. 149.* 6. **r.** n a k o g o, n a c o ⟨*polegać na kim, na czym, zaufać komu, czemu*⟩: Zawsze i wszędzie rachować na mnie może. *Morzk. Jerzy 8.* Na taki pewny dochód niełatwo jest rachować. *Dąbr. M. SPP.* 7. *daw.* **r.** k o g o k i m, c z y m, z a k o g o, z a c o ⟨*uważać, poczytywać za kogo, za co*⟩: Rachują go człowiekiem, który się gotów strzelać za najmniejsze ubliżenie. *Sztyrm. Pow. II, 96.* Rachowali [go] za ladaco. *Ibid. I, 133.*

rachować się 1. **r.** się z k i m ⟨*obliczać się, rozliczać się*⟩: Pływał z łasztami zboża na Motławę, sam z kupcami się rachował. *Twórcz. 12, 1953, s. 137.* 2. **r.** się z k i m, z c z y m ⟨*nie lekceważyć kogo, czego*⟩: Trzeba wystrzegać się frazesów, ale rachować się z faktami. *Prus Wyb. 123.* 3. **r.** się z groszem, ze słowami, z sumieniem.
przysł. 4. Kochajmy się jak bracia, rachujmy się jak Żydzi.

rachuba ● 1. **r.** ⟨*rachowanie, liczenie*⟩: **r.** czasu. 2. Bez rachuby ⟨*nie licząc*⟩: Rzucał jej pieniądze bez rachuby za każdą usługę. *Bal. Bur. 105.* 3. *daw.* Robić co z rachuby ⟨*z wyrachowania*⟩: Rodzice wydają ją za innego, z rachuby. *Tarnow. Studia I, 150.* 4. Tracić rachubę ⟨*mylić się w rachowaniu*⟩: Którego dziś mamy? [...] już człowiek rachubę traci. *Żukr. Dni, 62.*
● 5. **r-y** ⟨*plany, nadzieje, widoki*⟩: **r-y** polityczne. 6. **r-y** n a c o: Rachuba na słabowitość Fiedora zawiodła: przeżył on potężną organizację fizyczną Batorego. *Szuj. Rozt. 40.* 7. Brać co w rachubę ⟨*brać pod uwagę, uwzględniać*⟩: Musimy wziąć w rachubę wszystko, co wiemy o oskarżonym. *Tarn. Sprawa, 23.* 8. Mieć w czym swoje rachuby. Mylić się w rachubach: Czyżby omylił się w swych rachubach? Miałby go zawieść najdroższy na świecie człowiek? *Brosz. Op. 56.* 9. Pokrzyżować komu, przekreślić czyje rachuby ⟨*unicestwić plany*⟩: To, czego się dowiedziała, przekreślało poniekąd wszystkie jej rachuby. *Perz. Las 128.* 10. Wchodzić w rachubę ⟨*mieć znaczenie, liczyć się*⟩: Pojedynki, odbywane po mniejszych miastach, nie wchodziły w rachubę. *Sienk. SPP.* 11. Zawieść się w rachubach. 12. Rachuby omyliły kogo; zawodzą, zawiodły.
● 13. Wydział rachuby ⟨*rachunkowości*⟩.

rachunek (*lm* rachunki) 1. Pobieżny, prosty, ścisły, zawiły **r.** 2. pamięciowy. 3. Biegły w rachunkach. 4. **r.** bieżący ⟨*konto*⟩: Miałam jeszcze zawsze trochę pieniędzy na rachunku bieżącym. *Nałk. Z. Kob. 87.* 5. **r.** otwarty ⟨*konto, kredyt*⟩. 6. Słony **r.** ⟨*duża należność*⟩: Zapłacić słony rachunek. 7. **r.** c z e g o ⟨*obliczenie*⟩: **r.** kupna, sprzedaży; strat, zysków. 8. *przen.* **r.** sumienia ⟨*roztrząsanie win*⟩. 9. *mat.* **r.** różniczkowy, całkowy; **r.** prawdopodobieństwa; *przen.* Doświadczenia ostatnich czasów uczą, że rachunek prawdopodobieństwa zawodzi. *Bogusz. Żel. 62.* 10. **r.** z a c o ⟨*należność*⟩: **r.** za książki, za mięso itp. 11. Bez rachunku ⟨*nie licząc, nie oszczędzając*⟩: Fundują, jeść, pić i palić dają bez rachunku. *Brzoza Bud. 100.* 12. Na czyj **r.** ⟨*na czyj koszt, na czyje konto*⟩: Jeszcze dwie butelki na mój rachunek. *Prus Now. II, 34.* 13. *przen.* Dość po męsku obchodziła się z sercowymi sprawami i małych grzeszków nie zapisywała za wielki rachunek. *Chłęd. Barok. 362.* 14. Dać co, brać co (w sklepie) na czyj

r. ⟨*na kredyt*⟩. **15.** Pod rachunkiem ⟨*licząc, pod liczbą*⟩: Przekazać co komu pod rachunkiem. **16.** *daw.* Brać pod r., w r. ⟨*pod uwagę*⟩: Śmiało wypowiadał to, czego oni wcale nie brali pod rachunek. *Prus Far. II, 144.* Ma wydatki osobiste tak małe, że można ich prawie nie brać w rachunek. *Orzesz. Bieguny 245.* **17.** Kontrolować, płacić, zapłacić, przejrzeć, (u)regulować, sprawdzać, wyrównać, załatwić r. ⟨*należność*⟩: *przen.* Galant z tego doktora, oto jak wyrównuje swoje rachunki. Auto i piękny pierścień na ręku Agnieszki. *Goj. Ziemia 159.* **18.** Kupić, wziąć, sprzedać itp. na r. ⟨*na kredyt*⟩: A Łęcki kupuje u nas?... — Częściej bierze na rachunek. *Prus Lalka I, 45.* **19.** Mieć na rachunku ⟨*na koncie*⟩. **20.** Mieć r-i (w porządku) ⟨*dowody, kwity na wydatki*⟩. **21.** Mieć z kim r.: a) ⟨*mieć zobowiązanie pieniężne*⟩; b) ⟨*mieć z kim porachunki*⟩: W to mi graj i ja z tym bestią mam rachunek. *Krasz. Zadora 66.* **22.** Obciążyć, otworzyć, zamknąć czyjś r. ⟨*konto*⟩. **23.** Prowadzić, robić r-i. **24.** Przedstawić, wypisać, wystawić, złożyć r. ⟨*dowód należności, zapłaty*⟩. **25.** Składać, zdawać komu z czego r. ⟨*sprawę*⟩. **26.** Stracić r.: Zaczął liczyć kamienice, ale przerwał, bo stracił rachunek. *Morc. Ptaki 128.* **27.** Ukończyć, zamknąć r-i: *przen.* Zrozpaczony młodzian zdecydował się ukończyć rachunki z życiem. *Prus Now. II, 122.* **28.** Uprościć r. **29.** Uznać r. **30.** Wpisać na r. ⟨*na konto*⟩. **31.** Żądać rachunku. **32.** r. wynosi, zgadza się; z rachunku wypada, że...

rachunkowość Prowadzić r.

rachunkowy 1. Błąd r. ⟨*w rachunku, w rachowaniu*⟩. **2.** Księga r-a ⟨*handlowa*⟩. **3.** Sprawozdanie, zestawienie r-e ⟨*zawierające wpływy i wydatki*⟩. **4.** Wydział r. ⟨*wydział rachuby*⟩.

racja ● **1.** Święta, zupełna r. ⟨*słuszność*⟩: Pani ma świętą rację. *Ritt. Dom. 131.* **2.** r. fizyka! r.! to r.! ⟨*słusznie, dobrze*⟩. **3.** r. n a c o lub d o c z e g o ⟨*argument na co*⟩: Przytoczył niejedną na to rację. *SPP.* Musiał widocznie mieć jakieś do tego racje. *SPP.* **4.** r. bytu ⟨*przyczyna, powód, podstawa*⟩. **5.** r. stanu ⟨*przyczyny, cele, względy polityczne*⟩: [Jadwiga] stała się obrończynią i wyrazicielką polskiej racji stanu. *Dąbr. J. Dzieje 241.* **6.** Bez racji, nie bez racji: Bez racji się gniewa. *Troc.* Nie bez racji wielkie zbiorniki retencyjne buduje się w rejonach górskich rzek. **7.** Bez dania racji ⟨*bez powodu*⟩: Rzuciła się na niego bez dania racji. *Jun. Bracia 182.* **8.** Z racji czego (dobroci, głodu, wiedzy itp.) ⟨*z powodu czego*⟩. **9.** Z jakiej racji ⟨*z jakiego powodu*⟩: Nie wiem, doprawdy, z jakiej racji zostałem wybrany. *Bał. Radcy 13.* **10.** Dowodzić racji, czyjej racji ⟨*słuszności*⟩: Próbowała dowodzić swojej racji, ale w gruncie rzeczy była już przekonana. *Dąbr. M. Znak 112.* **11.** Mieć, przyznać, uznać rację ⟨*słuszność*⟩. **12.** Nie mieć racji. **13.** Mieć swoją rację, opierać na czym swoje r-e ⟨*swój, sobie tylko wiadomy powód*⟩: Stolnikowa ci dała rekuzę, bo tak się jej podobało. Musiała ona mieć swoją rację. *Kaczk. Murd. I, 177.* **14.** Przytaczać różne (swoje) r-e ⟨*różne powody, argumenty*⟩. **15.** Widzieć rację ⟨*powód*⟩: Ja nie widzę racji, żeby im odmawiać. *Bał. Dom 16.*

● **16.** r. żywnościowa ⟨*porcja*⟩. **17.** Dzienna, tygodniowa itp. r.; podwójna r. **18.** r. c z e g o (słoniny, chleba itp.). **19.** Wydzielać, rozdawać r-e.

racjonalistyczny ⟨*oparty na racjonalizmie, nacechowany racjonalizmem*⟩: Epoka r-a. r. pogląd. Umysł r.

racjonalizatorski ⟨*odnoszący się do racjonalizacji, propagujący racjonalizację, oparty na racjonalizacji*⟩: Pomysł, ruch r.

racjonalny r-a gospodarka ⟨*przemyślana, oparta na wiedzy*⟩. r-e odżywianie; r. trening.

raczyć ● **1.** r. co zrobić ⟨*być łaskawym*⟩: Ledwie raczyła spojrzeć. *Żuł. Rzeka 29.*

● **2.** r. k o g o c z y m ⟨*gościć, częstować*⟩: Raczyli nas hojnie, czym tylko mogli, ale szczególnie porterem [...] nas spoili. *Gocz. Wspom. II, 3.*

raczyć się r. się c z y m ⟨*traktować, ugaszczać*⟩: Raczyli się tanim winem i podejrzanymi konceptami. *Żer. Dzieje II, 24.*

rad 1. r. k o m u, c z e m u: Starzec rad gościom. *Rom. Poezje II, 29.* **2.** r. z k o g o, z c z e g o: Wrócił do domu rad z rozmowy. *Grusz. An. Żak. 20.* **3.** r. nierad ⟨*pomimo swej woli, z konieczności*⟩: Radzi nieradzi poszli. *Żer. SPP.* **4.** r. bym z duszy serca, ale nie mogę. **5.** r. co robić: Przyjaciół masz, co wszędzie radzi z tobą iść. *Słob. Wiersze 100.* **6.** r. bym wiedzieć, co u was słychać.

przysł. **7.** Czym chata bogata, tym rada.

rada ● **1.** Cenna, dobra, mądra, przyjacielska, skuteczna, zbawienna, zdrowa, zgubna, życzliwa r. ⟨*radzenie, porada*⟩. **2.** Trudna r. ⟨*trudno*⟩: Trudna rada: żołnierzem jestem i rozkaz spełnić muszę. *Małysz. Listy 365.* **3.** Ani do rady, ani do zwady ⟨*do niczego*⟩. **4.** r. w radę ⟨*radząc, naradziwszy się*⟩: Rada w radę postanowiono obudzić wodza. *Skiba Poziom. 280.* **5.** Po radę ⟨*aby poradzić*⟩: Teraz do mnie po radę! Wszystko na mojej głowie. *Winaw. Znajom. 46.* **6.** Dać komu, czemu radę, dać sobie z kim, z czym radę ⟨*poradzić sobie, znaleźć sposób*⟩: Musi on być cymes, kiedy moja Basiunia rady mu dać nie może. *Dygas. Pióro 51.* Podsunął go jej pod światło, ledwo dając sobie radę z kartkowaniem. *Breza Uczta 383.* **7.** Nie dam rady temu ciężarowi ⟨*nie uradzę, nie udźwignę, nie uniosę go*⟩. *SW.* **8.** *pot.* Nie da rady! ⟨*co robić; trudno; tak musi być*⟩: Nie da rady! Oni tu tak zawsze mówią, już taka widać moda! *Bogusz. Kura 176.* **9.** Dawać komu rady, udzielać rad ⟨*radzić*⟩. **10.** Iść, pójść za czyją radą. **11.** Kierować się czyimi radami. **12.** Nie ma na kogo, na co rady ⟨*nic nie można poradzić, zrobić*⟩: Nie ma innej rady. Na upór nie ma rady. *SW.* **13.** Nie szczędzić, nie żałować rad. **14.** Odrzucić czyją radę. **15.** Prosić, pytać kogo o radę. **16.** Przyjąć czyją radę. **17.** Słuchać, usłuchać czyjej rady. **18.** Służyć komu radą. **19.** Szukać na co rady. **20.** Uczynić, zrobić co za czyjąś radą, z czyjejś rady ⟨*gdy ktoś poradził*⟩: Za radą Wajdy Teofil naznaczył spotkanie w innym miejscu niż poprzednio. *Par. Niebo 113.* **21.** Udawać się, zwracać się do kogo po radę. **22.** Wspierać kogo radą. **23.** Zasięgać (czyjej) rady. **24.** Znaleźć na co, na kogo radę ⟨*poradzić, zaradzić czemu*⟩: Na to wszystko znajdzie się rada. *Rudn. A. Morze 409.* **25.** Jest na co r. ⟨*można na*

co poradzić⟩: Jest na to rada. Sprowadzi się saperów i dokończy dzieła. *Prusz. Karabela 122.* **26.** Moja r. jest taka ⟨*ja radzę, żeby...*⟩: Moja rada jest taka: nie odkładać wyjazdu, tylko zaraz jechać.

przysł. **27.** Gdy szukasz rady, strzeż się zdrady. **28.** Gdzie głupia rada, gotowa zwada. **29.** Głowa do rady, nie od parady.

⊕ **30.** r. ⟨*zgromadzenie obradujące*⟩: R. Bezpieczeństwa (w Organizacji Narodów Zjednoczonych). r. familijna ⟨*zgromadzenie krewnych*⟩. r. nadzorcza (w spółdzielni, w przedsiębiorstwie). r. narodowa: gromadzka, miejska, powiatowa, wojewódzka r. narodowa. *hist.* R. Nieustająca. r. sądowa. r. pedagogiczna (w szkole). r. wojenna. r. zakładowa (w instytucji, w fabryce). R. Państwa. R. Ministrów. R. Stanu. **31.** Wybory do rad. **32.** Na radzie ⟨*w czasie obrad rady*⟩: Sprawa będzie rozpatrywana na radzie. **33.** Przewodniczyć radzie. **34.** Rozwiązać radę. **35.** Wezwać kogo na radę ⟨*na obrady*⟩. **36.** Wybierać radę, do rady. **37.** Zasiadać w radzie. **38.** Zwołać *daw.* złożyć radę.

radarowy Antena r-a. Fala r-a. Służba r-a: Znowu odezwały się syreny. Służba radarowa meldowała, że samoloty nieprzyjacielskie wracają. *Melc. SPP.* Urządzenie r-e.

radca r. handlowy, prawny. Tajny r.; r. dworu.

radio **1.** Czułe, dobre, selektywne; stare, złe r. ⟨*radioodbiornik*⟩. **2.** Polskie R. ⟨*instytucja*⟩. **3.** Zasięg radia ⟨*fal radiofonicznych*⟩. **4.** Instalować, zakładać r. ⟨*urządzenie radiofoniczne*⟩. **5.** Nadawać, transmitować co; ogłaszać co przez r. ⟨*za pomocą urządzeń radiowych*⟩: Koncert Chopinowski nadawany będzie przez radio w piątek o godz. 20. **6.** Nastawić r. na co; otworzyć, zamknąć r.; włączyć, wyłączyć r. ⟨*radioodbiornik*⟩: Nastawić r. na jakąś stację, na krótkie, długie fale. **7.** Pracować w r. a. w radiu ⟨*w instytucji radiowej*⟩. **8.** Słuchać radia ⟨*audycji radiowych*⟩. **9.** Słuchać czego przez r. ⟨*słuchać audycji nadawanych za pomocą radia*⟩: Słuchać przez radio sprawozdania sportowego. **10.** r. gra, nadaje program, muzykę, słuchowisko itp. **11.** r. łapie stację. **12.** r. odezwało się, zamilkło.

radiostacja **1.** r. kablowa; morska; nadawcza, odbiorcza; r. polowa; przenośna. **2.** r. małej, dużej mocy. **3.** Maszt radiostacji. **4.** Spiker radiostacji. **5.** Montować radiostację. **6.** Włączyć, wyłączyć radiostację. **7.** r. działa, jest czynna: Na terenie kraju jest czynnych kilka radiostacji.

radiowy **1.** Antena r-a. **2.** Aparat, głośnik, nadajnik, odbiornik r. **3.** Audycja r-a ⟨*nadawana przez radio*⟩. **4.** Dziennik, komunikat r. **5.** Fale r-e. **6.** Odbiór r. **7.** Powieść r-a. **8.** Program r. **9.** Słuchacz r. ⟨*radiosłuchacz*⟩. **10.** Słuchawki r-e. **11.** Słuchowisko r-e. **12.** Spiker r. **13.** Stacja, rozgłośnia r-a. **14.** Wszechnica r-a.

radosny **1.** r-a chwila ⟨*przyjemna, pełna radości*⟩. **2.** r-a młodość ⟨*wesoła, szczęśliwa*⟩. **3.** r-a nowina; wieść r-a ⟨*pomyślna, sprawiająca, wywołująca radość*⟩. **4.** r. okrzyk, śmiech ⟨*wyrażający radość*⟩. **5.** r-a twórczość.

radość **1.** Bezgraniczna, beztroska, błoga, doskonała, dziecinna, dzika, głęboka, gwałtowna, najwyższa, niebiańska, niekłamana, niesłychana, niewymowna, niezmącona, niezmierna, oszałamiająca, ożywcza, wewnętrzna, żywiołowa r. **2.** r. c z e g o a. z c z e g o: r. istnienia, uczuć, życia. Radość z pomyślnej nowiny. *Dąbr. M. SPP.* **3.** r. w c z y m: Radość w duszy, w sercu. **4.** Chwile, dreszcz, fala, łzy, nadmiar, objawy, okrzyki, oznaki, szał, szczyt, uśmiech, wybuch radości. **5.** Pełen radości. **6.** Pijany, upojony radością. **7.** W przystępie radości. **8.** Z radością ⟨*radośnie*⟩: Powitała go z taką radością i tak go częstowała, że to zwróciło uwagę. *Goj. Dziew. I, 165.* **9.** Błyszczeć, jaśnieć, jarzyć się, kipieć, promieniować radością, z radości, *przestarz.* od radości ⟨*o kimś, o czyjej twarzy, o czyich oczach*⟩: Kmicicowi oczy jarzyły się od radości, że jego zdanie przemogło. *Sienk. Pot. IV, 39.* **10.** Budzić, sprawić r. Czuć, odczuwać r. Doznawać, doświadczać radości. **11.** Dzielić, podzielać czyją r. Dzielić się, poić się; tryskać radością. **12.** Hamować, zamącać, zatruwać czyją r. Napoić, napawać kogoś (czyjeś serce) radością. **13.** Nie posiadać się, podskoczyć, płakać, wariować, szaleć z radości. **14.** Nie zaznać radości. **15.** Objawiać, okazywać, wyrażać r. **16.** Oddać się radości. **17.** Powściągać, tłumić, mącić r. **18.** Rodzi coś r. **19.** Wpadać w r. Wywołać czyją r. **20.** r. bierze, chwyta, obejmuje, ogarnia, opanowuje, porywa, przejmuje kogo. **21.** r. bije od kogo, z twarzy, z oczu czyich; maluje się na twarzy czyjej, w oczach czyich. **22.** r. kipi. **23.** r. opromienia kogo, co (twarz czyją): Rozjaśnią się twarze dzieci, a twarze matek opromieni radość. *Melc. Statek 53.* **24.** r. przejmuje kogo, czyje serce. **25.** r. rozpiera, rozsadza, przepełnia kogo (serce, piersi). **26.** r. świeci w oczach czyich. **27.** r. trwa, rośnie, znika. **28.** r. udziela się. **29.** r. wybucha, wzrasta. **30.** r. zalewa serce. **31.** r. zapanowuje.

przysł. **32.** Obiecanka cacanka, a głupiemu radość. **33.** Po smutku radość, po radości smutek. **34.** Starość nie radość.

radować r. k o g o: Raduje mnie myśl, że wyście wszyscy tam weseli. *Sienk. Koresp. I, 256.* r. oczy ⟨*podobać się z wyglądu*⟩: [Dęby] radujące oczy doskonałością swych rozgałęzień. *Weys. Józ. Puszcza 13.*

radować się **1.** r. się c z y m: Jego mazurskie serce radowało się przewagą polskich rycerzy. *Sienk. Krzyż. II, 208.* **2.** r. się k o m u, c z e m u: W duszy radował się światu. *Par. Zegar 68.* **3.** r. się z c z e g o: Szczerze radował się z każdego jej przyjazdu. *Święt. Nałęcze 5.* **4.** Serce się raduje: Jak poczniemy śpiewać, a lasy nam wtórować, aż się serce raduje, tak pieśń nasza daleko rozlega się. *Krasz. Jerm. 25.* **5.** *przestarz.* r. się o d c z e g o: Aż się chłopskim dzieciom dusza raduje od tej cielęcej wesołości. *Dygas. Now. V, 160.*

radykalny **1.** r-e poglądy, przekonania ⟨*postępowe*⟩. **2.** Ruch r. **3.** r-e stronnictwo. **4.** r-a kuracja, r-e lekarstwo, r. sposób ⟨*skuteczna(-e,-y)*⟩: Mieć na co radykalny sposób. **5.** r-a zmiana ⟨*całkowita*⟩.

radzić **1.** r. c o ⟨*poradzić, zaradzić*⟩: Tu na gwałt trzeba coś radzić. *Dąbr. M. Noce II, 73.* **2.** r. c o k o m u ⟨*zalecać, doradzać*⟩: Radzę wam, trzymajcie się ode mnie z daleka. *Żukr. Kraj. 196.* Doktorzy radzą mu całkowity spokój. *SPP.* **3.** r. k o g o,

c o: Jegomość radzi doktora. *Sewer Biedr. 62.* **4.** r. sobie ⟨*dawać sobie radę*⟩: Niełatwo było zgadnąć, w jaki sposób radził sobie przy tablicy. *Par. Niebo 225.* **5.** r. n a d c z y m ⟨*prowadzić narady, naradzać się*⟩: W zgodzie i pojednaniu radźmy nad ważnymi sprawami. *Wikt. Papież 157.* **6.** r. o k i m, o c z y m: Radźcie o sobie. *Mick. SPP.*

radzić się **1.** r. się (bez dopełn.): Rozmawiały dość długo, obydwie zakłopotane, i radziły się. *Łus. Pam. 37.* **2.** r. się k o g o, c z e g o: r. się lekarza, przyjaciela, żony. Radź się serca własnego, niczyjej powagi tu nie słuchaj. *Mick. Tad. 317.* **3.** r. się o k o g o: Radziła się o kaszlące dziecko. *Prus Now. III, 5.*

przysł. **4.** Nie radź się starego, ale bywałego. **5.** Wszystkich się radź, a jednego słuchaj.

radziecki Człowiek, lud, obywatel r.: Przyglądałem się gigantycznej manifestacji pierwszomajowej ludu radzieckiego. *Andrz. SPP.* Republika r-a. Rząd r. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), *skrótowo*: Związek Radziecki.

rafa ⟨*skała podwodna, długa ławica kamienista lub piaszczysta*⟩: r. koralowa. Rzucić (statek) na rafę. Rozbić się o rafę.

raj **1.** r. wymarzony, wyśniony ⟨*to, o czym się marzyło, czego się pragnęło*⟩. **2.** r. utracony ⟨*to, co było bardzo piękne, dobre itp., a czego już nie ma*⟩. 3. Rozkosze raju. **4.** r. na ziemi ⟨*coś bardzo dobrego, pięknego*⟩: Miejsce to położone u podnóża skał niebotycznych, nad samym brzegiem jeziora, otoczone ogrodami cytrynowymi, zdaje się być rajem na ziemi. *Ziel. W. Wspom. 159.* **5.** r. d l a k o g o: Ustronie to określę jako raj dla myśliwych. *Fiedl. A. Biz. 163.* **6.** Jak w raju ⟨*bardzo dobrze, pięknie, wygodnie itp.*⟩: Czuje się jak w raju. *Kunc. Dni 173.* U mnie będzie ci jak w raju, do roboty już nie pójdziesz. *Grusz. Ar. Hut. 70.* **7.** Wydawać się rajem: Po szalejącej na dworze wichurze lodowate wnętrze wydawało się rajem. *Wierchy 1948 s. 247.*

przysł. **8.** Rada by dusza do raju (ale jej grzechy nie puszczają). **9.** Baj, baju, będziesz w raju.

rajd r. kolarski, motocyklowy, narciarski, samochodowy.

rajski **1.** r-e jabłuszko ⟨*odmiana jabłka*⟩. **2.** r. ogród ⟨*piękny*⟩. **3.** r. ptak: W dekoracji [fajansów belwederskich] przeważają motywy dalekiego wschodu: rajskie ptaki, stylizowana egzotyczna roślinność. *Prz. Artyst. 2, 1952, s. 59.* **4.** r-e życie ⟨*wygodne*⟩.

rak ● **1.** r. morski, rzeczny ⟨*skorupiak*⟩: Łowić r-i. **2.** Czerwony jak r., zaczerwienić się jak r.: Twarz zaczyna mnie palić i po chwili jestem czerwony jak rak. *Cent. Foka 50.* **3.** r. utrapiony, zatracony ⟨*nieznośny mały dzieciak*⟩. **4.** *astr. geogr.* Gwiazdozbiór Raka. Znak Raka. Zwrotnik Raka. **5.** Iść, posuwać się, pełznąć rakiem, raczkiem ⟨*na czworakach*⟩: Walek rakiem posuwał się pod burtą. *Dygas. Złam. 78.* **6.** *daw.* Iść, posuwać się, pełznąć itp. na raku, raczku, rakach, raczkach, po raku, raczku ⟨*tyłem albo wolno, albo na czworakach*⟩: Upadł na ziemię i popełzał na rakach ku drzwiom. *Wójc. Klechdy I, 125.* Tyś wtedy ledwie po raku łaziła. *Berw. Pow. I, 272.* **7.** Piec, spiec, upiec raka, r-i, raczki ⟨*zaczerwienić się*⟩: [Rejent] bardzo zmieszał się, spiekł raka i ręce obie schował w jedną kieszeń fraka. *Mick. Tad. 342.* **8.** Pokazać, gdzie r-i zimują ⟨*dokuczyć komu*⟩. **9.** Wie, gdzie r-i zimują ⟨*o kimś przebiegłym, domyślnym, sprytnym*⟩. **10.** Wybrać jak r-i z saka ⟨*łatwo zdobyć, podejść, złapać itp.*⟩: Niech się kupy, na miły Bóg, trzymają, bo ich wojewoda wileński jako raki ze saka wybierze. *Sienk. Pot. III, 75.*

przysł. **11.** Jak rak świśnie, a ryba piśnie ⟨*nigdy*⟩. **12.** Na bezrybiu i rak ryba.

● **13.** r. gardła, żołądka, płuc itp. a. r. w gardle, żołądku, płucach itp. ⟨*nowotwór*⟩. **14.** Stadium raka: Ma ostatnie stadium raka w żołądku. *Dąbr. M. Noce II, 211.* **15.** Chorować, zachorować na raka. Dostać, mieć raka. **16.** r. żre, toczy organizm.

rakieta ● **1.** r. dymna, spadochronowa, sygnalizacyjna, świetlna, wysokościowa ⟨*raca, pocisk*⟩. **2.** r. dwustopniowa, trzystopniowa, wielostopniowa a. dwuczłonowa, trójczłonowa itp.; r. nośna; r. dalekiego zasięgu. **3.** Różnokolorowe r-y. *przen.* r. erudycji, dowcipu: Wszędzie [...] fajerwerki słów tylko, rakiety erudycji, trochę blasku, a zresztą: dym! dym i nicość. *Sienk. Szkice I, 235.* **4.** Światła rakiet. **5.** Puszczać, wystrzelać rakietę. **6.** r. błyska; gaśnie; migoce; pęka, wybucha. **7.** r. oślepia. **8.** r. pojawia się, wypływa na niebo, szybuje, wzlatuje, wylatuje, wzbija się, wystrzela.

● **9.** r. tenisowa ⟨*przyrząd do gry*⟩. **10.** Rewers rakiety. **11.** Naciągnąć rakietę.

rakietowy ● Broń r-a, pocisk r. Lotnictwo r-e. Napęd r. Samolot, pojazd r. Silnik r. Wyrzutnia r-a. ● Struny r-e.

rakowy Szyjki r-e. Zupa r-a.

rama, ramka **1.** Drewniana, dębowa, jesionowa itp., metalowa, srebrna, złota, pozłacana, złocona, rzeźbiona itp. r. **2.** r. obrazu. **3.** r. od obrazu ⟨*wzięta od obrazu*⟩. **4.** r. do obrazu ⟨*przeznaczona do oprawy obrazu*⟩. **5.** r. okienna. **6.** r. z drzewa, z metalu. **7.** Oprawić obraz w r-y, r-i; *przen.* Oprawić kogo w r-y, r-i ⟨*czcić przesadnie, odsunąć od życia, kłopotów, pracy*⟩: To święta... — mawiali jedni. — W ramki ją oprawić [...] i modlić się do niej. *Gomul. Mieszczka 56.* **8.** r-y c z e g o ⟨*zakres, granica*⟩: Skromne ramy artykułu nie pozwalają na wyczerpanie zagadnienia. *Pol. Szt. Lud. 3, 52, s. 163.* **9.** Ująć, wcisnąć, wtłoczyć co w r-y (czego): Historia o pięknym ogrodzie, kalece i żółtych kwiatach została napisana, została wciśnięta w ramy jeszcze jednego opowiadania stylistycznego na dowolny temat. *Goj. Dziew. II, 10.* **10.** Coś wchodzi w r-y (czego): Bliższa analiza tej polityki nie wchodzi jednak w ramy niniejszego studium. *Lab. Studia 176.* **11.** Przekraczać, przerastać r-y czego, wybiegać, wychodzić, wykraczać poza r-y (czego): To już wykracza poza ramy, które zakreśliłem sobie dla tego pamiętnika. *Rosen Wspom. 18.* **12.** Nakreślić, rozszerzyć r-y (czego). **13.** Mieścić się, tkwić, zamknąć co, zamknąć się, zawrzeć co w ramach (czego): Tęgie i nowe dzieła wielu pisarzy mieściły się doskonale w ramach starego teatru. *Boy Flirt IX, 63.* Niepodobna tego epizodu zawrzeć w tak ciasnych ramach. *Krasz. SW.* **14.** Wyjść z ram (czego): Nie żądajmy od wier-

szopisa, aby, nie będąc tytanem, wyszedł z ram swego wieku. *Bem Studia 37.*

ramię (*lm* ramiona) ● **1.** Alabastrowe, gołe, obnażone, podniesione, pulchne, spadziste, toczone r-a; r-a śnieżnej białości; dzielne, mocne, muskularne, potężne, szerokie, wątłe, wąskie, żelazne r-a ⟨*barki, bary*⟩. **2.** Uścisk ramion. **3.** Na odległość ramienia: Ketling z Wołodyjowskim trzymali się długi czas w objęciach, to odsuwając się wzajem od siebie na odległość ramienia, to znów łącząc się w uścisku. *Sienk. Wołod. III, 81.* **4.** Szeroki, wąski w ramionach. **5.** r. c z y j e a. c z e g o ⟨*przedstawiciel siły, wykonawca*⟩: Narzędziem ruiny stali się urzędnicy, których zwano ramieniem królewskim. *Korzon SW.* **6.** *przen.* Mściwe r. ⟨*zemsta*⟩: Kalimach, chroniący się w Polsce przed mściwym ramieniem Rzymu [...] zarówno Włochom, jak Polsce samej uświadamiał jej potęgę. *Kot Złot. 3.* **7.** *przen.* Zbrojne r. ⟨*siła zbrojna, człowiek uzbrojony, ręka uzbrojona*⟩: Zbrojne r. narodu (o armii). Tymi siłami były masy plebejskie, których zbrojne ramię stanowiła nowa wzorowa armia. *Państwo 11, 1950, s. 19.* **8.** Zbrojnym ramieniem ⟨*siłą, zbrojnie*⟩: Będzie przymuszonym wziąć go samego, a wszystkie jego dobra zbrojnym ramieniem pozabierać. *Narusz. Hist. VI, 200.* **9.** r. przy ramieniu, r. w r. ⟨*tuż obok jeden drugiego*⟩: Iść, siedzieć, leżeć, stawać, walczyć itp. r. przy ramieniu, r. w r. Idą wpół sennie, wpół przytomnie, głowa przy głowie, ramię przy ramieniu. *Szmag. Dymy 17.* Siedział koło niej, ramię w ramię. *Goj. Dzień 117.* **10.** Z duszą na ramieniu ⟨*bojąc się*⟩; mieć duszę na ramieniu ⟨*bać się*⟩: Jedną ręką trzyma się za grzywę, nogi rozstawione [...] zgarbiony i z duszą na ramieniu. *Sienk. Koresp. I, 322.* **11.** Z ramienia ⟨*mocno, całym zamachem ramienia*⟩: Bić, ciąć, walić, uderzać itp. z ramienia. Pochwycił w ręce stylisko i z dziwną rozkoszą zaczął walić z ramienia w głaz. *Żer. Nawr. 269.* **12.** Z czyjego ramienia ⟨*jako czyj przedstawiciel; z czyjego upoważnienia*⟩: Działać, wysłać kogo, być gdzie itp. z czyjego ramienia. Z ramienia jakiej instytucji obywatele występują? *Andrz. Wojna I, 237.* Wizytatorowie z ramienia Szkoły Głównej objeżdżali szkoły. *Brück. Kult. III, 297.* Posłować z ramienia rzeczypospolitej, króla. **13.** Brać, chwytać, pochwycić, porwać, wziąć kogo w r-a ⟨*w objęcia*⟩; *przen.* Już noc majowa wzięła w ramiona uśpioną ziemię. *Grudz. Idea 58.* **14.** Brać, wziąć kogo a. co na r-a ⟨*na barki*⟩: Szczepan musi pana brać na ramiona i wynosić z domu. *Żer. Rzeka 42.* **15.** *przen.* Brać krzyż na ramiona ⟨*borykać się z losem*⟩: Wiem, że każdy silny człowiek bierze swój krzyż na ramiona i idzie w świat. *Reym. Ferm. II, 32.* **16.** Włożyć brzemię, krzyż na czyje r-a ⟨*spowodować czyje cierpienie, kłopoty, nieszczęście*⟩: Widzisz słabość moją... o Panie, wybacz! Nazbyt ciężkie brzemię włożyłeś dzisiaj na moje ramiona... *Staff Igrz. 134.* **17.** Na r. broń! ⟨*komenda wojskowa*⟩. **18.** Być prawym ramieniem kogo ⟨*być prawą ręką kogo, być głównym pomocnikiem*⟩. **19.** Chodzić, iść (z kim); prowadzić, trzymać, ująć, wziąć kogo pod r.; wsunąć komu dłoń pod r.: Szli pod ramię, zatrzymując się przed wystawami. *Par. Niebo 239.* **20.** Trzymać się pod r-a. **21.** Chwycić, ciągnąć, targać kogo za ramię. **22.** Dołożyć ramienia ⟨*pomóc*⟩: Jakże pragnął dołożyć ramienia do pracy nad realizacją dzieła. *Żer. Przedw. 94.* **23.** *książk.* Dosięgnąć kogo mściwym ramieniem a. kogoś dosięgło mściwe r. ⟨*zemścić się, ktoś zemścił się na kim*⟩: W obawie, aby go mściwe ramię Juliusza gdzie bądź nie dosięgło, chciał już dla osobistego bezpieczeństwa pojechać do Stambułu. *Siem. L. Kart. 29.* **24.** Dźwigać, nieść co na ramionach: *przen.* Łatwiejże polec w wojnie, niż dźwigać odpowiedzialność za nią na ramionach. *Sienk. Pot. I, 277.* **25.** Iść z czym na ramieniu (ze strzelbą, z workiem); nieść co (kosę, worek) na ramieniu a. na ramionach. **26.** Klepać kogo po ramieniu ⟨*jako wyraz protekcjonalności, lekceważenia; przen. lekceważyć kogo, okazywać komu protekcjonalność*⟩. **27.** Kłaść, położyć komu dłoń, rękę na ramieniu. **28.** Leżeć, spoczywać w czyich ramionach. **29.** *przen.* Mieć, poczuć skrzydła u ramion; z ramion, u ramion wyrastają komu skrzydła ⟨*czuć się szczęśliwym, ktoś czuje się szczęśliwym*⟩: Czułem się szczęśliwy: jakbym miał skrzydła u ramion. *Sienk. Listy I, 240.* Zdawało mu się, że z ramion wyrastają mu skrzydła; radość ogarnęła go jak wicher i leciał na czele Tatarów, aż iskry sypały się spod kopyt jego konia. *Sienk. Pot. VI, 146.* **30.** Mówić, rzucać (słowa) przez r. ⟨*odchodząc, obejrzawszy się*⟩: Rzucił mi przez ramię, żebym poczekał. *Brand. M. Troja 96.* **31.** Narzucić, zarzucić co na r-a (marynarkę, płaszcz, szal). **32.** Nosić płaszcz na dwóch ramionach ⟨*być dwulicowym*⟩: Był to człowiek całe życie noszący płaszcz na dwóch ramionach, a przy tym tchórz wielki. *Zapał. Pam. I, 19.* **33.** Objąć, ogarnąć, opasać, opleść, otoczyć, przygarnąć kogo ramieniem. **34.** Odsłaniać r-a: Białe jej ubranie wysmukłą postać tylko aż do piersi kryje, odsłaniając ramiona i łabędzią szyję. *Mick. Tad. 12.* **35.** Opierać się, wspierać się, wesprzeć się na czyim ramieniu a. o czyje r.: Szła wsparta o ramię męża. *Wędr. 41, 1901, 803.* **36.** Oprzeć głowę na czyim ramieniu. **37.** Opuścić r-a ⟨*zrezygnować*⟩: Jeżeli sprawy nie dadzą się w ten sposób ułożyć, opuszczam ramiona. *Choj. Alkh. IV, 170.* **38.** Osunąć się, zsunąć się z ramion (o nakryciu). **39.** Otworzyć, roztworzyć, rozłożyć, rozewrzeć, rozpostrzeć, rozkrzyżować r-a: Rozkrzyżował ramiona na kształt drogowskazu. *Mick. SW.* **40.** [*germ.*!] Padać, rzucać się w r-a ⟨*padać, rzucać się w objęcia*⟩. *SPP.* **41.** Pchać komu kogo w r-a a. kogo w r-a czyje ⟨*narzucać komu kogo*⟩ *zob.* pchnąć. **42.** Pochylić, przygarbić r-a ⟨*jako oznaka zmęczenia, starości, przen. zmęczyć się*⟩. **43.** Podać r., służyć ramieniem: Podał ramię pierwszej lepszej blisko niego stojącej pannie. *Orzesz. Pam. II, 19.* Służę ramieniem pani podstolinie dobrodziejce! *Aud. Zbieg. 110.* **44.** Podłożyć r-a pod głowę. **45.** Przeciągać się w ramionach: Pani Kościeniecka szczególnym ruchem przeciągnęła się w ramionach. *Żer. Przedw. 193.* **46.** Przewiesić, przerzucić co przez r. (np. płaszcz; broń, torbę myśliwską, aparat fotograficzny). **47.** Przyjąć kogo z otwartymi ramionami ⟨*serdecznie, chętnie, gościnnie*⟩: Przyjmą ich z otwartymi ramionami — są to bowiem ich bracia. *Żer. Opow. II, 202.* **48.** Przypaść do ramion (ojca). **49.** Przypiąć komu skrzydła do ramion ⟨*czynić szczęśliwym*⟩: Są istoty, którym kilka rubli zarobku skrzydła do ramion przypina. *Święt. A. Obraz. I, 65.* **50.** Siedzieć z założonymi ramionami ⟨*mając ramiona splecione przed sobą; przen. nic nie robić*⟩: A gdy matka dalej siedziała z założonymi ra-

mionami i patrzała w okno, sam przyniósł papiery. *Peip. Lat 9.* **51.** Skrzyżować r-a (na piersiach). **52.** Skulić r-a ⟨*jako oznaka strachu, przen. przestraszyć się*⟩: Skuliwszy ramiona, naciągnął kapocinę omal na całą głowę. *Kow. W. Dal. 245.* **53.** Spleść r-a, spleść się ramionami. **54.** Szukać ukojenia w ramionach czyich. **55.** Traktować kogo przez r. ⟨*lekceważąco*⟩: Mickiewicza traktowali ci panowie trochę przez ramię. Krasiński był dla nich krystalizacją ducha polskiego. *Chłęd. Pam. II, 98.* **56.** Tulić (kogo) w ramionach: Kobieta długo nie mogła się uspokoić, tuląc w ramionach dziecko. *Was. W. Pierw. 103.* **57.** Uczepić się czyjego ramienia, trzymać się czyjego ramienia. Uwiesić się, zwiesić się u czyjego ramienia. **58.** Uwolnić się z czyich ramion. **59.** Wesprzeć, podeprzeć kogo ramieniem ⟨*dać komu pomoc*⟩: Zrobił gwałtowny krok, aby podbiec i podeprzeć ramieniem słaniającego się towarzysza niedoli. *Wikt. Papież 232. przen.* Wsparty dzielnym króla polskiego ramieniem poobalał bałwany Pomorzan i Lutyków. *Lel. Polska IV, 57.* **60.** Wtulić głowę w r-a. **61.** Wyciągać r-a, wyciągać do kogo, ku komu r-a ⟨*zrobić ruch rąk, jakby się chciało kogo uściskać, przen. ruchem tym wyrażać różne uczucia, zwykle miłości, pragnienia, pożądania kogo lub czego*⟩: Wyciągała ramiona, aby go objąć klęczącego i przyciągnąć ku sobie. *Goj. Dziew. II, 170.* Ona się po raz pierwszy z snu błogiego budzi, postrzega świat — ku niemu wyciąga ramiona. *Ziel. G. Poezje I, 293.* **62.** (Wz)ruszyć ramionami ⟨*jako znak niewiedzy, obojętności, pogardy; przen. nie wiedzieć, być obojętnym, pogardzać*⟩: Gniewać się nie można, a tylko ruszyć litośnie ramionami. *Prz. Tyg. Życia 34, 1875, s. 403.* Maria wzruszyła ramionami: — Nie przychodzi na próby, nie wiem... i — co mnie to obchodzi. *Goj. Dziew. I, 88.* **63.** Zaglądać komu przez r.: Co chwila zagląda mi przez ramię: muszę kryć się z listem. *Groza Wład. II, 217.* **64.** Zarzucić komu ramiona na szyję. **65.** Zrzucić co z ramion: Zrzuciła z ramion płaszcz. *Żer. Przedw. 193.* **66.** r. komu obwisło, zwisło; r-a opadły komu: Wreszcie osłabł, zwisł, ramiona mu opadły. *Brand. K. Sams. 375.* **67.** r-a czyje oplotły kogo. **68.** r. czyje sięga daleko ⟨*władza czyja*⟩.

ramowy Antena r-a. Plan, program r. Umowa r-a.

rampa r. kolejowa, ładownicza. r. sceniczna. r. świetlna.

rana **1.** r. bolesna, cięta, ciężka, darta, dokuczliwa, dotkliwa, głęboka, jątrząca się, kłuta, lekka, niebezpieczna, nie zagojona, otwarta, postrzałowa, poważna, powierzchowna, szarpana, śmiertelna, świeża, tłuczona, zaogniona, zapiekła, żywa. **2.** r. n a c z y m a. w c z y m: na czole, na ręku, na nodze; w brzuchu, w płucach, w szyi itp. **3.** r. o d c z e g o lub z c z e g o: od stłuczenia, od ognia, od postrzału, od szpady; z ukąszenia. **4.** Blizna rany a. po ranie, brzegi rany. **5.** Balsam na r-y. **6.** Okryty ranami ⟨*mający wiele ran*⟩. **7.** *przen.* Serdeczne r-y ⟨*wielkie cierpienie, ból moralny*⟩: Czy znalazłem w niej serce, które by potrafiło zapomnieć i zagoić rany serdeczne, które krwawiły się jeszcze. *Orzesz. Pam. III, 94.* **8.** r. serca, r. w duszy: Odnowić, zakrwawić ranę serca. Nosić ranę w duszy. *SFA.* **9.** O, r-y! r-y boskie, na r-y boskie ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdziwienie, przerażenie itp.*⟩: O, rany, ludzie kochani, taka sama krowa, łaciata! *Twórcz. 4, 1954, s. 134.* Najmniej piętnaście korcy z morga, sypie tak, że rany boskie. *Dąbr. M. Noce II, 247.* Na rany boskie [...] Ja o tym na śmierć zapomniałam. *Dąbr. M. Noce II, 50.* **10.** Na r-y Chrystusa! ⟨*zaklęcie się*⟩: Za szalonego uchodzić będę, ale na rany Chrystusa się klnę, że tak jest. *Rzew. H. Gorę 92.* **11.** Miły, dobry, łagodny, zgodny itp. choć go do rany przyłożyć, że do rany przyłożyć, do rany przyłożyć a. przyłóż ⟨*bardzo miły, dobry itp.*⟩: Człek był miły, choć go do rany przyłożyć, dla kobiet galant. *Krasz. Szalona 198.* Widzi pani, jaki jestem zgodny: do rany mię przyłożyć. *Żer. Przedw. 177.* Dobre dziecko, że do rany przyłóż. *Sewer Biedr. 68.* **12.** Bandażować, obmywać, obwiązywać, opatrywać, przemywać, przewiązywać, przewijać ranę. **13.** Cierpieć r-y: Poszedł się bić i cierpiał poniewierkę i rany. *Dąbr. M. Noce III, 13.* **14.** Dotknąć (czyjej) rany ⟨*dotknąć drażliwej dla kogo sprawy; urazić kogo*⟩: Gdy ktoś dotyka istotnej rany, choćby w tym celu, by ją uzdrowić, chory niechybnie syknie z bólu. *Sienk. Mieszan. 170.* Czuła ranę życia tych dwojga ludzi, a lękała się jej dotknąć. *Orzesz. SPP.* **15.** Goić ranę. Jątrzyć, rozjątrzać, rozdzierać, rozdrapać, rozognić ranę. **16.** Leczyć r-y. Leczyć kogo, siebie z ran; leczyć się, wyleczyć się, wygoić się z ran. **17.** Lizać r-y, lizać się, wylizać się z ran ⟨*leczyć się, dobrzeć, zdrowieć*⟩: Powiadają, że się z ran wylizał. *Szan. Teatry 87.* **18.** Otrzymać ranę. Odnieść r-y: Mało zostało takich, którzy by ran nie odnieśli. *Kras. Życia VIII, 192.* **19.** Płynąć, wypływać z rany: Krew płynie z rany. **20.** Przysięgać na r-y Chrystusa. **21.** Sondować ranę. **22.** Umrzeć, paść z ran. **23.** Zadać komu ranę, zadać ranę czym: Ktoś w jej serce wepchnął nóż ostry i zadał jej ranę głęboką. *Zap. G. Dzień 64.* Są sądzeni za rany nożem zadane. *Krasz. Kartki 715.* **24.** Zakleić ranę plastrem. Zaszywać ranę. **25.** r. boli, broczy, doskwiera, dokucza, goi się, jątrzy się, krwawi, narywa, odnawia się, otwiera się, pali, paskudzi się, piecze, przysycha, ropieje, ślimaczy się, zaognia się, zabliźnia się, zasklepia się.

przysł. **26.** Cudza rana nie boli. **27.** Czas goi (leczy) rany. **28.** Łatwiej ranę zadać, niźli zgoić.

randka Pierwsza r.; r. z kim: z sympatią, z narzeczoną, z (własnym) mężem. Iść na randkę. Chodzić na r-i. Mieć z kim randkę. Umawiać się na randkę.

ranek **1.** Cichy, mglisty, mroźny; późny, wczesny r. **2.** Jasny, pogodny, świeży jak r.: Nie wiem, kiedy więcej mnie wzrok twój zachwyca, czy gdy świeży jak ranek, czy kiedy się znuży. *Słonim. Son. 40.* **3.** *przen.* r. życia. **4.** Rankiem, wczesnym rankiem, rankami: Wstaje rankiem i szykuje brata do szkoły. *Goj. Rajs. I, 142.* Rankami matka bywała u córki. *Krasz. Brühl 252.* **5.** Jednego, pewnego ranka: Jednego ranka galonowany lokaj przyniósł mu bilet. *Krasz. Poeta 99.* **6.** Cały r. ⟨*przez cały ranek*⟩: Cały ranek cierpliwie opalaliśmy się w słońcu. *Borow. Kron. 25.* **7.** Co ranka: Tak co wieczora, co ranka [...] wraz wypływa Świtezianka. *Mick. Ball. 28.* **8.** Do ranka, do białego ranka: Zachwyci wszystkich, obudzi tyle interesu, że do białego ranka gotowi by go słuchać. *Sztyrm. Pow. I, 211.* **9.** Nad rankiem: Usypiam zwykle nad rankiem. *Orzesz. Na dnie II, 32.* **10.** O wczesnym, szarym, białym ranku: O wczesnym ranku rozlegały

się tu i owdzie, od strony Turków, wystrzały. *Gomul. Miecz II, 134.* **11.** Od ranka, od wczesnego ranka: Od wczesnego ranka dzieci szykowały się do szkoły. **12.** Od ranka do wieczora: Pracuje od ranka do wieczora. *SPP.* **13.** Ranki i wieczory: Ranki i wieczory we łzach go czekam i trwodze. *Mick. Ball. 30.* **14.** W ranek, w pewien, w ten itp. ranek: Do dębu poszedł z powitaniem w śliczny letni ranek. *Rodz. Dew. 44.* **15.** Z ranka, z samego, wczesnego itp. ranka: Pójdziemy z samego ranka w jęczmienisko. *Krzywosz. Rusał. 126.* **16.** r. świta, zaświtał, wstaje, powstaje.

przysł. **17.** Jak ranek mglisty, wieczór przezroczysty.

ranga **1.** Wysoka r. **2.** r. wojskowa; r. majora, pułkownika itp. **3.** Otrzymać rangę: Otrzymałem rangę podpułkownika, co stanowiło nagrodę. *Grąb. Podróże III, 232.* **4.** Mieć, osiągnąć rangę kogo. **5.** Według rangi? Sadowiono każdego wedle rangi, urzędu. *Kras. Podstoli 141.* **6.** W randze: Skończyłem kampanię w randze majora. *Prus Emanc. I, 231* ⟨*jako major*⟩. Opuścić służbę, wychodzić z wojska w randze kogo: Wyszedł z wojska w randze generała. *SW.* **7.** Z rangą: Pełnił urząd regenta z rangą porucznika kawalerii narodowej. *Smol. W. Pisma II, 391.* **8.** *przen.* r. społeczna, kulturalna itp. czego. **9.** *przen.* Ktoś jakiej rangi ⟨*jakiegoś rzędu*⟩: Czytelnik próżno szuka w numerze choćby wzmianeczki o pisarzach tej rangi, co Dąbrowska, Parandowski. *Twórcz. 6, 1955, s. 203.*

ranić **1.** r. ciężko, niebezpiecznie, głęboko, powierzchownie, do krwi; śmiertelnie: Niechaj bombardier rychtuje działo ostrożnie, celnie, jeżeli ranić — ranić śmiertelnie! *Słonim. Poezje 117.* **2.** r. k o g o, c o: Ranili strażnika, pozabijali żołnierzy. *Prus Dzieci, 97.* **3.** r. nogi ⟨*kaleczyć*⟩: Ostre kolce raniły jej białe stopy i krew ciekła kroplami. *Mark. W. Mity 47.* **4.** r. c z y m: Jeden z wracających psów [...] jest raniony pazurem jakiegoś większego drapieżnika. *Fiedl. A. Rio 72.* **5.** r. w c o: Pułkownik krzyknął i upadł. Był raniony w nogę. *Jastr. Mick. 333.* **6.** *przen.* Ranić czyje serce ⟨*sprawić boleść*⟩: Lekkomyślny wybór mój musiał ranić serce matczyne. *Nowa Kult. 22, 1954.*

rankor *daw.* ⟨*zawiść, zawziętość, gniew*⟩: Mieć do kogo r. Mieć r. w sercu.

I ranny ⟨*raniony*⟩ **1.** Ciężko, lekko, śmiertelnie r. **2.** r. o d c z e g o, *daw.* c z y m: r. od kuli. Oczy moje ranne blaskiem, odwracają się ku ciemnościom. *Krasiń. SPP.* **3.** r. w c o — c z y m: w głowę, w nogę, w pierś: Zostałem ranny w głowę toporkiem. *Sienk. SPP.*

II ranny ⟨*poranny*⟩ ● **1.** r. chłód; r-a jutrzenka, zorza. **2.** r-a modlitwa, pobudka; r. posiłek. **3.** r-e pantofle ⟨*do noszenia (z rana) po domu*⟩.

○ **4.** r-a godzina ⟨*wczesna*⟩. **5.** r. ptaszek ⟨*ten, kto wcześnie wstaje*⟩: O, Antosia to ranny ptaszek. Od świtu na nogach.

przysł. **6.** Rannego wstania i wczesnego ożenienia się nikt nie żałował.

rano ● **1.** Wczesne, późne, pogodne, mgliste, mroźne itp. r. ⟨*poranek*⟩. **2.** Dziś, jutro r. O którejś godzinie r. ⟨*przed południem*⟩: O godzinie ósmej rano [...] przed drzwiami koszar staliśmy gotowi do ćwiczeń. *Rudn. A. Żołn. 50.* **3.** Co r. ⟨*każdego poranka*⟩. **4.** Do rana, do samego rana; do białego rana: Przespał do rana całą noc i obudził się wypoczęty. *Was. W. Pierw. 104.* Elektryzował nas do białego rana swą niezrównaną werwą piosenkarską. *Boy Flirt I, 204.* **5.** Na r.: Przy lampce mieszał paszę dla świń na rano. *Grusz. An. Od Karpat 171.* **6.** Nad ranem ⟨*przed świtem*⟩, nad samym ranem: Nad ranem usnął snem gorączkowym. *Przybysz. Współ. 124.* **7.** Od rana, od samego rana: Od samego rana i kłótnia i wrzawa, zdaje się, żem zrzędzenia już dostąpił prawa. *Fredro A. Zrzęd. 139.* **8.** Od rana do nocy, od rana do wieczora. **9.** W r. ⟨*w czasie przedpołudnia*⟩: W majowe młode rano pąk liliowy z ciemnej toni na powierzchnię się wyłoni. *Lem. Bajki 44.* **10.** Z rana, z samego rana ⟨*w czasie wczesnego przedpołudnia*⟩: Nazajutrz wyszli z samego rana, każdy z osobna. *Brand. K. Sams. 185.* **11.** Wstawać, zrywać się, robić co itp. r., całe r., ranem ⟨*w czasie poranka*⟩: Rano zrywał się przed świtem. *Grusz. An. Od Karpat 185.* **12.** *daw.* O ranie, o wczesnym ranie ⟨*rankiem*⟩: Moi już poszli dziś o wczesnym ranie do innych lasów. *Bał. Poezje 6.*

○ **13.** r., bardzo r., tak r. ⟨*wcześnie*⟩: Wstawał bardzo rano. Dzień dobry — cóż dzisiaj tak rano? *Chęc. Szlach. 3.* **14.** Za r. ⟨*zbyt wcześnie, za wcześnie*⟩: Troszczy się, że ona za rano wstaje, że sobie gotowa w zdrowiu zaszkodzić. *Boy Mar. 217.* Słuchajcie, ludy... mścić się nie za rano... *Słow. Poem. I, 190.* **15.** *daw.* Za rana ⟨*wcześniej, dawniej*⟩: Mateuszek za rana nie miał serca i nic go w nim nie wyrobiło później. *Krasz. Int. 129.*

przysł. **16.** Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje. **17.** Kto się rano śmieje, w wieczór płacze.

raport **1.** Dokładny, fałszywy, obszerny, szczegółowy, suchy, wierny; poufny, tajny; służbowy, urzędowy r. **2.** r. karny (w wojsku): Za opóźnienie nazajutrz w południe stanął do raportu karnego i otrzymał dwa dni aresztu średniego. *Rudn. A. Żołn. 116.* **3.** r. pułkowy. **4.** r. kasowy (w przedsiębiorstwie). **5.** r. telefoniczny ⟨*składany przez telefon*⟩. **6.** r. utargu dziennego ⟨*wykaz, sprawozdanie*⟩. **7.** r. wizytatora szkół. **8.** r. d o k o g o, np. do władz. **9.** r. n a k o g o (napisać, złożyć): Złoży na mnie raport, a monity daje swoim pomocnikom. *Reym. Now. V, 26.* **10.** r. o c z y m a. z c z e g o: o zajęciu miasta, o zwycięstwie, o brakach w inwentarzu; ze stanu rzeczy, z podróży. **11.** Napisać, przesłać, składać, złożyć r.: Zaprzestał zupełnie gospodarskich konferencji z rządcą, poleciwszy mu, by składał raporty tylko na piśmie. *Krzywosz. Rusał. 24.* **12.** Odbierać r. (od kogo) (w wojsku): Na placu porytym koleinami ustawiły się kompanie. Szefowie odbierali raport. *Żukr. Dni 8.* **13.** Pójść, przyjść z raportem do kogo. **14.** Wezwać kogo do raportu (karnego). **15.** Zdać, zdawać r. (k o m u — z c z e g o). **16.** Zgłosić się do raportu.

raróg **1.** Polowanie z rarogiem. **2.** Rzadki jak r. ⟨*bardzo rzadki*⟩: Największą osobliwość w rodzinie sokołów łowieckich stanowił „raróg", stąd nawet powstało przysłowie „Rzadki jak raróg". *Tyg. Ilustr. 27, 1904.* **3.** Biegać, latać jak za rarogiem: Raróg, ptak z gatunku jastrzębia. Wiadomo, że za jastrzębiami drobne ptactwo, szczególnie jaskółki, tłumnie upędzają się. Stąd przysłowie: latać jak za rarogiem.

Mick. Tad. 361. **4.** Gapić się na kogo jak na raroga: Gapicie się na mnie jak na raroga. Nie przyszedłem tu na pogwarki. *Żuł. Rzeka 98.* **5.** Patrzy jak r. ⟨*jak głupiec*⟩: Raróg, sokół nałożony do polowania na ptaki; chcąc go tej sztuki nauczyć, odbierano mu najprzód rozum, przez to, że mu przez niejaki czas spać nie dano — stąd: patrzy jak raróg — jak głupiec, obrany z rozumu. *Berw. Pow. I, 222.* **6.** Patrzyć na kogo jak na raroga ⟨*gapić się na kogo; dziwować się komu*⟩: Zeszło się pół miasta, patrzą na nas jak na rarogów. *Żer. Wspom. 135.* Poznać się z nimi potrzeba, żeby na ciebie nie patrzyli jak na raroga, kiedy pomiędzy nich wejdziesz. *Korz. Krewni 131.*

rasa **1.** r. biała, czarna, czerwona, żółta ⟨*o człowieku*⟩. **2.** *antrop.* r. pierwotna, wtórna; armenoidalna, arktyczna, laponoidalna; dynarska, nordyczna, litoralna, śródziemnomorska. **3.** r. neandertalska ⟨*typ człowieka występujący w okresie lodowcowym*⟩. **4.** *przen.* ⟨*typ*⟩: Był on w rodzaju tych guwernerów, których rasa już zaginęła. *Demb. L. Wspom. I, 32.* **5.** *przen.* r. panów: Wskrzeszenie niemieckiego imperializmu oznacza również odrodzenie imperialistycznej ideologii o rasie panów. *Twórcz. II, 1953, s. 223.* **6.** r. czysta, mieszana, uszlachetniona; wydajna r. ⟨*o zwierzętach domowych*⟩. **7.** r. bydła, koni, kur, psów; drobnoustrojów. **8.** Krzyżowanie ras. **9.** Uszlachetnienie rasy. **10.** Należeć do tej samej rasy. **11.** Poprawić, uszlachetnić rasę (bydła, koni).

rasowy **1.** r-e bydło, kury; r-a trzoda chlewna; r. koń, pies, kot. **2.** Skład r., struktura r-a (ludności). **3.** r. aktor, mówca; pisarz itp. ⟨*znający dobrze swoją sztukę; typowy; znakomity*⟩: Był to postawny mężczyzna o wspaniałej głowie rasowego artysty. *Andrz. Popiół 176.* Boy jest rasowym eseistą książkowym. *Rocz. Lit. 1935, 291.* **4.** r. biegacz, sprinter, długodystansowiec itp. **5.** r-a głowa, ręka, twarz; r. profil ⟨*o regularnych, pięknych kształtach*⟩: Ubrana w czarną jedwabną suknię, dumnie niosła swą piękną, rasową głowę przybraną w mały czepeczek z brabanckich koronek. *Warsz. młod. 183.* **6.** Dyskryminacja r-a: W demokracji ludowej [...] nie ma już miejsca na dyskryminacje narodowościowe, rasowe lub religijne. *Rozm. Pol. 415.* **7.** Nienawiść r-a: Nie byłoby totalnych zbrodni hitlerowskich, gdyby nie było totalnej nienawiści rasowej. *Osm. Sprawy 70.* **8.** Przesądy r-e: Nędzne i zasługujące na wszelką pogardę przesądy rasowe [...] tu nie istnieją. *Sienk. Listy II, 278.* **9.** Łódź r-a ⟨*wyścigowa*⟩.

rata **1.** r. tygodniowa, miesięczna, kwartalna, roczna. **2.** Dogodne, niewielkie, równe r-y. **3.** Pierwsza, ostatnia r. **4.** r. alimentacyjna. **5.** r. dzierżawna; r. podatkowa. **6.** r. c z e g o: długu, pożyczki, należności. **7.** Kupno, sprzedaż na r-y. **8.** Płatny w ratach: Należność płatna w ratach (np. miesięcznych). **9.** Brać, wziąć, kupić; dać, dawać na r-y: Wziąć meble na r-y. Wziąłem nowy tużurek na raty — patrz! ...śliczny — co? *Zap. Dram. 216.* **10.** Dostarczać co ratami ⟨*częściowo*⟩. **11.** Odbywać co na r-y ⟨*częściami, w pewnych odstępach czasu*⟩: Zbierano już z pól. Robota ta znów odbywała się dorywczo i na raty. *Goj. Ziemia 100.* **12.** Płacić, spłacać ratami: Dług będziesz mi spłacać ratami. *Sewer Zyzma 119.* **13.** Rozłożyć (dług, należność, pożyczkę) na r-y; *przen.* Moje nieszczęście rozłożyło się... na raty. *Żer. Dzien. II, 72.* **14.** Wnieść, wpłacić ratę. **15.** Zalegać z ratami. **16.** Zwrócić (pożyczkę) ratami.

ratalny Sprzedaż r-a ⟨*na raty*⟩.

ratować **1.** r. k o g o, c o ⟨*nieść pomoc w niebezpieczeństwie*⟩: r. czyje dobro, mienie; r. ludzi. **2.** r. chorego ⟨*o lekarzu*⟩. **3.** r. głowę ⟨*uchodzić z życiem*⟩: Uchodząc przed pożarem, mieszkańcy zostawili dobytek i ratowali głowy. **4.** *przen.* r. honor. **5.** r. kraj, ojczyznę. **6.** r. plan. **7.** r. sytuację. **8.** r. swoją skórę. **9.** r. topielca ⟨*usiłować przywrócić go do przytomności*⟩. **10.** r. życie. **11.** r. k o g o — o d c z e g o: od głodowej śmierci, od zepsucia (moralnego), od wycieńczenia, od napaści. **12.** Coś ratuje kogo od czego: Kilka razy poprzeczka i słupki ratowały gwardzistów od utraty dalszych bramek. *Sport. 45, 1954.* **13.** r. k o g o — w c z y m: r. kogo w potrzebie, w nieszczęściu. **14.** r. k o g o — z c z e g o: r. kogo z opresji. Tyle już razy przypadek jakiś ratował mnie z sytuacji, zdawałoby się, bez wyjścia. Może i teraz... *New. Chłop. 186.* **15.** Ratuj, ratujcie, kto w Boga wierzy! ⟨*okrzyk wzywający do ratunku*⟩.

ratować się **1.** r. się c z y m: ucieczką, szybkim biegiem, cudzym kapitałem, energią, pomysłami. **2.** r. się o d c z e g o: od śmierci, od głodu. **3.** r. się p r z e d c z y m — c z y m: przed (skrajną) nędzą — pisywaniem artykułów do gazet; przed atakiem przeciwnika; przed zagładą. **4.** r. się z c z e g o: z opresji, z ciężkiej, trudnej sytuacji: Był to człowiek wyjątkowo sprytny i umiejący ratować się ze wszelkich trudnych sytuacji. *Grąb. Na służbie 96.*

ratunek **1.** Jedyny, ostatni, prędki, rychły, skuteczny, szybki r.; spóźniony r. **2.** r. n a c o lub o d c z e g o: Powiedz, cóż za ratunek na chorobę? *Mick. Listy II, 230.* Trzeba szukać nie ratunku od bólu serca, lecz sensu życia. *Dąbr. M. SPP.* **3.** r. p r z e d c z y m: Nie mógł już sam siebie oszukać. Nie było już ratunku przed prawdą. *Putr. Wrzes. 302.* **4.** r. u k o g o: Kiedy potrzebował pieniędzy, szukał ratunku u lichwiarzy. **5.** r. w c z y m: Musiał szukać ratunku w ucieczce. *Ask. Stulecia 143.* **6.** Nadzieja, możliwość; sposoby, środki ratunku. **7.** (Coś) bez ratunku: Na twarzy poczciwej malowało się to współczucie bezsilne, które przejmuje serce wobec nieszczęścia bez ratunku. *Krasz. Opow. 263.* **8.** Ostatnia, jedyna deska ratunku ⟨*to, co może uratować, kiedy wszystko zawiodło*⟩: Widocznie Maszko widzi w tobie jedyną deskę ratunku. *Sienk. Połan. II, 144.* **9.** Ratunku! ⟨*wykrzyknienie wyrażające przerażenie, wołanie o pomoc*⟩: Ratunku!... Gore!... Otwórzcie!... *Sier. Dno 317.* **10.** Biec, pędzić, skoczyć, rzucić się na r. k o m u [nie kogo, ale biec, skoczyć itp. na ratunek czego]: Rzucili się na ratunek ofiarom wybuchu. *(Por. Jęz. 9, 47) SPP.* Rzucili się na ratunek płonącego domu. *SPP.* **11.** Błagać, prosić ratunku a. o r. **12.** Dać, nieść, przynieść, widzieć (w czym), znaleźć r.; udzielić ratunku. **13.** Doczekać się, doznać; szukać, wołać, wzywać, żądać ratunku. **14.** Dobijać się, szturmować o r. **15.** Ginąć, być zgubionym, umierać itp. bez ratunku. **16.** Iść, przyjść, przybyć, spieszyć, pośpieszyć komu na r. a. z ratunkiem [ale: iść, przyjść

po r. do kogo]. **17.** Myśleć o ratunku. **18.** Nie ma ratunku: Oświadczyli, iż dla nas nie ma już innego ratunku prócz ucieczki. *Dan. W. Not. 348.* **19.** Znikąd ratunku: Stęknęła jak od zmęczenia: — Och, znikąd ratunku. *Grusz. An. Od Karpat 87.* **20.** Potrzebować ratunku. **21.** Wzywać kogo na r. **22.** Zwrócić się do kogo o r. a. po r.

ratunkowy Akcja r-a. Drużyna, załoga r-a. Ekspedycja, wyprawa r-a. Koło r-e; pas r. Łódź r-a. Pogotowie r-e ⟨*instytucja doraźnej pomocy lekarskiej*⟩. Towarzystwo r-e.

raz ● **1.** Bolesny, mocny, morderczy, niemiłosierny, okrutny, śmiertelny, tęgi, tępy r. ⟨*uderzenie*⟩. **2.** r. szpicruty, bata, bicza, rózgi, miecza itp. **3.** r. o d c z e g o: r. od szpicruty, od bata itp. **4.** r. w c o: Słychać straszne razy w brzuch, w piersi, w gardziel. *Żer. Dzieje II, 261.* **5.** Grad razów, odgłos razów. **6.** Brać, odbierać, otrzymywać r-y. **7.** Doświadczyć razów: *przen.* [Kraszewski] doświadczył na sobie bolesnych razów krytyki. *Chmielow. Kryt. 298.* **8.** Nadstawiać co (np. głowę) na r-y. **9.** Nie żałować razów. **10.** Odbijać, odpierać r-y. **11.** Okładać kogo razami. **12.** Poczuć r-y. **13.** Runąć, upaść, zginąć pod razami. **14.** Uchylać co (np. głowę) a. uchylać się od razów. **15.** Uniknąć razów. **16.** Wymierzać, zadawać, wyliczać, podwajać r-y. **17.** Zasłaniać, chronić kogo a. się od razów a. przed razami. **18.** Znosić r-y. **19.** Razy lecą, spadają, sypią się na kogo.
● **20.** Ani razu ⟨*nigdy*⟩: Nie byłem ani razu, to prawda, ale wszak trzeba być kiedyś. *Tysz. Amer. I, 109.* **21.** Co i r. ⟨*co chwila, często*⟩: Co i raz na dalekim horyzoncie ukazuje się obcy jakiś okręt. *Konopn. Ludzie 207.* **22.** Dwa r-y dwa, dwa r-y trzy itp. ⟨*w mnożeniu*⟩. **23.** Nie dać, nie pozwalać itp. dwa r-y mówić, powtarzać itp. ⟨*pojąć, zrozumieć, zrobić itp. co natychmiast*⟩: Nie dałem sobie dwa razy mówić. Pobiegłem, obaczyłem i tego samego dnia nająłem. *Korz. J. Krewni 149.* **24.** X r-y więcej, mniej: Kosztuje to dwa, trzy itd. r-y więcej. **25.** Dziesięć, sto, tysiąc r-y, dziesiąty, setny, tysiączny r. ⟨*bardzo wiele razy, po raz nie wiadomo który*⟩: U nas na Nalewkach to sto razy lepsze rzeczy sprzedają. *Reym. Now. IV, 299.* Który sposób lepszy? — pytał po raz setny. *Braun Lewanty 271.* Ile, tyle, wiele; kilka, kilkanaście itp., dwa, trzy itp. r-y: Przychodzę, ile razy mnie wezwiesz. *Zap. G. Mił. 15.* Kilkanaście razy w ciągu godziny „wyrywał" Teofila. *Par. Niebo 160.* **26.** Mało r-y, niewiele r-y: Mało to razy gadał on tak, że wszyscy widzieli, iż sam siebie grzebie. *Rudn. A. Żołn. 31.* **27.** Jak r. ⟨*akurat, dokładnie, właśnie*⟩: Jak raz trzy miesiące temu byłem w Wiedniu. *Prus Kron. V, 214.* **28.** Jednego razu, pewnego razu ⟨*w jakiejś chwili — bez dokładnego określenia*⟩: Razu jednego wymknęło mu się powiedzenie. *Krzyw. L. Wspom. 210.* Pewnego razu znowu zabierano [...] ludzi na roboty. *Grusz. An. Od Karpat 127.* **29.** Jeszcze r.: Powtórz to jeszcze raz. **30.** Na raz: a) ⟨*jednocześnie*⟩: Rozmawialiśmy chaotycznie o wielu sprawach na raz. *Rudn. A. Morze 381*; b) ⟨*za jednym ruchem, skokiem, powiedzeniem itp.*⟩: Pobiegła przodem przeskakując po cztery schody na raz. *Żer. Opow. 188.* Zjadł dwie porcje (lodów) na r. **31.** Na drugi r. ⟨*na przyszłość*⟩: Nauczę cię ostrożności na drugi raz. *L.* **32.** Na jeden r.: Starczy cukru, wina, kawy na jeden r. **33.** Na ten r. ⟨*teraz, na teraz, na ten jedyny raz, tylko teraz, tylko na teraz*⟩, na drugi, inny r. ⟨*kiedy indziej, na kiedy indziej*⟩: Niech mi mama na ten jedyny raz daruje. *Dąbr. Ig. Felka 116.* **34.** Nie r., ale parę r-y: Upiłem się nie raz, ale parę razy, choć tego nie lubię. *Krzyw. I. Siew 155.* **35.** Na razie ⟨*w tej właśnie chwili, do jakiejś chwili, tymczasem*⟩: Na razie zajmij się czym innym. **36.** Nie r., nie dwa a. nie dwa razy ⟨*wiele razy, często*⟩: Byłam ja w Petersburgu nie raz, nie dwa razy! *Mick. Tad. 62.* **37.** Od razu, od jednego razu ⟨*zaraz*⟩: Trudno dawać od razu delikatnym maleństwom twarde ziarna. *Dyak. Las 119.* Od jednego razu dobrze pamiętam, jak co trzeba robić. *Dąbr. Ig. Felka 157.* **38.** Po r. pierwszy, drugi itp., po r. nie wiem który, nie wiadomo który, po r. któryś z rzędu: Po raz pierwszy wstępuję w te progi. *Słow. Maria 126.* Dowiedziałem się, po raz nie wiem który, co należy czynić. *Otw. Spot. 48.* **39.** r. koło razu, r. przy razie ⟨*jedno obok drugiego*⟩: Bandażuje teraz ciasno raz koło razu. *Żukr. Dni 171.* Zaczął bić po chamsku, raz koło razu, w zęby, w gardło, w nos. *Żer. Syzyf. 170.* Otrzymuje jednak uderzenie w pierś, w twarz, raz przy razie. *Goj. Ziemia 111.* **40.** r., r.; r., dwa; r., dwa, trzy itp. ⟨*liczenie w marszu, pracy itp.*⟩: Florian Pietras kosi. Raz, raz... *Bogusz. Kura 193.* Ozwało się mocne, znane skandowanie marszu. Raz, dwa, raz, dwa. *Prusz. Karabela 44.* A błędów gramatycznych... raz, dwa, trzy... nie do obliczenia. *Goj. Dziew. I, 75.* **41.** r. dwa; r., dwa, trzy ⟨*bardzo prędko, zaraz*⟩: Klasa raz dwa poradziła sobie z chwastami. *Świerszcz. 3, 1954.* Kup cztery pączki, ale raz, dwa, trzy! bo herbata już zaraz będzie gotowa. *Piach. Nas 160.* **42.** r., dwa r-y itd. na dzień, tydzień, miesiąc, rok, na dwa dni, dwa tygodnie itp., w dniu tygodnia itp., do roku; dziennie, tygodniowo, rocznie itp.: Jakbym chciał raz na dzień za rękę cię tam ścisnąć. *Mick. Listy II, 395.* Regularnie trzy razy w tygodniu przychodził do dziadka. *Jun. Dworek 112.* Czasem była świetlica, nieraz pogadanka, raz na jakiś czas wycieczka. *Kurek Woda 22.* Starosta miał dwa razy do roku objeżdżać [okręgi]. *Brück. Kult. IV, 14.* Można kilka razy dziennie wyjść z magazynu na zewnątrz. *Szmag. Dymy 158.* **43.** r., choć r., już r., niech, niechże r. robi, mówi itp., r. wreszcie, nareszcie mów, rób itp. ⟨*ponaglenie do czego: wreszcie rób, mów itp., rób, mów przecież*⟩: *Zbierz się* raz, bądź mężem. *Rom. Popiel 105.* Niechże się więc już raz skończy. *Prus Dusze 22.* Trzeba przecież raz nareszcie ten szpital kończyć. *Żer. Biała 118.* **44.** r. a dobrze: Użyć raz a dobrze. *SW.* **45.** r. na jakiś czas ⟨*od czasu do czasu*⟩: Raz na jakiś czas sypiasz po dwa razy na dobę. *Prus SPP.* Zdarza mi się go spotkać raz na jakiś czas. **46.** r. na zawsze ⟨*na zawsze*⟩: Czuliśmy, że coś pomiędzy nami zerwało się i skończyło raz na zawsze. *Orzesz. Bieguny 285.* **47.** r. nie r. ⟨*wielekroć*⟩: Papierosem poczęstuje raz nie raz, a jak dobrze pójdzie, to i czymś więcej. *Bogusz. Kura 36.* **48.** r. po r. ⟨*co chwila, często*⟩: Oglądał się raz po raz na rozmawiających. *Dąbr. M. Przyj. 27.* **49.** r. po razu ⟨*co chwila, często*⟩: Zażył potem kilka szczypt raz po razu. *Chodź. Pisma III, 284.* **50.** r. wraz ⟨*co chwila, często*⟩: Górował raz wraz powtarzany grzmiący rozgłos bawolego rogu. *Sztyrm. Katalept. II, 190.* **51.** r. w życiu ⟨*o czymś niepowtarzalnym*⟩: Raz się tylko kocha w życiu.

Oppman Warsz. 53. **52** r. za razem ⟨*co chwila, często*⟩: Raz za razem dochodziły urywane poszczekiwania psów. *Kurek Grypa 20.* **53** r.... r.... ⟨*to tu, to tam, to teraz, to kiedy indziej, to, to znów*⟩: Fale mieniły się w słońcu raz srebrzyście, raz złociście. *Świerszcz. 50, 1952.* Pali papierosy, jednego za drugim, bez przerwy, biorąc tytoń raz od tego, raz od owego. *Kosiak. Now. 45.* **54** r. i drugi ⟨*kilkakrotnie*⟩: Tadeusz widział dobrze, jak mu raz i drugi pokazał się na lewo cień biały i długi. *Mick. Tad. 146.* **55.** r. czy dwa ⟨*mało, niewiele*⟩: Zaszedł raz czy dwa do Walencików, ale wyczuł niechęć starego. *Krzyw. I. Siew 214.* **56.** r. co zrobić ⟨*o rzeczy nie do odwołania, nie do zmiany*⟩: Powiedziałem raz, że nie przyjdę; proszę mnie nie nudzić. *Kosiak. Rodz. 104.* Wyrobił w sobie pewną pedanterię w przestrzeganiu raz ustalonego regulaminu pracy. *Braun Lewanty 187.* **57.** r.... to znów, to znowu, r.... po drugie, po wtóre, r.... drugi ⟨*to... to...*⟩: Uśmiech igrał na ustach [...] raz wesoły i psotny, to znów smutny. *Berent Próchno 337.* Porucznik się nie godził. Raz, że regulaminowo jednego na patrol posyłać nie wolno, po drugie, że już marnować ludzi nie chciał. *Prusz. Trzyn. 18.* Fortuna równie we grze, jak w wojnie będąc niedostateczna, raz temu, drugi raz owemu sprzyja. *Polak w Paryżu, 173.* **58.** Tym, innym, ostatnim, poprzednim, zeszłym razem ⟨*teraz, właśnie teraz, kiedy indziej, przedtem*⟩: Był i Grabowski, tym razem z żoną. *Perz. Raz 190.* Niech pani opowie [...] Innym razem. *Iwasz. J. Księżyc 72.* **59.** *daw.* Tą, inną, zeszłą itp. razą ⟨*tym, innym, zeszłym razem*⟩: Tą razą zaprosił mnie na obiad. *Słow. Listy II, 259.* Walczył ostatnią razą pod Szawlami dzielnie. *Mick. Listy III, 421.* **60.** W sam r. ⟨*taki jak trzeba, tak jak trzeba, akurat*⟩: Pończochy te są w sam raz na nogi Anielci. *Goj. Dziew. I, 202.* **61.** W takim, tym, danym, każdym, przeciwnym, najlepszym, najgorszym, nagłym, ostatecznym razie (razach), w razie... jeżeli... ⟨*w takim, tym itp. wypadku (wypadkach)*⟩: Mieli w sobie instynkt turystyczny, boby w przeciwnym razie cofnęli się z pół drogi. *Wierchy 1947, s. 19.* Balon mógł unosić ich w najlepszym razie przez miesiąc. *Prus Wyb. 231.* Śmierć cię czeka z mej ręki w razie, jeżeli ci się wyprawa nie uda. *Leśm. Klech. 67.* **62.** W razie gdyby... ⟨*w wypadku gdyby...*⟩: Prosiłem, aby w razie gdyby się czuła niezdrowa, wezwał zaraz z Kairu doktora. *Sienk. Pust. I, 38.* **63.** W obu, wielu, niektórych itp. razach ⟨*w wypadkach*⟩: W niektórych razach wzór z nich brać trzeba. *Jun. Dworek 122.* W nagłych razach musi być jedna głowa i jedna wola! *Sienk. Wołod. III, 159.* **64.** W razie ⟨*w wypadku*⟩: W razie śmierci, spotkania, niemożności (czego), nieobecności (kogo) itp. Nie wyjedzie, aby w razie potrzeby służyć informacjami. *Mostow. Kariera 219.* **65.** W razie czego ⟨*gdyby się co stało, na wypadek czego*⟩: W razie czego mogę nawet iść do jakiegoś małego biura. *Goj. Dziew. II, 16.* **66.** Wiele r-y ⟨*wielokrotnie*⟩: Powtarzałem to już wiele razy, że... **67.** Zrazu ⟨*z początku*⟩: Zrazu nie postrzegł Jana. Mijając się dopiero wstrzymali, poznawszy się wzajemnie. *Krasz. Sfinks II, 132.* **68.** Za pierwszym, drugim itd., za którymś razem: Tylko za pierwszym i drugim razem doznała uczucia wstydu. *Goj. Dziew. I, 200.* **69.** Za każdym razem ⟨*zawsze*⟩: Ujmować temat za każdym razem inaczej. Za każdym razem wyjeżdżając stamtąd żałowałem, że nie mogę zostać dłużej. *Brand. K. Troja 105.* Tak [...] jest miły, iż za każdym razem, gdy go oglądamy w naszym domu, tak się nam zdaje, jak gdyby pierwszy raz przyjechał. *Kras. Podstoli 279.* **70.** *daw.* Za każdą razą: Po izbie go nosi aż pod sufit huśtając, tak że chłopiec rączynami o belkę za każdą razą opiera się. *Orzesz. Ant. 107.* **71.** r. kozie śmierć! ⟨*wykrzyknienie oznaczające decyzję, ryzyko*⟩: Zostanę geometrą. Raz kozie śmierć! *Gomul. Wspom. 287.* **72.** Jak dwa r-y dwa cztery ⟨*na pewno*⟩. *p.* dwa. *przysł.* **73.** Głupi dwa razy traci. **74.** Do trzech razy sztuka. **75.** Dwa razy daje, kto prędko (szybko, wcześnie) daje. **76.** Nie od razu Kraków zbudowano. **77.** Przemówił dziad do obrazu, a obraz do niego ani razu.

razem 1. r. a. r. z kim ⟨*wspólnie, wespół z kim*⟩: Bawić się, być, iść, kształcić się, pokazywać się, pracować, skuć, trzymać się, uczyć się, wychowywać się, występować, (za)mieszkać, zebrać się r. a. r. z kim; zaprosić (różne osoby) do siebie r., r. żyć i umierać. **2.** r. z k i m a. wszystko r. ⟨*ogółem, łącznie; całość*⟩: W miasteczku [...] pracuje ponad czterdziestu robotników. Razem z rodzinami — sto pięćdziesiąt dusz. *Hamera Dozn. 25.* Wszystko r. kosztuje, wynosi x zł. Wszystko r. trwało dziesięć minut. Wszystko razem wzięte wyglądało nędznie. *Krasz. Jabł. II, 129.* **3.** Słabszy, lepszy, gorszy itp. od (nich) wszystkich r. wziętych. **4.** Wszystkim r. i każdemu z osobna: Wszystkim razem i każdemu z osobna rozpowiadali o swoich nieszczęściach i nadziejach. *Jeż Uskoki I, 110.* **5.** r. z c z y m ⟨*jednocześnie, wraz z czym*⟩: Razem z półmiskiem Józef przyniósł dwie bomby pilznera. *Par. Niebo 219.* Jadał śniadanie razem z obiadem. *Kow. W. Rodz. 44.* - Kłaść się, spać i wstawać r. z kurami. - Był pierwszy przy belkach i razem z głosami ptaków dawał się słyszeć świst jego hebla. *Żer. Naw. 132.* **6.** r. wziąwszy: A jednak, razem wziąwszy, składa się to wszystko na jakąś całość. *Dąbr. M. Noce II, 256.* **7.** Pisać wyrazy r. ⟨*łącznie*⟩.

razić 1. r. k o g o — c z y m a. z c z e g o ⟨*zadawać razy, uderzać, ranić; prażyć*⟩: Poczęli razić, czym kto mógł: handżarami, szablami, ów kiścieniem, ów szczęką końską. *Sienk. Wołod. II, 72.* **2.** r. nieprzyjaciela z karabinów maszynowych, z dział; gradem kul. **3.** r. prądem. **4.** r. k o g o j a k: śmiertelnie, boleśnie, znienacka. **5.** Coś kogo razi a. coś razi czym a. w kim ⟨*robi niemiłe wrażenie*⟩: Razi mnie jej głupota. *SPW.* Czuł, że ją rażą swoim prostactwem i ubiorami. *Reym. Ferm. II, 198.* Wszystko w nich ją raziło. *Kossak Z. Krzyż I/II, 310.* Powieść [...] razi niezmierną przesadą w kreśleniu tej ślepoty, dla której ludzie idą mimowolnie do ruiny. *Sienk. Mieszan. 96.* **6.** r. oczy a. w oczy ⟨*o świetle*⟩. **7.** r. drogi oddechowe ⟨*o gazach duszących*⟩. **8.** r. czyj słuch, czyje uszy: Fałszywe tony rażą ucho. *SW.* **9.** r. czyje serce. **10.** Blask razi ⟨*jest niemiły dla oczu*⟩. **11.** Słońce razi ⟨*przypieka*⟩. **12.** Strój, wygląd czyj razi ⟨*sprawia niemiłe wrażenie*⟩.

rażący 1. r. anachronizm, błąd, brak. **2.** r. blask (słońca); r-e światło. **3.** r. kontrast ⟨*uderzający*⟩: Stanowili rażący kontrast: on szczupły i wysoki, ona

niska i gruba. 4. Kolory r-e ⟨*jaskrawe, krzyczące, rzucające się w oczy*⟩. 5. r-e niedbalstwo. 6. r-a niewdzięczność, wada. 7. r-e podobieństwo ⟨*bijące w oczy, uderzające*⟩.

rażony r. apopleksją ⟨*tknięty*⟩. r. szaleństwem trwogi. Jak(by) piorunem (gromem) r. (padł, stanął; zachwiał się, zwalił się).

rąbać 1. r. drwa (drzewo), lód, cukier, mięso; r. na kawałki. 2. r. las ⟨*dokonywać wyrębu, wycinać*⟩. 3. r. meble ⟨*rozbijać siekierą*⟩. 4. r. bryły, pokłady (węgla) ⟨*wyrębywać*⟩. 5. *rub.* r. polkę ⟨*wygrywać*⟩: Zazdrościła trąba trąbie, że tak gromko polkę rąbie. *Swin. Parod. 86.* 6. r. prawdę (w oczy) ⟨*mówić otwarcie, dosadnie*⟩: Nie obwijaj w bawełnę! rąb prawdę! *Zabł. Dzieła II, 30.* 7. r. przeciwników ⟨*o kawalerii: bić szablami*⟩. 8. r. sonatę (na fortepianie) ⟨*grać hałaśliwie, bez talentu*⟩. 9. r. c z y m: siekierą; szablą. 10. r. szablą na odlew ⟨*uderzać*⟩. 11. *rub.* r. k o g o w c o ⟨*ciąć, gryźć*⟩: A tu muchy go rąbią w oko. *Gałcz. Ślub. 80.* 12. r. w pień ⟨*wycinać*⟩: Starców i dzieci w pień rąbał. *Moracz. Dzieje III, 149.* 13. *rub.* r. z c z e g o; p o k i m, p o c z y m ⟨*strzelać*⟩: Czołgi musiały wyjść, bo z działek rąbiął *Żukr. Dni 81.* r. po piechocie; po okopach. 14. *daw.* r. na pałasze ⟨*bić się, walczyć używając szabli; pojedynkować się*⟩: Pojechał aż do Drezna uczyć się rąbać na pałasze. *Niemoj. J. Wspom. 35.*
przysł. 15. Gdzie drwa rąbią, tam drzazgi lecą.

rąbanie Pień(-niek) do rąbania drzewa.

rąbany r. cukier ⟨*w kawałkach*⟩. r-e drzewo.

rąbek 1. r. chusteczki, sukni; błękitu, nieba; księżyca ⟨*brzeg, skrawek*⟩. 2. r. krzesła: Siedzieć na rąbku krzesła. 3. *przen.* r. życia: Radca mówił z humorem, jak zwykle, gdy ukazywał w domu rąbek swego urzędowego życia. *Par. Niebo 97.* 4. Odsłonić, podnieść r. tajemnicy a. uchylić r. a. rąbka nadziei, tajemnicy; zasłony: Któż zdoła uchylić rąbka tajemnicy, ukrywającej wiek nowy. Co on nam przyniesie? *Wędr. 1, 1901, s. 13.* Tak by się chciało podnieść rąbek tej zasłony. *Dąbr. Ig. SPP.* 5. *daw.* Jak z rąbka wywinął ⟨*jak z płatka*⟩: Wszystko im szło pomyślnie, jak z rąbka wywinął. *Tremb. Pisma I, 21.*
przysł. 6. Złej tanecznicy zawadza i rąbek przy spódnicy.

rąbnąć *rub.* 1. r. c o: a) ⟨*powiedzieć dosadnie, wprost*⟩: r. brzydkie słowo, prawdę (w oczy) prosto z mostu; b) ⟨*napisać*⟩: r. artykuł, notatkę do gazety; c) r. marsza, utwór ⟨*o orkiestrze: zagrać*⟩. 2. r. kolejkę a. r. sobie po kieliszku ⟨*wypić*⟩: Rąbnęli pierwszą kolejkę. *Putr. Wrzes. 51.* 3. r. k o m u c o a. c o s k ą d ⟨*ukraść*⟩: Na odchodnym rąbnął [...] komplet narzędzi chirurgicznych. *New. Chłop. 119.* 4. r. na podłogę, na ziemię ⟨*upaść*⟩. 5. r. w c o ⟨*uderzyć*⟩: r. kogo w kark, w szczękę, w twarz. 6. r. w ziemię ⟨*uderzyć z siłą*⟩: Widziałem, jak Messerschmidt rąbnął w ziemię i buchnął płomieniem. *Meis. Żąd. 18.* 7. r. z c z e g o; d o k o g o ⟨*wystrzelić*⟩: r. z działka.

rdzenny 1. Ludność r-a. 2. r. Francuz, Polak itp. 3. r-e ziemie (jakiego kraju). 4. r-a polszczyzna. *Nitsch Wyb. I, 186.* 5. *jęz.* Sylaba r-a ⟨*wchodząca w skład rdzenia wyrazu*⟩. 6. Wyrazy r-e ⟨*zawierające tylko rdzeń*⟩.

rdzeń 1. *anat.* r. pacierzowy a. kręgowy, r. przedłużony. 2. *bot.* r. pnia drzewnego (drzewa). 3. r. czyraka, wrzodu ⟨*ośrodek ropny*⟩. 4. *przen.* r. armii ⟨*trzon, główna siła*⟩. 5. r. ludności. 6. r. prawdy, rzeczy, sprawy, teorii, tezy ⟨*istota*⟩: Badaczem jest on [Gierymski] zawsze sumiennym, wnikającym w rdzeń rzeczy. *Tyg. Ilustr. 39, 1899.* 7. r. wału (rzecznego). 8. *jęz.* r. wyrazu ⟨*morfem główny, ta część wyrazu, z którą wiąże się zasadnicze znaczenie wyrazu*⟩. 9. Do rdzenia, aż do rdzenia (przenikać co; zadrżeć) ⟨*do głębi*⟩: Znać było, że to, co mówi, przenika go do rdzenia. *Dan. SPP.*

reakcja ⊙ 1. r. ⟨*przeciwdziałanie; fizj. odruch*⟩: r. błyskawiczna, gwałtowna, nieoczekiwana, ostra, powolna, silna, spóźniona, szybka, żywa, żywiołowa; zdrowa r.; r. odwracalna ⟨*przebiegająca w obu kierunkach*⟩. 2. r. psychiczna, uczuciowa. 3. r. bezwarunkowa, warunkowa. 4. r. c z y j a: r. publiczności, młodzieży, społeczeństwa itp. 5. r. n a c o: r. na podniety, na decyzję, na słowa, na dzieło itp. 6. r. p r z e c i w a. p r z e c i w k o c z e m u: r. przeciw cudzoziemszczyźnie, scholastycyzmowi, ciemnocie itp. 7. Objaw reakcji. 8. Szybkość, tempo reakcji. 9. Budzić, powodować, sprowadzić, wywołać reakcję. 10. Czekać reakcji a. na reakcję. 11. Przewidzieć reakcję. 12. Przyspieszyć, zahamować reakcję. 13. Spotkać się z reakcją. 14. r. następuje, nadchodzi, przychodzi.
⊙ *chem.* 15. r. chemiczna. 16. r. gazowa, jądrowa; r. łańcuchowa. 17. r. c z e g o z c z y m: r. kamfory z kwasem octowym. 18. Produkt, przebieg, mechanizm reakcji. 19. Przeprowadzać, przyspieszać reakcję. 20. Wykazać reakcję. 21. Wchodzić w reakcje chemiczne ⟨*o pierwiastkach i związkach chemicznych*⟩. 22. r. odbywa się, zachodzi, przebiega, trwa. 23. r. się odwraca.
⊙ 24. r. ⟨*prąd przeciwny postępowi; przeciwnicy postępu*⟩: Burżuazyjna, faszystowska, feudalna, kapitalistyczna, polityczna, religijna, społeczna; skrajna r. 25. Czarna r. ⟨*skrajna reakcja, reakcja obskurantyzmu*⟩. 26. Czasy reakcji. 27. Obóz, ostoja, ośrodek reakcji. 28. Zwolennik, przeciwnik reakcji. 29. r. podnosi głowę, wybucha.

reakcyjny ⊙ r. ⟨*wsteczny, przeciwpostępowy*⟩ 1. r. fanatyzm, idealizm; kler, odłam burżuazji. 2. r-a propaganda, publicystyka, teoria (ekonomiczna, filozoficzna itp.); r-a w treści literatura, wypowiedź; r-e czasopismo; dążności r-e. 3. r-e elementy, koła (społeczeństwa); knowania r-e. 4. r-e poglądy. 5. Rządy r-e, r-e stronnictwo. 6. r-e tendencje (w sztuce, literaturze, polityce).

reaktor 1. r. atomowy, jądrowy ⟨*stos atomowy*⟩. 2. Konstrukcja reaktora. 3. Uruchomić, skonstruować, zbudować r. 4. r. działa, pracuje.

realizacja 1. Całkowita, pełna, praktyczna, twórcza r. (czego) ⟨*urzeczywistnienie; wykonanie*⟩. 2. r. sceniczna (dzieła literackiego) ⟨*wystawienie na scenie*⟩. 3. r. słowna (wiersza, utworu) ⟨*wypowiedzenie, wygłoszenie, recytacja*⟩. 4. *praw.* Przymusowa r. zasądzonych roszczeń. 5. r. celów politycznych, ustroju socjalistycznego; r. marzeń, życzeń ⟨*urzeczy-*

wistnienie⟩. 6. r. dzieła, planu ⟨*wykonanie*⟩. 7. r. filmu ⟨*nakręcenie, wykonanie*⟩. 8. r. praw i wolności obywatelskich, programu nauczania, reformy rolnej. 9. r. testamentu. 10. r. uchwał, wniosków, zadań, zobowiązań. 11. r. weksla, papierów wartościowych ⟨*zamiana na gotówkę, spieniężenie*⟩. 12. Faza realizacji; droga, warunki realizacji (czego). 13. (Plan) łatwy, trudny do realizacji. 14. Brać udział w realizacji czego. 15. Być, znajdować się w toku realizacji ⟨*o projekcie, budowie itp.*⟩. 16. Czekać na realizację. 17. Doczekać się realizacji. 18. Dojść do realizacji ⟨*o projekcie*⟩: Projekt nie doszedł do realizacji. *Kleiner Mick. I, 90.* 19. Podjąć realizację, podjąć się realizacji czego. 20. Przyspieszyć realizację czego. 21. r. czego dochodzi, nie dochodzi do skutku, posuwa się; napotyka trudności, przeszkody.

realizm 1. Celowy, drobiazgowy, jaskrawy, trzeźwy, zdrowy, życiowy r. 2. *filoz.* r. krytyczny, naiwny, radykalny; r. socjalistyczny. 3. r. opisu, krajobrazów, sceny; szczegółów; zdrowego rozsądku. 4. r. w literaturze, w sztuce, w polityce. 5. Zmysł realizmu. 6. Głosić r. (np. w sztuce). 7. Oceniać, opisać, odmalować co z (dużym) realizmem. 8. Odznaczać się, tchnąć, tryskać realizmem (o opisach, scenach, postaciach utworów): Przyzwyczajeni do konwencjonalnych figur na naszej scenie [...] z przyjemnością patrzymy na te postaci tryskające zdrowym realizmem i prawdą. *Sienk. Szkice II, 152.* Wynurzenia jego tchną wielkim realizmem. *Chłęd. Odr. 446.* 9. Uznawać w swym realizmie, że... 10. r. panuje, zapanował (w sztuce, w literaturze).

realizować r. c o ⟨*urzeczywistniać, wykonywać*⟩: r. budowę, plan, program, politykę, zamówienie. r. cel, hasło (jakie), ideał (czego). r. marzenia. r. film ⟨*nakręcać*⟩.

realny 1. r. cel, zamiar; r-a podstawa, potrzeba czego; r-a siła ⟨*istotny(-a), rzeczywisty(-a)*⟩. 2. Człowiek r. ⟨*patrzący na rzeczy, na sprawy realnie*⟩: Z człowieka realnego stał się nagle marzycielem. *Krasz. SW.* 3. Gimnazjum r-e, szkoła r-a ⟨*typu matematyczno-przyrodniczego*⟩. 4. r-a korzyść, pomoc ⟨*istotna, materialna*⟩. 5. r-e możliwości ⟨*faktyczne, rzeczywiste*⟩. 6. Płace, zarobki r-e ⟨*suma dóbr konsumpcyjnych i usług, które można nabyć za dany zarobek*⟩. 7. r-a polityka ⟨*licząca się z rzeczywistością, z rzeczywistym stanem rzeczy*⟩: Uprawiać politykę realną. 8. r-e przedmioty ⟨*istniejące w rzeczywistości*⟩. 9. r. świat ⟨*rzeczywisty*⟩. 10. r-a wartość czego ⟨*prawdziwa, rzeczywista w przeciwieństwie do nominalnej*⟩. 11. r-e zobowiązania ⟨*możliwe do wykonania*⟩. 12. Nabierać realnych kształtów, przyoblekać realne kształty ⟨*realizować się*⟩: Dawne jego marzenia zaczęły przyoblekać realne kształty. *Prz. Artyst. 2, 1954, s. 55.* [Sprawa] nabierała realnych kształtów. *Goj. Krata 132.* 13. Stanąć na realnym gruncie. 14. Sprowadzić (rzecz) na grunt realny ⟨*trzymać się tego, co konkretne, niewątpliwe*⟩.

reasumpcja 1. *praw.* r. uchwały ⟨*ponowne rozpatrzenie*⟩. 2. *daw.* r. trybunału, sejmu ⟨*otwarcie*⟩. 3. Przeprowadzić reasumpcję (powziętej) uchwały.

recenzja 1. Drobna, entuzjastyczna, nieprzychylna, obszerna, ostra, pochlebna, przychylna, rzeczowa, szczegółowa, większa, życzliwa r. 2. r. naukowa, literacka, teatralna. 3. r. c z e g o, np. książki, sztuki teatralnej. 4. r. o c z y m: Przyniosłem wszystkie pisma z recenzjami o mojej sztuce. *Reym. Kom. 300.* 5. r. z c z e g o: r. z koncertu, ze sztuki teatralnej, z książek, z wystaw. Dział recenzyjny (w piśmie). 6. Mieć dobrą, złą recenzję; mieć sporo recenzji: Książka miała wiele pochlebnych recenzji. 7. Ogłosić, (wy)drukować, zamieścić recenzję (w piśmie). 8. Pisać recenzję; pisać o czym, podnieść co w recenzji. 9. r. omawia co, ukazuje się, wychodzi spod czyjego pióra; r-e sypią się, posypały się.

recepcja 1. Oficjalna, świetna, wspaniała r. ⟨*przyjęcie gości*⟩. 2. r. u k o g o a. g d z i e: u ambasadora, u premiera; w ambasadzie, w Prezydium Rady Ministrów itp. 3. Dzień, szef recepcji. 4. Być na recepcji u kogo ⟨*na przyjęciu*⟩: Jesteśmy tutaj na recepcji u dostojnego naszego gościa. *Żer. Sułk. 66.* 5. Wydawać recepcję. 6. r. odbyła się (u kogo). 7. r. utworu, twórczości, pisarza ⟨*przyjęcie przez krytykę, czytelników, słuchaczy*⟩. 8. r. gatunku literackiego; obcych wzorów (w pewnej epoce) ⟨*przyswojenie sobie*⟩. 9. Doznać recepcji ⟨*o utworze: być przyjętym*⟩.

recepta 1. r. lekarska. 2. Schematyczna r. ⟨*przepis*⟩. 3. r. poetycka. 4. r. n a c o: r. na szczury; na wypiek ciasta. Nie układam recept na pisanie scenariuszy. *Irzyk. Muza 146.* 5. Dać receptę na co ⟨*przepis, wskazówki*⟩. 6. Napisać, przepisać, (wy)pisać, zapisać receptę (o lekarzu). 7. Przyrządzić potrawę według czyjej recepty. 8. Robić co według czyjej recepty ⟨*według wzoru, przepisu*⟩: Romantycy opowiadali po Warszawie, że Koźmian rymuje przepisy gospodarskie według recepty Wergiliusza. *Bar Kum. 176.*

recital 1. r. fortepianowy, skrzypcowy, śpiewaczy. Program recitalu. 2. Wystąpić z (własnym) recitalem.

redakcja 1. Pierwsza, druga itp.; ostateczna, nowa, późniejsza, wcześniejsza, zmieniona r. ⟨*taki lub inny sposób zredagowania*⟩: Rzecz ta w pierwotnej redakcji brzmiała nieco inaczej. *SW.* 2. r. odezwy ⟨*zredagowanie*⟩: Redakcję odezwy powierzono kol. Ulanowskiemu. *Grabiec Warsz. 19.* 3. r. dziennika, tygodnika itp. ⟨*zespół osób; budynek, biuro, w którym te osoby pracują*⟩. 4. Skład redakcji ⟨*grono redaktorów*⟩. 5. Naczelna r. 6. r. techniczna ⟨*czuwająca nad stroną techniczno-graficzną wydawnictwa*⟩. 7. Sekretarz(-arka) redakcji. 8. Współpracownik redakcji. 9. Sprostowanie od redakcji. 10. Pod redakcją: Księga, praca zbiorowa pod redakcją X. Y. 11. Należeć do redakcji ⟨*do zespołu redakcyjnego*⟩: Przez kilka lat należał do redakcji „Życia". 12. Objąć redakcję (czasopisma). 13. Odsunąć kogo od redakcji ⟨*zmusić do ustąpienia ze stanowiska redaktora*⟩. 14. Powierzyć komu redakcję (pisma, książki itp.). 15. Pracować w redakcji. 16. Wejść do redakcji ⟨*zostać powołanym na redaktora*⟩. 17. Coś wychodzi pod czyją redakcją: „Gazeta Warszawska" wychodziła pod redakcją A. Lesznowskiego. *Demb. E. Piśm. 324.* 18. r. otrzymuje (listy, artykuły); wysyła (odpowiedzi), zamieszcza (wypowiedź czyją, sprostowanie itp.).

redakcyjny Kolektyw, komitet r.; kolegium r-e; ko-

misja r-a. Lokal r. Posiedzenie r-e. Praca r-a. Pracownik r. Zmiany r-e: a) ⟨*zmiany personelu redakcji*⟩; b) ⟨*zmiany, poprawki w redagowaniu*⟩.

redaktor 1. Długoletni, doświadczony r. **2.** r. naczelny. **3.** r. odpowiedzialny. **4.** r. naukowy, literacki, techniczny. **5.** r. dziennika, księgi pamiątkowej. **6.** Powołać, zatwierdzić kogo na redaktora ⟨*na stanowisko redaktora*⟩: Na redaktora prawdopodobnie mnie zatwierdzą, bo nie ma racji, żeby nie zatwierdzili. *Sienk. Koresp. II, 40.*

redukcja 1. Masowe r-e (pracowników). **2.** r. budżetu, pensji, pracowników, sił zbrojnych (wojska), zbrojeń ⟨*zmniejszenie*⟩. **3.** r. w wydatkach. **4.** *jęz.* r. głoski ⟨*zanik*⟩. **5.** *mat.* r. wyrazów podobnych, r. ułamka. **6.** *chem.* Proces redukcji ⟨*odtleniania*⟩. **7.** Podlegać redukcji. **8.** Przeprowadzić redukcję (personelu). **9.** Uchwalić redukcję (np. sił zbrojnych). **10.** r. grozi komu, dotyka kogo, następuje: Przyjaciela Marcelego dotknęła redukcja pracowników spowodowana kryzysem. *Meis. Wraki 188.* **11.** r. (chemiczna) zachodzi, odbywa się (w jakiejś reakcji; w naczyniu).

reduta *przestarz.* ● **1.** Świetna r. ⟨*bal*⟩. **2.** r. karnawałowa. **3.** Bawić się na redutach: Bawiono się w Warszawie na redutach od Nowego Roku do Popielca. *Brück. Kult. III, 25.* **4.** Być, spotkać kogo na reducie. **5.** Pójść, zaprosić kogo na redutę. **6.** Wydawać r-y. **7.** r. odbyła się. **8.** Masz babo redutę: Masz babo redutę. Jeszcze tego było potrzeba. *Bał. Dam. 84.* **9.** Ubrany jak na redutę ⟨*jak na bal, wystrojony*⟩: Ubrany jak na redutę, włóczę się od wsi do wsi. *Fredro A. Jow. 133.*
● **10.** Silna r. ⟨*okop obronny*⟩. **11.** Łańcuch szańców i redut. **12.** r. Ordona (*Mick.*). **13.** *przen.* Ostatnia r. czego ⟨*ostoja*⟩: Kułactwo — ostatnia reduta kapitalizmu. **14.** Brać szturmem redutę. **15.** Bronić reduty. **16.** Obwarować, osłonić miasto redutami. **17.** Sypać r-y wokół miasta. **18.** r. wznosi się.

referat ● **1.** r. ⟨*pisemne opracowanie kwestii, sprawy, zagadnienia*⟩: r. naukowy, okolicznościowy, podstawowy, sprawozdawczy, wprowadzający, wstępny. **2.** r. o c z y m, n a t e m a t c z e g o, poświęcony c z e m u: r. o literaturze w dobie oświecenia. **3.** Opracować, pisać, przygotować, wygłosić r. **4.** Wypowiedzieć się o czym w referacie. **5.** Wystąpić z referatem.
● **6.** r. ⟨*dział, oddział*⟩: r. branżowy, finansowy, personalny. **7.** r. c z e g o: r. skarg i zażaleń (w urzędzie). **8.** r. do spraw ... ⟨*wydział*⟩. **9.** Kierować referatem ⟨*działem*⟩. **10.** Prowadzić r.

referencja 1. Pochlebne r-e ⟨*świadectwo, polecenie*⟩. **2.** Dawać, wydawać o kim r-e. **3.** Powołać się na czyje r-e: Poszukujący miejsca powołuje się na referencje znanych, poważnych osób. *SW.* **4.** Przedstawić, złożyć r-e (na piśmie). **5.** Przyjść z referencjami: Przyszedł z referencjami, przyjąłem go jak zaufanego człowieka. *Żukr. Zioła 250.*

refleks ● **1.** Ciepły, nikły, silny, słaby, żywy; krwawy, rdzawy, tęczowy r. ⟨*odblask*⟩: Był taki blask, że krwawe refleksy padały na patrzących ludzi. *Was. W. Ziemia 162.* **2.** r. c z e g o: latarni, płomyka, słońca, światła, zieleni itp. Na białych ścianach [pokoju] tańczyły wesoło refleksy słońca. *Brand. M. Piotr 35.* **3.** Być, stać się refleksem czego: Gabinet etruski w Natolinie [...] jest skromnym i bardzo zapóźnionym refleksem salonów, gabinetów i pokojów „etruskowych". *Lorentz Natol. 281.* **4.** Dawać, rzucać r. na co: Patrzyła na list leżący na stole, na który kwiaty rzucały lekki, różowy refleks. *Reym. Ferm. I, 79.* **5.** Odbijać r., odbijać się refleksami: Odblask bieli za oknem odbijał się refleksami w nieoświetlonym pokoju. *Braun Lewanty 443.* **6.** Znaleźć r. w czym: Cały ten wspaniały krajobraz musiał znaleźć silny refleks w muzyce Griega. *Wierchy 1931, s. 34.* **7.** r-y odzywają się w czym: Refleksy dawnej składni odzywają się jeszcze w gwarach. *Dor. Rozm. II, 129.*
● **8.** *sport.* Doskonały, nadzwyczajny, szybki r. Mieć r. ⟨*szybko reagować na cios*⟩.

refleksja 1. Chłodna, gorzka, przykra, przelotna, rozsądna, smutna, świadoma, zimna r. ⟨*zastanowienie, rozważanie*⟩. **2.** Cenne, krytyczne r-e; r-e ogólnej natury ⟨*uwagi*⟩. **3.** r-e życiowe. **4.** r-e z podróży ⟨*myśli, uwagi*⟩. **5.** r. n a d c z y m: r. nad kolejami życia ludzkiego; nad zadaniem poezji. **6.** r. na temat czego: r. na temat przyszłości czyjej. **7.** Skłonny, zdolny do refleksji (umysł) ⟨*do zastanawiania się*⟩. **8.** Budzić, nasuwać, snuć, wywoływać refleksję a. r-e: Jedną jeszcze refleksję nasuwa ten utwór: mianowicie, że coraz trudniej będzie pisać komedie. *Boy Flirt V, 55.* **9.** Dzielić się z kim refleksjami. **10.** Nastrajać, pobudzać do refleksji. **11.** Przyjść do refleksji, że ... **12.** (Trudno) oprzeć się refleksji, że ... **13.** Wstrzymać się od refleksji. **14.** r. budzi się, nachodzi (kogo), nasuwa się, przeważa (w czyjej twórczości), przychodzi komu (do głowy), zjawia się.

reflektować 1. r. k o g o ⟨*przywodzić kogo do zastanowienia, do rozwagi*⟩: Reflektowałem go, dając mu nauki moralne. *Krasz. Z dzien. 30.* Dopiero cios w ucho reflektuje zapaleńca. *Rychl. Człow. 15.* **2.** r. k o g o — c z y m: Postanowiłam [...] prześladować go i reflektować słowami prawdy. *Korz. Wdow. 419.* **3.** r. n a c o ⟨*mieć ochotę na co, pragnąć czego*⟩: r. na kupno czego, na stanowisko (w urzędzie, w instytucji), na współpracę z kim.

reforma 1. Głęboka, konieczna, pożądana, pożyteczna, radykalna, stanowcza, śmiała r.; daleko, głęboko idąca, sięgająca r. **2.** r. monetarna, skarbowa, ustrojowa; r-y wewnętrzne, polityczne, społeczne, religijne. **3.** r. rolna. **4.** r. wyborcza. **5.** r. c z e g o: r. kalendarza, kościoła, obyczajów, ortografii, płac, podatku, szkolnictwa, teatru, ustroju, wychowania. **6.** Program reform. **7.** Dążyć do reformy (czego). **8.** Dokonać, domagać się reformy (czego). **9.** Głosić reformę: Manifest [lipcowy] głosił reformę rolną i unarodowienie przemysłu. *Brosz. Feliet. 120.* **10.** Ogłosić, przeprowadzić, wprowadzić, zaprowadzić reformę a. r-y. **11.** Przedsiębrać r-y. **12.** Przedstawić konieczność reformy. **13.** Uchwalić reformę. **14.** Ulec reformie ⟨*zostać zreformowanym*⟩: Od nowego roku 1874 Tygodnik Ilustrowany znacznej uległ reformie. *Chmielow. Niwa VI, 1874, s. 99.* **15.** Wystąpić z reformą (czego). **16.** Znieść r-y. **17.** *daw.* Przejść na reformę ⟨*opuścić służbę czynną*⟩: Kapitan N. przeszedł na reformę. *SW.* **18.** Przenieść kogo na reformę: Przeniesiony został na reformę, tj. usu-

nięty ze służby czynnej. *Ask. Łukas. II, 132.* **19.** **r.** (czego) następuje, dochodzi, nie dochodzi do skutku.

refren Ulubiony, uporczywy **r.**; **r.** piosenki. Powtórzyć, śpiewać, nucić **r.** Coś powraca, powtarza się refrenem a. jak **r.**: Gdy wyjdę za mąż ... — powracało bezustannym refrenem na jej usta. *Zap. G. Ptak II, 134.* Nocne czuwania powtarzają się refrenem przy wszelkich żywotach twórczych. *Par. Alch. 123.* Motto [...] powtarzało się niby refren. *Boy Znasz 99.*

regionalny **1.** Czasopismo, wydawnictwo **r-e** ⟨*przeznaczone dla danego regionu*⟩. **2.** Wymowa **r-a** ⟨*właściwa mieszkańcom danego regionu*⟩. **3.** Muzeum **r-e** ⟨*zawierające eksponaty związane z regionem*⟩. **4.** Rozgłośnia **r-a** ⟨*mająca zasięg ograniczony do danego regionu, działająca w danym regionie*⟩. **5.** Strój **r.** ⟨*strój ludowy, właściwy danemu regionowi*⟩. **6.** Tańce **r-e**; twórczość **r-a**.

regres **1.** **r.** gospodarczy; ideowy, ideologiczny ⟨*cofanie się*⟩. **2.** **r.** d o c z e g o: W „Popasie w Upicie" widzimy już regres do dewocyjnej upiorności czasów saskich. *Kubac. Pierw. 16.* **3.** Ulegać regresowi: Literatura polska około roku 1880 uległa dalszemu regresowi, jeśli chodzi o głoszone przez nią przekonania ideowe. *Twórcz. 8, 1953, s. 135.*

regresja **1.** **r.** kulturalna ⟨*cofanie się*⟩. **2.** **r.** c z e g o: **r.** myśli postępowej. **3.** Być znaleźć się w regresji: Warsztat twórczy architekta znalazł się w regresji. *Archit. 8, 1955, s. 253.*

regulacja **1.** Naturalna **r.** **2.** *techn.* **r.** automatyczna, ręczna czego (np. obrotów mechanizmu, dopływu gazu, smarów, temperatury itp.). **3.** **r.** jakościowa, ilościowa. **4.** **r.** cen, interesów, stosunków; urodzin. **5.** **r.** ulic, placów; **r.** rzek. **6.** **r.** granic. **7.** **r.** podaży i popytu (na rynku). **8.** **r.** gruntów, majątku. **9.** **r.** należności, rachunków. **10.** Przeprowadzić regulację (czego). **11.** Stosować regulację (automatyczną).

regulamin **1.** Drobiazgowy, szczegółowy, surowy **r.** **2.** **r.** sejmowy, parlamentarny. **3.** **r.** więzienny, obozowy, wojskowy. **4.** **r.** klasztorny. **5.** **r.** szkolny. **6.** **r.** pracy; obrad. **7.** **r.** wycieczki. **8.** **r.** artylerii, piechoty itp. **9.** **r.** d l a k o g o, c z e g o: dla pensjonatu, dla domów wczasowych. **10.** **r.** jazdy dla kierowców samochodowych. **11.** Paragrafy, punkty regulaminu. **12.** Postanowienia regulaminu. **13.** Karby regulaminu. **14.** Obejście, uchybienie regulaminu. **15.** Na podstawie regulaminu (zarządzić co, stwierdzić). **16.** Nagiąć się do regulaminu. **17.** Opracować **r.** **18.** Poddać się, podlegać regulaminowi. **19.** Przestrzegać, nie przestrzegać regulaminu; łamać **r.** **20.** Przyjąć **r.** **21.** Rządzić się regulaminem. **22.** Uchwalić, ustalić, wydać, zatwierdzić **r.** **23.** **r.** określa co (np. porządek obrad, obowiązki czyje), reguluje (jaką sprawę), obowiązuje (kogo), zawiera (następujące punkty), wymaga czego, nakazuje co: Posłowie otrzymują diety w wysokości określonej regulaminem. *Rozmar. Prawo 272.*

regularny **1.** Armia **r-a**, wojsko **r-e** ⟨*stałe*⟩. **2.** **r.** chód zegarka ⟨*miarowy, bez zakłóceń*⟩; ruch **r.** (maszyny). **3.** **r.** jak zegarek ⟨*o człowieku*⟩. **4.** *jęz.* Czasowniki **r-e** ⟨*mające odmianę regularną*⟩. **5.** *mat.* Czworobok, wielokąt **r.** ⟨*foremny*⟩; linia **r-a.** **6.** **r-e** dochody ⟨*stałe*⟩. **7.** Kanonik **r.** ⟨*zwyczajny, zwykły*⟩. **8.** **r-a** komunikacja, żegluga ⟨*o stałym rozkładzie*⟩; **r-e** linie komunikacyjne ⟨*stałe*⟩. **9.** **r.** kryształ ⟨*foremny, symetryczny*⟩. **10.** *pot.* **r-e** lanie (spuścić komu) ⟨*porządne, mocne*⟩. **11.** Nauka **r-a** ⟨*systematyczna*⟩. **12.** **r-e** oblężenie ⟨*systematyczne*⟩. **13.** **r.** oddech ⟨*miarowy, jednostajny*⟩. **14.** **r-e** odstępy (czasu) ⟨*jednakowe*⟩. **15.** Pismo **r-e** ⟨*o równych literach*⟩. **16.** **r-a** praca ⟨*stała; systematyczna*⟩. **17.** **r-e** przedstawienia, wykłady, posiedzenia ⟨*odbywające się w określonym czasie, stale w ciągu dłuższego okresu*⟩. **18.** **r.** puls ⟨*prawidłowy, jednostajny, miarowy*⟩. **19.** **r-e** rysy (twarzy) ⟨*foremne, kształtne, harmonijne*⟩; **r-e** brwi, łuki (brwiowe); **r.** nos, profil, kontur, owal (twarzy). **20.** Rytm **r.** ⟨*miarowy*⟩. **21.** **r-e** salwy (karabinów); **r-a** kanonada ⟨*powtarzająca się w równych odstępach czasu*⟩. **22.** **r.** wiersz ⟨*o jednakowej liczbie sylab*⟩, **r-a** strofa. **23.** **r-a** wojna ⟨*w przeciwieństwie do partyzantki: ciągła*⟩: Walki partyzanckie przekształciły się w regularną wojnę. **24.** **r.** żołnierz ⟨*należący do regularnego wojska, wyćwiczony*⟩. **25.** **r-e** życie, tryb życia (prowadzić) ⟨*uregulowane(-y), systematyczne(-y)*⟩.

regulować **1.** **r.** ceny (artykułów konsumpcyjnych). **2.** **r.** ciśnienie, pracę (maszyny), zegarek, radio ⟨*powodować prawidłowe funkcjonowanie*⟩; **r.** przemianę materii, **r.** trawienie (o ziołach, specyfikach). **3.** **r.** dług, należność, rachunek ⟨*płacić*⟩. **4.** **r.** ruch (uliczny) ⟨*porządkować*⟩. **5.** **r.** wzajemne stosunki między kim a kim, spory ⟨*urządzać zadowalająco, załatwiać*⟩.

reguła **1.** Ostra, surowa, ścisła **r.** **2.** Ciasne, mechaniczne, powszechne, sztywne **r-y.** **3.** **r-y** gramatyczne. **4.** **r-y** moralne. **5.** **r.** zakonna, klasztorna. **6.** **r-y** gry. **7.** **r-y** moralności, przyzwoitości. **8.** **r-y** poetyki. **9.** **r-y** rozumowania. **10.** *mat.* **r.** trzech. **11.** *przestarz.* Ubrany według wszelkich reguł gustu. *Korz. Koll. 78.* **12.** Z reguły ⟨*zwykle*⟩: Komisja zbiera się z reguły raz do roku. Posiedzenia Sejmu są z reguły jawne, chyba że Sejm uchwali tajność. *Rozmar. Prawo 280.* **13.** Budować **r-y** sensu (w logice). **14.** Być wyjątkiem, stanowić wyjątek od reguły: Nie jestem wyjątkiem od tej reguły. *Orzesz. Listy II/2, 131.* **15.** Odstąpić od reguły. **16.** Podać regułę. **17.** Podlegać, podporządkować się regułom. **18.** Przestrzegać (ściśle) reguł (np. lekarskich). **19.** Rządzić się (ścisłymi) regułami. **20.** Traktować co jako regułę. **21.** Trzymać się (ustalonych) reguł. **22.** Ustalić reguły czego. **23.** Uważać co za regułę. **24.** Coś jest, staje się regułą: Około połowy XVII w. golone głowy z czubem były już regułą szlachecko-polskiej elegancji. *Łoz. Wł. Życie 92.* **25.** Coś staje się, następuje wedle wszelkich reguł: Zapoznanie nastąpiło wedle wszelkich reguł romantyki. *Wierchy 37, s. 28.* **26.** **r.** obowiązuje: W pensjonacie obowiązywała prawie klasztorna reguła. *Perz. Raz 17.*

przysł. **27.** Wyjątki potwierdzają regułę. **28.** Nie ma reguły bez wyjątków.

rej **r.** wodzić, wieść, *daw.* również prowadzić ⟨*być przodownikiem w tańcu; przen. przewodzić komu lub czemu*⟩: W tańcu [...] rej wodził. *Konopn. Now. I, 49.* Starzy bywalcy kurortów i pensjonatów wodzili rej przy stole. *Kowalew. S. Droga 18.* Zaczęły

się wizyty, wieczory, bale. Wszędzie ułani rej prowadzili i cały ród niewieści lgnął do nich jak muchy. *Sztyrm. Pow. I, 77.*

rejentalny Akt, zapis r. ⟨*notarialny*⟩. Koszty r-e; r-a umowa ⟨*spisana przez rejenta, sporządzona przed nim*⟩.

rejestr ● 1. r. ⟨*spis*⟩. 2. Alfabetyczny r. 3. Długi, krótki r. 4. r. nazwisk, dzieł, dat, miejscowości. 5. r. sprawunków, błędów, przykładów, pytań. 6. Robić, układać, prowadzić, spisywać r. 7. *hist.* r. Kozaków ⟨*ograniczony zaciąg Kozaków na służbie polskiej czy moskiewskiej (XVII w.)*⟩. 8. *daw.* Przyjąć na r.: Przyjmował na rejestr 60 000 Kozaków, wolno wybierających hetmana. *Szujski Hist. 280.*
● 9. r. ⟨*księga*⟩: r. bibliograficzny, biblioteczny, firmowy, gospodarczy, handlowy, karny, szkolny, wojskowy. 10. r. poborowych. 11. Dopisać w rejestrze. 12. Prowadzić r.: Prowadził rejestry gospodarcze z wzorową pilnością. *Syg. SPP.* 13. Przeciągać przez r.; wpisać, wciągnąć, zapisywać do rejestru a. w r.
przysł. 14. Co było, a nie jest, nie pisze się w rejestr.
● 15. r. ⟨*skala rozpiętości brzmienia instrumentu, głosu*⟩: r. skrzypcowy, organowy itp. 16. r. głosowy; barytonowy, tenorowy itp. 17. r. ciemny, jasny. 18. r. wysoki, średni, niski.

rejestracja 1. Dokładna r. 2. r. bezrobotnych, poborowych; r. wypadków; r. zabytków. 3. Przeprowadzić rejestrację.

rejs ⟨*podróż, droga statku*⟩ 1. Ćwiczebny, daleki, interesujący r. 2. Trasa rejsu. 3. Jechać rejsem: Następnym rejsem jadą na Riwierę. *Melc. Statek 22.* 4. Odbywać r. 5. Ruszyć, wyruszyć w r. 6. r. odbywa się, wiedzie (dokąd).

rejterada ⟨*odwrót, dziś żart. ucieczka*⟩ 1. Gwałtowna, haniebna, ogólna, powszechna, smutna, spieszna, rozpaczliwa r. 2. *iron.* Dzielny w rejteradzie. 3. Dokonać rejterady; nakazać rejteradę ⟨*odwrót*⟩: Najwięksi strategicy są zdania, że regularne dokonanie rejterady bywa nieraz trudniejszym i więcej umiejętnej taktyki wymagającym dziełem niż wyraźnie odniesione zwycięstwo. *Orzesz. Wesoła 214.* 4. Coś kończy się rejteradą: Ten średniowieczny romans rycerza i damy [w „Wieczorze trzech Króli" Szekspira] kończy się obopólną rejteradą. *Pomian. Widow. 37.* 5. Ratować się rejteradą. 6. Zmusić kogo do rejterady. 7. r. następuje.

rejwach 1. Głośny, nieopisany (nie do opisania), ogromny, straszliwy, wielki r. 2. r. bojowy ⟨*zgiełk bitewny*⟩. 3. Podnosić, podnieść, robić, wszcząć, wszczynać, wywołać r. 4. Narobić rejwachu. 5. r. bywa, panuje (gdzie), powstaje, powstał, podnosi się, podniósł się, robi się, zrobił się, trwa, wzmaga się. 6. Słychać (było) r.

rekin 1. Płynąć za kim, za czym jak r. za okrętem: Potwarz nieodstępnie płynie za wielkim człowiekiem, jak rekin za okrętem, ciągle spodziewając się żeru. *Święt. A. Asp. 154.* 2. *przen.* r. burżuazyjny, ekonomiczny, giełdowy, kapitalistyczny, kartelowy, przemysłowy a. przemysłu: Rekiny kapitalistyczne walczą z sobą na śmierć i życie, a przedmiotem tej walki jest pieniądz. *Fik Rodow. 101.* 3. Rzucić co w paszczę rekinowi: Jaką dziś sumę mamy na spłatę do rzucenia w paszczę rekinowi? *Sewer Nafta III, 228.*

reklama 1. Dobra, najlepsza, pomysłowa, skromna, skuteczna, umiejętna, znakomita; jarmarczna, krzykliwa, nieudolna r. 2. r. handlowa, kinowa, informacyjna; neonowa, świetlna. 3. r. ruchoma, nieruchoma, statyczna. 4. Żywa r. ⟨*osoba reklamująca jakieś wyroby lub imprezy*⟩: Niektórzy znaleźli już zajęcia: jeden został posługaczem w szpitalu, drugi żywą reklamą domu mody. *Brand. K. Troja 88.* 5. r. c z e g o: wyrobów, towarów; przedstawienia, koncertu, zawodów sportowych itp. 6. Neony, światła reklam. 7. Gonić za reklamą: Skromny z natury [...] nie goniący za reklamą i laurami „gwiazdy", jest to aktor sumienny, pewny, kochający sztukę. *Boy Flirt 20.* 8. Coś jest reklamą dla kogo lub czego: Kiedy część placów zostanie od razu rozkupiona, już to samo będzie reklamą dla przedsięwzięcia. *Dąbr. M. Noce II, 205.* 9. Robić komu, czemu reklamę ⟨*reklamować, zachwalać kogo, co*⟩. 10. Robić co dla reklamy. 11. Umieścić (gdzie) reklamę.

reklamacja 1. Słuszna, niesłuszna r. 2. Liczne, nieliczne r-e. 3. r. o c o: r. o zaginioną przesyłkę pocztową. 4. Mieć, otrzymywać r-e: Do tej pory nie mieliśmy żadnych reklamacji. 5. Mieć podstawę do reklamacji. 6. Robić, zgłosić reklamację: Nie warto by może o taką, na pozór, usterkę proceduralną [...] robić reklamacji. *Irzyk. Walka 80.* 7. Uwzględnić reklamację: Po odejściu od kasy żadne reklamacje uwzględniane nie będą. 8. Wnosić reklamację (o co). 9. Wystąpić z reklamacją (do kogo). 10. Załatwić reklamację. 11. r-e przychodzą, nadchodzą, są zgłaszane. 12. r-e uwzględnia się; reklamacji nie uwzględnia się.

rekolekcje ⟨*zastanawianie się nad sobą, medytacje przed spowiedzią*⟩ 1. Dobrowolne, przymusowe, wspólne, zamknięte r.: *przen.* Niemało się z nim nadysputowałem na te tematy, odbywając wspólne rekolekcje „na Pawiaku". *Grabiec Warsz. 84.* 2. Odbyć, odprawiać, urządzić, zarządzić r-e: Podczas wielkiego tygodnia odprawiali rekolekcje w małym domku w ogrodzie klasztornym. *Balin. M. Polska I, 515.* 3. Prowadzić r-e (o księdzu). 4. Przebywać na rekolekcjach.

rekomendacja ⟨*polecenie, poparcie kogo*⟩ 1. Dobre, najlepsze, poważne r-e. 2. r. o d k o g o lub r. d o k o g o: do urzędu, do ministra. 3. Coś stanowi (dobrą) rekomendację: Trąbka pocztyliona stanowiła widać dobrą rekomendację, bo bez żadnych formalności puszczono nas dalej. *Dan. W. Not. 254.* 4. Dać komu rekomendację. 5. Dostać, otrzymać od kogo r-e. 6. Dostać się gdzie za czyją rekomendacją ⟨*za poparciem*⟩. 7. Dostać się, przyjąć kogo (gdzie) bez rekomendacji, z rekomendacji czyjej. 8. Polegać na czyjej rekomendacji. 9. *daw.* r. zbyteczna ⟨*przedstawienie, zaprezentowanie kogo*⟩: Z siostrzyczkami moimi poznałeś się, jak widzę, więc rekomendacja zbyteczna. *Jun. Wod. 204.*

rekompensata ⟨*odszkodowanie*⟩ 1. r. w naturze. 2. r. z a c o: r. za (poniesione) trudy, za przy-

kości. 3. Tytułem rekompensaty ⟨*jako rekompensatę*⟩: Tytułem rekompensaty otrzymała Galicja polonizację Uniwersytetu Lwowskiego i Politechniki. *Kien. Sapieha 226*. 4. Dać, otrzymać, zapewnić rekompensatę: Moi mocodawcy nie omieszkają panu zapewnić należytej rekompensaty. *Putr. Rzecz. 368*. 5. Coś stanowi rekompensatę czego a. za co, coś znajduje rekompensatę w czym: Nadmiar składników moralistycznych nadaje „Historii" [w Landzie] zabarwienie niepotrzebnego gadulstwa, którego rekompensatę stanowią jednak pyszne obrazki rodzajowe. *Krzyż. J. Romans 127*. 6. Coś jest rekompensatą (dla kogo) — za co. 7. Szukać, wymagać rekompensaty: Holendrzy [...] straciwszy stosunki handlowe z Hiszpanią, musieli szukać za nie rekompensaty. *Szeląg. Bałtyk 19*.

rekord ⟨*wynik przewyższający dotychczasowe osiągnięcia w sporcie, produkcji itp.*⟩ 1. Nowy, fantastyczny, wyśrubowany r. 2. r. halowy ⟨*ustanowiony w hali sportowej*⟩. 3. r. krajowy, polski, francuski itp. 4. r. świata. 5. r. życiowy ⟨*najlepszy wynik zawodnika osiągnięty w jego karierze*⟩. 6. r. c z e g o: r. wysokości (lotu), długowieczności, wytrzymałości, wydajności: W Warszawie rzucone zostało hasło uwielokrotnienia wyników pracy na budowie, w Warszawie padły rekordy wydajności. *Kalend. Rob. 51, s. 231*. 7. *przen.* Pęd świstał jeno, na mostach łomotał, w tunelach bił na przestrzał rekordem szaleństwa. *Tuwim Rzecz 93*. 8. r. juniorów. 9. r. skoczni. 10. r. na dystansie (50 km). 11. r. w c z y m: w pchnięciu kulą, w biegu na 100 m itp. 12. Osiągnąć r. 13. Pobić r. 14. Poprawić r. 15. Przekraczać r-y. 16. Ustalić r.: Ustalasz pan [...] rekord naukowej żarliwości. *Choyn. Młod. 5*. 17. Ustanowić r. 18. Zdobyć r.: Pewien francuski zegarmistrz zdobył rekord światowy konstruując czynny silnik elektryczny o masie 0,9 g. *Probl. 11, 1954, s. 730*. 19. r. należy do X.Y. 20. r. pada, padł.

rekordowy 1. Czas r. ⟨*będący rekordem, bardzo krótki*⟩: Przebiec jakiś dystans, wykonać jakąś pracę w rekordowym czasie. 2. r-a forma: Być w rekordowej formie (o sportowcu). 3. r-a liczba (zawodników, uczestników itp.) ⟨*najwyższa z dotychczas osiąganych*⟩. 4. Obsada r-a. 5. r-e osiągnięcia, rezultaty. 6. r-e powodzenie (osiągnąć): Sztuka osiągnęła rekordowe powodzenie. 7. r-a szybkość. 8. r-e tempo: przebiec, wykonać co w rekordowym tempie. 9. r-e wydobycie (węgla).

rekreacyjny Dni, godziny r-e ⟨*przeznaczone na wypoczynek*⟩. Sala r-a ⟨*w szkole sala przeznaczona do wypoczynku i zabaw w czasie pauz*⟩. Plac r.

rekrut 1. Pobór rekruta a. rekrutów. 2. Kontyngens rekrutów. 3. Brać rekruta ⟨*powoływać do służby wojskowej*⟩. 4. Dawać, dostarczać rekruta. 5. Oddać, posłać, wziąć, zapisać w r-y ⟨*do wojska*⟩. 6. Pójść w r-y. 7. Wybierać rekruta a. rekrutów. 8. Wystawić, zaciągnąć rekruta.

rekuza *przestarz.* dziś *żart.* 1. r. matrymonialna, miłosna. 2. Dać komu rekuzę ⟨*odkosza*⟩. 3. Dostać, otrzymać, wziąć rekuzę: Pojechał, oświadczył się i dostał rekuzę. *Tarnow. Stud. V, 99*. 4. Spotkać się z rekuzą: Lenz zakochał się w niej, lecz spotkał się z rekuzą. *Tyg. Ilustr. 36, 1899*. 5. r. spotyka kogo.

relacja 1. Dokładna, krótka, obszerna, szczegółowa r.; r. obiektywna, rzeczowa; r. z pierwszej ręki ⟨*sprawozdanie*⟩. 2. r. k o g o: naocznego świadka, kronikarza, podróżnika. 3. r. o k i m, o c z y m; z c z e g o: r. o gościach, o wypadku, o wydarzeniu; r. z posiedzenia, z podróży, z poselstwa. 4. r. jednej rzeczy do drugiej ⟨*stosunek, ustosunkowanie*⟩: r. cen jednych artykułów do innych. 5. *filoz.* Teoria relacyj ⟨*stosunków*⟩. 6. Mieć od kogo a. o kim, o czym r-e ⟨*mieć wiadomości*⟩. 7. *przestarz.* Mieć, utrzymywać, zerwać z kim (bliższe) r-e ⟨*mieć z kim stosunki, być w stosunkach, zerwać z kim stosunki*⟩: Ma on relacje ze wszystkimi, stał się koniecznością dla każdego zebrania literackiego. *Szujski Portr. 93*. 8. Ogłosić r-e (z czego). 9. Składać, złożyć komu r-e. 10. Wysłuchać relacji czyjej: Zagłoba wysłuchawszy relacji, chwycił się za głowę z desperacji. *Sienk. Pot. V, 104*. 11. Zdać relację (o czym, z czego): Dopiero teraz mogłem mu zdać relację z tej podróży. *Iwasz. J. Szyman. 137*. 12. r. podaje, stwierdza co. 13. *przestarz.* Uzyskać relację ⟨*połączenie*⟩: [Miasto] uzyska relację najkrótszą na północ i południe. *Tyg. Ilustr. 7, 1900*.

religia 1. r. chrześcijańska, ewangelicka, katolicka, mahometańska, mojżeszowa, prawosławna ⟨*wyznanie*⟩. 2. r. monoteistyczna, politeistyczna. 3. r. narodowa. 4. r. objawiona, nieobjawiona. 5. r. reformowana. 6. r. panująca. 7. r. pogańska. 8. r. starożytna (grecko-rzymska). 9. r. rozumu. 10. *przen.* Religio krwi i miliarda, jakąż mnie pieśnią zapłodnisz. *Bron. W. Zebr. 103*. 11. Filozofia, historia religii. 12. Nauka, lekcja religii. 13. Dogmaty, przepisy, zasady religii. 14. Być jakiej religii a. być wyznawcą jakiej religii (np. chrześcijańskiej, mahometańskiej itp.). 15. Krzewić, narzucić, szerzyć religię: Krzyżacy szerzyli religię (katolicką) ogniem i mieczem. 16. Oderwać się (a. kogo) od religii. 17. Przejść na jaką religię. 18. Przyjąć, wyznawać, zmienić religię. 19. Uczyć religii (w szkole). 20. Wprowadzić, zaprowadzić religię. 21. Zrobić sobie z czego religię: Z wiernej i jedynej miłości zrobi sobie religię. *Boy Mar. 61*. 22. r. głosi, nakazuje co, sprzeciwia się, nie sprzeciwia się czemu.

religiancki r. obskurantyzm.

religijny 1. Akt r. 2. Bractwo r-e, gmina r-a, sekta r-a. 3. Ceremonie, praktyki, uroczystości r-e. 4. Cześć r-a: Oddawać komu a. czemu cześć (niemal) religijną. 5. Człowiek r., reformator r. 6. Dogmat r. 7. Dyskusje r-e. 8. Ekstaza r-a. 9. Fanatyzm r. 10. Idee r-e. 11. Kult, obrządek r. 12. Misterium, widowisko r-e. 13. Malarstwo r-e; muzyka, sztuka r-a. 14. Nienawiść, obojętność r-a. 15. Nowinki r-e. 16. Obłęd r. 17. Pienia, pieśni r-e. 18. Pobudki r-e. 19. Pociecha, pomoc, posługa r-a. 20. Pojęcia r-e. 21. Prawdy r-e. 22. Przekonania r-e; przesądy, zabobony r-e. 23. Reforma, reformacja r-a; rozłam r. 24. Rozmyślania r-e; rozterka r-a. 25. Spory r-e. 26. Tolerancja, nietolerancja r-a; ucisk r. 27. Uczucie r-e. 28. Unia r-a. 29. Utwór r. 30. Wojny r-e. 31. Życie r-e.

relikwia ⟨zwykle w *lm: szczątki świętych, przen. drogie sercu pamiątki*⟩ 1. Bezcenne, czcigodne, drogie, najdroższe r-e. 2. r-e święte a. świętych. 3. r-e narodowe: Szczerbiec Chrobrego, relikwia narodowa.

SW. **4.** Handel relikwiami. **5.** Coś jest relikwią dla kogo: Każda literka ręką twą kreślona jest dla mnie taką świętością! taką relikwią! *Orzesz. Pompal. 136.* **6.** Nosić co przy sobie, pokazywać, przechowywać, zachowywać jak(o) r-e: Ona mnie obdarzyła puklem swoich włosów, które jak relikwie nosiłem przy sobie. *Dygas. Now. VIII, 86.* **7.** Ucałować co jak r-e. **8.** Uważać co za r-e: Pamiątki rodzinne uważane były [...] za rodzaj nietykalnej relikwii. *Orzesz. Broch. I, 74.*

remont 1. r. bieżący, całkowity, generalny. Drobny, gruntowny, średni r. **2.** r. kapitalny. **3.** r. c z e g o: budynku, dachu, jezdni; samochodu. **4.** Dokonać remontu, wykonać r. (czego). **5.** Nadawać się, nie nadawać się do remontu. **6.** Poddać (budynek) remontowi. **7.** Podjąć r. (budynku). **8.** Przechodzić r. (o budynku). **9.** Przeprowadzić r. **10.** Wymagać remontu (o budynku, samochodzie itp.). **11.** Znajdować się w remoncie (o samochodzie, maszynie).

renoma *książk.* ⟨*rozgłos, sława*⟩ **1.** Dobra, zła r. **2.** Nadzwyczajna, trwała, ustalona, ugruntowana, zasłużona r. **3.** r. literacka. **4.** Cieszyć się renomą: Wyrabiano jedynie fajanse, cieszące się zasłużoną renomą. *Archit. 4, 1953, s. 111.* **5.** Czynić, robić komu, czemu renomę: Rozrzutność i wspaniałość moja [...] świetną mi czyniły renomę. *Polak w Paryżu 146.* **6.** Mieć renomę: Ten lokal ma renomę. *Putr. Wrzes. 60.* Ma renomę przyjacielskiego człowieka. *Bog. Wizer. 25.* **7.** Podtrzymywać, zdobyć, zyskać renomę.

renta 1. Niewielka, skromna wysoka r. **2.** r. miesięczna, roczna; dożywotnia. **3.** r. dzierżawna. **4.** r. emerytalna. **5.** r. gruntowa. **6.** r. inwalidzka, starcza, wdowia. **7.** *daw.* r. wieczysta ⟨*opłata stała za ziemię pozostawioną chłopu po uwłaszczeniu*⟩. **8.** Być na rencie: Stary jest na rencie, trzydzieści lat przepracował. *Goj. Pow. 68.* **9.** Korzystać z renty. **10.** Płacić, wypłacać rentę. **11.** Pobierać rentę. **12.** Przejść na rentę. **13.** Przyznać rentę. **14.** Zapisać komu rentę (dożywotnią). **15.** Żyć z renty.

reorganizacja 1. r. wewnętrzna. **2.** r. c z e g o: administracji, armii; biblioteki, instytucji; władz; studiów uniwersyteckich; produkcji. **3.** Przeprowadzić reorganizację. **4.** Przystąpić, zabrać się do reorganizacji. **5.** Ulec reorganizacji: Twoja grupa też musi ulec reorganizacji. *Jackiew. Wiosna 94.* **6.** Coś wymaga reorganizacji. **7.** Zająć się reorganizacją. **8.** r. następuje.

reparacja, reperacja 1. Drobne, większe, gruntowne r-e ⟨*naprawy*⟩. **2.** Reparacja wojenna ⟨*odszkodowania*⟩. **3.** r. c z e g o: dachu, maszyny, wozu; obuwia itp. **4.** Dać, oddać co do reperacji (np. obuwie, ubranie). **5.** Dokonać reparacji, podjąć reparację czego (np. budynku). **6.** Domagać się, potrzebować, wymagać reparacji (reperacji); nadawać się do reparacji (reperacji) (o przedmiotach zużytych lub uszkodzonych): Mnóstwo drobnych uszkodzeń domagało się natychmiastowej reperacji. *Andrz. Popiół 31.* **7.** Robić, wykonywać (drobne) r-e.

repertuar ⟨*zasób utworów, granych w teatrze; wykonywanych przez aktora, śpiewaka, muzyka itp.*⟩ **1.** Bogaty, niewyczerpany, szeroki, wielki r. **2.** r. stały, niezmienny. **3.** r. koncertowy, rozrywkowy, teatralny. **4.** r. klasyczny, romantyczny; lżejszy r.; żelazny r. **5.** r. teatru, sceny. **6.** r. piosenek, anegdot, ról; *przen.* r. wymysłów. **7.** Dysponować (dużym) repertuarem czego (np. piosenek). **8.** Figurować w repertuarze (o sztuce, utworze). **9.** Mieć (sztukę) w repertuarze. **10.** Należeć do czyjego repertuaru. **11.** Powtarzać czyj r.: Nie podejmuję się tu powtarzać całego repertuaru zacnej pani Kolasińskiej. *Konopn. Now. I, 126.* **12.** Rozszerzyć, zmienić r. **13.** Schodzić, zejść z repertuaru (o sztuce). **14.** Usunąć, zdjąć z repertuaru (sztukę). **15.** Wejść do repertuaru (o utworze, piosence itp.). **16.** Włączyć, wprowadzić (sztukę) do repertuaru. **17.** Wypełnić r. a. część repertuaru: Wypełniłem w nim [w Zielonym Baloniku] dobrą połowę repertuaru. *Boy Znasz 151.* **18.** r. odznacza się czym, zawiera co, wzbogacił się o co a. czym.

replika 1. Błyskotliwa, cięta, dowcipna, gwałtowna, krótka, lapidarna, obszerna r. ⟨*odpowiedź słowna lub pisemna na zaczepkę albo zarzuty*⟩. **2.** *daw.* r. obrazu ⟨*kopia, wykonana przez twórcę*⟩. **3.** *jęz.* r. wyrazowa, frazeologiczna ⟨*struktura słowotwórcza lub frazeologiczna, będąca odwzorowaniem wyrazu lub związku wyrazowego obcego*⟩. **4.** Być repliką, stanowić replikę na co ⟨*o wypowiedzi, broszurze itp.*⟩: Broszura ta stanowi jakby replikę na zatracony pamiętnik Zofii Szymanowskiej [...] jest niejako jego sparowaniem. *Boy Mick. 79.* **5.** Dać replikę czego: Zaatakowany chciał dać gromką replikę, ale co stateczniejsi gospodarze powstrzymali jego zapędy. *Twórcz. 8, 1954, s. 141.* **6.** Odpowiedzieć na replikę czyją. **7.** Spotkać się z repliką: Pełne bombastu i panegirycznej przesady oracje [...] spotkały się z repliką krótką i rubasznie dowcipną. *Łoz. Wl. Życie 170.* **8.** Wystąpić z repliką. **9.** Wywołać replikę czyją: Przedostatnia moja korespondencja wywołała dwie repliki: z Paryża i z Poznania. *Klaczko Zap. 59.*

reportaż 1. r. dokumentalny, filmowy, radiowy. **2.** Krótki, obszerny r. **3.** r. historyczny, literacki, publicystyczny, sceniczny, podróżniczy. **4.** r. o c z y m: o pracy w fabryce. **5.** r. z c z e g o: z budowy, z kopalni, z podróży, z sali sądowej (z procesu sądowego). **6.** Nadawać r. (przez radio). **7.** Naszkicować, napisać, opublikować, wydać, zamieścić w prasie r.

represja 1. Gwałtowne, krwawe, nieludzkie, okrutne, ostre, poważne, specjalne, surowe r-e. **2.** r. karna. **3.** r-e policyjne. **4.** r-e p r z e c i w k o m u a. w o b e c k o g o: wobec spiskowców, manifestantów itp. **5.** r-e z a c o: za strajk, za odmowę czego. **6.** Fala represji. **7.** Dać powód, pozór do represji. **8.** Grozić represjami. **9.** Narażać kogo na r-e. **10.** Podlegać represjom. **11.** Stosować, wszcząć r-e. **12.** Ściągnąć (na kraj), wywołać r-e. **13.** Ujść przed represjami. **14.** Uniknąć represji. **15.** Wystąpić z represjami. **16.** r-e dotykają, spotykają kogo; następują, wzmagają się, wzmogły się; spadają, sypią się na kogo.

reprezentacja 1. r. narodowa ⟨*przedstawiciele reprezentujący naród*⟩. **2.** Lekkoatletyczna r. Polski. **3.** r. sportowa ⟨*drużyna, ekipa reprezentująca zrzeszenie sportowe lub dziedzinę sportu*⟩. **4.** Skład reprezentacji. **5.** *daw.* r. sceniczna, teatralna ⟨*przedstawienie*⟩. **6.** *daw.* Elekcja przez reprezentację ⟨*za*

pośrednictwem wybranych przedstawicieli⟩. **7.** Dbać o reprezentację ⟨*o okazałość wystąpień publicznych, lub towarzyskich*⟩. **8.** Mieć reprezentację (jakiejś instytucji lub firmy przemysłowo-handlowej) ⟨*mieć przedstawicielstwo, być pełnomocnikiem handlowym*⟩. **9.** Mieć reprezentację (w parlamencie) (o stronnictwie, partii, narodowości) ⟨*mieć swoich przedstawicieli, być reprezentowanym*⟩.

reprezentacyjny 1. r. bankiet ⟨*wystawny*⟩. **2. r-a** drużyna (sportowa) ⟨*stanowiąca reprezentację*⟩. **3. r-a** dzielnica (miasta), sala; **r.** lokal, pawilon, stadion ⟨*służąca(-y) reprezentacji, najbardziej okazała(-y)*⟩. **4. r.** fundusz, **r-e** koszty ⟨*przeznaczony(-e) na reprezentację*⟩. **5.** Mężczyzna **r.** ⟨*dobrze się prezentujący*⟩. **6.** Utwór **r.** ⟨*najbardziej charakterystyczny, reprezentatywny*⟩.

republika 1. r. autonomiczna, demokratyczna, kantonalna, ludowa, radziecka, socjalistyczna, związkowa. **2.** Burżuazyjna **r.** parlamentarna. **3. r.** rad. **4. r.** rzymska. **5.** Ogłosić, proklamować, stworzyć republikę a. ogłosić, proklamować kraj jaki republiką. **6. r.** powstaje.

reputacja ⟨*opinia u ludzi, sława*⟩ **1.** Dobra, dwuznaczna, fatalna, nadszarpnięta, najgorsza, opłakana, ustalona, zasłużona, zła **r. 2.** Człowiek dobrej, złej itp. reputacji. **3.** Cieszyć się reputacją, mieć reputację (kogo) ⟨*uchodzić za kogo*⟩: Alfred ma reputację rozumnego i przyjemnego człowieka. *Fred. A. Bliz. 191.* **4.** *przestarz.* Być w (wielkiej) reputacji, używać, zażywać reputacji. **5.** Dbać o swoją, o czyją reputację; naprawić (poprawić), narażać (na szwank) swoją, czyją reputację; psuć, ratować, stracić (dobrą), szargać, szarpać czyją reputację; ustalić, wyrobić, zyskać sobie reputację: Specjalnie górnicy polscy wyrobili sobie w owym okresie w kopalniach westfalskich reputację znakomitych pracowników. *Rose Wspom. 39.* **6.** Szkodzić czyjej reputacji. **7.** Zachwiać czyją reputacją. **8.** Znać kogo z reputacji.

resor 1. Doskonałe, elastyczne, miękkie, nowe, stare **r-y. 2.** Bryczka bez resorów, na resorach. **3.** *posp.* Bujda na resorach ⟨*rzecz zmyślona, kłamstwo*⟩. **4.** Nieść jak na resorach: Takie powozy niosą lekko jakby na resorach. *Fel. E. Syb. II, 64.* **5.** Połamać, złamać **r-y. 6. r-y** pękają, zrywają się. **7. r-y** uginają się.

respekt 1. Głęboki, winny, powinny, wzajemny **r.** ⟨*szacunek; wzgląd*⟩. **2.** Godny, godzien respektu. **3. r.** d l a k o g o, d l a c z e g o: Miałem zawsze wielki respekt dla niego i dla jego pracy. *SPP.* **4. r.** p r z e d k i m a. p r z e d c z y m: Przed jedyną córką miał respekt, bo [...] mu się stawiała. *Chlęd. Pam. II, 17.* **5.** Z respektem, przez respekt ⟨*przez szacunek*⟩: Zbliżył się burmistrz, i tłum rozstąpił się, a z czasem ulotnił się całkiem z wielkiego respektu. *Ritt. Duchy, 86.* Przez respekt i estymę powinną ... my z Bartłomiejem w moim alkierzu obiadować będziemy. *Chodź. Pisma I, 215.* **6.** Budzić, wzbudzać, wpajać **r. 7.** Być dla kogo, odnosić się do kogo z respektem. **8.** Dbać o **r. 9.** Doznać respektu. **10.** Mieć, czuć, znać **r. 11.** Nauczyć kogo respektu. **12.** Okazywać **r.** Patrzeć na kogo, przypatrywać się komu, traktować, witać, przyjmować kogo, odzywać się o kim z respektem, bez respektu. **13.** Pozyskać czyj **r.**, *daw.* trzymać kogo w respekcie ⟨*mieć dla kogo szacunek*⟩. **14.** Zapomnieć respektu: Broń Boże, aby który zapomniał winnego respektu dla pana barona. *Łoz. Wal. Szlach. I, 71.* **15.** Zmusić, *daw.* zniewolić kogo do respektu. **16.** *daw.* Osoba na respekcie; być, bawić, służyć na respekcie, mieć kogo na respekcie ⟨*u kogoś na mieszkaniu i utrzymaniu*⟩: Samotność ojca miała rozweselać stara Dzierzanowska, panna na respekcie. *Gaj. z Błoc. Pam I, 11.* Podkomorzyna Nowogrodzka ma w domu swoim na respekcie krewną. *Rzew. H. Pam. 204.* **17. r.** należy się komu, cieszy kogo; **r.** ogarnia kogo. *przysł.* **18.** Respekt nie szpeci.

reszka *posp.* Grać w orła i reszkę: Czterech małych obdartusów grało w orła i reszkę. *Andrz. Popiół 256.*

reszta ● **1. r.** czasu, dni, drogi, sił, życia itp. ⟨*ostatek*⟩. **2. r.** ludzi, winowajców, dzieci itp. ⟨*pozostali*⟩. **3.** *chem.* **r.** kwasowa, zasadowa. **4.** Do reszty, bez reszty ⟨*zupełnie, całkiem*⟩: Do reszty zgłupiał. Oddany bez reszty jakiej sprawie. Świat jej przeżyć zamyka się bez reszty w granicach ciemnego, wilgotnego i brzydkiego mieszkania. *Brand. M. Spot. 44.* **5.** Dokonać reszty ⟨*doprowadzić co do końca (zwykle w znaczeniu ujemnym: zniszczyć co do końca)*⟩: Wspólne spacery i rozmowy zrobiły swoje. Reszty dokonała lektura. *Jastr. SPP.*

● **6. r.** z jakiejś sumy pieniędzy ⟨*różnica między ceną zakupionego towaru a daną przez płatnika sumą*⟩: Ileś złotych, rubli, groszy itp. reszty: Cztery kopiejki reszty! — powiedziała [...] i wyjąwszy dwadzieścia kopiejek z portmonetki położyła ją przed ojcem. *Syg. Wysadz. 275.* **7.** Dawać, wydawać, przyjmować, brać, otrzymać resztę (ale x zł reszty). **8.** Żądać reszty: Położyła na stół pięćset rubli i zażądała reszty. *Żer. Dzieje I, 274.* **9.** Nie mieć reszty: Kupcowa nie miała reszty, Zenon musiał wyjmować pieniądze i zmieniać na drobne. *Nałk. Z. Gran. 126.* **10.** Prosić o resztę.

resztka 1. Marne, ostatnie, smętne, znikome, żałosne **r-i** (np. dawnej świetności). **2. r-i** kuchenne ⟨*odpadki*⟩. **3. r-i** ludzkie, roślinne, zwierzęce. **4. r-i** wykopaliskowe (dawnych siedzib; zwierząt). **5. r.** c z e g o: **r.** jedzenia, zapasów; liści, włosów; murów, śniegu; lata; wojsk; **r.** cierpliwości, energii, sił, woli; piękności, wdzięku; przyjaźni, strachu, zmęczenia; snu: Otrząsnął się z resztek snu. Resztką woli powstrzymał się od [...] szalonego kroku. *Makowiec. Przyg. 106.* **6. r-i** życia (kołaczą się w kim). **7. r.** materiału, jedwabiu, płótna itp.: Kupić (taniej) resztkę. Wyprzedaż resztek. **8. r-i** pozostałe z czego (np. z obiadu). **9.** Dojadać resztki, żyć resztkami a. z resztek pieniędzy, dawnego dobrobytu. **10.** Resztkami sił (co zrobić): Resztkami sił przyciągnął na Tamkę Ksawerego, walizkę oraz dwa toboły, które dźwigał na plecach. *Brand. K. Antyg. 354.* **11.** Gonić, ciągnąć resztkami (pieniędzy, nerwów, sił): Tu Hassling począł oddychać ciężko, bo się zmęczył i resztkami sił gonił. *Sienk. Pot. V, 198.* Gnać resztkami nóg i tchu. *Sienk. Ogn. IV, 88.* **12.** Tracić resztki sił, nerwów; zaufania do kogo itp.

retoryczny 1. Figura **r-a** ⟨*stylistyczna*⟩. **2. r-e** popisy, tyrady ⟨*oratorskie*⟩. **3.** Pytanie **r-e** ⟨*na które nie oczekuje się odpowiedzi*⟩. **4.** Styl **r.** ⟨*właściwy retoryce; styl przemówień*⟩. **5.** Zwrot **r.**

rewanż 1. r. z a c o: za porażkę, za usługę. 2. Dać r. ⟨*w grze: dać przegranemu możność odegrania się; dać możność odwzajemnienia się*⟩. 3. Dać komu co w rewanżu. 4. Szukać rewanżu ⟨*odwetu, powetowania sobie czego*⟩. 5. Wziąć r. za co (np. za przegraną, za porażkę).

rewelacyjny 1. r-e dzieło, r. utwór ⟨*nadzwyczajne, odkrywcze*⟩. 2. r-e odkrycie, r. wynalazek. 3. r. pomysł, wynik, wniosek. 4. r-a wiadomość. 5. r. biegacz, skoczek (narciarski) ⟨*niezwykły, nadzwyczajny*⟩.

rewerencja Przesadna, szczera, wielka r. Być dla kogo, całować czyje ręce, otaczać, przyjąć, słuchać kogo z (całą, wielką) rewerencją: Z wielką rewerencją całował podaną sobie rękę. *Dąbr. Ig. Matki 78*. Ktoś, coś jest pełen (pełne) rewerencji dla kogo, czego.

rewers 1. Własnoręczny r. ⟨*kwit, zobowiązanie*⟩. 2. r. na (sumę) x zł. 3. Dać pożyczkę, pożyczyć komu na r. ⟨*na kwit, na zobowiązanie*⟩. 4. Podpisać, wystawić r. 5. Wziąć od kogo r. 6. r. biblioteczny ⟨*zapotrzebowanie na książkę*⟩: Wypisać, złożyć r.

rewia ⟨*popis, przegląd, parada*⟩ 1. r. mody (mód). 2. r. sportowa. 3. r. wojskowa (wojsk). 4. r. osiągnięć (czego). 5. Dowodzić rewią (wojskową). 6. Przygotować rewię (czego). 7. r. odbywa się.

rewidować 1. r. k o g o a. k o m u c o: r. więźniów; r. komu kieszenie. 2. r. c o: r. mieszkanie, rzeczy na komorze celnej, statek. 3. r. księgi ⟨*sprawdzać zgodność zapisów w księgach z rzeczywistością*⟩. 4. *przen*. r. swój pogląd na co ⟨*zmieniać*⟩.

rewizja ● 1. r. ⟨*sprawdzenie*⟩: Gruntowna, istotna, radykalna, zasadnicza r. 2. r. drukarska ⟨*ostateczna korekta*⟩. 3. r. kasy; granic, układu; tekstu, przekładu; haseł, poglądów, pojęć. 4. Dać co do rewizji. 5. Dokonać rewizji (ksiąg, poglądów). 6. Prowadzić do rewizji. 7. Poddać co rewizji. 8. Przeprowadzać, robić rewizję. 9. Ulec rewizji. 10. Coś wymaga rewizji. 11. *praw*. r. ⟨*badanie sprawy i zmiana wyroku*⟩: r. procesu, wyroku. 12. r. nadzwyczajna. 13. Zapowiadać, zakładać rewizję. 14. Podlegać rewizji. 15. Wszcząć rewizję. 16. r. zaskarża. 17. Dochodzi do rewizji.
● 18. r. ⟨*przeszukiwanie*⟩: Ostra, ciężka, sroga r. Szczegółowa, ścisła, powierzchowna, pobieżna r.; r. osobista, domowa; celna, graniczna; policyjna; masowa. 19. r. c z e g o: r. bagażu, rzeczy, papierów, ubrania. 20. r. u k o g o: Policja [...] z wydziału śledczego robiła u niego rewizję. *Prus Now. IV, 76*. 21. r. w c z y m: w mieszkaniu, w fabryce, w walizce, biurku. 22. Dokonać, poddać kogo a. co, podlegać, poddać się, ulec, uniknąć rewizji. 23. Mieć, nakazać, odbyć, przebyć, przeprowadzić, robić, zarządzić rewizję. 24. Przyjść, wpaść na rewizję. 25. Ukryć kogo a. co przed rewizją. 26. r. odbywa się, rozpoczyna się, trwa, dobiega końca, dała rezultat, nie dała (żadnego) rezultatu; ujawniła co. 27. *pot*. Przychodzi, zjawia się r. ⟨*ludzie przeprowadzający rewizję*⟩.

rewizyjny 1. Komisja r-a ⟨*sprawdzająca działalność finansową władz samorządowych, organizacji, stowarzyszeń itp.*⟩. 2. Proces r. Sąd r. ⟨*odwoławczy, apelacyjny*⟩. 3. Związek Rewizyjny Spółdzielni R. P.

rewolucja 1. Gwałtowna, łagodna r. 2. r. polityczna, 3. r. robotnicza, proletariacka, chłopska, mieszczańska. 4. r. komunistyczna, socjalistyczna, demokratyczna, ludowa. 5. r. agrarna, przemysłowa. 6. r. społeczna a. socjalna. 7. *hist*. Powszechna r. 8. r. październikowa a. bolszewicka. 9. r. listopadowa, lutowa, lipcowa. 10. Wielka r. 11. r. kulturalna, obyczajowa, literacka, filozoficzna, pojęciowa, ideologiczna, umysłowa. 12. r. pałacowa. 13. r. myśli, pojęć. 14. r. p r z e c i w k o m u a. c z e m u. 15. r. w c z y m: r. w Polsce, Bułgarii, we Francji; w miastach. 16. r. w dziedzinie czego: ideologii, myśli, filozofii. 17. r. w literaturze, filozofii, w umysłach. 18. Ogień rewolucji: Ogni rewolucji nie ugasi [...] skostniałość i bezład drobnomieszczańskiej prowincji. *Twórcz. 9, 1952, s. 139*. 19. Okres rewolucji. 20. Teoria rewolucji. 21. Wybuch rewolucji. 22. Wypadki rewolucji. 23. Twórca; wódz, przywódca; trybun rewolucji. 24. Wiatr, wicher, huragan rewolucji: Z głów potężnych pomazańców wicher rewolucji strącił korony. *Nowe Drogi 7, 1953, s. 89*. 25. Ziarna rewolucji. 26. Organizować, przygotowywać, robić rewolucję. 27. Rozdmuchać, rozpętać, wywołać rewolucję. 28. Uśmierzyć, stłumić rewolucję. 29. r. dokonywa się, odbywa się, wybucha. 30. r. obala stary porządek, carat, trony. 31. r. ogarnia co a. kogo: np. miasta, wsie, robotników, wojsko. 32. r. strąca z tronu: króla, władcę. 33. r. triumfuje, trwa. 34. r. wstrząsa światem, krajem. 35. *daw*. r. zachodzi.

rezerwa ● r-y ⟨*zapasy*⟩ 1. r-y gospodarcze, pieniężne (walutowe), produkcyjne, przemysłowe. 2. r-y hodowlane a. hodowli. 3. r-y kadrowe a. kadr, robotnicze a. robotników. 4. r-y repertuarowe. 5. r-y pieniędzy, walut, złota. 6. r-y plonów. 7. Dysponować rezerwami. 8. Realizować, uruchomić, wykorzystywać, zebrać r-y. 9. Sięgać do rezerw. 10. Coś (ktoś) stanowi rezerwę. 11. r-y napływają, tworzą się, tkwią w kim a. czym, wyrastają. *przen*.: 12. Chłodna r. ⟨*powściągliwość, chłód*⟩. 13. Pełen rezerwy: Galeria jednak jest pełna rezerwy i nie wydaje sądów pospiesznych po pierwszym akcie. *Makusz. Bezgrz. 156*. 14. r. w c z y m: Za rezerwę moją w okazywaniu tych czułostek moje sąsiadki [...] zaczęły mnie sekować. *Zielon. Wspom. 149*. 15. Z rezerwą ⟨*wstrzemięźliwie, powściągliwie*⟩: Mówić, postępować, robić co, wyrażać się, zachowywać się itp. z rezerwą. Początkowo mówił z rezerwą. Wreszcie się rozgadał. *Róż. Kart. 83*. 16. Mieć, zachować, trzymać, być, zostać w rezerwie ⟨*w odwodzie*⟩: Gościnne pokoje trzeba trzymać zawsze w rezerwie dla niespodzianych gości i dla rodziny. *Krzyw. I. Bunt 134*. 17. Wyjść z rezerwy: Wyszedł ze swojej zwykłej rezerwy i śmiał się na całe gardło. *Twórcz. 7, 1953, s. 87*. 18. Zachować rezerwę.
● r. ⟨*wojsko zapasowe*⟩ 19. Ostatnia r. 20. r. piesza. 21. Oficer rezerwy. 22. Mobilizacja rezerwy. 23. Użyć rezerwy. 24. Rzucać r-y do boju, na front. 25. Rozporządzać rezerwami. 26. Oddział idzie do rezerwy. 27. W rezerwie: Pierwszy batalion wąwozem po tej stronie [...] trzeci w rezerwie. *Sewer Poboj. 37*.

rezerwat 1. r. leśny ⟨*obszar pozostawiony w stanie*

naturalnym, będący pod ochroną państwa⟩. **2. r.** przyrodniczy a. przyrody. **3. r.** rolniczy ⟨*obszar przeznaczony pod uprawę, wyłączony spod budownictwa przemysłowego*⟩. **4. r.** wypasowy ⟨*obszar przeznaczony wyłącznie do wypasu bydła, owiec itp.*⟩. **5. r.** c z e g o a. d l a c z e g o: r. flory i fauny, r. zieleni; r. bobrów, łosi, żubrów; r. dla zwierzyny. **6.** Przebywać, zamknąć w rezerwacie (zwykle o zwierzynie). **7.** Stanowić **r. 8.** Urządzić, utworzyć **r.**

rezerwować 1. r. c o — d l a k o g o ⟨*zamawiać*⟩: r. miejsce, pokój (w hotelu), wagon (dla wycieczki). **2. r.** (sobie) przywilej, prawo do czego ⟨*zastrzegać*⟩. **3. r.** pewne sumy na co ⟨*zachowywać*⟩.

rezerwowy 1. r-a armia; **r.** oddział, żołnierz **r.** ⟨*będąca(-y) w rezerwie*⟩. **2.** Gracz, zawodnik **r.** (w sporcie). **3. r.** park (maszyn). **4.** *ekon.* Fundusz, kapitał **r.**

rezolucja 1. r. pokojowa. **2.** Wspólna **r. 3. r.** c z e g o ⟨*uchwała (zjazdu, zebrania); decyzja*⟩: r. połączenia partii, przystąpienia do strajku. **4.** Ogłosić, złożyć projekt rezolucji. **5.** Powziąć, uchwalić rezolucję. **6.** Przyjąć rezolucję (o zebraniu, sejmie itp.). **7.** Przedsięwziąć, *daw.* wziąć rezolucję ⟨*zdecydować się*⟩: Jużem był wziął rezolucję nie zastawiać grobli i młyn wietrzny postawić. *Kras. Podstoli 54.* **8.** *daw.* Walczyć z wielką rezolucją ⟨*z determinacją, z zacięciem*⟩.

rezon 1. Dla rezonu ⟨*dla dodania sobie animuszu, pewności siebie*⟩: Wypił szklankę anyżówki dla rezonu. *Wójc. SW.* **2.** Mieć **r.**, dodać sobie, nabrać rezonu: Skądże to ona nabrała takiego rezonu [...] Ona, nie umiejąca trzech zliczyć. *Żer. Char. 210.* **3.** Odzyskać **r.** Zrobiło się nam bardzo głupio. Pierwszy jednak odzyskał rezon Kazik. *Hertz B. Samow. 172.* **4.** Tracić **r.**, nie tracić rezonu: Gdy czegoś nie wie, też nie traci rezonu — komponuje odpowiedź tak gładko i swobodnie, że nikt się nie spostrzega. *Melc. Statek 8.* **5. r.** opuszcza kogo, wraca komu.

rezultat ⟨*ostateczny wynik, skutek*⟩ **1.** Dobry, doskonały, końcowy, niewielki, pomyślny, świetny, właściwy, wspaniały, zdumiewający **r. 2. r.** c z e g o: badań, leczenia, zabiegów, pracy; głosowania, egzaminu, wyborów. **3. r.** w c z y m: w badaniach, w nauce. **4.** W rezultacie ⟨*w wyniku, ostatecznie, koniec końców*⟩: Solidnie trenował i w rezultacie doszedł do znakomitej formy. Nic mnie to w rezultacie nie obchodzi. **5.** Być rezultatem, stanowić **r.** czego: Książka jest rezultatem jego kilkoletniej pracy. **6.** Dać, dawać **r.**, nie dawać rezultatu: Nauka w ten sposób prowadzona dała świetne rezultaty. *SW.* Leczenie nie dawało oczekiwanych rezultatów. **7.** Dojść, dochodzić, doprowadzić, prowadzić do rezultatu: Każdy talent i każdy umysł może inaczej dochodzić do właściwego rezultatu. *Witkiew. Szt. 314.* **8.** Oczekiwać rezultatów. **9.** Obliczyć **r.** (głosowania). **10.** Osiągnąć, uzyskać (doskonałe) **r-y. 11.** Ogłosić **r.** (badań), pochlubić się rezultatami czego (np. pracy, przemyśleń). **12.** Przynosić **r-y. 13.** Robić co bez rezultatu. **14.** Uwieńczyć co (badania, poszukiwania itp.) pomyślnym rezultatem (częściej w stronie biernej): Starania nasze uwieńczone zostały pożądanym rezultatem. *SW.* **15.** Wydać **r.**: Julek wiedział, że starania pani Renaty wydały już rezultat. *Nałk. Z. Mił. 140.* **16. r.** przeszedł (wszelkie) oczekiwania.

rezygnacja 1. Bolesna, cicha, desperacka, dobrowolna, głucha, ostateczna, pokorna, smutna, spokojna, tępa, tragiczna, wielka **r. 2. r.** chrześcijańska, fatalistyczna. **3. r.** z c z e g o ⟨*wyrzeczenie się czego*⟩: r. z ambicji naukowych, z dążeń do czego, z praw swoich; z walki; ze stanowiska, z urzędu. **4.** Czekać, oczekiwać na co, poddać się czemu (np. losowi), przyjąć co (np. niepomyślną wiadomość), znosić co (cierpienie, przeciwności) z rezygnacją; uśmiechnąć się, westchnąć z rezygnacją. **5.** Przesłać (na czyje ręce) swoją rezygnację z czego (z urzędu, ze stanowiska). **6.** Przyjąć czyją rezygnację (ze stanowiska). **7.** Skłonić kogo do rezygnacji z czego ⟨*do wyrzeczenia się czego, ustąpienia z czego*⟩. **8.** Tchnąć rezygnacją (o wyglądzie czyim). **9.** Złożyć swoją rezygnację (ze stanowiska przewodniczącego, sekretarza). **10. r.** maluje się, wyraża się na czyjej twarzy (na czyim obliczu): Na twarzy jego malowała się smutna rezygnacja. *Zap. G. Drob. 79.*

reżim, reżym 1. r. carski; faszystowski, hitlerowski; kolonialny; sanacyjny. **2. r.** socjalistyczny ⟨*forma rządu*⟩. **3. r.** rozliczeniowy; **r.** oszczędności ⟨*ustalony tryb, sposób postępowania*⟩: Wprowadzić surowy reżim oszczędności w państwie. **4. r.** szkolny, więzienny ⟨*regulamin*⟩. **5. r.** technologiczny ⟨*warunki robocze procesu technicznego*⟩.

ręczny 1. r. bagaż ⟨*który można własnoręcznie przenieść, zabierany ze sobą do wagonu*⟩. **2. r.** bój, walka **r-a** ⟨*wręcz*⟩: Tygrysa spisą w ręcznym boju zwalił. *Mick. Tad. 218.* **3.** Broń **r-a** ⟨*którą można manipulować za pomocą rąk*⟩. **4. r.** karabin maszynowy. **5. r.** dzwonek ⟨*poruszany ręką*⟩. **6.** Hafty, koronki, roboty, robótki **r-e** ⟨*wykonane ręką, nie maszynowe*⟩. **7. r.** hamulec ⟨*uruchamiany ręką, w przeciwieństwie do nożnego lub automatycznego*⟩. **8. r-a** maszyna do szycia; **r.** młynek do kawy, warsztat tkacki ⟨*poruszana(-y) za pomocą rąk*⟩. **9.** Napęd, siew, skład (drukarski) **r.** ⟨*wykonywany ręką*⟩. **10.** Pismo **r-e** ⟨*odręczne, w przeciwieństwie do maszynowego lub do druku*⟩. **11.** Piła, piłka **r-a** ⟨*poruszana ręką, w przeciwieństwie do mechanicznej*⟩. **12.** Piłka **r-a** (do gry) ⟨*rzucana za pomocą rąk, w przeciwieństwie do piłki nożnej*⟩. **13. r-a** praca, robota ⟨*praca wykonywana rękami*⟩: Korale ręcznej roboty. **14.** Rysunek **r.** ⟨*odręczny, w przeciwieństwie do technicznego*⟩. **15.** Wózek **r.** ⟨*popychany, ciągniony rękami*⟩.

ręczyć 1. r. (k o m u) z a k o g o, z a c o ⟨*dawać gwarancję*⟩: Za Kamienieckiego ręczę ci jak za siebie samego. *Kaczk. Olbracht. III, 276.* Doktorze, czy ręczysz mi za jego życie? *Sewer Poboj. 84.* **2. r.** za czyje zdrowie, za skuteczność leku. **3.** Za nic nie ręczę ⟨*nie odpowiadam*⟩: W przeciwnym razie za nic nie ręczę. *Meis. Wraki 239.* **4.** Nie ręczę za siebie ⟨*nie odpowiadam za swoje czyny, za to, co może nastąpić*⟩: Wynoś się natychmiast, bo nie ręczę za siebie. *Otw. Nagr. 118.* **5. r.** c z y m: słowem (honoru), honorem, majątkiem: Liczni przyjaciele van Trothena ręczyli za niego honorem i całym majątkiem. *Strug Krzyż II, 231.* **6. r.** głową: Gło-

wą swoją gotowa była ręczyć, że czyta w duszy swej córki jak w otwartej księdze. *Dąbr. Ig. Matki 46.* **7. r. że...** ⟨*zapewniać*⟩: Ręczę [...] że nikomu nic stanie się nic złego. *Prus Far. I, 160.*
przysł. **8.** Kto ręczy, ten jęczy.

ręka 1. Alabastrowa, biała, chropowata, chuda, drobna, duża, koścista, mała, muskularna, ogromna, pomarszczona, pulchna, smukła, spękana, stwardniała, szorstka, wychudła, wychudzona, żylasta **r.**; drżące, odmrożone, spracowane, wydelikacone, wypielęgnowane, zaniedbane, zgrubiałe, zniszczone, zziębnięte ręce. **2.** Prawa, lewa **r. 3.** Grzbiet, kiść, przegub, spód, wierzch ręki. **4.** Palec ręki a. u ręki. **5.** Dotknięcie, ruch, uchwyt, uścisk ręki. **6.** Para rąk. **7.** Pieszczota rąk; wysiłek rąk. **8.** Siła ręki a. w rękach. **8a.** Silny, słaby w ręku. **9.** W zasięgu ręki (rąk) ⟨*w takiej odległości, że można sięgnąć ręką*⟩. **10.** Brać, wziąć co do ręki (do rąk). **11.** Brać, porwać co, kogo na ręce (np. dziecko). **12.** Dziecko chce na ręce. **13.** Brać, dostać, otrzymać itp. co z czyich rąk. **14.** Całować, ucałować czyje a. komu ręce. **15.** Całować, cmokać kogo w rękę, po rękach. **16.** Chodzić, stawać, stać na rękach. **17.** Chodzić, iść, wyjść, ukazać się z kim pod rękę; brać, chwycić, trzymać, wziąć, ująć, prowadzić kogo pod rękę; prowadzić się pod rękę (ręce). **18.** Chwytać, chwycić, pochwycić, porwać, schwycić, wziąć, złapać czyją rękę a. kogo za rękę. **19.** Chwytać, czepiać, łapać się itp. rękami, chwytać się itp. rękami za co. **20.** Cisnąć, przycisnąć do ust czyje ręce. **21.** Cofnąć, rękę. **22.** Dać, podać, podawać komu rękę. **23.** Dać, oddać, składać itp. co — komu w rękę. **24.** Dać znak ręką. **25.** Dostać, dosięgnąć czego ręką. **26.** Gestykulować, machać, poruszać rękami. **27.** Jeść, karmić z ręki. **28.** Kiwać (do kogo) ręką, rękami. **29.** Klaskać, plaskać w ręce (z uciechy, ze zgrozy). **30.** Kłaść, położyć rękę (ręce) na czym; włożyć, wsunąć rękę w co lub do czego, (komu) pod ramię. **31.** Mieć, trzymać ręce w kieszeniach. **32.** Myć, umyć ręce. **33.** Nieść co w ręku. **34.** Nieść, nosić kogo na ręku, na rękach (np. dziecko); nosić zegarek na ręku (na ręce). **35.** Objąć, opasać (kogo, co) rękami. **36.** Obracać co w rękach. **37.** Odejmować, odrywać od czegoś ręce. **38.** Odgarniać rękami. **39.** Oprzeć, wesprzeć się ręką, rękoma, rękami. **40.** Oprzeć na czym ręce. **41.** Oprzeć się, podeprzeć się (oprzeć, podeprzeć głowę) na ręku, na rękach; podeprzeć się ręką, podeprzeć ręką głowę. **42.** Podać komu rękę (np. na powitanie). **43.** Podnieść, wznieść rękę, ręce. **44.** Podnieść czyją rękę do ust (aby pocałować). **45.** Podnieść kogo na ręce, na rękach. **46.** Podsunąć pod co ręce (np. pod głowę). **47.** Pokazać, wskazać co, na co (komu) ręką. **48.** Połączyć, spleść, zaplatać, złączyć ręce. **49.** Posyłać ręką całusy. **50.** Potrząsać czyją ręką. **51.** Próbować się, rozprawić się, siłować się z kim na rękę. **52.** Prowadzić kogo za rękę (np. dziecko). **53.** Podejść, podłazić, włazić, nawinąć się, trafić, wpaść, podpaść (komu) pod rękę. **54.** Przekładać z ręki do ręki. **55.** Rozcierać ręce (sobie, komu). **56.** Rozłożyć, rozpostrzeć, rozkrzyżować, rozstawić ręce. **57.** Sięgać ręką, sięgać ręką do czego, po co; skinąć ręką. **58.** Skaleczyć rękę a. skaleczyć się w rękę. **59.** Składać, złożyć, spleść ręce na czym (na kolanach). **60.** Składać, złożyć ręce (jak do modlitwy). **61.** Skrzyżować ręce (na kiju; na piersiach). **62.** Stracić władzę w rękach. **63.** Strzepnąć ręką. **64.** Szyć w ręku. **65.** Ściskać, uściskać, uścisnąć komu rękę, czyją rękę a. kogo za rękę (przy powitaniu, w dowód uznania itp.) **66.** Trzepotać rękami. **67.** Trzymać czyją rękę, kogo za rękę; trzymać się za ręce. **68.** Trzymać co, trzymać się czego rękoma, rękami. **69.** Trzymać, mieć, dzierżyć co w ręce (w ręku), w rękach. **70.** Uczepić się czego (kogo) ręką, rękami. **71.** Uderzyć kogo ręką. **72.** Uderzyć ręką w co (np. w stół). **73.** Ująć co ręką. **74.** Ująć, wziąć się za ręce. **75.** Wciągać na rękę rękawiczkę. **76.** Wcisnąć, wsunąć co komu w rękę, w czyją rękę, do ręki (np. datek, napiwek). **77.** Wesprzeć, oprzeć się (o co, na czym) ręką, rękoma, rękami. **78.** Włożyć, wetknąć, wcisnąć, wsunąć rękę, ręce do czego a. w co (do kieszeni, w kieszenie). **79.** Wróżyć, czytać z ręki. **80.** Wyciągnąć rękę (do kogo, do czego; ku komu, ku czemu). **81.** Wyjąć rękę, ręce z kieszeni. **82.** Wykręcać, wyłamywać komu ręce. **83.** Wymachiwać, wywijać, wytrząsać rękami. **84.** Wymyka się, wypada coś komu z ręki, z rąk. **85.** Wyrwać rękę. **86.** Wyrywać, wydzierać, wytrącać itp. co komu z rąk; wyrwać, wziąć, zabrać co komu spod ręki. **87.** Wysunąć rękę. **88.** Wytrzeć ręce czym lub w co. **89.** Zabijać ręce (dla rozgrzewki). **90.** Zacierać ręce (nerwowo, z zimna; z radości). **91.** Zaciskać ręce, zaciskać ręce na czym, w pięść, w kułak, koło czego. **92.** Zaciskać co w ręku, w rękach. **93.** Zadrapać (sobie) rękę a. zadrapać się w rękę. **94.** Zakryć co ręką, rękoma (np. twarz). **95.** Zakuć ręce, zakuć w co ręce. **96.** Załamywać ręce. **97.** Założyć ręce, założyć ręce pod głowę, w tył, za siebie, na piersi, na podołku. **98.** Zamachnąć się ręką. **99.** Zanurzyć ręce w czym. **100.** Zarzucić komu ręce na szyję ⟨*objąć kogo*⟩. **101.** Zatoczyć ręką, zatoczyć ręką koło, w koło. **102.** Zatrzymać czyją rękę. **103.** Zdjąć z ręki (np. zegarek, bransoletkę). **104.** Zgiąć rękę, zgiąć rękę w przegubie, w łokciu. **105.** Złamać, zwichnąć rękę. **106.** Związać ręce uściskiem. **107.** Zwinąć rękę, zwinąć rękę w pięść, w kułak. **108.** Ręce (kogo) bolą, cierpną (komu), grabieją, marzną, mdleją. **109. r.** chwyta co, za co; chwyta się czego. **110. r.** drętwieje, drży, lata, trzęsie się. **111.** Ręce podnoszą się do czego, ku czemu (do skroni, ku skroniom itp.). **112.** Ręce (czyje) splatają się. **113. r.** (czyja) spoczywa na czym (kim). **114. r.** trzyma co. **115.** Ręce wiszą, zwisają. **116.** Ręce zaciskają się, zaciskają się w pięść, w kułak. **117.** *przen.* **r.** (jaka) ⟨*o osobie*⟩: Barbarzyńska, drapieżna, dzika, karząca, katowska, krzepka, mocna, mordercza, mściwa, natarczywa itp. **r.** ⟨*ktoś barbarzyński, drapieżny, dziki itd.*⟩. **118.** Fachowa **r.** ⟨*fachowiec*⟩: Zgrabny domek, na którym znać fachową rękę. *New. Pam. 247.* **119.** Kierownicza **r.** ⟨*ktoś kierujący czym, kierownictwo*⟩: Warunki są tu bardzo dobre i dostateczne, brak tylko ręki kierowniczej. *Dzierzk. Pisma 149.* **120.** Macosza **r.** ⟨*ktoś nieżyczliwy*⟩: Zdarzyło się [...] widzieć mniejszej wartości książeczki rzucone w kąt macoszą ręką. *Prz. Tyg. Życia 13, 1875, s. 158.* **121.** Mistrzowska **r.**: Stały na wysokich piedestałach dwa mistrzowską ręką urobione białe posągi. *Orzesz. Klat. 143.* **122.** Niewiadoma, niewidzialna, nieznana, niszcząca; opiekuńcza, pieczołowita, pomocna, pracowita, przyjazna; czuła, kochająca, troskliwa **r.**: Prawie wszędzie już wdarła się niszcząca ręka ludzka trze-

biąc i przerywając odwieczne drzewostany. *Wierchy 1938, s. 75.* Wie jak to słodko znaleźć przyjazną rękę w potrzebie. *Krak. Pam. 127.* **123.** Samobójcza, skrytobójcza, świętokradzka, zbrodnicza r. **124.** Silna, twarda r.: Rząd(y) silnej ręki. **125.** Wroga, zaborcza r.: Wszystkiego im za mało i wciąż wyciągają zaborcze ręce po więcej. *Proch. Szkice 119.* **126.** Żelazna ręka ⟨*mocne, wymagające kierownictwo*⟩: Dawny dowódca objął znów żelazną ręką rządy gromady. *Krasz. Chata I—II, 246.* Dzięki żelaznej ręce pani Konstancji wszystko było gotowe na godzinę przed przyjęciem gości. *Krzyw. I. Bunt 95.* **127.** Trzymać, utrzymać co żelazną ręką ⟨*w bezwzględnym posłuszeństwie*⟩. **128.** Ciężka r. *p.* ciężki. **129.** Kobieca r. a. r. kobiety; męska r. ⟨*opieka*⟩: Widać, znać w czym rękę kobiecą (kobiety). Tomaszkowi potrzeba męskiej ręki, ręki ojca. *Dąbr. M. Noce III, 188.* **130.** Człowiek czystych rąk ⟨*uczciwy*⟩. **131.** Robocze ręce: a) ⟨*robotnicy*⟩: Poecie, co słowa w męce rwał i nocą do walki wołał, czarne ludzkie robocze ręce włożą wieniec laurowy na czoło. *Dobrow. S. Wiersze 28*; b) Ręce robocze (tanie) ⟨*robocizna*⟩: Rynki zbytu i tanie ręce robocze ściągają do kraju kapitał obcy. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 147.* **132.** Ręce do pracy ⟨*pracownik, pracownicy*⟩: Daje się odczuć raczej pewien brak rąk do pracy, zrozumiały przy tak szybkim rozwoju życia gospodarczego. *Wiedza i Życie 8—9, 1950, s. 854.* **133.** Ręką czyją ⟨*przez kogo*⟩: Zapragnęłam mieć mój portret skreślony ręką mistrza. *Sienk. Dram. 129.* Grałem [...] z nut, pisanych ręką mojego dziadka. *Przybysz. Współ. I, 23.* **134.** Cudzymi rękami (co robić) ⟨*posługiwać się, wyręczać się kimś*⟩: Cudzymi rękami żar grzebać, kasztany wyciągać z ognia. **135.** Gołą ręką; z gołymi rękami: Bronić się gołymi rękami. Zdobycie miasta gołą ręką okazało się niemożliwe: trzeba było uciec się do oblężenia. *Ziel. T. Rzym. 323.* Rzucił się naprzód z gołymi rękami, szukając przeciwnika. *Żer. Przedw. 240.* **136.** Hojną ręką ⟨*hojnie*⟩: Gdy mógł, hojną ręką wspomagał wygnańców. *Iwasz. J. Chopin 41.* **137.** Lekką ręką ⟨*w sposób łatwy, bez trudu*⟩: W ten sposób, proszę pana, lekką ręką zarobiło się cztery stówki. *Rudn. A. Lato 185.* **138.** Niechybną, niezawodną, pewną, sprawną, umiejętną, wprawną, zręczną, zwinną ręką (co zrobić) ⟨*w sposób pewny, sprawny, umiejętny itd.; pewnie, sprawnie, umiejętnie itd.*⟩: Dziryt rzucony niechybną ręką uderza go boleśnie w głowę. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 353.* Smyczek, prowadzony ręką pewną, przesuwał się po strunach. *Sewer Zyzma, 144.* Silna i zręczna Sara wprawną ręką kierując sterem małego statku, odbijała szybko od brzegu. *Krak. Wspom. 141.* **139.** Obronną ręką ⟨*cało, bez szwanku*⟩: Trzeba przyznać, że z tych trudności [...] na ogół wychodzi obronną ręką. *Twórcz. 8, 1954, s. 198.* **140.** Stygnącą ręką (co zrobić, np. napisać, podpisać co) ⟨*krótko przed śmiercią*⟩. **141.** Własną ręką ⟨*samemu, własnoręcznie*⟩: Wykonać, zrobić co własną ręką. Karol X własną ręką przykładał lont do armaty. *Korzon Woj. II, 378.* **142.** Zbrojną ręką ⟨*zbrojnie, za pomocą oręża*⟩: Chmielnicki gotował się zbrojną ręką swoich krzywd [...] dochodzić. *Sienk. Ogn. I, 113.* **143.** Rękami i nogami ⟨*ze wszystkich sił*⟩: Uczepił się go rękami i nogami. Rękami i nogami opierano się w Berlinie aliansowi rosyjsko-polskiemu. *Łun. Wspom. 81.* **144.** Dzieło, podpis, utwór czyjej ręki ⟨*czyjś, tejże osoby*⟩: Żałować mocno musimy, że oprócz „Marii" nie mamy innego poematu ręki tegoż autora. *Tysz. Amer. II, 53.* List mi przyniesiono z podpisem twej ręki. *Zab. XV/1, 1777, s. 343.* **145.** Ani ręką, ani nogą (nie władać; nie móc ruszyć) ⟨*być obezwładnionym, nie móc się ruszyć*⟩: Spił się jak bela i ani ręką ani nogą nie władał. *Pług Zagon II, 247.* Pokłada się [...] już ze dwie niedziele, a teraz ani ręką, ani nogą. *Żer. Opow. 94.* **146.** Jak bez ręki, jak bez rąk ⟨*niedołężnie, nieswojo*⟩: Bez chleba w takim gospodarstwie, przy tylu ludziach i dzieciach, to jak bez rąk. *Goj. Dziew. I, 41.* **147.** Do rąk własnych a. na czyje ręce ⟨*do kogoś bezpośrednio*⟩: Otrzymałem duży pakiet w szarej kopercie, zaadresowany: „Do rąk własnych". *Prus Drobiaz. 155.* **148.** Kierować, wysyłać, złożyć itp. co na czyje ręce: Nadesłano dziś rano na moje ręce ten bilecik. *Bog. Rodin. VI, 51.* **149.** Na rękę ⟨*do ręki, gotówką, na czysto (po odtrąceniach)*⟩: Dostał na rękę 100 talarów. *Kub. Szkice I, 102.* Brał od Nienaskiego rubla dziennie niby to dla każdego z czeladników, lecz czeladnikowi na rękę wypłacał tylko cztery złote. *Żer. Nawr. 138.* **150.** Na swoją, na własną rękę (co robić) ⟨*samodzielnie*⟩: Zaczyna na własną rękę robić coraz szersze interesy. *Boy Flirt IX, 142.* Na własną rękę rozpoczął działać zaczepnie. *Smol. W. Dzieje 204.* Prowadził roboty na własną rękę. *Gomul. Obraz. 85.* **151.** Na cztery ręce: Nuty, układ, utwór na cztery ręce. **151a.** Grać na cztery ręce: Fryderyk [...] grywał z panną Ludwiką na cztery ręce. *Brosz. Opow. 37.* **152.** *karc.* Na ręku: Być na ręku ⟨*zaczynać grę, zagrywać*⟩: Pan na ręku, co pan grasz? *Bał. Dom 81.* **153.** Od ręki ⟨*od razu, na poczekaniu*⟩: Gdy przewidziane zajęcia się skończyły, nadciągały nieprzewidziane, które trzeba było od ręki załatwiać. *Dąbr. M. Noce II, 45—46.* Masła nie robią, bo wszystko mleko sprzedają od ręki. *Bojko Pisma 39.* Pisałem mą odpowiedź od ręki, nie uzbrojony w żadne dokumenty. *Boy Flirt I, 204.* **154.** Po prawej, lewej, *daw.* po jednej, po każdej ręce ⟨*stronie*⟩: Jest tam po lewej ręce taki sklep. *Żer. Dzieje II, 13.* Po jednej ręce widno [widać] błoń zieloną. *Fel. E. Syb. II, 86.* **155.** Trzymać się prawej, lewej ręki ⟨*prawej, lewej strony; kierować się (stale) w prawo, w lewo*⟩. **156.** *daw.* W jedną, każdą rękę ⟨*stronę*⟩: Mam tu po osiemdziesiąt morgów ornej ziemi w każdą rękę. *Tyg. Ilustr. 105, 1870.* **157.** Naśladować czyją rękę ⟨*czyj charakter pisma*⟩. **158.** Pod ręką: a) ⟨*w zasięgu ręki, w pobliżu:*⟩ Chwytać, łapać, co się ma pod ręką. Mieć wszystkie przybory (narzędzia) pod ręką; b) ⟨*na podorędziu, w pogotowiu; do dyspozycji*⟩: Ściągnięto chorągwie, aby je mieć pod ręką. *Sienk. SPP.* Przywiozłem zarazem i pieniądze. Nie miałem ich pod ręką, ale posłałem zaraz do mojego bankiera i są. *Kaczk. Grób II, 187.* **159.** Pod czyją ręką: a) ⟨*przy dotknięciu czyim, grze czyjej*⟩: Był artystą. Wiolonczela pod jego ręką płakała, jak człowiek żywy. *Gomul. Róże 187*; b) ⟨*pod opieką, pod kierownictwem*⟩: Kształcił się pod ręką naszych mistrzów. *SW.* **160.** Z czymś w ręku, w rękach ⟨*trzymając co w ręku, w rękach*⟩: Wszedł z kapeluszem w ręku. - Odwróciła się i z tacą w rękach poszła do kuchenki. *Krucz. Sidła 145.* **161.** Z bronią w ręku (walczyć, wystąpić, dochodzić czego) ⟨*zbrojnie*⟩: Wystąpienie przeciw nim z bronią w rę-

ku w obecnych warunkach byłoby samobójczym szaleństwem. *Fiedl. A. Biz. 193.* **162.** Z ołówkiem w ręku (prowadzić gospodarstwo, rządzić się, żyć) ⟨*obliczając dochody i wydatki, za i przeciw; z wyrachowaniem; oszczędnie*⟩. **163.** Z lewej ręki, lewej ręki, na lewą rękę ⟨*nielegalny; nielegalnie*⟩: Rozmaitymi protekcjami, stypendiami z lewej ręki, pokornym całowaniem mankietów doszedł do dyplomu. *Żer. Opow. 14.* Będziesz moją żoną. — Z lewej ręki. *Żer. Dzieje II, 98.* Poszedł za modą ślubu lewej ręki. *Zabł. Mężowie, 42.* Dowiemy się nagle, że się król z jaką Gretą na lewą rękę ożenił. *Kaczk. Olbracht. II, 8.* **164.** Z pierwszej ręki ⟨*bezpośrednio*⟩, z drugiej ręki ⟨*pośrednio*⟩: Nęci go — mówił — życie ludzkie, życie proste. Chciałby je poznać w sposób bezpośredni, istotny, nie z drugiej ręki. *Żer. Przedw. 179.* [Sztuka] przełożona z drugiej ręki. *Boy Flirt IX, 6.* **165.** Z pocałowaniem ręki ⟨*chętnie, z wdzięcznością*⟩: I ty weźmiesz od niej pieniądze? [...] Z pocałowaniem ręki. *Perz. Siostra 51.* Każdy wynajmie z pocałowaniem ręki. *Dąbr. M. SPP.* **166.** Z wolnej ręki (kupować, sprzedawać) ⟨*nie na licytacji*⟩: Potem następował opis mebli kupionych tu, w Warszawie, z wolnej ręki. *Prus Now. II, 6.* **167.** Z ręki do ręki, z rąk do rąk ⟨*bezpośrednio od jednego do drugiego; kolejką*⟩: Karteczki z wyznaniami sympatii i złośliwościami krążyły z rąk do rąk. *Goj. Dziew. I, 163.* **168.** Dać, oddać co, przechodzić, podawać z rąk do rąk: Puchar krążył z rąk do rąk. **169.** Dawać, przekazywać, odprzedawać, sprzedawać z ręki do ręki, z rąk do rąk. **170.** Z ręką na sercu (powiedzieć), wyznać itp. ⟨*szczerze, otwarcie*⟩: Z ręką na sercu wyznam i ze skruchą, że to raczej ja nie mogłem powziąć decyzji. *Twórcz. 8, 1954, s. 74.* Ile pana to ogółem będzie kosztowało? tak z ręką na sercu. *Zal. K. Górą 89.* **171.** Z otwartymi rękami (rękoma) (witać, przyjąć kogo) ⟨*serdecznie*⟩: Przyjmowany był z otwartymi rękoma, a nawet... konkurował o pewną posażną jedynaczkę. *Prus Now. I, 101.* **172.** Z próżnymi, z pustymi rękami ⟨*nic nie uzyskawszy; z niczym*⟩: Odejść, przyjechać, wracać, wypuścić kogo z pustymi rękami. Ugościć należy was przecie, i nie wypuścić z próżnymi rękami. *Bełc. Kmita 117.* **173.** Siedzieć, czekać, przypatrywać się itp. z założonymi rękami ⟨*nie biorąc udziału, nie działając, biernie, bezczynnie*⟩: Gdybym siedziała z założonymi rękami, dom nasz zginąłby przez nieład. *Gomul. Obraz. 43.* **174.** r. na to, r. na zgodę ⟨*na znak zgody*⟩: Ręka na zgodę... nie gniewaj się — perswadował urażonemu. *Skiba Poziom. 269.* Wspierać was będę szczerze: na to ręka. *Rom. Fragm. 213.* **175.** Ręce do góry! ⟨*okrzyk, wzywający do poddania się*⟩: Ręce do góry! — zakrzyknął [...] i wymierzył do nich z rewolweru. *Pięt. Łuna 84.* **176.** r. w rękę: a) ⟨*obok siebie, razem*⟩: Ręka w rękę szli w lasy dalekie. *Żer. Przedw. 46*; b) ⟨*wspólnie, zgodnie, wzajemnie się wspierając, współdziałając*⟩: Trzeba [...] zrozumieć to położenie i iść ręka w rękę, solidarnie! *Reym. Ziemia II, 78.* **177.** Choć rękę podaj ⟨*o małej odległości: bardzo blisko*⟩: Ze wsi do rzeki niedaleko, a do lasu choć rękę podaj. **178.** Co (tylko) wpada w ręce ⟨*wszystko, co się zobaczy; co się da*⟩: Kradła instynktowo, machinalnie, co tylko w ręce jej wpadło. *Krasz. Chata I—II, 196.* **179.** Jak, jakby ręką odjął, jakby (kto) ręką odjął ⟨*od razu, jakby kto naraz wszystko odmienił*⟩: Ona wyleczyła ją zupełnie, jak ręką odjął. *Mort. Spow. 114.* Ból odszedł, ustał, jakby ręką odjął. **180.** *posp.* r. noga (również: r., noga, mózg na ścianie) ⟨*rodzaj pogróżki*⟩: Możecie na stałe iść do kuchni... A spróbujcie mi baraninę przypalić, to ręka, noga... *Żukr. Dni. 52.* **181.** Ręce przy sobie! ⟨*nie ruszaj*⟩: Ręce przy sobie! Nie po to cię zawołałem, ażebyś mi wypijał wodę. *Prus Emanc. III, 67.* Ej, ręce przy sobie, bo ja potrafię zdrowo oddać. *Breza Uczta 57.* **182.** *pot.* Szkoda ręki na kogo, na co, do czego ⟨*nie warto się fatygować, ktoś, coś nie wart, nie warte fatygi*⟩: Chciałem lunąć w psyk, alem się namyślił, że szkoda ręki na takiego durnia! *Syg. Wysadz. 339.* **183.** Brać co do ręki, do rąk ⟨*robić co, zajmować się czym*⟩; brać książkę do ręki ⟨*czytać*⟩; brać pióro do ręki ⟨*pisać*⟩; brać pędzel do ręki ⟨*malować*⟩; brać oręż do ręki ⟨*walczyć*⟩ itp.: Nie ma chwili czasu, żeby wziąć gazetę do ręki. *Nałkow. Z. Kob. 106.* Zapowiadam, że od tej chwili przez trzy dni nie wezmę pióra do ręki. *Sienk. Dram. 148.* **184.** Brać, podpisywać się pod czym obiema rękami ⟨*chętnie, skwapliwie*⟩: Hipoteki wmawiały w dziedziców, że są bogatszymi niż sądzili, więc szlachta brała od agentów pieniądze obiema rękami. *Żer. Opow. 260.* **185.** Brać, wziąć co w swoje ręce ⟨*zająć się czym osobiście*⟩: Wziął już tę sprawę w swoje ręce. *Dąbr. M. SPP.* **186.** Brać, chwycić, ująć, zagarnąć itp. co w rękę, w (swe) ręce ⟨*przyjąć władzę nad czym, pokierować czym*⟩: Ujął w mocną rękę ster państwa. *Mostow. Kariera 322.* Po wyprowadzeniu wojsk saskich, zamierzył August ująć w swe ręce siłę zbrojną krajową. *Smol. W. Dzieje 239.* **187.** Brać się w ręce ⟨*zapanować nad sobą*⟩: Dawno już wyrzekła się swoich marzeń i [...] postanowiła mocno wziąć się w ręce. *Brand. K. Obyw. 358.* **188.** Brudzić, zabrudzić, walać ręce ⟨*popełnić czyn nieetyczny*⟩. **189.** Być czyją prawą ręką ⟨*najbliższym współpracownikiem*⟩: Był prawą ręką burmistrza. *Dygas. Now. I, 39.* **190.** Być, znajdować się w czyich rękach: a) ⟨*być w czyjej dyspozycji, w czyim posiadaniu; należeć do kogo*⟩: Od roku 1925 szereg ważnych przedsiębiorstw niemieckich był w rękach koncernów amerykańskich. *Piw. Monachium 33.* W pana ręku znajduje się zarząd interesów [...] Orwida. *Rodz. Dew. 120*; b) ⟨*zależeć od kogo*⟩: Sprawa awansów jest, znajduje się w jego rękach. **191.** Czeka, patrzy coś na czyje ręce ⟨*coś czeka na czyjąś pracę; ktoś będzie musiał to zrobić*⟩: Czeka to widać na twoje ręce. *SW.* Cała robota patrzy na nasze ręce. *Strug SPP.* **192.** Czeka kogo, grozi komu śmierć z czyjej ręki ⟨*od kogo*⟩: Śmierć cię czeka z mej ręki w razie, jeżeli ci się wyprawa nie uda. *Leśm. Klech. 67.* **193.** Dać komu na co rękę ⟨*potwierdzić co, wyrazić zgodę na co, zaręczyć*⟩: To mi przynajmniej przyrzecz... że tu w kącie będziesz spokojny [...] Daj mi na to rękę. *Słow. Beatr. 218.* **194.** Dać, mieć, zapewnić, zostawić komu swobodną, wolną rękę (w czym) ⟨*dać, mieć itd. swobodę działania; nie krępować*⟩: Jakby mi tak dali wolną rękę, kilku ludzi do pomocy, maszyny odpowiednie, zaryzykowałbym... *Twórcz. 8, 1954, s. 144.* Ma swobodną rękę w ustalaniu faktów. *Śliw. S. Proces 584.* **195.** Dać, obdarzyć itp., dostać, otrzymać itp. co ciepłą ręką ⟨*bezpośrednio; przed zapisem w testamencie*⟩: Czyż koniecznie do tego testamentu? Wszak mogłaby nam dać ciepłą ręką.

Bał. Dziady 248. **196.** Dać szalonemu miecz w rękę! ⟨*dać człowiekowi nieodpowiedzialnemu wielkie środki do dyspozycji, obdarzyć go wielką władzą; popełnić rzecz ryzykowną*⟩. **197.** Dać, oddać (się), wydać, składać, zostawić co a. kogo; dać, oddać się w czyje ręce ⟨*do czyjego rozporządzenia; pod czyje kierownictwo; pod opiekę*⟩: Oddaliśmy w ręce pana ten nieużytek. *Dąbr. M. Noce II, 55.* Umierając wiedziała, że w pewnych i niezawodnych rękach zostawia swe dziecię. *Żer. Śnieg 24.* Sam winowajca po dokonaniu zbrodni w ręce sprawiedliwości nieraz się oddaje. *Maj. Hist. 69.* **198.** Dać sobie za kogo rękę uciąć; dać, pozwolić sobie rękę uciąć, że..., żeby..., gdyby..., prędzej dać, pozwolić sobie rękę uciąć ⟨*być kogo, czego całkowicie pewnym, ręczyć za kogo, ręczyć, że...*⟩ *por.* ręczyć głową: Będzie się starał, aby ich z przysięgi zwolniono, ale dopóki to nie nastąpi, raczej da sobie rękę uciąć niż ją złamie. *Boy Mar. 155.* Oni dziś dadzą sobie rękę uciąć, że to nie ja. *Iwasz. J. Odbud. 67.* Tę rękę pozwoliłabym sobie uciąć, gdyby tego nie było. *Sienk. Pot. VI, 218.* **199.** Dojść czyich rąk a. do czyich rąk, dostać się, wpaść do czyich rąk a. komu w ręce ⟨*być doręczonym; otrzymać*⟩: Mój list obecny powinien dojść do rąk pani w sam dzień Nowego Roku. *Chopin Wyb. 156.* Czyta książki, które nigdy nie powinny się dostać do jego rąk. *Par. Niebo 153.* Czytałem bez wyboru, co przygodnie w rękę wpadło. *Prz. Kult. 24, 1954.* **200.** Dostać co do rąk ⟨*otrzymać*⟩: Pamiętnik Juliana Szarleja dostałem do rąk w roku 1948. *Brand. M. Troja 100.* **201.** Dostać co w ręce ⟨*otrzymać co do załatwienia*⟩: Maszko dostał w ręce ogromną sprawę o zwalenie milionowego testamentu. *Sienk. Połan. 204.* **202.** Dostać kogo w ręce ⟨*pochwycić kogo, dostać w swoją moc*⟩: Władza cyrkularna wpadła wówczas na trop tego mniemanego kwestarza [...] ale samego nie mogła dostać w swe ręce. *Łoz. Wal. Dwór 273.* **203.** Dostać się, wpaść w czyje ręce ⟨*zostać pochwyconym, dostać się w moc kogo*⟩: Nie chciał tylko wpaść w ręce Babinicza. *Sienk. Pot. VI, 199.* **204.** Dostać się, iść, pójść, przejść, trafić w czyje a. w dobre, złe, niepowołane itp. ręce ⟨*dostać się komu, pod opiekę czyją, do dyspozycji czyjej*⟩: Pieskom nie stanie się żadna krzywda, idą w dobre ręce. *Bogusz. Dzieci 20.* Woynarowski nie chce, żeby to przy parcelacji poszło w niepowołane ręce. *Dąbr. M. Noce II, 179.* Zaczynam lękać się, ażeby piękne te pamiątki nie przeszły w niewłaściwe ręce. *Prus Lalka I, 74.* Uspokoił mnie co do losu dzieci. — Trafiły w dobre ręce — mówił. *New. Chłopiec 290.* **205.** Dostać, otrzymać, zyskać, pozyskać, uzyskać czyją rękę ⟨*obietnicę małżeństwa, kogoś za żonę*⟩: Tęczyński pozyskał rękę królewny. *Wind. Koch. 57.* **206.** Oświadczyć się, konkurować, posunąć się, prosić, starać się, ubiegać się, uderzyć, współubiegać się, zabiegać, zgłaszać się o czyją rękę ⟨*chcieć się żenić*⟩: Zaczynano mówić, że się we mnie rozkochał i że myśli starać się o moją rękę. *Orzesz. Pam. I, 214.* **207.** Oddać rękę komu ⟨*wyjść za kogo za mąż*⟩; odmówić komu czyjej ręki, odrzucić, odtrącić czyją rękę ⟨*nie zgodzić się na małżeństwo*⟩. **208.** Dotknąć czego ręką ⟨*wziąć się do czego, zająć się czym*⟩: Zgoła wszystko, czego się tylko ręką dotknął mój ojciec, rosło jakby na drożdżach. *Kaczk. Gniazdo 14.* **209.** *daw.* Formować rękę ⟨*ćwiczyć, układać*⟩: Ojciec kładł ogromny nacisk na pięknie sformowaną rękę w piśmie. *Dygas. Now. VIII, 70.* **210.** *fot.* Fotografować, robić zdjęcia z ręki ⟨*bez statywu*⟩: Tylko zdjęcia z ręki dadzą się w górach wygodnie robić. *Wierchy 1931, s. 222.* **211.** Gromadzić, skupiać co w swym ręku, w swoich rękach ⟨*kierować czym*⟩: Główną sprężyną ruchu był Dąbrowski, gromadzący w swym ręku nici porozumienia. *Wojtk. Gen. 29.* **212.** Idzie, lezie, wchodzi, włazi ktoś, coś komu do rąk, w ręce ⟨*coś staje się udziałem kogo, łatwo mu przychodzi, garnie się do kogo*⟩: Garnęła się do niego, można powiedzieć, że sama szła mu w ręce. *Nałk. Z. Gran. 60.* Posady same prawie wchodziły mu w ręce. *Tyg. Ilustr. 193, 1863.* **213.** Szczęście mu idzie, lezie samo w ręce. Był obecnie w dobrym, wysokim okresie swego życia, wszystko mu szło do rąk. *Dąbr. M. Noce II, 244.* **214.** Idzie, przechodzi, przewala się przez czyje ręce ⟨*o osobach, rzeczach, pieniądzach, sprawach, robocie itp.: jest załatwiane, wykonane, wydawane, przekazywane itp. przez kogo*⟩: Wszystko idzie przez jego ręce. Ileż przez moje ręce nie przeszło tysięcy? *Zabł. Firc. 11.* Dużo się roboty przez nasze ręce przewaliło. *Krasz. Chata I—II, 19.* **215.** Iść komu na rękę ⟨*uwzględnić czyje interesy, życzenia*⟩: Jako kierownik biura był powszechnie lubiany, bo zawsze starał się iść ludziom na rękę. Iść pod czyją rękę ⟨*pod kierownictwo*⟩: Chcielibyśmy służyć pod kapitanem Bogusławskim. — Pod twardą pójdziecie rękę, ale to tym lepiej. *Sienk. Leg. 146.* **216.** Iść z kim na rękę, iść w zapasy na rękę ⟨*zmierzyć się w walce wręcz*⟩: Dzielnie i koniem toczy, i szablą robi, a na rękę niebezpiecznie iść z nim w zapasy. *Tyg. Ilustr. 192, 1863, s. 215.* **217.** *przestarz.* Jest coś na czyich rękach ⟨*na czyjej pracy*⟩: Czasu nie masz, w chacie wszystko na twoich rękach. *Krasz. Jaryna 23.* **218.** Jest, spoczywa, znajduje się coś w czyich rękach ⟨*coś jest w czyjej dyspozycji; ktoś czymś dysponuje, o czymś decyduje*⟩: Najwyższa władza sędziowska spoczywała w rękach pretorów. *Hist. Star. 167.* W pani ręku znajduje się moje życie. *Brand. K. Antyg. 265.* **219.** Jest, znajduje się co w dobrych; złych itp. rękach ⟨*coś jest pod dobrą itp. opieką; coś nie ma zapewnionej opieki*⟩. **220.** Jest co komu na rękę ⟨*wygodne, odpowiada mu*⟩: Miał szaloną robotę i wyjazd nie był mu wcale na rękę. *Dąbr. M. Noce II, 174.* Stanowisko jego jest mi na rękę. *Lel. Listy II, 208.* **221.** Jeść z ręki ⟨*oswoić się*⟩: Pomyślał o Krystynie i uśmiechnął się zwycięsko. — Jeszcze będzie jadła z ręki. *Meis. Sams. 132.* **222.** Kupić, wykupić, nabyć co z czyich rąk ⟨*od kogo*⟩. **223.** Leci co komu z ręki ⟨*ktoś się śpieszy*⟩: Zaczął się na gwałt ubierać, śpieszył się, wszystko mu leciało z rąk. *Strug Krzyż II, 188.* **224.** Lecieć, przelewać się przez (czyje) ręce, komu przez ręce ⟨*padać z osłabienia, mdleć*⟩: Podobno przez ręce leciała, że ledwie mogli jej docucić. *Sienk. Pot. III, 61.* **225.** *pot.* Leźć, pchać się, wchodzić komu pod rękę ⟨*przeszkadzać (w pracy)*⟩. **226.** Łamać, załamywać ręce ⟨*jako znak zmartwienia, rozpaczy*⟩: Przyjechała mizerna ze zmartwienia, łamiąc ręce i rozpaczając, że właściwie owa panna wcale jej się nie podobała. *Dąbr. M. Noce II, 99.* **227.** Machnąć, machać (na co) ręką: a) ⟨*zrezygnować z czego*⟩: Może wziąć, machnąć ręką i na place, i na kamienicę. *Dąbr. M. Noce II, 222*; b) ⟨*lekceważyć co*⟩: Stał się zdeklarowanym cynikiem i machał na

wszystko ręką. *Kurek Ocean 371.* **228.** Maczać w czym ręce ⟨*brać w czym udział*⟩: Zresztą na pewno maczałeś ręce w całej historii. *Iwasz. J. Księżyc 252.* **229.** Ma coś ręce, nogi ⟨*ma sens, jest logiczne*⟩: Tłumaczenie się nie ma rąk i nóg. *Nowak. K. Tak było 86.* **230.** Mieć, gromadzić, trzymać co w (swoich) rękach, w ręku ⟨*rozporządzać, władać, dysponować czym; odpowiadać za co*⟩: Lud ma w swym ręku najwyższą władzę, jest panem nieograniczonym. *Witkow. S. Trag. I, 4.* Gdańsk [...] trzymał w swych rękach cały handel zbożowy z Anglią i Holandią. *Kub. Hand. 21.* Pamiętaj, że masz w ręku życie nie tylko swoje, ale i życie swojej małej towarzyszki. *Sienk. Pust. I, 142.* **231.** Mieć rękę ⟨*umieć co dobrze zrobić, zwłaszcza: celnie strzelać*⟩: Na mnie [...] [sarny] śmiało dziś mogą wychodzić, nie mam ani oka, ani ręki. *Choj. Alkh. IV, 54.* **232.** Mieć rękę w kieszeni, w czyjej kieszeni ⟨*kraść, obdzierać kogo*⟩: Oko ma w niebie, rękę w bliźniego kieszeni: uchodzi mu bez kary łudzić tak bezwstydnie. *Tremb. Pisma I, 39.* **233.** Mieć długie ręce: a) ⟨*móc dosięgnąć kogo, aby go ukarać albo zemścić się na nim*⟩; b) Mieć (za)długie ręce, *żart.* mieć ręce natarte magnesem, mieć smołę w ręku ⟨*kraść*⟩. **234.** Mieć gliniane ręce ⟨*być niezdarnym, niezręcznym*⟩: Czy ręce gliniane! Co u licha? Nie umieć z pyłu omieść ścianę, aby wnet nie zawadził o co. *Zabł. Zabob. 29—30.* **235.** Mieć hojną, szczodrobliwą, szeroką rękę ⟨*być hojnym*⟩: Sama ma, lecz i ludziom żyć koło siebie daje, rękę ma szeroką. *Goj. Ziemia 75.* **236.** Mieć krótkie, za krótkie ręce ⟨*nie móc kogo dosięgnąć, nie móc komu nic zrobić*⟩. **237.** Mieć lekką rękę: a) ⟨*być pobłażliwym, wyrozumiałym*⟩: Wszystkie kochane matki mają lekkie ręce. *Kad. SPP*; b) ⟨*być rozrzutnym*⟩: Miał lekką rękę i nie mógł zrozumieć, iż od pewnego czasu pieniądze stały się środkiem ocalenia życia. *Brand. K. Sams. 89.* **238.** Mieć rozwiązane ręce ⟨*mieć swobodę działania*⟩: Teraz mam [...] rozwiązane ręce i mogę powrócić do zatrudnienia swego, do pracy, która mi w przyszłości da niezależny kawałek chleba. *Jun. Now. 223.* **239.** Mieć szczęśliwą rękę ⟨*umieć czym pokierować, załatwić co, mieć szczęście w czym*⟩: Ma szczęśliwą rękę w tego rodzaju przedsięwzięciach, może zechciałby kiedy uorganizować jaką zbiorową wycieczkę. *Prus Kart. II, 75.* Ma bestia we wszystkim szczęśliwą rękę. *Perz. Raz 76.* **240.** Mieć złote ręce ⟨*być zdolnym, umieć co dobrze zrobić; umieć wszystko zrobić*⟩: Będą mówić o nim, że ma złote ręce i niespotykany talent chirurga. *Życie Lit. 8, 1954.* **241.** Mieć związane, skrępowane itp. ręce ⟨*nie mieć swobody działania, być skrępowanym*⟩: Miał Mieszko I skrępowane ręce istniejącym wtedy sojuszem między Polską a Czechami. *Lab. Studia 69.* **242.** Mieć pełne ręce roboty ⟨*bardzo dużo pracy*⟩: Wszyscy mieli pełne ręce roboty, krzątali się pilnie. *Fiedl. A. Biz. 150.* **243.** Mieć kogo w ręku ⟨*mieć kogo w swojej władzy; uczynić kogo zależnym od siebie*⟩: Skupił weksle Władka i ma go w ręku. *Grusz. Ar. Tuzy 461.* **244.** Mieć książkę, gazetę itp. w ręku ⟨*czytać*⟩. **245.** Mieć pędzel w ręku ⟨*malować*⟩. **246.** Mieć siekierę w ręku ⟨*rąbać*⟩ itp. (*por.* brać co do ręki; nie wypuszczać czego z ręki). **247.** Mieć chleb w ręku ⟨*utrzymanie, zarobek*⟩: Dziś posiadać znajomość kilku języków jest to mieć chleb w ręku. *Sienk. Listy I, 34.* **248.** Coś można policzyć na palcach jednej ręki ⟨*coś jest nieliczne, jest rzadkością*⟩: Wydania klasyczne policzyć można na palcach jednej ręki. *Pam. Lit. 1950, 621.* **249.** *daw.* Mieć, posłać, postawić itp. kogo ze swej ręki ⟨*ze swej strony, jako swego przedstawiciela*⟩: Ponieważ cały kapitał należy do mnie, więc i w interesie tym muszę mieć kogoś ze swej ręki. *Prus Lalka III, 50.* **250.** Nawinąć się pod rękę, znaleźć się pod ręką ⟨*zjawić się, znaleźć się w pobliżu*⟩. **251.** Nie czuć rąk ⟨*być zmęczonym*⟩: Naujadam się przez cały dzień, a to tu, a to tam, od rana do nocy, od roboty do roboty, rąk nie czuję. *Wikt. Wierzby I, 73.* **252.** Nie popuścić, nie wypuścić broni, szabli z ręki ⟨*być w pogotowiu wojennym*⟩: Nie można było w tych stronach szabli z ręki popuścić ani muszkietu na gwoździu zawiesić. *Sienk. Wołod. II, 26.* **253.** Nie szczędzić rąk ⟨*nie szczędzić wysiłków*⟩. **254.** Nie zadrży mu ręka ⟨*nie zawaha się*⟩. **255.** Nosić kogo na ręku: a) ⟨*niańczyć, piastować*⟩; b) a. obnosić kogo na rękach ⟨*uwielbiać kogo*⟩: Rozmiłował w sobie lud paryski, który nosił go na rękach, poklaskiwał każdemu jego słowu. *Choj. Rew. 139.* Pierwszy pomiędzy całą tą szlachtą był przez nią w tryumfie obnoszony na rękach. *Kaczk. Trag. 255.* **256.** Nieść, nosić serce w ręku ⟨*okazywać uczucia; być szczerym*⟩: Należy on do takich ludzi, którzy serce noszą w ręku i kładą je we wszystko, nawet w rejestra gospodarskie. *Sienk. Mieszan. 115.* **257.** Oddać komu swą rękę ⟨*wyjść za kogo za mąż*⟩. **258.** Oddać co w czyje ręce ⟨*powierzyć co komu*⟩: Król umarł, a po jego śmierci regimentarstwo oddano w inne ręce. *Sienk. Ogn. II, 183.* **259.** Oddać się w czyje ręce ⟨*oddać się pod opiekę czyją, stawić się do dyspozycji czyjej*⟩: Oddać się w ręce sprawiedliwości. Ona straszy oddaniem się w ręce policji. *Boy Flirt IX, 104.* **260.** Opuścić ręce ⟨*stracić energię pod wpływem zwątpienia, zrezygnować*⟩: Opuścił ręce i życie zdało mu się smutne, długie, nie do przeżycia. *Krasz. Poeta 77.* **261.** Pali coś ręce ⟨*przyjęcie czego jest dla kogo upokarzające*⟩: Nie mógł odmówić, ofiara atoli paliła mu ręce. *Choj. Alkh. IV, 18.* **262.** Pali się komu w rękach, robota pali się w rękach ⟨*ktoś szybko pracuje*⟩: Dziewucha najstarsza okropnie do roboty ciekawa i zwinna, ale za Rafałową dużo w tyle została. Tej kobiecie paliło się w ręku. *Jun. Bracia 83.* **263.** Paść, zginąć, umrzeć, skończyć itp. z czyjej ręki, *daw.* od ręki czyjej ⟨*zostać zabitym przez kogo*⟩: Wolę paść z ręki zdrajców, niż sam zdradzać żonę. *Fel. A. Barb. 39.* Z twojej walecznej ręki umrzeć chciałem. *Kras. Osjan. 189.* **264.** Zginąć z własnej ręki ⟨*popełnić samobójstwo*⟩. **265.** Patrzeć (komu) na ręce ⟨*pilnować (żeby nie ukradł)*⟩: Rozumiem kontrolować sługę, mnie chyba na ręce patrzeć nie potrzeba. *Kunc. Dni 306.* **266.** Patrzeć na czyje ręce ⟨*chcieć, wyglądać od kogo pomocy*⟩: Grosza swojego nie ma, jeno na dziedziczki, albo i nasze ręce patrzy... *Wędr. 29, 1901, s. 562.* **267.** (Piję, przepijam) w twoje ręce ⟨*przepijam do ciebie*⟩. **268.** Podać komu rękę: a) ⟨*przywitać się*⟩; b) a. podać komu pomocną rękę ⟨*pomóc*⟩: Ratuj mię, podaj rękę, bo ostatkiem gonię. *Zabł. Firc. 28.* **269.** Podać sobie ręce: a) ⟨*porozumieć się*⟩; b) ⟨*pogodzić się*⟩: Były winy, nie taję, i właśnie dlatego podajmy sobie ręce dla szczęścia dzieci naszych. *Dzierzk. Kug. 82*; c) ⟨*pogratulować sobie czego*⟩: Dzikus mi się urodził i dzikus pozostanie: możecie sobie podać ręce.

Sienk. Polan. I, 27. **270.** Nie podać, nie podawać komu ręki ⟨*nie chcieć się z kim przywitać; nie utrzymywać stosunków; gardzić kim*⟩: Żaden człowiek znający go trochę, a uczciwy nie podawał mu ręki. *Orzesz. Z różnych I, 249.* **271.** Podnieść rękę na kogo: a) ⟨*uderzyć kogo*⟩; b) ⟨*wystąpić przeciw komu*⟩: Warszawa jedna twojej mocy się urąga, podnosi na cię rękę i koronę ściąga. *Mick. Wiersze 270.* **272.** Podnieść ręce do góry ⟨*poddać się*⟩. **273.** Położyć na czym rękę: a) ⟨*ukrócić, przerwać co, pohamować co lub kogo; wtrącać się do czego, narzucić swą wolę komu*⟩: Ja właśnie na to będę potrzebna, żeby na tych zapędach od razu położyć rękę. *Dąbr. M. Noce III, 174.* Gdy położył ciężką rękę na lekkomyślnym zarządzie, zaczęto pod nim dołki kopać. *Prus Now. IV, 186*; b) ⟨*zawładnąć czym*⟩: Władze habsburskie chciały już położyć rękę na księstwie. *Piw. Hist. 202.* **274.** *rub.* Posmarować komu rękę ⟨*dać łapówkę*⟩. **275.** Poznać czyją rękę: a) ⟨*charakter pisma*⟩: Wszak to od niej [bilet], poznaję dokładnie jej rękę. *Bogusł. W. Henryk 15*; b) ⟨*autorstwo*⟩: Na rysunku poznał rękę malarza. **276.** Pracować ręką i głową ⟨*fizycznie i umysłowo*⟩. **277.** Prowadzić kogo za rękę ⟨*opiekować się kim, kierować*⟩: Co z niej wyrośnie, kiedy ją trzeba ciągle za rękę prowadzić. *Dąbr. M. Noce II, 7.* **278.** Przejść w czyje ręce: a) ⟨*stać się czyją własnością, przejść na własność kogo*⟩: Żeby choć część tej wielkiej fortuny przeszła w nasze ręce. *Sienk. Polan. I, 173*; b) ⟨*przejść do czyjej dyspozycji*⟩: ... Władza mimo nominacji królewskiej miała siłą rzeczy przejść w ręce Wiśniowieckiego. *Sienk. Ogn. IV, 31.* Berło krytyki przeszło w inne ręce. *Chmielow. Kryt. 219.* **279.** Przechodzić z jednej ręki w drugą ⟨*od jednej osoby do drugiej; stawać się własnością coraz innych osób*⟩: Należytości rządowe pochłaniają powoli każdą nieruchomość i każdą wierzytelność tabularną przy przejściu z jednej ręki w drugą. *Lam J. Głowy I, 48.* **280.** Przyjąć co z czyich rąk ⟨*od kogo*⟩: Oświadcza, iż z jej rąk chętnie przyjąłby nawet truciznę. *Goj. Dziew. II, 168.* **281.** Przyłożyć, przykładać rękę: a) ⟨*zrobić co*⟩: Z przyszłych plonów można było dług spłacić, byle rąk i pracy przyłożyć. *Sienk. Now. II, 240*; b) a. przykładać ręki do czego ⟨*przyczynić się do czego*⟩: Ona tak zupełnie mówiła, jakbym ja przyłożyła ręki do śmierci mego jedynego brata. *Nałk. Z. Dom. kob. 110.* **282.** Przyłożyć rękę do czapki, hełmu, daszka ⟨*salutować*⟩: Oficer oglądał je długo, po czym przyłożył rękę do hełmu. *Brand. K. Antyg. 309.* **283.** Przyschło coś do czyjej ręki ⟨*zostało przywłaszczone*⟩: Suma, którą mu pożyczyłem, przyschła do jego ręki. **284.** Rozkładać, rozłożyć ręce ⟨*jako wyraz bezradności*⟩: Co robić? [...] spytał Fryderyk bezradnie rozkładając ręce. *Brosz. Opow. 90.* **285.** Rozwiązać komu, sobie ręce ⟨*przestać kogo, siebie krępować; dać, przywrócić swobodę działania*⟩: Śmierć matki rozwiązała mu do reszty ręce, odtąd należał już [...] sam do siebie. *Łoz. Wal. Dwór 108.* **286.** Schwytać, złapać kogo za rękę ⟨*na gorącym uczynku*⟩: Po kiego licha mam się przyznawać, kiedy mnie nikt za rękę nie złapał? *Piach Nas 72.* **287.** Sięgać, sięgnąć ręką po co (po cudze) ⟨*chcieć sobie przywłaszczyć*⟩. **288.** Skupiać, trzymać, *daw.* dziś *książk.* dzierżeć co w swoich rękach (np. władzę). **289.** Splamić czym ręce ⟨*popełnić czyn niemoralny, przestępczy*⟩: Splamić ręce kradzieżą. Zapomniał o tym, że tylekroć ocaliła mu życie i że dla niego splamiła ręce zbrodnią. *Mark. W. Mity 221.* **290.** Trzęsą się komu ręce na co ⟨*ktoś czegoś chciwie pragnie*⟩: Im się na widok każdego szeląga ręce trzęsą. *Sienk. SPP.* **291.** Trzymać rękę na pulsie ⟨*brać udział w czym, interesować się; czuwać nad czym, pilnować czego*⟩: Lubię ludzi, którzy trzymają rękę na pulsie życia, robią wrażenie mocnych. *Rudn. A. Lato 129.* **292.** Trzymać się za ręce ⟨*być solidarnym*⟩: Wszyscy podwładni trzymają się za ręce; jeden drugiego popiera, zasłania. *Choj. Alkh. I, 45.* **293.** Uciec, wymknąć się spod (czyjej) ręki, komu spod ręki ⟨*spod czyjego dozoru, opieki*⟩: Czekali przywarowani, jak na cenny łup, co im nie śmie wymknąć się spod ręki. *Morc. Wyrąb. I, 231.* **294.** Ujść (żywy), uciec, wymknąć się, wyrwać się z czyich rąk ⟨*spod czyjej przemocy, władzy*⟩. **295.** Ujść czyich rąk ⟨*uniknąć niebezpieczeństwa*⟩: Tylko Gabriel Baisen uszedł rąk rycerza z Miltycza. *Moracz. Dzieje III, 29.* **296.** *przestarz.* Układać komu rękę ⟨*uczyć fechtunku*⟩: Nie byle kto waści rękę układał. *Sienk. Na polu 72.* **297.** Umieścić co w czyich rękach ⟨*powierzyć co komu*⟩: Umieszczono kapitalik w rękach pewnych na prowizji. *Krasz. Siekierz. 39.* **298.** Umknąć komu ręki ⟨*nie pozwolić się ująć za rękę albo nie pozwolić się pocałować w rękę; nie chcieć podać komu ręki*⟩: Wybacz waszmość — rzekł — z miłości to do pana cię podejrzewałem. Lecz Kmicic umknął mu ręki. *Sienk. Pot. IV, 61.* **299.** Umrzeć, zemrzeć, skonać itp. na czyich rękach ⟨*w czyjej obecności, do ostatniej chwili otoczony czyimi staraniami, opieką, pielęgnacją*⟩: Czuwałem dni kilka przy chorym, który zmarł [...] na moich rękach. *Krasz. Opow. 144.* **300.** Umyć, umywać ręce, umyć, umywać ręce od czego (*5. Mojż. XXI, Mat. XXVII, 24*) ⟨*nie chcieć brać w czym udziału; nie chcieć się mieszać do czego; zrzucić z siebie odpowiedzialność za co*⟩: Zakazuję wam wspominać mu o Corioli albo umywam ręce. *Sienk. Quo III, 136.* **301.** Urabiać ręce, urabiać ręce po łokcie ⟨*ciężko, dużo pracować*⟩: Po to sobie ręce urabiam, ażeby grosz krwawo zapracowany w błoto rzucać? *Dygas. Beld. 226.* **302.** Wiązać, związać komu, sobie ręce ⟨*krępować kogo, siebie*⟩: W celu niewiązania sobie rąk na przyszłość, postanowił usunąć się z dworu. *Wind. Koch. 111.* Na sejmikach niemało województw związało instrukcjami posłom ręce. *Moracz. Dzieje VII, 227.* **303.** Wiązać, związać stułą ręce ⟨*dać ślub*⟩: Jak to sama tobie wyznała, gdyś nam ręce stułą wiązał, tak i do dziś została wierną przysiędze. *Zachar. Kres. 251.* **304.** Widać w tym czyją rękę ⟨*robotę, udział*⟩. **305.** *przestarz.* Witać kogo kosmatą ręką ⟨*podawać rękę przy pierwszym spotkaniu z nowożeńcami, (po)witać kogo jako nowożeńców*⟩: To już niedługo, braciszku, powitamy was kosmatą ręką. *Sienk. Ogn. IV, 107.* **306.** Wkładać na kogo rękę ⟨*błogosławić*⟩. **307.** Wychodzi co z czyjej a. spod czyjej ręki ⟨*jest zrobione przez kogo; jest czyim dziełem*⟩: Same ozdoby tronu, korona i płaszcz królewski wyszły z ręki carogrodzkich sztukmistrzów. *Mac. Pam. I, 115.* Cały sprzęt stolarski, od warsztatu poczynając, aż do strugów [...] wszystko to wyszło spod jego ręki. *Pigoń Komb. 89.* **308.** Wyciągać, wyciągnąć rękę do czego ⟨*połakomić się na co*⟩: Zostawszy jakimś urzędnikiem poważył się wyciągać rękę do publicz-

nego grosza. *Prus To i owo 143.* **309.** Wyciągnąć rękę ⟨*postarać się o co*⟩: Szczęście czeka na ciebie, potrzebujesz tylko wyciągnąć rękę. *Sewer Nafta III, 2.* **310.** Wyciągać rękę ⟨*żebrać, prosić o pomoc*⟩: Iluż z tych, co wyciągają rękę po ulicach, mogłoby sobie [...] godziwy znaleźć zarobek? *Tyg. Ilustr. 202, 1863.* **311.** Wyciągać, wyciągnąć rękę do kogo a. ku komu ⟨*pomóc komu*⟩: W czasach ciężkiej walki, w strasznych chwilach tonięcia widziałem jedną tylko rękę wyciągniętą ku mnie — była to ręka twoja. *Sewer Nafta III, 247.* **312.** Wyciągać, wyciągnąć rękę (do zgody) ⟨*chcieć się pogodzić*⟩: Teraz powinna ustąpić, to jest: pierwsza wyciągnąć rękę do zgody. *Sienk. Połan. II, 99.* Mieiscowy lud białoruski szczerze i serdecznie wyciągał do nas rękę. *Kowalew. Z. Wspom. 21.* **313.** Wyciągać, wyciągnąć rękę po cudze ⟨*chcieć komu co zabrać*⟩: Takiego stracha się ten Janek najadł, że do końca życia ręki po cudze nie wyciągnie. *Goj. Dziew. I, 90.* **314.** Wydać kogo w czyje ręce ⟨*oddać kogo jakiejś władzy*⟩: Rezydent pruski w Warszawie, Brandt, podstępnie uwięził Kalksteina i wydał w ręce elektora. *Smol. W. Dzieje 245.* **315.** Wyjść obronną ręką ⟨*bez szwanku, szczęśliwie*⟩: Wyszedłem jeszcze ręką obronną, bo tylko paręset reńskich przegrałem. *Bork. L. Paraf. 93.* **316.** Wypada, wyślizga się coś komu z ręki ⟨*ktoś nie może czegoś robić*⟩: Co zaś w przeciwnym razie inni mogliby powiedzieć, nie chcę i nie mogę wyrażać, bo mi żal serce ściska i pióro mi z ręki wypada. *Tremb. Listy I, 131.* **317.** Wypuścić kogo, co z rąk ⟨*zrezygnować z kogo, czego*⟩: Hipolitka z rąk swoich nie wypuści. *Boh. Nieroz. 216.* Jak to można [...] taki interes z rąk wypuszczać? *Prus Wiecz. 64.* Wypuścić z rąk inicjatywę. **318.** Nie wypuszczać czego z ręki ⟨*stale coś trzymać, stale czegoś używać*⟩: Nie wypuszczali z rąk włóczni, ot, tak, na wszelki wypadek. *Was. W. Pierw. 134.* Przez całe te kilka tygodni pióra z ręki nie wypuszczam. *Mick. Listy II, 27* ⟨*stale piszę*⟩. **319.** Wydzierać, wyrywać co komu z rąk ⟨*gwałtem co komu odbierać*⟩: Oręża z ręku naszych wydrzeć mu nie damy. *Mick. SW.* **320.** *daw.* Wyzwać kogo na rękę ⟨*na pojedynek*⟩: Cóż? czy samego wyzywasz na rękę, czy z całym wojskiem, które mam — na wojsko? *Słow. Wall. 50.* **321.** Zaczepić o co a. za co ręce ⟨*móc zacząć pracę, mieć możność pracy*⟩: Jeżeli ten grosz ruszymy, na wiosnę nie będzie za co rąk zaczepić. *Krasz. Chata I—II, 162.* Sama sobie poradzę, byłem miała o co ręce zaczepić. *Prus Lalka II, 34.* **322.** Zakładać, założyć ręce za pas (z lenistwa) ⟨*siedzieć bezczynnie*⟩ *por.* Siedzieć z założonymi rękami. **323.** Załamać, załamywać ręce ⟨*ruchem rąk wyrażać rozpacz*⟩: Załamywała ręce na wspomnienie Marii snującej się jak cień po domu. *Goj. Dziew. I, 137.* **324.** Załamywać nad kim ręce ⟨*wyrażać komu swoje współczucie; oburzenie itp.*⟩: Paniusie zaczęły załamywać nade mną ręce, a ja im wygarnąłem tak a tak. *Piach Nas 70.* Zaprawić rękę ⟨*wyćwiczyć*⟩: Dziś on zawód rycerski poczyna, i na braciach-że rękę zaprawi? *Rom. Poezje IV, 157.* **325.** Zawiązać, związać ręce komu ⟨*skrępować kogo w działaniu, uniemożliwić komu działanie*⟩: Strach związał jej ręce ongiś. *Goj. Dziew. II, 13.* **326.** *przestarz.* Zdzierżyć komu na rękę ⟨*sprostać w pojedynku*⟩: Ja na rękę temu piekielnikowi zdzierżyć nie mogę. *Sienk. Pot. V, 102.* **327.** Złapać kogo za rękę ⟨*na gorącym uczynku (kradzieży)*⟩. **328.** Złożyć co w czyje ręce ⟨*powierzyć co komu; uzależnić co od kogo*⟩: Złożyć w czyje ręce swoją przyszłość. Złożył jakby całą swoją troskę w ręce rodziców. *Grusz. An. Od Karpat 19.* **329.** Znać czyją rękę ⟨*pracę, robotę, działanie*⟩: W każdorazowym uszkodzeniu znać było umiejętną rękę specjalisty fachowca, która [...] szkodziła tajemnie. *Strug Mogiła 204.* Trudno nawet na chwilę przypuścić, gdy się zna rękę Norblina, ażeby obraz mógł wyjść spod jego pędzla. *Lamus 5, 1909—10, s. 46.* **330.** Żegnać się, przeżegnać się lewą ręką ⟨*ruchem tym wyrażać zdumienie, zaskoczenie czym*⟩: Przeżegnała się lewą ręką. W imię Ojca i Syna — zawołała, a to znów za co? *Skiba Poziom. 72.* **331.** Żyć, utrzymywać się z pracy rąk a. pracą rąk: Pracą rąk utrzymywała siebie i córeczkę. *Dyb. B. Syb. I, 239.* Żył [...] jak inni, z pracy rąk. *Żer. Char. 178.* **332.** Niech (cię) r. boska broni! ⟨*żebyś tego nie robił!*⟩; niech r. boska broni! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zastrzeżenie, odżegnywanie się od czego*⟩: Niech ręka boska broni od takiego gospodarowania. *Dąbr. M. Noce II, 126.* **333.** Ręka (czyja) ciąży (nad kim), dosięga kogo ⟨*władza, przemoc*⟩: Gdzie tylko nie ciężyła szwedzka ręka, tam szlachta zbierała się w kupy. *Sienk. Pot. IV, 9.* Dosięgła ją ręka hitlerowskich siepaczy. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 192.* **334.** Ręce komu odpadają ⟨*ktoś jest bardzo zmęczony; bolą kogo ręce*⟩: A najlepiej, jak węgla z piwnicy naznosi, bo matce już ręce odpadają. *Bogusz. Wał. 14*; ręce komu opadają ⟨*ktoś nie może nic zrobić, rezygnuje*⟩: Ręce mi opadły. *Makusz. SPP.* **335.** r. rdzewieje ⟨*ktoś wychodzi z wprawy*⟩: Bili się między sobą w palcaty, aby przypadkiem „ręka nie zardzewiała". *Boy Flirt I, 172.* **336.** r. kogo świerzbi: a) ⟨*ktoś chce kogo uderzyć, bić się z kim*⟩: Ręka cię świerzbi, drabie, i niecierpliwość zbiera do skóry chłopaka. *Sewer Biedr. 46.* Żałuję, że spotkania nie było, bo mnie ręka okrutnie świerzbi. *Sienk. Ogn. IV, 89*; b) ⟨*ktoś chce co ukraść*⟩; c) r. kogo (*daw.* komu) swędzi, świerzbi, ręce się komu rwą do czego ⟨*ktoś chce coś zrobić*⟩: Ręce go już swędzą, by chwycić pierwszy lepszy kij i z całej siły wepchnąć go w mrowisko. *Kowalew. S. Bliżej 100.* Zawsze byłem zaściankowym Maćkiem, któremu wiecznie do roboty swędziły ręce. *Tyg. Ilustr. 139, 1870, s. 100.* Świerzbi cię ręka do pióra. *Dygas. Pióro 70.* **337.** r. by uschła, uschnie komu r. ⟨*kogoś spotkałaby kara, nieszczęście*⟩: Czy mógłby jej czegoś odmówić? Zrobić jej prawdziwą przykrość? Nigdy. Ręka by mu uschła. *Brand. K. Sams. 12.* **338.** Ręce wyciągają się do czego ⟨*ktoś pragnie czego, skłonny jest do czego*⟩: Zajadłość wrogich stronnictw ochłodła, ręce wyciągnęły się do zgody. *Boy Mar. 177.* **339.** r. czyja zamyka komu oczy ⟨*ktoś jest obecny przy śmierci czyjej*⟩: Obca ręka zamknęła ci oczy, obca ręka rzuciła ostatnią grudkę ziemi na twoją mogiłę. *Gosz. Pow. 210.*

przysł. **340.** Cudze ręce lekkie, ale nieużyteczne ⟨*źle jest wyręczać się kimś*⟩. **341.** Dziecię za rękę, matkę za serce. **342.** Jedną ręką głaszcze, a drugą policzkuje. **343.** Każda ręka piękna, co daje. **344.** Lepszy wróbel w ręku, niż gołąb na sęku ⟨*lepsza mała korzyść, ale pewna, niż wielka, ale wątpliwa*⟩. **345.** Nie przystępuj do niego z gołą ręką ⟨*bez kija*⟩. **346.** Ręka rękę myje (noga nogę wspiera). **347.** Ręka rozumu nie ma.

rękaw 1. Bufiaste, długie, krótkie, kuse, szerokie, wąskie r-y. **2.** Lewy, prawy r. **3.** Ochronne r-y ⟨*nakładane w biurach dla ochrony rękawów ubrania*⟩. **4.** Bluzka, suknia, sweter bez rękawów. **5.** Nosić na rękawie opaskę (żałobną, milicyjną itp.). **6.** Odwinąć (do łokcia), podwinąć (po łokcie) r-y. **7.** Otrzeć co (czoło, twarz) rękawem. **8.** Pociągnąć, szarpnąć kogo za r. **9.** Siać, sypać co a. czym, sypać się (jak) z rękawa ⟨*kupą, chmarą, licznie, w wielkiej obfitości*⟩: Jak z rękawa, z kątów ciemnych na nas wypadają nieprzyjaciele. *Tw. SW.* Nazwami sypał jak z rękawa. *Bogusz. Polon. IV, 274.* On z rękawa przecie uczniami sypać nie będzie. *Chopin Wyb. 60* ⟨*nie będzie miał, nie wychowa sobie licznych uczniów*⟩. **10.** Trafić, nie móc trafić do rękawa, w rękaw (przy wkładaniu palta). **11.** Wsunąć dłonie w r-y. **12.** Wytrząsać co z rękawa ⟨*przychodzić łatwo*⟩: Ale sztuki tego rodzaju nie wytrząsają się z rękawa, trzeba je mieć z góry przygotowane. *Tyg. Ilustr. 135, 1870.* **13.** Zakasać, zawinąć r-y (od koszuli), *przen.* ⟨*przygotować się do usilnej pracy*⟩: Krytykowanie wszystkiego [...] nie prowadzi do celu. Daleko rozumniej i uczciwiej zakasać samemu rękawy i wziąć się do pracy, odrzucając na bok wszelkie ambicyjki i względziki. *Wędr. 7, 1901, s. 128.* **14.** r-y piją pod pachami.

rękawica 1. Ciepłe, grube; skórzane, wełniane; azbestowe, gumowe, ochronne r-e. **2.** r. z lewej, z prawej ręki. **3.** r-e jednopalcowe. **4.** *daw.* r-e bojowe, żelazne ⟨*część zbroi*⟩: [Rycerz w w. XV] od głowy aż do stóp okuty był blachą stalową lub żelazną. Hełm, pancerz, nagolenniki, żelazne rękawice miały ochraniać go przed uderzeniem przeciwnika. *Baran. Hist. IX, 180.* **5.** r-e bokserskie ⟨*używane w boksie*⟩. **6.** r. kąpielowa ⟨*szorstka rękawica używana do nacierania i szorowania ciała w kąpieli*⟩. **7.** Naciągnąć, wciągnąć, włożyć r-e. **8.** Podjąć, podnieść rękawicę ⟨*przyjąć wyzwanie (na pojedynek), przen. podjąć polemikę itp.*⟩: Podjął śmiało rękawicę rzuconą mu przez Francuza i polemikę swą z godnością i niewątpliwym powodzeniem przeprowadził. *Wind. Koch. 110.* **9.** Rzucić rękawicę ⟨*wyzwać kogo na pojedynek*⟩: Czy wy baby, że chcecie wszystko kończyć przeprosinami. Jużci dajmy na to, że kogoś obraziłem, ten ktoś niech rzuci rękawicę, a ja was prosić nie będę, żebyście ją za mnie podjęli. *Rzew. H. Zamek 192. przen.* ⟨*wypowiedzieć walkę*⟩: Jakże byliście słabi! Nie śmieliście rzucić światu rękawicy. *Żer. Dzieje II, 55.* **10.** Uderzać, bić otwartą rękawicą ⟨*w boksie; uderzać nieprawidłowo*⟩.

rękawiczka 1. Balowe; bawełniane, koronkowe, niciane, wełniane; białe, brązowe, kolorowe (żółte, czerwone itp.); ciepłe; długie (długie aż do ramion); glansowane, reniferowe, skórkowe (skórzane), zamszowe; gumowe r-i. **2.** Lewa, prawa r. **3.** r-i o jednym palcu a. z jednym palcem. **4.** Para rękawiczek. **5.** Naciągnąć na rękę, włożyć, wkładać rękawiczkę (r-i); ściągnąć, zdjąć r-i. **6.** *przen.* Obchodzić się z kim, załatwić jaką sprawę (jak) w rękawiczkach ⟨*delikatnie, grzecznie, nadzwyczaj uprzejmie*⟩: Całą sprawę załatwiono po wersalsku, w białych rękawiczkach. *Pytl. Fund. 38.* **7.** *przestarz.* Traktować kogo przez r-i: Minister wyrażał się bardzo delikatnie o Stanisławie Pinińskim, traktował go przez rękawiczki. *Chłęd. Pam. II, 233.* **8.** Zmieniać co jak r-i ⟨*łatwo*⟩: Zmieniał przekonania, zmieniał błyskawicznie, zmieniał je jak rękawiczki. *Lechoń Rzeczp. 47.*

rękoczyn *książk.* **1.** Chamskie r-y. **2.** Posunąć się do rękoczynu: W zapalczywości swojej zapomniał się tak dalece, że gotów był w chwili wybuchu porwać za cybuch i posunąć się do rękoczynu. *Jordan Pam. I, 84.* **3.** Uciec się do rękoczynów: Kiedy porywczy Damis w obronie oszukanego ojca chce uciec się do rękoczynów, Kleant powstrzymuje młodzieńca przed nierozważnym krokiem. *Pam. Lit. 2, 1953, s. 464.* **4.** Dochodzi, doszło do rękoczynów ⟨*do bijatyki*⟩.

rękojmia 1. Najlepsza, obiektywna, pewna r. **2.** r. c z e g o: bezpieczeństwa, obrony, opieki, pokoju, postępu, powodzenia, rozwoju, szczęścia, zwycięstwa itp. **3.** Być, stać się rękojmią czego: To jest jedyna rękojmia postępu. *Dąbr. M. SPP.* Niech to czułe uściśnienie rękojmią się stanie zgody i uprzejmości naszej. *Niemc. Kaz. 83.* **4.** Dawać rękojmię (czego a. że...) ⟨*ręczyć, zapewniać, dawać gwarancję*⟩: Nikomu nie ufam [...] Bo jaką mi kto dać może rękojmię? *Prus Lalka II, 248.* **5.** Domagać się rękojmi. **6.** Mieć, otrzymać od kogo rękojmię czego ⟨*poręczenie, pewność czego*⟩: Musiałby mieć rękojmię tajemnicy. *Kamień. Pam. 33.* Jakąż ja mieć mogę rękojmię, że mi słowa dotrzymasz. *SW.* **7.** Upatrywać w czym rękojmię. **8.** Uważać co za rękojmię.

robactwo 1. Niezliczone, plugawe, wstrętne r. **2.** Rój, gniazdo robactwa. **3.** (Drzewo) przejedzone od robactwa, ogołocone z liści przez r. **4.** Chronić od robactwa (np. rośliny, owoce). **5.** Roi się od robactwa (padlina, pościel, słoma, liście drzew): W szparach ścian roiło się od robactwa. **6.** Tępić r. **7.** r. gnieździ się, lęgnie się, mnoży się, roi się (gdzie); obsiadło, toczy co (drzewo, meble, budynek), żre (kogo): Żarło go robactwo, okrywał brud. *Żer. Band. 6.*

robaczek 1. Mały, mizerny r. **2.** r. świętojański ⟨*świetlik*⟩. **3.** Mój robaczku, mój r. maleńki ⟨*pieszczotliwie do dziecka lub o dziecku*⟩: Nieboractwo tuła się po ulicach! Biedna dziecina moja, biedny mój robaczek maleńki. *Orzesz. Z różnych III, 20.* **4.** *żart.* Zalać robaczka ⟨*popić sobie, upić się*⟩: Dokądże to Malaga? Popić sobie troszeczkę, co? Robaczka zalać po przegranej? *Brand. M. Pocz. 94.*

robak 1. r. pasożytniczy ⟨*pasożyt*⟩. **2.** Lichy, marny, nędzny r., r. nieszczęśliwy ⟨*przen. o człowieku*⟩. **3.** *przen.* r. niepewności, smutku, zgryzoty (toczy kogo); r. w sercu, r. sumienia gryzie, żre kogo: Choć cierpię niezłomnie, jakiś robak, tu serce mi toczy. *Słow. Książę 341.* **4.** Cierpieć na r-i, mieć r-i (w przewodzie pokarmowym). **5.** Łowić ryby na r-i. **6.** Rozdeptać, zadeptać robaka. **7.** *przen.* Wiercić co jak r.: Stosy dzieł, jak robak wiercę, znam literka po literce. *Lem. Czyn 29.* **8.** Zalać, zalewać, zapijać robaka ⟨*pić ze zmartwienia*⟩: Urządzili sobie we dwoje libację, aby zalać robaka i zapić zmartwienie swoje. *Bał. Burm. 139.* Chodź pan [...] wstąpimy na jedną wzmocnioną. Zapijemy robaka co nas toczy. *Malcz. R. Od cepra 249.* **9.** r. pełza, wije się; toczy co (np. grzyby, drzewo, meble itp.). **10.** Coś

(kogo, co) toczy jak r.: Starcem czyniła Melchiora Drewnę przedwcześnie troska, która toczy duszę człowieka jak robak rdzeń drzewa. *Gomul. Miecz. I, 227.*

rober Grać, rozegrać, zagrać jednego robra, parę (kilka) robrów. Zrobić (małego) robra. Wypadł r.

robić, zrobić 1. r.: a) *pot.* (bez dopełnienia) ‹*pracować*›: r. dużo, mało; za dwóch, za trzech itp.; od rana do nocy; na akord, na dniówkę, na dwie, na trzy zmiany; b) a. z. (z dopełnieniem) ‹*wykonywać co*›: r., z. czego dużo, mało; r., z. co za dwóch, za trzech itd. **2.** r., z. dobrze, dużo dobrego ‹*świadczyć dobro*›: Robi dobrze, wspomaga ubogich, jest uczynny dla sąsiadów. *Tarnow. Mick. 96.* **3.** r., z. źle, co złego, dużo złego ‹*krzywdzić*›: Niech mnie pan nie gubi. Niech mi pan nie robi nic złego. *Żer. Przedw. 187.* **4.** r. k o ł o c z e g o, p r z y c z y m ‹*pracować przy czym, przy produkcji czego*›: Lubię robić koło butów. *Kow. A. Rogat. 29.* Długoście robili przy nitach? *Braun Lewanty 219.* Robił przy maszynie, tryby jakoś pochwyciły za rękę. *Jun. Mazur. 60.* **5.** *pot.* r. na chleb ‹*pracować na utrzymanie*›. **6.** r. n a k o g o, n a s i e b i e ‹*na czyje, na swoje utrzymanie*›. **7.** r. u k o g o: r. u córki, u rodziców. **8.** r. w polu, w fabryce. **9.** r. za zapłatę, za darmo. **10.** r., z. c o ‹*wykonywać, wytwarzać*›: r. pończochę, koronki, ząbki, szal, chustkę; r. suknię, buty; r. kwiaty; r. papierosy; r. ciasto, masło; r. portret, zdjęcie, odbitkę. **11.** r. awantury, brewerie, hece, piekło (o co); z. awanturę, brewerię itd. ‹*awanturować się*›: Robił jej bezustanne sceny o wydatki. *Krzyw. I. Siew 120.* **12.** r. błędy; z. błąd ‹*popełni(a)ć, (o)mylić się*›. **13.** r. ceremonie, ceregiele, grymasy ‹*stroić; ceremoniować się, grymasić*›. **14.** r. cuda ‹*pomagać, być skutecznym, dokonać czego ponad zwykłą miarę*›: Tak, masaż na pewno robi cuda. *Bogusz. Polon. I, 88.* **15.** r., z. ćwiczenie, doświadczenie ‹*wykon(yw)ać*›. **16.** r. długi ‹*zadłużać się*›. **17.** r., z. dyg ‹*kłaniać się; ukłonić się, dygnąć*›: Uczennice robią przed nauczycielką dyg i wychodzą z klasy. Dziewczynka zrobiła wdzięczny dyg. *SL.* **18.** *pot.* r., z. dyplom, doktorat, maturę ‹*lepiej: zdawać, zdać*›. **19.** r. głupstwa; z. głupstwo ‹*postępować (postąpić) nierozstropnie*›: Prosił, by nie robili głupstw, by wracali do domów. *Morc. Wyrąb. I, 98.* **20.** r. eksperymenty; z. eksperyment ‹*próbować, eksperymentować; dokonać eksperymentu*›. **21.** r. figle, kawały, psikusy; z. figla, kawał, psikusa komu ‹*wyprawiać, urządzać figle itd.; spłatać figla, psikusa, urządzić (komu) kawał*›: Wiosna robiła nam kawały [...] chłód trwał przez kwiecień. *Wędr. 18, 1901.* **22.** r. hałas, krzyk, tumult, zgiełk ‹*hałasować, krzyczeć*›; r., z. gwałt, hałas, krzyk o co ‹*awanturować się o co, domagać się czego gwałtownie*›: Robić wiele hałasu o nic. **23.** r., z. historie, komedie ‹*udawać, wyolbrzymiać sytuację*›: Nie rób pan żadnych historii, tylko chodź! *Ritt. Dom. 89.* Z błahej sprawy zrobił całą historię. **24.** r. honory domu, pani, pana domu ‹*przyjmować gości jako gospodarz (gospodyni), świadczyć uprzejmości*›: Przyjmowała ich w kraju robiąc honory pani domu. *Rudn. A. Morze 462.* **25.** r., z. ileś, po ileś kilometrów, mil, wiorst itp. ‹*iść, jechać*›: Tu były liczby określające długości, żeby spacerujący wiedzieli, ile kilometrów robią dla zdrowia. *Melc. Statek 49.* **26.** r., z. interes na kim ‹*bogacić się, zbogacić się kosztem kogo; wyzysk(iw)ać go*›. **27.** r. intrygi ‹*intrygować*›. **28.** *posp.* r. kanty ‹*oszukiwać*›. **29.** r., z. karierę, partię, furorę, konkietę ‹*mieć, osiągnąć powodzenie*›: Książka ta [...] rozchodziła się w wielu wydaniach i robiła furorę. *Hulka Żyrar. 138.* Nie udawaj, że się nie chcesz podobać, każda z nas chce robić konkiety. *Lubow. Jacuś 331.* **30.** r., z. kasę: a) ‹*da(wa)ć dochód*›: Na czterdzieści kilka teatrów paryskich [...] większość walczy z deficytem i tylko kilkanaście teatrów bulwarowych robi kasę. *Prz. Kult. 30, 1955, s. 6*; b) ‹*podsumo(wy)wać dochody, wpływy kasowe*›. **31.** r., z. kąpiel ‹*przygoto(wy)wać, urządzać, urządzić*›: Wiśce robiono kąpiel w pokoju, wsuwając gotową już wannę. *Zap. G. Ptak II, 159.* **32.** r., z. konkurencję komu, czemu ‹*współzawodniczyć z kim, z czym pod jakimś względem*›. **33.** r., z. korektę czego ‹*poprawi(a)ć w czym błędy*›: r., z. korektę artykułu, książki, maszynopisu. **34.** r., z. krok, pierwszy krok ‹*iść, zacząć iść, zbliżać się*›: Helena robi żywo krok ku baronowi, jak gdyby chciała coś powiedzieć. *Fredro J. Żyw. 25.* *przen.* Brat kilka razy robił pierwszy krok pojednawczy, ale wszystkie zabiegi rozbijały się o niezłomny upór, nieugiętą zawziętość Starościca. *Łoz. Wal. Dwór 69.* Ważny robisz krok w życiu... *Słow. Listy II, 189.* Już zacząłem robić kroki o uzyskanie paszportu. *Grabow. Mich. Listy 46.* **35.** r., z. krzywdę (komu) ‹*(u)krzywdzić kogo*›: Nie chcąc się uczyć sobie robisz krzywdę. **36.** r., z. krzyżyk na kim ‹*przestać o kim myśleć, zerwać z kim stosunki*›. **37.** *przestarz.* r. kurę ‹*nadskakiwać, asystować*›: [Obok nich] pani marszałkowa, której „robi kurę" książę Aosty. *Sienk. Listy IV, 105.* **38.** r., z. lekcje ‹*odrabiać, odrobić*›. **39.** r., z. (komu) łaskę ‹*wyświadczać; wyświadczyć*›: Reszta chóru jest martwa i obojętna [...] wygląda, jakby robiła łaskę, iż śpiewa. *Wędr. 21, 1901, s. 407.* **40.** *pot.* r. łóżko ‹*słać*›. **41.** r. malwersacje, z. malwersację ‹*popełni(a)ć nadużycia pieniężne; przywłaszczać sobie pieniądze publiczne*›. **42.** r., z. miejsce komu ‹*usuwać, usunąć co, usuwać się*›: Do wieczora nikt tu nie przyjdzie — rzekła siadając na kozetce i robiąc mi miejsce przy sobie. *Dan. W. Not. 14.* **43.** r. miny, z. minę ‹*wykrzywi(a)ć się, przen. grymasić*›. **44.** r. poważne miny. **45.** r. dobre miny ‹*udawać zadowolenie*›: Trzeba było robić dobre miny i podśmiewać się z siebie, gdy się płakać chciało. *Rudn. L. Stare I, 143.* **46.** r., z. niezadowoloną minę ‹*okaz(yw)ać niezadowolenie*›. **47.** r. (komu) nadzieję ‹*ukazywać możliwości poprawy sytuacji, zdrowia itp.*›: Od dwóch dni lekarze robią mi trochę więcej nadziei i to mnie w części ożywia. *Grabow. Mich. Listy, 111.* **48.** r. notatki ‹*notować*›. **49.** r., z. obiad, kolację, jedzenie ‹*(u)gotować; przyrządzać, przyrządzić*›. **50.** r., z. obławę ‹*przeprowadzać, przeprowadzić*›. **51.** r., z. ogień ‹*rozpalać, rozpalić*›. **52.** r. okłady, opatrunek, zastrzyk, operację, zabiegi itp.; z. okład itd.: Robił mi okłady, szprycował i oczyszczał ranę. *Zapał. Pam. II, 130.* **53.** r., z. (do kogo) oko ‹*kokietować*›: Siedzi w kawiarni z taką Ireną i robi oko. *Goj. Dziew. II, 73.* **54.** r., z. słodkie oczy ‹*wdzięczyć się, przymilać się*›: Umiesz robić słodkie oczy do każdej spódnicy. *Wędr. 6, 1901.* **55.** r., z. wielkie oczy ‹*(z)dziwić się*›. **56.** r., z. ondulację ‹*układać, ułożyć włosy*›. **57.** r., z. oszczędności ‹*oszczędzać, oszczę-*

dzić⟩. **58.** **r.** panikę, popłoch ⟨*szerzyć*⟩: Ucharakteryzowani na błazna i złoczyńcę włóczyli się [...] i robili popłoch wśród dzieci. *Pięt. Białow. 53.* **59.** **r.**, **z.** pauzę (w mówieniu) ⟨*przestać mówić na chwilę*⟩. **60.** **r.**, **z.** pieniądze, majątek, kokosy, (dobre) interesy ⟨*(z)bogacić się*⟩: Kokosów wprawdzie nie robi, ale żyje dostatnio. *New. Archip. 264.* **61.** *przestarz.* **r.** pieniędzmi ⟨*obracać*⟩: Za ekstrakty coś złotówek nazbierał — dalej tak nimi umiał robić, że mu każda przypłodziła synów. *Ossol. Frasz. 7.* **62.** **r.**, **z.** plajtę ⟨*(z)bankrutować*⟩. **63.** **r.** plotki ⟨*obmawiać; plotkować*⟩. **64.** **r.**, **z.** pomiary ⟨*(z)mierzyć*⟩. **65.** **r.**, **z.** porównanie ⟨*porówn(yw)ać*⟩. **66.** **r.**, **z.** porządki ⟨*porządkować, sprzątać*⟩: **r.**, **z.** porządki domowe; **r.**, **z.** porządki (porządek) w szufladach. **67.** **r.**, **z.** postępy ⟨*umieć co, wykonywać co coraz lepiej, rozwijać się*⟩: Ze wszystkiego widać było, że chłopiec robi znaczne postępy w naukach. *Dygas. Beld. 171.* Zażyłość ich robiła szybkie postępy. *Perz. Raz 72.* **68.** **r.** próby; **z.** próbę ⟨*dokon(yw)ać prób, (s)próbować*⟩. **69.** **r.**, **z.** prezent ⟨*da(wa)ć*⟩: Przez jakiś czas przyjmowałem ich, woziłem, robiłem prezenta szalone. *Krasz. Pam. 202.* **70.** **r.** przygotowania (czego a. do czego) ⟨*przygotowywać się do czego*⟩. **71.** **r.**, **z.** (komu) przyjemność ⟨*sprawi(a)ć*⟩. **72.** **r.** przypuszczenia; **z.** przypuszczenie ⟨*przypuszczać, przypuścić co; domyślać się, domyślić się czego*⟩. **73.** **r.**, **z.** rewizję ⟨*przeprowadzać, przeprowadzić rewizję, (z)rewidować*⟩. **74.** **r.** różnicę między kim (czym) a kim (czym) ⟨*niejednakowo traktować, rozróżniać*⟩: Jakkolwiek sam z dawnego i sławnego w ojczyźnie rodu, nie robił różnicy między herbem a majątkiem. *Dzierzk. Obrazy 100.* **75.** Robi coś komu różnicę, nie robi komu różnicy ⟨*coś sprawia kłopot, nie sprawia kłopotu*⟩: A gdyby tak wielka suma robiła mi różnicę? Pomyśl tylko, jaki ja ogromny dom prowadzę. *Prus Emanc. I, 207.* **76.** Robi, zrobi co komu różnicę ⟨*stanowi*⟩: Wstąp po mnie, jeśli ci to nie zrobi różnicy. **77.** **r.**, **z.** ruch, posunięcie czym ⟨*posuwać, posunąć czym*⟩: Zrobił ruch pionkiem (w szachach). **78.** **r.**, **z.** ruch w interesie ⟨*ożywi(a)ć*⟩: Oni jedni wprowadzają tu życie i „robią ruch w interesie". *Makusz. Listy 60.* **79.** *posp.* **r.**, **z.** siusiu ⟨*siusiać; wysiusiać się*⟩. **80.** **r.**, **z.** skok ⟨*skakać, skoczyć*⟩. **81.** **r.**, **z.** sprawunki ⟨*załatwi(a)ć*⟩. **82.** **r.** starania, zabiegi o co ⟨*zabiegać o co*⟩. **83.** **r.** szykany (komu) ⟨*szykanować, prześladować kogo*⟩. **84.** **r.** świństwa; **z.** świństwo ⟨*postępować, postąpić nieuczciwie*⟩. **85.** **r.** toaletę ⟨*ubierać się, upiększać się*⟩; **r.** wielką toaletę ⟨*ubierać się bardzo pięknie, starannie, upiększać się*⟩: Afrodyta robi przed sądem Parysa wielką toaletę. *Sinko Lit. I/1, 166.* **86.** **r.** tragedie ⟨*biadać, martwić się*⟩: Wiesz, robić tragedie z powodu nieprzyjemności rodzinnych, to śmieszne. *Krzyw. I. Bunt 154.* **87.** **r.** (komu) trudności ⟨*bruździć, przeszkadzać*⟩. **88.** **r.**, **z.** twarz, brwi, oczy, usta itp. ⟨*(u)charakteryzować, (u)malować*⟩: Aktorki za parawanem zaczęły się już rozbierać i robić sobie twarze. *Reym. Now. I, 442.* **89.** **r.** ulepszenia; **z.** ulepszenie ⟨*ulepszać, ulepszyć*⟩. **90.** **r.** ustępstwa; **z.** ustępstwo ⟨*pójść na ustępstwa; ustąpić w czym*⟩. **91.** **r.** uwagi; **z.** uwagę ⟨*czynić spostrzeżenia; sformułować ocenę*⟩. **92.** **r.** komu uwagi; **z.** komu uwagę ⟨*(z)ganić kogo*⟩. **93.** **r.**, **z.** użytek z czego ⟨*wykorzyst(yw)ać co*⟩: Robić, zrobić użytek z broni, z książki, z mebli, z czyich pomysłów. **94.** **r.** wdech; wydech ⟨*wdychać, wydychać*⟩. **95.** *pot.* **r.** wiatr ⟨*powiewać*⟩: Szastała się niezmordowanie od jednych drzwi do drugich i robiła wiatr otwartym szlafrokiem. *Dzierzk. Kug. 21.* **96.** **r.** wrażenie czego ⟨*wyglądać na co*⟩: Robi wrażenie człowieka zmęczonego. **97.** **r.**, **z.** wrażenie [na kim, nie: na kogo] ⟨*wywierać, wywrzeć na kim wrażenie; podobać się komu*⟩: Każdy dźwięk muzyki robi na mnie ogromne wrażenie. *Żer. Dzien. I, 66.* **98.** **r.**, **z.** na kim wstrząsające wrażenie ⟨*silnie wzruszyć*⟩. **99.** **r.**, **z.** dobre, złe wrażenie ⟨*dobrze, źle się prezentować*⟩. **100.** **r.** wstręty (komu) ⟨*starać się zniechęcić kogo, nie dopuścić do czego; przeszkadzać komu w czym*⟩. **101.** **r.**, **z.** wstyd komu ⟨*przynosić, przynieść wstyd komu, (s)kompromitować kogo*⟩: Jużeś go, widzę, naciągnął [...] wstyd mi robisz. *Bliz. Rozb. 109.* **102.** **r.** wycieczki; **z.** wycieczkę ⟨*urządzać, urządzić, (z)organizować; odby(wa)ć*⟩. **103.** **r.**, **z.** wyjątek dla kogo a. czego: Dla takiego gościa robię tu wyjątek i zawieszam prawo! *Pol Obrazy II, 187.* **104.** **r.** (komu) wymówki, wyrzuty, zarzuty; **z.** wymówkę, zarzut ⟨*wymawiać, zarzucać co komu; wypowiedzieć swoje pretensje*⟩. **105.** **r.** wysiłki; **z.** wysiłek ⟨*(po)starać się o co, (po)starać się co wykonać; wysilać się, wysilić się*⟩; **r.** próżne, daremne wysiłki ⟨*wysilać się na próżno*⟩. **106.** **r.**, **z.** (sobie) zabawę ⟨*(za)żartować*⟩: Fachowi muzycy robili sobie zabawę, przysiadając się na koncercie do Prokescha i podsuwając mu brednie, które na drugi dzień z radością czytali w jego recenzji. *Boy Znasz 78.* **107.** **r.**, **z.** zakupy ⟨*kupować, kupić*⟩. **108.** **r.**, **z.** zamówienie ⟨*zamawiać, zamówić*⟩. **109.** **r.**, **z.** zapasy ⟨*(z)gromadzić*⟩. **110.** **r.**, **z.** zawód komu ⟨*zawodzić, zawieść kogo; rozczarow(yw)ać*⟩. **111.** **r.**, **z.** zebranie ⟨*zwoł(yw)ać; zarządzać; zarządzić*⟩. **112.** **r.** znajomości; **z.** znajomość ⟨*zawierać; zawrzeć*⟩: Spotkałem wielu bardzo znajomych, a prócz tego, w położeniu takim, jak nasze, łatwo robiło się nowe znajomości. *Zapał. Pam. II, 63.* **113.** **r.**, **z.** zwrot, koziołka ⟨*wykonać*⟩. **114.** *wulg.* **r.** w majtki, w spodnie, w portki (ze strachu przed kim, przed czym) ⟨*bać się mocno*⟩. **115.** **r.**, **z.** co chcieć; co się podoba ⟨*wyprawiać, wyrabiać*⟩: Robił, co chciał. *Żer. SPP.* Zrobisz z nim, co ci się będzie podobało. *SPP.* **116.** **r.**, **z.** c o d l a k o g o: Robię to wyłącznie dla ciebie. Proszę cię, zrób to dla mnie. **117.** **r.**, **z.** c o n a c o ⟨*na wzór czego, naśladując co, imitując*⟩: Klatka schodowa robiona na „kolor drzewa" jest wesoła i pełna słońca. *Bogusz. Polon. I, 9.* Drzewo (z)robione na mahoń, orzech, dąb itp. **118.** **r.** c o n a k o g o: Biały krawat, prany już, zdaje się, niejeden raz, i rękawiczki, widocznie nie na niego robione, dopełniały toalety. *Bał. Dziady 70.* **119.** **r.** co na obstalunek, na zamówienie; *daw.* na urząd: Stół był dębowy, na urząd robiony, ważący niemało. *Wol. Dom. I, 52.* **120.** **r.**, **z.** c o — n a c z y m ⟨*wykon(yw)ać co, wytwarzać na czym*⟩: **r.** na drutach. Robiły na drutach z [...] wełny podarki na front. Grube rękawice, skarpetki. *Bron. J. Siostrz. 48.* **121.** **r.** c o z c z e g o ⟨*wytwarzać, wyrabiać*⟩: Garstka nierobów wyleguje się nad rzeką, robi babki z piasku. *Boy Flirt V, 77.* **122.** **r.**, **z.** (c o) z k i m, z c z y m; b e z k o g o, b e z c z e g o: Nie wiedziałem, co robić z tymi pieniędzmi. *Strug SPP.* Co bym ja bez mamy robiła? *Dąbr. Ig. Felka 112.* Poczęli zastanawiać się, co robić z dziećmi. *Sienk. Pust. I, 163.* **123.** Nie mieć co **r.** z czym: Nie mając co robić z wieczorem. *Bartk. SPP.* **124.** **r.** co z tru-

dem, z łatwością, z męką, z oporami. **125.** Co z tym fantem robić? ⟨*jak postąpić, co począć*⟩: Żaglowiec [...] przeszedł w jego posiadanie... Nie był zdecydowany, co z tym fantem robić! *Balc. Ocz. 9.* **126.** Nie wiedzieć, co z sobą **r.** ⟨*nie wiedzieć, jak się zachować, co z sobą począć*⟩: Rozeszli się, nie wiedząc, co z sobą robić. *Sier. SPP.* **127. r., z.** c o — z a k o g o: **r., z.** co za kolegów, za matkę. **128. r.** c z y m ⟨*pracować czym*⟩: **r.** świdrem, siekierą itp. Ci robili świdrem, a ci siekierą, ci murowali, a tamci przybijali gonty. *Żer. Nawr. 285.* **r.** szydełkiem.. **129. r.** końmi, wołami, mułami itp. ⟨*używać koni itp. do pracy pociągowej*⟩. **130. r.** łokciami ⟨*przepychać się*⟩. **131. r.** piersiami ⟨*oddychać*⟩. **132. r.** wiosłem, wiosłami ⟨*wiosłować*⟩. **133. r.** bokami *p.* bok. **134. r.** bronią, szablą ⟨*walczyć (jakąś bronią)*⟩. **135.** *rub.* **r.** gębą ⟨*mówić dużo, gadać, pytlować*⟩. **136. r.** k o g o a. c o ⟨*udawać*⟩: Niech pan nie robi zblazowanego arystokraty. *Perz. Raz 88.* Olchowski robił humor, a nawet podśpiewywał. *Otw. Spot. 103.* **137. r.** k o g o a. c o k i m a. c z y m: Nie rób mi dziewczyny kokietką. *Zabł. Zabob. 20.* **138. r.** k o g o a. c o j a k i m: Blizna, z rany pozostała, nie tylko że go nie oszpeciła, ale nawet go robiła powabniejszym. *Rzew. H. Listop. I, 48.* **139. r., z.** k o g o a. c o z k o g o, z s i e b i e, **r., z.** c o z c z e g o: Pan nie ma prawa robić ze mnie durnia. *Twórcz. 2, 1954, s. 115.* Wyraźnie robi sobie ze mnie zabawkę. *Krasz. Chata I—II, 214.* Wychodząc za mąż mniemała, że robi z siebie ofiarę! *Bart. A. Sat. 73.* **140.** *pot.* **r., z.** z kogo wariata ⟨*uważać za, traktować jako wariata, ośmieszać kogo, wykaz(yw)ać, że ktoś jest nienormalny, naiwny, głupi*⟩: Nie róbże ze mnie wariata, przecież wiem dobrze, co mówię! *SW.* **141. r.** z siebie głupca ⟨*błaznować*⟩. **142. r., z.** z muchy słonia, z igły widły, z głupstwa Bóg wie co ⟨*wyolbrzymiać co*⟩. **143.** *posp.* **r., z.** z gęby cholewę, ścierkę ⟨*mówić byle co, nieprawdę; okłamać, oszukać kogo*⟩. **144.** Robić sobie mało, niewiele z kogo, z czego a. nic sobie z kogo, z czego nie robić ⟨*nie liczyć się z kim, z czym, nie przejmować się kim, czym, lekceważyć kogo, co*⟩: Nic sobie z matki nie robił. *Żer. SPP.* Jeżeli się tam ubierają tak gustownie, my możemy chodzić choćby w szlafrokach i pantoflach: nic sobie z tego nie robimy. *Krasz. SW.* **145. r.** sobie z kogo, z czego kpiny, śmiechy, żarty ⟨*kpić, żartować, wyśmiewać się z kogo*⟩. **146.** *posp.* **r., z.** kogo na szaro ⟨*(s)krytykować, wykpi(wa)ć kogo; dokuczyć, dać się we znaki komu*⟩. **147.** Robi, zrobiło coś komu dobrze, świetnie, pysznie, doskonale ⟨*coś komu pomaga, pomogło, służy, posłużyło*⟩: Napiję się jeszcze łyk, dobrze mi to robi. *Jackiew. Górn. 97.* Lekarstwo dobrze mu zrobiło. **148.** Robi ktoś swoje ⟨*nie zwraca uwagi na nic i nikogo, postępuje według swego zdania*⟩: Ojciec na próżno prosił i przestrzegał; śmiała się i robiła swoje. *Krasz. Pam. 102.* **149.** Robi, zrobiło coś swoje ⟨*działa ze skutkiem*⟩: Wino robiło swoje. Rozwiązywało powoli języki, trzymane dotychczas na uwięzi. *Przem. Jakobin 58.* **150. r., z.** komu na złość, na przekór ⟨*przeciwstawi(a)ć się, sprzeciwi(a)ć się komu*⟩: Ja kocham wieś, wy mi robicie na przekór. *Krasz. Jabł. III, 36.* **151.** Co, cóż robić ⟨*począć, jak postąpić*⟩: I teraz żąda przebaczenia!... Ha! cóż robić?... Słowo się rzekło... przebaczyć muszę. *Skiba Poziom. 245.* **152.** Co robisz (robi) najlepszego? ⟨*okrzyk zdziwienia, oburzenia*⟩. **153.** Co tu robisz (robi?) ⟨*po co tu jesteś*⟩: A pan tu co robisz, panie Michale, w tym błocie, po ciemku i o tej porze! *Lam J. Rozmait. 85.* **154.** Rób, jak chcesz ⟨*postępuj*⟩: Rób jak chcesz, ale ja to nazywam paleniem świecy z dwu końców, a nie myśleniem o przyszłości. *Dąbr. M. Noce II, 178—179.*

przysł. **155.** I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu.

robić się, zrobić się 1. Robi, zrobił(a) się cisza, zgiełk, hałas, mrok, dzień, wiosna itp. ⟨*nastaje; nastał(a)*⟩: Światła gasły ustępując miejsca czerwonym lampkom, robiła się cisza i to się nazywało „nastrój". *Boy Znasz 128.* **2.** Robi się, zrobiło się widno, jasno, ciemno, ciepło, późno, straszno itp. ⟨*staje się; stało się*⟩: Zerwał się ze skóry baraniej, na której zasnął [...] Już widno się robi. *Bobiń. Zemsta 233.* **3.** Robi się, zrobiło się komu zimno, gorąco, słabo, niedobrze, ciemno w oczach, ciężko, nieprzyjemnie; lekko, wesoło, smutno na sercu, na duszy ⟨*ktoś odczuwa, odczuł zimno, gorąco, słabość, smutek, przykrość, radość*⟩: W oczach robi mi się ciemno, cały czuję się bardzo osłabiony. *Mort. Spow. 147.* **4.** Robi się, zrobiło się coś jakieś ⟨*staje się*⟩: Awantura robi się jeszcze straszniejsza [nie: czyni się]. *SBJ.* **5. r. się, z. się** na kogo ⟨*(u)charakteryzować się na kogo, upodobni(a)ć się do kogo*⟩: On się robi (zrobił) na księcia Józefa. **6. r. się, z.** się na pięknego, na bóstwo ⟨*(wy)stroić się*⟩. **7. r. się, z. się** k i m, c z y m a. j a k i m ⟨*sta(wa)ć się, wyda(wa)ć się*⟩: Że się podejmie tego, co się nikomu drugiemu nie opłaci, przez to się robi dobrodziejem. *Dąbr. M. Noce II, 99.* Zrobił(a) się nieznośny(-a). **8.** Coś się z kim a. czym robi ⟨*dzieje się*⟩: Ja zwariuję! Sama nie wiem, co się ze mną robi. *Korz. J. Karpac. 72.* **9.** Robi się, zrobiło się komu głupio ⟨*ktoś czuje się, poczuł się głupio, nieswojo; wstydzi się, zawstydził się*⟩. **10.** Robi się, zrobiło się komu żal kogo, czego ⟨*ktoś współczuje komu, żałuje kogo*⟩: Gdy spojrzał w jej duże niebieskie oczy, zrobiło mu się jej żal. *Morc. Ptaki 22.* **11.** Robi się, zrobiło się komu żal czego ⟨*ktoś żałuje czego, nie może czegoś odżałować, przeboleć; ktoś pożałował czego komu*⟩: Żal mu się zrobiło podarunku, który wolałby zachować dla siebie. **12.** *posp.* Robi się, już się robi! Się robi! ⟨*wykrzyknienie, oznaczające gotowość czynu, szybkość wykonania*⟩: Krzyknął służbiście: — Robi się, panie mistrzu! *Czesz. Pokol. 41.*

robocizna 1. Droga, tania **r.** ⟨*wykonanie*⟩. **2.** Koszt robocizny ⟨*wykonania czego*⟩. **3.** Płacić za robociznę. **4.** *daw.* Bezpłatna **r.**; **r.** daremna, przymusowa ⟨*pańszczyzna*⟩: Po uwłaszczeniu włościan szlachta otrzymała indemnizację, tj. wynagrodzenie za utraconą bezpłatną robociznę. *Bujak Gal. I, 166.* Z początkiem XV wieku pojawił się nowy rodzaj wyzysku pracy chłopskiej, tj. robocizna daremna na gruntach pańskich, czyli tzw. pańszczyzna. *Gorz. Chłop. 57.* **5.** Ręczna **r.** **6.** Obowiązek robocizny. **7.** Dostarczać komu (dworowi) robocizny. **8.** Nałożyć na kogo (na chłopów) robociznę. **9.** Zmuszać kogo (chłopów) do robocizny. **10.** Uwolnić kogo od robocizny: Całą familię Wawrzyńca od wszelkiej robocizny uwolnił. *Rzew. W. Pam. 70.*

roboczy **1.** Bydło, zwierzę r-e; inwentarz, koń r. ⟨*pociągowy; używany do robót*⟩. **2.** *przen.* Pracować jak bydło, zwierzę r-e; jak muł, wół r. ⟨*pracować ciężko*⟩. **3.** Robić, zrobić, czynić z kogo bydło r-e; traktować kogo jak bydło, bydlę r-e ⟨*traktować bardzo źle, okrutnie, nieludzko*⟩: Służąc u niego za parobka niejedno wycierpiał traktowany przez starego jak robocze bydlę. *Kłos. Mgła. 35.* **4.** Czas r.: W roboczy czas koni na lekarstwo nie dostanie. *Sewer Przyb. 90.* **5.** Dzień r.: a) ⟨*okres pracy w dniu*⟩: Ten dwunasto-, czternasto-, szesnastogodzinny dzień roboczy toż to barbarzyństwo. *Krzyw. I. Siew. 93*; b) ⟨*dzień powszedni*⟩: Pomimo roboczego dnia niezwykły ruch panował w Zagłuszewie. *Choj. Alkh. I, 346.* **6.** Hipoteza r-a. **7.** Karta r-a ⟨*karta pracy*⟩. **8.** *przestarz.* Klasa r-a ⟨*robotnicza*⟩. **9.** Kolumna r-a ⟨*złożona z robotników, oddział robotniczy*⟩. **10.** *pot.* Lud r. ⟨*klasa robotnicza*⟩. **11.** *techn.* Maszyna r-a, cylinder r., koło r-e: Robotnik przesunął pas z jałowego koła na robocze. *Hamera Plewa 119.* **12.** Narada, konferencja, dyskusja r-a. **13.** Płaca r-a. **14.** *daw.* Pszczoły r-e ⟨*robotnice*⟩: Rój pszczół roboczych ku niemu [słońcu] wzlatuje. *Karp.Zab.VII, 53.* **15.** Ręce r-e, siła r-a ⟨*robotnicy*⟩: Przy takim przedsiębiorstwie jak nowa kolej potrzeba będzie wiele rąk roboczych. *Kosiak. Bud. 29.* **16.** r-e ubranie, r. fartuch, kombinezon, r-e obuwie ⟨*używane w czasie roboty*⟩. **17.** Po roboczemu: Był ubrany po roboczemu, z torbą przerzuconą przez ramię, z lampą w ręku. *Jackiew. Górn. 37.*

robota **1.** *pot.* Ciężka, lekka r. ⟨*praca*⟩: Mechanizacja ciężkich robót (ciężkiej pracy fizycznej). **2.** Ciężkie r-y ⟨*rodzaj kary, polegającej na ciężkiej pracy fizycznej i ostrym rygorze więziennym*⟩: Skazany na ciężkie r-y lub na x lat ciężkich robót. **3.** r-y budowlane, elektrotechniczne, kanalizacyjne, murarskie itp.; r-y gospodarcze, polowe a. w polu, ziemne; r-y oblężnicze; przygotowawcze, wykończeniowe itp. ⟨*czynności, prace wykonywane w jakim zakresie; związane z czym, przygotowujące a. kończące właściwe prace*⟩. **4.** Dokładna, staranna r. ⟨*wykonanie czego*⟩. **5.** Koronkowa r. ⟨*wykonanie; przeprowadzenie czego bardzo misterne, precyzyjne, kunsztowne, dokładne w najmniejszym szczególe*⟩: Styl powieści wyrobiony i pewny, ładnych opisów dość, wdzięk niemały, robota koronkowa, subtelna. *Rocz. Lit. 1935, s. 141.* **6.** Krecia r. ⟨*działanie podstępne, destrukcyjne*⟩. **7.** *posp. środ.* Mokra r. ⟨*rabunek, napaść, przy których dochodzi do zranienia lub zabójstwa*⟩. **8.** Niewolnicze r-y ⟨*czynności, posługi; ciężka praca fizyczna*⟩. **9.** Obstalunkowa r. ⟨*praca usługowa: krawiecka, szewska itp.*⟩: Znać [...] obstalunkową robotę. *Prz. Tyg. Życia 29, 1875.* **10.** r. podziemna ⟨*tajna, konspiracyjna działalność*⟩. **11.** r-y przymusowe ⟨*rodzaj kary dla przestępców kryminalnych lub politycznych*⟩. **12.** r. ręczna, maszynowa, złotnicza ⟨*wyrób*⟩. **13.** r-y ręczne (w szkole) ⟨*nauka różnych praktycznych robót wykonywanych za pomocą prostych narzędzi*⟩. **14.** Szydełkowa r., r. na drutach ⟨*czynność; wyrób dziany za pomocą szydełka, drutów*⟩. **15.** Szafa gdańskiej roboty ⟨*w stylu gdańskim*⟩. **16.** Wystawa robót szkolnych, kobiecych ⟨*wyrobów, wytworów*⟩. **17.** r. n a d c z y m: Robota nad nią była długa i uciążliwa. *SPP.* **18.** r. o k o ł o c z e g o: Do robót około ziemi Prus [...] *SPP.* **19.** r. z c z y m: Wielkiej tam nie miał roboty z agitacją. *Kruczk. SPP.* **20.** Brać się, wziąć się, zabrać się, zasiąść do roboty. **21.** Być, chodzić bez roboty ⟨*być bez pracy*⟩. **22.** *pot.* Coś jest w robocie ⟨*jeszcze się robi, jeszcze nie skończone*⟩. **23.** *pot.* Kij, rózga; skóra będzie w robocie ⟨*rózga, kij cię nie minie; dostaniesz rózgą, kijem; dostaniesz w skórę*⟩. **24.** Coś ręcznej, swojej itp. roboty ⟨*przedmiot wykonany ręcznie, własnoręcznie itp.*⟩: Serwetka swojej roboty, lampa metalowa przepięknej ręcznej roboty. **25.** *pot.* Mieć robotę; mieć co do roboty: a) ⟨*być w danej chwili zajętym*⟩: Miał szaloną robotę i wyjazd nie był mu wcale na rękę. *Dąbr. M. Noce II, 174*; b) mieć robotę ⟨*być czynnym zawodowo, zatrudnionym, pracować*⟩: Roboty jeszcze nie mam i chodzę jak włóczęga z fabryki do fabryki. *Berent Fach. 134.* **26.** Nie mieć nic lepszego do roboty: Czy nie masz nic lepszego do roboty, tylko psocić? *SW.* **27.** *pot.* Nie robota z czym ⟨*coś ze względu na swą złą jakość utrudnia pracę*⟩: Podajesz mi same połówki i to tak poobijane, że muszę każdą wyrównywać. To nie robota z taką cegłą! *Świerszcz. 48, 1952.* **28.** Odbierać [nie: przyjmować] robotę od przedsiębiorcy; odbiór [nie: przyjęcie] roboty od przedsiębiorcy. *SPP.* **29.** Oddać, przyjąć (sweter, ubranie) do roboty ⟨*do wykonania, do zrobienia (uszycia)*⟩. **30.** Odłożyć robotę. **31.** Odnieść robotę ⟨*rzecz wykonaną*⟩. **32.** *posp.* Odwalać robotę ⟨*wykonywać byle jak, aby zbyć*⟩. **32a.** Otrzymać robotę ⟨*zajęcie, pracę*⟩. **33.** Pilnować roboty. **34.** Podjąć się jakiej roboty. **35.** (Po)rzucić robotę ⟨*nie przyjść do pracy, zrezygnować z pracy*⟩. **36.** Prowadzić, wykonywać robotę (np. dywersyjną, wywrotową); r-y (np. budowlane, elektrotechniczne). **37.** Przyłożyć się do roboty. **38.** *pot.* Starać się o robotę ⟨*szukać pracy, zajęcia*⟩. **39.** *pot.* Szukać roboty; przyjąć robotę ⟨*szukać pracy; przyjąć pracę*⟩. **40.** Wykonać (pożyteczną) robotę. **41.** Wykończyć robotę. **42.** Zapłacić za robotę czego. **43.** Znać (swoją) robotę ⟨*znać swoje rzemiosło, swój fach*⟩. **44.** r. się pali komu w ręku (w garści) ⟨*ktoś szybko pracuje*⟩ *p.* ręka. **45.** *rub.* r. mu śmierdzi ⟨*nie chce mu się pracować*⟩. **46.** To jego r.! ⟨*to jego sprawka*⟩.

robotniczy **1.** Aktyw r.; brygada, załoga r-a; kadry r-e ⟨*składający(-a,-e) się z robotników*⟩. **2.** Delegat, działacz r. ⟨*będący robotnikiem; reprezentujący robotników; działający wśród robotników*⟩. **3.** Dom, hotel r.; dzielnica, osada, działka r-a; mieszkanie, osiedle r-e; wczasy r-e ⟨*przeznaczone dla robotników*⟩. **4.** Organizacja, związki zawodowe r-e ⟨*zrzeszające robotników*⟩. **5.** Płaca r-a ⟨*wynagrodzenie za pracę robotnika*⟩. **6.** Rewolucja, manifestacja r-a ⟨*zorganizowana, przeprowadzona przez robotników*⟩. **7.** Święto r-e ⟨*dzień 1 maja*⟩: Święto robotnicze wypadło imponująco. *Krzyw. I. Siew 398.* **8.** Ubranie r-e ⟨*używane przez robotników podczas pracy*⟩.

robotnik **1.** Biegły, niewykwalifikowany, prosty, wykwalifikowany r. **2.** r. budowlany, dniówkowy, drogowy, dzienny, fabryczny, folwarczny, hutniczy, kolejowy, kontraktowy, metalowy, miejski, najemny, nocny, *daw.* pańszczyźniany, portowy, rolny, sezonowy, wiejski, ziemny. **3.** Dozór, dozorca, kadry, płaca robotników. **4.** *daw.* Emancypacja robotników. **5.** Strajk robotników. **6.** *pot.* Kiepski z niego r.

⟨*pracownik*⟩: Kiepski, widzę, z ciebie robotnik. **7.** Angażować, kontraktować, wynajmować, zatrudniać, zwalniać robotników.

rodzaj 1. r. człowieczy, ludzki ⟨*ludzkość, ludzie*⟩: Mamy bowiem poważne podstawy do przypuszczenia, że kolebką rodzaju ludzkiego jest Azja. *Demb. J. Psych. małp 23.* Ja podzielam twoje wstręty do rodzaju człowieczego. *Gosz. Lir. 69.* **2.** *jęz.* **r.** gramatyczny; **r.** męski, żeński, nijaki; **r.** męskoosobowy, rzeczowy: W liczbie mnogiej język polski nie rozróżnia rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego, lecz tylko rodzaj męskoosobowy i rzeczowy. *Szober Gram. 119.* **3.** *lit.* **r.** literacki, poetycki, powieściowy, dramatyczny: Liryk [...] Chciał okazać, że w innych rodzajach poetyckich potrafi dzielnie władać piórem. *Chmielow. Poeci 42.* **4.** *żart.* **r.** męski; **r.** żeński ⟨*mężczyźni; kobiety*⟩: Gotowa narazić się na szturmy całego rodzaju męskiego. *L.* **5. r.** naturalny ⟨*związany z płcią istot żywych*⟩. **6.** Jakiego, pewnego, rozmaitego, szczególnego rodzaju (ktoś lub coś) ⟨*jaki, pewien, rozmaity, szczególny*⟩: Nie wiedział [...] jakiego rodzaju są renty w państwie austriackim. *Chłęd. Pam. II, 23.* **7.** Różnego, wszelkiego rodzaju ⟨*różnorodne; różnego gatunku*⟩: Różnego rodzaju towary. Różnego, wszelkiego rodzaju rozrywki, zabawki. Wszelkiego rodzaju orzechy obrodziły nadzwyczajnie. *Sienk. Koresp. II, 159.* **8.** Tego rodzaju, w tym rodzaju ⟨*taki, podobny temu*⟩: Był tam i pociąg o nieskończonej ilości wagonów [...], i zegar bez sprężyny [...], i różne inne sprzęty w tym rodzaju. *Par. Niebo 201.* **9.** W rodzaju czego, coś w rodzaju czego ⟨*podobne do czego*⟩: Materiał w rodzaju popeliny. Naraz usłyszeliśmy coś w rodzaju skrzeczenia żab. *SW.* Coś w tym rodzaju. **10.** W swoim rodzaju ⟨*swoisty, swoiście*⟩: Przekład w swoim rodzaju znakomity. *Sienk. Szkice I, 16.* Śliczna to była para, każde w swoim rodzaju. *Czartk. Tulcz. 147.* **11.** Jedyny w swoim rodzaju ⟨*oryginalny, nie spotykany gdzie indziej, właściwy tylko danej rzeczy lub osobie*⟩: Dziwak, utwór jedyny w swoim rodzaju. Jedyne w swoim rodzaju zjawisko. **12. r.** c z e g o ⟨*gatunek*⟩: **r.** broni, nakrycia głowy, ozdoby, zabawki; **r.** pieczywa; **r.** rozrywki; **r-e** malarstwa, sztuk. Ten typ fryzury najpochlebniej podkreśla rodzaj jego urody. *Jaroch. Niemił. 88.*

rodzicielski 1. Dom, dozór, wpływ **r. 2.** Komitet **r.** (szkoły). **3.** Miłość, opieka, powaga, troskliwość **r-a. 4.** Obowiązki, przestrogi **r-e. 5. r-e** serce, uczucie **r-e. 6.** Władza **r-a**: Dziecko pozostaje aż do pełnoletności pod władzą rodzicielską. *Dz. Ustaw 34, 1950, s. 366.* **7.** Po rodzicielsku (potraktować kogo a. co; przemówić do kogo) ⟨*tak jak rodzice, wyrozumiale, troskliwie, serdecznie*⟩.

rodzić 1. r. k o g o, c o ⟨*wydawać na świat*⟩: **r.** dzieci (o kobiecie), młode (o samicy). **r.** w bólu a. w bólach. **2. r.** c o ⟨*wydawać plon*⟩: **r.** owoce (o drzewach). Rola, ziemia rodzi. **3.** *przen.* ⟨*wywoływać, powodować*⟩: **r.** nadzieję, tęsknotę, zadowolenie itp. Okrucieństwo rodzi podłość. *Kras. Podstoli 39.* Złe myśli rodzą złe czyny. *Orzesz. Na dnie I, 154.* Próżnowanie rodzi wszystkie występki. *L.* **4. r.** skutki ⟨*powodować, pociągać za sobą*⟩: Małe przyczyny rodzą często wielkie skutki. *Orzesz. Klat. 33.* **5. r.** wojny: Imperializm rodzi wojny. **6. r.** c o — w k i m: Tragizm wydarzeń rodził w nim [...] zdrętwiałość wewnętrzną. *Żer. Przedw. 238.*

przysł. **7.** Kto kogo nie rodzi, ten go nie obchodzi.

rodzić się 1. r. się z c z e g o ⟨*powstawać z czego*⟩: Arcydzieła nie rodzą się ze szczęśliwego trafu, ale z cierpliwości i uporu. *Par. Alch. 124.* **2.** *daw.* **r. się** z k o g o ⟨*być urodzonym przez kogo, być dzieckiem kogo*⟩: Jeśli ona z Kozłowskiej się rodzi, to musi mieć w sześciu cyfrach posażek. Znam tę rodzinę, bardzo, bardzo zamożna. *Żmich. Pow. 165.* **3.** Coś rodzi się (w kim, w czym) ⟨*powstaje*⟩: Rodzi się (w kim) chęć czego, pragnienie czego, uczucie. Rodzą się podejrzenia, niesnaski. W duszy jego rodzi się nadzieja. *SW.* Rodzą się wątpliwości. Takie pytania rodzą mi się w mózgu. *Orzesz. Ad astra 247.* **4.** Bodaj się tacy na kamieniu rodzili ⟨*oby takich było jak najwięcej*⟩: Brylantowy człowiek ten twój wuj, bodaj się tacy na kamieniu rodzili. *Prus Wiecz. 81.* **5.** W czepku się **r.** ⟨*urodzić się „pod szczęśliwą gwiazdą", mieć szczęście*⟩: W czepku musiałeś się rodzić, bestio, bo wszystko ci idzie jak po maśle. *Kosiak. Rick II, 77.*

przysł. **6.** Głupich nie trzeba siać, sami się rodzą.

rodzimy 1. Drzewa, krzewy **r-e** ⟨*swojskie, krajowe*⟩. **2. r.** dialekt, wyraz ⟨*swojskiego pochodzenia, nie obcy*⟩. **3. r.** krajobraz ⟨*swojski*⟩. **4. r-a** kultura, poezja, sztuka, twórczość; **r-e** obyczaje, tradycje ⟨*krajowa(-e), narodowa(-e)*⟩. **5.** Ludność **r-a** ⟨*rdzenna, autochtoniczna*⟩. **6. r.** motyw (w poezji, w sztuce), repertuar (w teatrze) ⟨*narodowy, swojski, nie obcy*⟩. **7.** Stan **r.** w przyrodzie ⟨*wolny*⟩: Niektóre metale występują w przyrodzie w stanie rodzimym (np. złoto, srebro). **8.** Złoto, srebro **r-e** ⟨*występujące w stanie czystym, samorodne*⟩.

rodzina 1. Bliska, bliższa, najbliższa; daleka, dalsza; własna **r. 2. r.** chłopska, drobnomieszczańska, magnacka, obywatelska, robotnicza, szlachecka, urzędnicza, ziemiańska. **3.** Dobra, kochająca się, zacna, zgodna **r. 4. r.** cesarska, królewska, książęca; starożytna, znakomita **r.** ⟨*ród*⟩. **5.** *przen.* **r.** językowa: Zagadnienie pokrewieństw językowych w obrębie indoeuropejskiej rodziny językowej postawił najpierw jasno Johannes Schmidt. *Lehr Poch. 147.* **6.** Liczna, małodzietna, wielodzietna **r. 7. r.** matriarchalna, patriarchalna; monogamiczna, poligamiczna. **8.** *kult.* Święta, Przenajświętsza **R.** ⟨*Chrystus, Matka Boska i św. Józef*⟩. **9. r.** po ojcu, po matce; *książk.* po mieczu, po kądzieli ⟨*krewni*⟩. **10.** *zool.* **r.** kotów, jeleni, wielbłądowatych itp. **11.** *przen.* **r.** narodów, ludów. **12.** *bot.* **r.** złożonych, rdestowatych itp. **13.** Członek rodziny. **14.** Głowa rodziny ⟨*utrzymujący rodzinę*⟩. **15.** Matka, ojciec rodziny. **16.** Patriarcha, senior rodziny ⟨*najstarszy członek*⟩. **17.** *podn.* lub *żart.* Łono rodziny: Co zarobił, co oszczędził, wydarł innym, ukradł — wszystko niósł na łono rodziny. *Dygas. Zając 31.* Ignacy spędza niedziele na łonie rodziny. *Goj. Rajs. II, 196.* **18.** Obarczony rodziną. **19.** Rozbicie rodziny. **20.** Mieszkanie, pokój przy rodzinie; mieszkać przy rodzinie. **21.** W rodzinie ⟨*wśród członków rodziny*⟩: Małżeństwo w rodzinie. Niech to pozostanie w rodzinie. **22.** W gronie, *daw.* w kole rodziny ⟨*wśród krewnych*⟩: Jej przygoda była wielokrotnie opowiadana w gronie znajomych i rodziny. *Dąbr. M. Noce*

II, 86. Był to siedemdziesięcioletni starzec, dygnitarz, mąż [...] patriarchalnej powagi w kole rodziny. *Pol Obrazy II, 155.* **23.** Z dobrej, starożytnej znakomitej rodziny (pochodzić) ⟨*z dobrego itp. rodu*⟩. **24.** Należeć, przyjąć kogo do rodziny. **25.** Pochodzić z rodziny (jakiej): a) ⟨*mieć rodziców jakich*⟩: Pochodził z rodziny niezamożnej. *Borowy Studia II, 330*; b) ⟨*pochodzić z rodu jakiego*⟩: Pochodziła z rodziny, która gdzieś w Sandomierskiem miała najpiękniejszy dwór modrzewiowy w Polsce. *Prusz. Karabela 212.* **26.** Utrzym(yw)ać, (wy)żywić rodzinę. **27.** Wejść do rodziny a. w rodzinę: Orientowała się co prawda, w jaką wchodziła rodzinę, łudziła się jednak, że uda jej się oderwać od niej Reinholda. *Szew. Kleszcze 170.* **28.** Zakładać, założyć rodzinę ⟨*(o)żenić się*⟩. **29. r.** wiedzie początek, wygasa ⟨*ród*⟩: Ze Śląska [...] wiedzie początek rodzina naszego astronoma po matce. *Lamus 5, 1909—10, s. 79.*

przysł. **30.** Gdy rodzina żyje w zgodzie, to jej bieda nie dobodzie.

rodzinny 1. Album **r.**, archiwum, dokumenty **r-e** ⟨*dotyczące rodziny*⟩. **2.** Ciepło, uczucie **r-e**, miłość **r-a** ⟨*takie(-a) jak w rodzinie, serdeczne(-a)*⟩. **3.** Dom **r.**, gniazdo, ognisko, pielesze, progi, strony **r-e**, **r-a** strzecha ⟨*rodzina; dom, strony, w których się ktoś urodził*⟩. **4.** Domek **r.** ⟨*do zamieszkania dla jednej rodziny*⟩. **5.** Fotografie, portrety **r-e** ⟨*przedstawiające członków rodziny*⟩. **6.** Grób **r.** ⟨*przeznaczony tylko dla członków rodziny*⟩. **7.** Kłopoty, obowiązki **r-e** ⟨*związane z rodziną*⟩. **8.** Kodeks **r.**, prawo **r-e** ⟨*zbiór praw dotyczących rodziny, prawo regulujące stosunki rodzinne*⟩. **9.** Kółko **r-e** ⟨*rodzina; osoby należące do rodziny*⟩: Spędzam wieczory w kółku rodzinnym. *SW.* **10.** Kraj **r.**, **r-a** ziemia ⟨*ojczysty(-a)*⟩. **11.** Majątek **r.** ⟨*należący do rodziny; odziedziczony po przodkach*⟩. **12. r-e** miasto, **r-a** wieś ⟨*miasto, wieś, w których się ktoś urodził i wychował*⟩. **13.** Nazwisko **r-e**: Przybrał nazwisko rodzinne matki. **14.** Pamiątka **r-a** ⟨*po kimś z członków rodziny*⟩. **15.** Podobieństwo **r-e** ⟨*charakterystyczne dla członków rodziny*⟩. **16.** Scena **r-a** ⟨*obraz życia w rodzinie*⟩: Kochani... Jakaż scena rodzinna! Siedzicie sobie w dwójeczkę i gwarzycie. *Iwasz. J. Odbud. 12.* **17.** Spory **r-e** ⟨*między członkami rodziny*⟩. **18.** Szczęście **r-e**. **19.** Tradycja **r-a**. Uroczystość **r-a**. **20.** Węzły, związki **r-e** ⟨*związki pokrewieństwa*⟩. **21.** Zasiłek **r.** ⟨*na członka rodziny*⟩. **22.** Życie **r-e** ⟨*domowe, w rodzinie*⟩. **23.** Prać brudy **r-e** ⟨*rozstrząsać przykre rodzinne sprawy, spory, wzajemne pretensje; załatwiać porachunki rodzinne*⟩: W moim salonie, cieszącym się od tylu lat renomą tak zasłużoną, zaiste, oni sobie brudy rodzinne prać przyszli. *Żer. Biała 46.*

rodzony 1. r. brat, ojciec, syn, stryj, wuj; **r-a** babka, ciotka, córka, matka, siostra; **r-e** dziecko. **2.** Kochać kogo jak rodzonego brata, syna (jak rodzoną córkę). **3. r-a** żona ⟨*własna*⟩. **4.** Chata, ziemia **r-a** ⟨*ojczysta, rodzinna*⟩: Na piersi położono mu odrobinę ziemi rodzonej, ojczystej ziemi. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 41.* **5.** *przen.* **r-e** pieniądze ⟨*własne*⟩: Toć kupiłem to stodólsko za moje rodzone pieniądze. *Jun. Bracia 142.* **6. r-a** matka (mama) cię (go) nie pozna ⟨*w pogróżkach: będzie z tobą (z nim) źle*⟩: Ci nas wywiodą, nie bój się! Że cię rodzona matka nie pozna. *Was. W. Gwiazda 51.* Sprać, zbić kogo (tak), że go rodzona matka nie pozna.

roić 1. r. c o lub o c z y m ⟨*marzyć*⟩: Złotą przyszłość roiła dla jedynaka. *Wol. Dom. III, 16.* Innem ja życie roił sobie z młodu. *Pol Moh. 10.* Dziewczę roiło o przyszłym szczęściu. *Łoz. Wal. Dwór 388.* **2. r.** sen o czym: Tam roiliśmy sny o przyszłości. *Gard. Trzech 20.* **3. r.** (sobie), że ...: Roiła sobie ciągle, że skoro ja skończę nauki, to ze mną na wojaż wyjedzie. *Słow. Proz. 508.*

roić się 1. Roi się k o m u c o a. o c z y m ⟨*marzy się, przedstawia się, snuje się*⟩: Ciągle mu tylko w mózgu się roiło o nieskończonych błękitu obszarach. *Krasiń. Dzień 276.* Nie wiedzieć o jakim to szczęściu roiło mu się jeszcze wtedy. *Berent SPP.* **2.** Roi się komu w głowie a. po głowie: W pokoiku [...] zgromadzało się nieraz po kilkunastu młodych zapaleńców, którym się po głowach roiło, że dla ich działalności świat jest za ciasny. *Skiba Poziom. 213.* **3. r.** się c z y m ⟨*być licznym jak rój, występować tłumnie, kotłować się*⟩: Corso roi się ludźmi. *Sienk. Mieszan. 149.* Dom jego, dawniej jak ul pszczelny rojący się gośćmi, stanął pustką bezludną. *Kaczk. Trad. 219.* **4.** Roi się od czego ⟨*jest pełno czego*⟩: W pokoju roiło się od drobiazgów. Na korytarzach roiło się od interesantów. Lasek roi się od ptaków. *Fied. Rio 66.* Tekst roi się od błędów językowych i stylistycznych. **5.** Myśli roją się komu (w głowie a. po głowie): Czasem, kiedym sama, tyle mi się różnych myśli roi po głowie, że nie wiem doprawdy, jak czas ubiega. *Skiba Poziom. 109.* **6.** Osy, pszczoły, trzmiele roją się ⟨*sypią się, wylatują dla założenia nowej osady*⟩. **7.** Ptactwo roi się ⟨*gnieździ się*⟩: Na tym rozlewie roiło się zawsze ptactwo wodne. *Sienk. Pust. II, 55.* **8.** Tłumy się roją (na ulicach) ⟨*występują licznie*⟩.

rojno 1. r. jest gdzie (na ulicach). **2. r.** i gwarno (w kawiarni, w pokojach, na ulicach). **3. r.** i huczno: Rojno i huczno było w miasteczku. *Rol. SW.* **4. r.** i ludno. *Reym. Now. 101*; **r.** i tłumno. *Grusz. Tys. 94.* **5.** *daw.* **r.** i zbrojno (zajeżdżać, stanąć gdzie): Zebrzydowski podczas trwającego jeszcze sejmu stanął rojno i zbrojno przed Stężycą. *Szuj. Hist. 234.*

rok ● **1. r.** akademicki, szkolny, uniwersytecki ⟨*okres od jesieni do jesieni*⟩. **2. r.** bieżący ⟨*obecnie trwający, ten rok*⟩. **3. r.** budżetowy, obrachunkowy, sprawozdawczy. **4.** Cały, pełny, okrągły **r.**: Trzeba posadzić jakiś krzaczek albo coś, żeby rosło cały rok. *Was. W. Pok. 109.* **5. r.** jubileuszowy; **r.** mickiewiczowski, chopinowski itp. a. **r.** Mickiewicza, Chopina itp. ⟨*rok, w którym jest obchodzony czyjś jubileusz, jakaś rocznica itp.*⟩. **6. r.** kalendarzowy ⟨*od 1 stycznia do 31 grudnia*⟩. **7. r.** kościelny ⟨*od pierwszej niedzieli adwentu*⟩. **8.** *leśn.* **r.** nasienny. **9. r.** nieurodzajny, urodzajny ⟨*w którym zebrano niewystarczające; obfite plony*⟩: Lata były ciężkie, nieurodzajne. Żyto wymokło, kartofle przepadły. *Witos Wyb. 299.* **10.** Nowy; stary **r.** ⟨*rozpoczynający się; ubiegły*⟩: Stary rok się skończył, wybiła dwunasta. I lampa moja gaśnie... Witaj, roku nowy... *Żer. Dzien. II, 69.* **11.** Nowy Rok ⟨*pierwszy dzień rozpoczynającego się roku*⟩. **12.** *daw.* **r.** obrączkowy ⟨*cały rok*⟩: Jadł [...] u siebie na wsi przez rok obrączkowy jagianą kaszę... *Czartk. Tulcz. 216.*

13 r. obrotowy ⟨*okres, za który oblicza się stan majątkowy przedsiębiorstwa*⟩. **14.** Pierwszy, drugi, trzeci itp. ... ostatni r.; w pierwszym, drugim itd. roku (życia czyjego, istnienia czegoś): a) ⟨*o okresie czasu*⟩: W trzecim roku wojny nie było od niego żadnej wieści. *Żer. Przedw. 30*; b) Pierwszy, drugi itp. r. studiów, uniwersytetu, przyrody, filologii itp. ⟨*o rocznym okresie studiów na wyższej uczelni; pot. o studentach tego okresu*⟩: Jest na drugim roku polonistyki, matematyki, geodezji itp. Pierwszy rok prawa zdawał słabiej niż drugi. Wykładał na pierwszym roku anatomię. *Pytl. Fund. 193.* **15.** r. przestępny ⟨*trwający 366 dni*⟩. **16.** r. roboczy. **17.** Stracony, zmarnowany r. (np. studiów na wyższej uczelni). **18.** *astr.* r. świetlny a. światła ⟨*odległość przebyta przez światło w ciągu roku* = $946 \cdot 10^{10}$ *km*⟩. **19.** Tamten r., przeszły, ubiegły, poprzedni, miniony, skończony; ten r.; następny, przyszły, zeszły r.; tego, tamtego, zeszłego, przyszłego itp. roku; w tym, tamtym, bieżącym itp. roku: On z tatą ułożyli najpierw w jesieni zeszłego roku, co się ma posiać na którym polu. *Grusz. An. Od Karpat 30.* Deszcze nie padały tak beznadziejnie jak w zeszłym roku. *Dąbr. M. Noce II, 163.* Wiedziano dokładnie, w którym roku kto się urodził. *Bystr. Dzieje II, 3.* **20.** *astr.* r. zaćmieniowy, r. zwrotnikowy ⟨*liczący 365,2422 dni*⟩. **21.** r. c z e g o: r. klęsk, urodzaju, nauki, rządów, więzienia, wieży. **22.** *daw.* r. wieku: Już to rok wieku skończyłeś trzeci. *Zabawy XIV/2, 1776, 257.* **23.** r. życia: W osiemnastym roku życia wyjechał do Hanoweru. *Brand. K. Troja 20.* Minął znowu rok życia. **24.** r. n a c o ⟨*okres sprzyjający czemu, pomyślny dla czego*⟩: Już trzy monsuny minęły od czasu, kiedy był jakiś dziwny rok na ryby. *Siedl. M. Opow. 76.* **25.** r. z c z y m ś, r. z okładem ⟨*więcej niż rok*⟩: W Zamościu bawiłem rok z czymś. *Prus Lalka I, 191.* **26.** Jak r. długi ⟨*w ciągu całego roku*⟩: Opłacam jak rok długi wszystkich trzech drukarzy. *Żer. Prom. 141.* **27.** Już przeszło rok ⟨*minął rok, przeszło rok temu*⟩: Już przeszło rok, jak dostał rower. *Was. W. Pok. 12.* **28.** r. potem ⟨*po roku, w rok później*⟩: Lipy stały w kwieciu niespełna rok potem. *Rodz. Dew. 333.* **29.** r. temu, *daw.* tak r., r. teraz, rokiem pierwej ⟨*przed rokiem*⟩: Rok temu byłem nicponiem, gadułą. *Żer. Dzien. II, 94.* Rokiem pierwej posłał był do druku trzy księgi. *Mac. Piśm. III/2, 248.* **30.** Część; dzień, miesiąc; okres; pół, półtora; początek, koniec, reszta roku. **31.** Otwarcie, rozpoczęcie, zakończenie, zamknięcie roku: Na zakończenie roku szkolnego mieli [...] mnóstwo papierkowej roboty. *Breza Uczta 324.* **32.** Pora roku. **33.** Przeciąg roku: Wykonać co w przeciągu roku. **34.** Wigilia Nowego Roku ⟨*31 grudnia*⟩. **35.** Dłużej, krócej roku ⟨*więcej, mniej niż rok*⟩: Uwagi zaprzątały Katarzynę i dłużej roku wstrzymywały jej decyzję. *Kalin. St. Aug. I, 115.* **36.** Dosiego roku! ⟨*staropolskie życzenie, składane w dniu Nowego Roku*⟩. **37.** *daw.* Roku pańskiego: Jednego z takich jesiennych wieczorów roku pańskiego 1576 straż [...] dostrzegła kilkunastu jeźdźców. *Rol. Trzy 3.* **38.** Roku pierwszego, drugiego... tysięcznego itp.: Roku 1770 [...] dżuma od granic tureckich rozszerzyła się aż do Rusi Czerwonej. *Czartk. Tulcz. 8.* **39.** Rokrocznie, co rok, co roku: O regulacji rzek nie pomyślano i niemal rokrocznie trapiły kraj powodzie. *Brück. Kult. IV, 52.* Co roku wyjeżdżał. *Nałk. Z. SPP. 40.* Ileś czego do roku ⟨*w ciągu roku*⟩: Odbywało się też tu 5 jarmarków do roku. *Jabłonow. Hist. 335.* **41.** r. za rokiem: Rok za rokiem mamił, udawał, radził sobie jakoś. *Kow. W. Rodz. 8.* **42.** Z r.: Tacy jesteśmy młodzi, zaczekajmy do ślubu jeszcze z rok. *Pięt. Młod. 172.* **43.** Z każdym rokiem: Z każdym rokiem nabywał doświadczenia. **44.** Do roku, do jednego roku, do któregoś (pierwszego, drugiego itp.) roku: Kobieta dyżurująca u wejścia wołała: — Tylko kobiety i dzieci do jednego roku. *Rus. Igr. 32.* **45.** Raz, kilka itd. razy do roku; *daw.* raz, dwa itd. razy w r.: Żaki [...] kilka razy do roku dialogi [...] odgrywały. *Łukasz. Hist. III, 394.* Raz w rok w dzień odpustu [...] jarmark. *Krasz. Jerm. 12.* **46.** Na r. ⟨*na przeciąg roku*⟩: Wyjechać na rok; otrzymać stypendium na rok. **47.** Na r. przed czym, po czym: Odwiedziłem na rok przed jego śmiercią nestora nauki polskiej, Aleksandra Brücknera. *Prusz. Karabela 24.* **48.** Raz, dwa, trzy itd. razy na r.: Raz na rok pojechać, no, do Krakowa. *Dąbr. M. Noce II, 129.* **49.** Z roku na r. ⟨*z każdym rokiem*⟩: Drzewo rozrasta się i potężnieje z roku na rok. *Wüt. Kraj. 147.* **50.** O r., *daw.* rokiem ⟨*młodszy, starszy*⟩. **51.** Od roku: Właściwie nie widzieliśmy się od roku. *Par. Niebo 256.* **52.** Około któregoś roku: Około roku 1882 założył sklep własny. *Żer. Wspom. 7.* **53.** Po któryś r.: Odtąd aż po rok 1918 wtłaczano kulturę w ustroje obce. *Brück. Kult. IV, 185.* **54.** Po roku, po upływie roku, po roku czego: Po roku praktyki może przejść do liceum górniczego. *Morc. Ptaki, 251.* **55.** r. po roku, *daw.* r. po r. **56.** Przez r., przez cały r., przez cały boży r. (pracować nad czym, nie ruszać się skąd, siedzieć gdzie). **57.** Sprzed roku ⟨*z rzeczownikiem jako jego określenie*⟩: Jak wyglądała literatura polska sprzed owego 30 roku. *SPP.* **58.** W r.: Z panią się jest w jeden dzień bliżej niż z innymi w rok. *Sienk. Połan. I, 39.* **59.** W r. potem, później, po czym: W rok potem spotkałem go w Warszawie. *Brand. K. Troja 107.* W rok po ślubie zostawił ją siedemnastoletnią wdową. *Par. Niebo 37.* **60.** W ciągu roku, całego, tego, zeszłego itp. roku: Pogadanki młodzieży przy pożegnalnej herbacie podobnie jak w ciągu całego roku [...] miały jeszcze charakter naukowy. *Jank. Wspom. 57.* **61.** W tym i tym (pierwszym, drugim ... tysięcznym) itp. roku: Stało się to w roku 1619. *Par. Niebo 190.* **62.** r. w r. ⟨*corocznie*⟩: Rok w rok wyjeżdża na urlop do tej samej miejscowości. **63.** Za r. ⟨*po upływie roku*⟩: Za rok ukończę pracę. Spotkamy się za rok. **64.** Być, przebywać, istnieć, ciągnąć się itp. r., drugi, trzeci itp. r. **65.** Dać komu, dostać, siedzieć r. ⟨*o uwięzieniu kogo*⟩. **66.** Dojść, dożyć roku: Obie, nie doszedłszy roku, pomarły. *Korz. J. Tad. 84.* **67.** Mieć r.; mieć, zacząć, skończyć któryś rok: Dziecko ma rok. Przecież chłopiec ma ledwo ósmy rok. *Dąbr. M. Noce II, 266.* W połowie marca przypadały moje urodziny, od których zacząłem ósmy rok. *Prus Now. III, 20.* **68.** Siedzieć r., drugi, trzeci r. ⟨*pozostać w tej samej klasie*⟩: Nie dopuścili mię do egzaminów, a że już rok siedziałem, więc mnie wylali. *Perz. Uczn. 133.* **69.** Stracić r. (w szkole, na wyższej uczelni): Uczą się, żeby przy egzaminach nie „obciąć się" i roku nie stracić. *Gomul. Wspom. 105.* **70.** Żyć, przeżyć r. **71.** r. się kończy, mija, przechodzi, przemija, rozpoczyna się, upływa, zaczyna się, zbliża się ku końcowi. **72.** Nowy rok

idzie, nadchodzi, przychodzi. **73.** *pot.* Idzie komu któryś r., na któryś r.: Chłopakowi na szesnasty rok idzie. *Bron. J. Siostrz. 59.*

przysł. **74.** Co rok (to) prorok.

● **75.** *daw.* r-i grodzkie, ziemskie, wojewodzińskie; r-i sądowe ⟨*sądy, terminy sądów*⟩. **76.** r-i doraźne, małe, natychmiastowe, walne, wielkie. **77.** r. licowany a. licowy ⟨*termin sądzenia przestępcy schwytanego na gorącym uczynku*⟩. **78.** r. zawity ⟨*termin ostateczny, prekluzyjny*⟩. **79.** Gotować, sprawować r-i. **80.** Stawać na r., na r-i. **81.** r-i się zbierają: Roki się zebrały walne i mnie okryły Lechową purpurą. *Słow. Król 34. por.* lata.

rokosz **1.** Jawny; otwarty, zbrojny r. ⟨*bunt*⟩. **2.** r. ludowy, szlachecki, wojskowy. **3.** r. gladiatorów, możnowładców, szlachty, włościan. **4.** r. przeciw komu: r. przeciw królowi, zwierzchności. **5.** Brać udział w rokoszu. **6.** Dochodzi, doszło do rokoszu: Gdyby nie upokorzenie się króla i wyparcie się własnych czynów, byłoby doszło do zbrojnego przeciw niemu rokoszu. *Kot Wstęp XVIII.* **7.** Należeć, przystąpić do rokoszu. **8.** Niecić, wzniecić, ogłosić, podnieść, tłumić, wywołać, zorganizować r.; podnieść, rozwinąć sztandar rokoszu: Kiedy magnat [...] rokosz chciał podnieść przeciw królowi lub burdę wyprawić, tedy mu szlachcic mały, szaraczek a choćby i chodaczek był miłym panem bratem. *Łoz. Wl. Narwoj. 191.* **9.** r. następuje, wybucha.

rokować **1.** r. c o ⟨*zapowiadać*⟩: r. poprawę, powodzenie, zyski. **2.** r. nadzieje ⟨*dawać, stwarzać nadzieje*⟩: Młodzieniec ten rokował najpiękniejsze nadzieje na przyszłość. *SW.* **3.** r. k o m u c o (długie życie, przyszłość, sławę itp.) ⟨*przepowiadać*⟩: Mam zginąć teraz, kiedy mi rokują taką świetną przyszłość? *Winaw. Znajom. 17.* Tobie Zygmuncie rokują sławę. *Dzierzk. Obrazy 136.* **4.** r. z k i m — o c o ⟨*pertraktować*⟩: r. o pokój, o zawieszenie broni.

rokowanie ● **1.** tylko w *lm* ⟨*układy, pertraktacje*⟩: Bezpośrednie, długie, krótkie, międzynarodowe, oficjalne, owocne, pośrednie, poufne, przewlekłe, sojusznicze, tajemne, tajne, wstępne r-a; r-a dyplomatyczne, gospodarcze, handlowe, kapitulacyjne, pokojowe, polityczne, ugodowe. **2.** r-a o c o: r-a o traktat handlowy, o zawieszenie broni. **3.** r-a m i ę d z y, p o m i ę d z y k i m a k i m: r-a między krajami, państwami (np. między Polską a NRD), między przywódcami stronnictw, pomiędzy rządami krajów itp. **4.** r-a w kwestii, w sprawie czego a. jakiej: r-a w sprawie zawarcia traktatu pokojowego. **5.** r-a z k i m: r-a z Francją, Anglią; z rządem, z królem. **6.** Czas, faza, miejsce, okres, przebieg, rezultat, stadium rokowań. **7.** Gotowość do rokowań. **8.** W drodze rokowań: Szerokie masy ludowe we wszystkich krajach świata walczą o rozwiązanie spornych zagadnień międzynarodowych w drodze rokowań. *Ekon. 1953, III, s. 93.* **9.** Nawiązać, podjąć, ponowić, prowadzić, przeprowadzać, rozbić, toczyć, wdrożyć, wszcząć, wznowić, *przestarz.* zawiązać, zerwać r-a: Musimy uciec się do Spartan, z którymi zawiązałem rokowania. *Święt. A. Asp. 202.* **10.** Przystąpić do rokowań. **11.** Zwlekać z rokowaniami. **12.** r-a doszły do pożądanego rezultatu, do skutku; odbywają się, postępują naprzód, przeciągają się, rozbiły się, rozpoczynają się, są w pełnym toku, stają na martwym punkcie, toczą się, trwają.

● **13.** *med.* r. (w c z y m) ⟨*przewidywanie, jaki obrót weźmie choroba*⟩: Pomyślne, niepomyślne r.; r. w zapaleniu płuc, w gruźlicy.

I rola **1.** Bujna, czarna, dobra, gliniasta, goła, jałowa, licha, nietknięta, nieuprawna, orna, piaszczysta, siewna, sucha, tłusta, uprawna, urodzajna, zła, żyzna r. **2.** r. folwarczna, kmieca, pańska, szlachecka, włościańska. **3.** *przestarz.* Boża r. ⟨*cmentarz*⟩: Niektórych brakło, co już spoczywali na Bożej roli. *Krasz. SW.* **4.** r. p o d c o: r. pod ziemniaki, pod żyto, pszenicę. **5.** Kawał, kawałek, obszar, płat, spłacheć, skiba, zagon roli. **6.** Uprawa roli. **7.** Praca na roli, koło, około roli. **8.** Chodzić koło, około roli. **9.** Dzierżawić, dziedziczyć, opuszczać rolę. **10.** Nawozić, obsiewać, orać, przeorać, rozorać, uprawiać, walcować rolę. **11.** Gospodarzyć, gospodarować; osiadać, osiąść; siedzieć na roli ⟨*zajmować się rolnictwem*⟩. **12.** Osadzać, osadzić kogo na roli. **13.** Padać na rolę ⟨*o ziarnie, siewie, siejbie*⟩. **14.** Rzucać ziarna na rolę, w rolę. **15.** r. leży odłogiem, odpoczywa, rodzi: Wszystko mi sprzyjało: rola rodziła obficie. *Pług Zagon I, 193.*

przysł. **16.** Co w roli, o to głowa nie boli. **17.** Jaka rola, taka dola. **18.** Kiedy mokre role, nie chodź z pługiem w pole.

II rola ● *teatr.* ⟨*to, co aktorowi przypada do mówienia lub odegrania w sztuce*⟩ **1.** r. charakterystyczna, dramatyczna, komiczna, tragiczna. **2.** Efektowna, popisowa, tytułowa, wdzięczna r. **3.** Epizodyczna, główna, mała, nieznaczna, odpowiedzialna, pierwszorzędna r. **4.** r. kobieca, męska: Ojcowie celestyni [...] grali role kobiece w kobiecych strojach. *Chłęd. Neapol. 431.* **5.** r. mówiona, niema, śpiewana. **6.** r. k o g o (r. osoby w sztuce): r. Geldhaba (w sztuce Fredry). r. Balladyny, Kordiana (w sztukach Słowackiego). **7.** r. d l a k o g o: r. dla amanta, dla aktora charakterystycznego. **8.** r. w c z y m: r. w komedii, tragedii, farsie itp. **9.** Odtwórca, wykonawca roli. **10.** Obsada ról: Do obsady ról wciągnęliśmy miejscowych chłopców i dziewczęta. *Pig. Komb. 252.* **11.** W roli tytułowej, w roli kogo (wystąpić): Zapadła mi w pamięć „Nora" Ibsena, nie pamiętam już, w jakim grana teatrze, z młodą jeszcze Siemaszkową w roli tytułowej. *Warsz. młod. 50.* **12.** Czuć, przeżywać, wcielać się, wczu(wa)ć się w rolę. **13.** Czytać, dukać, grać, kreować, mówić, odtwarzać, opanować, opracować, przygotować, recytować, umieć, wygrać, wykon(yw)ać, wystudiować rolę. **14.** Dać komu, obsadzić kim, powierzyć komu rolę: Autorami dramatycznymi obsadzał role w ich sztukach. *Ower. Ramp. 373.* **15.** Dostać, objąć rolę: Aktor grywający lokajów, gdyby mu kazano objąć rolę pierwszego amanta bohaterskiego, nie byłby więcej zakłopotany. *Bał. Burm. 31.* **16.** Dublować rolę: Dam pani dobrą gażę i role dublowane z Melą. *Reym. Kom. 328.* **17.** Napisać, przepisać rolę. **18.** Postawić rolę: Miał dobre chwile, ale na ogół nie zdołał postawić tej roli, która zwłaszcza w pierwszym akcie wyszła nieco zamazana. *Boy Flirt III, 19.* **19.** Rozdzielać role. **20.** Przejąć się rolą. **21.** Uczyć się, wyuczyć się roli. **22.** Wciągnąć się w rolę. **23.** Obsadzić kogo w roli: Jedyną w sztuce

kobiecą rolę Oksany gra z dużą prostotą, bardzo trafnie obsadzona w tej roli, Sabina Chromińska. *Teatr 21, 1952, s. 8.* **24.** Wystąpić, debiutować w roli. **25.** Wygrać się w roli: Ach, Boże, dostać taką rolę, w której mógłbym się wygrać. *Ukn. Strachy 271.* **26.** Wypaść, wyjść z roli: Ciągle się mylił, wychodził z roli, słowem, psuł przedstawienie. *Bał. Dziady 184.*

● **27.** Awangardowa, bierna, czynna, decydująca, dodatnia, doniosła, dominująca, dwuznaczna, fałszywa, kierownicza, niemała, nieokreślona, niepoślednia, (nie)znaczna, pierwszorzędna, pionierska, podrzędna, pozytywna, pożyteczna, przybrana, świetna, uciążliwa, ujemna, ważka, wielka, wybitna r. ⟨*zadanie, misja, znaczenie*⟩. **28.** r. historyczna, dziejowa, oświatowa, polityczna: Decydujący wpływ na przebieg [...] procesów (społecznych) wywierał szybki i nieustanny wzrost klasy robotniczej i pogłębiająca się jej rola polityczna. *Państwo 3, 1954, s. 401.* **29.** r. k o g o: r. arbitra, pośrednika, opiekuna. **30.** r. na świecie lub w świecie: Miała wyrzec się swej roli na świecie. *Nałk. Z. SPP.* **31.** r. w c z y m, w ś r ó d k o g o: r. czyja w społeczeństwie; wśród przyjaciół. **32.** Grać, odegrać, odgrywać rolę: W polityce odgrywał bardzo nieznaczną rolę. *Tyg. Ilustr. 39, 1904.* **33.** Grać, odgrywać rolę kogo ⟨*udawać kogo, chcieć za niego uchodzić*⟩: Odgrywać rolę czyjego dobroczyńcy. *SW.* **34.** Ograniczyć (swą, czyją), określić, narzucić (komu), pełnić, przyjąć, przyznać (komu), spełniać, wypełniać, wyznaczyć komu, wziąć na siebie (jaką) rolę: Pełnił przy nich rolę wiecznie stróżującego cerbera. *Orzesz. Broch. I, 107.* **35.** Podjąć się (jakiej) roli: Podjąć się niewdzięcznej roli pośrednika. **36.** Nadawać się, spaść, zejść do roli (kogo a. jakiej): Dąbrowski zszedł od dawna do roli prostego dowódcy jednej dywizji. *Alc. Rzecz 135.* **37.** Stawiać kogo (siebie), utrzymywać się, występować w roli kogo a. jakiej: Nawiązuje kontakt między nim a swoją rodziną, stawiając go niejako w roli oficjalnego konkurenta. *Boy Mar. 88.* Występować w roli opiekuna, w roli matki. *SW.* **38.** Wejść w rolę (kogo). **39.** r. (czyja) się kończy, skończyła: Sądzę, że moja rola na tym się skończyła. *Brand. K. Antyg. 304.* **40.** r. (jaka) przypada komu: Taka mu przypadła rola w udziale. *SW.* **41.** r-e (czyje) się zmieniają.

○ **42.** r. ⟨*zwój papieru, druku, papy*⟩. **43.** Skręcać, zwijać w rolę (np. papier, papirus, papę).

rolnictwo 1. r. ekstensywne, intensywne; r. uspołecznione. **2.** Dziedzina, gałąź rolnictwa. **3.** Kolektywizacja, mechanizacja, postęp, rozwój, rozbudowa; upadek rolnictwa. **4.** Ministerstwo Rolnictwa. Wydział Rolnictwa Wojewódzkiej Rady Narodowej. **5.** Podnosić, uprawiać r. **6.** Trudnić się, zajmować się rolnictwem ⟨*o mieszkańcach, ludności*⟩.

rolniczy 1. Artykuły, płody, produkty r-e ⟨*rolne*⟩. **2.** Czasopismo r-e, literatura r-a ⟨*poświęcone(-a) rolnictwu*⟩. **3.** Encyklopedia, wiedza r-a ⟨*dotycząca rolnictwa*⟩. **4.** Kalendarz r. ⟨*zawierający wiadomości z zakresu rolnictwa, przeznaczony dla rolników*⟩. **5.** Koło, kółko; kooperatywa, spółdzielnia r-a. **6.** Kraj r. ⟨*którego głównym źródłem dochodu jest rolnictwo*⟩. **7.** Krajobraz r. **8.** Lud, naród r.; ludność r-a ⟨*trudniący(-a) się rolnictwem*⟩. **9.** Maszyny, narzędzia r-e; sprzęt r. ⟨*służące do uprawy roli*⟩. **10.** Obszar r. ⟨*przeznaczony pod uprawę (roli)*⟩. **11.** Produkcja r-a; przemysł r. ⟨*rolny*⟩. **12.** Studia, wykształcenie r-e ⟨*w zakresie rolnictwa*⟩. **13.** Szkoła r-a ⟨*przygotowująca fachowców rolników*⟩. **14.** Wydział r. ⟨*wyższej uczelni*⟩. **15.** Wystawa r-a ⟨*obrazująca dorobek rolnictwa*⟩.

rolny 1. Artykuły, płody, produkty r-e ⟨*pochodzące z uprawy roli*⟩. **2.** Gospodarka, produkcja r-a; przemysł r. **3.** Gospodarstwo r-e. Państwowe gospodarstwo rolne (PGR). **4.** Instruktor r. **5.** Melioracje r-e. **6.** Polityka r-a. **7.** Pracownik, robotnik r.; służba r-a ⟨*pracujący(-a) na roli*⟩. **8.** Reforma r-a. **9.** Roboty, prace r-e ⟨*na roli*⟩. **10.** Użytki r-e ⟨*uprawne, nadające się do uprawy (roli)*⟩.

romans ● **1.** r. awanturniczy, heroiczny, historyczny, obyczajowy, poetycki, rycerski, sentymentalny itp. ⟨*utwór powieściowy*⟩. **2.** Ckliwy, czułostkowy, papierowy r. **3.** r. o c z y m, r. pod tytułem... **4.** Czytać, napisać, (o)snuć swój r. na czym (na jakimś motywie); pracować nad romansem. **5.** Nabić sobie głowę romansami (np. francuskimi). **6.** r. rozwija się.

● **7.** *pot.* Gorszący, gruby, nieszczęśliwy, pokątny, skandaliczny r. ⟨*stosunek miłosny*⟩. **8.** r. z k i m: r. z mężatką. **9.** Mieć, nawiązać, prowadzić, zawiązać z kim r. **10.** Podejrzewać kogo o r. z kim. **11.** Wdać się w r. z kim. **12.** Zerwać z kim r. **13.** Złapać, zdybać kogo na romansie z kim. **14.** *pot.* Komuś tylko r-e w głowie ⟨*miłostki*⟩. **15.** r. k o g o z k i m trwa, trwał (długo, krótko itp.); zawiązuje się, zawiązał się między kim a kim.

ronić 1. r. c o ⟨*tracić*⟩. r. piórka ⟨*o ptaku*⟩. Co krok roniliśmy wozy i działa. *Sienk. Pot. VI, 78.* *przen.* r. woń, westchnienie ⟨*rozsiewać, wydawać*⟩: Niósł [...] filiżankę, roniącą woń aromatyczną. *Jeż Rotuł. 302.* Ciche westchnienie roni. *Groza Poezje 50.* **2.** *książk.* r. łzy ⟨*wylewać łzy, płakać*⟩: Będziemy dumać, śpiewać i łzy ronić. *Mick. Konrad 101.*

rosa 1. Błyszcząca, brylantowa, gruba, kroplista, nocna, perlista, poranna, srebrna, wieczorna r. **2.** *przen.* r. potu; r. nadziei. **3.** *przen.* r. niebieska ⟨*rzecz upragniona*⟩: Banknotów znalazłem w liście na sto talarów pruskich [...] czysta manna i rosa niebieska. *Krasz. Opow. 246.* **4.** Krople, brylanty rosy. **5.** Mokry, siwy, srebrny od rosy (kwiat, liść itp.). **6.** O rosie ⟨*gdy jest jeszcze rosa*⟩: Rano, jeszcze o rosie, poszłam, zabrawszy leżak pod sosny. *Zar. Ziarno 56.* **7.** Po rosie: Po rosie głos odbija daleko. *Kow. W. Rodz. 81.* Niechaj się echo rozchodzi po rosie. *Kras. Osjan. 174.* **8.** Błyszczeć, lśnić jak r. **9.** Błyskać się, lśnić, okryć co, opaść na co, operlić co, perlić się rosą ⟨*o roślinach, gładkich powierzchniach itp.*⟩: Murawa perliła się rosą. *Sewer Pam. 119.* Pot rzęsisty okrył mu twarz rosą. *Reym. Ferm. I, 123.* **10.** Chodzić, biegać po rosie. **11.** Czekać czego jak rosy niebieskiej ⟨*z upragnieniem*⟩. *SFA.* **12.** Kąpać się, stać w rosie: Trawy, kwiatki nikłe i mchy stały w rosie. *Dygas. Molk. 62.* **13.** *książk.* Pić, wypijać rosę ⟨*o słońcu*⟩: Jeszcze poranne słońce nie wypiło rosy z róż. *Rudn. H. Spart. 186.* **14.** Pocić się rosą ⟨*o częściach metalowych*⟩. **15.** Pokryć się, zajść rosą ⟨*o szybach, okularach, szkle itp.*⟩; zajść rosą ⟨*o oczach: zajść łzami*⟩. **16.** Strząsnąć krople rosy. **17.** r. błyszczy, leży ⟨*na trawach*⟩, lśni, rozpościera się, srebrzy się, spada na ziemię, sypie

perły ⟨*na liście*⟩, stoi ⟨*na kwiatach*⟩, szkli się; okrywa łąki, osiada (na czym) ⟨*na liściach*⟩, uperla ⟨*liście*⟩.
przysł. **18.** Nim słońce wzejdzie, rosa oczy wyje.

rosnąć **1.** r. bujnie; dziko; w oczach, jak na drożdżach, jak grzyby po deszczu; *przen.* Wilczek rósł jak na drożdżach i nie posiadał się ze szczęścia. *Kaczk. Olbracht. III, 120.* **2.** r. w cenie ⟨*stawać się coraz droższym*⟩. *Dąbr. M. Noce II, 232.* **3.** r. w lata ⟨*stawać się starszym, dorastać*⟩: Panna rosła coraz w latka... aż się stała panną na wydaniu. *Bał. Poezje 54.* **4.** r. w potęgę, w siły, w zaszczyty: Polska Partia Robotnicza, która odegrała decydującą rolę w utworzeniu władzy ludowej, rosła wciąż w siły. *Barb. Nauka 167.* **5.** r. w dumę. **6.** Coś komu rośnie w ustach ⟨*nie smakuje, nie może tego jeść, nie może przełknąć*⟩: Nie miał apetytu, żuł chleb, który mu rósł w ustach. *Jackiew. Jan 134.* **7.** *przen.* Ktoś rośnie (z czego) ⟨*doznaje radości, dumy itp.*⟩: Pani Skrodzka to aż rośnie, jak zobaczy jej podpis w druku. *Dąbr. Ig. Felka 5.* Rósł z dumy i radości. *Gard. Trzech 201.* **8.** Ktoś rośnie gdzie go nie posiać ⟨*zjawia się nagle, nie proszony*⟩: Józio jest wszechobecny, rośnie gdzie go nie posiać, wyłazi spod ziemi, spada z powietrza. *Boy Flirt IX, 82.* **9.** Coś rośnie w kim ⟨*ktoś czegoś doznaje*⟩: Chęć czego, niechęć do kogo, czego; ciekawość, gniew, niepokój, przygnębienie, wzburzenie, zdumienie itp. rośnie w kim. **10.** Słyszy, wie, jak trawa rośnie ⟨*o człowieku doświadczonym, sprytnym*⟩: Nie udawajno pan Marcin przed starą Jakubową, co nie z jednego pieca chleb jadła i wie, jak trawa rośnie. *Wol. Dom. II, 150.* Zasłynął z obrotności i roztropności życiowej; był to jeden z takich, co się o nich mawia: — Słyszy, jak trawa rośnie, i wie, gdzie raki zimują. *Dygas. Gody 21.* **11.** Broda, wąsy, włosy rosną (komu) ⟨*wyrastają, porastają*⟩; zęby (dziecku) rosną ⟨*wyrzynają się*⟩. **12.** *pot.* Brzuch komu rośnie ⟨*brzuch czyjś staje się coraz bardziej wydatny, obrasta w tłuszcz; przen.: a) ktoś coraz lepiej wygląda; staje się coraz grubszy; b) o kobiecie: jest w ciąży; ciąża staje się coraz bardziej widoczna*⟩. **13.** Ceny rosną; drożyzna rośnie ⟨*artykuły powszechnego użytku drożeją*⟩. **14.** Ciasto rośnie ⟨*idzie w górę, podnosi się, wzdyma się*⟩. **15.** Dochody, długi czyje rosną ⟨*czyjeś dochody, długi są coraz większe*⟩. **16.** Dorobek (naukowy) czyj rośnie. **17.** Dusza, serce rośnie komu (z czego) ⟨*ktoś cieszy się, raduje się*⟩: Ojcu z radości aż dusza rośnie. *Syrok. Wyb. 164.* Zboże sypało dobrze, rok pomyślny był, gospodarzom serce rosło z uciechy. *Jun. Bracia 152.* **18.** Dudnienie, gwar, huk, krzyk, tętent itp. rośnie ⟨*wzmaga się*⟩. **19.** Fale rosną ⟨*narastają, wzmagają się, stają się coraz większe*⟩. **20.** Miasto, osiedle rośnie ⟨*rozbudowuje się*⟩. **21.** Mury rosną ⟨*są wznoszone coraz wyżej*⟩. **22.** Niebezpieczeństwo (czego) rośnie ⟨*staje się coraz większe*⟩. **23.** Gdzie pieprz rośnie: a) ⟨*w pogróżkach*⟩: Ja im pokażę, gdzie gorzki pieprz rośnie! *Pług Zagon III, 21*; b) ⟨*bardzo daleko, jak najdalej*⟩: Kiedy zaczynają o interesach, mam ochotę wiać, gdzie pieprz rośnie. *Dąbr. M. Noce II, 207.* Przepędzić kogo gdzie pieprz rośnie. **24.** *przen.* Pieśń rośnie: Rosła pieśń ponad dachy. *Dobrow. S. Wiersze 115.* **25.** Produkcja rośnie ⟨*staje się coraz większa*⟩. **26.** Przestrzeń między kim a kim (czym a czym) rośnie ⟨*zwiększa się*⟩. **27.** Rogi komu rosną ⟨*ktoś staje się zarozumiały, arogancki, napastliwy*⟩: Jak komu za dobrze, to mu zaraz rogi rosną. *Goj. Rajs. II, 6.* **28.** Tłum rośnie ⟨*gromadzi się coraz większy*⟩. **29.** Wątroba (wątróbka) komuś rośnie z irytacji ⟨*ktoś bardzo się irytuje*⟩: Oni siedzą, a pani Krzeszowskiej rośnie wątróbka z irytacji. *Prus Lalka III, 96.* **30.** Wiatr rośnie ⟨*wzmaga się*⟩. **31.** Wpływy czyje rosną ⟨*ktoś nabiera znaczenia, staje się coraz bardziej wpływowy*⟩.
przysł. **32.** W miarę jedzenia apetyt rośnie.

rosołowy Ekstrakt r. Kogut r. ⟨*stary, tylko na rosół, nie na pieczyste*⟩. Mięso r-e ⟨*odpowiednie na rosół*⟩.

rosół **1.** Czysty, esencjonalny, mocny r. **2.** r. z c z y m: r. z grzankami, z kaszką, z kluskami, z makaronem, z ryżem; r. (czysty) z pasztecikami (podawanymi zwykle osobno). **3.** r. z c z e g o: r. z kury, z gęsi. **4.** Mięso na r. ⟨*rosołowe*⟩. **5.** Mięso (sztuka mięsa) z rosołu ⟨*(u)gotowane w rosole*⟩. **6.** Kura w rosole ⟨*rodzaj potrawy*⟩. **7.** Oka na rosole. **8.** Odszumować r. Zasypać r. kaszką. **9.** *przen.* Być do rosołu a. być ubranym, rozebranym do rosołu ⟨*być nie ubranym*⟩: Rano jeszczem był do rosołu, w samym jedynie płótnie sobie siedział, gdy mi anonsowano Sienkiewicza. *Lel. Listy I, 464.* Porozbierani — w kociołkach jadło najspokojniej gotowali [...] I bylibyśmy, jak to mówią, do rosołu ubranych powitali, gdyby nie okoliczność... *Gocz. Wspom. II, 4.* W tej chwili nie mogę wyjść do gości, bo jestem rozebrany do rosołu. *Wal. SW.* **10.** *daw.* Bywać w rosole ⟨*w tarapatach*⟩: Oj nie w takim człek bywał przed laty rosole! *Piotr. Satyr. 15.* **11.** Rusza się jak mucha w rosole (a. w ukropie) ⟨*zwija się, krząta się szybko*⟩. *SFA.*

roszczenie **1.** Niesłuszne, nieuzasadnione, słuszne, wygórowane r-a ⟨*pretensje o co, żądanie czego*⟩. **2.** *praw.* r-a pieniężne, niepieniężne, majątkowe, alimentacyjne. **3.** r. d o c z e g o: r. krewnych do majątku. **4.** r. o c o: o alimenty, o odszkodowanie. **5.** Dochodzić (swego) roszczenia: Powód może dochodzić jednym pozwem kilku roszczeń. *SPP.* **6.** Mieć, podejmować, wysuwać r-a o co ⟨*rościć pretensje, wysuwać żądania*⟩. **7.** Odrzucić czyje r-a. **8.** Odstąpić od roszczenia. **9.** Występować z roszczeniem o co — do kogo. **10.** Zrzec się roszczeń do czego.

rościć **1.** r. pretensje do czego: Obaj rościli pretensje do szczególnego znawstwa na koniach. *Kosiak. Bud. 39.* **2.** r. sobie prawo do czego: Miłość moja nie rości sobie praw do twego serca [...] tylko chce widzieć cię zawsze szczęśliwym. *Bełc. Tarło 240.* **3.** *przestarz.* r. sobie (o kim) nadzieję: Patrząc na jego młodość i urodzenia zacność wielkie sobie o nim rościli nadzieje. *Zab. III/1, 1779, 55.*

rościeź, rozcież Na r., *daw.* rozcież (roścież), na ścież, na ścieżaj, na wściąż, na wściężaj ⟨*na całą szerokość, całkowicie, zupełnie; na oścież*⟩: Okna, drzwi otwarte; brama otwarta na rościeź (rozcież).

rower **1.** Damski, męski r. **2.** r. szosowy, turystyczny, wyścigowy. **3.** r. na trzech kółkach. **4.** Jechać, jeździć, pedałować, pędzić na rowerze a. rowerem.

5. Wsiąść, wskoczyć na r.; spaść, zsiąść, zejść z roweru.

rozbicie 1. Całkowite, częściowe, zupełne r. (czego). 2. r. dzielnicowe, polityczne (kraju, społeczeństwa). 3. r. w proch (czyjej potęgi). 4. r. c z e g o: r. armii ⟨*rozgromienie*⟩. 5. r. atomu, cząsteczek jakiegoś pierwiastka ⟨*podział na elementy drobniejsze*⟩. 6. r. głowy, nosa ⟨*zranienie*⟩. 7. r. obozowiska ⟨*założenie*⟩. 8. r. okrętu, samolotu ⟨*katastrofa*⟩. 9. r. rodziny ⟨*rozejście się małżonków*⟩. 10. r. rokowań ⟨*zerwanie*⟩. 11. r. ruchu robotniczego, klasy robotniczej; społeczeństwa, środowiska (na obozy) ⟨*rozłam*⟩. 12. r. tematu (na poszczególne zagadnienia) ⟨*podział, rozczłonkowanie*⟩. 13. r. o c o: r. o skały. 14. Doprowadzić do rozbicia czego: Grzeszki lekkoducha [...] doprowadziły do rozbicia dwóch rodzin; z jedną kobietą sam się rozwiódł, drugą rozwiódł z mężem. *Rocz. Lit. 1933, s. 68.* 15. Grozić rozbiciem: My płyniem wśród zawiei, śród skał grożących rozbiciem. *Ziel. G. Poezje I, 296.* Drobne niedopatrzenie groziło rozbiciem całego przedsięwzięcia. *Fiedl. A. Biz. 180.* 16. Pozostawać w rozbiciu: Mimo wspólnego pochodzenia nie stworzyli oni [Italikowie] jednolitego państwa, pozostawali w rozbiciu, często staczając ze sobą zacięte walki. *Hist. star. 152.* 17. Przyprowadzić (państwo, społeczeństwo) do rozbicia. 18. Ulec rozbiciu. 19. r. grozi komu, czemu.

rozbić, rozbijać 1. r. c o: r. szkło, szybę, dzbanek, lustro ⟨*stłuc*⟩. 2. r. armię, wojsko, wroga, szyki, szeregi itp. ⟨*rozgromić*⟩: Pięć godzin trwała zażarta walka, o świcie musiał nieprzyjaciel zupełnie rozbity pierzchać w nieładzie. *Schmitt Dzieje I, 65.* 3. r. atom ⟨*rozdzielić, rozłożyć na drobniejsze elementy*⟩. 4. r. bank ⟨*w grze hazardowej doprowadzić trzymającego bank do przegranej*⟩. 5. r. biwak, namiot, obóz, stragan, tabor itp. ⟨*rozstawić, rozłożyć*⟩. 6. r. buty ⟨*rozszerzyć, rozciągnąć*⟩. 7. r. fortepian, skrzypce itp. ⟨*rozstroić, waląc w klawisze, nieumiejętnie grając*⟩: Dwie panienki [...] z zapałem oddawały się rozbijaniu fortepianu. *Zap. G. Modl. 91.* 8. r. głowę, kolano, nos, czaszkę ⟨*mocno uderzyć, zranić*⟩. 9. r. jajko: a) ⟨*stłuc skorupkę*⟩; b) ⟨*roztrzepać zawartość jajka*⟩. 10. r. kasę ⟨*włamać się*⟩. 11. r. marzenia, nadzieję itp. ⟨*unicestwić, rozwiać*⟩: Po zaułkach, niby w głębiach fali, kryły się: nędza, smutek, rozpacz głucha, rozbite nadzieje, spopielały zapał. *Gomul. Ciury I, 74.* 12. r. okręt, statek ⟨*zniszczyć*⟩. 13. r. organizację, pochód, zebranie, życie (komu) ⟨*zdezorganizować*⟩. 14. r. c o — c z y m: r. szybę pięścią; r. lód kilofem, kamień młotem. 15. r. co na kawałki, w kawałki ⟨*roztrzaskać*⟩. 16. r. co na części, na rubryki, na działy, na grupy, na gromady, na obozy itp. ⟨*rozdzielić, rozłamać*⟩: Goście boczyli się na siebie, rozbici na kilka grup. *Żer. Char. 67.* 17. r. c o — o c o: Utartym zwyczajem matka chrzestna rozbiła o dziób statku butelkę szampana. *Balc. Ocz. 132.* Musiała się teraz obiema rękami trzymać siedzenia, ażeby głowy nie rozbijać o ściany powozu. *Dygas. Now. V, 64.* 18. r. co w puch, w pył, w proch, w perzynę, na proch, na pył, na drzazgi, na głowę ⟨*całkowicie*⟩: W pierwszym spotkaniu pod Tudellą, rozbili ułani w puch piechotę hiszpańską. *Sokol. A. Dzieje I, 402.* W krwawej bitwie rozbił nieprzyjaciela na głowę. *Ziel. T. Rzym. 72.*

rozbić się, rozbijać się 1. r. się o c o ⟨*rozlecieć się od uderzenia, roztłuc się, roztrzaskać się*⟩: Fale rozbijają się o skałę. Dzban rozbił się o kant stołu; *przen.* ⟨*nie dojść do skutku, spełznąć na niczym*⟩: Zamiar czyj, prośba czyja rozbił(a) się o czyją wolę, o czyj upór. 2. Rozbijać się o co ⟨*starać się usilnie, walczyć o co*⟩: r. się o bilety 3. Rozbijać się z a k i m, z a c z y m ⟨*szukać kogo, czego; starać się o kogo, o co usilnie*⟩: Dzisiaj do tego, żeby się rozbijać za Lewartami, nie jestem zdolny. *Breza Uczta 207.* Robił kapitały, choć nie grał na giełdzie, ani się rozbijał za gospodarką. *Siem. L. Rys. II, 178.* 4. r. się na części, gromady, kupki itp. ⟨*rozpaść się, rozlecieć się, rozdzielić się*⟩: Partyzanci uszykowali się, lecz po upływie kilku minut znowu rozbili się na drobne kupki. *Prus Dzieci 180.* 5. Rozbijać się na wszystkie strony ⟨*biegać, szastać się*⟩: Wszędzie cię szukam, pytam o ciebie, rozbijam się na wszystkie strony, żeby cię uściskać. *Fredro J. Żyw. 90.* 6. r. się w drzazgi, w drobne kawałki, w drobny mak [nie: w drobiazgi; *por. ros.* rozbit' w driebiezgi] ⟨*roztrzaskać się*⟩. 7. *pot.* Rozbijać się czym ⟨*jeździć z bufonadą, zadawać szyku, lubić się pokazać, paradować*⟩: r. się autami, powozami. 8. Rozbijać się po zabawach, po restauracjach ⟨*hulać*⟩. *SFA.* 9. Głosy się rozbiły ⟨*podzieliły się, rozstrzeliły się*⟩.

rozbierać (się), rozebrać (się) 1. r. c o: a) ⟨*(roz)dzielić*⟩: r. mięso, rybę; b) r. c o (do fundamentów, do gruntu, do szczętu) ⟨*(roz)dzielić na części, (z)burzyć (całkowicie)*⟩: r. dom, mur, piec, płot itp.; c) r. c o ⟨*brać po jednym, po trochu*⟩: Ludzie [...] rozbierali broń z kozłów. *Strug Ojc. 19*; d) *pot.* r. c o ⟨*rozchwytać, rozkupić*⟩: Chleb, bułki w mig rozebrano. *SW.* 2. r. karabin, maszynę (na części) ⟨*rozkładać, rozłożyć*⟩. 3. r. łóżko ⟨*(po)słać na noc*⟩. 4. r. terytorium, kraj, państwo ⟨*(po)dzielić między siebie*⟩. 5. r. włosy ⟨*robić przedziałek, rozczes(yw)ać na dwie strony*⟩. 6. *przestarz.* Rozbierać c o: r. myślą a. w myśli, głową a. w głowie; r. rozumem ⟨*analizować, rozpatrywać, rozważać*⟩: r. dzieła, plany, postępki, projekty, słowa, utwory, wiersze, wyrazy, wypadki, zdania itp. 7. r. k o g o, c o m i ę d z y k o g o, c o ⟨*rozdzielić*⟩: Moskwa [...] rozebrała między swe chorągwie rajtarów szwedzkich. *Moracz. Dzieje VII, 62.* 8. r. k o g o, r. się ⟨*zdejmować, zdjąć z kogo (z siebie) ubranie*⟩: Matka rozbiera rozespane dziecko. r. k o g o, r. się do snu, do łóżka, do kąpieli; do naga, do pasa; do bielizny, do koszuli; na noc; z bielizny, z palta, z sukien. 9. Coś kogo rozbiera ⟨*ogarnia, oszałamia*⟩: Choroba, gorączka, trunek, powietrze, senność, żal, smutek, strach, trwoga, litość, rzewność rozbiera kogo.

rozbijacki r-a dywersja, działalność, robota: Strzegła [...] klasa robotnicza swej jedności, wzmacniała więzy internacjonalizmu [...] wbrew rozbijackiej robocie nacjonalizmu. *Myśl Wsp. SPP.*

rozbijać p. **rozbić**

rozbijać się p. **rozbić się**

rozbiór 1. Gruntowny, szczegółowy, ścisły r.; r. estetyczny, krytyczny, naukowy dzieła, utworu, książki itp. ⟨*analiza*⟩. 2. r. chemiczny. 3. r. gramatyczny, składniowy. 4. r. kraju ⟨*aneksja terytorium przez państwa sąsiednie*⟩: Trzy r-y Polski. 5. r. ubitego

zwierzęcia ⟨*pokrajanie na części*⟩: Przeprowadzić rozbiór mięsa ⟨*oddzielić mięso od kości*⟩. **6.** Brać pod r. (dzieło). **7.** Dokonać rozbioru kraju ⟨*anektować jego części*⟩. **8.** Dokonać rozbioru dzieła ⟨*dokonać analizy dzieła*⟩. **9.** Podać r. czego (utworu); poddać co rozbiorowi (np. metody czyjej pracy, jakąś stronę dzieła) ⟨*zanalizować co*⟩: Nie będzie zbytecznym podać w niniejszym piśmie obszerniejszy nieco rozbiór [...] utworów Sępa. *Sienk. Szkice I, 3.* **10.** Wdawać się, wchodzić w r. a. w r-y czego ⟨*analizować co*⟩: Ja też nie chcę się wdawać w rozbiór tych kwestii. *Dygas. Robins. 95.* Nie wchodząc w szczegółowy rozbiór książki, zaznaczamy, że napisana jest pięknie i jasno a wydana wytwornie. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.*

rozbiórka 1. Budynek (przeznaczony) do rozbiórki a. na rozbiórkę. **2.** Nadawać się, przeznaczyć do rozbiórki (o budynku). **3.** Przystąpić do rozbiórki czego (domu, szopy).

rozbity 1. r. głos, krzyk, dzwonek, r-e tony ⟨*fałszywie, chropowato brzmiący(-e)*⟩: Pociąg [...] gnał na oślep, kołysał się na zwrotnicach, krzyczał rozbitym dzwonkiem. *Morc. Inż. 12.* **2.** Być, czuć się rozbitym a. jak r. ⟨*zmęczonym, chorym*⟩: Czuł się rozbitym, przepracowanym, wyjałowionym, starym. *Gomul. Ciury II, 132.*

rozbój 1. Jawny, pospolity, publiczny, zuchwały r. ⟨*napad zbójecki; również przen.*⟩. **2.** To istny r. ⟨*to nadużycie, to nieprawdopodobne*⟩: Pisze mi, że to istny rozbój brać trzysta rubli za trzy pokoje na tej ulicy. *Prus Lalka II, 196.* **3.** r. morski ⟨*korsarstwo*⟩. **4.** r. na publicznej, na równej (rzadziej: na gładkiej) drodze ⟨*jawny, bezczelny wyzysk, jawne nadużycie*⟩: Pani Barbara usłyszała [cenę płaszczyka] [...] Przecież to byłby rozbój na równej drodze. *Dąbr. M. Noce II, 137.* Twa przemoc nade mną, to kradzież, rozbój na gładkiej drodze! *Staff God. 46.* **5.** *przestarz.* Dokonać, dopuścić się rozboju; popełnić r.; puszczać się na rozboje; uprawiać r. **6.** Trudnić się, zajmować się rozbojem; wychodzić na r. ⟨*o bandach rabusiów*⟩. **7.** r-e dzieją się, mnożą się, narastają (na drogach), ustają (ustały), zdarzają się.
przysł. **8.** Goły rozboju się nie boi (nie lęka).

rozbrat *przestarz.* lub *książk.* ⟨*rozłąka, rozstanie, zerwanie z kim, z czym*⟩. **1.** Wieczny r. **2.** r. k o g o, c z e g o — z k i m, z c z y m: Rozbrat na zawsze z ludźmi wstecznych dążeń. *Lib. SW.* r. ze światem. r. ciała z duszą. **3.** r. m i ę d z y k i m a k i m ⟨*zerwanie, separacja*⟩: Było to ostatnie spotkanie małżonków; odtąd rozbrat między nimi nastąpił. *Rol. Grabian. 87.* **4.** r. m i ę d z y c z y m a c z y m ⟨*sprzeczność*⟩: Między ideałem wychowania a postępowaniem w praktyce istnieje rozbrat zadziwiający. *Tyg. Ilustr. 45, 1900.* **5.** Wziąć, uczynić z kim, z czym r. ⟨*zerwać, rozstać się; zaprzestać czego, wyrzec się czego*⟩: Raz już chcę wziąć z nim rozbrat. *Dąbr. Ig. SPP.* Chcąc jednak stać się istotnym dramaturgiem autor następnie wziął rozbrat stanowczy z poezją. *Prz. Tyg. Życia 8, 1875, s. 87.* **6.** Żyć w rozbracie z kim (np. z rodziną) ⟨*w rozłące*⟩.

rozbudzić 1. r. c o ⟨*o uczuciach, namiętnościach itp.: rozpalić, rozniecić, ożywić*⟩: r. nienawiść, uśpione namiętności, serce, zapały. **2.** r. sumienie ⟨*uczulić na co, uwrażliwić*⟩. **3.** r. c o — c z y m ⟨*poruszyć*⟩: Odgłosem dzwonka rozbudził wszystkie okoliczne echa. *Orzesz. SPP.*

rozchmurzyć (się) 1. r. c o: r. oblicze, czoło ⟨*poweseleć*⟩: Gdy weszli do izby, już się wszystkie rozchmurzyły oblicza. *Krasz. SW.* Proszę rozchmurzyć to śliczne czoło. *Perz. SPP.* **2.** r. k o g o ⟨*rozweselić, udobruchać*⟩: r. towarzyszów, żonę. **3.** Niebo się rozchmurzyło. **4.** *przen.* Czoło, twarz (czyja) rozchmurza się.

rozchodzić 1. r. nogę ⟨*zdrętwiałą lub zbolałą doprowadzić chodzeniem do normalnego funkcjonowania*⟩. **2.** r. obuwie ⟨*przez noszenie rozluźnić*⟩.

rozchodzić się, rozejść się 1. r. się d o k ą d, s k ą d, p o c z y m: na dwie, na wszystkie strony; we dwie, we wszystkie strony, kierunki; w różne strony, we wszystkich, w różnych kierunkach ⟨*iść, pójść każdy gdzie indziej; w różne strony*⟩. **2.** r. się c z y m: [Woda] tryskała z fontanny lub rozchodziła się podziemnymi kanałami. *Siem. L. Dzieła I, 99.* **3.** r. się o c o ⟨*poróżnić się*⟩: Nie dobili jednak targu i rozeszli się jakoby o kilka tysięcy rubli. *Prus Kron. II, 442.* **4.** *reg.* Rozchodzi się o co ⟨*idzie, chodzi o co*⟩: Rozchodziło się teraz o zebranie potrzebnych na budowę funduszów. *Bał. Burm. 82.* **5.** r. się z k i m ⟨*rozstawać się*⟩: r. się z przyjacielem, bratem. **6.** r. się z mężem, żoną ⟨*rozwodzić się, separować*⟩. **7.** *przestarz.* r. się z k i m — w c z y m ⟨*różnić się*⟩: W wielu razach rozchodziła się z mężem w poglądach na rzeczy. *Gomul. Róże 299.* **8.** Bielizna, ubranie, materiał, papier itp. rozchodzi się ⟨*rozłazi się, drze się*⟩. **9.** Bielizna, ubranie rozchodzi się komu na plecach, na brzuchu itp. ⟨*nie dopina się; rozsuwają się brzegi*⟩: Rozprostował ramiona, aż mu się marynarka rozeszła na wydatnym brzuchu. *Jackiew. Wiosna 9.* **10.** Bielizna, ubranie rozchodzi się w szwach ⟨*pęka*⟩. **11.** Ciepło, głos, pieśń, światło, woń, zapach rozchodzi się ⟨*rozprzestrzenia się*⟩. **12.** Drogi, ulice, arterie itp. rozchodzą się (gwiaździsto, promieniście, pod kątem): a) ⟨*rozdzielają się, krzyżują się*⟩; b) Drogi itp. rozchodzą się ⟨*są coraz bardziej oddalone od siebie*⟩; c) *przen.* Drogi czyje rozchodzą się ⟨*podróżujący lub działający dotychczas razem zmierzają do swoich celów oddzielnie*⟩. **13.** Książki, obrazy, nakłady, wydania; towary rozchodzą się ⟨*są sprzedawane, kupowane*⟩. **14.** Małżeństwo się rozchodzi ⟨*przestaje ze sobą żyć, rozwodzi się*⟩. **15.** Nogi się komu rozchodzą ⟨*funkcjonują sprawniej; lżej komu chodzić*⟩: Chodzę po alejce tam i z powrotem, tam i z powrotem — aż mi się nogi całkiem rozeszły. *Nałk. Z. Dom kob. 12.* **16.** Pieniądze się rozchodzą (szybko, jak dym) ⟨*są wydawane*⟩. **17.** Plotki, wiadomości, wieści się rozchodzą; fama o czym, sława czyja się rozchodzi ⟨*szerzą się; szerzy się*⟩. **18.** Ramy rozeszły się ⟨*puściły w spojeniach*⟩. **19.** *przestarz.* Sejm, zebranie, zgromadzenie rozchodzi się (rozeszło się) ⟨*nie dochodzi do skutku, przerywa obrady*⟩. **20.** Zmarszczki się rozchodzą ⟨*nikną, twarz się wygładza*⟩. **21.** Coś rozchodzi się po ciele, żyłach ⟨*ktoś odczuwa działanie czego w całym ciele*⟩: Stanisław czuł, jak wódka rozchodzi się ciepłem po żyłach. *Iwasz. J. Brzez. 151.* **22.** Coś rozchodzi się po kościach ⟨*nie daje rezultatu, kończy się na niczym*⟩: Sprawa mogłaby się ro-

zejść po kościach, gdyby nie chodziło w niej o Starkiewicza. *Brand. M. Pocz. 277.*

rozchód 1. r. dzienny. 2. r. c z e g o: koksu, towaru ⟨*spotrzebowanie*⟩. 3. Księga przychodu i rozchodu. 4. Obliczać, zapisywać dochody i r-y. 5. r. przewyższa dochód, nie przewyższa, nie przynosi dochodów.
przysł 6. Pamiętaj rozchodzie żyć z przychodem w zgodzie.

rozciągać, rozciągnąć 1. r. c o: r. druty, sieci, sznury ⟨*przeciągać(-nąć); rozwieszać(-sić); zawieszać(-sić)*⟩. 2. r. gumkę, sprężynę ⟨*ciągnąc wydłużać(-yć)*⟩. 3. r. ramiona ⟨*rozkładać, rozłożyć*⟩. 4. r. rękawiczki (skórkowe) ⟨*rozluźni(a)ć, rozszerzać(-yć)*⟩. 5. *przen.* r. c o — n a c o; n a d k i m, n a d c z y m ⟨*obejmować, objąć kogo, co — czym*⟩: r. obserwacje na co; r. swoją moc, suwerenność, władzę; swe panowanie na jakiś teren, kraj; r. kontrolę, nadzór nad czym (np. nad krajem, nad działalnością czyją); r. opiekę nad kim, nad czym. 6. r. co na jakiś (dłuższy) czas ⟨*przedłużać(-yć), przeciągać(-nąć)*⟩: Wy chcecie je [moje męczarnie] rozciągnąć na lata, na wieki wieków aż do końca świata. *Groza Poezje 75.* 7. r. kogo na ziemi ⟨*rzucać(-ić), zwalać(-ić)*⟩. 8. r. kogo na obie łopatki. 9. r. k o g o — c z y m ⟨*uderzeniem zwalać, powalić*⟩: Podstarościego [...] uderzeniem obuszka rozciągnął. *Sienk. SPP.* 10. r. kogo trupem ⟨*kłaść, położyć trupem; zabi(ja)ć*⟩: Wyzwał na harc i rozciągnął trupem najgroźniejszych harcowników. *Sienk. Wołod. III, 106.* 11. r. kogo na kole, członki czyje (podczas tortur) ⟨*torturować*⟩.

rozciągać się, rozciągnąć się 1. r. się n a c z y m ⟨*kłaść, położyć się wyciągając się*⟩: Pies rozciągnął się na podłodze. r. się na łóżku. 2. r. się na drodze, po drodze; r. się długim szeregiem, wężem (o kolumnie pojazdów, idących itp.); rozciągać się łanami (o gruntach, polach), pasmami (o lasach) ⟨*ciągnąć się na dużej przestrzeni*⟩. 3. r. się jak długi ⟨*padać, upaść*⟩. 4. r. się o d k ą d — d o k ą d; s k ą d — n a c o; n a d c z y m ⟨*rozpościerać się, rozpostrzeć się; rozprzestrzeni(a)ć się*⟩: Rozciągało się to państwo od morza do morza. *Troc.* Łąki, pola, łany zbóż, mgły rozciągają się; (malowniczy) widok rozciąga się skąd na co. 5. *przen.* ⟨*obejmować, objąć swym zasięgiem kogo, co*⟩: Władza, opieka, kontrola, nadzór (czyj), ustawa rozciąga się n a k o g o, n a c o: Przenośnia, która rozciąga się na cały utwór, nosi nazwę alegorii. 6. r. się na jakiś okres, epokę: Zwyczaje wymawianiowe [...] są składnikami określonych epok rozwoju historyczno-kulturalnego [...] i oddziaływanie ich na te tylko epoki się rozciąga. *Szober Gram. 53.* Nad zieloną kopułą liści rozciągała się błękitna kopuła niebios. *Sienk. Now. II, 10.* 7. r. się w nieskończoność (o czasie) ⟨*dłużyć się*⟩: Minuty, godziny oczekiwania rozciągały się w nieskończoność.

rozciągłość 1. r. przestrzenna, terytorialna. 2. r. c z e g o: r. materii; r. norm prawnych. 3. W całej rozciągłości ⟨*w całości, całkowicie*⟩: Odczuwać, stosować, rozumieć, wyzyskać co w całej rozciągłości. Przytoczyć tekst w całej rozciągłości. Podtrzymywać zarzut w całej rozciągłości. Mgły się rozdarły i ujrzałem bezdeń w całej rozciągłości. *Sienk. Bez dogm. II, 56.* Północne wybrzeże Ameryki zbadano prawie w całej rozciągłości. *Cent. Wyspa 16.*

rozcież p. **rościeź**

rozczarowanie 1. Bolesne, głębokie, gorzkie, lekkie, przykre, straszne, zupełne r. 2. r. d o k o g o, d o c z e g o: r. do życia. 3. Doznać (uczucia) rozczarowania. 4. Przeżyć, wywołać, wynieść (z czego) r. 5. Coś przynosi komu r.: Rozpoczyna twórczość literacką, która przynieść mu miała jedynie rozczarowania i klęski. *Teatr 21, 1952, s. 9.* 6. Sprawić komu r. 7. r. czeka, spotyka kogo, następuje po czym, ogarnia kogo, odmalowuje się na czyjej twarzy.

rozdać, rozdawać 1. r. c o — k o m u a. m i ę d z y k o g o ⟨*(po)rozdzielać*⟩: r. dzieciom cukierki; r. karty, pocztę, porcje żywnościowe. 2. r. jałmużnę (ubogim), pieniądze, zapomogi ⟨*obdarow(yw)ać kogo pieniędzmi, datkami; wspomagać, wspomóc kogo*⟩. 3. r. nagrody, świadectwa, ulotki ⟨*wręczyć(-ać)*⟩. 4. r. robotę, role, urzędy, ziemię (między bezrolnych lub małorolnych) ⟨*przydzielić(-ać)*⟩. 5. Rozdawać ciosy, kuksańce, szczutki ⟨*zadawać, wymierzać*⟩. 6. *przen.* Rozdawać ukłony, uśmiechy ⟨*kłaniać się komu, uśmiechać się do kogo*⟩: Rozdawała na prawo i na lewo uśmiechy i ukłony. *Meis. Sams. 32.*

rozdanie, rozdawanie 1. r. c z e g o: nagród, upominków, świadectw; kart. 2. Mieć co do rozdania. 3. r. (czego) odbywa się, następuje: Po przemówieniach nastąpiło rozdanie nagród.

rozdawać p. **rozdać**

rozdawanie p. **rozdanie**

rozdrażnienie 1. Chwilowe, ciągłe, gorączkowe, lekkie, nagłe, najwyższe, nieoczekiwane, nieopisane, nieprzytomne, niezwykłe, okropne, straszne, widoczne r. 2. Histeryczne, nerwowe r. a. r. nerwów. 3. r. w głosie: Z widocznym rozdrażnieniem w głosie ponowił pytanie. *Wędr. 19, 1901.* 4. Dać się unieść (chwilowemu) rozdrażnieniu. 5. Doprowadzać kogo, mieć powód do rozdrażnienia. 6. Podlegać rozdrażnieniu. 7. Popaść, wpaść, zapadać w r., w stan rozdrażnienia: Skutkiem przepracowania wpada w stan histerycznego rozdrażnienia. *Tyg. Ilustr. 28, 1900.* 8. Coś powoduje, wywołuje u kogo r.; coś kogo wprawia w r., w stan rozdrażnienia. 9. (Z)robić co w rozdrażnieniu, w stanie rozdrażnienia: Włożyłem kapelusz i wyszedłem w stanie rozdrażnienia nerwowego trudnego do opisania. *Lam J. Głowy II, 41.* 10. (Z)robić co z rozdrażnienia: Dygotać, mówić co, rozpłakać się z rozdrażnienia. 11. Ukrywać r., nie ukrywać rozdrażnienia. 12. Złożyć co na karb rozdrażnienia. 13. r. opanowuje kogo, powstaje (u kogo), rośnie, wzrasta, wzbiera w kim; widać (jest widoczne), znać na czyjej twarzy.

rozdroże 1. Być, stać, stanąć na rozdrożu ⟨*na rozstajnych drogach*⟩; *przen.* Stoi na rozdrożu życia i ta chwila tragiczna, przez którą przechodzi, przeraża ją powagą swoją. *Zap. G. Mił. 419.* 2. Znaleźć się na rozdrożu: [Autorka] znalazła się jakby na rozdrożu: zabrakło własnych zapasów, trzeba było się rozejrzeć za nową tematyką. *Rocz. Lit. 1938, 77.*

rozdział ● 1. Długi, krótki; końcowy, następny, ostatni, poprzedni r. ⟨*część tekstu utworu literackie-*

go, pracy naukowej itp.⟩. **2.** **r.** książki, powieści, dzieła. **3.** Czytać, cytować, pisać, opracowywać **r.** **4.** Kończyć **r.**, kończyć na (jakimś) rozdziale. **5.** Otworzyć, zacząć; skończyć, zamknąć (dzieło, utwór itp.) (jakimś) rozdziałem. **6.** Podzielić (tekst, pracę, dzieło itp.) na rozdziały. **7.** Zaczynać **r.**, zaczynać od (jakiegoś) rozdziału. **8.** **r.** mówi, traktuje o czym.

● **9.** Długi, krótki, wiekuisty, stały, chwilowy **r.** ⟨*rozstanie; rozdzielenie*⟩: I ona znalazła drogą istotę, z którą groził jej wiekuisty rozdział. *Sienk. Quo II, 46.* **10.** **r.** k o g o: **r.** bliskich, przyjaciół, kochanków. **11.** **r.** c z e g o o d c z e g o lub c z e g o i c z e g o ⟨*oddzielenie*⟩: Rozdział Kościoła od państwa. Rozdział krytyki literackiej i nauki o literaturze. **12.** **r.** m i ę d z y k i m (i k i m): Gdy między nami rozdział nakazano, stałem z grobowym milczeniem. *Groza Poezje 21.* **13.** **r.** m i ę d z y k i m i (a) k i m ⟨*odległość, dystans*⟩: Cały arsenał sposobów i zaprowadzony system pilnowania do ostatecznych granic posunęły rozdział między nauczycielami i uczniami. *Żer. Syzyf. 135.* **14.** **r.** z k i m : Mój rozdział z nim zupełnie wyrugował mnie z jego serca. *Rzew. H. Zamek 392.*

● **15.** Sprawiedliwy, słuszny, niesprawiedliwy, niesłuszny **r.** ⟨*dzielenie, podział*⟩. **16.** **r.** kartkowy (artykułów żywnościowych). **17.** **r.** kastowy. **18.** **r.** c z e g o: Rozdział dochodu, gruntów, majątku, bogactw; władz, państwa, terytorium; żywności; ról. **19.** **r.** c z e g o — m i ę d z y k o g o (c o): Rozdział kraju między rozrodzone Krzywoustego potomstwo miał wpływ na prawo kryminalne. *Wiszn. Lit. II, 362.* **20.** **r.** m i ę d z y c z y m i c z y m (k i m i k i m): Ani budżet państwa nie był wówczas określony, ani rozdział między kasą prywatną i publiczną zbyt ścisły. *Boy Mar. 233.* **21.** Dokonać rozdziału. **22.** *daw.* Iść, pójść pod rozdział: Zastanowię uwagę sądu nad tym, jaki jest stan i wartość funduszu pod rozdział idącego. *Chodź. Pisma I, 71.* **23.** Przychodzi do rozdziału. **24.** Przypaść rozdziałem: Pewna część oklasków i tryumfów słusznym rozdziałem przypadała na towarzysza wiedeńskiej wyprawy. *Choj. Alkh. IV, 20.* **25.** Robić, znieść **r.** między kim i (a) kim, czym i (a) czym.

● **26.** **r.** włosów ⟨*przedział*⟩: **r.** włosów po prawej, po lewej stronie, pośrodku. **27.** Czesać się na **r.**, z rozdziałem. **28.** (Z)robić (sobie) **r.**

rozdziawić, rozdziawiać **r.** dziób (o ptaku), pysk, paszczę (o zwierzęciu), usta, *rub.* gębę, japę (o człowieku) ⟨*otworzyć*⟩. *rub.* Nie śmiał gęby **r.** ⟨*pisnąć, odezwać się*⟩.

rozdzielać, rozdzielić **1.** **r.** c o — c z y m: **r.** pokój parawanem; **r.** włosy (przedziałem). **2.** **r.** c o: a) ⟨*dokon(yw)ać rozdziału*⟩: **r.** dary, łupy, żywność; siły; b) ⟨*przydzielać(-ić)*⟩: **r.** mieszkania, robotę; c) ⟨*obdarzać(-yć), zwracać się, zwrócić się do kogo z czym*⟩: **r.** komplementy, ukłony. **3.** **r.** c o k o m u a. m i ę d z y k o g o [zwykle z rzeczownikiem w *lm* lub rzeczownikiem zbiorowym]; m i ę d z y k i m a k i m [zwykle z rzeczownikiem w *lp*] ⟨*dokon(yw)ać rozdziału, rozdzielać(-ić)*⟩: Rozdziela rejentalnie między dzieci cały majątek. *Święt. A. Nałęcze 16.* Rozdzielił majątek między synem a córką. *SPP.* **4.** **r.** c o — n a c o: **r.** porcję na (dwie) połowy; całość na części; oddział na mniejsze oddziały. **5.** **r.** sylaby w wyrazie a. wyraz na sylaby. **6.** Coś rozdziela kogo od kogo: Los rozdzielił matkę od dziecka. Rozdzielił ich tłum cisnący się do wyjścia. **7.** **r.** k o g o (z k i m): **r.** walczących; **r.** ojca z rodziną, męża z żoną. Śmierć nas może tylko rozdzielić.

rozdzielczy **1.** **r-e** kanały (np. irygacyjne). **2.** Port **r.** ⟨*przeładunkowy*⟩. **3.** Punkt, skład **r.** (np. artykułów spożywczych; opałowych). **4.** Stacja **r-a.** **5.** *techn.* Tablica **r-a.**

rozdzielić p. **rozdzielać**

rozdzierać, rozedrzeć **1.** **r.** c o: kopertę (listu), skórę, ubranie; **r.** swą zdobycz (o drapieżniku); **r.** co na dwoje, na kawałki, na sztuki; *przen.* Oto pierś moja na dwoje rozdarta. *Kaspr. Lir. I, 43.* Szlochanie rozdarło na nowo jej piersi. *Sienk. Pot. VI, 231.* **2.** *wulg.* **r.** gębę, pysk na kogo ⟨*wrzeszczeć, wrzasnąć na kogo*⟩: Rozdarł gębę na mnie, chociem mu nic nie zawinił. *SW.* **3.** **r.** serce, duszę: Łzy lały się po twarzach i zduszony, straszny płacz rozdzierał serce. *Reym. Now. 272.* Nie rozdzierajcie mi duszy wyrzutem. *Bełc. Tarło 189.* **4.** **r.** szaty nad czym ⟨*oburzać się na co (często obłudnie)*⟩: Będziesz pisywał rzeczy sentymentalne i poczniesz rozdzierać szaty nad zepsuciem. *Berent Próchno 115.* Stara prasa rozdarła szaty z ubolewania nad pojawieniem się w Niwie tego artykułu! *Chmielow. Zarys 87.* **5.** Rozedrzeć kogo (zwykle w pogróżkach): Jak wpadnę w pasję, to cię chyba rozedrę. *Dąbr. Ig. Felka 122.* **6.** **r.** k o g o — c z y m: Padł rozdarty rogami byka. *Mark. W. Mity 233.* **r.** końmi: Palił ułusy i miasteczka, wycinał w pień mieszkańców, schwytanych murzów rozdzierał końmi. *Sienk. Ogn. I, 52.* **7.** Błyskawica rozdarła chmury; jasność rozdarła niebo; krzyk rozdarł powietrze, ciszę nocną; hałas rozdzierał uszy. **8.** K o g o ś — c o ś rozdziera: Florencję rozdzierały wewnętrzne walki i polityczne intrygi. *Chlęd. Neapol. 45.*

rozdzierający **1.** **r.** głos, kaszel, krzyk, smutek; **r-a** boleść: (Za)wołać rozdzierającym głosem. **2.** **r-e** sceny. **3.** **r.** serce (głos, krzyk, płacz, widok, żal).

rozdźwięk ⟨*dysharmonia, niezgodność*⟩ **1.** Ostry, poważny, przykry, rosnący, wewnętrzny **r.** **2.** (Pozostawać) z rozdźwiękiem w duszy: Pozostaje w ostatniej scenie dramatu sam, z rozdźwiękiem w duszy. *Iwasz. J. Szyman. 79.* **3.** Wprowadzić, wywołać **r.** między kim, czym a (i) kim, czym. **4.** **r.** istnieje, panuje, powiększa się, powstaje, rośnie, rysuje się, wytwarza się, wzrasta, zwiększa się między czym a (i) czym (np. między mową a pismem, teorią i praktyką, słowem i czynem): Ten sam rozdźwięk panował zawsze pomiędzy mną a ogromną większością ludzi. *Orzesz. SW.*

rozebrać (się) p. **rozbierać (się)**

rozedrzeć p. **rozdzierać**

rozegrać, rozgrywać **1.** **r.** bitwę, rozprawę: Walka o Czechy przyspieszyła walną rozprawę z Niemcami, którą Chrobry rozegrał po wieloletnich bojach zwycięsko. *Piw. Odra 124.* **2.** *sport.* **r.** bieg (dobrze taktycznie), piłkę; mistrzostwo, zawody (w żużlu), rewanżowy mecz (rewanżowe spotkanie). **3.** **r.** partię (bridża, szachów, koszykówki, hokeja); pulę (w bri-

dża). **4. r.** scenę: Tak co wieczór dwaj starzy [...] rozgrywali tę samą scenę dyskretnej dyplomacji. *Par. Niebo 221.*

rozegrać się, rozgrywać się Coś rozgrywa się gdzie, w czym, w obecności kogo: Akcja (filmu, powieści), dramat, scena, tragedia rozgrywa się w mieście (na wsi, na morzu itp.). Perypetie (bohatera sztuki) rozgrywają się na warszawskim bruku. *Borowy Studia II, 136.* Dramat, który w pół godziny później rozegrał się na pokładzie m/s „Adlernest", był z początku zupełnie niezrozumiały. *Meis. Wraki 331.* Wiedział, że scena z wujem nie może rozegrać się w obecności dziewcząt. *Szew. Kleszcze 20.* Bitwa, walka rozegrała się. Wypadki rozegrały się.

rozejm ⟨*zawieszenie broni*⟩ **1.** Chwilowy, dłuższy, tymczasowy, wieloletni **r. 2. r.** między kim a (i) kim: Nastąpił [...] rozejm między Polską i Litwą. *Stadn. Syn. 131.* Ustanowiono między Litwą a krajami zakonnymi czterdziestoletni rozejm. *Dąbr. J. Dzieje 207.* **3.** Naruszyć, przedłużyć, uzyskać, zawrzeć, zerwać **r,** (z kim). **4.** Prosić o **r. 5.** Zgodzić się na **r. 6. r.** się kończy, upływa; **r.** stanął między kim a (i) kim; wygasł, wyszedł.

rozejść się p. **rozchodzić się**

rozeprzeć p. **rozpierać**

rozeprzeć się p. **rozpierać się**

rozerwać, rozrywać 1. r. kogo (komu), co — (czym) ⟨*rwąc rozdzielić, roztargać*⟩: Bomba rozerwała go. Kula rozerwała mu policzek. Rozerwał koszulę, ubranie; papier, płótno. **2. r.** co — na dwoje, troje itd.; na części, na sztuki, na strzępy; w kawałki. **3. r.** depeszę, kopertę, pieczęć ⟨*otworzyć, otwierać; (z)łamać, (s)kruszyć*⟩. **4. r.** kordon, szeregi, szyki ⟨*przer(y)wać, rozłączyć(-ać)*⟩. **5. r.** pokłóconych, walczących itp. ⟨*rozdzielić(-ać)*⟩. **6. r.** kogo końmi na kole, kołem, **r.** żywcem ⟨*(za)stosować rodzaj tortury pospolitej w średniowieczu*⟩. **7.** *przen.* **r.** ciągłość, spójnię; przymierze ⟨*przer(y)wać; unicestwić(-ać)*⟩. **8.** *przen.* **r.** jarzmo, kajdany, okowy, węzły ⟨*zerwać, zrywać; zrzucić(-ać)*⟩: Cokolwiek się stanie, rozerwie węzły, które go hańbią. *Rog. J. Bohat. II, 103.* **9. r.** małżeństwo ⟨*(s)powodować rozejście się*⟩: Małżeństwo, zawarte lekkomyślnie, rozerwała szybko gwałtowna nienawiść. *Mikul. Spot. 334.* **10.** Rozrywać kogo ⟨*zapraszać, gościć często i chętnie*⟩: Sędziowie, prokuratorzy i adwokaci, mający siostry lub córki na wydaniu, rozrywali go. *Prus Now. II, 235.* **11.** Ktoś jest rozrywany w towarzystwach; **r.** na wszystkie strony ⟨*jest poszukiwany, rozchwytywany*⟩: Rozrywani na wszystkie strony, mają czasem dwa lub trzy baliki na jedną noc. *Tyg. Ilustr. 3, 1900.* **12.** Rozerwać kogo, co — (czym) ⟨*zająć, zaabsorbować, zabawić*⟩: **r.** kogo rozmową, zabawą, lekturą itp. **r.** myśli, umysł, uwagę. **13.** Coś rozrywa komu piersi, serce ⟨*o gwałtownych doznaniach fizjologicznych lub natury uczuciowej*⟩: Kaszel, łkanie, płacz; żal rozrywa piersi. Ból, cierpienie, radość, uczucie rozrywa serce.

rozerwać się Nie mogę się rozerwać, nie rozerwę się ⟨*nie mogę wykonywać wielu czynności na raz*⟩: Wszystkiemu na raz nie dam rady: przecież się nie rozerwę! *SW.*

rozgałęziony 1. Silnie, szeroko **r. 2. r-e** drzewo; **r.** korzeń, pień, **r-e** konary. **3. r-a** sieć kolejowa, sieć dróg wodnych (lądowych); sieć naczyń krwionośnych; sieć handlu. **4. r-a** organizacja, **r.** spisek. **5. r-e** stosunki ⟨*rozległe*⟩.

rozgardiasz 1. Nagły, niebywały, nieopisany, niesamowity, niesłychany, nieustanny, ogólny **r.; r.** nie do wiary; **r.** domowy, redakcyjny, uliczny. **2. r.** czego: **r.** ludzi i koni; przygotowań do czego. **3.** Narobić rozgardiaszu, robić **r.** Wpaść w **r. 4.** Żyć w rozgardiaszu: Wszystkie trzy domy żyły w nieustannej zwadzie, rozgardiaszu i kłopocie. *Chodź. SW.* **5. r.** napełnia (salę), panuje (gdzie), powstaje, wszczął się, zrobił się: Powstał nagle rozgardiasz niesłychany w całym zaścianku. *Łoz. Wal. Szlach. I, 89.*

rozgłos 1. Chwilowy, duży, niemały, niezmierny, niezwykły, szczególny, szeroki, wielki, zasłużony, znaczny **r.; r.** powszechny, publiczny, światowy. **2. r.** o kim, o czym: **r.** o wyprawie, o pięknej królewnie. **3.** Chciwy, żądny rozgłosu (o osobie) ⟨*sławy*⟩. **4.** Cieszyć się rozgłosem. **5.** Dobić się, używać (dużego, pewnego) rozgłosu; dojść do rozgłosu (o kimś, np. o artyście). **6.** Gonić za rozgłosem. **7.** Mieć **r.** w czym: Przybycie jego miało wielki rozgłos w całym obozie. *Sienk. Wołod. III, 104.* **8.** Nabrać, nabyć rozgłosu (o jakiejś sprawie); szukać rozgłosu (o kimś). **9.** Nadać czemu **r.**, pozyskać, stracić, uzyskać, zdobyć **r.**; zyskać **r.** a. na rozgłosie; przynieść, zapewnić, zjednać, zrobić komu **r.**: Została śpiewaczką, zdobyła imię i rozgłos po stolicach świata. *Berent Próchno 279.* Już następne przedstawienia „Cyrulika" przyniosły Rossiniemu [...] rozgłos w całej Europie. *Radio i Świat 24, 1953.* Niektóre z jego rzeźb zjednały mu rozgłos w świecie artystycznym. *Tyg. Ilustr. 42, 1904.* Dzieło to zrobiło mu niesłychany rozgłos. *Prus Now. I, 104.* **10. r.** towarzyszy czemu.

rozgłośnia 1. r. radiowa. Centralna **r. 2. r.** Polskiego Radia: Tu mówi Warszawa i wszystkie rozgłośnie Polskiego Radia. **3.** Nadawać (wiadomość, koncert) przez rozgłośnię (krajową; warszawską, krakowską itp.). **4. r.** nadaje, obwieszcza, podaje do wiadomości co, zawiadamia o czym, wprowadza (jakąś) audycję.

rozgrywka 1. Decydująca, doniosła, nierówna, ostateczna **r. 2. r.** dyplomatyczna, polityczna. **3. r-i** parlamentarne, zakulisowe. **4. r.** karciana. **5.** *sport.* **r-i** bokserskie; drużynowe, pucharowe (o puchar); w boksie, w piłce nożnej. **6. r.** między kim a (i) kim. **7. r.** o co: **r.** o władzę, o wpływy; *sport.* o puchar, o mistrzostwo. **8.** Dochodzi, doszło do (ostatecznej) rozgrywki. **9.** Organizować **r-i** (sportowe). **10.** Przystąpić do (decydującej) rozgrywki. **11.** Przeprowadzić **r-i** (o mistrzostwo np. juniorów). **12.** Wejść do ostatecznej rozgrywki. **13. r.** toczy się (między kim a kim). **14. r-i** (sportowe) odbywają się (systemem eliminacji).

rozgrzeszenie 1. r. z czego: **r.** z grzechów. **2.** *przen.* Argumentacje, które nas w ustach platońskich interlokutorów nie rażą [...], tracą prawo do rozgrzeszenia pod piórem współczesnych nam myślicieli. *Święt. A. Moral. 5.* **3.** *żart.* Kijem wziął roz-

grzeszenie. *Zigr. SW.* **4.** Dać, dostać, otrzymać, uzyskać r. **5.** Udzielić rozgrzeszenia.

rozgrzewka 1. *sport.* r. przed startem ⟨*ćwiczenia rozgrzewające*⟩. **2.** Dla rozgrzewki a. na rozgrzewkę ⟨*aby się rozgrzać*⟩: Po dorożkarsku zabił ręce dla rozgrzewki. *Jackiew. Jan 42.* Na rozgrzewkę uderzał się po bokach skostniałymi od zimna rękami. *Prus Plac. 106.* **3.** *przen.* Popić, wypić, zajść do lokalu na rozgrzewkę: Po drodze tośmy zaszli także do lokalu, ale już innego, na rozgrzewkę. *Putr. Rzecz. 125.*

rozhowor 1. Daleki, ogólny ⟨*rozgwar, zgiełk, hałas*⟩. **2.** Długie, ciągłe, głośne, żywe r-y ⟨*gawędy, rozmowy*⟩; *przen.* r. ptactwa; *przen.* Tylko gniewny Dunajec [...] długie rozhowory z echem gór prowadzi. *Konopn. Poezje I, 8.* **3.** Prowadzić, toczyć, wieść (z kim) r., r-y: Starce miód piją, tabakierką z kory częstując się nawzajem, toczą rozhowory. *Mick. Tad. 313.* **4.** Wdawać się w r-y.

rozjazd 1. r. kolejowy, tramwajowy ⟨*rozgałęzienie, skrzyżowanie torów*⟩. **2.** Ciągłe, stałe, ustawiczne r-y ⟨*wyjazdy w różne strony*⟩. **3.** r-y lekarskie (do chorych), wakacyjne (uczniów do domów). **4.** r-y p o c z y m ⟨*wyjazdy, podróże*⟩: W nader częstych za młodu rozjazdach po Europie zetknął się on z poetą w takich właśnie okolicznościach. *Berent Diog. 40.* **5.** Być w rozjazdach: a) ⟨*być w drodze, w podróży; stale wyjeżdżać*⟩: Kopalnia miała dwa wozy osobowe, ale oba były w rozjazdach. *Szew. Kleszcze 197.* Zamińska jest gdzieś na mieście; teraz w ciągłych wizytach i rozjazdach. *Zal. K. Górą 133*; b) ⟨*stale dojeżdżać do miejsca pracy*⟩: Pracuje pan na stoczni? I mieszka pan aż w Pelplinie? Ho, ho... u nas też trudno z mieszkaniami, człowiek całe życie w rozjazdach! *Braun Lewanty 339.*

rozkaz 1. r. dyplomatyczny, cesarski, królewski, monarszy, najwyższy; r. jasny, krótki, lakoniczny, mocny, nieodwołalny, oficjalny, ostry, prosty, specjalny, stanowczy, szybki, tajny, *daw.* tajemny, urzędowy, wyraźny, zdecydowany, zwarty; r. pisemny a. na piśmie, telefoniczny, telegraficzny, ustny. **2.** *wojsk.* r. dzienny ⟨*wydany z powodu ważnych wydarzeń lub zawierający porządek dnia*⟩; r. mobilizacyjny. **3.** r. c z e g o a. d o c z e g o: r. marszu, maszerowania, natarcia, odwrotu; r. zapłaty rachunku; r. do marszu, do maszerowania itp., r. do wsiadania. **4.** r., by..., aby..., żeby...; r. co robić: Generał otrzymuje rozkaz, by bez zwłoki udał się na granicę państwa. *Kremer Listy I, 294.* Szturman będący na wachcie i sternik otrzymują rozkaz od kapitana płynąć kursem. *Zarus. Żegl. 116.* **5.** r. k o g o a. o d k o g o: r. dowódcy, matki, ojca, rządu, wodza a. r. od dowódcy itd. **6.** Rozkaz! *daw.* wedle rozkazu! ⟨*formuła odpowiedzi podkomendnego mającego wykonać jakieś polecenie*⟩: Rrrozkaz! — zaskrzeczał — trzasnął obcasami tak, że omal nie stracił równowagi. *Meis. Wilk 117.* Salutował i rzekł służbistym tonem: — Wedle rozkazu pana podoficera. *Grusz. Ar. Huzar 117.* **7.** Do dalszych rozkazów ⟨*póki dalsze rozkazy nie nadejdą, nie będą wydane*⟩: Wstrzymać się aż do dalszych rozkazów. *SW.* **8.** Na r. (czyj), na (czyje) r-y ⟨*wykonać co, stanąć, stawić się*⟩: Każdy sobie upatrzy jednego i na mój rozkaz — ognia. *Pytl. Fund. 220.* Pożegnałem więc pana sędziego, obiecawszy jutro stanąć na jego rozkazy. *Pług Zagon I, 52.* **9.** Stosownie do, wedle, według rozkazu (zrobić, wykonać co): Bramy domów pozamykano stosownie do rozkazu władzy wojskowej. *Dan. W. Not. 413.* Generał kazał mu milczeć i jechać według rozkazu. *Żer. Uroda 41.* **10.** Wbrew rozkazowi(-om), wskutek rozkazu (robić co): [Pułki] wbrew rozkazom, aby ciągle były w pogotowiu, zażywały wczasu po chatach. *Sienk. Pot. V, 5.* **11.** Z czyjego rozkazu, *daw.* za czyim rozkazem (robić co): Jakby prawo w tył robił za wodza rozkazem. *Mick. Tad. 39.* **12.** Zgodnie z rozkazem (robić, wykonywać co). **13.** Posłuszeństwo, powolność rozkazom; wykonawca rozkazów. **14.** Głuchy na r-y. **15.** Posłuszny rozkazom a. na r-y. **16.** *daw.* Brać r.: Słudzy brali rozkaz, ażeby zmieniając konie u chłopów, żwawo pędzili. *Moracz. Dzieje I, 121.* **17.** Być, stać itp. do czyjego rozkazu ⟨*do dyspozycji*⟩: Zaraportował mi, że stoi ze 120 ludźmi do mego rozkazu. *Rybka S. Pęta 68.* **18.** Być na czyje r-y: Wszystko było na jego rozkazy. Miasta dostarczały na skrypty pieniędzy. *Sienk. Pot. VI, 4.* **19.** Być, pozostawać, stać, służyć, trwać pod czyimi rozkazami: Niech mi pokażą zdolnego jenerała: sam pójdę z karabinem służyć pod jego rozkazami. *Dan. W. Not. 167.* **20.** Być wyjętym spod czyich rozkazów: Jako adiutant królewski wyjęty jestem spod rozkazów komendanta placu. *Bełc. Król 284.* **21.** Czekać, oczekiwać rozkazu a. na r. **22.** Dostać, mieć, odebrać, otrzymać r. (jaki, czego a. co robić): Szejkowie plemion pobrzeżnych odebrali rozkazy zatrzymywania karawan. *Sienk. Pust. I, 103.* Kompania miała rozkaz przebyć błota. *Żer. Popioły III, 120.* **23.** Coś dzieje się, stało się rozkazem, na mocy rozkazu (czyjego): Rozkazem ministra wojny [...] piechota Księstwa Warszawskiego otrzymała nową numerację pułków. *Gemb. Wojsko 65.* **24.** Iść, meldować się, przybyć, przychodzić, przyjeżdżać, udawać się, zgłaszać się po r., po r-y. **25.** Iść, oddać kogo, oddać się, poddać się, rzucić się, wędrować pod czyje r-y: Ja siedzę w domu, oddałem się pod rozkazy mamy. *Krasz. Pam. 163.* **26.** Iść, biec, spieszyć się, przybywać z (czyim) rozkazem: [Kobiety] szły jako szpica, chroniąc za sobą mężczyzn. Szły z bibułą, rozkazem, z grypsem. *Goj. Krata 83.* **27.** Coś jest dla kogo rozkazem: Pańskie życzenie jest dla mnie rozkazem. *SFA.* Wskazówki jego miały być przy tym dla nich rozkazem. *Sienk. Wołod. III, 29.* **28.** Mieć kogo, co na (swoje) r-y, pod rozkazami: Ma nawet całą bandę na swoje rozkazy. *Łoz. Wal. Szlach. II, 40.* Miał pod swymi rozkazami dość znaczną w Polsce załogę. *Kalin. St. Aug. I, 229.* **29.** Nosić r. a. r-y; (od)czytać, odwołać, ogłaszać, ogłosić, podpisać, ponowić, powtórzyć, przesłać, przekroczyć, *przestarz.* przestąpić r.; (prze)nosić, (prze)wozić r. a. r-y; przyjmować, przyjąć, przysłać r.; rozsyłać, rozesłać, rzucać, uprzedzić (czyje) r-y; wręczyć, wyda(wa)ć, wykon(yw)ać, wypełni(a)ć, wys(y)łać, *daw.* wziąć, (z)łamać, zmienić(-ać) r. a. r-y. **30.** Oprzeć się, poddać się, podporządkować się, przeciwstawić się, sprzeciwić się, ulec rozkazowi. **31.** Powołać rozkazem (kogo — na jakie stanowisko). **32.** Słuchać, posłuchać, usłuchać rozkazu: Precz z mej pamięci!... nie — tego rozkazu moja i twoja pamięć nie posłucha. *Mick. Wiersze 123.* **33.** Spełni(a)ć, wypełni(a)ć

r., *daw.* dopełnić rozkazu. **34.** Wyłamać się spod czyich rozkazów. **35.** Zastosować się do rozkazu. **36.** r. brzmi: Wszyscy, brzmiał [...] rozkaz, mają wziąć udział w gremialnym przeglądzie. *Rudn. A. Żołn. 144.* **37.** r. idzie, nadchodzi, pójdzie, przychodzi; *daw.* zapada: Zaraz po naradzie w domu Tyberiusza poszły rozkazy do prokonsulów, aby dostarczyli dzikich zwierząt. *Sienk. Quo III, 72.* **38.** Jest r.; jest r., aby...: Machiny wojenne, które zostawiono na końcu, ruszyły o dobę później, aniżeli był rozkaz. *Prus Far. I, 17.* **39.** r. pada, rozlega się ⟨*komenda*⟩: Kolumna przystanęła, padały rozkazy, przywracano porządek marszowy. *Żukr. Dni 137.* Rozległ się rozkaz i w tym samym momencie bryznęły kule. *Pięt. Łuna 116.*

rozkazujący Głos, ton r. *jęz.* Tryb r. (czasownika) ⟨*rozkaźnik*⟩.

rozklekotać (się) 1. r. instrument ⟨*rozstroić*⟩. **2.** r. komu głowę ⟨*zmęczyć kogo gadaniem, hałasem itp.*⟩: O mało mi głowy nie rozklekotał swoimi skargami. *Prus To i owo 137.* **3.** Bociany rozklekotały się; *przen.* Karabiny maszynowe rozklekotały się.

rozklekotany 1. r-a bryczka, ciężarówka; maszyna do pisania; r-e drzwi ⟨*rozluzowane*⟩. **2.** r. fortepian, instrument ⟨*rozstrojony*⟩. **3.** *przen.* r-a głowa; r-e nerwy.

rozkład ○ **1.** Wygodny, niewygodny r. (pokojów); letni, zimowy; nowy, najnowszy r. (jazdy); dobry, zły r. (kart) ⟨*plan, rozmieszczenie; rozłożenie*⟩. **2.** r. c z e g o ⟨*plan*⟩: r. mieszkania, dworu, sal, pokojów, miasta, domów, ulic: Mam w swym mieszkaniu wygodny rozkład pokojów. *SW.* Znał już rozkład miasta, wiedział mniej więcej, gdzie co leży. *Pytl. Fund. 117*; r. dnia, lekcji, zajęć, *daw.* nauk: Odczytywał przez binokle ze swego notatnika rozkład zajęć na dzień dzisiejszy. *Prus Lalka I, 12*; r. jazdy, pociągów, lotów, samolotów, autobusów, statków, żeglugi: Przebiegł wzrokiem po tablicach rozkładu jazdy i przy okienku wysupłał należność za bilet. *Wikt. Wierzby II, 107*; r. c z e g o ⟨*podzielenie, podział rozdział*⟩: r. kosztów, pieniędzy, produktów, podatków; r. opadów, temperatur, świateł i cieni ⟨*rozmieszczenie*⟩; *karc.* r. kart ⟨*rozłożenie, układ kart u poszczególnych partnerów*⟩: Liczyć na rozkłady: Grający był w środku wzięty we dwa ognie, liczył na rozkłady, a tymczasem u konsyliarza zastał trzecią damę kier. *Dygas. Now. VII, 62.* **3.** Według rozkładu ⟨*zgodnie z rozkładem jazdy*⟩: Pociąg do Radomia miał odejść według rozkładu za dziesięć minut. *Waż. Mity 45.* **4.** r. m i ę d z y k o g o a. k i m: r. zysków między członków a. między członkami spółdzielni. **5.** r. n a k o g o, n a c o: Przeprowadzono r. kosztów remontu na lokatorów. r. całości na części. **6.** *mat.* r. liczby na czynniki pierwsze. **7.** *łow.* Na rozkładzie ⟨*o upolowanej zwierzynie ułożonej według hierarchii wartości łowieckiej*⟩: Gdzie dawniej na polowaniach zimowych ubijano setki zajęcy, dzisiaj dziesiątki zaledwie leżą na rozkładzie. *Niedb. Łow. 43*; *przen.* Czy my mamy jeszcze kogo...? [...] Na rozkładzie? Mamy jeszcze trzech. Jeden nauczyciel. *Twórcz. I, 1954, s. 112.* A ja mam na rozkładzie różne nie ujawnione grzeszki. *Breza Uczta 382.*

○ **8.** Całkowity, doszczętny, zupełny, daleko posunięty; gwałtowny, szybki; powolny r. ⟨*rozłożenie się, rozpadnięcie się, rozpad*⟩; *przen.* ⟨*upadek moralny, dezorganizacja*⟩; r. moralny, wewnętrzny; r. polityczny, społeczny. **9.** r. c z e g o: r. skał, związków chemicznych, cząsteczek; produktów żywnościowych; zwłok; *przen.* r. kapitalizmu, małżeństwa, rodziny. **10.** *jęz. środ.* r. nosówek (na samogłoskę ustną i spółgłoskę nosową). **11.** r. n a c o: Nadtlenek wodoru (pod wpływem obecności katalizatora) ulega gwałtownemu rozkładowi na wodę i tlen. *Turk. Chem. VIII, 57.* **12.** Prawa, postępy, produkty rozkładu: odór rozkładu. **13.** Cuchnąć rozkładem: *przen.* Wasza wiedza jest martwa i cuchnie rozkładem. *Par. Niebo 121.* **14.** Podlegać, ulegać rozkładowi; powodować, wywoływać r. **15.** Zabezpieczyć co przed rozkładem. **16.** Coś znajduje się, jest w rozkładzie; w stanie rozkładu: Znaleziono [...] dwa trupy znajdujące się w zupełnym rozkładzie. *Wierchy 1931, s. 185*; *przen.* Państwo ottomańskie znajdowało się w stanie rozkładu. *Kub. Szkice I, 241.* **17.** r. następuje, przebiega, zachodzi.

rozkładać, rozłożyć 1. r. c o: r. karty, pasjansa ⟨*stawiać, układać*⟩; r. kramy ⟨*ustawiać(-ić)*⟩; r. łóżko, amerykankę, parasol ⟨*otwierać, otworzyć*⟩; r. towary ⟨*(po)układać; wykładać, wyłożyć na sprzedaż*⟩; r. nuty (na pulpicie) ⟨*rozpościerać, rozpostrzeć; kłaść, położyć*⟩. **2.** r. obóz; wojsko (na zimowe leże) ⟨*stawać, stanąć obozem; (za)kwaterować*⟩. **3.** r. ogon, skrzydła ⟨*o ptaku: rozpościerać, rozpostrzeć szeroko*⟩. **4.** r. ognisko, ogień ⟨*zapalać(-ić); zakładać, założyć*⟩. **5.** r. ciężar ⟨*równomiernie na części czego: rozmieszczać, rozmieścić*⟩. **6.** r. ręce, ramiona ⟨*rozpościerać, rozpostrzeć; również przen. wyrażać(-ić) tym gestem bezradność*⟩: Co robić? [...] spytał Fryderyk bezradnie rozkładając ręce. *Brosz. Opow. 90.* **7.** r. co chemicznie (barwnik, białko itp.) ⟨*dokon(yw)ać analizy chemicznej*⟩. **8.** r. substancje organiczne ⟨*toczyć, powodować ferment*⟩: Bakterie, pleśniaki rozkładają chleb, owoce, ekskrementy, zwłoki zwierzęce itp. **9.** r. c o — n a c o ⟨*rozdzielać(-ić) na mniejsze składniki, na części; rozbierać, rozebrać*⟩: r. zegarek, rower na części. **10.** r. (dług, należność) na raty, na spłaty ⟨*rozdzielać(-ić)*⟩. **11.** r. dzień, pracę, zajęcia itp.; r. naukę, pracę, trening, wysiłek na określony okres czasu ⟨*(roz)planować*⟩: Cały dzień tak rozkładałem, ażebym potrzebował już tylko na nocleg wracać do mieszkania, w którym panowało lodowate zimno! *Lim. Pam. 218.* Rozłożyć sobie robotę (pracę) na tydzień. **12.** *mat.* r. liczbę na czynniki pierwsze. **13.** r. pieśń na głosy. **14.** r. c o n a c z y m, p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*rozpościerać, rozpostrzeć; rozstawi(a)ć*⟩: r. koc, materac na podłodze; r. towar na wystawie, przed klientem. **15.** *pot.* Rozłożyć k o g o ⟨*powalić*⟩: Rozłożył go jednym uderzeniem.

rozkładać się, rozłożyć się 1. r. się n a c z y m, w c z y m: a) ⟨*rozciągać(-nąć) się położywszy się*⟩: r. się na fotelu, na łóżku, na trawie; w lesie, w krzakach; b) ⟨*rozciągać(-nąć) się na pewnej przestrzeni*⟩: Miasto rozłożyło się na wzgórzach, w dolinie, po obu stronach rzeki itp. **2.** r. się n a c o (gdy się wymienia cel) ⟨*o wojsku: rozmieszczać się, rozmieścić się*⟩: r. się na nocleg, na leże zimowe. **3.** r. się na raty, *przen.* Moje nieszczęście rozłożyło się na raty. *Żer. Dzien. II, 72.* **4.** r. się z c z y m ⟨*(roz)łoko-*

wać się⟩: **r.** się z kramem, z towarem. **5. r.** się obozem ⟨*stawać, stanąć obozem*⟩. **6.** *pot.* Rozłożyć się jak długi ⟨*przewrócić się*⟩. **7.** *pot.* Rozłożyć się ⟨*zawieść, skompromitować się, doznać niepowodzenia*⟩: Koledzy czekali jednak, kiedy się „rozłożę". Przyszedł spektakl inauguracyjny [...] Wyszedłem obronną ręką. *Solski Wspom. I, 170.* **8.** Zwłoki rozkładają się ⟨*ulegają rozkładowi, fermentacji*⟩.

rozkosz 1. Anielska, błoga, boska, dzika, nadziemska, nadzwyczajna, najwyższa, nieopisana, nieprzebrana, niewymowna, niewypowiedziana, niewysłowiona, nieznana, ostra, prawdziwa, rajska, szalona, upajająca **r.**; **r.** erotyczna, płciowa, zmysłowa; **r.** estetyczna, intelektualna, umysłowa; **r.** gastronomiczna; **r-e** smakowe; **r-e** stołu. **2. r.** c z e g o: **r.** budowania, pieszczoty, tworzenia, życia; **r-e** świata. **3. r.** bogów ⟨*najwyższa r.*⟩. **4. r.** d l a c z e g o: **r.** dla oka, dla ucha; dla podniebienia. **5.** Córa rozkoszy ⟨*kurtyzana*⟩. **6.** Czara, dreszcz, spazm, szczyt rozkoszy. **7.** Z rozkoszą (robić co): Jeść, oglądać, co patrzeć na kogo, na co; przygarnąć, przytulić kogo; słuchać czego, uśmiechnąć się do kogo, wspominać co a. o czym, zaciągnąć się dymem papierosa z rozkoszą. **8. r.** to jest, była; jakaż to **r.**; co za **r.** (z bezokolicznikiem): Rozkosz to była szukać z nim druków i artykułów. *Żer. Wspom. 44.* Jakaż to rozkosz po dniu rzetelnie przepracowanym wyciągnąć się wygodnie. *Gard. Trzech 80.* Co za rozkosz widzieć się tryumfatorem! *SW.* **9.** Czerpać skąd, (u)czuć, da(wa)ć komu, sprawi(a)ć komu, stanowić; znajdować, znaleźć w czym **r. 10.** Darzyć kogo, napawać, napełni(a)ć, przejmować, przejąć kogo (serce czyje, duszę czyją) rozkoszą: Poczucie bezpieczeństwa napełniło jakąś niewysłowioną rozkoszą jego duszę. *Sienk. Now. III, 6.* **11.** Dostarczać(-yć), doświadczać(-yć), dozn(aw)ać, odda(wa)ć się, (s)kosztować, uży(wa)ć, zakosztować, zazn(aw)ać rozkoszy. **12.** Kryć w sobie **r-e**: Był to świat nowy dla niego. Zgadywał, że się w nim kryją rozkosze nadzwyczajne. *Gomul. Ciury I, 18.* **13.** *przestarz.* Mieć za **r.** ⟨*traktować jako rzecz sprawiającą rozkosz*⟩: Wszystko jej poświęcałem, nawet me pragnienia, za rozkosz miałem dzielić wszystkie jej zmartwienia. *Jasiń. Pisma 20.* **14.** Opływać w rozkoszach, pławić się w rozkoszy. **15.** *książk.* Pić **r.** (z czyich ust); pić z pucharu rozkoszy. **16.** Rozpływać się (cały) z rozkoszy. **17.** *książk.* Spełnić czarę (puchar) rozkoszy. **18. r.** obejmuje, przenika kogo; napawa, rozdyma serce (czyje).

przysł. **19.** Zemsta jest rozkoszą bogów.

rozkrok Stać, stanąć w rozkroku ⟨*rozstawiwszy nogi*⟩.

rozkwit 1. Bujny, najwyższy, prawdziwy, świetny, wspaniały **r.**; **r.** ekonomiczny (kraju); **r.** intelektualny (kogo). **2. r.** c z e g o: **r.** handlu, instytucji, kultury, miasta, nauki, sztuki, talentu (czyjego), teatru, techniki, twórczości; **r.** rewolucji. **3.** Okres, szczyt rozkwitu. **4.** Być w (całym) rozkwicie; być, znajdować się w rozkwicie czego: Wiosna była w całym rozkwicie. *Rodz. Dew. 139.* Był w rozkwicie wieku, gdyż dochodził dopiero czterdziestki. *Śliw. A. Sob. 86.* **5.** Dochodzić do rozkwitu ⟨*o kobiecie, o mieście, o gatunku literackim*⟩. **6.** Doprowadzić (kraj, cywilizację itp.) do (najwyższego) rozkwitu. **7.** Umrzeć, zginąć w rozkwicie czego (sił, talentu itp.): Umarł nagle w 51 roku życia, w rozkwicie sił i talentu. *Probl. 6, 1953, s. 381.*

rozładować, rozładowywać 1. r. c o: **r.** broń, bombę, pocisk ⟨*usunąć naboje, materiał wybuchowy*⟩. **r.** transport kolejowy ⟨*wyładować*⟩. **2.** *elektr.* **r.** kondensator. **3. r.** napiętą sytuację (np. polityczną) ⟨*doprowadzić do odprężenia*⟩. **4. r.** niezadowolenie, wzburzenie ⟨*usunąć przyczyny niezadowolenia, wzburzenia; doprowadzić do uspokojenia*⟩. **5. r.** tłok ⟨*zmniejszyć, zlikwidować*⟩. **6. r.** c o w k i m: Nie potrafiliśmy rozładować w nich tych czy innych zahamowań i wątpliwości. *Andrz. Pokój 52.*

rozłam 1. Głęboki, stanowczy, wewnętrzny **r.**; **r.** polityczny, religijny. **2. r.** c z e g o: opinii, społeczeństwa. **3. r.** m i ę d z y k i m a k i m: Nastąpił rozłam między starymi a młodymi. *Brück. Kult. IV, 245.* **4. r.** n a c o: **r.** na dwa obozy. **5.** Dążyć do rozłamu. **6.** Dochodzi (w społeczeństwie) do rozłamu. **7.** Wnieść, wywołać, zlikwidować **r. 8. r.** dokonał się, nastąpił w czym, wśród kogo (w organizacji, w partii, w narodzie; wśród społeczeństwa itp.); **r.** powstaje między kim a kim: Wśród emigrantów nastąpił rozłam. *Smol. W. Dąbr. 21.*

rozłożyć p. **rozkładać**

rozłożyć się p. **rozkładać się**

rozmach 1. Duży, niepospolity, niesłychany, ogromny, olbrzymi, potężny, szalony, szeroki, śmiały, twórczy, wielki **r.**; **r.** budowlany, gospodarczy; **r.** pisarski, wydawniczy; **r.** życiowy. **2.** Młodzieńczy **r.** ⟨*entuzjazm*⟩. **3. r.** c z e g o ⟨*duży zasięg*⟩: **r.** badań, pracy; rewolucji. **4.** Z rozmachem: a) ⟨*zamachując się szeroko, czyniąc ruch zamaszysty*⟩: Zamierzyć się, rzucić co (kogo) na ziemię z rozmachem; b) ⟨*energicznie*⟩: Otworzyć drzwi, kosić zboże, pracować z rozmachem; c) ⟨*na szeroką skalę*⟩: Kontynuować co z rozmachem; d) ⟨*z temperamentem*⟩: Grać na scenie, napisać sztukę, skreślić czyją sylwetkę z rozmachem. **5.** Człowiek z rozmachem ⟨*energiczny, z inicjatywą*⟩. **6.** *przestarz.* Z rozmachu ⟨*z rozpędu*⟩: Mysz z rozmachu wbiegła na kota. *SW.* **7.** Mieć **r.**: P. Frenkiel, jako cześnik Raptusiewicz, miał rozmach, swadę, doskonałą wyrazistość gestów. *Loren. Dwadz. 54—55.* **8.** Nabierać, nabrać rozmachu ⟨*wzmóc się na sile*⟩: Dopiero gdy otworzono drzwi, ogień, zduszony dotąd, nabrał rozmachu. *Żukr. Kraj. 192.* **9.** Odznaczać się rozmachem (o kimś lub o jakimś przedsięwzięciu). **10.** Wziąć **r.** ⟨*zamachnąć się*⟩.

rozmaitość 1. Barwna, harmonijna, miła, niewyczerpana, niezmierna, ogromna, wielka **r.**; **r.** miła dla oka ⟨*różnorodność*⟩. **2. r.** c z e g o: **r.** barw, formy (czego), gatunków i odmian (roślin, zwierząt), kształtów, kuchni, nastrojów, poglądów na co, strojów, stylów, szczegółów, tematów, trunków, widoków, zdań. **3.** Dział rozmaitości (w czasopiśmie) ⟨*różnych drobnych wiadomości*⟩. **4.** Dla rozmaitości ⟨*w celu urozmaicenia czego*⟩: Na rozklekotanym fortepianie monotonnie dźwięczały pięciopalcówki; z dolnego piętra rozbrzmiewały gamy, a potem dla rozmaitości oklepany walc rumuński. *Wędr. 4, 1901, s. 75.* **5.** *reg. warsz.* Kupić, przynieść kilo, funt itp. rozmaitości ⟨*różnych wędlin*⟩: Na drugi dzień chło-

piec przyniósł cały funt rozmaitości. *Goj. Dziew. I, 162.* **6.** *pot.* Mieć dużo r-i ⟨*rozmaitych wrażeń, przeżyć*⟩: W ostatnich czasach miałem dużo rozmaitości. *Scheur Pam. 8.* **7.** Lubić r. ⟨*zmiany*⟩: Lubisz rozmaitości, kuzynku, i temu to widać względy twe zawdzięczam. *Orzesz. Niemn. II, 13.* **8.** Nadać (opowieści) r.; przedstawiać, stanowić r. ⟨*urozmaicenie*⟩: W kraju, gdzie cała powierzchnia ziemi okryta jest lasem nieprzerwanym, łąka, do tego sucha, stanowi bardzo miłą rozmaitość. *Fel. E. Syb. I, 304.* **9.** Odznaczać się rozmaitością (czego), np. kolorów (o ptakach), ukształtowania terenu (o kraju). **10.** *pot.* Opowiadać r-i ⟨*różne, rozmaite rzeczy*⟩. **11.** r. panuje (w przyrodzie).

rozmarszczyć (się) r. czoło, brwi ⟨*przestać się gniewać, smucić; rozchmurzyć się*⟩: Rozmarszcz czoło, spojrzyj na mnie. *Reym. SPP.* Twarz się komu rozmarszczyła ⟨*ktoś się rozchmurzył, rozweselił*⟩.

rozmawiać 1. r. cicho, cichaczem, po cichu, z cicha, szeptem; głośno, półgłosem, przyciszonym głosem; długo, całymi godzinami; grzecznie, poufale, poważnie, szczerze, wesoło; po przyjacielsku; żywo, z ożywieniem, urywanymi słowami; r. na stronie, na lekcji, na wykładzie; r. przez telefon. **2.** r. na migi ⟨*porozumiewać się za pomocą gestów, znaków*⟩: Rozdzielały ich dwie ławki i podczas lekcji mogli rozmawiać tylko na migi. *Perz. Uczn. 24.* **3.** r. po francusku, po angielsku, po rosyjsku itp. ⟨*móc się porozumiewać w tym języku, znać biegle ten język*⟩: Jacek z dniem każdym bieglej rozmawiał po niemiecku i francusku. *Morc. Ptaki 53.* **4.** r. o c z y m, o k i m; r. na jakiś temat: r. o pogodzie, o strojach, o pracy, o sprawie jakiej, o teatrze, o jakimś pisarzu, o byle czym; o wszystkim i o niczym; r. na temat sztuki. **5.** r. z k i m: r. z kolegami, z gośćmi, z dziećmi. Rozmawiali z sobą półgłosem. *Orzesz. SPP.* **6.** r. z sobą samym ⟨*mówić do siebie*⟩. **7.** Nic r. ze sobą ⟨*nie chcieć porozumiewać się bezpośrednio, czuć się urażonym; mieć urazę do kogo*⟩: Łucja i on nie rozmawiali już z sobą prawie, tylko przy gościach. *Krasz. Poeta 163.* **8.** r. (z kim) jak gęś z prosięciem ⟨*nie móc się porozumieć*⟩: Nie rozumiejąc się, rozmawiamy jak gęś z prosięciem. *Gordon Obraz. 92.*

rozmiar 1. Atletyczne, bajeczne, duże, gigantyczne, groźne, kolosalne, małe, mikroskopijne, niebywałe, niewielkie, niezwykłe, olbrzymie, potężne, straszliwe, szczupłe, wielkie, zastraszające, zatrważające r-y (czego); r-y normalne, konwencjonalne (np. odzieży). **2.** r. c z e g o: gwiazdy, książki, obrazu, ramy; instytucji, katastrofy. **3.** Niewielki; imponujący rozmiarami ⟨*pod względem rozmiaru*⟩. **4.** Ktoś a. coś jakichś rozmiarów: Obraz niewielkich rozmiarów. Drzewo (dąb) olbrzymich rozmiarów. Człowiek atletycznych rozmiarów. Gospodarstwo średnich rozmiarów. **5.** Dochodzić, dojść rozmiarów a. do rozmiarów: Marnotrawstwo dochodziło rozmiarów bajecznych. *Krasz. SW.* **6.** Doprowadzić, rozdmuchać co; urastać, urosnąć, wzmóc się do niebywałych (wielkich itp.) rozmiarów; sprowadzić co do mniejszych (zwykłych) rozmiarów: Plotki rozdmuchano do fantastycznych rozmiarów. *Fiedl. A. Rio 70.* Astma i kaszel wzmogły się u niego do przerażających rozmiarów. *Lim. Pam. 451.* **7.** Imponować, przewyższać rozmiarami ⟨*o osobie, budowli, mieście itp.*⟩. **8.** Nadawać czemu jakie r-y. **9.** Przechodzić, przerastać czyje r-y a. kogo, co rozmiarami: Postać jego zdawała się przechodzić ogromem zwykłe ludzkie rozmiary. *Sienk. Krzyż. I, 50.* **10.** Przybierać [nie: przyjmować (*rus.*)] jakie r-y: Burza [...] przybierała coraz straszliwsze rozmiary. *Sienk. Bez dogm. II, 82.* **11.** Rozszerzyć, ścieśnić r-y czego.

rozmijać się, rozminąć się 1. r. się z c z y m ⟨*nie odpowiadać czemu, nie być z czym w zgodzie, nie harmonizować z czym*⟩: r. się z powołaniem, z przekonaniem. - Im opowiadania są dziwniejsze, im bardziej rozmijają się z prawdopodobieństwem, tym chciwiej są słuchane. *Fel. E. Syb. I, 178.* **2.** *euf.* r. się z prawdą ⟨*kłamać; przedstawiać, ujmować rzecz fałszywie; fałszować co*⟩: Cyfry jaskrawo rozmijały się z prawdą. *Kowalew. Z. Wspom. 196.* **3.** r. się z kim, z czym w drodze ⟨*nie spot(y)kać się*⟩: List twój kochany rozminął się w drodze z moją do Ciebie kartą. *Orzesz. Listy II/2, 23.*

rozmnażanie 1. r. bezpłciowe, wegetatywne, rostowe (roślin); r. płciowe; sztuczne r.; r. przez podział. **2.** r. rodzaju ludzkiego, zwierząt, roślin. **3.** Zdolność rozmnażania.

rozmowa 1. Banalna, bezcelowa, bezładna, błyskotliwa, bolesna, burzliwa, chaotyczna, cicha, ciekawa, czarująca, czcza r.; częste r-y; czuła, długa, dowcipna, drastyczna, drażliwa, frywolna, głośna, gwałtowna, gwarna, hałaśliwa, indywidualna, interesująca, jałowa, jowialna, kłótliwa, konwencjonalna, krótka, krzykliwa, lekka, mądra, metaforyczna, miłosna, niegłośna, nieprzyjazna r.; nieskończone, nie kończące się r-y; nocna, nudna, obojętna, obszerna, ogólna, osobista, ostateczna, otwarta, oziębła, ożywiona, pasjonująca, podsłuchana, potoczna, pouczająca, poufała, poufna, poważna, półgłośna, prędka, prywatna, przelotna, przyciszona, przygodna, przyjazna, przyjemna, przykra, *daw.* przystojna, przyzwoita, przytłumiona, pusta, rodzinna, *daw.* romansowa r.; rzadkie r-y; rzeczowa, serdeczna, stłumiona, smutna, swobodna, szczera, szeptana, szybka, ściszona, światowa, świetna, tajemnicza, towarzyska, uprzejma, urocza, urywana, urywkowa, usłyszana, wartka, ważna, wesoła, wroga, wrzaskliwa r.; wspólne r-y; wstępna, zabawna, zajmująca, zasadnicza, zasłyszana, zdawkowa, zgiełkliwa, żywa r. **2.** r. dyplomatyczna, polityczna, salonowa, urzędowa; r. listowna; międzymiastowa, telefoniczna, zagraniczna. **3.** r. w jakim języku, we własnym, w obcym języku: r. w języku francuskim. Siedziała zgaszona, obca całemu nastrojowi, zupełnie tak, jakby toczono dokoła rozmowę w obcym dla niej języku. *Dąbr. Ig. Matki 264.* **4.** r. bez świadków, na osobności, sam na sam, w cztery oczy: Poprosił mnie o chwilkę rozmowy na osobności. *Szyman. W. Lichw. 128.* **5.** r. m i ę d z y k i m a k i m, między dwojgiem ludzi, między osobami. **6.** r. na temat kogo, czego: Zaczęłam rozmowę na temat Izy. *Zap. G. SPP.* Wiedział o rozmowach, jakie Rudolf odbył z Jensenem na temat swojej pracy. *Jackiew. Wiosna 192.* **7.** r. o c z y m: r. o książkach, o polityce, o planach na przyszłość. **8.** r. w jakiej sprawie, kwestii: Tymi słowy streścił Niechcic ich wielokrotne w tej sprawie rozmowy. *Dąbr. M.*

Noce II, 160. **9.** **r.** z kim: **r.** z przyjaciółmi, z szefem, z żoną. **10.** *przen.* **r.** dwojga serc. **11.** Bieg, przebieg, tok rozmowy: Przerwać (komu) tok rozmowy. **12.** Chwila, dalszy ciąg rozmowy: Prosić o chwilę rozmowy w ważnej sprawie. **13.** Fragment, szczegół, ułamek, urywek rozmowy. Echo, odgłosy, strzępy, strzępki; gwar, szmer, szum, zgiełk rozmowy (dochodzi(-dzą) skąd). **14.** Nić, wątek; przedmiot, rodzaj rozmowy. **15.** Świadek, towarzysz rozmowy. **16.** Ton rozmowy. **17.** Zagajenie, zawiązek rozmowy. **18.** Chęć, chętka, ochota; chętny, skory, zapalony do rozmowy. **19.** Temat do rozmowy: Wysilali się na znalezienie tematu do rozmowy. *Perz. Las 153.* **20.** Udział w rozmowie. **21.** Opłata za rozmowę (telefoniczną). **22.** Pochłonięty, zaabsorbowany, zainteresowany rozmową. **23.** Podczas, wśród, w ciągu, w czasie, w trakcie, rozmowy: Podczas rozmowy Hermesa z Kalipso Odys jest nad morzem. *Sinko Lit. I/1, 65.* W ciągu [...] rozmowy po raz pierwszy wyczuł, że Lipecka go kokietowała. *Perz. Las 20.* **24.** Ciągnąć, mieć z kim; nakierować, naprowadzić na co, nawiązać, obrócić w żart, odbyć z kim, odkładać, odwlekać, odwracać, podejmować, podjąć na nowo, podsłuchać, podtrzymywać, prowadzić, przeciągać, przeciąć, przer(y)wać, przyjąć (telefoniczną), rozpocząć; (s)kierować, skręcić (na co, na inny temat); skończyć, słyszeć, sprowadzić na co, toczyć, uciąć, uciąć sobie (z kim), uniemożliwić, ur(y)wać, utrzymać; uzyskać, wieść, wszcząć z kim; wywołać, zacząć, zagaić, (za)kończyć, zawiązać z kim; zwekslować, zwrócić (na co; na inny tor) rozmowę. **25.** Wezwać, wzywać, wyciągać, wyciągnąć; zapraszać, zaprosić kogo na rozmowę; prosić o rozmowę. **26.** Pogrążyć się, wdać się z kim, wejść, wpadać, zapuścić się w rozmowę. **27.** Dopraszać się, słuchać, szukać, unikać, żądać rozmowy. **28.** Dochodzi, doprowadzić, dopuścić, nakłonić kogo, powracać, przychodzi, (w)mieszać się, wtrącać(-ić) się do rozmowy; wciągnąć kogo do rozmowy a. w rozmowę. **29.** Huczy (np. sala) od rozmów. **30.** Dowiedzieć się (czego, o czym) z rozmowy. **31.** Przeszkadzać rozmowie. **32.** Być u kogo, zastać kogo na rozmowie; czas schodzi na rozmowie, spędzać czas na rozmowach. **33.** Brać udział, powiedzieć co, zatopić się w rozmowie. **34.** Bawić kogo (się), czarować, kierować, zabawiać kogo (się), zaczepiać kogo, zająć kogo (się), zaszczycić kogo rozmową. **35.** **r.** biegnie, cichnie, dobiega, dochodzi skąd, dotyka czego, grzęźnie, idzie, nie idzie, nie klei się, przestaje się kleić, kończy się, męczy, milknie, następuje, nudzi; obraca się koło, wokół kogo, czego, odbiega od czego, odbywa się, ożywia się, płynie, przeciąga się, przedłuża się, przechodzi (na inny temat), przerywa się, przewleka się, przycicha; przybiera, przyjmuje jaki (dobry, nieoczekiwany, niespodziewany, zły itp.) obrót, rozkręca się, rozpierzcha się, rozprasza się, rwie się, schodzi na co, na inne tory, na inny temat, staje, szemrze, szumi, toczy się, ucina się, upada, urywa się, ustaje, wkracza (w co), wlecze się, wywiązuje się, zaczyna się (od czego), zawiązuje się, zdarza się komu, *pot.* zjeżdża na co, zwraca się na kogo, na co: Rozmowa biegła nam żywo, gorączkowo prawie. *Jordan Pam. I, 236.* Rozmowa przestała się kleić, gdyż wszyscy czuli, że zbliża się koniec przerwy obiadowej. *Brzoza Bud. 91.* W swoim czasie przy spisach wojskowych odbyła się następująca rozmowa. *Sienk. SW.*

rozmówić się 1. **r.** się, umieć się **r.** po angielsku, po francusku, po rosyjsku ⟨*porozumieć się, umieć się porozumieć w tych językach*⟩. **2.** **r.** się z kim — co do czego, o co ⟨*porozumieć się z kim — w jakiej sprawie*⟩: **r.** się z kierownikiem o warunki pracy. **3.** Poczekaj, rozmówię ja się z tobą! ⟨*pogróżka*⟩.

rozmysł 1. Gruntowny, dokładny, dłuższy **r.** ⟨*rozwaga, namysł, zastanowienie*⟩. **2.** Po (dłuższym, dokładniejszym) rozmyśle ⟨*po rozważeniu, po zastanowieniu*⟩: Po dokładniejszym rozmyśle powiedział sobie, że [...] *Kaczk. Olbracht. II, 271.* Po dłuższym rozmyśle czuję nikczemność mego postępowania. *Mick. Listy I, 183.* **3.** Z rozmysłem, *daw.* z rozmysłu (co robić) ⟨*rozmyślnie, z całą świadomością*⟩: Nie można było wybrać szczęśliwszej chwili na doręczenie tego memoriału; jeśli tak uczynił z rozmysłem, niezwykłe szczęście sprzyjało tej rachubie. *Smolka Lubec. I, 81.* Z rozmysłu rozpisaliśmy się tak szeroko o tej sprawie. *Ask. Hist. 45.*

rozmyślanie 1. Bezpłodne, długie, filozoficzne, głębokie, gorączkowe, gorzkie, melancholijne, męczące, mistyczne, pobożne, rozpaczliwe, smętne, smutne, zgryźliwe **r.** (**r-a**). **2.** **r.** nad czym: Rozmyślania nad znikomością rzeczy doczesnych. *SPP.* **3.** **r.** o kim, o czym: Polubiłem rozmyślania o wszystkim. *Strug SPP.* **4.** Odd(aw)ać się rozmyślaniom; pogrążyć się, zagubić się, zatopić się, zatonąć w rozmyślaniach. Oderwać kogo od (smutnych, rozpaczliwych itp.) rozmyśleń: Frania ma czytać głośno, powzięła ten zamiar, aby oderwać koleżanki od smutnych rozmyśleń. *Goj. Dziew. I, 233.* **5.** Pobudzać, zmuszać do rozmyślań; snuć dalszy ciąg, *książk.* snuć nić rozmyśleń: Do takich to i tym podobnych rozmyślań i dyskusji z autorem pobudza książka. *Borowy Studia II, 190.* Snuł i on z głębi prostej swej duszy nić rozmyślań. *Żer. Opow. 44.* **6.** Przerwać czyje **r-a.** **7.** Wyrwać kogo z rozmyślania. **8.** Spędzać czas (wolne godziny); trawić czas (godziny, dni itp.) na rozmyślaniach; czas schodzi, upływa komu na rozmyślaniach.

rozniecać, rozniecić 1. **r.** co: **r.** ogień, ognisko ⟨*rozpalić*⟩: *przen.* **r.** ciekawość, namiętności (ogień namiętności), zapał, zarzewie wojny domowej. **2.** *przen.* Już ku wschodowi ciemnieją niebiosa i rozniecają drżących gwiazd ognisko. *Mick. Giaur 180.* **3.** **r.** co w kim, w czym ⟨*budzić*⟩: Wisiał w powietrzu zapach ziemi i dojrzewającego zboża, co roznieca w człowieku poczucie sił, zdrowia i młodości. *Żer. Opow. 79.* **4.** **r.** w kim nadzieję; **r.** przyjaźń, płomień uczucia w sercu.

roznieść, roznosić ● **1.** **r.** co: **r.** listy; **r.** kawę, lody, towary (na czym, w czym, *daw.* czym) ⟨*zanieść, nosić wielu osobom, w wiele miejsc*⟩: Roznosiła gościom kawę w filiżankach. **2.** **r.** plotki, wieści ⟨*szerzyć*⟩. **3.** **r.** (czyją) sławę po mieście, po świecie; daleko, szeroko: Pułk lekkokonny gwardii Napoleona I [...] rozniósł daleko i szeroko sławę jazdy polskiej. *Bag. Idzie 25.* **4.** **r.** co — na wszystkie strony, na cztery wiatry ⟨*rozpędzić(-ać), rozrzucić(-ać)*⟩: Trafiono na niezmierną przestrzeń spalonego stepu, na

którym wiatr rozniósł pożar na wszystkie strony. *Sienk. Pust. I, 166*; *przen.* Bodaj diabeł wlazł w tę fortunę i rozniósł ją na cztery wiatry! *Kaczk. Murd. II, 2.* **5.** **r.** co po mieście a. **r.** po mieście, że... ⟨*rozpowszechnić wiadomość*⟩: Dzienniki wieczorne z szybkością błyskawicy rozniosły naprzód po całej Warszawie [...] że wielki los dostał się niejakiemu panu X. *Prus Now. II, 37.* **6.** **r.** kogo na językach ⟨*obmówić*⟩: Przystojną kobietę zawsze rozniosą na językach. *Ziel. S. Pol. 253.* **7.** *nieos.* Roznosi kogo ⟨*ktoś jest pełen energii, wigoru*⟩: Jak spałeś w nocy? Jak suseł. Dlatego mnie roznosi. *Kunc. Dni 261.* **8.** Coś kogo roznosi ⟨*rozpiera*⟩: Gniew, pycha, zapalczywość roznosi kogo.

● **9.** **r.** kogo, co — doszczętnie, na kawałki, na proch, na proszek, na miałki proszek, na sieczkę; w kawałki, w puch, w sztuki ⟨*rozwalić(-ać), rozerwać, rozrywać, (z)niszczyć*⟩: Pojadą i rozniosą zamek ten lichy na proch, i żaden opór nic nie pomoże. *Kaczk. Murd. II, 114.* Pocisk z czołgu rozniósł biedaczynę w kawałki. *Twórcz. 9. 1952, s. 68.* **10.** **r.** k o g o — n a c z y m ⟨*(po)rąbać, posiekać, (po)kłuć*⟩: **r.** kogo na bagnetach, na lancach, na szablach, na pałaszach, na mieczach.

roznieść się, roznosić się Coś roznosi się m i ę d z y k i m, p o k i m, w ś r ó d k o g o ⟨*o wiadomości, plotce: szerzy się, rozpowszechnia się*⟩: W mig się rozniosło między górnikami, że otrzymał „pieruński wylizek" od Zofki. *Morc. Ptaki 229.* Wrócił z pełnym kuferkiem. Niech się to po sąsiadach rozniesie — nie będą się nad ojcem litowali. *New. Pam. 246.*

rozpacz **1.** Bezdenna, bezgraniczna, bezkresna, beznadziejna, bezprzytomna, bezradna, bolesna, cicha, ciężka, czarna, dzika, głośna, głucha, gwałtowna, kamienna, milcząca, nagła, najwyższa, niema, nieutulona, ostatnia, ponura, prawdziwa, przejmująca, skrajna, sroga, straszna, wielka, wściekła, zupełna **r.**; *żart.* **r.** w kratkę. **2.** **r.**! jednym słowem — **r.**! ⟨*wykrzyknienie będące wyrazem beznadziejności sytuacji*⟩: Począłem wertować czeski egzemplarz, aby nauczyć się choćby jednego zdania w bratnim języku. Rozpacz! Ani be, ani me. *Warsz. młod. 213.* Działka ppanc. [przeciwpancerne] zacinały się z reguły po drugim strzale. Jednym słowem — rozpacz. *Koźn. Rok 55.* **3.** **r.** n a d k i m, n a d c z y m: W myślach moich zamęt, zwątpienie było, rozpacz nad zabitą Polską. *Słow. Poem. II, 487.* **4.** **r.** p o k i m, p o c z y m: To z rozpaczy po Ignasiu [...] muszę się rozerwać! *Goj. SPP.* **5.** **r.** w c z y m: **r.** w sercu, w duszy, w oczach, w spojrzeniu: Spostrzegł, że przybysz ma ubranie podszarzane, twarz chorą, a w oczach rozpacz. *Prus Now. II, 205.* **6.** Bliski, pełen, przystępny rozpaczy: Byłeś pełen rozpaczy; ciągle prawie grobowe miałeś myśli. *Dzierzk. Pow. II, 159.* **7.** Przejęty, złamany, zdjęty rozpaczą: Rozpaczą zdjęci oblężeni podpalać zaczęli domy. *Baliń. M. Polska III/1, 474.* **8.** Jęk, krzyk rozpaczy. **9.** Obraz nędzy i rozpaczy ⟨*o czymś będącym w opłakanym stanie, bardzo nędznym*⟩: Jest to jeden obraz nędzy i rozpaczy: mężczyźni obdarci, brudni, upodleni; kobiety wyciągają wychudłe ręce do wagonów. *Sienk. Listy I, 144.* **10.** Otchłań, piekło rozpaczy. **11.** Słowa, uczucie, wyraz rozpaczy. **12.** W rozpaczy, w przystępie rozpaczy; z rozpaczy, z rozpaczą (co (z)robić): Blade, struchlałe postacie błąkały się tu i ówdzie w rozpaczy. *Sztyrm. Katalept. I, 176.* Wiedziała już o wszystkim, tonęła we łzach, szalała w przystępie rozpaczy. *Dygas. Pióro 136.* Bić głową o ścianę, załamywać ręce, rwać włosy z rozpaczy. Ja serce otwieram i o śmierć prędką modlę się z rozpaczą. *Słow. Poem. I, 305.* **13.** Być w rozpaczy ⟨*rozpaczać*⟩: W rozpaczy już byłam, że zapewne nic robić nie umiem. *Żmich. SPP.* **14.** *książk.* Nurzać się w rozpaczy: Darmo się nurzam w rozpaczy, los mój się nie przeinaczy! *Jasiń. Pisma 58.* **15.** Pogrążyć kogo (się) w rozpaczy: Śmierć brata zadała mi gwałtowny ból i pogrążyła mnie w rozpaczy. *Fiedl. A. Biz. 238.* **16.** Pogrążyć, wtrącić kogo w **r.**, w otchłań rozpaczy. Słowa jego kruszyły mnie i pogrążały w rozpacz bezdenną. *Zag. Chochl. 79.* **17.** Dać przystęp (do siebie), oddawać się, poddawać się rozpaczy. **18.** Doprowadzać, przyprowadzać, przywodzić, przywieść kogo do rozpaczy; przyprawiać o rozpacz ⟨*doprowadzać do stanu najwyższego rozdrażnienia, do desperacji, zwątpienia*⟩: Suszył i pościł doprowadzając do rozpaczy matkę, widzącą, że jedynak niknie jej w oczach. *Strug Ojc. 130.* **19.** Koić, taić, tłumić, wyrażać **r.**: Twarz wyraża; oczy, rysy wyrażają rozpacz. **20.** Pchnąć kogo, popaść, wpaść, wtrącić kogo, *daw.* zapaść w **r.**: Wpadł w rozpacz i nie widział innego sposobu, chyba ucieczkę, prędką; gdzie? chyba do grobu! *Mick. Tad. 229.* **21.** Przechodzić od rozpaczy do nadziei. **22.** Wyrwać się z rozpaczy. **23.** **r.** bierze, chwyta, *daw.* dojmuje; gryzie, kąsa kogo (serce czyje, duszę czyją), miota kim, napada kogo; ogarnia, opanowuje kogo, owłada kim; porywa kogo; szarpie, targa kim (serce czyje, duszę czyją a. sercem, duszą); ściska serce, duszę; *przestarz.* zdejmuje kogo; żre kogo: Rozpacz brała, kiedy się spojrzało na popaczoną podłogę. *Was. W. Pok. 100.* Na myśl o zamążpójściu panny Izabeli opanowała go wściekłość i rozpacz. *Prus Lalka II, 11.* Często, kiedy o tym myślę, rozpacz mię porywa. *Słow. Listy I, 198.* I tak niedługo żona ma z żalu umarła, zostawiwszy to dziecię, a mnie rozpacz żarła! *Mick. Tad. 291.* **24.** **r.** cichnie, opuszcza kogo. **25.** **r.** maluje się, odmalowuje się na twarzy, w oczach, w rysach. **26.** **r.** popycha kogo do czego. **27.** **r.** czyja nie ma granic, przechodzi wszelkie granice.

rozpaczliwy **1.** **r.** bunt, opór; **r-a** bitwa, determinacja, odwaga, walka; **r-e** męstwo, postanowienie, zwątpienie; **r-e** wysiłki ⟨*wywołany(-a, -e) rozpaczą; desperacki(-a, -e)*⟩. **2.** **r.** gest, ruch, sygnał, znak; **r.** głos, jęk, (o)krzyk, płacz; **r.** krok; **r.** list, telegram; **r.** nastrój; **r-a** mina; **r-e** pytanie, wołanie ⟨*wyrażający(-a, -e) rozpacz, nacechowany(-a, -e) rozpaczą, przeraźliwy(-a, -e); wstrząsający(-a, -e)*⟩. **3.** **r.** stan (kogo, czego); **r-e** położenie; **r-e** chwile, myśli, sceny, stosunki ⟨*napełniający(-e) rozpaczą; bez wyjścia; okropny(-e)*⟩.

rozpalać, rozpalić **1.** **r.** ogień, ognisko, piec (hutniczy), płomień; **r.** w piecu, pod kuchnią, pod blachą ⟨*rozniecać(-ić), zapalać(-ić) ogień (w czym)*⟩. **2.** *przen.* **r.** ogień w źrenicach; radość rozpala (komu) oczy. **3.** *książk.* **r.** rodzinne ognisko ⟨*żenić się, zakładać rodzinę*⟩: Mówiłam mu zawsze, iż ciężki grzech popełnia nie rozpalając tak długo rodzinnego ogniska, po prostu, nie żeniąc się. *Orzesz. Z różnych III, 147.*

4. r. gniew ⟨*wywoł(yw)ać*⟩: Oburzenie unosiło mu włosy na głowie, rozpalało gniew nieznany zazwyczaj jego łagodnej naturze. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 265.* **5.** r. krew, namiętności, nienawiść, spory, uczucia, zapał, żądze; *książk.* r. płomień nienawiści, uczucia, zapału, żądzy ⟨*podniecać(-ić), wzniecać(-ić), wywoł(yw)ać*⟩. **6.** r. umysły, wyobraźnię ⟨*podniecać(-ić), pobudzać(-ić)*⟩. **7.** *książk.* r. wojnę, płomień wojny ⟨*wywoł(yw)ać, (s)powodować wojnę*⟩. **8.** r. c o — c z y m: r. duszę, serce (namiętnością, zapałem); twarz (rumieńcem). **9.** r. k o g o — d o c z e g o (np. do walki). **10.** Walka rozpala kogo ⟨*podnieca, rozgrzewa*⟩.

rozpalony 1. r. (r-e) do białości (żelazo), do czerwoności (piecyk żelazny); r. bruk, dach, piasek; r-e mury, powietrze (od słońca); r-a lawa. **2.** *przen.* r-e czoło, oczy: I poczęli w szable trzaskać, rozpalonymi oczyma ku szańcom spoglądać i sapać. *Sienk. Wołod. III, 235.* **3.** r. c z y m a. o d c z e g o: Ciało, policzki, skronie rozpalone (gorączką a. od gorączki); oczy gorączką rozpalone; twarz rozpalona od gorączki, od wstydu. **4.** Kręcić się jak na rozpalonych kamieniach: Słuchając tej mowy stanowczej, arcykapłani i cywilni dostojnicy drżeli i kręcili się jak na rozpalonych kamieniach. *Prus Far. III, 8.* **5.** Coś piecze, przypieka jak rozpalonym żelazem: Myśl ta, że [...] padł ofiarą dla niej, że matkę opuścił i osierocił, piekła ją jak żelazem rozpalonym. *Krasz. Czarna 221.* **6.** Siedzieć jak na rozpalonych węglach ⟨*niecierpliwić się*⟩ p. węgiel.

rozpęd 1. Nagły, największy, niewstrzymany, szalony, wielki, własny r. **2.** r. cywilizacyjny; podróżniczy. **3.** r. c z e g o: r. budowy. **4.** r. d o c z e g o: r. do pracy. **5.** Siłą rozpędu (coś się dzieje, porusza się, toczy). **6.** W rozpędzie ⟨*rozpędzając się*⟩: W rozpędzie przeskoczyć, przesadzić przeszkodę. W rozpędzie przeskakiwali po dwa, trzy schodki. **7.** Z rozpędu: Mówił jeszcze chwilę, jakby z rozpędu, nagle przerwał. *Żukr. Zioła 127.* **8.** Brać, nadawać czemu, wziąć r.; nabrać, nabierać rozpędu ⟨*nabierać szybkości*⟩: Pociąg bierze rozpęd. Konie wzięły już największy rozpęd. *Sienk. Pot. VI, 155.* **9.** Hamować, powstrzym(yw)ać czyj a. czego r.; pohamować kogo w rozpędzie. **10.** Startować bez rozpędu (o helikopterze). **11.** Tracić r. ⟨*szybkość*⟩. **12.** Wstrzymać się w rozpędzie.

rozpędzać, rozpędzić 1. r. c o: r. rower ⟨*nad(aw)ać mu szybkość, pęd*⟩. **2.** r. k o g o, c o ⟨*rozganiać, rozgonić; rozpraszać, rozproszyć*⟩: r. tłum, demonstrantów. r. chmury, mgły (o wietrze); *przen.* Szczebiotanie dziatek rozpędza chmury z czoła. *Krasz. Latarn. IV, 118.* **3.** r. (posępne, smutne) myśli: Wino nie mogło rozpędzić posępnych myśli w głowach ucztujących. *Sienk. Pot. II, 126.* **4.** Rozpędzić kogo na cztery wiatry: Na cztery wiatry rozpędzić tłuszczę gapiów. *Bełc. Tarło 165.* **5.** r. c o — c z y m: r. bydło krzykiem. Troski rozpędzaj winem. *Kniaź. Wyb. 152.*

rozpętać (się) 1. r. burzę (uczuć); namiętności; r. (utajoną) energię, kataklizm, wojnę ⟨*wywołać*⟩. **2.** r. c o — z c z e g o ⟨*uwolnić*⟩: Własna indywidualność, rozpętana z powijaków [...] budzi się i pożąda odpowiednich form do uzewnętrznienia się. *Witkiew. S. Szt. 324.* **3.** Burza, nawała rozpętała się, również *przen.*: Rozpętała się w niej burza uczuć.

rozpiąć, rozpinać 1. r. c o — (n a c z y m) ⟨*rozciągnąć, rozciągać; rozpostrzeć, rozpościerać*⟩: r. drut (między słupami). **2.** r. gobelin na ścianie ⟨*zawiesić(-szać)*⟩. **3.** r. mundur, palto; kołnierzyk, koszulę (na szyi) ⟨*odpiąć, odpinać; rozchylić(-ać)*⟩. **4.** r. namioty ⟨*rozbi(ja)ć*⟩: Dowództwo rozpięło namioty pod kępą przysadzistych sosen. *Putr. Wrzes. 262.* **5.** r. parasol ⟨*otworzyć, otwierać*⟩. **6.** r. płótno (na sztalugach), transparent (na drążkach) ⟨*umocować w stanie rozpiętym; naciągnąć, naciągać*⟩. **7.** r. ramiona *przen.*: Smreki rozpinają swe wykoronkowane, bogate ramiona. *Zap. G. Mił. 181.* **8.** r. skrzydła ⟨*rozpostrzeć, rozpościerać, rozwinąć, rozwijać*⟩: Już bocian przyleciał do rodzinnej sosny i rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny. *Mick. Tad. 304.* **9.** r. sieć a. sieci (na tykach) ⟨*rozwiesić, rozwieszać*⟩. **10.** r. włosy ⟨*rozpuścić, rozpuszczać*⟩. **11.** r. żagle ⟨*rozwinąć, rozwijać*⟩. **12.** *przen.* r. kogo na krzyżu ⟨*męczyć, dręczyć*⟩: Podsycać tylko nauką pragnienia i żadnego z nich nie zadowolić — to męczarnia, która więcej człowiekowi skradła szczęścia i więcej mu podsunęła udręczeń, niż niejeden krzyż, na którym go rozpinano. *Święt. A. Dum. 1.*

rozpierać, rozeprzeć Buta, duma, próżność, pycha; ciekawość; niecierpliwość, radość (uczucie radości) rozpiera kogo a. rozpiera komu pierś, serce ⟨*ktoś doznaje jakiegoś stanu, uczucia, okazuje jakiś stan, jakieś uczucie w sposób widoczny*⟩.

rozpierać się, rozeprzeć się 1. r. się dumnie, gnuśnie, niedbale, pysznie, szeroko, wygodnie; r. się łokciami ⟨*rozwalać(-ić) się; rozkładać się, rozłożyć się*⟩. **2.** r. się n a c z y m, w c z y m [częściej *dk.*]: r. się na krześle, na kanapie, w fotelu, w powozie. **3.** r. się we drzwiach (np. nogami) ⟨*zaprzeć się*⟩. **4.** *daw.* Rozpierać się o co ⟨*toczyć spór*⟩: Trzej bracia [...] rozpierają się sądownie o część spadkową. *Mech. Wym. III, 396.* **5.** *daw.* Rozpierać się o co orężem ⟨*rozstrzygać spór orężnie*⟩. **6.** Koń, szkapa rozpiera się ⟨*słabnie, pada ze zmęczenia, z wyczerpania*⟩: Nagle pan Zagłoba poczuł, że koń poczyna się pod nim rozpierać. *Sienk. Ogn. II, 213.*

rozpiętość 1. r. cen ⟨*różnica między cenami najwyższymi i najniższymi*⟩. **2.** r. głosu ⟨*skala*⟩. **3.** r. kroku; skrzydeł ⟨*długość; szerokość*⟩. **4.** r. miary wierszowej, wiersza; tematów ⟨*różnorodność, bogactwo*⟩. **5.** r. m i ę d z y c z y m a c z y m: Rozpiętość między szybszym tempem rozwoju przemysłu a wolniejszym wzrostem produkcji rolnej nie może być zbyt wielka. *Minc Osiąg. 86.* **6.** Most rozpiętości [nie: o rozpiętości] x metrów. *SPP.*

rozpięty 1. r. guzik, płaszcz, r-e palto ⟨*nie zapięty(-e)*⟩: Chodzić w rozpiętej (na szyi) koszuli, w rozpiętym palcie, płaszczu. **2.** r. żagiel ⟨*rozwinięty*⟩. **3.** *przen.* Cisza rozpięta nad ogrodem, nad miastem itp. Łuk tęczy rozpięty na niebie. Noc rozpięta wśród gwiazd. **4.** r. na krzyżu ⟨*o Chrystusie*⟩. **5.** Z rozpiętymi ramionami (stać przy drodze) ⟨*o krzyżu*⟩.

rozpinać p. **rozpiąć**

rozpisać, rozpisywać 1. r. listy ⟨*popisawszy rozesłać*⟩: Rozpisałem listy do różnych przyjaciół i krew-

nych. *Kras. SW.* **2. r.** konkurs, podatek, pożyczkę, subskrybcję, wybory ⟨*ogłosić*⟩: Rozpisał subskrypcję na wydawnictwo i zyskał 800 prenumeratorów. *Bar Kum. 194.* **3. r.** wybory do sejmu, do rad narodowych. **4. r.** role ⟨*przepisać każdą rolę osobno; rozdzielić role między aktorów*⟩: W ciągu dnia sztuka była przeczytana, w trzech dniach role rozpisane, a w niespełna miesiąc premiera! *Boy Flirt V, 266.* **5. r.** utwór muzyczny na głosy ⟨*rozdzielić na poszczególne głosy lub instrumenty*⟩: [Bach] na każdą niedzielę i na każde święto musi skomponować, zinstrumentować, rozpisać na głosy, przygotować i wykonać nową kantatę. *Iwasz. J. Bach 41.* **6.** *daw.* r. (c o) p o k i m, p o c z y m ⟨*zarządzić pismem*⟩: Rozpisał po wszystkich ziemiach koronnych, aby się każdy szlachcic miał do broni. *Narusz. Hist. VI, 28.*

rozpisać się, rozpisywać się 1. r. się długo, szeroko; na tomy ⟨*dużo*⟩: Rozpisałem się długo, a zamierzyłem był tylko napisać: Autorowi „Irydiona" na pamiątkę „Balladynę" poświęca Juliusz Słowacki. *Słow. Ballad. 9.* Można by się na całe tomy rozpisać, gdyby chodziło o wyczerpanie całości. *Tyg. Ilustr. 197, 1863.* **2.** *pot.* **r. się** na dobre ⟨*pisać szczegółowo, o wszystkim*⟩: I teraz dopiero rozpisała się Władka na dobre: kiedy kto wychodzi i kiedy wraca, co się tu robi w domu, co się je. *Bogusz. Węże 35.* **3. r. się** n a d c z y m, o c z y m: Co w tej wspólnej pielgrzymce na drodze znajdują, nad tym się nie rozpiszę. *Sienk. Mieszan. 51.* Gazety rozpisały się szeroko o tym zabójstwie. *Reym. Now. IV, 161.*

rozpłynąć się, rozpływać się 1. r. się jak cień ⟨*zniknąć, znikać*⟩. **2. r. się** c z y m ⟨*rozlać się w kształt czego*⟩: Pióro przedarło papier i kropla atramentu rozpłynęła się długim kleksem. *Par. Król 191.* **3.** Rozpływa się c o w c z y m; p o c z y m: Dźwięk rozpływa się w powietrzu, w ciszy. Bujny warkocz swobodnie rozpłynął się po ramionach. *Gosz. Pow. 220.* Rozlana woda rozpłynęła się po podłodze. **4.** Rozpływać się n a d k i m, n a d c z y m ⟨*zachwycać się kim, czym*⟩: Rozpływał się nad gmachem opery, zwłaszcza jeśli chodzi o kulisy i budynki pomocnicze. *Breza Uczta 49.* Jakbyś się tu rozpływała nad tą muzyką. *Słow. Listy I, 39.* **5. r. się** w c z y m: **r. się** w powietrzu, w ciszy (o dźwięku); we mgle, w ciemnościach (o przedmiotach). Pokój tonął w mroku, w którym niewyraźnie rozpływały się kontury sprzętów. *Mostow. Kariera 21.* **6. r. się** w ustach, *rzad.* na języku ⟨*o smacznych potrawach, owocach itp.*⟩: Zagryźcie no teraz tym placuszkiem z serem, mówię wam, że rozpływa się w ustach. *Reym. Ziemia 41.* Ser tak kruchuchny, żeby się niemal na języku rozpłynął. *Troc.* **7. r. się** we łzach, *daw.* łzami: Jagienka na tę zapowiedź kasztelanowej rozpłynęła się we łzach. *Kaczk. Olbracht. II, 87.* Łzy same do ócz mi niewstrzymane biegą, jak gdybym łzami rozpłynąć się chciała. *Zmor. Poezje 14.* **8.** Rozpływać się w podziękowaniach, pochwałach, komplementach, przeprosinach, uprzejmościach, zachwytach itp.; *daw.* **r. się** o d c z e g o: Zrazu się rozpływał w uprzejmościach. *Putr. Wrzes. 252.* Ten sam człowiek, który rozpływał się od czułości, w Trybunale wydzierał swej ulubionej cały majątek. *Sztyrm. Pow. I, 99.* **9.** *książk.* Dusza czyja rozpływa się w smutku ⟨*ktoś doznaje smutku; bardzo się smuci*⟩: Dusza moja rozpływała się w smutku nad morzem. *Przybysz. SW.* **10.** Serce (czyje) rozpływa się w kim, komu, dla kogo a. rozpływa się w najszlachetniejszych uczuciach (dla kogo) ⟨*ktoś doznaje najszlachetniejszych uczuć wobec kogo, ma dla niego najszlachetniejsze uczucia*⟩: Tak się w nim serce rozpływa, jak gdy tajemnie rękę młodzieńca ściśnie kochanka wstydliwa. *Mick. Ball. 23.* **11. r. się** w uśmiechu; rozpływać się w uśmiechach: Twarz doktora W. rozpłynęła się w uśmiechu. *Hertz P. Sedan 44.* **12.** Fortuna, spuścizna, rozpływa się; pieniądze rozpływają się ⟨*rozchodzi się; rozchodzą się*⟩: Ogromna spuścizna po rodzicu rozpłynęła się. *Rol. SW.*

rozpocząć, rozpoczynać 1. r. c o: r. badania, budowę czego, dyskusję, działalność, druk (książki), karierę, kurację, oblężenie, ogień (z dział), nowe życie, partię szachów, podróż, poszukiwania, pracę, produkcję (czego), rozmowę, śledztwo, układy, walkę, wojnę itp. **2. r.** c o — c z y m, o d c z e g o: r. przemówienie pytaniem a. od pytania; od stwierdzenia czego.

rozpogodzić (się) 1. r. czoło, oczy, twarz; *poet.* lica, oblicze ⟨*rozweselić, rozchmurzyć*⟩: Słowa te w oka mgnieniu rozpogodziły mu czoło. *Jank. Wspom. 45.* **2.** Niebo się rozpogodziło ⟨*nastała pogoda, zrobiło się pogodnie*⟩. **3.** Czoło się komu rozpogodziło; twarz się komu (a. czyja) rozpogodziła ⟨*ktoś poweselał*⟩.

rozporządzenie 1. r. fiskalne, ministerialne, ochronne, policyjne, rządowe, specjalne, szczegółowe, urzędowe, wewnętrzne, wojskowe, wykonawcze. **2.** Ostatnie **r.**; r. testamentowe a. r. ostatniej woli ⟨*testament*⟩. **3. r.** ministra, rządu. **4. r.** c z y m: Umarł nagle, nie zostawiając żadnego rozporządzenia swoim majątkiem. *Kaczk. Grób II, 11.* **5. r.** c o d o c z e g o: Bywało, że umierający zostawiali rozporządzenie co do swego pogrzebu. *Bystr. Dzieje II, 92.* **6. r.** o c z y m: **r.** o handlu w dni świąteczne. **7. r.** z dn. ...: **r.** ministra szkolnictwa wyższego z dnia tego i tego. **8.** Tekst rozporządzenia. **9.** Do dalszego rozporządzenia (strzec, zatrzymać kogo). **10.** Stosownie do rozporządzenia (postarać się o co; wszcząć co, wykonać co). **11.** Na mocy, na zasadzie, na podstawie rozporządzenia, z rozporządzenia; *daw.* z mocy rozporządzenia: Został zdemobilizowany na mocy rozporządzenia mieszanej komisji demobilizacyjnej. *Koźn. Dzies. 262.* Nie wie, czy z rozporządzenia Rządu Narodowego, czy też z własnego natchnienia począł tworzyć kawalerię. *Błoń. Pam. 393.* Czynili to [...] z mocy rozporządzenia niegdyś Karola W.[ielkiego]. *Mac. Pam. I, 80.* **12.** Dać, oddać, mieć co do rozporządzenia: Pan Jędrzej oddał mu do rozporządzenia ujeżdżonego przez siebie wierzchowca. *Dygas. Piszcz. I, 169.* **13.** Czekać na czyje **r.**; odwoł(yw)ać; ogłaszać, ogłosić; omijać, ominąć; pisać; (wy)dać, (wy)dawać; wypełni(a)ć czyje **r.**, zostawi(a)ć **r.**: Wydawała rozporządzenia, lecz zanim ktokolwiek zdążył je wykonać, brała się do roboty sama. *Dąbr. M. Noce II, 45.* **14.** *daw.* Robić **r.** ⟨*testament*⟩. **15.** Poddać się rozporządzeniu. **16.** Wprowadzić, zaprowadzić co rozporządzeniem: Regencja opolska rozporządzeniem z 20 września 1872 r. zaprowadziła we wszyst-

kich szkołach język niemiecki jako wykładowy. *Piw. Hist. 33.* **17.** Zasłaniać się rozporządzeniem. **18.** Trzymać się rozporządzenia: Ściśle się trzymał rozporządzenia kasztelanowej i pogrzeb był dla nas upokarzający. *Krasz. Pam. 112.* **19.** Oddać co (się) w czyje rozporządzenie. **20.** Oddać się do czyjego rozporządzenia, *daw.* pod czyje rozporządzenie. **21.** Być, znajdować się: mieć co w czyim rozporządzeniu: Zapędziłem do pracy wszystkich, nawet piechotę, która była w moim rozporządzeniu. *Małysz. Listy 204.* **22.** Rządziła domem, miała w swym rozporządzeniu całe kobiece gospodarstwo. *Krasz. Opow. 279.* **23.** r. dotyczy czego (kogo), przewiduje co, przychodzi skąd, traci moc, ukazuje się, wychodzi, *przestarz.* wychodzi od kogo: W prasie ukazało się rozporządzenie władz o zamianie trzech pożyczek amerykańskich na Państwową Pożyczkę Konwersyjną. *Brand. K. Antyg. 243.*

rozpoznanie **1.** Dobre, gruntowne r. (terenu); właściwe r., r. sekcyjne (choroby); r. przyczyny zgonu. **2.** r. choroby ⟨*diagnoza*⟩. **3.** r. rzeczy skradzionej, sprawcy (napadu) ⟨*zidentyfikowanie*⟩. **4.** r. terenu, położenia, pozycji (nieprzyjaciela) ⟨*zapoznanie się z terenem itd.*⟩. **5.** Dokonać rozpoznania. **6.** Odesłać sprawę do ponownego rozpoznania sądowi a. przez sąd (I instancji) ⟨*do ponownego rozpatrzenia*⟩. **7.** Przeprowadzić, ułatwić, utrudnić, (z)robić r. czego; wybrać się na r. (np. terenu).

rozpraszać, rozproszyć **1.** *rzad.* Rozpraszać blask, światło ⟨*szerzyć; rozsiewać*⟩: Tylko gdzieniegdzie rozpraszała swój cichy blask gwiazda samotna. *Żer. Ludzie II, 188.* **2.** r. ciemności, mrok ⟨*zmniejszać(-yć)*⟩. **3.** r. mgłę ⟨*rozpędzać(-ić)*⟩. **4.** r. myśli, uwagę (czym) ⟨*odrywać, oderwać od czego*⟩: Oczy jej świeciły, rozproszonych biciem serca myśli nie mogła skupić. *Sewer Zyzma 57.* **5.** r. niepokój, nudę, obawy, smutek, wątpliwości ⟨*(s)powodować ich usunięcie, ustąpienie; rozwi(ew)ać*⟩. **6.** r. swe siły ⟨*rozdrabniać, rozdrobnić*⟩. **7.** r. k o g o, c o ⟨*rozpędzać(-ić)*⟩: r. nieprzyjaciela; pochód, tłum, wojsko, zgromadzenie. **8.** r. kogo, co na przestrzeni, na wielkiej przestrzeni; na wszystkie strony, na cztery wiatry; r. po okolicy, po lasach; w rozmaitych kierunkach.

rozprawa ● **1.** Gruntowna, naukowa, teoretyczna, uczona r. ⟨*dysertacja, praca naukowa*⟩. **2.** r. ekonomiczna, filologiczna, filozoficzna, literacka, polityczna itp.; r. seminaryjna; r. doktorska, habilitacyjna, kandydacka, magisterska. **3.** r. na temat czego a. na temat związany z czym: r. na temat nauczania mowy głośnej głuchoniemych; r. na temat związany z Tatrami. **4.** r. o c z y m: r. o rozmnażaniu się grzybów. **4a.** r. z c z e g o, z z a k r e s u c z e g o: r. z fizyki, z astronautyki; z zakresu sztuki, historii literatury. **5.** r. przeciw, przeciwko komu, czemu; w obronie kogo, czego: Wystawił na dysputę publiczną rozprawę przeciwko Kartezjuszowi, a w obronie Arystotelesa. *Smol. W. Przewrót 38.* **6.** Autor, język, tezy rozprawy. **7.** Obrona rozprawy: Odbyła się obrona rozprawy kandydackiej. *Myśl Filoz. 1, 1954, s. 320.* **8.** Bronić rozprawy. **9.** Czytać, drukować, (na)pisać, ogłosić (drukiem), opublikować, poświęcić komu, czemu; wydać, zamieścić gdzie (np. w czasopiśmie) rozprawę: Przekładowi [„Giaura"] Mickiewicza poświęcił w r. 1935 osobną wnikliwą rozprawę Józef Ujejski. *Szmydt. Mick. 129.*

● **10.** Burzliwa, publiczna r. ⟨*debata, dysputa, spór*⟩. **11.** r. sejmowa a. sejmu, parlamentarna a. parlamentu. **12.** r. c o d o c z e g o, n a t e m a t c z e g o (k o g o), na jakiś temat: Starsi rozprawy na ten temat nigdy nie wyczerpany prowadzili. *Jun. Dworek 27.* **13.** r. n a d c z y m: W ciele prawodawczym toczono rozprawy nad projektem zmiany niektórych artykułów kodeksu karnego. *Tyg. Ilustr. 187, 1863.* **14.** r. o c z y m: Pierwszy objaw troskliwości o lud wiejski spostrzegamy podczas rozpraw o podatku tymczasowym. *Korzon Wewn. I, 434.* **15.** r. p o m i ę d z y k i m: Wywiązała się w sejmie obszerna nad oświatą ludu pomiędzy posłami rozprawa. *Pszczółka 14, 1880, s. 105.* **16.** r. z k i m: Był na obiedzie [...] i miał żwawą rozprawę z panem dyrektorem. *Rul. Wspom. 54.* **17.** Przebieg, przedmiot, tok rozprawy. **18.** Doprowadzić do rozprawy. **19.** Otworzyć, zamknąć nad czym r-y (w sejmie). **20.** Przysłuchiwać się rozprawie. **21.** Puścić się na rozprawę; zapuścić się z kim w r-y o czym, nad czym ⟨*na debatę, w debaty*⟩. **22.** Toczyć (poważne) r-y: Ze stróżem głośne toczyła rozprawy lub przekomarzała się z lokatorami. *Tyg. Ilustr. 146, 1870.* **23.** Wdać się w rozprawę. **24.** Wyzywać kogo na rozprawę. **25.** r-y (nad czym) toczą się.

● **26.** r. sądowa a. sądu ⟨*sprawa, przewód*⟩. **27.** r. apelacyjna, kasacyjna; r. główna; r. przy drzwiach zamkniętych. **28.** r. o c o: r. o bigamię, o kradzież, o zabójstwo. **29.** r. przeciw a. przeciwko komu: Rozprawa przeciw Karolowi odbyła się w miejscowym sądzie. *Pytl. Pożegn. 200.* **30.** Bieg, przebieg, termin rozprawy. **31.** Sala rozpraw. **32.** Odroczyć, prowadzić, przeprowadzić, wyznaczyć, zarządzić rozprawę. **33.** Przystąpić do rozprawy. **34.** Stawić się, wezwać (świadków) na rozprawę. **35.** Zamknąć rozprawę ⟨*zakończyć przewód*⟩: Sędzia zamyka rozprawę i wydaje wyrok. *Kutrz. Wstęp 142.* **36.** r. odbywa się, toczy się (przeciw komu), zaczyna się.

● **37.** *książk. przestarz.* Ciężka, krwawa, ostateczna, stanowcza, śmiertelna, walna r. ⟨*walka*⟩. **38.** r. orężna, rycerska, zbrojna. **39.** r. honorowa ⟨*pojedynek*⟩. **40.** r. z k i m: Spory zamilknąć, walki stronnictw ucichnąć muszą, gdy następuje rozprawa z najeźdźcą. *Gill. Wspom. 26.* **41.** Dochodzi, przychodzi do rozprawy. **42.** Przygotow(yw)ać się, sposobić się, stanąć do rozprawy.

rozprawiać **1.** r. głośno, gorąco, gwarnie, poważnie, publicznie, szeroko, żywo; po cichu; z ożywieniem, ze swadą ⟨*dysputować, debatować; gawędzić*⟩. **2.** r. na jakiś temat: r. na temat wyborów. Rozprawiano na temat rozwoju oświaty między ludem. **3.** r. n a d c z y m: Szlachta poczęła rozprawiać nad wiadomościami. *Sienk. SPP.* **4.** r. o k i m, o c z y m: r. o polityce, o sporcie, o nauce, o literaturze, o gospodarstwie. **5.** r. z k i m, z e s o b ą, m i ę d z y s o b ą — o c z y m: r. z przyjaciółmi — o teatrze.

rozprawić się, rozprawiać się r. się z k i m, z c z y m ⟨*załatwić się, porachować się*⟩: r. się z przeciwnikami; z argumentami, z zarzutami przeciwni-

ków (oponentów): Nałkowski pierwszy rozprawił się w naszej literaturze z ludomanią. *Jakub. SPP. pot.* Czekaj, rozprawię ja się z tobą! będzie kij w robocie! ⟨*pogróżka*⟩.

rozprężenie r. gazów; mięśni ⟨*rozluźnienie*⟩.

rozproszyć p. **rozpraszać**

rozprzężenie 1. Ogólne, powszechne, zupełne r.; r. moralne, nerwowe, wewnętrzne ⟨*rozstrój, dezorganizacja*⟩. 2. r. c z e g o: r. karności, obyczajów; organizmu; porządku publicznego, stosunków rodzinnych. 3. r. w c z y m: r. w armii, w państwie, w rodzinie. 4. Popaść w r. (np. o armii), powodować, przeżywać, wywoływać r. 5. r. następuje, objawia się czym; panuje gdzie, w jakim kraju; wszczyna się, wzmaga się.

rozpuk Śmiać się do rozpuku: Opowiadał tak śmieszne anegdoty, że trzeba było się śmiać do rozpuku. *Sztyrm. Pow. II, 254.*

rozpusta 1. Bezecna, bezwstydna, dzika, grzeszna, jawna, lubieżna, wyrafinowana, wyuzdana r.; pijacka r. 2. Dom rozpusty ⟨*lupanar*⟩. 3. Siedlisko rozpusty. 4. Orgie rozpusty. 5. (Twarz) napiętnowana rozpustą. 6. Brnąć, rzucać się w rozpustę. 7. Nurzać się, (u)grzęznąć w rozpuście. 8. Oddawać się rozpuście: Pił koniak, grał w karty i w ruletę albo oddawał się rozpuście. *Prus Lalka II, 237.* 9. Otrząsnąć się, wyrwać się z rozpusty. 10. Puścić się na rozpustę. 11. Szerzyć rozpustę. 12. Szukać rozpusty. 13. r. dzieje się, panuje, zapanowuje gdzie.

rozpuszczać, rozpuścić 1. r. c o (w c z y m) ⟨*robić roztwór, pot. też: roztapiać, roztopić*⟩: r. proszek w wodzie, cukier w herbacie; r. lód ⟨*roztopić*⟩. 2. r. c o ⟨*zwalniać, zwolnić; (z)luzować; rozwijać, rozwinąć*⟩. 3. r. bat, bicz ⟨*rozwijać; rozwinąć*⟩; *przen.* Węgierski [...] rozpuszcza bicz satyry i smaga nim. *Siem. L. Portr. I, 155.* 4. r. cugle, wodze ⟨*zwalniać, zwolnić*⟩; *przen.* r. wodze fantazji, wyobraźni: Opinia publiczna rozpuściła wodze swej wyobraźni, zapowiadając mnóstwo zmian w administracji. *Tyg. Ilustr. 194, 1863.* 5. *daw.* r. głos ⟨*podnosić, podnieść*⟩: Czegoż on się tak drze? Ja przed frontem nie pozwalałem sobie rozpuszczać takiego głosu. *Bał. Dom 85.* 6. r. grzywę, ogon, skrzydła ⟨*puszczać(-ścić) wolno*⟩. 7. *posp.* r. język, ozór, pysk, gębę; r. język itp. jak wiatrak, jak kołowrót ⟨*bardzo dużo mówić*⟩: Kobieta taka, co jak gębę rozpuści, to trzeba za dziesiątą granicę uciekać. *Jun. Bracia 15.* Rozpuściłem język jak kołowrót, starając się tylko mówić głośno i jasno. *Sienk. III, 32.* 8. r. konie ⟨*puszczać(-ścić) wolno*⟩. 9. r. nogi ⟨*iść prędko*⟩: Pan Longinus rozpuścił teraz swoje długie nogi i szedł jak olbrzym depcąc krze. *Sienk. Ogn. IV, 128.* 10. *daw.* r. pióro ⟨*pisać swobodnie*⟩: Przewidując, że krytykowani czytać tego nie będą, tym spokojniej mogłem rozpuścić pióro. *Lel. Bibliot. 250.* 11. r. szaty ⟨*rozpinać, rozpiąć; rozwiąz(yw)ać*⟩. 12. r. szew, zakładkę, ubranie ⟨*poszerzać(-yć)*⟩: Rozpuści się tylko parę szwów i na pana Kichalskiego będzie pasował. *Prus Now. II, 173.* 13. r. wieści, pogłoski, wiadomości itp. ⟨*rozprzestrzeni(a)ć; rozszerzać(-yć); rozpowszechniać(-ić)*⟩: Zręcznie rozpuścił po salonach wieść o stosunkach młodego polskiego grafa z księżną. *Choj. Alkh. I, 115.* 14. r. włosy, warkocze, sploty ⟨*rozplatać, rozpleść; puszczać, puścić wolno*⟩. 15. r. żagle, chorągwie ⟨*rozwijać, rozwinąć*⟩. 16. r. co na wiatr (włosy, skrzydła, żagle, chorągwie itp.): Rozpuściła na wiatr włoski i łzami skropiła lica. *Mick. Ball. 25.* 17. r. k o g o ⟨*zwalniać, zwolnić*⟩: r. wojsko, żołnierzy, uczniów (ze szkoły). - Młodzież rozpuścił do domów i otworzył publiczne wykłady dopiero wtedy, gdy się horyzont polityczny zupełnie rozjaśnił. *Karw. Szkice 105.* 18. r. oddziały, jezdnych itp. na różne strony, na wszystkie strony, na cztery strony świata rozsyłać, rozesłać ⟨*(s)kierować*⟩: Rozpuścił na różne strony jezdnych polecając każdemu kierowanie się na odgłos pobudek. *Choj. Alkh. IV, 193.* 19. *hist.* r. zagony ⟨*kierować oddziały w różne strony*⟩: Wojska szły [...] nie rozpuszczając zagonów na rabunki. *Krasz. SW.* 20. r. k o g o ⟨*rozpieścić, rozgrymasić*⟩: r. kogo jak bicz dziadowski, r. na nic: Syna rozpuścił ⟨*popuścił synowi*⟩. *Troc.*

rozpuszczony 1. r. chłopak; r-e dzieci jak dziadowski bicz ⟨*niezdyscyplinowany(-e)*⟩: Dzieci to już całkiem źle chowają, takie to rozpuszczone, jak bicz dziadowski. *Grusz. Ar. Tys. 251.* 2. *daw.* r. kapelusz ⟨*z dużym rondem*⟩. 3. Z rozpuszczonymi włosami ⟨*z rozplecionymi, rozwiązanymi*⟩: Do salonu wbiegła Idalka, z rozpuszczonymi do połowy włosami. *Orzesz. Bieguny 150.*

rozpuścić p. **rozpuszczać**

rozpuścić się r. się jak dziadowski bicz ⟨*rozswawolić się, rozhultaić się, rozbisurmanić się*⟩: Obicki się rozpuścił jak dziadowski bicz. *Perz. SPP.*

rozrabiać, rozrobić 1. r. glinę, ciasto, wapno, farbę ⟨*(roz)mieszać*⟩. 2. r. c o — c z y m: r. proszek — wodą — na pastę. r. błoto nogami. 3. Ktoś rozrabia ⟨*awanturuje się; podjudza, podbechtuje kogo*⟩: A on tylko się podlizywał, że wstyd słuchać, albo rozrabiał, że złość brała. *Twórcz. 8, 1953, s. 47.*

rozrachunek 1. Ostateczny r.; r. bezgotówkowy, gospodarczy: Pracować na zasadach rozrachunku gospodarczego (o instytucjach, spółdzielniach, przedsiębiorstwach). 2. *przen.* r. ideowy (pisarza); rozrachunki (poety, pisarza) z rzeczywistością, z wojną, z epoką. 3. r. m i ę d z y k i m a. m i ę d z y k i m a k i m: r-i między państwami; między przedsiębiorstwem a bankiem. 4. Mieć z kim r-i (handlowe, pieniężne); *przen.* mieć z kim r.: Oho! mam ja z języczkiem tej pani dawny rozrachunek. *Chodź. SW.* 5. Być na rozrachunku; dokonać rozrachunku z kim; *przen.* Sienkiewicz ani chciał, ani dokonał surowego rozrachunku z epoką, w której jaskrawo uwidaczniał się upadek Rzeczypospolitej. *Polonist. 4, 1954, s. 9.* 6. Przyjść do rozrachunku (zwykle nieosobowo): przychodzi, przyszło do rozrachunku (między kim a kim).

rozruch 1. Groźne, krwawe, lekkie, lokalne, poważne, wewnętrzne, zbrojne r-y ⟨*zaburzenia, zamieszki*⟩. 2. r-y chłopskie, robotnicze, studenckie. 3. r. kopalni, maszyny, silnika, turbiny itp. ⟨*puszczenie w ruch, uruchomienie*⟩. 4. Rozpętać, wszcząć, wywołać, wzniecić r-y, *daw.* r.; (s)tłumić, uśmierzyć, zażegnać r-y. 5. Przychodzi, przyszło (gdzie) do rozruchów. 6. r-y następują, powstają, wybuchają. 7. *przestarz.* r. powstaje, staje się gdzie ⟨*zamiesza-*

nie⟩: W całej kamienicy powstał rozruch i popłoch ogromny. *Tyg. Ilustr. 199, 1863.*

rozrywać p. **rozerwać**

rozrywka 1. Doskonała, godziwa, najmilsza, popularna, przyjemna, przyzwoita, wesoła **r.**; niewybredne **r-i**; **r-i** kulturalne, towarzyskie, umysłowe; **r.** po pracy. **2.** Dla rozrywki (robić co): Grać w karty dla rozrywki. **3.** Gonić za rozrywkami. **4.** Coś jest, staje się czyją (jedyną, niemałą itp.) rozrywką: Teatr był ich jedyną rozrywką. *Jun. Wod. 22.* **5.** Lubić co nad wszelkie rozrywki: Nad wszelkie rozrywki lubiła teatr. *Prus Emanc. III, 151.* **6.** Potrzebować, nie odmawiać sobie, używać rozrywki a. rozrywek. **7.** Szukać rozrywki, znaleźć rozrywkę w czym. **8.** Traktować co jako rozrywkę.

rozrzucać, rozrzucić 1. r. c o: **r.** odezwy, ulotki itp. ⟨*rozdawać, rozpowszechniać, kolportować*⟩. **2. r.** ręce, ramiona ⟨*rozpościerać, rozpostrzeć, rozkładać, rozłożyć*⟩: Spał na wznak rozrzuciwszy ręce jak chłop utrudzony. *New. Pam. 305.* **3.** Rozrzucać rękoma ⟨*rozkładać ręce*⟩: Począł kręcić głową i rozrzucać rękoma, jakby mu tchu brakło. *Prus Plac. 193.* **4. r.** c o — c z y m — p o c z y m ⟨*rzucać na wszystkie strony, rzucając rozpraszać, rozproszyć*⟩: **r.** nawóz widłami po polu. **r.** niedopałki papierosów po podłodze. **5. r.** pieniądze, srebro, złoto (garściami) ⟨*rozd(aw)ać; szafować, szastać pieniędzmi*⟩.

rozrzucony 1. r-e włosy ⟨*rozplecione, w nieładzie*⟩. **2. r-e** utwory, poezje itp. po dziennikach, czasopismach itp. ⟨*zamieszczone, drukowane*⟩: Zaleskiego poezje rozrzucone po dziennikach warszawskich i noworocznikach, dotąd razem zebrane nie były. *Mick. Listy II, 9.* **3. r.** w tyralierę (oddział) ⟨*uszykowany, uszeregowany*⟩: Szli w dwa rzędy, szeroko rozrzuceni w tyralierkę. *Strug Ojc. 44.*

rozsadzać, rozsadzić 1. r. c o — c z y m: **r.** zwały kry, skały (dynamitem) ⟨*rozrywać, rozerwać; spowodować rozpęknięcie, rozerwanie na kawałki*⟩. **2. r.** k o g o n a c z y m, w c z y m ⟨*rozmieszczać(-ścić)*⟩: **r.** uczniów w ławkach (a. na ławkach); gości przy stole. **3. r.** warzywa (flance) po zagonach. **4.** Coś rozsadza komu czaszkę, głowę: Ból rozsadza (komu) czaszkę, głowę. Troski rozsadzają (komu) mózg. Myśli niesłychane, myśli szalone rozsadzały mu czaszkę. *Mark. W. Mity 133.* **5.** Coś rozsadza kogo a. komu pierś, serce: Rozsadzała go radość, pycha, ambicja. Szczęście rozsadza komu pierś(-si), serce. **6.** Reumatyzm rozsadził komu kostki ⟨*spowodował opuchnięcie*⟩. **7.** *przen.* Treść rozsadza formę.

rozsądek 1. Chłodny, chłopski, praktyczny, trzeźwy, zdrowy, zimny **r.**: [Autor] nic w tych delikatnych rzeczach nie wypowiada takiego, czego by zdrowym rozsądkiem nie można skontrolować. *Borowy Studia II, 192.* **2.** Głuchy na głos rozsądku. **3.** Małżeństwo z rozsądku. **4.** Być w zgodzie z rozsądkiem. **5.** Kierować się, powodować się rozsądkiem a. dać się powodować rozsądkowi. **6.** Mieć; odbierać, odebrać komu; okaz(yw)ać; (s)tracić; zachow(yw)ać **r.**: Trzeba by nie mieć rozsądku, żeby w tym jego przyjściu upatrywać jakieś podejrzane konszachty. *Dąbr. M. Noce II, 243.* Ta kobieta odbiera mi resztę rozsądku. *Berent Fach. 192.* Strach odebrał im rozsądek. **7.** Mieścić się w granicach, przekraczać granice zdrowego rozsądku. **8.** Odwoł(yw)ać się do rozsądku; przemówić komu do rozsądku; pozbawić kogo, słuchać (głosu) rozsądku. **9.** Przeczyć zdrowemu rozsądkowi. **10. r.** dyktuje, radzi co komu: Robię to, co mi dyktuje rozsądek. *Żukr. Dni 116.* **11. r.** nakazuje co, głuchnie, przeważa, zwycięża. **12. r.** mówi, że...: Sam rozsądek mówi, że to byłoby najoszczędniejsze wyjście. *Dąbr. M. Noce II, 88.*

rozsiany r. n a c z y m, p o c z y m: Kwiaty rozsiane na łące a. po łące. Gwiazdy rozsiane po niebie.

rozsiewać r. plotki, wieści ⟨*rozpuszczać, rozgłaszać, rozpowszechniać*⟩.

rozstać się, rozstawać się 1. r. się z k i m, z c z y m ⟨*opuścić, opuszczać kogo, co; odejść, odchodzić od kogo, czego*⟩: **r.** się z rodziną, z dziećmi, z rodzinnym miastem; **r.** się z pamiątką rodzinną ⟨*być zmuszonym wyzbyć się jej*⟩. **2. r. się** z bieżnią, ze sportem ⟨*przestać biegać, uprawiać sport*⟩. **3. r. się** z myślą, z marzeniami o czym ⟨*przesta(wa)ć o czym myśleć, marzyć*⟩: Pomimo jednak pięćdziesiątego szóstego roku życia, który okrył mu głowę siwymi włosami, nie rozstawał się z myślą o małżeństwie. *Kosiak. Now. 18.* **4. r. się** z nadzieją ⟨*(s)tracić nadzieję*⟩. **5.** *książk.* **r. się** ze światem, z tym światem ⟨*umrzeć, umierać*⟩: A kiedy przyjdzie rozstać się ze światem, byś tego życia nie nazwał dramatem! *Grudz. Marz. 8.* **6. r. się** z zamiarem czego ⟨*(z)rezygnować z czego*⟩. **7.** *przestarz.* **r. się** z życiem ⟨*umrzeć; stracić życie*⟩: Rozstała się z życiem twoja małżonka i znalazłeś ciało nożem przebite? *Słow. Ballad. 177.* **8.** Nie rozstawać się z kim, z czym: a) ⟨*stale co mieć przy sobie; stale z kim obcować, przebywać*⟩: Nie rozstawać się z teczką z walizką itp.; nie rozstawać się z kim aż do śmierci; b) ⟨*stale co uprawiać; kontynuować*⟩: Nie rozstawać się z kieliszkiem ⟨*stale pić*⟩. **9.** Drogi czyje rozstają się ⟨*rozchodzą się*⟩.

rozstajny r-e drogi: Trzeba się było rozjechać na rozstajnych drogach: milcząc pożegnaliśmy się. *Żer. Dzien. III, 168.* *przen.* Być, stać, znaleźć się na rozstajnych drogach *p.* droga: Poczciwy los wszakże często w życiu przecina gordyjskie węzły i podaje rękę człowiekowi stojącemu na rozstajnych drogach. *Chłęd. Album 162.*

rozstawać się p. **rozstać się**

rozstawny 1. *sport.* Bieg **r.** ⟨*sztafeta*⟩. **2.** *przestarz.* **r-e** czcionki, **r.** druk ⟨*rozstrzelone(-y)*⟩: Co trzecie słowo było drukowane rozstawnymi czcionkami. *Chłęd. Pam. II, 102.* **3.** *przestarz.* **r-e** konie, pojazdy ⟨*pozostawiane w pewnych odległościach*⟩: Drogę odbywaliśmy szybko, bo na wszystkich głównych przestankach czekały na nas rozstawne konie. *Sienk. Now. IV, 57.* Na rozstawnych furach przybył batalion piechoty z trzema armatami. *Korzon Wewn. VI, 120.* **4.** Iść, chodzić rozstawnym krokiem ⟨*stawiając nogi szeroko*⟩: Potrącał ludzi idąc rozstawnym krokiem. *Rychl. Człow. 113.*

rozstąpić się, rozstępować się 1. r. się k o m u,

czemu; przed kim, przed czym; dokoła, wkoło, wokoło kogo, czego; na (we) dwie, na wszystkie strony; w lewo, w prawo ⟨*rozejść się, rozchodzić się; rozdzielić(-ać) się*⟩: Ludzie rozstępowali się dokoła niego. *Krasz. Jabł. I, 39.* Widzimy dragonów rozstępujących się w lewo i prawo. *Pam. powst. III.* **2. r. się** pod kim, pod nogami: Jeden skok na niepewne kry, które mogą rozstąpić się pod nogami — i będzie po wszystkim! *Cent. Odarpi 46.* **3.** Ziemia się pod kim rozstępuje, jakby się ziemia pod kim (pod nogami) rozstępowała, niech się ziemia rozstąpi pod kim ⟨*o niezwykłej sytuacji, o sytuacji bez wyjścia*⟩: Ledwie nieborak odzyskał zmysły, znowu zaczyna czuć, jakby mu się ziemia rozstępowała pod nogami. *Prus Far. I, 79.* **4.** (Że) rozstąp się, ziemio!: a) ⟨*o sytuacji trudnej, bez wyjścia, zwłaszcza o braku czego; o trudności znalezienia czego itp.*⟩: Do najpierwszego magazynu sukien zapotrzebował granatowego sukna. Rozstąp się, ziemio, ani jednego granatowego postawu. *Groza Róża 162.* Przepadł, rozstąp się ziemio, i nie wiem, gdzie go szukać! *SW*; b) ⟨*bardzo pięknie, nadzwyczajnie, zachwycająco*⟩: Tylko jeden skrzypek pod beczką siedzący grał tak, że rozstąp się, ziemio! *Konopn. Now. I, 80.*

rozstrojony r. instrument (np. fortepian). r-e nerwy.

rozstrój 1. Ciężki, ostry, silny, zupełny r. **2.** r. nerwowy, psychiczny, umysłowy. **3.** r. wewnętrzny (w państwie, w organizacji) ⟨*dezorganizacja, chaos*⟩. **4.** r. żołądka: Chorować na rozstrój żołądka. **5.** Cierpieć na r.; zdradzać (silny) r. **6.** Doprowadzić kogo, co do rozstroju. **7.** Dostać rozstroju. **8.** Pogłębić, powiększyć, wprowadzić (do czego) r. **9.** Popaść, wpaść, pogrążyć się w stan rozstroju: Chudł, nie sypiał i popadał w rozstrój coraz cięższy. *Żer. Dzieje II, 14.* **10.** Przyprawić kogo, co o r.

rozstrzelać, rozstrzeliwać 1. r. kogo — za co; gdzie; na miejscu; co którego ⟨*zabić strzelając, zgładzić*⟩: r. dezertera. Ludzie myśleli, że ich biorą do okopów, aż tu się rozeszło, że ich mają co dziesiątego rozstrzelać. *Dąbr. M. Noce IV, 438.* **2.** r. uwagę ⟨*rozpraszać*⟩: Za dużo jest już szczegółów, za dużo drobnostek uwagę rozstrzela. *Lamus 7, 1910, 373.*

rozstrzelanie 1. Śmierć, wyrok śmierci przez r. **2.** Iść, prowadzić, przeznaczyć, skazać kogo na r.: Jedno tylko, czego się domaga, jest, aby wróg [...] skazał go na śmierć żołnierską — rozstrzelanie. *Sokoln. Cztern. 255.* **3.** r. czeka kogo, grozi komu.

rozstrzelić r. litery ⟨*rozstawić, rozspacjować*⟩.

rozstrzelić się Głosy (wotujących) rozstrzeliły się ⟨*rozproszyły się; padły na różne listy, na różnych kandydatów*⟩.

rozstrzeliwać p. **rozstrzelać**

rozstrzelony r-e czcionki, litery; r. druk, wyraz; r-e pismo, zdanie ⟨*spacjowane, rozstawione*⟩: Zdania, nawet mniej ważne były rozstrzelonymi drukowane czcionkami. *Chłęd. Pam. II, 276.*

rozstrzygać, rozstrzygnąć 1. r. co — czym — o czym ⟨*(z)decydować*⟩: r. bitwę, losy czyje; pytanie, sprawy, spory, wątpliwości, zagadnienia, zwady itp.; r. (spór) bronią, orężem; r. (sprawę, spór itp.) arbitralnie, kolegialnie, polubownie, pomyślnie, samodzielnie, stanowczo; większością głosów; na czyją korzyść, stronę; na własną rękę; z korzyścią, z powodzeniem. - Zawsze przyjemniej nie wiedzieć, która chwila rozstrzygnie o naszym losie. *Brand. K. Sams. 120.* **2.** r. według, wedle czego: Wiedeń miał rozstrzygać wedle jednego planu dla całej monarchii. *Brück. Kult. IV, 16.* **3.** r. w czym: Stali się, owszem, instancją, rozstrzygającą w najważniejszych zagadnieniach. *Smol. W. Przewrót 249.* **4.** r., kto... co... który... czy...: Niechaj oręż rozstrzygnie, kto karku uchyli. *Mick. Wiersze 239.* Trudno mi rozstrzygnąć, czy moja niezdolność była dziedziczna [...] czy nabyta. *Krzyw. L. Wspom. 67.*

rozsypka 1. Bezładna, sromotna, zupełna r. **2.** Być w rozsypce. **3.** Cofać się, opuścić co, uciekać w rozsypce. **4.** Iść, pójść w rozsypkę ⟨*rozproszyć się; ulec rozproszeniu, dezorganizacji, zniszczeniu*⟩: Oddziały poszły w rozsypkę. *Zapał. Pam. II, 5.* Malborskie archiwum miejskie na początku tego [tj. XIX] wieku poszło w rozsypkę. *Kętrz. Ludn. XII.* **5.** *daw.* Uderzyć, uchodzić, uciekać rozsypką ⟨*w szyku rozrzuconym, luźnym*⟩: Postrzegł doświadczony Strojanowski, że tu najlepiej rozsypką uderzyć, kazał więc swoim pojedynczo [...] natrzeć. *Dzied. Lisow. II, 154.* **6.** *daw.* Walczyć na rozsypkę ⟨*walczyć po rozproszeniu się w pojedynkę*⟩: Rycerze po udrzeniu szeregiem walczyli na rozsypkę. *Moracz. Dzieje II, 162.*

rozszczepienie (się) **1.** Częściowe r. (światła). **2.** r. atomu ⟨*rozbicie*⟩. **3.** r. światła ⟨*rozłożenie na oddzielne barwy*⟩. **4.** r. (promienia) na barwy; pędu (rośliny) na liście. **5.** *przen.* r. ruchu reformacyjnego; władzy; społeczeństwa (na klasy). **6.** Ulegać rozszczepieniu.

roztargnienie 1. Nerwowe; miłosne, wielkie r. **2.** *daw.* Dla roztargnienia ⟨*dla rozrywki, dla przyjemności*⟩: Wyjechał do wód dla roztargnienia. *SWil.* **3.** Przez r. (zrobić co): Pozostawił laskę w budce telefonicznej przez roztargnienie. **4.** W roztargnieniu, z roztargnieniem (patrzeć, spojrzeć; (s)pytać; słuchać; grać, czytać itp.). **5.** *daw.* Czynić r. ⟨*dawać komu, stanowić dla kogo rozrywkę*⟩: Ponieważ spostrzegł, że towarzystwo czyni roztargnienie czasami córce [...] pozwolił więc odwiedzać ją niektórym osobom, godym zaufania. *Trent. Demon. 25.* **6.** Kłaść co na karb roztargnienia. **7.** Popaść, w r.: Wpadł w jakieś roztargnienie. Puszczał gęste kłęby dymu, nieraz prosto w moje oczy. *Sztyrm. Paliw. 224.* **8.** Tłumaczyć co roztargnieniem.

rozterka 1. Bolesna, ciężka, głęboka, szalona, ustawiczna, wieczna r.; r. duchowa, uczuciowa, wewnętrzna ⟨*stan niezdecydowania, niepewności, rozdwojenia*⟩. **2.** *daw.* r-i domowe ⟨*niesnaski*⟩; r-i literackie ⟨*spory*⟩. **3.** r-i religijne ⟨*wątpliwości*⟩. **4.** r. sumienia. **5.** r. między czym a czym (między wiedzą a porywami, między rozpaczą a nadzieją): W tej rozterce między rozpaczą a błyskiem niepewnej nadziei tracę zmysły. *Lam Głowy IV, 48.* **6.** Być (z czym) w rozterce: Być w rozterce z sumieniem. - Że ze światem jest w rozterce [...] było winne panny serce. *Lem. Czyn 120.* **7.** Pogrążyć

(kogo) w rozterce. **8.** Popaść, wpaść w rozterkę (myśli, uczuć): Popadał w rozterkę z sobą. *Kow. W. Rodz. 57.* **9.** *daw.* Siać r-i ⟨*szerzyć niesnaski*⟩: Który sieje rozterki między bracią. *Wuj. SW.* **10.** Szarpać się w rozterce z czym; znajdować się, żyć w rozterce: W ten sposób żyła w ciągłej rozterce. *Sienk. Quo II, 42.* **11.** *daw.* Wszczynać r-i z kim ⟨*spory, zwady*⟩. **12.** r. nurtuje kogo.

roztropność **1.** Wielka r.; r. życiowa. **2.** r. w czym: r. w postępowaniu; w decyzjach. **3.** Mąż, działacz, polityk pełen roztropności. **4.** Odznaczać się, wyróżniać się roztropnością. **5.** Wykaz(yw)ać r. **6.** Coś wymaga (wielkiej) roztropności. **7.** r. każe, nakazuje, radzi co komu: Roztropność każe wszystko i bacznie roztrząsać. *Kras. SW.* **8.** r. patrzy, wygląda komu z oczu.

roztrzęsiony **1.** r-a bryczka ⟨*rozklekotana*⟩. **2.** r-e nerwy ⟨*rozstrojone*⟩: Mieć, uspokajać roztrzęsione nerwy. **3.** r-e ręce ⟨*drżące (z irytacji, ze zdenerwowania)*⟩. **4.** r-e schody ⟨*rozchwiane*⟩. **5.** r-e włosy ⟨*rozpuszczone*⟩. **6.** r. czym ⟨*zdenerwowany, rozstrojony*⟩: Sabinka roztrzęsiona całym tym dniem, głodna, niespokojna o Jankę, poszłaby już dawno, ale jednocześnie nie może tak odejść. *Braun Lewanty 424.*

rozum **1.** Bystry, dojrzały, jasny, książkowy, męski, logiczny, niepospolity, oryginalny, otwarty, przenikliwy, tęgi, wielki, wyrobiony, wysoki, zimny, zrównoważony; głupi, krótki, kurzy, miałki, ograniczony, płytki, pospolity r. ⟨*o zdolności pojmowania, rozumowania, o umyśle; również o osobie bystrej lub ograniczonej pod względem umysłowym*⟩. **2.** Chłopski, obrotny, prosty, praktyczny, trzeźwy, zdrowy r. ⟨*rozsądek; roztropność; spryt*⟩: Wiedzieli, że nie zbywa panu Zagłobie na obrotnym rozumie i fortelach. *Sienk. Pot. III, 96.* **3.** Czysty r. *p.* czysty. **4.** r. polityczny: Zbyt wiele mieli oni taktu i politycznego rozumu, aby swą niechęć do króla jawnie pokazywać. *Kalin. St. Aug. I, 249.* **5.** Na mój r., na mój głupi r.; jak na mój r. ⟨*według mego rozumowania, zdania*⟩. **6.** Na r. (tłumaczyć co, uczyć się) ⟨*rozumując, rozumowo, w sposób rozumowany*⟩: Uczniowie mają się więcej uczyć na rozum i pojęcie, niż na pamięć. *Brück. Kult. III, 299.* **7.** Głupi, mądry na r. ⟨*pod względem umysłowym*⟩: Na rozum głupi, ale na pięść... oho... *Skiba Poziom. 270.* **8.** *pot.* Przez r. ⟨*kierując się rozsądkiem*⟩: Późno w noc przerywała liczenie i przez rozum kładła się. *Dąbr. M. Znaki 86.* **9.** *pot.* Też r.! ⟨*to nierozsądnie, to świadczy o braku rozsądku*⟩: Bo tyż [też] rozum tak z golą głową lecieć. *Rus. Paw. 8.* **10.** Dar, siła, światło, władza rozumu. **11.** (Człowiek) bez rozumu, niespełna rozumu, pozbawiony rozumu, obrany z rozumu ⟨*głupi*⟩. **12.** Sprzeczny, zgodny z rozumem. **13.** *iron.* Mądry, jakby r-y całego świata pojadł ⟨*przemądrzały*⟩. **14.** Bogacić, gubić, mącić, zamącić r. **15.** Mieć r. ⟨*postępować rozumnie, rozsądnie*⟩: Moja rada jest taka, że trzeba mieć rozum i nie być głupią. *Gomul. Obraz. 91.* **16.** Miejże r.! ⟨*zastanów się, bądź rozsądny*⟩: Co czynisz? miejże rozum. *L.* **17.** Mieć swój r.: a) ⟨*postępować rozsądnie, sprytnie*⟩: Mąż ma swój rozum, kiedy daje żonie wiarę. *Zabł. Różne 358*; b) ⟨*kierować się własnym rozsądkiem, własnym zdaniem*⟩: Ludzi słuchaj, a swój rozum miej. *SW.* **18.** *pot.* Mieć r. (co robić) ⟨*uczynić co rozsądnie; dobrze, słusznie co zrobić*⟩: Gdyby Florek nie miał rozumu wziąć z sobą butelkę czerwonego wina i kilka bułek, trzeba by było z głodu umierać. *Krasz. Pam. 108.* Gdybyś mi usłużył, tobyś miał rozum ⟨*tobyś dobrze zrobił*⟩. *SW.* **19.** *pot.* Mieć r. na co ⟨*mieć, wykazać spryt do czego*⟩: Na złe to ma rozum, a na dobre nie. *SW.* **20.** Mieć r. w głowie ⟨*być rozsądnym, mądrym*⟩. **21.** Ma więcej rozumu w pięcie niż kto inny w głowie ⟨*jest mądrzejszym od innych, jest bardzo mądry*⟩. **22.** Mieć pomieszany r. ⟨*być obłąkanym, oszaleć*⟩: Przewraca ślepiami jak w wielkiej chorobie. [...] o źle! ... on ma rozum pomieszany. *Bog. Kapit. I, 75.* **23.** Mieć zaprószony r.; wrócić z zaprószonym rozumem ⟨*być, wrócić wstawionym*⟩: Protokół spisywał po szóstym kieliszku [...] wrócił z zaprószonym rozumem piechotą. *Szew. Kleszcze 43.* **24.** Odebrać, odjąć komu r., *posp.* odjęło komu r.: I chyba rozum mi odjęło, że się na to zgodziłam! *Bogusz. Kura 157.* **25.** Osłabić, przytępić, zaćmić, zamroczyć r. (np. trunkiem); odzyskać, rozjaśnić, rozwijać, wysilać na co, zaostrzać r. **26.** Posiąść, pojeść, zjeść, pozjadać wszystkie r-y ⟨*być bardzo mądrym; być przemądrzałym*⟩: Sądził w prostocie ducha, że posiadł wszystkie rozumy na świecie. *Bartosz. Hist. 322.* **27.** Coś przechodzi r. ludzki a. r. człowieczy ⟨*coś jest nie do pojęcia, niesłychane; czegoś nie można zrozumieć*⟩. **28.** Topić r. w wódce, w gorzałce ⟨*upijać się*⟩. **29.** Stracić (dla czegoś, z czegoś), postradać r.: a) ⟨*stracić rozsądek*⟩; b) *przestarz.* ⟨*dostać pomieszania zmysłów, zwariować*⟩. **30.** (Na)uczyć kogo (się) rozumu: a) ⟨*rozsądku*⟩: Z cudzego gadania to się jeszcze nikt rozumu nie nauczył. *Was. W. Wierzby 39*; b) ⟨*dać komu nauczkę*⟩: Nauczymy tego świstaka rozumu. *Boh. SW.* Nauczę cię rozumu! *SW.* **31.** Napędzić komu rozumu do głowy. **32.** Szukać rozumu za morzem ⟨*nie umieć się opierać na bezpośrednich, własnych doświadczeniach*⟩. **33.** Dochodzić, dociekać czego; przemierzyć co, przyjść do czego, zgłębić co rozumem. **34.** Górować nad kim, odznaczać się rozumem; kierować się; objąć, ogarnąć, opanować co rozumem. **35.** Nie grzeszyć rozumem ⟨*nie mieć rozumu, być głupim*⟩. **36.** Pojmować, pozna(wa)ć co rozumem. **37.** Ruszyć rozumem ⟨*zastanowić się; postąpić, postępować rozsądnie, rozumnie*⟩: Sami bierzcie rządy w swoje garście. Sami ruszcie rozumem i troskajcie się o powszechne dobro. *Reym. Fron. 154.* **38.** *iron.* Ruszyć rozumem jak koza ogonem: O, daj go Bogu, tocieś ruszył rozumem, jak koza ogonem. *Pim. SW. por.* Ruszyć dowcipem (pod dowcip). **39.** Rządzić się rozumem, swoim rozumem. **40.** Przemawiać, przemówić, trafić komu do rozumu. **41.** Pozbawić kogo rozumu. **42.** Dojść, przyjść do rozumu ⟨*do dojrzałości umysłowej; nabrać doświadczenia, rozsądku*⟩. **43.** *pot.* Brać, wziąć co na r. ⟨*zastanawiać się, zastanowić się; rozważać(-yć)*⟩: Jestem rozsądnym człowiekiem... I odważnym, tylko nie szaleńcem... Lubię wszystko brać na rozum. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 426.* **44.** *pot.* Pada coś komu na r. ⟨*ktoś dostaje bzika*⟩. **45.** Odchodzić od rozumu ⟨*tracić zdolność zastanawiania się, rozumowania; denerwować się bardzo*⟩. **46.** *daw.* Odejść od rozumu ⟨*zwariować*⟩: Czyś oszalał a. od rozumu odszedł? *Skar. SW.* **47.** Opierać się na ro-

zumie. **48.** Iść, sięgnąć po r. do głowy ⟨*zastanowić się, zreflektować się, zmądrzeć*⟩: Te rządy ludzie długo znosili, aż wreszcie poszli po rozum do głowy i wyrzucili sołtysa. *Twórcz. 4, 1954, s. 130.* **49.** Być przy rozumie, ktoś przy rozumie, przy swoim rozumie: Każdego człowieka, choćby najoczywiściej był przy rozumie, możesz śmiało ogłosić za wariata. *Sztyrm. Katalept. I, 145.* Co ty sobie myślałeś? czy ty przy swoim rozumie? *Padal. Opow. II, 121.* **50.** Przejść kogo w rozumie. **51.** Brać, wziąć rozbrat z rozumem ⟨*(z)głupieć*⟩. **52.** Starczyć za r. **53.** r. bierze górę, budzi się ⟨*rozsądek*⟩; r. ćmi się, zaćmiewa; miesza się (komu), odbiega kogo; r. pojmuje. **54.** Sam r. dyktuje, mówi, wskazuje (co, że...). **55.** r. przychodzi, przychodzi z wiekiem, z latami.

przysł. **56.** Co głowa, to rozum. **57.** Głupstwo rozum zjadło. **58.** Kto doje, dopije, ten w rozum nie tyje. **59.** Kto głupi, w Paryżu sobie rozumu nie kupi. **60.** Lepszy łut szczęścia, niż funt (centnar) rozumu. **61.** Włos długi, rozum krótki.

rozumieć 1. r. c o: a) ⟨*pojmować*⟩: r. słowa, wyrazy, zdania, znaczenia wyrazów, zdań; treść czego; b) ⟨*oceniać, wnikać w co*⟩: r. czyje stanowisko, myśli, miłość, przywiązanie itp. **2.** r. co dobrze, dokładnie, doskonale, dostatecznie, trafnie, ściśle, właściwie; mylnie, niejasno, nienależycie, niewiele, opacznie; piąte przez dziesiąte, co któreś (np. co drugie, trzecie) słowo; przez pół; bez wysiłku, w lot, z trudem; nie r. ani krzty, ani słowa, (ani) w ząb, nic; prawie, zupełnie nic; nic a nic. **3.** r. czyje zamiary ⟨*znać, przejrzeć*⟩: Teraz już rozumiem jego zamiary. *SW.* **4.** Jak mam to rozumieć ⟨*co to ma znaczyć*⟩: Chciałem go zapytać, jak mam to rozumieć. *Brand. K. Troja 55.* **5.** Teraz już wszystko rozumiem! ⟨*teraz już wszystko jest dla mnie jasne, pojąłem całą sytuację*⟩. **6.** r. po francusku, po węgiersku itp. ⟨*móc się porozumieć w tym języku; znać ten język na tyle, żeby się porozumieć*⟩. **7.** r. aby..., co..., dlaczego..., gdzie..., że, iż..., jak..., jaki..., skąd... itp.: Teraz rozumiem, dlaczego nie chciał przyjść. Rozumiem, żeśmy wszyscy ułomni, ale takie głupstwo palnąć! *SW.* **8.** *pot.* Rozumiesz? rozumiecie? ⟨*pytanie wyrażające stanowcze życzenie a. zakaz czego*⟩: Żebyś nigdy więcej na żadne randki nie chodziła. Rozumiesz? *Ukn. Strachy 234.* **9.** *pot.* Rozumiesz, rozumiecie, pan (pani) rozumie ⟨*zdanie wtrącone, wyrażające pewne naleganie o co, upewnienie się o czym; często tylko nawyk mówiącego*⟩: W tej sytuacji, rozumiesz, nic nie mogłem poradzić. **10.** To rozumiem! ⟨*wykrzyknienie wyrażające aprobatę*⟩: Taki gość to rozumiem! Poruszyła pani wszystko i wszystkich, jak ta zawierucha. *Bogusz. Kura 66.* **11.** r. c o p r z e z c o ⟨*przypisywać czemu jakieś znaczenie, pojmować co w pewien sposób*⟩: Cóż pani hrabina rozumie przez sympatię serca? *Bog. Rodin. I, 381.* **12.** Co przez to rozumiesz? ⟨*co przez to chcesz powiedzieć, wyrazić*⟩. **13.** r. k o g o ⟨*pojmować; odczuwać*⟩: W Warszawie [...] będę zawsze dobrze grała, bo publiczność mnie rozumie. *Sienk. Bez dogm. II, 88.* **14.** *przestarz.* r. o k i m, o c z y m ⟨*sądzić*⟩: Chcieli wiedzieć, co o nim rozumieją posłowie ziemscy. *Kaczk. Olbracht. II, 174.* **15.** *przestarz.* Wiele, wysoko o sobie r. ⟨*być o sobie wysokiego mniemania; być zarozumiałym*⟩: Akademie [...] wydały ludzi słabych, upornych, leniwych i o sobie wiele rozumiejących. *Stasz. Uwagi 13.*

rozumieć się 1. *pot.* r. się n a c z y m ⟨*znać się na czym*⟩: rozumieć się na kuchni, na toaletach, na prowadzeniu rozmowy. **2.** r. się z k i m ⟨*znać jeden drugiego; zgadzać się w sposobie myślenia, odczuwania*⟩: Najlepiej rozumiał się Kochanowski z Piotrem Myszkowskim. *Probl. 9, 1953, s. 618.* **3.** r. się jak łyse konie, jak łyse kobyły ⟨*bardzo dobrze*⟩. **4.** r. się w pół słowa ⟨*nie potrzebując długich wyjaśnień*⟩. **5.** Rozumie się, to się rozumie; ma się r. ⟨*naturalnie, oczywiście; tak; rzecz jasna*⟩: Rozumie się, że ta wersja dosłowna nie jest jeszcze przekładem. *Borowy Studia II, 48.* Chcesz ją poznać? — Ma się rozumieć. *Perz. Las 123.* **6.** (Coś) rozumie się samo przez się ⟨*jest oczywiste*⟩: Rozumie się samo przez się, że podróże te grubo kosztowały. *Jeż Dypl. 13.*

rozumienie 1. Potoczne rozumienie czego (np. wyrazów) ⟨*pojęcie o czym*⟩. **2.** Stopień, zdolność rozumienia (czego). **3.** W jakimś rozumieniu ⟨*w sensie, w znaczeniu*⟩: Mieszczanie nigdy nie byli stanem (w rozumieniu politycznym). *Smol. W. Pisma III, 33.* **4.** W czyimś (w kogo) rozumieniu, według czyjego rozumienia ⟨*jak ktoś rozumie, pojmuje; według czyjego przekonania*⟩: Śmierć Alka była śmiercią w ich rozumieniu normalną. *Kamiń. A. Kam. 112.* **5.** *przestarz.* Z rozumieniem ⟨*rozumiejąc*⟩: Czytał to wszystko pilnie, z rozumieniem i przejęciem się. *Kaczk. Olbracht. III, 173.* **6.** *daw.* r. o sobie, dobre, dumne, wielkie, wysokie o sobie r. ⟨*mniemanie*⟩: Wysokie o sobie rozumienie królów i braci szlachty utrzymywali Opalińscy. *Tyg. Ilustr. 199, 1863.* **7.** *daw.* Być jakiego rozumienia ⟨*sądzić*⟩: Cale nie jestem i być nie mogę tego rozumienia. *Kossak. Obyw. 26.*

rozumny 1. r. człowiek; r-a istota; r-e dziecko ⟨*mądry(-a, -e)*⟩; r-e zwierzę ⟨*zmyślne*⟩. **2.** r-e czoło; r-e oczy; r-e spojrzenie; r-a twarz ⟨*wyrażające(-a) rozum*⟩. **3.** r. czyn; r-a myśl, rada, reforma; r-e postępowanie; r-e rządy; r-e stanowisko (w jakiejś sprawie), zarządzenie ⟨*nacechowany(-a, -e) rozumem; rozsądny(-a, -e)*⟩. **4.** *daw.* r. obiad ⟨*z udziałem uczonych i artystów*⟩: Na rozumnym (jak nazywano) obiedzie królowi prezentowany byłem. *Karp. Pam. 79.* **5.** *daw.* r-e rozrywki, skarby ⟨*rozrywki umysłowe*⟩: Oprócz tych rozumnych skarbów były istotne w złocie i klejnotach. *Kras. Hist. 142.* **6.** r. c z y m: Jednością silni, rozumni szałem, razem, młodzi przyjaciele! *Mick. Wiersze 103.* **7.** r. w c z y m: Chcesz być w wyborze rozumna, trzeźwa, ostrożna. *Sienk. Uzup. 42.*

rozumowanie 1. Błędne, głębokie, jasne, logiczne, naciągnięte, poprawne, proste, suche, ścisłe, trafne, zawiłe r. **2.** Reguła, sposób, tok; zdolność rozumowania. **3.** Błąd w rozumowaniu: Popełnić, wytknąć komu błąd w rozumowaniu. **4.** Docieakać, dociec czego, poprzeć co rozumowaniem: Gdyby Hermina mogła widzieć i słyszeć wszystko, co mię obchodziło, serce jej odgadłoby niejedną rzecz, której ja rozumowaniem dociec nie mogłem. *Lam J. Głowy III, 49.* **5.** Dojść, iść, zmierzać do czego (np. do jakichś wniosków); gubić się, plątać się, wikłać się w rozumowaniu. **6.** Opierać na czym r. (na przesłankach): Na złych przesłankach opiera pan swe

rozumowanie. *Żer. Grzech 48*. **7.** Zapuścić się w r. **8.** Zbijać czyje r. **9.** r. czyje opiera się na czym; szwankuje, ma luki.

rozwaga 1. Chłodna, dojrzała, głęboka, gruntowna, ostrożna, spokojna, ścisła, wielka, zimna r. **2.** Słowa pełne rozwagi. **3.** Po rozwadze (zdecydować się na co, zrozumieć co) ⟨*po namyśle*⟩. **4.** Z rozwagą (mówić o czym, postępować, przyjmować co, robić co itp.) ⟨*rozważnie, z namysłem; z zastanowieniem*⟩: Z głęboką i ostrożną rozwagą wyciągnął stąd właściwą dla siebie wskazówkę. *Ask. Studia 347*. **5.** Coś jest nacechowane rozwagą (decyzja, postępowanie czyje itp.): Wszelkie poczynania muszą być nacechowane rozwagą, nie mogą być skutkiem nagłych dorywczych pociągnięć. *Boy Flirt VI, 267*. **6.** Poddać co rozwadze a. pod rozwagę; brać, wziąć co pod rozwagę ⟨*rozważyć co, zastanowić się nad czym*⟩: To jeszcze wziąć trzeba pod rozwagę. *Kruczk. SPP*. Chciałbym, ażebyś waćpani nie odpychała tej myśli od siebie, ale ją wzięła dobrze pod rozwagę. *Bełc. Tarło 215*. **7.** r. przeważa nad czym (np. nad uczuciem).

rozwalać, rozwalić *posp.* **1.** r. k o m u — c o — c z y m ⟨*rozbi(ja)ć; roztrzask(iw)ać; rozcinać, rozciąć*⟩: Mnie grozić? Łeb każdemu rozwalę, kto przystąpi. *Strug SPP*. Zdawało się, że rozwali pięściami ścianę. **2.** r. c o ⟨*(z)burzyć*⟩: r. mury, dom. **3.** r. drzwi ⟨*otwierać, otworzyć na rozcież*⟩. **4.** r. c o — n a c z y m ⟨*(po)rozkładać, rozrzucać(-ić) bezładnie*⟩: r. książki, gazety, garderobę na stole, na podłodze, na krzesłach itp. **5.** *posp.* Rozwalić kogo ⟨*rozstrzelać*⟩: Zastanawiał się, czy rozwalić pisarza od razu, czy umieścić go w jednym z obozów za miastem (co było równoznaczne ze śmiercią). *Rudn. A. Morze 162*.

rozwalać się, rozwalić się *posp.* r. się n a c z y m, w c z y m ⟨*rozkładać się, rozłożyć się niedbale, wygodnie*⟩: r. się na fotelu, na kanapie, na łóżku; r. się w fotelu.

rozwałkować, rozwałkowywać r. ciasto; *przen.* r. sprawę jaką, powieść na liczne rozdziały; r. to, co już raz było powiedziane.

rozwarstwienie 1. r. ideowe, klasowe, społeczne, stanowe. **2.** r. społeczeństwa, wsi. **3.** Proces rozwarstwienia. **4.** r. dokonuje się, odbywa się, powstaje, zachodzi.

rozważać, rozważyć 1. r. c o ⟨*zastanawiać się nad czym dokładnie, ważyć w umyśle*⟩: r. swoje postępowanie, jakąś kwestię; czyje słowa, sytuację, możliwości (czego); projekt, wniosek, trudności itp.; r. co chłodno, dobrze, dokładnie, długo, głęboko, spokojnie, zimno a. na zimno; r. co w duszy, w sobie, w myśli, w głowie; w sercu; r. wszystkie „za" i „przeciw". - Rozważ dobrze, co masz czynić. *Baz. SW*. **2.** r. myśl czego a. o czym. **3.** r. c o: *przestarz.* w umyśle, *pot.* swoim rozumem: Gospodarz zastrzegł, że [...] musi swoim rozumem wszystko rozważyć. *Grusz. An. Od Karpat 42*.

rozważanie 1. Długie, skomplikowane; gruntowne r-a ⟨*roztrząsania, rozmyślania, medytacje, deliberacje*⟩. **2.** r-a teoretyczne, historyczne, etymologiczne, logiczne, przyrodnicze itp. **3.** r. c z e g o: przeszłości, roli kogo a. czego; wartości dzieła sztuki. **4.** r. na temat czego: r. na temat stosunku sztuki do społeczeństwa; na temat ewolucji. **5.** r. n a d c z y m: r. nad klimatem, nad hodowlą zwierząt, nad czyim postępkiem. **6.** r. o c z y m: r. o języku, o poezji. - W rozważaniach o poezji referentka interesowała się wyłącznie sprawami formy. *Twórcz. 1, 1954, 190*. **7.** (Ogólny) tok rozważań. **8.** Po dłuższym (głębszym) rozważaniu (dojść do wniosku, że...). **9.** Brać co za przedmiot swoich rozważań (np. literackie dzieło sztuki). **10.** Snuć r-a (nad czym). **11.** Tonąć, zatopić się w rozważaniu (czego). **12.** Uwzględnić, wziąć pod uwagę co w swoich rozważaniach. **13.** Wdać się, zagłębić się w r.: Wdał się w rozważanie ogólne ludzkich dziwactw. *Par. Niebo 138*. **14.** Wziąć pod uwagę czyje r-a.

rozważenie 1. Gruntowne r. (czego) ⟨*zastanowienie się nad czym, analiza czego*⟩. **2.** r. c z e g o: r. projektu. **3.** Po rozważeniu ⟨*po namyśle*⟩: Posyłam na ostatniej karcie wiersz opisujący... Nie — po rozważeniu widzę, że go nie można posłać. *Słow. Listy I, 409*. **4.** Mieć, odłożyć co do rozważenia. **5.** Coś wymaga rozważenia: Wszystkie [myśli] były ważne i wymagały rozważenia. *Żukr. Kraj 204*.

rozważyć p. **rozważać**

rozwiać, rozwiewać 1. r. c o: r. liście, popioły, dymy, mgły, włosy (o wietrze). **2.** *przen.* r. marzenia, sny o czym; nadzieję, złudzenie; obawy, podejrzenia, uprzedzenia, wątpliwości: Marzenia dziecięce smutna rzeczywistość rozwiała. *Bojko Pisma 98*. Muszę, niestety, rozwiać to złudzenie. *Demb. J. Posz. 80*. **3.** r. czyj smutek, żal. **4.** r. legendę o czym: Klęska Niemców pod Moskwą i zimowa ofensywa rosyjska rozwiały legendę o niezwyciężonej armii niemieckiej. *Lampe O nową 203*.

rozwiany 1. r-a czupryna, grzywa; r. włos. **2.** *fot.* Obraz r., zdjęcie r-e ⟨*o miękkich konturach*⟩. **3.** Z rozwianą czupryną, brodą; z rozwianym włosem (biec, pędzić, zjeżdżać skąd itp.): Stanął pośród biesiadników z włosem rozwianym. *Żer. Opow. 109*. **4.** Z rozwianą grzywą (pędzić itp.) ⟨*o koniu*⟩: [Konie] biegały opodal z rozwianymi grzywami. *Sienk. Pot. VI, 164*.

rozwiązać, rozwiązywać ● **1.** r. supeł, węzeł, worek, zawiniątko ⟨*rozsupłać*⟩; r. sznurek; krawat, sznurowadło; chustkę, wstążkę. **2.** r. włosy: a) ⟨*rozpuścić*⟩; b) ⟨*zdjąć wstążkę wiążącą warkocz*⟩. **3.** r. z węzełka: Dobył małą szmatkę, którą zaraz rozwiązał z węzełka. *Bog. Rodin. I, 35*. **4.** r. (komu) język, usta ⟨*(s)powodować, że dużo mówi*⟩: Wpływ wina rozweselający i rozwiązujący języki od dawna był znany. *Chmielow. Fant. 12*. **5.** r. komu ręce ⟨*dać komu swobodę działania, postępowania*⟩: Batory, mając rozwiązane ręce, ze zwykłą energią przystąpił do nowych przygotowań. *Śliw. A. SPP*. **6.** *przestarz.* r. trzos ⟨*dać pieniądze, stać się hojnym*⟩. **7.** *med.* r. rodzącą ⟨*(s)powodować, ułatwić poród*⟩: W przypadkach dużych płodów lepiej jest również rozwiązywać rodzącą cięciem carskim. *Pol. Tyg. Lek. 52, 1953*. **8.** Nie wart (jest) komu rozwiązać rzemyków u sandałów ⟨*jest o wiele mniej wart*⟩.

● **9.** r. budowę, klatkę schodową, projekt ⟨*zaprojektować*⟩. **10.** r. łamigłówkę, rebus, zagadkę

⟨*rozwikłać, odgadnąć*⟩. **11. r.** małżeństwo ⟨*rozwieść*⟩. **12. r.** problem, zagadnienie; sprawę, trudności, sytuację ⟨*znaleźć odpowiedź, radę, wyjście; rozstrzygnąć*⟩. **13. r.** równanie, zadanie ⟨*znaleźć niewiadomą*⟩. **14. r.** sejm, izbę, stowarzyszenie, zebranie ⟨*zakończyć istnienie, obrady*⟩. **15. r.** stosunek z kim ⟨*zerwać*⟩. **16. r.** śluby, umowę ⟨*unieważnić*⟩. **17. r.** k o g o z c z e g o (z przyrzeczeń, ślubów, posłuszeństwa) ⟨*zwolnić*⟩.

rozwiązanie o **1.** Całkowite, dobre, jedyne, kompromisowe, końcowe, ostateczne, początkowe, pomyślne, poprawne, prawidłowe, prędkie, rychłe, zupełne **r.**; **r.** automatyczne; **r.** architektoniczne, graficzne, kolorystyczne, kompozycyjne, konstrukcyjne, literackie, monumentalne, plastyczne, przestrzenne, techniczne, urbanistyczne. **2.** Jedno **r.**, kilka rozwiązań (np. równania, zadania). **3. r.** c z e g o: **r.** rebusu, równania, zadania, zagadki; kwestii, problemu, zagadnienia; sprawy; trudności, wątpliwości. **4. r.** akcji dramatu, powieści. **5. r.** armii, wojska ⟨*zwolnienie, rozpuszczenie*⟩. **6. r.** konfederacji, sejmu, zebrania ⟨*spowodowanie zaprzestania działalności, obrad*⟩. **7. r.** projektu, szkicu ⟨*sporządzenie*⟩. **8.** Metoda, próba rozwiązania. **9.** Problem, zagadka itp. bez rozwiązania ⟨*nie dający(-a) się rozwiązać*⟩: Była to pasjonująca zagadka, na razie bez rozwiązania. *Putr. Rzecz. 363.* **10.** Problem, zadanie, zagadnienie itp. do rozwiązania. **11.** (Problem itp.) ciężki, lekki, trudny, łatwy; nadający się, nie nadający się do rozwiązania. **12.** Dać, otrzymać, podać, przynieść, radzić (jakieś), sugerować, znaleźć **r.** **13.** Mieć (jedno) **r.** a. kilka rozwiązań: Taki układ równań [...] może mieć dwie pary rozwiązań. *Górs. J. Geom. 73.* **14.** Dać, zadać co do rozwiązania (np. zadanie). **15.** Domagać się, podjąć się, szukać, żądać rozwiązania; zbliżać się do rozwiązania. **16.** Głowić się, biedzić się, łamać głowę, pracować nad rozwiązaniem (czego). **17.** Pomagać w rozwiązaniu (problemu).

● **18.** Bliskie, pomyślne, szczęśliwe **r.** ⟨*poród*⟩. **19.** Pora, czas rozwiązania. **20.** Czekać, oczekiwać, spodziewać się rozwiązania a. czekać, oczekiwać na **r.** **21. r.** odbywa się; nadchodzi, nastąpiło.

rozwiązywać p. **rozwiązać**

rozwieść, rozwodzić 1. r. c o (p r z e d k i m; n a k o g o, n a c o; n a d k i m, n a d c z y m) ⟨*wypowiedzieć, wypowiadać*⟩: Cóż mu powiem, gdy przede mną swoje będzie rozwodzić żale? *L.* **2.** Rozwodzić lamenty, skargi, na kogo, na co. **3.** *przestarz.* **r.** ręce ⟨*rozłożyć, rozkładać*⟩. **4.** *poet.* Rozwodzić trele (o słowikach) ⟨*śpiewać*⟩: Wśród wielkich drzew rozwodziły słodkie trele słowiki. *Janow.-Warsz. 155.* **5. r.** k o g o (z kim) (męża z żoną, żonę z mężem); **r.** małżeństwo, małżonków ⟨*doprowadzić do rozwodu*⟩.

rozwieść się, rozwodzić się 1. r. się (długo, obszernie, szeroko) p r z e d k i m — o c z y m, n a d c z y m, n a t e m a t c z e g o ⟨*opowiedzieć, opowiadać o czym długo; rozwlec, rozwlekać opowiadanie*⟩: O pożyteczności takich wykładów rozwodzić się nie potrzebujemy. *Sienk. Wiad. I, 5.* Rozwiódł się szeroko o literaturze. *Reym. Now. 201.* Rozwiódł się nad szczegółami (projektu); nad własnym nieszczęściem; nad czyją urodą. - Rozwodził się jeszcze długo na temat pracy na budowie. *Brzoza Bud. 175.* **2. r. się** z k i m ⟨*wziąć, brać rozwód*⟩: Rozwieść się z mężem, z żoną.

rozwiewać p. **rozwiać**

rozwijać, rozwinąć 1. r. c o ⟨*odwijać, odwinąć; rozpościerać, rozpostrzeć; rozkręcać, rozkręcić*⟩: **r.** bat, chorągiew, sztandar, proporzec; **r.** gazetę, mapę, parasol; **r.** skrzydła, ogon, wachlarz, żagle; **r.** kłębek, rulon, zwitek, zwój; **r.** loki; **r.** paczkę, pakiet, pakunek, śniadanie ⟨*rozpakow(yw)ać*⟩; **r.** niemowlę ⟨*odwijać, odwinąć z pieluch*⟩; **r.** c o — z c z e g o: rozwijać nić z kłębka, kwiaty z papieru, dziecko z szala. **2. r.** listki, pączki, kwiaty, drzewa ⟨*powodować rozwój, rozrost*⟩: Z okien moich widzę drzewa; wiosna je teraz rozwija. *Słow. Listy I, 370.* **3. r.** agitację działalność ⟨*prowadzić coraz szerzej*⟩. **4.** *przestarz.* **r.** chorągiew proroka ⟨*o mahometanach: wszcząć, wszczynać wojnę świętą*⟩. **5. r.** handel ⟨*powiększać obroty*⟩. **6. r.** kolumnę, jazdę, piechotę, wojsko (w linię frontu, w szyku bojowym, w tyralierę) ⟨*ustawi(a)ć w określonym szyku*⟩. **7. r.** (swoją) myśl, pomysł ⟨*przedstawi(a)ć obszerniej*⟩. **8. r.** lot ⟨*(po)szybować z większą, pełną szybkością*⟩. **9. r.** siłę, talent, uczucie; skłonności, umysł, zdolności ⟨*zwiększać(-yć); podnosić, podnieść poziom*⟩. **10.** *książk.* **r.** sztandar buntu ⟨*wszczynać, wszcząć bunt*⟩. **11. r.** szybkość ⟨*zwiększać(-yć)*⟩. **12. r.** temat, wątek; opowieść ⟨*rozszerzać(-yć); prowadzić*⟩. **13. r.** c o c z y m ⟨*(u)tworzyć*⟩: Rozwijać temat czasownika przedrostkiem. **14. r.** c o d o c z e g o: Rozwijać wojsko do ataku, skrzydła do lotu. **15. r.** c o — p r z e d k i m ⟨*(za)prezentować*⟩: Rozwijać plany przed przyjacielem. Rozwinąć cały zasób talentu, wiedzy przed widzami, przed słuchaczami itp. *SW.* **16. r.** c o w ś r ó d k o g o ⟨*szerzyć*⟩: Rozwijać propagandę wśród ludu. **17. r.** c o w k i m ⟨*kształcić, doskonalić*⟩: Rozwija w niej talent. Rozwijał w sobie wytrwałość.

rozwijać się, rozwinąć się 1. r. się bezustannie, bujnie, dobrze, doskonale, gwałtownie, nieustannie, normalnie, pomyślnie, potężnie, pożytecznie, późno, prawidłowo, równomiernie, samorzutnie, skokami, stopniowo, systematycznie, słabo, swobodnie, szybko, świetnie, wcześnie, wzorowo; **r. się** o własnych siłach, pod czyim wpływem; w oczach; w jakimś kierunku; z każdym dniem, rokiem, z każdą godziną; z wiekiem; **r. się** jak kwiat, jak nitka z kłębka, jak tęcza na niebie; **r. się** wstęgą (o drodze): Droga miękko kładła się pod koła, rozwijała się wstęgą życzliwą kołom samochodu. *Was. W. Rzeki 123.* **2. r. się** p r z e d k i m: Rozwija się przed nami barwny i gwarny obraz życia rybaków. *Tyg. Ilustr. 40, 1904.* **3. r. się** w k o g o, w c o: Gdym ujrzał jak się w młodziana rozwinął [...] marzyłem sobie, że [...] przy jego sercu zamknę me powieki. *Ziel. G. Poezje II, 67.* Puszyste pączki na iwach zaczynają się rozwijać w sterczące grube kotki. *Dyak. Las 71.* **4. r. się** z c z e g o: Ze stylu romańskiego rozwija się tak zwany — styl gotycki. *Żer. Dzien. I, 64.*

rozwinięty 1. r. fizycznie, umysłowo: Był dobrze rozwinięty fizycznie, silny, starszy wiekiem niż większość kolegów. *Meiss. Sześciu 88.* **2.** (Kraj) słabo **r.** ekonomicznie **3.** Dobrze **r-e** mięśnie; doskonale **r-e** kształty; wysoce **r-e** poczucie piękna, rytmu.

4. *fiz.* Krzywa **r-a** ⟨*ewoluta*⟩. **5. r-e** sztandary: Stać, maszerować z rozwiniętymi sztandarami. **6.** Szyk **r.** (oddziału wojskowego). **7.** *jęz.* Zdanie **r-e**, podmiot **r.**, orzeczenie **r-e**. **8. r.** nad wiek: Malec jest nad swój wiek rozwinięty, śmiały, rezolutny. *Dyb. B. Syb. I, 149.*

rozwlekły 1. r-a forma (książki): Treść jej była sensacyjna, ale forma chaotyczna, rozwlekła i nudna. *Tatar. Hist. III, 73.* **2. r.** głos: Mówić co, opowiadać rozwlekłym głosem. **3. r.** opis (czego); **r.** utwór; **r-a** akcja (sztuki). **4. r-e** pismo ⟨*sposób pisania rozrzucony, z dużymi odstępami między literami, wyrazami*⟩. **5. r-e** przemówienie; styl **r. 6. r.** w c z y m: W kompozycji tragedia jest rozwlekła; nie ma artystycznego skupienia. *Chmielow. Dram. 410.*

rozwodowy 1. Kroki **r-e**: Napiszę do męża, że nie wracam i rozpoczynam kroki rozwodowe. *Wędr. 18, 1901.* **2.** Prawo **r-e** ⟨*dotyczące rozwodów*⟩. **3.** Proces **r.**; skarga, sprawa **r-a**.

rozwodzić p. **rozwieść**

rozwodzić się p. **rozwieść się**

rozwód 1. Prawny **r. 2.** Brać, wziąć (z kim); dać komu, dostać, otrzymać, uzyskać **r.**; orzec **r.** małżeństwa (o sądzie), przeprowadzić **r.**: Ona też nie da mu rozwodu, choćby nawet chciał. *Nałk. Z. Dom kob. 129.* **3.** Myśleć o rozwodzie. **4.** Nakłaniać, skłonić kogo do rozwodu. **5.** Starać się o **r. 6.** Udzielić rozwodu (o sądzie); (za)żądać rozwodu. **7.** Uznać **r.**; nie uznawać rozwodów. **8.** Zezwolić, zgodzić się na **r. 9.** *przen.* Zrobić **r.** z czym ⟨*wyrzec się czego*⟩: Z flaszką — na dzień — rozwód zrobię. *Konopn. Balcer 330.*

rozwój 1. Bujny, ciągły, harmonijny, nagły, nieustanny, normalny, pełny, planowy, pomyślny, powolny, prawidłowy, racjonalny, samodzielny, stadialny, stopniowy, swobodny, szybki, wysoki, wszechstronny, zapóźniony **r.**; **r.** ewolucyjny. **2. r.** ilościowy, jakościowy; jednostronny; indywidualny, jednostkowy, osobniczy; **r.** gatunkowy, larwalny; **r.** płciowy, zarodkowy. **3. r.** duchowy, ideowy, psychiczny, umysłowy; **r.** artystyczny, kulturalny, poetycki, twórczy. **4. r.** dziejowy, historyczny, państwowy; **r.** gospodarczy. **5. r.** znaczeniowy (wyrazu). **6. r.** c z e g o: Rozwój gatunku, organizmu; **r.** wypadków. **7. r.** człowieka, narodu, społeczeństwa. **8. r.** nauk(i), sztuk(i); literatury. **9. r.** o d c z e g o (k o g o) d o c z e g o (k o g o): Rozwój muchy od jajeczka do owada doskonałego trwa od 14—17 dni. *Probl. I, 1957, s. 48.* **10.** Czynnik, droga, dźwignia, etap, faza, kierunek, linia, pełnia, podstawa, proces, stadium, stopień, szczebel, szczyt rozwoju. **11.** Okres rozwoju. **12.** Prawo, tendencja rozwoju. **13.** Przyczyna, warunek, wynik rozwoju. **14.** Tempo rozwoju. **15.** Teoria rozwoju. **16.** Podwaliny, warunki dla rozwoju a. do rozwoju. **17.** Dążenie, dążność, przeszkoda do rozwoju. **18.** Postęp, skok w rozwoju. **19.** Posunięty, spóźniony w rozwoju. **20.** W miarę rozwoju. **21.** Hamować, krępować, opóźniać, powstrzymywać, tamować, wstrzymywać; posuwać, przyspieszać, umożliwiać, warunkować, zapewniać **r. 22.** Podlegać, sprzyjać, ulegać rozwojowi; podlegać prawu rozwoju ⟨*ewolucji*⟩. **23.** Przyczyniać się do rozwoju. **24.** Oddziaływać, wpływać na rozwój. **25.** Cofać, cofać się, przeszkadzać w rozwoju; znajdować się w pełni rozwoju. **26. r.** dokonuje się, odbywa się, idzie w jakimś kierunku, przebiega; rozpoczyna się, kończy się; trwa.

rożen 1. Danie, pieczeń prosto z rożna. **2.** Nadziewać na **r.** (kawałki mięsa przygotowane do pieczenia). **3.** Obracać (pieczeń), (u)piec (mięso) na rożnie. **4.** Upiec dwie pieczenie przy jednym rożnie ⟨*załatwić dwie sprawy, odnieść podwójną korzyść jednocześnie*⟩: Jakaś myśl mi zaświtała w głowie, która mi nasuwała sposobność upieczenia dwóch pieczeni przy jednym rożnie. *Kaczk. Murd. I, 61.*

ród 1. Bogaty, zamożny, potężny, możny, wielki, wysoki **r.** ⟨*zespół ludzi spokrewnionych, mających wspólnego przodka*⟩: Dobrał sobie małżonkę wysokiego rodu. *Kras. Życia VIII, 216.* **2.** Dobry, najprzedniejszy, świetny, sławny, sławetny, zacny, znakomity, znany **r. 3.** Dawny, stary, prastary, starożytny **r.**; liczny, obcy, cudzoziemski **r. 4. r.** arystokratyczny, feudalny, patrycjuszowski; **r.** możnowładczy, kasztelański, magnacki, senatorski, szlachecki, rycerski; **r.** panujący, królewski, książęcy; **r.** herbowy, tytułowy; **r.** patriarchalny. **5. r.** wieśniaczy, kmiecy, kupiecki, mieszczański; **r.** góralski. **6. r.** zasiedziały, zubożały. **7. r.** ludzki, człowieczy; **r.** Adama ⟨*ludzie*⟩: Miał pretensję do salomonowej mądrości, a na cały ród ludzki spoglądał z bardzo wysoka. *Prus Dusze 91.* W moim sercu radbym zmieścić cały ród Adama — ale ludzie na me skronie kładą wieniec z cierni. *Syrok. Rymy 49.* **8. r.** męski ⟨*mężczyźni*⟩; **r.** niewieści ⟨*kobiety*⟩. **9.** *żart.* Lisi **r.**, ptasi **r.** itp. ⟨*lisy, ptaki itd.*⟩. **10.** Rodem jakaś ⟨*nazwisko*⟩: Wzniósł się wysoko nad poziom zaściankowy krewniaków mecenas Mikołaj Karol Mickiewicz w r. 1765 urodzony z ojca Jakuba i matki Pękalskiej rodem. *Kleiner Mick. I, 5.* **11.** Rodem krakowiak, warszawiak, Polak itp. ⟨*z pochodzenia, z urodzenia*⟩: Rodem warszawianin, sercem Polak, a talentem świata obywatel, Fryderyk Chopin, zeszedł z tego świata. *Norwid Szt. I, 40.* **12.** Ktoś z piekła rodem, łotr z piekła rodem ⟨*ktoś bardzo zły*⟩: Ten pielgrzym to łotr z piekła rodem i ma za sobą takiego drugiego draba. *Kaczk. Olbracht. III, 206.* A to jędza z piekła rodem! *SW.* **13.** Blask, honor, splendor, świetność, wielkość, wyniesienie, wzrost; upadek; znaczenie rodu. **14.** Drzewo genealogiczne; gałąź rodu; kolebka, siedziba rodu. **15.** Linia rodu ⟨*krewni*⟩: Ród nie wygasł, jeno jego linia magnacka. *Sienk. Wiad. II, 123.* **16.** Początek, pochodzenie; starożytność, starodawność; historia, tradycja rodu. **17.** Głowa rodu; ojciec, syn, matka, latorośl, potomek, przodek, protoplasta, praszczur, patriarcha, senior; naczelnik rodu. **18.** Godło rodu. **19.** Ozdoba rodu ⟨*członek przynoszący chlubę*⟩. **20.** Zakała rodu ⟨*człowiek przynoszący wstyd*⟩. **21.** Niewiadomego rodu, *przestarz.* bez rodu ⟨*niewiadomego pochodzenia*⟩: To pewno jakiś znajdek, przybłęda, bez nazwiska, bez rodu. *Ciech. Wspom. 20.* **22.** Równy rodem: Pragnie z niej — ponieważ jako zakładniczka barbarzyńców nie jest mu równa rodem — uczynić swoją nałożnicę. *Matusz. I. Swoi 162.* **23.** Ostatni z rodu ⟨*ostatni bezdzietny potomek*⟩: *przen.* Ostatni jesteś z wielkiego plemienia, ostatni jesteś z bohatyrów rodu. *Krasiń. Dzień 269.* **24.** Jakiś z rodu ⟨*o zwierzęciu*⟩: Ani się płoszą, ani

narowią w chwili niebezpieczeństwa, lubo są i płochliwe i narowiste z rodu. *Pol Obrazy II, 165.* **25.** Ktoś z rodu ⟨*pochodzenia*⟩: Królewicz z rodu, udzielny książę [...] i pierwszy senator królestwa, wszystkim tym tak rozlicznym obowiązkom czynił zadość. *Kaczk. Olbracht. III, 100.* **26.** Dźwigać, podnieść, zachować **r. 27.** Być skąd rodem; wieść, wywodzić od kogo (swój) **r.** ⟨*pochodzić*⟩: Ojciec mój, który mię odumarł, gdy byłem jeszcze niemowlęciem, rodem był z Francji. *Lam J. Głowy I, 5.* „Skądżeś rodem?" „Z brzegów Wisły." *Len. T. Ziemia I, 76.* Bohaterowie Homerowi wywodzili swój ród od Zeusa lub innych bogów i bogiń. *Sinko Lit. I/1, 200.* **28.** *daw.* Nie wie, skąd rodem ⟨*stracił głowę*⟩: Tak baba go osiodłała, że nie wie, skąd rodem. *Pot. SW.* **29.** Należeć, przyjąć kogo do rodu. **30.** Mieć kogo w rodzie. **31.** Pochodzić, *daw.* iść z rodu: Książęta Prońscy pochodzili, z rodu dawnych książąt kijowskich. *Tyg. Ilustr. 172, 1863.* Matka Jagienki szła z rodu Hunyadów. *Kaczk. Olbracht. II, 27.* **32.** Spokrewnić się z jakim rodem. **33. r.** ginie, marnieje, upada, wygasa, wymiera. **34. r.** się rozmnaża, *książk.* rozplenia się. **35. r.** wywodzi się z kogo; wywodzi swój początek od jakiegoś czasu; sięga w jakieś czasy: Ród wywodził się z majstrów, nadzorców, rządców najwyżej. *Wojt. Gen. 18.* Od płowieckiej bitwy według podania ród Zamojskich wywodzi swój początek. *Tyg. Ilustr. 189, 1863.*

przysł. **36.** Kto ma księdza w rodzie, temu bieda nie dobodzie.

róg (*lm* rogi) ⊙ **1.** Gałęziste, kręte, rosochate, rozłożyste, rozwidlone **r-i. 2. r.** j a k i a. c z y j: **r.** jeleni a. jelenia, **r.** turzy a. tura, **r.** żubrzy a. żubra, **r.** kozi a. kozy. **3.** Korona, odnoga rogów. **4.** Z rogu ⟨*rogowy*⟩: Figurka; rączka laski z rogu. **5.** Na rogi Lucypera! ⟨*przekleństwo*⟩: A! na rogi Lucypera, żebym go dostał! *Sienk. Pot. VI, 85.* **6.** Bić, bóść, kłuć, uderzać rogami; nastawić **r-i**; zrzucić **r-i** ⟨*o zwierzęciu*⟩. **7.** Położyć **r-i** ⟨*o jeleniu, łosiu podczas biegu: przegiąć głowę ku tyłowi tak, że rogi dotykają grzbietu*⟩. **8.** Być z kim na **r-i** ⟨*być z kim w walce, w sporach*⟩: Widzi sąsiad drogi, jego i moja żona są z sobą... tak... na rogi... *Rodoć Piosnki 194.* **9.** Chwycić, wziąć kogo na **r-i** ⟨*energicznie kogoś poskromić*⟩: Zamiast oponentów szlacheckich jednać [...] wzięto opozycję za rogi. *Bobrz. Dzieje III, 88.* **10.** Chwycić, wziąć byka za **r-i** ⟨*wyjść naprzeciw niebezpieczeństwu; od razu przystąpić do właściwej sprawy*⟩: Młody człowiek był zamyślony, Wokulski zirytowany. Postanowił od razu chwycić byka za rogi. *Prus Lalka I, 247.* **11.** Dostać **r-i** a. rogów; mieć, nosić **r-i** ⟨*być zdradzonym*⟩: Otom dostał rogów! *Zabł. Mężowie 29.* Więc już [...] los taki na tym garbatym świecie, że ktoś musi rogi nosić koniecznie. *Zag. Chochl. 161.* **12.** Patrzeć na kogo, jakby mu **r-i** na głowie wyrosły ⟨*patrzeć na kogo ze zdumieniem*⟩: Co mama na mnie tak patrzy, jakby mi rogi na głowie wyrosły! *Orzesz. Sylwek 233.* **13.** Podnosić, pokazywać **r-i**, *daw.* stawić komu rogów ⟨*przeciwstawi(a)ć się, (z)buntować się; st(aw)ać się hardym, zuchwałym*⟩: Pomimo przywilejów koszyckich i statutów nieszawskich możnowładztwo jeszcze pokazuje rogi. *Chrzan. I. Lel. 155.* **14.** Połamać sobie **r-i** o co a. na czym ⟨*nie dać czemu rady, ponieść szkody*⟩: Niechże wróg przede wszystkim połamie sobie rogi o fortyfikacje obozu rzymskiego. *Ziel. T. Rzym. 370.* **15.** Pójść diabłu pod rogi ⟨*być gotowym na wszystko, być ryzykantem*⟩: Przeważał typ biedaka rzutkiego, takiego, o którym wiadomo, że dla chleba pójdzie diabłu pod rogi. *Rudn. A. Lato 154.* **16.** Przypiąć, przyprawić komu **r-i** ⟨*o kobiecie: zdradzić mężczyznę mając stosunek z innym mężczyzną; o mężczyźnie w stosunku do innego mężczyzny: uwieść mu żonę, kochankę*⟩: Odstąpiłbym wam mojego najlepszego sokoła, gdyby się wam udało przyprawić rogi kochanemu szwagierkowi. *Wędr. 13, 1901, s. 242.* **17.** Przytrzeć komu rogów ⟨*poskromić kogo*⟩: A jakie to zuchwałe! [...] przytrę ja mu prędko rogów. *Korz. J. Tad. 122.* **18.** *przestarz.* Spuścić, zwiesić **r-i** ⟨*spokornieć*⟩. **19.** Zapędzić kogo w kozi **r.** ⟨*w położenie bez wyjścia; przewyższyć kogo*⟩: Dowiadujemy się z gazet, że p. Wyspiański zapędził Tetmajera w kozi róg, że jest jeszcze większym geniuszem. *Wędr. 19, 1901, s. 368.* **20.** Zjadłby diabła z rogami ⟨*bardzo głodny*⟩. **21. r-i** puszczają się (zwierzęciu). **22.** Komuś rosną **r-i** ⟨*ktoś staje się butny, zaczepny*⟩: Jak komu za dobrze, to mu zaraz rogi rosną. *Goj. Rajs. II, 6.*

przysł. **23.** Chleb ma rogi ⟨*dostatek czyni ludzi zuchwałymi*⟩. **24.** Nie ma świnia rogów, bo by bodła.

● **25. r.** srebrny, złoty itp.; **r.** stołowy; **r.** do picia ⟨*naczynie w kształcie rogu — dziś nie używane*⟩: Czerwone miody w srebrzystych pienią się rogach. *Rom. Popiel 22.* **26. r.** z c z y m: **r.** z prochem, z owocami. **27. r.** obfitości ⟨*w mitologii: naczynie, z którego bogini Fortuna obdarzała ludzi różnymi darami, skarbami*⟩: Na głowę twą fortuna sypała z rogu obfitości sławę, powodzenie, bogactwo. *Orzesz. Na dnie II, 235.* **28.** Jak z rogu obfitości: Ze współczesnego repertuaru, jak z rogu obfitości sypały się premiery autorów polskich. *Wrocz. K. Wspom. 47.* **29.** (Ciemny) jak tabaka w rogu ⟨*o człowieku nieoświeconym lub ignorancie nie znającym się na czymś*⟩: Jak tabaka w rogu ciemni, wierzą każdemu pokątnemu doradcy. *Orzesz. SPP.* Prowadził z kupcami rozmowy niby w tym tonie, że doskonale wie, co jest na drzewnej giełdzie londyńskiej, a był ciemniak jak tabaka w rogu. *Wańk. Ziele 104.* **30.** *daw.* Nie rozumieć, nie wiedzieć jak w rogu ⟨*nic nie rozumieć, nic nie wiedzieć*⟩: Co? jak? — zapytał klucznik tonem człowieka, który nie wie, jak w rogu, co chcą od niego. *Łoz. Wal. Dwór 26.* **31.** Napełnić czym **r.** (np. miodem). **32.** Spełnić **r.** ⟨*wypić zawartość rogu*⟩.

⊙ **33. r.** łowiecki, wojenny; **r.** bojowy; **r.** kręty ⟨*instrument*⟩. **34.** Dźwięki, głos, odgłos, rozgłos rogu; granie rogów, na rogach: Odezwą się klekotki krów albo granie na rogach. *Żer. Opow. 311.* **35.** Dąć, zadąć (za)dzwonić, uderzać(-yć) w **r.**; grać na rogu: Stanąwszy w miejscu, w którym nad bramą wznosił się most zwodzony, uderzył w róg. *Sienk. Krzyż. II, 215.* **36. r.** grzmi, huczy, jęczy, milknie, odpowiada, odzywa się, wtóruje: Zamilkły już rogi zwiastujące gości. *Tyg. Ilustr. 204, 1863.*

⊙ **37. r.** budowli ⟨*węgieł*⟩; **r.** pokoju, kanapy ⟨*kąt, narożnik*⟩; **r.** placu, rynku, ulicy ⟨*skrzyżowanie, zbieg (ulic)*⟩: Powiesiła lustro w rogu pokoju. *Ukn. Strachy 193.* Wtulił się w róg kanapy. *Grusz. An. W słońcu 36.* Niedaleko rogu Brackiej zabiegł mu

drogę wyrostek. *Brand. K. Sams. 156.* **38.** Na rogu ⟨*na skrzyżowaniu ulic*⟩: Dom, latarnia, sklep na rogu. Spotkać się, stać na rogu. **39.** Dojść do rogu; wyjść, wyjrzeć za **r.**, spoza rogu; skręcić za **r.** **40. r.** chustki, koca; płaszcza, kołnierza, kartki, fotografii; książki ⟨*skraj, narożnik*⟩. **41. r.** księżyca, *poet.* miesiąca: Nad polem wisiał już srebrny róg księżyca. *Goj. Ziemia 100.* **42. r.** rogala, sera ⟨*ostry koniec*⟩. **43.** Wykładać **r-i** (kołnierzyka). **44.** Zaginać, odginać **r-i** (kartki, książki).

rój 1. Gęste, nieprzejrzane, nieprzeliczone, niezliczone, tłumne roje czego (np. owadów, ludzi). **2. r.** komarów, motyli, much, pszczół; jaskółek; rybek, wężów; **r.** iskier, gwiazd, meteorów; **r.** światełek, zmarszczek; *przen.* **r.** myśli, wspomnień, plotek. **3. r.** młodzieży, wielbicieli. **4.** Rojem ⟨*tłumnie, licznie, gęsto*⟩: Nieprzeliczonym rojem brzęczały kule. *Reym. Fron. 56.* **5.** Obsiąść, otoczyć kogo rojem (również *przen.*): Wszystkie dawniejsze wątpliwości obsiadły go rojem. *Grusz. Ar. Tuzy 265.* **6.** Sypać się rojem ⟨*o iskrach*⟩. **7.** Wybiec, wylecieć (skąd) rojem ⟨*o pszczołach; o młodzieży szkolnej*⟩. **8.** Szumieć jak w roju: Szumiało jak w roju, od swarów, plotek i różnych małości. *Konopn. Balcer 126.* **9. r.** (pszczół) brzęczy; szumi; (komarów) krąży, unosi się, wiruje w powietrzu, nad wodą; (much) osiada na czym; (wielbicieli, pochlebców) obsiada, otacza kogo; (dzieci, chłopców itp.) wybiega, wysypuje się skąd. **10. r.** (światełek) migoce; **r.** (wspomnień) budzi się w kim.

rów 1. Długi, szeroki, głęboki; krótki, wąski, płytki; zarośnięty **r.** **2. r.** piaskowy, błotnisty, torfiasty; **r.** pełen wody a. z wodą. **3. r.** odpływowy, **r.** przydrożny a. przy drodze, **r.** ściekowy. **4.** *geod.* **r.** kryty, melioracyjny, odwadniający, regulacyjny. **5.** *geol.* **r.** oceaniczny, tektoniczny, zapadliskowy. **6.** *wojsk.* **r.** dobiegowy, kolankowaty, łącznikowy, przeciwczołgowy, przeciwlotniczy, strzelecki. **7.** Brzeg, skraj, zbocze rowu; przełaz przez **r.** **8.** Cembrować; osuszać **r.** **9.** Kopać, przekopywać, ryć, rznąć rowy; wypełniać, zasyp(yw)ać **r.** **10.** Odwadniać (grunt); rznąć, przerzynać, orać (teren) rowami. **11.** Obwarować (miasto, zamek); okopać (ogród, pole); otoczyć, opasać rowem. **12.** Przeskoczyć, przesadzić **r.**; skakać przez **r.** **13.** Spaść, wpaść, stoczyć się; wywalić się, wywrócić się do rowu a. w **r.** **14. r.** biegnie, ciągnie się (przez co); **r.** prowadzi wodę.
przysł. **15.** Człowiek dziś zdrów, jutro w rów.

równać (się) 1. r. c o ⟨*robić równym; wyrównywać*⟩: Równać teren; brzegi kartek; *przen.* Mundur równał stany. *Bag. Idzie 25.* **2. r.** (bez dopełnienia), **r.** linię, szereg, front ⟨*o stojących, idących w szeregu: wyrównywać szereg*⟩: Szedł już w piątce, równał machinalnie linię. *Rus. Igr. 73.* **3.** Równaj w prawo (w lewo)! ⟨*komenda*⟩. **4. r.** k o g o, c o z k i m, z c z y m; *daw.* d o k o g o, d o c z e g o ⟨*porównywać*⟩: Równaj piękność z pięknością, zwyczaj ze zwyczajem, przez równanie i sądzim i prawdę poznajem. *Brodz. Poezje 59.* **5.** *daw.* **r.** d o k o g o a. d o c z e g o: Równasz Julcię do sowiego pisklęcia, które właśnie ze wszystkich ptaków najgorsze. *Jun. Bracia 272.* **6.** r. k o g o z k i m — w c z y m; **r.** k o g o — w o b e c c z e g o ⟨*stawiać na równi, zrównywać*⟩: Wolna elekcja równając w prawach najbiedniejszego szlachcica z najmożniejszym magnatem, uważana była odtąd za źrenicę wolności. *Śliw. A. Bat. 21.* Kodeksy wdzierały się głęboko w ustrój społeczeństwa polskiego, równając wszystkich obywateli wobec prawa karnego i sądów karnych. *Bobrz. Dzieje III, 4.* **7. r.** w dół (w górę) ⟨*dostosowywać do najniższego (najwyższego) poziomu*⟩: W naszym tenisie obserwujemy w dalszym ciągu zjawisko równania w dół. *Sport. 46, 1954, s. 1.* **8. r.** z ziemią ⟨*burzyć*⟩: Równano z ziemią całe wsie. *Sienk. Pot. IV, 12.* **9. r. się** c z e m u **r. się** sobie ⟨*być równym; wynosić, czynić, stanowić tyleż*⟩: Jeżeli odjemnikiem jest zero, to różnica równa się odjemnej. *Iwasz. B. Alg. VII, 24.* Jeżeli dwie wielkości fizyczne posiadają jednakowe wymiary, a ich wartości liczbowe są sobie równe, powiadamy, że wielkości równają się sobie. *Witkow. A. Zar. fiz. 10.* **10. r. się** z k i m, z c z y m ⟨*być równym, dorównać*⟩: W całym warsztacie najwyżej trzech ludzi mogło się z nami równać. *Gard. Trzech 189.* **11. r.** k o m u — z k i m — w c z y m; *daw.* d o c z e g o: Wiedzieli, że nie równać im się w robocie z Ornochem. *Braun Lewanty 221.* Nikomu w Zawichrzynie nie było równać się do urody z szczęśliwym jedynakiem. *Łoz. Wal. Szlach. III, 7.* **12.** Równaj się! ⟨*komenda*⟩.

równanie 1. *mat.* **r.** algebraiczne, trygonometryczne; liczbowe, nieliczbowe, niewymierne, oznaczone, parametryczne, różniczkowe. **2. r.** kwadratowe a. drugiego stopnia; **r.** pierwszego itd. stopnia. **3. r.** o jednej niewiadomej, o dwu, trzech itd. niewiadomych a. z jedną niewiadomą, z dwiema, trzema itd. niewiadomymi. **4. r.** linii prostej, paraboli. **5. r.** chemiczne. **6.** Postać, pierwiastek, stopień, strona, wyraz równania; rozwiązanie równania; układ równań. **7.** Znak równania ⟨*równości*⟩: Postawić znak równania między czym a czym. **8.** Rozwiązać, spełnić, ułożyć, uporządkować **r.**

równia 1. *fiz.* **r.** pochyła ⟨*jedna z maszyn prostych*⟩; *przen.* Naturalizm stacza się po równi pochyłej aż tam, gdzie rzeczywistość staje się płaskością. *Sienk. Szkice I, 68.* **2.** *książk.* Zielona, bezkresna, nadrzeczna **r.** ⟨*równina*⟩; mazowieckie równie; **r.** pól, łąk: Księżyca biały krąg w błękitnym oknie stoi nad równią śnieżnych łąk. *Staff L. Poezje I, 333.* **3.** *geol.* **r.** napływowa. **4.** Na równi, *daw.* po równi, w równi ⟨*jednakowo, razem*⟩: Ewentualność ożenienia się z nią traktował jako rzecz nierealną, na równi z innymi swymi sukcesami ostatnich czasów. *Mostow. Kariera 141.* [Człowiek] po równi ze zwierzętami tułał się po lasach. *Kryt. 2/2, 1910, s. 88.* Nagroda mogłaby iść w równi z zasługą. *Kras. SW.*

równie r. ... jak (tak samo... jak): Zamiar był równie szybko wykonany, jak powzięty. *Lam J. Kron. 23.* **r.** dobrze: Mógł wyjść równie dobrze za godzinę czy za dwie. *Krucz. Sidła 11.*

równo 1. r. Ustawiać, pisać, obcinać, kreślić, ciągnąć się itp. ⟨*tworząc równą linię*⟩: Długie ciemne włosy, zaczesane, z czoła, obcięte były równo na karku. *Bień. Czyś. 146.* Drzewa równo pod sznur sadzone. *Troc.* **2.** Rozkładać, rozpościerać, przylegać, zaściełać, napinać itp. **r.** ⟨*tworząc równą płaszczyznę*⟩: Materiał przed nadrukowaniem musiał być równo napięty. *Rein. Druki 80.* **3. r.** jak po stole

⟨*bardzo równo, gładko, bez nierówności, bez zahamowań, skoków*⟩: Cudowny lot, dwie godziny i ćwierć, równo jak po stole. *Boy Słowa 157.* **4.** Iść, oddychać, stukać itp. **r.** ⟨*rytmicznie*⟩: Równo, spokojnie, bez drżenia muskułu szedł dalej krokiem żołnierskim. *Żer. Uroda 198.* **5. r.** x centymetrów, metrów; litrów; minut, godzin, lat itp. ⟨*akurat, okrągło*⟩: Miał wtenczas lat równo pięćdziesiąt. *Kaczk. Olbracht. III, 103.* **6. r.** o północy ⟨*akurat*⟩. **7. r.** z kim a. z czym ⟨*jednocześnie, równocześnie*⟩: Zaczyna swój dzwonny śpiew równo ze słońcem. *Zar. Ludzie 233.* **8. r.** ze świtem ⟨*skoro świt*⟩. **9.** *daw.* **r.** mi ⟨*wszystko mi jedno*⟩: Kiedy tak patrzę na nie, równo mi, na którym oczy zatrzymam. *Konopn. Ludzie 417.* **10.** *daw.* Po równo ⟨*jednakowo, na równi*⟩: Po równo w szare kurty powstańcze odziani. *Konopn. Now. IV, 109.*

równość 1. Całkowita, zupełna **r.**; **r.** ekonomiczna, obywatelska, polityczna, społeczna. **2. r.** między ludźmi. **3. r.** wobec prawa ⟨*równouprawnienie*⟩. **4. r.** powierzchni ⟨*gładkość*⟩. **5. r.** głosów (w głosowaniu) ⟨*jednakowa liczba*⟩. **6.** Hasło wolności, równości i braterstwa; równości wszystkich ludzi na świecie. **7.** Znak równości (=). **8.** Stawiać znak równości między czym a czym ⟨*równać, uważać za identyczne*⟩.

przysł. **9.** Równość nie zna pana.

równouprawnienie 1. Całkowite, zupełne **r. 2. r.** kobiet, płci; **r.** narodów; **r.** jakiegoś języka. **3.** *praw.* **r.** stron (w procesie cywilnym). **4. r.** (kogo) z kim: **r.** innych wyznań z katolikami; mieszczan ze szlachtą; wszystkich narodowości w państwie. **5.** Żądać równouprawnienia dla kogo.

równowaga 1. Stała, chwiejna, niestała; trwała, nietrwała **r. 2. r.** biologiczna; cielesna, dynamiczna, fizyczna, energetyczna, mechaniczna, termiczna; **r.** bilansowa, budżetowa, gospodarcza, majątkowa; polityczna, społeczna; **r.** duchowa, moralna, psychiczna, umysłowa, wewnętrzna. **3.** *hist.* **r.** europejska ⟨*zasada głoszona w XIX w. niedopuszczania do zbytniego wzrostu któregokolwiek z państw europejskich*⟩: Osią tak zwanej równowagi europejskiej u wstępu do tego okresu było ciągle jeszcze przymierze prusko-rosyjskie. *Ask. Stulecia 256.* **4. r.** ciała; ducha, umysłu; sił; temperatury. **5.** Prawo, stan, warunki, zmysł równowagi. **6. r.** czego i czego ⟨*równoważenie się dwóch rzeczy*⟩: Każde z jego następnych dzieł jest coraz doskonalszym przykładem równowagi formy i treści. *Radio i Świat 38, 1950.* **7. r.** w czym; z czym: Podzielał z nami wszystkie małe i wielkie kłopoty i niedogodności, wynikające z braku równowagi w budżecie studenckim. *Lam J. Rozmait. 65.* Genialnym — to znaczy twórczym, zatem władnącym tworzącą siłą fantazji w równowadze z rozumem. *Sienk. Mieszan. 218.* **8. r.** między, pomiędzy czym: Bezkrólewie po wygaśnięciu Jagiellonów dopomogło szlachcie, by równowagę między stanami, już silnie zachwianą, zniszczyć do reszty. *Kutrz. Hist. 144.* **9.** Chwytać, naruszać(-yć), odzysk(iw)ać, osłabi(a)ć, przywracać, przywrócić, (s)tracić, utrzym(yw)ać, zaburzać(-yć), zachow(yw)ać, zachwiać, zakłócać(-ić), znajdować, znaleźć równowagę. **10.** Doprowadzić, przyprowadzić, przychodzić, przyjść, wracać, wrócić do równowagi. **11.** Być, trzymać (się), utrzym(yw)ać (się), znajdować się w równowadze. **12.** Wychodzić, wyjść, wyprowadzać(-ić), wytrącać(-ić) z równowagi: Czuła się w przykry sposób wytrącona z równowagi. *Dąbr. M. SPP.*

równy 1. Człowiek (mężczyzna, kobieta itp.) równego usposobienia, charakteru ⟨*zrównoważony, opanowany*⟩: Człowiek, tak spokojny i równy, stał się nerwowym i prawie chorym. *Kosiak. Bud. 337.* **2.** *gw. miejska* **r.** chłop, chłopak, gość; **r-a** babka, dziewczyna itp. ⟨*dzielny(-a); zuch; nadający(-a) się do wszystkiego*⟩: Równy chłopak, jak pragnę zdrowia! Taki by się nam do pompy parowej przydał. *Wiech Śmiej I, 165.* **3.** Droga **r-a** jak stół, jak po stole ⟨*zupełnie równa*⟩: Droga była równa jak po stole, świetnie wyszutrowana. *Żer. Wiatr 240.* **4.** *praw.* **r-e** głosowanie, wybory ⟨*prawo obywatelskie, polegające na tym, że każdy głosujący ma jeden głos*⟩: Wybory do Sejmu oraz do rad narodowych są powszechne, równe, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym. *Konst. PRL 275.* **5. r.** krok, oddech ⟨*miarowy, rytmiczny*⟩: Brzegiem tej szosy wędrował równym krokiem Jędruś Radek. *Żer. Syzyf. 144.* **6. r.** krok! ⟨*komenda wzywająca do wyrzucania nóg i wybijania rytmu podczas przemarszu, defilady*⟩. **7. r-e** ileś rubli, złotych itp. ⟨*akurat tyle*⟩: Pozwolił sobie na mały hazardzik, lubo mały, skrobnął go na równe dziesięć rubli. *Mort. Wawrzek 11.* **8. r-e** prawa, równe obowiązki; siły ⟨*jednakowe*⟩: Mąż i żona mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. *Dz. Ustaw 34, 1950, s. 364.* **9.** *jęz.* Stopień **r.** (przymiotnika). **10. r.** komu, czemu; z kim, z czym — czym a. w czym, *daw.* z czego ⟨*taki sam pod jakimś względem*⟩: Równy komu wiekiem, wykształceniem. Była mu równa wzrostem a. była z nim równego wzrostu. - Twarzą podobna i równa z postawy, sercem też całym wydawała męża. *Mick. Graż. 23.* **11. r.** co do czego: Czytało trzech jeszcze członków wiersze swoje, wszystkie równe co do dobroci. *Lel. Listy I, 60.* **12. r.** dla kogo: Dla wszystkich są równe i honoru prawa. *Fredro A. Geld. 36.* **13. r.** pod względem czego: Wyroby równe pod względem wykonania. **14. r-i** (po) między sobą; wobec kogo, czego; przed kim, przed czym: Przed prawem wszyscy jesteśmy równi. *Ritt. Duchy 90.* **15.** Jak (jako) **r.** z równym ⟨*na tych samych prawach*⟩: Władysław Jagiełło prawie jak równy z równym z nami traktował. *Kaczk. Olbracht. III, 353.* **16.** W równej mierze ⟨*tak samo*⟩: Obchodziły go zatem w równej mierze momenty techniczne boju, zagadnienia broni i krycia, jak kwestia dostaw. *Sokoln. Cztern. 336.* **17.** W równym stopniu ⟨*jednakowo*⟩: Zdolność przelewania cech rasowych i indywidualnych posiadają w równym stopniu obie płci. *Bujak Gal. I, 338.* **18.** Być (komu; z kim, z czym) równego wieku, w równym wieku; być komu równym w latach ⟨*mieć tyleż lat*⟩: Chłopcy byli równego wieku a. w równym wieku. - Był gładkich obyczajów i po świecie już bywał, a równy mi był w latach. *Kaczk. Murd. I, 10.* **19.** *pot.* Iść po równym ⟨*po równej, gładkiej drodze*⟩. **20.** Nie mieć (sobie) równego ⟨*być najlepszym*⟩: [Asnyk] jako erotyk nie ma równego. *Żer. Dzien. II, 49.* W wymowie Orzechowski nie miał

sobie równego. *Mech. Wym. I, 416.* **21.** Mówić równym głosem ⟨*bez podnoszenia czy opuszczania głosu, jednakowym tonem*⟩. **22.** (Po)dzielić co na równe części ⟨*na jednakowe*⟩. **23.** *przen.* Płacić, odpłacać równą monetą ⟨*być wzajemnym; odwzajemniać się*⟩: Konstanty uwielbiał Aleksandra, a nienawidził Mikołaja, co ten równą monetą odpłacał. *Brück. Kult. IV, 272.* **24.** (U)paść, przewrócić się na równej drodze ⟨*bez widocznej przyczyny*⟩: Nagle... czy mu się noga pośliznęła [...] upadł na równej drodze. *Wędr. 7, 1901.* **25.** Podnieść, postawić kogo na równe nogi ⟨*zmusić do zajęcia pozycji stojącej*⟩: Strażnik chwycił go za ramię i podniósł na równe nogi. *Konopn. Ludzie 110.* **26.** Porwać się, poderwać się, zerwać się; (wy)skoczyć; stanąć na równe nogi, równymi nogami ⟨*nagle, przyjmując stojącą postawę*⟩: Porwał się na równe nogi i ile sił miał, począł uchodzić w głąb ogrodu. *Dygas. Piszcz. II, 40.* Wyskoczył równymi nogami z łóżka i zaczął się pospiesznie ubierać. *Dąbr. M. Przyj. 17.*
przysł. **27.** Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie. **28.** Równe sobie sługi mam, tacy dobrzy, jakem sam ⟨*jaki pan, taki kram*⟩.

rózga 1. r. cienka, długa; brzozowa; nagie r-i; *przen.* r. sarkazmu, krytyki; r-i spojrzeń, słów. **2.** *pot.* Będzie r. w robocie! ⟨*w zwrotach do dzieci: oberwiesz, otrzymasz karę*⟩. **3.** Bić, ćwiczyć, siec, smagać; (wy)chłostać; karać, karcić kogo rózgami. *przen.* Deszcz siecze rózgami szyby wielkiej sali audytorium. *Żer. Dzien. II, 430.* **4.** Brać r-i za co; dostać rózgą, r-i ⟨*zostać ukaranym chłostą*⟩. **5.** Dać, wyliczyć komu 50 rózeg ⟨*50 razów rózgą*⟩. **6.** Iść pod r-i. **7.** Nie żałować (komu, na kogo) rózgi. **8.** Przejść, przechodzić przez r-i: a) ⟨*spotkać się z ostrą krytyką*⟩: Wszyscy niemal pisarze przeszli [...] przez rózgi krytyczne, którymi ich młodzież, ufna w siebie i przekonana prawie, że od niej się dopiero nowa, świetna era literacka datuje, niemiłosiernie plażyła. *Chmielow. Zarys 47*; b) *daw.* ⟨*przejść między dwoma rzędami chłoszczących żołnierzy*⟩. **9.** Przeprowadzić kogo przez rózgi (np. sarkazmu).

róża ⊙ **1.** r. ⟨*roślina, kwiat*⟩: Biała, czerwona, herbaciana, pąsowa, żółta; płomienna, wonna r.; r. dzika a. polna, jerychońska, pienna, wysokopienna, pnąca (się), sztamowa. **2.** *bot.* r. stulistna ⟨*centyfolia*⟩. **3.** Dziewczyna jak r.; policzki jak r-e; piękny, świeży jak r.: Stanęła przede mną [...] z policzkami jak róże, z fałdką na czole. *Gomul. Kajet 167.* **4.** *żegl.* r. kompasowa a. r. wiatrów ⟨*karton w kompasie z oznaczeniem stron świata*⟩. **5.** *geol.* r-e pustyni ⟨*promieniste kryształki wytwarzane przez gips na gliniastym podłożu dolin okresowych rzek*⟩. **6.** *przen.* r. rumieńca; r-e ust: Ten warg koral, ust róże [...] one mi powrócą, mój pokój, me życie! *Zabł. Firc. 71.* **7.** Bukiet, pęk, wiązanka, wieniec; klomb, kobierzec róż a. z róż [rzadziej róży a. z róży]: Altana obsadzona jaśminem, dalej klomby z bzu i róży. *Dziek. Siła 51.* **8.** Kępa, krzak, krzew; łodyga; kwiat, pąk, płatek róży; woń, zapach róż(y). **9.** Hodować, przycinać, szczepić róże. **10.** Kwitnąć, wyglądać jak r. **11.** (Za)czerwienić się, (za)płonić się jak r.; spłonąć, pokryć się różą (o kimś lub czyichś policzkach, ustach itp) ⟨*zarumienić (się) gwałtownie*⟩: Zaczerwieniła się jak róża [...] spojrzała bystro na młodzieńca. *Korz. J. Koll. 11.* Pogodne lica Joanny spłonęły różą. *Czyń. Jakob. 80.* **12.** Leżeć, spać, spoczywać na różach; stąpać po różach ⟨*mieć łatwe, szczęśliwe życie*⟩: Alboż myślisz, że spoczywam na różach? Mam wprawdzie kapitały, ale co z nimi robić. *Tyg. Ilustr. 137, 1870.* Ja też przecież nie stąpam tu po różach, i to chyba rozumiesz, że się przeniosłam tylko dla dobra dzieci. *Dąbr. M. Noce III, 216.* **13.** *książk.* Słać komu róże pod nogi ⟨*umilać, ułatwiać życie*⟩: [Diabeł] mi z tęcz budował mosty i róże mi pod nogi słał. *Zag. Chochl. 77.* **14.** *książk.* (Droga, droga życia) ściele się komu różami ⟨*łatwo, dobrze wszystko się układa komu (w życiu)*⟩. **15.** r. kwitnie, rozkwita, zakwita; rozwija się; *poet.* rozwija szkarłaty; r. pachnie; pnie się, (w)schodzi, więdnie.
⊙ **16.** r. ⟨*choroba*⟩: r. w nodze a. na nodze; w twarzy a. na twarzy. **17.** Okres wylęgania róży. **18.** Chory na różę. **19.** Mieć różę; dostać róży; cierpieć, (za)chorować na różę.
przysł. **20.** Nie czas żałować róż, gdy płoną lasy. **21.** Nie ma róż bez cierni (bez kolców) ⟨*nie ma rozkoszy, radości bez smutku*⟩.

różaniec 1. Paciorki, ziarnka różańca. **2.** *przen.* r. wagonów. **3.** Do tańca i do różańca ⟨*do wszystkiego*⟩: Oto mi chłopak! wesół, zdrów, chwat i do tańca, i do różańca. *Wol. Fraszki 79.* **4.** Ani do tańca, ani do różańca ⟨*do niczego*⟩: Pan Bóg mnie pokarał tym głupcem — woła latając po pokoju rządczyni — ani do tańca, ani do różańca, gdzie chcesz go użyć, wszędzie głupstwo zmaluje. *Krasz. Jabł. II, 180.* **5.** Mówić, odmawiać; śpiewać r. **6.** Przesuwać r. (ziarnka różańca).

różany 1. r. blask, dzień, świt; r. kolor; r-e zorze ⟨*różowy(-e)*⟩. **2.** Esencja r-a, pomada r-a (do włosów); olejek r.; konfitury r-e ⟨*otrzymywana(-y, -e) z róży*⟩. **3.** Krzew r.; r-e drzewo; płatki r-e ⟨*krzew, drzewo itp. róży*⟩. **4.** *przen.* r-e palce Jutrzenki; r. obłok marzeń. **5.** Pola r-e ⟨*plantacja róż*⟩. **6.** r. rumieniec ⟨*koloru róży*⟩. **7.** r-e usta, wargi ⟨*takie jak róża, czerwone*⟩. **8.** Wianek, wieniec r. ⟨*z róż*⟩. **9.** Woda r-a ⟨*zaprawiona zapachem róży*⟩. **10.** Zapach r. ⟨*właściwy róży, taki jak róży*⟩.

różdżka 1. Czarnoksięska, czarodziejska, *rzad.* magiczna, wieszczbiarska r.: Jakby za dotknięciem czarnoksięskiej różdżki, twarz jej z ponurej stała się ożywioną i zalotną. *Orzesz. Z różnych I, 285.* **2.** r. oliwna ⟨*symbol pokoju*⟩. *p.* gałązka. r. pokoju: Nie z różdżką pokoju przybyłeś tu, ale z biczem obelgi i groźby. *Orzesz. Mirt. 228.* **3.** Odmienić co różdżką czarodziejską: Rok 1848 różdżką czarodziejską świat odmienił. *Brück. Kult. IV, 47.*

różnica 1. r. bezwzględna, diametralna, indywidualna, ilościowa, jakościowa; r-e klasowe, majątkowe, polityczne, społeczne, stanowe. **2.** Drobna, istotna, jaskrawa, kardynalna, maksymalna, minimalna, nieuchwytna, przepastna, rażąca, uderzająca, wielka, wybitna, zasadnicza, znaczna r. **3.** *mat.* Równe, nierówne r-e. **4.** Podobieństwa i r-e. **5.** r. c z e g o: r. charakteru, wieku, wyglądu, wzrostu; r. zdań. r. klas, stanów. **6.** *mat.* r. liczb, wyrażeń, odcinków (boków): kwadrat różnicy dwu wyrażeń równy jest [...] *Iwasz. B. Alg. VIII, 63.* **7.** r. m i ę d z y, p o m i ę d z y k i m, c z y m; m i ę d z y, p o m i ę d z y k i m i (a) k i m, c z y m i (a) c z y m:

Między człowiekiem jednym a drugim niemała różnica. *L.* Dla dziecka różnicy nie ma między marzeniem a jawą. *Gomul. Pieśni 20.* **8. r.** w czym: r. w cenie, w opłacie, w wadze, w wieku. **9.** Bez różnicy: Kochać wszystkich bez różnicy. *SW.* Czynność tę mogą pełnić osoby dorosłe bez różnicy płci. **10.** Wszyscy, wielu, kilku itp. bez różnicy ⟨*bez wyjątku*⟩: Uciekli ode mnie, dzieci i starsi, wszyscy bez różnicy — wołam ich i płaczę, wszystko nadaremnie. *Syrok. Gaw. 77.* **11.** Z tą różnicą, że... ⟨*różniąc się tym, że...*⟩: Poszedł wraz z innymi, z tą różnicą, że się ociągał i zwlekał. **12.** *pot.* Komuś (jest) bez różnicy ⟨*jest mu wszystko jedno*⟩: Kury bym nie zarznął, ale jej bez różnicy. *Bogusz. Kura 175.* **13.** Dostrzegać, podkreślać różnicę; łagodzić, niwelować, znosić **r-e. 14.** Robić, *książk.* czynić różnicę między kim a kim (czym a czym) ⟨*inaczej kogo, co traktować*⟩: Czy ja robię między wami jaką różnicę? *Prus Emanc. I, 24.* Nie czyniła różnicy pomiędzy tym, co Ninie warto powtórzyć, a tym, co byłoby lepiej i właściwiej zachować przy sobie. *Kosiak. Rick II, 82.* **15.** Coś robi komu różnicę ⟨*sprawia kłopot, niewygodę*⟩: Dlaczego ci to robi różnicę. *Iwasz. J. SPP.* **16.** Coś stanowi różnicę. **17.** Stwierdzać, uprzytomnić sobie, usunąć, uwydatnić, uwzględnić, wykaz(yw)ać, wyrównać, wytworzyć, zacierać, zatrzeć różnicę (czego a. między kim, czym). **18.** Istnieje, jest **r.**: Jest między nimi różnica dwóch lat. *SPP.* **19. r.** niknie; polega na czym, *daw.* leży w czym; pokazuje się, powstaje, sięga głęboko, tkwi w czym, utrzymuje się, uwydatnia się, występuje, zachodzi (między czym), zaciera się, zanika, zarysowuje się, zatraca się, zaznacza się, znika, zmniejsza się, zwiększa się. **20. r.** (czego) wybucha: Wybuchła ostra różnica poglądów. *Braun Lewanty 269.* **21. r.** wynosi tyle a tyle: Różnica w liczbie dymów wyraża niewątpliwie przyrost ludności. *Korzon Wewn. I, 67.*

różnić 1. r. kogo, co — od kogo, czego ⟨*robić różnym, wyróżniać, odróżniać*⟩: Zdania nas różnią, a namiętności kłócą. *Brodz. Synon. 98.* [Kobiety] Równymi od natury obdarzone talenty, płcią się tylko od mężczyzn różnią. *Kras. Podstoli 52.* Rozum różni istotnie człowieka od zwierząt. *Jund. SW.* **2. r.** kogo z kim a. między sobą ⟨*doprowadzać do waśni*⟩: Różniła między sobą i tyranizowała synów. *Boy Mar. 234.*

różnić się 1. r. się od czego — czym a. pod względem czego: Ciało roślin, zwierząt i człowieka nie różni się pod względem składników elementarnych, pierwiastków, od ciał nieożywionych. *Michaj. Życie 16.* Kontusz polski różnił się krojem od tureckiego. *SRG 192.* **2. r. się** (między sobą) — czym: Różnić się temperamentem, usposobieniem, wiekiem; nastrojem; brzmieniem (o dźwiękach): Różnili się między sobą wzrostem i kolorem włosów. *Brand. K. Sams. 182.* **3. r. się** w czym: Różnić się w poglądach. Różniliśmy się w wielu zdaniach, sprzeczaliśmy się często, ale to nie zmniejszało sympatii, jaką czuliśmy wzajemnie do siebie. *Lim. Pam. 389.*

różny 1. r-e różności ⟨*rozmaite rzeczy*⟩: Lis [...] trawi w spokoju ten zapas różnych różności, którymi się przedtem naładował. *Dyl. Lis 111.* **2.** Opowiadać **r-e** różności ⟨*niestworzone historie*⟩: [Kaprale i sierżanci] na biwakach różne różności opowiadali. *Żer. Opow. 219.* **3.** Różnego koloru, kształtu, rodzaju; w różnych kolorach ⟨*rozmaitego koloru itd.*⟩: Ołówki, farby różnego koloru; muszle różnego kształtu; szkoły różnego rodzaju. **4.** *daw.* Ludzie różnego stanu, kondycji ⟨*należący do różnych warstw społecznych*⟩. **5. r.** czym: Choć różni twarzą lub czynem, niech nas duch jeden owionie. *Asnyk Poezje I, 239.* **6. r.** od czego ⟨*różniący się*⟩: Głos różny od innych głosów. Liczba różna od zera. **7.** W różnych czasach, *daw.* różnymi czasy: Krasickiego satyry zdają się być w różnych czasach pisane. *Nehr. Studia 213.* Dotychczasowe stałe wystawy nasze, gdzie różnymi czasy ukazywały się dzieła różnych artystów, nie zestawione z sobą, nie dawały pełnego obrazu całości naszych sił artystycznych. *Tyg. Ilustr. 36, 1904.* **8.** W różne strony (iść, rozjechać się), rozchodzić się w różnych kierunkach ⟨*rozciągać się, przebiegać*⟩. **9.** Z różnych powodów, przyczyn, względów: Nie chcieli się wypowiedzieć z różnych względów. **9a.** Z różnych stron (znosić co; zjeżdżać się). **10.** Różni różnie mówią, plotą, utrzymują; nazywają kogo: Co to ma znaczyć? różni różnie plotą. *Mick. Ball. 13.* Różni też różnie go nazywają, drudzy zaś powiadają, że się zwie Kmita. *Kaczk. Olbracht. III, 131.* **11. r-e** słuchy chodzą o czym ⟨*różnie mówią*⟩. **12.** Mówić jakby różnymi językami ⟨*nie móc się porozumieć*⟩.

różowo 1. Ktoś coś przedstawia, ktoś jest usposobiony; coś komu przedstawia się, coś wygląda **r.** ⟨*optymistycznie*⟩: Była zawsze jeszcze różowo i tkliwie usposobiona. *Zap. G. Krzyż 41.* Jako idealiście wszystko przedstawiało się różowo. *SW.* **2.** (Za)barwić co **r.** a. na **r.**; pomalować (ściany) na **r.**: Okna w kuchni gorzały jasnym światłem, barwiącym na różowo śnieg leżący pod przyzbą. *Sienk. Now. IV, 6.*

różowy 1. Barwa **r-a**, kolor **r.**; **r.** blask, **r-e** niebo, obłoki, zorze; **r-e** goździki, tulipany; **r-a** kokarda; **r.** marmur, piaskowiec; **r-a** skała; **r-e** usta ⟨*barwy różowej*⟩. **2. r-a** cera, twarz; **r-e** policzki; **r.** na twarzy, na policzkach ⟨*zaróżowiona(-e, -y)*⟩. **3. r-a** jak zorza ⟨*o kobiecie: zarumieniona*⟩. **4. r.** humor, nastrój ⟨*doskonały*⟩: Być, wracać skąd w różowym humorze. **5. r-e** myśli, nadzieje, plany ⟨*optymistyczne*⟩. **6. r-e** okulary ⟨*złudzenia*⟩: Doznawszy raz tak wielkiego zawodu, odrzuciłam różowe okulary i patrzę na świat własnymi oczami. *Zap. G. Znak 87.* **7.** Patrzeć (na co) przez różowe okulary (szkła) ⟨*zapatrywać się na co optymistycznie, widzieć w czym dodatnie strony*⟩: Nawet na wady swoje patrzą przez szkła różowe. *Sienk. Listy I, 95.* **8. r-a** przyszłość, sytuacja ⟨*pomyślna*⟩. **9. r.** od czego: **r.** od płomienia, od mrozu (o twarzy). **10. r.** z czego: [Twarze] były różowe z chłodu. *Brand. K. Sams. 60.* **11.** Przedstawiać, wystawiać co w różowym świetle; coś przedstawia się komu, ktoś widzi co w różowym świetle, w różowych kolorach (barwach) ⟨*zbyt pochlebnie, zbyt optymistycznie*⟩: Z natury jestem optymistą i wszystko widzę w różowych kolorach. *Sienk. Chwila II, 194.*

rubież *książk.* **1. r.** kraju; lasu, pustyni ⟨*granica, kresy, skraj*⟩: *przen.* Bądź mi aniołem, natchnieniem — sokołem, więc prowadź przez życia rubieże.

żer. Dzien. I, 178. **2.** **r.** leśna: Po rubieżach leśnych widać było ludzi z siekierami. *Sienk. Now. II, 157.* Domki, które stały na rubieży leśnej. *Len. SW.* **3.** Na rubieży, na rubieżach ⟨*na granicy, w pasie granicznym*⟩: Na dalekich rubieżach północno-wschodniej Europy zachowały się wreszcie szczątki eurazjatyckiej formacji leśnej. *Czekan. Człow. 59.* *przen.* W tym samym roku powstała słynna rozprawa K. Brodzińskiego „O klasyczności i romantyczności", stojąca na rubieży dawnych i nowych kierunków w literaturze. *Wierchy 1934, s. 26.*

rubikon Przekroczyć **r.** ⟨*przekroczyć granicę czego; zrobić stanowczy krok, powziąć nieodwołalną, nie dającą się cofnąć decyzję*⟩.

ruch 1. Automatyczny, bezwiedny, błyskawiczny, bezcelowy, celowy, charakterystyczny, ciągły, delikatny, dostojny, drewniany, ekonomiczny, elastyczny, elegancki, energiczny, fałszywy, flegmatyczny, forsowny, gibki, gniewny, gorączkowy, gwałtowny, harmonijny, instynktowny, jednostajny, koci, kolisty, konwulsyjny, kręty, lekceważący, leniwy, lękliwy, łagodny, marionetkowy, miarowy, miękki, młodzieńczy, młody, nagły, nerwowy, niecierpliwy, niedbały, niedostrzegalny, niepostrzeżony, nieopanowany, niepewny, nieporadny, niespokojny, nieustanny, nieuważny, niezdarny, niezgrabny, nieznaczny, niezauważony, obronny, ociężały, odmierzony, okrągły, okrążający, omdlewający, opanowany, oszczędny, ożywiony, pewny, pieszczotliwy, płynny, pocieszny, polotny, pomocniczy, porywczy, pośpieszny, posuwisty, potakujący, powabny, powolny, powściągliwy, prędki, przeczący, przyzwalający, raptowny, rozpaczliwy, rubaszny, rytmiczny, sekretny, senny, serdeczny, silny, skąpy, spotęgowany, sprężysty, stanowczy, swobodny, szarmancki, szeroki, sztywny, szybki, ślimaczy, śmieszny, śpieszny, taneczny, teatralny, układny, ukradkowy, uprzejmy, wahający, wdzięczny, wężowy, wolny, wprawny, wykwintny, wymowny, wymuszony, wyniosły, zalotny, zamaszysty, zapraszający, zawrotny, zbędny, zdecydowany, zgrabny, zręczny, zwinny, żywy **r.**; (również w *lm*) skoordynowane, wojskowe, żołnierskie **r-y** ⟨*poruszenie(-a) ciała; gest, gesty*⟩: Kocim ruchem cichym i szybkim zagarnęła pieniądze. *Żółk. W. Droga 157.* Odchodząc, często się obzierał i ruchy śmieszne robił. *Birk. SW.* **2.** *fiz.* **r.** absolutny, cyrkulacyjny, cząsteczkowy, dośrodkowy, drgający, falisty, horyzontalny, jednostajny, krzywodrożny, mechaniczny, obiegowy, obrotowy, odśrodkowy, opóźniony (jednostajnie opóźniony), orbitalny, pionowy, postępowy, poziomy, pozorny, prostolinijny, prawidłowy, przyśpieszony (jednostajnie przyśpieszony), rotacyjny, skaczący, skokowy, wahadłowy, wibracyjny, wirowy, wsteczny, wstępujący, względny, złożony, zmienny, zygzakowaty ⟨*zmiana położenia jakiegoś ciała względem innego ciała lub środowiska*⟩. **3.** *szachy* **r.** biały, czarny ⟨*białymi, czarnymi pionkami*⟩; **r.** matujący, szachujący ⟨*przesunięcie figury szachowej z jednego pola na inne*⟩. **4.** *geol.* **r-y** fałdowe, górotwórcze, tektoniczne; opuszczające, podnoszące, wznoszące, zanurzające. **5.** *astr.* **r-y** gwiezdne, niebieskie. **6.** *anat., fizj.* **r-y** muskularne; **r.** robaczkowy. **7.** **r.** kołowy, pieszy; kolejowy, tramwajowy, samochodowy; przewozowy, tranzytowy, pasażerski; miejski; codzienny, świąteczny; **r.** uliczny; **r.** kierunkowy, jednokierunkowy, dwukierunkowy ⟨*poruszanie się; kursowanie; komunikacja kołowa, piesza, kolejowa itp.*⟩. **8.** **r.** artystyczny, kulturalny, literacki, muzyczny, naukowy, nowatorski, pedagogiczny, umysłowy; **r.** budowlany, wydawniczy; **r.** handlowy, pieniężny; **r.** emancypacyjny, kobiecy, pionierski, racjonalizatorski, spółdzielczy; **r.** turystyczny, wycieczkowy; **r.** związkowy ⟨*działalność, działanie*⟩. **9.** **r.** chłopski, demokratyczny, konspiracyjny, lewicowy, ludowy, masowy, narodowy, nielegalny, niepodległościowy, oddolny, odrodzeńczy, partyzancki, polityczny, powstańczy, proletariacki, rewolucyjny, robotniczy, socjalistyczny, społeczny, wolnościowy, wyzwoleńczy, zbrojny (również w *lm*) ⟨*działalność, działanie(-a)*⟩. **10.** **r.** c z e g o a. c z y m: **r.** ciała, głowy, ręki (rąk), nogi (nóg) a. **r.** głową, ręką itp.; **r.** przeczenia, potakiwania; **r.** pełen wdzięku, harmonii, siły itp. ⟨*gest(-y)*⟩. **11.** *astr.* **r.** ciał niebieskich, gwiazd, planet. **12.** *fiz.* **r.** cząsteczek. **13.** *geol.* **r.** lodowców, wydm, piasków ⟨*przesuwanie się*⟩. **14.** **r.** motoru, wahadła, wskazówek zegara ⟨*poruszanie się, funkcjonowanie; działanie*⟩. **15.** *anat.* **r.** mięśni. **r.** muskułów. **16.** *hist.* **r.** oporu ⟨*w okresie II wojny światowej w krajach okupowanych przez hitlerowców działalność konspiracyjna, narodowościowa i społeczna*⟩: W latach 1939—1945 we wszystkich krajach zajętych przez Niemców istniał ruch oporu. *Brand. K. Sams. 166.* **17.** **r.** podróżnych, towarów ⟨*przejazd, przewóz*⟩. **18.** **r.** pokoju ⟨*po drugiej wojnie światowej międzynarodowa działalność na rzecz utrzymania pokoju*⟩: Miliard przeszło ludzi w szeregach światowego ruchu pokoju walczy o to, by już nigdy imperialiści nie zdołali narzucić ludzkości nowej wojny. *Wiedza i Życie 9, 1952, s. 789.* **19.** **r.** przechodniów, tłumu ⟨*przechodzenie, poruszanie się*⟩. **20.** *meteor.* **r.** powietrza ⟨*wiatr*⟩. **21.** **r.** wody ⟨*spływanie, przepływanie*⟩. **22.** **r.** a. **r-y** wojsk ⟨*przejście, przesunięcie, manewr*⟩. **23.** **r.** współzawodnictwa. **24.** *pot.* **r.** na drodze, na korytarzu itp. ⟨*ludzie się kręcą, często przechodzą*⟩. **25.** **r.** na polu czego (np. krajoznawstwa, nauki, sztuki) ⟨*działanie, działalność*⟩. **26.** **r.** na świeżym powietrzu ⟨*chodzenie po dworze; poruszanie się na odkrytej przestrzeni: spacery, gry, sporty*⟩. **27.** **r.** po sklepach ⟨*wzmożone zakupy*⟩. **28.** **r.** pod jakim hasłem ⟨*działalność jakaś, na rzecz czego*⟩: **r.** pod hasłem pokoju, niepodległości, socjalizmu. **29.** **r.** p r z e c i w k o m u, c z e m u ⟨*działanie*⟩: **r.** przeciw możnowładcom, przeciw dyktaturze. **30.** **r.** w czytelni, w księgarni, w biurze ⟨*dużo czytelników, interesantów*⟩. **31.** **r.** w interesie ⟨*interes idzie, rozwija się*⟩: Będzie ruch w interesie — ucieszył się [...] handlowiec. *Prusz. Karabela 127.* **32.** Bezpieczeństwo ruchu (kołowego, pieszego; na kolei itp.). **33.** Dyspozytor, dyrekcja, dyżurny, kierownik ruchu (na kolei). **34.** *anat.* Narządy, nerwy ruchu. **35.** *fiz.* Energia, prędkość, przyśpieszenie ruchu: Ciepło — to energia ruchu cząsteczek. *Bur. Fiz. X, 221.* **36.** Godziny ruchu (na ulicy, na kolei, w sklepach). **37.** Kierunek, nasilenie; przepisy ruchu. **38.** Maszyna, motor, młyn; fabryka w ruchu. **39.** Miękki, pewny, powolny, swobodny, śmiały w ruchach (o człowieku). **40.** Dowódca, działacz, przywódca, wódz; przeciwnik, zwolennik ruchu (np. oporu). **41.** Ognisko, ośrodek ruchu (np. wyzwoleńczego). **42.** Sprężyna ruchu

⟨*inicjator, główny działacz*⟩: Główną sprężyną „ruchu" był Dąbrowski gromadzący w swym ręku nici porozumienia. *Wojtk. Gen. 29.* **43.** Bez ruchu (leżeć, siedzieć, stać itp.) ⟨*nie ruszając się*⟩. **44.** Budzić **r.** (naukowy, umysłowy). **45.** Hamować, korkować, paraliżować, tamować, wstrzymywać, zatrzymać **r.** (np. w mieście, na skrzyżowaniu ulic). **46.** Krępować, markować **r-y**; imitować, naśladować **r.** czego, czyje **r-y**; opanować, powtarzać jaki **r.**; utrudniać komu **r.**; przyśpieszać, zwalniać **r.** czego (np. maszyny). **47.** Nadać czemu **r.** (np. piłce). **48.** Okiełznać, stłumić, zdusić, złamać; popierać, wesprzeć, zapoczątkować **r.** (np. wyzwoleńczy). **49.** Powstrzymać **r.** (ręki); wykonać, (z)robić jakiś **r.** (np. ręką). **50.** Regulować **r.**, kierować ruchem (na skrzyżowaniu ulic). **51.** *fiz.* Rozkładać **r.** **52.** Usprawni(a)ć **r.** uliczny; zamknąć **r.** (na ulicy, na linii kolejowej, lotniczej). **53.** *pot.* Iść, pójść w **r.**: a) ⟨*o maszynie: zostać uruchomionym*⟩: Po włączeniu nowego zwoju tkaniny maszyna poszła w ruch. *Rudn. L. Stare I, 148*; b) ⟨*o rękach, pięściach, kijach itp.: zacząć nimi wymachiwać, uderzać, bić; zacząć się nimi okładać*⟩: Zwada zaczęła się od szermierki na słowa, po czym poszły w ruch kije. **54.** Puszczać, puścić co; wprawi(a)ć kogo, co w **r.** ⟨*spowodować działanie czego lub kogo*⟩: Wynaleziono maszyny, których celem była nie bezpośrednia praca, ale wprawianie w ruch maszyn roboczych. *Ignat. Maszynozn. 5.* W ciągu dwudziestu czterech godzin wprawił w ruch swych ajentów i ożywił zamarłe kontakty. *Brand. K. Antyg. 340.* **55.** *pot.* Puszczać, puścić w **r.** interes ⟨*uruchomić przedsięwzięcie*⟩: Puszczanie w ruch takiego interesu [...] to nie chy — chy! *Prus Lalka I, 103.* **56.** *pot.* Puszczać, puścić w **r.** pięści ⟨*zacząć się nimi okładać, bić się*⟩: Złość do niepohamowania wezbrała, puścili pięście w ruch, i powstała bitwa. *Jun. Bracia 146.* **57.** *pot.* Robić, czynić **r.** około czego, około jakiej sprawy ⟨*nadać czemu (sprawie) rozgłos*⟩. **58.** Nab(ie)rać ruchu. **59.** Potrzebować ruchu ⟨*o człowieku, zwierzęciu*⟩: Staruszka miała apoplektyczną kompleksję, potrzebującą świeżego powietrza i ruchu. *Orzesz. Jędza 27.* **60.** Używać ruchu (na świeżym powietrzu) ⟨*chodzić, biegać*⟩. **61.** Otwierać, otworzyć; zamykać, zamknąć drogę dla ruchu: Z powodu naprawy szosy zamknięto ten odcinek drogi dla ruchu kołowego. **62.** Odwyknąć od ruchu ⟨*o człowieku lub zwierzęciu: od poruszania się*⟩. **63.** Poznać co po ruchu (np. warg, głowy). **64.** Brać udział w ruchu, stanąć na czele ruchu (np. oporu). **65.** Być w ruchu ⟨*ruszać się*⟩: Pokrzewki [...] żywe i zwinne, są w ciągłym ruchu: przelatują bez ustanku z gałązki na gałązkę. *Dyak. Las 83.* **66.** Znajdować się, pozostawać, zamierać, ustawać, robić co w ruchu; ((z)robić co) jakim ruchem: Zręcznym ruchem przesadził nogi nad ławką i wyskoczył na środek. *Berent Fach. 79.* **67.** Odwracała głowę ruchem zawstydzenia. *Orzesz. Pieśń 273.* **68.** **r.** ⟨*działalność czyjaś*⟩ budzi się, ożywia się, powstaje, rozwija się, rośnie, wzmaga się, przybiera duże rozmiary, krzepnie, zwiększa się, zmniejsza się; trwa; zamiera, gaśnie, maleje, słabnie, ustaje, wolnieje. **69.** **r.** (na ulicach, w sklepach itp.) kipi, wre; panuje, zapanowuje, robi się, czyni się, rozpoczyna się, zaczyna się: Huczały ciężarówki, gońcy gnali na rowerach. Podoficerowie dźwigali pod pachami pękate teczki pełne akt. Ruch aż kipi. *Żukr. Dni 36.*

ruchomy **1.** **r-a** biblioteka ⟨*wędrująca*⟩. **2.** **r-e** cienie ⟨*poruszające się*⟩. **3.** **r-a** ciżba ⟨*poruszający się tłum*⟩. **4.** Czcionki **r-e** ⟨*wymienne*⟩. **5.** **r-a** góra lodowa, kra ⟨*pływająca*⟩. **6.** **r-a** kuchnia ⟨*rozwożąca posiłki*⟩. **7.** **r-e** lody ⟨*posuwające się*⟩. **8.** Most **r.**; **r.** pomost ⟨*zwodzony*⟩. **9.** Narządy mowne **r-e** ⟨*poruszające się podczas artykulacji, np. wargi, język, podniebienie miękkie*⟩. **10.** **r-e** nozdrza ⟨*poruszające się; ruchliwe*⟩.

rudy **1.** **r.** blondyn, **r-a** blondynka. **2.** Czupryna, broda **r-a** jak ogień, jak płomień. **3.** **r.** lis, **r-a** wiewiórka ⟨*o rudej sierści*⟩. **4.** *wulg.* **r-a** małpa ⟨*o człowieku rudym*⟩. **5.** **r-a** mrówka ⟨*gatunek mrówki, pospolity u nas*⟩. **6.** Szczur **r.** ⟨*gatunek szczura wędrownego*⟩. **7.** **r.** od rdzy ⟨*o przedmiotach żelaznych*⟩. **8.** Przepaść, zginąć jak ruda mysz (w popiele) ⟨*przepaść, zginąć z kretesem*⟩: Przepadnę jak ruda mysz, przepadnę bez ciebie. *Konopn. Now. II, 41.* Inny byłby zginął, jak ruda mysz w popiele, ale Zachariasz obrotny był na wszystkie sposoby. *Jun. Bracia 11.* **9.** Spocić się jak **r-a** mysz ⟨*bardzo mocno, intensywnie, obficie*⟩: Stał przerażony, spocony jak ruda mysz. *Warsz. młod. 167.*

ruina **1.** Całkowita, natychmiastowa, niechybna, nieuchronna, niezawodna, ostateczna, straszna, zupełna **r.** ⟨*upadek, zniszczenie*⟩. **2.** **r.** ekonomiczna, finansowa, gospodarcza, materialna, majątkowa. **3.** **r.** moralna (kogo). **4.** Malownicze, sztuczne, wyniosłe **r-y**; starożytne **r-y** ⟨*rozwaliny, szczątki budowli*⟩. **5.** **r.** (częściej w *lm*) c z e g o: **r.** a. **r-y** zamku, miasta; *przen.* (tylko w *lp*) **r.** człowieka, talentu; myśli. **6.** Budynek, zamek itp. w ruinie. **7.** Rozbiórka ruin. **8.** Być bliskim ruiny. **9.** (Do)prowadzić, przywieść kogo, co; iść, przyjść do ruiny: Trawiący smutek doprowadził ich do ruiny. *Przybysz. SPP.* **10.** Dźwigać (się), (wy)dźwignąć (się), odradzać się, podnosić się, podźwignąć co z ruiny, z ruin (fabrykę, miasto itp.). **11.** Grozić, zagrażać; pachnieć, pachnąć; stać się ruiną. **12.** Iść, pójść; popadać, popaść; rozpadać się, walić się; zamienić (się) w ruinę: Gospodarstwo szło po trochu w ruinę. *Sienk. Now. II, 239.* Ratusz, rozpadający się już w ruinę ze starości, odrestaurowano ozdobnie i okazale. *Bal. Burm. 54.* **13.** Przyprawić kogo, co o ruinę: Wojny szwedzkie przyprawiły Bielsk jak i inne miasta o ruinę. *Baliń. M. Polska I, 415.* **14.** Lec, leżeć, znajdować się w ruinie: Zamki komturów legły w ruinie. *Smol. J. Morze 163.* **15.** (U)ratować, uchronić od ruiny: Ratować od ruiny zdrowie, nerwy. **16.** Zapobiec ruinie. **17.** Zbudować co na ruinach. **18.** Zwiedzać **r-y**. **19.** **r.** czeka kogo, grozi komu, idzie za czym; wisi nad kim, nad czym: Idzie za tym ruina niechybna. *Krasz. SW.* **20.** **r-y** sterczą, wznoszą się gdzie.

rumak *poet.* **1.** Bojowy, bystry, dzielny, dziki, królewski, ognisty, pełnokrwisty; pełnej, szlachetnej krwi; pyszny, rączy, rosły, rozhukany, skrzydlaty, szlachetny, ścigły, wiatronogi, wspaniały, żarki **r.**; **r.** stepowy. **2.** *przen. książk.* Stalowy **r.**: a) ⟨*traktor*⟩; b) *przestarz.* ⟨*parowóz, pociąg*⟩. **3.** Być na rumaku ⟨*być na koniu, w pogotowiu bojowym*⟩: Albowiem była to epoka krwawa i kraj był cały na rumaku, w polu. *Słow. Ben. 97.* **4.** Dosiąść rumaka. **5.** Lecieć, upędzać się na (dzikim) rumaku. **6.** Spiąć,

wesprzeć rumaka ostrogami. **7.** Toczyć rumakiem. **8. r.** bije kopytami o ziemię, mknie, pędzi, staje dęba; rusza z kopyta, niesie (jeźdźca); parska, rży.

rumel *daw.* **1. r.** — pikieta ⟨*rodzaj gry w karty*⟩. **2.** Partia rumla; grać w rumla. **3.** W **r.** ⟨*w jednakowym stopniu*⟩: Potępić, pomieszać wszystko w rumel. Takie w rumel wyliczenie stopni. *Lel. Polska III, 434.* **4. r.** w **r.** ⟨*zupełnie, całkowicie; kubek w kubek*⟩: Dom jego do kordegardy rumel w rumel podobny. *L.*

rumieniec 1. Blady, ceglasty, chorobliwy, ciemny, czerstwy, czerwony, delikatny, fioletowy, głęboki, gorący, gorączkowy, intensywny, jaskrawy, karmazynowy, karminowy, krasny, krwawy, krwisty, lekki, malowany, mocny, naturalny, niezdrowy, ognisty, ostry, pąsowy, plamisty, płomienny, przelotny, różowy, silny, suchotniczy, szkarłatny, żywy **r. 2. r.** dziewiczy: Ona z rumieńcem dziewiczym, ale z rozweselonym słuchała obliczem. *Mick. Tad. 77.* **3. r., r-e** lic, policzków, twarzy a. na policzkach, na twarzy. **4. r.** c z e g o: **r.** gniewu, obrazy, oburzenia, radości, szczęścia, wstydu, złości; **r.** młodości, zdrowia, życia; *przen.* **r.** jarzębiny, **r.** zórz. **5. r.** z c z e g o: **r.** z biegu, z emocji. **6.** Błysk, obłok, ogień, płomień, war; plamy, placki; pąs, purpura, róża, szkarłat rumieńca. **7.** W rumieńcach: Za chwilę weszła do jadalni — w silnych rumieńcach. *Zeg. Uśm. 38.* **8.** Dost(aw)ać, nab(ie)rać rumieńców: Adaś opalił się na wiosennym słońcu, nabrał rumieńców. *Was. W. Pok. 90.* **9.** Odzysk(iw)ać, (s)tracić **r-e**: Ranny wietrzyk zaczął go muskać po odzyskujących już rumieńce policzkach. *Skiba Poziom. 79.* **10.** Kłaść, sprowadzać, wywoływać **r.** a. **r-e**: Przyjście moje każde sprowadzało rumieniec na lica panny. *Słow. Listy I, 361.* **11.** Barwić się, czerwienić się, gorzeć, jaśnieć, *daw.* kolorować się; (za)kwitnąć, palać, spłynąć, tryskać, zachodzić rumieńcem (rumieńcami) ⟨*o twarzy, policzkach*⟩: Delikatne policzki pięknej panny barwiły się lekkim rumieńcem zmęczenia. *Orzesz. Cnot. 82.* Uniosła się gniewem, aż jej twarz spłynęła rumieńcem. *Reym. Now. 320.* Policzki jego zachodziły przy tym zajęciu krwistym rumieńcem. *Orzesz. Mirt. 15.* **12.** Kraśnieć, oblać się, (po)czerwienieć, *daw.* oblec się; (s)płonąć, zapłonić się, zal(ew)ać się rumieńcem (o kimś): Stała z przymkniętymi powiekami przed Adasiem, oblana po brwi rumieńcem. *Żer. Opow. 125.* Poczerwieniał ciemnym rumieńcem gniewu i żalu. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 107.* Nieznajoma żywym na nowo oblokła się rumieńcem, a oczy z wolna spuściła w dół. *Łoz. Wal. Dwór 280.* Spłonął rumieńcem aż po skronie. *Andrz. Wojna I, 172.* **13. r.** barwi, krasi, maluje, obejmuje, ogarnia, okrywa, ożywia, pokrywa, powleka, rozpala, zalewa, zaognia (twarz, policzki, czoło itp.); **r.** bije, bucha, kładzie się, napływa, spływa, tryska, wybiega, wybija się, wychodzi, wykwita, wypełza, wypływa, wyskakuje, występuje, wystrzela (na twarz, na policzki itp.). **14. r.** blednie, błyszczy, gaśnie, gości, gra, jaśnieje, kwitnie, pała, płonie, pojawia się, pokazuje się, pozostaje, rozkwita, rozlewa się, rozpływa się, różowi się, ukazuje się, zakwita (na twarzy itp.); **r.** mknie, przemknął, przebiega, przelatuje, przemyka, przepływa; sunie, przesuwa się (po twarzy, przez twarz itp.); **r.** niknie, znika; wytryska z twarzy.

runo 1. Bujne **r.** (owcy). **2.** Leśne **r.** ⟨*dolna warstwa roślinna w lesie*⟩. **3. r.** roślinne ⟨*powłoka roślinna gleby*⟩. **4.** Zielone **r.** (ozimin); *przen.* białe **r.** fal. **5.** Złote **r.**; wyprawa po złote **r.** ⟨*z greckiego podania o wyprawie Argonautów*⟩: *przen.* Rozgłoszę między nimi, że jest złote runo do porwania, może który wyprawę podejmie. *Lel. Listy II, 445.* Była to istna wyprawa po złote runo wiedzy. *Wind. Dram. 143.* **6.** *daw.* Order Złotego Runa. **7. r.** dywanu ⟨*włos*⟩.

rura ⊙ **1.** Gruba, cienka **r.** ⟨*walec wydrążony, przewód*⟩. **2.** Blaszana, ceramiczna, drewniana, szamotowa, tekturowa, żelazna, żeliwna **r. 3. r.** dopływowa, gazowa, ciągowa, kanalizacyjna, natryskowa, ogrzewnicza, podsadzkowa, podziemna, przelotowa, spustowa; **r.** parowa, próżniowa, ssąca, świetląca, tłocząca, wodna, wydechowa, wylotowa; **r.** studzienna, wentylacyjna, wodociągowa. **4. r.** dymowa, kominowa, piecowa ⟨*kanał, przewód*⟩. **5. r.** gramofonowa ⟨*tuba*⟩. **6. r.** centralnego ogrzewania, pieca; piecyka żelaznego, gazowego a. od centralnego ogrzewania, od pieca itp. **7. r.** broni, muszkietu, strzelby ⟨*lufa*⟩: Lewa, prawa **r.**; strzał z rury; wymierzyć z rury; dać ognia, wypalić z obu rur; wytknąć rurę. **8.** Kaliber, średnica, wylot rury. **9.** Sieć rur; walcownia rur. **10.** Prowadzić, przeprowadzać rurę (rury). **11.** Walcować rury. **12.** Ciągnąć, prowadzić, rozprowadzać, ściągać rurami wodę, gaz, naftę itp. **13.** Iść, płynąć, napływać rurami (o wodzie, gazie, nafcie itp.). **14.** Przechodzić, uchodzić, wybiegać przez rurę (o wodzie, gazie itp.). **15. r.** biegnie, idzie; pęka; prowadzi, wybiega (gdzie), sterczy; **r.** odprowadza, prowadzi, sprowadza (wodę, gaz, naftę itp.).
⊙ **16. r.** szpikowa a. ze szpikiem ⟨*kość długa ze szpikiem*⟩. **17.** Barszcz, sztuka mięsa z rurą. **18.** Rura do barszczu: Co dzień przysmaczek od wołu: dzisiaj rura do barszczu, jutro polędwica. *Syrok. Gaw. 46.* **19.** *przen. pot.* **r.** ⟨*ktoś nic nie wart, gapa, fujara*⟩: Wałkoń i nygus nad nygusami. Rura do barszczu [...] Nic nie czytał, nic nie widział, a nos zadzierał do góry. *Gard. Trzech 137.* **20.** *posp.* Nie bądź rurą; głupi jak **r.** ⟨*wymyślania*⟩: Co? ja królem? gdybym nie był pijanym, upiłbym się z radości. Los głupi jak rura! *Słow. Ballad. 134.* **21.** *posp.* **r.** komu zmiękła ⟨*ktoś zmiękł, ustąpił, spokorniał*⟩: Od razu rym go w pysk, rym z drugiej [...] Dopiero wtedy rura mu zmiękła. *Żer. Popioły I, 60.* **22.** *reg.* Wstawić co do rury, wyjąć z rury ⟨*do (z) piecyka, piekarnika, duchówki*⟩: Postawiła Andrzejowi śniadanie do rury. *Górs. H. Tory 174.* **23.** *gw. miejska*: Włożyć rurę, ubrać się w rurę ⟨*cylinder*⟩: A dlaczego w rury się poubierali, na wesele za drużbów prosto stąd jedą [jadą]? *Wiech Śmiej I, 8.*

ruski 1. Dumka **r-a** ⟨*ukraińska*⟩. **2.** *przestarz.* Język **r.** ⟨*ukraiński*⟩. **3.** Z ruska (mówić, zatrącać) ⟨*na sposób ruski, ukraiński*⟩. **4. r-a** łaźnia ⟨*parowa*⟩. **5.** Pierogi **r.** ⟨*rodzaj potrawy: pierogi z ziemniakami i serem*⟩. **6. r.** miesiąc ⟨*długi okres czasu*⟩: Taki bym ci kops wraz z kolegami wspólnie pokrzywdzonymi wyprawił, żebyś się ani przez ruski miesiąc z niego nie wylizał. *Prus Kron. IV, 424.* **7.** Popamiętać **r.** miesiąc ⟨*zapamiętać (karę) na długo; odczuć co dotkliwie*⟩: Z uciechą obiecywał sobie w myślach, tak

mu dołożyć, żeby ruski miesiąc popamiętał. *Perz. Raz. 346.*

ruszać, ruszyć 1. *pot.* **r.** k o g o, c o ⟨*dotykać, dotknąć czego; brać, wziąć co do ręki; zab(ie)rać co*⟩: Nie ruszaj tych papierów, które zostawiłem na biurku. Niech mama nie rusza tych pieniędzy. *Tyg. Ilustr. 9, 1900.* **2.** Nie **r.** książki, gazety, drukowanego słowa ⟨*nie czytać*⟩: Wolał się ożenić z panną, która w życiu podobno nie ruszyła poważnej książki. *Dąbr. M. Noce II, 62.* **3. r.** kapitały, zapasy ⟨*uszczuplać(-ić), naruszać(-yć)*⟩. **4. r.** instytucję (biuro, szkołę, spółdzielnię) ⟨*spowodować jej działalność; przyczynić się do jej rozwoju*⟩: Powiadają, że to ona ruszyła spółdzielczość u nas. *Twórcz. 1, 1954, s. 131.* **5. r.** sprawę ⟨*zacząć sprawę, nadać jej bieg*⟩. **6. r.** ziemię ⟨*uprawiać*⟩: W owsiskach i ugorach dalszych już od dwóch lat nikt ziemi nie ruszał. *Orkan Pomór 63.* **7.** Ruszyć kogo, co z miejsca ⟨*spowodować zmianę miejsca*⟩: Tak się mocno nogami zaparł, że nie mogłem go ruszyć z miejsca. Nie mogę tego kamienia ruszyć z miejsca. *SW.* **8. r.** kogo z miejsca ⟨*wyrugować kogo*⟩: Legat [...] miał z pomocą Krzywoustego ruszać z miejsca biskupów. *Lel. Polska IV, 69.* **9.** *przen.* Ruszać kogo ⟨*zaczepiać*⟩: Ja ci wyraźnie mówiłem, żebyś nie ruszał tego pełnomocnika. *Breza Uczta 110.* **10. r.** wojska, jazdę, piechotę, tłum, gromadę, zwierzę itp. ⟨*kazać opuścić jakieś miejsce; zmusić do opuszczenia miejsca; przesunąć*⟩: Car ruszył wojska od Pskowa. *Moracz. Dzieje V, 150.* Zwyczajnie, jak pies, idzie w pole, ruszy zająca, zagoni, a potem łazi, myszkuje po boru. *Dygas. Marg. 158.* **11.** Nie daj **r.**! ⟨*do psa*⟩. **12. r.** c z y m ⟨*wprawiać co w ruch, utrzymywać co w ruchu*⟩: **r.** ustami, wąsami. Usypiała dziecko [...] ruszając z lekka kołyską. *Orkan Pomór 51.* **13. r.** ogonem ⟨*merdać*⟩. **14. r.** dowcipem, konceptem ⟨*dobrze, sprytnie obmyślać(-ić) co*⟩: Przy nielicznym personelu każdy z pracowników poselstwa sam musiał ruszać konceptem, aby zrobić jak najwięcej. *Las. Żyr. 219.* **15. r.** dowcipem, konceptem jak martwe cielę ogonem ⟨*wystąpić z nieudanym pomysłem, konceptem, dowcipem*⟩. **16. r.** głową, mózgiem, *pot.* mózgownicą ⟨*myśleć, kombinować, zastanawiać się*⟩: Wiele tu trzeba pracy włożyć, głową ruszać, rąk nie żałować. *Bron. J. Ogn. 189.* **17. r.** językiem ⟨*mówić*⟩; **r.** kogo językiem ⟨*dokuczać komu, obmawiać kogo*⟩. **18. r.** ramionami: a) ⟨*wznosić ramiona do góry i opuszczać*⟩; b) *przen.* ⟨*wyrażać tym ruchem wątpliwość, lekceważenie; lekceważyć kogo, co*⟩: A może pan Wincenty [...] rusza ramionami na wszystkie moje zuchwałe zamysły. *Żmich. SPP.* **19.** Nie **r.** nogą (z domu) ⟨*siedzieć, nigdzie nie wychodzić*⟩: Teraz, kiedy sobie w łóżku leżę, nogą nie ruszę, to mi się aż dziwne zdaje — czy to ja. *Was. W. Pok. 45.* Nie ruszyłem dziś nogą z domu. *SW.* **20.** Nie **r.** palcem ⟨*nic nie robić*⟩: Egoista to, nie lubiący dla nikogo i palcem ruszyć. *Korz. J. Krewni 175.* **21.** Nie móc **r.** ani ręką, ani nogą ⟨*być zmęczonym, być chorym*⟩. **22. r.** autem, koleją, tramwajem, bryczką itp. ⟨*rozpoczynać, rozpocząć drogę autem, koleją itp.*⟩. **23. r.** drogą, traktem, szosą, lasem, polem ⟨*zacząć iść, jechać drogą, traktem itd.*⟩. **24. r.** cwałem, galopa a. galopem; kłusa a. kłusem, rysią, w skok, z kopyta; co sił, ile sił: Konie ruszają z kopyta, mijając dwór. *Żer. Dzien. III, 132.* Jeżeli chcą być wieczorem za kordonem, to niech ruszają co siły ku lasowi. *Strug Ojc. II. 25.* Ruszyć (się) krokiem ⟨*wyjść z danego miejsca*⟩: Cóż za fujawica! Nie sposób krokiem ruszyć. *Dobrow. S. Spart. 131.* **26. r.** dalej, naprzód, przodem ⟨*iść, posuwać się*⟩: Pułki ruszają naprzód, rozpędzają się, pędzą, bitwa, zawierucha. *Sienk. Ogn. I, 178.* **27. r.** konno, piechotą, pieszo; **r.** zbrojnie; **r.** ławą, tłumnie. **28. r.** pełną parą; *posp.* na całego (o fabryce, przedsięwzięciu, pracy). **29. r.** d o k ą d, s k ą d ⟨*(s)kierować się dokąd, skąd*⟩: **r.** do domu, ku domowi, nad rzekę, w górę, w teren; z domu, ze stacji; przed siebie. **30. r.** do natarcia ⟨*rozpocząć natarcie*⟩. **31. r.** na czyje spotkanie; na zwiady ⟨*wyjść, udać się*⟩. **32. r.** n a k o g o: **r.** na wroga. **33. r.** w drogę, w podróż, w świat ⟨*zacząć wędrówkę, podróż*⟩. **34. r.** w czyje ślady ⟨*zacząć iść za kim, czyimi śladami*⟩. **35. r.** w pochód, w taniec, w hołubce ⟨*rozpocząć pochód, taniec, hołubce*⟩. **36. r.** z miejsca ⟨*rozpoczynać, rozpocząć jazdę*⟩: Dorożki z hałasem zajeżdżały i ruszały z miejsca. *Żer. SPP.* **37. r.** co z miejsca, z martwego punktu; sprawa rusza, ruszyła z miejsca, z martwego punktu ⟨*posuwać, posunąć sprawę naprzód; sprawa posuwa się, posunęła się naprzód*⟩. **38. r.** z pługiem ⟨*zacząć orać*⟩. **39.** *przestarz.* Apopleksja kogo ruszyła, paraliż kogo ruszył ⟨*ktoś doznał paraliżu, został rażony apopleksją*⟩. **40.** Badania (naukowe), prace ruszają ⟨*zaczynają się*⟩. **41.** Fabryki, zakłady przemysłowe itp. ruszają ⟨*zaczynają pracę*⟩. **42.** Kra, rzeka rusza; lody ruszają ⟨*lód na rzece rozmarza; zaczyna spływać*⟩: Ruszyła rzeka, kra pod mostkiem się piętrzy. *Lieb. Poezje 157.* **43.** Lekarstwo kogo ruszyło; pigułki, ziółka na przeczyszczenie ruszyły kogo ⟨*podziałało(-y), poskutkowało(-y)*⟩. **44.** Motor rusza ⟨*zaczyna działać*⟩. **45.** Ofensywa rusza ⟨*zaczyna się*⟩: W styczniu roku 1945 ruszyła ofensywa. *Meis. Warsz. 16.* **46.** Sumienie kogo rusza, ruszyło ⟨*ktoś decyduje się zmienić decyzję, postępowanie*⟩. Gdybyż go sumienie ruszyło. *L.* Każe zawieźć Józefa do więzienia; potem rusza go sumienie, każe więc go przyprowadzić na powrót. *Chmielow. Dram. 28.* **47.** Ruszaj, ruszajże, ruszaj stąd, ruszaj sobie, ruszaj precz, ruszaj, pókiś cały ⟨*wynoś się*⟩: Ruszaj, pókiś cały, i nie pokazuj mi się na oczy! *Lam J. Głowy II, 32.* **48.** Co rusz, *reg.* co i rusz ⟨*często, ciągle*⟩: Ty tylko dobrze uważaj, jak on będzie mówił, co rusz, to kłamstwo! *Kosiak. Rick II, 104.*

ruszać się, ruszyć się 1. r. się ciężko, lekko, leniwie, niespokojnie, niezgrabnie, sennie, zgrabnie, żwawo; mało, ledwie się **r.**; **r.** się z trudem, ze spokojem; **r.** się jak automat: Ruszał się żwawo, gestykulował z ogniem. *Jun. Mazur. 36.* **2. r.** się k o ł o c z e g o ⟨*krzątać się koło czego, zajmować się czym*⟩: Leośka ruszała się koło garnków i obrządku w chacie. *Kurek Grypa 17.* **3.** Ani się ruszy (o kimś, o czymś) ⟨*ani drgnie*⟩: Kol silnie wbity, ani się ruszy. *SW.* **4.** Gdzie się ruszysz, *przestarz.* gdzie rusz ⟨*wszędzie*⟩: Ciągle tylko trzymaj rękę w kieszeni i gdzie się ruszysz tylko, płać. *Bał. Ryby 43.* Przeklęty Tarło, gdzie rusz, to szczęśliwy. *Bełc. Tarło 157.* **5.** Nie ma gdzie się ruszyć ⟨*nie ma miejsca; jest ciasno*⟩: U mnie, jak wszyscy są w chałupie, to ruszyć się nie ma gdzie! *Górs. H. Tory 169.* **6.** Nie móc się **r.** ⟨*nie mieć siły, nie móc wykonać żadnego*

ruchu, być obłożnie chorym, musieć leżeć w łóżku, nie móc wychodzić z domu›: Złamałem nogę. Leżę tu noc całą w bólu; ruszyć się nie mogę. *Kosiak. Now. 155.* **7.** Ruszaj, rusz się! ‹*idź; bierz się do roboty, nie stój bezczynnie*›. **8.** Nie ruszaj się! niech się pan (pani) nie rusza! ‹*zostań; proszę zostać*›: Wstał z fotela. Nie, niech się pan nie rusza, zjemy coś. *Otw. Czas 61.* **9.** *przestarz.* **r. się** s k ą d, d o k ą d; **r. się** c z y m ‹*rozpocząć drogę, marsz, jazdę; wyruszyć*›: **r. się** z Warszawy, do Warszawy. Ruszyli się obozem w nocy. *Wuj. SW.* **10. r. się**, nie **r. się** z miejsca: Nie miałem [...] siły ruszyć się z miejsca, ani zebrać moich myśli. *Lam J. Głowy III, 31.* **11.** Nie **r. się** skąd ‹*siedzieć, leżeć, stać na miejscu; stale gdzie przebywać*›: Dziecko usnęło jej na podołku, więc nie ruszała go z ławy, by go nie zbudzić. *Orkan Pomór 123.* Od paru lat pan Tomasz nie ruszał się z Warszawy. *Prus Lalka I, 54.* **12.** Nie **r. się** (z domu); nie **r. się** jeden bez drugiego, nogą, krokiem, na krok, ani krok, ani kroku ‹*nie wychodzić skąd (z domu); przebywać gdzie stale; przebywać z kim stale, chodzić wszędzie razem*›: Choćbym tam miał przepaść, krokiem się nie ruszę. *Sienk. Dram. 107.* Ciotka jej zapowiadała, żeby ani na krok nie ruszała się z domu. *Perz. Uczn. 188.* Od tej pory już się nie rozstawali. [...] i w ogóle nie ruszali się jeden bez drugiego na krok. *Rudn. A. Żołn. 67.* **13.** Ciasto się rusza ‹*zaczyna rosnąć*›. **14.** Zęby się (komu) ruszają ‹*są na wypadnięciu, słabo siedzą w dziąsłach*›.

ruszenie Pospolite **r.**: a) ‹*starsze roczniki rezerwy powoływane do służby w czasie wojny*›; b) pospolite **r.** (szlachty) ‹*w dawnej Polsce forma ochotniczej służby wojskowej w czasie wojny; wojsko w ten sposób utworzone*›: Pospolite ruszenie szlachty według województw, ziem i powiatów rozkładało się w polu. *Smol. W. Dzieje 146.*

ruszyć p. **ruszać**

ruszyć się p. **ruszać się**

rutka Siać rutkę ‹*być, pozostać starą panną*›: Panna Klara, dziewica czterdziestoletnia, słynna z piękności za młodu i górnolotnych marzeń, co kilkunastu ubiegających się o jej rękę do rozpaczy przywiodła — siała dzisiaj rutkę. *Wilk. P. Wieś II, 20.*

rutyna 1. Bezduszna, bezmyślna, dostateczna, ciasna, martwa, skostniała, tępa **r. 2. r.** administracyjna, dyplomatyczna, pedagogiczna, pisarska, sceniczna, szkolna. **3. r.** w c z y m: **r.** w pracy naukowej, społecznej. **4.** Skostniały w rutynie. **5.** Mieć rutynę, nie mieć (dostatecznej) rutyny: Jako mąż stanu taką miał rutynę, że w każdej chwili umiał nad sobą panować. *Rog. J. Bohat. II, 115.* **6.** Przyswoić sobie, wyrobić w sobie, zdobyć rutynę; popaść, wpaść, wdrożyć się w rutynę. **7.** Nabrać rutyny; wyzwolić się z pęt rutyny; prowadzić do rutyny. **8.** Walczyć, zerwać z rutyną. **9.** Zakrzepnąć, zeskorupieć w rutynie. **10. r.** zakrada się (gdzie), panuje (wszechwładnie).

rwać ● **1. r.** kwiaty; jagody, owoce; gałęzie, liście, trawę ‹*zrywać*›. **2. r.** (k o g o, c o) — c z y m (na części, na sztuki, na strzępy) ‹*rozrywać*›: Złość go oślepiła, byłby pazurami rwał na sztuki pierwszego spotkanego Niemca. *Reym. Now. 237.* **3. r.** pęta, więzy, ogniwa ‹*zrywać; również przen.*›: *przen.* By rwać niewoli pęta grube, my jutro na śmierć iść gotowi. *Mączka Szlak. 38.* **4. r.** boki ‹*śmiać się do rozpuku*›: Takie prawił historie, że boki rwać trzeba było. *L.* **5. r.** przymierze, sojusz; przyjaźń. **6.** *daw.* **r.** sejm, sejmik ‹*zrywać obrady*›: Dla stołków, świeczek rwałem wolne sejmy. *Kras. Wiersze 143.* **7. r.** włosy z głowy ‹*z rozpaczy; przen. rozpaczać*›: Rwie sobie włosy z głowy i głośno rozpacza, że mu tylko została już torba żebracza. *Hertz B. Bajki 246.* **8. r.** zęby ‹*wyrywać*›. **9.** Rzeka, woda, strumień itp. rwie brzegi, tamy ‹*zrywa*›. **10.** Ból rwie; bok, głowa, noga, ręka, ząb itp. rwie; *pot.* rwie reumatyzm, artretyzm; rwie wrzód, rana; rwie w nodze, w ręku itp.; *przestarz.* rwie mu ręka, noga itp. ‹*o silnym, ostrym bólu*›: Pod pachą, rozpuchniętą przez opuchlinę, rwał wiecznie ropiejący wrzód. *Nałk. Z. Romans 89.* Nazajutrz jednak rwało w ręku tak samo. *New. Archip. 9.* Kolasiewiczową już rwie zastarzały reumatyzm. *Bogusz. Kura 154.* Ręka mu gwałtownie rwała, a gorączka pod wieczór wzmagała się. *Krasz. Sfinks II, 138.* **11.** Głód rwie wnętrzności ‹*o dokuczliwym głodzie*›.

● **12. r.** naprzód, na przodzie, pędem, galopem a. w galopie, kłusem a. kłusa, z kopyta, co sił, co sił w nogach, co koń wyskoczy, na oślep ‹*pędzić*›: Pociąg rwał naprzód, jakby chciał dolecieć tam, gdzie te stepowe przestrzenie giną oczom. *Sienk. Now. II, 158.* Gdyby strzelano, mieli rwać na oślep w krzaki. *Rus. Igr. 209.* **13.** Ktoś (coś) rwie oczy; aż, że oczy rwie ‹*podoba się*›: Aż oczy rwała, tak była ładna ze swymi rozdętymi chrapkami. *Sienk. Wołod. I, 95.* Dziewczęta są tak śliczne, że oczy rwą. *Twórcz. 10, 1955, s. 56.*

przysł. **14.** Cicha woda brzegi rwie.

rwać się ● **1. r. się** na części, na ćwierci, na strzępy, na kawały ‹*rozrywać się*›: *przen.* Jakże zapomnieć dni, w których dusza rwała się na strzępy, a serce zdawało się być jedną wielką raną. *Zap. G. Krzyż 19.* **2.** Pociski rwą się. **3.** Głos się komu rwie; słowa, zdania rwą się ‹*załamuje(-ją) się*›: Głos mi się łamał, usta się trzęsły, w piersiach wzbierało łkanie. *Konopn. Now. IV, 94.* **4.** Fabuła, treść, wątek rwie się ‹*przerywa się*›. **5.** Robota rwie się ‹*nie idzie, nie jest wykonywana systematycznie*›.

● **6. r. się** d o k o g o (c z e g o), k u k o m u (c z e m u) ‹*dążyć, wyrywać się*›: Już się zaczynasz rwać do dziewuch. *Sewer Biedr. 159.* Rwał się do czynu i nalegał [...] Wyślijcie mnie do brygad. *Brand. M. Piotr 52.* Psy [...] rwały się ku nadjeżdżającym szczekając z wściekłością. *Sienk. Ogn. III, 280.* **7. r. się** na uwięzi: Gdzieś w oddali psy wyją, rwąc się na uwięzi. *Lamus 6, 1910, s. 174.* **8. r. się** w świat: Jan rwał się w świat, był czegoś dziwnie niezadowolony. *Bał. Dziady 155.* **9.** Serce rwie się do kogo, za kim ‹*ktoś wyrywa się do kogo, tęskni za kim*›: Trzymała z daleka od siebie człowieka, za którym serce z tęsknoty się rwało! *Bał. SW.* **10.** Serce rwie się w kawały ‹*ktoś doznaje gwałtownych, przykrych uczuć; ktoś bardzo cierpi*›: Serce rwało mu się w kawały. *SPP.*

przysł. **11.** Gdzie krótko, tam się rwie ‹*biednemu nigdy się nie wiedzie*›.

rwanie 1. r. buraków, lnu ‹*wyrywanie*›: Kombajn do rwania lnu. **2. r.** zęba ‹*usuwanie*›. **3. r.** w krzy-

żach, w nogach ⟨*bóle rwące*⟩: Odczuwać rwanie w nogach.

rwany 1. r. papier; r-e brzegi papieru ⟨*szarpany(-e)*⟩. **2.** r-a linia ⟨*przerywana*⟩: Pod wyniesieniami gdzieniegdzie rwane linie okopów: świadectwo niedawno minionych tu walk. *Orkan Drogą 15.*

rwący 1. r. ból ⟨*ostry*⟩. **2.** r. potok, strumień, prąd, r-a woda, rzeka ⟨*o szybko płynącej wodzie*⟩: Niewinny strumyczek zamienił się w rwący potok. *Cent. Wyspa 106.*

rwetes 1. Nieopisany, niesłychany, niesforny, nieustanny, ogromny, straszny, ustawiczny r. ⟨*rozgardiasz, zamieszanie, bieganina*⟩. **2.** Robić, uczynić r.; narobić rwetesu. **3.** Żyć w (ustawicznym) rwetesie. **4.** r. panuje, podniósł się, powstaje, powstał, robi się, wszczął się, zapanował, zrobił się: Gwałt, rwetes zapanował w warsztacie. Sam Zięba zakasał rękawy. *Hertz B. Termin. 88.* Zrobił się rwetes ogromny — wszyscy biegali w rozpaczy na wszystkie strony. *Lam J. Głowy II, 51.*

ryba 1. *pot.* Biała r. ⟨*z jasną łuską*⟩. **2.** r. denna, drapieżna, głębinowa, latająca, obsadowa, szlamowa; r-y dwudyszne, jeziorne, morskie, rzeczne, słodkowodne, wędrowne. **3.** r. duszona, gotowana, marynowana, solona, smażona, suszona, wędzona; r. na szaro, po grecku, po żydowsku; w galarecie ⟨*potrawa z ryby*⟩. **4.** Gruba r. ⟨*ktoś bardzo znaczny*⟩: Przed stolikiem karcianym siedzą dorobkiewicze wojenni, grube ryby prowincjonalnego miasta. *Żer. Biała 53.* **5.** Mała r. ⟨*ktoś bez znaczenia*⟩: On jest za mała ryba w porównaniu ze mną. *Zal. K. Górą 87.* **6.** To mądra r.! ⟨*chytry człowiek*⟩. *SFA.* **7.** Niemy, milczący jak r. **8.** Zdrów jak r. **9.** Zimny jak r., zimna r. ⟨*bez temperamentu*⟩. **10.** Łuska, płetwa ryby; ciąg, ławica ryb; połów ryb. **11.** Suszarnia, wędzarnia, wylęgarnia ryb. **12.** Wędka, sieć, matnia, niewód na r-y. **13.** Zupa z ryb. **14.** Łapać, łowić r-y (na wędkę, na światło; w sieci, w niewód, w matnię); chodzić na r-y. **15.** Łowić, łapać r-y przed niewodem ⟨*z góry obliczać przyszłe niepewne zyski*⟩. **16.** Na powietrzu r-y łowić ⟨*wszystko robić na opak*⟩. *SFA.* **17.** W mętnej wodzie r-y łowić, łapać ⟨*ciągnąć korzyści z nieuczciwych źródeł, w nieuczciwych okolicznościach*⟩. **18.** W nocy (w łóżku) r-y łowić ⟨*oddawać mocz w łóżku*⟩: Pijakom się to trafia ryby w łóżku łowić. *Comp. SW.* **19.** Brać, wziąć kogo jak rybę na węd(k)ę ⟨*nab(ie)rać kogo, wyzysk(iw)ać podstępnie*⟩: Mnie nie weźmie jak rybkę na wędę, bo choćby kochał... kochać go nie będę... *Słow. Zawisza 42.* **20.** Czuć się, pływać w czym jak ryba w wodzie ⟨*czuć się dobrze*⟩: Czuł się jak ryba w wodzie w tej swojej wsi, która stawała się nowa, odmienna. *Was. W. Gwiazdy 320.* Trudno tu wchodzić w skomplikowane intrygi, w których Marysieńka pływała jak ryba w wodzie. *Boy Mar. 180.* **21.** Nie móc obejść się bez czego, nie móc żyć jak r. bez wody: Autor [...] jak ryba bez wody nie może się obejść nie już bez sławy [...] ale bez wziętości. *Slem. L. Rys. II, 8.* **22.** Milczeć jak r. **23.** Miotać się, rzucać się jak r. w sieci (w matni) ⟨*miotać się bezsilnie; być bezsilnym, bezradnym wobec przemocy, siły wyższej*⟩: Rzucał się jak ryba w sieci. Toteż obwiązaliśmy go sznurami. *Twórcz. 8, 1954, s. 143.* **24.** Otwierać usta jak r. ⟨*okrągło; raz po raz*⟩; dyszy, oddycha, łapie dech jak ryba, jak ryba wyjęta z wody ⟨*z trudem*⟩: Otwierał i zamykał usta nie mogąc złapać tchu jak ryba wyjęta z wody. *Meis. Sams. 45.* **25.** Patroszyć, skrobać r-y; podawać r-y ⟨*potrawę*⟩. **26.** Pływać jak r. ⟨*doskonale*⟩. **27.** Żywe r-y zjadać ⟨*łgać, zmyślać*⟩. *SW.* **28.** r. bierze, łapie się; płynie, podpływa, przepływa; pluska; rzuca się, trzepocze się, wypryskuje, wyskakuje (z wody). **29.** *przen.* r. połknęła haczyk ⟨*ktoś dał się podejść*⟩. **30.** r-y trą się.

przysł. **31.** Ryba cuchnie od głowy. **32.** Ryby i dzieci głosu nie mają ⟨*dzieci nie powinny wtrącać się do rozmowy starszych, robić uwag starszym*⟩. **33.** Rybom woda, ludziom zgoda, bez niej nic. (*Fredro A. Jow. 255*). **34.** Ja do zgody, jak ryba do wody ⟨*bardzo chętny*⟩. **35.** Jak rak świśnie, a ryba piśnie ⟨*nigdy*⟩. **36.** Na bezrybiu i rak ryba. **37.** Wiele wody, a ryb mało ⟨*wiele gadaniny, a mało treści*⟩.

rybacki 1. Flota r-a. **2.** Kuter, statek r.; łódź r-a ⟨*przystosowany(-a) do połowów*⟩. **3.** Narzędzia, sieci r-e; sprzęt r. ⟨*służące(-y) do połowów*⟩. **4.** Osada, wieś r-a ⟨*zamieszkała przez rybaków*⟩. **5.** Port r. ⟨*niewielki port, przeznaczony dla statków i łodzi rybackich*⟩.

rybi 1. Galareta r-a; mięso r-e ⟨*z ryby*⟩. **2.** Ikra, łuska, ość r-a; ogon r. **3.** r-a krew ⟨*zimna; również przen.*⟩: Widzimy w Rozalii nie męczennicę, pokutującą za błąd niedoświadczenia, lecz przebiegłą, o rybiej krwi obłudnicę. *Chmielow. Powieść 119.* **4.** r-e oczy ⟨*okrągłe i wypukłe*⟩. **5.** Targ r. ⟨*przeznaczony na handel rybami*⟩. **6.** *przen.* Temperament, spokój r. ⟨*zimny, flegmatyczny; niewzruszony*⟩. **7.** r. zapach.

rybka 1. Gruba, grubsza r. ⟨*osoba znaczna, ważna*⟩: Tu chodzi o grubszą rybkę, o pannę Łęcką. *Prus Lalka III, 75.* **2.** *pot.* Złote r-i ⟨*różne gatunki rybek hodowanych w akwariach*⟩. **3.** Rybko! ⟨*pieszczotliwy zwrot do dziewczyny, dziecka*⟩: Czy ty chcesz tego zamęścia? Nigdyś mi o tym, rybko, nie mówiła. *Rom. Popiel 142.* **4.** Wesoły, wesół jak r. **5.** Iść, wstąpić (do baru, restauracji) na rybkę ⟨*na śniadanie w dzień wigilijny i w wielki piątek, składające się z rybki, zakropionej zwykle alkoholem*⟩.

rybny 1. *daw.* r. dzień: a) ⟨*w którym je się ryby*⟩; b) ⟨*postny*⟩: Za grzech poczytają, gdy kto w rybne dni mięso jadł. *Baz. SW.* **2.** Gospodarstwo r-e ⟨*hodujące ryby*⟩. **3.** Handel; sklep r. ⟨*handel rybami; sklep sprzedający ryby*⟩. **4.** Jezioro r-e; rzeka r-a, staw r.: a) ⟨*zarybione(-a, -y)*⟩; b) ⟨*obfite(-a, -y) w ryby, pełne(-a,-y) ryb*⟩. **5.** Ławica r-a ⟨*ławica ryb*⟩. **6.** Mączka, potrawa, zupa r-a; olej, pasztet r.; konserwy, przetwory r-e ⟨*z ryb(y)*⟩. **7.** Obszary, wodne r-e (na morzu) ⟨*obfite w ryby*⟩. **8.** Targ r. (*Pol Obrazy I, 14*) ⟨*rybi*⟩.

rycerski 1. Chorągiew r-a; hufiec r. ⟨*złożony(-a) z rycerzy*⟩. **2.** Czyny, przygody r-e ⟨*waleczne, bohaterskie*⟩. **3.** r-a fantazja; godność r-a; honor r. ⟨*właściwa(-y) rycerzowi*⟩. **4.** Gonitwy, turnieje r-e ⟨*zapasy, igrzyska średniowieczne rycerzy: gonienie do pierścienia, potyczki itp.*⟩. **5.** r. klejnot ⟨*herb rycerza*⟩. **6.** Opowieść, pieśń r-a; romans r. ⟨*opiewająca(-y) czyny i życie rycerskie*⟩. **7.** Pasowanie r-e ⟨*na rycerza*⟩. **8.** Rynsztunek r. ⟨*wyposażenie bojowe,*

zbroja rycerza〉. **9. r.** wobec kogo 〈*honorowy, szlachetny; pełen galanterii*〉: **r.** wobec kobiet. **10.** Po rycersku (zachować się, obejść się z kim; znosić co; przyjąć co) 〈*szlachetnie; mężnie*〉.

rycerz 1. Błędny, legendarny, wędrowny **r.**: *przen.* Odgrywając rolę błędnego rycerza, puściłem się w Lubelskie w pogoń za znikającym przede mną Rożnieckim. *Gaj. z Błoc. Pam. I, 165.* **2.** Dzielny, mężny, nieustraszony, sławny, waleczny, wspaniały, zawołany, znakomity **r. 3. r.** pasowany; **r.** zakonny. **4. r.** zbrojny, żelazem zbrojny a. zakuty w zbroję, zakuty w stal. **5. r.** bez plamy, bez skazy i lęku; **r.** bez trwogi. **6.** *iron. przen.* **r.** buduarowy 〈*uwodziciel*〉. **7.** Śpiący **r-e** 〈*według legendy zaklęci rycerze, śpiący w podziemnych grotach*〉; *żart.* śpiący **r.** 〈*ślamazara, ospaluch*〉. **8.** *przen.* Wierny **r.** 〈*adorator*〉: Chciałbym być pani wiernym rycerzem. *Jun. Dworek 52.* **9.** *iron.* **r.** hazardu; **r.** zielonego stołu 〈*gracz; gracz w karty*〉: Zasiedli do walki rycerze zielonego stołu. Starli się raz i drugi, dziesięty... karta igra z nimi. *Tyg. Ilustr. 43, 1904.* **10.** *iron.* **r.** przemysłu 〈*oszust, złodziej*〉: Ten rycerz przemysłu, hochsztapler i niebieski ptak dość późno zaczął zdawać sobie sprawę ze swej klęski. *Brand. K. Antyg. 285.* **11.** *przen.* **r.** pustyni; **r.** prawdy. **12.** Być czyim rycerzem 〈*być czyim obrońcą; asystować komu (zwykle jakiejś damie)*〉. **13.** Pasować kogo; być pasowanym na rycerza: *przen.* Każda panienka wybierała sobie chłopca — pasowała go kokardką na swego rycerza. *Zeg. Zmory 324.*

rychło 1. Co **r.**, co rychlej, co najrychlej; jak najrychlej: Wydawał się zawsze gościem z daleka, przybyłym wczoraj i co rychło wybierającym się w szeroki świat na nowo. *Nałk. Z. Niecierp. 197.*

przysł. **2.** Co bardziej dokuczy, to rychlej nauczy. (*Fredro A. Jow. 203*). **3.** Dwa razy daje, kto rychło daje 〈*prędka pomoc jest najwydatniejsza*〉.

ryczałt 1. r. podatkowy 〈*ogólna suma podatku*〉. **2. r.** z a c o 〈*wynagrodzenie za całość czynności, pracy*〉: **r.** za godziny nadliczbowe, za dyżury. - Przewiduje się również ryczałty za dyżury, konsylia i inne czynności zlecone. *Dz. Pol. 268, 1954.* **3.** Otrzym(yw)ać **r. 4.** Pozostawać na ryczałcie miesięcznym. **5.** Kupić, sprzed(aw)ać (towar), (za)płacić za co ryczałtem (hurtem); *przen.* potępić co ryczałtem.

rydwan *książk.* **1. r.** tryumfalny, zwycięski a. zwycięzcy 〈*wóz dwukołowy, używany w starożytności na igrzyskach przez wjeżdżających tryumfatorów itp.; również przen.*〉. **2. r.** wojenny 〈*wóz dwukołowy, używany w starożytności na wojnie; również przen.*〉. **3.** Złocisty **r.** (słońca), **r.** słoneczny. **4.** Żałobny **r.**: Umieścić, złożyć zwłoki (trumnę) na żałobnym rydwanie. **5.** Wjeżdżać gdzie (dokąd) na rydwanie a. w rydwanie. **6.** Przykuć do swojego rydwanu 〈*o kobiecie: ujarzmić swoimi wdziękami, wciągnąć do grona swoich wielbicieli*〉: Próbowała na nich wejrzeń swoich i obałamuconych przykuwała do swojego rydwanu. *Krasz. SW.* **7.** Stanąć (dobrowolnie) przy rydwanie zwycięzcy 〈*przejść na stronę zwycięzcy, opowiedzieć się za zwycięzcą*〉: Wielu cudzoziemskich oficerów wolało dobrowolnie stanąć przy rydwanie zwycięzcy. *Sienk. SW.* **8.** Wprząc, wprzęgnąć, zaprząc kogo, co do rydwanu, w **r.** 〈*również przen.: włączyć do wspólnego wysiłku*〉: Wspólny tedy interes materialny wprzęga te warstwy do jednego rydwanu. *Rudniań. Idea 78.* Wprzęgłszy w swój rydwan orły złote obok srebrnych, od puszcz Libijskich latał do Alpów podniebnych. *Mick. Tad. 36.* Zadaniem szkoły jest [...] zaprząc namiętności, przede wszystkim zaś żądzę sławy, do rydwanu wychowania społecznego. *Rudniań. Idea 28.*

rydz 1. r-e marynowane. **2.** Czerstwy, czerwony (na twarzy), zdrowy (zdrów) jak **r.**; wyglądać jak **r. 3.** Chodzić, iść; wybrać się na **r-e**; zbierać **r-e**; znaleźć rydza.

przysł. **4.** Lepszy rydz niż nic.

Ryga *wulg.* Jechać, pojechać do Rygi 〈*(z)wymiotować*〉.

rygor 1. Należyty, ostry, surowy, ścisły, żelazny **r. 2. r.** szkolny, więzienny, wojskowy. **3.** Pod rygorem egzekucji (płacić zaległe podatki); pod rygorem kar (zakazać czego). **4. r.** prawa. **5. r-y** myślenia. **6.** Nadać (wyrokowi) **r.** natychmiastowej wykonalności. **7.** Narzucać **r-y**. **8.** Obostrzyć, utrzym(y)wać, zaostrzyć, zaprowadzić, złagodzić **r. 9.** Poddać kogo, się rygorom. **10.** Podlegać rygorowi. **11.** Trzymać kogo, co, wychowywać kogo w (wielkim) rygorze. **12.** Ująć (młodzież) w karby rygoru. **13. r.** obowiązuje, panuje gdzie (w szkole).

ryk 1. Chrapliwy, groźny, grzmiący, krótki, ogłuszający, okropny, przeciągły, straszny, urywany **r. 2. r.** bydła, wołu, osła; lwa, niedźwiedzia, jelenia. **3. r.** burzy, morza, huraganu, piorunów; **r.** armat (dział), eksplozji; **r.** silnika, syreny. **4. r.** boleści, bólu, przerażenia, rozpaczy, śmiechu, wściekłości. **5.** Napełnić (przestrzeń) rykiem. **6.** Puścić się, uciekać, wpaść, wbiec, wybiec itp. z rykiem; roztrzaskiwać się (o skały) z rykiem (o falach morskich). **7.** Urządzić **r.**; uderzyć w **r.** 〈*rozpłakać się*〉: Uderzyła w ryk, jakiego nigdy dotąd nie słyszałem. *Gomul. Kajet 73.* **8. r.** dochodzi, dolatuje skąd, rozlega się, wzmaga się, wstrząsa powietrzem (**r.** dział). **9. r.** (bólu, rozpaczy) wyrywa się komu.

rym 1. r. daktyliczny 〈*w którym samogłoski akcentowane, objęte współbrzmieniem znajdują się w trzeciej sylabie od końca*〉. **2. r.** częstochowski 〈*nieudolny*〉. **3. r.** gramatyczny 〈*polegający na zgodności końcówek fleksyjnych, np. tego, dobrego*〉. **4. r.** męski, żeński. **5. r.** okolny 〈*powtarzający się w ostatnim wierszu w dwu następujących po sobie zwrotkach*〉. **6. r.** pełny; **r.** niepełny 〈*asonans*〉. **7. r.** składany, wewnętrzny, ustabilizowany (np. na średniowiecze). **8.** Dobierać, składać **r-y**. **9.** Mówić rymem 〈*wierszem rymowanym*〉. **10.** *pot.* Mówić do rymu 〈*mówić wierszem; rymować*〉. **11.** *książk.* Układać, wiązać w **r.** słowa 〈*rymować*〉.

rynek ● **r.** 〈*plac; targowisko miejskie*〉 **1. r.** miejski; **r.** czworokątny, kwadratowy; rozległy, ruchliwy **r. 2. r.** miasta, miasteczka. **3.** Iść na rynek. **4.** Coś dzieje się na rynku a. w rynku. **5.** Mieszkać w rynku. **6.** Kupować, sprzedawać co na rynku. **7. r.** roi się od ludzi, fur, aut.

● **r.** 〈*miejsce operacji, transakcji handlowych; ogół osób i instytucji zajmujących się handlem*〉 **8.** chłonny, pojemny **r. 9.** Czarny **r.** 〈*handel potajemny*〉. **10. r.** gospodarczy, handlowy, przemysło-

wy; pieniężny; zbożowy. **11.** r. antykwarski, czytelniczy, księgarski, muzyczny, teatralny, wydawniczy. **12.** r. krajowy, lokalny, międzynarodowy, narodowy, obcy, światowy, wewnętrzny, zagraniczny. **13.** Wolny r. ⟨*handel niereglamentowany*⟩. **14.** r. pracy; rynki zbytu. **15.** Podbój rynków; pojemność, potrzeby, rozwój, utrata, zaopatrzenie rynku. **16.** Ceny, popyt, podaż na rynku. **17.** Walka o r., o rynki (zbytu). **18.** Coś jest popłatne na rynku. **19.** Dezorganizować, kształtować, nasycać czym, opanować, organizować, ożywiać, pozyskać, przesycać czym, rozszerzać, tracić; zalewać, zarzucać czym (np. towarem); zaspokoić; zasypać, zawalić czym; zdobyć r. **20.** Znaleźć r. zbytu na jakiś towar a. dla jakiego towaru. **21.** Zasilać r. czym a. w co (np. nowościami wydawniczymi a. w nowości wydawnicze). **22.** Dostarczać co (np. nabiał) na r., przeznaczać, puszczać, rzucać, wprowadzać, wypuszczać co na r. **23.** Coś (np. cukier) znika z rynku. **24.** r. chłonie, wchłania co; odczuwa brak czego; rozszerza się; rynki rosną.

rynna 1. r. blaszana, drewniana, miedziana ⟨*rura do odprowadzania wody*⟩. **2.** *geol.* r. odpływowa, skalna ⟨*wyżłobienie erozyjne w gruncie, w skale*⟩. **3.** *techn.* r. ślizgowa ⟨*do odprowadzania płynnego metalu*⟩; r. spustowa ⟨*do spuszczania cegieł przy rozbiórce murów*⟩. **4.** Dostać się, trafić, wpaść z deszczu pod rynnę ⟨*unikając małej przykrości, narazić się na wielką*⟩: Chciałem z jego pomocą los sobie polepszyć, a trafiłem z deszczu pod rynnę. *Tremb. Listy I, 132.*

rynsztok 1. Cuchnący r., r. uliczny. **2.** *przen.* r. życia: Ale najlepsze lata młodości mojej przeszły mi w rozpuście i w pijaństwie [...] walałem się po rynsztokach życia, i przywykłem pić rozkosz z kałuży. *Korz. J. Wdow. 471.* **3.** Skończyć, zdechnąć w rynsztoku ⟨*skończyć marnie*⟩: Pracują na ciebie, żebyś w rynsztoku z głodu nie zdechł, a ty nie masz żadnej wdzięczności. *Dygas. Warsz. 223.* **4.** Stoczyć się w r. a. do rynsztoka: Wielu [...] stoczyło się na dno nędzy, w rynsztok. *Wikt. Wierzby I, XV.*

rys ● **1.** Brzydkie, czyste, delikatne, drobne, kamienne, klasyczne, kształtne, łagodne, martwe, męskie, nieregularne, ostre, piękne, pociągłe, posągowe, pospolite, regularne, rodzinne, ruchliwe, skamieniałe, stężałe, stwardniałe, surowe, szlachetne, ściągłe, wulgarne, wydatne, wyraziste, wyraźne, znajome r-y (twarzy). **2.** r-y wykute, jakby wykute z granitu; r-y zakrzepłe, zamazane, zastygłe. **3.** *psych.* r-y fizjognomiczne ⟨*o trwałych śladach, powtarzających się często ruchach mimicznych*⟩. **4.** *daw.* Brwi ślicznego itp. rysu ⟨*rysunku, kształtu*⟩: Oczy czarne głęboko oprawne otaczały brwi ślicznego rysu. *Krasz. Sfinks II, 97.* **5.** r-y twarzy; *przen.* r-y charakteru. **6.** Człowiek jakichś (np. pięknych) rysów a. o jakichś (np. regularnych) rysach. **7.** Twarz o delikatnych itp. rysach. **8.** Podobny, niepodobny z rysów do kogo: Był tylko z rysów podobny do dawnego kolegi. *Par. Niebo 137.* **9.** Mieć, zachować czyje r-y: Ma rysy ojca, zachował rysy ojca. *SW.* **10.** Oddać, odtwarzać, pamiętać, rozeznać, rozpoznać, widzieć, zatrzeć czyje r-y. **11.** Czytać co w czyich rysach, z czyich rysów. **12.** Przebija się co w czyich rysach. **13.** r-y (twarzy) krzywią się, ściągają się, tężeją, zaostrzają się, zmieniają się. **14.** r-y kogo a. jakie (cechy) występują wyraźnie, zacierają się.
● **15.** r. charakterystyczny, dodatni, dominujący, indywidualny, odrębny, rzadki, sympatyczny; wspólny, zasadniczy, znamienny r. ⟨*cecha*⟩: Trudno było odnaleźć w nich jakiś rys wspólny. Tamten [...] szorstki [...], ten — delikatny. *Święt. A. Nałęcze 5.* **16.** r. obyczajowy, poetycki, symboliczny. **17.** r. biograficzny, dziejowy, historyczny, literacki; syntetyczny, szczegółowy; krótki r. czego; r. czyjej działalności, dziejów, historii, literatury, psychologii itp. ⟨*szkic, zarys*⟩. **18.** r. o c z y m, o k i m. **19.** Kreślić, pisać, opracowywać r. ⟨*szkic, zarys*⟩. **20.** Kreślić co (kogo) rysami; w rysach. *przen.* Kreślił swe postacie grubymi rysami, ale bierze je z życia. *Chlęd. Odr. 479.* W kilkunastu szerokich i genialnych rysach zakreślił nam i postać, i dzieje Hannibala. *Pol Obrazy I, 281.* **21.** Uwydatni(a)ć r-y.

rysa 1. Długa, głęboka, płytka r. **2.** r-y lodowcowe. **3.** r. pęknięcia; r-y zmarszczek. **4.** r. n a c z y m: r. na murze, na ścianie; na twarzy, na czole. **5.** r. w c z y m: r. w kamieniu, w ścianie, w murze. **6.** *przen.* r. w czyim charakterze ⟨*wada*⟩. **7.** Mieć rysę: Ściana ma rysę ⟨*rysuje się, zarysowuje się*⟩. **8.** Poznaczyć (twarz, czoło) rysami: Twarz poznaczona głębokimi rysami zmarszczek. *Was. W. Rzeki 307.* **9.** Utworzyć, wyżłobić na czym a. w czym rysę. **10.** r. pojawia się, powstaje, robi się, występuje; r-y pojawiają się, powstają itd.; również *przen.*: Na przedmiocie szlifowanym mogą powstawać rysy, często nawet głębokie. *Tryl. Szlif. 47.* Zaczęły się pojawiać rysy na gmachu potęgi niemieckiej. *Hirsz. Hist. 338.*

rysią Iść, pójść, sunąć, ruszyć itp. r. ⟨*kłusem*⟩: Pułk pancernej rajtarii ruszył ku nim, z początku stępa, potem rysią. *Sienk. Pot. VI, 150.*

rysować 1. r. z natury, z pamięci. **2.** r. miękko (o obiektywie) ⟨*dawać obraz o miękkich, niezbyt wyraźnych konturach*⟩. **3.** r. c o ⟨*wytwarzać rysy na czym*⟩: Diament rysuje metale, szkło. **4.** r. (ostre) cienie ⟨*o słońcu, silnym świetle itp.: rzucać, dawać cienie*⟩. **5.** r. c o — c z y m, n a c z y m, p o c z y m: r. litery tuszem, koła na piasku, figury geometryczne cyrklem, sylwetkę konia węglem na papierze ⟨*tworzyć rysunek czego*⟩; r. palcem po szybie ⟨*wodzić*⟩.

rysować się 1. r. się c z y m ⟨*zaznaczać się, odcinać się*⟩: r. się ostrym cieniem. **2.** Coś rysuje się na twarzy a. w twarzy czyjej ⟨*coś jest widoczne, wyraża się*⟩: Zmienne, sprzeczne uczucia rysowały się i znikały w jego wynędzniałej twarzy. *Strug Ojc. 185.* **3.** r. się na tle czego (ostro, wyraziście) ⟨*zaznaczać się na tle, odcinać się od tła*⟩: Na czarnym tle lasu rysuje się jej jasna sylwetka. *Morc. Inż. 107.* **4.** Coś rysuje się (wyraźnie) pod czym ⟨*zaznacza się*⟩: żebra rysują się pod skórą; kształty ciała pod ubraniem. **5.** Coś rysuje się przed czyimi oczami: W ukośnym promieniu latarni rysowała się przed oczyma Wawelskiego jej piękna, obciążona bujnymi włosami głowa. *Żer. Opow. 175.* **6.** Coś rysuje się w pamięci, w umyśle ⟨*ktoś przypomina sobie, wyobraża co a. kogo*⟩: Wielu towarzyszy znało Mietka. Oto rysuje się w pamięci jego postać. *Ludzie KPP 164.* **7.** Ściana rysuje się ⟨*zarysowuje się, dostaje rysy*⟩.

rysunek 1. Artystyczny, delikatny, dokładny, piękny, schematyczny r.; odręczny r.; r. perspektywiczny (budowli), r. ręczny, techniczny. **2.** Czysty r.: Moneta o czystym rysunku. **3.** r. ołówkiem, węglem, tuszem, piórem (piórkiem); r. w ołówku, w tuszu. **4.** r-i c z y j e ⟨*obrazy, szkice rysowane*⟩: r-i Grottgera, Matejki. **5.** r. dachu ⟨*zarys, kształt*⟩. **6.** r. liter ⟨*krój*⟩. **7.** r. słojów (w drzewie). **8.** r. twarzy ⟨*zarys*⟩. **9.** *przen.* r. charakterów (w utworze). **10.** Doskonałość, ostrość, wyrazistość rysunku. **11.** Lekcja, nauka rysunku (w szkole). **12.** Zbiór, kolekcja rysunków (jakiego artysty) ⟨*szkiców, obrazów*⟩. **13.** Obraz niezły (poprawny, dobry) w rysunku. **14.** (Usta) surowe w rysunku ⟨*w wyrazie*⟩. **15.** Przypominać co rysunkiem a. w rysunku ⟨*w kształcie, w ogólnym zarysie*⟩. **16.** Uczyć rysunku ⟨*sztuki rysowania*⟩. **17.** Uprawiać r. ⟨*sztukę rysowania*⟩. **18.** Wykonać, zrobić r. ⟨*szkic, obraz*⟩.

rytm 1. Dziarski, miarowy, powolny, przyśpieszony, skoczny, szybki, zmienny, żywy r.; r. muzyczny, taneczny; r. wewnętrzny. **2.** *muz.* r. dwudzielny, trójdzielny, swobodny, synkopowany; parzysty, nieparzysty. **3.** r. c z e g o: r. krakowiaka, marsza, polki, walca; r. kroków, oddechu, serca; r. wiersza; r. pracy. **4.** W rytmie c z e g o: Utwór (skomponowany) w rytmie fokstrota, marsza. **5.** Bić żywym rytmem (o sercu). **6.** Kołysać kogo (się), poruszać się, wpadać w r. czego: Tłum tańczących par leniwie się kołysał w rytm melodii tanga. *Andrz. Popiół 166.* **7.** Mieć poczucie rytmu; wyczuwać r. czego (np. maszyny). **8.** Pulsować, tętnić rytmem czego: To prowizoryczne miasto namiotów i baraków pulsuje swoistym rytmem życia. *Rudn. H. Spart. 206.* **9.** *daw.* układać r-y ⟨*pisać wiersze*⟩: Sam za młodu rytmy układałem, żeby białogłowskie serca kaptować. *Sienk. Pot. I, 218.* **10.** Wciągać się; wdrażać kogo (się) w r. czego (np. pracy, życia): Stolarek znów został brygadzistą. Powoli wdrażał się w rytm pracy. *Pytl. Listy 100.* **11.** Wytrącić kogo z rytmu. **12.** Uwydatni(a)ć, wybijać; (z)gubić r.: Czytając, rytm wiersza napiętkiem na podłodze wybijał. *Gomul. Miecz I, 114.*

rytuał 1. Niezmienny, odwieczny, stały, starodawny, uświęcony r. **2.** r. kościelny, obrzędowy, pogrzebowy, żałobny. **3.** r. ceremonii (np. koronowania). **4.** *przen.* r. uczty; r. pijacki: Wątpimy również, aby rozrzucanie skórek od serdelków należało do rytuału uczty familijnej. *Tyg. Ilustr. 32, 1899.* **5.** Obrzędy, modlitwy przepisane rytuałem. **6.** Odprawiać co, odbywać co według jakiegoś rytuału (ustalonego, niezmiennego): Byliśmy świadkami tradycyjnych igrzysk mongolskich, które odbywają się według starodawnego rytuału. *Muz. 1—2, 1954, s. 5.* **7.** Zachować r.

rywalizacja 1. Dawna, stała, szlachetna r.; pokojowa r. **2.** r. m i ę d z y k i m a. m i ę d z y k i m a (i) k i m: W dawnych wiekach była rywalizacja na morzach między dwoma mocarstwami, Holandią i Anglią. *Melc. Statek 11.* **3.** r. w c z y m: r. w nauce, w sztuce. **4.** r. z k i m, z c z y m: Kraje socjalizmu nie obawiają się [...] pokojowej rywalizacji z krajami o odmiennym systemie gospodarczym. *Nowe Drogi 1, 1954, s. 16.* **5.** Obudzić, rozbudzić rywalizację. **6.** r. powstaje, słabnie, wzmaga się.

ryza 1. Ująć, wziąć kogo w ryzę (w ryzy) ⟨*podporządkować sobie, narzucić dyscyplinę, swoją wolę*⟩: O, ciężkie i zawiłe, o, życie, daj mi siłę ująć cię w karb i ryzę. *Staff L. Poezje III, 204.* **2.** (U)trzymać kogo, co w ryzach (a. w ryzie) ⟨*w rygorze*⟩: [Dzieci] były trzymane w ryzach, starsze wyprawiano do szkoły, młodsze miały swe zajęcia na miejscu. *Goj. Ziemia 68.* Że też waszmość, panie kochanku, gęby w ryzie utrzymać nie możesz. *Zag. Chochl. 126.*

ryzyko 1. Grube, nadmierne, niepotrzebne, niesłychane, poważne, zuchwałe r. **2.** r. c z e g o: r. strat, przedsięwzięcia, wojny, transakcji. **3.** r. z czyjej strony. **4.** Jakaś, pewna doza ryzyka. **5.** Chęć ryzyka. **6.** Na r., na własne, czyje r. (robić co): Trzeba było zrobić co na własne ryzyko, a my byśmy zaakceptowali najchętniej. *Prus SPP.* **7.** Brać na siebie r., ponosić, podejmować r. ⟨*ryzykować*⟩. **8.** Zmniejszyć, zwiększyć r. **9.** Unikać ryzyka. **10.** Coś jest ryzykiem. **11.** Robić co bez ryzyka. **12.** Być gotowym, narazić się, odważyć się na r. **13.** Zabezpieczyć się przed ryzykiem. **14.** Coś połączone jest, graniczy z ryzykiem. **15.** r. opłaca się; rośnie, maleje; zwiększa się, zmniejsza się.

ryż 1. Potrawka z ryżem. **2.** Łuszczarnia ryżu. **3.** Uprawa ryżu.

przysł. **4.** I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu.

rzadki 1. r-a ciecz; r-e błoto, ciasto ⟨*niegęsta(-e), niezawiesista(-e)*⟩. **2.** r. deszcz ⟨*nie ulewny*⟩. **3.** r-e drzewa, zboże ⟨*rosnące rzadko*⟩. **4.** r-e dzieło ⟨*osobliwe, wyjątkowe*⟩. **5.** r. gość ⟨*zjawiający się w długich odstępach czasu*⟩: Wielka była radość samotnicy, gdy zobaczyła babę zbliżającą się do chaty: rzadki to bowiem był gość o zmroku. *Krasz. Chata III, 152.* **6.** r. las ⟨*o drzewach rosnących w dużych odstępach*⟩. **7.** r-a ludność, r-e zaludnienie ⟨*nieliczna(-e)*⟩. **8.** r-a mina ⟨*niewyraźna, niepewna, zmieszana, zakłopotana*⟩: Straciwszy kilku ludzi, zaledwie wycofać się potrafili i na powrót z rzadkimi powrócili minami. *Gocz. Wspom. I, 158.* **9.** r. okaz; r-a roślina; r-e zwierzę ⟨*rzadko spotykany(-a,-e), osobliwy(-a,-e)*⟩. **10.** Z rzadka: a) ⟨*rzadko*⟩: Coś dzieje się z rzadka; coś, ktoś znajduje się, zjawia się z rzadka; b) ⟨*w rzadkich odstępach, gdzieniegdzie, tu i ówdzie*⟩: Na polanie z rzadka rosły kępy krzewów.

I rząd r. częściej w *lm* r-y ⟨*rządzenie, władza; system rządzenia*⟩. **1.** Ciemięskie, krótkotrwałe, krwawe, łagodne, nieudolne, pomyślne, rozumne, silne, słabe, sprawiedliwe, surowe, twarde, zapobiegliwe, żelazne r-y; niewieście, kobiece r-y; obce, ościenne r-y; r-y absolutne, autokratyczne, autonomiczne, centralistyczne, despotyczne, samowładne, zaborcze; r-y cesarskie, królewskie, książęce, monarchiczne, republikańskie; r-y arystokratyczne, burżuazyjne, demokratyczne, konstytucyjne, ludowe, oligarchiczne, parlamentarne; r-y biurokratyczne. **2.** r. centralny, koalicyjny, krajowy, legalny, marionetkowy, narodowy, nielegalny, powstańczy, prowizoryczny, rewolucyjny, stanowy, tajny, tymczasowy ⟨*organ władzy wykonawczej; komplet ministrów, gabinet*⟩. **3.** r-y c z y m: r-y państwem, wojskiem, domem, szkołą. **4.** r-y n a d k i m, n a d c z y m: Ma nad tobą rządy dziewka podła; dobrze jej z tym, bo

w pierze przy tobie porosła. *L.* Rządy nad ludnością, nad krajem. **5.** r-y k o g o: Rządy arystokracji, burżuazji, ludu, monarchy. **6.** r-y w c z y m: Rządy w Polsce, w kraju, w państwie, w domu, w szkole. **7.** Forma, organy, reforma rządów; ster, kierownictwo, system rządów. **8.** Członkowie rządu; kierownik, szef, premier rządu; prezydium rządu. **9.** Dymisja, zmiana rządu. **10.** Polityka; postanowienia, rozporządzenie rządu. **11.** Absolutorium; votum nieufności, zaufania dla rządu. **12.** Udział, współudział, współodpowiedzialność w rządach. **13.** *jęz.* r. czasownika, rzeczownika; składnia rządu. **14.** Za czyich rządów ⟨*w okresie czyjej władzy*⟩: Za polskich, niemieckich rządów. Za rządów Mieszka I Polska skutecznie opierała się najazdom niemieckim. Za czyich rządów dzieje się, stało się co. **15.** Brać, (u)chwycić, ująć r-y (ster rządów) w swoje ręce. **16.** Dać, oddać, powierzyć, zlecić komu; zdać na kogo r-y; dać, oddać co komu w r-y. **17.** Dzierżyć, mieć, objąć; odebrać, wydrzeć komu; otrzymać, sprawować; ugruntować, wzmocnić czyje r-y. **18.** Trzymać w swych rękach r-y, ster rządów. **19.** Wypuścić z rąk r-y, ster rządu, rządów. **20.** Wziąć r-y nad kim, gdzie, u kogo: Wzięła rządy nad gromadą nie zważając na niego. *Krasz. Chata I—II, 176.* **21.** Zagarnąć, zaprowadzić r-y. **22.** Dorwać się, mieszać się do rządów. **23.** Być, zostawać pod rządami. **24.** Iść pod (czyje) rządy. **25.** Utrzymywać się przy rządach. **26.** Mieć, sprawować r. dusz ⟨*kierować kim; mieć wpływ na kogo*⟩. **27.** Obalić, obrać, proklamować, ukonstytuować, ustanowić, utworzyć, wybrać, zmienić, zwalić r. **28.** Udzielić rządowi absolutorium. **29.** Stać na czele rządu. **30.** Wejść, wstąpić do rządu. **31.** Usunąć kogo z rządu. **32.** Zasiadać w rządzie. **33.** r. konstytuuje się, powstaje, tworzy się, upada. **34.** r-y dostają się komu, do czyich rąk; przechodzą w czyje ręce; leżą, spoczywają w czyich rękach; r-y (czyje, jakie) nastają.

II rząd (*lm* rzędy) ● **1.** Długi, krótki; dolny, górny; pierwszy, drugi itd.; środkowy; pojedynczy, podwójny itd.; równy r. ⟨*szereg*⟩. **2.** r. c z e g o: r. powozów, topoli; r. krzeseł, widzów (w teatrze, kinie). **3.** Drugiego, trzeciego itd.; ostatniego rzędu ⟨*gorszej kategorii, mniejszego znaczenia; gorszy, pośledniejszy; najgorszej kategorii, najgorszy*⟩: Sprawa drugiego rzędu; jadłodajnia trzeciego rzędu. Kanalia ostatniego rzędu. **4.** Pierwszego rzędu ⟨*wielkiego znaczenia; najlepszy(-e), doskonały(-e)*⟩: Żołnierz; hotel pierwszego rzędu. **5.** Tego samego; niższego; wyższego rzędu ⟨*taki sam; mniej znaczny, gorszy; znaczniejszy, doskonalszy*⟩: Jego duma nie mogła się pogodzić z tym, że traktują go czasem jak człowieka niższego rzędu. *Krzyw. I. Siew 202.* Wartości wyższego rzędu. **6.** Na jeden r., na dwa r-y (guzików) ⟨*sposób zapięcia*⟩: Palto, marynarka, żakiet na dwa rzędy (guzików). Zapinać palto, żakiet, marynarkę na jeden r. (guzików), na dwa r-y (guzików). **7.** Iluś, ileś; któryś, któreś, jakiś, jakieś w rzędzie: Dwudziestu żołnierzy w każdym rzędzie. Miejsce dziesiątc w siódmym rzędzie. **8.** *germ.* W pierwszym rzędzie ⟨*przede wszystkim; naprzód*⟩: Książka jest przeznaczona w pierwszym rzędzic dla specjalistów = książka jest przeznaczona przede wszystkim dla specjalistów. *SBJ.* **9.** Ileś razy; ileś dni, któryś z rzędu [nie: pod rząd]: Tak wielkie miałem szczęście, że coś 18 razy z rzędu wygrałem. *Dan. W. Not. 159.* Zostałem ósmym z rzędu ministrem. *Chłęd. Pam. II, 71.* **10.** Któryś raz z rzędu ⟨*z kolei*⟩: Czytam książkę trzeci raz z rzędu. **11.** Ciągnąć się, iść, stać, siedzieć, leżeć stawiać, stanąć, ustawiać, płynąć itp. rzędem: W środku pierwszej [sali] stały rzędem [...] trzy gabloty oszklone. *Żer. SPP.* **12.** Liczyć (się), należeć, zaliczać (się); zejść; wynieść, podnieść kogo do rzędu kogo, czego; do jakiego rzędu: Nie należał do rzędu ludzi, dla których tron tak jest wysoki [...] że ludzkiej osoby na nim dojrzeć nie mogą. *Kub. Szkice I, 3.* Z pani i władczyni zeszła znów do rzędu pospolitych sług. *Tyg. Ilustr. 8, 1900.* **13.** Przerobić r., ileś rzędów (na drutach, szydełkiem). **14.** *daw.* Trzymać r. ⟨*nie wychodzić z szeregu*⟩. **15.** Zajmować r., cały r. ⟨*miejsc w teatrze, w kinie*⟩. **16.** Kłaść, sadzić, siać pod rząd ⟨*równym szeregiem*⟩. **17.** Ustawić, uszykować, ułożyć, położyć, sadzić w r., w ileś rzędów. **18.** Siąść, zasiąść, siedzieć w jednym rzędzie z kim. **19.** Siedzieć, zająć miejsce, w którymś rzędzie (w teatrze, kinie itp.). **20.** Stawiać, postawić, stanąć, być w rzędzie kogo, czego, w jakim rzędzie: Złamanie Krzyżaków postawiło Polskę w rzędzie pierwszorzędnych potęg europejskich. *Smol. W. Dzieje 102.* **21.** *daw.* Liczyć, policzyć, stawać w r. kogo, czego, w jaki r.: Szczęśliwym będę, jeżeli mnie w rząd przyjaznych Ci szczerze osób policzyć zechcesz. *Słow. Listy II, 56.* **22.** Coś (ktoś) jest z rzędu czego (kogo), z jakiego rzędu: Uwagi jego nie były z rzędu dowcipków żyjących dzień jeden, ale prawdami żyjącymi wiecznie. *Siem. L. Kart. 77.*

● **23.** r. koński, r. na konia ⟨*uprząż do konnej jazdy*⟩. **24.** Koń pod rzędem, w rzędzie: Przywieziono dwa dzielne konie pod pysznymi z turkusów i pereł rzędami. *Niemc. Jan 38.*

rządowy **1.** Budżet, fundusz, gmach, majątek, las, urzędnik, stypendysta r.; kasa, instytucja, nagroda, posada, służba, subwencja, szkoła, ziemia r-a; gimnazjum, stypendium, zajęcie r-e; wydatki r-e ⟨*państwowe*⟩. **2.** Cena r-a ⟨*oficjalna; wyznaczona przez rząd*⟩. **3.** Czynniki, koła, sfery r-e ⟨*ludzie rządzący, urzędnicy, ludzie zbliżeni do rządu*⟩. **4.** Gazeta, prasa r-a; pismo r-e; organ r. ⟨*utrzymywana(-e,-y) lub subsydiowana(-e,-y) przez rząd*⟩. **5.** Maszyna, machina r-a (organizacja państwowa, władzy, urzędów): Był zawsze niskim, podwładnym urzędnikiem, nie umiał szybko decydować, nie znał maszyny rządowej, nie znał ludzi. *Chłęd. Pam. I, 127.* **6.** Obligacje, papiery r-e ⟨*za które odpowiada skarb państwa*⟩. **7.** Partia r-a; stronnictwo r-e ⟨*popierająca(-e) rząd*⟩. **8.** Polityka; władza r-a ⟨*rządu*⟩. **9.** Rozporządzenie r-e; uchwała, ustawa r-a ⟨*wydane(-a) przez rząd*⟩. **10.** Zamach, pucz r. ⟨*zorganizowany przez rząd*⟩.

rządzić **1.** r. absolutnie, despotycznie, dobrze (źle), łagodnie, mądrze, nieludzko, okrutnie, srogo, surowo, samodzielnie, samowładnie, samowolnie, sprawiedliwie; przemocą; na zasadzie autonomii, zezwolenia, praw; według praw, przepisów, czyjej woli; przy pomocy kogo; za pomocą czego; w czyim imieniu. **2.** r. k i m, c z y m: r. ludźmi, sobą; krajem, domem, wojskiem. **3.** *jęz.* r. przypadkiem, dopełniaczem, biernikiem, wyrazem, zdaniem.

przysł. **4.** Gdzie ogon rządzi, tam głowa błądzi.

rządzić się **1. r. się** c z y m: Miasta wszystkie niemal rządziły się prawem magdeburskim. *Syrok. Lit. I, 57.* **2. r.** się rozumem, sercem, wolą, zachcianką ⟨*kierować się; powodować się*⟩. **3. r. się** jak u siebie w domu. **4.** Rządzi się jak szara gęś (po niebie) ⟨*bezceremonialnie*⟩: Coraz bardziej przekonywam się, że rządzi się ona u mnie jak szara gęś. Tego tylko raczy wpuścić, kto się jej podoba. *Kosiak. Rick II, 112.*

rzec *książk.* **1. r.** cicho, chłodno, dobitnie, głośno, gniewnie, lakonicznie, łagodnie, nagle, odruchowo, oschle, ozięble, porywczo, poufnie, prosząco, spokojnie, sucho, uroczyście; wesoło, wolno (wyniośle), zwięźle, z wolna; półgłosem, szeptem, po cichu, z cicha; **r.** cichym, fałszywym, nieswoim, rozradowanym, smutnym głosem; **r.** obrażonym, protekcjonalnym, żartobliwym tonem; **r.** tonem obrazy, urazy, żartu; **r.** przez zęby, z godnością, z mocą, z naciskiem, z niechęcią, z przekonaniem, z radością, ze stanowczością, z urazą, ze złością ⟨*odezwać się, przemówić*⟩. **2. r.** (komu) słowo ⟨*coś (poufnie) powiedzieć, coś krótko zakomunikować*⟩: O Hanusi mam ci rzec słowo. *Gomul. Miecz II, 114.* **3.** Nie **r.** (komu) słowa ⟨*nie wytłumaczyć się, nie wyjaśnić*⟩: Czy godziło się odjeżdżać i słowa Krzysi nie rzec, i zostawić ją tak, jak się pierwszą lepszą dziewkę pokojową zostawia. *Sienk. Wołod. I, 105.* **4.** Rzeknij, rzekę, rzeknie itp. słowo, a... ⟨*wyraź, wyrażę, wyrazi itp. życzenie, prośbę, chęć itp.*⟩: Rzeknij tylko jedno słowo, a zostanę twoim mężem. *Bog. Rodin VI, 29.* **5. r.** swoje ⟨*wypowiedzieć to, co się myśli*⟩: Słuchał i słuchał cierpliwie, lecz wysłuchawszy, rzekł swoje. *Kaczk. Murd. II, 115.* **6. r.** k o m u, d o k o g o, w c z y j ą s t r o n ę — o c z y m: I rzekłem żonie o wizji mistycznej. *Słow. Król 134.* Bardzo chwalił głos Marii — rzekł ojciec do zgromadzonej przy stole rodziny. *Goj. Dziew. I, 61.* **7. r.** do siebie, w sobie, w myśli, w duchu, w sercu ⟨*pomyśleć*⟩: Bez majstra, rzekł w duchu, obszedłbym się łatwo. *Krasz. Sfinks I, 40.* **8. r.** n a t o: a) ⟨*odpowiedzieć*⟩; b) ⟨*wypowiedzieć się, zareagować*⟩: Cóżby rzekł na to stary Rejtan, gdyby ożył. *Mick. Tad. 33.* **9.** Rzekłbym, rzekłbym nawet, rzekłbyś, rzekłby kto ⟨*można by powiedzieć; przypuszczalnie, zapewne*⟩: Stękanie rozległo się znowu — rzekłbyś, spod ziemi — głębokie, ciężkie. *Sienk. Pust. I, 202.* **10. r.** może, możesz; **r.** może kto; **r.** można; **r.** można śmiało ⟨*zapewne, na pewno*⟩: Zaopatrzenie w żywność i sprzęt były, rzec można — wzorowe. *Wierchy 1947, s. 108.* **11.** By nie **r.** ⟨*a może nawet*⟩: Wielka niechęć — by nie rzec nienawiść — istnieje między żołnierzem francuskim i angielskim. *Koźniew. Rok 27.* **12.** Jak rzekłem; jak, jako się rzekło ⟨*powtarzam, mówię po raz drugi*⟩: Lwia część tegorocznego planu obejmuje, jak się rzekło, wznowienie dzieł w. XIX. *Rocz. Lit. 1938, 98.* **13.** Prawdę rzekłszy ⟨*mówiąc szczerze*⟩: Prawdę rzekłszy, za te wszystkie wasze salonowe wielkie sprawy nie dałbym pięciu centów. *Sienk. Dram. 61.* **14.** Że tak rzekę ⟨*że się tak wyrażę, że tak powiem; można powiedzieć*⟩: Twarze [...] głupowate, owcze, że tak rzekę. *Konopn. Ludzie 110.*

przysł. **15.** Słowo się rzekło, kobyłka u płotu.

rzecz ⊙ **1. r.** bezcenna, cenna, kosztowna, wartościowa; **r.** martwa; **r.** znaleziona ⟨*przedmiot*⟩: Złośliwość rzeczy martwych. **2.** Ciepłe, ciężkie, lekkie, letnie, zimowe **r-y** ⟨*odzież*⟩; **r-y** używane. **3.** Dobre, jadalne, niesmaczne, odżywcze, pyszne, smaczne, wyborne, złe **r-y** ⟨*jedzenie*⟩. **4. r-y** osobiste ⟨*do własnego użytku: ubranie, drobiazgi*⟩: Rzeczy osobiste przepadły im w Otwocku, mieli tylko to, co na sobie. *Rudn. A. Morze 328.* **5. r-y** ruchome ⟨*ruchomości*⟩. **6.** Stare **r-y** ⟨*starzyzna*⟩. **7. r-y** k o g o a. c z y j e: rzeczy matki, kolegi; moje, nasze. **8. r-y** pierwszej potrzeby ⟨*to, co niezbędne do egzystencji*⟩. **9. r-y** dużej, małej wartości; **r-y** zbytku. **10. r-y** sztuki ⟨*dzieła*⟩: Rzeczy sztuki takiej wartości jak ołtarz Stwosza nie tylko zachwycać winny, ale i uczyć. *Tyg. Ilustr. 107, 1870.* **11.** Nazwa; wartość **r-y**. **12.** Spis **r-y**: a) ⟨*przedmiotów*⟩; b) ⟨*rozdziałów pracy, książki*⟩: Wykaz literatury i spis rzeczy umieszcza się bądź na wstępie dzieła, bądź też na końcu. *Rudniań. Technol. 242.* **13.** Kufer, szafa, walizka na **r-y** a. z rzeczami; tłumok, węzełek z rzeczami. **14.** Wózek, platforma na (*rzad.* pod) **r-y** (meble, kufry itp.). **15.** Gubić, kłaść (na miejsce), kupować, ładować, magazynować, nabywać, nieść (za kim), odebrać, pakować, porządkować, pozbywać się, przenosić, przeglądać, przetrząsać, przywłaszczać sobie, rozrzucać, rozpako(wy)wać, składać, sprawiać, sprzedawać, szukać, układać, ustawiać, wynosić, wyzbywać się, zab(ie)rać, znosić **r-y** ⟨*o różnych przedmiotach: drobiazgach, ubraniu, meblach itp.*⟩. **16.** Oddać **r-y** do szatni; na przechowanie. **17.** Wymieniać **r-y** a. wymieniać się rzeczami. **18. r-y** giną, gubią się, niszczą się, (za)podziewają się, znajdują się.

⊙ **r.** ⟨*sprawa*⟩ **19. r.** banalna, błaha, bezpieczna, bezsporna, codzienna, drażliwa, drobna, drugorzędna, haniebna, istotna, łatwa, nie cierpiąca zwłoki, niezawodna, ogólna, osobista, prywatna, publiczna, społeczna, światowa, świecka, święta, tajemna, uboczna, ułożona (między kim a kim, między nami, nimi itp.), wiadoma komu, zagmatwana; **r-y** domowe, doczesne, nadprzyrodzone, niebieskie, przyszłe; rozmaite **r-y**; **r.** dużej, małej wagi; **r.** nie do wiary, nie do uwierzenia, nie do pogardzenia; **r.** do obgadania, do załatwienia, do zastanowienia: Rozpoczynałem rozmowę co chwila, zaczynając od rzeczy codziennych; urywała się ciągle. *Siedl. M. Opow. 142.* Wybudowanie nowych domów lub w najgorszym razie przebudowa starych przedstawiała się jako rzecz nie cierpiąca zwłoki. *Dąbr. M. Noce III, 340.* Nakarmić, napoić konie to rzecz święta. *Strug SPP.* Dwie dobre strony nie są rzeczą do pogardzenia. *Dąbr. M. Noce II, 166.* **20. r.** godna czego: Rzecz godna zastanowienia, uwagi, pochwały, politowania, pożałowania itp. **21.** Bagatelna, mała **r.** ⟨*bagatela, drobiazg*⟩: W młodym nauczycielu budzi się zapalczywy szlachcic zaściankowy, dla którego mała to rzecz awanturę wywołać. *Kleiner Mick. Wiersze 205.* **22. r.** dziwna, konieczna, nadzwyczajna, niebezpieczna, niebywała, niemożebna; niepodobna do wiary, nie do wiary; nieprawdopodobna, nieprzyjemna, niesłychana, niepojęta; normalna; okropna, okrutna, osobliwa, pierwszorzędna, piękna, podejrzana, przerażająca, przykra, straszna, straszliwa, szczególna, szkaradna, szkodliwa, ważna, wątpliwa, zadziwiająca, zdumiewająca, zwyczajna, zwykła ⟨*(to) dziwne, konieczne, nadzwyczajne itd.; coś dziwnego, nadzwyczajnego*⟩; **r.** nudna, pochlebna, pocie-

szająca, potrzebna, poważna, powszednia, pożądana, słuszna, smutna; śmieszna, zabawna **r.**; **r.** właściwa, wzniosła, zakazana, zdrożna, zgubna ⟨*to nudne, pochlebne, pocieszające itd.*⟩: Uniósł się i powiedział ciotce kilka bardzo nieprzyjemnych rzeczy. *Iwasz. J. Panny 94.* Przetańczyć życie? ... Smutna rzecz! *Prus Dusze 155.* **23. r.** ciekawa, jasna, możliwa, naturalna, niewątpliwa, obojętna, oczywista, osobliwa, pewna, prosta, znamienna, zrozumiała (, że...) ⟨*ciekawe, jasne, możliwe (, że...); naturalnie, oczywiście, niewątpliwie; to naturalne, oczywiste, niewątpliwe itd.*⟩: Pogarda i cynizm w traktowaniu sąsiadów bez wyjątku nie zjednały mu, rzecz jasna, szacunku. *Pięt. Białow. 40.* Rzecz osobliwa, iż on, z powołania rzeźbiarz [...] głównie przez dzieła malarskie największą sławę osiągnął. *Siem. L. Kart. 32.* Oczywista rzecz, że wszystko to były tylko frazesy. *Szel. Bałtyk 350.* **24.** *kult.* Cztery **r-y** ostateczne ⟨*śmierć, sąd, niebo, piekło*⟩. **25.** Jedyna **r.** ⟨*tylko to, nic innego*⟩: Po kompromitacji podał się do dymisji. To jedyna rzecz, jaką mógł zrobić. **26.** Lada **r.** ⟨*byle co, lada co*⟩: Chodzi podenerwowany. Lada rzecz go drażni. **27. r.** wiadoma (, że...) ⟨*wiadomo (, że...)*⟩. **28. r.** stała ⟨*stan, sytuacja*⟩: Nie masz w świecie rzeczy stałej: zażyłości poufałej nie najdłuższe było trwanie. *Kras. Bajki 50.* **29.** Moja, twoja, jego, nasza, wasza, ich **r.**; **r.** ludzka, męska, niewieścia, **r.** kobiety itp. ⟨*sprawa; zadanie, obowiązek; właściwość*⟩: Moja rzecz była ordynans oddać, a reszta waści sprawa! *Sienk. Pot. VI, 206.* Łzy to rzecz niewieścia. *Staff L. Poezje III, 345.* Obrona granic, rządy i sądy nad całym tak znacznym krajkiem nie mogą być rzeczą kobiety. *Kaczk. Olbracht. II, 79.* **30.** *książk.* Nie od rzeczy (będzie dodać, wspomnieć, zwrócić uwagę itp.) ⟨*jest rzeczą stosowną, wskazaną*⟩: Zanim pokusimy się o własne rozwiązanie, nie od rzeczy będzie rzucić okiem wstecz na wysiłki poprzedników, zmierzające do rozplątania tej kwestii. *Lab. Studia 6.* **31.** To nie moja, nie twoja, nie wasza itp. **r.** ⟨*nie moja itp. sprawa; to nie do mnie, nie do ciebie itp. należy*⟩: Co się wtrącasz w nie swój interes! — Nie twoja rzecz! *Braun Lewanty 230.* **32.** I cała **r.**! ⟨*i to wszystko*⟩: Stłukłam sobie oto kolano o dyszel i cała rzecz! *Sienk. Wołod. I, 134.* **33.** Inna **r.**, że... ⟨*co innego (że...)*⟩: Wyspiański bez wahania byłby się podjął dekorowania kawiarni: inna rzecz, że urządziłby ją w stylu Bolesława Śmiałego. *Boy Znasz 134.* **34.** Słyszane, widziane (to) **r-y**; *iron.* ładne, śliczne **r-y** ⟨*to dopiero, to niesłychane; o czyimś postępowaniu, zachowaniu: godne nagany*⟩: Słyszane to rzeczy, żeby się o byle słowo tak obrażać! *Reym. Ziemia II, 12.* Widziane rzeczy, powariowały kobietki. Przyjmują nas jakby nie wiem jakich cennych gości. *Bron. J. Siostrz. 17.* Ładnych rzeczy dowiaduję się o tobie. **35.** Wielka mi **r.**! ⟨*nic takiego, nic ważnego*⟩: Nic, nic, już dobrze, wyczyści się, wielka rzecz! *Rus. Paw. 70.* Wielkie mi rzeczy [...] mój tatuś robi w fabryce całe samochody, a nie głupie beczki! *Świerszcz. 33, 1951.* **36.** W **r-y** samej, *daw.* w rzeczy ⟨*istotnie, w istocie*⟩: Taki Antinous na przykład, zdzierus, oszust, a w rzeczy samej dureń. *Makowiec. Dios. 27.* Karol Gustaw umyślnie porozsyłał przesadzone nowiny, w rzeczy zaś nie bardzo wiedział, co uczynić. *Sienk. Pot. VI, 131.* **37.** *daw.* Taką rzeczą ⟨*tak więc, a więc, wobec tego*⟩: Taką rzeczą, rzekłem, musiały być insze żołądki u przodków naszych. *Kras. Podstoli 204.* **38. r.** c z e g o: Rzecz fizyki, nauki, handlu, przemysłu, rolnictwa, sztuki, teatru, literatury itp.; jest rzeczą czego ⟨*należy do czego*⟩: Rzeczą fizyki jest zbadać objawy prężności silnie zgęszczonych gazów. *Witkow. A. Zar. fiz. 7.* **39.** W rzeczach czego ⟨*w sprawach czego*⟩: W rzeczach handlu syn wyręczał się matką. *Gomul. Mieszczka 62.* **40.** To **r.** przypadku, coś jest rzeczą przypadku ⟨*coś dzieje się przypadkowo*⟩: Nie było to niezawodnie rzeczą przypadku, że „zaproszenie" Nowosilcowa na posiedzenie Rady odbyło się [...] w nieobecności Czartoryskiego. *Smolka Lubec. II, 317.* **41.** *filoz.* **r-y** same w sobie ⟨*w filozofii Kanta: to, co istnieje niezależnie od świadomości i jest niepoznawalne*⟩. **42.** Bieg **r-y**; grunt, istota **r-y**. **43.** W gruncie, w istocie **r-y** ⟨*istotnie*⟩: Paluch był w gruncie rzeczy zarozumiałym ignorantem. *Meis. Wraki 188.* **44.** Kolej **r-y**, koleją **r-y**: Nawet zwyczaje i obyczaje niemieckie przyjmowali i naturalną rzeczy koleją przekładali towarzystwa niemieckie nad polskie. *Baliń. M. Polska III/2, 130.* **45.** Natura rzeczy; z natury rzeczy ⟨*z natury*⟩: Zaraz strwonił wszystko, a z natury rzeczy był utracjuszem, bo w życiu bez jutra cały urok należy do chwili obecnej. *Rol. Trzy 15.* **46.** Obrót, postać, sedno, stan, tryb **r-y** ⟨*sprawy*⟩: Takiego obrotu rzeczy się nie spodziewał. *Sienk. SPP.* **47.** Porządek **r-y** ⟨*układ stosunków, ustrój*⟩: Toczy się walka między nowym a dawnym porządkiem rzeczy. *Niwa VI, 1874, s. 641.* **48.** Siłą **r-y** ⟨*samo przez się*⟩: Siłą rzeczy ucichają powoli zbyt osobiste sprawy. *Brück. Kult. IV, 421.* **49.** Widzenie, znajomość, *daw.* wiadomość **r-y**; ze znajomością **r-y** ⟨*przedmiotu, tematu*⟩: Mówił dość zajmująco i ze znajomością rzeczy. *Weys. Józ. Żywot 67.* **50.** Związek **r-y**. **51.** (Nie)świadom **r-y** ⟨*(nie) orientujący się w czym, (nie)znający się na czym*⟩: Nieświadom rzeczy, zmieszał się, poczerwieniał i wyszedł nie ukłoniwszy się ani razu. *Par. Niebo 215.* **52.** Ktoś, coś do **r-y**; *przestarz.* nie do **r-y** ⟨*ktoś rozsądny, nierozsądny; coś sensowne, z sensem; bezsensowne, bez sensu*⟩: Czuje z rozrzewnieniem, że oto wyszła mu naprzeciw Margreta, dziewczę do rzeczy. *Goj. Ziemia 61.* Ta się mieni szczęśliwą, druga temu przeczy, jak zaś wam obu mówię [...], że wszystko diabła warto, wszystko nie do rzeczy. *Zabł. Pojedn. 177.* **53.** Przeznaczony, zrodzony do wielkich **r-y** ⟨*czynów, działań, poczynań*⟩. **54.** Na **r.** czyją a. czego ⟨*na czyją korzyść, na czyje dobro*⟩: Dar, kwesta, ustępstwo, zapis, zbiórka na czyją rzecz, na rzecz czego; dać, działać, kwestować, robić co, świadczyć, zapisywać co; mówić, przemawiać na rzecz czyją a. czego. Odbywa się on w warunkach wielkiego wzrostu liczby faktów przyrodniczych przemawiających na rzecz zmienności świata organicznego, na rzecz ewolucji. *Michaj. Teor. 12.* **55.** W czym **r.** ⟨*o co chodzi*⟩: Rozeszła się wieść o nowym prawie małżeńskim i choć tam nikt nie pojął, w czym rzecz, jednakże wszystkie związki niewieście [...] wystąpiły z rezolucjami protestującymi. *Goj. Ziemia 116.* **56.** Badać, zbadać **r.** ⟨*sprawę*⟩. **57.** Brać **r.** (**r-y**) w jakiś sposób ⟨*ujmować, przyjmować co w jakiś sposób*⟩: Trzeba realnym życiem żyć i realnie rzeczy brać. *Żer. Dzien. I, 378.* Bezstronnie więc rzecz biorąc, sytuacja Genia nie była szczególnie zachwiana. *Brand. K. Sams. 88.* **58.** Do-

kazywać wielkich **r-y** ⟨*dokonywać wielkich czynów*⟩: Umiał, pod tą naszą wodzą nikczemną, wielkich rzeczy dokazywać. *Norwid Zwolon 70.* **59.** Dokonać, dopuścić się jakiej **r-y** ⟨*zrobić co*⟩. **60.** Formułować **r.** ⟨*pogląd, myśl*⟩. **61.** Coś jest jakąś rzeczą ⟨*coś jest jakieś*⟩: Podsłuchiwanie jest niewątpliwie rzeczą brzydką. *Brand. M. Dom 128.* **62.** Coś jest rzeczą kogo a. czyją ⟨*coś jest własnością czyją*⟩: Męską jest rzeczą cierpieć nie narzekać. *Czayk. Poezje 174.* **63.** Bajać, gadać, mówić, opowiadać, pleść, wygadywać itp. niestworzone **r-y** ⟨*mówić itp. głupstwa, niedorzeczności*⟩: Kiedy był głodny, miewał najlepszy humor i pleótł niestworzone rzeczy. *Jun. Wod. 20.* **64.** Gadać, mówić, powtarzać itp. jakie **r-y** (np. miłe, zaskakujące, zuchwałe) ⟨*mówić itp. coś miłego, zaskakującego, zuchwałego*⟩. **65.** Kończyć, obronić, oddać, pojmować, postanowić, prowadzić, przedstawić, przewidywać, roztrząsać, rozumieć, rozważać, słyszeć, sprawdzić, tłumaczyć, ułożyć, ważyć, wyrazić (słowami), widzieć (jasno, wyraźnie), wyjaśni(a)ć, wyjawi(a)ć, wykładać, wyłuszczać(-yć), wytoczyć (przed trybunał, przed radę), zacząć, zaczynać, załatwi(a)ć, zdać na kogo, zwiastować (jaką) **r.** ⟨*coś, sprawę, stan, sytuację*⟩. **66.** Mieć na głowie **r-y** (ważne, wielkie, drobne itp.) ⟨*zajmować się czym, musieć pamiętać o czym*⟩. **67.** *daw.* Mieć z kim **r.** ⟨*mieć z kim do czynienia; walczyć z kim*⟩: W liczbie i wielkości zwycięstw przewyższa Annibal Scypiona, zwłaszcza iż miał rzecz z niepokonanymi dotąd Rzymiany. *Kras. Życia X, 69.* **68.** Nazywać **r.** po imieniu ⟨*mówić otwarcie, prawdę*⟩: Mimo wszystkie swe przymioty był to, nazywając rzecz po imieniu, samolub i wygodnicki. *Chrzan. I. Lit. 429.* **69.** Opowiadać, poruszać, prawić, powiedzieć itp. **r.** interesującą, ważną itp. ⟨*opowiadać interesującą itp. sprawę, coś interesującego itp.*⟩. **70.** *pot.* Opowiadać takie **r-y** ⟨*opowiadać coś niewłaściwego, niestosownego; nieprawdziwego*⟩: Co on mi będzie takie rzeczy opowiadał. Ja wiem, jak sprawy stoją. **71.** Spodziewać się **r-y** (np. złych). **72.** Ubić **r.** ⟨*interes*⟩. **73.** Uważać **r.** za co (np. za żart). **74.** Wiedzieć o kim jaką **r.** ⟨*wiedzieć coś o kim, znać jego sprawki*⟩. **75.** Brać się do **r-y** ⟨*zacząć co robić*⟩: Musisz mi przysiąc — słyszysz? — Że przynajmniej co do tej osoby, weźmiesz się energicznie do rzeczy. Będziesz go szukał! *Ritt. Noc. 64.* **76.** Mieszać się, wtrącać się do cudzych, nieswoich **r-y** a. w cudze, nieswoje **r-y**; wdawać się w cudze, nieswoje **r-y** ⟨*do cudzych spraw, w cudze sprawy*⟩. **77.** Bajać, bredzić, gadać, mówić, pleść, prawić itp. od **r-y**; *przestarz.* nie do **r-y** ⟨*bez sensu*⟩: Mówię od rzeczy, przepraszam panią. *Brand. K. Obyw. 54.* **78.** Gadać, mówić, prawić itp.; robić coś do **r-y** ⟨*z sensem, roztropnie*⟩: Zdaje się mówić do rzeczy, roztropnie. *Zabł. Sarm. 60.* **79.** Być, *daw.* znajdować, sądzić kogo, co do **r-y** ⟨*sensownym, z sensem*⟩, od **r-y**, nie do **r-y** ⟨*bez sensu*⟩: Podsłuchałem jej rozmowę z Chodźką. Mówiła jemu, iż mnie znajduje bardzo do rzeczy i z dowcipem. *Słow. Listy I, 55.* **80.** Mieć, nie mieć nic do **r-y** ⟨*wiązać się z czym, mieć z czym związek; nie wiązać się, nie mieć z czym związku*⟩: Dla wieku nic polować! [...] co tu wiek ma do rzeczy? *Fredro A. Ciot. 76.* Pan jest przecie przyjacielem doktora [...] nie wiem... ale to zresztą nic ma nic do rzeczy. *Ritt. Dom. 129.* **81.** Przystąpić, wracać do **r-y** ⟨*do tematu, do sprawy, do istotnego punktu*⟩: Dyskusja wchodzi na fałszywe tory [...] wracajmy do rzeczy. *Tyg. Ilustr. 33, 1904.* **82.** Do **r-y**! ⟨*nie odbiegać od tematu*⟩: Słowa, czcze słowa [...] Do rzeczy na miłość boską, do rzeczy! *Choj. Alkh. I, 336.* **83.** To do rzeczy nie należy ⟨*do tematu*⟩. **84.** Porywać się na jaką **r.** ⟨*na coś*⟩: Na olbrzymie się pan rzeczy porywa! *Krasz. Jabł. III, 11.* **85.** Przejść na **r.** czyją ⟨*na własność czyją*⟩. **86.** Zanosi się na jakie **r-y** ⟨*na co*⟩. **87.** Zapatrywać się na **r.** ⟨*na co*⟩. **88.** Znać się, rozumieć się itp. na **r-y** ⟨*na czym; być znawcą czego*⟩: Nasza gospodyni zna się na rzeczy: mianowicie starkę ma doskonałą! *Dzierzk. Rodzina 55.* **89.** Robić co na wieczną **r-y** pamiątkę ⟨*na pamiątkę*⟩: Szkoda, że i obywatela Jana Kubicy nie sfotografowali wczoraj na wieczną rzeczy pamiątkę, jak [...] zataczał się pod płotem. *Past. Trzeba 18.* **90.** Chodzi o **r.** istotną, ważną, interesującą itp. ⟨*o sprawę*⟩. **91.** Mówić, gadać, prawić, plotkować itp. o jakiej **r-y** ⟨*o czym*⟩. **92.** Nie od **r-y** będzie (co zrobić) ⟨*trzeba, należy (to zrobić)*⟩: Zanim pokusimy się o własne rozwiązanie, nie od rzeczy będzie rzucić okiem wstecz na wysiłki poprzedników. *Lab. Studia 6.* **93.** Odejść od **r-y** ⟨*stracić wątek, przejść na inny temat*⟩: Ale odszedłem od rzeczy: gadatliwy jestem, zwyczajnie jak stary. *Dzierzk. Pow. II, 291.* **94.** Wdawać się, wejść, wprowadzić, wglądać itp. w **r.** ⟨*w istotę sprawy, w treść czego*⟩: Wprowadzenie w rzecz jest trochę mozolne; cały długi pierwszy akt [...] nie zajmuje się dialogiem ani charakterystyką. *Boy Flirt IX, 78.* **95.** Uważać, mieć co za jaką **r.** (np. doskonałą) ⟨*uważać za co, np. za doskonałość, za coś doskonałego*⟩: Moralność pospolitą zawsze uważał za doskonałą rzecz dla gminu, ale nie obowiązującą dla siebie. *Krasz. Chata I—II, 87.* **96.** Widzieć, wiedzieć jak **r-y** stoją ⟨*orientować się w sytuacji, widzieć jak sprawa wygląda*⟩: Widząc [...] jak rzeczy stoją, uciekł się do innego sposobu. *Siem. L. Dzieła I, 206.* **97.** **r.** jest taka, że... ⟨*jest tak, że...*⟩. **98.** *pot.* **r.** jest taka i taka ⟨*sprawa przedstawia się, wygląda następująco*⟩: Wziąłem go na stronę i mówię: rzecz jest taka i taka. **99.** *przestarz.* **r.** jest o czym ⟨*mówi się*⟩: Mam polecenie, ażebym pisma, o których jest rzecz [...] podług adresu porozsyłał. *Słow. Listy II, 315.* **100.** **r.** (jest) w tym; cała **r.** w tym, że(by)... ⟨*chodzi o to; najważniejsze, że(by)...*⟩: Rzecz w tym, by mi pozwolili na jeszcze jedną podróż. *Ziel. S. Pol. 283.* Rzecz w tym, że takie słowa [...] przynoszą mi ulgę. *Par. Niebo 191.* Jest już bardzo późno i cała rzecz w tym, żeby zdążyć na pociąg. **101.** *daw.* **r.** jest na szable, na rapiery itp. ⟨*walka, pojedynek*⟩: Wyzwali się. Rzecz była na szable. *Kaczk. Gniazdo 104.* **102.** **r.** ⟨*sprawa*⟩ bierze obrót, dochodzi do skutku; idzie do sądu, idzie w odwłokę, przewleka się; idzie dobrze, źle, gładko itp., jak z płatka; ma się dobrze, źle, inaczej itp.; przedstawia się następująco, w sposób następujący: Rzeczy jednak nie poszły tak gładko, jak się spodziewano. *Ask. Stulecia 122.* A więc tak się rzecz miała [...] Szpiegował go, obserwował. *Ritt. Noc. 18.* **103.** **r.** dochodzi do kogo ⟨*ktoś dowiaduje się o czym*⟩: Kiedy rzecz doszła do Stefana Batorego, wysłał natychmiast admonicję Włodkowi. *Rol. Trzy 9.* **104.** **r.** dzieje się, odbywa się, staje się ⟨*coś się dzieje, odbywa, staje; akcja się toczy*⟩: Rzecz dzieje się w małym miasteczku prowincjonalnym. Tyle rzeczy się stało w ostatnim roku ⟨*tyle było wy-*

darzeń⟩. **105.** r. toczy się o co ⟨*chodzi o co*⟩: Tu się rzecz o naród toczy, o poklask idzie gromadny, nie zaś o samowładny. *Słow. Marek 41.* **106.** r. się układa, zachodzi daleko, zdarza się, zmienia się.

● **107.** r. drobna, mała, duża, małych, dużych rozmiarów ⟨*utwór, dzieło naukowe, literackie; obraz, rzeźba, kompozycja muzyczna*⟩; r. drukowana; r. satyryczna, epicka; r. źródłowa; r. rodzima, obca. **108.** *daw.* r. pogrzebowa, weselna, jubileuszowa, swadziebna ⟨*mowa*⟩: Czerep pacierzom polecił i czcił pogrzebową rzeczą. *Słow. Marek 12.* **109.** *książk.* a. *iron.* r. miodopłynna ⟨*piękna, pięknym językiem wygłoszona mowa*⟩: Gwar zagłuszył ciąg dalszy. Ale za chwilę znowu dała się słyszeć rzecz miodopłynna. *Żer. Popioły I, 54.* **110.** r. o k i m, o c z y m ⟨*utwór*⟩: Rzecz o Koperniku nie była jedynym utworem Brożka w zakresie biografistyki literacko-kulturalnej. *Pam. Lit. 1954, s. 88.* **111.** Nie o tym r. *Kn.* ⟨*nie o tym mowa*⟩. **112.** r. w języku polskim, francuskim, rosyjskim itp. **113.** Czytać, studiować, znać r. (czyją, o czym). Tak się zawsze zachwycam pańskimi obrazami. — To pani zna moje rzeczy? *Perz. Las 46.* **114.** Grać, malować, rzeźbić r. (jaką); ogłosić r. (jaką, o czym): Zaczął grać rzeczy przebrzmiałe bezpowrotnie. *Iwasz. J. Brzez. 125.* **115.** *daw.* Mieć, czynić, prowadzić r. do kogo ⟨*wygłaszać mowę*⟩: W imieniu palestry grodzkiej miałem rzecz do króla. *Rzew. W. Pam. 361.* **116.** r. wychodzi, wychodzi drukiem: Jeśli z czasem wyjdą te rzeczy w osobnej książce [...] będę mógł zaakceptować jakąś część zysków. *Sienk. Szkice II, 91.*

rzeczny 1. Bóstwa r-e (pogańskie, mitologiczne). **2.** Dolina, łacha r-a; zakręt r.; koryto, rozlewisko r-e ⟨*rzeki*⟩. **3.** Fauna, flora r-a; rak r.; ryby r-e ⟨*żyjąca(-y, -e) w rzekach*⟩. **4.** Ił, muł, piasek, żwir r.; woda r-a ⟨*w rzece, z rzeki*⟩. **5.** Kąpiel r-a ⟨*w rzece*⟩. **6.** Młyn r. ⟨*wodny*⟩. **7.** Port r. ⟨*na rzece*⟩. **8.** Przeprawa r-a ⟨*przez rzekę*⟩. **9.** Statek r. ⟨*przystosowany do żeglugi po rzekach*⟩.

rzeczowy 1. Argumenty, pytania, odpowiedzi, wypowiedzi r-e; dyskusja r-a, ton r. (krytyki, wypowiedzi). **2.** Indeks r. (w pracy naukowej). **3.** Świadczenia r-e (na rzecz państwa, dla wojska) ⟨*w naturze*⟩. **4.** Być rzeczowym: a) ⟨*być obiektywnym, mieć trzeźwy pogląd na co*⟩: Był raczej małomówny, szorski starał się być rzeczowy. *Braun Lewanty 26;* b) *rzad.* ⟨*być praktycznym*⟩: Józia była bardziej rzeczowa, w jej torbie znajdowały się kompoty, placki i przeróżne nowalijki. *Konw. Władza 452.*

rzeczywistość 1. Brutalna, nieubłagana, ponura, przykra, smutna, twarda r.; dzisiejsza, obiektywna r. **2.** r. językowa, społeczna. **3.** Fałszowanie, odbicie, poznanie, pozory rzeczywistości. **4.** Poczucie rzeczywistości: Mieć poczucie, nie mieć poczucia rzeczywistości, zatracić poczucie rzeczywistości. **5.** Daleki, oderwany, odległy od rzeczywistości: Teoremy oderwane od rzeczywistości. **6.** W rzeczywistości ⟨*faktycznie, naprawdę*⟩: W rzeczywistości nazywał się inaczej. *Morc. Ptaki 184.* Wyglądała przy nim jeszcze szczuplejsza, niż była w rzeczywistości. *Was. W. Pok. 89.* **7.** Zgodny z rzeczywistością ⟨*obiektywny, faktyczny*⟩: Stan rzeczy zgodny z rzeczywistością. **8.** Liczyć się, nie liczyć się z rzeczywistością. **9.** Odrywać się, uciekać od rzeczywistości. **10.** Coś odpowiada, nie odpowiada rzeczywistości: Zawsze woli się przekonać na miejscu, czy raporty, które otrzymuje, odpowiadają rzeczywistości. *Przem. Demb. 202.* **11.** Przywoływać kogo (marzyciela, fantastę) do rzeczywistości. **12.** Stać się rzeczywistością, zmienić się w r. ⟨*urzeczywistnić się*⟩: Tak dawno oczekiwany przez nas rejs do Leningradu staje się rzeczywistością. *Balc. Ocz. 178.* Najdawniejsze marzenia moje z lat dziecinnych zmieniły się w rzeczywistość. *Sienk. Listy II, 3.* **13.** Marzenia, nadzieje czyje rozbijają się o twardą r. **14.** r. przechodzi oczekiwania, marzenia; zagląda komu w oczy, wypada gorzej, lepiej od przewidywań; zadaje kłam czemu (np. marzeniom).

rzeczywisty 1. Członek r. (towarzystwa, akademii nauk). **2.** r. dowód ⟨*faktyczny*⟩. **3.** r. fakt, stan rzeczy. **4.** r-e istnienie czego ⟨*faktyczne, realne*⟩. **5.** r. koszt własny czego; wartość r-a (przedmiotu) ⟨*istotny(-a), faktyczny(-a)*⟩. **6.** r-e niebezpieczeństwo ⟨*istniejące realnie, istotne*⟩. **7.** r. obraz czego ⟨*istotny, prawdziwy*⟩. **8.** Postać r-a ⟨*występująca w rzeczywistości; zgodna z rzeczywistością*⟩. **9.** r-a potrzeba czego ⟨*realna, niewątpliwa*⟩. **10.** *fiz.* Prędkość r-a. **11.** r. przyjaciel ⟨*prawdziwy*⟩. **12.** r-a radość ⟨*faktyczna, prawdziwa*⟩: Sprawiło mi to rzeczywistą radość. **13.** Słuchacz r. (uczelni) ⟨*zwyczajny w przeciwieństwie do wolnego*⟩. **14.** Świat r. ⟨*istniejący realnie, realny*⟩. **15.** r. talent ⟨*prawdziwy*⟩. **16.** Być rzeczywistym gospodarzem, inicjatorem, szefem, władcą itp. ⟨*gospodarować czym, zainicjować co, kierować, rządzić czym itp. faktycznie*⟩.

rzednąć, rzednieć 1. Dym, mgła, las rzednie, rzednieje ⟨*staje się rzadszy*⟩. **2.** Ciemność, mrok rzednie, rzednieje ⟨*rozwidnia się*⟩: Mroki rzedniały z każdą chwilą. *Święt. A. Bajki 149.* Było już dobrze po północy. Ciemność rzednieć poczynała. *Gomul. Mieszczka 122.* **3.** Mina komu rzednie ⟨*ktoś traci kontenans, pewność siebie*⟩. **4.** Szeregi (walczących, współpracowników) rzedną, rzednieją ⟨*walczących, współpracowników ubywa*⟩. **5.** Tłum rzednie, rzednieje ⟨*staje się coraz mniejszy; ludzie rozchodzą się*⟩. **6.** Włosy komu rzednieją ⟨*ktoś łysieje*⟩.

rzeka 1. Bagnista, bystra, potężna, rozhukana, rwąca, spokojna, szeroka, wartka, wielka, wezbrana r. **2.** Górska, nizinna; niespławna, spławna r. **3.** Święta r. ⟨*czczona jako bóstwo*⟩: Egipt, zamiast kolebką cywilizacji, byłby pustynnym wąwozem [...], gdyby co rok nie wskrzeszały go wody świętej rzeki Nilu. *Prus Far. I, 8.* **4.** Królowa rzek (polskich) ⟨*Wisła*⟩. **5.** *przen.* r. (k o g o, c z e g o): r. lawy, przechodniów, samochodów (płynie, toczy się). Wylewać rzeki łez, krwi. I znowu rzeka głów toczyła się dalej. *Sienk. SW.* **6.** Bieg (kręty), brzeg (prawy, lewy), dno, koryto, łożysko, nurt, odnoga, ujście, toń, widły, źródło rzeki. **7.** Regulacja rzek. **8.** Smuga, wstęga rzeki. **9.** W dół rzeki, z biegiem rzeki ⟨*z prądem*⟩. **10.** W górę rzeki ⟨*pod prąd*⟩. **11.** Za rzekami, za górami (pozostawać) ⟨*bardzo daleko*⟩. **12.** Za siódmą górą, za siódmą rzeką (początek wielu bajek) ⟨*gdzieś bardzo daleko*⟩. **13.** Forsować rzekę (o wojsku). **14.** Kąpać się w rzece. **15.** Leżeć nad rzeką ⟨*o mieście: być położonym, rozbudowanym*⟩. **16.** Płynąć rzeką a. jak r. ⟨*o tłumie, trunkach, pieniądzach*⟩:

Trunek płynie rzeką; pieniądze płyną rzeką a. jak rzeka. 17. Płynąć rzeką a. po rzece ⟨*o statkach, łodziach*⟩. 18. Przepłynąć rzekę; przebywać rzekę wpław. 19. Przeprawić się (promem) przez rzekę. 20. Regulować r-i. 21. Skoczyć do rzeki, rzucić się w nurty rzeki. 22. Ujarzmić rzekę ⟨*uregulować*⟩. 23. Choć z mostu do rzeki skacz ⟨*o położeniu bez wyjścia*⟩: Ja mam żonę, czworo dzieci, żebyś się nie był zgłosił, prawo jazdy by mi odebrali, a wtedy — choć z mostu do rzeki skacz! *Was. W. Pok. 114.* 24. r. biegnie (bystrym, wartkim, leniwym) nurtem, bierze początek gdzie a. skąd; huczy, niknie (w piaskach), opada, przybiera, rozlała się (szeroko), srebrzy się (między wydmami), staje lodem, szumi; toczy (błękitne, ciemne, jasne, rozhukane, spokojne, srebrne, wzburzone itp.) fale (nurty), tworzy łachy, uchodzi (do morza), wcina się (w ląd, w skałę), wije się (po równinie), wlewa swe wody dokąd, wpada (do rzeki, do morza), wraca do koryta, wylewa (gwałtownie), wypływa (z gór, z jeziora); występuje z brzegów, z koryta, z łożyska; wysycha, wzbiera, zalewa okolicę, zamarza, żłobi koryto.

przysł. 25. Nie pchaj rzeki, sama płynie.

rzemienny 1. r. bat, pas; r-a pętla ⟨*z rzemienia*⟩. 2. Jechać (przejechać, przejeździć) rzemiennym dyszlem ⟨*od miejsca do miejsca; z przerwami, zatrzymując się po drodze*⟩: Rzemiennym dyszlem jechało się ze Lwowa do Wiednia, a chcąc jechać wygodnie, trzeba było zużyć minimum dwa tygodnie. *Zakrz. St. Zagadn. 129.* Rzemiennym dyszlem przejeździć można wiek cały, a zawsze z zabawy na pohulankę, z urodzin na imieniny. *Choj. Alkh. IV, 5.*

rzemień 1. Pleciony, twardy r. 2. Przepasać się, (wy)smagać kogo rzemieniem ⟨*paskiem rzemiennym*⟩. 3. Pilnować rzemienia ⟨*o szewcu: pilnować swego rzemiosła*⟩. 4. Nie godzien komu rzemienia u trzewika zawiązać ⟨*ustępuje komu znacznie pod jakimś względem*⟩: Na drodze z Rzymu do Wenecji miał do czynienia z kimciś, co pod względem rzemiosła rycerskiego nie godzien był Andreemu Tiepoli rzemienia u trzewika zawiązać. *Jeż Uskoki I, 202.* 5. *przestarz.* Ma gębę z dobrego rzemienia ⟨*wyrobioną, wyparzoną; jest wygadany*⟩. 6. *przestarz.* Nie gryź rzemienia ⟨*nie rób rzeczy niemożliwej do zrobienia*⟩. 7. *przestarz.* Nie idzie o r., ale o całą skórę ⟨*nie o drobiazg, ale o rzecz ważną*⟩.

rzemiosło 1. r. ceramiczne, garncarskie, górnicze, introligatorskie, koszykarskie, kowalskie, krawieckie, kuśnierskie, malarskie, mularskie, piekarskie, szewskie, ślusarskie, tkackie, tokarskie; r. cechowe ⟨*rękodzielnictwo*⟩. 2. r. aktorskie, autorskie, kompozytorskie, literackie, pisarskie, żeglarskie ⟨*umiejętność, sztuka, kunszt*⟩. 3. r. rycerskie, wojenne, żołnierskie ⟨*sztuka wojowania*⟩: Kto miał talent do żołnierki, rzemiosłu żołnierskiemu się oddawał i nie pytał, o co się bije. *Hertz B. Samow. 68.* 4. Nauka, rozwój; sztuka, szkoła, znajomość rzemiosła, rzemiosł. 5. Powołanie, zdolności do rzemiosła. 6. Zamiłowanie do rzemiosła, w rzemiośle. 7. Mistrz rzemiosła a. w rzemiośle. 8. Biegły w rzemiośle. 9. Chwytać się, uczyć (kogo) się rzemiosła. 10. Opanować, podnieść, rozpocząć, uprawiać, zarzucić r. 11. Oddać się, poświęcić się rzemiosłu. 12. Znać r., znać się na rzemiośle. 13. Parać się, trudnić się, zająć się rzemiosłem. 14. *przestarz.* Oddać kogo do rzemiosła ⟨*do terminu*⟩: Jeżeli w tym roku jeszcze promocji nie dostanie, do rzemiosła go oddam. *Orzesz. SPP.* 15. Ćwiczyć (kogo) się, sposobić się, wprawiać kogo do rzemiosła; wprawiać, zaprawiać się w rzemiośle. 16. Kształcić kogo (się), terminować, wprawiać się w rzemiośle. 17. Obeznać kogo (się) z rzemiosłem.

rzemyk, rzemyczek 1. Nie godzien, nie wart rozwiąz(yw)ać rzemyka u obuwia (u trzewików) kogo. (*Mat. I, 7; Jan I, 27*): Wiem, żem niegodzien nawet rozwiązywać rzemyka u sabotów nowego naszego przyjaciela. *Prus Drobiaz. 221.* On jeden, któremu ja rzemyczka u trzewiczka rozwiązać niegodzien. *Chopin Wyb. 93.*

przysł. 2. Od łyczka do rzemyczka, od rzemyczka do koniczka ⟨*od drobnej kradzieży do dużej*⟩. 3. Od rzemyka do kozika, od kozika do konika, a potem na szubienicę.

rzep Czepiać się, trzymać się, uczepić się czego; przyczepić się do czego jak r. (do) psiego ogona ⟨*trzymać się itp. uporczywie*⟩: Daj mi, stara, spokój. Przyczepiła się do człowieka jak rzep do psiego ogona. *Lut. Sprawa 10.*

rzepa 1. Dziewczyna, chłopak jak r. 2. Jędrny, zdrów jak r. 3. Można na nich rzepę siać ⟨*o nogach, stopach, kolanach: bardzo brudne*⟩: Kolana brudne, można by na nich siać rzepę. *SW.*

rzepka *przysł.* Każdy sobie rzepkę skrobie ⟨*każdy dba o swoje interesy*⟩.

rzeszoto 1. Dziurawy, podziurawiony jak r.: Ściany przydrożnej austerii czarne były od kul i podziurawione jak rzeszoto. *Żer. Puszcza. 12.* 2. Wodę rzeszotem czerpać ⟨*robić co na próżno, bezcelowo*⟩: Z tobą gadać to samo, co wodę rzeszotem czerpać! *Orzesz. Bene 50.*

rzeź 1. Bezlitosna, krwawa, masowa, ogólna, przeraźliwa, straszna r.; wojenne rzezie. 2. r. bezbronnych, r. niewiniątek. r. miasta ⟨*wymordowanie mieszkańców miasta*⟩. 3. Prowadzony na r. (baran), prowadzona na r. (owieczka), *przen.* ⟨*o człowieku potulnym, przyjmującym wszystko z rezygnacją*⟩: Ja nie mam wcale powołania do roli prowadzonej na rzeź owieczki, strzyc się nie dam. *Zal. K. Friebe 492.* 4. Być przeznaczonym, iść, pójść, przeznaczyć na r. (o bydle); prowadzić (bydło) na r. 5. Dać się jak baran prowadzić na r. 6. Dokonać rzezi, sprawić, urządzić r. (mieszkańcom, ludności, obrońcom itp.). 7. Ocaleć z rzezi. 8. Paść ofiarą rzezi (o ludziach). 9. Powiązać kogo jak bydło na r. 10. Uniknąć rzezi. 11. Wydać kogo (np. mieszkańców miasta) na r. 12. r. nastąpiła, rozpoczęła się: Walka kończyła się, rozpoczęła się bezlitosna rzeź. *Rudn. H. Spart. 130.*

rzeźba 1. Drewniana, kamienna r.; r. ceramiczna, figuralna, kościelna, monumentalna, ornamentacyjna. 2. r. w drzewie, w brązie, w kamieniu. 3. r. gór, terenu, powierzchni ziemi ⟨*ukształtowanie*⟩. 4. Galeria rzeźby; kolekcja rzeźb. 5. Ozdobić, pokryć (budowlę) rzeźbami. 6. Uprawiać rzeźbę, zajmować się rzeźbą, wziąć się do rzeźby.

rzeźbiony 1. r. w drzewie, w kamieniu, w marmu-

rze, w kości słoniowej. **2. r-e** poręcze (fotela), gzymsy (domu), ramy (obrazu). **3. r-e** rysy twarzy, kształty czego ⟨*przypominające rzeźbę, subtelne, wyraziste*⟩.

rzęsa 1. Aksamitne, ciemne, długie, gęste, jasne, jedwabiste, rzadkie, świńskie **r-y. 2.** Oczy w oprawie (czarnych) rzęs a. obramowane (czarnymi) rzęsami. **3. r.** (na stawie): Staw zarośnięty (zieloną) rzęsą. **4.** Czernić, przyczerniać (henną) **r-y. 5.** Opuścić, spuścić **r-y. 6.** Przysłonić oczy (długimi) rzęsami. **7.** Przyglądać się komu, spoglądać, zerkać na kogo spod rzęs. **8.** Łza świeci, zaświeciła, osiada, osiadła na czyich rzęsach; wypływa spod rzęs. **9.** *pot.* Chodzić, spacerować, wrócić na rzęsach ⟨*w stanie podchmielonym, pod gazem*⟩: A ty się nie wlałeś? Wszyscy chodziliśmy na rzęsach. *Andrz. Popiół 144.* Mikuła [...] wrócił dopiero we wtorek, i jak to mówią, na rzęsach. *Prusz. Trzyn. 39.*

rzęsisty 1. r-e brawa, oklaski ⟨*huczne*⟩. **2. r.** deszcz ⟨*gęsty, ulewny*⟩. **3.** Iskry **r-e** (sypią się). **4. r-e** kielichy (spełniać) ⟨*częste*⟩. **5. r-e** łzy, **r.** pot ⟨*obfite(-y)*⟩. **6. r.** ogień (karabinowy); **r-a** kanonada; **r-e** strzały ⟨*gęsty(-a, -e)*⟩. **7. r-e** światło; **r-a** iluminacja ⟨*silne(-a)*⟩.

rznąć, rżnąć 1. r. k o g o, c o: a) ⟨*zabijać*⟩: **r.** ludzi, konie, bydło, drób; b) **r.** c o ⟨*krajać*⟩: **r.** deski, drzewo, kłody, sieczkę, słomę. **2.** Kogoś rznie ⟨*boli*⟩: Oj! mociumpanie, toż to mnie rznie w żołądku. *Rog. J. Bohat. I, 34.* **3. r.** rowy ⟨*kopać*⟩. **4. r.** szkło, szklankę, czarę, misę, kieliszek ⟨*obrabiać na kryształ, wyrzynać deseń*⟩. **5. r.** c o (sygnet, kwiat, głowę) n a c z y m (na krwawniku, ametyście, metalu, drzewie), w c z y m (w metalu, drzewie, ametyście). **6. r.** k o g o — w c o; **r.** k o g o — c z y m; **r.** c z y m — w c o ⟨*uderzyć*⟩: **r.** kogo w twarz, w papę, w pysk. Rznął pięścią między oczy drugiego z brzegu i potężnym kopniakiem zepchnął na łeb, w tył, trzeciego. *Żer. Wiatr 252.* Konie bezwładnie dyszlami rżnęły w zatrzymane przed nimi wozy. *Putr. Wrzes. 258.* **7. r.** w k o g o — c z y m; **r.** k i m o c o; r c o a. c z y m — o c o ⟨*cisnąć, rzucić*⟩: Rznął w przeciwnika popielniczką; chwycił go za bary i rznął nim o ścianę; rznął czapką o ziemię. **8. r.** w k o g o, rznąć z pistoletu, karabinu itp. ⟨*strzelać*⟩: Rznęli z karabinów maszynowych, rozwalili szopę, tego starego ślusarza popruli na strzępy. *Twórcz. 5, 1953, s. 144.* **9. r.** hołubca ⟨*wybijać hołubca; tańczyć zamaszyście*⟩: Dźwięk oberka budzi we mnie rój wspomnień [...] i jak wściekły rżnę hołubca, wyrwasa, hop, hop, podkówki. *Zag. Chochl. 55.* **10. r.** d o k ą d, s k ą d, k t ó r ę d y; pieszo, wozem, na wozie, koleją, autem ⟨*iść, jechać*⟩: Wiążę konia tuż przed gankiem i rznę prosto do pokoju. *Pol Janusz 24.* Rżnął piechotą, to znów na wozie spotkanym przypadkowo. *Wikt. Papież. 186.* **11. r.** mazurka, marsza, polkę ⟨*grać*⟩. **12. r.** n a c z y m ⟨*grać*⟩: Ktoś rznie na skrzypcach, harmonii, basetli. **13.** Rznie muzyka, kapela, orkiestra ⟨*gra*⟩. Rżną skrzypce, organy. **14. r.** od ucha ⟨*grać ochoczo*⟩: Na placu całym gwar, śpiew, muzyka zorganizowana z wygnańców rżnie od ucha skoczne mazury i patriotyczne melodie. *Zapał. Pam. II, 65.* **15. r.** artykuł, odezwę, manifest itp. ⟨*pisać od ręki*⟩: Minister pojechał, a kwasy zostały [...] Nie było co robić, tylko rżnąć drugi manifest. *Konopn. Ludzie 196.* **16. r.** prawdę ⟨*mówić w oczy, bez ogródek*⟩: Kłamstwo ma krótkie nogi i tyle. Prawdę rżnijcie i już! *Twórcz. 7, 1953, s. 120.* **17. r.** śpika ⟨*spać*⟩: Zasiadał w głębokim fotelu, wpuszczał brodę w wysoki kołnierz i, udając, że słucha, rżnął śpika. *Jordan Pam. I, 119.* **18. r.** w karty, w brydża, pokera itp., **r.** w domino, w palanta, w piłkę ⟨*grać*⟩: W karty rżniemy od rana do nocy, ja przegrywam. *Unił. Pam. 21.*

rznięcie, rżnięcie 1. *pot.* Brać, dost(aw)ać, otrzym(yw)ać **r.** ⟨*być bitym*⟩. **2. r.** c z y m: **r.** dyscypliną, ręką, kańczugiem, pasem. **3.** Czuć, poczuć; czuć w sobie, poczuć w sobie **r.**; **r.** w brzuchu, w kiszkach ⟨*ostry ból, boleści*⟩.

rznięty, rżnięty 1. r-a czara, karafka, szklanka; **r.** kieliszek ⟨*ze szkła kryształowego*⟩. **2. r-e** szkło ⟨*kryształ*⟩. **3. r.** instrument ⟨*smyczkowy*⟩. **4. r.** w c o: Na jesionowym stole stała [...] kamionka z wiśniową konfiturą i szklane spodeczki rżnięte w deseń. *Zar. Wędr. 52.* **5. r.** w c z y m: Podnoszę do ust czarę w ametyście rżniętą. *Staff L. Poezje I, 66.*

rzucać, rzucić 1. r. c o a. c z y m ⟨*ciskać, cisnąć*⟩: **r.** piłkę, kamień; dysk, oszczep, kopię, włócznię; **r.** piłką, kamieniem, dyskiem, oszczepem, kopią, włócznią. Wiatr, wicher, zawierucha rzuca kłęby dymu, tumany śniegu a. kłębami dymu, tumanami śniegu. **2. r.** bombę, granat a. granatem: Chłopaczek przybiegł z krzykiem, że rzucają zapalające bomby. *Putr. Wrzes. 299.* **3. r.** c o lub c z y m — o c o: Wziął ze stołu książkę i z całej siły rzucił ją o ziemię. *Perz. SPP.* **4.** Rzuca, rzuca k o g o (c o) a. k i m (c z y m), rzuca w dół, w górę, na obie strony (nieosobowo lub z podmiotem) ⟨*trzęsie, miota, kołysze*⟩: Rzucało spokojnie, miarowo, łódź szła przeciw fali. *Strug Krzyż I, 95.* Rzucało go tak, że [...] powywracał stołki. *Dan. Wraż. 149.* Statek co chwila spada w przepaść, kołysze na boki, rzuca w dół. *Cent. Wyspa 229.* Wagon rzucał gwałtownie w obie strony. *Braun Lewanty 141.* **5. r.** (czym) do celu, w cel. **6. r.** c z y m: **r.** głową, łbem, ramionami ⟨*poruszać(-yć)*⟩: Konie skubały liście rzucając łbami. *Żukr. Dni 118.* Kazał mu jednak oczekiwać w sieni; Jelsky rzucił ramionami. *Berent Próchno 161.* **7. r.** okiem, oczyma, **r.** spojrzenie, wejrzenie, wzrok, wzrokiem ⟨*patrzeć; spoglądać, spojrzeć*⟩: Od czasu do czasu rzucałem ukradkiem wzrok po oknach, czy w którym z nich nie ujrzę Elsi. *Lam J. Głowy III, 20.* Wystrojone damy rzucały śmiałe na balkon spojrzenia. *Bog. Rodin II, 136.* **8.** *przen.* **r.** kim jak piłką: Wielki kawał świata przeszli, los rzucał nimi jak piłką. *Jun. Dworek 120.* **9.** Rzucać adresami, cyframi, frazesami, uwagami, słowami itp. ⟨*mówić, podawać dużo adresów, cyfr itp.*⟩. **10. r.** piaskiem w oczy, *daw.* **r.** klimkiem ⟨*kłamać, oszukiwać, udawać*⟩: Rzuca piaskiem w oczy [...] opiera swoją przyszłość na efekcie i reklamie. *Tarnow. Sienk. 213.* Łżecie, szelmy, klimkiem rzucacie! Starego ojca krzywdzić? *Sienk. Pot. III, 334.* **11.** Jak okiem rzucić, gdzie okiem rzucić ⟨*gdzie dojrzeć, gdzie spojrzeć*⟩: Na placach i ulicach, gdzie okiem rzuciłeś, powiewały chorągwie. *Sienk. Pot. IV, 141.* **12.** Jak sierpem rzucił (droga, trakt, szosa) ⟨*prosta*⟩: Dam ci [...] ludzi śmiałych i dróg świado-

mych... Zresztą, do Krasnego stawu jak sierpem rzucił. *Sienk. Pot. IV, 200.* **13.** Jak rzucony sprężyną (zerwać się, porwać się, skoczyć itp.) ⟨*nagle, szybko*⟩: Porwał się jak rzucony sprężyną, poskoczył do okna. *Grusz. An. W słońcu 8.* **14. r.** c z y m — n a k o g o: **r.** na kogo kamieniem *przen.* ⟨*potępi(a)ć kogo*⟩: Każdy z nas wytyka zboczenia bliźnich, kamieniem na nie rzucając. *Tyg. Ilustr. 123, 1870.* **15. r.** na kogo błotem ⟨*szkalować*⟩: Nie było człowieka, na którego by nie rzucano błotem, nie nazywano zdrajcą. *Szujski Portr. 27.* **16. r.** c o — d o c z e g o: **r.** co do kosza, do pieca, na śmiecie, w kąt ⟨*wyrzucić, zaniechać*⟩: Ma podejrzenie, że po moim wyjeździe ty wszystko w kąt rzucisz i zajmować się nie zechcesz. *Mick. Listy II, 80.* **17.** *pot.* **r.** list, kartę, bilet; **r.** do skrzynki, na pocztę ⟨*wys(y)łać pocztą*⟩: Rzucam ten listek, żeby donieść, iżeśmy do lądu przybili. *Mick. Listy II, 325.* Choć po kilka słówek rzuć na pocztę. *Mick. Listy II, 545.* **18. r.** k o g o — n a c o; **r.** k i m — o c o: **r.** kogo na ziemię, na łóżko itp., na kolana, **r.** kim o ziemię, o ścianę itp. ⟨*ciskać, cisnąć*⟩. **19. r.** kogo na głód, na nędzę, na łup, na pastwę, na ofiarę, na zagładę itp. ⟨*skaz(yw)ać, przeznaczać(-yć)*⟩: Rzucono nas na łup starym szambelanom. *Krasz. Latarn. II, 5.* **20. r.** kogo na obczyznę, na prowincję, do miasta, na wieś, między kogo ⟨*wys(y)łać*⟩. **21.** *przestarz.* Rzucić kogo (co) w niepamięć ⟨*zapomnieć o kim, o czym*⟩: Mogą dla jednej kobiety rzucić w niepamięć wszystkie poprzednie kochanki. *Bełc. Król 268.* **22. r.** c o — n a c o: **r.** co na kartę, na jedną kartę: a) ⟨*stawiać*⟩: Tej pamiętnej nocy rzucał na kartę wszystko, co jeszcze posiadał — i przegrywał! *Bog. Rodin. II, 108*; b) *przen.* ⟨*ryzykować*⟩: Zbierano resztę sił, by rzucić wszystko na jedną kartę i uderzyć, zanim nadążą tamci. *Strug Krzyż II, 149.* **23. r.** co na rynek ⟨*da(wa)ć do sprzedaży*⟩: Tworzył odtąd autor niesłychanie wiele, a były w twórczości jego lata, w których rzucał na rynek księgarski po kilkanaście dzieł w ciągu roku. *Wojc. K. Pow. 216.* **24.** *przen.* **r.** co na szalę: Gdyby pani rzuciła na szalę swoje nazwisko [...] wszyscy by za panią poszli. *Breza Uczta 51.* **25. r.** co komu pod nogi, pod stopy ⟨*na znak poddaństwa, czci; również pogardy*⟩: 52 chorągwie krzyżackie rzucono pod stopy Jagiełły. *Piw. Prusy 27. przen.* Jam ci światy chciał rzucić pod nogi i innym życiem natchnąć. *Asnyk Poezje I, 89.* **26.** Rzucać komu kłody, kamienie pod nogi, pod stopy ⟨*utrudniać życie, sytuację, działanie*⟩. **27. r.** blask, światło, snop światła, promienie, refleks na co ⟨*oświetlać(-ić)*⟩: Było już ciemno, latarnie rzucały słaby blask na ulicę. *Jackiew. Wiosna 179. przen.* Powzięte i wykonane dzieło takie rzucałoby światło na znaczną przestrzeń obyczajowości i umysłowości naszej. *Orzesz. Listy II/2, 168.* **28.** Rzucić bilet (wizytowy), *daw.* kartę komu, w czyim domu ⟨*zgłosić się do kogo z wizytą, zostawiając na dowód bytności swój bilet wizytowy*⟩: Zaraz jutro idę rzucić księciu mój bilet wizytowy. *Kosiak Rick I, 135.* **29.** Rzucać bluźnierstwo ⟨*bluźnić*⟩. **30. r.** broń ⟨*porzucać(-ić), pozostawiać(-ić); podd(aw)ać się*⟩. **31.** Rzucać docinki, dowcipy, żarty ⟨*wypowiadać je często; docinać komu, dowcipkować, żartować*⟩. **32. r.** dom, kraj, ojczyznę, rodzinę, męża, żonę, dzieci ⟨*odchodzić, odejść; opuszczać(-ścić)*⟩. **33.** Rzucić dowcip, słowo, uwagę, zdanie, żart ⟨*wypowiedzieć mimochodem, wtrącić*⟩. **34. r.** dramaty, komedie, utwory na scenę ⟨*dać do grania*⟩: Tak żywiołowy talent jak Sasza Guitry może sobie pozwolić na rzucanie na scenę po parę komedyj w ciągu roku. *Boy Flirt V, 84.* **35. r.** cień (na co) ⟨*kłaść, położyć*⟩: Szeroki otok hełmu rzucał cień na twarz oficera. *Strug Krzyż III, 25. przen.* **r.** cień podejrzenia, hańby na kogo; **r.** cień, plamę na czyje postępowanie, na co: Wymawia komorne ta lafirynda i jeszcze rzuca cień na mój zakład. *Prus Lalka III, 40.* **36. r.** czary, urok(i) na kogo ⟨*(za)czarować, uroczyć*⟩: Na nasze łowy ktoś rzucił czary. *Słow. Poem. I, 35.* **37. r.** na kogo czar, urok ⟨*(o)czarować, podobać się*⟩: Uczniowie pierwszoroczni zawiązywali stosunki z drugorocznymi, którzy rzucali na nich urok lekceważeniem władz szkolnych. *Dygas. Kielc. 23.* **38. r.** groblę, kładkę, most ⟨*(z)budować*⟩: Stanąwszy pod Żwańcem 1684 r., kazał most rzucać. *Baliń. M. Polska III, 137.* **39.** Rzucać groch na ścianę a. o ścianę ⟨*mówić na próżno*⟩: Odwracają się ze wstrętem od tego stworzenia [...] któremu mówić o piękności, o sztuce, o poezji [...] to rzucać groch o ścianę. *Tarnow. Słow. 156.* **40.** Rzucać gromy, pioruny a. piorunami na kogo ⟨*gromić, oskarżać kogo*⟩. **41. r.** handel, rolnictwo, nauczycielstwo itp., **r.** zawód ⟨*przesta(wa)ć pracować w zawodzie*⟩. **42. r.** hasło, myśl, projekt (czego) ⟨*wysuwać, wysunąć hasło itd.; przedstawi(a)ć, (za)projektować co*⟩. **43. r.** kalumnie(ę), oszczerstwa(-o), potwarz(e) na kogo ⟨*spotwarzać(-yć) kogo*⟩. **44. r.** klątwę na kogo ⟨*wyklinać, wykląć*⟩. **45. r.** kości; **r.** kości, los, losy (o co) ⟨*grać w kości*⟩: Stawił kubek złocisty, rzucił trzy razy kości, raz wygrał. *Jezier. Rzepicha 141*; *przen.* Los rzucony — stawiłam na kartę wiele dobrych chęci [...] czekam, co mi wypadnie. *Żmich. Listy 6.* **46. r.** kość niezgody ⟨*kłócić ludzi, powodować kłótnię*⟩: Rzuci kość niezgody, która drażniąc ciągle, coraz większą zawziętość wywoła. *Goł. Kwestia 52.* **47. r.** kotwicę, sieć ⟨*zarzucać(-ić), zanurzać(-yć), zapuszczać(-ić)*⟩: Rzucamy kotwicę na redzie w oczekiwaniu przybycia władz portowych. *Balc. Ocz. 124.* **48. r.** kule, pociski ⟨*miotać*⟩: Trzydzieści armat rzucało kule do obozu. *Sienk. Mieszan. 130.* Bronili wieży, rzucali z góry pociski. *Chłęd. Odr. 181. przen.* Juwenal i Marcjal gorszyli się zniewieściałością złotej młodzieży i rzucali na nią zjadliwe pociski. *Chłęd. Neapol. 11.* **49.** Rzucać nasiona, siew, ziarno ⟨*siać*⟩: Rolnik raźniej szedł za pługiem i rzucał ziarno w ziemię z nadzieją, że zbioru doczeka. *Jun. Dworek 20.* Nasz sztandar płynie ponad trony, niesie on zemsty grom, ludu gniew, przyszłości rzucając siew. *Czerwień. Sztandar 26.* **50.** Rzucać obelgi ⟨*lżyć*⟩. **51. r.** obraz, przezrocza, ilustracje na ekran ⟨*wyświetlać (-ić)*⟩: Za pomocą tego przyrządu [episkopu] można rzucać na ekran ilustracje z książek. *Fot. Fiz. VII, 63.* **52 r.** obraz, szkic, rysunek, malowidło, **r.** na papier, na płótno ⟨*(na)malować, (na)rysować*⟩: Rzucał szkice na niezapisanej stronie brulionów. *Lamus 8, 1910, s. 517.* **53. r.** oddział, wojsko, piechotę, konnicę, czołgi itp.; **r.** do boju, do walki ⟨*wys(y)łać*⟩: Rzucił oddział na pomoc lewemu skrzydłu. *SW.* Armia Czerwona rzuciła do boju 4000 czołgów. *Osm. Not. 9.* **54.** Rzucić odpowiedź komu a. rzucić co komu w odpowiedzi ⟨*odpowiedzieć komu*⟩: Rzucił mu jakąś zdawkową odpowiedź i odszedł. *SPP.* **55. r.** okrzyk(i), wykrzyknienia(-e), wy-

krzyknik(i) ⟨*krzyczeć, krzyknąć; wykrzykiwać, wykrzyknąć*⟩. **56.** r. oskarżenia(-e) ⟨*oskarżać(-yć)*⟩. **57.** Rzucać pieniądze a. pieniędzmi, złoto, grosz, jałmużnę, r. bez rachuby, pełną garścią, garściami ⟨*dawać hojnie, wydawać dużo*⟩: Hojnym był dla służby, rzucał jej pieniądze bez rachuby za każdą usługę. *Bał. Burm. 105.* Wtykał jałmużnę albo rzucał pełną garścią. *Wikt. Papież 71.* **58** r. pieniądze (a. jaką sumę pieniędzy) w błoto, na prawo i lewo, na wszystkie strony ⟨*trwonić*⟩: Dla przyjemności podróżowania z panną Łęcką [...] nie rzuca się w błoto pięćdziesięciu tysięcy. *Prus Lalka II, 99.* Rzucałem pieniądze na prawo i lewo, piłem, grałem, kochałem. *Orzesz. Graba I, 45.* **59.** r. podejrzenia(-e) ⟨*podejrzewać; spowodować, insynuować podejrzenie*⟩. **60.** r. podwaliny pod co ⟨*kłaść, położyć*⟩: Wiek ten [XVI] jednakowoż rzucił podwaliny pod rozwój dalszy romansu. *Krzyż. J. Romans 252.* **61.** r. polecenia(-e), rozkaz(y) ⟨*polecać(-ić), rozkaz(yw)ać*⟩. **62.** r. popłoch, postrach, strach na kogo, między kogo ⟨*(s)peszyć, przestraszać(-yć)*⟩: Postanowił Repnin rzucić popłoch między wszystkich. *Schmitt Dzieje II, 189.* Nowe zwycięstwa powstańców rzuciły postrach na Rzym. *Hist. Star. 209.* **63.** r. posterunek ⟨*schodzić, zejść z posterunku*⟩. **64.** r. postrach na kogo ⟨*przejmować, przejąć strachem; (prze)straszyć kogo*⟩. **65.** r. pozdrowienia(-e), powitania(-e) ⟨*pozdrawiać(-ić), (po)witać*⟩. **66.** r. przekleństwa(-o) ⟨*przeklinać, przekląć*⟩. **67.** r. przezwiska(-o), wyzwiska(-o) ⟨*przez(yw)ać*⟩. **68.** r. pytania(-e) ⟨*zapyt(yw)ać*⟩. **69.** r. rękawicę ⟨*wyz(y)wać na pojedynek*⟩ *przen.* Znać z jego postawy, że cofnąłby się, choćby mu cały świat rzucił rękawicę. *Dygas. Gody 32.* **70.** r. robotę, posadę, służbę ⟨*przest(aw)ać pracować*⟩. **71.** Rzucać słowa, uwagi, myśli na wiatr ⟨*wypowiadać się bez zastanowienia*⟩: Nie można przecież rzucać słów na wiatr, byleby się odczepić. *Putr. Wrzes. 168.* **72.** r. komu słowa, uwagi, prawdę itp. w oczy, w twarz ⟨*mówić, powiedzieć bez ogródek*⟩: Uwagi, mrożące cynizmem i brutalną szczerością, rzucano mu w twarz. *Reym. Kom. 393.* **73.** r. szkołę, uczelnię; medycynę, prawo itp. ⟨*przesta(wa)ć się uczyć, studiować; przestać studiować medycynę itp.*⟩. **74.** *poet.* r. śpiew ⟨*(za)śpiewać*⟩: Wygania pasterz owce i w błękit rzuca śpiew. *Staff L. Poezje II, 10.* **75.** r. uśmiech ⟨*uśmiechać się, uśmiechnąć się*⟩: Każda panienka [...] ogląda się za nim i rzuca przelotny uśmiech. *Nowak. Z. Start 16.* **76.** r. (utwory literackie) na papier, na kartki papieru, w zeszycie ⟨*(na)pisać*⟩: [Zabłocki] rzucił na papier sześćdziesiąt przeszło komedii. *Krzyż. J. Lit. 508.* **77.** r. wieści, wieść (między ludzi) ⟨*rozpuszczać, rozpuścić; rozgłaszać, rozgłosić*⟩. **78.** r. wszystko: a) ⟨*odrywać, oderwać się od wszystkiego, co się robi a. co się ma*⟩: Rzucaj wszystko i syp w tej chwili z lotną pocztą. *Babiń. Zemsta 98*; b) r. co (wszystko) do diabła a. w diabły ⟨*całkiem zaniechać czego*⟩: Rzuć ty do diabła całe to paskudztwo i jedź do nas. *Konopn. Now. II, 39.* Miałem nawroty tego samego pragnienia — rzucić wszystko w diabły i pobiec. *Żukr. Piór. 12.* **79.** r. wyzwanie ⟨*wyz(y)wać*⟩. **80.** r. zasłonę na co ⟨*nie mówić o czym; zamilczeć, przemilczeć co*⟩: Rzućmy zasłonę na spotkanie jej z kochankiem — spotkanie, które odbyło się sam na sam. *Jeż Uskoki I, 175.* **81.** r. zdobycz ⟨*poniechać*⟩.

rzucać się, rzucić się **1.** r. się gwałtownie, konwulsyjnie, śmiało, zajadle; całym ciałem, (głową) naprzód; hurmem, tłumem, całą masą, piorunem; na dół, na łeb, na szyję, na oślep, *daw.* oślep; na wszystkie strony; wpław, w bród; w tył, wstecz; w bok, w prawo, w lewo; w czyją stronę; w jedną, w drugą stronę; to w jedną, to w drugą stronę; we wszystkie strony; z miejsca na miejsce. **2.** r. się jak fryga, *daw.* jak cyga; jak diabeł w worku, jak mucha w ukropie, jak (ryba) w sieci, jak piskorz; jak oparzony, jak opętany, jak szalony, jak wariat, jak wściekły ⟨*ciskać się, cisnąć się; kręcić się; skakać, skoczyć gwałtownie; obracać się na wszystkie strony; robić rozpaczliwe wysiłki*⟩: Głupstwoś zrobił, żeś się rzucał przy kobietach jak fryga. *Kaczk. Murd. I, 177.* Rzuca się wszędy, jak cyga. *Kaczk. Anunc. I, 292.* Darmo rzucają się jak ryba w sieci waląc na oślep straszliwymi ciosami. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 37.* Każdy gniew zrazu rzuca się jak wściekły, a potem chłodnie. *Bełc. Tarło 174.* **3.** *pot.* Rzuca się jak wesz na grzebieniu ⟨*robi rozpaczliwe wysiłki; żart. złości się bezsilnie, bezskutecznie*⟩. **4.** r. się jak burza; jak lew, jak tygrys ⟨*skakać, skoczyć gwałtownie; szybko; (za)atakować odważnie, zajadle*⟩: Oddział rzucił się jak burza. Ogarnął piechotę, otoczył ją pierścieniem. *Sienk. Pot. IV, 261.* Mało się nie wściekł ze złości i rzucił się jak tygrys ku żołnierzowi. *Kaczk. Olbracht. I, 117.* **5.** r. się d o k o g o, d o c z e g o; k u k o m u, k u c z e m u; w c o ⟨*skakać, skoczyć*⟩: Wilki z większą zajadłością zaczynały się rzucać do sanek i koni. *Dyak. Las 42.* Matka rzuca się ku ojcu. *Goj. Dziew. I, 232*; r. się do rzeki, do stawu, do jeziora itp.; do wody, a. w rzekę itp.; w wodę, w topiel, w przepaść, w ogień. **6.** r. się biegiem do czego ⟨*(po)biec*⟩: Wszyscy rzucili się biegiem do wyjścia. **7.** r. się do broni (*książk.* do oręża), do szabli, do noży itp. ⟨*chwytać(-cić) za broń, za szablę itp.; (u)zbroić się; podejmować, zaczynać, podjąć, zacząć walkę*⟩: Wszystko, nawet kobiety i dzieci, gotowe jest rzucić się do oręża dla obrony ojczyzny. *L.* **8.** r. się komu do oczu ⟨*skakać, skoczyć; por(y)wać się na kogo*⟩: Z desperacką jakąś odwagą rzucał się do oczu choćby najpotężniejszemu nieprzyjacielowi. *Sienk. Pot. VI, 26.* **9.** r. się do czyich rąk, komu do rąk ⟨*(u)całować ręce*⟩: Rzucał się do jej rąk, a czasem całował te biedne, małe stopki, co tak walecznie brnęły przez śniegi. *Sienk. Wołod. III, 74.* **10.** r. się do czyich nóg, stóp; komu do nóg, stóp ⟨*(u)paść do nóg*⟩: Chciałby się do tych nóg rzucić, kolana objąć i prosić o odpuszczenie win. *Sienk. Pot. IV, 15.* **11.** r. się d o c z e g o (do jakiejś czynności) a. w c o ⟨*z zapałem co robić; wziąć się do czego z zapałem, zacząć co robić energicznie; oddać się czemu*⟩: r. się do badań, do dysput, do kupna, do pracy, do szturmu; w bój, w bitwę, w pogoń; w miłostki, w zabawy. - Rzucał się do walki z chorobą i starał się przemóc jej siłę. *Żer. Prom. 107.* Na wystającym brzeżku skały rzuca się w taniec, potrząsając kapeluszem i wykrzykując dziko. *Witkiew. S. Utwory 69.* **12.** r. się do ucieczki ⟨*zaczynać, zacząć uciekać*⟩: Gdyby uniósł karabin, wypaliłbym do niego raz za razem i rzuciłbym się do ucieczki. *New. Chłop. 191.* **13.** r. się n a k o g o, n a c o ⟨*(za)atakować; również o chorobie*⟩: r. się na fortecę, na transporty, na wojsko, na zdobycz. - Żmija rzuca się na ludzi

jedynie wtedy, kiedy się ją zaczepi. *Dyak. Las 112.* Choroba rzuciła się na płuca, na mózg. **14. r. się** na kogo z pięściami, z pazurami ⟨*por(y)wać się na kogo, aby go pobić, podrapać*⟩. **15. r. się** na jedzenie, na chleb, na mleko itp. ⟨*jeść chciwie*⟩: Dziewczyna rzuca się na jadło. Jej się przede wszystkim chciało jeść. *Sienk. Listy I, 43.* **16.** Rzucać się na książki, gazety, pisma ⟨*czytać chciwie*⟩: Od dziecka trawiła go żądza czytania, rzucał się wprost na książki. *Boy Balz. 12.* **17. r. się** na pomoc, na ratunek itp. ⟨*pomagać, ratować z zapałem*⟩: Antek, postawiwszy garnek, jak piorun rzucił się na ratunek nieboraka. *L.* **18. r. się** na spekulacje, na zyski ⟨*starać się, zabiegać usilnie o zyski*⟩: Wszystkim handlują [...] rzucają się na wszelki najniepewniejszy, byle obiecujący wiele zysk. *Krasz. Lat. III, 13.* **19. r.** się na łóżko, na posłanie (jak kloc, jak drewno, jak długi); na trawę, na ziemię; na krzesło, na fotel, na siedzenie itp.; *daw.* w krzesło, w fotel itp. ⟨*gwałtownie, szybko kłaść się, położyć się a. siadać, usiąść*⟩: Połknąwszy po kilka pasków surowego mięsa rzucili się jak kloce na wojłoki. *Sienk. Pust. I, 151.* Oddychając szybko, robiąc piersiami jak miechem ocierał pot z czoła i rzucał się na trawę. *Jun. Wod. 11.* Rzucił się tylko w wygodne poręczowe krzesło i [...] zdawał się rozmyślać. *Tyg. Ilustr. 177. 1863.* **20. r.** się na kolana ⟨*klękać, klęknąć*⟩. **21.** Rzucać się na łóżku a. po łóżku (posłaniu, pościeli itp.) ⟨*spać, leżeć niespokojnie*⟩: Snu złapać nie mógł, rzucał się na łóżku, wzdychał. *Święt. A. Obraz. I, 164.* **22. r. się** komu na szyję ⟨*obejmować, objąć kogo gwałtownie*⟩: Wiwat! — krzyknął Wolski rzucając się nie wiadomo który raz na szyję poczciwemu wujowi. *Prus Wiecz. 115.* **23.** Rzucać się p o c z y m (np. po pokoju, po klatce) ⟨*chodzić, biegać tam i z powrotem; obijać się o ściany*⟩: Zaczął się rzucać po pokoju [...] udając, że czegoś szuka. *Niedź. Dzieło 152.* **24. r. się** pod koła, pod samochód, pod pociąg; **r. się** z okna, z piętra, ze skały itp. ⟨*cisnąć się; skakać; skoczyć (zwykle w celach samobójczych)*⟩: Rzucił się w przystępie szału z okna zakładu dra Żegoty i zginął na miejscu. *Grabiń. Zemsta 315.* **25. r. się** p r z e c i w k o m u (s o b i e) ⟨*(za)atakować, walczyć; wszcząć walkę*⟩: Oto świat w wojny pożarze roi się orężną zgrają: najwięksi ziemi mocarze przeciw sobie się rzucają. *Gosz. Lir. 82.* **26. r.** się w świat ⟨*podróżować*⟩: Rzuca się w świat [...] płynie, gdzie traf pozwala, z wyspy do wyspy, z portu do portu. *Bog. Rodin. I, 167.* **27. r. się** (komu) w oczy ⟨*być widocznym*⟩: Wydostali się nareszcie na [...] łąkę, pachnącą i całą kolorową od kwiatów, wśród których rzucały się w oczy żółte kępy kaczeńca. *Strug Wspom. 3.* **28. r. się** w wir życia, zabaw, uciech, przyjemności, przygód itp. ⟨*odd(aw)ać się uciechom*⟩: Z tym większą gwałtownością rzucał się w wir uciech zmysłowych. *Kraus. Łaski I, 155.* Przy ognisku nie chciał gnuśnieć młody, ale z przygód rzucał się w przygody. *Ziel. G. Poezje II, 150.* **29. r. się** w czyje objęcia, ramiona ⟨*ściskać się z kim; być przez kogo ściskanym*⟩: Z płaczem i jękiem żałości rzuciła się Jędrzejowi w ramiona. *Kaczk. Grób II, 178.* **30. r. się** z a k i m ⟨*(po)biec, (po)gonić za kim*⟩. **31. r. się** (co robić): Rzucać(-ić) się ratować, pomagać itp. **32.** Krew rzuca się ustami, nosem a. przez usta, przez nos; z ust, z nosa ⟨*wypływa gwałtownie*⟩: Krew rzuca się do głowy, do twarzy ⟨*napływa gwałtownie*⟩. **33.** Łzy rzucają się z oczu ⟨*płyną*⟩.

rzut 1. *sport.* **r.** karny, wolny (np. w piłce nożnej). **2.** Pierwszy **r.** (powieści, utworu, pomysłu) ⟨*pierwszy szkic, zarys*⟩. **3.** Pierwszy, drugi itp. **r.** ⟨*linia; szereg żołnierzy*⟩: Z tyłu biegł przecież drugi rzut natarcia. *Żukr. Dni 88.* **4. r.** ciała, ramion ⟨*ruch*⟩: Szerokimi rzutami ramion płynął ku przeciwległemu brzegowi. *Was. W. Ziemia 65.* **5.** *mat.* **r.** odcinka; **r.** pionowy, poziomy. **6.** *sport.* **r.** dyskiem, oszczepem, kulą, młotem ⟨*konkurencje sportowe*⟩. **7. r.** granatem. **8. r.** oka na co a. w co ⟨*spojrzenie*⟩: Jeszcze jeden rzut oka w lustro i Krystyna biegnie ku drzwiom. *Kurek Ocean 192*; *przen.* Rzut oka na ówczesny stan Polski. *SW.* **9.** Jednym rzutem ⟨*skokiem*⟩: Jednym rzutem wyskakuję ze swego śpiwora. *Cent. Foka 101.* **10.** Jednym rzutem oka (objąć, ogarnąć wszystko; ocenić co) ⟨*jednym spojrzeniem*⟩. **11.** Kilkoma rzutami (nakreślić postać w utworze) ⟨*rysami*⟩. **12.** Na pierwszy **r.** oka; od pierwszego rzutu oka, *przestarz.* z pierwszego rzutu oka: a) ⟨*na pozór, na oko*⟩; b) ⟨*od razu*⟩: Na pierwszy rzut oka poznać było można, że to żołnierze, nie zwyczajna niesforna szlachta. *Sienk. Pot. I, 110.* **13.** O **r.** kamieniem ⟨*niedaleko*⟩: O rzut kamieniem rozległ się gwar, szczęk i śpiewy. *Brand. K. Antyg. 381.*

Rzym 1. Być w Rzymie i nie widzieć papieża ⟨*być w jakiejś miejscowości i nie zobaczyć rzeczy najciekawszej, najważniejszej*⟩.

przysł. **2.** Gdzie Rzym — gdzie Krym (gdzie karczmy babińskie)? ⟨*co to wszystko ma wspólnego ze sobą?*⟩. **3.** Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu ⟨*wszystkie drogi prowadzą do celu*⟩.

rzymski 1. Alfabet **r.** ⟨*łaciński*⟩. **2.** Legiony **r-e** ⟨*wojsko starożytnych Rzymian*⟩. **3.** Liturgia **r.** ⟨*katolicka*⟩. **4.** Miecz **r.** ⟨*krótki, obosieczny*⟩. **5.** Piątka **r-a** ⟨*ocena celująca*⟩. **6. r.** katolik ⟨*wyznawca religii rzymskokatolickiej*⟩. **7.** Twarz rzymskiego cezara: Był to mąż ogromny [...] twarz miał rzymskiego cezara. *Sienk. Wołod. I, 50.*

rżnąć p. **rznąć**

rżnięcie p. **rznięcie**

rżnięty p. **rznięty**

S

sabotaż 1. Bierny, jawny, mały, zbiorowy **s. 2.** Akt, próba sabotażu. **3.** Dopuszczać, dopuścić się sabotażu. **4.** Organizować, uprawiać **s. 5.** Pachnieć sabotażem.

sadło 1. Psie, niedźwiedzie **s.** ⟨*uważane za lek*⟩. **2.** Głupi jak **s. 3.** Topić, wytapiać **s.**; wysmarować co (się) sadłem. **4.** Dob(ie)rać się komu do sadła ⟨*podd(aw)ać surowej krytyce*⟩: Wiadomo, że Za-

polska nie sięgała poza krytykę moralności państwa Dulskich. Nie znaczy to wcale, aby nie dobierała im się do sadła. *Pomian. Widow. 68.* **5.** Obrastać, porastać, porosnąć (*rzad.* poróść) w s. ⟨*zdoby(wa)ć dobrobyt; uzysk(iw)ać znaczenie, wpływy*⟩: Ten anemiczny zresztą zapał antyszlachecki ideologów burżuazji wygasał coraz szybciej w miarę tego, jak porastała ona w sadło. *Myśl. Filoz. 1 (11), 1954, s. 108.* Niespodziewanie szybko w sadło porósł i [...] owładnął Lessing teatrem. *Przybysz. Współ 1, 69.* **6.** Pozbyć się sadła ⟨*o człowieku otyłym; schudnąć*⟩: Poć się, brzuchalu, sadła się pozbędziesz. *Gomul. Mieszczka 43.* **7.** Zalać, zalewać komu (gorącego) sadła za skórę ⟨*dokuczyć(-ać) komu*⟩: Widzę, że i panu ta dzierlatka sadła za skórę zalała, ale niech się pan pocieszy: nie panu jednemu. *Krzyw. 1. Gorzk. 116.* **8.** Chodzi jak pies, kiedy zje s. ⟨*wstydzi się niewłaściwego postępowania*⟩. **9.** Czuje pies s. ⟨*o kimś przewidującym korzyść, zysk*⟩.
przysł. **10.** Nie dla psa kiełbasa, nie dla kota sadło. **11.** Kto ma sadło, temu snadno.

sadowić się **1.** s. się wygodnie. **2.** Sadowi się jak kura na jajach. **3.** s. się n a c z y m: s. się na koźle (o woźnicy), na koniu (o jeźdźcu), na krześle, na ławie, komu na kolanach; w aucie, w fotelu, w ławkach, w wagonie. **4.** s. się za stołem. **5.** *przen.* s. się w czym ⟨*osiedlać się*⟩: s. się w jakim kraju, mieście. Grecy sadowili się w pobliżu morza i rzek, rzadko zapuszczając się w głąb lądu. *Hist. Star. 68.*

sadzić ● **1.** s. galopem (najczęściej o koniu) ⟨*biec*⟩; s. co sił, jak sarna, jak zając; s. ogromnymi krokami, susami, skokami a. w skokach ⟨*iść szybko, biec*⟩: Tęgi to był koń [...] a sadził panie przez rowy i płoty jak sarna. *Chodź. Pisma III, 456.* Konie zrywają się z miejsca, sadzą skokami. *Żukr. Dni 171.* **2.** s. po dwa, po cztery stopnie ⟨*biec po schodach, przeskakując stopnie*⟩. **3.** s. w lansadach, w podskokach ⟨*biec w podskokach*⟩. **4.** s. na koniu ⟨*pędzić galopem*⟩. **5.** s. p r z e z c o: a) ⟨*skakać, przeskakiwać*⟩: s. przez płoty, przez rowy; b) ⟨*biec szybko skokami*⟩: Zając sadzi przez polanę.
● **6.** s. drzewa, kwiaty, kartofle, warzywa itp. ⟨*flancować, zasadzać*⟩. **7.** s. kury ⟨*nasadzać na jaja*⟩. **8.** s. c z y m ⟨*używać czego, stosować co często; sypać czym*⟩: Sadzi zwrotami, tłumaczonymi wprost z niemieckiego. *Boy Flirt IX, 115.* s. prowincjonalizmami, konceptami, sentencjami. **9.** s. czartami, diabłem a. diabłami; s. cholerami, piorunami, przekleństwami ⟨*kląć*⟩: Kiedy się gniewasz i sadzisz czartami. *Fredro A. Śluby 37.* Sadzi w rozmowie diabłami. *Popł. Szkice 46.*

sadzić się **1.** s. się n a c o ⟨*wysilać się, starać się co robić, popisywać się czym*⟩: s. się na dowcipy, na komplementy, na wykwintność; na przyjęcia. **2.** s. się n a d k o g o ⟨*starać się kogo przewyższyć pod jakimś względem*⟩: Obecni kolejno jeden nad drugiego sadzili się w opowiadaniu okropnych wydarzeń tego rodzaju. *Tyg. Ilustr. 175, 1863.*

sadzony s. c z y m: s. drogimi kamieniami, klejnotami, perłami (o stroju, meblach, broni itp.); droga sadzona lipami.

sakramencki *rub.* **1.** s. dureń ⟨*okropny*⟩. **2.** Dziad s. ⟨*wyzwisko*⟩: Ty dziadzie sakramencki! **3.** s-e porządki, s-e zimno ⟨*okropne*⟩: Co tu za sakramenckie porządki, jak Boga kocham. *Kurek Woda 232.*

sakrament **1.** Najświętszy, Przenajświętszy Sakrament ⟨*komunia*⟩. **2.** s. Ciała i Krwi Pańskiej. **3.** s. chrztu, małżeństwa, pokuty. **4.** *żart.* Brać, nabierać kogo na s. ⟨*na małżeństwo*⟩; nie mieć ochoty do sakramentu ⟨*do małżeństwa*⟩. **5.** Iść, przyjść, przyjechać z sakramentem do chorego, do umierającego. **6.** Odmówić przyjęcia sakramentów. **7.** Opatrzyć kogo (świętymi) sakramentami. **8.** Przyjąć (Święty, Najświętszy) S., (ostatnie) s-y. **9.** Przystępować, przystąpić do sakramentów ⟨*do komunii*⟩. **10.** Udzielać(-ić) komu sakramentu a. sakramentów. **11.** *pot. środ.* wdepnąć w s. ⟨*ożenić się*⟩: Wyraźnie stronił od tych paniem, lękając się, żeby czasem nie przyszło „wdepnąć w sakrament" z osobą, której całym posagiem były źrenice jak głębia niebios. *Żer. Opow. 300.*

sakramentalny **1.** s-a formuł(k)a ⟨*utarta*⟩: Sakramentalna formułka: „Jak się da, to się zrobi". *SW.* **2.** s-e pytanie, zapytanie, zdanie; słowa przysięgi ⟨*uroczyste; utarte*⟩. **3.** *przestarz.* s. związek ⟨*małżeństwo*⟩: Wolanowicz był starym kawalerem i jak to często bywa, póty wyrzekał się pożycia wspólnego w sakramentalnym związku, aż dostał się w obroty korpulentnej i zamaszystej Józi. *Gąs. W. Pig. 58.*

saldo Ostateczne s.; s. bilansowe, debetowe, kasowe, kredytowe, rozrachunkowe, umowne. s. konta. Wyprowadzić s.

Salomon Mądry jak S.
przysł. Z pustego (próżnego) i Salomon nie naleje.

salomonowy **1.** s-a mądrość ⟨*wielka*⟩. **2.** Wyrok s. ⟨*uwzględniający interesy obu stron, sprawiedliwy*⟩. **3.** *żart. rub.* Mądry jak s-e portki (a. gacie) ⟨*o kimś przemądrzałym lub głupim*⟩.

salon ● **1.** Obszerny, olbrzymi, pyszny, świetny, wykwintny s.; s. hotelowy, pałacowy, zamkowy ⟨*pokój recepcyjny*⟩. **2.** *daw.* s. balowy, jadalny, poczekalny. **3.** *przestarz.* Ogólny s. ⟨*w internatach, szkołach, domach zamieszkałych przez wiele osób: pokój do wspólnego użytku; świetlica*⟩: Pensjonariuszom nie wolno wychodzić na wizyty, nam [nauczycielkom] wolno przyjmować gości tylko w ogólnym salonie. *Prus Emanc. III, 8.* **4.** Pańskie, hrabiowskie, książęce, arystokratyczne, burżuazyjne s-y ⟨*domy; towarzystwa*⟩. **5.** *przestarz.* Pierwsze, najpierwsze s-y ⟨*domy elitarne w danym mieście, okolicy*⟩: Był miłym gościem w pierwszych salonach Warszawy. *Sztyrm. Pow. I, 381.* **6.** s. otwarty ⟨*dom przyjmujący dużo gości*⟩. **7.** s. zamknięty ⟨*dom przyjmujący wybranych gości*⟩: Wprowadził go do paru mniej zamkniętych salonów [...] aby dostarczyć jeszcze jednego dansera znudzonym kuzynkom. *Krzyw. 1. Siew 350.* **8.** s-y ministerstwa ⟨*apartamenty*⟩. **9.** Atrakcja, ozdoba, gwiazda, królowa salonu, salonów; filar, lew, ulubieniec salonów: Zajmowała w towarzystwie stanowisko tego rodzaju, iż liczyła się do najpierwszych i była atrakcją każdego salonu. *Dąbr. Ig. Matki 356.* Dzięki urodzie i talentom towarzyskim stała się gwiazdą salonów petersburskich. *Grabiec Warsz. 78.* Eugeniusz, filar salonów lwowskich, wzór młodzieży salonowej [...] słuchał jakby czarem przykuty piosnki prostej. *Dzierzk. Obrazy 94.* **10.** (Wielki) świat salonów ⟨*elita towarzystwa w danym*

mieście⟩. **11.** Bawić, przyjmować kogo (np. gości), siedzieć; ukazać się, zjawić się w salonie; prosić, poprosić, przeprowadzić, wprowadzić kogo do salonu, do salonów a. na s-y. **12.** Być mile widzianym w (na) salonach; błyszczeć, bywać w (na, po) salonach ⟨*w towarzystwach*⟩. **13.** Dopuścić, wprowadzić kogo do salonów, na s-y ⟨*do towarzystwa, na przyjęcia*⟩: Zamieszkał w pałacu razem ze swoim pryncypałem [...] i został dopuszczony [...] na salony. *Krzyw. I. Bunt 106*. **14.** Gr(yw)ać w salonach ⟨*o muzyku: gr(yw)ać na prywatnych zebraniach*⟩: Od najwcześniejszego dzieciństwa obraca się on [Chopin] w znajomych domach, bywa, gra w salonach, chodzi na koncerty. *Iwaszk. J. Chopin 16*. **15.** Gromadzić kogo (gości) na (w) salonach. **16.** Otworzyć, prowadzić s. ⟨*przyjmować gości, urządzać zebrania towarzyskie u siebie w domu*⟩: Po uregulowaniu interesów, po skończeniu żałoby będę musiała znowu otworzyć salony. *Jun. Now. 93*. **17.** Prowadzić komu s. ⟨*w czyim domu organizować przyjęcia*⟩. **18.** *pot. żart.* Robić s. ⟨*prowadzić towarzyską rozmowę*⟩: Mama robiła salon i wypytywała kupca o żonę i dzieci. *Wańk. Ziele 103*. **19.** Wyślizgiwać posadzkę w salonach ⟨*dużo bywać*⟩. **20.** Znaleźć się w salonie: a) ⟨*być, wejść*⟩: Gdy się znaleźli w salonie, Raduski usiadł naprzeciwko doktorowej. *Żer. Prom. 89*; b) ⟨*umieć się zachować*⟩: Znalezienie się w salonie jest nieraz rzeczą niepochwytnie trudną. *Żer. Dzien. II, 364*. **21.** s. napełnia się, zapełnia się kim (np. gośćmi). **22.** s-y otwierają się przed kim ⟨*ktoś jest przyjmowany*⟩. **23.** s-y pustoszeją, stoją pustką, pustkami. ● **24.** s. artystyczny, literacki, naukowy, polityczny ⟨*prywatny lokal, towarzystwo, skupiające artystów, literatów, naukowców, polityków*⟩: W dobie absolutyzmu i braku wolnej trybuny dla opinii publicznej jedynym środkiem połączenia żywiołów postępowych stać się musiały salony literackie i naukowe. *Rudniań. Idea 30*. **25.** Doroczny, tegoroczny s. ⟨*doroczna wystawa dzieł sztuki*⟩: Doré dał na Salon tegoroczny aż dwa obrazy. *Sienk. Listy IV, 93*. **26.** *przestarz.* s. fryzjerski ⟨*zakład*⟩: Z salonu fryzjerskiego wracała Lili, wionąca wonią kosmetyków. *Kurek Grypa 118*. **27.** *daw.* s. koncertowy ⟨*sala koncertowa*⟩: Na rogu ulicy Hożej i Mokotowskiej ma być najęty czy też prędzej pobudowany salon koncertowy. *Sienk. Chwila I, 122*. **28.** s. motoryzacyjny ⟨*elegancki sklep samochodowy, motocyklowy*⟩. **29.** *przestarz.* s. gry ⟨*sala*⟩: Setki wytwornych panów i eleganckich dam po drodze do salonów gry wstępują tam. *Krucz. Sidła 277*. **30.** *przestarz.* s. mód ⟨*dom mody*⟩. **31.** *przestarz.* s. sztuki, s. pałacu sztuki ⟨*dom sztuki*⟩. **32.** Wystawiać w salonie (sztuki).

salonowy 1. Amant s. ⟨*aktor grający role salonowców*⟩. **2.** s. dandys, modniś ⟨*elegant, salonowiec myślący tylko o strojach*⟩. **3.** Etykieta s-a ⟨*obowiązująca w salonach*⟩. **4.** Grzeczność, ogłada, uprzejmość s-a; s-e maniery; obycie s-e ⟨*wykwintna(-e)*⟩. **5.** Konwersacja, rozmowa s-a ⟨*banalna*⟩. **6.** Muzyka s-a ⟨*kameralna*⟩.

salwa 1. s. armatnia a. z armat (z dział), s. bateryjna, karabinowa. **2.** s. honorowa, powitalna. **3.** Huk salwy; gruchot, trzask salw (karabinowych). **4.** *przen.* s. oklasków, śmiechu, wrzasków: Połapał się dopiero wtedy, kiedy buchnęła salwa śmiechu. *Hamera Plewa 125*. **5.** Bić (z armat), strzelać (z karabinów) salwami. **6.** Dać salwę (z dział). **7.** Powitać kogo salwą. **8.** Huknęła s.; s. rozległa się, zagrzmiała.

salwować się *daw.* dziś *żart.* s. się ucieczką ⟨*uciec, uciekać*⟩: Pannę „Wandzię" Okszyńską widział Cezary Baryka, gdy się salwowała ucieczką, ścigana przez mściwą perliczkę. *Żer. Przedw. 160*.

sam 1. s. do siebie, s. z sobą ⟨*nie kierując się, nie zwracając się z czym do innych*⟩: Uśmiechał się sam do siebie. *Kaczk. Olbracht. II, 118*. Rozmawiali sami z sobą. **2.** s. jeden, s. jedyny; s. jak kołek (w płocie), jak palec; zupełnie s.; s. na świecie, na całym (na bożym) świecie ⟨*wyłącznie jeden, jedyny; samotny*⟩: Sam jeden wyruszył w daleką podróż. **3.** s. na s.: a) ⟨*spotkanie dwojga osób na osobności*⟩: Miłe, rozkoszne, słodkie, urocze s. na s. Prosił ją o s. na s. *L.*; b) ⟨*we dwie osoby; we dwoje*⟩: Być, przebywać, znajdować się, zostać s. na s. (z kim). **4.** s. nie wiem, nie wiem s. ⟨*właściwie nie wiem*⟩: Wujaszku, ja sama nie wiem, po co tu przychodzę. *Goj. Dziew. I, 71*. **5.** s. pośród, wśród kogo: Rodziców nie miałem od dawna, byłem sam pośród obcych. *Niedź. Dzieło 111*. **6.** s. przez się ⟨*wyłącznie on, tylko on, bez niczyjego udziału*⟩: Szlachta [...] odtąd sama przez się naród i państwo wyobrażać poczęła. *Mech. Wym. I, 113*. **7.** *daw.* s. sobą ⟨*z natury (rzeczy)*⟩: Chłopczyk sam sobą nieduży ku mnie swój obracał kroczek. *Tremb. Różne 61*. **8.** s. w sobie: a) ⟨*samodzielny; nie wchodzący w skład większej całości*⟩: Pokój sam w sobie; b) ⟨*swoisty, wyłączny*⟩: Prawdziwe dzieło sztuki jest celem samym w sobie. *Pomian. Widow. 197*; c) ⟨*co do istoty rzeczy; istotnie*⟩: Projekt sam w sobie dobry. **9.** s. z siebie: a) ⟨*samodzielnie, bez niczyjego wpływu*⟩: Sam z siebie dał słowo honoru. *Dąbr. M. SPP*; b) a. s. przez się ⟨*z natury*⟩: Ziemia [...] sama z siebie niezbyt żyzna. *Krasz. Kartki 191*. Brzegi strome, już same przez się niedostępne. *Baliń. M. Polska III, 128*. **10.** Samemu (robić co) ⟨*bez niczyjej pomocy, bez niczyjego towarzystwa; wyłącznie w pojedynkę*⟩: Porzucał go, aby samemu włóczyć się po ulicach. *Par. SPP*. **11.** *daw.* Dawaj go s., chodź, pójdź, spójrz, s. tu! s. do mnie ⟨*przyzywanie kogo, aby się stawił, zrobił co osobiście; forma wyrazu* s a m *nieodmienna*⟩: A chodź no sam! Nie będziesz z chaszczów gardła darł. Bliżej! *Sienk. Pot. III, 21*. **12.** Ja s., ty s., on s. ⟨*osobiście*⟩: Niech więc ona sama coś wybierze, a on będzie się jej starał chętnie dopomóc. *Dąbr. M. Noce II, 160*. **13.** Tak samo, tak samo jak..., toż samo, tyle samo, tyleż samo, tyle samo, co ⟨*podobnie, analogicznie*⟩: Tak samo posyłałby latem po nich co niedzielę konie. *Dąbr. M. Noce II, 144*. Cały pałac kadecki obrócony na szpital, toż samo pałac Jabłonowskich. *Niemc. Pam. 1807, s. 127*. Tak samo jak wtedy stanął przed nią. *Goj. Dziew. I, 157*. **14.** *posp.* Także samo ⟨*tak samo*⟩: W mieszkaniu także samo brudy choleryczne. *Wiech Śmiej I, 10*. **15.** Tak samo co do joty, kubek w kubek ⟨*identycznie, całkowicie tak samo*⟩: Tak samo kubek w kubek i starszy pan mówi. *Zachar. Kres. 13*. **16.** Taki s.; taki s. co do joty, kubek w kubek ⟨*taki właśnie, absolutnie taki, identyczny*⟩: Odbywało się to zawsze mniej więcej w taki sam sposób. *Dąbr. M. Noce II, 30*. Ale też do nieboszczyka mojego podobny, kubek w kubek taki sam. *Bron. J. Dziad. 36*. **17.** Tam i s., s. i tam ⟨*tu i tam*⟩: Chodził tam i sam po pola-

nie i co chwila pochylał się ku ziemi. *Leśm. Przyg. 183.* **18.** Ten s.; ten s. co...; jeden i ten s.; ten s. co do joty ⟨*ten właśnie, całkowicie ten*⟩: To on! To ten sam! Poznała od razu! *Gosz. Pow. 151.* Była najzupełniej tego samego zdania. *Ritt. Most 42.* Zapytał, co ma dla niego przyrządzić. — To samo, co dla wszystkich. *Meis. Sams. 61.* Słowa tknęły go jak iskra. Przecież to samo co do joty rzuciła mu w oczy Janka. *Braun Lewanty 448.* Wciąż w kółko jedno i to samo. Dzień jeden podobny do drugiego. *Gard. Trzech 24.* **19.** Tym samym ⟨*a więc, przeto, wobec tego*⟩: Obowiązki jego wyraźnie mu obrzydły [...] tym samym nie będzie już nigdy spełniał ich tak wzorowo. *Ritt. Duchy 63.* **20.** Być, przebywać, żyć, zostać, pozostać s. ⟨*samotnie, w odosobnieniu*⟩: Długie miesiące żył sam, w osobnej celi. *Brand. K. Sams. 69.* **21.** Przejść samego siebie ⟨*zrobić, wykonać co lepiej niż zazwyczaj; wykazać w czym wiele inwencji*⟩: Profesor przeszedł samego siebie... Jeszcze nigdy tak wspaniale nie przemawiał. *Żukr. Zioła 227.* **22.** Zostawić kogo samego ⟨*uwolnić od swego towarzystwa, swej obecności*⟩: Idź! zostaw mię tu chwilę samego. *Ritt. Dom 106.*

przysł. **23.** Kazał pan, musiał sam. **24.** Kocioł garnkowi przygania, a sam smoli. **25.** Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada. **26.** Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi. **27.** Nie samym chlebem człowiek żyje. **28.** Pieczone gołąbki nie lecą same do gąbki.

samobójczy **1.** *sport.* s. gol, strzał; s-a bramka ⟨*strzelony(-a) przez własnego gracza*⟩. **2.** Mania s-a ⟨*chorobliwa skłonność do samobójstwa*⟩.

samobójstwo **1.** Cywilne s.: Jego rezygnacja [...] i wstąpienie do klasztoru, to przecież cywilne samobójstwo. *Irzyk. Czyn 15.* **2.** s. z c z e g o: z miłości, z żalu po kim. **3.** Powód, przyczyna samobójstwa. **4.** Być bliskim samobójstwa. **5.** *przestarz.* Dopuścić się samobójstwa. **6.** Coś jest samobójstwem: Wojna atomowa byłaby samobójstwem, bo nikt nie mógłby jej wygrać. *Kurek Ocean 369.* **7.** Myśleć o samobójstwie. **8.** Powziąć zamiar, nosić się z zamiarem samobójstwa. **9.** Komuś przychodzi myśl o samobójstwie. **10.** Popełnić **s.** **11.** Skończyć samobójstwem a. na samobójstwie: Uwierzył, że skończyć musi na samobójstwie. *Dzierzk. Pow. II, 179.*

samochodowy **1.** Dworzec s. ⟨*autobusowy*⟩. **2.** Kierowca s. ⟨*szofer*⟩. **3.** Kolumna s-a ⟨*złożona z samochodów, zwykle ciężarowych*⟩. **4.** Komunikacja s-a ⟨*odbywająca się za pomocą samochodów, najczęściej autobusów*⟩. **5.** Kursy s-e ⟨*szkolące kierowców samochodowych*⟩. **6.** Linie s-e ⟨*linie komunikacji samochodowej*⟩. **7.** Mieszanka s-a ⟨*służąca do poruszania samochodu*⟩. **8.** Przemysł s. ⟨*wytwarzający samochody i ich części*⟩. **9.** Ruch s. ⟨*ruch samochodów*⟩. **10.** Transport s. ⟨*za pomocą samochodów*⟩. **11.** Warsztat s. ⟨*w którym się naprawia samochody*⟩. **12.** Wojska s-e ⟨*zmotoryzowane*⟩.

samochód **1.** s. ciężarowy, osobowy; milicyjny, policyjny, sanitarny, strażacki; sportowy, wyścigowy; s. pancerny. **2.** Fabryka samochodów. **3.** Sznur samochodów. **4.** Warkot samochodu. **5.** Jechać samochodem, w samochodzie. **6.** Prowadzić s. **7.** Wpaść, dostać się pod koła samochodu a. pod s. **8.** Zajechać samochodem przed co (budynek, wejście itp.). **9.** s. bierze zakręt, hamuje, mknie, pędzi, posuwa się, przelatuje, rusza, sunie, zarzuca, zwalnia (biegu).

samodzielność **1.** Całkowita, zupełna s. ⟨*niezależność, oryginalność; niezawisłość*⟩. **2.** s. finansowa, gospodarcza, polityczna (państwa, instytucji). **3.** s. umysłowa, życiowa (jednostki). **4.** s. c z e g o, w c z y m: s. myśli, decyzji, sądu; w myśleniu, w pracy, w dysponowaniu czym. **5.** s. kraju, państwa ⟨*niepodległość; suwerenność*⟩. **6.** Pozbawiony samodzielności (kompilator) ⟨*oryginalności*⟩. **7.** Dążyć do samodzielności. **8.** Krępować czyją s. **9.** Odznaczać się samodzielnością (np. sądu). **10.** Odzyskać, stracić s. (np. o kraju, państwie). **11.** Przejawiać s. (np. w myśleniu). **12.** Rozwijać, wyrabiać w kim (w sobie) s. **13.** Wykazać s. (w pracy, w sposobie myślenia). **14.** Zdobyć się na s. (np. sądu o czym).

samokrytyczny s-a analiza, ocena (własnych błędów, własnej działalności, własnego postępowania).

samokrytyka **1.** Surowa, szczera, śmiała, twórcza s. **2.** Rozwijać (krytykę i) samokrytykę. Poddać się samokrytyce. Składać samokrytykę.

samolot **1.** s. bezsilnikowy, bojowy, bombowy, cywilny, myśliwski, odrzutowy, pasażerski, ponaddźwiękowy, pościgowy, rakietowy, silnikowy, sportowy, szturmowy, transportowy, wojskowy, zwiadowczy. **2.** Eskadra, klucz samolotów. **3.** Położenie samolotu (określić, podać). **4.** Warkot samolotów. **5.** Lecieć, podróżować samolotem. **6.** Strącić, zestrzelić s. **7.** Przewieźć, przetransportować samolotem; wystartować samolotem. **8.** s. krąży nad miastem, nad lotniskiem; ląduje, nadlatuje, nurkuje, obniża lot, pikuje (w dół); s-y płyną po niebie, w powietrzu; s. podchodzi do lądowania, przelatuje nad czym, startuje (wystartował), szybuje, wznosi się (coraz wyżej), zatacza łuk, zniża się.

samopas **1.** Błąkać się, chadzać, chodzić, iść, poruszać się, włóczyć się, wałęsać się s. ⟨*oddzielnie, luzem*⟩: Straży łowieckiej wolno zabijać koty i psy samopas się włóczące bez kagańców w odległości 300 m od zabudowań. *Bujak Gal. II, 53.* Lubiła błąkać się samopas po ulicach. *Żer. Dzieje II, 103.* Nieszczęście nigdy nie chodzi samopas. *Winaw. Znajom. 92.* **2.** Puszczać, puścić, zostawić kogo, co s. ⟨*bez dozoru, opieki, bez kierowania*⟩: Nie mógł zostawić samopas statku. Najmniejsze niedbalstwo mogło spowodować rozbicie. *Sier. Now. 164.* Szedł przez życie puszczony samopas. *Zap. G. Kaśka 35.*

samopoczucie **1.** Dobre, doskonałe, świetne, złe s. **2.** s. narodowe, społeczne (np. wsi). **3.** Stan (wzmożonego) samopoczucia. **4.** Coś oddziałuje, wpływa (dodatnio, ujemnie) na czyje samopoczucie. **5.** Rozbudzić czyje s.

samopomoc **1.** s. chłopska: Związek Samopomocy Chłopskiej. **2.** s. koleżeńska, uczniowska, studencka; s. rolna, społeczna: Dobre wyniki osiągnięto w zespołach samopomocy koleżeńskiej w nauce. *Tyg. Ilustr. SPP.* **3.** Pracować w Samopomocy.

samorząd **1.** Całkowity, częściowy, szeroki, zupełny s.; s. gospodarczy. **2.** s. gminny, lokalny, miejski a. miasta, szkolny, terytorialny. **3.** Pozostawić, zapewnić (komu, czemu) s.

samowar 1. Nastawić, wnieść s. 2. s. kipi, szumi, syczy, bucha parą.

samowola 1. Nieokiełznana, nieukrócona, warcholska s. 2. s. magnacka, pańska, szlachecka. 3. s. kapitalistów, wyzyskiwaczy. 4. Chronić kogo przed czyją samowolą. 5. Dopuszczać się samowoli a. aktów samowoli. 6. Przeciwstawi(a)ć się samowoli kogo. 7. Ukrócić czyją samowolę (np. magnatów). 8. Walczyć przeciw samowoli kogo: Dziś mamy potężną partię komunistyczną i proletariat już wie, jaką bronią ma walczyć przeciw samowoli kapitalistów i wyzyskiwaczy. *Stryjk. Bieg 70.* 9. Wyzwolić kogo spod czyjej samowoli.

sanie, sanki 1. s. drewniane, żelazne; kute, podkute; jednokonne, dwukonne s. 2. Sanie bose (niepodkute); sanie chłopskie; kryte, polarne; ładowne sanie. 3. s. ciągnione przez reny, przez konie, przez psy; s. motorowe ⟨*poruszane motorem*⟩; s. żaglowe a. z żaglem. 4. Płozy sań, sanek. 5. Przejażdżka saniami, sankami. 6. Jechać saniami a. w saniach; sankami a. w sankach. 7. *pot.* Jeździć na sankach, na saneczkach ⟨*uprawiać saneczkarstwo*⟩. 8. Przewozić, wieźć co na saniach, na sankach. 9. Wsiąść do sań, do sanek a. na s., w s. 10. Zaprząc s. w (dwa, cztery) konie. 11. Zaprząc do sań, do sanek (konia, renifera). 12. Zjeżdżać z góry na sankach (na saneczkach). 13. s. dzwonią, skrzypią; mkną (po śniegu), pędzą, pomykają, suną.

sankcja 1. Ostateczna s., s. społeczna; s. czyja ⟨*aprobata*⟩: Żebyś mu zaproponował najświetniejszy interes, nie wykona go bez sankcji żony. *Prus Plac. 67.* 2. s-e dyscyplinarne, gospodarcze, karne, militarne, moralne ⟨*represje*⟩. 3. *hist.* s. sądowa (np. na rewizję, pozbawienie wolności) ⟨*nakaz, zezwolenie*⟩. 4. Grozić (komu) sankcjami karnymi. 5. Nadać sankcję (prawną, moralną) czemu. 6. Obwarować co sankcjami. 7. Otrzymać, uzyskać sankcję kogo, czego; udzielić sankcji czemu ⟨*otrzymać itp. aprobatę, udzielić aprobaty*⟩: Projekt uzyskał sankcję senatu. 8. Podlegać sankcjom. 9. (Za)stosować s-e (np. militarne).

sanki p. **sanie**

sanna 1. Dobra, doskonała, wyborna, znakomita s. ⟨*droga usłana śniegiem; jazda saniami*⟩: Śnieg spadł, będzie dobra sanna. *SW.* 2. Przejażdżka sanną. Jechać sanną; zażywać sanny.

sapać 1. s. ciężko, głośno, długo, gniewnie. 2. s. jak hipopotam, jak niedźwiedź, jak lokomotywa, jak miech (kowalski). 3. s. z c z e g o: ze zmęczenia; z gniewu, ze złości, z irytacji, z zadowolenia. - Ocierał spocone oblicze, sapał z zadowolenia. *Morc. Ptaki 118.* 4. Człowiek, zwierzę sapie ⟨*głośno, ciężko oddycha*⟩; *przen.* ⟨*o głośnym funkcjonowaniu mechanizmu*⟩: Miech, lokomotywa, pociąg sapie.

sapanie 1. Ciężkie, głuche, głośne, miarowe s. ⟨*oddychanie; przen. głośne funkcjonowanie mechanizmu*⟩. 2. s. człowieka, zwierząt, lokomotywy, miecha. 3. s. słychać, daje się słyszeć; dochodzi skąd, dobywa się (z czyjej piersi), cichnie, rozlega się.

sarna 1. Oczy sarny ⟨*duże, z wyrazem lęku*⟩. 2. Pieczeń z sarny ⟨*z sarniny*⟩. 3. Płochliwy, szybki, zwinny jak s. 4. Biec, pierzchać, sadzić jak s.; uciekać jak s. ścigana przez wilki (psy). 5. s. biega się, koci się. 6. s. piszczy.
przysł. 7. Wysilił się w rozum, by sarna w ogon.

satelita 1. s. ziemski a. ziemi ⟨*księżyc*⟩. 2. Sztuczny s. ⟨*sputnik*⟩. 3. *przen.* Być czyim satelitą ⟨*stale asystować komu*⟩: Stale i niezmiennie przebywała w towarzystwie Roszowa. Piękny prawnik był teraz nieodstępnym jej satelitą. *Żer. Uroda 163.*

satyra 1. Cięta, gryząca, ostra, uszczypliwa, zjadliwa, złośliwa s.; s. obyczajowa, polityczna ⟨*utwór krytycznie, uszczypliwie oceniający co lub czyją działalność*⟩. 2. s. n a k o g o, n a c o: na duchowieństwo, na wady szlachty; na próżność, snobizm itp. 3. Bicz, ostrze, żądło satyry. 4. Dać satyrę: Słusznie podziwiano Weyssenhofa, że w „Podfilipskim" dał satyrę tak subtelną i przekonywającą, iż można ją było wziąć na serio! *Irzyk. Czyn 367.* 5. Pisać s-y. 6. Posługiwać się satyrą. 7. Wystąpić z satyrą przeciw komu a. na kogo, na co. 8. *książk.* Chłostać biczem satyry, rozpuścić bicz satyry, sięgać po bicz satyry; kłuć żądłem satyry; postawić pod pręgierz satyry; skierować, zwrócić ostrze swej satyry przeciwko komu lub czemu ⟨*pisać satyry, krytykować za pomocą satyry*⟩: Lubo chłostał wady biczem satyry, nie z nienawiści do spółbraci to robił, lecz z gorącej dla nich miłości. *Chmielow. Poeci 314.* Autor chciał postawić pod pręgierz satyry praktyki pewnego wpływowego pisma literackiego. *Rocz. Lit. 1933, 69.*

satysfakcja 1. Całkowita, głęboka, niekłamana, prawdziwa, złośliwa, zupełna s. ⟨*zadowolenie*⟩. 2. s. honorowa; należyta s. ⟨*zadośćuczynienie*⟩. 3. s. z c z e g o: s. z uzyskania, z przeprowadzenia czego. 4. Dla (własnej) satysfakcji (np. starać się o co, dociekać czego). 5. Ku satysfakcji czyjej (np. komunikować co). 6. Z (całą, widoczną) satysfakcją (robić co, np. oglądać, stwierdzać co, uśmiechać się). 7. D(aw)ać, sprawi(a)ć komu; mieć, odczuwać satysfakcję ⟨*zadowolenie, przyjemność*⟩: Na następnej zbiórce stawili się nawet chorzy, co Szczepanikowi sprawiło widoczną satysfakcję. *Meis. Arkt. 96.* Najdalej za pół godziny będzie miała miłą dla siebie satysfakcję przywitać w domu pożądanego gościa. *Kras. Podstoli 252.* 8. Coś napawa kogo satysfakcją ⟨*zadowoleniem*⟩. 9. Dać komu satysfakcję, udzielić komu satysfakcji (z bronią w ręku) ⟨*zgodzić się na pojedynek, stanąć do pojedynku*⟩: Potrzebne mi tylko dwa słowa: czy pułkownik dajesz, czy nie dajesz satysfakcję i kto będzie sekundantem? *Niemoj. J. Wspom. 173.* 10. Domagać się, (za)żądać od kogo; odmówić komu satysfakcji ⟨*zadośćuczynienia; pojedynku*⟩: Gdybyś pan był człowiekiem honoru, zażądałbyś ode mnie satysfakcji. *Unił. Pok. 95.* Przy tym ostrzegam pana, że jeżelibyś odmówił satysfakcji i nie stawił się na wyzwanie [...], pan podczaszy plac ostrzela, a z panem do spotkania. *Chodź. Pisma I, 279.* 11. Szukać satysfakcji w pojedynku.

sączyć 1. s. c o — p r z e z c o; d o c z e g o, w c o ⟨*powodować przenikanie czego*⟩: Słońce sączy światło przez liście drzew. 2. s. jad, truciznę w duszę czyją, w serce czyje; do duszy czyjej, do serca czyjego ⟨*zatruwać kogo moralnie*⟩. 3. s. zwątpienie, jad zwątpienia w duszę czyją, w serce czyje; do duszy czyjej, do serca czyjego ⟨*wywoływać, powodo-*

wać czyjeś zwątpienie⟩. **4.** s. c o — z c z e g o ⟨*pić powoli i małymi łykami*⟩: s. mazagran, wino z kieliszka.

sączyć się 1. s. się p o c z y m ⟨*ciec, ściekać powoli*⟩: Deszcz pluskał monotonnie i przez otwór nie zakryty zacinał do środka i sączył się po ścianach. *Reym. Now. II, 261.* **2.** s. się p r z e z c o ⟨*przenikać powoli; w niewielkiej ilości, nieznacznie*⟩: Światło sączy się przez gęstwinę drzew. **3.** s. się z c z e g o ⟨*ciec, wypływać z czego*⟩: Krew sączy się z rany, z ust. **4.** s. się smugą, strumykiem itp. ⟨*o wodzie, krwi itp.: ciec, płynąć powoli w kształcie smugi itp.*⟩: Poniżej tamy rzeczka sączyła się wąską smugą przez obszerną polanę. *Płomyk 20, 1955, s. 715.* **5.** Zwątpienie, jad zwątpienia sączy się w serce, do serca; w duszę, do duszy ⟨*zwątpienie ogarnia, przenika kogo powoli*⟩.

sąd ○ **1.** s. ⟨*zdanie, opinia, mniemanie, pogląd*⟩: apodyktyczny, bezstronny, błędny, bystry, chwiejny, ciasny, fałszywy, głęboki, jasny, jednostronny, korzystny dla kogo, krytyczny, krzywdzący, łaskawy, mądry, mylny, nieprzychylny, niesłuszny, niesprawiedliwy, niezachwiany, opaczny, optymistyczny, ostry, paradoksalny, pesymistyczny, płytki, pochlebny, pochopny, powierzchowny, praktyczny, prawdziwy, przemyślany, przychylny, samodzielny, skrajny, sprawiedliwy s.; sprzeczne s-y; stanowczy, stronniczy, surowy, szczery, śmiały, trafny, uprzejmy, zdrowy, zgorzkniały s.; s. dziejowy, historyczny a. historii; s. estetyczny, kategoryczny, logiczny. **2.** Ludzkie s-y ⟨*gadanina, obmowy, plotki, języki*⟩. *SW.* **3.** s. c z y j, c z e g o: s. potomnych, potomności, ogółu, jednostek, opinii, publiczności. **4.** s. o k i m, o c z y m: Sąd o bliźnich, o człowieku, o literaturze, o pisarzu, o wypadkach, zdarzeniach. **5.** Bezstronny, ostrożny, spokojny, zapalczywy w sądzie, w sądach. **6.** Formułować, łagodzić, odpierać jaki a. czyj s., odwołać swój s.; opierać na czym swój s., rozpowszechniać, rozgłaszać, sprostować swój s. o czym, urabiać czyj s., uzasadniać swój s., wyd(aw)ać s. o czym, wygłaszać, wypowiadać (swój) s.; wyrobić sobie s. o kim, o czym, w jakiej sprawie; zaostrzyć, zmieni(a)ć, zrewidować swój s. **7.** Mieć s., mieć własny, swój s. o czym: Mieć zdrowy sąd o rzeczy. *SW*. **8.** Liczyć się z czyim sądem, spotkać się z jakim (ostrym, przychylnym itp.) sądem. **9.** Obstawać przy (swoim) sądzie. **10.** Polegać na czyim sądzie. **11.** Pomylić się, upewnić się w sądzie. **12.** Ufać czyjemu, swojemu sądowi. **13.** Wstrzymać się od sądu. **14.** Zależy komu na czyim sądzie. **15.** Zdać się na czyj s.: Zdaję się na twój sąd w tej kwestii. *SW*. **16.** s. (czyj) dojrzewa, wyrabia się; s-y się ścierają.
● s. ⟨*instytucja sądzenia; kolegium sądzące; sesja sądowa; miejsce, gdzie się odbywają sądy*⟩. **17.** s. apelacyjny, kasacyjny, najwyższy, okręgowy, odwoławczy, powiatowy, wojewódzki; s. pierwszej, drugiej instancji. **18.** s. cywilny, doraźny, duchowny, handlowy; karny, *daw.* kryminalny; konsystorski, polowy, *daw.* poprawczy, rektorski, wekslowy, wojenny, wojskowy; s. wybieralny. **19.** s. honorowy, koleżeński, konkursowy, polubowny. **20.** s. pracy, s. przysięgłych, s. dla nieletnich. **21.** *hist.* s. asesorski, bartny, burgrabski, dominialny; graniczny a. podkomorski; grodzki a. starościański, gromadzki, kapturowy, kolegialny a. gajony, konfederacki, królewski, książęcy, ławniczy, marszałkowski, nadworny, patrymonialny, pupilarny, referendarski, relacyjny, rewizyjny, sejmowy, sołtysi, wiecowy, wojewódzki, wójtowski, zadworny, ziemski, żupniczy; s. pokoju. **22.** *hist.* s. boży ⟨*w średniowieczu: postępowanie sądowe polegające na poddawaniu winowajcy próbie ognia, wody itp.; próba pojedynku z oskarżonym — wynik decydował o winie*⟩. **23.** *kult.* s. ostateczny, *przen.* ⟨*wielki gwałt*⟩: We dworze sąd ostateczny. Całą rzekę obszukaliśmy. *Sier. Now. 182.* **24.** s. salomonowy a. Salomona ⟨*wyrok godzący obie strony; mądry, chytry*⟩. **25.** *hist.* s. skorupkowy ⟨*w starożytnych Atenach: ogólny sąd obywatelski decydujący o karze wygnania*⟩. **26.** s. n a k o g o: Uzasadniał potrzebę najrychlejszego sądu na więźniów. *Smol. W. Pisma II, 447.* **27.** s. n a d k i m ⟨*rozprawa sądowa*⟩: Nie zabawiali się długo sądem nad nimi i pojmanych na pal wbijali zaraz. *Padal. Opow. I, 126.* **28.** Apelacja od sądu: Apelacja od powyższych sądów szlacheckich szła do trybunałów. *Smol. W. Dzieje 174.* **29.** Akta, archiwum, dekret sądu. **30.** Komplet sądu ⟨*sędziów*⟩. **31.** Niezawisłość sądów. **32.** Orzeczenie, werdykt, wyrok sądu. **33.** Pozew, wezwanie do sądu. **34.** Prezes, prokurator, sekretarz, urzędnik sądu. **35.** Przewodniczący sądu, *daw.* sądowi. **36.** Skład sądu. **37.** Stawiennictwo, termin, zeznanie w sądzie. **38.** Wysoki, prześwietny sądzie ⟨*formułka zwracania się do sędziów podczas rozprawy*⟩. **39.** Brać, oddać, pociągnąć, podać, powołać, pozwać, wezwać, *daw.* zapozwać kogo do sądu, przed s., *daw.* na s. ⟨*wytoczyć komu sprawę*⟩. **40.** Bronić kogo, czego; mieć, wytoczyć sprawę; występować; wygrać, zeznawać przed sądem a. w sądzie. **41.** Być, bywać w sądzie, *daw.* na sądzie. **42.** Być, stanąć na boskim sądzie ⟨*umrzeć*⟩: Na nieboszczykach, na sądzie boskim stojących, wieszali psy. *Jun. Bracia 145.* **43.** Ciągać (się), włóczyć (się), *daw.* wodzić kogo po sądach ⟨*procesować (się) z kim*⟩. **44.** Ktoś idzie, poszedł pod s.; sprawa idzie, poszła do sądu, przed s.; toczy się przed sądem; skarga wpływa, wpłynęła do sądu. **45.** Odbyć, odprawić, odroczyć, otworzyć, sprawować, *daw.* sprawić; ustanowić, utworzyć, zebrać, złożyć, znieść, zwołać s. **46.** Oddać, podać, posłać, skierować sprawę do sądu, *daw.* na s.; przekazać sprawę sądowi; wnieść, zanieść sprawę, oskarżenie, akt oskarżenia; zaskarżyć kogo do sądu ⟨*wytoczyć sprawę*⟩. **47.** Odpowiadać, stać, stanąć, stawić się przed sądem ⟨*mieć sprawę w sądzie*⟩. **48.** Odwołać się, zwrócić się z czym do sądu; oskarżyć kogo przed sądem. **49.** Podlegać sądowi, sądom, kompetencji jakiego sądu. **50.** Przewodniczyć sądowi, w sądzie. **51.** Rozstrzelać, skazać, więzić, zabić, zgładzić kogo bez sądu ⟨*bez przeprowadzenia sprawy*⟩. **52.** Sprowadzić świadka do sądu. **53.** Spuścić się, zdać się na s. **53a.** Uchronić, uwolnić kogo, siebie od sądu. **54.** Ujść sądu. **55.** Wycofać sprawę z sądu. **56.** Zagaić, zawiesić s. ⟨*obrady sądu*⟩. **57.** Zagrozić komu sądem ⟨*oddaniem sprawy do sądu*⟩. **58.** Zasiadać w sądzie ⟨*być sędzią*⟩. **59.** Zejść się na s. ⟨*aby sądzić*⟩. **60.** s. czeka kogo, grozi komu ⟨*ktoś ma, może mieć sprawę*⟩. **61.** s. ⟨*kolegium sądzące*⟩ bada, rozpatruje sprawę, decyduje, dekretuje, dowodzi komu winy; jest kompetentny, nie jest kompetentny w jakiej sprawie; karze kogo, nakłada na kogo karę; odbywa się, *daw.* odprawia się; oddala powództwo, orzeka co (np. rozwód) a.

o czym (np. o karze), podejmuje uchwałę, postanawia, uchwala co; prowadzi, przeprowadza dochodzenie; przysądza jaką sumę komu; rozstrzyga o czym, w jakiej a. w czyjej sprawie; rozwiązuje się; sądzi, skazuje kogo na co (np. na więzienie), stanowi, udaje się na naradę, uniewinnia kogo, uwalnia od kary, od winy, uznaje kogo winnym czego a. za winnego; władny jest (np. żądać ekspertyzy), wydaje wyrok, wyrokuje; wymierza karę; sprawiedliwość; wyznacza obrońcę z urzędu, zatwierdza wyrok, zbiera się, zwalnia kogo. **62. s.** (konkursowy) przyznaje co: Sąd konkursowy przyznał za najlepsze opracowanie nagrody książkowe. *Dz. Pol. 279, 1954.* **63. s.** wchodzi! ⟨*formułka ogłaszana przez woźnego przed zaczęciem sprawy w sądzie*⟩.

przysł. **64.** Wygraj w polu, a wygrasz i w sądzie.

sądować s. k o g o, c o ⟨*badać*⟩: s. opinię. Wieloma subtelnymi wypadami sądował duszę chłopca. *Hamera Dozn. 10.*

sądowy 1. Aparat s. ⟨*zespół ludzi zatrudnionych w sądzie; organy sądu*⟩. **2.** Aplikant, *daw.* diurnista, pisarz, sekretarz, urzędnik, woźny s. ⟨*zatrudniony w sądzie*⟩. **3.** Dochodzenie s-e ⟨*prowadzone przez sędziego śledczego*⟩. **4.** Grzywna, kara s-a ⟨*wymierzona przez sąd*⟩. **5.** Komisarz, nadzorca s. ⟨*wyznaczony przez sąd*⟩. **6.** *hist.* Pojedynek s. ⟨*w średniowieczu: sąd boży*⟩: Dochodzi praw brata pojedynkiem sądowym na Izoresie z Boulogne. *Poręb. Studia 104.* **7.** *daw.* Ława s-a ⟨*sądownictwo*⟩: Obok ławy sądowej wykształciły się rady miejskie. *Szujski Hist. 48.* **8.** *hist.* Roty s-e ⟨*wpisywane w księgi sądowe dosłowne teksty przysiąg*⟩.

sądzić ● **1.** s. osobiście, sprawiedliwie, niesprawiedliwie, zaocznie; *daw.* kryminalnie (w sprawie karnej); bez apelacji, w apelacji; wbrew prawu; podług, według, wedle prawa, *daw.* prawem ⟨*sprawować sąd nad kim, nad czym; wyrokować, orzekać o winie lub niewinności czyjej*⟩. **2. s.** k o g o — o c o, z a c o, *daw.* n a c o: s. bandytę; s. o kradzież, o złodziejstwo, o zabójstwo, o roztrwonienie grosza publicznego; za kradzież, za morderstwo, za zdradę (stanu); s. na śmierć, na gardło.

◐ **3.** s. bezstronnie, bezwzględnie, fałszywie, inaczej; *daw.* krzywo; niesłusznie, ogólnie, pobłażliwie, rozmaicie, różnie, roztropnie, słusznie, surowo, trafnie, źle; s. na oko ⟨*wyrażać, wypowiadać sąd; mniemać*⟩: Niesłusznie sądzi, kto jest o sobie mniemania, że się nigdy nie myli. **4. s.** k o g o, c o; o k i m, o c z y m ⟨*wyrażać sąd, wypowiadać zdanie, opinię o kim, o czym*⟩: Zaczynam sądzić ludzi, a nawet potępiać ich. *Prus Emanc. I, 81.* Ja nie wiem, co mam o nim sądzić. *Sarn. Dwor. 70.* Co pan sądzi o swoim życiu. *Brand. K. Troja 202.* **5. s.** n a p o d s t a w i e c z e g o, z c z e g o: s. na podstawie doświadczenia, obserwacji; s. z opisu, z opowiadania, z powierzchowności, z pozoru, z pierwszego wejrzenia. **6. s.** p o k i m, p o c z y m; podług, według, wedle kogo, czego; *daw.* s. z siebie; s. po sobie; s. po minie, po zapachu, po powierzchowności. Pan sądzi ludzi podług siebie. *Perz. Siostra 227.* Niepodobna go sądzić wedle wymagań surowej krytyki. *Sienk. Wiad. II, 242.* Nie sądź z siebie o ludziach, tacy tylko jak ty [...] umierają, gdy im nie stanie kochania. *Krasz. Latarn. II, 118.* **7.** *daw.* **s.** c o c z y m, z a c o ⟨*uważać co za co*⟩: Sądzili rzeczą dostateczną dać mi wychowanie publiczne. *Sztyrm. Katalept. II, 86.* Swoim smakiem przyprawioną wątrobę za najlepszą w świecie potrawę sądził. *Karp. Pieśni 109.* **8.** *daw.* **s.** k o g o k i m, **s.** k o g o b y ć j a k i m ⟨*uważać kogo za kogo; uważać, że ktoś jest jakim*⟩: Sądzisz mnie człowiekiem pełnym słabości ludzkich. *Słow. Listy I, 449.* Sądzi być swoją córkę jeszcze za młodą. *Skarb. Starosta 47.* **9. s.**, że...; nie s., że..., aby..., by..., żeby... ⟨*uważać, być zdania, że...; nie uważać, że..., aby..., by..., żeby...; być innego zdania, mniemania*⟩: Sądzisz, że [...] nie zrobił testamentu? *Lam J. Głowy II, 74.* Sądziłem, że to żart. *SW.* Nie sądzę, aby on to mógł wykonać. **10.** Jak sądzę ⟨*według mego zdania*⟩: Wolą oni, jak sądzę, mieszkać po staremu. *Żer. Przedw. 82.*

przysł. **11.** Łacno błądzi, kto skwapliwie sądzi.

sądzony 1. K t o ś k o m u s., c o ś k o m u s-e ⟨*przeznaczony(-e) przez los*⟩: A to już on był jej sądzonym. *Jeż SW.* Choroba, kula, śmierć komu sądzona. **2.** Sądzone komu jest, było (co robić) ⟨*jest było komu przeznaczone*⟩: Wyszli na niebiezpieczną wspinaczkę i całej grupie nie sądzone już było wrócić.

sąsiad 1. s. bliski, bliższy, dalszy; dobry, zły; s. z przeciwka.

przysł. **2.** Sąsiad dobry za brata stoi. **3.** Sąsiad zły za nieprzyjaciela stoi. **4.** Wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi. **5.** Zły głód, wojna, powietrze, gorsi źli sąsiedzi. (*Kras.*)

sąsiedzki 1. Narody s-e ⟨*sąsiadujące ze sobą*⟩. **2.** Pomoc, przysługa s-a; spory, stosunki s-e ⟨*właściwe sąsiadom*⟩. **3.** Po sąsiedzku ⟨*jak przystało na (dobrych) sąsiadów*⟩: Czuwać nad kim, nad czym, opiekować się kim, czym; pomagać sobie wzajemnie po sąsiedzku.

sąsiedztwo 1. Bezpośrednie, bliskie, dalsze, dokuczliwe, groźne, miłe, najbliższe s. ⟨*bliskość kogo lub czego; osoba lub rzecz znajdująca się, mieszkająca w pobliżu*⟩. **2.** Całe, liczne s. ⟨*wszyscy, liczni sąsiedzi*⟩: Na wesele zjechało całe sąsiedztwo. **3.** Osoby z sąsiedztwa ⟨*sąsiedzi*⟩: Zaprosić parę osób z sąsiedztwa. **4. s.** przy stole ⟨*osoba siedząca przy kim; w towarzystwie kogo*⟩. **5.** W sąsiedztwie (czego) ⟨*w pobliżu*⟩: Mieszka u ciotki w sąsiedztwie i często mnie odwiedza. *Prus Lalka II, 276.* Dostał mieszkanie w sąsiedztwie szkoły, parku itp. **6.** Odwiedzić s.; pojechać, wyjechać w s. ⟨*sąsiadów; do sąsiadów*⟩: Pojechali wszyscy na podwieczorek w sąsiedztwo i dotąd nie wrócili. *Iwasz. J. Księżyc 86.*

scena ● **1. s.** teatralna a. s. teatru ⟨*miejsce odgrywania przedstawień*⟩. **2.** Duża, mała; głęboka, płytka; kameralna s. **3. s.** ogródkowa, świetlicowa; s. obrotowa, *daw.* obracalna; s. ruchoma. **4. s.** otwarta ⟨*bez kurtyny a. przy podniesionej, rozsuniętej kurtynie*⟩. **5.** Przód, głębia sceny. **6.** Pierwsze kroki na scenie ⟨*początki kariery aktora; pierwsze wystąpienia aktora na scenie*⟩. **7.** Na scenę! ⟨*wezwanie inspicjenta kierujące aktora we właściwym momencie sztuki do włączenia się w grę*⟩: Rozległy się trzy przeraźliwe dzwonki i zaraz z dołu wrzask inspicjenta: girlsy na scenę! *Ukn. Strachy 54.* **8.** Być na sce-

nie ⟨*grać, być aktorem*⟩. **9.** Grać, odegrać (sztukę) na scenie. **10.** Oglądać, widzieć na scenie (aktora, sztukę). **11.** Porzucić scenę ⟨*przestać grać*⟩. **12.** Przenieść (żywcem) na scenę ⟨*odtworzyć w utworze scenicznym*⟩: Komedia ta jest po prostu jarmarkiem, żywcem na scenę przeniesionym. *Prz. Tyg. Życia 5, 1875.* **13.** Rzucać, rzucić na scenę ⟨*dać do grania*⟩: Sasza Guitry może sobie pozwolić na rzucanie na scenę po parę komedyj w ciągu roku. *Boy Flirt V, 84.* **14.** Utrzymać (sztukę) na scenie ⟨*wystawiać, grać (sztukę)*⟩. **15.** (Sztuka) utrzymuje się na scenie ⟨*jest grana, ma powodzenie*⟩. **16.** Wbiec, wkroczyć, wyjść na scenę (o aktorze). **17.** *przen.* Wejść na scenę ⟨*być granym*⟩: Około trzydziestu nowych sztuk teatralnych [...] wchodzi na sceny całego kraju. *Brosz. Feliet. 108.* **18.** *przen.* Wprowadzać, wprowadzić (kogo) na scenę: a) ⟨*zrobić kogo aktorem*⟩: Ja ją wprowadziłem na scenę, ja przeczułem w niej talent. *Krzyw. I. Gorzk. 60*; b) ⟨*zacząć grać, wystawiać*⟩: Teatr Narodowy wprowadza na scenę komedię Wilde'a. *Boy Flirt IX, 6.* **19.** Wstąpić na scenę ⟨*zostać aktorem, zacząć grać*⟩: Obydwaj przed wstąpieniem na scenę nie mieli za sobą żadnych studiów. *Wrocz. K. Wspom. 37.* **20.** Zdjąć sztukę ze sceny ⟨*przestać grać (sztukę)*⟩. **21.** *przen.* Zejść ze sceny: a) ⟨*przestać występować, grać*⟩: Była aktorką [...] później zeszła ze sceny. *Szan. Teatry 61*; b) ⟨*przestać być granym*⟩: Jeszcze ze sceny nie zeszło „Lato w Nohant." *Rocz. Lit. 1938, s. 38.*

○ **22.** s. ⟨*teatr*⟩: poważna, lekka s.; s. bulwarowa, ogródkowa; s. dramatyczna, komediowa, operetkowa, operowa; s. narodowa, prowincjonalna, wielkomiejska; *hist.* s. sowizdrzalska. **23.** Adept, artysta; filar, luminarz sceny. **24.** Pobyt na scenie. **25.** Czuć scenę ⟨*znać zagadnienia teatru*⟩: Czujący scenę dramaturg, kulturalny eseista [...] oto tytuły do sławy. *Wiedza i Życie 9, 1952, s. 851.* **26.** Organizować, reorganizować scenę. **27.** Otwierać, zamykać scenę. **28.** Pisać, pracować dla sceny: Fredro [...] zaczął w późniejszym już wieku po wojaczce pracować także dla sceny. *Bartosz. Hist. 519.* **29.** Pisać, opracować, przerobić, tłumaczyć na scenę: Po powrocie z Paryża autorka przerabia na scenę swą najgłośniejszą powieść „Kaśkę Kariatydę". *Pam. Lit. 3, 1956, s. 29.* **30.** Przedstawić, wystawić na scenie: Napisał jakąś komedię przeciwko mnie i chciał na scenie wystawić. *Święt. A. Asp. 208.*

○ **31.** Pierwsza, druga, trzecia itp. s. ⟨*część utworu dramatycznego*⟩: Próba zaczęła się od sceny pierwszej, kiedy to Żegocina i Rejent omawiają sprawę spadku. *Radio i Świat 16, 1953.* **32.** Deklamować, recytować, reżyserować s-y.

● **33.** s. ⟨*sytuacja, zajście, wydarzenie, to co się dzieje (także odtworzone w sztuce)*⟩: s. alegoryczna, bachiczna, biblijna, bitewna, bojowa, dantejska, dramatyczna, historyczna, kulminacyjna, melodramatyczna, miłosna (erotyczna), mimiczna, mitologiczna, rodzajowa, rodzinna, *przestarz.* familijna; wojenna; s-y z życia biblijnego, pasterskiego itp.: Sceny historyczne i charakter osób działających skreślił sumiennie. *Mick. SW.* Podczas katastrofy okrętu rozgrywały się dantejskie sceny. **34.** Charakterystyczna, czuła, efektowna, epizodyczna, główna, komiczna, krwawa, makabryczna, przykra s.

● **35.** s. ⟨*awantura*⟩: burzliwa, gwałtowna, histeryczna s. **36.** s. małżeńska. **37.** s. zazdrości ⟨*wymówki, wyrzuty w tonie gwałtownym*⟩. **38.** s. m i ę d z y k i m (i) a k i m. **39.** Robić, urządzać (komu) s-y: Robił histeryczne sceny zazdrości, jak kobieta, z groźbami samobójstwa. *Nałk. Z. Gran. 14.* **40.** Dochodzi, przychodzi do sceny: Niechętnie bywał w domu i opowiadano, że często między nim i żoną dochodziło do scen. *Hertz P. Sedan 139.* **41.** Mieć z kim scenę. **42.** Wszczynać, wyprawiać scenę (s-y). **43.** Zanosi się na scenę. **44.** (Gwałtowna) s. rozegrała się, wywiązała się; zachodzi między kim (a kim): Musiała potem zajść jakaś scena między matką a synem i syn widać postawił się ostro. *Bał. Dziady 194.*

sceniczny 1. Adaptacja, przeróbka, realizacja s-a; wykonanie s-e (utworu). **2.** Deski s-e ⟨*scena; teatr*⟩: grywać, występować na deskach scenicznych; przenieść (utwór) na deski sceniczne. **3.** Gra s-a ⟨*aktorska; na scenie*⟩. **4.** Gwiazda s-a ⟨*wybitna aktorka*⟩. **5.** Nerw s.: Sztuka napisana z rozmachem i wybitnym nerwem scenicznym. *Boy Flirt I, 223.* **6.** Oprawa s-a, ramy s-e (utworu). **7.** Sukces s. (sztuki). **8.** Utwór s. ⟨*dramatyczny; przeznaczony do wystawienia w teatrze*⟩. **9.** Wymowa s-a ⟨*dokładna, staranna, obowiązująca na scenie*⟩.

schab *rzad.* Drzeć s-y z kogo ⟨*okładać kogo po plecach, bić*⟩: Nuż landratom tłuc w karki, z hofratów drzeć schaby. *Mick. Tad. 192.*

schadzka 1. s. miłosna; nocna, sekretna, tajna, umówiona s. **2.** s. dwojga młodych, kochanków, zakochanych. **3.** *daw.* s. chłopców, żebraków itp. ⟨*zebranie, spotkanie*⟩: Periodyczne schadzki trzech młodych chłopców miały dla nich ciągle wielki urok. *Skiba Poziom. 121.* **4.** s. z k i m: s. z cudzą żoną, z ukochaną. **5.** Dom schadzek: a) ⟨*lupanar*⟩: Prowadzić dom schadzek; b) *daw.* ⟨*dom zebrań*⟩: Dom schadzek towarzystwa uczonych nader był wspaniały. *Kras. Życia X, 214.* **6.** Miejsce schadzek. **7.** Iść, pójść, przyjść, śpieszyć się, stawić się, udać się, umówić się (z kim) na schadzkę. **8.** Mieć schadzkę, miewać z kim s-i. **9.** Naznaczyć komu, wyznaczyć sobie schadzkę. **10.** Przyłapać kogo (np. kochanków) na schadzce.

schemat 1. Gotowy, ogólny, sztuczny, utarty s. ⟨*wzór szablonowy*⟩. **2.** s. gramatyczny, logiczny ⟨*wzór*⟩. **3.** s. organizacyjny (instytucji, przedsiębiorstwa) ⟨*określona forma organizacji*⟩. **4.** s. działania maszyny, urządzenia ⟨*formuła ustalająca zasadę, kolejność czynności*⟩. **5.** s. utworu (powieści, noweli, wiersza itp.) ⟨*plan, struktura*⟩. **6.** Robić co według schematu. **7.** Trzymać się schematu.

schematyczny 1. Rysunek s. ⟨*nie zawierający szczegółów, dający ogólny zarys czego*⟩. **2.** Postać s-a (w utworze); s-e ujęcie (tematu) ⟨*szablonowa(-e)*⟩.

schlastać 1. s. c o — c z y m ⟨*schlapać, zbrudzić*⟩: Fartuch niby u rzeźnika schlastany posoką. *Jaroch. Niemił. 194.* Podwozie (samochodu) schlastane błotem. **2.** s. k o g o, c o — c z y m, p o c z y m ⟨*zbić*⟩: s. konia batem; s. kogo po twarzy. **3.** s. k o g o, c o — (w c z y m): *przen.* ⟨*skrytykować, ocenić ujemnie*⟩: s. sztukę; s. kogo w artykule, w prasie.

schnąć 1. s. na pieprz a. jak pieprz ⟨*stawać się zu-*

pełnie suchym⟩: Trawy, osty, burzany i bodziaki schną jak pieprz. *Sienk. Listy I, 154.* **2. s.** w oczach ⟨*mizernieć, chudnąć bardzo szybko*⟩: Matka ciągle ociera łzy i schnie, po prostu w oczach schnie. *Rydz. Ludzie 111.* **3.** *przen.* **s.** z c z e g o, *przestarz.* o d c z e g o ⟨*doznawać czego, odczuwać co intensywnie*⟩: **s.** z miłości (dla kogo), z żalu, z tęsknoty, ze zmartwienia. **4. s.** z ciekawości ⟨*być bardzo ciekawym czego, zaciekawionym czym*⟩: Schła z ciekawości dziewczyna, co to za gość ma być, ale ojciec powiedzieć nie chciał. *Jun. Bracia 294.* **5.** Schnie komu w ustach ⟨*zasycha*⟩: Schło mu w ustach tak, że nie mógł jeść. *Grusz. An. Od Karpat 200.* **6.** Bielizna schnie ⟨*suszy się*⟩. **7.** Drzewo schnie ⟨*marnieje, usycha*⟩; kwiaty, liście schną ⟨*więdną*⟩. **8.** *pot.* Głowa komu schnie ⟨*ktoś martwi się*⟩: Hieronimowi głowa schnie, a grosza nie mają. *Krasz. Int. 216.* **9.** *poet.* Serce schnie za kim ⟨*ktoś za kimś bardzo tęskni*⟩: W żałosnej serce gorzkości tęskliwie za nią schnie, kona. *Kniaź. Wyb. 147.*

schodek, *przestarz.* **schód 1.** Najwyższy, najniższy, pierwszy, drugi itd. **s.** ⟨*stopień*⟩: Stanął na najwyższym schodzie ganku. *Kaczk. Olbracht. III, 400.* **2.** Brać, przesadzić, przeszkoczyć jeden **s.**; dwa, trzy schodki; brać, skakać po dwa, trzy schodki (schody).

schody, *zdr.* **schodki** ⟨*stopnie; klatka schodowa*⟩ **1. s.** ceglane, drewniane, granitowe, kamienne, marmurowe, żelazne; boczne, frontowe, główne, kuchenne, tylne, wewnętrzne, zewnętrzne; drabiniaste, kręte, kręcone, kręcące się; lewoskrętne, prawoskrętne; odkryte, zakryte; spadziste, strome; szerokie, wąskie **s. 2. s.** ruchome ⟨*poruszające się automatycznie ruchem gąsienicowym*⟩. **3.** Bieg schodów; balustrada, poręcz; podest, stopień, przypiętrze schodów. **4.** W schody, w schodki: a) ⟨*tak, że tworzą się schody*⟩: Darniowanie od strony północnej w schodki wykonać. *Pam. pomn. dod. I, 41*; b) ⟨*nierówno, zębato*⟩: Na cienkiej i brudnej szyi sterczała żółta, ostrzyżona rano ręką ojca w schody głowina. *Niedź. Grzech 79.* **5.** *przen.* Od strony frontowych schodów ⟨*od święta, na pokaz*⟩. **6.** *przen.* Od strony kuchennych schodów ⟨*na co dzień, bez blagi*⟩: Zawszeć to lepiej — mówił — znać życie każdego człowieka od strony schodów kuchennych, a później lustrować [...] jego „duszę". *Żer. Char. 138.* **7.** Iść, schodzić, zbiegać, zstępować schodami a. po schodach; biec; wejść, wchodzić; wspiąć się, wspinać się, wstępować, wbiegać schodami, na s., po schodach; wyjść, wybiec na **s. 8.** Schodzić, skakać, spaść, sprowadzić kogo; strącić, zepchnąć, *pot.* spuścić kogo; zbiec, zeskoczyć, zlecieć, zstępować ze schodów. **9.** Wystawać na schodach. **10.** Podnieść, wciągnąć schody (na okręcie, parowcu, w samolocie). **11. s.** biegną (w górę), na piętro; pną się; prowadzą, wiodą do czego, ku czemu; na co; **s.** skrzypią, trzeszczą, uginają się.

schodzić, zejść 1. s., z. c z y m ⟨*iść w kierunku z góry na dół*⟩: **s.** ścieżką. **2. s.** tarasami ⟨*o terenie: opuszczać się, obniżać się*⟩: Skarpa schodziła tarasami ku rzece. **3. s., z.** d o c z e g o, w c o: **s., z.** do podziemia, w podziemie, *przen.* ⟨*konspirować*⟩: Związała się z grupą, która prowadziła walkę o postęp i sprawiedliwość, a która w tym roku zeszła do podziemia na skutek zdelegalizowania partii komunistycznej. *Kurek Ocean 386.* **4. s., z.** do rzędu, do roli kogo, czego ⟨*być, stać się takim jak kto, co*⟩: Zbierałem dwóję za dwóją, schodząc do rzędu najsłabszych uczniów w klasie. *Kłos. Wiosna 127.* Przez to małżeństwo zejdzie do roli pionków. *Reym. Ziemia II, 8.* **5. s., z.** do grobu ⟨*umierać*⟩: Książęta Ryńscy schodzą do grobu bezpotomnie. *Rol. Nowe 89.* *przen.* Ze śmiercią baronowej zeszła do grobu i tajemnica córki. *Bog. Rodin I, 400.* **6. s., z.** n a c o: **s., z.** na dziady, na psy, na marne ⟨*biednieć, marnować się*⟩: Nie żal ci to, Wikciu, ścierko pierońska, że tak na psy schodzisz. *Zeg. Zmory 452.* **7.** *przen.* **s., z.** na bok: a) ⟨*ustępować z drogi, unikać kogo*⟩: Podkomendni schodzili trwożnie na bok przed jego brwią ściągniętą. *Gomul. Miecz I, 147*; b) ⟨*tracić na znaczeniu*⟩: Piwo w owym czasie zeszło skromnie na bok. Spożywane jest najczęściej jako staropolska zupa z piwa grzanego z serem. *Prusz. Karabela 93.* **8. s., z.** na ubocze, *daw.* na ubocz ⟨*na bok*⟩. **9. s., z.** na złe drogi, na bezdroża, na manowce ⟨*psuć się, marnować się*⟩: Syn o tak zupełnie niewątpliwych talentach schodzi na złe drogi. *Brosz. Oczek. 20.* **10. s., z.** na drugi plan, na daleki, dalszy plan ⟨*tracić na znaczeniu*⟩: Nie była szczęśliwą: pierwszorzędna gwiazda w świecie sztuki, w ostatnich latach nieznacznie schodziła na drugi plan. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 15.* **11.** Na co komu zeszło (tylko dk) ⟨*ktoś nisko upadł, obniżył się w hierarchii społecznej*⟩: Rozlewają im, niemal z łaski, rzadką zupę, mamrotał wyniośle: — Na co mi to zeszło. Gnojkom takim gotować. *Prusz. Trzyn. 35.* **12.** Rozmowa schodzi, zeszła na czyj temat, na temat czego, na jaki temat, na jakie tory, na kogo, na co ⟨*rozmawia się, zaczyna się rozmawiać o kim, o czym*⟩: Rozmowa schodzi na temat Chopina. *Kurek Ocean 300.* Rozmowa zeszła na drażliwe tory. *Bogusz. Aniel. 52.* Nareszcie naszym zwyczajem zeszła rozmowa na kobiety. *Wol. Dom. II, 86.* **13. s., z.** p o c z y m, z c z e g o: **s., z.** po drabinie; po schodach (na dół), ze schodów. **14. s., z.** z kolan, z kozła, z roweru, z konia ⟨*zsuwać się, zsiadać*⟩. **15. s., z.** z siodła ⟨*zsiadać z konia*⟩: Schodzi z siodła umiejętnie, jak dorosły jeździec. *Jastr. Poemat 65.* **16.** Nie **s.** z siodła ⟨*jechać konno, nie przerywać jazdy konnej*⟩: Ani na chwilę nie zmrużył oczu, nie schodził też prawie z siodła. *Parn. Aecjusz 301.* **17.** *lotn.* **s., z.** z wysokości ⟨*zniżać lot*⟩: Rozpoczynamy schodzenie z wysokości i za cztery minuty lądujemy. *Skrzydła 34—35, 1950, s. 448.* **18. s., z.** z jaj ⟨*o samicy ptaka: przestać siedzieć na jajach; przerwać siedzenie na jajach*⟩. **19. s., z.** z c z e g o: **s., z.** z afisza ⟨*przestać grać, przestać wystawiać, przestać być granym*⟩: Sztuka nie miała schodzić z afisza do końca sezonu. *Gomul. Obraz. 20.* **20. s., z.** z drogi, **s., z.** komu z drogi ⟨*unikać kogo*⟩: Chłopak się go bał, schodził mu z drogi. *Sewer Biedr. 88.* **21. s., z.** z obranej drogi ⟨*zmieniać cel, sposób postępowania*⟩: Z drogi raz obranej nie schodził na cal. *Rodz. Dew. 88.* **22. s., z.** z prostej drogi ⟨*stawać się nieuczciwym*⟩: Żonie winienem, żem w ciężkim zawodzie urzędnika mógł wytrwać, nie schodząc z prostej drogi [...] żem się nie splamił przedajnością. *Krasz. Opow. 144.* **23. s., z.** z pola (z pól): a) ⟨*przerwać pracę w polu*⟩: Ludzie zaczęli już schodzić z pól. *Reym. Ferm. II, 207*; b) ⟨*ustępować*

przeciwnikowi›: Gracz to nie lada i nieprędko schodzi z pola; [...] hełm swój pozłacany [...] stawił na jedno rzucenie kości. *Dziek. Sędz. I, 68.* **24.** s., z. z posterunku, ze stanowiska: Myśliwi schodzili ze stanowisk i ciągnęli drożyną ku miejscu zbornemu. *Krzywosz. Jula 148*; *przen.* ‹*zaniedbywać pracę, służbę*›. **25.** s., z. z warty, z roboty ‹*przestać wartować, pracować*›: Już dwie doby nie schodzę z roboty — skarży się majster. *Życie Lit. I, 1954.* **26.** *przen.* s., z. ze sceny ‹*przestać występować, przestać być wystawianym*›: „Krakowiacy i Górale" przez całe dziesiątki lat nie schodziły ze sceny. *Loren. Dwadz. 35.* **27.** Rozmowa schodzi z czego (kogo) ‹*przestaje się o tym rozmawiać*›: Rozmowa zeszła ze spraw, które go żywo obchodziły. *Krzyw. I. Gorzk. 29.* **28.** Ktoś (coś) schodzi ze szpalt ‹*przestaje się o tym pisać*›: Nazwisko to nie schodzi ze szpalt naszych pism. To wielka rewelacja literacka! *Życie Lit. 12, 1954.* **29.** Coś nie schodzi z porządku dziennego ‹*na każdym posiedzeniu o tym się radzi*›: W czasie bezkrólewi sprawa reformy sądu najwyższego nie schodziła z porządku dziennego. *Śliw. A. Bat. 214.* **30.** Potrawa (napitek) schodzi ze stołu ‹*nie zjedzona, nie wypita potrawa (napitek), resztki potrawy (napoju) zostają zabrane ze stołu; nie wszystko jest zjedzone, wypite*›: Czy jak co dzień kucharz da cztery potrawy [...] czy dwanaście, kiedy wiele gości, jeszcze nie pamiętam, żeby co kiedy zeszło ze stołu. *Hof. Kl. Dziennik 25.* **31.** s., z. ze świata ‹*umierać*›: Rodem warszawianin, sercem Polak, a talentem świata obywatel, Fryderyk Chopin zeszedł z tego świata. *Norwid Szt. I, 40.* **32.** s., z. komu z oczu ‹*unikać kogo, starać się nie być widzianym*›: Za byle podochoceniem tracił swą zwykłą łagodność, a prawie we wściekłość popadał i trzeba mu było z oczu schodzić. *Moracz. Dzieje VIII, 54.* **33.** Rumieńce, uśmiech, smutek, radość itp. nie schodzą komu z twarzy, z czyjej twarzy ‹*ktoś jest stale rumiany, uśmiechnięty, smutny itp.*›: Oczy jej gorzały [...] z chudej twarzy nie schodziły ciemne rumieńce. *Dąbr. M. Znaki 62.* **34.** Coś (ktoś) nie schodzi komu z ust, z czyich ust ‹*ktoś o kim lub o czym ciągle mówi*›: Próba wdarcia się do fabryki nie schodziła ludziom z ust. *Breza Uczta 214.* **35.** Uśmiech nie schodzi komu z warg, z czyich warg ‹*ktoś się stale uśmiecha, często uśmiecha*›: Pogardliwie patrzył na falujący tłum [...] Szyderczy uśmiech nie schodził mu z warg. *Rudn. H. Spart. 259.* **36.** Oczy czyje nie schodzą z kogo, czego ‹*ktoś długo na kogo, na co patrzy, nie przestaje na kogo, na co patrzeć*›: Jego szare oczy długo nie schodziły z twarzy Teofila, zanim znów zaczął mówić. *Par. Niebo 216.* **37.** s., z. z widowni ‹*przestać być ważną osobistością, przestać coś znaczyć*›: Ludzie [...] zeszli z widowni, napiętnowani pogardą opinii. *Smol. IV. Dzieje 348.* **38.** Buty schodzą, odzież schodzi ‹*dają, daje się zdjąć*›: Zgasił światło i zaczął mocować się z cholewami. Buty wilgotne od rosy schodziły opornie. *Żukr. Dni 34.* **39.** Skóra schodzi komu, z kogo, schodzi na czym, z czego ‹*łuszczy się*›: Na czole [...] i nosie skóra schodziła znacząc drogę słońca, wiatru i deszczu. *Goj. Rajs. II, 81.* **40.** Opalenizna schodzi komu, z kogo ‹*nie znać na kim poprzedniej opalenizny*›: Opalenizna letnia zeszła z niej i twarz jej zrobiła się taka, jakby ją kto z blichowanego wosku ulepił. *Jun. Bracia 208.* **41.** Farba, plama schodzi z czego ‹*nie znać farby, malowania, plamy; farba odstaje, ustępuje; plama znika*›: **42.** Czas, godzina, dzień, ranek, wieczór, miesiąc itp. schodzi (komu) ‹*mija*›: Dyma znów po narzędzia, na co znowu schodzi mu z pół godziny. *Prus Lalka III, 96.* Porządnie sobie żyli [...] pracowali jak mogli, dochowywali się dziatek i tak im schodził rok za rokiem. *Jun. Bracia 352.* **43.** Święta, wakacje, wyprawa, życie itp. schodzi, schodzi na czym: Ciężki los, kiedy życie schodzi tylko na chronieniu życia! *Prus Emanc. I, 94.* **44.** Tak schodzi, tak jakoś schodzi ‹*czas mija bezprodukcyjnie*›: Mieli tu już budować most żelazny, ale tak schodziło i nie pobudowali. *Szan. Most 26.* **45.** s., z. c o ‹*dużo przejść, dużo podróżować*›: Kawałek świata schodziłam, napatrzył się człowiek, jak to ludzie chorują i umierają. *Wol. Dom. I, 138.* **46.** s. drogę, ścieżkę; las, pole itp. ‹*zdeptać, wydeptać*›: Była to droga nowa, przez nikogo nie schodzona. *Nowa Kult. 3, 1950.* Droga kamienista szła w górę lasem, schodzonym i stratowanym przez bydło. *Witkiew. S. Utwory 23.* **47.** s. nogi ‹*zmęczyć chodzeniem; dużo chodzić*›: Szukam ja jej. Szukam, nogi schodziłam. *Bron. J. Ogn. 199.* **48.** s. buty, odzież ‹*zniszczyć używaniem*›: Pietrek, z którego buty pospadały, takie już schodzone były, latał we mróz bosy. *Zap. G. Modl. 134.* **49.** z. k o g o (*daw.* również ndk) ‹*najść, zajść, przyłapać na czym; zaskoczyć kogo czym*›: Moja matka raz zeszła nas niespodziewanie, kiedy mię ściskał Staś. *Tysz. Morena 94.* Pospali się tam na dobre. Można by ich zejść jak niedźwiedzia w barłogu. *Sienk. Pot. III, 248.* Jeżeli masz jaki interes do mojego męża, przychodź wtenczas, kiedy jest w domu, lecz samą panienkę w gabinecie schodzić... *Zabł. Doktor 284.*

przysł. **50.** Nie siej głupich, sami schodzą. **51.** Zanim słońce zejdzie, rosa oczy wyje.

schodzić się, zejść się 1. Drogi czyje się schodzą ‹*ktoś się spotyka*›: Sądził [...] że drogi nasze jeszcze kiedyś się zejdą. *Hertz P. Sedan 38.*

przysł. **2.** Góra z górą się nie zejdzie, ale człowiek z człowiekiem zawsze.

schować 1. s. c o — d o c z e g o, p o d c o, w c o, z a c o ‹*włożyć, wsunąć; ukryć*›: s. papiery do szuflady, do szafy; s. klucz do kieszeni; s. zawiniątko w zanadrze, za pazuchę; s. książkę pod poduszkę. **2.** *przen.* s. co do kieszeni: a) ‹*zaniechać czego*›: Proszę cię, schowaj poezję do kieszeni i nastrój się na prozę. *Bliz. Dam. 111*; b) ‹*puścić co płazem*›: Teraz [...] będzie się chwalił wszędzie, że ci rozbił głowę, a ty schowałeś to do kieszeni. *Lam J. Głowy II, 92.* **3.** Móc s. kogo do kieszeni ‹*przewyższać kogo majątkiem*›: To mospanie był pan [...] piętnastu książąt udzielnych niemieckich mógłby schować do kieszeni, póki jego dobra, wyrównujące małemu królestwu, były jeszcze w zupełnej całości. *Kow. F. Wspom. II, 236.* **4.** s. pod korcem a. pod korzec ‹*ukryć*›: Natura to światła, że go nie schowa pod korzec; przepali i świecić będzie. *Szujski Opow. 345.* **5.** s. co pod sukno ‹*odłożyć załatwienie czego*›: Nic z tego nie wyszło. Pod sukno całą sprawę schowali i wszystko zostało po staremu. *Kowalew. S. Bliżej 110.* **6.** s. głowę w ramiona ‹*wtulić*›. **7.** s. głowę w piasek *p.* głowa (ew. piasek). **8.** s. radę, propozycję dla siebie (samego) a. w kie-

szeń ⟨*zachować radę itp. dla siebie; zaniechać rad itp.*⟩: Schowaj swoje durne rady dla siebie samego [...] a fora stąd, bo na kiju wyskoczysz. *Łoz. Wal. Dwór 282.* **9.** s. k o g o, c o p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*przez ukrycie uchronić kogo, co przed kim, przed czym*⟩: Schowałem to przed nieprzyjacielem. *SPP.* **10.** s. k o g o, c o w c z y m, u k o g o ⟨*ukryć*⟩: Chyba ty mnie schowasz między beczkami w bazarze. *Sienk. Ogn. I, 145.* Schowałem go u brata. *SPP.* **11.** s. co na pamiątkę ⟨*zachować*⟩. **12.** Nie wiedzieć gdzie s. oczy ⟨*ze wstydu*⟩: I nie wiem gdzie iść? i gdzie oczy schować? i gdzie łzy ukryć? i gdzie być samotnym. *Słow. Poem. I, 304.* **13.** s. pazury (o zwierzętach drapieżnych). **14.** s. rogi (o ślimaku) ⟨*wsunąć w siebie, cofnąć*⟩; *przen.* Przerażony ruiną majątków [...] szlachcic skąpiec skurczył się w dziesięcioro, schował rogi jak ślimak i przycupnął do ziemi, aby się ratować przed huraganem złych czasów. *Szujski Portr. 53.*

schować się 1. s. się d o c z e g o, p o d c o, w c o, z a c o ⟨*ukryć się*⟩: s. się do szafy, do alkowy; pod łóżko, pod ziemię, w mysią jamę (norę); za wierzchołki drzew, za chmurę (o słońcu); za drzewo (o człowieku). - Schował się przestraszony jak żółw do skorupy. *Krasz. Seraf. 88.* Inspektor grzmiał po klasach, że znajdzie winnych, choćby się schowali pod ziemię. *Skiba Poziom. 177.* Radby schować się przed nim w mysią norę. *Strug Krzyż II, 118.* **2.** s. się w kąt: a) ⟨*ukryć się*⟩: Policja [...] tak ich zaczęła ściśle szukać, iż obaj schowawszy się w jakieś kąty, czekali przyczajeni, aż przejdzie ta burza. *Dan. W. Not. 295*; b) ⟨*ustępować, ustąpić pod jakimś względem*⟩: Ład, porządek służby i pracy, i czystość na całym zamku były tak wielkie, że nawet zamek królewski w Krakowie [...] musiałby się przed Czorsztynem w kąt schować. *Kaczk. Olbracht. III, 42.* **3.** s. się z c z y m ⟨*zaprzestać, zaniechać czego*⟩: Schowaj się z morałami, nie prosiłem o nie. *Zabł. Firc. 28.* **4.** *przestarz.* s. się z c z y m n a c o ⟨*zachować co na co*⟩: Bo to tylko maleńka przekąska... z apetytami schowajcie się panowie na obiad. *Bliz. Dam. 92.* **5.** *pot.* Niech się (ktoś a. coś) schowa ⟨*ktoś (coś) nie dorównuje komu (czemu) innemu pod jakimś względem*⟩: Kładli na zakażone rany miazgę roślinną i co? I osiągnęli takie wyniki, że niech się schowa jodoform. *Żukr. Mądr. 231.*

schron 1. s. atomowy, betonowy, przeciwlotniczy ⟨*pomieszczenie w ziemi lub w podziemiach budynku odpowiednio umocnione, zabezpieczające przed obstrzałem lub bombardowaniem*⟩. **2.** s. turystyczny ⟨*szałas, domek*⟩: Wysoko, już w górze doliny, stoi nad jeziorem mały schron turystyczny, prosty drewniany domek, sklecony z surowych pni. *Wiedza 237, s. 30.* **3.** Budować, kopać, urządzić s. **4.** Schodzić, zejść do schronu: Tylko w chwilach największego niebezpieczeństwa [...] schodziliśmy do schronu, na ogół jednak nie przerywaliśmy pracy. *Hirsz. Hist. 176.* **5.** Siedzieć w schronie. **6.** Szukać schronu ⟨*schronienia*⟩: [Wichrzysko] deszczem i zimnem przynaglało do szukania schronu pod okapem koleby. *Wierchy 1924, s. 192.*

schronienie 1. Bezpieczne, ostatnie, spokojne, zaciszne s. ⟨*ochrona; miejsce, gdzie się można schronić; ostoja*⟩. **2.** s. d l a k o g o, c z e g o: Baba żegnała wieś swoją, gdzie już nie było dla niej schronienia. *Dygas. Now. V, 165.* **3.** s. dla myśliwych. **4.** s. o d c z e g o a. p r z e d c z y m: s. od deszczu; s. przed burzą, przed upałem, przed prześladowaniem. **5.** Dać, dawać, ofiarować, zapewnić komu, czemu s.: Płócienne ściany nie dawały już żadnego schronienia. *Sienk. Pust. I, 205.* **6.** Udzielić komu, czemu schronienia: Udzieliłem schronienia rodzinom moich przyjaciół. *Hertz P. Sedan 109.* **7.** Coś jest, staje się czyim schronieniem: Po większej części schronieniem naszym były lasy. *Pam. powst. 143.* **8.** Mieć s. pod czyim dachem; przyjąć u kogo s. ⟨*mieć; przyjąć opiekę, utrzymanie u kogo*⟩: Obowiązał równie opiekuna, jak synów swych, gdy przyjdą do pełnoletności, aby panna Teresa miała do śmierci przytułek i schronienie pod ich dachem. *Korz. J. Krewni 85.* **9.** Obrać sobie (gdzie) s. **10.** Służyć za s. **11.** Szukać w czym a. pod czym schronienia: Deszcz zmusił nas szukać schronienia w najbliższej od drogi chacie. *Tyg. Ilustr. 42,* czym schronienia: Deszcz zmusił nas szukać schronienia pod dachem. *Gomul. Ciury I, 70.* **12.** Znajdować, znaleźć (w czym) s.: Trzeba było przebyć daleką drogę [...] żeby znaleźć po nocy możliwe schronienie w jakimś małym hoteliku. *Żer. O Adamie 83.*

schronisko 1. s. górskie, turystyczne, wysokogórskie; s. nad Morskim Okiem (w Tatrach) ⟨*budynek noclegowy, rodzaj hotelu*⟩. **2.** s. pastusze (na halach, w górach) ⟨*szałas*⟩. **3.** *przestarz.* s. dla bezdomnych, żebraków; dla dziewcząt, chłopców ⟨*zakład opieki; zakład wychowawczy*⟩. **4.** Szukać schroniska ⟨*schronienia*⟩: Nie zdążyła się oswoić jeszcze z tym okropnym wyciem syren, odruchowo szukała jakiegoś schroniska. *Putr. Wrzes. 290.* **5.** Znajdować (gdzie) s.

schwycić, schwytać 1. s. k o g o, c o — c z y m — n a c z y m [składnia i znaczenie *p.* chwycić]. **2.** s. kogo do niewoli ⟨*wziąć, zabrać*⟩. **3.** s. k o g o n a c o, w c o *p.* chwycić. **4.** s. kogo na wędkę ⟨*nabrać kogo*⟩: Czyśmy to w ciemię bici, mospanie, aby nas ktoś ni stąd, ni zowąd schwytał na wędkę? *Łoz. Wal. Szlach. I, 70.* **5.** s. kogo na piękne słówka: Chłopka nie tak łatwo [...] na piękne słówka schwytać można. Czułość słowa chwilowe na nim wywiera wrażenie, ale koniecznie trzeba je podeprzeć czynem. *Niemoj. J. Wspom. 528.* **6.** s. kapelusz a. za kapelusz ⟨*ująć, porwać*⟩. **7.** *przestarz.* s. podobieństwo ⟨*uchwycić*⟩. **8.** s. rządy, władzę *p.* chwycić. **9.** s. czyje spojrzenie, wzrok ⟨*uchwycić*⟩: Na sekundę schwyciłem niespokojny wzrok kobiety za barem. *Brand. K. Troja 121.* **10.** s. czasu ⟨*zyskać, zdobyć*⟩: Co czasu schwycę, poetyzuję. *Mick. Listy II, 63.* **11.** s. wiatr (o żaglu) *p.* chwycić. **12.** s. k o g o z a c o, *p.* chwycić. **13.** s. kogo za serce *p.* chwycić. **14.** Bóle kogo schwyciły; grypa kogo schwyciła; gniew, smutek, żal schwycił kogo *p.* chwycić. **15.** Burza schwyciła, schwytała kogo (w drodze) ⟨*zastała*⟩. **16.** Mróz schwycił *p.* chwycić.

schyłek 1. s. c z e g o ⟨*kres, koniec*⟩: s. dnia, nocy, miesiąca, roku, wieku; lata, zimy; s. kariery. **2.** Na schyłku życia; u schyłku życia: Na schyłku życia

trzeci raz chwycił za pióro, i ten wariant ogłoszono po jego zgonie. *Boy Mick. 10.* **3.** *przestarz.* dziś *książk.* ⟨*kończyć się; być na wyczerpaniu*⟩: Noc ma się ku schyłkowi i brzask się zaczyna. *Dyak. Las 156.* Jak też tam moje interesa książkowe stoją. — Kasa moja ma się ku schyłkowi i wkrótce do Waszmościnnej udać się będę musiał. *Słow. Listy II, 88.* Chleb i grosz ciągnęły się jeszcze, ale już były u schyłku. *Krasz. Chata I—II, 141.*

Scylla Być między Scyllą a Charybdą ⟨*być w położeniu bez wyjścia*⟩: Prawdziwie, że jestem między Scyllą a Charybdą. *Niemc. Jan 22.*

scysja 1. Jawna, ostra, poważna s. ⟨*rozbieżność zdań; rozdźwięk, spór*⟩. **2.** s. m i ę d z y k i m a k i m. **3.** s. o c o: s. o kompetencje. **4.** Dochodzi, przychodzi do scysji między kim a kim: Między małżeństwem tym przychodziło często do scysji, od których dom się trząsł. *Boy Słowa 93.* **5.** Mieć z kim scysje. **6.** Uniknąć scysji (z kim). **7.** s. powstaje, wybucha (między kim a kim).

seans 1. s. filmowy; pierwszy, ostatni s. (w kinie) ⟨*przedstawienie*⟩. **2.** s. hipnotyzerski, spirytystyczny, psychoanalityczny. **3.** Organizować, urządzić s. (spirytystyczny). **4.** Przerwać s. **5.** Siedzieć na seansie (filmowym), na dwóch (trzech) seansach. **6.** s. rozpoczyna się, zaczyna się, trwa, kończy się.

sedno 1. s. c z e g o ⟨*istota, jądro, rdzeń*⟩: s. rzeczy, sprawy, polityki, zagadnienia; dzieła. **2.** Dojść, dotrzeć, przejść, przystąpić do sedna (zagadnienia). **3.** (U)trafić w s. (sprawy), w samo s.: Te tłumaczenia nie trafiały w sedno. *Grusz. A. SPP.* **4.** Wprowadzić kogo w s. czego: Posłuchajmy fragmentu opowiadania, który nas wprowadzi w sedno zagadnienia. *Radio i Świat 38, 1953.* **5.** s. (czego) leży, tkwi w czym: Sedno naszej polityki kulturalnej leży dziś w konieczności zwrócenia baczniejszej uwagi na wieś. *Prz. Kult. 28, 1954.*

sejm 1. s. dwuizbowy, jednoizbowy; jednopartyjny, wielopartyjny; s. ustawodawczy ⟨*zgromadzenie posłów, izba poselska*⟩. **2.** *hist.* s. czteroletni, delegacyjny, egzekucyjny, elekcyjny, inkwizycyjny, konfederacyjny (skonfederowany), konwokacyjny, koronacyjny, koronny, niemy, nadzwyczajny (ekstraordynaryjny), oktrojowany, pacyfikacyjny, postulatowy, prowincjonalny, walny, wolny (nieskonfederowany), zwyczajny (ordynaryjny). **3.** *przen.* Ptasi (wróbli, wroni) s. ⟨*zlot ptaków w jedno miejsce połączony z głośnym świergotaniem, krakaniem*⟩. **4.** Diariusz sejmu. **5.** Kadencja sejmu. **6.** *hist.* Limita sejmu ⟨*zawieszenie obrad*⟩. **7.** Marszałek sejmu. **8.** Obrady sejmu. **9.** Otwarcie, zamknięcie sejmu. **10.** Plenum sejmu. **11.** Posiedzenie sejmu. **12.** *hist.* Reasumpcja sejmu. **13.** Sesja sejmu. **14.** Wybory do sejmu. **15.** Poseł na sejm, rzadziej: do sejmu. **16.** Interpelacja w sejmie. **17.** *hist.* Obesłać s. ⟨*wybrać wielu posłów*⟩. **18.** *daw.* Odprawić s. ⟨*odbyć obrady*⟩. **19.** Odprawiać s-y ⟨*o kumoszkach: rozprawiać, rajcować*⟩: Skoro się zejdą, zawsze muszą swoje sejmy odprawiać. *SW.* **20.** Otworzyć, zagaić; *daw.* zawiązać, składać; zwołać s. **21.** Rozwiązać s. ⟨*przerwać, skończyć obrady*⟩. **22.** *hist.* Zerwać s. ⟨*przerwać obrady bez możliwości wznowienia ich*⟩: Za Jana Kazimierza 1652 Siciński, poseł upicki, krzyknął veto: nie pozwalam, i pierwszy był, który tym sposobem sejm zerwał. *Lel. Dzieje 258.* **23** Marszałkować na sejmie. **24.** Przeprowadzić co (sprawę, ustawę, umowę itp.) na sejmie. **25.** Posłować na s., rzadziej: do sejmu. **26.** Wnieść co (sprawę, ustawę, umowę itp.) na s. **27.** Debatować, obradować w sejmie. **28.** Zasiadać w sejmie ⟨*być posłem*⟩. **29.** s. obraduje, odbywa się; rozpoczyna, prowadzi, kończy obrady; stanowi, ustanawia uchwały, ustawy; *daw.* stanął (zebrał się); trwa; uchwala co (np. budżet, ustawę); zbiera się. **30.** s. ukonstytuował się ⟨*wybrał marszałka i organy sejmowe*⟩.

sekcja 1. s. ⟨*oddział*⟩: s. artystyczna, naukowa; s. kolarska, lekkoatletyczna; s. piłki nożnej (Głównego Komitetu Kultury Fizycznej); s. prelegentów instytucji oświatowej; s. polonistyczna (wydziału filologicznego uniwersytetu); s-e twórcze (Związku Literatów). **2.** s. zwłok ⟨*otwarcie, rozbiór zwłok dla ustalenia przyczyny zgonu*⟩: Robić sekcję. s. wykazała (co a., że...). **3.** Dzielić się, podzielić co na s-e. **4.** Maszerować, zachodzić w prawo, w lewo sekcjami. **5.** Utworzyć sekcję.

sekret ● **1.** Głęboki, tajemniczy, wielki s. ⟨*tajemnica*⟩. **2.** s. rodzinny, szkolny. **3.** *daw.* s. konfesjonału ⟨*tajemnica spowiedzi*⟩. **4.** s. poliszynela ⟨*pozorny sekret; rzecz powszechnie znana*⟩: Tajemnica stała się już tylko sekretem poliszynela. *Jordan Pam. II, 311.* **5.** s. p r z e d k i m: W sekrecie przed ojcem zastawiała swoje brylantowe kolczyki. *Zap. G. Pam. 51.* **6.** s. m i ę d z y k i m: Zawsze to lepiej, panienko, kiedy między kobietami sekret zostanie. *Dygas. Pióro 55.* **7.** s. o c z y m: Na razie ma być o wszystkim sekret, co najmniej przez tydzień. *Par. Niebo 142.* **8.** Być związanym sekretem ⟨*nie móc czegoś powiedzieć*⟩. **9.** Dochować, dotrzymać, domyślać się, dowiedzieć się sekretu. **10.** Dopuścić, przypuścić kogo do sekretu. **11.** Mieć s. przed kim ⟨*kryć się z czym przed kim*⟩: Nie mogłem mieć sekretu przed ojcem. *Kaczk. Olbracht. III, 288.* **12.** Mieć z kim s. ⟨*być uczestnikiem tajemnicy*⟩: Nie radzę mieć z nim sekretów, bo to stary umizgus. *Prus Emanc. III, 64.* **13.** Mówić, powiedzieć, wygadać, wyśpiewać, wypaplać; wyjawić, odkryć komu, przed kim; powierzyć komu s. **14.** Mówić, robić co, dowiedzieć się czego pod sekretem ⟨*w tajemnicy*⟩. **15.** *daw.* Odprowadzać kogo na s. ⟨*na bok*⟩. **16.** Prosić kogo o s. ⟨*o zachowanie sekretu*⟩. **17.** Przestrzegać sekretu. **18.** Robić, robić z czego, przed kim s. **19.** Robić co w sekrecie (przed kim) ⟨*bez czyjej wiedzy*⟩: W sekrecie przed dziedziczką ukryto go [jeńca] w stodole. *Brand. K. SPP.* **20.** Spuścić się komu a. przed kim z sekretu ⟨*wtajemniczyć kogo*⟩. **21.** Strzec sekretu. **22.** Trzymać, utrzymywać co w sekrecie ⟨*przed nikim nie zdradzać tajemnicy*⟩. **23.** Utrzymać, zachować, znać s. **24.** Wtajemniczyć kogo w s. **25.** Wyciągnąć, wydobyć z kogo s. ⟨*zmusić do wyjawienia tajemnicy*⟩. **26.** Wydać, wydobyć, wyśledzić, zdradzić s. **27.** Wydać kogo z sekretu. **28.** Zdradzić co komu w sekrecie. **29.** Zobowiązać kogo do sekretu. **30.** s. (jest) w czym, s. (jest) w tym, że...: Cały sekret w tym, że ojcowie nasi inaczej rozumieli życie. *Siem. L. Rys. II, 179.* **31.** s. polega na czym, na tym, że...: Cały sekret polega na tym, żem miał bogatego wspólnika. *Prus Lalka I, 43.* **32.** s. wydał się.
● **33.** s. fabryczny, gospodarski, handlowy, ku-

charski itp. ⟨*umiejętność, sposób na co, będący czyjąś specjalnością i nie ogłaszany*⟩: Schwytano [...] rządcę fabryki muślinu indyjskiego i na pełnym morzu groźbą starano się wymóc na nim sekret fabryczny. *Bog. Rodin I, 214.* **34.** s. c z e g o: Chciałem go przed odjazdem nauczyć sekretu kierowania rumakiem. *Leśm. Klech. 13.* **35.** Odkryć, posiąść, przekazać, zgłębić, zostawić (komu, po sobie) s. czego; nauczyć, nauczyć się, wyuczyć, wyuczyć się sekretu.

przysł. **36.** Nic tak nie ciąży jak sekret.

sekretarz 1. Osobisty, prywatny s. **2.** s. generalny. **3.** s. gminny, hipoteczny. **4.** s. naukowy (Akademii). **5.** Pierwszy, drugi s. (ambasady). **6.** *hist.* s. królewski, s. wielki koronny, s. sejmowy. **7.** s. egzekutywy, organizacji (partyjnej), zarządu (stowarzyszenia). **8.** s. redakcji, sądu. **9.** s. stanu ⟨*minister*⟩. **10.** Pełnić obowiązki, funkcje sekretarza. **11.** Być, zostać powołanym na stanowisko sekretarza.

sekunda 1. Ułamek sekundy ⟨*bardzo krótko*⟩: Trwało to ułamek sekundy. **2.** Co s. a. co sekundę ⟨*w bardzo krótkich odstępach czasu*⟩: Co chwila, co sekunda wołały przenikliwe głosy. *Reym. SPP.* **3.** Na sekundę ⟨*na krótko, na chwileczkę*⟩: Wypaść, wyskoczyć gdzie, zatrzymać się, wejść itp. na sekundę. **4.** Przez sekundę (doświadczyć, doznać czego, zwrócić na co uwagę, zatrzymać na czym wzrok) ⟨*przez moment, króciutko*⟩. **5.** W jednej sekundzie (zorientować się, rozproszyć się) ⟨*w jednej chwili*⟩. **6.** W ostatniej sekundzie ⟨*w ostatniej chwili*⟩: W ostatniej sekundzie odgadł, czyj to głos. *Brand. K. Sams.* **7.** *pot.* W tej sekundzie ⟨*za chwilę, niedługo*⟩: Wrócę w tej sekundzie. *SW.* **8.** Nie mieć sekundy do stracenia ⟨*ani chwili*⟩.

selekcja 1. Radykalna, staranna, ścisła s.; s. naturalna. **2.** s. c z e g o ⟨*dobór, wybór*⟩: s. gatunków, towarów, kandydatów na uczelnię; s. ziarna, owoców, bydła, drobiu. **3.** Dokonać selekcji; przeprowadzić selekcję.

seminarium 1. s. duchowne ⟨*zakład kształcenia duchownych*⟩. **2.** s. nauczycielskie ⟨*zakład kształcenia nauczycieli*⟩. **3.** s. uniwersyteckie (np. słowiańskie, historycznoliterackie, filologiczne, języka polskiego) ⟨*ćwiczenia uniwersyteckie; zakład prowadzący takie ćwiczenia*⟩. **4.** s. dla działaczy terenowych, dla aktywu partyjnego; dla wykładowców ⟨*zakład kształcący działaczy itp.*⟩. **5.** Prowadzić s.: Dość często odwiedzam warszawski Klub młodych — seminaria prowadzą najwybitniejsi przedstawiciele krytyki, poezji i prozy. *Brosz. Feliet. 95.* **6.** Skończyć, ukończyć s. (np. nauczycielskie). **7.** Wstąpić do s. (duchownego): Kiedy wypadło wstąpić do seminarium niedoszły proboszcz się zbuntował. *Danił. SPP.* **8.** s. odbywa się.

sempiterna Dać komu, walić kogo w sempiternę ⟨*w tyłek*⟩: Brał mnie, wsadzał głowę między swoje nogi i walił ogromną łapą w sempiternę. *Warsz. młod. 160.*

sen ● 1. (bez *lm*) Błogi, cichy, ciężki, czujny, głęboki, głuchy, gorączkowy, grenadierski, kamienny, krzepiący, łagodny, lekki, mocny, nieprzeparty, niespokojny, niezmącony, ołowiany, ożywczy, pokrzepiający, posilny, poobiedni, przedranny, przerywany, słodki, smaczny, spokojny, twardy, żołnierski, życiodajny s. ⟨*spanie*⟩. **2.** Pierwszy s. ⟨*zaraz po zaśnięciu*⟩. **3.** Sztuczny s. ⟨*wywołany przez środki nasenne*⟩. **4.** s. hipnotyczny ⟨*wywołany za pomocą hipnozy*⟩. **5.** s. kataleptyczny ⟨*katalepsja*⟩. **6.** s. letargiczny ⟨*letarg*⟩. **7.** s. somnambuliczny ⟨*somnambulizm*⟩. **8.** s. zimowy ⟨*stan, w jaki zapadają niektóre zwierzęta na okres zimy*⟩. **9.** s. grobowy, mogilny, nieprzerwany, nieprzespany, śmiertelny, wieczny, wieczysty, wiekuisty, *daw.* niepomny, wiekowy ⟨*śmierć*⟩: Pod cieniem wierzby rozpłakanej spała snem nieprzespanym. *Słow. Ballad. 177.* Dzieci jego rączętami swymi kiedyś mi powieki do snu wiekuistego zawrą. *Orzesz. Z różnych II, 139.* **10.** *poet.* s. — brat śmierci: Sen — śmierci brat, kochanek maku, ujął go w swoje ramiona. *Słow. Ben. 300.* **11.** s. dziecka, s. sprawiedliwego ⟨*spokojny, mocny, bez marzeń*⟩: Spałem snem dziecka, które się zmęczy łzami. *Słow. Listy I, 290.* Rzucił się na murawę mchów, podłożył rękę pod głowę i wnet zasnął snem sprawiedliwego. *Dygas. Kielc. 94.* **12.** s. czy jawa! ⟨*czy to możliwe? nie do wiary!*⟩: Sen czy jawa! — zawołała — to istotnie milioner!... to coś bajecznego... *Krasz. Pam. 105.* **13.** s. na jawie: a) ⟨*półprzytomność*⟩: Udręczona skwarem popadłam w sen na jawie. *Kow. A. Grec. 108*; b) ⟨*fantazjowanie*⟩: Dziecko to było od pierwszych lat życia niezwykłe, niespokojne, nerwowe i skłonne do snów na jawie. *Twórcz. 7, 1955, s. 193.* **14.** Lekarstwo, proszki, krople, zioła na s. ⟨*powodujące sen*⟩. **15.** Nieprzytomny ze snu. **16.** Mącić, odbierać, odganiać (od oczu), odjąć komu (sobie); oddalać, odpędzać (z powiek, od oczu, od kogo); płoszyć, spędzać (z oczu, z powiek); przemóc, przezwyciężyć, przerwać (komu, czyj), *poet.* prześnić; sprowadzać, spuścić (na kogo); strząsnąć (z siebie), wywołać, zakłócić (komu czym), zwalczyć s. **17.** Mieć s. jaki ⟨*spać snem jakim*⟩: Mieć twardy, przerywany sen. **18.** Tracić s. ⟨*cierpieć na bezsenność*⟩: W więzieniu traciłem sen i nie pozwalałem sobie nawet w dzień drzemać, ponieważ w przeciwnym razie dręczyła mnie noc bezsenna. *Lim. Pam. 264.* **19.** Zbiera się komu na s. ⟨*chce się spać*⟩. **20.** Wpaść, zapaść w s. ⟨*zasnąć*⟩. **21.** Migać, mijać, przemijać, niknąć, znikać, przechodzić, zdawać się, uciekać jak s. ⟨*szybko, nieuchwytnie*⟩. **22.** Do snu! ⟨*spać*⟩: Wojsko niech czyści oręż, zje — i do snu! *Dobrow. S. Spart. 13.* **23.** Czytać, nucić, opowiadać komu do snu ⟨*przed zaśnięciem, aby zasnął*⟩. **24.** Gotować się, przygotowywać się, szykować się, zabierać się, zmuszać się do snu ⟨*aby spać*⟩. **25.** Kłaść, układać; napędzać, pędzić kogo; kłaść się, układać się do snu ⟨*aby spał, aby spać*⟩. **26.** Kołysać, ukołysać, do snu; *przen.* Poeta spisałby cały poemat z tych marzeń, które do snu kołysały jej rozromansowaną główkę. *Skiba Poziom. 80.* **27.** Ktoś, coś skłania kogo do snu. **28.** Drzemać, lec, pokrzepić się; pokrzepić ciało, umysł; spocząć, usnąć, zasypiać (jakim, np. lekkim, mocnym) snem. **29.** Leczyć snem ⟨*za pomocą snu*⟩. **30.** *daw.* Złożyć kogo snem: Przechadzka w połączeniu z przeszło dwudniowym znużeniem złożyła księżniczkę na nowo snem głębokim. *Szajn. Szkice I, 345.* **31.** Bronić się przed snem. **32.** Walczyć ze snem. **33.** Mówić, krzyczeć, wołać, płakać, łkać, jęczeć, ruszać się, rzucać się, uśmiechać się itp. przez s. ⟨*śpiąc, drzemiąc*⟩. **34.** Pamiętać, słyszeć, wiedzieć jak przez s.;

zdaje się coś komu jak przez s. ⟨*niejasno, niewyraźnie*⟩: Jak przez sen pamiętam [...] blask sali operacyjnej, huk w głowie, to zapadanie się pod narkozą. *Kunc. Dni 264.* **35.** Robić co (chodzić, żyć, odbywać się itp.) jak we śnie ⟨*w półprzytomności, w zamroczeniu; nieprawdopdobnie, nierealnie*⟩: Cała ta ucieczka odbywała się jak we śnie. *Twórcz. 1, 1954, s. 135.* **36.** Marzyć we śnie ⟨*marzyć podczas snu; mieć senne marzenia*⟩. **37.** Pogrążyć kogo we śnie ⟨*uśpić*⟩; pogrążyć się we śnie ⟨*zasnąć*⟩. **38.** Słyszeć we śnie ⟨*śpiąc*⟩. **39.** Zrywać się we śnie, ze snu. **40.** Potrzebować, używać, zażywać, zaznać snu. **41.** Budzić, obudzić, przebudzić, zbudzić kogo a. się ze snu. **42.** Ocknąć się, ocucić się, otrząsnąć się, otrzeźwieć, wytrzeźwieć; porwać się, zerwać się, wstawać, wybić kogo (się), wyrwać kogo, wytrzeźwieć ze snu. **43.** Oczy kleją się komu ze snu, do snu ⟨*ktoś jest śpiący*⟩. **44.** s. kogo bierze, chwyta; chwyta się oczu, powiek; klei, skleja oczy, powieki; morzy, mroczy, obejmuje, ogarnia; spływa na oczy, na powieki; zamyka oczy, powieki; zbiera, zdejmuje, *daw.* ujmuje ⟨*ktoś jest śpiący, zasypia*⟩. **45.** s. kogo odbiega, odchodzi, odlatuje; ucieka od kogo a. komu ⟨*ktoś nie może zasnąć*⟩. **46.** s. pada, spada na kogo ⟨*ktoś nagle zasypia*⟩. **47.** s. przychodzi, nadchodzi, nadlatuje, przylatuje.

● **48.** Alegoryczny, barwny, fantastyczny, dręczący, dziwny, erotyczny, koszmarny, męczący, nieprzyjemny, okropny, proroczy, przykry, rozkoszny, straszny, trapiący, wróżebny, złowieszczy, zły s. ⟨*obraz widziany w czasie spania, marzenie senne*⟩. **49.** Sny złote ⟨*marzenia niezniszczalne*⟩: Odkąd zniknęła jak sen jaki złoty, usycham z żalu, omdlewam z tęsknoty. *Słow. Poem. 292.* **50.** s. o k i m, o c z y m: Oblała się zimnym potem, wspomniawszy, że sen o wypadaniu zębów oznacza śmierć. *Dąbr. M. Noce IV, 415.* **51.** Królowa, pani czyich snów ⟨*ta, o której kto marzy*⟩. **52.** Cudny, nieuchwytny, czarowny, piękny jak s. ⟨*bardzo piękny, cudny itp.*⟩. **53.** Być przy kim, nawiedzać kogo, zjawiać się komu w snach ⟨*śnić się komu*⟩. **54.** Być, zdawać się snem ⟨*czymś niezwykłym, pięknym, czarownym, nieuchwytnym*⟩. **55.** Mieć, roić sny o kim, o czym ⟨*marzyć*⟩: Roiliśmy sny o przyszłości. *Gard. Trzech 20.* **56.** Rozwiać sny, snuć sny ⟨*marzenia*⟩. **57.** Śnić s.: Śniłem sen dziwny, zgoła nieprawdopodobnej rzeczywistości podobien. *Reym. Now. IV, 209.* **58.** Tłumaczyć, wykładać, wyjaśniać sny. **59.** Ujrzeć, widzieć kogo, co we śnie ⟨*w marzeniu sennym*⟩: Podniósł rękę do czoła i potarł nią, aby się przekonać, czy to we śnie widzi. *Tyg. Ilustr. 194, 1863.* **60.** Wierzyć, nie wierzyć snom, w sny. **61.** Wróżyć ze snów. **62.** Coś wydaje się, zdaje się snem ⟨*coś wydaje się nierealne*⟩. **63.** Coś jest jak zły s. ⟨*coś jest okropne, męczące*⟩. **64.** s. dręczy, męczy, nawiedza, prześladuje, trapi kogo. **65.** s. się iści, spełnia, sprawdza. **66** s. pierzcha, pryska, rozwiewa się. **67.** s. się prześnił. **68.** s. ucieleśnił się, wyśnił się.

przysł. **69.** Dobry sen stoi za dobry obiad. **70.** Sen mara, Bóg wiara.

senat 1. s. akademicki ⟨*władza uniwersytecka złożona z rektora, dziekanów i przedstawicieli wydziałów*⟩. **2.** *hist.* s. rzymski ⟨*w starożytnym Rzymie: pierwotnie rada starców działająca jako organ doradczy króla; w okresie republiki — główny organ rządzący*⟩. **3.** Mieć, zająć krzesło w senacie; zasiadać w senacie ⟨*być, zostać senatorem*⟩.

senność 1. Nieprzezwyciężona s. ⟨*chęć spania*⟩. **2.** s. bierze, morzy, ogarnia, opada kogo.

senny 1. s-a cisza ⟨*usposabiająca do snu*⟩. **2.** Koszmary, majaczenia, urojenia, widziadła s-e; s-a mara ⟨*koszmary itp. występujące, ukazujące się we śnie*⟩. **3.** s-e marzenia: a) ⟨*obraz widziany w czasie snu*⟩: Luby wiek minął, jak senne marzenie. *Ziel. G. Poezje I, 224*; b) *poet.* ⟨*rzecz bardzo trudna, nieosiągalna*⟩: Wejścia do domów tak pochowane, że bez planu dostać się do takiego budynku — senne marzenie. *Wiech Śmiej II, 388.* **4.** s-a mucha ⟨*nieruchawa*⟩: Łazili jak senne muchy. *Kunc. Zagr. 45.* **5.** s. o d c z e g o: s. od świeżego powietrza. **6.** Chodzić, poruszać się jak s.

sens ⟨*myśl, znaczenie, rozumienie, treść*⟩. **1.** Głęboki, główny, istotny, jasny, określony, pewien, spaczony, ujemny, ukryty, właściwy, zatarty, zrozumiały s.; s. negatywny, pozytywny, ogólny, podstawowy, praktyczny. **2.** s. artystyczny, filozoficzny, historyczny, ideologiczny, społeczny: Jeden Żeromski miał odwagę zapytać o sens historyczny i prawo moralne trwania Polski opartej na niesprawiedliwości, wyzysku i gwałcie. *Kott Po prostu 158.* **3.** s. moralny ⟨*morał*⟩: „Świat ten jest czysta bajka!" Zgoda, przyjacielu; lecz każda bajka ma sens moralny na celu. *Mick. Wiersze 287.* **4.** Zdrowy s. ⟨*rozsądek*⟩: Przekład [...] urąga gramatyce, najprostszemu poczuciu językowemu i zdrowemu sensowi. *Rocz. Lit. 1934, 146.* **5.** s. c z e g o: s. listu, nauki, powieści, słów, wypowiedzi, zdania, życia: Pozostawała monotonna mowa, przydługie okresy, w których dopiero przy końcu leżał sens zdania. *Goj. Ziemia 95.* **6.** Ani sensu, ani składu ⟨*bez sensu, do niczego*⟩: Ni w pięć, ni w dziewięć, ani sensu, ani składu, tu o wielką rzecz idzie [...] a jejmość cała w żartach. *Zabł. Mężowie 23.* **7.** Bez sensu ⟨*bezsensowny, niedorzeczny; bezsensownie, niedorzecznie*⟩: Nie usiłuj ogłupić mię znowu twymi pytaniami bez sensu! *Ritt. Noc 181.* Mamrocze coś niewyraźnie i trochę bez sensu. *Bocheń. Praw. 88.* **8.** Bez ładu i sensu ⟨*całkiem nierozsądnie*⟩: Pukał z wysiłkiem, byle którym palcem, bez ładu i sensu, aż sam się niecierpliwił. *Krzyw. I. Gorzk. 23.* **9.** Do ładu i sensu ⟨*rozsądnie*⟩: Na nic nie potrafiła odpowiedzieć do ładu i sensu. *Was. W. Rzeki 182.* **10.** W ten s. (mówić, robić co) ⟨*tak, w taki sposób*⟩: Dawne przysłowie w ten sens przerobię: jako ty sztuce, tak sztuka tobie. *Sienk. Listy IV, 43.* **11.** W tym, takim, pewnym sensie, w jakim (np. przeciwnym, właściwym) sensie ⟨*w myśl czego, pod względem czego, pod pewnym względem*⟩: Nie masz nam za złe, żeśmy w pewnym sensie sprowokowały twój przyjazd? *Breza Uczta 18.* **12.** W sensie czego ⟨*w znaczeniu czego, jako co*⟩: Wymierzył dyrektorowi w sensie odpowiedzi dwa [...] ciosy. *Żer. Przedw. 31.* **13.** Z sensem (być, mówić, robić co) ⟨*rozsądnie*⟩: Stał się nieco milczący w ostatnich latach, ale jak się odezwał, to zawsze z sensem. *Dąbr. M. Noce IV, 401.* **14.** Co za s., jaki s. (co robić, mówić) ⟨*po co*⟩: Nic przedstawiał bony, więc co za sens wciągać ją do rozmowy. *Grusz. Ar. Tuzy 288.* **15.** s. w c z y m, s. jest w czym, nie ma w czym sensu, żadnego, za

grosz sensu ⟨*coś jest (nie jest) uzasadnione, rozsądne, sensowne*⟩: Bo sens nie w szarpaniu ani jest w radości, ale w cierpliwości i wielkim czekaniu. *Iwasz. J. Wiersz 60.* Nie ma sensu taka robota. Ja mam lepszy pomysł. *Braun Lewanty 344.* Nie ma w tym za grosz sensu. *SW.* Przecież nie ma sensu siedzieć na miejscu, kiedy można pojechać w świat i zostać marynarzem. *Meis. Sześciu 78.* **16.** s. w głowie, mieć s. w głowie ⟨*dorzeczność, rozsądek*⟩. **17.** Chwytać, łapać, pochwycić, schwycić, uchwycić; pojmować, rozumieć s. (czego) ⟨*pojmować, pojąć; (z)rozumieć co*⟩: Choć wiersz bez rymu, sens chwytaj w drugim lub trzecim wierszu. *Wójc. Teatr II, 302.* **18.** Dochodzić sensu ⟨*rozumieć, rozumieć stopniowo*⟩: Co za list wyborny! Służący, który go czyta, nie może dojść sensu. *Tarnow. Studia I, 192.* **19.** Domyślać się sensu. **20.** Dopatrzeć się, doszukać się w czym sensu. **21.** Mieć s. ⟨*mieć rację, uzasadnienie*⟩: Każdy dzień miał sens, wypełniony był sprawami ludzkimi. *Słonim. Końce 203.* **22.** Nabrać sensu. **23.** Nadać, przywrócić czemu s. **24.** Odnajdywać, znajdować w czym s. **25.** Pozbawić co sensu. **26.** (S)tracić, utracić s. **27.** Wyciągnąć, wydobyć, wyłowić z czego, wyjaśnić, wytłumaczyć; wypaczyć, zatrzeć, zmienić, zniekształcić s. czego. **28.** Coś zyskuje na sensie a. zyskuje s. **29.** s. czego polega na czym.

sensacja 1. Niesłychana, niezdrowa, wielka s. ⟨*wydarzenie wywołujące wstrząs opinii publicznej*⟩. **2.** s. literacka. **3.** *przestarz.* s-e sercowe ⟨*bóle serca*⟩. **4.** Budzić, wywołać, wzbudzić, zrobić sensację: W roku 1894 powszechną sensację budziły w Warszawie pokazy „obrazów żywych" odbywające się na Dynasach. *Probl. 9, 1954, s. 641.* **5.** Polować na sensację; gonić, uganiać się za sensacją. **6.** *przestarz.* Doznać sensacji ⟨*mieć uczucie, doznawać uczucia*⟩: Doznawał sensacji takiej jak człowiek zabłąkany. *Jeż Rotuł. 386.*

sentyment 1. Czuły, lekki, opiekuńczy, tkliwy s. ⟨*uczucie, przywiązanie; słabość; miłość*⟩. **2.** s. familijny. **3.** s. d o k o g o, d o c z e g o: Zapałała do niego wyraźnym sentymentem. *Pięt. Młod. 63.* **4.** Mieć, żywić dla kogo; do kogo, do czego s.: To serce [...] już dawnego dla ciebie nie ma sentymentu. *Zabł. Amf. 144.* **5.** Bawić się w s-y: Już nie bawił się w żadne sentymenty, ale wprost zagroził rozpędzeniem na cztery wiatry. *Past. Komuna 206.* **6.** Wyzbyć się, nie wyzbyć się do kogo, do czego sentymentu.

separacja 1. s. o d c z e g o ⟨*oddzielenie, odłączenie*⟩: Nacjonalizm PPS prowadził do separacji ruchu polskiego od ruchu rosyjskiego. *Cyrank. Podst. 90.* **2.** Być, żyć w separacji (z żoną; z mężem) ⟨*w rozłączeniu bez rozwiązania małżeństwa*⟩: Ze dwa lata jest w separacji z mężem. *Prus Lalka III, 98.* **3.** Przeprowadzić separację.

ser 1. s. chudy, suchy, tłusty. **2.** s. biały, śmietankowy, szwajcarski; s. ementalski, parmezański ⟨*parmezan*⟩. **3.** s. owczy ⟨*bryndza*⟩. **4.** Gomółka sera. **5.** Kluski, pierogi, naleśniki; ciastko, placek z serem; piwo (grzane) z serem. **6.** *gw. ucz.* Dawać komu sera ⟨*przyciskać kogo do ściany albo ściskać go z obu stron pchając się nań gromadą z każdej strony*⟩: Ten to był urwis... No! Pierwszy zawsze do dawania kolegom „sera". *Hertz B. Samow. 82.* **7.** Śmieje się jak głupi do sera ⟨*bezmyślnie*⟩.

serce ● ⟨*organ ciała ludzkiego lub zwierzęcego*⟩ **1.** Silne, słabe, zdrowe s. Komora, przedsionek, przegroda serca. **2.** Ból, choroba, paraliż, zawał serca. **3.** Działalność, skurcz serca. **4.** Wada serca. **5.** *pot.* Chory, słaby na s. **6.** Czuć się dobrze (źle) z sercem. **7.** Dostać palpitacji serca. **8.** Napływać do serca (o krwi). **9.** s. bije (objaw fizjologiczny); s. bije jak młot (objaw patologiczny); *pot.* s. dokucza komu ⟨*ktoś odczuwa bóle serca a. w okolicy serca*⟩.

⊙ ⟨*siedlisko uczuć lub o człowieku doznającym różnych uczuć; będącym jakimś pod względem uczuciowym lub moralnym*⟩ **10.** Anielskie, biedne, bratnie, ciche, czułe, czyste, dobre, gołębie, gorące, harde, jaszczurcze, kamienne s. a. z kamienia, z głazu; litościwe, lodowate, ludzkie, macierzyńskie, miękkie, miłosierne, młode, nieczułe, niegodziwe, nienasycone, niespokojne, niewinne, obłudne, ogniste, ojcowskie, oschłe, oziębłe, poczciwe, prawe, proste, przychylne, rodzicielskie, rozdarte, sieroce, siostrzane, skamieniałe, skołatane, skruszone, skrwawione, spokojne, stroskane, struchlałe, szczere, szlachetne, tkliwe, twarde, ufne, wielkie, wierne, wrażliwe, wspaniałe, wspaniałomyślne, zatrute (goryczą), zatwardziałe, zbolałe, zdradliwe, zdradzieckie, zgorzkniałe, zimne, złe, złote, znękane, zranione, zrozpaczone, życzliwe s. **11.** (Człowiek) czułego, czystego, dobrego, gołębiego, gorącego, kamiennego, litościwego, miękkiego, miłosiernego, prostego, tkliwego, złego itp. serca; czuły, czysty itp. sercem a. o czułym, o czystym itp. sercu: Są jeszcze u was ludzie sercem prości. *Słow. Ben. 326.* **12.** Bojaźliwe, zajęcze s.; bojaźliwego, zajęczego serca ⟨*o człowieku tchórzliwym, tchórzu*⟩. **13.** Lwie, mężne, nieustraszone, niestrwożone, śmiałe, waleczne s.; lwiego, mężnego itp. serca ⟨*o człowieku odważnym, mężnym*⟩: Tyżeś to, lwiego serca ów bohatyr młody, do którego o wsparcie wołają narody. *Mick. Fragm. 326.* **14.** Człowiek bez serca ⟨*bezlitosny, okrutny*⟩. **15.** Człowiek małego serca; wielkiego serca a. o wielkim sercu ⟨*człowiek małoduszny; wielkoduszny*⟩: Otoczona jestem ludźmi, do których przylgnąć nie mogę; zazdrośni bowiem są, małego serca, niezdolni ani uczuć, ani pojąć szlachetnych myśli. *Słow. Listy I, 360.* **16.** Dama, pani, wybran(k)a czyjego serca ⟨*ukochana; niekiedy iron.*⟩. **17.** Moje s. ⟨*o osobie: moja droga, moja kochana; mój drogi, mój kochany*⟩: Przyjdź jutro o tej porze, przyjdź, moje serce. *Krasz. Poeta 100.* **18.** Boleść, burza, spokój serca a. w sercu. **19.** Dobroć, prostota serca; w dobroci (z dobroci), w prostocie serca (uczynić co, (po)myśleć o czym). **20.** Głos, poryw(y), potrzeba serca ⟨*o uczuciu*⟩: Zawsze twe imię wracało przeklęte i zamrażało żywsze serc porywy krzykiem zwątpienia i bojaźni mściwej. *Asnyk Wyb. 207.* **21.** Tajemnica serca. **22.** Znawca serc ludzkich; zdobywca serc niewieścich. **23.** Bliski, drogi, miły sercu: Nie mam ani jednej istoty ludzkiej bliskiej sercu. *Żer. Godź. 53.* Stracić drogie sercu istoty. Bo Wojski ma na jutro biesiadę wyprawić [...] godną miłych sercom polskim gości. *Mick. Tad. 306.* **24.** Rozdzierający s. (płacz, krzyk). **25.** Całym sercem, duszą i sercem (należeć do czego, oddać się

czemu, zająć się czym, pokochać kogo, co; przylgnąć do kogo, do czego; zgadzać się z kim, z czym) ⟨*całkowicie; całą duszą*⟩: Ja do rady młoda, co Pan urządzisz, na to całym sercem zgoda! *Mick. Tad. 345.* Pan Janusz bowiem naprawdę duszą i sercem należał do partii pokojowej. *Sienk. Ogn. I, 263.* **26.** Czystym, szczerym sercem, z ręką na sercu; wdzięcznym sercem ⟨*szczerze, szczerością, ze szczerością; wdzięcznie, z wdzięcznością*⟩: Szło zawsze o to, by ująć sobie gości sercem szczerym i niewymuszoną prostotą. *Nałk. Z. Gran. 9.* Przyznać się do czego, wyznać co z ręką na sercu. Nim podziękujemy wdzięcznym sercem za gościnę, mam ja tu ważną sprawę, o której bym chciał [...] pomówić. *Sienk. Ogn. I, 45.* **27.** Do głębi serca (wzruszyć (się); wzruszony); do gruntu serca (poczciwy, uczciwy). **28.** Od serca (przemówić do kogo, powiedzieć co komu; pisać; rozmówić się z kim) ⟨*serdecznie*⟩. **29.** Przyjaciel od serca ⟨*serdeczny*⟩. **30.** Po sercu ⟨*zgodnie z pragnieniami serca*⟩: Bóg ci dał żonę po sercu. *Sienk. SPP.* **31.** Spod serca (przysłać co); wyjąć co (jakby) spod serca: Jakby spod serca wyjąłeś mi to, coś powiedział. *Zag. Chochl. 130.* Spod serca by wyjęła, byleby tylko synalkowi nie odmawiać. *SW.* **32.** W sercu, w głębi serca, w skrytości serca ⟨*w głębi duszy*⟩: Niech słowo „kocham" jeszcze raz z ust twych usłyszę, niech je w sercu wyryję, i w myśli zapiszę. *Mick. Tad. 226.* Słowicze wdzięki w mężczyzny głosie, a w sercu lisie zamiary. *Mick. Ball. 20.* W sercu jej budził się podziw, nawet — sympatia. *Prus Lalka II, 24.* Uradować się w sercu. Zadrżeć, żywić urazę do kogo w głębi serca. **33.** Z biciem serca (słuchać czego); z bólem serca (dowiedzieć się o czym, patrzeć na co, wyznać co); z rozpaczą, z żalem w sercu (pozostać, wyjść, wyjechać, zwrócić się do kogo itp.) ⟨*doznając bicia serca, bolejąc nad czym, rozpaczając itp.*⟩: Z rozpaczą w sercu wracał na spienionym koniu rycerz Niemiera. *Żer. Wiatr 117.* I z żalem w sercu zwrócił się do Nel chcąc rozproszyć i jej złudzenie. *Sienk. Pust. 113.* **34.** W sercu czego ⟨*w centrum*⟩: W sercu miasta, puszczy. **35.** Z (całego) serca, z głębi serca, z duszy z serca, ze szczerego serca, prosto z serca ⟨*szczerze, serdecznie; życzliwie; całkowicie, bez reszty; z życzliwości, z własnego uczuciowego popędu*⟩: Przyjął mię z wielką ludzkością i pewny byłem, iż z serca pochodziła. *Kras. SW.* Ja skarżyć nie mam prawa, przebaczam mu z serca. *Mick. Tad. 286.* Kochać, nienawidzić kogo, co; prosić o co, pragnąć czego, pomagać komu, czemu z serca, z całego serca; śmiać się z całego serca; oddać się czemu z serca, z całego serca. Poprawę z serca obiecał. *Skar. SW.* Z głębi serca dziękować za co. Rad bym temu z duszy z serca. Ze szczerego serca, prosto z serca mówić, przemawiać do kogo. **36.** Z dobrego; z ojcowskiego serca (co zrobić) ⟨*z dobroci; kierując się uczuciem ojcowskim*⟩. **37.** Z serca do serca (powiedzieć co) ⟨*zwracając się, odwołując się bezpośrednio do uczucia*⟩: Jakże uwielbiał cichą poufność rozmowy z nią o rzeczach niepowszednich i nieżyciowych, kiedy gwarzyła z serca do serca, o duszy swej i o duszy przyjaciela! *Żer. Przedw. 254.* **38.** Z sercem (przyjść, zwrócić się do kogo) ⟨*serdecznie, z uczuciem*⟩; człowiek z sercem ⟨*dobry, serdeczny, czuły*⟩. **39.** Z bijącym sercem ⟨*zaniepokojony, onieśmielony; niespokojnie itp.*⟩: Oczekiwać na kogo a. na co z bijącym sercem. **40.** Z ciężkim sercem (zgodzić się na co); ze ściśniętym, z rozdartym sercem (wyjechać) ⟨*z uczuciem smutku; rozpaczy*⟩. **41.** Z drżącym sercem (oczekiwać na co, robić co) ⟨*ze wzruszeniem; z obawą*⟩. **42.** Z lekkim sercem (wyzbyć się czego, opuścić kogo, co; zdradzić kogo) ⟨*bez przejęcia, bez zastanowienia, bez skrupułów, wyrzutów sumienia*⟩. **43.** Z nieustraszonym sercem (bronić czego, robić co) ⟨*odważnie*⟩: Żołnierze stali na murach z nieustraszonym sercem, w dymie, ogniu, wśród ulewy pocisków, i odpowiadali z zawziętością na ogień nieprzyjacielski. *Sienk. Pot. III, 303.* **44.** Z otwartym sercem (zwracać się do kogo, przyjmować kogo) ⟨*szczerze*⟩. **45.** Brać, wziąć sobie co (np. słowa czyje) do serca ⟨*przejąć się czym mocno*⟩: A więc mnie zawierzcie i waszej rejterady do serca nie bierzcie. *Mick. Tad. 152.* Mały opiekun, który wziął bardzo do serca przestrogi obu ojców, nie chciał narażać dziewczynki na zmęczenie. *Sienk. Pust. 49.* **46.** Budzić, rozniecać, rozpalać, wzniecać co (uczucie) w sercu (czyim) ⟨*wywoływać, pobudzać w kim (jakieś) uczucie*⟩: Budził w sercu uczucie anielskie. *Żer. Wiatr 67.* Zaiste! nic tak uczuć w sercu nie rozpala, jako kiedy się serce od serca oddala! *Mick. Tad. 280.* **47.** Być sercem czego; być komu, czemu sercem ⟨*być głównym inicjatorem, punktem centralnym czego*⟩: Poemat o matce, która jest sercem i mózgiem tego dziwnego tworu [...] oto charakter książki Duhamela. *Rocz. Lit. 1937, s. 147.* Przez niego ten kraj żył, rozwijał się i kwitnął. On był mu duszą i sercem. *Sienk. Ogn. I, 220.* **48.** Być, żyć sercem z kim a. gdzie (np. w kraju), przy kim ⟨*podzielać czyje uczucia; darzyć kogo, co swym uczuciem*⟩: Sercem i duszą jestem przy Halinie. *Brodz. Wyb. 133.* **49.** Być panem (panią) swego serca, władać (swym) sercem ⟨*panować nad (swym) uczuciem*⟩: Nie ma nieszczęśliwszej kobiety nad tę, która nie jest panią swego serca. *Krasz. Seraf. 28.* Jak szkaradnie odmieniać smak i serce — lecz któż sercem władnie? *Mick. Tad. 149.* **50.** Chwytać kogo za serce, trafiać komu do serca ⟨*pozyskiwać kogo; zdobywać; zyskiwać czyje uczucie; przemawiać do czyjego uczucia; podobać się, pozyskać czyją sympatię*⟩: Coraz więcej za serce mnie chwyta. *Fredro A. Śluby 35.* Wymowa lubionego powszechnie Jankiela trafiała do serc. *Mick. Tad. 203.* **51.** Coś (jakieś uczucie) chwyta kogo za s., szarpie, zalewa, żżera czyje s. ⟨*ktoś doznaje jakiegoś uczucia*⟩: Wówczas taki żal chwytał go za serce, że chciało mu się gryźć własne palce. *Sienk. Pust. 294.* Kochałbym cię [...] gdyby nie to, że serce żżera złość, tęsknota i rzewność. *Bron. W. Drzewo 51.* **52.** Ciąży coś komu na sercu, ugniata s. ⟨*coś trapi kogo*⟩: Jakaś myśl widocznie ciążyła mu na sercu. *Sztyrm. Pow. I, 368.* **53.** *żart.* Czynić spustoszenia w sercach niewieścich ⟨*mieć powodzenie u kobiet*⟩: Po dziesięciu latach pożycia jednak rozwiódł się z nią z przyczyny pana Brońca, młodego wówczas i urodziwego, choć zrujnowanego Litwina, głośnego za czasów pruskich ze spustoszeń czynionych w sercach niewieścich. *Sokoł. A. Dzieje II, 230.* **54.** Czytać w czyim sercu ⟨*widzieć, znać czyje uczucie*⟩: Czytasz w mym sercu, myślisz razem ze mną. *Fredro A. Śluby 50.* **55.** Dać, oddać, ofiarować, poświęcić komu s. ⟨*(ob)darzyć kogo uczuciem, (po)kochać kogo*⟩: Ta, której serce daję, żądała mej ręki. *Mick. Son. 179.* Pan Wołody-

jowski kochał się naprzód w starszej Annie, ale gdy tę zaswatano, przebolał i w cichości ofiarował serce Barbarze. *Sienk. Ogn. I, 227.* Myślał nawet, że może by warto poświęcić serce i resztę dni żywota takiej dzikiej dziewicy górskiej. *Sienk. Leg. 200.* **56.** Dod(aw)ać komu serca ⟨*otuchy, daw. odwagi*⟩: I dodał wojsku serca i otuchy. *Pol Moh. 32.* **57.** Coś idzie, poszło po sercu komu ⟨*coś odpowiada czyim życzeniom*⟩: Szlachcicowi poszły po sercu te słowa. *Sienk. Ogn. I, 180.* **58.** Iść, pójść za głosem, za popędem serca; kierować się, rządzić się sercem; pytać, radzić się serca ⟨*(po)kierować się uczuciem*⟩: Ale małżeństwo, Zosiu, jest rzecz wielkiej wagi, radź się serca własnego, niczyjej powagi tu nie słuchaj. *Mick. Tad. 317.* **59.** Komuś jest, robi się, zrobiło się jakoś (np. ciężko, lekko, przyjemnie, markotno, słodko, smutno, tęskno, wesoło) na sercu ⟨*ktoś czuje się, poczuł się przygnębiony, radosny, smutny; doznaje, doznał uczucia nieprzyjemnego, przyjemnego; ogarnia go tęsknota itp.*⟩: Na sercu mi markotno, w oczach migotliwo od łez. *Tuwim Wiersze 112.* **60.** Kłaść co komu na s., na sercu ⟨*polecać gorąco, zobowiązywać kogo do czego*⟩: To, co z oczu zeszło, kłaść sobie na sercu i na myśli możem. *Skar. SW.* **61.** Królować, panować w czyim sercu ⟨*owładnąć kim (czyim uczuciem), być kochanym*⟩: Nie wiedziałem i nie domyślałem się, że w jej sercu panuje kto inny. *Sienk. Leg. 60.* **62.** Krwawić, zakrwawić komu s.; ugodzić kogo w (samo) s.; wrazić komu nóż w s. ⟨*sprawiać komu przykrość, powodować czyje cierpienie; dotknąć kogo w jego uczuciach, dotknąć go boleśnie*⟩: Ten płacz krwawił mi serce. *Niedź. Grzech 53.* **63.** Kryje się, tai się co (np. sympatia, niechęć) na dnie czyjego serca ⟨*ktoś doznaje jakichś uczuć (np. sympatii, niechęci), nie uświadamiając sobie ich wyraźnie*⟩. **64.** Leży coś komu na sercu ⟨*ktoś czymś bardzo się przejmuje, o coś się serdecznie troszczy; komuś zależy na czym*⟩: Nim słowo zamieniono, już sobie wzrokiem z obu stron wszystko niemal powiedziano, co na sercu leżało. *Krasz. Baśń 187.* Wychowanie syna po swojej myśli leżało mu przede wszystkim na sercu. *Kaczk. Pam. 65.* **65.** Mieć s. ⟨*być wrażliwym, czułym, litościwym, powodować się uczuciem; być zdolnym do uczuć*⟩: Miej serce i patrzaj w serce! *Mick. Ball. 11.* A już by serca nie miała, żeby też o matce nie pomyślała nigdy. *Słow. Ballad. 115.* **66.** Mieć s. na dłoni ⟨*być szczerym, otwartym, serdecznym*⟩. **67.** Mieć jakieś (np. dobre, czułe, miękkie, twarde, złe, złote) s. ⟨*być np. dobrym, czułym, nielitościwym, złym; być skłonnym do dobrego, do czułości itp.*⟩: Matka serce ma dla mnie twarde. *Wędr. 29, 1901, s. 563.* W gruncie rzeczy ma złote serce i do pana przywiązała się jak do brata. *Reym. Now. V, 175.* **68.** Mieć s. pełne czego ⟨*doznawać jakichś uczuć*⟩: Mieć serce pełne niepokoju, złych przeczuć. **69.** Mieć s. zajęte czym ⟨*być zaangażowanym, zaabsorbowanym uczuciowo*⟩: Ten półuchem słuchał, mając umysł i serce czym innym zajęte. *Sienk. Ogn. I, 50.* **70.** Mieć s. (co zrobić a. do zrobienia czego) ⟨*mieć odwagę, ważyć się na co; mieć sumienie*⟩: Czy miałabyś serce opuścić ją samą, gdy na twojej głowie stoi cały ten [jej] dom i gospodarstwo? *Żer. Rzeka 176.* Nie miała serca pozbawić matki resztki złudzeń. *Ward. Wyłom 82.* Trudno mieć serce do zabicia biednej przepióreczki, co przemknie przez miedzę wołając żniwiarzy. *Pług Zagon I, 74.* **71.** Mieć czyje s. ⟨*być kochanym*⟩. **72.** Mieć s. do kogo (czego), dla kogo (czego), *przestarz.* ku komu (czemu): a) ⟨*kochać, lubić kogo (co)*⟩: Na tamtych synów był wiecznie obrażony i nie miał do nich serca. *Dąbr. M. Noce II, 145*; b) mieć s. dla kogo ⟨*mieć litość*⟩: Okrutnik był i dla nikogo serca nie miał. *Krasz. Baśń 99*; c) mieć s. do czego ⟨*mieć zapał, chęć do czego*⟩: Polski olbrzym nie umie się boksować, a poza tym nie ma serca do walki mimo dobrych warunków fizycznych. *Życie Warsz. 135, 1950.* **73.** Mieć co na sercu ⟨*być nurtowanym przez co, trapić się, przejmować się żywo czym*⟩: Wygarnęli ludzie, co mieli na sercu. *Dz. Pol. 270, 1954.* Szczery jestem, jak wiesz i co tylko mam na sercu, natychmiast wypowiedzieć muszę. *Wol. Bakał. 45.* **74.** Mieć, nosić, żywić co w sercu (niechęć, urazę, wdzięczność, zemstę itp.) ⟨*doznawać jakiegoś uczucia (np. niechęci itp.)*⟩: Białogłowy... przywiązanie żywiły w sercu do swej ojczyzny. *Rol. SW.* Tak to za gościnę płacisz, taką to wdzięczność w sercu żywisz? *Sienk. Ogn. I, 46.* **75.** Mieć ból, ranę w sercu ⟨*doznawać przykrych uczuć, cierpieć, męczyć się*⟩: Ból w sercu, w licach bladość, ogień miałem w oku. *Mick. Wiersze 93.* **76.** Mieć, nie mieć Boga w sercu ⟨*mieć skrupuły, litość; nie mieć skrupułów, litości*⟩: Miałaś ty Boga w sercu [...] takiemu pijakowi [...] obiecać Basię? *Korz. J. Majst. 435.* **77.** Coś (jakieś uczucie) napełnia (komu) s.; nurtuje, ogarnia, opanowuje, przepełnia, trawi, zalewa czyje s.; panuje, rodzi się, wzbiera, zapanowało w czyim sercu: a) ⟨*ktoś doznaje jakiegoś uczucia*⟩: Radość napełniła serca. *Żer. Wiatr 278.* Obawa nurtowała jej serce. - Wobec takiego świadectwa, żałość i konsternacja ogarnęły wszystkie serca. *Sienk. Ogn. I, 35.* I znów wielka tkliwość opanowała mu serce. *Sienk. Pust. 93.* W sercu rodziła się tęsknota, zapał i nieugięta jak stal odwaga. *Sienk. Pust. 353.* Trwoga zapanowała we wszystkich sercach ⟨*wszyscy zatrwożyli się*⟩; b) coś napełnia, napawa, przepełnia komu s. — czym (dumą, goryczą, radością, wesołością, żalem itp.) ⟨*coś powoduje, wywołuje w kim jakieś uczucie*⟩: Słońce, cudna pogoda i woń zbliżającej się wiosny napawały wesołością serca. *Sienk. Ogn. I, 23.* Spostrzegł natomiast co innego, co napełniło mu młode, dobre serce współczuciem. *Sienk. Leg. 216.* **78.** Odmienić s.; odwrócić s. od kogo, wykreślić, wyrugować kogo, co z serca ⟨*przestać kogo kochać; przestać kogo darzyć uczuciem*⟩: Czy mnie kochasz, czyś dotąd serca nie odmienił. *Mick. Tad. 343.* Bernat postanowił wykreślić Teresę z pamięci i z serca. *Meis. Wraki 133.* Pierwsza, choćby z twoim przeproszeniem, dziecinna miłość puści czasem tęgie korzenie i gdy przyjdzie ją wyrwać z serca, to boli. *Sienk. Leg. 19.* **79.** Odkryć, otworzyć komu a. przed kim swoje s. ⟨*zwierzyć się z uczuć; wyjawić swoje uczucia, kłopoty, zmartwienia, przeżycia; wyjawić swoją miłość*⟩. **80.** Okazywać komu s. a. dużo (wiele) serca ⟨*okazywać wiele życzliwości; miłości*⟩. **81.** Pociągać, pociągnąć, podbić czyje s.; (z)jednać komu (sobie) serca czyje; (po)zyskać czyje s.; ująć sobie czyje s. (czym), ująć kogo za s. ⟨*budzić, pozyskać sympatię, miłość czyją*⟩: Słowa te zjednały mu jeszcze bardziej serca dzieci. *Sienk. Pust. 218.* Przedstawiał co bliższym towarzyszom pana Longina Podbipiętę, który jako człek

słodki, od razu pozyskał serca. *Sienk. Ogn. I, 51.* **82.** Pogłaskać kogo po sercu ⟨*sprawić zadowolenie czyjejś miłości własnej*⟩. **83.** Pokochać kogo jakimś (np. braterskim) sercem, wybrać kogo sercem ⟨*(jakimś) uczuciem*⟩: Samotny mizantrop pokochał go głęboko, sercem nie tylko braterskim, ale rodzicielskim. *Sienk. Leg. 125.* Kto wie, gdzie jest ten, którego sercem wybrała? *Sienk. Ogn. I, 178.* **84.** Poruszyć (w kim) s. a. głębie serca, przejmować s. (głębokim) wzruszeniem ⟨*wzruszyć(-ać) kogo (do głębi)*⟩: Tylko co z serca idzie, to serce poruszy. *Brodz. Wyb. 78.* Gdy uśmiech ten [u dziecka] głębie jej serca poruszy. *Sow. L. Wyb. 141.* Wołały na nią wówczas przedziwne głosy muzyczne, prowadziły ją na niedosięgłe wyżyny i tam gdzieś, na wysokościach przejmowały serce głębokim wzruszeniem. *Żer. Przedw. 209.* **85.** Przejąć, przejmować s. dreszczem rozkoszy ⟨*sprawi(a)ć rozkosz*⟩: Widok [...] na nowo dreszczem rozkoszy serce przejął. *Żer. Wiatr 253.* **86.** Przemawiać komu do serca ⟨*odwoływać się do czyjego uczucia*⟩. **87.** Coś przemawia komu do serca ⟨*odpowiada jego uczuciom, znajduje oddźwięk w jego uczuciach*⟩. **88.** Przycisnąć, przygarnąć, (przy)tulić kogo do serca ⟨*uścisnąć, ściskać kogo serdecznie*⟩: W końcu objął Marka ramionami i przycisnąwszy go do serca, mówił przerywanym głosem. *Sienk. Leg. 126.* Pan Rawlison słuchając tego szczebiotania z trudnością hamował łzy — i tylko co chwila tulił do serca swą dziewczynkę. *Sienk. Pust. 454.* **89.** Przeszyć komu s. bólem, boleścią a. boleśnie; (z)ranić komu s. ⟨*zadać cierpienie, sprawić ból*⟩: [Podkomorzy] umilknął wesół myśląc, że Hrabię ucieszył; nie wiedział, jak boleśnie serce jego przeszył. *Mick. Tad. 155.* **90.** Przypaść komu do serca ⟨*bardzo się komu podobać; zdobyć czyją sympatię*⟩: Dowcipny, wesoły, z pamięcią lokalną — od razu przypadł mi do serca. *Żer. Dzien. I, 45.* Panna była wytworna i rzeczywiście urodziwa, więc na wiejskim bezrybiu przypadła mu istotnie do serca. *Sienk. Leg. 41.* **91.** Rozpalać s. czym ⟨*budzić w kim uczucie czego*⟩: Lecz biada temu [...] kto serca bliźnich żądzą rozpala. *Sow. L. Wyb. 54.* **92.** Coś ściska, toczy komu s. (czym); coś targa czyim sercem; tkwi, utkwiło w czyim sercu ⟨*ktoś przeżywa jakieś uczucie, doznaje silnych (zwykle przykrych) uczuć*⟩: Ból ścisnął serce namiestnika. *Sienk. Ogn. I, 125.* Tłumem cisną się myśli, które smutkiem i trwogą serce ściskają. *Tremb. Listy II, 20.* Smutek serce mi toczy. *Rom. Poezje IV, 74.* Sercem jej targnął żal. *Krzyw. I. Bunt 44.* Te wyrazy tak proste i smętne ostrzem noża utkwiły w mym sercu. *Asnyk Wyb. 27.* **93.** Tracić, stracić s.; upaść na sercu: a) ⟨*tracić odwagę, animusz*⟩: Szarak, co nieraz bywał w kłopotach i trwogach, nie tracąc serca, póki czuł się rączy, teraz podupadł na nogach. *Mick. Wiersze 344.* Stracić serce do walki; b) tracić, stracić s. dla kogo a. do kogo, do czego ⟨*tracić sympatię do kogo, przestać go lubić, kochać; tracić chęć do zajmowania się czym*⟩: Czasem zdawało mi się, że ona mnie jeszcze lubi, ale ja straciłem do niej serce. *Prom. Opow. 58.* **94.** Uczuć co w sercu ⟨*doznać jakiego uczucia*⟩: Ujrzał Wojskiego, uczuł w sercu trwogę. *Mick. Tad. 160.* **95.** Ukry(wa)ć co (np. miłość) na dnie serca ⟨*nie wyjawiać swych uczuć*⟩. **96.** Ulżyć (swojemu) sercu (przez wyznanie, łzy, wybuch gniewu itp.) ⟨*dać folgę uczuciu (wyznając co, płacząc, wybuchając gniewem itp.)*⟩: Ulżyły Tadeusza sercu te wyznania. *Mick. Tad. 61.* **97.** Utracić czyje s. ⟨*utracić czyją sympatię; przestać być kochanym*⟩. **98.** Walczyć o czyje s. ⟨*starać się pozyskać czyją sympatię, czyje uczucie*⟩. **99.** Walczyć z własnym sercem ⟨*przezwyciężać, tłumić własne uczucie*⟩: Okrutne fatum każe człowiekowi wciąż walczyć z własnym sercem. *Sienk. Leg. 84.* **100.** Walczyć bez serca ⟨*bez animuszu*⟩: Walczył bez serca i bez woli zwycięstwa. *Exp. 86, 1950.* **101.** Wkładać w co s. a. dużo (wiele) serca ⟨*oddawać się czemu z serdecznym zapałem; wykonywać co z przejęciem, z oddaniem*⟩. **102.** Wl(ew)ać (komu) otuchę w s. ⟨*dod(aw)ać komu otuchy*⟩: Skrzetuski próbował wlać mu otuchę w serce. *Sienk. Ogn. I, 54.* **103.** Wstępuje co (np. otucha, nadzieja, ufność) do serca; w czyje s. ⟨*ktoś nabiera otuchy, ufności, odzyskuje nadzieję*⟩: Jak tylko świtać zaczęło, już mi otucha wstąpiła do serca. *Jun. Bracia 299.* W serce Stasia wstąpiła nadzieja. *Sienk. Pust. 78.* **104.** Wszczepić, zaszczepić co (nauki, przekonanie) w czyje s.; zasiać co (grozę, niewiarę itp.) w czyich sercach. **105.** Ktoś zabrał, coś zabrało komu s. ⟨*ktoś wzbudził w kim uczucie do siebie, coś spowodowało czyjeś uczucie*⟩: Poznałem druhnę, której wdzięk uroczy zabrał mi serce i zniewolił oczy. *Brodz. Wyb. 132.* **106.** Zapaść komu głęboko w s. ⟨*wzbudzić czyje zainteresowanie, sympatię, uczucie*⟩: Przez kilka dni ciągle jeszcze rozmyślał o pannie Aleksandrze i poznał, że mu głęboko w serce zapadła. *Sienk. Pot. I, 126.* **107.** Zdjąć, zrzucić pychę z serca ⟨*upokorzyć się*⟩. **108.** Zdobyć czyje s. ⟨*pozyskać czyją sympatię, uczucie*⟩. **109.** Złamać komu s. ⟨*zawieść kogo w uczuciach, unieszczęśliwić kogo*⟩. **110.** Zwrócić s. ku komu, czemu ⟨*uczucia*⟩: Ku małżonce również jak ku ojczyźnie zwrócone serce i myśli jego. *Kremer Listy II, 67.* **111.** s. czyje bije, uderza, wali, *żart.* pika; drży, zadrżało ⟨*o czyich doznaniach, uczuciach*⟩: Silnie a potężnie biło wielkie serce tego człowieka. *Kremer Listy II, 58.* Konflikt wewnętrzny będzie zawsze ten sam, czy serce bije pod zbroją, czy pod kamizelką. *Matusz. I. Swoi 65.* W każdym serce pika z wesela. *Lem. Bajki 35.* Na te słowa serce uderzyło radośnie w piersiach pana Skrzetuskiego. *Sienk. Ogn. I, 112.* Słyszała jak Tadeusz po prostu i śmiało opowiedział swą miłość, serce w niej zadrżało. *Mick. Tad. 279.* **112.** s. bije czym ⟨*ktoś odczuwa co, doznaje jakiegoś uczucia*⟩: Serca biły współczuciem. *Reym. Chł. II, 404.* Serce chłopca zabiło nadzieją. *Rudn. H. Spart. 239.* **113.** s. bije, biło jak rozkołysany dzwon a. jak dzwon na trwogę; s. bije, wali młotem, jak młotem. **114.** s. czyje bije dla kogo ⟨*ktoś darzy kogo uczuciem*⟩. **115.** s. bić przestało ⟨*człowiek umarł*⟩. *SW.* **116.** s. boli kogo, s. czyje cierpi ⟨*ktoś cierpi nad czym a. z powodu czego*⟩: Serce bolało go na widok poniewierki ludu. *Bojko Dusze 52.* Ach! może serce twoje, co cierpiało tyle, może, boję się wyrzec, pustoszą zgryzoty? *Mick. Son. 172.* **117.** s. się burzy w kim ⟨*ktoś buntuje się przeciw czemu, oburza się na co*⟩: Burzyło się w nim serce i rosła zawziętość. *Sienk. Pust. 104.* **118.** s. ciągnie kogo do kogo, do czego ⟨*ktoś odczuwa pociąg do kogo, do czego*⟩. **119.** s. cierpi, kona (z żalu), kraje się komu, krwawi się, łamie się w kim, łka, omdlewa, pęka (z bólu, z żalu), płacze, rozdziera się (komu), rwie się w kawały, skowyczy

(z bólu), ściska się (z żalu a. żalem), tłucze się w piersiach, wzbiera (goryczą, dumą, miłością, wdzięcznością), wre, zawrzało (gniewem, oburzeniem) ⟨*ktoś doznaje silnych uczuć, wrażeń; bardzo cierpi; wybucha jakimś uczuciem, przeżywa jakieś uczucie*⟩: Westchnienia me, westchnienia, popłyńcie tam gdzie ona [...] Powiedzcie jej, powiedzcie, że serce z żalu kona. *Tuwim Wiersze 249*. Szlochała, aż się serce krajało. *L*. Musiałby częstokroć się usty śmiać, kiedy by serce płakało. *Górn. SW*. Kiedy pomyślał o tych wszystkich drogich sercu głowach, które utracił, skowyczało w nim jeszcze teraz z bólu stare serce. *Sienk. SW*. Na tę myśl serce chłopca zawrzało oburzeniem, goryczą i gniewem. *Sienk. Leg. 164*. **120.** s. czyje czuje ⟨*ktoś odczuwa, wyczuwa co*⟩: Czuło to serce moje. *Troc SW*. **121.** s. dyktuje co komu ⟨*ktoś kieruje się uczuciem*⟩; co s. dyktuje ⟨*kierując się uczuciem*⟩: Pisałem, co serce dyktowało, a gdzie serce mówi, tam logika milczy. *Małysz. Listy 245*. **122.** s. czyje lgnie do kogo, do czego ⟨*ktoś przywiązuje się do kogo, do czego*⟩: Serce młodego chłopca lgnęło do tej całej rodziny. *Jun. Wod. 56/57*. **123.** s. mięknie (jak wosk), taje, topnieje (komu a. w kim) ⟨*gniew, uraza, niechęć mija; ktoś roztkliwia się, wzrusza się*⟩: A pannie Jadzi z bufetu serce z wzruszenia aż mięknie. *Tuwim Wiersze 195*. Serce zmiękło w nim jak wosk, gdy czuł jej rękę na swojej. *Sienk. Ogn. I, 41*. Mościa panno! — odpowiedział namiestnik, a czuł, że serce mu taje, jak śnieg na wiosnę. *Sienk. Ogn. I, 29*. Ach, Włoszki! pod ich oczyma topnieją serca nie tylko naszych żołnierzy i oficerów, ale nawet i jenerałów. *Sienk. Leg. 137*. **124.** s. marzy, śni o czym ⟨*ktoś gorąco pragnie czego*⟩: O takim szczęściu serce moje marzy. *Słow. Poem. I, 15*. Wszystko, o czym serce śniło, wszystko, o czym nawet nie śni, odbijało się w jej oczach i płynęło w słodkiej pieśni. *Asnyk Wyb. 100*. **125.** s. się komu odmienia ⟨*ktoś przestaje kogo kochać*⟩: Odmieniło się serce temu dziecku, tak ją kiedyś uwielbiającemu. *Nałk. Z. Gran. 77*. **126.** s. czyje otwiera się dla kogo (rzadziej: ku komu) ⟨*ktoś uczuwa dla kogo życzliwość*⟩. **127.** s. komu powiada, s. przeczuwa ⟨*ktoś przeczuwa co*⟩: Kiedy pomyślisz, co się we mnie działo i co me serce nadal przeczuwało, jeśli nie płaczesz, któż ci łzy wyciśnie? *Mick. Wiersze 208*. **128.** s. czyje rwie się, tęskni, wyrywa się do kogo, do czego ⟨*ktoś pragnie kogo, czego*⟩. **129.** s. rośnie (komu na widok czego), raduje się, rozpływa się nad kim, nad czym; z czego (z radości); w kim; skacze (z radości), wyskakuje komu z piersi ⟨*ktoś doznaje silnego wzruszenia, cieszy się czym*⟩: Teraz grzmi oręż, a nam starym serca rosną. *Mick. Tad. 24*. Raduje się serce, raduje się dusza, kiedy nasza wiara na wojenkę rusza ⟨*słowa piosenki żołn.*⟩. Tak się w nim serce rozpływa, jak gdy tajemnie rękę młodzieńca ściśnie kochanka wstydliwa. *Mick. Ball. 23*. Chłopakowi z radości o mało serce nie wyskoczyło. *Sewer Biedr. 151*. **130.** s. czyje śpi ⟨*ktoś jeszcze nie jest zaangażowany uczuciowo, jeszcze się nie kocha*⟩. **131.** s. czyje upada a. ktoś upada na sercu ⟨*ktoś rezygnuje, traci odwagę, doznaje uczucia strachu, załamuje się*⟩: Upadło im zatym serce tak, że tył podali. *Warg. Cez. 223. L*. **132.** s. zamiera komu (w piersi) (na widok czego), s. zamiera w kim (z trwogi, ze zgrozy) ⟨*ktoś doznaje silnego wrażenia; uczucia (trwogi, grozy itp.)*⟩: Serce mi zamarło, gdy zdałem sobie sprawę, że to jest rzadki okaz ibisa. *Grąb. Podróże III, 134*. Aż bał się myśleć o tym, bo mu serce zamierało ze zgrozy niewytłumaczonej. *Reym. Chłopi I, 230*. **133.** Czego s. pełne jest, o tym język rad mówi. *Skar. SW*.

przysł. **134.** Co na sercu (w sercu), to (i) na języku. **135.** Co na sercu u trzeźwego, to na języku u pijanego. **136.** Serce nie sługa (nie wie, co to pany). **137.** Kto w serce ubogi, na ucieczkę ma nogi ⟨*tchórz zawsze skory do ucieczki*⟩.

sercowy 1. Atak, niepokój s. ⟨*wywołany chorobą serca*⟩. **2.** Choroba s-a ⟨*choroba serca*⟩: Zapaść na chorobę sercową. **3.** Mięsień s.: zapalenie mięśnia sercowego. **4.** Podboje, pokusy, przejścia, sprawy, uniesienia, troski s-e; zawód s. ⟨*uczuciowe(-y), miłosne(-y)*⟩. **5.** *pot.* Być sercowym: a) ⟨*być chorym na serce*⟩: Lubię świeże powietrze, bo sercowy jestem, dlatego okna mam w nocy otwarte. *Wiech Śmiej I, 263*; b) ⟨*być uczuciowym*⟩: Nie chadzał nigdy śladem samolubstwa i był bardzo sercowy. *Miron Poezje 42*.

serdeczność 1. Ciepła, niecodzienna, niewymowna, niezwykła, ostentacyjna, pijacka, protekcjonalna, urzędowa, wielka, wylewna s. **2.** s. uścisku; rodzinnego domu; s. w obejściu. **3.** Przypływ serdeczności ⟨*serdecznych uczuć*⟩: W przypływie serdeczności uściskał go. **4.** Wymiana serdeczności, list pełen serdeczności ⟨*serdecznych słów, zwrotów*⟩. **5.** Z serdecznością (odnieść się do kogo, przyjąć, ściskać, żegnać kogo itp.) ⟨*serdecznie*⟩. **6.** Darzyć kogo serdecznością. **7.** Okazać (komu), znajdować (u kogo) s. **8.** Przesyłać komu (wiele, mnóstwo) s-i ⟨*serdecznych wyrazów, pozdrowień*⟩. **9.** Silić się, wysilać się na s.

serdeczny 1. s. ból, s-a boleść, męka: a) ⟨*wielki(-a), silny(-a)*⟩; b) ⟨*miłosny(-a)*⟩: Młodzieniec cierpi; w tej męce serdecznej z wyrostka stał się mężczyzną. *Boy Flirt I, 124*. **2.** Krew s-a ⟨*symbol najwyższego poświęcenia*⟩: Oddać ci wszystko: [...] trwonić dla ciebie swą młodość namiętną, znaczyć ci drogę — krwią serdeczną z żył! *Tuwim Sokr. 8*. **3.** *daw.* dziś *poet.* s. morderca ⟨*Amor*⟩: Tknięty tą modłą serdeczny morderca przyrzekł grot złoty wyjąć mi z serca. *Kniaź. Wyb. 87*. **4.** s-a myśl ⟨*troskliwa*⟩. **5.** s. d l a k o g o, w s t o s u n k u d o k o g o, w z g l ę d e m k o g o ⟨*okazujący przyjazne, szczere uczucie*⟩: Był to człowiek serdeczny, dobroduszny, miękki i łagodny, jednym słowem dobry z kościami. *Skiba Poziom. 34*. Był jednak dobry i serdeczny dla dzieci. *Dąbr. M. Noce II, 21*.

przysł. **6.** Wśród serdecznych przyjaciół psy zająca zjadły. (*Kras. Bajki 37*.)

seria 1. Krótka, długa s. ⟨*wystrzałów*⟩: Posłać, puścić krótką, długą serię. Bić seriami; ostrzelać kogo, co (krótkimi) seriami. **2.** s. z karabinu maszynowego ⟨*szereg wystrzałów*⟩. **3.** Prawo serii ⟨*prawo seryjnego występowania zjawisk*⟩.

serio 1. Człowiek s. ⟨*poważny*⟩. **2.** Brać co (na) s. ⟨*poważnie*⟩: Nie spodziewałem się po tobie, żebyś lada drobnostkę chciał brać na serio. *Tyg. Ilustr. 181, 1863*. **3.** Brać się, wziąć się (na) s. do czego ⟨*poważnie, energicznie*⟩: Wziął się na serio do nauki.

4. Myśleć o czym, zająć się kim, czym, zastanawiać się nad czym; rozgniewać się s., na s. 5. Powiedzieć co pół żartem, pół s.

sesja ⟨*posiedzenie*⟩ 1. Uroczysta s. 2. s. egzaminacyjna (na wyższej uczelni). 3. s. nadzwyczajna, zwyczajna; s. naukowa, parlamentarna, plenarna (sejmu), publiczna, robocza, sądowa, sejmowa a. sejmu. 4. s. Rady Ministrów. 5. Obradować w ciągu sesji ⟨*o sejmie*⟩. 6. Odroczyć, zwołać, zamknąć sesję (sejmu). 7. *przestarz.* Złożyć sesję ⟨*odbyć posiedzenie*⟩. 8. Zorganizować sesję (naukową). 9. s. odbywa się; trwa; rozpoczęła, zakończyła obrady; zbiera się.

sezon ⟨*pora odpowiednia do czego*⟩ 1. s. letni, wiosenny, zimowy (w uzdrowisku, w miejscowości wczasowej). 2. s. martwy, ogórkowy ⟨*okres zastoju w pracy, w handlu, w życiu kulturalnym itp.*⟩: Przyznam się, że oddając recenzję do redakcji byłem trochę zażenowany. Ale że sezon był ogórkowy, zamieścili jakoś. *Prusz. Karabela 198.* 3. s. kąpielowy; s. koncertowy, muzyczny, operowy, teatralny. 4. s. produkcyjny. 5. s. sportowy (bokserski, kolarski, lekkoatletyczny). 6. s. owoców (truskawek, jabłek, melonów itp.). 7. Gwóźdź, wydarzenie sezonu ⟨*największa, najciekawsza atrakcja*⟩: Każda jego nowa sztuka [...] staje się „wydarzeniem sezonu". *Boy Flirt III, 188.* 8. Otworzyć, rozpocząć, zainaugurować s. (teatralny). 9. Wynająć letnisko (mieszkanie) na s. (letni) ⟨*na okres letni*⟩. 10. Wystawić sztukę w sezonie. 11. s. rozpoczyna się, trwa, jest w pełni, kończy się.

sędzia 1. Bezstronny, bezwzględny, drakoński, miłosierny, nieprzekupny, nieubłagany, niezależny, sprawiedliwy, surowy s., *praw.* s. apelacyjny, gminny, grodzki, przysięgły, śledczy; s. doraźny. 2. *praw.* s. polubowny, *daw.* kompromisarski ⟨*rozjemca*⟩. 3. s. konkursowy ⟨*rozstrzygający o pracach, dziełach sztuki nadesłanych na konkurs; członek sądu konkursowego*⟩. 4. *hist.* s. dominikalny, s. gardłowy, główny, graniczny, grodowy, kapturowy, marszałkowski, miejski, nadworny; trybunalski, ziemski. 5. *hist.* s. pokoju (s. grodzki). 6. *sport.* s. kontrolny, liniowy, punktowy, ringowy; s. neutralny ⟨*z innego kraju lub klubu niż zawodnicy*⟩. 7. Najwyższy s. ⟨*Bóg*⟩. 8. s. zawodowy ⟨*prawnik będący sędzią*⟩. 9. s. d l a k o g o: s. dla nieletnich. 10. *sport.* Gwizdek sędziego ⟨*znak na przerwanie lub zakończenie gry*⟩. 11. *praw.* Niezawisłość sędziów ⟨*niezależność od władzy prawodawczej i wykonawczej*⟩. 12. Stanowisko, urząd, wyrok sędziego. 13. Kwalifikacje na sędziego. 14. Być czyim, *rzad.* komu sędzią ⟨*sądzić kogo*⟩: Nie mów o winie ojca czy błędzie, bo syn mu sędzią i tak nie będzie. *Swin. Hurag. 168.* 15. Prosić, zapraszać kogo na sędziego (w konkursie, w sporcie). 16. Ob(ie)rać, wyb(ie)rać sędziów; obrać, wybrać kogo sędzią a. na sędziego. 17. Ustanowić, wyznaczyć sędziego, stanąć, stawać przed sędzią ⟨*być sądzonym, badanym*⟩: Pierwszy raz w życiu stawać będę przed sędzią śledczym. *Orzesz. Listy II/1, 34.* 18. s. ogłasza, wydaje wyrok; wyrokuje; prowadzi rozprawę, skazuje kogo. 19. *sport.* s. odgwizduje rzut, aut itp.; uznaje rzut, bramkę itp.

sęk 1. To s. (prawdziwy), w tym s. ⟨*w tym cała trudność*⟩: Otóż to sęk prawdziwy. Gotowa się uprzeć, że już tamtemu dała słowo. *Zal. K. Ślub 425.* W tym sęk, że koleje tu jeszcze nie dochodzą. *Pytl. Fund. 65.* 2. Jechał go (cię, ich itp.) s.! pal cię s.! ⟨*pal go (cię itp.) diabli; niech go (cię itp.) licho porwie*⟩: Byle kniaziównę oddał, jechał go sęk. *Sienk. Ogn. III, 146.* A jechał ją sęk, co ona zresztą mnie obchodzi! *Twórcz. 5, 1955, s. 16.* 3. Zadać komu sęka w głowę *p.* zabić klina w głowę: O toś mi waćpan sęka w głowę zadał! *Sienk. Ogn. I, 90.* 4. *przestarz.* s. się komu trafia ⟨*ktoś napotyka trudności*⟩: Teraz taki mu się sęk trafił [...], że aż mu nieraz rosa na łysinę wystąpiła od myślenia wielkiego. *Jun. Bracia 193.*

przysł. 5. Lepszy wróbel w ręku niż cietrzew na sęku.

sfałszować 1. s. kwit, dokument, podpis, tekst czego. 2. s. pieniądze (częściej ndk). 3. s. artykuły żywnościowe (częściej ndk). *p.* fałszować.

sfera ● 1. s. ⟨*środowisko*⟩: bogata, zamożna s. 2. (częściej w *lm*) s. arystokratyczna, burżuazyjna, drobnomieszczańska, ludowa, magnacka, mieszczańska, ziemiańska; s-y dworskie. 3. s-y dyplomatyczne, klerykalne, kulturalne, literackie, naukowe, poselskie, teatralne itp. 4. *przestarz.* dziś *iron.* gorsze, niższe; lepsze, wysokie, wyższe s-y ⟨*ludzie pochodzenia proletariackiego, wiejskiego: arystokratycznego*⟩. 5. s-y miarodajne, oficjalne, rządowe ⟨*koła rządzące*⟩. 6. s-y przemysłowe, robotnicze, rzemieślnicze, sportowe, urzędnicze, wojskowe. 7. *przestarz.* s. społeczna ⟨*grupa, klasa*⟩. 8. Szerokie s-y (społeczeństwa) ⟨*kręgi, koła*⟩. 9. *przestarz.* towarzyska s. ⟨*ludzie utrzymujący między sobą ożywione stosunki towarzyskie*⟩. 10. Człowiek (osoba) (z) pewnej, (z) jakiejś s. 11. Należeć do (pewnej, jakiej) sfery; działać, obracać się w (jakiej) sferze, w (jakich) sferach, pochodzić z (jakiej) sfery, z (jakich) sfer.

● 12. s. ⟨*dziedzina*⟩: s. działalności, interesów, współdziałania. 13. s. marzeń, uczuć, wyobraźni. 14. s. ogólników. 15. s. piękna, sztuki, poezji, dramatu; s. twórczości. 16. s. pojęć. 17. s. wpływów, zainteresowań; s. życia społecznego, politycznego, gospodarczego itp. 18. Rozszerzyć sferę swych wiadomości, zainteresowań. 19. Wchodzić w sferę czego ⟨*w zakres czego*⟩; żyć w sferze (np. marzeń, wyobraźni, sztuki itp.) ⟨*w dziedzinie, w świecie (np. marzeń itp.)*⟩. 20. Nie wychodzić poza sferę ogólników ⟨*mówić, wypowiadać ogólniki; nie podawać szczegółów, konkretnych danych, określać co ogólnikowo*⟩.

● 21. s. ⟨*obszar, strefa*⟩: s. przybiegunowa, przyrównikowa; s. roślinna a. roślinności; s. przyciągania Ziemi. 22. *astr.* s. niebieska ⟨*pozorna powierzchnia kulista o dowolnym promieniu, której środek znajduje się w oku obserwatora*⟩. 23. *daw.* s. niebieska; s. nieba, świata ⟨*kula, globus*⟩: Matematyczna sala zawiera w sobie wielką liczbę instrumentów, osobliwie sferę niebieską z Mekki sprowadzoną. *Staszic Dzien. I, 39.* 24. *poet. przen.* s. gwiaździsta, nadziemska; s. błękitu: Każe w sercu czcić zapały i miłości wieńce splatać, wierzyć w szczytne ideały, do nadziemskich sfer ulatać. *Kaspr. Lir. I, 13.*

sforsować 1. s. c o ⟨*w wojsku, w sporcie: pokonać przeszkody*⟩: s. rzekę, most; s. przełęcz górską,

szczyt górski. **2. s.** wejście (o tłumie, o publiczności) ⟨*wtargnąć siłą*⟩ *por.* forsować.

siać 1. s. równo, pod rząd, rzędem: Same sosenki i sosenki pod rząd siane, równe. *Tyg. Ilustr. 195, 1863.* **2. s.** c z y m: s. rękoma a. rękami; s. siewnikiem. **3. s.** c o, s. c z y m, *przen.* s. blaski ⟨*o ogniu, słońcu itp.: silnie świecić*⟩. **4. s.** dobro, radość, szczęście; s. grozę, nienawiść, niepokój, niezgodę (ziarno niezgody), panikę, postrach, spustoszenie, strach, śmierć, trwogę, zamęt ⟨*szerzyć, powodować*⟩: Przeznaczeniem jej jest budzić podziw i siać szczęście. *Nałk. Z. Mił. 9.* Prusy zaprzedał w obce ręce, w Mazowszu siał niezgodę między królem Stefanem a królową Anną. *Wiszn. Lit. VIII, 137.* **5. s.** kąkol ⟨*krzewić zło*⟩: [Wróg] sieje swój kąkol, truje swym jadem plugawym, odszczepieństwa od mowy swych przodków uczy. *Morc. Wyr. I, 50.* **6. s.** kule a. kulami ⟨*strzelać*⟩: Trzymali pod pachą automaty i siali kulami. *Żukr. Dni 83.* **7. s.** pieniądze, pieniędzmi, s. pieniędzmi w prawo i w lewo, na wszystkie strony ⟨*dużo wydawać, rozdawać; rozrzucać, trwonić pieniądze*⟩: Sieje pieniędzmi w prawo i w lewo, służba mu się nisko kłania, a w domu, gdyby nie ja, byłoby chłodno i głodno. *Krzyw. I. Bunt 86.* **8. s.** rutę, rutkę ⟨*być starą panną, nie wyjść za mąż*⟩: Przebieraj panna jak w ulęgałkach, a potem możesz na koszu usiąść i rutkę siać na starość. *Skarb. Starosta 32.* **9.** Deszcz sieje, sieje jak przez sito ⟨*pada gęsty, drobny deszcz, pada bez przerwy*⟩. **10.** Jak, jakby makiem siał, *daw.* jak mak siał ⟨*cicho, cisza itp.; bardzo cicho, całkowicie cicho*⟩: Była cisza, jak makiem siał. *Par. Zegar 27.* A tu szal jakby mak siał. *Belc. Kmita 126.*

przysł. **11.** Kto sieje na świętą Jadwigę, ten zbiera figę. **12.** Kto w czas sieje, to się śmieje; a kto sieje późno, to ma różno. **13.** Kto wiatr sieje, zbiera burzę. **14.** Nie siej głupich, sami schodzą! (głupich nie sieją, sami się rodzą).

siadać, siąść 1. s. okrakiem ⟨*obejmując co rozstawionymi nogami*⟩: s. okrakiem na krześle. **2. s.** wierzchem ⟨*na grzbiecie zwierzęcia*⟩. **3. s.** po turecku ⟨*skrzyżowawszy przed sobą nogi*⟩. **4. s.** w kucki ⟨*kucać*⟩. **5. s.** d o c z e g o: s. do auta, do dorożki, do łodzi, do pociągu, *rzad.* w c o: w auto, w dorożkę, w pociąg. **6. s.** do roboty ⟨*zabierać się do roboty, zaczynać pracować*⟩: Zjadłszy, co mu gospodyni dworku uwarzyła, przedrzemawszy się kwadrans, siadał do roboty. *Krasz. Opow. 108.* **7. s.** do fortepianu, pianina ⟨*aby grać*⟩: Znajduje w szufladzie męża nuty tej barkaroli [...] siada do fortepianu i przegrywa melodię. *Boy Flirt III, 4.* **8. s.** do stołu, do obiadu, śniadania, wieczerzy, herbaty, kawy ⟨*aby jeść*⟩; s. za stołem: Za stołem siadał i dziwniejsze od baśni historyje gadał. *Mick. Tad. 37.* **9. s.** do zielonego stolika, do kart, do bridża, wista ⟨*aby grać w karty*⟩: Wieczorkiem siadł gospodarz do zielonego stolika i przegrał do urzędnika [...] dziesięć reńskich. *Zachar. Jarema 11.* **10. s.** do wioseł ⟨*aby wiosłować*⟩. **11. s.** k o ł o k o g o, c z e g o; p r z y k i m, p r z y c z y m; u c z e g o (u stołu, u kolan, u wezgłowia). **12. s.** n a c o: s. na bryczkę, na platformę, na wóz; na statek, na okręt. **13. s.** n a c o, n a c z y m lub w c z y m ⟨*gdy się wymienia mebel*⟩: s. na ławę, na krzesło, na fotel itp.; na ławie, na krześle, na fotelu lub w fotelu, w ławce. **14. s.** na czyj kark (czyje karki), komu na kark (czyje karki) ⟨*gonić tuż za uciekającym(-ymi)*⟩: Uniesieni zwycięstwem żołnierze Opalińskiego nie poprzestali na tym triumfie, siedli na kark uciekającym i goniąc ich zaciekle, wpadli wraz z nimi do łańcuckiego zamku. *Łoz. Wł. Praw. II, 352.* **15.** *łow.* s. lisowi na kitę ⟨*o psie gończym: gonić tuż, tuż*⟩. **16. s.** na konia, *książk.* na koń ⟨*dosiadać konia*⟩: W zupełnym uzbrojeniu siadał na koń [...] ujął za wodze rumaka. *Sztyrm. Katalept. I, 251.* **17. s.** na tylnych łapach, na ogonie ⟨*o niektórych zwierzętach, np. o psie, zającu, lwie, tygrysie, kocie, małpie itp.*⟩. **18. s.** na zadzie ⟨*o koniu*⟩. **19. s.** na cenzurowanym ⟨*w grze towarzyskiej być osobą centralną, dokoła której skupia się gra*⟩; *przen.* ⟨*decydować się na prowokowanie ludzi do obmowy, plotek*⟩. **20. s.** na czatach ⟨*czatować*⟩. **21. s.** (zwykle dk) na koszu ⟨*dostać odmowę na propozycję małżeństwa*⟩: Kiedyż to nastąpi? [...] Jak się z nią ożenię, [...] albo inaczej: jak na koszu siędę. *Fredro A. Śluby 9.* **22.** *pot.* s. na linii ⟨*włączyć się do połączenia telefonicznego, zająć rozmową linię telefoniczną*⟩: Poczta nie łączy. Siadł na linii jakiś porucznik [...] i nie zwalnia jej. *Szew. Kleszcze 55.* **23. s.** (częściej ndk) na majątku, folwarku ⟨*zacząć gospodarować*⟩: Siadł na folwarku i potomstwu znaczną zostawił fortunę. *Smol. W. Pisma III, 117.* **24. s.** na tron a. na tronie ⟨*zacząć panować*⟩. **25. s.** na urzędzie ⟨*zacząć urzędować*⟩. **26.** Siąść na jajkach ⟨*o samicy ptaka*⟩. **27.** Łódka siada na piasku ⟨*wpada na mieliznę*⟩. **28.** Samolot siada (ląduje); siada na lotnisku, na łące. **29.** *przestarz.* Coś siada komu za kołnierzem ⟨*dokucza*⟩: Jakaś bieda siadła waćpanu za kołnierzem? *Rzew. H. Pam. 201.* **30. s.** grać, jeść, pisać itp. ⟨*aby grać, jeść itp.*⟩: Wiem, po co przychodzi, i zaraz grać siadam, każąc wszystkich od drzwi odprawiać. *Chopin Wyb. 206.* **31.** Prosić siadać: Prosił ich siadać, wysłuchał, o co chodzi, wypytywał. *Lam J. Rozmait. 240.* **32.** *pot.* Maszyna siada ⟨*przestaje funkcjonować, zacina się, staje*⟩: Przez wieś jechali z honorem. W polu maszyny im siadały. *Życie Lit. 13, 1954.* **33.** *pot.* Tylko siadać, proszę siadać, że proszę siadać ⟨*nadzwyczajny, niezwykły; jak się patrzy*⟩: Dobra dziewczyna, tylko bardzo nerwowa. I języczek u niej, proszę siadać. *Brzoza Bud. 59.* Jesteśmy familianty, że proszę siadać, od króla polskiego do Napoleona. *Iwasz. J. Lato 41.*

przysł. **34.** Daj kurze grzędę, ona — wyżej siędę. **35.** Nie będziesz bić kobiety, siądzie ci na głowie.

siak 1. (Ani) ni tak, (ani) ni s. ⟨*wymijająco*⟩: Odpowiedzieć komu ni tak, ni siak. **2.** I tak, i s. ⟨*na różne sposoby, rozmaicie*⟩: Co można było sobie i tak, i siak tłumaczyć. *Konopn. Now. III, 142.* Rozważyć co sobie i tak, i siak. **3. s.** tak: Ale te dziewczęta, to zawsze oczki na dół i buzia ściągnięta; czy która chce, czy nie chce, to się zawsze wzbrania, zawsze siak tak, a potem płacze, jęki, łkania! *Fredro A. Kom. 130.* **4.** Raz tak, raz s. ⟨*raz tak, raz inaczej*⟩: Kręci raz tak, raz siak. *Past. Trzeba 49.* **5.** Tak albo s. ⟨*tak albo nie*⟩: Odpowiadaj: tak albo siak — żachnęła się. *Sewer Biedr. 160.* **6.** Tak czy s.; czy tak, czy s.: Tak czy siak [...] pomóc mu trzeba. *Morc. Ptaki 17.* Tak czy siak, jutro chcemy się zaręczyć. *Zabł. Wielkie rzeczy 75.*

siaki 1. s. taki *rzad.* taki s., s. (i) owaki ⟨*niejeden, jakiś, pewien*⟩: Chatę swoją masz, rzemiosło, i dobre, w ręku masz, i grosz siaki taki, i przyjaźń ludzką. *Orzesz. Cham 114.* Siaki taki oczekiwał, że jeszcze we żniwa pomogą. *Kow. W. Dal. 8.* Po takim, siakim i owakim zręcznym zapytaniu, wywiedział się od niego. *Łoz. Wal. Szlach. II, 91.* 2. Ni s., ni taki ⟨*żaden*⟩: Co do mnie pisał, to ni siakie, ni takie. *Lel. Listy II, 140.*

siako s. tako ⟨*jakkolwiek, trochę*⟩: Ledwie umiał trochę łaciny, czytać, pisać i siako tako rachować. *Karw. Szkice 90.*

siano 1. Aromatyczne, pachnące, świeże, wonne s. 2. *roln.* s. bydlęce, końskie, kwaśne, źrebięce. 3. Kopa, kopiec, bróg, stóg, sterta, wiązka, wygrabek, zgrabek siana. 4. Kośba, pokos, sprzęt, zbiór siana. 5. Woń, zapach siana. 6. Grabić, kopić, kosić, siec; przetrząsać, słać, uściełać; sprzątać, zbierać s. 7. Podrzucić, zarzucić, zadać koniom, bydłu s. a. siana. 8. Nakryć stół sianem ⟨*położyć siano pod obrus; zwyczaj bożenarodzeniowy*⟩. 9. Mieć s. w głowie, we łbie ⟨*być głupim*⟩: Kto ma olej w głowie, ten sam zgadnie, a kto ma tylko prędkie palce, a siano we łbie, temu i łopatą do głowy nią nie nałożysz. *Chopin Wyb. 210.* 10. Szukać szpilki w kopie siana ⟨*szukać na próżno, tam, gdzie trudno znaleźć*⟩. 11. Wykręcać się, wywijać się sianem ⟨*unikać konsekwencji, wykłamywać się*⟩: Nikomu [...] nie płacił, okpiwał, naciągał, blagował, wykręcał się sianem, łgał. *Żer. Char. 330.*

siarczysty 1. s-a gorzałka ⟨*mocna, paląca*⟩. 2. s-e koperczaki ⟨*ogniste, pełne temperamentu*⟩: Walisz siarczyste koperczaki [...] a ona buziak w grymas jakiś i „może kiedyś, może... może..." *Wróble 30, 1932.* 3. s. marsz, mazur, oberek; s. ton; s-a muzyka ⟨*porywający(-a) do tańca, skoczny(-a)*⟩: Kapela zagrała siarczystego mazura. *Tyg. Ilustr. 12, 1900.* 4. s. policzek ⟨*tęgi, mocny, silny*⟩: Wymierzył mu dwa siarczyste policzki. *Hertz B. Termin. 89.* 5. s-e pioruny; s-e przekleństwo ⟨*o silnym, mocnym przekleństwie*⟩: Kląć siarczystymi piorunami; obrzucać kogo siarczystymi przekleństwami a. stekiem siarczystych przekleństw. 6. Niech go, ją, cię itp. s-e! do stu (tysiąca) piorunów siarczystych! ⟨*przekleństwa*⟩.

siatka 1. s. azbestowa ⟨*zabezpieczająca przed zbyt silnym nagrzaniem*⟩. 2. s. bawełniana, jedwabna, nylonowa, sznurkowa, tiulowa, włosiana a. z bawełny, z jedwabiu, z nylonu, ze sznurka, z tiulu, z włosia. 3. s. druciana, metalowa, żelazna, stalowa a. z drutu, z metalu, z żelaza, ze stali. 4. *fiz.* s. dyfrakcyjna ⟨*do pomiarów długości fal światła w spektrometrach i spektrografach*⟩. 5. *geogr.* s. geograficzna ⟨*układ południków i równoleżników na mapie*⟩. 6. s. ogrodowa ⟨*do ogradzania terenu, zwykle ogrodu*⟩. 7. s. pajęcza ⟨*pajęczyna*⟩. 8. s. planktonowa ⟨*do wyławiania planktonu*⟩. 9. s. wodna ⟨*system dróg wodnych kraju*⟩. 10. s. bezpieczeństwa ⟨*ubezpieczająca akrobatów od potłuczenia lub zabicia się*⟩. 11. s. godzin ⟨*rozkład*⟩: W nowym roku akademickim obowiązywać będą we wszystkich uczelniach i na wszystkich wydziałach jednolite siatki godzin. *Nowe Drogi 4, 1950, s. 178.* 12. *środ.* s. haseł ⟨*spis haseł słownika*⟩. 13. s. płac ⟨*tabela płac*⟩: Przysłuchiwał się rozmowom. O pensjach, o siatce płac, o kartkach, o przydziałach. *Breza Uczta 141.* 14. s. do tenisa, do siatkówki; s. do łapania motyli, na motyle. 15. s. na konia ⟨*część wykwintnej uprzęży*⟩. 16. s. na piłkę ⟨*dziany worek*⟩. 17. s. na rybki ⟨*do wyławiania rybek z akwarium*⟩. 18. s. na włosy ⟨*siatka zabezpieczająca fryzurę damską*⟩. 19. s. na zakupy ⟨*dziany worek z uchwytem*⟩. 20. s. od komarów ⟨*wmontowana w ramę okienną*⟩. 21. Ogrodzenie, płot z siatki. 22. Łóżko z siatką ⟨*dziecinne o zabezpieczonych bokach*⟩. 23. Ogrodzić, odgrodzić (posesję) siatką. 24. Rozciągnąć, rozwiesić siatkę (między drzewami, słupami itp.). 25. Wiązać siatkę ⟨*robić*⟩. 26. Haftować, robić, wyszywać na siatce ⟨*na osnowie z siatki bawełnianej lub jedwabnej*⟩. 27. Zastawiać, zarzucić siatkę, s-i na kogo ⟨*starać się kogo pochwycić, usidlić*⟩: Wszechwładny Kupido [...] zastawił jednego razu i na niego swoje siatki. *Bał. Burm. 89.* Przepowiedział mi zaraz, że te Włoszki zaczną na mnie siatki zarzucać. *Słow. Listy I, 330.* 28. *sport.* Biegać, chodzić do siatki ⟨*w tenisie: odbijać piłkę przy siatce*⟩. 29. *sport.* Gracz ma dobrą, siatkę ⟨*dobrze odbija stojąc tuż za siatką*⟩. 30. *sport.* Umieścić piłkę w siatce ⟨*w tenisie lub siatkówce: trafić w siatkę*⟩. 31. Piłka grzęźnie, ugrzęzła w siatce.

siąść p. siadać

sidło 1. Chytre, skryte, zdradne, zdradliwe, zdradzieckie, zgubne; słodkie, urocze, złote s-a. 2. Żelazne s-a ⟨*potrzaski*⟩. 3. s-a n a c o: s-a na ptaki, na lisy 4. *przen.* s-a losu; nałogu, zalotności; miłości. 5. Chwytać zwierzynę na s-a, w s-a; zakładać s-a (na ptaki). 6. *przen.* Dostać, pochwycić, schwytać, ułowić, wplątać, złapać, złowić kogo (się) w s-a, we własne s-a; uwikłać, zaplątać się we własne s-a a. we własnych sidłach. 7. Popaść, wpaść w s-a: Szczęsny Potocki, póki nie wpadł w sidła Wittowej, chował ściśle uczciwość małżeńską i w żadne się uboczne miłostki nie plątał. *Czartk. Tulcz. 17.* 8. Nastawić, zastawić; przygotować, *książk.* zgotować na kogo s-a: Zastawiła na niego sidła, a raz się w nie zaplątał, to nie pozostawało nic, jak mówić prawdę. *Ritt. Most 11.* Pamiętaj, że śmierć obrzydła liczne na ciebie zgotowała sidła. *Groza Poezje 58.* 9. Oswobodzić kogo (się), wyrwać się z sideł.

siebie 1. Do s. ⟨*do swego domu, mieszkania, pokoju*⟩: Brać kogo do s.; iść, odejść, pójść, udać się, wejść, wracać do s. 2. Na s.; z s.: a) ⟨*na własne ciało, na własną osobę; z własnego ciała, z własnej osoby*⟩: naciągnąć, narzucić co (np. koc, kurtkę), włożyć (palto) na s. Zdjąć palto z s.; b) (sam) na s. ⟨*pod własną firmą, samodzielnie*⟩: otworzyć, prowadzić handel, sklep, pracownię (sam) na s. 3. Od s. (dodać, prosić) ⟨*w swoim imieniu*⟩. 4. U s. ⟨*we własnym domu, pokoju*⟩: Jadać u s. 5. Jak u s. (w domu): być, czuć się, obracać się (gdzie) jak u s. (w domu). 6. Za s. ⟨*w tył, do tyłu*⟩: Obejrzeć się, spojrzeć za s. 7. Być panem s.: a) ⟨*być niezależnym od nikogo*⟩; b) ⟨*być mistrzem w jakim zakresie, opanować sztukę czego doskonale*⟩: Pod względem kompozycyj Gomulicki jest zupełnym panem siebie w utworach drobnych. *Chmielow. Poeci 214.* 8. Da(wa)ć co z s., da(wa)ć dużo, mało z s. ⟨*zdobywać się na (duży, niewielki) wysiłek*⟩: Ludzie coraz lepiej pracują, co-

raz więcej z siebie dają. *Kowalew. M. Kamp. 198.* **9.** *pot.* Robić pod s. ⟨*o osobie chorej, niedołężnej (zwykle leżącej): oddawać mocz, kał w pościel, nie do odpowiedniego naczynia*⟩.

siec 1. s. (k o g o) — c z y m ⟨*uderzać, bić, smagać, ciąć*⟩: s. batem, rózgami; s. szablami; *przen.* s. słowem: Można chłostą ostrej nawet przygany siec wady i śmieszności wyjątkowych jednostek. *Tyg. Ilustr. 1863.* **2.** s. c o (k o m u) ⟨*smagać*⟩: Zamieć siekła mu niemiłosiernie twarz. *Kryt. 11/2, 1910, s. 248.* **3.** s. c o — c z y m ⟨*kosić, ciąć*⟩: s. zboże sierpem, kosą, żniwiarką. **4.** s. z c z e g o (c z y m) ⟨*strzelać z czego*⟩: Samoloty zniżają się więcej, sieką z karabinów maszynowych. *Otw. Czas 14.* **5.** s. kulami. **6.** Deszcz siecze ⟨*zacina*⟩.

sieczka 1. Na sieczkę: a) ⟨*na drobne kawałki*⟩: W sienniku słoma na sieczkę już starta, skórzana poduszczyna, a za kołdrę chustka. *Konopn. Now. III, 18*; b) *daw.* ⟨*całkowicie, zupełnie, w puch*⟩: [Chan] Kozaków [...] na sieczkę rozniósł i wali w sto tysięcy ordy pod Lwów. *Sienk. Pot. III, 297.* My rzniem na sieczkę każdego, kto nam drogę zastąpi. *Kaczk. Olbracht. III, 66.* **2.** Nie wart(e) torby sieczki ⟨*nie wiele wart(e), nic nie wart(e)*⟩: Czym są wszyscy felietoniści wobec niego [wobec Prusa]? Torby sieczki nie warci. *Żer. Dzien. I, 302.* **3.** Mieć sieczkę w głowie ⟨*być niedouczonym, mieć zamęt w głowie*⟩: Wybiera się na dusz oświeciciela. Mając sieczkę w głowie. *Bon. Kośc. 144.* **4.** Młócić sieczkę ⟨*rozprawiać, pisać bez sensu, o rzeczach jałowych*⟩: Prowadzi to nieuchronnie do młócenia sieczki frazesowej, do rozprawiania na wiatr. *Jęz. Pol. 1926, s. 19.*

sieć ● ⟨*przyrząd do łowienia ryb, ptactwa, zwierzyny*⟩ **1.** s. gęsta, rzadka. **2.** *ryb.* s. ciągniona, ciągalna, denna, dryfująca, głęboka, opławna, pływająca, spławna, stawna, stała, stojąca, trałowa, wleczona. **3.** s. rybacka, *daw.* rybacza. **4.** s. na ryby, na zwierzynę. **5.** Oka sieci. **6.** *przen.* Być, znaleźć się w sieci ⟨*być okrążonym, w położeniu bez wyjścia*⟩: Wcześnie też pomiarkował się, że jest w sieci, ale że przywykł do tego sposobu wojowania, więc się nie zrażał. *Sienk. Pot. VI, 110.* **7.** Ciągnąć sieci ⟨*idąc w wodzie lub z łodzi garnąć sieciami rybę ku brzegowi*⟩. **8.** Chwytać (zwierzynę, ptactwo) w sieci. **9.** Dostać się, uwikłać się, wpaść, złowić się w (czyje) sieci; *przen.* Lubo się domyśla podstępu, nie umie przeszkodzić porozumieniu, owszem, wpada w sieci zastawione przez Flintaka. *Chmielow. Dram. 113.* **10.** *ryb.* Klarować s. ⟨*przygotowywać do użycia*⟩. **11.** Łapać, łowić w s., siecią, na s-i: Onego niedźwiedzia [...] w puszczy na sieci złowiono. *Pol Przyg. 14.* Ujrzano rybaków łowiących ryby w sieć. *Przyb. Ideały 130.* **12.** Miotać się w sieci; również *przen.* **13.** Nastawiać, zastawiać, opuszczać, rzucać, zanurzać, zapuszczać s., sieci. **14.** *przen.* Omotać, oplątać siecią: Otoczenie Stanisława Augusta składało się w większości z ludzi zabiegających o własną karierę, omotanych siecią intryg. *Pam. Lit. 2, 1933, s. 630.* **15.** Robić, wiązać s. **16.** Rozciągnąć, rozpiąć, rozpostrzeć, rozwinąć, rozpuścić s. **17.** Szamotać się w sieci. **18.** *przen.* Uwikłać, uwikłać się w sieci: Jeszcze będąc studentem, dał się uwikłać w sieci jakiejś [...] baletnicy. *Dąbr. Ig. Matki 111.* **19.** *przen.* Targać s.: W pasji targał sieć, którą się dobrowolnie oplątał. *Żer. Ludzie II, 36.* **20.** Wciągnąć w s. **21.** *przen.* Wplątać, zaplątać w s.: Lichwiarz odwiedzał w oznaczonych terminach dłużnika i wplątywał go coraz to głębiej w swą sieć. *Bystr. Dzieje II, 28.* **22.** Wybierać, wyciągać s. **23.** Wymykać się, wyrywać się, wywikłać się z sieci: Próbowali wyrwać się z sieci [...] ale wyrozumowany i nałogowy wstręt do stanowczych decyzji cofał ich z połowy drogi. *Popł. Pisma II, 220.* **24.** Zaciągnąć s., siecią. **25.** *ryb.* Zaflikować s. ⟨*załatać*⟩. **26.** Zagarnąć kogo siecią. **27.** *przen.* Zaplątać się w s.: Zaplątawszy się w sieci miłosne, choć wzgardzony, poeta nie mógł się z nich uwolnić. *Wind. Koch. 29.* **28.** Zarzucać s., zarzucać s. na ryby, na zwierzynę, *przen.* zarzucać s. na kogo: Od dawna już Niemcy zarzucali sieci na czeskie państwo. *Smolka Szkice I, 14.* **29.** *przen.* Zarzucać sieci przed niewodem: Miał tę chwalebną zasadę, że nie lubił nigdy zarzucać sieci przed niewodem, czyli inaczej strzegł się jak ognia pokazać pierwej swe drapieżne pazury, aż póki wszelkie nie usunęło się niebezpieczeństwo. *Łoz. Wal. Dwór 269.* **30.** Zakładać, zastawiać s., zakładać, zastawiać s. na ryby, na ptactwo, na zwierzynę, *przen.* zakładać, zastawiać s. na kogo: Zaklinałem się, że nie ożenię się nigdy, ja, na którego tyle zawsząd zastawiano sieci. *Niedź. Dzieło 194.* **31.** Miotać się, rzucać się, ciskać się jak ryba, jak piskorz, jak lew w sieci: Miotać się będzie bezradnie jak ryba w sieci, powtarzając się raz po raz, przeskakując od jednej myśli do drugiej. *Rudniań. Technol. 124.* **32.** *przen.* s. zaciska się, oka sieci zaciskają się: Stopniowo, systematycznie dojrzewał plan. Oczka sieci zaciskały się wciąż, chociaż dla Rudnickiego niepostrzeżenie. *Mostow. Kariera 229.*

● **33.** s. alarmowa, elektryczna, hydrograficzna, irygacyjna, kanalizacyjna, oświetleniowa, radiowa, telefoniczna, rurociągowa, wodna, wodociągowa itp. ⟨*ogół przewodów, urządzeń alarmowych, elektrycznych itp. na określonej przestrzeni*⟩. **34.** s. autobusowa, tramwajowa, trolejbusowa; drogowa a. dróg, kolejowa, komunikacyjna a. arterii (komunikacyjnej), rzeczna a. rzek ⟨*ogół linii autobusowych itp.; dróg lądowych, rzecznych itp.*⟩. **35** s. archiwalna, biblioteczna a. bibliotek, handlowa a. placówek handlu; s. konspiracyjna, szpiegowska, wywiadowcza itp. ⟨*ogół placówek archiwalnych, bibliotecznych itp.; ogół jednostek organizacyjnych konspiracji, wywiadu itp.*⟩. **36.** *chem.* s. przestrzenna ⟨*w budowie wewnętrznej kryształów: rytmiczny, powtarzający się periodycznie układ atomów, jonów lub cząsteczek w przestrzeni*⟩. **37.** s. uliczna a. ulic ⟨*ogół ulic w mieście*⟩. **38.** s. pajęcza a. pająka ⟨*pajęczyna*⟩: Snuć s. pajęczą. **39.** Delikatny, cienki jak s. pajęcza ⟨*bardzo delikatny*⟩: Wysuwały się okrągłe nóżki ociągnięte pończoszkami delikatnymi jak sieć pajęcza. *Orzesz. Ant. 61.* **40.** s. elektrowni, kanałów, sklepów; s. burs, szkół, świetlic itp. ⟨*ogół elektrowni itp. na określonym terenie*⟩. **41.** s. drutów, pęknięć, gałęzi, zmarszczek, żyłek itp. ⟨*ogół jednorodnych przedmiotów powiązanych ze sobą, przypominających sposobem wiązania sieć*⟩. **42.** *przen.* s. intryg, kłamstw, podejrzeń, wykrętów. **43.** Budować, odbudowywać, rozbudowywać, rozszerzać s. (np. dróg, kolei itp.). **44.** Ogarnąć, pokryć (teren, kraj) siecią (np. bibliotek, szkół). **45.** Planować, rozplanować, rozszerzyć, rozwinąć s. (np. handlową). **46.** Powią-

zać, przeciąć (teren, kraj) siecią (np. kanałów). **47.** Przyłączyć, włączyć (jaką instalację, pomieszczenie) do sieci (wodociągowej, elektrycznej itp.). **48.** Stworzyć, utworzyć, wzmocnić, zawiązać s. (np. konspiracyjną). **49.** s. (jaka a. czego) dochodzi dokąd: Sieć wodociągowa nie dochodziła do Powiśla. *Szwank. Warsz. 206.* **50.** s. (jaka a. czego) obejmuje co: Tajna organizacja, której sieć obejmowała wszystkie gimnazja, miewała swe doroczne zjazdy delegatów. *Pigoń Komb. 161.* **51.** s. (np. szkół) pokrywa teren, kraj.

siedlisko **1.** *przestarz.* Dawne, dostępne, główne, obronne, odludne, odwieczne, ojczyste, rodzinne, rodowe, opustoszałe, pasterskie, rolnicze, pierwotne, stałe, stare, zasiedziałe, warowne, wiejskie, wieśniacze s.; s. pradziadów, przodków ⟨*miejsce zamieszkania, pobytu; siedziba*⟩. **2.** *daw.* s. rządu, władz ⟨*miejsce urzędowania*⟩. *daw.* s. państwa ⟨*terytorium*⟩. **3.** s. bobrów, ptactwa ⟨*miejsce gdzie się gnieżdżą bobry, ptaki; gniazda bobrów, ptaków*⟩. **4.** *przen.* s. chorób, zarazków ⟨*ognisko*⟩: [Rzeka] wykopała sobie nowe, wygodniejsze koryto, a nam zostawiła cuchnące bajoro, siedlisko wszelkich chorób. *Wikt. Zbunt. 59.* **5.** *przen.* s. dobra, nauk, nędzy, sztuk, uczuć, zabaw, życia: Przez dobre poczynania zły świat staje się siedliskiem dobra. *Żer. Nawr. 293.* Przypuszczał, że zarodki najprostszych organizmów przedostawały się [...] na powierzchnię Ziemi z innych planet będących od dawna siedliskiem życia. *Michaj. Życie 11.* **6.** Mieć, obrać sobie (gdzie), opuścić, porzucić, przenieść, stracić, utracić, wybudować, wystawić, wznieść, zbudować, zająć, zburzyć, założyć, zmienić, znaleźć (dla siebie, dla kogo) s.: Każdy Litwin uważał się za szczęśliwego, ilekroć [węże] obierały sobie siedlisko w jego domu. *Dyak. Przyr. 456.* **7.** Wracać do siedliska, do siedlisk. **8.** Przeznaczyć co komu na s. **9.** Ruszać się, wypędzić, wygnać kogo z siedliska, z siedlisk. **10.** Coś staje się siedliskiem czego.

siedzący **1.** *bot.* Liście, kwiatostany s-e ⟨*bez ogonków*⟩. **2.** s-a praca ⟨*przy której się siedzi*⟩. **3.** Życie s-e; s. tryb życia (prowadzić) ⟨*mało ruchliwe(-y)*⟩. **4.** *daw.* s-a herbatka ⟨*bez tańców*⟩: Długie wieczory adwentowe lub wielkopostne i siedzące herbatki nie wabią nikogo. *Niwa VI, 1875.*

siedzenie **1.** Miękkie, twarde, wygodne, wyściełane s. (w wogonie kolejowym); wyplatane s. (fotela, krzesła); s. z oparciem. **2.** Niskie, wysokie; przednie, tylne s. (bryczki): Zająć przednie (tylne) siedzenie w powozie. **3.** Klepnąć kogo w s. a. po siedzeniu, kopnąć kogo w s. ⟨*w tyłek, po tyłku*⟩. **4.** Podnieść się, powstać, porwać się, zerwać się, unieść się z siedzenia ⟨*z mebla, na którym się siedzi*⟩: Staruszka [...] podniosła się z siedzenia i [...] zagadała pierwsza. *Orzesz. Przerw. 256.* **5.** Poprawić się na siedzeniu ⟨*na miejscu, na którym się siedzi*⟩. **6.** Rozedrzeć spodnie, mieć spodnie wytarte na siedzeniu ⟨*na miejscu przypadającym na pośladki*⟩. **7.** Ułożyć s. z darni. **8.** (Wy)mościć s. dla kogo. **9.** *posp.* Wypiąć s. na kogo ⟨*tyłek*⟩; również *przen.* **10.** Coś służy do siedzenia (np. stołek, ława, skrzynia itp.) ⟨*do tego, aby na tym siedzieć*⟩.

siedziba **1.** Chwilowa, nowa, okazała, skromna, stała, tymczasowa s.; dawne, odwieczne, pierwotne s-y; s-y ludzkie; s. rodu ⟨*dom, w którym się (stale) mieszka, okolica, kraina, w której się (stale) przebywa*⟩. **2.** s. rządu, urzędu, władz miejskich, szkoły itp. organizacji ⟨*miejsce urzędowania, działalności*⟩. **3.** Z siedzibą w...: Powstała instytucja z siedzibą w stolicy. **4.** Być, stać się siedzibą kogo lub czego: Stolica kraju jest zwykle siedzibą rządu. Pobliski park był siedzibą słowików. **5.** Mieć gdzie swoją siedzibę ⟨*zamieszkiwać gdzie; znajdować się, mieścić się*⟩: Miejska Rada Narodowa ma swoją siedzibę w gmachu ratusza. **6.** Obrać, przygotowywać, wznosić, założyć (swą) siedzibę; zakładać s-y: Bobry zakładają siedziby na brzegach śródleśnych jezior, wolno płynących rzek, z dala od osiedli ludzkich. **7.** Opuścić s-y; (po)wrócić do swych siedzib.

siedzieć **1.** s. tyłem, przodem (do kogo, czego); s. rzędem, szeregiem; wiankiem; po turecku, w kucki; s. pół leżąc, wpół s.; s. z nogą na nodze ⟨*z nogą założoną na nogę*⟩, z podwiniętymi nogami; s. na ogonie, na zadzie ⟨*o zwierzętach*⟩. **2.** s. grzybem, kamieniem, kołkiem, załogą ⟨*długo gdzie przebywać, nie ruszać się z miejsca*⟩: Kamieniem siedział na wsi i byłby bez wątpienia do śmierci nie ruszył się ze swego pałacu. *Choj. Alkh. I, 117.* Codziennie siedział załogą po sześć godzin z rzędu. *Dąbr. Ig. Matki 103.* **3.** s. założywszy ręce a. z założonymi rękami ⟨*nic nie robić, zachowywać się biernie*⟩: Jak się marnuje. Siedzi założywszy ręce [...] i hoduje tego swego psa. *Iwasz. J. Odbud. 15.* **4.** s. cicho ⟨*milczeć, nie odzywać się, nie zabierać głosu*⟩: Jeżeli nie jesteś tego samego zdania, co ja, to przynajmniej siedź cicho. *Ritt. Noc. 3.* **5.** s. jak bałwan ⟨*o kimś nie orientującym się w sytuacji*⟩. **6.** s. jak diabeł nad dobrą duszą ⟨*nie odstępować kogo*⟩. s. jak pień ⟨*nic nie robić, nie interesować się tym, co się dzieje; być biernym*⟩. **7.** s. jak mruk ⟨*o kimś nierozmownym, milczącym*⟩. **8.** s. jak trusia ⟨*cicho, nie odzywać się, przyczaić się*⟩: Siedział jak trusia w kąciku pomiędzy drwalką i parkanem i nie pokazywał się wcale. *Grabow. J. Opow. II, 66.* **9.** s. jak przykuty ⟨*nie ruszać się, nie mieć siły ruszyć się*⟩. **10.** s. jak na niemieckim, tureckim kazaniu; jak (tabaka) w rogu ⟨*nic nie rozumieć, nie orientować się*⟩: Matka siedziała jak na tureckim kazaniu, zdziwiona, zachwycona, gdy Adam mówił tajemniczym, niezrozumiałym dla niej językiem. *Rus. Wiatr 24.* **11.** Siedzi jak u Pana Boga za piecem ⟨*jest mu dobrze, spokojnie, cicho, bezpiecznie*⟩. **12.** s. jak, jakby na szpilkach, na węglach, jak na rozżarzonych węglach ⟨*być niespokojnym, zdenerwowanym, nie móc usiedzieć na miejscu*⟩. **13.** s. jak na torturach ⟨*męczyć się*⟩: Siedział jak na torturach, chwytał oczyma ich spojrzenia i gryzł aż do krwi wargi, żeby nie krzyczeć z żalu. *Reym. Ferm. II, 16.* **14.** Siedzi jakby, jak gdyby dwóch zliczyć nie mógł ⟨*o kimś nierozgarniętym, gapiowatym*⟩. **15.** Siedzi jak na pokucie ⟨*komuś jest źle, przykrzy mu się*⟩. **16.** Gdzie on (ty, ona, wy, oni, one) siedzi? ⟨*gdzie tak długo przebywa, czemu nie wraca?*⟩: Co? Genowefy jeszcze nie ma? A gdzież ona tak siedzi? *Bogusz. Polon. IV, 271.* **17.** *daw.* s. do portretu ⟨*pozować*⟩: Notował sobie czasem rysy twarzy i tych osób, które nie siedziały mu do portretu. *Lamus 6, 1910, s. 183.* **18.** s. n a c z y m: s. na cudzym ⟨*pracować u kogo; nie mieć własnej ziemi, być dzierżawcą czyjego*

gruntu⟩. **19.** s. na czatach, w zasadzce ⟨*czatować*⟩. **20.** *daw.* s. na czynszach ⟨*płacić czynsz w zamian za ziemię, jaką chłop (wolny osobiście) miał do uprawy*⟩. **21.** s. na dożywociu ⟨*mieć u kogo utrzymanie na starość*⟩: Siedziała na dożywociu u wnuczki Heleny, kołysała prawnuków. *Olcha Most I, 45.* **22.** s. na dziekanii, kasztelaństwie, starostwie, prezesurze ⟨*być dziekanem, kasztelanem, starostą, prezesem*⟩. **23.** s. na jednej gaży, pensji, poborach ⟨*mieć tę samą gażę, pensję*⟩: Siedział na jednej gaży lat dziesięć. *Warsz. młod. 199.* **24.** s. na miejscu ⟨*nie ruszać się z miasta, okolicy, kraju, przebywać długo w danym miejscu*⟩: Przecież nie ma sensu siedzieć na miejscu, kiedy można pojechać w świat. *Meis. Sześciu 78.* **25.** s. (dobrze) na koniu, na siodle, w siodle ⟨*dobrze trzymać się konia, siodła; umieć jeździć konno*⟩: Siedział na koniu, jak dratwą przyszyty. *Krasz. SW.* **26.** s. na hipotece ⟨*być wierzycielem, mającym u kogoś dług zabezpieczony na nieruchomości*⟩. **27.** s. komu na karku: a) ⟨*być komu ciężarem, być na czyim utrzymaniu*⟩: Próżnując z całą swą rodziną, siedział babce na karku w oczekiwaniu schedy. *Niedź. Grzech 111*; b) ⟨*jechać tuż za kim*⟩: Siedział mu na karku kto inny, ktoś kto po raz trzeci już w wyścigu [kolarskim] miał mu odebrać zwycięstwo. *Prz. Sport. 70, 1950*; c) ⟨*prześladować kogo, dręczyć, szczególnie pogonią wojenną*⟩: Bolesław siedział im nieustannie na karku i srogimi podjazdami ich trapił. *Bobrz. Dzieje I, 100.* **28.** *daw.* s. na komornym ⟨*o wyrobniku bezrolnym służącym chłopu lub dworowi*⟩. **29.** s. na kondycji ⟨*być czasowym nauczycielem w prywatnym domu na wsi*⟩. **30.** *sport.* s. komu a. na na czyim kółku ⟨*jechać tuż za kim w zawodach kolarskich*⟩. **31.** s. na pieniądzach, na skarbach, na tysiącach, na milionach ⟨*być bogatym*⟩: Jakub Poniatowski [...] siedział na grubych pieniądzach, zebranych w niebardzo czysty sposób. *Łoz. Wł. Praw. II, 108.* **32.** s. na pokucie ⟨*pokutować, być ukaranym*⟩. **33.** s. na posadzie ⟨*zajmować, mieć posadę*⟩. **34.** s. na roli, ziemi, gruncie, ojcowiźnie, na wsi, folwarku, dzierżawie ⟨*zajmować się uprawą roli, mieć ziemię lub dzierżawić ją*⟩: Siedzieli na małym skrawku ziemi i choć pracowali od świtu do nocy, nie mogli zarobić nawet na nędzne życie. *Kłos. Wiosna 66.* Siedzi na małej dzierżawce; wolałby zostać dziedzicem. *Tyg. Ilustr. 138, 1870.* **35.** Coś komu siedzi na wątrobie ⟨*ktoś ma jakąś pretensję, zmartwienie, kłopot*⟩. **36.** s. n a d c z y m: s. nad butelką, szklanką, talerzem; jedzeniem ⟨*zabierać się do picia, jedzenia; pić, jeść*⟩: Po drugiej stronie sali [...] siedziało trzech robotników nad talerzami z grochówką. *Ziel. S. Pol. 12.* **37.** s. nad rzeką, nad morzem ⟨*zamieszkiwać pobrzeża rzeki, morza*⟩: Nie nad samym Dniestrem oni siedzieli, lecz wedle Sienkiewicza szeroko po obu stronach Wisły. *Berw. Studia II, 57.* **38.** s. komu nad głową, nad karkiem ⟨*przeszkadzać swoją obecnością*⟩: Kocham się w sobie jak Narcyz albo jak Władysław Plater, teraz właśnie siedzący mnie nad karkiem. *Mick. Listy II, 94.* **39.** s. nad książką, nauką; nad rachunkami, nad robotą ⟨*przykładać się do czytania itp.; dulczeć, ślęczeć nad książką, nauką itp.*⟩. **40.** s. o chlebie i wodzie ⟨*nie dostawać nic poza chlebem i wodą; rodzaj kary*⟩. **41.** s. o miedzę ⟨*o mieszkańcach wsi: mieszkać w sąsiedztwie*⟩. **42.** s. p o c z y m ⟨*mieszkać*⟩: s. po lasach, wsiach, chatach, miastach. **43.** s. po uszy w czym ⟨*być zaabsorbowanym czym*⟩: Wszyscy siedzą po uszy w gazetach, po cukierniach politycy rozprawiają. *Strug Wspom. 215.* **44.** s. p r z y c z y m: s. przy lampie, przy świecy ⟨*korzystać z oświetlenia lampy, świecy*⟩. **45.** s. przy obiedzie, kolacji, śniadaniu, uczcie, jedzeniu; przy zupie, herbacie, piwie ⟨*jeść (obiad itp.), pić (herbatę itp.)*⟩. **46.** s. przy robocie, kądzieli, hafcie ⟨*robić, prząść, haftować*⟩. s. przy kartach ⟨*grać*⟩. **47.** s. u kogo, u siebie ⟨*być w jego (w swoim) mieszkaniu*⟩: Zaczął mniej hulać, a więcej siedzieć u lubej. *Dzierzk. Szpic. 9.* **48.** s. w c z y m, g d z i e: *pot.* s. w domu, w mieszkaniu; s. w wodzie; s. w jakimś mieście, kraju, w jakiej dzielnicy ⟨*przebywać, znajdować się; mieszkać*⟩. **49.** s. gdzie z dziada, pradziada ⟨*mieszkać, być osiedlonym od dawna*⟩: To przecie moja ziemia. Siedzimy tu z dziada, pradziada, jeszcze za czasów pańszczyzny. *Prus Plac. 123.* **50.** s. sobie gdzie ⟨*przebywać gdzie dla własnej przyjemności, korzyści*⟩: On nie wasz, tylko pana Dalenieckiego i pani dziedziczki, chociaż oni sobie siedzą w Paryżu. *Dąbr. M. Noce II, 11.* **51.** s. w areszcie, w celi, *pot.* lub *posp.* w kozie, w kryminale, w mamrze, w pace, w ulu, *daw.* w wieży; s. pod kluczem, za kratkami ⟨*być uwięzionym, pozbawionym wolności*⟩: Powinieneś siedzieć dziś pod kluczem za fałszowanie podpisów. *Prus Lalka III, 226.* **52.** s. w niewoli, w obozie, w lagrze; za drutami ⟨*być uwięzionym jako jeniec wojenny, w obozie pracy, w obozie koncentracyjnym itp.*⟩. **53.** *pot.* s. w książkach, w rachunkach, w jakiejś robocie, w poezji ⟨*zajmować się czym*⟩: Ja teraz siedzę w prozie, czytam kroniki i mam zamiar napisać krótką Historią polską. *Mick. Listy II, 129.* **54.** *pot.* s. w biurze, w handlu, w przemyśle ⟨*pracować w biurze itp.*⟩: Przez pierwsze powojenne lata siedział w prywatnym przemyśle, robił jakieś spółki. *Braun Lewanty 201.* **55.** s. w długach ⟨*mieć dużo długów*⟩. **56.** *pot.* s. w garnkach ⟨*zajmować się gospodarstwem domowym*⟩. **57.** s. w kącie ⟨*nie narzucać się, nie dawać o sobie znać*⟩: Nic nie pozostaje dalej jeno siać, żąć, Boga chwalić i cicho w kącie siedzieć. *Krasz. Kołk. 44.* **58.** s. w czyjej kieszeni, u kogo w kieszeni ⟨*być zależnym od kogo pieniężnie, być zadłużonym u kogo*⟩: Królowie polscy poczynając od Kazimierza Jagiellończyka, po prostu siedzieli w kieszeni u prześwietnego magistratu i sławetnych kupców gdańskich. *Szeląg. Bałtyk 67.* **59.** s. w klasie, w oddziale drugi, trzeci rok, po dwa lata ⟨*repetować kurs klasy, oddziału*⟩: Miał już poza sobą kilka lat kariery gimnazjalnej, gdyż [...] w każdej klasie [...] siedział po dwa lata. *Perz. Uczn. 132.* **60.** s. w mysiej dziurze ⟨*nie odzywać się, nie dawać o sobie znać, schować się*⟩. **61.** *przestarz.* s. w oku, w uchu ⟨*uważnie patrzeć, słuchać*⟩: Kiedy generał się odezwie, to człowiek cały siedzi w uchu, boi się, aby jednego słówka nie stracić. *Rzew. H. Zamek 239.* **62.** s. w spisku ⟨*spiskować*⟩. **63.** Coś w kim siedzi ⟨*coś się z kimś dzieje, ktoś jest niespokojny, zły itp.*⟩: Co siedzi w tej kobiecie? Co za licho ją odmieniło? *Kurek Ocean 261.* **64.** Diabeł w kim siedzi ⟨*ktoś jest skłonny do złego*⟩: Ja się wprawdzie poprawiłem, ale to tylko tak sobie [...] jeszcze diabeł we mnie siedzi... *Skiba Poziom. 75.* **65.** W kimś siedzi hultaj, łajdak, złodziej itp. ⟨*ktoś ma skłonności do hultajstwa, łajdactwa, złodziej-*

stwa itp.⟩. **66.** Ktoś, coś siedzi komu w głowie ⟨*ktoś myśli o kim, o czym*⟩: Od rana siedzi mi w głowie ta dziewczyna. *Nałk. Z. Dom kob. 70.* **67.** Ktoś, coś siedzi komu kością w gardle ⟨*ktoś ma kogoś, czegoś dosyć*⟩: Mnie te biesiady kością już w gardle siedzą. *Krasz. Siekierz. 159.* **68.** s. z a c o: s. za kradzież, za złodziejstwo, za zabójstwo itp. ⟨*być uwięzionym za co*⟩. **69.** s. z a c z y m: s. za krosnami ⟨*tkać*⟩. **70.** s. za piecem ⟨*nic nie robić, być biernym*⟩: Naturalnie, najlepiej siedzieć za piecem i do niczego się nie wtrącać. *Was. W. Rzeki 254.* **71.** s. za granicą ⟨*przebywać poza krajem*⟩. **72.** *pot.* Dobrze się komu siedzi ⟨*dobrze komu gdzieś jest*⟩: Dobrze się wam tu siedzi, a tam Helenka stoi na schodach i płacze. *Was. W. Pok. 78.* **73.** Prosić kogo s. ⟨*żeby usiadł, zajął miejsce*⟩: Gdyby ją byli choć mazagranem przyjęli i siedzieć prosili, może byłaby się na czas jakiś udobruchała. *Zap. G. Krzyż 113.* **74.** *pot.* Nie siedzę, przecież nie siedzę ⟨*nie próżnuję*⟩: Przecież nie siedzę, cały dzień robię. *Bogusz. Kura 177.*

przysł. **75.** Wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi. **76.** Siedź, grzybie, dopóki cię kto nie zdybie.

siekiera 1. Od siekiery ⟨*grubo ciosany*⟩: Drzwi od siekiery. **2.** Huk, łomot, łoskot, stuk, stukot siekier. **3.** Ciąć, obciosywać, okrzesywać (pień, stempel), rąbać (drwa), rozłupać (pień) siekierą. **4.** Nastalać s-y. **5.** Bieda, choć siekierą rąbać ⟨*wielka bieda*⟩. **6.** Las, puszcza, którego(-ej) s. nie tknęła ⟨*las, puszcza dziewiczy(-a)*⟩. **7.** Powietrze ciężkie, choć (że, można by) siekierę powiesić ⟨*o silnym zaduchu*⟩. **8.** Paść pod siekierą a. pod ciosami siekiery (o drzewach, lasach, puszczach itp.) ⟨*zostać wyrąbanym, wytrzebionym*⟩. **9.** Robić siekierą ⟨*zajmować się robotą ciesielską*⟩. **10.** Jakby kto siekierą rozszczepił ⟨*głęboko rozcięty, z głęboką raną*⟩: Przyszedł do domu z głową rozciętą, jakby mu ją kto siekierą rozszczepił, z krwią zakrzepłą na włosach (a przyszedł jakby nigdy nic, z najspokojniejszą miną). *Kosiak. Rick. I, 17.* **11.** Jakby siekierą wyrąbał ⟨*wyłożył dobitnie*⟩. **12.** Zarobkować siekierą: W okolicach Niemna, mieszkaniec mniej urodzajnej niwy, zmuszony zimą zarobkować w miasteczku siekierą. *Syrok. Wędr. 190.*

przysł. **13.** Najgorsza siekiera u kowala ⟨*wytwórca nigdy nie ma swego wyrobu na osobisty użytek*⟩. *por.* Szewc bez butów chodzi. **14.** Zła siekiera nigdy nic zginie ⟨*rzecz bezużyteczna nie znajduje amatora*⟩.

siekierka *przysł.* Zamienił stryjek siekierkę na kijek (a. za siekierkę kijek) ⟨*o niekorzystnej zamianie*⟩.

sierp 1. Jasny, srebrny, złoty; ostry, wąski s. (księżyca a. księżycowy). **2.** Brzęk kos i sierpów. **3.** s. i młot ⟨*godło państwowe, symbol Związku Radzieckiego*⟩. **4.** Jak(o), jak(o)by sierpem rzucił, cisnął ⟨*zupełnie prosto; prosty*⟩: Pójdę prosto, jak sierpem rzucił. *Sienk. Pot. VI, 172.* Droga prosta jakby sierpem cisnął. **5.** Jak sierpem podcięty: Czuję swą duszę, jak sierpem podciętą i wysmaganą, jak gromów maczugą. *Kaspr. Lir. I, 134.* **6.** Żąć (zboże) sierpem. **7.** *sport.* Lewy, prawy s. ⟨*w boksie: cios boczny zadawany zgiętą półkoliście ręką*⟩: Trafić prawym, lewym sierpem.

sierpowy 1. *sport.* Prawy, lewy s. ⟨*w boksie p. sierp*⟩. **2.** s. ruch: Trzymali pod pachą automaty i siali kulami sierpowym ruchem. *Żukr. Dni 83.*

siew 1. s-y jare, jesienne, ozime, wiosenne. **2.** s. krzyżowy (zbóż), mechaniczny, ręczny, rzędowy, rzutowy (z płachty); *przen.* s. uczuć; s. niezgody, s. przyszłości: Nasz sztandar płynie ponad trony, niesie on zemsty grom, ludu gniew, przyszłości rzucając siew. *Czerwień. Sztandar 26.* **3.** Przygotować glebę, pole pod s.; ziarno do siewu.

sięgać, sięgnąć 1. s. (za) wysoko ⟨*mieć (zbyt) ambitne cele, zamiary co do kogo, czego*⟩: Gospodyni czułe oczy robi do samego podkomisarza. Czy nie za wysoko to sięga? *Goj. Ziemia 39.* **2.** s. d o c z e g o: s. do notatek, do książek, do źródeł ⟨*zaglądać, korzystać z czego*⟩. **3.** s. p o c o ⟨*zabierać się do czego, korzystać z czego; dążyć do czego*⟩: Nowy czytelnik z wielką ufnością sięga po książkę. *Wiedza i Życie 5, 1953.* Sięgnął po arcy-rolę tragików i to największych! to jest imponujące. *Boy Flirt V, 117.* s. po władzę, po buławę, po koronę, po berło, po panowanie. **4.** s. po czyją głowę ⟨*dążyć do zabicia, zgładzenia kogo*⟩: Czy ma prawo sięgać po głowy sterników powstania? *Kamień. Wyb. 287.* **5.** s. po wawrzyny, po laury, po wieniec wawrzynowy, laurowy ⟨*dążyć do sławy*⟩. **6.** s. po szczęście ⟨*pragnąć, zdobywać*⟩. **7.** s. po czyją rękę ⟨*chcieć się żenić*⟩: Przysięga jednej, przemawia do niej namiętnie, a sięga po rękę innej. *Bliz. Dam. 98.* **8.** s. po cudze ⟨*kraść*⟩: Lepiej zdechnąć, moje dziecko, lepiej pójść pod kościół, niż sięgnąć po cudze. *Kłos. Wiosna 6.* **9.** s. po rozum do głowy ⟨*zastanawiać się, namyślać się, przemyśleć*⟩. **10.** s. po temat ⟨*czerpać*⟩: Sięga on najchętniej po tematy ze stulecia XVII. *Wyka Lit. X/1, 261.* **11.** s. poza granice ⟨*przekraczać granice czego*⟩: Połykała książki, sięgała poza granice kobietom zakreślone. *Marc. Pisma II, 154.* **12.** s. w głąb (czego); *przen.* ⟨*zgłębiać co*⟩: Śmiałym rzutem sięgnął w głąb zagadnienia, aby poddać nieubłaganej krytyce fundamentalne podstawy moralności. *Pam. Lit. 1954, s. 74.* **13.** Coś sięga (ostatnich) granic ⟨*dochodzi do najwyższego stopnia*⟩: Jest już w stanie rozstroju nerwowego sięgającego ostatnich granic. *Boy Flirt III, 167.* **14.** *przestarz.* Alkohol, wino sięga komu głowy ⟨*zamracza go*⟩: Szybkie ruchy i twarz rozczerwieniona świadczyły, że już mu wino poczyna sięgać głowy. *Gomul. Mieszczka 39.* **15.** s. wzrostem czego, do czego ⟨*być wysokim do tego punktu*⟩: Wzrostem sięgał do samej niemal powały. *Łoz. Wal. Dwór 23.* **16.** s. do wysokości x metrów: Rysy w ścianie sięgają do wysokości czterech metrów. *Morc. Inż. 89.* **17.** s. obłoków, nieba; do obłoków, do nieba, po obłoki, po niebo ⟨*bardzo wysoko*⟩: Gdzie brzeg widnokręga, dym z kominów fabrycznych po obłoki sięga. *Twórcz. 4, 1954, s. 2.* **18.** s. w niebo ⟨*być bardzo wysokim*⟩: Te palmy w niebo sięgające szczytem [...] w mgle mają stopy — a w błękicie czoła. *Słow. Poem. I, 168,* **19.** Jak (daleko) sięga oko, wzrok; jak (daleko) okiem sięgnąć ⟨*bardzo daleko*⟩: Jak daleko sięga oko — wszędzie lasy i lasy. **20.** s. lotem czego ⟨*lecąc dochodzić do czego*⟩: Orzeł nieścigniony, gdy słońca niemal śmiałym sięga lotem [...] tak latać orłów jest tylko przymiotem. *Zabawy XIII/1, 1776, s. 14.* **21.** Strzały, kule, karabin, artyleria sięga gdzie, czego, do czego ⟨*strzały dochodzą*

do czego, osiągają co⟩: Artyleria niemiecka sięga już tu. *Rychl. Człow. 197.* **22.** s. początkiem, początkami (jakiego czasu, okresu) ⟨*zaczynać się*⟩: Budowla ta, bardzo charakterystyczna, sięgająca początkiem swoim wieku XIV, została [...] uszkodzona. *Tyg. Ilustr. 48, 1904.* **23.** s. myślą, myśl sięga ⟨*ogarniać myślą, myśleć o czym; myśl ogarnia co*⟩: Może sięgała myślą dalekich czasów, może gorzkich wspomnień. *Konopn. Now. III, 85.* **24.** s. pamięcią, pamięć sięga ⟨*pamiętać, wspominać*⟩: Zamilkł, sięgnął pamięcią do tamtych dni — wspomnienia rodziły się i gasły. *Melc. Statek 119.*

silnik *fiz. techn.* **1.** s. benzynowy, cieplny, elektryczny, gazowy, gaźnikowy, parowy, powietrzny, ropny, spalinowy, wietrzny, wodny. **2.** s. bezzaworowy, chłodzący, dwutaktowy, dwusuwowy, dwucylindrowy, jednorzędowy, napędzający, niskoprężny, odrzutowy, pulsacyjny, stacyjny (nieruchomy), szybkobieżny, teoretyczny (pracujący bez strat) tłokowy, trakcyjny (ruchomy), turbinowy, widlasty, wielocylindrowy, wirnikowy, wirujący, wolnobieżny, wolnoobrotowy, wysokoprężny. **3.** s. ciągnikowy, lokomocyjny, lotniczy, motocyklowy, odrzutowy, okrętowy, rakietowy, samochodowy, samolotowy. **4.** Bieg, moc, napęd, obroty, praca, sprawność, suw silnika. **5.** Huk, łoskot, ryk, turkot, warkot silnika: Dawał się czasem słyszeć tylko daleki warkot silnika samolotowego. *Koźn. Rok. 114.* **6.** Chłodzić, napędzać, puszczać s. (na szybkie, wolne obroty), uruchamiać, wprowadzać s. w ruch, wyłączać, zapuszczać s. **7.** Poruszać co silnikiem (np. windę). **8.** s. dymi, gra, pracuje (na silnych obrotach), rusza, zagrzewa się; gaśnie, zapala: Śmigła [...] mełły uparcie powietrze. Grają oba silniki. Maszyna drży. *Kurek Ocean 342.* Nacisnąłem starter i silnik zapalił nadspodziewanie łatwo. *Skrzydl. Pol. 2, 1956.*

silny 1. s. jak buhaj, jak dąb, jak drzewo, jak koń, jak koń pociągowy, jak olbrzym. **2.** s. c z y m: s. duchem, wolą, uczuciem; s. liczbą (np. nieprzyjaciel). **3.** s. w c z y m: s. w pięści, w rękach; s. w nauce, w medycynie. Silniejsi w poszczególnych przedmiotach postanowili systematycznie udzielać pomocy słabszym kolegom. *Gaz. Kuj. 297, 1954.* Zastąpi go [...] starszy respicjent, silniejszy od niego w rachunkach. *Kow. A. Rogat. 52.* **4.** Czuć się, poczuć się s. (silnym): Czuł się tam silny, gdyż za nim stała opinia całego narodu. *Nowa Kult. 35, 1954.* **5.** s. głos ⟨*donośny*⟩: Zaczyna śpiewać. Ma głos silny i dźwięczny. *Jun. Now. 159.* **6.** s-a indywidualność ⟨*o człowieku*⟩. **7.** s-a konkurencja ⟨*trudna do zwalczenia*⟩. **8.** s. magnes; *przen.* Piękność bywa zawsze najsilniejszym magnesem potrzebnym wszędzie. *Szyman. W. Lichw. 194.* **9.** s. ogień ⟨*dobrze palący się, mocno grzejący*⟩. **10.** s-e poparcie, s-a protekcja ⟨*gorące(-a)*⟩. **11.** s-e postanowienie ⟨*zdecydowane*⟩. **12.** s-a roślinność ⟨*bujna*⟩. **13.** s-e słowo, s. wyraz, s-e wyrażenie ⟨*dobitne(-y)*⟩: Koledzy i koleżanki zaczęli mu robić ostre wymówki, nie oszczędzając silnych słów i wyrażeń. *Kosiak. Now. 136.* **14.** s. tusza ⟨*duża, obfita*⟩. **15.** s-a żarówka ⟨*o dużej mocy, dająca dużo światła*⟩.

siła ⊙ **1.** s. ludzka, zwierzęca a. s. człowieka, zwierzęcia. **2.** s. cielesna, fizyczna; s. mięśniowa, *przestarz.* muskularna. **3.** Bezmierna, bezrozumna, brutalna, demoniczna, duża, fatalna, gwałtowna, nadludzka, nadprzyrodzona, nadwątlona, niebywała, niepojęta, niepospolita, nieprawdopodobna, nieprzeparta, niesłabnąca, niespożyta (niepożyta), niewstrzymana, niewyczerpana, niezłomna, niezwalczona, nikła, niszcząca, nowa, ogromna, olbrzymia, osłabiona, przemożna, przeważająca, słaba, straszliwa, straszna, ślepa, świeża, wątła, wielka, wrodzona, wściekła, wzrastająca, wzmożona, zdwojona, zwątlona s. **4.** s. jak u komara. **5.** s. herkulesowa, końska, lwia, niedźwiedzia, tytaniczna. **6.** s. czarodziejska, czarnoksięska, magiczna; zdradziecka s.: Sama zapoznawała się ze zdradziecką siłą powłóczystych spojrzeń. *Żer. Rzeka 134.* **7.** s. asymilacyjna, atrakcyjna, dowodowa; s. nabywcza a. s. kupna; s. podatkowa, propagandowa, rozrodcza, sugestywna, twórcza. **8.** s. duchowa, intelektualna, moralna, psychiczna, umysłowa. **9.** s. życiowa, żywotna, *książk.* witalna. **10.** Żadna s., żadna s. ludzka (nie zrobi czego) ⟨*nikt, nic*⟩: Doszedł do wniosku, że żadna siła nie ruszy tego człowieka z miejsca. *Rudn. A. Morze 193.* **11.** s. d o c z e g o: s. do życia, do podjęcia nowej pracy. **12.** s. przed prawem ⟨*przemoc działająca wbrew prawu*⟩: Nie może przeto dziwić nikogo tak mnogi zastęp czcicieli złotego cielca, wyznawców siły przed prawem, wiernych sług silnej pięści. *Tyg. Ilustr. 42, 1899.* **13.** s. w c z y m: s. w dłoni, w pięści, w rękach; s. w głosie, we wzroku. **14.** Siłą czego ⟨*na skutek czego*⟩: Siłą bezwładu, bezwładności. **15.** Siłą faktu ⟨*dzięki temu, co się stało; tym samym*⟩: Bezrolnym, którzy siłą faktu stali poza zakresem uwłaszczenia, wydzielano i nadawano grunta z pustek i ziem skarbowych. *Rutk. Jan Włośc. 85.* **16.** Siłą rzeczy ⟨*samo przez się; na skutek biegu wydarzeń*⟩: Regimentarze mieli ruszyć pod Zbaraż, gdzie władza [...] miała siłą rzeczy przejść w ręce Wiśniowieckiego, bo jego jednego tylko chciało słuchać wojsko. *Sienk. Ogn. IV, 31.* **17.** *pot.* Całą siłą pary ⟨*przy najwyższym ciśnieniu pary; z największą mocą; z największą szybkością*⟩: Pociąg pośpieszny pędził całą siłą pary, przebiegając pola i lasy. *Jun. Now. 129*; *przen.* Klika wzięła na kieł i pojechała całą siłą pary po gładkiej drodze grabieży. *Tyg. Ilustr. 5, 1900.* **18.** Z siłą (robić co) ⟨*silnie*⟩: Odpasał krótki miecz, szerokie mający ostrze i z siłą odrzucił daleko od siebie. *Makusz. Król 37.* **19.** Całą siłą (kochać), z całej siły (uderzyć); z całych, ze wszystkich sił (ściskać kogo, co, pragnąć czego) ⟨*bardzo silnie; z największym wysiłkiem*⟩: Krzycząc i strasząc, zaczęli ją oboje ciągnąć z całych sił. *Sewer Biedr. 22.* **20.** Wspólnymi siłami (robić co) ⟨*razem*⟩: Podnieśli wspólnymi siłami wehikuł, wsiedli. *Żer. Przedw. 127.* **21.** Ostatkiem, resztkami sił ⟨*dobywając resztek sił, ostatnim wysiłkiem*⟩: Ostatkiem sił ruszył w kierunku Senatorskiej. *Słonim. Końce 80.* Gonić ostatkiem sił. **22.** Bez sił (leżeć, padać itp.) ⟨*wyczerpany, zmęczony, strudzony*⟩: Nad wieczór, nie mogąc już przedłużać podróży, padła bez sił wśród stepów. *Padal. Pok. 126.* **23.** U kresu sił (być) ⟨*krańcowo wyczerpany*⟩: Ustawiono szybko namioty i wszyscy wyczerpani, u kresu sił [...] mogli nareszcie odpocząć. *Cent. Czel. 36.* **24.** Co sił (siły), co sił starczy ⟨*dając, wkładając dużo wysiłku*⟩: Biec, ciągnąć, pracować, krzyczeć, wrzeszczeć co sił (starczy). Zaparli się nogami, ciągnęli co sił, aż krew nabiegła do

twarzy. *Meis. Sześciu 143.* **25.** Co sił (siły) w nogach, co się ma sił (siły) w nogach ⟨*szybko, jak tylko można*⟩: Biegł co miał sił w nogach wymachując rękami. *Słonim. Końce 195.* **26.** Ile sił (robić co): a) ⟨*z największym wysiłkiem*⟩: Myśmy też pomagali ojcu, harowali, ile sił. *Makowiec. Dios. 97*; b) Ile sił ⟨*szybko*⟩: Teraz, bracie, w nogi, ile sił. Zwiewamy. *Wikt. Papież 301.* **27.** *pot.* Na siłę (robić co) ⟨*gwałtem*⟩: Chciał, żeby on oddał klucze, mówił, że jak nie odda, to na siłę przy ludziach komórkę otworzy. *Past. Trzeba 81.* **28.** Według, wedle sił (robić co) ⟨*na ile siły pozwolą, jak tylko można*⟩: Wedle sił przyczyniali się do uświetnienia chwili. *Krzyż. J. Romans 67.* **29.** Polityka z pozycji siły ⟨*oparta na presji militarnej*⟩. **30.** Coś (po)nad s-y czyje, nie na czyje s-y ⟨*coś przekracza czyje siły*⟩: Praca była nad siły, a wola tylko trzymała na nogach. *Krasz. Kartki 417.* Kłopoty nie na jej s-y. **31.** Wiara (niewiara, brak wiary) we własne s-y. **32.** O własnej (*rzad.* o swej) sile (chodzić, stanąć, płynąć itp.) ⟨*samemu, bez pomocy*⟩: W kilka tygodni po opuszczeniu domu Elżbietka chodziła już o własnej sile. *Krak. Wspom. 129.* Ledwie wierzyć chciano, iż o swej sile mógł potem na ostrów dopłynąć. *Krasz. Baśń 340.* **33.** W sile iluś ludzi (koni itp.) ⟨*licząc, liczący tylu ludzi (koni itp.)*⟩: Grupa robotników w sile pięćdziesięciu ludzi. Oddział kawalerii w sile trzystu koni. **34.** W sile wieku, w pełni sił, *daw.* w sile dni (znajdować się, umrzeć) ⟨*nie zestarzawszy się; w wieku największej produktywności*⟩: Mecenas jest w sile wieku, w pełnym rozkwicie zdolności. *Gomul. Ciury I, 64.* Był to przy tym człowiek w sile dni, bo zaledwie pięćdziesiąt lat liczący. *Sienk. Ogn. I, 180.* **35.** Przez siłę (robić co) ⟨*gwałtem, przezwyciężając jakąś trudność*⟩: Uśmiechała się często i rozmawiała [...] widać było, że to wszystko czyni tylko przez siłę. *Kaczk. Mąż 142.* **36.** Jest w ludzkich siłach ⟨*można*⟩: Zrobimy, co jest w ludzkich siłach, aby tę niecną intrygę wyjaśnić. *Krasz. Czarna 150.* **37.** Coś wymaga siły. **38.** Zaczerpnąć, zażyć siły. **39.** Coś, ktoś odbiera komu, podkopuje, pożera, wyczerpuje czyje s-y: Nędza zbytnio mu dokuczała i odbierała siły i ochotę do pracy. *Wikt. Papież 185.* Siły mojej największą masę dom pożera i własne moje osobiste słabości. *Mick. Listy II, 506.* **40.** Coś przechodzi, przekracza, przerasta, przewyższa czyje s-y: Życie jej schodziło na oschłych studiach bez treści, na pracy przechodzącej siły. *Tyg. Ilustr. 47, 1899.* **41.** Liczyć, być zdanym na czyje, na własne s-y; polegać na czyich, na własnych siłach: Odczuwam dziwną rozkosz samotności: właśnie tu w centrum Afryki [...] gdy zdanym się jest wyłącznie na własne siły. *Wierchy 1947, s. 87.* **42.** Czuć się, poczuć się na siłach (do czego a. co robić, (a)żeby co robić): Gdy się kto czuje na siłach, źle czyni kiedy rozpacza. *Kras. Rozm. 38.* Czuła się na siłach do zaczęcia nowego życia. *Żer. SPP.* **43.** Opadać, upadać, podupadać na siłach ⟨*słabnąć*⟩: Jego wojsko znędzniało już, na siłach opadło i w spoczynku jedynie widział zbawienie. *Moracz. Dzieje VII, 160.* **44.** Wzmagać się, zbierać się na siłach. **45.** Pozostawić kogo własnym siłom: Pozostawiony własnym siłom Trubecki nic zdziałać nie mógł. *Szujski Roztrz. 93.* **46.** Ufać (nie ufać) czyim, własnym siłom. **47.** Brać, robić co siłą ⟨*używając siły, przemocy*⟩: Jak Zycha nie było doma, powinien był jeden albo drugi nastąpić na Zgorzelice i siłą cię brać. *Sienk. Krzyż. I, 210.* **48.** Brać, czerpać z czego siłę, nową siłę, s-y. **49.** Czuć siłę (w sobie), *pot.* czuć siłę w kościach. **50.** Brakuje, nie staje, nie starcza sił; przybywa, staje, starcza sił. **51.** Robić co, póki sił starczy. **52.** Dobywać sił, ostatnich sił, dobywać z siebie, z kogo sił; dokładać sił, wszystkich sił. **53.** Dodawać sił komu, czemu (np. ramionom). **54.** Doświadczać czyich, swoich sił. **55.** Opadać z sił ⟨*słabnąć*⟩. **56.** Dwoić, jednoczyć, krzepić, łączyć, marnować, nadszarpnąć, nadwątlić, nadwerężyć, natężać, odzyskać, podwoić, pokrzepiać, pomnażać, postradać, potęgować, potroić, powrócić, przywrócić komu, przeceniać czyje (swoje, własne), rozpraszać, rozstrzeliwać, skupiać na czym, spożytkować, (s)targać, sterać, (s)tracić, (s)trawić, (s)trwonić, szanować, uszczuplić, wyczerpać, wycieńczać, wydobywać z siebie (z kogo wszystkie), wykorzystać, wyładować, wyniszczać, wyrabiać w kim, w sobie, wytężać, wyzwalać, wzmacniać, zdwajać, złamać, zmierzyć z kim, (z)użytkować (wszystkie) s-y. **57.** *sport.* Grać na pół siły ⟨*nie dając całkowitego wysiłku, oszczędzając się*⟩: Może chodził trochę za mało do siatki, ale odnosiło się wrażenie, że stary lis uważał to za zbyteczne i grał właściwie na pół siły. *Prom. Opow. 4.* **58.** Użyć siły ⟨*zmusić kogo do czego siłą*⟩: Jeżeli nie posłuchasz mojego wezwania, będę musiał użyć siły. *Pytl. Pożegn. 76.* **59.** Wierzyć w czyje, we własne s-y. **60.** Zbierać (w sobie) s-y do czego, na co, (a)żeby co robić. **61.** Mieć siłę, s-y, mieć dość siły: Jeżeli masz dość siły, bij mnie. *Tremb. Różne 58.* **62.** Mieć siłę do czego, na co (żeby...), mieć siłę co robić ⟨*być w stanie, móc co czynić*⟩: Zapadał coraz bardziej na zdrowiu i nie miał już sił do burzliwych scen małżeńskich. *Chłęd. Neapol. 88.* Miała siłę opanować wzburzenie, nie mając jeszcze siły iść bez czyjejś pomocy. *Szmag. Dymy 56.* **63.** *książk.* Mierzyć siłę, s-y na zamiary ⟨*nie szczędzić wysiłków; dobywać wszystkich sił, aby osiągnąć cel*⟩: Mierz siłę na zamiary, nie zamiar podług sił. *Mick. Wiersze 106.* Pchał się na ochotnika do najbardziej ryzykownych czynów, mierząc siły na zamiary. *Meis. Sześciu 169.* **64.** Przybierać, tracić na sile: Strzelanina przybierała na sile. *Pytl. Fund. 218.* **65.** Nab(ie)rać sił; nadużywać, oszczędzać, próbować sił; pozbawić kogo (czego) sił; żałować, nie żałować, nie szczędzić sił. **66.** Przychodzić, (po)wracać do sił ⟨*odzyskiwać siły*⟩: Pod wiosnę ojciec, przyszedłszy do sił, zaczął krzątać się około podźwignięcia gospodarstwa. *Filarec. 241.* **67.** Robić co w miarę sił. **68.** Opaść, spaść z sił. **69.** Wyzuć kogo z sił. **70.** Ustępować przed siłą. **71.** *daw.* Być, czuć się w sile ⟨*móc*⟩: Nie byłam w sile oprzeć się tej zachciance. *Krasz. Szalona 188.* **72.** *daw.* Być w pełnej sile ⟨*być silnym; w pełni żywotności*⟩: Grab [...] tam, gdzie buczyny ustają, tworzy prześliczne lasy i jest w pełnej sile. *Pol Obrazy II, 330.* **73.** *daw.* Dwoić się, pomnażać w siłach: Pochwałą rozum się podnosi, dusza ożywia, człowiek się cały w siłach swoich pomnaża. *Gol. Wym. 250.* **74.** Rosnąć, wzrastać w siłę; wzmagać się w siłę (na siłach) *daw.* w sile ⟨*stawać się silnym*⟩: Nie stracili nadziei Ateńczycy wstępnym bojem przerznąć się przez nieprzyjacioły i dostać się w kraj sprzymierzeńców, gdzie by się w siłę wzmogli. *Kras. Życia IX, 37.* Kto dla braci pracuje, ma moc za miliony, rośnie w sile jak olbrzym. *Ko-*

nopn. Poezje II, 39. **75.** Liczyć, obliczać się z siłami. Przeliczyć się z siłami. **76.** s-y budzą się, dopisują (nie dopisują), gromadzą się, maleją, nikną, odmawiają posłuszeństwa, odstępują, opadają, opuszczają, słabną, służą (komu); wracają, wstępują w kogo, wyczerpują się; sił ubywa: Już zwątlone opuszczają siły, czuję jak zimna krew się w żyłach ścina. *Niemc. Pukiel 489.* Ale kiedyć służą siły; ręce ludzi wyżywiły. *Karp. Zab. VII, 10.* **77.** s. narasta, rośnie, wzmaga się, tkwi w czym, zawodzi, zużywa się.

● *fiz.* **78.** s. dośrodkowa, odśrodkowa; s. międzycząsteczkowa; s. składowa; s. wewnętrzna, zewnętrzna. **79.** s. elektryczna, elektrodynamiczna, elektromagnetyczna, elektromotoryczna; s. mechaniczna, s. radioaktywna. **80.** s. ciążenia, ciężkości, ciśnienia, przyciągania; s. napięcia; s. natężenia; s. spójności (cieczy); s. pola elektrycznego, magnetycznego. **81.** Jednostka, kierunek, moment, ramię siły; układ sił, wektor siły, wypadkowa sił. **82.** Przenosić, rzutować siłę; składać s-y. **83.** s. działa na ciało, rozkłada się, wprawia co (np. maszynę) w ruch; s-y równoważą się, są w równowadze. **84.** *techn.* s. napędowa czego; *przen.* s. napędowa rewolucji. *SPW.*

● **85.** s. etatowa, fachowa, kierownicza, pomocnicza ⟨*pracownik*⟩. **86.** s. aktorska, artystyczna, kancelaryjna, lekarska, literacka, najemna, naukowa, robocza, sceniczna. **87.** s. amatorska: Zespół aktorski teatru [...] składał się [...] z kilkudziesięciu sił amatorskich. *Teatr 21, 1952, s. 13.* **88.** Angażować, umawiać siłę. **89.** Obsadzać co (np. biuro, fabrykę, szkołę) siłami.

● **90.** s. bojowa, militarna, wojenna, wojskowa, zbrojna ⟨*wojsko, armia*⟩. **91.** s. lądowa, morska, lotnicza; s. obronna, odwodowa, ofensywna, szturmowa, zaczepna; s. rewolucyjna (również w *lm*); główna; przemagająca, przeważająca, *daw.* przeważna s. (również w *lm*). **92.** s. ogniowa a. ognia ⟨*ogół broni palnej skoncentrowany na danym odcinku lub froncie*⟩. **93.** Dysponować, rozporządzać (znaczną) siłą (zbrojną). **94.** Gromadzić, grupować, koncentrować, łączyć, mobilizować, powiększać, przegrupować, przerzucać, rozpraszać, rozbijać, skupiać, ściągać, uszczuplać, zbierać s-y.

● **95.** s-y społeczne, polityczne, wytwórcze itp. ⟨*o ludziach*⟩. **96.** Ciemne s-y ⟨*wstecznicy, także ludzie podejrzani, źli, przestępni*⟩: Podnoszą się ciemne siły, grożące cywilizacji. *Kotarb. J. Świat 319.* **97.** Diabelska, nieczysta s. ⟨*zły duch, diabeł*⟩. **98.** s. nadprzyrodzona; s-y nadprzyrodzone ⟨*Bóg; bogowie, duchy*⟩. **99.** s. pociągowa ⟨*zwierzę, maszyna wykonująca pracę przenoszenia, przesuwania z miejsca na miejsce*⟩: Owca znów tylko bardzo dorywczo i rzadko używana bywa jako siła pociągowa. *Żab. Rodz. 174.* **100.** s-y przyrody, natury, *daw.* s-y przyrodzone ⟨*zjawiska*⟩: Rzymianie ubóstwiali siły przyrody [...] szczególną czcią darzyli te potęgi, które miały wpływ na urodzaje. *Hist. star. 160.* **101.** s-y postępowe ⟨*ludzie postępowi, koła postępowe*⟩: Postępowe siły domagały się zmiany polityki rządu. *Piw. Monachium 137.* **102.** s. wyższa ⟨*coś niezależnego od człowieka*⟩: Choć nie dotrzymał zobowiązania, ale nie jest winien: wchodziła tu w grę siła wyższa. *SW.* Jeśli się spóźni, nie zostanie dopuszczony do skoku, chyba że powodem spóźnienia się była siła wyższa. *Bielcz. Narc. 217.* **103.** Złe s-y ⟨*złe duchy; źli ludzie, zło*⟩: Padały spółdzielcom konie, chorowały świnie, jakby się jakieś złe siły sprzysięgły na spółdzielców. *Bocheń. Praw. 153.*

przysł. **104.** Siła złego na jednego.

siodło 1. s. angielskie, damskie, meksykańskie ⟨*rodzaje siodeł*⟩. **2.** Łęk, popręgi siodła. **3.** Koń (doskonały) pod s. ⟨*do jazdy wierzchem*⟩. **4.** Koń pod siodłem ⟨*osiodłany*⟩. **5.** Chodzić pod siodłem ⟨*o koniu*⟩. **6.** Przytroczyć s. **7.** Przytroczyć co do siodła (np. torbę do obroku, tarczę, pistolety). **8.** (W)skoczyć na s. **9.** Poprawić się, unieść się na siodle, w siodle; zachwiać się, zaprzeć się w siodle; pochylić się w siodle (podczas szybkiego biegu konia). **10.** Spaść, wylecieć; zbić, zeskoczyć, zsunąć się, zwalić się (kogo) z siodła. **11.** Siedzieć, trzymać się (mocno) w siodle ⟨*trzymać się na stanowisku; umocnić swoje stanowisko, swoją władzę*⟩: Łokietek już mocno siedział w siodle i przez koronację w Krakowie (1320) zapewnił sobie znaczny autorytet wśród innych Piastowiczów i całej ludności polskiej. *Piw. Hist. 74.* **12.** Wysadzić, wytrącić kogo z siodła ⟨*wyprzeć ze stanowiska, pozbawić stanowiska*⟩: Powiedziałeś sobie: wysadzę z siodła panka — i wysadź go. *Sienk. Dram. 39.* Pokrewieństwo losu łączyło wytrąconych z siodła uchodźców z tą warstwą francuskich drobnych przedsiębiorców i chłopów, która traciła samodzielność gospodarczą. *Waż. Hum. 13.*

siostra 1. Młodsza, starsza s. **2.** s. cioteczna, stryjeczna, *rzad.* wujeczna ⟨*córka ciotki, stryja, wuja*⟩. **3.** s. furtianka ⟨*zakonnica odźwierna w klasztorze żeńskim*⟩. **4.** s. miłosierdzia, s. szarytka, s. zakonna ⟨*zakonnica*⟩. **5.** s. mleczna ⟨*wykarmiona piersią przez tę samą kobietę*⟩. **6.** s. oddziałowa ⟨*pielęgniarka w oddziale szpitala*⟩. **7.** Przybrana s. ⟨*nie rodzona, adoptowana do rodzeństwa*⟩. **8.** Przyrodnia s. ⟨*od tej samej matki lub od tego samego ojca*⟩. **9.** Rodzona s. ⟨*od tych samych rodziców*⟩. **10.** s-y syjamskie ⟨*bliźnięta zrośnięte ze sobą*⟩. **11.** s. szpitalna ⟨*pielęgniarka w szpitalu*⟩. **12.** s. w Chrystusie ⟨*chrześcijanka*⟩. **13.** *przen.* Nuda, siostra melancholii; śmierć, siostra snu. **14.** Jak brat i s. (być podobnym do kogo; znać się).

siódmy 1. s. cud świata ⟨*jedna ze słynnych budowli w starożytności; przen. rzecz, osoba nadzwyczajna*⟩: Ujrzałem owo dziecko, ów siódmy cud świata. *Wiśl.* w: *Prz. Tyg. Życia 12, 1868.* **2.** s. krzyżyk ⟨*wiek od 60 do 70 lat*⟩: Dźwigać siódmy krzyżyk. Na kark mi siódmy krzyżyk wlazł. *Zag. Chochl. 78.* **3.** s-e niebo ⟨*według wyobrażeń religijnych (wschodnich) kraina szczęśliwości*⟩: Błądzisz jakby w zaczarowanym gmachu, wyjętym z powieści wschodu, i szukasz pomiędzy liśćmi oczu nadobnej huryski, co by cię miała zaprowadzić do siódmego nieba. *Chłęd. Szkice 89.* **4.** Być w siódmym niebie *p.* niebo. **5.** Po raz s., po s-e ⟨*przy wyliczeniach: w kolejności na siódmym miejscu*⟩. **6.** Za siódmą górą, za siódmą rzeką, za siódmym morzem ⟨*w baśniach: bardzo daleko*⟩. **7.** Do siódmego potu ⟨*bardzo ciężko; całkowicie, do ostateczności, ze wszystkim*⟩: Pracować do siódmego potu. Ludzie do siódmego potu zmagają się z trudami budowy. *Twórcz. 8, 1953, s. 117.* Każdego do siódmego potu wyżyłuje. *Bogusz. Kura 162.* **8.** *pot.* Być w siódmych potach (z gorąca). **9.** s. pot oblewa kogo, s-e poty biją na kogo (z przejęcia, ze strachu itp.): Siódme poty na mnie biły, gdy do-

padłem pokładu. *Cent. Foka 60.* **10.** *żart.* Pędzić na s. zagon ⟨*powodować rozstrój żołądka*⟩: Naopowiadałeś mi cudów o brzanie, ale dopiero pod koniec wylazło szydło z worka: mięso liche, ikra pędzi na siódmy zagon. *Życie Lit. 38, 1954.* **11.** *posp.* Zajechać pod s-e żebro ⟨*dopiec do żywego, dokuczyć komu*⟩: Jak kto zajechał mu pod siódme żebro, to się mścił z wyrachowaniem. *New. Chłopiec 37.*

sito 1. Drobne, gęste, rzadkie s. **2.** s. do młyna ⟨*do przesiewania mąki*⟩. **3.** Dziurawy, podziurawiony, pokłuty jak s. ⟨*podziurawiony gęsto; przen. okryty licznymi ranami*⟩: Podziurawiony jest jak sito. Sam się dziwi, że się z tyłu ran wylizał. *Wroń. Pam. 174.* **4.** Cedzić (np. wywar) przez s.; *przen.* jak przez s.: Cedzi gotówkę jak przez sito. *Jackiew. Wiosna 83.* Odpowiadał z widoczną niechęcią, cedząc wyrazy jak przez sito. *Choyn. Kuź. 53.* **5.** Czerpać wodę sitem, lać wodę w s. ⟨*robić co, trudzić się bezcelowo*⟩: Chcieć dziewczynę na swoje kopyto przerobić to jest — sitem wodę czerpać. *Fredro A. Jow. 241.* Mówić do kobiet rozumnie, to lać wodę w sito. *Reym. Ziemia I, 277.* **6.** Postrzelać kogo na s.: Widziałem ich postrzelanych na sito, wsadzili im serię w plecy. *Żukr. Kraj 252.* **7.** Przejść, przechodzić, przepuszczać, przesiewać przez s.; *przen.* przez s. czego (kontroli, krytyki itp.): Wśród zwrotów i wyrazów, zasługujących na odświeżenie i przyswojenie, trafiają się niezbyt szczęśliwie wybrane i zastosowane dziwolągi, które należałoby przesiać przez sito krytyczne i wyrzucić precz. *Tyg. Ilustr. 27, 1904.* **8.** Siać jak przez s. ⟨*o deszczu*⟩: Deszcz drobny siał jak przez sito, bez przerwy. *Sewer Nafta I, 40.*
przysł. **9.** Sito? — nie to; przetak? — nie tak; rzeszoto? — to, to to ⟨*gdy kto stara się co odgadnąć*⟩.

siu 1. *posp.* s. bździu ⟨*głupstwa, rzeczy niepoważne*⟩: Chodzi nie o nas, a [ale] o dobro państwa i na siu bździu czy na inne fintifluszki nie czas. *Mostow. Kariera 296.* **2.** *pot.* Tu, s. ⟨*tu i tam, tu i ówdzie*⟩: Jeździłem sobie po obcych krajach zwiedzałem tu, siu. *Unil. Pok. 166.*

siwizna 1. Przedwczesna, srebrna s.: Na krucze jej włosy przedwczesna siwizna srebrzystą zarzuciła siatkę. *Pług Zagon I, 176.* **2.** Nitki, (śnieżne) pasma siwizny. **3.** Włosy pobielone, posrebrzone, poszarzałe, przetkane, przyprószone, ubielone siwizną: Wiek przyprószył siwizną jego włosy. *Żer. Char. 85.* **4.** Okry(wa)ć (się), osypać kogo, co siwizną; Staruszka; głowa okryta siwizną. **5.** *książk.* s. przebija się we włosach czyich; s. osypała, pobieliła, posrebrzyła, przyprószyła, przysypała (śniegiem) czyje włosy (brodę, czuprynę, wąsy) ⟨*ktoś siwieje, posiwiał; czyjeś włosy, wąsy; czyjaś broda zaczynają, zaczęły siwieć*⟩.

siwy 1. s-e brwi, wąsy, włosy; s-a broda, czupryna ⟨*o kolorze białym, wpadającym w czarny*⟩. **2.** s-e chmury ⟨*szare*⟩. **3.** Czapla s-a ⟨*gatunek czapli: Ardea cinerea*⟩. **4.** s-a gorzałka ⟨*siwucha*⟩. **5.** s. koń ⟨*siwek*⟩. **6.** s-e liście (osiny). **7.** s. opar, tuman; s-a mgła, rosa. **8.** *przen. książk.* s. rozsądek ⟨*właściwy człowiekowi staremu, bogaty w doświadczenia; dojrzały, stateczny, wytrawny*⟩: Wdzięki jeszcze wiośniane, a rozsądek siwy. *Tremb. Różne 67.* **9.** s-e skronie ⟨*okryte siwymi włosami*⟩. **10.** s. jak gołąb a. jak gołąbek ⟨*zupełnie, całkowicie siwy*⟩. **11.** (Czupryna, głowa) s-a jak śnieg, jak popiół. **12.** (Oczy) s-e jak stal. **13.** Rządzi się [...] jak siwa gęś. *Słonim. Walki 287* (parafraza zwrotu: rządzi się jak szara gęś). **14.** s. c z y m: Góra s-a śniegami. **15.** s. o d c z e g o: Morze s-e od pian; trawy s-e od rosy; ubranie s-e od kurzu.

skakać, skoczyć 1. Skakać na jednej nodze; z radości, z uciechy ⟨*podskakiwać*⟩. **2.** Skakać jak dzięcioł, jak kogut, jak (gumowa) piłka, jak wróbel (na nici, na sznurku); jak sarna, jak zając; *wulg.* jak wesz na grzebieniu ⟨*podskakiwać*⟩. **3.** Skoczyć jak piorun, jak ryś, jak tygrys, jak żbik ⟨*rzucić się raptownie*⟩: Skoczył jak ryś, wyciągnął sztylet. *Bobiń. Zemsta 131.* **4.** Skoczył jak szalony, jak oparzony, jak ukąszony, jak podcięty biczem, jak sprężyną podrzucony, jak poruszony, uderzony iskrą elektryczną: Koń skoczył jak oparzony, począł wierzgać i bić przednimi nogami. *Grusz. Ar. Huzar 142.* **5.** Skoczyć prędko, cwałem, pędem, susem ⟨*pobiec, pojechać*⟩: Skoczyłbyś cwałem zobaczyć, co też tam w Olsztynie słychać. *Żer. Popioły III, 107.* **6.** Skoczyć co tchu, co tchu w piersiach, co tchu w koniach ⟨*szybko ruszyć*⟩: Tymczasem skoczyli co tchu w koniach jezdni dać naprzód znać panu marszałkowi, że król się zbliża. *Sienk. Pot. IV, 75.* **7.** Jechać, pędzić itp. co koń skoczy ⟨*bardzo szybko*⟩. **8.** *sport.* s. kuczką ⟨*podciągając po odbiciu oba kolana jak najwyżej do klatki piersiowej*⟩. **9.** *sport.* s. płasko ⟨*nisko*⟩. **10.** *przen.* s. równymi nogami ⟨*robić co śmiało, bez wahania*⟩: [Komedia angielska] skacze równymi nogami w szczere błazeństwo, zawsze bardzo niewinnie, często mocno zaprawne cyrkową przymieszką. *Boy Flirt I, 241.* **11.** s. przepisowo: Skoczył przepisowo ręce przed sobą zwierając łukiem, głowę chyląc, wyginając się. Woda plusnęła. *Putr. Wrzes. 463.* **12.** s. szczupakiem: Nagle klacz skoczyła szczupakiem [...] zwaliła się po stromiźnie w trzasku łamanych gałęzi. *Żukr. Kraj. 93.* **13.** Skakać po dwa, trzy schody. **14.** *daw.* Skakać tura: a) ⟨*jak tur*⟩; b) ⟨*być nieposkromionym, zuchwałym*⟩. **15.** s. d o c z e g o, n a c o ⟨*rzucać się z góry w dół*⟩. **16.** s. d o c z e g o, w c o: s. do dorożki, do bryczki, w łódkę ⟨*rzucać się do wewnątrz*⟩. **17.** s. komu do gardła: Gdy Eskimos ma powiedzieć coś przykrego, używa okrężnych dróg, jak wilk, który chodzi wokół ofiary, zanim jej skoczy do gardła. *Cent. Odarpi 125.* **18.** s. komu do oczu ⟨*kłócić się z kim, mieć do kogo pretensję*⟩: Ja bym mu do oczu skoczyła, oczy bym mu wydarła, wolałabym umrzeć, niż takie rzeczy znosić. *Krzyw. I. Siew 164.* **19.** Skakać k o ł o c z e g o ⟨*starać się o co, pilnować czego*⟩: Znajdą się tacy, którzy koło tego spadku będą skakać. *Dąbr. M. Noce II, 128.* **20.** Skakać k o ł o k o g o, p r z e d k i m ⟨*dogadzać komu; zabiegać o czyje względy*⟩: Chłopiec gładki, wie, jak trzeba skakać koło panien. *Urban. Księż. 32.* Młodzieńkiego męża miała i jeszcze on przed nią skakał i wszyściutko, co tylko kazała, robił. *Orzesz. Cham 194.* **21.** s. n a c o: s. na grzbiet, na kolana, na piersi, na kozioł, na wóz ⟨*wskakiwać*⟩. **22.** s. na konia a. na koń ⟨*wsiadać szybko*⟩. **23.** s. na głowę do wody ⟨*rzucać się głową w dół*⟩. **24.** *przen.* s. na cztery łapy ⟨*wyjść cało z opresji*⟩. **25.** Skoczyć na równe nogi ⟨*zerwać się*

gwałtownie⟩: Poderwał się z polówki i skoczył na równe nogi. *Breza Uczta 379.* **26.** Skakać na łapkach, na dwóch łapkach ⟨*zasługiwać się, pochlebiać, podlizywać się komu*⟩: Jak mu co przyjdzie do głowy, to z gębą do starych leci na skargę! [...] niby z kolegami jest dobrze, ale umie na łapkach skakać. *Gąs. W. Pig. 7.* **27.** Skoczyć do kogo, ku czemu, na kogo, na co; za kim ⟨*rzucić się*⟩: Hurma Arabów skoczyła za nimi. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* **28.** Skoczyć do kogo, ku komu ⟨*pobiec prędko do kogo, wpaść do kogo*⟩: Furiat wyrwał się z rąk przytrzymujących go sanitariuszy i skoczył ku drzwiom. Pierwszy skoczył na baterię i czapką swą przykrył zapał armaty Wojciech Bartos. *Korzon Woj. III, 193.* **29.** *przen.* Skoczyć na kogo ⟨*gwałtownie mówić, oponować, mieć pretensję*⟩: Ludzie skoczyli na strażnika. — Po coś tu przylazł? *Braun Lewanty 361.* **30.** Skoczyć na odsiecz, na pomoc, na ratunek; z odsieczą, z pomocą, z ratunkiem. **31.** Skoczyć na jednego, na kieliszek, na wódkę, na piwo itp. ⟨*pójść napić się wódki, piwa*⟩. **32.** Skoczyć po co: Skoczyć po chleb, po mięso, po taksówkę. **33.** Skoczyć po rozum do głowy ⟨*zastanowić się, obmyśleć co*⟩: Mój stary musiał aż skoczyć po rozum do głowy, wykroił ze skóry ogromny but [...] i kazał wypisać [...] majster szewski szyje i naprawia obuwie. *Bog. Kapit. I, 183.* **34.** Skakać po czym ⟨*o pojazdach: podskakiwać*⟩: Ciężarówka skakała po wybojach. Jechali tak długo, milcząc, coraz wolniej, bo bryczka zaczęła skakać po korzeniach. *Weys. Józ. Puszcza 60.* **35.** Skakać po krach ⟨*przeskakiwać z jednej na drugą*⟩. **36.** Skakać oczami po obrazach, tytułach, wierszach, po stronicach ⟨*oglądać, czytać nie po kolei, nie wszystko*⟩: Wsadził nos w gazety. Skakał nieuważnym wzrokiem po tytułach [...] bez specjalnego zaciekawienia. *Breza Uczta 129.* **37.** Skacze coś komu po głowie, w myślach ⟨*coś się komu przypomina*⟩: Cena wełny teraz rośnie... — skaczą jej po głowie jakieś zasłyszane cyfry. *Bogusz. Kura 175.* **38.** s. przez co: przez kałuże, przez kij, przez obręcz, przez linę, przez ogień, przez rów. **39.** s. w co: s. w dół, w przepaść, w toń, w wodę, w rzekę; w gęstwinę ⟨*wskakiwać*⟩. **40.** Skoczyć w bój ⟨*rzucić się do boju*⟩. **41.** Skoczyć dla kogo, za kogo, na czyj rozkaz w ogień, w wodę, w piekło ⟨*zrobić dla niego wszystko*⟩: Ja jestem złoty chłopak [...] za przyjacielem skoczyłbym w ogień. *Brand K. Sams. 107.* **42.** s. z czego, skąd ⟨*zeskakiwać*⟩: s. z konia, z okna, z siodła, z góry, z wysokości. **43.** Skoczyć z krzesła, z łóżka; z ławy ⟨*prędko wstać*⟩. **44.** s. z czego na co: Forsownym marszem przebyli w poprzek lodowiec, skacząc nad szczelinami z tafli na taflę. *Żer. Opow. 245.* **45.** Skakać z tematu na temat ⟨*zmieniać temat*⟩: Zacna ta trójeczka [...] skacząc z tematu na temat zaczęła obrabiać dzisiejsze „kiepskie" czasy. *Gard. Trzech 207.* **46.** s. z pieca na łeb ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo, przykrość, być gotowym na wszystko, ryzykować*⟩: Za jeden uśmiech gotowi byli skakać z pieca na łeb. *Prus Kart. II, 53.* **47.** Skoczyć z miejsca ⟨*poderwać się*⟩: Ujęła lejce i dała koniom po tęgim bacie. Skoczyły z miejsca i pomknęły. *Żer. Rzeka 89.* **48.** Barometr, temperatura, rtęć skacze ⟨*gwałtownie idzie w górę lub w dół; są gwałtowne zmiany temperatury*⟩. **49.** Ceny, produkty, akcje, papiery skaczą do góry, w górę, na ileś złotych, wzwyż ⟨*podnosi się wartość w monecie obiegowej*⟩: Żaden zarobek nie nadążył za fantastycznie skaczącymi wzwyż cenami artykułów pierwszej potrzeby. *Goj. Rajs. I, 36.* **50.** Myśli skaczą jedna za drugą ⟨*nasuwają się nagle*⟩. **51.** Nogi same skaczą ⟨*ktoś rwie się do tańca*⟩: Same skaczą nogi przy dźwiękach harmonii. *Oppman Warsz. 114.* **52.** Litery, wyrazy skaczą komu przed oczami ⟨*ktoś nie może czytać, komuś mgli się wzrok przy czytaniu*⟩: Spuściła oczy na papiery leżące przed nią, ale litery skakały jej przed oczyma. *Urban. Księż. 116.* **53.** Palce czyje skaczą po klawiszach ⟨*ktoś biegle gra*⟩. **54.** Serce komu skacze ⟨*mocno bije (pod wpływem jakiegoś uczucia)*⟩: I jakże, serce ci nie skacze, gdy widzisz orły złote, srebrne? Gdy trębacze pobudkę Kościuszkowską trąbią ci nad uchem? *Mick. Tad. 341.* **55.** Serce skacze (komu) do gardła ⟨*ktoś się przeraża, wzrusza*⟩. **56.** Jak ktoś zagra, tak musisz skakać *dosł.* ⟨*tańczyć*⟩; *przen.* ⟨*musisz postępować według czyjej woli*⟩.

przysł. **57.** Żeby kózka nie skakała, to by nóżki nie złamała. **58.** Na pochyłe drzewo to i kozy skaczą.

skala 1. *muz.* s. głosowa a. głosu; głos o dużej, szerokiej skali; s. muzyczna; s. dźwiękowa a. dźwięków; s. tonów; s. dur, s. moll. **2.** *mors.* s. ładunkowa okrętu a. s. ładugowa ⟨*tablica, wykazująca stosunek zagłębienia okrętu do ciężaru ładugi*⟩. **3.** s. milimetrowa ⟨*podziałka*⟩. **4.** s. termometryczna; s. Celsjusza, Réaumura, Fahrenheita. **5.** s. barw, kolorów, odcieni ⟨*stopniowanie*⟩. **6.** s. cen, płac, zarobków ⟨*rozpiętość*⟩: Skala płac została uzgodniona z Centralą przez główne władze związkowe. *Pytl. Fund. 215.* **7.** s. działania, porównań, talentu, trudności, wymagań; uczuć, wzruszeń, zainteresowań: Sądzę, że skala wymagań pana jest za wysoką i dlatego sądzi pan surowo. *Grusz. Ar. Tuzy 356.* **8.** s. życia: Podnieść, obniżyć skalę życia. **9.** W (określonej) skali: a) ⟨*w (określonej) podziałce*⟩: Przedstawić, narysować, nakreślić co w (określonej) skali. Plan, mapa w małej, w dużej skali; w skali 1 : 25 000, 1 : 50 000 itp.; b) w skali (jakiej) (co robić) ⟨*w jakiejś mierze, w jakimś zakresie*⟩: Wymaga to bardzo wnikliwej analizy układu sił [...] w skali krajowej. *Państwo 3, 1954, s. 405.* Nie stosowano tego dotychczas w tak rozległej skali. *Brand. K. Obyw. 352.* **10.** Na małą skalę ⟨*mały; w niewielkim zakresie*⟩: Badanie prowadzone na małą skalę. **11.** Na dużą, wielką, szeroką, rozległą, europejską, światową itp. skalę: a) ⟨*dużych rozmiarów, o dużym itp. znaczeniu*⟩: Piszę teraz nowe poema, dosyć dziwaczne, na bardzo rozległą skalę. *Mick. Listy I, 322.* Była to pierwsza w dziejach Arktyki międzynarodowa akcja ratownicza zakrojona na tak szeroką skalę. *Cent. Arkt. 204*; b) ⟨*o osobie: bardzo znany; znakomity*⟩: Autorem tych znakomitych rysunków był ilustrator rosyjski na wielką, europejską skalę, Agin. *Prz. Artyst. 2, 1952, s. 22*; c) ⟨*wystawnie, okazale*⟩: Żyć, prowadzić dom na wielką skalę. *SW.* **12.** Mierzyć kogo, co jaką, czyją skalą; skalą czego: Nie uważamy za stosowne mierzenia wszystkich poetów skalą jednego. *Sienk. Szkice I, 14.* **13.** Obniżyć, podnieść, powiększyć, rozszerzyć, zmniejszyć skalę (jaką, czego): Wolimy ów przesyt

powieściowy tłumaczyć [...] obniżeniem się skali talentów. *Sienk. Szkice II, 55.* Poznając nasz język ojczysty rozszerzamy skalę wszystkich naszych doznań. *Dor. Rozm. 25.*

skalpel 1. s. chirurga; *przen.* s. analizy, krytyki, opinii (publicznej). **2.** Brać co pod s. czego (np. krytyki). **3.** Przykładać s. do czego: Byłoby może niezręcznością przykładać skalpel analizy literackiej do utworu, który jest czymś innym jeszcze niż literaturą. *Boy Flirt III, 100.*

skała 1. Dzika, gładka, lita, łysa, naga, niedostępna, potężna, stroma, urwista; poszarpana, spiętrzona, stercząca, zwietrzała s.; *poet.* niebotyczna, nieczuła, samotna, wyniosła s.; s. nadbrzeżna, przybrzeżna, podwodna. **2.** *geol.* s. archaiczna, ery archaicznej; s. ery proteozoicznej itp.; s. drobnoziarnista, gruboziarnista, krystaliczna, luźna, porowata, starta, sypka, wygładzona, wyszlifowana (przez lód, wodę), granitowa, ilasta, krzemionkowa, kwarcytowa, mułkowa, piaskowcowa, piaszczysta, rudna, węglonośna, złotonośna; s. głębinowa, powierzchniowa; magmowa, ogniowa, pienna; osadowa, wulkaniczna, wybuchowa, wylewowa, wylewna; s. pochodzenia morskiego, organicznego; płona s.; s-y przeobrażone, przekrystalizowane (metamorficzne). **3.** Cypel, grzbiet, krawędź, łysina, odłam(ek), półka, rozpadlina, siodło, szczelina, szczyt, ułam(ek), urwisko, wierzchołek, występ, załom, zrąb skały; łańcuch skał; drzazgi, okruchy, osypisko, rumowisko, zwalisko skał. **4.** Najeżony skałami: Wznosiły się z łoża wodnego [...] liczne ostrowy [...] najeżone skałami i niedostępne. *Szajn. Dziej. I, 45.* **5.** Jak s.; twardy, nieczuły jak s. ⟨*bardzo nieczuły, nielitościwy; niewzruszony*⟩: Dla Sylwandra pasterka jak skała, ani mu odpisała. *Zabawy XII/2, 1775, 385.* **6.** Ze skały; nie ze skały ⟨*o osobie, o sercu czyim: nieczuły(-e), niewrażliwy(-e); czuły(-e); wrażliwy(-e)*⟩: I u mnie serce nie ze skały i obojętne na tyle wybornych wdzięków zostać nie mogło. *Sienk. Pot. I, 136.* **7.** Drążyć, kruszyć, łamać, rozsadzać, wysadzać skałę. **8.** Kuć, wykuć, wiercić w skale: Kazali mu wiercić studnię w skale. *Prus Wiecz. 174.* **9.** Rozbić się o skałę (o statku, łodzi itp.). **10.** Wdrapać się, wedrzeć się, wejść, wspinać się na skałę. **11.** Coś odbija się o kogo jak o skałę ⟨*ktoś nie zwraca na coś uwagi, nie wzrusza się*⟩: Wymowne te słowa odbijały się o Wilczka jak o skałę. *Kaczk. Olbracht. III, 108.* **12.** Ruszyć, poruszyć skałę ⟨*zrobić rzecz niemożliwą*⟩: Błagałem go, żeby miał litość nad sobą; możebym skałę poruszył, a jego zaciętości nie zdołałem ułagodzić. *Rzew. H. Zamek 391.* **13.** Zamienić się w skałę ⟨*stać się nieczułym*⟩: Czułem, że stygną we mnie myśli tkliwe, że serce z wolna w skałę się zamienia. *Gomul. Pieśni 109.* **14.** s. się kruszy, odsłania się, pęka; sterczy, stoi, wznosi się; zwisa; s-y się piętrzą: Z jednej strony lasu zwisały nad morzem dzikie skały, czarne u morza, szare w wyżynie. *Żer. Uroda 367.*

skandal 1. Głośny, niesłychany, wielki s. ⟨*gorszące zajście, zgorszenie, kompromitacja*⟩. **2.** s. literacki, naukowy, publiczny, rodzinny a. w rodzinie. **3.** To s., co za s.!: Przecież to, co się tam dzieje, to skandal. *Braun Lewanty 329.* **4.** Robić, wywołać s. **5.** Obawiać się, unikać(-nąć) skandalu. **6.** Przybrać posmak skandalu: Sprawa przybrała posmak skandalu. *Muz. 9—10, 1952, s. 83.* **7.** Dochodzi, doszło, przychodzi, przyszło, może przyjść do skandalu. **8.** Doprowadzić do skandalu. **9.** Grozić; coś grozi, pachnie, kończy się skandalem. **10.** Narazić się na s. **11.** Coś zakrawa na s. **12.** Uważać co za s. **13.** s. grozi komu; wybucha, wybuchł.

skarać 1. s. k o g o — z a c o: Los mnie srodze skarał za moją lekkomyślność. **2.** *daw.* s. k o g o n a c z y m: Kto by gwałty, napady i drugie jakie swawole czynił [...] przeciw niemu się wszyscy wspólnie obrócą, żeby go skarać na osobie i majętności. *SRG 160*; s. kogo na gardle. **3.** Skarz mnie Bóg a. Boże; niech mnie Bóg skarze ⟨*rodzaj zaklęcia*⟩: Niech mnie Bóg skarze, jeśli to nie jest najpiękniejsze w Paryżu dziecko. *Polak w Paryżu 83.*

skaranie (Istne, prawdziwe) s.; s. boskie (boże) z kim: a) ⟨*wykrzyknienie wyrażające oburzenie*⟩: Czego stoisz? Mówiłem!... Zawołaj mi dziewczynę od gospodyni!... Marsz! Skaranie z tym osłem!... *Gąs. W. Pig. 31.* Skaranie boskie z tymi dziećmi! Ile razy mam wam mówić, że macie być cicho? *Kow. A. Rogat. 57*; b) ⟨*wielki kłopot, wielka udręka*⟩: Tu i bez pana skaranie boskie z różnymi pętakami. *Putr. Wrzes. 7.*

skarb ● ⟨*bogactwo, pieniądze, złoto, wartościowe przedmioty, kosztowności*⟩ **1.** Bajeczny, bezcenny, niezmierny; *poet.* zaczarowany, zaklęty s.; nieprzeliczone, nieprzebrane, niezliczone s-y: Szukał jakiejś złotodajnej rzeki, która gdzieś w pobliżu Marequinhy rzekomo kryje bajeczne skarby. *Fiedl. A. Rio 18.* **2.** s. rodzinny, *daw.* familijny. **3.** *przen.* s-y artystyczne, duchowe, kulturalne; s. ducha, duszy; s-y humoru, literatury, piśmiennictwa, piękna, sztuki, uczuć, umysłu, wiedzy: Śledzę tę rubryczkę w polskich pismach; znajduję w niej często skarby mimowolnego humoru. *Boy Słowa 100.* **4.** s-y Golkondy ⟨*nieprzebrane skarby (drogie kamienie); zgromadzone w stolicy dawnego królestwa Hindustanu, Golkondzie, zburzonej w 1687 r.*⟩: Dziękuję ci, drogi nauczycielu, za ten ciężki trud pracy nade mną, trud, którego nawet skarby Golkondy opłacić by nie zdołały. *Warsz. młod. 229.* **5.** s-y ziemi ⟨*bogactwa mineralne*⟩; s-y kopalne, kruszcowe, mineralne. **6.** s. w c z y m: s. w złocie, w sprzętach, w klejnotach. **7.** s. z k o g o ⟨*przen. o osobie*⟩: W nieszczęściu człowiek poznaje, jaki to skarb z przyjaciela. *Rzew. H. Zamek 255.* **8.** Skarbie, mój skarbie, mój ty skarbie ⟨*w zwrocie do osoby drogiej, kochanej*⟩: Masz dziś wieczorem czas? Może byśmy się, skarbie, spotkali? *Żukr. Zioła 174.* **9.** Chować co jak(by) s.: Co gdzie w śmieciach znalazł, zadrukowany czy zapisany kawałek papieru chował to sobie jakby skarb drogi. *Dygas. Beld. 124.* **10.** Gromadzić, marnować, odkryć, zbierać s-y; odzyskać, utracić; pomnażać, powiększać; posiąść; zakopać s.; również *przen.*: Mickiewicz odkrył na nowo te skarby narodowej kultury, które zawierała pieśń ludowa. *Nowe Drogi 1, 1955, s. 8.* **11.** Nie uczynić, nie zrobić czego za s-y świata, za żadne s-y świata, w świecie ⟨*za nic*⟩: Postanowiła nie ustąpić za żadne skarby świata. *Dąbr. M. Noce II, 93.* **12.** Oddać za co s-y świata ⟨*oddać wszystko*⟩: Dla łzy tej zapłaty oddałbym skarby świata, gdybym był bogaty. *Groza*

Poezje 116. **13.** (Jak gdyby) posiąść wszystkie s-y świata ⟨*o doznaniach, stanach wielkiej szczęśliwości*⟩: Twarz moja ożywiała się na kilka dni takim wyrazem radości, jak gdybym posiadł wszystkie skarby świata. *Sztyrm. Katalept. II, 145.* **14.** Znaleźć w kim s. ⟨*osobę nadzwyczaj wartościową*⟩: Na Marynce poznał się od razu [...] znalazł w niej po prostu skarb. *Bobiń. Zemsta 163.* **15.** O(b)sypać kogo skarbami ⟨*bogactwami, klejnotami; również przen.*⟩. **16.** Siedzieć na skarbach ⟨*mieć bogactwa, być bogatym*⟩.

● ⟨*majątek państwa, finanse państwowe, zasób środków pieniężnych; miejsce, gdzie mieszczą się pieniądze*⟩ **17.** Bogaty, ubogi; pełen, pusty, wyczerpany s. **18.** s. narodowy; monarszy, cesarski, królewski, książęcy; s. państwa; s. władcy. **19.** Dochody, wydatki skarbu. **20.** Minister skarbu. **21.** Niedobór, nadwyżka, pustki w skarbie. **22.** Na koszt skarbu. **23.** Na rzecz skarbu. **24.** Bogacić, ubożyć; napełniać, opróżniać; obciążać, *daw.* opatrzyć; ratować, wypróżnić, zasilić s. **25.** Administrować, zarządzać skarbem. **26.** Dawać, oddawać, płacić, zapłacić co do skarbu. **27.** Coś (np. złoto, podatki) wpływa do skarbu. **28.** Zabrać co na s. ⟨*skonfiskować*⟩. **29.** s. bogaci się, ubożeje; wypuszcza monetę, bony itp. s. wydaje (pieniądze, złoto, waluty, dewizy).

skarbnica ⟨*zasób, źródło rzeczy nieocenionych*⟩ **1.** Nieprzebrana, niewyczerpana, (prze)bogata, prawdziwa s. **2.** s. folkloru, kultury, pamiątek (narodowych, rodzinnych), poezji, sztuki (narodowej, ludowej), środków wysłowienia, tradycji, wiadomości, wspomnień: Starość bywa często bogatą skarbnicą wspomnień. *Prz. Tyg. Życia 31, 1875.* **3.** Czerpać ze skarbnicy: Ze skarbnicy dzieł Lenina czerpią narody budujące socjalizm. *Państwo 2, 1954, s. 217.* **4.** Sięgnąć do skarbnicy (sztuki). **5.** Wzbogacić skarbnicę (wiedzy) czym.

skarga 1. Bolesna, cicha, głośna, gorzka, rzewna, żałosna s. ⟨*utyskiwanie, użalanie się, narzekanie*⟩. **2.** s. rozwodowa ⟨*zaskarżenie, akcja sądowa*⟩: Złożyć, wnieść skargę rozwodową do sądu. **3.** s. na kogo, na co; o co ⟨*narzekanie, utyskiwanie*⟩: Na Tomaszka wciąż przychodziły skargi ze szkoły, że nie bywa na lekcjach. *Dąbr. M. Noce II, 215.* s. na ucisk, na brutalność czyją, na brak zrozumienia; na los. **4.** s. o c o, p r z e c i w k o m u ⟨*zaskarżenie*⟩: s. o alimenty, o niedotrzymanie umowy. Skarga przeciw niemu byłaby niewdzięczności mojej znamieniem i prawdy zniewagą. *Zal. M. Pam. 83.* **5.** Latać, pójść, przyjść, przybiec, przylecieć na skargę, ze skargą — do kogo — na kogo, na co ⟨*skarżyć się, narzekać na kogo, na co*⟩. **6.** Nie usłyszeć od kogo słowa skargi. **7.** Rozwodzić, zawodzić (swe) s-i ⟨*żale*⟩. **8.** Wybuchnąć skargą ⟨*narzekaniem, żalem*⟩. **9.** Znosić co (np. przeciwności) bez skargi. **10.** Cofnąć, wycofać; podać, wnieść (na piśmie) skargę na kogo, na co ⟨*zaskarżenie, akcję sądową*⟩. **11.** Rozpatrzyć czyją skargę (o rozjemcach, sędziach). **12.** Wytoczyć (przed sądem) skargę przeciw komu. **13.** Zanosić s-i do kogo, przed kogo (do urzędu, do monarchy a. przed monarchę); na kogo, na co. **14.** Zwracać się, zwrócić się ze skargą do kogo (do władz). **15.** s-i (na kogo, na co) dochodzą, gromadzą się, nagromadziły się, napływają, padają (pod czyim adresem), powstają. **16.** s. (do sądu) wpłynęła.

skarżyć 1. s. k o g o o c o (do sądu) ⟨*wnosić skargę przeciw komu do sądu*⟩: s. kogo o odszkodowanie. **2.** *daw.* s. k o g o p r z e d k i m ⟨*wnosić skargę na kogo*⟩: Niech mię on skarży przed moją właściwą zwierzchnością i nie obsyła więcej pozwami. *Jank. Zaśc. 61.* **3.** s. n a k o g o: a) ⟨*donosić na kogo (o czyjej winie)*⟩: Skarżył przed ojcem na siostrę. *SW*; b) *daw.* ⟨*użalać się na kogo*⟩: Nie skarżyłem na ludzi [...] choć musiałem iść w drogę ubogi i bosy. *Kras. Bajki 13.*

skarżyć się 1. s. się k o m u — n a k o g o, ż e... ⟨*narzekać; uskarżać się*⟩: Nie skarżyła się mężowi na syna. *Żer. SPP.* Skarżył się matce, że jest nieszczęśliwy, że nikt go nie traktuje poważnie. *Kow. A. Rogat. 96.* **2.** s. się n a c o: s. się na bezsenność, na ból głowy, na złą dolę. **3.** s. się p r z e d k i m: Skarżył się raz przed Jagą, że go ekonom srodze poturbował. *Dygas. Now. VII, 185.* Ludwinka nigdy przed nikim się nie skarżyła. *Żmich. Pog. 53.* **4.** s. się c z y m, z c z y m ⟨*wyrażać czym skargę*⟩: s. się zgnębionym głosem; s. się z płaczem (, że...): Ptak umierał [...] cicho, bez głosu, przerażonymi tylko skarżąc się oczyma. *Makusz. Król 6.*

skaza 1. Drobna s. ⟨*rysa, pęknięcie, uszkodzenie itp.*⟩. **2.** *med.* s. krwotoczna; s. moczanowa. **3.** s. moralna ⟨*plama, ułomność, słabość, niedoskonałość*⟩. **4.** s. na twarzy ⟨*znamię*⟩. **5.** s. n a k i m, n a c z y m; *przen.* s. na honorze: Nie ma ani jednej skazy na tej kryształowej naturze. *Sienk. Dram. 76.* **6.** Bez skazy ⟨*bez rys, bez pęknięć, bez plam*⟩: Kamień (szlachetny), zwierciadło; owoc bez skazy; kupon (materiału) bez skazy ⟨*bez usterek*⟩; niebo bez skazy ⟨*bez najmniejszej chmurki*⟩; *przen.* Człowiek, charakter, postać; przeszłość, życie bez skazy: Niezmiernie cichy i pracowity, wiódł artysta ten życie niemal bez skazy. *Wędr. 5, 1901.* Rycerz bez skazy ⟨*idealny, będący wzorem, nieskazitelny, doskonały*⟩. Wyjść (z afery) bez skazy ⟨*bez plamy, bez zmazy, bez zarzutu nieuczciwości*⟩. **7.** *przen.* Mieć skazę na sobie: Niech się ten boi, co ma jaką skazę na sobie. *Dąbr. M. Noce II, 178.* **8.** Odkryć plamy i s-y czego: *przen.* Przyszedł sam odkryć mi plamy i skazy swego serca. *Korz. J. Wdow. 479.* **9.** Szukać skazy (dziury) w całym. *SPP.* **10.** *przen.* Zetrzeć skazę z czego: Niechaj skazę z duszy twojej zetrze. *Staff L. Poezje II, 60.*

skazać, skazywać 1. s. k o g o (j a k a. c z y m): s. doraźnie, sądownie, zaocznie; s. w trybie przyspieszonym; s. bez sądu; sądem wojennym, wyrokiem sądowym a. sędziego, z wyroku sądowego a. sędziego ⟨*wydać wyrok, zasądzić; przen. potępić*⟩. **2.** s. n a c o, *daw.* d o c z e g o: s. na (ciężką) karę, na x zł (rubli, dolarów, franków) kary, na grzywnę, na zapłacenie (kary) x zł (rubli itp.); na zamknięcie, na karę więzienia, na więzienie, na ciemnicę, na x lat, miesięcy itp. (więzienia); na męki, na tortury, na chłostę, na kije, na ileś kijów; na powieszenie, na rozstrzelanie, na ścięcie, na pozbawienie praw; na chleb i wodę, na galery, *daw.* na gardło (na śmierć), na pal, na stos, na postronek; na banicję, na wygnanie, na zesłanie, na osiedlenie gdzie; na utratę majątku; *daw.* na infamię, na be-

zecność ⟨*na utratę czci*⟩; **s.** do katorgi, do galer. Upomniał się o krzywdę ludu. Walczył. I [...] został skazany na trzy lata. *Kurek Ocean 328.* Król urzędników gdańskich, którzy się nie stawili, uznał zaocznie winnymi, a więc, na gardło i bezecność skazał. *Moracz. Dzieje VII, 351.* **3.** *przen.* **s.** kogo na bezczynność, biedę, cierpienie, poniewierkę, samotność, zagładę: Ty mi, Matko, piszesz o ożenicniu [...] zdaje mi się, że ja wiecznie na samotność skazany jestem. *Słow. Listy I, 127.* **4. s.** kogo na łaskę i niełaskę czyją ⟨*uzależnić*⟩: Są skazani na łaskę i niełaskę całej zgrai niekulturalnych sąsiadów, wyprawiających we dnie i w nocy istne orgie. *Tyg. Ilustr. 16, 1900.* **5. s.** kogo robić co; *przen.* Smutno spoglądali majtkowie z pokładów, skazani przebyć zimę na okręcie. *Pol Obrazy I, 14.* **6. s.** z a c o: Czy oskarżony pamięta sprawę Janiny Kościanówny, skazanej przez władze sanacyjne za działalność komunistyczną? *Brand. K. Obyw. 395.* **7.** Sąd, instancja (sądowa) skazuje kogo: Zwolnić Domaradzkiego może tylko sąd w Kielcach — instancja, która go skazała. *Rudn. A. Morze 98.*

skazówka 1. s. zegarowa a. zegara: **s-i** (zegara) poruszają się. **2.** *przestarz.* **s.** d o c z e g o *p.* wskazówka. **3.** *przestarz.* Dać skazówkę, służyć za skazówkę *p.* wskazówka: Dawno chciałem czytać tobie akt pierwszy; teraz poszlę kiedy, abyś nad nim co do stylu i myśli uwagi poczynił, które by mi służyły w dalszej pracy za skazówkę. *Mick. Listy I, 25.*

skazywać p. **skazać**

skąd 1. s.! Ale **s.!** Skądże! Skądże znowu! ⟨*wyraża żywe zaprzeczenie*⟩: — Była tam pani kiedy? — Ja? skądże! *Prusz. Karabela 149.* Państwo śmieją się ze mnie? [...] Ależ skądże! *Berent Ozim. I, 66.* **2. s.** by nie był [!] *rus.* ⟨*skądkolwiek by był lub skąd tylko był*⟩. *SPP.* **3.** Nie wiedzieć **s.**, nie wiadomo **s.**; Bóg wie **s.**, licho wie **s.** ⟨*z nieokreślonego miejsca, źródła; z niewiadomej przyczyny*⟩: Zadziwiał wszystkich sprytem, który nie wiedzieć skąd mu przychodził. *Krasz. Kołk. 34.* Nagle, nie wiadomo skąd wyskoczyły psy. [Pociąg] idąc z dala zabierał po drodze Polaków Bóg wie skąd, z gór, znad mórz i ze stepów. *Żer. Przedw. 87.* **4.** Domyślać się, zorientować się itp. skąd wiatr wieje a. wiatry wieją ⟨*co się dzieje*⟩: Gotówem przysiąc, że się nie domyśli, skąd wiatry wieją. *Dobrow. S. Spart. 76.* Od razu można było pomiarkować, skąd wiatr wieje. *Was. W. Rzeki 188.*

skąpić Nie **s.** czego ⟨*szafować czym*⟩: Nie skąpić pochwał, łez, pieniędzy itp.

skąpstwo 1. Nieprawdopodobne, niesłychane, obrzydliwe **s. 2.** Przez **s.** (robić co): Głodzić kogo (się), niedojadać przez **s. 3.** Oszczędny do skąpstwa; posuwać oszczędność do skąpstwa; oszczędność czyja graniczy ze skąpstwem.

skąpy 1. s-e komentarze, odpowiedzi, wiadomości ⟨*niewystarczające; lakoniczne; nieczęste*⟩: **s-e** wiadomości dochodzą o kim, o czym. **2. s-a** miara, waga (czego) ⟨*bez naddatku*⟩. **3. s-e** opady ⟨*nieliczne, nieczęste*⟩. **4. s-a** porcja ⟨*mała, niewielka; mniejsza niż normalna*⟩. **5. s-e** pożywienie ⟨*niewystarczające, nieobfite*⟩. **6.** Skąpą ręką dać, wydzielać co ⟨*w małej ilości*⟩. **7. s-a** roślinność ⟨*nie pokrywająca dużego obszaru, niezbyt bujna*⟩. **8. s-a** spódniczka ⟨*krótka i obcisła*⟩. **9. s-e** światło ⟨*słabe*⟩: Asfalt [...] szklił się w skąpym świetle ulicznych lamp. *Jackiew. Wiosna 244.* **10. s.** zarost ⟨*słaby*⟩. **11. s.** d l a k o g o: **s.** dla siebie, dla rodziny, dla służby. **12. s.** w c z y m, w c o: **s.** w pochwałach, **s.** w pochwały: **s.** w wynurzeniach; w słowach.

przysł. **13.** Skąpy dwa razy traci. **14.** U skąpego zawsze po obiedzie.

skierować 1. s. k o g o, c o — d o k o g o, n a c o, w c o, k u c z e m u; **s.** n a k o g o; **s.** uwagę, rozmowę, dyskusję itp. na co; **s.** kroki — składnia i znaczenia jak kierować. **2.** *przestarz.* **s.** swoje chęci ku pannie ⟨*starać się o jej rękę*⟩: Pewno wam także nie tajno [...] jakbym był wyszedł, gdybym wbrew woli ojcowskiej ku niej skierował moje chęci. *Łoz. Wal. Szlach. III, 24.*

skierować się 1. s. się d o k ą d, d o k o g o, c z e g o, k u k o m u, c z e m u, w k i e r u n k u k o g o, c z e g o; **s. się** n a k o g o — składnia i znaczenia jak kierować się. **2. s.** się c z y m (drogą, traktem): Nie pojadę na Wrocław, ale skieruję się traktem na Freyburg. *Bog. Rodin I, 328.*

skierowanie s. do pracy. **s.** na wczasy.

skinąć 1. s. c z y m: **s.** głową ⟨*skinieniem potwierdzić co*⟩: Chcecie iść? [...] Maziarz skinął głową na znak przyznania. *Łoz. Wal. Noce 135.* **s.** komu głową ⟨*pozdrowić kogo, ukłonić się komu*⟩. **s.** ręką ⟨*dać znak*⟩: Skinął ręką, że chce mówić. *Sienk. Pot. IV, 72.* **2. s.** n a k o g o ⟨*dać komu znak, przywołać kogo skinieniem*⟩: **s.** na kelnera, na kogoś z towarzystwa. - Nie wyrywaj się z lokajskimi usługami, jeśli na ciebie nie skinę. *Putr. Wrzes. 195.*

skinienie 1. Krótkie, lekkie, łagodne, milczące, przyjazne, uprzejme **s.** ⟨*znak, gest*⟩. **2. s.** głowy, ręki: Turcy przeczą skinieniem głowy, a potakują wstrząsaniem. *Prz. Tyg. Życia 2, 1875.* **3. s.** d o c z e g o: **s.** do bitwy. **4.** Na **s.** (zrobić co): Posłuszny na (każde) **s.** Gotów na każde **s.** (zwykle o psie). **5.** Czekać czyjego skinienia a. na czyje **s. 6.** Dać znak komu, podziękować; pożegnać, witać kogo, potakiwać skinieniem (głowy); odprawić, przywołać, przywitać kogo skinieniem (ręki). **7.** Mieć kogo na swoje **s.**: Miał rozmaitych kniaziów na swoje skinienie. *Moracz. Dzieje II, 105.* **8.** Jak(by) na **s.** a. za skinieniem czarodziejskiej różdżki ⟨*w sposób cudowny; nagły; nagle*⟩: Hulanki, orgie, bachanalie studenckie znikły jak na skinienie czarodziejskiej różdżki lub kryć się musiały starannie przed czujnym okiem koleżeńskiej, wszystko wiedzącej kontroli. *Las. Wspom. I, 187.* Wszystko tam odbywa się jakby za skinieniem różdżki czarodziejskiej. *Sienk. Listy IV, 16.*

sklep 1. s. antykwarski, galanteryjny, jubilerski, kolonialny, konfekcyjny, kwiaciarski, meblowy, mięsny, mleczarski, monopolowy, mydlarski, odzieżowy, papierniczy, rybny, spożywczy, zegarmistrzowski, żelazny. **2.** *przestarz.* **s.** bławatny ⟨*z tkaninami*⟩, korzenny ⟨*kolonialny*⟩, łokciowy a. towarów łokciowych ⟨*z tkaninami*⟩, masarski ⟨*wędliniarnia*⟩, norymberski ⟨*pasmanteryjny*⟩, ogrodniczy ⟨*kwiaciarski*⟩, rzeźniczy ⟨*mięsny*⟩, wiejski ⟨*z żywnością robioną na wsi*⟩, winny. **3. s.** kooperacyjny, spółdzielczy; **s.** państwowy; **s.** szkolny; **s.** prywatny. **4. s.** spe-

cjalizowany, wzorcowy; jednobranżowy, wielobranżowy. s. preselekcyjny ⟨*w którym towary wyłożone są do bezpośredniego oglądania i wybierania*⟩. **5. s.** handlu detalicznego, towarów kolonialnych, spożywczych itp., *reg.* s. towarów mieszanych; *przestarz.* s. wiktuałów ⟨*spożywczy*⟩. **6.** s. z c z y m: s. z artykułami spożywczymi ⟨*z żywnością*⟩, z kwiatami, z książkami, z mięsem, z pieczywem, z rybami, ze słodyczami, z zabawkami. **7.** Otworzyć **s.**: a) ⟨*zacząć dzienną sprzedaż*⟩; b) ⟨*założyć*⟩. **8.** Prowadzić, uruchomić, założyć, zwinąć **s. 9.** Wynająć **s.** ⟨*lokal na sklep*⟩. **10.** Zamknąć **s.**: a) ⟨*skończyć dzienną sprzedaż*⟩: Ulice były puste, sklepy zamykano. *Żer. Prom. 24*; b) ⟨*zlikwidować*⟩: Zamknęli swój sklep wskutek trudności aprowizacyjnych. *Goj. Dziew. II, 168.* **11.** Chodzić, wpadać, wstępować, zaglądać do sklepu; posyłać kogo do sklepu, przynosić co ze sklepu ⟨*robić zakupy; posyłać po zakupy*⟩. **12.** Kupować po sklepach, w sklepie; robić zakupy, załatwiać sprawunki, zamawiać co w sklepie. **13.** Pracować w sklepie.

sklepienie ⊙ ⟨*pokrycie budowli*⟩ **1.** Drewniane, kamienne, murowane s. **2.** Mocne; niskie, wysokie s. **3.** Eliptyczne, koliste, łukowe, płaskie, półkoliste, wypukłe, zaokrąglone **s. 4.** *archit.* Beczkowe a. beczkowate, gotyckie, romańskie, garczkowe, gwiaździste, kryształowe, krzyżowe, żebrowe, ostrołukowe, palmowe, płachetkowate, żaglowe, żebrowe a. żebrowane **s. 5.** s. czaszki, czoła. **6.** *przen.* s. liściaste; s. drzew, lasów. **7.** *bud.* Deskowanie, wiązanie sklepienia. **8.** *archit.* Żebrowanie, żebra sklepienia. **9.** (Pod)stemplować s. **10.** s. podpiera co, przykrywa co (np. podziemie); *poet.* łamie się w łuki, rozpina się nad budowlą; s. wspiera się na czym (np. na pilastrach); *książk.* spoczywa na kolumnach, filarach; ● s. ⟨*firmament*⟩ **11.** Błękitne, lazurowe, niebieskie; gwiaździste, usiane gwiazdami **s. 12.** s. nieba, niebios, *poet.* nieb; s. świata: Łan się kłoni chwaląc nieb sklepienia. *Staff L. Poezje II, 180.* Wolność jak gwiazda z utwierdzeń strącona — jeśli gdzie gaśnie — to, by znów po latach gdzie indziej płonąć pod sklepieniem świata. *Dobrow. S. Wiersze 162.*

skład ⊙ ⟨*sklep; magazyn, pomieszczenie na towary handlowe, na gromadzone przedmioty*⟩ **1. s.** główny, hurtowy. **2.** s. apteczny ⟨*drogeria*⟩. **3.** s. opałowy, portowy. **4.** s. amunicji, broni; s. drzewa, węgla; s. mebli, odzieży, papieru; s. rupieci; s. towarów, starzyzny; s. win; s. zboża, żywności. **5. s.** n a c o: Dawny skład na mąkę był teraz pracownią. *Prusz. Karabela 139.* **6.** s. z c z y m: We wsi znajdował się [...] skład z obuwiem. *Szew. Kleszcze 133.* **7.** *hist.* Prawo składu, przywilej składu, prawo, przywilej składu handlowego: Kupcy krakowscy, jadąc do ziemi tatarskiej, obowiązani byli zatrzymywać się we Lwowie przez dni 14, i stosownie do służącego Lwowianom prawa składu handlowego, wykładać tamże towary swoje na sprzedaż. *Szajn. Szkice I, 144.* **8.** Na składzie ⟨*o towarach: zgromadzone, w zapasie*⟩: Robotnicy chcą [...] korzystając z surowców na składzie uruchomić fabrykę. *Jackiew. Wiosna 77.* W kilka dni nie było jednej misy i jednego garnka na składzie, tak się doskonale sprzedały. *Krasz. Jerm. 109.* **9.** Mieć co na składzie ⟨*magazynować co, dysponować czym jako towarem na sprzedaż*⟩: Miał na składzie ładne, niebieskie i czerwone koce, miał siodła, strzelby. *Fiedl. A. Biz. 110.* **10.** Opróżnić, wypełnić, założyć, zapełnić **s.** Coś leży na składzie ⟨*o towarze*⟩; służy za s.; jako s. ⟨*o pomieszczeniu*⟩.

● **11.** s. chemiczny, geologiczny, mineralogiczny ⟨*składniki*⟩. **12.** s. osobowy: a) ⟨*osoby*⟩: Skład osobowy gości [...] i prowadzonych przez nich rozmów mogłyby dostarczyć materiału do wielu sensacyjnych scenariuszy filmowych. *Brand. M. Spot. 32*; b) ⟨*pociąg osobowy*⟩: Wsiedli więc [...] na otwartą lorę, załadowaną podkładami kolejowymi, doczepioną do składu osobowego. *Filip. Księżyc 90.* **13.** s. sądzący; s. sędziowski ⟨*kolegium, komplet sędziów w danej sprawie*⟩. **14.** s. socjalny, społeczny, towarzyski, zawodowy ⟨*osoby pod względem społecznym, towarzyskim, zawodowym*⟩: To sami Polacy [...] co do składu zawodowego, widzimy tu najwięcej cieśli. *Bystr. Warsz. 21.* **15.** Pełny s. ⟨*wszyscy*⟩; niepełny s. ⟨*część*⟩; nieustalony, pierwotny s.; s. stały: Osoby należące do składu stałego, wchodzą do Rady Państwa z mocy prawa. *Rozmar. Prawo 365.* **16.** *kult.* s. apostolski ⟨*modlitwa*⟩. **17.** s. delegacji, gabinetu, komisji, kopalni, orkiestry, prezydium, rodziny, redakcji, rządu, sądu, społeczeństwa, wyprawy, załogi ⟨*członkowie, pracownicy*⟩. **18.** s. gleby, leków, krwi, minerałów ⟨*składniki*⟩. **19.** s. lasu ⟨*drzewa, krzewy*⟩. **20.** s. pociągów, wagonów ⟨*zestaw*⟩: Wjechał [...] parowóz ciągnąc za sobą długi skład czerwonych wagonów towarowych. *Brand. M. Pocz. 101.* **21.** (Delegacja, egzekutywa, komisja, kolegium, zebranie itp.) w składzie iluś osób, jakichś osób, tych i tych osób: Delegacja w składzie trzech kobiet. Egzekutywa w składzie przodujących pracowników. **22.** Mieć coś a. kogoś w (swym) składzie: Prawie wszystkie budynie mają w swym składzie jakieś ciasto, które nadaje im spoistą konsystencję. *Czerny Żyw. 62.* **23.** Należeć do składu, wchodzić, wcielić co w s. czego: Państwo litewsko-ruskie, które Władysław II Jagiełło zobowiązał się wcielić w skład Polski, faktycznie odrębności nie straciło. *Smol. W. Dzieje 96.*

● s. ⟨*ułożenie, układ*⟩ **24.** *poligr.* s. drukarski, zecerski; s. tekstowy: ręczny, maszynowy; **s.** książki; **s.** w szpaltach; usterki składu; łamać s. **25.** *daw.* Delikatny, szczupły, mocny, herkulesowy **s.** ⟨*układ, budowa*⟩; s. ciała, twarzy, ust. Człowiek delikatnego, mocnego itp. składu. **26.** *daw.* s. chusty, ubrania: Odwinął jeden skład chusty, drugi, trzeci i odwijał coraz spieszniej. *Sienk. Pot. III, 366.* **27.** *daw.* Coś idzie w s. ⟨*układa się*⟩: Im wiersz nie w skład idzie. *Kras. Lucjan 177.* **28.** (Robić co, mówić itp.) bez składu, bez ładu i składu, bez ładu i bez składu, bez ładu ni składu ⟨*nieskładnie, chaotycznie, nieporządnie*⟩: Karty czytelników nie były poukładane. Były po prostu wrzucone do pudełek bez żadnego ładu ni składu. *Dąbr. M. Znaki 51.* **29.** *daw.* W ładzie i składzie ⟨*w porządku*⟩: Szkoły [...] w dawnym ładzie i składzie nietknięte [zostawili]. *Łukasz. Hist. II, 96.*

składać, złożyć 1. s., z. c o (chusteczkę, kartkę papieru itp.) w pół, we czworo, w kilkoro itp. ⟨*zginać*⟩. **2. s., z.** co do kupy, na kupę, w stos (w stosy) ⟨*gromadzić, zbierać*⟩: Zadzwoniono na obiad [...] Składam rzeczy na kupę i wynoszę się. *Berent Fach. 84.* **3. s., z.** c o — n a c o, n a c z y m ⟨*kłaść, umiesz-*

czać⟩: Składać wieńce na grobie, na trumnie. **4.** s., z. co na czyje ręce ⟨*oddawać komu do rąk*⟩: Kapitan statku składa na ręce delegata załogowego rozkład zajęć załogi, przewidzianych w danym rejsie. *Balc. Ocz. 161.* **5.** s., z. co w czyje ręce: a) ⟨*oddawać komu do rąk*⟩: Złożyć list w czyje ręce; b) ⟨*oddawać co do czyjej dyspozycji, powierzyć co komu, czyjej opiece*⟩: Twoja Wandzia złożyła w pańskie ręce cały swój los, całe szczęście! *Zal. K. Górą 151.* **6.** s. co — w co ⟨*układać*⟩: Wynosiliśmy kapustę usiekaną do lochu składając w kadzie. *Fel. E. Syb. I, 161.* s. siano, zboże w stogi, sterty, kopy. **7.** s. co z czego ⟨*konstruować*⟩: Skrzętne ręce składały z desek i drążków przenośne zręby, rozpinały płótna. *Wikt. Papież 70.* **8.** s., z. berło, koronę, mandat, rządy, urząd *daw.* godność ⟨*rezygnować z czego, zrzekać się czego*⟩: Opuściła królowa Elżbieta ponownie Polskę, składając niedawno powierzone jej po raz drugi rządy. *Dąbr. J. Dzieje 180.* Kiedy jednak starania jego były bezowocne, złożył godność namiestnikowską. *Baliń. M. Polska III/2, 236.* **9.** *przestarz.* s., z. kogo z urzędu, z godności, z tronu ⟨*pozbawić kogo urzędu itp.*⟩: Składać z urzędu wolno było królowi tylko urzędników mennicy i kopalnych. *Moracz. Dzieje VI, 177.* **10.** z. broń w kozły ⟨*ustawić karabiny w kozły*⟩. **11.** s., z. broń, *książk.* oręż ⟨*dawać się rozbroić, przestawać walczyć, rezygnować z walki*⟩. **12.** z. całość: Nie jest łatwo z tych strzępów opowiadań złożyć jakąś całość. *Bogusz. Kura 62.* **13.** s., z. daninę, kaucję, okup ⟨*dawać, płacić*⟩: Pani Rubinrot składa kaucję za Jankę, przynosi dwie złote pięciorublówki i kładzie w jadalni na stole. *Goj. Dziew. II, 60.* **14.** s., z. dar, podarek, prezent ⟨*ofiarowywać*⟩. **15.** s., z. dłonie, ręce jak do modlitwy, w pięść, w trąbkę; s. ręce na piersi, w małdrzyk; po napoleońsku. **16.** s., z. donos na kogo ⟨*denuncjować kogo*⟩. **17.** s., z. dowód, dowody czego ⟨*dawać dowody czego, udowadniać co, okazać się jakim*⟩: Składał niejednokrotnie dowody odwagi. Artysta złożył w swych dziełach dowód talentu. **18.** z. dumę, pychę z serca: Niechaj więc każdy [...] złoży dumę z serca. *Lamus 2, 1909, s. 302.* Często, zdjęty rozpaczą, postanawiał złożyć pychę z serca. *Choj. Alkh. IV, 208.* **19.** *książk.* s., z. dziękczynienia, dzięki, podziękę, podziękowania ⟨*dziękować*⟩. **20.** s., z. egzamin ⟨*zdawać*⟩. **21.** s., z. głowę na czyim ramieniu ⟨*opierać*⟩. **22.** z. gdzie swą głowę ⟨*zostać pochowanym, polec*⟩: Poszedł het za morza [...] głowę złożył w cudzej ziemi. *Ziel. G. Poezje I, 338.* **23.** Nie mieć gdzie głowy z. ⟨*nie mieć schronienia, przytułku*⟩: Przebiegał Rumunię w różnych kierunkach, a nie mając gdzie głowy złożyć, skarby dokumentów i zapisków w mieszku ze sobą nosił. *Prz. Tyg. Życia 6, 1875.* **24.** s., z. komu hołd: a) ⟨*być hołdownikiem*⟩; b) ⟨*wyrażać najwyższe uznanie; okazywać podziw, uwielbienie*⟩: Wielbiciele składali hołdy jej piękności. **25.** s., z. ikrę, jaja, skrzek ⟨*znosić*⟩. **26.** *poligr.* s., z. kolumnę, napis, rękopis, tekst ⟨*ręcznie lub mechanicznie zestawiać czcionki w wyrazy i wiersze*⟩. **27.** s., z. kondolencje, wyrazy ubolewania, współczucia ⟨*dawać wyraz współczuciu, wyrażać ubolewanie, zwykle w formie słownej*⟩. **28.** *daw.* s., z kopię a. s. się, z. się kopią ⟨*nastawiać kopię do ataku, do uderzenia*⟩. **29.** z. gdzie swoje kości (na (w) ziemi ojczystej) ⟨*zostać pochowanym (na ziemi ojczystej, w ojczystym kraju)*⟩. **30.** s. litery ⟨*sylabizować, z trudem czytać*⟩. **31.** s., z. meldunek; raport ⟨*meldować; raportować*⟩. **32.** s. modły ⟨*modlić się*⟩. **33.** *przestarz.* s., z. nadzieję w kim, w czym ⟨*pokładać w kim, w czym ufność, zaufać komu, czemu*⟩: W tobie nadzieję złożyłem. *Karp. Psalmy 139.* **34.** z. nogi (na krzyż): Siedział tedy w fotelu ze złożonymi na krzyż nogami. *Sienk. Pot. V, 115.* **35.** s., z. ofiarę (na co) ⟨*ofiarować co*⟩: Złożyć ofiarę na powodzian. **36.** s., z. ofiarę z czego (np. z życia). **37.** s., z. kogo, co na ofiarę, w ofierze; s., z. życie w ofierze ⟨*poświęcać kogo, co; zginąć za jaką sprawę*⟩ *por.* Kłaść życie: Życie i szczęście składali w ofierze. *Orzesz. Listy II/2, 148.* Entuzjastą starożytnej Hellady i nowej Grecji, walczącej o wolność, jest Jerzy Byron [...], który nawet życie złożył w ofierze swemu filohellenizmowi. *Sinko Słow. 41.* **38.** *daw.* s., z. naradę, orszak, radę, sąd, sejm, zjazd ⟨*tworzyć; powoływać, zwoływać, zbierać*⟩: Nieliczny był poczet osób składających żałobny orszak na pogrzebie Malczewskiego. *Mochn. Lit. 96.* Prymas zawiadomiony o [...] zabiegach obu Lubomirskich złożył zaraz radę z obecnych w Warszawie senatorów. *Schmitt Dzieje I, 19.* **39.** s., z. oświadczenie ⟨*oświadczać*⟩. **40.** s. (pieniądze, gotówkę itp.) do czego, na co itp. ⟨*gromadzić, oszczędzać*⟩: s. (pieniądze) do puszki; na wycieczkę; na pianino. **41.** s., z. co w depozyt ⟨*dawać do przechowania*⟩. **42.** s., z. odwołanie od czego — do kogo, do czego ⟨*odwoływać się*⟩: Możecie złożyć odwołanie do Komitetu Wojewódzkiego. *Braun Lewanty 384.* **43.** s. grosz do grosza; s. po groszu, po złotówce. **44.** s., z. pieniądze (określoną sumę) do banku, w banku; na książeczkę, na procent ⟨*umieszczać w banku, oddawać do banku, wpłacać do kasy oszczędności*⟩. **45.** *daw.* s. pieśni, rymy, strofy, wiersze, z. pieśń, rym ⟨*układać, komponować, tworzyć; pisać*⟩: Już pieśń ta moja końca niedaleka, przez łzy się śmiejąc jam te strofy składał. *Miron Poezje 57.* A gdy który rymu złożyć nie potrafił, dziwiliśmy się wszyscy jego prozaicznej duszy. *Berent Fach. 15.* **46.** *przestarz.* z. pióro ⟨*przestać pisać*⟩: Ujadań przeciwników niczym nie usunę, chyba bym złożył pióro. *Hemp. Wspom. 79.* **47.** *podn.* s., z. pocałunek na czym (np. na ręce) ⟨*całować (np. w rękę)*⟩. **48.** s. pociąg ⟨*łączyć wagony*⟩. **49.** s., z. podanie, ofertę ⟨*wnosić*⟩. **50.** s., z. podpis na czym ⟨*podpisywać co*⟩ *por.* Kłaść podpis. **51.** s., z. (komu) pokłon, ukłon ⟨*kłaniać się*⟩. **52.** s., z. przysięgę ⟨*przysięgać*⟩: Wojsko złożyło przysięgę wierności. *Baliń. Polska III/1, 281.* **53.** s., z. rachunek (przed kim, z czego) ⟨*wyliczać się*⟩. **54.** s., z. relację, sprawozdanie ⟨*zdawać sprawę z czego*⟩. **55.** z. (złamaną) rękę, nogę itp. ⟨*dokonać chirurgicznego zabiegu zestawienia złamanych kości ręki, nogi itp.*⟩. **56.** s., z. samokrytykę ⟨*omawiać samokrytycznie swoje postępowanie; kajać się*⟩. **57.** s., z. scyzoryk ⟨*zamykać*⟩. **58.** *fiz.* s. siły ⟨*łączyć, dodawać*⟩: Możemy składać pary sił otrzymując wypadkową parę. *Zaml. Mech. 65.* **59.** s., z. skargę (np. rozwodową — do sądu). **60.** s., z. skrzydła (o ptaku, owadzie) ⟨*zwijać*⟩. **61.** *przestarz.* s., z. ślub(y), ślubowanie ⟨*ślubować co*⟩: Król Jan Kazimierz śluby złożył, iż postara się o to, aby włościaństwu osłodzić jego dolę. *Witos Wyb. 121.* **62.** z. tekę ⟨*ustąpić z urzędu (ministra)*⟩. **63.** s., z. usta do uśmiechu, jak do płaczu, w ciup, w podkówkę, w trąbkę: Skła-

dał usta w trąbkę i cmokał. *Iwasz. J. Tarcze 259.* **64.** s. wizyty, rewizyty; z. wizytę, rewizytę, swoje uszanowanie ⟨*odwiedzać kogo*⟩. **65.** s. wyjaśnienia, zeznania; z. wyjaśnienie, zeznanie ⟨*wyjaśniać; zeznawać co*⟩: W ciągu dni trzech trwającego sądu składał zeznania niejednakowe. *SW.* **66.** z. zapewnienie ⟨*zapewnić o czym*⟩. **67.** *książk.* s., z. życie w ofierze, na ołtarzu czego (np. ojczyzny) ⟨*oddawać, ofiarować (ojczyźnie), poświęcać (dla ojczyzny)*⟩: Byli szlachetni ludzie [...] którzy wszystko złożyli na ołtarzu ojczyzny. *Witos Wyb. 122.* **68.** s., z. życzenia, powinszowania (świąteczne, imieninowe) ⟨*życzyć, winszować*⟩. **69.** *książk.* s., z. co u czyich nóg, stóp ⟨*ofiarowywać co komu*⟩: Fortunę moją, życie, krew, wszystko składam u nóg waszej królewskiej mości! *Sienk. Pot. IV, 82.* Złożyłem losy serca mego u stóp kobiety. *Orzesz. Na dnie II, 295.* **70.** z. k o g o n a c z y m ⟨*położyć, ułożyć*⟩: Bezwładne ciało Huberta obciążało ich ramiona. Złożyli go na sienniku. *Żukr. Kraj. 139.* **71.** z. na kołku ⟨*zaniechać czego, zrezygnować z czego*⟩: Przywileje złóż na kołku. *Len. T. Szopka 51.* **72.** s., z. co na drugiego, s. co jedni na drugich, jeden na drugiego ⟨*obwiniać kogo, samemu będąc winnym*⟩: Sameś głupstwo zrobił i teraz składasz je na drugiego! *Kaczk. Murd. II, 71.* **73.** s., z. na kogo winę ⟨*winić*⟩: Pamiętacie tę śliczną Kazię, na którą w przeszłym roku jak na koźlątko ofiarne wszystkie winy składano... *Skiba Poziom. 240.* Gdyby się wydało, na was winę złożę. *Sienk. Pot. I, 37.* **74.** s., z. c o n a c o; na karb kogo, czego ⟨*przypisywać co komu, czemu*⟩ *por.* Kłaść co na karb kogo, czego: Pewne mniej jasne strony życia swego kuzynka składał na karb młodości. *Prus Now. II, 9.* Może niesłusznie jemu właśnie Nehring przypisuje zepsucie niektórych wyrazów, co raczej na karb przepisywacza złożyć należy. *Łoś Zabyt. 89.* Teraz wszystko mógłbym złożyć na chorobę. *Słow. Listy II, 29.* **75.** s., z. co na czyją odpowiedzialność ⟨*czynić kogo odpowiedzialnym za co*⟩. **76.** s., z. kogo (ciało, zwłoki, nieboszczyka itp.) do grobu, w grobie ⟨*chować (w ziemi)*⟩: Zwłoki jego [A. Czartoryskiego] w obecności całej, spieszącej na pogrzeb Warszawy, złożono w grobach świętokrzyskiego kościoła. *Zal. Br. Czart. 130.*

składać się, złożyć się 1. s. się, z. się jak scyzoryk, we dwoje (w ukłonie) ⟨*zginać się; kłaniać się nisko*⟩: Złożył się we dwoje w pokłonie i wyszedł przodem na palcach. *Morc. Wyrąb. I, 16.* **2.** *daw.* s. się, z. się c z y m ⟨*mierzyć, zamierzać się czym*⟩: Dżordżi i Tiepoli znów się mieczami złożyli. *Jeż Uskoki I, 202.* A taki kopią się do niego złożę. *Sienk. Pot. IV, 118.* **3.** *daw.* s. się, z. się c z y m ⟨*tłumaczyć się, zastawiać się, usprawiedliwiać się*⟩: Nikt na pierwsze hasło niepodległości nie powinien się ociągać z ogłoszeniem rewolucji społecznej składając się brakiem upoważnienia. *Kamień. Wyb. 250.* Julek złożył się interesem jakimś, nagłym a niespodzianym. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 353.* **4.** s. się, z. się d o c z e g o ⟨*układać się do czego*⟩: Usta składają się do uśmiechu. Wargi jego złożyły się do dzikiego wrzasku o pomoc. *Żer. Prom. 122.* **5.** s. się, z. się do cięcia, do strzału ⟨*przyjmować właściwą postawę, przygotowywać się, układać się*⟩: Wznosząc w górę berdysz do cięcia się składał. *Mick. Tad. 255.* Nim zdążyłem uklęknąć i znowu złożyć się do strzału, samiec był już o jakie 30 kroków ode mnie. *Grąb. Wspom. 26.* **6.** s. się, z. się do zwierzyny, do niedźwiedzia, do dzika, do zająca itp. ⟨*przygotowywać się do strzału, celować, kierować broń*⟩. **7.** Coś składa się, złożyło się na co, na całość czego ⟨*tworzy, stanowi coś*⟩: Na umeblowanie składały się dwie ławy, stół i podarty siennik. *Brand. K. Antyg. 364.* Na program uroczystości złożyły się śpiew, deklamacje, muzyka symfoniczna i przemówienia. *Wierchy 1934, s. 205.* **8.** s. się, z. się d l a k o g o, n a k o g o, n a c o ⟨*robić składkę, zbierać pieniądze*⟩: Składałyśmy się czasem dla jakiejś biednej dziewczyny na drogę. *Witow. Ludzie 112.* Złożycie się na mnie po pięć groszy, żebym miał na bułkę i szklankę mleka, póki nie dostanę pieniędzy. *Korz. J. Krewni 169.* z. się na przyjęcie, na teatr. **9.** *przestarz.* Małżeństwo się złożyło ⟨*skojarzyło się*⟩: Jak się cieszę, że się nareszcie to małżeństwo złożyło. *Kaczk. Olbracht. III, 256.* **10.** Coś składa się z czego ⟨*jest sumą, zespołem jakichś składników*⟩: Las był mieszany: składał się z sosen i drzew liściastych. *Prus Przem. 12.* Życie składa się z różnych dni pracy, zabawy. *Iwasz. J. Wiersze 52.* **11.** Coś cudownie, dobrze, dziwnie, fatalnie, pomyślnie, ślicznie się składa, złożyło ⟨*układa, wiedzie*⟩: Zlękła się raptem, że może za dużo rzeczy pomyślnie się składa. *Dąbr. M. Noce II, 279.* **12.** Tak się (jakoś) składa, złożyło [, że...]; okoliczności składają się, złożyły się tak, że... ⟨*tak wypada, tak się układają warunki, okoliczności, że...*⟩: Co robić, tak się jakoś składa. Biednemu zawsze wiatr w oczy wieje. *Unił. Pok. 316.* Tak się składa, że większość moich szkolnych przyjaciół zajmuje się właśnie sztuką. *Brosz. Feliet. 11.* Tak się złożyło, że nie Piotr podał pomocną dłoń swej żonie. *Brand. M. Piotr 87.* **13.** Brydż, karty, gra, zabawa, rozmowa itp. jakoś się nie składa ⟨*nie idzie, ciężko idzie*⟩.

przysł. **14.** Wszystko dobrze się składa, kiedy dobrze się nada.

składany 1. Krzesełko, łóżko s-e; kanapa s-a, stolik s. **2.** Nóż s. ⟨*z ostrzem chowanym w oprawce*⟩. **3.** Procenty s-e ⟨*liczone od kapitału z procentem*⟩; *przen. żart.* Miłość moja rosła niby kapitał na procencie składanym. *Prus Now. III, 179.* **4.** Program s. ⟨*zawierający części różnorodne*⟩: Program wieczornicy powinien być składany: pogadanka, recytacja wierszy [...] piosenki, tańce. *Przyj. 46, 1952.*

składka 1. Dobrowolna, jednorazowa, roczna s. **2.** s. członkowska, publiczna, wpisowa; s. ubezpieczeniowa. **3.** s. n a k o g o, na co ⟨*dobrowolna danina*⟩: s. na pogorzelców; na pomnik. **4.** s. z a c o ⟨*np. rata roczna na rzecz towarzystwa ubezpieczeniowego*⟩: Składka roczna za ubezpieczenie konia na wypadek padnięcia wynosi 0,032 sumy ubezpieczenia. *Rusiec. SPP.* **5.** Lista składek. **6.** Opłacać s-i; zapłacić składkę; ściągać, zbierać s-i; zrobić składkę na kogo, na co. **7.** Coś powstaje ze składek. **8.** Ufundować (np. pomnik), urządzić co (zabawę), uzbierać (jakąś sumę) ze składek. **9.** s. wynosi; s-i posypały się, popłynęły (na co).

składnik 1. Główny, integralny, istotny, najprostszy, najważniejszy, podstawowy, stały s. czego ⟨*część składowa czego*⟩. **2.** s-i mineralne (gleby). **3.** s-i odżywcze (pokarmów). **4.** s-i pokarmowe a. pokar-

mów. **5.** s-i roślinne. **6.** s-i fleksyjne, fonetyczne, słowotwórcze (wyrazu). **7.** s. powietrza, s. stopu; *mat.* s. sumy; s. kultury. **8.** Rozłożyć (ciało fizyczne) na prostsze s-i. **9.** Składać się z różnych składników.

skłamać 1. s. c o: Dlaczegoż więc skłamałeś pan miłość, związałeś się ze mną przyrzeczeniem? *Święt. A. Piękna 46.* **2.** Żeby nie s. ⟨*nie kłamiąc, prawdę mówiąc*⟩: Świeży wiaterek chłodził panom braciom głowy, w których, żeby nie skłamać, jeszcze trochę od krupniku szumiało. *Jun. Bracia 47.*
przysł. **3.** Kto raz skłamie, temu drugi raz nie wierzą.

skłaniać, skłonić 1. s. (k o g o) — c z y m d o c z e g o ⟨*wpływać na kogo, aby co uczynił albo stał się jakim*⟩: Skłaniamy rozumem, zasługą, zaletą, zmuszamy siłą. *Brodz. Synon. 179.* s. kogo do ofiarności, do uległości, do powrotu. s. kogo perswazjami do ustępstw. **2.** s. głowę przyzwalająco ⟨*ruchem głowy przytakiwać, zezwalać na co*⟩. **3.** s. głowę na ramię ⟨*pochylać głowę*⟩. **4.** s. głowę przed kim, przed czym ⟨*uznawać czyjąś wyższość; wartość, wagę czego*⟩. **5.** Skłonić gdzie głowę ⟨*odpocząć, znaleźć przytułek*⟩: Myśli o jakimś zaciszu, gdzie by mógł głowę skłonić na ostatnie dni. *Boy Słowa 152.* Nie mieć gdzie głowy skłonić ⟨*nie mieć nigdzie przytułku*⟩ *p.* głowa. **6.** s. serce ku komu a. do kogo ⟨*jednać sobie czyją przychylność, życzliwość, sympatię, miłość*⟩: Wszystko ku tobie me serce skłaniało. *Fredro A. Mąż 207.* Jej młodość, wdzięki, powszechny szacunek skłoniły ku niej moje serce. *Bełc. Kmita 87.* **7.** Skłonić ucha ku komu, czemu a. do kogo, czego ⟨*nakłonić ucha; wysłuchać czego łaskawie*⟩: Skłońcie miłościwie ucha do mnie! *Ujej. K. SW.* **8.** Coś kogo skłania do czego ⟨*zmusza, zniewala*⟩: Zmęczenie skłania do snu. Zamiłowanie skłoniło go do pracy na roli.

skłaniać się, skłonić się 1. s. **się** d o c z e g o, k u c z e m u ⟨*chylić się, przechylać się; decydować się*⟩: s. się do upadku, do zgody a. ku zgodzie; ku ateizmowi. Serce skłania się ku dobremu. s. się do przypuszczenia, że...; do decyzji, żeby... s. się ku zachodowi ⟨*o słońcu: zachodzić*⟩. **2.** Skłonić się niezgrabnie, wdzięcznie, uprzejmie, grzecznie; nisko, głęboko, ceremonialnie, z szacunkiem, z powagą, lekko, uniżenie, niezręcznie; skłonić się do nóg (czyich) ⟨*złożyć ukłon*⟩; skłonić się p r z e d k i m: Skłoniłem się przed nią, prosząc ją do tańca. *Zap. G. Znak 15*; skłonić się c z y m: Skłonić się czapką.

skłon 1. s. głowy ⟨*pochylenie*⟩: Czytał utwory poetyckie. Po każdym wierszu lekkim skłonem głowy dawał znać, że skończył. *Wikt. Miasto 121.* **2.** *sport.* s. głowy, tułowia; s. do tyłu, do przodu a. w przód, w bok.

skłonić p. skłaniać

skłonić się p. skłaniać się

skłonność 1. Dobre, złe; zgubne s-i. **2.** Przyrodzona, wrodzona s. (do czego). **3.** s-i artystyczne. **4.** s. d o c z e g o: s. do obłędu, do przeziębień, do zeza; do pijaństwa, do tycia, do ścisłości myślenia, do samochwalstwa; s. do burz (w atmosferze); s. do żartów, do wesołości, do poświęceń. **5.** *przestarz.* dziś *żart.* s. czyja do kogo ⟨*sympatia, uczucie*⟩. **6.** Czuć, mieć, objawiać, okazywać, przejawiać, zdradzać s. do czego ⟨*być skłonnym, czuć pociąg, inklinację do czego*⟩: Miał skłonność do takich nowych rzeczy, ciekawiło go to. *Grusz. An. Od Karpat 32.* Dobry ten człowiek miał skłonność do kieliszka. *Jun. Bruk. 166.* **7.** Iść za (swą) skłonnością. **8.** Nabyć s-i do czego. **9.** Powściągać, przezwyciężać (złe, grube) s-i. **10.** Walczyć ze (złymi) skłonnościami. **11.** s. do czego odzywa się w kim; s-i (dobre, złe) dochodzą do głosu, rozwijają się, walczą w kim.

skłonny 1. s. d o c z e g o: s. do przeziębień, do tycia; do gniewu, do chełpliwości, do łez, do śmiechu, do uciech, do zwady; do entuzjazmu, do poświęceń, do ustępstw, do zgody. **2.** Być skłonnym (co robić): Byłem skłonny dopomóc mu. Byłem skłonny przypuszczać, że... Skłonna była pogodzić się z tym. *Dąbr. M. SPP.*

skoczyć p. skakać

skok 1. Ciężki, lekki; długi, krótki, duży, mały, olbrzymi; chyży, prędki, rączy, szybki; karkołomny, niefortunny, nieudany, pewny; niski, wysoki; dziki, szalony; sprężysty, zgrabny, zwinny s. ⟨*sus, podskok*⟩: Jeden szybki skok i chłopiec jest tuż obok upatrzonego drzewa. *Świerszcz. 40, 1953.* **2.** Jeleni, sarni s. ⟨*szybki, wyciągnięty*⟩. **3.** Tygrysi s. ⟨*szybki, sprężysty*⟩: Powłóczył nogami sennie i leniwo, ale ruchem skupionym, kocim — zawsze gotowym do tygrysiego skoku. *Gard. Trzech 68.* **4.** s. taneczny. **5.** s. naprzód, do góry, w górę, w dół, w głąb. **6.** *sport.* s. finałowy, półfinałowy, ćwierćfinałowy; s. narciarski, pływacki; próbny, startowy; poprawny, poprawnie wykonany, stylowy s.; s. terenowy; s. zajęczy ⟨*z nie zgiętymi nogami w czasie lotu*⟩. **7.** *sport.* s. o tyczce; s. przez konia; s. w dal, wzwyż, s. w miejscu; z miejsca, z rozbiegu. **8.** s. (p o)-p r z e z c o: W [...] zabawach strychowych, gonitwach i skokach poprzez pełne sąsieki i góry jabłek zdarzało się Cezaremu dopadać panny Karoliny. *Żer. Przedw. 184.* **9.** s. z c z e g o: Demonstrował skoki z poręczy. *Braun Lewanty 250.* s. z samolotu; s. z trampoliny, z wieży. **10.** s. ze spadochronem. **11.** *przen.* Rewolucyjny s. ⟨*szybka, nagła zmiana*⟩; wielki s. naprzód ⟨*wielki postęp*⟩: O trwałości dzieł zrywających z tradycją, będących rewolucyjnym skokiem w dziedzinie formy i ideologii mówią np. również dzieje realistycznej powieści mieszczańskiej z XVIII w. *Pam. Lit. 2, 1951, s. 348.* **12.** s. cen, temperatury ⟨*nagła zmiana*⟩. **13.** s. w c z y m: Ten skok w rozwoju artysty [...] nie miał się jednak więcej powtórzyć. *Wiedza 363, s. 4.* **14.** *log.* s. logiczny ⟨*luka w dowodzie*⟩. **15.** *łow.* Przednie, tylne s-i ⟨*nogi zająca*⟩: Zając staje na tylnych skokach, wyciąga s-i. Zlękły szarak umyka, co sił w skokach, wpadając w tatarak. *Staff L. Poezje III, 92.* **16.** Dać, robić, wykonać s. [nie: oddać s.]. **17.** *przestarz.* Wyprawiać s-i ⟨*skakać*⟩: Tu wesołe wyprawiano skoki. *Bogusł. W. Cud 32.* **18.** Skokiem (ruszyć, wpaść itp.) ⟨*szybko*⟩: Wpadł skokiem do stajni i witał się z końmi. *Żer. Przedw. 148.* Oddział ruszył z miejsca skokiem, aż ziemia zadrżała. *Sienk. Pot. V, 42.* **19.** Jednym skokiem *rzad.* od jednego skoku ⟨*skoczywszy, jednym rzutem całego ciała; również przen. od razu*⟩: Kot jednym skokiem rzucił

się na zdobycz. *Dygas. Now. VIII, 9.* Gdańsk posiąść od jednego skoku. *SPP.* **20.** Skokami, w skokach (biec, dopaść, pędzić, posuwać się, przebiec, sadzić itp.) ⟨*skacząc*⟩: Młode konie sadziły skokami. *Żer. Dzieje II, 173.* Baryka rozpoczął taniec. Ująwszy się pod boki, w skokach zbliżał się do Karoliny, raz prosto, raz bokiem albo zataczając półkola. *Żer. Przedw. 217.* **21.** Do skoku (gotować się, szykować się, podać się, przygiąć się, sprężyć się, wyprężyć się; rwać się, zerwać się): Nogi sprężają się do skoku. Koń rwał się do skoku. *SPP.* **22.** W s. (biec, iść, jechać, pędzić, wracać, puszczać się, przebywać, przejeżdżać, ruszać, zbliżać się) ⟨*szybko*⟩: Żywo! żywo! — zawołał Pietrek — w skok do plebana! *Grusz. An. Żak. 47.* I ścisnąwszy konia ostrogami, ruszył w skok z miejsca ku rzece. *Sienk. Pot. VI, 150.* **23.** W jednym skoku; w kilku, w dwóch, trzech itp. skokach (być, znaleźć się gdzie; dobiec, dojść, dopaść, wpaść itp.): Zrozumiał, o co chodzi — i w jednym skoku znalazł się przy dzieciach. *Sienk. Pust. I, 89.* Dopadł go w dwóch skokach i ucapił dłonią za kark. *Żukr. Kraj. 16.* **24.** Chybić w skoku. **25.** Ćwiczyć s-i, ćwiczyć się w skokach. **26.** Coś odbywa się, rozwija się skokami ⟨*nierównomiernie, niestopniowo*⟩: Ludzkość rozwija się skokami między jednym a drugim okresem fanatyzmu i ciemnoty. *Par. Niebo 188.*

przysł. **27.** Co skok, to na bok ⟨*wszystko chybia, nic się nie wiedzie*⟩.

skon **1.** *książk.* Bliski, nagły, naturalny, tragiczny s. ⟨*śmierć*⟩. **2.** (Aż) do skonu (np. towarzyszyć komu) ⟨*do śmierci*⟩. **3.** Spowodować (czyj) s.: Wylew krwi do mózgu spowodował skon (chorego). **4.** s. następuje, nastąpił.

skonać **1.** s. w konwulsjach, w mękach. **2.** s. z c z e g o: s. z głodu, z pragnienia. **3.** O mało nie skonałem, zdawało się, że skonam (ze strachu, ze śmiechu). **4.** *pot.* Niech (ja) skonam! ⟨*rodzaj zaklęcia wyrażającego potwierdzenie czegoś*⟩: Paryż... te bulwary, kina w neonach, lecz niech skonam! na wieczne pióro me! Ja wolę niż bulwarów blaski na Nowogrodzkiej kurz warszawski. *Galcz. Ślub. 83.* Niech ja skonam — krzyknął Chomiak — żywy facet, na rany boskie, pieska twoja niebieska, skąd żeś się tu wziął frajerze? *Słonim. Końce 124.* **5.** Bodajbym, bodajeś itp. skonał(a) ⟨*rodzaj zaklęcia; rodzaj przekleństwa*⟩: Bogdajbym skonała, jeśli ja kłamię. *Słow. Ballad. 179.* *por.* konać.

skonany Być skonanym ⟨*być bardzo zmęczonym, upadać ze zmęczenia*⟩: Byliśmy tak skonani, że [...] upadaliśmy na sienniki, drętwi, bez oddechu, przywaleni snem jak kamieniem. *Żukr. Kraj. 150.*

skończony **1.** s. artysta, mistrz; s-e dzieło; s-a kreacja, s-a piękność ⟨*doskonały(-e, -a)*⟩. **2.** s. bankrut ⟨*całkowity*⟩. **3.** s. cham, dureń, dziwak, głupiec, komediant, łajdak, łobuz, łotr, osioł, safanduła, szelma, wałkoń, wariat ⟨*wielki, prawdziwy; zupełny*⟩. **4.** s. człowiek: a) ⟨*wyrobiony o ukształtowanym charakterze*⟩: Robił wrażenie człowieka skończonego, zaznaczonego wyraźnie, zdecydowanego w sylwecie aż do najmniejszych szczegółów. *Nałk. Z. Mił. 19*; b) ⟨*o pełnym wykształceniu*⟩: Na prośbę o posadę dla syna odpowiadano wymijająco, tłomacząc, że wszędzie kandydatów pełno, że ludzie skończeni, z kwalifikacjami wyższymi po kilka lat wyczekiwać muszą. *Jun. Now. 89*; c) ⟨*którego już nic w życiu nie czeka; zmarnowany*⟩: Jestem człowiekiem przegranym. Jestem człowiekiem skończonym. *Rudn. A. Morze 262.* **5.** s-a gęś ⟨*o kobiecie: ograniczona, naiwna, nierozgarnięta*⟩. **6.** s. inżynier, lekarz, pilot, prawnik ⟨*dyplomowany*⟩. **7.** s-a sprawa, rzecz ⟨*o czymś, co minęło, co jest nie do odrobienia*⟩: To sprawa skończona!... Nie chcę o niej wiedzieć, nie chcę o niej słyszeć!... *Syg. Wysadz. 77.* **8.** Wszystko s-e ⟨*o zerwanych stosunkach*⟩: Pomiędzy mną a panną Ireną wszystko skończone. *Orzesz. Argon. 197.* **9.** s. w sobie, s. sam w sobie ⟨*samodzielny, stanowiący odrębną, wykończoną całość*⟩: Niektóre nawet osobne rozdziały stanowią skończone w sobie studia. *Siem. L. Rys. I, 159.* **10.** *mat.* Ułamek dziesiętny s. ⟨*w którym wynik dzielenia licznika przez mianownik jest bez reszty*⟩. **11.** *log. mat.* Zbiór s. ⟨*którego ostatni wyraz jest znany*⟩. **12.** s-e zero ⟨*o człowieku: zupełne nic*⟩: Poloniusz jest skończonym zerem, zawsze jednak powodziło mu się w życiu. *Sienk. Mieszan. 158.*

skończyć **1.** s. c o, s. co robić; s. dni swoje, życie itp.; s. c o — c z y m; s. n a c o — składnia i znaczenia jak kończyć. **2.** s. x lat, któryś rok ⟨*mieć pełne x lat*⟩: Onegdaj obchodziłem moje urodziny: 24 lata skończyłem. *Scheur Pam. 57.* Dostał był właśnie promocję z klasy czwartej do piątej i skończył czternasty rok życia. *Żer. Przedw. 19.* **3.** s. czyje cierpienie, męczarnię: a) ⟨*ulżyć*⟩; b) ⟨*spowodować śmierć*⟩. **4.** s. bezpotomnie; młodo, nagle, przed czasem ⟨*umrzeć bezpotomnie itp.*⟩. **5.** s. samobójstwem, s. ze sobą ⟨*zabić się, popełnić samobójstwo*⟩: Nie ma po co żyć, nie chce żyć, a nie może z sobą skończyć. *Strug Krzyż I, 88.* **6.** s. obłąkaniem ⟨*dostać pomieszania zmysłów*⟩. **7.** s. na czyich rękach ⟨*umrzeć w czyjej obecności*⟩. **8.** s. n a c z y m: Szeptali, czasem ściskali się dłużej za ręce, aż skończyli na figlach. *Dąbr. Ig. Matki 87.* **9.** s. na niczym ⟨*nie dojść do niczego, nie dojść do porozumienia*⟩. **10.** s. na szubienicy ⟨*być powieszonym*⟩. **11.** Skończywszy na kim ⟨*łącznie z kim*⟩: Wszyscy począwszy od dyrektora, skończywszy na obecnym tu słudze pańskim — przyznaliśmy mu rację. *Prus Dzieci 131.* **12.** s. pod nożem ⟨*umrzeć w czasie operacji*⟩. **13.** s. w kryminale, w więzieniu ⟨*dostać się do więzienia*⟩. **14.** s. w nędzy, w szpitalu. s. w utrudzeniu ⟨*umrzeć w nędzy itp.*⟩. **15.** Ktoś brzydko, marnie, źle skończył ⟨*zeszedł na złe drogi, zmarnował się*⟩: Awanturnicy. Oni będą Staśka wychowywać — jeszcze czego, żeby źle skończył! *Braun Lewanty 364.* **16.** s. z k i m, z c z y m: a) *p.* kończyć; b) s. z k i m ⟨*załatwić z kim sprawę, unieszkodliwić, zabić kogo*⟩: Puśćcie mnie do niego, ja skończę z tym paniczykiem. *Żukr. Kraj. 94.*

skończyć się **1.** Skończyły się dobre czasy ⟨*forma przymówki: minął okres pomyślności dla kogo*⟩. **2.** Człowiek, artysta, pisarz skończył się ⟨*nic już nie zdziała*⟩: Nie ma okrutniejszego słowa o pisarzu, jak to, że „się skończył", czyli przeżył swą twórczość. *Par. Alch. 12.* **3.** Pieniądze się skończyły ⟨*zostały wydane*⟩. **4.** Świeca się skończyła ⟨*wypaliła się*⟩. **5.** Teatr się skończył ⟨*został zlikwidowany*⟩: Skończył się teatr przy placu Szczepańskim. *Boy Flirt III, 2.* **6.** *pot.* I skończyło się ⟨*i rzecz skończona;*

i koniec, i kwita; i nie ma o czym mówić⟩: Ty mnie chcesz, ja też ciebie chcę wzajemnie, i skończyło się. *L. 7.* Niech się to raz skończy, niech się to już raz (wreszcie) skończy ⟨*zwrot wyrażający pragnienie zakończenia sytuacji kłopotliwej, uciążliwej*⟩: Przyśpiesz twój ślub i niech się to raz skończy. *Zap. G. Żab. 41.* **8.** Skończyło się, że... ⟨*koniec był taki, że...*⟩: Skończyło się, że charty poszły na powrozy. *Mick. Tad. 63.* **9.** Coś się czym skończy ⟨*coś przybierze wiadomy obrót*⟩: Nie ulegało już wątpliwości, że bójka skończy się porażką Kazika. *Perz. Uczn. 51.* **10.** s. się n a k i m ś ⟨*o rodzie, domu: wygasnąć*⟩: Na Kazimierzu Wielkim skończył się dom Piasta. *Jezier. Gowor. 100.* **11.** Skończyło się na strachu ⟨*poza strachem żadnych konsekwencji nie było, nic się nie stało*⟩: Skończyło się na strachu [...] a mogła być heca. *Gąs. W. Pig. 11.* **12.** Skończyło się na niczym ⟨*nie doszło do czego*⟩: Chłopiec wymknął się już z chaty, a ojca złość odeszła, więc skończyło się na niczym. *Prus Plac. 73.* **13.** Skończyło się wszystko (dla kogo) ⟨*minęło*⟩: Dla mnie się już wszystko skończyło. *Zap. G. SPP.* Nie mam do ciebie żalu, ale nie mam dla ciebie miłości. Skończyło się wszystko. *Was. W. Rzeki 227.* **14.** Skończyło się (coś, wszystko) (po)między kim (a kim) ⟨*stosunki zostały zerwane*⟩: Pomiędzy nami skończyło się wszystko. *Morzk. Bożek 122.* **15.** Skończyło się z czym ⟨*urwało się z czym*⟩: Skończyło się z dzienniczkiem, z zapisywaniem zdarzeń w zeszycie. *Goj. Dziew. I, 175.* **16.** Świat się skończył, świat się skończył z kim, wraz z kim, świat się skończył na kim ⟨*poza kimś nie ma nikogo wybitnego, nie ma nic wartościowego na świecie*⟩: Nie trzeba [...] twierdzić, że się z Mickiewiczem świat skończył, reszta zaś jest niczym. *Gomul. Gdańsk. 31.*

przysł. **17.** Dwie dziurki w nosie i skończyło się ⟨*żartobliwe zakończenie opowiadania*⟩.

skoro 1. s. świt ⟨*o świcie*⟩: Pojedziemy [...] do miasta jutro skoro świt. *Prus Kłop. 23.* **2.** *daw.* s. dzień ⟨*wczesnym rankiem*⟩: Nazajutrz, skoro dzień, zbudzili się rześko. *Sienk. Pot. V, 7.* **3.** *daw.* s. pora ⟨*o właściwej porze*⟩: Baczny ogrodnik, pięknych szczepów chciwy [...] szukać ich, skoro pora, wychodzi na niwy, i zaraz do ogródka wnosi znaleziony; sadzi. *Zabł. Zabob. 10.* **4.** s. (jest) k o m u d o c z e g o ⟨*łatwo, pilno; zbiera się komu na co; ktoś ma chęć do czego*⟩: Skoro mu do płaczu. Nie skoro mu było do śmiechu.

skorupa 1. Twarda, zakrzepła, spękana, gliniana s.; szklista s. (śniegu) ⟨*powłoka*⟩. **2.** s. ziemska. **3.** s. ślimaka a. ślimacza ⟨*małżowina*⟩; s. żółwia ⟨*pancerz*⟩. **4.** s. garnka ⟨*czerep*⟩. **5.** s. lodu, śniegu a. śnieżna ⟨*powłoka*⟩. **6.** *przen.* s. serca; s. zaśniedziałego konserwatyzmu; s. samolubstwa. **7.** Okryć się, pokryć się skorupą ⟨*o powierzchni jakiej*⟩; *przen.* Serce jego okryło się skorupą lodowatą ⟨*o człowieku nieużytym*⟩. *SW.* **8.** Przebić skorupę (jajka) ⟨*o pisklęciu*⟩. **9.** Schować się jak żółw do skorupy: Schował się przestraszony jak żółw do skorupy. *Krasz. Seraf. 88.* **10.** Zamknąć się, zasklepić się (jak ślimak) w skorupie: Zamknął się w swym domu jak ślimak w skorupie. *Choj. Alkh. I, 12.* Pragnąłby płomiennymi wyrazy podziałać na ludzi, by się w skorupie samolubstwa nie zamykali. *Chmielow. Poezi 485.*

przysł. **11.** Czym się skorupa za młodu napije i na starość trąci (Czego się zrazu skorupa napije, to się z niej potem nigdy nie wymyje) ⟨*o nawykach nabytych za młodu*⟩.

skorupka 1. Cienka, ciasna; twarda, wapienna, krzemionkowa s. **2.** s. jajka a. od jajka, orzecha, pestki; mięczaka; lodu. **3.** Zamknąć się jak ślimak w skorupce: Spotkałam między nimi tyle egoizmu, drobnostkowości [...], że wolałam jak ślimak w mojej skorupce się zamknąć. *Żmich. Listy 23.*

przysł. **4.** Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci (Czego się skorupka za młodu napije, tym i na starość trąci). *por.* skorupa.

skorupkowy *hist.* Sąd s. ⟨*ostracyzm*⟩.

skory 1. s. d o c z e g o ⟨*skłonny do czego*⟩: s. do burd, do bitki, do wypitki i do wybitki; do rozmowy, do ucieczki; do poświęceń, do ofiar; do pracy, do żartów. **2.** s. krok ⟨*szybki*⟩: Posuwać się, iść skorym krokiem. **3.** s. co robić: Ty nawet milczeć rada i płonić się skora. *Mick. SW.* s. uwierzyć w co.

skorzystać składnia i znaczenia *p.* korzystać.

I skos ⟨*kawałek tkaniny ciętej pod kątem do nitek*⟩ Ciąć, (s)kroić (materiał) ze skosu. Kołnierz daje się ze skosu aksamitu. *SW.*

II skos na s., w s. ⟨*na ukos, ukośnie*⟩: Idąc lasem przeciął drogę na s. Sunąć w s. zbocza. - Oprócz posuwania się ku przodowi narciarz wykonuje także krok w górę w skos. *Bielcz. Narc. 28.*

skostniały 1. Ręce, nogi, palce s-e ⟨*zesztywniałe, zdrętwiałe*⟩; *przen.* s-e dogmaty, poglądy; s. konserwatyzm; s. rutynista; s-e wyrażenie; s-a cisza. **2.** s. o d c z e g o, z c z e g o; s. od mrozu, od zimna a. z zimna; s. z chłodu. **3.** s. w c z y m (zwykle *przen.*): Świat dworski s. w sztywnej etykiecie; s. w rutynie.

skostnieć 1. s. do szpiku kości, na śmierć ⟨*przemarznąć zupełnie; zamarznąć na śmierć*⟩. **2.** s. o d c z e g o, z c z e g o ⟨*zesztywnieć, zdrętwieć*⟩: s. od zimna a. z zimna. **3.** s. w c z y m (zwykle *przen.*): s. w rutynie. s. w przerażeniu.

skowronek 1. Ranny, wesoły s. **2.** Świegot, śpiew, świergolenie, terkolenie, trele skowronka. **3.** Śpiewać, wyśpiewywać cały dzień jak s. **4.** *poet.* Wstać (rano) ze skowronkiem, wyjść (równo) ze skowronkiem (ze śpiewem skowronka) w pole ⟨*skoro świt, bardzo rano*⟩: Ze skowronkami wstaliśmy do pracy i spać pójdziemy o wieczornej zorzy. *Słow. Marek 8.* Równo z skowronkiem rolnik wyszedł w pole siec wonne siano lub uprawiać rolę. *Niemc. Puławy 16.* **5.** *poet.* Wzbić się, wzlecieć skowronkiem pod obłoki, w błękity: Chciałbym skowronkiem lecieć pod obłoki, nad kwieciste łąki, nad chłodne potoki. *Grudz. Poezje 22.* **6.** s. dzwoni, świegoce, śpiewa, nuci (nad polem) hymn wiosny, *daw.* przepioruje; s. waży się, wisi, trzepocze się w powietrzu (w błękicie), wzbił się w powietrze, wyleciał do góry, unosi się nad polem (nad rolą).

przysł. **7.** Jak skowronek zaświergoli, myślą chłopi o roli.

skowyczeć, skowytać 1. Hiena, lis, pies skowyczy. **2.** *przen.* Serce skowyczy (z bólu, z żalu itp.); wiatr

skowyczy. Serce poczęło mu skowyczeć w piersiach z bólu i miłości. *Sienk. Quo III, 166.*

skóra ● ⟨*zewnętrzna tkanka ciała człowieka lub zwierzęcia*⟩ **1.** Błyszcząca, chropawa, ciemna, cienka, delikatna, gruba, jasna, jedwabista, lśniąca, martwa, naga (nie owłosiona; nie okryta odzieżą), ogorzała, owłosiona, pomarszczona, popękana, smagła, sucha, ściągnięta (zimnem), śniada, tłusta, wiotka, wrażliwa, wyleniała, wyschła, zgrubiała, zrogowaciała, zwiotczała s. **2.** s. n a c z y m: s. na ciele, na ręce, na nodze, na czaszce, na szyi, na twarzy. **3.** Barwa (kolor), fałda, karnacja, załamanie (załom) skóry. **4.** *med.* Gruźlica, stan zapalny, świąd skóry. **5.** Marszczyć skórę (na czole), obcierać, opalać, pielęgnować, zetrzeć (do krwi), zedrzeć (sobie) skórę. **6.** Ostrzyc kogo do (samej) skóry, przy (samej) skórze ⟨*krótko*⟩. **7.** s. łuszczy się, marszczy się, pęka, pręży się, rogowacieje, schodzi, wysycha, zaognia się, złazi, żółknie. **8.** s. i kości, szkielet powleczony skórą ⟨*o kimś bardzo wychudzonym, chudym*⟩: Skóra i kości zostały z kobiety, mara chodząca powleczona woskiem. *Dygas. Marg. 150.* Co go pocałuję, to mi się płakać chce. Sama skóra i kości. *Dąbr. Ig. Felka 136.* Ograniczał treść tylko do obrazu męczeństwa więźniów. Przedstawiał słaniające się, wychudłe, powleczone skórą szkielety. *Prz. Artyst. 4, 1952, s. 24.* **9.** Bronić, pilnować swej, własnej skóry; bać się, obawiać się, dbać, drżeć, myśleć, troszczyć się o własną, o swoją skórę ⟨*swojej osoby, swoich interesów; o swoją osobę, o siebie, o swoje interesy*⟩. **10.** Drzeć, zdzierać z kogo skórę, drzeć, zdzierać skórę pasami, zdzierać pasy ze skóry ⟨*torturować*⟩: Będą cię szarpali rozpalonymi cęgami, będą z ciebie pasami darli skórę. *Strug Ojc. 152.* **11.** Drze się, krzyczy, ryczy, piszczy itp. jakby go (ją) kto ze skóry o(b)dzierał. **12.** Drzeć, łupić, obdzierać z kogo skórę a. kogo ze skóry, żyłować kogo do ostatniej, do siódmej skóry ⟨*wyzyskiwać*⟩: Zakładam bank miłosierdzia dla ubogich [...] by uwolnić ubogie warstwy społeczeństwa od lichwy... — I samemu drzeć z nich skórę. *Fredro J. Żyw. 24.* Czy nie wiecie jakiego hotelu, gdzieby nas [...] nie obdarto ze skóry. *Sienk. Koresp. II, 142.* **13.** Dzielić skórę na niedźwiedziu ⟨*przedwcześnie rachować na niepewne zyski, robić plany na przyszłość nie mające pokrycia w rzeczywistości*⟩. **14.** Grzmocić, (wy)garbować; (wy)łoić, złoić; poturbować; przetrzepać, wytrzepać; skroić; wyłatać, wytatarować, zerżnąć komu skórę; dobrać się do czyjej skóry; dać komu po skórze a. w skórę; nie żałować (czyjej) skóry ⟨*(z)bić, pobić kogo (mocno)*⟩: Co chwila się dowiaduję, że ci ktoś skórę wyłoił, ale jeszczem nigdy nie słyszał, żebyś ty kogo wyczubił. *Kaczk. Olbracht. II, 126.* Mocno mu skórę przetrzepano, gdy wieczorem wracał do domu. *Morc. Wyrąb. I, 73.* Kilka razy zabierali się dworscy wyłatać mu skórę, ale mieli wzgląd na decorum dworu. *Chodź. Pisma III, 393.* **15.** Mieć cienką skórę ⟨*być wrażliwym*⟩; mieć grubą skórę ⟨*być mało wrażliwym*⟩. **16.** Nadstawiać (swojej, własnej) skóry, narażać (swoją, własną) skórę ⟨*wystawiać się na niebezpieczeństwo*⟩: Dla dobrej sprawy odbiegał chatę i rolę, a nie żałował nadstawić skóry dla ojczyzny. *Dz. Lit. Lw. 3, 1857.* **17.** Pokazywać prawdziwą skórę ⟨*obnażać swoją właściwą naturę*⟩: Niechętnie prawdziwą skórę pokazuje. *Sienk. SPP.* **18.** Przybrać inną skórę, zmienić skórę, zrzucić jakąś, dawną, czyją skórę ⟨*zmienić się*⟩. **19.** *rzad.* Suszyć komu skórę ⟨*nudzić kogo, molestować*⟩: Całą noc wałkowałem się z boku na bok, żona mi skórę suszyła, że jej spać nie daję. *Twórcz. 7, 1953, s. 95.* **20.** Ratować, *daw.* salwować skórę, swoją, własną skórę; wynieść cało skórę ⟨*ocalić się, ratować życie*⟩: Walczyć można tylko wtedy, gdy da się zwyciężyć, albo choćby skórę ratować. *Makowiec. Przyg. 29.* **21.** Płacić skórą; dostać, oberwać po skórze; brać, dostać, oberwać w skórę ⟨*być (z)bitym*⟩: Chłopcy mieli w domu dużą swobodę, za której nadużycie czasami tylko płacili skórą. *Bystr. Dzieje II, 142.* **22.** Czuć, odczuwać co, doświadczać, nauczyć się czego, poznać co, przekonać się o czym, wypróbować co na swojej, na własnej skórze ⟨*samemu*⟩: Nie życzę panu, żebyś pan na własnej skórze doświadczył, jacy to dobrodzieje. *Żer. Przedw. 116.* **23.** Idzie o czyją skórę ⟨*o kogo*⟩: Czuli, że tu idzie o ich skórę. *Rosęn Wspom. 18.* **24.** Ciarki, mrowie, mrówki chodzą, idą, przechodzą, przebiegają po skórze, przez skórę (ze strachu) ⟨*ktoś się boi*⟩: Walkową strach ogarnia. Włosy jeżą się na głowie i mrowie przechodzi po skórze. *Żer. Opow. 57.* **25.** Podszy(wa)ć się pod czyją skórę ⟨*udawać kogo*⟩. **26.** Czuć, przeczuwać co przez skórę ⟨*instynktownie*⟩: Przezorni ludzie, czują przez skórę, że na wszystkie strony trzeba mieć oko. *Bełc. Tarło 195.* **27.** Być, czuć się w czyjej skórze ⟨*kimś, na czyimś miejscu; w czyjejś sytuacji*⟩: Żeby wy w mojej skórze byli, tobyście chyba ziemię gryźli do tej pory. *Jun. Bracia 225.* Nie chciałbym być w twojej skórze. **28.** Czuć się w swojej skórze ⟨*czuć się dobrze, swobodnie, pewnie*⟩. **29.** Chodzić jak nie w swojej skórze ⟨*czuć się nieswój*⟩. *SFA.* **30.** Oblec się, odziać się, wejść, wleźć w czyją, w jaką skórę ⟨*stać się kim, poczuć się kim, udawać kogo*⟩: Wszedł w skórę wielkiego pana tak łatwo i swobodnie, jakby się w niej urodził. *Par. Król 82.* **31.** Wylenić się ze skóry, z jakiej, z czyjej skóry ⟨*zmienić się, pozbyć się jakichś cech, przyzwyczajeń*⟩: Znam ja go dawno. Włoch melancholiczny, co pod italskim niebem się wylenił z szlacheckiej skóry. *Bełc. Kmita 115.* **32.** Wychodzić, wyłazić, wyskakiwać ze skóry: a) ⟨*starać się usilnie o co, przykładać się do czego*⟩: Ze skóry wychodził, aby rycerzom dogodzić. *Iwasz. J. Tarcze 98*; b) ⟨*szaleć z radości; niecierpliwić się*⟩: To mało powiedzieć: będzie rad. On ze skóry wyskoczy, jak mu pan powie. *Prusz. Karabela 38.* **33.** Zalać komu sadła za skórę; zaleźć komu za skórę, za dziesiątą skórę ⟨*dokuczyć komu, dać się we znaki*⟩: On dozorem i procesami zalezie ci za dziesiątą skórę. *Prus Plac. 127.* **34.** Czyjaś s. na czym cierpi ⟨*ktoś na czymś źle wychodzi; dzieje mu się krzywda*⟩. **35.** s. na kimś cierpnie ⟨*kogoś ogarnia strach, przerażenie*⟩: Nie mówcie o takich okropnościach, bo na mnie skóra cierpnie. *Sewer Biedr. 152.* **36.** Czyjaś s. jest w robocie ⟨*kogoś biją*⟩. **37.** s. kogo swędzi, świerzbi ⟨*ktoś coś robi, czym może się narazić na ciosy, razy, na obicie, na niebezpieczeństwo*⟩: Jeszcze ci mało [...] Chcesz jeszcze raz spróbować! Oj, swędzi cię skóra, swędzi! *Reym. Now. 189.*

● s. ⟨*skóra odarta ze zwierzęcia*⟩ **38.** s. bydlęca, zwierzęca (barania, bawola, borsucza, cielęca itp.): Wlókł się z tyłu, zatulając się w kosmatą skórę żubrzą, albowiem począł dąć ostry wiatr niosący krup-

ki śniegowe. *Sienk. Krzyż. II, 39.* **39.** Lisia s. ⟨*o kimś podstępnym, chytrym*⟩: Sztuki to mego syna, sztuki tego łotra, on to cię tu przysyła do mnie, lisia skóra. Ale to wszystko próżno, nic a nic nie wskóra. *Zabł. Zabob. 72.* **40.** *techn.* s-y ciężkie (np. na podeszwy, pasy, uprząż); s-y lekkie (np. na rękawiczki); s. boksowa, chromowa, juchtowa; s. glansowana, lakierowana, palona; s. safianowa, zamszowa; s. surowa, surowcowa; s. (miękko, grubo) wyprawiona, *daw.* wyprawna; s. kożuchowa, podeszwowa; s. groszkowa a. groszkowana, pleciona, pozłocista, tłoczona, wytłaczana, ziarnista; s. kordubańska, marokańska. **41.** s. n a c o: na obuwie, na rękawiczki. **42.** *techn.* Obróbka skóry; surogat skóry; technologia skóry. **43.** Książka w skórze, książka (zeszyt, album, tom itp.) oprawiona, oprawna w skórę: Jest to duży tom in folio, oprawny w skórę i ma kart nie numerowanych około tysiąca. *Witt. Rozsiedl. 2.* **44.** Ze skóry ⟨*skórzany*⟩: Buty ze świńskiej skóry. Szeroki pasek z miękkiej skóry pięknie przystrajał ciemny materiał sukni. *Goj. Rajs. II, 46.* **45.** Ze skór ⟨*składający się z płatów skóry z sierścią*⟩: Posłanie ze skór. **46.** *techn.* Garbować a. wyprawiać skórę; wyprawiać skórę na zamsz; preparować skórę; solić suszyć s-y. **47.** Ściągać skórę ze zwierzęcia. **48.** Obciągać, obijać, wybijać, powlekać co skórą: Na głównym miejscu stał fotel pani domu, wielki wolterowski, skórą obity, z ogromnym, wysokim oparciem. *Jun. Dworek 9.* **49.** Iść na skórę ⟨*o zwierzęciu: być przeznaczonym na zabicie*⟩: Szkapina poszła na skórę do hycla. *Kaspr. Bunt 23.* **50.** Wilk w owczej skórze, w skórze baranka, jagnięcia ⟨*o obłudniku udającym łagodność*⟩: Ostrzegali braci, że i on jest wilkiem w skórze baranka. *Mość. Unici 66.* **51.** Nie spisać, nie spisałby czego na wołowej skórze ⟨*jest czego bardzo dużo, nadmiar*⟩: Na wołowej skórze nie spisałby jego przestępstw. *Korz. J. Karpac. 81.* **52.** *rzad.* Zaszyć się w psią skórę ⟨*zepsieć; stchórzyć, spasować*⟩: Zdaje się, że Francja zaszyła się w psią skórę i nic tam stanowczego nie przedsięweźmie. *Mick. Listy II, 242.* **53.** *daw.* Nie ośla na mnie skóra ⟨*nie jestem nieczuły na razy*⟩.

przysł. **54.** Głaszcz ty kotowi skórę, a on ogon w górę. **55.** Modli się (siedzi) pod figurą, a ma diabła za skórą. **56.** Jaki wół, taka i skóra, jaka mać, taka i córa. **57.** Kto nie słucha ojca, matki, ten słucha psiej skóry. **58.** Jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz pije na nią ⟨*liczy za wczasu na spodziewany, a niepewny zysk*⟩. **59.** Niewarta skóra wyprawy ⟨*rzecz niewarta zachodu*⟩. **60.** Znać człowieka po skórze ⟨*(ja)kim kto jest, można poznać z powierzchowności*⟩.

skórka **1.** s. chlebowa, s. chleba a. od chleba; s. sera a. od sera, s. słoniny a. od słoniny. **2.** s. pomarańczowa ⟨*z pomarańczy*⟩: Smażyła na małym ogniu skórki pomarańczowe. *New. Archip. 225.* **3.** s. futerkowa ⟨*skórka zwierząt futerkowych, wyprawiana na futro*⟩: Zdobyliśmy podczas zimowych łowów pokaźny zapas skórek futerkowych. *Fiedl. A. Biz. 185.* **4.** s. królicza, owcza, zajęcza a. z królika, z owcy, z zająca itp.: Możecie najwyżej brać w dani po jednej skórce z owcy. *Hertz B. Bajki 200.* **5.** *przen.* Zajęcza s. ⟨*tchórz*⟩: A pan nie poszedł? Zląkł się powstańców [...] zajęcza skórka! *Kowalew. Z. Wspom. 13.* **6.** s. n a c o: s. na rękawiczki. **7.** s. liścia, łodygi, owocu a. na owocu ⟨*zewnętrzna tkanka albo błonka*⟩.

przysł. **8.** Nie stanie skórka za wyprawę ⟨*rzecz niewarta zachodu, gra niewarta świeczki*⟩.

skórkowy **1.** Rękawiczki s-e ⟨*ze skóry*⟩. **2.** *hist.* Grzywna s-a ⟨*wiązka skórek, jednostka wymiany w handlu wymiennym; łupież*⟩: Największe zaufanie [...] pozyskała jednostka wagi kolońska: marka zwana u Słowian grzywną, ponieważ zastąpiła ich grzywny skórkowe, czyli łupieże. *Korzon Handl. 104.*

skórny **1.** Choroba s-a ⟨*choroba skóry*⟩. **2.** *anat.* Gruczoły s-e. **3.** *pot.* Lekarz s. ⟨*chorób skórnych, dermatolog*⟩. **4.** *biol.* Nabłonek s. ⟨*naskórek*⟩. **5.** Oddychanie s-e ⟨*całą powierzchnią ciała*⟩. **6.** *zool.* Pasożyty s-e ⟨*pasożytujące na skórze zwierząt*⟩.

skórzany **1.** s. fartuch, futerał, płaszcz, pas, rzemień; s. hełm; s-a kurtka, pochwa, portmonetka, teczka, torebka (damska), walizka, s-a tarcza; s-e obicie mebli, s-e obuwie, pantofle; wyroby s-e ⟨*ze skóry*⟩. **2.** Galanteria s-a ⟨*drobne wyroby zdobniczo-użytkowe ze skóry*⟩. **3.** s-a kanapa ⟨*z obiciem ze skóry*⟩. **4.** s-a oprawa (książki, notesu itp.) ⟨*z wierzchem i grzbietem ze skóry*⟩. **5.** s-a poduszka ⟨*z pokryciem ze skóry*⟩. **6.** Przemysł s. ⟨*produkujący skóry oraz wyroby ze skóry*⟩. **7.** s-e rękawice (bokserskie) ⟨*z wierzchem ze skóry*⟩.

skra **1.** Błękitne, czerwone, jasne, ogniste, rzęsiste s-y ⟨*iskry*⟩; *przen.* s-y dowcipu. **2.** Żywy jak s.; być jak s. **3.** Oczy skier pełne. **4.** Buchać, pryskać, strzelać, sypać, tryskać, trzaskać skrami ⟨*o ogniu, palenisku*⟩; migotać skrami ⟨*o niebie*⟩. **5.** Krzesać s-y (podkówkami); wyrzucać s-y. **6.** s-y przechodzą po kim ⟨*ktoś doznaje wstrząsu, zostaje gwałtownie czymś pobudzony, podniecony*⟩: A po nim skry przeszły od nóg do głowy. *Sienk. Pot. IV, 208.* **7.** s-y się sypią (z komina, spod kopyt końskich, z paleniska, z szabli; *przen.* z oczu); trzaskają (na kominie), wylatują, idą, poszły (z czego), tryskają, lecą.

przysł. **8.** Złą skra i pole spali i sama zginie.

skracać, skrócić **1.** s. cykl produkcyjny czego ⟨*wykonywać co w krótszym czasie*⟩. **2.** s. sobie czas — czym (czytaniem książki, grą w szachy, rozmową) ⟨*wypełniać jakimś zajęciem, aby się nie dłużył*⟩. **3.** s. drogę ⟨*iść, jechać krótszą drogą*⟩. **4.** s. krok ⟨*iść, maszerować krótszym krokiem*⟩. **5.** s. swój pobyt ⟨*ograniczać czasowo*⟩: Skrócić swój pobyt na wczasach, za granicą. **6.** s. program, przemówienie, tekst ⟨*redukować, upraszczać*⟩. **7.** *mat.* s. ułamek ⟨*upraszczać*⟩. **8.** s. życie ⟨*powodować szybszą śmierć*⟩: W ostatecznym wyniku palenie skraca życie. *Probl. 8, 1955, s. 549.* Choroba zaniedbana skróciła mu życie. **9.** *iron.* Skrócić kogo o głowę ⟨*ściąć kogo; zabić kogo*⟩: Słyszałem jak dziś rano rzekł do swojego przybocznika: trzeba Alruna skrócić o głowę, bo nadto wyrósł. *Święt. A. Duchy 29.* **10.** *książk.* Skrócić swe dni a. dni swego żywota (własną ręką) ⟨*popełnić samobójstwo*⟩: Kochasz mnie, więc żyję! bo dzisiaj miałam dni me własną ręką skrócić. *Mick. Tad. 226.* Postanowił skrócić dni swoje zażyciem trucizny. *Schmitt Dzieje IV, 290.*

skraj **1.** s. lasu, pola, miasta; urwiska; s. fartucha, sukni, szaty; s. stołu ⟨*kraniec, brzeg, krawędź*⟩. **2.** Na skraju czego: a) ⟨*na brzegu*⟩: Przysiąść, usiąść

na skraju krzesła, ławy; b) ⟨*na krańcu*⟩: Na skraju widnokręgu. Znaleźć się na skraju puszczy; *przen.* mistycyzmu, nędzy. **3.** Na s. świata (iść, pojechać, wieść) ⟨*bardzo daleko, do krańców świata*⟩: Poszłaby za nim na s. świata. **4.** Iść, biec skrajem (pola, drogi); trzymać się skraju czego (np. lasu).

skrajny 1. s. formalizm, naturalizm (w sztuce, w literaturze) ⟨*nadmierny, najdalej posunięty, krańcowy*⟩. **2.** s. indywidualizm, pesymizm ⟨*krańcowy, nadmierny*⟩. **3.** s-a lewica, prawica (w stronnictwie, w parlamencie) ⟨*najbardziej radykalna, krańcowa*⟩. **4.** s-a nędza ⟨*największa, najwyższa, w najwyższym stopniu*⟩: Znajdować się w skrajnej nędzy. **5.** Poglądy, zasady s-e (wyznawać, mieć); s-e przekonania (polityczne). **6.** Wiersze s-e ⟨*znajdujące się na początku i na końcu zwrotki*⟩. **7.** *mat.* Wyrazy s-e ⟨*w proporcji*⟩. **8.** s. w c z y m: Człowiek skrajny w przekonaniach, w sposobie myślenia, postępowania. *SW.*

skraść 1. s. całusa (dziewczynie) ⟨*pocałować podstępnie, niespodziewanie*⟩. **2.** *książk.* s. wianek (dziewczynie) ⟨*pozbawić podstępnie dziewictwa*⟩: Mój kochanek skradł mi wianek mówiąc kocham cię. Miłość kłamał wiarę złamał i dziś... śmieje się. *Miron Poezje 79.*

skreślić 1. s. dzieje czyje, obraz czego ⟨*opisać*⟩; s. kilka słów ⟨*napisać*⟩. **2.** s. sumy (z budżetu), numer (z programu) ⟨*usunąć*⟩; s. wyraz (w tekście), nazwisko czyje (z listy) ⟨*wykreślić, wymazać*⟩. **3.** s. co lekkim piórem ⟨*opisać lekkim stylem*⟩.

skręcać, skręcić 1. Skręcać kark(i) komu: Gdybym mógł, to bym takich ludzi jedną ręką brał tak [...] i trrraf! karki bym im skręcał. *Orzesz. Niemn. III, 69.* **2.** Skręcić kark (komu), sobie ⟨*złamać komu kręgosłup, uśmiercić kogo; zabić się*⟩. **3.** Bodajeś kark skręcił! bodaj cię skręciło! żeby cię (go, ich itp.) paraliż skręcił! ⟨*przekleństwa*⟩. **4.** *przestarz.* s. lampę ⟨*przykręcić*⟩. **5.** s. nitkę (podwójnie), s. powrósło ⟨*kręcąc zwijać*⟩. **6.** Skręcić nogę ⟨*zwichnąć*⟩. **7.** s. papierosa ⟨*zwijać, robić*⟩. **8.** s. rozmowę ⟨*naprowadzać na jakiś temat w rozmowie*⟩: Chciałem tak skręcić rozmowę, żeby zacząć o tej książce, którą mi Romana przed świętami czytała. *Dąbr. Ig. Felka 131.* **9.** Rozmowa skręca, skręciła na co ⟨*zmieniono temat rozmowy*⟩: Rozmowa skręciła na sprawy Serbinowa. *Dąbr. M. Noce II, 89.* **10.** Skręcić sprawę ⟨*zatuszować*⟩. **11.** s. w rulon, w tutkę ⟨*zwijać*⟩: s. papier w rulon. **12.** Skręcać węża ⟨*bawić się w węża*⟩: Braliśmy się za ręce [...] po obu końcach stawali najsilniejsi i skręcali węża w różnych kierunkach, niekiedy tak silnie i obsesowo, że kilku lub kilkunastu kładło się na ziemię. *Krzyw. L. Wspom. 101.* **13.** s. włosy w węzeł, w kok ⟨*zwijać*⟩. **14.** s. z drogi (w bok, w (na) lewo, w (na) prawo, w pole, w las, w ulicę) ⟨*zbaczać, kierować się (w bok, w lewo itp.)*⟩. **15.** Ból skręca kogo a. skręca wnętrzności (komu) ⟨*ktoś wije się z bólu*⟩. **16.** Głód kiszki, wnętrzności skręca ⟨*ktoś jest bardzo głodny*⟩: Naraz głód tak skręcił mi wnętrzności, że zeskoczyłem z rowera, wbiegłem do najbliższej cukierni i zażądałem czekolady. *Prus Now. III, 208.*

skręcać się, skręcić się 1. s. się jak grajcarek: Zdawało mu się, że jego żołądek skręcał się jak grajcarek. *Kosiak. Now. 78.* **2.** s. się w kłębek, we dwoje ⟨*o osobie lub zwierzęciu: zwijać się*⟩. **3.** s. się w karby, w zwoje (np. o włosach) ⟨*zwijać się*⟩. **4.** s. się w bólu, z bólu; s. się ze śmiechu ⟨*wić się, pokładać się*⟩. **5.** *pot.* s. się bez kogo ⟨*niecierpliwić się*⟩: Muszę iść, bo stary się tam skręci beze mnie. *Bliz. Rozb. 9.* **6.** Kiszki się komu skręcają (z głodu): Kiszki ci się skręcają, boś cztery dni w gębie nic nie miał. *Żer. Przedw. 119.* **7.** Mało się człowiek nie skręci(ł) ⟨*o silnych doznaniach*⟩: Jak przyszła niedziela, to mało się człowiek nie skręcił. Aż wyło coś, tak było smutno. *Zap. G. Ptak II, 176.*

skrępować s. k o g o, c o — c z y m; s. c o k o m u ⟨*związać*⟩: s. więźnia sznurami, byka łańcuchami; s. komu ręce; *przen.* s. czyją swobodę, indywidualność, inicjatywę. *por.* krępować.

skrępowany 1. s-e ręce, nogi ⟨*związane*⟩: Więzień ze skrępowanymi rękami. **2.** s. c z y m: *przen.* s. rygorami, przepisami, dogmatyzmem, instrukcją. Nie s-a niczym wesołość. **3.** Być, czuć się s. (czym, czyją obecnością): Czuła się w najwyższym stopniu skrępowana tym, że zwraca na siebie uwagę. *Dąbr. M. Noce IV, 12.*

skręt 1. Ostry s. (drogi, rzeki) ⟨*zakręt*⟩. **2.** s. w lewo, w prawo. **3.** s-y kiełbasy ⟨*zwoje, pęta*⟩. **4.** *med.* s. kiszek. **5.** *sport.* s. tułowia. **6.** Brać (ostry) s. ⟨*o pojeździe lub o kierującym pojazdem*⟩. **7.** Czołgać się, posuwać się skrętami ⟨*o wężu*⟩. **8.** Układać się w s-y ⟨*o włosach*⟩. **9.** Wić się skrętami a. w skrętach ⟨*o drogach, rzekach, włosach*⟩.

skrobać 1. *med.* s. kość. **2.** *żart.* s. (komu) marchewkę: a) ⟨*deptać komu po piętach, idąc za nim*⟩; b) s. (komu) na palcu marchewkę ⟨*drażnić się z kim*⟩: W oknie [...] zakryta do połowy firanką, stała Zośka, kuzynka moja ze wsi, śmiejąc się do rozpuku i skrobiąc mi na palcu „marchewkę". *Gomul. Obraz. 114.* **3.** *przestarz.* s. pietruszkę: a) ⟨*nie brać udziału w zabawie, w tańcach; czekać na próżno na zaproszenie do tańca*⟩; b) ⟨*czekać na próżno na propozycje małżeńskie, na oświadczyny*⟩: Chce się żenić, ale cóż, kiedy uderza do młodszej, a tu dwie starsze pietruszkę skrobią. *Zeg. Zmory 359.* **4.** *żart. lekcew.* s. piórem ⟨*pisać*⟩.

przysł. **5.** Każdy sobie rzepkę skrobie.

skrobać się 1. s. się brzytwą, żyletką ⟨*golić się*⟩. **2.** s. się n a c o ⟨*leźć na co*⟩: s. się na drzewo, na skałę. **3.** s. się po głowie a. w głowę *rub.* po łbie, w łepetynę (z zakłopotaniem) ⟨*być zakłopotanym, mieć z czym kłopot*⟩: Skrobał się w głowę, sam nie wiedział co powiedzieć. *Wójc. Klechdy II, 20.* Jak przyjdzie płacić [podatek], diable się musisz skrobać po głowie. *Kaczk. Olbracht. I, 84.* **4.** s. się za ucho ⟨*zastanawiać się nad czym, być w kłopocie*⟩: Waćpanu niby na przemyślności nie zbywa, a sam się teraz za ucho skrobiesz! *Sienk. Wolod. III, 80.*

skrobany Befsztyk, kotlet s.

skrobnąć 1. s. k o g o — c z y m ⟨*uderzyć*⟩: Na-wet-em sam skrobnął z konia piechura szabliskiem, że aż nogi zadarł. *Żer. Popioły II, 262.* **2.** *pot.* s. kogo po kieszeni *p.* uderzyć po kieszeni (pod kieszeń): Jeszcze gruba forsa potrzebna, jeszcze nas skrobną po kieszeni. *Żukr. Zioła 218.*

skroić 1. s. ubranie, suknię, płaszcz, palto itp. ⟨*przyciąć materiał do uszycia według miary, formy*⟩. **2.** s. komu kurtę, skórę, *wulg.* tyłek ⟨*zbić kogo*⟩: Dzisiaj ci podaruję, ale na drugi raz skroję kurtę, że sobie zapamiętasz raz na zawsze. *Wikt. Burek 157.*

skrojony Garnitur (męski), kostium (damski), mundur dobrze, źle s.

skromność 1. Delikatna, fałszywa, potulna, spartańska, trwożliwa, udana, wrodzona s.; s. dziewicza. **2.** s. w czym: s. w zachowaniu, w ubiorze, w mowie; w urządzeniu mieszkania. **3.** Przez s. (nie zgodzić się na co, odrzucić korzystną propozycję) ⟨*kierując się, powodując się skromnością*⟩. **4.** W skromności (wychować kogo). **5.** Ze skromności (spuścić oczy) ⟨*na skutek, z powodu skromności*⟩. **6.** Ze skromnością (odpowiedzieć na co, wyznać co) ⟨*skromnie*⟩. **7.** *euf.* Nie grzeszyć skromnością ⟨*być zarozumiałym*⟩. **8.** Odznaczać się skromnością ⟨*o osobie; stroju, urządzeniu*⟩. **9.** Udawać s. **10.** s. nakazuje co komu.

skromny 1. s. jak fiołek: Uprzedziłam panią Michalinę, że jesteś skromny jak fiołek i że tego, co umiesz, wcale po tobie nie znać. *Żmich. Róża 35.* **2.** *daw.* s. do czego, w czym: Kto zbyt skromny do kochania, niech się każdych oczu strzeże. *Jasiń. Pisma 108.* Miany był za człowieka najskromniejszego w obcowaniu. *Karp. Pam. 34.* **3.** s. z natury, z wychowania: Nieszczęściem moja wnuczka, z wychowania skromna, ale raźna i ładna, a zatem ułomna. *Tremb. Polit. 145.* **4.** s-e dochody, potrzeby, wymagania ⟨*niewielkie*⟩. **5.** s-a mina ⟨*wyrażająca skromność*⟩. **6.** s. posiłek, s-e pożywienie ⟨*prosty(-e)*⟩.

skroń 1. Lewa, prawa s. **2.** Gładka, rozpalona s.; zaklęsłe, zapadłe, zapadnięte s-e. **3.** *przen.* Posiwiałe, siwe s-e ⟨*włosy nad skroniami; siwizna, głowa siwa*⟩. **4.** Kurze łapki na skroniach ⟨*zmarszczki*⟩. **5.** Puls, szum, tętno w skroniach. **6.** Chłodzić s-e ⟨*o wietrze*⟩. **7.** Dotknąć palcami, dłonią skroni ⟨*zasalutować*⟩: Minął nas stukając grubą laską i, nie patrząc w naszą stronę, dotknął dwoma palcami skroni. *Brand. K. Troja 131.* **8.** Muskać s-e; maścić, namaszczać s-e. **9.** *książk.* Ozdobić czyje s-e koroną, włożyć komu koronę na s-e ⟨*ukoronować*⟩. **10.** *książk.* Korona zdobi czyjeś s-e ⟨*ktoś jest królem*⟩. **11.** *poet.* Pochylić ku komu s. ⟨*głowę*⟩. **12.** Przygładzić włosy na skroniach; zaczesać włosy na s-e. **13.** Przystawić komu broń, lufę do skroni ⟨*grozić zabiciem*⟩. **14.** Ściskać rękami s-e. **15.** Wesprzeć się skronią o skroń. **16.** *książk.* Wieńczyć czyje s-e, wieńczyć s-e laurem, wawrzynem ⟨*uznać kogo za zwycięzcę, za bohatera*⟩. **17.** *poet.* Zgiąć pod czym s. ⟨*ugiąć się*⟩: Kto nie śmie wręcz uderzyć, ten pod knutem zegnie skroń. *Świdz. Poezje 81.* **18.** *poet.* Złożyć s-e pod ziemią, pod krzyżem, w grobie ⟨*umrzeć, być pogrzebanym*⟩: Aż po zgonie złożym skronie pod krzyżami cmentarnymi. *Tyg. Ilustr. 174, 1863.* **19.** Krew bije, pulsuje; młoty (kowalskie) biją w skroniach; huczy, łupie, wali komu w skroniach: Czuł się niedobrze. W skroniach mu huczało. *Braun Lewanty 86.* **20.** Pot występuje na s-e. **21.** Włosy siwieją, srebrzą się na skroniach, przy skroniach, u skroni; *książk.* siwizna przyprószyła, starość ubieliła (komu) s-e ⟨*ktoś siwieje, osiwiał*⟩. **22.** Żyły nabrzmiewają, występują na skroniach. **23.** s. pali, pała, płonie, ogniem płonie; pulsuje: Skronie mi płonęły, puls bił szalone tempo. *Zap. G. Krzyż 84.*

skrócenie 1. Dla skrócenia czasu, drogi itp. (robić co) ⟨*aby czas, drogę itp. skrócić*⟩: Dla skrócenia drogi puściłem się pewną [...] krętą, dziwną uliczką. *Wiśn. S. Niewidz. 133.* **2.** W skróceniu ⟨*skrótowo*⟩: Przedstawić, opowiedzieć co w skróceniu. **3.** Ulec skróceniu: Dawne tematy (rzeczowników) uległy skróceniu i [...] stały się tematami spółgłoskowymi. *Szober Gram. 163.*

skrócić p. **skracać**

skrót 1. Stenograficzny, telegraficzny s. ⟨*znak zastępujący wyraz lub całe wyrażenie*⟩. **2.** *jęz.* s-y literowe, zgłoskowe ⟨*skrótowce*⟩. **3.** s. myślowy ⟨*myśl wyrażona skrótowo, fragmentarycznie*⟩. **4.** s. perspektywiczny ⟨*skrócenie; obraz skrócony według zasad perspektywy*⟩: Obraz przedstawia uliczkę staromiejską biegnącą w perspektywicznym skrócie. **5.** s. nazwy, czasopisma. **6.** System skrótów. **7.** W (dużym, błyskawicznym, lapidarnym itp.) skrócie (podać, opowiedzieć, przedstawić co itp.) ⟨*skrótowo*⟩: Na ścianie [...] wisiała fotografia dzwonnicy, widzianej od dołu w mocnym skrócie. *Twórcz. 7, 1953, s. 11.* Ująć swoją myśl w lapidarnym skrócie. - W błyskawicznym skrócie przesunęła się przed ich oczyma przeszłość. *Szew. Kleszcze 252.* **8.** Iść skrótem, ścinać (drogę) skrótami ⟨*iść skróconą drogą*⟩: Niebawem, ścinając drogę skrótami, doszli do szosy prowadzącej na osiedle. *Andrz. Popiół 268.* **9.** Poczynić s-y (w utworze) ⟨*usunąć, zredukować pewne partie (w utworze); skrócić, uprościć (utwór)*⟩. **10.** Stosować s-y (np. literowe).

skrucha 1. Dobrowolna, szczera s. **2.** Akt skruchy. **3.** Zdjęty skruchą. **4.** Kajać się w skrusze. **5.** Okazać, uczuć; udawać skruchę: Dzisiaj okazuje struchę za swój postępek popełniony przez brak doświadczenia, ale nie ze złej woli. *Dygas. Gorz. I, 183.* **6.** Przyznać się do czego, wyznać co ze skruchą. **7.** Wzbudzić (w kim, w sobie) skruchę. **8.** s. zdejmuje kogo: Gdy sobie uprzytomnił krzywdy, które braciom wyrządził, zdjęła go skrucha. *SW.*

skrupić się, skrupiać się 1. Coś skrupi(a) się, skrupiło się na kim ⟨*coś padnie na kogo, dostanie się komu*⟩: Cały jej więc zły humor skrupił się na Grabowskim. *Perz. Raz 202.*

przysł. **2.** Na jednym się zmiele, na innym się skrupi; na kim się mełło, na was (na tobie, na mnie itp.) się skrupi ⟨*o pociąganym do odpowiedzialności za cudze winy*⟩. *por.* Kowal zawinił, ślusarza powiesili.

skrupuł ⟨*wątpliwość co do słuszności swego postępowania*⟩ **1.** Dziecinne, niedorzeczne, zbyteczne s-y. **2.** s-y moralne. **3.** s-y sumienia: Nie znać skrupułów sumienia. **4.** Pozbawiony skrupułów. **5.** Mieć s-y, mieć niejaki s.; nie mieć żadnych skrupułów; żywić s-y (co do czego, w związku z czym): Żal mu matki i ma niejaki skrupuł pozostawić ją samotną. *Orzesz. Niemn. III, 248.* **6.** Odczuwać s-y. **7.** Wyśmiewać, zwalczać czyje s-y. **8.** Odłożyć na stronę, przezwyciężyć (swoje) s-y; wyzbyć się (wszelkich)

skrupułów. 9. Robić co bez skrupułu a. bez skrupułów: Przyjmować drogie prezenty bez skrupułów. Kłamać, kraść bez skrupułów. 10. Komuś obce są s-y. 11. s-y biorą, wzięły kogo; napadają kogo, odzywają się w kim; rozwiewają się w kim.

skruszony 1. s. grzesznik, winowajca. 2. s-a mina, *daw.* skruszała mina ⟨*wyrażający(-a) skruchę*⟩: Kazik, który stał przed wujem ze skruszoną miną i oczyma utkwionymi w podłogę, w rzeczywistości bardziej udawał zastraszonego, niż się naprawdę bał. *Perz. Uczn. 1.*

skruszyć 1. s. c o *por.* kruszyć. 2. s. grzesznika, winowajcę ⟨*zmusić do skruchy, spowodować czyją skruchę*⟩. 3. s. kopię (o co, za co; w obronie kogo, czego) *p.* Kruszyć kopię (pod kopia): Zanim zaspokoję waszą ciekawość, muszę wpierw skruszyć kopię w obronie wszystkich bohaterów chwili obecnej. *Rog. J. Bohat. II, 253.* 4. *daw.* s. kopie ze sobą ⟨*wystąpić do walki wręcz*⟩: Pierwszy herold wjechał w szranki i otrąbiwszy się, wielkim głosem oznajmił, że pan Koniecpolski, starościc przemyski i pan Auctus z Pniowa, starosta stryjski, skruszą kopie ze sobą. *Kaczk. Olbracht. III, 347.* 5. s. lody *p.* lód: Niewymuszona serdeczność architekta od razu zawojowała serce Marysi i skruszyła lody jej nieśmiałości. *Brand. M. Piotr 104.* 6. s. pęta, jarzmo, okowy ⟨*zerwać, stargać, zrzucić*⟩. 7. s. pióro ⟨*przestać pisać, tworzyć*⟩: Nie znajdując już w pracy literackiej ulgi i przyjemności, skruszył pióro. *Tyg. Ilustr. 185, 1863.* 8. *książk.* s. czyją potęgę. 9. s. serce czyje ⟨*wzruszyć, rozczulić kogo*⟩: Wiedziała, że jedynie ta ofiara [...] skruszy i zmiękczy jego serce z kamienia. *Żer. Char. 93.*

skryć, skrywać 1. s. c o (p r z e d k i m, p r z e d c z y m) — w c z y m ⟨*ukryć*⟩: s. niepokój, wzruszenie. Niejedno trzeba skrywać przed oczyma ludzkimi. *Goj. Dziew. I, 63.* s. boleść, urazę w sercu, w głębi serca. s. głowę w poduszkę ⟨*wtulić, schować*⟩: Skryłem w poduszkę głowę i szlochałem. *Żer. Dzien. I, 392.* 2. *książk.* Groby skryły czyje kości ⟨*ktoś zmarł, został pochowany w ziemi*⟩. 3. *przestarz.* Skryć oczy ⟨*zamknąć, przysłonić powiekami*⟩.

skryć się 1. s. się jak fiołek w trawie ⟨*ukryć się głęboko*⟩. 2. s. się d o c z e g o, n a c z y m, w c z y m, z a c o, z a c z y m ⟨*schronić się, schować się*⟩: s. się do bramy, do pokoju (o człowieku), do nory (o zwierzęciu); s. się na strychu, w ciepłym kącie, w komorze, w krzakach; s. się za drzewo, za kotarę a. za kotarą. Słońce skryło się za chmurę a. za chmurą; za pagórek, poza łańcuch gór. 3. s. się p r z e d k i m, p r z e d c z y m: s. się przed prześladowcą, przed własnym sumieniem. 4. s. się w mysią dziurę: W mysią dziurę zechce się skryć i odczekać niebezpieczeństwo. *Andrz. Wojna I, 11.* 5. (Chcieć) s. się pod ziemię (ze wstydu) ⟨*bardzo się wstydzić*⟩: Pan Daniel jest dobry, lecz gdy się uśmiecha z mojej głupoty, wtedy radabym się pod ziemię skryć. *Sewer Zyzma 324.*

skrytość 1. Wrodzona s. 2. W skrytości ⟨*skrycie, po kryjomu, w sekrecie, w tajemnicy*⟩: Utrzymywać, zachowywać co (np. stosunki z kim) w strytości. 3. W (największej) skrytości ducha, serca: Być o czym przekonanym; pragnąć, żałować czego, zazdrościć czego komu w skrytości ducha, w skrytości serca. 4. Przezwyciężać, zwalczać czyją s. (np. syna, córki).

skryty 1. s-e drzwi, s-e przejście ⟨*tajemne, sekretne, zamaskowane*⟩. 2. s-e cierpienie, łzy; s-a niechęć, uraza (do kogo) ⟨*ukrywane (w głębi duszy, wobec otoczenia)*⟩. 3. s-e działanie; s-a walka; s. nieprzyjaciel ⟨*podstępne(-a, -y)*⟩. 4. s-a myśl; s-e plany, zamiary; pragnienia, życzenia; najskrytsze tajniki sumienia ⟨*nie ujawniane, zachowywane w głębi duszy*⟩: Unikała wzroku młodego człowieka, jak gdyby obawiając się, że wyczyta z jej oczu wszystkie najskrytsze myśli. *Perz. Raz 32.* 5. s. w c z y m: s. w zamysłach; s. w sobie ⟨*zamknięty*⟩. 6. s. z a c z y m: s. za drzwiami, za kotarą, za drzewem ⟨*ukryty*⟩.

skrywać p. **skryć**

skrzący ⟨*iskrzący, jaskrawy, błyszczący*⟩ 1. s. śnieg, s. wzrok. 2. s. o d c z e g o: Tkanina, materia (złota) s-a od drogich kamieni. 3. s. c z y m: Oczy ogniem s-e.

skrzesać s. ognia — czym: s. ognia krzesiwem; s. ognia podkówkami (w tańcu).

skrzyć się 1. s. się c z y m ⟨*jaśnieć, błyszczeć, jarzyć się*⟩: Szkatuła skrząca się złotem okuć. Niebo, noc skrzy się gwiazdami. *przen.* Powiedzenia skrzące (się) dowcipem; styl skrzący się drwiną i sarkazmem. 2. s. się n a c z y m: Gwiazdy skrzą się na niebie. 3. s. się o d c z e g o ⟨*mienić się, lśnić*⟩: Wszystko aż się skrzyło od słońca. Szabla skrzyła się od klejnotów. Skrzącymi się od zapału oczami powiódł po swoich jeźdźcach. *Gomul. Miecz II, 94.* 4. Coś skrzy się w czyich oczach ⟨*bije z oczu*⟩: Odwaga i męstwo skrzyło się w jego oczach. *SW.* 5. Coś skrzy się w słońcu ⟨*błyszczy, lśni*⟩: Szron, śnieg skrzył się; szczyty gór skrzą się w słońcu. 6. Aż skrzy się w oczach ⟨*aż mieni się; aż blask razi oczy*⟩: Pogoda jasna aż skrzyło się w oczach. *Wikt. Papież 81.* 7. Oczy skrzą się czym a. z czego (np. gniewem a. z gniewu).

skrzydlaty 1. *przen.* s. bohater ⟨*lotnik*⟩: Nie wszyscy „skrzydlaci bohaterowie" myślą ciągle i wyłącznie o walce z wrogiem. *Meis. Lucy 52.* 2. *poet.* Królestwo s-e, rój s.; s. śpiewak ⟨*ptactwo, ptaki; ptak*⟩: Skąd w królestwie skrzydlatym tyle zamieszania, jaka burza te ptaki tak wcześnie wygania. *Mick. Tad. 304.* 3. *książk.* s-e słowa ⟨*utarte wyrażenia i zwroty, utarte przenośnie*⟩.

skrzydło ● ⟨*narzędzie lotu ptaka, owada*⟩ 1. s. owadzie (owada), ptasie a. ptaka (gołębie, orle itp. a. gołębia, orła itp.). 2. *książk.* Lotne, polotne, prędkolotne, szybkonośne s-a: Zaprzestałam także wędrownym ptakom zazdrościć ich skrzydeł szybkonośnych. *Orzesz. Pam. III, 404.* 3. *mit.* Ikarowe s-a a. s-a Ikara ⟨*z greckiego podania o Dedalu i Ikarze*⟩. 4. *przen.* Opiekuńcze s-a ⟨*czyjaś opieka*⟩: Puszcza w kurs tysiące akcyj [...], które dzięki opiekuńczym skrzydłom wysoko położonych osób lotem błyskawicy rozchodzą się. *Prz. Tyg. Życia 35, 1875.* 5. *przen.* s-a fantazji, marzeń, rojeń; sławy, wyobraźni; s-a wiatru. 6. Czarny jak s-a kruka: Miała włosy czarne jak skrzydła kruka. *Żer. Opow. 289.* 7. *hist.* husarskie s-a ⟨*część zbroi husarskiej*⟩: Powiewają

w pośpiechu ku nieprzyjacielowi proporce, szumią husarskie skrzydła. *Moracz. Dzieje VII, 63.* **8.** Furkot, łomot, łopot, szelest, szum, świst, trzepot skrzydeł: Wylatywały co chwila z wielkim łopotem skrzydeł całe stada gołębi. *Sienk. Quo III, 93.* **9.** Czuć, poczuć, uczuć; mieć jakby **s-a** u ramion ⟨*doznać uczucia swobody, radości, szczęścia, chęci działania*⟩: W oczach mu pojaśniało wszystko [...] uczuł w sobie jakieś moce nieznane, jakieś skrzydła u ramion. *Sienk. Ogn. I, 65.* W tej ciszy i wobec potężnej natury czułem się szczęśliwy: jakbym miał skrzydła u ramion. *Sienk. Listy I, 240.* **10.** Ktoś, coś dodaje komu skrzydeł ⟨*pobudza, zachęca, przynagla do działania*⟩: Strach dodał mu skrzydeł. *SFA.* Miłość dodałaby mi skrzydeł. *Prus Dusze 210.* **11.** Mieć **s-a** ⟨*być wyposażonym w skrzydła; przen. fantazjować*⟩: Człowiek, poczuwszy, że duch jego ma skrzydła, porzuca rzeczywistość, nim ją jeszcze pozna należycie. *Matusz. J. Swoł 327.* **12.** (Z)łamać, obciąć, obcinać; podciąć, podcinać, (s)pętać komu s-a; przyciąć komu skrzydeł ⟨*zniechęcić kogo; pozbawi(a)ć swobody działania*⟩: Teraz niczym nie jestem; przygody obcięły mi skrzydła. *Tremb. Listy I, 128.* Iżby przeobrażenie to było zupełne, trzeba usunąć z drogi ostatnią zaporę pętającą mu skrzydła: żonę. *Boy Flirt I, 206.* Jest to anielska dusza, której konwenanse ludzkie spętały skrzydła. *Prus Lalka II, 238.* Poetyka wykładana w szkole [...] musiała [...] zrównać geniusz i mierność, pierwszemu podcinając skrzydła. *Syrok. Lit. III, 109.* **13.** Ktoś łamie, obcina (sobie) **s-a** ⟨*doznaje niepowodzenia; zaprzepaszcza talent, zdolności*⟩: [Artysta] najdroższy czas swego życia marnuje na robieniu rysunków do pism [...] Takim sposobem łamie skrzydła niejeden młody talent. *Prz. Tyg. Życia 2, 1875.* **14.** Nastrzępić s-a. **15.** Opalić sobie **s-a** ⟨*doznać niepowodzenia*⟩: Garną się do niej [sztuki aktorskiej] roje niepowołanych po to, aby sobie skrzydła opalić, albo zmarnieć. *Kotarb. J. Świat. 58.* **16.** Opuścić **s-a**; składać, złożyć, zwinąć s-a; również *przen.* **17.** Otworzyć, rozłożyć, rozchylić **s-a**, rozczapierzyć, rozpiąć, rozpostrzeć **s-a**: Już bocian przyleciał do rodzinnej sosny i rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny. *Mick. Tad. 304.* **18.** Próbować, popróbować skrzydeł ⟨*usamodzielniać się, próbować działać, zwłaszcza oddawać się twórczości literackiej*⟩: Przez młodych przyjaciół i wesołego życia towarzyszy pobudzany, pokazał, że mu się przykrzy wędzidło i że chce własnych popróbować skrzydeł. *Zal. Br. Czart. 98.* **19.** Rozpostrzeć, rozpościerać, roztaczać, roztoczyć (opiekuńcze) s-a nad kim ⟨*opiekować się kim*⟩. **20.** Rozwijać **s-a** (do lotu); *przen.* Autor niekiedy rozwijał skrzydła i stawał się poetą. *Chmielow. Kryt. 423.* Ze słomianego wspólnika stanie się groźnym konkurentem [...] zabierze biuro i kochankę i rozwinie skrzydła do lotu. *Boy Flirt IX, 142.* **21.** Przypiąć komu, sobie s-a, przypiąć **s-a** do ramion ⟨*rozwinąć fantazję, polot; wywołać zapał, wzniecić pragnienie działania*⟩: Jam poeta, a mnie skrzydeł przypiąć nie dają sobie. *Żer. Dzien. I, 238.* Są istoty, którym kilka rubli zarobku skrzydła do ramion przypina. *Święt. A. Obraz. I, 65.* **22.** Zwichnąć komu, sobie **s-a** ⟨*spowodować osłabienie twórczości, zaprzepaścić talent*⟩: [W sidła mistycyzmu] zaplątali się i zwichnęli sobie skrzydła Mickiewicz i Słowacki. *Spas. Wielopol. 33.* **23.** Bić, chwiać, furkotać, klaskać, kołysać, łomotać, trzepotać, machać skrzydłami; musnąć kogo, co skrzydłem; poruszać (powietrze), trzepać, uderzać skrzydłami: Sęp [...] w pogoń za mną skrzydłami uderzył. *Mick. Wiersze 242.* **24.** Osłaniać kogo skrzydłami ⟨*bronić kogo, zapewnić mu opiekę*⟩: Kochając dziecię to uspokoi tęskniące swe serce, a osłaniając je macierzyńskimi skrzydły zadowolni sumienie swe. *Orzesz. Ant. 60.* **25.** Bujać, kołysać się, unosić się, ważyć się, wisieć, wzbić się, wznieść się na skrzydłach; również *przen.* Unosić się na skrzydłach wyobraźni. **26.** (Jak) na skrzydłach, jakby mu kto **s-a** przyprawił, jakby kogo **s-a** niosły, (jakby) komu **s-a** (z ramion, u ramion) wyrosły (biec, lecieć, przylecieć, pędzić, rwać itp.) ⟨*bardzo prędko, co tchu, pędem*⟩: Jak tylko król go uwolni, zaraz na skrzydłach tutaj przyleci. *Kaczk. Olbracht. III, 61.* Pędził jak na skrzydłach, byle bliżej podbiec do miejsca, gdzie trwała powietrzna bitwa. *Pięt. Łuna 172.* Biegł, jakoby mu kto skrzydła przyprawił. *P. Koch. SW.* Pędził bezładny i pomieszany czambuł wprost do zasypywanego kulami brodu i rwał, jakby go skrzydła niosły. *Sienk. Pot. VI, 155.* Mikołajkowi chyba skrzydła wyrosły [...] gnał, że tylko pięty migały. *Wikt. Papież. 185.* **27.** Chronić się, garnąć się, tulić się, uciekać, udawać się itp. pod czyje **s-a**, pod opiekuńcze **s-a**; chronić się pod czyimi, opiekuńczymi skrzydłami ⟨*pod opiekę*⟩: Powinien był garnąć się pod skrzydła dostojnej opiekunki. *Kraus. Repn. I, 247.* **28.** Brać, wziąć, przyjmować, tulić itp. kogo pod **s-a**, pod swoje, pod opiekuńcze **s-a** ⟨*pod opiekę*⟩: Przyjął zaraz nieznajomego pod swoje opiekuńcze skrzydła i dozwolił mu nawet jeść kolację przy swoim stoliku. *Bog. Rodin I, 380.* **29.** *przen.* Wydostać się, wyjść, wypaść itp. spod skrzydeł, spod czyich skrzydeł, spod opiekuńczych skrzydeł ⟨*spod opieki*⟩: Może wypadł spod skrzydeł swego protektora? *Zabł. Pojedn. 199.* **30.** Uderzyć w **s-a** ⟨*zerwać się do lotu; pofrunąć*⟩. **31.** *książk.* Zbrukać białe **s-a** niewinności. *SFA.* **32.** **s-a** opadają komu ⟨*ktoś się zniechęca*⟩: Ile razy bowiem zetknę się z rzeczywistymi rzeczami, opadają mi skrzydła i jestem smutny, jak gdybym miał umrzeć. *Słow. Lilla 284—285.* **33.** s-a furczą, łopoczą. **34.** Czyjeś s-a zrywają się do lotu ⟨*ktoś rwie się do działania*⟩: Młodzieńcze skrzydła niecierpliwie zrywały się do wysokiego lotu, a oczy z ufnością spoglądały w dal życia. *Śliw. A. Lel. 23.* **35.** **s-a** wyrastają komu (u ramion) ⟨*ktoś doznaje uczucia radości, szczęścia; nabiera chęci działania*⟩: Zdawało mu się, że z ramion wyrastają mu skrzydła; radość ogarnęła go jak wicher i leciał [...] aż iskry sypały się spod kopyt jego konia. *Sienk. Pot. VI, 146.*

○ (w innych znaczeniach) **36.** Pałacowe, zamkowe s.; s. budynku, gmachu, pałacu, zamku ⟨*boczny pawilon*⟩. **37.** s. bramy, drzwi, lustra, okna, ołtarza, tryptyku, parawanu, szafy ⟨*jedna z połów (części) otwierająca się (składająca się)*⟩. **38.** s. samolotu ⟨*płat nośny*⟩. **39.** **s-a** wiatraka ⟨*śmigi*⟩. **40.** **s-a** kapelusza ⟨*rondo*⟩: Spod szerokich skrzydeł kapelusza spadały mu na ramiona włosy czarne i wijące się w gęste pierścienie. *Zar. Wędr. 229.* **41.** Prawe, lewe s. (kompanii, batalionu, dywizji, armii itp.) ⟨*prawa, lewa strona (flanka), prawy, lewy bok*⟩: Zastępy austriackie poczęły się posuwać na nasze prawe skrzydło. *Gaj. z Błoc.: Pam. I, 102.* **42.** *sport.* Grać, operować skrzydłami; grać na skrzydle. **43.**

Postępowe, radykalne, zachowawcze, skrajne s.; s. obozu, opozycji, stronnictwa; s. społeczeństwa ⟨*ugrupowanie wewnątrz organizacji lub reprezentacji politycznej, społecznej itp.*⟩: Istniało od początku radykalne skrzydło tego obozu, skrzydło głoszące [...] hasła rewolucji agrarnej. *Nowe Drogi I, 1955, s. 16.*

skrzydłowy 1. s. batalion, s-a kompania itp. ⟨*będący(-a) na skrzydle*⟩. **2.** s. marsz, manewr; s-e natarcie ⟨*oskrzydlający(-e)*⟩. **3.** *sport.* Gra s-a ⟨*w piłkę nożną: gra graczy skrzydłowych, prowadzona skrzydłami*⟩.

skrzynia 1. s. drewniana, żelazna a. z drzewa, z żelaza; s. malowana, sadzona, pięknie zdobiona, inkrustowana. **2.** *sport.* s. gimnastyczna ⟨*przyrząd służący do skoków*⟩. **3.** s. inspektowa ⟨*do uprawiania roślin*⟩. **4.** s-e okrętowe ⟨*paki*⟩. **5.** s. d o c z e g o: s. do przechowywania garderoby (ubrań). **6.** s. n a c o: s. na ubranie, na węgiel. **7.** s. p o c z y m; z c z y m: s. po pociskach, po węglu; s. z piachem, z węglem, z amunicją. **8.** Chować, ułożyć, zamknąć co w skrzyni (np. pieniądze, ubranie). **9.** Ładować s-e na wóz, na statek. **10.** *daw.* Otwierać komu swe s-e ⟨*wspomagać kogo, pożyczać pieniądze*⟩. **11.** *daw.* Utrzymywać kogo, co z własnej skrzyni ⟨*szkatuły*⟩: Utrzymywać regiment (wojska) z własnej skrzyni. **12.** *pot. przestarz.* Skazać, zasądzić kogo na x miesięcy a. lat skrzyni ⟨*skazać na x miesięcy, lat więzienia*⟩. *por.* Przyskrzynić kogo: Dyrektora Hollerta zasądzono [...] Na całe dwa tysiące grzywny i dwa miesiące skrzyni. *Goj. Ziemia 181.*

skrzynka 1. s. drewniana a. z drzewa. **2.** s. amunicyjna; s. z amunicją. **3.** s. jedynka, dwójka, trójka ⟨*typy znormalizowanych skrzynek do przechowywania i transportu owoców, jarzyn, warzyw*⟩. **4.** s. językowa ⟨*w radiu, w prasie: poradnik w zakresie poprawności i kultury języka*⟩. **5.** s. lęgowa, s. dla ptaków ⟨*przeznaczona dla ptaków, zawieszana w lasach, w parkach*⟩. **6.** s. listowa a. do listów, s. pocztowa ⟨*skrzynka do wrzucania listów przesyłanych pocztą*⟩; s. na listy, na gazety ⟨*skrzynka umieszczana na drzwiach lub na klatkach schodowych do wrzucania doręczanej korespondencji i prasy*⟩: Wrzucić list do skrzynki. **7.** s. biegów ⟨*w pojazdach mechanicznych; urządzenie służące do przenoszenia napędu z silnika na koła*⟩. **8.** s. pomysłów; s. życzeń i zażaleń ⟨*w instytucji, przedsiębiorstwie: miejsce lub pudło do składania na piśmie pomysłów (racjonalizatorskich); życzeń, zażaleń*⟩. **9.** s. do kwiatów, na kwiaty, z kwiatami ⟨*zawieszana np. na balkonie, w oknie*⟩.

skrzypce 1. s. koncertowe. **2.** Gra na skrzypcach. **3.** Grać, przygrywać, rzępolić, próbować melodii na skrzypcach. **4.** Grać, mieć, objąć, trzymać pierwsze s. ⟨*mieć decydujący wpływ na co; rej wodzić*⟩: U Porty w radzie uległego, chorowitego sułtana Mahmuda [...] pierwsze skrzypce grał sprawny poseł francuski, margrabia Villeneuve. *Ask. Stulecia 10.* Dopiero z czasem, w toku kształtowania się dzieła, zapaliwszy się do niego, objęła w nim pierwsze skrzypce. *Rocz. Lit. 1935, s. 110.* **5.** Stroić, nastrajać s. **6.** (Wy)dobywać ze skrzypiec (fałszywe, piskliwe, smętne itp.) tony. **7.** s. jęczą (rzewnie), tną (od ucha do ucha), piszczą, zapiszczały, kwilą, zakwiliły, łkają: Skrzypce łkały przedziwnie smutno. *Kurek Grypa 13.*

skrzypcowy 1. Duet, kwartet s.; solo, trio s-e. **2.** Gra s-a ⟨*na skrzypcach*⟩. **3.** Klasa s-a ⟨*w szkole muzycznej*⟩. **4.** Klucz s. ⟨*jeden z rodzajów znaków ustalający sposób odczytywania nut*⟩. **5.** Kompozycja s-a; koncert s. **6.** Pudło s-e ⟨*pudło skrzypiec; skrzypce*⟩. **7.** Szkoła s-a ⟨*ucząca gry na skrzypcach*⟩.

skrzypiący *przysł.* Skrzypiącego drzewa dłużej, najdłużej (Czasem dłużej drzewa skrzypiącego, niżeli zdrowego).

skrzypieć, skrzypnąć 1. s. c z y m ⟨*wydawać skrzyp, chrzęścić*⟩: s. butami, drzwiami, krzesłem; s. kołami (o wozie). **2.** s. dyszkantem, drewnianym głosem ⟨*mówić ochryple; bezdźwięcznie*⟩. **3.** Buty skrzypią. **4.** Skrzypnęły drzwi (do sieni): ⟨*skrzypiąc otworzyły się; ze skrzypieniem zostały otwarte*⟩. **5.** Drzewa, gałęzie skrzypią (na wietrze). **6.** Gęśle skrzypią ⟨*wydają dźwięk, grają*⟩. **7.** Hamulce, liny, łańcuchy (nawijane na kołowroty), osie, koła, schody, zawiasy skrzypią; okno (na zardzewiałych zawiasach); podłoga, piasek, śnieg (pod nogami), pióro po papierze, żuraw studzienny skrzypi. **8.** Ropucha skrzypi ⟨*wydaje głos*⟩: W rzeźwiącym chłodzie piszczały świerszcze, skrzypiała ropucha. *Bork. L. Cymb. 7.* **9.** Świerszcz skrzypi ⟨*wydaje charakterystyczny dźwięk*⟩.

skrzywić 1. s. usta pogardliwie, ironicznie; w podkówkę grymasem a. z grymasem czego (boleści). **2.** *przen.* ⟨*wypaczyć*⟩: s. ideę utworu. **3.** Żeby go (cię, ich itp.) skrzywiło ⟨*przekleństwo*⟩.

skrzywić się 1. s. się boleśnie, komicznie, niemiłosiernie, sceptycznie; s. się w uśmiechu; s. się z obrzydzeniem, z niesmakiem; skrzywił się jakby po zażyciu gorzkiego lekarstwa, jak szperka w grochu, jak środa na piątek ⟨*zrobić bolesną, komiczną itp. minę, wyrazić mimiką jakiś stan, jakieś wewnętrzne przeżycie; zrobić niezadowoloną minę*⟩: Przepijcie do ojca, bo się ociec skrzywili jak środa na piątek. *Jun. Antrop. 75.* Choćby się skrzywił jak środa na piątek, nie będzie znać tego. *Konopn. Ludzie 223.* **2.** Ktoś skrzywił się do płaczu, jakby mu się na płacz zbierało; usta się komu skrzywiły do płaczu ⟨*ktoś zrobił płaczliwą minę*⟩: Kuzynko! rzekł, skrzywiwszy się do płaczu pan Paweł. *Korz. J. SW.* Usta jej się skrzywiły po dziecinnemu do płaczu. *Dąbr. M. Noce III, 88.* **3.** s. się n a k o g o ⟨*wyrazić komu mimiką swoje niezadowolenie*⟩: Nawet się nigdy nie skrzywi na mnie. *Dąbr. Ig. Felka 150.* **4.** Ani się skrzywił ⟨*nie okazując mimiką niezadowolenia, bez protestu*⟩: Podróżny ani się skrzywił, zapłacił z uśmiechem i oświadczył, że nazajutrz zapewne przyjedzie. *Dzierzk. Rodzina 164.*

skrzywiony 1. s-e wiadomości ⟨*tendencyjne*⟩. **2.** Mieć s-e pojęcie o czym ⟨*mieć błędne, tendencyjne informacje o czym, nieprawdziwą znajomość czego*⟩.

skrzyżować 1. s. ręce (ramiona) na piersi (na piersiach); s. nogi; siedzieć ze skrzyżowanymi nogami. **2.** s. broń (np. szable) *daw.* żelazo, pałasze z kim ⟨*stanąć do walki na białą broń*⟩: Mały Wołodyjowski leci na czele dragonów ze swoją cienką szabelką w ręku, ale to fechtmistrz nad fechtmistrze: z kim

ją skrzyżuje, ten jakby leżał w mogile. *Sienk. Ogn. I, 178.* **3.** *przen.* **s.** szpady z kim ⟨*wystąpić przeciw komu, zmierzyć się z kim w polemice*⟩: Chciałbym nieraz zabrać głos w tej lub owej kwestii, rzucić swój grosz wdowi do tej lub owej skarbonki, skrzyżować szpady z tym lub owym przeciwnikiem [...] poruszyć żółć temu lub owemu. *Sienk. Listy I, 234.* **4. s.** spojrzenie, wzrok z kim ⟨*odpowiedzieć spojrzeniem na czyje spojrzenie (często zaczepne)*⟩.

skubać, skubnąć 1. s. trawę ⟨*o zwierzętach: wyrywać (zębami, dziobem) i jeść*⟩. **2. s.** k o g o ⟨*podbierać co komu, okradać kogo*⟩: Choć jeździła, doglądała, kontrolowała rządcę na każdym kroku, on ich i tak dobrze skubał. *Bał. Dziady 94.* **3. s.** bródkę, wąsik(i) ⟨*pociągać, szarpać je nerwowo*⟩. **4.** Skubać pierze ⟨*oddzielać od szypułki; drzeć*⟩. **5.** Skubać szarpie, wełnę ⟨*rozdzierać przez skubanie*⟩. **6.** Skubać zacierki ⟨*rwąc ciasto robić*⟩. **7.** Skubać c o; skubnąć c z e g o ⟨*jeść niewiele, zjeść trochę*⟩: Skubać kartofle, mięso, jarzyny, skubnąć kartofli, mięsa, jarzyn. **8.** Skubać c o — z c z e g o ⟨*oczyszczać z pierza*⟩: Skubać drób, kurę z pierza. **9.** Skubać c o — c z y m ⟨*szarpać*⟩: Skubać koniec fartucha palcami. **10. s.** k o g o — z a c o ⟨*pociągać*⟩: s. kogo za włosy.

skubany s-e pierze ⟨*bez szypułek, drobne*⟩.

skuć 1. s. c o — c z y m, w c o ⟨*spoić*⟩: Zima skuła rzeki lodem. Mróz skuł ziemię w twardą skorupę. Ziemia skuta mrozem. **2. s.** k o m u — c o; **s.** k o g o — c z y m, w c o ⟨*okuć komu co, kogo w co*⟩: **s.** komu ręce; **s.** więźnia kajdankami, w kajdany (w okowy, w dyby, w łańcuchy). **3.** *posp.* **s.** k o m u — c o, k o g o — p o c z y m ⟨*zbić*⟩: Skuli mu gębę a. skuli go po gębie (po twarzy).

skulić s. nogi, ramiona ⟨*skurczyć, stulić*⟩.

skulić się 1. s. się w sobie ⟨*skurczyć się, zgiąć się*⟩. **2. s.** się z zimna, z bólu.

skulony ⟨*pochylony, zgięty*⟩ **1. s.** n a d c z y m: **s.** nad książką, **s-a** nad robótką. **2. s.** w ramionach, w sobie, we dwoje, w kuczki ⟨*zgięty, skurczony*⟩. **3. s.** z c z e g o a. o d c z e g o: z zimna a. od zimna. **4.** Iść; siedzieć, spać na czym a. gdzie skulony: Szedł skulony (we dwoje); siedziała skulona na schodach.

skup 1. s. uspołeczniony (np. zboża, żywca). **2.** Punkt skupu: Dostarczać artykuły rolne, grzyby do punktu skupu.

skupiać, skupić 1. s. k o g o, c o — d o k o ł a, o k o ł o, w o k ó ł k o g o, c z e g o; p r z y k i m, p r z y c z y m; w c z y m ⟨*gromadzić, zbierać; przen. być organizatorem, inspiratorem kogo, czego*⟩: Profesor skupił wokół siebie najzdolniejszą młodzież na uczelni. Stowarzyszenia sportowe skupiają w klubach ogromne rzesze członków. - Skupił okolicznych włościan w „kółko włościańskie". *Tyg. Ilustr. 12, 1900.* **s.** kogo, co w swoim gronie: Senat był [...] twierdzą służbowej oligarchii, skupiając w swoim gronie najwyższych dygnitarzy. *Smolka Lubec. II, 252.* **2. s.** kogo, co pod swoją komendą, pod swoim sztandarem: Kongregacje [...] rozwijały żarliwą propagandę przeciw liberalizmowi, skupiając równocześnie pod swoim sztandarem wszystkie żywioły niezdecydowane. *Sokoł. A. Dzieje II, 212.* **3. s.** myśli, siły, umysł uwagę, wolę; **s.** władzę ⟨*ześrodkowywać, koncentrować*⟩: Przestał teraz rozumować, natężył i skupił cały swój umysł. *Dygas. Gorz. II, 36.* **4.** *fiz.* **s.** promienie; soczewka skupiająca, obiektyw skupiający. **5. s.** c o n a k i m a. n a c z y m: Państewko Henryka Grubego przedstawiało poważne znaczenie gospodarcze, skupiając na swym terytorium dwa największe miasta, Wrocław i Legnicę. *Piw. Hist. 66.* Skupia na sobie uwagę badaczy. *Rocz. Lit. 1937, s. 205.* Skupiła na synu wszystkie swoje uczucia. **6. s.** co w swoim ręku, w swojej osobie: Kanclerz koronny, a wkrótce potem hetman, wszelką działalność Polski skupił w swojej osobie. *Rzew. H. Zamek 364.* **7. s.** co — w sobie ⟨*reprezentować co, być uosobieniem czego*⟩: Skupia w sobie rozum, naukę, dobre wychowanie. *Sienk. Listy IV, 79.*

skupiać się, skupić się 1. s. się jak stado owiec: Miejscowa kawaleria skupiła się jak stado owiec, a miejscowe panny dostały dreszczów. *Prus Drobiaz. 207.* **2. s. się** d o c z e g o ⟨*skoncentrować się, zebrać się w sobie*⟩: Kot skupia się do skoku. *Lem. Bajki 34.* **3. s. się** do siebie ⟨*łączyć się*⟩: Czyż nie skupiają się do siebie ci wszyscy, którzy razem żyli w szczęśliwych chwilach. *Bełc. Król 264.* **4. s. się** k o ł o, d o k o ł a, o k o ł o, w o k o ł o, w o k ó ł k o g o, c z e g o; n a c z y m; p o c z y m, p r z y k i m, p r z y c z y m, w c o a. w c z y m ⟨*gromadzić, się, zbierać się razem; również przen.*⟩: **s. się** koło nauczyciela, wodza, koło wozu, gmachu, stołu; **s. się** na ulicy, na boisku, na estradzie, na przedmieściu; **s. się** po klasach, po miastach; przy opowiadającym, przy pianinie, przy stole; w miastach, we wsiach; **s. się** w jeden punkt a. w jednym punkcie, w jedno miejsce a. w jednym miejscu; s. się w gromadę, w masę, w tłum. Nastąpiła u tego człowieka dziwna koncentracja umysłu: wszystko skupiło się około jednej idei. *Dygas. Molk. 16.* **5. s.** się n a d c z y m ⟨*koncentrować się*⟩: **s. się** nad książką, nad rysunkiem, nad pracą. **6. s. się** pod czyją komendą, pod (jakimś, czyimś) sztandarem; **s. się** p r z y k i m, p r z y c z y m. **7. s. się** w sobie ⟨*koncentrować się, kierować myśli, energię na co*⟩: Tworzył mało, skupiając się w sobie i przygotowując do dzieł wielkich. *Gomul. Ciury I, 102.*

skupienie ● ⟨*zgromadzenie, gromada, zespół; grupa, skupisko*⟩ **1.** Małe, duże, liczne **s.**; **s.** ludzkie, miejskie, mieszkalne, przemysłowe, rolnicze; **s.** drzew, roślin, zieleni; **s.** ludności, ludzi, osób; **s.** fabryk. **2.** *fiz.* Stan skupienia ⟨*spoistości*⟩: Zazwyczaj odróżniamy trzy, wybitnie się różniące, stany skupienia: stały, ciekły i gazowy. *Witkow. A. Zar. fiz. 99.* **3.** Tworzyć **s.**: Gdy [...] użyteczny minerał, mniej lub więcej zanieczyszczony innymi, tworzy duże skupienia, nazywa się to złożem rudy danego metalu. *Wiedza 418, s. 6.* **4.** Mieszkać, przebywać w jakimś skupieniu; osiedlać się w skupieniach: Niedostępna puszcza brazylijska sprawiła, że ludność napływowa zaczęła się osiedlać w większych skupieniach na wybrzeżu.

● **s.** ⟨*ześrodkowanie uwagi, myśli; uwaga*⟩ **5.** Ciche, ekstatyczne, głębokie, modlitewne, nabożne, nieme, uroczyste, wewnętrzne, zbożne **s. 6. s.** na twarzy; w oczach, w wyrazie twarzy. **7.** Akt, wyraz

skupienia; chwila skupienia. 8. Wyrażać s.: Surowa twarz jego wyrażała wielkie skupienie. *Sienk. Leg. 142.* 9. Robić co, słuchać czego w skupieniu, ze skupieniem: Uczył się w skupieniu, z namarszczonym czołem, powoli. *Krzyw. I. Siew 162.* Robić co, słuchać (czego) w skupieniu ducha: Obiad pożywali [...] w milczeniu i skupieniu ducha. *Krasz. Kartki 42.*

skurcz 1. Bolesny, gwałtowny, lekki, nagły, śmiertelny s.; żałosny s. (twarzy) ⟨*skurczenie się mięśni*⟩. 2. s. odlewniczy; s. metalu ⟨*zmniejszenie się wymiaru odlewu, metalu*⟩. 3. s. c z e g o: s. naczyń (krwionośnych); s. mięśni; s. gardła, twarzy, warg; s-e ramion (w gimnastyce); *przen.* s. bólu, agonii, rozpaczy, wzruszenia. 4. s. w c z y m: s. w gardle, w nodze, w szczękach. 5. Doznać skurczu (serca); poczuć s. 6. Drgać, skrzywić (się) skurczem (o twarzy); wstrząsać co skurczami: Twarz wstrząsana skurczami. 7. Przyprawi(a)ć kogo o s. (serca). 8. s. chwyta, ściska kogo, co; wstrząsa kim; zaciska komu co (np. szczęki); *przen.* Skurcz rozpaczy ściskał go za gardło. *Strug Ojc. 218.* 9. s. przebiega, przelatuje (po czyjej twarzy a. przez czyją twarz): Przez jej bladą, wyjątkowo ładną twarz przebiegł w tym momencie skurcz nagłego smutku. *Pięt. Białow. 24.*

skurczony 1. s. we dwoje: Był sobie dziad i baba — bardzo starzy oboje, ona kaszląca i słaba, on skurczony we dwoje. *Krasz. Poezje I, 189.* 2. s. c z y m: Twarz s-a cierpieniem. 3. s. o d c z e g o a. z c z e g o: Twarz s-a od złości, od gniewu a. z gniewu; s. od zimna a. z zimna.

skurczyć się 1. s. się w kabłąk, w pałąk, we dwoje, w sobie ⟨*skulić się*⟩. 2. s. się c z y m ⟨*ściągnąć się, wykrzywić się*⟩: Usta poruszały się z lekka [...] a cała twarz skurczyła się spazmem nerwowym. *Lamus 7, 1910, s. 287.* 3. s. się o d c z e g o a. z c z e g o: Twarz mu się skurczyła od zimna a. z zimna. Twarz pobladła i jakby skurczyła się z bólu. *Rudn. H. Spart. 183.* 4. Dochody, obroty skurczyły się ⟨*zmalały*⟩.

skusić 1. Coś kogo skusiło ⟨*pobudziło, skłoniło*⟩: Ciekawość mnie skusiła. 2. s. k o g o c z y m: s. kogo darami, słodkimi słowami, obietnicami. 3. Licho, diabeł kogo skusił(o): Licho ojca skusiło wplątać się z nim w stosunki pieniężne. *Święt. A. Piękna 24.* Jaki diabeł skusił cię do pisania takich bredni. *Kow. A. Rogat. 163.* 4. s. k o g o d o c z e g o: Możność ujrzenia się między rodakami skusiła ich do przeniesienia się z dalekiej obczyzny na bruki Warszawy. *Zal. Marc. Wspom. 307.*

skusić się s. się n a c o lub d o c z e g o ⟨*ulec pokusie; zdecydować się na co*⟩: Skusiłabym się choć na jednodniową [...] wycieczkę do Warszawy. *Żmich. Narc. 247.*

skuteczny 1. s-a broń, s. ogień (z dział) ⟨*działająca(-y) skutecznie (niszcząco)*⟩. 2. s-e działanie; s-a pomoc, rada, reklama ⟨*dające rezultaty; efektywne(-a); niezawodne(-a)*⟩. 3. *techn.* s-a moc (silnika) ⟨*taka, którą można praktycznie wyzyskać*⟩. 4. s-a kuracja; s-e lekarstwo ⟨*skutkująca(-e)*⟩. 5. s-a obrona, s. opór ⟨*niezawodna(-y), dzielna(-y)*⟩. 6. s. n a c o, p r z e c i w c z e m u: Lekarstwo s-e na różne choroby. s. sposób przeciw intrygom. 7. s. w c z y m: My byliśmy przez kilka tygodni w Bex, gdzie brałem kąpiele, bardzo jakoby skuteczne w chorobach serca. *Sienk. Koresp. II, 253.* s. w działaniu.

skutek ⟨*rezultat, efekt czego*⟩ 1. Bezpośredni, cudowny, daleko idący, dalszy, dobroczynny, dobry, dodatni, doniosły, doraźny, dotkliwy, katastrofalny, natychmiastowy, niebezpieczny, nieoczekiwany, niepożądany, niewątpliwy, niezawodny, oczekiwany, odwrotny, wręcz odwrotny, okropny, opłakany, ostateczny, pomyślny, potężny, pożądany, praktyczny, prędki, piorunujący, przeciwny, wręcz przeciwny, przykry, rozmaity, różny, spodziewany, szczęśliwy, tragiczny, ujemny, widoczny, widomy, zamierzony, zbawienny, zgubny, zły, zupełny s. 2. s-i ekonomiczne, gospodarcze, polityczne, społeczne. 3. s. c z e g o *daw.* z c z e g o: s. przygody, lektury, upadku, przepracowania. Jakikolwiek nastąpi skutek z wyprawy bezansońskiej, dowiodła ona [...] jak Polacy czują braterstwo ludów. *Mick. Polit. 113.* 4. Łańcuch przyczyn i skutków. 5. Uwieńczony skutkiem *daw.* w s. 6. Brzemienny w s-i (fakt, krok, postępek itp.). 7. Dotkliwy, straszliwy, ważny, zgubny w skutkach. 8. Skutkiem czego ⟨*w rezultacie czego*⟩: Skutkiem tłoku i gorąca tak osłabłem. *Prus Now. III, 22.* 9. Aż do skutku (robić co, stosować co): Powtarzał głośno zadane — aż do skutku, aż do takiego stopnia doskonałości, że mu zasychało w gardle. *Żer. Syzyf. 77.* 10. Bez skutku; bez większego, bez żadnego skutku: Pozostało bez skutku poselstwo senatu. *Szajn. Dziej. I, 353.* Kochał się w niej podobno bez większego skutku. *Boy Znasz. 55.* 11. Na s. czego ⟨*wskutek, w wyniku, w rezultacie czego*⟩: Jedynie na skutek usilnych perswazji napisał ów list. *Brand. K. Troja 239.* 12. *przestarz.* W skutku ⟨*wskutek*⟩: W skutku zwykłych klęsk rolniczych [...] mnóstwo jest zagród opuszczonych przez włościan. *Goł. Kwestia 134.* 13. Ze skutkiem; z dobrym, złym; różnym skutkiem: Mógł ze skutkiem rozpocząć walkę w polu otwartym. *Schmitt Dzieje I, 46.* Dwadzieścia już z górą osób płci obojej uczyłem z różnym skutkiem tańcować mazura. *Słow. Listy I, 166.* 14. *daw.* I s.! ⟨*koniec*⟩: Żebyście mi samymi dukatami płacili, dziś nic więcej nie sprzedam — i skutek. *Jun. Bracia 18.* 15. Dochodzić skutku czego: Mógłbym dochodzić skutków choroby z śledziony, z serca, z flaków. *Zabł. Zabob. 78.* 16. Doświadczyć na sobie, doznać skutku czego. 17. *daw.* Brać, odbierać, otrzymywać s.: Nie wzięło skutku poselstwo. *Narusz. Hist. III, 6.* 18. Dawać, mieć s. (jaki) ⟨*osiągać (jaki) rezultat*⟩: Prośba wręczona ma zawsze lepszy skutek. *Mick. Listy II, 186.* 19. Odnosić, osiągać s.: Perswazje te nie odnosiły żadnego skutku. *Żer. Opow. 241.* 20. Odwrócić s-i (czego). 21. Pociągać, *przestarz.* wydać; *daw.* prowadzić za sobą s-i; przynieść, robić s.: Jego początkowa absencja nie pociągnęła żadnych praktycznych skutków. *Putr. Wrzes. 131.* Ten spacer wyda najlepsze skutki. *Prus Przem. 268.* Zbytek każdy złe skutki za sobą prowadzi. *Kras. Podstoli 123.* Słabe początki skutek nadspodziewanie pomyślny przyniosły. *Kras. Podstoli 62.* Mocne wino węgierskie [...] zawsze mi ten skutek robi, że od niego bólu głowy dostaję. *Krasz. Pam. 124—125.* 22. Podjąć s-i, ponosić s-i czego: Zważywszy tę sprawę [...] Czuł

się na siłach podjąć wszystkie jej dalsze skutki. *Dąbr. M. Noce II, 166.* **23.** Poznać, przewidzieć s. czego. **24.** Rodzić, sprawić, sprowadzić, ściągnąć, *daw.* uczynić s.: Stosowanie tymczasowego aresztowania w przypadkach nie umotywowanych [...] rodzi wręcz odwrotne skutki. *Państwo 1, 1954, s. 111.* **25.** Wywierać, wywrzeć, wywoływać s.: [Kuracja] wywiera na mnie skutek cudowny. *Prus Now. III, 195.* **26.** Zaradzić, zapobiec skutkom. **27.** Zaznać skutków. **28.** Zmniejszyć, zwiększyć, (po)zostawić s-i: Zjawiło się jakieś zło, które nie odejdzie bez pozostawienia fatalnych skutków. *Święt. A. Dryg. 217.* **29.** Uwieńczyć coś skutkiem. **30.** Doprowadzić co do skutku ⟨*uskutecznić*⟩. **31.** Dojść, przyjść do skutku; *daw.* iść do skutku: Plan Zbigniewa doszedł całkowicie do skutku. *Otw. Czas 124.* Przyszedł do skutku zaciąg piechoty. *Łoz. Wl. Praw. I, 367.* **32.** Przywieść co do skutku. **33.** (Nie) zważać na s.: Gotów był narazić się na wszystko nie zważając na żadne dalsze skutki. *Łoz. Wal. Dwór 68.* **34.** Ostrzegać o skutku. **35.** Ratować, strzec od skutku. **36.** Oceniać co według skutku. **37.** s. następuje, objawia się, pokazuje się; nie odpowiada oczekiwaniom; wieńczy co; wynika, wypływa z czego; s-i czego dają się we znaki, nie dają (długo) na siebie czekać, odzywają się. **38.** Nie ma skutku bez przyczyny ⟨*między skutkiem a przyczyną jest związek konieczny*⟩: W naturze jednak nie masz nigdy skutku bez przyczyny. *Tremb. Listy I, 48.* **39.** Jaka przyczyna, taki s.

skutkować **1.** *praw.* s. odpowiedzialność karną, płatność weksla ⟨*pociągać za sobą, powodować*⟩. **2.** Lekarstwo skutkuje ⟨*działa, pomaga*⟩. **3.** Perswazja skutkuje, namowy skutkują ⟨*daje, dają rezultaty*⟩. **4.** Wino skutkuje ⟨*działa, powoduje rausz*⟩.

skwapliwość **1.** Ze skwapliwością (robić co) ⟨*skwapliwie*⟩: Przyjąć rady czyje, przyrzec co ze skwapliwością. Gotów jestem odpowiedzieć z największą skwapliwością na uprzejme wezwanie. *Sienk. Koresp. II, 3.* **2.** Okazać w czym s.

skwar **1.** Bezlitosny, duszny, nieznośny, okropny, piekielny, wielki, znojny s.; s. letni, lipcowy, południowy a. południa, słoneczny a. słońca; s. jak w piekle; s. nie do zniesienia ⟨*gorąco, upał, żar*⟩. **2.** Niebo gorejące (południowym) skwarem, twarz spalona skwarem. **3.** Chronić się (w cień), szukać schronienia przed skwarem. **4.** Słońce pali, piecze, dopieka, doskwiera skwarem: Doskwiera skwarem słońce lśniące. *Słob. Wiersze 32.* **5.** Schnąć, więdnąć od skwaru ⟨*o roślinach*⟩. **6.** s. dokucza, daje się we znaki, pali, piecze; wisi w powietrzu, wlewa się przez otwarte okno, panuje w mieście.

skwasić s. komu humor ⟨*zepsuć*⟩: Wypadek ten skwasił wszystkim humory i popsuł zabawę. *Gomul. Róże 352.*

skwaszony **1.** s. humor ⟨*zły, kiepski, kwaśny*⟩. **2.** s-a mina ⟨*wyrażająca niezadowolenie, zły humor*⟩.

skwitować **1.** s. c o ⟨*załatwić, wyjaśnić co; odpowiedzieć na co*⟩: Zarzut skwitowali dość lakonicznie. Po prostu wysłali odpowiedź z rzędu tych, które nic nie wyjaśniają. *Gaz. Kuj. 302, 1954.* **2.** s. c o — c z y m ⟨*odpowiedzieć czym na co*⟩: Skwitował ironię majstra uśmiechem pełnym domyślności. *Czesz. Pokol. 41.* **3.** s. co milczeniem ⟨*pominąć milczeniem; zlekceważyć*⟩: Reszta karykaturzystów skwitowała milczeniem wystawę. *Prz. Artyst. 7/8/9, 1950, s. 45.* **4.** s. z c z e g o ⟨*zrezygnować*⟩: Ta cicha istotka skwitowała już ze wszystkich marzeń i pragnień młodości na rzecz siostry. *Bał. Dziady 142.* s. z przyjaźni. **5.** *przestarz.* s. k o g o z c z e g o ⟨*uwolnić kogo od czego*⟩: Posłała do Zarzeckich ofiarując ich skwitować z pretensji za trzy tysiące. *Krasz. Siekierz. 39.* Skwitować kogo z długu. *SW.*

slalom *sport.* s. gigant; s. specjalny ⟨*w narciarstwie: rodzaje biegów zjazdowych z przeszkodami*⟩.

słabo Jest komu; robi się, zrobiło się, *książk.* uczyniło się komu s. ⟨*ktoś traci przytomność, mdleje*⟩: Basi, niedawno jeszcze tak pełnej zapału, uczyniło się jakoś mdło i słabo. *Sienk. Wołod. II, 76.*

słabostka **1.** Drobne, ludzkie, ukryte s-i. **2.** s. d o c z e g o: s. do rzetelności. *Święt. A. Obraz. I, 239.* **3.** Mieć (swoje) s-i. **4.** Podpatrywać s-i (ludzi), zadowalać, (po)znać czyje s-i: Wybornie poznał słabostki stryja i umiał z nich korzystać. *Chłęd. Neapol. 307.* **5.** Dogadzać słabostkom: Zarzekano się kart, wina i dogadzania wszelkim słabostkom. *Las. Wspom. I, 188.*

słabość ● ⟨*słaba strona, niedoskonałość, ułomność*⟩ **1.** Duża, dziecinna, ludzka, nieprzezwyciężona, specjalna, szczególna, ukryta, widoczna, wielka, wrodzona, wyjątkowa, zadziwiająca s.; s. charakteru, ducha, natury ludzkiej, umysłu, władzy, woli, zdrowia. **2.** s. d l a k o g o a. d o k o g o; d o c z e g o ⟨*skłonność, sympatia, predylekcja*⟩: Znając jego słabość dla panny Łęckiej podrażni go, pobawi się nim jak psem. *Prus Lalka III, 79.* Ty do Kajetana masz jakąś szczególną słabość. *Sienk. Leg. 12.* s. do nauk humanistycznych, do geografii. **3.** s. w o b e c k o g o, c z e g o; w z g l ę d e m k o g o, c z e g o: Mam szczególnie na myśli naszą słabość woli wobec alkoholu. *Fiedl. A. Biz. 105.* Trzeba się wystrzegać słabości względem ludzi. *Scheur Pam. 11.* **4.** Wyrozumiały na s-i. **5.** Czuć swą s. ⟨*bezsilność*⟩; czuć dla kogo, do kogo, wobec kogo, względem kogo s. ⟨*skłonność, sympatię*⟩. **6.** Mieć dla kogo a. do kogo s.; mieć s. co robić ⟨*czuć skłonność, sympatię nie zawsze uzasadnioną; mieć predylekcję do czego*⟩: Petroniusz miał dla niego pewną słabość, graniczącą z przywiązaniem. *Sienk. Quo I, 2.* Miał on szczególną słabość do geografii. *Witkiew. S. Gier. 106.* Pewien bogaty miłośnik sztuk i oświaty w Berlinie miał specjalną słabość otaczać się dziennikarzami. *Prus Kron. IV, 288.* **7.** Nadużywać czyjej słabości; korzystać z czyjej słabości: Opanowała ojca, by go wyzyskiwać, by korzystać z jego słabości. *Nałk. Z. Dom kob. 141.* **8.** Okazać, pokazać (swą), (po)znać, widzieć (czyją) s.; przezwyciężać, zwalczać (swoją własną) s.: [Gospodyni] znała słabości swojego pana. *Libelt Gra 178.* **9.** Przyznawać się do (jakiej) słabości; wstydzić się (swojej, własnej) słabości. **10.** Nie pozwalać sobie na s.: Ja sama unikam wspomnień, nie pozwalam sobie na tę słabość. *Nałk. Z. Dom kob. 59.* **11.** Robić co (dla kogo), ulegać komu przez s.: Robił sobie wyrzuty, że przez słabość dla jedynaka, a może trochę przez własną próżność na to zezwolił.

Kaczk. Olbracht. III, 168. **12.** Ulegać słabości: Mój przyjaciel uległ tej samej słabości, co i ja, wkrótce jednak odkryłem, że kocha się jakoś inaczej. *Lam J. Głowy II, 139.* **13. s.** czyja przebija się, przejawia się w czym.

● **s.** ⟨*brak siły, mocy*⟩ **14. s.** fizyczna: Cienkość i gibkość kibici znamionowały fizyczną słabość. *Orzesz. Broch. 99.* **15. s.** liczebna czego ⟨*mała liczebność*⟩. **16. s.** wewnętrzna (kraju, państwa). **17. s.** dzieła ⟨*mała wartość*⟩. **18. s.** państwa, rządu, władzy; s. poczynań. **19.** *daw.* **s.** zdrowia ⟨*złe zdrowie*⟩: Ustawiczna słabość zdrowia nie dała mu sposobności do usług krajowych. *Kras. Życia X, 225.* **20. s.** w c z y m: s. w kościach, w nogach, w rękach.

● *przestarz.* s. ⟨*choroba*⟩ **21.** Ciężka, chroniczna, dziwna, lekka, nagła, niebezpieczna, nieuleczalna, obłożna, przelotna, uporczywa, zadawniona s.; morska, nerwowa, piersiowa s.: Nużony i dręczony morską słabością poszedłem do kabiny. *Słow. Listy I, 28.* **22.** Kobieca s. ⟨*menstruacja*⟩: Ciężkie nie do zniesienia boleści zaczęły też towarzyszyć i zwykłym słabościom kobiecym. *Dąbr. M. Noce II, 33.* **23.** Przedwczesna s. ⟨*przedwczesny poród*⟩. **24. s.** c z e g o ⟨*choroba*⟩: s. oczu, śledziony, wątroby itp. **25.** Atak, okres, zaród, zarodek słabości. **26.** Osłabiony, złożony słabością; tłumaczyć się, wymawiać się słabością. **27.** Cierpieć, narzekać, zachorować, zapaść na (jaką) s.; wpaść w s. **28.** Doprowadzać, przywodzić kogo do słabości, o s. **29.** Leczyć s.; leczyć kogo (się) od słabości, w słabości; pielęgnować w słabości; wyleczyć kogo ze słabości. **30.** (Po)wstać po słabości, ze słabości; podźwignąć się ze słabości. **31.** Czekać, spodziewać się słabości; odbyć s. ⟨*czekać połogu; odbyć połóg*⟩: Czekała ciocia czwartej słabości, a że już były trzy córki, pewna była syna. *Puz. W. Wilnie 98.* Panna Y odbyła szczęśliwie i dyskretnie słabość! *Boy Flirt 162.* **32. s.** chwyta kogo, odnawia się, powraca; ogarnia kogo, czyje ciało; mija, przechodzi, przychodzi (na kogo), zjawia się; ustępuje, wzmaga się, zwiększa się; zawładnęła kim.

słaby 1. s. jak mucha, jak trzcina. **2. s.** w c z y m: s. w nogach, w rękach ⟨*nie mający mocy, siły*⟩; *książk.* **s.** w orężu ⟨*źle uzbrojony, niedostatecznie sprawny we władaniu bronią*⟩. **3. s.** n a c o: s. na febrę, na płuca, serce, tyfus ⟨*chory*⟩. **4.** *przestarz.* dziś *iron.* **s.** n a c z y m: s. na rozumie, na umyśle ⟨*niemądry, głupi*⟩. **5.** *daw.* **s.** na siłach, s. siłami. **6. s.** po chorobie ⟨*osłabiony*⟩. **7. s.** d l a k o g o ⟨*zbyt pobłażliwy*⟩: Rodzice s-i dla dzieci. **8. s.** w o b e c c z e g o: Byli to chłopi leśni, słabi wobec pieniężnych pokus. *Wodz. Wspom. 68.* **9. s.** liczebnie ⟨*nieliczny*⟩. **10. s.** człowiek: a) ⟨*nie mający siły*⟩; b) ⟨*uległy*⟩; c) ⟨*chory*⟩. **11.** *jęz.* **s.** jer ⟨*niezgłoskotwórczy*⟩. **12.** Kolor s. (w kartach) ⟨*nie zapewniający wygranej*⟩. **13.** s-e okulary, szkła ⟨*dające złą widoczność*⟩. **14.** Płeć s-a, słabsza ⟨*kobiety*⟩: Bywał na dworze, w obozie i po sąsiadach, wszędzie mile witany przez mężczyzn i przez płeć słabszą. *Boy Mar. 79.* **15.** *fiz.* **s.** prąd ⟨*o niskim napięciu*⟩. **16.** s-a ręka ⟨*o człowieku mało energicznym*⟩: Dobre jego serce, a słaba ręka, nie mogły dać ratunku na tak wiele złego. *Krasz. Wilno II, 37.* **17. s.** uczeń, s. w nauce, s. z jakiegoś przedmiotu ⟨*nie orientujący się, nie mający wiadomości*⟩: U nas jest dużo dzieci słabych w nauce [...] postanowiłyśmy im pomagać. *Świerszcz. 52, 1950.* **18.** *przestarz.* W słabej liczbie ⟨*w małej*⟩: Wolentarze, choć w słabej liczbie [...] natarli z wściekłością. *Sienk. Pot. IV, 262.* **19.** W słabym stopniu ⟨*mało, nieznacznie*⟩: Okna, z braku szyb zasłonięte dyktą, tylko w słabym stopniu przepuszczały światło. *Pytl. Fund. 193.* **20.** Czuć się słabym, udawać słabego ⟨*chorym; chorego*⟩: Udał słabego, zajadał pigułki i popijał ziółkami. *Bork. L. Paraf. 14.* **21.** Opiekować się, pomagać słabym, brać w obronę słabych (ludzi, zwierzęta): Czuła się teraz potrzebna [...] opiekowała się słabszymi. *Goj. Krata 10.* **22.** Mieć słabą głowę: a) ⟨*być tępym*⟩: Ma słabą głowę i tylko pilnością cudów dokazuje. *Chłęd. Pam. II, 176*; b) ⟨*łatwo się upijać, być nieodpornym na działanie alkoholu*⟩: Słabą masz głowę i wino przez ciebie paple. *Wol. Bakał. 153.*

I słać 1. s. gońców, posłów, poselstwo do kogo; **s.** kogo w poselstwie ⟨*wyprawiać*⟩. **2. s.** modły, prośby, skargi do kogo ⟨*zwracać się do kogo z modłami, prośbami, skargami*⟩. **3. s.** pieniądze (komu) ⟨*przesyłać, przekazywać*⟩. **4. s.** pocałunki, pozdrowienia, ukłony ⟨*przekazywać*⟩: Pułkownik tylko dotykał ręką ust i na prawo, i na lewo słał pocałunki. *Prus Lalka II, 176.* Słała narzeczonemu pozdrowienia. *Bogusz. Sab. 145.* **5.** *książk.* **s.** westchnienia do kogo, czego ⟨*wzdychać do kogo, czego*⟩: Po tysiąc razy te same westchnienia ślecie do oczu niebieskich lub czarnych. *Asnyk Poezje I, 3.* **6. s.** wojska, pułki s. ⟨*kierować, posyłać gdzie*⟩. **7. s.** k o m u — c o, np. s. komu spojrzenie ⟨*kierować spojrzenie na kogo, wpatrywać się w kogo z zainteresowaniem, wyrażać wzrokiem swoje zainteresowanie kimś*⟩. **8. s.** komu swaty, **s.** swatów do kogo: Chłop lgnął do niej i braciom miał swaty słać. *Konopn. Balcer 152.* Choć ze wszech stron słano do niej swatów, przyjmować ich nie chciała. *Gomul. Ciury III, 84.* **9. s.** p o k o g o, p o c o; s. k o g o d o k ą d ⟨*posyłać*⟩: Dobrze, żeś jest... Właśniem chciał po ciebie słać... *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 472.* **s.** po lekarza; **s.** do kiosku po papierosy; do apteki po lekarstwo. **10. s.** do boju: Litwa zagraża, Wallenrod niegodnie ani sam walczy, ani śle do boju. *Mick. Konrad 84.* **11. s.** kogo do biesa ⟨*kazać wynosić się precz; wysyłać do diabła*⟩: Pan Piotr klnie, śle mnie do biesa i zgrzyta zębami. *Rodoć Sat. 87.*

II słać 1. s. trupem a. trupa; **s.** pokotem ⟨*kłaść trupem, mostem; zabijać*⟩: Wojsko arcyksięcia odparte przypisując Niemcom na Garbarzach zdradę, rąbie ich i trupem ściele. *Moracz. Dzieje V, 245.* Puszkarze Bekiesza dobrze ucelowawszy, grubo nieraz trupa słali. *Moracz. Dzieje V, 159.* **2. s.** c o — (n a c z y m) **s.** blaski ⟨*o słońcu: świecić, oświetlać co jasno*⟩: Słońce z wolna chyliło się ku zachodowi, słało różowe blaski na lekkich chmurach. *Grusz. Ar. Tuzy 493.* **s.** cienie ⟨*rzucać, kłaść*⟩: Przydrożne lipy długie ścielą cienie. *Brodz. Wiesł. 19.* **s.** dywan ⟨*rozkładać, rozpościerać*⟩. **3. s.** gniazdo ⟨*o ptakach: wić*⟩; *przen.* Na Pobóżu całe rojowisko ziemian słało sobie gniazdo. *Rol. SW* ⟨*osiedlało się*⟩. Miło tam patrzeć, gdzie w nadobnym ciele cnota z rozumem gniazdo sobie ściele ⟨*obiera sobie siedlisko*⟩. *SW.* **4. s.** łóżko, posłanie: a) ⟨*robić posłanie, przygotowywać łóżko, posłanie do spania*⟩; b) ⟨*uporządkować łóżko, posłanie po spaniu*⟩. **5.** *książk.* **s.** ko-

mu drogę różami ⟨*usuwać trudności, ułatwiać, umilać życie*⟩. **6.** s. komu kwiaty pod nogi ⟨*przyjmować, witać kogo owacyjnie; manifestować swój podziw, swoją sympatię itp.*⟩: Nie słano mu kwiatów pod nogi, nie rzucano róż i nie wieńczono go [Noskowskiego] wawrzynami. *Życie Śpiew. 7/8, 49 s. 14.*

słać się 1. s. się c z y m ⟨*rozpościerać się, układać się w jaki sposób*⟩: Kępką ścielą się kwiaty. - Na rozstaju stała figura [...] cierpkie kwiatki przydrożne, żółte i siwe słały się wiankiem u jej podnóża. *Żer. Popioły I, 124.* Staruszka [...] jak długa krzyżem się ściele. *Konopn. Balcer 250.* **2.** s. się trupem ⟨*padać trupem, ginąć*⟩. **3.** s. się do nóg, do nóżek; do kolan; do stóp, do stópek; pod nogi, pod stopy ⟨*padać do nóg, kłaniać się uniżenie; płaszczyć się przed kim*⟩: Pokorna szlachta bogatym dziedzicom do nóg się ściele. *L.* Ściele się pod nogi jak pies. Do stópek się ścielę i o wysłuchanie proszę. *Tyg. Ilustr. 51, 1900.* **4.** Cień ściele się (na czym, po czym) ⟨*kładzie się, pada na co*⟩: Po twarzy Wałoszka słały się cienie, wypełniały zapadłe policzki, nadawały jej wyraz tajemniczej grozy. *Morc. Wyrąb. I, 78.* **5.** Dym, smuga dymu, mgła, tuman się ściele po czym ⟨*snuje się*⟩: Tuman ściele się po ziemi. **6.** Łąka, kosodrzew, mech, step, ziemia się ściele; kobierce łąk ścielą się ⟨*rozciąga(ją) się na pewnej przestrzeni; rozpościera(ją) się*⟩: Płaska ziemia słała się w niezmierną dal. *Żer. Uroda 20.* **7.** Trup się ściele ⟨*pada*⟩. **8.** *książk.* Zmierzch się ściele ⟨*zapada*⟩. **9.** *książk.* Ściele się komu droga różami, wszystko się komu pod nogi ściele ⟨*wszystko mu łatwo przychodzi*⟩: Niczego zwalczać nie potrzebuje, niczego pokonywać — wszystko pod nogi mu się ściele. *Chmielow. Dram. 372.* **10.** Sanna się ściele ⟨*szykuje się (gdy śnieg pada)*⟩.

słaniać się 1. s. się z c z e g o: s. się z wyczerpania, z bólu, z głodu, ze zmęczenia ⟨*chwiać się, zataczać się*⟩. **2.** s. się do nóg czyich ⟨*osuwać się, pochylać się*⟩: Do nóg się jego z krzykiem słaniał... *Ordon Zbiorek 43.* **3.** s. się na nogach ⟨*chwiać się*⟩: Ocenił przeciwnika zręczność Maciek stary [...] Sam słania się na nogach. *Mick. Tad. 254.*

sława ● ⟨*chwała, rozgłos*⟩ **1.** Głośna, niepospolita, niepoślednia, nieśmiertelna, niezachwiana, odwieczna, ogromna, pośmiertna, prześwietna, rozgłośna, ugruntowana, wieczna, wiekopomna, wielka, zasłużona s.; europejska, międzynarodowa, narodowa, rodzinna, zagraniczna, światowa, wszechświatowa s.; **2.** s. literacka, poetycka, rycerska, wojenna: Kochanowski w okresie dworskim o sławę literacką gorliwie zabiegał. *Wind. Koch. 67.* **3.** s. lekarska, literacwa, muzyczna, naukowa itp. ⟨*o sławnym lekarzu itp.*⟩: Wzdłuż korytarzy popiersia sław naukowych. *Hirsz. Hist. 153.* **4.** *książk.* s. Herostrata ⟨*który dla wsławienia się spalił świątynię Diany w Efezie*⟩. **5.** Ktoś jakiej sławy ⟨*sławny*⟩: Zmarł [...] Grzegorz Fitelberg, światowej sławy kapelmistrz polski. *Radio i Świat 24, 1953.* **6.** *książk.* Aureola, blask, laur, pole, wawrzyn, wieniec; *poet.* pióropusz sławy: Laury i życie z pola sławy unosił. Świetne ordery zdobiły pierś bohatera. *Wilk. P. Wieś II, 192.* Jedno czucie góruje — zdobyć wieniec sławy. *Ziel. G. Poezje II, 79.* Wiedział dobrze, że w nowoczesnych zapasach społecznych [...] bohaterstwo jest [...] odarte z pióropusza sławy. *Żer. Nawr. 234.* **7.** Łakomy, żądny sławy; syt sławy. **8.** Okryty, opromieniony sławą. **9.** Szczebel, tytuł do sławy: Każdy trud zwalczony jest szczeblem do sławy. *Mick. Wiersze 295.* **10.** Dorównać czyjej sławie a. komuś w sławie. **11.** Dorobić się, dojść, dostąpić; *daw.* dobić się sławy. **12.** Dzielić z kim sławę. **13.** Głosić sławę (czyją). **14.** Mieć sławę ⟨*być sławnym, znanym, cenionym*⟩: Pieniądze? jak ćmy się rozlecą. Sława? nieraz płakał, kto cię miał. *Gałcz. Wit. 7.* Mieć sławę jaką (lub z rzeczownikiem w dopełniaczu) ⟨*słynąć jako kto, co, jaki*⟩: Bazyli najgorszą miał sławę, którą dzielił się z kompanionem godnym, Janem Soplicą. *Kleiner Mick. I, 5.* **15.** *daw.* Nabyć sławy, odnieść sławę. **16.** Okryć kogo a. co sławą: Przed bohaterem pochylmy głowy, drogę uścielmy liściem i kwiatem [...] on kraj nasz sławą okrył przed światem. *Czerwień. Poezje 99.* **17.** Powiększać sławę; przysparzać komu sławy. **18.** Pragnąć sławy. **19.** Przeżyć swoją, własną sławę. **20.** Przywracać, ugruntować, utrwalić, zapewnić, zdobyć, zjednać, zwiększyć, zyskać sławę. **21.** Przepowiadać, rokować sławę. **22.** Roznosić, szerzyć czyją sławę. **23.** Szukać sławy. **24.** Umniejszyć, zmniejszyć sławę; *daw.* ująć komu sławy. **25.** Wyrzec się sławy. **26.** Zazdrościć komu sławy. **27.** Zażywać, *daw.* używać sławy: Politechnika w Leodium zażywała w owym czasie wielkiej sławy w Europie. *Lim. Pam. 215.* **28.** Cieszyć się, radować się, dzielić się, gardzić, okryć się, opromienić kogo, co, szczycić się, upajać się sławą: Wielu prostych rycerzy okryło się nieśmiertelną sławą w tym pamiętnym okopie zbaraskim. *Sienk. Now. I, 99.* **29.** Zginąć bez sławy; nie bez sławy ⟨*bez chwały; chwalebnie*⟩: Namiestnikowi chodziło już o to tylko, by poselstwo swoje krwią przypieczętować, pohańbienia godności nie dopuścić i zginąć nie bez sławy. *Sienk. Ogn. I, 141.* **30.** Robić co dla sławy, nie dla sławy: Wojowali nie dla sławy, ani dla zdobycia ziem, ani dla bogactw, ale dla oswobodzenia Ziemi Świętej. *Mick. Księgi. 9.* **31.** Pomagać, prowadzić do sławy. **32.** Zarabiać na sławę. **33.** Zginąć na polu sławy. **34.** *poet.* Wracać na skrzydłach sławy: Nazwisko moje dojdzie jej uszu dopiero wówczas, jeśli z dalekich krajów wróci na skrzydłach sławy. *Sienk. Na polu 9.* **35.** Wejść, wstąpić, wynieść kogo itp. na szczebel sławy a. na szczebel do sławy: Wielbiciel Napoleona, następnie jego wróg, wyniesiony potem na najwyższy szczebel sławy, pragnął zostać w istocie Aniołem Pokoju. *Sokol. A. Dzieje II, 197.* **36.** Marzyć, śnić o sławie. **37.** Odsądzić kogo od sławy. **38.** Być, stanąć, znaleźć się u szczytu sławy. **39.** Rosnąć w sławę. **40.** Być w sławie ⟨*być sławnym*⟩. **41.** Być, znaleźć się w pełni sławy. **42.** Chadzać, chodzić w sławie. **43.** Gonić za sławą. **44.** Wyzuć kogo ze sławy ⟨*zniesławić kogo*⟩: Ze czci i sławy mię wyzuli, oczu nie będę mogła podnieść na ludzi. *Dygas. Piszcz. I, 90.* **45.** s. (czyjego imienia) dochodzi, idzie, mija, rośnie, rozbrzmiewa po świecie, rozchodzi się, sięga dokąd; s. okrywa, opromienia, otacza, wyprzedza kogo, co: Nasz luminarz, o którym niepodobna, abyś pan nie słyszał, bo sława jego daleko sięga poza nasze kresy. *Krasz. Szalona 118.* Kolebkę jego opromieniała sława ojca, hetmana w. litewskiego. *Rol. Nowe 51.* **46.** s. k o m u a. c z e m u: Sława robocie, potowi sława, sława zgrubiałej, chropawej dłoni! *Słob. Wiersze 21.*

● s. ⟨*opinia, reputacja*⟩ **47.** Dobra, niedobra, nieposzlakowana, ustalona, zła s.; s. gracza, nieskazitelnego człowieka, specjalisty. **48.** Bronić czyjej sławy, dobrej sławy. **49.** Cieszyć się sławą, dobrą sławą. **50.** Czynić, robić komu złą sławę: Prusacy [...] czynią złą sławę całemu plemieniu. *Orzesz. Listy II/2, 54.* **51.** Kalać, narażać, plamić, podtrzymywać, ratować, (pod)reperować, szarpać, tracić (dobrą, złą), utrwalać, utrzymywać, wracać komu, zaszargać swoją, *daw.* szczypać czyją, swoją, własną (dobrą) sławę; zjednać, zyskać sobie, zrobić komu dobrą, złą sławę: Splamiłbym sławę tego domu, której jeszcze nikt dotąd oczernić się nie ośmielił. *Bog. Rodin I, 408.* **52.** Mieć dobrą, złą sławę: Komedie [...] nie miały dobrej sławy, raziły zazwyczaj swą nieprzyzwoitością. *Chłęd. Barok. 292.* **53.** Oszczędzać, strzec czyjej sławy. **54.** Używać, zażywać dobrej, złej sławy. **55.** Szkodzić, uwłaczać czyjej (dobrej) sławie. **56.** Tracić na dobrej, złej sławie. **57.** Dbać, stać o czyją, swoją (dobrą) sławę: Ja takich dziewczyn, co o swoją dobrą sławę nie stoją, nie mogę u siebie trzymać! *Zap. G. Dul. 146.* **58.** Dobra s. czyja przepadła, ucierpiała. **59.** s. głosi, *daw.* (jak) s. niesie: Głosi sława, że ja piękna, że ja miła. *Słow. Książę 279.* Jeśli waszmość taki rycerz, jak sława niesie, to masz Bohuna: wyzwij go na rękę. *Sienk. Ogn. III, 182*

sławić s. kogo, co pod niebiosa, pod obłoki ⟨*bardzo wysławiać*⟩: Laudańscy człapali kupą bezładną po gościńcu, gwarząc o wypadkach ubiegłej nocy i sławiąc pod niebiosa pana Wołodyjowskiego. *Sienk. Pot. I, 125.* Nad trumną łacińska legenda wyryta [...] Ta legenda łacińska sławi pod obłoki ich zasługi w ojczyźnie lub ich ród wysoki. *Syrok. Szk. 7.*

sławny 1. s. (g d z i e) z c z e g o, *daw.* k i m, c z y m ⟨*cieszący się sławą, głośny*⟩: Koncesję piastował niejaki Okładzki [...] sławny w mieście z tak zwanej ostrości pióra. *Żer. Prom. 64.* Miasto bardzo obszerne i wybornymi rękodzielnikami sławne. *Baliń. M. Polska I, 308.* Poeta s. na całą okolicę. **2.** s. p r z e z c o: [Był] sławny przez swą nową metodę leczenia pewnych chorób umysłowych. *Ritt. Duchy 131.*

słodki 1. s. jak cukierek, karmelek; jak miód, jak lukrecja; *iron.* s. jak chrzan. **2.** s-e chwile, s-e sam na sam; s. sen ⟨*przyjemne(-y)*⟩. **3.** s-a herbata, kawa ⟨*słodzona*⟩. **4.** s-a mina ⟨*celowo uprzejma, przymilna*⟩: Przybrać, zrobić słodką minę. **5.** s. d l a k o g o, *rzad. daw.* k o m u: s. dla przełożonych. Słodka trzodom pasza. *Mick. SPP.* **6.** s. w c z y m: s. w mowie. **7.** Jezusie najsłodszy! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdumienie, podziw, zachwyt itp.*⟩. **8.** Robić s-e oczy do kogo ⟨*kokietować kogo*⟩: Anielka zaczęła robić słodkie oczy do chłopca. *Goj. Dziew. II, 50.*

słodko 1. Na s. ⟨*o potrawach: przyrządzone z cukrem*⟩: Ryż, ryba na s. **2.** Robi się, *książk.* czyni się komu s. na duszy, na sercu ⟨*robi się komu przyjemnie, ktoś doznaje przyjemnego uczucia*⟩.

słodycz ● ⟨*słodkość*⟩ **1.** s. kwiatowa a. kwiatu ⟨*nektar*⟩. **2.** Anielska s. ⟨*łagodność*⟩. **3.** Bezmierna, niezmierna; gołębia; dziecinna, kobieca, niewieścia; kojąca, nadziemska, nieopisana, niewymowna, niewypowiedziana, niewysłowiona, niezmierna, pozorna, udana; rozbrajająca, ujmująca; wewnętrzna, wrodzona s. ⟨*o cechach charakteru, usposobienia, zachowania*⟩: Wdziękiem w obejściu i ujmującą słodyczą każdego zniewalał od razu. *Smol. W. Pisma III, 352.* **4.** s. c z e g o, w c z y m: s. cukru, miodu; *przen.* s. dumy, pocałunku, ust, warg, miłości, pieszczot, przyjaźni, uczuć, wrażeń, władzy, wolności, zwycięstwa, życia; s. głosu, tonu ⟨*przyjemna barwa, łagodne brzmienie*⟩: Miłość jest uciechą naszą! Cóż tak strasznego w pieszczot niewinnej słodyczy? *Fredro A. Mąż 191.* Poznałem słodycze zwycięstwa i rozkosz pychy. *Prus Now. IV, 167.* Cel główny upatruje on w dźwięku, we wielkim tonie, który by łączył pełnię i soczystość brzmienia z miękkością i słodyczą tonu. *Reiss Skrzypce 39.* s. charakteru, ducha, obejścia; s. spojrzenia, uśmiechu; s. w obejściu, w spojrzeniu (w oku, w oczach), w uśmiechu: Pokochały ją wkrótce niezmiernie za słodycz jej charakteru. *Sienk. Now. III, 41.* Pędem mnie miłość powiodła, gdy mnie słodycz spojrzenia uwiodła. *Słonim. Son. 15.* **5.** *przen.* Uczucie słodyczy; serce, dusza przepełnione słodyczą ⟨*o przyjemnym, miłym uczuciu, nastroju*⟩: Szła za nim [...] z zupełnie senną głową, z sercem przepełnionym słodyczą. *Goj. Dziew. I, 158.* **6.** Uosobienie słodyczy; spojrzenie, uśmiech pełne (pełen) słodyczy. **7.** Doznać, zaznać słodyczy: Doznał słodyczy rodzinnego ciepła, uczuł się śród swoich. *Pawł. Wspom. 69.* **8.** Kosztować, zakosztować słodyczy czego. **9.** Nabrać słodyczy: wzrok jego pałający przed chwilą nabrał tej nieskończonej słodyczy, jaką mają czasami oczy południowców. *Morzk. Bożek 24.* **10.** *książk.* Pić rajską s. z czyich ust ⟨*doznawać przyjemnych uczuć podczas pocałunku*⟩: Spalone usta do jej ustek cisnąc [...] rajską piłem z nich słodycz. *Pług Zagon I, 128.* **11.** Robić co ze słodyczą ⟨*z łagodnym wdziękiem, z łagodnością*⟩: Jak mnie [...] uprzejmie przyjęła! Z jaką słodyczą przyrzekła zastąpić mi miejsce matki! *Krak. Pam. 60.*

● s. ⟨*rzecz słodka, smakołyk*⟩ **12.** s-e świąteczne ⟨*słodkie przysmaki*⟩. **13.** Pudełko, sklep ze słodyczami. **14.** Jeść, kosztować, lubić, pochłaniać, zajadać s-e; opychać się, żyć słodyczami. **15.** Podać do stołu s-e, zastawić stół słodyczami. **16.** Rozdawać (dzieciom) s-e.

przysł. **17.** Rzadko słodycz bez goryczy.

słoma 1. Żółty jak s. **2.** Palić się jak s. ⟨*łatwo, gwałtownie*⟩. **3.** s. anyżowa, grochowa, jęczmienna, kminkowa, koperkowa, lniana, owsiana, pszeniczna, ryżowa, żytnia. **4.** s. jara, ozima ⟨*z jarych, ozimych roślin*⟩. **5.** Sucha, świeża; łamliwa; starta, wymłócona; zbutwiała, zgniła, zgnojona s.; złocista s. **6.** s. na posłanie, na ściółkę. **7.** Garść, okiść, pęk, snop(ek), *daw.* okłot; sterta, stóg, wiązka, wiech, wiecheć, źdźbło słomy: Zegar z kukułką usunięty został ze ściany, którą bielić miano, jak to wskazywał cebrzyk z wapnem i okiść słomy na długim kiju tkwiąca. *Konopn. Now. IV, 122.* Chata nakryta prostej słomy wiechem [...] stała na łące. *Słow. Ben. 113.* **8.** Kryty, szyty, poszyty, przykryty słomą (o chałupie, stodole itp.): Stała duża biała karczma z gankiem na kolumnach wspartym, słomą kryta. *Iwasz. J. Księżyc 131.* Pola wciąż były takie same, chałupy jednakowo słomą szyte. *Par. Niebo 276.* **9.** Nocleg, posłanie, spanie na słomie. **10.** Na golej

słomie (sypiać) ⟨*bez pościeli, na rozesłanej słomie*⟩. **11.** Chata, chałupa, dom, stodoła itp. pod słomą ⟨*ze słomianym dachem*⟩: W Sarnach było parę małych domków pod słomą. *Łus. Pam. 298.* **12.** Zboże rosłe w słomę ⟨*wysokie*⟩: żyto wszakże na podziw pięknie szło, równe, gęsto w słomę rosłe, w kłosie pełne. *Konopn. Now. III, 67.* **13.** Koszyk, kapelusz, mata, powrósło, strzecha ze słomy ⟨*słomiany(-a, -e)*⟩. **14.** Siennik ze słomą, wypchany słomą. **15.** Grabić, wygrabić, przegarniać, przetrząsać, przegartywać, rozrzucać, rżnąć; słać, podesłać, rozesłać słomę; nasłać słomy: Krzątano się koło obrządku, rżnęło się słomę na sieczkę. *Kurek Grypa 146.* Sen będzie! [...] gospodarz nasłał słomy w obszernej sieni domostwa. *Żer. Opow. 63.* **16.** Młócić słomę ⟨*o czczej gadaninie, o jałowych dyskusjach*⟩. **17.** Obwijać, poobwijać; ogacać (dom, chałupę); posypać, potrząsnąć, przytrząsnąć; wyładować (wóz); (wy)mościć, wyłożyć, zasłać słomą: Był wielki obszar gruntu, zasadzony grupami drzew i drzewek, których większa część poobwijana była słomą. *Urban. Księż. 105.* Zajechał pierwszy wóz z jeńcami — prosta gnojnica przytrząśnięta słomą. *Zar. Chusta 80.* Wniesiono chorego na wóz wymoszczony słomą. *Was. W. SPP.* **18.** Pleść, (u)wić co ze słomy.

przysł. **19.** Próżno słomę młócić ⟨*o pracy bezużytecznej*⟩.

słomiany 1. s. chochoł, dach, kapelusz; s-a mata, strzecha; s-e plecionki, powrósła ⟨*ze słomy*⟩. **2.** s. kolor ⟨*jasnożółty, taki jak słoma*⟩. **3.** *żart.* s. narzeczony ⟨*narzeczony w czasie dłuższej nieobecności narzeczonej*⟩. **4.** s-e nogi, ręce a. jak s-e ⟨*słabe, niezręczne*⟩: Trzymaj no lepiej! czy masz słomiane ręce? *SW.* Ale szło mu się jakoś dziwnie niesporo — i czuł, że ma nogi jak słomiane. *Sienk. Now. II, 267.* **5.** s. ogień ⟨*o krótkotrwałym zapale, uczuciu itp.*⟩: Nie wątpię, że cię kocha dziś i szaleje, ale to jest namiętność młoda, to ogień słomiany. *Krasz. Szalona 90.* **6.** s. pokój ⟨*prowizoryczny*⟩: Od czasu odjazdu Sulli panował słomiany pokój, na krótko jeno przerywany tzw. drugą wojną Mitrydatową. *Ziel. T. Rzym. 428.* **7.** *żart.* s. wdowiec, s-a wdowa, wdówka ⟨*mąż, żona w czasie dłuższej nieobecności współmałżonki(-a)*⟩: A ja jestem słomianym wdowcem [...] żona mi się ostatecznie przeniosła z dziećmi do miasta. *Dąbr. M. Noce III, 185.* **8.** s-e włosy, s. wąs ⟨*koloru słomy, jasnożółte(-y)*⟩. **9.** s. zapał ⟨*niestały, chwilowy, krótkotrwały*⟩: Zaniedbywał naukę, okazywał słomiany zapał, chwiejność i niezdecydowanie. *Olcha Most II, 137.*

przysł. **10.** Lepszy żywot słomiany, niż jedwabna śmierć. **11.** Lepsza słomiana zgoda, niż złoty proces ⟨*byle jaka, prowizoryczna*⟩.

słomkowy 1. Barwa s-a, kolor s. ⟨*jasnożółta(-y), słomiana(-y)*⟩. **2.** s. kapelusik, kapelusz ⟨*ze słomki*⟩. **3.** Piw(k)o „s-e" ⟨*jasne*⟩.

słoneczny 1. s-a barwa, s. kolor ⟨*jasnożółta(-y); pomarańczowa(-y)*⟩: Ściany pomalowane na jasny, słoneczny kolor. *Prz. Kult. 36, 1954. przen.* Przyszłość w pogodnych, słonecznych malowała się barwach. *Kosiak. Now. 59.* **2.** Blask, błysk, cień, odblask s.; jasność, poświata s-a; oświetlenie, światło, światłość, pobłyski s-e ⟨*blask itp. idący od słońca, związany ze słońcem, którego źródłem jest słońce*⟩: Cień słoneczny kładł się jeszcze skośnie, ale już dobrze obrysowanym konturem. *Brosz. Oczek. 28.* **3.** s-e bóstwo; s. bóg ⟨*bóg Słońca*⟩. **4.** *astr.* Cykl s. ⟨*okres, wynoszący 28 lat, po którego upływie te same dni tygodnia przypadają na te same daty miesięczne*⟩. **5.** *astr.* Doba s-a ⟨*okres, w ciągu którego ziemia dokonuje pełnego obrotu dokoła swej osi*⟩. **6.** s. dzień, ranek; s-e lato, południe, popołudnie ⟨*pogodny(-e), kiedy jest dużo słońca*⟩: Kwietniowe, słoneczne, niedzielne popołudnie [...] na niebie ni śladu chmurki. *Pięt. Współ. 55.* **7.** *fiz.* Energia s-a ⟨*energia, której źródłem jest słońce*⟩. **8.** Glob s. ⟨*słońce*⟩. **9.** *poet.* grot s., strzała s-a ⟨*promień słońca*⟩: Próżno grotom słonecznym ciemności się bronią, światło zewsząd mrok ściera. *Gomul. Pieśni 185.* **10.** s. humor ⟨*dobry, pogodny*⟩. **11.** Koło s-e; krąg s.; kula, tarcza s-a ⟨*obraz słońca w kształcie kręgu, tarczy widziany z ziemi; pot. lub książk. określenie słońca*⟩: Ognista kula słoneczna wyjrzawszy z mgieł umalowała purpurą i złotem chmury. *Sienk. Now. V, 122.* Obserwował przejście Wenery przez tarczę słoneczną w r. 1761. *Smol. W. Przewrót 94.* **12.** *astr.* Korona s-a ⟨*świetlista aureola wokół słońca, widoczna w czasie całkowitego jego zaćmienia*⟩. **13.** *poet.* Ogień, pożar s.; pożoga s-a ⟨*o efektach świetlnych występujących o wschodzie lub zachodzie słońca*⟩. **14.** s-e miejsce, mieszkanie, zbocze; s-a polana, przestrzeń, strona (domu, ulicy), ulica; s. pokój, skłon, stok ⟨*nasłonecznione(-a, -y); wystawione(-a, -y) na działanie słońca*⟩. **15.** s-a miłość ⟨*radosna, szczera, pogodna, bez zgrzytów*⟩. **16.** s-e niebo ⟨*nie zachmurzone*⟩: Niebo bez skazy błękitne, słoneczne śmiało się nad nimi. *Grusz. An. Od Karpat 224.* **17.** s. obrazek ⟨*pogodny, sielankowy*⟩: Wyróżniały się sielanki; najdoskonalsza i największa „Wiesław" [...] słoneczny obrazek ludu krakowskiego. *Brück. Kult. IV, 367.* **18.** Plama s-a ⟨*na słońcu*⟩; *pot.* ⟨*oświetlony blaskiem słońca kawałek powierzchni*⟩: Astronom [...] zobaczył tylko zwykłe plamy słoneczne; patrzył bowiem przez lunetę. *Chmielow. w: Niwa VI, 1875, s. 574.* Czoło pani Marty [...] widać było niby białą podłużną plamę słoneczną. *Żer. Prom. 91.* **19.** Powódź, ulewa s-a; potoki s-e ⟨*powódź itp. światła słonecznego*⟩: Skromne ganeczki dworków [...] pływały w powodzi słonecznej. *Orzesz. Na dnie I, 290.* **20.** *astr.* Rok s. ⟨*okres czasu pomiędzy dwoma kolejnymi przejściami słońca przez punkt równonocy wiosennej; rok zwrotnikowy*⟩. **21.** *poet.* Rydwan s. ⟨*słońce*⟩: Rydwan słoneczny, poprzedzony jutrzenką, zaczynał wjeżdżać na niebo. *Dygas. Zając 73.* **22.** Rolety, zasłony s-e ⟨*chroniące od światła*⟩. **23.** Skwar, żar s.; spiekota s-a ⟨*upał, gorąco*⟩.

słonina 1. Świeża, stara, zjełczała s. **2.** s. solona, topiona, wędzona; s. węgierska. **3.** Chleb ze słoniną; jajecznica ze słoniną, na słoninie; kartofle, kasza, kluski ze słoniną ⟨*kraszone słoniną*⟩. **4.** Buty na słoninie ⟨*na podeszwie ze specjalnej gumy, wyglądem przypominającej słoninę*⟩. **5.** Płat, połeć słoniny. **6.** Gotować na słoninie. **7.** Omaścić słoniną, krasić słoniną. **8.** Przysmażać słoninę. **9.** Szpikować (zwierzynę, sztufadę) słoniną. **10.** s. (przysmażana) skwierczy.

przysł. **11.** Psa od słoniny, pijaka od flaszy — nic nie odstraszy. *Min. SW.* Słonina a jagły dobre na czas nagły. *Krasz. SW.*

słono *pot.* (Za)płacić (za co) s. ⟨*drogo*⟩.

słoń 1. Ciężki, gruby jak s.; chodzi, porusza się jak s. ⟨*ciężko, niezgrabnie*⟩. 2. s. afrykański, azjatycki, indyjski ⟨*gatunki słoni*⟩. 3. s-e bojowe ⟨*używane w boju*⟩: Przeprawił się do Italii, mając za sobą nie tylko piechotę i konnicę, ale i słonie bojowe. *Ziel. T. Rzym. 83.* 4. Kamienny, skrzydlaty s. ⟨*rzeźba słonia*⟩. 5. s. morski ⟨*ssak zamieszkujący morza antarktyczne*⟩. 6. s. w składzie porcelany ⟨*człowiek, który ciągle coś tłucze i wywraca*⟩. 7. Ty słoniu! ⟨*o człowieku ciężkim, nieruchawym*⟩: A ruszże się, ty słoniu! *SW.* 8. Robić z muchy (*rzad.* z komara) słonia ⟨*być skłonnym do przesady, wyolbrzymiać co*⟩: Jestem zdenerwowana i z muchy robię słonia. *Krzywosz. Jula 47.*

słońce ⟨*ciało niebieskie; światło, blask, ciepło wysyłane przez to ciało*⟩ 1. Afrykańskie, południowe, równikowe, tropikalne s.; s. wysokogórskie. 2. Anemiczne, blade, nikłe, zamglone s. 3. Gorące, jarzące, jaskrawe, ogniste, ostre, oślepiające, prażące, silne, skwarne, upalne s. 4. Czerwone, krwawe, miedziane, płowe, purpurowe, złociste, złote s. 5. Jesienne, letnie, wiosenne, zimowe s. 6. Elektryczne s. ⟨*rodzaj piecyka elektrycznego z półkolistym reflektorem*⟩. 7. Sztuczne s. ⟨*kwarcówka*⟩. 8. *przen.* s. humoru, radości, swobody, wolności; s. prawdy: Słońcem swego humoru [Fredro] wszystko potrafi opromienić! *Boy Flirt VI, 125.* 9. *pot.* Jasny, oczywisty jak s.; jak s. na niebie ⟨*całkowicie zrozumiały, nie budzi wątpliwości*⟩: Między nami [...] wszystko jest jasne i oczywiste jak słońce na niebie. *Skarb. Starosta 138.* 10. Potrzebny jak s. 11. Pewien czego jak słońca na niebie: Niewinności jej tak był pewien, jak słońca na niebie. *Gomul. Mieszczka 212.* 12. Jaśnieć, rozjaśniać się, lśnić jak s.: Bywały sny [...] o niebiańskim wejrzeniu oczu czarnych jak noc, a lśniących jak słońce własnym połyskiem. *Żer. Uroda 85.* 13. Wschód, zachód słońca; o wschodzie, o zachodzie; przed wschodem, przed zachodem słońca; po zachodzie słońca; ze wschodem słońca; skrótowo: przed słońcem, ze słońcem; równo ze słońcem: Wstał ze wschodem słońca i zabierał się do opatrywania drzewek. *Święt. A. Obraz. I, 31.* Pakować się — ja jutro wyruszam przed słońcem. *Słow. Maz. 209.* Po zachodzie słońca weszła niewolnica ze światłem. *Prus Far. II, 207.* 14. Od wschodu do zachodu słońca: a) ⟨*cały dzień*⟩: Codzienna praca fizyczna od wschodu do zachodu słońca z lemieszem, broną, kosą i cepem nie uzdatnia do czynów rozgłośnych. *Korzon Wewn. I, 315*; b) *przen.* ⟨*długo, ciągle*⟩: Niech klną od wschodu do zachodu słońca [...] zniosę los surowy. *Groza Poezje 148.* 15. Bóg, bóstwo słońca. 16. Krąg, kula, *poet.* oko, twarz słońca: Złocisty krąg słońca w ciche jeziora zesuwa się fale. *Ordon Poezje 14.* Bezrzęse oko słońca, choć się jeszcze na sen nie zamknęło, słabiej już świeci. *Gomul. Mieszczka 184.* 17. Promień, promyk, smuga słońca: *przen.* Jest dla swoich bliskich promieniem słońca, wszyscy mają dla niej wdzięczność i uwielbienie. *Boy Słowa 15.* 18. *poet.* Strzała, grot słońca ⟨*o promieniach, o świetle słońca*⟩: W szarość Warszawy uderza złota strzała słońca. *Oppman Warsz. 61.* 19. *książk.* Blask, lśnienie, potoki, (złota) ulewa słońca: Łagodne lśnienie słońca przesycało widnokrąg daleki. *Żer. Uroda 64.* Szłam ulicami innego umarłego miasta, Pompei, pod złotą ulewą słońca. *Zar. Ziarno 86.* 20. *książk.* Kraina wschodzącego słońca ⟨*Japonia*⟩. 21. Pełen słońca, nasycony, przesycony słońcem: Zbliżali się do końca alei, pełnej słońca. *Kow. W. Rodz. 73.* 22. Nagrzany, ogrzany, opalony, spalony, wypalony słońcem. 23. Oślepiony, rażony słońcem. 24. Oświetlony, ozłocony, wyzłocony; przesiąknięty, rozjaśniony, rozświetlony, zalany słońcem. 25. Skąpany w słońcu, *daw.* słońcem. 26. Osłonięty, zakryty od słońca; przed słońcem. 27. Sczerniały, opalony, spalony, spłowiały od słońca: Ręce miałem twarde, twarz spaloną od wiatru i słońca. *Hertz P. Sedan 140.* 28. Dzień bez słońca ⟨*pochmurny*⟩. 29. Okulary, parasol, zasłony od słońca ⟨*chroniące przed blaskiem słonecznym*⟩. 30. Plamy na słońcu ⟨*ciemniejsze miejsca na powierzchni słońca, związane ze zjawiskami elektromagnetycznymi w jego wnętrzu*⟩; *przen.* Sława Homera [...] drażniła chwalców teraźniejszości i kazała im z pewną złośliwością szukać plam na jego słońcu. *Sinko Lit. I/1, 38.* 31. Do słońca, pod słońce (patrzeć, przypatrywać się, widzieć co) ⟨*w kierunku słońca (twarzą, frontem, przodem); mając światło słoneczne w oczy*⟩: Fotografować, zdejmować pod s. 32. Na słońcu, w słońcu ⟨*w świetle słonecznym; pod działaniem promieni słonecznych*⟩: Pracował w ogródku — na słońcu — motyką, rydlem. *Żer. Przedw. 83.* Gdzieniegdzie leżały [...] kości bydlęce porozwłóczone przez wilki i wybielone na słońcu. *Sienk. Ogn. II, 62.* 33. Opalać się na słońcu. 34. Suszyć, osuszać co na słońcu. 35. Prażyć się, stać na słońcu a. w słońcu. 36. Schnąć, suszyć się, osuszać się, podsychać na słońcu a. w słońcu. 37. Tająć na słońcu a. w słońcu: Oparła się [...] o zaśnieżoną poręcz ganku, mokrą, ciepłą od śniegu tającego w słońcu. *Zar. Wędr. 299.* 38. Grzać, grzać się, wygrzewać się na słońcu a. w słońcu. 39. Iść, pławić się, rozkwitać, tonąć w słońcu. 40. (Jest) gorąco w słońcu. 41. Błyszczeć, iskrzyć się, jarzyć się, jaśnieć, lśnić się, mienić się, migotać, palić się, płonąć, połyskiwać, srebrzyć się, świecić, zapalać się, złocić się w słońcu ⟨*błyszczeć itp. w świetle słonecznym*⟩: Podnosił rękę i migotał w słońcu pierścionkiem. *Reym. Kom. 116.* Zapatrzyła się na czerwone główki georginij, coraz mocniej palące się w słońcu. *Zar. Grusze 14.* 42. Od słońca: a) ⟨*pod wpływem promieni słonecznych*⟩: Zaróżowić się od słońca; b) ⟨*od działania promieni słonecznych*⟩: Przysłonić, osłonić oczy od słońca; osłonić, zasłonić kogo, co od słońca. 43. Pod słońcem ⟨*na świecie, w życiu*⟩: Lecz cóż jest trwałego pod słońcem, szczególniej w epoce dość ogólnej choroby na nowatorstwo! *Prus Kart. I, 24.* Mówił sobie szeptem, że nic pod słońcem trwałego. Nie wiadomo, co będzie jutro. *Waż. Hum. 33.* Nic nowego pod słońcem. *Ecclesiastes I, 9.* Chcemy [...] ożenić go z najlepszą i najmilszą istotą pod słońcem. *Orzesz. Wesoła 9.* 44. Czuć, poczuć s. (na ciele, na twarzy). 45. Mieć s. w oczy. 46. Oglądać s.: a) ⟨*żyć*⟩: Moralne i fizyczne okoliczności ostrzegają mię dokładnie, że już długo słońca oglądać nie będę. *Tremb. Listy II, 113*; b) ⟨*być na wolności*⟩. 47. Ujrzeć s. ⟨*urodzić się*⟩: Nigdy nie zapomnę Siedmiogrodu, tam ujrzałam słońce, tam przepędziłam szczęśliwe lata mojego dzieciństwa. *Rzew. H. Zamek 94.* 48. Przepuszczać s. (o oknie, szybie, zasłonie). 49. *przen.* Być komu,

czerau słońcem ⟨*rozjaśniać życie, być radością*⟩: Wiele jest pieśni na temat żalów matki za synem oddalonym lub zabitym gdzieś na wojnie, — on jej sokołem, on jej słońcem, on jej całą pociechą. *Syrok. Wędr. 236.* **50.** Gasnąć jak gwiazdy przy słońcu. **51.** Grzać się w słońcu czyjego szczęścia, czyjejś łaski. *SFA.* **52.** Piąć się do słońca ⟨*w górę*⟩: Zielone kuliste głowice drzew pomarańczowych pną się do słońca. *Reym. Now. I, 317.* **53.** Porwać się z motyką na słońce *p.* motyka. **54.** Spotykać wschód słońca ⟨*nie spać do rana*⟩: Przy winie lub za kartowym stołem goście spotykali wschód słońca. *Barsz. Włosy 59.* **55.** Korzystać ze słońca ⟨*ze światła słonecznego; z promieni słonecznych, ciepła słonecznego*⟩: Leżak trzeba mu kupić, niech korzysta ze słońca. *Rudn. A. Morze 14.* **56.** **s.** wschodzi ⟨*tarcza słoneczna ukazuje się na widnokręgu*⟩. **57.** **s.** podnosi się, pokazuje się, ukazuje się, strzela, wstaje, wstaje ze snu, wychyla się, wygląda, wyłania się, wynurza się, wypływa, wytacza się, wytryska, wzbija się (wysoko), wznosi się, zapala się; posuwa się, sunie (coraz wyżej po niebie); obiega, przebiega (codzienny) łuk; przetacza swój krąg, przetacza się, toczy się (po niebie), toczy się łukiem, wytoczyło się wysoko (na niebo); **s.** stoi wysoko, nad kim, nad czym, wprost nad kim, nad czym: Słońce już wypływało znad borów, niby złotem jaśniejąca monstrancja. *Reym. Fron. 79.* Słońce nisko wytoczyło się nad lasem. *Bogusz. Kura 192.* **58.** **s.** zachodzi (łuną, krwawo, za góry, za lasy, za domy) ⟨*tarcza słoneczna ginie za widnokręgiem*⟩. **59.** **s.** chowa się, schowało się, kryje się, skryło się (za góry, za lasy, za domy; za górami itp.; pod wodą, w wodzie, w morzu); *poet.* **s.** chowa, schowało głowę; **s.** chyli się (ku ziemi, ku morzu, ku lasowi; za lasy, za góry itp.); *poet.* **s.** chyli skroń; **s.** gaśnie, dogasa, zagasa (za górami, lasami, pagórkami, nad górami, wzgórzami); **s.** dotyka ziemi, ginie na zachodzie, idzie ku zachodowi; **s.** kładzie się za lasy, wzgórza; *poet.* kładzie się do snu; **s.** kłoni się (nad polami), ma się ku zachodowi; *poet.* **s.** kona; **s.** opada, opada w wodę, w morze, za góry, za domy; **s.** płynie, spuszcza się ku ziemi, ku horyzontowi; stacza się ku ziemi, na ziemię, do ziemi; skłania się ku zachodowi, ku morzu; spływa nad wodę, nad lasy; stacza się na pola, w morze; **s.** stoi nisko; zanurza się w wodzie, w morzu; zapada (za bór, za borem); zatoczyło się za wzgórza, za lasy; **s.** zbliża się do zachodu, ku zachodowi; znika (nagle), znika na zachodzie, za lasem, za domem; zniża się (ku zachodowi, za las, za górę); zsuwa się (po niebie, za lasy, ku zachodowi, na zachód): Słońce już gasło, wieczór był ciepły i cichy. *Mick. Tad. 356.* *przen.* Nie ma już dla niego nadziei i słońce dla niego zagasło. *Makusz. Król 24.* Słońce zsunęło się poza świerki i ogród wionął chłodem. *Ziel. S. Pol. 267.* **60.** **s.** kryje się za chmurami; pokazuje się, ukazuje się spoza chmur, przegląda, przeziera przez chmury, przegląda zza chmur; wygląda, wyłania się, wynurza się (z chmur): Na przemian to się pokazywało słońce, to znów deszcz padał. *Perz. Uczn. 8.* Poprzez luki okienne wznoszonego bloku zaczyna przeglądać słońce. *Pytl. Listy 41.* **61.** **s.** świeci; przyświeca; błyska, przebłyskuje, rozbłyska; leje promienie, żar; leje się z nieba; oblewa świat, oblewa blaskiem, purpurą, złotem; odbija się od czego, w czym; rozlewa się (blaskiem); rzuca snopy światła; spływa, spływa po czym, czym, na co; sypie świetlistym pyłem; ślizga się po czym; kłuje w oczy, oślepia, razi, świeci w oczy, prosto w oczy; w okno, prosto w okno; wlewa się dokąd; wstępuje w znak Raka (z początkiem lata); zagląda do czego, przez co, spoza, zza czego; zapala się w czym, na czym iskry: Słońce na szybach rozbłysło całą żywością i świeżością porannego blasku. *Braun Lewanty 105.* Słońce spływało po gałęziach szczelinami wydartymi w gęstym listowiu. *Wikt. Burek 88.* Do mieszkań [...] zajrzało wiosenne słońce. *Brand. K. Sams. 137.* Słońce wlewało się do pokoju przez otwarte okno. *Przem. Jakobin 58.* **62.** **s.** czerwieni, krwawi, opromienia, ozłaca, pozłaca, wyzłaca, złoci co; kładzie złote plamy (na czym), zalewa co (złotem); rozjaśnia niebo; rozpala iskry; napełnia (np. pokój): Słońce krwawiło szyby okien najwyższych pięter. *Sewer Zyzma 26.* Słońce padając z wielkich drzwi szklanych ozłociło jej policzki. *Żer. Uroda 46.* Słońce przez dzień cały zalewało pokój. *Nałk. Z. Romans 173.* Myją szyby, które im słońce zalewa złotem. *Par. Niebo 254.* **63.** **s.** grzeje, dogrzewa, przygrzewa, ogrzewa, rozgrzewa kogo, co; *poet.* **s.** płonie (żarem); **s.** iskrzy się; operuje silnie, słabo; pali (żarem, jak żar); piecze, dopieka, przypieka; praży (ogniem, żywym ogniem): W kwietniu już słońce zaczęło dobrze dogrzewać. *Kaczk. Olbracht. II, 227.* Spoza chmur przedarło się słońce i od razu mocno przygrzało. *Brzoza Bud. 54.* **64.** **s.** przebija mgły, chmury; przebija się przez mgły, chmury; **s.** przeciska się, przedziera się, przelewa się, przenika, przesiewa się, prześwituje, sączy się, sieje się, wciska się, wdziera się, wpada przez co, spoza czego: Słońce przelewało się tam przez gaj liści. *Żer. Opow. 311.* Słońce sieje się miękko przez błękit. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 266.* **65.** **s.** blednie, pobladło; czerwienieje; gorzeje, jarzy się, jaśnieje; krwawi się; leży na czym; lśni, migoce; przygasa; przymgliło się, zamgliło się; traci, straciło na sile, na blasku; *poet.* **s.** uśmiecha się, pije rosę: Słońce krwawiło się na zachodzie. *Jun. Mazur. 3.* Jej czerwone oczy lśnią, słońce leży na gładko zaczesanych włosach. *Goj. Dziew. II, 36.* **66.** Jest gdzie **s.**; co tu słońca, dużo słońca, pełno słońca ⟨*(jest) słonecznie*⟩: W izbach tych było pełno słońca, pełno zapachu. *Żer. Dzieje II, 5.* **67.** **s.** komu zaświta ⟨*będzie mu się dobrze powodzić*⟩: Być może, że słońce nam jeszcze zaświta; [...] wtedy to z hrabią rachunek uczynię. *Syrok. Gaw. 162.*

przysł. **68.** Nim słońce wzejdzie, rosa oczy wyje.

slota **1.** Beznadziejna, całodzienna, długa, długotrwała, marcowa, przykra, smutna, uciążliwa **s.**; **s.** jesienna. **2.** Zanosi się na słotę. **3.** Nadeszły, nastały, nastąpiły **s-y** (jesienne).

słowik **1.** **s.** północny ⟨*drozd*⟩. **2.** Gwizd, granie, śpiew, *książk.* perliste kaskady, pienie; pieśń, piosenka, trele słowika. **3.** Śpiewa jak **s.** ⟨*pięknie, rzewnie, wzruszająco*⟩. **4.** *iron.* Głos słowika, co źrebięta łyka; **s.**, co kobyłę dusi ⟨*o wilku*⟩. **5.** **s.** ciurka, fiuka, klaska, kląska, kwili, nuci, odzywa się, pogwizduje, śpiewa, wyśpiewuje, zawodzi; *książk.* gra, łka; dobywa tonów, dzwoni piosenkę, nieci pieśń, urządza koncert; rzuca pasaże, stroi lutnię, uderza w kląsk, wycina kuranta; wybija, wywodzi trele; zachłystuje się, zanosi się śpiewem, od śpiewu.

przysł. **6.** Na święty Wit słowik cyt.

słowny 1. Dowcip s. ⟨*polegający na grze słów (na wieloznaczności wyrazów)*⟩. 2. Obietnica s-a ⟨*ustna*⟩.

słowo 1. Banalne, bezładne, błagalne, celowe, ceremonialne, chłodne, chropawe, chytre, ciche, ciepłe, cierpkie, cięte, ciężkie, cukrzone, czarodziejskie, czcze, czułe, daremne, dawne, decydujące, delikatne, dorzeczne, dosadne, dowcipne, drogie, dwuznaczne, dziękczynne, dźwięczne, emfatyczne, energiczne, giętkie, gładkie, głośne, głupie, gniewne, gniewliwe, gorące, gorzkie, górne, górnobrzmiące, górnolotne, groźne, grube, grubiańskie, grzeczne, grzeszne, grzmiące, gwałtowne, interesujące, jadowite, jałowe, jaskrawe, jednoznaczne, jedwabne, kanciaste, kłamane, kłamliwe, kłótliwe, kpiące, krytyczne, krzepiące, kunsztowne, kwieciste, lekkie, lękliwe, lotne, ludzkie, łagodne, łaskawe, magiczne, małoznaczące, mądre, miękkie, miłe, *poet.* miodopłynne, miodowe, mocne, monotonne, mówione, mściwe, nadęte, namiętne, napuszone, natchnione, natrętne, niebaczne, niebezpieczne, niecenzuralne, niedbałe, niedopowiedziane, niegrzeczne, nieodwołalne, nieoględne, nieopatrzne, nieostrożne, nieporadne, niepotrzebne, nieprzystojne, nieprzyzwoite, nieskładne, niespodziewane, niewiarogodne, niewiele (wiele) mówiące, niewinne, niewymyślne, niezbędne, nieznane, nikczemne, nowe, obce, obcojęzyczne, obelżywe, obłudne, obojętne, obosieczne, obrazowe, obraźliwe, oderwane, odpowiednie, odświętne, odważne, oględne, ogniste, ogólnikowe, okrutne, opryskliwe, ordynarne, oschłe, ostateczne, ostre, ostrożne, oszczędne, otwarte, ozdobne, pamiętne, pieprzne, pieszczotliwe, piorunujące, pisane, pisarskie, plugawe, płomienne, pochlebne, pocieszające, poczciwe, podniosłe, poetyczne, poetyckie; *daw.* polotne, popędliwe, poplątane, pospolite, potoczyste, poufałe, powitalne, prorocze, proste, próżne, przestarzałe, przychylne, przyjacielskie, przyjazne, przykre, puste, radosne, rodzime, rozsądne, rzewne, sakramentalne, sensowne, sentymentalne, serdeczne, silne, skąpe, skromne, słodkie, soczyste, sprośne, stanowcze, stosowne, strzeliste, surowe, swarliwe, szablonowe, szczebiotliwe, szeptane, szorstkie, szumne, ścisłe, śmiałe, tajemnicze, tkliwe, tłuste, treściwe, trywialne, trzeźwe, trudne, trwożne, twarde, uczone, ugrzecznione, ukute, uliczne, ułudne, umiarkowane, upajające, uprzejme, uroczyste, urywane, usprawiedliwiające, uszczypliwe, utarte, ważkie, ważne, wesołe, wiarogodne, wiele znaczące, wielkie, wieloznaczne, wieszcze, właściwe, wykrętne, wymowne, wymuszone, wyrachowane, wyraziste, wyraźne, wyszukane, wytarte, zagadkowe, zapomniane, zawarte (w czym), zdawkowe, zdradliwe, zelżywe, zgryźliwe, zimne, złe, złowrogie, złowróżbne, złośliwe, złudne, zmyślone, zręczne, zrozumiałe, zuchwałe, zwykłe, żałosne, żartobliwe, życzliwe s. (s-a); s-a od serca, z serca, z głowy. 2. Brzydkie, paskudne s-a ⟨*wymysły, przekleństwa*⟩. 3. *jęz.* s. częstotliwe, czynne, dokonane, niedokonane, nieosobowe, osobowe, posiłkowe, przechodnie itp. ⟨*czasowniki*⟩; s-a obcego, rodzimego pochodzenia ⟨*wyrazy*⟩. 4. s. drukowane ⟨*tekst pisma, książki*⟩. 5. Jedno s., dwa, trzy s-a ⟨*krótkie powiedzenie*⟩. 6. s. oficerskie, żołnierskie, *daw.* s. rycerskie, szlacheckie; s. honoru, uczciwości, uczciwego człowieka; najświętsze s. ⟨*zapewnienie, zaręczenie, rodzaj przysięgi*⟩: Zaręczam słowem honoru. *L.* Przysiągłem sobie [...] i parol sobie dałem, a słowo żołnierskie święta rzecz. *Sienk. Dram. 172.* 7. s-a pełne czego: Udzielił mu Poniatowski należytej odprawy w słowach pełnych zasłużonej pogardy. *Ask. Poniat. 51.* 8. Pół słowa (nie powie, nie piśnie, nie odpowie) ⟨*nic, ani słowa, nic a nic*⟩; przerwać komu w pół słowa ⟨*nie pozwolić dokończyć wypowiedzi*⟩. 9. Święte s-a ⟨*całkowita racja, słuszność*⟩. 10. s. wiązane ⟨*wiersz*⟩: Słowo wiązane trafiało do ludu silniej i działało widać mocniej, skoro właśnie nim posługiwało się tylu działaczy — poetów. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 192.* 11. s. wiążące ⟨*konferansjerka*⟩: Słowo wiążące — zbyt krótkie [...] dał ze swadą i w sposób miły Wal. Jastrzębiec. *Muz. 9—10, 1952, s. 104.* 12. s. wstępne ⟨*wstęp*⟩: Zaproszono mnie, abym napisał słowo wstępne do wydania dzieł Mickiewicza. *Boy Mick. 5.* 13. Złote s-a ⟨*słuszne*⟩: Twórczość aktora nie polega na przemianie wartości autorskich, „lecz na ich scenicznym naśladowaniu" [...] Złote słowa. *Kotarb. J. Świat. 328.* 14. Żywe s. ⟨*język mówiony, nie pisany; deklamacja*⟩: Poezja [grecka] krążyła bardziej w żywym słowie niż w książce. *Par. Alch. 242.* 15. Zespół żywego słowa ⟨*zespół deklamatorski*⟩: Zespół żywego słowa, dwie panienki [...] młodzieniec recytowali wiersz „Twarde ręce" Broniewskiego. *Braun Lewanty 333.* 16. s-a powitania, pozdrowienia, pożegnania, przeproszenia, współczucia ⟨*formuły, formułki*⟩. 17. s-a bez pokrycia, bez znaczenia ⟨*frazesy*⟩: Wiarę w ludzi trzeba umieć odzyskać! [...] Ech! Słowa bez pokrycia! *Lut. Próba 76.* 18. s-a d o c z e g o: s-a do pieśni, do piosenki, do muzyki. 19. s. o k i m, o c z y m: s. o przyjacielu, o sobie; o zdarzeniu, o swym uczuciu. 20. *książk.* Artysta, cyzeler, magnat, szermierz, wirtuoz słowa: [Kasprowicz] wielki magnat polskiego słowa, taki sobie biedniuchny Syn ziemi, idzie [...] do nieśmiertelności. *Boy Znasz 127.* 21. Balast, chaos, dobór, gąszcz, gra, igraszka, labirynt, potok, potop, powódź, strzępy słów; szermierka słów a. na s-a; tok, waga, wartość, władza, wymiana słów. 22. Dar, ekonomia, głód, jasność, jędrność słowa; kult słowa, dla słowa; kunszt, łatwość, moc, muzyka, nadużycie, naturalność, odwaga słowa; oszczędność słowa a. w słowie; plastyka, potęga, powściągliwość, precyzja, sens, swoboda, śmiałość, treść, użycie słowa; *książk.* trybuna (wolnego, żywego) słowa; znaczenie słowa. 23. *jęz.* Zasób, podstawowy zasób słów. 24. Ani słowa; ani słowa nikomu, do nikogo, przed kim, o czym; ani słowa więcej ⟨*nie mów nic; milcz*⟩: Nie mamy z sobą nic do mówienia [...] dosyć, ani słowa więcej. *Krasz. Szalona 227.* 25. Ani słowa nie wierzyć ⟨*zupełnie*⟩. 26. Ani słowa! ⟨*w istocie, naprawdę*⟩: Masz pan temperamencik, ani słowa!... Wyrzucać ludzi z sanek w nocy. *Prus Dzieci 190.* 27. Bez słowa, bez słów ⟨*milcząc, nie porozumiewając się słowami; nic nie mówiąc*⟩: Bez słowa utonęli oczyma w oczach. *Żer. Uroda 74.* 28. Co do słowa (wierzyć): a) *przestarz.* ⟨*we wszystko, co było powiedziane, napisane; w każde słowo*⟩: Mówił z taką pewnością, jak gdyby był przekonany [...], że słuchacze wierzą mu co do słowa. *Groza Wład. I, 163;* b) ⟨*ze wszystkim, co do joty*⟩: Spełnić się co do słowa. 29. Do ostatniego słowa (wypowiedzieć) ⟨*wszystko; całkowicie (wyrazić)*⟩: W ramach obrazu jest rzecz skończona, wypowiedziana do ostatniego sło-

wa, oddana do ostatniego półtonu. *Witkiew. S. Szt. 98.* **30.** Na s., na s. oficerskie, żołnierskie, na s. honoru, uczciwości ⟨*na zaręczenie ustne*⟩: Zaciągamy długi na słowo, a później spłacamy je długami hipotecznymi. *Prus Now. III, 123.* **31.** Na te s-a ⟨*po usłyszeniu tych słów*⟩: Niechcicowi zrobiło się na te słowa jak gdyby gorzko w ustach. *Dąbr. M. SPP.* **32.** Nad, ponad wszelkie s. ⟨*że nie da się opisać; bardzo*⟩: Robota wbijania w dno na ogromną głębokość tafli klinowych [...] jest szybka nad wszelkie słowo. *Żer. Przedw. 80.* **33.** Od jednego słowa ⟨*od razu*⟩: Od jednego słowa zgodziła się spotkać z nim. *SPP.* **34.** Od słowa do słowa ⟨*spierając się słownie*⟩: Zaczął wykrzykiwać [...] od słowa do słowa powadziliśmy się na dobre. *Prus Now. I, 40.* **35.** Pod słowem (honoru) ⟨*ręcząc słowem (honoru), przyrzekając uroczyście*⟩: Nie powiem ci mego imienia, a nawet obowiązuję pod słowem, abyś zachował w tajemnicy tę rozmowę. *Bełc. Król 307.* **36.** Słowem, jednym słowem ⟨*krótko mówiąc, a więc*⟩: Hipolit, Cezary, wujcio, nawet wiotkie i wywiędłe ciocie [...] słowem wszyscy, prowadzili [...] kurację jabłeczną. *Żer. Przedw. 183.* **37.** Jeszcze s.: Poczekaj, jeszcze słowo. *Par. Niebo 178.* **38.** s. w s.; s. po słowie; s. za słowem; *daw.* słowem do słowa ⟨*dokładnie*⟩: Wszyscy mogą zaświadczyć, że słowo w słowo tak było. *Dygas. Swojcz. 76.* Przekładać, tłumaczyć s. po słowie, s. za słowem. **39.** s. nie wiatr ⟨*należy się liczyć z tym, co się mówi; to co się mówi, pozostaje*⟩. **40.** Szkoda słów ⟨*nie warto się trudzić (przekonywać kogo)*⟩. **41.** W dwóch słowach ⟨*krótko, treściwie*⟩: Prędko, w dwóch słowach powiedz, co chcesz. *Czyń. SPP.* **42.** W pół słowa ⟨*nie kończąc, nie pozwalając skończyć mówić*⟩: Ludzie milkli częstokroć w pół słowa, gdy pojawiał się koło nich ktoś obcy. *Sow. A. Ścieg. 90.* Przerywać, urwać w pół słowa. **43.** W słowie i w piśmie (władać językiem) ⟨*umieć wypowiedzieć się ustnie i pisemnie*⟩. **44.** W krótkich, zwięzłych słowach (wyrazić, (wy)powiedzieć co) ⟨*krótko, zwięźle*⟩. **45.** W całym, dobrym (złym), lepszym (gorszym), dodatnim (ujemnym), dosłownym, pełnym, szerokim (wąskim), szlachetnym, ścisłym, właściwym znaczeniu słowa: Przy tak wielkim pragnieniu nauki, samoukami byliśmy w najdosłowniejszym tego słowa znaczeniu. *Gard. Trzech 221.* **46.** Pieśń, piosenka do słów: Zaśpiewała mocnym [...] głosem pieśń pewnego młodego muzyka do słów Juliusza Słowackiego. *Żer. Uroda 52.* **47.** Głuchy, łasy na (piękne) s-a. **48.** Pojedynek, walka na s-a. **49.** Biegły w słowie; ostrożny, skąpy w słowach; oszczędny w słowach, *daw.* na s-a. **50.** Brać, wziąć kogo za s.: a) ⟨*przypominać komu obietnicę*⟩; b) *daw.* ⟨*rozumieć, brać co dosłownie*⟩: Ludzie są łatwowierni [...] gdy im kto powie: „Jam wart niewiele", biorą go za słowo. *Krasz. Sfinks I, 119.* **51.** Brać od kogo s. ⟨*obietnicę, przyrzeczenie, zaręczenie*⟩; brać, wziąć s. od panny ⟨*otrzymać przyrzeczenie małżeństwa*⟩: Nie zostaje mu nic, jak tylko oświadczyć się pannie, wziąć od niej słowo i prosić potem rodziców o błogosławieństwo. *Lam J. Świat 86.* **52.** Brać czyje s-a do serca ⟨*przejmować się tym, co ktoś mówi, powiedział*⟩. **53.** Brakuje na coś słów ⟨*trudno wyrazić coś słowami*⟩. **54.** Coś jest pustym słowem ⟨*nie ma znaczenia; nie ma zastosowania w życiu, w praktyce*⟩: Prawa polityczne dla włościan były tylko pustym słowem: żaden chłop [...] w urzędach nie zasiadał. *Święt. A. Hist. II, 16.* **55.** Być po słowie ⟨*zaręczyć się*⟩: Była aż trzy razy po słowie i zawsze się to rozeszło. *Jaroch. Liście 240.* **56.** Cedzić s-a (przez zęby), cedzić po słowie ⟨*mówić wolno, jak z łaski*⟩. **57.** *posp.* Chlapać słowami ⟨*mówić bez zastanowienia, byle co*⟩: Chlapali przy tym słowami, aż cuchnęło. Niejednemu dogryźli do kości. *Wikt. Papież 105.* **58.** Chować się, kryć się za s-a, za parawan słów ⟨*mówić celowo nie o tym, co mówiącego obchodzi, aby ukryć myśli*⟩: Znów zagadywał i chował się za parawan słów. *Goj. Dziew. II, 27.* **59.** Chwytać, pochwycić, łapać, łowić s-a: Słyszał toczoną szeptem rozmowę, ale chwytał tylko pojedyncze słowa. - Z oczyma w niego wlepionymi łapał każde słowo. *Krasz. Pam. 161.* **60.** Chwytać, łapać, podchwytywać (kogo) za s-a ⟨*wmawiać w kogo, że powiedział to, co mu przypisuje rozmówca*⟩: Proszę mnie nie chwytać za słowa! Ja tego nie powiedziałem. *Strug Krzyż II, 313.* **61.** Cofnąć s. **62.** Cukrzyć s-a, słowami. **63.** Cykać s-a (z rzadka) ⟨*mówić używając skąpo słów*⟩. **64.** Dać s. ⟨*o pannie: przyrzec wyjść za mąż za kogo*⟩. **65.** Dać s., dać komu, sobie s., dać kawalerskie, oficerskie, rycerskie, solenne, szlacheckie, najświętsze s., dać s. honoru, s. uczciwości, uczciwego człowieka ⟨*obiecać, przyrzec, zaręczyć*⟩: Musimy sobie dać słowo, że nas nic nie złamie. *Żyw. Oświęc. 14.* Daj mi słowo, słowo uczciwego człowieka [...], że cokolwiek się dowiesz ode mnie, nic naszych stosunków nie zmieni. *Krasz. Sfinks I, 252.* **66.** s.! (z *dom.* daję), s. honoru, uczciwości itd.; s. daję ⟨*formuła mająca świadczyć o prawdziwości tego, co się mówi, często bez znaczenia; rodzaj zwyczajowego powiedzenia*⟩: Słowo daję, zazdroszczę wam takich robotników. *Meis. Sams. 173.* Będzie tercet... Uciekać z domu, słowo uczciwości! *Bliz. Rozb. 187.* **67.** Dać za kim s. ⟨*przemówić za kim, poprzeć kogo*⟩. **68.** Dobierać słów, s-a. **69.** Docierać, dotrzeć do kogo słowem. **70.** Docinać (dosadnym, uszczypliwym) słowem. **71.** Dojść, przyjść do słowa; nie dać komu dojść, przyjść do słowa ⟨*przemówić; nie dać komu mówić, nie dopuścić kogo do głosu*⟩: Rzucił ironiczne pytania i gadał nie dając mu przyjść do słowa. *Meis. Sams. 176.* **72.** Domawiać słów. **73.** (Nie)dopuścić, *daw.* puścić kogo do słowa ⟨*pozwolić, nie pozwolić komu mówić*⟩: Ależ, moje panie... — usiłował mówić, ale kobiety nie dopuszczały go do słowa. *Orzesz. Wesoła 9.* Wymógł, że go puszczono do słowa, przytaczał na obronę swoje mocne dowody. *Moracz. Dzieje IX, 109.* **74.** Dorabiać s-a do melodii, muzyki ⟨*tekst*⟩. **75.** Dostać od kogo s. ⟨*krótką wiadomość*⟩: Chciałaby choć słowo od syna dostać. **76.** Dotknąć słowem, nie dotknąć ani jednym słowem ⟨*poruszyć (krótko) jakąś sprawę; nie poruszyć (zupełnie) sprawy*⟩: Ani jednym słowem nie dotknięto spraw osobistych. *Kaczk. Olbracht. III, 288.* **77.** Dotrzymać słowa, *daw.* strzymać s. **78.** Dziękować słowami, w słowach, w gorących słowach. **79.** Formułować w słowach. **80.** Głaskać, ugłaskać słowami. **81.** *przestarz.* Kląć, zaklinać się słowem, słowem szlacheckim (szlachcica), oficerskim, słowem honoru itd. ⟨*zaręczać*⟩: Klnę się waszmościom słowem szlachcica i uczciwego człowieka, żem szczerą prawdę powiadał. *Zag. Chochl. 135.* **82.** *pot.* Klepać s-a ⟨*bezmyślnie mówić, powtarzać*⟩: Wzruszyła ramionami,

gotowa przysiąc, iż matka klepała te słowa. *Goj. Dziew. II, 85.* **83.** (S)kończyć się na słowach ⟨*bez konsekwencji*⟩: Przekonany, że wszelkie pogróżki skończą się na słowach, z niczym [...] posłów odprawił. *Choj. Rew. 5.* **84.** Kreślić, nakreślić, skreślić s. ⟨*napisać*⟩: Na drugiej karcie po okładce były te słowa, nakreślone szerokim, porywczym pismem. *Par. Niebo 193.* **85.** Liczyć się ze słowami ⟨*uważać na to, co się mówi*⟩: Człek się ze słowami nie liczy, gdy go boleść targa. *Sienk. Wołod. I, 10.* **86.** Lżyć, łajać słowami (*książk.* słowy), ostatnimi słowami: Powstał na nich z góry, zowiąc ich szpiegami, lżył ostatnimi słowy. *Lip. Zapis. 208.* **87.** Łamać, złamać s., szlacheckie, oficerskie, żołnierskie, rycerskie s.; s. honoru, uczciwości, uczciwego człowieka ⟨*obietnicę, przyrzeczenie, zaręczenie*⟩: On złamał słowo rycerskie, zaczem jest spodlonym człowiekiem, nie godzien broni nosić przy sobie. *Kaczk. Olbracht. III, 442.* **88.** Malować słowem, w słowach. **89.** Marnować s-a ⟨*niepotrzebnie mówić*⟩: Żmujdzini to byli zakuci. Nie marnowali słów na frazesy. *Rodz. Dew. 119.* **90.** Mieć czyje s. ⟨*obietnicę, przyrzeczenie, zaręczenie*⟩: Masz moje słowo, że jutro wyjeżdżam. *Sztyrm. Katalept. II, 155.* **91.** Nie mieć słów dla kogo, czego ⟨*wyrażać się, mówić o kim z najwyższym uznaniem, z zachwytem, cenić kogo, co w najwyższym stopniu; chwalić kogo*⟩: — Jakaż to jest dobra i miła osoba, pani Renata. Dobra i miła. Agnieszka i Paweł po prostu nie mają dla niej słów. *Nałk. Z. Mił. 93.* **92.** Nie mieć słów na co ⟨*nie umieć ubrać w słowa, wyrazić czego*⟩: Nie miałem słów na to, by wypowiedzieć, co czułem. *Lam J. Głowy II, 56.* **93.** Mieć (jakie, np. słodkie, miodowe) s-a na ustach ⟨*mówić o czym w jaki sposób (np. przyjemnie itp.)*⟩: W swej dalszej rozmowie był wesół, miał same miodowe słowa na ustach. *Kaczk. Olbracht. III, 322.* **94.** Mieć do kogo s., dwa s-a, kilka słów ⟨*krótką sprawę do omówienia*⟩: Przyzwać wójta do mnie, że mam do niego słowo. *Wysp. Klątwa 206.* **95.** Nie mieć od kogo słowa, ani słowa ⟨*wiadomości, listu*⟩. **96.** Nie mieć do kogo słowa przemówić ⟨*nie mieć z kim porozmawiać*⟩. **97.** Coś się nie mieści w słowach ⟨*nie da się opowiedzieć, wyrazić*⟩: To się zupełnie nie mieściło w słowach, ta sprawa. *Goj. Dziew. I, 47.* **98.** Mleć s-a ⟨*niewyraźnie, z trudem, z niechęcią mówić*⟩: Mełł w zajęczych wargach jakieś słowa podziękowania. *Szew. Kleszcze 225.* **99.** Mówić, opowiadać, powtarzać, relacjonować, sprawozdawać co do słowa ⟨*dokładnie*⟩: Wróciwszy musiałem mamie opowiadać co do słowa moje rozmowy i cały przebieg [...] wieczora. *Krasz. Pam. 162.* **100.** Nie dać sobie słowa powiedzieć. **101.** Nie usłyszeć od kogo marnego, złego, dobrego słowa. **102.** Obrzucić, obsypać kogo (brzydkimi, ordynarnymi itp.) słowami. **103.** *przestarz.* Odebrać komu s. ⟨*zabronić mówić, przerwać przemówienie*⟩: Gdy jakiś deputat mniejszości wspomni o nadużyciu — w tej chwili prezydujący grozi mu odebraniem słowa. *Prz. Tyg. Życia 10, 1875.* **104.** Odezwać się, rozpocząć, zacząć, zagadnąć w te s-a: Rozpoczęła w te słowa: [...] *Dąbr. M. SPP.* **105.** (Nie) odezwać się słowem. **106.** *jęz.* Odmieniać s-a. **107.** Określić, opisać słowem, słowami. **108.** Opowiedzieć, powtórzyć swoimi, czyimi słowami: Choć tyle czyta, nie umie pięknie i wyraźnie opowiedzieć treści swoimi słowami. *Goj. Dziew. I, 13.* Bogumił słowami Dalenieckiego opowiedział dokładnie, skąd się wziął pomysł całego tego przyjazdu. *Dąbr. M. Noce II, 240.* **109.** (O)powiedzieć w dwóch, w kilku słowach ⟨*krótko*⟩. **110.** Nie owijać słów w bawełnę ⟨*mówić otwarcie, prawdę*⟩: Dyskutowano na lewo i na prawo, czasem z zachowaniem najwyszukańszych form towarzyskich, a kiedy indziej znowu słów w bawełnę nie owijając. *Bar. Kum. 55.* **111.** *pot.* Pakować (obce) s-a do języka ⟨*wprowadzać obce wyrazy*⟩: Nie jestem tego zdania, aby do języka narodowego pakować słowa łacińskie. *Śniad. Listy 13.* **112.** Panować nad słowem. **113.** Pisnąć s. ⟨*powiedzieć*⟩: Jeżeli słowo do kogokolwiek piśniesz przed czasem, wyśliźnie mi się z rąk zdrajca. *Żer. Uroda 301.* **114.** Nie śmieć pisnąć słowa ⟨*nie śmieć odezwać się*⟩. **115.** Polegać na słowie, na czyim słowie. **116.** Połykać s-a, połknąć s. ⟨*nie wymawiać wyrazów*⟩: Mówicie zawsze, jakbyście naumyślnie połykali słowa. *Wol. Dom. I, 12.* **117.** Pomieścić, zmieścić co w słowach, w paru, w kilku słowach ⟨*wyrazić, wypowiedzieć krótko, zwięźle*⟩. **118.** Pomówić z kim parę, kilka słów ⟨*krótko*⟩. **119.** Poręczyć, ręczyć, zaręczyć słowem. **120.** Powiedzieć, (wy)rzec s.; powiedzieć ostatnie s. **121.** Powiedzieć komu s., dobre, marne, złe s. (nie powiedzieć komu słowa, dobrego, złego, marnego słowa): Pokollokował kredytorów na piasku i błocie [...] i żyje dobrze, i nikt mu słowa nie powie. *Krasz. Latarn. III, 55.* Żyjąc 28 rok z moim mężem marnego słowa nie powiedziałam mu nigdy, ani on mnie. *Jezier. Rzepicha 205.* **122.** Powiedzieć, wypowiedzieć komu s-a prawdy ⟨*całą prawdę*⟩. **123.** Nie dać na kogo słowa powiedzieć: Słowa nie dam na profesora powiedzieć, haruje od rana do nocy... *Żukr. Zioła 39.* **124.** Pozdrawiać słowem bożym ⟨*używać religijnej formuły pozdrowienia: niech będzie pochwalony Jezus Chrystus*⟩. **125.** Pozostać, pozostawić kogo przy słowie ⟨*móc mówić, przemawiać; pozwolić komu mówić*⟩. **126.** Prosić na s. ⟨*chcieć pomówić na osobności*⟩: Jenerale, proszę na słowo! [...] bez zwłoki! *Sienk. Pot. III, 323.* **127.** Nie przebierać w słowach ⟨*używać dosadnych, ordynarnych wyrazów*⟩: Klnie, a w słowach nie przebiera. *Rodoć Piosnki 171.* **128.** Przemówić s. do kogo, do siebie; nie mieć do kogo przemówić słowa ⟨*rozmawiać z kim, między sobą; nie mieć z kim porozmawiać*⟩: Często dni całe nie przemówili do siebie słowa. *Krasz. Chata I—II, 140.* **129.** Przemówić w te s-a ⟨*wypowiedzieć co następującymi słowami; w następujący sposób*⟩. **130.** Nie móc słowa przemówić (z przestrachu, z zachwytu itp.) ⟨*stracić chwilowo mowę*⟩. **131.** Przyjść do słowa, nie móc przyjść do słowa ⟨*móc, nie móc przemówić*⟩: Taki był przerażony, że do słowa przyjść nie mógł. *Zap. G. SPP.* **132.** Przychodzi do (przykrych) słów ⟨*zaczyna się mówić sobie przykre rzeczy*⟩: Zatem przyszło do słów przykrych, na koniec do wyzywania. *Kras. Podstoli 141.* **133.** Przyoblec co (np. myśl) w słowa. **134.** Rachować s-a ⟨*mało, ostrożnie mówić*⟩. **135.** Ręczyć, zaręczać, zapewniać słowem. **136.** Rozgryzać s-a ⟨*starać się zrozumieć*⟩. **137.** Rzucać lekko s-a, rzucać s-a na wiatr ⟨*nie przywiązywać wagi do tego, co się mówi, co się obiecuje*⟩. **138.** Składać s-a: a) ⟨*mówić*⟩; b) ⟨*sylabizować*⟩. **139.** Spuścić się na czyje s. ⟨*zawierzyć czyim zapewnieniem*⟩. **140.** (S)tracić s.: a) ⟨*nie usłyszeć*⟩: Wytężano uszy, aby jednego słowa, jednego

gestu nie stracić. *Choj. Alkh. I, 178*; b) Tracić s-a na darmo, na próżno, próżno ⟨*na próżno mówić*⟩: Dlaczegóż mam na próżno słowa tracić? ty mnie nie rozumiesz. *Dzierzk. Pow. II, 222.* **141.** *książk.* Ścierać, ucierać się na s-a ⟨*polemizować*⟩. **142.** Trzymać kogo za s. ⟨*powołać się (w przyszłości) na czyje przyrzeczenie*⟩: W czasie następnego spotkania objaśni mi pan tę sprawę. Trzymam pana za słowo. *Pytl. Pożegn. 70.* **143.** Ufać, wierzyć, zawierzyć czyjemu słowu a. komu na s. **144.** Upomnieć słowem, w słowach, w krótkich słowach. **145.** Urwać s. ⟨*przerwać wypowiedź, nie kończąc zaczętego wyrazu*⟩. **146.** Uwolnić od słowa ⟨*od obietnicy, przyrzeczenia*⟩. **147.** Walczyć słowem, na słowa. **148.** Ważyć s-a ⟨*mówić z rozmysłem*⟩. **149.** Wcielać myśli, chęci, pragnienia w s-a ⟨*wypowiedzieć, sformułować (myśli, pragnienia itp.)*⟩. **150.** Wiązać s-a. **151.** (Z)wiązać kogo (się) słowem ⟨*obietnicą, przyrzeczeniem*⟩. **152.** Wierzyć słowom ⟨*mowie; temu, co się mówi*⟩. **153.** *książk.* Władać słowem ⟨*władać językiem*⟩. **154.** Wkładać w czyje usta (następujące) s-a ⟨*przypisywać komu (następującą) wypowiedź*⟩. **155.** Wnioskować, wnosić ze słów ⟨*z wypowiedzi*⟩. **156.** Wspomnieć czyje, jakie s-a ⟨*czyjąś wypowiedź, zwykle przestrogę*⟩. **157.** Wtrącić swoje dwa, trzy s-a. **158.** Wyciągnąć, wydobyć, wydrzeć, wydusić z kogo (z siebie) s. ⟨*zmusić kogo (siebie) do mówienia*⟩. **159.** Wydobyć s. z gardła, z ust, z piersi. **160.** Wygarnąć (komu) s-a, s-a prawdy, gorzkie, twarde s-a. **161.** Wypowiadać s-a, wypowiadać co słowem, w słowie; wypowiadać się; wyrazić co słowem, w słowie. **162.** Zaczynać słowem, od słów, w te słowa. **163.** Zaklinać się słowem (oficerskim, żołnierskim); na s. (oficerskie, żołnierskie). **164.** Zamienić z kim (między sobą) kilka słów. **165.** Zamknąć co w s-a, w słowach. **166.** Zamrozić, zmrozić komu s-a na ustach. **167.** Zapomnieć słów w ustach, *posp.* w gębie. **168.** Zasypać słowami. **169.** Zbyć czyje, jakie s-a; zbyć kogo słowem. **170.** Zdradzić się słowem, w słowach. **171.** Zgodzić się w dwóch, w paru słowach ⟨*prędko*⟩. **172.** Nie umieć zliczyć trzech słów ⟨*być małomównym*⟩: W salonie trzech słów zliczyć nie umie, w zmroku wieczornym mówi bez końca. *Zap. G. Dzień 30.* **173.** Zwrócić komu s. ⟨*obietnicę, przyrzeczenie; o narzeczonych: zerwać zaręczyny*⟩. **174.** s. boli; brzmi (w uszach); budzi radość, śmiech, zadowolenie; dochodzi, dociera do kogo, dokąd; dolatuje dokąd; kona na ustach; opiewa kogo a. co; przechodzi, nie przechodzi przez gardło, krtań; przeciska się, ledwo się przeciska, przeciska się z trudem przez usta, z ust; przychodzi komu trudno, łatwo; spływa z warg; stygnie na ustach, na wargach; ulatuje, ulatuje z ust, z warg; utknęło w gardle, w krtani; utkwiło w pamięci; więźnie, uwięzło komu w gardle, w krtani, w ustach; wybiega, wychodzi, wylatuje, wymyka się (na usta, z ust); s. wyrywa się, wyrywa się z piersi, z ust; z duszy, z serca; s. wypsnęło się; s. zamiera, zawisa na ustach; zjawia się, zjawia się na ustach, w mowie, w języku; s. wchodzi do języka; s. żyje, żyje w duszy, w sercu. **175.** s. pada, padło ⟨*jest, zostało wypowiedziane*⟩. **176** s. się przypomina. **177.** s. (czyje) rozbrzmiewa, rozlega się. **178.** s. trafia do kogo. **179.** s. trąci myszką. **180.** s. waży; wywiera, wywołuje wrażenie; s. się ziściło; s. znaczy. **181.** A s. stało się ciałem! *Jan 1, 14* ⟨*wyraz wielkiego zdumienia, przerażenia*⟩. **182.** s-a cisną się do ust, na usta, pod pióro. **183.** s-a dźwięczą, dźwięczą w uszach, dźwięczą jak srebro. **184.** s-a mrą, zamierają na ustach. **185.** s-a nabrzmiewają uczuciem, miłością, radością, zachwytem. **186.** Należą się komu (czemu) s-a (np. zachwytu, podzięki). **187.** s-a nasuwają się. **188.** s-a kryją myśli, uczucia, pragnienia ⟨*mówi się nie to, co się myśli, czuje*⟩. **189.** s-a płyną; płyną, wypływają z ust, z serca, z głowy; s-a płyną równo, bez przeszkód, ciurkiem, z łatwością, płyną miodem. **190.** s-a (nie) schodzą z ust, ze szpalt. **191.** s-a (czyje) się sprawdzają.

przysł. **192.** Mądrej głowie dość dwie słowie. **193.** Słowo się rzekło, kobyłka u płotu. **194.** Słowo wróblem wyleci, a powraca wołem.

słówko 1. s-a angielskie, francuskie, niemieckie, rosyjskie, polskie itp. ⟨*wyrazy*⟩. **2.** s-a do czytanki, do Cezara, Horacego itp. ⟨*słowniczek*⟩. **3.** Zeszyt do słówek ⟨*przeznaczony do zapisywania wyrazów, zwykle obcego języka wraz z odpowiednikami rodzimymi*⟩. **4.** Zeszyt ze słówkami ⟨*ze słowniczkiem*⟩. **5.** Miodowe, słodkie s-a ⟨*komplementy; obietnice*⟩: Obłudne te listy, obfite w miodowe słówka, zasługują na przytoczenie. *Proch. Szkice 21.* Złakomił się na jej urodę, na jej słodkie słówka. *Morc. Inż. 8.* **6.** Piękne s-a ⟨*frazesy, czcze obietnice*⟩: Na piękne słówka mnie nie złowicie. *Stryjk. Bieg 195.* **7.** Ani słówka (nikomu, więcej; nie wierzyć) *p.* Ani słowa (pod słowo). **8.** Dostać, otrzymać s. od kogo ⟨*krótką wiadomość*⟩: Rada była choć słówko [...] od niego dostać. *Tyg. Ilustr. 186, 1863.* Obiecała pisać, ale i słówka nie otrzymałam do tej pory. *Grusz. Ar. Huzar 10.* **9.** Łapać kogo za s-a. **10.** Połknąć (pochlebne) s. ⟨*przyjąć pochwałę*⟩: Namiestnik połknął gładko pochlebne słówko. *Sienk. Ogn. I, 10.* **11.** Pisnąć s. a. słówkiem, wydać s. ⟨*powiedzieć, zdradzić co*⟩: Zginiecie obaj sromotnie, jeśli o tym, coście widzieli, piśniecie słówkiem!... *Krech. Lux. w: Tyg. Ilustr. 47, 1900 s. 923.* Pierwej by mnie zamęczyli w Cytadeli, niżbym choć słówko wydał! *Dan. W. Not. 404.* **12.** Rzec, wyrzec, powiedzieć s. **13.** Ważyć każde s. ⟨*mówić z rozmysłem*⟩. **14.** Wyciągać kogo na s-a ⟨*na zwierzenia, żeby się wygadał z czym*⟩. **15.** Uczyć, uczyć się słówek; *uczn.* kuć, wykuwać, wkuwać s-a. **16.** s. wymknęło się, wyrwało się komu.

słuch ● ⟨*zmysł słuchowy, zdolność słyszenia*⟩ **1.** Bystry, czuły, delikatny, dobry, kiepski, nadczuły, niezrównany, przytępiony, słaby, tępy, wrażliwy, wyczulony, wykształcony, wyostrzony, wytężony, zaostrzony, zły, znieczulony s. **2.** s. absolutny ⟨*zdolność określania wysokości dźwięków słuchem bez pomocy instrumentów*⟩. **3.** s. muzyczny ⟨*dostatecznie czuły na dźwięki muzyczne*⟩. **4.** s. zajęczy; s. sowy ⟨*b. czuły; wyczulony*⟩: Byłby może uciekł, ale Wojtek miał wzrok koci, a słuch zajęczy — spostrzegł go. *Jun. Antrop. 92.* **5.** s. wyczulony na co: Odkąd matka choruje, Ircia ma taki wyczulony słuch na wołanie, nawet na każdy ruch z alkowy. *Bogusz. Kura 164.* **6.** Na s. ⟨*kierując się słuchem, na podstawie słuchu*⟩: Odbiór radiowy na s. Stroić instrument, aparat radiowy na s. **7.** Coś drapie, razi s. ⟨*o przykrych dźwiękach*⟩. **8.** Kształcić s. **9.** Mieć s., mieć dobry, zły s.: Ponieważ nie miał dobrego słuchu, uciął koguta i umilkł. *Goj. Dom 7.* **10.** Na-

tężać, wysilać, wytężać s.: Niech wszyscy natężą słuch: czy tętentu nie posłyszą od Krakowskiego gościńca. *Wysp. Wes. 153.* **11.** Coś niepokoi, przykuwa, uderza czyj s.: Uderzyły słuch jego wrzaskliwe tony harmonijki. *Żer. Prom. 32.* **12.** Odzyskać, stracić, utracić s. **13.** Badać, chłonąć, łowić, wchłaniać co; kierować się słuchem. **14.** Grać do słuchu ⟨*dla przyjemności słuchania (w przeciwieństwie do grania do tańca)*⟩: A ty mi na tej lirze brzękaj do słuchu! Znasz, co lubię. *Wysp. Leg. I, 81.* **15.** Powiedzieć co komu do słuchu ⟨*powiedzieć co przykrego; przygadać komu, nakrzyczeć na kogo*⟩. **16.** Coś odbija się o czyj s. ⟨*ktoś niewyraźnie, przypadkiem coś posłyszał*⟩: O słuch mój odbiło się echo poprzedniej rozmowy. *Jeż. Uskoki I, 124.* **17.** (Cały) zmienić się w s. ⟨*uważnie, z natężeniem słuchać*⟩: Ktoś wynurzył się z mroku, na palcach sunął do ściany, zmieniony w słuch znieruchomiał. *Wikt. Papież 154.* **18.** Grać, śpiewać, odtwarzać dźwięki, melodię itp. ze słuchu ⟨*kierując się pamięcią słuchową*⟩: Skrzypce i flet były mu tak posłuszne, że odtwarzał nie tylko melodie utrwalone w nutach, ale i ze słuchu. *Rudn. L. Stare I, 204.* **19.** s. chwyta co (dźwięki, głosy, pieśni, świergotanie itp.) ⟨*ktoś słyszy (dźwięki itp.)*⟩. **20.** s. kogo myli, zwodzi ⟨*ktoś źle słyszy*⟩. **21.** s. sięga (daleko), jak daleko s. sięga. **22.** s. się psuje, przytępia; tępieje; s. się wyczula, wyostrza komu ⟨*ktoś coraz gorzej (lepiej) słyszy*⟩.

● s. (dziś zwykle w *lm*) ⟨*pogłoski, wieści*⟩ **23.** Niejasne, niewyraźne, podziemne s-y. **24.** s-y o k i m, o c z y m. **25.** *daw.* Ze słuchu ⟨*ze słyszenia*⟩: Najdawniej mieszkali [na terenach polskich] Scytowie, znajomi starożytnym ze słuchu. *Narusz. Hist. I, 35.* **26.** *daw.* Puszczać s. a. w s. ⟨*rozgłaszać co, rozpowszechniać wieści*⟩: Były to rzeczy naprzód ułożone, czy też podobno zręcznie w słuch puszczone. *Ziel. G. Poezje II, 34.* **27.** *daw.* Zrobić co na s. czego ⟨*usłyszawszy co*⟩: Opamiętała się dopiero jazda wrogów na słuch wystrzałów. *Rzew. H. Pam. 242.* **28.** *daw.* Wiedzieć, dowiedzieć się ze słuchu ⟨*ze słyszenia, z wieści*⟩: Już tylko ze słuchu wiem, że ta konfederacja rzeczywiście się zawiązała. *Kaczk. Mąż 247.* **29.** s-y dochodzą, chodzą, idą, krążą o kim, o czym; *daw.* s. dochodzi itp. ⟨*są pogłoski, wieści*⟩: Szły słuchy, że na północy [...] tułały się jeszcze stada dzikich mustangów. *Fiedl. A. Biz. 156.* Jak o pieniądzach słuch poszedł, zaraz się do moich dziewczyn konkurenci znaleźli. *Jun. Now. 254.* **30.** (żywe i w *lp*) s. o kim ginie, zaginął, przepadł ⟨*ktoś nie daje znać o sobie; nic o nim nie wiadomo*⟩: Byli tacy, co powędrowali do Ameryki i słuch powoli o nich ginął. *Prusz. Trzyn. 88.*

● s-y ⟨*uszy; dziś tylko o uszach królika, zająca, osła; daw. o każdych uszach*⟩ **31.** Długie s-y: Rój królików spod ziemi wytrysnął. Jako narcyzy nagle wykwitłe nad trawę, bielą się długie słuchy. *Mick. Tad. 187.* Spod rysiej opuchy wszyscy widzą nikczemnych osłów długie słuchy. *Zabł. Różne 402.* **32.** Stawiać, wytknąć s-y: Wpędzony wprost na nagonkę, w sam kocieł obławy ów szarak, co to nie wie, z jakiej strony słuchy ma wytknąć. *Konopn. Balcer 9.* **33.** Strzepnąć, strzyc słuchami. **34.** *daw.* Dźwięk, głos uderza o s-y: Odgłos, echem w góry zaniesiony, uderzył o słuchy podróżnych. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 342.* **35.** *daw.* Zachwycić w s., w s-y: Słyszał ruch jakiś i rozmowę dość głośną, z której wyrazu żadnego w słuch zachwycić nie mógł. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 302.*

● **36.** *daw.* Znać s. ⟨*posłuch*⟩: Małe dzieci bały się Magdy [...] nawet psi słuch względem niej znali. *Jun. Bracia 23.*

słuchacz 1. Ciekawy, pilny, pojętny, rozentuzjazmowany s.; uważny, wdzięczny, wzruszony, żarliwy s. **2.** s. koncertowy, radiowy. **3.** *przestarz.* s. teatralny ⟨*widz*⟩. **4.** Wolny s. ⟨*student, uczeń nie obowiązany do składania egzaminów, nie otrzymujący ocen*⟩: Kręcił się koło uniwersytetu, ale czy był wolnym słuchaczem, czy może zdał egzamin jako ekstern, o tym nic powiedzieć nie umiem. *Krzyw. L. Wspom. 263.* **5.** s. c z e g o: s. muzyki, opery, odczytu; s. radia. **6.** s. wyższej szkoły, uniwersytetu, politechniki, wydziału; s. agronomii, filozofii, medycyny itp. ⟨*student*⟩. **7.** s. studium zaocznego ⟨*uczestnik*⟩: Należy podkreślić [...] akcję pomocy naukowej dla słuchaczy studium zaocznego. *Państwo 2 (96) 1954, s. 301.* **8.** Szanowni słuchacze! ⟨*zwrot rozpoczynający zwykle przemówienie, czasem stosowany w toku lub na zakończenie mowy*⟩: Szanowni słuchacze! Skończyłem, a prezydującego proszę, ażeby temu panu dał głos. *Święt. A. Obraz. I, 181.* **9.** Być, zostać słuchaczem. **10.** Przyjąć, zaliczyć w poczet słuchaczy. **11.** Budzić zapał w słuchaczach; oczarować, zachwycić słuchaczy; oddział(yw)ać na słuchaczy, por(y)wać, zagrz(ew)ać słuchaczy, trzymać słuchaczy w napięciu. **12.** Coś ściąga słuchaczy: Odczyty publiczne ściągały licznych słuchaczów. *Sokol. A. Dzieje IV, 368.*

słuchać (się) ● ⟨*przysłuchiwać się komu, czemu*⟩ **1.** s. bacznie, chciwie, chętnie, ciekawie, cierpliwie, intensywnie, obojętnie, pilnie, pobłażliwie, przychylnie, spokojnie; umiejętnie, uważnie; s. całą duszą; s. w milczeniu, w skupieniu, w zadumie; s. z bliska, z daleka, z odległości; s. z bijącym sercem, z ciekawością, z cierpliwością, z dezaprobatą, z nabożeństwem, z napięciem, z natężeniem, z niechęcią, z obojętnością, z ożywieniem, z przejęciem, z przyjemnością, z rozczuleniem, z rozkoszą, z roztargnieniem, z uszanowaniem, z (natężoną) uwagą, z zainteresowaniem, z zajęciem, ze zgrozą, z zapartym oddechem, tchem; s. z nadstawionymi uszami, z otwartymi ustami, otwartą buzią, *posp.* z rozdziawioną gębą; s. z wytrzeszczonymi oczami, z wyciągniętymi szyjami. **2.** (Ktoś) słucha cichy, milczący, olśniony, rad, urzeczony, zaciekawiony, znudzony: Gustlik słuchał urzeczony. Nigdy jeszcze takiej muzyki nie spotkał w życiu. *Morc. Wyrąb. I, 191.* s. jak skamieniały, jak urzeczony, jak zaczarowany. **3.** s. jednym uchem, półuchem ⟨*nieuważnie*⟩: Gawędził z córką, śmiał się z niej, półuchem słuchał, swoje prawił. *Krasz. Czarna 196.* **4.** Jednym uchem s., drugim wypuszczać ⟨*słuchać nieuważnie*⟩. **5.** s. obu uszami ⟨*pilnie, uważnie*⟩: Zaczął półgębkiem jeść krupnik, a rozmowy słuchać obu uszami. *Prus Plac. 37.* **6.** s. nie słysząc; s. nie wiedząc, co się do niego mówi ⟨*nieuważnie*⟩. **7.** s. a uszom nie wierzyć ⟨*o czymś nieprawdopodobnym*⟩. **8.** s. bez pamięci ⟨*długo, zajadle*⟩: Skraj lasu kwiatami go nęci, potem gąszcz falą opływa zieloną, potem słowików słucha bez pamięci. *Gomul. Pieśni 183.* **9.** s. piąte przez dziesiąte ⟨*nieuważnie*⟩. **10.** s. pod drzwiami ⟨*podsłuchiwać*⟩: Oto jest człowiek, który się sam przyznaje,

że słuchał pod drzwiami! *Lam J. Głowy IV, 29.* **11.** s. przez radio: Położyła się wcześniej do łóżka i słuchała przez radio koncertu symfonicznego. *Kurek Ocean 346.* **12.** s. k o g o, c z e g o ⟨*przysłuchiwać się komu, czemu uważnie*⟩: s. mówcy, opowiadania, koncertu, muzyki itp. **13.** *daw.* s. nauk (w szkole). **14.** s. odczytu, wykładu, mszy, nabożeństwa ⟨*słuchając uczestniczyć*⟩. **15.** s. plotek, wieści ⟨*słuchając dawać wiarę plotkom, wieściom*⟩. **16.** *daw.* s. przysięgi ⟨*przyjmować*⟩. **17.** s. radia ⟨*słuchać audycji radiowej*⟩. **18.** s. rozmów ⟨*przysłuchiwać się, nie biorąc w nich udziału*⟩. **19.** s. skarg, zwierzeń ⟨*przyjmować do wiadomości*⟩. **20.** s. spowiedzi, grzechów ⟨*spowiadać*⟩. **21.** s. sztuki, opery, komedii ⟨*być jednocześnie widzem*⟩. **22.** *daw.* s. historii, filozofii, językoznawstwa ⟨*być studentem, uczęszczać na wykłady historii itp.*⟩. **23.** s. jak bajki: a) ⟨*z uwagą, z napięciem*⟩; b) ⟨*niezbyt wierząc*⟩. **24.** s. jak wyroczni ⟨*liczyć się z mówiącym, wierzyć temu, co mówi*⟩. **25.** s. o c z y m: Jejmość ta lubiła bardzo o strachach słuchać. *Ossol. Frasz. 31.* **26.** s. co..., czy..., gdy..., jak...: Słucha, co Rymwid o Niemcach powiada. *Mick. Graż. 9.* Słuchał, jak wiatr szeleści za okiennicą. *Dąbr. M. Noce II, 130.* **27.** Słucha jak trawa rośnie ⟨*jest uważny, baczny na wszystko*⟩: Nie złaje nikogo, a taki rygor u niego, że jego każdy słucha jak trawa rośnie. *Kaczk. Kaszt. 210.* **28.** Brzydko, wstyd, żal s.; aż, że brzydko, wstyd, żal s.; brzydko, wstyd, żal było s.: Jak też ciocia bredzi, to aż brzydko słuchać. *Dzierzk. Obrazy 87.* A on tylko się podlizywał, że wstyd słuchać. *Twórcz. 8, 1953, s. 47.* **29.** Nie chcieć o czym, czego s. ⟨*odmawiać czego, nie zgadzać się na co*⟩: Mama słuchać o tym nie chciała, abym żenił się z guwernantką. *Orzesz. Argon. 84.* **30.** *uczn.* s. z ławki, z miejsca ⟨*przesłuchiwać ucznia, kazać uczniowi odpowiadać z miejsca*⟩: On zawsze z ławki słuchał, nie kazał do katedry wychodzić. *Perz. Uczn. 133.* **31.** Słucham! ⟨*forma odpowiedzi na zwracanie się czyje, na sygnał telefoniczny*⟩: Przytknął słuchawkę do ucha. — Hallo! Kto mówi?... [...] Słucham! *Krucz. Sidła 279.* **32.** Słuchaj! ⟨*zwrot kierujący uwagę rozmówcy na to, co będzie powiedziane*⟩: Zezłościł się: „Słuchaj, bo się obrażę... Od kolegi nie chcesz przyjąć takiego drobiazgu!" *Kunc. Zagr. 70.* Słuchaj, co to za nowe niedorzeczności z tym terminem ślubu? *Dąbr. Ig. Matki 89.*

● **33.** s., s. się, s. (się) ślepo, święcie, zbytnio; we wszystkim; jak dziecko ⟨*być posłusznym*⟩: Mówili wprawdzie, że żony we wszystkim zbytnio słuchał, ale on [...] sam przyznawał, że w każdej ważniejszej sprawie zawsze rady jej zasięga. *Sienk. Pot. VI, 233.* Będzie miała poczciwego męża, który jej wody nie zamąci i słuchać jej będzie jak dziecko. *Dzierzk. Rodzina 150.* **34.** s. jak pies trąby ⟨*bezwzględnie, niewolniczo*⟩: Chłusewicz na Francuzów nie klął, ale też ich nie posłuchał; inni dowódcy Francuzów klęli, ale słuchali ich jak pies trąby. *Prusz. Karabela 62.* **35.** s. (się) kogo, czego ⟨*być posłusznym komu, czemu*⟩: s. (się) rodziców, przełożonych, zwierzchnika; s. nakazów, poleceń, przepisów, rozkazów, rad.

sługa 1. Gorliwy, lojalny, oddany, przywiązany, stary, wierny, zaufany s. ⟨*służący*⟩. **2.** s. (z dodaniem tytułu osoby); najniższy, obowiązany, pokorny, *daw.* powolny, uniżony, życzliwy s.; *przestarz.* Piszę się, pozostaję najniższym itp. sługą ⟨*formułka grzecznościowa zwracania się do kogo lub zakończenia listu*⟩: Kogoż to ja widzę! sługa pułkownika! — witał młodego, eleganckiego oficera. *Nałk. Z. Romans 7.* Kończę wyznaniem, żem jest waszej Książęcej Mości najniższym sługą. *Węg. Organy 144.* Najmilej mi będzie WPanu Dobrodziejowi we wszystkim usłużyć. Życzliwy sługa Adam Mickiewicz. *Mick. Listy II, 10.* **3.** s. boży, duchowny; s. kościoła, świątyni, ołtarza, owczarni ⟨*duchowny, kapłan; zakonnik*⟩: Kapłani mogą i powinni oddać się całkowicie obowiązkom kapłańskim, bo [...] światłych i gorliwych sług ołtarza i owczarni potrzeba. *Spekt. Krzem. 47.* **4.** s. cerkiewny, kościelny: a) ⟨*posługacz*⟩; b) ⟨*zakrystian*⟩. **5.** *daw.* s. dworski, nadworny, pałacowy, zamkowy. **6.** *daw.* Miejski s. ⟨*pachołek*⟩. **7.** *daw.* s. pogrzebowy ⟨*żałobnik*⟩. **8.** Być sługą (czyim, gdzie): Wolałabym być sługą w domu biedaków, aniżeli członkiem rodziny, która traktowałaby mnie jak przybłędę. *Prus Emanc. III, 210.* **9.** Mieć, odprawiać, przyjąć, trzymać sługę: Teraz musiał odprawić sługę, a żona jego sama trudni się kuchnią. *Słow. Listy I, 233.* **10.** Obchodzić się bez sługi. **11.** s. odchodzi ⟨*przestaje pracować*⟩. **12.** s. nie wybędzie gdzie ⟨*nie może wytrzymać*⟩: U mnie, tak jak u mojej mamy, żadna sługa nie wybędzie. *Zap. G. Pam. 105.*

przysł. **13.** Jaki pan, taki sługa. **14.** Pan każe, sługa musi. **15.** Równe sobie sługi mam, tacy dobrzy, jakem sam. **16.** Serce nie sługa (nie wie co to pany).

słup 1. s. betonowy, ceglany, drewniany, gliniany, granitowy, kamienny, marmurowy, murowany, żelazny a. z betonu, cegły itp. **2.** s. drogowy, graniczny, przydrożny; s. kilometrowy, milowy, wiorstowy; również *przen.*: „Wesele" postawiłem jako jeden ze słupów granicznych naszej poezji. *Prus Studia 263.* **3.** *fiz.* s. energetyczny. **4.** *mit.* s-y Heraklesowe ⟨*wbite przez Heraklesa na brzegach Afryki i Hiszpanii na pamiątkę swego pochodu do Hiszpanii*⟩. **5.** s. ogłoszeniowy, reklamowy; s. oświetleniowy, telefoniczny, telegraficzny; s. latarni, *rzad.* latarniowy, przystanku, przystankowy. **6.** *geod.* s. triangulacyjny. **7.** *fiz.* s. cieczy, rtęci; s. powietrza. **8.** *daw.* s. hańby ⟨*w średniowieczu: pręgierz*⟩. **9.** *przen.* s. ognisty, świetlny, wodny; s. cienia, dymu, kurzawy, kurzu, mgły, ognia, pary, płomienia, śnieżycy, światła, wody; s. komarów, muszek, owadów: Powoli płomień ogarnia polano, które dymi się, syczy, strzela, a w końcu staje słupem ognistym. *Prus Now. II, 67.* Staszic i Kościuszko stanowią dwa wielkie słupy ogniste, które [...] oblały czystym i silnym światłem swoją epokę. *Święt. A. Hist. II, 193.* Na tle ciemnego nieba wystrzela słup świetlny — zorza! *Cent. Wyspa 103.* **10.** Sztywny jak s., stać, stanąć, sterczeć jak s. ⟨*nieruchomy(-o)*⟩: Wasilewski nie zemdlał, nie zwisnął, nie ciężał, ale jak padł na ziemię prosto, tak otężał. Niesiony, jak słup sterczał. *Mick. Dziady 147.* **11.** Ciosać, obciosywać, stawiać, umocować, zamocować; wbić, *daw.* zabić; wkopać; zwalić s. **12.** Podbijać, podpierać strop słupami; oprzeć, wesprzeć (strop, budowę, dach, ganek) na słupach. **13.** Mówić, jak do słupa ⟨*bezskutecznie*⟩. **14.** Stać jak s. soli ⟨*być nieruchomym, zdrętwiałym*⟩. **15.** Obrócić się, zamienić się, zmienić się w s. soli, *daw.*

solny ⟨*znieruchomieć z przerażenia albo ze zdumienia*⟩: Nie masz powodu zmieniać się w słup soli ze zdumienia. *Krzywosz. Jula 48.* **16.** Buchać, iść, kurzyć się, strzelać, wić się, wznosić się słupem ⟨*o dymie, ogniu, płomieniu*⟩: Wracałem, gdy zachodziło słońce. Z mego białego dworu wił się słupem dym, białe ściany świeciły. *Żer. Dzien. II, 200.* **17.** *przestarz.* Dawać, stawać słupa; stawać słupem ⟨*o koniu: stawać dęba*⟩: Ująwszy konia za cugle, zawrócić go chciała; koń stanął słupa, szarpnął się gwałtownie. *Pług Zagon II, 168.* **18.** Padać słupem ⟨*o świetle*⟩. **19.** Stawać słupem ⟨*o włosach*⟩: Ciarki przeszły chłopa i włosy mu co do jednego słupem stanęły na głowie. *Dygas Now. V, 175.* **20.** Oczy w s., mieć oczy w s.; oczy stają w s., słupem; postawić, obrócić, zawrócić oczy w s.; *daw.* patrzeć, spozierać słupem ⟨*nieruchomo, utkwione w jeden punkt*⟩: Wyprężył się, zesztywniał, otwarte oczy stanęły mu w słup — i skonał. *Sienk. Pot. I, 82.* **21.** Ruszyć w s. ⟨*o zbożu: szybko rosnąć (w łodygę)*⟩: Nastąpił miesiąc maj. Zboża ruszyły w słup i kłoszące się żyta podnosiły się z dnia na dzień. *Reym. Fron. 114.* **22.** s. (ognia, dymu, wody itp.) wystrzela w górę.

słupek **1.** s. betonowy, żelazny, drewniany; s. graniczny, kilometrowy. **2.** s. startowy ⟨*podwyższenie na obramowaniu basenu pływackiego, z którego zawodnik skacze do wody*⟩. **3.** s. cieczy; s. rtęci (w termometrze). **4.** *bot.* s. (kwiatowy) ⟨*narząd płciowy żeński u roślin kwiatowych*⟩: Zapylanie słupków. **5.** *łow.* Dać, stawać, przystanąć słupka ⟨*o zającu: stawać na tylnych łapach*⟩: Zając staje słupka usłyszawszy jakiś szelest. *Jęz. Pol. 1938, 100.* Na zielonej polance zeszły się zajączki młode [...] jeden na tylnych skokach przystanął słupka. *Dygas. Now. I, 45.*

słuszność **1.** Bezwzględna, niewątpliwa, niezupełna, wątpliwa, względna, zupełna s. **2.** s. w c z y m: s. w rozumowaniu, w postępowaniu; s. we wszystkim. **3.** Nie bez słuszności ⟨*słusznie*⟩: Magnatów ukrainnych nazywali kozacy nie bez słuszności „królewiętami". *Gorz. Chłop. 88.* **4.** Ze słusznością ⟨*słusznie*⟩: Z zupełną też słusznością twierdzi Caro, że Długosz w całym okresie wpływowego znaczenia Oleśnickiego stronnictwo jego identyfikuje z narodem. *Smolka Szkice I, 136.* **5.** Być pozbawionym słuszności: Podejrzenia nie były pozbawione słuszności. **6.** Dowodzić, szukać, zaprzeczyć słuszności (czego). **7.** Odmówić komu a. czemu słuszności, wystąpić w imię słuszności. **8.** Przekonać kogo; wątpić o słuszności czego. **9.** Kwestionować słuszność. **10.** Mieć s.; mieć za sobą s. ⟨*mieć rację*⟩: Wśród takiego chaosu najsprzeczniejszych zdań trudno dowiedzieć się kto ma słuszność. *Prz. Tyg. Życia I, 1875.* **11.** Oddać, przyznać, *daw.* przysądzić komu, czemu s.: Jest to jeden z tych ludzi, którym dotąd nie oddano słuszności. *Słow. Listy I, 218.* Programowi twemu nawet nieprzyjaciele oddają słuszność! *Sienk. Dram. 88.* **12.** Potwierdzać, stwierdzić, uznać s. czego; wierzyć w s. czego. **13.** Sprawdzić, udowodnić s. czego. **14.** s. (jest) po czyjej stronie, przy kim: W razie konfliktu dwu generacji wydaje się prawdopodobnym, że słuszność będzie raczej po stronie nowego pokolenia. *Kleiner Mick. I, 73.* **15.** s. każe (co (z)robić); wymaga (czego, żeby...): W ocenie wczorajszego widowiska słuszność każe zacząć od dekoratora i reżysera. *Boy Flirt. V, 36.* *przysł.* **16.** Słuszność w sercu, prawda na języku.

słuszny **1.** Jedynie s.: Czuł w sobie [Nietzsche] rasę panów i ich moralność odczuwał jako nieporównanie wyższą, jako jedynie słuszną. *Tatar. Hist. III, 223.* **2.** s. z jakiegoś punktu widzenia; pod jakimś względem [nie: w jakim kierunku]: Takie ustawienie zagadnienia, jedynie słuszne z naukowego punktu widzenia, opartego na marksistowskiej metodologii badania przeszłości, nasuwało wiele trudności. *Probl. 3, 1954, s. 175.* Słuszna jest ta zasada pod tym względem [nie: w tym kierunku]. *SPP.* **3.** Nic słuszniejszego, niż...; jak...: Nic tedy słuszniejszego, jak ażebym niewygasłą zapalając się wdzięcznością wyznawał Cię, Najjaśniejszy Panie, Ojcem. *Tremb. Listy I, 44.* **4.** Uważać co za s-e; *daw.* znać co za s-e. **5.** Wydawać się słusznym: Wszystko, co mówiła, wydawało się słusznym. *Dąbr. M. Noce II, 257.* **6.** *daw.* s-a, s-a jest (co (z)robić), s-a, s-a jest, aby, żeby...; s-a rzecz: Imię jej [Sofii] tym dasz miejscom, gdziem ci się objawił, słuszna, byś je z tych przyczyn wiekopomnie wsławił. *Tremb. Sof. 9.* Słuszna jest zwrócić uwagę publikujących na wybór rzeczy. *Krasz. Studia 125.* Unikać takowej przysługi nie zdało mi się rzeczą słuszną. *Tremb. Listy II, 63.*

służąca, służący **1.** Dobra(-y), uczciwa(-y); zła(-y) s. **2.** Stara(-y) s. ⟨*dawno będąca(-y) w tym samym domu, miejscu*⟩. **3.** *przestarz.* s. dworska(-i), pałacowa(-y), pańska(-i), zamkowa(-y). **4.** s. hotelowa(-y): O każdej porze dnia i nocy wchodziła do jego numeru i spełniała wszelkie czynności, których służąca hotelowa z pewnością by wykonać nie chciała. *Żer. Dzieje II, 14.* **5.** *przestarz.* Panna s. ⟨*osobista służąca pani domu; garderobiana*⟩: Gdy był już ubrany i kazał zajechać powozowi, panna służąca doniosła mu, że pani już kończy toaletę. *Prus Dusze 162.* **6.** s. przychodnia ⟨*zatrudniona w określonych godzinach, dochodząca do pracy*⟩. **7.** s. do wszystkiego ⟨*wykonująca wszelkie prace domowe*⟩: Magdalena, nasza służąca do wszystkiego, nieszczególnie gotuje. *Zap. G. SPP.* **8.** Brać, nająć, przyjąć; mieć, trzymać służącą, służącego; brać kogo za służącą, służącego: Może mnie pani przyjmie za służącą, umiem wszystko robić: gotować, piec, sprzątać. *Nowak. K. Tak było 91.* **9.** Iść za służącą, służącego, zostać służącą, służącym. **10.** s. nastaje, przychodzi ⟨*zaczyna pracować u kogo*⟩; odchodzi ⟨*przestaje pracować*⟩: Była najwięcej zajęta tym, że służąca od starych pastorostwa odeszła. *Dąbr. M. Noce II, 170.*

służba ● ⟨*służenie komu lub czemu; praca gdzie, około kogo lub czego, na rzecz kogo lub czego*⟩ **1.** Ciężka, *rub.* psia s.; długa, długoletnia, dożywotnia, nieustanna, niezłomna, niezmordowana, pożyteczna, przyjemna, przykra, surowa, twarda, uciążliwa, wierna, zaszczytna s. **2.** *daw.* Powolne, najniższe s-y (ofiarować, zalecać komu): a) ⟨*zwrot grzecznościowy stosowany na zakończenie rozmowy, również w listach*⟩: Jaśnie wielmożnemu Panu a Panu Mikołajowi Zebrzydowskiemu itd. Jan Januszowski powolne służby swe w miłościwą łaskę zaleca. *Jan. SW*; b) Pełnić s-y powolne ⟨*fagasować możnym*⟩: Pełnią służby powolne: nadskakują, czap-

kują, pochlebiają, odwiedzają, zabawiają. *Bork. L. Paraf. 68.* **3.** s. boża: a) ⟨*działalność kapłana*⟩; b) ⟨*modlitwy, nabożeństwa, sakramenty wiernych*⟩. **4.** s. czynna, cywilna, dzienna, dziennikarska, frontowa, garnizonowa; *żart.* s. małżeńska: Ołysieli i osiwieli w służbie małżeńskiej. *Prus Kron. II, 18.* s. nauczycielska, nawigacyjna, nocna, obywatelska, ochotnicza (np. w wojsku), państwowa, polityczna, polowa, pułkowa, sądowa, społeczna, strażnicza, wartownicza, wojenna, wojskowa, żołnierska: Szlachta chełmińska odmówiła służby wojennej. *Kętrz. Ludn. 605.* **5.** *daw.* s. krajowa, narodowa, ojczysta, pańszczyźniana, rycerska. **6.** *daw.* s. publiczna, *przestarz.* rządowa ⟨*urząd, urzędowanie, posada biurowa; posada rządowa*⟩. **7.** s. c z e g o a. c z e m u: Nieludzka zbrodnia popełniona na uczonym, który całe swe życie oddał w służbę prawdy i sprawiedliwości, stała się przestrogą dla mego sumienia. *Brand. K. Troja 238.* Zaprzysięgaliśmy służbę Ojczyźnie z całkowitym poświęceniem spraw osobistych. *Pigoń Komb. 223.* **8.** *daw.* s. ołtarza ⟨*obowiązki księdza*⟩. **9.** s. k o m u, d l a k o g o a. c z e g o: Służbę dla króla i Rzeczypospolitej zamieniło trzymanie się klamki możnych panów. *Szeląg. Bałtyk 115.* **10.** s. n a c z y m: s. na dworze, na kolei, na okręcie. **11.** *żegl.* s. na oku, na sterze. **12.** s. na rzecz kogo, czego: s. na rzecz państwa, instytucji itp. **13.** *daw.* s. o k o ł o c z e g o, k o g o: Pełnili tylko służbę około stad królewskich. *Łoz. Wł. Praw. I, 399.* **14.** s. p r z y k i m a. p r z y c z y m: Od dziś będziesz pełnił służbę przy mnie. *Rudn. H. Spart. 117.* Ci, którzy nie mają służby przy sterze [...] uczą się. *Balc. Ocz. 31.* **15.** s. u k o g o: Pozostawała mu tylko służba u obcych ludzi, jako jedyny sposób utrzymania. *Łoz. Wal. Szlach. III, 54.* **16.** s. w c z y m: s. we dworze, w dywersji, w okopach, w piechocie, w polu, w pułku, w szeregach, w wojsku. **17.** Bieg, przebieg; czas, lata, okres służby. **18.** Dobro służby (wymaga czego); dla dobra służby (zrobić co). **19.** (Ktoś) przygotowany, zdatny, zdolny do służby. **20.** (Ktoś) wolny od służby; czas wolny od służby. **21.** Gorliwy, niedbały, staranny, wytrwały w służbie. **22.** Po służbie, poza służbą ⟨*(w czasie) po pracy służbowej*⟩: Dziś jest cudowna pogoda, może po służbie uda mi się polatać. *Scheur Pam. 69.* Zawsze był pan sam, jak wolny amator poza służbą. *Brand. K. Antyg. 278.* **23.** Mieć, obejmować, odbywać, pełnić, spełniać; *daw.* czynić, robić służbę: W ciągu tygodnia mam służbę w dyrekcji kopalni. *Morc. Urodzaj 158.* Przecież spełniam służbę publiczną, jestem przedstawicielem sławnej Rzeczypospolitej. *Dygas. Gody 26.* Jak inni ziemianie, tak i sołtysi czynili służbę wojskową z swojej posiadłości w lekkiej zbroi i na koniu. *Kętrz. Ludn. 273.* **24.** (Po)rzucić służbę; zaczynać, kończyć służbę: Od tej chwili zaczyna pan służbę przy mnie. *Prus Lalka II, 313.* **25.** (Po)znać służbę, poznać co służba. **26.** Zd(aw)ać służbę. **27.** Przyjąć, znaleźć służbę (u kogo, gdzie). **28.** Wymagać od kogo służby, *daw.* służb ⟨*usług*⟩: Nie po to tu przyjechałem, żeby służb od waszej mości wymagać. *Sienk. Wołod. II, 86.* **29.** Wymawiać, wymówić; wypowiadać, wypowiedzieć służbę; (po)dziękować za służbę: a) ⟨*zwolnić kogo lub uwolnić się (od służby, od obowiązku) z pracy*⟩: Spostrzegłszy, że dziewczyna jest w ciąży, pani wypowiada jej służbę. *Boy Słowa 111;* Podziękował za służbę i zwinąwszy manatki wybrał się do domu wozem. *Łoz. Wal. Szlach. II, 64;* b) *przen.* ⟨*o garderobie lub przedmiotach użytku: niszczyć się, być zniszczonym*⟩: Futro mi już wypowiada służbę: trzeba by kołnierz zmienić i dać nowe pokrycie. Zima idzie, a niejednemu kożuszysko już za służbę dziękuje. Kapota się drze. *Jun. Bracia 153.* **30.** *daw.* Oddać, ofiarować, okazać, polecić, złożyć komu s-y, swoje s-y, powolne s-y ⟨*usługi*⟩: Z samego niby towarzyskiego obowiązku wypadało mi złożyć służby moje i państwu Krokowskim w pięknej ich rezydencji. *Zal. Marc. Wspom. 128.* **31.** Godzić (kogo), godzić się do służby; nająć (kogo) się do służby; powołać, przygotować, przysposobić, przyuczyć, przyjąć, wdrożyć do służby. **32.** Stawać, stawić się, wejść, wstąpić, wracać, zaciągnąć kogo (się), zgłosić się, zgodzić się do służby: Cała ludność w kraju obowiązana jest stawać do służby wojskowej. *Kutrz. Wstęp 66.* **33.** Oddać się, poświęcić się służbie czego lub czyjej (np. ojczyzny, społeczeństwa) ⟨*pracować dla jakiejś idei, sprawy (np. dla dobra ojczyzny, pracować społecznie)*⟩. **34.** Być na służbie ⟨*mieć określone godziny pracy w urzędzie, instytucji, wojsku itp.; być czynnym w tych godzinach, mieć dyżur*⟩: Odtąd jesteś u mnie na służbie i możesz się wziąć choćby dzisiaj do roboty. *Kaczk. Olbracht. II, 118.* **35.** Iść, *pot.* nastać na służbę do kogo: Nastałam do państwa Ciekanowskich na służbę. *Witow. Ludzie 116.* **36.** Oddać (kogo), oddać się na służbę; powołać, przyjąć, przystać na służbę, zgodzić się na służbę do kogo. **37.** *daw.* Wstępować na służbę ⟨*na urząd; przyjąć pracę biurową*⟩: Wstąpił na służbę do komisji spraw wewnętrznych. *SW.* **38.** Uwolnić się, wymigiwać się, wymawiać się, *daw.* wybiegać się od służby. **39.** Brać kogo w służbę. **40.** By(wa)ć w służbie (u kogo); (po)zostać, zostawać w służbie. **41.** Iść, pójść do służby, na służbę, w służbę ⟨*objąć jakieś zajęcie, służbę*⟩: Poszła na służbę do dworu. *Prus Plac. 8.* **42.** Przejść w służbę: Zamierza przeniewierzyć się W. Kniaziowi i przejść na powrót w służbę polskiego króla. *Stadn. Syn. 59.* **43.** Sprzedać, zaprzedać w służbę; przyjąć w służbę. **44.** Wejść, wstąpić, zaciągnąć się, zaprząc (kogo, się) w służbę. **45.** Zaniedbać się w służbie. **46.** *pot.* Iść, jechać za służbą ⟨*szukać zajęcia*⟩: Dostała wymówienie na amen, domu swego nie miała, poszła do miasta za służbą. *Goj. Ziemia 48.* **47.** Iść, odejść, odprawić, oddalić (kogo, się), usunąć, uwolnić (kogo, się), wycofać się; wydalić, wypędzić, wyrzucić kogo, *pot.* wylecieć ze służby; zwolnić (kogo, się) ze służby: Zwolnił się na kilka godzin ze służby w konsulacie, gdyż chciał osobiście przyprowadzić Kazię do lekarza. *Morc. Ptaki 119.* **48.** s. kończy się, trwa, zaczyna się; przypada, wypada komu kiedy: Co drugi piątek wypadała mu służba przed południem. *Kow. A. Rogat. 52.*

przysł. **49.** Służba nie drużba.

● s. ⟨*osoby usługujące komu, daw. również stanowiące ochronę kogo; personel danej instytucji, jednostki administracyjnej itp.; w jednostkach wojskowych: żołnierze danej jednostki*⟩ **50.** Liczna s.; męska, żeńska, kobieca s.; niższa, wyższa s. **51.** s. administracyjna, drogowa, celna, dyplomatyczna, hotelowa, informacyjna, kolejowa, leśna, łowiecka, morska, obozowa, przeciwpożarowa, okrętowa,

pocztowa, porządkowa, prasowa, ratownicza, remontowa, restauracyjna, rolna, skarbowa, wartownicza, więzienna. **52.** s. agrotechniczna, geologiczna, hydrograficzna, meteorologiczna, zootechniczna. **53.** s. artyleryjska, garnizonowa, liniowa, łącznikowa, obserwacyjna, polowa, pomocnicza, powietrzna, radarowa, sanitarna, saperska, wywiadowcza; *hist.* s. dragońska, wałowa. **54.** s. czynna: W koszarach mało kto pozostał, cała czynna służba wyjechała na front. *Rudn. A. Ucieczka 27.* **55.** s. domowa, dworska, folwarczna, klasztorna, kościelna, kuchenna, lokajska, niewolnicza, pałacowa, pańska, przyboczna, stajenna, wielkopańska; s. cesarska, królewska; *daw.* s. galonowa, kontuszowa, liberyjna. **56.** s. c z e g o: s. bezpieczeństwa, łączności, ruchu, rybołówstwa; s. zdrowia. **57.** s. n a c z y m, w c z y m: s. na parostatku; s. w restauracji. **58.** Orszak, poczet służby. **59.** Godzić, przyjmować, werbować; oddalić, rozpędzić służbę. **60.** Mieć, trzymać, utrzymywać (liczną) służbę; mieć kogo, co w służbie, na służbie; otaczać się służbą.

● *daw.* **61.** s. stołowa ⟨*nakrycie, naczynia*⟩. **62.** s. na szkło, na srebro, na porcelanę ⟨*kredens*⟩.

służebny 1. *przestarz.* Chłopiec s.; dziewczyna, kobieta, panna s-a ⟨*będący(-a) w służbie*⟩. **2.** *hist.* Osadą **s-a** ⟨*w Polsce średniowiecznej: osada zamieszkała przez ludność obowiązaną do specjalnych posług dla właściciela osady (księcia, biskupa itp.)*⟩.

służka 1. *przestarz.* Pokorny(-a), wierny(-a) s. ⟨*służący, służąca*⟩. **2.** Klasztorny s. **3.** s. pańska ⟨*zakonnica*⟩. **4.** *przestarz.* s. i podnóżek, uniżony s. (czyj) ⟨*zwroty grzecznościowe*⟩: Bądźcie pewni mej wdzięczności, w każdym czasie wam odpłacę. Sługa, służka i podnóżek. *Fredro A. Dož. 96.* A ja będę, jak przyrzekłem panem, panem! — dodał groźno Benedykt. Uniżony służka Jaśnie pana Benedykta. *Bog. Kapit. I, 82.* **5.** Być czyim służką; *przen.* Wiedeń był podnóżkiem Berlina, służką i pachołkiem. *Gąs. W. Hist. armii 78.* **6.** *żart.* s., wyleź spod łóżka, podaj pani nici ⟨*o osobie chcącej się kim wyręczać*⟩. *SW.*

służyć 1. s. k o m u (usługiwać): s. panu, gospodarzowi; s. gościom. Starożytny był zwyczaj, iż dziedzice nowi na pierwszej uczcie sami służyli ludowi. *Mick. Tad. 330.* **2.** s. Bogu ⟨*być księdzem, zakonnikiem, zakonnicą*⟩. **3.** Służę panu, pani, służę ci ⟨*formułka grzecznościowa; to samo, co: proszę*⟩: Z miłym uśmiechem sklepikarka wręczyła mu pudełko — „Służę panu!" *Krucz. Sidła 18.* **4.** s. c z e m u ⟨*działać w interesie czego*⟩: s. krajowi, ojczyźnie, sprawie, dobrej (złej) sprawie. **5.** s. c z y m (k o m u): a) ⟨*podać uprzejmie, poczęstować*⟩: s. cygarem, papierosem, zapałkami. Wychudłą ręką sięgnął po zapałki. Służę ogniem. *Wędr. 7, 1901*; b) ⟨*zaofiarować się z czym*⟩: s. doświadczeniem, opieką, pomocą, protekcją, radą, dobrą radą, wyjaśnieniem. **6.** Czym mogę s.? ⟨*co mogę zrobić, dać*⟩: Spojrzał na niego zza lady [...] Czym mogę służyć szanownemu panu? *Meis. Sams. 129.* **7.** s. do stołu ⟨*usługiwać przy stole, obsługiwać jedzących*⟩. **8.** s. do mszy ⟨*być ministrantem*⟩. **9.** s. na dworze (królewskim, magnackim itp.), po dworach: a) *daw.* ⟨*być dworzaninem; być na służbie u króla, magnata itp.*⟩; b) *przestarz.* s. na dworze, we dworze, po dworach; na folwarku, po folwarkach ⟨*być zatrudnionym w charakterze robotnika rolnego, służącego itp.*⟩. **10.** s. na cudzym ⟨*nie mieć własnej ziemi, własnego warsztatu pracy*⟩. **11.** s. u k o g o ⟨*być czyim służącym*⟩: Będzie temu ze dwadzieścia pięć lat, jakem służyła u niego. *Prus Wiecz. 59.* **12.** *przestarz.* s. w dyplomacji ⟨*pracować w dyplomacji; być dyplomatą*⟩. **13.** *pot.* s. w armii, w wojsku, w lotnictwie, w marynarce, w milicji ⟨*odbywać służbę z poboru lub ochotniczo; być żołnierzem, lotnikiem itp.*⟩. **14.** s. z a k o g o ⟨*być zatrudnionym w charakterze kogo, jako kto*⟩: s. za pannę służącą, za gospodynię, za palacza. - Chodzili na zarobek do dworów, służyli za fornali. *Żer. Przedw. 260.* **15.** s. za doradcę, pośrednika, przewodnika, świadka, tłumacza ⟨*być doradcą, pośrednikiem itp. albo być zatrudnionym w tym charakterze*⟩: Oto garstka klejnotów za mój okup niechaj służy. *Słow. Książę 354.* **16.** *przen.* s. za płaszczyk ⟨*pokrywać co, chować, nadawać pozory*⟩: Rubryka „Przeglądów" [...] służy za płaszczyk do polemicznych i stronniczych utarczek. *Prz. Tyg. Życia 1, 1875.* **17.** *daw.* s. konno, wojskowo, rycersko, żołniersko, zbrojno, zbrojnie ⟨*odbywać służbę wojskową, walczyć na wojnie*⟩. **18.** *przestarz. książk.* s. mieczem komu, czemu ⟨*wojować, bronić zbrojnie kogo, czego*⟩: Przez lat prawie dwadzieścia mieczem służył ojczyźnie. *Kaczk. Olbracht. 141.* **19.** s. na dwóch łapach, łapkach: a) ⟨*o psie: stać pionowo, opartym o tylne łapy (wynik tresury)*⟩: Kiedy [...] pożywała śniadanie lub obiad, pies stawał naprzeciwko jej kramu i służył na dwóch łapach. *Dygas. Now. I, 34*; b) ⟨*o człowieku: nadskakiwać, być bardzo usłużnym*⟩: Poznałem w nim widzianego na wczorajszym balu pana X, który zachwycał wszystkie panie i panny swoją uprzejmością i galanterią, służąc przed nimi na dwóch łapkach. *Wędr. 1901, s. 357.* **20.** *daw.* s. pod czyją chorągwią ⟨*w czyim oddziale, pod czyim dowództwem*⟩. **21.** *książk.* s. pod jakimś, czyim sztandarem ⟨*w imię jakiejś, czyjej idei, celu*⟩. **22.** s. pod komendantem, wodzem; pod czyją komendą, wodzą ⟨*pełnić służbę (wojskową) pod czyim dowództwem, komendą*⟩. **23.** s. w jakiejś randze, w stopniu: Służył w wojsku w randze pułkownika. *Śniad. Listy 164.* **24.** Coś służy komu: a) ⟨*dopisuje*⟩: Apetyt, dowcip, głos, humor, pamięć, sen, szczęście, zdrowie służy; nogi, ręce, siły służą komu; b) ⟨*jest przydatne, używane*⟩: Płaszcz mi jeszcze służy, bo rzadko go używam. Dnie, a nawet noce są ciepłe. *Rudn. H. Spart. 181.* Ta suknia [...] podobała ci się bardzo. Weź ją! niech ci służy. *Wędr. 15, 1901.* **25.** Jadło, jedzenie, pokarm, kąpiele, klimat, kuracja, powietrze, ruch, wino służy (służą) ⟨*wychodzi (wychodzą) na dobre, pomaga (pomagają), dobrze robi (robią)*⟩: Ja zdrów jestem jak ryba, powietrze tutejsze bardzo mi służy. *Słow. Listy I, 156.* **26.** *praw.* Prawo, należność, podatek służy komu ⟨*należy się, przysługuje*⟩. **27.** s. komu do towarzystwa, *daw.* do kompanii ⟨*być towarzyszem*⟩: Jeśli asan dobrodziej pozwolisz, to mu będę służył do kompanii. *Skarb. Starosta 6.* **28.** s. k o m u, c z e m u d o c z e g o, *przestarz.* k u c z e m u [nie: dla czego, na co] ⟨*być przydatnym komu, przeznaczonym do czego*⟩: Wynalazek druku służy całej ludzkości. s. do obrony, do ozdoby, do użytku, do życia: Część kapitału pozostawiona w banku [...] służyła do doraźnego użytku.

żer. Przedw. 28. Trzeci pokój sypialny [...] galeria ku wygodzie służąca. *Korzon Wewn. II, 91.* **29.** s. na zdrowie a. zdrowiu ⟨*być pożytecznym dla zdrowia*⟩: Robię więc co mogę i to mi na zdrowie doskonale służy. *Krasz. Z dzien. 50.* **30.** Niech ci (to) służy na zdrowie, na szczęście ⟨*formułka zwyczajowa: niech ci przyniesie pożytek, niech będzie dla ciebie szczęśliwe*⟩. **31.** s. jako cel, dowód, miejsce czego, narzędzie, pozór, przykład, temat, wzór a. s. za cel, za dowód itp. ⟨*być celem, dowodem itp.*⟩.

przysł. **32.** Używaj (zażywaj) świata, póki służą lata.

słych 1. Ani (ni) słychu (o kim) ⟨*nie słychać*⟩: Szumią jodełki i wietrzyk wieje, głuszca ni słychu. *Bart. A. Tydz. 64.* Tygodnie jednak schodziły, a o Langiewiczu ani słychu. *Zapał. Pam. I, 38.* **2.** Ani widu, ani słychu; ni widu ni słychu; ani słychu, ani dychu (o kim) ⟨*nic nie wiadomo (jest, będzie, było) o kim, o czym; nic nie słychać*⟩: Co chwila Brunhilda słała pacholę, a pacholę wracało z tym samym: Ani widu, ani słychu. *Krasz. Baśń 182.* — „A witaj, panie kumie! Witaj, panie brychu! Już od lat kopy o was ni widu, ni słychu". *Mick. Wiersze 119.* Uprowadzi się ich [wykoczowanych chłopów] tak, że ani słychu, ani dychu. Nikt nie wywęszy. *Aud. Zbieg. 28.* **3.** *przestarz.* Ze słychu ⟨*ze słyszenia*⟩: Zaręczam ci, że to jest stąpanie kobiety o lekkich i zwinnych nóżkach. Znam je. — Ze słychu? *Niedź. Dzieło 50.* **4.** *książk.* Jak s. niesie ⟨*jak mówią, jak wiadomo*⟩: Jak słych niesie, wezyr turecki wiedzie z sobą nieprzebrane bogactwa. *Boy Mar. 214.* **5.** Nie ma, nie było słychu o kim, o czym; s. o kim, o czym zaginął ⟨*nic nie wiadomo o kim, o czym; ktoś przepadł bez wieści; coś zaginęło zupełnie*⟩: W młodych leciech, dobrowolnie zabrał się z Niemcami do ich krainy — i słychu o nim nie ma. *Chmielow. Poeci 325.* Pamiętam, że po wojewódzkich naszych miastach o domach nierządnych nie było słychu. *Rzew. H. Pam. 298.* Zaniepokojony treścią rękopisu wydobył go od Wołyńskiego, poczem słych o tym pamiętniku zaginął. *Boy Słowa 163.* **6.** Zaginąć bez słychu ⟨*zupełnie, bez śladu, bez wiadomości*⟩.

słychać 1. s. blisko a. z bliska, daleko a. z daleka; dobrze, doskonale, głośno; cicho, ledwie (ledwo), marnie, źle s. ⟨*działać na zmysł słuchu; docierać, nie docierać do zmysłu słuchu*⟩: Strzały artyleryjskie słychać było teraz blisko. *Pięt. Łuna 140.* Rzucał kilka słów głośno, potem znów cicho, tak cicho, że ledwo go słychać było. *Rudn. A. Żołn. 21.* **2.** Dobrze, doskonale, marnie, źle s. ⟨*zwykle jako odpowiedź na pytanie co słychać?: dobrze, źle się dzieje*⟩: Źle słychać [...] ukradł mi dziś samowar. *Prus Dusze 18.* **3.** Co s.; co s. dobrego, nowego; co u was (u ciebie, u państwa) s.; co s. na świecie, w mieście; w kraju, w polityce itp. ⟨*co się dzieje; jak ci (wam) się powodzi*⟩: A w Warszawie co słychać? [...] źle bardzo, pomorek. *Zabł. Firc. 26.* Niech mi pan będzie łaskaw napisać, co słychać [...] w polityce ogólnej. *Sienk. Koresp. II, 10.* **4.** s. c o — p r z e z c o, w c z y m (g d z i e), z a c z y m ⟨*głos, dźwięk czego przenika, jest postrzegany, słyszany przez co; dochodzi skąd*⟩: Chory przecież. U nas przez ścianę słychać, jak wciąż kaszle. *Was. W. Pok. 66.* Napełniają się ciżbą zaścianka ulice, słychać krzyk w karczmie. *Mick. Tad. 184.* **5.** s. k o g o ⟨*czyj głos, czyje słowa*⟩: Dzieci zbytecznie karci i musztruje, po całych dniach ją słychać. *Krasz. Opow. 249.* **6.** s. o k i m, o c z y m; s., że...; nie s. o k i m, o c z y m ⟨*mówią o kim, o czym; wieści dochodzą o kim, o czym; nic nie wiadomo, nie ma wieści o kim, o czym*⟩: Z wielu stron słychać o boju, płacze, jęki, mordy wkoło. *Tremb. Różne 92.* Nie była jeszcze w tak częstym używaniu kawa, o czekoladzie ledwo było słychać. *Kras. Podstoli 204.* s., że... ⟨*mówią, że...*⟩: Słychać, że Andrassy zażądał sześćdziesięciu milionów guldenów na nieprzewidziane wydatki. *Prus Lalka I, 38.* Kostruban właśnie w dzień tego nieszczęścia gdzieś szczezł bez śladu i dotąd o nim nie słychać. *Kaczk. Olbracht. III, 435.* **7.** Ani s., ani widać ⟨*nic nie słychać, nic nie wiadomo o kim, o czym*⟩: Myszy mojej dziś nie było ani słychać, ani widać. *Krasz. Z dzien. 8.* **8.** s. c o ⟨*czuć*⟩: Co tu tak naftę słychać? *Prus Now. I, 206.* **9.** s. k o g o — c z y m ⟨*czuć kogo — czym*⟩: Niemiła rzecz, jak ta stara szlachcianka pod bok mi się wścibi, a tak ją czosnkiem słychać... *Krasz. Jabł. III, 17.*

słychany *przestarz.* s-a rzecz, s-a to rzecz, czy to rzecz s-a p. słyszany: Czy to rzecz słychana targać się na kobietę? *Zabł. Mężowie 55.*

słynąć ⟨*być sławnym, znanym; używać rozgłosu*⟩ **1.** s. daleko, głośno, obszernie, powszechnie, szeroko, wielce, wkoło, wszerz i wzdłuż, wszędy, wszędzie; od wieków, po wszystkie czasy; na całą okolicę, na cały kraj, świat; s. w kraju i za granicą, w okolicy; w całej okolicy: Kazywał na dworze królewskim słynąc głośno z darów wymowy. *Mech. Wym. II, 442.* Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński Zaścianek męstwem swoich szlachciców, pięknością szlachcianek. *Mick. Tad. 181.* **2.** s. c z y m: Ten człowiek słynął za życia urodą, był najpiękniejszym pomiędzy hetmany. *Słow. Zbor. 291.* **3.** s. z c z e g o: Ongiś kwitł tu przemysł szewski [...] obuwie słynęło z dobroci na okolicznych targach i jarmarkach. *Goj. Dzień 146.* **4.** s. (p o) m i ę d z y k i m, c z y m: Obiady i kolacje jego słynęły pomiędzy smakoszami stolicy. *Morzk. Bożek 56.* **5.** s. j a k o k t o, c o; *daw.* k i m, z a k o g o, z a c o: Psków słynął jako najpierwsza twierdza w państwie moskiewskim. *Korzon Woj. II, 57.* W owym czasie dorobił się już porządnego majątku, słynął doskonałym doktorem. *Sztyrm. Pow. I, 175.* U tej włościanki [...] na święta wyborne mazurki; słynie ona za dobrą gospodynię. *Chłęd. Pam. II, 340.*

słynny ⟨*słynący, głośny, powszechnie znany*⟩ **1.** s. na cały świat, na całą okolicę; w (całej) okolicy; po wszystkie czasy. **2.** s. badacz, kompozytor, śpiewak; s-a bitwa, powieść, teoria. **3.** s-e ciastka, piwo itp. ⟨*znane z dobrego smaku*⟩. **4.** s. z c z e g o, nieco *przestarz.* c z y m: s. z męstwa, z małomówności, z siły. Panna s-a z piękności. Okolice słynne są z gorących zdrojów siarczanych. *Grzeg. J. Alb. 196.* Różanka wieś o milę od Włodawy oddalona, słynna wielkim pałacem. *Balin. M. Polska IV, 618.*

słyszany s-a rzecz, s-a to rzecz, czy to s-a rzecz ⟨*czy kto słyszał o tym; czy to rzecz, o której się słyszy, czy to rzecz zwykła*⟩: Czy to słyszana rzecz nie pokazywać się tyle tygodni. *Brand. K. Antyg. 322.*

słyszeć ⟨*odbierać wrażenia słuchowe, mieć słuch*⟩ **1.** **s.** dobrze, doskonale, marnie, wyraźnie, źle; ledwie, mało **s.** **2.** Nie **s.** na jedno ucho, na oba uszy ⟨*być (połowicznie) głuchym*⟩. **3.** **s.** na własne uszy ⟨*samemu, osobiście*⟩: Na własne uszy słyszał, jak ksiądz Piwko z ambony mówił, że wszyscy ludzie równi są. *Żer. Opow. 110.* **4.** **s.** przez sen: Twoja gitara tak mnie oczarowała, że ją czasem przez sen słyszę. *Mick. Listy II, 359.* **5.** **s.** jak przez sen, jak we śnie ⟨*niewyraźnie*⟩: To, co mówiła matka, słyszała jak przez sen. *Strug Ojc. 301.* **6.** **s.** k o g o: a) ⟨*słyszeć czyjś głos, rozpoznawać kogo po głosie*⟩: Sęk w tym, że Grozd widział i słyszał tylko twojego syna, a było tam podobno jeszcze kilku chłopców. *Par. Niebo 142*; b) ⟨*wysłuchać czyjego przemówienia, śpiewu, gry, koncertu; być na czyim przemówieniu, koncercie itp.*⟩: Słyszałem także jakąś amatorkę śpiewaczkę. *Lamus 5, 1909—10, s. 118.* **7.** Niejedno **s.** (i widzieć) ⟨*wiedzieć o czym, zaobserwować wiele*⟩: Pani Raczyńska, która niejedno słyszała i widziała w przytułkach dla sierot, doradziła sporządzenie specjalnej odzieży. *Goj. Dziew. I, 64.* **8.** Pierwsze słyszę; słyszę o tym po raz pierwszy (w życiu); nic podobnego, o niczym podobnym (w życiu) nie słyszałem ⟨*nigdy o tym nie słyszałem, nie miałem o tym najmniejszego pojęcia*⟩: Może kupiec bierze tyle, ale żeby to dostawał rzemieślnik, pierwsze słyszę. *Goj. Dziew. I, 39.* **9.** **s.** o k i m, o c z y m: O Hezjodzie, jak łatwo pojmiesz, słyszałem piąte przez dziesiąte. *Żer. Prom. 58.* Słyszeli o naszym lotnictwie i jego roli we wrześniowej bitwie o Anglię... *Prusz. Karabela 110.* **10.** **s.** c o — p r z e z c o, w c z y m, z c z e g o (skąd) ⟨*postrzegać, rozpoznawać co słuchem*⟩: **s.** rozmowę, krzyk, słowa, strzał, szelest, śpiew, świst, turkot, wieści, wołanie, wrzask; **s.** przez drzwi, przez ścianę; **s.** co w kawiarni, w domu, w szkole; **s.** z domu, z pokoju, ze szkoły. Na korytarzu nie słyszało się ani słowa, tylko głos, który podnosił się i opadał. *Par. Niebo 211.* **11.** Można **s.** brzęczenie muchy ⟨*jest bardzo cicho*⟩. **12.** **s.** c o o d k o g o, z czyich ust ⟨*słyszeć jak kto mówił*⟩: **s.** co od kolegi, od szefa, od nauczyciela, od męża, od żony, od dziecka, od naocznych świadków. Najmniej od roku nie słyszał z ust żony „mójeś ty". *Dygas. Marg. 189.* **13.** **s.** jak trawa rośnie ⟨*o człowieku domyślnym*⟩. **14.** **s.**, że..., nie **s.**, żeby... ⟨*dowiedzieć się, że...; nie wiedzieć, że...*⟩: Słyszałem, że szanowny pan zajmuje się literaturą... *Żer. Prom. 70.* Nie słyszałem, żeby który uczący literatury greckiej rozbierał na swej lekcji „Aforyzmy" Hipokratesa. *Śniad. Listy 132.* **15.** Słyszał, że dzwonią, ale nie wie w jakim kościele ⟨*wie coś, ale niedokładnie*⟩. **16.** Nie chcieć, ani chcieć o kim o czym **s.**; nie chcieć o niczym **s.** ⟨*nie chcieć wiedzieć o czym, znać kogo; być do kogo, czego źle usposobionym*⟩: Nie chcą o Szwedach słyszeć i do oporu się gotują. *Sienk. SPP.* Trafiały jej się dobre partie, nawet świetne, ale ona ani słyszeć nic chciała o wyjściu za mąż. *Perz. Las 59.* **17.** Niech o tym nie słyszę ⟨*nie chcę o tym wiedzieć, zajmować się tym*⟩: Szczęśliwa byłabym, żebyś sam wziął i wszystko załatwił, na swoje imię ten cały spadek umieścił i niech ja o tym w ogóle nic nie słyszę. *Dąbr. M. Noce II, 176.* **18.** Ani oko widziało, ani ucho słyszało; ucho ludzkie nie słyszało o kim ⟨*nic nie wiadomo o kim, o czym*⟩: Pojechała do Warszawy i tak kędyś zginęła, że ani ucho ludzkie nigdy już o niej nie słyszało. *Orzesz. Z różnych I, 306.* **19.** Słyszę, jak słyszę ⟨*zdanie wtrącone; to samo, co: mówią, jak mówią; podobno*⟩: Dziewczyna, słyszę, śliczna, że drugiej nie ma. *Krasz. Chata III, 160.* **20.** O ile słyszałem, *daw.* ile słyszałem ⟨*według moich informacji*⟩: O ile słyszałem, to podobno krewni mamy. *Bał. Dziady 178.* **21.** Kto to słyszał, słyszał kto coś podobnego ⟨*(to) rzecz niesłychana*⟩: Grzanki!... Słyszał kto coś podobnego... częstować nas grzankami na kolację, gdzie by człowiek zjadł sto kaczek!... *Bog. Rodin I, 323.* **22.** Coś daje się **s.**, *pot.* coś daje się **s.** od czego ⟨*coś brzmi, rozlega się; coś słychać*⟩: Przed wybuchem Wezuwiusza dał się słyszeć huk podziemny. *SW.* Oktawia przez chwilę nasłuchiwała, ale mandolina nie dała się już słyszeć. *Dąbr. M. Znaki 109.* Beczenie owiec, ryk bydła i krzyk pastuszków wibrowały w powietrzu, zmieszane ze śpiewem i muzyką, co dawały się słyszeć od karczmy. *Padal. Opow. I, 51.* **23.** Ktoś daje się **s.** ⟨*ktoś produkuje się (przemawia, śpiewa, gra)*⟩: Siadłem i zagrałem parę wariacyj... inni zaczęli mię prosić, ażebym wieczorem dał się słyszeć. *Chopin Wyb. 71.* **24.** Słyszysz! *daw.* słysz!: a) ⟨*posłuchaj!*⟩: Słysz, Kergolaj! przecież mnie nie będziesz takich rzeczy powiadał! *Kaczk. Olbracht. III, 252*; b) Słyszysz? czy ty słyszysz? czyś ty słyszał? ⟨*rozumiesz? zrozumiałeś? do kogo ja mówię? czy nie do ciebie mówię?*⟩: Idź za drzwi! słyszysz? *SW.* Mam stać przed własnym progiem! Puść zaraz! Słyszysz! *Orkan Pomór 179.* **25.** Co słyszę? co ja to słyszę? ⟨*czy to prawda, czego się dowiaduję*⟩: Co słyszę, podobno pani wychodzi za mąż? **26.** Ściany słyszą ⟨*ktoś podsłuchuje*⟩.

słyszenie **1.** **s.** dwuuszne, jednouszne ⟨*zdolność postrzegania dźwięków; słuch*⟩. **2.** Zmysł słyszenia ⟨*słuch*⟩. **3.** Wiedzieć, znać ze słyszenia: Wiem o tym ze słyszenia. *SW.* Był to inżynier Mrożewski, którego znałam dotąd tylko ze słyszenia. *Twórcz. 7, 1953, s. 80.*

smaczny **1.** **s.** kąsek ⟨*dobry w smaku, smakowity*⟩; *przen.* ⟨*rzecz łakoma, nie do pogardzenia*⟩: Tysiąc dukatów smaczny to kąsek. *Teat. 8, c. 18. L.* **2.** Smacznego (mówić, wołać, życzyć komu) ⟨*formułka kierowana do jedzących przez osobę przychodzącą*⟩.

smagły **1.** **s-a** cera, skóra; płeć, twarz **s-a** (jak u Cyganki) ⟨*śniada*⟩. **2.** **s.** jak kolumna ⟨*smukły*⟩: Za ich [murów] obrębem strzela w niebo komin: wysoki, krągły, smagły jak kolumna. *Gard. Trzech 20.*

smak ● ⟨*cecha jedzenia, napoju działająca na jeden ze zmysłów*⟩ **1.** Delikatny, dobry, doskonały; gorzkawy, gorzki, korzenny, kwaskow(at)y, kwaśny, łagodny, mdły, metaliczny, nieprzyjemny, niezwykły, obrzydliwy, odmienny, orzeźwiający, ostry, przedziwny, słaby, skażony, słodki, słony, soczysty, swoisty, wątpliwy, właściwy, wyborny, wykwintny, wyrafinowany, wyraźny, wyśmienity **s.** **2.** **s.** c z e g o: **s.** chleba, jedzenia, owocu, wina; *przen.* **s.** książki, nauki. Poczuł w ustach gorzki smak wstydu. *Reym. Now. V, 216.* **3.** **s.** d o c z e g o ⟨*przyprawa, dodatek*⟩: **s.** do ciasta, do wódek. **4.** **s.** z c z e g o ⟨*wywar*⟩: **s.** z jarzyn, z grzybów. **5.** Bez smaku; o smaku jakim a. czego ⟨*o potrawie, napoju, owocu itp.: niesmaczny; przypominający co w smaku*

(określoną potrawę, napój itp.)⟩: Zupa bez smaku; wino o smaku octu. **6.** Na jakimś smaku ⟨*o potrawach, napojach: na wywarze, z przyprawą*⟩: Następowały dania mięsne: dziki na głogowym smaku jako sztuka mięsa. *Dyak. Las 256.* **7.** Dobry, zły, lepszy, gorszy, wyrafinowany itp. w smaku: Jabłka były piękne, pachnące, wprawdzie w smaku gorsze od naszych małych renet. *Kow. A. Rogat. 139.* **8.** Być bez smaku, być pozbawionym smaku, (s)tracić s. ⟨*być, stawać się niesmacznym*⟩. **9.** Czuć, poczuć, uczuć; wyczuć s.; znajdować s. (w czym): Wiatr był mokry, a jak Adam otarł ręką twarz, poczuł na ustach słony smak. *Grusz. An. Od Karpat 135. przen.* Nie czułem nigdy smaku w takich rozrywkach. *Sienk. Dram. 18.* **10.** Dodać smaku, nadać (potrawom) s., podnieść, poprawić s. (potraw): Mogła zaopatrywać cały dom w „zielone", które dodawało tyle smaku najskromniejszym zupom. *Goj. Dom 70. przen.* Dowcip Bolskiej był solą, dodającą smaku nudnej, jałowej paplaninie. *Gomul. Ciury I, 106.* **11.** Kosztować, próbować smaku: Dotykając biszkopt do końca języka, zaczął kosztować jego smaku. *Bog. Kapit. I, 58.* **12.** Mieć s., mieć s. w ustach, *rub.* w gębie: a) ⟨*czuć*⟩: Ciągle mam w ustach smak wody selcerskiej. *Żer. Dzien. I, 239*; b) ⟨*o potrawach: smakować*⟩: Nieraz jedzenie w domu miało jakiś dziwny smak. *Goj. Dziew. I, 149. przen.* Zadowoleni i szczęśliwi zapomnieli, jaki smak ma niewola. *Kryt. I/1, 1910, s. 2.* **13.** Nabierać, *daw.* nabywać smaku od czego ⟨*otrzymywać dobry smak na skutek czego*⟩: Potrawy nabierają smaku od soli. **14.** Odbierać (potrawom) s.; zepsuć, *daw.* skazić s.: Gorycz odbiera nagle smak pokarmom, które do ust niosę. *Słow. Listy I, 154.* **15.** Odnaleźć w czym s. **16.** Nie znosić smaku czego. **17.** Zachować, zatrzymać s.: Pili ją wolno, starając się jak najdłużej zatrzymać jej smak na podniebieniu. *Ziel. S. Świt. 171.* **18.** Zaprawić smakiem ⟨*dodać przypraw do smaku*⟩: *przen.* Autor postanowił zaprawić swą antyczną sztukę wszystkimi smakami dzisiejszości. *Boy Flirt IX, 136.* **19.** Zmienić s. ⟨*o potrawie: zepsuć się*⟩. **20.** Coś zostawia s. ⟨*na języku, w ustach*⟩. **21.** s. się odmienia, zmienia, psuje się; trwa, zostaje w ustach, na języku.

● s. ⟨*jeden ze zmysłów*⟩ **22.** Dobry, przytępiony, wrodzony, wybredny, wyrafinowany, wyrobiony s.; s. kulinarny. **23.** Narząd, zmysł smaku. **24.** Ktoś bez smaku ⟨*nie czujący smaku potraw*⟩. **25.** Dogadzać smakowi. **26.** Doskonalić, kształcić, wykształcić, urabiać, wyrabiać, wydelikacić s. **27.** Mieć s., mieć s. w ustach, *rub.* w gębie ⟨*wyczuwać jakość potraw*⟩: Tak gotował i taki miał jakiś smak w gębie, że obiadów jego można by się nie powstydzić i na królewskim dworze. *Makowiec. Dios. 24.* **28.** Być bez smaku, być pozbawionym smaku; (s)tracić s. ⟨*nie czuć jakości potraw; przestać wyczuwać smak potraw*⟩. **29.** Jeść bez smaku ⟨*nie odczuwać żadnych wrażeń smakowych; niechętnie, z musu*⟩: Siadł do obiadu i spożywał go bez smaku. *Strug Jutro 25.* **30.** Jeść, pić ze smakiem, robić co ze smakiem ⟨*chętnie, smacznie*⟩: Zjadł ze smakiem, wymuskał talerz do czysta. *Par. Zegar 66.* **31.** Kierować się smakiem (np. przy wyborze potraw). **32.** Obejść się, obywać się, *posp.* oblizać się smakiem ⟨*mieć na co chęć i nie osiągnąć tego*⟩: Niech się obliżą smakiem. Ja im tematu do zabawy nie dostarczę! *Gard. Trzech 60.* **33.** Coś jest, nie jest komu do smaku ⟨*coś komu smakuje, nie smakuje*⟩: Strasznie się na mnie rozgniewała, że wieczerza nie była jej do smaku. *Sztyrm. Katalept. II, 49.* **34.** *pot.* Dać, dodać co do smaku ⟨*żeby było smaczne*⟩: żeby dała jakiegoś ziemniaka czy jarzyny do smaku, cebuli czy marchwi i pietruszki — nie, nic, tylko tę sałatę. *Grusz. An. Od Karpat 138.* **35.** Osłodzić, osolić, przypieprzyć do smaku ⟨*żeby było smaczne*⟩. **36.** Przypaść, trafić do smaku; trafić w s. ⟨*smakować*⟩. **37.** Działać na s. **38.** Poznawać co według smaku, *pot.* na s.: Wszystkie zioła poznawała na smak. *Żukr. Zioła 80.*

◉ s. ⟨*gust*⟩ **39.** s. artystyczny, estetyczny, literacki, muzyczny, *daw.* muzykalny. **40.** Delikatny, dobry, doskonały, duży, kołtuński, mieszczański, nieprzeciętny, niewyrobiony, niezwykły, obrzydliwy, odmienny, ogromny, parafialny, prowincjonalny, wątpliwy, wrodzony, wyborny, wybredny, wykwintny, wyrafinowany, wyrobiony, wyśmienity, wytrawny, wytworny, zepsuty, *daw.* skażony s. **41.** *daw.* Dawny, francuski, gotycki, wschodni itd. s. ⟨*gust, styl*⟩: Wazon z najczystszego kryształu, rznięty w arabeski wschodniego smaku. *Bog. Rodin II, 145.* **42.** s. c z e g o: s. epoki; XVII, XVIII itd. wieku. **43** s. d o c z e g o: Wszczepił we mnie smak do pięknej literatury. *Koźm. Pam. I, 6.* **44.** s. w c z y m: Nadzwyczaj się umie ubierać: jej smak w ubiorze jest tak wykwintny, ułożenie najmniejszej ozdoby, najmniejszej wstążki tak doskonałe. *Chłęd. Album 189.* **45.** Pełen smaku: Skromny, lecz pełen smaku ubiór [...] tyle jej wdzięki podwyższał. *Wilk. P. Wieś II, 52.* **46.** Poczucie smaku: Miała ona duże poczucie smaku i potrafiła urządzić mieszkanie z wielką wytwornością. *Perz. Las 80.* **47.** Ktoś bez smaku ⟨*mający zły gust*⟩; coś bez smaku ⟨*w złym guście*⟩. **48.** Nacechowany smakiem, dobrym smakiem. **49.** Ktoś, coś komu (jest) do smaku; nie do smaku, nie w s., nie idzie, nie poszło w s. ⟨*coś komu smakuje, coś (ktoś) się podoba; coś nie smakuje, nie podoba się; ktoś nie ma ochoty do czego*⟩: Do smaku im gospoda i gospodyni młoda. *Mick. Ball. 67.* Gospodarstwo nie do smaku mi. *Zachar. Kres. 59.* Nie było to Kundratowi do smaku, ale trudno się było wykręcić, więc wyszli obydwa. *Kaczk. Olbracht. III, 220.* Wam, młodym, historia i stare dzieje nie w smak. *Sienk. Połan. I, 129.* Praca nie była zła, ale jemu nie poszła w smak. *Płomyk 4, 1952.* **50.** W dobrym, złym, w czyim smaku: Umeblowanie w złym smaku; dużo jaskrawych kolorów i świecideł. *Bełc. Proteg. 239.* Zostawała Konopnicka pod przemożnym urokiem Słowackiego [...] często bardzo tworząc wiersze w jego smaku. *Chmielow. Poeci 140.* **51.** Ze smakiem (ubierać się, urządzić co) ⟨*gustownie, z gustem*⟩: Pokój ten [...] urządzony wykwintnie i z wielkim smakiem jeszcze nie był całkowicie wykończony. *Dąbr. Ig. Matki 19.* **52.** Budzić, doskonalić, kształcić, wykształcić; podnieść, poprawić czyj s.; urabiać, wyrabiać, wydelikacić; (s)tracić s.: Ostatecznym jej [wystawy] dążeniem jest i być powinno: wyrobienie smaku w publiczności. *Kłosy 175, 1868.* **53.** Mieć, okazać s., mieć jakiś (dobry, zły, wybredny itp.) s. **54.** Zachować, zatrzymać s.: Dłużej zachowali smak dobry i uchronili się wad wchodzących do piśmiennictwa. *Mech. Wym. II, 583.* **55.** Zepsuć, *daw.* skazić s. **56.** Nabierać, *daw.* nabywać smaku do czego; uczyć

się smaku ⟨*gustu, upodobania*⟩: Nabiera smaku do czytania. *SPP*. **57**. Dogadzać smakowi. **58**. Wykroczyć przeciw smakowi. **59**. Być obdarzonym smakiem. **60**. *daw*. Być bez smaku ⟨*mieć zły gust*⟩: Byłaby bez smaku każda pasterka w takim kochać się prostaku. *Zabł. Pasterz 288*. **61**. Kierować się, rządzić się smakiem (np. w doborze barw). **62**. Coś trąci złym smakiem. **63**. Przypaść do smaku ⟨*podobać się*⟩: Rada jednak była [...] mądra, dlatego wszystkim od razu przypadła do smaku. *Sienk. Pot. VI, 176*. **64**. Coś świadczy o smaku. **65**. **s**. się komu odmienia, zmienia; psuje się: Dużo pisał wierszem i prozą, ale już znać na nim epokę psującego się smaku. *Bartosz. Hist. 264*.

smakować 1. s. c o, c z e g o: a) ⟨*próbować smak, kosztować czego*⟩: Podniósł głowę i mrużąc oczy, mlaskając wargami, począł smakować trunek. *Sienk. Ogn. III, 62*. Smakuje jadła raz, drugi. *SPP*; b) **s**. c o ⟨*rozkoszować się smakiem*⟩: Zerwał listek mięty. Smakował cierpki aromat. *Żukr. Zioła 272*. *przen*. Dowcip smakował i cenił jak mało kto. *Boy Znasz. 74*. **2. s.** w c z y m, *pot*. **s**. sobie w czym (w jedzeniu, w napoju) ⟨*lubić co, gustować w czym*⟩: Dzik w ogólności nie smakuje w kartoflach, jedynie głodem trapiony pożera je i to w zimie. *Wodz. Wspom. 104*. Pili i smakowali sobie w tym moim winku, co mnie bardzo cieszyło. *Kaczk. Murd. II, 60*. *przen*. **s**. w książkach, w lekturze, w towarzystwie, w samotności, w nauce. **3**. Coś smakuje (komu) ⟨*jest smaczne, dobre w smaku; coś odpowiada komu pod względem smaku, przypada komu smakiem do gustu*⟩: Kawa, mleko, pieczeń, wino smakuje; śniadanie, obiad, kolacja smakuje. Teofilowi smakowała chrupiąca bułka. *Par. SPP*. *przen*. ⟨*podoba się*⟩: Nie wiedział sam, że lubuje się w tej przykrej sytuacji, że smakuje mu to osamotnienie, że wywyższa go we własnych oczach. *Krzyw. I. Gorzk. 80*. **4**. Smakuje jakaś a. czyja kuchnia ⟨*sposób przyrządzania posiłków*⟩: Gdyby nie wstrętny zapach tłuszczu, nie dający się zabić ostrymi przyprawami, to może mogłaby smakować kuchnia brazylijska. *Tyg. Ilustr. 20, 1900*. **5**. Coś smakuje jak co [nie: czym] ⟨*ma smak czego*⟩: To smakuje jak ananas [nie: ananasem]. *SPP*.

smalić 1. s. cholewki do panny, *rzad. przestarz*. **s**. cholewy do kogo ⟨*zalecać się*⟩: Jam się tu zaraz dowiedziała, że imć pan Wilczek smalił cholewki do panny i dlatego starałam się o nim zainformować. *Kaczk. Olbracht. II, 61*. Kocha cię, a do cudzych żon cholewy smali! *Zabł. Firc. 88*. **2**. *rzad*. **s**. duby ⟨*pleść bzdury, mówić głupstwa*⟩: I różowe pięknych sąsiadek moich usteczka [...] tysiączne za tę przeszkodę prząść na mnie zaczęły wymysły i smalić okropne duby. *Moraw. S. Szlachta 160*.

smarować 1. s. k o g o, c o — c z y m ⟨*pokrywać warstwą czego; nacierać czym, wcierać co*⟩: **s**. bułkę masłem, twarz kremem, oparzelinę oliwą, liny smołą itp. **2**. *przestarz*. **s**. grzbiet dyscypliną; **s**. komu skórę ⟨*ćwiczyć, bić*⟩: Alem już ślubował, że na przyszły adwent każę sobie grzbiet dyscypliną dobrze smarować, bo sam to rozumiem, że swawola bez pokuty zostać nie może. *Sienk. Pot. V, 160*. **3**. *pot*. **s**. łapę (łapy) komu ⟨*dawać łapówkę*⟩: Musiałem dobrze napracować się, żeby korepetytorów usunąć, nawet smarowałem łapę. *Krasz. Jabł. I, 122*. U drzwi smaruje łapy odźwiernym, nie chcącym go wpuścić. *Poręb. Studia 98*. **4**. **s**. narty ⟨*pokrywać spody nart specjalnym smarem dla ułatwienia jazdy*⟩: Smarowali oni narty za grubo i na ostatnich trzech kilometrach [...] mieli poważne trudności. *Sport 21, 1954*. **5**. **s**. sążniste listy, artykuły ⟨*pisać*⟩. **6**. **s**. kogo miodem ⟨*dogadzać komu, zabiegać o czyje względy*⟩: Ty zaś, żeby cię i miodem smarował, przeciwisz mi się i szemrzesz. *Dąbr. M. Stan. 39*. **7**. **s**. kogo najczarniejszymi kolorami ⟨*przedstawiać w złym świetle; obmawiać, szkalować*⟩: Wystąpiła ich legia, panów kandydatów [do sejmu], a żaden nie ma nic pilniejszego i mądrzejszego do roboty, jak wszystkich innych przed wyborcami najczarniejszymi kolorami smarować. *Teka Stańcz. 131*. **8**. **s**. ołówkiem ⟨*pisać, rysować zamaszyście*⟩: Smarował ołówkiem zygzak niewyraźny. *Gomul. Ciury II, 40*. **9**. **s**. piórkiem po papierze ⟨*wykonywać pracę biurową, kancelaryjną*⟩: Chłopakowi patrzy z oczu łatwy chlebuś, piórkiem smarować po papierze albo przy ołtarzu mszę odprawiać. *Sewer Biedr. 76*. **10**. *pot*. **s**. d o k ą d — c z y m ⟨*iść szybko, jechać*⟩: Jak trochę facet otrzeźwieje, niech smaruje do domu. *Andrz. Popiół 223*. Kto posiada zdrowe odnóża, smaruje w góry. *Malcz. R. Od cepra 87*. My się już tu przywózką zajmiemy, a ty pod wieczór smaruj motorem do Karpowa i daj znać, że towar jest. *Past. Trzeba 21*.

przysł. **11**. Kto smaruje, ten jedzie (Kto smaruje, gładziej jedzie; kto chce jechać, musi smarować). Kto nie smaruje, ten nie jedzie.

smarowanie 1. *techn*. **s**. igiełkowe, knotowe, otworowe, poduszkowe; **s**. centralne, bezciśnieniowe, ciśnieniowe; **s**. pod ciśnieniem. **2. s.** c z y m: **s**. ropą; **s**. maścią. **3**. Maść, olej do smarowania. **4**. Dost(aw)ać, brać, wziąć **s**.; sprawić komu **s**. ⟨*dost(aw)ać baty; spuścić, sprawić lanie*⟩: Dwa lata już chodzi do ochrony i często smarowania w domu od ojca dostaje za to, że ma taką tępą głowę. *Kosiak. Rick I, 19*.

smażyć (się) 1. s. c o — n a c z y m: **s**. jaja na maśle. **2. s.** c o — w c z y m: **s**. śledzie w oliwie, pączki w tłuszczu; konfitury w cukrze. **3. s.** sobie głowę, mózg (nad czym) ⟨*suszyć, łamać; wysilać się na co*⟩: Smażył sobie biedak głowę, jakby ożywić przerwaną rozmowę. *Dzierzk. Rodzina 74*. **4**. *pot*. **s**. się na słońcu ⟨*opalać się*⟩.

przysł. **5**. Żeby cię pieczono i smażono w smole, nie powiadaj co się dzieje w szkole.

smętek 1. *książk*. Łagodny, melancholijny, rzewny, szczery **s**. ⟨*smutek*⟩. **2. s.** wspomnień. **3**. Nastrój, uczucie smętku. **4**. Owiany, przepojony smętkiem. **5**. Tchnąć smętkiem (jesieni). **6. s.** odmalowuje się na twarzy czyjej, ogarnia kogo, wieje od czego: Na cmentarzu w Montmorency, nad trumną Kniaziewicza zgromadziła się cała paryska emigracja, smętek wiał od polskich mundurów i sztandarów. *Kien. Sapieha 9*.

smok ⟨*potwór bajeczny*⟩ **1. s.** bajeczny, jadowity, ognisty, potworny, siedmiogłowy, straszliwy; **s**. podwawelski, wawelski; **s**. ogniem ziejący. **2**. Czarny jak **s**.; gruby jak (wawelski) **s**. **3**. Konie jak **s-i**: Konie Piszczalskiego były jak smoki — ogniste, rosłe.

Dygas. Piszcz. II, 16. **4.** Pić jak s.; golić, ciągnąć (wódkę) jak s. **5.** Leźć w gardło, w paszczę smokowi ⟨*narażać się na śmiertelne niebezpieczeństwo*⟩.

smolić 1. *pot. przestarz.* s. gorzałkę, kieliszki ⟨*pić tęgo*⟩: Patrzajcie no!... hycel Monopolka już trzeci kieliszek smoli. *Prus Dzieci 160.*
przysł. **2.** Kocioł garnkowi przygania, a obydwa smolą. **3.** Kto chce drugich smolić, i sam się powala. **4.** Kto sam smoli, to każdego czarnym widzi.

smoła 1. *chem.* s. drzewna, pogazowa, sosnowa, szewska, węglowa, żywiczna; s-y płynne, ziemne ⟨*różne związki organiczne powstałe z destylacji drzewa i węgla*⟩. **2.** Oczy, włosy czarne jak s. **3.** Pędzenie smoły. **4.** Ciągnąć, wlec się jak s., *daw.* smołą; leźć, (po)ruszać się jak mucha w smole ⟨*wlec się, poruszać się bardzo powoli*⟩: Mijają godziny, a wloką się jak smoła i mijają dni, a wloką się jak wieczność! *Morc. Urodzaj 137.* Ty szczęśliwa nigdy paszportu z Polski nie brałaś więc też i pojąć nie zdołasz jak to wszystko smołą się ciągnie. *Żmich. Listy 21.* Brodził spiesznie, mięśnie omdlewały mu z wysiłku, a wciąż zdawało mu się, że lezie jak mucha w smole, że nigdy nie dojdzie. *Płomyk 20, 1955.* **5.** *żart.* Mieć smołę w ręku ⟨*kraść*⟩: Łgarz, matacz, a tak mi się coś widzi, że ma smołę w ręku. *Dygas. SW.* **6.** Nasycić co smołą; pachnąć smołą. **7.** Palić się jak s. ⟨*gwałtownie, dużym płomieniem*⟩: Wyschnięte szczapy palą się jak smoła. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 335.* **8.** Przyczepić się, przylepić się do kogo jak s., *daw.* smołą: Odtąd przyczepił się Gniewosz do króla jak smoła. *Krech. Lux* w: *Tyg. Ilustr. 49, 1900. 964.* Opędzałem się od chłopca, jak mogłem, nic nie pomogło; przyczepił się smołą i przyszedł aż pod drzwi mego mieszkania. *Gawal. Szkice 13.* **9.** *przestarz.* s. mu z oczu kapie ⟨*ma czarne oczy*⟩.

smorgoński 1. *iron.* Akademia s-a ⟨*zakład tresowania niedźwiedzi w miasteczku Smorgoniach na Litwie powstały w XVI w.; przen. o uczelni nie dającej żadnego wykształcenia ani wychowania*⟩. **2.** *iron.* Akademik s. ⟨*o człowieku nieokrzesanym*⟩. **3.** *przestarz.* Ty s-a dudo, fioko ⟨*wyzwiska*⟩: A, ty smorgońska dudo! znaj, żem z ciebie drwiła. *Zabł. Zabob. 24.* Cóż ty się tak skrzywiła, smorgońska... fioko. *Słow. Czasz. 98.* **4.** *iron.* Kończyć akademię smorgońską, studiować itp. w akademii smorgońskiej ⟨*nie mieć żadnego obycia, żadnej ogłady; być gruboskórnym*⟩: Litwin ten musiał w smorgońskiej terminować akademii. *L.*

smród ⟨*silna i nieprzyjemna woń, fetor*⟩ **1.** Duszący, gnilny, mdlący, obrzydliwy, okropny, ostry, zabójczy s.; s. jak diabli, że w nosie kręci, że nos zatykać. **2.** s., brud i ubóstwo (i kwaszona kapusta) ⟨*o nędzy w najwyższym stopniu*⟩: Pracowałem w czasie wojny w małym miasteczku Rypin w dawnej Galicji... Mała mieścina, prawie już Podkarpacie, rozumiesz, smród, brud i kwaszona kapusta, ale ludzie tam porządni. *Rus. Wiatr 154.* **3.** s. taki a. taki s. ⟨*smarkacz, malec*⟩: Widzisz go! smród taki, a już się do papierosów bierze. *SW.* **4.** Buchać, napełniać, zionąć smrodem: Z fajki buchało smrodem. *Szew. Kleszcze 9.* **5.** s. bije od kogo, czego; bucha skąd, rozchodzi się; ciągnie się, pozostaje po kim, po czym; również *przen.*: Od błękitnego jeziora bił trupi zaduch, smród nieznośny, słodkawy i duszący. *Was. W. Gwiazdy 11.* W czasie przeprowadzki zaginęły akta! Dawne sprawy, ale smród po nich się ciągnie. *Żukr. Zioła 177.* **6.** Jest, będzie z czego s. ⟨*o przykrej, niebezpiecznej sytuacji*⟩: Wieją stąd z rodziną [...] Z tego wszystkiego [...] będzie jeden smród, wierz mi pan. *Brand. K. Miasto 42.* **7.** Niech cię s. ogarnie! ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩.
przysł. **8.** Kto ma pszczoły, ten ma miód, a kto dzieci, ten ma smród. **9.** Co wolno wojewodzie, to nie tobie smrodzie.

smucić (się) 1. Coś kogo smuci ⟨*coś kogo napełnia smutkiem, zasmuca, martwi, trapi*⟩. **2.** s. się c z y m a. z c z e g o: Nie wiem, czy mam się cieszyć, czy smucić tą myślą. *Zap. G. SPP.* s. się czyim smutkiem. **3.** s. się o k o g o: Zdrowi z łaski Boga, ale się smucą o mnie niepotrzebnie. *Chopin Wyb. 182.* **4.** Serce się smuci ⟨*ktoś doznaje uczucia smutku*⟩.

smuga 1. Barwna, ciemna, cienka, długa, jasna, kolorowa, kosa, kręta, nieprzerwana, olśniewająca, połyskliwa, poprzeczna, pozioma, równoległa, skośna, srebrna, szara, szeroka, wąska, wielobarwna, złota s. **2.** Dymna, księżycowa, słoneczna, świetlista, świetlna s. **3.** s. c z e g o: s. babiego lata; barw, blasku, światła; s. księżyca, słońca, ognia, promieni, reflektora; s. cienia; s. ciepła; s. woni, zapachu. s. brudu; s. chmur, drogi, obłoków; szosy; s. deszczu, kurzu, kurzawy, mgły. s. kwiatów, lasu, boru, liści, łąk, zieloności ⟨*wąski pas*⟩. **4.** s. wody, na wodzie. **5.** Błysnąć smugą (światła); płynąć, spływać smugą (o świetle). **6.** Ciągnąć się, iść, leżeć smugą: Doskonale było widać szeroki, pojedynczy ślad ludzkiej stopy. Wybiegał on z głębi lasu i szedł dalej smugą. *Sier. Dno 190.* **7.** Iść, kroczyć, sunąć w smudze czego (np. blasku, światła). **8.** Kłaść, pozostawiać, rzucać, słać smugę, s-i (światła): Szli oboje przez cieniste aleje, po których księżyc kładł białe szerokie smugi. *Orzesz. Cnot. 249.* **9.** Mienić się smugami (łąk, kwiatów). **10.** Układać, układać się w s-i; wyciągać się w smugę: Rozłogami śniegów zaczął się przesypywać różowawy nalot, układać w płaty i smugi, chociaż daleko było jeszcze do zachodu. *Nałk. Z. Mił. 78.* Czarny dym szedł z krótkiego komina i wyciągał się w długą smugę. *Grusz. An. Od Karpat 163.* **11.** Wlec, zostawiać za sobą smugę (dymu, kurzu, światła, wody). **12.** s. biegnie, ciągnie (się), idzie, sunie: Białe smugi obłoków ciągną cicho po szaro-błękitnym niebie. *Syg. Gierym. 91.* **13.** s. się kładzie, leży; s-i krzyżują się, przecinają się, rozsypują się.

smutek 1. Bezbrzeżny, bezdenny, bezgraniczny, bezmierny, beznadziejny, bezpamiętny, blady, bolesny, cichy, ciężki, czarny, dojmujący, dotkliwy, dziwny, głęboki, głuchy, gorzki, *poet.* jesienny, niewymowny, niezmierny, lekki, łagodny, melancholijny, nagły, nieodgadniony, nieodstępny, nieokreślony, niepojęty, nieuleczalny, nieutulony, niewymowny, niewypowiedziany, niezgłębiony, ogromny, olbrzymi, osobisty, osobliwy, ponury, prawdziwy, przejmujący, przemijający, przygniatający, rodzinny, rozdzierający, rzewny, serdeczny, sierocy, srogi, surowy, szczery, śmiertelny, tajony, wewnętrzny, wielki, zjadliwy, żałosny s. **2.** s. c z e g o: s. niedoli, rozstania, sieroctwa. **3.** s. n a c z y m, w c z y m: s.

na sercu, na duszy; na twarzy. s. w oczach, w duszy, w sercu; s. w twarzy; s. w głosie. Mówiła z widocznym smutkiem w głosie. *Iwasz. J. SPP.* **4.** *książk.* Brzemię, chmura, cień, fala, odmęt, osad, pieczęć, robak smutku: Pomyśl tylko, jak trudno nam przenosić przemijające troski [...] jaką pieczęć smutku zostawują na czole. *Sztyrm. Katalept. I, 148.* Serce twoje toczy robak smutku. *Wędr. 90, 1901.* **5.** Napiętnowany, przygnębiony, złamany smutkiem; oczy zamglone smutkiem. **6.** Skory do smutku. **7.** Pogrążony w smutku. **8.** Czuć, dławić w sobie, dzielić z kim, głuszyć, jątrzyć, koić, objawiać, odpędzać, okazywać, osładzać, podzielać czyj, powiększać, rozpraszać, taić, ukoić, wnosić (do domu, do towarzystwa, ze sobą), wypłakiwać, wyrzucać (z serca, z duszy), zagłuszać, znosić, zrzucać z piersi (z siebie) s. **9.** Coś wzmaga czyj s. **10.** Topić s. w winie, w wódce; zalewać s. ⟨*pić w celu zapomnienia*⟩. **11.** Zbiera się komu na s. **12.** Zwierzyć komu s., zwierzyć się komu ze smutku. **13.** Przysparzać, zaznać, unikać smutku. **14.** Oddawać, poddawać się smutkowi; położyć kres smutkom. **15.** Karmić, napawać kogo, karmić się, otumanić się, przepoić, roztkliwiać się, ziać smutkiem: Dom i jego mieszkańcy zieją stęchlizną i smutkiem. *Boy Flirt I, 221.* **16.** Twarz powleka się, *książk.* obleka się smutkiem. **17.** Coś przejmuje kogo smutkiem: I będą mnie przejmowały smutkiem niepojętym ponure nawoływania szyldwachów, odzywające się kędyś daleko, żałośnie. *Gomul. Kajet 166.* **18.** Doprowadzać kogo do smutku. **19.** Przechodzić od smutku do radości. **20.** Wybawić kogo od smutku. **21.** Wpadać w s. **22.** *daw.* Być w smutku ⟨*być smutnym, smucić się*⟩: Jestem dziś w smutku, tracę Domejkę, starego i doznanego przyjaciela. *Mick. Listy II, 180.* **23.** Cieszyć, pocieszać się (kogo) w smutku. **24.** Pędzić życie, dni, żyć w smutku; życie (dni, lata, miesiące) płynie (płyną) komu w smutku. **25.** Pogrążać kogo, pogrążać się w smutku, *rzad.* w s.: Matka pogrążyła się w smutku i patrzała przed siebie jakimś wzrokiem osłupiałym. *Tyg. Ilustr. 190, 1863.* Intryga farsy, odgrywanej z talentem, wcale go nie zajmowała i nie weseliła, lecz owszem pogrążyła w jakiś smutek. *Żer. Syzyf. 140.* **26.** Uczestniczyć w czyim smutku. **27.** Wyrwać kogo (się) ze smutku. **28.** Ze smutkiem (robić co) ⟨*smutnie; doznając uczucia smutku*⟩: Uśmiechać się ze smutkiem; myśleć o czym ze smutkiem. - Żegnali mnie wszyscy ze smutkiem. *Brand. M. Spot. 168.* **29.** s. widać w kim, po kim, znać na kim, po kim; w czyjej, na czyjej twarzy, w czyich oczach. **30.** s. atakuje kogo; bierze, zdejmuje, *daw.* ima kogo; ciąży komu (na duszy, na sercu), doprowadza, przywodzi do rozpaczy, dręczy kogo: W Nohant zapomina czasami Chopin o swoich biedach, ale później tym silniej atakują go smutki, nostalgie i wspomnienia. *Iwasz. J. Chopin 63.* **31.** s. jest w czyich oczach; *książk.* kładzie się kamieniem na duszy, króluje w sercu; kryje się w czyim sercu, w czyjej duszy, w czyich oczach; maluje się w czyich oczach, w czyjej twarzy; mroczy, omracza oczy, twarz, serce, duszę; napełnia serce, duszę. **32.** s. mija, przechodzi; napada, nęka, opuszcza kogo; pierzcha; s. pożera kogo, znika. **33.** s. obejmuje, ogarnia, opanowuje kogo, czyj umysł, czyje serce, czyją duszę; *daw.* obleka czyją twarz; s. odzywa się w sercu, w duszy; osiada na czyjej twarzy, na czyim sercu, w sercu, w czyjej duszy; s. owiewa kogo, czyją duszę, czyje serce; pada na twarz, na serce, w duszę; pokrywa czoło, twarz; zasępia twarz, oblicze. **34.** s. panuje gdzie: Wąskie okna wpuszczone były w mury bardzo grube i chłodne; panował tam jeszcze dawny cień i smutek. *Żer. Syzyf. 43.* **35.** s. przebija się przez co, w czym, z czego: Spojrzał zamyślonym wzrokiem, w którym się nieco smutku przebijało. *Dzierzk. Szpic. 4.* Z tych utworów przebija głęboki, graniczący z pesymizmem smutek. *Sienk. Szkice II, 95.* **36.** s. przejmuje kogo, czyje serce, czyją duszę; przesuwa się po twarzy; przeżera kogo, czyje serce, czyją duszę. **37.** s. przygnębia, przygniata, przytłacza kogo, *daw.* tłoczy kogo; tłoczy serce; trapi, zdejmuje kogo: Zdjął mnie smutek, gdym ujrzał w chmurach ciemnych losu dwie istoty cierpiące bez jęku, bez głodu. *Słow. Maz. 224.* **38.** s. rozlewa się na twarzy, po twarzy; ściska komu serce, czyje serce; wypełnia serce, duszę; zamglił czyje oczy. **39.** *książk.* s. unosi się nad kim, nad czym; wieje od kogo, od czego; wygląda, wyziera przez co, z czego: Przez jej niegdyś tak błyszczące oczy blady smutek teraz wyziera. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 45, 1900, 888.*

smutno Robi się komu s. ⟨*ktoś doznaje uczucia smutku*⟩: Gra bez ustanku, aż mi się smutno robi. *Zap. G. SPP.*

smutny 1. s. c z y m: s. smutkiem. *Reym. SPP.* **2.** s. jak śmierć. **3.** s-e (to), ale prawdziwe ⟨*o czymś nieprzyjemnym, godnym ubolewania, co rzeczywiście się stało*⟩.

smycz 1. *łow.* s. psów (chartów) ⟨*para*⟩. **2.** Brać, wziąć (psa) na s.; spuścić (psa) ze smyczy. **3.** Mieć, trzymać (psa) na smyczy; *przen.* mieć, trzymać kogo, co na smyczy ⟨*powstrzymywać kogo, co od czego, powściągać kogo, co*⟩: Mieć język na smyczy. - Wiemy to już wszyscy, że wojnę z potencją turecką mróz jeno na smyczy trzyma i że po pierwszych trawach będziem mieli gości. *Sienk. Wołod. III, 9.* **4.** Prowadzić (psa) na smyczy; *przen.* prowadzić kogo na smyczy ⟨*powodować kim, wodzić kogo na pasku*⟩. **5.** Zerwać się ze smyczy ⟨*o psie, również przen.*⟩.

smyczek 1. s. skrzypcowy, basetlowy. **2.** Pociągnąć, prowadzić, przesunąć, wodzić, uderzać smyczkiem po strunach. **3.** *książk.* Struny płaczą pod dotknięciem smyczka; żale płyną spod smyczka: Spod smyczka płyną długie żale nad chłopską dolą, chłopską pracą. *Gomul. Gdańsk. 11.*

I smyk 1. Bezwąsy, kilkuletni s. ⟨*młokos, smarkacz*⟩: Nowicjuszem był pięćdziesięcioletni hofrat, a bezwąsy smyk spoglądał nań z życzliwą pogardą. *Par. Niebo 201.* **2.** s. gołowąs: Niech wiedzą smyki gołowąsy, co to jest drwić sobie z ludzi, mających ustaloną opinię wytrawnych znawców! *Wędr. 3, 1901.* **3.** (Ty) smyku jeden ⟨*rodzaj wyzwiska kierowanego do młokosa*⟩: A ty smyku jeden! — oburzyła się Magda wysłuchawszy go do końca uważnie. — Do grzechu będziesz mnie kusił? *Mort. Wawrzek 128.* **4.** Ciąć smykiem po strunach, pociągać smykiem po strunach, po basie ⟨*grać na instrumencie smyczkowym (na basie)*⟩. **5.** Zwozić drzewo, wywozić budulec (z lasu) smykiem ⟨*ciągnąc na pło-*

zach uwiązane kloce⟩: Chłopi smykiem zwozili na saniach drzewo z lasu. *Kurek Grypa 146.*

II smyk s. d o k o g o, s k ą d — d o k ą d; s., s. ⟨*zwrot wyrażający szybki ruch; skok, rzut itp.*⟩: Mówiłem: Po co tobie leźć do Soplicowa? Jeżeli cię tam złowią, niech cię Bóg uchowa! On znowu smyk do Zosi, dybie przez konopie, złowiłem go, a zatem za uszy i kropię. *Mick. Tad. 205.* Wojski krzyknął: „Wycz-ha!" Zając smyk zza płotu na łąkę, charty za nim. *Mick. Tad. 319.* Będąc pewna, że Wawrzek nie zjawi się tak prędko na oborze, wpakowała świniaka do worka [...] i szus! Już jej nie ma na oborze! Potem smyk, smyk, koło płotu. *Mort. Wawrzek 76.*

smykałka *gw. miejska* s. d o c z e g o; mieć smykałkę do czego ⟨*skłonność, zdolność, inklinacja do czego; mieć skłonność, zdolność do czego*⟩: Rodowód — co tu gadać — niezły i wszelką w mig tłumaczy chęć, lecz skąd smykałka do poezji — nie zgadniesz, choć i rozum skręć. *Dobrow. S. Wiersze 81.* Nie mieć do interesów smykałki.

snop, snopek 1. Obfity, pękaty s. **2.** s. jęczmienny, owsiany, pszeniczny, słomiany, żytni; s. zboża, jęczmienia, owsa, pszenicy, żyta; s. lnu, mierzwy, siana, słomy, trawy. **3.** s. kwiatów, np. lilij, tulipanów ⟨*naręcz*⟩: Babka podała nam wielki snop lilii o dużych kielichach, różowych od spodu. *Kow. A. Rogat. 87.* **4.** *przen.* s. świetlisty; s. blasku, iskier, ognia, ogni sztucznych, pary, płomieni, światła: Snop świetlisty rozświeca wodę, co się pieni. *Słonim. Poezje 63.* Gęste snopy iskier padały daleko. *SW.* **5.** Bróg, kopa, kopica, mendel snopów. **6.** Zboże, żyto w snopie (w snopach); *hist.* dziesięcina w snopie. **7.** Ładować, młócić, odbierać; podawać, podnosić (widłami, na wóz); przestawiać, składać (na wóz, do stodoły), sprzątać z pola, (u)stawiać, układać (na zapolu), (z)wozić s-y. **8.** Wiązać s-y, w s-y. **9.** *hist.* Wybierać trzeci s. ⟨*odbierać, egzekowować jedną z powinności pańszczyźnianych w dawnej Polsce*⟩. **10.** Poszyć dach, strzechę, chatę, chałupę snopami ⟨*pokryć strzechą*⟩. **11.** Rzucać s-y, snopami, trząść s-y. **12.** Trząść kim jak snopem: Trzęsę nim jak snopem i czując swoją przemoc fizyczną znęcam się nad nim nielitościwie. *Berent Fach. 196.* **13.** Kłaść się jak s-y ⟨*bezładnie*⟩: W usypanej na prędce fortecy obok rozłożonych ognisk żołnierze kładli się na ziemię ze zmęczenia, jak snopy powalone od wiatru. *Sewer Poboj. 71.* **14.** Padać jak s-y ⟨*pokotem*⟩: Pogaństwo na oślep w ogień lazło i jako snopy padali. *Pas. SW.* **15.** s-y stoją w polu, stoją rzędem.

snuć 1. s. c o ⟨*prząść*⟩: s. nić, osnowę, pasmo, przędzę, wątek. **2.** s. pajęczynę, sieć (pajęczą) ⟨*wysnuwać z siebie, prząść*⟩. **3.** s. bajkę, baśń, gawędę, opowiadanie, powieść ⟨*ciągnąć, tworzyć*⟩. **4.** s. domysły ⟨*wysnuwać domysły, domyślać się*⟩. **5.** s. intrygę ⟨*przygotowywać intrygę, intrygować*⟩. **6.** s. marzenia ⟨*marzyć*⟩. **7.** s. myśli ⟨*myśleć, rozmyślać*⟩: Na dnie duszy snuła rozpaczliwe myśli i pytania. *Orzesz. SPP.* **8.** s. plany ⟨*projektować co, planować*⟩. **9.** s. przypuszczenia ⟨*przypuszczać*⟩. **10.** s. refleksje ⟨*zastanawiać się nad czym, wyciągać wnioski*⟩. **11.** s. rojenia ⟨*roić*⟩. **12.** s. wnioski ⟨*wyciągać wnioski, wnioskować*⟩. **13.** s. wspomnienia ⟨*wspominać o czym*⟩. **14.** s. co z siebie ⟨*tworzyć*⟩: Był w stanie snuć z siebie poezję „jak jedwabnik jedwab." *Gomul. Ciury III, 50.*

snuć się 1. s. się jak nić ⟨*również przen. np. o opowiadaniu*⟩. **2.** s. się jak błędny, jak cień, jak mara nocna ⟨*o osobie: poruszać się*⟩. **3.** Snuje się coś komu po głowie, w głowie, w myśli ⟨*ktoś myśli o czymś*⟩: Snuły mu się po głowie dalekie wyprawy morskie. Snuł mu się w myśli jakiś żywot fantastyczny [...] wśród egzotycznych krain. *Kleiner Słow. I, 197.* **4.** Snują się komu plany, projekty ⟨*ktoś coś planuje, projektuje*⟩. **5.** Coś (ktoś) snuje się komu w marzeniu; przed oczami ⟨*ktoś marzy o czym (o kim); ktoś coś widzi, wyobraża sobie*⟩: Postać Boguńki snuła mi się w marzeniu jak postać leśnej Sylfidy. *Pol Obrazy I, 88.*

sobaka *żart.* Niech mnie porwą s-i (*euf.* zamiast niech mnie diabli porwą): A brzuch jaki! brzuch! niech mnie porwą sobaki jeżeli, uczciwszy uszy, wieprza widziałem kiedy z takim brzuchem! *Mick. Wiersze 120.*

sobą 1. Być tylko s. ⟨*nie naśladować nikogo*⟩: Jestem tylko sobą i wypowiadam szczerze swoje ja. *Tyg. Ilustr. 46, 1904.* **2.** Dać s. powodować ⟨*ulegać czyjej woli, słuchać kogo ślepo*⟩: Myśmy sądzili, że słaby na umyśle, dosyć łagodny Oskar da sobą powodować, będzie przynajmniej w pożyciu łatwym i posłusznym. *Krasz. Seraf. 145.* **3.** Nacieszyć się s. ⟨*wzajemnie*⟩: Nie mogą się nacieszyć sobą, stoją w przejściu potrącane przez pary, dążące do sąsiedniego pokoju. *Szew. Kleszcze 171.* **4.** Między s. ⟨*o dwu lub kilku osobach: wzajemnie*⟩: Rywalizować, walczyć; żyć w zgodzie między sobą. **5.** Nad s. ⟨*nad swoją osobą*⟩: Zwycięstwo nad sobą. **6.** Mieć kogoś nad s. ⟨*być od kogoś zależnym; mieć zwierzchnika*⟩. **7.** Panować nad s., *daw.* władać s. ⟨*być opanowanym, spokojnym, zrównoważonym*⟩. **8.** Pod s. ⟨*pod swoją osobą*⟩. Mieć pod sobą konia ⟨*jechać konno*⟩. **9.** Mieć kogo pod s. ⟨*być czyim zwierzchnikiem*⟩. **10.** Przed s. ⟨*na wprost siebie*⟩: Mieć, ujrzeć, zobaczyć, nieść co przed sobą. **11.** Mieć przed s. rok, lato, wakacje ⟨*mieć w perspektywie (do przeżycia) rok itp.*⟩. **12.** Z s., ze s.: a) ⟨*ze swoją osobą*⟩; mieć (nie mieć), nie wiedzieć co ze s. zrobić ⟨*ze swoją osobą*⟩: Zostawszy sam Wróbel nie wiedział, co ma z sobą począć. *Meis. Sześciu 94.* Brać kogo ze s. ⟨*pozwolić towarzyszyć sobie*⟩: Wszędzie córkę swoją z sobą bierze. *L*; b) ⟨*przy sobie*⟩: Ze sobą miała tylko małą, ręczną walizkę. *Żer. Dzieje II, 81*; c) ⟨*wzajemnie*⟩: Nie zgadzać się z sobą. - Coraz poufalej, serdeczniej byli ze sobą. *Krasz. Latarn. III, 100.* **13.** Toczyć walkę, walczyć z s., z samym s. ⟨*przezwyciężać się, zmagać się wewnętrznie, nie móc się na co zdecydować*⟩: Zamyślony przeszedł się parę razy po pokoju. Widocznie toczył ze sobą jakąś walkę. *Prus Dusze 151.* Walczył z samym sobą i z trudnością mógł pohamować nadto silne namiętności swoje. *Dzierzk. Pow. II, 127.* **14.** Rozmawiać sam z s., z samym s. ⟨*mówić do siebie*⟩. **15.** Skończyć z(e) s. ⟨*popełnić samobójstwo*⟩: Postanawiam bezapelacyjnie tej nocy skończyć z sobą. Nie widzę możliwości ratunku. *Nowak. K. Tak było 73.* **16.** Za s. ⟨*z tyłu*⟩: Kazał mu stanąć za sobą. Zamykać za sobą drzwi (wychodząc). **17.** Mieć co za s. ⟨*zrobić, przeżyć co dawniej*⟩: Miał za sobą działalność spis-

kową, więzienie i zesłanie. *Przem. Demb. 42.* „Skalmierzanki" mają za sobą długą i wielką popularność na scenach polskich. *Loren. Dwadz. 40.* **18.** Mieć kogo, co za s. ⟨*poparcie czyje, czego*⟩: Dziewki nie przekabacą [...] ojca masz za sobą. *Gomul. Mieszczka 38.* **19.** Spalić za s. mosty ⟨*zerwać z przeszłością*⟩. **20.** Coś pociąga co za s. ⟨*wywołuje*⟩: Uruchomienie jej [fabryki] pociągnie za sobą koszty i będzie wymagało ciężkiej pracy. *Wilczek Nr 16, 21.*

przysł. **21.** Rzuć za siebie, znajdziesz przed sobą.

sobek *przysł.* Najpierw Sobkowi, potem Dobkowi ⟨*najpierw sobie potem tobie*⟩.

sobie 1. Ani s., ani ludziom ⟨*do niczego, nikt nie ma z niego pożytku*⟩. **2.** At s. ⟨*wyrażenie wzmacniające treść wypowiedzi*⟩: To człowiek, at sobie, ni z pierza, ni z mięsa. *Bart. A. Serce 46.* **3.** Dobry, dobre s.!, wyborny, wyborna s. ⟨*cóż on sobie myśli? A to dopiero! ani myślę*⟩: Dobry sobie! A cóż to, ja mam pieniądze na wyrzucenie? *Bał. Ryby 56.* Przestać zajmować się szpitalem, dobre sobie! *Twórcz. 7, 1954, s. 105.* **4.** Jak s. chcesz, chce ⟨*rób, co chcesz*⟩. **5.** Jakiś s. (np. niezły, paradny, poczciwy, starszy, wesoły, zdrowy, zwyczajny s.): Był kawalerem starszym już sobie, tak grubo po pięćdziesiątce panem. *Unił. Człow. 101.* **6.** Jeden s., drugi s. ⟨*każdy osobno*⟩: Wyście sobie, a my sobie. Każden sobie rzepkę skrobie. *Wysp. Wes. 15.* Kasza sobie — łyżka sobie — Mikołaj sobie — nic się kupy nie trzyma! *Zeg. Uśm. 313.* **7.** Ku s. ⟨*w kierunku swojej osoby*⟩: Ciągnąć kogo ku sobie. **8.** Mieć się ku s. ⟨*sympatyzować ze sobą, interesować się wzajemnie*⟩: Łyskał ukradkiem na Bronkę i Pawełka Czyża, pomrukując w duchu z uciechy, wiedział przecie, że mają się ku sobie. *Brand. K. Obyw. 166.* **9.** Na s. ⟨*na ciele*⟩; mieć co na s. ⟨*być ubranym w co, okrytym czym; mieć co zawieszone na ramieniu, na szyi*⟩: Doktor miał na sobie ciepłą kurtę, a na nogach grube buty z cholewami. *Żer. Ludzie II, 46.* Na sobie miał torbę ze wszystkimi dokumentami. *Żer. Rzeka 115*; nosić na s. co (ubranie, strój, suknię itp.) ⟨*ubierać się w co, być ubranym*⟩: Nosi na sobie strój narciarski. **10.** Nosić na s. jakąś cechę ⟨*odznaczać się czym*⟩: Wspaniałe płótno to nosi na sobie wszystkie cechy ręki artysty. *Sienk. Wiad. I, 218.* **11.** Niczego s.: a) ⟨*dość dobry, ładny, miły itp.*⟩: Koń jak koń! Wiadomo, młody. Niczego sobie. Tak na oko żadnego feleru w nim nie widać. *Bogusz. Kura 94*; b) ⟨*o kobiecie: ładna, zgrabna*⟩: Dziewczyna niczego sobie. Ładna? Niczego sobie, szczupła. *Melc. Statek 15.* **12.** Niech, niechaj s. ⟨*niech robi, co chce*⟩: Jeżeli jej to daje szczęście, to niechaj sobie... *Dąbr. M. Noce II, 126.* **13.** Pomyśleć o s. ⟨*o własnym ratunku*⟩: Trzeba tu o sobie pomyśleć, to nie przelewki. *L.* **14.** Wątpić o s., o s. samym ⟨*we własne siły*⟩. **15.** Po s.: a) ⟨*na własnej osobie*⟩: Sam widzisz po sobie, że lenistwo nie popłaca; b) *daw.* ⟨*po swojej stronie, na swoją korzyść, za sobą*⟩: Mieć prawo, słuszność po sobie. **16.** *daw.* Mieć kogo po s. ⟨*mieć czyje poparcie*⟩: Konarski ma po sobie biskupów, wojewodów i starszyznę zgromadzenia. *Łukasz. Hist. II, 5.* **17.** Po s. ⟨*jeden po drugim*⟩: Następować po sobie. **18.** *daw.* Po s. ⟨*na ciele, na tułowiu*⟩: Pieska sobie aż z trzeciej wsi sprowadził, który był całkiem po sobie czarny, a podpalony na pysku. *Jun. Bracia 201.* **19.** Uszy, słuchy po s.; kłaść, położyć uszy, słuchy po s. *przen.* ⟨*stchórzyć; ustąpić, upokorzyć się*⟩: Mama [...] spazmowała i płakała, a tata kładł uszy po sobie i uciekał do gospodarstwa. *Szujski Portr. 114.* Coraz ostrzej powstawała na Maćka, który uszy położył po sobie i milczał. *Dygas. Now. VII, 185.* **20.** Dać po s. co poznać ⟨*ujawnić na zewnątrz, co się myśli, czuje*⟩: Słuchał tych słów z udaną powagą grzecznego człowieka, który nie chce dać po sobie poznać, że kolega bzdurstwa gada. *Chłęd. Pam. II, 263.* **21.** Pokazać co po s. ⟨*ujawnić, odkryć to co się czuje, myśli*⟩: Kochała go bez nadziei, skrycie, dumnie, nie chcąc po sobie miłości pokazać. *Krasz. Poeta 133.* Stary jenerał nie pokazał po sobie trwogi. *Sienk. Pot. III, 229.* **22.** Sądzić kogo po s. ⟨*uważać, że tak samo myśli, czuje, postępuje*⟩. **23.** Spojrzeć po s.: a) ⟨*obejrzeć siebie samego*⟩; b) ⟨*jeden drugiego*⟩. **24.** Zostawić co po s.: Pomarli — przedwcześnie, lecz zostawili pamiątki po sobie. *Słow. Lir. 52.* Zostawić po s. dobrą pamięć, wspomnienie. **25.** Przy sobie: a) ⟨*w ubraniu, w kieszeni; w portfelu, w torebce itp.*⟩: Mieć co przy sobie. - Trzy główne szuflady są zamknięte, a kluczyki nosi przy sobie pani Justyna. *Brosz. Mił. I, 95*; b) ⟨*przy swojej osobie*⟩: Opuszczona piękna zwodzicielka mocą czarów pragnie go przy sobie zatrzymać. *Syrok. Lit. III, 137.* **26.** Zachować co przy s. ⟨*nikomu nie powiedzieć*⟩: A to, co pan przypadkiem, przez nieporozumienie usłyszał ode mnie o księdzu proboszczu, proszę zachować przy sobie. *Breza Uczta 203.* **27.** Ręce przy s.! ⟨*nie ruszaj, nie dotykaj, nie bij!*⟩: Ręce przy sobie! Nie po to cię zawołałem, ażebyś mi wypijał wodę. *Prus Emanc. III, 67.* Ej, ręce przy sobie, bo ja potrafię zdrowo oddać. *Breza Uczta 57.* **28.** W s., np. krępy, krzepki, tęgi, pełny, zasobny, zwarty w s. ⟨*o budowie mocnej, zwartej*⟩: Każda dziewka, niby rzepa, w sobie krzepka, jara! *Wędr. 13, 1901.* Utwór (np. powieść, dramat) zwarty w s. **29.** Sam w s. ⟨*stanowiący całość (odrębną)*⟩: Jest to folwarczek oddzielny, sam w sobie, nowo założony. *Jun. Wod. 31.* Każdy wykład jest całością sam w sobie. *Tyg. Ilustr. 5, 1900.* **30.** Sam s., samemu s. (pozostawiony) ⟨*bez opieki, pomocy*⟩: Zostałem znowu pozostawiony sam sobie, z troską o życie. *Lim. Pam. 73.* **31.** Sam w s. (cel stanowić); być celem samym w s. ⟨*jedyny; jedynym*⟩: Wystawa nie jest celem samym w sobie. Nie jest wystawą dla wystawy. *Przeg. Artyst. 4, 1952, s. 9.* **32.** *filoz.* Rzecz, przedmiot w s., sam w s. **33.** Skupiony w s. ⟨*wewnętrznie*⟩. **34.** Zaufany w s. ⟨*mający zaufanie do siebie, do własnych sił*⟩. **35.** Zamknięty w s.: a) ⟨*o człowieku: nie uzewnętrzniający się*⟩: Dla niej był dobry i tkliwy, jak zawsze, ale coraz więcej zamknięty w sobie z myślą z dala od niej. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 58*; b) ⟨*o całości myśli, nauce, książce itp.: ograniczający się wyłącznie do samego siebie*⟩: [Metodologia nauk] nie jest zamkniętą w sobie dyscypliną teoretyczną. *Dor. Leks. 8.* **36.** Tak s.: a) ⟨*średnio*⟩: Przedtem też nam było nieźle... Tak sobie — zauważył. *Ritt. Most 36*; b) ⟨*bez wyraźnego celu*⟩: Wyszła tak sobie, przejść się trochę. *Skiba Poziom. 10.* Powiedział, że mam ładne oczy, ale to pewnie tak sobie. *Dąbr. Ig. Felka 30.* **37.** Taki s. ⟨*przeciętny, nie nadzwyczajny; zwyczajny, zwykły*⟩: Tuż przy jej lewej nodze zaczął iść — kot. Taki sobie, łaciaty, nieduży kot. *Zar. Ludzie 234.* Nic szczególnego — taka so-

bie zwyczajna sztubacka gadanina. *Par. Niebo 261.* **38.** Właściwy s.: Z właściwym sobie, lekko szyderskim uśmiechem z góry spoglądał po tłumach. *Jeż Uskoki I, 176.* **39.** Mieć w s. coś dobrego, miłego, złego itp. ⟨*być, wydawać się dobrym, miłym, złym itp.*⟩: Roman prezentuje się przyzwoicie i ma w sobie coś pociągającego. *Goj. Rajs. I, 133.* **40.** Mieć w s. diabła ⟨*być bardzo złym*⟩. **41.** Mieścić co w s. ⟨*zawierać, obejmować*⟩: Ołtarz [...] mieści w sobie dwa [...] obrazy. *Baliń. M. Pisma IV, 51.* **42.** Nosić co w s. ⟨*myśleć o czym, planować co; odczuwać co, nie mówiąc o tym*⟩: Chłopiec przyszedł z jakąś sprawą, którą długo rozważał i nosił w sobie. *Żukr. Zioła 14.* Poczucie winy męczyło mnie srogo, nosiłem je w sobie niby ciężki kamień. *Fiedl. A. Biz. 56.* **43.** Zamknąć się w s. ⟨*nie uzewnętrzniać swych myśli, uczuć*⟩. **44.** Całość zamknięta w s. ⟨*oddzielna*⟩: Każdy pokój, w miarę potrzeby, łączył się z innymi lub tworzył zamkniętą w sobie całość. *Prus Lalka I, 53.* **45.** Zebrać się w s. ⟨*skoncentrować się, skupić się*⟩. **46.** Być s. (kim), żyć s.: Niech tam mąż będzie sobie, jaki chce, dosyć, że ona będzie panią. *Bliz. Rozb. 116.* W samym końcu zaścianka, pilnując swej niwy, żył sobie szlachcic poczciwy. *Syrok. Gaw. 43.* Żyli sobie po pańsku, wydawali pohulanki dla przyjaciół. *Szyman. W. Lichw. 38.* **47.** *daw.* Być s. panem ⟨*być niezależnym*⟩. Każdy s. pan! ⟨*robi, co chce, nie słucha nikogo*⟩: Każdy sobie pan w naszej Rzeczypospolitej, kto [...] ma szablę w garści. *Sienk. Pot. I, 73.* **48.** Bywaj s. zdrów ⟨*formuła pożegnania*⟩: To bywajże sobie asanna zdrowa! *Krasz. Poeta 40.* **49.** Dać s. z czym pokój ⟨*przestać co robić*⟩: Dajmy też sobie pokój z tytułowaniem się per pan. *Sienk. Połan. III, 26.* **50.** Dać s. z kim, z czym radę, (po)radzić s. ⟨*potrafić z kim postępować, potrafić co zrobić*⟩. **51.** Nie móc dać s. rady ⟨*niepokoić się, nie panować nad swoim smutkiem, nad tęsknotą itp.*⟩: Rodzice zrazu po jego wyjeździe rady sobie ze smutku dać nie mogli. *Dąbr. M. Znaki 9.* Niełatwo było zgadnąć, w jaki sposób radził sobie przy tablicy. *Par. Niebo 225.* **52.** Dałbym s. rękę uciąć, że... ⟨*ręczę, jestem pewien, że...*⟩. **53.** Darować s.: Nie mógł sobie darować, że przed paru godzinami bawiły go miłosne tarapaty Franka. *Życie Lit. 45, 1954.* **54.** Kupić, uszyć, zrobić co s. ⟨*na własny użytek, dla siebie*⟩. **55.** Liczyć s. ileś lat ⟨*mieć*⟩: Różne nędzne dziury, mieściny liczące sobie zaledwie głupich sto czy dwieście lat istnienia, będą mogły szczycić się w przyszłości tą wojenną wizytą. *Prusz. Karabela 112.* **56.** Łamać s. głowę, łamać s. nad czym głowę ⟨*myśleć, szukać wyjścia, rozstrzygnięcia*⟩. **57.** Mieć, znaleźć, szukać równego s.: W walce na języki nie znalazł równego sobie między Kozactwem. *Sienk. Ogn. IV, 95.* **58.** Mieć s. za co ⟨*uważać, poczytywać za co*⟩: Mieli sobie za rzecz arcychwalebną żartować z niego. *Krasz. Poeta 89.* **59.** Mieć s. za honor ⟨*szczycić się czym*⟩: Jestem z dawnej familii szlacheckiej i to mam sobie za honor. *Boh. Figl. 56.* **60.** Mieć s. za obowiązek, powinność ⟨*być, czuć się zobowiązanym*⟩: Mam sobie za powinność odpłacić toast toastem. *Gosz. Król 178.* **61.** Mieć s. kogo za nic ⟨*nie mieć dla kogo szacunku, poważania.*⟩ **62.** Mówić s. po imieniu, ty, pan, przez pan, per pan ⟨*o zwracaniu się dwóch osób jedna do drugiej*⟩: Całowali się w ramiona, mówili sobie po imieniu. *Kow. A. Rogat. 9.* **63.** Co ty s. myślisz? ⟨*nie myśl, nie wyobrażaj sobie, że...*⟩: A cóż ty sobie myślisz, smarkulo, że ja kuję pieniądze, czy co? *Bał. Ryby 43.* **64.** Nabić s. (czym) głowę ⟨*myśleć o czym intensywnie, być czego pewnym*⟩: Nabiła sobie głowę, iż on istotnie w niej zakochany. *Krasz. Czarna 57.* **65.** Nie dać s. w kaszę dmuchać, po nosie jeździć ⟨*nie dać nad sobą przewodzić*⟩. **66.** Nie móc, nie umieć s. znaleźć miejsca ⟨*być niespokojnym*⟩: Przeżywał teraz ciężkie, niespokojne chwile, odkąd przestał widywać Agnieszkę, nie umiał sobie znaleźć miejsca ani w domu [...] ani na ulicy. *Brand. K. Obyw. 327.* **67.** Odebrać s. życie ⟨*popełnić samobójstwo*⟩. **68.** Odejmować s. od ust ⟨*dzielić się z kim, samemu będąc w niedostatku*⟩. **69.** Patrzyć s. w oczy ⟨*jeden drugiemu*⟩: Czesław odwrócił się i chwilę patrzyli sobie w oczy. *Żukr. Kraj. 136.* **70.** Pisać, śpiewać, tworzyć s. a muzom ⟨*tworzyć dzieło literackie, nie wydając go, nie drukując*⟩. **71.** Pochlebiać s. ⟨*dobrze o sobie myśleć*⟩: Niejeden pochlebiał sobie, że sam jest dla niego serdecznym przyjacielem. *Kamień. Pam. 113.* **72.** Poczynać s. (zuchwale, źle itp.) ⟨*postępować (zuchwale itp.)*⟩: Zuchwale sobie poczynał, spać mi nie dawał ciągle krzycząc i śmiejąc się. *Łoz. Wł. Narwoj. 185.* Nierównie swobodniej poczynał sobie Franciszek Wężyk, tłumacz Schillera. *Brück. Lit. 164.* **73.** Paść s. w objęcia ⟨*rzucić się jeden drugiemu w objęcia, objąć jeden drugiego*⟩. **74.** Podobać, upodobać s. co a. w czym ⟨*lubić co*⟩: Podobała sobie w gospodarstwie, była pojętna, rącza, pilna. *Libelt Gra 180.* **75.** Pomyśleć s. ⟨*zastanowić się*⟩: Pomyśl tylko sobie, co by z tego wynikło! *SW.* Co ona by sobie pomyślała, jakby mnie tak samą z nim pod teatrem spostrzegła? *Dąbr. Ig. Felka 108.* **76.** Powiedzieć s. ⟨*postanowić*⟩: Powiedziałem sobie, że na twarzy żadnego wzruszenia nie ukażę... *Słow. Proz. 503.* **77.** Pozostawić kogo s. ⟨*opuścić kogo; nie nagabywać, nie zajmować się nim, nie namawiać do czego*⟩: Pozostawiony przez chwilę sobie [...] wciąż jeszcze nie mógł się zdecydować. *Berent Ozim. I, 110.* **78.** Pozwolić s. na co a. co zrobić ⟨*zrobić co, odważyć się co zrobić*⟩: Mógł sobie pozwolić na otwarte powiedzenie szlachcie w oczy, co inni przemilczeli. *Kot Złot. 35.* Przepraszam, że pozwoliłem sobie przerwać panów rozmowę. *Dzierżk. Pow. II, 291.* **79.** Pozwolę s. (co zrobić) ⟨*formułka grzecznościowa: zrobię to*⟩: Pozwolę sobie zadać ci niektóre pytania. *Mick. Listy II, 255.* **80.** Nie przeszkadzać s.; niech s. pan, pani nie przeszkadza ⟨*niech pan nie przerywa zajęcia*⟩. **81.** Przynieść s. co na świat ⟨*mieć co wrodzone, od urodzenia*⟩: Przyniósł sobie na świat charakter miękki, nie wzmocnił go dotychczas w silnych tarciach. *Święt. A. Nałęcze 93.* **82.** Wiele, mało, niewiele s. z kogo (czego) robić, nic s. z kogo (czego) nie robić ⟨*przejmować się, nie przejmować się czym*⟩: Nie tylko nic sobie nie robił z jej kokieterii, ale nawet uśmiechał się. *Prus Emanc. I, 78.* **83.** Robić s. (z kim, z czym) ceremonie, kłopot, zachód ⟨*zajmować się kim (czym) szczególnie, dbać o kogo (co)*⟩: Nie rób sobie kłopotu, my już naprawdę idziemy. *Dąbr. M. Noce III, 153.* **84.** Skakać s. do oczu ⟨*kłócić się*⟩: Chrome dziady kulami wywijają, baby do oczu sobie skaczą, za włosy się drą. *Poraz. Kich. 29.* **85.** Spać s. *przen.* ⟨*nie rozwijać się, nie wykazywać postępów*⟩: Przemysł młynarski śpi sobie tam, w kolebce rutyny i zacofania. *Niwa VI, 1875.* **86.**

Sprzykrzyć, uprzykrzyć s. kogo, co. **87.** Upatrzyć s. co do kogo, czego. **88.** Wbić s. co w głowę; wybić s. kogo, co z głowy ⟨*myśleć o czym intensywnie, stale; przestać o kim, o czym myśleć; przestać zajmować się kim, czym*⟩. **89.** Winszować s.: a) ⟨*być zadowolonym, że się tak stało*⟩; b) ⟨*winszować jeden drugiemu*⟩. **90.** Wymyślić, wyobrazić, *przestarz.* wystawić s. co: Wyobraźmy sobie, że zamiast tych nędznych krzewów rosną tu pyszne afrykańskie palmy. *Święt. A. Obraz. II, 26.* Nie wystawisz sobie pan, mówił do mnie mój towarzysz [...] jakie tam się odbywają zdzierstwa. *Szyman. W. Lichw. 41.* **91.** Wyrobić s. (papiery, paszport, opinię). **92.** Wyrzucać s. co ⟨*żałować czego*⟩. **93.** Wziąć s. co do serca ⟨*przejąć się czym*⟩. **94.** Zadawać s. trud ⟨*trudzić się*⟩. **95.** Zapamiętać s. ⟨*dobrze pamiętać*⟩: Idź sobie, gdzie cię twoje ślepe oczy poniosą, ale to sobie zapamiętaj, że ja tu zostanę. *Par. Niebo 266.* **96.** Zasłużyć s. (co, na co) ⟨*być wartym czego*⟩. **97.** Zdawać s. z czego sprawę ⟨*rozumieć, orientować się*⟩. **98.** Życzyć s. ⟨*mieć życzenie, pragnąć czego*⟩.

przysł. **99.** Jak sobie kto pościele, tak się i wyśpi. **100.** Każdy sobie rzepkę skropie. **101.** Na święty Szczepan każdy sobie pan. **102.** Pierwej sobie, potem tobie.

sobótka Obchodzić s-i, palić, zapalić (ognie) s-i ⟨*według zwyczaju ludowego palić ogniska w wigilię św. Jana (23 czerwca)*⟩: W Krakowie palą dorocznie dwa razy sobótki, ale to tylko w Krakowskiem, pospolicie zaś palą ognie sobótki i kupały w wigilią św. Jana. *Pol Obrazy I, 199.* Gdy słońce Raka zagrzewa, a słowik więcej nie śpiewa, sobótkę, jako czas niesie, zapalono w Czarnym Lesie. *Kochan. SW.*

socjalizm **1.** s. agrarny, drobnomieszczański, humanistyczny, naukowy, proletariacki, utopijny. **2.** Narodowy s. ⟨*nazizm, doktryna faszyzmu hitlerowskiego*⟩. **3.** Budować, realizować s. **4.** Dążyć do socjalizmu. **5.** Dążyć, iść do socjalizmu, ku socjalizmowi.

soczewica Sprzedać, zrobić co za miskę soczewicy, za łyżkę soczewicy a. dla garstki soczewicy ⟨*sprzedać, zrobić co za byle co, za marne pieniądze*⟩: Zygmunt dziedzictwo jagiellońskie sprzedał za miskę soczewicy. *Bobrz. Dzieje II, 28.* Okupując przy tym te nic nie znaczące koncesyjki uległością polityczną, oddajemy za miskę soczewicy całą tę siłę moralną, która wypływa z polityki konsekwentnej i zasadniczej. *Szczepan. Nędza 115.* Bądźcie spokojni, nie sprzedamy się, nie oddamy się w niewolę, nie wyrzekniemy się naszych praw nieprzedawnionych za łyżkę soczewicy. *Ask. Uwagi 108.* Ci wczorajsi panowie, to wszyscy krótkowidze: dla marnej korzyści dzisiejszej, dla garstki soczewicy, odstąpili i wyrzekli się naszych ideałów. *Grusz. Ar. Tys. 82.*

sojusz ⟨*przymierze, alians*⟩ **1.** Agresywny, braterski, cichy, dwustronny, nierozerwalny, poufny, stały, ścisły, tajny, trwały, wieczysty s. **2.** s. bojowy, klasowy, odporny, zaczepny; zaczepno-odporny; s. polityczny, robotniczo-chłopski; s. wojskowy. **3.** s. m i ę d z y k i m a (i) k i m: Był przekonany o istnieniu poufnego sojuszu między Fryczem a Uchańskim. *Kot Frycz 98.* **4.** s. p r z e c i w k o k o m u (c z e m u). **5.** s. (k o g o) z k i m (z c z y m): s. klasy robotniczej z pracującym chłopstwem. - Fryderyk zawarł drugi sojusz z Francją i zaczął drugą wojnę śląską. *Ask. Stulecia 240.* **6.** s. d l a c z e g o, w (jakimś) celu: Zwołano zjazd przedstawicieli Aten, Sparty i wielu innych państw greckich w Koryncie, gdzie zawarto sojusz dla obrony niepodległości. *Hist. star. 97.* **7.** Dochować, dotrzymać sojuszu. **8.** Mieć z kim, odnowić, potwierdzić, ratyfikować, rozbić, rozerwać, rozsadzić, skojarzyć, umacniać, utrwalać, utrzymać, wznowić, zacieśnić, zawrzeć, zerwać s. *przen.* Rzadko fortuna z cnotą zawiera sojusze. *Narusz. SW.* **9.** Łączyć się, (z)wiązać się sojuszem a. w s. (z kim). **10.** Opierać się na sojuszu. **11.** Być, trwać, znajdować się; robić co w sojuszu (z kim). **12.** s. gwarantuje co (np. bezpieczeństwo, pokój), łączy kogo, kształtuje się, powstaje, rozpada się; s. staje, umacnia się, wiąże kogo, zacieśnia się: Tak wśród wód Niemna, na salińskim ostrowie, stanął ów pamiętny sojusz 12 października 1398 r. *Smolka Szkice I, 51.*

sok **1.** Cierpki, gęsty, kwaśny, lepki, słodki, świeży s.; młode, odżywcze, pierwsze, wiosenne, ożywcze s-i (u roślin). **2.** s. owocowy; cytrynowy, malinowy, pomidorowy, porzeczkowy, winogronowy a. winny, żurawinowy. **3.** *daw.* Bachowy s. ⟨*wino*⟩. **4.** *biol.* s-i biologiczne; s. komórkowy, roślinny, korzeniowy, kwiatowy; s. cukrowy, miodowy, mleczny. **5.** s. mięsny. **6.** *anat.* s-i gruczołowe; s. jądrowy, jelitowy, trzustkowy, żołądkowy; s-i trawiące a. trawienne. **7.** *tech.* s. naturalny, pitny, słodzony ⟨*syrop*⟩, surowy, zagęszczony. **8.** s. c z e g o a. z c z e g o: s. cytryny, marchwi, porzeczek a. z cytryn, z marchwi, z porzeczek. **9.** Budzić s-i (w roślinach). **10.** Ciągnąć, wyciągnąć, czerpać s-i ⟨*dosł. o roślinach i przen.*⟩, czerpać z (ożywczych itp.) soków: Przecież język literacki sam z siebie wiecznie ciągnąć soków nie może. *Nitsch Mowa 158.* Ożywcze soki czerpie dzisiaj ów nurt poetycki z bardzo różnych źródeł. *Matusz. R. Lit. 128.* Wyrastały na nim wspaniałe lipy i dęby, które siłę i wielkość czerpały z ożywczych soków, krążących w głębi ziemi. *Andrz. Wojna I, 88.* **11.** *techn.* Klarować s. **12.** Puszczać s. ⟨*o owocu, mięsie*⟩. **13.** (Z)robić s. ⟨*ugotować, usmażyć, wycisnąć*⟩. **14.** Tłoczyć, wyciskać s. (z owoców, np. z winogron). *przen.* Spekulujących rycerzy [...] trzymał twardą ręką i nie pozwalał im wyciskać soków z prowincji. *Ziel. T. Rzym. 398.* **15.** Wydzielać, wytwarzać s. ⟨*o roślinach, o narządach zwierzęcych*⟩. **16.** Wysączać, wysysać s., s-i; również *przen.* Militaryzm wysysa (a. wyciska) ostatnie soki żywotne z narodu. *SW.* **17.** Bluzgać sokiem: Gnała przez grządki, depcząc bluzgające sokiem pomidory. *Szew. Kleszcze 45.* **18.** Nabrzmieć, napęcznieć sokiem (o liściach, pączkach, owocach). **19.** Ociekać sokiem: Wszystko zdawało się być do zjedzenia i ociekać sokiem. *Dąbr. M. Uśm. 129.* **20.** Zabarwić, zaprawić sokiem (wodę, wódkę). **21.** Żywić się sokiem ⟨*o roślinach, owadach*⟩: *przen.* Zależność ekonomiczna Polski od zagranicy utrwaliła się ostatecznie w ciągu XVII i XVIII wieku, żywiąc sokami Rzeczypospolitej głównie i przede wszystkim Gdańsk. *Smolka Lubec. II, 330.* **22.** Karmić się sokami ⟨*o roślinach, owadach*⟩. **23.** Ożywić sokami: *przen.* Nie dość skopiować formę i ton obcej ballady, ale [...]

trzeba przesadzić ją na własny grunt i ożywić sokami własnej gleby. *Sokoł. A. Dzieje II, 479.* **24.** Zasilać się sokami ⟨*o roślinach*⟩: *przen.* Wszystkie [...] gatunki poezji greckiej wyrastają z pnia Homerowego, zasilają się jego sokami. *Sinko Lit. I/1, 135.* **25.** Pęcznieć od soków ⟨*o roślinach, liściach, pąkach*⟩. **26.** s-i się burzą, fermentują, krążą: Las stał nagi, lecz soki pędzone wiosną krążyły w drzewach. *Kow. A. Rogat. 25.* **27.** s. płynie, spływa, przepływa; pulsuje; s-i ruszają ⟨*w roślinach*⟩. **28.** s. sączy się, spływa, ścieka, wycieka; tryska; wydziela się.

sokół **1.** Polowanie z sokołem. **2.** Układać do łowów, zakapturzać sokoła.
przysł. **3.** Nie urodzi sowa sokoła *p.* sowa.

solidarność **1.** Kobieca, męska s.; niewzruszona, żywa s. **2.** Internacjonalistyczna s., międzynarodowa s. proletariatu. **3.** s. ekonomiczna; narodowa. **4.** s. koleżeńska, zawodowa, zespołowa. s. rodowa a. rodu, s. rodzinna. **5.** s. między ludźmi. **6.** s. z kim: Poczucie solidarności z narodem. **7.** s. interesów; s. obozu pokoju, walczącego proletariatu. **8.** Manifestować s. z kim. **9.** Organizować s. (robotniczą). **10.** Poczuwać się do solidarności z kim. **11.** Zacieśniać więzy solidarności. **12.** s. rozwija się, umacnia się.

solidarny **1.** s-e działanie ⟨*wspólne; jednego za wszystkich, wszystkich za jednego*⟩. **2.** s. w czym ⟨*jednozgodny*⟩: Obaj bracia są tak zgrani intelektualnie, tak solidarni w odbieraniu wrażeń, iż piszą swój dziennik jednoosobowo, używając wciąż podmiotu ja. *Boy Flirt 183.* [Przyjaciele] byli nierozłączni i w każdej sprawie solidarni. *Brand. K. Troja 111.* **3.** s. z kim ⟨*poczuwający się do odpowiedzialności z kim*⟩: s. z kolegami, z robotnikami. **4.** Zająć s-e stanowisko ⟨*takie jak inni, popierające, jednozgodne*⟩.

sondować **1.** s. kogo, co — czym ⟨*badać, wybadywać*⟩: Rzucała na mnie oczyma, jak gdyby mnie badać chciała! Któż to wie? może mama poleciła jej mnie sondować. *Krasz. Seraf. 57.* Sekretarz snuł się między ludźmi, rozmawiał, sondował opinie. *Braun Lewanty 268.* **2.** s. myśl czyją, s. (wzrokiem) kogo, czyją duszę ⟨*badać, co kto myśli, co odczuwa*⟩: Z początku rzucał mi krótkie pytania i zdał się sondować moją myśl. *Siedl. M. Opow. 143.* Doktor również nie spuszcza z niego oczu. Długo sonduje wzrokiem jego duszę. *Gomul. Ciury III, 121.*

sopel (*lm* sople) **1.** s-e lodowe a. lodu; s-e krwi; *przen.* s-e wąsów: Obu panów zaciekawiła bardzo [...] postać starca o soplach siwych wąsów zwisłych niżej podbródka. *Berent Ozim. I, 108.* **2.** Ściekać soplami; zastygać w s-e. **3.** *przen.* Zamieniać się w s. lodu ⟨*drętwieć, kostnieć; nieruchomieć*⟩: Czułem, jak zamieniam się w sopel lodu. *Solski Wspom. I, 147.*

sos **1.** Długi, krótki; gęsty, rzadki, zawiesisty; łagodny, ostry s.; szary s. **2.** s. cebulowy, chrzanowy, grzybowy, krewetkowy, korniszonowy, majonezowy, musztardowy, pomidorowy; s. tatarski, winny. **3.** Być, czuć się w sosie ⟨*być dobrze usposobionym*⟩; *pot. rub.* być w złym sosie; nie w (dobrym, swoim) sosie; nie czuć się w sosie ⟨*być nie w humorze, w złym nastroju; nie czuć się usposobionym do czego*⟩: Ale i pani mi jakoś nie w dobrym sosie; czy się tu co stało niedobrego? *Skarb. Starosta 105.* Na Jerzego mrugał zachęcając go do rozmowy; lecz ten był jakoś nie w swoim sosie. *Pług Zagon II, 138.* Czort je wszystkie bierz. Nie czuję się w sosie. *Breza Uczta 46.* **4.** Podać co w jakim sosie; polać, podlać co jakim sosem *przen.* ⟨*przyprawić, zmienić w jakiś sposób; przedstawić w jakimś zabarwieniu, w jakiś sposób*⟩: Wiele [...] artykułów podaje [...] problematykę w sosie „humanistycznym". *Myśl Filoz. 1, 1954, s. 229.* Ogłoszenia podlane są sosem literackim, niekiedy wyglądają niczym nowelki. *Twórcz. 5, 1954, s. 202.* Szwankuje [...] wybór wzorów [artystycznych] spotykamy nadal „oklepane" i opatrzone, podane w jakimś szarym sosie brudnych kolorów, wyprane ze śmiałych, nowatorskich pomysłów. *Prz. Artyst. I, 1954, s. 20.* Oglądamy utwory najróżniejszych autorów, najróżniejszych epok, wszystkie podane w identycznie tym samym sosie, wtłoczone w tę samą wizję świata. *Boy Flirt VI, 207.* **5.** *przen.* Smażyć co w jakim sosie ⟨*przygotowywać w pewien sposób*⟩: Dawał z siebie co mógł, smażył w sosie prawniczym najróżnorodniejsze elukubracje, dotyczące wzajemnych stosunków rad narodowych, burmistrzów, starostów, kuratorów. *Twórcz. 2, 1954, s. 109.* **6.** *przen.* Smażyć się we własnym sosie ⟨*obracać się wśród tych samych osób, tych samych zagadnień; nie mieć szerszych kontaktów, nie wychodzić poza krąg własnych zainteresowań; w sporcie: nie mieć kontaktów z zawodnikami innych okręgów lub innych krajów*⟩: Raz czy dwa razy do roku porządne zawody, a cały rok smażymy się we własnym sosie! *Sport 12, 1954.*

sowa **1.** s. błotna; s. karliczka, myszołówka, płomykówka; s. uszata ⟨*gatunki sów*⟩. **2.** Hukanie, krzyk sowy. **3.** Siedzieć jak s. ⟨*bez humoru; napuszony*⟩: Hej! do tańca dziewuchy, zagraj dudko Jaśkowa — cóż to grajku, czyś głuchy, co tak siedzisz jak sowa? *Len. T. Ziemia II, 47.* **4.** *książk.* Nosić s-y do Aten ⟨*robić rzecz niepotrzebną*⟩. **5.** s. huka a. huczy, skrzeczy, zaskrzeczała.
przysł. **6.** Nie urodzi sowa sokoła ⟨*nie wszyscy są jednakowo zdolni*⟩.

sójka **1.** s. w bok, w brzuch ⟨*kułak, kuksaniec*⟩: Dał sójkę w bok najbliższemu koledze. *Płomyk 46, 1952.* **2.** Wybierać się jak s. za morze ⟨*długo się przygotowywać do czego, guzdrać się*⟩: Osuchowski wybiera się do Krakowa i dalej na Rivierę, ale wybiera się jak sójka za morze. *Sienk. Koresp. II, 237.*

sól **1.** Biała, czarna; miałka, mielona, tłuczona, sypka s. **2.** *daw.* s. bałwanowa ⟨*w niewielkich bryłach*⟩; s. krupiasta. **3.** s. bydlęca ⟨*nie oczyszczana*⟩; s. jadalna, kamienna, kuchenna. **4.** s. fabryczna, jodowana, kopalna, morska, *przestarz.* szybikowa; s. warzonkowa; s. wymyta. **5.** *farm.* s. emska, glauberska, gorzka, karlsbadzka; *przestarz.* sole ochładzające, trzeźwiące. **6.** *biol. chem.* s-e mineralne. **7.** *biol.* s-e odżywcze. **8.** *przen.* s. attycka, *daw.* parnaska ⟨*dowcip, ciętość*⟩: Humor tak subtelny i cięty, że może stać obok Prusa. Prawdziwa sól attycka. *Żer. Dzien. II, 326.* Pisuj, jak możesz najczęściej, jak najdłuższe listy i nie zapominaj przydać soli parnaskiej. *Mick. Listy I, 23.* Nie przechował się w pamięci

ludzkiej ani jeden żart trefny, ani jedna odpowiedź solą attycką zaprawiona. *Gomul. Miecz I, 14.* **9.** *przen.* **s.** c z e g o ⟨*coś bardzo ważnego, sama esencja*⟩: Następują [...] uwagi wstępne; o to jedynie nam chodzi, bo to sól całego wydania, streszczenie najgłębszych studiów w formie przepięknej. *Rocz. Lit. 1934, 131.* **10. s.** ziemi, świata ⟨*najbardziej wartościowe jednostki albo grupy*⟩: Pewien mój przyjaciel utrzymuje z niezachwianą pewnością, że literaci są solą ziemi. *Sienk. Mieszan. 5.* W tej epoce [oświecenia] gdzież tak zwanych filozofów nie miano za sól świata? *Zal. Br. Czart. 225.* **11.** *przen.* **s.** w oku; być komu solą w oku *(4. Mojż. XXXIII, 55)* ⟨*przeszkadzać, drażnić*⟩: Solą w oku wam jestem, bom wam cugli przykróciła. *Gomul. Mieszczka 191.* **12.** Beczka soli; *przen.* Zjeść z kim beczkę soli ⟨*znać się dawno, długo; być z kim w zażyłych stosunkach*⟩: Dla poznania jednego człowieka trzeba zjeść z nim beczkę soli. *Prus Kart. II, 234.* Beczkę soli zjadłyśmy ze sobą, przez kopę lat się znamy. *Orzesz. SPP.* **13.** Bryła, bryłka, garstka, szczypta; pokład, tafla, złoże soli. **14.** *chem.* Roztwór, stężenie soli. **15.** Warzelnia, żupa soli. **16.** *daw.* Cucić kogo solami. **17.** Czerpać s-e (mineralne). **18.** Dobywać, kopać, wydobywać s. (kamienną); warzyć, wywarzać s. **19.** *chem.* Działać na s.; otrzymywać, wiązać s.; tworzyć s-e. **20.** Dziękować za chleb i s. ⟨*za wyżywienie, za pracę*⟩: Podziękuję jaśnie wielmożnemu panu za chleb i za sól [...] i pójdę w świat. *Orzesz. Broch. I, 19.* **21.** Kąpać, kąpać się w soli, w solach ⟨*w solankach*⟩; moczyć co w soli ⟨*w roztworze soli*⟩. **22.** *posp.* Nasypać komu soli na ogon ⟨*nie móc kogo dosięgnąć, złapać; nie móc nic komu zrobić*⟩: Ja chodu, przez Brynicę [...] Nasypcie mi soli na ogon. Na wodzie śladów nie ma! *Jackiew. Górn. 22.* **23.** Posypać solą (chleb, potrawę); przesypać solą (ryby, mięso); zaprawiać solą (potrawę); *przen.*: Swoją broszurkę w niektórych miejscach [...] zaprawił pieprzem, nawet i solą. *Klaczko Zapomn. 287.* **24.** Przyjmować, witać kogo chlebem z solą a. chlebem i solą ⟨*przyjmować gościnnie, szczerze*⟩. **25.** Jakby soli rzucić na ukrop ⟨*nie ma śladu*⟩: Chodziły na niego rozmaite oddziały, czasem po kilka naraz — to bandę rozpuścił i rozpłynie się, jakbyś soli wrzucił na ukrop! *Twórcz. 7, 1954, s. 56.*

przysł. **26.** Czapką, papką i solą ludzie ludzi niewolą (Chlebem i solą przyjaźń łowią i ludzi niewolą). **27.** Z żartami jak z solą, nie przesadź, bo bolą.

spacer 1. Codzienny, daleki, długi, dłuższy; konny; mały, pieszy, samotny, tradycyjny **s.**; **s.** odpoczynkowy ⟨*przechadzka*⟩. **2.** Piękne s-y ⟨*miejsca spacerowe*⟩: Mamy tu w okolicy piękne spacery. *SW.* **3. s.** do lasu; dla zdrowia; nad rzekę, nad brzegami rzeki; po parku, po pokoju, po mieście; s-y po nocy, przy księżycu; **s.** za miasto: Chodzi z nią na spacery „przy księżycu, pod pomarańczowymi drzewami Tuilleries ogrodu", pisze jej wiersze na pamiątkę w sztambuchu. *Przyb. Ideały 174.* **4. s.** c z y m: **s.** łódką, dorożką, sankami. **5. s.** z k i m: Chętnie wspomina spacer z narzeczoną owego dnia, kiedy wybierali bukiet w kwiaciarni. *Brand. K. Troja 87.* **6. s.** ciał niebieskich: W onym Kurierze, dowiedziałem się, że planeta Wenus zamierza przejść przez tarczę słoneczną i że takowy spacer ciał niebieskich najlepiej da się oglądać w Madrycie. *Prz. Tyg. Życia 1, 1875.* **7.** Odbyć **s.** (np. poranny); odbywać (np. długie) s-y; zrobić (daleki, ogromny) **s.** **8.** Chodzić; jechać, przejechać się spacerem ⟨*wolno, nie śpiesząc się*⟩. **9.** Iść, pójść, udać się spacerem ⟨*pieszo*⟩. **10.** Chodzić na (długie) s-y; iść, pójść, wybrać się (z kim), towarzyszyć komu na **s.**; pojechać na **s.** (konno, sankami); *przen.*: I u najlepszej kobietki idzie czasem na spacer cnotka. *L.* **11.** Wyprowadzać psa na **s.** **12.** Wracać ze spaceru.

spać 1. s. bezpiecznie, cicho, czujnie, długo, dobrze, dużo, fatalnie, głęboko, kiepsko, krótko, lekko, mało, mocno, nieprzerwanie, słodko, smacznie, twardo, zdrowo, źle; **s.** bez marzeń, bez snów; **s.** w najlepsze. **2. s.** spokojnie ⟨*bez poruszenia, nie chrapiąc*⟩; *przen.* ⟨*nie niepokoić się*⟩: Pani Stawska może spać spokojnie; sprawę ma jasną jak słońce. *Prus Lalka III, 45.* **3.** *książk.* **s.** nieprzespanie ⟨*nie żyć*⟩: Ta, która by mi była udzieliła pociechy — matka — śpi dawno nieprzespanie. *Żer. Dzien. I, 168.* **4. s.** siedząc, leżąc, półleżąc; **s.** skurczony, wyciągnięty, zwinięty w kłębek; na (lewym, prawym) boku, na wznak. **5. s.** z otwartymi oczami, **s.** jak zając ⟨*czujnie*⟩. **6. s.** jak anioł, jak nowo narodzone dziecko, jak dziecko ⟨*cicho, spokojnie*⟩. **7. s.** jak kamień, jak kłoda, jak suseł, jak najęty, jak zabity, jak zarżnięty; **s.** na oba boki, na oba uszy ⟨*mocno*⟩: Spał na oba uszy. Już na schodach słychać było jego chrapanie. *Gomul. Miecz I, 33.* **8. s.** jak w puchu ⟨*o człowieku: wygodnie, ciepło; przen. o przyrodzie, mieście w nocy, na bezludziu: być we mgle, w śniegu*⟩: Północ — księżyc — mgła... ulica bez ruchu... Światło latarń drga, miasto śpi jak w puchu. *Gomul. Pieśni 118.* **9. s.** na drugi bok ⟨*spać jeszcze*⟩: We dworze, zwyczajnie jak we dworze, śpią jeszcze na drugi bok. *Krasz. Jaryna 53.* **10. s.** snem ciężkim, męczącym, słodkim, spokojnym; snem dziecka; **s.** głębokim, kamiennym, martwym, mocnym, twardym snem. **11. s.** snem letargicznym, *daw.* kataleptycznym. **12. s.** pierwszym snem ⟨*zaraz po zaśnięciu; mocnym*⟩. **13. s.** snem sprawiedliwego ⟨*mocno, spokojnie, nie mając nic na sumieniu*⟩: Stary człowiek spał snem sprawiedliwego, chrapiąc mocno. *Makowiec. Przyg. 86.* *przen.* Załatwiajcie interesa wasze i śpijcie snem sprawiedliwego. *Ask. Uwagi 16.* **14. s.** snem zimowym ⟨*o zwierzętach*⟩; *przen.*: Przy samym brzegu spały już okręty snem zimowym. *Pol Obrazy I, 14.* **15. s.** snem nieprzespanym, wiecznym, *daw.* nieznikomym; **s.** na wieki ⟨*nie żyć*⟩: Pod cieniem wierzby rozpłakanej, spała snem nieprzespanym. *Słow. Ballad. 177.* Dzisiaj już oni po największej części śpią w mogiłach snem nieprzespanym. *Dygas. Kielc. 7.* **16. s.** na cmentarzu; pod krzyżem, pod ziemią; w grobie, w mogile ⟨*nie żyć; być pochowanym na cmentarzu; pod krzyżem; w grobie*⟩. **17. s.** nocą, dniem i nocą, *daw.* noc; do białego dnia, do rana, do wieczora, do południa; (zwykle z przeczeniem) nie **s.** po nocach: Spałem wybornie noc i wstałem nazajutrz jakby odmłodzony. *Bał. Ryby 59.* W ostatnich dniach matka podupadła na zdrowiu, była smutna, nie spała po nocach. *Bień. Czyś. 104.* **18. s.** n a c z y m; w c z y m: **s.** na barłogu, na ławie, na łóżku, na pościeli, na słomie, na tapczanie; na (gołej) ziemi; w kołysce, w łóżku.

w fotelu. **19.** s. pod dachem ⟨*w domu, w mieszkaniu*⟩; pod gołym niebem, *rzad.* pod niebem ⟨*na dworze*⟩. **20.** s. za piecem ⟨*nic nie robić, być biernym, nie brać udziału w życiu*⟩: Przecież nie po to uciekli z Kamczatki, by spać za piecem. *Sier. Ocean 371.* **21.** Nie śpiąc, nie jedząc (czuwać) ⟨*(czuwać) niezmordowanie*⟩. **22.** *pot.* s. z k i m ⟨*spółkować*⟩. **23.** Iść, pójść, kłaść się, położyć się, układać się, *żart.* kropnąć się, *daw.* legnąć s. **24.** Chodzić, iść, kłaść się s. z kurami (razem z kurami) ⟨*wcześnie*⟩: Aby nadążyć z robotą przy opóźnionych przez deszcze żniwach, kładliśmy się spać z kurami, wstawali o świcie. **25.** Kłaść, położyć, ułożyć kogo s. **26.** Chce się, zachciało się komu s. ⟨*ktoś jest senny*⟩. **27.** Dać, pozwolić komu s.: Kładź się, łóżka wolne. Nie chcesz, to wynoś się i daj mi spać! *Żukr. Dni 41.* **28.** Coś, ktoś nie daje, nie pozwala komu s. *przen.* ⟨*coś niepokoi kogo*⟩: Jak mi spać nie daje, że los mnie tak zawiódł. *Kaspr. Chwile 27.* **29.** Mieć gdzie s. ⟨*mieć nocleg, mieszkanie*⟩: Zapytał, czy Jakub ma gdzie spać. *Brand. K. Sams. 168.* **30.** Licho, złe, diabeł, wróg nie śpi ⟨*trzeba się mieć na ostrożności*⟩: Noc przepędzić cicho. Bo po lasach nie śpi licho. *Słow. Sen 136.* **31.** *przen.* Rzeka śpi ⟨*jest zamarznięta*⟩; serce śpi ⟨*ktoś nie kochał jeszcze*⟩; lud śpi ⟨*jest bierny, nieuświadomiony*⟩.

przysł. **32.** Kto śpi, ten nie grzeszy. **33.** Nie budź licha, kiedy śpi (Siedź cicho, kiedy śpi licho).

spadać, spaść 1. s. nisko, niżej, *przen.* Życie przeszło nad nimi. A oni w ogonie tego życia się wleką, coraz to niżej spadając i społecznie i moralnie. *Rocz. Lit. 1932, s. 157.* **2.** s. gradem, jak grad ⟨*dużo, jedno po drugim*⟩: Przy każdym dotknięciu spadały gradem, u wstrząsanego drzewa śliwki. *Orzesz. Melanch. II, 210.* Baty, kije spadają jak grad (na kogo, na czyje plecy). **3.** s. na łeb na szyję ⟨*gwałtownie*⟩. **4.** s. z deszczem ⟨*niespodziewanie*⟩: Ach, hultaju, gdzieżeś się to włóczył? czy z deszczem spadłeś? *Cart. Panna 101.* **5.** s. jak bomba ⟨*nagle, niespodziewanie*⟩; s. jak burza, jak huragan, jak jastrząb, jak piorun (z jasnego nieba), jak szarańcza. **6.** s. jak kamień ⟨*bezwładnie*⟩: Palce osuwają się po gładkiej ścianie urwiska. Spada jak kamień. *Makowiec. Przyg. 59.* **7.** s. wolno, fałdami, do kolan, do kostek, do ziemi itp. ⟨*o odzieży: zwisać; o obrusach, serwetach, zasłonach: układać się luźno, fałdami itp.*⟩. **8.** s. do połowy, do jakiegoś poziomu a. na jakiś poziom, do roli, do zera, o połowę ⟨*obniżać się, zmniejszać się*⟩: Znaczenie historyczne „Rzeczy" Koźmiana spadło do zera. *Chmielow. Zarys 205.* **9.** s. n a c o, w c o, z c z e g o: s. na dno, na ziemię; w dół; w otchłań, w przepaść; w wodę, w rzekę, w morze; z góry, z krzesła, z dachu, z drabiny, ze schodów; z konia, z siodła, z roweru. **10.** s. na cztery łapy ⟨*wyjść cało z niebezpieczeństwa, z kłopotów*⟩. **11.** Coś spada na kogo, na czyją głowę, na czyj grzbiet, na czyje plecy itp. ⟨*ktoś otrzymuje uderzenie czym*⟩: Bat, kij, pięść, kułak, cios, raz, uderzenie spada na kogo, na czyj grzbiet, na czyje plecy; *przen.* W lutym spada nowy cios — ślub Maryli z hr. Puttkamerem. *Kleiner Mick. I, 203.* **12.** Coś komu spada na głowę, na łeb, na kark ⟨*ktoś nagle, niespodziewanie doznaje kłopotów, zmartwień*⟩: Zupełnie nie wiadomo, jak żyć człowiekowi, który ciągle się ogląda, że mu coś na łeb spadnie?... *Bogusz. Polon. II, 81.* Tysiące interesów spada na moją głowę. *Krasz. Jabł. II, 199.* **13.** Bieda, choroba, hańba, kara, katastrofa, klęska, nieszczęście, pochwała, pomsta, śmierć, zaszczyt, zemsta spada na kogo ⟨*ktoś nagle doznaje, zaznaje czego*⟩: Spadają na Europę wielkie klęski: szarańcza, głód, morowe powietrze. *Prus Wyb. 250.* **14.** Brzemię, ciężar spada na kogo, komu na barki ⟨*ktoś musi coś znieść; coś zrobić, za coś odpowiadać*⟩: Dopomóżcie mi podźwignąć brzemię, które spadło na moje barki — ciężar napisania fragmentu z dziejów miasteczka. *Jun. Now. 3.* **15.** Obowiązek, praca, robota spada na kogo ⟨*ktoś musi coś wykonać*⟩: Wszystkie najcięższe roboty domowe spadały na mnie. *Warsz. młod. 128.* **16.** Spada na mnie, abym co zrobił ⟨*muszę zrobić*⟩: Spada teraz na mnie, abym sam za siebie mówił. *Tremb. Listy II, 36.* **17.** Krew, śmierć czyja; odpowiedzialność, wina spada na kogo ⟨*ktoś za to odpowiada*⟩: Jeśli Halastrowicz był niesumiennym administratorem klucza pałeckiego, to w znacznej części wina spadała na ukochaną i ubóstwianą połowicę. *Dygas. Molk. 43.* **18.** Ktoś, coś spada gdzie, na co, na kogo, komu na kark ⟨*zjawia się nagle, szybko, nieoczekiwanie*⟩: Nieproszony niespodzianie spadł do Brukseli. *Lel. Listy II, 188.* Z obnażoną bronią [...] spadają na strażników. *Parn. Aecjusz 306.* Rano spadł na nich niespodziewany i niepokojący telegram do Andrzeja: „Przyjedź, ojciec chory." *Święt. A. Nałęcze 216.* Gościnne pokoje trzeba zawsze trzymać w rezerwie dla niespodzianych gości i dla rodziny, która nieoczekiwanie lubi spadać na kark. *Krzyw. I. Bunt 134.* **19.** s. w cenie, w opinii. **20.** *daw.* s. z tonu ⟨*gubić ton*⟩: Skoro postrzegali, że orator z tonu spadał, dęli w surmy. *Czart. Dośw. III, 13.* **21.** Coś spada z kogo a. coś spada komu z czego: a) ⟨*zsuwa się, jest za duże, za luźne*⟩: Buty, ubranie spada(ją) z kogo; b) ⟨*jest bardzo zniszczone*⟩: Spadała ze mnie poprzecierana odzież. *Kłos. Wiosna 188.* **22.** Coś komu spada z głowy *rub.* ze łba ⟨*ktoś może przestać się czymś kłopotać, myśleć o czym, troszczyć się o co*⟩: Mam dosyć tych nieporadnych starań o konie, kuchnię i administrację. Spadnie mi to z głowy, gdy będziemy walczyć. *Żukr. Dni 67.* **23.** Coś spada komu z nieba, z obłoków ⟨*ktoś uzyskuje co bez starań, niespodziewanie*⟩: Nie mogę czekać, aż wam z nieba spadnie milion. *Żer. Dzieje II, 115.* **24.** Ktoś spada jak z nieba, z obłoków ⟨*zjawia się bardzo na czasie, w odpowiedniej chwili*⟩: Toś, nam, ptaszeńku, spadł jak z obłoków, a akurat jesteś potrzebny. *Prus Kłop. 49.* **25.** Ktoś spadł z obłoków ⟨*nierealnie patrzy na świat*⟩. **26.** Jakby z księżyca spadł ⟨*nie wie, co się dzieje, co się do niego mówi*⟩: Pani nam zarzuca, że my nic nie rozumiemy, ale pani sama jakby z księżyca spadła. *Was. W. Rzeki 280.* **27.** Dać, oddać, co z nosa spadnie ⟨*dać niewiele, byle co, cokolwiek*⟩: Robią jak chcą i kiedy chcą... na podatek oddają, co im z nosa spadnie. *Prus Far. III, 60.* **28.** *pot.* s. z ambony ⟨*być wymienionym przez księdza w czasie nabożeństwa, kazania*⟩: Jutro pierwsza nasza zapowiedź wyjdzie. Ach, jak to śmiesznie będzie z ambony spadać. *Orzesz. Jędza 138.* **29.** *posp.* Z byka spadłeś (z bykaś spadł)? ⟨*co sobie myślisz? Co znowu!*⟩: Coś ty [...] Z byka spadłeś? Wrobić go chcesz? Niewinnego chłopca mego? *Past. Trzeba 79.* **30.** s. z ciała, z tuszy, z wagi a. na wadze ⟨*chud-*

nąć⟩. **31.** Spaść z deszczu pod rynnę ⟨*dostać się w większe kłopoty, tarapaty*⟩. **32.** Spaść z etatu ⟨*zostać pozbawionym pracy*⟩: Ludzie z bardzo różnym stopniem wykształcenia, począwszy od [...] spadłego z etatu urzędnika [...] chwytali się zawodu nauczycielskiego. *Prz. Tyg. Życia 31, 1875.* **33.** *sport.* s. z ligi ⟨*być skreślonym z ligi*⟩: Kto będzie mistrzem I ligi, a kto z niej spadnie? *Gaz. Rob. 280, 1954.* **34.** s. z piedestału ⟨*przestawać być czczonym, szanowanym*⟩: Poeta, co by nie miał czym nakarmić zmiennych umysłów tylu pokoleń, dawno by był spadł z piedestału. *Kraśz. Nowe II, 105.* **35.** s. z sił a. na sile ⟨*słabnąć*⟩. **36.** Coś spada komu, na kogo — dla kogo, po kim ⟨*dostaje się komu*⟩: Dziedzictwo, fortuna, korona, majątek, substancja, wioska itp. spada komu. **37.** Coś spada komu, na kogo dziedzictwem, w dziedzictwie, w sukcesji ⟨*ktoś coś dziedziczy*⟩. **38.** Akcje, monety, papiery wartościowe, pieniądze, waluta spada(ją) ⟨*tracą(-ci) na wartości*⟩. **39.** Barometr, termometr spada ⟨*ciśnienie, temperatura maleje*⟩. **40.** Bielmo, łuska, zasłona spada komu z oczu ⟨*zobaczył, zrozumiał prawdę, przestał się łudzić*⟩: Spadła mu z oczu zasłona, zasmucił się nad własnym przeznaczeniem i poznał poniżenie. *Skarb. Starosta 83.* **41.** Bomba, granat, pocisk spada (na ulicę, na dom) ⟨*uderza w ulicę, w dom*⟩. **42.** Broda spada (komu) do pasa, po pas, na piersi ⟨*sięga pasa, piersi*⟩. **43.** Brzeg, droga, osypisko, park, płaszczyzna, pochyłość, skała, ulica, wzgórze, zbocze spada (amfiteatralnie, lekko, łagodnie, ostro, stromo); tarasami, zboczem; do rzeki, morza, ku rzece, morzu; s. na dół, w dół, pionowo; w rzekę, w morze, w las ⟨*biegnie spadzisto, w kierunku czego*⟩. **44.** Brzuch spadł komu ⟨*zmniejszył się, ktoś schudł*⟩. **45.** Ceny, frekwencja, gęstość zaludnienia, ilość, liczba, koszt, kurs akcji, ludność, produkcja, śmiertelność, wartość czego, płaca spada ⟨*obniża(ją) się*⟩; napięcie spada ⟨*zmniejsza się*⟩. **46.** Chłód, ciemność, milczenie, mrok, noc, sen, senność, zmierzch spada ⟨*ogarnia nagle, niespodziewanie*⟩: Gdy noc spadła ponura, słychać gwar z dala, szczęk i tętent koni. *Mick. Ball. 16.* **47.** Ciepłota, gorączka, temperatura spada; ciśnienie spada ⟨*obniża się, zmniejsza się*⟩. **48.** Ciężar, kamień spada komu na serce, na piersi ⟨*ktoś się martwi, coś kogoś gryzie*⟩. **49.** Ciężar, kamień spada komu z serca, z piersi, jakby ciężar, kamień spadł komu z serca, z piersi ⟨*ktoś przestał się martwić*⟩: O, to... to! — wybuchnął Michał, jakby mu ciężki kamień spadł z serca [...] A stary się gryzł! *Braun Lewanty 459.* **50.** Głowa spada na piersi ⟨*pochyla się*⟩. **51.** Głowa czyja (szyja) spada, spada ścięta, spada pod nożem, mieczem, gilotyną, głowa spada z karku, z szyi, z tułowia ⟨*jest odrąbana*⟩: Spada [...] ścięta poganina głowa, koń wycieńczony staje. *Wójc. Zar. III, 120.* Za Stefana Batorego niejedna by z powodu takiego gwałtu spadła głowa. *Kraus. Łaski I, 133.* Chłopie, jeśli łżesz, szyja ci spadnie. *Sienk. Pot. V, 78.* **52.** Gromy, pioruny spadają na kogo, na co ⟨*ktoś, coś jest gromiony; oburzają się na kogo, na co*⟩: Zanim jeszcze ukazała się w handlu, spadły na nią gromy, nabrzmiałe w dniach, kiedy drukowano ją w odcinku jednego z dzienników warszawskich. *Par. Niebo 5.* **53.** *daw.* Kandydat spada ⟨*nie jest przyjęty*⟩: Właśnie przed moim przyjazdem kandydat do literatury łacińskiej spadł. Miejsce wolne w Akademii. *Mick. Listy II, 206.* **54.** Korona nie spadnie komu (z głowy) ⟨*ktoś może coś zrobić bez uszczerbku powagi*⟩: Nie spadnie ci korona, gdy przeskoczysz płot! *Słonim. Poezje 45.* **55.** Kurtyna, roleta, zasłona spada ⟨*opuszcza się; zostaje opuszczona*⟩. **56.** Lawina spada ⟨*zsuwa się po stoku*⟩. **57.** Liść, owoc spada (z drzewa) ⟨*opada*⟩. **58.** Manna spada komu (dla kogo, na kogo) z nieba ⟨*ktoś ma, co mu potrzeba bez wysiłku, bez pracy*⟩: Wszyscy byli czynni, tylko on jeden, założywszy ręce na piersiach, czekał dopóki jakaś manna nie spadnie na niego z nieba... *Kaczk. Grób II, 222.* **59.** Maska (z kogo) spada ⟨*ktoś okazuje się taki, jaki jest istotnie, przestaje udawać*⟩: Jestem tak zmęczony, że już mi tchu nie staje, a w takich razach maska spada. *Sienk. Połan. II, 13.* **60.** Mgła, rosa spada, spada na ziemię ⟨*opada*⟩. **61.** Miecz, młot, topór spada ⟨*uderza*⟩. **62.** Ochłapy, okruchy itp. spadają ze stołu, z pańskiego stołu ⟨*daje się komu resztki*⟩. **63.** Oczko spada (z drutów) ⟨*zsuwa się*⟩: Mówiła dalej pokazując babce druty [...] proszę babci, znowu mi spadło oczko. *Prus Lalka II, 195.* **64.** Potok, rzeka, strumyk, woda spada (kaskadą, wodospadem) ⟨*płynie z góry na dół*⟩. **65.** *daw.* Projekt (ustawy) spada ⟨*upada, nie przechodzi*⟩. **66.** Słońce spada za las, na domy ⟨*zachodzi, zapada*⟩. **67.** Suma, wierzyciel spada z hipoteki ⟨*nie może być spłacony*⟩. **68.** Wiatr spada, spada na ziemię; spada z gór, z wyżyn ⟨*wieje z góry; od strony gór, z wyżyn*⟩. **69.** Więzy spadają z kogo ⟨*ktoś jest wolny*⟩: Mąż zginął, spadły z niej więzy i otworzyły się przed nią widoki szczęścia. *Kaczk. Olbracht. III, 58.* **70.** Włosy spadają bezładnie, w nieładzie, bujnie, luźno; falą, kędziorami, w puklach, na czoło, z czoła itp. ⟨*układają się bezładnie itp.*⟩. **71.** Włos ci (jej, im itp.) z głowy nie spadnie ⟨*nic mu się nie stanie*⟩: Tej pannie nic tu nie grozi. Ręczę, że jej włos z głowy nie spadnie. *Żer. Turoń 268.* **72.** Woda (w rzece) spada ⟨*obniża się poziom wody*⟩.

przysł. **73.** Kiedy spaść, to z dobrego konia.

spadek ⊖ **1.** Gwałtowny, liczebny, mały (duży), nagły, naturalny (sztuczny), pochyły, silny, stały, stopniowy; swobodny s. (ciała); wolny (prędki), znaczny s. ⟨*spadanie*⟩. **2.** Falisty, kamienisty, piaszczysty, stromy s. ⟨*obniżający się teren*⟩. **3.** *lit.* s. jambiczny, s. wiersza ⟨*kadencja, rytm*⟩. **4.** s. ciśnienia, temperatury ⟨*obniżenie się, zmniejszenie się*⟩. **5.** s. dochodów, wydatków ⟨*zmniejszenie się*⟩. **6.** s. doliny, drogi, pochyłości, wzgórza; s. rzeki, terenu; s. wód a. wodny ⟨*nachylenie poziomu; pochyłość, spadzistość*⟩. **7.** s. głosu, tonu ⟨*zniżenie tonu*⟩. **8.** s. ilości czego ⟨*zmniejszenie się*⟩. **9.** s. jakości czego ⟨*pogorszenie się*⟩. **10.** s. lawiny ⟨*obsunięcie się*⟩. **11.** s. frekwencji, liczby kogo, czego (np. obywateli); s. produkcji, spożycia, wydajności ⟨*zmniejszenie się*⟩. *fiz.* s. napięcia. **12.** s. papierów, pieniędzy, waluty ⟨*obniżka wartości*⟩. **13.** *fiz.* s. równi. **14.** Iść, schodzić, wchodzić spadkiem ⟨*o terenie*⟩. **15.** s. zmniejsza się, zwiększa się.

⊖ **16.** Duży, mały, niewielki, olbrzymi s.; krociowy, milionowy s. ⟨*dziedzictwo, spuścizna*⟩. **17.** s. dziedziczny; dziadowski, pradziadowski, ojcowski, stryjowski; s. rodzicielski; s. rodzinny; *daw.* s. męski a. po mieczu. **18.** Naturalny s.; s. testamentowy. **19.** s. c z e g o: s. dóbr, majątku, włości; s. kapitału. **20.** s. d l a k o g o: dla syna, brata, żony.

21. s. p o k i m: po matce, po ojcu, po stryju. 22. Kurator spadku. 23. Podział spadku; windykacja spadku. 24. Brać, dostać, objąć, oddać, odziedziczyć, otrzymać, podjąć; (po)zostawić; przejąć, przekazać s. a. w spadku; *daw.* brać co spadkiem, coś idzie, przychodzi komu spadkiem. 25. Odebrać, ustąpić, zagarnąć, zapewnić sobie, zbyć, zostawić po sobie s. 26. Dochodzić, wyrzec się, zrzec się spadku. 27. Iść, przejść w spadku, jako s.; przypaść w spadku, ze spadku. 28. Rozporządzić spadkiem. 29. s. idzie, przechodzi na kogo, należy się, przypada komu. 30. s. wynosi (ileś złotych, hektarów).

spalać, spalić 1. Spalić ciało, szyję, twarz (na brąz) ⟨*mocno opalić*⟩. 2. s. gardło ⟨*powodować stan zapalny, zaogniać; mocno podrażnić*⟩: Mocne starki i nalewki [...] spaliły mu delikatne gardło. *Meis. Wilk. 62.* 3. Spalić korki ⟨*zniszczyć bezpieczniki przez spowodowanie krótkiego spięcia*⟩: Po włączeniu lampy do kontaktu nastąpił błysk, trzask i światło zgasło. Okazało się, że zostały spalone korki. 4. s. za sobą mosty ⟨*przecinać sobie odwrót, nie móc zmienić decyzji; wytworzyć sytuację, z której nie można się wycofać*⟩: Nie mogę powrócić do Warszawy [...] na chwilę wstrzymał oddech [...] Spaliłem za sobą mosty. *Breza Uczta 378.* 5. Spalić motor ⟨*uszkodzić, zniszczyć*⟩. 6. Spalić tłuszcz ⟨*przypalić*⟩: Zapach spalonego tłuszczu dokuczliwie wdzierał się w nozdrza. *Was. W. Rzeki 27.* 7. Ponury, jakby siedem wsi spalił; patrzy jak zbój, co siedem wsi spalił. *SW.* 8. Spalić ucznia, klasę; s. na egzaminie, przy maturze ⟨*dać złą ocenę; obciąć*⟩. 9. s. co na popiół, na proch, na węgiel, na żużel *przen.* ⟨*zupełnie niszczyć*⟩: Kuchnia spaliła na żużel jej urodę. *Par. SPP.* 10. Auto spala dużo (mało) benzyny (zużywa). 11. Mróz spala rośliny ⟨*warzy*⟩. 12. Piorun spalił kogo, co ⟨*ktoś został porażony uderzeniem pioruna; coś zostało zniszczone, spłonęło na skutek uderzenia pioruna*⟩. 13. Niech cię, go itp. (jasny, najjaśniejszy, siarczysty) piorun spali! bodaj cię, go itp. (jasny itp.) piorun spalił! ⟨*przekleństwo*⟩: A bodaj siarczyste pioruny spaliły takie wasze kochanie! [...] dla niej sromota! *Dygas. Gorz. I, 22.* 14. Tęsknota, żal spala kogo ⟨*trawi, niszczy*⟩. 15. Wstyd, ogień wstydu spala komu czoło, policzki, twarz; ledwie, o mało, niemal nie spalił komu czoła itp. ⟨*ktoś oblał się rumieńcem wstydu, bardzo się zawstydził, doznał uczucia wstydu*⟩: Czyliż znów harde karki gnąc pod pański batog, długo jeszcze będziem tak bezradnie stali i jakże to wam ogień wstydu czół nie spali? *Dobrow. S. Wiersze 83.* 16. s. c o c z y m: s. ogniem, żywym ogniem. 17. Coś spala twarz rumieńcem ⟨*sprowadza na twarz rumieniec*⟩: Owa lampka wina spaliła nasze twarze ostrym rumieńcem. *Kow. A. Rogat. 33.* 18. Spala kogo krew ⟨*ktoś się burzy, kogoś ogarnia namiętność*⟩: Jakie oczko, brew! Jaka biała szyjka cała... Hej, spali mię krew! *Witw. S. Piosnki 159.* 19. *przestarz.* Spaliło na panewce, pistolet, proch nie spalił ⟨*broń nie wystrzeliła*⟩: Pociągnął za cyngiel. Pęc! Spaliło na panewce! *Prus Now. II, 194.* Trzasł zamek, lecz zalany krwią proch już nie spalił. *Mick. Tad. 252.* 20. *przen.* Coś spaliło na panewce ⟨*nie udało się*⟩: Zamach spalił na panewce i ośmieszył polityków, którzy go podjęli. *Bobrz. Dzieje III, 394.*

przysł. 21. Zła skra i pole spali i sama zginie.

spalać się, spalić się 1. s. się jak drzazga; *przen.* s. się wewnętrznym ogniem, żarem. 2. Ktoś się spalił ⟨*spalił się czyjś dobytek*⟩: Wiesz, jak twój szwagier się spalił, to każdy z sąsiadów przyjechał i narzucał się z pomocą... *Grusz. Ar. Tuzy 229.* 3. Ktoś się spala w oczekiwaniu czego; z ciekawości, z niecierpliwości ⟨*ktoś denerwuje się oczekując na co; jest podniecony, zaciekawiony, zniecierpliwiony nie mogąc się na co doczekać*⟩: My tu w więzieniu spalamy się wprost w oczekiwaniu wieści. *Dzierż. Pisma 197.* 4. s. się ze wstydu (często w formie trybu warunkowego): Spaliłbym się ze wstydu, gdyby kto zobaczył, co się u nas dzieje. *Zap. G. Pam. 54.* Ledwie się nie spalę ze wstydu. *SW.* 5. Spalić się na słońcu, na wietrze ⟨*opalić się mocno, ogorzeć*⟩.

spalony 1. s. c z y m, o d c z e g o a. p r z e z c o: a) ⟨*mocno opalony*⟩: Ciało, szyja, twarz s-e skwarem, słońcem, wichrami, od skwaru, słońca, wichru a. przez skwar, słońce, wicher; b) ⟨*wypalony, wysuszony*⟩: Grunt, ziemia, pola, trawa, step s-e słońcem, żarem, od słońca, przez słońce. 2. Usta, wargi s-e gorączką, pragnieniem; od gorączki, od pragnienia; przez gorączkę, przez pragnienie; jak w gorączce ⟨*spierzchnięte, zeschnięte*⟩. 3. s. wstydem ⟨*zaczerwieniony ze wstydu*⟩: Jakoś inaczej teraz spojrzały na spalonego wstydem Szarskiego. *Krasz. SW.*

spaść p. **spadać**

spatki *dziec.* Iść. s. ⟨*iść spać*⟩.

spazm 1. Chorobliwy, gwałtowny, śmiertelny s. ⟨*skurcz, drgawki*⟩. 2. (zwykle w *lm*) Gwałtowne, kobiece, histeryczne s-y ⟨*niepohamowane łkanie, ze śmiechem nerwowym, z omdleniem*⟩. 3. s. c z e g o: s. przerażenia, rozkoszy, strachu, szczęścia, wściekłości, żalu. 4. Targany, wstrząsany spazmem czego a. od spazmów (czego): Wstrząsany spazmem rozkoszy. Przypadł ustami do burzy włosów, objął rękoma ukochane ciało i tulił je, targane od spazmów płaczu. *Żer. Uroda 114.* 5. Doprowadzać kogo do spazmów, przyprawiać kogo o s-y. 6. Dost(aw)ać spazmów; przechodzić, wpadać w s-y; wybuchnąć spazmem: Płakała, chorowała, dostawała spazmów. *Korz. J. SW.* Całe jej ciało trzęsło się od uniesienia, a płacz przechodził prawie w spazmy. *Sienk. Now. III, 170.* 7. Śmiać się do spazmów. 8. Twarz skurczyła się spazmem; spazmem uchwyciło kogo za gardło. 9. s. chwyta kogo za gardło; dławi w krtani, przelatuje po twarzy, wstrząsa co a. kim; s-y porywają kogo, wstrząsają kim a. ciałem czyim: Wargi mu drgały, spazm dławił w krtani, żal rozdzierał serce. *Rodz. Dew. 209.* Barki wstrząsał spazm. *Wikt. Miasto 354.* Zrozumiawszy, jak okropnie skompromitowała siebie i swego męża, zachwiała się od wstydu i trwogi, porwały ją spazmy. *Sztyrm. Pow. I, 395.*

spec *pot.* ⟨*specjalista*⟩ 1. s. o d c z e g o, w dziedzinie, w zagadnieniach czego; s. w swoim fachu: s. od spawalnictwa; s. w dziedzinie fizyki jądrowej, w zagadnieniach astronautyki. 2. Być, stać się specem od czego, w jakiej dziedzinie, branży; w zagadnieniach czego.

specjalista 1. Ciasny, doskonały, wąski, wybitny, wysokokwalifikowany s.; s. biegły w fachu, w przed-

miocie; s. wysokiej miary. 2. Badacz s., ekspert s., s. hutnik; lekarz s., robotnik, rzemieślnik s. 3. s. d o c z e g o (w zn. żartobliwym lub ujemnym): To specjalista do figlów. To specjalista do wszelkiego rodzaju krętactw. *SPP*. 4. s. o d c z e g o: s. od win; od spodni ⟨*o krawcu*⟩, od witraży. 5. s. w c z y m a. w zakresie, z zakresu czego: s. w skoku w dal ⟨*o sportowcu*⟩; s. w żakresie bibliotekarstwa; z zakresu ekonomii politycznej. Był w swoim fachu doskonałym specjalistą. *Andrz. Popiół 157*. 6. Poradzić się specjalisty ⟨*lekarza*⟩: Wziąłem urlop na parę tygodni i myślę jutro pojechać do Wiednia poradzić się jakiegoś specjalisty. *Bał. Ryby 19*.

spekulacja ● ⟨*rozmyślanie, rozważanie czego, zastanawianie się nad czym; domysły*⟩ 1. Abstrakcyjna, czysta, czysto rozumowa, filozoficzna, metafizyczna, oderwana s. (również w *lm*): We Francji język filozofii, język ideologów przedstawia się o wiele konkretniej, mniej zacieka się w oderwanych spekulacjach, które stanowiły długo specjalność filozofii niemieckiej. *Twórcz. 7, 1955, s. 122*. 2. Pogrążony w (głębokich, filozoficznych) spekulacjach. 3. Łamać sobie głowę spekulacjami: Waść sam i Hieronim poczciwy nic nie zrobicie; i jegomość darmo sobie głowy nie łam spekulacjami! *Krasz. Int. 153*. 4. Opierać się na spekulacjach: Ponieważ do wspomnianej rozmowy nie zostali dopuszczeni przedstawiciele prasy, wszelkie relacje na temat jej przebiegu podawane przez agencje zachodnie pochodzą z drugiej ręki bądź też opierają się na spekulacjach. *Exp. Wiecz. 7, 1959*.

● s. ⟨*przedsięwzięcie obliczone na zysk*⟩ 5. Brudne, lichwiarskie, nieuczciwe, ryzykowne s-e; s-e giełdowe a. na giełdzie, handlowe, majątkowe; s-e na wielką skalę. 6. s. c z y m a. n a c z y m; s. artykułami rolnymi, zbożem, ziemią; s-e na akcjach. 7. Obliczony na spekulację. 8. Trudnić się, zajmować się spekulacją; wdać się w s-e.

spełniać (się), spełnić (się) 1. s. czynność, funkcję, misję, obietnicę, obowiązek, polecenie, posłannictwo, posługi, postanowienie, powinność, czyją prośbę, rozkaz, ślub, dobry uczynek, czyją wolę, zadanie, żądanie ⟨*wykonywać, dokonywać*⟩. 2. s. marzenia, chęci, nadzieje, pragnienia, przepowiednie, sny, zamysły ⟨*urzeczywistniać*⟩: Stryj uważał mnie za udanego potomka rodziny, który jeśli nie spełni pokładanych w nim nadziei już teraz, to w każdym razie spełni je w przyszłości. *Hertz P. SPP*. 3. s. oczekiwania ⟨*odpowiadać oczekiwaniom*⟩. 4. s. ofiarę, warunki, wymagania ⟨*dopełniać ofiary, warunków, wymagań*⟩. 5. s. czyją a. jaką rolę ⟨*być kim, wykonywać obowiązki*⟩: Krytyk sumiennie starał się spełniać rolę wychowawcy. *Wóyc. K. Walka I, 215*. 6. *mat.* s. równanie, nierówność, układ równań ⟨*zadośćczynić równaniu itp.*⟩. 7. s. wskazówki ⟨*postępować według wskazówek*⟩. 8. s. c o — z a k o g o: s. obowiązek za kolegę. 9. *książk.* s. czarę, kielich (wina, miodu itp.) ⟨*pić, wychylać do dna*⟩: U stołu będziem sobie gadać należycie i kielich za pomyślne spełnimy przybycie. *Niemc. SW*. 10. *książk.* s. kielichy, toasty za czyją pomyślność, za czyje zdrowie; s. toasty, wiwaty, czyje zdrowie kielichami, szklankami itp. (winem, miodem itp.) ⟨*pić za czyje zdrowie (wino, miód itp.)*⟩: U stołu spełnialiśmy rzęsiste zdrowia. *Kras. SW*. Spełnijmy zdrowie solenizantki! *SW*. 11. *przen. książk.* s. kielich, puchar goryczy (do ostatniej kropli, aż do dna) ⟨*doświadczać nieszczęścia, rozczarowania, przykrości itp.*⟩: Na nic się wtedy nie przydały narzekania zawiedzionych nadziei, nie pozostawało jak spełnić do ostatniej kropli kielich goryczy. *Oppman San Domingo 15*. 12. Marzenia, nadzieje czyje spełniają się, spełniły się; przepowiednia spełniła się.

spełzać, spełznąć 1. s. na niczym, *daw.* na nic, w niwecz ⟨*nie dawać żadnego rezultatu, nie udawać się*⟩. Próby te jednak spełzały na niczym, ponieważ Lipecki unikał wszelkiego zbliżenia. *Perz. Las 124*. Usiłowania jego spełzły na niczym. *Bielow. Wstęp 150*. Zdrowe niektóre wynalazki postanowiono, wszakże one wszystkie w niwecz spełzły. *Błaż. SW*. 2. Spełznąć od słońca, na słońcu ⟨*o odzieniu: stracić kolor, wyblaknąć, spłowieć*⟩: Odzienie spełzłe od słońca i deszczu.

spędzać, spędzić 1. s. czas na czym; nad czym ⟨*na wykonywaniu jakiejś czynności*⟩: Potrafiłem całe noce spędzać na czytaniu. *Dąbr. M. SPP*. Całe dnie spędzał na łobuzerii. *Żer. SPP*. s. czas na podróżach, na pogawędce, na rozmowie, na zabawach; s. czas (godziny, wieczory itp.) nad książką. 2. s. czas przy kim, przy czym ⟨*siedząc, asystując przy jakiejś osobie lub czynności*⟩: s. noc przy chorym. s. codziennie kilka godzin przy fortepianie. s. lata całe przy biurku. Kilka godzin spędzali na pogawędce przy kawie. 3. s. czas u kogo, u czego; wśród kogo, czego; z kim, z czym: Wakacje spędził u krewnych na wsi. Ostatni tydzień spędziła u łóżka chorej. s. wolne chwile wśród kolegów, z kolegami. Wiele czasu spędza wśród książek. Wieczory spędza z robótką lub z książką w ręku. 4. s. czas w czym ⟨*oddając się jakiemuś stanowi, przeżywając jakieś uczucie*⟩: Dnie całe spędzałem w tęsknocie i niepokoju. *SPP*. 5. Spędzić konia ⟨*popędzając zmęczyć*⟩. 6. s. płód ⟨*przerwać ciążę*⟩: Idąc za radą przyjaciółki z dziecka rezygnuje i potajemnie poddaje się operacji spędzenia płodu. *Rocz. Lit. 1932, 47*. 7. s. sen z powiek ⟨*przyprawiać o bezsenność*⟩: Innym sprawa mistrzostwa Tatr spędza sen z powiek. *Makusz. Listy 7*. 8. s. smutek z czoła, z twarzy ⟨*powodować, że ktoś przestaje się smucić*⟩. 9. s. uśmiech z ust, z warg, z oczu, z twarzy ⟨*powodować, że ktoś przestaje się uśmiechać*⟩. 10. *przestarz.* s. złość na kogo ⟨*wywierać złość, złościć się na kogo*⟩: Nie udało mu się coś tego dnia i złość spędził na mnie. *Berent Fach. 92*.

spętać 1. s. konie (na pastwisku). 2. s. komu ręce (i nogi), skrzydła, usta ⟨*pozbawić kogo swobody działania, mówienia*⟩: [Mickiewicz] mając ręce spętane i nie mogąc zdobyć się na rezygnację z pełni życia, musi przystać na cierpienie. *Jastr. Mick. 101*. Jest to anielska dusza, której konwenanse spętały skrzydła. *Prus Lalka II, 238*. 3. s. wody ⟨*o mrozie: ściąć, skuć*⟩: Przyszedł pierwszy mróz, który spętał wody. *Sienk. SW*. 4. s. wolę czyją ⟨*pozbawić kogo swobodnej decyzji; opanować kogo*⟩.

spętany Być spętanym jak baran; chodzić jak spętany.

spiąć, spinać 1. s. k o g o, c o — c z y m ⟨*szczepić*⟩: s. suknię broszką; kartki papieru spinaczem; kolumnę żelazną obręczą; *przen.* Autor ma na po-

dorędziu mnóstwo charakterystycznych żywotów polsko-amerykańskich, które umie spiąć klamrą ogólnych wniosków. *Rocz. Lit. 1934, s. 220.* **2.** s. konia (ostrogami) ⟨*ścisnąć boki konia piętami (zaopatrzonymi w ostrogi); pobudzić konia (ostrogami) do biegu*⟩: Spiął konia i pojechał truchtem, grzęznąc w piasku, a za nim ze dwudziestu jezdnych. *Prus Far. II, 252.* **3.** s. włosy (przepaską; w czub, w węzeł) ⟨*upiąć, związać*⟩: Jej spięte nad karkiem włosy zwijały się jak pędy winogron. *Braun Lewanty 249.*

spić się, spijać się; spity s. się; spity jak bela, jak bydlę, jak bydlak, jak kłoda, jak nieboskie stworzenie, jak szewc, jak sztok; do nieprzytomności: Chłopaka pod ramiona dźwignęli, a że spity jak bela przez ręce im leciał. *Zar. Grusze 43.* Leży spity jak kłoda. *Dąbr. M. Ludzie 109.* Spiłem się jak szewc. *Zabł. Szlafm. 241.* Spiłem się jak sztok, dzięki księdzu Grudzińskiemu. *Żer. Dzien. I, 141.* Spity do nieprzytomności runął na ziemię. *Par. Przyg. 7.*

spiec (się) 1. *pot.* s. raka, raczka ⟨*oblać się rumieńcem, zaczerwienić się*⟩: Bardzo zmieszał się, spiekł raka i ręce obie schował w jedną kieszeń fraka. *Mick. Tad. 342.* W tej chwili jest u mnie i spiekła raczka usłyszawszy, że piszę do ciebie. *Prus Lalka II, 276.* **2.** s. się na słońcu ⟨*opalić się mocno, ogorzeć*⟩.

spieczony, spiekły 1. s. język; s-e usta, wargi ⟨*zeschnięty(-e), spierzchnięty(-e) od gorączki*⟩: W tej chwili z suchego gardła i spiekłych ust Kościuka wydobyły się słowa, których po nim nie oczekiwano. *Par. Niebo 115.* **2.** s-a ziemia ⟨*wysuszona upałem*⟩: W naturze smutno się zrobiło, na spieczonej ziemi ani kropli rosy. *Sewer Nafta I, 1.* **3.** s. c z y m, o d c z e g o: Wargi spieczone gorączką; trawy spieczone słonecznym skwarem. - Twarz miał spieczoną na słońcu, jak bochen chleba. *Reym. Fron. 117.*

spięcie Dramatyczne, niespodziewane, krótkie s-a ⟨*sytuacje konfliktowe; konflikty*⟩: Poszczególne rozdziały — to szereg błyskotliwych, pełnych niespodziewanych spięć, nieoczekiwanych uwag, dosadnych przemilczeń felietonów. *Rocz. Lit. 1937, s. 274.* Pomiędzy sublokatorami dochodziło do krótkich spięć.

spijać s. kielichy, wiwaty, zdrowie czyje ⟨*pić trunki za czyje zdrowie*⟩: Pod nutę tej piosenki spijano nieraz gęste i serdeczne kielichy w domu tyle gościnnym państwa sęstwa Bejzymów. *Karw. Szkice 16.* W rzęsiście oświetlonych salach, spijają huczne wiwaty. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* Jedni przed drugimi ubiegali się z najserdeczniejszym uściśnieniem dla Hieronima i zdrowie jego spijali. *Andrzej. A. Ram. I, 108.*

spijać się p. **spić się**

spinać p. **spiąć**

spirytus 1. Czysty s. ⟨*alkohol*⟩. **2.** s. denaturowany [lepiej: skażony]; s. drzewny, gorzelany, kamforowy, mrówczany, mydlany, rektyfikowany; s. salicylowy; s. ziemniaczany. **3.** Butelka, kieliszek spirytusu. **4.** Nalewka na spirytusie. **5.** Dystylować, oczyszczać s. **6.** Nacierać nogi, ramiona, ciało itd. spirytusem. **7.** Podlewać co (sprawę) spirytusem ⟨*omawiać co, załatwiać przy kieliszku, przy piciu alkoholu*⟩.

spis 1. s. abecadłowy, alfabetyczny; s-y inwentaryzacyjne, urzędowe. **2.** Powszechny s. ludności. **3.** s. członków, lokatorów, przedmiotów, ulic ⟨*lista ułożona alfabetycznie, wykaz*⟩. **4.** s. potraw ⟨*menu*⟩. **5.** s. rozdziałów, rzeczy, treści ⟨*wykaz rozdziałów książki*⟩. **6.** s. telefonów ⟨*książka zawierająca alfabetyczny wykaz abonentów*⟩. **7.** s. wykładów ⟨*książka zawierająca wykaz tytułów wykładów oraz nazwiska wykładowców na wyższej uczelni*⟩. **8.** Dać, sporządzić, zrobić (dokładny) s. czego (np. inwentarza). **9.** Dokonywać spisu, przeprowadzać s. ludności. **10.** Ułożyć s. czego (np. rozdziałów). **11.** Umieścić co w spisie. **12.** Zaopatrzyć (książkę) w szczegółowy s. rzeczy.

spisać 1. s. dzieje czyje, pamiętnik, wspomnienia; s. tomy o czym ⟨*napisać*⟩: O przyczynach potęgi i wzrostu dawnego Rzymu spisano tomy. *Tysz. Rozb. II, 163.* **2.** s. ostatnią wolę ⟨*testament*⟩. **3.** s. protokół, s. z kogo protokół: Policjanta wołać, niech protokół spisze! *Was. W. SPP.* **4.** s. z kim umowę, kontrakt ⟨*zawrzeć umowę na piśmie*⟩. **5.** s. co na straty ⟨*zaliczyć jako straty*⟩. **6.** Na wołowej skórze by nie s. ⟨*o wielkiej ilości, liczbie czego*⟩: Na wołowej skórze bym nie spisał jego wszystkich nieoszacowanych facecji i dykteryjek, które mi prawił. *Pług Zagon I, 131.*

spisać się, spisywać się 1. Chwacko, doskonale, dobrze, dzielnie, gracko, świetnie; kiepsko, źle się s. ⟨*popisać się; nie popisać się*⟩. **2.** *iron.* Tom się spisał, to(ś) się spisał; ładnie, pięknie(ś) się spisał; nie spisał się; spisał się jak Grabski w tańcu ⟨*źle(-em, -ś) to zrobił, pokpił(-em, -eś) sprawę*⟩: A niech że cię! — zawołał gość. — Tom się spisał... Właśnie też Sielski prawie błagał mnie, ażeby ci nie mówić, że on kupuje. *Prus Dusze 128.* Ładniem się spisał!... Zaufałem swojej pamięci, nie chciało mi się zajrzeć do kartki i któregoś ukarałem niewinnie!... *Skiba Poziom. 50.* Toś się spisał, przyjacielu — rzekł Feliks, któremu Ferdynand opowiedział historię przeniesienia przez Bouquineta materiału wybuchowego. *Pytl. Pożegn. 79.*

spisek 1. Niebezpieczny, podziemny, tajemny, tajny s. ⟨*sprzysiężenie, zmowa przeciw komu, bunt*⟩. **2.** Fałszywy s. ⟨*prowokacyjny*⟩. **3.** s. antycarski, antykrólewski, antyrządowy; procarski, prokrólewski, prorządowy. **4.** s. polityczny, rewolucyjny, robotniczy, wojskowy. **5.** *daw.* s. d o c z e g o ⟨*w (jakimś) celu*⟩: Uknował spisek do zapalenia baszt. *Baliń. M. Polska IV, 117.* **6.** s. na korzyść czyją a. czego: s. na korzyść króla, rządu, ustroju. **7.** s. na czyją a. czego zgubę: s. na zgubę ojczyzny, wolności. **8.** s. na czyje życie. **9.** s. przeciw komu a. czemu: s. przeciw królowi, ojczyźnie, wolności, rządowi. **10.** *daw.* Czynić, robić s. **11.** Planować, tworzyć, ukartować, (u)knuć, (z)organizować, zawiązać, *daw.* wiązać s. **12.** Odkryć, wykryć, zdekonspirować s.; tępić s-i. **13.** Podejrzewać, węszyć s. **14.** Przypłacić s. życiem, majątkiem, konfiskatą dóbr. **15.** Być, stać itp. na czele spisku. **16.** Należeć do spisku. **17.** Wciągnąć, zaciągnąć kogo (się) do spisku; wmieszać kogo (się) do spisku, w s. **18.** Oskarżyć kogo o s. **19.** Pomagać w spisku. **20.** Uwikłać kogo (się), wdać się, wplątać kogo (się), wejść, wtajemniczyć kogo w s. **21.** s. dojrzewa, gotuje się, powstaje, rozprzestrzenia się, two-

rzy się; udaje się, nie udaje się, wybucha, zawiązuje się, zmierza do czego (np. do usunięcia panującego).

spity p. **spić się**

spisywać się p. **spisać się**

splamić (się) 1. *książk* **s.** honor, nazwisko, dobre imię ⟨*popełnić czyn hańbiący kogo, jego nazwisko, jego ród*⟩: Wiem bardzo dobrze, żeś nic takiego nie uczynił, co by mogło twój honor splamić. *Zachar. Kres. 158.* Kiedy nędza groziła mi bliska, jam brudnym poniżeniem nie splamił nazwiska! *Chęc. Szlach. 149.* **2.** *książk.* **s.** komu łoże ⟨*popełnić zdradę małżeńską; zhańbić, zerwać małżeństwo*⟩: Siostra Waćpana splamiła mi łoże [...] oszkalowała mnie przed konsystorzem. Boś ją przymusił Waćpan do rozwodu srogim obejściem się, podejrzeniami. *Słow. Jan Kaz. 72.* **3.** *książk.* **s.** ręce — czym ⟨*popełnić czyn hańbiący*⟩: Splamił swe ręce niecnym postępkiem. *Orzesz. Na dnie II, 315.* **4.** *książk.* **s.** ręce krwią, zbrodnią; ręce czyje splamiła krew ⟨*popełnić zbrodnię, zamordować kogo; ktoś popełnił zbrodnię, zamordował kogo*⟩: Krwią splamione jego ręce niegodne były bronić świętej sprawy: został rozbity i zabity, wojsko jego w pień wycięte. *Ziel. T. Rzym. 192.* Rąk moich nie splamiła krew. *Prus Far. I, 198.* **5.** *książk.* Kogoś splamiło co, jakiś (podły) uczynek ⟨*ktoś popełnił czyn hańbiący*⟩: Żaden go nie splamił zbójecki uczynek; tylko otwarta wojna albo pojedynek. *Mick. Tad. 338.* **6. s. się** c z y m ⟨*zniesławić się, zhańbić się czym*⟩: **s. się** złym czynem, zbrodnią, podłością, zdradą, tchórzostwem, kłamstwem.

splantować 1. s. teren ⟨*zniwelować, zrównać*⟩. **2.** *przen.* **s.** k o g o ⟨*poskromić kogo*⟩: Hm! Babinicz!... Ognisty to jakiś kawaler, skoro i pana Zawojskiego umiał tak splantować. *Sienk. Pot. VI, 69.*

splatać (się), spleść (się) 1. s. c o, **s.** c o w c o, **s.** c o z c z e g o ⟨*łączyć, robić przez plecenie, wiązać, wić*⟩: **s.** wieniec, girlandę; **s.** kwiaty, liście, gałęzie w wieniec; **s.** wieniec z kwiatów, z liści, z gałęzi; **s.** włosy w warkocz, w dwa warkocze, w węzeł. **2. s.** dłonie, ręce, ramiona, palce ⟨*łączyć przeplatając*⟩: **s.** dłonie, ręce na brzuchu, na karku, na kolanach, na łonie, na plecach, na podołku, nad głową, na piersi, z tyłu głowy, za plecami. **3. s.** dłonie, ręce, ramiona w uścisku ⟨*łączyć*⟩. **4. s.** gniazdo ⟨*wić*⟩. **5. s.** grzywę (konia), warkocz, włosy ⟨*zaplatać*⟩. **6.** *techn.* **s.** kapelusz, kosz, matę; **s.** nitki (w tkaninie); **s.** tkaninę ⟨*robić przez plecenie, uplatać*⟩. **7. s.** koło ⟨*tworzyć, robić*⟩: Złączmy ręce, splećmy koło, bawmy się wesoło. *Świerszcz. 1, 1951.* **8. s.** c o i c o, c o z c z y m ⟨*łączyć*⟩: *przen.* Poeta miał dziwną zdolność splatania snu i jawy, stwarzania wielkich wizyj. *Kotarb. J. Świat. 132.* Splatał czyny istotnie pożyteczne dla ludu z pożytecznymi dla siebie. *Święt. A. Hist. II, 398.* **9. s. się** (z sobą) c z y m, w c z y m ⟨*łączyć się*⟩: **s. się** ramionami; **s. się** w uścisku. Usta splatają się w pocałunku. *przen.* Dziwne a sprzeczne uczucia splotły się naraz w sercu dziewczyny. *Sienk. SW.* **10.** Tak się splata, że... ⟨*tak się układa, składa, że...*⟩: Wszystko się tak splata, że chyba się powiesić. *Słow. SW.*

splendor dziś *arch.* lub *żart.* ⟨*przepych; sława, zaszczyt*⟩ **1. s.** niemały, nie lada; wielki **s.**: Spada na ciebie splendor nie lada. *SPP.* **2.** *daw.* **s-y** domowe: Splendory domowe [...] tak nazywano u nas szaty, sprzęty, kosztowną broń i klejnoty. *Łoz. Wł. Życie 131.* **3. s-y** i honory. *SPP.* **4. s.** c z e g o: **s.** imienia, nazwiska, munduru (żołnierskiego); władzy. W najróżowszym humorze pani domu, uśmiechnięta, poprowadziła swych gości, ukazując im splendory swoich apartamentów. *Krasz. Czarna 85.* **5.** Odzyskać (dawny) **s.**; podnieść, podtrzymać, utrzymać **s.** czego (domu, nazwiska, rodu itp.): Szczęsny Potocki, dynasta tulczyński [...] podniósł splendor siedziby Mniszchów, wydając w niej podczas sejmu czteroletniego, wspaniałe festyny. *Tyg. Ilustr. 27, 1899.* **6.** Otoczyć kogo splendorem: Król zachwycony pięknością i rycerskim animuszem dziewczęcia, polecił otoczyć je splendorem monarszym. *Tyg. Ilustr. 31, 1900.* **7.** Dodać, ująć splendoru czemu; przyczynić się do splendoru czego: Jaracz, by oddać hołd wielkiemu aktorowi i dodać splendoru uroczystości, grał jednego z murarzy. *Warsz. młod. 193.* Magnateria trwoniła olbrzymie fortuny na szych i świecidełka, które w jej mniemaniu dodawały splendoru zamkom i dworom. *Lam S. Stroje 17.* **8.** Kochać się w splendorach. **9. s.** spada, spływa na kogo, na co: Ciemni i prości ludzie tutejsi nie rozumieli całego splendoru i zaszczytu spadającego na dom Ligęzów. *Goj. Ziemia 132.*

spleść (się) p. **splatać (się)**

splot 1. Bogate, bujne, długie, falujące, gęste, lśniące, miękkie; czarne, hebanowe, krucze, jasne, rozczochrane, skołtunione **s-y** (warkoczy, włosów) ⟨*splecione włosy; warkocze*⟩: Twarz obramowana splotami włosów. **2.** Czesać, fryzować, obcinać, rozpuszczać, układać, upinać **s-y**; uwić, zwinąć włosy w **s-y**; nosić włosy w splotach. **3.** Włosy spadają splotami; opadają, spadają, spływają w splotach, zwijają się w **s-y**. **4.** Kręte, zawikłane, zawiłe **s-y** czego (roślin, sznura, linij itp.): Kręte **s-y** gałęzi, korzeni, bluszczu. **5. s.** oczkowy, rządkowy, ścisły, ubijany, zwykły; **s.** płócienny, rypsowy, tiulowy ⟨*w tkactwie: rodzaje wiązania, przeplatania nitek*⟩: Tkanina o splocie płóciennym. Tkać co splotem (oczkowym, rządkowym). **6.** Wężowe **s-y** a. **s-y** węża ⟨*skręty, zwoje*⟩. **7. s.** ramion, rąk ⟨*objęcie, uścisk*⟩: Pragnął [...] przygarnąć się do jego piersi szerokiej, wyczuć na sobie splot serdeczny jego ramion. *Morc. Serce 73.* **8. s.** muskułów (mięśni), żył ⟨*wiązki, splecenia*⟩. **9. s.** ulic ⟨*liczne skrzyżowania*⟩. **10.** *przen.* **s.** cierpień, faktów, intryg, okoliczności, przyczyn, spraw, stosunków, uczuć, warunków, wypadków, zagadnień, zdarzeń: W tej [uczuciowej] sferze życia znalazłby tylko splot ciężkich cierpień dla siebie. *Witkiew. S. Gier. 78.* **11. s.** c z e g o i c z e g o, c z e g o z c z y m, m i ę d z y c z y m i (a) c z y m: Dobitnie ukazał zawikłany splot sprawy narodowej i społecznej w powstaniach polskich. *Twórcz. 9, 1955, s. 120.* **12.** Łączyć, (po)wiązać w **s-y**; tworzyć **s-y** ⟨*o włosach, drogach, rzekach, liniach komunikacyjnych; również przen.*⟩. **13.** Łączyć się splotem, w splocie; uwikłać się w **s.** ⟨*zwykle przen. o okolicznościach, wypadkach, zdarzeniach, faktach itp.*⟩. **14.** Rozwijać, zwijać (swe) **s-y** ⟨*np. o wężu*⟩. **15.** Obejmować, owijać splotami ⟨*o korzeniach, roślinach, wężu itp.*⟩. **16.** Wić się w splotach ⟨*o włosach, roślinach itp.*⟩.

splunąć, spluwać 1. s. c z y m ⟨*plunąwszy zrzucić*⟩: s. krwią. 2. *przen.* s. ogniem ⟨*wystrzelić*⟩: Gdy nacisnę spust, moje karabiny maszynowe spluną ogniem. *Meis. Żąd. 10.* 3. *przen.* Splunąć n a k o g o, n a c o ⟨*plując na kogo, na co okazać komu, czemu pogardę; zrezygnować z czego*⟩: Inna na moim miejscu nawet by nie splunęła na ciebie, stary dziadu. *Andrz. Popiół 175.* Obrzydliwość mnie zdjęła, splunąłem na wszystko i poszedłem w świat. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 1900, 967.* 4. s. w dłoń, w dłonie; w garść ⟨*zwyczajowy sposób podkreślenia rozmachu, z jakim ktoś się bierze do czego*⟩: Roześmiał się [...] splunął w dłoń i (znowu) ciął toporem. *Kow. W. Rodz. 25.* 5. s. z niesmakiem, z pogardą, z obrzydzeniem, ze wzgardą, z wściekłością, ze złością a. ze złości ⟨*plując okazać niesmak, pogardę itp.*⟩.

spłacać, spłacić s. k o g o, c o — c z y m ⟨*zaspokajać kogo, należność przez zapłacenie*⟩: Po ojcu tylko on jeden dworek wziął [...] i prócz tego dwie siostry musiał spłacić czystym groszem. *Jun. Bracia 11.* s. dług gotówką, ratami. s. dług (wzajemnej) grzeczności; s. dług wdzięczności.

spłata 1. Długoletnie, długoterminowe s-y. 2. Prolongata spłaty ⟨*przedłużenie terminu płatności*⟩. 3. Na spłatę, na s-y; *daw.* na rozpłatę, na rozpłaty ⟨*na raty*⟩: Kupić, wziąć meble na s-y. Rozłożyć dług na miesięczne s-y, *por.* rata. 4. Za spłatą: Odstąpił zięciowi za spłatą ojcowiznę. *Pigoń Komb. 79.* 5. Rozłożyć s-y ⟨*na długie terminy*⟩: Chcę, żeby sprawiedliwie spłaty rozłożono. *Żukr. Zioła 213.*

spłatać s. komu figla, psikusa, sztuczkę ⟨*urządzić, zrobić psotę*⟩: W oczach jego pokazały się wesołe ogniki. Przypominał ucznia, który spłatał figla nauczycielom. *Przem. Jakobin 83.* Trzeba by mu jaką sztuczkę spłatać. *Fredro A. Jow. 146.*

spłonąć 1. s. c z y m: s. barwą rumianą, czerwienią, krasą, krwią; żywą krwią, pąsem, różą, rumieńcem, szkarłatem ⟨*zarumienić się, zaczerwienić się*⟩: Chłopak na te słowa spłonął krwią [...] a usta drżeć poczęły. *Przyb. Oblęż. 42.* 2. *daw.* s. ogniem, pożarem ⟨*spalić się*⟩: Złoto największym nie spłonie pożarem. *Troc.* 3. s. żywcem; s. na stosie ⟨*spalić się żywcem, być spalonym*⟩: Chory spłonął żywcem. *Dor. Rozm. 16.* 4. s. gniewem, wstydem, zapałem, od gniewu, od wstydu, od zapału ⟨*rozgniewać się, zawstydzić się, zapalić się do czego*⟩. 5. s. z radości ⟨*uradować się gwałtownie*⟩. 6. s. na twarzy; na widok czego, na czyj widok ⟨*zaczerwienić się*⟩: Na widok niewiast spłonął [...] błysnął ślepiami tu i tam. *Wikt. Papież 102.* 7. s. jak nabój prochu, jak pochodnia, jak świeca ⟨*spalić się gwałtownie*⟩. 8. Ktoś spłonął jak dziewica, jak jutrzenka, jak róża, jak zorza; jakby go wrzątkiem oblał ⟨*zaczerwienił się gwałtownie*⟩. 9. s. o d c z e g o; w c z y m: s. od ognia, od pożaru; w ogniu, w pożarze ⟨*spalić się*⟩. 10. *książk.* Czoło, twarz, szyja; lica, policzki spłonęło(-a, -y) ⟨*oblało(-a, -y) się rumieńcem*⟩. 11. *książk.* Góry, niebiosa, niebo, obłoki, śniegi spłonęły ⟨*stały się czerwone*⟩. 12. *książk.* Oczy spłonęły blaskiem ⟨*zaświeciły*⟩.

spłoszony 1. s. wyraz twarzy; s-a mina; s-e kroki, oczy; s-e spojrzenie ⟨*niepewny(-a, -e), niespokojny (-a, -e), trwożliwy(-a, -e)*⟩: Chłopczyk wyrwał się z rąk ojca i pobiegł ku matce, prędko jednak powrócił z jakąś spłoszoną minką. *Zap. G. Modl. 68.* 2. Biec, mknąć, pędzić, pierzchać, uciekać, wybiec, zerwać się jak s-a kuropatwa, jak stado spłoszonych owiec, jak s-e ptactwo, jak s. ptak, jak s-a sarna, jak s. zając, jak s-e zwierzę ⟨*prędko*⟩: Szepnąwszy, że wielka już pora iść do zajęcia, jak spłoszona sarna wybiegła. *Orzesz. Bieguny 255.*

spłoszyć 1. *przen.* s. c o: s. ciszę, miłość, radość, sen, sen z powiek, senność, smutek, szczęście, śmiech, uczucie, wesołość. 2. Cichy, że nawet muchy, sarny nie spłoszy.

spłukać się *pot.* s. się do nitki, co do grosza ⟨*przegrać wszystkie pieniądze, całą gotówkę*⟩: Cóż, bardzo się pani zgrała? [...] Wszystko co do grosza [...] I ja się spłukałem do nitki. *Perz. Siostra 148.*

spłynąć, spływać 1. s. c z y m: s. rzeką, strumieniem (po rzece, po strumieniu). s. strugą, strumieniem ⟨*obficie, lejąc się albo jako struga, strumień*⟩; s. szczelinami. 2. s. krwią, posoką ⟨*wykrwawić się*⟩: Polegnę i ja, ale wprzód ziemia ta krwią spłynie. *Sienk. SW.* 3. s. potem ⟨*oblać się potem*⟩. 4. *książk.* Oczy spływają łzą, łzami ⟨*ktoś zapłakał, płacze*⟩. 5. *książk.* Gorycz, smutek, żal łzami (potokiem łez) spływa ⟨*ktoś płacze ze smutku, z żalu*⟩. 6. *książk.* Twarz, policzki, czoło spływa rumieńcem ⟨*twarz itp. pokrywa się rumieńcem*⟩. 7. Spływać fałdami ⟨*o tkaninie, odzieży: układać się w fałdy*⟩. 8. Spływać do kostek, do pasa (o włosach, odzieży); na barki, na plecy (o włosach) ⟨*sięgać kostek, pasa, barków, pleców*⟩. 9. Otucha, radość, spokój, ukojenie, uspokojenie spływa na kogo, do czyjego serca, w czyje serce ⟨*ktoś nabiera otuchy, doznaje radości, ukojenia; uspokaja się*⟩: Otucha zaraz spłynęła w ich serca. *Sienk. SW.* 10. s. n a k o g o a. n a c o: *książk.* Sen spływa (komu) na powieki ⟨*ktoś zasypia*⟩. Zaszczyty spływają na kogo ⟨*ktoś doznaje zaszczytów*⟩. 11. *przestarz.* s. n a c z y m ⟨*o czasie: upływać*⟩: Dzień spływa na rozmowie. 12. s. p o c z y m: s. po głazach, kamieniach, po ścianach; s. po pochyłości. Deszcz spływa po szybach; krew, łza, pot spływa po policzkach, po twarzy. 13. *przen.* Coś spływa po kim, coś spływa po kim jak woda po gęsi ⟨*ktoś nie przejmuje się czym*⟩: Wszystkie słowa księcia spływały po nim i widać było z wyrazu jego twarzy, że myślał o czym innym. *Iwasz. J. Tarcze 287.* Czy on cokolwiek przeżywa na serio? [...] wszystko po nim spływa jak woda po gęsi... *Twórcz. 8, 1953, s. 72.* 14. *przen.* s. p o z a c o ⟨*zsunąć się*⟩: Tarcza słoneczna spłynęła poza horyzont. *Orzesz. Ad astra 349.* 15. s. w c z y m: s. w kędziorach, lokach, warkoczach ⟨*o włosach*⟩; w fałdach ⟨*o tkaninie, odzieży*⟩; *przen.* Cała ziemia w krwi spłynęła. *Woy. w: Tyg. Lit. 18, 1842, s. 139.* 16. s. z c z e g o: Łzy spływają z oczu. Spojrzenie spływa z oczu. 17. *przen.* Coś spływa z czyjego pióra ⟨*ktoś pisze o czym*⟩: W tych [...] listach raz po raz spływają z jej pióra zaklęcia bardzo gorące. *Boy Mar. 84.*

spocić się 1. s. się o d c z e g o a. z c z e g o: s. się od gorąca, z wrażenia. 2. s. się cały, jak w łaźni, jak (ruda) mysz: Z wysiłku i strachu spocił się jak w łaźni. *Waż. Mity 164.* Biedny właściciel stał przerażony, spocony jak ruda mysz. *Warsz. młod. 167.*

spocząć, spoczywać 1. s. wiecznie, na wieki, snem wiecznym, na zawsze, *kult.* w Bogu, w Panu ⟨*nie żyć, umrzeć*⟩. 2. Niech pan (pani) spocznie, proszę spocząć ⟨*proszę usiąść*⟩. 3. Spocznij! ⟨*komenda wojskowa, sportowa*⟩: Baczność! Spocznij! Dwuszereg chłopców drgnął i zastygł znów w bezruchu. *Meis. Sześciu 81*. 4. Stać na spocznij ⟨*z jedną nogą lekko wysuniętą naprzód*⟩. 5. Czas, pora (ci, jemu, mnie itp.) s. 6. Iść, pójść, położyć się s.; móc, musieć; chcieć, pragnąć s. 7. *książk.* Spoczywać odłogiem ⟨*o ziemi, roli: leżeć odłogiem (w stanie nieuprawianym)*⟩; *przen.* Mnoży się czasem bez żadnej korzyści i potrzeby piśmiennictwo, a spoczywa odłogiem literatura. *Bartosz. Hist. 3*. 8. *książk.* s. (błogim, spokojnym, zasłużonym) snem ⟨*spać*⟩. 9. *książk.* s. spojrzeniem, okiem, wzrokiem na kim, na czym; spojrzenie, wzrok, oko czyje spoczęło na kim a. na czym ⟨*spojrzeć na kogo, na co; ktoś spojrzał na kogo, na co*⟩. 10. s. n a c z y m (w zwrotach uprzejmościowych, gdy się wymienia miejsce lub przedmiot, na którym się spoczywa) ⟨*usiąść, położyć się*⟩: s. na fotelu, na krześle; na łóżku, na sofie, na tapczanie. 11. Coś spoczywa na czyich barkach, na czyjej głowie ⟨*ktoś za coś odpowiada, troszczy się o co; coś należy do czyich obowiązków*⟩. 12. *książk.* s. na czyjej piersi, na czyim ramieniu ⟨*oprzeć się, przytulić się*⟩. 13. s. na cmentarzu, na poświęconej ziemi; pod ziemią ⟨*umrzeć, być pochowanym*⟩. 14. s. na katafalku, na marach ⟨*o zwłokach: leżeć; być ułożonym*⟩. 15. *książk.* s. na polu chwały ⟨*polec*⟩: Brakło chyba tych, którzy na polu chwały spoczęli. *Rol. SW*. 16. s. na laurach, na wawrzynach ⟨*zawiesić działalność po owocnych trudach; skwitować z dalszej działalności, będąc sytym chwały i zaszczytów*⟩: Odniósłszy tyle co on zwycięstw, z honorem można by spocząć na laurach. *Niedź. Dzieło 55*. Miałżeby już spoczywać na swoich wawrzynach? *Fredro A. SW*. 17. s. na różach ⟨*żyć w spokoju, w dostatku*⟩. 18. Ciężar czego spoczywa na kim ⟨*ktoś musi coś wykonać, za coś odpowiadać*⟩. 19. *książk.* Gniew czyj spoczął na kim ⟨*ktoś się na kogo rozgniewał*⟩. 20. *książk.* Korona spoczęła na czyjej głowie, skroni ⟨*ktoś został ukoronowany*⟩. 21. *książk.* Miłość czyja spoczęła na kim ⟨*ktoś kogo pokochał*⟩. 22. Ocalenie, zbawienie czyje spoczywa na kim ⟨*zależy od kogo*⟩. 23. *książk.* Ręka czyja spoczęła na czym ⟨*ktoś oparł rękę na czym*⟩. 24. *książk.* Sklepienie spoczywa na filarze ⟨*opiera się*⟩. 25. *książk.* Uśmiech spoczywa na czyich ustach, wargach ⟨*ktoś się uśmiecha*⟩. 26. s. w c z y m: s. w grobie, w grobie rodzinnym, w urnie, w ziemi ⟨*być pochowanym*⟩. 27. *daw.* s. w letargu ⟨*zapaść w letarg*⟩. 28. s. w trumnie ⟨*być złożonym do trumny*⟩. 29. s. w czyich ramionach ⟨*być uściskanym*⟩. 30. Kierownictwo, urząd, władza spoczywa w czyim ręku ⟨*ktoś kieruje czym, ma władzę (nad czym)*⟩.

spoczynek 1. Bezwzględny, błogi, chwilowy, dłuższy, głęboki, gnuśny, krótki, lekki, niezakłócony, niezbędny, przerywany, przyjemny, senny, wygodny, względny, zasłużony s. ⟨*odpoczywanie; sen*⟩. 2. Nocny, południowy, poobiedni, ranny, wieczorny s. ⟨*sen*⟩. 3. Zimowy s. ⟨*roślin, zwierząt*⟩. 4. *książk.* Ostatni, pośmiertny, wieczny s.; s. na cmentarzu, w ziemi ⟨*o umarłym; o miejscu pogrzebania zmarłego*⟩. 5. Odprowadzić kogo na wieczny s.; na miejsce wiecznego spoczynku ⟨*na cmentarz, do grobu*⟩. 6. s. d l a k o g o a. c z e g o: s. dla robotnika, pracownika; s. dla głowy, myśli, mięśni. 7. s. n a c z y m: s. na łóżku, na tapczanie, na posłaniu, na ziemi. 8. s. p o c z y m: s. po pracy, po trudach, po podróży. 9. s. w c z y m: s. w łóżku, w fotelu; w ciszy, w zaciszu, w samotności; s. we śnie. 10. Chwila, czas, pora spoczynku: Nie mieć chwili spoczynku. 11. Stan spoczynku: a) ⟨*o roślinach, zwierzętach: sen zimowy*⟩: Zapadać w stan spoczynku; b) ⟨*o pracownikach: okres emerytury, renty*⟩: Przejść, być przeniesionym w stan spoczynku; c) *fiz.* Stan spoczynku ciała ⟨*bezruch*⟩. 12. Bez spoczynku (robić co) ⟨*bez odpocznienia, bez ustanku, nieustannie*⟩: Póty będą trąbić bez spoczynku, póki się wszystko rycerstwo rozbudzi. *Mick. Graż. 11*. 13. *daw.* Brać, mieć s. 14. Dać komu, czemu s. 15. *daw.* Kłócić czyj a. komu s. 16. Potrzebować, pragnąć, (za)kosztować; użyć, zaży(wa)ć; zaznać spoczynku. 17. Coś (np. sen) przynosi komu s. 18. Przerwać, znaleźć s. 19. Układać się, ułożyć się, zabierać się, *daw.* kłaść, położyć się do spoczynku ⟨*do snu*⟩. 20. Iść, pójść, rozejść się, udać się na s.; kłaść, położyć, ułożyć kogo (się); *daw.* lec na s. 21. Rozłożyć się na s.: Koniuchowie przyjechali na skraj gaju [...] i rozłożyli się pod większym krzem na spoczynek. *Sienk. Wołod. III, 128*. 22. Zasłużyć na s. 23. Być, znajdować się, (po)zostawać w spoczynku ⟨*o ciele fizycznym: nie ruszać się*⟩. 24. *daw.* Stać za s.: Gdy jedną rzeczą zmordowany umysł do drugiej się przenosi, stanie mi to za spoczynek. *Tremb. Listy I, 109*.

spoczywać p. **spocząć**

spod, spode 1. Spod oka, spod rzęs (spoglądać na kogo itp.) ⟨*ukradkowo*⟩: Kiedy niekiedy rzucał spod oka wejrzenie na szyby, przy których stał Marcinek. *Żer. Syzyf. 51*. Bezmian patrzał na nich spod rzęs. *Żer. Uroda 375*. 2. Spode łba ⟨*nieufnie, ponuro*⟩: Spojrzał na mnie spode łba. *Życie Lit. 48, 1954*. Podeszli do nas blisko i przyglądali nam się spode łba, wrogo, bez żadnych słów. *Nowa Kult. 2, 1955*. 3. Rycerz spod ciemnej gwiazdy ⟨*o człowieku nikczemnym, o zbrodniarzu*⟩: Były jakieś pamiętniki i komendantów niemieckich łodzi podwodnych i innych rycerzy spod ciemnej gwiazdy. *Róż. Kart. 38*. 4. Grunt się komu obsuwa spod nóg ⟨*ktoś traci punkt oparcia*⟩: Jak matka umarła, to tak mi było jakby mi się grunt spod nóg obsunął. *Piach Nas 43*.

spodnie 1. Krótkie, obcisłe, szerokie, wąskie s. 2. Drelichowe, flanelowe, parciane, płócienne, rypsowe, sztuczkowe, zamszowe s.; s. ze skór kozich. 3. s. narciarskie, plażowe, tenisowe, wojskowe; s. do konnej jazdy; s. z lampasem, ze strzemiączkami. 4. Para spodni. 5. Chodzić w spodniach; ubrać się w s. 6. Nosić, podciągać, podkasać, zawijać s. 7. s. opadają komu.

spodziewać się 1. s. się k o g o, c z e g o ⟨*oczekiwać, że się ktoś zjawi, że się coś otrzyma, zobaczy, że się czegoś dozna, że się coś stanie*⟩: s. się listu, nagrody, gości, przybycia czyjego, przyjazdu, wielkich rzeczy, spotkania, śmierci, wiadomości. 2. s. się dziecka, potomka ⟨*być w ciąży*⟩. 3. Prędzej bym się końca świata spodziewał; prędzej bym się śmierci spodziewał (, niż...) ⟨*nie spodziewałem się czegoś*

podobnego; a to niespodzianka!⟩: Prędzej bym się końca świata spodziewała. *Dąbr. M. SPP.* Prędzej bym się był śmierci spodziewał, niż tak nagle ujrzeć się w potrzasku. *Gordon Obraz. 6.* **4.** s. **się** c z e g o o d k o g o, o d c z e g o; p o k i m: Niczemu nie ufa i niczego nie spodziewa się od siebie i świata. *Orzesz. Bieguny 34.* Po takim napastniku można się spodziewać wszystkiego: i wystrzału zza krzaka i napadu w nocy. *Jeż Uskoki I, 142.* **5.** Kto by się spodziewał ⟨*nie spodziewałem się, nikt się nie spodziewał*⟩: Kto by się spodziewał [...] Człowiek nie wie dnia, ani godziny. *Meis. Sams. 9.* **6.** Spodziewam się! ⟨*no, pewnie!*⟩: Czy masz do mnie jaki interes? [...] Spodziewam się! nie biegałbym przecież za tobą jak kot z pęcherzem. *Zal. K. Górą 177.* **7.** s. **się,** aby...; by...; że...; żeby; s. **się** co zrobić: Nie spodziewał się zresztą, by miała go zaskoczyć potrzeba prędkiego przywdziania pancerza. *Sienk. Krzyż. II, 150.* Spodziewał się na dni kilka opuścić dotychczasowe swe mieszkanko. *Orzesz. Na dnie I, 317.*

spodziewanie 1. Nad, ponad (najśmielsze, wszelkie) s. ⟨*więcej, lepiej niż można się było spodziewać*⟩: Święto robotnicze wypadło imponująco, ponad najśmielsze spodziewanie. *Krzyw. I. Siew. 398.* **2.** Nad, ponad czyje s.: Wyniesion przez fortunę nad własne spodziewanie, musi myśleć ustawicznie o tym, czy jego postępki odpowiadają godności. *Sienk. Krzyż. I, 76.* Nad spodziewanie doktorów odzyskała zdrowie. *Sztyrm. Katalept. II, 172.* **3.** *daw.* (robić co) w spodziewaniu czego, w spodziewaniu, że... ⟨*spodziewając się*⟩: Uciekali przed siebie i kryli się w lasach, w niedostępnych turniach, w spodziewaniu, że ich tam zaraza nie doścignie. *Orkan Pomór 177.* **4.** *daw.* Zawieść czyje s.

spoglądać, spojrzeć 1. s. bacznie, bezczelnie, bezradnie, bezwiednie, błagalnie, bojaźliwie, bystro, chmurnie, chytrze, ciekawie, czujnie, czule, długo, figlarnie, głupkowato, groźnie, gniewnie, karcąco, łakomie, łobuzersko, łzawo, machinalnie, miłosiernie, niedowierzająco, niepewnie, nieruchomo, niespokojnie, nieśmiało, nieufnie, nieustannie, nieznacznie, obojętnie, ogniście, pieszczotliwie, płomiennie, pobłażliwie, podejrzliwie, pogardliwie, pogodnie, ponuro, posępnie, porozumiewawczo, pożądliwie, prosząco, przeciągle, przelotnie, przyjacielsko, przymilnie, przytomnie, pytająco, słodko, smutno, spokojnie, surowo, szczerze, szyderczo, tkliwie, trwożliwie, triumfująco, trzeźwo, ukradkiem, uroczyście, uważnie, wesoło, wojowniczo, wrogo, wyczekująco, wyzywająco, zaczepnie, zalotnie, zimno, złowrogo, znacząco, życzliwie, żywo. **2.** *przen.* s. koso, krzywo ⟨*okazywać niechęć*⟩: Towarzystwo całe rade, że coś do nas znalazło... koso poczyna na mnie i na mamę spoglądać. Krążą niedorzeczne plotki... *Krasz. Czarna 50.* **3.** s. bokiem, boczkiem, ukosem ⟨*nieżyczliwie, przen. okazywać nieżyczliwość*⟩: Przeciwnicy zaczęli spoglądać na siebie bokiem. *Prus Now. III, 35.* **4.** s. wilkiem ⟨*wrogo, przen. okazywać wrogość*⟩: Długo chodził jak struty, stawał się opryskliwy, na Marynę spoglądał wilkiem. *Mort. Wawrzek 148.* **5.** s. zezem ⟨*mieć źrenice z tęczówką w kącie oka; przen. być dla kogo niechętnym, nieżyczliwym*⟩: Tymczasem nie ograniczył się na udzieleniu swych podejrzeń samemu tylko królowi, skutkiem czego wszyscy poczęli zezem na Kmicica spoglądać. *Sienk Pot. IV, 52.* **6.** s. błagalnymi, ciekawymi, czułymi, łakomymi, miłymi, przenikliwymi, zimnymi, złymi oczami, oczyma; błagalnym, ciekawym itd. okiem, oczkiem, wzrokiem: Dziewczę również ciekawym oczkiem spogląda i uchem każdy dowcip chwyta. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* Spoglądał zimnym, przenikliwym wzrokiem na pierwszego magnata swego państwa. *Chlęd. Barok. 65.* **7.** s. kosym, krzywym, wilczym, złowrogim okiem ⟨*nieżyczliwie, wrogo; czuć, okazywać nieżyczliwość, wrogość*⟩: Kosym okiem spoglądał Lelewel na swoje słuchaczki: wolał słuchaczów. *Śliw. A. Lel. 120.* Pułkownik spoglądał na mnie złowrogimi oczyma. *Sienk. SW.* **8.** s. innymi oczami na co ⟨*zmienić zapatrywania na co; inaczej rozumieć, odczuwać*⟩: Musi innymi spojrzeć oczami na wszystkie sprawy. Musi w swej duszy przekląć te lekkomyślne przedsięwzięcia. *Żer. Rzeka 175.* **9.** s. spode łba ⟨*niechętnie; nieufnie, podejrzliwie; ponuro*⟩: Boi się i tylko spogląda na mnie spode łba, jak wilk. *Jun. Bracia 121.* **10.** s. z góry, z wysoka, *daw.* z partesu; *przen.* ⟨*wynosić się nad kogoś, być pysznym, nieprzystępnym*⟩: Żywioł ten [kupcy] stanowi niejako stan średni, prawdziwe mieszczaństwo, spoglądające z góry na chłopów. *Niwa VI, 1875.* **11.** s. jak cielę na malowane wrota ⟨*zachowywać się gapiowato*⟩. **12.** s. z bojaźnią, z ciekawością, z grozą, ironią, lękiem, obrzydzeniem, osłupieniem, podziwem; z pogodą, roztargnieniem, szacunkiem, trwogą, uszanowaniem. s. z uśmiechem, uznaniem, z wymówką, wyrzutem, z zadumą, zamyśleniem, zazdrością ⟨*wyrażać spojrzeniem bojaźń, ciekawość itp.*⟩. **13.** Dość, miło, żal spojrzeć; aż miło, aż żal spojrzeć: Dość było spojrzeć na zaambarasowaną twarz szlachcica, żeby odgadnąć kłamstwo. *Narzym. Ojczym 23.* Zrobiła się taka milcząca i smutna, że aż żal było spojrzeć na to dziewczątko. *Kaczk. Gniazdo 174.* **14.** s. n a k o g o, n a c o; k u k o m u, k u c z e m u: s. na kolegę, na matkę, na dziecko, na profesora; na stół, na ulicę, na gmach; s. ku koledze, ku miastu. **15.** s. na kogo jak na wariata ⟨*patrzeć ze zdumieniem, dziwiąc się, co robi*⟩: Spojrzał na na mnie jak na wariatkę. *Zap. G. SPP.* **16.** s. na siebie, *daw.* do siebie ⟨*jeden na drugiego*⟩. **17.** s. na barometr, na zegarek, *rzad.* na godzinę ⟨*badać stan pogody, dowiadywać się, która godzina*⟩. **18.** s. p o k i m, p o c z y m: s. po ludziach, po uczniach; po sali, po domach. **19.** s. po sobie: a) ⟨*oglądać samego siebie*⟩; b) ⟨*oglądać jeden drugiego*⟩. **20.** s. pod jakimś, pewnym kątem; *przen.* ⟨*z jakiegoś stanowiska*⟩: Dla artysty wystarczy spojrzeć pod pewnym kątem na kawałek szarego, przeciętnego życia, aby mu się serce ścisnęło litością. *Boy Flirt I, 71.* **21.** s. p r z e z c o: s. przez lornetkę, przez okulary, przez szkła, przez szkła okularów, przez szyby. **22.** *przen.* s. przez palce, przez szpary ⟨*tolerować co*⟩: Na burzenie kościołów ewangelickich przez sfanatyzowane tłumy spoglądał przez szpary. *Chrzan. Lit. 243.* **23.** s. przez ramię ⟨*oglądać się*⟩; *przen.* ⟨*lekceważyć kogo*⟩. **24.** s. s p o d c z e g o: s. spod brwi, spod powiek, nawisłych, opuszczonych powiek, spod rzęs, spod kapelusza, kaptura, spod okularów, spod ronda; s. spod oka; s. spomiędzy rzęs. Nikt do mnie nie mówi ani słowa, tylko spoglądają spod oka. *Gordon Obraz. 11.* **25.** s. w c o: s. w lustro, w ogród, w okno, w ziemię. s. (prosto) w oczy, s. komu (sobie) w oczy. **26.** s. fak-

tom w oczy, prawdzie, śmierci w oczy ⟨*stawiać czoło*⟩: Należy [...] spojrzeć prawdzie w oczy, chociażby to była prawda groźna i wymagająca posunięć drakońskich. *Sow. A. Ścieg. 115.* **27.** **s.** w przyszłość ⟨*przewidywać, marzyć o przyszłości; układać plany na przyszłość*⟩. **28.** Bać się komu spojrzeć w oczy, nie śmieć spojrzeć w oczy, wstyd spojrzeć w oczy ⟨*bać się spotkać z kim, wstydzić się czego wobec kogo*⟩: Nie przyjeżdża, bo ci się boi w oczy spojrzeć. *Dąbr. M. Noce II, 177.* **29.** **s.** w siebie ⟨*badać swoje myśli, postępowanie*⟩. **30.** **s.** skąd: **s.** z okna, z wieży, z wierzchołka góry. *przen.* Pochlastane szablami portrety spoglądają surowo ze ścian. *Sienk. Pot. VI, 178.* **31.** **s.** na co z jakiej, z innej strony ⟨*oceniać co z jakiego, z innego stanowiska*⟩: [Dla lekarza] nie będzie rzeczą bezpożyteczną spojrzeć na swoje wiadomości nieco z innej strony. *Demb. J. Posz. IX.* **32.** Oczy, źrenice spoglądają na kogo, na co ⟨*ktoś patrzy na kogo, na co*⟩: Z sieci drobnych zmarszczek spoglądały na Ksawerego wypukłe, czujne źrenice starej kobiety. *Brand. K. Antyg. 308.*

spojrzenie **1.** Anielskie, badawcze, bezceremonialne, bezlitosne, bezradne, biegające, błagalne, błyskawiczne, bolejące, bolesne, bystre, chłodne, chmurne, chytre, ciekawe, ciepłe, ciężkie, czarujące, czułe, dalekie, długie, dobre, dobrotliwe, drapieżne, druzgocące, drwiące, dumne, dzikie, głębokie, głodne, głupawe, głupie, głupkowate, gniewne, gorące, gorejące, gorączkowe, gorzkie, groźne, harde, impertynenckie, imponujące, ironiczne, iskrzące, jadowite, jasne, karcące, kpiące, krótkie, krytyczne, lekceważące, lisie, lubieżne, łagodne, łakome, łaskawe, łobuzerskie, łzawe, martwe, mądre, melancholijne, mętne, miłosne, mordercze, mściwe, namiętne, natarczywe, nęcące, niechętne, niecierpliwe, niedobre, nienawistne, nieobecne, nieodparte, niepewne, nieprzeniknione, nieprzychylne, nieprzyjazne, nieprzytomne, nieruchome, niespokojne, nieufne, niewidzące, niezmącone, obce, obiecujące, obłędne, obojętne, ociężałe, ogłupiałe, ogniste, ołowiane, omdlewające, orle, osłupiałe, ostatnie, otępiałe, otwarte, palące, piekące, piorunujące, płomienne, pobieżne, pochmurne, podejrzliwe, pogardliwe, pogodne, ponure, porozumiewawcze, posępne, powłóczyste, pożądliwe, pożegnalne, prędkie, promienne, prowokujące, przeciągłe, przejmujące, przelotne, przenikające, przenikliwe, przerażone, przeszywające, przewlekłe, przyjacielskie, przygasłe, przyjazne, przykuwające, puste, pytające, rozbawione, rozdzierające, rozgorączkowane, rozjaśnione, rozkazujące, rozkochane, rozmarzone, rozmodlone, rozpaczliwe, rozrzewnione, roztargnione, rozumne, sondujące, serdeczne, skupione, słodkie, smętne, smutne, spłoszone, spokojne, stalowe, strzeliste, surowe, szczęśliwe, szelmowskie, szklane, szkliste, szybkie, szydercze, spiżowe, świdrujące, taksujące, tępe, tęskne, tkliwe, trwożliwe, triumfujące, twarde, uciekające, ufne, ukośne, ukradkowe, uporczywe, uprzejme, urocze, uważne, uwielbiające, uwodzicielskie, wabiące, wabne, wesołe, wierne, wilgotne, władcze, wnikliwe, wrogie, współczujące, wstydliwe, wściekłe, wylękłe, wylęknione, wymowne, wyniosłe, wyraziste, wzajemne, wzgardliwe, zabójcze, zachwycone, zaciekawione, zagadkowe, zakłopotane, zalotne, zamglone, zamyślone, zdumione, zdziwione, zezowate, zgryźliwe, zimne, zjadliwe, złe, złowrogie, zmęczone, znaczące, zniecierpliwione, znudzone, zuchwałe, zwycięskie, żałosne, żarliwe, żółciowe **s.** (również w *lm*); **s.** spode łba, spod oka, spod brwi, spod rzęs. **2.** **s.** (pełne) miłości, niechęci, nienawiści, pogardy, porozumienia, radości, smutku, złości; **s.** pełne znaczenia. **3.** Czar, głębia spojrzenia. **4.** Miłość od pierwszego spojrzenia. **5.** Błagać, błądzić, błąkać się, błyskać, bombardować (spojrzeniami), ciskać, czepiać się, dawać znak, darzyć kogo, drasnąć, dziękować, gonić, gromić, karcić, lustrować, mierzyć kogo, modlić się do kogo, mówić (do kogo), muskać, obdarować, obdarzyć kogo, obiegać, obejmować, obdzielać (spojrzeniami), obrzucać, oceniać, odprowadzać, ogarniać, omijać kogo, co, omiatać, omotać (spojrzeniami), osadzić kogo, patrzeć (łagodnym, ostrym itp.), pieścić kogo, piorunować kogo, pokazywać, porozumiewać się, powieść, powlec po kim, po czym; powitać, przywitać kogo, co; pożerać kogo, co; przemawiać, przenikać, przepraszać, przeprowadzać kogo, co, peszyć, prześliznąć się, przykuć kogo, pytać, rozgrzeszać, szukać kogo, czego; ścigać kogo, co, śledzić kogo, co, śmiać się, świdrować, taksować, toczyć, ugodzić, ukazać, urzekać, utkwić, utonąć, wędrować, witać (się), wodzić, wpatrywać się, wyzywać, zamieniać się (spojrzeniami), zatonąć, zawadzić, zerkać, żegnać kogo, co spojrzeniem. **6.** Objąć co jednym spojrzeniem; ocenić kogo, co jednym spojrzeniem a. w jednym spojrzeniu; powiedzieć sobie co w jednym spojrzeniu. **7.** Spotkać się z jakim, z czyim spojrzeniem; iść za czyim spojrzeniem. **8.** Chwytać, ciskać, czuć (na sobie), gubić, kierować, łapać, łowić, mieć (łagodne, srogie itp.), mieć dla kogo (jakie), miotać (s-a), napotykać, natknąć się na czyje, obracać na kogo, na co, odpowiadać na czyje, odrywać od kogo, od czego, odwracać, omijać czyje, podnieść (na kogo), posyłać, przenosić, (prze)słać, przesunąć, przykuć do kogo, do czego, rzucać, spotykać, ściągnąć (na siebie), unikać, wbić, wlepić, wpić, wrazić, wymieniać (s-a), wytrzymać, wznieść, zapuścić, (za)topić, zatrzymać na kim, na czym, zawiesić, zdjąć z kogo, z czego, znosić czyje, zwracać na kogo, na co **s.** **9.** Coś dzieje się od (czyjego) spojrzenia: Od tych spojrzeń Bronka zapada znów w swój sen szczęśliwy. *Goj. Dziew. II, 39.* **10.** Poznać kogo, co, pokochać kogo od pierwszego spojrzenia. **11.** Oczy (czyje) nabierają (jasnego, dobrego, srogiego) spojrzenia. **12.** Coś dzieje się z kim, ktoś coś robi pod czyim, jakim spojrzeniem: Spojrzała na nią badawczym, zdziwionym wzrokiem i Agnieszka poczerwieniała gwałtownie pod tym spojrzeniem. *Olcha Most I, 8.* Pod tym spojrzeniem męskim stąpa jakoś inaczej, zgrabniej, pewniej. *Goj. Dziew. I, 214.* **13.** Cofać się; uchylać, spuszczać oczy pod czyim spojrzeniem. **14.** Czytać, wyczytać co w czyim spojrzeniu. **15.** Jest co, maluje się co w czyim spojrzeniu: W spojrzeniu Jakuba było wiele siły i smutku. *Brand. K. Sams. 89.* W spojrzeniu maluje się radość, smutek, przygnębienie. **16.** **s.** biegnie; dosięga, dotyka kogo, czego; goni kogo, co, kieruje się na kogo, na co, s-a krążą, krzyżują się; **s.** czyje leży na kim, na czym; **s.** czyje mętnieje, miesza kogo (się), migoce, mówi, nabiera wyrazu, obiega, odwraca się, pada na kogo, na co, podnosi się na kogo, na co, ku komu, czemu, porusza kogo, promieniuje; przelatuje, przemyka, przesuwa się,

prześlizguje się po kim, po czym; przenosi się, prześladuje kogo, spoczywa na kim, na czym, spotyka kogo; s-a (czyje) spotykają się, strzelają, stykają się; s. ślizga się po kim, po czym; tkwi, tonie w kim, w czym; towarzyszy komu, czemu; wybiega ku komu, czemu, na czyje spotkanie, zatrzymuje się na kim, na czym; s-a zbiegają się; s. czyje zwraca się na kogo, na co, ku komu, czemu.

spokojność *przestarz.* dziś *książk.* ⟨*spokój*⟩ **1.** Cicha, domowa, miła, niewzruszona, wewnętrzna s.; s. publiczna: Jeszcze spokojności miłej zażyjesz, w Lipówce, we własnej chacie. *Orzesz. Argon. 85.* Chciał go [...] przywiązać do siebie [...] i zapobiec planom, jakie mógł powziąć z poduszczenia burzycieli spokojności publicznej. *Kub. Szkice I, 9.* **2.** s. duszy, serca, umysłu ⟨*uspokojenie wewnętrzne; równowaga wewnętrzna*⟩: Spokojność serca nam odbiera poniżający strach — nieufność wobec ludzi. *Słonim. Poezje 170.* **3.** s. kraju, s. mieszkańców ⟨*bezpieczeństwo*⟩: Za powrotem do kraju, wraz z Górką i Zborowskim stanął na czele dysydentów, zakłócając spokojność kraju. *Rzew. Zamek 363.* **4.** s. morza ⟨*spokój, cisza*⟩. **5.** Dla świętej spokojności: W małżeństwie [...] najczęściej zachodzi potrzeba ukrywania wielu promyków prawdy dla świętej spokojności. *Żmich. Róża 106.* **6.** W spokojności sumienia: Lecz czyż my sami niewinni zupełnie? Czy możemy w spokojności sumienia umyć ręce od wszystkiego przed sobą i historią. *Dęb. L. Z hist. 116.* **7.** Nie dawać komu spokojności ⟨*niepokoić kogo*⟩: Ci ludzie spokojności mi nie dają. *Orzesz. Eli II, 105.* **8.** Lubić, tracić s., poprosić o s.: Dowiedziawszy się, że jutro będą panie w Łazienkach, już dziś tracił spokojność. *Prus Lalka I, 227.* Poprosił obecnych o spokojność. *Prus Lalka III, 138.* **9.** Odebrać komu a. czyją s.; przywrócić, wrócić komu, czemu s.; znaleźć s.; Konstanty książę ostrogski powetował tę stratę i niedaleko Pińska pobiwszy Tatarów, wrócił spokojność miastu. *Tyg. Ilustr. 197, 1863.* **10.** Utrzymać s. w mieście ⟨*ład, porządek, bezpieczeństwo*⟩. **11.** Pozbawić kogo spokojności, nie zaznać spokojności; zostawić kogo w spokojności ⟨*w spokoju*⟩: Ja niczego nie chcę — ani prezentów, ani czego... tylko zostawcie mnie w spokojności! *Słow. Czasz. 125.* **12.** s. panuje gdzie, wraca komu, gdzie.

spokojny **1.** s. o k o g o, o c o: Serdecznie się nami zajął i wszystko ułatwił, tak że możesz być spokojna o mamę. *Goj. Dziew. II, 144.* Błagał, ażeby była zupełnie spokojna o los córki. *Dąbr. Ig. Matki 308.* **2.** s. w c z y m: s. w dyskusji, w rozmowie, w sądzie; s. we własnym, w swoim sumieniu. **3.** s-a głowa, mieć spokojną głowę ⟨*nie niepokoić się, nie myśleć o czym*⟩: Kasztelan przestrzegł mię, abyś WKMć aż do przyszłego Ś. Jana głowę miał ode mnie spokojną. *Tremb. Listy I, 105.* **4.** *gw. warsz.* s-a głowa! ⟨*nie trzeba się kłopotać, martwić; nie kłopocz się, nie martw się*⟩: On z tych wczasów do mojej fabryki już nie wróci. Spokojna głowa, tu i ówdzie ma się chody. *Brand. K. Obyw. 335.* Spokojna głowa, znajdziemy. *Twórcz. 9, 1952, s. 64.* **5.** s. kawałek chleba ⟨*zapewniony byt; zapewnione, pewne utrzymanie*⟩. **6.** Być, czuć się, stać, wydawać się itp. spokojnym; udawać spokojnego: Stoję spokojny, pewny wśród gróz nocy. *Staff L. Poezje II, 287.* **7.** Bądź s.; możesz być s. ⟨*zwrot wyrażający zapewnienie, zagwarantowanie czego; nie denerwuj się, nie niepokój się*⟩: Pół czarnej po dwa pięćdziesiąt. Coś podobnego. O, on robi kokosy, bądźcie spokojni. *Przysz. Trzyn. 58.*

spokój **1.** Absolutny, anielski, bezwzględny, błogi, boski, całkowity, chłodny, domowy, doskonały, duchowy, filozoficzny, głęboki, grobowy, idealny, kamienny, lodowaty, majestatyczny, martwy, niebiański, nieprzerwany, niewysłowiony, niewzruszony, niezmącony, niezmierny, ogromny, olimpijski, posągowy, pozorny, stoicki, sztuczny, święty, udany, upragniony, uroczysty, wieczny, wielki, złudny, zupełny s.; s. moralny, wewnętrzny. **2.** s. ducha, duszy; sumienia; zmysłów. **3.** s. w c z y m: s. w domu, we wsi, w mieście; s. w naturze, w powietrzu; s. w rodzinie, w państwie; s. w życiu. **4.** s. w o b e c c z e g o: s. wobec niepowodzeń, klęsk, życia. **5.** Dla (miłego, świętego) spokoju (robić co) ⟨*aby nie mieć z czym kłopotu*⟩: Nie protestuję dla świętego spokoju. *Perz. SPP.* Bał się starego Koźmiana i niejednokrotnie, choćby dla świętego spokoju, przyznawał mu słuszność. *Bar. Kum. 97.* **6.** W spokoju ⟨*spokojnie*⟩: Manifestanci rozeszli się w spokoju. Należało przemyśleć całą sprawę w spokoju. **7.** Ze spokojem (robić co) ⟨*zachowując spokój, spokojnie*⟩: Wiadomość o śmierci syna przyjęła ze spokojem. **8.** Burzyć, mącić, naruszać, odbierać, truć, zakłócić, zamącić, zawichrzyć, zatruć, zburzyć, zmącić, zniszczyć komu a. czyj s. **9.** Dać s., dać komu s., dać święty s., dać s. z kim, z czym, dać chwilę spokoju, dać s. czemu ⟨*zaprzestać czego; nie niepokoić kogo czym*⟩: Ech! matka tak nudzi... niech mi matka da święty spokój. *Kosiak. Now. 26.* Daj spokój z tą zieloną granicą. Przyłapią was. *Iwasz. J. Odbud. 91.* Dajmy spokój tej nieciekawej dyskusji. *Lut. Próba 9.* **10.** Coś nie daje komu spokoju ⟨*coś niepokoi kogo*⟩: Myśl, że drugi raz znienawidzony przeciwnik wydarł się z jego rąk, nie dawała mu spokoju. *Makowiec. Dios. 192.* **11.** Dbać o s., prosić o s.; silić się na s. **12.** Mieć s., mieć (z czym) święty s., mieć w sobie s.; nie mieć ani chwili spokoju. **13.** Nakazać, nieść, odzyskać, okazywać, przynosić, przywracać, rozlewać (w naturze), szanować czyj, tracić, udawać, wnieść (do duszy czyjej), wyrażać, zachować, zalecić (np. choremu), zapewnić komu, zdobyć, znaleźć s. **14.** Oddychać, tchnąć spokojem; patrzeć, przyjmować co, znosić co ze spokojem. **15.** Potrzebować, pragnąć, szukać, wymagać, używać, zaznać, nie zaznać, zaży(wa)ć spokoju: Jechałem z Częstochowy w rodzinne strony, by spokoju na stare lata zażyć i na dzierżawie zasiąść. *Sienk. SPP.* **16.** Odchodzić, (po)zostawić kogo, co, pędzić czas (dni, lata), spoczywać, żyć w spokoju: Umarli niech spoczywają w spokoju, żywi zaś muszą się sprawami życia zajmować. *Jun. Now. 74.* **17.** Wzdychać do spokoju, za spokojem. **18.** Zmusić się do spokoju. **19.** s.! ⟨*wykrzyknienie: uspokójcie się!*⟩: Panowie, spokój!... ja mówię teraz, na panów przyjdzie kolej. *Tyg. Ilustr. 37, 1904.* **20.** s. cechuje kogo, działa na kogo, idzie ku komu, od kogo, kosztuje kogo, kwitnie, nastaje, nawiedza kogo, odchodzi; ogarnia, opanowuje, opuszcza kogo; s. panuje, pierzcha, powraca, promieniuje od kogo, skąd, przejmuje duszę, przepełnia kogo, czyją duszę, przychodzi, spływa na kogo, skąd, ulatuje, wraca, zagościł (w sercu czyim),

zalega gdzie, zapanował, zstąpił: Zabroniono nawet szeptać. Niezmącony spokój zalegał [...] dokoła nas. *Fiedl. A. Biz. 180.*

społeczeństwo **1.** **s.** ludzkie a. ludzi; roślinne a. roślin; zwierzęce a. zwierząt ⟨*ludzkość, ogół ludzi; ogół roślin, zwierząt; świat roślinny, zwierzęcy*⟩. **2.** **s.** antagonistyczne, barbarzyńskie, bezklasowe, burżuazyjne, drobnomieszczańskie, feudalne, kapitalistyczne, kastowe, klasowe, komunistyczne, pasterskie, pierwotne, rodowe, rolnicze, socjalistyczne, stanowe, szlacheckie, ucywilizowane, zróżnicowane klasowo. **3.** Idealne, jednolite, niejednolite, przodujące; starsze, młodsze **s.** **4.** Kasty, klasy, warstwy społeczeństwa. **5.** Kwiat, rozwój, skład, wybór społeczeństwa. **6.** Należeć do społeczeństwa. **7.** Przekształcać, reprezentować, rewolucjonizować **s.** **8.** Położyć zasługi, pracować dla społeczeństwa. **9.** Oddziaływać na **s.** **10.** Być, znaleźć się, żyć poza społeczeństwem, poza nawiasem społeczeństwa. **11.** Łączyć się w **s.** **12.** Być, istnieć, znaleźć się, żyć w społeczeństwie **13.** Mieć, znaleźć oparcie, grać, odgrywać rolę; mieć, zająć pozycję w społeczeństwie. **14.** Żyć społeczeństwami (np. o mrówkach, pszczołach, termitach). **15.** Wyłączyć ze społeczeństwa (np. przestępcę). **16.** **s.** dzieli się na grupy, kasty, klasy, warstwy, przekształca się, tworzy się, zawiązuje się.

społeczny **1.** Choroba **s-a** ⟨*często występująca, nagminna, powszechna*⟩: Gościec jest [...] typową chorobą społeczną. *Wiedza 508 s. 31.* **2.** Cel **s.** ⟨*obejmujący dobro ogółu*⟩. **3.** Czyn **s.** ⟨*praca bezinteresowna, wykonana dla ogółu mieszkańców danego osiedla, miasta, kraju*⟩: Uporządkować zieleńce parku w czynie społecznym. **4.** Dno **s-e**: a) ⟨*najuboższa warstwa społeczeństwa*⟩; b) ⟨*warstwa społeczeństwa stojąca najniżej moralnie; męty społeczne*⟩. **5.** Dobro **s-e**: a) ⟨*pożytek zbiorowości, społeczeństwa*⟩; b) ⟨*majątek społeczeństwa*⟩. **6.** Klęska **s-a** ⟨*dotykająca (całe) społeczeństwo*⟩. **7.** Normy **s-e** ⟨*ustanowione, przyjęte przez społeczeństwo*⟩. **8.** Obowiązek **s.** ⟨*wobec społeczeństwa, wynikający z życia w zbiorowości*⟩. **9.** Opinia **s-a** ⟨*publiczna*⟩. **10.** Pomoc **s-a**: a) ⟨*otrzymywana od społeczeństwa*⟩: Korzystać z pomocy społecznej; b) ⟨*dawana przez społeczeństwo*⟩: Pomoc społeczna przeznaczona jest dla najuboższych. **11.** Postawa **s-a** ⟨*właściwa człowiekowi oddanemu społeczeństwu, pracującemu dla społeczeństwa*⟩. **12.** Potrzeby **s-e** ⟨*ogółu obywateli*⟩. **13.** Pożytek **s.** ⟨*powszechny*⟩. **14.** Rozwój **s.** ⟨*społeczeństwa*⟩.

sport ⟨*ćwiczenia zmierzające do osiągnięcia najwyższej sprawności fizycznej w jakiejś dziedzinie*⟩ **1.** **s.** automobilowy a. samochodowy ⟨*automobilizm*⟩; biały **s.** ⟨*tenis*⟩; **s.** kolarski ⟨*kolarstwo*⟩; **s.** łyżwiarski ⟨*łyżwiarstwo*⟩; **s.** masowy; **s.** motorowy, motocyklowy; **s.** narciarski ⟨*narciarstwo*⟩; **s.** piłkarski ⟨*piłkarstwo*⟩, **s.** saneczkowy ⟨*saneczkarstwo*⟩; **s.** spadochronowy, **s.** strzelecki; **s.** szermierczy ⟨*szermierka*⟩; **s.** wyczynowy; **s.** żeglarski ⟨*żeglarstwo*⟩; **s-y** wodne, zimowe. **2.** Dyscyplina, dziedzina, gałąź sportu: Boiska i stadiony zajmowały znaczną przestrzeń parku. Były tu reprezentowane wszystkie dziedziny sportu: od tenisa do piłki nożnej. *Brand. M. Wypr. 117.* **3.** Uprawiać **s.**, **s-y**; zajmować się sportem.

sportowy **1.** Boisko **s-e** ⟨*przeznaczone do ćwiczeń i zawodów sportowych*⟩. **2.** Drużyna, ekipa **s-a** ⟨*grupa sportowców (o różnej liczebności) rozgrywająca zawody, reprezentująca klub, dzielnicę, kraj*⟩. **3.** Film **s.** ⟨*film, którego tematem (treścią) jest sport*⟩. **4.** Gra **s-a** ⟨*sport*⟩: Plac gier sportowych. **5.** Igrzyska **s-e** ⟨*zawody sportowe*⟩. **6.** Kapitan **s.** ⟨*kierownik drużyny albo ekipy sportowej*⟩. **7.** Koszula **s-a** ⟨*z kołnierzykiem specjalnego kroju, zwykle kolorowa z krótkim rękawem*⟩. **8.** Po sportowemu: a) ⟨*tak jak sportowiec, na modłę sportowca*⟩: Ubierać się po sportowemu; b) ⟨*według reguł obowiązujących w sporcie*⟩: Żołnierz angielski bił się doskonale, ale po sportowemu, bez żadnej znajomości techniki nowoczesnej walki. *Koźn. Rok 69.*

sposobność ● ⟨*okazja*⟩ **1.** Dobra, najlepsza, dogodna, doskonała, jedyna, każda, lada, łatwa, miła, najbliższa, następna, niejedna, ostatnia, pierwsza (lepsza), pożądana, stosowna, stracona, upragniona, wyborna, wyjątkowa, wymarzona, zdarzona **s.** **2.** **s.** c z e g o: **s.** ucieczki, spotkania, stosunków, znajomości, zdobycia czego. **3.** **s.**, by..., żeby... **4.** **s.** d o c z e g o [nie: dla czego]: **s.** do skargi, do drogi, do pójścia gdzie. **5.** **s.** ku temu, po temu: Podjął się zaszczytnej roli bronienia interesu włościan, ilekroć nadarzała się ku temu sposobność. *Lim. Społ. XVIII, 298.* Byle tylko uzyskali sposobność po temu, ugrupują się znów w silną opozycję. *Schmitt Dzieje II, 112.* **6.** Przy sposobności; przy lada, tej i owej, pierwszej, każdej sposobności (robić co): Zajdź przy sposobności. *Makusz. SPP.* Przy sposobności obszedł całe mieszkanie. *Dąbr. M. Noce II, 152.* Jest drobnym, ładnym blondynem, z tych, co to przy lada sposobności czerwienią się. *Otw. Spot. 32.* **7.** Chwytać, dać (komu), marnować **s.**; mieć **s.** czego, do czego lub co robić ⟨*być w okolicznościach ułatwiających realizację czego*⟩: Miałem w życiu sposobność obserwowania niejednej kobiety. *Lam J. Głowy IV, 101.* **8.** Mieć **s.** + bezokolicznik ⟨*być w korzystnej sytuacji dla realizowania czego*⟩: Kościuszko nie miał sposobności przeprowadzać rozległych studiów strategicznych. *Korzon Woj. III, 241.* **9.** Nastręczyć, ominąć, opuścić, pochwycić, *daw.* podać (komu), pominąć, przepuścić, (s)tracić, uchwycić, upatrzyć, uzyskać, wyzyskać, zaniedbać, zmarnować, znaleźć **s.** **10.** Czekać, czyhać, oczekiwać, poczekać na **s.**; czekać, dostarczyć, oczekiwać, nie omieszkać, pozbawić kogo, szukać, wyczekiwać sposobności; zbywa komu na sposobności; (s)korzystać ze sposobności. **11.** **s.** mija, omija kogo; nadarza się, nasuwa się, nastręcza się, nawija się: Jeżeli mu się sposobność nadarzy... *Sienk. SPP.* **12.** **s.** otwiera się, trafia się, ucieka, umyka, wydarza się (wydarzyła się); zdarza się, zdarzyła się **s.** (czego, do czego, (że)by...).
● *daw.* **s.** ⟨*zdolność, uzdolnienie*⟩ **13.** Wrodzona **s.**, **s.** d o c z e g o: Lubo do prawnictwa był sposobionym, przemogła jednak wrodzona sposobność do rymotwórstwa. *Kras. Rym. 307.* **s.** do muzyki, do poezji. **14.** **s.** w c z y m: **s.** w czytaniu, w pisaniu, w pracy.

sposób ⟨*tryb, modła, maniera, metoda*⟩ **1.** Charakterystyczny, cudowny, dawny, dobry, doskonały, dowcipny, drażniący, dziwny, godziwy, gwałtowny, indywidualny, inny, jakikolwiek, jawny, jednaki, jednakowy, jedyny, korzystny, kosztowny, legalny, łagodny, łatwy, możliwy, najlepszy, naturalny, nie-

bywały, niemądry, niemiły, niemożliwy, nieoczekiwany, niepojęty, niespodziewany, nieuczciwy, niewiadomy, niewiarygodny, niezawodny, niezwykły, nikczemny, nowy, odmienny, odpowiedni, odrębny, oryginalny, osobliwy, ostentacyjny, oszukańczy, (ściśle) oznaczony, pewien, pewny, podejrzany, podobny, prawidłowy, prosty, przemyślny, przepisany, przykry, przyzwoity, racjonalny, skomplikowany, skuteczny, staranny, stary; swoisty, szczególny, tajemniczy, tajemny, trudny, uczciwy, umówiony, uproszczony, uzasadniony, (komuś tylko) wiadomy, (swój) własny, (komuś tylko) właściwy, wszelki, mało wybredny, wygodny, wymyślny, wypraktykowany, wypróbowany, wyrafinowany, zagmatwany, zasadniczy, zastraszający, zdradziecki, zdumiewający, zgubny, zły, zrozumiały, zwykły, żaden, żartobliwy s.; (częste w połączeniach trójczłonowych) ciasny s. (widzenia), łapczywy s. (jedzenia), obrazowy s. (opowiadania), sarkastyczny s. (mówienia) itp.; (również w *lm*) niezliczone, przeróżne, rozliczne, rozmaite, różnorodne, wszelkie, wszystkie s-y itp. **2.** s. c z e g o, *daw.* d o c z e g o: s. badania, działania, mówienia, nauczania, odżywiania, opowiadania, patrzenia, pisania, postępowania, traktowania czego, ujęcia (treści), użycia czego, walki, wykonania czego, zachowania (się), życia itp. - Sposób mówienia miał łatwy, obrazowy, okazujący niepospolite znawstwo muzyki i w ogóle sztuk pięknych. *Orzesz. Niemn. I, 120.* Stronili od towarzystwa nierównego wiekiem i sposobem myślenia. *Kras. SPP.* s. do wyjścia z długów. s. do życia. **3.** s. n a c o, p r z e c i w c z e m u ⟨*sekret, recepta, lekarstwo, przepis*⟩: Wolisz [...] brnąć z rozpusty w rozpustę, szukając sposobu na zabicie nudy. *Żer. Dzieje II, 239.* Mam ja sposób na upór. *SW.* **4.** s. p o t e m u: Były po temu sposoby. *Żer. SPP.* **5.** Ani s., ani sposobu ⟨*niemożliwe*⟩: Pójdziesz ze mną? — Jakże? W lisiurze i w długich butach? Ani sposób! *Sienk. Leg. 12.* Późne uczułam wyrzuty, lecz ani sposób wynagrodzić zgubę. *Mick. Ball. 43.* Spróbowali chodzić... ani sposobu, ból straszliwy. *Sztyrm. Paliw. 235.* **6.** Jakim sposobem? w jaki s.? ⟨*jak*⟩: W jakiż sposób, jakimże sposobem ja bym mógł temu podołać? *SW.* Nie wiem, jakim się to sposobem stało, przyszło do tego. *SW.* Niełatwo było zgadnąć, w jaki sposób radził sobie przy tablicy. *Par. SPP.* **7.** *przestarz.* Sposobem próby, pożyczki ⟨*tytułem, w formie*⟩: Prosiła go w uprzejmym, prawie pokornym liście o przyjęcie takiej samej sumy sposobem pożyczki. *Gomul. Ciury III, 62.* **8.** Na każdy s. [*germ.* lepiej: wszelkimi sposobami]: Dąży do szkodzenia wszelkimi sposobami [nie: na każdy możliwy sposób]. *Kryń. A. SPP.* **9.** Na polski, francuski... s. ⟨*na modłę polską itp.*⟩: Przystrojeni na francuski sposób. *Sienk. SPP.* **10.** Na swój s. [nie: w swój s.]: Jedni i drudzy na swój sposób wyzyskiwali sytuację. *Żer. SPP.* Na swój sposób pokornie prosił. *Wikt. SPP.* Pozostał nadal wiernym przyjacielem króla. I był nim zapewne na swój sposób. *Boy Mar. 208.* **11.** Na wszystkie s-y, wszystkimi (wszelkimi) sposobami [nie: we wszystkie sposoby]: Na wszystkie sposoby usiłuje podejść mnie. *Makusz. SPP.* Zaklinał syna na wszystkie sposoby i świętości, by pozostał w Wiedniu. *Brosz. Opow. 91.* **12.** W dobry s. (mówić do kogo, tłumaczyć komu itp.) ⟨*łagodnie, z perswazją*⟩: Generał w dobry sposób mówi. *L.* Mówię ci w dobry s., przestań. **13.** W jakiś (np. w następujący, w podobny, w ten, w taki, we właściwy) s.; jakimś (np. następującym, podobnym, tym, takim, właściwym) sposobem; *przestarz.* na jakiś s.; w jakimś sposobie, w sposobie czego ⟨*jakąś metodą, jakimś trybem; w formie czego; jakoś, następująco, podobnie, tak, właściwie itp.*⟩: Rzecz przedstawił w ten (w następujący) s. - Miał zwyczaj w taki sposób dziękować. *Nałk. Z. SPP.* Takim sposobem dostał się do zagrody nowy mieszkaniec. *Prus SPP.* Domowym sposobem doprowadził lokal do jakiego takiego stanu. *Jackiew. Wiosna 78.* Wzorują się jeden na drugim i skutkiem tego są głupi na jednakowy sposób. *Prus Studia 37.* Zaczął w tym sposobie... *L.* W tym niby to własnym piśmie oglądał dramaty małego miasta, kradzieże, bijatyki i samobójstwa, podane w sposobie żartobliwym. *Nałk. Z. Gran. 124.* Tren XVIII ułożony jest w sposobie psalmu pokutnego. *Nehr. Studia 48.* **14.** W żaden (żywy) s., żadnym sposobem, na żaden s. ⟨*żadną miarą, nijak, pod żadnym pozorem, za nic*⟩: Czy się usuwa w takich chwilach i z takich miejsc, w których w żaden sposób nie powinien być obecny. *Dąbr. M. Noce II, 260.* On go żadnym sposobem słuchać nie chciał. *Wuj. SW.* To na żaden sposób ominąć go nie mogło. *Nałk. Z. SPP.* **15.** Brać się, wziąć się na s. (s-y) ⟨*przedsiębrać środki, uciekać się do wybiegów, fortelów; skoczyć po rozum do głowy*⟩: Na jakie to się bierze sposoby. *Choyn. SPP.* A ja się tylko brałem na sposoby, by się wykręcić od ojcowskiej kary. *Pług Zagon III, 32.* **16.** Chwytać się sposobu, wszelkich sposobów; dostarczać, uczyć sposobu, szukać sposobów, zażywać sposobu. **17.** Mieć s., mieć swój s., mieć inny s., tyle (wiele) sposobów, mieć s. na kogo, na co; mieć s. (co robić) ⟨*umieć czemu zaradzić, mieć pomysły, środki ułatwiające co*⟩: Ci ludzie z miasta mają na to sposoby, że im z pieniądza pieniądz rośnie, tak jak u mnie pszenica z pszenicy. *Dąbr. M. Noce II, 130.* To jeszcze gorsza, że tę zimę bez futra przepędzić muszę, nie mając sposobu sprawić go sobie. *Tremb. Listy I, 19.* **18.** Obmyślać, podać, poznać; widzieć, wiedzieć s. (inny, dobry, nowy s. na kogo, na co; jak co robić); wskazać, wymyślić, wynaleźć (na co), znać, znaleźć s. ⟨*metodę, radę, wyjście*⟩: Pani Justyna zabawia panie podając swe sposoby przyrządzania domowego węgrzyna. *Brosz. SPP.* Trudności wielkie i nie widzę sposobu, jak je załatwić! *Mick. Listy II, 76.* Na wszystko można znaleźć sposób. *L.* **19.** Zmienić s. czego (np. postępowania) ⟨*metodę, tryb*⟩. **20.** Próbować, używać sposobu, rozmaitych, różnych, innych, wszelkich sposobów: Wszelkich używał sposobów, a wszystko daremnie. *SW.* **21.** Przemyśliwać nad sposobem, uciekać się do sposobu (sposobów), znać się na sposobach (czego). **22.** Jest s. (na co) ⟨*jest rada, jest wyjście*⟩: Na każdą rzecz jest sposób, jeżeli się ma postanowienie, a do tego pieniądze. *Dąbr. M. Noce II, 110.* **23.** Nie ma sposobu; brak, brakuje sposobu; nie s. (co (z)robić) ⟨*jest rzeczą niemożliwą, braknie możliwości, środków oddziaływania na co, przeciwdziałania czemu, skutecznego wpływu na co*⟩: Dłużej zamykać na to oczu już było nie sposób. *Dąbr. Ig. Matki 399.* Cała załoga wylega na pokład szalupowy, gdyż w kabinach nie sposób wytrzymać. *Balc. Ocz. 139.* Ilu się tłoczyło ludzi, po ciemku rozpoznać było nie sposób. *Lamus*

5, 1909—10. Nie było sposobu do wykrycia podstępu. *Moracz. Dzieje III, 163.* Wobec trudności, na zwalczenie których brakło już sposobów, rząd powstańczy zdecydował się na krok bardzo energiczny. *Korzon Wewn. III, 401.*

spostrzec się Ani się s. ⟨*zupełnie nie zauważyć*⟩: Ani się spostrzegła, że pociąg wjechał na stację. *Grusz. Ar. Tys. 347.* Ani się spostrzeżesz, a oni znów siedzą w starym rodzinnym domu. *Par. Niebo 191.*

spostrzeżenie ⟨*obserwacja*⟩ **1.** Bystre, cenne, dorywcze, dowcipne, głębokie, niepokojące, subtelne, trafne s.; s. naukowe, odkrywcze, psychologiczne; s-a wzrokowe, słuchowe, dotykowe a. wzroku, słuchu, dotyku. **2.** s-a n a d c z y m, z c z e g o: s-a nad inteligencją; s-a z życia. **3.** Czynić, nadsyłać komu, notować; prowadzić, wypowiadać, zapisywać, zbierać, (z)robić (ciekawe, swoje itp.) s-a. **4.** Dzielić się spostrzeżeniami z kim.

spotkać, spotykać 1. s. c o: s. opór, przeszkodę ⟨*doświadczyć, doznać*⟩. **2.** s. czyją twarz ⟨*zobaczyć*⟩. **3.** s. śmierć ⟨*umrzeć*⟩; śmierć kogo spotyka ⟨*ktoś umiera*⟩: Śmierć prędzej zapewne nas spotka, niż tobie przeminą młode lata. *Choj. Alkh. II, 337.* **4.** s. wschód słońca ⟨*nie kładąc się spać zobaczyć, doczekać*⟩. **5.** s. czyje oczy, spojrzenie, źrenice, wzrok ⟨*spojrzeć sobie wzajemnie w oczy*⟩: Spotkali wzrok Morawieckiego. Patrzył na nich, jak gdyby trochę zdziwiony. *Brand. K. Obyw. 289.* **6.** s. co okiem, wzrokiem; oko, wzrok spotyka co ⟨*zobaczyć co; ktoś coś widzi*⟩: Wzrok spotykał zdjęcie oprawne w ciemną, wąską ramkę. *Brand. K. Sams. 126.* **7.** Spotyka kogo spojrzenie ⟨*ktoś na kogoś patrzy, spogląda*⟩: Spotkało go wiele spojrzeń przyjaznych dających mu zrozumiałe dla niego znaki porozumienia. *Orzesz. Mirt. 160.* **8.** Coś kogo spotyka (od kogo, z czyjej strony) ⟨*ktoś doznaje czego, otrzymuje co; przeżywa co*⟩: Spotyka kogo afront, cios, co złego, dobrego, przykrego, dobro, zło, honor, kara, katastrofa, klęska, kłopot, los, nagroda, niespodzianka nieszczęście, propozycja, przygoda, przykrość, radość, rozczarowanie, sąd, szczęście, wypadek, wyróżnienie, zarzut, zaszczyt, zawód, zgryzota. Niepewny byłem, jakie mnie spotka przyjęcie. *Słow. Listy I, 8.* Spotkało mnie wielkie; wielkie zmartwienie, gdyż straciłem ostatnią siostrę. *Sienk. Szkice II, 190.* Żadna krzywda nie spotka cię ode mnie. *Sienk. Pot. I, 272.* Spotkała go ze strony towarzyszy jego owacja niema. *Jeż Rotuł. 110.* **9.** s. kogo serdecznie ⟨*przyjąć*⟩: Drużyna drużynę serdecznie spotyka, a gwaruż tam gwaru! *Syrok. Gaw. 50.* **10.** s. kogo **na długość miecza, szabli** ⟨*stanąć do walki z kim na białą broń*⟩: Bodajem go kiedyś na długość szabli spotkał! — Pewnie byś waćpan na głębokość szabli leżał w ziemi. *Sienk. Pot. VI, 104.* **11.** s. kogo na (swej) drodze ⟨*zetknąć się z kim, poznać kogo*⟩: Wkrótce po zerwaniu z panią Wodzińską spotkał Chopin na swojej drodze inną kobietę. *Iwasz. J. Chopin 48.*

spotkać się, spotykać się 1. s. się c z y m, z c z y m: s. się oczami, wzrokiem; s. się z czyimi oczami, ze spojrzeniem, ze wzrokiem; oczy, spojrzenia, źrenice czyje się spotkały; oczy spotykają się z oczami, ze wzrokiem, ze spojrzeniem ⟨*ludzie spoglądają jeden drugiemu w oczy*⟩: Staram się nie patrzeć na niego, aby nie spotkać się z jego wzrokiem. *Lamus 7, 1910.* s. się z c z y m. **2.** s. się z aprobatą, z uznaniem ⟨*zyskać aprobatę, uznanie*⟩. **3.** s. się z broszurką; książką, pismem ⟨*zetknąć się, dostać do rąk; przeczytać broszurę itp.*⟩. **4.** s. się z krytyką, z naganą ⟨*być krytykowanym, zganionym*⟩. **5.** s. się z niepowodzeniem ⟨*zaznać niepowodzenia*⟩. **6.** s. się z odmową ⟨*otrzymać odpowiedź odmowną*⟩. **7.** s. się z odpowiedzią ⟨*otrzymać odpowiedź*⟩. **8.** s. się z oporem ⟨*doznać oporu, napotkać opór*⟩. **9.** s. się z pięścią ⟨*być uderzonym*⟩. **10.** s. się z pomocą ⟨*otrzymać pomoc; zaznać pomocy*⟩. **10a.** s. się z przyjęciem, życzliwym przyjęciem, niechętnym przyjęciem ⟨*być przyjętym (życzliwie, niechętnie)*⟩. **11.** s. się z sympatią, z uczuciem ⟨*doznać, zaznać sympatii, uczucia*⟩. **12.** s. się z trudnościami ⟨*mieć trudności*⟩. **13.** s. się z zainteresowaniem ⟨*być przedmiotem zainteresowania*⟩. **14.** s. się z kim twarzą w twarz, twarz w twarz, nos w nos, oko w oko ⟨*natknąć się na kogo, zobaczyć się z bliska, zetknąć się bezpośrednio*⟩: Lęk ją obejmował, kiedy spotykała się z nim twarzą w twarz. *Pięt. Białow. 43.* **15.** s. się wstępnym bojem ⟨*zacząć walkę*⟩: Uciekli pod ścianę opoki [...] wstępnym bojem spotkać się nie ważą. *Mick. Giaur 179.* **16.** s. się na pistolety, na szable, na pięści; pieszo, na piechotę, z koni ⟨*bić się, walczyć*⟩: Wiedząc, że pan Franciszek wielki zuch na szable, żądałem, abyśmy się spotkali na pistolety z koni. *Sztyrm. Katalept. II, 81.* **17.** s. się (z kim) na jakim, w jakim punkcie ⟨*zgodzić się*⟩: Mam odmienne przekonanie. Żałuję, że nie spotkaliśmy się zgodnie w żadnym punkcie. *Święt. A. Nałęcze 102.* **18.** Dłonie, ręce czyje spotykają się (w uścisku) ⟨*ściskają się, dotykają się; osoby (jakieś) ściskają się za ręce*⟩: Szli coraz bliżej siebie, chwilami bezwiednie spotykały się ich dłonie rozpalone. *Reym. Now. III, 39.* **19.** Usta czyje spotykają się (w pocałunku) ⟨*ktoś się całuje*⟩. Oko (oczy), wzrok, spojrzenie spotyka się (spotykają się) z czym ⟨*ktoś coś widzi*⟩: Nikt tutaj nie zamąci ogólnej zabawy i nigdzie się oko nie spotka z czymś, co by raziło dobre wychowanie. *Chłęd. Szkice 167.* Usta ich spotkały się w długim, palącym pocałunku. *Reym. Ferm. II, 24.*

przysł. **20.** Góra z górą się nie spotka, człowiek z człowiekiem często (zawsze).

spotkanie (się) 1. Miłe, nagłe, najbliższe, naznaczone, niemiłe, nieoczekiwane, niespodziewane, ostatnie, pierwsze, ponowne, powtórne, powitalne, pożegnalne, prędkie, przelotne, przyjemne, przykre, przypadkowe, rychłe, szybkie, tajne, tajemne, umówione, ważne, wspólne, wyznaczone s. ⟨*zejście się, zjazd; schadzka*⟩. **2.** *sport.* s. eliminacyjne, rewanżowe; rozstrzygające s.; s. ligowe, międzypaństwowe, międzysekcyjne, pucharowe, towarzyskie; s. hokejowe, pięściarskie, piłkarskie, wioślarskie; s. z czyją reprezentacją, s. w lidze (np. koszykówki); s. w piłce nożnej, wodnej; s. między zespołami ⟨*zawody*⟩. **3.** Krwawe, otwarte, pojedyncze, walne s.; s. wroga, z wrogiem; s. jednej i drugiej strony; s. na bagnety, na szable; s. wręcz; *daw.* s. w szrankach ⟨*potyczka, starcie, bitwa*⟩: Wedle rzeczy znanych urabiał autor nieznane, wedle bitwy Grunwaldzkiej urobił spotkanie Krzyżaków i Litwy. *Brück. Kult.*

IV, 382. Stropiła taka odwaga Tatarów, nie lubiących w ogóle spotkania wręcz. *Sienk. Wołod. III, 171.* Sześciu rycerzy litewskich czekać go będzie z pięciu innymi komturami do spotkania się w szrankach. *Baliń. M. Polska IV, 452.* **4.** **s.** literackie: a) ⟨*literatów*⟩; b) ⟨*autora z czytelnikami*⟩. **5.** **s.** m i ę d z y k i m a (i) k i m: W tej chwili [...] odbywa się tam spotkanie między attaché generała Franco a jakąś figurą z Berlina. *Brand. K. Troja 59.* **6.** **s.** (c z y j e) z k i m, z c z y m: **s.** z ludźmi, z przedstawicielem firmy, z przyjacielem; z ukochaną, z ojcem, z bratem; **s.** posłów z wyborcami, rodziców z dziećmi, nauczycieli z uczniami. **7.** **s.** czytelnika z książką ⟨*zetknięcie się, zapoznanie się*⟩. **8.** **s.** u k o g o; g d z i e: **s.** u przyjaciela, u rodziców, u znajomych; **s.** w domu, w kawiarni, w teatrze. **9.** **s.** bez świadków, w cztery oczy. **10.** Od spotkania, od pierwszego, ostatniego spotkania: Od pierwszego spotkania uczułem dla niego szczególną niechęć. *Jun. Now. 110.* **11.** Bać się, pragnąć, zlęknąć się, unikać (czyjego z kim), zaniechać spotkania. **12.** Czekać spotkania, na s. **13.** Mieć, naznaczyć, (za)proponować, ułatwić, ułożyć, umożliwić, wyznaczyć s.; urządzić s. (np. pisarza z czytelnikami). **14.** Biec, iść, (po)spieszyć, przybyć, przyjechać, przyjść, ruszyć, rzucić się, stawić się, udać się, wyjść, wylec, wylecieć na **s.**; umawiać się na **s.**; wyprowadzić, wysłać kogo na s. **15.** Przychodzi do spotkania; przygotować kogo, co (się) do spotkania. **16.** *książk.* Bić się, być rannym, odnieść zwycięstwo, zmierzyć się, zetrzeć się w spotkaniu ⟨*w walce*⟩. **17.** *daw.* Ofiarować **s.** ⟨*proponować pojedynek*⟩. **18.** *sport.* Odbyć, przeprowadzić, przerwać, rozegrać s. ⟨*zawody, grę*⟩. **19.** **s.** czeka kogo, następuje, odbywa się, upływa (np. w serdecznej atmosferze).

spotniały **1.** **s-e** czoło ⟨*oblane potem*⟩. **2.** **s-a** szyba ⟨*zaszła rosą, parą*⟩: Za spotniałą szybą [wagonu] przesuwały się pasy iskier jak rozpalone do czerwoności druty. *Żer. Opow. 61.* **3.** **s.** o d c z e g o a. z c z e g o: s. od wzruszenia a. ze wzruszenia.

spotnieć **s.** jak mysz, jak ruda mysz ⟨*oblać się obfitym potem*⟩: Spotniałem jak mysz wysłuchawszy ostatniego argumentu. *Prus Kłop. 148.*

spotykać się p. **spotkać się**

spotykany Nie **s.** entuzjazm, sposób, talent; nie **s-e** tempo; nie **s-a** dobroć, łagodność, energia ⟨*rzadki(-e, -a)*⟩: Miał duży zmysł humoru, talent wykładowczy zupełnie nie spotykany i wielką umiejętność rządzenia ludźmi. *Prusz. Trzyn. 27.*

spowiadać się **s.** **się** k o m u, p r z e d k i m — z c z e g o ⟨*zwierzać się komu z czego, wywnętrzać się przed kim*⟩: W tym liście [...] spowiada się Chopin Wojciechowskiemu ze swoich zmartwień i nadziei muzycznych. *Iwasz. J. Chopin 26.* Nikomu się nie spowiadał ze swojej niedorzecznej miłości, milczał. *Krasz. Opow. 94.*

spowiedź **1.** Cicha, głośna; długa, krótka, ogólna, ostatnia, szczera, święta **s.** ⟨*wyznanie grzechów przed kapłanem*⟩. **2.** **s.** powszechna ⟨*rodzaj modlitwy*⟩. **3.** **s.** publiczna ⟨*jawna*⟩. **4.** **s.** generalna ⟨*z całego życia*⟩. **5.** **s.** przedśmiertna; **s.** wielkanocna, **6.** *przen.* **s.** autobiograficzna, osobista ⟨*opowiadanie o swoim życiu*⟩. **7.** **s.** p r z e d k i m: przed kapłanem, księdzem. **8.** **s.** z c z e g o: **s.** z grzechów; z popełnionych win, z przeszłości, z całego życia. **9.** Pod tajemnicą spowiedzi (słyszeć, wiedzieć, wyjawić co). **10.** *przestarz.* Czynić, uczynić; odbierać **s.** **11.** Odbywać, odprawiać **s.** **12.** Przyjąć czyją **s.**; słuchać, wysłuchać spowiedzi. **13.** Być u spowiedzi; chodzić, iść, przyjść, przystąpić do spowiedzi; *daw.* iść, pójść, przyjść na **s.** ⟨*spowiadać się*⟩. **14.** Przygotować kogo do spowiedzi. **15.** Mówić, opowiadać, powiedzieć, wyznać co jak na spowiedzi, jak na świętej spowiedzi, jak księdzu na spowiedzi ⟨*mówić itp. szczerze, prawdę*⟩: Jak na spowiedzi opowiem rzecz całą. Nie chcę nikogo winić, siebie bronić: jam głównie winna. *Gosz. Pow. 172.* **16.** **s.** odbywa się, trwa. *przysł.* **17.** Jaka spowiedź, takie rozgrzeszenie ⟨*jaka praca, taka płaca*⟩.

spożyć, spożywać *książk. podn.* **1.** **s.** śniadanie, obiad, kolację; spożyć posiłek, spożywać posiłki ⟨*zjeść*⟩. **2.** **s.** talerz czego ⟨*zjeść zawartość talerza*⟩. **3.** **s.** c o *przen.* ⟨*korzystać z czego*⟩: Mężczyzna spożywał sam dobrodziejstwa postępu, kobiecie dawał zaledwie jałmużnę. *Święt. A. Obraz. II, 244.* **4.** **s.** siły ⟨*zużyć*⟩.

spożycie, spożywanie *książk.* **1.** **s.** c z e g o: **s.** obiadu, posiłku, owocu ⟨*(z)jedzenie*⟩; **s.** cukru, mięsa, alkoholu, prądu ⟨*spożytkowanie, zużycie*⟩. **2.** Wspólne **s.** (obiadu) ⟨*zjedzenie*⟩; **s.** na surowo a. w stanie surowym (owocu); na świeżo (ryby). **3.** Wewnętrzne spożycie ⟨*zużycie, konsumpcja*⟩; spożycie na głowę (mieszkańca). **4.** Artykuły, towary masowego, powszechnego spożycia. **5.** Zdatny, niezdatny do spożycia; doskonały, znakomity w spożyciu: Chleb niedopieczony okazał się niezdatny do spożycia. Mięso sielawy jest doskonałe w spożyciu na świeżo. **6.** Nadawać się, nie nadawać się do spożycia. **7.** Iść na spożycie; przeznaczyć na spożycie a. do spożycia: Trzy czwarte naszego dochodu narodowego idzie na spożycie ludności pracującej w formie płac oraz wydatków na potrzeby publiczne. *Nowe Drogi 10, 1953, s. 27.* **8.** Ograniczyć **s.** **9.** Służyć do spożywania czego: Miska służyła mu do spożywania zupy. **10.** Wziąć się, zabrać się do spożycia czego (np. obiadu).

spożywać p. **spożyć**

spód **1.** Atłasowy, czarny, jedwabny; gładki, mechaty itp. **s.** (materiału) ⟨*strona odwrotna, lewa strona*⟩. **2.** Spody obuwiowe ⟨*podeszwy*⟩. **3.** **s.** kołdry ⟨*odwrotna strona*⟩. **4.** **s.** okrętu ⟨*dno*⟩. **5.** Na (sam) **s.**: a) ⟨*pod co, na dno*⟩: Teczkę z dokumentami włożył na **s.** walizki; b) ⟨*na dno; również przen.*⟩: Iść, opaść na (sam) **s.** Rojkowa zmagała się z zalewem życia, ponad które chciała się wydźwignąć. Poddała się wreszcie i poszła na sam spód. *Par. Niebo 23.* **6.** Na spodzie (czego) (być, osiąść, znaleźć się, mieć co) ⟨*w części spodniej; na dnie czego*⟩: Bochen ma na spodzie przyczepione pasma tataraku, którym matka wymościła piec po wygarnięciu żaru. *Żukr. Zioła 8.* **7.** Od spodu (psuć się; oglądać, podtrzymywać co): a) ⟨*od dołu*⟩: Wpatrywał się w tę twarz zwiędłą, pochyloną nad ogniem i oświetloną od spodu jaskrawo płomieniami. *Zap. G. Mił. 380*; b) ⟨*w części spodniej*⟩: Suknia uszargana od spodu. Chleb spalony od spodu a. spod spodu. *SW.* Babka podała nam wielki snop lilii o dużych kielichach,

różowych od spodu. *Kow. A. Rogat. 87.* **8.** Pod s. (dostać się): a) ⟨*na dół, pod kogo albo pod co*⟩: Hieronim, który był młodszy i mniejszy od Kaspra, dostał się więc pod spód i Kasper go dusił. *Grusz. An. Żak. 120*; b) pod s. (kłaść, włożyć co) ⟨*pod wierzchnie ubranie*⟩: Szczupłe kładą nawet pod spód spodnie narciarskie. *Szmag. Dymy 77.* Włóż jeszcze pod spód chustkę, bo się zaziębisz. *SW.* **9.** Pod spodem: a) a. u spodu ⟨*pod czym, na spodzie czego; u dołu; również przen.*⟩: Po wierzchu było wody do piersi końskich, lecz grunt pod spodem twardy. *Sienk. Pot. IV, 260.* Ciągle tliło pod spodem starodawne współzawodnictwo anglo-francuskie. *Ask. Hist. 161.* Białawy u spodu; u spodu góry ⟨*u dołu, u stóp*⟩; b) ⟨*pod wierzchnim ubraniem*⟩: Zewnętrznie [Kasper] przedstawiał się doprawdy zabawnie; co też ten człowiek nosił pod spodem, że przypominał babę w piątym miesiącu. *Rudn. A. Żołn. 93.*

spódnica, spódniczka 1. Długa, fałdzista, kloszowa, krótka, kusa, (na)marszczona, plisowana, układana, szeroka, wąska s.; kwiecista, wzorzysta s.; jedwabna, koronkowa, pikowa, samodziałowa, wełniana s.; s. sportowa; s. w kliny, w kratę. **2.** s. z c z e g o: z kretonu, jedwabiu, z tafty, z wełny. **3.** *żart.* Dragon w spódnicy ⟨*o kobiecie tęgiej, wysokiej, zamaszystej, energicznej*⟩. **4.** Mieć na sobie, nosić, podkasać spódnicę, spódniczkę. **5.** *pot.* Latać, uganiać się za każdą spódnicą (spódniczką), za spódnicami (spódniczkami); robić słodkie oczy do każdej spódnicy (spódniczki) ⟨*umizgać się do kobiet, być kobieciarzem*⟩: To znany babiarz. Lata za każdą spódnicą. *Morc. Pokład 168.* **6.** Czepiać się, trzymać się czyjej (matczynej) spódnicy ⟨*być niesamodzielnym, niezaradnym życiowo, potrzebować opieki kobiecej (matki)*⟩.

spójnia 1. s. duchowa, koleżeńska, moralna; s. gospodarcza, polityczna ⟨*łączność, związek, węzeł*⟩. **2.** s. (p o) m i ę d z y k i m (a k i m), c z y m (a c z y m); s. (k o g o, c z e g o) z k i m, z c z y m: s. miasta z wsią a. między miastem a wsią. Nie mogła też oprzeć się dziwnie miłej myśli, iż pomiędzy nami dwojgiem jest jakaś spójnia. *Wędr. 24, 1901.* **3.** Łączyć (kogo, co) w spójnię. **4.** Tworzyć spójnię; zostawać w (ścisłej) spójni (z kim). **5.** Umacniać, zacieśniać spójnię (np. między miastem a wsią).

spółdzielnia 1. s. budowlana, mieszkaniowa, mleczarska, tkacka, rolnicza itp.; s. szkolna; s. produkcyjna, wytwórcza; s. pracy ⟨*zrzeszenie działające na zasadzie spółdzielczości*⟩. **2.** Organizować, zakładać s-e. **3.** Przystąpić, zapisać się do spółdzielni.

spółka 1. s. akcyjna, bankierska, firmowo-komandytowa, handlowa, komandytowa, kooperacyjna, kredytowa, spekulacyjna, udziałowa, wydawnicza; s. do popierania przemysłu; s. z ograniczoną odpowiedzialnością ⟨*rodzaje umownych związków osób lub przedsiębiorstw, łączących swoje kapitały w celach handlowych, przemysłowych, obliczone na zyski*⟩. **2.** s. autorska, pisarska ⟨*porozumienie osób w celu wspólnego wykonania dzieła; osoby wykonujące dzieło*⟩. **3.** *pot.* s. życiowa ⟨*symbioza*⟩. Porosty są spółką życiową grzybów z glonami lub sinicami. *Lewand. Bot. 152.* **4.** *żart.* Sprawka, sztuczka X-a i spółki ⟨*sprawka, sztuczka takich samych (tyle wartych) jak (co) on*⟩: Jest to sztuczka Karola i spółki! *SW.* **5.** Do spółki: a) (brać; dopuścić, przypuścić kogo, co; wejść, przystąpić) ⟨*do wspólnictwa, do współuczestnictwa w czym*⟩: Dopuścić obce kapitały do spółki; b) a. na spółkę (z kim) (mieć co, kupić, płacić; robić co, np. pisać) ⟨*wspólnie, łącznie z kim; po połowie*⟩: Napomknął, że jego żona ma do spółki z bratem inżynierem niewielką posiadłość, którą mogliby sprzedać. *Brand. K. Sams. 236.* Na spółkę zapłacili dorożkarzowi i weszli do bramy. *Żer. SPP.* **6.** *daw.* W spółce interesów ⟨*wobec wspólnego interesu, mając w tym wspólny interes*⟩: Oba narody w spółce interesów będą sobie przeciwko nieprzyjaciołom dopomagać. *Narusz. Hist. III, 72.* **7.** *książk.* Gdzie serce z ustami w spółce ⟨*gdzie mówi się to, co się myśli i czuje*⟩: Zwierzchnia postać nader tam wymowna, gdzie serce z ustami w spółce: gdzie zaś wymuszona grzeczność, nigdy się kunszt tak dobrze nie ułoży, iżby go przeróżne oko nie dostrzegło. *Kras. Podstoli 113.* **8.** Likwidować, ofiarować komu, organizować, proponować komu, rozwiązać, utworzyć, założyć, zawiązać, zerwać spółkę. **9.** Przystąpić do spółki; wejść z kim w (ścisłą) spółkę; być w spółce: Obadwaj łotry muszą być w spółce. *Łoz. Wal. Dwór 327.* **10.** Wystąpić ze spółki. **11.** s. powstaje, zawiązuje się.

przysł. **12.** Powiedziały jaskółki, że niedobre są spółki.

spór 1. Błahy, cichy, długi, długoletni, domowy, drobny, głośny, gorący, gwałtowny, jałowy, namiętny, nierozstrzygnięty, nieuniknony, nieustanny, odwieczny, otwarty, osobisty, poważny, rozgłośny, rozogniony, stary, tradycyjny, uczony, wieczny, wieloletni, zacięty, zajadły, zasadniczy, zawzięty, zażarty, żywy s. ⟨*sprzeczka, dysputa, zatarg, kłótnia*⟩. **2.** s. dogamtyczny, ideologiczny, językowy, literacki, naukowy, scholastyczny, teologiczny, teoretyczny ⟨*polemika*⟩. **3.** s. dyplomatyczny, międzynarodowy ⟨*zatarg*⟩. **4.** s. familijny a. rodzinny; spory sąsiedzkie ⟨*zatarg(i)*⟩. **5.** s. prawny, sądowy ⟨*proces, sprawa*⟩. **6.** s. m i ę d z y k i m a (i) k i m: Nad wieczorem dopiero skończył się zajadły spór między ojcem i synem. *Żer. Opow. 39.* **7.** s. co do czego, na temat czego, z powodu czego, z jakiego powodu: W razie sporu co do stanu faktycznego sprawy. *SPP.* Ruch soborowy wyjałowiał w sporach na temat wyższości soboru. *Piw. hist. 171.* **8.** s. o k o g o, o co: Po śmierci wielkiego króla znowu były spory o spadek władzy. *Moracz. Dzieje I, 50.* **9.** s. p r z e d k i m: Wytoczył się spór przed posłem dworu austriackiego w Warszawie. *Stadn. Syn. 134.* **10.** s. z k i m: s. z rodziną, z pracodawcą, z bratem, z sąsiadem. **11.** *praw.* Podmiot sporu; przedmiot sporu. **12.** Rozjemca, sędzia sporu a. w sporze. **13.** Sąd, trybunał dla jakichś sporów. **14.** Arbitraż, obrońca, strona w sporze. **15.** Budzić spory; godzić, kończyć, załatwić s. (polubownie, układem, zgodą); odnawiać, wznawiać; podsycać, powodować, powściągać, prowadzić, przeprowadzać, przechylać na czyją stronę, rozdmuchiwać, *praw.* rozpoznać, rozsądzić, rozstrzygnąć, rozwiązać, rozżarzyć, sądzić, (s)toczyć, uciszyć, umorzyć, uśmierzyć, wszcząć, wieść, wygrać, wywołać, wzbudzić, wzniecić, *daw.* zagodzić, zakończyć, (za)łagodzić; *daw.* zawiązać, zwieść, zawodzić; zawiesić s. **16.** Oddać s. pod sąd (czyj), pociągać s. przed sąd. **17.** Mieć s. z kim o co ⟨*spierać*

się⟩: Mogęż wiedzieć, o co spór między sobą macie? *Zabł. Pojedn. 195.* **18.** Kłaść, położyć koniec (kres) sporowi. **19.** Unikać sporu. **20.** Przychodzi do sporu. **21.** Wyzywać do sporu. **22.** Brać udział, (po)zostawać, roznamiętniać się w sporze. **23.** Popadać, wciągać kogo, wdać się, wejść, wmieszać się, zagmatwać się w s. **24.** s. ciągnie się, dzieli kogo, milknie, powstaje; przechodzi, przeradza się w kłótnię, w bójkę; przeciąga się; rozgorzał, rozegrał się, rozjątrzył się, rozognił się; różni kogo z kim, stygnie, toczy się, upada, ustaje, wre, wszczyna się, wybucha, wynika (z czego), wywiązuje się, *daw.* wywija się; zachodzi, zaczyna się, zacietrzewia (strony), *daw.* zajątrza się; zaognia się, zaostrza się, *daw.* zawiązuje się: Tymczasem we dworze toczył się spór żywy między matką a córką. *Dygas. SPP.*

spóźniać się, spóźnić się 1. s. się n a c o, *rzad.* d o c z e g o ⟨*przybywać za późno*⟩: s. się na herbatę, na lekcję, na obiad, na pociąg [nie: s. się do pociągu, s. pociąg], na przedstawienie, na śniadanie; s. się do biura, do fabryki, do szkoły, do teatru; do obowiązków, do pracy. **2.** s. się x minut, godzin, dni itp. a. o x minut itp.: Zegarek spóźnia się dwie minuty a. o dwie minuty na dobę. Spóźnił się do teatru pół godziny. **3.** s. się z c z y m ⟨*robić co za późno, z opóźnieniem*⟩: Wiecznie spóźnia się ze swymi radami. *Sienk. SPP.* Wybacz, że się spóźniam z odpowiedzią na Twoje listy. *Kron. Koresp. 351.*

spóźnienie (się) 1. s. (się) n a c o, d o c z e g o, z c z y m — jak w czas. spóźniać się. **2.** *pot.* Mieć s. ⟨*o pociągu: być opóźnionym*⟩: Pociąg, który wiózł matkę Stępczyńskiej, miał spóźnienie. *Breza Uczta 150.* **3.** Przepraszać za s.

spracować się 1. s. się jak wół.
przysł. **2.** Spracował się jak kot na piecu.

sprać ⟨*zbić, strzepać*⟩ **1.** s. kogo ile (*rzad.* co) wlezie, jak nieboskie stworzenie, jak psa, na kwaśne jabłko; tak, że go rodzona matka nie pozna ⟨*zbić mocno, skatować*⟩. **2.** s. k o g o — c z y m: s. kogo batem, kijem, pasem. **3.** s. k o m u — c o a. k o g o — p o c z y m: s. komu pysk (pyski); s. kogo po gębie.

sprawa ⟨*to, co dotyczy ogólnie jakiego zagadnienia, czyichś interesów; kwestia, problem; interes; wydarzenie; działanie, działalność czyja; spór, proces w sądzie*⟩ **1.** Absorbująca, aktualna, beznadziejna, bieżąca, błaha, ciekawa, ciężka, codzienna, cudza, czysta, doniosła, drażliwa, drobiazgowa, drobna, fatalna, główna, groźna, idealna, jasna, kolosalna, konieczna, licha, łatwa (do rozwiązania), nagląca, nagła, niebezpieczna s.; s. nie cierpiąca zwłoki; niecodzienna, niezwykła, obojętna, ogólna, osobista, paląca, pamiętna, pasjonująca, piekąca, pilna, poważna, powikłana, powszednia, prosta, prywatna, przegrana, przeklęta, przykra, rodzinna, rozdęta, sekretna, skomplikowana, skończona, słuszna, sporna, sprawiedliwa, stracona, szkodliwa, tajemnicza, tajemna, tragiczna, trudna, ważna, węzłowa, wiekopomna, wielka, własna, wspólna, zagadkowa, zagmatwana, zakończona, zakulisowa, zasadnicza, zawikłana, zawiła, zła, złożona, żywotna s.; s. związana z czym, dotycząca czego, co do czego (również w *lm*): W ciągu 5 lat wojny ludzie przyzwyczaili się do spraw niecodziennych. *Brand. K. Sams. 171.*
2. s-y administracyjne, biurowe, organizacyjne, personalne, służbowe ⟨*czynności; akta, dokumenty związane z tymi czynnościami*⟩: Teczka ze sprawami personalnymi. **3.** Brudna, ciemna, nieczysta, podejrzana s. ⟨*nieuczciwe, nieetyczne postępowanie; oszukańczy interes; oszukańcza afera*⟩. **4.** s-y bytowe, ekonomiczne, finansowe, gospodarcze, handlowe, majątkowe, materialne, pieniężne ⟨*interesy*⟩. **5.** s. chłopska a. włościańska; s. robotnicza ⟨*kwestia, problem; warunki życia, położenie społeczne chłopa, robotnika*⟩. **6.** *daw.* s. cielesna, małżeńska ⟨*stosunek płciowy*⟩. **7.** *praw.* s. cywilna, karna, kryminalna, likwidacyjna, niesporna, procesowa, pupilarna, rozwodowa, sądowa, spadkowa, sukcesyjna; s. na wokandzie ⟨*postępowanie sądowe, proces sądowy*⟩. **8.** s-y domowe, gospodarskie, matrymonialne, mieszkaniowe, socjalne, zawodowe, życiowe ⟨*to, co dotyczy życia domowego, gospodarki, małżeństwa, mieszkań, warunków bytu, zawodu, egzystencji człowieka*⟩. **9.** s. formalna ⟨*kwestia*⟩: Zabrać głos w sprawie formalnej. **10.** *daw.* s. gardłowa ⟨*o zabójstwo*⟩. **11.** Głośna, gruba, sensacyjna s. ⟨*afera*⟩. **12.** Głupia s. ⟨*głupia historia, głupie położenie*⟩. **13.** *med.* s. gośćcowa, gruźlicza itp. ⟨*schorzenie, proces chorobowy*⟩. **14.** s. honorowa ⟨*zatarg prowadzący do sądu honorowego, daw. do pojedynku; pojedynek*⟩. **15.** Hultajska s. ⟨*wybryk*⟩. **16.** Kobiece, *pot.* babskie s-y ⟨*to, co dotyczy wyłącznie kobiet*⟩. **17.** s-y krajowe, międzynarodowe, narodowościowe, narodowe, państwowe, polityczne ⟨*wszystko, co dotyczy życia w kraju, stosunków między krajami (narodami), narodowości, narodu, państwa, polityki*⟩. **18.** s-y kulturalne ⟨*problemy; wydarzenia, imprezy związane z kulturą*⟩. **19.** Ludzkie s-y ⟨*postępki, uczynki*⟩. **20.** s-y naukowe, prawne, publiczne, społeczne, wychowawcze ⟨*kwestie, problemy*⟩. **21.** *daw.* s. rycerska ⟨*sztuka wojowania*⟩. **22.** s. sercowa: a) ⟨*choroba serca*⟩; b) częściej w *lm* a. s-y miłosne ⟨*uczucia, perypetie miłosne*⟩. **23.** s. życia, życia i śmierci ⟨*coś bardzo ważnego, decydującego; zasadniczy warunek istnienia dla kogo*⟩: Zagadnienie narodowości uważał za sprawę życia i śmierci dla literatury polskiej. *Przem. Demb. 114.* **24.** s. delikatnej, ogólnej, szczególnej natury; s. niesłychanej, szczególnej, wielkiej wagi ⟨*rzecz, kwestia delikatna; ogólna; bardzo ważna*⟩. **25.** *książk.* s. orężna, wojenna ⟨*działanie wojenne, konflikt wojenny*⟩. **26.** s. otwarta ⟨*do dyskusji*⟩; coś jest sprawą otwartą ⟨*coś nie jest rozstrzygnięte, wymaga decyzji*⟩. **27.** s. przesądzona (z góry) ⟨*coś (z góry) zdecydowanego, postanowionego*⟩. **28.** s. chwili: Wiech jest w pewnym sensie publicystą. Jego felieton żyje sprawami chwili. *Życie Lit. 8, 1954.* **29.** s. czasu, iluś dni, tygodni, lat itp. ⟨*która potrwa jakiś czas, będzie załatwiona po jakimś czasie*⟩: Przyrzeczono załatwić przychylnie podanie [...] to sprawa dwóch — trzech dni. *Putr. Rzecz. 354—355.* **30.** s. do załatwienia; mieć sprawę do załatwienia. **31.** s. m i ę d z y, p o m i ę d z y k i m a (i) k i m: Czy ciotka nie rozumie, że to nie chodzi o pieniądze — to sprawa między mną a Romanem. *Goj. Rajs. I, 89.* **32.** s. o c o: Teraz będzie twoja druga sprawa o kradzież roweru. *Piach Nas 131.* **33.** s. p r z e c i w k o m u: Toczy się sprawa przeciw Stanisławowi, byłemu ministrowi w Pakości o herezję husycką. *Łoś Zabyt. 85.* **34.** s. w sądzie, w trybunale ⟨*proces*⟩. **35.** s. z dawnych

czasów, lat; s. z przeszłości. **36.** s. z k i m; mieć z kim sprawę ⟨*mieć z kim do czynienia*⟩: Jakbyś ty sobie poczynał mając sprawę z węgierską piechotą! *Prus Lalka III, 52.* Cała ta sprawa z owym Szymszelem. *Dąbr. M. SPP.* **37.** Akta sprawy. **38.** Bieg, tok sprawy: Katarzyna Jagiellonka, wtajemniczona w bieg spraw publicznych [...] mogła marzyć o koronie polskiej dla syna. *Szeląg. SPP.* **39.** Całokształt spraw. **40.** Bojownik, żołnierz sprawy, o sprawę, za sprawę. **41.** Godny lepszej sprawy (upór, gorliwość, zapał itp.) ⟨*niewłaściwie wyzyskany, skierowany*⟩: Takie nawet rzeczy [...] on z gorliwością godną lepszej sprawy wykrywał. *Dan. W. Not. 468.* **42.** Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW). Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSW). Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ). **43.** Obrót, przebieg sprawy. **44.** Obrona sprawy, w sprawie. **45.** Powiernik sprawy, w sprawie. **46.** *praw.* Regestr spraw. **47.** Sedno sprawy. **48.** Sędzia sprawy, do sprawy, w sprawie. **49.** *biur.* Teczka sprawy. **50.** Kancelaria do spraw (cywilnych, karnych). **51.** Sąd dla spraw, do spraw; sędzia dla spraw, do spraw: Sądowi apelacyjnemu dla spraw karnych [...] nadano także charakter zasadniczo wyrokującej najwyższej instancji. *Sokoł. A. Dzieje II, 48.* Prowadzenie śledztwa objął sędzia do spraw szczególnej wagi. *Tyg. Ilustr. 32, 1904.* **52.** Inspektor, urzędnik do spraw (np. szkolnych). **53.** Pełnomocnik do spraw (np. majątkowych). **54.** Świadek w sprawie. **55.** Uchwała w sprawie (czego). **56.** Wniosek w sprawie (czego). **57.** Wyrok w sprawie. **58.** Na dobrą sprawę ⟨*właściwie, prawdę mówiąc*⟩: Na dobrą sprawę trzeba by im dać inne [konie]. *Sienk. SPP.* Jeszcze dn. 28. czerwca wyszły gazety, choć na dobrą sprawę, po co się było męczyć przy maszynach drukarskich. *Słonim. Końce 39.* **59.** *przestarz.* Za sprawą kogo, czego; za czyją sprawą (dzieje się co) ⟨*z czyjej przyczyny, interwencji; z czyjego pośrednictwa, wpływu*⟩: Za sprawą i rządzeniem tego hetmana. *Troc.* Możnym być muszę, gdy za moją sprawą tylu na świecie płakało i płacze. *Słow. Poem. I, 139.* **60.** Gorsza, kiepska, zła s., że... ⟨*gorzej, kiepsko, źle, że...*⟩: Gorsza sprawa, że wczoraj wszyściuteńką naftę wypaliłam. *Orzesz. Iskry 8.* **61.** Trudna, łatwa, niełatwa z kim, z czym (jest) s. ⟨*trudno (łatwo) sobie z kim, z czym poradzić*⟩: Trudna z tym człowiekiem sprawa. *Sienk. SPP.* **62.** Bronić sprawy, bronić sprawy przed kim, przed sądem; dochodzić, odstąpić, poniechać sprawy. **63.** Dotknąć zasadniczych spraw ⟨*kwestii, problemów*⟩. **64.** *daw.* Dotrzymywać sprawy ⟨*dotrzymywać placu, kroku, nie ustępować*⟩: Woły kłusowały na równi z końmi [...] dotrzymywały koniom sprawy i nie znać na nich znużenia było. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 343.* **65.** Brać się, wziąć się do sprawy; dochodzić, przychodzić do sprawy; dopuścić kogo do sprawy; mieszać się do spraw jakich (czyich); należeć, przypuścić kogo do sprawy: Nie powinnam się mieszać do spraw twoich ani dawać ci rad. *Orzesz. SPP.* **66.** Przystąpić, wejść do sprawy ⟨*zacząć mówić na temat interesów; zacząć działać*⟩; stanąć do sprawy; używać kogo do spraw (np. ekonomicznych); włączyć się, wracać do sprawy. **67.** *pot.* Brać sprawę (w swoje ręce) ⟨*podjąć się prowadzenia sprawy*⟩: Postanowiłem [...] brać sprawy, jakie tylko są. *Żer. Prom. 54.* **68.** Chować sprawę pod sukno ⟨*nie załatwiać, odkładać*⟩. **69.** Doprowadzić sprawę do końca, do rozwiązania; dopuścić sprawę do załatwienia, na drogę (urzędową). **70.** Mieć sprawę (do kogo, z kim); mieć sprawę na głowie; mieć sprawę w sądzie: Lubię wiedzieć, z kim mam sprawę. *Sienk. SPP.* Miej sprawę z tymi, którzy są przyjaciółmi i prawdy, i twymi. *Węg. Ody 35.* **71.** Naświetlać, obgad(yw)ać, omawiać sprawę; odbyć sprawę w sądzie; oddać sprawę do sądu, pod czyj sąd; oddać sprawę komu, do decyzji, pod decyzję, w czyje ręce; odesłać sprawę do sądu; odłożyć, odrobić, odroczyć, odsłonić, *posp.* odwalić, odwlec, opracować, osądzić, oświetlić sprawę; podać sprawę do sądu, poddać sprawę pod czyj sąd, pod czyją decyzję; podejmować sprawę, podejmować się sprawy; podnosić sprawę (czego); podporządkować komu a. czemu, pogorszyć sprawę. **72.** Podrwić, pokpić sprawę ⟨*źle się spisać; zrobić głupstwo*⟩. **73.** Pomijać, popierać, (po)prowadzić, poruczyć komu, poruszyć sprawę. **74.** Postawić sprawę (na zebraniu) ⟨*wystąpić z czym*⟩: Godzili się na takie postawienie sprawy. *Nałk. Z. SPP.* **75.** Postawić sprawę na wokandzie ⟨*umieścić (w kolejności) do rozpatrzenia przez sąd*⟩. **76.** Postawić sprawę na ostrzu noża; stawiać sprawę ostro, stanowczo; łagodnie, niezdecydowanie ⟨*żądać kategorycznej, wyraźnej, stanowczej decyzji; wystąpić z czym łagodnie, niezdecydowanie*⟩. **77.** Posunąć, powierzyć komu, powikłać, poznać, przeciągać, przedstawić, przegrać, przejąć, przekazać komu, przełożyć, (prze)prowadzić, przepierać, przesądzać, przewlekać, przywołać sprawę ⟨*w sądzie*⟩; ratować, referować, regulować, roztrząsać, rozjaśnić, rozmazywać, rozpatrywać, rozpoznać sprawy ⟨*o sądzie, o sędzi*⟩; rozstrzygnąć, roztrząsać, rozważać, rozwiązać, ruszyć z miejsca, sądzić, sformułować sprawę; (s)kierować sprawę do sądu, na drogę sądową, na jakąś (inną) drogę; tuszować, ubić, uchylić, ułatwić, umorzyć, uregulować sprawę; urządzić (swoje, czyje) s-y; widzieć sprawę (jasno, wyraźnie, ostro), wikłać sprawę: Pani Barbara każe tę sprawę rozstrzygnąć Bogumiłowi. *Dąbr. M. SPP.* **78.** Wnieść sprawę do sądu, przed sąd; wszcząć, wycofać, wyczerpać, wydobyć na jaw, wygrać (w sądzie), wyjaśnić, wyłożyć, wysunąć, wyświetlić, wytłumaczyć sprawę; wytoczyć sprawę komu, przed kim, przed sądem, przed sąd, przed kratki sądowe, przed forum opinii publicznej; wywlekać sprawę (na jaw, na widok publiczny, przed kim); wywołać, wyznaczyć, wznowić, zabagnić, zadecydować, zagaić, zagmatwać, zakończyć, załagodzić, załatwić (polubownie), zamazać, zaniedbać sprawę. **79.** Zapić sprawę: Warto zapić tę sprawę! niech kielich podadzą. *Syrok. SW. przen. daw.* Zapijać sprawę ⟨*upijać się*⟩. **80.** Zaprzepaścić, zasypiać, zatrzeć, zawikłać, zażegnać, (z)badać sprawę: Chce sprawę zatrzeć, aby się w obywatelstwie nie kompromitować, nie wstydzić za rodzonego brata. *Dygas. Gorz. I, 84.* **81.** Zdawać komu sprawę z czego ⟨*zdawać sprawozdanie, relację z czego*⟩: Kazał mu zdawać sprawę z wypadków. *Kaczk. Grób. II, 198.* **82.** Zdawać sobie sprawę (dobrze, dokładnie, jasno, wyraźnie itp.) z czego; co...; jak...; jaki...; że, iż... ⟨*tłumaczyć sobie, orientować się*⟩: Nie umiała sobie zdać sprawy, co ją naprzód ciągnie i do Pawła popycha. *Zap. G. Dzień 48.* **83.** Zepchnąć, zepsuć, zgłębić (do dna), zlecić komu, (z)likwidować, znać, zrobić z czego, zważyć, zwrócić sprawę na drogę sądową. **84.** Poświęcić się, poświęcić życie, (po)zyskać kogo

dla sprawy ⟨*dla jakiejś idei*⟩. **85.** Reagować, zapatrywać się na sprawę. **86.** Troszczyć się, walczyć o sprawę; pytać, wypytywać o s-y; oddać się, pomagać, położyć kres, poświęcić kogo, co, służyć, sprzeniewierzyć się, szkodzić, zasłużyć się sprawie; mówić, opowiadać, radzić o sprawie. **87.** Chodzić koło czyich (swoich) spraw; usuwać się od spraw. **88.** Przejść nad jaką sprawą (do porządku) ⟨*pominąć co*⟩. **89.** Stać przy (dobrej, słusznej) sprawie. **90.** (Pan, pani) w jakiej sprawie? ⟨*pytanie kierowane do osób nieznajomych w urzędach, w biurach itp.: w jakim celu, w jakim interesie pan (pani) przychodzi; o co (panu, pani) chodzi*⟩: Zaczyna cierpliwie i usłużnie: — pan w jakiej sprawie? Ach, reklamacja na podanie. *Bogusz. Aniel. 7.* **91.** Decydować, działać, interweniować w sprawie; jechać, udać się dokąd w jakiej sprawie ⟨*dla załatwienia czego*⟩; pomagać, pomówić, poradzić się (sobie); przesłuchać kogo, radzić się, rozpatrzyć się w sprawie; sądzić w sprawie (cywilnej, karnej), stawać w sprawie (w sądzie); widzieć się z kim w jakiej sprawie, występować w sprawie, zabiegać w sprawach, zabierać głos w sprawie, zameldować kogo w jakiej sprawie, zwrócić się do kogo w jakiej, w czyjej sprawie. **92.** Mieszać się, wtrącać się w s-y (czyje); wchodzić, wdać się, wdrożyć kogo, wejrzeć, wkraczać, wmieszać się, wplątać, zaplątać kogo (się), *posp.* wrobić kogo, wtajemniczyć kogo (się) w sprawę; *pot.* wtykać nos w czyje, w cudze s-y. **93.** Chodzić za czyją sprawą. **94.** Grozić sprawą; interesować się, parać się, (po)kierować, przejąć się, zaprzątać się sprawą; ująć się za sprawą. **95.** Uporać się, zwracać się do kogo ze sprawą. **96.** Bić się, cierpieć, ginąć; iść do walki, w bój, na wojnę, umierać, walczyć, wojować, wylewać krew za jakąś sprawę ⟨*w imię jakiejś idei, jakiegoś zamierzonego celu*⟩. **97.** s. bierze, przybiera dobry, zły, inny obrót: Sprawy [...] przybierają obrót zły. *Hertz P. SPP.* **98.** s. ciągnie się, nie cierpi zwłoki, cierpi na czym (np. na niesnaskach), czeka (na załatwienie), dojrzewa (do załatwienia), domaga się rozwiązania (załatwienia), dotyczy kogo lub czego. **99.** s. dzieje się: Wcale poważne sprawy działy się podczas oblężenia Warszawy. *Korzon Wewn. VI, 191.* **100.** s. idzie dobrze, źle, powoli, prędko, jak z płatka; s. idzie o co, o kogo; s. idzie w odwłokę. **101.** s. idzie do sądu. **102.** s. jest na dobrej drodze; jest na porządku dziennym; jest, zostaje w zawieszeniu. **103.** s. jest w sądzie ⟨*wpłynęła do sądu*⟩. **104.** To jego (jej, moja, pana) s.; jego (jej, moja, pana) s. ⟨*to jego (ją, mnie, pana) dotyczy*⟩: Co to pana właściwie obchodzi, czy ja płaczę, czy nie płaczę! Pana sprawa? *Prusz. Karabela 145.* **105.** s. się komplikuje, kończy (na niczym); kwalifikuje do sądu, pod pręgierz opinii; łączy kogo, ma szansę powodzenia, ma wagę; nabiera rozgłosu; s-y narastają; s. odwleka się, otwiera się: Otwierała się zaś sprawa następstwa na osierocony tron krakowski. *Zachor. Dzieje 208.* **106.** s. pada; pochłania kogo, czyją uwagę, czyje siły; postępuje, posuwa się (naprzód, o krok); s. przechodzi (różne) instancje, przedstawia się dobrze, źle; przepada, przybiera rozmiary czego, jakie; s. przychodzi: Minęły cztery lata, wojna była za nami, przyszły inne sprawy i znów znaleźliśmy się obok siebie. *Brand. K. Troja 143.* s. przycicha, przygasa, rozgrywa się, rozwija się; s. (sądowa) schodzi z wokandy, toczy się (o co): Przecież o ten zamek dziś toczy się sprawa. *Mick. SPP.* **107.** s. stoi dobrze, źle, lepiej, gorzej; stanęła na martwym punkcie. **108.** Jak stoi s.? Jak stoi s. czego, czyja, z czym: Jakże tam stoi sprawa z moim dyplomem? *Fredro J. Żyw. 58.* **109.** s-y ułożyły się; s. upada, utknęła, waży się, wlecze się, wyjaśnia się, wypływa, zachodzi (między kim a (i) kim); zajmuje, zaprząta kogo.

przysł. **110.** Bez łyżki zła sprawa, chociaż dobra potrawa ⟨*trudno sobie poradzić bez odpowiedniego narzędzia, sposobu*⟩.

sprawca 1. Główny, nieświadomy, nieznany s. **2.** s. c z e g o: s. kradzieży, wypadku, zamachu; s. rumieńca. **3.** Pochwycić, ująć, wykryć sprawcę. **4.** (Po)szukać sprawcy. **5.** Stać się sprawcą czego; uważać kogo za sprawcę czego (np. nieszczęść).

sprawiać, sprawić ● **1.** s. c o, s. c o k o m u — c z y m ⟨*powodować, robić, wyrządzać, dawać, dostarczać*⟩. **2.** s. (komu) ambaras, kłopot ⟨*nabawiać kogo kłopotu; niepokoić kogo*⟩. **3.** s. (komu) ból, cierpienie, męczarnię, mękę, rany ⟨*zadawać; powodować*⟩: Wargi drżały kurczowo, twarz blada jak chusta, a każde słowo zdawało się sprawiać mękę. *Berent Ozim. II, 19.* **4.** s. hałas, łoskot, szelest, szum ⟨*czynić*⟩. **5.** s. krzywdę ⟨*wyrządzać*⟩. **6.** s. mdłości, obrzydzenie, odrazę; s. (jakieś) skutki; zawrót głowy ⟨*wywoływać, powodować*⟩. **7.** s. niepokój, podziw, popłoch, przestrach, przykrość, radość, rozczarowanie, rozkosz, smutek, trwogę, uciechę ⟨*wywoływać, budzić w kim*⟩: Wielkiś smutek mi sprawił tym okryciem, drogi don Żuanie. *Słow. Książę 342.* **8.** s. (komu) niespodziankę ⟨*zaskakiwać (kogo) czymś niespodziewanym*⟩. **9.** s. pociechę, szczęście, ulgę ⟨*dawać*⟩. **10.** s. (komu) przyjemność ⟨*być (dla kogo) przyjemnym; być sprawcą czyjej przyjemności*⟩. **11.** s. komu rozrywkę ⟨*stanowić rozrywkę dla kogo*⟩: Niemałą rozrywkę sprawia mi stary emeryt, udzielający mi co dzień na ucho jakiejś nowości politycznej. *Berent Fach. 137.* **12.** s. (komu) satysfakcję, zadowolenie ⟨*dawać komu satysfakcję, zadowolenie; wywoływać w kim uczucie zadowolenia*⟩. **13.** Coś sprawia komu trudność ⟨*coś jest dla kogo trudne; ktoś ma z czymś trudności*⟩. **14.** *daw.* s. widok ⟨*stanowić widok*⟩: Rysy zmięte chciwością odpychający sprawiały widok. *Sewer Zyzma 3.* **15.** s. (na kim) wrażenie: a) ⟨*robić, czynić, wywierać na kim, wywoływać w kim*⟩: Spokojną, równą wymową, bez gestów i patosu sprawił jak najlepsze wrażenie. *Par. SPP.* Sprawiło to na obecnych silne wrażenie. *SW*; b) s. wrażenie kogo lub czego ⟨*być podobnym do kogo, czego*⟩. **16.** s. wstyd ⟨*przynosić*⟩. **17.** *daw.* s. zarazę ⟨*roznosić*⟩: Świnia chorująca [...] zarazę między bydłem rogatym sprawia. *Tremb. Proz. 207.* **18.** s. zaszczyt ⟨*być zaszczytem, stanowić zaszczyt*⟩. **19.** s. komu zawód ⟨*zawodzić kogo*⟩. **20.** s. zmartwienie ⟨*być powodem zmartwienia, powodować zmartwienie*⟩. **21.** s. zmianę ⟨*powodować, wywoływać*⟩. **22.** s. c o — c z y m ⟨*dokonywać, działać, wskórać, osiągać*⟩: Więcej ty sprawisz jednym słowem, niż ja dziesięciu. *Kn.* **23.** *rub.* s. komu basy, baty, cięgi, frycówkę, lanie, łaźnię, łozy, mydło, smarowanie, wały, wnyki, *posp.* s. manto ⟨*bić, chłostać kogo*⟩: Matka ci łozy sprawi [...] Okropnie się gniewa. *Wędr. 23, 1901.* Sprawił mi ojciec na gwiazdkę takie manto, że zielone choinki skakały

przed oczyma. *New. Archip. 65.* **24.** *daw.* **s.** k o g o ⟨*bić*⟩: Jeżeli który student zasłużył, aby był rózgami karany, kalefaktor [...] za zasłoną sprawiał takiego winowajcę. *Kit. Opis 82.* **25. s.** drób, ryby, zwierzynę ⟨*patroszyć, przygotowywać do spożycia; oprawiać*⟩: Zapuszczał sieć, a potem przynosił do kuchni kilka drobnych ryb, które pani Wincenta sprawiała i smażyła. *Zar. Wędr. 87.* **26.** Los, przypadek sprawił, że ... ⟨*zrządził*⟩: Los pomyślny sprawił, że srogi orlik leciał z innej strony pola. *Tremb. Bajki 19.* **27.** Coś sprawia, sprawiło, że... ⟨*jest, było powodem, przyczyną, że...*⟩: Zmęczenie sprawiło, że zasnął natychmiast.

● **28. s.** k o m u — c o ⟨*kupować*⟩; **s.** komu (sobie) odzież, obuwie, stroje, suknie, sprzęty ⟨*kupować*⟩: Nie sprawiał jej strojów; wszystkie musiała kupować sobie sama i to ukradkiem. *Mort. Wiano 158.* **29.** *przestarz.* **s.** bal, biesiadę, chrzciny, imieniny, łowy, obiad, pogrzeb, polowanie, przyjęcie, śniadanie, ucztę, wesele, zabawę, zaręczyny ⟨*urządzać, fundować*⟩: Książę możny sprawia wesele, huczą grajki, miody leją po podłodze. *Wójc. Klechdy I, 8.* Bogumił sprawił pogrzeb z księdzem i wystawieniem w kościele, ale sam na nim nie był. *Dąbr. M. Noce III, 96.*

● **30. s.** wojsko, szeregi, szyki, roty, *daw.* **s.** wojsko itp. do szyku ⟨*ustawiać w szyku, szykować, formować*⟩: Zaraz też Suzin zaczął pod tą pobudką szyk sprawiać. *Konopn. Now. IV, 113.* Kilkoma skokami przeniósł się przed front swoich szwadronów, aby ich [je] sprawić do szyku. *Kaczk. Anunc. II, 22.* **31. s.** muzykę ⟨*urządzać*⟩: Sprawiliśmy im muzykę nie lada. Lepiej wykonanego kwartetu z „Mojżesza" nie słyszałem jeszcze. *Chopin Wyb. 88.* **32.** *daw.* **s.** ofiarę ⟨*składać*⟩. **33.** *daw.* Sprawiać władzę ⟨*sprawować*⟩: Orszak udał się teraz do pałacu, gdzie miano odbyć narady nad podziałem królestwa i kto ma władzę w królestwie sprawiać. *Iwasz. J. Tarcze 172.*

sprawiać się, sprawić się 1. s. się na (każdym) polu ⟨*stawać do walki, bić się z kim*⟩: Kto mi tchórza zadaje, temu się sprawię na każdym polu. *Sienk. Pot. V, 186.* **2. s. się** z k i m, z c z y m ⟨*załatwić się, poradzić sobie*⟩: Skoro z Wilhelmem sprawisz się werbuj tam rycerzy niemieckich. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 1900, 988.* Sprawisz się z tym wszystkim tak cicho i zręcznie, aby ani mucha nie wiedziała o niczym. *Łoz. Wal. Dwór 179.*

sprawiedliwość 1. Karząca, sroga, surowa, ślepa **s.** ⟨*urząd wymierzający sprawiedliwość, sąd, prawo*⟩. **2.** Należna, pełna, prędka, rychła **s.**; **s.** dziejowa, obywatelska, ojcowska, społeczna ⟨*zadośćuczynienie słusznym prawom, satysfakcja prawna, słuszność*⟩. **3.** *daw.* **s.** rozdawnicza ⟨*zasada słuszności przy rozdawaniu dostojeństw, urzędów*⟩. **4. s.** d l a k o g o, d l a c z e g o: **s.** dla ludzi, dla pracowników, dla kraju, dla miasta. **5. s.** w c z y m: **s.** w sądach, w postępowaniu, w rządach. **6.** Akt, wymiar sprawiedliwości. **7.** Bieg sprawiedliwości ⟨*sądu, sprawy, dochodzenia*⟩. **8.** *książk.* Miecz sprawiedliwości ⟨*o urzędzie lub osobie karzącej; o karze*⟩: Zbrodniarzom, co przed mieczem sprawiedliwości uciekać musieli, w domu swoim przytułek dawał. *Moracz. Dzieje IV, 117.* **9.** Minister, ministerstwo, resort, teka, wydział, departament, trybunał, organ sprawiedliwości ⟨*władze czuwające nad wymiarem sprawiedliwości*⟩. **10.** Oko sprawiedliwości: Przed okiem sprawiedliwości nic nie ukryje się. *Wikt. Miasto 22.* **11.** Poczucie sprawiedliwości. **12.** Ręka sprawiedliwości ⟨*władza sądowa*⟩: Oddać się, oddać kogo w ręce sprawiedliwości; ujść rąk sprawiedliwości; być, zeznać w rękach sprawiedliwości; wyrwać kogo, się z rąk sprawiedliwości. W rękach sprawiedliwości przyznał się do zabójstwa. *Bog. Kapit. III, 103.* **13.** Sługa sprawiedliwości ⟨*milicjant, policjant, wywiadowca*⟩: Pokaże się na ulicy, to w tej chwili capną go słudzy sprawiedliwości. *Prz. Tyg. Życia 35, 1875.* **14.** *książk.* Szala sprawiedliwości; przechylić szalę sprawiedliwości, położyć, ważyć na szali sprawiedliwości. **15.** Dla sprawiedliwości ⟨*aby było sprawiedliwie*⟩: Terminatorzy stali wokół, dzieciom dla sprawiedliwości także kazano stanąć razem z nimi. *Goj. Dziew. I, 90.* **16.** *pot.* Po sprawiedliwości ⟨*sprawiedliwie, słusznie*⟩: Masz, zjedz. Na połowę, po sprawiedliwości. *Kunc. Dni 311.* Pokazało się [...] że cały ten mnogi inwentarz krzywdą był cudzą nabyty, wyjąwszy dwa schudzone krówska [...] które po sprawiedliwości do Słupeckiego należały. *Berw. Studia I, 108.* **17.** Wedle, według sprawiedliwości (robić co, postępować; coś się dzieje): a) ⟨*sprawiedliwie*⟩; b) *daw.* wedle, według sprawiedliwości (coś jest) ⟨*sprawiedliwie*⟩: Prawo jest wedle sprawiedliwości — nie tak jako kubrak, któren możesz do góry podszewką przewrócić. *Sienk. Krzyż. I, 119.* **18.** *daw.* Ze sprawiedliwości ⟨*kierując się poczuciem sprawiedliwości*⟩: Czynić, robić co ze sprawiedliwości. **19.** *daw.* Mieć **s.** ⟨*mieć zapewnione sprawiedliwe sądy*⟩: Trzeba [...] starać się, żeby [ludzie] mieli sprawiedliwość, a w spokojności role swe uprawiali. *Niemc. Kaz. 34.* **20.** *daw.* Odbywać **s.** ⟨*sądzić*⟩. **21.** Oddać **s.**, oddać komu **s.**, oddać (komu) **s.**, że... ⟨*przyznać bezstronnie*⟩: Muszę oddać sprawiedliwość, że to chłopiec z głową i charakterem. *Korz. J. SPP.* Muszę mu oddać tę sprawiedliwość, że nie zmyślał. *Sienk. Bez dogm. III, 69.* **22.** *daw.* Otrzymać od kogo **s.** ⟨*satysfakcję prawną*⟩. **23.** Przyrzekać; obiecywać, sponiewierać; uzyskać, zaprowadzić, znaleźć **s.**: Znajdę sprawiedliwość, jeszcze wiem, gdzie sąd. *Bojko Pisma 146.* **24.** *daw.* (u)czynić, wyrządzić (komu) **s.**: Wspomagajcie uciśnionego, czyńcie sprawiedliwość sierocie, brońcie wdowy. *Wuj. SW.* **25.** Wykonywać, wymierzać **s.**; wymierzać komu **s.**: Król proszących od wrót swych nie odgania, lecz daje ucho chętnie i sprawiedliwość wymierza. *Wędr. 1, 1901.* **26.** Wymierzać sobie **s.** czym: Nęka go świadomość popełnionej zbrodni, aż sam wymierza sobie sprawiedliwość samobójstwem. *Tyg. Ilustr. 50, 1904.* **27.** Chcieć, dochodzić, *daw.* domierzać, domagać się, poszukiwać, strzec, szukać, trzymać się, zadośćuczynić, żądać sprawiedliwości. **28.** Oddać kogo sprawiedliwości ⟨*organom władzy; pod sąd*⟩: Lepiej by było żywcem go pojmać i sprawiedliwości oddać. *Sienk. Pot. I, 111.* **29.** Coś się sprzeciwia czyjej sprawiedliwości. **30.** Staje się, stało się zadość sprawiedliwości ⟨*przestępstwo jest, zostało ukarane*⟩, **31.** Ujść, wymknąć się sprawiedliwości ⟨*ujść sądom, ujść kary*⟩. **32.** Frymarczyć, kupczyć sprawiedliwością ⟨*wymiarem sprawiedliwości*⟩. **33.** Kierować się, pozyskać kogo, co (np. zaufanie) sprawiedliwością. **34.** Zważać (nie zważać) na **s.** **35.** Upominać się, walczyć o **s.** **36.** Uchodzić, ucie-

kać, ukrywać się (kogo) przed sprawiedliwością ⟨*przed sądem, przed karą*⟩. **37.** Zadrzeć ze sprawiedliwością. **38.** Jest s., jest s. na kogo, nie ma, nie masz sprawiedliwości: Na złych jest sprawiedliwość! *Zabł. Pojedn. 192.* **39.** s. jest po czyjej stronie; kwitnie; nakazuje co zrobić, wymaga czego: Sprawiedliwość nakazuje stwierdzić, że gdy na ekranie pokazywała się już zbyt oczywista „lipa" propagandy niemieckiej, ten ludek gwizdał i tupał. *Kamień. A. Kam. 43.*

sprawiedliwy **1.** s-a ocena; s. podział czego ⟨*słuszna(-y)*⟩. **2.** s-a kara ⟨*słuszna, uzasadniona, właściwa*⟩. **3.** s. d l a k o g o, w z g l ę d e m k o g o: Rozkaż tylko podwładnym twoim, aby byli sprawiedliwymi dla zawojowanego i do potęgi twej przyłączonego ludu. *Prus Far. II, 285.* Padasz pan ofiarą niesprawiedliwości, a nie umiesz być względem mnie sprawiedliwym. *Święt. A. Obraz. II, 161.* **4.** *daw.* s-a jest ⟨*jest rzeczą sprawiedliwą*⟩: Sprawiedliwa jest miłościwy panie byśmy o te rycerstwo byli jak najdbalsi. *Niemc. Kaz. 55.* **5.** Usnąć snem sprawiedliwego, sprawiedliwych.
przysł. **6.** Pan Bóg nie rychliwy, ale sprawiedliwy.

sprawka **1.** Brudne, brzydkie, ciemne, dziecinne, hultajskie, łobuzerskie, nieczyste, pieniężne, zuchwałe s-i ⟨*sztuczki, figle, psoty; wybryki; drobne przestępstwa, afery*⟩. **2.** Dowiedzieć się o czyich sprawkach. **3.** Mieć na sumieniu wiele sprawek, różne s-i. **4.** Puścić w niepamięć czyje s-i, przymknąć oczy na czyje s-i; tuszować czyje s-i: Byłem tak zadowolony, żem nawet puścił w niepamięć jego dawniejsze sprawki. *Prus SPP.* **5.** Wikłać się w nieczyste s-i. **6.** Znać (dobrze) czyje s-i, zwracać (uwagę) na czyje s-i. **7.** To jest czyjaś s., to są czyjeś s-i; twoja to s.!: To są jego sprawki. *SPW.* Twoja to była sprawka! [...] koń całą niedzielę źreć nie chciał, a tylko pił i postękiwał. A ja w głowę zachodziłem! Czekajże, ja ci za tę sztukę zapłacę!... *Reym. Now. 250.* **8.** s. jaka gardłem pachnie; s-i wydały się: Jednego razu wydały się te sprawki. *Dygas. Swojcz. 240.*

sprawność **1.** Całkowita, doskonała, niezwykła, wielka s. ⟨*zręczność, umiejętność, zdolność do wykonywania określonych czynności*⟩. **2.** s. bojowa ⟨*zdolność do wykonania zadań bojowych*⟩. **3.** s. fizyczna a. s. ciała; s. ruchowa, sportowa ⟨*zdolność organizmu do wykonywania określonych czynności, ćwiczeń*⟩. **4.** s. harcerska ⟨*określony zasób wiadomości i umiejętności wymagany od harcerza*⟩. **5.** s. intelektualna, mózgowa, psychiczna; s. myślenia, s. umysłu ⟨*zdolność do wykonywania czynności myślowych, do pracy umysłowej, psychicznej*⟩. **6.** s. językowa ⟨*umiejętność posługiwania się językiem*⟩. **7.** s. organizacyjna, produkcyjna ⟨*celowa działalność (zakładu, instytucji) dająca zamierzony efekt*⟩. **8.** s. mechaniczna, techniczna; s. maszyny, silnika ⟨*stosunek pracy wykonanej przez silnik, maszynę do wyniku teoretycznie możliwego*⟩. **9.** s. w c z y m: s. w sporcie, w strzelaniu; s. we władaniu językiem obcym. **10.** Ćwiczenia sprawności. **11.** Próba sprawności. **12.** Współczynnik sprawności (maszyny). **13.** Manewrować czym z wielką sprawnością. **14.** Podnosić, rozwijać, tracić, wykazywać, wyrabiać w sobie s. (fizyczną, umysłową itp.). **15.** Odznaczać się sprawnością. **16.** Odzyskać pełnię sprawności.

sprawny **1.** s. fizycznie; fizycznie mało s. ⟨*zręczny, wyćwiczony; niezręczny, niewyćwiczony*⟩. **2.** s. umysłowo ⟨*zdolny do wykonywania czynności myślowych; obrotny*⟩. **3.** s-e działanie ⟨*zręczne, celowe, właściwe*⟩. **4.** *daw.* Lata s-e ⟨*dojrzałość pełnoletność*⟩: [Jadwiga] w myśl życzeń królowej na zjeździe sieradzkim pozostać miała do lat sprawnych u matki. *Dąbr. J. Dzieje 202.* **5.** Myśl s-a ⟨*dobrze i szybko funkcjonująca*⟩. **6.** s-e narzędzie ⟨*dobrze działające, przydatne*⟩. **7.** Organizacja s-a ⟨*dobrze funkcjonująca*⟩. **8.** s-a ręka ⟨*zręczna w ruchach, wyćwiczona*⟩. **9.** s. d o c z e g o: s. do gospodarstwa, s. do pracy i obrony. **10.** s. w c z y m: s. w robieniu bronią; w pracy, w działaniu; s. w języku.

sprawować **1.** *książk.* nieco *przestarz.* s. jakąś czynność, czynności ⟨*wykonywać*⟩: Naprawiał zegarki, od biedy sprawował czynności krawieckie. *Lim. Pam. 295.* **2.** *daw.* s. dom, gospodarstwo ⟨*prowadzić dom itp., zarządzać domem itp.*⟩. **3.** s. dowództwo ⟨*dowodzić*⟩. **4.** s. dozór ⟨*dozorować*⟩. **5.** s. jakąś funkcję, godność, urząd ⟨*pełnić, piastować*⟩: Rządy państwa, urząd sprawował. *Troc.* **6.** *daw.* s. hałasy ⟨*hałasować*⟩: Ludzie niech leżą cicho w sitowiach, na brzeg nie wychodzą i hałasów nie sprawują. *Sienk. Ogn. I, 187.* **7.** *daw.* s. handel ⟨*uprawiać, prowadzić*⟩. **8.** s. inspekcję ⟨*dokonywać inspekcji*⟩. **9.** s. kierownictwo ⟨*kierować czym; być kierownikiem czego*⟩. **10.** s. mandat (np. radnego, poselski itp.) ⟨*być przedstawicielem czyim (we władzach miejskich), być posłem na sejm itp.*⟩. **11.** s. kontrolę, nadzór ⟨*kontrolować, nadzorować co, być kontrolerem, nadzorcą czego*⟩. **12.** *daw.* s. księstwo, królestwo ⟨*rządzić księstwem, królestwem*⟩. **13.** s. obowiązki, posługi, powinność ⟨*pełnić*⟩. **14.** s. opiekę, pieczę nad kim, nad czym ⟨*opiekować się kim, czym*⟩. **15.** s. poselstwo ⟨*być posłem, posłować*⟩. **16.** *daw.* s. ptaka, ryby, wołu ⟨*oprawiać*⟩. **17.** s. jakąś (np. kierowniczą) rolę ⟨*grać, odgrywać jakąś rolę (np. kierowniczą), być czynnikiem kierującym*⟩: Czołową i kierowniczą rolę sprawuje klasa robotnicza. *Nowe Drogi 6, 1952, s. 63.* **18.** *daw.* s. rolę, ziemię ⟨*uprawiać*⟩. **19.** s. rządy ⟨*rządzić*⟩. **20.** s. rząd dusz ⟨*kierować czyimś życiem duchowym*⟩. **21.** s. rzemiosło ⟨*uprawiać rzemiosło, być rzemieślnikiem*⟩. **22.** s. sądownictwo, sądy ⟨*sądzić*⟩. **23.** *daw.* s. ule ⟨*oporządzać*⟩. **24.** s. urzędowanie ⟨*urzędować*⟩. **25.** *daw.* s. walkę ⟨*prowadzić*⟩. **26.** s. wartę ⟨*pełnić wartę, wartować*⟩. **27.** s. władzę ⟨*rządzić, kierować*⟩: Przez rady wszyscy sprawujemy władzę, bierzemy udział w rządzeniu krajem, naszym miastem. *Gaz. Rob. 277, 1954.* **28.** *daw.* s. wojsko, szeregi, jazdę, piechotę, oddział, szwadron, szyk; s. wojsko itp. do szyku, w szyk, w szyku ⟨*ustawiać w szyku, przygotowywać do działania, formować*⟩: Jego rzecz nad dzbanem drzemać i przed się na brzuch spluwać, nie wojska sprawować. *Sienk. Ogn. II, 188.* **29.** s. zawód ⟨*wykonywać*⟩: Pomocnikiem moim w rolniczych zajęciach był ekonom [...] który sprawował ten zawód [...] od wielu lat. *Lim. Pam. 49.*

sprawowanie (się) **1.** Dobre, naganne, nienaganne, wzorowe, złe s. (np. w szkole) ⟨*zachowanie się*⟩. **2.** Dostać, otrzymać jaki stopień (np. dwójkę, piątkę) ze sprawowania.

sprawozdanie **1.** Dokładne, krótkie, szczegółowe,

wierne, zwięzłe s.; pisemne, ustne s.; coroczne, doroczne, kwartalne, półroczne, roczne s.; s. prasowe, służbowe ⟨*zdanie sprawy z czego, relacja*⟩. **2.** s. kasowe, rachunkowe ⟨*wyliczenie, rozliczenie*⟩. **3.** s. z c z e g o; o c z y m: s. z przebiegu uroczystości, z rozprawy sądowej, z wykonania planu. Miesięczne sprawozdanie o pracy biura. (*KJMK*) *SPP*. **4.** s. za czas od... do... **5.** Przedstawić, składać, złożyć s.: Raz na miesiąc jeździłem do Warszawy i składałem sprawozdanie. *SPP*. **6.** Sporządzić, ułożyć s.

sprawunek 1. Groszowe, nieodzowne, zbytkowne; gospodarskie s-i ⟨*zakupy*⟩. **2.** Obładowany sprawunkami: Od przystanków na wiadukcie ciągnęły sznury ludzi wracających z pracy: kobiety obładowane sprawunkami, urzędnicy w rozpiętych płaszczach. *Brand. K. Obyw. 302*. **3.** Porobić, (z)robić, załatwić, zlecić komu s-i: Załatwiał sprawunki i różne drobne sprawy. *Orzesz. SPP*. **4.** Iść, (wy)chodzić, jeździć, wstąpić gdzie, wyprawić się po s-i ⟨*gdy się udaje do określonych, z góry przewidzianych miejsc*⟩: Codziennie [...] po prowizje i różne sprawunki wychodziła do miasta. *Orzesz. SPP*. **5.** Obarczyć kogo sprawunkami. **6.** Być gdzie, iść, chodzić, wyjść, wpadać itp. za sprawunkami ⟨*gdzie się ich szuka chodząc w rozmaite miejsca*⟩: Wyszła parę razy do miasta za sprawunkami. *Prus SPP*. Czasem wpadała na kilka dni do Warszawy za sprawunkami dla siebie i dla dzieci. *Waż. Mity 9*.

sprezentować 1. s. broń; s. kogo *p.* prezentować **2.** *reg.* s. c o k o m u ⟨*ofiarować, dać w prezencie*⟩: Mógłbyś mi tę książkę sprezentować.

sprężyna 1. *techn.* s. dociskowa, płaska, resorowa, spiralna, ślimakowa, śrubowa, taśmowa, zderzakowa, zwojowa ⟨*rodzaje sprężyn*⟩. **2.** *przen.* Główna, najgłówniejsza, najmocniejsza, ukryta s. (czego) ⟨*czynnik, narzędzie, motor; pobudka, podnieta, powód, bodziec*⟩: Zazdrość i miłość własna, w sercach kobiet dwie najmocniejsze sprężyny. *L*. Złośliwe oczy tropiąc jego wszystkie czyny, dojdą przyczyn, odkryją ukryte sprężyny. *Zab. XV/1, 1777, 105*. **3.** s. czyjego działania, postępowania ⟨*pobudka*⟩. **4.** Jak (by) sprężyną ruszony, podrzucony; jak(by) za naciśnięciem sprężyny (skoczyć, zerwać się, poderwać się itp.) ⟨*nagle, szybko, gwałtownie (skoczyć, zerwać się itp.)*⟩. **5.** Być, stać się (główną) sprężyną czego ⟨*być (główną) przyczyną, inicjatorem czego; pobudką działania*⟩: Sprężyną jego życia była raczej próżność niż chciwość. *Sienk. SPP*. **6.** (Być, chodzić, wiercić się) jak na sprężynach ⟨*być bardzo ruchliwym, elastycznym*⟩: Dzieciak jak na sprężynach: nie usiedzi chwili spokojnie. *SW*. **7.** Naciskać odpowiednie s-y ⟨*używać odpowiednich sposobów, środków; próbować różnych interwencji*⟩: Po jej aresztowaniu próbował interweniować — „naciskać odpowiednie sprężyny", jak to się w takich wypadkach mówiło. *Brand. K. Obyw. 109*. **8.** Poruszyć wszystkie s-y ⟨*użyć wszelkich sposobów, środków*⟩: Jeżeli szanowny pan zechce, poruszę wszystkie sprężyny, ażeby go wysunąć na pierwszorzędną pozycję. *Żer. SPP*. Naczelny prezes poruszył wszystkie sprężyny, aby zdecydować przyjęcie projektu. *Niemoj. J. Wspom. 539*. **9.** Poruszać w kim, w czyjej duszy ukryte s-y ⟨*kierować umiejętnie czyim działaniem, postępowaniem, wykorzystując istotne cechy jego charakteru*⟩: Juliusz na pamięć znał towarzysza, wiedział co go bodło, co głaskało [...] umiał poruszać w nim ukryte a jemu tylko samemu wiadome sprężyny. *Choj. Alkh. III, 29*.

sprężysty 1. s-e ciało ⟨*rozprężliwe*⟩. **2.** s. krok; s-a postawa; s-e ruchy ⟨*energiczny(-a, -e)*⟩: Ruchy wojskowe, postawa sprężysta, wyprostowana, dziarska, na głowie rogatywka. *Oppman Warsz. 93*. Wygląda młodo, oko błyszczące, chód pewny, ruchy sprężyste. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 325*. **3.** s. materac; s-a poduszka ⟨*elastyczny(-a)*⟩. **4.** s-a organizacja ⟨*sprawna, energiczna*⟩. **5.** Ręka s-a ⟨*energiczne, sprawne działanie*⟩: Środki gwałtowne, których się jęto wymagały ręki sprężystej i szybkiego działania. *Lim. Spol. XVIII, 143*. **6.** s. rząd, zarząd; s-a administracja, władza ⟨*sprawnie działający(-a), energiczny(-a), silny(-a)*⟩. **7.** s. w c z y m: s. w działaniu. Był młody, muskularny, sprężysty w ruchach. *Twórcz. 7, 1953, s. 81*.

sprint ⟨*wyścig krótkodystansowy w lekkoatletyce, w pływaniu itp.*⟩ Biegać s-y; przebiec, przepłynąć 100, 200 m sprintem.

sprostać 1. s., nie s. k o m u — c z y m, w c z y m ⟨*dorównać, nie dorównać*⟩: Rej sławą piśmienną sprostał hetmanom i kanclerzom. *Bartosz. Hist. 217*. Sobiepan ostatecznie zmiarkował, że lotnością dowcipu gościowi nie sprosta, i zaraz rzecz obrócił. *Sienk. Pot. IV, 190*. Za toż nikt nie uprzedził go do karczmy w niedzielę, nikt nie sprostał w tańcach, nikt nie wyrównał w żadnej igraszce. *Łoz. Wal. Szlach. III, 6*. **2.** s. obowiązkom, wymaganiom, żądaniu ⟨*podołać*⟩: Brali takich, o których można było mniemać, że sprostają ciężkim obowiązkom. *Rudn. A. Żołn. 85*. Pomimo dość daleko posuniętej zręczności wierszowania i wysłowienia sprostać zadaniu całkowicie nie zdołał. *Kleiner Mick. I, 63*. **3.** s. wojskom (regularnym) ⟨*stawić skuteczny opór, dotrzymać placu*⟩.

sprowadzać, sprowadzić 1. s. c o — s k ą d, d l a k o g o ⟨*polecać przysłać, przywieźć*⟩: s. towary, książki, maszyny, wina itp.; s. przęsła mostu z huty. Cały dzień byłem zajęty sprowadzaniem bagażu dla znajomej osoby. *Scheur Pam. 17*. **2.** s. (towary) z zagranicy ⟨*importować*⟩. **3.** s. wodę ⟨*kierować, dostarczać*⟩: Otaczała go dokoła woda sprowadzana z pobliskiego stawu. *Tyg. Ilustr. 205, 1863*. **4.** s. czyje zwłoki, ciało ⟨*przewozić ciało zmarłego z miejsca śmierci do miejsca pochowania*⟩: Wystąpiłem z wnioskiem sprowadzenia zwłok gen. Bema po przeprowadzeniu [...] ekshumacji szczątków. *Harb. Po prochy s. VI*. **5.** s. c o — c z y m: s. (towar) wagonami, wozami, (wodę) kanałami, (ludzi, towar) morzem, lądem, okrętami, koleją. **6.** s. k o g o, c o — d o k o g o, d o c z e g o ⟨*ściągać, przyprowadzać; wzywać*⟩: s. lekarza do chorego, milicję do mieszkania. **7.** s. odsiecz, pomoc ⟨*ściągać, przyprowadzać*⟩. **8.** s. dorożkę, taksówkę ⟨*pójść, telefonować po dorożkę, taksówkę*⟩. **9.** Co cię (pana, panią itp.) sprowadza? ⟨*po co przychodzisz?*⟩: Co panią mogło sprowadzić do mnie w jasny dzień. *Lubow. Sąd 159*. **10.** Przypadek sprowadza kogo ⟨*ktoś przybywa wskutek przypadku*⟩. **11.** s. kogo na dół, w dół, z góry, z piętra, ze schodów ⟨*prowadzić, odprowadzać*⟩: Sprowadził staruszkę ze schodów. **12.** s.

co na kogo, na co ⟨*ściągać, powodować*⟩: Wszelkie próby nawiązania kontaktu z młodszymi kobietami sprowadzały na Jankę same upokorzenia i nienawiść. *Braun Lewanty 305.* Odwrót, wykonany pod gwałtownymi szarżami licznej konnicy, sprowadził fatalną klęskę. *Korzon Wewn. VI, 250—251.* **13.** s. biedę, głód, nędzę; burzę, gniew; kataklizm, katastrofę na kogo, na co; s. ból, cierpienie, chorobę, dolegliwości, niemoc; niepokój; sen; śmierć; ulgę ⟨*powodować, wywoływać*⟩: Lekarstwo to sprowadza ulgę, sen. *SW.* **14.** s. gromy, pioruny na kogo, na siebie ⟨*narażać na przykrości, awantury*⟩. **15.** s. krew do głowy, do serca ⟨*powodować dopływ krwi*⟩. **16.** s. następstwa, skutki ⟨*pociągać za sobą*⟩: Sprowadzi to złe następstwa. *SW.* **17.** s. nieszczęście na kogo, na czyją głowę; na co: Mogą łatwo sprowadzić nieszczęście na obce głowy. *Bełc. Kmita 106.* **18.** s. przewrót, zmianę; upadek kogo, czego ⟨*wywoływać*⟩. **19.** s. rumieniec na czyją twarz, uśmiech na usta, wargi ⟨*wywoływać*⟩: Koło każdego zdania snuje mi się jakiś komentarz, jakieś przypomnienie, często sprowadzające mi uśmiech na wargi. *Boy Znasz. 89.* **20.** s. na bezdroża, na manowce ⟨*dezorientować, mącić w głowie*⟩. **21.** s. kogo na czyją drogę ⟨*stykać z kim*⟩: Mam wrażenie, jakby mnie coś sprowadzało na drogę ludzi. *Par. Niebo 190.* **22.** s. kogo na właściwą drogę; na drogę cnoty ⟨*pokierować kim właściwie; umoralnić kogo*⟩. **23.** s. kogo na drogę występku, na złą drogę; s. kogo z dobrej, z właściwej drogi, z drogi cnoty, uczciwości ⟨*demoralizować, deprawować kogo*⟩. **24.** s. kogo (komu) na kark ⟨*przyprowadzać kogo nie w porę; kierować do kogo niepożądanego, uciążliwego gościa*⟩: Co za ochota sprowadzać sobie na kark panów strażników i dozorców? *Orzesz. Z różnych I, 20.* **25.** s. co na jaki grunt ⟨*przedstawiać w jakiś sposób*⟩: Raz po raz mówi się o towianizmie i mówi się o nim z jakąś mętną, zabobonną czcią, chciałem rzecz sprowadzić na grunt bardziej realny. *Boy Mick. 151.* **26.** s. rozmowę na co ⟨*kierować*⟩: Sprowadził rozmowę na domowe sprawy. *Krasz. SW.* **27.** s. rozmowę, pogawędkę na inny, jakiś przedmiot, na inne, jakieś tory ⟨*zmienić temat (rozmowy)*⟩. **28.** s. co do czego; do jakiego poziomu, do poziomu czego ⟨*równać co z czym*⟩: Pogląd [...] sprowadzający logikę do psychologii nazwano później psychologizmem logicznym. *Tatar. Hist. III, 120.* **29.** s. co do minimum ⟨*ograniczać jak tylko się da*⟩: Pantomina [...] jest, właściwie mówiąc, zreformowanym baletem, w którym żywioł taneczny sprowadzono do minimum. *Kotarb. J. Świat. 214.* **30.** s. co do jakiej postaci ⟨*wyrażać w jakiej postaci*⟩. **31.** s. co do punktu wyjścia ⟨*nawracać do początku, do stanu pierwotnego*⟩. **32.** *mat.* s. ułamki do wspólnego mianownika ⟨*przedstawiać w postaci ułamków o jednakowych mianownikach, zmniejszając odpowiednio licznik lub zwiększając*⟩; *przen.* ⟨*ujednostajniać, utożsamiać, upodobniać, uzgadniać*⟩: Nie da się sprowadzić do wspólnego mianownika sprzecznych interesów plantatorów buraków i właścicieli cukrowni. *Tyg. Ilustr. 20, 1900.* **33.** Mówi, co mu ślina na język sprowadzi (przyniesie) ⟨*byle co*⟩.

sprowadzać się, sprowadzić się 1. Coś sprowadza się do czego ⟨*ogranicza się do czego, polega na czym, stanowi co*⟩: Caluteńki żywot sprowadza się w gruncie rzeczy do uczuwania głodu i przemyśliwania, jak go zaspokoić. *Dygas. As. 119.* **2.** s. się do zera ⟨*nie być, nie istnieć*⟩: Anglia jest za daleko, nie graniczy z Niemcami, nie ma sił lądowych, tak jak my nie mamy floty — więc wzajemna pomoc sprowadziła się do zera. *Żukr. Dni 227.*

spróbować (się) 1. s. sił, szczęścia *p.* próbować: Na polu komedii spróbował sił z największym powodzeniem [...] Julian Ursyn Niemcewicz. *Brück. Lit. 145.* Z odwagą w sercu, z ową żądzą gorącą zdobycia świata, która tylko do krańca młodości towarzyszy człowiekowi, Jan postanowił spróbować szczęścia. *Krasz. Sfinks I, 167.* Chodził czasem pohulać sobie, piwka napić się i w bilard szczęścia spróbować. *Orzesz. Z różnych III, 65.* **2.** s. czego na kim: s. swoich zębów na kim ⟨*o psie: ugryźć kogo*⟩: Pies wprawdzie szczekał, dopadał, nigdy się jednak nie posunął tak daleko, żeby na żebraku spróbować swoich zębów. *Dygas. As 39.* s. swoich oczu na kim ⟨*o kobiecie: kokietować kogo*⟩: Rada bym mieć kogoś, tak... na kim bym oczów moich spróbowała. *Krasz. Seraf. 68.* **3.** s. się z kim ⟨*stanąć, wystąpić do walki*⟩: Jak siedzi na koniu i jak bronią robi, to ja ci to powiem za kilka dni, jak się z nim spróbuję. *Kaczk. Olbracht. I, 191.*

spryt 1. s. kobiecy, handlowy ⟨*przebiegłość, zręczność*⟩: Nińcia ma dobry spryt kobiecy [...] mogłaby za granicą zrobić znakomitą partię. *Zachar. Kres. 204.* **2.** Lisi, nie lada, niemały, niepospolity, niesłychany, niezwykły, szatański, wrodzony, życiowy s. **3.** s. do czego: s. do naprawy broni; s. do handlu, do interesów. Panna Izabela miała dużo znajomości i niemały spryt do charakteryzowania ludzi. *Prus Lalka I, 316.* **4.** Nie pozbawiony, wymagający sprytu: Większość z nich składała się z dawnej służby folwarcznej przyzwyczajonej do ciągłych pohukiwań ekonoma [...] ale nie pozbawionej swoistego sprytu. *Żukr. Zioła 100.* Celowała w wykonywaniu najtrudniejszych, wymagających sprytu i przedsiębiorczości. *Jaroch. Niemił. 131.* **5.** Mieć s.; mieć s. na co, do czego; nie zbywa komu na sprycie: Ja nie mam na to sprytu ani szczególniej czasu. *Dąbr. M. Noce II, 132.* Miał nieco sprytu do mechanicznych robót. *Wol. Dom. I, 51.* **6.** Nie mieć sprytu za grosz. **7.** Przejść lisa w sprycie. **8.** Wysilać, wytężać cały swój s.: Wysilał cały swój spryt, żeby wynaleźć formę niebywale nową i trafiającą jak najcelniej w sedno sprawy. *Strug Chim. II, 78.* Wytęż cały swój spryt i dowcip i poradź. *Lubow. Sąd 92.* **9.** Zaufać własnemu sprytowi. **10.** s. bije, patrzy komu z oczu a. z czyich oczu.

sprytny 1. s. do czego ⟨*zdatny do czego*⟩: Ze swego chłopca mieli pociechę i wygodę, bo taki był do wszystkiego sprytny. *Bogusz. SPP.* **2.** s. w czym ⟨*przejawiający spryt w czym*⟩: s. w działaniu. **3.** s-e palce ⟨*zręczne*⟩: Oficerowie i żołnierze oglądając te jego zabawki kręcili z podziwu głowami. — No, no, masz ty sprytne palce, chłopaku. *Rudn. H. Spart. 175.*

sprzątać, sprzątnąć 1. s. mieszkanie, pokój itp. ⟨*robić porządek*⟩. **2.** s. co, s. (co) z pola ⟨*zbierać, zwozić*⟩: s. siano, seradelę. Sprzątnięto zboże z pola. *Świerszcz. 34, 1953.* **3.** s. co, talerz czego, s. z talerza ⟨*jeść łapczywie, zmiatać, pałaszować*⟩: s. ta-

lerz kopiasty pierożków z serem. - Z największą skwapliwością sprzątał śniadanie. Już prawie wypróżnił dwojaki z kartoflami i mlekiem kwaśnym. *Dygas. Now. I, 132.* **4. s.** ze stołu ⟨*zbierać naczynia, resztki jedzenia, uprzątać*⟩. s. ze stołu miskę, talerze, nakrycie itp. **5. s.** k o g o ⟨*zabijać (z ukrycia, podstępnie), zgładzać*⟩: s. przeciwników, rywala. Strzały zza drzew nie milkły. Wreszcie stało się widoczne: to jeden jedyny człowiek, korzystając z zasłony, którą mu dawało szerokie, rozłożyste drzewo, sprzątał jednego po drugim żołnierzy pruskich. *Rak. Pam. 85.* **6. s.** komu kogo, co spod a. sprzed nosa ⟨*zabierać znienacka, ubiegać kogo w czym*⟩: Długo nie mogli zapomnieć mu tego, że im sprzątnął spod nosa taką ciepłą wdówkę. *Bal. Burm. 28.* **s.** komu sprzed nosa okazję.

sprzeciw 1. Gorący, ostry, najostrzejszy, poważny, silny, spontaniczny, stanowczy, uparty, wyraźny, zasadniczy s. ⟨*protest*⟩. **2. s.** w o b e c c z e g o, p r z e c i w (k o) c z e m u: Ten skromny sprzeciw wobec racjonalizmu poczytałaby matka za szwój triumf. *Par. Niebo 98.* **3.** Bez sprzeciwu (zgodzić się na co, przyjąć co do wiadomości). **4.** Budzić s.: Sprzeciw budzą natomiast uogólnienia jakie czyni Dygasiński na temat praw kierujących życiem przyrody i społeczeństwa ludzkiego. *Jakub. Lit. XI/1, 46.* **5.** Nie dopuszczać, nie cierpieć, nie znosić (żadnego) sprzeciwu: Jej wola nie mogła dopuścić żadnego sprzeciwu, wszystko musiało być tak, jak założyła sobie z góry, że będzie. *Nałk. Z. Mił. 87.* — Musisz leżeć — rzekł Edmund twardo, głosem nie znoszącym sprzeciwu. *Rydz. Ludzie 23.* **6.** Oddalić s. (o sądzie). **7.** Spotkać się ze sprzeciwem, wnieść s., wzbudzić s-y: Projekt spotkał się ze sprzeciwem. **8.** Założyć s.: Od wyroku założono sprzeciw. *SW.* **9.** Zgłaszać, zgłosić s.: Głosowanie na ten temat nie dało wyniku, gdyż Chomiak zgłosił stanowczy sprzeciw. *Słonim. Końce 199.*

sprzeczka 1. Burzliwa, grubsza, gwałtowna, krwawa, ostra, ożywiona, zacięta, zawzięta, żartobliwa s.; s. literacka, małżeńska. **2. s.** o c o: s. o słowa. **3. s.** (p o) m i ę d z y k i m: s. (po)między sąsiadami. **4. s-i** z k i m: Wszystkie sprzeczki z moim mężem są mi wstrętne. *Zap. G. SPP.* **5.** Mieć, prowadzić z kim sprzeczkę; wdawać się z kim w sprzeczkę: Nieskończone z nim prowadziła rozmowy i sprzeczki. *Goj. SPP.* **6.** Szukać powodu do sprzeczki. **7.** Toczyć s-i, wszcząć, załagodzić sprzeczkę: Wszczął dziwną tę sprzeczkę. *Orzesz. Mirt. 251.* **8.** Dochodzi, przychodzi do sprzeczek między kim: Dochodziło między nimi do sprzeczek na temat majątku. **9. s.** powstaje, wybucha, wynika, zachodzi (między kim): Skoro brzeg został już daleko za nami, ujrzeliśmy żagiel w dali przed sobą, i wnet powstała sprzeczka, czy to zwyczajna łódź rybacka, czy wielki statek z Ostu. *Sienk. Quo II, 138.*

sprzeczność 1. Biegunowa, całkowita, głęboka, dziwna, istotna, jaskrawa, jawna, narastająca, nieprzejednana, nieunikniona, nieustanna, ostra, pozorna, rażąca, rzeczywista, stała, wewnętrzna, wyraźna, zasadnicza, zupełna s.; s. antagonistyczna ⟨*przeciwieństwo, kontrast, całkowita niezgodność*⟩. **2. s-i** gospodarcze, klasowe, społeczne. **3. s.** c z e g o: s. interesów, spraw, ustroju, zasad, zdań. **4. s.** m i ę d z y, p o m i ę d z y k i m (c z y m); m i ę d z y, p o m i ę d z y k i m a (i) k i m, c z y m a (i) c z y m: Sprzeczność pomiędzy dwiema pannami zachodziła wielka. *Orzesz. Wesoła 74.* Nie ma żadnej sprzeczności między celami i zadaniami pracowników naukowych a organizacją partyjną. *Życie Szk. W. 3, 1954, s. 67.* **5. s.** w k i m, w c z y m: Im więcej sprzeczności w człowieku, tym więcej w zwycięstwie zasługi. *Ziem. Myśli 22.* **6. s.** z k i m, z c z y m: Stanowiło to dziwną sprzeczność z charakterem człowieka, słynnego ze swej zniewieściałości i zamiłowań do rozkoszy. *Sienk. Quo I, 3*; s. z samym sobą. **7.** Miotany sprzecznościami; pełen sprzeczności; wolny od sprzeczności. **8.** Dopatrzyć się (w czym) sprzeczności; dostrzegać, odsłaniać, podkreślać, ujawniać, ukazywać, widzieć, wykazywać; *daw.* wystawiać, wywoływać, zawierać, zaostrzać s.: Twarze dwóch zakonników wystawiały doskonałą sprzeczność dwóch natur ludzkich; natury poetycznej, idealnej z prozaiczną i poziomą. *Krasz. Sfinks I, 24.* Przyroda zawiera sprzeczności wewnętrzne. *Tatar. Hist. III, 360.* **9.** Łączyć, (po)godzić, usuwać s-i; rozwiązać, rozwikłać s. **10.** Coś stanowi s. z czym; uderza sprzecznością; prowadzi do sprzeczności. **11.** Być, (po)zostawać w sprzeczności z kim (z czym). **12.** Plątać się, zaplątać się; wikłać się w sprzeczności, w sprzecznościach; wplątać się, zaplątać się, zawikłać się w s. **13.** Wpadać, popadać w s.; *przestarz.* stawiać kogo, co w s.: Mogła mu się nie podobać niezwykła przewaga pewnej pojedynczej korporacji, która nieraz króla w sprzeczność ze sejmami stawiała. *Syrok. Lit. III, 84.* **14.** Składać się ze sprzeczności: Natura Słowackiego składała się z samych sprzeczności. *Przyb. Ideały 186.* **15. s.** bierze się skąd, cechuje kogo, co; objawia się, okazuje się, przejawia się w czym; rodzi się, tkwi w czym, ujawnia się, występuje w czym; zachodzi, zaostrza się: Oczy [...] wyrazem swym zdradzały zachodzące w nim samym sprzeczności. *Orzesz. Ant. 120.* **16. s-i** krzyżują się, narastają, schodzą się, stykają się, spotykają się, ścierają się.

sprzeczny 1. s. z c z y m ⟨*będący w sprzeczności, niezgodny z czym*⟩: Rozporządzenie nie może być sprzeczne z ustawą. *Rozmar. Prawo 286.* **2.** *daw.* **s.** człowiek, **s-a** baba ⟨*swarliwy(-a), kłótliwy(-a)*⟩: Baba ta sprzeczna jak diabeł. *L.* **3.** *daw.* s. los ⟨*niechętny*⟩: Los długo sprzeczny na mą nakłania się stronę. *Niemc. Warn. 379.* **4.** *daw.* s. k o m u, c z e m u ⟨*niechętny*⟩: Nikt się nie ważył być królowi sprzeczny: chęć zysków pewnych do pochlebstwa nęci. *Kras. Mysz. 3.*

sprzedać, sprzedawać 1. s. drogo, tanio, (prawie) darmo, niżej ceny; po niskiej, wysokiej cenie, po x złotych; ze stratą, z zyskiem; za lichą, niską, małą, dużą, wysoką przystępną cenę; z rabatem. **2. s.** z a c o: s. za bezcen, za byle co; za grosz; za gotówkę, *daw.* za gotowe pieniądze; za drogie, duże, małe, marne, tanie, psie pieniądze. Nie rozumiem, co wy myślicie, to majątek za psie pieniądze sprzedany? *Krasz. Jabł. III, 23.* Jedzie miastem chłop polski, żeby wóz ziemniaków za garstkę soli sprzedać. *Słonim. Poezje 318.* **3. s.** kogo, co za judaszowe srebrniki ⟨*zdradzić, wydać kogo, co za pieniądze*⟩. **4.** *daw.* **s.** talar za trzy grosze ⟨*sprzedać za bezcen, zmarnować (towar); roztrwonić pieniądze*⟩: Sprze-

dawał, jak to mówią, talar za trzy grosze i puścił ich dosyć tym sposobem, biorąc nie wartujące nic zastawy. *Krasz. Opow. 108.* **5.** *przestarz.* Za com kupił, za to sprzedaję ⟨*jakem słyszał, tak powtarzam*⟩. **6.** *rzad.* s. kota w worku ⟨*coś, czego kupujący nie widział*⟩. *por.* Kupić kota w worku: Kupisz, nie kupisz, ale jeżeli kupisz, to przynajmniej się nie poskarżysz, że ci kota w worku sprzedano. *Kaczk. Olbracht. I, 243.* **7.** Sprzedałby ojca i matkę ⟨*nie ma dla niego nic świętego*⟩. **8.** Nie sprzedać za żadne pieniądze ⟨*nigdy, za nic*⟩: Ta książka [...] przemawia do mnie [...] Nie sprzedałbym jej za żadne pieniądze! *Żer. Prom. 99.* **9.** s. hurtem, komisowo, w komisie, na raty, na spłaty; na sztuki, na wagę; na licytacji, przez licytację, z licytacji; przez parcelację, z parcelacji: Jego wspaniała biblioteka została sprzedana z licytacji w Warszawie. *Hertz P. Not. 60.* Najwłaściwiej [...] byłoby oddać pastwisko chłopom w dzierżawę lub sprzedać przez parcelację. *Dygas. Właśc. 186.* **10.** s. na wagę złota ⟨*bardzo drogo*⟩: Gdyby zechciała streścić swe wrażenia i wnioski w obszernym, przemyślanym referacie, to mogłaby sprzedać taki dokument [...] na wagę złota. *Strug Krzyż I, 362.* **11.** s. na własną rękę ⟨*samemu, bez porozumienia z kim, bez zezwolenia*⟩: Sprzedał na własną rękę kilka prosiąt, zarobił ponad trzy tysiące złotych. *Olcha Most I, 129.* **12.** s. co na pasek ⟨*w celach nadmiernego zysku*⟩. **13.** s. co na życie ⟨*aby kupić żywność, aby móc przeżyć*⟩. **14.** s. co z ręki do ręki ⟨*bez pośrednika*⟩. **15.** s. co z wolnej ręki ⟨*dobrowolnie*⟩: Majątek na sprzedaż wystawić albo [...] przynajmniej zagrozić egzekucją, to sam z wolnej ręki sprzeda i posag siostry odda. *Orzesz. SPP.* **16.** s. co pod ladą, spod lady ⟨*to, co wyczerpane, co nie jest oficjalnie w sprzedaży*⟩: Wszystko zawiodło [...] Został tylko wydawca Leonard Smithers, którego specjalnością były książki niecenzuralne, wszelkiego rodzaju sprośności, sprzedawane „pod ladą". *Par. Król 217.* **17.** *pot.* s. co z siebie ⟨*ubranie, które się ma na sobie*⟩: A gdybyśmy coś ze siebie sprzedali?... Brawo! mój surdut wart [...] groszy 18, spodnie 6. *Bog. Kapit. I, 18.* **18.** s. co z biedy, z nędzy, z potrzeby ⟨*wyzbyć się czego będąc w biedzie*⟩. **19.** s. (gdzie): s. na jarmarku, na rynku, na stoisku, na targowisku, na ulicy; s. w mieście, na wsi, w sklepie. **20.** *daw.* s. kogo do niewoli, w niewolę, w poddaństwo. **21.** Sprzedałby go, sprzedałaby go ⟨*jest obrotniejszy(-a) od niego*⟩. **22.** Umie kupić i sprzedać ⟨*jest obrotny*⟩. **23.** Umie się (talent swój) sprzedać ⟨*umie pokazać się przed ludźmi, przedstawia się korzystnie; umie chodzić koło swoich interesów*⟩.

przysł. **24.** Nie sprzedawaj niedźwiedzia, póki w lesie ⟨*nie ciesz się przedwcześnie*⟩.

sprzedać się, sprzedawać się 1. Drogo się sprzedać ⟨*oddać się do czyjej dyspozycji za duże korzyści materialne*⟩: Elektor [...] pragnął stanąć na czele sił jak największych, aby w razie potrzeby jednej lub drugiej stronie stać się niezbędnym, drogo się sprzedać. *Sienk. Pot. VI, 92.* **2.** s. się z biedy, z nędzy; s. się za majątek, za pieniądze ⟨*o kobiecie: oddać się mężczyźnie z biedy, z chęci zysku*⟩: Z dwu kobiet, z których jedna chce się sprzedać za majątek, a druga już się sprzedaje z nędzy, ta druga, okryta hańbą, wobec jakiegoś wyższego trybunału może byłaby lepszą i czystszą. *Prus Lalka I, 145.*

sprzedaż 1. Dobrowolna, droga; lewa, odręczna, pokątna, przymusowa a. pod przymusem, tania, ukradkowa, wolna s. **2.** s. detaliczna, drobna; *daw.* drobiazgowa; hurtowna a. hurtowa, komisowa, sklepowa, stoiskowa, uliczna; s. na miarę, na litry, na metry, na sztuki, na wagę; s. na raty a. na spłaty; s. na zamówienie; s. w prenumeracie; s. z ręki do ręki; s. pod ladą, spod lady; s. przez licytację, z licytacji; przez parcelację, z parcelacji; s. z rabatem; s. z wolnej ręki; s. za gotówkę, za pieniądze; s. za jakąś cenę, po jakiejś cenie; s. niżej ceny. **3.** s. publiczna ⟨*licytacja*⟩. **4.** Coś do sprzedaży, na sprzedaż: W jednym z takich sklepików znalazł jakie ćwierć sążnia porąbanego drzewa na sprzedaż. *Żer. Nawr. 143.* **5.** Prowadzić, rozpocząć, rozszerzyć s. **6.** Wzbraniać, zakazywać sprzedaży. **7.** Wprowadzić co do sprzedaży. **8.** Zmusić kogo do sprzedaży (czego). **9.** Iść, pójść na s.; przeznaczyć co na s.; zezwalać na s. **10.** Coś jest na s.; coś jest w sprzedaży: Jeśli idzie o podaż, to na sprzedaż było wszystko, jeśli idzie o popyt, kupno szło kulawo. *Kurek Grypa 36.* **11.** Mieć, nieść, przynieść, roznosić, znosić, wystawiać co na s.: Każdy kupiec, jadący do Torunia, był [...] obowiązany wstępować do Krakowa i tam na składzie miejskim wystawić towary swoje na sprzedaż. *Szajn. Szkice I, 132.* **12.** Robić co na s.: Matka sama kwasiła kapustę na sprzedaż. *Goj. Rajs. II, 98.* **13.** Pomagać, pośredniczyć, uczestniczyć w sprzedaży. **14.** Mieć dochód, stratę ze sprzedaży (czego); uzyskać co (np. pieniądze) ze sprzedaży (czego). **15.** Utrzymywać się, ze sprzedaży (czego). **16.** s. (czego) dochodzi, nie dochodzi do skutku.

sprzęt ● ⟨*ogół narzędzi, przyborów, maszyn, urządzeń używanych w jakimś celu*⟩ **1.** s. alpinistyczny, budowlany, ciesielski, filmowy, gospodarczy (gospodarski), kinotechniczny, kinowy, kolejowy, kościelny, kreślarski, laboratoryjny, łowiecki, oblężniczy, obozowy, pływacki, podróżny, pokładowy, projekcyjny, ratowniczy (ratunkowy), rolniczy, rybacki, samochodowy, sportowy, stolarski, taternicki, techniczny, wiertniczy, wioślarski, wspinaczkowy, wycieczkowy, wysokogórski, żeglarski: Sprzęt obozowy, ekwipunek alpinistyczny i żywność transportowaliśmy na wielkich [...] saniach polarnych. *Wierchy 1938, s. 121.* **2.** s. biurowy ⟨*przybory*⟩; zwykle w *lm* ⟨*meble*⟩. **3.** s. bojowy, lotniczy, saperski, wojenny ⟨*wyposażenie; uzbrojenie*⟩. **4.** s. domowy, s-y domowe ⟨*narzędzia, meble*⟩. **5.** s-y kuchenne ⟨*naczynia, narzędzia*⟩. **6.** Dostarczyć sprzętu; zaopatrzyć kogo (się) w s.

● s. ⟨*sprzątanie z pola; plon*⟩ **7.** s. kartofli, kapusty, owoców; roślin pastewnych, uprawnych, siana, zbóż; s. z pola, z ogrodu; s. (owoców) z drzew. **8.** Pracować przy sprzęcie; pomagać w sprzęcie (np. żyta). **9.** Zwozić s. do stodół ⟨*plon*⟩.

sprzyjać *przysł.* Śmiałym los sprzyja.

sprzymierzeniec 1. Chwilowy, naturalny, potężny, pożądany, silny, wierny s.; s. polityczny ⟨*sojusznik*⟩. **2.** Mieć w kim (oddanego) sprzymierzeńca. **3.** Szukać, widzieć, znaleźć (w kim, w czym) sprzymierzeńca; werbować sprzymierzeńców. **4.** *przen.* Znaleźć sprzymierzeńca w kim, w osobie czyjej ⟨*poplecznika, opiekuna*⟩: Znalazł sobie sprzymierzeńca w osobie mej ciotki. *SW.*

sprzymierzony Narody, wojska s-e ⟨*złączone, związane przymierzem*⟩.

sprzysiąc się 1. s. się z kim (przeciw komu, czemu) ⟨*zawiązać spisek, wystąpić razem przeciwko komu, czemu*⟩: Pewnego razu 500 rycerzy, sprzysięgłszy się ze sobą, zsiadło z koni i rzuciło się na oblegających. *Sienk. Mieszan. 131.* **2.** s. się na czyją śmierć, na czyją zgubę, na czyje życie ⟨*zawiązać spisek w celu zgładzenia kogo*⟩: Uważaj, królu! Takich, jak ja, dziesięciu sprzysięgło się na twoje życie, jeżeli nie odstąpisz od oblężenia miasta. *Prus Wyb. 243.* **3.** *przen.* s. się przeciwko komu, czemu ⟨*zawziąć się, uwziąć się na kogo, na co*⟩: Niesłychanej mocy tajfuny, szalejące w tym okresie czasu na Oceanie Spokojnym, jakby sprzysięgły się przeciwko wyprawie. *Cent. Czel. 25.*

sprzysiężenie 1. Tajne, tajemne s.; s. patriotyczne, rewolucyjne, wojskowe ⟨*spisek*⟩. **2.** s. na życie czyje. **3.** Należeć, przystąpić do sprzysiężenia. **4.** Uknuć, (u)tworzyć, zawiązać s. (przeciw komu). **5.** Wciągnąć kogo do sprzysiężenia, w s. **6.** s. powstaje, tworzy się; s. wykryto; zostało odkryte, wykryte.

spuchnąć 1. s. od czego ⟨*nabrzmieć, obrzęknąć*⟩: Ręce spuchły od oklasków. Twarz spuchła jej od płaczu. **2.** s. jak bania, jak dynia: Nos spuchł jak dynia. - Noga mu spuchła od razu tak jak bania. *Dąbr. M. Przyj. 27.* **3.** Bodajeś spuchł; niech ci (mu, im itp.) język spuchnie ⟨*rodzaje złorzeczeń, przekleństw*⟩: Co to jegomości szkodzi... niech gadają! Niech im język spuchnie! *Jun. Bracia 102.*
przysł. **4.** Kto w ul dmuchnie, temu pysk spuchnie.

spust 1. *pot.* Mieć (dobry) s. ⟨*móc dużo wypić; mieć nadmierny apetyt, jeść nadmiernie*⟩: Hrabina ma spust! — skomentował ze szczerym podziwem, gdy mu wreszcie oddała prawie pustą butelkę. *Putr. Wrzes. 409.* **2.** Nacisnąć s.; pociągnąć, szarpnąć za s. ⟨*spowodować odpalenie (wystrzał), pociągając za języczek spustowy*⟩. **3.** Zamknąć drzwi na dwa s-y ⟨*na dwa razy*⟩. **4.** Zamknąć co na dwa, trzy, cztery s-y; na siedem, dziesięć spustów ⟨*na głucho, zupełnie*⟩: Drzwi zamknięto na siedem spustów. Lokal zamknięty był [...] na cztery spusty. *Żółk. W. SPP.* **5.** Zamknąć usta na cztery s-y; zamknąć się na siedem spustów ⟨*nie odezwać się ani słowem, zamilknąć zupełnie; nie utrzymywać kontaktów z nikim*⟩: Gdyby [...] wiedział, o czym myśli ten młody człowiek w trakcie jego zawiłych wywodów, zamknąłby usta na cztery spusty. *Żer. SPP.* Ludzie [...] ukrywali swoje myśli, zamykali się na siedem spustów. *Jackiew. Wiosna 261.*

spustoszenie 1. Doszczętne, dzikie, okropne, powszechne, straszliwe, straszne, znaczne s. (również w *lm*); s. moralne; s-a wojenne ⟨*zniszczenie, ruina*⟩. **2.** s. czego, w czym, wśród czego: s. okolicy, kraju; s. w drzewostanach, w barciach; s. wśród roślin, wśród ptactwa. - Schwytał młodzieńca w szkodzie, czyniącego straszne spustoszenia wśród zagonów grochu. *Gomul. Róże 351.* **3.** Czynić, (po)czynić, (po)robić, roznosić, siać, szerzyć, wyrządzić, zrobić, zrządzić s.: Dopiero przy świetle dziennym można było dokładnie zobaczyć, jakie ta jedna noc gorączki porobiła w niej spustoszenie. *Sienk. Pust. II, 56.* **4.** Doznać, dokonać, narobić spustoszeń. **5.** Ulec spustoszeniu.

spuszczać, spuścić, pospuszczać 1. s. baty, chłostę, lanie, razy, rózgi, uderzenia, *posp.* manto komu, *daw.* na kogo ⟨*bić kogo*⟩: Stał nad wszystkimi, groźby i chłosty spuszczając na starszyznę. *Orzesz. Czciciel 20.* Trzeba, by [...] ktoś wreszcie już manto spuścił tym frantom. *Past. Lira 213.* **2.** s. ciało, zwłoki, trumnę do grobu, w grób ⟨*zsuwać, opuszczać*⟩. **3.** s. firankę, kotarę, kurtynę, roletę, storę, zasłonę, żaluzje ⟨*zasłaniać firankę itp., opuszczać firankę itp.*⟩: Przez spuszczone żaluzje przebijają pierwsze promienie słońca. *Tarn Sprawa 47.* *przen.* Na ten okres spuśćmy lepiej zasłonę. *Malcz. R. Od cepra 203.* **4.** s. głowę ⟨*pochylać*⟩. **5.** s. kotwicę (w morze, w wodę) ⟨*zapuszczać, zarzucać*⟩. **6.** *daw.* s. krowę ⟨*doić*⟩. **7.** s. kurki: Z wolna odwodził i spuszczał kurki, celował i pompatycznie wieszał broń na ramieniu. *Żer. Syzyf. 118.* **8.** s. łańcuch (u drzwi) ⟨*otwierać drzwi z łańcucha*⟩: Skoro lokaj spuści łańcuch, ty wejdziesz we drzwi. *Żer. Dzieje II, 257.* **9.** s. łódź, statek, szalupę (na morze, na wodę) ⟨*sprowadzać, opuszczać*⟩; p. łodzie, statki itp. ⟨*opuszczać na wodę wiele łodzi itp.*⟩. **10.** s. młot, topór, miecz ⟨*uderzać młotem itp.*⟩: Kat spuścił topór i głowa się potoczyła. *Chłęd. Neapol. 346.* **11.** s. most (zwodzony) ⟨*wysuwać*⟩. **12.** s. nogi, ręce ⟨*opuszczać*⟩: Stanęła ze spuszczonymi na suknię rękoma. *Orzesz. Argon. 64.* **13.** s. nos na kwintę ⟨*martwić się*⟩: Staremu wojakowi [...] nie godzi się [...] spuszczać nos na kwintę. *Wol. Dom. II, 41.* **14.** s. oczko (w pończosze) ⟨*pruć ścieg*⟩; p. oczka (w pończosze, w dzianinie) ⟨*spruć rząd oczek*⟩. **15.** s. przyłbicę ⟨*zamknąć*⟩. **16.** s. psa, s. sforę psów; s. psy z łańcucha, ze smyczy ⟨*odczepiwszy z łańcucha, ze smyczy puszczać luzem*⟩: Kiedy stanął w kniei [...] począł psy ze smyczy spuszczać. *Wójc. Zar. III, 90.* **17.** s. ptaka ⟨*zestrzelać*⟩: Wiem, jakbyś spuszczał bekasy, a mam fuzyjkę jak piórko. *Fredro A. Człow. 358.* **18.** s. spodnie ⟨*opuszczać ku dołowi*⟩. **19.** s. staw, wodę; s. wodę rowem, rurami; s. wodę z kranu, z kaloryferu; s. wodę, stawy ⟨*wypuszczać wodę (skąd; ze stawu, z kranu itp.); wypuszczać wodę z wielu miejsc, opuszczać wiele stawów*⟩: Nie spuszczany od lat wielu staw zarósł gęsto, zarybił się i powierzchnię jego pokrył mech i lilie wodne. *Unił. Człow. 3.* Otworzył kran i zaczął spuszczać wodę, żeby była zimna. *Perz. Uczn. 188.* **20.** s. ton ⟨*mówić, grać ciszej*⟩: Czytając [...] ton podnosił i spuszczał. *Kossak. Ksiądz 14.* **21.** s. wieko ⟨*zamykać wiekiem*⟩. **22.** s. zastrzask u drzwi ⟨*zatrzaskiwać drzwi, zamykać drzwi na zastrzask*⟩. **23.** s. żagle ⟨*zsuwać, opuszczać*⟩. **24.** s. (dźwięk, głos) o ton, dwa tony, o oktawę, dwie oktawy ⟨*mówić, grać, śpiewać o ton... o oktawę niżej*⟩. **25.** s. z tonu ⟨*ustępować; pokornieć*⟩: Nie mam prawa wtrącać się w pana życie...! — spuszczała Renia z tonu. *Weys. Józ. Puszcza 352.* **26.** *przestarz.* s. z dumy, z powagi, z surowości ⟨*rezygnować*⟩: Stryj nie chciał spuścić z powagi, synowiec ugiąć czoła; z małych sprzeczek przyszło do zwady. *Groza Wład. I, 23.* **27.** Nie s. kogo z kolan ⟨*trzymać ciągle, długo, często na kolanach*⟩: Nosił mię na ręku i nie spuszczał z kolan... opowiadał mi śliczne wojenne historie. *Żer. Rzeka 106.* **28.** s. kogo ze schodów ⟨*zrzucać*⟩: Niech przyjdzie, każę go spuścić

ze schodów! *Strug Krzyż II, 276.* **29.** **s.** z ceny, *daw.* **s.** cenę, od ceny ⟨*obniżać, ustępować*⟩: Odpowiedziałem więc Włochom, co mię teraz chcą zdzierać, że jeśli z ceny nie spuszczą, wyrzeknę się książek. *Słow. Listy I, 248.* **30.** *daw.* Nie **s.** kogo, c z e g o z uwagi ⟨*uważać na kogo, na co; pilnować kogo, czego; śledzić kogo, co*⟩: Pan Romuald nie spuszczał jednak z uwagi żadnego kroku żony. *Chodź. Pisma II, 15.* **31.** *pot.* **s.** k o m u c o ⟨*sprzedawać*⟩. **32.** *daw.* **s.** (komu) majątek, wieś, urząd ⟨*dawać w dziedziczenie, przekazać*⟩: Ją chce wydać za jakiego bojara, któremu by mógł spuścić swoje majątki i swoje urzędy. *Kaczk. Olbracht. I, 32.*

spuszczać się, spuścić się 1. **s. się** d o c z e g o, k u c z e m u, n a c o, w c o; o d c z e g o, z c z e g o: **s. się** do doliny, do ziemi; ku dolinie, ku ziemi; na ziemię; w dolinę, w studnię, w przepaść; od sufitu, od wierzchołka; z okna, z wierzchołka (góry), ze schodów ⟨*zsuwać się, opadać*⟩. **2.** **s.** się n a c z y m, p o c z y m: **s. się** na linie, po linie, po sznurze, po ścianie, po rynnie, po występie muru, po pochyłości, po drabinie ⟨*zsuwać się*⟩. **3.** **s.** się na tratwach, na łodzi, na promie ⟨*płynąć z prądem rzeki*⟩. **4.** *wychodzące z użycia* **s.** się n a k o g o, n a c o ⟨*ufać komu, czemu; polegać na kim, na czym; zdawać się na kogo, na co*⟩: [August III] nie lubiący prac gabinetowych, spuszczał się we wszystkim na ulubieńców swoich. *Schmitt Dzieje I, 106.* Spuszczam się dzisiaj na twój gust w zupełności... możesz mi dać jaką zechcesz potrawę. *Bog. Rodin VI, 30.* **5.** **s.** **się** na los, na pamięć, na czyją pomoc, na czyje zdanie. **6.** **s.** **się** na swoją szczęśliwą gwiazdę ⟨*ufać swemu szczęściu*⟩. **7.** *daw.* Spuścić się przed kim z sekretu ⟨*zaufać, powierzyć komu sekret*⟩.

spuścizna 1. Bogata, ogromna, skromna; smutna **s.**; **s.** ojcowska ⟨*dziedzictwo, spadek*⟩; *przen.* **s.** dziejowa, kulturalna, językowa; **s.** dawnych wieków, **s.** przeszłości. **2.** **s.** literacka, muzyczna, naukowa, pisarska, poetycka ⟨*dzieła pozostałe po śmierci twórcy*⟩: Spuścizna poetycka Potockiego jest olbrzymia: obejmuje co najmniej 300 000 wierszy. *Chrzan. I, Lit. 316.* **3.** **s.** p o k i m, p o c z y m: **s.** po ojcu, po przodkach; **s.** po ustroju kapitalistycznym. **4.** Objąć, wziąć po kim; przekazać komu spuściznę: Spuściznę po Żółkowskim objął Mieczysław Frenkiel. *Kotarb. J. Teatr. 42.* Po rodzicach prawie całą, i nie lada jaką, wziął spuściznę. *Orzesz. Bene 33.* **5.** Dostać, mieć, odziedziczyć, otrzymać co w spuściźnie; (po)zostawić, przekazać co komu w spuściźnie. **6.** Pozostało, przypadło, zostało co komu w spuściźnie, ze spuścizny (po kim).

sputnik ⟨*sztuczny satelita*⟩ **1.** **s.** radziecki. **2.** Wystrzelić **s.** **3.** **s.** wszedł na orbitę (okołoziemską).

spychać, zepchnąć; pospychać 1. *pot.* **s.**, **z.**; **p.** długi, raty, spłaty ⟨*spłacać długi itp.; spłacić kolejno wiele długów itp.*⟩. **2.** **s.**, **z.** robotę ⟨*robić byle jak*⟩. **3.** **s.**, **z.** c o n a k o g o, n a c o ⟨*zwalać, składać, spędzać na kogo, na co*⟩: Nikt się tą sprawą rozumnie nie zajął, spychano ją na byle kogo. *Brück. Jęz. 87.* **4.** **s.**, **z.** (całą) odpowiedzialność, winę na kogo; **s.**, **z.** z siebie (całą) odpowiedzialność: Sprzedał nas, a winę zepchnął na mnie! Świadomie zgubił mnie i moich. *Reym. Now. IV, 200.* **5.** **s.**, **z.** k o g o d o c z e g o, k u c z e m u ⟨*pchając pakować, zrzucać, odrzucać*⟩: W mgnieniu oka zepchnięto Szwedów ku Wiśle. *Sienk. Pot. V, 5.* **6.** *przen.* **s.**, **z.** kogo, co do poziomu, do roli, do rzędu czego: Do roli szarego kopciuszka były zepchnięte sprawy tak ważne, jak nauczanie języka. *Polonist. 6, 1954, s. 13.* **7.** **s.**, **z.** k o g o, c o — n a c o, w c o, z c z e g o ⟨*zsuwać; zrzucać, strącać*⟩: **s.**, **z.** łódź na (głębszą) wodę, z mielizny ⟨*zsuwać*⟩; **s.**, **z.** łódź na morze, na wodę, z brzegu ⟨*spuszczać; odbijać od brzegu*⟩; **s.**, **z.** kogo, co w rów, w przepaść; *przen.* **s.**, **z.** kraj w przepaść; **z.** kogo na podrzędne stanowisko; **s.**, **z.** kogo, co na drugi, ostatni plan. **z.** kogo w ostatnie rzędy. Wyciągnął ręce, ale się nie bronił, kiedy zepchnęli go ze schodów. *Brand. K. SPP.* Za pomocą dwu dźwigni — drąga i oskarda — zepchnięto z posad całe skały. *Żer. SPP. przen.* Okoliczności musiały być fatalne, skoro dziewczynę tak czystą jak ona zdołały zepchnąć z drogi cnoty. *Perz. SPP.* Kamień spadł mi z piersi... Odżyłem... Zdaje mi się, że dziesięć lat zepchnąłem z karku. *Sarn. Febr. 14.* **8.** **s.** co z dnia na dzień ⟨*odkładać co, nie chcąc lub nie mogąc się zebrać na załatwienie*⟩. *SW.*

spytki Brać, wziąć kogo na **s.**, *daw.* na pytki ⟨*poddawać kogo badaniu, śledztwu; wypytywać kogo o co*⟩: Powiedz wszystko, gdy cię, córko, już na spytki wzięłam. *Tuwim Jarm. 131.*

srebrny 1. **s-a** broda, czupryna; **s.** włos; **s-e** wąsy, **s-e** nitki siwizny ⟨*o siwych włosach*⟩; **s.** siwizną ⟨*o człowieku*⟩: Rzuciłeś mnie w młodzieńczych lat dobie, a teraz na mej głowie srebrny włos się bieli. *Groza Poezje 181.* Nie mamy druhów już, siwizną srebrni... Nie ludzie winni, jeno starość nasza, żeśmy tak bardzo już im niepotrzebni. *Staff L. Poezje II, 56.* **2.** **s-a** brzoza, osika, topola; **s.** świerk ⟨*odmiany brzozy, osiki itp.*⟩. **3.** **s.** głos, śmiech ⟨*brzmiący metalicznie jak srebro; czysty, jasny*⟩: Z okna dworu doleciał mię głośny, srebrny, do głębi przenikający śmiech dziewczęcia. *Lam J. Głowy I, 125.* **4.** **s-e** gody, wesele ⟨*dwudziestopięciolecie pożycia małżeńskiego*⟩: Nikt by nie uwierzył, iż pobrali się od lat dwudziestu pięciu. Za kilka miesięcy mieli obchodzić srebrne wesele i mówili o tym z melancholijną dumą. *Zap. G. Modl. 91.* **5.** **s.** Krzyż Zasługi ⟨*jeden z orderów polskich*⟩: Dziękował przecież za rzecz nie byle jaką dla siebie! Za srebrny Krzyż Zasługi. *Bogusz. Polon. IV, 402.* **6.** **s.** lis ⟨*odmiana lisa; futro z takiego lisa*⟩. **7.** **s-e** liście ⟨*o białym nalocie*⟩. **8.** **s.** medal: a) ⟨*jedna z odznak*⟩; b) ⟨*jedna z nagród (zwykle za zdobycie drugiego miejsca w konkursie, w sporcie itp.)*⟩. **9.** *książk.* **s-a** noc ⟨*księżycowa*⟩. **10.** *książk.* **s.** szmer ⟨*zwykle o szmerze wody, strumienia*⟩. **11.** **s.** o d c z e g o: **s.** od księżyca, od rosy.

srebro 1. Czyste, szczere **s.** ⟨*bez domieszek, chemicznie czyste*⟩. **2.** **s.** granulowane ⟨*w postaci grudek*⟩. **3.** **s.** hutnicze ⟨*zanieczyszczone innymi metalami*⟩. **4.** Kute, lane, lite **s.**; **s.** oksydowane. **5.** *chem.* Nowe **s.** ⟨*alpaka*⟩. **6.** Stare **s-a** ⟨*przedmioty srebrne*⟩. **7.** **s-a** stołowe ⟨*srebrna zastawa*⟩. **8.** *przestarz.* Żywe **s.**: a) ⟨*rtęć*⟩: Mróz się natęża. Termometr z żywego srebra zamarzł. *Fel. E. Syb. I, 254. przen.*: b) ⟨*o osobie żywej, ruchliwej*⟩: Bo to takie żywe srebro. Wszę-

dzie wylezie, wszędzie zajrzy i zawsze czegoś się doigra. *Morc. Serce 33.* **9.** Żywy jak s.: Był to drobny człowieczek, żywy jak srebro. *Rudn. A. Lato 129.* **10.** *przen.* **s.** księżyca, miesiąca ⟨*światło*⟩: Polana była przesycona srebrem miesiąca. *Rodz. Lato 228.* **11.** Garść, rulon srebra ⟨*srebrnych monet*⟩. **12.** X rubli, złotych, franków itp. srebrem ⟨*w srebrnej walucie*⟩. **13. s.** na choinkę; choinka ubrana srebrem ⟨*nici srebrne; srebrnymi nićmi*⟩: Na sali ogromna choinka stała [...] ubrana cackami, srebrem i łańcuchami. *Świerszcz. 1, 1951, s. 14.* **14.** Dźwięczeć jak s.: Polubiłem ten najpiękniejszy ze wszystkich na świecie języków [język hiszpański], w którym każde słowo dźwięczy jak srebro. *Sienk. Listy I, 233.* **15.** Lśnić jak s.; mienić się, migotać srebrem: Ach, jaka woda! [...] Mienią się fale srebrem i złotem. *Świerszcz. 44, 1953, s. 695.* **16.** Haftować, nakrapiać, obszywać, przerabiać, przetykać, szamerować, tkać; inkrustować, wykładać, *daw.* żwirować srebrem: Subiekci rozkładali przed nimi kolorowe materie, aksamity i gazy przezroczyste nakrapiane srebrem i złotem. *Urban. Księż. 174.* Na ścianach srebrem tkane adamaszki. *Słow. Poem. I, 89.* Pancerze całkowite lub półpancerze, polerowane, szmelcowane, wykładane srebrem lub złotem. *Kaczk. Olbracht. II, 213.* Iskrzą brylanty u jego kaftana, na piersiach zbroja srebrem żwirowana. *Syrok. Gaw. 129.* **17.** Świecić srebrem ⟨*o włosach: błyszczeć, jaśnieć siwizną*⟩: Matka siedziała w głębokim fotelu; włosy jej świeciły srebrem, a twarz bladością. *Orzesz. Pieśń 268.* **18.** Kuć, wykuć w srebrze. **19.** Błyszczeć, połyskiwać od srebra. **20.** *przen.* Zalewać srebrem ⟨*jasnym światłem, blaskiem*⟩: Księżyc zalewa świat srebrem.

srebrzysty 1. s-a czupryna ⟨*siwa*⟩. **2.** Śmiech s. ⟨*dźwięczny, metaliczny*⟩. **3. s-a** topola, osika; s. świerk *p.* srebrny.

srogi 1. s-a mina, twarz; **s-e** spojrzenie, s. wzrok ⟨*wyrażająca(-e, -y) srogość*⟩. **2. s.** mróz, upał; **s-a** zima ⟨*tęgi(-a), silny(-a)*⟩: W najsroższy upał leżałem w słońcu, lubując się okrucieństwem żaru. *Tuwim Czyh. 115.* **3. s.** los; **s-a** śmierć ⟨*bezlitosny(-a)*⟩: I te mi dziecko sroga śmierć wydarła! i ta mi córka na rękach umarła! *Słow. Poem. I, 284.* **4. s.** d l a k o g o, w z g l ę d e m k o g o: Był [...] łagodnym dla kornych, srogim dla butnych poddanych. *Helc. Praw. I, CCXVI.* Ojciec [...] nie był wcale srogi względem nas dzieci. *Lim. Pam. 28.* **5. s.** w c z y m: **s.** w boju, w gniewie.

srogość 1. s. nielitościwa; niesłychana, ponura, straszna s. **2. s.** wobec kogo (np. wobec służby). **3.** Z całą, z wielką srogością: Wojna zawrzała z całą srogością. *Proch. Szkice 164.* Ukarać z wielką srogością. **4.** Dopuszczać się srogości; zapamiętać się w srogości. **5.** Tchnąć srogością: Prawo kryminalne za Bolesława tchnęło jeszcze owych wieków srogością. *Wiszn. Lit. I, 311.*

sroka 1. Gadatliwy jak **s. 2.** Gapić się, patrzeć, wpatrywać się itp. w co jak **s.** w gnat, w kość ⟨*patrzeć w jeden punkt, przypatrywać się czemu uparcie*⟩: Mechanik wpatrzony w zegary jak przysłowiowa sroka w kość. *Kurek Ocean 269.* **3.** Nie wyjść, nie wylecieć, nie wypaść sroce spod ogona ⟨*być nie byle kim, nie byle jakiego rodu*⟩: Pan Dezydery Boczko nie wyszedł sroce spod ogona, był na Litwie posesjonatem i familiantem, nawet i sędzią powiatowym. *Klaczko Zapomn. 199.* Dom mój nie wyleciał sroce spod ogona. *Zabł. Sarm. 6.* **4.** Dwie **s-i**, kilka srok za ogon(y) ciągnąć, trzymać ⟨*chcieć od razu osiągnąć podwójny cel; załatwiać jednocześnie kilka spraw*⟩: Trudno nam jest zarabiać na życie, bo nie możemy dwóch srok za ogony trzymać. *Unił. Pok. 60.*

srom *przestarz.* dziś *książk.* **1.** Dziewiczy, niewieści s. ⟨*wstydliwość, wstyd*⟩: Nie śmiała go wprost o Gniewosza zapytać, jej dziewiczy srom trzymał jej usta na wodzy. *Kaczk. Olbracht. III, 322.* **2.** Nie ponieść, nie znieść; oszczędzić komu sromu; okryć kogo (się) sromem ⟨*hańby; hańbą*⟩: Zniosłem nieszczęście, lecz nie zniosę sromu. *Słow. SW.*

sromota *przestarz.* dziś *książk.* **1.** Wieczna **s.** ⟨*hańba; poniżenie*⟩: Ze zbrodnią nierozdzielnie złączona jest wieczna sromota. *Zab. I/1, 1775, 170.* **2.** Ujść sromoty: Zmusza Wandę do samobójstwa, aby uszła sromoty. *Brück. Lit. 225.* **3.** Okryć kogo sromotą; ściągnąć na kogo, na co sromotę; wydać, wystawić kogo, co na sromotę: Nie ściągnęliśmy na ten kraj ani żadnej klęski, ani żadnej sromoty, ani żadnej represji, ani żadnej zemsty. *Teka Stańcz. 86.* Przebóg, coście uczynili! Na wojnę i sromotę wydajecie to królestwo. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 30, 1900, 585.* **4.** Znieść sromotę: Harde dusze młodzieńców nie zdołały znieść tej sromoty. *Szajn. Szkice III, 90.* **5. s.** spotyka kogo: Płakał rzewnie ze wstydu, zaklinając się na Boga i ludzi, że nie jest złoczyńcą i że spotkała go sromota niesprawiedliwie. *Trent. Demon. 78.*

sromotny 1. s-e bankructwo, fiasko ⟨*druzgocące*⟩. **2.** Czyn **s.** ⟨*bezwstydny, gorszący; nikczemny*⟩. **3. s-a** klęska, porażka ⟨*przynosząca hańbę, okrywająca hańbą; druzgocąca*⟩: Dwukrotne wyprawy mistrzów Engelhardta, Rabego i Konrada Wallenroda w ziemie litewskie [...] skończyły się sromotną klęską. *Bobrz. Dzieje I, 208.* **4. s-a** niewola, poniewierka ⟨*przynosząca hańbę, hańbiąca*⟩.

ssać 1. s. cukierka ⟨*trzymając w ustach rozpuszczać*⟩: Przesiedział tam kwadrans, medytując i ssąc miętowego cukierka. *Prom. Opow. 96.* **2. s.** cygara, fajkę, papierosy ⟨*palić*⟩: Usta ssałyby nadzwyczajne cygara lub papierosy. *Zap. G. Krzyż 95.* **3. s.** krew czyją, **s.** kogo jak pijawka ⟨*ciągnąć korzyści z czyjej pracy; gnębić, wyzyskiwać kogo*⟩: Zniewieściałego pana faworyci, harpije państwa, krew poddanych ssały. *Kras. Mysz. 2.* On ssie jak pijawka. *Niedź. Grzech 131.* **4. s.** łapę, palec ⟨*cierpieć biedę, głodować*⟩: Biedny jak niedźwiedź w marcu ssał łapę. *Dobrow. S. Jasiń. 34.* Teraz choć łapę własną ssij. *Berent Ozim. I, 96.* Na pieniądzach sypia, ale palec ssie i kto u niego, to to samo. Kamień, nie człowiek. *Zar. Grusze 15.* **5. s.** naukę (z książek) ⟨*wchłaniać, przyswajać sobie*⟩: P. Libelt ssał naukę z książek niemieckich. *Marc. Pisma I, 74.* **6. s.** pierś (matki) ⟨*o dzieciach: ciągnąć pokarm z piersi (matki)*⟩: Och! jakże jest wówczas szczęśliwym człowiekiem, gdy matki pierś ssie. *Żer. Dzien. I, 235.* **7. s.** smoczek ⟨*o dziecku: ciągnąć pokarm przez smoczek*⟩. **8. s.** wodę: a) ⟨*o roślinach: wciągać, wchłaniać*⟩: Wielki jej pień ssał wodę ze strumienia przepływającego

wskroś parku. *Żer. Dzieje II, 125*; b) <*o statku, łodzi itp.: przepuszczać, wchłaniać wodę na skutek uszkodzenia*>: Okręt dziurawy, ssie wodę, jak gąbka! *Sier. Ocean 25.* **9.** Głód ssie wnętrzności <*ktoś odczuwa dojmujący głód*>: Gdy się ma cokolwiek, co można ugotować, co można by było za chwilę zjeść, głód porywa się z nagłą mocą, szarpie, ssie wnętrzności, nie da się uspokoić. *Szmag. Dymy 151.* **10.** W dołku kogo ssie <*ktoś czuje ucisk, ból w okolicy nadbrzusza*>: Spazmów dostałam, krople musiałam brać, w dołku mnie ssało. *Kunc. Dni 315.* **11.** Niepokój, zazdrość i nuda ssie kogo <*ktoś doznaje uczucia niepokoju, zazdrości; ktoś się nudzi*>: Ssała go zjadliwa nuda. *Święt. A. Nałęcze 71.*

przysł. **12.** Pokorne cielę dwie krowy (matki) ssie.

ssący 1. Pompa s-a, ssąco-tłocząca <*działająca na zasadzie zmiany ciśnienia*>. **2.** Zwierzęta s-e <*ssaki*>.

stacja ● <*miejsce postoju pojazdów*> **1. s.** autobusowa, samochodowa, kolejowa, lotnicza, wodna a. **s.** autobusów, samochodów, kolei, *daw.* drogi żelaznej; s. kolejki podziemnej (metra), kolejki linowej. **2. s.** graniczna, nadgraniczna; początkowa, końcowa; **s.** osobowa, towarowa; **s.** przeładunkowa, postojowa, przesiadkowa, rozjazdowa, węzłowa. **3.** *daw.* **s.** pocztowa <*dworzec osobowej komunikacji pocztowej*>. **4.** Naczelnik, zawiadowca stacji. **5.** Mijać stację, przejeżdżać stację a. przez stację; dojechać do stacji; przesiadać się, wsiadać, wysiadać na stacji. **6.** Pociąg przystaje, stoi, zatrzymuje się na stacji; wjeżdża, wpada, wtacza się na stację.

● **s.** <*placówka, ośrodek badawczy lub doświadczalny; placówka kontrolna, usługowa*> **7. s.** biegunowa, podbiegunowa; polarna; **s.** biologiczna, celna, doświadczalna, epidemiologiczna, handlowa, hodowlana, hydrometeorologiczna, jedwabnicza, maszynowa, kopulacyjna, meteorologiczna, nasienna, naukowa, przeciwmalaryczna, ratunkowa, sanitarna, sanitarno-epidemiologiczna, traktorowa, werbunkowa, zborna, zootechniczna; **s.** obsługi. **8. s.** benzynowa <*punkt usługowy, zaopatrujący pojazdy w paliwo*>. **9. s.** filtrów, **s.** pomp <*urządzenia służące do oczyszczania wody i do zaopatrywania mieszkańców w wodę bieżącą; miejsce, w którym znajdują się takie urządzenia*>. **10. s.** klimatyczna <*uzdrowisko, sanatorium*>. **11. s.** kosmiczna, międzyplanetarna <*sztuczny satelita Ziemi, stanowiący bazę wypadową w kosmos*>.

● **s.** <*urządzenia służące do przyjmowania i przekazywania fal elektrycznych, świetlnych, dźwiękowych; pomieszczenie, w którym znajduje się takie urządzenie*> **12. s.** iskrowa; **s.** nadawcza, odbiorcza, nadawczo-odbiorcza; **s.** przełącznikowa, rozdzielcza; **s.** radiowa (długofalowa, krótkofalowa); **s.** radiotelegraficzna; **s.** telewizyjna; **s.** telegraficzna; **s.** telefoniczna. **13.** Uruchomić stację. **14.** (Z)łapać stację <*otrzymać odbiór radiowy*>.

● **15.** *kult.* **s.** krzyżowa, kalwaryjska <*malowidło, rzeźba wyobrażające jeden z momentów męki Chrystusa*>: Ołtarz ze stacją. Odprawiać stacje <*odmawiać przypisane modlitwy, rozpamiętywać mękę Chrystusa*>.

staczać, stoczyć 1. s. batalię, bitwę, bój, pojedynek, potyczkę, utarczkę, walkę, zapasy (między sobą, między kim a (i) kim; o kogo, o co; z kim, z czym; (a)by itp.) <*walczyć, zmagać się*>: Za Ludwika staczała szlachta między sobą boje. *Bandt. Hist. 398.* W okresie rui capy [...] staczają zażarte boje o samice. *Fud. Zwierz. 92.* Długo musiałem staczać walkę z ambicją osobistą, z miłością własną. *Dan. W. Not. 196.* **2. s.** kłótnie, spory <*kłócić się; spierać się*>. **3. s.** kamień, piłkę itp. <*spychać, zrzucać po pochyłości*>. **4.** *książk.* Słońce stacza swój krąg nad lasy, pola, na ziemię, za lasy, pola, ku horyzontowi <*słońce zachodzi*>. **5.** Stoczyć c o <*spowodować gnicie, rozpadanie się, próchnienie itp.; zniszczyć, przeżreć*>: Korniki stoczyły drzewo; mole stoczyły dywany; rdza stoczyła żelazo; rak, trąd stoczył ciało. *przen.* Twój pan i jemu podobni to rak, co pożarł armię i władzę, a w końcu stoczy Rzeczpospolitę, jeżeli ja go nie wytnę. *Prus Studia 63.* **6.** Niech go (cię, ich itp.) trąd stoczy <*przekleństwo*>: Niech ją trąd stoczy! niech jej ciało od kości odpada! *Gomul. Ciury III, 131.*

staczać się, stoczyć się 1. s. się jak kamień <*ciężko*>, jak piłka, jak wałek <*szybko, bez zatrzymywań*>: Trafiony stożkową kulą zwierz stoczył się jak kamień na dno strumienia. *Sienk. Listy II, 37.* **2.** Słońce stacza się po niebie, za lasy, za góry itp. <*słońce zachodzi*>. **3.** *przen.* **s.** się nisko (coraz niżej), na dno, w przepaść <*upadać (moralnie), ginąć*>: Staczał się jednak coraz niżej, został w końcu łapaczem niewolników, co było najbardziej pogardzanym zajęciem. *Makowiec. Dios. 7.* **4.** *książk.* **s.** się w przepaść (upadku, nędzy) <*upaść moralnie bardzo nisko; znaleźć się w skrajnej nędzy*>.

stać, stanąć, stawać 1. Stoi <*umówione, ustalone, tak ma być*>: Więc stoi, mości książę! Z waszej strony tylko poparcia żądam moralnego. *Bełc. Tarło 171.* **2.** Stoi, stanęło, staje na tym; staje, stanęło na tym, że... <*zdecydowane jest; zostało ułożone, że...*>: Lepiej zaczekać z odwiedzinami, żeby nie narażać się na obmowę. Na tym stanęło. *Żer. Char. 189.* Targ w targ staje na tym, że może zrobić czterdzieści kilometrów dziennie. *New. Chłopiec 20.* Stanęło na tym, żeby pan Paweł jechał do stryja.*Krasz. Int. 125.* **3.** *przen.* Stać blisko, z bliska, w pobliżu; daleko, z daleka kogo, czego <*być z kim, z czym bliżej związanym, trzymać się z daleka; stronić od kogo, od czego*>: Wykwintny i uczony bywalec [...] przez cały czas trwania trzeciego cesarstwa stał w pobliżu tronu. *Ask. Hist. 226.* Od całego piekła swarów politycznych stał z daleka i bodajże niewiele o nich wiedział. *Berent Diog. 242.* **4.** *przen.* **s.** na boku, na uboczu (od czego); z boku <*nie brać bezpośredniego udziału w czym, nie wtrącać się, nie mieszać się do czego*>: Do sporów rodzinnych nie mieszał się — stał z boku. Postanowił od wszelkich dalszych knowań na uboczu stać. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 35, 1900, s. 683.* **5.** Stoi czarno na białym <*jest napisane, wydrukowane*>: Wiadomość pewna [...] bo jakże, było wydrukowane, stało czarno na białym. *Was. W. Rzeki 69.* **6. s.** dęba a. dębem <*o koniu: stać na tylnych nogach; o włosach: podnieść się, przen. ktoś się przestraszył; o człowieku: przeciwstawiać się, buntować się*>: Począł mu takie rzeczy mówić, że chłopcu włosy na głowie dęba stanęły. *Iwasz. J. Tarcze 9.* Włosy stanęły mi dębem. *Prus Klop. 68.* Czy aby nie myślisz stanąć dęba? Czy aby nie pracujesz już przeciw nam? *Jackiew. Wiosna 27.* Polak prze-

chował wszystkie narowy, pogardę prawa, niechęć do władzy i stawał dębem, ile razy popuszczono mu cugle. *Spas. Wielopol. 13.* **7.** Ktoś dobrze, doskonale, świetnie; kiepsko, źle stoi ⟨*jest zamożny, dobrze prosperuje; jest niezamożny, źle prosperuje*⟩. **8.** Ktoś stoi dobrze, źle w naukach; dobrze, źle z czego ⟨*dobrze, źle się uczy (jakiego przedmiotu)*⟩: s. dobrze z fizyki. **9.** Dobrze, dzielnie stawać ⟨*bić się*⟩: Gdy spostrzegł, jak Hieronim dobrze staje, coraz go chwalił: Dobrze! Dobrze! *Grusz. An. Żak. 66.* **10.** Akcje dobrze, źle stoją ⟨*mają wysoki, niski kurs*⟩. **11.** Finanse czyje dobrze, źle stoją; ktoś stoi dobrze, źle finansowo ⟨*ktoś ma dużo, mało pieniędzy*⟩. **12.** Interesy czyje dobrze, źle stoją, ktoś stoi dobrze, źle w interesach ⟨*komuś dobrze, źle się powodzi; ktoś robi dobre, złe interesy*⟩. **13.** *daw.* Stanąć, stawać konno, mężnie, walecznie, zbrojno, na ostre ⟨*wystąpić do walki na koniu itp.*⟩: Stań na ostre, to nim ty mnie mleko obetrzesz, ja ci tę sierść pod nosem ogolę. *Chodź. Pisma III, 218.* **14.** Stać na równi (z kim, z czym), niżej (od kogo), nisko; wyżej (od kogo), wysoko (pod jakimś względem, np. towarzysko, umysłowo) ⟨*być równym, nie być równym komu, czemu; dorównywać, nie dorównywać komu, czemu pod jakim względem; przewyższać kogo, co pod jakimś względem*⟩: Dawał jej tylko czasem uczuć, o ile niżej stoi od niego. *Krzyw. I. Gorzk. 19.* **15.** Pieniądz, waluta stoi nisko; wysoko ⟨*ma małą; dużą wartość*⟩. **16.** Barometr stoi nisko, wysoko ⟨*wskazuje niepogodę, pogodę*⟩. **17.** Słońce stoi nisko; wysoko ⟨*chyli się ku zachodowi; jest południe, około południa, jest pełny dzień*⟩. **18.** *pot.* Stoi napisane, wydrukowane; stoi w gazetach, w liście (o kim, o czym); stoi drukowanymi, pisanymi, małymi, dużymi literami [!] ⟨*jest napisane itp.*⟩: W interliniach drobniuchno polskimi wyrazami tłomaczenie napisane stoi. *Mac. Piśm. III/2, 324.* **19.** Stać, stanąć pusty a. pustką, pustkami ⟨*być pustym, niezamieszkałym*⟩: Dom stoi pusty. Nikt nie mieszka poza stróżem. *Braun Lewanty 340.* W przeciągu 4—5 lat [...] 500 domów stanęło pustką. *Szajn. Szkice I, 102.* Powlókł się na pierwsze piętro do stojącego jeszcze pustkami mieszkania. *Gąs. W. Pig. 47.* **20.** s. słupa ⟨*o koniu: stać na tylnych nogach*⟩; s. słupka ⟨*o zającu, króliku i niektórych innych zwierzętach: stać na tylnych łapkach*⟩. **21.** Stać, stanąć twardo, uparcie przy kim, przy czym, przy swoim ⟨*nie dać się zachwiać; popierać kogo, co zdecydowanie; obstawać przy czym, nie ustępować*⟩: Brak im więc wszelkiej moralnej podstawy, aby stanąć przy swoim; nie upierają się też wiele. *Kalin. St. Aug. I, 127.* **22.** Stać wiernie przy kim, przy czym ⟨*być komu, czemu wiernym*⟩. **23.** Stać jak automat ⟨*nieruchomo*⟩: Nauczyciel stał jak automat, bezmyślnie patrząc na drzwi. *Prus Now. III, 43.* **24.** Stać, stanąć jak głupi ⟨*nie orientując się, co trzeba robić, mówić*⟩: No, i pani stoisz jak głupia! — zawołał któryś z gromady — doktora! ... prędzej doktora! *Skiba Poziom. 168.* **25.** Stanąć jak jeden mąż ⟨*wszyscy razem, jednomyślnie*⟩: Walka z nimi nie byłaby łatwa nawet dla najpotężniejszego mocarstwa. Stanęliby wszyscy jak jeden mąż. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **26.** Stać, stanąć nad kim jak kat nad dobrą duszą ⟨*nie odstępując go*⟩. **27.** Stać, stanąć jak kołek, jak kół ⟨*nieporuszenie, niezaradnie*⟩. **28.** Stać jak mruk ⟨*nie odzywając się*⟩. **29.** Stać, stanąć jak mur: a) ⟨*nieporuszenie*⟩: Panowała jeszcze zima w całej swej sile: Rzeki stały jak mur. *Kowalew. Z. Wspom. 209*; b) ⟨*niewzruszenie, nie do przebycia*⟩: Coś stanęło między nimi jak mur, przez który żadne serdeczniejsze słówko przedostać się nie może. *Kosiak. Bud. 323.* **30.** Stać jak na szpilkach, jak na rozżarzonych węglach ⟨*niespokojnie*⟩. **31.** Stać, stanąć jak oniemiały, osłupiały, jak piorunem rażony, jak posąg, jak przykuty, jak skamieniały, jak słup (soli), jak wkopany, jak wrośnięty w ziemię, jakby wrósł w ziemię, jak wkuty, jak wryty, jak zaklęty, jak żywy (przed oczami, w myśli): Stoi mi dotychczas jak żywy przed oczyma, pamiętam każdy odcień głosu. *Kotarb. J. Świat. 272.* **32.** Stać, stanąć jak pień: a) ⟨*samotnie*⟩; b) ⟨*nieruchomo*⟩. **33.** Stać, stanąć jak ścięty ⟨*zmartwiony, smutny*⟩. **34.** Stać, stanąć jak świeca: Wąż stanął wówczas jak świeca i już chciał się rzucić na mnie. *Sienk. Listy II, 40.* **35.** Stoi jak wół ⟨*wyraźnie napisane*⟩: Umiejąc tak dobrze po francusku, zrozumie łatwo po łacinie, stoi jak wół. *Wol. Dom. I, 101.* **36.** s. c z y m, n a c z y m, w c z y m ⟨*rozkładać się, rozlokowywać się; zatrzymywać się gdzie; zamieszkiwać*⟩: s. biwakiem, obozem, taborem, popasem a. na popasie; załogą; dworem, garnizonem, gospodą, kwaterą a. na kwaterze; gościną, *daw.* noclegiem; na leżach zimowych, na stancji; na wypoczynek; w zajeździe; s. w domu, w hotelu, w zamku. - Odeszła ze swoimi ludźmi do karczmy, gdzie stanęła dworem. *Grusz. An. Żak. 58.* Posiłki niemieckie stały w Prusiech załogą. *Smolka Szkice I, 240.* Niedobitki Butrymów pociągnęły do Wodoktów i stanęły tam jakby obozem. *Sienk. Pot. I, 87.* W domu jego rodziców stał kwaterą jakiś stary wiarus. *Siem. L. Portr. I, 275.* Stanął na wypoczynek wedle rzeki Ławeczy, aby ludzi i konie pokrzepić. *Sienk. Pot. II, 58.* Paweł i Gaweł w jednym stali domu, Paweł na górze, a Gaweł na dole. *Fredro A. Bajki 3.* **37.** s. jak (względem kogo, czego) ⟨*ustawić się, znaleźć się, zająć pozycję względem kogo, czego*⟩: s. dwójkami, parami a. w parach, trójkami, czwórkami a. w czwórkach itp.; frontem, przodem, tyłem (do kogo, czego); nos w nos, oko w oko, twarzą w twarz; kołem, w koło, w krąg; na baczność, na spocznij; rzędem, szeregiem; rzędami, szeregami; grupą, grupami, tłumem. - Na placu [...] stoją rzędem kobiety z wiadrami. *Otw. Spot. 106. przen.* Za nami stoi zwartym szeregiem całe bez wyjątku społeczeństwo. *Rozwad. 146.* Obracała się do lustra kolejno obydwoma bokami, stawała frontem i patrzyła na swe [...] oczy. *Kow. W. Rodz. 53. przen.* Nową awangardową literaturę można poznać po jednym: stoi ona frontem do rzeczywistości socjalnej. *Fik Dwadz. 173.* Goście weszli w porządku i stanęli kołem. *Mick. Tad. 18.* Stanął na baczność i zameldował się. *Ziel. S. Pol. 17.* **38.** Stać k i m, c z y m; n a k i m, n a c z y m ⟨*opierać się, na kim, na czym*⟩: Teatr stoi aktorem, repertuarem. Dramat i komedia stały uczniami Kudlicza. *Brück. Kult. IV, 487.* Państwo stoi rządem. **39.** *daw.* s. głazem ⟨*nieruchomo*⟩: Jedni z trwogi na miejscu stanęli głazem, drudzy zwracają ku ucieczce nogi. *Mick. Ball. 14.* **40.** *daw.* Stać głową ⟨*zaręczać, ręczyć*⟩: Głową moją stoję, nie ma w świecie takiej pary: on jak sosna, a dziewczyna — najpiękniejsza z gór malina. *Rom. Poezje I, 200.* **41.** s. jeżem ⟨*zjeżyć się*

(o włosach)⟩: Gęste brwi i wąsy stawały jeżem — ale to nie było groźne, śmieszne raczej. *Gard. Trzech 54.* **42.** Język staje, stoi, stanął kołem ⟨*język komu drętwieje, zdrętwiał; ktoś nie może mówić, zaniemówił*⟩. Oczy stają, stanęły komu kołem, słupem ⟨*rozszerzają się i nieruchomieją (ze zdumienia, z przerażenia)*⟩: Patrzy, a dziwuje się, aż mu oczy kołem stają. *Poraz. Kich. 32.* Kozera pobladł, oczy stanęły mu kołem, zachwiał się i upadł. *Sztyrm. Pow. II, 307.* **43.** Stać, stanąć kołkiem ⟨*nie odchodzić*⟩: Miał rozkaz wyraźny stać kołkiem w miejscu, póki Bierzyński nie wróci! *Kaczk. Anunc. II, 205.* **44.** Coś (ktoś) staje, stoi stanął, komu kością w gardle ⟨*dokucza*⟩: Każdy ma swojego gryzącego mola; miał go i pan Zdora w osobie syna [...] który mu nieraz stawał kością w gardle. *Rzew. H. Zamek 12.* **45.** *daw.* Stanąć kozłem do kogo ⟨*postawić się zuchwale, przeciwstawiać się, sprzeciwiać się komu*⟩: A waćpan byś chciał, by kozełm do mnie stanęła? *Glińń. SW.* **46.** Wody, rzeki, jeziora stają, stoją, stanęły lodem ⟨*zamarzają, są zamarznięte, zamarzły*⟩. **47.** s. ławą ⟨*razem, solidarnie*⟩, murem ⟨*nieruchomo; przen. silnie, zwarcie*⟩: Zgromadzeni gorąco popierali trybuna. Ławą natomiast stanęli przeciw niemu senatorowie. *Hist. star. 202.* Niech armia murem stanie, ducha wzniesie na wyż! *Gomul. Pieśni 23.* **48.** s. okoniem ⟨*przeciwstawiać się*⟩: Baba stanęła okoniem. Jak musi się już koniecznie uczyć, to będzie, ale nie u takich. *Twórcz. 4, 1954, s. 140.* **49.** *daw.* Stanąć oporem ⟨*oprzeć się*⟩. **50.** *daw.* Stanąć swoją osobą ⟨*zjawić się osobiście, samemu*⟩. **51.** Stać, stanąć otworem (dla kogo, czego, przed kim, przed czym, komu, czemu) ⟨*być otwartym, dostępnym, również przen.*⟩: Brama, droga, miasto stoi (komu) otworem; łamy prasy stoją (przed kim); szkoła stoi (dla wszystkich) otworem; kariera, przyszłość, świat, życie stoi (staje) dla kogo, przed kim otworem. - Postępuj tak, aby każdy bał się twego języka. Wszystkie drzwi staną ci wówczas otworem. *Choj. Alkh. III, 57.* **52** *przestarz.* Stać, stanąć ruderą ⟨*być w ruinie*⟩. **53.** Stać, stanąć komu solą w oku ⟨*razić kogo, dojadać komu; być przedmiotem zawiści*⟩: Ta rzeka była na gruncie chorążyca i solą w oku stała grafowi. *Pług Zagon II, 131.* **54.** s. sztorcem ⟨*ustawiać się ostrzem do góry; wystawać; przeciwstawiać się komu, sprzeciwiać się czemu*⟩: Dobył z zanadrza sztylet, lecz ten wypadł mu z ręki i stanął sztorcem w śniegu. *Rewol. 153. przen.* Energia, która kazała mu stawać sztorcem przeciwko ludziom w pracy [...] załamała się jakoś. *Braun Lewanty 260.* **55.** s. tamą ⟨*tamować co; przeszkadzać czemu; przeciwstawiać się komu*⟩: Uczucia twoje [...] dla mojej córy do serca mi wchodzą i żądania twoje z moimi się godzą [...] A córka? — Córka nie stanie mi tamą. *Gosz. Pow. 172.* **56.** s. zawadą ⟨*być przeszkodą*⟩. **57.** Stanąć, stawać do czego: s. do apelu. **58.** Stanąć, stawać do boju, do walki ⟨*zacząć bój, walkę*⟩. **59.** s. do dyspozycji, do rozporządzenia [!] ⟨*znajdować się do dyspozycji, być w rozporządzeniu*⟩. **60.** Stanąć, stawać do gry, do igrzysk, do konkurencji, do konkursu, do zawodów, do licytacji, do rywalizacji, do współzawodnictwa, do wyścigów, do tańca ⟨*brać, wziąć udział w grze itp.; przystąpić do gry itp.*⟩. **61.** Stanąć, stawać do egzaminu ⟨*zgłosić się*⟩. **62.** Stanąć, stawać do kosy, do młotka, do sierpa ⟨*wziąć się do koszenia, do przybijania itp.*⟩. **63.** Stanąć, stawać do maszyny, do warsztatu ⟨*zacząć pracować na maszynie, w warsztacie*⟩. **64.** Stanąć, stawać do ołtarza ⟨*o młodych: brać ślub; o kapłanie: odprawiać nabożeństwo*⟩. **65.** Stanąć, stawać do pojedynku ⟨*pojedynkować się*⟩. **66.** Stanąć, stawać do pomocy ⟨*być gotowym pomagać*⟩. **67.** Stanąć, stawać do pracy, do roboty ⟨*zacząć pracować*⟩. **68.** Stanąć, stawać do raportu ⟨*w wojsku: zameldować się dowódcy z prośbą lub w sprawie karnej*⟩. **69.** Stanąć, stawać z kim do sądu ⟨*mieć z kim sprawę, pozwać kogo do sądu*⟩. **70.** s. do wyboru ⟨*być do wyboru*⟩: Przed synem pułkownika stanęły do wyboru dwie drogi. *Skiba Poziom. 89.* **71.** Coś stoi między kim (a kim) ⟨*coś dzieli kogo od kogo; nie ma porozumienia między kim a kim*⟩: Coś niepojętego stało między nami. Był taki obcy, inny i daleki ode mnie. *Reym. Now. V, 275.* **72.** Ktoś staje, stoi między kim a kim ⟨*ktoś wchodzi komu w drogę, jest konkurentem, rywalem kogo*⟩: Nie wyobrażał sobie nawet, że ktoś może stanąć między nim a miss Alicją. *Słonim. Końce 211.* **73.** s. n a c z y m: s. na (przeciwległym) brzegu, na brzegu rzeki, przepaści; s. na ganku, na pokładzie, na przystanku, na rozdrożu, na rozstaju, na stole. **74.** s. na przeciwległym biegunie ⟨*być krańcowo innego zdania, innej ideologii, innych zapatrywań*⟩. **75.** *daw.* Stać na czym ⟨*nie odstąpić od czego*⟩: Nie masz zapisów, nie masz i wesela! Na tym stoję i na tym koniec! *Chodź. Pisma I, 259.* **76.** Na czym stanąłem, stanąłeś? ⟨*przerwałem opowiadanie, rozmowę*⟩; na czym stanęło? ⟨*co zostało postanowione*⟩. **77.** s. na cumie ⟨*o statku, łodzi: być przycumowanym (przywiązanym liną do pomostu)*⟩. **78.** s. na czele czego ⟨*przewodzić czemu; kierować, rządzić, dowodzić czym*⟩: s. na czele państwa, rządu, szkoły, wojska. **79.** s. na czatach, na czujce, na posterunku, na warcie, na wedecie ⟨*czatować, wartować*⟩: Stoję na warcie, muszę być gotowy otworzyć okno na pierwsze skinienie. *Fredro A. Śluby 5.* **80.** *sport.* Stać pewnie na deskach ⟨*opanować technikę zjazdu na nartach*⟩. **81.** s. komu na drodze, na czyjej drodze: a) ⟨*spotykać kogo; stykać się z kim*⟩: [Chopin] potrafił stąpać po salonach [...] porywając za sobą wszystkich, którzy na jego drodze stawali. *Iwasz. J. Chopin 34*; b) a. s. komu w drodze ⟨*przeszkadzać komu w czym*⟩: Zgniotłem tych, co mi stawali w drodze, i zgniotę zawsze. *Sienk. Dram. 108.* **82.** Stać, stanąć na rozstajnych drogach ⟨*znajdować się w sytuacji, w której trzeba się na coś zdecydować*⟩. **83.** s. na głowie (do góry nogami); stawać na głowie *przen.*: a) ⟨*wyprawiać brewerie*⟩; b) ⟨*usilnie starać się o co*⟩: Czapelski na głowie stawał, by „Kurier Codzienny"... uczynić zajmującym. *Krzywosz. Życie 36.* **84.** Żeby na głowie stanąć, stawać ⟨*żeby nie wiem co*⟩: Nie dosiedzisz, gałganico, żebyś na głowie stawała! *Dygas. Zając 165.* **85.** Włosy, stają, stanęły komu na głowie (ze strachu): Zdjęty [był] śmiertelną trwogą [...] Zimny pot oblewał mu czoło, włosy stały mu na głowie. *Sztyrm. Pow. I, 187.* **86.** Stać, stanąć na granicy czego ⟨*znajdować się na pograniczu czego, być bliskim czego*⟩: Stał na granicy szaleństwa. **87.** Stać, stanąć na jakimś gruncie ⟨*przyjąć co za podstawę swoich poglądów, swego działania*⟩: s. na gruncie kapitalizmu, socjalizmu, nauki, wiedzy. **88.** Stać, stanąć na konkretnym, pewnym, twardym gruncie ⟨*być pewnym, mocnym; mieć mocne, ugruntowane podstawy (czego)*⟩: Stron-

nictwo, którego on jest głównym filarem, stoi na pewnym gruncie, nie chwieje się, nie kołysze. *Ritt. Duchy 8.* **89.** *pot.* Stoi, stanęło na ileś (procent, złotych, rubli, dolarów, kilogramów) ⟨*ustalono, obliczono, zgodzono się na ileś złotych, na jakąś cenę*⟩: Ile pan dołoży? Bo stoi na dwadzieścia pięć procent. *Brzoza Bud. 135.* Targ w targ — stanęło w końcu na dziesięciu złotych. *Gąs. W. Pig. 31.* **90.** Stać, stanąć na kobiercu, na ślubnym kobiercu ⟨*brać, wziąć ślub*⟩: Woleli iść na wygnanie o wolnym sercu, aniżeli bez miłości stać na kobiercu. *Mick. Wiersze 386.* Tego samego roku po żniwach Piotrek i Reiczka stanęli na kobiercu ślubnym. *Dygas. Now. VIII, 258.* **91.** Stać na koniu: a) ⟨*jechać stojąc na siodle*⟩; b) ⟨*siedzieć na stojącym w miejscu koniu*⟩: Między drzewami [...] stał na koniu Sokolnicki. Trzymał przy oczach perspektywę polową. *Żer. Popioły III, 158.* **92.** s. na kotwicy ⟨*o statku*⟩. **93.** *łow.* Stać, stanąć na linii ⟨*ustawić się w jednej linii*⟩. **94.** Stać na liściach, na trawie ⟨*o rosie: osiąść, gromadzić się*⟩. **95.** s. na łapach, na czterech łapach, na dwóch łapach, na tylnych łapach (o zwierzętach); s. na czworakach: Pies odskoczył na środek pokoju, stanął na dwóch łapach i szedł ku niemu. *Reym. Ferm. I, 116.* **96.** Stać, stanąć na miejscu ⟨*nie posuwać się, nie ruszać się; zatrzymać się*⟩: Ja piszę, albo raczej pisałem, Historią, ale na pierwszych rozdziałach zawisłem i stoję na miejscu. *Mick. Listy II, 145.* **97.** s. na czyim miejscu ⟨*zajmować czyje miejsce*⟩. **98.** Stać na swoim miejscu ⟨*tam, gdzie należy, gdzie coś było przedtem*⟩. **99.** Stoi, stanęło na moim, twoim itp. ⟨*jest, było tak, jak mówiłem, chciałem, jakeś powiedział, chciał itp.*⟩: Mówiłam zawsze, żeby go trzymać z daleka [...] aleście mnie przekreskowali i stanęło na waszym. *Kaczk. Grób II, 169.* **100.** Ktoś, coś staje, stoi komu na myśli ⟨*ktoś myśli o tym*⟩: Usnę, sen w oczach obraz mi twój kryśli, ocknę się, pierwej ty stajesz na myśli. *Zab. 1776, XIV/2, 265.* **101.** Stać, stanąć mocną, pewną stopą; na pewnych nogach, twardo na nogach ⟨*trzymać się czego mocno, ustalić się, usadowić się gdzie mocno*⟩: Mieli już Turcy pod swymi rozkazami Krym [...] stanęli mocną stopą u ujść Dunaju i Dniestru. *Jabłonow. Hist. 138.* **102.** Ledwo, z trudem stać na nogach ⟨*chwiać się; być bardzo zmęczonym, nie móc się utrzymać na nogach*⟩. **103.** Stać, stanąć na własnych nogach ⟨*być samodzielnym, niezależnym*⟩: Podnieście ich [chłopów], ażeby na własnych nogach stali. *Goł. Kwestia 183.* **104.** Stanąć, stawać na nogach, na nogi ⟨*zerwać się, wstać, powstać*⟩: Dom cały stanął na nogach [...] Elżbieta przyjeżdża na dłużej. *Goj. Ziemia 187.* Cały obóz myśliwców stanął na nogi. *Mark. W. Mity 100*; *przen.* ⟨*usamodzielnić się, uzyskać utrzymanie, dochody*⟩: Jak pan staniesz na nogi [...] to mnie pewnie oddasz. *Korz. J. Krewni 242.* **105.** s. na oczach, na czyich oczach, s. komu na oczach ⟨*być widzianym; pokazywać się*⟩: Dużo kryje się prawdziwej nędzy na Pradze, ale że nie tak stoi na oczach, więc mniej o niej wiemy. *Sienk. Chwila I, 164.* **106.** Stanąć, stawać na placu ⟨*być gotowym, stawić się do walki, walczyć*⟩. **107.** s. na pierwszym, drugim itd., na ostatnim planie ⟨*wysuwać się na pierwszy plan; być na dalszym, na ostatnim planie*⟩: Nauka czytania, pisania, arytmetyki stoi oczywiście na pierwszym planie. *Sienk. Listy I, 101.* Tym dodatniej oddziaływał swym spokojem, im mniej się narzucał, im bardziej stawał dobrowolnie na drugim planie. *Kleiner Mick. II/1, 5.* **108.** Stać na pograniczu czego ⟨*graniczyć z czym*⟩. **109.** Coś, jakaś sprawa staje, stoi, stanęła na porządku dziennym ⟨*jest przedmiotem obrad, dyskusji*⟩. **110.** Stać, stanąć na (dobrym, złym, niskim, wysokim) poziomie ⟨*mieć (dużą, małą) wartość*⟩: Rozwój nauk technicznych stał na niskim poziomie. *Nowe Drogi I, 1955, s. 23.* Teatr w krótkim też czasie stanął na poziomie. *Wrocz. K. Wspom. 66.* **111.** Stać, stanąć na czyjej pozycji, na pozycji czego ⟨*zajmować jaką pozycję, wyznawać jaki pogląd*⟩: [Pisarz] stoi na pozycjach danej klasy czy warstwy społecznej. *Kiercz. Spór 16.* **112.** *przen.* Stać, stanąć na progu czego ⟨*być bliskim czego, zbliżać się do czego*⟩: Stoi dziś niemal na progu starości, a dorobek jego literacki na liczbę minimalny. *Brück. Lit. 332.* **113.** s. na przeszkodzie; na zawadzie (komu, czemu) ⟨*przeszkadzać; zawadzać*⟩: Mam ochotę długi list napisać, a różne okoliczności na przeszkodzie mi stają. *Żmich. Narc. 195.* **114.** s. na martwym punkcie ⟨*nie móc ruszyć z miejsca, utknąć na czym*⟩: Odeszli nieprzejednani [...] Rokowania stanęły na martwym punkcie. *Brzoza Bud. 171.* **115.** s. na redzie ⟨*o łodziach, statkach: być zakotwiczonym przed wjazdem do portu*⟩. **116.** Stanąć, stawać na czyje rozkazy. **117.** s. na sądzie Boskim ⟨*nie żyć, umrzeć*⟩. **118.** Stanąć, stawać na sejm ⟨*zjechać*⟩. **119.** Stanąć, stawać na sejmie ⟨*wystąpić z przemówieniem*⟩. **120.** Stać, stanąć na stanowisku, że...; na innym, przeciwnym itp. stanowisku ⟨*być zdania, uważać, wyrażać pogląd, że...; być innego, przeciwnego itp. zdania*⟩. **121.** Stanąć, stawać na starcie ⟨*stawić się do zawodów*⟩. **122.** Stać, stanąć na stopie bojowej ⟨*być w stanie walczyć, być gotowym do walki*⟩. **123.** Stać, stanąć na wysokiej, niskiej stopie, na pańskiej stopie ⟨*żyć na wysokim, niskim poziomie; osiągnąć wysoką stopę życiową*⟩: Choć średniego byli majątku, stali na stopie niby pańskiej, przywykłszy do życia wystawniejszego. *Krasz. Int. 78.* **124.** Stać, stanąć na wysokim, niskim stopniu rozwoju, nauki, pracy, umysłu. **125.** s. na straży ⟨*strażować, pilnować*⟩: Brat stawał na straży, a ja skradałem się na pole, gdzie rosła marchew. *Bobr. Matka 71.* *przen.* O pieśni gminna, ty stoisz na straży narodowego pamiątek kościoła. *Mick. Konrad 101.* **126.** *przen.* Stać, stanąć na szafocie ⟨*męczyć się, czekać śmierci*⟩: Przez dwadzieścia lat stać na szafocie, mierzyć sekundami zbliżanie się śmierci, walczyć z rozpaczą bez nadziei zwycięstwa i po co?... *Prus Now. III, 104.* **127.** Stać, stanąć na jakim szczeblu, na różnych szczeblach drabiny społecznej ⟨*zajmować jakąś, różną pozycję w społeczeństwie*⟩: Tu ludzie rozmaitych stanów są istotnie i najprawdziwiej sobie równi [...] nie stoją na różnych szczeblach drabiny społecznej. *Sienk. Listy I, 180.* **128.** Stać, stanąć na szczycie, u szczytu (czego), na świeczniku, na wyżynach ⟨*zajmować najwyższą pozycję, piastować najwyższą godność w społeczeństwie; mieć wielkie znaczenie, wysoki poziom moralny*⟩: Spotykała ludzi stojących na takich wyżynach, że dla krzywdzicieli zachowali tylko litość i obojętność. *Morzk. Bożek 206.* Stanęła na szczycie potęgi i sławy. *Schmitt Dzieje IV, 44.* Kochanowski od razu stanął u szczytu i zostawił wszystkich za sobą. *Krasz. Studia II, 36.* Bizancjum [...] za cesarza Ju-

styniana Wielkiego [...] stanęło u szczytu potęgi. *Wiedza 17, s. 2.* **129.** *daw.* **Stać na czyim worku** ⟨*korzystać z czyich pieniędzy*⟩. **130. s. na wysokości zadania** ⟨*(móc) podołać czemu, sprostać czemu*⟩. **131. Stać na zawołanie** ⟨*być na zawołanie*⟩. **132. Stać (komu) na zdradzie** ⟨*być gotowym szkodzić*⟩. **133.** *pot.* **Stanąć, stawać na uszach** ⟨*bardzo się starać, robić wszystko co się da*⟩: Termin już na karku, my wszyscy na uszach stajemy. *Twórcz. 7, 1953, s. 90.* **134.** *przestarz.* **Stanąć, stawać komu na wstręcie** ⟨*przeciwstawić się komu, być przeszkodą*⟩. **135. Stać k o g o n a c o; stać jest, było** *daw.* **stało k o g o n a c o; stać kogo co zrobić** ⟨*ktoś ma dość środków, możliwości, aby coś wykonać; jest zdolny do wykonania czego, ktoś może coś wykonać*⟩: Na wódkę to łobuz ma, a na komorne go nie stać... *Prus Lalka II, 35.* Stać go na wielki wysiłek. Doznał zawodu. Stać ich było przecież na lepsze miejsca. *Twórcz. 7, 1953, s. 21.* Stać go było na kupno auta. Pragnął pokazać, iż go stało na przyjęcie i uraczenie choćby najliczniejszych gości. *Krasz. Baśń 307.* Uśmiechała się troszkę z dumy, troszkę z zadowolenia, że ją stać nakarmić cudze dzieci tylko za dobre słowa. *Sewer Przybł. 20.* **136. Stać, stanąć n a d c z y m: s. nad brzegiem. 137. Stać, stanąć nad grobem** ⟨*być bardzo starym, chorym; być bliskim śmierci*⟩. **138. Kląć, pomstować, wymyślać na czym świat stoi** ⟨*wyrzucać najrozmaitsze przekleństwa, obrzucać kogo, co najróżniejszymi przekleństwami*⟩. **139. Stać, stanąć nad czyim karkiem, komu nad karkiem** ⟨*nie odstępować kogo, przeszkadzać komu swoją obecnością; zajść kogo niespodziewanie od tyłu*⟩: Dowódca i oficerowie, sami zgłodniali, naglili do marszu, żeby przed zapadnięciem nocy stanąć nad karkiem nieprzyjaciela. *Żer. Opow. 230.* **140.** *przen.* **s. nad przepaścią** ⟨*być bliskim katastrofy*⟩: Nie ustrzegła się i Rosja tych wojen, kilka armij na polu bitwy straciła, raz jeden stanęła nad przepaścią, lecz w końcu zwyciężyła. *Kalin. St. Aug. I, 122.* **141. s. nad przepaścią bankructwa, nieszczęścia. 142. Stać, stanąć nad kim (z batem)** ⟨*pilnować go*⟩. **143. s. o c o** ⟨*aby coś otrzymać*⟩: Sam stanął o przepustkę do Brukseli. *Prusz. Trzyn. 244.* **144.** *przen.* **s. o własnych siłach** ⟨*prowadzić co samodzielnie*⟩: Uczyła się w magazynie sztuki robienia kwiatów, aby móc z czasem pracować i stanąć o własnych siłach. *Zap. G. Znak 33.* **145. Nie stać o co** ⟨*nie dbać o co, nie przywiązywać wagi do czego*⟩: Ja o przyjaźń nie stoję [...] Mnie trzeba kochania. *Ritt. Noc. 1.* Zdobyczy mam moc... Jeno że o to nie stoję... Marność wszystko. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 326.* **146.** *pot.* **s. p o c o,** *gw. miejska* **z a c z y m** ⟨*aby co dostać, osiągnąć, kupić*⟩: Dwie noce [...] po bilety stali ludziska. *Gałcz. Ślub. 27.* **147. s. po której stronie, po czyjej stronie, po stronie czego** ⟨*opowiadać się za kim, za czym, być czyim stronnikiem, zwolennikiem*⟩: Ja stoję po stronie ojczyzny, po której wszyscy stać powinni. *Sienk. Pot. I, 143.* Zawsze staję po stronie słuszności. *Żer. Dzieje II, 199.* **148. s. pod czym** ⟨*być wystawionym na co*⟩; **s. pod gradem kul** ⟨*być ostrzeliwanym*⟩. **149. s. pod bronią** ⟨*być uzbrojonym, gotowym do walki*⟩: W nocy gwardie zostały zaalarmowane, żołnierze stanęli pod bronią. *Smol. W. Sejm 58.* **150.** *daw.* **Stanąć pod chorągiew** ⟨*zaciągnąć się*⟩; **stanąć pod chorągwią** ⟨*stawić się do wojska*⟩. **151. Stać. stanąć pod dachem:** a) ⟨*o budynku: być ukończonym w stanie surowym*⟩: Dom stoi (stanął) pod dachem; b) ⟨*zatrzymywać się na popas, na nocleg w budynku*⟩: Na popas lub nocleg z zimowego szlaku zboczyć potrzeba, by stanąć znowu pod dachem i ogrzać się przy ognisku. *Pol Obrazy II, 152.* **152. Stanąć pod murami** ⟨*zabierać się do oblężenia*⟩. **153. s. pod jakimś numerem** ⟨*mieszkać w domu, pokoju o tym numerze*⟩. **154. Stać pod parą** ⟨*o statku, pociągu: być gotowym do odjazdu*⟩. **155. Stać, stanąć pod pręgierzem,** *przen.* także **pod pręgierzem opinii**: Lękał się za swe czyny stanąć pod pręgierzem opinii publicznej. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* **156. s. pod czyim, jakim sztandarem** ⟨*zgłaszać się do oddziałów wojskowych*⟩: Ludzie żonaci gospodarstwa swe i rodziny [porzucali], aby stawać pod sztandarami narodowymi, do walki o niepodległość ojczyzny. *Schmitt Dzieje IV, 135.* **157. Stać, stanąć pod wodą** ⟨*być zalanym wodą, zatopionym*⟩. **158. Stać, stanąć pod zarzutem czego** ⟨*być oskarżonym o co*⟩. **159. Stać pod znakiem czego** ⟨*być pod wpływem czego, kierować się czym, wzorować się na czym*⟩: Cała dramatyczna twórczość Słowackiego po powrocie z Grecji będzie stała pod znakiem tragedii greckiej. *Sinko Słow. 119.* **160. Stać, stanąć ponad czym; poza czym, poza obrębem czego** ⟨*nie być objętym czym*⟩: Stać ponad podejrzeniem; poza prawem, poza życiem. **161. Stać poza społeczeństwem, poza życiem** ⟨*być wykluczonym ze społeczeństwa, z życia*⟩. **162.** *przestarz.* **Stać, stanąć przeciwko komu, czemu** ⟨*występować przeciw komu, czemu*⟩: Zapada uchwała, streszcza się ona w kilku słowach i nikt już przeciwko niej nie stoi. *Pol Obrazy I, 184.* Przeciwko wyzwaniu Markowskiego kazała mu stanąć duma i ambicja przodownika. *Braun Lewanty 294.* **163. s. p r z e d k i m, p r z e d c z y m** ⟨*zjawić się przed kim, przed czym*⟩: **s. przed ojcem, nauczycielem, szefem, dowódcą; przed czyim obliczem; przed komisją. 164. Stać, stanąć przed Bogiem** ⟨*nie żyć, umrzeć*⟩. **165. Ktoś, coś stoi, stanął (stanęło), staje przed katastrofą** ⟨*komuś, czemuś grozi katastrofa*⟩. **166. Coś stoi, stanęło przed kim:** a) ⟨*ktoś ma coś zrobić*⟩: By przyśpieszyć chwilę wyzwolenia, trzeba wzmóc akcję partyzancką w Polsce — takie zadanie stoi przed obozem demokratycznym. *Barb. Nauka 127*; b) ⟨*coś czeka kogo, grozi komu*⟩: Stanęło przed nimi widmo głodu. Cała przyszłość czarna, ponura, straszliwa stanęła przed sierotą. *Krasz. Chata III, 145.* **167. Ktoś, coś stoi komu przed oczami, przed czyimi oczami** ⟨*ktoś jakby kogoś, coś widział; ktoś, coś zjawia się w zasięgu czyjegoś wzroku*⟩: Stanęły mu przed oczyma wielkie płowe przestrzenie rżysk. *Sienk. Połan. II, 237.* Jej obraz stoi przed moimi oczami — zdaje mi się, że jej nie kocham, a przecież z głowy nie wychodzi. *Chopin Wyb. 91.* **168. Ktoś staje (stanął) przed kim, przed czyimi oczami (wyraźnie, żywo, jak żywy)** ⟨*wyraźnie go sobie ktoś przypomina*⟩: Stanął mu jak żywy przed oczyma jego własny dziadziuś. *Prus Plac. 113.* **169. s. przed sądem** ⟨*mieć sprawę, być oskarżonym, oskarżycielem, świadkiem*⟩. **170. Stać, stanąć przed zadaniem** ⟨*mieć co do wykonania*⟩. **171. Stać, stanąć p r z y c z y m: s. przy domu, przy drzwiach, przy oknie. 172. Stać, stanąć przy kim, przy czyim boku, u czyjego boku, za kim** ⟨*opowiadać się za kim, popierać kogo; być czyim stronnikiem*⟩: Pan Andrzej

zaś duszą i sercem stojąc przy królu [...] żył długo w przykładnej zgodzie i miłości. *Sienk. Pot. VI, 233.* Kapituła stanęła twardo przy swoim elekcie. *Plw. Hist. 97.* **173.** Stać, stanąć przy decyzji ⟨*nie rezygnować; zdecydować*⟩. **174.** Stać przy garnkach, przy kuchni ⟨*gotować*⟩. **175.** Stać, stanąć przy maszynie ⟨*obsługiwać maszynę*⟩. **176.** Stać, stanąć przy sterze ⟨*sterować*⟩. **177.** s. u steru czego ⟨*kierować czym, otrzymać kierownictwo czego*⟩: s. u steru rządu, szkoły. **178.** Stanąć u celu (marzeń, życzeń) ⟨*osiągnąć cel*⟩. **179.** Stać, stanąć u granic, u kresu czego ⟨*być, znaleźć się u kresu czego*⟩: Stać u kresu sił. **180.** s. u kogo ⟨*mieszkać*⟩: Jak słyszałem, stoisz teraz u profesora, bardzo uczciwego i rozumnego człowieka. *Spekt. Krzem. 7.* Stanęli u krewnych, gdzie zabawić mieli dni kilka. *Krasz. Ostap 137.* **181.** Stanąć u mety ⟨*osiągnąć metę, dobiec do mety*⟩. **182.** Stać, stanąć w c z y m: s. w blasku ⟨*być oświetlonym*⟩. **183.** Coś stoi w (dobrej) cenie ⟨*za coś (dobrze) płacą*⟩; coś stanęło w (dobrej) cenie ⟨*coś osiągnęło (dobrą) cenę*⟩. **184.** Chleb, jedzenie (stanęło) komu w gardle ⟨*nie mógł przełknąć*⟩: *przen.* I ta niewielka ilość jedzenia stawała Kamilowi w gardle, kiedy słyszał okrutne, raniące słowa. *Krzyw. I. Bunt 150.* **185.** Ktoś, coś stoi, stanęło, staje komu w gardle ⟨*ktoś ma kogo, czego dosyć*⟩: Już w gardle stoi to wiejskie gdakanie. *Fredro A. Śluby 36.* **186.** Stać, stanąć w gotowości ⟨*być gotowym na co*⟩. **187.** Stać jedną nogą w grobie ⟨*być bardzo chorym; być bliskim śmierci*⟩: Pod lata moje stare, pod zeszły mój wiek już jedną nogą stoję w grobie. *Smotr. SW.* **188.** Stać, stanąć w kącie: a) ⟨*być ukaranym staniem w kącie*⟩; b) *przen.* ⟨*nie brać w czym udziału*⟩. **189.** Coś stoi w kolizji z czym ⟨*jest sprzeczne z czym*⟩. **190.** Drzewa, krzewy, sady stoją, stanęły, stają w kwiatach, w pąkach ⟨*kwitną, okryły się kwieciem, pąkami*⟩. **191.** Stać, stanąć w łunie, w pąsach ⟨*rumienić się*⟩: Chłopiec, dziewczyna, twarz staje (stanęła) w łunie. **192.** Niebo stoi, staje, stanęło w łunie, w łunach, w płomieniach ⟨*czerwieni się (o wschodzie lub zachodzie słońca)*⟩. **193.** Stać, stanąć w miejscu ⟨*nie ruszać się, nie zmieniać miejsca; przen. nie robić postępów*⟩: Droga zrobiła się tak śliska, że konie stanęły w miejscu. *Prus Plac. 108.* Ozwało się kilka głosów niestrojonych [...] Po kilkunastu taktach niefortunnych wszystko w miejscu stanęło. *Gomul. Mieszczka 91.* Mamy [...] murarzy, którzy [...] podciągają się, nie stoją w miejscu. *Pytl. Listy 45.* **194.** s. w czyjej myśli, pamięci, komu w myśli, pamięci, s. w myśli, w pamięci jak, jako żywy ⟨*być przedmiotem myśli*⟩: Jako żywa stanęła mu nagle w myśli i pamięci jej postać, jej twarz malutka, jej ciemne warkocze. *Sienk. Wołod. I, 67.* **195.** Stać w niezgodzie z kim, z czym ⟨*być w niezgodzie, nie zgadzać się z kim, z czym*⟩. **196.** Stać, stanąć w obliczu czego ⟨*znajdować się, znaleźć się wobec czego*⟩: Stać w obliczu zagłady. - Hellada stanęła w obliczu olbrzyma perskiego grożącego zagładą jej niepodległości. *Hist. star. 92.* **197.** Stanąć w czyjej obronie, w obronie czego ⟨*wystąpić w czyjej obronie, w obronie czego*⟩: Jest to obowiązek rycerski stawać w obronie niewinnych. *Kaczk. Olbracht. III, 215.* **198.** *daw.* Stać, stanąć (komu) w oczy ⟨*pokazywać się komu, jawić się przed kim osobiście*⟩: Dlaczego na mnie za drzwiami szczekasz, a gdy ja stanę w oczy, to uciekasz? *Słow. Ben. 339.* **199.** Stać, stanąć z kim w cztery oczy ⟨*być we dwie osoby*⟩. **200.** Ktoś, coś stoi komu w oczach, w pamięci; w myśli; stoi w oczach, w pamięci jak żywy ⟨*ktoś żywo sobie kogo, co przedstawia, przypomina; o kimś myśli*⟩: Staje mi w oczach postać Mamy, leżącej wieczorem na małej kanapie. *Słow. Listy I, 212.* **201.** Łzy stoją, stają, stanęły komu w oczach, w czyich oczach ⟨*napływają, napłynęły do oczu*⟩. **202.** Świeczki, *daw.* też świece stają (stanęły) komu w oczach, w czyich oczach ⟨*komuś zaiskrzyło się w oczach (zwykle na skutek uderzenia)*⟩: Tak mnie nią golnął, że mi świeczki w oczach stanęły. *Ossol. Frasz. 37.* **203.** *książk.* Stanąć w obliczu śmierci ⟨*zetknąć się ze śmiercią, być (bezpośrednio) narażonym na śmierć*⟩. **204.** Stać, stanąć w odwodzie, w pogotowiu; w zbrojnym pogotowiu ⟨*być w odwodzie, w pogotowiu; być gotowym do wystąpienia zbrojnie*⟩. **205.** Stanąć w całej okazałości ⟨*wystąpić w całości, okazale, w całej postaci*⟩. **206.** s. w ogniu, w płomieniach: a) ⟨*palić się*⟩: Budynek stanął w ogniu; b) a. w ogniach ⟨*być zarumienionym, spłonionym, zarumienić się, spłonąć*⟩: Dziewczyna stanęła cała w ogniach. - Stawała w płomieniach, serce jej biło. *Rus. Igr. 13*; c) ⟨*być objętym czym (wojną, rewolucją itp.)*⟩: Cały kraj stanął w ogniu (wojny). **207.** Stać, stanąć w opozycji do kogo, do czego ⟨*być w opozycji do kogo, do czego*⟩. **208.** s. w ordynku, w szyku ⟨*o wojsku: ustawić się w ustalonym porządku*⟩. **209.** Coś stoi, stanęło, staje w parze z czym ⟨*coś występuje łącznie z czym*⟩. **210.** Stanąć, stawać w poprzek czemu ⟨*przeciwstawić się czemu*⟩: Miał tę najwyższą odwagę, aby stanąć w poprzek uczuciom całego kraju i głosić hasła pokoju. *Boy Flirt IX, 50.* **211.** Okręt, statek, żaglówka stoi, stanął(ęła), staje w porcie ⟨*znajduje się, został(a) zakotwiczony(-a)*⟩: Po powrocie z krajów egzotycznych statek szkolny wreszcie stanął w porcie. **212.** Stać, stanąć w pozycji, w pozycji wojskowej, w obronnej pozycji ⟨*przybrać pozycję (wojskową, obronną)*⟩: Stanąłem w pozycji, lewą rękę oparłem na plecach, prawą [...] ująłem broń. *Prus Now. III, 228.* **213.** *jęz.* Wyraz, podmiot, dopełnienie itp. stoi w jakimś przypadku, czasownik stoi w jakimś czasie, trybie ⟨*ma tę formę*⟩. **214.** Stanąć w pół zdania ⟨*przerwać wypowiedź*⟩. **215.** Stawać w czyjej, w jakiej roli ⟨*występować w roli kogo*⟩: Oto przerósł go dojrzałością i staje w roli jego nauczyciela. *Braun Lewanty 175.* **216.** Stać, stanąć w rzędzie czego, kogo, w jednym rzędzie z kim ⟨*być, zostać kim*⟩: Kiedy na pannę wyrosła, stanęła w rzędzie najuczeńszych kobiet stolicy. *Kaczk. Olbracht. I, 156.* **217.** Stać, stanąć, w słońcu, w świetle ⟨*być oświetlonym*⟩: Dom stoi w słońcu. *przen.* Cała sprawa w nowym zupełnie stanęła świetle. *Smolka Lubec. I, 77.* **218.** Coś stoi, stanęło w sprzeczności z czym ⟨*jest z czym sprzeczne*⟩. **219.** s. w szeregu, w szeregach czego (np. opozycji, postępu, rewolucji) ⟨*należeć do czego; być zwolennikiem czego*⟩. **220.** Stać w związku z kim, z czym ⟨*mieć związek*⟩: Posępny humorek nie stoi w związku ze zdrowiem. *Sienk. Połan. I, 158.* **221.** *przen.* Stać, stanąć z bronią u nogi ⟨*nie walczyć*⟩. **222.** Stać z budową, z robotą, z nauką ⟨*nic nie robić; przerwać budowę, robotę, naukę*⟩. **223.** *pot.* Jak stoisz z budową, robotą itp? ⟨*w jakim jest stanie?*⟩. **224.** Jak stoisz z pieniędzmi, *pot.* z flotą? ⟨*ile masz pieniędzy?*⟩. **225.** *przen.* Stać, stanąć z otwartym ustami ⟨*gapić się, dziwić się cze-*

mu⟩. **226.** *przen.* Stać z założonymi rękami ⟨*nic nie robić*⟩. **227.** Coś stoi za grosze ⟨*kosztuje niewiele, jest tanie*⟩: Soli dosyć w spółdzielni, za grosze stoi! *Żukr. Zioła 108.* **228.** *daw.* Coś nie stoi za jaje ⟨*nic nie jest warte*⟩. **229. s.** z a k i m ⟨*popierać kogo, być zwolennikiem, stronnikiem*⟩: Cały kraj stanął za ludźmi uwięzionymi na lodach Arktyku. Cały kraj podjął walkę o ich uwolnienie. *Meis. Arkt. 112.* **230.** *daw.* Stać, stanąć honorem za kogo ⟨*ręczyć*⟩. **231.** Stać, stanąć za ladą ⟨*sprzedawać w sklepie*⟩; *przestarz.* stać, stanąć za szynkwasem ⟨*obsługiwać (pijących) przy ladzie w karczmie*⟩. **232.** Coś stoi za pasem ⟨*wnet nadejdzie*⟩: Zima stoi za pasem. **233.** *przestarz.* Stać, stanąć komu za co ⟨*być czym, wystarczyć za co*⟩: Za co mi stanie to bawienie się między [...] przyjaciółmi? *Karp. O Rzeczyposp. s. XXII.* A i legnąć łatwo tam na krwawym łanie, a któż wtenczas dziatwie za opiekę stanie? *Tyg. Ilustr. 145, 1870.* Stanie (staje) co komu za dowód, za odpoczynek, spoczynek. **234.** Coś (ktoś) stanie (staje) komu za wszystko ⟨*zastąpi*⟩. **235.** *daw.* Stanąć komu ⟨*bić się z kim, pojedynkować*⟩: Jeśliby po skończonym posłowaniu chciał się ów komtur w ogrodzieńcu samowtór potykać, to i ja mu stanę. *Sienk. Krzyż. I, 56.* **236.** Auto, pociąg, powóz staje (stanął) ⟨*zatrzymuje się (zatrzymał się)*⟩. **237.** Budowla, wieś staje, stanęła; dom, most, pomnik staje, stanął ⟨*jest, została zbudowana; jest, został zbudowany*⟩. **238.** Fabryka, kopalnia, młyn, warsztat stoi, staje ⟨*nie pracuje; jest nieczynna(-y), przerywa pracę*⟩: Będę się domagał powrotu ludzi, zagrożę, że kopalnia stanie. Nie mam rąk do pracy. *Jackiew. Górn. 153.* **239.** Galareta stoi, staje, stanęła ⟨*zastygła*⟩. **240.** Handel stoi, staje ⟨*nie prowadzi się sprzedaży*⟩. **241.** Interesy stoją, stają ⟨*nie rozwijają się*⟩. **242.** Młyn, wiatrak stoi, staje (stanął) ⟨*nie funkcjonuje, nie miele*⟩. **243.** Noga ludzka nie stanęła gdzie (tylko *dk*) ⟨*nie doszedł tam człowiek, nie pokazał się*⟩: Widział tylko dawny pył i śmiecie podłogi, kurz grubą warstwą zalegający kąty, na którym niczyja od dawien dawna nie stanęła noga. *Żer. Rzeka 121.* **244.** Oczy stoją, stanęły, stają komu w słup ⟨*ktoś wytrzeszczył oczy; oczy czyje rozszerzyły się i znieruchomiały (zwykle pod wpływem jakiegoś wstrząsu, zdumienia, przerażenia itp.)*⟩. **245.** Pakt, przymierze, rozejm, sojusz, traktat, ugoda, unia, układ, umowa staje, stanął(-o, -a) ⟨*jest, zostaje zawarty(-e -a); dochodzi do skutku*⟩. **246.** Praca, robota stoi, staje; stanęła ⟨*przerywa się; została przerwana*⟩. **247.** Tak rzeczy stoją ⟨*wyglądają, przedstawiają się*⟩. **248.** Rzeka stoi, staje, stanęła ⟨*jest zamarznięta*⟩. **249.** Sejm staje, stanął ⟨*zbiera się, zebrał się*⟩. **250.** Serce staje komu ⟨*przestaje bić*⟩: Przeraził się Jefte i serce mu stanęło. *Lamus 8, 1910, s. 441.* **251.** Słońce stoi w zenicie ⟨*znajduje się*⟩. **252.** Woda stoi: a) ⟨*nie spływa, jest na powierzchni*⟩; b) ⟨*jest zamarznięta*⟩. **253.** Woda stoi w kałużach ⟨*znajduje się w kałużach, tworzy kałuże*⟩. **254.** Zboże stoi (w polu) ⟨*nie jest zżęte*⟩. **255.** Zegarek stoi, staje ⟨*nie idzie, nie funkcjonuje*⟩. **256.** (Tak) jak stoi, jak stał: a) ⟨*w stanie (w stroju) w jakim kto albo co jest, nic nie zmieniając ani uzupełniając*⟩: Dzieci jak stały — na bosaczka, w ogrodowych sukienkach — skoczyły do auta odprowadzać Mamę. *Wańk. Ziele 110*; b) ⟨*nic nie ratując, tracąc wszystko*⟩: Wyszedł z pożaru tak jak stoi. *SW.* **257.** Staje, stanęło na radzie ⟨*zostało uchwalone, postanowione*⟩: Stanęło zatem na radzie wojennej [...] by wydać bitwę Dymitrowi. *Szujski Roztrz. 55.* **258.** *daw.* Co słów staje, stanie (dziękować, mówić, wyrażać uczucia) ⟨*jak najwymowniej*⟩: Szlachta [...] nuż hurmem cisnąć się do jego kolan i dziękować co słów stało. *Łoz. Wal. Szlach. I, 85.* **259.** Co tchu stanie (biec, pędzić, śpieszyć się itp.) ⟨*jak najśpieszniej, co sił*⟩: Dosiadaj i ja dosiądę siodła i uciekajmy, co tchu stanie. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* **260.** Ile, jak sił, czasu itp. stanie, stało ⟨*ile kto (będzie) miał sił, czasu; ze wszystkich sił, poświęcając czemu wszystek czas*⟩: Wielką dla nas nagrodą wasze uprzejme słowo. Czyniliśmy, ile nam sił stało. *Bełc. Hun. 11.* **261.** Nie staje, nie stanie; nie stało, nie stawało czego ⟨*brakuje, nie ma, zabraknie; brakowało, nie było, zabrakło czego*⟩: Już i cierpliwości nie staje patrzeć na czyny ludzkie. *Rzew. H. Pam. 43.* Nie stało ci odwagi czy serca? — nie wiem. *Sienk. Now. VI, 119.* **262.** Nie stało kogo ⟨*kogoś zabrakło, ktoś ubył, odszedł, umarł*⟩: Jak pana nie stało, urwały mi się dworskie zarobki. *Prus Plac. 281.* **263.** Póki staje, stanie, stawało czego ⟨*póki coś jest, było, póki czegoś nie brakuje, nie brakowało*⟩: Dopóki stawało pieniędzy, malował od rana do wieczoru. *Krasz. Sfinks I, 276.* **264.** Póki stanie kogo ⟨*dopóki ktoś będzie żył*⟩: Co się tycze [tyczy] procentu, ten ja sam wypłacać będę, póki mię [mnie] na ziemi stanie. *Tremb. Listy II, 139.* **265.** *daw.* Nie stało komu co robić ⟨*nie było nikogo, aby coś zrobić*⟩: Gdy mrok padł, nie stało już walczyć komu. *Krasz. Baśń 381.*

przysł. **266.** Tak krawiec kraje, jak mu materii staje.

stać się, stawać się 1. s. się k i m, c z y m ⟨*zostać, zrobić się kim, czym*⟩: Nie wiadomo kiedy i jak stali się parą przyjaciół. *Brand. K. Sams. 42.* **2. s.** się powodem, przyczyną czego; wzorem, zawadą, przeszkodą dla kogo, dla czego. **3.** s. się ciałem; słowo stało się ciałem ⟨*urzeczywistnić się; urzeczywistniło się*⟩ *p.* ciało **4. s.** się k i m ś ⟨*mieć znaczenie, osiągnąć jakiś stopień rozwoju, stanowisko*⟩: Potrafi pokazać co najmniej paru ludzi, o których wiadomo, że stali się kimś, że można na nich liczyć i że zajdą jeszcze wyżej. *Pytl. Listy 15.* **5. s.** się panem położenia ⟨*opanować co*⟩. **6.** s. się sobą ⟨*być sobą, zachowywać się zgodnie ze swą naturą, mentalnością; nie udawać, nie pozować; nie tłumić nic w sobie*⟩: Było to jedyne miejsce na świecie, gdzie potrafiłby jeszcze na powrót stać się sobą. *Jackiew. Jan 257.* **7. s.** się k i m z k o g o ⟨*przejść jakąś zmianę; przeobrazić się w kogo*⟩: Stał się z pana ubogim człowiekiem trudem rąk na kawałek chleba zarabiającym. *Żer. Przedw. 13.* **8.** s. się jak wosk ⟨*zrobić się podatnym, ustępliwym*⟩: Kiedy go przyciśniesz do swej piersi ojcowskiej, jestem pewny, że się stanie jak wosk. *Kaczk. Grób II, 110.* **9.** Stało się! już się stało! ⟨*dokonało się, (już) przepadło; nie można tego zmienić*⟩: Żal jej tak boli mnie, boli... lecz już za późno, już się stało! *Wol. Halka 10.* **10.** Stało się, tak się stało, że, iż... ⟨*złożyło się, tak się złożyło; (tak) wypadło, że...*⟩: Stało się, żem któregoś dnia nie poszedł do fabryki przez zwykłe lenistwo. *Berent Fach. 65.* **11.** Stało się c o k o m u ⟨*spotkało co kogo*⟩: Billewicze — mówił — krzyczą wniebogłosy na swą krzywdę i niewolę, a przecież nic im się tu nie stało i nie stanie. *Sienk. Pot. VI, 93.* Pójdę zo-

baczyć, co się stało temu chłopcu na drodze, bo leży i nie rusza się. *Grusz. An. Od Karpat 55.* W sercu nurtowało uczucie, że temu pogardzonemu niewolnikowi stała się krzywda. *Matusz. 1. Swoi 101.* **12.** Coś stało (staje) się z k i m, z c z y m ⟨*zaszło, zrobiło się, zdarzyło się, ktoś się gdzieś podział, kogoś coś spotkało*⟩: Córka zdążyła podobno uciec, ale co się stało z matką, nie umieli powiedzieć. *Ziel. S. Pol. 152.* A co się stało z miodem? — zapytał z troską pułkownik. *Prusz. Karabela 93.* **13.** Co się stało (stawało)? stało się co?; nic się nie stało ⟨*co zaszło, co się zdarzyło; nic nie zaszło, nic się nie zdarzyło*⟩: Nie starczało dnia, miesiąca, roku, aby wchłonąć wszystko, co się działo, co się stawało! *Goj. Dziew. I, 7.* Czemuście przyjechali o tej porze? [...] Stało się co? *Brand. K. Obyw. 312.* Myślałam, że już Nowolipki zapadły się pod ziemię, a tu tak spokojnie, jakby się nic nie stało. *Goj. Dziew. II, 88.* **14.** Cokolwiek by się stało [nie: co by się nie stało]: Zapewniał ją, że cokolwiek bądź by się stało, on jej nie opuści nigdy. *Sienk. Pust. I, 53.* **15.** Stało się zadość czemu ⟨*coś zostało spełnione*⟩: Zwykły przypadek zrządził, że prośbom jej stało się zadość. *Krucz. Sidła 18.*

wyr. przysł. **16.** Co się stało, to się nie odstanie. **17.** Stanie się, co się ma stać.

stadium 1. Końcowe, ostatnie, początkowe s. ⟨*okres, faza (rozwojowa) czego*⟩. **2.** s. przejściowe, przygotowawcze; s. rozwojowe. **3.** s. działalności jakiej; realizacji, rozwoju czego; s. robót, rokowań. **4.** Być, pozostawać, przechodzić, wchodzić, znajdować się w jakim (np. w decydującym) s. a. w s. czego: Służba hydrograficzna i meteorologiczna znajdowały się w stadium organizacji. *Cent. Czel. 10.* **5.** Przechodzić przez jakie s. a. przez s. czego; przez różne stadia; przejść wszystkie stadia.

stadło ⟨*wychodzące z użycia — o parze małżeńskiej*⟩ **1.** Dobrane, niedobrane; szczęśliwe, nieszczęśliwe; wzorowe, zgodne s.; wolne s.; s. małżeńskie: Gdy nie mogą zdobyć się na małżeństwo urzędowe, tworzą wolne stadło. *Prus Lalka II, 235.* **2.** Łączyć, (s)kojarzyć s. **3.** Żyć (z sobą) w stadle (małżeńskim). **4.** s. kojarzy się.

stadny 1. Instynkt s. ⟨*u zwierząt: popęd do łączenia się w stada*⟩. **2.** s-e klacze, konie ⟨*hodowane w stadach*⟩. **3.** Zwierzę s-e ⟨*żyjące w stadzie*⟩.

stado 1. Liczne s.; nieprzejrzane, nieprzeliczone s-a ⟨*gromady zwierząt danego gatunku żyjących razem*⟩; *pogard.* s. ludzkie. **2.** s. ptactwa; s. gęsi, gołębi, kaczek, kur, przepiórek, wron, wróbli, żurawi: Stada wróbli pod wieczór schodzą się do gniazd i kryją się w liściach bluszczu. *Otw. Czas 16.* **3.** s. zwierzyny; s. antylop, bydła, danieli, jeleni, koni, krów, łosi, mułów, owiec, psów, reniów, sarn, wielbłądów, wilków: Na wysokich, suchych stepach bujały stada koni dzikich o kudłatych głowach i krwawych oczach. *Sienk. Ogn. I, 34.* **4.** *przen.* s. chmur, chmurek, obłoków, obłoczków: Wysoko na niebie ułożyły się stada lekkich chmurek, które czerwieniejąc zsuwały się z wolna ku krańcom widnokręgu. *Sienk. Ogn. I, 47.* **5.** Przewodnik stada: Wielkie stare samce, przewodniki stad, ryją z niecierpliwością racicami ziemię. *Sienk. Listy I, 155.* **6.** Hodować; pędzić, przepędzać, płoszyć, zagarnąć s. **7.** Prowadzić s.: Kogut prowadził stado kur i powiewał połyskliwym ogonem. *Wikt. Wierzby I, 57.* **8.** Doglądać, pilnować, strzec stada. **9.** Biegać, chodzić, paść się stadem, stadami ⟨*o zwierzętach*⟩; krążyć, latać, po(d)rywać się, wzbijać się, zrywać się stadem, stadami ⟨*o ptakach*⟩: W mojej Puszczy Białowieskiej [...] żubry chodziły stadami. *New. Archip. 27.* **10.** *przen.* Chodzić stadami ⟨*o rzeczach tego samego rodzaju: pojawiać się licznie, w dużej liczbie, tłumnie, gromadnie*⟩: Tramwaje przestały chodzić stadami. *Stol. 13, 1954.* **11.** *przen.* Chodzić, iść w stadzie: Jedni rzucili się w odmęt walki wskutek zaślepienia [...] inni z rozkazu, dla mody, idąc w stadzie — inni z tchórzostwa przed opinią. *Żer. Rzeka 125.* **12.** Chować się, przebywać, żyć w stadzie. **13.** Łączyć się; spędzać; zbić się w s. **14.** Oddzielić się, odłączyć się od stada. **15.** Biec, pędzić jak s. owiec, jak s. owiec przed wilkiem ⟨*na oślep*⟩. **16.** Pierzchać jak s. (spłoszonych) sarn, ptaków, owiec. **17.** Tłoczyć się, stłoczeni jak s. bydła; zbić się w kupę jak s. owiec.

przysł. **18.** Nieszczęścia chodzą stadami.

stajnia 1. s. cugowa, wyścigowa ⟨*stadnina koni cugowych, wyścigowych*⟩. **2.** s. Augiasza, Augiaszowa ⟨*w mitologii greckiej: stajnia króla Augiasza, nie czyszczona przez wiele lat, a oczyszczona przez Herkulesa w ciągu jednego dnia; przen. zaniedbania, które należy usunąć*⟩: Wolnoż mimochodem zagadnąć, czyż nie nadto tej uprzykrzonej cudzoziemszczyzny? Czyż nie wymieść trochę tej stajni Augiaszowej? *Brück. Walka 51.* **3.** Mieć konie w stajni, na stajni: Dwa liche pojezdki ma na stajni. *Bartk. SPP.*

stal 1. s. damasceńska. **2.** *techn.* s. chromoniklowa, ciągliwa, kwasoodporna, martenowska, nierdzewna, profilowa, stopowa, szlachetna, szwedzka, walcowana, węglista, węglowa, wolframowa, zlewna, żaroodporna; s. budowlana, maszynowa, narzędziowa, resorowa, sprężynowa, zbrojeniowa. **3.** *przen.* ostra s. ⟨*ostre narzędzie: nóż, szabla, puginał itp.*⟩: Gałązki ugina i ostrą stalą ucina. *Węg. Bajki 51.* **4.** Ostrze stali ⟨*w broni stalowej*⟩: Przysięgam na ostrze tej stali. *Fel. A. Barb. 67.* **5.** Ze stali: a) ⟨*stalowy*⟩: Nóż, scyzoryk, szabla, puginał ze stali; b) *przen.* a. jak ze stali ⟨*mocny(-a, -e), twardy(-a, -e), krzepki(-a, -e)*⟩: Że krew w niej wrząca i zdrowie ze stali, poznać po chodzie i rasowym pąsie. *Bork. L. Cymb. 18.* Mięśnie jak ze stali. Charakter, człowiek ze stali. **6.** Ukuty, wykuty ze stali ⟨*o człowieku: silny, nieugięty*⟩: Nie należę do ludzi ukutych ze stali, mam dużo pobłażliwości dla siebie i drugich. *Sewer Nafta I, 6.* Zdawał się wykuty ze stali; rękę trzymał zawsze na głowicy miecza; z jego czoła nie schodziła [...] chmura. *Gomul. Miecz I, 145.* **7.** Mocny, ostry, twardy, zimny jak s.; hartować się jak s.: Przychodziły do kraju jego słowa proste i jasne jak słońce, a mocne i ostre jak stal. *KPP Wspom. 326.* W ogniu niedoli hartuje się człowiek jak stal. *Jun. Mazur. 361.* **8.** Rycerz zakuty w s. ⟨*rycerz cały w zbroi*⟩: Na tych królewskich ugorach stał odosobniony samotny dąb [...] starzec pamiętający rycerzy zakutych w stal. *Żer. Uroda 351.* **9.** Kuć, przekuwać, topić s.; kuć, odkuć, wykuć w stali; ciąć s. tlenem; grzać, nagrzewać, odtleniać, prostować, przeciągać s.; przerabiać surówkę na s., rafinować, rozciągać, skrawać, sortować, zendrować; rytować na stali.

10. *przen.* Stwardnieć, zahartować kogo, zahartować się na s. ⟨*zahartować kogo (się) całkowicie*⟩: Zahartowany na stal w walkach rewolucji chłopiec nie poddaje się nieszczęściu. *Brand. M. Wypr. 134.* **11.** Błyskać, łyskać stalą; **s.** migoce, szczęka, zgrzyta ⟨*o przedmiotach stalowych, o broni*⟩.

stalowy 1. s-a belka, blacha, kolczuga, konstrukcja, lina, sprężyna, zbroja; s-e ostrze, pióra; s. odlew, pancerz ⟨*ze stali*⟩. **2.** s. człowiek; s-a wola ⟨*mocny(-a), silny(-a), nieugięty(-a)*⟩. **3.** Huta s-a ⟨*wytwarzająca stal*⟩. **4.** Kolor s. ⟨*taki jak stali, szaroniebieski o metalicznym połysku*⟩. **5.** s-e nerwy ⟨*bardzo mocne*⟩. **6.** s-e oczy: a) ⟨*koloru stali*⟩; b) ⟨*o twardym spojrzeniu*⟩. **7.** s. rumak ⟨*przen. o pojeździe mechanicznym*⟩: Już dzisiaj na polach naszego kraju pracuje armia stalowych rumaków — traktorów. *Myśl Filoz. 1(11), 1954, s. 36.* **8.** s-e spojrzenie ⟨*ostre, twarde*⟩: Kilka razy stalowe spojrzenie Wierzbiaka nabrało nawet wyrazu okrucieństwa i nietajonej nienawiści. *Pięt. Białow. 8.*

stałość 1. Męska s.; niewzruszona, niezachwiana s. ⟨*niezmienność, trwałość*⟩. **2.** s. c z e g o; s. charakteru, przekonań, umysłu, uczucia. **3.** s. w c z y m: s. w miłości. **4.** Okazać, zachować s. (np. charakteru, przekonań). **5.** Wierzyć (nie wierzyć) w s. mężczyzn. **6.** Zaprzysiąc komu s.: Ślubuję i zaprzysięgam waszej Helenie wierność, stałość i miłość bez granic. *Wilk. P. Wieś I, 133.*

stały 1. *jęz.* s. akcent; przycisk ⟨*nieruchomy; padający stale na tę samą sylabę*⟩. **2.** s-a armia; s-e wojsko ⟨*regularna(-e)*⟩. **3.** s. bywalec, gość, klient, współpracownik ⟨*stale gdzie bywający; korzystający z czyich usług; stale współpracujący z kim, z czym*⟩. **4.** s-a cecha, funkcja, temperatura, waga, wartość, wielkość; s. fundusz, kierunek, skład czego, składnik, stosunek ⟨*niezmienna(-y)*⟩. **5.** s-e ceny ⟨*niezmienne, nie ulegające wahaniom*⟩. **6.** s. charakter ⟨*nieugięty*⟩. **7.** *fiz.* Ciało s-e; s. stan skupienia ⟨*twarde, ścisłe, niecieklé i nielotne; stan ciała niециekły i nielotny*⟩. **8.** s. dochód; s-e pobory; s-e wynagrodzenie; s. zarobek; *przestarz.* s-a pensja ⟨*regularne(-a, -y)*⟩. **9.** s-a gospodyni, służąca ⟨*stale zatrudniona, nieprzychodnia*⟩. **10.** Grunt s. ⟨*twardy, niebagnisty*⟩: Wewnątrz [...] grunt jest niewiele co suchszy i bardziej stały niż bagno, otaczające ostrów. *Meis. Wilk 35.* **11.** *ekon.* Kapitał s. ⟨*wartość budynków, urządzeń, surowców itp. nie ulegająca zmianie w procesie produkcji*⟩. **12.** *mat.* Kąt s. ⟨*niezależny od wielkości promienia*⟩. **13.** s-a komunikacja ⟨*regularna*⟩. **14.** s-e koryto, łożysko rzeki, wód ⟨*nie zmieniające położenia*⟩. **15.** s. kurs pieniędzy, akcji, papierów wartościowych ⟨*ustalony, niezmienny*⟩. **16.** Ląd s. ⟨*duży obszar ziemi, nie będący wyspą, kontynent; ziemia w przeciwieństwie do morza*⟩. **17.** s-e miejsce; s. pobyt gdzie (na wsi, w mieście) ⟨*niezmienne(-y), ustalone(-y); zawsze to samo*⟩: s-e miejsce przy stole. **18.** s. mieszkaniec ⟨*osoba mieszkająca gdzie stale, nie przejezdna*⟩. **19.** s-a miłość, przyjaźń; s-e uczucie ⟨*trwała(-e)*⟩. **20.** Most s. ⟨*zbudowany na stałe, nieprowizoryczny*⟩. **21.** s-a obserwacja ⟨*nieprzerwana*⟩. **22.** s-a opieka ⟨*ustawiczna*⟩. **23.** *techn.* s-e paliwo ⟨*w postaci ciała stałego, niepłynne, niegazowe*⟩. **24.** s. personel ⟨*stale zatrudniony, etatowy*⟩. **25.** s. plan (lekcyj, pracy, zajęć) ⟨*ustalony na określony okres, np. na rok itp.*⟩. **26.** s-a pogoda ⟨*ustalona na dłuższy okres*⟩. **27.** s. pokarm ⟨*w postaci stałej, niepłynnej*⟩. **28.** s. pokój, s-a wojna, s-e zamieszki ⟨*ustawiczny(-a, -e)*⟩. **29.** s-a posada ⟨*etatowa; ustalona*⟩. **30.** *fiz. techn.* Postać s-a, coś (ciało, produkt, pożywienie) w postaci stałej ⟨*niepłynnej i niegazowej*⟩. **31.** s. posterunek, s-a warta ⟨*stale gdzie utrzymywany(-a)*⟩. **32.** *fiz.* Prąd s. ⟨*nie zmieniający kierunku i natężenia*⟩. **33.** *fiz.* s-a prędkość, szybkość ⟨*jednakowa w tych samych odcinkach czasu; niezmienna*⟩. **34.** s-e przekonania ⟨*niezmienne*⟩. **35.** s. punkt; *fiz.* s-e punkty termometru ⟨*punkty 0 i 100*⟩. **36.** Rytm s. ⟨*regularny, niezmienny*⟩. **37.** *fiz.* Równowaga s-a ⟨*przy której ciało po wychyleniu wraca z powrotem do pierwotnego położenia*⟩. **38.** *przen.* s-e serce ⟨*niezmienne uczucie*⟩: Dzięki ci więc i raz, i drugi, i trzeci za dobre, stałe i poczciwe serce twoje. *Słow. Listy II, 264.* **39.** s-a siedziba ⟨*miejsce stałego pobytu*⟩. **40.** s. teatr ⟨*czynny bez przerw w ciągu całego sezonu*⟩. **41.** s. wiatr ⟨*wiejący stale w jednym kierunku*⟩. **42.** s-e zajęcie ⟨*wykonywane stale w określonych godzinach*⟩. **43.** s-e zasady ⟨*niezmienne*⟩. **44.** Zęby s-e ⟨*wyrosłe po wypadnięciu zębów mlecznych*⟩. **45.** s-e źródło dochodu ⟨*dające regularny dochód*⟩. **46.** s. aż do grobu, do grobowej deski, do końca, do śmierci ⟨*wierny do końca życia*⟩: Może bierzesz to za punkt honoru: być aż do grobu stałym. *Bełc. Kmita 107.* **47.** s. w c z y m ⟨*niezmienny, wierny*⟩: s. w miłości, w przyjaźni, w uczuciach, w wierze. **48.** Co, cóż stałego, nic stałego na świecie, w życiu ⟨*w życiu, w świecie wszystko się zmienia*⟩: Czas postępuje, jedna chwila niepodobna do drugiej [...] Cóż stałego, cóż niezmiennego na świecie? *Dzierzk. Pow. II, 29.* **49.** Być, mieć co w stałym użyciu ⟨*używać stale*⟩: Od czasu zaś osiedlenia się najpierw w Brukseli [...] potem w Lozannie [...] język francuski miał Miłkowski w stałym użyciu. *Dor. Jęz. 85.* **50.** s. jak opoka ⟨*o człowieku: nieugięty, niezachwiany, stanowczy*⟩. **51.** Na stałe ⟨*na pobyt stały, na pracę stałą, na zawsze*⟩: Możecie na stałe iść do kuchni... A spróbujcie mi baraninę przypalić. *Żukr. Dni 52.* **52.** Osiąść, osiedlić się, urządzić się, zamieszkać na stałe (w mieście, na wsi). **53.** Przyjąć kogo, co, przyjąć się na stałe. **54.** Zaprowadzić co na stałe.

stan ● ⟨*jakość, forma, postać, poziom, liczba, ilość czego; faza, stadium, okoliczności, warunki, w których ktoś lub coś się znajduje*⟩ **1.** s. beznadziejny, ciężki, dobry, doskonały, fatalny, groźny, katastrofalny, kwitnący, mizerny, należyty, nędzny, niebezpieczny, niegroźny, niepokojący, niepomyślny, nieprzytomny, nieszczęśliwy, niewesoły, nienormalny, normalny, okropny, opłakany, pierwotny, pomyślny, poprzedni, poważny, rozpaczliwy, rzeczywisty, smutny, świetny, użyteczny, zły; s. agonalny, anormalny; s. bliski czego (np. rozstroju), chorobliwy, chorobowy, depresyjny, desperacki, duchowy, ekonomiczny, faktyczny, finansowy, fizyczny; godny pożałowania, współczucia; gorączkowy, gospodarczy, higieniczny, kataleptyczny, kliniczny, kopalny, lękowy, liczebny, majątkowy, materialny, moralny, naturalny, nerwowy, nienormalny, normalny, podgorączkowy, polityczny, prawny, przejściowy, psychiczny, rodzimy (metali), sanitarny, społeczny, uczuciowy, umysłowy, wewnętrzny, wzruszeniowy, zapalny (skóry, jelit, woreczka żółciowego, oka);

zdrowotny: Znał dokładnie stan liczebny każdego pułku. *Prus Wyb. 268.* Zbyt lekceważyła nerwowy stan męża. *Perz. Las 41.* Poczuł, stopniowo wgłębiając się w swój stan wewnętrzny, że [...] nie da sobie rady z zazdrością. *Żer. Uroda 159.* **2.** s. aktorski ⟨*aktorstwo; aktorzy*⟩. **3.** s. bezżenny ⟨*starokawalerstwo*⟩. **4.** *ekon. hand.* s. bierny ⟨*pasywa*⟩. **5.** *fiz.* s. ciekły, płynny ⟨*bycie cieczą*⟩: Rafinowanie stali w stanie płynnym wykonywa się sposobem tyglowym lub elektrycznym. *Wrażej Metale 34.* **6.** s. cywilny ⟨*rodzinno-prawne stanowisko człowieka, zależne od jego stosunku do związku małżeńskiego*⟩: Dowie się, że to jest pani lub panna X, — pozna jej stan cywilny — posłyszy jedną, drugą plotkę. *Zap. G. Ptak I, 34.* **7.** Akt stanu cywilnego ⟨*akt urodzin, ślubu, śmierci*⟩. **8.** Człowiek, osoba stanu cywilnego ⟨*osoba cywilna*⟩: Wstęp do obozu osobom stanu cywilnego był wówczas najsurowiej wzbroniony. *Karw. Szkice 5.* **9.** Urząd stanu cywilnego ⟨*urząd rejestrujący dane dotyczące stanu cywilnego, urodzin, małżeństw, śmierci obywateli; urząd udzielający ślubów cywilnych*⟩. **10.** Urzędnik stanu cywilnego ⟨*urzędnik zatrudniony w urzędzie stanu cywilnego*⟩. **11.** *ekon. hand.* s. czynny ⟨*aktywa*⟩. **12.** s. duchowny, kapłański ⟨*bycie duchownym (kapłanem); duchowni (kapłani)*⟩. **13.** *daw.* s. dziewiczy ⟨*dziewictwo*⟩: W dalszych leciech trzeba je utrzymywać w skromności i wstydzie; te albowiem najszacowniejsze są ozdoby stanu dziewiczego. *Kras. Podstoli 122.* **14.** *fiz.* s. gazowy, lotny ⟨*bycie gazem*⟩: Po oddzieleniu się od Słońca Ziemia wskutek oziębiania się przeszła ze stanu gazowego w stan ciekły. *Sams. Geol. 5.* Ciecz może [...] przechodzić w stan lotny albo podczas wrzenia, albo podczas parowania. *Bur. Fiz. X, 173.* **15.** *daw.* s. gminny: a) ⟨*gminność*⟩; b) ⟨*ludzie gminni; chłopi*⟩. **16.** s. górniczy ⟨*górnictwo; górnicy*⟩: Stara górnicza piosenka mówi [...] że nie ma nic piękniejszego, niż górniczy stan. *Gaz. Rob. 287, 1954.* **17.** Kawalerski s. ⟨*bycie kawalerem; żart. kawalerowie*⟩: Do czterdziestu lat hulał i dokazywał w kawalerskim stanie. Około tego czasu zachciało mu się żenić. *Żmich. Pow. 133.* Myślę, że takie to już moje nieszczęście i że chyba przyjdzie mi i umrzeć w kawalerskim stanie. *Sienk. Pot. I, 223.* **18.** s. krytyczny czego ⟨*okres przełomowy, rozstrzygający; faza przełomowa, rozstrzygająca czego*⟩: s. krytyczny choroby. **19.** s. książęcy ⟨*godność księcia; książęta*⟩: Chciał wynieść tę oporną pannę do swego książęcego stanu, szczęśliwościami ją obsypać. *Sienk. Pot. VI, 94.* **20.** s. kupiecki ⟨*zawód kupca; kupcy*⟩. **21.** s. macierzyński ⟨*macierzyństwo*⟩. **22.** s. małżeński ⟨*małżeństwo*⟩. **23.** s. męski ⟨*męskość*⟩. **24.** s. nauczycielski ⟨*bycie, zostanie nauczycielem; nauczyciele*⟩. **25.** s. nieczynny (przenieść kogo w s. nieczynny) ⟨*emerytura*⟩: Nacz[elne] Dowództwo Armii [...] gen. Rozwadowskiego przeniosło w stan nieczynny ku ogólnemu żalowi wszystkich poddanych. *Rozwad. 37.* **26.** s. niewieści ⟨*bycie kobietą, niewiastą; kobiety, niewiasty*⟩: W odróżnieniu bowiem od zacofanych pojęć średniowiecza, poniżającego stan niewieści, stali się uczeni epoki humanizmu obrońcami płci pięknej. *Pam. Lit. 3—4, 1952, s. 1009.* **27.** s. panieński ⟨*panieństwo; panny*⟩. **28.** s. rodzicielski ⟨*ojcostwo, macierzyństwo*⟩. **29.** s. stały ⟨*jeden ze stanów skupienia ciał*⟩: Woda w stanie stałym [...] ma także postać krystaliczną. *Fir. Chem. 13.* **30.** Staropanieński s. ⟨*staropanieństwo; żart. stare panny*⟩: Zamiast być żoną, matką [...] więdnie w staropanieńskim stanie. *Orzesz. Melanch. II, 204.* **31.** s. świecki ⟨*bycie świeckim; ludzie świeccy*⟩. **32.** s. urzędniczy ⟨*bycie urzędnikiem; urzędnicy*⟩: Stan urzędniczy [...] wydał z łona swego wodzów wojennych i wojewodów cywilnych. *Mech. Wym. I, 26.* **33.** s. wdowi ⟨*wdowieństwo*⟩. **34.** s. wojenny (ogłosić, wprowadzić, odwołać) ⟨*stan ogłoszony na wypadek wojny przez państwo, w czasie trwania którego rząd danego kraju korzysta ze specjalnych uprawnień*⟩: Ogłoszono stan wojenny w Warszawie. *Sokoł. A. Dzieje IV, 392.* **35.** s. wojskowy ⟨*bycie wojskowym; wojskowi*⟩: W sejmie czteroletnim [...] bronił udziału stanu wojskowego w życiu publicznym. *Sokoł. A. Dzieje II, 155.* **36.** s. wolny: a) ⟨*o kawalerze lub pannie*⟩: Oto mój rysopis. Lat — około pięćdziesięciu, twarz — żółta i zapadnięta, włosy siwiejące. Stan — wolny, zajęcie — nauczyciel. *Prus Now. IV, 141*; b) ⟨*wolność*⟩; c) *chem.* ⟨*nie związany chemicznie z innymi pierwiastkami*⟩: Pierwiastek w stanie wolnym. - Wodór w stanie wolnym w przyrodzie prawie nie występuje. *Turk. Chem. VIII, 37.* **37.** s. wyjątkowy (ogłosić, wprowadzić, odwołać s. wyjątkowy) ⟨*stan prawny zawieszający niektóre prawa i swobody obywatelskie ogłaszany w wyjątkowych okolicznościach politycznych lub społecznych*⟩. **38.** s. zakonny ⟨*bycie zakonnikiem; zakonnicy*⟩: Skoroś jednak dziewka już duża, a do stanu zakonnego inklinacji nie masz... *Gomul. Mieszczka 118.* **39.** *pot. żart.* s. zaprószony ⟨*nietrzeźwość*⟩. **40.** s. żołnierski ⟨*bycie żołnierzem; żołnierze*⟩: Ty nadzwyczajnie nadajesz się do stanu żołnierskiego. *Żer. Popioły II, 244.* s. c z e g o: **41.** s. badań ⟨*zaawansowanie*⟩. **42.** s. bezkrólewia ⟨*bezkrólewie*⟩. **43.** s. depresji psychicznej, niepewności, odrętwienia, otępienia, podniecenia, przygnębienia, rozdrażnienia, szczęśliwości, wzruszenia, zadowolenia, zdenerwowania, zniecierpliwienia, zwątpienia ⟨*nastrój, poczucie*⟩. **44.** s. dochodów ⟨*ilość, wysokość*⟩. **45.** s. dojrzałości, osłabienia, wycieńczenia, zaniedbania, zaopatrzenia ⟨*stopień*⟩. **46.** s. drogi, obuwia, odzieży, silnika ⟨*jakość, stopień zużycia*⟩. **47.** s. ducha, duszy ⟨*samopoczucie, nastrój*⟩. **48.** s. egzaminów ⟨*zaawansowanie; jakość wyników*⟩. **49.** s. finansów ⟨*ilość pieniędzy, kapitału*⟩. **50.** s. gardła, oczu, serca ⟨*stopień zdrowotności, choroby*⟩. **51.** s. gotówki ⟨*ilość*⟩. **52.** s. kasy, skarbu ⟨*ilość gotówki w kasie, w skarbie*⟩. **53.** *praw.* s. konieczności ⟨*wyjątkowa sytuacja, w której popełniony czyn przestępczy może być uznany za niekaralny*⟩. **54.** s. ludności, zwierzyny ⟨*liczba*⟩. **55.** s. macierzyństwa, ojcostwa ⟨*bycie matką, ojcem*⟩. **56.** *chem.* s. nasycenia ⟨*stopień*⟩. **57.** s. oblężenia (ogłosić, odwołać) ⟨*stan wprowadzający zawieszenie niektórych praw obywatelskich, podporządkowanie ludności danego obszaru specjalnym, obostrzonym przepisom*⟩. **58.** s. obronności ⟨*stopień, jakość*⟩. **59.** s. organizmu ⟨*funkcjonowanie; stopień sprawności*⟩. **60.** s. pogody (przepowiadać, przewidywać) ⟨*stopień rozpogodzenia, zachmurzenia, wilgotności powietrza, temperatury itp.*⟩. **61.** s. pogotowia (s. stałego pogotowia, s. pogotowia wojennego; ogłosić, zarządzić, odwołać s. pogotowia) ⟨*okres stałego czuwania, gotowości do działania*⟩: Od pierwszej chwili uwięzienia okrętu w lodach Szmidt zarządził stan stałego pogotowia. *Cent. Czel. 23.* **62.** s. posia-

dania ⟨*ilość tego, co kto posiada*⟩. **63.** s. robót ⟨*jakość; postęp, zaawansowanie*⟩. **64.** s. rozkładu ⟨*faza, stadium*⟩. **65.** s. równowagi ⟨*położenie, stadium*⟩. **66.** s. rzeczy (dotychczasowy, istniejący, istotny, naturalny, rzeczywisty, ten s. rzeczy; utrzymać, zachować, zmienić, zdradzić, zauważyć s. rzeczy; zdać sprawę ze stanu rzeczy); w tym stanie rzeczy ⟨*określona sytuacja; w tej sytuacji*⟩: Nie zdradził ani jednym słowem istotnego stanu rzeczy i utrzymywał szanownego finansistę w niepewności. *Jun. Wod. 97.* **67.** *chem. fiz.* s. skupienia ⟨*jedna z zasadniczych postaci ciał w przyrodzie (stan stały, ciekły, gazowy)*⟩. **68.** s. snu, s. półsnu ⟨*sen, półsen*⟩. **69.** s. spoczynku ⟨*emerytura*⟩. **70.** Pułkownik, generał w stanie spoczynku ⟨*emerytowany*⟩. **71.** *podn.* s. wiecznego spoczynku ⟨*śmierć*⟩. **72.** s. sprawy ⟨*faza, stadium*⟩. **73.** s. umysłu ⟨*poziom*⟩. **74.** s. używalności: Coś jest w stanie używalności ⟨*coś jest używane, może być używane*⟩. **75.** s. wiadomości, wiedzy ⟨*zasób*⟩. **76.** s. więzienia: a) ⟨*liczba więźniów*⟩: Czarna tablica wykazywała stan więzienia na dzień 8 stycznia 1942 roku [...] 315. *Goj. Krata 22*; b) ⟨*jakość gmachu, urządzeń, higeny itp.*⟩. **77.** s. wody, wód; niski, wysoki s. wody, wód; s. wody na rzece (Wiśle, Dnieprze, Odrze); obniżenie, wzrost stanu wody, wód ⟨*wysokość, poziom*⟩: Gwałtowne i nadmierne wzrosty stanu wody w rzece powodują powodzie. *Teren. 137.* **78.** s. wojny; s. wojny z kim; być w stanie wojny; ogłosić, zarządzić, odwołać s. wojny ⟨*stan ogłaszany w okresie wojny, podczas którego to okresu rząd korzysta ze specjalnych uprawnień*⟩. **79.** s. wojska ⟨*liczebność, wyekwipowanie*⟩. **80.** s. wrzenia ⟨*faza*⟩. **81.** s. zachmurzenia ⟨*stopień*⟩. **82.** s. zdrowia (pogarsza się, poprawia się; wymaga czego) ⟨*stopień zdrowotności, zaawansowania choroby*⟩. **83.** Egzystencja, życie ponad s. ⟨*ponad możliwości, możność, zasoby pieniężne*⟩. **84.** Departament stanu ⟨*ministerstwo (np. w USA)*⟩. **85.** Mądrość; rozum stanu ⟨*umiejętność działalności politycznej; prowadzenia polityki*⟩. **86.** Mąż stanu ⟨*polityk*⟩: Jako mąż stanu taką miał rutynę, że w każdej chwili umiał nad sobą panować. *Rog. J. Bohat. II, 115.* **87.** Racja stanu ⟨*potrzeby, wymogi polityki; względy państwowe*⟩: [Murawiew] usprawiedliwiał z góry wszystkie represje i zbrodnie, jakie popełniał lub popełnić zamierzał, racją stanu. *Sokoł. A. Stycz. 248.* **88.** Sekretarz, podsekretarz stanu ⟨*minister, wiceminister (zwłaszcza w USA)*⟩. **89.** Tajemnica stanu ⟨*urzędowa*⟩. **90.** Więzienie stanu ⟨*dla więźniów politycznych*⟩. **91.** Więzień stanu ⟨*polityczny*⟩: Narażał się niemało czyniąc wszystko, aby więźniom stanu przychodzić w pomoc. *Dęb. L. Wspom. 75.* **92.** Zamach stanu ⟨*zamach polityczny*⟩. **93.** Zbrodnia stanu ⟨*przestępstwo polityczne*⟩. **94.** Zdrada stanu ⟨*zdrada państwa*⟩: Pod sąd oddano [...] 253 osoby jako obwinione o zdradę stanu przez zamiar zbrojnego powstania przeciw rządowi pruskiemu. *Sokoł. A. Dzieje IV, 192.* **95.** W jakimś (dobrym, złym, beznadziejnym, opłakanym itp.) stanie (z czasownikiem) ⟨*w jakiejś jakości, fazie czego; w jakimś stopniu zniekształcenia, uszkodzenia lub zachowania dotychczasowej postaci czego*⟩: Maszyny przybyły w dobrym stanie. Tylko dwie obrabiarki wymagały poważniejszego remontu. *Pyt. Fund. 71.* Poniński w bardzo nędznym stanie do stolicy powrócił. *Pam. anegd. 110.* Glony posiadające krzemionkowe lub wapienne szkielety miały szanse zachowania się w stanie kopalnym. *Szaf. W. Geogr. 271.* Nasze dziedzictwo [...] jest w bardzo mizernym stanie. *Korz. J. Krewni 197.* **96.** *chem.* W stanie czystym, rodzimym ⟨*o metalach: jako pierwiastek, nie w związkach chemicznych z innymi pierwiastkami*⟩: Metale w stanie czystym występują w przyrodzie na ogół rzadko. *Sypn. Metal. 6.* Metale znajdują się w przyrodzie rzadko w stanie rodzimym. *Wrażej Metale 13.* **97.** W stanie surowym ⟨*o budynku: nie wykończony*⟩: Weszli po desce do budynku w surowym stanie. *Breza Uczta 55.* **98.** W stanie dzikim ⟨*o zwierzętach: w warunkach naturalnych*⟩: W Ameryce Południowej żyje w stanie dzikim lub oswojonym wiele różnych odmian zwierząt wielbłądowatych. *Gaik Towarozn. 273.* **99.** Coś w stanie czego, być, znajdować się w stanie czego ⟨*coś jest jakieś*⟩: Park w stanie zaniedbania ⟨*zaniedbany*⟩. Ciało w stanie równowagi ⟨*w równowadze*⟩. Zwłoki w stanie rozkładu ⟨*rozkładające się*⟩. **100.** Budzić, wywoływać (w kim) jaki s. (np. uczuciowy). **101.** Obrać, wybrać s. (np. duchowny, żołnierski) ⟨*zawód, zajęcie*⟩. **102.** Odmienić s. ⟨*stać się kim innym, zmienić zawód, ożenić się*⟩: Słyszałem, że pan myśli stan odmienić, że się okrutnie kocha, ma się wkrótce żenić. *Niemc. Powrót 46.* **103.** Naprawić, pogorszyć, polepszyć s. (rzeczy, zdrowia, interesów). **104.** Poświęcić się jakiemu stanowi (np. aktorskiemu). **105.** Przypisywać czemu (komu) swój, czyj, jaki s. **106.** Wprowadzać jaki s. (np. wojenny, wyjątkowy). **107.** Zapewnić komu (czemu) jaki stan (np. pomyślny, zdrowotny). **108.** Zbadać czyj s.: Szybko zbadał jego stan. Było to omdlenie. *Zap. G. Ptak. I, 117.* **109.** Zmienić s. (rzeczy). **110.** Znosić swój (czyj, jaki) s.: Wiele nadziei życia nie miała, ale znosiła stan swój ze spokojem. *Chłęd. Pam. I, 65.* **111.** Doświadczać jakiego stanu (uczuciowego). **112.** Dojść do jakiego stanu; doprowadzić kogo, co do jakiego stanu; wprowadzić kogo w jaki s.: Doprowadził majątek do kwitnącego stanu. *SW.* Opowiedział o wydarzeniach, które wprowadziły go w stan krańcowego zdenerwowania. *Pytl. Fund. 31.* **113.** Mieć ochotę do stanu (małżeńskiego, duchownego, zakonnego). **114.** Powracać, wracać do jakiego stanu (np. normalnego, zdrowia). **115.** Przeznaczyć kogo do stanu (duchownego, żołnierskiego, zakonnego). **116.** Przygotowywać, sposobić kogo (się) do stanu (duchownego, małżeńskiego, żołnierskiego). **117.** Przywracać kogo (co) do jakiego stanu (np. dawnego, pierwotnego, zdrowia, tężyzny). **118.** Żyć nad s. ⟨*za dużo wydawać pieniędzy, wydawać więcej niż kogo stać*⟩: Dostał zyskowne miejsce plenipotenta — i znowu żyli nad stan, więc je stracił. *Sienk. Mieszan. 96.* **119.** Wybić się nad swój, własny s. ⟨*stać wyżej niż inni ludzie tego samego stanowiska, zamożności*⟩. **120.** Wynieść kogo (się) nad s. ⟨*ponad ludzi tegoż zawodu, klasy, stanowiska*⟩. **121.** Popaść, wpaść w jaki s.; zapaść w s. spoczynku: Jabłoń syberyjska zapada w stan spoczynku wczesną jesienią. *Wiedza i Życie 9, 1952, s. 840.* **122.** Postawić kogo w s. oskarżenia ⟨*zaskarżyć kogo do sądu*⟩. **123.** Przejść w jaki s.; przejść ze stanu w s. ⟨*w stadium, w fazę czego*⟩: Z nagłej rozpaczy przeszedł potem w stan szalonej radości. *Gog. Kapit. III, 134.* Woda przechodzi ze stanu ciekłego w stan gazowy. **124.** Przenieść kogo, być przeniesionym w s. spoczynku ⟨*na emeryturę*⟩: Po 19 latach pracy [...] zo-

stał on na własną prośbę, w związku z chorobą oka, przeniesiony w stan spoczynku. *Probl. 7, 1953, s. 486.* **125.** Wejść w s. czego. **126.** *książk.* Wstąpić w s. małżeński ⟨*ożenić się; wyjść za mąż*⟩. **127.** Być w stanie; nie być w stanie, *skr.* nie w stanie (zwykle z bezokolicznikiem) ⟨*móc; nie móc; mieć siły, można (co robić); nie mieć sił, możności (co robić)*⟩: Była w stanie zadowolić się jakimkolwiek powodzeniem, zależało jej pod tym względem na każdym. *Dąbr. M. Noce II, 79.* Dręczony chorobą, nie był w stanie żadnego trwałego przyjąć obowiązku. *Kaczk. Gniazdo 199.* Obcy dla ludzi wzruszyć ich nie w stanie. *Grudz. Ideal. 18.* **128.** Być w odmiennym, poważnym, błogosławionym, *gw.* w takim stanie ⟨*być w ciąży*⟩. **129.** Być w stanie nietrzeźwym ⟨*być pijanym*⟩: Otrzymał karę pracy poprawczej przez okres 2 miesięcy za to, że będąc w stanie nietrzeźwym zakłócił spokój w nocy. *Gaz. Kuj. 297, 1954.* **130.** Być w jakim stanie a. w stanie czego ⟨*czuć się jakoś, doznawać czego*⟩. **131.** Utrzymać kogo (co) w jakim stanie (np. dobrym, użytecznym), utrzymać w jakim takim stanie. **132.** Znajdować się w jakim stanie ⟨*być jakim; w jakiejś sytuacji*⟩: Po wojnach szwedzkich [...] Warszawa znajdowała się, jak wiemy, w stanie opłakanym. *Korzon Wewn. II, 358.* **133.** Znaleźć kogo w jakim (złym, dobrym itp.) stanie lub w stanie czego. **134.** Zostawić kogo (co) w jakim stanie. **135.** Żyć w jakim stanie: Zwierzęta żyjące w stanie dzikim lub oswojonym. **136.** Wyjść z jakiego stanu: Przyjęli przynajmniej częściowo program, uważający za rzecz konieczną wyjść ze stanu bezczynnej nieufności. *Chmielow. Zarys 95.* **137.** Wyrwać kogo z jakiego stanu. **138.** s. (czyj, czego) budzi obawy, poprawia się, pogarsza; s. (jaki) mija, trwa.

● *hist.* s. ⟨*w społeczeństwie europejskim XIII—XVIII w.: warstwa społeczna*⟩ **139.** s. duchowny, kmiecy a. włościański, magnacki a. możnowładczy, miejski a. mieszczański, niewolniczy, rycerski, senatorski, szlachecki; s. pańszczyźniany, upośledzony, uprzywilejowany; s. zamknięty. **140.** s. średni ⟨*mieszczaństwo*⟩. **141.** s. trzeci ⟨*w okresie przed wielką rewolucją francuską ludność nie korzystająca z przywilejów (mieszczanie, chłopi)*⟩. **142.** s. wolny: Wśród Mongołów następuje podział na ludzi wolnego stanu i na feudalnie zależnych. *Myśl Filoz. 1. 1954, s. 366.* **143.** s. ziemiański: Rycerstwo, które jest osiadłe [...] tworzy stan ziemiański. *Bobrz. Dzieje I, 150.* **144.** Człowiek innego, niskiego, wysokiego stanu. **145.** Podział, rozbicie (społeczeństwa, narodu, ludności) na s-y. **146.** Urodzony w jakimś stanie: Urodzona w miejskim stanie odebrała wychowanie wykwintne. *Skarb. Pam. 108.* **147.** Wejść do jakiegoś stanu. **148.** Wyjść ze swego stanu.

● *hist.* tylko w *lm* **149.** s-y koronne ⟨*przedstawicielstwo stanów mających prawa polityczne; sejm, parlament, izba*⟩: Dość długo rozprawiały stany koronne w połączonych izbach. *Rzew. H. Pam. 348.* **150.** s-y generalne ⟨*we Francji XIV—XVIII w.: ogólnonarodowe przedstawicielstwo duchowieństwa, szlachty i mieszczan*⟩. **151.** s-y skonfederowane ⟨*sejm pod laską konfederacji*⟩. **152.** s-y królestwa: Idźmyż więc okazać was stanom królestwa, rycerstwu i ludowi, widzieć was, panie, niecierpliwemu. *Niemc. Kaz. 88.* **153.** Zgromadzenie stanów. **154.** Stany Zjednoczone Ameryki Północnej (USA).

● s. ⟨*wcięcie w pasie, talia, kibić*⟩ **155.** Cienki, gruby s.: Kobieta [...] winna mieć [...] zęby jak pączki jaśminu, stan cienki, żeby się sama ręką objąć mogła. *Kremer Listy I, 322.* **156.** s. krótki, długi; smukły s. ⟨*część tułowia od ramion po biodra, kibić*⟩. **157.** Odzież, suknia, surdut, frak długi, krótki w stanie. **158.** Kobieta, figura kobiety, suknia wcięta w stanie. **159.** Frak, suknia z krótkim, długim stanem ⟨*z krótką, długą częścią przypadającą na pas (w ciele ludzkim)*⟩. **160.** Objąć, opasać s. ⟨*objąć kogo w pasie, objąć czyją kibić*⟩. **161.** Opasać, przepasać, ścisnąć (się) w stanie. **162.** Uformować, ukształtować s. (sukni). **163.** Dopasować suknię, kubrak, szubę do stanu. **164.** Przylegać do stanu (o stroju). **165.** *daw.* Skroić, uszyć suknię, ubranie do stanu.

stanąć p. stać

stancja ⟨*(wychodzące z użycia) mieszkanie wynajmowane uczniom*⟩ **1.** Wspólna, wolna s.; s. uczniowska, s. dla uczniów. **2.** Dać gościowi stancję. **3.** Oddać kogo na stancję. **4.** Przyjąć, wziąć kogo (uczniów, studentów) na stancję. **5.** Być, mieszkać, stać na stancji: Mieszkał na stancji u wychowawcy i korzystał ze specjalnych praw, bo gimnazjum powstało z fundacji jego rodziny. *Brand. K. SPP.* Stojąc na stancji, dawali gospodyni do ugotowania przysyłaną z domu żywność, za co, jako też i za kwaterę bardzo mało płacili. *Wędr. 11, 1901.* **6.** Mieć, trzymać, utrzymywać kogo na stancji. **7.** Ulokować, umieścić kogo na stancji.

stanowczość ⟨*bycie stanowczym*⟩ **1.** s. charakteru, s. kroku. **2.** s. w c z y m: Kazimierz czuł wielką stanowczość w głosie żony. *Dygas. Now. V, 87.* s. w oporze, rozkazach, w rządzeniu; s. w rysach (twarzy). **3.** Z (całą) stanowczością (przeciwstawiać się czemu, stwierdzać co, żądać czego) ⟨*stanowczo*⟩. **4.** Wykazywać s. (na stanowisku, w postępowaniu). **5.** Zdobyć się na s.: Amelka zdobywa się na stanowczość. *Goj. Dziew. 165.*

stanowczy 1. s-a bitwa, walka (o co) ⟨*rozstrzygająca*⟩. **2.** s-a chwila; s. krok, przełom w życiu ⟨*decydująca(-y)*⟩. **3.** Zrobić s. krok, podjąć s-e kroki; zdobyć się na krok s. **4.** s. człowiek ⟨*stały w postanowieniach, zdecydowany*⟩: Być człowiekiem stanowczym. **5.** s-a decyzja, odpowiedź, odmowa; s. opór, protest, rozkaz; s-e rozstrzygnięcie ⟨*zdecydowana(-y,-e); kategoryczna(-y,-e)*⟩. **6.** s. gest, głos, ton ⟨*znamionujący stanowczość, kategoryczny*⟩: Mówić, oznajmić, powiedzieć co stanowczym głosem. **7.** s. w c z y m: s. w postępowaniu, w działaniu.

stanowić 1. s. c o ⟨*uchwalać, ustanawiać*⟩: s. budżet, podatki, prawa, uchwały, ustawy. Zgromadzenie to sprawować będzie wszelkie funkcje ustawodawcze [...] stanowić coroczny budżet. *Rzeczp. Krak. 20.* **2.** s. c o ⟨*być czym*⟩: s. całość, część czego, podstawę czego, różnicę, sprzeczność, punkt wyjścia; s. wadę, własność, wyjątek; s. cel, rozrywkę, szczęście; s. dowód, przedmiot czego. **3.** s. parę, stadło ⟨*tworzyć*⟩. **4.** s. o c z y m, o k i m, *daw.* z a k o g o ⟨*decydować*⟩: O wszystkich najważniejszych sprawach stanowił wybierany przez szlachtę sejm. *Baran. Hist. IX, 287.* Nadtoś jeszcze młoda [...] Matka za córkę stanowić powinna. *Fredro A.*

Damy 166. **5.** **s.** skład czego ⟨*wchodzić w skład czego*⟩: Skład sądu stanowią: przewodniczący i ławnicy. **6.** **s.** c o d l a k o g o ⟨*mieć znaczenie, wartość dla kogo*⟩: Uczuł, że żyje w próżni, że to wszystko, co stanowiło dla niego dotychczas interes życia [...] zupełnie dla niego nie istnieje. *Sienk. Quo II, 55.* **7.** Nic nie s. ⟨*nic nie znaczyć, nie mieć żadnego znaczenia*⟩: Mówili, że jedna przegrana wojna nic nie stanowi, w drugiej bowiem los na nich może być łaskaw. *Prus Far. II, 323.* **8.** *przestarz.* s. k o g o k i m, c z y m ⟨*mianować, ustanowić*⟩: [Kietlicza] Mieczysław Stary osadził był w Krakowie, stanowiąc go sędzią i wielkorządcą prowincji. *Marc. Pisma I, 207.* **9.** *łow.* **s.** zwierza ⟨*wystawiać*⟩: Słyszymy, że w gęstwinie psy dzika stanowią. *Sarn. Febr. 90.*

stanowisko ● ⟨*pozycja w hierarchii zawodowej, służbowej, społecznej; godność, funkcja, urząd, posada*⟩ **1.** Drugorzędne, eksponowane, kierownicze, lukratywne, naczelne, niepoślednie, niskie, odpowiedzialne, opróżnione, osiągnięte, pierwszorzędne, poczesne, podrzędne, pośledni, poważne, przodujące, samodzielne, skromne, stałe, świetne, uprzywilejowane, wakujące; ważne, wpływowe, wybitne, wysokie, zachwiane, zaszczytne, znaczne, znakomite, zwierzchnie, zwykłe **s.**; s. ekonomiczne, gospodarcze, handlowe, nauczycielskie, państwowe, rządowe, służbowe, socjalne, społeczne, towarzyskie, urzędnicze. **2.** **s.** p o k i m : Zanim znajdą nowego człowieka na stanowisko po inżynierze, on, jako zastępca, będzie miał dość czasu, ażeby zrobić swoje. *Braun Lewanty 466.* **3.** **s.** p r z y c z y m, w c z y m: s. w ambasadzie, w biurze, w domu, we dworze, w handlu, w pracy, w przemyśle, w sądzie, w służbie cywilnej, w szkole, w urzędzie; s. przy dworze, przy stolicy apostolskiej, przy poselstwie. **4.** s. w historii, w literaturze, w nauce ⟨*znaczenie, rola, wpływ*⟩. **5.** Zagrożony w swym stanowsku. **6.** Dobić się, *pot.* dochrapać się stanowiska, dojść do stanowiska; dostać, mieć, otrzymać, objąć, obsadzić, odzyskać, opuścić, osiągnąć, przyjąć s. **7.** Podkopać (czyje) s. ⟨*pozycję, znaczenie*⟩: Zetknięcie się jego [zakonu krzyżackiego] z połączonymi siłami Polski i Litwy pod Grunwaldem podkopało jego stanowisko na zawsze. *Kętrz. Ludn. 601.* **8.** Powierzyć, przyznać komu s.: Zjednoczenie przyznało również Rodeckiemu stanowisko inżyniera górniczego. *Jackiew. Jan 299.* **9.** (S)tracić, utracić; uzyskać, wzmocnić, zachwiać czyje s.; zapewnić, zawdzięczać (komu) s.; zdobyć s. **10.** Awansować, dopuścić kogo, iść; mianować, polecić kogo, przesunąć na (wyższe) s.; powołać kogo; przejść, przenieść kogo na (inne) s.; przybyć, przyjść, wracać na s.; wynieść, wysunąć kogo (się) na jakie s.; wyznaczyć kogo na s. **11.** Ubiegać się o s. **12.** Pilnować swego stanowiska; pozbawić kogo; wyrzec się stanowiska; odwołać, rugować, usunąć, wysadzić, *pot.* zdjąć, zwolnić kogo ze stanowiska; ustąpić ze stanowiska: Kłosa [...] zdjęto ze stanowiska przewodniczącego brygady i przeniesiono na jedno z podrzędnych stanowisk gospodarczych. *Brand. M. Pocz. 283.* **13.** Być, (po)zostawać, pracować na stanowisku (kogo, np. dyrektora, radcy prawnego); zatwierdzić kogo na jakim stanowisku. **14.** Zawładnąć stanowiskiem: Filomaci usiłowali zawładnąć wybitniejszymi stanowiskami w szkołach. *Filarec. 22.* **15.** s. otwiera się, wakuje.

● s. ⟨*pozycja zajmowana przez wojsko; miejsce usytuowania oddziału, broni podczas walki*⟩ **16.** Dominujące, nieprzyjacielskie, obozowe, obronne, stracone, umocnione, warowne, wytknięte **s.**; s. artyleryjskie a. artylerii, bojowe, manewrowe, militarne, obserwacyjne, ogniowe, osłonięte, wojenne, wojskowe, zaczepne, zamaskowane. **17.** s. górujące (nad okolicą, wsią miastem) ⟨*położenie*⟩. **18.** s. k o ł o c z e g o; s. p r z y c z y m; m i ę d z y c z y m a. (i) c z y m; n a c z y m g d z i e), n a d c z y m, p r z y c z y m, w c z y m ⟨*pozycja, miejsce działań wojennych*⟩: Czujka miała stanowisko koło krzyża, przy drodze. *Zal. W. Broń 188.* Poniatowski łącząc w jedną siłę wszystkie swoje oddziały [...] zajął stanowisko między Sanem a Wisłą. *Koźm. Pam. II, 20.* Bolesław III powrócił tedy śpiesznie z Pomorza, obrał stanowisko nad Odrą [...] strzegł pilnie przejść przez tę rzekę. *Balin. M. Polska III/2, 14.* s. na drodze, na górze, na polu, na wzgórzu; w parku, w polu, w lesie. **19.** Budować, maskować, poprawiać; porzucić, rozbić; (s)tracić, utracić; zdobyć; ubezpieczyć, umocnić, utrzymać, wywalczyć s.: Zwożą amunicję, budują dalsze umocnione stanowiska dla piechoty. *Wroń. Pam. 104.* **20.** Obchodzić, objeżdżać s-a. **21.** Wymacać, wypatrzyć s.: Wymacali nasze stanowisko, już nam nie dadzą spokoju! *Żukr. Dni 108.* **22.** Wyznaczyć komu s.; rozstawiać kogo (żołnierzy) na stanowiskach. **23.** Napaść, uderzyć na s. **24.** Umocnić się; utrzymać się, (wy)trwać na stanowisku. **25.** Okopać się na stanowisku, *daw.* w stanowisku. **26.** Schodzić, zejść ze stanowiska. **27.** Spędzić, wyprzeć, zepchnąć kogo ze stanowiska.

● s. ⟨*miejsce działania, pracy*⟩ **28.** Naznaczone, wyznaczone s. **29.** *żegl.* s. kotwiczne ⟨*miejsce dogodne do postoju okrętów na kotwicy*⟩. **30.** s. myśliwskie ⟨*miejsce podczas polowania*⟩. **31.** s. obsługowe ⟨*miejsce w warsztacie naprawczym (samochodowym), na stacji obsługowej*⟩: Wjazd [samochodów] na stanowiska obsługowe może odbywać się z jednym manewrem wstecznym. *Biul. Inst. Urb. 3, 1953, s. 2.* **32.** s. d o c z e g o ⟨*miejsce do działania, pracy*⟩: Podmajstrzy wywołał nazwiska po kolei i wyznaczył stanowiska do roboty. *Brzoza Bud. 219.* **33.** *bot. ogr. roln.* s. n a c z y m, p o c z y m; p o d c o ⟨*miejsce występowania rośliny*⟩: Groch udaje się [...] w stanowisku po okopowych na oborniku. *Konopiń. Żywienie 277.* s. pod pomidory, pod truskawki itp.; pod owies, pszenicę, żyto itp. **34.** Na s.! ⟨*rozkaz, wezwanie*⟩: Panowie, do pracy! Na stanowiska! *Wikt. Miasto 223.* **35.** Rozstawiać kogo (myśliwych) na stanowiskach. **36.** Zająć, zajmować s. ⟨*miejsce działania, pracy*⟩: Załogi zajmowały zwykłe stanowiska. *Reym. Now. III, 12.*

● s. ⟨*postawa; pogląd, zdanie*⟩ **37.** Dwulicowe, jednolite, krańcowe, mocne, mylne, nieprzychylne, niewygodne, niezależne, odbiektywne, obojętne, odmienne, odmowne, odosobnione, odrębne, oficjalne, przeciwne, przychylne, sceptyczne, słuszne, sprecyzowane, sprzeczne z czym, urzędowe, własne, wrogie, wyczekujące, wygodne, wyrobione, zasadnicze, zdecydowane, życzliwe, życiowe s.; s. filozoficzne, historyczne, ideologiczne, ideowe, klasowe, krytyczne, literackie, narodowe, obywatelskie, polityczne, prawne, rozjemcze, ugodowe. **38.** s. w jakiej kwestii, sprawie; wobec kogo, czego: s. w sprawie

dyskryminacji rasowej; s. wobec dyskutanta, oponenta, wobec nauki, sztuki; wobec życia. **39.** s. w ś r ó d k o g o, c z e g o; w z g l ę d e m k o g o, c z e g o ⟨*pozycja; stosunek do kogo, czego*⟩: Doskonale sobie zdaję sprawę z mego stanowiska wśród mego społeczeństwa. *Przybysz. Współ. 1, 4.* Głos [...] brzmiał spokojnie, wyjaśniając [...] stanowisko logiki wśród nauk filozoficznych. *Par. Niebo 159.* Stanowisko Felicjana względem piękna przyrody przypomina widza artystycznie usposobionego. *Chmielow. Poeci 57.* **40.** Z jakiego (czyjego) stanowiska (oceniać, potępiać, przedstawiać, rozważać co; patrzeć, zapatrywać się, zgadzać się na co; sądzić o czym; wątpić w co; zajmować się czym; wychodzić) ⟨*z jakiego (czyjego) punktu widzenia*⟩: Ze stanowiska nowych teoryj stary system nauczania potępiano bezwzględnie. *Smol. W. Przewrót 249.* Zawsze i wszędzie człowiek z własnego stanowiska sądzi o rzeczach. *Fredro A. Trzy 26.* **41.** (S)formułować, wypowiedzieć swoje s.: Wobec [...] każdej z trzech stron musiała wypowiedzieć stanowisko swoje i żądania. *Choj. Rew. 316.* **42.** Podzielać, popierać czyje, uzasadniać, uzgadniać, wyjaśniać, wyrobić sobie, zmienić s.: Całkowicie podzielam stanowisko szanownego przedmówcy. *Tarn Sprawa 9.* **43.** Zająć, zajmować (nieprzychylne, przychylne) s. wobec kogo, czego ⟨*ustosunkow(yw)ać się do kogo, czego; wyrażać pogląd co do czego*⟩: Z naszego punktu widzenia ludzie, co zajmują wobec nas stanowisko nieprzychylne — nie mają racji. *Szan. Adw. 218.* **44.** Zbijać, zwalczać s.: Powtarza hasła ogólnie znane i przyjęte, a zbija stanowiska dawno już przezwyciężone. *Irzyk. Czyn 260.* **45.** Bronić (swego) stanowiska: Prelegent w dłuższym, rzeczowym wywodzie bronił swego stanowiska wobec licznie zebranej publiczności. **46.** Stać na stanowisku (czego; że...) ⟨*opierać się na jakiejś uzasadniającej podstawie*⟩: Kanclerz stał na stanowisku, iż załatwianie zewnętrznych spraw państwa należy wyłącznie do króla. *Dąbr. J. Dzieje 289.* **47.** Stać na różnych stanowiskach. **48.** Wpływać na czyje s.

starać się **1.** s. **się** o c o; *daw.* c z e g o ⟨*zabiegać o co, dążyć do otrzymania, do załatwienia czego*⟩: s. się o mieszkanie, o zajęcie; o protekcję, o czyje względy. Przyjechał starać się drzewa w ich domu. *Jezier. Rzepicha 171.* **2.** s. się o dziewczynę, kobietę, pannę, o rękę dziewczyny, kobiety, panny ⟨*zabiegać o małżeństwo z nią; konkurować*⟩: Mógł już teraz z większą pewnością starać się o rękę panny. *Dygas. Gorz. 1, 183.*

starający się s. **się** o kogo, o rękę (czyją) ⟨*konkurent*⟩: Przyszli w imieniu barona K. zapytać, czy może bywać jako starający się o p. Janinę? *Nałęcz. Szmat 83.* Miałaś adoratorów wielu, ale starających się o twoją rękę na serio daleko mniej. *Orzesz. Wesoła 149.*

staranie ● ⟨*zabiegi*⟩ **1.** Daremne, długie, gorączkowe, gorliwe, gospodarskie, mozolne, mrówcze, nieustanne, odpowiednie, pilne, próżne, skuteczne, specjalne, szczególne, trudne, usilne, wieloletnie, zbyteczne s-a: Na daremnych staraniach upłynął tydzień [...] zastanawiał się, czy nie należy złożyć broni i wrócić. *Brand. K. Antyg. 228.* **2.** s. o k o g o, o c o: Dyrektor Hollart wszczął starania o wyjazd. *Goj. Ziemia 182.* **3.** s. o kobietę, pannę, dziewczynę, panią ⟨*konkury*⟩: Wnet rozpoczynam starania o panią Dz. ... zawczasu, nim się namyślą posrożyć. *Zal. Br. Litw. 144.* **4.** s. u k o g o: s-a u władz, u zwierzchników. **5.** s. z czyjej strony: s. ze strony ucznia, pracownika, zwierzchnika. **6.** *przestarz.* Bez starania ⟨*niestarannie*⟩: Zastali ją [...] przyodzianą bez najmniejszego starania, z włosami nie uczesanymi. *Krasz. Szalona 172.* **7.** Czynić s-a, dokładać, przykładać (wszelkich) starań, *daw.* dokonać, łożyć s-a; obrócić na co s.: Wszyscy dołożą starań, aby zadania te wykonać jak najsumienniej. *Gaz. Kuj. 301, 1954.* **8.** Nie szczędzić, nie żałować starań; nie ustawać w staraniach ⟨*starać się gorliwie*⟩. **9.** Podejmować, ponawiać, robić; rozpocząć, wszcząć, zacząć s-a. **10.** Poprzeć czyje s-a. **11.** Użyć starań; zadawać sobie (wiele) starania, starań. **12.** Pomóc czyim staraniom, zawdzięczać co czyim staraniom. **13.** Osiągnąć co po staraniach; coś dzieje się po staraniach: Po wielu staraniach otrzymałem nareszcie pozwolenie odwiedzenia żony. *Zapał. Pam. II, 20.* **14.** Osiągnąć co; coś dzieje się przy staraniach, wskutek starań: Przy odpowiednich staraniach mógłby otrzymać stanowisko na jakiejś innej placówce zagranicznej. *Perz. Raz 70.* Młody hrabia wskutek zabiegów księżnej, starań możnych przyjaciół [...] ma być mianowany cesarskim szambelanem. *Choj. Alkh. I, 117.* **15.** Osiągnąć co; coś się dzieje, staje się czyim staraniem: Jego staraniem powstały szkoły. *Baliń. M. Polska III, 413.* Za staraniem Bismarcka w r. 1872 sejm pruski przekazał nadzór nad szkołami [...] państwu. *Piw. Hist. 331.* **16.** s-a rozbijają się o co; spełzły na niczym, nic nie wskórały; uwieńczone są (zostały) rezultatem, skutkiem.

● *nieco przestarz.* s. ⟨*troskliwość, troska o kogo, o co, opieka nad kim, nad czym*⟩ **17.** Baczne, czułe, gorące; macierzyńskie, ojcowskie, rodzicielskie; najlepsze, należyte, pieczołowite, sumienne, szczególne, tkliwe, troskliwe, zbytnie s.: Otoczyli go najczulszymi staraniami, z kolei czuwali nad nim, póki się choroba nie przesiliła. *Korz. J. Wdow. 429.* **18.** s. o k i m, o c z y m; s. o c o: Kazał gospodyni, aby o nowym gościu miała staranie. *Siem. L. Brodz. 35.* Na miłość Boga — zawołała — miejże o rękach staranie. *Krasz. Seraf. 32.* Całe staranie o [...] wieprzki spadło w końcu na Zośkę. *Witkiew. S. Utwory 186.* **19.** *przestarz.* Ze staraniem (robić co) ⟨*starannie*⟩: Ogródki utrzymywane wszędzie z wielkim staraniem. *Konopn. Now. IV, 137.* **20.** Mieć s. o kim, o czym; o kogo, o co, *rzad.* koło kogo, czego ⟨*ogarniać opieką, troską; dbać, troszczyć się*⟩: Dla ubóstwa miłosierny, wielkie miał zawsze staranie o wdowach i sierotach. *Dzied. Oleśn. I, 122.* **21.** Okazywać komu s. **22.** Otoczyć kogo, co staraniem ⟨*troskliwą opieką*⟩: Umiał ją otoczyć staraniem. *Nałk. Z. SPP.* **23.** Polecić kogo czyim staraniom. **24.** Potrzebować starania. **25.** Powierzyć kogo (co) czyjemu staraniu. **26.** Przyjmować czyje s-a. **27.** Wkładać w co s-a. **28.** Wymagać starania. **29.** Zawdzięczać co czyjemu staraniu (czyim staraniom) ⟨*czyjej troskliwej opiece*⟩: Doskonałe zdrowie zawdzięczał staraniu matki. **30.** Coś dzieje się dzięki czyim staraniom; pomimo czyich starań: Dzięki staraniom braci [...] Ryszard szybko wyzdrowiał. *Żer. Nawr. 302.* Pomimo starań towarzyszek swoich Maria nikła widocznie. *Krak. Wspom. 86.*

staranność **1.** Drobiazgowa, kupiecka **s.** ⟨*dbałość; dokładność*⟩. **2. s.** c z e g o: **s.** wysławiania; **s.** roboty, wykonania, wykończenia (robót); **s.** ubioru. **3.** **s.** o c o: **s.** o zewnętrzny wygląd. Przekładowi przyznać trzeba zalety dużej staranności i troski o wierność. *Rocz. Lit. 1938, 193.* **4. s.** w c z y m: **s.** w pracy; **s.** w ubiorze. **5.** Ze starannością (robić co) ⟨*starąnnie*⟩: Nakreślić, napisać co z wielką starannością. Być ubranym z wykwintną, z przesadną starannością. Bawił się formą [wiersza] dobierając wyrażeń ze starannością największą. *Kleiner Mick. I, 99.* **6.** Odznaczać się, nie odznaczać się starannością.

staranny **1.** **s.** dobór czego; **s-a** korekta, selekcja; **s-e** poszukiwania, przygotowania ⟨*dokładny(-a, -e)*⟩. **2.** **s-a** obsługa ⟨*dokładna, pieczołowita*⟩. **3.** **s-a** opieka ⟨*troskliwa*⟩. **4.** **s-a** polszczyzna; **s.** przekład ⟨*poprawna(-y), bezbłędna(-y)*⟩. **5.** **s-a** praca ⟨*starannie wykonana*⟩. **6.** *przestarz.* **s.** koło (około) siebie ⟨*dbający o swój wygląd*⟩: Jeszcze się przystrajała i perfumowała przed zwierciadłem, gdyż niezmiernie była staranną około siebie. *Krasz. Czarna 109.* **7. s.** w c z y m, w sposobie czego ⟨*odznaczający się starannością, dbały o co*⟩: Górnicki żąda naprzód od swego dworzanina, żeby był w swoim ubraniu zupełnie starannym i porządnym. *Tarnow. Studia III, 238.* Kochanowski był jeszcze dosyć staranny w sposobie rymowania i nieprzychylnie usposobiony do licencji poetyckiej. *Prace Filol. XV/1, 140.*

starcie **1.** Groźne, gwałtowne, krwawe, nieuchronne, ostre **s.**; **s.** graniczne, uliczne, zbrojne; **s.** na śmierć i życie ⟨*potyczka, bitwa*⟩. **2.** Wywołać **s.** **3.** Doprowadzić do starcia. **4.** Doszło, przyszło do starcia (między kim a kim).

starczać, starczyć **1.** Starcza, starczy; nie starcza, nie starczy (k o m u) c z e g o, n a c o ⟨*jest dosyć, nie zabraknie czego; ktoś ma dosyć czego; jest za mało czego; komuś braknie czego*⟩: Starczy roboty dla kogo; sił nie starczy; miejsca nie starcza; czasu nie starczyło. - Zabrano z salonu parę foteli, bo w jadalni nie starczyło krzeseł. *Par. Niebo 38.* Nie starczało dnia, miesiąca, roku, aby wchłonąć wszystko, co się działo. *Goj. Dziew. I, 7.* Obliczył zaś, że to, co posiadał, powinno mu starczyć na trzy do czterech lat spokojnego życia. *Andrz. Wojna I, 127.* Jak jej na to wszystko rozumu starczyło — dziwowała się sama sobie. *Konopn. Now. I, 144.* Na kupno biletu nie starczyło mu pieniędzy. **2.** Starcza k o g o n a c o (żeby...) ⟨*ktoś jest zdolny do czego; stać go na co*⟩: Zdarzało się i tak, że noc nadchodziła i dachu nie miał nad głową, a nie mówił, że ciężko, jeszcze starczało go i na to, żeby drugim dodawać ducha. *Dąbr. M. Noce II, 277.* **3.** Co sił, ile sił, dopóki sił starczy ⟨*na ile siły pozwalają; ze wszystkich sił*⟩: Szczęśliwy będę, jak mi dacie u siebie przytulisko i co sił starczy pracować wam się nie polenię. *Zmor. Podania 148.* **4.** Póki tchu, póki życia starczy ⟨*póki się żyje*⟩: Przysięgnijmy, bracie, że nie odstąpim walki [...] że póki tchu starczy, nie zejdziem z pola! *Dobrow. S. Wiersze 163.* **5.** *daw.* **s.** c z e g o ⟨*dostarczać*⟩: Po obiedzie rozpoczynały się na nowo rozmowy uczone i do nich szczególnie król należał, który obficie starcząc wina, sam tylko pił wodę. *Wybic. Pam. II, 46.* **6. s.** z a c o ⟨*zastąpić co*⟩: Zaś gdy nazajutrz, wróciwszy, pokazywała i opowiadała, co kto mówił, jak tańczono, jak się bawiono, czyniła to z takim talentem, że starczała sama za cały teatr. *Dąbr. M. Noce II, 27.* I podwieczorek! Czego tam nie było! Za cztery kolacje starczy! *Iwasz. J. Odbud. 58.* Starcza co za światopogląd, za rozrywkę, za całą odpowiedź. **7. s.** komu za świat ⟨*zastąpić towarzystwo innych ludzi*⟩: Ciągle żyli we dwoje, razem pokazywali się światu, a nie, to w domu jedno drugiemu za świat starczało. *Dygas. Pióro 144.*

stargać **1. s.** kajdany, łańcuchy, pęta, więzy ⟨*zerwać*⟩: Stargam łańcuchy wszystkie. *Słow. Poem. II, 489.* **2. s.** nadzieje, związki przyjaźni ⟨*zniszczyć*⟩. **3. s.** siły żywota, zdrowie ⟨*nadwerężyć, zszarpać, sterać*⟩. **4. s.** wąsy ⟨*potargać*⟩.

starosta **1.** *hist.* **s.** bartny ⟨*przewodniczący sądu bartnego*⟩. **2. s.** grodowy, królewski, sądowy ⟨*w dawnej Polsce urzędnik królewski mający władzę administracyjną nad powiatem (grodem) oraz władzę sądzenia*⟩. **3.** *hist.* **s.** miodowy: Każdy pan zamożniejszy trzymał osobnego „starostę miodowego", przełożonego nad czeladzią bartniczą. *Szajn. Jadw. I, 15.* **4.** *hist.* **s.** rodowy ⟨*naczelnik rodu*⟩. **5.** Piekielny **s.** a. **s.** piekielny ⟨*diabeł; Lucyper*⟩: Charon w łańcuchy mnie skuł i zawiódł na odwach prosto, gdzie przed piekielnym starostą spisywać trzeba protokół. *Asnyk Poezje I, 119.* **6.** Starszy **s.**: Na tę uroczystość [zrękowin i dziewosłębów] zapraszają starszego drużbę i starszą druhnę, starszego starostę (tak się zowie chłop, który niesie różdżkę podczas wesela) oraz rodzinę obojga państwa młodych. *Dygas. Publ. 265.* **7. s.** weselny ⟨*u ludu: zarządca wesela; starszy drużba*⟩.

starość **1.** Cicha, ciężka, czerstwa, doświadczona, niedołężna, opuszczona, podeszła, pogodna, posępna, późna, przedwczesna, samotna, sieroca, skołatana, smutna, spokojna, spracowana, zgrzybiała **s.** ⟨*stare lata, wiek sędziwy*⟩: Trzymał się dobrze do późnej starości. **2.** Próg starości; stać na (u) progu starości. **3.** Na **s.**; *rzad.* w starości ⟨*na stare lata; w okresie starości, w podeszłym wieku*⟩: Zdziecinniał na starość. *SW.* Podrujnowała dla nich majątek i na starość ciężko pracowała. *Sewer Nafta II, 188.* Umarł Jarosław arcybiskup w późnej starości, bo spełna sto lat liczył. *Moracz. Dzieje I, 252.* **4.** Pod **s.** ⟨*w okresie starzenia się*⟩: Pod starość coraz mniej zajmował się handlem. *Sztyrm. Paliw. 253.* **5.** Od starości, ze starości ⟨*z powodu starzenia się (o organizmach żywych); z powodu zużycia (o przedmiotach martwych)*⟩: Drżący, pochylony od starości, ze starości; poczerniały, popękany, pożółkły, spłowiały, zetlały od starości, ze starości; coś się wali od starości, ze starości. **6.** Skołatany, złamany starością. **7.** Czuć **s.**; czuć **s.** w rękach, w nogach, w kościach. **8.** Doczekać (późnej, szczęśliwej) starości; doczekać się, dożyć starości. **9.** Zapewnić komu (sobie) spokojną, zasobną **s.** **10.** Chylić się, pochylać się ku starości: Komornikostwo, którzy mocno już byli się pochylili ku starości, odżyli formalnie na swój widok. *Lam J. Głowy III, 100.* **11. s.** czeka (kogo) dokucza, doskwiera komu; gnębi, gniecie kogo; **s.** nadchodzi, przychodzi, zbliża się; **s.** pochyliła kogo ku ziemi, przygarbiła kogo.

przysł. **12.** Czym skorupka za młodu nasiąknie,

tym na starość trąci. **13.** Starość nie radość (śmierć nie wesele).

starszy 1. s. brat, syn; s-a siostra, córka ⟨*mający(-a) więcej lat*⟩. **2.** s. czeladnik ⟨*rzemieślnik wyższy stanowiskiem, mający większe doświadczenie niż czeladnik*⟩. **3.** s. drużba, s-a druhna, s. starosta; s. oficer, ogniomistrz, strzelec, sierżant; s-a siostra (szpitalna); s. cechu ⟨*osoby wyższe godnością, stanowiskiem od osób mających takież godności lub stanowiska podstawowe*⟩. **4.** s-e klasy (szkolne) ⟨*wyższe*⟩. **5.** s. pan, s-a pani a. pan s., pani s-a; starsi państwo ⟨*osoby należące do starszego pokolenia (zwykle rodzice w stosunku do dzieci, teściowie w stosunku do młodego małżeństwa); osoby starsze wiekiem*⟩: Józef przyszedł mu oznajmić, że starszy pan prosi. *Sienk. Połan. I, 11.* Na nogach miał głębokie boty, jakie zwykle noszą starsi panowie. *Jackiew. Wiosna 244.* Starsza pani woła, żeby panienka duchem szła! *Żer. Grzech 34.* A pani starsza zaraz nadejdzie. *Iwasz. J. Odbud. 46.* **6.** Panie s.: a) ⟨*pospolita forma zwracania się do nieznajomych starszych mężczyzn*⟩; b) ⟨*forma zwracania się do kelnera (wychodząca z użycia)*⟩. **7.** s. c z y m ⟨*starszy pod jakim względem*⟩; s. latami, wiekiem ⟨*mający więcej lat*⟩; s. rangą, stopniem, urzędem ⟨*wyższy rangą, stanowiskiem*⟩: Był ciekawy, kto przyszedł na pobudkę, jeśli starszy stopniem, trzeba będzie wstać. *Żukr. Dni 7.* **8.** *daw.* s. rokiem ⟨*starszy o rok*⟩.
przysł. **9.** Im kot starszy, tym ogon twardszy.

start 1. *sport.* s. niski, wysoki ⟨*rozpoczęcie biegu z pozycji pochylonej z oparciem rąk i nóg o ziemię; z pozycji stojącej*⟩. **2.** *przen.* s. literacki, s. życiowy ⟨*początki czego, rozpoczęcie jakiejś działalności, pracy*⟩. **3.** *lotn.* s. balonu, samolotu ⟨*rozpoczęcie lotu od momentu oderwania się statku powietrznego od ziemi do momentu ustalenia się lotu wznoszącego*⟩. **4.** s. d o c z e g o ⟨*moment rozpoczęcia konkurencji sportowej; ruszenie z miejsca w wyścigach*⟩: s. do biegu na przełaj; s. do skoku w dal. **5.** Dopuścić, nie dopuścić zawodnika do startu ⟨*do udziału w danej konkurencji sportowej*⟩. **6.** Przygotować samolot do startu. **7.** Przygotować się do startu ⟨*o zawodniku*⟩. **8.** Stanąć na starcie ⟨*o zawodniku: na miejscu rozpoczęcia konkurencji sportowej*⟩. **9.** Stworzyć równy s. dla wszystkich ⟨*zapewnić jednakowe warunki rozpoczęcia jakiejś pracy, działalności*⟩.

stary 1. s. adres ⟨*dawny, poprzedni, nieaktualny*⟩. **2.** *pot.* s-a bieda ⟨*nic nowego, stałe kłopoty*⟩: Co słychać? — stara bieda. **3.** s. brąz ⟨*spatynowany, zielonkawy*⟩. **4.** s-a bułka, s. chleb, s-e pieczywo ⟨*czerstwa(-y, -e)*⟩. **5.** s-e buty, ubranie ⟨*podarte, zniszczone*⟩. **6.** *rub.* s. byk ⟨*o dorastającym młodzieńcu*⟩: Wymyślili siatkówkę na podwórzu! [...] Grają kobiety, dzieci i stare byki pod wąsem. *Brand. K. Obyw. 365.* **7.** s-e czasy ⟨*dawne*⟩. **8.** s. ćwik, s. wyga, wyjadacz, s. wróbel ⟨*o człowieku sprytnym, obrotnym, doświadczonym*⟩: Sierżant — szef był starym wygą, obeznanym z tajnikami kancelarii. *Prusz. Trzyn. 26.* Zmrużywszy lewe oko, mruga nim porozumiewawczo. Nie mnie, starego wróbla, brać na plewy — oznacza to mruganie. *Was. W. Rzeki 119.* **9.** Starej daty, starego pokroju ⟨*o człowieku: staroświecki; o dawnych poglądach i dawnym sposobie bycia*⟩: Był to bądź co bądź interesujący typ dyplomaty starej daty, nie [...] mogącego pojąć, że od wojny świat się jednak troszeczkę zmienił. *Rose Wspom. 127.* **10.** *pot.* s-e dzieje ⟨*znane, oklepane historie*⟩: Jego tłumaczenia się i wykręty, to stare dzieje. **11.** *pogard.* s. gruchot, s. grzyb, s. piernik; s-e próchno; *wulg.* s. pierdoła ⟨*o ludziach starych*⟩: Cóż to? stary grzybie! [...] chcesz sobie, jak widzę, drwinkować ze mnie? *Sztyrm. Katalept. II, 192.* Idźże pan do bani z takim mężem [...] stary piernik. *Mostow. Kariera 168.* Wolę przecież młodą i zdrową dziewkę niż jakie stare próchno, żebyśmy potem oboje kwękali. *Bał. Dziady 193.* **12.** *pot.* s-a gwardia: a) ⟨*starsze pokolenie*⟩: Do tańca trzeba kawalerii... Profesorowie, to za stara gwardia. *Skiba Poziom. 125*; b) a. s-a wiara ⟨*dawni towarzysze broni, pracy, uczniowie itp.*⟩: Raz po raz ubywa ktoś ze starej wiary, kogoś chowają. *Boy Słowa 152.* **13.** s. kalendarz, s. styl, kalendarz starego stylu ⟨*juliański*⟩. **14.** s. kawaler; s-a panna ⟨*starszy nieżonaty mężczyzna; kobieta, która nie wyszła za mąż*⟩. **15.** *pot.* s. kawał ⟨*dawno i powszechnie znany*⟩. **16.** s. koń ⟨*pogard. lub rub. o człowieku dorosłym; żart. o dorastającym chłopcu*⟩: Dawno się tak — stary koń ze skłonnościami do sceptycyzmu — nie wzruszyłem. *Życie Lit. 45, 1954.* **17.** *hist.* Marszałek starej laski ⟨*poprzedniego sejmu*⟩. **18.** s-e lata ⟨*starość*⟩: Ojciec dożywał lat starych. *Prusz. Trzyn. 81.* **19.** Na s-e lata ⟨*na starość*⟩: Zebrał sobie na stare lata skromny fundusik. *Prus Wyb. 254.* **20.** s. lis ⟨*o człowieku przebiegłym, chytrym*⟩: I mnie zdradził i wywiódł w pole, mnie, starego lista. *Sewer Zyzma 378.* **21.** s-e masło ⟨*zjełczałe*⟩. **22.** s-e miasto ⟨*najstarsza, historyczna dzielnica w mieście*⟩. **23.** s-a miłość ⟨*o osobie dawniej kochanej, o dawnej sympatii*⟩. **24.** s. miód, s-e wino ⟨*wystały(-e)*⟩. **25.** s-a modła, na starą modłę ⟨*dawny sposób, zwyczaj; zgodnie z dawnym zwyczajem*⟩: Żywot Solskiego przypomina na starą modłę zrobiony wodewil. *Makusz. Listy 78.* **26.** s. obraz ⟨*dawno malowany; antyk*⟩. **27.** s. obyczaj, zwyczaj ⟨*dawny*⟩: Starym obyczajem niejedną Pustą Noc przesiedziała aż do końca. *Bogusz. Kura 224.* **28.** s-a pani: a) ⟨*w podeszłym wieku*⟩: Nasza stara pani [...] swaty te rozerwała. *Kaczk. Olbracht. III, 67*; b) *euf.* ⟨*tyłek*⟩. **29.** s-a piosnka, piosenka, śpiewka: a) ⟨*dawno ułożona*⟩; b) ⟨*rzecz dobrze znana, stale powtarzana*⟩: Zaczęli posłowie znowu starą piosnkę, że król pod warunkiem otrzymał koronę. *Moracz. Dzieje IV, 177.* **30.** s-e porachunki ⟨*dawne*⟩. **31.** *pog.* s-e pudło: a) ⟨*o zużytym pojeździe, statku itp.*⟩: Zobowiązał się przebyć pięćdziesiąt tysięcy mil bez generalnego remontu [trawlera]. Na tym starym pudle. *Meis. Sams. 15*; b) ⟨*o starej, w pretensjach kobiecie*⟩. **32.** *górn.* s-a robota ⟨*okruchy w hałdach*⟩. **33.** *pot.* s. rocznik: a) ⟨*rocznik czasopisma z lat poprzednich*⟩: Była tu wszelka zbieranina [...] powieści kryminalne [...] stare roczniki „Tygodnika Ilustrowanego". *Jackiew. Jan 55*; b) ⟨*powołani do służby wojskowej wcześniej od aktualnego rocznika*⟩: Grywał w karty z żołnierzami ze starego rocznika. *Rudn. A. Żołn. 54.* **34.** s. rok ⟨*miniony*⟩. **35.** s-e śmiecie: a) ⟨*szpargały*⟩: Rzeczy cenne leżały obok [...] starych śmieci i strzępów. *Żer. Uroda 89*; b) ⟨*dawne mieszkanie; dawna siedziba*⟩: A któż piszczy do przeprowadzki? [...] ja bym tam jeszcze na starych śmieciach pomieszkał. *Kunc. Dni 46.* **36.** s. świat: a) ⟨*dawny ustrój polityczny, ekonomiczny itp.*⟩: Utrzymywali,

że dzień ruiny starego świata poprzedzony zostanie przez kryzys ekonomiczny olbrzymiego rozmiaru. *Żer. Nawr. 92*; b) ⟨*Europa, Azja i Afryka w przeciwieństwie do Ameryki i Australii*⟩: Kolebką rodu ludzkiego mogły być jedynie lądy Starego Świata. *Świat Człow. 290*. **37.** s. wyraz ⟨*archaizm*⟩. **38.** *kult.* s. zakon ⟨*wyznanie mojżeszowe*⟩: W sobotę jako w święto starego zakonu [...] aksamity i atłasy lśniły się na Żydówkach. *Jun. Dworek 17*. **39.** s. c z y m ⟨*postarzały na skutek czego*⟩: Raz pierwszy postrzegasz z zdumieniem twarz tak młodą — a starą cierpieniem! *Bartus. Poezje 46*. **40.** s. jak grzyb; jak mumia egipska, jak świat: Ale z babinki trociny już się sypią... stara jak grzyb. *Sienk. Połan. I, 173*. Prawda s-a jak świat. **41.** Pusty jak s. orzech. **42.** Pleść jak s-a baba. **43.** Robić co, wyglądać, być poważnym, patrzeć, myśleć jak s. ⟨*dobrze, dojrzale*⟩: Wykąpałem się za wszystkie czasy, pływałem jak stary. *Kott Po prostu 53*. **44.** Znać kogo jak s. grosz, pieniądz, szeląg. **45.** *posp.* Drzeć się jak s-e prześcieradło ⟨*głośno krzyczeć*⟩. **46.** Wyleźć z czego jak wąż ze starej skóry ⟨*wykręcić się, wyjść z trudnej sytuacji*⟩. **47.** *pot.* Mój, twój, jego jej s., moja, twoja, jego, jej s-a ⟨*o mężu, o żonie lub ojcu, matce*⟩; moi, twoi, jego, jej, nasi, wasi, ich starzy ⟨*o rodzicach*⟩: Na wójta patrzył. A zaś jego stara na mieszczaneczkę. *Konopn. Balcer. 305*. Takem ją zwymyślał, że aż się zbeczała i poszła do mojego starego na skargę. *Perz. Uczn. 200*. Starzy jej, szczególnie ojciec, uparli się i nic nie pomogły ani prośby, ani nawet te kilka butelek. *Mort. Wawrzek 118*. **48.** Po staremu ⟨*jak poprzednio*⟩: Dobry, chętny, przyjazny, wesoły itp. po staremu. Wodził oczyma po chatach, jak gdyby się pragnął przekonać, czy wszystko jest po staremu. *Dygas. SPP*. Jak ci idzie? — Po staremu. *SW* .

przysł. **49.** Stary, ale jary. **50.** Stara miłość nie rdzewieje. **51.** W starym piecu diabeł pali. **52.** I stary odmłodnieje jak sobie podleje.

statek o ⟨*pojazd wodny*⟩ **1.** s. dalekomorski a. pełnomorski, desantowy, handlowy, kablowy ⟨*do rozwijania kabli*⟩, kołowy ⟨*kołowiec*⟩, korsarski, kupiecki, latarniowy, liniowy ⟨*przeznaczony do działań bojowych*⟩, morski; s. motorowy, oceaniczny, parowy ⟨*parowiec*⟩, pilotowy, piracki; *przestarz.* s. pocztowy; *przestarz.* s. podwodny ⟨*łódź podwodna*⟩; s. przewozowy, przybrzeżny, ratowniczy, rozbójniczy, rybacki, rzeczny, spacerowy, szkolny, śrubowy, torpedowy ⟨*torpedowiec*⟩, towarowy, transoceaniczny, transportowy, turystyczny, wielorybniczy; s. wiosłowy, żaglowy, żeglarski: Statki latarniowe błyskały żółto, czerwono, biało. *Meis. Sześciu 149*. **2.** Lekki, szybki, szybkobieżny s. **3.** s. jednomasztowy, dwumasztowy, trzymasztowy itd.; jednopokładowy, dwupokładowy, trójpokładowy itp.; jednożaglowy, dwużaglowy, trzyżaglowy itp.; s. prostożaglowy, skośnożaglowy; s. rejowy. **4.** s. ładowny (czym) (np. drobnicą, solą, rybami). **5.** s. odwietrzny ⟨*którego dziób dryfuje z wiatrem szybciej niż rufa*⟩. **6.** s. kosmiczny ⟨*pojazd przeznaczony do lotów w kosmosie*⟩. **7.** *przestarz.* s. (na)powietrzny ⟨*samolot*⟩. **8.** s. chłodnia; s. cysterna; s. tankowiec. **9.** Jak s. bez steru ⟨*o kimś bez kierunku, bezradnym, biernym*⟩: Wielkie siły światowe targały nim jak statkiem bez steru. *Twórcz. 2, 1954 s. 109*. **10.** s. z c z y m, *pot.* p o d c o: s. z ładunkiem, z rybą, solą itp.; s. pod ładunek, pod rybę, pod drobnicę. **11.** Bujanie, kiwanie, kołysanie statku. **12.** Linia wodna statku ⟨*poziom, do którego statek może się zanurzyć nie narażając się na zatonięcie*⟩. **13.** Budować s.; ładować, załadować s. czym (towarami, owocami), co na s. (maszyny, owoce, ryby); przeładowywać s.; zaopatrywać s. w co: W połowie XVIII wieku w marynarce brytyjskiej obowiązywał przepis, nakazujący zaopatrywanie statków [...] w zapasy cytryn. *Probl. 9, 1953, s. 608*. **14.** Opuścić s.: Jesteśmy gotowi do opuszczenia statku, widzimy jednak, że wcale nie chce iść na dno. *Pap. Szczury 18*. **15.** *przen.* Szczury opuszczają s. ⟨*ktoś porzuca placówkę w niebezpieczeństwie*⟩. **16.** Palować s. ⟨*uwiązać u pala*⟩. **17.** Pilotować, prowadzić, przycumować s.; spuścić s. na wodę; ściągać s. do przystani, z mielizny; wodować, zakotwiczyć, zatopić s. **18.** Postawić s. w dryf; utrzymać s. na kursie; zdać s. na fale, na wiatr, na wolę fal, wiatru; zepchnąć s. na wodę, z kursu. **19.** Wsiąść, zaokrętować się na s.; jechać, wyjechać; (wy)płynąć, (wy)ruszyć; przybywać statkiem, na statku; sterować statkiem. **20.** Służyć na statku, zaciągać na statku żagle. **21.** Wysiąść, zejść ze statku. **22.** s. bierze kurs dokąd (np. do portu, do brzegów). **23.** s. buja się; chyli się, kładzie się, przechyla się na bok, na burtę; dryfuje; grzęźnie na mieliźnie, na piasku; kiwa się, kołysze się (na fali); *poet.* nurza się w toń, rozpiera fale; ustawia się pod wiatr; zachodzi prawą, lewą burtą; znajduje się na rumbie. **24.** s. chodzi na kotwicy a. łukuje ⟨*zakotwiczony statek przy silnym wietrze odchyla się w obie strony*⟩. **25.** s. dobija, dopływa, podchodzi, przybija do brzegu, do portu, do przystani; s. przybywa, przychodzi; s. staje, s. wchodzi, wpływa, zawija do portu. **26.** s. idzie; idzie prawym, lewym halsem; idzie wiatrem; idzie o żaglach; idzie na dno; rozbija się. **27.** s. kursuje; nadjeżdża, napływa; niesie kogo, co: Była piękna pogoda i statek niósł nas z wolna ku brzegom naszych przeznaczeń. *Prusz. Karabela 61*. **28.** s. odbija, odpływa od brzegu, od lądu, od portu, od nabrzeża; s. odchodzi; opływa brzegi wyspy, wyspę, ląd; s. rusza; wychodzi, wypływa na morze, w morze, z portu; s. idzie naprzód; płynie; płynie po linii (np. prostej); płynie pod wodę, z wodą; płynie po falach, pod fale. **29.** s. podnosi, zarzuca kotwicę; zarzuca sieci. **30.** s. posuwa się, przejeżdża, przepływa; *książk.* przeszywa morską toń; słucha steru, sunie; ślizga się po wodzie, po falach. **31.** s. przyjmuje na pokład, wiezie, zabiera pasażerów, ładunek. **32.** s. stoi; stoi przy brzegu, u brzegu, na kotwicy, w porcie. **33.** Fala, wiatr kołysze, miota statkiem.

● s. (zwykle w *lm*) ⟨*naczynia*⟩ **34.** s-i kuchenne; s-i cynowe, miedziane, polewane. **35.** *daw.* Dojny s. ⟨*skopek do dojenia*⟩. **36.** Zmywać s-i.

przysł. **37.** W starych głowach lęgnie się narzekanie jak kwas w starych statkach.

o **38.** *przestarz.* s. ⟨*umiarkowanie, powaga, takt*⟩: To będzie młody człowiek pełen statku, nie fanfaron. *Korz. J. Spek. 118*. Zaczęła się uczta pełna powagi i statku, jak na majstrów przystoi. *Sewer Nafta I, 170*. **39.** s. w c z y m: Czyniłbym ci krzywdę, żebym cię prosił o statek w przyjaźni. *Kras. Dośw. 145*. **40.** Mieć, okazywać s.: Znam siebie na wylot [...] wiem, że nie mam statku, powagi, taktu. *Sienk. Dram. 37*. **41.** Osiągnąć, uzyskać co statkiem, *daw.* przy statku. **42.** s. przystoi komu.

staw ○ ⟨*zbiornik wody*⟩ **1.** Błotnisty, głęboki, płytki; rozległy, szeroko rozlany, zarosły s.; suchy, sztuczny, zarybiony s. **2.** *ryb.* s. karmnikowy, narybkowy; s. rybny, karpiowy, okoniowy, pstrągowy. **3.** s. młyński, naturalny, ogrodowy, reglowy; s. spuszczalny, szlamowy, wyszlamowany. **4.** s. obrosły, porosły trzciną, wikliną, tatarakiem; pokryty rzęsą; *daw.* przerosły kwiatami, oczeretami. **5.** Lustro, szyba, tafla, zwierciadło stawu: Błękitna szyba stawu wyglądała, jakby ją kto przyrzucił płatkami kwiatów. *Sienk. Quo II, 86.* **6.** Czyścić, formować, kształtować, szlamować, wykopać, założyć, zarybić s.; zasilać s. w wodę. **7.** s. błyska, błyszczy, lśni, migoce, połyskuje (w słońcu, w świetle księżyca). **8.** s. płycieje, *daw.* wypłyca się, pokrywa się rzęsą, rozlewa się, wysycha, zarasta.

przysł. **9.** Wedle stawu grobla ⟨*jak kogo stać na co*⟩.

○ *anat.* ⟨*połączenie kości, przegub*⟩ **10.** s. barkowy, biodrowy, kolanowy, łokciowy, skokowy, żuchwowy; s. zawiasowy. **11.** Bolący, obolały; sztywny, usztywniony, zartretyzowany s. **12.** Ból stawów a. w stawach; zapalenie, zgrubienie stawów. **13.** Wywichnąć, zwichnąć s.; wybić bark ze stawu. **14.** Drze, łamie kogo w stawach. **15.** Przeciągać się, zaciskać ręce, aż w stawach chrzęści, trzeszczy; aż kości trzeszczą w stawach; aż w stawach chrupnęło. **16.** Wyłamywać palce, dłonie w stawach ⟨*wykręcać tak, aby powstał charakterystyczny odgłos*⟩. **17.** Wyłamywać dłonie, palce, ręce; kości ze stawów. **18.** s-y bolą, dokuczają komu; trzeszczą, odzywają się z trzaskiem.

stawać p. **stać**

stawać się p. **stać się**

stawiać, *daw.* **stawić**, *por.* **postawić** **1.** s. bańki, pijawki ⟨*umieszczać na ciele chorego w celach leczniczych; przystawiać, przykładać*⟩. **2.** s. czoło, s. czoło komu a. czemu, s. czoło mężnie, odważnie ⟨*przeciwstawiać się, walczyć, nie ugiąć się*⟩. **3.** s. barykady, dom, mury, rusztowanie itp. ⟨*wznosić, 'budować*⟩. **4.** s. broń w kozły ⟨*ustawiać*⟩. **5.** s. cel, zadanie komu (sobie), przed kim (przed sobą); s. co komu (sobie) za cel, za zadanie ⟨*wyznaczać cel, zadanie; dążyć do wytkniętego celu*⟩: Psychologia jest [...] nauką, która stawia sobie jako cel badanie zjawisk psychicznych. *Baley Psych. 9.* **6.** s. cenę, s. jaką cenę, s. cenę za co ⟨*żądać ceny, cenić co*⟩: Jaką cenę stawiałby za odmalowanie całego kościoła. *Orkan Juz. 38.* **7.** *łow.* s. chyb, pióro ⟨*o dziku: zjeżać szczecinę na grzbiecie*⟩. **8.** s. czaty, placówki, straże ⟨*rozmieszczać, rozstawiać*⟩. **9.** s. opór komu a. czemu; s. komu hardo głowę ⟨*przeciwstawiać się, walczyć, opierać się; nie poddawać się*⟩: Opór sprawie dysydentów przez króla i Czartoryskich stawiany [...] miał polityczne pobudki. *Szujski Roztrz. 142.* Załoga [...] uzbrojona na prędce nie mogła stawić oporu tak ogromnej przewadze. *Łoz. Wł. Praw. I, 304.* **10.** s. diagnozę ⟨*rozpoznać chorobę*⟩. **11.** s. domki z kart, zamki na lodzie ⟨*projektować coś nierealnego, znikomego, złudnego*⟩. **12.** *łow.* s. drabinę ⟨*o niedźwiedziu: podnosić się na zadnie łapy*⟩. **13.** s. dziecko, ucznia do kąta ⟨*kazać dziecku, uczniowi stać w kącie (pokoju, klasy) za karę*⟩. **14.** s. hasło ⟨*głosić, wysuwać*⟩. **15.** s. hipotezę, interpretację ⟨*wysuwać hipotezę; próbować wyjaśniać, interpretować co*⟩. **16.** *pot.* s. hopki ⟨*robić trudności*⟩: Podchodzą mnie, podgryzają — kuszą [...] A ty mi tu jeszcze hopki stawiasz! *Rostw. Przepr. 181.* **17.** s. (komu) horoskop(y) ⟨*przepowiadać przyszłość na podstawie położenia gwiazd*⟩. **18.** s. kabałę, karty ⟨*wróżyć z kart*⟩: Gospodyni karty stawia, czy mąż jej wróci z wojny. *Słob. Wiersze 281.* **19.** s. kandydaturę czyją ⟨*proponować kogo jako kandydata*⟩. **20.** s. kolację, kolejkę, poczęstunek, wino, wódkę; także bez dopełnienia ⟨*fundować*⟩: Miewała po kilku na raz takich przelotnych wielbicieli, którzy za buziaka stawiali kolację. *Syg. Wysadz. 261.* Piwa trzeba się napić. Dyrektorze, pan stawia. *Kowalew. M. Kamp. 372.* **21.** s. kołnierz ⟨*ustawiać pionowo, podnosić*⟩. **22.** s. konia z rzędem, majątek, pieniądze, jakąś sumę ⟨*ryzykować w grze hazardownej, w zakładzie*⟩: Stawiam konia z rzędem, że jeśli się dziś cofnę, cały interes klapnie. *Dygas. Gorz. II, 52.* Grywał w szachy [...] o małe stawki [...] Stawiającemu wyższą sumę powiedział, że nie może na to przystać, aby między przyjaciółmi gra tak wysoko się podnosiła. *Libelt Gra 206.* **23.** s. kreski, kropki, litery, przecinki, wielokropki, znaki zapytania ⟨*pisać, umieszczać w tekście*⟩: Podkreśla ołówkiem niektóre zdania, stawia znaki zapytania i na marginesie pisze komentarze. *Slonim. Walki 72.* **24.** s. kropkę nad i ⟨*dopowiadać ukrytą myśl, uzupełniać czyją wypowiedź*⟩. **25.** s. kroki, nogi, stopy ⟨*stąpać, iść*⟩. **26.** s. pierwsze kroki ⟨*uczyć się chodzić; przen. zaczynać co robić; debiutować*⟩: Oddawał wielkie pochwały mistrzowi swemu w fizjologii [...] pod którego kierownictwem stawiał pierwsze kroki w nauce. *Niwa VI, 1875.* **27.** s. krzyżyk, *rzad.* krzyż nad kim, na czym ⟨*nie liczyć na kogo, na co; uznawać co za stracone*⟩: Nad Polską z lekkim sercem stawiano krzyż. *Hulka Żyrar. 231.* **28.** s. łapki, pułapki, sidła, sieci, zasadzki ⟨*zakładać, ustawiać; również przen.*⟩: Myszy i szczurów było dość [...] trzymano koty [...] stawiano łapki. *Bystr. Dzieje II, 424.* Najmilszą jej zabawą było wdzięczyć się do chłopczyków [...] kiedy ją który polubił, obojętnie go porzucać, a stawiać sidełka na drugiego. *Sztyrm. Pow. I, 284.* **29.** s. mleko na zsiadłe, na kwaśne ⟨*aby się zsiadło*⟩. **30.** s. oceny, stopnie; s. celujący, dobry, dostateczny, niedostateczny; s. celująco, dobrze, dostatecznie, niedostatecznie; s. piątkę, czwórkę, trójkę, dwójkę; s. pałkę, *uczn.* s. knota ⟨*dawać jakąś ocenę, oceniać umiejętność ucznia*⟩: Zwraca się do mnie i mówi: „Panu mogę postawić stopień bez pytań" i stawia mi celujący. *Żer. Dzien. I, 78.* **31.** s. oczy w słup ⟨*otwierać szeroko oczy patrząc nieruchomo w górę*⟩. **32.** *przen.* s. komu ołtarze, posągi, pomniki ⟨*ubóstwiać go, czcić*⟩: Czcił mnie, stawiał mi ołtarze i uważał za swego boga i pana. *Was. W. Pierw. 163.* **33.** s. pasjanse ⟨*układać*⟩. **34.** s. pieniądze, jakąś sumę pieniędzy na kartę, na loterię, na jakiś numer, na konia, na zapaśnika, *daw.* na terno, amboterno, na los ⟨*grać, ryzykować*⟩: Stawiał także ostatni grosz na kartę, by [...] wyczekiwać przychylnego uśmiechu fortuny. *Prz. Tyg. Życia 35. 1875.* Między grającymi byli i tacy, którzy stawiali znaczne sumy na gladiatorów nowych i nieznanych. *Sienk. Quo III, 111.* **35.** *daw.* s. poczty (ku obronie kraju) ⟨*wystawiać, fundować*⟩. **36.** Stawiać komu pole ⟨*stanąć do bitwy*⟩: Jaropełk nie śmiał Włodzimierzowi pola stawić i zawarł się

w Kijowie. *Stryjk. SW*. **37.** s. postulaty, propozycje ⟨*postulować, proponować co*⟩. **38.** s. program, projekt ⟨*projektować co*⟩. **39.** s. przeszkody, trudności ⟨*robić trudności; utrudniać przeprowadzenie, załatwienie czego*⟩. **40.** s. pytanie ⟨*zadawać pytanie, pytać*⟩. **41.** *daw.* s. rząd ⟨*organizować*⟩. **42.** *łow.* s. słupka ⟨*o zającu, króliku: stawać na tylnych łapach*⟩. **43.** s. snopy ⟨*ustawiać*⟩: Docinano ostatnich pokosów, ostatnie snopy stawiano na zagonach. *Reym. Fron. 7.* **44.** s. sprawę ⟨*dawać do załatwienia, do rozstrzygnięcia, do przemyślenia*⟩. **45.** s. sprawę na ostrzu noża, szabli ⟨*żądać rozstrzygnięcia sprawy*⟩. **46.** s. świadka ⟨*podawać kogo za świadka*⟩. **47.** *środ.* s. świeczki ⟨*zrzucać oświetlające rakiety na spadochronie*⟩. **48.** s. tamę, zapory komu, czemu ⟨*tamować co; przeszkadzać komu, czemu*⟩. **49.** s. tezę ⟨*wysuwać*⟩: Stawiał tezę tak śmiałą, że udowodnienie jej wydawało się rzeczą nieprawdopodobną. **50.** s. ultimatum, warunki, żądanie ⟨*wysuwać ultimatum itp.; żądać (kategorycznie) czego*⟩: Stawiał tylko jeden warunek. *Choyn. SPP.* **51.** s. uszy, słuchy ⟨*o zwierzęciu: podnosić; przen. nasłuchiwać*⟩: Szarak pierzcha, stawia słuchy. *Konopn. Poezje IV, 7.* **52.** s. wniosek ⟨*wysuwać, podawać, zgłaszać*⟩. **53.** s. wymagania komu (sobie) ⟨*wymagać czego od kogo (siebie)*⟩: Wymagania stawia sobie przede wszystkim sam twórca i tylko on jeden świadom jest swego deficytu. *Rudn. A. SPP.* **54.** s. zagadnienie ⟨*formułować*⟩. **55** *daw.* s. zakład; s. jeden przeciw jednemu, trzy przeciw dziesięciu, dziesięć przeciw jednemu itp. ⟨*zakładać się*⟩: Pojedynku nie będzie; stawiam zakład: dziesięć przeciw jednemu. *Choj. Alkh. III, 18.* Można stawiać dziesięć albo i dwadzieścia przeciw jednemu, że nie zdobędziemy pieniędzy. *Prus Dzieci 26.* **56.** s. jakąś sumę, ileś pieniędzy w zakład ⟨*zakładać się o jakąś sumę*⟩. **57.** s. (komu) zarzut ⟨*zarzucać co (komu)*⟩. **58.** s. znak równości między kim a kim, czym a czym ⟨*uważać kogo za jednakowego pod jakimś względem z kim, utożsamiać co z czym*⟩. **59.** s. żagle ⟨*rozpinać*⟩: Wiatr słabnie. Uskrzydlamy się, to znaczy stawiamy coraz więcej żagli. *Balc. Ocz. 203.* **60.** s. życie ⟨*ryzykować*⟩: Gruba gra?... Prawie co miesiąc stawiam cały majątek, a co dzień życie. *Prus Lalka I, 43.* **61.** s. co na ostrzu noża (miecza) ⟨*żądać stanowczego rozstrzygnięcia jakiejś sprawy*⟩. **62.** s. kogo a. co nisko, wysoko; niżej, wyżej od kogo, czego, nad kogo, nad co ⟨*cenić, uważać, oceniać*⟩: Nad złote księgi „Eneidy" wyżej stawiam jeden czerwcowy, letni wieczór. *Lieb. Poezje 8.* **63.** s. kogo a. co nisko, wysoko, niżej, wyżej w czyich oczach ⟨*przedstawiać*⟩: Przymioty twej duszy to skarb, który stawia cię wyżej w moich oczach nad wszystkie piękności. *Bał. Radcy 92.* **64.** s. kogo, co na równi z kim, czym ⟨*uważać za równego, za równe, jednakowe*⟩: Nasza tradycja romantyczna każe nam bezustannie stawiać na równi z Mickiewiczem Słowackiego. *Przybysz. Współ II, 170.* **65.** s. n a k o g o, n a c o ⟨*liczyć*⟩: s. na pomoc; na przyjaźń. Działacze Komitetu stawiali na rychły wybuch akcji zbrojnej. *Żółk. S. Spór 142.* **66.** s. c o n a c z y m: s. potrawy na stole; krzesło na podłodze; walizkę na szafę, na szafie; s. drabinę na ziemi. **67.** s. kogo na czele: a) ⟨*powierzać komu dowództwo, urząd, władzę*⟩; b) ⟨*uważać za autorytet, cenić najwięcej*⟩: Z mówców stawia na czele Demostenesa [...] Cycerona, który stanie za wszystkich. *Mech. Wym. II, 631.* **68.** s. co na głowie ⟨*odwracając co; odwracać ustalony porządek; robić zamęt, zamieszanie*⟩: A potem, w ostatniej chwili wszystko stawiasz na głowie. *Dąbr. M. Noce II, 100.* **69.** s. na miejscu, na naczelnym, pierwszym, ostatnim, właściwym, swoim miejscu ⟨*umieszczać*⟩: W dobrym wychowaniu na pierwszym miejscu stawiać należy karność i posłuszeństwo. *Prus Kłop. 89.* **70.** s. na swoim, częściej: postawić na swoim ⟨*osiągać, co się chciało osiągnąć*⟩: Czego nie mógł u matki dopiąć samowolnymi kaprysami, to wypraszał umizgami lub awanturą. On to teraz stawiał na swoim. *Żer. Przedw. 20.* **71.** s. kogo na nogi: a) ⟨*zrywać*⟩: Pułkowniku, stawiaj obóz na nogi — zakomenderował wódz. *Sewer Poboj. 15*; b) ⟨*doprowadzać do zdrowia, do normalnego stanu*⟩: W Krakowie są świetni lekarze [...] łupią człowieka ze skóry, ale stawiają na nogi. *Breza Uczta 144.* **72** s. kogo, co komu na oczy ⟨*przedstawiać, pokazywać, wykazywać*⟩. **73.** s. kogo na piedestale, na świeczniku, na wyżynach ⟨*uważać kogo za ideał; poważać, czcić, wielbić; przypisywać komu nadzwyczajne zdolności, kwalifikacje moralne*⟩. **74.** s. dom na wysokiej, wyższej stopie ⟨*żyć dostatnio*⟩. **75.** s. kogo na rozdrożu ⟨*budzić w kim rozterkę*⟩: Strajk w fabryce jest dla niego wstrząsem, otwiera mu nagle oczy na rzeczywistość, stawia go na rozdrożu. *Teatr 1, 1952, s. 25.* **76.** *przestarz.* s. kogo, co na szwank ⟨*narażać*⟩: Przejadę [...] jak człowiek, co na śmierć jedzie, na szwank stawia garstkę kości. *Słow. Zawisza 91.* **77.** s. k o g o, c o n a d k i m, n a d c z y m: a) ⟨*uważać kogo, co jako ważniejszego, jako ważniejsze*⟩: Jako człowiek stawiający rodzinę nad jednostką, obowiązki nad uczuciami, uznał postępowanie Cecylii za takie właśnie, jakiego chciał od przyszłej żony. *Biał. Szkice 19*; b) ⟨*robić kogo zwierzchnikiem; ustanawiać nad kim nadzorcę; zwierzchnika; dozorować kogo*⟩: Ochoczo stanęli do pracy. Nie trzeba było nad nimi stawiać nikogo. *Kurek Woda 61.* **78.** s. k o g o, c o (p o) n a d k o g o, c o ⟨*uważać kogo, co za ważniejszego, za ważniejsze; dawać komu, czemu pierwszeństwo*⟩: Jako historyk powinien nade wszystko stawiać miłość prawdy i miłość przedmiotu swych studiów. *Niwa VI, 1873.* Ojczyznę stawia ponad swe uczucie, ponad życie swe i krzywdę swoją. *Kleiner Mick. I, 131.* **79.** s. kogo a. co obok, w rzędzie, w szeregu kogo a. czego ⟨*uważać kogo, co za równego, za równe komu, czemu*⟩: Wysuwając balladę na czoło nowego ruchu poetyckiego Mickiewicz stawiał pod tym względem literaturę polską obok angielskiej, duńskiej, niemieckiej i rosyjskiej. *Kleiner Mick. I, 282.* Widział siebie tak wysoko, stawiał w rzędzie najbogatszych w powiecie. *Grusz. Ar. Tuzy 381.* **80.** s. kogo pod broń ⟨*uzbrajać, przygotowywać do walki*⟩. **81.** s. kogo a. co pod pręgierz, pod pręgierzem ⟨*poddać krytyce, oskarżać publicznie*⟩: Zwyczajem humanistów stawiał Valla prywatne życie panormity pod pręgierz. *Chlęd. Neapol. 147.* **82.** s. kogo pod sąd, przed sąd, przed sądem ⟨*oskarżać, wytaczać sprawę w sądzie*⟩: Nie wezwawszy wójta, stawiają Wierzynka przed sądem i każą ściąć na rynku. *Szujski Roztrz. 321.* **83.** s. kogo pod ścianę ⟨*dla rozstrzelania*⟩. **84.** s. co pod znakiem zapytania ⟨*wątpić o czym; kwestionować co*⟩: Ujemny wynik ekspertyzy geologicznej stawia pod znakiem zapytania. *Wier-*

chy 1947 s. 142. **85. s.** kogo, co poza nawias, poza nawiasem czego ‹*wyłączać; nie brać pod uwagę w jakiej sprawie*›: Konflikt ojca ze zbiorowością [...] obarcza jak klątwą syna stawiając go poza nawias głównego ideowego nurtu życia. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 73.* **86. s.** kogo przed faktem dokonanym, wobec faktu dokonanego ‹*zaskakiwać kogo jakąś decyzją, dokonaniem czego*›. **87. s.** kogo a. co (komu) przed oczy, przed oczami, oczyma; **s.** żywo przed oczy, oczami, oczyma ‹*przypominać sobie, wyobrażać sobie kogo, co*›: Wiersze [...] stawiały żywo przed oczy tę lub ową wesołą czy bolesną chwilę wspólnego życia. *Tarnow. Koch. 9.* Nie była pewna, czy to nie gorączka stawia jej przed oczyma złudne widzenia. *Sienk. Wołod. III, 72.* **88. s.** k o g o p r z e d c z y m (przed jakim zadaniem, zagadnieniem); **s.** przed kim jakie zadanie ‹*dawać komu co do zrobienia, opracowania*›: Historia stawia przed pisarzem wiele tematów najbardziej współczesnych, czekających [...] na literackie ujęcie. *Matusz. R. Lit. 156.* **89. s.** k o g o u władzy ‹*dawać władzę*›. **90.** *przestarz.* **s.** kogo w liczbie ‹*zaliczać kogo do czego*›: Stawiają go w liczbie kandydatów na posłów. **91.** *przestarz.* **s.** kogo, co w cenie, w wysokiej cenie ‹*oceniać*›: Dramat ten W. A. Maciejowski dokładnie ocenił, stawiając go w wysokiej cenie pod względem układu i wiersza. *Wójc. Teatr I, 217.* **92. s.** kogo w jakim świetle ‹*urabiać o kim jaką opinię*›. **93. s.** kogo w jakim położeniu, w jakiej pozycji, sytuacji, roli; w jakich warunkach; **s.** kogo wobec kogo, czego ‹*stwarzać komu jakąś sytuację, jakieś warunki*›: Jest on dziwnie łatwowierny, co stawia go nieraz w fałszywej pozycji. *Prus Drobiaz. 167.* Nawiązuje kontakt między nim a swoją rodziną stawiając go niejako w roli oficjalnego konkurenta. *Boy Mar. 88.* Kompozytor stawia tego słuchacza wobec brzmień akordowych obcych. *Łob. Muz. 282.* **94. s.** kogo w stan oskarżenia ‹*oskarżać*›. **95. s.** kogo w dobrym, złym świetle ‹*powodować dobrą, złą opinię kogo; przedstawiać kogo z dobrej, ze złej strony*›: Informacje nie stawiały robotnika w dobrym świetle. Malkontent, arogancki. *Braun Lewanty 393.* **96.** *daw.* **s.** co (kogo) ‹*zakładać, dawać jako rękojmię*›: Ludzie z gminu, gdy zbrakło im pieniędzy, stawiali często w zakład własną wolność. *Sienk. Quo III, 111.* **97. s.** komu co przed oczy ‹*uświadamiać co komu*›. **98. s.** sobie, komu co, kogo za ideał. **99. s.** komu, sobie co za obowiązek ‹*poczytywać; uważać za obowiązek*›. **100. s.** kogo a. co (komu) za przykład, za wzór, *rzad.* na przykład ‹*wskazywać na kogo, na co jako na przykład, wzór godny naśladowania*›: Urągać nam będą, za odstraszający przykład stawiać nas będą wszystkim marnotrawcom! *Kaczk. Grób. II, 176.* Stawiają też państwa za wzór zgody i miłości rodzinnej. *Reym. Ferm. II, 83.*

stawiać się, stawić się 1. Stawiać się (komu, wobec kogo) okoniem; sztorcem ‹*przeciwstawiać się komu ostro, być krnąbrnym*›: Znajdował się na czarnej liście jako jeden z tych co się okoniem stawiają wobec dyrektora. *Morc. Wyrąb. I, 230.* **2.** *daw.* Stawić się dzielnie, po kawalersku ‹*zachować się dzielnie*›: Ale ci już przebaczę za to, żeś się po kawalersku stawił. *Sienk. Pot. V, 119.* **3.** Stawiać się na głowie ‹*wychodzić z siebie, aby coś osiągnąć; starać się o co ze wszystkich sił, wszelkimi sposobami*›: Choćbyś ty się na głowie stawiał, ja się przecie z nią ożenię. *Kaczk. SW.* **4.** Stawić się d o c z e g o, p r z e d k i m, p r z e d c z y m; u k o g o ‹*zjawić, się, zgłosić się, stanąć*›: **s.** się do pracy, do roboty, do służby; do egzaminu; do walki. Stawił się w Carogrodzie przed królem. *Troc.* W niedzielę stawisz się pan w Jaśle u notariusza. *Sewer Nafta III, 136.* **5.** Stawić się w komplecie, jak jeden mąż ‹*wszyscy co do jednego*›. **6.** Stawić się n a c o (gdy się wymienia czynność, do której ktoś się stawia): **s.** się na spotkanie, na wezwanie, na wojnę. **7.** *daw.* Stawić się na placu, pod chorągiew ‹*aby walczyć, do walki*›. **8.** Stawiać się z kim w pozycji równorzędnej, *przestarz.* na równi ‹*uważać się za równego komu*›: Szlachcie pochlebiło to wielce, że „hrabia na Bninie i Opalenicy" sam się na równi z nią stawia i do braterstwa się przyznaje. *Sienk. Pot. I, 168.* Chcąc zachować godność myślącego człowieka, nie wolno stawiać się w pozycji równorzędnej z tymi, którymi się gardzi. *Brand. K. Sams. 135.* **9. s.** się w czyim położeniu, w czyjej sytuacji ‹*wchodzić w czyje położenie*›. **10.** Stawiać się na słowo, *daw.* na parol ‹*stawić się na skutek uroczystego (honorowego) przyrzeczenia*›: To uwolnij wasza książąca mość i tak tego żołnierza, a ja się na parol stawię, gdzie rozkażesz. *Sienk. Pot. IV, 249.* **11.** *daw.* Stawić się na słowie ‹*zgodnie z obietnicą*›: Niech pan przyjdzie we czwartek. We czwartek Kostuś stawił się na słowie. *Szyman. W. Lichw. 177.* **12.** *pot.* Nie stawiaj się! ‹*nie udawaj zucha; nie bądź zuchwały*›: Nie stawiaj się, bo możesz oberwać.

stawka ○ ‹*jednostka obliczeniowa zarobków, opłat itp.*› **1.** Niska, wysoka **s.**; **s.** dzienna, godzinowa; **s.** akordowa, taryfowa, ubezpieczeniowa a. ubezpieczeń; **s.** płacy, **s.** podatku (gruntowego, od wynagrodzeń): Płacić będziemy komorne według śmiesznie niskich stawek. *Bobr. Matka 173.* **2.** Otrzymać wyższe s-i. **3.** Podwyższyć stawkę, s-i za co.

● **s.** ‹*kwota stawiana w grze; wygrana na loterii równa cenie losu*› **4.** Gruba **s.**; **s.** w grze; *przen.* **s.** życia: Zawiązywano zwykle partie o grube stawki. *Niemoj. Szach 100.* Rozgrywa się teraz największa stawka mojego życia. *Perz. Las 132.* **5.** Coś jest (dla kogo) stawką czego ‹*ktoś coś albo czymś ryzykuje*›: Stawką było życie, w takich chwilach nie myśli się o niczym, tylko jak je ratować. *Żyw. Oświęc. 52.* Cóż za [...] gracz na instynktach tego ludu, z jakąż zimną krwią, pewnością prowadzi tę grę, której stawką jest jego głowa! *Boy Flirt V, 109.* **6.** Podwoić, przegrać, wygrać stawkę. **7.** Grywać o małe s-i. **8.** Padła, wyszła **s.**, **s.** wraca się.

stawki *daw.* Oczne **s.** ‹*osobiste stawienie się przed sądem; równoczesne stawienie się przed sądem dwu świadków dających niezgodne zeznania; stawienie do oczu*›: Stawieni przed sądem i na oczne stawki, wyparli się wszyscy. *Koszcz. Wspom. 227.*

staż ‹*obowiązkowy próbny okres pracy, praktyka*› **1.** Długoletni, roczny, wieloletni **s.**; **s.** biurowy, kandydacki, partyjny, pisarski; **s.** na scenie (teatru), na kierowniczych, odpowiedzialnych stanowiskach. **2. s.** w czym (w jakimś zawodzie). **3.** Przejść, ukończyć **s.**

stąd 1. Cóż **s.** ‹*z tego nic nie wynika, to jest bez znaczenia; nic mi z tego*›: Cóż stąd, jak tam kto pisze — ujął się Niechcic — idzie o to, co robi. *Dąbr. M.*

Noce 175. **2.** s. dotąd ⟨*od (określonego) miejsca do miejsca*⟩: Anielkę [Prusa] bardziej zajmuje zabawa z psem Kruczkiem aniżeli lekcje zadawane „stąd dotąd". *Dygas. Publ. 219.* **3.** s. i zowąd ⟨*z różnych stron*⟩: Stąd i zowąd dolatywały głośne kłótnie i szczęk tłuczonych kieliszków. *Gomul. Ciury 119.* **4.** Ni s., ni zowąd ⟨*bez powodu; niespodziewanie, nagle*⟩: Naraz, ni stąd, ni zowąd począł zasypiać. *Dygas. Właść. 128.*

stąpać **1.** Stąpa jakby kij połknął ⟨*wyprostowany, sztywny*⟩. **2.** *daw.* s. z partesów, jak z partesów ⟨*godnie, uroczyście*⟩: Bierze zatem ułożoną minę, stąpa z partesów na kształt karmnego prałata. *Tremb. Bajki 9.* **3.** *daw.* s. na deskach scenicznych, na scenie ⟨*występować jako aktor*⟩. **4.** s. po dywanach, po kobiercach ⟨*żyć w wygodach*⟩. **5.** *książk.* s. po różach ⟨*żyć łatwo, bez kłopotów*⟩: U mnie szkoła twarda. Nie oszczędzam nikogo... Nawet ciebie... — I dotychczas nie stąpałem po różach. *Jun. Wod. 30.* **6.** s. po ziemi ⟨*być realnym*⟩: Kierownictwo każdego teatru, dążąc ku wyżynom i patrząc w niebo, musi jednak mocno stąpać po ziemi. *Kotarb. J. Świat. 108.*

stąpnąć **1.** s. krokiem, nogą ⟨*ruszyć z miejsca*⟩. **2.** Nie s. krokiem, nogą; nie s. kroku ⟨*nie ruszyć się z miejsca, nie być gdzie; przen. nic nie zrobić, niczego nie przedsięwziąć*⟩: Jeszcze z domu nie stąpnęłam nogą. Myślałam, że kroku nie stąpnę, że nogą nie ruszę. *Nałk. Z. Dom kob. 12.* Bez jej rady ani kroku nie stąpnął. **3.** Gdzie tylko s., ...; gdziekolwiek s. (nogą) ...; co s., ...; nie s., by; nie stąpniesz, by... ⟨*wszędzie*⟩: Gdziekolwiek stąpnę nogą, tam uszy moje napychają pochlebstwem. *Bog. Rodin I, 290.* Podłoga wszędzie usłana ludźmi, nie stąpniesz, by nie natrafić na kogoś. *Rudn. A. Ucieczka 36.* **4.** s. na nogę, na palce, na piętę ⟨*oprzeć się, stanąć na nodze, na palcach, na pięcie*⟩: Przeprowadzenie jej poszło niełatwo, gdyż na jedną nogę nie mogła wcale stąpnąć. *Dąbr. M. Noce II, 67.* **5.** *rzad.* s. na scenę ⟨*wstąpić do teatru, stać się aktorem*⟩: Idzie pani pewną drogą do sukcesu. Taka młodziutka, ledwo stąpnąwszy na scenę. *Breza Uczta 229.*

I stek ⟨*nagromadzenie, zbiorowisko czego*⟩ **1.** s. bałamuctw, kłamstw, nonsensów, niedorzeczności, niezrozumiałych słów, obelg, oszczerstw, wymysłów, wyzwisk. **2.** Obrzucić, obsypać kogo stekiem kalumnii, obelg, pogróżek, potwarzy, przekleństw, wyzwisk. **3.** Przywitać kogo stekiem wymysłów itp. **4.** Wybuchnąć stekiem przekleństw. **5.** s. obelg, wyzwisk itp. spada na kogo.

II stek ⟨*kotlet, sznycel, zraz*⟩ s. barani, cielęcy, wieprzowy.

stempel **1.** Drewniany s. (np. w kopalni) ⟨*słup podpierający sklepienie*⟩. **2.** Pocztowy, urzędowy s. ⟨*pieczęć*⟩. **3.** s. menniczy, *daw.* mincerski ⟨*do wybijania monet*⟩: Sługa [...] wykładać jął dukaty. Dukaty te błyszczały mocno, jakby je przed chwilą dopiero spod mincerskiego stempla wyjęto. *Gomul. Mieszczka 140.* **4.** (Jak, jakby) jednym stemplem odciśnięty ⟨*jednakowy, identyczny*⟩: Twarze takie, jakby jednym stemplem odciśnięte, posiadali wszyscy tworzący najbliższe i najzaufańsze otoczenie Zygmunta. *Gomul. Miecz I, 63.* **5.** Odbić stemplem. **6.** Nosić s. dnia ⟨*być aktualnym*⟩. **7.** Podbi(ja)ć s-e; podbudować, podeprzeć (strop, budowlę) stemplami.

step ⟨*wielki bezleśny obszar porośnięty trawami*⟩ **1.** Bezbrzeżny, bezludny, bujny, dziki, otwarty, pusty, szeroki s.; s-y bez kresu; s-y czarnomorskie, ukraińskie; s-y podzwrotnikowe; słone s-y. **2.** Wędrować przez s-y. **3.** s. ciągnie się, rozciąga się bez kresu, jak okiem sięgnąć: Jak okiem sięgnąć rozciągał się step porośnięty w części zieloną trawą, w części dżunglą. *Sienk. Pust. I, 120.*

ster ○ **1.** s. okrętowy a. okrętu ⟨*rudel*⟩; s. kutra, łodzi, statku; s. samolotu; s. kierunkowy; s. wysokości. **2.** s. prawo; s. lewo; s. prawo na burtę; s. lewo na burtę; s. w prawo, s. w lewo, s. prosto! ⟨*komendy żeglarskie*⟩. **3.** *żegl.* Kłaść s. w lewo, w prawo. **4.** *żegl.* Kantować sterem ⟨*ustawiać ster pod kątem*⟩: Na prądzie oba statki mają szanse rozminięcia się, kantując sterem w przeciwne strony. *Ziel. A. Okręt 197.* **5.** Mieć łatwy, trudny s. ⟨*nie mieć przeszkód, mieć przeszkody w sterowaniu*⟩: Wczoraj odbyłem mój lot na wysokość [...] ster miałem trudny. *Scheur Pam. 62.* **6.** Nastawić, ustalić s. **7.** *lotn.* Ściągnąć s. **8.** *żegl.* Usztywnić s. **9.** Zrównoważyć s. ⟨*nastawić ster tak, aby oś przechodziła pośrodku*⟩. **10.** Wykręcić sterem. **11.** Kuter, łódź, statek, samolot słucha steru: Sterował na kompas, statek dobrze słuchał steru. *Pap. Szczury 60.* **12.** Czuwać przy sterze, u steru; siąść, stać, stanąć przy sterze, u steru, za sterem: Dawno już nie siedział za sterem myśliwskiego samolotu. *Meis. Żąd. 9.* Czterech ludzi robiło wiosłami — u steru stał sam komendant. *Pol Obrazy I, 158.* **13.** s. odchyla się.

◎ *przen.* s. ⟨*kierownictwo, kierowanie czym*⟩ **14.** s. domu, gospodarstwa, *książk.* s. nawy państwowej, s. państwa ⟨*rządy państwem*⟩; s. obrad, s. polityki, s. rządu, rządów, władzy; s. zebrania, s. zarządu czym. **15.** Pod sterem czyim ⟨*pod kierownictwem, władzą*⟩: Wychowanie domowe pod sterem ciotki coraz więcej czyniło mnie podobnym do machiny. *Sztyrm. Pow. I, 26.* **16.** Brać, chwycić, obejmować, pochwycić, uchwycić, ująć s. (w dłonie, w swoje ręce) ⟨*kierować czym*⟩: Nie dowierzała jego zdolności w kierowaniu barką domową i [...] wzięła od razu ster w swoje ręce. *Korz. J. Krewni 66.* Komitet oznajmiał mieszkańcom, że objął ster spraw miasta. *Rak. Pam. 63.* Po raz trzeci ujął ster rządów w swe ręce. *Mark. W. Mity 304.* **17.** Oddać, powierzyć komu s., oddać s. w czyje ręce; dzierżyć, prowadzić, trzymać s. (dłonią, ręką, w dłoniach, w rękach) ⟨*kierować czym*⟩: Prowadziła ster spraw swego męża. *Rudn. A. Pal. 18.* Pochłonięty naradami, posiedzeniami i reprezentacją, trzymał w ręku ster, ustalał stanowisko pisma. *Krzywosz. Życie 126.* **18.** Władać sterem: Byłbym godzien władać państwa sterem. *Fel. A. Barb. 48.* **19.** Wydrzeć komu s.; wydrzeć s. z dłoni, z rąk ⟨*pozbawić kierownictwa*⟩. **20.** Wypuścić s. z dłoni, z rąk. **21.** Być przy sterze, u steru; stać, stanąć przy sterze, u steru, za sterem: Przy sterze oświaty krajowej stanęli mężowie, którzy zdrowo zapatrywali się na stan rzeczy. *Dmoch. S. Wspom. 338.* Stali u steru powstania. *Śliw. A. Lel. 303.* **22.** Stać blisko steru: Mianowany [...] referendarzem litewskim stanął blisko steru spraw publicznych. *Lim. Społ. XVIII, 280.* **23.** Powołać kogo do steru ⟨*na kierownicze stanowisko*⟩. **24.** Przyjąć do

steru ⟨*objąć władzę*⟩. **25.** Usunąć kogo od steru ⟨*pozbawić władzy*⟩. **26.** Sięgać po **s.** ⟨*po władzę*⟩: Zechcą przejść przez różne stopnie samorządu i nauki, zanim sięgną po ster całego narodu. *Przewós. Geniusz 67.* **27.** Utrzymać się u steru ⟨*przy władzy*⟩: Rządzą krajem karierowicze. Każda ich grupa chcąc się u steru utrzymać, musi schlebiać dusigroszom. *Żer. Uroda 118.* **28.** Znajdować się, zostać u steru. **29.** s. jest, spoczywa, znajduje się w czyich rękach: Jakże opłakanym jest stan państwa, którego ster spoczywa w rękach takiego Augusta II. *Prz. Tyg. Życia 28, 1875.* **30.** s. przechodzi w czyje ręce, wysuwa się z czyich rąk.

sterać, sterany 1. Sterać siły, zdrowie ⟨*nadwerężyć, zniszczyć*⟩. **2.** Sterany c z y m, w c z y m: s. pracą, ciężkim życiem; trudami wojennymi, wiekiem; s. w pracy, w służbie.

sterczeć 1. s. jak słup ⟨*wystawać, tkwić ku górze*⟩. **2. s.** do góry, s. ku czemu ⟨*wystawać, wznosić się ku górze*⟩: Siwe wąsy jego sterczały do góry jak kły odyńca. *Zachar. Kres. 212.* **3. s.** n a c z y m ⟨*tkwić w górze, być wysuniętym ku górze*⟩: Na włosach sterczy czapka. **4.** s. n a d k i m, n a d c z y m ⟨*górować nad kim, nad czym*⟩: Wieże sterczały nad miastem niczym maszty tonących okrętów. *Brosz. Oczek. 241.* **5.** s. w c z y m, p o d c z y m ⟨*stać, tkwić*⟩: s. w oknie, w przejściu, pod piecem. **6. s.** z c z e g o ⟨*wystawać ku górze*⟩: Dostrzegłem dwa maszty rozbitego okrętu huśtane falą i sterczące z wody ku niebu. *Sienk. Listy I, 28.* Natrafiła na drzwi drewniane z gołych desek, namacała zamek na wierzchu z żelazną klamką, klucz sterczący z zamku. *Nałk. Z. Gran. 273.*

sterta 1. Spora, wielka s. ⟨*kupa, stos*⟩; s. desek, bali; cegieł, gruzu; gazet, książek, papierów; s. pościeli; s. śmieci, s-y gruzu; s-y owoców. **2.** s. zboża, żyta a. ze zbożem, z żytem ⟨*rodzaj stogu*⟩. **3.** Układać w **s-y**. **4.** Zasłać stertami. **5.** s-y (czego) leżą, piętrzą się, rosną.

stękać, stęknąć 1. s. boleśnie, ciężko, głucho ⟨*wzdychać boleśnie, jęczeć; o ziemi: dudnić*⟩: Męczył się i ciężko stękał. *Strug Krzyż III, 7.* Zmarznięta ziemia stękała głucho pod brzemieniem jakichś przetaczanych ciężarów. *Strug Krzyż I, 179.* **2.** Aż ziemia stęknęła: Podcięty pień sosny zwalił się aż ziemia stęknęła. **3. s.** jak stara baba. **4. s.** i kwękać ⟨*wyrzekać, uskarżać się z powodu choroby; być chorowitym*⟩. **5. s.** p o d k i m, p o d c z y m: Kama dosiadła kasztanki, a Piotr owego „Grzywacza", który od pierwszej chwili począł pod nim stękać. *Żer. Uroda 34.* Podniósł gruby stempel, stęknął pod nim, gdy go sobie usadził na ramieniu. *Morc. Ptaki 215.* **6. s.** pod nadmiernym ciężarem; *przen.* **s.** pod jarzmem niewoli, ucisku. **7. s.** z c z e g o, o d c z e g o: s. z bólu, z wysilenia, z wysiłku ⟨*jęczeć*⟩; ziemia stęka od bomb ⟨*dudni*⟩.

stęp, *daw.* **stępa** ⟨*powolny krok koński, szłap*⟩ **1.** Iść, jechać, pójść stępem, stępa, *daw.* stępą: Strudzone konie zwalniały stopniowo kroku, aż wreszcie poczęły iść stępa. *Sienk. SPP.* **2.** Przejść na stępa, w s., w stępa. **3.** Puścić się, ruszyć stępa, *daw.* stępą: Cmoknęli na konie i stępa ruszyli naprzód. *Glin. SW.*

stłuc (się) 1. s. kogo na kwaśne, *rzad.* na gorzkie jabłko ⟨*zbić kogo mocno, skatować*⟩: Przy każdej wzmiance o tym, że była zaręczona, sępa pokazywali i z cicha wygrażali nawet, że tego młodzika, który im taką pannę sprzed nosa zabiera kiedykolwiek na gorzkie jabłko stłuką. *Orzesz. Bene 140.* **2. s. się** na drobne kawałki ⟨*rozbić się, rozpaść się*⟩: Lalka [...] upadła i stłukła się na drobne kawałki. *Zap. G. Dzień 69.*

stłumić, tłumić 1. s., t. ból, czkawkę, gniew, łkanie, łzy, namiętność, niepokój, radość, rozpacz, szloch, śmiech, tęsknotę, uczucie, urazę, wesołość, westchnienie; wściekłość; wybuch gniewu, radości, smutku, wesołości itp.; wzruszenie, zawiść, zazdrość, zawziętość, ziewanie, złość, żal; **s., t.** co w kim, w sobie, w duszy, w sercu ⟨*opanować*⟩: August stłumił mężnie ból serca i nie miał już widzieć Wojewodziny. *Szajn. Szkice I, 170.* Z rozrzewnienia by zapłakał, gdyby nie powaga, która mu nakazała stłumić w sobie wzruszenie. *Jeż Rotul. 29.* Stłumili w sercu zawiść ku Przemysłowicom i garnęli się do majestatu nowych monarchów. *Smolka Szkice 1, 9.* **s., t.** w sobie gniew, niechęć do kogo, do czego. **2. s., t.** co w samym zarodku, u zarzewia ⟨*zdławić, zdusić*⟩. **3. s., t.** brzmienie (np. głosu, struny), dźwięk, głos, gwar, hałas, kroki (np. o dywanie), odgłos kroków (np. o śniegu), krzyk, okrzyk, pisk, rozmowę, słowa, szept, szum ⟨*przyciszyć, uciszyć*⟩: Wydawała stłumione piski. **4. s., t.** bunt, dążenia wolnościowe, demonstracje, opór kogo, powstanie, rewolucję, rozruchy, ruch (rewolucyjny, wolnościowy), wolność, życie umysłowe (kraju) ⟨*uśmierzyć; zdławić, zdusić; zniweczyć*⟩: Rzymianie krwawo tłumili wszelkie dążenia wolnościowe podbitych ludów. *Hist. star. 224.* **5. s., t.** dech (w sobie), oddech (w piersiach) ⟨*zatrzymać*⟩. **6. t., s.** kłótnię, waśnie, zemstę itp. ⟨*uśmierzyć co, zaniechać czego*⟩: Trzeba [...] stłumić wszelkie dawne waśnie, radzić wzajemnie i pomagać sobie. *Fredro A. Śluby 98.* **7. s., t.** ogień, ognisko, pożar ⟨*ugasić*⟩. **8. s., t.** światło ⟨*zmniejszyć, przyciemnić*⟩: Ciemnoniebieski abażur stłumił światło. *Strug Krzyż I, 269.* **9. s.** zapał ⟨*zniweczyć*⟩. **10. s., t.** c o c z y m: **s., t.** co gwałtem, przemocą, siłą. Stłumił głęboką urazę sztucznym uśmiechem. *Moracz. Dzieje V, 46.*

sto 1. Okrągłe s. ⟨*akurat sto, pełne sto*⟩. **2. s.** lat, za **s.** lat, po stu latach ⟨*bardzo dawno, po bardzo długim czasie*⟩: Sto lat nie widziałam szanownego pana prezesa. *Mostow. Kariera 245.* **3. s.** lat; (od)śpiewać **s.** lat ⟨*pierwsze słowa pieśni śpiewanej ku uczczeniu kogo, zwykle podczas toastu imieninowego; odśpiewać tę pieśń*⟩: Krzyki przeszły znienacka w zbiorczy, nieskładny śpiew: Sto lat, sto lat, niech żyje, żyje nam! *Dąbr. M. Noce III, 112.* Pracownicy złożyli serdeczne życzenia, po czym odśpiewali „sto lat". *Husz. Impert. 20.* **4.** O s. mil (być, odbiec, oddalić się itp.) ⟨*bardzo daleko*⟩: Odbiegł od niego o sto mil myślami. *Breza Uczta 220.* **5. s.** razy; **s.** razy więcej, mniej ⟨*bardzo wiele razy*⟩: Mówiłem ci sto razy, jak zrobić, a ty wciąż swoje. *SW.* Wolałbym sto razy iść dalej, byle tylko nie czekać. *Żukr. Kraj. 197.* **6.** *przestarz.* Nie s. razy ⟨*więcej niż sto razy; nieraz*⟩: Nie sto razy mówiłem i perswadowałem. *Niemc. SW.* Ja tam nie sto razy byłem w tym kraju — więc i kraj i ziemię poznałem do-

brze. *Berw. Poezje II, 6.* **7.** **s.** c z e g o ⟨*bardzo wiele*⟩: Sto pytań miała na końcu języka, ale wolała nie pytać. *Goj. Rajs. I, 68.* **8.** Moje s. tysięcy! ⟨*mój kochany, moja kochana, mój skarbie*⟩: Wołała na mnie moje złotko, moje sto tysięcy i każdemu [...] cuda o moim rozumie prawiła. *Żmich. Pow. 32.* **9.** Na s. dwa ⟨*doskonały; doskonale*⟩: Po drugiej stronie robota na sto dwa, kominy dymią. *Żukr. Dni 203.* Wykonać co, pracować, załatwić na s. dwa. **10.** Plotka o stu językach ⟨*wielekroć powtarzana, przekręcana*⟩. **11.** Jedna szansa na s. ⟨*bardzo mała*⟩. **12.** Ileś od sta a. od stu ⟨*ileś procent*⟩: Przyrzekł niewyczerpaną cierpliwość z warunkiem przyjacielskiego wynagrodzenia ośmiu od sta na rok. *Choj. Alkh. III, 30.* **13.** Dawać, dostać, mieć, otrzymać, płacić itp. s. od sta a. od stu ⟨*drugie tyle, sto procent*⟩: Gdyby urządzić dobrze drugi zakład, można by mieć sto od sta. *Sienk. Bez dogm. III, 46.* **14.** Dawać, dostać, mieć, otrzymać, płacić itp. s. za s. ⟨*pełną wartość*⟩: Sprzedał place tak, że dostał sto za sto. *Dąbr. M. Noce IV, 244.* **15.** W stu procentach ⟨*całkowity, całkowicie*⟩: Mógłby odejść stąd, gdyby był zupełnie, w stu procentach spokojny, że wszystko odbędzie się jak należy. *Pytl. Listy 121.* **16.** s. pociech (jest z kim, mieć z kim, z czym; sprawić) ⟨*wiele uciechy, zabawy*⟩: Mieliśmy potem sto pociech, gdy robił zabawne miny, kichał, drapał się, a po otworzeniu oczu bezradnie szukał wzrokiem winowajców. *Hertz B. Samow. 182.* **17.** Kontent, rad, szczęśliwy, uradowany, wesoły, zadowolony jakby go kto na s. koni wsadził ⟨*bardzo, ogromnie*⟩; wygląda, jakby na s. koni wsiadł; jakby, jak gdyby go kto na s. koni wsadził ⟨*bardzo uradowany*⟩: Wygląda jak gdyby go kto na sto koni wsadził i właśnie w chwili zjawienia się Pawełka rączkę panny do ust przyciska. *Dygas. Pióro 42.* **18.** Ktoś, coś na stu koniach jedzie ⟨*jest bogaty, zasobny*⟩: Miałem już znacznie nadwerężony fundusz i wziąłem sobie bogatą żonę, a teraz fortuna moja na stu koniach jedzie. *Orzesz. Graba I, 47.* **19.** I (w) s. koni nie dogoni ⟨*o kimś, o czymś szybko uciekającym, przemijającym*⟩: Czas biegnie tak szybko, że i w sto koni nie dogoni. **20.** I w s. koni nie wyprowadzić, nie wyciągnąć kogo skąd ⟨*w żadnym wypadku, nigdy*⟩: Mówiła, że wszyscy już śpią, a męża to i w sto koni nie wyciągnąłby teraz z łóżka. *Hulka Żyrar. 153.* **21.** s. czartów, diabłów, diasków, do stu czartów, diabłów, diasków, do stu par czartów, diabłów, diasków, do stu rogatych diabłów! do stu tysięcy czartów, diabłów, diasków, do milion set czartów, diabłów, diasków! do stu katów! do milion stu tysięcy korcy! do stu piorunów! do stu beczek furgonów, do stu fur beczek, do stu tysięcy fur beczek! ⟨*wykrzyknienia (rodzaje przekleństw) wyrażające gniew, złość, zniecierpliwienie, zdumienie*⟩: Cóż, do stu czartów! Znowu harmidery? Cicho mi! *Bełc. Kmita 124.* Do stu piorunów, śliczna alternata! [...] zginę, jeśli się jak wąż nie wyśliznę. *Bełc. Kmita 134.* **22.** Jak s. czartów, diabłów; *daw.* od stu czartów, diabłów, diasków ⟨*w najwyższym stopniu dobry, wielki, intensywny; intensywnie, silnie, strasznie, okropnie*⟩: To był patriota jak sto diabłów! — sokół! — do klasy przychodził [...] z orzełkiem srebrnym pod szyją. *Zeg. Zmory 302.* Wicher wyje jak sto diabłów, statek się kładzie na bok. *Morc. Ptaki 9.* A rębacz od stu diabłów, oddaj się Bogu, jak dobył karabeli. *Dzierżk. Obrazy 171.* **23.** *przestarz.* Zjadłby sto diabłów, jeżeli..., żeby..., gdyby... ⟨*w żadnym wypadku nie...*⟩: Stamtąd to ci takie mądre pismo przyślą, że zjadłbyś sto diabłów, jeżeli co zrozumiesz. *Teka Stańcz. 72.*

stoczyć p. **staczać**

stoczyć się p. **staczać się**

stodoła **1.** Pusty, wielki jak s. ⟨*bardzo pusty, bardzo wielki*⟩: A izba była pusta jak stodoła: prócz kołków w ścianie, prócz ławy i stoła i prócz proporca, nic więcej nie było. *Pol Moh. 17.* Mieszkanie nasze, choć obszerne, o wielkich jak stodoły pokojach, było posępne i ciemne. *Ziel. S. Świt. 127.* **2.** *wulg.* Chodzić za stodołę ⟨*załatwiać potrzeby fizjologiczne na świeżym powietrzu*⟩: Ściszonym głosem zaczął tłumaczyć, że wcale nie jest tutaj źle. Ubikacja to takie miejsce, gdzie zawsze śmierdzi, a o ile wygodniej niż chodzić za stodołę. *Twórcz. 7, 1953, s. 68.*

stojak *posp.* Jechać na stojaka ⟨*jechać stojąc (z braku miejsc siedzących)*⟩: W tramwaju ludzie tłoczyli się jak w wagonie towarowym, usunięto ławki, jeździli na stojaka przeważnie bez biletu. *Waż. Mity 255.*

stojąco Na s. (jeść, pić, słuchać, wykładać itp.) ⟨*w postawie stojącej, stojąc*⟩: Nikt w jego gabinecie nie śmiał usiąść choćby na chwilę. Wszystkich przyjmował na stojąco. *Warsz. młod. 203.*

stojący **1.** *daw.* Armia s-a ⟨*stała*⟩: Toż i ja pragnę z całego serca, ażeby król miał potężną armię stojącą, którą by można mieć zawsze pod ręką, a nie żebrać dopiero o łaskę pospolitego ruszenia, kiedy nieprzyjaciel już wkroczył w granice królestwa. *Kaczk. Olbracht. I, 319.* **2.** Budowle, domy wolno s-e ⟨*luzem, nie w zabudowie zwartej*⟩. **3.** *muz.* Dźwięk s. ⟨*dźwięk nieruchomy w układzie wielogłosowym*⟩. **4.** s. kołnierzyk, kołnierz (u koszuli, kurtki, palta) ⟨*usztywniony, przylegający do szyi kołnierz(yk), nie wykładany*⟩. **5.** Lampa s-a; lustro s-e ⟨*w oprawce (w ramce, na podstawie) do postawienia w pozycji pionowej*⟩. **6.** Miejsce s-e ⟨*miejsce w pojeździe do stania*⟩. **7.** s. parter (w teatrze) ⟨*przestrzeń na parterze teatru bez krzeseł, zwykle w tyle sali*⟩: Stojący parter, ten za 15 i 20 centów, był obsadzony przez młodzież w minutę po otwarciu bram teatru. *Solski Wspom. I, 195.* **8.** Postawa s-a: Słuchać (kogo, czego) w postawie stojącej. **9.** Sieć s-a ⟨*zastawiona, utrzymywana pionowo przez pławiki (ołowiane ciężarki)*⟩. **10.** s-e uszy ⟨*sterczące ku górze*⟩: Pies ze stojącymi uszami. **11.** Wody s-e ⟨*w przeciwieństwie do wód bieżących: jeziora, stawy*⟩. **12.** Na s.: a) ⟨*w postawie stojącej; stojąc, na stojąco*⟩: Zjeść obiad przy bufecie na s.; b) ⟨*szybko, na poczekaniu*⟩: Obiór króla zbyt ważna to rzecz, by można go było dokonać na stojący — powiada. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 469.*

stojączka *rzad.* Na stojączkę ⟨*na stojąco, stojąc*⟩: Trafimy na czas. Teraz warto herbaty złopnąć na stojączkę i dopiero. *Żer. Opow. 163.*

stolec ● *przestarz.* ⟨*tron; władza, godność*⟩ **1.** s. królewski, książęcy, biskupi; s. ministerialny. **2.** Wy-

nieść kogo na s.; osadzić kogo na stolcu. **3.** Zasiąść na stolcu.

● **s.** ⟨*odchody ludzkie; wypróżnienie*⟩ **4. s.** częsty, rzadki, luźny; stolce zaparte; mieć s., nie mieć stolca.

stolica 1. S. Apostolska, Piotrowa, Święta ⟨*siedziba papieża, urząd papieski, Watykan*⟩. **2. s.** arcybiskupia ⟨*siedziba arcybiskupa; urząd arcybiskupa*⟩. **3. s.** metropolitarna ⟨*metropolia*⟩. **4. s.** powiatu, województwa ⟨*miasto powiatowe, wojewódzkie*⟩. **5. s.** świata ⟨*miasto będące centrum kulturalnym, politycznym, przemysłowym świata*⟩. **6.** Założyć stolicę; *książk.* podnieść miasto do godności stolicy. **7.** *daw.* Wstąpić na stolicę, zasiąść na stolicy ⟨*wstąpić na tron; osiągnąć władzę zwierzchnią w kraju*⟩. **8.** *książk.* Osiągnąć stolicę arcybiskupią ⟨*zostać arcybiskupem*⟩: Nie według kanonów, lecz bardzo dorywczymi środkami osiągnął stolicę arcybiskupią. *Szajn. Jadw. I, 111.* **9.** *książk.* Wynieść na stolicę apostolską ⟨*wybrać papieżem*⟩.

stolik 1. s. karciany, *daw.* kartowy; s. do kart, do gry (w karty); zielony s. **2.** *żart.* Rycerz zielonego stolika ⟨*gracz w karty*⟩. **3.** Nocny s. ⟨*stojący przy łóżku, tapczanie, przeznaczony na lampę, książki, podręczne drobiazgi*⟩: Tego wieczora [...] odłożywszy książkę przygotowaną na nocnym stoliku obok lampy wyszedł z powrotem na mostek. *Meis. Wraki 297.* **4. s.** szachowy ⟨*z wmontowaną lub wymalowaną szachownicą*⟩. **5.** Wirujący s. ⟨*używany na seansach spirytystycznych*⟩. **6. s.** do maszyny, pod maszynę ⟨*do pisania na maszynie*⟩. **7.** Obsiąść s., siąść, siedzieć przy stoliku; zasiąść dokoła stolika; przysiąść się do stolika (w kawiarni). **8.** Uprzątnąć s. ⟨*zdjąć to, co na nim było*⟩: Uprzątnął stolik, żeby [...] miał się gdzie rozłożyć ze swoją teczką. *Breza Uczta 220.* **9.** Wybrać, zająć s. ⟨*w kawiarni, restauracji, jadłodajni*⟩: Z ostentacyjną uprzejmością ukłonił się dwóm panom, którzy właśnie zajęli stolik obok. *Putr. Rzecz. 47.* **10.** Zgrać się przy zielonym stoliku ⟨*w karty*⟩.

stołeczny Miasto s-e ⟨*stolica*⟩.

stołek 1. Kręcony s. ⟨*obrotowy*⟩; składany s. **2.** Szewski s. ⟨*bez oparcia, zydel*⟩. **3.** *daw.* s. senatorski ⟨*godność senatora*⟩. **4.** Ani stołka, ani kołka ⟨*nic, zupełnie nic*⟩: Tu rzeczywiście nic nie ma, Poliniku — mówi — ani stołka, ani kołka, jak powiadają. *Makowiec. Dios. 18.* **5.** *pot.* Siedzieć na jakim stołku ⟨*zajmować jakie stanowisko, jaki urząd*⟩: Szczeble drabiny awansu jakoś były tak szeroko rozstawione, że [...] nie mógł do następnego podskoczyć. Wciąż siedział na stołku referenta. *Przyj. 48, 1952.* **6.** Siedzieć na dwóch stołkach ⟨*trzymać z jedną i z drugą stroną; obu stronom świadczyć*⟩: Na dwóch stołkach siedząc, kokietował zarówno romantyków, jak i pseudoklasyków. *Bar. Kum. 209.* **7.** Nie wie, na którym stołku siedzi ⟨*jest niezdecydowany, nie wie po czyjej stronie się opowiedzieć*⟩. **8.** Podstawić, podsadzić, przystawić komu stołka ⟨*zaszkodzić komu intrygami, przyczynić się do czyjego upadku*⟩: Ot może udaje, a sam niucha, jakby im tu stołka podsadzić. *Twórcz. 9, 1953, s. 108.* Mam z nim nawet coś na pieńku. Przystawię mu kiedy tak stołka, że się ani spodzieje. *Bał. Dziady 194.*

stopa ● ⟨*najniższa część nogi*⟩ **1.** Bosa, goła, naga s.; drobna, gruba, kształtna; lewa, prawa; lekka, ciężka, twarda; utoczona, zgrabna; wąska, szeroka s. **2.** *med.* Płaska s. ⟨*zniekształcona, o obniżonym sklepieniu*⟩. **3. s.** zarobkowa ⟨*wysokość poziomu zarobków*⟩: W miarę nagromadzania się kapitału stosunkowe położenie robotnika pogarszać się musi, bez względu na to, czy jego stopa zarobkowa jest wysoka czy niska. *Filip. T. Zagadn. 59.* **4. s.** życiowa (wysoka, niska) ⟨*warunki materialne; poziom życia*⟩: Obniżenie, wzrost stopy życiowej. Obniżyć, podnieść, podwyższyć stopę życiową. - Stopa życiowa robotników rolnych jest już zupełnie znośna. *Zal. W. Traktory 41.* **5.** Tupot stóp. **6.** Miejsce, teren nie tknięty stopą ludzką ⟨*gdzie nikt jeszcze nie był*⟩: Bolesław wtargnął do Czech przez miejsca straszne a nigdy jeszcze stopą ludzką nie tknięte. *Smolka Mieszko 21.* **7.** Na jakiejś (magnackiej, miernej, niskiej, odpowiedniej, pańskiej, skromnej, wielkiej, wysokiej, zamożnej) stopie (dom, gospodarstwo, życie; gospodarować, żyć; prowadzić, postawić dom, gospodarstwo itp.) ⟨*na jakimś (magnackim, miernym itp.) poziomie*⟩: Zostawszy pomocnikiem zawiadowcy, powinienem żyć na odpowiedniej stopie. *Reym. Ferm. II, 174.* **8.** Od stóp do głów, rzadziej do głowy: a) ⟨*w całej postaci, cały — tylko o człowieku*⟩: Zawadiaka pierwszego rzędu [...] oczajdusza od stóp do głowy, zawalidroga, od jakiego chroń Boże. *Łoz. Wal. Szlach. I, 22.* Husarz, rycerz w zbroi od stóp do głów; b) ⟨*od dołu do góry; całkowicie, kompletnie*⟩: Lustrować, mierzyć, zmierzyć, obejrzeć, oglądać kogo, przyglądać, przypatrywać się komu od stóp do głów. - Sadowili na kanapie swoją ciotkę od stóp do głów zawiniętą w aksamity i futra. *Prus Emanc. I, 107.* Uzbroić kogo, się od stóp do głów; myć kogo, myć się; zmoknąć; zadrżeć od stóp do głów; przebiegł, przejął kogo, wstrząsnął kim dreszcz, przeszło kogo mrowie, objęło kogo zimno; przejął, przeszył kogo ból od stóp do głów ⟨*wskroś całego ciała*⟩. **9.** *książk.* Biec, lecieć itp. chyżą, chybką, szybką; lekką stopą ⟨*biec szybko; lekko*⟩: Lecieliśmy rozpryskując chybką stopą szafiry kałuż po łące. *Dąbr. M. Uśm. 41.* **10.** Przechodzić strumyk, rzekę suchą stopą ⟨*nie zamoczywszy się*⟩: Na brodzie, przez który latem, skacząc po kamieniach, przechodziło się suchą stopą, wody było po kolana. *New. Archip. 169.* **11.** Przemierzyć ziemię, kraj własnymi stopami ⟨*przejść piechotą*⟩. **12.** Stanąć gdzie stopą, mocną stopą, zwycięską stopą, pewną stopą ⟨*zająć co; utrwalić, ustalić się gdzie; zwyciężając zająć*⟩. **13.** Lizać czyje s-y ⟨*upokorzyć się, być uniżonym*⟩: Zdawało mi się to niepodobnym [...] prosić przebaczenia i lizać stopy tych, których z przyjemnością by się szarpało. *Pam. powst. 168.* **14.** Objąć czyje s-y ⟨*na znak pokory*⟩. **15.** Postawić stopę gdzie ⟨*stąpnąć; stanąć nogą, przybyć gdzie*⟩. **16.** Postać gdzie stopą; nie postać stopą gdzie ⟨*być, znaleźć się gdzie; nie być nigdy*⟩: Stopą za granicą nie postali, a jednakże wielką mieli naukę. *Mac. Pism. I, 484.* **17.** Wlec s-y; wlec się, jakby każda s. ważyła sto kilo, sto pudów, sto cetnarów ⟨*iść powoli, z trudnością, z trudem*⟩. **18.** Kłaniać się, skłonić się do samych stóp, do stóp, nisko do stóp, aż do stóp ⟨*schylając się nisko*⟩. **19.** Paść, przypaść, runąć (jak długi), rzucić się, upaść komu do stóp, do czyich stóp: Młody pretendent [...] wyjeżdża

w tych dniach z Warszawy i wkrótce do stóp twoich upadnie. *Słow. Listy II, 38.* **20.** Padam, ścielę się do stóp ⟨*staroświecka, dziś żartobliwa formuła powitania, pożegnania*⟩: Do stóp się ścielę jaśnie wielmożnemu panu! *Aud. Zbieg. 12.* **21.** Rzucać co komu do stóp ⟨*składać co komu w ofiarze*⟩. **22.** Rzucić komu (sobie) kogo do stóp ⟨*skłonić kogo, pozyskać do hołdów*⟩: Warto pokusić się o to, by publiczność wszystkich sal koncertowych Europy móc tak sobie rzucić do stóp, jak potrafił to uczynić Paganini. *Brosz. Opow. 62.* **23.** Składać do czyich stóp majątek, serce ⟨*dawać do dyspozycji, ofiarować*⟩. **24.** Być, żyć z kim, traktować kogo na jakiej (ceremonialnej, dobrej, nieprzyjacielskiej, poufałej, równej, wrogiej, złej itp.) stopie; na stopie czego ⟨*być z kim w jakich (dobrych, złych itp.) stosunkach; traktować kogo dobrze, źle itp.*⟩: Jesteśmy teraz ciągle na stopie ceremonialnej i składamy sobie wizyty jak obcy ludzie. *Zap. G. Pam. 85.* Ze starostą [...] żył na bardzo złej stopie, zwłaszcza w czasach powstania. *Dasz. Pam. I, 2.* Traktowano go grzecznie, ale na stopie zupełnej równości. *Krasz. Jabł. II, 141.* **25.** Przejść, przestawić kogo (się), co na jaką (obronną, pokojową, wojenną) stopę ⟨*przekształcić kogo (się), co na co, w co*⟩: Wojsko saskie przeszło na stopę wojenną. *Gaj. z Błoc.: Pam. I, 86.* Po wojnie [...] produkcję przestawiono na stopę pokojową. *Borow. Przedp. 77.* **26.** Żyć na wielką stopę ⟨*żyć wystawnie*⟩. **27.** Być z kim na stopie wojennej ⟨*żyć z kim w niezgodzie*⟩. **28.** Być, przebywać na wolnej stopie ⟨*na wolności*⟩. **29.** Puścić, wypuścić kogo na wolną stopę ⟨*dać komu wolność; uwolnić kogo (z aresztu)*⟩: Prosi rektora, by Jana nie puszczał na wolną stopę bez dobrej poręki, bo gotów tymczasem uciec. *Ptaś. Żak. 146.* **30.** *praw.* Badać kogo; odpowiadać (przed sądem) z wolnej stopy ⟨*badać (oskarżonego) pozostającego na wolności; odpowiadać (przed sądem) nie będąc aresztowanym, nie z aresztu*⟩: 16 oskarżonych — wśród nich i ja — odpowiadało z wolnej stopy. *KPP Wspom. 99.* **31.** *książk.* Rzucać komu wieńce pod s-y ⟨*przyjmować kogo entuzjastycznie*⟩: Ludy [...] wieńce tryumfalne pod stopy mu rzucały [...] z hymnem chwalby na cześć jego wznoszonym. *Orzesz. Etrus. 282.* **32.** Rzucać komu pod s-y głazy, kamienie ⟨*utrudniać komu działanie, pracę*⟩. **33.** (Po)czuć grunt, ziemię; (u)zyskać grunt pod stopami ⟨*zdobyć gdzie silną pozycję; poczuć się pewnie*⟩: Literatura nasza uzyskuje [...] grunt pod stopami, jakiego nieraz jej brakowało w dawniejszych epokach. *Twórcz. 7, 1954, s. 162.* **34.** Grunt, ziemia chwieje się komu pod stopami, usuwa się komu spod stóp; grunt, ziemia pali się komu pod stopami, parzy komu s-y ⟨*ktoś czuje się niepewnie, traci oparcie; komuś grozi niebezpieczeństwo w jakimś miejscu, ktoś jest w niebezpieczeństwie*⟩: Wiadomość o aresztowaniu kolegów przeraziła go [...] poczuł, że grunt usuwa mu się spod stóp. *Braun Lewanty 14.* Uciekaj stąd. Czy ziemia nie parzy ci stóp? *Brand. K. Sams. 41.* **35.** Podłoga, ziemia ucieka spod czyich stóp ⟨*ktoś traci równowagę, przytomność*⟩. **36.** Zdmuchiwać proch przed czyimi stopami, sprzed czyich stóp ⟨*czcić, wielbić kogo*⟩. **37.** Jestem u stóp (pani) ⟨*grzecznościowa, dziś żartobliwa formuła uszanowania dla kobiety, gotowość do usług*⟩: Może będę potrzebowała pana pomocy [...] Jestem zawsze u pani stóp. *Iwasz. J. Lato 44.* **38.** Czołgać się, pełzać u czyich stóp, komu u stóp ⟨*korzyć się przed kim*⟩: Kiedy w Królestwie wszystko gotowało się do wybuchu [...] miałaż [...] Galicja pełzać u stóp księcia? *Choj. Alkh. I, 308.* **39.** Lec u czyich stóp ⟨*być, zostać pokonanym*⟩: Cała olbrzymia kraina legła u stóp Karola Gustawa. *Sienk. Pot. V, 63.* **40.** Leżeć u czyich stóp ⟨*poddać się czyjej władzy; upokorzyć się przed kim; uwielbiać kogo (zwłaszcza kobietę)*⟩. **41.** Składać ofiary, majątek, uczucie, serce u czyich stóp ⟨*składać w ofierze, ofiarować co komu*⟩: Zdawało jej się, że [...] przyjedzie do niej piękny królewicz i złoży u jej stóp serce i majątek. *Urban. Księż. 25.* **42.** s. czyja depce czyją ziemię ⟨*(najeźdźca) wszedł przemocą, uciska mieszkańców*⟩: Brutalna stopa najeźdźcy coraz śmielej depce wolną ziemię. *Boy Flirt I, 48.* **43.** *książk.* s. ludzka, człowiecza idzie, przechodzi którędy, dotyka (jakiegoś miejsca) itp. ⟨*człowiek przechodzi którędy, przebywa w jakimś miejscu itp.*⟩: Ślady nie wskazują czasu ani kierunku, kiedy i dokąd idąc wygniotła je przechodząca tędy stopa człowiecza. *Żer. Wiatr 266.* **44.** s. czyja, s. ludzka nie dotknęła ziemi, terenu, traw, łąki itp.; nie postała gdzie, nie przeszła, nie sięgnęła ⟨*nikt tam nie był*⟩: Dnie całe mijały często, a żadna stopa ludzka nie dotknęła bujnych i ukwieconych traw świętego gaju. *Orzesz. Mirt. 6.* Siedem lat przepędziła [...] wśród niedostępnych gór, na jakich stopa Europejczyka nie postała. *Przybysz. Współ. I, 144.* **45.** s. moja tam nie postanie ⟨*nie pójdę tam więcej*⟩. **46.** s-y czyje migają, śmigają ⟨*ktoś szybko idzie*⟩: Bose ich stopy migały nad błotem. *Żer. Przedw. 109.* **47.** (Tam) gdzie, kędy s-y poniosą, zawiodą ⟨*nie wiadomo dokąd, gdziekolwiek, w nieznane*⟩: Poszedł, kędy zawiodą go stopy, w świat. *Zmor. Poezje 182.*

o ⟨*w innych znaczeniach*⟩ **48.** s. angielska ⟨*jednostka miary długości = 304,8 mm*⟩. **49.** *przestarz.* s. rosyjska ⟨*½ łokcia*⟩. **50.** s. czynszowa; podatkowa a. opodatkowania ⟨*wysokość czynszu; skala opodatkowania*⟩. **51.** (Niska, wysoka) s. dyskontowa, procentowa ⟨*wysokość, skala oprocentowania*⟩: Podnieść, obniżyć stopę dyskontową, procentową. Stopa procentowa banku polskiego jest 6%. *Dz. Lit. Lw. 9, 1857.* **52.** Lichwiarska s. (procentowa) ⟨*zbyt wysoki procent od pożyczonych pieniędzy*⟩. **53.** *lit.* s. metryczna, wierszowa; a. antyczna, dwuzgłoskowa, trzyzgłoskowa; daktyliczna, jambiczna, trocheiczna; s. obcięta ⟨*powtarzające się cząstki rytmiczne wiersza*⟩: Heksametr klasyczny był szeregiem złożonym z sześciu stóp daktylicznych, z których pierwsze cztery wolno wymienić na spondeje. *Mayen. Poet. 66.* **54.** U stóp c z e g o ⟨*u dołu, u podnóża, u podstawy*⟩: U stóp góry, kolumny, drzewa, posągu. - U stóp schodów [...] rozsiadały się ciężkie, srogie lub tajemnicze, spiżowe lub marmurowe lwy. *Orzesz. Czciciel 13.* **55.** *daw. przen.* Asystować u stóp tronu; podać, złożyć co do stóp tronu ⟨*asystować; przedstawić, złożyć królowi*⟩: W przepełnionej sali sejmowej na Zamku królewskim ks. Józef u stóp tronu [...] asystował doniosłemu widowisku ogłoszenia historycznej Ustawy Majowej. *Ask. Poniat. 33.* Odczytajmy dwadzieścia kilka petycyj, które Stany podały do stóp Tronu. *Kalin. Galic. 30.*

stopień (*lm* stopnie) **o** ⟨*element schodów; występ*

w jakimś podwyższeniu, pochyłość terenu⟩ **1.** Betonowy, ceglany, drewniany, kamienny, marmurowy, żelazny s.; niski, wysoki; płytki, głęboki, stromy, szeroki, wąski s. **2.** Kręcone s-e (schodów). **3.** Opuścić s. (pojazdu): Wyskoczył wygalowany lokaj z budki za karetą, otworzył drzwiczki z łoskotem opuścił stopnie aż do ziemi i wyszła jasna grafini. *Pług Zagon II, 115.* **4.** Opadać stopniami ⟨*o tarasie, wzgórzu, pochyłości*⟩. **5.** Rąbać s. (w lodzie, w skale). **6.** Brać, przesadzać, przeskakiwać po dwa, trzy itp., po kilka stopni. **7.** Iść, wchodzić, wejść, wstępować po stopniach. **8.** Piąć się, wspinać się na s-e, po stopniach. **9.** Schodzić, zejść, zstępować; stoczyć się po stopniach, ze stopni. **10.** Spaść, zeskoczyć ze stopnia. **11.** Wejść, wstąpić o kilka stopni wyżej; zejść o kilka stopni niżej. **12.** Wskoczyć na s., jechać na stopniu, wisieć na stopniach (wagonu, tramwaju). **13.** s-e prowadzą, wiodą do domu, do wagonu; do góry, w górę, na dół, w dół, na piętro.

◉ s. ⟨*tytuł, ranga, szczebel w hierarchii*⟩ **14.** s. akademicki, generalski, naukowy, oficerski, służbowy, uniwersytecki, wojskowy: Pozostawał wciąż na najniższym stopniu służbowym nie awansując. *Jaroch. Niemił. 141.* **15.** Niski, wysoki; niższy, wyższy; podrzędny s.: Znajdę się sam jeden podrzędnego stopnia pomiędzy pierwszymi dygnitarzami. *Choj. Alkh. IV, 189.* **16.** s. organizacyjny szkół; rad narodowych, instytucji. **17.** s. podstawowy, przygotowawczy, elementarny, licealny ⟨*w szkołach*⟩: Nauczanie na stopniu podstawowym, licealnym. **18.** s. doktora, doktora filozofii, medycyny itp.; magistra; s. kaprala, porucznika, pułkownika (w wojsku); s. święceń ⟨*w hierarchii kościelnej*⟩. **19.** s. wtajemniczenia ⟨*w wolnomularstwie*⟩: Pierwszy, drugi s. wtajemniczenia. **20.** s. w c z y m: s. w armii, w hierarchii (urzędniczej, kościelnej), w zawodzie. **21.** Niższy, równy, wyższy; młodszy, starszy stopniem: Podchorąży był ciekawy, kto przyszedł na pobudkę, jeśli starszy stopniem, trzeba będzie wstać. *Żukr. Dni 7.* **22.** Ktoś w jakimś stopniu: Doktor w stopniu porucznika został przydzielony do dywersyjnych oddziałów leśnych. *Rychl. Człow. 117.* **23.** Dosłużyć się stopnia; pozbawić kogo stopnia. **24.** Mieć, nadać komu, otrzymać, przyznać komu, (u)zyskać, zajmować, zdobyć s. **25.** Awansować do stopnia, na s. o s.; dojść, posunąć się do stopnia, doprowadzić kogo do stopnia (np. doktora). **26.** Podnieść, wynieść kogo na s. **27.** Przechodzić s-e a. po stopniach, postępować ze stopnia na s. ⟨*w hierarchii urzędniczej*⟩. **28.** Skończyć, ukończyć uniwersytet, politechnikę ze stopniem (magistra, inżyniera, doktora).

◉ **29.** s. pokrewieństwa ⟨*rodzaj pokrewieństwa, w jakim znajdują się bliżsi i dalsi krewni*⟩: Nazywa mnie kuzynem, chociaż nie wiem, jaki stopień pokrewieństwa łączyć nas może. *Krasz. Pam. 30.* **30.** Krewny, powinowaty, pokrewieństwo któregoś stopnia, dalszego stopnia; w którymś, w dalszym stopniu; do któregoś stopnia: Zastrzegli, aby krewni nawet do czwartego stopnia nie wiązali się w małżeństwa. *Rzew. H. Pam. 259.* **31.** Być, pozostawać w którymś, w bliskim, dalekim stopniu pokrewieństwa z kim.

◉ s. ⟨*ocena szkolna*⟩ **32.** s. celujący, bardzo dobry, dobry, dostateczny, niedostateczny, zły: Dwójki, to jest stopnie niedostateczne, odgrywały główną rolę w jego cenzurach. *Dygas. Kielc. 46.* **33.** s. n a c z y m; w c z y m; s. na cenzurze; w dzienniczku, w zeszycie. **34.** s. z c z e g o; s. z jakiegoś przedmiotu: s. z geografii, z matematyki, z rysunków itp. s. z odpowiedzi, z wypracowania, z klasówki. **35.** Dostać, otrzymać, osiągnąć (dobry, zły) s.; poprawić s.; mieć, przynieść dobre, złe stopnie: Wuj miał go odebrać ze szkoły i oddać do szewca [...] zapowiadał to zawsze, ile razy Kazik przyniósł zły stopień. *Perz. Uczn. 1.* **36.** Stawiać, wypisać s.: Odezwał się ponuro [...] w gimnazjum stawiają stopnie niesprawiedliwie. *Perz. Uczn. 3.*

◉ s. ⟨*miara; poziom*⟩ **37.** Pierwszego, ostatniego stopnia ⟨*o kim, o czym w najwyższej mierze jakimś*⟩: Dziś już nam daje o sto franków mniej [...] powiedz, czy to nie jest huncwot pierwszego stopnia. *Kosiak. Rick I, 104.* Uderzmy się w piersi, jest to marnowanie sił i czasu, cygaństwo ostatniego stopnia! *Dygas. Pióro 102.* **38.** Nagroda pierwszego stopnia ⟨*pierwsza, największa*⟩. **39.** Odmrożenie, oparzenie, zgorzel któregoś stopnia ⟨*nasilenia*⟩: Cierpią na osłabienie serca, nie gojące się skaleczenia, lokalne odmrożenie I-go i II-go stopnia. *Wierchy 1947, s. 100.* **40.** *przestarz.* Suchoty w ostatnim stopniu ⟨*gruźlica w ostatnim stadium*⟩: Zdrowie jej wyniszcza się do ostatka — suchoty w ostatnim stopniu. *Marc. Pisma II, 179.* **41.** Do tego, do takiego stopnia, że... ⟨*w tej mierze; tak, że...*⟩: Słoń wychudzony był do tego stopnia, że jego grzbiet tworzył wzdłuż ciała jakby sterczący grzebień. *Sienk. Pust. II, 14.* **42.** Do najwyższego stopnia ⟨*w najwyższej mierze, najbardziej, najwięcej*⟩: Ciekawy, rozdrażniony, znudzony itp. do najwyższego stopnia. - Ten Mirza był wesoły chłopak, urwis i psotnik wielki, zapalczywy jak iskra, ale do najwyższego stopnia sympatyczny. *Sienk. Now. IV, 29.* **43.** Na jakimś (niskim, wysokim, pewnym itp.) stopniu (postawić co, stać, stanąć, żyć) ⟨*na jakimś (niskim, wysokim itp.) poziomie*⟩: Na [...] niskim stopniu stałaby dotąd literatura celnych w Europie narodów. *Czart. Myśli 251.* **44.** W jakimś (w takim, w wysokim, w najwyższym, w znacznym itp.) stopniu ⟨*w jakiejś (w wysokiej, najwyższej) mierze*⟩: Przedstawienie w wysokim stopniu interesujące. *Loren. Dwadz. 59.* Podlegał bardzo niemądrej żonie, histeryczce w najwyższym stopniu. *Chlęd. Pam. II, 33.* Poznałem osobistość w najwyższym stopniu zajmującą. *Orzesz. Listy II/2, 72.* Budynek ten w fatalnym stopniu oszpeci wstęp do Parku Narodowego. *Wierchy 1931, s. 142.* Nie wszyscy ludzie w jednakowym stopniu ulegają wpływom otoczenia. *Kulcz. L. Socjol. 170.* Księżyc ziemski ostygł całkowicie, Ziemia i Mars ostygły w znacznym stopniu. *Sams. Geol. 5.* **45.** Dojść, dosięgnąć jakiegoś stopnia: Niesubordynacja dosięgła takiego stopnia, że oficerowie drwią z generałów. *Żer. Opow. 208.* **46.** Osiągnąć jakiś s. **47.** Dojść, doprowadzić, opanować, ograniczyć, osłabnąć, posunąć się, rozwinąć się, ufać, zapamiętać się itp. do jakiego, tego, takiego, najwyższego, pewnego stopnia: Władze brazylijskie postanowiły swego czasu ucywilizować do pewnego stopnia Indian tych okolic. *Fiedl. A. Rio 49.*

◉ ⟨*znaczenia specjalne*⟩ **48.** s. ciepła; mrozu, zimna; minus x stopni, x stopni poniżej zera; plus x stopni; s. Celsjusza, Reaumura, Fahrenheita ⟨*miara temperatury w trzech używanych skalach*⟩: Zaziębiłem się, mimo 18 stopni ciepła. *Chopin Wyb. 111.*

Można przyzwyczaić wymoczki do niskich temperatur, w temperaturze paru stopni poniżej zera mogą one żyć do 95 dni. *Demb. J. Posz. 306.* **49.** Gorączka, upał, mróz, temperatura sięga, dochodzi iluś stopni; przekracza ileś stopni; wzrasta do iluś stopni. **50.** Termometr wskazuje, wykazuje ileś stopni. **51.** *jęz.* s. gramatyczny; s. równy, wyższy, najwyższy ⟨*forma przymiotnika wyrażająca natężenie cechy*⟩. **52.** *mat.* s. kątowy, kołowy ⟨*jednostka miary kąta*⟩. **53.** *mat.* s. pierwiastka ⟨*wykładnik*⟩: Pierwiastek stopnia drugiego, trzeciego itd., pierwiastek stopnia parzystego, nieparzystego. **54.** *mat.* s. równania ⟨*najwyższa potęga, w jakiej występuje niewiadoma w układzie równania*⟩: Równanie stopnia pierwszego, drugiego, trzeciego itd. **55.** *geogr.* s. długości geograficznej ⟨*miara na kuli ziemskiej liczona wzdłuż równika*⟩. **56.** *geogr.* s. szerokości geograficznej ⟨*miara na kuli ziemskiej liczona wzdłuż południka*⟩. **57.** *geogr.* Południk, równoleżnik jakiegoś, któregoś stopnia: Południki różnych stopni mają w tej samej chwili inny czas słoneczny. *Radlicz. Geogr. VIII. 38.* **58.** Rozciągać się od któregoś do któregoś stopnia długości, szerokości (geograficznej): Odnoga Jenisejska rozciąga się od 70 stopnia aż prawie do 75 tejże [północnej] szerokości. *Kopeć Dzien. 175.* **59.** Być, znajdować się, płynąć itp. pod którymś stopniem długości, szerokości geograficznej (skrótowo: długości, szerokości): Flotylla nasza już się znajdowała pod 36-ym stopniem szerokości. *Oppman San Domingo 17.*

przysł. **60.** Ciekawość — pierwszy stopień do piekła.

stopka 1. Chata, chatka na kurzej stopce (na kurzej łapce *p.* kurzy): Ślepa Mińcia stała się dla mnie tym, czym dla drugich Baba Jaga, czarownica na ożogu, wiedźma z chaty na kurzej stopce. *Par. Zegar 47.* **2.** Kurza s. zmarszczek (*p.* kurze łapki): Kurza stopka zmarszczek na jego skroniach zagęściła się jeszcze bardziej. *Przem. Jakobin 32—33.* **3.** s. czystej, starowinu ⟨*szklaneczka, setka*⟩: Od czasu do czasu wyrywał się z odrętwienia, by zamówić stopkę czystej. *Brand. K. Obyw. 269.* **4.** *przestarz.* dziś *żart.* Całuję s-i, ścielę się do stopek, pod s-i ⟨*grzecznościowe formułki stosowane przy powitaniu lub pożegnaniu*⟩: Stopki całuję panu dobrodziejowi, z przyjemnością. *Narzym. Pozyt. 34.* Ścielę się pod stópki pani dobrodziejce. *Prus Drobiaz. 107.*

stora 1. Ciężkie s-y; jedwabna, płócienna, siatkowa s. (również w *lm*) ⟨*zasłony w oknie*⟩. **2.** Podnieść, rozsunąć s-y; spuścić, zapuścić, zasunąć, zawiesić storę, s-y; zaciągnąć, zasłonić okna storami.

storpedować 1. s. statek ⟨*zniszczyć torpedą*⟩. **2.** s. porozumienie, projekt, kandydaturę ⟨*uniemożliwić*⟩.

stos 1. s. całopalny a. całopalenia, s. ofiarny ⟨*na którym palono ofiary składane bogom*⟩: Wół ofiarny pali się na stosie całopalnym. *Wędr. 18, 1901.* Obyczajem dawnym narodowym zapalili stos ofiarny swoim bogom, gdzie obok zabitego cielca, poświęcili jednego z więźniów krzyżackich. *Baliń. M. Polska IV, 56.* **2.** s. grobowy, pogrzebowy ⟨*na którym palono zwłoki zmarłego*⟩. **3.** s. inkwizycyjny ⟨*na którym w średniowieczu palono posądzonych o herezję lub czary*⟩. **4.** s. sobótkowy a. sobótki ⟨*palony 23 czerwca w nocy w połączeniu z obyczajowymi uroczystościami i zabawami*⟩: Luby góralom ten wieczór czerwcowy! Na [...] Wyżni spłonie stos Sobótki. *Gosz. Pow. 128.* **5.** *fiz.* s. atomowy ⟨*urządzenie do wytwarzania energii atomowej*⟩. **6.** *fiz.* s. elektryczny ⟨*urządzenie służące do wytwarzania energii elektrycznej*⟩. **7.** *fiz.* s. Volty ⟨*bateria, ogniwo*⟩. **8.** *przestarz.* s. pacierzowy ⟨*kręgosłup*⟩. **9.** s. ogniska. **10.** s. c z e g o ⟨*nagromadzenie ułożonych lub chaotycznie rzuconych jeden na drugim przedmiotów; kupa*⟩: s. belek, bielizny, broni, chrustu, desek, gałęzi, gazet, kamieni, książek, lin, naczyń, narzędzi, odzieży, owoców; s. siana, słomy, śmieci; s. trupów; s. złota. **11.** Śmierć na stosie ⟨*przez spalenie*⟩. **12.** Budować, układać, wznosić; palić, podpalić, rozpalić, zapalić s.: Rozkazawszy wznieść stos, rzuciła się w jego płomienie. *Ziel. T. Rzym 95.* Rozpalano stosy na rynku, obnoszono płonące pochodnie. *Bystr. Dzieje II, 266.* **13.** Tworzyć, układać, ustawiać s. (np. z desek): Coraz więcej broni gromadziło się przed czołgiem, tworząc niemały stos. *Prusz. Karabela 78.* **14.** Karać stosem ⟨*śmiercią przez spalenie*⟩. **15.** Nosić co stosami: W kuchni [...] śmiały się kobiety, wycierając talerze i szklanki i odnosząc je całymi stosami gdzieś na bok. *Szew. Kleszcze 200.* **16.** Piętrzyć się stosami ⟨*o owocach, ciastkach, wędlinach itp.*⟩. **17.** Iść, rzucać na s. ⟨*na spalenie*⟩. **18.** Osądzić, skazać, wysłać kogo na s., na spalenie na stosie. **19.** Palić ciała, trupy na stosie. **20.** Płonąć, spłonąć, zgorzeć na stosie; zginąć na stosie. **21.** Rzucać, dorzucić, składać co (np. broń), znosić na s.; układać co na s., na stosie; zgromadzić co w s., w jeden s. ⟨*na kupę, na gromadę*⟩. **22.** Przebierać w stosie (np. ubrań). **23.** Układać co (np. skóry) w s., w stosach; coś leży w stosach. **24.** s. bucha ogniem, dopala się, gaśnie, gorzeje, płonie; s. rośnie, wyrasta, wznosi się. **25.** s. (czego) piętrzy się, rośnie, wyrasta, wznosi się: Na rękach kobiet [...] piętrzyły się stosy bielutkich bułek. *Bron. J. Siostrz. 16.*

stosunek 1. Aktywny, bezpośredni, beztroski, braterski, brutalny, chłodny, cyniczny, koleżeński, krytyczny, lekceważący, ludzki, negatywny, niefrasobliwy, nieprzejednany, nierówny, obojętny, osobisty, pogardliwy, poufały, poważny, powierzchowny, poznawczy, pozytywny, rzeczowy, sceptyczny, uczuciowy, uprzejmy, urzędowy, wzgardliwy, zasadniczy, zdrowy, życzliwy s. (do kogo, do czego) ⟨*odnoszenie się, ustosunkowanie się do kogo, do czego; traktowanie kogo, czego*⟩. **2.** Bezpośrednie, bliskie, braterskie, chłodne, ciepłe, czasowe, częste, dobre, długotrwałe, dorywcze, intymne, koleżeńskie, *pot.* kumoterskie, listowne, luźne, miłosne, nienormalne, nieprzyjemne, nie do wytrzymania, nieznośne, osobliwe, oziębłe, ożywione, poprawne, poufałe, prywatne, przelotne, przyjacielskie, przyjazne, sąsiedzkie, serdeczne, szczere, uciążliwe, urzędowe, towarzyskie, wrogie, zażyłe, złe, żywe s-i (rzadziej w *lp*) ⟨*łączność, obcowanie, kontakty, więzy*⟩; s-i polsko-radzieckie, polsko-francuskie, angielsko-francuskie itp.; s-i dyplomatyczne; s-i zewnętrzne (państwa) ⟨*polityka*⟩. **3.** s. cielesny, płciowy, sekretny, tajemny; s. nieślubny, nielegalny; s. małżeński, pozamałżeński (również w *lm*) ⟨*spółkowanie*⟩: Raz tylko miała stosunek cielesny [...] cierpiała moralnie i fizycznie. *Kurek Grypa 189.* **4.** Dobre; fatalne,

opłakane; miejscowe, panujące s-i; s-i agrarne, artystyczne, biurowe, ekonomiczne, feudalne, finansowe, gospodarcze, handlowe, klasowe, klimatyczne, kulturalne, literackie, majątkowe, międzynarodowe, narodowościowe, organizacyjne, patriarchalne, pokojowe, polityczne, pracownicze, prawne, produkcyjne, rolnicze a. rolne, sanitarne, socjalne, społeczne, ustrojowe, wewnętrzne (państwa), wiejskie, zdrowotne (w miastach) ⟨*warunki, sytuacja*⟩: Wprowadzał Jana w stosunki agrarne Gruzji, w jej kwestię ormiańską. *Prusz. Trzyn. 267.* **5.** Duże, liczne, nowe, obszerne, rozgałęzione, rozległe, szerokie s-i ⟨*znajomości, zwykle z ludźmi ustosunkowanymi*⟩: Miał piękne mieszkanie przy głównej ulicy, duże dochody, stosunki i znajomości. *New. Archip. 164.* **6.** Napięte, naprężone, zakulisowe, zaognione, zawikłane s-i; s-i domowe, obyczajowe, pieniężne, rodzinne, zawodowe ⟨*kontakty; warunki, sytuacja*⟩. **7.** s. stały, ścisły, trwały; s. zależności, zawisłości ⟨*związek*⟩. **8.** *log.* s. jednoznaczny, zwrotny, niezwrotny; s. prawdopodobieństwa ⟨*rodzaje związków między przedmiotami*⟩. **9.** *hist.* s. hołdowniczy, lenniczy a. lenny, pańszczyźniany, poddańczy, wasalski ⟨*zależność od suwerena, od pana*⟩. **10.** s. przyczynowy ⟨*zależność*⟩. **11.** *jęz.* s. składniowy a. syntaktyczny; s. podrzędny, współrzędny; s. rządu, zgody ⟨*związek wyrazów w obrębie zdania*⟩. **12.** s. służbowy ⟨*zależność od urzędu, instytucji powstała na podstawie mianowania przez władzę*⟩. **13.** s. krwi, pokrewieństwa ⟨*spowinowacenie, pokrewieństwo*⟩. **14.** s. czego do czego ⟨*porównanie, zestawienie; proporcja ilościowa*⟩: Ostateczna wartość przekładu zależy od stosunku wad do zalet. *Borowy Studia II, 72.* **15.** s. czyj do kogo, do czego; względem kogo, czego ⟨*ustosunkowanie, odnoszenie się*⟩: s. dzieci do rodziców; s. uczniów do nauki. - Życzliwy do zagadnienia stosunek. *Nałk. Z. SPP.* Stosunek Augusta II względem Francji był najdziwaczniejszym w świecie. *Ask. Stulecia 24.* **16.** s. (po)między kim, kim i (a) kim; czym i (a) czym ⟨*ustosunkowanie, zależność*⟩: s-i między członkami społeczeństwa. s. między ojcem a synem a. ojcem i synem. s. między organizmem a otoczeniem. **17.** s-i (czyje) z kim ⟨*łączność, kontakty*⟩: Moje stosunki z baronem były bardzo poprawne. *Hertz P. Sedan 116.* s-i z klientami, nabywcami, odbiorcami; s-i ojca z synem, męża z żoną; s-i nauczyciela z klasą. **18.** Jak na jakie s-i ⟨*w warunkach czego, w jakiej sytuacji*⟩: Po całodziennej wędrówce dotarliśmy do schroniska, które — jak na lokalne stosunki — zapewniało wygodny nocleg. - Książka jest na wyczerpaniu, w ciągu miesiąca poszło dwa tysiące egzemplarzy, jak na nasze stosunki i na młodego pisarza, to bardzo dużo. *Unił. Pok. 203.* **19.** W stosunku do czego, od czego; w jakimś stosunku (mieszać się, płacić, przekraczać jakąś miarę, rosnąć, rozcieńczać co, stać, używać czego, wkładać (kapitał, pracę), wzrastać itp. ⟨*w proporcji*⟩: Oleje słomowe mieszają się w każdym stosunku z siarczanem dwumetylowym. *Nowak Surowce II/4, 40.* Nędza ludzi rośnie w stosunku do ich niewoli. *Koll. Wyb. 162.* Mógł ofiarować dziewięć tysięcy rubli, co oznaczało [...] oprocentowanie włożonego kapitału w stosunku pięciu od sta. *Dąbr. M. Noce IV, 238.* **20.** Postępowy, zacofany, duży, mały w stosunku do kogo a. czego: Tego lata wzrósł terror organizacji podziemnych w stosunku do Niemców. *Brand. K. Antyg. 292.* **21.** Być jakimś, odczuwać, co, pozwalać sobie na co, uważać, co, zachowywać się, załamać się, zarzucać co komu itp. w stosunku do kogo, do czego ⟨*względem kogo, czego*⟩: W stosunku do niej, mimo ciągłych hołdów, zaczynał być z lekka arogancki. *Perz. Las 106.* Często zachowywał się niewłaściwie w stosunku do ojca. *Goj. Dom 110.* **22.** W stosunkach z kim ⟨*w kontaktach, w obcowaniu z kim*⟩: Delikatny, dobry, czarujący, ujmujący, uprzejmy, wyrozumiały w stosunkach. - W stosunkach ze służbą był wyrozumiały. Ani zbliżał się zbytnio, ani łajał. *Kow. W. Rodz. 26.* **23.** Burzyć, naprawiać, normować, określać; polepszyć, popsuć, przeistoczyć, przekreślić, przekształcić; regulować, rozpatrywać, skorygować, ukształtować, uporządkować, uprościć, uregulować, ustalić, uświęcić, utrwalić, uzdrowić, wyjawić, wznowić, zabagnić, zamącić, zaostrzyć, zatruć, zbadać s., s-i; wglądać, wikłać się, wplątać się, wprowadzać zamęt, wtajemniczyć kogo w s., w s-i: Przekreśliła od razu dawniejszy stosunek, jaki ją łączył z Lipeckim. *Perz. Las 200.* **24.** Być, pozostawać, zostawać, żyć (z kim) w jakich stosunkach ⟨*być z kim w kontakcie; odnosić się do kogo w jakiś sposób*⟩: Byliśmy zawsze w najlepszych stosunkach, a szczególnie mieliśmy do siebie wzajemne zaufanie. *Kamień. Pam. 115.* Towarzystwo okrętowe, do którego statek nasz należał, jest jednocześnie w stosunkach w marynarką carską. *Wojtk. Gen. 85.* Żyjemy w takich stosunkach, że to może najpogodniejszego człowieka wtrącić w melancholię. *Perz. Las 184.* **25.** (Po)zostawać w jakim stosunku (do siebie) ⟨*być zależnym, łączyć się z czym*⟩: Wina i kara nie pozostaje tu w prostym stosunku przyczyny i skutku. *Kubac. Pierw. 148.* **26.** Mieć z kim s., s-i: a) ⟨*obcować z kim płciowo, spółkować*⟩: Czy wiesz, że on ma stosunki z kucharką proboszcza? *Ritt. Most 56.* W procesie rozwodowym potrzeba było [...] świadka, który by miał zeznać, że z nią miał stosunek. *Chłęd. Pam. II, 14*; b) ⟨*ustosunkować się, mieć do czynienia*⟩: Z kredytorami nie miewał żadnych stosunków literat chudy. *Berent Diog. 205.* **27.** Mieć s-i (gdzie) ⟨*być ustosunkowanym*⟩: Pan, Panie Henryku, masz tak obszerne stosunki, że może uzyskanie takiej rekomendacji nie będzie przedstawiało dla Pana zbyt wiele trudności. *Sienk. Koresp. II, 123.* W wysokim świecie szeroko miał rozgałęzione stosunki. *Choj. Alkh. IV, 123.* **28.** Nawiązać, podejmować, podtrzymywać; rozszerzyć, utrzymywać, wykorzystać, wyrobić sobie, (wy)zyskać, zacieśnić, zachować, zadzierzgnąć, zawiązać; zawierać; zerwać s-i; porobić, zdobyć s-i ⟨*zaznajomić się z osobami dobrze sytuowanymi, wpływowymi*⟩. **29.** Poruszyć s-i ⟨*zwrócić się o co do ludzi ustosunkowanych*⟩. **30.** Szukać, poszukiwać stosunków ⟨*szukać znajomości z ludźmi ustosunkowanymi*⟩. **31.** Zakazać stosunku, stosunków. **32.** Wchodzić, wejść, wciągnąć kogo (się), wdać się w s.; w s-i. **33.** Znać czyj s. (do czego); znać s-i (np. w instytucji, w kraju). **34.** Podejrzewać kogo o s., s-i z kim. **35.** Korzystać, rezygnować ze stosunku, stosunków. **36.** Chwalić się, imponować, torować komu (sobie) drogę stosunkami ⟨*znajomością ludzi ustosunkowanych; wpływami*⟩. **37.** Robić co dla stosunków. **38.** Osiągnąć, uzyskać co; coś dzieje się, staje się przez s-i: Przez swoje stosunki wsadziłbym

cię do biura. *Dygas. Pióro 22.* Przez stosunki swe z Napoleonem Chojecki uzyskał posadę bibliotekarza Senatu. *Tyg. Ilustr. 50, 1899.* **39.** s. (z kim) absorbuje kogo, kończy się, mąci się, ogranicza się do czego, psuje się; poprawia się, powstaje, rodzi się; przekracza granice (flirtu, przyjaźni, znajomości), pozostaje ten sam (bez zmian), rozluźnia się, rozwija się, stabilizuje się, układa się (pomyślnie, przyjaźnie itp.), ustaje, zmienia się (również w *lm*); s-i (jakie) łączą kogo (z kim); panują, wytwarzają się, zadzierzgają się, zawiązują się między kim a kim, gdzie; wiążą kogo; zadrażniają się, zaostrzają się, zachodzą daleko między kim a kim.

stowarzyszenie **1.** s. dobroczynne, oświatowe, polityczne, sportowe, studenckie, spółdzielcze; tajne s. ⟨*związek grupy osób zajmujący się jakąś działalnością*⟩. **2.** S. Dziennikarzy Polskich. **3.** s. kupców, krawców, specjalistów. **4.** Wolność zgromadzeń i stowarzyszeń. **5.** Należeć, przystąpić do stowarzyszenia. **6.** Założyć, zawiązać s. **7.** s. zawiązuje się; rozwiązuje się.

stóg **1.** s. słomy, siana, zboża a. ze słomą, z sianem, ze zbożem. **2.** Stawiać, układać stogi. **3.** Składać, złożyć w s-i. **4.** Znaleźć igłę w stogu siana ⟨*dokonać rzeczy niemożliwej*⟩: Mogliśmy złowić zaledwie kilka pantofelków i odszukanie ich w litrowym słoiku byłoby nie mniej trudne, jak znalezienie igły w stogu siana. *Demb. J. Posz. 6.*

stójka **1.** s. na warcie ⟨*stanie*⟩. **2.** Odbywać stójkę; zejść ze stójki.

stół ◉ ⟨*sprzęt*⟩ **1.** s. drewniany; dębowy, jesionowy, mahoniowy, sosnowy; s. kamienny, marmurowy a. z drzewa, z kamienia, z marmuru; czworokątny, okrągły, owalny, podłużny s.; s. rozsuwany, składany, podnoszony (na zawiasach przy ścianie). **2.** s. biesiadny, godowy, gościnny, jadalny; ogólny; świąteczny; weselny, wielkanocny (*reg.* święcony), wigilijny (*daw.* wigiliowy): Stół gościnny musiał być zasłany obrusem. *Bystr. Dzieje II, 168.* Śniadanie mam jeść razem z dziećmi w ich pokoju, obiad ze wszystkimi, kolację też przy stole ogólnym. *Jaroch. Liście 218.* **3.** Herbaciany, *daw.* herbatni s. ⟨*do picia poobiedniej herbaty*⟩. **4.** Główny, honorowy s.: Przy głównym stole krążyły kielichy na cześć dwóch par szczęśliwych. *Sienk. Pot. VI, 232.* **5.** s. biurowy, kancelaryjny, karciany (*daw.* kartowy), s. do gry; s. konferencyjny; s. kuchenny; s. pingpongowy a. do pingponga; s. plastyczny, s. podręczny, polowy, s. prezydialny: Pod ścianą stał wielki bilard, zastępujący podręczny stół przy kredensie. *Perz. Las 12.* ◉ **6.** *techn.* s. drukarski, kreślarski, obrotowy, operacyjny, rozdzielczy, rysowniczy, sekcyjny (*daw.* anatomiczny), szlifierski. **7.** *geol.* s. lodowcowy ⟨*wielki głaz na powierzchni lodowca oparty jak gdyby na podstawach z lodu*⟩. **8.** s. ofiarny ⟨*ołtarz*⟩: Ofiarnik-kapłan przygotował już na ofiarnym stole dary ofiarne: chleb i wino. *Zar. Ziarno 106.* **9.** Zielony s.: a) ⟨*do gry w karty*⟩: Większa część mężczyzn pozostała [...] w bufecie i w oddzielnej sali u zielonego stołu. *Skarb. Pam. 72*; b) ⟨*stół konferencyjny*⟩: Artykuły jego w „Gazecie Polskiej" zatrzęsły drzemiącymi około zielonego stołu członkami komitetu. *Witkiew. S. Szt. 372.* **10.** Pukający, wirujący s. (częściej stolik) ⟨*na seansach spirytystycznych*⟩. **11.** s. na krzyżakach ⟨*na nogach skrzyżowanych*⟩; na jednej nodze. **12.** s. w podkowę ⟨*kilka stołów zestawionych tak, że tworzą trzy boki prostokąta*⟩. **13.** s. d o c z e g o: s. do czytania, do pisania, do pracy; s. do jedzenia. **14.** s. z c z y m: s. z przekąskami, z napojami. - Handlarze rozstawiają stoły z warzywem, pieczywem, rybami i mięsem. *Rudn. H. Spárt. 207.* **15.** s. zastawiony czym (śniadaniem, obiadem, kolacją, mięsiwem itp.); do czego (do śniadania, do obiadu, do kolacji, do uczty). **16.** Blat stołu a. do stołu. **17.** Noga stołu, od stołu a. u stołu. **18.** Szczyt stołu ⟨*węższy bok stołu*⟩; miejsce w szczycie stołu ⟨*uważane za bardziej zaszczytne*⟩: Ale u szczytu stołu dał się słyszeć inny brzęk. *Par. Niebo 40.* **19.** Rozkosze, uciechy stołu ⟨*dobre jedzenie, picie*⟩. **20.** *żart.* Rycerz zielonego stołu ⟨*grający w karty, zwykle gracz nałogowy*⟩. **21.** Obiad, śniadanie, kawa, herbata itp. na stole ⟨*obiad itp. podany do stołu; potrawy obiadowe itp. stoją (już) na stole*⟩. **22.** Miejsce przy stole, u stołu, za stołem. **23.** Zachowanie się; zachowywać się przy stole: Tak się zachowywali przy stole, jakby nas tam nie było, palili, kłócili się, czytali gazety podczas jedzenia. *Reym. Now. IV, 304.* **24.** Okruchy, resztki ze stołu, spadłe ze stołu. **25.** Gładki, równy jak s. ⟨*o terenie, drodze*⟩. **26.** Jak na stole ⟨*wyraźnie*⟩: Widzieć co przed sobą jak na stole. **27.** Jak po stole ⟨*równy, gładki; równo, gładko*⟩: Droga jak po stole. Idzie jak po stole. - Cudowny lot, dwie godziny i ćwierć, równo jak po stole. *Boy Słowa 157.* **28.** Nakryć, zastawić s. (do śniadania, obiadu itp.); nakryć na trzy osoby, na sześć osób, nakry(wa)ć do stołu; ponakrywać stoły ⟨*przygotować stoły do posiłku, nakrywając je obrusami, stawiając zastawę itp.*⟩. **29.** Obsiąść, zająć s. **30.** Pocałować s. ⟨*przegrawszy wszystko, przestać grać*⟩. **31.** Rozłożyć, rozstawić, rozsunąć s.; zestawić, zsunąć s-y; ustawić s-y (w podkowę). **32.** Ubrać s., zasłać s. obrusem, serwetą. **33.** Uprzątnąć s.; sprzątnąć, zebrać co ze stołu ⟨*zdjąć to, co było na nim*⟩. **34.** Dać, podać do stołu; dano, podano do stołu ⟨*postawić (postawiono) jedzenie na stole*⟩: Na progu stanęło dwóch lokajów i zawiesiło serwety na swych ramionach na znak, że podano do stołu. *Orzesz. Pam. I, 243.* **35.** Podawać do stołu ⟨*przynosić jedzenie, podawać jedzącym półmiski itp.*⟩. **36.** Posługiwać, usługiwać do stołu, przy stole ⟨*podawać potrawy, sprzątać brudne naczynia, nalewać trunki*⟩. **37.** Prosić, zapraszać do stołu ⟨*na posiłek*⟩. **38.** Pcha się do stołu, jak świnia do koryta ⟨*o kimś natrętnym*⟩. **39.** Używać czego do stołu (zwykle jako przyprawy): Oliwy Berezowianie nie używają nigdy do stołu. *Fel. E. Syb. I, 268.* **40.** Przysiąść się, rzucać się, siadać, tłoczyć się, zasiąść do stołu; siąść, zasiąść koło, dokoła stołu, przy stole; siedzieć u stołu, za stołem; zebrać się wokół stołu. **41.** Przypuszczać kogo do swego stołu ⟨*pozwalać jeść razem*⟩. **42.** *kult.* Przystępować do stołu pańskiego ⟨*komunikować się*⟩. **43.** Iść na s., posłać, przeznaczyć kogo na s., skrótowo na s. ⟨*na operację*⟩: Wszystkie symptomy zapalenia otrzewnej. Ano, więc na stół, otwieram brzuch. *New. Chłopiec 64.* **44.** *przestarz.* Sprawa idzie na s. ⟨*będzie rozpatrywana*⟩. **45.** *posp.* Nóżki na s.! ⟨*wezwanie do natychmiastowej zapłaty, do ujawnienia zasobów pieniężnych*⟩. **46.** Kłaść nóżki na s. ⟨*być szczerym, nic nie taić w sprawach pieniężnych*⟩: Kto wie — może

zaproponuje szczerze i otwarcie, „nóżki kładąc na stół", założenie czysto wekslowej spółki. *Żer. Opow. 89.* **47.** Kłaść, położyć, wyłożyć (wszystkie) karty na s. ⟨*stawiać sprawę jasno, wyłożyć, wyjawić swoje plany*⟩: Ponieważ godzi się kłaść wszystkie karty na stół, więc jeszcze wyjaśnię: dlaczego podjąłem się prowadzenia dziennika. *Prus Kron. V, 337.* **48.** Kłaść, wyłożyć pieniądze na s. ⟨*zapłacić zaraz, całą sumę*⟩: Na pierwszego wyłożyli jej na stół pieniądze. *Goj. Ziemia 127.* **49.** *przestarz.* Kupić, płacić, sprzedać gotówką na s. ⟨*załatwiając rachunek zaraz przy transakcji*⟩: Sprzedała dobrze, bo wszystko gotówką na stół, żadnego czekania. *Jun. Bruk. 162—163.* **50.** Mówić, opowiadać na cały s. ⟨*głośno, tak żeby wszyscy przy stole słyszeli*⟩: Pan Zagłoba opowiadał na cały stół o oblężeniu Zbaraża. *Sienk. Pot. I, 279.* **51.** Podawać na s. ⟨*do jedzenia:*⟩: Kazał podawać na stół wszystko, co było w spiżarni. Jedli z apetytem. *Jackiew. Wiosna 216.* **52.** Sprawa przychodzi, wchodzi, wychodzi na s. ⟨*jest roztrząsana*⟩. **53.** Wytoczyć sprawę na s. ⟨*przedstawić do rozpatrzenia*⟩. **54.** *pot.* Walić co (prosto) na s. ⟨*przedstawić, złożyć, pokazać*⟩: Jeżeli masz co przeciw projektowi, to się nie krępuj, wal wszystko, co masz na sercu, prosto na stół. **55.** *pot.* Potrawy, napoje wchodzą na s. ⟨*są podane do jedzenia, picia*⟩; schodzą ze stołu ⟨*nie są zjedzone*⟩; nie schodzą ze stołu ⟨*są stale podawane*⟩; znikają ze stołu ⟨*są szybko zjadane*⟩: Oglądały fotografie rodzinne, naradzały się, a herbata, orzechy i strucle świąteczne nie schodziły ze stołu. *Goj. Rajs. I, 175.* **56.** *karc.* Leżeć na stole ⟨*wykładać karty podczas gdy partner gra*⟩. **57.** Odejść, wstać, zerwać się do stołu. **58.** Oddzielić od stołu i łoża ⟨*o separacji w małżeństwie*⟩. **59.** *daw.* Robić co po stole ⟨*po jedzeniu, przed stołem (przed jedzeniem)*⟩. **60.** *przestarz.* Pójść pod s. ⟨*pójść w zapomnienie*⟩; rzucić co pod s. ⟨*zaniedbać*⟩. **61.** Zwalić się pod s. ⟨*o pijaku*⟩. **62.** Czytać, pisać; zebrać się, zgromadzić się przy stole. **63.** Jeść przy stole, u stołu. **64.** Sadzać kogo u stołu, u swego stołu; za stołem. **65.** s. gnie, ugina się (od potraw, napojów, pod potrawami, pod ciężarem czego) ⟨*jest na stole obfitość potraw, napojów*⟩: Stoły uginały się od mięsiwa i dzbanów wina. *Mark. W. Mity 244.* Gięły się stoły pod ciężarem sreber do uczty. *Wilk. P. Wieś II, 180.*

● s. ⟨*wyżywienie, wikt*⟩ **66.** Dobry, drogi, kosztowny, gospodarski; prosty, skromny, smaczny, wyborny, wykwintny, wyśmienity, zdrowy s.; s. jarski. **67.** Domowy s. ⟨*potrawy gotowane w domu*⟩. **68.** *hist.* s. królewski: a) ⟨*utrzymanie króla i dworu królewskiego*⟩; b) ⟨*dobra królewskie*⟩. **69.** s. polski, francuski, włoski itp. ⟨*potrawy charakterystyczne dla danego narodu*⟩. **70.** s. więzienny ⟨*wyżywienie więzienne*⟩: Pozostając wyłącznie na więziennym stole, nie byłem głodny jedynie po obiadach w niedzielę i czwartki. *Rudn. L. Stare II, 78.* **71.** *daw.* Pierwszy, drugi, trzeci s. ⟨*wyżywienie osób wyżej, niżej i najniżej stojących, np. w dawnych domach wielkopańskich*⟩: Dała mu do chleba gomółkę sera ku niemałej zazdrości wszystkich będących na trzecim stole. *Dygas. Now. VIII, 47.* **72.** *przestarz.* Pokój ze stołem ⟨*z utrzymaniem, z wyżywieniem*⟩: Wynająwszy jeden pokoik [...] z usługą i stołem płaciłem miesięcznie 25 rubli. *Zal. Marc. Wspom. 305.* **73.** Chwalić, ganić s. **74.** *przestarz.* Dać, ofiarować, zaproponować komu s.; utrzymywać kogo na stole: Właściciel traktierni [...] ofiarował mi stół bezpłatnie. *Fredro A. Trzy 47.* **75.** *przestarz.* Mieć, znaleźć u kogo, otrzymywać; iść na czyj s.; być u kogo na stole; żyć na czyim stole: Może byś znalazł u mnie stół, stancję, światło, pranie, opał. *Żer. Syzyf. 161.* Byli na stole dworskim. *Reym. Ferm. II, 38.*

przysł. **76.** Uderz w stół, nożyce się odezwą.

stracenie 1. Miejsce, plac straceń ⟨*miejsce egzekucji (skazańców)*⟩. **2.** Iść, (po)wieść kogo na s. **3.** Iść jak na s. ⟨*niechętnie, obojętnie, z rezygnacją*⟩: Szliśmy obojętni na wszystko, szliśmy jak na stracenie. Taka to apatia ogarnia człowieka, jeżeli w tym szamotaniu się z losem zwątpi już o wszystkim! *Siw. Katorż. 78.* **4.** Nie mieć czasu do stracenia; nie mieć (ani) chwili, minuty, sekundy itp. do stracenia ⟨*spieszyć się bardzo*⟩: Jeżeli chcesz pójść na bal, mój Kaziu, ubieraj się [...] żywo, mój chłopcze, nie mamy czasu do stracenia. *Choj. Alkh. I, 16.* Potrzebuję być sam i nie mam sekundy do stracenia. *Czyń. Jakob. 44.* **5.** Nie mieć nic do stracenia ⟨*nie ryzykować niczym; być w położeniu bez wyjścia*⟩: Cóż dziwnego, że młodzik bez doświadczenia, który nie ma nic do stracenia, biegnie na oślep tam, gdzie mu jakaś nadzieja fortuny zabłyśnie. *Skarb. Starosta 130.*

strach ● ⟨*trwoga, lęk*⟩ **1.** Blady, dławiący, gwałtowny, nagły, niemęski, niemy, nieopisany, niepojęty, niepokonany, niesłychany, obezwładniający, obmierzły, okropny, paniczny, piekielny, poniżający, potężny, potworny, śmiertelny, wieczny, wielkooki, zabobonny, zajęczy, zimny, zwierzęcy s. **2.** Owczy s. ⟨*udzielający się, masowy*⟩: Przelękłe wrogi [...] uciekają ze strachem owczym. *Gosz. Uzup. 532.* **3.** s. k o g o, c z e g o; p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*gdy się wymienia osobę lub rzecz, która strach wywołuje*⟩: s. matki, ojca, nauczyciela; s. choroby, kary, śmierci a. przed matką, ojcem, nauczycielem, chorobą, karą, śmiercią. **4.** s. na widok kogo a. czego; s. na widok wroga, sędziego, nieszczęścia, śmierci. **5.** s. o k o g o, o c o: s. o dziecko, o brata, przyjaciela; s. o pieniądze, o pracę, o bezpieczeństwo; s. o własną skórę. **6.** s. w oczach, w twarzy: Strach w oczach Ksawerego nie miał ludzkiego wyrazu. *Brand. K. Sams. 386.* **7.** s. + bezokolicznik ⟨*straszno*⟩: s. chodzić, patrzeć, pomyśleć, robić itp. **8.** Gnany, obłąkany, oszalały, pędzony, przejęty, zdjęty strachem: Błąkał się w puszczy i strachem był zdjęty w nieznanej stronie. *Ziel. G. Poezje II, 8.* **9.** Podszyty strachem ⟨*skłonny do lęku; tchórzliwy*⟩. **10.** Twarz, usta, wargi wykrzywione strachem. **11.** (Ktoś) w strachu ⟨*boi się*⟩. **12.** Blady, nieprzytomny, obłąkany, oszalały, szary, ledwie żywy ze strachu: Widział obłąkane ze strachu, od bramy do bramy biegające grupki. *Choyn. Kuź. 97.* **13.** Budzić, wzbudzić s. w kim; budzić, wzbudzać s. czym: Miał ten dar, iż strach a posłuch budził w podwładnych. *Sienk. Pot. IV, 212.* **14.** Budzić s. słowami, wyglądem, surowością. **15.** Czuć, poczuć s.; doznać, doświadczyć strachu. **16.** *pot.* Mieć stracha ⟨*bać się, lękać się*⟩: Nieraz trzeba być bardzo odważnym, aby przyznać się, że człowiek ma stracha. *Hertz B. Samow. 116.* **17.** Nadrabiał miną, ale wydawało się, że trochę ma stracha. *Hertz B. Termin. 7.* **18.** *pot.* Nie ma strachu ⟨*coś się stanie na pewno; można być spokojnym*⟩: Ma do mnie

policjant interes — znajdzie drogę, nie ma strachu. *Żer. Uroda 29.* **19.** Nie znać strachu ⟨*nie bać się*⟩: Miłość strachu nie zna i jest śmiała. *Norwid Prometh. 19.* **20.** Nabawić kogo (się); napędzić komu strachu; rzucić na kogo, wzbudzić w kim s. ⟨*przestraszyć kogo*⟩. **21.** Najeść się, nałykać się strachu: Ile najadłem się strachu, gdy przez dwa dni zatajałem mój uczynek. *Fiedl. A. Biz. 79.* **22.** Napawać kogo, napełniać serce, przejąć kogo strachem. **23.** Powściągnąć, przezwyciężyć, zdławić s. **24.** Wyczytać z oczu, twarzy s. **25.** Trzymać, utrzymywać kogo strachem, pod strachem, w strachu. **26.** Robić co, żyć pod strachem: Dzieci jadły ryby pod strachem i zdawało im się czasem, że się dławią. *Dąbr. M. Uśm. 10.* **27.** Zapomnieć o strachu; ochłonąć ze strachu, wyzwolić się od strachu ⟨*przestać się bać*⟩. **28.** Być, żyć w strachu: Jestem teraz ciągle w strachu, że mi się każą wyprowadzić. *Dąbr. Ig. Felka 178.* **29.** Uciekać w strachu; rzucić się w strachu do ucieczki. **30.** Blednąć, cofać się, drętwieć, drżeć, dygotać, krzyczeć, pocić się, oszaleć; *posp.* robić, rżnąć w majtki, w portki; stulać uszy (o zwierzęciu), ścierpnąć, truchleć, trząść się, umierać, zmykać ze strachu, rzadziej od strachu: Poskoczył ku niemu z tak groźną miną [...] że młodzik począł zmykać ze strachu. *Korzon Woj. II, 193.* Ja przez całą noc ażem dygotał od strachu za jegomością. *Kaczk. Olbracht. II, 123.* **31.** Dusza idzie komu w pięty; nogi uginają się komu, pod kim; serce bije komu, wali jak młotem; włosy jeżą się komu; zęby dzwonią, szczękają komu ze strachu (od strachu). **32.** Mówić, myśleć, patrzeć, robić co ze strachem: Stary już jestem i czasami myślę ze strachem, że za późno założyłem rodzinę. *Dąbr. M. Noce II, 129.* Oswoić się ze strachem. **33.** s.! s., jak..., jaki... ⟨*okropność, to okropne; zgroza!*⟩: Strach! Jeszcze czegoś podobnego, jak długo żyję, nie widziałam. *Zap. G. Dul. 158.* Wiesz, Mańka, strach, jaki mam nieraz żal do ciebie. *Zap. G. Żab. 19.* Strach, jak wstydzili się tutaj wszyscy okazywania swych uczuć. *Goj. Dziew. I, 86.* **34.** s. mi (nieco, trochę); s. mi, kiedy..., s. mi, że..., żeby... ⟨*boję się*⟩: Strach mi nieco, kiedy pomyślę, że twoja żona Francuzka i z miasta. *Mick. Listy II, 261.* Strach mi, żeby się po drogach, karczmach albo od niewczasów nie sterał. *Sienk. Pot. II, 189.* **35.** Aż s.!... że s.!... że aż s.! ⟨*bardzo*⟩: Stary się nagle ożywił. I rozgadał, ba! rozpolitykował, aż strach. *Bron. J. Siostrz. 55.* Mnie tak źle, że strach. *Krasiń. Listy II, 360.* Czubili się, że aż strach. Ona mu za coś okropnie głowę zmywała. *Nałk. Z. Dom. kob. 15.* **36.** s. kogo bierze; chwyta, łapie, pochwycił kogo (za gardło, za krtań, za piersi, za serce); dławi kogo (za gardło, za krtań); jeży włosy na głowie komu; miota kim, mrozi kogo, napada kogo, obejmuje mrozem serce komu, obezwładnia kogo; oblatuje, obleciał kogo; odbiera komu mowę; ogarnia, opada, opanowuje kogo, owładnął kim, pada na kogo, porywa kogo za włosy, przebiega komu po skórze, przenika kogo (czyje serce, do szpiku kości); ściska komu gardło, krtań, pierś, serce; trzęsie kim; trzyma kogo (w ryzach, za gardło), udziela się komu; zakrada się do serca, duszy, mózgu; zdejmuje kogo: Nagle ogarnął go strach, iż stamtąd [...] nie będzie powrotu. *Brand. K. Sams. 141.* Na trzecim popasie zajęczy strach was obleci i za uzdy przyprowadzicie te same wierzchowce pod ganek. *Żer. Popioły II, 198.* Teraz dopiero, gdy minęło niebezpieczeństwo, opuściła go energia, a za serce pochwycił strach paniczny. *Prus Now. III, 103.* Szwedów broniących się z rozpaczą w kościele strach zdjął, gdy nagle cała boczna ściana trząść się zaczęła. *Sienk. Pot. V, 208.* **37.** s. czai się komu w oczach, maluje się na czyjej twarzy, patrzy komu z oczu; wygląda, wyziera komu z oczu, z czyich oczu; zagląda komu w oczy, w twarz. **38.** s. nie ma przystępu do kogo ⟨*ktoś jest nieustraszony*⟩.

o s. (zwykle w *lm*) ⟨*duch, zjawa*⟩ **39.** Bać się, lękać się, obawiać się strachów. **40.** Bajać, opowiadać, rozpowiadać, słuchać o strachach. **41.** Nabić komu, sobie głowę strachami. **42.** Wierzyć w s-y: W nadziemskie, innoświatowe strachy nie wierzę. *Łoz. Wal. Dwór 192.*

o **43.** s. na wróble ⟨*ustawiany w polu czy ogrodzie rodzaj manekinu dla odstraszenia ptaków — szkodników*⟩. **44.** Wyglądać jak s. na wróble: W lnianym, ongiś może białym drelichu, wyglądał jak strach na wróble. *Balc. Ocz. 127.* Ogarnijcie się jakoś [...] A co, wyglądamy jak strachy na wróble? [...] dotknął włosów, obejrzał wszystkie guziki. *Bron. J. Ogn. 268.*

przysł. **45.** Strach ma wielkie oczy ⟨*powoduje wyolbrzymianie niebezpieczeństwa*⟩. **46.** Strachy na Lachy! ⟨*próżno kogo straszyć*⟩.

stracić, tracić 1. s., t. apetyt ⟨*nie mieć poprzedniego apetytu*⟩: Czuł się niedobrze. Bolała go nieco głowa, stracił zupełnie apetyt i uczuwał znużenie w całym ciele. *Kosiak. Now. 76.* **2.** s., t. barwę, kolor ⟨*wypłowieć*⟩. **3.** s., t. blask ⟨*stać się mniej błyszczącym, świecącym*⟩: Oczy straciły blask. **4.** s., t. cenę ⟨*być mniej wartym*⟩: Woły i owce straciły wszelką cenę na targach pruskich. *Szajn. Jadw. III, 54.* **5.** s., t. chęć, ochotę (do czego) ⟨*nie wykazywać chęci, ochoty*⟩. **6.** s., t. chleb ⟨*być pozbawionym zarobku, utrzymania*⟩. **7.** s., t. cierpliwość ⟨*zacząć się niecierpliwić; zacząć się irytować*⟩. **8.** s., t. dużo, nieco, trochę ciała; s. ileś kilo; s. wagę, na wadze ⟨*schudnąć*⟩: Wstawaj wcześniej i rób sobie spacer z Żoliborza na Mokotowską [...] w przeciągu dwóch miesięcy stracisz osiem kilo. *Ukn. Strachy 351.* **9.** s., t. czas, dzień, tydzień, rok itp. ⟨*zmarnować*⟩; s. czas, dzień, tydzień, rok itp. na czym (np. na błądzeniu, na czytaniu, na rozmowach): Dwanaście godzin straciła na przygotowania do odjazdu. *Żer. SPP.* Niepotrzebnie czas traci na gadaniu. **10.** s., t. na minie ⟨*mieć gorszą minę; zdetonować się*⟩. **11.** s., t. coś z wartości ⟨*umniejszyć swoją wartość*⟩: Sam profesor jakby coś stracił ze swej wartości w jego oczach. *Prus Przem. 113.* **12.** s., t. dowództwo, władzę ⟨*być pozbawionym dowództwa, władzy*⟩. **13.** s., t. drogę, kierunek, kierunek drogi, orientację ⟨*zbłądzić*⟩: Stracił kierunek drogi, zagubił się w gąszczu, w wąwozach leśnych. *Makowiec. Dios. 85.* W nocy mógłbym szczególnie łatwo stracić orientację, a nie mam kompasu. *Nowak. K. Tak było 125.* **14.** s., t. ducha, serce ⟨*zniechęcić się do walki; nie chcieć walczyć; stchórzyć*⟩: Król odwiedzał rannych, zdrowych pocieszał i zachęcał, ale wojsko straciło ducha. *Kub. Szkice I, 282.* Byli tacy między szlachtą, którzy po prostu chcieli się poddać, niektórzy zakonnicy stracili także serce. *Sienk. Pot. III, 312.* **15.** s., t. fantazję, kontenans ⟨*stracić animusz, rezon, werwę*⟩: Pan

Bonifacy fantazji nie stracił i powtarzał: — Obaczymy, kto wygra zakład. *Rzew. H. Pam. 269.* **16. s., t.** głos: a) ⟨*ochrypnąć*⟩; b) ⟨*zaniemówić*⟩; c) ⟨*nie móc śpiewać*⟩. **17. s., t.** głowę: a) ⟨*nie wiedzieć co zrobić, być zdezorientowanym*⟩: Niektórzy stracili zupełnie głowy i, zaniechawszy ucieczki, czekali bezmyślnie, póki ich nie ogarną płomienie. *Sienk. Quo III, 9*; b) ⟨*ulec czyjemu urokowi, bezkrytycznie uwielbiać kogo, kochać*⟩: Spostrzegłam, że Kresowicz stracił głowę i zakochał się we mnie bez pamięci. *Sienk. Now. VI, 198*; s. głowę dla kobiety; c) tylko *dk* ⟨*być zabitym przez odcięcie głowy*⟩. **18. s., t.** grunt, ziemię pod nogami, stopami, rzadziej: pod nogą, stopą ⟨*stracić punkt oparcia; stracić pozycję, stanowisko*⟩. **19. s., t.** gust, smak do czego ⟨*przestać znajdować w czym upodobanie*⟩. **20. s., t.** humor ⟨*przestać się cieszyć, posmutnieć*⟩. **21. s., t.** koronę, tron ⟨*być zmuszonym do abdykacji*⟩. **22. s.** liście ⟨*być pozbawionym liści*⟩: Drzewo straciło w jesieni stare liście. **23. s., t.** łączność (z kim, z czym) ⟨*nie móc nawiązać kontaktu*⟩. **24. s., t.** miarę (w czym) ⟨*przebrać miarę, przesadzić w czym*⟩: Stracili miarę i stali się pijakami [...] i rozpustnikami. *Mick. Księgi 25.* Stracił wszelką w szczęściu miarę, gnębił ciężarami lud sobie przychylny. *Dzied. Lisow. I, 60.* **25. s., t.** miejsce, posadę, pracę, służbę, stanowisko ⟨*zostać zredukowanym, pozbawionym pracy, stanowiska*⟩. **26. s., t.** minę ⟨*zdetonować się, zmieszać się*⟩. **27. s., t.** mowę ⟨*oniemieć*⟩. **28. s., t.** nadzieję ⟨*zrezygnować*⟩. **29.** *pot.* **s., t.** nerwy ⟨*zniecierpliwić się*⟩. **30. s., t.** nogę, rękę; s. zęby ⟨*zostać pozbawionym nogi itp. na skutek wypadku, operacji*⟩. **31. s., t.** oczy, wzrok: a) ⟨*oślepnąć*⟩; b) ⟨*popsuć sobie wzrok*⟩: Nocy nie dośpię, oczy straciłem, głowę suszę, a tu nikt na mnie i nie spójrzy [spojrzy]. *Krasz. Walery 231.* **32. s., t.** oddech ⟨*nie móc oddychać*⟩. **33. s., t.** odwagę ⟨*stchórzyć*⟩. **34. s., t.** okazję ⟨*zmarnować okazję, nie wykorzystać okazji*⟩. **35. s., t.** pamięć ⟨*zostać pozbawionym zdolności zapamiętywania*⟩. **36. s., t.** panowanie nad sobą ⟨*przestać panować nad sobą, unieść się*⟩. **37. s., t.** pewność siebie ⟨*zdetonować się*⟩. **38. s.** płód ⟨*usunąć*⟩. **39. s., t.** pokarm, mleko ⟨*o kobiecie, o samicy zwierząt: przestać wydzielać pokarm z gruczołów mlecznych*⟩. **40. s., t.** powab, urok, wdzięk ⟨*przestać być powabnym, uroczym, wdzięcznym; zbrzydnąć*⟩. **41. s., t.** jakieś prawo, prawo czego, do czego ⟨*zostać pozbawionym prawa*⟩: s. prawa obywatelskie, prawo głosu, prawo do mieszkania. **42. s., t.** przyjaźń dla kogo a. czyją ⟨*przestać darzyć kogo przyjaźnią; przestać być darzonym przyjaźnią*⟩. **43. s., t.** przytomność ⟨*omdleć*⟩. **44. s., t.** rachubę, rachunek ⟨*nie móc się doliczyć czego*⟩: Zaczął liczyć kamienice, ale przerwał, bo stracił rachunek. *Morc. Ptaki 128.* **45. s., t.** rachubę czasu ⟨*przestać orientować się w czasie*⟩. **46. s., t.** rok ⟨*o uczącym się: nie dostać promocji, nie mieć zaliczonego roku*⟩. **47.** *pot.* **s., t.** rozum: a) ⟨*przestać myśleć; przestać postępować rozsądnie*⟩; b) ⟨*zwariować*⟩. **48. s., t.** równowagę ⟨*zachwiać się*⟩. **49. s., t.** samodzielność ⟨*zostać pozbawionym samodzielności*⟩. **50. s., t.** serce dla kogo; do kogo, do czego ⟨*przestać kogo lubić, kochać*⟩: s. serce dla przyjaciela. Czasem zdawało mi się, że ona mnie jeszcze lubi, ale ja straciłem do niej serce. *Prom. Opow. 58.* **51. s., t.** siły ⟨*osłabnąć*⟩. **52.** Nie s., t. ani słowa, ani słówka ⟨*słuchać uważnie, wszystkiego*⟩. **53. s., t.** słuch; smak; węch ⟨*ogłuchnąć; zostać pozbawionym smaku; węchu*⟩: Dziś tyle dbam o ciebie, co o sukę, która węch straciła. *Prus Far. II, 210.* **54. s., t.** szczęście ⟨*doznać niepowodzenia*⟩. **55. s., t.** ślad, trop ⟨*zgubić*⟩. **56. s., t.** śmiałość ⟨*przestać być śmiałym*⟩. **57. s., t.** wątek ⟨*zgubić*⟩: Stracił wątek opowieści. **58. s., t.** wesołość ⟨*przestać być wesołym, posmutnieć*⟩. **59. s., t.** wianek ⟨*dziewictwo*⟩. **60. s., t.** wiarę (w kogo, w co) ⟨*przestać wierzyć*⟩. **61. s., t.** wolność ⟨*o narodzie: zostać pozbawionym niepodległości; o jednostce: zostać uwięzionym*⟩. **62. s., t.** władzę w nogach, w rękach ⟨*nie móc władać (poruszać) nogami, rękami*⟩. **63. s., t.** wpływ ⟨*przestać wywierać wpływ, przestać być wpływowym*⟩. **64. s., t.** zapach ⟨*przestać pachnieć*⟩: Kwiaty, perfumy straciły zapach. **65. s., t.** zaufanie do kogo; czyje ⟨*przestać ufać komu; przestać wzbudzać zaufanie*⟩. **66. s., t.** zadatek ⟨*zadatek przepada*⟩. **67. s., t.** zdrowie ⟨*stać się chorowitym*⟩. **68. s., t.** zimną krew ⟨*zdenerwować się*⟩. **69. s., t.** zmysły: a) ⟨*omdleć*⟩; b) ⟨*zwariować*⟩. **70. s., t.** życie ⟨*zginąć*⟩. **71. s., t.** k o g o: a) ⟨*wskutek czyjejś śmierci*⟩: W dzieciństwie stracił rodziców i dostał się w ręce opiekunów, notariuszów i adwokatów, którzy mu rozdrapali odziedziczone mienie. *Chłęd. Barok. 238.* Był w żałobie, przed kilku miesiącami stracił we Włoszech na suchoty żonę. *Wędr. 16, 1901*; b) ⟨*wskutek czyjego wyjazdu, odejścia, zerwania stosunków itp.*⟩: Z każdego rad często żartował [...] dla żartu gotów był stracić największego przyjaciela. *Zabawy XII/2, 1775, s. 270.* Jeżeli tak dłużej potrwa, klientelę stracę. *Orzesz. Z różnych II, 512.* s. iluś zabitych, rannych, wziętych do niewoli ⟨*mieć zmniejszoną liczbę ludzi na skutek działań wojennych*⟩: Stracili ośmiu zabitych i kilkunastu rannych. *Sienk. Listy I, 167*; c) ⟨*zabić na mocy wyroku, w egzekucji*⟩: Tigranesa pojmano i niesiono na wały, aby go stracić. *Kaczk. Olbracht. II, 372.* s. kogo publicznie. **72. s., t.** kogo a. co z oka, z oczu, z pola widzenia: a) ⟨*przestać widzieć*⟩: W kilka minut [...] dom i wioskę straciliśmy z oczu. *Żmich. Pog. 44*; b) ⟨*przestać być z kim, z czym w kontakcie*⟩. **73. s., t.** c o d o k o g o ⟨*przegrać*⟩: Stracił majątek do przyjaciela. Stracił rekord do współzawodnika. **74. s., t.** n a c z y m ⟨*utracić część czego; ponieść stratę na czym*⟩: s., t. na bystrości, na fantazji, na humorze, na piękności, na powadze, na sile, na tuszy, na wartości. - Świadomość moja nic nie traci na swej sile. *Dąbr. Ig. SPP.* Jeszcze nikt na grzeczności nie stracił. *SPP.* **75. s., t.** w czyich oczach ⟨*być mniej cenionym, mieć gorszą opinię*⟩. **76.** Niech stracę! ⟨*niech tam! wszystko jedno!*⟩: Zgoda! nie masz pieniędzy, to zrobimy handel zamienny. Niech stracę! *Fiedl. A. Rio 198.*

przysł. **77.** Lepiej z mądrym stracić niż z głupim zyskać (znaleźć). **78.** Skąpy (chytry) dwa razy traci.

stracony 1. Człowiek s. ⟨*zmarnowany*⟩. **2.** s. posterunek; s-a placówka, sprawa ⟨*posterunek, placówka, których nie da się utrzymać; przegrana sprawa*⟩: Na straconym posterunku walczył bądź co bądź o to, aby upadający ruch nie dał się wyzyskać na szkodę polskiej sprawie. *Kien. Sapieha 162.* **3.** Nie ma nic straconego, jeszcze nic straconego ⟨*jeszcze nic nie przepadło*⟩: Jeszcze nic straconego. Niech no tylko deszcz spadnie — zobaczysz, jak żyto skoczy do gó-

ry. *Świerszcz. 34, 1953.* **4.** Wszystko s-e ⟨*wszystko przepadło; nie powiodło się*⟩.

strajk 1. s. chłopski ⟨*strajk polegający na wstrzymaniu dowozu artykułów żywnościowych do miast, urządzany przez chłopów w celu podniesienia cen produktów wiejskich*⟩. **2.** s. głodowy ⟨*strajk w miejscu pracy połączony z głodówką*⟩. **3.** s. ekonomiczny ⟨*strajk skierowany przeciw polityce ekonomicznej*⟩. **4.** s. jednogodzinny, masowy, ogólnokrajowy, ostrzegawczy, powszechny a. generalny, protestacyjny, żywiołowy. **5.** s. okupacyjny ⟨*strajk, w czasie którego robotnicy okupują fabrykę, nie dopuszczając na jej teren kierownictwa i policji*⟩: W kilku fabrykach robotnicy zastosowali nową formę strajku — strajk okupacyjny. *Nowe Drogi 5, 1955, s. 74.* **6.** s. polityczny ⟨*strajk będący protestem przeciw posunięciom politycznym rządu*⟩. **7.** s. szkolny ⟨*w okresie zaborów strajk dzieci i nauczycieli domagających się wprowadzenia języka polskiego do szkół*⟩. **8.** s. włoski ⟨*w czasie którego pracownicy są w zakładzie pracy, lecz nie pracują*⟩. **9.** s. o c o: s. o poprawę warunków pracy; o podwyżkę płac. **10.** Fala strajków. **11.** Proklamować, rozpocząć, rozszerzyć, urządzić, wygrać, zorganizować s.; przerwać, zerwać s.; stłumić, zdusić, zdławić s. **12.** Odpowiedzieć strajkiem na co (np. na lokaut). **13.** Przystąpić do strajku. **14.** s. ogarnia co, trwa, wybucha; s. upada, załamuje się.

strapienie 1. Ciężkie, głębokie, wielkie s. ⟨*zmartwienie, zgryzota, troska, kłopot, frasunek*⟩. **2.** s-a domowe. **3.** Przygnębiony strapieniami. **4.** Ze strapienia (robić co). Poeta ze strapienia zaczął się upijać. *Wind. Koch. 32.* **5.** Mieć s.; przyczyniać, użyć komu strapienia. **6.** Pocieszać kogo w strapieniu. **7.** s. widać na (czyim) czole; s. maluje się na (czyjej) twarzy, widać na twarzy, w twarzy: Frasunek, strapienie widać było na pomarszczonym czole, cierpiał widocznie, a mówić nie chciał. *Krasz. Szalona 106.*

straszliwy 1. s. d l a k o g o ⟨*wzbudzający strach, przerażenie*⟩: Wstrząs s. dla dziecka. **2.** s. w c z y m: Choroba s-a w skutkach. - Był to rycerz w bitwie tylko straszliwy, z jeńcami zaś schwytanymi z bronią w ręku obchodził się zbyt łagodnie. *Sienk. Ogn. III, 241.*

straszny 1. s. atak (choroby) ⟨*ciężki*⟩: Zaniósł się od strasznicjszego niż zwykle ataku kaszlu. *Brand. M. Spot. 103.* **2.** s-a awantura ⟨*wielka*⟩. **3.** s-a bieda ⟨*wielka*⟩. **4.** s-a burza ⟨*bardzo silna; budząca grozę*⟩. **5.** s-a chwila, wiadomość; s-e przeczucie ⟨*zła(-e)*⟩. **6.** s-e cierpienie ⟨*wielkie, przykre*⟩. **7.** s. cios ⟨*bolesny; druzgocący*⟩. **8.** s. czas ⟨*zła pogoda*⟩: Straszny czas — mówiła odwijając się z mokrej chustki. *Dąbr. M. Noce II, 35.* **9.** s-e czasy ⟨*zły okres*⟩: Zabierali głos kolejno, wyrzekając na wojnę i straszne czasy. *Reym. Fron. 149.* **10.** s. hałas ⟨*przeraźliwy*⟩. **11.** s-a klęska ⟨*wielka, druzgocąca*⟩. **12.** s. kłopot ⟨*wielki*⟩. **13.** s-a ochota, radość; s. smutek ⟨*wielka(-i), intensywna(-y)*⟩. **14.** s. potwór; s-a mina, s-e spojrzenie ⟨*budzący(-a, -e) strach, przerażający(-a, -e); groźny(-a, -e)*⟩. **15.** s-a praca ⟨*ciężka*⟩. **16.** s-e przejście ⟨*bardzo przykre*⟩. **17.** s. sen ⟨*koszmarny*⟩. **18.** s. jak (gromowładny) Jowisz. **19.** Coś, cóż strasznego: A cóż on takiego strasznego zrobił? *Kow. W. Rodz. 88.* **20.** s. c z y m: s. siłą. **21.** s. d l a k o g o; *daw.* k o m u: Dowiesz się, czy rycerze polscy są równie grzeczni dla dam, jak straszni dla nieprzyjaciół. *Rzew. H. Zamek 85.* Już niektóre jej [Słowiańszczyzny] plemiona do życia publicznego powołane, już uzbrojone i sąsiadom straszne. *Mick. Hist. 23.* **22.** s. w c z y m: s. w gniewie. Narody [...] straszne w swoich krzywd zemście, kiedy je poznają. *Staszic Przestr. 34.*

przysł. **23.** Nie taki diabeł straszny, jak go malują.

straszyć 1. s. ludzi ⟨*odstraszać*⟩: Mądra żona za nos wodzi, spokojności piękna szkodzi, brzydka wkoło straszy ludzi, głupia prędko męża znudzi. *Fredro A. Poez. 92.* **2.** s. wróble, ptaki ⟨*płoszyć*⟩: Czasami zrywał się o świcie i w nocnej koszuli pędził na dwór, wyczyniając dzikie hałasy, machając długą żerdzią: straszył ptaki. *Kunc. Zagr. 41.* **3.** s. c z y m ⟨*ziać, sprawiać przykre wrażenie*⟩: [Wierzby] spróchniałe, z resztą sterczącej korony, straszą pustym wnętrzem. *Konopn. Now. I, 4.* **4.** s. k o g o — c z y m ⟨*grozić komu czym*⟩: s. kogo sądem polowym; więzieniem; s. kogo piekłem. - Przeciwników politycznych karami piekielnymi straszył. *Krucz. SPP.* **5.** s. dzieci dziadem, babą jagą ⟨*wmawiać w dzieci, że zabierze je dziad lub baba jaga*⟩. **6.** Straszy w domu; straszy (gdzie) po nocach ⟨*według wierzeń ludowych: ukazują się gdzie strachy, duchy, upiory itp.*⟩: Baby ze wsi powiadają, że coś tam straszy teraz na tym miejscu po nocach. *Jun. Bracia 343.*

straszydło 1. Bezecne, chude, czyste, okropne, weneckie s. ⟨*ktoś lub coś o brzydkim, odstraszającym wyglądzie; czupiradło*⟩: Podobny był do chudego straszydła. *Morc. Urodzaj 166.* A minaż jego mina! ni to jeż, ni to sowa, czyste, Boże odpuść, straszydło weneckie! Będzie tu kuso koło mnie! pomyślałem. *Chodź. Pisma II, 354.* **2.** Kamienne s-a ⟨*figurki potworów rzeźbione w kamieniu*⟩. **3.** s. na wróble ⟨*kukła odstraszająca ptaki; strach na wróble*⟩. **4.** Wyglądać jak s.

strata 1. Bezpowrotna, bolesna, ciężka, cudza, dotkliwa, duża, groszowa, istotna, lekka, mała, milionowa, możliwa, niechybna, niemała, nieobliczalna, niepowetowana, niepowrotna, niespodziewana, nieuzasadniona, niezmierna, olbrzymia, poważna, próżna, przeraźliwa, przyszła, świeża, widoczna, znaczna s.; (również w *lm*) częste, obustronne s-y. **2.** s. do naprawienia, nie do naprawienia; s. na dużą, na małą, na ogromną skalę ⟨*szkoda poniesiona, uszczerbek, ubytek*⟩. **3.** Krwawa s. ⟨*strata w walce*⟩; s-y wojenne. **4.** s. dodatkowa, ludnościowa, majątkowa, materialna, moralna, pieniężna, produkcyjna, terytorialna; s. własna. **5.** *księg.* s. bilansowa; s. brutto (s. surowa; s. na prowizjach) ⟨*koszt prowizji przekraczający utarg*⟩. **6.** *księg.* s. czysta (s. netto; s. ostateczna) ⟨*zmniejszenie czystego majątku za pewien okres*⟩. **7.** *fiz.* s. cieplna. **8.** *techn.* s. kominowa ⟨*w paleniskach kotłowych: utrata ciepła unoszonego przez spaliny*⟩. **9.** *techn.* s. wydechowa ⟨*w silnikach spalinowych: utrata ciepła unoszonego przez spaliny*⟩. **10.** s. k o g o ⟨*śmierć*⟩: s. brata, dziecka, matki, ojca, przyjaciela, towarzysza, wodza. **11.** s. c z e g o ⟨*marnowanie; utrata, ubytek*⟩: s. czasu; pieniędzy, sił; miejsca, posady, pracy. **12.** *fiz.* s. energii, mocy. **13.** s. n a c z y m: s. na czasie, na sile, na siłach, na wadze; s-y na polu bitwy. **14.** s.

w k i m, w c z y m; w ś r ó d k o g o: s-y w ludziach, w zabitych, w rannych, we wziętych do niewoli, w jeńcach; s. w rzeczach, w meblach, w pieniądzach, w gotówce; s-y w boju, w walce, w bitwie; s-y w handlu, w przemyśle; s-y wśród ludzi. **15.** s. wskutek czego: s. wskutek niepogody, psucia się owoców, warzyw. **16.** *księg.* Bilans, konto strat i zysków; rubryka strat; odpis na s-y. **17.** Lista strat ⟨*wykaz osób poległych lub pomordowanych*⟩: Coraz częściej umiał skojarzyć nazwisko z wieczornej listy strat z jakąś twarzą, ruchami, głosem. *Prusz. Trzyn. 140.* **18.** Zmartwiony, znękany stratą. **19.** Baczny, czuły, wrażliwy na s-y. **20.** Ból, cierpienie, rozpacz, smutek, żal, żałoba po stracie (kogo, czego): W rozpaczy po stracie przyjaciela swej młodości chciała umrzeć. *Sztyrm. Katalept. II, 172.* **21.** Odszkodowanie, zapłata za stratę. **22.** *księg.* Bilansować s-y. **23.** Liczyć, obliczać, wykazywać, zliczać s-y. **24.** Mieć s-y; ponieść stratę. **25.** Nadrobić stratę (np. czasu); naprawić, odbić sobie (na kim, na czym), odrobić, odzyskać, okupić, pokryć, (po)wetować stratę (straty), uniknąć straty (strat); uzupełnić, wynagrodzić, wyrównać, złagodzić, zmniejszyć, zwiększyć, zrównoważyć s-y: [Kupiec] doznane lub przypuszczalne straty odbija na kupującym. *Tyg. Ilustr. 194, 1863.* **26.** Odczuć, opłakiwać, przeboleć, przeżyć, znieść stratę; trapić się stratą. **27.** Przewidywać stratę. **28.** Przynieść, (s)powodować stratę: Spekulacje giełdowe przyniosły wielką stratę. **29.** Dochodzić straty (na kim). **30.** Nabawić kogo (się) strat. **31.** Zadawać s-y: Zadając [zadawszy] straty nieprzyjacielowi, siódma kompania [...] wycofała się w porządku. *Putr. Wrzes. 233.* **32.** Opłacić, przypłacić co stratą: Okres poprzedniej słabości przypłaciła Polska niepowetowanymi stratami terytorialnymi. *Piw. Odra 180.* **33.** Zapobiegać stratom. **34.** Narażać kogo, narażać się na stratę; przyprawić kogo (siebie) o stratę. **35.** Nie oglądać się na stratę (s-y): Nie oglądając się na straty, łamiąc bohaterski opór, sunęła lawina wojska. *Was. W. Rzeki 206.* **36.** Przystać, zgodzić się na stratę. **37.** Spisać na s-y ⟨*uznać za stracone, za przepadłe*⟩. **38.** Boleć, cierpieć, płakać, rozpaczać, rozżalać się nad stratą, po stracie (kogo, czego): Płakali ludzie po stracie najbliższych, po stracie dobytku. *Pięt. Łuna 93.* **39.** Nie dbać o stratę: Nie dbam o zdobycz lub stratę wawrzynu. *Mick. Giaur 191.* **40.** Zabezpieczyć kogo a. co, siebie od straty. **41.** Pocieszyć kogo (się) po stracie. **42.** Sprzedać co ze stratą. **43.** Odeprzeć wroga ze stratami. **44.** Pogodzić się ze stratą. **45.** s. dotyka kogo; powstaje, wynika z czego; zachodzi w czym, gdzie. **46.** s-y dochodzą do jakiejś sumy.

przysł. **47.** Mała strata, krótki żal.

strawa *przestarz.* dziś *książk.* **1.** Ciepła, gorąca, gotowana s.; codzienna, powszednia s.; jałowa, licha, obfita, pożywna, prosta s. ⟨*pożywienie, pokarm, jedzenie*⟩. **2.** s. bydlęca ⟨*pasza, karma*⟩. **3.** *przen.* s. duchowa, książkowa, naukowa. **4.** Gotować, przygotować, warzyć strawę. **5.** *przen.* Karmić kogo strawą duchową. **6.** Stanowić powszednią strawę dla kogo: Kilkanaście innych sztuk tłumaczonych stanowiło powszechną strawę dla miłośników sceny. *Kotarb. J. Teatr. 88.* **7.** *pot.* Dzielić się z kim (każdą) łyżką strawy ⟨*prowadzić wspólny dom, wspólne gospodarstwo*⟩: Wspólnie zarabialiśmy na życie, dzieliliśmy się z sobą każdym groszem i każdą łyżką strawy. *Kłos. Wiosna 201.* **8.** Odejmować sobie łyżkę strawy od ust, skąpić sobie łyżki strawy ⟨*oszczędzać na jedzeniu*⟩: Każdy odejmuje sobie łyżkę strawy od ust i kupuje gazety. *Prus Kron. III, 277.* **9.** Nie odmawiać komu łyżki strawy ⟨*nie odmawiać komu jedzenia; brać kogo na swoje utrzymanie*⟩: Brat mój, brat łaskawy nie odmawia mi kąta — ani łyżki strawy. *Grudz. Poezje 125.* **10.** Nie podać komu łyżki strawy ⟨*nie dać jeść, nie żywić kogo*⟩: Na starość nikt ci nie poda łyżki strawy, jeżeli nie będą czuć grosza. *Wikt. Zbunt. 51.* **11.** Wysługiwać się za miskę strawy ⟨*za jedzenie*⟩.

strawić *por.* trawić **1.** s. jakiś czas, lata, życie na czym, nad czym, gdzie ⟨*spędzić jakiś czas, lata, życie na czym, nad czym, gdzie*⟩: Całe życie strawił na podróżach. - Strawiliśmy resztę dnia już na przechadzce, już na rozmowie. *Niemc. Sieciech. 9.* Długosz strawił nad pisaniem „Historii" przeszło 25 lat. *Budzyk Lit. IX, 29.* Musiał z Norwegii uciekać i pół życia strawił za granicą. *Przybysz. Wspól. I, 87.* **2.** s. noc na czym, nad czym, przy czym ⟨*spędzić*⟩: Domyślił się, że musieli całą noc strawić przy kartach. *Wol. Dom. III, 129.* **3.** s. noc bezsenną a. bezsennie ⟨*nie spać całą noc, nie zmrużyć oka*⟩: Strawiliśmy na sesji noc bezsenną. *Niemc. Pam. 1830, s. 50.* Na mojej twarzy widać tylko ślady nocy strawionej bezsennie. *Sztyrm. Pow. I, 179.* **4.** Nie móc s. czego ⟨*nie móc znieść, przeboleć, ścierpieć czego*⟩: W duszy nie mógł strawić tego pogardliwego plunięcia z góry i czekał tylko sposobności, żeby dumnemu paniczykowi odpłacić za to. *Bał. Dziady 27.* **5.** *daw.* s. ogniem co ⟨*zniszczyć ogniem, spalić*⟩: Polacy korzystając z odejścia nieprzyjaciół, wypadłszy ze swojego zamku, powyrzucali owe drzewa i ogniem strawili. *Narusz. Hist. IV, 33.* **6.** *przestarz.* s. w sobie co ⟨*stłumić*⟩: Zaciąłem zęby i strawiłem w sobie wszystko, co mnie kiedykolwiek dotknęło. *Kaczk. Murd. II, 26.* **7.** Boleść, choroba strawiła kogo ⟨*wyniszczyła*⟩: Żeby mi nie powiedzieli, że to on, to nie byłbym go poznał, tak go boleść i choroba strawiły. *Sienk. Ogn. III, 245.* **8.** Ogień, pożar strawił co ⟨*zniszczył*⟩: W przeciągu 2 godzin straż ogniowa umiejscowiła pożar, który strawił część dachu drugiego piętra i korytarza oraz klatkę schodową. *Glinka Pam. II, 113.*

strawiony s. c z y m: Wracam już do niej, ach, wracam przecie, długą strawiony tęsknotą. *Lamus I, 1908—9, s. 103.*

straż 1. Baczna, czujna, nieodstępna, podwójna, silna, ścisła, uzbrojona, wierna s.; gęste, liczne s-e ⟨*strzeżenie, pilnowanie kogo, czego; osoby wyznaczone do strzeżenia lub pilnowania kogo, czego*⟩. **2.** *hist.* s. basztowa, koronna, marszałkowska, miejska, nadworna, pałacowa, pretoriańska, trybunalska, wałowa, zamkowa, ziemska. **3.** s. celna, dworcowa, fabryczna, graniczna, honorowa, kolejowa, kopalniana, leśna, ludowa, łowiecka, obozowa, obywatelska, ochotnicza, podsłuchowa, pogrzebowa, policyjna, polowa, porządkowa, powodziowa, przeciwpożarowa, przemysłowa, rzeczna, skarbowa, więzienna, wojskowa, żałobna; s. bezpieczeństwa; *przen.* s. domowego ogniska. **4.** s. dzienna, nocna; s. konna, piesza; s. nieprzyjacielska. **5.** s. ogniowa. s. po-

żarna ⟨*organizacja miejska lub ochotnicza mająca za zadanie walkę z klęską pożarów*⟩. **6.** *przestarz.* **s.** paradna. **7.** *wojsk.* **s.** przednia, **s.** tylna ⟨*oddział ubezpieczający od czoła lub od tyłu główne siły w marszu*⟩. **8. s.** przyboczna ⟨*gwardia*⟩. **9. s.** k o ł o c z e g o: **s.** koło domu, fabryki, kopalni. **10. s.** n a c z y m, g d z i e; w c z y m: **s.** na granicy, na murach; **s.** na postoju; **s.** w domu, w więzieniu, w zamku. **11. s.** n a d k i m a. n a d c z y m: **s.** nad ludźmi, nad dobytkiem, nad domem. **12. s.** p r z e c i w, p r z e c i w k o k o m u a. c z e m u: **s.** przeciw najeźdźcom, najazdowi, napadom. **13. s.** p r z y k i m a. p r z y c z y m, u c z e g o: **s.** przy królu, przy głowie państwa; **s.** przy drzwiach, przy trumnie; **s.** u drzwi, u wejścia, u grobu, u trumny, u wezgłowia chorego. **14.** Alarmować, wezwać **s. 15.** Mieć **s.**, mieć **s.** przy sobie ⟨*być strzeżonym*⟩. **16.** *daw.* Mieć **s.** kogo, czego; mieć kogo, co w straży ⟨*strzec, pilnować kogo, czego*⟩: Kraj nasz był obszerny, sąsiedzi byli mocni i niespokojni; trzeba więc było mieć ustawiczną czujność i straż granic. *Kras. Podstoli 159.* **17.** Objąć, odbywać, odprawiać, pełnić, trzymać, utrzymywać, zaciągać; *daw.* odprawować, sprawować, zawodzić **s.** (również *przen.*): U drzwi swej adorowanej odprawiasz straż. *Krasz. SW.* **18.** Podwoić; poruczyć, powierzyć komu; wzmocnić, zluzować, zmienić, znieść, zwierzyć komu **s.**; (po)ściągać, rozrzucić, rozstawić, wystawić **s-e**, postawić **s.**; postawić kogo na straży. **19.** Być, stać, stawać na straży (również *przen.*): Brat stawał na straży, a ja skradałem się na pole, gdzie rosła marchew. *Bobr. Matka 71.* **20.** Stać na straży czyich interesów: Na straży ustanowionych praw stoi liczna administracja. *Kulcz. L. Anarch. 281.* **21.** Podchodzić pod **s-e. 22.** Dać, oddać, iść, odstawić pod **s.**, komu pod **s.**, pod czyją **s.**; wziąć kogo pod **s.**: Kasztelana [...] w kajdany okuł i Niemcom pod straż oddał. *Narusz. Hist. IV, 9.* **23.** Dowodzić strażą. **24.** Obsadzić, obstawić kogo a. co strażą, strażami. **25.** Odprowadzić, odstawić, przyprowadzić; osadzić, trzymać kogo pod strażą; udać się dokąd pod strażą. **26.** Przebić się, przedostać się przez **s-e. 27.** Uwolnić kogo (się) spod straży. **28.** Iść, ruszyć, wysłać kogo w straży, w straży przedniej, tylnej. **29. s.** czuwa, daje znać o czym, eskortuje kogo, obsadza wejścia; pilnuje, strzeże kogo, czego; utrzymuje porządek gdzie, zatrzymuje kogo; **s.** zmienia się.

strażnica 1. s. mostowa, morska, policyjna, wojskowa, zamkowa ⟨*wieża, baszta, budynek, w którym pełni się straż*⟩. **2.** *książk.* Stać na strażnicy czego ⟨*strzec, bronić czego*⟩: Stałem na strażnicy prawa i sprawiedliwości. *Wędr. 23, 1901.*

strącić 1. *książk.* **s.** głowę z karku ⟨*ściąć; kazać ściąć kogo*⟩: Głów wiele strącił z karków współobywateli. *Orzesz. Magon 300.* **2. s.** kogo z tronu ⟨*pozbawić tronu*⟩: Rewolucja w trzechdniowej walce [...] strąciła z tronu Karola X. *Bobrz. Dzieje III, 113.*

strąk 1. Włosy w strąkach, w **s-i** ⟨*pozlepiane w kołtuny*⟩: Warto zobaczyć przy świetle dziennym to czupiradło. Nie myła się już ze cztery lata, włosy w strąkach. *Żer. Rzeka 40.* Z kuchni wynurzył się chłopak z włosami w strąki. *Prus Wiecz. 214.* **2.** Żyły nabrzmiały jak **s-i** (grochu).

strefa 1. s. dolarowa, szterlingowa ⟨*państwa, które za podstawę rozliczeń przyjęły dolar, funt szterling*⟩. **2. s.** graniczna, nadgraniczna, ochronna ⟨*kontrolowany obszar wydzielony wzdłuż granicy kraju lub w jakimś rejonie*⟩. **3. s.** klimatyczna, okołorównikowa, podbiegunowa, równikowa, równoleżnikowa, zwrotnikowa; **s.** śródziemnomorska, tropikalna, umiarkowana; **s.** gorąca, zimna ⟨*pas klimatyczny*⟩. **4. s.** neutralna ⟨*obszar graniczny między krajami, nie zawierający posterunków ani umocnień wojskowych*⟩. **5. s.** okupacyjna ⟨*wydzielona część kraju, miasta okupowana przez obce państwo*⟩: Podzielić miasto na **s-y** okupacyjne. **6. s.** przyfrontowa ⟨*obszar bezpośrednio stykający się z obszarem działań wojennych*⟩. **7. s.** wojenna, działań wojennych ⟨*część terytorium, na której rozwijają się działania wojenne*⟩. **8. s.** wolnocłowa ⟨*wydzielony obszar portu, w którym nie obowiązują opłaty celne*⟩. **9. s.** c z e g o ⟨*obszar wydzielony ze względu na jakieś charakterystyczne cechy; obszar występowania czego*⟩: **s.** lodowców, upraw zbożowych, roślinności wysokogórskiej; **s.** ciszy (na oceanie) ⟨*obszar bezwietrzny*⟩; *przen.* ⟨*dziedzina czego*⟩: Jestem więc zupełnie normalnie zakochany w pani, wypełnia pani wiele myśli mojego życia, i tak mało spodziewam się od pani, że całe moje uczucie wchodzi w strefę marzeń. *Unil. Pok. 89.* **10.** *przen.* Bujać w górnych strefach ⟨*zajmować się sprawami oderwanymi od rzeczywistości*⟩: Literatura zbliżała się do ludu, do ziemi; jej mowa przestała w górnych bujać strefach a zeszła do życia codziennego. *Brück. Jęz. 136.*

streszczać się 1. s. się w c z y m ⟨*wypowiadać się krótko, zwięźle*⟩: **s. się** w kilku słowach, w kilku zdaniach. - Artykuł streszcza się w pięciu tezach. *SPP.* **2. s. się** w twierdzeniu, że...; **s. się** w czym ⟨*sprowadzać się do czego*⟩: Szczycą się tym, że ich jedyną księgą jest życie, chociaż najczęściej streszcza się ono w knajpie, kawiarni lub w klubie karcianym. *Par. Alch. 93.*

streszczenie 1. Krótkie, obszerne, popularne **s.** ⟨*treść czego krótko ujęta; skrót*⟩. **2. s.** c z e g o: **s.** książki, wykładu, rozmowy. **3.** W streszczeniu (podać co; zapisywać, pomieścić co).

stroić 1. s. kogo jak lalkę. **2. s.** k o g o, c o c z y m, w c o ⟨*ubierać, ozdabiać*⟩: Trefię przed zwierciadłem włosy, szaty poprawiam — brylantami stroję. *Słow. Poem. I, 167.* **3. s.** pannę młodą w czepiec; **s.** głowę w kapelusz; *przen.* **s.** twarz w uśmiech. **4. s.** k o g o d o c z e g o, n a c o ⟨*ubierać wytwornie, elegancko*⟩: **s.** kogo do ślubu; **s.** kogo na bal, na przyjęcie, na wesele, na wizytę. **5. s.** fortepian, lutnię, skrzypce, pianino itp. ⟨*nadawać właściwy ton*⟩: Dwaj uczniowie przy cymbałach klęczą, stroją na nowo struny i próbując brzęczą. *Mick. Tad. 350.* **6. s.** odbiornik, radio ⟨*regulować*⟩. **7.** *przen.* **s.** gardło, głos ⟨*o ptakach: przygotowywać się do śpiewu*⟩: Ptaki zaczęły stroić swe gardziołka do porannego chóru. *Święt. A. Nałęcze 222.* **8. s.** (instrument) wysoko, nisko; na wysoki, niski ton: W połowie 18 wieku wynaleziono instrument nieco wyżej strojony aniżeli skrzypce. *Reiss Skrzypce 22.* I patrz, co się to staje z harmonią harf długo strojonych na tony wysokie. *Orzesz. Ad astra 305.* **9. s.** ceregiele ⟨*ceregielować się*⟩: Retkowski przez chwilę się za-

wahał, ale nie stroił długo ceregieli. *Dygas. SPP.* **10.** s. drwiny, drwinki ⟨*drwić*⟩: Młody śmieje się w duszy, drwinki sobie stroi [...] a stary kiwa głową i jak duda stoi. *Fredro A. SPP.* **11.** *przestarz.* s. dudy ⟨*płakać*⟩. **12.** s. fanaberie, fochy, fumy, grymasy; *daw.* fasoły, cherchele ⟨*grymasić; dąsać się, droczyć się*⟩. **13.** s. figle, psoty, szprynce ⟨*figlować; psocić*⟩. **14.** s. igraszki (*przestarz.* igraszkę), żarty; s. igraszki, żarty z kogo, z kim ⟨*żartować (z kogo, z kim)*⟩: Niekiedy dziecięco swawolny umysł Witołda lubił stroić sobie igraszkę z ludzi zazdrosnych. *Szajn. Jadw. IV, 9.* Cóż ma za prawo stroić sobie żarty? *Fredro A. SPP.* Wyszła na podwórze, gdzie się rozrywała, żarty strojąc z czeladzią. *Krasz. Baśń 163.* **15.** *daw.* s. kabałę ⟨*kręcić; urządzać intrygę*⟩: Zdawało mu się, że wojewoda jakieś matactwo, kabałę stroi. *Mochn. Lit. 91.* **16.** s. komedie ⟨*udawać*⟩. **17.** *przestarz.* s. konkury do kogo ⟨*konkurować*⟩. **18.** *przestarz.* dziś *żart.* s. koperczaki, zalecanki, zaloty; s. koperczaki, zalecanki, zaloty do kogo ⟨*zalecać się*⟩: Choć dobiegał sześćdziesiątki [...] koperczaki stroił do wdówek. *Smol. W. Pisma III, 138.* **19.** s. kpiny (z kogo a. z czego) ⟨*kpić*⟩: Zaiste, trzeba być zwierzęciem, żeby stroić kpiny przy trupie niewinnej ofiary. *Strug SPP.* **20.** *przestarz.* s. marsa ⟨*marszczyć czoło, przen. srożyć się*⟩. **21.** s. miny ⟨*robić miny*⟩: Przez chwilę stroiła miny przed lustrem. *Pięt. SPP.* **22.** s. śmiechy (z kogo) ⟨*śmiać się; wyśmiewać się z kogo*⟩.

przysł. **23.** Stroi baba firleje, kiedy w czubek wleje.

stroić się 1. s. **się** jak lalka: Stroiła się jak lalka i malowała brwi chińskim tuszem. *Zap. G. Kaśka 303.* **2.** s. **się** jak małpa ⟨*dziwacznie, rażąco*⟩; jak panna do tańca ⟨*długo, starannie; marudnie*⟩; jak na wesele. **3.** s. **się** d o c z e g o; n a c o: s. **się** do tańca; na zabawę. **4.** s. **się** w c o ⟨*ubierać się elegancko, przyozdabiać się czym; upiększać się*⟩: s. **się** w suknie, wstążki, korale, kwiaty, paciorki. **5.** *książk.* s. **się** w laur ⟨*przypisywać sobie sławne, wielkie czyny*⟩. **6.** s. **się** w cudze pióra ⟨*udawać kogo, co; przypisywać sobie co*⟩. **7.** s. **się** w pawie pióra ⟨*pysznić się*⟩. **8.** *książk.* s. się w pozę ⟨*udawać*⟩: Stroił się w pewną pozę zgorzknienia i rozczarowania. *Perz. Las 70.*

strojny 1. s. jak kwiat; jak w bajce, jak na paradę, jak(by) na wesele. **2.** *książk.* s. c z y m: Boki ma strojne murawą. *Mick. Ball. 33.* **3.** s. w c o: s. w barwy; s. w mundur. Konie s-e w pióra. I tak się z serca wydziera śpiewka, jak mazowiecka do tańca dziewka, strojna w bursztyny. *Len. T. Ziemia II, 95.*

strona ● ⟨*powierzchnia, brzeg; kierunek czego; aspekt czego*⟩ **1.** Brzuszna, grzbietowa s. (np. ciała); lewa, prawa s. (ciała; ulicy, tkaniny); s. licowa (karty książki); s. mieszkalna (domu); s. nawietrzna (statku), odwietrzna, zawietrzna; odwrotna, przednia, słoneczna, spodnia, tylna, wierzchnia, zacieniona zewnętrzna s. czego ⟨*powierzchnia, bok, brzeg, część*⟩. **2.** s. oczna ⟨*wierzchnia, górna strona spłaszczonego bocznie ciała ryb płastugowatych, na której znajdują się oczy*⟩: Strona oczna [skarpia] jest ciemna, szarobrunatna, nakrapiana czarno i szaro. *Siedl. M. Ryby 98.* **3.** *przen.* Inna, odwrotna s. medalu ⟨*inna sprawa, co innego; strona przeciwna, ujemna*⟩: Odwrotną stronę medalu stanowią muchy [...] w niektórych pokojach dokuczają aż do zamknięcia okiennic. *Sienk. Koresp. II, 159.* **4.** Bolesna s. (stosunków ludzkich), brzydka s. (życia); ciemna, czarna, czuła, dobra s. (charakteru), dodatnia, jasna s. (życia), komiczna s. (sytuacji), miła, mocna, moralna, piękna, posępna, poważna, pożyteczna, praktyczna, przykra, słaba, smutna, śmieszna, tragiczna, ujemna, zabawna, zła s. czego ⟨*określona cecha, aspekt czego*⟩: W każdej rzeczy jest zła i dobra strona! *Zabł. Wielkie rzeczy, 86.* **5.** s. artystyczna (utworu), dekoracyjna (widowiska), ekonomiczna (zagadnienia), duchowa (człowieka), finansowa (sprawy), fizyczna (ćwiczeń), formalna (sprawy, poezji), graficzna (książki), kulinarna (przyjęcia), literacka (utworu), merytoryczna (sprawy, dyskusji), muzyczna (przedstawienia), naukowa (zagadnienia), umysłowa (człowieka), obyczajowa (powieści), organizacyjna (imprezy), polityczna (rozważań), prawna (zagadnienia), psychiczna (człowieka), rzeczowa (zagadnienia), techniczna (malarstwa) ⟨*aspekt czego*⟩: Formalna, zewnętrzna strona poezji ma dla młodego autora urok niemały. *Kleiner Mick. I, 136.* **6.** s. południowa, północna, wschodnia, zachodnia; s. świata ⟨*kierunek*⟩. **7.** *jęz.* s. bierna, s. czynna, s. zwrotna ⟨*jedna z form czasownika*⟩. **8.** *książk.* Ku jakiej stronie (zwracać się) ⟨*w jakimś kierunku*⟩. **9.** Na stronę: a) ⟨*na bok; na osobność*⟩: Odgarnąć, odłożyć, odrzucić, odsunąć co na stronę. Usunął się nieco na stronę i słuchał toczącej się rozmowy w milczeniu. *Orzesz. Z różnych I, 68.* Brać, odciągać, odprowadzać, odwołać kogo na stronę: Kneź, gdy mu milczenie dojadło, brał zaufanego sługę na stronę i radził się z nim. *Krasz. Baśń 277*; b) *euf.* na stronę (pójść, potrzebować) ⟨*z naturalną potrzebą*⟩: W plutonie szedł pomruk: — Jedzenia już nie dopuszczają, a teraz jeszcze i na stronę nie można. *Prusz. Trzyn. 17.* **10.** Na jaką stronę (wychodzić) ⟨*w jakim kierunku*⟩: Okno, pokój wychodzi na jedną stronę, na stronę południową, wschodnią itp. **11.** Na drugą stronę czego (biec, iść, schodzić, zbiec, zejść itp.) ⟨*na drugi bok, brzeg*⟩: Zejść na drugą stronę wzgórza. Przeprawić się na drugą stronę rzeki. Przejść na drugą stronę ulicy. **12.** Na dwie s-y (rozejść się, rozstąpić się): Tłum rozstąpił się na dwie s-y. **13.** Pieniądz bity na dwie s-y ⟨*z rysunkiem na obu powierzchniach*⟩. **14.** Na dwie, na obie s-y: a) ⟨*z boku na bok*⟩: Kiwać się na obie s-y; b) ⟨*i tak, i inaczej*⟩: Każdą myśl na dwie strony wyłożyć można. *Krak. Wspom. 68.* **15.** Na wszystkie s-y (chytry, kuty, sprytny, przebiegły, szczwany itp.): a) ⟨*bardzo (chytry itp.)*⟩: Kuty i szczwany na wszystkie strony robił on wszystkie interesa ze szlachtą na piśmie. *Łoz. Wal. Szlach. II, 48*; b) ⟨*we wszystkich kierunkach*⟩: Naokoło, dokoła biegać, bronić się, kręcić się, oglądać się, wiercić się na wszystkie s-y. Obracali papier na wszystkie strony, ale na próżno, nie mogli nic więcej wyczytać. *Libelt Gra 215.* Kraj nasz otwarty na wszystkie strony potrzebował koniecznie zamków i twierdz. *Niemc. Kaz. 49*; c) (mówić, plotkować, rozpowiadać) na wszystkie strony ⟨*wszędzie; wszystkim*⟩: Na wszystkie strony rozpowiadał, że nic zdarzyło mu się spotkać w życiu śliczniejszej istoty. *Perz. Las 78.* **16.** Na wszystkie s-y; na wszystkie s-y świata; na (wszystkie) cztery s-y świata (iść, pierzchać, rozpędzić, ruszać itp.) ⟨*we wszystkich kierunkach*⟩:

Na wszystkie strony pierzcha nieszczęsny hufiec rozgromiony. *Rom. Poezje II, 143.* Mgły rozhuśtane w rozdołach — lekkie, suche, powiewne, szły teraz na cztery strony świata. *Żer. Opow. 238.* **17.** Od strony czego; od jakiejś strony ⟨*przytykający do czego, zwrócony do czego; dochodzący z jakiegoś kierunku*⟩: Dom, pokój od strony ogrodu, podwórza; hałas od strony ulicy. - Od strony gumien dochodziły oddalone głosy: wołanie parobków, chichot dziewek. *Krzywosz. Jula 105.* **18.** Od strony lewej do (ku) prawej, od strony prawej do (ku) lewej ⟨*w kierunku od lewej ręki do prawej, od prawej ręki do lewej*⟩: Fenicjanie, jak wszyscy Semici, pisali od prawej strony ku lewej. *Ziel. T. Kult. ant. I, 105.* **19.** W jaką, czyją stronę (cofać się, iść, jechać, patrzeć, mówić, biec, posuwać się, kierować się, rozejść się, skręcać, spojrzeć, udać się, wołać, zwracać się) ⟨*w jakim, w czyim kierunku*⟩: Profesor szedł w stronę swego mieszkania. *Żukr. Zioła 143.* Chcąc uniknąć spotkania, zwróciła się w inną stronę. *Sewer Zyzma 125.* Po wzajemnym ukłonie rozchodzimy się każde w swoją stronę. *Gordon Obraz 74.* **20.** W jedną i drugą stronę; to w jedną to w drugą stronę; w tę i tę stronę (chwiać się, iść, biec) ⟨*tu i tam*⟩: Trzcina i tataraki chwiały się lekko to w jedną, to w drugą stronę, jak stare babiny, gdy zasypiają w fotelu. *Gomul. Kajet 26.* **21.** W dwie, cztery, w przeciwne, w różne, we wszystkie s-y (iść, rozchodzić się, patrzeć, rozglądać się): Tłumy żołnierzy i ludności cywilnej rozbiegają się we wszystkie strony. *Strug Krzyż III, 83.* **22.** Na stronie (czekać, rozmawiać, stać, zostać itp.): a) ⟨*z boku, w oddaleniu od innych*⟩: Sama podała filiżankę kawy Cezaremu stojącemu na stronie. *Dzierzk. Rodzina 115*; b) na stronie ⟨*wskazówka w scenariuszu utworu dramatycznego: aktor ma daną kwestię mówić tak, aby współgrający nie słyszeli*⟩: Przyślij pan jeszcze trzy beczki swojego [...] wina! najdroższego. (Na stronie) No, spodziewam się, że go za tę cenę kupimy. *Zal. K. Górą 109.* **23.** Po drugiej, po jednej, po tej, po tamtej stronie; po obu stronach czego (być, znaleźć się, umieścić kogo (się), rozsiąść się, rozłożyć się itp.) ⟨*na drugim, na tym brzegu; po obu brzegach czego; w jednym kierunku, w obu kierunkach od czego*⟩: Po drugiej stronie drutów nie ma wokół nikogo na przestrzeni wielu kilometrów. *Szmag. Dymy 18.* Polanie rozsiedli się na obszernej nizinie po obu stronach Warty. *Grod. Dzieje 15.* **24.** Po drugiej stronie, po tamtej stronie grobu ⟨*po śmierci*⟩. **25.** W jakiej, w tej, w tamtej, w innej stronie; w stronie czego ⟨*w jakim, innym itp. kierunku; w kierunku czego*⟩: W stronie wschodu widać z bielszego nieco na niebie obwodu, że słońce wstało. *Mick. Tad. 169.* **26.** Po lewej, po prawej stronie; po lewej, po prawej stronie czego, od czego ⟨*na lewo, na prawo (od czego)*⟩: Przechodząc drogą pomiędzy obozami mają po lewej stronie dwa najstarsze odcinki zabudowane barakami murowanymi. *Szmag. Dymy 136.* **27.** Z jednej (strony)..., z drugiej strony...; z jednej i z drugiej strony; z tej i tamtej strony: Z jednej strony geniusze dziecięce kończą życie wcześnie, z drugiej atoli strony, gdy przezwyciężą wiek dziecinny, wyrastają często na głupców. *Dyb. B. Pam. 134.* Uchwalono [...] pokój pomiędzy Rusią i Litwą z jednej, a zakonem z drugiej strony. *Proch. Szkice 23.* **28.** To z jednej, z tej, to z drugiej, tamtej strony: Odgłos załamywał się w wichurze i dochodził to z tej, to z tamtej strony, czasem nawet z góry. *Fiedl. A. Biz. 172.* **29.** Z jednej strony na drugą (przechylać głowę; przerzucić most; przejść). **30.** Z dwóch, z obu stron: Ganek zasłonięty z dwóch stron. Ulica z dwóch stron ujęta w mury. Obejrzał monetę z obu stron. **31.** Z jakiej strony, ze strony czego (dochodzi głos, dźwięk; patrzeć, przybywać, przyjeżdżać, przychodzić, wiać itp.) ⟨*skąd, z jakiego kierunku*⟩: Wiatr [...] odwrócił się i wiał teraz ze strony południowej. *Żer. Prom. 22.* **32.** Z czyjej strony, np. dobrze, ładnie, pięknie, szlachetnie; brzydko, źle z czyjej strony ⟨*ktoś postąpił dobrze, ładnie itp.*⟩: To bardzo ładnie z twojej strony, że ty, człowiek z naszej sfery, nie hołdujesz przesądom i rozumnie wziąłeś się do handlu. *Zal. K. Górą 107.* **33.** Napad, niebezpieczeństwo, opieka, opór, pomoc, poufałość, starania, trudności z czyjej strony ⟨*ktoś napada, grozi niebezpieczeństwem, opiekuje się, opiera, pomaga, jest poufały itp.*⟩: Wszelkie poufałości ze strony służby i chłopów zbywał delikatnie śmiechem i żartem. *Kow. W. Rodz. 26.* **34.** Ze strony czyjej ⟨*po linii czyjej*⟩: Został bogatszy od swojego opiekuna odziedziczeniem znakomitego spadku po krewnych ze strony matki. *Dziek. Siła 40.* **35.** *daw.* **Ze** strony ⟨*od osób postronnych*⟩: Karol doniósł o bytności naszej u ks. Czar[toryskiego]. Wiem ze strony, iż zostało tam wielkie wrażenie. *Mick. Listy III, 80.* **36.** Ze swej strony ⟨*od siebie*⟩: Ze swej strony mogę dodać, że... - Oskarżycielka [...] ze swej strony podżega króla opowiadaniami o [...] fałszywych doradcach. *Krzyż. J. Romans 77.* **37.** Z kilku, z różnych, z wielu stron: Z kilku stron zaintonowano „Międzynarodówkę". *Brand. K. Troja 169.* Z wielu stron słychać o boju. *Tremb. Różne 92.* **38.** Podobny z wielu stron ⟨*pod wieloma względami*⟩. **39.** Ze wszystkich, *daw.* ze wszech; z dziesięciu stron; z czterech, ze wszystkich stron świata: a) ⟨*z różnych kierunków, naokoło; zewsząd*⟩: Dopadli go, osaczając ze wszech stron. *Żer. Rzeka 116.* Powozy, bryczki, wasągi [...] ciągnęły z czterech stron świata ku większemu miastu. *Skiba Poziom. 18*; b) ze wszystkich stron ⟨*pod każdym względem, dokładnie, wszechstronnie*⟩: Badać, oglądać, starać się poznać co ze wszystkich stron. **40.** Dostrzegać, wynajdywać jakąś (dodatnią, ujemną, mocną, słabą) stronę (czego) ⟨*jakąś (dodatnią, ujemną itp.) cechę; jakiś aspekt czego*⟩. **41.** Coś ma swoją dobrą, złą stronę ⟨*coś jest częściowo dobre, złe*⟩. **42.** Odgadnąć, odkryć czyją mocną, słabą stronę ⟨*czyją moc, słabość*⟩. **43.** Odsłonić słabą stronę ⟨*pokazać słabość*⟩: Nie odsłaniamyż stron słabych przed światem w tych włóczęgach po obczyźnie? *Krasz. Kartki 206.* **44.** Brać, przyjąć, trzymać czyją stronę; przechylić się, przerzucić się, przejść na czyją stronę; być, opowiedzieć się sta(wa)ć, stanąć, zdeklarować się po czyjej stronie ⟨*opowiadać się, być za kim*⟩: Ojciec w tym wypadku jest przeciw niej, matka bierze jej stronę. *Goj. Ziemia 35.* Solidarność z krzywdzonymi — kazała trzymać stronę nieznanych bliżej w gruncie rzeczy komunistów. *Pytl. Pożegn. 199.* Czy wojsko przeszło na stronę robotników? *Brand. K. Troja 152.* Widząc [...] iż Kozacy pojedynczo na przeciwną przechodzą stronę [...] zaczął taborem ku Cudnowu postępować. *Baliń. M. Polska III, 100.* W całej Europie prasa jest po naszej stronie, a na

mityngach przemawiają w naszej obronie Marks, Engels, Garibaldi. *Wojtk. Gen. 84.* **45.** Odłożyć co (np. miłość, niechęć, nienawiść, uczucie, zazdrość) na stronę ⟨*przestać się czym kierować*⟩. **46.** Odłożyć na stronę etykietę ⟨*przestać być etykietalnym*⟩. **47.** Odłożyć żart na stronę, skrótowo: żart na stronę ⟨*mówić, mówiąc poważnie*⟩. **48.** Sprzedawać co na stronę ⟨*nielegalnie, po kryjomu*⟩. **49.** Odwrócić, obrócić co, przenicować, wywrócić co na drugą, na lewą stronę ⟨*o ubraniu: odwrócić stroną mniej zniszczoną*⟩: Przetarte włókno w jego krawacie [...] Trzeba by zacerować, na lewą stronę odwrócić. *Kunc. Twarz 67.* **50.** *posp.* Przenicować komu buzię na amarantową stronę ⟨*zbić kogo po twarzy*⟩. **51.** *przen.* Przeprawić się na drugą stronę ⟨*umrzeć*⟩: Przyjaciel mój, Stefan Garczyński, skończył życie [...] coraz to przyjaciele moi przeprawiają się na drugą stronę. *Mick. Listy II, 91.* **52.** Przeciągnąć, przekabacić, skłonić kogo na czyją, na swoją stronę ⟨*uczynić stronnikiem, zwolennikiem*⟩. **53.** Przechylać się to na jedną, to na drugą stronę; ważyć się, wahać się na dwie, na obie s-y ⟨*być nierozstrzygniętym; być w równowadze; nie być zdecydowanym*⟩: Zwycięstwo przechylało się to na jedną, to znów na drugą stronę. - Ważyła się sprawa na obie strony. *Mech. Wym. I, 327.* **54.** Coś (np. opinia, zdanie, zwycięstwo) przechyla się na czyją stronę ⟨*przeważa na czyją korzyść*⟩. **55.** Przeważyć szalę na czyją stronę ⟨*dać komu pierwszeństwo, wyższość, zwycięstwo*⟩: Nie wiadomo, na czym by się skończyło to oblężenie, gdyby zdrada nie przeważyła szali na stronę oblegagających. *Fel. E. Syb. III, 152.* **56.** Patrzeć na co, przedstawić co od jakiej strony, od strony czego ⟨*z jakiegoś punktu widzenia*⟩: Tracą tu darmo czas i patrzą na cały interes nie od tej strony, co trzeba. *Dąbr. M. Noce II, 199.* Cała sprawa zaczęła się pani Barbarze przedstawiać od innej strony. *Dąbr. M. Noce II, 78.* **57.** *pot.* Poznać co od strony kuchennych schodów ⟨*poznać co od innej, nieoficjalnej strony*⟩. **58.** Być, znaleźć się, zobaczyć kogo po przeciwnej stronie barykady ⟨*w innym obozie, przeciw komu*⟩. **59.** Coś (jest) po czyjej stronie ⟨*ktoś jest jakiś, dysponuje, przeważa czym*⟩: Po naszej stronie słuszność, inteligencja, nauka — po ich herby, które myszy jedzą. *Sienk. Dram. 33.* Grał po mistrzowsku, po kilkunastu poruszeniach przewaga była po jego stronie. — „Szach królowi" — zawołał. *Niemoj. Szach 66.* **60.** Mieć kogo po swojej stronie ⟨*mieć czyje poparcie*⟩. **61.** Trafić, uderzyć w czułą, drażliwą, nieznaną, słabą itp. stronę: Uderzyła w jego czułą stronę. Bał się takich żartów. *Ukn. Strachy 328.* **62.** Brać co z jakiej (np. dobrej, praktycznej, naukowej, zabawnej) strony. **63.** Polecić, poznać kogo, widzieć kogo, co, znać, zaczepić kogo z jakiej strony: W niektórych kątach to mnie już znają z dobrej strony. *Chopin Wyb. 181.* Zaczepiony z poważnej strony, broniłem się. *Boy Flirt III, 204.* **64.** Każdy medal ma dwie s-y ⟨*każda rzecz, każda sytuacja ma zalety i wady*⟩.

◉ s. (zwykle w *lm*) ⟨*kraj, kraina; miejsce, okolica*⟩ **65.** Bliskie, ciepłe, dalekie, nieznane, obce, oddalone, odludne, ojczyste, okoliczne, rodzinne s-y. **66.** Odwiedzić, opuścić jakieś s-y. **67.** Biec, iść, jechać jakimiś stronami ⟨*okolicami*⟩: Biegła [...] lasami nieprzebytymi, stronami nieznajomymi, nie spotykając żadnej żywej duszy. *Zmor. Podania 84.* **68.** Jechać, pojechać, powrócić, przybyć, puścić się, wieźć, zawieźć kogo, wrócić, wyprowadzić się, zajechać, zawitać, w jakie, w czyje s-y: Trzeba się będzie chyba wyprowadzić w dalekie strony. *Was. W. Pierw. 154.* Gdy kto zawita w te odludne strony, wtedy, o bracie, jakby odrodzony widzę człowieka. *Rom. Poezje II, 78.* **69.** Znaleźć się w jakich, w czyich stronach: Znalazłszy się w swych stronach, z tęsknotą patrzyły na tramwaj Nr 8, który biegł tam na Marszałkowską. *Goj. Dziew. I, 190.* **70.** Pochodzić z jakich stron ⟨*z jakiej okolicy*⟩.

◉ s. ⟨*przeciwnik, zwłaszcza w sporze, w sądzie*⟩ **71.** s. atakująca; *praw.* s. powodowa, pozywana, pozywająca; s. przegrywająca, skarżąca, skrzywdzona; prawujące się s-y; s-y sporne ⟨*występujące w sporze*⟩; poważnione, zwaśnione s-y. **72.** s. walcząca, wojująca, wygrywająca, zwycięska. **73.** s. zainteresowana. **74.** s. w c z y m: s. w procesie, w sporze. **75.** Pojednać s-y: Chór grecki [...] rad by pojednać strony, które się zderzają całą potęgą namiętności swoich. *Kremer Listy II, 72.* **76.** Przesłuchiwać; wysłuchać, zawezwać s-y. **77.** Udzielić głosu stronom. **78.** s. staje, staje do walki w sądzie; staje osobiście, zaskarża wyrok. **79.** s-y godzą się, ścierają się; dążą do porozumienia.

stronić 1. s. o d k o g o, o d c z e g o ⟨*unikać kogo, czego*⟩: s. od ludzi, od zabaw, od polityki. **2.** s. od czego jak od ognia, jak od zarazy; jak od trędowatego: Od nauki u organisty stronił jak od ognia. *Dygas. Now. V, 164.* **3.** *żart.* Nie s. od butelki, od kieliszka, od wódki ⟨*chętnie pić alkohol*⟩.

stronnictwo 1. Opozycyjne, reakcyjne s.; s. demokratyczne, dworskie, emigracyjne, konserwatywne, literackie, s. ludowe, monarchiczne, patriotyczne, postępowe, radykalne, ugodowe, zachowawcze ⟨*ugrupowanie polityczne, partia*⟩. **2.** Polskie S. Ludowe. **3.** Tworzyć s. **4.** Należeć do stronnictwa. **5.** Podzielić się na s-a, rozdzielić kraj, rozbić naród na s-a. **6.** Zorganizować się w (silne) s. **7.** Wiązać się ze stronnictwem.

strop 1. Niski, wysoki s.; s. belkowy, belkowany, betonowy, drewniany, gotycki, kamienny, kasetonowy, kopulasty, ogniotrwały, płaski, sklepiony; s-y rusztowe ⟨*powała, pułap, sufit*⟩; *przen.* s. gwiaździsty, s. nieba. **2.** Betonować, podpierać, podstemplować (belkami), podtrzymywać, układać, wspierać, wzmacniać, zakładać s. (s-y). **3.** Przykryć stropem. **4.** Sięgać pod s., do stropu; zawiesić co u stropu. **5.** s. się zarywa, zawala.

strój 1. Barwny, biały, czarny, czerwony itp.; bogaty, brzydki, ciężki, codzienny, długi, dziwaczny, elegancki, fantastyczny, gustowny, jaskrawy, kosztowny, krótki, kusy, lekki, lichy, ładny, malowniczy, modny, nienaganny, nieskazitelny, niekompletny, niedbały, nocny, nowoczesny, obcisły, ozdobny, piękny, poranny, powłóczysty, pretensjonalny, prostaczy, prosty, przepisany, przepisowy, przepyszny, przesadny, pyszny, ranny, różnobarwny, schludny, skromny, staromodny, staroświecki, stary, szpetny, ślubny, świetny, tradycyjny, twarzowy, ubogi, ulubiony, uroczysty, weselny, wierzchni, wschodni, wspaniały, wygodny, wykwintny, wyszarzały, wyszukany, wytarty, wytworny, wyzywający, zaniedbany, zbytkowny, zgrabny, zwiewny, zwykły, żebraczy s.

⟨*ubranie*⟩. **2.** s. baletowy, balowy, ceremonialny, cywilny, duchowny, frakowy, galowy, godowy, kanoniczny, kapłański, kąpielowy, kobiecy (niewieści), koronacyjny, liturgiczny, męski, miejski, myśliwski, narciarski, niedzielny, odświętny, paradny, podróżny, pontyfikalny, redutowy, reprezentacyjny, spacerowy, świecki, tenisowy, urzędowy, wieczorowy, więzienny, wizytowy, wojenny, wojskowy, zakonny, żałobny; s. do konnej jazdy, do polowania. **3.** s. chłopski, ludowy, wiejski, wieśniaczy, włościański; s. cudzoziemski, s. cygański; s. egzotyczny, kowbojski; s. narodowy; s. francuski, polski, rosyjski itp.; s. regionalny; s. góralski, krakowski, łowiecki, śląski; s. tyrolski; s. szlachecki. **4.** s. aksamitny, bawełniany, jedwabny, wełniany, z aksamitu, z bawełny, z jedwabiu, z wełny itp. **5.** Królewski, książęcy s.: a) ⟨*króla, księcia*⟩; b) *przen.* ⟨*bogaty, wspaniały*⟩. **6.** s. wdowi ⟨*żałobny*⟩. **7.** *żart.* s. adamowy ⟨*nagość*⟩; w stroju adamowym ⟨*nago*⟩: Kamil w stroju adamowym wlazł do akwarium i począł się beztrosko pluskać. *Warsz. młod. 270.* **8.** s. bobrowy ⟨*brunatna, mazista substancja o ostrym specyficznym zapachu, wydzielana przez gruczoły napletkowe samców bobra; dawniej stosowana jako środek uspokajający i przeciwkurczowy*⟩. **9.** s. głowy a. na głowie ⟨*przybranie*⟩. **10.** Kłaść, wkładać, przywdziewać, wdziewać, założyć s. (na kogo, na siebie); oblec, odziać, przybrać, przyodziać, ubrać, przebrać, przyoblec kogo (się) w s. **11.** Lubić stroje, kochać się w strojach. **12.** Mieć s., mieć na sobie s. **13.** Nosić, poprawić s.: Panie udały się do ościennych gabinetów, by poprawić strój i włosy. *Pol Obrazy II, 171.* **14.** Sprawiać stroje, sprawiać komu stroje. **15.** Uzupełniać, wypożyczać, zachować s. (np. regionalny), zmienić s. **16.** Dopełniać, używać stroju: Kamizelka biała w złote palmy oraz granatowy tużurek dopełniały stroju. *Jun. Dworek 89.* **17.** Chełpić się, chwalić się, imponować, olśniewać, pysznić się, wynosić się strojem; odmładzać się, postarzać się; różnić się, wyróżniać się, zwracać uwagę strojem. **18.** Dbać o s. **19.** Zaniedbać się w stroju. **20.** Mieć co za s., za cały s.: Damy [...] wspierając się na ramionach ogorzałych farmerów, którym za cały strój służą obdarte kapelusze, rypsowe pantalony i flanelowe koszule. *Sienk. Now. III, 156.* **21.** s. odziewa, okrywa kogo; podnosi urodę, wyrazistość rysów, typ itp.; zmienia człowieka, sylwetkę, wygląd. **22.** s. zmienia się: Strój poszczególnych ludzi [...] zmienia się w zależności od czasu i mody. *Wierchy 1934, s. 34.*

stróż 1. s. cmentarny, domowy, folwarczny, miejski, magistracki, nocny, ogrodowy, podwórzowy, redakcyjny, sklepowy, więzienny; wychodzące z użycia ⟨*dozorca, strażnik, wartownik*⟩. **2.** Anioł s.: a) ⟨*według wierzeń chrześcijańskich anioł czuwający nad każdym człowiekiem*⟩: Poleciła się opiece boskiej i aniołowi stróżowi. *Orkan Pomór 149*; *przen.* b) ⟨*opiekun, obrońca*⟩: Jego aniołem stróżem jest Kazia, urzędniczka firmy, która [...] zmusza wspólnika do zwrócenia Cudzikowi należnej mu sumy. *Rocz. Lit. 1935, 38*; c) ⟨*osoba śledząca kogo, szpieg*⟩: Każ mi pilnować szambelana [...] Daj mu anioła stróża niech krok w krok chodzi za nim. *Krasz. Bruhl 177.* **3.** s. c z e g o: *przen.* s. dobytku, granic, ładu, moralności, obyczajów, pamiątek, sumienia; czystości języka, domowego ogniska. **4.** s. bezpieczeństwa, porządku (publicznego) ⟨*o policjancie, milicjancie, żandarmie*⟩. **5.** s. domowego ogniska ⟨*o kobiecie*⟩. **6.** s. ołtarza, świątyni ⟨*o kapłanie*⟩. **7.** *daw.* s. pieczęci ⟨*kanclerz*⟩. **8.** s. prawa, sprawiedliwości ⟨*o sędzi, prokuratorze*⟩. **9.** s. zdrowia ⟨*o lekarzu*⟩. **10.** s. n a d c z y m, p r z y c z y m: s. nad ogrodem, podwórzem, domem; s. przy ogrodzie, domu, zamku. **11.** Opłacić, przepłacić, zapłacić stróża. **12.** Przyjąć, wziąć kogo na stróża.

struć 1. s. k o g o — c z y m ⟨*zatruć*⟩: Struli nas obiadem. **2.** *przestarz.* s. komu szczęście, życie ⟨*zatruć; zaprawić goryczą*⟩: On stał chmurny, smutny, ponury, jakby chciał mi struć szczęście moje. *Krasz. Seraf. 168.* Ojcu życie struli i do mogiły go przywiedli. *Krasz. Siekierz. 107.*

struga 1. Błotnista, kryniczna, podziemna, przezroczysta, srebrzysta, szeroka, wartka, wąska, żywa s.; s. leśna, wodna ⟨*smuga płynącej cieczy; strumień*⟩. **2.** Jaskrawa, świetlista s. ⟨*światła*⟩. **3.** s. c z e g o: s. dymu, krwi, wody; s. włosów; s. kamieni; s. świeżego powietrza; s-i deszczu, łez, potu. Wyschłe od wieków potoki toczą strugi kamieni. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 411.* **4.** Lecieć, płynąć, spływać, ściekać, wyciekać strugą, strugami ⟨*o wodzie, krwi, winie, o roztopionym żelazie itp.; również przen.*⟩: Łzy wielkie jak groch leciały z jej oczu nieprzerwaną strugą. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 409.* Pieniądze płyną strugą. **5.** Rozlewać się w kilka strug: Potok rozlewa się w kilka strug. *Wierchy, 1937, s. 118.* **6.** Chlustać strugami, zacinać ostrymi strugami ⟨*o deszczu*⟩. **7.** Oblać się, polać się strugą, strugami czego, zlewać co strugami: Łzy polały się strugami. Zlany strugami potu. — Skrzypi radło — pot strugami policzki zalewa. *Dobrow. S. Rzecz. 25.* **8.** Sączyć się cieniutką strugą (również *przen.*): Wobec rozlewu powieściowego sączy się dramat cieniutką strugą. *Brück. Lit. 352.* **9.** Słać się złotą strugą ⟨*o słońcu*⟩. **10.** s-i (deszczu) chlustają; sieką po czym (po szybach, po twarzy): Niewiele było widać. Rzadkie latarnie świeciły słabo, strugi deszczu chlustały ukośnie. *Jackiew. Wiosna 244.* **11.** s-i (potu) leją się. **12.** s. (światła) lunęła na co, pada na co a. z czego. **13.** s. (krwi) sączy się. **14.** s. tryska skąd, wije się między czym.

strugać 1. *posp.* s. k o g o ⟨*udawać, kogo*⟩: Chciałem cię szukać w dziale fletów zaczarowanych, ale powiedzieli, żebym nie strugał Mozarta i że takiego działu nie ma. *Gałcz. Ślub. 68.* **2.** *posp.* s. wariata ⟨*udawać, robić z siebie wariata*⟩: Wariata struga, ale to cwaniak, bracie, cwaniak! *Rudn. A. Żołn. 109.* **3.** *posp.* s. ważnego ⟨*udawać ważnego*⟩: Nie powinna zadzierać nosa i strugać ważnej. *Twórcz. 4, 1953, s. 167.* **4.** s. marchewkę na palcach ⟨*drażnić kogo, wykonując palcami ruch przypominający skrobanie marchewki*⟩: [Dzieci] robią pocieszne miny, strugają marchewkę na palcach. *Kown. Entl. 22.* **5.** *pot.* s. komu kołki na głowie, *rub.* na łbie ⟨*pozwalać sobie na wszystko wobec kogo, maltretować kogo*⟩: Wypróbowawszy na wszelkie boki tę dobroć, strugała mu kołki na głowie i śmiało mu mogła napluwać w kaszę. *Wójc. Zar. IV, 29.* Nie mnie, ani jemu strugać na łbie kołki! *Zabł. Mężowie 35.* **6.** s. z kogo błazna, durnia, wariata, *rzad.* szczygła; s. z kogo bohatera ⟨*robić z kogo durnia; bohatera*⟩: Nie lu-

biłem nigdy, żeby ktoś ze mnie strugał szczygła. *Otw. Spot. 70.*

strumień 1. Bystry, chłodny, cichy, czysty, dźwięczny, głęboki, górski, gwałtowny, kręty, kryształowy, leniwy, leśny, lodowaty, mruczący, orzeźwiający, ożywczy, płytki, przezroczysty, rozhukany, rwący, rwisty, senny, spieniony, spokojny, srebrzysty, swarliwy, szeroki, szumiący, szybki, wartki, wąski, wezbrany, wiosenny, wyschły s.; s. podziemny ⟨*potok*⟩. **2.** Silny, słaby s. (czego) ⟨*prąd*⟩; s. magnetyczny. **3.** s. świetlny ⟨*ilość wypromieniowanej energii świetlnej na jednostkę czasu*⟩. **4.** s. c z e g o: a) ⟨*pasmo, struga lejącej się cieczy; również przen.*⟩: s. wody, s. deszczu (dżdżu), krwi, lawy, łez, ognia, potu; s. warkocza, włosów; s. wymowy, s. słów, uczuć; s. twórczości; s. złota; s. ludzi, s. zwierzeń, s. żaru; ognisty s. żelaza; b) ⟨*prąd, struga*⟩: s. cieczy, ciepła, elektryczności, energii, s. powietrza. **5.** Puścić s. (dokąd, w jakim kierunku): a) ⟨*skierować potok w jakim kierunku*⟩; b) puścić s. czego (na kogo, na co) ⟨*puścić prąd, słup wody*⟩: Puścił s. wody z kranu. **6.** Sypać s-e czego (np. iskier) ⟨*strugi, snopy*⟩: Spawacze szwejsowali styki pionowe blach. Elektrody sypały strumienie czerwonych iskier. *Braun Lewanty 115.* **7.** Zlewać s-e żaru na co ⟨*o słońcu: mocno co ogrzewać, palić*⟩: Słońce [...] zlewało jeszcze strumienie żaru na ziemię. *Święt. A. Duchy 23.* **8.** Bić strumieniem ⟨*o źródle*⟩. Źródło bije silnym strumieniem ⟨*obficie*⟩. **9.** Lać, padać, siec, spływać (o deszczu); lać się, polać się, płynąć, spływać (o krwi, o łzach); lać się, spływać, ściekać (o wodzie, o pocie) strumieniem (strumieniami) ⟨*lać się, spływać obficie*⟩: Deszcz leje, pada, siecze, spływa strumieniem, strumieniami. Krew bucha z rany, leje się, polała się, płynie strumieniem. Łzy ciekną, leją się, płyną, puszczają się, spływają (rzęsistym) strumieniem, strumieniami. Pot ścieka z czoła po twarzy, po ciele strumieniem. **10.** Miód, szampan, tokaj, wino leje się strumieniem ⟨*jest pity w wielkich ilościach, dużo*⟩. **11.** Miód ognistym strumieniem rozlewa się po organizmie ⟨*rozgrzewa, ciepło od trunku przenika cały organizm*⟩. **12.** Pieniądze leją się, wpływają; złoto leje się, wpływa strumieniem, obfitym strumieniem ⟨*są duże dochody, duże obroty pieniężne*⟩. **13.** Samochody jadą, walą strumieniem ⟨*jeden za drugim, nieprzerwanie*⟩. **14.** Lać się, płynąć, spływać, uderzać, wypływać strumieniem ⟨(*o świetle*) *przenikać, wpadać gdzie; napływać skąd smugą*⟩: Światło leje się, płynie, spływa, uderza, wypływa strumieniem. **15.** Płynąć (ognistym) strumieniem ⟨*o stali*⟩: Stal płynie z pieca (ognistym) strumieniem. **16.** Rozlać się strumieniem ⟨(*o wodzie, płynie*) *pociec strugą*⟩: Woda rozlała się po podłodze strumieniem szerokim. *Orzesz. Z różnych II, 332.* **17.** Wybuchnąć strumieniem ⟨*o wulkanie*⟩: Wulkan wybucha strumieniem lawy. **18.** s. ⟨*potok*⟩ biegnie, pędzi, płynie, toczy się, przebiega, przepływa (co), przechodzi przez co, między czym (np. między skałami); cieknie, ciurczy, ciurka, sączy się; huczy, mruczy, pluszcze (po kamieniach), szemrze, szumi; kręci się, wije się (wstęgą, srebrną wstęgą) przez dolinę, murawę, łąki; spada, spływa (kaskadą) ku dolinie, ku rzece, po kamieniach, z gór; rozlewa się, rośnie, przelewa się (przez brzegi), występuje z koryta (łożyska), wzbiera, wlewa (swe) wody, wpada do stawu, do rzeki. **19.** s-e (deszczu) leją się, polały się, spadają, spływają, sieką (szyby, twarz): Zahuczał grzmot i polały się strumienie ulewnego deszczu. *Gomul. Obraz. 188.* **20.** s. (ludzi) cieknie, płynie, wypływa (skąd, z czego, czym): Jak z dziurawego sita, we wszystkie strony ciekły z miasta nierówne strumienie ludzi. *Kunc. Klucze 66.* **21.** s. (łez) leje się, polał się, popłynął (z oczu): Z oczu polały się strumienie łez. *Święt. A. Obraz I, 198.* **22.** s. (pojazdów) płynie, toczy się po autostradzie. **23.** s. (potu) leje się, spływa (z czego): Strumienie potu lały się z rumaków. *Rzew. H. Zamek 175.* **24.** s. (słów) płynie, wypływa (z czego): Są temperamenty pisarskie [...], z których strumień słów wypływa wartko i radośnie. *Par. Alch. 124.* **25.** s. (wody) cieknie, płynie, wypływa, wytryska (z czego): Po rogach pałacyku z blaszanych rynien ciekły z monotonnym szelestem wąskie strumienie wody. *Orzesz. Ant. 95.*

struna 1. s. barania, bydlęca, metalowa, mosiężna, stalowa; s. muzyczna; s. basetlowa a. basetli, fortepianowa a. fortepianu, harfiana a. harfy, mandolinowa a. mandoliny, skrzypcowa a. skrzypiec; s. basowa, wiolinowa; drżąca, dźwięczna, naciągnięta, napięta, naprężona, nastrojona (na pewną wysokość), zerwana s.; zestrojone s-y ⟨*sprężysta nić metalowa lub z jelit zwierzęcych*⟩. **2.** *anat.* s-y głosowe ⟨*dziś: wiązadła*⟩. **3.** *zool.* s. grzbietowa ⟨*chorda dorsalis, zawiązek układu szkieletowego u strunowców*⟩. **4.** s. rakietowa a. s. rakiety ⟨*używana do wyrobu rakiet tenisowych*⟩. **5.** *przen.* Bolesna, czuła, drażliwa, głęboka, nieznana; patriotyczna, romantyczna s.; s. ambicji, s. duszy; s. serca, uczucia; s. wspomnień; s. zmysłów; s. żalu ⟨*strona usposobienia człowieka wywołująca dane uczucia*⟩: Jakaś nieznana poruszyła się w nim struna i zadrgało jakieś uczucie. *Łoz. Wal. Dwór 305.* Umiałabyś jeszcze w strunach mej duszy dawne budzić dreszcze. *Kaspr. Ball. 10.* **6.** Brzęk, brzmienie, dźwięk, pobrzęk struny. **7.** Głos drży, dźwięczy jak s.; ręce, nogi prężą się jak napięte s-y; mięśnie, nerwy napięte jak s-y; drgają, drżą jak s-y. **8.** Prosty, wyciągnięty, wyprężony, wyprostowany; wyciągnąć się, wyprężyć się, wyprostować się jak s.: Siedziała na łóżku, prosta jak struna. *Orzesz. Z różnych III, 228.* Przyłożywszy palec do daszka, stał wyciągnięty jak struna. *Sienk. Leg. 142.* **9.** Dotykać, próbować strun; muskać, pociągać (kostką, palcami, smyczkiem), pocierać (smyczkiem), potrącać, szarpać, szczypać (na harfie), trącać (palcami) s-y; kłaść palce na strunach, trącać o s-y; pociągać, posuwać, prowadzić, przesuwać, uderzać, wodzić smyczkiem po strunach; przebiegać, przebierać palcami po strunach; dzwonić, trącać w s-y; wydobywać (dźwięki, pieśń) ze strun ⟨*również przen.: grać*⟩: Dotknie strun — piosnka poplynie wesoła. *Ziel. G. Poezje II, 163.* **10.** *książk.* Palce biegną po strunach; kładą się, spoczywają na strunach; smyczek posuwa się, przesuwa się, po strunach, przelatuje przez s-y; pieśń płynie ze strun ⟨*ktoś gra*⟩. **11.** Naciągać, napinać, naprężać, potargać, rwać, stargać, stroić, uciszać s-y. **12.** Poruszać, potrącić jaką strunę, s-y czego. Uderzać w jaką strunę ⟨*zrobić aluzję do czego; poruszyć jaki temat*⟩: Pisano o Słowackim całe tomy, które wszelako nie mogły go pomieścić i nic po-

ruszyły wszystkich strun jego harfy. *Sienk. SPP.* Dla czytelnika czy widza wystarczy, aby potrącić pewne struny, a już w lot rozumie, już współdźwięczy. *Boy Flirt I, 71.* Czas uderzyć w strunę drugą, w czynów stal. *Krasiń. SW.* Ojciec romantyzmu uderza jeszcze od czasu do czasu w struny starej harfy. *Sienk. SPP.* **13.** Przeciągać strunę ⟨*pozwalać sobie zbyt wiele; zachowywać się zbyt śmiało, bezczelnie, ryzykancko; przeholować, nadużyć czego*⟩: Posunął swoją zuchwałość tak daleko, że wstępował do uczęszczanej przez Polaków kawiarni. Teraz jednak czuł, że przeciąga strunę. *Wojtk. Gen. 224.* **14.** Trafić w czyją czułą strunę ⟨*poruszyć kogo w sposób przyjemny lub nieprzyjemny; poruszyć sprawy drażliwe, bolesne*⟩. **15.** **s.** brzęczy, brzękła, brzmi, drga, dźwięczy, gra, jęczy, łka, milczy, pęka, płacze, zadrżała, zagrała. **16.** **s.** jakaś gra, odzywa się w kim ⟨*ktoś doznaje jakichś uczuć; jest na co wrażliwy*⟩: Czy ty myślisz, że idealne struny we mnie nie grają? *Sienk. Bez dogm. III, 45.*

strusi **1.** **s-e** chowanie głowy w piasek, **s-a** polityka ⟨*unikanie sytuacji jasnych; stanowczych rozstrzygnięć; udawanie, że się czegoś nie widzi, nie rozumie*⟩: Trzeba prawdzie zajrzeć w oczy, z pogardą wyrzec się polityki strusiej i przyjąć politykę mężną, odważną i obywatelską. *Szczepan. Nędza 165.* **2.** **s.** żołądek ⟨*mogący wszystko strawić; bardzo zdrowy*⟩.

struś Kryć głowę w piasku jak **s.** ⟨*unikać stanowczych rozstrzygnięć; udawać, że się czegoś nie widzi, nie rozumie*⟩.

struty Chodzić, czuć się, siedzieć, wyglądać jak **s.** ⟨*być przygnębionym, zmartwionym, osowiałym*⟩: Czuli się jak struci, ani komu smakowało jadło, ni szła robota, zasię udręka coraz sroższej trapiła. *Reym. Fron. 10.* Zezłościł się, że się dał złapać, otumanić [...] siedział jak struty, nie zjadł nawet porządnie kolacji. *Ritt. Duchy 53.*

strychulec **1.** Podciągać, prowadzić kogo, co pod jeden **s.** ⟨*mierzyć jedną miarą, jednakowo oceniać*⟩: Niepodobna go było podciągnąć pod jeden strychulec ze wszystkimi ludźmi jego typu. *Breza Niebo 291.* Sprowadzając całą artystyczną wytwórczość ludową pod jeden strychulec nie czynili [nasi ekonomizujący społecznicy] różnicy między chałupnictwem, przemysłem domowym, ludowym a sztuką. *Seweryn Rozdr. 96.* **2.** Urabiać podług jednego strychulca ⟨*według jednej miary*⟩. **3.** Wziąć co pod **s.** ⟨*zrównać, wyrównać, zaprowadzić jednakowy ład*⟩: Dzisiaj to wszystko pod strychulec wzięto: zbory zamknięto, lasy popisano, sarny, zajączki w rejestra wciągnięto, na ryby, grzyby, ustawy wydano. *Damr. Niw. 67.* **4.** Coś nie wychodzi poza zwykły **s.** ⟨*nie wykracza poza zwykłą miarę*⟩: Według jednych ładne to co nie wychodzi poza zwykły strychulec, według drugich piękno zależne od indywidualności. *Nitsch. Mowa 34.*

stryczek **1.** Łapać kogo na **s.** ⟨*na arkan*⟩: Pańszczyzna nie inaczej u nas powstała, tylko tym sposobem, iż ludzi na stryczek łapano i do ziemi przykowano. *Goł. Kwestia 126.* **2.** Grozi komu; nie minie kogo **s.** ⟨*szubienica*⟩. **3.** Pójść na **s.** ⟨*na szubienicę; zostać powieszonym*⟩. **4.** Skazać kogo na **s.** ⟨*na karę śmierci przez powieszenie*⟩. **5.** Uratować kogo (się), wykręcić się od stryczka ⟨*od powieszenia*⟩. **6.** Zakazać czego pod stryczkiem ⟨*pod karą powieszenia*⟩: Wojewoda, mając swego syna Negrula zakładnikiem u cesarza Bajazeta, wyprawił poselstwo do Carogrodu [...] i mnie z tymi posłami wyprawił, zakazując pod stryczkiem wydania się z tym, że jestem jeńcem Polakiem. *Kaczk. Olbracht. III, 140.*

stryjek *przysł.* Zamienił stryjek siekierkę na kijek ⟨*o niekorzystnej zamianie*⟩.

strzał ⟨*wyrzucenie pocisku, zwykle z broni palnej; w sporcie: silny rzut piłki lub krążka w kierunku bramki przeciwnika*⟩ **1.** **s.** armatni, artyleryjski, działowy, karabinowy, muszkietowy, pistoletowy, rewolwerowy. **2.** Bliski, daleki, bratobójczy, celny, chybiony, długi, krótki **s.**; ładny, piękny (w myślistwie, w sporcie); łatwy, trudny; morderczy, nagły, nerwowy, niebezpieczny; niechybny, pewny; oddalony, okrutny, ostatni, pewny, pojedynczy, podstępny; silny, słaby (w sporcie); skrytobójczy, skryty, suchy, szybki, śmiertelny, trafny, dobrze wymierzony **s.**; bezładne, ciągłe, gęste, rzadkie, rzęsiste **s-y**: Zabrzmiał krótki suchy strzał. Chłopiec zachwiał się i padł. *Ludzie KPP 135.* **3.** Ostry **s.**: a) ⟨*z pociskiem*⟩; b) *sport.* ⟨*silny*⟩: Dyrygował treningiem [...] stary wyga hokejowy o [...] fantastycznie ostrych strzałach. *Sport. 17, 1954, s. 2.* **4.** Pusty, ślepy **s.** ⟨*bez pocisku*⟩. **5.** *sport.* **s.** samobójczy ⟨*do bramki własnej drużyny*⟩. **6.** **s.** zawiedziony ⟨*przy wysadzaniu w powietrze murów, mostów itp.: taki, przy którym nie został odstrzelony ładunek*⟩. **7.** **s.** c z e g o, z c z e g o: **s.** armaty, działa; broni ręcznej, maszynowej; **s.** z broni palnej, ręcznej, maszynowej; **s.** z łuku, z mauzera, z pistoletu, rewolweru, rusznicy. **8.** **s.** w k o g o, d o c z e g o; w k o g o, w c o: Oddano z tłumu kilka strzałów do synów króla Ludwika Filipa. *Młyn. Dem. 97.* **s.** do celu, **s.** w głowę, w serce, w usta; **s.** w niedźwiedzia, w zająca. **9.** *sport.* **s.** c z y m; n a c o; w c o: **s.** szpicem; **s.** na bramkę, na róg; **s.** w poprzeczkę, w róg bramki. **10.** **s.** na wiatr ⟨*bezcelowy*⟩. **11.** **s.** w powietrze ⟨*w celach ostrzegawczych*⟩. **12.** **s.** z bliskiej, z dalekiej odległości. **13.** **s.** s k ą d: **s.** z budki wartowniczej, z linii obronnej, z okopów; **s.** z samolotu, z czołgu; **s.** zza rogu, zza węgła. **14.** Gdakanie, grzechot, huk, łoskot, terkot, trzask strzałów. **15.** Grad strzałów. **16.** Odgłos strzału: Na odgłos strzału zerwał się na równe nogi. **17.** Wymiana strzałów. **18.** Rażony strzałem. **19.** Pozycja do strzału ⟨*pozycja, w jakiej się strzela*⟩. **20.** Bez strzału ⟨*bez walki*⟩: Odebrać, poddać miasto bez strzału. **21.** Na **s.**, na odległość strzału ⟨*podejść, (pod)puścić kogo, pokazać się, zbliżyć się na odległość wystrzelenia pocisku; tak, aby móc strzelić do kogo, do czego*⟩: Jak się Tatarzy na strzał pokażą, to się ich siekańcami ze śmigownic poparzy. *Kaczk. Olbracht. I, 70.* **22.** *sport.* Brać **s-y** ⟨*chwytać piłki kierowane do bramki*⟩: Brał najniebezpieczniejsze strzały i w czasie meczu ratował kiksy swojej drużyny. *Prom. Opow. 176.* **23.** Dać, oddać [!] **s.** ⟨*strzelić*⟩. **24.** Dostać, otrzymać **s.** **25.** Posłać **s.** (za kim); wpakować **s.** w kogo, w co; wymierzyć **s.** do kogo, do czego; w kogo, w co: Ale z nas bodaj najlepiej strzela Stefan, bo ten wpakował na cztery strzały — trzy w samo centrum. *Krasz. Pam. 177.* **26.** Wymienić, zamienić **s-y**. **27.** *sport.* Puścić, sparować, złapać **s.**; zdobyć bramkę strza-

łem a. ze strzału. **28.** Dosięgnąć kogo, co strzałem. **29.** Atakować, bronić się, odpowiadać; powitać, przywitać kogo strzałami: Niemcy przywitani celnymi strzałami naszych dział [...] zatrzymali się. *Sewer Poboj. 70.* **30.** Położyć, powalić (zwierza); strącić, ugodzić kogo, co strzałem: Dopótąd pokarmu nie dostał, dopóki celnym strzałem położonego chleba z wierzchołka drzewa nie strącił. *Wójc. Zar. III, 196.* **31.** Razić (gęsto); zaalarmować, zasypywać kogo, co, zarzucać strzałami; zabić kogo (jednym) strzałem. **32.** Przygotować broń, przygotować się; składać, złożyć się do strzału ⟨*przygotować się do wystrzelenia*⟩. **33.** Decydować się na s. **34.** Iść, lecieć, pędzić na s. ⟨*o zwierzynie*⟩: Dziś mamy ładne polowanie [...] sama zwierzyna, i to gruba, idzie dobrowolnie na strzał. *Grusz. Ar. Tys. 356.* **35.** Mieć co na s. ⟨*mieć możność strzelania (do zwierzyny)*⟩: Moi sąsiedzi z prawej i lewej strony zabili po dziku, ja tylko jeszcze nie miałem nic na strzał. *Ejs. J. Przyg. 256.* **36.** Napędzić komu zwierzynę na s.: W tamtych wrzosowiskach trzeba będzie napędzić dziedzicowi na strzał sarenkę. *Dygas. Zając 130.* **37.** Narazić kogo (się) na s-y: Nieprzyjaciel rozrzuciwszy się na długiej linii mniej był narażony na strzały. *Sienk. Pot. VI, 191.* **38.** Odpowiedzieć na s-y; odpowiedzieć strzałami na strzały. **39.** Prowadzić kogo na s-y. **40.** Paść, zginąć od strzału; nawinąć się pod s., upaść pod strzałem. **41.** Trzymać kogo pod strzałem: Staś trzymał go jeszcze przez kilka minut pod strzałem, lecz widząc, że drgawki ustają i że płowe cielsko wyprężyło się bezwładnie, otworzył strzelbę i założył nowy ładunek. *Sienk. Pust. I, 172.* **42.** Ranić kogo, trafić, zabić za którymś strzałem: Za trzecim strzałem mój towarzysz w rękę raniony został. *Słow. Listy I, 64.* **43.** s. buchnął, chybił celu, doleciał, gruchnął, grzmotnął, gwizdnął, huknął, przebrzmiał, rozdarł ciszę, rozległ się, zagrzmiał; s. trafia, trafił, ugodził kogo, co; w kogo, w co; s-y cichną, odzywają się, padają (gęsto, rzadko), posypały się, sypnęły się, ucichły, wzmagają się, zbliżają się: Rozległy się dwa strzały. *Prus SPP.* **44.** *sport.* s. trafia do bramki.

strzała 1. Chyża, lotna, ostra, rącza, szparka, szybka, wartka s.; krzemienna, pierzasta, ognista s.; gęste s-y: Często składały się pociski kusz wałowych z przedmiotów palnych, z ogromnych strzał ognistych, z wapna wrzącego, z płonących beczek smoły. *Szajn. Jadw. IV. 25.* **2.** Zatruta s.; *przen.* zatrute s-y ⟨*zjadliwe zaczepki*⟩. **3.** *przen.* s-y słoneczne; świetlane, złociste s-y; s. słońca, złota s. słońca ⟨*promienie słoneczne*⟩: Deszcz słabnie, niebo się przeciera, w szarość Warszawy uderza złota strzała słońca. *Oppman Warsz. 61.* **4.** s. Amora, Kupidyna ⟨*symbol miłości*⟩. **5.** *przen.* s. drogi, szosy ⟨*linia*⟩: Biała strzała szosy leci wskroś lądu. *Żer. Uroda 383.* **6.** *przen.* s. gniewu, ironii, miłości: Spokojne, chłodne zdania [...] uderzają w przeciwników strzałami ironii. *Klein. Mick. II/1. 42.* **7.** Bełt, brzechwa, drzewce, grot strzały. **8.** Chmura, deszcz, grad strzał: Nadziali na pikę głowę księcia Pobożnego i szyderczo obnosili ją przed murami miasta. Załoga odpowiedziała deszczem strzał. *Piw. Hist. 42.* **9.** Lot, pęd strzały. **10.** Poświst, świst, warkot strzały. **11.** Pokłuty strzałami; przeszyty strzałą. **12.** Uzbrojony w s-y. **13.** Prosty, szybki jak s., prosto, szybko jak s.: Zaczynała się tu droga prosta jak strzała i świeżo wyasfaltowana. *Mostow. Kariera 178.* **14.** Ciskać s-y; posłać, puścić (komu) strzałę (z kuszy, z łuku): Łuk napina, i strzały ciska, i rohatyny kolczate miota. *Słow. Poem. I, 33.* Postanowiliśmy posłać bykowi strzałę, ale z mniejszego, mojego łuku. *Fiedl. A. Biz. 195.* Łucznicy [...] puszczali z swych łuków strzały. *Korzon Woj. II, 76.* **15.** Nałożyć, założyć strzałę (na cięciwę, na łuk); przyłożyć strzałę do cięciwy. **16.** Wypuścić, wyrzucić, wystrzelić strzałę (z cięciwy, kuszy, łuku). **17.** *przen.* Rozsiewać, rzucać (ostatnie, złote) s-y ⟨*o słońcu: rzucać, wysyłać promienie*⟩: Dumne słońce ostatnie swoje rzuca strzały i [...] blednie. *Slonim. Son. 13.* **18.** Godzić strzałą (w kogo, w co). **19.** Kłuć, pokłuć, razić, szyć, uderzać, witać, zasypywać kogo, co strzałami; przeszyć, ugodzić, (z)ranić strzałą: Zanim jego białe ciało pokłuto strzałami, chodził w purpurze i w złocie oficera gwardii cezarów. *Par. Król 206.* Bronili się ludzie ... strzałami razili drapieżnych napastników. *Ejs. J. Pusz. 35.* Szlachta szyć poczęła strzałami Francuzów, grających teatrum. *Przyb. Warsz. I, 192.* Jękiem dzwonu ostrzegł o niebezpieczeństwie i padł na stanowisku przeszyty strzałą pohańca. *Rol. Nowe 104.* **20.** Zjeżyć się strzałami: Cała łódź zjeżyła się nagle strzałami, dzidami, którymi zasypano ją z okrętu. *Iwasz. J. Tarcze 188.* **21.** Biec, gnać, gonić, lecieć, umknąć, pędzić, pomknąć, przemknąć, potoczyć się, puścić się, sunąć, śmigać, wpaść jak s., strzałą, lotem strzały, pędem strzały, z chyżością, szybkością, z lekkością strzały ⟨*bardzo szybko (lekko)*⟩: Basia wypuściła konie i pomknęła jak strzała. *Sienk. Wołod. III, 50.* Na Wiśle [...] furkał z wiatrem żagiel berlinki [...] i strzałą mknęło kilka tratew. *Wol. Dom. I., 121.* Puścił się więc ku niemu pędem strzały. *Jun. Antrop. 188.* Lotem strzały wpadłem do mojego mieszkania. *Tyg. Ilustr. 140, 1870.* Wiadomość, wieść, plotka rozchodzi się lotem strzały. **22.** Lec, polec od strzały. **23.** s. brzękła, burczy, dosięgła kogo, co, leci przeszywa powietrze, przeszywa kogo, świszcze; tkwi, utkwiła (głęboko) w kim, w czym; trafia w kogo, w co, w cel, uderza, ugodziła kogo, uwięzła w czym, wylatuje; s-y sypią się (na kogo, na co): Patrzę! a w piersiach tkwi zbójecka strzała... *Słow. Poem. I, 130.*

strzec 1. s. k o g o, c z e g o — o d k o g o, c z e g o; p r z e c i w k o m u, c z e m u, p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*bronić, ochraniać*⟩: Jazda strzegła granic od Tatarów. *SRG 142.* Tarnowski [...] stał tu obozem 1587 r., strzegąc granic przeciw Turkom i Tatarom. *Baliń. M. Polska III, 155.* Przy ognisku na baszcie [straż] czujnie strzegła przed napadem. *Wójc. Klechdy I, 76.* **2.** s. sekretu, tajemnicy ⟨*być dyskretnym, nie rozgłaszać czego*⟩. **3.** s. kogo, czego jak dziecka, jak oka w głowie, jak skarbu, jak świętości, jak źrenicy oka, jak źrenicy w oku ⟨*bardzo pilnie, troskliwie*⟩: Rzekł król, patrząc na dziewczę, do matki, zatroskany: — Strzeżmy jak oka w głowie naszej córki kochanej. *Staff L. Poezje II, 324.* **4.** s. kogo, czego jak anioł opiekuńczy ⟨*troskliwie*⟩: W oczach jej widziałem wyraźnie [...], że pójdzie ze mną, że mnie okrywać będzie [...] i strzec, jak anioł opiekuńczy. *Korz. J. Krewni 175.* **5.** Bóg strzegł ⟨*formuła wyrażająca zadowolenie, że się czegoś uniknęło*⟩: Część winy usiłował zwalić na mnie, ale Bóg strzegł — wezwano mnie tylko na

świadka. *Kaspr. O bohat. 49.* Pan żonaty? [...] Bóg strzegł. *Zap. G. Malicz. 371.*
przysł. **6.** Strzeżonego Pan Bóg strzeże.

strzec się 1. s. się k o g o, c z e g o; s. się (co robić) ⟨*wystrzegać się, unikać kogo, czego*⟩: **s.** się kobiet, wroga, złodzieja; s. się długów, hańby, kart; **s.** się czyjego języka, wzroku. - Tego dukata chował troskliwie [...] strzegł się pilnie stracić go. *Grusz. An. Żak. 125.* **2.** s. się p r z e d k i m, p r z e d c z y m: [Kartel] szlachcic przesyła szlachcicowi, wypowiadając mu walkę na śmierć lub życie i wzywając go, aby się strzegł przed nim na każdym kroku. *Łoz. Wł. Praw. I, 54.* **3. s.** się z k i m: Z babką mniej się strzegła [...] bywała [...] przy niej smutną, bezsilną, złamaną. *Narzym. Ojczym 226.* **4.** s. się jak ognia, jak moru, jak morowej zarazy ⟨*pilnie, skrzętnie*⟩: Strzeż się jak ognia lub moru wpuścić podłość do swojego dworu. *Ziel. G. Poezje II, 307.*
przysł. **5.** Gdy szukasz rady, strzeż się zdrady.

strzecha 1. Słomiana s., s. ze słomy; s. wiejska, wieśniacza. **2.** Budynek kryty strzechą ⟨*dachem ze słomy*⟩. **3.** Nakryć (budynek) strzechą; poszyć strzechą ⟨*pokryć budynek dachem słomianym*⟩: Ręka ludzka pokryła na nowo strzechy i wymieniła tu i ówdzie nadpróchniałą lub nadgniłą część. *Sow. A. Ścieg. 87.* **4.** *przen.* Domowa, gościnna, niska s.; s. ojczysta, rodzinna ⟨*dom (rodzinny)*⟩: I niska strzecha moja!... Wszystko tak jak było, tylko się ku starości więcej pochyliło. *Karp. Zab. VII, 77.* **5.** *książk.* Bawić pod czyją strzechą ⟨*być gościem w czyim domu (wiejskim)*⟩. **6.** *książk.* Osiąść pod rodzinną strzechą; powrócić pod strzechę rodzinną ⟨*osiąść w rodzinnej wsi; powrócić do rodzinnej wsi, do rodzinnego domu*⟩: Na starość [...] osiadł pod rodzinną strzechą i pisał. *Sienk. Wiad. II, 76.* **7.** *książk.* Wyrwać się spod rodzinnej strzechy ⟨*opuścić dom rodzinny*⟩. **8.** *poet.* Zbłądzić, zabłądzić pod s-y ⟨*o książce: dotrzeć do wsi, do wiejskiego czytelnika*⟩: O, gdybym kiedy dożył tej pociechy, żeby te księgi zbłądziły pod strzechy. *Mick. Tad. 382.*

strzelać, strzelić 1. s. na ślepo, na chybił trafił; na wiwat; s. na postrach, na wiatr, w powietrze ⟨*nie mierząc w nikogo*⟩; *przen.* ⟨*gadać daremnie*⟩. **2.** Strzelać bez pudła ⟨*celnie*⟩: Strzelał bez pudła, więc przy jakim dworze myśliwcem zrobią go może. *Syrok. Gaw. 172.* **3.** Strzelać bez prochu ⟨*kłamać bezczelnie, łgać*⟩. **4.** Strzelać wysoko; do góry, w górę; do nieba, ku niebu; pod niebo, w niebo ⟨*o roślinach: rosnąć w górę, wyrastać; o budowlach: wznosić się wysoko*⟩: Mieszkały na wprost katedry w wąziutkim domu, strzelającym pod niebo. *Reym. Now. IV, 143.* **5.** Strzelać k o g o, c o, np. strzelać kuropatwy, kaczki, słonki, zające, sarny ⟨*strzelając zabijać*⟩. **6.** *rub.* s. bąki, byki ⟨*popełniać omyłki; mówić, robić głupstwa*⟩: Najzabawniejsze bąki strzelał w muzyce, której terminy najwięcej mają ścisłości. *Boy Znasz 78.* **7.** *sport.* s. bramkę, gola, kosz; s. wolejem, z woleja; s. do bramki, do kosza; s. na aut, na bramkę ⟨*wbijać piłkę (krążek) do bramki przeciwnika; kierować piłkę na bramkę, na aut*⟩: Pierwszą bramkę dla Unii strzelił w 28 minucie. *Sport 23, 1954.* **8.** s. gafę, głupstwo (zwykle *dk*): I tu strzeliłem głupstwo. Zamiast natychmiast zwiać, zatrzymałem się w tej wsi. *New. Chłopiec 201.* **9.** *daw.* **s.** salwy ⟨*dawać*⟩: Wylądujemy, strzelając salwy z dwóch harmat okrętowych. *Słow. Listy I, 298.* **10.** Strzelać c z y m (za pomocą czego; jak) ⟨*wyrzucać pociski*⟩: s. armatami; s. kulami, nabojami, ślepymi nabojami, pociskami, śrutem; s. salwami. **11.** Strzelać aparatami ⟨*fotografować, filmować*⟩: Reporterzy strzelają aparatami. **12.** s. batem, biczem, z bata, z bicza ⟨*trzaskać*⟩: Siedział razem z dorożkarzem na koźle. Gwizdał na konia i strzelał batem w powietrzu. *Rus. Ziemia 70.* **13.** s. drzwiami ⟨*trzaskać*⟩. **14.** s. obcasami ⟨*przy ukłonie zwierać obcasy ze stuknięciem*⟩. **15.** Strzelać okiem, oczami, oczyma dokąd, w lewo, w prawo, w różne strony, dokoła, w koło, na bok, na boki: a) ⟨*patrzeć bystro, rozglądać się uważnie*⟩: Uśmiechał się niekiedy chytrze, strzelał dokoła oczami i nadsłuchiwał, co się dzieje na ulicy. *Przyb. Oblęż. 19*; b) strzelać oczami, oczyma (do kogo, na kogo, za kim, ku komu) ⟨*patrzeć, zerkać na kogo, kokietować kogo*⟩: Ty dzierlatko jakaś [...] co ty oczyma strzelasz na takich ludzi? *Krasz. Baśń 256.* **16. s.** palcami, z palców ⟨*pstrykać*⟩: Tańczył w osobliwy sposób, podrygując [...] Czasem strzelał palcami, a czasem zanucił jakąś wibrującą melodię. *Morc. Ptaki 99.* **17.** Strzelać żaglami ⟨*łopotać*⟩. **18.** Strzelać słowami, konceptami, dowcipem, kalamburami, paradoksami ⟨*wypowiadać słowa itp. z ożywieniem; rzucać słowami itp.*⟩: Piękna pani była ożywiona, strzelała dowcipem i wiedzą, nić rozmowy prowadziła z łatwością. *Orzesz. Klat. 129.* **19.** Strzelać (daleko) myślą, marzeniem ⟨*wybiegać, sięgać, przenikać myślą itp. daleko, głęboko*⟩. **20.** Strzelać c z y m, w c o, z c z e g o ⟨*o roślinach: rosnąć intensywnie*⟩: Drzewo, kwiat strzela pniem, pędem, gałęziami, kielichem; drzewo strzela w pień; zboże strzela w kłos; roślina strzela w nasienie. Z ziemi pierwsze trawy strzelały radośnie w słońcu słabym, co jeszcze nie przemaga chłodu. *Staff L. Poezje II, 135.* **21.** s. d o k o g o, d o c z e g o ⟨*wyrzucać pociski, wypalać do kogo, do czego*⟩: s. do ludzi, do wojska, do żołnierzy; do ptactwa, do zwierząt; **s.** do celu. **22.** s. do siebie, *rub.* sobie w łeb ⟨*strzelać do siebie w celach samobójczych*⟩: Nie może znieść swojej porażki, strzela do siebie, odratowują go. *Boy Flirt IX, 136.* W werterowskim stylu, z egzemplarzem romansu w dłoni strzelano sobie w łeb. *Brosz. Mił. I, 120.* **23. s.** w k o g o, w c o: s. w serce, w nogę, w głowę, w łeb. **24.** s. z c z e g o (z jakiejś broni; z jakiejś pozycji, z jakiegoś miejsca): s. z armaty, z działa, z karabinu, z łuku; z jednej lufy, z obu luf; s. z konia, z siodła, z dachu, z okna, z piętra; z pozycji klęczącej; zza płotu, zza rogu, zza węgła: Ludzie ginęli, gdyż kozacy lepiej strzelali z siodła. *Wojtk. Gen. 102.* **25.** Można by (komu) strzelać nad uchem, strzelać z armat ⟨*o kimś bardzo zaabsorbowanym lub o kimś głuchym*⟩: Kiedy się uczył, można by było z armat strzelać, nie słyszał, co się koło niego dzieje. *Was. W. Pok. 24.* **26.** W łeb strzel, choć w łeb strzel ⟨*w żadnym razie, zupełnie*⟩: Kiedy to było? w łeb strzel, nie pamiętam. *Bliz. Dam. 71*; ciemno, choć w łeb strzel ⟨*zupełnie ciemno*⟩. **27.** Jak strzelił ⟨*prosty, prosta; prosto*⟩; droga jak strzelił, droga prosta jak strzelił ⟨*bardzo prosta, bez zakrętów, łatwa do trafienia do celu*⟩. **28.** Jak batem, biczem; jak z bata, z bicza strzelił ⟨*bardzo szybko*⟩:

Czas, miesiąc, dzień, okres czasu minął, przeleciał, zleciał jak batem, biczem, jak z bata, z bicza strzelił. - Minął rok, przeleciał jak biczem strzelił i drugi, za nimi i trzeci też szybko się potoczył. *Mort. Wiano 20.* **29.** Jakby w kogo piorun strzelił ⟨*ktoś jest zaskoczony*⟩: Powiedział jej, że będzie musiał wyjechać. Jakby w nią piorun strzelił. *Grusz. An. Od Karpat 119.* **30.** Strzelić kogo w twarz, *posp.* w gębę, w pysk, *wulg.* w mordę ⟨*uderzyć*⟩: Dziewczyna dała sobie rady!... Jak się nie wykręci, jak go nie strzeli w pysk! *Morc. Inż. 60.* **31.** Coś komu strzeliło do głowy ⟨*przyszło raptem na myśl; ktoś nagle wpadł na jakiś pomysł*⟩: Próbował wszystkiego, co mu strzeliło do głowy. *Żer. Przedw. 28.* Co wam znowu do głowy strzeliło z tym Ziewalskim? [...] Żaden z niego pracownik, a wy od razu daliście mu tysiąc dwieście rubli. *Prus Now. IV, 69.* **32.** *posp.* Strzelić komu w łeb ⟨*zabić kogo (z broni palnej), zastrzelić kogo*⟩. **33.** Strzelają butelki, korki, korki szampana ⟨*wyciągane są z hałasem korki butelek*⟩: Strzelały korki; przyniesiono stoliki i zaczęto grać, jeść, pić. *Krasz. Latarn. III, 43.* **34.** Dowcipy strzelają jak race; rakiety dowcipu strzelają ⟨*są często i żywo opowiadane*⟩. **35.** Strzelają fajerwerki, race ⟨*wybuchają*⟩. **36.** Fontanna strzela ⟨*bije*⟩. **37.** Dym strzela (słupem) ⟨*wznosi się prosto w górę*⟩. **38.** Kominy, wieże (minaretów), wieżowce strzelają (w niebo itp.) ⟨*wznoszą się wysoko*⟩. **39.** Oczy czyje strzelają (bokiem, ukradkiem) na kogo, na co; na prawo, na lewo; w prawo, w lewo ⟨*ktoś zerka na kogo, na co ukradkiem, kokieteryjnie itp.*⟩: Oczki Anusi strzelały na pana Longina po trochu umyślnie, na złość panu Skrzetuskiemu. *Sienk. Ogn. I, 88.* **40.** *książk.* Oczy czyje strzelają blaskiem, błyskami, błyskawicami, gniewem, nienawiścią, radością, weselem, zawziętością itp.; z oczu czyich strzela blask, błysk, błyskawica, gniew, nienawiść, radość, wesele, zawziętość itp.; z oczu czyich strzelają spojrzenia gniewne, nienawistne itp. ⟨*oczy czyjeś błyszczą; wyrażają gniew, nienawiść, radość, zawziętość itp.*⟩. **41.** Ogień strzela skrami ⟨*trzaska, wybucha*⟩. **42.** Pioruny strzelają ⟨*biją*⟩. **43.** Płomienie strzelają ⟨*wybuchają*⟩; strzela płomień wesoło ⟨*trzaskają palące się drwa*⟩. **44.** Strzela słonina ⟨*skwierczy na ogniu*⟩. **45.** *książk.* Słońce strzela promieniami; świt strzela (zza góry, zza lasu) ⟨*słońce wschodzi; świta*⟩. **46.** Zapałka strzela ⟨*trzaska przy pocieraniu; zapala się*⟩. *przysł.* **47.** Chłop strzela, Pan Bóg kule nosi.

strzelać się 1. s. się z k i m — o k o g o ⟨*pojedynkować się*⟩: Za kilka godzin masz się strzelać z Kichalskim. *Prus Now. II, 191.* Ty kochasz Anielę? — Bo co? — Bardzo wiele. Musimy się strzelać o nią. *Tyg. Ilustr. 183, 1863.* **2.** s. się d l a k o g o, d l a c z e g o ⟨*strzelać do siebie w celach samobójczych*⟩: Zawsze twierdził, że nie rozumie, jak dla miłości można się strzelać lub topić. *Biał. Szkice 32.*

strzelanie 1. *wojsk.* Ostre s. ⟨*ćwiczenia w strzelaniu ostrymi nabojami*⟩. **2.** s. na wiwat. **3.** *sport.* s. na wariata ⟨*niecelne kierowanie piłki w kierunku bramki*⟩: Powinno się unikać jak ognia przyzwyczajania się do strzelania „na wariata", tj. ogólnie tylko w kierunku bramki, pozostawiając szczęściu wybór jednego lub drugiego rogu. *Weys. Jan Piłk. 335.* **4.** s. d o c z e g o: s. do tarczy, do kurka, do celów ruchomych. **5.** *sport.* s. do rzutków ⟨*konkurencja sportowa polegająca na trafianiu specjalnych krążków wyrzucanych w powietrze*⟩. **6.** s. z c z e g o: s. z pistoletów, z procy, z łuku. **7.** s. z biczów, z batów ⟨*trzaskanie*⟩. **8.** *przen.* s. oczami ⟨*spoglądanie (zalotne)*⟩. **9.** Ćwiczyć się w strzelaniu; ćwiczenia w strzelaniu.

strzelanina 1. Bezładna, gęsta, gwałtowna, nieustanna, ostra, silna s.; s. karabinowa ⟨*częste, bezładne strzały*⟩. **2.** s. następuje, wybucha, wywiązuje się, rozpętała się, przybiera na sile, wzmaga się, ucichła, ustała.

strzelba 1. s. dwururkowa, s. kapiszonowa, s. kapiszonówka, s. skałkowa ⟨*rodzaje broni myśliwskiej*⟩. **2.** *daw.* s. armatnia ⟨*kanonada*⟩: Słychać strzelbę armatnią. **3.** *daw.* Wielka s. ⟨*artyleria*⟩. **4.** Nabi(ja)ć strzelbę, nabi(ja)ć strzelbę czym (kulami, śrutem). **5.** Mierzyć ze strzelby. **6.** Przyłożyć strzelbę do ramienia; przewiesić strzelbę przez ramię; zarzucić strzelbę na ramię. **7.** s. dobrze bije; daleko niesie.

strzelec 1. Niezrównany, zawołany s. **2.** s. konny, pieszy. **3.** s. pokładowy, samolotowy ⟨*lotnik obsługujący karabin maszynowy lub działko na pokładzie samolotu bojowego*⟩. **4.** s. wyborowy ⟨*specjalnie wyszkolony żołnierz, strzelający do trudnych, pojedynczych celów*⟩. **5.** Strzelcy alpejscy, podhalańscy ⟨*oddziały lekkiej piechoty, rekrutujące się z górali*⟩.

strzelić p. **strzelać**

strzemienny Napić się, pić, wypić strzemiennego ⟨*wypić (kieliszek) na odjezdnym*⟩: To się strzemiennego po kusztyczku napijemy. *Sienk. SPP.*

strzemię 1. Jeździć s. przy strzemieniu; s. w s. ⟨*blisko siebie, koń przy koniu, zawsze razem*⟩: Oni strzemię w strzemię jeździli, sypiali na jednej kulbace, razem chodzili na podjazdy. *Sienk. Wołod. I, 208.* **2.** Pod(aw)ać, trzymać komu s. ⟨*przytrzymywać strzemię przy wsiadaniu*⟩: Pacholik podprowadził karego dzianeta i sam zeskoczył strzemię podawać. *Sienk. Pot. VI, 205.* Twoi ojcowie trzymali nam strzemię, gdyśmy do zwycięstw złotych szli. *Rap. Maćko 26.* Trzymać komu strzemię znaczyło uznawać się jego podwładnym. *Szajn. SW.* **3.** Mieć nogę w strzemieniu ⟨*być gotowym do odjazdu*⟩. **4.** Osadzić się w strzemionach ⟨*oprzeć się mocno nogami na strzemionach*⟩: Poprawił się na koniu, osadził mocno w strzemionach. *Przyb. Oblęż. 105.* **5.** Stanąć, unieść się, wspiąć się, wstać w strzemionach ⟨*stanąć opierając się na strzemionach*⟩. **6.** Trzymać się strzemienia pańskiego ⟨*szukać protekcji u możnych*⟩: Trzymam się zawsze klamki pańskiej, a prawdę mówiąc strzemienia pańskiego, bo nasze pany nogi teraz ze strzemienia nie wyjmują. *Chodź. Pisma III, 75.*

strzepnąć 1. s. dłonią, palcami, ręką, rękami (rękoma) ⟨*potrząsnąć, machnąć; wykonać gest oznaczający czyjeś poruszenie, zdenerwowanie, zniecierpliwienie itp.*⟩: Strzepnął niecierpliwie dłonią [...] i nachylił się nad rozwartą księgą. *Morc. Wyrąb. I, 16.* Strzepnął niedbale palcami i uśmiechnął się kącikiem ust. *Borow. Świat 44.* Strzepnął rękoma, upadł na kanapę i — wybuchnął płaczem. *Prus Emanc. II, 135.* **2.** s. pióra, s. skrzydłami ⟨*o ptaku: trzepiąc rozprostować, otrząsnąć pióra, skrzydła; zatrzepotać skrzydłami*⟩.

strzeżony *przysł.* Strzeżonego Pan Bóg strzeże.

strzęp, strzępek (*lm* strzępki) **1.** Drobne, małe s-i. **2.** Krwawy, okrwawiony **s.** ⟨*okrwawione, poszarpane ciało człowieka, zwierzęcia*⟩. **2a.** Strzęp ludzki, strzęp człowieka ⟨*przen. o człowieku, wyniszczonym fizycznie i moralnie*⟩: Jestem tylko strzępem człowieka, nie człowiekiem. *Sienk. Bez dogm. III, 133.* **3.** s-y, s-i c z e g o ⟨*porwane, podarte, poszarpane, kawałki*⟩: s-y, s-i bielizny, papierów, żagli; chmur, mgły. - Mgły pozłacanej strzępy wpełzały na płot chruściany. *Lem. Bajki 32.* **4.** s-y, s-i gadania, opowiadań, rozmowy, słów, wiadomości, zdań, wspomnień ⟨*urywki, fragmenty*⟩: Dochodziły go strzępki babskiego gadania i szczególnie drażniły. *Putr. Wrzes. 18.* Szachiści łowili strzępy naszej rozmowy. *Brand. K. Troja 121.* Jakieś strzępy wspomnień dochodziły czasem do naszej świadomości. *Żyw. Oświęc. 108.* **5.** (Po)drzeć, (po)rwać, potargać, stargać, (po)szarpać co; rozerwać, roznieść kogo na s-y, s-i, w s-y, s-i: Mam już tego dosyć — myślał, drąc list na strzępy. *Reym. Ziemia II, 90*; potargać nerwy na s-i; roznieść kogo na szablach w drobne s-y. **6.** Dusza, serce drze się, rwie się na s-y ⟨*o czyimś bólu, rozpaczy, wzburzeniu wewnętrznym*⟩. **7.** Pójść, rozlecieć się w s-y ⟨*zostać zniszczonym, podartym; ulec zniszczeniu*⟩: Widocznie szło to z rąk do rąk długim łańcuchem, aż książka poszła w strzępy. *Wojc. K. Pow. 28.* **8.** Chodzić w strzępach ⟨*w łachmanach*⟩. **9.** Być, wisieć, zwisać w strzępach: Książka (jest) w strzępach. Urabnie (wisi) w strzępach. **10.** s-y, s-i zostały z czego ⟨*coś zostało mocno zniszczone*⟩: Z butów zostały s-y (s-i).

strzępić 1. *pot.* s. (sobie) gębę, język ⟨*wysilać się na mówienie*⟩: Szkoda sobie gębę strzępić. *Piach Nas 89.* Co mi tam będzie tłumaczył — warczy Arne — Szkoda język strzępić. Toż kpi z ciebie w żywe oczy. *Melc. Statek 26.* **2.** *rub.* s. gębę czym ⟨*mówić na jakiś temat, zajmować się czym w rozmowie*⟩: Ja tam nic nie wiem, bo plotkami gęby nie strzępię. *Zar. Grusze 21.* **3.** *pot.* s. sobie na kim język(i) ⟨*obgadywać kogo*⟩: Robią z nas pośmiewisko [...] wielu takich strzępi sobie na nas języki, którzy niedawno jeszcze nam kadzili. *Rudn. A. Pał. 61.*

strzyc 1. s. głowę ⟨*ścinać, podcinać włosy na głowie*⟩. **2.** s. owce ⟨*postrzygać*⟩. **3.** s. trawę, wełnę, włosy ⟨*ścinać, podcinać, równać*⟩. **4.** *przen.* s. k o g o; pozwalać się s. komu ⟨*odzierać, wyzyskiwać kogo; pozwalać się wyzyskiwać*⟩. **5.** s. oczami (oczyma) ku komu, czemu, w czyją stronę, po bokach itp. ⟨*spoglądać, zerkać*⟩: Już od połowy ostatniej godziny Julek oczyma strzygł, to ku drzwiom, to ku Bronce. *Konopn. Now. III, 118.* To mówiąc Chmielnicki podnosił głos coraz wyżej i strzygł złowrogo oczyma w stronę Tatarczuka i młodego Barabasza. *Sienk. Ogn. I, 154.* Oczyma strzygł po bokach, wypatrując jakowychś znaków, po których poznać można by było, co zaś we wsi się dzieje. *Strug Wspom. 77.* **6.** s. uszami (w stronę czego) ⟨*o koniu: nastawiać uszy; przen. nasłuchiwać, nastawiać uszu*⟩: Rumaki przestępowały z nogi na nogę i strzygły uszami w stronę stajni. *Iwasz. J. Mił. 234.* **7.** s. wąsami ⟨*o królikach: poruszać*⟩. **8.** Oczy, oczki (czyje) strzygą ku komu ⟨*ktoś zerka ku komu*⟩: Bystre oczki strzygły ku oficerom siedzącym wedle pana starosty, nie pomijając i jego samego. *Sienk. Pot. IV, 188.* **9.** Świerszcze strzygą ⟨*wydają charakterystyczny głos, pocierając nóżkami o skrzydełka*⟩.

strzykać, strzyknąć 1. s. ślinę przez zęby ⟨*wypluwać ślinę przez zaciśnięte zęby*⟩. **2.** Strzyka, strzyknęło kogo w krzyżu, w kolanie itp. ⟨*kogoś kłuje w krzyżu, w kolanie; ktoś odczuwa przeszywający ból w krzyżu, w kolanie*⟩.

strzyżenie 1. s. (włosów) na krótko, na jeża. **2.** Maszynka do strzyżenia (włosów).

strzyżony 1. s. aksamit, dywan ⟨*o krótkim włosie*⟩: Stała tam kanapka, pokryta strzyżonym aksamitem. *Zap. G. Znak 69.* **2.** Nie strzyżona broda ⟨*długa, niepielęgnowana*⟩. **3.** Czupryna krótko **s-a**; włosy krótko s-e; s. na jeża; murawa **s-a**; trawnik **s.** ⟨*krótko przycięta(-y)*⟩. **4.** s-e szpalery; s. żywopłot ⟨*przycinane(-y)*⟩.

student ⟨*słuchacz wyższego zakładu naukowego*⟩ **1.** s. filozofii, filologii polskiej, medycyny; s. uniwersytetu, politechniki itp. **2.** *rzad.* Nierzeczywisty s. ⟨*student nie wciągnięty do ksiąg immatrykulacyjnych; wolny słuchacz*⟩: Wstąpił jako nierzeczywisty student architektury do akademii des Beaux-Arts. *Żer. Nawr. 34.* **3.** Wieczny, żelazny s. ⟨*student, który na podstawie dawnego, przedwojennego regulaminu mógł kontynuować studia, nie zdając egzaminów i nie kończąc uczelni*⟩: Treść sztuki, to dzieje dwóch żelaznych studentów i ich amorów. *Boy Flirt III, 37.* **4.** Międzynarodowy Związek Studentów. **5.** Przyjąć kogo; zostać przyjętym w poczet studentów.

studia 1. Dalsze, długoletnie, drobiazgowe, głębokie, rozległe, samodzielne, specjalne, sumienne, systematyczne; wyższe s.; s. archiwalne, porównawcze, przygotowawcze do czego, źródłowe; s. architektoniczne, estetyczne, historyczne, literackie, malarskie, oceanograficzne, prawnicze, rolnicze; s. uniwersyteckie, politechniczne ⟨*studiowanie; badania naukowe*⟩. **2.** s. n a d c z y m; s. nad językiem ojczystym. **3.** s. o k i m, o c z y m: O pojedynczych historykach literatury polskiej niewiele jeszcze mamy studiów. *Korb. Wstęp 70.* **4.** s. w c z y m, n a c z y m: s. w instytucie, w szkole (wyższej); na uczelni (wyższej), na wydziale prawa, filozofii, filologii. **5.** s. zakresie czego: s. w zakresie medycyny, historii, sztuki. **6.** Program, przedmiot, tok studiów: obrać co za przedmiot studiów. **7.** Odby(wa)ć, przerwać, rzucić (s)kończyć, ukończyć s.; uzupełnić czym s. (np. praktyką). **8.** Prowadzić s.; poświęcić komu, czemu (jakiemu przedmiotowi) s. **9.** Wyjechać na s., wysłać kogo na s. (np. uniwersyteckie). **10.** Oddać się, poświęcić się jakim studiom a studiom czego. **11.** Przygotować się do studiów nad czym. **12.** Coś wymaga długich (osobnych) studiów. **13.** s. idą komu dobrze, źle itp. ⟨*ktoś uczy się dobrze, źle itp.*⟩: Czy dobrze idą ci studia? Pewnie niedługo zostaniesz doktorem? *Brand. K. Sams. 51.*

studio 1. s. filmowe, muzyczne, radiowe, telewizyjne ⟨*pomieszczenie wyposażone w odpowiednią aparaturę, przeznaczone do nagrywania audycji radiowych, telewizyjnych, do nagrań muzycznych, do nakręcania filmów*⟩. **2.** s. operowe ⟨*pracownia, w której przygotowuje się opery do wystawienia*⟩. **3.** Nagrywać co w s.

studium 1. Dwuletnie, pięcioletnie **s.**; **s.** operowe, pedagogiczne, polonistyczne, słowiańskie itp. ⟨*kursy naukowe, dział wyższej uczelni*⟩: Przy Konserwatorium Moskiewskim od lat kilkunastu znajduje się studium operowe. *Ruch. Muz. 15, 1949.* Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego wystąpił z projektem otworzenia w Krakowie Studium Słowiańskiego. *Lehr Rozpr. 252.* **2. s.** zaoczne ⟨*kurs nauczania korespondencyjnego połączony z konsultacjami i egzaminami*⟩. **3.** Obszerne, osobne, realistyczne **s.**; **s.** autobiograficzne, filozoficzne, stomatologiczne, teatrologiczne ⟨*rozprawa naukowa*⟩. **4. s.** akwarelowe, olejne ⟨*w malarstwie: szkic nie mający charakteru wykończonej kompozycji*⟩. **5. s.** c z e g o ⟨*badanie naukowe*⟩: **s.** historii polskiej, języka ojczystego; **s.** duszy ludzkiej; **s.** przyrody, natury. **6. s.** c z e g o, w c z y m, z c z e g o ⟨*w sztuce: szkic czego; dzieło nie mające charakteru wykończonej kompozycji*⟩: **s.** głowy; **s.** w gipsie; **s.** z natury, z pamięci. **7. s.** o k i m, o c z y m ⟨*dzieło naukowe*⟩: **s.** monograficzne o Koperniku; **s.** o hodowli zwierząt futerkowych. **8.** Namalować **s. 9.** Napisać **s.** o czym: Można napisać studium o terrorze niemieckim w Polsce i o źródłach polskiej odporności. *Dor. Rozm. 13.*

studnia 1. Głęboka, płytka **s. 2. s.** cembrowana a. z ocembrowaniem (kamiennym), **s.** kamienna; **s.** z kołowrotem, z żurawiem. **3. s.** artezyjska, mineralska, szybowa ⟨*rodzaje studzien głębinowych*⟩. **4.** Podwórze ciemne jak **s.**; podwórze-**s.**; **s.** podwórza: Patrzysz w bezsłoneczną studnię podwórza, gdzie [...] weszła katarynka ze szpakiem. *Berent Ozim. I, 96.* **5.** *przen.* Bezdenna **s.**; ktoś, coś jak bezdenna **s.**, jak **s.** bez dna: a) ⟨*o kimś, o czymś niewyczerpanym*⟩: Spiżarnia domowa wystarczała na wszystko, choć [...] czerpano w niej jakby w bezdennej studni. *Siem. L. Rys. II, 179*; b) ⟨*o kimś, kogo trudno zaspokoić; o czymś, co trudno zapełnić*⟩. **6.** *przen.* **s.** dochodów, gotówki; *książk.* **s.** doświadczenia, mądrości, wiadomości ⟨*nieprzebrane źródło*⟩: Markiz miał niewyczerpaną studnię dochodów, z powodu eksterytorialności królowej. *Chłęd. Barok. 413.* Warszawski stryjaszek „kamienicznik i kapitalista" jest nieprzebraną studnią gotówki. *Dygas. Pióro 29.* Obficie czerpała ze studni ludzkiego doświadczenia. *Dygas. Pióro 8.* **7.** Sekret, jak w studni; jakby kamień w studnię wrzucił ⟨*o którym nikt się nie dowie; sekret niedocieczony*⟩: W naszym domu sekret, to jak w studni. *Prus Lalka III, 94.* **8.** Ciągnąć, nosić wodę ze studni; poić (konie) u studni. **9.** (Wy)kopać, oczyścić, wiercić (w czym) studnię. **10.** Zatruwać **s-e**: Mówili, że wiedźma studnie zatruwa. *Jun. Dworek 19.* **11.** Wypić studnię ⟨*wypić bardzo dużo*⟩: Wychłepczesz menażkę wody, po piętnastu minutach pragnienie dokucza ci znów. Studnię byś wypił. *Rudn. A. Ucieczka 50.* **12.** Lać jak w studnię ⟨*pić bez miary*⟩: Kiedy Pan Bóg dał gości, to dobrze pociągali, osobiście Dergowski lał jakby w studnię i z zawołanymi bibułami chadzał o lepszą. *Kaczk. Junak. 22.* **13.** *pot.* Uży(wa)ć jak pies w studni ⟨*być narażonym na przykrości; być w przykrym położeniu; mieć przykrości, przykre przejścia*⟩. **14.** Wpaść jak kozioł w studnię ⟨*nabawić się kłopotów*⟩: Wpadliśmy, jak kozioł w studnię. *L.* **15.** Wozić wodę do studni, *daw.* w studnię ⟨*robić rzecz bezcelową, bezmyślną*⟩: Dopieroż dziś pierwszy raz taką widzę modę, żeby kto drwa do lasa, w studnię woził wodę. *Pot. SW.* **16.** Popijać z kim z jednej studni ⟨*być z kim w dobrych stosunkach, żyć z kim w zgodzie*⟩; nie pijać z kim z jednej studni; pijać z kim nie z jednej studni ⟨*nie być w dobrych stosunkach, nie żyć z kim w zgodzie*⟩: Tedy widocznie nie z jednej studni pijacie z onym sąsiadem. *Sienk. Ogn. I, 8.*
przysł. **17.** I studnia może być wyczerpana.

studzić 1. *rub.* Darmo gębę **s.** ⟨*mówić napróżno, niepotrzebnie*⟩: Co darmo gębę studzić, kiedy powiadam, że nie ma, to nie ma. *Krasz. Z dzien. 65.* **2. s.** serce, zapał ⟨*hamować, osłabiać uczucie, zapał*⟩: Zda się być żywą — gdyby nie to oko, gdzie już nie świeci ni łza, ni namiętność, gdzie mieszka zimna wieczna obojętność i straszy widzów, i serca im studzi. *Mick. Giaur 161.*

stuk 1. Ciężki, głuchy, regularny, suchy **s.** ⟨*odgłos stukania, stuknięcia*⟩. **2. s.** obcasów, kopyt, kroków, wbijania (haków); **s.** naczyń; **s.** maszyn (do pisania); **s.** kół; **s.** młotów, siekiery, kilofów; **s.** w silniku. **3. s.** dzięcioła ⟨*kucie*⟩. **4. s.** wahadła w zegarze ⟨*tykanie*⟩. **5. s. s.**; **s.** i puk ⟨*wykrzyknienia naśladujące odgłos stukania, stuknięcia*⟩: Drzwi zamknięte — stuk, puk w okno. *Świerszcz. 42, 1950.* Matka z domu, a on [wilk] wnet do córki: stuk i puk we drzwi komórki. *Mick. Wiersze 362.* **6.** Ze stukiem (coś spada, upada, drzwi się zamykają, otwierają). **7. s.** (czego) dochodzi skąd, rozlega się: Z sąsiedniej hali dochodził **s.** maszyn drukarskich. W korytarzu rozległ się **s.** kroków.

stukać, stuknąć 1. s. cicho, głośno; długo, krótko; głucho, miarowo; mocno, słabo; monotonnie, gwałtownie. **2. s.** c z y m ⟨*uderzając czym spowodować charakterystyczny odgłos*⟩: **s.** drzwiami, laską, kijem, nogą, pięścią, obcasami, palcem, podkówkami, talerzami. **3.** Kto, ktoś stuka ⟨*dobija się, daje znak, że chce wejść*⟩: Słysząc, że nie ustaje kołatanie, zaczęła się pytać, kto stuka i czego chce? *Fel. E. Syb. III, 203.* **4.** Stukać d o c z e g o ⟨*pukać*⟩: Stukać do bramy, do domu, do mieszkania, do drzwi, do okna. **5.** Stukać d o k o g o: a) ⟨*chcieć do kogo wejść*⟩: Ktoś stuka w sieni, pewno do nas. *Krzyw. I. Siew 230*; b) ⟨*zwracać się do kogo, do czego z prośbą; prosić o co*⟩: Stuka się do redakcji, do zakładów dobroczynnych, do osób prywatnych, wszędzie, gdzie może kapnąć trochę grosza. *Wędr. 6, 1901.* **6. s.** na maszynie ⟨*pisać*⟩: W pokoiku siedziała jedna tylko maszynistka i stukała na maszynie, bez zbytniej jednak pilności. *Melc. Amer. 31.* **7. s.** o c o; p o c z y m; w c o ⟨*uderzać, pukać*⟩: **s.** o podłogę, o szybę, o sufit; **s.** po bruku, po kamieniach, po schodach; **s.** w kołatkę, w okno, w stół, w szybę. **8. s.** w czoło, palcem (w) czoło ⟨*znak, że się kogoś uważa za niespełna rozumu*⟩: Na ciele to on jest zdrów [...] ale — Peppe stuknął palcem czoło — tu nie jest całkiem w porządku. *Stryjk. Bieg 282.* **9.** *przestarz.* **s.** palcami w palce ⟨*rodzaj wróżby*⟩: Gwarzyli [...] grając zawzięcie [...] w strasznego ćwika, co to człek długo w palce stukać musi, nim do hazardu zajrzeć się spokusi. *Pług Zagon III, 191.* **10.** Stuknąć k o g o: a) ⟨*uderzyć kogo*⟩: Stuknął go pięścią w kark; *posp.* b) ⟨*zabić kogo z broni palnej*⟩; c) ⟨*utrącić kogo; przeciwdziałać czyimś zamiarom,*

poczynaniom⟩: Jakieśmy zaczęli przodować, to bęc! Zabieracie nam robotę [...] I tak myślicie na przyszłość za każdym razem ludzi stukać? *Braun Lewanty 148.* **11.** Dobrze kogo stuknąć ⟨*pociągnąć do odpowiedzialności, ukarać*⟩: Za ten „bunt" warto by kogoś dobrze stuknąć. *Brand. M. Piotr 68.* **12.** *pot.* Stuknąć wódki, nalewki, starki itp.; stuknąć sobie kieliszek, ćwiartkę itp. ⟨*napić się*⟩: Stukniemy starki, kółkiem kiełbasy zakąsim suchej. *Bart. A. Tydz. 3.* **13.** Nie stuknie palcem o palec ⟨*nic nie robi, próżnuje, nie troszczy się o nic*⟩: Palcem o palec nie stuknie, żeby cokolwiek w ogrodzie zrobić. *Bogusz. Polon. IV, 166.* **14.** *pot.* Stuknąć kogo po kieszeni ⟨*narazić na wydatki*⟩. **15.** Stuknęło komuś ileś lat, stuknęła komu czterdziestka, pięćdziesiątka itd. ⟨*ktoś ma, skończył ileś lat; ma, skończył 40, 50 lat*⟩: Niedługo czterdziestka jej stuknie i pewno wtedy za kawalerem się obejrzy. *Życie lit. 12, 1954.* **16.** Stukają bufory (w czasie ruszania lub zatrzymywania pociągu); stukają buty, drewniaki, sandały, trepy (w czasie chodzenia); kastaniety (w czasie tańca); koła (w czasie jazdy pociągu). **17.** Deszcz stuka (o dach, o szyby, w dach, w szyby) ⟨*bije, uderza*⟩. **18.** Dzięcioł stuka (dziobem, w korę, w pień) ⟨*kuje*⟩: Znowu będą w pnie stukać dzięcioły, znów hukanie prześwidruje przestrzeń. *Holl. Czas 15.* **19.** Krew stuka w skroniach; tętno stuka ⟨*bije, wali, pulsuje*⟩. **20.** Maszyna do pisania stuka ⟨*ktoś na niej pisze*⟩. **21.** Młot stuka ⟨*ktoś nim bije*⟩. **22.** Serce stuka ⟨*bije głośno, uderza*⟩. **23.** Zegar ścienny stuka ⟨*idzie, tyka*⟩. **24.** Zęby stukają o zęby (z zimna) ⟨*szczękają*⟩.

stukać się, stuknąć się 1. s. się kieliszkami, lampkami, pucharami; **s. się** z k i m ⟨*uderzać kieliszkiem o kieliszek przed wypiciem wódki, wina*⟩: Rzucili się ku niemu z wielką serdecznością. Należało stuknąć się z nimi szklaneczką porteru. *Żer. Opow. 184.* **2.** Stuknąć się w czoło ⟨*znak zrozumienia czegoś, znak, że coś przyszło na myśl*⟩: Chciałem już w tej sprawie zasięgnąć języka u Nataszki, gdy nagle stuknąłem się w czoło i sam od razu wszystko zrozumiałem. *Brand. M. Wypr. 76.* **3.** *pot.* Stuknij się, stuknij się w czoło! ⟨*co ty, co znowu (pleciesz); nie pleć*⟩.

stukot, stukotanie 1. Głuchy(-e), miarowy(-e), równomierny(-e) s. **2.** s. o c o: s. o bruk, o szyny. **3.** s. bębnów, kotłów; drewniaków, kopyt (o bruk), kół (o szyny), kroków; s. pociągu; s. siekier; s. serca. **4.** s. dobiega, dochodzi skąd, rozlega się (gdzie).

stuła (Z)wiązać kogo stułą; (z)wiązać komu ręce stułą ⟨*o księdzu: dać ślub*⟩: Ksiądz ręce nam związał stułą. *Orzesz. Graba I, 49.*

stwardniały 1. s. c z y m; o d c z e g o: Ręce s-e pracą; od pracy. **2.** s. na gips: Zaspy stwardniałe na gips. *Meis. Arkt. 58.*

stwardnienie Ulec stwardnieniu.

stwierdzenie 1. Oficjalne s. czego ⟨*ustalenie, skonstatowanie, potwierdzenie*⟩: s. faktu, praw czyich, prawdy; śmierci czyjej. **2.** s. empiryczne. **3.** s. czego pismem, na piśmie. **4.** Sformułować s.; dojść do stwierdzeń.

stworzenie ● ⟨*czynność czas. stworzyć*⟩ **1.** Taki, tak jak w chwili, w dniu stworzenia: a) ⟨*pierwotny, dziewiczy; pierwotnie, dziewiczo*⟩: W dole płynie rzeka. Jest taka, jak w dniu stworzenia, nie dotknięta zamysłem ludzkim, by ją dostosować do potrzeb świata cywilizowanego. *Twórcz. 8, 1955, s. 12*; b) ⟨*chaotyczny; chaotycznie*⟩: Miasto wyglądało jak w chwili stworzenia, nikt o niczym nie mógł poinformować. **2.** Od stworzenia świata ⟨*od bardzo dawna, od wieków; bardzo dawno*⟩: Od stworzenia świata próżność i nieznajomość siebie samego ubezwładnia daleko więcej sił [...] niżeli się to zazwyczaj przypuszcza. *Kaczk. Olbracht. I, 206.* **3.** Liczyć, rachować czas, lata od stworzenia świata ⟨*jeden ze sposobów rachuby czasu, praktykowany m.in. u Izraelitów*⟩: W Polsce wyznawcy kościoła wschodniego rachowali lata od stworzenia świata. *Wiszn. Lit. II, 172.*

● s. ⟨*istota żyjąca, człowiek, zwierzę*⟩ **4.** Biedne, czarujące, dobre, dziwne, głupie, jadowite, kochane, łagodne, małe, młode, nędzne, niedołężne, niepokaźne, nieszczęsne, niewinne, nieznośne, potulne, pożyteczne, słabe, szkodliwe, śliczne, towarzyskie, żyjące, żywe s.; s. wodne, podwodne: Mijając [...] woły, ciął jednego z nich tak mocno batem, że aż biednemu stworzeniu z oka wyciekł krwawy wężyk. *Święt. A. Obraz. I, 220.* Dziwnym stworzeniem jest człowiek. Kiedy osiąga, czego pragnął, nigdy nie jest zadowolony. *Krzyw. I. Siew. 66.* To dziwna rzecz [...] do jakiego stopnia człowiek jest towarzyskim stworzeniem! *Orzesz. Wesoła 91.* **5.** s. boskie, boże ⟨*o człowieku, również o zwierzęciu*⟩. **6.** Ludzkie **s.** ⟨*człowiek*⟩. **7.** Nieludzkie **s.** ⟨*nie człowiek, stwór, zwierzę bliżej nieokreślone*⟩: Był blady [...] rozczochrany, zapluty — po prostu: nieludzkie stworzenie! *Zeg. Zmory 420.* **8.** Dobre, dziwne itp. z kogo s.: Oj dziewczę! dziwne z ciebie stworzenie — pokiwał głową. *Krasz. Chata I—II, 53.* **9.** Król, pan, władca stworzenia, stworzeń: a) ⟨*o Bogu*⟩; b) ⟨*o człowieku*⟩: Cokolwiek się powie o człowieku, niepodobne zmienić tego, że jest on panem stworzenia i myślą świata. *Par. Godz. 145.* **10.** Jak nieboskie s. (brudny, brzydki, głodny, pijany, sponiewierany, usmolony, zabłocony, zachlapany, zgrzany, zbiedzony; ubrudzić się, umazać się; zwymyślać kogo) ⟨*okropnie, bardzo, niezwykle, w najwyższym stopniu*⟩: Kupię sobie co zjeść, bom głoden jak nieboskie stworzenie. *Prus Now. I, 118.* Umazałem się jak nieboskie stworzenie. *Żer. Dzien. I, 307.* **11.** Bić, katować, prać kogo jak nieboskie s. ⟨*bez litości*⟩: Ojciec go sprał jak nieboskie stworzenie, a potem [...] prawił mu kazania. *Piach Nas 115.* **12.** Obchodzić się z kim, z czym jak z nieboskim stworzeniem ⟨*bardzo źle; maltretować kogo, co*⟩. **13.** Upić się, urżnąć się, *posp.* schlać się jak nieboskie s. ⟨*do utraty przytomności, na umór*⟩. **14.** Wyglądać jak nieboskie s. ⟨*brudno, nieporządnie*⟩. **15.** Nie mieć kogo za boże s. ⟨*mieć kogo za nic*⟩: Już to rycerstwo tak w pychę urosło, że nas nie ma ani za boże stworzenie. *Kaczk. Olbracht. III, 352.*

stworzony 1. s. d o c z e g o: Ona przecież tylko do strojów stworzona, patrzy jej to z ócz. *Pięt. Biełow. 85.* **2.** Głos s. do komendy, do pola ⟨*głośny, grzmiący*⟩. **3.** s. d l a k o g o; jakby dla siebie stworzeni ⟨*odpowiedni dla kogo, dla siebie; pasujący do kogo, do siebie*⟩: Była jak gdyby umyślnie dla mnie sworzoną. Odgadywałem w niej wszystkie

cnoty i zalety. *Zag. Chochl. 139.* Piękni oboje, młodzi, dla siebie stworzeni, cudna para. *Wol. Fraszki 94.* **4.** s. n a k o g o, n a c o: Może pan był stworzony na artystę, a życie zmusiło pana do zostania inżynierem. *Perz. Las 69.* **5.** s. (na to, po to) by ..., aby..., żeby .....; jakby s. (na to, po to, by ..., aby ..., żeby ...): Był on stworzony, aby zostać jakiejś myśli szermierzem. *Chmielow. Poeci 336.* Niektórym [...] wojna narzuca złudzenie, iż świat został stworzony po to, by ginął w nim człowiek. *Brand. K. Sams. 80.* Otóż on był właśnie jakby na to stworzony, żeby siedzieć na wsi. *Dąbr. M. Noce II, 90.* **6.** Jest jak s., jak s. do czego, na co, po co: Jeśli chodzi o obronę przeciwlotniczą, to do tego celu wieża kościoła jest jak stworzona. *Prusz. Karabela 122.*

stworzyć, stwarzać **1.** s. arcydzieło, bajkę, dzieło, fikcję, książkę, obraz, postać, powieść, teorię ⟨*być autorem, twórcą czego; wymyślać, skomponować co*⟩. **2.** s. armię, bibliotekę, przemysł, teatr ⟨*zorganizować*⟩. **3.** s. atmosferę ⟨*wytworzyć*⟩: Gospodarze potrafili stworzyć atmosferę taką, żeśmy się czuli jak w domu. *Hirsz. Hist. 291.* **4.** s. dobrobyt ⟨*wytworzyć, spowodować*⟩. **5.** s. możliwości, warunki ⟨*dać, dostarczyć, wytworzyć*⟩. **6.** s. pretekst ⟨*dać pretekst, dostarczyć pretekstu*⟩. **7.** s. słowo, wyraz ⟨*utworzyć*⟩. **8.** s. świat ⟨*powołać do istnienia*⟩. **9.** s. c o — c z y m; s. c o — d l a k o g o ⟨*wytworzyć, utworzyć*⟩: s. co własnymi środkami, własną wolą. Potrafił uczciwą pracą [...] stworzyć dobrobyt dla swej rodziny. *Gaz. Rob. 277, 1954.* **10.** s. co w marzeniu, w wyobraźni ⟨*wymarzyć, wyobrazić sobie*⟩. **11.** s. k o g o, c o z k o g o, z c z e g o ⟨*uczynić*⟩: Wykonawcy ich [ról] mają idealne wprost warunki, aby stworzyć z tych drobnych ról rzeczy piękne. *Loren. Dwadz. 55.* **12.** s. coś z niczego ⟨*osiągnąć wyniki przy minimalnych środkach*⟩: Od tego było się mistrzem — literatem, aby z niczego wszystko stworzyć. *Brück. Kult. I, 148.* **13.** Taki, tak, jak go pan Bóg stworzył, jak go natura stworzyła ⟨*bosy, nagi, pierwotny*⟩: Kiedyś tu przyszedł, gamajdo, odrapany jak ostatni łach, bosy i jak cię pan Bóg stworzył, może nie? *Wol. Dom. I, 155.* Kochał on wieś, lubił pola i lasy, szemrzące potoki, tak jak je natura stworzyła. *Siem. L. Dzieła I, 102.*

styczność **1.** Bezpośrednia, ciągła, ścisła, ściślejsza s. z kim, z czym ⟨*zetknięcie się, łączność, kontakt, związek*⟩. **2.** s. z k i m, z c z y m; p o m i ę d z y k i m: Od czasu ucieczki Wilhelma z zamku ustały wszelkie jawne styczności pomiędzy młodą parą. *Szajn. Jadw. III, 121.* **3.** *mat.* Punkt styczności ⟨*punkt, w którym styczna styka się z okręgiem*⟩; *przen.* ⟨*coś wspólnego z kim, z czym*⟩. **4.** Mieć s. z kim, z czym ⟨*stykać się, być w bezpośrednim kontakcie z kim, z czym; mieć coś wspólnego*⟩: Nie mam z nim, z tą sprawą żadnej styczności. *SW.* Urzędnicy mający bezpośrednią styczność z ministrami ubierali się albo czarno, albo w każdym razie ciemno. *Chłęd. Pam. II, 52.* **5.** Wejść w (osobistą) s. z kim, z czym. **6.** (Po)zostawać w (bliskiej) styczności z kim, z czym.

stygnąć **1.** s. w czym ⟨*tracić co stopniowo*⟩: s. w miłości, w przyjaźni, w zapale. **2.** Krew stygnie w żyłach komu ⟨*ktoś staje się coraz spokojniejszy, chłodniejszy; coraz mniej zapala się do czego*⟩. **3.** Miłość, przyjaźń między kim i kim, zapał stygnie ⟨*ktoś traci stopniowo miłość itp.*⟩. **4.** Myśli stygną w kim ⟨*tępieją; ktoś staje się myślowo coraz bardziej ociężały*⟩. **5.** Słowa stygną komu na ustach ⟨*ktoś powstrzymuje się z wypowiedzią*⟩: Słowa stygły mu na ustach, ile razy chciał wysunąć się ze złośliwą jaką względem Kazimierza uwagą. *Choj. Alkh. I, 177.*

styk **1.** *sport.* s. broni ⟨*w szermierce: skrzyżowanie broni*⟩. **2.** *techn.* s. szyn ⟨*przerwa między dwiema czołowo stykającymi się szynami*⟩. **3.** Dopuszczać do styku czego z czym ⟨*do zetknięcia*⟩. **4.** Łączyć, składać, spawać co na s. ⟨*łączyć itp. dwa przedmioty przy dokładnym zetknięciu się ich powierzchni*⟩.

styl ● ⟨*sposób wysławiania się w mowie lub piśmie*⟩ **1.** Barwny, błyskotliwy, bogaty, bombastyczny, chropowaty, ciężki, ckliwy, dobry, dosadny, dowcipny, dziecinny, giętki, gładki, górnolotny, górny, jasny, jędrny, kwiecisty, lapidarny, lekki, marny, mętny, napuszony, naturalny, niechlujny, nieporadny, obrazowy, odrębny, oryginalny, oschły, oziębły, ozdobny, piękny, płomienny, płynny, podniosły, poprawny, potoczysty, prosty, przesadny, rozciągły, rozwlekły, rubaszny, suchy, swobodny, swoisty, sztuczny, świetny, treściwy, uroczysty, własny, wycyzelowany, wykwintny, wymuszony, wyrazisty, wyrobiony, wytworny, zawiły, zwięzły, żywy s.; s. afektowany, biblijny, dramatyczny, emfatyczny, epiczny, felietonowy, gawędziarski, indywidualny, konwersacyjny, krasomówczy, kronikarski, książkowy, literacki, makaroniczny, narratorski, opisowy, oratorski, panegiryczny, patetyczny, plastyczny, poetycki, potoczny, publicystyczny, rapsodyczny, realistyczny, retoryczny, romantyczny, uczuciowy, urzędowy, zmanierowany: Każdy pisarz to jakiś odrębny styl, to kompleks jakichś swoistych sposobów wypowiadania się. *Borowy Studia II, 95.* Drukowałem tu broszurkę w stylu biblijnym pod tytułem Księgi Narodu i Pielgrzymstwa Polskiego. *Mick. Listy II, 46.* **2.** s. lakoniczny, stenograficzny, telegraficzny ⟨*sposób wypowiadania się krótkimi zdaniami; skrótowy sposób wypowiedzi*⟩. **3.** Coś w jakimś stylu; w czyim stylu, w stylu czego: Mowa w stylu oratorskim; dramat w stylu Szekspira; pieśń w stylu Horacego; powieść w stylu Wellsa. **4.** Czystość, jasność stylu. **5.** Doskonalić, psuć, wygładzać, wyrabiać, zdobywać własny s. **6.** Pisać, mówić, posługiwać się jakimś stylem; władać stylem: Gazeta Warszawska właściwym i dobrym stylem jest pisana. *Koźm. Pam. II, 135.* **7.** s. odznacza się czym (np. prostotą).

● s. ⟨*sposób wykonywania czego*⟩ **8.** s. c z e g o: s. gry; s. myślenia, s. pracy; s. życia; prostacki, wykwintny s. życia; wyższy s. życia. **9.** *hist.* Dawny, stary s. ⟨*sposób liczenia czasu*⟩; nowy s.; kalendarz dawnego, starego, nowego stylu; według, podług, dawnego, starego, nowego stylu: Był koniec października podług starego stylu — dzień pochmurny i słotny. *Spekt. Krzem. 176.* **10.** Ktoś, coś w jakimś stylu ⟨*jakiejś klasy, jakiegoś pokroju*⟩; Był niewątpliwie turystą w dobrym stylu. Podróżował wiele i musiał widzieć wiele. *Wierchy 1948 s. 185.* Realista w szlachetnym stylu. **11.** W wielkim stylu ⟨*doskonale, nadzwyczajnie*⟩: Gra tę rolę w wielkim stylu. *Boy Flirt III, 41.* **12.** Ktoś, coś (jest) w jakimś, w czyim stylu ⟨*ktoś zachowuje się w sposób jemu tylko właściwy; to do niego podobne*⟩: Pewnie zziąbł, a nie chcąc po-

psuć nam polowania powrócił sam do domu.... To w jego stylu. *Sier. Now. 213.* **13.** *sport.* s. angielski (jazdy motocyklowej) ⟨*z nogą wysuniętą do przodu*⟩; s. australijski (jazdy motocyklowej) ⟨*z nogą w tyle, prawie w przyklęku*⟩; s. dowolny, grzbietowy, klasyczny, motylkowy, zmienny (w pływaniu); s. wolny (w zapasach). **14.** *sport.* Opanować jaki s. **15.** Mieć swój s.; mieć jaki s.; naśladować s.

⊙ s. ⟨*w sztuce: zespół cech jakiegoś dzieła lub dzieł epoki*⟩ **16.** Czysty, jednolity s. **17.** s. akademicki: Całość obrazu trzymana jest w stylu akademickim, kompozycja i wykonanie odznaczają się poprawnością i chłodem. *Tyg. Ilustr. 27, 1900.* **18.** s. architektoniczny, antyczny, barokowy, bizantyjski a. wschodni, dorycki, empire, etruski, gotycki, joński, klasyczny, klasycystyczny, koryncki, mauretański, modernistyczny, neoklasyczny, okrągłołukowy, ostrołukowy, pseudoklasyczny, rokoko, romański, saski; s. krajowy, ludowy, narodowy, regionalny, kurpiowski, podhalański, zakopiański itp.; s. baroku, odrodzenia a. renesansu; s. cesarstwa; s. secesji; styl Ludwika XV itp. **19.** s. czego: s. budowli, dekoracji, kostiumów, mebli, obrazu, rzeźby, tańca, utworu muzycznego. **20.** s. w czym: s. w architekturze, w budownictwie, w muzyce, w sztukach plastycznych, w sztuce. **21.** Budować, utrzymać, wznosić co w jakim stylu: Kościołek w stylu ostrołukowym, zbudowany z czerwonej cegły. *Tyg. Ilustr. 156, 1870.* **22.** Odd(aw)ać jaki s.: Trwałą wartość posiadły [...] portrety [Bacciarellego] [...] oddające wybornie smak i styl rokoko. *Brück. Kult. III, 392.*

stylizować się s. się na kogo ⟨*pozować na kogo, naśladować kogo*⟩: Wyraźnie stylizował się na artystę. *Pięt. Wspól. 30.*

stypa 1. s. pogrzebowa, żałobna ⟨*poczęstunek, uczta po pogrzebie*⟩. **2.** Sprawić, wyprawić stypę. **3.** *pot.* A to s.! ⟨*wykrzyknienie: a to śmieszne!*⟩: A to stypa! On do mnie mówi: „Panno Lolu“ ... *Winaw. Roztw. 22.*

stypendium 1. s. państwowe. **2.** s. na studia za granicą; na wyjazd za granicę. **3.** Dostać, otrzymać, uzyskać s.: Po złożeniu pracy magisterskiej dostał stypendium. *Waż. Mity 87.* **4.** Przyznać komu s.; fundować, rozdać s-a, udzielać stypendiów; ustanowić pewną liczbę stypendiów. **5.** Korzystać ze s.: Nigdy, ani w gimnazjum, ani w uniwersytecie, nie korzystałem ze stypendiów czy zasiłków. *Pigoń Komb. 168.*

subiekcja *przestarz.* **1.** Bez żadnej subiekcji ⟨*nie krępując się*⟩: Proszę korzystać z mojej biblioteki bez żadnej subiekcji. **2.** Sprawić, (z)robić komu (sobie) subiekcję, nie (z)robić komu (sobie) subiekcji; przyczynić komu subiekcji ⟨*sprawić kłopot, wprawić w zakłopotanie; krępować się kogo*⟩: Jeżeli nie zrobi ci subiekcji, przeczytaj ten list. *Prus SPP.* Tylko nie róbcie sobie państwo żadnej subiekcji, najmniejszego zachodu, ja tam niewiele dbam o wygody. *Łoz. Wal. Dwór 57.* Panu Ezechielowi szlachta nie zdawała się robić najmniejszej subiekcji: witał się rubasznie ze swoimi znajomymi, a na tych, których nie znał, obojętnie patrzał. *Rzew. H. Zamek 234.* **3.** Mieć wiele subiekcji z czym ⟨*wiele kłopotów, wiele skrępowania*⟩. **4.** Robić sobie z kim, z czym s-e ⟨*krępować się kim, czym; urządzać ceregiele*⟩: Za to z żoną nie robisz sobie subiekcji — westchnęła. *Prus Emanc. III, 49.*

subordynacja 1. s. wojskowa; żołnierska s. ⟨*karność, rygor, posłuszeństwo, dyscyplina*⟩. **2.** s. wobec kogo, czego: s. wobec przełożonych. **3.** Przestrzegać subordynacji (wojskowej). **4.** Wyłamywać się spod subordynacji wobec kogo. **5.** (U)trzymać, wychować kogo w subordynacji, w karbach subordynacji; ująć kogo w karby subordynacji (wojskowej).

subskrypcja ⟨*przedpłata*⟩ **1.** Wyłożyć pożyczkę do subskrypcji. **2.** Rozpisać subskrypcję na wydawnictwo.

subsydium ⟨*subwencja*⟩ **1.** s. pieniężne; s. rządowe. **2.** s. dla kogo, dla czego: s. dla wydawnictwa. **3.** s. na co: s. na badania eksperymentalne. **4.** Dać, otrzymać; cofnąć s. **5.** Przyznać s. na co.

subtelny 1. s-a analiza ⟨*dokładna, umiejętna, wnikliwa*⟩. **2.** s-a ironia ⟨*wyrafinowana, delikatna*⟩. **3.** s-e kolory ⟨*delikatne*⟩. **4.** s-e spostrzeżenia ⟨*wnikliwe*⟩. **5.** s. w czym: s. w barwie; s. w miłości.

subwencja ⟨*forma finansowania (jednorazowo) jednostek pozabudżetowych; zasiłek pieniężny, dotacja*⟩ **1.** Specjalna, stała, znaczna s.; s. państwowa, rządowa. **2.** s. od kogo, czego: s. od miasta. **3.** s. na co: s. na prace badawcze, na wydawnictwo. **4.** Otrzymać, uzyskać; pobierać s-e. **5.** Przyznać subwencję komu. **6.** Odmawiać, odmówić subwencji. **7.** Przeznaczać s-e na co, udzielać subwencji na co.

sucho 1. Jest s. (na dworze) ⟨*jest pogoda bezdeszczowa*⟩. **2.** Mieć s. w ustach, w gardle. **3.** Mówić s. ⟨*nieobrazowo, niebarwnie*⟩.

suchoty *pot.* ⟨*gruźlica, zwłaszcza płuc*⟩ **1.** Galopujące s.; s. gardlane, piersiowe, płucne; s. w ostatnim stadium; *przen.* s. moralne. **2.** *żart.* s. kieszonkowe, *daw.* kieszeniowe ⟨*brak gotówki*⟩: Jednak, gdym mu zakomunikował, że Głos na suchoty kieszonkowe umiera, śmiał się sardonicznie. *Żer. Dzien. II, 413.* **3.** Chory na s. **4.** Mieć s. **5.** Dostać, nabawić się suchot, umrzeć z suchot, na s. **6.** Wpaść w s.; wpędzić kogo w s.; zapaść na s.

suchy 1. s. jak deska, jak szczapa, jak szkielet, jak śmierć, jak tyka ⟨*o człowieku: chudy, wychudzony*⟩: Oprócz gospodarza była jego żona też taka cienka i sucha jak deska. *Grusz. An. Od Karpat 137.* **2.** s. jak łyko; jak pieprz; jak wiór ⟨*wysuszony*⟩: Strzechy były suche jak pieprz. *Was. W. SPP.* Upały sprawiły, że liście drzew poszarzały, a trawy na łąkach są suche jak wiór. **3.** s. autor, kronikarz ⟨*bezbarwny, obiektywny, zwięzły*⟩. **4.** s-a bańka ⟨*nie cięta*⟩; ciągnąć jak s-a bańka. **5.** s-a błyskawica ⟨*bez deszczu*⟩. **6.** s-a bułka, s. rogal, chleb: a) ⟨*czerstwa(-y)*⟩; b) ⟨*nie posmarowana(-y) tłuszczem*⟩. **7.** Kawałek suchego chleba, s. kawałek chleba. **8.** Jeść s. chleb, posilać się, żyć suchym chlebem, być na suchym chlebie, mieć (tylko) na s. chleb, nie mieć na s. chleb, iść o suchym chlebie, żebrać suchego chleba: Od wczoraj o czczej gębie łażę, a na suchy chleb nie mam, nie dopiero na kiełbasę. *Dygas. Now. VIII, 153.* **9.** s-a cera, skóra; s-e włosy ⟨*nie przetłuszczone*⟩:

Suche włosy pachnące rumiankiem musnęły policzek Szczęsnego. *New. Pam. 290.* **10.** s-e ciasteczka ⟨*pieczone z małą ilością tłuszczu*⟩. **11.** s-e cyfry, liczby; s-e wyliczenie ⟨*bez komentarza*⟩. **12.** s-a czaszka ⟨*koścista, chuda*⟩: Widziałem jak przez sen jego suchą czaszkę podobną do trupiej głowy. *Sienk. Bez dogm. III, 2.* **13.** s. człowiek: a) ⟨*szczupły, chudy*⟩; b) ⟨*oziębły, rzeczowy*⟩. **14.** *chem.* s-a destylacja ⟨*rozkładanie związków organicznych na związki prostsze w wysokiej temperaturze bez dostępu powietrza*⟩. **15.** s-a dłoń ⟨*nie spocona*⟩. **16.** *kult.* s-e dni ⟨*trzy dni w kwartale, w których katolicy są obowiązani pościć*⟩. **17.** s-e dno ⟨*bez wody*⟩. **18.** s. dok ⟨*pomieszczenie, w którym naprawia się i oczyszcza podwodne części okrętu*⟩. **19.** s-a droga ⟨*nie zalana, nie błotnista*⟩. **20.** s-e drzewo, s-a gałąź (czeka kogo) ⟨*powieszenie (śmierć przez powieszenie)*⟩; na suchą gałąź, na suche drzewo z kim ⟨*powiesić go*⟩: Na pewno wpadnie nam w ręce, a wtedy po wyroku sądowym — hajda z nim na suche drzewo. *Mort. Dni I, 108.* **21.** s-e farby ⟨*sproszkowane*⟩. **22.** s-e gardło ⟨*spieczone, wyschnięte*⟩. **23.** *techn.* s. gaz ⟨*gaz ziemny występujący samodzielnie, bez ropy naftowej*⟩. **24.** s. głos: a) ⟨*bezdźwięczny*⟩; b) ⟨*oziębły*⟩. **25.** s-a granica ⟨*lądowa*⟩. **26.** s-a grzeczność; s. ukłon ⟨*zdawkowa(-y)*⟩. **27.** s. język ⟨*nieobrazowy, nieefektowny, nieciekawy, nudny*⟩. **28.** s-e kartofle, ziemniaki; s-a zupa (np. grochówka, barszcz) ⟨*nie omaszczone(-a)*⟩: Nietłusto i słono jadłyśmy!... ale było nam do twarzy, bośmy utyły na suchej grochówce. *Słow. Poem. II, 530.* **29.** s. kaszel (bez flegmy). **30.** s-e kąpiele ⟨*gdy bezwodnik węglowy znajduje się w zamkniętym kiosku i przenika ubranie pacjentów*⟩. **31.** s-a kiełbasa, wędlina ⟨*obsuszona po uwędzeniu*⟩. **32.** s. klimat, miesiąc, mróz, rok; s-e lato; s-a pora, pogoda ⟨*bez opadów, z małą ilością opadów*⟩. **33.** s. komentarz; s-a odpowiedź ⟨*zwięzły(-a), rzeczowy(-a)*⟩. **34.** s-e konfitury ⟨*owoce osmażane w cukrze, podawane bez syropu*⟩. **35.** *chem.* s. lód ⟨*stały bezwodnik węglowy w postaci śnieżnej masy, stosowany w chłodnictwie*⟩. **36.** s-a łaźnia: a) *przestarz.* ⟨*baty, cięgi*⟩: Będziesz ty wkrótce inszy, tylko suchej łaźni zażyjesz. *L*; b) s-e łaźnie ⟨*łaźnie rzymskie (pomieszczenia wypełnione suchym, o wysokiej temperaturze powietrzem)*⟩. **37.** s-e mieszkanie ⟨*nie wilgotne*⟩. **38.** s. nawóz ⟨*wysuszony*⟩. **39.** s. nos, profil; s-a szyja, twarz, s-e rysy ⟨*szczupły(-a, -e)*⟩. **40.** s-e oczy, s. szloch, s. wzrok ⟨*bez łez*⟩. **41.** s-e opowiadanie; s-a powieść ⟨*bezbarwne(-a); nie zajmujące(-a)*⟩. **42.** *chem. fiz.* s-a para nasycona ⟨*gdy ostatnie cząsteczki cieczy zostaną zamienione na parę i ustanie dopływ ciepła*⟩. **43.** s-e powietrze, s. wiatr ⟨*bez wilgoci*⟩. **44.** s. prowiant ⟨*artykuły żywnościowe przeznaczone do spożycia bez gotowania*⟩: Wydano suchy prowiant i kawę z rumem. [...] twarze ożywiły się. *Żuł. Rzeka 136.* **45.** s. raz ⟨*nie cięty, nie kłuty*⟩: Szablę noszą przy boku, ale [...] lepsza u nich bitwa na suche razy i dlatego z nich każdy wozi z sobą kij gruby. *Kaczk. Murd. I, 9.* **46.** s-a ręka, noga ⟨*uschnięta, odznaczająca się zanikiem mięśni, bezwładna*⟩. **47.** Utrzeć komu nosa suchą ręką ⟨*poskromić kogo bez rozlewu krwi*⟩: Aleś im buzie zamurował. Nosy utarłeś suchą ręką!... Zuch z ciebie! Gdyby otworzył gębę, polałaby się krew. *Gard. Trzech 210.* **48.** s. rozkaz ⟨*krótki, ostry*⟩. **49.** s. chrzęst, dźwięk, klekot, odgłos, strzał, szczęk, szelest, trzask; s-e kołatanie ⟨*niemetaliczny(-e), przytłumiony(-e)*⟩: Leżał wpatrzony w niebo, wsłuchany w suche chrzęsty zbóż. *Reym. Now. II, 282.* **50.** s-e rózgi: Suche rózgi była to kara powszechna: za uchybienia zaś ważniejsze szły już odlewane rózgi. *Rul. Wspom. 112.* **51.** s-e słowa; s. ton ⟨*oschłe(-y), niechętne(-y)*⟩: Pożegnać kogo suchymi słowami; zakomunikować komu co suchym tonem. **52.** s-e solenie ⟨*posypywanie i wcieranie soli w mięso*⟩. **53.** s. towar (np. mąka, krupy, cukier). **54.** *sport.* s-a zaprawa ⟨*trening przeprowadzony w odmiennych warunkach niż zawody, np. trening pływaka na lądzie*⟩. **55.** s. o d c z e g o: Suche od kaloryferów, przesycone ostrym zapachem pasty powietrze drażniło ich gardła. *Brand. M. Dom 28.* **56.** Do sucha ⟨*dokładnie, całkowicie*⟩: Odparować do sucha; wycierać co do sucha. **57.** Nie ma na kimś suchej nitki ⟨*ktoś jest cały mokry*⟩: Uf! — mówił pan Zagłoba [...] gorąco mi jak nigdy w życiu! Noc taka parna, że suchej nitki na mnie nie ma. *Sienk. Ogn. IV, 81.* **58.** Przemoknąć do suchej nitki ⟨*bardzo, całkowicie*⟩. **59.** Spłukać się do suchej nitki ⟨*przegrać wszystko*⟩. **60.** Nie zostawić na kim suchej nitki ⟨*obmówić kogo*⟩. **61.** Przejść suchą nogą, suchą stopą ⟨*nie zamoczyć się*⟩: Na brodzie, przez który latem, skacząc po kamieniach, przechodziło się suchą stopą, wody było po kolana. *New. Archip. 169.* **62.** Na sucho: a) ⟨*bez użycia płynu, maści, smaru itp.*⟩: Masaż na sucho. Żeliwo szlifuje się zwykle na sucho. *Kasper. Mechan. 117*; b) ⟨*bez napojów alkoholowych; bez poczęstunku*⟩: Co mamy na sucho rozprawiać? Bierz pieniądze, poślij po wino. *Rzew. H. SPP.* Przyjąć kogo na sucho; c) ⟨*bez rozlewu krwi*⟩: Zwada nie obejdzie się na sucho. *Choj. Alkh. I, 55*; d) ⟨*bez konsekwencji, płazem; bez kary*⟩: Darować, przepuścić co komu na sucho. Byłeś świadkiem, że choć tak uniosłem się na ekonoma, skoro tylko się złożył szlachectwem, dałem mu pokój, i choć okradł mnie, na sucho go puściłem. *Rzew. H. Pam. 446.* Innemu nie uszłyby na sucho zuchwalstwa, jakich się on dopuszcza. *Orzesz. Mirt. 106.* **63.** O suchym ⟨*bez gotowanego*⟩: Każdy musi się przeżywić, bo o suchym nie wytrzyma taki szmat drogi. *Bogusz. Kura 28.* **64.** *posp.* Być, siedzieć o suchej gębie, o suchym pysku ⟨*bez jedzenia, być, będąc głodnym*⟩: Siedział o suchej gębie i słuchał, jakie to marsze kiszki grać umieją. *Żer. Syzyf. 167.* **65.** Siedzieć o suchym gardle ⟨*nic nie pić, nie pić wódki, wina*⟩. **66.** *przestarz.* Dać komu s-e śniadanie ⟨*ukarać kogo cieleśnie, zbić kogo*⟩. **67.** Po suchym (iść, jechać, wędrować) ⟨*suchą, niebłotnistą, nie przemoczoną drogą*⟩: W czasie ostatniej odwilży błoto i stopiony śnieg spłynęły i szło się teraz po suchym. *Krzyw. I. Siew 168.* **68.** *gw.* Stawać suchego dęba ⟨*stawać na rękach z nogami pionowo wyciągniętymi w górę*⟩.

przysł. **69.** Suchy kwiecień, mokry maj, będzie żyto jako gaj.

sugestia ⟨*wywieranie wpływu na kogo, podsuwanie komu myśli, opinii, przekonań itp.; wpływ*⟩ **1.** Zbiorowa s. **2.** s. c z e g o ⟨*oddziaływanie, wpływ*⟩: s. dzieła, pojęć, wyrazu; s. sztuki. **3.** Wywierać sugestię ⟨*wpływ*⟩. **4.** Poddawać się, ulegać sugestii czego ⟨*wpływowi czego*⟩. **5.** Być, działać pod sugestią czego ⟨*pod wpływem czego*⟩. **6.** Bronić się przed sugestią ⟨*przed wpływem czego*⟩. **7.** Wysunąć sugestię,

przyjąć czyją sugestię [lepiej: wysunąć propozycję, przyjąć czyją propozycję].

sukces 1. Decydujący, łatwy, niemały, nieprzeciętny, ogromny, olbrzymi; poważny, wielki, wspaniały, zasłużony, zdecydowany, znaczny s. ⟨*powodzenie, udanie się czego*⟩. **2.** s. artystyczny, dyplomatyczny, literacki, moralny, polityczny, sceniczny, sportowy, wyborczy, wydawniczy; s. na arenie międzynarodowej. **3.** s. bojowy, wojenny, strategiczny, wyborczy ⟨*zwycięstwo*⟩. **4.** s. c z e g o: s. nauki, wyprawy. **5.** s. w c z y m: s-y w sporcie, w walce. **6.** Obliczony na s.: Świetny niegdyś poeta zaczynał pisać sztuki teatralne obliczone na sukces. *Par. Alch. 12.* **7.** Mieć s-y; odnieść, osiągnąć s.; święcić s-y; (u)zyskać, zapewnić s.: Artysta ten święci na scenie wielkie sukcesy. *SW.* **8.** Marzyć o sukcesach. **9.** Doczekać się sukcesów: Pomimo przebrania się po francusku i wyświeżenia się naperfumowaną peruką, nie mógł się żadnych u płci pięknej doczekać sukcesów. *Kaczk. Gniazdo 133.* **10.** Uwieńczyć co, zakończyć się sukcesem; jest czyim sukcesem, że... **11.** Przyczynić się do sukcesu; zdążać od sukcesu do sukcesu.

sukcesja 1. s. historyczna, poetycka ⟨*spuścizna*⟩. **2.** s. tronu ⟨*dziedziczenie praw do tronu*⟩. **3.** s. po kim ⟨*spadek*⟩: s. po matce, ojcu. Jakby się po mnie sukcesji jakiejś spodziewali. *Dąbr. Ig. SPP.* **4.** Odebrać, otrzymać sukcesję: Odebrał sukcesję po matce. *SW.* **5.** Objąć, wziąć po kim sukcesję. **6.** Pozostawić komu sukcesję. **7.** Wprowadzić sukcesję tronu. **8.** Dostać co w sukcesji. **9.** s. spada na kogoś — po kimś, zostaje po kimś.

suknia, sukienka 1. Barwna, bogata, bombiasta, bufiasta, ciemna, ciepła, ciężka, długa, ekscentryczna, elegancka, falbaniasta, fałdzista, gładka, gustowna, gruba, jasna, kolorowa, krótka, kusa, kwiecista, lekka, luźna, modna, niemodna, obcisła, obszerna, ogoniasta, opięta, pasiasta, porządna, powiewna, powłóczysta, prosta, przejrzysta, prześliczna, skromna, strojna, suta, szeroka, szykowna, świeża, wąska, wycięta, wydekoltowana, wygorsowana, (głęboko, lekko) wykrojna, wytworna, wzorzysta, zgrabna, zwiewna s.; wolna s. ⟨*nie wcięta, nie ściśnięta, luźna*⟩; s. aksamitna, atłasowa, jedwabna, kretonowa, perkalikowa, perkalowa, pikowa, płócienna, samodziałowa, wełniana a. z aksamitu, z atłasu, z jedwabiu itp.; s. balowa, codzienna, damska, dekoltowana a. z dekoltem, domowa, dopasowana (do figury), drapowana (na biodrach), dwuczęściowa; *przestarz.* godowa, obiadowa, obramowana (szlakiem, falbaną), obszyta (kryzą), odświętna a. od święta, ozdobiona (koronkami), paradna; s. podróżna, do podróży, na podróż; s. przepasana (w pasie, w biodrach, pod piersiami), ranna, robocza; s. dobrze, źle skrojona; dobrze, źle uszyta; s. spięta (broszką, klamrą), spięta pod szyją, u gorsu; s. spacerowa, sportowa; s. ściśnięta w pasie, w stanie; ślubna, wcięta w pasie, wieczorowa, wizytowa; s. wszyta w karczek, wyjściowa; s. zapięta pod szyję; s. żałobna; s. bez rękawów, do kolan, do kostek, po kolana, po kostki; s. na bal, na raut; s. na spodzie; s. w groszki, w kratkę, w kropki, w kwiaty, w paski; s. z bufami, z falbankami, z klapami, z koronkami, z kołnierzykiem, z żabotem, z zakładkami; s. z ogonem, z trenem; s. z rękawami, z tiurniurą; s. beczka; s. rura; s. worek. **2.** s. duchowna, kapłańska a. s. duchownego, kapłana ⟨*sutanna*⟩. **3.** Wdziać, *daw.* oblec suknię duchowną, kapłańską ⟨*zostać księdzem*⟩. **4.** Porzucić, zrzucić suknię duchowną ⟨*przestać być księdzem*⟩. **5.** s. kardynalska ⟨*strój kardynała*⟩. **6.** *daw.* Męska s. ⟨*męski strój*⟩. **7.** s. mnisza, zakonna a. s. mnicha, zakonnika ⟨*habit*⟩. **8.** Włożyć, *daw.* oblec suknię zakonną ⟨*zostać zakonnikiem, zakonnicą; wstąpić do zakonu*⟩. **9.** Zrzucić suknię zakonną ⟨*wystąpić z zakonu*⟩. **10.** Szkolna sukienka ⟨*mundurek szkolny*⟩. **11.** s. wyprawna ⟨*stanowiąca wyprawę (panny wychodzącej za mąż)*⟩. **12.** Brzeg, kraj, rąbek sukni: Upadłszy na klęczki przycisnął do ust brzeg jej żałobnej sukni. *Orzesz. Argon. 185.* **13.** Fason, krój sukni. **14.** Falbana sukni a. u sukni. **15.** Kieszeń sukni a. u sukni, w sukni. **16.** Kołnierz sukni, a. u sukni, przy sukni. **17.** *gw.* Podołek sukni: Przyniesione kłosy wyłuskiwałam do podołka kretonowej sukienki. *Zar. Ziarno 174.* **18.** Rękaw sukni a. u sukni. **19.** Ogon, tren sukni; podnieść, unieść ogon, tren sukni. **20.** Pasek sukni a. u sukni. **21.** Szarfa sukni a. u sukni. **22.** Drapować, upinać suknię; przybrać czym suknię: W ciemnej aksamitnej sukni przybranej sobolami [...] siedziała w otwartym powozie. *Weys. Józ. Żywot 100.* **23.** Kłaść, nakładać, wkładać, wdziewać suknię; kłaść suknię na kogo, na siebie; mieć suknię na sobie; wciągać suknię (przez głowę), zdjąć, zmienić, zrzucić, zwlec suknię. **24.** Krajać, mierzyć suknię, obmyślać fason sukni; (od)prasować, odświeżyć, przerabiać suknię (na nową, ze starej), przymierzać, robić, sprawić komu (sobie), szyć, wybierać suknię; wykończyć, zamówić suknię: Ja układałem menu w restauracjach, ja wybierałem jej suknie, ja uczyłem kierować motorówką. *Brand. K. Troja 42.* **25.** Obciągnąć, podnieść, poprawiać, unosić suknię: Biegła przed siebie, podnosząc lekko suknię. *Krzyw. I, Siew 45.* Damy unosząc suknie wchodziły do ciemnych i brudnych kramów kupować wstążki. *Skarb. Pam. 57.* **26.** *pot.* Wziąć suknię ⟨*ubrać się w suknię*⟩: Sukienki weźmiecie te bordo, tylko kołnierzyki trzeba świeże przyszyć. *Goj. Dziew. I, 234.* **27.** Szeleścić suknią. **28.** Kupić na suknię (materiał). **29.** Chodzić w sukni: Wszystko to chodziło w krótkich sukniach, trzewikach i pończochach. *Kaczk. Murd. II, 3.* **30.** Odziewać się, przebierać się, (wy)stroić się, ubrać się w suknię; rozebrać się z sukni. **31.** Wyrastać z sukni. **32.** W jakiej sukni (sukience) jest komu do twarzy. **33.** s. dobrze, źle leży. **34.** s. wlecze się, wlecze się po schodach, po ziemi ⟨*o długiej sukni*⟩: Na krześle siedziała Anulka w czarnej wlokącej się sukni. *Kaczk. Swaty 131.*

przysł. **35.** Bliższa ciała koszula niż suknia. **36.** Nie suknia zdobi człowieka, ale człowiek suknię.

sukno 1. Grube, proste s.; s. samodziałowe; szare, szaraczkowe s. **2.** Angielskie s. **3.** Tkać, folować, dekatyzować s. **4.** Nakryć, wybić co suknem. **5.** (S)chować pod s.; trzymać co pod suknem ⟨*odłożyć jakąś sprawę (schować pismo, podanie itp.), aby opóźnić, utrudnić jej załatwienie*⟩: Podobne sprawy chowa się pod sukno we wszystkich kancelariach. *Par. Niebo 149.* Nic z tego nie wyszło. Pod sukno całą sprawę schowali i wszystko zostało po staremu. *Kowalew. S. Bliżej 110.* Zapowiedziana

odezwa wielkoksiążęca [...] była w ciągu trzech kwartałów trzymana przez rząd pod suknem. *Ask. Uwagi 47.* **6.** Przeleżeć pod suknem (pod suknami): Jego awans miał ciężką drogę po różnych schodach, korytarzach, gabinetach, ileż to pięter musi zwędrować, pod iluż suknami przeleżeć. *Par. Niebo 40.*

przysł. **7.** Krawiec tak kraje, jak mu sukna staje.

sukurs 1. Iść, przyjść, przybyć w s. ⟨*przyjść z pomocą*⟩: Jako oddział wsparcia przeznaczony był do specjalnych poruczeń. Szedł w sukurs chwiejącym się pozycjom. *Rychl. Człow. 124.* W sukurs przychodzi mi starszy chłop. *Prz. Kult. 31, 1955.* **2.** *przestarz.* Przywołać kogo na s., wzywać na s., w s.; przychodzić, śpieszyć komu w s.; z sukursem ⟨*na pomoc; z pomocą*⟩.

sum 1. Wąsy jak s., jak u suma: Pierwszy przemówił salutując Otręba, z wąsami jak sum. *Sewer Pobój. 22.* Nieboszczyk pan R... był człowiek z wąsami jak u suma i uparty jak kozieł. *Sztyrm. Pow. I, 89.* **2.** Chodzić, wyglądać jak s. ⟨*milczący, ponury*⟩: Teraz, gdy go wściekłość prawdziwa objęła, stał się spokojny. Chodził „jak sum", milczący, ponury, czarne myśli przeżuwał. *Gomul. Miecz II, 82.*

suma ⊙ ⟨*wynik dodawania; pewna ilość pieniędzy, kwota*⟩ **1.** s. algebraiczna, arytmetyczna, geometryczna ⟨*wynik dodawania*⟩. **2.** *księg.* s. debetowa, kredytowa ⟨*po stronie winien, ma*⟩; s. globalna, miesięczna, ołówkowa, w ołówku; s-y przechodnie ⟨*których nie można od razu właściwie zaksięgować; nieprzewidziane, tymczasowe*⟩. **3.** Bajeczna, dostateczna, drobna, duża, gruba, kolosalna, krezusowa, krociowa, mała, milionowa, niska, ogromna, okrągła, olbrzymia, oszałamiająca, pokaźna, poważna, spora, wielka, wysoka, zaokrąglona, zaoszczędzona, zawrotna, znaczna, żądana s.; s. bankowa, budżetowa, depozytowa, dłużna, dotacyjna, hipoteczna, kosztorysowa, nominalna, pieniężna, posagowa, preliminowana, reparacyjna, ryczałtowa, sprzedażna, szacunkowa, wekslowa, zastawna ⟨*kwota*⟩: Wygrana przypadająca na niego wynosiła okrągłą sumę sto sześćdziesiąt tysięcy guldenów. *Sewer Zyzma 68.* **4.** Bajońskie s-y: a) *hist.* ⟨*47 milionów franków przyznane przez Napoleona w Bajonnie w r. 1808 Ks. Warszawskiemu i nigdy nie wypłacone*⟩; b) ⟨*bardzo dużo pieniędzy*⟩: Gdzie można dostać limfy? [...] każą sobie płacić bajońskie sumy. *Tyg. Ilustr. 47, 1900.* **5.** s-y neapolitańskie: a) *hist.* ⟨*skarby wywiezione z Polski przez królowę Bonę, zabrane potem przez króla Hiszpanii, który nie chciał ich zwrócić*⟩; b) (także w *lp*) ⟨*ogromna ilość pieniędzy nie do osiągnięcia*⟩: Mam sto pięćdziesiąt reńskich na rok. — Sto pięćdziesiąt! krzyknął Jarema, dla którego ta suma była sumą neapolitańską. *Tyg. Ilustr. 189, 1863.* **6.** s. kosztów, długów, s. kupna, s. pieniędzy ⟨*ogólna ilość, wysokość czego*⟩. s. pracy ⟨*ilość*⟩. s. doświadczeń, umiejętności, wiadomości, wrażeń ⟨*zsumowanie, zebranie; ogół czego*⟩. **7.** s. n a c o: s. na drogę, na podróż, na naukę, na przeżycie, na stroje. **8.** s. n a c z y m: s. na hipotece, na domu, na majątku. **9.** s. w c z y m: s. w gotowiźnie, w gotówce; s. w monecie, w pieniądzach, w złocie, w brylantach, w klejnotach. **10.** s. z c z e g o: s. z budżetu, z zapisu. **11.** W sumie: a) ⟨*w wyniku dodawania; razem*⟩: Dwa i pięć dają w sumie siedem; b) ⟨*ujmując coś w całości; ogólnie; w rezultacie*⟩: W sumie liryka i filozofia przeważają u Byrona nad obrazowaniem. *Matusz. I. Swoi 323.* **12.** W sumie (np. x zł) ⟨*ogółem, w wysokości (jakiejś, np. x zł)*⟩: Trzecią pożyczkę zdołano zaledwo zaciągnąć w sumie dwóch tysięcy. *Sewer Nafta III, 236.* **13.** Dostać, dostarczyć, egzekwować, hipotekować, lokować gdzie, mieć, odebrać, odziedziczyć, ofiarować, otrzymać, (za)płacić, pobrać, pochłaniać, preliminować, przekazać, podjąć (z banku, z kasy), potrącić, pożyczyć, przechodzić, przegrać, przekazać komu, przekraczać, przelać do kasy, przeznaczyć na co, przyznać komu, spłacić, stawiać, ściągnąć, (s)tracić, uiścić, ulokować, umieścić, włożyć (do banku), wnieść, wstawić do budżetu, wydzielić, wygrać, wypłacić, wypowiedzieć, zabezpieczyć, zapisać, zapłacić, zakwestionować, zebrać, złożyć, zwrócić (jakąś, określoną) sumę; łożyć (ogromne) s-y na co; rozdawać, składać, skupować (hipoteczne) s-y; wydawać, (z)gromadzić s-y; rzucać na rynek (większe, wielkie) s-y: Dochód przeszedł najwyższą oczekiwaną sumę. - Wymienił sumę, którą gotów był wydzielić Dubieńskiemu. *Breza Uczta 109.* Były już pozwy i egzekucje, banki wypowiedziały sumy swoje. *Zachar. Kres. 253.* Za występ pobierał 150 rubli, wydawał jednak na swoją garderobę sumy. *Ower. Ramp. 382.* **14.** Naciągnąć kogo, oszacować co na jaką sumę; założyć się o jaką sumę. **15.** Skwitować kogo, uiścić się z jakiej sumy **16.** Kupić, nabyć, sprzedać co za jaką sumę. **17.** Obracać jaką sumą, (wielkimi) sumami; rozporządzać, rzucać sumami. **18.** s. (jakaś) ciąży, jest na czym (na domu, majątku; na hipotece). **19.** s. czego (np. dochodu) dosięga jakiejś wysokości, osiąga jakąś wysokość; maleje, rośnie, uzbierała się. **20.** s. (jakaś) dostaje się, należy się komu; idzie na co; przechodzi na kogo, przez czyje ręce; przypada komu, na kogo, na co: Na placówkę paryską przypadała znaczna suma. *Brand. K. Troja 46.*

◉ s. ⟨*msza św. śpiewana*⟩ **21.** Niedzielna, uroczysta, wielkanocna s. **22.** Celebrować, odprawiać, śpiewać sumę; słuchać sumy; dzwonić, iść, jechać na sumę; wychodzić z sumą (o księdzu). **23.** s. wychodzi (zaczyna się); odbywa się, odprawia się.

sumienie 1. Czujne, czułe, czyste, delikatne, drażliwe, elastyczne, giętkie, kryształowe, nieczyste, niespokojne, niewzruszone, skalane, spokojne, śliskie, wolne, zababrane, zatwardziałe s.; *przen.* s. publiczne, społeczne: Moralność [...] była tu wówczas jeszcze tak nawet surowa i krzepka, a sumienie społeczne było tak jednolite. *Kaczk. Trad. 218.* **2.** Głos sumienia: Iść za głosem sumienia. **3.** Rachunek sumienia. **4.** Spokój sumienia. **5.** Skrupuły sumienia; robak sumienia. **6.** Wolność sumienia. **7.** Wyrzuty sumienia; *żart.* zapalenie sumienia: Jakie to [...] szczęście, że nie jesteś za mała i że nie potrzebujesz nosić korków, bo gdybyś je nosiła, miałabyś ustawiczne zapalenie sumienia, że oszukujesz ludzi. *Sienk. Połan. II, 256.* **8.** Czuć wyrzuty sumienia, doświadczać, doznawać wyrzutów sumienia; mieć, uciszać, uspokajać, zagłuszać wyrzuty sumienia. **9.** Wyrzuty sumienia dręczą, gryzą, nurtują, szarpią kogo. **10.** Ktoś bez sumienia ⟨*ktoś bezwzględny, pozbawiony skrupułów*⟩. **11.** Ktoś czystego, delikatnego, drażliwego sumienia. **12.** Spokojny w sumie-

niu, odpowiedzialny wobec sumienia. **13.** Z czystym, ze spokojnym sumieniem ⟨*z poczuciem spokoju wewnętrznego, bez żadnych skrupułów*⟩: Z czystym sumieniem mógł jej zresztą przysiąc, że nie ona była przyczyną rozejścia. *Perz. Las 222.* **14.** Głuszyć s., głuszyć głos sumienia; gwałcić czyje s. **15.** Mieć spokojne s. ⟨*mieć spokój wewnętrzny płynący z właściwego postępowania*⟩. **16.** Mieć s.; mieć s. co zrobić ⟨*być zdolnym do popełnienia czego, móc co zrobić*⟩: Przystąpiła do niego z twarzą surową [...] i rzekła: — Miałżeś pan sumienie? *Korz. J. Spek. 194.* Macie wy sumienie wypierać się w żywe oczy [...] *Dygas. Beld. 78.* **17.** Nie mieć sumienia ⟨*być człowiekiem pozbawionym skrupułów*⟩: To jest niegodziwość, trzeba nie mieć sumienia, żeby takie kłamstwa wymyślać. *Kamień. Pam. 154.* **18.** Nie mieć sumienia czego zrobić ⟨*nie móc się zdobyć na nieetyczny postępek*⟩. **19.** Mieć kogo na sumieniu ⟨*wyrządzić komu krzywdę, narażać kogo na nieszczęścia*⟩: Ty będziesz miał na sumieniu tę dziewczynę. *Bliz. Dam. 47.* **20.** Mieć co na sumieniu ⟨*być obciążonym czynem nieetycznym, krzywdą czyją*⟩: Strach pomyśleć, ile ten człowiek w swojej karierze scenicznej ma łajdactw na sumieniu! *Boy Flirt IX, 101.* **21.** Obarczyć, obciążyć czym s.: Grosz sierocie wydarty najciężej obarcza sumienie. *Krak. Pam. 129.* **22.** (O)budzić, (po)ruszyć czyje, splamić, ułagodzić, uspokoić, uśpić, zabić, zagłuszyć, zaprzedać, zaprzepaścić, zaspokoić, zaszargać s.: Nic w nim nie potrafiło zabić sumienia. W prawdziwym niebezpieczeństwie na takich można polegać. *Braun Lewanty 409.* **23.** Być czyim (czego) sumieniem: Umarł człowiek, który był sumieniem świata, który głos swój podnosił zawsze w obronie uciśnionych. *Twórcz. 9, 1955, s. 85.* **24.** Kierować się, rządzić sumieniem. **25.** Wstrząsnąć czyim sumieniem; przemówić komu do sumienia ⟨*wywołać w kim poczucie winy i skruchy*⟩. **26.** Ulżyć sumieniu. **27.** Być bez sumienia ⟨*być pozbawionym skrupułów*⟩: On nawet nie widzi całej potworności tego, co mówi! to trzeba być bez sumienia! *Bliz. Dam. 85.* **28.** Odwoływać się do czyjego, własnego sumienia. **29.** Brać co na swoje s. ⟨*brać na siebie odpowiedzialność za co*⟩: Złamanie tej przysięgi ja biorę na moje sumienie. *Kaczk. Olbracht. II, 37.* **30.** Coś ciąży, leży komu na sumieniu; spada na czyje s.: Musimy tu zrobić parę uwag, które od dawna leżą nam na sumieniu. *Tyg. Ilustr. 153, 1870.* **31.** Dźwigać, ściągać co (np. grzech, przestępstwo, klątwę) na swoje s. **32.** Zdać się na czyje s. **33.** Zaklinać kogo na s.: Teraz zaś na sumienie zaklinam was... Strzeżcie tej dziewczki!... *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 28, 1900.* **34.** Robić co, sądzić, mówić itp. podług, według sumienia, swego sumienia: Pracuję i będę pracował według swej najlepszej wiedzy i sumienia. *Twórcz. 1, 1954, s. 123.* **35.** Uważać, ważyć co w sumieniu. **36.** Zaglądać w czyje s.; zajrzeć w głąb własnego sumienia. **37.** Robić co, sądzić, mówić wbrew sumieniu. **38.** Wyznać się z sumienia. **39.** Być w rozterce z sumieniem. **40.** (Ob)rachować się z sumieniem, zgadzać się, być w zgodzie (w niezgodzie), postępować zgodnie z sumieniem, stoczyć walkę, targować się, wchodzić w kompromis z sumieniem. **41.** Na (moje) s. ⟨*zwrot mający wyrażać zapewnienie kogo o czym*⟩: Nazywał mnie wciąż swoim przyjacielem, chociaż, na sumienie, po raz pierwszy go spotkałem. *Bog. Rodin I, 46.* **42.** s. budzi się w kim, chce czego, dokucza komu; dręczy, gryzie, *daw.* je kogo. **43.** s. każe: Postępuj jak ci s. każe. **44.** s. milczy, mówi, przemówiło, woła: Gdy się źle robi, sumienie zawsze powie: źle! *Sienk. Bez dogm. II, 118.* **45.** s. nakazuje co, ocknęło się, odbiera komu sen, spokój; odzywa się, poruszyło się w kim, ruszyło kogo; targa komu duszę, serce; tknęło kogo, trapi kogo; uspokaja się, wyrzuca co komu! Nareszcie sumienie mnie ruszyło, że ich tak długo objadam, wyjechałem. *Krasz. Int. 149.* **46.** s. pozwala, nie pozwala komu na co a. co robić: Sumienie nie pozwala mu więzić mnie na wsi. *Sienk. Polan. I, 101.*

sumienność 1. Pedantyczna, wzorowa s.; s. naukowa ⟨*rzetelność, skrupulatność*⟩. **2.** s. w c z y m: s. w pracy, w wypełnianiu obowiązków. **3.** Z (całą) sumiennością (przygotować, wykonać co): Dział krytyki literackiej jest prowadzony z widoczną sumiennością. *Tyg. Ilustr. 47, 1904.* O swojej powieści powiem to tylko, żem grunt pod nią przygotował z całą sumiennością. *Sienk. Szkice II, 136.*

sumienny 1. s-a analiza ⟨*dokładna, skrupulatna*⟩. **2.** s. badacz, pracownik ⟨*uczciwy, dokładny, skrupulatny*⟩. **3.** s. kupiec ⟨*uczciwy*⟩. **4.** s-a praca ⟨*solidna, dokładna, rzetelna*⟩. **5.** s-e przygotowanie; s-e studia ⟨*dokładne, drobiazgowe*⟩. **6.** s-e spełnianie obowiązków ⟨*zgodne z sumieniem, uczciwe, rzetelne*⟩. **7.** s. w c z y m: s. w badaniach, w pracy, w pełnieniu obowiązku.

sumka 1. Drobna, ładna, okrągła, piękna, pokaźna, przyzwoita, spora s. ⟨*ilość pieniędzy*⟩. **2.** Odłożyć, pożyczyć komu, uciułać, zebrać jakąś sumkę: Zebrawszy sobie jakąś sumkę drapnął czym prędzej do Monte Carlo próbować szczęścia. *Chłęd. Pam. II, 175.* **3.** s. okroiła się komu: Po jego śmierci wierzyciele sprzedali majątek, a wdowie pozostałej z dwojgiem dzieci zaledwie okroiła się sumka na kupienie małego domku. *Orzesz. Klat. 71.*

sumpt 1. Własnym sumptem ⟨*własnym kosztem, za własne pieniądze*⟩: Odbudować co, wydać książkę, wysłać kogo na studia własnym sumptem. **2.** Czyim, jakim sumptem; z jakim sumptem ⟨*czyim, jakim kosztem, nakładem*⟩: Kształcić się czyim sumptem. Przygotować co z wielkim sumptem. **3.** *przestarz.* Nie pożałować sumptu ⟨*nie szczędzić kosztów*⟩.

supeł (*lm* supły) ⟨*węzeł*⟩ Zaciągnąć, zacisnąć s.; zawiązać na s.; rozplątać s. (s-y), wikłać się w s-y (również *przen.*): Wcześniejsze i późniejsze redakcje oraz interpelacje wikłały się w nierozwiązalne supły. *Par. Niebo 92.*

supełek (*lm* supełki) **1.** Ciągnąć s-i ⟨*ciągnąć losy, losować*⟩: Nie było tedy innej rady, tylko trzeba było ciągnąć supełki. *Hertz B. Samow. 65.* **2.** Zawiązać, zrobić s. (dla pamięci): Zrobić s. na rogu chusteczki. **3.** Zawiązać co na s-i, w s-i, związać co w s.: Chusteczkę zawiązać na cztery s-i. Końce nitki związać w s.

superlatyw Mówić, wyrażać się o kim, o czym, wypowiadać co w superlatywach; używać superlatywów ⟨*przesadnie dodatnio oceniać kogo, co; zachwycać się kim lub czym*⟩: Wstaje jeden z gości i słowami w superlatywach wypowiada mowę na cześć gospodarza. *Tyg. Ilustr. SPP.*

suplika *daw.* dziś *żart.* ⟨*prośba uniżona, zwłaszcza na piśmie; rzad. skarga*⟩ **1.** s. d o k o g o; o c o: s. do króla, do urzędu; s. o pomoc. **2.** s. n a k o g o: Mości Panowie — to jest bardzo sroga suplika na mnie — to mię tu oskarża? *Słow. Zbor. 271.* **3.** Napisać, podać do kogo suplikę. **4.** Zanosić suplikę za kim. **5.** Złożyć komu suplikę.

surma *hist.* ⟨*rodzaj instrumentu dętego używanego zwłaszcza w wojsku*⟩ **1.** s-y bojowe, wojenne, zbrojne: A jak poszedł król na wojnę, grały jemu surmy zbrojne [...] na zwycięstwo. *Konopn. Poezje I, 182.* **2.** Dąć w s-y; *przen. książk.* dąć w surmę zwycięstwa. **3.** s-y grzmią, grają, zagrały, zagrzmiały.

surowość **1.** s. w c z y m: s. w obejściu z kim, w kierowaniu kim. **2.** Z całą surowością (karać, ścigać kogo, co) ⟨*z całą bezwzględnością*⟩: Osoby, które dopuszczają się sabotażu, dywersji [...] karane są z całą surowością prawa. *Konst. PRL 275.*

surowy **1.** s. aktor, człowiek ⟨*niewyrobiony*⟩. **2.** s-a bawełna ⟨*nie oczyszczona*⟩. **3.** *księg.* Bilans s. ⟨*bilans brutto, próbny*⟩. **4.** s. blok (kamienny); kamień ⟨*nie obrobiony*⟩. **5.** s-a budowla ⟨*poważna, zimna, pozbawiona ozdób*⟩: Wznosi się z daleka już od morza widziany średniowieczny kościół farny — surowa i potężna budowla gotycka. *Smol. J. Morze 38.* **6.** s-a cegła: a) ⟨*nie wypalona*⟩; b) ⟨*nie otynkowana*⟩. **7.** s-a cenzura ⟨*niełagodna, niepobłażliwa; ostra*⟩. **8.** s. chłód, klimat, wiatr; s-e powietrze; s-a zima ⟨*ostry(-e, -a)*⟩: Owiał ją surowy chłód przedrannej godziny. *Dąbr. M. Noce III, 222.* **9.** s. człowiek, opiekun, profesor, sędzia, zwierzchnik ⟨*wymagający, srogi, niepobłażliwy, bezwzględny, niewyrozumiały*⟩: Pan jest bardzo surowym sędzią, ale przyznaję, że zasłużyłem w zupełności na tę gryzącą ironię. *Mostow. Kariera 53.* **10.** s-a deska ⟨*nie heblowana*⟩. **11.** s-a dyscyplina, karność ⟨*ostra, bezwzględna*⟩. **12.** s. fakt ⟨*przytoczony bez komentarza, nie skomentowany*⟩. **13.** s. gips ⟨*nie palony*⟩. **14.** s-a glina ⟨*nie wypalana*⟩. **15.** s. głos ⟨*ostry, karcący*⟩. **16.** s. gotyk ⟨*sprawiający poważne wrażenie, pozbawiony ozdób*⟩. **17.** s-e jajko, mięso, mleko; s-e owoce ⟨*nie gotowane, nie pieczone*⟩. **18.** s. jedwab ⟨*produkowany z kokonów jedwabników; w kolorze naturalnym*⟩. **19.** s-a kapusta: a) ⟨*nie gotowana*⟩; b) ⟨*kiszona*⟩: Dostać śledzia, parę kiszonych kartofli, surowej kapusty z oliwą i szklankę herbaty. *Par. Niebo 59.* **20.** s-a kara, kontrola, krytyka, nagana; s-e napomnienie ⟨*nie pobłażająca(-e), rygorystyczna(-e), bezwzględna(-e)*⟩. **21.** s-a kawa ⟨*nie palona*⟩. **22.** s. mars, wyraz twarzy, wzrok; s-a mina, postać; s-e rysy, spojrzenie, oczy ⟨*groźny(-a,-e); wyrażający(-a,-e) surowość, bezwzględność, niepobłażliwość*⟩: Pod surowym spojrzeniem przełożonej upuszcza niezdarnie [...] słój z wodą utlenioną. *Jaroch. Niemił. 40.* **23.** s. materiał ⟨*nie obrobiony; przen. nie opracowany*⟩: Gdy już się ma cały materiał surowy [przekładu] pod ręką, przetapiać go na wiersze. *Rocz. Lit. 1938, 152.* **24.** s-e obyczaje ⟨*nacechowane srogością, bezwzględnością, niewyrozumiałością; twarde, spartańskie*⟩. **25.** s-e piękno ⟨*odznaczające się prostotą, bez zbędnej ornamentyki, robiące poważne wrażenie*⟩: Patrzył na strzelistą kolumnę Zygmunta i był osobiście dumny z jej surowego piękna. *Bień. Czyś. 135.* **26.** s-e płótno ⟨*nie bielone*⟩. **27.** s. post ⟨*ścisły*⟩. **28.** s-e prawo ⟨*bezwzględne, stosujące ostre represje*⟩. **29.** s. przepis, regulamin; s-a reguła, zasada; s. rozkaz, rygor ⟨*bezwzględny(-a)*⟩: Człowiek surowych zasad. **30.** s-e rządy ⟨*twarde, despotyczne*⟩. **31.** s-e serce ⟨*twarde, oschłe*⟩: Słodki i cichy charakter Karoliny zmiękczył jego surowe serce. *Sztyrm. Pow. II, 93.* **32.** s-a skóra ⟨*nie wyprawiona*⟩. **33.** s-e słowa ⟨*wyrażające naganę*⟩. **34.** s. stan czego ⟨*bez wykończenia*⟩: Budynek w stanie surowym. **35.** Coś w surowym stanie ⟨*nie wykończone całkowicie*⟩: Epilog do „Pana Tadeusza“ jest szkicem brulionowym. W tym surowym stanie pozostawił go poeta, nie myśląc o druku. *Twórcz. 6, 1955, s. 126.* **36.** s-a szynka ⟨*wędzona, nie gotowana*⟩. **37.** s-e śledztwo ⟨*bezwzględne, dokładne*⟩. **38.** s-a wełna ⟨*świeżo strzyżona z owiec, nie czyszczona*⟩. **39.** *księg.* Wpływ s. ⟨*przychód*⟩. **40** s. rozkaz ⟨*bezwzględny, stanowczy*⟩. **41.** s-e żelazo ⟨*w sztabach, nie w wyrobach*⟩. **42.** s. d l a k o g o: s. dla żony, dla dzieci. - Wolny od fanatyzmu, był w rzeczach wiary nieubłaganie surowym dla siebie i drugich. *Kaczk. Olbracht. III, 104.* **43.** s. w c z y m: s. w obyczajach, w służbie, w wydawaniu sądów, wyroków. **44.** s. w z g l ę d e m k o g o: Jestem dość surowy względem siebie, oskarżam się bez wahania o zło każde, choćby spełnione myślą przelotną. *Morzk. Jerzy 77.* **45.** s. z c z e g o: s. z przyrodzenia, z natury, z nawyku, z wyrozumowania. **46.** Na surowo ⟨*w stanie surowym*⟩: Zawierają one [pewne gatunki grzybów] wprawdzie na surowo nieco trucizny, ale tracą ją zupełnie po wygotowaniu. *Dyak. Las 208.* **47.** Spożywać co na s.

sus **1.** Długie, gwałtowne, potężne, olbrzymie, wielkie, kocie, rysie; radosne s-y (również w *lp*) ⟨*skoki*⟩: Gwałtownym susem przypadł do więziennych drzwi. *Mort. Wiano 325.* Pies przybiegł w radosnych susach. *SW.* **2.** Jednym susem; w kilku, w paru susach (być, znaleźć się gdzie, przy kim; dopaść kogo, czego, dopędzić kogo, co ⟨*bardzo szybko, w mgnieniu oka*⟩: Jednym susem są już przy nim. *Past. SPP.* W paru susach znalazł się przy Madzi. *Prus Emanc. II, 33.* Sarna w trzech susach była za rowem. *SW.* **3.** Dać susa ⟨*skoczyć*⟩: Żaba zielona zwana inaczej wachną, dała potężnego susa i znikła w stawie. *Dyak. SPP.* **4.** Skoczyć susem. **5.** Długim susem zrobić co; zrobić kilka susów. **6.** Biec, pędzić, rzucić się, sadzić, wypaść susami, w susach ⟨*biec, pędzić itp. w podskokach; bardzo szybko*⟩: Długonogi Stach szedł pierwszy, za nim na próżno starając się dotrzymać mu kroku sadził susami Janek. *Płomyk 47—48, 1952.*

suseł Spać, usnąć jak s. ⟨*bardzo mocno, twardo*⟩: Śpi jak suseł. Chrapie na cały dwór. *Żer. Turoń 315.* Natychmiast usnąłem jak suseł, i nie mogę powiedzieć, że spałem ze wszystkich sił, nie więcej jednak jak parę godzin. *Sienk. Now. IV, 194.*

susza **1.** Długotrwała, katastrofalna s. ⟨*suchość powietrza, gleby; posucha*⟩. **2.** s. atmosferyczna, glacjalna, glebowa; s. lipcowa. **3.** Okres suszy. **4.** (Ziemia) spękana od suszy. **5.** (Porosty) odporne na suszę. **6.** Ucierpieć od suszy ⟨*o roślinach; o regionach*⟩. **7.** s. nastaje, panuje; wypaliła łąki, zboże.

suszyć **1.** s. c o ⟨*powodować wysuszenie czego*⟩: s. grzyby, owoce, warzywa, zioła. **2.** s. co na ogniu, na słońcu; w przewiewie: s. bieliznę na słońcu. **3.** *żart.* s. dzbanek ⟨*pić alkohol*⟩: Ze starymi suszył

dzbanek. *Słow. Kord. 181.* **4. s.** zęby, ząbki do kogo; s. zęby, ząbki w uśmiechu ⟨*szczerzyć zęby, pokazywać zęby; śmiejąc się wdzięczyć się*⟩: Ale Nastki to nie dotyczyło, bo choć nie bardzo wielka, miała już siedemnaście lat i w bramie „suszyła zęby do żołnierzy". *Par. Zegar 47.* To znów przyskoczyła, lekka i zwinna [...] i na kolanach mi siadła figlarna i białe ząbki w uśmiechu suszyła. *Bał. Poezje 5.* **5. s.** o chlebie i o wodzie; s. cały dzień ⟨*pościć*⟩: W dniu tym zwykła ona była [...] cały dzień suszyć. *Kaczk. Gniazdo 21.* **6. s.** komu głowę czym, o co ⟨*naprzykrzać się komu o co*⟩: Julian jest o wiele przyjemniejszy, bo mu o pieniądze głowy nie suszę. *Zap. G. Pam. 166.* **7. s.** sobie głowę, *rub.* łeb; **s.** sobie mózg, myśl (nad czym) ⟨*myśleć intensywnie, wysilać umysł; kłopotać się o co*⟩: Czasem nawet udają mi się dowcipy, choć nigdy nad nimi głowy nie suszę. *Prus Now. I, 306.* Co ja mam sobie łeb suszyć przez osiem lat w gimnazjum i cztery albo pięć na uniwersytecie, ażeby mi dali w końcu jakąś marną posadzinę za tysiąc rubli? *Prus Kron. V, 320.* Żebyś przez lata całe suszył mózg, nie wymyśliłbyś tylu filozoficznych poglądów, jakie się z ust tej niewykształconej kobiety wymykają. *Tyg. Ilustr. 180, 1863,*

suty 1. s. datek, napiwek, s-a nagroda, zapłata ⟨*hojny(-a), szczodry(-a)*⟩. **2. s.** płaszcz ⟨*obszerny*⟩. **3. s-a** porcja ⟨*obfita*⟩.

suwerenność 1. s. narodowa, państwowa ⟨*niezależność, niezawisłość*⟩. **2.** Zamach na s. narodową. **3.** Bronić suwerenności ⟨*niezależności, niezawisłości*⟩. **4.** Mieć, utracić s. ⟨*niezawisłość*⟩. **5.** Uznać czyją s.: a) ⟨*uznać czyją niezawisłość*⟩; b) uznać czyją s. nad jakim terytorium ⟨*uznać czyją władzę zwierzchnią*⟩. **6.** Mieć prawo do suwerenności, wykonywać s. nad jakim terytorium; rozciągać s. na jakie terytorium ⟨*mieć prawo do władzy zwierzchniej; mieć władzę zwierzchnią nad jakim terytorium*⟩. **7.** Podlegać czyjej suwerenności, pozostawać pod czyją suwerennością ⟨*o terytorium: podlegać czyjej władzy zwierzchniej*⟩.

swada 1. Wielka s.; s. adwokacka, gawędziarska, językowa, oratorska, pisarska, prawnicza; s. młodzieńcza ⟨*płynność, potoczystość w mówieniu, w pisaniu; werwa, zacięcie*⟩. **2.** Ze swadą (mówić, opowiadać, perorować, pisać, rozprawiać, wygłaszać co): Ożeniłem się [...] mówił z nieporównaną swadą ludzi, którzy kochają się w malowaniu dziejów ich żywota. *Żer. SPP.* Opowiadał w sposób jasny i przystępny z właściwą sobie swadą. *Ol. SW.*

swat 1. Ani (ni) brat, ani (ni) s. ⟨*ktoś obcy, obojętny*⟩: Mnie Sędzia ni brat ni swat. *Mick. Tad. 202.* **2.** s-y prowadzić ⟨*swatać kogo*⟩: Należało [...] swaty prowadzić ostrożnie. *Perz. Las 88.* **3.** Jechać, posyłać, przychodzić, przyjeżdżać, puszczać się, udawać się w s-y ⟨*w konkury*⟩. **4.** Słać, wysyłać s-y do kogo ⟨*występować z propozycją małżeństwa przez swatów*⟩: Z zimną krwią wysyła swaty do wszystkich kolejno dziewcząt w okolicy, nie wiele się troszcząc o wybór tej lub owej. *Syrok. Wędr. 232.* **5.** Być komu swatem ⟨*być pośrednikiem czyim w staraniach o rękę*⟩: Ja ci będę swatem, żeń się i kwita. *Krasz. Sfinks I, 59.* **6.** Trudnić się swatami ⟨*trudnić się pośrednictwem w zawieraniu małżeństw*⟩. **7.** Prosić kogo na swata: Postanowiłeś ożenić się [...] i mnie na swata prosić masz. *Chodź. Pisma III, 124.* **8. s-y** przybywają, przychodzą, przyjeżdżają do kogo.

swawola 1. Dziecinna, pusta s. ⟨*dokazywanie, pustota; figle, psoty*⟩. **2.** Bezecne, wyuzdane, żołdackie s-e ⟨*wybryki, rozpusta*⟩. **3.** Dzika, zgubna s. **4. s.** polityczna; możnowładcza a. możnowładców; s. szlachecka a. szlachty ⟨*brak karności; rozprzężenie, niesforność*⟩. **5.** Karcić swawolę (dzieci, uczniów). **6.** Poskromić, powściągnąć, ukrócić czyją swawolę. **7.** Wyprawiać s-e. **8.** Robić co ze swawoli ⟨*z figlów, z pustoty*⟩: Czerwona wiewiórka ze swawoli goniła wróble po wiśniach. *Rodz. Dew. 171.* **9.** Dopuszczać się swawoli. **10. s.** dochodzi do tego, że ...: Swawola do tego doszła, że pierwszy raz w historii naszej już i trybunał nie przyszedł do skutku. *Zal. Br. Czart. 44.*

swąd 1. Duszący, kuchenny, lekki, nieznośny, nieprzyjemny, obrzydliwy, okropny, ostry, przykry, silny s.; s. trupi ⟨*zapach spalenizny; odór, zaduch, fetor*⟩. **2.** s. c z e g o, z c z e g o: s. czadu, dopalających się knotów, pogorzeliska, spalenizny, spalonych szmat; s. ze spalonych szmat, z tłuszczu, ze świecy, z pieca. **3.** Czuć s.; wydawać, wydzielać s. **4.** Narobić swędu. **5.** Snuć się, zalatywać swędem. **6.** Psim swędem ⟨*wykpiwszy się z czego, fuksem; byle jak*⟩: Z tej awantury wykręciliśmy się, jak to mówią, psim swędem. *Kowalew. M. Kamp. 289.* Tobie widzę się marzy wcześnie z siostrą się ułożyć i zbyć ją psim swędem, bratu zatkać gębę byle czym. *Krasz. Int. 151.* Zazwyczaj przynosił drzewo, kartofle, a czasem nawet bochen chleba zdobyty psim swędem. *Kłos. Wiosna 118.* **7. s.** bucha, napełnia co, powstaje z czego, snuje się po czym, wydziela się skąd (np. z pieca): Swąd spalonych ciał napełnił ogrody. *Sienk. Quo III, 174.* **8. s.** (czego, z czego) rozchodzi się, roznosi się po izbie, unosi się w powietrzu.

swędzić 1. Język kogo swędzi ⟨*ktoś ma chęć mówić, opowiedzieć co; ktoś nie może się powstrzymać, aby czego nie powiedzieć*⟩. **2.** Ręka kogo swędzi, aż ręka kogo swędzi ⟨*ktoś ledwie się powstrzymuje od uderzenia kogo*⟩: Aż mnie ręka swędzi, ażeby którego palnąć przez ucho. *Prus To i owo 80.* **3.** *przestarz.* Ręce komu swędzą do roboty ⟨*ktoś ma chęć do pracy, pragnie pracować*⟩: Zawsze byłem zaściankowym Maćkiem, któremu wiecznie do roboty swędziły ręce. *Tyg. Ilust. 139. 1870.* **4.** Skóra kogo swędzi ⟨*ktoś prowokuje kogo do bicia; o dziecku: jest niegrzeczne i prowokuje do ukarania*⟩: Skóra cię swędzi widocznie, ale nie radzęć prosić mnie bym cię podrapał. *Sienk. Quo III, 117.*

przysł. **5.** Ten się drapie, kogo swędzi.

swoboda 1. Całkowita, kawalerska, nieograniczona, ograniczona, osobista, pełna, prawdziwa, upragniona, wewnętrzna, zupełna s.; s. poruszania się, postępowania, ruchu, ruchów, wyboru ⟨*niezależność, samodzielność*⟩: Odzyskał naturalną swobodę ruchów i zaczął iść powolnym, spacerowym krokiem. *Par. Niebo 124.* **2.** Dziecięca, niewymuszona, serdeczna, stłumiona, sztuczna, udana s.; s. towarzyska; s. (sposobu) bycia, obejścia; wypowiedzenia się, wysłowienia się; s. światowca ⟨*naturalność, prostota*⟩. **3. s.** obyczajowa, twórcza, wyznaniowa; s. czynu, druku, ducha, działania, krytyki, myśli, poglądów, rozwoju, rządzenia, sądu, sądzenia, słowa, twórczości,

umysłu, życia ⟨*możliwość swobodnego działania w jakiejś dziedzinie, w jakimś zakresie*⟩. **4.** s-y demokratyczne, konstytucyjne, miejskie, obywatelskie, szlacheckie, związkowe; s-y handlowe ⟨*przywileje*⟩. **5.** s. narracji, stylu; s. we władaniu piórem ⟨*naturalna łatwość, lekkość narracji, stylu itp.*⟩. **6.** s. w c z y m, w jakiej dziedzinie ⟨*możność swobodnego działania*⟩: Swoboda w twórczości jest nie tylko pożądaną, ale konieczną; lecz swoboda to — nie samowola. *Chmielow. Natur. 171.* **7.** s. w c z y m, w stosunku do kogo, czego ⟨*naturalność, prostota*⟩: Lekki i wykwintny styl jego listów świadczy o niepospolitej swobodzie we władaniu piórem. *Iwasz. J. Chopin II.* **8.** *poet.* Jutrzenka, zorza swobody ⟨*wolności*⟩. **9.** Karta swobód ⟨*konstytucja*⟩. **10.** Na swobodzie; na swobodę ⟨*nie w zamknięciu, na wolności; na wolność*⟩: Człowiek, zwierzę na swobodzie. Być, mieszkać, pozostawać, żyć na swobodzie; (wy)puścić kogo, co, wyrwać się na swobodę. **11.** Ze swobodą, z całą swobodą (robić co) ⟨*swobodnie, bez skrępowania, w sposób naturalny*⟩: Kto czuje ból w ręku, ten nie może poruszać nią z całą swobodą, chociaż wolności nie stracił; kto nie zna dobrze języka, ten nie może nim mówić z całą swobodą. *Kras. A. SW.* **12.** Bronić, domagać się, nadużywać, pozbawiać, przestrzegać, zakosztować, żądać swobody ⟨*niezależności, swobodnego działania*⟩; bronić itp. swobód ⟨*przywilejów*⟩. **13.** Cenić, odzyskać, ograniczyć, stracić, utracić, utrzymać, uzyskać, zabezpieczyć, zachować, zapewnić, zdobyć, zyskać swobodę ⟨*niezależność, swobodne działanie*⟩; cenić itp. s-y ⟨*przywileje*⟩. **14.** Cieszyć się swobodą, czuć swobodę; mieć swobodę czego ⟨*być niezależnym pod jakim względem*⟩: Zakon w swych posiadłościach miał wszelką swobodę rządzenia i sądzenia. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* **15.** Dać, (po)zostawić komu swobodę, swobodę działania ⟨*dać itp. niezależność, możność swobodnego działania*⟩. **16.** Dławić, krępować, tamować swobodę ⟨*dławić itp. niezależność; swobodne działanie*⟩. **17.** Dojść do swobód, korzystać ze swobód; czyhać, dybać na s-y; obdarzyć swobodami, obstawać za swobodami ⟨*dojść do przywilejów, korzystać z przywilejów itp.*⟩. **18.** Doznać swobody, oddychać swobodą, odzyskać swobodę ⟨*móc działać bez przymusu (swobodnie)*⟩. **19.** Głosić, kochać swobodę; szukać, zapragnąć swobody ⟨*głosić itp. niezależność; szukać itp. niezależności*⟩. **20.** Korzystać ze swobody ⟨*z niezależności; z możliwości swobodnego działania*⟩. **21.** Nabrać swobody; odznaczać się swobodą ⟨*nabrać naturalności; odznaczać się naturalnością*⟩. **22.** Nad(aw)ać, naruszyć, odebrać, (po)gwałcić, (po)mnożyć, potwierdzić, przywrócić, rozszerzyć, zaprzysiąc, zatwierdzić, zawarować, zostawić s-y ⟨*przywileje*⟩. **23.** Używać, zażywać swobody ⟨*być wolnym od przymusu, działać swobodnie w pewnym zakresie*⟩.

swobodny 1. s. jak ptak. **2.** Akcent s. ⟨*ruchomy*⟩. **3.** Chłop s. ⟨*nie pańszczyźniany, nie przywiązany do miejsca zatrudnienia*⟩: Prócz chłopów swobodnych zna prawo polskie i nieswobodnych, którzy są własnością pańską czyli niewolnikami. *Kętrz. Ludn. 39.* **4.** Chód s. ⟨*nieskrępowany; lekki, elastyczny*⟩. **5.** s-a chwila ⟨*chwila bez określonego zajęcia*⟩. **6.** s. głos ⟨*naturalny*⟩: Schodzą się moi goście — rzekła swobodnym, wesołym głosem kobiety światowej. *Gomul. Ciury I, 84.* **7.** s-a myśl, s. polot wyobraźni ⟨*niczym nie skrępowana(-y)*⟩. **8.** s. naród ⟨*niepodległy*⟩. **9.** s. oddech ⟨*lekki, z głębi płuc*⟩. **10.** s-a mowa, pogawędka, rozmowa ⟨*niczym nie krępowana*⟩. **11.** s. przekład; s-a parafraza ⟨*niedosłowny(-a), luźny(-a)*⟩. **12.** s-a przestrzeń ⟨*nie zabudowana, szeroka*⟩. **13.** s. rozwój czego ⟨*niczym nie hamowany, nie krępowany*⟩. **14.** s-e ruchy ⟨*niczym nie skrępowane; nie wymuszone, naturalne*⟩. **15.** s. spadek ciała ⟨*niczym nie hamowany*⟩. **16.** Strój s. ⟨*luźny*⟩. **17.** s. uśmiech ⟨*niewymuszony, naturalny*⟩. **18.** s. wybór ⟨*niczym nie krępowany, dobrowalny*⟩. **19.** s. wyraz twarzy ⟨*naturalny*⟩. **20.** Zbyt s-e zachowanie ⟨*nieskromne, trywialne*⟩. **21.** s-e życie (pędzić, prowadzić) ⟨*niczym nie skrępowane*⟩. **22.** s. na duszy i sercu: Dawniej najczęściej kwaśny, a nieraz nawet tak gorzki, jakby go ciężka melancholia trapiła, teraz był swobodny na duszy i sercu. *Kaczk. Grób II, 167.* **23.** *przestarz.* s. o d c z e g o ⟨*wolny od czego, pozbawiony czego*⟩: s. od ograniczeń. Pieśni jego [Kochanowskiego] wesołe i ironiczne obiecywały być zawiązkiem poezji choć nie całkiem nowej, to jednakże całkiem od wzorów cudzych swobodnej. *Nehr. Studia 141.* **24.** s. w c z y m, gdzie ⟨*naturalny*⟩: s. w ruchach, w ułożeniu, w rozmowie, w myślach, s. w towarzystwie. **25.** s. w o b e c k o g o ⟨*nieskrępowany*⟩: s. wobec kobiet, wobec przełożonych. **26.** Mieć swobodną rękę w czym ⟨*móc decydować o czym; działać według własnego uznania, według swej woli*⟩. **27.** Zostawiać s-e pole czemu, komu do czego ⟨*nie przeciwstawiać się komu, czemu; pozwalać komu działać, pozwalać czemu się szerzyć*⟩: Nic nie twierdząc nic nie przecząc, zostawia swobodne pole domysłom. *Boy Flirt I, 131.* **28.** Mieć głowę, myśl swobodną ⟨*nie mieć kłopotów; nie być czymś zaabsorbowanym*⟩.

swój 1. *pot.* s. chłop, chłopak, człowiek ⟨*pewny, godzien zaufania; bliski oddany*⟩: Swój chłop. Nawet żeby coś widział — nie powie. *Brzoza Bud. 129.* **2.** *pot.* s. chłopiec, s-a dziewczyna ⟨*ukochany, ukochana; (czyjaś) sympatia*⟩. **3.** Swoją drogą: a) ⟨*jednak; bądź co bądź, pomimo wszystko*⟩: Pieniądze swoją drogą przygotuj pan na jutro, bo z gospodarzem to psia ... noga! ... *Prus Dusze 43*; b) swoją drogą .... swoją (drogą) ⟨*to jedno (jedna sprawa) ... to druga (inna sprawa)*⟩: Przecież trudno o głodzie spacerować. Piękność przyrody swoją drogą, piwo i precle swoją. *Zap. G. Drob. 19*; c) swoją drogą, swoją koleją, swoim torem, swoim trybem (coś idzie) ⟨*jak zwykle*⟩: Życie szło swoim trybem. *Iwasz. J. Tarcze 169.* **4.** *daw.* Swoim dworem (iść) ⟨*osobno, niezależnie*⟩: Trudno o większe rozdwojenie jak obecnie, gdzie każdy idzie swoim dworem, gdzie nie ma wspólności celów. *Niwa VI, 1874.* **5.** Swoimi drogami chadzać ⟨*być niezależnym, postępować samodzielnie*⟩: Nie bardzo układny, zadziorny, namiętny i bezwzględny — lubił chadzać swoimi drogami. *Kożn. Piątka 59.* **6.** Swoim kosztem, na s. koszt, swoimi środkami, swoimi pieniędzmi, za s-e pieniądze ⟨*własnym kosztem itp.*⟩: Trzeba by założyć elektryczność, w mieszkaniach powinni zrobić to lokatorzy na swój koszt. *Goj. Rajs. I, 85.* **7.** Swoimi słowami (opowiadać; ująć co) ⟨*we własnej formie słownej*⟩. **8.** Swoim zwyczajem ⟨*jak zwykle*⟩: Swoim zwyczajem ledwie odpowiedział na pozdrowienia. *Brosz.*

Oczek. 54. **9.** s. własny ⟨*tylko wyłącznie swój*⟩: Swój własny przedmiot całkowicie wyłączał z zasadzek klasyfikacji. *Par. Niebo 57.* **10.** (Ktoś) swego chowu ⟨*prymitywny, miejscowy, tutejszy*⟩: *iron.* I w Warszawie Paryżan swego chowu nie braknie. *Tyg. Ilustr. 142, 1870.* **11.** Swego czasu, w swoim czasie: a) (robić co; coś się działo) ⟨*kiedyś, niegdyś*⟩: W tym czasie zbliżają się duchowo do ojca, jak swego czasu do matki. *Żer. Przedw. 93.* Książka ta narobiła w swoim czasie wiele hałasu w prasie zagranicznej. *Sienk. Wiad. I. 60*; b) ⟨*w momencie właściwym dla danej sprawy*⟩. **12.** Swojej roboty ⟨*domowego wyrobu*⟩: Płótno swojej roboty; konfitury swojej roboty. **13.** Swego rodzaju (jakiś), w swoim rodzaju ⟨*swoisty; osobliwy*⟩: Prozaiczna powiastka o Fortunie i Cnocie jest unikatem w swoim rodzaju, jakkolwiek tkwi ona całkowicie w literaturze średniowiecznej. *Krzyż. J. Romans 131.* Była to jedyna w swoim rodzaju wycieczka, pełna wrażeń wzrokowych. *Rosen Wspom. 92.* **14.** Pan (pani) swojej woli ⟨*robi co chce*⟩ *może robić co chce, nie zależy od nikogo*⟩: Dziś Magdalena panią swojej woli, a i cóż ją zniewoli nie oddać ręki temu, którego kocha? *Łoz. Wal. Szlach. III. 63.* **15.** Na s. czas, jak na s. czas, w swoim czasie ⟨*w owym, w tym czasie*⟩: Stanowisko polityczne Górnickiego [...] było na swój czas bez zaprzeczenia postępowym. *Demb. E. Piśm. 132.* **16** Człowiek na swoim miejscu ⟨*jak należy, przyzwoity, odpowiedni do czego*⟩: Czy pan masz co przeciw niemu? — Broń Boże! To jest człowiek zupełnie na swoim miejscu. *Belc. Król, 282.* **17.** Na swoim miejscu (być, stać) ⟨*jak przedtem*⟩: Że tam już nic nie stoi na swoim miejscu i że dom, z takim trudem uzyskany od losu, rozpada się w proch. *Dąbr. M. Noce III, 112.* **18.** Na s-e miejsce (wracać) ⟨*na właściwe, poprzednie miejsce*⟩. **19.** Na s. sposób ⟨*według siebie, indywidualnie, po swojemu*⟩. **20.** Na s. sposób ⟨*w tym stopniu, w jakim kogoś stać; tak jak ktoś potrafi*⟩: Jest pracowity na swój sposób i owszem, bezczynności prawie że nie znosi. *Konopn. Now. IV, 60.* **21.** Na swoją rękę (robić co) ⟨*samodzielnie, bez porozumienia się; według własnego uznania*⟩: Pułkownicy na swoją rękę poczęli Szwedów podjeżdżać. *Sienk. Pot. IV, 2.* **22.** Na swoich śmieciach (być) ⟨*u siebie (w domu)*⟩. **23.** Na s. wiek, jak na s. wiek ⟨*tak jak należy w tym wieku, więcej, mniej niż należy w tym wieku*⟩: Panna Julia jak na swój wiek, bo to jeszcze bardzo młode, rezolutna i śmiała. *Krasz. Pam. 54.* **24.** O swoją skórę (bać się) ⟨*o siebie*⟩. **25.** O swej sile (robić co) ⟨*bez pomocy*⟩: Stój o swej sile, nie opieraj się na mnie. - Ledwie wierzyć chciano, iż o swej sile mógł potem na ostrów dopłynąć. *Krasz. Baśń 340.* **26.** W swoją drogę, stronę (iść, pójść, ruszyć, rozejść się) ⟨*tam, w tym kierunku, gdzie kto powinien*⟩: Wypadałoby właściwie powiedzieć mu tak z tyłu — do widzenia i ruszyć w swoją drogę. *Dąbr. M. Noce II, 247.* **27.** W swoim imieniu ⟨*od siebie*⟩: Nie wierzymy w cuda — zapewniał dr Kon w swoim i Teofila imieniu. *Par. Niebo 80.* **28.** W s-e ręce (brać co) ⟨*zająć się czym osobiście*⟩. **29.** Nie w swoim sosie (być, czuć się) ⟨*źle, inaczej niż zwykle*⟩. **30.** W swojej skórze (czuć się) ⟨*czuć się dobrze*⟩. **31.** Ująć, wziąć, zagarnąć co w s-e ręce ⟨*opanować co; przejąć inicjatywę, kierownictwo czego*⟩. **32.** Nie w swojej skórze (czuć się); nie czuć się w swojej skórze ⟨*czuć się niedobrze, niewygodnie, źle*⟩: Mam wrażenie, że p. Nowakowski [aktor], jako młody urwis Cezar, nie czuł się w swojej skórze. *Boy Flirt I, 153.* **33.** W swoim żywiole (być, poczuć się) ⟨*poczuć się we właściwym otoczeniu, czuć się doskonale*⟩: Publiczność była w swoim żywiole, szmer, oklaski wzbierały jak morze burzą miotane. *Chłęd. Szkice 51.* **34.** Z tym swoim (czymś) (być jakim) ⟨*z czymś komu tylko właściwym*⟩: Była niemądra z tą swoją uczuciowością. *Goj. Dziew. I, 27.* **35.** Z łaski swojej (robić co) ⟨*w zwrotach grzecznościowych: łaskawie, jeśliś łaskaw*⟩: Powiedz mi pan, co robić w tej przeklętej dziurze? Oświeć mnie pan z łaski swojej. *Goj. Dzień. 10.* **36.** Ze swej strony ⟨*od siebie*⟩: My ze swej strony będziemy się starały rozgłosić nieznacznie cyfrę posagu. *Żer. Grzech. 56.* **37.** (Iść) jak nie na swoich nogach ⟨*z trudem, chwiejąc się*⟩. **38.** Mieć s. (dobry) dzień ⟨*być w dobrym humorze, mieć powodzenie, szczęście, być w dobrej formie*⟩: Żaden z nich nie był jednak w stanie wygrać z Pietikaininem. Miał on swój dzień. *Sport. 14, 1954.* **39.** Mieć s. honor ⟨*być dumnym, ambitnym*⟩. **40.** Mieć s-e lata ⟨*być starym, być dorosłym*⟩: Miał już swoje lata, osiwiał w koloniach, nie lubił, jak byle młokos wypowiada zdanie w sprawach, na których on zęby zjadł. *Żuł. Rzeka 73.* **41.** Mieć s-e prawa ⟨*uprawnienia, przywileje*⟩: Starość ma swoje prawa, a młodość swoje. *Syrok. Wyb. 195.* **42.** Mieć s. rozum ⟨*być rozumniejszym niżby się mogło wydawać*⟩: Ojciec nas ostrzegał o złych skutkach pijaństwa i rozpusty, ale mamy swój rozum, spróbujmy, czy się nie pocieszymy, używając trunku i rozkoszy w miarę. *Mick. Księgi 25.* **43.** Coś ma swoją dobrą stronę ⟨*jest z jakiegoś względu dobre*⟩. **44.** Mieć s-e zdanie ⟨*nie podlegać wpływom; mieć samodzielny pogląd na co*⟩. **45.** Narażać, ratować swoją skórę ⟨*siebie samego*⟩. **46.** Pilnować swego podwórka ⟨*dbać (tylko) o własne sprawy, nie liczyć się z innymi*⟩. **47.** Przeciągać kogo na swoją stronę ⟨*przekonywać o własnej słuszności, pozyskiwać dla własnego stronnictwa*⟩: Trudniej było spiskowcom, których było czterech, przeciągnąć na swą stronę wieśniaków. *Rewol. 91.* **48.** Przerobić kogo na s-e kopyto ⟨*zmienić na swój sposób, przekabacić*⟩. **49.** Umieścić, zapisać co (pieniądze itp.) na s-e imię ⟨*zapewnić sobie tytuł własności*⟩: Szczęśliwa byłabym, żebyś sam wziął i wszystko załatwił, na swoje imię ten cały spadek umieścił. *Dąbr. M. Noce II, 176.* **50.** *pot.* Umrzeć swoją śmiercią ⟨*wskutek starości, choroby; śmiercią naturalną*⟩: Muzyka [...] górnicza temu tylko za trumną gra, kto w kopalni z przypadku ginie, nie zaś swoją śmiercią umrze. *Konopn. Now. IV, 61.* **51.** Wsiąść na swego konika ⟨*mówić o tym, co mówiącego szczególnie interesuje, pasjonuje*⟩: O arianach jest dużo legend... — Andrzej wsiadł na swego konika. *Otw. Spot. 47.* **52.** Wtrącić s-e trzy grosze ⟨*wtrącić się do czyjejś rozmowy*⟩: Czuł się prawie obrażonym i wtrącił swoje trzy grosze w kłótnię. *Berent Fach. 158.*

przysł. **53.** Nie ma złej drogi do swej niebogi. **54.** Wolnoć Tomku w swoim domku.

swój, swoje (w użyciu rzeczownikowym) **1.** Swój! ⟨*odpowiedź na zapytanie: kto tam?*⟩. **2.** Być pewnym swego ⟨*być przeświadczonym o słuszności swego postępowania, swego działania*⟩: Oddała mi wet za wet. Musi być pewną swego. *Belc. Król I, 335.*

3. Dokazać, dopiąć swego; przeprowadzić s-e; postawić na swoim ⟨*osiągnąć zamierzony cel mimo przeszkód, przeprowadzić swoją wolę*⟩: Przegadali go łatwo, i na swoim postawili. *Mieczk. Obrazy 130.* **4.** Nie darować swego: a) ⟨*dochodzić swoich praw do czego*⟩; b) ⟨*odpłacić za doznane przykrości, krzywdy itp.*⟩. **5.** Pilnować swego. **6.** Żądać swego, upominać się o s-e ⟨*domagać się swojej należności, własności*⟩. **7.** Mieć kogo swego ⟨*bliskiego, życzliwego*⟩: To tak dobrze mieć kogoś swojego na świecie. *Rodz. Dew. 302.* **8.** Mówić s-e; mówić s-e i s-e; jeden (mówi) s-e, drugi s-e; on (mówi) s-e, a on s-e ⟨*nie zwracając uwagi na zdanie innych*⟩: Ale gadaj z uparciuchem, kiedy oni swoje, a on swoje, uwziął się, że będzie malarzem. *Probl. 2, 1954, s. 106.* **9.** Odsiedzieć s-e ⟨*określony czas*⟩. **10.** Robić s-e: a) ⟨*robić co do kogo należy; trzymać się pewnych zasad; postępować tak jak dotychczas*⟩: Pluń w oczy wszystkim błaznom, którzy wartość żony cenią na [...] krocie i miliony... i rób swoje. *Bart. A. Serce 51*; b) ⟨*nie zwracać uwagi na nic*⟩. **11.** Coś robi s-e ⟨*działa, skutkuje*⟩: Wino robiło swoje. Rozwiązywało powoli języki. *Przem. Jakobin 58.* **12.** Wiedzieć s-e ⟨*mieć własne lepsze o czym informacje; mieć własne zdanie w jakiej sprawie*⟩: No przyznaj się, przecież ja i tak wiem swoje. *Brand. K. Obyw. 368.* **13.** Być, osiąść, siedzieć, znaleźć się, pracować na swoim ⟨*na własnym gospodarstwie, we własnym domu, warsztacie pracy*⟩: Chciałby pan opuścić Serbinów i osiąść gdzie na swoim? *Dąbr. M. Noce II, 253.* Tyle lat człowiek siedział na swoim... Dorabiał się ciężką pracą. *Was. W. Gwiazda 37.* **14.** Iść, przeprowadzić się, wynieść się, wyprowadzić się na s-e ⟨*założyć własne gospodarstwo, własny warsztat; przejść na własne utrzymanie*⟩: Może on sobie chcieć kupić jaki nędzny szmat ziemi byle, jak to szlagoni mówią: „na stare lata iść na swoje". *Dąbr. M. Noce II, 230.* Buduje na Mokotowie fabryczkę i niedługo wyniosą się z młodą żoną na swoje. *Goj. Rajs. I, 85.* **15.** Przestawać na swoim ⟨*ograniczać się do tego, co się ma*⟩. **16.** Trafić na swego: a) ⟨*na godnego, równego sobie przeciwnika*⟩; b) ⟨*na życzliwego człowieka*⟩; c) ⟨*na przeznaczonego sobie człowieka*⟩: Wyrobi się — mama przypisuje jego niestałość i wichrowatość temu, że jeszcze nie trafił na swoją. *Szujski Portr. 89.* **17.** Trafił swój na swego ⟨*ktoś spotkał godnego siebie przeciwnika*⟩. **18.** Wyjść na s-e, na swoim ⟨*nie stracić; zyskać*⟩. **19.** Zabrać kogo a. co jak s-e: Przyjdzie ze skrzypcami w ręku lada furfant żyjący z łaski siostry i — zabierze pannę jak swoją. *Prus Emanc. II, 105.* **20.** Przyjmować kogo jak swego ⟨*serdecznie*⟩. **21.** Iść jak po s-e ⟨*jak po swoją własność, pewnie*⟩. **22.** *przestarz.* Mówić, rozmawiać po swojemu ⟨*własnym, ojczystym językiem*⟩: Także się nagadam [...] od czasu odjazdu Lorki słowa po swojemu nie mówiłem. *Chopin Wyb. 152.* **23.** (Z)robić co po swojemu ⟨*na swój sposób, w sposób komu właściwy*⟩: Zrobić to po swojemu. **24.** Obstawać, stać, trwać, upierać się przy swoim ⟨*przy swojej propozycji, przy swoim zdaniu*⟩: Purpurowy, z przekrwionymi oczyma, stał przy swoim uparcie. *Choyn. SPP.* Lecz Arkuszowa upierała się przy swoim. *Dąbr. M. Noce II, 198.* **25.** Brać, dostać, mieć, oberwać za s-e ⟨*ponosić konsekwencje swego postępowania, cierpieć za co; być ukaranym*⟩: Żołnierze wzięli za swoje od komendy. *Boh. Figl. 81.* Po co ty chłopaków tak strasznie męczysz lekcjami? Przecie oni cały rok mieli za swoje! *Prus Przem. 53.* **26.** Dać, oddać komu za s-e ⟨*odpłacić za doznane przykrości, krzywdy, zemścić się*⟩. **27.** Jeść, pić za s-e ⟨*za własne pieniądze*⟩. **28.** Przyjąć dziecko za s-e ⟨*adoptować*⟩.

przysł. **29.** Swój swojemu szkody nie uczyni. **30.** Swój zawsze ciągnie do swego. **31.** Ten pan zdaniem moim, kto przestał na swoim. **32.** Murzyn zrobił swoje, murzyn może odejść.

sybilliński s-e księgi ⟨*księgi z proroctwami (Sybilli)*⟩.

sycić *książk.* **1.** s. głód ⟨*zaspokajać*⟩: *przen.* Repatrianci, stłoczeni na pokładach, dzielili się przeżyciami wojennymi i sycili swój głód informacji o tym, co się dzieje w kraju. *Braun Lewanty 65.* **2.** s. miód ⟨*gotować miód dodając wody i przypraw*⟩. **3.** s. czym serce ⟨*zaspokajać potrzebę serca, zaspokajać pragnienie czego*⟩: Kiedyś pochłaniał je [książki] bez wyboru, połykał ich treść jednym tchem, żył nimi i sycił serce do niepamięci. *Morc. Wyrąb. I, 35.* **4.** s. czym wzrok, s. oczy, uszy; s. oczy i uszy czym ⟨*patrzeć na co, słuchać czego do syta; napawać się czym*⟩: Teraz już zupełnie przytomnie syciłem oczy i uszy wszystkimi czarami sceny. *Solski Wspom. I, 71.*

syczeć, sykać, syknąć **1.** s. niecierpliwie, ostrzegawczo, ostrzegająco, uciszająco; s. przez zęby; s. jak gad; jak wąż, jak żmija: Syczał przez zęby jak rozwścieczony gąsior, gdy rusza do ataku. *Jaroch. Niemił. 194.* Płomienie syczą jak gady. **2.** Sykać na hałas ⟨*wydawać dźwięki uciszające tss, tss*⟩. **3.** s. z c z e g o ⟨*pod wpływem czego*⟩: s. z bólu, ze złości. Siniał ze złości, bił nogą w kapelusz i syczał z niecierpliwości, bo już nie mógł wytrzymać. *Reym. Kom. 286.* Przypatrywała się grze matki i sykała przez zęby z niezadowolenia. *Reym. Kom. 241.* Wspólnicy słuchali grzmiących słów podmajstrzego, przytakiwali, cmokali i sykali z niesłychanego podziwu. *Brzoza Bud. 30.* **4.** Gęsi sykają, syczą, świerszcze sykają; żmija syczy, syka; para syczy, syknęła: Para syknęła przeciągle, skoczyła w wnętrze, zadzwoniła, w cylindrach coś jęknęło i suwak się poruszał. *Morc. Wyrąb. I, 183.*

sygnał ⟨*znak porozumiewawczy, ostrzegawczy, informacyjny itp.*⟩ **1.** Czerwony, zielony s. (drogowy); ostatni, przeraźliwy, umówiony s.: Cierpliwie czekała na zielony sygnał na rogu ulicy. *Przyj. 46, 1952.* **2.** s. akustyczny, alarmowy a. alarmu; s. alarmujący; s. flagowy, optyczny, ostrzegawczy; s-y dymne, mgłowe, sztormowe, świetlne; s. bojowy, fabryczny, radiowy, samochodowy, tramwajowy. **3.** s. c z e g o: s. audycji, czasu (nadawany przez radio), niebezpieczeństwa, odjazdu; s. pociągu, statku, straży (ogniowej), telefonu, trąbki (samochodowej); s. choroby, przemęczenia; *przen.* s. rozpaczy, tęsknoty: Po chwili na długiej czarnej rzęsie [...] ukazała się jedna wielka łza, samotna łza, sygnał bezdennej rozpaczy. *Żer. Syzyf. 85.* **4.** s-y Morse'a; s-y Międzynarodowego Kodu Sygnałowego. **5.** s. d o c z e g o: s. do akcji, do boju. **6.** s. n a c o: s. na alarm, na zbiórkę. **7.** s-y o c z y m: s-y o niebezpieczeństwie, o stanie pogody. **8.** D(aw)ać s., s-y k o m u; c z e g o, d o c z e g o, c z y m, z a p o m o c ą c z e g o. **9.** Nadawać, podawać, prze-

kazywać, przesyłać komu za pomocą czego, wystukiwać, zagrać **s.** (s-y). **10.** Nadsłuchiwać sygnałów. **11.** Czekać, rozpocząć co, uważać, zrobić co na (dany) **s.**, jak na s.: Na dany przez dowódcę sygnał poderwałem oddział do ataku. *Korcz. Jerzy Trzy 50.* Słodki śpiew wilgi wpadł przez otwarte okno i jak na sygnał odezwały się ze wszystkich stron gwizdy kosów. *Kow. A. Próba 155.* **12.** Być, stać się sygnałem: Dzisiejsza rozmowa — mówił — jest sygnałem, że wytworzyła się tutaj atmosfera zła i szkodliwa. *Twórcz. 7, 1953, s. 83.* W każdej sytuacji wyraz staje się sygnałem w pewnym choćby minimalnym zakresie nowej treści. *Dor. Leks. 69.* **13.** Zatrzymać się pod sygnałem, pod czerwonym światłem sygnału ⟨*o pociągu*⟩. **14.** s. błyska, daje się słyszeć, dobiega skąd, odzywa się, pada (np. s. wymarszu), rozlega się, zapala się.

syk 1. Cichy, przyciszony, świszczący, zdławiony s. ⟨*syczenie, dźwięk, głos syczący*⟩. **2.** s. c z e g o: s. gęsi, łabędzi, świerszczy; s. węża; s. iskier; s. parowozu, pary; **s.** płomieni; s. złości. Mistrz coraz takty nagli i tony natęża, a wtem puścił fałszywy akord jak syk węża. *Mick. Tad. 351.* Na tle ciszy, przerywanej tylko sykiem płomieni, słyszałeś spokojne słowa komendy. *Sienk. Sprawy 232.* Przysiadła na łóżku i tak wykrzykiwała, a w jej głosie rozlegał się pisk i syk złości. *Dygas. Pióro 43.* **3.** Z sykiem (gaśnie lampa, woda się przelewa, przelatują granaty itp.) ⟨*sycząc*⟩: Ogień z sykiem wił się po ścianie. *Jackiew. Jan 133.* Płomienie podobne olbrzymim wyprężonym wężom, z sykiem złowrogim biegły prosto ku niebu. *Gomul. Miecz I, 75.* **4.** s. dochodzi skąd, rozlega się.

sykać p. **syczeć**

syknąć p. **syczeć**

sylweta, sylwetka 1. Charakterystyczna, ciemna, dziwaczna, nieruchoma, niewyraźna, wyrazista, (wy)smukła, zgrabna, znajoma, znana komu s. **2. s.** ludzka ⟨*zarysowany kontur czego; pot. figura, postać (człowieka lub zwierzęcia)*⟩. **3.** s. artystyczna, biograficzna, duchowa (twórcy, uczonego); bohatera (utworu) ⟨*w utworze literackim, w artykule itp., opis, charakterystyka jakiejś osoby*⟩. **4.** s. k o g o, c z e g o: s. kobiety, mężczyzny; **s.** gór. **5.** Mieć wspaniałą sylwetkę ⟨*figurę, postać*⟩. **6.** Odbijać się, odcinać się, odrzynać się ciemną (czarną) sylwet(k)ą na tle czego ⟨*zarysowywać się na tle czego*⟩: Jej szara, szczupła, przegięta ku ziemi postać odbijała ciemną sylwetką na tle zórz zachodnich. *Konopn. Now. I, 132.* Ciało tej dziewczyny malowane przejrzysto a pomimo [to] odrzynające się ciemną sylwetą na tle nieba [...] oraz jej główka delikatna [...] są najładniejszą partią całego obrazu. *Lamus 7, 1910, s. 363.* **7.** Kreślić s-i czyje (autorów, działaczy itp.). **8.** Rysować s-y (przedmiotów); wycinać s-i (z papieru). **9.** s. (czego) czerni się, czernieje gdzie, odcina się na tle czego, przesuwa się przez co, rysuje się na tle czego, ukazuje się gdzie, majaczy, zamajaczyła (na horyzoncie), zarysowuje się (w mroku) (również w *lm*): Na ciemnym tle nieba rysowały się jeszcze ciemniejsze sylwety kominów. *Sienk. Listy I, 49.*

symbol 1. Wiadomy, znany, żywy s. ⟨*znak umowny czego; uosobienie czego, jakichś cech*⟩: Na kominku miał palić się żywym płomieniem ogień jak żywy symbol błogosławionego domowego ogniska. *Orzesz. Wesoła 304.* **2. s.** malarski, rysunkowy. **3.** s-e chemiczne ⟨*znaki pierwiastków chemicznych*⟩. **4.** s. c z e g o: s. cierpienia, dążeń, domowego ogniska, męczeństwa, miłości, nadziei, pragnień itp. Ogień — symbol domowego ogniska; palma — symbol męczeństwa. **5.** s. państwa ⟨*godło państwowe*⟩. **6.** s. wiary ⟨*chrześcijański zbiór zasad wiary np. — Skład Apostolski*⟩. **7.** s. w c z y m: s. w poezji, w sztuce. **8.** Uchodzić za s. czego: Owca uchodzi powszechnie za symbol głupoty. *Żab. Rodz. 68.* **9.** Operować, posługiwać się symbolami; przedstawiać co za pomocą symbolu. **10.** Podnosić co do znaczenia symbolu; urastać do rozmiarów symbolu. **11.** Stać się symbolem czego.

symboliczny 1. Figura, postać s-a; s. sens, znak; s-e znaczenie ⟨*będąca(-y, -e) symbolem; w którym występują symbole*⟩: Malczewski nieraz brał za punkt wyjścia błahe, najchętniej dziwaczne lub groteskowe zbiegi okoliczności i przetwarzał je, nadając im sens symboliczny. *Heyd. Malcz. 201.* **2.** s-a rola czego; s-e wynagrodzenie ⟨*znikoma(-e), niewielka(-e)*⟩. **3.** W sposób **s.** ⟨*symbolicznie*⟩: Treść pojęciową wypowiada poeta [Tetmajer] w sposób symboliczny, przy pomocy oryginalnych przenośni i obrazów. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 225.*

symetryczny s. w stosunku do czego, względem czego ⟨*odznaczający się symetrią w stosunku do czego*⟩: Punkty s-e w stosunku do osi a. względem osi.

sympatia ● ⟨*uczucie życzliwości, przyjazny stosunek, pociąg do kogo*⟩ **1.** Bezwiedna, całkowita, chwilowa, cicha, czuła, głęboka, gorąca, jawna, ludzka, mimowolna, nadmierna, nagła, niekłamana, nieprzeparta, nieukrywana, ogólna, ogromna, osobista, powszechna, serdeczna, silna, szczera, tajemna, trwała, ukryta, wątpliwa, wielka, wyjątkowa, wyłączna, wyraźna, wzajemna, zbytnia, żywa, żywiołowa s. **2.** s. d l a k o g o (c z e g o): d o k o g o (c z e g o), k u k o m u (c z e m u): Na dnie twego serca kryła się do mnie sympatia, ból ją wydobył. *Sewer Zyzma 385.* **3.** s. m i ę d z y k i m (a k i m, i k i m); w ś r ó d k o g o: Nie ma on sympatii między kolegami dla swojej dumy i arogancji. *Bał. Dziady 186.* **s.** między uczniem i nauczycielem, między zwierzchnikiem a podwładnymi. **4.** s. u k o g o: Cieszył się wielką sympatią u swego wojska. *Chłęd. Neapol. 93.* **5.** Atmosfera, dowód, nici, nuta, objaw, oznaka, prąd, przedmiot, uczucie, węzły, wyraz, wyrazy, słowa sympatii: Oczy panny Aleksandry spoczęły [...] na małym rycerzu z wyrazem sympatii i wdzięczności. *Sienk. Pot. I, 135.* Spotykają mnie ze strony czytelników wzruszające dowody zainteresowania. To wyrazy sympatii, to wymyślania. *Boy Słowa 139.* **6.** Otoczony sympatią, związany z kim sympatią. **7.** Stały, zmienny w sympatii. **8.** Budzić w kim sympatię, czuć sympatię dla kogo a. do kogo, jednać komu (sobie) czyją sympatię, kierować sympatię do kogo (czego), ku komu (czemu); kryć, manifestować, mieć, objawiać sympatię do kogo, obracać sympatię do kogo, ku komu; odwzajemniać, odzyskać, okazywać, podsycać sympatię; podzielać, posiąść czyją sympatię, powziąć do kogo, (s)tracić czyją sympatię; wyrażać, wzbudzać; zaskar-

bić sobie, zdobyć czyją sympatię, zdradzać, zmniejszać, zwiększać, znajdować u kogo, zwrócić ku komu (czemu), zyskać czyją, *książk.* żywić do kogo, ku komu sympatię: Rozmowami o bracie zwiększała moją dla niego sympatię. *Orzesz. Pam. II, 114.* **9.** Liczyć, rachować na czyją sympatię; zasługiwać na sympatię. **10.** Posądzać kogo, ubiegać się, zabiegać o sympatię. **11.** Nabrać sympatii do kogo, dla kogo, oddawać się sympatii. **12.** Odwoływać się do czyjej sympatii. **13.** Nawiązać nić sympatii między kim. **14.** Upewnić kogo o swojej sympatii. **15.** Robić co z sympatii dla kogo, do kogo, ku komu. **16.** Cieszyć się, darzyć, obdarzać, otaczać kogo; pałać do kogo sympatią. **17.** Afiszować się, odnosić się z sympatią do kogo; oświadczać się komu; spotykać się z sympatią (ze strony kogo, z czyjej strony). **18.** **s.** jest po czyjej stronie; łączy, otacza kogo; rodzi się (w czyim sercu), rośnie, maleje, rozwija się, skłania się do kogo, do czego, ku komu, ku czemu; s. wiąże kogo.

● **s.** ⟨*przedmiot uczucia; osoba, którą się lubi, kocha*⟩ **19.** Cicha, pierwsza, ostatnia s. **20.** Spotkanie, randka z sympatią. **21.** *pot.* Chodzić z sympatią.

syn **1.** Dorastający, dorosły, jedyny, małoletni, młodszy, niecodrodny, pierworodny, przybrany, rodzony, starszy, własny, wyrodny s.; wierny s. **2.** Chrzestny s. ⟨*chłopiec lub mężczyzna w stosunku do osoby, która go trzymała do chrztu*⟩. **3.** Naturalny, nieprawy, nieślubny, *daw.* boczny, poboczny s.; s. nieprawego łoża ⟨*urodzony w nie zalegalizowanym związku*⟩. **4.** Prawny, ślubny, *daw.* prawy **s.**; **s.** prawego łoża ⟨*urodzony w prawnie zawartym związku małżeńskim*⟩. **5.** **s.** chłopski, gospodarski, magnacki, obywatelski, szlachecki: Po cóż kształcić się miał syn magnacki, jeśli bez tego dojść mógł do dygnitarstw? *Kot Złot. 34.* **6.** **s.** adoptowany ⟨*przysposobiony*⟩. **7.** Diabelski, diabli, *posp.* koci, kozi, psi, suczy, taki **s.**, *daw.* pogański, wraży **s.** ⟨*wyrażenie obelżywe, wyzwisko*⟩: Że to nigdy nic i nikogo nie ma na tej budowie. No, gdzie oni są, psie syny? *Brzoza Bud. 112.* Stawaj na placu, taki synu, bierz w łapę pistolet. *Żer. Grzech 51.* **8.** **s.** marnotrawny ⟨*człowiek, który zawinił, opamiętał się; nawrócony grzesznik*⟩: Syn wracam marnotrawny, ni bogacz, ani sławny... Nie zamykajcie domu!... *Staff L. Poezje I, 104.* **9.** **s.** Apollina ⟨*artysta*⟩: Piszę oto, pierworodny synu Apollina, hymn po grecku na twoją cześć. *Sienk. Quo III, 131.* **10.** **S.** Boży, **S.** Człowieczy ⟨*u chrześcijan: Chrystus*⟩. **11.** Synowie ciemności ⟨*diabli*⟩. **12.** *przen.* **s.** czasu: Człowiek historyczny jest synem czasu, utworem machiny społecznej. *Mochn. O duchu 1.* **13.** *przen.* **s.** klasy robotniczej ⟨*robotnik*⟩. **14.** *przen.* **s.** Marsa ⟨*żołnierz, wojownik*⟩: Jeden z tych balów u generała komendanta został w pamięci synów Marsa. *Żer. Uroda 67.* **15.** *przen.* **s.** narodu, ojczyzny: Chwała wam, ojczyzny syny! Już spoczywacie na wieczności łonie. *Bork. J. Pisma 132.* **16.** *przen.* **s.** natury ⟨*człowiek prymitywny, nie ogładzony*⟩. **17.** *przen.* **s.** epoki, **s.** wolności, **s.** ziemi. **18.** W imię Ojca i Syna: a) *kult.* ⟨*początek modlitw chrześcijańskich*⟩; b) *pot.* ⟨*wyraża zdziwienie, przestrach, oburzenie*⟩: W imię Ojca i Syna — jeszcze przez tego chłopaka wilka z lasu wywołam. *Zeg. Zmory 61.* **19.** Kochać kogo jak własnego syna. **20.** Mieć, urodzić syna: Chciałbym żyć spokojnie, ożenić się i mieć syna. *Brand. K. Antyg. 226.* **21.** Coś przechodzi z ojca na syna: Sztuka rzemieślnicza przechodziła w Atenach z ojca na syna. *Hist. star. 81.* **22.** Uznać, *daw.* przyznać kogo za syna ⟨*adoptować*⟩.

synonim Być, stać się synonimem czego ⟨*być równoznacznym z czym, to samo znaczyć co i co innego*⟩: Panuje u nas [w 1874 r.] pewne uprzedzenie do działalności zbiorowych ciał naukowych, zwanych „akademiami", tak że styl „akademicki" stał się synonimem napuszonej a pozbawionej treści gadaniny. *Chmielow. w: Niwa VI, 1874, s. 669.*

synowski Po synowsku ⟨*tak jak syn, w sposób właściwy synowi*⟩: Jakbyś zdrowie jej wrócił, kiedy oto po synowsku do niej przyjdziesz. *Wol. Dom I, 234.*

synteza **1.** **s.** biologiczna, chemiczna, filozoficzna; **s.** naukowa. **2.** Dokonać syntezy związku organicznego. **3.** Dać, stworzyć syntezę czego ⟨*dać ogólną charakterystykę, stworzyć ogólny obraz czego*⟩: Autor traci [...] grunt pod nogami i zamiast dać syntezę ruchu naukowego, podaje tylko szczegóły. *Sienk. Szkice I, 290.*

sypać, sypnąć **1.** Sypać na kupę ⟨*zsypywać*⟩. **2.** **s.** baty, bizuny, kije, plagi, wały ⟨*bić*⟩: Posławszy po tego kmiecia, sypnął mu pięćdziesiąt bizunów za kłamstwo. *Kaczk. Murd. I, 60.* **3.** **s.** garść czego ⟨*posypać, nasypać*⟩: Zaczęła zwoływać kury siedzące rzędem na płocie. Sypnęła im garść ziarna na przynętę. *Reym. Now. II, 40.* **4.** Sypać groblę, kopiec, mogiłę, okopy, szaniec ⟨*usypywać, budować*⟩. **5.** Sypać kwiaty ⟨*rzucać na ziemię garściami płatki kwiatów (starodawny zwyczaj czczenia kogo, jakiej uroczystości)*⟩: Obok kwadryg skoczkowie potrząsali przybrane we wstążki tyrsy, inni bili w bębonki, inni sypali kwiaty. *Sienk. Quo III, 175.* **6.** *przen.* **s.** mak na oczy ⟨*usypiać*⟩: Rytmiczny łoskot kół [...] senne brzęczenie pary pod ławami, wszystko to sprowadza sen i sypie mak na oczy. *Morc. Ptaki 149.* **7.** **s.** oko (do kogo) ⟨*robić; puszczać oko*⟩: W lewo, prawo sypie oko, flirtuje bardzo szeroko. *Turs. Klub 54.* **8.** **s.** c o, **s.** c z y m; **s.** c o — c z y m ⟨*szafować czym*⟩: **s.** co a. czym jak z rękawa, jak z rogu obfitości, jak z worka; **s.** czym jak grochem; **s.** co garścią, pełną garścią: Faktami jak grochem sypie, świadków, wymienia, miejsca wskazuje. *Orzesz. Przędze 45.* Sypał [jej] pełną garścią kadzidła, jako niby znanej całemu światu z wspaniałości. *Schmitt Dzieje II, 220.* **9.** **s.** kary, pochwały, słowa, słówka. **10.** **s.** anegdoty a. anegdotami, dowcipy a. dowcipami; daty a. datami, nazwiska a. nazwiskami ⟨*przytaczać je masowo*⟩. **11.** **s.** diabłami, piorunami ⟨*kląć*⟩. **12.** **s.** gradem kul ⟨*strzelać gęsto; wystrzelić większą liczbę naboi*⟩: Jak sypną gradem kul na rozsypanych po podwórzu kozaków. *Gocz. Wspom. II, 42.* **13.** **s.** groszem, pieniędzmi, złotem ⟨*dawać, wydawać dużo pieniędzy, szafować pieniędzmi, być rozrzutnym*⟩. **14.** **s.** komplementami a. komplementy ⟨*prawić masowo*⟩: Podochociwszy się nieco, zacząłem jak z rękawa sypać rzęsiste mojej młodej gospodyni komplementa. *Sztyrm. Katalept. II, 94.* **15.** **s.** ogniem, skrami ⟨*o oczach: wyrażać gniew, zapał*⟩: Krew [...] napłynęła znów gorącą falą do twarzy, oczy poczęły sypać skrami, usta miotać bezładne pytania. *Sienk.*

Quo I, 50. **16.** s. piaskiem w oczy ⟨*wprowadzać w błąd; mydlić oczy*⟩: Kłamał jak z nut i sypał piaskiem w oczy swoim czytelnikom. *Śliw. A. Sob. 155.* **17.** Sypnąć z c z e g o; s. ognia ⟨*strzelić*⟩: Sypnęli raz i drugi z garłaczów i samopałów. *Kaczk. Mąż 214.* Jak go spostrzegła piechota nieprzyjacielska, uszykowała się w czworobok i sypnęła ognia. *Rzew. H. Pam. 242.* **18.** *pot.* Sypać dokąd ⟨*iść prędko*⟩: Bierz swój ser i sypmy na kolację! *Bobiń. Zemsta 90.* **19.** s. k o g o ⟨*składać obciążające kogo zeznania, zdradzać kogo*⟩: Może im się samym wydać sprawa podejrzana, mogą się przestraszyć, mogą zacząć mnie sypać, mogą mnie wydać. *Breza Uczta 213.* **20.** Grad, śnieg, *rzad.* deszcz sypie ⟨*pada obficie*⟩. **21.** Zboże sypie ⟨*daje ziarno, nadaje się do omłotu*⟩: Ucierpiały buraki, przepadły potrawy [...] ale zboże sypało niezgorzej. *Dąbr. M. Noce IV, 140.*

sypać się, sypnąć się **1.** s. się chmurą, gradem (o przedmiotach), hurmem (o ludziach), rojem (o przedmiotach i o ludziach) ⟨*lecieć, wylatywać; spadać itp. w obfitości, w wielkiej ilości, liczbie*⟩: Dach pękał i walił się na głowy... szkło sypało się gradem. *Reym. Now. V, 239.* Polacy groblą i brodem sypią się hurmem. *Moracz. Dzieje IX, 13.* Iskry rojem sypały się na wszystkie strony, dym walił coraz grubszy. *Orzesz. Chwile 18.* **2.** s. się jak grad, jak groch z podartego worka, jak z rękawa, jak z rogu obfitości, jak z worka; jak pszczoły z ula ⟨*dużo, obficie; w wielkiej liczbie, obfitości*⟩: Pocałunki sypią się jak grad. *Prus Now. III, 91.* Wypadki sypały się jak groch z podartego worka. *Choyn. Kuź. 188.* Sypnęli się, jak pszczoły z ula. *Sienk. SW.* **3.** s. się d o c z e g o ⟨*rzucić się do czego*⟩: Ludzie sypnęli się do tramwaju, do wyjścia. **4.** s. się d o k o g o ⟨*garnąć się, zgłaszać się*⟩: Sypała się do niego szlachta chętnie, większa i mniejsza, bo sławę miał głośną. *Sienk. Pot. I, 147.* **5.** s. się n a c o, n a k o g o ⟨*spadać na kogo w obfitości*⟩: Na głowę Kleszcza sypały się nie tylko bomby i kartacze, lecz także śmiecie. *Gomul. Ciury III, 124.* **6.** Coś sypie się (n a k o g o, n a c o; z k o g o, z c z e g o); coś sypie się c z y m. **7.** Anegdoty, dowcipy, żarty sypią się ⟨*są opowiadane, wypowiadane w obfitości*⟩. **8.** Baty, ciosy, kije, rany, uderzenia sypią się na kogo, na co (np. na plecy) ⟨*ktoś otrzymuje liczne ciosy; ktoś jest mocno bity*⟩. **9.** Bielizna, koszula, odzież sypie się z kogo ⟨*jest podarta; opada z kogo*⟩. **10.** Błyski, skry, iskry sypią się z oczu ⟨*widać u kogo w oczach gniew, wzruszenie, zapał itp.*⟩: Z oczu wojowników sypały się iskry, ręce co chwila chwytały za szable. *Sienk. Ogn. II, 187.* **11.** Brawa, oklaski sypią się ⟨*ktoś jest oklaskiwany rzęsiście*⟩. **12.** Broda, meszek, puszek nad wargą, pod nosem; wąs, zarost sypie się ⟨*zaczyna rosnąć, puszcza się komu*⟩: Byli starsi i już im się sypał meszek pod nosem. *Bocheń. Praw. 174.* **13.** *pot.* Dzieci się sypią ⟨*rodzą się co rok; wciąż przybywają*⟩: Bieda u nich wielka, a tu dzieciska się sypią. *SW.* **14.** Iskry, skry sypią się skąd ⟨*lecą, wylatują skąd*⟩: Kuźnia świeci z dala [...] złote iskry sypią się spod młota. *Świerszcz. 6, 1951.* **15.** Aż skry sypią się od czego ⟨*o przedmiotach mocno ozdobnych, połyskujących*⟩: I szabla i ubiór gasły przy bogactwie tureckiego gindżału [...] którego głowica tak była obsadzona kamieniami, że aż skry sypały się od niej. *Sienk. Ogn. I, 62.* **16.** Kary sypią się na kogo ⟨*ktoś jest często karany*⟩. **17.** Kości, próchno, trociny sypią się z kogo ⟨*ktoś jest bardzo stary*⟩: Z jednego już się próchno sypie, a drugi ledwie od ziemi odrósł, rajcują oba, jakby się zmówili. *Brand. M. Pocz. 248.* **18.** Liście sypią się z drzewa, z drzew ⟨*osypują się, opadają*⟩. **19.** Ludzie się sypią, tłum się sypie ⟨*idą, wychodzą gromadnie, jeden za drugim; idą, biegną prędko*⟩: Wstał i buchnął z rewolweru do góry. Ludzie sypnęli się na boki. *Putr. Rzecz. 98.* **20.** Łzy sypią się ⟨*płyną*⟩; mury sypią się ⟨*rozpadają się, kruszeją*⟩. **21.** Nagrody sypią się na kogo ⟨*ktoś jest często nagradzany*⟩. **22.** Nieszczęścia sypią się ⟨*spadają na kogo*⟩: Zbladł. Nieszczęścia sypały się ze wszystkich stron. *Braun Lewanty 314.* **23.** Nowiny sypią się ⟨*dochodzą, są komunikowane*⟩. **24.** Pytania sypią się (na kogo) ⟨*ktoś jest często zapytywany o co*⟩. **25.** Śnieg sypie się ⟨*pada obficie*⟩: Na szkliste błoto ulic sypał się śnieg rzadki, drobny, powiewny i cichy. *Nałk. Z. Mił. 14.* **26.** Tynk sypie się ⟨*opada*⟩. **27.** Włosy się sypią komu: a) ⟨*nie trzymają się razem; są suche, puszyste*⟩; b) ⟨*wypadają*⟩. **28.** Zboże się sypie ⟨*ziarno wysypuje się z kłosów na pniu*⟩: Mgłami jesieni powlekło się słońce, zboże nie zżęte sypie się i kruszy. *Syrok. Gaw. 159.* **29.** *przen.* Zmierzch sypie się na ziemię ⟨*zmierzch zapada, zmierzcha się*⟩: Zmierzch cichuśko sypał się na ziemię. *Reym. SW.* **30.** s. się w gruzy, w proch ⟨*rozsypywać się, ulegać zniszczeniu*⟩: W jego oczach wszystko się na tej wojnie sypało w gruzy. *Goj. Rajs. I, 78.* Zniszczenie przegryza powoli chwałę sklepień [...] W proch się sypie obraz Ostatniej Wieczerzy. *Kryt. 1/2, 1910, s. 8.* **31.** *środ. teatr.* s. się na scenie ⟨*mylić się w roli*⟩: s. się bez ustanku, ciągle, rzadko; sypnąć się na premierze. W ciągu całego przedstawienia Kotarbiński był zdenerwowany, myślami daleki od roli i sztuki, sypiąc się bez ustanku. *Warsz. młod. 208.* **32.** s. się nawzajem ⟨*dawać niekorzystne zeznanie jeden o drugim, oskarżać jeden drugiego*⟩: Podczas śledztwa wszyscy trzej zaczęli się nawzajem sypać. *Brand. K. Człow. 286.*

sypiać **1.** s. długo, dużo, krótko, mało; dobrze, źle; na lewym, na prawym boku, na wznak; pod gołym niebem, w lesie; s. po obiedzie; nie s. nocami, po nocach; s. przy otwartym oknie: Sypiali [...] pod gołym niebem, w lesie, a żywili się mięsem, pieczonym w popiele lub w glinie. *Sienk. Now. III, 119.* **2.** s. n a c z y m, w c z y m: s. na polowym łóżku, na piernatach, w puchach. Spędzał [...] bowiem całe dni na łodzi, a nawet sypiał na niej co drugą noc. *Makowiec. Przyg. 51.* **3.** s. na pieniądzach ⟨*mieć dużo pieniędzy, być bogatym*⟩. **4.** *pot.* s. z k i m ⟨*miewać z kim stosunki płciowe*⟩.

sypki **1.** s. jak piasek: Śnieg świeżo spadły przemarzł w ogromnym mrozie, sypki jest jak piasek. *Żer. Dzien. III, 284.* **2.** Kartofle, ziemniaki s-e ⟨*mączyste, kruche (po ugotowaniu)*⟩. **3.** s. śnieg ⟨*sypiący się, miałki, puszysty*⟩. **4.** s-e włosy ⟨*rozsypujące się, nie trzymające się razem*⟩: Majowy wiaterek swobodnie przegarnia z boku na bok jej krótko przycięte sypkie włosy. *Zar. Chusta 104.* **5.** Kasza, ryż na sypko ⟨*ugotowana(-y) tak, żeby się sypał(a)*⟩: Kasze na sypko gotuje się na wodzie: jaglaną, gryczaną, perłową, jęczmienną. *Techn. gastr. 269.* **6.** s. o d c z e g o: Wiódł teraz życie na spalonych od słońca

wyżynach szosy madryckiej [...] i na górach jałowych, solnych, kruchych od zwietrzałego kamienia i sypkich od gipsu. *Żer. Popioły III, 47.*

sypnąć p. **sypać**

sypnąć się p. **sypać się**

syrena 1. s. alarmowa, fabryczna, okrętowa; s. statku, s-y aut ⟨*przyrząd do wytwarzania sygnałów dźwiękowych, informacyjnych, ostrzegawczych*⟩. **2.** s-y przeciwmgłowe ⟨*służące do rozpraszania mgły za pomocą fal dźwiękowych*⟩. **3.** Gwizd, świst, wycie syreny. **4.** *przen.* Śpiew syreny ⟨*śpiew urzekający; wabiące, kuszące słówka*⟩: Mówienie jej było dla niego śpiewem syreny; zasłuchał się, zapomniał i łódź [...] kołysała się na fali. *Jeż Uskoki I, 189.* **5.** Dawać sygnały syreną. **6.** s. gwiżdże, huczy, ryczy, wyje, zagwizdała, zahuczała, zaryczała, zawyła: Gdzieś z bardzo daleka, zaryczała syrena okrętowa [...] *Reym. Now. III, 73.*

syreni 1. s. gród, s-a stolica ⟨*Warszawa (od godła miasta)*⟩: Obserwował krzątaninę warszawiaków, ich zaciekły entuzjazm, ich troskę o los i przyszłość syreniej stolicy. *Dobrow. S. Not. 139.* **2.** s-a piosnka; s. śpiew, *p.* śpiew syreny.

system 1. Dawny, dobry, dowolny, konsekwentny, nowy, odrębny, oryginalny, panujący, praktyczny, prosty, przemyślany, przestarzały, racjonalny, skomplikowany, skończony, stary, tradycyjny, ustalony, współczesny, wygodny, zły s. ⟨*układ, zasady organizacji czego; metoda działania; uporządkowany zbiór twierdzeń, doktryna*⟩. **2.** s. akordowy, premiowy (pracy, wynagrodzeń). **3.** s. aksjomatyczny, dedukcyjny, dydaktyczny, estetyczny, etyczny, filozoficzny, formalny, historiozoficzny, klasyfikacyjny, logiczny, panteistyczny, pedagogiczny, wychowawczy ⟨*układ podstawowych zasad w danej dziedzinie; metoda postępowania*⟩. **4.** s. brygadowy, trójkowy, taśmowy (pracy). **5.** *biol.* s. chłonny (np. roślin). **6.** s. cyfrowy ⟨*układ biorący za podstawę cyfry*⟩. **7.** *jęz.* s. deklinacyjny, fonetyczny, fonologiczny, głoskowy, głosowy, graficzny, gramatyczny, koniugacyjny, ortograficzny ⟨*ogół form danego działu nauki o języku*⟩. **8.** s. dwójkowy ⟨*układ liczenia mający za podstawę liczbę dwa, stosowany w maszynach elektronowych*⟩. **9.** Dwójkowy s. (pracy). **10.** *mat.* s. dziesiętny ⟨*układ liczenia mający za podstawę liczbę dziesięć*⟩. **11.** *muz.* s. dźwiękowy ⟨*dobór dźwięków ustalonej wysokości używanych w skalach muzycznych*⟩. **12.** s. ekonomiczny, finansowy, monetarny, podatkowy ⟨*ogół zasad organizacji, reguł, przepisów w danej dziedzinie*⟩. **13.** *hist.* s. feudalny ⟨*feudalizm*⟩. **14.** *wojsk.* s. fortyfikacyjny, obronny ⟨*układ fortyfikacji kraju, okręgu*⟩. **15.** *astr.* s. geocentryczny, heliocentryczny, planetarny, słoneczny ⟨*układy ciał niebieskich*⟩. **16.** s. gospodarki (remontów): Próbowano remontować zabudowania systemem gospodarskim. *Żukr. Zioła 97.* **17.** *geogr.* s. górski ⟨*sieć gór z ich odnogami*⟩. **18.** s. irygacyjny ⟨*ogół urządzeń nawadniających w kraju, w okręgu*⟩. **19.** s. kapitalistyczny, komunistyczny, socjalistyczny ⟨*formy ustroju społeczno-ekonomicznego*⟩. **20.** s. kartkowy (zaopatrzenia). **21.** s. kolonialny ⟨*kolonializm*⟩. **22.** *biol. bot.* s. korzeniowy (drzewa, krzewu) ⟨*zbiór korzeni i ich rozgałęzień*⟩. **23.** *anat.* s. kostny, nerwowy, trawienny ⟨*układ*⟩. **24.** s. metryczny: a) *metrol.* ⟨*układy miar oparte na metrze*⟩; b) *lit.* ⟨*miara, metrum*⟩. **25.** *hist.* s. niewolniczy ⟨*niewolnictwo*⟩. **26.** s. odkrywkowy ⟨*budowania np. kopalni*⟩. **27.** s. ogrzewniczy ⟨*ogół urządzeń ogrzewniczych*⟩. **28.** s. pańszczyźniany ⟨*pańszczyzna*⟩. **29.** s. piątkowy: a) (np. w konspiracji) ⟨*układ organizacyjny opierający się na pięcioosobowych grupach*⟩; b) ⟨*układ ocen w szkolnictwie przyjmujący pięć zasadniczych ocen*⟩. **30.** *muz.* s. pięcioliniowy ⟨*układ nutowy oparty na pięciolinii*⟩. **31.** s. policyjny (rządzenia). **32.** s. potokowy (np. budowania). **33.** s. prawny ⟨*ogół praw, prawodawstwo danego państwa, kraju*⟩. **34.** s. produkcyjny ⟨*ogół metod produkcji*⟩. **35.** s. prohibicyjny (np. ceł). **36.** *sport.* s. punktowy ⟨*sposób oceny wyników obliczany w punktach*⟩. **37.** s. ratalny (sprzedaży). **38.** *geogr.* s. rzeczny ⟨*rzeka główna z dopływami*⟩. **39.** s. semestralny (np. nauki, szkolenia). **40.** *muz.* s. tonalny ⟨*układ tonów podzielonych na grupy oktawami*⟩. **41.** s. więzienny ⟨*ogół rygorów więziennych*⟩. **42.** *geogr.* s. wodny ⟨*ogół rzek w danym kraju lub okręgu*⟩. **43.** s. wyborczy ⟨*sposób przeprowadzania wyborów do parlamentu (sejmu) itp.*⟩. **44.** s. zaoczny (np. studiów). **45.** Budować, doskonalić, kształtować, mieć (swój) własny, obalać, obmyślać (własny), opracować, oprzeć na czym, przeprowadzać, przygotować, przyjąć, przywrócić, rozbudować, stanowić, stosować, (s)tworzyć, ujednolicić, ulepszyć, utrzymać, wprowadzić, wyłożyć, zaprowadzić, zarzucić, zastosować, zmienić, znieść s. (jaki, czego); przejść na czyj, na jaki s.; kształtować, łączyć, ujmować co w s.; wejść w s. **46.** Trzymać się jakiego systemu, wrócić do (np. dawnego) systemu; robić co, postępować podług, według jakiego systemu; hołdować systemowi; oprzeć się na jakim systemie; robić co, coś dzieje się wbrew systemowi; kierować się, robić co jakimś systemem; robić co bez systemu, z systemem; walczyć z systemem (czego); orientować się w systemie (czego): Gdy woda sięgnęła mu do pasa, jął płynąć [...] systemem, zwanym przez chłopaków „po piesku". *Gard. Trzech 89.* **47.** s. (czego, jaki) dąży do czego, opiera się na czym, panuje, polega na czym, rozwija się, trwa, tworzy się, zmienia się; s-y ścierają się.

sytość 1. Błoga, przyjemna, zupełna s. ⟨*uczucie zaspokojenia głodu; najedzenie się*⟩. **2.** Do sytości: a) ⟨*do stanu sytości, do syta*⟩: Najeść się do sytości; b) ⟨*do przesytu*⟩: Dusza jego łaknęła dramatu, łaknęła nieszczęścia: znalazła go też do sytości. *Boy Znasz 117.* **3.** Poczuć s.: Następnie opiwszy się kwaśnego kobylego mleka z bukłaków, poczuli sytość w brzuchach. *Sienk. Wołod. III, 128.*

sytuacja ⟨*stan rzeczy, położenie, ogół warunków, w których się coś dzieje*⟩ **1.** Analogiczna, banalna, beznadziejna, chwilowa, ciężka, delikatna, drażliwa, drażniąca, dwuznaczna, fałszywa, fatalna, fikcyjna, groźna, interesująca, jasna, jednoznaczna, kłopotliwa, komiczna, kompromitująca, korzystna, krytyczna, męcząca, napięta, naprężona, niebezpieczna, niejasna, nieoczekiwana, niepewna, nieprzyjemna, nieszczególna, niewyraźna, niezwykła, nowa, obecna, ogólna, oklepana, opłakana, osobista, paradoksalna, pomyślna, powikłana, przykra, rozpaczliwa, skomplikowana, tragiczna, trudna, uproszczona, ważna, we-

sota, wyjątkowa, wyraźna, zabawna, zachwiana (czyja), zawikłana, zawiła, zła s.; s. bez wyjścia, nie do pozazdroszczenia: Coraz bardziej rozumiałem, że mądrość polega na tym, aby nie dopuścić do sytuacji bez wyjścia. *Rudn. A. Morze 157.* **2.** s. g d z i e: s. na froncie, na rynku; w fabryce, w szkole, w świecie, w życiu. **3.** Groza, komizm, powaga sytuacji. **4.** *lit.* Komedia sytuacyj ⟨*komedia sytuacyjna*⟩: Komedia wystąpiła od razu w swoich dwóch zasadniczych postaciach: jako komedia sytuacyj i jako komedia charakterów. *Mayen. Poet. 192.* **5.** Zmiana sytuacji, w sytuacji. **6.** s. ekonomiczna, finansowa, geopolityczna, gospodarcza, historyczna, materialna, mieszkaniowa, międzynarodowa, obronna, pieniężna, polityczna, powieściowa, prawna, rewolucyjna, społeczna, terenowa, topograficzna, towarzyska, walutowa, życiowa. **7.** s. sceniczna a. na scenie ⟨*położenie, stan akcji w danej chwili*⟩. **8.** Analizować; *lit.* kreślić, szkicować; mieć dobrą, złą (w świecie, w towarzystwie, wśród społeczeństwa), objaśniać, oceniać (właściwie), ogarniać (okiem, wzrokiem, myślą), opanować, pogorszyć, polepszyć, poprawić, poznać, ratować, rozjaśniać, rozładować, rozważać, spowodować (np. nową), stwarzać (niemożliwą); *lit. teatr.* układać; ułatwiać, utrudniać wyczuwać, wyjaśniać, wykorzystać, wyolbrzymiać, wyrabiać sobie, wytwarzać, wywołać (np. komiczną), wyzyskać sytuację; zdobyć sytuację (np. materialną), zmienić sytuację. **9.** Spojrzeć na sytuację trzeźwo, pogodnie, z czyjegoś punktu widzenia; wczuć się, wmyślić się w sytuację. **10.** Być, czuć się panem sytuacji ⟨*panować nad czym, mieć głos decydujący, narzucać swój sposób postępowania*⟩. **11.** Unikać (przykrych) sytuacji; doprowadzić do (np. tragicznej) sytuacji; coś odbija się na czyjej sytuacji; przygotować się na (wszelkie) s-e. **12.** (Z)robić co, powiedzieć, postąpić, pomyśleć itp. pod wpływem sytuacji: Pod wpływem napiętej sytuacji politycznej [...] doszedł do przekonania, że [...] dysputy [...] nie prowadzą do żadnego celu. *Bar. Kum. 122.* **13.** By(wa)ć w jakiejś sytuacji: W takiej sytuacji jeszcze nie bywała, ponieważ [...] wypadki zaskoczyły ją nieprzygotowaną. *Dąbr. Ig. Matki. 76.* **14.** Orientować się, połapać się w sytuacji; postawić, stawiać kogo w jakiej (w dobrej, w przykrej), stawiać się, postawić się w czyjej sytuacji; robić co w danej sytuacji; rozejrzeć się w sytuacji: W danej sytuacji trzeba przede wszystkim powtórzyć przyrzeczenie zniesienia pańszczyzny. *Przem. Demb. 226.* **15.** Znaleźć się w sytuacji (np. bez wyjścia); zostawać w (np. szczęśliwej) sytuacji. **16.** (S)korzystać z sytuacji; wybawić kogo z (przykrej), wybrnąć, wydobyć, wyprowadzić kogo z jakiej sytuacji; wywikłać kogo, siebie z jakiej sytuacji; zdawać sobie sprawę z sytuacji. **17.** Interesować się sytuacją, panować nad sytuacją. **18.** s. gmatwa się, kształtuje się, odwraca się: Sytuacja trochę się odwróciła. To ona [...] zacznie być niespokojna o jego miłość. *Boy Mar. 183.* **19.** s. pogarsza się, polepsza się, poprawia się; powstaje jakaś (np. groźna) s. **20.** s. pozwala, nie pozwala na co: Moja sytuacja nie pozwala na takie wybryki. *Zap. G. Malicz. 372.* **21.** s. przedstawia się dobrze, źle, groźnie itp; ulega poprawie, uzasadnia co (np. milczenie, słowa), wikła się. **22.** s. wygląda jakoś; wytwarza się jakaś (np. męcząca), zaostrza się, zmienia się: Wysłałem do Dęblina kapitana B, żeby na miejscu zbadał, jak wygląda sytuacja i zasięgnął języka. *Meis. Żądło 26.*

syty, syt (używane w orzeczniku i w przydawce okolicznikowej) **1.** s. c z e g o; *daw.* w c o: s. chwały, sławy, wrażeń, zaszczytów, zemsty. Kasper pokrzepiony na siłach i syt zemsty, wyszedł. *Sewer Nafta II, 169.* Nasz wiek syt w zbytki. *Kras. Wiersze 139.* **2.** Do syta, *daw.* do sytu ⟨*do stanu sytości; tyle ile się chce; do woli, pod dostatkiem*⟩: Nie naje się nigdy do syta, bo co lepszego, to wszystko dzieciom odda. *Orzesz. Iskry 88.* Panowie nagadali się do syta. *Prus Kron. IV, 457.* Na rzeczce lód był jaki taki, więc używali do syta. *Żer. Syzyf. 95.* Pokornie suplikuję WKMci, aby ta nowa przykrość i zmartwienie mogły mi być oszczędzone. Wszak już ich tu miałem aż do sytu i więcej. *Tremb. Listy I, 230.*

przysł. **3.** Syty głodnemu nie wierzy. **4.** I wilk syty, i koza (owca) cała.

syzyfowy 1. s-a praca, robota ⟨*nie dająca żadnych wyników; zadanie niewykonalne*⟩: Mowa tu o komitecie sanitarnym [...] nie przesądzając przyszłych jego czynności, powiem tylko, że syzyfową zaiste będzie miał ten komitet pracę. *Sienk. SPP.* Cierpliwość twoja nie dotrwa długo tej syzyfowej robocie, dla której nie ma ani końca, ani lepszego jutra. *Orzesz. Broch. I, 59.* **2.** s. kamień (toczyć) ⟨*wykonywać żmudną, nie dającą wyników pracę*⟩: Są na świecie dusze prawdziwe, tragiczne, które [...] nic dla siebie nie pragnąc, toczą jednak jakiś syzyfowy kamień społeczny bez wytchnienia. *Sienk. Mieszan. 154.*

sza 1. Cicho sza ⟨*bez hałasu, po cichu; bez rozgłosu*⟩: Światła nie zapalą, wymkną się cicho-sza, nie obudzisz się nawet. *Twórcz. 5, 1955, s. 24.* Wszystko by się zręcznie skryło bez skandalu, cicho sza, gość skromną łapówkę da, interes jest załatwiony! *Turs. Klub 51.* **2.** O czymś sza! ⟨*nie trzeba mówić*⟩: Dziś cię przedstawię mojej żonie. Tylko o rozmowach naszych sza! ani słowa! *Sztyrm. Katalept. II, 134.* Koniec tuż, tuż. Tylko pani, o tym, co mówiłem sza. *Brosz. Oczek. 31.* **3.** Tylko sza! ⟨*wykrzyknik nakazujący zachowanie ciszy lub tajemnicy*⟩: Tobie mogę coś szepnąć na ucho, tylko sza, cicho! Bardzo zła wiadomość. *Belc. Kmita 97.*

szabas ⟨*święto u Żydów, przypadające w sobotę*⟩ **1.** Wystrojony; wystroić się jak na s. **2.** Obchodzić s.

szabelka 1. *iron.* Pobrzękiwać, wymachiwać szabelką ⟨*udawać zucha, zaczepiać kogo; grozić komu użyciem siły; manifestować wojenne zamiary*⟩: Prusko-niemiecki militaryzm już przed wojną szkodził Niemcom w oczach całego świata, zwłaszcza że Wilhelm lubił wciąż pobrzękiwać szabelką. *Rosen Wspom. 146.* Jeśli Wilhelm II wymachiwał szabelką i groził, było to trochę śmieszne, a dla niektórych nawet miłe błazeństwo. *Hirsz. Hist. 32.* **2.** Żyć z szabelki ⟨*żyć ze służby w straży przybocznej (ochronnej) magnatów*⟩: Możeś ty jeden z takich, którzy z szabelki żyją, a czepiając się wielkich panów i za nich łba własnego nadstawiając, klecą sobie fortunę, a przynajmniej mają chleb powszedni. *Chodź. Pisma III, 135.*

szaber 1. Uprawiać s. ⟨*przywłaszczać sobie rzeczy porzucone, opuszczone (zwykle w okresie działań wojennych)*⟩: Za uprawianie drobnego szabru za-

mieszkał w obozie pracy. *Swin. Sat. 100.* **2.** Iść, jechać na s. ⟨*szabrować*⟩: Obok wyrażenia iść na szaber, szabrować pojawił się w języku lat powojennych wyraz ciuchy. *Jęz. Pol. 1952 s. 42.* Powiada, że jedzie szukać ojca, a jedzie na szaber! *Morc. Ptaki 17.*

szabla ⊙ ⟨*rodzaj białej broni siecznej*⟩ **1.** Bogata, krzywa, kuta, okrwawiona, skrwawiona, prosta, wygięta, zdobyczna s.; wyciągnięta, wzniesiona s.: Pędzić z wzniesioną szablą. **2.** Drewniana s. ⟨*zabawka dziecięca*⟩. **3.** Goła, naga, obnażona s. ⟨*wydobyta z pochwy*⟩: Latał przed hufcami z gołą szablą w ręku, usta mu się pieniły. *Jeż Uskoki II, 228.* **4.** s. damasceńska a. z damasceńskiej stali (damascenka); s. litewska, turecka, wołoska ⟨*różnego rodzaju roboty*⟩; s. kawaleryjska; s. honorowa: W trumnie jego złożono dwie honorowe szable za waleczność, otrzymane za wzięcie Bydgoszczy. *Sokoł. A. Dzieje II, 384.* **5.** Błyskawica szabel: Wydłużona błyskawica szabel to wznosiła się na czarną linią głów, to nikła w zamachach. *Sienk. Ogn. II, 161.* **6.** Głowica, głownia, rękojeść, jelce szabli; przy szabli, u szabli. **7.** Kabłąk, klinga, koniec, ostrze szabli. **8.** Pochwa szabli, pochwa od szabli. **9.** Rapcie szabli, od szabli, u szabli. **10.** Brzęk, gwizd, stukot, szczęk, szczękanie, świst szabli; trzask, trzaskanie szabli, szablą w s-e. **11.** Cięcie, cios, rozmach, zamachnięcie, złożenie szabli, szablą: Wyzwany na pojedynek po kilku złożeniach szablą począł w najnikczemniejszy sposób uciekać. *Sienk. Koresp. II, 100.* **12.** Groźny na s-e, w szabli. **13.** Gotów, skory do szabli ⟨*do walki szablą*⟩: Był to Mazur spod ciemnej gwiazdy [...] jeszcze zuch i gotów do szabli i do szklanki. *Korz. J. Koll. 113.* **14.** Gracz, mistrz, zuch na s-e, *rzad.* do szabli; *daw.* w s-e, w szabli; tęgi w szabli: Budził w nich teraz rzetelny szacunek, nie tylko jako mistrz w szable, ale jako kawaler „górnych manier". *Sienk. Na polu 73.* **15.** Ochota do szabli ⟨*do wojowania, pojedynkowania się*⟩. **16.** Czapka na szabli; stać z czapką na szabli ⟨*jedna z postaw w wojsku Polski przedrozbiorowej*⟩. **17.** Starcie, turniej, walka na s-e. **18.** Ktoś przy szabli: Portret pradziada hetmana [...] z podgoloną czupryną, w pasie, przy szabli tureckiej, groźnie przed siebie spoglądał. *Choj. Alkh. I, 27.* **19.** Zbrojny w szablę. **20.** Ktoś z szablą u pasa, w ręce, w ręku: Królowi towarzyszył stale syn Jakub w hełmie i zbroi, z szablą w ręce. *Śliw. A. Sob. 262.* **21.** Chwytać szablę, chwytać szablę za głownię, za głowicę, za szablę: Z oczu wojowników sypały się iskry, ręce co chwila chwytały za szable. *Sienk. Ogn. II, 187.* **22.** Mieć, nosić szablę przy boku, u (lewego) boku; w garści, w ręku; w pogotowiu. **23.** Odłożyć, odpasać szablę ⟨*nie walczyć*⟩. **24.** Przypasać, przypiąć szablę, przypasać, przypiąć szablę do boku, u boku; przytroczyć szablę. **25.** Rzucić szablę ⟨*przestać walczyć, przestać być żołnierzem*⟩. **26.** Podnieść szablę ⟨*oznaka dawania komendy, salutowania, rozpoczęcia walki*⟩. **27.** Skrzyżować s-e, złożyć s-e na krzyż ⟨*zacząć walczyć na szable; zetrzeć się z kim*⟩: Jeszczem nie umiał krzyża na piersiach położyć, a już umiałem moją szablę na krzyż złożyć. *Groza Poezje 174.* **28.** Trzymać, *daw.* dzierżyć szablę w ręku; nie wypuszczać szabli z ręki; zwrócić s-e przeciw komu ⟨*walczyć*⟩. **29.** Ująć, wziąć szablę, szablę w rękę ⟨*zacząć służbę rycerską*⟩. **30.** *książk.* Utopić szablę w czyim sercu ⟨*przeszyć kogo szablą, zabić go*⟩. **31.** Wyjąć szablę, wyrwać szablę z pochwy. **32.** Wytrącić szablę, wytrącić komu szablę (z ręki). **33.** Wznieść szablę, wznieść szablę do góry, w górę, nad głową ⟨*oznaka komendy, salutowania, rozpoczęcia walki*⟩: Na bojowisko wprost pośpieszył drogą, lejc puścił, krzywą szablę wzniósł do góry, a leciał straszny. *Rom. Poezje II, 185.* **34.** Zawiesić szablę na ścianie ⟨*przestać walczyć*⟩: Zawiesił szablę na ścianie [...] zabrał się do pióra i jął pisać historię. *Kremer Listy II, 53.* **35.** Zniżyć s-e przed kim ⟨*na znak czci*⟩. **36.** Postawić (kawalerzystę) pod szablą ⟨*za karę*⟩: Postawił nas na dwie godziny pod szablą. *Strug SPP.* **37.** Dobyć szabli (aby walczyć), dobyć szabli na kogo, w czyjej obronie: W szlachetnym ferworze, on, prosty oficer, dobył szabli na jenerała artylerii Sapiehę. *Boy Flirt I, 9.* **38.** Dotknąć szabli ⟨*walczyć na szable*⟩: Niech porwą mnie diabli, jeżeli dotknąłem szabli przez życia wiek cały! *Asnyk Poezje I, 120.* **39.** Spróbować szabli (na kim). **40.** Szukać szabli (przy boku, u boku) ⟨*aby ciąć, walczyć*⟩: Gniew wzbierał się w nim coraz większy, aż na koniec począł prawicą szukać szabli. *Sienk. Na polu 23.* **41.** Poddać się bez dobycia szabli ⟨*bez walki*⟩. **42.** Brać się, porywać się do szabli ⟨*być gotowym walczyć*⟩; zacząć walczyć na szable, skrótowo: do szabli: Pan Salery jego niby chce za kołnierz chwycić, ten z bryczki i do szabli. [...] jak się poczną chlastać. *Krasz. Siekierz. 103.* Powiedziano dalej, że kto by do szabli się porwał, dwadzieścia grzywien zapłaci. *Moracz. Dzieje V, 24.* **43.** Idzie, przychodzi do szabel ⟨*do walki*⟩. **44.** Przywyknąć do szabli, ręka przywykła do szabli. **45.** Rwać się do szabli ⟨*chcieć, uczyć się walczyć, chcieć walczyć*⟩. **46.** Rzucić się, sięgać do szabli, po szablę; ucIekać się, zrywać się do szabli ⟨*chcieć walczyć (na szable)*⟩. **47.** Być, występować przy szabli ⟨*mieć szablę u boku*⟩. **48.** Posiwieć przy szabli ⟨*zestarzeć się całe życie walcząc*⟩. **49.** Bić się na s-e (*rzad.* w s-e): Nie masz tygodnia, jak się z nim w szable biłem. *Sienk. SPP.* **50.** Brać, wziąć kogo na s-e ⟨*siec, ciąć szablami*⟩: Już szli dragoni [...] już jego Szkotów na szable brali, gdym ja skoczył z mymi ludźmi i starłem ich w mgnieniu oka. *Sienk. Pot. IV, 95.* **51.** Wziąć sprawę na s-e ⟨*rozstrzygnąć sprawę za pomocą walki wręcz*⟩: Wyrobiły się z obu stron tak dalece zabiegi i usiłowania, że sprawa już całkiem dojrzała do wzięcia na szable. *Moracz. Dzieje IX, 141.* **52.** *daw.* Dojść kogo, *dziś* dorównać, dotrzymać komu na s-e, w szabli ⟨*w walce szablą*⟩: W szabli [...] Wołodyjowski mnie doszedł. *Sienk. Wołod. I, 34.* **53.** Rzecz (jest) na s-e ⟨*pojedynek, walki szablami*⟩: Wyzwali się, rzecz była na szable, ale tak nieszczęśliwa, że brat mój [...] do dwunastego dnia skończył. *Kaczk. Gniazdo 104.* **54.** *hist.* Lać (z kim) wodę na szablę ⟨*dawny zwyczaj oznaczający zawieszenie działań zbrojnych*⟩: Z niektórymi murzami wodę na szablę lał i pobratymstwo zawarł. *Sienk. Wołod. II, 1.* **55** Mierzyć się z kim na s-e; sprostać komu na s-e, w szabli. **56.** Wychodź na s-e! ⟨*wyzwanie do walki wręcz*⟩. **57.** Zaprzysiąc co na szabli. **58.** Ginąć, zginąć od szabli; paść od szabli, pod szablami. **59.** (Miasto, pole) jeży się od szabel ⟨*jest wielu uzbrojonych, wielu szlachty*⟩: Łańcut w tym czasie rokoszowym jeżył się od kopij i szabel. *Łoz. Wł. Praw. II, 313.* **60.** Być, chodzić przy szabli. **61.** Bronić się, walczyć z szablą w ręku; rzucić się na kogo z (gołą) szablą, z szablą w ręku; sta-

wać, strzec granic z szablą w ręku. **62.** Umrzeć z szablą w ręku ⟨*walcząc, wśród walki*⟩. **63.** Brać, chwytać za szablę, *daw.* imać za szablę ⟨*być gotowym, walczyć*⟩. **64.** Ciąć, dosięgnąć kogo, dostać, dzwonić, (u)godzić kogo, w kogo, w co, grozić komu szablą: Burmistrz trębacza szablą w kark ugodził. *Rom. Poezje II, 269.* **65.** Jednać, zjednać sobie kogo a. co szablą: Szablą [...] i kielichem zjednali sobie protekcją [...] Sekretarza Wielkiego Koronnego. *Koźm. Pam. I, 11.* **66.** Machać; opędzać się, *daw.* odjadać się; pochlastać, (po)rąbać, posiekać kogo szablą; potrzaskać szablą; świsnąć szablą (koło ucha, przed oczami, przed nosem), tłuc, uderzyć, walczyć, walić, wojować, wsławić się, wywijać, zamierzyć się szablą: Postanowiłem machać szablą, jak najgęściej, a resztę zostawić losowi. *Lam J. Głowy III, 61.* Trupy obdarte, zeszpecone, porąbane szablami, powieszono na latarniach. *Śliw. A. Lel. 361.* Tureccy harcownicy wyjeżdżali w pole, potrząsając krzywymi szablami, do utarczki wzywając. *Gomul. Miecz II, 97.* **67.** *książk.* Pisać szablą dzieje, historię ⟨*walczyć w sprawie politycznej, społecznej*⟩. **68.** Płazować kogo szablą; okładać kogo płazem szabli. **69.** Poprzeć kogo, służyć komu, czemu; torować drogę szablą. **70.** Przejechać kogo szablą ⟨*zranić*⟩. **71.** Robić szablą ⟨*bić się, fechtować, pojedynkować*⟩: Dobrze już siedzi na koniu [...] a i szablą by niczle robił, gdyby mu jeszcze trochę nie omdlewała ręka. *Kaczk. Gniazdo 90.* **72.** Roznieść kogo a. co na szablach, roznieść w puch, w sztuki na szablach, rozsiekać, wyrąbać szablami ⟨*posiekać, doszczętnie pobić*⟩: Jeśli sponiewieracie ciało jego i na szablach je rozniesiecie, źle uczynicie. *Sienk. Pot. IV, 136.* Wdarli się do stacji [...] zniszczyli tory, wyrąbali szablami [...] batalion, co się właśnie wyładowywał. *Żukr. Dni 62.* **73.** Rozproszyć kogo, co szablami: Władze wysłały na ulice oddział huzarów, którzy szablami rozproszyli demonstrujących. *Piw. Hist. 314.* **74.** Trzaskać szablą, (na kogo), trzaskać w s-e ⟨*na znak gniewu, chęci walki*⟩: Dragoni i pocztowi z towarzyskich chorągwi poczęli zgrzytać zębami i z cicha w szable trzaskać, i sapać, i mruczeć. *Sienk. Wołod. III, 67.* **75.** s. bełta się u boku, błyska, brzęka, dzwoni (u pasa), miga (błyskawicą), połyskuje; przerzyna, przecina powietrze; toczy krew; wisi na łęku, na rapciach, na temblaku, przez plecy, u boku, u pasa; wychodzi, wyskakuje z pochwy; wypada komu z ręki, zamigotała, zwinęła się w ręku; s-e szczękają, świszczą: Młody Zenobiusz Skalski ciął go w głowę ale szabla zwinęła mu się w ręku i uderzyła płazem. *Sienk. Ogn. II, 163.* **76.** s. rdzewieje (komu) w pochwie ⟨*ktoś zaniechał udziału w walkach*⟩.

● s. ⟨*żołnierz, rycerz uzbrojony w szablę*⟩ **77.** Doświadczona, najlepsza, pierwsza (w pułku, w państwie), sławna, tęga s.: Prosiłem go, by jak najmniej ludzi brał z sobą, ale bez kilkunastu się nie obejdzie; pewne to i doświadczone szable. *Sienk. Pot. IV, 41.* **78.** Siła iluś szabel; (oddział, wojsko) liczy sobie ileś szabel; mieć ileś szabel na zawołanie, za sobą: Kawaleria [...] składała się z całej jazdy Kobylińskiego, oddziału jazdy zamojskiej, w sile 200 szabel i szwadronu świeżych ochotników. *Wojtk. Gen. 92.* **79.** Napaść w ileś szabel, przyprowadzić, zebrać ileś szabel.

○ **80.** Białe, zagięte s-e (odyńca) ⟨*kły*⟩: Nareszcie odskoczył olbrzymi odyniec, pokazując mi białe, zagięte szable, i stanął za liściastym, bukowym krzakiem. *Wodz. Wspom. 53.*

szablon **1.** s. literniczy, techniczny; s. z papieru ⟨*wzornik*⟩. **2.** *przen.* Banalny, bezduszny, utarty s.; s. literacki, myślowy ⟨*wzorzec postępowania bezmyślnie naśladowany*⟩. **3.** s. w c z y m: s. w sztukach pięknych; w publicystyce. **4.** Przełamać s.; unikać szablonu: W bardzo wielu naszych świetlicach należy koniecznie przełamać rutyniarstwo i szablon. *Życie Lit. 40, 1954.* **5.** Robić co, stworzyć podług (według) jednego szablonu; myśleć szablonami: Zdawał się [...] nie dostrzegać i nie rozróżniać ich charakterów, [...] traktując wszystkich tak, jakby stworzeni zostali według jednego szablonu. *Meis. Sześciu 144.* **6.** Wpaść w s.: Nie wolno grafikowi wpaść w szablon. Monotonia w plakacie zabija jego siłę propagandową. *Słomcz. Plakat 13.* **7.** Wyzwolić się od szablonów, wyzwolić się, wyłamać się z szablonu, z szablonów; zerwać z szablonem: Autor rozwija całą pomysłowość, aby się wyzwolić z pewnych szablonów. *Boy Flirt III, 185.* Zerwał z szablonem i z rutyną, pobudził zapał do twórczej pracy i nowego życia. *Ower. Ramp. 386.*

I szach s.-mach ⟨*czym prędzej, za jednym zamachem*⟩: Uwinął się szach-mach i już go nie ma. *SW.*

II szach Trzymać kogo, co w szachu ⟨*zagrażać komu albo czemu, utrudniając swobodę działania, trzymając w niepewności*⟩: Nie mogąc zamatować kobiety upartej, przytomnej, niezmordowanej, rozległe mającej stosunki, trzymał ją przynajmniej ustawicznie w szachu, tak że się stał zmorą, która ją dzień i noc prześladowała. *Korz. J. Tad. 62.*

szachownica **1.** *przen.* s. c z e g o a. z c z e g o ⟨*kwadraty czego ułożone naprzemian*⟩: s. pól, gruntów, łąk, ugorów; s. posadzki; s. z pól i łąk. **2.** *daw.* Puścić się szachownicą ⟨*w szyku przypominającym szachownicę*⟩: Zaraz też ułożyłem marszrutę i, jak należy, szachownicą puściłem się naprzód. *Łoz. Wł. Narwoj. 126.* **3.** *przestarz.* Rozciągnąć (się), rozwinąć (się) w szachownicę ⟨*o wojsku: rozwinąć się w szyku przypominającym szachownicę*⟩: Reszta jazdy z rezerwową artylerią, rozciągnięta w szachownicę poza dywizją Szembeka aż do okopów praskich [...] była jedyną polską rezerwą. *Sokoł. A. Dzieje III, 149.* Dwadzieścia osiem szwadronów, rozwiniętych brygadami w szachownicę [...] czekały aż im pułk czwarty otworzy wrota do szarży. *Mier. Kamp. I, 333.* **4.** Rozrzucić, ułożyć w szachownicę ⟨*o gruntach: rozrzucić, ułożyć kawałkami, kwadratami przedzielającymi się sobą*⟩. **5.** Być pionkiem na (jakiej) szachownicy ⟨*być narzędziem w czyich rękach*⟩: Nie byłem pierwszym lepszym pionkiem na szachownicy salonowej. *Sienk. Dram. 126.*

szachy **1.** Gra w s.; partia szachów. **2.** Gr(yw)ać w s.; rozegrać partię szachów; zasiąść do szachów; przyjść, pójść na s.

szacunek ○ ⟨*poszanowanie; poważanie, uznanie, cześć*⟩ **1.** Głęboki, należny, niezwykły, ogólny; *przestarz.* powinny, *daw.* winny; powszechny, prawdziwy, rosnący, rzetelny, szczególny, szczery, widoczny, wielki, wkorzeniony, wysoki, wzajemny, zasłużony s.; s. ludzki. **2.** s. c z e g o, d l a c z e g o: We

wszelkich stosunkach szacunek pracy rodzi równość, równość podtrzymuje z kolei ten szacunek. *Sienk. Listy I, 187.* Jedna rzecz cechuje młode narody: szacunek dla nauki. *Hirsz. Hist. 131.* **3. s.** d l a k o g o: Obywatelska myśl, dostojeństwo tematu, szacunek dla starszych, praca, nieskazitelne życie to były miary służące dla oceny obrazu. *Boy Znasz 72.* **4.** *daw.* **s.** o k i m: Nie mogę się utrzymać od zmniejszenia u siebie o nim szacunku. *Kras. Podstoli 10.* **5. s.** w o b e c k o g o, c z e g o: Pruderia autora i głęboki szacunek wobec pruderii czytelni-ka(-czki) [...] nie pozwala na przytoczenie szczegółów i perypetii tego wieczoru. *Żer. Przedw. 202.* **6. s.** w c z y m: s. w myślach, w słowach, w postępowaniu. **7.** Brak szacunku. **8.** Godny, wart szacunku; pełen szacunku: Lubił go za serdeczny sposób bycia i ton pełen szacunku. *Brand. K. Antyg. 319.* **9.** Wyrazy szacunku; Łączę wyrazy szacunku ⟨*formuła zakończenia ceremonialnego listu*⟩. **10.** Z szacunkiem (kłaniać się komu; mówić, wyrażać się o kim; patrzyć na kogo, co; robić co; traktować, tytułować kogo itp.): Kłaniali mu się ludzie, nisko, z szacunkiem. *Ritt. Noc. 5.* **11.** Budzić, czuć, jednać sobie, mieć (dla kogo, u kogo), nakazywać; *przestarz.* odbierać (powinny); odczuwać; *przestarz.* oddawać, odejmować komu; okazywać, powziąć dla kogo, pozyskać u kogo a. czyj; (s)tracić (dla kogo, u kogo), uczuwać, udawać, wyrażać, wzbudzać, wzniecać, zachować, (za)skarbić sobie, zdobyć, zjednać, zmniejszyć, znać, zwiększyć, zyskać (sobie czyj), *przestarz.* żywić **s.**: Zbyt wielki szacunek miał dla Basi, aby móc pomyśleć o niej coś złego. *Iwasz. J. Panny, 161.* To gbury, którzy nie znają szacunku dla filozofów. *Święt. A. Obraz. II, 180.* **12.** *przestarz.* Dodawać szacunku; nabierać, nabywać, odmówić komu, pozbawić kogo, przysparzać komu, uczyć, używać, wymagać, żądać szacunku; zażywać szacunku. **13.** Być dla kogo, robić co, mówić, patrzyć itp. bez szacunku, skrótowo: bez szacunku: Strawił godzinę w ponurej, milczącej wściekłości, nad kompendium historii literatury, śledząc w roztargnieniu i bez szacunku drogę mesjanizmu polskiego. *Par. Niebo 223.* **14.** Zmuszać kogo do szacunku; opierać co na szacunku: Zawiązała się między nimi serdeczna przyjaźń, na wzajemnym szacunku oparta. *Wind. Koch. 45.* **15.** Zapewniać o szacunku. **16.** Tracić s., tracić na szacunku; zarobić na s., *daw.* zarobić s.; zasłużyć na s.: Zrozumiał, że w ciągu miesiąca, dzień po dniu, tracił na szacunku w oczach syna. *Par. Niebo 207.* **17.** Chodzi, idzie o szacunek: Nie żartuj sobie [...] i to wobec osoby, o której szacunek więcej mi idzie niż o życie. *Dan. W. Not. 123.* **18.** *daw.* Być u kogo w szacunku; skrótowo: w szacunku u kogo: Stare obyczaje [...] były w szacunku u wszystkich narodów. *Kras. Podstoli 92.* Lubom nie jest wierszopis, wiersz poważam wiele, nim malarz, lecz w szacunku u mnie Rafaele. *Tremb. Różne 48.* **19.** Robić co, mówić, postępować itp. przez s. dla kogo: Obszedłem się z debiutem Czeszki stosunkowo surowo przez szacunek dla młodego pisarza. *Matusz. R. Lit. 187.* **20.** Cieszyć się, darzyć, otaczać, przejąć kogo szacunkiem: Był według nich człowiekiem uczciwym, świadczył o tym najlepiej szacunek, jakim cieszył się wśród uczniów. *Brand. K. Obyw. 191.* **21. s.** maleje, zmniejsza się; należy się komu; otacza, spotyka kogo; świadczy o kim, o czym; wzrasta, zwiększa się.

◎ s. ⟨*oszacowanie, ocena*⟩ **22.** Brakarski, fachowy, maksymalny, minimalny; niski, wysoki; wstępny s. **23. s.** c z e g o: s. dóbr; drzew, gruntu, ludności, produkcji, ziemi. **24.** Należność, wartość według szacunku. **25.** Obniżyć, podwyższyć, przeprowadzać, uwzględniać s. **26.** Zapłacić według szacunku. **27.** Podlegać szacunkowi. **28. s.** waha się, wynosi x zł.

szafa ⟨*rodzaj mebla*⟩ **1. s.** biblioteczna, biurowa, lustrzana a. z lustrem; **s.** śpiżarniania, ubraniowa; s. dwudrzwiowa, trzydrzwiowa; s. gdańska. **2.** *daw.* s.-almaria ⟨*szafa w ścianie do przechowywania rzeczy cennych lub broni*⟩. **3. s.** chłodnicza ⟨*lodówka*⟩. **4. s.** kredensowa ⟨*kredens*⟩. **5. s.** ogniotrwała a. pancerna ⟨*o grubych metalowych ścianach, przeznaczona do przechowywania pieniędzy, kosztowności i ważnych dokumentów*⟩. **6. s.** ścienna a. w ścianie ⟨*wmontowana na stałe w ściany lokalu*⟩. **7. s.** n a c o: s. na suknie, na ubranie. **8. s.** na bieliznę ⟨*bieliźniarka*⟩. **9. s.** z c z y m: **s.** z ubraniami, z książkami. **10.** Grająca s. ⟨*mechaniczny aparat w kształcie szafy, który po wrzuceniu określonej monety, wykonuje utwór muzyczny*⟩. **11.** Włożyć, wieszać co do szafy; wieszać, powiesić co w szafie; wyjąć z szafy. **12. s.** gra ⟨*interes idzie; wszystko działa, jak należy; wszystko w porządku*⟩: Obaj do spółki kradną, szkodzą. Wciągają w to innych — i szafa gra! *Twórcz. 7, 1953, s. 108.*

szafarz *przen. książk.* Być szafarzem czyjej krwi ⟨*rozporządzać czyim życiem*⟩: Wasza książęca mość jesteś szafarzem krwi naszej. *Sienk. Ogn. IV, 115.*

szafot ⟨*rusztowanie, na którym dokonuje się egzekucji skazańców*⟩ **1.** Dostać się, pójść, wejść na s.; prowadzić, wyprawić kogo na s. **2.** Dać głowę, ponieść śmierć, skończyć, zginąć na szafocie ⟨*zostać straconym*⟩: Nieszczęsny młodzian dał, jako zbrodzień stanu w r. 1642, głowę na szafocie, licząc lat dwadzieścia dwa. *Boy Mar. 31.*

szal, szalik 1. Ciepły, gruby, koronkowy, wzorzysty; jedwabny, wełniany, włóczkowy **s.**; **s.** z koziej wełny, z włóczki. **2.** Narzucić na kogo (na siebie) **s.**, narzucić s. na głowę; zarzucić s. na ramiona. **3.** Otulić, owijać, zawijać się szalem a. w s.: Owijać gardło, szyję szalikiem. Owinęła się w szal i usiadła przy piecu, w którym skwierczało parę szczap drzewa. *Zap. G. Mil. 245.* Dopinałam im starannie śniegowce i otulałam w szale, żeby broń Boże nie dostały kataru. *Jaroch. Liście 221.* Była tylko w bieliźnie, zawinięta w szal cienki jak mgła. *Żer. Opow. 295.* **4.** Wziąć **s.** na szyję.

szala ⟨*jedna z części wagi*⟩ **1.** *przen. książk.* **s.** zwycięstwa, **s.** sprawiedliwości itp. **2.** Brać co na szalę (czego); (z)ważyć co (swe słowa, słuszność czego) na szali (rozsądku, sumienia, wypadków itp.) (*Syr. XXVIII, 29*) ⟨*rozważać co, brać pod rozwagę*⟩: Wszystko należy nam brać na szalę rozumu. *Pilch. SW.* **3.** Przechylić, przeważyć szalę (walki, zwycięstwa itp.) na czyją (na swoją) stronę, korzyść: Wtrącam jedno i drugie zdanie i przechylam szalę na swoją stronę. *Berent Fach. 57.* Dziwnie się jej podobało tak przyzwoite i delikatne postępowanie, i ufność jej coraz bardziej i tą polityką jego powiększona przeważyła znacznie szalę na jego stronę. *Korz. J. Spek. 103.* **4.** Kłaść, położyć co na szali;

rzucić co na szalę ⟨*wprowadzić co w grę, aby przesądzić o wyniku*⟩: Kładąc na szali kandydaturę Francuza i swoją, Francuzowi oddawał pierwszeństwo. *Śliw. A. Sob. 182.* Gdyby pani rzuciła na szalę swoje nazwisko — zawołał — sądzę, że wszyscy by za panią poszli. *Breza Uczta 51.* Rzucić wszystko na szalę. **5.** Coś waży się na szali, los czyj waży się na szali ⟨*rozstrzyga się*⟩. **6.** Zważyć na szali ⟨*wywrzeć wpływ na co, zdecydować o czym*⟩: Wasze, obywatelu, wstawiennictwo mogłoby nadzwyczajnie zaważyć na szali. *Żer. Sułk. 64.* **7.** s. czego przechyla się, przeważa na czyją stronę ⟨*ktoś zwycięża*⟩: Zginął pod Grunwaldem w chwili, gdy się już szala zwycięstwa na naszą stronę przechyliła. *Zachar. Kres. 226.* Widząc, w którym miejscu najgroźniej nieprzyjaciel prze, kiedy tam wytnie ze swoimi, zaraz też, i szala szczęścia przeważyła się na stronę naszą. *Kaczk. Murd. I, 48.* **8.** s. zwycięstwa przechyla się to na jedną, to na drugą stronę; waha się (na dwie strony) ⟨*losy zwycięstwa ważą się*⟩. **9.** s. czego waży się ⟨*coś się rozstrzyga*⟩: Kiedy się przeznaczenia mego szala waży, niebo mię wraca twojej opiekuńczej straży. *Fel. A. Barb. 20.*

szalbierstwo ⟨*oszustwo, krętactwo, szachrajstwo*⟩ **1.** s. w c z y m: Szalbierstwo w walce, cios zadany ukradkiem z zasadzki są mu [Molière'owi] nie tylko głęboko obce, ale wstrętne. *Teatr 6, 1950, s. 41.* **2.** Dopuszczać się, dokonywać szalbierstw; robić s-a.

szaleć 1. s. w c z y m ⟨*wyżywać się*⟩: s. w tańcu. **2.** s. z c z e g o ⟨*przejawiać gwałtowne uczucia; wariować*⟩: s. z bólu, z gniewu, z miłości, z radości, z rozpaczy, ze szczęścia, z upokorzenia, z wściekłości. **3.** s. z c z y m ⟨*uwijać się ruchliwie, gwałtownie*⟩: Operator kroniki filmowej szalał z kamerą czepiając się jak pająk poręczy mostu. *Nowa Kult. 12, 1955.* **4.** s. z a k i m, z a c z y m, d l a k o g o ⟨*uwielbiać kogo, przepadać za kim, za czym*⟩: Ta szaleje za panem. *Choyn. SPP.* Będę ją woził po spacerach, redutach, kompaniach, a kobietki szaleją za tym. *L.* **5.** Bitwa szaleje ⟨*toczy się gwałtowna bitwa*⟩. **6.** Epidemia szaleje ⟨*szerzy się gwałtownie*⟩. **7.** Huragan, wiatr, wicher, wichura; śnieżyca, zadymka, zawieja itp. szaleje ⟨*wieje z wielką siłą*⟩. **8.** Młodzież, młódź szaleje ⟨*bawi się hucznie, spędza czas na hulankach, pijatykach, wyżywa się*⟩. **9.** Morze szaleje ⟨*burzy się gwałtownie*⟩. **10.** Powódź szaleje ⟨*niszczy wszystko na zalanych terenach*⟩. **11.** Pożar, żywioł szaleje ⟨*szerzy się gwałtownie*⟩: Pożar opanowano przez wykopanie rowów dokoła szalejącego żywiołu. *Tyg. Ilustr. 37, 1904.* **12.** Terror szaleje ⟨*przybiera gwałtowne formy; gwałtowny ucisk, gwałtowne represje są stosowane wobec ludności*⟩.

szalej Ktoś mówi, postępuje jakby się szaleju najadł, jakby szaleju podjadł ⟨*ktoś mówi, postępuje nieprzytomnie, nierozsądnie, jak szalony*⟩: Gadasz, jak gdybyś szaleju szczęśliwie podjadł i śnił. *Jank. Sędzia 32.*

szaleństwo 1. Czyste, istne, oczywiste s.; miłosne s. ⟨*niezwyczajny postępek; szał*⟩. **2.** Przedsiębiorczy, śmiały, zakochany, zazdrosny aż do szaleństwa. **3.** Popełnić s.: Gotów był dla niej popełnić nawet szaleństwo. *Prus Far. II, 78.* **4.** Być bliskim szaleństwa. **5.** Doprowadzać; przywodzić kogo do szaleństwa: Nie przywódźże mnie do szaleństwa, abym [...] czego nie uczynił, czego bym potem żałował. *Sienk. SPP.* **6.** Kochać kogo, rozmiłować się w kim (aż) do szaleństwa. **7.** Coś jest szaleństwem: Sam pomysł porwania ich z Fajumu i zawiezienia ich do Chartumu był po prostu szaleństwem. *Sienk. Pust. I, 114.* Powstanie rozpoczęte bez broni i przygotowania jest prostym szaleństwem. *Sokoł. A. Stycz. 190.* **8.** s. napada, ogarnia kogo; s. czego opętało kogo: Opętało go szaleństwo prędkiej jazdy. *Prus Studia, 116.*

szalik p. szal

szalony 1. *pot.* s. apetyt, ból, niepokój, upał; s-a ilość, liczba; ochota, pasja, przeszkoda, pycha; s-e błoto, s-e pieniądze; s-e pragnienie ⟨*bardzo wielki(-a, -e), ogromny(-a, -e), nadzwyczajny(-a, -e), niebywały(-a, -e)*⟩: Co za szalona ilość lin na statku! Podobno jest ich około tysiąca. *Balc. Ocz. 19.* **2.** s-a awantura ⟨*trudna do opanowania, szaleńcza*⟩. **3.** s. bieg, galop, pęd; s-a jazda ⟨*zawrotny(-a), szaleńczy(-a); niebezpieczny(-a)*⟩: Auta w szalonym biegu pędziły, tłamsząc na śmierć ptactwo domowe. *Pięt. Łuna 74.* **4.** s. człowiek (s. chłopak, s. mężczyzna, s-a dziewczyna, s-a kobieta) ⟨*narwany, nieobliczalny*⟩: Bohun jest człowiek szalony, gotów się ważyć na wszystko. *Sienk. Ogn. I, 74.* **5.** s. czyn, krok ⟨*nierozważny, ryzykancki*⟩: Teraz, kiedy już prawie wykonany został taki zamach stanu, trwoga ją obejmować zaczęła, czy też to nie jest krok szalony. *Żer. Syzyf. 56.* **6.** *daw.* s-e dni ⟨*mięsopustne*⟩. **7.** s. gniew; s-a radość ⟨*gwałtowny(-a), niepohamowany (-a)*⟩. **8.** *pot.* s-a gospodarka, gra; s-e przedsięwzięcie ⟨*ryzykancka(-ie)*⟩. **9.** s. karnawał ⟨*hulaszczy, rozhukany*⟩. **10.** s-a myśl, s. pomysł ⟨*szaleńcza(-y)*⟩. **11.** s-a miłość, namiętność, rozpusta ⟨*pełna szaleństw*⟩. **12.** s-a pamięć ⟨*bardzo pojemna, bardzo dobra*⟩. **13.** *daw.* s. pies ⟨*wściekły*⟩: Mąż jej umarł z ukąszenia psa szalonego. *Groza Wład. II, 24.* **14.** s. rytm (muzyki, tańca) ⟨*bardzo szybki, zawrotny*⟩. **15.** s-a szarża (wojsk) ⟨*brawurowa, ryzykancka*⟩.

szalony (w użyciu rzeczownikowym) **1.** *daw.* Dom szalonych ⟨*zakład dla obłąkanych*⟩. **2.** Biegać, latać, miotać się, pomykać; pognać, popędzić; rzucać się, śmiać się, tańczyć, wpaść jak s.: Miotał się jak szalony, tupał nogami. *Olcha Most II, 206.* Wyprowadził rower i pognał na nim jak szalony w stronę miasta. *Zap. G. Mił. 226.* Koń rzucał się jak szalony, co chwila zwieszając w powietrzu przednie kopyta. *Sienk. Ogn. IV, 41.* **3.** Okrzyknąć, osądzić kogo szalonym. **4.** Udawać szalonego. **5.** Mieć, uznać kogo za szalonego; uchodzić za szalonego. **6.** *daw.* Tańczyć szalonego ⟨*staropolski taniec o żywym tempie*⟩. **7.** Po szalonemu (robić co, postępować, myśleć itp.) ⟨*szaleńczo, jak szalony, jak wariat*⟩: Uważała, że dzisiejszy dzień spędzili prawdziwie po szalonemu. *Dąbr. M. Noce II, 149.*

przysł. **8.** Szalonemu miecz w rękę (dać, włożyć).

szał 1. Dziki, gniewny s. ⟨*wielkie podniecenie*⟩. **2.** s. bojowy ⟨*wielkie podniecenie, zapał, uniesienie; zażartość, zaciętość*⟩. **3.** s. karnawałowy ⟨*niepohamowane oddawanie się zabawom; szaleństwo, mania*⟩. **4.** s. miłosny ⟨*erotyzm, erotomania*⟩. **5.** s. niszczycielski ⟨*furia*⟩. **6.** s. pijacki ⟨*delirium*⟩. **7.** s. c z e g o ⟨*stan wielkiego podniecenia*⟩: s. gniewu; s. radości, tańca, trwogi, wesołości, zachwytu. **8.** Atak, napad szału ⟨*ostry stan choroby umysło-*

wej; furia⟩. **9.** Rozpacz do szału dochodząca. **10.** W przystępie szału (zrobić co) ⟨*szaleństwa, furii*⟩: W przystępie szału targnął się na własnego brata. *SW*. **11.** Dotknięty; uniesiony szałem. **12.** Dojść, doprowadzić kogo do szału. **13.** Wpaść w s. **14.** Wprawić, wprowadzić kogo w s.: Niezwykłość miejsca wprawiła młodzież w szał. *Par. SPP*. W szał radości wprowadziło ją to, że jakiś młodzieniec uśmiechnął się do niej zabójczo. *Perz. Las 160*. **15.** s. ogarnął, opanował, opętał, porwał kogo; s. przeminął.

szałowy *pot.* s-a babka, s. kociak ⟨*ładna(-y), elegancka(-i)*⟩: Drugi szałowy kociak okazał się doświadczoną adwokatką. *Przekr. 544, 1955*.

szampan **1.** Pienisty, musujący s.; s. mrożony ⟨*gatunek wina gronowego musującego*⟩. **2.** *pot.* s., nie kobieta ⟨*o kobiecie pociągającej, pełnej temperamentu*⟩: Podobała się panu — on mówi — co?... Szampan, nie kobieta. *Prus Lalka I, 217*. **3.** Pić s. a. szampana; pić zdrowie szampanem. **4.** Powodzenie uderza komu do głowy jak s. ⟨*ktoś staje się zarozumiały pod wpływem powodzenia*⟩: Rosnąca sława, wspaniałe powodzenie [...] uderzyły mu do głowy jak szampan. *Brosz. Opow. 141*. **5.** s. pieni się, leje się strumieniami ⟨*jest pity w dużej ilości*⟩: Odbywała się wesoła a gwarna kolacyjka, na której strzelały korki z butelek, pienił się szampan. *Sienk. Sprawy 192*.

szaniec **1.** Potężny, nieprzyjacielski s.; s. obronny, ruchomy, przedmostowy, ziemny (również w *lm*) ⟨*rodzaj okopu*⟩. **2.** Łańcuch szańców. **3.** Sypać, wznosić szańce. **4.** Obsypać, osłonić, otoczyć co (się), umocnić szańcami.

szanować **1.** s. cudzy czas ⟨*liczyć się z czyim czasem; liczyć się z tym, że ktoś jest bardzo zajęty*⟩. **2.** s. pamięć czyją ⟨*otaczać czcią, poważać, cenić*⟩: Spojrzał ze wzruszeniem na ojca i poważnie, stanowczym, pewnym głosem, z wolna, bez mrugnięcia powtórzył: — Jak czczę i szanuję pamięć nieboszczki matki! *Skiba Poziom. 74*. **3.** s. pracę ludzką ⟨*cenić*⟩. **4.** s. prawa, zwyczaje, tradycje ⟨*postępować zgodnie z prawem, zwyczajami itp., zachowywać prawa itp., przestrzegać praw itp.*⟩. **5.** s. czyje przekonania ⟨*uznawać, liczyć się z nimi*⟩. **6.** s. siły, zdrowie ⟨*oszczędzać, ochraniać*⟩. **7.** s. starszych ⟨*otaczać szacunkiem*⟩: Wyobraźcie sobie malca, któremu dorośli suszą głowę, że nie trzeba kłamać, że trzeba szanować starszych. *Boy Słowa 206*. **8.** s. czyją wolę, czyje życzenie ⟨*stosować się do czyjej woli itp.*⟩. **9.** s. k o g o z a c o; s. w k i m — k o g o, c o ⟨*poważać*⟩: Poważali go [...] wszyscy za stałość zasad wygłaszanych, szanowali za sprawiedliwość, z jaką ściągał kary. *Orkan Rozt. 13*. Władysław IV szanował w nim [Albrechcie Radziwille] wiernego sługę swojej młodości. *Szajn. Szkice III, 292*. Szanując w niej starsze lata i nieszczęście, nazwała swą ciotką i stała się dla niej najbliższą, najprzywiązańszą krewną. *Gruza Wład. II, 25*.

szanowanie *pot. środ.* ⟨*zamiast moje uszanowanie*⟩: Szanowanie. Czym mogę służyć szanownemu panu? *Meis. Sams. 129*.

szanowany Powszechnie szanowany ⟨*cieszący się powszechnym szacunkiem*⟩: Pan Aleksander, tak powszechnie szanowany, zaorując się w robotach biurowych, nocnych, poobiednich, porankowych — wyczerpał wraz z weselem i jego źródło — zdrowie cielesne. *Żer. Nawr. 10*.

szanowny **1.** s-a małżonka ⟨*uprzejmościowe określenie żony czyjej w rozmowie z jej mężem*⟩: Miałem parę razy zaszczyt rozmawiać z szanowną małżonką. *Par. Niebo 147*. **2.** *przestarz.* Szanownej pamięci ⟨*zwrot uprzejmościowy*⟩: Powróciwszy z uniwersytetów niemieckich i z Francji do kraju, byłem wezwany, przez szanownej pamięci Andrzeja Zamoyskiego, do zarządzania edukacją synów jego. *Staszic Dzien. I, 24*. **3.** s-i goście, s-i koledzy, s-i słuchacze, s. panie, s-i państwo; wielce s-a pani itp. ⟨*zwroty uprzejmościowe, stosowane zwłaszcza na początku przemówienia, listu*⟩: Mam nadzieję, że szanowny kolega oceni [...] moją szczerość. *Żer. Prom. 139*. Szanowny Panie. Przepraszam za zwłokę w odesłaniu książek, ale dotychczas nie mogłem o tym pomyśleć z powodu niesłychanej ilości listów, którą odebrałem w czasie jubileuszu. *Sienk. Koresp. I, 185*.

szansa **1.** Duża, jedyna s., jedna s. na sto; nikła, ostatnia, piękna, wielka s. ⟨*możliwość sukcesu, widoki powodzenia, sposobność osiągnięcia czego*⟩: Jeśli jest jedna szansa na sto, że nam się powiedzie, mamy obowiązek spróbować. *Twórcz. 7, 1953, s. 10*. Nie powinien odchodzić z miejsca, gdzie były chociaż nikłe szanse otrzymania pracy. *Brzoza Bud. 55*. **2.** s-e dziejowe; s. życiowa. **3.** s. c z e g o: s. ucieczki; s. zamążpójścia; s. zwycięstwa. **4.** Dać komu szansę; nie dać komu żadnej szansy. **5.** Mieć s-e uzyskania czego (np. posady, dyplomu). **6.** Mieć równe s-e z kim: Miłość to jest gra, w której można tyle wygrać, co przegrać. Ale w takiej grze kobieta musi mieć równe szanse z mężczyzną. *Słonim. Murz. 76*. **7.** Mieć wszelkie s-e, że...: Ku jesieni [...] Ślimak miał już chałupę i wszelkie szanse, że jego rodzinie przybędzie nowy człowiek. *Prus Plac. 293*. **8.** Mieć szansę za sobą ⟨*widoki na przyszłość*⟩: Z ich fizjognomii pragnął wyczytać, jaką który szansę miał za sobą. *Korz. J. SPP*. **9.** Nie mieć szansy czego; na to, żeby...: Uważał się za człowieka wyrafinowanie wytwornego. Skoro jej typem — był cham, to oczywiście on nie miał najmniejszych szans na to, żeby się jej podobać. *Perz. Raz 89*. **10.** Przekreślać s-e: Elekcja niezdary Wiśniowieckiego przekreślała szanse trzech tęgich kandydatów. *Boy Mar. 156*. **11.** Wykorzystać szansę. **12.** Wierzyć w szansę zwycięstwa. **13.** Jest za czym s.: Powiedz sama, ile jest szans za tym. *Grusz. An. SPP*. **14.** Jedyną szansą jest... trafia się komu s. **15.** s-e są przekreślone.

szantaż ⟨*wymuszanie czego pod groźbą ujawnienia kompromitujących danych*⟩ **1.** s. atomowy ⟨*nacisk polityczny pod groźbą użycia bomby atomowej*⟩. **2.** s. n a k i m, w o b e c k o g o: Ostatnim sposobem ratunku miał być zatem dziecinny szantaż na generale — list, którego nie należy traktować poważnie, bo w gruncie rzeczy nie był przecież niebezpieczny. *Brand. K. Antyg. 271*. **3.** Planować s.; uciekać się do szantaży.

szarada ⟨*zagadka, zwykle rymowana*⟩ **1.** Układać, rozwiązywać s-y. **2.** *przen.* Bawić się w s-y ⟨*wyrażać się zagadkowo*⟩: Na Boga! tłumacz się jaśniej! —

zawołał Skałka. — Nie pora bawić się w szarady. — Zgoda! — odparł Juliusz — wyłożę rzecz jak na patelni. *Choj. Alkh. III, 17.*

szarfa ⟨*szeroka wstęga*⟩ **1.** Jedwabna, tiulowa; srebrna, złota, trójkolorowa, szeroka s.; s. orderowa, rycerska. **2.** s-y od wieńców (z napisami). **3.** Spowity w s-y: Estrada wypełniła się koszami kwiatów spowitymi w szarfy o barwach narodowych. *Jackiew. Wiosna 184.* **4.** Przepasać szarfą (w pasie); przewiązać (kosz kwiatów) szarfami; przypiąć szarfę do sukni. **5.** Wić się szarfą ⟨*przen. o rzece*⟩: Dalej się rzeka szarfą modrą wije. *Dz. Lit. Lw. 63, 1857.*

szargać (się) 1. s. ubranie ⟨*chlapać, brudzić błotem*⟩. **2.** s. czyje imię, nazwisko ⟨*szkalować, szarpać; kompromitować; przynosić ujmę, bezcześcić, obrażać*⟩. **3.** s. świętość ⟨*okazywać brak poszanowania dla osób lub rzeczy powszechnie uznanych za wielkie, święte*⟩: Świętości nie szargać, bo trza, żeby święte były. *Wysp. SW.* **4.** s. się po błocie, w błocie ⟨*nurzać się, walać, brudzić się*⟩.

szaro 1. s. o d c z e g o ⟨*gdy się wymienia przyczynę*⟩: s. od dymu, od papierosów, od mgły, od kurzu. **2.** Jest, było dobrze s. ⟨*robi się, zrobiło się prawie ciemno*⟩. **3.** Już s. na dworze, robi się s. ⟨*już się rozwidnia lub ściemnia, zmierzcha*⟩: Choć do zachodu słońca daleko, robiło się szaro, łąki zaczęły dymić mgłami. *Krzywosz. Rusał. 133.* **4.** (Z)robić kogo na s. ⟨*całkowicie kogo pognębić; przeprowadzić druzgocącą krytykę kogo*⟩. **5.** Ozór, szczupak na s. ⟨*w szarym sosie*⟩: Jutro piątek, szczupak na szaro czekać będzie waćpana na obiadku. *Chodź. Pisma III, 410.* Sztuka mięsa i ozór na szaro. *Prus Wiecz. 228.* **6.** Pomalować co na s. ⟨*na kolor szary*⟩.

szarpać, szarpnąć 1. Szarpać c o ⟨*rwać, targać, rozrywać*⟩. Szarpać bawełnę ⟨*skubać, rwać, rozszarpywać, rozrywać na części*⟩: Bieliły się stosy szarpanej do przędzenia bawełny. *Reym. Ziemia I, 22.* **2.** Szarpać bluzę, odzienie, odzież, suknię itp. (na sobie, na kim): Szarpał na sobie bluzę więzienną [...] darł paznokciami ogoloną głowę w nieugaszonym pragnieniu śmierci. *Par. Król 180.* **3.** Szarpać brodę, wąsa, zarost ⟨*tarmosić*⟩. **4.** Szarpać chustkę, szarpać chustkę w ręku ⟨*skubać, rwać, rozdzierać*⟩. **5.** Szarpać ciało (do krwi; dziobami, pazurami, paznokciami, zębami) ⟨*rwać, rozrywać*⟩. **6.** s. drzwi, klamkę ⟨*ciągnąć gwałtownie*⟩. **7.** s. konia ⟨*ściągać lejcami*⟩: Tylko ten szarpie konia, kto nie umie jeździć i boi się upaść. *Korz. J. Koll. 116.* **8.** Szarpać majątek, czyją (swoją) własność ⟨*zabierać, tracić po trochu; uszczuplać, nadwerężać*⟩: Szlachcianki 16-go wieku [...] szarpały majątek męża na knefliczki i bryżyczki. *Szujski Portr. 53.* **9.** Szarpać państwo, kraj, terytorium ⟨*niepokoić, napadać*⟩: Saraceni poczęli szarpać państwo wschodnie. *Jezier. Wyb. 223.* **10.** Szarpać nieprzyjaciela, wroga, wojsko nieprzyjacielskie ⟨*niepokoić, robić szkody, podchodzić*⟩. **11.** Szarpać czyją cześć, sławę; czyj honor; (złe) języki szarpią kogo; szarpią czyją cześć, sławę, czyj honor ⟨*psuć komu opinię, szkodzić komu w opinii, oczerniać, obmawiać kogo; ktoś jest oczerniany, obmawiany*⟩. **12.** Szarpać człowieka, ludzi itp. ⟨*atakować (słownie), ostro krytykować; krzywdzić, zniesławiać*⟩: Ja nie należę do tych, którzy szarpią niewinnych albo naruszają spokój zmarłych. *Prus Studia 216.* **13.** s. (c o) — c z y m; c o a. c z y m ⟨*ciągnąć; rwać; tarmosić*⟩: Ryba szarpie pływakiem ⟨*ciągnie gwałtownie*⟩. Wiatr szarpie drzewa a. drzewami; szarpie płaszcz a. płaszczem; szarpie płomień a. płomieniem; lokomotywa szarpie wagonami. **14.** s. struny (palcami) ⟨*potrącać gwałtownie*⟩. **15.** Szarpać trawę ⟨*o zwierzętach: zrywać zębami, jeść*⟩; szarpać ziemię pazurami ⟨*rwać, rozrzucać*⟩. **16.** Szarpać kogo a. co cęgami ⟨*rwać ciało cęgami (rodzaj tortury w średniowieczu)*⟩: Ćwiartowanie było karą dla zdrajców [...] łamano kołem, szarpano rozpalonymi cęgami. *Bystr. Dzieje II, 333.* **17.** s. co z wściekłością, ze złością ⟨*o sile zewnętrznej: targać gwałtownie*⟩: Wyżynne wichry — huragany gwiżdżą i huczą, zawodzą, wyją i szarpią wszystko z wściekłością. *Radw. Świat 125.* **18.** s. k o g o, c o; s. k i m, c z y m ⟨*poruszać gwałtownie, tarmosić*⟩: s. kogo, co w złości a. ze złości, z wściekłości. Czyjaś ręka szarpała mną śpiącym wczesną porą. *Dasz. Pam. I, 91.* **19.** Wierzyciele szarpią kogo ⟨*nachodzą, niepokoją żądając spłaty zobowiązań*⟩. **20.** Szarpać c o — n a c o, w c o (na kawałki, na strzępy, na sztuki; w kawałki, w strzępy w sztuki) ⟨*rozrywać*⟩: Wiatr [...] gnał ciemne płachty chmur, szarpiąc je na strzępy. *Sewer Biedr. 13.* **21.** s. z a c o ⟨*pociągać, rwać*⟩: s. za culge, za dzwonek, za odzież, za ramię, za rękę, za włosy. **22.** s. za serce ⟨*o bolesnym uczuciu*⟩: Z czarnych zamorusanych dłoni wyjrzała twarz wychudła i oczy takie bolesne, że ciotkę aż coś szarpnęło za serce. *Bron. J. Siostrz. 86.* **23.** Konie szarpią, szarpnęły; samochód, tramwaj szarpie, szarpnął ⟨*ruszają, ruszyły; rusza, ruszył gwałtownie; przyspieszają, przyspieszyły; przyspiesza, przyspieszył w czasie jazdy gwałtownie*⟩: Konie ciągnące ładowny wóz szarpnęły w bok. *Perz. Cud. 5.* Tramwaj szarpnął na zakręcie, telepał się na szynach. *Twórcz. 5, 1953, s. 67.* **24.** Coś szarpie k o g o, c o, c z y m; k o m u — c o; szarpie k i m, c z y m ⟨*o stanach, doznaniach nerwowych, uczuciowych*⟩: Ból, rana szarpie kogo. Dolegliwości szarpią kogo. - Musiał go ból szarpać, bo chwilami krzywiły się usta. *Rodz. Dew. 18.* **25.** Ból szarpie wnętrzności, rękę, nogę, głowę ⟨*bolą wnętrzności, boli ręka, noga, głowa*⟩. **26.** Ból szarpie (kogo) w ramieniu, w ręce, w nodze: W ręce obandażowanej rozpoczynał szarpać mię ból. *Żer. Dzien. III, 403.* **27.** Głód szarpie (komu) wnętrzności ⟨*ktoś jest bardzo głodny; doznaje silnego uczucia głodu*⟩. **28.** Gniew szarpie kogo, szarpie komu serce ⟨*ktoś się gniewa*⟩. **29.** Lęk, trwoga szarpie kogo, szarpie nerwami ⟨*ktoś się lęka*⟩. **30.** Łkanie szarpie kogo a. kim ⟨*ktoś łka*⟩. **31.** Niepokój szarpie kogo, szarpie czyimi nerwami, czyim sercem ⟨*ktoś się niepokoi*⟩. **32.** Nerwy szarpią kim ⟨*ktoś się denerwuje*⟩. **33.** Coś (ktoś) szarpie komuś nerwy ⟨*coś (ktoś) denerwuje kogo*⟩. **34.** Przeczucia, złe przeczucia kimś szarpią, szarpią czyimś sercem ⟨*ktoś przeczuwa coś złego*⟩. **35.** Rozpacz szarpie kim, czyim sercem ⟨*ktoś rozpacza*⟩. **36.** Zazdrość szarpie kim ⟨*ktoś jest zazdrosny*⟩. **37.** Żal kimś szarpie, szarpie komuś serce, czyim sercem ⟨*ktoś odczuwa żal*⟩.

szarpać się, szarpnąć się 1. s. się jak koń spięty ostrogą; jak niedźwiedź w matni. **2.** Szarpnąć się n a c o ⟨*zdobyć się na duży wydatek*⟩: Przelicytowując zagranicznych reflektantów szarpnął się na kupno muzealnej „Uczty Baltazara". *Breza Uczta*

34. **3.** Szarpać się z k i m; szarpać się nawzajem między sobą ⟨*walczyć z kim; walczyć między sobą*⟩: Ze wszystkimi żył serdecznie i uprzejmie, więc nie miał powodu szarpać się z nikim. *Skiba Poziom. 273.* Niesforne państwa [...] szarpały się pomiędzy sobą. Bił Anglik Francuza, Hiszpan Włocha, Włoch Niemca. *Prus Wiecz. 186.* **4.** Szarpać się w c z y m ⟨*nie móc się z czego wyplątać, borykać się z trudnościami*⟩: Cezary nie czynił nic takiego, co by było moralnym ojcobójstwem, lecz szarpał się w więzach. *Żer. Przedw. 96*; szarpać się w biedzie, w kłopotach, w zgryzocie. **5. s. się** z a c o ⟨*gwałtownie ciągnąć, tarmosić*⟩: **s. się** za brodę, za włosy.

szarpany 1. Instrumenty **s-e** ⟨*w których struny szarpie się palcem lub piórkiem, np. harfa, gitara, mandolina*⟩. **2.** Rana **s-a** ⟨*o nierównych, postrzępionych brzegach*⟩. **3.** *wulg. środ.* Ty w dziąsło **s.**; ty za wieczną ondulację **s-a** itp. ⟨*przekleństwa, wyzwiska*⟩.

szarpiący s. ból; **s.** niepokój ⟨*dotkliwy, dojmujący*⟩.

szarpnąć p. **szarpać**

szarpnąć się p. **szarpać się**

szary 1. s-a bera ⟨*jesienna odmiana gruszy; owoc tej gruszy*⟩. **2. s.** człowiek, **s.** tłum ⟨*niczym się nie wyróżniający, przeciętny; mało znaczący*⟩. **3. s-a** dola; **s-e** dni; **s-e** życie ⟨*nieciekawa, monotonna egzystencja*⟩: Pasmo szarych dni. **4. s-a** eminencja ⟨*człowiek kierujący czym z ukrycia, pozornie niczym się nie wyróżniający, lecz mający decydujący głos w jakichś sprawach*⟩. **5. s-a** godzina ⟨*szarówka, zmierzch*⟩. **6. s.** granit, marmur ⟨*odmiana granitu, marmuru barwy szaropopielatej*⟩. **7. s.** koniec ⟨*ostatnie miejsce, zwłaszcza przy stole; pozycja mało zaszczytna*⟩. **8.** Coś jest, znajduje się na szarym końcu ⟨*zajmuje ostatnie miejsce; jest załatwiane w ostatniej kolejności*⟩: Już Rej narzeka, że sądy służą zamożnym, a uprawnione interesy biedaków są zawsze na szarym końcu. *Bystr. Dzieje II, 318.* **9. s-a** maść ⟨*maść rtęciowa (unguentum cinercum)*⟩. **10. s-e** mydło ⟨*mydło potasowe maziste, półpłynne*⟩. **11. s.** niedźwiedź ⟨*zwierzę z rodziny niedźwiedzi, żyjące w okolicach górskich Ameryki Północnej*⟩. **12. s-e** oczy ⟨*barwy ciemnosiwej, popielatej*⟩. **13. s.** papier ⟨*gatunek papieru do pakowania lub okładania zeszytów, książek*⟩: Książki były czyste, bo je wszyscy obłożyli w szary papier. *Świerszcz. 43, 53.* **14. s-e** płótno ⟨*nie bielone, naturalnego koloru*⟩. **15. s-a** polewka *p.* czarna polewka. **16. s-a** reneta ⟨*zimowa odmiana jabłoni; owoc tej jabłoni*⟩. **17. s-a** rzeczywistość ⟨*monotonna, nieciekawa*⟩. **18.** *daw.* **s-a** siostra ⟨*zakonnica szarytka*⟩: Doprawdy było kilka momentów, w których miałam ochotę szarą siostrą w jego szpitalu zostać. *Hof. Kl. Dziennik 113.* **19. s.** sos ⟨*przyrządzany na karmelu z dodatkami, podawany do ryb*⟩. **20.** Sól **s-a** ⟨*sól kamienna nie oczyszczona*⟩. **21.** *anat.* Substancja **s-a** ⟨*zewnętrzna pofałdowana część mózgowia*⟩. **22.** *techn.* Surówka **s-a** ⟨*żelazo będące surowcem technicznym, używane do odlewów żeliwnych*⟩. **23. s.** świt ⟨*pora dnia przed wschodem słońca, kiedy się robi szaro*⟩. **24.** *bot.* Wierzba **s-a** ⟨*krzew z rodziny wierzbowatych (Salix cinerca)*⟩. **25. s.** o d c z e g o (gdy się wymienia przyczynę zabarwienia) ⟨*poszarzały*⟩: Ubranie **s-e** od kurzu. - Okno było już szare od świtu, brzask wschodzącego dnia stał nad dachami Nowolipia. *Goj. Rajs. II, 153.* **26.** Rządzić się jak **s-a** gęś, *rzad.* rozgospodarować się jak **s-a** gęś ⟨*postępować samowolnie, komenderować kim*⟩: Magda [...] rządziła się w jego komorze jak szara gęś. *Mort. Wawrzek 75.* Jeszcze w jednej rzeczy rozporządziłam się [...] bom się tu, jak szara gęś, rozgospodarowała. *Korz. J. Spek. 245.* **27.** Zepchnąć kogo, co do roli szarego kopciuszka ⟨*zaniedbać*⟩: Do roli szarego kopciuszka były zepchnięte sprawy tak ważne, jak nauczanie języka. *Polonist. 6, 1954, s. 13.*

przysł. **28.** W nocy wszystkie koty szare.

szarża ● ⟨*natarcie, atak, zwłaszcza kawalerii*⟩ **1.** Brawurowa, gwałtowna, szalona, wściekła **s.**; **s.** kawaleryjska a. kawalerii; **s.** policji: Dosłyszałem szept: — Wściekła szarża! Przelecieli jak burza. *Reym. Now. IV, 189.* **2. s.** n a c o: **s.** na armaty, na piechotę, na tłum: Była obawa, że konnica przypuści szarżę na tłumy. *Krzyw. L. Wspom. 58.* **3.** Odeprzeć, wytrzymać szarżę; poprowadzić, przypuścić szarżę; wykonać szarżę na kogo; rozpędzić tłum szarżą: Oddziały piechoty odparły szarżę kawalerii i przeszedłszy na całym odcinku frontu do kontrataku obsadziły okoliczne wzgórza. Policja konna przypuściła szarżę do tłumu.

● **s.** ⟨*ranga wojskowa, stopień wojskowy; osoba mająca tę rangę*⟩ **4.** Niska, wysoka **s.**; **s.** oficerska: Tylko niższe szarże [...] dały się porwać powstaniu. *Brück. Kul. IV, 223.* Z racji swoich wysokich szarż wszystko znał, we wszystko był wmieszany, na dworze i w obozie, w wojnę i politykę. *Boy Mar. 16.*

szast s.-prast ⟨*wykrzyknienie wyrażające szybkie działanie, uwinięcie się z czym*⟩: Na drugi dzień — szast... prast... i już go nie ma. *Prus Lalka II, 135.*

szastać 1. s. funduszami, pieniędzmi ⟨*rozrzucać, trwonić fundusze, pieniądze*⟩; *przen.* **s.** ludźmi ⟨*postępować z ludźmi samowolnie, despotycznie*⟩. **2. s.** z cudzego ⟨*wydawać nieoględnie, rozrzucać, trwonić cudze pieniądze*⟩: Pewnoś znowu rozdał z parę rubli na piwo, bo ty lubisz szastać z cudzego. *Bliz. Rozb. 154.* **3. s.** nogą w ukłonach, **s.** nogami ⟨*kłaniać się szurając nogą (nogami)*⟩: Rozkopywał śnieg szastając po nim nogą w nieprzerwanych ukłonach. *Żer. Syzyf. 9.* W pięć minut ukazał się powtórnie pan Adolf w szarym kitelku [...] uśmiechnięty słodko, szastający nogami, pokorny. *Sewer. Nafta III, 131.*

szastać się 1. *pot.* **s. się** po czym ⟨*kręcić się po czym tam i z powrotem*⟩: Przybyły szastał się po całym pokoju, jakby podłoga szpilkami była najeżona. *Prus Drobiaz. 194.* **2. s.** swoją cnotą ⟨*oddawać się mężczyznom, pot. puszczać się*⟩: Czy to prawda, że ona tak na prawo i lewo szasta cnotą swoją? *Pięt. Białow. 85.* **3.** *pot.* **s. się** po świecie ⟨*włóczyć się, wałęsać się, wędrować*⟩: Ona niekontenta z tego, że on oddaje się gospodarstwu i nie lubi ciągle szastać się po świecie. *Orzesz. Prow. 216.* **4. s. się** z pieniędzmi ⟨*wydawać je nieoględnie, trwonić*⟩: Pieniądze są, po co się z nimi szastać. *Dąbr. M. Noce II, 222.*

szastum s. prastum ⟨*wyrażenie oznaczające szybkie wydanie czego, zwłaszcza pieniędzy*⟩: Mógłby już przyjść do czegoś, ale nie zatrzyma — szastum prastum tu, ówdzie — nigdy grosza nie ma. *Fredro A. Odl. 238.*

szata *podn. książk.* (często w *lm*) **1.** Aksamitna, atłasowa, brokatowa, jedwabna, muślinowa s. a. s. z aksamitu, z atłasu itp.; barwista, barwna, błyszcząca, bogata, ciężka, cudaczna, cudowna, długa, droga, falująca się, fałdzista, haftowana, jaskrawa, kosztowna, królewska, lekka, obcisła, obszerna, odświętna, paradna, piękna, podróżna, powiewna, powłóczysta, pozłocista, (prze)pyszna, przestronna, przewiewna, przezroczysta, rozwiewna, różnobarwna, strojna, stylowa, szeroka, ślubna, śmiertelna, świąteczna, świetna, tradycyjna, uboga, uroczysta, wąska, wdowia, weselna, wierzchnia, wspaniała, wykwintna, wytworna, wzorzysta, zbytkowna, zgrabna, żałobna s.; s. dzienna, godowa, podszyta jedwabiem, futrem; przetykana, wyszywana srebrem, złotem; bogato, pięknie tkana. **2.** s. kościelna, liturgiczna, pontyfikalna, rytualna, sakralna; s-y mszalne; s. pątnicza, pielgrzymia, pokutna, pokutnicza. **3.** s. duchowna, kapłańska ⟨*sutanna*⟩. **4.** s. mnisza, zakonna ⟨*habit*⟩. **5.** s. architektoniczna ⟨*wygląd zewnętrzny budowli*⟩: Przy skromnej i bezpretensjonalnej szacie architektonicznej wznoszonych dziś domów elewacja ma olbrzymie znaczenie. *Nowe Drogi 11, 1953, s. 112.* **6.** s. drzewna, leśna ⟨*lasy*⟩: Okolice górzyste [...] uzupełnią swą szatę drzewną. *Wiedza 693, s. 48.* Dawna Polska pokryta była na ogromnych przestrzeniach szatą leśną. *Bystr. Kult. 83—84.* **7.** s. graficzna; typograficzna, zewnętrzna, *daw.* wydawnicza ⟨*wygląd zewnętrzny książki lub czasopisma, rozmieszczenie elementów typograficznych (tekstu, ilustracji itp.)*⟩: Książka Kwiatkowskiego otrzyma wtedy zapewne lepszą szatę graficzną. *Twórcz. 7, 1954, s. 209.* Dobiega końca [...] szesnastotomowe wydanie [...] podane w pięknej, szlachetnej szacie zewnętrznej. *Nowa Kult. 7, 1955.* Zaleca dzieło Korzona oprócz wartości wewnętrznej, naukowej, także ponętna szata wydawnicza. *Tyg. Ilustr. 34, 1904.* **8.** s. ilustracyjna ⟨*ilustracje*⟩. **9.** s. językowa, słowna ⟨*język utworu*⟩. **10.** s. literacka ⟨*forma, opracowanie*⟩. **11.** s. roślinna, zielona ⟨*roślinność*⟩: Filoklimat powstaje pod wpływem szaty zielonej i lokalnej rzeźby terenu. *Archit. 2, 1954, s. 48.* **12.** s. zimowa (ptaka) ⟨*obfitsze, gęściejsze opierzenie*⟩: [Pierwsze opierzenie głuszca] trwa około miesiąca i stopniowo zmienia się na szatę zimową. *Świętorz. Głusz. 11.* **13.** s. choreograficzna, drukarska, naukowa, plastyczna, poetycka ⟨*forma, ujęcie czego*⟩. **14.** s. śnieżna ⟨*pokrywa, powłoka*⟩: Las, pola w śnieżnej szacie. **15.** s. Dejaniry ⟨*według mitologii: koszula ofiarowana Herkulesowi przez żonę Dejanirę; koszula ta zatruta krwią centaura spowodowała jego śmierć*⟩: Herkules [...] gdy pali mu ciało szata Dejaniry, szuka śmierci w płomieniach stosu. *Kleiner Mick. I, 404.* **16.** s. miasta, placu, rynku, ulicy ⟨*przybranie, dekoracja*⟩: Przyglądał się flagom, jakby dopiero dostrzegł odświętną szatę rynku. *Ziel. S. Pol. 215.* **17.** Brzeg, kraj, rąbek; obramowanie, obrąbek, fałdy szaty. **18.** Poła szaty a. od szaty; ogon, tren szaty: Wloką za sobą szumiący tren jedwabnej białej szaty. *Zap. G. Drob. 53.* **19.** Odziany, przybrany, ubrany, ustrojony w szatę (w s-y): Za godzinę przez ten mostek będzie jechał pan bogaty, ustrojony w złote szaty. *Słow. Ballad. 35.* **20.** Kłaść, nakładać, wkładać, narzucać, *przestarz.* oblekać, przybrać, przyoblec, przywdziać, wciągać, wdziewać; mieć (na sobie), nosić szatę; *daw.* zażywać szat: Jurand wyskoczył z łoża i począł gorączkowo wciągać szaty na swój olbrzymi grzbiet. *Sienk. Krzyż. II, 176.* **21.** *przen.* Dać szatę: Pieśniom szaty dałem takie ubożuchne. *Norwid Społ. 15.* **22.** Przyjąć, włożyć szatę duchowną, kapłańską, zakonną ⟨*zostać kapłanem, zakonnikiem*⟩. **23.** Rozdzierać (z rozpaczy) s-y na sobie (*I Mojż. XXXVII, 34*); rozdzierać, rozrywać s-y nad kim, nad czym ⟨*ubolewać nad kim, nad czym, rozpaczać, biadać*⟩: Złapał się za głowę i zaczął rozdzierać szaty: — To skandal! [...] jadą jak barany. *Sport. 40, 1954.* Niejeden „wieszcz" [...] górnie rozdzierał szaty nad losem ojczyzny. *Boy Flirt I, 64.* **24.** Obdarować, obdarzyć przyodziać kogo, co (się) szatą: Tyś własnymi szatami nagie przyodziewał. *Witw. Piosnki 9.* **25.** *przen.* Okryć się szatą: Tarnina okryła się białą szatą kwiecia. *Mark. W. Baśnie 28.* **26.** *żart.* Zamiatać szatą kurz, podłogę, schody: Snuje się [...] zamiatając powłóczystą szatą dawno nie ścierane kurze. *Boy Flirt I, 42.* **27.** Zdejmować, zdzierać, zrywać z kogo, zmieniać, zrzucać, zwlekać, *daw.* zwłóczyć szatę, s-y: Jeden z żołnierzy wlazł na belkę, a inni zwłóczyli szaty z Kmicica. *Sienk. Pot. III, 327.* *przen.* Godowe [...] jesień zwleka szaty, aż stanie ziemia pusta, głucha, obnażona. *Groza Poezje 189.* **28.** *przen.* Ukry(wa)ć co pod szatą: Występować będziemy przeciw ultramontanizmowi, bigoterii usiłującym często niecne ukryć [postępki] pod szatą pobożności. *Prz. Tyg. Życia 1, 1875.* **29.** Ukazać się w innej, nowej itp. szacie ⟨*postaci, formie*⟩: Nowe wydanie książki ukazało się w nowej, zmienionej szacie zewnętrznej. **30.** Odziewać kogo (się), *daw.* oblekać kogo (się), przebierać kogo (się), przybierać kogo (się), *daw.* przyoblec kogo (się), (u)stroić, wystroić kogo (się), ubrać kogo (się) w szatę (w s-y). **31.** Przyodziać kogo (się) w szatę; *przen.* przyodziać rzecz poważną w śmieszną szatę ⟨*przedstawić treść poważną w sposób śmieszny*⟩. **32.** Udrapować się w jaką (np. tragiczną) szatę a. w szatę czego (np. powagi). **33.** Obnażyć, obedrzeć, rozebrać kogo (się) z szaty. **34.** s. fałduje się, kapie od złota, łamie się (lekko, miękko), mieni się (od złota, od drogich kamieni), obwisa, zwisa, otula kogo, czyje kształty, czyją postać, opada z ramion, opływa czyją postać; powiewa, szeleści: Prosta biała szata łamała się miękko na postaci smukłej, lecz wątłej. *Święt. A. Duchy 252.*

przysł. **35.** Lepiej więcej mieć bydła w oborze, niźli szat w komorze.

szatan 1. Istny, prawdziwy s.; s. wcielony, s. w ludzkim ciele; *pot.* s. nie człowiek ⟨*o bardzo złym i okropnym człowieku*⟩: Istny szatan ten człowiek, którego ci maluję. *Bog. Rodin I (1896), 348.* To szatan wcielony! — zawołał Idrys z twarzą pobladłą ze strachu i wzruszenia. Byłby nas powystrzelał. *Sienk. Pust. I, 87.* **2.** Czarny jak s.: Wre robota; pięćdziesiąt noży w stoły tętni, zwijają się kuchciki czarne jak szatany. *Mick. Tad. 307.* **3.** Przebiegły, psotny, szpetny, złośliwy, zły jak s. **4.** Bronić się, grać jak s. ⟨*nadzwyczajnie*⟩: Szesnaście mam kogutów na Nidwach, pod borem, a grają jak szatany, i w świt, i wieczorem. *Starzeń. Gaw. 10.* **5.** Śmiać się jak s. ⟨*szyderczo, złośliwie*⟩. **6.** s. siedzi w kim; s. opętał kogo, wstąpił w kogo ⟨*ktoś stał się nieznośny, dokuczliwy, złośliwy; ktoś wykazuje nadzwyczajną inicjatywę w jakiej dziedzinie*⟩: Szatan jakiś siedzi we mnie!

Orzesz. Z różnych I, 283. Byłeś waleczny i zdolny. Ale na emigracji szatan cię opętał. *Prus Now. III, 68.* W Ksawerego wstąpił szatan przedsiębiorczości. *Brand. K. Antyg. 340.*

szczątek **1.** Żałosne s-i czego ⟨*resztki pozostałe po czym*⟩. **2.** s-i kopalne, kostne a. kości; s-i ubrań; s-i ludzkie, organiczne a. organizmów, roślinne a. roślin, roślinności; zwierzęce a. zwierząt. **3.** Doczesne, śmiertelne szczątki czyje ⟨*zwłoki*⟩. **4.** s-i c z e g o: s-i muru, ruin, zamku; ubrań, rozbitego samolotu; s-i dawnej świetności, dawnych swobód; s-i kultury materialnej; s-i rozbitych statków ⟨*wraki*⟩. **5.** Wydobyć kogo spod szczątków samolotu. **6.** s-i czyje spoczywają w ziemi ⟨*zwłoki czyje zostały pochowane w ziemi*⟩. **7.** s-i czego walają się po czym; zachowały się: Dzieła wielkich geografów greckich zaginęły prawie w całości i zachowały się tylko ich szczątki. *Przych. Kult. 86.*

szczebel *książk.* ⟨*stopień, stadium, faza; stopień w hierarchii społecznej, urzędniczej, naukowej, towarzyskiej*⟩ **1.** Niski, pierwszy, wyższy s. czego; s-e społeczne, towarzyskie, urzędnicze. **2.** s. c z e g o d o c z e g o: s. cywilizacji, dostojeństwa, hierarchii społecznej, nauczania; szkolnictwo wszystkich szczebli; s. do sławy, do szczęścia: Adwokatura była [...] szczeblem do honorów i sposobnością zrobienia wielkiego majątku. *Chłęd. Barok 108.* **3.** s. w c z y m: s. w drabinie, w hierarchii społecznej, w karierze urzędniczej. **4.** Po szczeblach, *daw.* szczeblami ⟨*stopniowo, stopniami*⟩: Tak to, jak gdyby po szczeblach, jedna zbrodnia do wyższych prowadzi. *Stasz. SW.* Życie to rozpustne szczeblami cię o zgubę przyprawi. *L.* **5.** Dosięgnąć najwyższych szczebli, osiągnąć najwyższy s. czego (np. kariery). **6.** Przebyć s-e jakiej kariery: Olbrzymimi susami przebył wszystkie szczeble kolarskiej kariery. *Sport. 37, 1954.* **7.** Przebiec, przejść wszystkie s-e czego: Sławy i majątku dorobił się [Sienkiewicz] ogromną pracą przeszedłszy wszystkie szczeble pisarskiego terminu. *Probl. 3, 1956, s. 185.* **8.** Podnieść, wznieść kogo, co (się) na wysoki, wyższy, najwyższy s. czego: Gospodarstwa nasze można podnieść na szczebel bardzo wysoki, działać jednak potrzeba rozważnie. *Prus Kron. III, 389.* **9.** Piąć się, posuwać się na wyższe s-e czego, po szczeblach czego (np. dostojeństw). **10.** Coś odbywa się na jakimś szczeblu: Konferencja odbywać się będzie na szczeblu ministerialnym. *Nowe Drogi 3, 1955, s. 65.* **11.** Stać, stanąć na jakim szczeblu, na jakich szczeblach (czego): Stać na niskim szczeblu oświaty, na niższych szczeblach kultury. Cywilizacja stanęła na najniższym szczeblu rozwoju. *SW.* **12.** Wspinać się (w karierze) ze szczebla na s.

szczególność *daw.* **1.** Mieć jaką s. ⟨*wyróżniać się pod jakim względem, mieć jaką właściwość, być w jakiś sposób nacechowanym*⟩: Popłoch ma tę szczególność, że nie jedną osobę, ale często bez żadnej przyczyny mnogie napada hufce. *Brodz. Synon. 139.* **2.** W szczególności: a) ⟨*szczególnie*⟩: Po długim okresie suszy wszyscy pragnęli deszczu, w szczególności zaś rolnicy; b) ⟨*pojedynczo*⟩: W chórze dają się głosy wszystkich śpiewających słyszeć ogólnie, lecz w szczególności żaden. *Pilch. SW.*

szczegół **1.** Bliższe, dokładne, dalsze, niektóre s-y. **2.** Cenny, ciekawy, drobny, drugorzędny, interesujący, konkretny, najmniejszy, nieistotny, nieznany, nowy, pierwszoplanowy, podrzędny, równorzędny, ważny, zajmujący, znamienny s. **3.** s. godny zapamiętania ⟨*drobny element jakiej rzeczy, jeden ze składników czego; drobiazg, drobnostka; okoliczność, wydarzenie*⟩. **4.** s. architektoniczny, dekoracyjny, geograficzny, historyczny, językowy, konstrukcyjny, ornamentacyjny. **5.** s. c z e g o, z c z e g o: s. konstrukcji, s. listu, s-y stroju, s-y życia; s. z listu, s-y z życia. **6.** Bogaty, obfity, skąpy, ubogi w s-y. **7.** s. po szczególe ⟨*szczegółowo*⟩: Rozpatrywał rzecz szczegół po szczególe. *SW.* **8.** *daw.* Po szczególe ⟨*pojedynczo, nie w masie*⟩: Pisma nasze, po szczególe wzięte, prezentują się jako tako. *Prz. Tyg. Życia 29, 1875.* **9.** *przestarz.* dziś *pot.* W szczególe ⟨*w szczególności, osobliwie, zwłaszcza*⟩: Dlaczego wszyscy w ogóle, a mama w szczególe byliście przeciwni mojemu wyjściu za mąż. *Dygas. Now. III, 110.* **10.** Cyzelować, dodawać, dorzucać (np. do opowiadania), dostrzegać, objaśniać, odsłaniać, odtwarzać, ogarnąć, omawiać, opowiadać, podawać, pomijać, powtarzać, przemyśleć, przypominać sobie, przytoczyć, rozpatrywać, ukryć, ustalić, wydobyć, wyjaśnić, wykonać, wykończyć, wyliczyć, wyłapać, wyłuszczyć, zatrzeć, zawierać, zbierać s-y; zapamiętać s., ten i ów s.; wydobywać s. za szczegółem; rozbierać s-y, s. po szczególe, s. za szczegółem: Umysł ludzki, który musi ogarnąć tyle szczegółów, o jakich mówiłem, bardzo łatwo myli się. *Prus Far. II, 14.* Nie mamy pewności, czy [tłumacz] przekładał [...] z jakiegoś rękopisu Gestów, zawierającego drobne szczegóły i szczególiki drukowanemu Poncjanowi łacińskiemu obce. *Krzyż. J. Romans 91.* **11.** Tracić czas, nie zważać na s-y; dopytywać się, pytać, rozpytywać, wypytywać o s-y; wchodzić, wdawać się, wglądać, wtajemniczać kogo, wtrącać się w s-y: Sam Jan III wchodził w szczegóły stawiania wszelkich publicznych gmachów. *Baliń. M. Pisma IV, 24.* Dzisiaj nie mam już czasu w szczegóły się wdawać. *Żmich. SPP.* **12.** Dowiedzieć się szczegółu, szczegółów czego; słuchać, zapomnieć szczegółów; poznać, obmyślić co do (najdrobniejszych) szczegółów; coś wynika ze szczegółów. **13.** Zatrzymywać się nad każdym szczegółem; wzbogacić, uzupełnić, wypełnić co (opowiadanie) szczegółami; zastanawiać się nad szczegółami; opisać, (o)powiedzieć co ze szczegółami, ze wszystkimi szczegółami. **14.** Gubić się, opisywać co, opracować, połapać się, powtarzać co, przedstawić, pojawić się, przesadzić, rozpatrzyć się, wyjawić co, zorientować się w szczegółach. **15.** s-y odnoszą się do czego; świadczą o czym; s. uderza, uderzył kogo: Nie znał i nie mógł znać szczegółów, odnoszących się do powołania Lubeckiego na stanowisko ministra skarbu. *Smolka Lubec. II, 407.*

szczekać **1.** s. głośno, piskliwie, radośnie, zajadle, zawzięcie; na księżyc, na powitanie ⟨*o psie*⟩. **2.** *posp.* s. jak pies; s. na kogo, przeciw(ko) komu, czemu ⟨*łgać, kłamać, zmyślać; obmawiać, oczerniać, szkalować kogo*⟩: W oczy bym mu plunął i powiedział, że szczeka jak pies. *Jun. Bracia 230.* Czy może być większa podłość jak za pieniądze szczekać przed kratami przeciw takiemu, przeciw któremu nic złego się nie czuje? *Rzew. H. Zamek 232.* Nie praw to rycerz, który przeciw piękności szczeka. *Sienk.*

Krzyż. II, 79. **3.** Pies, lis, szakal szczeka; *przen.* karabiny (maszynowe) szczekają.

przysł. **4.** Pies szczeka, wiatr niesie (rozejdzie się po lesie). **5.** Na biednego zawsze psy szczekają. **6.** Wolno psu i na figurę (na Pana Boga) szczekać.

szczekający kaszel s. ⟨*rodzaj nerwowego kaszlu*⟩.

szczelina ⟨*szpara, rysa, rozpadlina*⟩ **1.** Głęboka, mała, szeroka, wąska s.; s. lodowcowa, skalna. **2.** s. c z e g o, m i ę d z y c z y m, w c z y m: s. drzwi, s-y okien, podłogi; s-y między deskami; s-y w ścianach, w skale. **3.** Sączyć się, wciskać się, wdzierać się przez s-y a. szczelinami (o wodzie, świetle); wsiąkać w s-y (o wodzie); zaglądać przez szczelinę. **4.** s. rozsuwa się, rozszerza się (w otwór), tworzy się w czym (np. w skale, w krze).

szczeniak **1.** *posp.* To s. przy mnie, przy nim ⟨*nie może się ze mną (z nim) równać; to młokos niedoświadczony*⟩: W życiu już tak nie tańczyłem! Parnell przy mnie to szczeniak. *Warsz. młod. 229.* **2.** Ty szczeniaku! ⟨*wyzwisko (w stosunku do młodego, niedorosłego mężczyzny)*⟩: Zabieraj się ty... szczeniaku. Niech cię więcej nie widzę na oczy. *Stryjk. Bieg. 172.* **3.** *posp.* Znać kogo od szczeniaka ⟨*od dziecka*⟩: Ja go od takiego szczeniaka znam [...] Po cukierki za grosz, za dwa do mnie biegał. *Past. Komuna 26.*

szczepić **1.** s. k o g o, c o ⟨*uodporniać za pomocą szczepionek na drobnoustroje chorobotwórcze*⟩: s. dzieci; s. ospę. **2.** s. komu surowicę. **3.** s. rośliny (krzewy, drzewa owocowe) ⟨*uszlachetniać przez przeniesienie gałązki (zraza) rośliny szlachetnej na roślinę uszlachetnianą (dziczkę)*⟩: s. róże, pomidory, jabłonie, grusze. **4.** s. owoc na dziczkach. **5.** *przen.* s. co w kim, w umysłach, w duszach, w sercach czyich; wśród kogo ⟨*wpajać co w kogo, w umysły, w dusze, w serce czyje*⟩: Jedynym sposobem zmniejszenia liczby występków i krzywd, jakie ponosi społeczeństwo, jest [...] szczepić w duszach jednostek dobre zasady. *Prus Kron. V, 227.*

szczepienie **1.** s. doustne, ochronne, powszechne, przeciwgruźlicze, przeciwtyfusowe (przeciwdurowe); s-a zapobiegawcze ⟨*wprowadzenie do ustroju szczepionek uodparniających organizm na choroby zakaźne*⟩: Dzięki szczepieniom ochronnym, zmniejszyła się znacznie wśród chłopów ilość zachorowań na choroby zakaźne. *Gaz. Rob. 278, 1954.* **2.** s. duru, ospy a. przeciw durowi, przeciw ospie. **3.** Świadectwo szczepienia (ospy). **4.** Przeprowadzać s-a; poddać się szczepieniu czego.

szczerba **1.** Głęboka s. ⟨*wyłom, wyrwa, szrama*⟩. **2.** s. c z e g o, w c z y m: s. murów, skał, ścian; s. w murze, w skale, w ścianie; s. w zębach. **3.** *przen.* s-y w ludziach ⟨*ubytki, straty*⟩. **4.** Szczerbę na czym zrobić; *przen.* zapełnić szczerbę w literaturze. **5.** *przen.* (Po)czynić s-y w czym ⟨*spowodować śmierć*⟩: Coraz częściej ubywali im drodzy, śmierć poczyniła nielitościwe szczerby. *Łun. Wspom. 186.* Działa poczyniły szczerby w szeregach obrońców twierdzy.

szczerbaty **1.** s-a baba ⟨*nie mająca jednego lub kilku zębów*⟩. **2.** Łyżka s-a ⟨*wyszczerbiona*⟩. **3.** s-e mury ⟨*mające wyrwy*⟩. **4.** s-e zęby ⟨*mające szczerby*⟩.

szczerość **1.** Bezwzględna, brutalna, dziecięca, naiwna, rozbrajająca, wzajemna, zupełna s. **2.** s. przekonań, uczuć, czyich zamiarów. **3.** s. w słowach, w obcowaniu (z kim). **4.** *daw.* Po szczerości serca ⟨*ze szczerego serca, szczerze*⟩: Wypij, po szczerości serca, proszę. *Jun. Bracia 223.* **5.** W przystępie szczerości (zrobić co), w chwili szczerości (wyznać co): Pewnego razu w przystępie szczerości uczyniła wyznanie, że z jej winy zaszło „małe nieporozumienie". *Dygas. Pióro 49.* **6.** Udawać s. **7.** Nie nadużywać czyjej szczerości, żałować swojej szczerości. **8.** Ujmować kogo szczerością. **9.** Mówić z całą szczerością. **10.** s. brzmi w czyim głosie, leży w czyim charakterze, patrzy komu z oczu: Szczerość, otwartość leżały w jego charakterze, mówił prawdę śmiało w oczy każdemu. *Dyb. B. Pam. 539.* Młodemu szlachcicowi patrzyła z siwych oczu taka szczerość i prawda, że niepodobna było o niej wątpić. *Sienk. Pot. IV, 199.*

szczery **1.** s-a boleść, radość, s-e uczucie, współczucie; s. humor, s. żal ⟨*prawdziwa(-e,-y), nie udana(-e,-y)*⟩. **2.** s. bór ⟨*głuchy*⟩. **3.** s. charakter, człowiek, kolega, przyjaciel, patriota; s-a natura; s-e łzy ⟨*prawdziwy(-a,-e), nieobłudny(-a,-e), rzeczywisty(-a, -e)*⟩: Bardzo dobry to był chłopak, szczery kolega, uczynny. *Rudn. A. Żołn. 161.* Ma on taką szczerą naturę, że z jego twarzy wszystko można odczytać. *Pap. Szczury 132.* **4.** s-a chęć ⟨*prawdziwa*⟩; pomimo szczerej, najszczerszej chęci: Miałam szczerą chęć [...] wziąć się do pracy. *Żmich. Listy 7.* **5.** s-a deska ⟨*nie malowana, surowa*⟩: Ściany były nie bielone. Szczere deski, zaciągnięte pokostem, przemawiały pięknym słojem drzewa. *New. Chłopiec 133.* **6.** s. diament, szafir, topaz ⟨*prawdziwy, nie imitowany*⟩. **7.** s-a krytyka ⟨*wypływająca ze szczerego przekonania, otwarta*⟩. **8.** Pod szczerym niebem ⟨*pod gołym niebem*⟩. **9.** s-a noc ⟨*pełna*⟩: Te same dwa kubiki wyrzucają, od rannego brzasku do szczerej nocy nie ustając w robocie. *Żer. Opow. 57.* **10.** s-e oczy; s-a twarz; s. uśmiech ⟨*wyrażające(-a,-y) szczerość*⟩. **11.** s. piasek ⟨*bez przymieszki innych skał; czysty*⟩: Sosny te [...] rosły tylko na szczerym i białym piasku. *Krasz. Kartki 244.* **12.** s-e pole ⟨*puste, gołe, otwarte, bez drzew*⟩: Na prawo od szosy, z daleka, widać w szczerym polu kilka budynków gospodarskich. *Prus Now. III, 225.* **13.** s-a polszczyzna ⟨*czysta*⟩: Nie czytamy ksiąg dawnych szczerą polszczyzną pisanych. *Śniad. Listy 199.* **14.** s-a praca ⟨*sumienna, wytężona, uczciwa*⟩. **15.** s-a prawda ⟨*istotna*⟩. **16.** s-a pustka, pustynia; s-e pustkowie ⟨*całkowita(-e)*⟩. **17.** s-a skrucha ⟨*prawdziwa, nie udana*⟩. **18.** s-e słowa, wyrazy; s-a odpowiedź, wypowiedź, rozmowa ⟨*nacechowane(-a) szczerością*⟩. **19.** s. talent ⟨*prawdziwy*⟩: Nie ma w nim nic szkolarstwa, jest to samodzielny, szczery i wielki talent. *Witkiew. S. Szt. 476.* **20.** s-a wiara ⟨*niezachwiana*⟩. **21.** s. wielbiciel ⟨*wielki, prawdziwy*⟩. **22.** s-a wieś ⟨*daleko od miasta, nie poddana wpływom miasta*⟩. **23.** s-a wola; mimo szczerej, najszczerszej woli ⟨*prawdziwej, istotnej*⟩: Pomimo najszczerszej woli ani jednego zdania w tej gmatwaninie frazesów zrozumieć nie potrafiłem. *Chłęd. Pam. II, 328.* **24.** s-e złoto ⟨*szlachetne, wysokiej próby*⟩: Łańcuch białogłowski, kanak ze złota szczerego. *Gomul. Mieszczka 135.* **25.** s. z natury, z przyrodzenia: Od tej pory dyrektor, z natury szczery i hałaśliwy, stał się ostrożny i skryty. *Par. Niebo 49—50.*

26. s. dla kogo, przed kim, wobec kogo, z kim: Ceniła [...] jego dyskrecję i nie wstydziła się być przed nim szczera. *Krzyw. I. Gorzk. 91.* 27 Być z kim szczerym: Myślał, że z kim jak z kim, ale z nią powinien być zupełnie szczery. *Perz. SPP.* **28.** s. jak złoto: Albo to jest żołnierz wielki i szczery jak złoto, albo zdrajca kuty na cztery nogi. *Sienk. Pot. IV, 60.*

szczerzyć **1.** *pot.* s. zęby, ząbki do kogo ⟨*uśmiechać się zalotnie; wdzięczyć się; mizdrzyć się*⟩: Zaczęła szczerzyć ząbki do różnych chłopców. *Siem. L. Rys. I, 323.* **2.** s. ząbki ku komu. **3.** s. na kogo zęby ⟨*pokazywać komu zęby, grozić zębami*⟩: Łacnie mu się obronisz, mając wilka do pomocy, który jako słyszałem, na tamtego zęby szczerzy. *Sienk. SPP.* **4.** s. zęby w uśmiechu ⟨*uśmiechać się szeroko*⟩: Szczerzył białe zęby w nadzwyczaj rozradowanym uśmiechu. *Brand. K. Obyw. 308.* **5.** Nędza, ubóstwo szczerzy zęby z kątów ⟨*wygląda, jest widoczna(-e)*⟩: Ubóstwo i wyniszczenie szczerzyło zęby ze wszystkich kątów. *Łoz. Wal. Szlach. I, 119.*

szczędzić **1.** *przestarz.* s. n a c z y m ⟨*oszczędzać na czym*⟩: s. na jedzeniu. **2.** Nie s. c z e g o ⟨*obficie czym szafować*⟩: Nie s. sił, ofiar, krwi; kosztów, grosza; obietnic. **3.** Nie s. języka, języków ⟨*wiele mówić*⟩. **4.** Nie s. nóg ⟨*wiele chodzić (w jakich sprawach)*⟩. **5.** Nie s. komu oklasków ⟨*gorąco oklaskiwać kogo*⟩. **6.** Nie s. komu pochwał ⟨*bardzo kogo chwalić*⟩. **7.** Nie s. starania (starań), trudu (trudów), wysiłku (wysiłków) ⟨*bardzo się starać, dokładać (wszelkich) starań*⟩. **8.** Nie s. komu uwag ⟨*robić komu liczne uwagi*⟩.

szczęk **1.** Blaszany s. (talerzy); ostry, suchy s. **2.** s. c z e g o: s. broni, oręża; kluczy, łańcuchów, noży, widelców, talerzy, ostróg, szabel. Groźna Ojczyzna wrzasnęła nagle suchym szczękiem salw rewolwerowych. *Goj. Dziew. I, 46.* **3.** s. (czego) dochodzi skąd, słychać gdzie; wzmaga się, cichnie: Z kuchni dochodził szczęk talerzy.

szczęka **1.** Bezzębne s-i; dolna, górna s., stalowe s-i; wydatna, wystająca, wysunięta s.; mocno zarysowana s.: Podpełza na swoim gąsiennicowym podwoziu potężna motorowa szufla i zaczyna ładowanie. Każdy ruch jej stalowych szczęk [...] przenosi kilka ton magnetytu na wagoniki. *Wiedza 237, 34.* Była to siostra księdza Grozda, którą zez, wysunięta szczęka o dużych żółtych zębach i odstręczający charakter uratowały od utraty panieństwa. *Par. Niebo 133.* Był duży, silny, barczysty. Miał jasne włosy i szare oczy, mocno zarysowaną szczękę. *Meis. Sams. 20.* **2.** s-i hamulcowe a. hamulców: a) ⟨*w pojazdach mechanicznych: część urządzenia hamującego*⟩; b) ⟨*przy nartach: metalowa część wiązania przytrzymująca przód buta na narcie*⟩. **3.** s-i imadłowe ⟨*uchwyty*⟩. **4.** Sztuczna s. ⟨*proteza zastępująca zęby*⟩. **5.** Końska s. ⟨*mocno wystająca*⟩: Nie miał zalet fizycznych, jego końska szczęka, wada w wymowie [...] przygaszony słuch, wspaniałomyślna rezygnacja z elegancji — wszystko to miało w sobie jednak pewien [...] sceptyczny szyk. *Otw. Nagr. 6.* **6.** Zaciąć, zacisnąć s-i. **7.** Zwichnąć szczękę. **8.** Kłapać szczęką, poruszać szczękami: Soroka twarz miał dość spokojną i zrezygnowaną, poruszał tylko szczękami, jak gdyby żuł. *Sienk. Pot. IV, 252.* **9.** *przen.* Pracować szczęką ⟨*żuć, jeść*⟩: U ludzi co głową a nie szczęką pracują stół zawsze trzyma miejsce podrzędne. *Groza Wład. I, 81.* **10.** Ścisnąć co szczękami. **11.** Huknąć, uderzyć kogo w szczękę. **12.** Kruszyć co w szczękach.

szczękać, szczęknąć **1.** s. c z y m ⟨*powodować szczęk; dzwonić, brzękać*⟩: s. bronią, klamką, kluczami, łopatami, łańcuchami; s. kuflami. W bufecie służba szczękała talerzami, łyżeczkami. *Strug Ludzie 161.* **2.** s. zębami (z zimna, ze strachu) ⟨*kłapać*⟩: Otworzyć, czy nie otworzyć? — pomyślała szczękając ze strachu zębami. *Górs. H. Tory 76.* **3.** Broń, klamka, klucz szczęka; drzwi szczęknęły; kopyta końskie, łańcuchy itp. szczękają: Kopyta końskie szczękały po kamieniach. *Sienk. Ogn. III, 274.* **4.** Ostrze szczęknęło o ostrze. **5.** Ząb o ząb szczęka; zęby komu szczękają ⟨*latają, uderzają o siebie*⟩: Chwilę stał w milczeniu [...] drżąc silnie. Chciał mówić, ale mu ząb o ząb szczękał, a usta latały jak w febrze. *Konopn. Now. IV, 92.*

szczęście **1.** Bezgraniczne; *posp.* cholerne; chwilowe, ciągłe, ciche, cudze, dawne, diabelskie, długotrwałe, domowe, doskonałe, dozgonne, dziwne, głębokie, idealne, idylliczne, istotne, jedyne, krótkie, krótkotrwałe, milczące, nadmierne, nadzwyczajne, nagłe, największe, najwyższe, niebiańskie, nieokreślone, nieopisane, niepojęte, nieprzerwane, niesłychane, niespodziewane, nieśmiałe, nietajone, nieustanne, niewinne, niewymowne, niewypowiedziane, niewysłowione, niezasłużone, niezmącone, niezmierne, niezwykłe, ogromne, prawdziwe, promienne, przelotne, przyszłe, *pot.* psie, rzadkie, rzeczywiste, sielankowe, skryte, specjalne, spokojne, stracone, *pot.* szalone, szczere, ślepe, utracone, wielkie, wspólne, wyjątkowe, zatracone, zepsute, zmarnowane, zmienne, znikome, zupełne s.; s. małżeńskie, miłosne, osobiste, powszechne, rodzinne, społeczne; s. wojenne; s. ziemskie; s. we dwoje. **2.** s. nad s-a; s. nad szczęściami ⟨*wielkie szczęście*⟩. **3.** s. d o k o g o, d o c z e g o: Szczęście do kobiet, do ludzi, do przyjaciół. Szczęście do pracy, do przyjaźni. **4.** s. d l a k o g o: Bal noc całą... iluminacja... były niemałym szczęściem dla dzieci. *Fredro A. Trzy 144.* **5.** s. u k o g o: Słynął ze swego szczęścia u kobiet. *Grusz. Ar. Tuzy 295.* **6.** s. g d z i e: s. w domu, w kraju, w ojczyźnie. **7.** s. w c z y m: s. w grze; s. w kartach; s. w małżeństwie. **8.** s. z k i m: s. z ukochaną, z mężem, z dziećmi. **9.** s. jeżeli...; s., że...: Uważała, że szczęście będzie, jeśli ocali tę resztę domowych zasobów, którą miała w torebce. *Dąbr. M. Noce II, 140.* Wspomnienia bywają czasem bardzo bolesne; szczęście, że czas przytępia ich ostrza. *Sienk. Dram. 125.* Psy mię opadły, szczęście, że kij miałem przy sobie. *SW.* **10.** Chwila, godzina szczęścia. **11.** Dziecko szczęścia ⟨*wybraniec losu*⟩. **12.** Kosz, loteria, wędka szczęścia ⟨*rodzaje loterii (na zabawie)*⟩: Będzie także zabawa: śpiew, tańce, monologi, kosze szczęścia z fantami. *Tuwim Sokr. 68.* Była loteria szczęścia, gdzie kółkami rzucało się na haki. *Kurek Grypa 190.* **13.** *poet.* Kwiat szczęścia ⟨*paproć*⟩: Chciałem ci kwiat paproci oddać w tym bukiecie, niestety, kwiat ten szczęścia na ziemi nie rośnie. *Słow. Lir. 14.* **14.** Łut, odrobina; *poet.* czara, kropla, promień; popioły szczęścia: Ona, wdowa, siedzi oto na popiołach szczęścia, wielkości, smut-

kiem jeno żyjąc. *Sienk. Pot. V, 14.* **15.** Łzy, uśmiech szczęścia. **16.** *książk. przen.* Owoc szczęścia ⟨*o dziecku*⟩: Tuli do łona owoc krótkiego szczęścia, pierworodne dziecię. *Groza Poezje 190.* **17.** Podkowa szczęścia: Na górnym fryzie jedzie orszak efebów. Pędzą ponad czasem [...] Gubią po drodze podkowy szczęścia. *Par. Wios. 36.* **18.** Złodziej, zwiastun szczęścia. **19.** Pijany, promienny, przejęty szczęściem; przywykły, stworzony do szczęścia; niemy, nieprzytomny, półprzytomny ze szczęścia. **20.** (To) całe s., co za s., jakie s., jakie to s. ⟨*szczęśliwie się stało*⟩: Ach! moi drodzy! co za szczęście, żeście powrócili! *Zap. G. Żab. 46.* **21.** Twoje (moje, nasze, wasze) s. ⟨*dobrze dla ciebie*⟩: Twoje szczęście, panno Zosiu, że mnie szybko nakarmisz, bo inaczej zjadłbym ciebie. *Święt. A. Nałęcze 62.* **22.** Szczęściem ⟨*szczęśliwie*⟩: Łódź z San-Geromo rozbiła się na mieliźnie, szczęściem nikt nie utonął. *Sienk. Now. III, 20.* **23.** Na s., na s. dla kogo ⟨*szczęśliwie*⟩: Zastałam dom zrabowany i pusty, dach zerwany, na szczęście czworaki ocalały. *Reym. Fron. 144.* Na szczęście dla Kazika pan Smolicki za nic w świecie nigdy by się nie przyznał do tego, że któremuś z chłopców udało się go podejść. *Perz. Uczn. 4.* **24.** Na s.! ⟨*oby się dobrze działo*⟩: Aż wreszcie Genio, stłukł kieliszek o posadzkę i powiedział: Na szczęście! *Brand. K. Sams. 94.* **25.** Na los szczęścia ⟨*licząc na szczęście, pozostawiając rzecz szczęśliwemu przypadkowi, ryzykując; na chybił trafił*⟩: Powstanie rzucone zostało na zwodnicze losy szczęścia, na wszystkie koleje przypadku. *Śliw. A. SPP.* Nawinął się jakiś spóźniony posłaniec, więc powierzyła mu list na los szczęścia nie żądając numeru. *Prus Emanc. I, 305.* **26.** Budować, chwytać, czuć, d(aw)ać, kupić sobie, łapać, mieć, niszczyć, obiecywać, odczuwać, odkładać, odnaleźć, odpychać, okupić, opierać, osiągać, płoszyć, podzielać, powierzać komu czyje (swoje), przeczuwać, przeżywać, przyjmować, przynosić komu, przyrzekać komu, przyzywać, psuć komu, siać, stracić, trzymać w rękach, ustalić, utracić, wróżyć komu, wydrzeć komu, zabezpieczyć komu, zagradzać komu, zakłócać, zamącić, zapewnić, zatruć, zawdzięczać komu, czemu, zdobyć, zgotować komu, znaleźć, zniszczyć, zrujnować, zsyłać komu, zwiastować s. **27.** Mieć s.: Mieliśmy widocznie szczęście: spotykaliśmy jedynie zacnych ludzi. *Hirsz. Hist. 309.* **28.** Mieć s. d o k o g o, d o c z e g o: Od dzieciństwa dziwne miał szczęście do ludzi. *Rzew. H. Pam. 358.* **29.** *pot.* Mieć s. do kobiet ⟨*mieć powodzenie u kobiet*⟩; mieć s. do gry ⟨*mieć szczęśliwą rękę w grze*⟩. **30.** Mieć s. (+ czasownik w bezokoliczniku) ⟨*często zwrot grzecznościowy*⟩: Kto ma szczęście posiadać przyjaciółkę z tej sfery, powinien do niej ciągle pisywać. *Prus Emanc. III, 21.* Będę miał szczęście paniom jutro złożyć moje uszanowanie. *Orzesz. Wesoła 83.* **31.** Mieć co (sobie) za s. ⟨*oceniać jako rzecz pomyślną*⟩: On nie jest dumny, on ma to za szczęście, że go twa córka kocha. *Bełc. Kmita 101.* **32.** Coś, ktoś przyciąga s.: Kryły się w kształcie tajemniczych napisów przyciągające szczęście talizmany wschodnie. *Orzesz. Mirt. 162.* **33.** *pot.* Chuchnąć na s. ⟨*aby się wiodło*⟩: Przegrałam [...] pozwól mi jeszcze raz postawić. Albo ty. Daj, chuchnę ci na szczęście. *Braun Lewanty 386.* **34.** Dać co na s.: Jeszcze talara srebrnego dał na szczęście. *Jun. Mazur. 173.* **35.** Liczyć, rachować; ofiarować co komu na s.; patrzeć na czyje s.; przynieść co na s.: Tu masz... przyniosłam ci na szczęście, żeby dostatek zapanował w tym domu. *Goj. Dziew. II, 146.* **36.** Bać się, lękać się, drżeć, starać się, zabiegać o s.; idzie o s.: Idzie o szczęście mego jedynego dziecka, o pozycję, jaką córka moja zajmować ma wśród świata. *Orzesz. Wesoła 209.* **37.** Iść, jechać, wyciągać rękę po s. **38.** Wierzyć w s. **39.** Poczytywać, uważać co za s. **40.** Wypić za s.: Musimy przecież wypić za nasze szczęście z panną Krystyną. *Zar. Wędr. 54.* **41.** Chcieć, dostąpić, doświadczać, doznawać, dożyć, pragnąć szczęścia; *posp.* jak pragnę szczęścia ⟨*rodzaj zaklęcia: na pewno, istotnie*⟩: Muszę wytrzasnąć forsę, żeby stąd wiać [...] Jak pragnę szczęścia — to już moja ostatnia „robota". *Piach Nas 87.* **42.** (Po)próbować, przyczynić komu, przysporzyć komu, spróbować, szukać, używać, winszować komu, wyrzec się, zakosztować, zazdrościć komu, zaznać, życzyć szczęścia. **43.** Brakuje komu szczęścia ⟨*ktoś nie ma szczęścia*⟩. **44.** Szczęścia przybywa, ubywa. **45.** Nic nie brakuje komu do szczęścia ⟨*jest szczęśliwy*⟩; mało, niewiele, dużo, wiele potrzeba komu do szczęścia: Mnie tu bardzo dobrze, i gdybym tylko jeszcze mamę tu miała, to by mi nic do szczęścia nie brakowało. *Dąbr. Ig. Felka 33.* **46.** Dążyć, dojść, przyczyniać się, wystarczać do szczęścia; zrobić co dla szczęścia; odwrócić się od szczęścia. **47.** Nie posiadać się od szczęścia, ze szczęścia, *przestarz.* w szczęściu: Rósł jak na drożdżach i nie posiadał się w szczęściu. *Kaczk. Olbracht. III, 120.* **48.** Serce bije, wali (komu), wyzuć kogo; (o)szaleć, (z)wariować; rozpłakać się, (za)płakać; roześmiać się, (za)śmiać się, zamierać ze szczęścia. **49.** Nie dowierzać (swemu) szczęściu; kłaść kres, tamę, przeczyć szczęściu. **50.** Marzyć, myśleć o szczęściu. **51.** Być, pławić się, rozpływać się, roztapiać się, żyć w szczęściu ⟨*być szczęśliwym*⟩. **52.** Być szczęściem, być czyim szczęściem, być komu, dla kogo szczęściem: Spokojne i ciche życie jest teraz moim szczęściem — tobie je w całości winienem. *Słow. Listy I, 147.* **53.** Oczy (czyje) błyszczą, jaśnieją, świecą szczęściem; pierś czyja, serce czyje wzbiera szczęściem. **54.** Cieszyć się, gardzić, jaśnieć, napełnić serce, obdarzyć kogo, oddychać, upajać się, żyć szczęściem. **55.** Przyjąć co ze szczęściem. **56.** Robić co z jakim (z małym, z mniejszym; z dużym, ze zmiennym) szczęściem: Zarzucano razy kilka sieci, ale z małym szczęściem. *Fel. E. Syb. I, 313.* Wojna toczyła się ze zmiennym szczęściem. *Ziel. T. Rzym. 225.* **57.** Biec, gonić, pędzić za szczęściem. **58.** s. bije, jaśnieje, promienieje, tryska z twarzy, z oczu; czeka kogo, na kogo; decyduje o czym, dopisuje komu, samo garnie się do kogo, jest czyim udziałem; s. (samo) idzie, *pot.* (samo) lezie komu w ręce; s. kwitnie: Szczęście czeka na ciebie, potrzeba tylko wyciągnąć rękę. *Sewer Nafta III, 2.* Szczęście domowe kwitło pod zaciszną moją strzechą. *Syrok. Wędr. 203.* **59.** s. mieszka gdzie, u kogo, nadarza się, należy się komu, odbiega kogo, od kogo; odstępuje, odwraca się od kogo; opuszcza kogo, oszałamia kogo; s. poczyna się, zaczyna się, przechyla się na czyją stronę; przychodzi, rozsadza piersi, serce; służy komu; spada na kogo, spotyka kogo, sprzyja komu, stoi po czyjej stronie, trwa, ucieka, ulatuje, uśmiecha się komu, do kogo: Szczęście uśmiechnęło się Fryderykowi [...] odniósł

zwycięstwo nad związkiem północnym. *Proch. Król II, 117.* **60.** s. wisi na włosku, wraca; wstępuje do serca, do domu, do rodziny, pod dach; wypełnia kogo, czyje serce, duszę; wystarcza komu, zakwita, zależy od kogo, czego; zawiało od kogo, od czego; zawitało do kogo, do domu, pod dach; zawodzi kogo, znika.

przysł. **61.** Jak szczęście dogrzeje i kapłon zapieje. **62.** Lepszy łut szczęścia, niż funt rozumu ⟨*łut szczęścia więcej znaczy, aniżeli funt rozumu*⟩. **63.** Każdy jest kowalem swego szczęścia (swego losu).

szczęśliwy 1. Bezgranicznie, niewypowiedzianie, niezmiernie, ogromnie s.; s. bez granic, co się zowie; s. do obłąkania, do szaleństwa; nad wyraz, ze wszech miar s. ⟨*doznający szczęścia, uszczęśliwiony*⟩. **2.** s. jak dziecko ⟨*uszczęśliwiony, beztroski*⟩: Śmiał się z nią społem, rozbawiony i szczęśliwy jak dziecko. *Krzywosz. Rusał. 20.* **3.** s-e dziecko, małżeństwo, s. mąż, ojciec; s-a żona, matka ⟨*doznające(-y,-a) szczęścia*⟩. **4.** s. kraj ⟨*prosperujący, obfitujący we wszystko, nie przeżywający kataklizmów*⟩. **5.** s-e oczy; s-a twarz; s. wygląd ⟨*wyrażające(-a,-y) szczęście*⟩. **6.** s. rywal ⟨*któremu się poszczęściło; zwycięski*⟩: Spadła [...] wiadomość, że dopiero co zasuspendowany aktuariusz jest szczęśliwym rywalem p. Sarafanowycza. *Lam J. Świat 118.* **7.** s-a bitwa, potyczka, wojna ⟨*zakończona pomyślnie, zwycięska*⟩. **8.** s. dzień, koniec, los, okres, omen, przypadek, traf, wiatr, zbieg okoliczności; s-a chwila, dola, podróż, przyszłość, wiadomość, wieść, wróżba; s-e czasy, lata, okoliczności; s-e zdarzenie ⟨*pomyślny(-a, -e)*⟩: Szczęśliwe wiatry sprzyjały żegludze. *Iwasz. J. Tarcze 151.* **9.** Szczęśliwej drogi! ⟨*życzenie przed podróżą*⟩: Przyszło [...] pożegnać dobrych przyjaciół i życzliwych ludzi, którzy tu jeszcze chcieli powtórzyć.... szczęśliwej drogi! do widzenia! *Krasz. Kartki 5.* **10.** s-e życie ⟨*pełne szczęścia, pomyślne, spokojne*⟩. **11.** s-a myśl, próba; s. pomysł; s-e sformułowanie, wyrażenie ⟨*trafna (-y,-e), udana(-y,-e)*⟩: Ta pierwsza szczęśliwa próba oswojenia dzikiego zwierza wywarła na mnie niezatarte wrażenia. *Fiedl. A. Biz. 164.* **12.** s. c z y m: Jagienka szczęśliwa tym szczęściem, które każdej mężatce [...] za cały świat starczy. *Kaczk. Olbracht. III, 304.* **13.** s. d l a k o g o: Co do przybycia twego, nie mogę inaczej patrzyć na nie, jak na szczęśliwy dla mnie traf. *Sienk. Listy II, 23.* **14.** s. w c z y m: s. w małżeństwie, w miłości, w niedoli. **15.** s. z k i m: Niech pan będzie z Zosią szczęśliwy. *Perz. Las 134.* **16.** s. z c z e g o: s. ze spotkania (z kim). Powinieneś być dumny i szczęśliwy ze swego zwycięstwa. *Belc. Król 256.* **17.** Być, czuć się; (u)czynić, zrobić kogo; stać się, widzieć kogo, zostać szczęśliwym: Do usług panny Marii; jestem szczęśliwy, że mogę panią poznać. *Jun. Bruk. 42.* **18.** Mieć, uważać kogo za szczęśliwego. **19.** Mieć szczęśliwą rękę ⟨*przynosić komu (sobie) szczęście, powodzenie*⟩: Ja mam szczęśliwą rękę na swata, i eksperiencja moja [...] doświadczona. *Chodź. Pisma III, 346.* **20.** Ufać, wierzyć w czyją szczęśliwą gwiazdę ⟨*ufać, wierzyć, że czyjeś poczynania zakończą się szczęśliwie, że komuś wszystko się szczęśliwie ułoży*⟩: Wciąż ufam w szczęśliwą gwiazdę waszej królewskiej mości. *Sienk. Pot. V, 13.* **21.** Urodzić się pod szczęśliwą gwiazdą ⟨*o kimś, komu się wszystko szczęśliwie układa, komu dobrze się wiedzie; w czepku się rodzić, mieć szczęście*⟩. **22.** Życzyć komu szczęśliwej drogi, podróży; szczęśliwego nowego roku.

szczęt Do szczętu, ze szczętem, *daw.* na s. (na s-y) ⟨*doszczętnie; do cna zupełnie, z kretesem, ze wszystkim*⟩: Spalić, spłonąć, splądrować, zniszczyć co do szczętu; zgłupieć ze szczętem; przepadło, znikło co ze szczętem; zapomnieć o czym na s. Waleczny Jarmoliński [...] napadłszy 1573 r. na [...] obozujących Tatarów, do szczętu ich wyciął. *Baliń. M. Polska III/1, 98.* O wszelkich możliwych urazach zapomniał do szczętu. *Orzesz. Melanch. II, 222.* Wszystkie dobre uczucia, jakie miał kiedy dla niej wygasły do szczętu. *Orzesz. Wesoła 321.* Pogaństwo do szczętu wytępiono. *New. Pam. 430.* Dom spalił się ze szczętem. *Konw. Władza 87.* Ogłupiał chłopak ze szczętem. *Żer. Turoń 257.* Po zaciętej walce całe wojsko nieprzyjacielskie zniesione zostało ze szczętem. *Baliń. M. Polska I, 208.* Wieczny Teodozjusz Augustus i prześwietny Styliko, i twój ojciec rozgromił pogan .... ze szczętem.... *Parn. Aecjusz 7.* [Słup] spróchniały na szczęt od dołu, nie wytrzymał naporu burzy i wiatru i powalił się na ziemię. *Jun. Now. 55.* Tatusia, który stał przy młocarni, złapała maszyna i połamała mu na szczęt obie ręce. *Prus Wyb. 95.* W nagłym wybuchu wściekłości malowidło [...] do ręki chwycił, paznokciami podrapał i połamawszy na szczęty, za okna cisnął. *Gomul. Mieszczka 108.*

szczotka 1. Ostra, twarda s.; s. druciana, metalowa, ryżowa; s. froterska. **2.** s. do butów, do szorowania, do zamiatania; s. do zębów. **3.** *przen.* s. włosów; s. pod nosem: Czoło jego pod szczotką krótko ostrzyżonych włosów zmarszczyło się. *Braun Lewanty 128.* Po cóż ten skądinąd tak miły tatuś ma twardą szczotkę pod nosem? *Dygas. Warsz. 8.* **4.** Włosy stojące jak s.: Przyjął nas jakiś Irlandczyk, o czerwonych stojących jak szczotka włosach. *Sienk. Listy I, 50.* **5.** Wąsy najeżone jak(by) s-i: Głowę miał małą, resztki włosów na niej, które starannie przyczesywał, aby zakryć łysinę, wąsy i brwi najeżone jakby szczotki. *Chłęd. Pam. II, 60.*

szczuć s. kogo (jak psa, jak zwierzę), s. na kogo, przeciwko komu ⟨*ścigać kogo, prześladować; podjudzać, napuszczać, podmawiać, podburzać przeciw komu*⟩: Patrz na mnie: szczują mnie jak psa po dziennikach, wyszydzają w komediach, a ja o to nie dbam. *Sienk. Dram. 37.* Dla pieniędzy decyduje się on na kradzież, ale przyłapany wędruje do obozu karnego. Wydziera się stamtąd [...] jest szczuty jak zwierzę, ukrywa się. *Życie lit. 10, 1954.* Ludzie będą na nas szczuć i pomstować. *Sewer Biedr. 201.* Szczuje gadzinę krzyżacką przeciw Polsce z zasadzki. *Wikt. Papież 166.*

szczudło 1. Chodzić (jakby) na szczudłach ⟨*pompatycznie, uroczyście*⟩. **2.** Stąpać na szczudłach (czego) ⟨*zachowywać się pompatycznie, uroczyście*⟩: Niejedna tuzinkowa znakomitość stąpając na szczudłach sztucznej wymuszonej powagi, spłonęłaby żywym wstydem. *Prz. Tyg. Życia 34, 1875.*

szczupak 1. s. faszerowany, nadziewany; s. na szaro; po żydowsku ⟨*rodzaje potraw ze szczupaka*⟩. **2.** Pływać, rzucać się jak s. **3.** Ciąć szczupaka, dawać s-i ⟨*biec, iść w susach (o koniu)*⟩: [Koń] Co chwila dawał szczupaki i stawał dęba. *Żer. Dzien. I, 296.* **4.**

Dać, chlusnąć, wyciąć szczupaka: a) ⟨*dać susa, skoczyć*⟩: Koń przysiadł na zadzie chlusnął szczupaka na lewo i zarżał. *Berw. Pow. I, 94.* Z szybkością wartkiej strzały rzucił się na kark szaraka. Ale chybił celu, bo zając właśnie w tejże samej chwili wyciął szczupaka, skoczył ponad głowę wrony i poszedł. *Dygas. Gody 29*; b) ⟨*wywinąć się gładko, zręcznie, umknąć*⟩. **5.** Iść, nieść szczupakami ⟨*o koniu, statku: biec, posuwać się, jechać skokami, susami*⟩: Statek szedł długimi szczupakami przez fale. *Meis. Sześciu 134.* Koń niósł go wielkimi szczupakami. *Iwasz. J. Księżyc 260.* **6.** Nurknąć szczupakiem: Trzeba będzie nurknąć szczupakiem i uciec. *Krzyw. I. Dzieci 94.* **7.** Skoczyć szczupakiem: Nagle klasa skoczyła szczupakiem. *Żukr. Kraj. 93.* **8.** Wypłynąć szczupakiem: Wypłynął długim szczupakiem dokładnie na poziomie stateczników holującej go maszyny. *Przekr. 539, 1955.* **9.** Pognać, pomknąć w szczupakach ⟨*w susach, w skokach*⟩: Spiął konia ostrogami i w szczupakach pognał dalej wśród okrzyków ludu, kłaniając się dokoła. *Przyb. Oblęż. 37.* Młody, rwisty koń w szczupakach z miejsca pomknął. *Konopn. Now. III, 115.*

przysł. **10.** Szczupak dwa razy tej samej przynęty nie bierze.

szczupły 1. s. jak trzaska, jak tyczka: Wszedł człowiek także stary, szczupły, jak tyczka, prosto się trzymający. *Łus. Pam. 215.* **2.** s-e ciało; s-e nogi, ręce, ramiona; s-a kibić, postać ⟨*smukłe(-a)*⟩. **3.** s. na twarzy; s. w pasie, w ramionach. **4.** s. liczebnie ⟨*nieliczny*⟩: Ludność wołoska, zresztą liczebnie szczupła, ulegała szybko asymilacji. *Bystr. Kult. 93.* **5.** s. terytorialnie ⟨*niewielki obszarem*⟩. **6.** s. dochód, kapitał; s-e fundusze ⟨*niewielki(-e)*⟩: Przy szczupłych moich dochodach [...] nie mogłem marzyć o wystawnym życiu. *Zag. Chochl. 140.* **7.** s-a garstka, gromada; s-e grono, koło (np. słuchaczów) ⟨*nieliczna(-e)*⟩. **8.** s-a liczba ⟨*niewielka*⟩. **9.** s-e miejsce, mieszkanie; s-a posiadłość, przestrzeń; s-e rozmiary ⟨*niewielkie(-a) (przestrzennie)*⟩. **10.** s-e siły ⟨*niewielkie*⟩. **11.** s. zakres czego ⟨*ograniczony*⟩.

szczur 1. s. lądowy ⟨*w środowisku żeglarskim lekceważąco o człowieku nie obeznanym z morzem, stale przebywającym na lądzie*⟩: Rozpoczęła się właśnie w porcie gdyńskim owa dewiacja, która szczura lądowego potrafi z lekka zirytować, albowiem polega na kręceniu się statku w kółko. *Balc. Ocz. 13.* **2.** Wyglądać jak s. (z mąki) ⟨*wyglądać blado, mizernie; chudo*⟩: Ja przy nim wyglądam jak szczur, bo jestem drobna i mam cerę śniadą. *Zap. G. Pam. 5.*

szczutek 1. Dać, wyciąć, wymierzyć komu szczutka (w nos) ⟨*uderzyć kogo palcem w nos; dać prztyczka w nos; przen. znieważyć kogo*⟩: Będziesz im musiał sam szczutka w nos dać. *Krasiń. Listy II, 386.* A temu oczajduszy, temu przybłędzie przy pierwszej okazji takiego wytnę szczutka w nos, że aż na dziesiątą miedzę wytnie kołowrota. *Łoz. Wal. Dwór 209.* **2.** Rozdawać szczutki: Wysoki Babas za rzucane mu asy siłę swą ukazując rozdawał dokoła szczutki, od których ludzie chwiali się na nogach, albo na ziemię padali. *Orzesz. Mirt. 122.*

szczwany 1. s. lis ⟨*o człowieku chytrym, przebiegłym*⟩.

przysł. **2.** Szczwanego lisa nie wyprowadzisz w pole.

szczyt 1. Dziewiczy, dziki, goły, granitowy, kamienny, *przestarz.* kończasty, kopulasty, nagi, najwyższy, niebosiężny, niebotyczny, niedostępny, ostry, samotny, skalisty, stromy, strzelisty, śnieżny, śpiczasty, trawiasty, urwisty, wyniosły, wysoki s.; s. główny, skalny; poszarpane s-y ⟨*najwyżej wyniesiona część góry, wierzchołek*⟩. **2.** Ostry, zębaty, profilowany, śpiczasty, trójkątny, zazębiony, zębaty s.; s. frontonowy; niszowy, wieńczony attyką ⟨*rodzaje ścian szczytowych w budowli*⟩. **3.** s. dachowy ⟨*górna część bocznej ściany domu między spadami dachu*⟩: Nigdzie nie widać szczytu dachowego, nigdzie kalenicy z kozłami, pazdurami, nigdzie strzechy. *Wikt. Burek 78.* **4.** s. górski a. góry ⟨*wierzchołek*⟩. **5.** Grań, ściana, zbocze szczytu; zdobywca szczytu. **6.** s. c z e g o ⟨*czubek, wierzchołek czego*⟩: s. dachu, drabiny, masztu, drzewa, pagórka, schodów, skały, wieży, wzgórza, wzniesienia. **7.** s. budowli, domu ⟨*ściana szczytowa*⟩. **8.** s. łóżka ⟨*ścianka w głowach*⟩: Siedział swoim zwyczajem na ławce obok pieca tuż przy szczycie łóżka. *Rus. Burza 84.* **9.** s. nieba ⟨*najwyższy punkt sklepienia*⟩. **10.** s. stołu ⟨*każdy z krótszych boków stołu (prostokątnego)*⟩: U szczytu stołu dał się słyszeć [...] brzęk [...] radca Bieniek trzykrotnie uderzył nożem w rżnięty kieliszek. *Par. Niebo 40.* **11.** *przen.* s. choroby ⟨*najostrzejszy okres choroby, najcięższy stan chorego w przebiegu choroby*⟩. **12.** *przen.* s. doskonałości, elegancji, głupoty, kariery, pomyślności, potęgi, rozwoju, śmieszności, wiedzy, władzy, wszystkiego ⟨*najwyższy stopień*⟩: Kim ty możeszesz zostać? Maszynistką jak ja? Szczyt kariery, co? *Twórcz. 1, 1954, s. 114.* Przestawiono meble [...] a już szczytem wszystkiego była zupełna przemiana, jakiej uległ pokój dziecinny. *Perz. Las 152.* **13.** *przen.* s. obciążenia; godziny szczytu ⟨*największe obciążenie linii elektrycznej; okres największego obciążenia*⟩. **14.** *przen.* s-y społeczeństwa ⟨*elita*⟩. **15.** *przen.* Konferencja na szczycie ⟨*kierowników polityki państw*⟩. **16.** Zdobyć s. ⟨*wejść na szczyt*⟩. **17.** Dosięgnąć szczytu; osiągnąć s. czego ⟨*osiągnąć punkt kulminacyjny*⟩: Zadowolenie dosięgało szczytu wówczas gdy wnieśli krupnik. *Prus Now. III, 45.* Upał dosięgnął szczytu. Mogło się wydawać, że świat osiągnął już szczyt szczęścia. *Wind. Koch. 183.* **18.** Dojść do szczytu; doprowadzić do szczytu ⟨*do najwyższego punktu, do punktu kulminacyjnego*⟩: Kiedy przyszedł dzień wypłaty i redukcji, napięcie doszło do szczytu. *Brzoza Bud. 206.* Co Homer wynalazł, on wydoskonalił i doprowadził do szczytu. *Sinko Lit. I/1, 152.* **19.** Podnieść, wynieść co; wzbić się do szczytu ⟨*postawić na najwyższym poziomie; osiągnąć najwyższy poziom*⟩: Jan Kochanowski podniósł piśmienną poezję polską do szczytu. *Tysz. Rozb. II, 235.* **20.** Być na szczycie czego ⟨*osiągnąć co w najwyższym stopniu*⟩: Było wolne mularstwo w latach 1815—1820 i w Polsce i Litwie na szczycie wpływów. *Brück. Kult. IV, 274.* **21.** Być, stać, stanąć u szczytu czego (marzeń, powodzenia, sławy, potęgi) ⟨*osiągnąć najwyższy stopień czego*⟩: Jan Reszke stanowi wśród śpiewaków jeszcze jeden [...] wyjątek, mianowicie potrafił on, będąc u szczytu sławy, w pełni najświetniejszego powodzenia, zejść w porę ze sceny. *Ruch Muz. SPP.* Marzenia

nasze były u szczytu, w powstańczym stanąwszy brzasku. *Świdz. Poezje 42.* **22.** Strącić kogo ze szczytu: Ze szczytów [...] strącony został do poziomu zwykłych śmiertelników. *Nehr. Studia 46.* **23.** Coś jest szczytem czyich marzeń, pragnień ⟨*coś jest największym czyimś marzeniem, pragnieniem*⟩. **24. s.** (góry, wieży) majaczy w dali, we mgle; płonie, płonie (o zachodzie) w słońcu, różowieje, skrzy się, srebrzy się, sterczy, wyłania się, wyrasta nad czym, nad co, spoza czego; wznosi się.

szczytowy 1. s-e dzieło twórczości czyjej ⟨*najważniejsze, najdojrzalsze, najlepsze*⟩. **2. s-e** miejsce stołu ⟨*miejsce w szczycie stołu*⟩: Rodzice zajmowali szczytowe miejsca stołu. *Dąbr. M. Noce II, 57.* **3. s-e** okienko, okno ⟨*okienko, okno w ścianie szczytowej*⟩: Nocy tej, w szczytowym, zamkniętym zazwyczaj okienku, paliło się światło. *Konopn. Now. IV, 128.* **4.** Godziny szczytowego ruchu ⟨*największego*⟩: Narzekamy słusznie na przeciążenie tramwaju w godzinach szczytowego ruchu. *Stol. 14, 1954.* **5.** Ściana **s-a** (budowli) ⟨*szczyt budowli*⟩. **6.** Wycieczka **s-a** ⟨*na szczyt góry*⟩.

szef 1. s. batalionu, pułku ⟨*dowódca*⟩. **2. s.** misji ⟨*kierownik, przewodniczący*⟩: W Paryżu istniała do roku 1948 Polska Misja Zakupów z szefem misji na czele. *Państwo 2, 1954, s. 287.* **3. s.** placówki dyplomatycznej ⟨*ambasador*⟩. **4. s.** rządu ⟨*premier*⟩. **5. s.** sztabu głównego ⟨*wyższy oficer kierujący pracami sztabu*⟩.

szeląg 1. Oddać, zwrócić co do szeląga ⟨*oddać wszystko*⟩: Po pierwszym roku arendy przyjechałem do Pana, pieniądze na terminie co do szeląga oddałem. *Kras. Podstoli 147.* Dziad gdy przyszła pora, po stracie całego majątku do ostatniego szeląga, ruszył na poły bosy, w wielką drogę. *Żer. Nawr. 7.* **2.** Zgrać się, stracić co do szeląga, do szeląga, do ostatniego szeląga ⟨*całkowicie, ze wszystkim*⟩: Kasztelanic, co karetę angielską sprowadził z zagranic, zgrał się co do szeląga. *Kras. Sat. 80.* Gdy się oboje zgrali do szeląga i gdy się jej towarzysz ów sprzykrzył, wróciła na Pobereże. *Korz. J. Spek. 237.* **3.** Nie mieć za **s.** szczęścia ⟨*nie mieć wcale szczęścia*⟩: Węglicki miłował się w myślistwie, a nie miał za szeląg szczęścia. *Dygas. Zając 125.* **4.** Znać kogo jak stary, zły **s.** ⟨*znać kogo bardzo dokładnie, zwykle ze złej strony*⟩: Pan ją zna? — Jak stary szeląg, pani dobrodziejko. *Bał. Dom 21.* Ach, jak dobrze znała ich wszystkich! Jak zły szeląg! *Mort. Wawrzek 78.* **5.** Nie mieć złamanego szeląga (przy duszy) ⟨*nic nie mieć, być ogołoconym z pieniędzy*⟩: Mógłbym cię wykwitować, choćby ci sąd nawet sto złotych przysądził, i nie miałbyś ani złamanego szeląga. *Kaczk. Olbracht. III, 205.* W domu nie było ani złamanego szeląga. *Krasz. Opow. 297.* Nic z tego, zapłać wprzód coś winien. — Dalibóg, nie mam złamanego szeląga przy duszy... *Wiśl. w: Prz. Tyg. Życia 6, 1869.*

szelest 1. Cichy, głośny, ledwie dosłyszalny, lekki, najlżejszy, podejrzany, suchy **s.** ⟨*cichy odgłos wydawany przez coś poruszającego się, szmer, szum*⟩: Wtem z krzaków doszedł podejrzany szelest i zaraz huknął strzał. *Fiedl. A. Biz. 234.* **2. s.** c z e g o: **s.** banknotów, papierów, jedwabiu, sukien jedwabnych; **s.** fontanny; **s.** kroków, liści, spadających liści, szuwarów; **s.** skrzydeł. Szelest [deszczu] zmienił się w szum. *Sienk. Pust. I, 103.* **3.** Bez szelestu ⟨*bezszelestnie*⟩: Poruszać się bez szelestu; drzwi otwierają się bez szelestu. **4.** Czynić, robić, wydawać **s.**: Szedłem dech w sobie tamując i starałem się, aby najmniejszego nie robić szelestu. *Jun. Dworek 46.* Dostałe źdźbła, suche torebki i strąki pełne nasion, kiście i kieliszki kwiatowe wydawały jakiś sypki, dzwoniący szelest. *Żer. Prom. 114.* **5.** Płynąć z szelestem: Strumień płynie z szelestem. **6. s.** (czego) rozlega się, wzmaga się, cichnie.

szeleścić 1. s. c z y m ⟨*wydawać szelest, cicho trzeszczeć, szumieć, szemrać*⟩: **s.** liśćmi (o drzewach), papierem, spódnicą. Po dwóch stronach drogi zboże dojrzewające szeleści ciężkim kłosem i gnie się pod wietrzykiem. *Sienk. Now. II, 201.* **2. s.** p o c z y m, w c z y m: Deszcz szeleści po szybach. Kartki papieru szeleszczą w palcach. Wiatr szeleści w koronach drzew. *Morc. Ptaki 67.* **3.** Liście, wióry szeleszczą (pod nogami); żwir szeleści (pod stopami). **4.** Potok, strumień, woda szeleści. **5.** Skrzydła szeleszczą. **6.** Trzcina szeleści (na wietrze).

szelma 1. Ostatni, skończony **s.**; **s.** kuty na cztery nogi; **s.** spod ciemnej gwiazdy ⟨*hultaj, nicpoń, filut, niegodziwiec, łotr*⟩: Uwolniłoby się dom od takiego gałgana, ostatniego szelmy, szkodnika. *Dygas. As 83.* Ci ludzie, których wybiorę, są szelmy kute na cztery nogi. *Sienk. Krzyż. II, 112.* **2.** *rzad.* **s.** uliczna ⟨*ulicznica*⟩: Ewa poczuła nareszcie, że jest dziewką schorowaną [...] szelmą uliczną, sprzedajnym bydlęciem. *Żer. Dzieje II, 253.* **3.** Ty szelmo; szelmo jakiś! ⟨*wyzwiska*⟩: Burek, psia paro, gdzie bat mi zawlokłeś, a ty szelmo, bodaj cię... *Święt. A. Obraz. I, 112.* A ty nicponiu, szelmo jakiś... precz ze służby... słyszysz? *Gąs. W. Pig. 49.* **4.** Być szelmą; mieć kogo za szelmę: Szelmą jestem, jeśli łżę! *Sienk. Wołod. I, 42.* Tego mam za szelmę, kto się nie stawi na słowie. *Choj. Alkh. I, 101.*

szemrać 1. s. p o c z y m, w ś r ó d c z e g o, g d z i e ⟨*wydawać szmer, szumieć, szeleścić, chrzęścić*⟩: Wiatr szemrze po badylach; strumyk szemrze po kamykach, wśród łąk. **2. s.** n a c o; p r z e c i w k o m u, c z e m u ⟨*wyrzekać, sarkać*⟩: Najbardziej zaś szemrali żołnierze na niedostatek w obozie wody. *Zab. III/1, 1779, s. 33.* **3. s.** pod nosem ⟨*mówić cicho, niewyraźnie; mamrotać, mruczeć*⟩. **4.** Deszcz, ulewa szemrze: Znowu deszcz ciszej szumi, grom na chwilę uśnie; znowu wzbudzi się, ryknie i znów wodą chluśnie. Aż się uspokoiło wszystko, tylko drzewa szumią około domu i szemrze ulewa. *Mick. Tad. 272.* **5.** Fale (jeziora) szemrzą; fontanna szemrze; szuwary, trzciny szemrzą; źródło szemrze.

szemranie Bez szemrania ⟨*bez protestu, bez narzekań; spokojnie, cierpliwie*⟩: Przyjąć co (jakiś nakaz, zarządzenie), poddać się czemu bez szemrania.

szept 1. Cichy, głośny, gorący, grzmiący, ledwie dosłyszalny, niewyraźny, półgłośny, przenikliwy stłumiony, ściszony, zdławiony **s.**; babskie, głuche, miłosne, pokątne, przyduszone, słodkie, tajemnicze **s-y** ⟨*bezdźwięczna mowa; rozmowy wypowiadane szeptem*⟩. **2. s-y** na ucho; **s-y** kochanków; **s.** modlitwy; *przen.* **s.** fali, **s.** strumyka; **s.** zegara. **3. s-y** z kim: Po miesiącu — nowe zjawienie się kobiety i nowe szepty z dziewczyną w zapłotkach. *Gomul. Kajet 93.* **4.** Mó-

wić, porozumiewać się, rozmawiać, prowadzić rozmowę szeptem; zniżyć głos do szeptu. **5.** Chodzą, krążą s-y ⟨*pogłoski, wieści opowiadane w sekrecie*⟩: Krążyły szepty i plotki, które życzliwi natychmiast nam powtarzali badawczo patrząc w oczy. *Sier. Now. 98.* **6.** s-y cichną, ucichły.

szeptać, szepnąć 1. s. cichym, gorączkowym, lubym, miłym, słodkim, zdławionym itp. głosem, półgłosem; szeptem: I widzi ich, tych obcych, trzech, widzi ich. Zdławionym głosem szepce: — idą — idą. *Goj. Dziew. I, 38.* **2.** s. bladymi, drżącymi, gorącymi, pobladłymi, zsiniałymi itp. ustami, wargami: Zagłoba przechylił głowę zatknął dłońmi oczy i szeptał zsiniałymi wargami jęcząc: Jezus Maria! *Sienk. Ogn. IV, 135.* **3.** s. komu, do kogo; (po)między sobą; z kim, z sobą; s. jeden drugiemu, jeden do drugiego: Kobiety szeptały pomiędzy sobą i lustrowały się wzajemnie. *Reym. Now. I, 10.* Milczeli z pospuszczanymi głowami, albo szeptali z sobą. *Orzesz. Pam. III, 412.* **4.** s. do ucha, na ucho; w ucho, w samo ucho; s. po kątach, po kryjomu, potajemnie, poufnie, tajemniczo; s. usta w usta; s. w duchu, w myśli, w głębi serca: Pochylił się ku żonie szepcąc jej coś na ucho. *Gomul. Ciury I, 135.* **5.** Szepnąć komu słówko (za kim, w jakiej sprawie) ⟨*powiedzieć komu krótko o czym; wstawić się za kim, poprzeć kogo, co u kogo*⟩. **6.** s. o c z y m, o k i m: W czworakach wszyscy szeptali o tajemniczej bryczce, która wieczorem minęła pałacową bramę. *Brand. K. Antyg. 360.* **7.** Usta szepcą; *przen.* zegar szepce ⟨*cicho tyka*⟩: drzewa, gałęzie, konary, liście, szuwary, trawy, trzciny szepcą ⟨*szumią, szeleszczą*⟩: Potężne konary dębów tajemniczym szepcą pogwarem pieśni o nieskończoności. *Kaspr. O bohat. 16.* **8.** *przen.* Rozsądek, serce szepce: Rozsądek na próżno mu szeptał, że jest zanadto rozdrażniony [...] by [...] odwiedzać dom poważny. *Narzym. Ojczym 210.*

szeptany Mowa s-a ⟨*wyrazy, zdania wymawiane szeptem*⟩. s-a opinia, propaganda, wieść ⟨*rozpowszechniana pokątnie*⟩.

szereg 1. Bezładny, ciągły, ciągnący się, długi, gęsty, jednostajny, luźny, nie kończący się, nieprzerwany, nieskończony, ogromny, ostatni, pojedynczy, podwójny, potrójny itp., przedni, rozwinięty, równy, stłoczony, ścieśniony, ściśnięty, tylny, wyciągnięty, wysunięty, zamknięty, zrównany, zwarty s.; głębokie, zbite s-i; s. pieszy; s-i nieprzyjacielskie ⟨*osoby lub przedmioty ustawione obok siebie w jednej linii; linia; ciąg; w lm: oddziały wojska; armia*⟩: Wystraszeni podróżni wychylali się z okien, pokazywali sobie palcami długi nasz, nie kończący się szereg. *Żyw. Oświęc. 65.* Zamiast dwu wyciągniętych szeregów, zobaczyłem kupę uciekających ludzi. *Prus Lalka I, 182.* Szmer pochwalny rozległ się między książęcym rycerstwem na widok głębokich szeregów niemieckich. *Sienk. Ogn. II, 194.* Nie przygotowano mu stołu ani pulpitu, ani nawet krzesła stał więc [...] przed zbitymi szeregami kilkuset chłopców. *Par. Niebo 53.* **2.** *mat.* s. arytmetyczny, geometryczny ⟨*postęp*⟩. **3.** s-i bojowe; s-i walczących ⟨*ludzie walczący*⟩. **4.** Bratnie s-i ⟨*ludzie bliscy, bliska organizacja, wojsko sprzymierzone*⟩. **5.** s-i członkowskie a. członków, powstańcze, rewolucyjne a. rewolucjonistów, robotnicze a. robotników; s-i kandydatów, młodzieży itp. ⟨*członkowie, powstańcy, rewolucjoniści, robotnicy, kandydaci, młodzież itp.*⟩. **6.** Obce s-i ⟨*obcy ludzie, obce wojsko*⟩. **7.** s-i ojczyste ⟨*wojsko ojczyste*⟩. **8.** s-i partyjne ⟨*członkowie partii*⟩. **9.** s-i wojskowe; s-i armii, wojska ⟨*wojsko*⟩: Z resztką spuścizny uszedł za granicę, wstąpił do szeregów armii walczących pod Napoleonem. *Żer. Opow. 259.* **10.** s-i jazdy, piechoty itp. ⟨*jazda, piechota itp.*⟩. **11.** (Cały) s. c z e g o; (cały) s. osób ⟨*pewna liczba czego (osób)*⟩: s. artykułów, faktów, godzin, lat, klęsk, miejsc, nazw(isk), niepowodzeń; pytań, uwag, walk, wniosków, wrażeń itp.; s. osobistości. Cały szereg aktów — inkorporacji i unii — wytworzył i skonsolidował państwo polskie. *Kutrz. Hist. 104.* W ciągu długiego szeregu wieków tyle zasługi położył ten dom i tyle nań spłynęło zaszczytów. *Tyg. Ilustr. 199, 1863.* Zapowiadają szereg coraz to nowych koncertów. *Sienk. Wiad. I, 26.* Obserwacje [...] polegają na corocznym notowaniu dat momentów charakterystycznych z życia jakiejś rośliny lub szeregu roślin. *Radw. Świat 213.* Zawiadomił mnie, że cały szereg osób chce mnie poznać. *Cent. Wyspa 233.* **12.** (Długim, nieprzerwanym, zwartym itp.) szeregiem ⟨*długą itp. linią; długim ciągiem*⟩: Jak okiem zasięgnąć, stały tratwy długim szeregiem. *Urban. Księż. 262.* Na przechylonych deskach leżały pierniki poukładane równymi szeregami. *Morc. Wyrąb. I, 115.* Maszerować zwartym szeregiem a. w zwartym szeregu (w zwartych szeregach). **13.** Do szeregu! ⟨*wezwanie do wspólnej walki, wspólnego działania*⟩: Hej, razem bracia, do szeregu! *Czerwień. Sztandar 26.* **14.** Służba w szeregu, w szeregach ⟨*w wojsku*⟩: Nie miał po prostu żadnego pojęcia, co to jest służba prostego żołnierza w szeregu i koszarowe życie. *Sienk. Leg. 153.* **15.** Lustrować, zlustrować, przejrzeć s-i: Przedefilowała przed kolumną jak generał [...] zlustrowała szeregi i znowu zawrzeszczała. *Żer. Przedw. 119.* **16.** Łamać, przełamać, złamać s. (s-i) ⟨*w natarciu przerwać linię (oddziały) przeciwnika*⟩: Ruszyła z kopyta usaria i w mgnieniu oka złamała szeregi, dopadła armat. *Korzon Woj. II, 254.* **17.** Opuścić, porzucić s-i: Żołnierze z obłędem w oczach porzucają szeregi, skaczą z koni, gnają na oślep. *Rudn. A. Morze 72.* **18.** Poszerzyć, powiększyć, przerzedzić, przetrzebić, (wy)równać, scalić, sprawić w szyk bojowy, uzupełnić, zapełnić, zasilić s. (s-i). **19.** Tworzyć s.: [Stropy] ustawione jeden za drugim tworzyły jakoby szereg alei, zwanych polami. *Morc. Wyrąb. I, 28.* **20.** Wydłużyć s., wyrównać s-i, zewrzeć s. ⟨*wydłużyć itp. oddział(y), linię bojową*⟩. **21.** Iść, maszerować, rozciągać, stać, stanąć, sunąć, uderzyć, ustawić się szeregiem (szeregami): Zamykając pochód szły szeregami, trzymając się za ręce, młode dziewczęta z przodownicą na czele. *Makowiec. Przyg. 80.* *przen.* Uczty i obchody świąteczne idą nieprzerwanym szeregiem. *Krasz. Kartki 528.* Zgromadzony tłum sunie zwartymi szeregami w stronę ulicy Zamenhofa. *Ludzie KPP 133.* **22.** Układać, poukładać, wyciągać szeregiem (szeregami): Na drodze u wyciągniętych szeregiem bryczek i wozów podniosła się wrzawa pożegnań. *Orzesz. Niemn. III, 237.* **23.** Wbić się klinem między s-i; naciskać na (przednie, tylne) s-i. **24.** Gromadzić się w s. **25.** Przebiegać, przechodzić, przejeżdżać po szeregach, wzdłuż szeregów. **26.** Iść przed szeregami: Oficerowie zgodnie z tradycją wojsk polskich szli do ataku

przed szeregami. *Las. Wspomn. I, 455.* **27.** Biec, ciągnąć się, iść, jechać w szeregu, w szeregach: Domki, przegradzane warzywnymi ogrodami, ciągnęły się w dwóch długich szeregach. *Wilk. P. Poran. I, 87.* **28.** *przen.* Postawić w jednym szeregu ⟨*na równi*⟩: Łzy krokodyle roniąc przypuszcza nawet, że mogą Goreckiego postawić w jednym szeregu z Bielawskim, znanym grafomanem z XVIII w. *Bar Kum. 15.* **29.** Pozostać w jakich szeregach; w szeregach czego ⟨*pozostać członkiem jakiejś organizacji, partii itp.*⟩: Jako człowiek do gruntu zdemoralizowany [...] nie powinien pozostawać w szeregach naszej partii. *Braun Lewanty 374.* **30.** Przejść, rozwijać się, rzucić się w **s-i**: Chaotyczne tłumy poczęły rozwijać się w szeregi. *Prus Far. II, 242.* **31.** Garnąć się, napływać, podążać, powołać, przekradać się, przenikać, przyjmować, śpieszyć się, wstępować, zaciągać się, zgłaszać się do (jakich) szeregów, w **s-i** (czego, jakie) ⟨*do wojska, do organizacji*⟩: Gorętsi, młodsi przekradali się do narodowych szeregów. *Smolka Lubec. II, 62.* Wrogowie przenikali i próbują przenikać do naszych szeregów i naszych instytucji. *Państwo 3, 1954, s. 418.* Jako prosty żołnierz zaciągnął się do szeregów wojsk narodowych. *Ask. SPP.* **32.** Służyć w szeregach (np. armii polskiej) ⟨*być, odbywać służbę (w wojsku polskim)*⟩. **33.** Stać, stawać w szeregu: Werner z obnażoną szpadą w ręku stał w pierwszym szeregu i namyślał się długo. *Sienk. Ogn. I, 192.* **34.** Stanąć z kim w jednym szeregu ⟨*zrównać się z kim, dorównać komu*⟩: Przez wasze postępowanie staczacie się tak nisko, że stajecie w jednym szeregu z przemytnikami. *Braun Lewanty 13.* **35.** Stanąć w szeregach ⟨*wstąpić do oddziałów wojskowych, do wojska*⟩: Na wieść o powstaniu Kościuszki wsiadł na okręt i spieszył do Polski, aby znowu stanąć w szeregach. *Zal. Br. Czart. 283.* **36.** Szykować (się), uszykować (się) w s.: Tłum zerwał się i uszykował w pięć szeregów. *Prus Far. I, 248.* **37.** Ustawiać (się) w s., w szeregu. **38.** Walczyć w szeregach jakich: a) ⟨*walczyć w oddziałach wojskowych*⟩: Przedziera się do Hiszpanii, aby walczyć w szeregach bohaterskiej brygady międzynarodowej. *Ludzie KPP 53*; b) ⟨*brać udział w działalności jakiej organizacji*⟩: Walczyć w szeregach światowego ruchu pokoju. **39.** Wejść, wiązać się, wmieszać się, wstępować, wciągnąć się w **s. 40.** W szeregach wszczął się popłoch. **41.** Wykluczyć, zwolnić kogo z szeregów (organizacji) ⟨*usunąć kogo z organizacji; skreślić z listy członków*⟩. **42.** Wystąpić, wyjść, wymknąć się, wypaść, wyrwać się, wyskoczyć, wywołać kogo, zbiec z szeregu. **43. s-i, s-i** za szeregami ciągną się, cofają się, defilują, idą, maszerują, nadciągają, płyną, postępują, przechodzą, ukazują się: Szeregi wron defilowały tuż za pługami wydziobując pędraki. *Żer. Uroda 280.* Szeregi za szeregami przechodziły i gdy mijały swego wodza, żołnierze wstrząsali bronią. *Sewer Poboj. 33.* Dookoła ciągnęły się szeregi [...] zagonków. *Perz. Las 33.* **44. s.** pręży się, pręży się na baczność, rozstępuje się, rusza, stoi, walczy, wydłuża się, załamuje się, zapełnia się. **45. s-i** (czego) otaczają kogo a. co; przerzedzają się, ścierają się, szczuplęją, topnieją. **46. s-i** zmagają się, zwierają się: Szeregi piesze zwarły się w długą linię i poczęły otaczać dom. *Sienk. Pot. I, 112.*

szermierka s. słowna a. na słowa ⟨*polemika*⟩.

szermować 1. s. c z y m ⟨*posługiwać się czym w polemice, sadzić się na co, wyjeżdżać z czym*⟩: **s.** frazesem, dowcipem, argumentami. Szermując hasłem „pracy organicznej" burżuazja ruszyła do opanowania życia gospodarczego. *Hist. Pol. XI, 69.* **2. s.** językiem ⟨*pytlować, popisywać się językiem, gardłować*⟩: Co innego huzarów swoich na harc wysyłać i samemu w obozach konfederackich językiem szermować, a co innego stanąć bez ceremonii w kroku na przeciw ostrej szabelki. *Chodź. Pisma III, 128.* **3. s.** piórem ⟨*walczyć piórem, polemizować*⟩.

szeroki 1. s. ileś stóp, metrów, kroków, na ileś stóp, metrów, kroków: Stała olbrzymia kadź drewniana wysokości człowieka, szeroka na jakiś metr 60. *Kunc. Zagr. 46.* **2. s-a** akcja ⟨*obejmująca wiele spraw, wiele osób, o dużym zasięgu*⟩: W Kongresówce kobiety inicjują szeroką akcję mającą na celu umożliwienie dziewczętom wstępu na wyższe uczelnie. *Probl. 3, 1954, s. 171.* **3. s-a** dyskusja ⟨*obejmująca liczne kręgi dyskutujących*⟩. **4. s-a** działalność, praktyka, szerokie pole działalności, praktyki ⟨*działalność, praktyka obejmująca szeroki zakres; obszerna, wielostronna*⟩: Doktora znano wszędzie naokoło [...] miał bardzo szerokie pole praktyki. *Dygas. Zając 124.* **5. s.** gest, ruch ręki ⟨*zamaszysty*⟩: Wstał i gestem szerokim miejsce przy fortepianie wskazał. *Gomul. Ciury I, 94.* **6. s.** głos ⟨*o dużej skali*⟩: Śpiewała umiejętnie, głos miała sopranowy, szeroki i wyrobiony. *Orzesz. Klat. 130.* **7. s-e** grono, koło; **s-e** kręgi ⟨*duże, liczne*⟩: Zademonstrować co szerszemu kołu obywateli. *Żer. Uroda 55.* **8. s-e** horyzonty, widnokręgi myślowe ⟨*wielostronne, wszechstronne zainteresowania*⟩. **9. s-e** interesy, stosunki, znajomości ⟨*liczne*⟩. **10. s-e** masy, rzesze, **s.** ogół ⟨*wielka część społeczeństwa, całe społeczeństwo; cała określona grupa ludzi*⟩: Jego książka jest przeznaczona dla szerokiego ogółu, dla laików. *Wierchy 1938, s. 221.* **11. s-e** morze ⟨*pełne*⟩. **12. s-a** natura ⟨*o człowieku bujnego temperamentu*⟩: Był to pospolity typ żołnierza [...] hulaka, o szerokiej naturze [...] rozrzutnik wiecznie potrzebujący pieniędzy. *Sokol. A. Stycz. 126.* **13. s-a** odzież, suknia; **s-e** ubranie ⟨*obszerna(-e) wszerz*⟩. **14. s-e** pełnomocnictwo ⟨*daleko idące, obejmujące różne sprawy, wszechstronne*⟩. **15. s-e** perspektywy, plany ⟨*wielkie możliwości, plany*⟩. **16. s-e** pismo ⟨*zajmujące dużo miejsca wszerz*⟩: Na drugiej karcie po okładce były te słowa, nakreślone szerokim, porywczym pismem. *Par. Niebo 193.* **17. s.** pogląd; **s-a** wiedza ⟨*wszechstronny(-a)*⟩. **18. s-a** pomoc ⟨*wydatna, wszechstronna*⟩. **19. s-a** publiczność ⟨*liczna, obejmująca różne środowiska*⟩. **20. s.** rozgłos, rozmach ⟨*wielki*⟩. **21. s-a** skala; na szeroką skalę ⟨*w szerokim zakresie, masowo*⟩: Począł werbować na szeroką skalę żołnierzy. *Łoz. Wł. Praw. II, 262.* **22. s-a** swoboda ⟨*zupełna*⟩. **23. s.** śmiech; uśmiech ⟨*głośny, pełny; szczery, serdeczny*⟩: Wyszczerzył duże białe zęby w szerokim uśmiechu. *Pięt. Białow. 130.* **24. s.** śpiew ⟨*pełnym głosem*⟩: Głos pani Dowiakowskiej [...] nadaje się do koloratur [...] w śpiewie szerokim traci zupełnie na sile i dźwięczności. *Niwa VI, 1874, s. 505.* **25. s.** świat ⟨*dalekie, odległe okolice, kraje*⟩: Może bywać w zagranicznych kurortach i gościć u siebie ludzi z szerokiego świata. *Goj. Ziemia 78.* **26. s-e** tło czego; na szerokim tle czego ⟨*w zestawieniu, w po-*

równaniu z czymś podobnym, będącym podłożem, podstawą rzeczy zestawianej, porównywanej⟩: Dzieje poszczególnych narodów zrozumieć można tylko na szerokim tle dziejów powszechnych. *Śliw. A. Lel. 118.* **27.** **s.** umysł ⟨*wszechstronny*⟩. **28.** **s.** widok ⟨*rozległy*⟩. **29.** **s-e** zainteresowania ⟨*wszechstronne*⟩. **30.** **s.** zakres ⟨*obszerny*⟩: Praca moja musi mieć koniecznie zakres szeroki. *Orzesz. Na dnie I, 116.* **31.** **s-e** zastosowanie ⟨*ogólne, powszechne*⟩: Wynalazek jego znalazł szerokie zastosowanie w przemyśle. **32.** **s-e** życie ⟨*bujne*⟩. **33.** **s.** w c z y m: **s.** w barach, w ramionach. Był wysoki, kształtny, cienki w pasie, pełny w piersiach, szeroki w plecach. *Padal. Pok. 37.* **34.** *posp. przestarz.* **s.** w gębie ⟨*pyskaty*⟩: Chłop jak rzepa, szeroki w gębie na każdym jarmarku. *Konopn. Balcer 20.* **35.** Jak **s.** ⟨*na całą szerokość, na rościeź*⟩: Naraz drzwi się otworzyły jak szerokie [...] stał w nich [...] wachtowy od działa na rufie. *Pap. Szczury 28.* **36.** Jak długi i **s.** albo jak **s.** i długi ⟨*wszerz i wzdłuż, od krańca do krańca, na całej przestrzeni*⟩: Zboża wydały plon tak obfity, że gumna pomieścić go nie mogły i cały kraj, jak szeroki i długi, okrył się stertami. *Sienk. Na polu 2.* **37.** Mieć szeroki gest, szeroką rękę ⟨*być hojnym; być rozrzutnym*⟩: Chłopcy z łatwością szastali pieniędzmi. Gest mieli szeroki. Jednemu buchnęli, drugiemu zafundowali. *Kożn. Piątka 15.* Sama ma, lecz i ludziom żyć koło siebie daje, rękę ma szeroką. *Goj. Ziemia 75.* **38.** Mieszkać, postawić dom; żyć na szerokiej stopie ⟨*żyć dostatnio*⟩: Prześlizgnął się niezauważony i niepozorny przez pokoje dworu w Wilku, zawsze postawionego na szerokiej stopie. *Iwasz. J. Panny 21.* **39.** Coś odbija się, rozchodzi się szerokim echem ⟨*staje się ogólnie znane, wiadome; znajduje powszechny oddźwięk*⟩. **40.** Oddychać szeroką piersią ⟨*czuć się swobodnie, nie być skrępowanym*⟩: Przywykłem do przestrzeni, do oddychania szeroką piersią, do wielkiego powietrza. *Żer. Dzien. I, 322.* Czyż można wiedzieć o tych wszystkich, którzy nie występując na szerszej arenie [...] dawali czynny wyraz przywiązania do języka. *Dor. Rozm. 15.* **41.** Puścić kogo na szerokie wody ⟨*pozwolić mu działać samodzielnie w pewnych sprawach, nie dając wskazówek*⟩: Wychował chłopca starannie, wyuczył zawodu, potem puścił na szerokie wody: pracuj i pokaż, co umiesz. **42.** Puścić się na szerokie wody ⟨*zacząć samodzielną działalność*⟩. **43.** Wypłynąć na szerszą widownię; wystąpić na szerszej arenie, scenie ⟨*wybić się pod jakim względem; dać się poznać szerszym kręgom społeczeństwa*⟩: Platerowi zawikłane interesa majątkowe nie dozwoliły [...] wypłynąć na szerszą widownię polityczną. *Smolka Lubec. I, 46.*

szeroko **1.** Otworzyć drzwi jak **s.** ⟨*na całą szerokość; tyle, ile się da*⟩: Pani Barbara otworzyła tedy jak szeroko drzwi do pokoju męża i nawet zastawiła je krzesłem, żeby się nie przymknęły. *Dąbr. M. Noce II, 77.* **2.** Stanąć **s.** w kroku ⟨*rozstawić nogi szeroko, rozkraczyć się*⟩. **3.** Być znanym; słynąć **s.** ⟨*być powszechnie znanym; słynąć na całą okolicę, na cały kraj*⟩: Była to dawniej osoba szeroko znana i szanowana, strasznie bogata. *Nałk. Z. Romans 77.* Słynie szeroko w Litwie Dobrzyński Zaścianek męstwem swoich szlachciców, pięknością szlachcianek. *Mick. Tad. 181.* **4.** Mieć szeroko otwarte oczy na co ⟨*być uważnym, pilnie obserwować*⟩: Publicysta-twórca winien mieć szeroko otwarte oczy na rzeczywistość i dostrzegać w niej sam zjawiska i zdarzenia godne naświetlenia. *Sosn. Propag. 73.* **5.** Omawiać, opowiadać co; rozprawiać, rozpisywać się o czym, rozwodzić się nad czym **s.** ⟨*wyczerpująco, obszernie*⟩. **6.** **s.** otworzyć usta, *rub.* gębę (ze zdumienia) ⟨*zdumiewać się*⟩: Kobieta ze zdumienia szeroko otwarła usta. *Was. W. Pierw. 60.* Sędzia [...] jak to powiadają, szeroko otworzył gębę, nie tracąc jednak fantazji dodał [...] *Prus Drobiaz. 208.* **7.** Pojmować, rozumieć co **s.** ⟨*rozlegle, wszechstronnie; w sposób niezupełnie sprecyzowany*⟩. **8.** Żyć **s.** ⟨*dostatnio, rozrzutnie, niczego sobie nie odmawiając*⟩: Żył szeroko, niemal nad stan. *Breza Uczta 35.*

szerokość **1.** Pod każdą szerokością geograficzną ⟨*na całej kuli ziemskiej, wszędzie*⟩. **2.** Na **s.** dłoni, palca ⟨*o rozmiarze równym szerokości dłoni, palca*⟩: Miał on nad prawym uchem, nieco wyżej skroni, bliznę wyciętej skóry na szerokość dłoni. *Mick. Tad. 38.* **3.** Otworzyć drzwi, okno na całą **s.** ⟨*na tyle, ile się da, na rozcież*⟩. **4.** Iść całą szerokością czego; przechodzić, przesuwać się, przelewać się przez całą **s.** czego ⟨*idąc, przechodząc itp. zajmować całą szerokość czego*⟩: Wojsko szło teraz całą szerokością szosy, niechętnie usuwając się na bok. *Szew. Kleszcze 256.* Gęstwa ludzka przewalała się przez całą szerokość drogi. *Morc. Wyrąb. I, 116.* **5.** Mieć **s.** x metrów a. x metrów szerokości.

szerzyć **1.** **s.** idee postępu, kult czego, kulturę (w masach), oświatę, wiedzę ⟨*propagować, upowszechniać*⟩: Szerzyć będę idee postępu w ciemnym i zacofanym kącie, do którego przyniosły mię dziwne koleje losu. *Orzesz. Z różnych, III, 516.* [Brodziński] odczuwał żywo piękność poezji ludowej i licznymi przekładami pieśni słowiańskich i innych szerzył świadomie ich kult. *Brück. Kult. IV, 367.* [Kościuszko] szerzył pogląd, że „słowo poddany powinno być przeklęte u oświeconych narodów". *Choł. Duch 90.* **2.** **s.** klęski; **s.** śmierć (wśród kogo, czego) ⟨*uśmiercać, zabijać kogo, co*⟩: Mały rycerz zaś poleciał dalej, ku jeźdźcom wichrzącym się po polu i począł szerzyć klęski okropne. *Sienk. Wołod. III, 189.* Drapieżne to stworzenia, uprawiające mordy i rozboje, szerzące śmierć wśród innych owadów. *Dyak. Las 220.* **3.** **s.** mord ⟨*mordować*⟩. **4.** **s.** panikę, trwogę ⟨*wywoływać*⟩: A gdy niebo chmura kryje, gdy z daleka grzmot zawyje szerząc w sercach ludzi trwogę — ja się gromów bać nie mogę! *Grudz. Poezje 65.* **5.** **s.** plotki, wieści ⟨*rozprzestrzeniać, rozpowiadać*⟩. **6.** **s.** zepsucie ⟨*demoralizować*⟩. **7.** **s.** pożogę, spustoszenie, zamęt, zarazę, zniszczenie ⟨*powodować pożogę itd.; palić, pustoszyć, mącić, zarażać, niszczyć*⟩.

szerzyć się Coś szerzy się jak ogień, jak pożar, jak zaraza: Idea zdobycia niepodległej Polski przez powstanie, raz ogarnąwszy umysły [...] szerzyła się jak ogień. *Śliw. A. Lel. 168.* Przykład ich szedł z góry i szerzył się jak zaraza w poniższych warstwach towarzystwa. *Syrok. Lit. III, 105.*

sześć **1.** *karc.* Sześćdziesiąt **s.** ⟨*rodzaj gry, polegającej na tym, że aby wygrać trzeba mieć sześćdziesiąt sześć punktów*⟩. **2.** Pal **s.**! pal go (cię itp.) **s.**! ⟨*niech tam, wszystko jedno; niech to (go) diabli!*⟩: Jeżeli chcesz, to przyniosę ci obiad, bo ja już zjadłem. Pal

sześć... *Huss. Mur 22.* Zresztą, pal cię sześć. Ja nie chcę, abyś na mnie narzekał. *Kosiak. Rick II, 139.* Pal go sześć!... Mąż, który przez całe wieki nie pokazuje się, nie jest mężem. *Prus Emanc. I, 132.*

szew 1. s. okrętkowy a. na okrętkę ⟨*z nicią na zewnątrz brzegów tkaniny*⟩. **2.** *med.* Założyć s. ⟨*zeszyć brzegi rany nicią chirurgiczną*⟩; zdjąć szwy ⟨*usunąć nić chirurgiczną, którą zszyto brzegi rany*⟩. **3.** *pot.* Ubranie, suknia trzeszczy (na kim) w szwach ⟨*o ciasnym, zbyt dopasowanym ubraniu*⟩. **4.** Coś się pruje na szwach, w szwach ⟨*coś zaczyna ulegać zmianom*⟩: Ustrój rycerski, feudalny, który w macierzystej Europie zaczyna już chybiać i pruć się na szwach, zostaje tutaj utrzymany w całej nieskażonej pełni. *Kossak Z. Krzyż. III—IV, 486.* **5.** Coś się nie po szwie rozpruło ⟨*coś nie ułożyło się tak, jak powinno było się ułożyć, coś się nie powiodło*⟩: Była jakaś niepomyślna wiadomość. Coś się tam nie po szwie rozpruło. Pol narzekał na ten świat tegoczesny. *Kaczk. Pam. 95.* **6.** Coś wyłazi wszystkimi szwami ⟨*coś staje się bardzo widoczne*⟩: Na końcu wszystkich zdań, bufonad i aluzji ukrył się niby, lecz w istocie wyłaził wszystkimi szwami jeszcze jeden fakt, niepokój. *Brosz. Oczek. 33.*

szewc 1. *przestarz.* Oddać chłopca (syna) do szewca ⟨*oddać do terminu na naukę rzemiosła szewskiego*⟩. **2.** Pić, rozpić się, upijać się jak s.: Ogół, a między innymi my, literaci, używamy nazwisk pewnych klas w znaczeniu pogardliwym [...] „kłócą się jak przekupki", „piją jak szewcy". *Prus Kron. III, 89.*

przysł. **3.** Szewc chodzi bez butów. **4.** Szewc dratwy, krawiec igły powinien pilnować.

szewski 1. s-a pasja ⟨*złość w najwyższym stopniu, niepohamowana*⟩: Zatrzęsła nim prawdziwie szewska pasja. Łotry. I to przy dziecku takie rzeczy mówią. *Bobiń. Zemsta 64.* **2.** *iron.* s. poniedziałek; s-e święto ⟨*dzień poświąteczny (poniedziałek), opuszczony w pracy (na skutek lenistwa, przepicia itp.)*⟩. **3.** *pot.* Jeździć po kim jak po szewskim kopycie ⟨*poniewierać kim, maltretować kogo*⟩: A coście myśleli, że ja pozwolę jeździć po sobie jak po szewskim kopycie? *Andrz. Wojna I, 202.*

szkapa *żart.* lub *pogard.* ⟨*koń, zwłaszcza lichy*⟩ **1.** Chuda jak szkielet, dychawiczna, koścista, licha, stara, zabiedzona, zjeżdżona s.; dorożkarska, pachciarska s.: Powiadam, że siedem lat. — Wrześniak, panie, dość w oczy spojrzeć. — At chabety. — Szkapy zjeżdżone, stare... *Krasz. Latarn. III, 34.* **2.** Wychudły jak s.: A jedz więcej przy obiedzie, żebyś nie wychudła przed tym głupim ślubem jak szkapa. *Perz. Raz 233.* **3.** s-y wloką się.

szkatuła 1. *przestarz.* s. osobista, publiczna ⟨*pieniądze, kapitały*⟩: Otrzymywać pensję z czyjej osobistej szkatuły. **2.** s. królewska a. dobra szkatuły ⟨*osobisty majątek monarchy*⟩. **3.** Ruszyć s-y; sięgnąć do szkatuły; wypróżniać szkatułę ⟨*wydać pieniądze*⟩: Szlachcic ruszył szkatuły, aby z całą świetnością okazać się w tym dniu błogim. *Sierp. S. Pow. II, 77.* **4.** Mieć zawsze otwartą szkatułę dla kogo ⟨*wspomagać kogo pieniężnie*⟩: Dla braci szlachty podupadłej miał zawsze otwartą szkatułę. *Siem. L. Dzieła I, 123.* **5.** Łożyć na co, na kogo, pokryć koszt czego, ponosić wydatki na co, wspomagać kogo z własnej szkatuły ⟨*opłacać, wspomagać kogo, co z własnych pieniędzy, kapitałów*⟩: Ta święta kobieta chciała wysłać Anetkę do Włoch i przez kilka lat łożyć na nią z własnej szkatuły. *Żer. Grzech 52.* Król oblężony prośbami [...] jednych z własnej szkatuły wspomagał, drugim pensje z ubogiego skarbu wyznaczał. *Koźm. Pam. II, 5.* **6.** Nie skąpić, nie żałować szkatuły na co; szeroko otworzyć szkatuły na co ⟨*nie szczędzić kosztów (pieniędzy) na co*⟩: Sobieski szeroko otworzył własne szkatuły na wyprawę wiedeńską. *Boy Mar. 205.* **7.** Widać dno w szkatule ⟨*nie ma pieniędzy*⟩: Już dno widać w mej szkatule, już nie masz żadnej nadziei. *Zab. XIII/1, 1776, s. 28.*

przysł. **8.** Nic po tytule, gdy pusto w szkatule (Co po tytule, kiedy pustka w szkatule) ⟨*kiedy brak pieniędzy*⟩.

szkic 1. Drobne s-e; odręczny s.; s. akwarelowy a. akwarelą; kredkowy a. kredką; ołówkowy a. ołówkiem; węglowy a. węglem; s. kompozycyjny, malarski, pejzażowy ⟨*studium rysunkowe do większego dzieła; rysunek artystyczny wykonany różną techniką*⟩. **2.** Krótki, zwięzły s.; s. biograficzny, fortepianowy, historyczny, literacki, powieściowy, reportażowy, społeczny itp. ⟨*zarys jakiegoś dzieła: literackiego, historycznego, muzycznego itp.*⟩. **3.** s. perspektywiczny; s. budowli, zabudowy, węzła komunikacyjnego itp. ⟨*rysunek przedstawiający usytuowanie różnych obiektów w terenie*⟩. **4.** s. c z e g o: s. głowy starca, kompozycji figuralnej; s. gmachu parlamentu; s. powieści, reportażu. **5.** s. d o c z e g o: s. do portretu. Geometra [...] pomierzył parcele, powyznaczał granice, miedze i dojazdy, sporządził szkice do katastru. *Krucz. Paw. 237.* **6.** s. o k i m, o c z y m: s. o Żeromskim; s. o wychowaniu. **7.** s-e z c z e g o, s k ą d: s-e z podróży; s-e z Afryki, z Azji. **8.** Dać, sporządzić, wykonać, zrobić s. (czego). **9.** (Na)pisać s.; pisywać s-e.

szkielet 1. s. stalowy (budynku, mostu) ⟨*zasadnicza konstrukcja*⟩. **2.** Żyjący, żywy s. (ludzki); s. obciągnięty skórą ⟨*o kimś bardzo chudym, wychudzonym*⟩: Na ramionach kobiety, na jej biodrach, kolanach, łokciach, koszula łamała się w fałdy rażąco ostre, ujawniające nadzwyczajną kościotrupową chudość. Cała ona zresztą wydawała się żyjącym szkieletem. *Gomul. Miecz II, 159.* Na widok tych żywych szkieletów ludzkich palił wstyd, że się jest zdrowym i sytym. *Żyw. Oświęc. 179.* **3.** s. z kosą ⟨*symbol śmierci*⟩. **4.** Chudy, wychudły, wychudzony jak s.; wyglądać jak s.: Wysoki człowiek, chudy jak szkielet, stał po przeciwnej stronie. *Meis. Wraki 393.* Biedne psisko wyglądało jak szkielet obciągniony skórą. *Gomul. Kajet 102.* **5.** s. c z e g o ⟨*zasadnicza konstrukcja, zasadniczy zrąb czego*⟩: s. budowli, okrętu; s. powieści; s. społecznej organizacji kraju. Pośpiech w pisaniu i nie rzeczywisty, ale fantastyczny szkielet dzieła mocno obniżają jego wartość. *Prus Studia 30.* **6.** *przen.* s-y drzew ⟨*drzewa ogołocone z liści*⟩: Zza domu widniały nagie teraz szkielety licznych, a wysokich i rozłożystych drzew. *Orzesz. Na dnie I, 20.*

szkiełko 1. s-a na nosie ⟨*okulary*⟩: Zaglądał nawet sekretarz biednowolskiego sądu, wystrojony zawsze [...] z laseczką, ze szkiełkami na nosie. *Jun. Antrop. 46.* **2.** s. w oku ⟨*monokl*⟩: Wszedł do salonu jakiś

cherlaczek, jakby w occie wymoczony, ze szkiełkiem w oku. *Bał. Dziady 36.* **3.** Przyglądać się komu przez s-a, zza szkiełek ⟨*przez okulary*⟩: Młodzieniec stał na środku salonu zapłoniony, zmieszany. Starsze panie przyglądały mu się przez szkiełka. *Gomul. Ciury I, 37.* Dziadek przyjrzał mu się bacznie zza szkiełek, odłożył na chwilę na kolana wyplatany kosz. *Bron. J. Ogn. 113.* **4.** Patrzeć (na świat) przez czarne, zakopcone s-a ⟨*mieć na co pogląd pesymistyczny*⟩. **5.** Patrzeć (na świat) przez różowe, kolorowe s-a ⟨*mieć na co pogląd optymistyczny*⟩: Staram się tylko zachować trzeźwość rozsądku i nie patrzeć na świat przez kolorowe szkiełka. *Andrz. Popiół 195.* **6.** *pot. środow.* Zajrzeć do szkiełka ⟨*zajrzeć do kieliszka, napić się (alkoholu)*⟩: Zanim się serce rozełka — czemu? — a bo ja wiem? — warto zajrzeć do szkiełka w barze. *Bron. W. Krzyk 39.*

szklanka **1.** s. c z e g o, d o c z e g o, n a c o, o d c z e g o, p o c z y m, z c z y m, z c z e g o *por.* butelka. **2.** Pić, popijać (wino, wódkę) szklankami. **3.** Podać co (np. herbatę, jajka po wiedeńsku) w szklance. **4.** Rozmawiać, siedzieć, zbierać się przy szklance czego; siedzieć nad szklanką czego ⟨*popijając zawartość szklanki*⟩: Między aktami rozchodzą się do bufetu widzowie i przy szklance ponczu wesoło rozmawiają. *Krasz. Walery 185.* Przed obiadem zbieraliśmy się gromadką przy szklance [porto]. *Siedl. M. Opow. 94.* **5.** Burza w szklance wody ⟨*awantura z błahego powodu; wiele hałasu o nic*⟩: Wiersz Tuwima pt. „Do prostego człowieka" wydrukowany w „Robotniku", wywołał burzę w szklance wody. *Słonim. Walki 175.* **6.** Nie ma kto szklanki wody podać ⟨*nie ma nikogo, kto by pielęgnował chorego*⟩: Siedzę [...] samotny i chory w obcym mieście i nie ma mi kto szklanki wody podać. *Sienk. Bez dogm. III, 128.*

przysł. **7.** Dla szklanki i dziewczyny nie rachuje się godziny. **8.** Przy szklance i język ochotniej chodzi ⟨*przy trunku*⟩.

szklany **1.** Bawełna, wata s-a ⟨*z cienkich włókien szkła*⟩. **2.** s-e domy ⟨*mające dużo okien lub całe ściany ze szkła*⟩. **3.** s-e drzwi ⟨*mające szyby, oszklone*⟩. **4.** s-a góra ⟨*w bajkach: góra ze szkła, trudna do zdobycia*⟩. **5.** Huta s-a ⟨*produkująca szkło*⟩. **6.** s-e spojrzenie, oczy ⟨*bez wyrazu, jak martwe, patrzące nieruchomo w jeden punkt*⟩: Popatrzył na niego szklanym spojrzeniem. *Braun Lewanty 47.* Był skostniały i nieprzytomny — patrzył on szklanymi oczyma w środek salonu i milczał. *Kaczk. Grób II, 174.*

szklić **1.** s. okna, otwory (okienne) ⟨*wprawiać szyby w ramy okienne*⟩. **2.** *rzad.* Szklić bakę komu ⟨*schlebiać, nadskakiwać komu; świecić bakę komu*⟩: Szklić bakę przełożonym, spychać z dnia na dzień robotę i narzekać na biedny stan nauczycieli wiejskich — oto jego stała robota. *Bojko Dusze 22.*

szkło **1.** s. (różno)barwne, (różno)kolorowe, cienkie, dymne, grube, nie tłukące się, przezroczyste, rznięte, szlifowane, *daw.* taflowe; s. czeskie, śląskie, weneckie; s. butelkowe, kryształowe, matowe, mleczne; s. łatwo, trudno topliwe. **2.** Ciemne, silne, słabe s-a; s-a w (rogowej, złotej) oprawie; s-a na nosie ⟨*okulary, binokle*⟩. **3.** s. jenajskie ⟨*gatunek szkła laboratoryjnego*⟩. **4.** s. optyczne ⟨*używane przy wyrobie soczewek*⟩. **5.** s. panoramiczne ⟨*tarcza szklana, ekran; wizjer*⟩: Szybko obraca pokrętłem [działka], celuje [...] W panoramicznym szkle widzi tuż obok krzyżyka wirujące rolki z gąsienicami. *Żukr. Dni 84.* **6.** s. powiększające ⟨*lupa*⟩. **7.** *daw.* Rodzinne, familijne s. ⟨*zastawa stołowa*⟩. **8.** *daw.* s-a teatralne ⟨*lornetka teatralna*⟩: Wszyscy cisną się na pokład; patrzą to przez lunety, to przez szkła teatralne, to gołymi oczyma. *Sienk. Listy I, 69.* **9.** s. tłuczone: Na wierzchu mur uzbrojono grzebieniem ze szkła tłuczonego, mocno osadzonego na cementowej zaprawie. *Gard. Trzech 193.* **10.** s. ultrafioletowe ⟨*przepuszczające promienie ultrafioletowe*⟩. **11.** *chem.* s. wodne ⟨*roztwór wodny krzemianów sodu i potasu*⟩. **12.** s. lampy a. do lampy ⟨*ochraniające płomień*⟩: Dmuchnęło po drodze w szkło lampy stojącej w holu. *Żer. Przedw. 200.* **13.** s. lornetki, lunety, mikroskopu, teleskopu ⟨*soczewka*⟩. **14.** s. w oku ⟨*monokl*⟩. **15.** Malarstwo, malowidła obrazy na szkle ⟨*wykonywane na odwrocie tafli szklanej*⟩. **16.** Pod szkłem, za szkłem ⟨*w oszklonej szafie, gablotce*⟩: Przechowywać co pod szkłem, za szkłem. **17.** Kwiaty, warzywa pod szkłem ⟨*w inspektach*⟩. **18.** Obraz za szkłem: Oprawiacze obrazów prezentowali próbki ram i gotowe już obrazy za szkłem. *Goj. Dom 39.* **19.** Sanna, jazda, droga jak po szkle; idzie jak po szkle ⟨*dobra, gładka; dobrze, gładko*⟩: A sanna przetarta? — Jak po szkle, tak wyszlifowana. *Reym. Ferm. II, 40.* **20.** Jak zgrzyt żelaza po szkle ⟨*o dźwięku, przen. o słowach, wyrazach itp.: fałszywy*⟩. **21.** Czysty, gładki, kruchy, przejrzysty, przezroczysty jak s.: Widzimy ogromną salę oświetloną pająkami z soli czystej jak szkło. *Prus Kart. I, 230.* **22.** Ciąć s. **23.** Dźwięczeć szkłem. **24.** Lśnić szkłem: Szeroką jezdnią pełzły, toczyły się, sunęły podwójnym nurtem maszyny lśniące metalem, lakierem i szkłem. *Krucz. Sidła 22.* **25.** Nakładać, wkładać, nosić, przykładać do oczu, trzymać przy oczach, zdejmować s-a; zwracać s-a na kogo, na co; patrzeć, obserwować, spoglądać przez s-a; spod, spoza, sponad, zza szkieł ⟨*nakładać itp. okulary; patrzeć na kogo, na co przez okulary, spod, zza itp. okularów*⟩: Nauczył się [...] zaciągać dymem papierosa, nosić szkła na zdrowych dotąd oczach. *Gomul. Ciury I, 111.* Niespodziewanie przyjechał lekarz [...] patrzący spoza szkieł. *Rudn. A. Morze 21.* **26.** Obciążyć, zastawić stół szkłem ⟨*naczyniami szklanymi, zastawą szklaną*⟩: Wszyscy przeszli do jadalnej [jadalni], gdzie staroświeckim szkłem i porcelaną saską herbową zastawiony był stół. *Krasz. Latarn. IV, 17.* **27.** Obchodzić się bez szkieł; chodzić bez szkieł, w szkłach ⟨*bez okularów, w okularach*⟩. **28.** *daw.* Chodzić (o)koło szkła ⟨*pić trunki*⟩: Pilno około szkła i uciech chodził. *Krasz. SW.* **29.** Stąpać, chodzić jak po szkle ⟨*ostrożnie*⟩. **30.** Zjeżdżać jak po szkle ⟨*gładko, prędko*⟩. **31.** Być, pracować jak pod szkłem, za szkłem ⟨*na oczach wszystkich*⟩. **32.** Trzymać kogo pod szkłem ⟨*pod kloszem; trzymać w izolacji; chronić, nie stykać z życiem, wydelikacać*⟩: Pojechał do syna, który tymczasem gryzł się, że go trzymają pod szkłem. *Kien. Sapieha 20.* **33.** Patrzeć, widzieć przez różowe szkła, nakładać różowe szkła, przykładać różowe szkła ⟨*widzieć z dobrej strony, być optymistą*⟩: Przez rozmiłowanie się zbytnie w samych sobie dochodzą do tego stopnia głupoty, że nawet na wady swoje patrzą przez szkła różowe. *Sienk.*

Listy I, 95. **34.** Patrzeć na co przez powiększające s-a ⟨*przesadnie co oceniać*⟩.

szkoda ● **1.** Błaha, dotkliwa, duża, fatalna, gruba, mała, niebezpieczna; *daw.* nienagrodzona; nieobliczalna, nieodżałowana, niepowetowana, niesłychana, *daw.* niewrócona; niewypowiedziana, niezmierna, ogromna, poważna, powszechna, wielka, własna, znaczna s.; wielorakie s-y ⟨*poszkodowanie, strata, uszczerbek*⟩. **2.** Gospodarcza, majątkowa, moralna, przemysłowa, społeczna s. **3.** s. d l a k o g o, d l a c z e g o: s. dla czytelników, robotników, uczniów; s. dla sukni, dla zabawki. **4.** s. iluś złotych, rubli, franków itp. a. na ileś złotych itp., na sumę iluś złotych itp.: Po pokoju toruńskim poniosło Gąsiorowo szkodę 400 grzywien od Polaków. *Kętrz. Ludn. 573.* Redakcja „Kuriera Warszawskiego" Kroniki wyrzuciła mi, czym narobiła mi szkody na sumę kilkuset rubli. *Prus Studia 250.* **5.** s. n a c z y m: s. na zdrowiu. **6.** s. w k i m, w c z y m; s. g d z i e: s. w ludziach, w żołnierzach; s. w narzędziach, w książkach; s. w domu, w lesie, w polu. **7.** Bez szkody (dla kogo, czego) co robić ⟨*nie przynosząc straty, nie wyrządzając szkody*⟩: Nawet bardzo mleczne krowy mogą bez szkody pracować dwie godziny dziennie w lekkiej robocie. *Grusz. An. Od Karpat 47.* **8.** Na (czyją) szkodę, ze szkodą dla kogo, czego ⟨*przynosząc komu, czemu stratę, uszczerbek; wyrządzając zło moralne lub materialne*⟩: Cel nie płacą, na szkodę kupiectwa działają. *Gomul. Mieszczka 48.* Kto zarabia łokciem a miarką, ten zawsze się może na szkodę ludzką omylić. *Kaczk. Olbracht. III, 173.* **9.** Mieć szkodę ⟨*ponieść szkodę, stratę*⟩. **10.** Czynić, uczynić, *daw.* nieść szkodę; poczynić s-y; liczyć, obliczać s-y; naprawić, wynagrodzić, *daw.* nagrodzić komu szkodę; odbić sobie na kim, na czym; ponieść w czym, na czym; powetować sobie; (z)robić, sprowadzać, sprawić, wyrządzić; *daw.* zadać, zrządzić szkodę; narazić kogo na szkodę; pozwać kogo o szkodę. Niezmierne szkody i straty przynosiła Blokada Kontynentalna ludom. *Korzon Handl. 259.* Kłamstwo nigdy żadnej nie przyniesie korzyści, ale przeciwnie stokrotną tylko musi wyrządzić szkodę. *Marc. Pisma II, 35.* **11.** *daw.* Mieć co za szkodę ⟨*oceniać jako szkodę, stratę*⟩: Słyszałam to od mojego męża, mówiła dalej, iż handel narody wspiera, i ja temu wierzę, ale gdzie go nie masz, a cudzym tylko zysk z naszej straty przychodzi, ja to mam za szkodę nienagrodzoną. *Kras. Podstoli 287.* **12.** Dochodzić, poszukiwać na kim, na czym szkody; doznać, nabawić kogo, narobić szkody; bronić, strzec kogo od szkody. **13.** Iść, wejść, wpędzić w szkodę (drób, bydło, trzodę) ⟨*na wypas cudzego terytorium*⟩: Było jeszcze trzy sztuki prosiaków i sześć gęsi schowanych, aby w szkodę nie weszły. *Sewer Przybł. 17.* **14.** Odpowiadać, płacić za szkodę. **15.** Zająć bydło (drób, trzodę) w szkodzie ⟨*w miejscu, gdzie czyni spustoszenia, niszczy, wyjada plony*⟩. **16.** Schwytać, zaskoczyć, złapać kogo w szkodzie ⟨*robiącego szkodę*⟩: Ale zaraz nazajutrz złapano w szkodzie z sąsiedniej wsi chłopaków, którzy korę dębową obdzierali. *Krasz. Chata III, 147.* **17.** Zapobiec, *daw.* zabiec szkodzie. **18.** Coś jest, dzieje się; robić co ze szkodą dla kogo, czego: Był bliski żalu, że tyle wieczornych godzin, ze szkodą dla oczu, przesiedział nad wypisywaniem cytatów. *Par. Niebo 118.* **19.** Wypędzić drób, bydło, trzodę ze szkody ⟨*z miejsca, gdzie niszczy, wyjada plony*⟩. **20.** s. dotyka, spotyka, omija kogo; spada na kogo; s. wynika z czego. **21.** s. wynosi: Szkody nasze dnia tego w zabitych, rannych i jeńcach wynoszą do 6000. *Mier. Kamp. I, 253.*

przysł. **22.** Człowiek z domu, szkoda w dom. **23.** Mała szkoda, krótki żal.

● **24.** s., co za s., jaka s., jakaż s., bo..., że..., iż... żeby..., aby... ⟨*żal, żałuję*⟩: Dziś pani do niej idzie? — Idę. — Szkoda, bo chciałam panią zaciągnąć do siebie. *Perz. Las 84.* Co za szkoda — mówiła piękna pani — że nie byłam teraz w domu. *Żer. Przedw. 193.* **25.** s. k o g o, c z e g o ⟨*żal*⟩: Franek umarł! [...] Szkoda chłopa! *Dygas. Now. I, 158.* A to ci powiem, że szkoda roboty, bo ten tu cały pas, tę łąkę, kupuje jeden taki, co by was wszystkich do kieszeni wsadził. *Grusz. An. Od Karpat 15.* **26.** s. słów, s. mówić, *pot.* gadać; s. zachodu ⟨*nie warto mówić, zabiegać; nie pomogą słowa; zabiegi*⟩: Tyle bredni i kłamstw czytam codziennie w zachodnio-niemieckiej prasie, że... szkoda słów. *Osm. Not. 96.* Szkoda gadać. Zastój taki, że płakać się chce. *Wiech Śmiej I, 198.* **27.** s. marzyć ⟨*nie ma co marzyć (o czym)*⟩. **28.** s. n a c o: Tych stajen chyba szkoda na rozbiórkę! *Bogusz. Kura 168.*

przysł. **29.** Szkoda czasu i atłasu. **30.** Mądry Polak po szkodzie. **31.** Nie taka szkoda, jak niewygoda ⟨*o niewielkiej szkodzie*⟩.

szkodliwy **1.** s. pasożyt; s-e zielsko; s-e wyziewy ⟨*szkodzące komu lub czemu*⟩. **2.** s-e skutki czego ⟨*zgubne, niebezpieczne*⟩. **3.** s. d l a k o g o, d l a c z e g o: s. dla zwierząt; s. dla zdrowia. **4.** Uważać, *daw.* mieć co za s-e: Broniłem ci zawsze czytać romanse: bo mam pisma tego rodzaju dla młodych osób za szkodliwe i niebezpieczne. *Śniad. Listy 156.*

szkodzić **1.** s. czemu lub na czym ⟨*przynosić szkodę, nie służyć czemu; być szkodliwym dla czego*⟩: Zielsko zbożu szkodzi. *Troc SIV.* Tymczasem ryby i kawior, powtarzające się trzy razy dziennie i bez odmiany, poczęły szkodzić na zdrowiu wszystkim. *Żer. Przedw. 35.* **2.** s. na co ⟨*być niezdrowym, szkodliwym na co*⟩: Dym szkodzi na płuca. **3.** s. komu w czym ⟨*przeszkadzać, stawać na zawadzie*⟩: s. komu w karierze, w interesach, w stosunkach z kim. **4.** Cóż, co ci (wam itp.) to szkodzi, szkodziło, mogło s.; co to szkodzi ⟨*co to ci (wam itp.) przeszkadza, co to dla ciebie (dla was itp.) za uszczerbek; cóż to dla ciebie (dla was itp.) znaczy*⟩: Chłopak widocznie ma tylko płaszcz na sobie! Żal mi nań patrzeć, jak sinieje w kościele i trzęsie się od zimna [...] A co to szkodzi? Wielkie rzeczy [...] Niech się młodzież hartuje. *Dygas. Now. I, 67.* **5.** (Nic) nie szkodzi ⟨*drobnostka, nie warto o tym mówić*⟩: Przepraszam bardzo — ale nic w domu do herbaty nie mam akurat. Nic nie szkodzi, dziękuję! *Goj. Dziew. 216.* Panie Lucjanie, nie szkodzi, ja nie jestem zarozumiała! *Twórcz. 1, 1954, s. 134.*

przysł. **6.** Kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi. **7.** Złość piękności szkodzi.

szkolarski **1.** s-a rutyna, uczoność ⟨*pedantyczna*⟩. **2.** Styl s.: [Konarski] Potępił najpierw styl szkolarski, napuszony, nienaturalny. *Brück. Lit. 120.* **3.** Po szkolarsku ⟨*w sposób szkolarski, pedantycznie*⟩:

Wszystkie zespoły szkoleniowe prowadzą zajęcia po „szkolarsku". *Sztand. Młod. 58, 1954.*

szkolenie 1. Masowe s.; s. korespondencyjne; ideologiczne, przywarsztatowe, przyzakładowe, zawodowe ⟨*dokształcanie pracowników na kursach w formie cyklu wykładów z jakiegoś przedmiotu*⟩. **2.** Ośrodek szkolenia. **3.** Centralny Ośrodek Szkolenia Partyjnego (COSP). Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego (CUSZ). **4.** Przechodzić s. Pójść, zapisać się na s.

szkolnictwo 1. s. akademickie, artystyczne, ludowe, miejskie, ogólnokształcące, podstawowe, powszechne, specjalne, średnie, teatralne, wojskowe, wyższe, zawodowe ⟨*ogół szkół jakiegoś typu*⟩. **2.** Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. **3.** Organizacja, rozwój, reforma szkolnictwa. **4.** Pracować w szkolnictwie.

szkolny 1. Audycja **s-a** ⟨*przeznaczona dla szkoły*⟩. **2.** Biblioteka **s-a**; boisko **s-e** ⟨*należąca(-e) do szkoły, przeznaczona(-e) do użytku szkoły*⟩. **3.** Budynek, gmach **s.** ⟨*w którym mieści się szkoła*⟩. **4.** **s-e** czasy, s-e lata ⟨*okres nauki, pobytu w szkole*⟩: Gdzie wy, jasne dni moje, moje szkolne czasy! *Syrok. SW.* **5.** Czytanka **s-a** ⟨*fragment tekstu oryginalnego lub jakiegoś autora przystosowany do programu szkoły*⟩. **6.** Dentysta, lekarz **s.** ⟨*będący na etacie szkoły, leczący uczniów*⟩. **7.** Dyscyplina, karność **s-a**; rygor **s.** ⟨*przepisy regulujące stosunki wewnętrzne, tok nauczania w szkole*⟩. **8.** Dziennik **s.** ⟨*lekcyjny*⟩. **9.** Ferie, wakacje **s-e** ⟨*okres wolny od nauki w szkole*⟩. **10.** Izba, sala **s-a** ⟨*pomieszczenie przeznaczone na lekcje, zajęcia w szkole*⟩. **11.** Kancelaria **s-a** ⟨*kancelaria szkoły*⟩. **12.** Kolega **s.** ⟨*uczeń w stosunku do innych uczniów tej samej szkoły*⟩. **13.** Książka **s-a** ⟨*przeznaczona do nauki w szkole, podręcznik*⟩. **14.** *przen.* **s-a** ława ⟨*szkoła*⟩: Znajomość jeszcze ze szkolnej ławy. *SW.* Utwór napisany może na szkolnej ławie [...] wydobył i na gwałt zmodernizował. *Boy Flirt IX, 136.* **15.** Młodzież **s-a** ⟨*ucząca się w szkole*⟩. **16.** Mundur **s.** ⟨*obowiązkowy strój uczniowski*⟩. **17.** *przen.* Mury **s-e** ⟨*szkoła*⟩. **18.** Nauka **s-a**; zajęcia s-e, życie **s-e** ⟨*w szkole*⟩. **19.** Obowiązek, przymus **s.** ⟨*obowiązek uczęszczania do szkoły dla młodzieży w wieku szkolnym*⟩. **20.** Okręg **s.** ⟨*obejmujący wszystkie szkoły danego typu*⟩. **21.** Organizacje **s-e** ⟨*działające w szkole*⟩. **22.** Podręcznik **s.** ⟨*obowiązująca w szkole książka do nauki w zakresie danego przedmiotu*⟩. **22a.** Pomoce **s-e** ⟨*tablice, wykresy, mapy, przyrządy itp. służące do ćwiczeń, ułatwiające naukę*⟩. **23.** Program **s.** ⟨*szczegółowe określenie przedmiotów i zakresu ich nauczania w poszczególnych klasach szkoły*⟩. **24.** Przedstawienie **s-e**: a) ⟨*organizowane przez uczniów*⟩; b) ⟨*przedstawienie teatralne przeznaczone dla uczniów*⟩. **25.** Reforma **s-a** ⟨*zmiana programu i metod nauczania w szkole*⟩. **26.** Rok **s.** ⟨*okres nauki w szkole, trwający zwykle od września do lipca*⟩. **27.** *hist.* Strajk **s.** ⟨*strajk młodzieży szkolnej w latach 1905—1908 w Królestwie Polskim domagającej się wprowadzenia języka polskiego do szkół*⟩. **28.** Świadectwo **s-e** ⟨*świadectwo ukończenia szkoły lub promocji do następnej klasy*⟩. **29.** Świetlica **s-a** ⟨*sala przeznaczona na naukę pozalekcyjną*⟩. **30.** Teatr **s.** ⟨*organizowany wśród uczniów*⟩. **31.** Wiek **s.** ⟨*w którym obowiązuje uczenie się*⟩: Dzisiaj nie znajdzie się już w Polsce dziecka w wieku szkolnym, które by nie [...] było objęte akcją powszechnego nauczania. *Radio i Świat 20, 1953.* **32.** Władze **s-e** ⟨*kierownictwo; dyrekcja szkoły*⟩. **33.** Wycieczka, zabawa **s-a** ⟨*organizowana przez szkołę*⟩. **34.** Okręt (statek); samolot **s.** ⟨*na którym szkoli się uczniów szkół morskich; szkół lotniczych*⟩: Szkolnym okrętem jest „Iskra", „Wilia" transportowcem wojennym, „Pomorzanin" okrętem hydrograficznym. *Smol. J. Morze 58.* **35.** Wypracowanie **s-e** ⟨*wykonane w szkole*⟩.

przysł. **36.** Paluszek i główka to szkolna wymówka.

szkoła 1. Dobra, dobrze postawiona, sławna, wzorowa s.; s. bezpłatna, płatna; s. akademicka, wyższa; s. czteroklasowa, siedmioklasowa, ośmioklasowa, jedenastoklasowa, dwunastoklasowa, czteroletnia, siedmioletnia, ośmioletnia, jedenastoletnia, dwunastoletnia; s. dzienna, popołudniowa, wieczorowa; s. internatowa a. z internatem; s. koedukacyjna, męska, żeńska; s. korespondencyjna, stacjonowana, zaoczna; s. licealna, ogólnokształcąca, podstawowa (*przestarz.* elementarna, ludowa, powszechna, normalna); s. państwowa, prywatna, publiczna, rządowa; s. realna, klasyczna, humanistyczna, zawodowa; s. świecka, wyznaniowa; s. niżej zorganizowana ⟨*szkoła podstawowa nie mająca wszystkich klas*⟩; s. administracyjna, agronomiczna (rolnicza); s. aktorska, *daw.* aplikacyjna, s. dramatyczna (s. reżyserska, teatralna); s. architektoniczna, baletowa (taneczna), filmowa, gospodarcza, górnicza, handlowa, introligatorska, krawiecka, lotnicza, mechaniczna, morska; s. muzyczna (kompozytorska, śpiewacza, umuzykalniająca); s. ogrodnicza, operowa, pielęgniarska, plastyczna, politechniczna, przemysłowa, rabinistyczna, rzemieślnicza, sanitarna, szybowcowa, techniczna, wojskowa (artyleryjska, oficerska, podoficerska itp.); s. zakonna, zdobnicza. **2.** s. malarska: a) ⟨*uczelnia*⟩: Córka moja, Elżbieta, uczęszcza do szkoły malarskiej w Stolicy. *Goj. Ziemia 132*; b) ⟨*kierunek w malarstwie*⟩: Twórcą krajobrazowej szkoły malarskiej [...] stał się profesor pejzażu Akademii Krakowskiej, Jan Stanisławski. *Dobrow. T. Szt. 439.* **3.** *przestarz.* s. freblowska ⟨*przedszkole*⟩, s. gminna. **4.** *hist.* s. katedralna, parafialna; s. trywialna ⟨*w średniowieczu: pierwszy stopień nauczania*⟩; s. podwydziałowa, wydziałowa. **5.** *hist.* S. Główna ⟨*w Warszawie w połowie XIX w. szkoła akademicka*⟩. **6.** *hist.* S. Rycerska ⟨*założona w 1764 r. w Warszawie; Korpus Kadetów*⟩. **7.** s. filozoficzna (idealistyczna, pitagorejska, platońska, sokratyczna, marksistowska itp.); s. językoznawcza (fonologiczna, formalna, młodogramatyczna itp.); s. historyczna, literacka, poetycka (pseudoklasyczna, romantyczna, młodopolska itp.); s. matematyczna ⟨*kierunek w nauce, w sztuce reprezentowany przez wybitną jednostkę lub przez grupę uczonych, artystów itp.; grupa tych uczonych, artystów itp.*⟩: „Monografie matematyczne" — seria publikacji o światowej sławie, zapoczątkowana przez znakomitą polską szkołę matematyczną jeszcze przed wojną. *Malc. Gran. 74.* **8.** s. budownictwa, gospodarstwa domowego, s. konnej jazdy, s. kadetów, s. kroju i szycia, s. pływania, s. podchorążych, s. przemysłu artystycznego, przysposobienia zawodowego, rzemiosł; s. sztuk pięknych, s. sztuk plastycznych. **9.** s. leśna, s. drzew ⟨*młode drzewa posadzone na wydzielonym terenie*⟩: Znajduje się [...] ogród podzielony na trzy części: owocowy, warzywny [...] i szkoła

drzew. *Baliń. M. Pisma IV, 77.* **10.** *przen.* Ostra, surowa, twarda s.; s. charakteru, myślenia, nieszczęścia, ogłady, patriotyzmu; s. życia: W ten sposób redakcja była szkołą ludzi, wyrabiała umysły i charaktery. *Dęb. L. Z hist. 275.* Groziłaby mi rozpacz, gdyby twarda szkoła życia nie wyleczyła mnie od dawna z idealizmu. *Nałk. W. Pisma 257.* **11.** *pot.* Cała s. ⟨*wszyscy uczniowie i nauczyciele*⟩: W uroczystości wzięła udział cała szkoła. - W naszej wiosce mamy kino stałe. Gdy są ładne filmy, to idziemy całą szkołą. *Świerszcz. 9, 1952.* **12.** s. d l a k o g o: s. dla pracujących. W sali parterowej będzie szkoła dla dzieci kolonistów, którzy rozparcelowali dawne latyfundium. *Żer. Nawr. 129.* **13.** s. n a c o: s. na fortepian, na skrzypce, na wiolonczelę itp. ⟨*podręcznik gry*⟩: [Noskowski] wydaje [...] „Szkołę na fortepian dla początkujących". *Życie Śpiew. 7/8, 1949, s. 12.* **14.** s. w c z y m: Starą szkołę w rzucie oszczepem demonstruje czołowy zawodowiec amerykański. *Zakrz. S. Rzuty 85.* **15.** *pot.* Po szkole, przed szkołą ⟨*po lekcjach, przed lekcjami*⟩: Słyszałem, że obecny nauczyciel jest przyzwoity człowiek, i że po szkole uczy osobno. *Dąbr. M. Noce II, 89.* **16.** Dostać, przejść jaką szkołę a. szkołę czego: *przen.* Książę Siedmiogrodzki, Stefan Batory, przeszedł twardą szkołę życia. *Śliw. A. Bat. 49.* **17.** *przen.* Dać komu szkołę ⟨*twardo się z kim obchodzić*⟩: Biedaczysko, dadzą mu w tym wojsku szkołę, och, dadzą — nie życzyłbym być nikomu na jego miejscu. *Pięt. Białow. 33.* **18.** Mieć szkołę ⟨*mieć wyszkolenie, być dobrze wyszkolonym w jakiejś dziedzinie*⟩: Wprowadziła go na deski wiedeńskiej opery [...] miał silny dźwięczny głos, ale żadnej szkoły. *Chłęd. Pam. II, 48.* **19.** *daw.* Odbywać szkoły ⟨*uczyć się w szkole*⟩. **20.** Opuścić, rzucić; przejść, skończyć szkołę: Całą szkołę przeszedł w czasie skróconym. **21.** Prowadzić, utrzymywać, wizytować, zamknąć szkołę. **22.** Stworzyć, założyć szkołę (w literaturze, w nauce, w sztuce). **23.** Chodzić, uczęszczać do szkoły, *daw.* do szkół ⟨*być uczniem szkolnym*⟩: Chodziłem do szkół w Kollegium Marsylskim. *Polak w Paryżu 442.* **24.** Należeć do jakiej szkoły; wyjść, wywodzić się z jakiej szkoły ⟨*reprezentować jakiś kierunek w nauce, w literaturze, sztuce itp.*⟩: Mickiewicz wyszedł ze szkoły Trembeckiego, świadomie przejął jego plastykę toku wierszowego. *Pam. Lit. 1951, s. 381.* Nawet przed pięćdziesięciu laty dramat Meijermansa nie był żadną artystyczną rewelacją. Wywodził się ze szkoły Hauptmanna. *Prz. Kult. 27, 1954.* **25.** Oddać, posłać kogo do szkoły, *daw.* do szkół: Florek pewnie nie zda, a ojciec zapowiedział z góry, że więcej go do szkoły nie pośle. *Goj. Dom 90.* **26.** Przygotować, wyprawić, zapisać kogo (się) do szkoły, *daw.* do szkół. **27.** Spóźniać się, śpieszyć się do szkoły. **28.** Wstąpić do szkoły, *daw.* do szkół ⟨*zostać uczniem*⟩: Przyjechała z małego miasteczka, aby w stolicy wstąpić do Szkoły Muzycznej. *Goj. Dom 78.* **29.** Zdać do szkoły. **30.** Uczyć, wykładać po szkołach, w szkole: Profesor Działyniec wykłada w szkołach średnich od dwudziestu lat. *Brand. K. Obyw. 45.* **31.** Być, kształcić się, pobierać nauki, uczyć się w szkole, *daw.* w szkołach. **32.** Odznaczyć się w szkole, *daw.* w szkołach. **33.** Odebrać kogo ze szkoły, *daw.* ze szkół. **34.** Wydalić, wyrzucić kogo ze szkoły, *daw.* ze szkół. **35.** Wracać ze szkoły. **36.** Jest szkoła; nie ma, nie było szkoły ⟨*są lekcje; nie ma, nie było lekcyj w szkole; nie ma itp. nauki*⟩: Szkoły nie ma dziś po południu (wszak lato). *Bon. Kośc. 52.*

przysł. **37.** Żeby cię smażono w smole, nie powiadaj, co się dzieje w szkole.

szkopuł **1.** Główny, najważniejszy, niebezpieczny, nieprzezwyciężony, poważny s. ⟨*przeszkoda, trudność, zawada*⟩. **2.** Ominąć, usnąć s. (s-y): Najlojalniejsi [...] trafiali na szkopuły, których nie mogli ominąć ani usunąć. *Brück. Kult. IV, 243.* **3.** Stwarzać s.: Założenie Towarzystwa Kredytowego bardziej jeszcze uświęca prawo dziedziców i stwarza nowy szkopuł dla [do] rozwiązania sprawy włościańskiej. *Popł. Pisma II, 46.* **4.** Coś stanowi s. ⟨*trudność, przeszkodę*⟩: Tłumacz polski [Marcin Siennik] dał dziełko, czytające się gładko [...] Szkopuł nieprzezwyciężony stanowiły dlań tylko imiona i nazwy topograficzne. *Krzyż. J. Romans 61.* Za wiele może w jego grze widać wydoskonalonego aktorstwa, a za mało zarchaizowanej prostoty, ale to jeszcze poważnego szkopułu nie stanowi. *Loren. Dwadz. 13.* **5.** Trafiać na s-y ⟨*na trudności, na przeszkody, zawady*⟩. **6.** Rozbijać się o s.; stać się szkopułem, o który się co rozbija: Na urządzenie takiej filii i powiększenie kapitału wypożyczanego wypadałoby znaleźć fundusze, a o ten szkopuł niejedne piękne rozbijają się zamiary. *Tyg. Ilustr. 194, 1863.* Chwiejność w jego sprawie religijnej stała się też szkopułem, o który rozbiły się wszystkie usiłowania narodu. *Bobrz. Dzieje II, 89.* **7.** s. leży, tkwi w czym; polega na tym, że ....: Najważniejszy szkopuł polegał na tym, że artyści, cokolwiek stremowani, nie bawili się komedią sami. *Loren. Dwadz. 75.* **8.** s. (czego) odpada, upada: Odpadał z wolna wszelki szkopuł, nauczył kraść się, brać łapówki [...] Aż musiał wkroczyć prokurator. *Past. Lira 167.* Opłaciła mi ona drogę — tym samym najważniejszy szkopuł tej wyprawy upadł — i takim sposobem mogłem odbyć tę miłą i ważną podróż. *Iwasz. J. Szyman. 77.*

szkółka **1.** s. elementarna, początkowa, wiejska; jednoklasowa, dwuklasowa; *hist.* parafialna; s. freblowska; s. dla dzieci wiejskich. **2.** s. łyżwiarska, narciarska ⟨*kurs nauki jazdy na łyżwach, na nartach dla dzieci*⟩. **3.** s. leśna; s. selekcyjna; s. drzewek; zakładać s-i: Szkółka selekcyjna zajmuje obecnie powierzchnię 2 ha na siedlisku boru mieszanego. *Las 9, 1956, s. 25.* **4.** Posłać kogo do szkółki; uczęszczać do szkółki *por.* szkoła.

szlaban **1.** s. graniczny, kolejowy, rogatkowy a. rogatek miejskich, sygnałowy ⟨*bariera ruchoma do zamykania przejazdu*⟩. **2.** Opuścić, otworzyć, podnieść, zamknąć s.

szlachcic ⟨*należący do szlachty*⟩ **1.** Drobny, prosty s.; s. chodaczkowy, czynszowy, herbowy a. herbowny, kontuszowy; s. karmazynowy a. s. karmazyn ⟨*starożytnego rodu*⟩; s. komesowy, rycerski; s. szaraczkowy; s. urodzony, z dziada pradziada ⟨*rodowy*⟩; zagrodowy, zagonowy, zaściankowy; *żart.* s. po babce: Ojciec mój był drobnym szlachcicem. Miał pięćdziesiąt morgów ziemi, na niej chatę i budowle gospodarskie. *Prus Now. IV, 151.* Po rycerskim komesowym szlachcicu następował stan pospolitego szlachectwa. *Szajn. Jadw. I, 49.* Patrzajcie go! Ja, szlachcic z dziada pradziada, z listami po mieście la-

tać? Nie doczekanie jego! *Gomul. Obraz. 157.* **2.** Brat s. Bracia szlachta! Ja wasz brat szlachcic! a szlachcic na ogrodzie, równy wojewodzie! *Chodź. Pisma I, 294.* **3.** s.-żyła: Lata wojenne [...] uczyniły przewrót w psychice szlacheckiej; typem gatunku stał się szlachcic-żyła: chytry, zapobiegliwy, nieużyty, pijący wodę mineralną i posuwający „trzeźwość życiową" do najdalszych dozwolonych granic. *Boy Flirt I, 221.* **4.** Uczynić, zrobić kogo szlachcicem ⟨*nobilitować kogo*⟩. **5.** Zostać szlachcicem.

przysł. **6.** Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie.

szlachecki 1. Animusz s.; buta, fantazja, obyczajowość, swawola s-a; przesądy s-e ⟨*właściwy(-a,-e) szlachcie*⟩. **2.** Chłop s. ⟨*należący do szlachcica, uprawiający pańszczyznę na rzecz szlachcica*⟩. **3.** Dyplom s. ⟨*dokument stwierdzający przynależność do stanu szlacheckiego*⟩. **4.** Gmin szlachecki ⟨*ogół uboższej szlachty*⟩. **5.** Okolica, wieś s-a, zaścianek s. ⟨*zamieszkała(-y) przez szlachtę (zwykle drobną)*⟩: Skąd rodem? Nie z daleka, nie z daleka; owszem, bardzo z bliska, z okolicy szlacheckiej, o trzy wiorsty stąd oddalonej. *Orzesz. Melanch. I, 119.* **6.** Pochodzenie s-e ⟨*przynależność do stanu szlacheckiego*⟩. **7.** Rejestr s. ⟨*spis rodów szlacheckich*⟩. **8.** Rzeczpospolita s-a ⟨*dawna Polska w okresie od połowy XVI w. do rozbiorów, w którym dominującą rolę odgrywała szlachta*⟩: Statuty nieszawskie z r. 1454 zmieniają [...] monarchię oligarchiczną, jaką była Polska, na rzeczpospolitą szlachecką z królem na czele. *Dobrow. T. Szt. 71.* **9.** Sądy s-e ⟨*dla szlachty*⟩. **10.** Sejmiki s-e ⟨*na których wybierano przedstawicieli szlachty na sejm*⟩. **11.** Społeczeństwo s-e, stan s. ⟨*ogół szlachty, szlachta*⟩. **12.** Strój s. ⟨*kontusz, żupan*⟩. **13.** Po szlachecku ⟨*tak jak szlachcic*⟩: Nosić się, ubierać się po szlachecku *żart.* Utrzeć nos po szlachecku ⟨*palcami*⟩.

szlachectwo ⟨*przynależność do stanu szlacheckiego; tytuł, prawa szlachcica*⟩ **1.** s. dziedziczne, s. z urodzenia; *przen.* s. duszy. **2.** Nabyć s. (przez nadanie; przez urodzenie). **3.** Nadać, otrzymać, potwierdzić komu, (u)tracić, uzyskać, zdobyć s. **4.** Dowieść szlachectwa; (wy)legitymować się, *daw.* wywieść się ze szlachectwa: Nie pora mi się z mego szlachectwa wywodzić, ale tak myślę, że wasze księstwo mogłoby snadnie za nim mieczyk i tarczę nosić. *Sienk. Ogn. I, 73.*

szlachetność 1. Subtelna, wrodzona s.; s. moralna: Wszelką szlachetność moralną winien jest człowiek sobie samemu, stąd szlachetne postępowanie jest rzeczą wykształconego umysłu. *Brodz. Synon. 193.* **2.** s. c z e g o: s. form, kształtów, ruchów; s. dzieła sztuki ⟨*doskonałość, harmonia*⟩: Uderzyła ją od razu niezwykła piękność i szlachetność rysów przybyłego. *Dygas. Molk. 12.* **3.** s. charakteru, duszy, serca ⟨*dobroć, wspaniałomyślność*⟩. **4.** s. umysłu ⟨*wspaniałość*⟩. **5.** s. rodu ⟨*szlacheckie, arystokratyczne pochodzenie*⟩. **6.** s. słów ⟨*szlachetne słowa*⟩. **7.** s. w c z y m: s. w obejściu, w ruchach, w postawie; s. w postępowaniu. **8.** Człowiek niezmiernej szlachetności: Parę rzeczy odkupił od niego niezmiernej szlachetności człowiek i wielki miłośnik krajowych zabytków. *Prusz. Karabela 29.* **9.** Tchnąć szlachetnością ⟨*o czyjej twarzy, postawie, czyim zachowaniu*⟩. **10.** Unieść się szlachetnością. **11.** s. bije, patrzy, tchnie z czyjego czoła, oblicza; z czyjej twarzy, postaci: Kiedy mu patrzy z czoła niewinnego dawna Polaków śmiałość i szlachetność. *Mick. SW.*

szlachetny 1. *techn.* Barwniki s-e ⟨*barwniki o żywych kolorach, odporne na działanie światła i czynników chemicznych*⟩. **2.** *chem.* Gazy s-e ⟨*pierwiastki w stanie lotnym, np. hel, argon, neon*⟩. **3.** s. głos (śpiewaka) ⟨*o pięknej barwie, piękny*⟩. **4.** *miner.* Kamienie s-e ⟨*minerały bardzo twarde o pięknej barwie i połysku, używane do celów zdobniczych, np. diament, szmaragd, szafir, rubin*⟩. **5.** Koń, rumak szlachetnej krwi ⟨*wysokiej rasy*⟩: Nozdrza grały mu jak rumakowi szlachetnej krwi. *Prus Emanc. III, 79.* **6.** s. metal, *przestarz.* s. kruszec ⟨*odznaczający się odpornością na działanie czynników atmosferycznych i chemicznych, np. srebro, złoto*⟩: Widok szlachetnego kruszcu wywarł na wszystkich wpływ magiczny. *Dygas. Now. VII, 39. przen.* Choćbym nawet przypuścił, że jestem ze szlachetniejszego kruszcu ulany — mała pociecha, gdy czyny moje są gorsze od jego czynów. *Sienk. Bez dogm. III, 17.* **7.** Owca s-a ⟨*cienkorunna, merynos*⟩. **8.** Papiery s-e ⟨*ze szmat, używane do wyrobu banknotów, map, dokumentów itp.*⟩. **9.** s-a roślina, s-e zwierzę ⟨*wyselekcjonowana(-e), wysokiej jakości, na skutek specjalnej hodowli; wysokiego gatunku*⟩. **10.** Stal s-a ⟨*zawierająca dodatek innych cenniejszych metali, np. chromu, niklu, wolframu*⟩. **11.** *włók.* Tkaniny s-e ⟨*tkaniny ozdobne i dekoracyjne, jak: atłasy, brokaty, aksamitny itp.*⟩. **12.** s. trunek; s-e wino ⟨*wyborowy(-e); wysokogatunkowy(-e); przedni(-e)*⟩. **13.** *bud.* Tynki s-e ⟨*wykonane z mieszaniny dobrego kruszywa, spoiwa i barwidła, trwałe*⟩. **14.** *łow.* Zwierzyna s-a ⟨*stanowiąca przedmiot dawnych łowów królewskich i magnackich, np. łosie, żubry, niedźwiedzie*⟩. **15.** s. w c z y m: s. w linii ⟨*harmonijny*⟩; s. w postępowaniu ⟨*odznaczający się szlachetnością*⟩.

szlachta ⟨*stan społeczny wywodzący się z rycerstwa; ludzie tego stanu*⟩ **1.** Bracia s.: Wojewoda z miną protektorską przyjmował braci szlachtę, zapraszał ją na [...] obiadki. *Krasz. Siekierz. 127.* **2.** s. brukowcy, s. gołota ⟨*szlachta nie mająca ziemi*⟩. **3.** Panowie s. ⟨*dawny zwyczajowy zwrot w rozmowie, przemówieniu*⟩: Panowie szlachta kto szkapy dosięgdzie, za mną! *Słow. Ben. 328.* **4.** s. posesjonaci ⟨*zamożna*⟩. **5.** s. chodaczkowa, kożuszna, schłopiała, szaraczkowa, zagonowa, zagrodowa, zdeklasowana ⟨*drobna*⟩. **6.** s. lenna ⟨*zawisła od panującego*⟩. **7.** s. dziedziczna. **8.** s. kontuszowa ⟨*średnia i można; w XVIII w.: należąca do stronnictwa patriotycznego*⟩. **9.** Herbowa, karmazynowa, można, rodowa, rodowita, znaczna, znaczniejsza s. **10.** s. folwarczna, obszarnicza, ziemska, ziemiańska. **11.** s. osiadła, nieosiadła; średnia s. **12.** s. sejmikowa, sejmikująca, sejmująca. **13.** s. służebna. **14.** Stara, nowa s. **15.** s. herbu...; s. klejnotu...: Plemię Wolana z jego i z brata jego Jakuba szeroko rozrodzone przeszło jako szlachta herbu Lis [...] do Inflant. *Baliń. M. Pisma III, 134.* **16.** Należeć do szlachty; być, pochodzić, rodzić się ze szlachty ⟨*być pochodzenia szlacheckiego*⟩.

przysł. **17.** Za króla Olbrachta wyginęła szlachta.

szlag 1. s. kogo trafia ⟨*apopleksja*⟩. **2.** s. to trafił;

niech to (go, cię) s. trafi ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩: A do diabła, szlag to trafił, mam ich wszystkich w nosie — rzuciła pod adresem swoich rozmówców. *Breza Uczta 31.* A niech go szlag trafi! Czego ten znowu chce? — zżymał się w myśli. *Past. Komuna 62.* Myślałem, że mnie szlag trafi ze złości. *Reym. Kom. 195.*

szlak ⟨*droga naturalna lub wytyczona; droga, którą ktoś przebył lub ma przebyć w jakimś celu (handlowym, turystycznym, sportowym itp.)*⟩ **1.** Główny, odwieczny, szeroki, uczęszczany, utarty, wydeptany, znany s.; s. bojowy, górski, handlowy, karawanowy, komunikacyjny, lądowy, leśny, narciarski, lotniczy, migracyjny, morski, powietrzny, turystyczny, wodny, wysokogórski. **2.** s. bursztynowy ⟨*w czasach przedhistorycznych: droga handlowa, którą kupcy wyruszali na północ, w kierunku Bałtyku, po bursztyny*⟩. **3.** s. lawinowy ⟨*droga wyżłobiona przez lawiny*⟩. **4.** Przemierzać (górskie), przeszywać (powietrzne) s-i. **5.** Żłobić s. **6.** Chodzić, iść utartym szlakiem ⟨*trzymać się ustalonych sposobów postępowania*⟩: Nie lubię tych, co zamiast iść wygodnym, utartym szlakiem, torują sobie jakieś nowe dróżki, na których najczęściej kark kręcą. *Jun. Now. 164.* **7.** Mknąć wydeptanym szlakiem, prowadzić kogo starym szlakiem, przejść bojowym szlakiem; wić się (wąskim) szlakiem: Sanie, mknące dotychczas wydeptanym szlakiem, skręcają w zaspy, grzęzną. *Sand. Śmierć 176.* Poprzez kurzawę bitew [...] bojowym szlakiem przeszedł sztandar okryty chwałą przez całą polską ziemię. *Was. W. Rzeki 589.* Gościniec rozwidlał się uchodząc szeroką szosą na prawo do Taranto i wijąc się coraz węższym szlakiem ku północy. *Stryjk. Bieg. 353.* **8.** Wyznakować s. barwą ⟨*oznaczyć trasę za pomocą barwnych znaków (malowanych na drzewach, skałach itp.)*⟩. **9.** Odbiegać od utartego szlaku ⟨*różnić się od typowego, tradycyjnego sposobu ujmowania czego*⟩: Powieść Broszkiewicza o Chopinie o tyle odbiega od utartego szlaku powieści biograficznych, co od dotychczasowej twórczości młodego autora. *Przekr. 291, 1950.* **10.** Trzymać się, nie tracić szlaku: Musieli się trzymać szlaków, które przetarły dawniejsze i ostatnie przechody wojskowe. *Sienk. Wołod. II, 19.* **11.** Być, leżeć na szlaku (czego): Przyszło jej do głowy, że jest na szlaku zbójów, którzy wyparci z jarów nadrzecznych, widocznie schronili się do puszcz. *Sienk. Wołod. III, 51.* Grecja [...] z racji swego położenia geograficznego leżała na szlaku wielu starych kultur Wschodu. *Mark. W. Mity 12.* **12.** Zjechać ze szlaku. **13.** s. biegnie, ciągnie się, prowadzi dokąd, przebiega którędy: Jeden z tych szlaków biegł niższym tarasem wzdłuż Wisły. *Szwank. Warsz. 15.* **14.** s-i łączą co; krzyżują się: Przez terytorium państwa bizantyjskiego przebiegały i tam krzyżowały się szlaki lądowe [...] z zachodu na wschód i z północy na południe. *Baran. Hist. 38.*

szlif 1. s. pisarski, stylistyczny (tekstu, utworu) ⟨*wykończenie*⟩. **2.** s. towarzyski ⟨*ogłada, wyrobienie*⟩. **3.** *przen.* Nadać czemu (ostatni) s. ⟨*wykończyć, wypolerować, wygładzić co pod względem formy ostatecznie*⟩. **4.** Czemuś brakuje szlifu ⟨*ostatecznego wykończenia*⟩: Filmowi brakuje pewnego szlifu reżyserskiego, są w nim chropowatości. *Przegl. Kult. 43, 1958.*

szlifa 1. s-y oficerskie, generalskie ⟨*naramienniki z odznakami stopni; ranga oficerska, generalska*⟩. **2.** Dosłużyć się szlif (oficerskich, generalskich); otrzymać, zdobyć s-y (oficerskie, generalskie) ⟨*otrzymać nominację na oficera, generała*⟩: Byłem w armii północnej i w reńskiej, byłem w Niemczech pod Moreau, krwią i ranami zdobyłem szlify w dolinie Kinzig. *Żer. Opow. 209.*

szlifować 1. *sport.* s. formę ⟨*o końcowej fazie treningu przed zawodami*⟩: Bokserzy węgierscy [...] pod kierownictwem swych trenerów państwowych na obozie w Budapeszcie szlifują formę do międzypaństwowych spotkań. *Sport 4, 1954.* **2.** *przestarz.* s. bruki ⟨*włóczyć się, wałęsać się po mieście*⟩: W oczekiwaniu na dostawę broni [...] ochotnicy wylegiwali się po dworach, albo szlifowali lwowskie bruki. *Kien. Sapieha 109.* **3.** s. wiersze ⟨*polerować, poprawiać, nadawać im ostateczną formę*⟩: Produkował się „Nowy Parnas", poeci już nie szlifujący wierszów do ostateczności. *Brück. Kult. IV, 356.*

szloch, szlochanie 1. Bolesny(-e), cichy(-e), głośny(-e), gwałtowny(-e), histeryczny(-e), krótki(-e), niestrzymany(-e), rozdzierający(-e), spazmatyczny(-e), tłumiony(-e), zduszony(-e) s. ⟨*gwałtowny płacz*⟩: Szloch niestrzymany począł rzucać tę bezsilną nieszczęsną głowę, tacząc ją jak ciężar materialny. *Żer. Uroda 114.* Jedynego syna oddała na śmierć pewną. Zaniosła się rozdzierającym szlochem bezsilności. *Reym. Fron. 54.* Ciszę przerywało tylko tłumione szlochanie pana Zagłoby. *Sienk. Ogn. IV, 137.* **2.** Wybuchnąć, załkać, zanieść się szlochem, szlochaniem: Józek wybuchnął głośnym szlochem. *Orkan Pomór 66.* Wrócił więc na swoje miejsce przy stoliku, zanosząc się głośnym, przeraźliwym szlochem. *Dobrow. S. Not. 67.* **3.** s. porywa kogo, rozdziera czyje piersi; wstrząsa czyimi barkami, czyją piersią, czyim ciałem; wydziera się, wyrywa się z piersi: Chciała powiedzieć coś, ale nie starczyło jej siły. Porwał ją szloch. *Braun Lewanty 377.* Szlochanie rozdarło na nowo jej piersi. *Sienk. Pot. VI, 231.* Szlochanie wstrząsnęło piersią pana Michała. *Sienk. Wołod. I, 51.*

szlochać 1. s. cicho, głośno, głucho, gwałtownie, rozdzierająco, rozdzierającym głosem, rozpaczliwie, rzewnie, urywanym łkaniem; s. jak dziecko ⟨*łkać*⟩: Zasłoniła twarz i szlochała rozdzierającym głosem. *Prus Lalka II, 187.* **2.** s. nad czym: W pokoju o zasłoniętych storach, wyczerpany, samotny, długo szlochałem nad domem, który runął. *Brand. K. Troja 80.*

szlochanie p. **szloch**

szmat 1. s. kraju, lasu, nieba, skóry, śniegu, ziemi ⟨*kawał, płacheć*⟩: Nad samym miastem i przyległymi wzgórzami rozciągał się [...] szeroki szmat pogodnego nieba. *Sienk. Now. V, 110.* Powietrze pachniało jeszcze zimą, a szmaty śniegu leżały wszędzie po kątach ogrodu. *Nałk. Z. Niecierp. 195.* **2.** s. drogi ⟨*duży odcinek drogi, pot. kawał drogi*⟩: Już za stara jestem, żeby do miasta taki szmat drogi jeździć. *Świerszcz. 25, 1952.* **3.** s. czasu; s. roboty (wykonać) ⟨*dużo, sporo*⟩: Mamy jeszcze przed sobą szmat czasu. *SPP.* **4.** s. życia (przeżyć) ⟨*długi okres*⟩.

szmelc 1. Na s. (iść, pójść, przeznaczyć co): a) ⟨*o*

rzeczy: nie nadawać się do użytku, być przeznaczonym do wyrzucenia⟩: Parę większych deszczów i maszyny, najdroższe, świeżo sprowadzone maszyny — pójdą na szmelc. *Braun Lewanty 281.* Takie zwierciadło to tylko na szmelc. *Hertz B. Termin. 20*; b) ⟨*o ludziach: nie nadawać się do pracy, być do niczego*⟩: Możemy pokazać, że my jeszcze nie tak całkiem na szmelc. *Braun Lewanty 163.* **2.** Wyrzucić co na s. ⟨*wyrzucić na śmietnik, jako rzecz zużytą, bezwartościową*⟩.

szmer 1. Głośny, głuchy, jednostajny, lekki, monotonny, niepokojący, podejrzany, przyciszony, słaby, usypiający, zduszony s. ⟨*cichy odgłos, niegłośny gwar*⟩: Stopniowo uciszał się głuchy szmer kilkuset tysięcy głosów. *Sienk. Ogn. IV, 51.* Z głębi lasu dochodził słaby, niemilknący szmer. *Strug Ojc. 47.* **2.** s. c z e g o: s. deszczu, fontanny, liści, strumyka; s. westchnień. Gwar dalekich głosów [...] zmieniał się jakby w szmer fali i zdawał się być pochłanianym przez ciszę. *Sienk. Now. V, 111.* Coraz głośniejszy szmer rozmów mieszał się z pluskiem fontanny. *Sienk. Quo I, 68.* **3.** s. niezadowolenia, oburzenia, podziwu, uwielbienia itp. ⟨*gwar będący wyrazem jakiejś postawy (uczuciowej) zebranych (niezadowolenia, oburzenia itp.)*⟩: Groźny szmer oburzenia powstał wśród reszty obecnych. *Sienk. Pot. III, 275.* **4.** Łowić uchem s. czego; wsłuchiwać się w s. czego: Uchem łowił szmer słów Oleńki, chrzęst jej lamowej sukni. *Sienk. Pot. I, 279.* Siedząc na kamieniach zieloną murawą pokrytych, wsłuchuje się w szmer biegnącego u stóp jej strumyka. *Lamus 6, 1910, s. 186.* **5.** Przyjąć co szmerem (aprobaty): Przemówienie przyjęto szmerem aprobaty. *Goj. Krata II.* **6.** s. dochodzi kogo: Wtem szmer go znowu doszedł, ale już nie z obozu polskiego. *Sienk. Ogn. IV, 123.* **7.** s. huczy, podnosi się; poszedł, przeszedł po ludziach; powstaje gdzie, robi się, rośnie, cichnie, ucisza się: Szmer tysięcy kroków i rozmów huczał jak morze dalekie. *Reym. Now. IV, 149.* A w gęstwie jazdy podniósł się szmer pochwalny. *Sienk. Pot. VI, 191.* Milczenie raptem pękło. Szmer poszedł po ludziach. *Braun Lewanty 168.* Szmer przeszedł po kompanii — ucichł jednak prędko, milczącemu niepokojowi ustępując. *Gomul. Mieszczka 156.* Szmer powstał na wałach, jakoby wiatr przeleciał po liściach drzew. *Sienk. Ogn. IV, 135.* Nagle szmer zrobił się w salonie. *Lam J. Głowy III, 68.*

szmugiel ⟨*przemyt; towar przemycany*⟩ **1.** Uprawiać s. **2.** Coś idzie szmuglem ⟨*jest przemycane*⟩: Transport literatury szedł szmuglem przez granicę. *Rudn. L. Stare II, 256.* **3.** Trudnić się, zajmować się szmuglem; *pot.* chodzić za szmuglem: To tamtędy chodzą do Rzeszy po towar, za szmuglem? *Bogusz. Korn. Ludzie 8.* **4.** *pot.* Wpaść ze szmuglem ⟨*zostać złapanym z towarem przemycanym*⟩. **5.** *pot.* s. odchodzi ⟨*jest uprawiany*⟩: Forsę się miało. Bo szmugiel odchodził i handel. *Past. Trzeba 11.*

sznaps *posp.* Pić sznapsa ⟨*pić wódkę*⟩: Ten pan sznapsa nie pije. *Gomul. Ciury III, 17.*

sznur 1. Cienki, gruby; mocny, słaby s.; s. bawełniany, druciany, jedwabny, konopiany a. konopny, kręcony, lniany, niciany paździerzowy, rzemienny, smołowy, włosiany, *daw.* włosienny ⟨*plecionka z nici, z włókien lnu, konopi, bawełny itp.; postronek*⟩. **2.** s. ciesielski, ogrodniczy ⟨*do wytyczenia prostej linii*⟩. **3.** s. elektryczny ⟨*izolowany przewód elektryczny*⟩. **4.** s. okrętowy ⟨*gruba lina konopna, nasycona smołą*⟩. **5.** *anat.* s. pępkowy, pępowiny ⟨*pępowina*⟩. **6.** s. szczerozłoty ⟨*skręcany ze złotych nici*⟩: Pieczęć z białego wosku wisząca na szczerozłotych sznurach. *Baliń. M. Pisma I, 278.* **7.** *techn.* s-y szychowe ⟨*sznury do aparatów, do łącznic telefonicznych*⟩. **8.** *ryb.* s. węgorzowy ⟨*sznur z uwiązanymi do niego haczykami, na które nakłada się przynętę i łowi węgorze*⟩. **9.** *łow.* Wilczy s. ⟨*sznur z chorągiewkami, którym otacza się jakiś teren dla osaczenia wilków*⟩: Rozwieszać poczęli po niskich krzakach — tuż nad ziemią — wilczy sznur, strojny purpurą chorągiewek. *Ejs. Pusz. 20.* **10.** s. wisielczy ⟨*stryczek*⟩: Gościńcami ciągnęły do Konstancji tłumy żebraków, łotrzyków wszelkiego rodzaju, odpadłych nieraz od sznura wisielczego. *Wikt. Papież 105.* **11.** *przen.* s. żurawiany ⟨*szereg żurawi lecących jeden za drugim*⟩: Nad głowami jeźdźców [...] trójkąty dzikich gęsi, sznury żurawiane. *Sienk. Ogn. I, 106.* **12.** *przen.* s-y wody ⟨*strugi wody*⟩: Widziałem nie krople [deszczu], ale nieprzerwane sznury wody, łączące niebo z ziemią. *Sienk. Bez dogm. II, 82.* **13.** s. brylantów, korali, paciorków, pereł ⟨*brylanty, korale itp. nawleczone na sznur*⟩: Muszę sobie kupić sznur korali, bo to teraz modne. *Reym. Now. IV, 263.* **14.** s. grzybów ⟨*grzyby suszone, suszące się nawleczone na sznur*⟩. **15.** s. ptaków (gęsi, żurawi); s. powozów, samochodów, wagonów; s. kolumny marszowej; s. ludzi, wojska ⟨*szereg*⟩: Długi sznur kolumny marszowej kieruje się w stronę dworca. *Wroń. Pam. 7.* **16.** s. d o c z e g o: Wziął maszynkę pod pachę, sznur do kontaktu zarzucił przez plecy. *Breza Uczta 123.* s. do suszenia bielizny; do żelazka. **17.** s. o d c z e g o: Liczne pary rąk żylastych trzymały wszędzie sznury od dzwonów, aby nimi, na dany znak, z całej mocy zatargać. *Gomul. Miecz I, 192.* Wydarła ze ściany sznur od kontaktu. *Jaroch. Niemił. 205.* s. od rolety, od żaluzji. **18.** s. z c z y m: s. z węzłami; s. z ogórkami: Każde miało na sobie pielgrzymi płaszczyk z habitem [...] tabaczkowego koloru, białe sznurki z ogórkami spuszczone do dołu. *Bog. Rodin I (1896), 391.* **19.** s. z c z e g o: Tratwa [...] połączona była sznurami ze złota i purpury z łodziami. *Sienk. Bez dogm. III, 84.* **20.** Pod s., jak pod s. ⟨*prosto, równo, pod linię; prosty równy, jak pod linię*⟩: Ociosywał pod sznur belki, heblował deski [...] robił siekierą, ośnikiem, świdrem, młotem. *Żer. Nawr. 132.* Uliczki biegły pod sznur; a tu i ówdzie wznosił się portyk z kolumnadą. *Siem. L. Dzieła I, 101.* **21.** Równy, jak pod s.: Wielki oracz, z rodu oraczów odwalał skiby równe jak pod sznur. *Jun. Bracia 259.* **22.** Pod wyciągnięty sznur ⟨*o szeregu równo stojącym, ustawionym*⟩: W kompaniach i szwadronach dopasowywano wszystkie szczegóły na żołnierzach pod wyciągnięty sznur. *Gemb. Uzbr. 374.* **23.** Szamerowany sznurami: Wysmukłą i udatną swą kibić, w piękną [...] złotymi na piersiach sznurami szamerowaną, ubrał węgierkę. *Chodź. Pisma II, 169.* **24.** Ciągnąć, pociągnąć; kręcić, skręcać, motać, namotywać, naciągać, pleść, przeciągać, przywiązać, rozluźnić, rozplątać, rozsupłać, spuścić, szarpać, ściągać, uwiązać, wiązać (z kawałków), zarzucić, zerwać s.: Spostrzegam nagle spuszczony sznur z wierzchu studni. *Bog.*

Rodin I, (1896), 161. **25.** Ujść sznura ⟨*uniknąć śmierci przez powieszenie*⟩. **26.** Założyć s. na szyję ⟨*założyć stryczek*⟩. **27.** Bramować, obramować sznurem: Żagiel cały obramowany jest naokoło sznurem. *Zarus. Żegl. 48.* **28.** Dusić, obszyć, obwiązać (się), odmierzać, okręcić, omotać, opasać (się), opleść, owiązać (się) sznurem: Kładł na szale cukier, świece i inne tym podobne przedmioty, zawijał je w papier, okręcał sznurami i wręczał nabywcom. *Orzesz. Broch. I, 83.* **29.** Coś pachnie sznurem ⟨*można być za to powieszonym*⟩: Ta zbrodnia, to jest ta delacja, pachnie sznurem. *Słow. Beatr. 197.* **30.** Pociągnąć sznurem, za sznur; podwiązać się, powiązać, przepasać (się), przewiązać (się), przymocować, przytwierdzić, przywiązać (się); rzucić, skrępować, targać, udusić, umocować, uwiązać, wiązać, zawiązać sznurem: Targnąwszy sznurem, uderzył w dzwon na trwogę. *Konopn. Now. IV, 354.* **31.** Biec, ciągnąć, ciągnąć się, iść, rozciągać się, stać, sunąć, ustawiać, ustawiać się sznurem, gęstym, długim, nie kończącym się, nieprzerwanym, przerywanym, równym sznurem ⟨*szeregiem*⟩: Bielejąc rękawami idą miedzą ode wsi gęstym sznurem kosiarze. *Zar. Ludzie 225.* Wzdłuż Wisły ciągnęły się długim, nierównym, przerywanym sznurem domki drewniane. *Gomul. Miecz I, 99.* **32.** Chodzić na sznurze, jak na sznurze ⟨*spełniać wszystkie życzenia, rozkazy, być posłusznym*⟩. **33.** Ciągnąć, kołysać się na sznurze. **34.** Nawlekać, nizać, nanizać na s. **35.** *przen.* Prowadzić, wodzić kogo na sznurze ⟨*mieć na kogo wpływ, robić z kim, co się chce*⟩: Zaczął on ich wodzić na sznurku, a choć niektórzy drwią z niego czasem i próbują mu dokuczać, jak tylko odezwie się milkną zaraz i słuchają go. *Orzesz. Z różnych I, 26.* **36.** Przewlekać na s. (koraliki). **37.** Rozwiesić na sznurze; schnąć, suszyć się na sznurze: Rozwieszona na sznurach suszyła się kolorowa bielizna. *Andrz. Popiół 258.* **38.** Spuszczać (się), uwiązać (się) na sznurze. **39.** Tańcować, tańczyć na sznurze ⟨*stosować się do czyich żądań, fantazji, ulegać komu*⟩. **40.** Uwiesić, wieszać, wisieć, zawiesić, zawisnąć, zwieszać się, zawisać na sznurze. **41.** Skakać przez s. **42.** Ciągnąć się, rozciągnąć się, rozwinąć się w s. ⟨*szereg*⟩: Uchodzili po jednemu i ze zwartej kolumny rozwinąwszy się w długi sznur, szli przez podwórze. *Skiba Poziom. 171.* **43.** Zaplątać się w s., w sznurze. **44.** Wziąć w s-y ⟨*związać, przen. krótko trzymać*⟩: W koło takie figury, ciemięgi, taka gromada szara gospodarzy?... tak w sznury wzięte dobrze i w popręgi. *Słow. Ben. 310.* **45.** Związać w s. **46.** Pociągać za s. **47.** Szarpać, targać za s. **48.** Ściągać, zdejmować co (kogo) ze sznura. **49.** Zrobić co ze sznura. **50.** s. omotuje, owija, kogo (co): Chciał powstać, lecz w mgnienie oka spowiły go fatalne sznury. *Sienk. Quo III, 114.*

przysł. **51.** Za mundurem panny sznurem.

sznurować 1. s. buciki, gorset, stanik ⟨*zawiązywać, wiązać sznurowadłem, tasiemką*⟩. **2.** s. usta, wargi ⟨*ściągać usta skromnie lub pretensjonalnie; powściągać się od mówienia*⟩: Widzisz, o pani, jakaś ty pusta! Gdy ja ci wszystko oddaję w dani, to ty kapryśnie sznurujesz usta i główką kręcisz. *Wędr. 11, 1901.* Mówił, sznurując nieco wargi. *Brand. K. Obyw. 281.*

sznycel s. wiedeński a. po wiedeńsku ⟨*kotlet cielęcy bity podawany z sadzonym jajkiem*⟩.

szok Ciężki s.; s. nerwowy ⟨*wstrząs*⟩. Doznać szoku.

szopa 1. Drewniana, prowizoryczna s.; s. strażacka; s. z desek ⟨*prowizoryczny budynek drewniany*⟩. **2.** s. n a c o: s. na drzewo, na siano, na sprzęty rolnicze. **3.** Kędzierzawa, nastroszona s. (włosów); s. *żart.* na głowie ⟨*długie włosy na głowie*⟩: Przypatrywał mu się teraz, wodząc wzrokiem za niskim, ruchliwym szatynem o kędzierzawej szopie nad czołem. *Brand. K. Obyw. 78.* Pod szopą mlecznych włosów czaiła się twarz tępa, wyschnięta. *Rudn. A. Morze 162.* **4.** *pot.* (A) to ci s.! ⟨*to heca, awantura*⟩: Nasza Anna Danielak, jak gwiazda filmowa w otoczeniu amantów, pod szkłem, na naczelnym miejscu. To ci szopa, co! *Past. Trzeba 18.*

szopka 1. s. krakowska (z dekoracjami) ⟨*model stajenki betlejemskiej przedstawiający sceny z Bożego Narodzenia (artystycznie wykonany)*⟩. **2.** s. polityczna ⟨*satyryczne widowisko przedstawiające pod postacią kukiełek znane osobistości z życia politycznego, kulturalnego itp.*⟩. **3.** Chodzić z szopką, obchodzić domy z szopką ⟨*o chłopcach: obchodzić domy z modelem szopki betlejemskiej, śpiewając przy tym kolędy*⟩. **4.** Urządzić, wystawić, zagrać szopkę, występować w szopce ⟨*dać przedstawienie, w którym osoby lub kukiełki odtwarzają sceny z Bożego Narodzenia*⟩: Wyuczał chłopaków śpiewania pięknych kolęd, dodawał im konceptu, jak mają urządzać szopkę i jakie w niej pokazywać lalki. *Dygas. Swojcz. 245.* W trzecim roku mego pobytu w Zakładzie intendent postanowił, że chłopcy zagrają na Nowy Rok szopkę. *Warsz. młod. 128.* Ci zaś chłopi, Żydzi, żołnierze, szlachcice itd., którzy dziś w naszej szopce występują, oni są oczywistym zabytkiem komicznych intermediów. *Tarnow. Kolęd. 48.*

szorować 1. *pot.* s. p o c o ⟨*pobiec po co*⟩: Szoruj po gwoździe [...] A po drodze przynieś już i menażkę z odstawioną kawą. *Bron. J. Ogn. 59.* **2.** *posp.* Szoruj stąd ⟨*wynoś się*⟩: Czas na ciebie, Zbyszek. Szoruj stąd! Już cię nie ma! *Breza Niebo 114.*

szorstki 1. s. w c z y m: s. w dotknięciu ⟨*nie gładki, chropowaty, kostropaty*⟩; s. w obcowaniu, w obejściu, w słowach ⟨*surowy, opryskliwy, gburowaty*⟩. **2.** s. jak ryżowa szczotka. **3.** Być dla kogo szorstkim: Gdy byli sam na sam, głaskał ją pod brodę, częstował cukierkami i prawił komplementa; przy ludziach zaś, a zwłaszcza przy żonie, był dla niej surowy i szorstki. *Gomul. Obraz. 89.*

szosa ⟨*droga o twardej nawierzchni*⟩ **1.** Bita, gładka; boczna, główna s.; s. asfaltowa; s. dojazdowa, tranzytowa; s. z kamieni. **2.** Wstęga szosy. **3.** Budować, kłaść szosę. **4.** s. biegnie przez co, wśród czego; ciągnie się, prowadzi skąd, dokąd, przebiega przez co: Pomiędzy Kielcami i Radomiem ciągnie się szosa, która latem wygląda jak biała nitka na zielonej płachcie. *Dygas. Piszcz. I, 5.*

szpada ⟨*broń sieczna o ostro zakończonej głowni (dziś broń używana w szermierce); jedna z konkurencji szermierki*⟩ **1.** Bić się na szpady, robić szpadą. **2.** Przeszyć kogo szpadą, utopić w kim szpadę ⟨*zranić; zabić kogo szpadą*⟩. **3.** Skrzyżować s-y ⟨*zmierzyć się z kim, spróbować swoich sił; również przen.*⟩: Skrzyżować szpady w szermierce słownej, w polemice.

szpagat *sport.* ⟨*siad rozkroczny z nogami całkowicie wyprostowanymi, tworzącymi jedną linię*⟩. Robić s., siadać na s.: Krzywiła się siadając na szpagat, do którego brakowało jej co najmniej z piętnaście centymetrów. *Ukn. Strachy 128.*

szpak 1. Chmura, stado szpaków ⟨*ptaków z rodziny wróblowatych*⟩. **2.** Szpakami karmiony ⟨*sprytny, przebiegły*⟩: Radca zanadto szpakami karmiony, żeby miał ręce maczać w niepewnej spekulacji. *Wol. Bakał. 46.* **3.** Dosiadać, dosiąść szpaka ⟨*konia szpakowatego, deresza*⟩: Raniutko po kawie [...] dosiadał dzielnego szpaka i ruszał na folwark. *Pług Zagon II, 34.* **4.** s. gwiżdże: Szpak gwizdał donośnie. *Konopn. Now. IV, 127.*

szpaler 1. Cienisty, gęsty, strzyżony s.; s. bukowy, lipowy, grabowy itp. ⟨*aleja utworzona z gęstych drzew lub krzewów*⟩. **2.** Ludzki, szczelny, żywy s. ⟨*zwarty szereg ludzi ustawiony po obu stronach jakiejś trasy, ulicy*⟩. **3.** s. c z e g o; z c z e g o: s. drzew, krzewów, kwiatów, lampionów; z drzew itp.; s. ludzi a. z ludzi. **4.** (U)formować, (u)tworzyć s.: Ludzie z osady kopalnianej tworzą szpaler po obu stronach ulicy. *Goj. Ziemia 165.* **5.** Iść, przechodzić szpalerem: A potem szli szpalerem białych jakby umytych brzóz. *Band. K. Łuk 106.* Zajechał do ochrony ze wspaniałą świtą, przeszedł szpalerem ufraczonych urzędników. *Hulka Żyrar. 12.* **6.** Otoczyć kogo, co szpalerem: Wyszliśmy i ustawiliśmy się czwórkami, ze wszystkich stron otoczyło nas wojsko szczelnym szpalerem. *Dan. Wraż. 18.* **7.** s. ciągnie się (czym): Szpaler ciągnął się dwiema ścianami żywopłotu po obu stronach klombu. *Brand. K. Człow. 416.* **8.** s. ustawia się: Pamiętnego dnia na stacji „ciuchci" [...] ustawił się szpaler, którym komenderował Felek. *Płomyk 19, 1955.*

szpalta 1. s-y drukarskie, dziennikarskie; s-y druku, dziennika, pisma; s-y słowników ⟨*łamy, kolumny druku*⟩. **2.** Rozsypać szpaltę ⟨*rozsypać skład szpalty*⟩. **3.** Otworzyć komu, czemu (szeroko) s-y pisma ⟨*oświadczyć się z gotowością poruszania w piśmie jakichś spraw, umieszczania danych artykułów*⟩. **4.** Zapełniać, zapychać czym s-y; pomieścić co na szpaltach (dziennika, pisma). **5.** Coś ukazuje się na szpaltach; nie schodzi ze szpalt (dzienników, pism) ⟨*coś jest (stale) poruszane w dziennikach, (stale) o tym piszą*⟩.

szpara 1. Szeroka, wąska s. ⟨*podłużna szczelina*⟩. **2.** s. skalna a. w skale ⟨*rozpadlina*⟩. **3.** s. c z e g o, m i ę d z y c z y m, w c z y m: s-y okienne; s-y między zębami; s-y w podłodze, w oknach. **4.** s. oczna ⟨*szpara powstała przez połączenie powieki górnej i dolnej w zewnętrznym kącie oka*⟩: W kącie przyśrodkowym szpary ocznej znajduje się fałd półksiężycowaty spojówki, który odpowiada błonie mrużnej, inaczej migotce. *Abram. Okul. 20.* **5.** Uszczelnić, zapchać, zatkać szparę (s-y). **6.** Przedostawać się, przenikać, przesączać się, wciskać się szparami a. przez szpary: Surowe tchnienie kłębiącego się powietrza wciskało się do izby wszystkimi szparami. *Olcha Most II, 69.* Szparami przesączało się światło. *Rudn. A. Niekoch. 105.* Przez szpary okna wdzierał się chłód burzy zimowej. *Żer. Opow. 95.* **7.** (W)padać, przeświecać przez s-y ⟨*o świetle*⟩: Przez szparę w drzwiach wpadała smuga światła. *Bobiń. Chłop. 184.* **8.** Patrzeć przez s-y na co ⟨*udawać, że się czego nie widzi, nie zauważa; być pobłażliwym, pobłażać*⟩: Patrzył przez szpary na tę słabostkę człowieka, bez którego się już obejść nie mógł. *Korz. J. Krewni 7.* **9.** Zaglądać przez szparę (w czym): Matka schowała się w popłochu w kuchni, Bronia i Janka zaglądały przez szparę w uchylonych drzwiach. *Goj. Dziew. I, 87.*

szpargał 1. Rozsypujące się, stare, zbutwiałe s-y ⟨*papiery bez wartości, bliżej nieokreślone pisma, stare dokumenty itp.*⟩. **2.** Gromadzić s-y. **3.** Zarzucić (stół, pokój itp.) szpargałami: Cała izba była zarzucona porozkładanymi szpargałami. Na kupkach leżały broszury i gazety. *Strug Wspomn. 12.* **4.** Grzebać się, siedzieć w szpargałach: Z nudów stał się bibliomanem, jak mól grzebał się w starych szpargałach. *Marc. Pisma I, 181.* Siedzisz w twoich szpargałach po uszy, nic nie widzisz, nic nie wiesz. *Kunc. Cudz. 157.*

szperka 1. Skrzywić się jak s. w grochu ⟨*bardzo, okropnie się skrzywić*⟩. **2.** Wytrzeszczać oczy, ślepie jak kot na szperkę ⟨*wpatrywać się w kogo, w co intensywnie*⟩: Czegóż ślepie wytrzeszczasz jak kot na szperkę? *Sienk. Ogn. II, 32.*

przysł. **3.** Nie dla psa kiełbasa, nie dla kota szperka.

szpetny 1. s. jak grzech śmiertelny, jak szatan ⟨*bardzo brzydki, odrażający, szkaradny*⟩: Przy kolacji otrzymałem miejsce obok najstarszej w towarzystwie Kupczychy, szpetnej jak grzech śmiertelny. *Krzywosz. Życie 77.* **2.** s. dla oka.

szpic 1. Bródka w s., wąsiki w s. ⟨*ostro przystrzyżona(-e)*⟩. **2.** Zaprzęg w s.; zaprzęgać konie w s.: Zwierzęta pociągowe (konie, muły i osły) zaprzężone bywają w szpic, to znaczy nie tak jak u nas — parami, ale „gęsiego" jedno przed drugim. *Hertz B. Samow. 176.* **3.** *pot. środ.* Brać kogo pod s. ⟨*wbijać w ambicję*⟩: Zależy ci na tym, żebyśmy mieli flotę i byli bogaci? — Co ty bratku, pod szpic mnie bierzesz? — odparł pogardliwie Mydlarz. *Braun Lewanty 258.* **4.** Wycięcie w s.; wydłużony w s. ⟨*w kształt ostrego trójkąta*⟩: Wyłoniła się z przymierzalni i objęła mnie ramieniem [...] Musi nam pani doradzić. Bo panna Wisia proponuje wycięcie w szpic, a ja jestem za okrągłym. *Kunc. Dni 42.* Fartuszek z kretonu w kropki [...] Dół fartuszka jest z przodu wydłużony w szpic. *Moda 14, 1952.*

szpica 1. s. zwiadowcza. **2.** Iść, jechać na szpicy, w szpicy ⟨*w oddziale ubezpieczającym kolumnę w marszu*⟩: Szedłem na „szpicy" to jest pierwszy, za mną dość daleko dwóch naszych, za nimi dziesięciu, wreszcie cały oddział Langiewicza. *Dall. Wspom. 47.* Dowódca straży, który jechał na szpicy, przybył od czoła karawany. *Pol Obrazy II, 191.*

szpik 1. s. kostny ⟨*tkanka wypełniająca wolne przestrzenie w kościach*⟩. **2.** *przestarz.* s. pacierzowy ⟨*rdzeń*⟩: Straszliwe światło przeleciało w mózgu, w szpiku pacierzowym, w kościach nóg i rąk. *Żer. Nawr. 258.* **3.** Do szpiku kości (być jakim, czuć się, przejąć się, zadygotać, zziębnąć, przemarznąć; coś przejmuje, przenika kogo) ⟨*do głębi, na wskroś, do gruntu, bez reszty, całkowicie*⟩: Był bowiem do szpiku kości spekulantem. *Krzyw. L. Wspom. 38.*

Wieśniak tutejszy, do szpiku kości uczciwy i wesoły, w handlu robi się niedowierzający. *Prus Kart. II, 20.* Czuł się już żołnierzem do szpiku kości. *Sienk. Leg. 141.* Pan Zagłoba zadygotał do szpiku kości, oblał go zimny pot. *Sienk. Ogn. III, 66.* Świsty i wrzaski [...] przejmowały go do szpiku kości. *Żer. Wspomn. 31.* Lodowaty strach przenikał do szpiku kości i mrozem obejmował serce. *Żer. Rzeka 86.* **4.** s. zastyga komu w kościach; coś idzie komu po szpikach ⟨*o silnych doznaniach, wstrząsach*⟩: Zakrzyczał, że aż człowiekowi szpik zastygł w kościach. *Łoz. Wal. Dwór 408.* Nam po szpikach mróz idzie. *Konopn. Balcer 317.*

szpilka 1. Złota, brylantowa s.; s. z brylantem ⟨*(ozdobny) pręcik do spinania, przypinania czego*⟩. **2.** s. do krawata ⟨*metalowy pręcik do wpinania w krawat lub do przypinania krawata do gorsu koszuli*⟩. **3.** s. do włosów ⟨*zgięty we dwoje pręcik do układania włosów*⟩. **4.** Pantofle na szpilkach ⟨*na cienkich i wysokich obcasach*⟩. **5.** *przen.* s-i ironicznych półsłówek ⟨*docinki*⟩. **6.** Tyle co łepek, główka od szpilki ⟨*bardzo mało*⟩. **7.** Nosić s-i ⟨*pantofle (damskie) na cienkim, wysokim obcasie*⟩. **8.** Przepaść, zginąć jak (niczym) s.: Co [...] znaczyć ma owo zniknięcie mistrza? Jakże taki człek może tak raz dwa przepaść, niczym szpilka? *Goj. Ziemia 181.* **9.** Być jak na szpilkach; kręcić się, wiercić się, siedzieć, stać jak na szpilkach ⟨*być zdenerwowanym, zniecierpliwionym; denerwować się, niecierpliwić się czym; zachowywać się pod wpływem zdenerwowania niespokojnie*⟩: Biedna pani Julia była jak na szpilkach. *Dzierzk. Rodzina 66.* Kręcił się jak na szpilkach, wsłuchany w odgłosy z saloniku. *Choyn. Dom 141.* **10.** Ani szpilki wetknąć; nie da się, nie ma gdzie szpilki wetknąć ⟨*tak pełno, ciasno; tłok, ścisk wielki*⟩: Tłok w lokalu, ani szpilki wetknąć. *Twórcz. 5, 1955, s. 13.* Panowało jednak tak straszliwe przepełnienie, że do wnętrza nie dałoby się wetknąć szpilki. *Krzyw. I. Dzieci 112.* **11.** Szukać szpilki, szukać kogo jak szpilki w kopie, w wozie siana ⟨*szukać kogo, czego z małym prawdopodobieństwem znalezienia*⟩: Wyjeżdżał trochę na wariata — szukać szpilki w kopie siana. *Breza Uczta 142.* O szaleńcze! [...] od trzch dni szukam cię po całym mieście, jak szpilki w wozie siana. *Sztyrm. Pow. I, 336.* **12.** Wbijać komu s-i za paznokcie ⟨*dokuczać, robić komu przykrości*⟩. **13.** Wsadzać komu s-i ⟨*dokuczać komu, robić ironiczne, złośliwe uwagi*⟩: Panna Kasia mnie nie lubi [...] Dziś przy śniadaniu takie szpilki mi wsadzała. *Mostow. Kariera 126.*

szpilkowy 1. Drzewa, krzewy, lasy s-e; roślinność s-a ⟨*iglaste(-a)*⟩. **2.** Obcasy s-e ⟨*szpilki; cienkie, wysokie obcasy*⟩. **3.** Obuwie s-e ⟨*o spodach przymocowanych drewnianymi ćwiekami (szpilkami); nie szyte*⟩. **4.** *przen.* Pociski s-e ⟨*złośliwe docinki*⟩: Słyszałem, że nasz zacny przyjaciel miał wiele nieprzyjemności. Mam nadzieję, że jego poczciwa i stała dusza nie da się zranić tymi pociskami szpilkowymi i iglanymi. *Mick. Listy II, 175.*

szpital 1. s. choleryczny, epidemiczny, położniczy; s. kliniczny; s. powiatowy, wojewódzki; s. miejski; s. więzienny; s. wojskowy ⟨*zamknięty zakład leczniczy dla ciężko chorych*⟩. **2.** s. polowy ⟨*ruchomy szpital przeznaczony (w czasie wojny) dla rannych żołnierzy*⟩. **3.** s. chorób nerwowych, s. dla obłąkanych, *pot.* s. wariatów. **4.** Oddać, odwieźć, zabrać kogo; pójść do szpitala; wypisać się ze szpitala. **5.** Skończyć w szpitalu: Styrasz młode lata, zmarnujesz zdolność, a wpadłszy z biedy w jaki brzydki nałóg, skończysz w szpitalu. *Groza Wład. II, 106.*

szpony 1. Drapieżne, ostre, jastrzębie, sępie; stalowe, żelazne s. ⟨*ostre, zakrzywione pazury; również przen.*⟩. **2.** s-y lichwiarzy; s-y smutku, śmierci, zazdrości: Uciekaj! Przechodnia kamienica. Wyrwaliśmy się „ze szponów śmierci". *Wikt. Miasto 302.* **3.** Wbić w co; zatopić w co, w czym, chwycić szponami a. w s-y, pochwycić, porwać, ująć w (swe) s-y (również *przen.*): Jeden sokół już zleciał nisko, siadł mu na grzbiecie, szpony zatopił. *Słow. Poem. I, 32.* Chciałeś ją wyrwać z niebezpieczeństwa, a oto teraz opuszczoną, lis chwycił w żelazne szpony. *Dziek. Sędz. II, 75.* **4.** Być w czyich szponach; dostać się, popaść w czyje s-y ⟨*być w czyjej mocy, w zależności od kogo; dostać się w czyją moc, w zależność od kogo*⟩: Mąż jej [...] dostał się w szpony niebezpiecznej kobiety, kobiety z przeszłością. *Boy Flirt III, 119.* **5.** Wydobyć się; wydrzeć, wyrwać kogo z czyich szponów ⟨*z zależności od kogo*⟩: Szuka sposobów do wydobycia się ze szponów dwóch kobiet. *SW.*

szrama 1. Długa, głęboka, krwawa, szeroka s. ⟨*blizna*⟩. **2.** s. n a c z y m, p r z e z c o: s. na czole, na policzku, przez cały policzek. **3.** s. o d c z e g o, p o c z y m: s. od uderzenia batem; s. po ranie.

szranki *hist.* ⟨*ogrodzenie, w którego obrębie odbywały się średniowieczne turnieje; przen. książk. granica, zakres czego; teren, pole działania*⟩ **1.** Wjechać w s. ⟨*wjechać w obręb ogrodzenia turniejowego; stanąć do walki*⟩: Po chwili wjechali obydwa rycerze w szranki i w całym pędzie swych koni uderzyli na siebie. *Kaczk. Olbracht. III, 347.* **2.** Iść, wstępować, występować w s.; stawać w s. a. w szrankach ⟨*stanąć do walki; do współzawodnictwa*⟩: Zbroję wkłada, w której już nieraz występował w szranki. *Słow. Poem. I, 116.* **3.** Wchodzić, wstępować z kim w s. ⟨*wdawać się z kim w walkę, pasować się z kim*⟩. **4.** Wejść w s. pracy społecznej ⟨*zacząć pracować społecznie*⟩. **5.** Ująć co w s. ⟨*ograniczyć co, narzucić czemu rygory*⟩. **6.** Przełamać s. czego ⟨*wyłamać się z ograniczeń, rygorów*⟩: Korzeniowski chronologicznie pierwszy z naszych pisarzów przełamał szranki dramaturgii francuskiej. *Chmielow. Powieść. 36.* **7.** Wykraczać poza s. czego ⟨*poza zakres, granice czego*⟩: Nie ma we mnie nic takiego, co by wykraczało poza szranki najzwyklejszej pospolitości. *Żer. Uroda 267.* **8.** Utrzymać kogo (się) w szrankach czego ⟨*w granicach czego*⟩: Zawiść i mściwość bogów są konieczne do utrzymania człowieka w szrankach subordynacji i porządku. *Sinko Lit. I/1, 105.* **9.** Zamknąć co w szczuplejszych szrankach ⟨*zmniejszyć granice, zakres czego; ograniczyć co*⟩: Zrzekłem się całkowicie dawać memu dziełu znaczenie historycznego romansu i [...] zamknąłem go w szczuplejszych szrankach. *Grabow. Mich. Listy 140.*

szron 1. Biały, lśniący, siwy, srebrzysty, ziarnisty s. ⟨*rosa zamarzła, biały mróz*⟩. **2.** *przen.* s. włosów; s. na głowie ⟨*siwizna*⟩. **3.** s. osiada na czym (np. na rzęsach); skrzy się, srebrzy się na czym (na dachach, na drzewach); pobiela co (np. dachy). **4.** Głowa,

włosy, skronie pobielone, pokryte szronem ⟨*posiwiałe*⟩. **5.** Czas, starość osypuje komu głowę, skronie, włosy szronem; s. (życia) bieli, przyprósza komu głowę, skronie, włosy ⟨*ktoś siwieje*⟩: Hej! hej! szron życia ubielił ci dziś włosy. *Sienk. Sprawy 34.*

sztab 1. s. generalny, główny ⟨*dowództwo sił zbrojnych w czasie pokoju i wojny*⟩. **2.** Szef sztabu ⟨*wyższy oficer kierujący sztabem*⟩. **3.** *przen.* s. doradców, ekonomistów, inżynierów, pracowników naukowych, techników itp. ⟨*zespół, grupa, zastęp doradców, ekonomistów itp.*⟩.

sztafeta ● *sport.* ⟨*bieg rozstawny*⟩ **1.** s. kobieca, męska; s. olimpijska, szwedzka; s. 4 × 100 m; s. 4 × 400 m. **2.** Wygrać sztafetę; biec, pobiec w sztafecie. **3.** s. pobiła, wyrównała rekord ⟨*biegacze biorący udział w sztafecie*⟩.

● *daw.* s. ⟨*posłaniec, zwykle konny; wiadomości, rozkazy doręczane przez takiego posłańca*⟩ **4.** Wyprawić s-y; dostać, otrzymać sztafetę; donieść o czym sztafetą. **5.** Posłać, wysłać co sztafetą a. przez s-y: Do dywizjonów kawalerii sam posłałem przez sztafety rozkazy. *Dwern. Pam. 16.*

sztama *gw. miejska* Trzymać, zrobić z kim sztamę ⟨*przyjaźnić się z kim, popierać się wzajemnie, zawrzeć z kim przyjaźń*⟩: Trzyma sztamę z Zosią. *Strug SPP.*

sztandar 1. s. narodowy, wojskowy ⟨*chorągiew; godło narodowe; oddziału wojskowego*⟩. **2.** Czerwony s.: a) ⟨*sztandar koloru czerwonego — symbol walki proletariatu*⟩; b) ⟨*socjalistyczna pieśń rewolucyjna o tym tytule*⟩. **3.** Przechodni s. pracy ⟨*proporczyk dawany zespołowi, który zdobył pierwsze miejsce we współzawodnictwie pracy*⟩. **4.** s. pułku ⟨*godło bojowe pułku*⟩. **5.** Order Sztandaru Pracy ⟨*wysokie odznaczenie, nadawane za wydajną i ofiarną pracę zawodową*⟩. **6.** *przen.* s. buntu, międzynarodowej solidarności, walki rewolucyjnej. **7.** Nieść, podnosić, rozwijać, wznosić s. czego (buntu, wolności, niepodległości, sztuki itp.) ⟨*propagować jakąś ideę, przyczyniać się do rozgłosu, do chwały czego*⟩: Jak życiem tak i piórem niósł wysoko sztandar niepodległości ducha. *Boy Flirt V, 14.* **8.** Wywiesić, zatknąć, zdobyć s. **9.** Bronić sztandaru ⟨*przekonań*⟩. **10.** Zaciągnąć się pod s. czego: Zaciągnąłem się pod sztandar warszawskiej prasy i przez siedem do ośmiu lat pisywałem felietony do „Kuriera Warszawskiego". *Prus Kron. V, 335.* **11.** Iść, skupiać kogo, co, stawać, walczyć pod sztandarem czego; zaciągnąć się pod s-y czego: [Kongregacje] rozwijały żarliwą propagandę przeciw liberalizmowi, skupiając równocześnie pod swoim sztandarem wszystkie żywioły niezdecydowane. *Sokol. A. Dzieje II, 212.* **12.** s-y pochylają się, powiewają, łopocą (na wietrze).

sztok Pijany, zalany; spić się, urżnąć się, wlać się w s., *daw.* jak s. ⟨*pijany, upić się całkowicie do nieprzytomności*⟩: Podźwignęliśmy go z ziemi. — Pijany w sztok. *Rus. Ziemia 126.* Zalany jestem w sztok — a tu alarm bojowy. *Koźn. Rok 108.* Facet wlany w sztok [...] melduje się w komisariacie. *Słonim. Walki 210.* Spiłem się jak sztok dzięki księdzu Grudzińskiemu. *Żer. Dzien. I, 141.*

sztorc 1. Odwrócić sztorcem; nasadzić, osadzić, nastawić, postawić co sztorcem a. na s. ⟨*tak, aby się trzymało prosto, sterczało ku górze, prostopadle*⟩: Mieli szable, pistolety, niektórzy rusznice, a niektórzy, zwłaszcza chłopi, kosy osadzone sztorcem, broń, do której najwięcej nawykli. *Sienk. Pot. III, 250.* Wschodzące słońce zawrzało tysiącem świetnych błyskawic w nastawionych sztorcem brzeszczotach. *Konopn. Now. IV, 113.* Zobaczyłem kosy na sztorc nasadzone. Cepy krzemieniem nabijane. *Wikt. Papież 57.* **2.** Stawać; stawiać się, (po)stawić się sztorcem ⟨*sprzeciwiać się, przeciwstawić się*⟩: Nie lubię go, bo nie lubię tych, co sztorcem stają, ale i wy panowie, drwiliście z niego po same uszy. *Lubow. Jacuś 277.*

sztorm 1. Gwałtowny, silny, srogi s. ⟨*burza morska*⟩. **2.** s. nadchodzi, nadciąga, opada na sile, potężnieje, spada na co, szaleje, zrywa się: Szkwały już nie przechodziły i śnieg przestał padać, fale szły mniejsze, sztorm opadał na sile. *Pap. Szczury 24.* Gdy sztorm na ich okręt spadł [...] panów mocno wymoczył we fali, ze strachu prawie poumierali. *Swin. Hurag. 151.*

sztuba *gw. uczn.* Chodzić do sztuby; wylać ze sztuby ⟨*chodzić do szkoły, wydalić ze szkoły*⟩: „Tatko frycówkę sprawi ... o, sprawi ... i ze sztuby wyleją". *Reym. Kom. 261.*

sztuczka 1. Brudne s-i ⟨*niecne postępki, sprawki*⟩: Dochrapał się już niezłego stanowiska, ale wykryto różne brudne jego sztuczki i dano mu dymisję. *Kosiak. Now. 31.* **2.** Chytra, przebiegła s. ⟨*o człowieku: filut, ananas*⟩: Może on wam zagiąć kruczka takiego, że zginiecie, bo to chytra sztuczka; trzeba mu gębę zatkać bankowym papierem. *Mick. Tad. 274.* **3.** Dyplomatyczne s-i, s-i dziennikarskie ⟨*wybiegi, sprawki*⟩: „Czy to nie sztuczki dziennikarskie?" myślał z osłupieniem czytając opis afery z lokomotywami. *Brand. K. Antyg. 270.* **4.** Karciane, karkołomne, kuglarskie, magiczne, żonglerskie s-i ⟨*popisy zręczności, umiejętności*⟩. **5.** Płaskie s-i ⟨*liche utwory sceniczne o lekkiej, wulgarnej treści*⟩: Janka nie zostanie wielką aktorką, nie otrzyma nawet znaczniejszej roli, występując w płaskich sztuczkach. *Pam. Lit. 1951, s. 48.* **6.** Okazywać s-i; popisywać się sztuczkami ⟨*popisywać się zręcznością, umiejętnością w jakim zakresie (z kartami, w żonglerce itp.)*⟩. **7.** Próbować sztuczek ⟨*wybiegów, podstępnych czynów*⟩: Żebyś mi tylko nie próbował żadnych sztuczek, a zobaczysz, że rozejdziemy się w zgodzie. *Breza Uczta 110.* Udało ci się, ale drugi raz nie próbuj takich sztuczek. *Makowiec. Przyg. 61.* **8.** Spłatać komu sztuczkę ⟨*figla, psotę, psikusa*⟩. **9.** Występować w sztuczkach ⟨*w lekkich utworach scenicznych*⟩. **10.** *daw.* Pokrajać co w (cienkie) sztuczki ⟨*na małe kawałki, w plasterki*⟩: Po traktierniach dają kawał wędliny wołowej, w cienkie sztuczki pokrajanej. *Staszic Dzien. I, 98.*

sztuczny 1. *biol.* s. dobór ⟨*krzyżowanie przez hodowcę osobników w celu utrwalenia lub spotęgowania pewnych cech u potomstwa*⟩. **2.** s-a guma, s. kauczuk ⟨*otrzymywane za pomocą procesów chemicznych; syntetyczne*⟩. **3.** s-a grota; s-e ruiny ⟨*zbudowane przez człowieka (naśladująca(-e) naturalną grotę, naturalne ruiny*⟩. **4.** s. jedwab ⟨*włókno otrzymywane chemicznie z celulozy; tkanina z takiego włókna*⟩. **5.** s. miód ⟨*produkt spożywczy otrzymywany z cukru z dodatkiem substancji zapachowych*

lub miodu naturalnego⟩. **6.** s. nawóz ⟨*związek nieorganiczny pochodzenia mineralnego, dodawany do gleby dla podniesienia jej wydajności*⟩. **7.** s-a noga; s-e zęby ⟨*proteza(-y)*⟩. **8.** s-e oddychanie ⟨*zabieg polegający na mocnym, rytmicznym uciskaniu klatki piersiowej i szybkim jej rozszerzaniu w celu przywrócenia prawidłowego rytmu oddechowego w wypadkach utonięcia, uduszenia, porażenia itp.*⟩: Wezling jest gdzieś na górze. Stosuje sztuczne oddychanie ... ktoś tam otruty fosforem... *Zap. G. Ptak I, 43.* **9.** s-e odżywianie ⟨*odżywianie przez zgłębnik, przetokę żołądkową lub wlewanie dożylne albo do odbytnicy substancji odżywczych*⟩. **10.** s-e ognie ⟨*fajerwerki*⟩. **11.** s. satelita ziemi ⟨*sztuczny księżyc, sputnik*⟩. **12.** Tworzywa s-e ⟨*otrzymywane chemicznie, np. z celulozy, białka, naturalnego kauczuku itp., stosowane w przemyśle, budownictwie*⟩. **13.** *bot.* s-e zapylanie ⟨*zapylanie kwiatów przez człowieka w celach doświadczalnych*⟩.

sztuka ⊙ ⟨*twórczość artystyczna; dzieła odpowiadające wymaganiom piękna, harmonii, estetyki*⟩ **1.** s. abstrakcyjna, antyczna, architektoniczna, barokowa, dekoracyjna, filmowa, impresjonistyczna, muzyczna, nowoczesna, pisarska, plastyczna, realistyczna, renesansowa, rysunkowa, rzeźbiarska, socjalistyczna, starożytna, średniowieczna, użytkowa, wokalna, zdobnicza: Sztuka pisarska Żukrowskiego przypomina poliglotów biegle oddających sens słów wypowiedzianych, obojętnie w jakim języku. *Twórcz. 5, 1955, s. 184.* **2.** Czysta s.; s. dla sztuki ⟨*sztuka oderwana od aktualnych zagadnień życia, służąca jedynie celom estetycznym*⟩: Wyznawca teorii sztuki dla sztuki, Janin, był znawcą niepospolitym w rzeczach artystycznej formy, kochał się w starożytności klasycznej. *Baudouin w: Niwa VI, 1874, s. 23.* **3.** s. dramatyczna: a) ⟨*dramatopisarstwo*⟩: Mimo wszakże nieprzychylności Zygmunta III dla teatru, sztuka dramatyczna rosła bujnie. *Wójc. Teatr 1, 189*; b) ⟨*utwór dramatyczny*⟩: Repertuar teatru obejmował sztuki dramatyczne oraz lekkie komedie, z wyłączeniem operetek i wodewilów. **4.** s. komediowa ⟨*komediopisarstwo, komedie*⟩: Nie doceniali sztuki komediowej Bałuckiego [...] która odbijała życie obyczajowe naszej burżuazji. *Kotarb. J. Świat. 20.* **5.** s. kościelna ⟨*o tematyce religijnej, do użytku Kościoła*⟩. **6.** s. ludowa ⟨*twórczość artystyczna wsi; także twórczość nie cywilizowanych ludów kolorowych*⟩. **7.** s. sceniczna ⟨*sztuka dramatyczna*⟩. **8.** s. stosowana ⟨*sztuka dekoracyjna w formie artystycznie wykonanych przedmiotów użytkowych, jak meble, naczynia itp.*⟩. **9.** *hist.* s-i wyzwolone, siedem sztuk wyzwolonych. **10.** Szkoła sztuk pięknych, sztuk plastycznych, sztuki zdobniczej. **11.** Krzewić, rewolucjonizować, ukochać, upowszechniać, uprawiać sztukę; zajmować się sztuką, żyć sztuką, dla sztuki; *podn.* składać kogo, co na ołtarzu sztuki; obcować ze sztuką: Na ołtarzu sztuki złożył nie tylko samego siebie, swoje życie, swoje serce — poświęcił on na nim cały swój byt. *Tyg. Ilustr. 52, 1904.* **12.** s. kwitnie, powstaje, rozwija się.

⊙ s. ⟨*umiejętność, kunszt, mistrzostwo*⟩ **13.** s. aktorska, choreograficzna, cukiernicza, cyzelerska, deklamatorska, drukarska, drzeworytnicza, dziejopisarska, ekwilibrystyczna, fortyfikacyjna, fryzjerska, hafciarska, inscenizacyjna, inżynierska, krawiecka, kucharska (kulinarna), lekarska, łowiecka, miernicza, militarna; *książk. żart.* marsowa; oblężnicza, odlewnicza, ogrodnicza, piekarska, rolnicza, rysownicza, ślusarska, taneczna, wersyfikacyjna (wierszopisarska), wojenna, wokalna, złotnicza, żeglarska: Sztuka oblężnicza, z którą [Mongołowie] poznali się u Chińczyków, osiągnęła u nich bardzo wysoki poziom. *Wiedza 79, s. 14.* **14.** s. c z e g o ⟨*umiejętność*⟩: s. czytania, podobania się, rządzenia, życia itp.; s. pisania: a) ⟨*umiejętność pisania*⟩; b) ⟨*znajomość sztuki pisarskiej*⟩: Naruszewicz znał doskonale prawidła i mechanizm sztuki pisania. *Czart. Myśli 222.* **15.** s. panowania nad sobą ⟨*opanowanie*⟩. **16.** s. słowa ⟨*umiejętność władania słowem*⟩: Autor sięga szczytów sztuki słowa zwięzłością, celowością, trafnością, barwnością. *Rocz. Lit. 1934, s. 34.*

⊙ s. ⟨*działanie będące wyrazem czyjej zręczności, sprytu, siły itp.; wyczyn*⟩ **17.** s-i akrobatyczne, cyrkowe; s. czarnoksięska; s-i kuglarskie, magiczne; s-i z kartami; czartowska, diabelska, szatańska s.: Sztuki akrobatyczne na linie dotychczas są nader popularne wśród mieszkańców Azji Środkowej. *Grąb. Podróże III, 41.* Zbiegów nigdzie ani śladu. Zapadli się w ziemię [...] czartowska sztuka! — szeptano w tłumie. *Gomul. Mieszczka 46.* **18.** s. w tym..., cała s. w tym... ⟨*chodzi głównie o to, że ...; najważniejsze jest ....*⟩: Jakie ma być pochlebstwo i gdzie go użyć, w tym sztuka, w tym rozum. *Fredro A. Trzy 147.* **19.** *pot.* Co za s., czy to s., niewielka s., nie s., wielka mi s. (z bezokolicznikiem) ⟨*nic trudnego, nic wielkiego, nic nadzwyczajnego*⟩: Czy to sztuka kochać takiego bez skazy? *Dąbr. M. Noce II, 277.* Nie sztuka bezbronnego zwyciężyć. *SW.* Wielka mi sztuka rypać piechotą tych paręset kilometrów, żeby się spotkać z matką. *Was. W. Rzeki 110.* **20.** *pot.* Nie lada s., trudna s. ⟨*trudno*⟩. **21.** Do trzech razy s. ⟨*coś udaje się tylko trzy razy, za czwartym razem może się nie udać*⟩. **22.** Na raz s. ⟨*o czynności, którą trudno powtórzyć*⟩: Zabijanie to na raz sztuka; raz mi się udało. *Słow. Lilla 335.* **23.** Dokazać sztuki: Cenzura dokazałaby nie lada sztuki, znalazłszy cośkolwiek w „Synu chmur", który był bezdenną czczością. *Gomul. Ciury I, 68.* **24.** Płatać s-i; spłatać, wypłatać sztukę ⟨*figle, figla*⟩. **25.** Pokazywać, robić, wyprawiać s-i; popisywać się, produkować się sztukami: Przyszedł do Serbinowa magik i dzieci błagały, żeby mu pozwolić pokazać sztuki. *Dąbr. M. Noce II, 157.* **26.** Używać sztuk: Trudno też opowiedzieć, jakich używał sztuk, aby utrzymać w ręku szklankę. *Prus Drobiazg. 154.* **27.** *przestarz.* Pisać, zachowywać się itp. bez sztuki ⟨*naturalnie, w sposób naturalny*⟩: Założyłem sobie pisać szczerze, otwarcie i sumiennie, bez żadnej sztuki i przymusu. *Kamień. Pam. s. XVII.* **28.** (Z)łapać kogo na s-i ⟨*nabrać kogo na co*⟩: Wzorowe! [...] mnie na takie sztuki nie złapać... naganne, naganne, nie wzorowe .... *Skiba Poziom. 72.* **29.** Zażyć kogo sztuką ⟨*fortelem*⟩.

przysł. **30.** Sztuką barany (kozły) tłuką. **31.** To nie sztuka zabić kruka.

⊙ s. ⟨*utwór sceniczny*⟩ **32.** Jednoaktowa, dwuaktowa, trzyaktowa, czteroaktowa, pięcioaktowa s. a. s. w jednym akcie, w dwóch aktach itp.; s. w jednej odsłonie, w dwóch odsłonach itp.; s. marionetkowa, okolicznościowa, rodzajowa, teatralna, tendencyjna; s. do grania; s. na scenę: Sztuka mario-

netkowa nie była jakimś nieforemnym zlepkiem scen, lecz prawdziwie poetyczną kreacją. *Matusz. I. Swoi 456.* Napisałem nową sztukę teatralną — niby tragedię, pod tytułem „Balladina". *Słow. Listy I, 211.* Gotowała na Święta Bożego Narodzenia przedstawienie teatralne. Sztuki do grania przesłał Jaś Kunefał. *Pięt. Białow. 46.* **33.** s. kasowa ⟨*która ma powodzenie*⟩. **34.** s. kontuszowa ⟨*z życia staroszlacheckiego*⟩. **35.** s. o k i m, o c z y m: Przyszło mi na myśl, że pomysł ten dałby się zastosować w sztuce o Odysie, jaką planuję od dłuższego czasu. *Brand. K. Troja 35.* **36.** Czytać sztukę ⟨*o aktorach: przygotowywać i omawiać poszczególne role*⟩. **37.** Dawać, odegrać, wystawiać sztukę; grać, zagrać sztukę; grać, zagrać w sztuce: Gospodarze klas nie udzielali prawie nigdy pozwolenia na bytność ucznia w teatrze, gdy dawano sztukę polską. *Żer. Syzyf. 137.* W roku 1950 Budapeszteński Teatr Narodowy wystawia nową sztukę Haya. *Twórcz. 5, 1954, s. 187.* **38.** Obsadzić sztukę ⟨*dobrać aktorów*⟩. **39.** (Na)pisać, oglądać, przyjąć, reżyserować, widzieć (na scenie, w teatrze) sztukę. **40.** Słuchać sztuki: Lipecki słuchał sztuki z widocznym zaciekawieniem. *Perz. Las 139.* **41.** Zdjąć sztukę ze sceny. **42.** Być na sztuce, pójść na sztukę: Ilekroć jestem na sztuce angielskiej, najbardziej zaciekawia mnie obyczajowa strona utworu. *Boy Flirt III, 53.* Zachęcała do pójścia na sztukę, którą dawał tego wieczoru przejezdny teatr. *Nałk. Z. Mił. 39.* **43.** Pracować nad sztuką. **44.** s. idzie, cieszy się powodzeniem, ma powodzenie; spada, schodzi z repertuaru.

● s. ⟨*jednostka, egzemplarz; kawałek czego*⟩ **45.** Chytra, cięta, harda, hulaszcza, kuta, sprytna, zacięta, zdolna itp. s. ⟨*o człowieku chytrym, ciętym, hardym, hulaszczym itp.*⟩: Nie wyobrażasz sobie, co to za chytra sztuka. No, ale tym razem trafił frant na franta. *Kosiak. Rick I, 104.* Cięta sztuka, wszystko umie, i nielitościwie egzaminuje. *Kłosy 176, 1868, s. 254.* **46.** s. po sztuce ⟨*po kolei, jedno po drugim*⟩: Przyniosła ogromne pudło i wyjmując z niego sztuka po sztuce ładne suknie [...] rozłożyła na krzesłach. *Krak. Pam. 9.* **47.** s. w sztukę ⟨*każda sztuka z osobna, tak jak wszystkie inne*⟩: Towar wyborowy sztuka w sztukę. *SW.* Sztuka w sztukę po rubli chyba trzydzieści. *Goj. Dziew. I, 39.* **48.** s. mięsa ⟨*potrawa: gotowana wołowina ze specjalnie na to przeznaczonej części wołu*⟩: Na obiadek mamy: Sztukę mięsa z rydzami marynowanymi i pieczoną kaczkę z buraczkami. *Prus Dzieci 221.* **49.** *daw.* s. srebra, złota ⟨*srebrna, złota moneta*⟩: Dobrze sprawiasz służbę — rzekł — oto masz jeszcze jedną sztukę złota. *Makusz. Król 9.* **50.** Od sztuki (płaca, wynagrodzenie, płacić) ⟨*za każdy egzemplarz lub za każdy element wykonanego przedmiotu*⟩. **51.** Co do sztuki (wyłapać, wyrznąć itp.) ⟨*co do jednego; wszystkich, wszystkie egzemplarze*⟩. **52.** Na s-i, w s-i (ciąć, drzeć, (po)krajać, (po)rąbać, posiekać, (po)szarpać, rozdzierać, roznosić, (roz)siekać, rozszarpać kogo, co; rozprysnąć się) ⟨*na kawałki, w kawałki*⟩: Koniuszego porąbano na sztuki, wszystkich zaś jeńców po barbarzyńsku rozsiekano. *Tyg. Ilustr. 44, 1904.* Daremnie bronił się [...] poszarpały go w sztuki jego własne psy. *Mark. W. Mity 273.* **53.** Na s-i (kupować, sprzedawać) ⟨*detalicznie, nie hurtem*⟩. **54.** Z jednej sztuki ⟨*z jednego kawałka; przen. jednolity(-e); prostolinijny(-e); bezkompromisowy(-e)*⟩.

szturchaniec **1.** Lekki s. ⟨*uderzenie łokciem, pięścią, kuksaniec, sójka*⟩. **2.** Dać komu, dostać od kogo, oberwać, wziąć szturchańca: Pawełek dał jej z tyłu takiego szturchańca w bok, że aż się zatoczyła. *Górs. H. SPP.* Znów oberwał szturchańca. *Goj. Dom 158.* **3.** Rozdawać s-e, (po)częstować, potraktować kogo szturchańcem; nie szczędzić komu szturchańców.

szturm **1.** Gwałtowny, huraganowy, nagły, ostatni, silny, uporczywy, walny, zajadły s., s. generalny ⟨*atak, natarcie*⟩: Wojsko od wschodu jutrzenki rozpoczęło walny szturm. *Moracz. Dzieje II, 188.* **2.** s. d o c z e g o, n a c o: s. do miasta, do twierdzy, s. na główną pozycję. **3.** s. c z e g o: s. piechoty; *przen.* s. fal. **4.** Odeprzeć s., odpierać s-y; przypuścić s. (do czego): *przen.* Zima przypuszcza ostatnie szturmy. *Dygas. Robins. 87.* Nigdy nie próbowała nas wzruszać i rozrzewniać, szturmu do naszych serc nie przypuszczała. *Tyg. Ilustr. 36, 1899.* **5.** Wytrzymać s. **6.** Gotować się, iść, poprowadzić, przystąpić, ruszyć, rzucić się, uderzyć do szturmu. **7.** Odstąpić od szturmu. **8.** Brać co, przebić się, uderzyć na co, wedrzeć się, wziąć coś (miasto, okopy) szturmem. **9.** Zdobyć kogo szturmem (również *przen.*): Michałko za jednym szturmem zdobył mieścinę. *Bojko Pisma 91—92.* Wokulski jest nieporównany! [...] Szturmem zdobył Joasię. *Prus Lalka I, 82.*

szturmować **1.** s. c o (c z y m) — d o c z e g o ⟨*przypuszczać szturm*⟩: s. fort, miasto, okopy. Nasi szturmowali mury wiązankami granatów i czym się da. *Rychl. Człow. 196.* Już dziesięć dni szturmowano do miasta. *Szajn. Jadw. III, 170.* **2.** s. wyjścia; s. do drzwi, do okien ⟨*pchać się (tłumnie)*⟩: Starzy majstrowie, cemenciarze pokładali się ze śmiechu na widok tłumu szturmującego wszystkie wyjścia. *Prz. Kult. 10, 1954.* **3.** s. k o g o (d o k o g o) c z y m ⟨*zasypywać kogo czym; starać się pozyskać kogo a. co od kogo*⟩: Tomicki szturmował listami do króla Zygmunta Augusta. *Kraus. Łaski I, 24.* Balzac najpierw szturmował publiczność tragediami i powieściami historycznymi. *Par. Alch. 303.* **4.** s. do ręki czyjej ⟨*starać się usilnie o czyją rękę*⟩: Siedem dni, jak wygrywam komedię miłosną! Jak wzdycham tajnie, jawno, po cichu i głośno, jak szturmując na nowo do Anieli ręki, z różnych tonów wywodzę minorowe jęki! *Chęc. Szlach. 66.*

sztych **1.** Błyskawiczny s. ⟨*pchnięcie czymś ostrym, cios zadany szpadą, rapierem itp.*⟩: Nieprzytomny z gniewu [...] błyskawicznym sztychem przebił pierś przeciwnika. *Makowiec. Dios. 136.* **2.** Przyłożyć s. komu do czego ⟨*ostrze (broni siecznej)*⟩: Pan Wołodyjowski ucapił go lewą ręką za kark i przełożywszy mu sztych rapiera do pachy, pognał ku swoim. *Sienk. Wołod. III, 191.* Rajtar wkrótce odzyskał siły i głos. A wówczas pan Kmicic przyłożywszy mu sztych do gardła, kazał opowiadać całą prawdę. *Sienk. Pot. IV, 59.* **3.** Pchnąć, przebić sztychem ⟨*ostrzem (broni siecznej)*⟩: Kmicic zakręcił się na miejscu, jakby sztychem pchnięty, i począł z sykiem, wciągać w siebie powietrze. *Sienk. Pot. VI, 134.* Wydarł mu szablę z ręki i sztychem przebił. *Sienk. Pot. II, 208.* **4.** Głęboki, gruby na s. ⟨*na długość łopaty (do trzonka)*⟩: Pod warstwą próchnicy, na sztych grubą, pokazały się białawe iły, miałki pia-

sek. *Żukr. Dni 35.* **5.** *przestarz.* Iść prosto na sztych ⟨*iść na wprost, na dany punkt prosto w kierunku celu*⟩: Stary fornal,. znał się na drodze, więc szedł prosto na sztych, jakby strzelił i przybył do kresu swej podróży. *Dygas. Now. I, 131.* **6.** *daw.* Iść z kim na s. ⟨*walczyć z kim, iść z kim w zapasy*⟩. **7.** *łow.* Iść, sunąć, wyjść na kogo na sztych ⟨*iść prosto na myśliwego, wyjść na linię strzału*⟩: Tętent trwa dalej, zbliża się, wreszcie widzę dwa duże dziki sunące na mnie na sztych. *Wodz. Wspom. 8.* **8.** Narażać, wydać, wystawiać (się) na s., *daw.* na s-y ⟨*narażać na szwank, na niebezpieczeństwo, wydać na pastwę czego*⟩: Nigdy najjaśniejszy król jegomość szwedzki godności swej i królewny siostry swojej na sztych narażać nie będzie. *Niemc. Jan 94.* Bliżej siebie siedzący gwarzyć poczęli i naradzać się po cichu, bo się lękali już zwolenników Chwostka, aby ich na sztych nie wydali. *Krasz. Baśń 127.* Pyszni bogowie, w ludziach nie cierpiący pychy, wydali go zdradzieckiej fortunie na sztychy. *Tremb. Bajki 3.* Nie chcąc rzucać na hazard wszystkiego, na sztych wystawiać całego zamysłu — chciałem się cofnąć w góry. *Dobrow. S. Spart. 16.* Woleli nie wystawiać się na „sztych". *Stol. 16, 1954.* **9.** Postawić kwestię na sztychu ⟨*na ostrzu*⟩: Postawiono kwestię na sztychu. *Chmielow. Kob. 6.*

sztywny 1. s-a cena ⟨*stała, niezmienna*⟩. **2.** s-e członki, palce, ręce ⟨*zesztywniałe, bezwładne, zdrętwiałe*⟩. **3.** s. człowiek: a) ⟨*trzymający się prosto; mało ruchliwy*⟩; b) ⟨*obojętny, zimny, oschły*⟩. **4.** s. gors koszuli, kołnierzyk, s-a koszula ⟨*nakrochmalony(-a)*⟩. **5.** s. kapelusz ⟨*o nie uginającym się rondzie i główce*⟩. **6.** s. krok ⟨*stawianie nóg bez zginania w kolanach*⟩: Poszedłem naprzód sztywnym krokiem, nie zginając nóg w kolanach. *Perz. Cud. 5.* **7.** s-e obejście, zachowanie ⟨*oschłe, zimne, obojętne*⟩. **8.** s-a twarz ⟨*bez wyrazu, nie odbijająca myśli, uczuć*⟩. **9.** s-e wąsy, włosy ⟨*sterczące, twarde*⟩. **10.** s. jak automat, jak drewno; *daw.* jak norymberska lalka; jak manekin, jak mumia, jak słup, jak trup, jakby kij połknął: Dwaj kamerdynerzy w liberiach i cylindrach, sztywni jakby kij połknęli, trzymali lejce na koźle. *Nowa Kult. 5, 1954.* **11.** s. o d c z e g o: Fartuch połatany, ale czysty i sztywny od niedawnego krochmalenia. *Żukr. Piór. 196.* **12.** s. po wojskowemu: Szef sztabu stał wyprostowany i sztywny po wojskowemu. *Wojtk. Gen. 41.* **13.** s. w obejściu, w zachowaniu ⟨*oziębły, obojętny, etykietalny*⟩. **14.** s. wobec kogo ⟨*oficjalny, zimny, obojętny*⟩: Mam to coś w naturze, które czyni mnie sztywnym wobec osób nieznanych. *Zap. G. Znak 8.* **15.** Mieć s. kark ⟨*być dumnym, hardym, nie uginać się, nie pochlebiać*⟩: My mamy sztywne karki, kłaniać się uczono nas długo. *Brat. 100.*

sztywny (w użyciu rzeczownikowym) *gw. miejska* Park sztywnych ⟨*cmentarz*⟩.

szubienica 1. Gra w szubienicę ⟨*rodzaj gry polegającej na wypełnianiu kratek znaczkami, kto pierwszy wypełni wszystkie kratki w jednej linii, ten wygrywa*⟩; grać w szubienicę: Niektórzy chowali się pod ławki i bez ceremonii grali w szubienicę. *Hertz B. Samow. 131.* **2.** s. na zwierzynę: Pod starą sosną [...] wznosiła się szubienica (wieszadło) na zwierzynę, zapełniona zawsze dzikami i sarnami. *Karw. Szkice 124.* **3.** Wart szubienicy ⟨*wart, żeby go powiesili*⟩: Jest to hultaj, wart szubienicy. *Święt. A. Dryg. 29.* **4.** (U)karać szubienicą, (s)tracić na szubienicy ⟨*stracić przez powieszenie*⟩. **5.** Skończyć na szubienicy ⟨*o kimś wykazującym przestępcze skłonności*⟩: Wyrośnie z niego opryszek, bandyta, skończy na szubienicy. *Was. W. Obl. 13.* **6.** Wieszać, zginąć, zawisnąć na szubienicy ⟨*uśmiercać przez powieszenie, być powieszonym*⟩. **7.** Czeka kogo s. ⟨*grozi mu kara śmierci przez powieszenie*⟩.

szukać 1. s. awantury, przygód, zaczepki, zwady ⟨*dążyć do awantury itp., chcieć awantury itp.*⟩: Kto się sam szanuje i awantury nie szuka, ten jej nie znajdzie. *Sienk. Listy I, 113.* **2.** s. chleba, zarobku ⟨*starać się o pracę, o zarobek*⟩. **3.** s. cudzych (obcych) bogów ⟨*zwracać się do kogoś obcego, gdy to samo można uzyskać w bliskim otoczeniu*⟩: Po cóż mam się włóczyć po świecie i szukać cudzych bogów, kiedy mogą mieć kąt własny. *Grabow. Mich. Listy 39.* **4.** s. czego się nie zgubiło ⟨*poszukiwać czego bezmyślnie*⟩. **5.** s. dnia wczorajszego ⟨*szukać nie wiadomo czego, błąkać się bez celu*⟩. **6.** s. dziury w całym ⟨*dopatrywać się braków tam, gdzie ich nie ma*⟩: Czepiacie się nie wiadomo czego. Szukacie dziury w całym. Chłopak jest ze szczerego złota. *Brand. M. Pocz. 197.* **7.** s. guza ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo*⟩: Jakże się mam uspokoić, kiedy dobrowolnie szukasz guza, kładziesz głowę pod miecz katowski. *Prus Kłop. 117.* **8.** s. igły w stogu (w kopie) siana, s. ziarna w korcu maku ⟨*chcieć znaleźć coś drobnego w masie rzeczy, kogoś zagubionego w tłumie*⟩: Szukać [...] w takim tłumie ludzi było to szukać ziarna w korcu maku. *Sienk. Wołod. I, 199.* **9.** s. (komu, sobie) męża, żony ⟨*upatrywać kandydata, kandydatkę do małżeństwa*⟩: Gdzie indziej proszę szukać sobie żony, mówiłem i powtarzam... Sługa uniżony! *Fredro A. Odl. 260.* **10.** s. odpowiedzi, słów ⟨*starać się znaleźć właściwą odpowiedź, odpowiednie słowa, myśleć nad odpowiedzią, dobierać słowa*⟩: W poczuciu, że wypada jej dziękować, na próżno szukał słów. *Sienk. Krzyż. I, 79.* **11.** s. okazji, sposobności do czego ⟨*chcieć czego usilnie, zabiegać o co*⟩. **12** s. oparcia, pomocy, rady, ratunku, deski ratunku, schronienia, sprawiedliwości (u kogo) ⟨*zabiegać o pomoc, o radę itp., zwracać się o pomoc, o ratunek itp.*⟩: Ogólne przygnębienie kazało szukać [...] deski ratunku tam, gdzie nie ratunek, lecz smutna tkwiła konieczność. *Kraus. Repn. I, 211.* **13.** *żart.* s. pociechy w kieliszku ⟨*pić, upijać się*⟩. **14.** s. pola do popisu ⟨*chcieć się czym popisać*⟩. **15.** s. prawdy ⟨*dążyć do prawdy*⟩. **16.** s. ratunku w ucieczce ⟨*rzucić się do ucieczki, uciekać*⟩. **17.** s. samotności ⟨*starać się być samym, unikać towarzystwa*⟩. **18.** s. sławy ⟨*dążyć do wsławienia się czymś*⟩. **19.** s. szczęścia ⟨*dążyć do powodzenia*⟩. **20.** s. śmierci ⟨*umyślnie narażać się na niebezpieczeństwo, chcieć znaleźć śmierć, chcieć zginąć*⟩. **21.** s. towarzystwa, znajomości (z kim) ⟨*starać się znaleźć w czyim towarzystwie, starać się zawrzeć z kimś znajomość*⟩. **22.** s. ukojenia, ulgi w czym; s. wrażeń, zabawy ⟨*dążyć do ukojenia itp., pragnąć ukojenia itp.*⟩. **23.** s. wiatru w polu ⟨*o kimś lub o czymś nie dającym się odnaleźć*⟩: Mógł wziąć zaświadczenie i na drugi dzień zwiać. I szukaj wiatru w polu! *Wilczek Nr 16, s. 45.* **24.** s. czyich względów ⟨*zabiegać o czyje względy*⟩.

25. s. zemsty ⟨*starać się zemścić*⟩. **26.** s. kogo ze świecą ⟨*o kimś nadzwyczajnym, doskonałym, rzadko spotykanym*⟩: Łatwo znajdzie pan pokój. Kawaler, łady, wypłacalny, cichy, takiego ze świecą szukać. *Rudn. A. Morze, 178.* **27.** s. k o g o, c z e g o: s. kogo oczami, spojrzeniem, wzrokiem; s. czego ręką, rękami, nogą, stopą: Ostrożnie jak niewidomy człowiek szukał nogą podłogi. *Morc. Wyrąb. I, 20.* s. kogo listami gończymi. **28.** s. czego w duchu, w głowie, w myślach, w pamięci ⟨*starać się coś wymyśleć, starać się sobie coś przypomnieć*⟩: Widać, że szukał w głowie prędkiej rady; oczyma smętny w różne strony strzelał. *Słow. Ben. 262.*

szum 1. Cichy, daleki, donośny, głuchy, gwałtowny, jednostajny, łagodny, miarowy, monotonny, niespokojny, nieustanny, okropny, przeciągły, przytłumiony s., s. leśny ⟨*przeciągły, jednostajny szmer*⟩: Z ulicy dolatywał głuchy szum miasta. *Perz. Las 34.* Na wsi, kiedy deszcz padał, słychać było w pokoju szum miarowy, usypiający łagodnie i niepostrzeżenie. *Krzyw. I. Gorzk. 24.* **2.** s. w głowie, w uszach ⟨*wrażenie lekkiego zamroczenia, uczucie przykrego ucisku w uszach*⟩: Poczuł wzbierający szum w głowie, w ustach słony smak krwi. *Zal. W. Broń 123.* Gorąco dopiekało nam straszliwie i z tego to zapewne powodu od kilku chwil czułem jakiś szum w uszach i nieznośne swędzenie oczu. *Prus Kłop. 20.* **3.** s. c z e g o: s. drzew, fali, kaskady; s. miasta; s. morza; s. owadów; s. potoku, rzeki; s. rozmów; s. silnika, skrzydeł; s. słów; s. szuwarów, ulewy, wiatru, wody, zawiei; s. zboża: Jednostajny szum rozmów, szelest ozdobnych programów wypełniał salę. *Jackiew. Wiosna 183.* **4.** Słychać s.: Słychać szum wody uderzanej powolnymi obrotami śruby. *Sienk. Listy III, 266.* **5.** Sprawiać s. **6.** Narobić koło, wokół czego szumu, zrobić s.; jest, robi się s., wiele szumu (wokół czego) ⟨*starać się nadać czemu rozgłos, narobić zamieszania wokół czego, robi się zamęt, zamieszanie wokół czego*⟩: Z tego [...] hałaśliwego przedstawienia, jedna tylko śpiewka [...] utkwiła w pamięci, a co było szumu, wrzawy i efektów! *Krasz. Kartki 48.* Tylko — na miłość boską — nie robić wokół tych podań żadnego szumu. Nie zepsuć dobrej passy! *Bocheń. Praw. 37.* **7.** Bić, uderzać o co z szumem (o falach), przelatywać, spadać, zrywać się z szumem: Bałwany biją z szumem o wzniosłe brzegi Soswy, jeżąc swe grzbiety kłębami białej piany. *Fel. E. Syb. I, 316.* Wiatr gwałtowny powiał nam w twarz. Ogromny parowiec zaczyna się mocno kołysać. Fale z szumem uderzają o jego boki. *Tyg. Ilustr. 8, 1904.* Nadmiar wody spadał z szumem do stawu. *Żer. Ludzie II, 26.* Spod kopyt lipkowskich bachmatów zrywały się z szumem stada rdzawych kuropatw. *Sienk. Wołod. II, 18.* **8.** s. dobiega, dochodzi skąd, idzie od czego, napełnia co, narasta, niesie się, potężnieje, rośnie, wzmaga się: Z dołu dochodził szum wody, jakby cała dżungla zmieniła się w jedno jezioro. *Sien. Pust. I, 207.* Szum i przeraźliwe wycie napełniały powietrze. *Dygas. Robins. 12.* Szum fali ludzkiej potężniał z każdą chwilą. *Sienk. Ogn. I, 154.* Za oknami słychać wzmagający się szum wiatru. *Cent. Foka 92.*

szumieć 1. s. c z y m: Miasto szumi rozgwarem dalekim. Jaśnieje łuną świateł. *Brzoza Dzieci 186.* Głęboko faluje dołem ciemnogranatowy las. Dolina szumi świerkami. *Kurek Płom. 36.* **2.** s. skrzydłami ⟨*wydawać szum, łopotać*⟩. **3.** *przen.* s. o c z y m ⟨*wypowiadać szumem*⟩: Szumiały o tym drzewa w parku. *Brand. K. Antyg. 211.* **4.** s. p o c z y m (o wodzie): Woda, strumień szumi po kamieniach. **5.** Bór, las, puszcza, trzcina szumi; drzewa, gałęzie szumią; łany, zboża szumią, potok, rzeka, woda, morze, zatoka szumi, deszcz, wiatr szumi ⟨*wydaje szum*⟩. **6.** Chorągwie, sztandary szumią (na wietrze): Gromka pieśń rozwija się nad głowami, chorągwie szumią. *Goj. Ziemia 165.* **7.** Czajnik, samowar szumi ⟨*woda w czajniku podczas gotowania*⟩. **8.** Kawiarnia szumi ⟨*gwar dochodzi z kawiarni*⟩. **9.** Krew w kim szumi ⟨*burzy się*⟩: Jam młody i podobno urodziwy, Mężu Najchwalebniejszy, i krew we mnie szumi. *Parn. Aecjusz 39.* **10.** Młyn szumi ⟨*wydaje odgłos (szum) podczas pracy*⟩: W pobliżu szumiał młyn. Woda z łoskotem spływała z wysokiej śluzy i z wielkiego omszałego koła. *Kłos. Wiosna 50.* **11.** *nieos.* Szumi, szumiało (gdzie, w czym): Szumiało w miasteczku jak w ulu. *Was. W. Rzeki 259.* **12.** Szumi komu w głowie ⟨*ktoś doznaje jakby zamroczenia, odczuwa zawrót głowy*⟩: W głowie mi szumiało, w sercu kipiało. *Krasz. Seraf. 151.* **13.** Wino szumi komu w głowie ⟨*powoduje oszołomienie, ktoś jest podchmielony*⟩: Wino szumiało mi w głowie. *Żer. Dzien. III, 294.* **14.** Szumi komu w skroniach, w uszach ⟨*ktoś doznaje ucisku w skroniach, w uszach*⟩: Wróciła rozgrzana, zmęczona. W skroniach szumiało jej od gwaru. *Brand. K. Obyw. 426.* Uczuł, że tętni mu w skroniach, szumi w uszach, stygną końce palców, zamiera serce. *Parn. Orły 280.*

szurać, szurgać, szurnąć, szurgnąć s. nogami, s. nogą (w ukłonach, w ukłonie) ⟨*kłaniać się przysuwając jedną nogę do drugiej*⟩: Z kąta wyłoniła się niewielka figurka i poczęła szurgać nogami w ukłonach. *Krzyw. I. Bunt 147.*

szurgot 1. Głośny s. ⟨*hałas, odgłos spowodowany przesuwaniem, pocieraniem*⟩. **2.** s. c z e g o: s. butów, odsuwanych krzeseł. **3.** Z szurgotem (robić co): Z szurgotem wybiegli na schody. **4.** Słychać s.

szus 1. *sport.* Jechać, przejechać (trasę) szusem ⟨*w narciarstwie: zjechać szybko po linii spadku stoku*⟩: Wyobraźmy sobie, że w czasie treningu trasę pokrywa lodoszreń. Przejechanie danego odcinka trasy szusem byłoby czystym szaleństwem. *Bielcz. Narc. 166.* **2.** *przestarz.* Mieć szusa; miewać szusy ⟨*być narwanym, miewać dziwactwa, wybryki*⟩: Niekiedy miewał szusy dziwne: czasem go coś korciło, żeby na przykład głośno krzyknąć, innym razem rzucał się namiętnie do wywracania kozłów. *Dygas. Now. VII, 8.*

szwank *przestarz.* dziś *książk.* ⟨*szkoda, ujma, uszczerbek*⟩ **1.** Ponieść s. na czym (np. na zdrowiu); doznać szwanku. **2.** *daw.* Odnieść s. ⟨*zostać okaleczonym, poranionym*⟩: Wskutek potknięcia się konia na gołoledzi ks. Poniatowski odniósł szwank w nogę, co pozbawiło go możności dowodzenia. *Gemb. Uzbr. 354.* **3.** *daw.* Zadać czemu s. ⟨*przynieść ujmę czemu*⟩: Użyłeś swawoli, podszedłeś jej niewinność, zadałeś szwank cnocie, jąś opuścił w niesławie, a ojca w kłopocie. *Zabł. Zabob. 74.* **4.** Wyjść bez szwanku ⟨*bez szkody na zdrowiu*⟩: Pod księciem ubito dwa konie, wszakże sam wyszedł bez

szwanku. *Gaj. z Błoc. Pam. 340.* **5.** Narazić, wystawić kogo, co na s. ⟨*narazić na straty, na niebezpieczeństwo*⟩: Polska nie może narazić na szwank swoich żywotnych interesów w imię polityki urojonej mocarstwowości. *Lampe O nową 200.* Wolałbym sam starym łbem nałożyć, niźli ją [...] na szwank wystawić. *Sienk. Wołod. II, 7.* Wielką wziął od natury w udziale przezorność i wolał, gdzie było można, żywota na szwank nie wystawiać. *Sienk. Pot. V, 203.*

szyb 1. Głęboki s. **2.** *górn.* s. kopalniany ⟨*wyrobisko prowadzące z powierzchni do złoża w głąb ziemi*⟩. **3.** s. naftowy, wiertniczy ⟨*otwór wiertniczy, przeznaczony do wydobywania ropy naftowej, gazu ziemnego*⟩. **4.** s. wyciągowy ⟨*pionowy kanał, w którym porusza się wyciąg*⟩. **5.** Bić, wybić s.; kopać, wykopać s.; wiercić s-y. **6.** Opuszczać się w głąb szybu; zjechać do szybu: Opuszczamy się [windą] w głąb szybu, czyli w bardzo głęboką, murowaną studnię. *Wut. Kraj 161.*

szyba ⟨*tafla szklana*⟩ **1.** Chropowata, gładka, kolorowa, kryształowa, lśniąca, matowa, mleczna, przezroczysta, szlifowana, zapocona a. zapotniała, zroszona s.; s. lustrzana, zwierciadlana; s. pojedyncza, podwójna; s. okienna, sklepowa, wystawowa; *przen.* s. wodna a. wody; s. lodu: Pod błękitną tonią widać było dno złote, z którego wyrastały łodygi lotosu, rozkwitającego nad wodną szybą kwieciem różowym i białym. *Sienk. Now. V, 265.* **2.** s. d o c z e g o, w c z y m; z c z e g o: Szyb do szklenia okien w starożytnych wiekach nie znano. *Korzon Handl. 13.* W izbach były okna z szybami z rogu zastruganego cienko i tak wygładzonego, że był prawie jak szkło przeźroczysty. *Sienk. Krzyż. I, 186.* **3.** Brzęk (rozbitej, tłuczonej) szyby. **4.** Odłamki, odpryski szyby. **5.** Tafla szyby. **6.** Ciąć, kitować, łatać, myć, przecierać, wycierać s-y. **7.** Rozbić, stłuc, wybić, wygnieść, wytłoczyć (np. w tramwaju), zbić szybę. **8.** Wprawić szybę (do okna, w okno). **9.** Deszcz, wiatr dzwoni o s-y; deszcz bije, siecze w s-y; wiatr bije, tłucze deszczem, śniegiem w s-y. **10.** Mróz iskrzy się (kwiaty mrozu iskrzą się) na szybie; mróz wchodzi na s-y, rysuje kwiaty na szybach. **11.** Światło sączy się przez szyby. **12.** Przeglądać się w szybie. **13.** Widzieć kogo, co, jakby za grubą szybą ⟨*niewyraźne, oddalone; niewyraźnie, jakby w oddali*⟩. **14.** Wystawić co (np. towar) za szybą ⟨*dać, wyłożyć (np. towar) na wystawie sklepowej*⟩. **15.** s. błyszczy (w słońcu); brzęczy, drży, dygoce, dzwoni, dźwięczy (od wstrząsu); s-y lecą, sypią się, wylatują, wypadają; s-y mętnieją, zachodzą parą; s-y pękają, trzęsą się.

szybka *p.* szyba **1.** Pragnie, zachciewa mu się szybki z okna ⟨*o kapryśnym dziecku: ma pragnienia nie do urzeczywistnienia*⟩. **2.** Liczyć szybki w oknie ⟨*próżnować*⟩. *L.*

szybki 1. s-a decyzja, orientacja ⟨*natychmiastowa*⟩. **2.** Jazda s-a (na łyżwach) ⟨*rodzaj konkurencji sportowej, w przeciwieństwie do jazdy figurowej*⟩. **3.** s. oddech ⟨*przyśpieszony*⟩. **4.** s. postęp (w czym), wzrost czego ⟨*dokonany w krótkim czasie, raptowny*⟩. **5.** s. jak błyskawica, jak myśl, jak piorun, jak strzała: Szybkim jak błyskawica ruchem porwała się z siedzenia. *Orzesz. Czciciel 138.* **6.** s. w c z y m: Chwostek był smukły, wprost cienki, szybki w ruchach. *Zeg. Zmory 239.* Nie posiadał nadzwyczajnej siły fizycznej, ale był taki sprawny i szybki w robieniu bronią, że mu nikt nie dorównał. *Kaczk. Junak. 9.*

szybkość 1. Błyskawiczna, gorączkowa, mała, piorunująca, przepisowa, rekordowa, szalona, średnia, wielka, zawrotna s.; s. maksymalna, minimalna, manewrowa, obrotowa (np. ziemi), ponaddźwiękowa. **2.** Z jakąś (błyskawiczną, szaloną itp.) szybkością; z szybkością czego (robić co; coś się dzieje, odbywa itp.) ⟨*(błyskawicznie, szalenie itp.) szybko; szybko jak...*⟩: Ponieważ potrafił w trudnych sytuacjach orientować się z błyskawiczną szybkością, więc od razu odzyskał zimną krew. *Perz. Cud. 32.* Dnie toczyły się już z zawrotną szybkością. *Reym. Now. IV, 119.* Z szybkością wiatru biegł za nimi. Postanowił dowiedzieć się o ich mieszkaniu, nazwisku. *Libelt Gra 198.* Z szybkością strzały przebiegła parę salonów i do pokoju matki męża wbiegając wybuchnęła płaczem. *Orzesz. Niemn. III, 46.* **3.** Iść z szybkością x km na godzinę; jechać z przepisową szybkością. **4.** Przyspieszyć s. czego (np. reakcji chemicznych); rozwinąć, wytracać s. (np. o pojeździe); zmniejszyć, zwiększyć s.; wyrabiać u kogo (np. u biegacza) s.; nabierać szybkości (o pojeździe).

szychta 1. Dzienna, nocna, ostatnia s. ⟨*zmiana robocza (w kopalni); robotnicy (górnicy) jednej zmiany*⟩. **2.** Iść na szychtę: Czytano listę robotników idących do kopalni na przeciąg czasu swego zatrudnienia, czyli na szychtę. *Żer. Ludzie II, 142.*

szycie 1. *przestarz.* Białe s. ⟨*robótki kobiece, haft*⟩: Polcia wyszła za mąż za maszynistę i przeniosła się do Przemyśla, a one dwie są przy ojcu i trudnią się białym szyciem. *Bał. Dziady 145.* **2.** s. na kanwie ⟨*wyszywanie, rodzaj haftu*⟩. **3.** Kursy, nauka szycia. **4.** Maszyna do szycia; nici do szycia (maszynowego, ręcznego). **5.** Przybory do szycia ⟨*igły, nici, nożyczki itp.*⟩. **6.** Zajmować się, zarabiać szyciem ⟨*pracą polegającą na szyciu (bielizny), wyszywaniem, haftowaniem itp.*⟩; wyżyć z szycia: Żadnej w ogóle posady nie miała, zarabiała szyciem do sklepów. *Nałk. Z. Gran. 15.* Z czego wyżyjesz? Z szycia, ze ścibania po nocach? *Żer. Grzech 86.*

szyć 1. s. c o — d l a k o g o — z c z e g o ⟨*wykonywać za pomocą szycia*⟩: s. bieliznę, sukienkę, wyprawę; s. ubranka dla dzieci. Maria z pomocą pani Podgórskiej szyje Broni i Jance sukienki z wełny bordo. *Goj. Dziew. 121.* **2.** s. coś w rękach, na maszynie: Kobieta szyła coś w rękach. *Prus Wiecz. 18.* Prócz handlu skórą szyto cholewki na maszynach szewskich. *Goj. Dom 39.* **3.** *pot.* s. komu buty ⟨*robić przeciw komu intrygi*⟩: Te łajdaki, twoi przyjaciele, zaczęli ci szyć buty, a co gorsze, stręczyć kandydata na twoje miejsce. *Prus Now. IV, 175.* **4.** *przestarz.* s. czym, na czym ⟨*haftować, wyszywać*⟩: s. na kanwie; s. ornat złotem. **5.** s. ranę ⟨*łączyć brzegi rany za pomocą nici chirurgicznych*⟩. **6.** s. d o k o g o, d o c z e g o; w k o g o, w c o; z a k i m, z a c z y m — c z y m, z c z e g o ⟨*wypuszczać strzały, pociski; strzelać*⟩: Oni zaś zbliżyli się od obrębu i, przyłożywszy strzały do cięciw, poczęli szyć z łuków w gromady zwierząt. *Sienk. Quo III, 125.* Strzałami szyli za mną, jakem się [...]

czółnem przeprawiał. *Dąbr. M. Ludzie 44.* Nagle na prawo zaczął się gwałtowny ogień. Karabiny maszynowe szyły długimi seriami. *Żukr. Kraj. 18.* **7.** s. n a d k i m, n a d c z y m ⟨*o pociskach: przelatywać*⟩: Kule szyły nad nimi wysoko. Niemcy stracili głowę. *Żukr. Kraj. 273.* **8.** s. lotem ⟨*o ptaku: przelatywać*⟩: Spłoszona słonka, gdy wyleci na linie lub drogi, szyje prosto równym lotem. *Wodz. Słonka 62.* **9.** s. p r z e z c o ⟨*o zwierzynie: pędzić, przebiegać*⟩: Słychać odgłosy kroków Konstantego — chrzęst i łomot gałęzi, dudnienie ziemi, jakby odyniec szył przez knieje. *Dygas. Now. III, 156.*

szyderczy *przestarz.* **szyderski 1.** s. dowcip, ton; s-e uwagi ⟨*nacechowany(-e) szyderstwem, drwiący(-e), ironiczny(-e), zjadliwy(-e)*⟩: Na chwilę uległa sugestii szyderczego tonu. *Perz. Las 148.* U niego nic świętego nie ma, na wszystko szyderskimi spogląda oczyma. *Fredro A. Ciot. 8.* **2.** s-e oczy; s-e spojrzenie; s-a twarz; s. głos, (u)śmiech, wzrok ⟨*wyrażające(-a, -y), szyderstwo; drwiące(-a, -y), szydzące(-a, -y)*⟩.

szyderstwo 1. Bezlitosne, bolesne, brutalne, dokuczliwe, gorzkie, jątrzące, nielitościwe, niskie, zimne s. ⟨*drwiąca kpina, urągowisko*⟩: Ach pani, czy zasłużyłem na tak cierpką przymówkę, na tak nielitościwe szyderstwo? *Rzew. H. Listop. I, 180.* **2.** s. z k o g o, z c z e g o: Ksiądz Zatoka był w sile wieku mężczyzna [...] wesołej twarzy, której wyraz [...] malował wielki pokój duszy, z małą przymieszką jakiegoś niby szyderstwa z marności tego świata. *Krasz. Szalona 18.* **3.** Z szyderstwem (spoglądać na kogo; wyrażać się o kim, o czym; śmiać się itp.) ⟨*szyderczo*⟩. **4.** Cierpieć, czynić z czego, ciskać komu (w twarz, w oczy) s-a; narazić, wystawiać kogo na s.; zakrawać na s.: Działalność tego niezwykłego człowieka narażała go na drwiny i szyderstwa bogatszej szlachty. *Śliw. A. Lel. 37.* **5.** Chłostać, dotknąć, okryć, obsypać, obrzucić kogo szyderstwem; chłostać kogo biczem szyderstwa, posługiwać się, przyjmować kogo, ziać szyderstwem: Nigdy nie słyszałem, aby kto obsypywał szyderstwem i złorzeczeniami nieszczęsną roślinę, którą los i otoczenie po macoszemu wychowały. *Prus Dusze 81.* Dla zwalczenia przeciwnika posługuje się inwektywami i szyderstwem. *Nycz Zwolon. 90.* Rządy, naczelne dowództwa, gazety zieją szyderstwem, nakazują spokój. *Strug Krzyż I, 325.* **6.** Być, stać się przedmiotem szyderstw. **7.** *książk.* Oddać kogo na pastwę szyderstwa; przemawiać językiem szyderstwa, walczyć bronią szyderstwa: Językiem szyderstwa przemawia w tej duszy ból. *Orzesz. Ad astra 57.*

szydło 1. Cienki, ostry jak s. **2.** Wąsy jak s-a; wąsy zlepione w s-a ⟨*zakręcone w szpic*⟩. **3.** *daw.* s-y widły ⟨*mieszanina, groch z kapustą*⟩. **4.** *daw.* Stąpać jak po szydłach ⟨*ostrożnie*⟩. **5.** *przestarz.* Patrzeć szydłem ⟨*patrzeć zezem*⟩. **6.** *przestarz.* Postawić się szydłem ⟨*postawić się ostro, kantem; przeciwstawić się czemu*⟩: Trzeba się bronić, więc nim po dekrecie będzie, nim dwór mnie i mój ród przygniecie, trzeba się szydłem postawić zawczasu. *Szujski Lubom. 342.* **7.** Jakby go szydłem ukłuł: Do zdechu śmialiśmy się, ale ów Niemiec tak się tym rozjadł, jakby go szydłem kto ukłuł. *Zab. XII/2, 1775, s. 269.* **8.** Siedzieć, stać jak na szydłach a. na szydle ⟨*kręcić się, zachowywać się niecierpliwie*⟩: A kto tu nie zakochany? — mruknął opryskliwie Szurski. — Sam pan starosta ledwie oczu nie wypatrzy i jako na szydle siedzi. *Sienk. Pot. IV, 188.* **9.** *daw.* Szydłami mu w głowie układano ⟨*nie ma systematycznego wykształcenia*⟩. **10.** Zajechać komu szydłem w bok ⟨*dokuczyć*⟩: A już wyprowadził człowieka z równowagi na cały dzień? Stale tak i stale! Zajedzie człowiekowi szydłem w bok, wyśmieje całą jego robotę, że papierowa, że nieżyciowa. *Twórcz. 5, 1955, s. 18.* **11.** *przestarz.* Założyć (konie) szydłem, zaprząc w s. ⟨*zaprząc w szpic lub jednego za drugim*⟩: Tu dopiero pojąłem ten rodzaj uprzęży, którego nigdy dawniej nie znałem: po trzy, po pięć, a nawet po siedem koni było do każdych sani założonych, ale szydłem — koń przed koniem, z forysiami na przedzie. *Pol Obrazy II, 152.* Konie zaprzężone były gęsiego w szydło i każdego przy pasku przytrzymywały młode wyrostki. *Zapał. Pam. II, 147.* Tuż za wozem, na którym wieziono ojca mego, posuwała się ciężka kareta zimowa na saniach, zaprzężona w „szydło". *Grąb. Na służbie 17.*

przysł. **12.** Wyszło (wylazło) szydło z worka ⟨*okazało się tak, jak jest naprawdę; ujawniły się, wydały się prawdziwe intencje*⟩. **13.** Jednemu szydła golą, a drugiemu (innym) brzytwy nie chcą.

szydzić s. z k o g o, z c z e g o; s. w oczy ⟨*naigrawać się, drwić, urągać, natrząsać się*⟩: Nie bądź mi tak dumny. I nie szydź w oczy, ty zimny szczęśliwcze, bo słodycz życia w piołun ci przemienię. *Bełc. Kmita 121.*

szyfr ⟨*umówione pismo używane w tajnej korespondencji*⟩ **1.** s. alchemiczny, więzienny; tajny s.: Kiedyś znał alfabet Morsego, ale tu obowiązywał nie znany mu więzienny szyfr. *Korcz. Jerzy Trzy 23.* **2.** Pisać, podać co szyfrem: Sierżant podał szyfrem miejsce gdzie stanął pluton, ilość jeńców, szczegóły terenowe. *Prusz. Opow. 29.* **3.** Odcyfrować s.

szyfrowy 1. Depesza, korespondencja s-a ⟨*nadawana, pisana umówionymi znakami*⟩. **2.** Tabliczka s-a (do pisania) ⟨*łupkowa*⟩.

szyja 1. Alabastrowa, biała, cienka, długa, gibka, giętka, gruba, krótka, kształtna, pofałdowana, pomarszczona, smukła, sucha, szczupła, śnieżna, wiotka, wychudła, wyciągnięta, wysmukła, wyschła, wysoka, zwiotczała, żylasta s. ⟨*część ciała między głową a tułowiem*⟩. **2.** Bociania, gęsia, żurawia s. ⟨*długa i cienka*⟩. **3.** Łabędzia s. ⟨*biała, zgrabna, o pięknym kształcie*⟩: Białe jej ubranie wysmukłą postać tylko aż do piersi kryje odsłaniając ramiona i łabędzią szyję. *Mick. Tad. 112.* **4.** Toczona s. ⟨*kształtna, zgrabna*⟩. **5.** Wąska s. (piwniczna; korytarza) ⟨*przejście, korytarz*⟩: Do podziemia tego idzie się szyją wąską. *Krasz. Kartki 473.* Wejście do więzienia miało kształt wąskiej a długiej, piwnicznej szyi, ale bez schodów. *Jeż Uskoki I, 39.* **6.** s. c z e g o, u c z e g o ⟨*wydłużona część; rączka, gryf*⟩: s. butelki, gąsiora, skrzypiec a. u skrzypiec, lutni a. u lutni. **7.** s. jaru ⟨*miejsce, gdzie się jar zwęża*⟩. **8.** Aksamitka, chustka na szyję: Rozwiązałam nieco kokardę od chustki na szyję, żeby więcej utracjuszowską minę sobie nadać. *Szyman. W. Lichw. 44.* **9.** Okryty, owinięty, zakryty do szyi, po szyję; zapięty pod szyją; pod szyję; rozpięty, rozchełstany pod szyją,

na szyi: Wynurza się z mroku i zbliża do ogniska oficer zawinięty w płaszcz po szyję. *Żer. Sulk. 14.* Odziana w białą muślinową sukienkę, skromnie zapiętą pod szyję [...] głośno czytała matce. *Pług Zagon I, 177.* **10.** Kamień młyński u szyi, mieć kamień młyński u szyi; przywiązać sobie, komu kamień do (u) szyi ⟨*ciężar nad siły, ciężar prowadzący do zguby*⟩: Mieć majątek bez kapitału, to mieć kamień młyński u szyi. *Słonim. Murz. 124.* **11.** Być komu kamieniem u szyi ⟨*zawadzać, być ciężarem*⟩. **12.** *przestarz.* Być twardej szyi ⟨*twardego karku, być krnąbrnym*⟩. **13.** *daw.* Dać, położyć (za co) szyję; dać szyję pod miecz ⟨*umrzeć, zginąć; być zgładzonym*⟩: Kto by śmiał zabić Wołoszyna, ten miał dać szyję pod miecz katowi. *Korzon Woj. II, 442.* **14.** *daw.* Dać szyję w jarzmo ⟨*oddać się do niewoli*⟩. **15.** *daw.* Nałożyć szyją ⟨*być ściętym*⟩: Z takiej obławy nie wyjdę z próżnymi rękami, a ten Niemiec nałoży szyją, choćby też dla przykładu. *Kaczk. Olbracht. III, 196.* **16.** Nieść szyję pod stryk, stryczek ⟨*narażać się na powieszenie, iść na szubienicę, na śmierć*⟩: Ci, co nieśli, patrząc surowo, obnażone szyje pod stryk [...] „Towarzysze! Za Polskę Ludową"! [...] oto nasi nauczyciele. *Dobrow. S. Wiersze 181.* **17.** Objąć, opasać czyją szyję, objąć, opasać komu szyję: Niósł jej chłopczyka na ręku a dziecię opasywało mu rączkami szyję. *Niedź. Dzieło 191.* **18.** Odsłaniać szyję. **19.** Poderżnąć sobie szyję ⟨*gardło*⟩. **20.** Skręcić szyję ⟨*skręcić kark, zabić się*⟩: Chory, lata bez pamięci i jutro rano szyję niezawodnie skręci. *Mick. Dziady 179.* **21.** *daw.* Stracić szyję ⟨*być zabitym*⟩. **22.** Uciąć komu szyję ⟨*zgładzić kogo*⟩: Gdzie kat? niech zetnie niewiernemu szyję. *Rom. Łużeccy. 187.* **23.** Dać sobie, dałby sobie szyję uciąć, że..., za to, że..., za kogo, za co ⟨*ręczyć za kogo, za co; być czego zupełnie pewnym*⟩: Szyję by sobie dał uciąć, że syn nie wpadnie na taki pomysł. *Mort. Wawrzek 14.* **24.** *daw.* Unieść całą, cało szyję ⟨*ujść z życiem*⟩: Trudno mu było całą unieść szyję, Krzyżactwo zewsząd kole, strzela, siecze. *Mick. Graż. 36.* **25.** Wyciągać szyję, wyciągać szyję jak bocian, jak żuraw ⟨*przez ciekawość*⟩: Choć [...] szyję jak bocian wyciągał, śpiewającej dojrzeć nie mógł. *Gomul. Mieszczka 167.* **26.** Złamać szyję ⟨*o mrozie, zimie: skręcić kark, wziąć w łeb, skończyć się*⟩: Zima szyję złamała. *Brud. SW.* **27.** *przestarz.* Brać co na swoją szyję ⟨*na swoją odpowiedzialność*⟩. **28.** Iść, jechać, pędzić, uciekać itp. na łeb na szyję ⟨*szybko, nie bacząc na nic; na złamanie karku*⟩: Francuzi rzucili się w pogoń za Austriakami, uciekającymi na łeb na szyję zygzakowatą starą drogą. *Żer. Opow. 242.* **29.** Bić, pobić, zbić na łeb na szyję ⟨*całkowicie, zupełnie*⟩: Zbił Skrzynecki, zbił na łeb, na szyję, zbił pod Wawrem Rozena, Gejzmara, nabrał jeńców i dział. *Mick. Wiersze 267.* **30.** *daw.* Iść, jechać, pędzić, uciekać itp. na złamanie szyi ⟨*na złamanie karku, bardzo szybko, nie bacząc na niebezpieczeństwo*⟩: Chmielnicki idzie w dwieście tysięcy kozaków prócz Tatarów. — Kaput! — odpowiedział szlachcic. — Lepiej nam było jechać dalej na złamanie szyi. *Sienk. Ogn. III, 109.* **31.** *daw.* Nastawać na czyją szyję ⟨*na życie*⟩. **32.** *daw.* Następować komu na szyję ⟨*grozić komu śmiercią*⟩. **33.** Rzucać się komu na szyję: a) ⟨*obejmować za szyję, aby uściskać*⟩: Nie mogłem powstrzymać wybuchu radości i rzuciłem się bratu na szyję. *Prus SPP*; b) ⟨*narzucać się komu*⟩: Ta głupia gąska, która sama rzuciła mu się na szyję i której miał dość po paru tygodniach. *Meis. Sams. 35.* **34.** Skoczyć komu na szyję; uwiesić się, wieszać się, zawisnąć komu na szyi. **35.** Założyć, zarzucić co na szyję; zawiesić co na szyi. **36.** *przestarz.* Stać komu nad szyją ⟨*nad karkiem*⟩. **37.** Wejść, zabrnąć, zanurzyć się, wpaść, wplątać się itp. po szyję ⟨*zaangażować się w co nie mając możliwości wycofania się*⟩: Nieszczęsny szczęsny! Zabrnął już po szyję, chce się utopić w niesławie. *Pam. anegd. 280.* **38.** Odpiąć, zapiąć, spiąć (ubranie, bluzkę, kołnierzyk, szal, chustkę itp.) pod szyją; odpiąć się, zapiąć się pod szyję, pod szyją; zawiązać pod szyją (chustkę, krawat); odpiąć, zapiąć, spiąć, zawiązać przy szyi: Zesztywniał i o dwa guziki wyżej zapiął się pod szyję. *Choj. Alkh. I, 311.* Miała na sobie suknię z czarnego jedwabiu, bez ozdób, spiętą wysoko przy szyi broszką. *Brand. K. Antyg. 296.* **39.** *daw.* (Za)ręczyć pod utratą szyi ⟨*ręczyć głową, życiem*⟩: Za dotrzymanie [...] tego mógłbym pod utratą szyi mojej zaręczyć. *Tremb. Listy I, 172.* **40.** Chwycić, objąć, porwać, ścisnąć, złapać kogo za szyję: Chwyciła go za szyję i wpiła mu się namiętnym pocałunkiem w usta. *Perz. Las 135.* **41.** *daw.* s. spadła komu ⟨*ktoś został ścięty*⟩. **42.** *daw.* Pić, co s. strzyma ⟨*ile się wytrzyma, ile tylko można*⟩.

I szyk ⟨*porządek, układ ludzi, zwierząt, pojazdów itp. odpowiedni do danego celu*⟩ **1.** Gęsty, głęboki, luźny, porządny, sprawny, uroczysty, zwarty, żurawi s.: Oddział maszerował w zwartym szyku. - W stadach zbierają się stepowe kuliki i ciągną w żurawim szyku pustkowiem. *Pol Obrazy I, 269.* **2.** **s.** bojowy, marszowy, nieprzyjacielski, odporny, pieszy, pochodowy, polowy, trójkowy, tyralierski, wojenny: Przetaczały się [czołgi] przez garby wzniesienia w szyku trójkowym. *Żukr. Dni 77.* **3.** *jęz.* s. dowolny, swobodny, przestawny, zwyczajny (wyrazów); właściwy, niewłaściwy s.; zawiły s., s. składniowy ⟨*układ wyrazów w zdaniu; zdań względem siebie*⟩: Trembecki lubuje się w szyku przestawnym i w rozdzielaniu należących do siebie wyrazów. *Kleiner Mick. 97.* **4.** Formować, lustrować, porządkować s-i; *książk.* wywieść s-i (do boju, w pole) ⟨*oddziały wojska, wojsko*⟩. **5.** *książk.* Rozbić, rozerwać, rozwinąć; *daw.* sprawiać, utrzymać, wyrównać, zachować, (z)łamać, zmieniać s.: Chodkiewicz na prawym skrzydle łamał szyk nieprzyjaciela atakami usarii. *Korzon Woj. II, 129.* Torpedowce wysunęły się pośpiesznie i poleciały na zwiady, a statki zmieniły szyk, ustawiając się w długą ławę. *Reym. Now. III, 15.* **6.** *przen.* Pokrzyżować, pomieszać, pomylić, poplątać, popsuć komu s-i ⟨*udaremnić zamiar, pokrzyżować plany*⟩: Podniósł się na swym fotelu, jakby pragnąc jednym zamachem obalić nową teorię [...] lecz poplątało mu szyki wejście drugiego subiekta. *Prus Lalka I, 14.* Żonka jego przyjechała podobno, ni stąd ni zowąd, z kupą dzieciaków i wszystkie szyki mu popsuła. *Orzesz. Eli II, 307.* **7.** Ciągnąć, cofać się, iść, lecieć, maszerować, posuwać się, ruszyć, walczyć jakimś szykiem a. w jakimś szyku ⟨*w jakimś ustalonym porządku, układzie*⟩: Ciągną lachy w sprawnym szyku, strach, strach po Henryku. *Len. T. Wyb. 79.* Samoloty lecą luźnym szykiem, manewrując tak, aby załogi mogły zachować między sobą łączność. *Meis. Arkt. 175.* W stronę szkoły maszerował w zwartym

szyku oddział wojska. *Rudn. H. Spart. 97.* Posuwaliśmy się wolno szykiem wojennym w stronę wybrzeża morskiego. *Koźn. Rok. 81.* Umieli oni walczyć szykiem wschodnim, dzieląc się na kolumny. *Iwasz. J. Tarcze 274.* **8.** Tańczyć szykiem: Mężczyźni trzymają się nawzajem za pasy, tańczą nie krągłe ewolucje, lecz wężowe, nie kołem, lecz szykiem. *Otw. Spot. 81.* **9.** *daw.* Sprawiać (np. szwadrony) do szyku; wracać do szyku: Uciekający nieprzyjaciele, opatrzywszy się, wrócili do szyku i pędzili naszych. *Rzew. H. Pam. 246.* **10.** Rzucać się, uderzać, wpadać na s-i; wdzierać się, wpadać między s-i; przedrzeć się, przerznąć się przez s-i ‹*na (między, przez) oddziały wojska; na (między, przez) wojsko*›. **11.** Rozwinąć się, sformować się, *daw.* sprawić się w s. (np. bojowy); ustawić (wojsko), zebrać się w s. (bojowy); stanąć, ustawić się w szyku (bojowym): Stanęło w szyku 12 000 żołnierza z muzyką huczną, z biciem w bębny i kotły. *Korzon Woj. II, 278.* **12.** s. chwieje się, gęstnieje, rozbija się, wydłuża się; s-i idą do boju, odstępują, uchodzą z pola, zbliżają się, zwierają się: Szyk wojskowy rozbił się wkrótce, gdy każdy grenadier musiał własnym przemysłem odszukiwać sposób wdzierania się na górę. *Żer. Opow. 219.*

II szyk ‹*elegancja, wykwint, wytworność*› **1.** Prawdziwy, salonowy, wielkomiejski s.; s. angielski, francuski, paryski, warszawski. **2.** *pot.* s., co za s., jaki s. ‹*wykrzyknienie wyrażające najwyższe uznanie: co za wykwint! co za elegancja! co za pomysłowość!*›: Mają dwie stancje, szafę orzechową, a nad stołem lampę wiszącą, którą można podnosić i opuszczać. Szyk, elegancko. *Hertz B. Termin. 12.* **3.** *pot.* s. chłopak; s. dziewczyna, panna, kobieta itp.; s. dom, pałac; ubranie ‹*elegancki(-a, -e); wytworny(-a, -e), wykwintny(-a, -e)*›: Szyk panna! Bez złego psa i bez strzelby dom od złodzieja obronić potrafi. *Orzesz. Niemn. III, 180.* Pałacyk szyk! zaniedbany teraz, co prawda, ale gdyby go odrestaurować, urządzić... byłaby rezydencja pańska. *Orzesz. Niemn. III, 64.* **4.** Mieć s.; mieć dużo, mało szyku; nabierać szyku. **5.** *pot.* Zadawać szyku ‹*dawać przykład wytworności i mody; ubierać się wytwornie, modnie*›: I skąd on ma gotówkę na te [to] ciągle nowe zadawanie szyku? *Jaroch. Niemił. 91.* **6.** *pot.* Ubierać się bez szyku, z szykiem ‹*bez gustu, nieelegancko; gustownie, elegancko*›: Wprowadził pod rękę córkę [...] bez szyku właściwego Francuzkom i bez elegancji ubraną. *Skiba Poziom. 128.* **7.** Robić co z szykiem: Jedziemy z ogromnym szykiem, bo jest i wagon restauracyjny! *Reym. Now. IV, 326.*

szykana 1. Bezmyślne, dokuczliwe, dotkliwe, drobne, najgorsze, najwyszukańsze, nieustanne, wielkie s-y ‹*rozmyślne stawianie przeszkód, utrudnień w celu dokuczenia komu*›; s-y administracyjne, biurokratyczne: Cisza niepokonanej przestrzeni przygniatała i unicestwiała gorzej od najgorszych szykan. *Rudn. A. Żołn. 33.* **2.** Cierpieć s-y z czyjej strony; przejść, robić komu, stosować, znosić s-y: Robią mu szykany chcąc zerwać jego ostatni egzamin. Trudno. Kilka miesięcy ma straconych. *Putr. Rzecz. 376.* Stosowano różne drobne szykany, odmawiano wydawania pieniędzy. *Dąbr. M. Znaki 144.* **3.** Doznawać szykan z czyjej strony; nie szczędzić szykan, przecierpieć niemało szykan. **4.** Grozić szykaną, zmuszać kogo szykanami do czego: Zmusić go szykanami, szeregiem drobnych ukłuć, upokorzeń, drażnień, ośmieszeń do ucieczki dobrowolnej. *Żer. Ludzie II, 36.* **5.** Coś zakrawa na szykanę, na s-y. **6.** Narażać się na s-y. **7.** *pot.* s-y spotykają kogo, towarzyszą komu z czyjej strony; coś jest z szykanami ‹*coś jest na najwyższym poziomie (technicznym); coś jest wyposażone we wszelkie udogodnienia; coś jest eleganckie, wytworne, wykwintne*›: Począł oglądać ustawiony na biurku arytmometr. Był to wspaniały szwedzki Facit, na cztery działania, z wszystkimi możliwymi szykanami. *Wilczek Nr 16, s. 34.*

szykować 1. s. nogi do tańca ‹*przygotowywać się do tańczenia; liczyć na tańce*›: Nazajutrz we wsi sąsiedniej było wesele. Zaleszczanka od tygodnia już szykowała nogi do tańca. *Gomul. Kajet 94.* **2.** s. uszy ‹*przygotowywać się do słuchania*›: Post jest porą śledzi, piwnych obwarzanków i koncertów. Wokalne gody rozpoczynają się w całej sile... szykujmyż tedy uszy. *Prz. Tyg. Życia 8, 1875.* **3.** s. wojsko do szturmu ‹*sprawiać, ustawiać w odpowiednim szyku*›.

szykować się 1. Szykuje się komu co ‹*kroi się*›: Szykowało mu się tam małżeństwo. Swatali go z bogatą panną. *Twórcz. 4, 1954, s. 144.* **2.** Nie szykuje się komu ‹*nie składa się, nie układa się pomyślnie*›: Nic im się nie szykuje, tym Widulskim, choć robią od rana do nocy. *Bogusz. Kura 95.* **3.** s. się d o c z e g o a. n a c o ‹*przygotowywać się*›: s. się do skoku, do snu, do bitwy, do drogi; s. się na wyprawę, na śmierć. Amelia szykuje się na wieczór, na jakiś dansing [...] i zawczasu mizdrzy się przed lustrem. *Goj. Rajs. II, 146.* **4.** s. się n a k o g o ‹*zasadzać się na kogo*›: W czasie tego dochodzenia Raniuch i Łopacki chcieli część winy na niego zwalić i zaczęli opowiadać, jak to on się na tego dyrektora szykował. *Twórcz. 7, 1953, s. 106.*

szyszka 1. Chmielowe, jodłowe, sosnowe, świerkowe s-i ‹*drewniejące kwiatostany żeńskie roślin iglastych*›. **2.** Być, zostać szyszką ‹*zajmować wysokie stanowisko, mieć znaczenie*›: Pan wiceprezes chciałby szyszką w partii być. *Nowa Kult. 14, 1950.* Miał zostać wielką szyszką [...] lecz tam u licha. Coś nie wyszło. *Past. Lira 165.*

przysł. **3.** Szyszki do boru wozić ‹*wykonywać niepotrzebną robotę*›. *por.* Drwa do lasu nosić.

szyty 1. s. c z y m ‹*wyszywany*›: Suknia perłami s-a; *przen.* łąka s-a kwiatami. Wziął na siebie strój złotem szyty, na głowę zawój jedwabny. *Jeż Rotuł. 365.* **2.** s-e słomą ‹*o chałupach, dachach: kryte słomą, strzechą*›: Na Sanie kończył się znany jej świat, nigdy w życiu nie była dalej, i mimo że pola wciąż były takie same, chałupy jednakowo słomą szyte. *Par. Niebo 276.* **3.** *pot.* s. grubymi nićmi, grubym ściegiem ‹*o intrydze, obłudzie itp.: łatwo postrzegalny, łatwy do zdemaskowania, niezręczny, rzucający się w oczy*›: Oskarżenie było szyte tak grubymi nićmi, tak naciągnięte dowody „winy", że nawet faszystowski sąd nie mógł ich przyjąć za podstawę do wydania wyroku. *Ludzie KPP 155.* Słuchajcie, to jest wyraźny sabotaż, zmowa jakaś. Oni wykorzystują zarzuty przeciwko wam, żeby położyć całą waszą akcję. Ale to robota grubymi nićmi szyta. *Braun Lewanty 275.* Zelwerowicz sięgnął po swoją kreację

daleko, jako Tartuffe ma coś z naiwnej przebiegłości, zmysłowości i łakomstwa rabelesowskich mnichów, obłuda jego jest szyta grubym ściegiem, na miarę nadludzkiej zaiste głupoty Orgona. *Boy Flirt VI, 51.* **4. s.** wiatrem ⟨*pusty*⟩: W jednym ze mną czasie przybył Włoch, wiatrem szyte miał sakwy podróżne [...] w workach żadnego cekina. *Słow. Maria 87.* **5. s.** na jedno kopyto ⟨*jednakowy, szablonowy, schematyczny*⟩: Śmieszność tego Dubonloy podobnego do mnóstwa innych figur tego rodzaju u Dumasa, na jedno szytych kopyto, utrzymywała sztukę. *Krasz. Kartki 36.*

Ś

ściana, ścianka 1. Ażurowa, bielona, boczna, ceglana, chruściana, czołowa, cienka, drewniana, goła, kamienna, licowa, malowana, naga, niska, obnażona, odrapana, oszalowana, oszroniona, zwarta **ś.** (lasu, gałęzi), otwarta; pionowa, pochyła; płócienna, podwójna, ruchoma, schodkowata, spadzista **ś.** (górska), spękana **ś.**, stiukowa, stroma **ś.** (góry, wąwozu), szklana, tylna, tynkowana, wewnętrzna, wysoka, zewnętrzna, żelbetowa **ś.**; **ś.** frontowa, konstrukcyjna, przepierzeniowa; **ś.** obita, wybita adamaszkiem, atłasem; pokryta obiciem, tapetą; powleczona farbą, lakierem; wykładana drzewem, kaflami, porfirem: Nie odkryto śladów jakichś urządzeń teatralnych [...] bocznych zakulisowych ścianek. *Par. Wios. 61.* Było to palenisko szerokie na kamiennym trzonie stojącym pośrodku dużej izby z otwartą ścianą. *Żer. Nawr. 277.* Ściany były podwójne i obite wewnątrz tanim perkalem. *Siedl. M. Opow. 3.* Ku ogrodowi ciągnęły się szklane ściany cieplarni. *Orzesz. Klat. 144.* **2.** Cztery **ś**-y ⟨*wnętrze; pokój, izba*⟩. **3.** W czterech ścianach ⟨*wewnątrz mieszkania*⟩: W czterech ścianach domku swojego, w stosunkach z przyjaciółmi i znajomymi stawał się zwykłym śmiertelnikiem. *Prz. Tyg. Życia 34, 1875.* **4. ś.** działowa ⟨*służąca do podziału wnętrza budynku na poszczególne pomieszczenia*⟩: Niektóre tylko kamienice w rynku przebudowano z dawnych gotyckich dzieląc przedni trakt od ulicy na dwa cienką ścianką działową. *Szwank. Warsz. 67.* **5.** Głucha, ślepa **ś.** ⟨*bez otworów okiennych i drzwiowych*⟩. **6. ś.** górska a. **ś.** góry; skalna **ś.** a. **ś.** skał ⟨*stromy, urwisty stok*⟩. **7. ś.** kapitalna ⟨*stanowiąca element nośny w budynku*⟩. **8.** *przen.* **ś.** leśna, **ś.** lasu, boru ⟨*brzeg gęstego lasu*⟩. **9.** *bud.* Pruska **ś.** *p.* (pruski) mur. **10.** *górn.* Przodkowa **ś.**, **ś.** węglowa ⟨*miejsce w kopalni, w którym wybiera się masowo kopalinę (np. węgiel)*⟩. **11.** Ruchome **ś**-y (budynku) ⟨*rozsuwane*⟩. **12. ś.** szczytowa: a) ⟨*węższa, krótsza ściana budynku*⟩; b) ⟨*boczna ściana zamykająca przestrzeń między połaciami dachu dwuspadowego*⟩. **13. ś**-y klasztorne ⟨*klasztor*⟩. **14. ś.** c z e g o: **ś.** brzegu, doliny, urwiska ⟨*spadzisty, stromy brzeg*⟩; *przen.* **ś.** drzew, pszenicy, żyta, zboża; **ś.** deszczu; **ś.** ognia, kurzu, mroku: Splunąwszy w garść, wparł się mocno w ziemię, przygiął i puścił kosę w zwartą, wyrośniętą ścianę pszenicy. *Reym. Fron. 3.* **15. ś.** jelita, kotła, naczynia, pudełka, żołądka itp. ⟨*bok, płaszczyzna ograniczająca wnętrze czego*⟩. **16.** *daw.* **ś.** państwa, Polski, Rzeczypospolitej ⟨*granica*⟩: Śnił o podbojach Prus, o osłonie północnej ściany Polski. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* **17. ś.** płaczu ⟨*resztki murów świątyni Salomona w Jerozolimie, gdzie co piątek schodzą się Żydzi, aby opłakiwać zburzenie Jerozolimy (w r. 70 n.e. przez cesarza rzymskiego Tytusa)*⟩: *przen.* Albo zawrócicie, albo ta ściana stanie się dla was ścianą płaczu. *Nowa Kult. 10, 1955.* **18. ś.** śmierci ⟨*pod którą rozstrzeliwują a. rozstrzeliwali ludzi*⟩: Oświęcim do końca zachował swój blok 11, swe piwnice i ścianę śmierci. *Szmag. Dymy 132.* **19. ś.** z c z e g o: **ś.** z cegły, z chrustu, z desek, z drewna, z dykty, z kamienia, z płótna. **20.** Blady, biały, jak **ś.**; zblednąć jak **ś.** ⟨*bardzo blady, bardzo zblednąć*⟩: Tomasz blady jak ściana, rozszerzonymi z przerażenia oczami śledził ruchy ojca. *Lut. Sprawa 75.* **21.** Bielić, budować, gacić, ogacać, lepić, malować, obijać, pokrywać (tapetą, tkaniną), omiatać, (o)szalować, ozdabiać, przebijać, tynkować, uszczelniać, wybijać, wyklejać, wykładać (drzewem), wylepiać, wyprowadzać, wznosić **ś**-y; zastawić ścianę (szafami), zawiesić ścianę (dywanem, obrazami); zdobić **ś**-y. **22.** Drapać, drzeć pazurami **ś**-y (z bólu, z rozpaczy): Wrzucili mnie do turmy... Drapałem ściany więzienia. *Wilk. P. Wieś II, 111.* **23.** Drapać się na ścianę. **24.** Milczeć jak **ś. 25.** *górn.* Podcinać, wiercić, wybierać ścianę. **26.** Podpierać **ś**-y: a) ⟨*stać pod ścianą w zatłoczonej sali z braku miejsc siedzących*⟩: Zajęto wszystkie rzędy krzeseł, podpierano wszystkie ściany, tłoczono się w środkowym przejściu. *Choyn. Kuź. 16*; b) ⟨*stać pod ścianą, nie biorąc udziału w ogólnej zabawie; o kobiecie: nie mieć powodzenia na zabawie, nie być proszoną do tańca*⟩. **27.** Przejść, zdobyć ścianę (górską) ⟨*przejść, wejść na trudny stok górski*⟩. **28.** Rozsadzać **ś**-y; wstrząsać ścianami ⟨*przenośnie o hałasie, krzyku*⟩: Słuchał zażartej dyskusji, a raczej namiętnego wrzasku, który zdawał się rozsadzać ściany. *Krzyw. I. Siew. 50.* Chrapanie [...] wznosiło się pod wysokie sufity i wstrząsało starymi ścianami. *Żer. Przedw. 182.* **29.** Zostawić cztery gołe **ś**-y ⟨*zabrać wszystko, ogołocić pokój, salę itp.*⟩. **30.** Odgrodzić, przedzielić ścianą; spadać ścianą ⟨*o stromym brzegu, wzniesieniu*⟩. **31.** Gadać, mówić do ściany, jak, jakby do ściany ⟨*nie być słyszanym; mówić, przemawiać do kogo na próżno; nie zwracają uwagi na to, co się mówi*⟩: Dziękował, wycałowywał po rękach [...] a wszystkie zastrzeżenia i wszystkie „ależ" traktował tak, jakby były mówione nie do niego, lecz do ściany. *Dąbr. Ig. Matki 80.* **32.** Odwrócić się do ściany, ku ścianie, przylepić się, przylgnąć, przyłożyć ucho, przywrzeć do ściany. **33.** Pasuje, przystaje jak garbaty do ściany ⟨*zupełnie nie pasuje, zupełnie nieodpowiedni*⟩. **34.** Przycisnąć, przyprzeć kogo do ściany ⟨*wywrzeć nacisk na kogo; zmusić do przyznania racji, do poddania się; postawić kogo w położeniu bez wyjścia*⟩: Jeśli go już ktoś bardzo przyparł do ściany, wtedy robił wielkie oczy i tajemniczą miną dawał do zrozumienia ciekawskiemu, iż milczy, bo [...] musi. *Olcha Most II, 146.* **35.** Piąć się na ścianę, na ścia-

nie, po ścianie. **36.** *górn.* Pracować na ścianie. **37.** Powiesić (obraz, gobelin), przybić (półkę), przymocować (szafkę, gablotkę) na ścianie; coś wisi na ścianie, zdjąć co ze ściany. **38.** (Choć) bij, tłucz głową, łbem o ścianę ⟨*zwrot podkreślający daremność wysiłku, gniewu, rozpaczy*⟩: Napadała ją furia przerażenia. Rwała włosy, tłukła głową o ścianę. *Żer. Dzieje I, 206.* Uparła się baba mieć krowę, zacięła się, a ty choć bij łbem o ścianę... *Prus Plac. 26.* **39.** Mieszkać, siedzieć, żyć; coś dzieje się o ścianę, przez ścianę ⟨*obok; w sąsiednim, przylegającym pokoju lub domu*⟩: Matka, siedząca wiecznie o ścianę, w sąsiednim pokoju, krępuje swobodę. *Sienk. Bez dogm. III, 5.* W kraju bezrząd, o ścianę srogi bój się wzmaga, wszędzie potrzebna czujność, rada i odwaga. *Fel. A. Barb. 67.* **40.** Obijać się, opierać się o ścianę. **41.** (Rzucać) groch o ścianę; coś jest (prośba, perswazja, napomnienie) jak groch o ścianę; *daw.* na ścianę; jakby groch o ścianę rzucał ⟨*mówić, robić co, napominać kogo na próżno, daremnie; coś (prośba, perswazja, napomnienie) nie znajduje oddźwięku, jest daremne*⟩: Proszę i proszę: przyjmij stangreta jak się należy — groch o ścianę. *Dygas. Pióro 79.* Chciałem pisać, ale niepewny, jak długo tam zabawisz, nie chciałem grochu rzucać na ścianę. *Lel. Listy I, 160.* Moje prośby zawsze jak groch o ścianę. Prosiłam, a ty jak głaz. *Rus. Paw. 35.* **42.** Iść, pójść, postawić kogo pod ścianę ⟨*iść na rozstrzelanie; skazać na rozstrzelanie, zostać skazanym na rozstrzelanie, zostać rozstrzelanym*⟩: Tamci Włosi poszli pod ścianę, na ich miejsce przyszli inni. *Morc. Urodzaj 99.* **43.** Zamknąć się w cztery ś-y, między cztery ś-y, między czterema ścianami; żyć w czterech ścianach ⟨*nie wychodzić z pokoju z domu; zdecydować się na samotność, na życie samotne; odosobnić się, żyć samotnie*⟩. **44.** (Choć) wbij zęby w ścianę, choćbyś wbił zęby w ścianę ⟨*nic nie pomoże, jest się bezradnym wobec braku żywności, głodu*⟩: W śpiżarni pustka, zęby wbij w ścianę! *Żer. Rzeka 137.* **45.** Słyszeć co przez ścianę, zza, spoza ściany. **46.** ś-y bielą się, bieleją; chwieją się, drżą, dygocą, trzęsą się (od huku, łoskotu, oklasków), walą się; ś. osiada, zapada się, pęka, rysuje się; ś-y rosną: Wstał pod dłonią dom, i rosną jasne ściany, wyżej i wyżej wciąż. *Dobrow. S. Wiersze 207.* **47.** ś-y mają uszy ⟨*ktoś niepożądany może usłyszeć; trzeba się strzec, żeby kto nie podsłuchał*⟩: W twoim mieszkaniu bałem się mówić o tym. Ściany mają uszy. *Breza Uczta 380.*

przysł. **48.** Ostrożnie koło ściany, bo to fraczek pożyczany.

ściąć, ścinać 1. ś. drogę (skrótami), zakręt (drogi) ⟨*iść krótszą drogą, iść omijając zakręt, na ukos, na wprost mimo zakrętu*⟩. **2.** ś. głowę, szyję; ś. głowę jak makówkę; ś. skazańca, ś. publicznie ⟨*zabić przez odcięcie głowy*⟩: Karol I skazany został na śmierć i publicznie ścięty przez kata. *Baran. Hist. 303.* **3.** *sport.* ś. piłkę ⟨*w tenisie, siatkówce: odbić piłkę tak, aby upadła stromo w dół*⟩. **4.** ś. szczęki, usta, zęby: a) ⟨*zacisnąć*⟩: Lis [...] ściął zęby i gęsia głowa odpadła od gardzieli. *Lem. Bajki 55*; b) *daw.* ś. zęby ⟨*umrzeć*⟩. **5.** ś. tkaninę, liście ⟨*o larwach owadów: zniszczyć, pociąć*⟩. **6.** ś. twarz, ś. twarz jak mrozem ⟨*zmrozić, przejąć zimnem*⟩: Błoto chlupotało pod nogami, deszcz ścinał twarz jak mrozem. *Morc. Urodzaj 134.* **7.** ś. komu twarz, ręce, ciało ⟨*o owadach: pogryźć, pokłuć*⟩. **8.** *pot.* ś. komu tyłek ⟨*ćwiczyć, sprać, zbić czym giętkim*⟩. **9.** ś. włosy; ś. włosy na jeża ⟨*ostrzyc*⟩. **10.** ś. kogo na egzaminie; ś. z polskiego, matematyki itp. ⟨*dać złą ocenę, uznać za nieprzygotowanego*⟩: Uczniowie Szkoły Morskiej mówili potem, że Kryłow na egzaminie ściął Zybina. *Probl. 6, 1953, s. 379.* **11.** Coś ścina kogo z nóg ⟨*powoduje nagłą utratę sił fizycznych, powala, osłabia kogo; zmusza do położenia się (do łóżka)*⟩: Pół roku temu choroba ścięła starca z nóg, odtąd cierpi szalone bóle po nocach. *Pięt. Wspól. 30.* I ją pewnego razu z nóg na ulicy ścięło, padła na ziemię jak długa. *Goj. Ziemia 186.* **12.** Ból, przerażenie, zgroza, widok czego itp. ścina serce, ścina serce lodem; ścina krew w żyłach ⟨*powoduje wstrząs uczuciowy, uczucie jakby zdrętwienia; wzbudza grozę, przerażenie*⟩: Było w tej twarzy coś nieludzkiego, co do tej pory ścinało jej lodem serce. *Was. W. Rzeki 73.* Zgroza ścina krew w żyłach i podnosi włosy na głowie. *Tarnow. Sienk. 285.* **13.** Mróz, zima ścina błoto, rzeki, jeziora, stawy, wody; ścina lodem ⟨*błoto, woda zamarza pod wpływem mrozu*⟩: Po parotygodniowych deszczach w listopadzie mróz ściął wody, rozlane po całych nieomal łąkach. *Bobr. Matka 28.*

przysł. **14.** Posła ani ścinają, ani wieszają.

ściąć się, ścinać się 1. ś. się z kim (wręcz, na miecze, na szable, na rapiery itp.) ⟨*zetrzeć się, walczyć*⟩: Widać było niepohamowanych Mazurów ścinających się z janczarami na szable. *Sienk. Wołod. III, 210.* **2.** ś. się na egzaminie, ś. się z polskiego, matematyki itp. ⟨*nie zdać, źle odpowiedzieć*⟩: Kinga natomiast czekała kompromitacja: Ściął się na egzaminie kajakowym. *Wańk. Ziele 170.* **3.** ś. się od pierwszego kieliszka ⟨*upić się*⟩. **4.** Białko, jajko, ścina się ⟨*twardnieje, zestala się*⟩. **5.** Krew się ścina, krew ścina się w co, krew ścina się w kim, krew ścina się (komu) w żyłach, krew ścina się (komu, w kim) lodem ⟨*ktoś doznaje uczucia drętwienia, zamierania; kogoś ogarnia groza, przerażenie*⟩: Już zwątlone opuszczają siły, czuję jak zimna krew się w żyłach ścina i straszna śmierci zbliża się godzina. *Niemc. Dumy 490.* **6.** Mleko się ścina ⟨*zsiada*⟩. **7.** Szczęki, zęby się ścinają ⟨*zwierają*⟩. **8.** Wody, rzeki, jeziora itp. ścinają się lodem, lodową powłoką, w zwały lodu ⟨*wody, rzeki itp. zamarzają*⟩.

ściągać, ściągnąć 1. ś. co: brwi ⟨*marszczyć*⟩. **2.** ś. cugle, lejce, uzdę, wędzidła, wodze ⟨*ukrócać; również przen.*⟩. **3.** ś. konia (krócej, cuglami, uzdą, lejcami, wędzidłem, wodzami) ⟨*hamować*⟩. **4.** ś. kotwicę ⟨*wyciągać*⟩. **5.** ś. pas, rzemień (np. tornistra) ⟨*zapinać, zawiązywać ściśle, mocno*⟩. **6.** ś. piwo, wino (lewarem, do butelek, z antałków, z beczek) ⟨*zlewać*⟩: Jan przy łojówce ściąga lewarem wino z beczki do butelek. *Prus Lalka II, 147.* **7.** ś. posiłki, słuchaczów, tłumy, wojsko ⟨*gromadzić*⟩: Ze zdwojoną energią jął ściągać posiłki w ludziach i amunicji do drugiego najazdu. *Kraus. Łaski I, 52.* Odczyty publiczne ściągały licznych słuchaczów. *Sokol. A. Dzieje IV, 368.* **8.** ś. ramiona ⟨*tulić, wtulać*⟩: Mecenas ramiona ściągnął, ale nie odpowiedział. *Rog. J. Bohat. II, 116.* **9.** *daw.* ś. ramię, rękę ⟨*wyciągać*⟩: Zwabiony pięknością kwiecia, ściągnął ramię, by je zerwać. *Chmielow. Kob. 46.* **10.** ś. ropę (z rany)

⟨*usuwać za pomocą drenu*⟩. **11. ś.** ster ⟨*przesuwać tak, aby statek skręcił*⟩. **12. ś.** usta (w ciup, w rurkę, w ryjek) ⟨*stulać wargi*⟩: Usta ściągnęła w rurkę, dmuchając na gorące. *New. Pam. 216.* **13. ś.** włosy (od czoła, ku tyłowi, ku uszom), mocno **ś.** włosy ⟨*gładko odczesywać*⟩. **14. ś.** zasłonę ⟨*odsuwać, rozsuwać*⟩. **15. ś.** żagiel ⟨*zwijać*⟩. **16. ś.** c o — c z y m: **ś.** gumką, na gumkę; **ś.** paskiem, rzemieniem, sznurem itp. ⟨*ściskać, zaciskać*⟩: Podciągnięte spodnie ukazywały [...] skarpetki, krótkie, ściągnięte gumką w kostce. *Pytl. Pożegn. 105.* W zimie okrywa się zwyczajnym bez pokrycia kożuchem, który ściąga wełnianym pasem lub zwyczajnym postronkiem. *Smol. W. Pisma I. 208.* **17. ś.** c o (z kogo): **ś.** czynsz, daninę, grzywnę, komorne, kontrybucję, kontyngent, należność, spłatę, podatki, zaległości ⟨*pobierać, egzekwować*⟩. **18. ś.** skórę z zająca, z węgorza ⟨*zdzierać*⟩. **19. ś.** c o — z k o g o ⟨*zdzierać siłą, rabować*⟩: Rabusie ściągnęli z przechodnia płaszcz. **20.** *pot.* Ściągnąć k o g o (dyscypliną, harapem, linią, po plecach, po rękach, przez głowę, przez plecy) ⟨*uderzyć, smagnąć*⟩: Ściągnął mię przez głowę linią, która poszła w trzaski. *Dygas. Now. VIII, 193.* **21. ś.** k o g o z c z e g o: **ś.** kogo z łóżka ⟨*zmuszać do wstawania*⟩. **22. ś.** c o — n a c o ⟨*przesuwać, nasuwać*⟩: **ś.** chustkę, czapkę, kapelusz na oczy, na ucho, z czoła, na tył głowy. **23. ś.** sobie kogo na kark ⟨*sprowadzać*⟩: Jak łatwo sobie jednają przyjaciół i wielbicieli, tak nierównie łatwiej jeszcze ściągają sobie na kark wrogów. *Łoz. Wal. Dwór 10.* **24. ś.** c o — n a k o g o, na siebie: **ś.** na siebie burzę, wojnę ⟨*kierować na siebie; prowokować*⟩. **25. ś.** n a k o g o (na siebie) ciosy ⟨*narażać kogo (się) na ciosy*⟩. **26. ś.** na siebie gniew, gromy, hańbę, karę, katastrofę, klęskę, kłopot, niechęć, niełaskę, nienawiść, nieszczęście, odwety, podejrzenie, pomstę, prześladowania, przykrości, zarzut, zemstę ⟨*powodować, wywoływać*⟩: Wiecież wy, jaką ściągacie nienawiść swojego brata?... *Bełc. Kmita 102.* **27. ś.** na kogo, na siebie oczy, spojrzenia, wzrok, **ś.** czyje oczy, spojrzenia, czyj wzrok ⟨*narażać się na spojrzenia, być przedmiotem spojrzeń*⟩: Przybrana z kosztowną prostotą czarno od stóp do głów, ściągała na siebie spojrzenia swoją urodą i dostojną powagą całej postaci. *Strug Krzyż III, 192.* **28. ś.** n a k o g o, na siebie uwagę, **ś.** czyją uwagę ⟨*być przedmiotem uwagi*⟩. **29. ś.** c o — s k ą d; **ś.** k o m u — c o ⟨*kraść*⟩: Postrzelono go, kiedy coś ze straganu ściągnął. *Twórcz. 8, 1953, s. 47.* **30.** *uczn.* **ś.** algebrę, polski, historię; **ś.** ćwiczenie, zadanie; **ś.** od kolegi, od sąsiada; **ś.** z książki, z zeszytu, z kartki ⟨*spisywać (tekst, gotowe zadanie itp.)*⟩: Dawałem mu odpisywać wypracowania i słówka niemieckie, od niego ściągałem algebrę. *Rus. Wiatr 17.* **31. ś.** dokąd, skąd, za kim (do miasta, na leże, z gór) ⟨*udawać się, iść, wędrować*⟩: Lud okoliczny ściągnął z gór i dolin na wieść o zapasach. *Mark. W. Mity 210.* Pan Zagłoba by was tam obie odwiózł, a na jesień, jak się tu uspokoi, to i ja bym za wami ściągnął. *Sienk. Wołod. III, 86.* **32.** Chłód, mróz ściąga błoto, wodę, rzekę, jezioro itp. ⟨*pokrywa cienką skorupą lodu; ścina*⟩.

ściągać się, ściągnąć się 1. ś. się c z y m: **ś. się** pasem, rzemieniem, sznurem ⟨*ciasno przewiązywać, ściskać się*⟩. **2.** *daw.* **ś.** się d o c z e g o ⟨*odnosić się, dotyczyć czego*⟩: Musicie od wojażerów wiedzieć o wszystkim, co się do podróży ściąga. *Słow. Listy I, 231.* **3. ś.** się z c z e g o: **ś.** się z łóżka, z pościeli, z tapczanu ⟨*z trudem wstawać*⟩. **4.** Brwi, rysy ściągają się, twarz się ściąga, ściąga się komu, boleśnie, kurczowo, bólem, w bólu, z bólu ⟨*marszczy, kurczy*⟩: Łzom nie dał ujścia na zewnątrz. Twarz mu się tylko ściągnęła kurczowo. *Skiba Poziom. 8.* **5.** Skóra się ściąga ⟨*kurczy*⟩: Wczesną wiosną cera nasza często się pogarsza. Skóra [...] ściąga się po umyciu. *Moda 8, 1952.* **6.** *pot.* Twarz się ściąga ⟨*chudnie*⟩: Ściągnęła mu się szczupła twarz, wyraźnie wystąpiły kości policzkowe. *Was. W. Gwiazdy 161.*

ściągnięty 1. ś-e brwi ⟨*zmarszczone*⟩. **2.** *jęz.* **ś-e** formy (np. zaimków, czasowników) ⟨*skrócone*⟩. **3. ś-e** rysy; **ś-a** twarz ⟨*skurczone(-a); zmarszczone(-a)*⟩: Twarz miał ściągniętą złym grymasem. *Żuł. Rzeka 27.* **4.** *jęz.* Samogłoski **ś-e** ⟨*powstałe ze ściągnięcia, np. ma z moja*⟩. **5.** *jęz.* Zdanie **ś-e**: Zdanie ściągnięte jest to [...] takie połączenie kilku zdań pojedynczych współrzędnych, że wyrazy wspólne użyte są tylko raz, a wyrazy różne połączone są za pomocą właściwych spójników współrzędnych lub przysłówków. *Krasn. Składnia 225.*

ścieg 1. Drobny, duży, gęsty, gruby, rzadki **ś.**; **ś.** dziergany, haftowany, karbowany, kładziony, łańcuszkowy, maszynowy, okrętowy, płaski, pończoszniczy, półkrzyżykowy, równy, ryżowy, tkacki, wypukły; **ś.** za igłą ⟨*różne sposoby szycia, haftowania, robienia na drutach*⟩. **2.** *daw.* Krzyżowy **ś.** ⟨*rodzaj cięcia szablą*⟩: Odkrywał im pojedynku szczęśliwego sekreta, pokazywał, jak sztucznie krzyżowym ściegiem musnąć po uchu i palcach przeciwnika. *Moraw. S. Szlachta 25.* **3.** Sobotnim ściegiem na niedzielny targ ⟨*aby prędzej, byle jak*⟩: W wielkiej ilości świetlic, praca toczy się — jak się to mówi — sobotnim ściegiem na niedzielny targ, to znaczy byle jak, byle było. *Życie Lit. 40, 1954.* **4.** Szyty grubym ściegiem ⟨*o czymś nieudolnie przygotowanym, ukrywanym*⟩: Obłuda jego jest szyta grubym ściegiem, na miarę nadludzkiej zaiste głupoty Orgona. *Boy Flirt VI, 51.* **5.** Szyć, przyszywać, przerabiać co jakim ściegiem; zadziergnąć **ś.**: Zadziergnąwszy nowy ścieg na kanwie, rozpoczęła jednostajnym głosem. *Grusz. Ar. Tuzy 153.*

ściek 1. Brudny, cuchnący **ś.**; **ś-i** miejskie, podziemne, uliczne; **2. ś.** z fabryk ⟨*zanieczyszczone wody odprowadzane skąd; kanał odprowadzający te wody*⟩. **3.** Czyścić, oczyszczać **ś-i**. **4.** Odprowadzać **ś-i**; odprowadzać co ściekami.

ścierać, zetrzeć 1. ś., z. c o — z c z e g o ⟨*przez pocieranie usuwać*⟩: **ś., z.** kurz z mebli; pot z czoła; szminkę z twarzy; **ś., z.** sobie skórę do krwi. **2. ś., z.** k o g o, c o — na proch, na miazgę, w proch ⟨*zniszczyć całkowicie; spowodować całkowite załamanie, zdruzgotanie (również psychiczne) kogo*⟩: Trzy tysiące jazdy pod Chodkiewiczem starło na proch osiemnaście tysięcy najbitniejszego szwedzkiego wojska. *Sienk. Pot. I, s. 181.* Milcz, szlachetko! — krzyknął książę — bo cię w proch zetrę! *Sienk. Pot. VI, 27.* Nasze świątynie są pełne tajemnic, które zastanawiają nawet mędrców, a ścierają na proch duszę pospólstwa. *Prus Far. III, 208.*

ścierka 1. Kuchenna ś.; ś. do kurzu, do mycia naczyń, do podłogi ⟨*kawałek materiału do wycierania naczyń; gałgan służący do ścierania, mycia czego*⟩. 2. *posp.* ś. pierońska ⟨*obelżywie o kobiecie*⟩: Nie żal ci to Wikciu, ścierko pierońska, że tak na psy schodzisz. *Zeg. Zmory 452.* 3. *daw.* Dać komu ścierkę po łaźni: Z tego to podobno zwyczaju ocięcia młodzieży w łaźni i odzienia weszło starożytne przysłowie: Dać komu ścierkę po łaźni, to jest ociąwszy pogłaskać. *Narusz. Hist. VI, 232.* 4. *posp.* Robić z gęby ścierkę ⟨*nie dotrzymywać obietnicy, postępować niehonorowo*⟩: Kiedy mówię hrabiemu, że wszystko jest w porządku, to jest. Ja dla pańskiej przyjemności, nie myślę robić z gęby ścierki. *Prus Przem. 222.*

ścierwo 1. ś. bydlęce ⟨*padlina; pogardliwie o mięsie*⟩. 2. Nędzne, zapowietrzone ś.; *wulg.* ś. sobacze, psie ś. ⟨*wyzwiska*⟩: Niechajcie to nędzne ścierwo — powiada, trącając pogardliwie nogą leżącego Piotra. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 192—193.* Spojrzał [...] z nienawiścią i mruknął wyzywająco: — Psie, zapowietrzone ścierwo. *Reym. Now. V, 265.* Ja haruję, ty ścierwo sobacze, a ty będziesz z chłopami sie gzić?! *Tuwim Jarm. 34.*

ścieżka 1. Betonowa, błotnista, boczna, drobna, falista, główna, kamienista, kręcona, nieprzystępna, nikła; *daw.* obłędna, piaszczysta, podniebna, półkolista, prosta, spadzista, stroma, szeroka, ślepa, tajemna, ubita, udeptana, umieciona, uregulowana, ustronna, usypana, wysypana piaskiem, żwirem, wężykowata, wijąca się, wydeptana, wygodna, wygrabiona, wygracowana; wykuta w skale; wyłożona płytami, kamieniami; wytknięta, wyznakowana, zapuszczona, zarośnięta, zygzakowata ⟨*dróżka, alejka*⟩; krzyżujące się, splątane, utarte ś-i; ś. górska, leśna, ogrodowa, owczarska, pasterska, parkowa, polna, spacerowa, turystyczna; *przen.* ś. chwały, sławy; ś. życia. 2. Ciernista ś. (również *przen.*): Los wytyczył w przyszłości [...] jemu ciernistą ścieżkę. *Fredro A. Czlow. 411.* 3. ś. holownicza ⟨*wzdłuż brzegu rzeki dla holujących łodzie*⟩. 4. Kręta ś. (również *przen.*): Zaczął się wspinać wijącą się, krętą ścieżką. *Stryjk. Bieg 355.* Prostą drogą uczciwy człowiek iść powinien, a kręte ścieżki zostawmy dla oszustów. *Groza Wład. I, 113.* 5. ś. konna ⟨*do jazdy konnej*⟩. 6. Śliska ś. (również *przen.*): Niejedna kobieta nie wie, co ją gubi i pcha na śliskie ścieżki żywota. *Dygas. Now. III, 95.* 7. Zawiła ś. (również *przen.*): Mężczyźnie trudno pojąć zawiłe ścieżki myśli i serca kobiety. *Kurek Ocean 316.* 8. ś. d o c z e g o: ś. do domu, do rzeki, do studni; *przen.* ś. do sławy. 9. ś. d l a k o g o, d l a c z e g o: ś. dla konnych, dla pieszych, dla rowerów. 10. ś. między czym, między czym i (a) czym: ś. między polami, między zbożem; między domem i polem. 11. ś. w c z y m: ś. w górach, w lesie, w polu, w parku. 12. ś. w ś r ó d c z e g o: ś. wśród zbóż, wśród pól. 13. ś. w z d ł u ż c z e g o: ś. wzdłuż domu, ogrodu, podwórza. 14. Taśma, wstążka ścieżki. 15. Grabić, gracować, robić, sypać, torować, ubijać, wydept(yw)ać, wykopać (w śniegu), wykuć (w skale), wyrąbać (w krzakach), wysypać (piaskiem, żwirem), wytknąć, zgubić, znać, znaleźć ścieżkę. 16. Prostować ś-i (*Izaj. XL, 3. Mar. I, 3. Łuk. I, 4.*); szukać, trzymać się ścieżki (również *przen.*): Wszystko szukało ścieżek filozofii lub historii, aby nimi postępować. *Lel. Bibliot. 229.* 17. Chodzić, ciągnąć, iść, puścić się, wędrować ścieżką, po ścieżce (również *przen.*): Romantyzm polski nie wstępował ślepo w ślady romantyki niemieckiej lub angielskiej, lecz szedł własną ścieżką. *Matusz. I. Słow. I, 49.* 18. Skręcić ścieżką, na ścieżkę, w ścieżkę; spacerować ścieżką, na ścieżce, po ścieżce; wspinać się, ścieżką, po ścieżce; trafić, wejść na ścieżkę. 19. Błąkać się, kołować po ścieżkach. 20. Zapuścić się w ś-i. 21. Zboczyć, zejść ze ścieżki. 22. ś. biegnie, ciągnie się, ginie gdzie (w zaroślach), idzie, kończy się, niknie, odcina się od czego, oddziela co (od czego), pnie się pod górę, w górę, prowadzi dokąd, przez co, przebiega (wśród drzew), przecina co (las, łąkę, błoto), schodzi (w parów), snuje się, wiedzie dokąd, wije się, wspina się, wznosi się (pod górę, do góry, w górę); zaczyna się gdzie, zarasta; zbiega z góry, w dół; ś-i krzyżują się, zbiegają się: Od niej szła ścieżka wśród niskich jabłoni, o pniach bielonych wapnem. *Par. Niebo 125.* Ścieżką, która oddzielała kartofle od porośniętego karłowatą koniczyną ugoru dostali się na szosę. *Krzywosz. Jula 116.* Środkiem wsi [...] nie ma szerszej drogi, snuje się tylko wąska i kręta ścieżka. *Pigoń Komb. 11.* Ścieżki wykute w skale prowadziły do tych budowli. *Wikt. Papież 220.* - *przen.* Nawet ścieżka chwały prowadzi do grobu. *Niemc. Wiersze 539.*

ścięcie Iść jak na ś. ⟨*iść zrezygnowany, przygotowany na najgorsze*⟩: Szedł do wykonania tego zadania jak na ścięcie. *Brand. M. Dom 14.*

ścięty 1. ś-e białko ⟨*zgęstniałe, stężałe*⟩. 2. ś. dach, szczyt (domu) ⟨*spadzisty, stromy*⟩. 3. Jak ś.: Szła jak ścięta z posępną wieścią do matki oraz siostry. *Dygas. Now. VII, 175.* Huknęły trzy strzały i zwierz jak ścięty padł na miejscu. *Dygas. Now. VIII, 151.* 4. Jak ś. pień: W nocy Alfredo leży na ziemi, powalony jak ścięty pień nagłą chorobą. *Fiedl. A. Rio 106.* 5. Marzenie (marzenia) ściętej głowy ⟨*nieziszczalne*⟩: Hitlerowcy [...] chcą Polaków sprowadzić do roli „Hilfsvolku" (narodu pomocniczego). To są marzenia ściętej głowy. *Lampe O nową 129.* 6. *daw.* ś-a śmierć ⟨*stracenie przez ścięcie głowy*⟩: Na ściętą śmierć go skazano. *Skar. SW.* 7. ś. c z y m: Błoto ścięte mrozem. Twarz ścięta bólem.

ścigać 1. ś. wiatr w polu ⟨*szukać, gonić bezskutecznie*⟩: Mieszczanie pośledniejsi, straganiarze bacznie śledzili ruchy po chodzących. Boć złe ręce tak łatwo mogą uszczuplić dobro i później ścigaj wiatr w polu. *Wikt. Papież 205.* 2. ś. k o g o, c o sądownie, urzędowo a. z urzędu, ś. prawem ⟨*dochodzić na kim praw na drodze sądowej*⟩: Było to przestępstwo o charakterze publicznym, zagrożone wysokimi karami i ścigane z urzędu. *Breyer Spór 122.* 3. ś. kogo listami gończymi a. przez listy gończe ⟨*starać się kogo ująć albo nakazywać ujęcie kogo, rozsyłając za nim listy gończe*⟩. 4. ś. kogo ogniem i mieczem ⟨*zwalczać orężnie, paląc i ścinając, niszcząc wszystko po drodze*⟩: Idzie w pomoc wygnanemu królowi i wszystkich jego nieprzyjaciół ogniem i mieczem ścigać będzie. *Sienk. Pot. III, 263.* 5. ś. kogo nienawiścią ⟨*prześladować kogo pod wpływem nienawiści*⟩: Znienawidziłem go jak zarazę i on mnie nienawiścią ścigał. *Sienk. Wołod. II, 30.* 6. ś. kogo

zemstą ⟨*starać się wywrzeć na nim zemstę*⟩: O ratunek nie proszę, choć mnie książę Bogusław Radziwiłł zemstą ściga i morderców na mnie zasadza. *Sienk. Wołod. I, 42.* **7.** **ś.** kogo, co okiem, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*przesuwać spojrzenie po kimś lub po czymś poruszającym się; gonić kogo, co spojrzeniem*⟩: Co dzień wieczorem wychodziła panna Kamilla do ogrodu [...] siadywała na ławeczce i tak marząc słuchała szumu drzew, ścigała okiem chmury. *Korz. J. Koll. 152.* **8.** **ś.** kogo myślami ⟨*myśleć stale o kim*⟩: Ożyły jakoś i zebrały się w jednej chwili wszystkie rzadkie godziny, kiedy ścigał ją myślami i żałował jej — w Paryżu. *Strug Chim. II, 182.* **9.** Docinki, śmiech, przekleństwa ścigają kogo ⟨*dochodzą, dolatują do kogoś oddalającego się*⟩: Ścigały ich przekleństwa i grad kamieni. *Sienk. Quo II, 183.* **10.** Gniew czyj ściga kogo ⟨*ktoś jest stale narażony na czyj gniew*⟩: Ją i ciebie ściga gniew Poppei. *Sienk. Quo III, 69.* **11.** Los, przeznaczenie, ściga kogo; niepowodzenia, wspomnienia ścigają kogo ⟨*prześladuje, prześladują kogo*⟩: Niepowodzenia [...] ścigały go jak złe zmory, aż doprowadziły do niedostatku graniczącego z nędzą. *Orzesz. Eli I, 150.* Wśród zabawy ścigały ją wspomnienia widzianych i poniesionych cierpień. *Orzesz. Melanch. II, 28.*

ścisk **1.** **ś.** niesłychany, niezmierny, szalony, taki, że szpilki nie można wetknąć, wielki ⟨*tłok ciżba*⟩ Zjazd był wielki, a mieścina bardzo mała, w gospodach ścisk taki, że i szpilki byś już nie wetknął nigdzie. *Łoz. Wł. Narwoj. 58.* **2.** **ś.** jak na odpuście ⟨*bardzo wielki*⟩. **3.** **ś.** n a c z y m; w c z y m: ś. na ulicach; ś. w tramwajach, w sklepach. **4.** Tłoczyć się w ścisku, wydobyć się, wydostać się ze ścisku. **5.** **ś.** panuje gdzie; stał się, zrobił się ś.: W kościele panował ścisk. *Tyg. Ilustr. 52, 1900.*

ściskać, ścisnąć **1.** **ś.** (kogo, co) czule, długo, gwałtownie, kurczowo, mocno, oburącz, serdecznie, silnie, wylewnie, zapamiętale; po bratersku, po macierzyńsku, po ojcowsku; z czułością, z rozczuleniem, z całej duszy, z głębi serca, z całej siły, ze wszystkich sił ⟨*obejmować w uścisku czułym, długim, gwałtownym itp.*⟩. **2.** **ś.** jak kleszczami, jak cęgami, jak obcęgami ⟨*ściskać bardzo mocno*⟩: Puść mi [...] rękę, ściskasz jak kleszczami. *Choj. Alkh. III, 17.* **3.** **ś.** c o: ś. dłonie, ręce, garście, kolana, szczęki, zęby ⟨*zaciskać*⟩: Kuląc się w sobie, garbiąc plecy, ściskają kolana, drżą i przytupują. *Szmag. Dymy 80.* **4.** **ś.** kogo w objęciach ⟨*obejmować uściskiem*⟩. **5.** Ścisnąć kogo w tłoku ⟨*zdusić, zgnieść*⟩. **6.** **ś.** k o g o, c o — c z y m, w c z y m ⟨*obejmować, ujmować mocno*⟩: ś. konia kolanami, piętami, ostrogami; ś. głowę, skronie rękami; ś. orzech zębami; ś. kij w dłoni, w garści; monetę w palcach, kapelusz w ręku. **7.** *daw.* **ś.** ramionami ⟨*wzruszać ramionami; żżymać się*⟩: Ścisnąwszy ramionami i westchnąwszy wyszedł. *Boh. SW.* **8.** **ś.** (komu) c o, k o g o z a c o ⟨*obejmować uściskiem, w uścisku (jako wyraz, wdzięczności, uczucia, uszanowania itp.)*⟩: ś. (czyje) dłonie, ręce w swoich dłoniach; ś. kogo za dłonie, za ręce; ś. (czyje) nogi, komu nogi, kogo za nogi; ś. (czyje) kolana, komu kolana. Anka ściska dłoń chłopca jakby chcąc mu dodać odwagi. *Was. W. Pok. 37.* Ściskał w swoich rękach ręce córki i wstrząsał nimi gwałtownie. *Morzk. Bożek 163.* Całował ją po rękach, za kolana ściskał, nie wiedział jak dziękować. *Krasz. Zadora 74.* Będziemy bogaci! mówiła ściskając go za szyję białymi rączkami i całując w czoło. *Krasz. Sfinks II, 108.* **9.** **ś.** powietrze ⟨*zmniejszać jego objętość*⟩. **10.** **ś.** szeregi, szyki ⟨*zwierać*⟩: Idźmy! ścisnąć szyki. Nadzieja w męstwie! *Słow. Ballad. 159.* **11.** **ś.** co między palcami, między dłońmi, między rękami: W lewej ręce, wspartej o imadło, ściskał między palcami kilka dłut. *Gard. Trzech 11.* **12.** **ś.** co pod pachą, w dłoni, w garści, w pięści, w ręku: W lewej pięści ściskał zapisane maczkiem zwitki papieru. *Past. Komuna 33.* **13.** **ś.** rękę w pięść ⟨*składać, zwijać, zaciskać*⟩. **14.** **ś.** co w strofy ⟨*zmieścić, zawrzeć*⟩: Raz jeszcze chciał twórca spowiedzi Gustaw ścisnąć w kilka strof swe bóle i skargi. *Kleiner Mick. I, 379.* **15.** **ś.** co w prasie ⟨*tłoczyć, wyciskać*⟩: Zmielone i ogrzane nasiona ściskano w prasach. Olej wypływał. *Wiedza 741, s. 3.* **16.** **ś.** c o — z a c o ⟨*mocno chwytać*⟩: Kmicic wyciągnął już buławę i ścisnął za rękojeść, jakby ją chciał rozgnieść w dłoni. *Sienk. Pot. IV, 245.* **17.** Bieda, choroba ściska kogo ⟨*dokucza, przyciska; daje się we znaki*⟩. **18.** Ból, cierpienie, nienawiść, przeczucie, obawa, strach, lęk, trwoga, wzruszenie, żal ściska (czyje, komu) serce, gardło, krtań, piersi ⟨*ktoś mocno co odczuwa*⟩: Patrzałem długo [...] na ich niedolę, żal mi serce ściska. *Krasz. Jabł. I, 63.* **19.** Dłoń, ręka ściska co; palce ściskają co ⟨*mocno trzyma(ją)*⟩: Nozdrza mu się rozwarły [...] a ręka konwulsyjnie ściskała kolbę karabina. *Przyb. Oblęż. 88.* **20.** Głód ściska (czyje, komu) kiszki, trzewia, wnętrzności, żołądek ⟨*ktoś odczuwa silny głód*⟩: Głód ściska mi wnętrzności, brak mi już sił. *Sewer Zyzma 134.* **21.** Gorset, pas, sznur ściska kogo, co w czym, ściska komu co ⟨*przyciska ze wszystkich stron*⟩: Szeroki skórzany pas ściskał mu biodra. *Prus Drobiaz. 228.* **22.** Kurcz ściska (komu) gardło, kiszki, trzewia, wnętrzności, żołądek ⟨*ktoś doznaje skurczu gardła, kiszek, żołądka*⟩. **23.** Mróz ściska (tęgo, mocno) ⟨*trzyma, chwyta*⟩. **24.** Rozpacz, smutek, żal, ściska komu usta ⟨*ktoś nie może przemówić*⟩. **25.** Coś ściska kogo pod pachą, pod szyją, w biodrach ⟨*uciska, ciśnie, gniecie, pije*⟩: Bluzka ściska pod pachami; kołnierzyk ściska pod szyją; pasek ściska w biodrach. **26.** Coś ściska kogo koło serca ⟨*ktoś odczuwa ucisk w okolicy serca*⟩. **27.** Kogoś ściska; ściska coś w gardle, w krtani ⟨*ktoś odczuwa dławienie*⟩: Franciszkę ściska coś w gardle, chciałoby jej się zapłakać. *Olcha Most II, 76.* **28.** Kogoś ściska w żołądku, *pot.* w dołku, w środku ⟨*ktoś odczuwa ucisk — z powodu lęku, głodu itp.*⟩: Dzień uśpił obietnicą, że jutro będą miały suty obiad gotowany. Najmłodsza [...] narzekała, że ją ściska w żołądku i płakała. *Bał. Dziady 123.* **29.** Łzy, płacz, skurcz, strach, tęsknota, uczucie, zgroza ściskają (kogo) za gardło, za serce ⟨*powodują ucisk gardła, serca*⟩: Nie dokończył, bo łzy go znowu za gardło ścisnęły. I tak się pasując z tym płaczem, wyszedł. *Chopin Wyb. 207.* Po odejściu aresztowanego [...] dziwne jakieś uczucie ściskało wszystkich za gardło. *Sienk. Now. IV, 231.* Zgroza ściskała chłopca za serce. *Strug Ojc. 208.* **30.** Niech go (ją) cholera ściśnie, drzwi ścisną, mróz ściśnie, bodaj go (ją) cholera ścisnęła, drzwi ścisnęły, mróz ścisnął ⟨*przekleństwa*⟩: A już te sceny, które mają ożywiać i urozmaicać widowisko... niech je drzwi ścisną.

Boy Flirt V, 211. Bogdaj tych Szwedów mróz ścisnął i wydusił w ostatku... *Sienk. Pot. VI, 41.*
przysł. 31. Kto wiele obejmuje, mało ściska. 32. Ustanie ufność, kiedy bieda ściśnie.

ściskać się, ścisnąć się 1. ś. się c z y m: ś. się pasem, rzemieniem, sznurem, gorsetem. Niektórzy modnisie ściskali się sznurówkami, które im wszelką możność wolnego ruchu i odetchnięcia odejmowały. *Szajn. Jadw. III, 75.* **2.** ś. się za głowę, za skronie: Gdy wychodził, słyszał, jak pani Barbara ściskając się za głowę szeptała. *Dąbr. M. Noce II, 168.* **3.** Ręce, dłonie, pięści ściskają się (komu): a) ⟨*zaciskają się*⟩: Piana występowała mu na usta, ręce ściskały się konwulsyjnie. *Sztyrm. Katalept. I, 18*; b) ⟨*ludzie wzajemnie dają sobie uścisk*⟩: Talar wędrował z rąk do rąk, ręce były w ciągłym ruchu, ciągle bratały się, muskały dotknięciami, ściskały. *Goj. Dziew. I, 164.* **4. ś. się** z kim ⟨*obejmować się w uścisku*⟩: Stał się ulubieńcem towarzystw. Mężczyźni ściskali się z nim. *Zachar. Kres. 67.* **5.** ś. się za rękę, za ręce, ś. się z kim za rękę, za ręce ⟨*wymieniać uścisk ręki*⟩: Wszyscy trącili się kieliszkami, za ręce się ściskali, nawet całowali. *Sier. Now. 113.* **6.** Szeregi się ściskają ⟨*skupiają*⟩. **7.** ś. się w gromadę, w kupę ⟨*skupiać się ciasno*⟩: Dziewczęta, zgrupowane po jednej stronie ściany, ścisnęły się w gromadkę, byleby zrobić jak najwięcej miejsca tańczącym. *Ward. Wyłom 55.* **8.** Serce się ściska, serce się ściska komu a. w kim, serce ściska się boleśnie, bólem, skurczem, żalem, strachem, serce ściska się na myśl, z żalu ⟨*ktoś doznaje uczucia bólu, żalu itp.*⟩: Serce jej ściskało się na myśl o rozstaniu. *Orzesz. Klat. 308.* Serce ścisnęło się we mnie, gdy inni [...] wybuchnęli długotrwałym, niespokojnym śmiechem. *Rudn. A. Żołn. 94.* **9.** Serce ściska się od złych przeczuć ⟨*ktoś ma złe przeczucia*⟩. **10.** Wnętrzności się ściskają, żołądek się ściska (komu); ściska się głodem, z głodu, ściska się myślą o jedzeniu, przeczuciem jedzenia ⟨*ktoś odczuwa skurcz wnętrzności, żołądka*⟩: Zapachniało świeżo upieczonym chlebem [...] mój mały, wiecznie pusty żołądek ściskał się przeczuciem tych smakołyków. *Płomyk 3, 1952.*

ścisło p. **ściśle**

ścisłość 1. Fotograficzna, pedantyczna ś. ⟨*dokładność*⟩; ś. filologiczna, historyczna, logiczna, matematyczna, myślowa, naukowa. **2.** ś. c z e g o: ś. danych, ś. definicji; ś. informacji, obserwacji, opisu. **3.** ś. w c z y m: ś. w analizie, w rozbiorze krytycznym, w rozumowaniu. **4.** Dla ścisłości ⟨*aby być ścisłym*⟩: Dla ścisłości muszę dodać, że czekałem na zwrot książki równo pół roku. **5.** Ze ścisłością, z całą ścisłością (dowieść czego, opisać co, spełniać co) ⟨*ściśle, zupełnie ściśle*⟩: Uczony botanik przystąpił do opisu rośliny z całą ścisłością aparatu naukowego. **6.** Odznaczać się ścisłością w czym.

ścisły 1. ś-a analogia, łączność, więź, współpraca, zależność między czym a czym; ś. kontakt; ś-e pokrewieństwo ⟨*bliska(-i, -e), bezpośrednia(-i, -e)*⟩: Istnieje według mnie ścisła analogia między pojęciem uczucie i pojęciem ciało chemiczne. *Żer. Dzien. II, 210.* **2.** ś. areszt, dozór, nadzór ⟨*surowy, bezwzględny, rygorystyczny*⟩. **3.** ś-e badanie; ś-a kontrola, rewizja ⟨*dokładne(-a), skrupulatne(-a), drobiazgowe(-a)*⟩. **4.** ś. bukiet, kalafior; ś-a kapusta ⟨*zwarty(-a); ściśnięty(-a)*⟩: Zerwaliśmy ścisły zeszłorocznym źdźbłem trawy mocno uwiązany bukiecik. *Dąbr. M. Uśm. 32.* **5.** ś-a definicja; ś-e znaczenie ⟨*dokładna(-e); jednoznaczna(-e)*⟩. **6.** W ścisłym tego słowa znaczeniu ⟨*w znaczeniu dosłownym (nieprzenośnym)*⟩. **7.** ś-a dieta, reguła; ś. post, rygor ⟨*oparta(-y) na surowych przepisach, rygorystycznie przestrzegana(-y); bezwzględna(-y)*⟩. **8.** ś. druk, ś-e pismo ⟨*zwarty(-e), gęsty(-e), nabity(-e)*⟩. **9.** ś-e grono, koło, kółko, towarzystwo ⟨*grupa bliskich sobie osób*⟩: Moc decydowania na wiecu przypadła nie całemu rycerstwu, lecz jeszcze ściślejszemu gronu dostojników świeckich. *Grod. Dzieje 175.* Wierszy tych nie publikował, kolportował je tylko, być może, w bardzo ścisłym kółku przyjaciół. *Pam. Lit. 2, 1953, s. 254.* **10.** ś. grunt ⟨*spoisty, zwarty*⟩: Dochodzi do Rozwadowa, gdzie już grunt ściślejszy, glinkowaty. *Pol Obrazy II, 54.* **11.** ś-a informacja, kalkulacja, wiadomość; ś. rachunek, termin ⟨*dokładna(-y), sprecyzowana(-y), sprawdzona(-y)*⟩. **12.** ś-a klasyfikacja ⟨*dokładna, według ustalonych zasad*⟩. **13.** ś-e masło ⟨*dobre, wyrobione, nierzadkie, zwarte*⟩. **14.** ś-a obserwacja, ś. opis; ś-e spostrzeżenie ⟨*zawierająca(-y, -e) istotne, niezbędne elementy; dokładna(-y, -e)*⟩. **15.** ś. rulon, zwój ⟨*szczelnie, ściśle zawinięty*⟩: Ujmował palcami prawej ręki jego dwa końce, lewą — miejsce, gdzie przypadał środek i od tego środka zwijał rzemień w ścisły rulon. *Żer. Prom. 15.* **16.** ś-e myślenie ⟨*logiczne, matematyczne*⟩. **17.** Nauka, wiedza ś-a ⟨*matematyczna lub przyrodnicza*⟩: Zamiłowany w naukach ścisłych, nie zaniedbywał przecie zarówno poważnej lektury treści historycznej, społecznej, prawnej; znał dobrze [...] Plutarcha, Montesquieu'go. *Ask. Łukas. I, 4.* **18.** ś-a odpowiedź ⟨*taka, jakiej się spodziewamy, dokładna*⟩. **19.** ś-e porozumienie, przymierze ⟨*oparte na ścisłej współpracy*⟩. **20.** ś-e pożycie; ś. stosunek, związek; ś-a znajomość ⟨*bliskie(-i, -a); bezpośrednie(-i, -a); poufne(-y, -a), zażyłe(-y, -a)*⟩. **21.** ś-a tajemnica ⟨*skrupulatnie przestrzegana*⟩. **22.** ś-a tkanina ⟨*gęsta, gęsto, ściśle tkana*⟩. **23.** ś. umysł ⟨*zdolny do ścisłego myślenia*⟩. **24.** ś. warkocz ⟨*ściśle zapleciony*⟩: Czesała się na noc splatając ścisłe warkocze. *Zar. Wędr. 22.* **25.** ś. węzeł ⟨*mocno zaciągnięty, mocny*⟩. **26.** ś. w c z y m: ś. w rozliczeniach, w informowaniu; ś. w rozumowaniu.

ścisnąć p. **ściskać**

ścisnąć się p. **ściskać się**

ściśle, ścisło 1. Praca ściśle naukowa ⟨*wyłącznie*⟩. **2.** Ściśle mówiąc ⟨*właściwie mówiąc*⟩: [Rzewnicki] Robił to w sposób prosty, miał tak zwane wyczucie — to znaczy ściśle mówiąc — dobrą, choć nie popartą naukowym przygotowaniem, znajomość języka. *Dor. Rozm. I, 17.* **3.** Określać co, wyrażać się ściśle ⟨*w sposób nie budzący nieporozumień, jednoznacznie*⟩. **4.** Pisać ścisło ⟨*w sposób zwarty, kładąc litery gęsto, jedna obok drugiej*⟩. **5.** Przylegać do czego, przestrzegać czego, rachować, wypełniać co ściśle ⟨*dokładnie; skrupulatnie*⟩: Schody nie przylegały ściśle do progu, wstrząs po wybuchu zdrowo je osadził. *Breza Uczta 63.* Sam ściśle przestrzegał ustaw zgromadzenia, którego był twórcą. *Rzew. H. Pam. 267.* **6.** Być z kim ściśle związanym; łączyć się z kim, z czym ściśle.

ściśnięty 1. ś-e gardło ⟨*zaciśnięte, jakby sparaliżowane z powodu silnego wzruszenia*⟩: Nie móc wydobyć głosu ze ściśniętego gardła. Słowa więzły w ściśniętym gardle. *Reym. Now. V, 108.* **2.** ś-a pięść, ręka (w kułak) ⟨*zwinięta, zaciśnięta*⟩. **3.** ś-e serce ⟨*o przykrym stanie uczuciowym*⟩: Ze ściśniętym sercem opuszczać co. **4.** ś-e szeregi ludzi (książek) ⟨*zwarto ustawione*⟩. **5.** ś-e zęby ⟨*zaciśnięte, zwarte*⟩. **6.** (Wy)cedzić, wypowiedzieć co przez ś-e zęby. **7.** ś. w c z y m: ś. w pasie (żołnierz); suknia ś-a w stanie ⟨*obcisła*⟩.

ślad 1. Błotnisty, brudny, dawny, drobny, fałszywy, głęboki, gorący, jedyny, krwawy, lekki, nieuchwytny, niewidoczny, niezatarty, nieznaczny, nikły, ostatni, świeży, trwały, uchwytny, widoczny, widomy, wieczny, właściwy, wyraźny, znajomy, znikomy ś.; gęste ś-y; ś. człowieczy, ludzki, językowy, lisi, niedźwiedzi, wilczy, ptasi itp.; materialny, piśmienny, wyjściowy ⟨*odbicia nóg, kół pozostałe po przejściu, przejeździe kogo, czego; trop; pozostałość po kim, po czym*⟩: Wilk z gąszczu nie wyszedł, nie było jego śladów wyjściowych. *Fiedl. A. Biz. 171.* **2.** ś. p o k i m, p o c z y m; *daw.* z c z e g o: ś. kopyt, kół, zniszczenia; działalności czyjejś; ś. po przejściu, przejeździe czyim; ś-y po ospie ⟨*znaki, dzioby*⟩: Pogotowie [...] całe gniazdo Czerwonych Wierchów, żadnego śladu po zaginionej nie odnaleziono. *Wierchy 1947, s. 183.* Spojrzałem na jego wątłe barki, na beret, za obszerny i podniszczony, ze śladem po orzełku. *Brand. K. Troja 200.* Na twarzy jego nie pozostało śladu z uprzedniego podniecenia. *Worosz. Mazur 108.* **3.** ś. n a c z y m: ś. na piasku, na śniegu, na drodze. **4.** ś. o d c z e g o: Ślad od uderzenia, od zadrapania. **5.** ś. w c z y m: Wywiadowca początkowo widział ślady Ruxtona w trawie. *Fiedl. A. Biz. 198.* Konstruowanie się form nowych pozostawiło wyraźny ślad w poezji. *Hertz P. Not. 27.* **6.** *daw.* ś. z a k i m; z a c z y m: Jest to dowodem, że już ślad za nim utraciłem. *Bog. Rodin. I (1896), 45*; ś. za statkiem ⟨*smuga na wodzie*⟩. **7.** Śladem czyim, śladami czyimi ⟨*naśladując kogo, co; na wzór kogo, czego*⟩: Śladem całego wojska na hetmana narzekając. *Sienk. SPP.* **8.** Ani śladu, nigdzie śladu; ani śladu, ani popiołu (nie ma, nie zostało) ⟨*nie ma, nie widać kogo, czego*⟩: Powietrze w Warszawie było zupełnie inne: ani śladu mrozu, ani śladu śniegu. *Iwasz. J. Nowele 39.* Nigdzie ludzkiego śladu [...] otaczały go krzesanice, turnie, wirchy. *Żer. Popioły II, 95.* **9.** W ś. z a k i m, z a c z y m ⟨*wkrótce po kim, po czym*⟩: W ślad za pierwszym oddziałem wysłano następny. **10.** Dojrzeć, dostrzec, gubić; mieć, nosić na sobie ś-y (czego); odkryć, odnaleźć, pozacierać; pozostawić po sobie, za sobą; rozpoznać, spostrzec, stracić, tropić, usunąć, wykazać, wykryć, wyryć, wytropić (czyje, czego), wyżłobić, zachować, zadeptać, zasypać, zatrzeć, zbadać, zdradzać, zmylić ś., ś-y; znaczyć (swój) ś. czym, za sobą; znaleźć, zniszczyć, zostawić (po sobie, za sobą) ś.: Kraj wszędzie nosił na sobie ślady wojny. *Sienk. Now. IV, 187.* Wydawało się, że nieprzyjaciel stracił ślad nieuchwytnego pułkownika. *Wojtk. Gen. 102.* Płomień w benzynówce nie wykazuje jeszcze śladu gazów. *Morc. Inż. 152.* Ukryta choroba wyryła na twarzy młodej kobiety ślady, których nic już zatrzeć nie mogło. *Gomul. Ciury III, 74.* Nakluczyliśmy jak zające [...] takeśmy zatarli za sobą ślady, że zje diabła, kto nas odnajdzie. *Sienk. Ogn. II, 51.* Odrzucił żar z powrotem w ognisko, ręka jego nie zdradzała śladów poparzenia. *Grabiń. Zemsta 305.* Niedźwiedź [...] sadzi w podskokach wśród kurzawy pyłu śnieżnego, posoką znaczy ślady. *Dygas. Gody 32.* W tej gromadzie [skał] widać nieład natury [...] ręka ludzka nie zostawiła tam żadnego śladu po sobie. *Kaczk. SPP.* **11.** Wycisnąć na czym swoje ś-y ⟨*swoje piętno*⟩. **12.** Dopatrywać się, doszukiwać się, poszukiwać, szukać śladu (czego). **13.** Znaczyć co śladem: Zniszczone pola, spalone fermy znaczyły krwawym śladem jego pochody. *Wędr. 41, 1901, s. 813.* **14.** Ginąć, minąć, pierzchnąć, podziać się, przejść, przeminąć, przepaść, szczeznąć, ulotnić się, zaginąć, zginąć, zniknąć, bez śladu ⟨*zupełnie, całkowicie*⟩: Na jej widok wszystkie jego kłopoty i troski pierzchły bez śladu. *Sienk. Quo III, 59.* Major zginął bez śladu, jak gdyby wpadł w wodę. *Mick. Tad. 275.* **15.** Naprowadzić, (na)trafić, wpaść, wprowadzić na czyj ś., na ś. czego. **16.** Iść, postępować, puszczać się, stąpać, (wy)słać kogo po śladach (czyich, czego), za czyim śladem: Wicek spostrzegł świeżo wydeptaną pod górę ścieżynę, więc poszedł za tym śladem. *Dygas. Złam. 123.* **17.** Biec, rzucić się śladem, śladami kogo, czego; w ś. z a k i m, z a c z y m; iść, nadchodzić, ruszyć w czyje ś-y; w ś-y czego; z a k i m, z a c z y m ⟨*biec, rzucić się, iść itp. za kim, za czym*⟩: Chodź za mną! Chłopiec zeskoczył z kozła i machinalnie noga za nogą szedł w ślady rozkazodawcy. *Żer. Syzyf. 159.* **18.** Iść, pójść, posuwać się, ruszyć, śladem, śladami kogo, czego; iść, wstępować w czyje ś-y, w ś. z a k i m, z a c z y m ⟨*wzorować się na kim, naśladować kogo*⟩: Młodziutkiemu akademikowi nie przychodziło do głowy, żeby pójść śladami Reja. *Wind. Koch. 12.* **19.** Chodzić, iść ś. w ś. z a k i m, z a c z y m ⟨*iść bezpośrednio za kim, za czym; nie odstępować kogo, czego ani na krok; stale asystować komu*⟩: Zaczęły te panie wmawiać, że ja się szalenie w niej kocham, że ślad w ślad za nią po Wiedniu chodzę i że ją trochę kompromituję. *Chłęd. Pam. II, 73.* **20.** ś. biegnie, ginie, niknie; odbija się, odciska się w czym; pozostaje, przechował się, przetrwał, starł się, urywa się, wyrył się, wystąpił, zachował się, zaginął, zamazał się; zatarł się, znaczy się czym; znajduje się w czym, znika, zostaje; ś-y mówią o czym, wiodą dokąd, widnieją: W alejkach, w mokrym piasku ślady stóp odbijały się głęboko i wyraźnie. *Perz. Uczn. 128.* Na rosie, białej jak mleko, ciemnozielonymi, prawie czarnymi pasami znaczą się ślady naszych butów. *Żer. Opow. 69.* W gazie świetlnym znajdują się ślady dwusiarczku węgla. *Pleś. Chem. 314.* **21.** Jest ś.; nie ma po kim, po czym śladu: Rejterował z fabryki na czele swych ludzi. Wkrótce nie było po nim śladu. *Pytl. Pożegn. 83.*

śledzić 1. ś. k o g o, c o *daw.* c z e g o [nie: z a k i m, z a c z y m (*rus.*)] ⟨*tropić, szpiegować; podpatrywać kogo, co*⟩: Dąbrowski, śledząc nieprzyjaciela aż ku Łowiczowi, dał się coraz bardziej poznać. *Wybic. Pam. II, 86.* Ślimak począł znowu wstawać raniej i ze wzgórza śledzić okolicę. *Prus Plac. 168.* **2.** ś. każdy krok, ruch; ś. czyje słowa: Nigdy cię ona nie obrazi śledząc twoich czynności. *Słow. Fant. 309.*

3. ś. c z y m: ś. oczyma, kątem oczu, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*wypatrywać; przyglądać się uważnie*⟩: Śledziłem ją oczyma. *Sienk. SPP.* ś. słuchem, uchem ⟨*nasłuchiwać, przysłuchiwać się uważnie*⟩. **4.** Oczy śledzą; spojrzenie, wzrok śledzi; słuch, ucho śledzi ⟨*ktoś przygląda się komu, czemu uważnie; wsłuchuje się, przysłuchuje się, uważnie*⟩: Dokoła kotłował się tłum podróżnych, zdawało mu się, że zewsząd, ze wszystkich stron śledzą go jakieś oczy. *Jackiew. Wiosna 176.* Okrągłe jego oczy śledziły, jakie zrobił na kobietach wrażenie... *Sewer Nafta II, 119.*

śledztwo 1. Energiczne, formalne, gruntowne, ostre, powierzchowne, skrupulatne, surowe, ścisłe, wstępne ś.; s. dyscyplinarne, sądowe ⟨*przygotowawcze postępowanie sądowe*⟩. **2.** ś. p r z e c i w k o m u — o c o: Śledztwo przeciwko pracownikowi banku o nadużycia dewizowe; przeciwko dróżnikowi o spowodowanie katastrofy kolejowej. **3.** ś. c o d o c z e g o, w s p r a w i e c z e g o: Wytoczyć śledztwo co do przyczyny pożaru. *Łoz. Wal. Dwór 403.* **4.** W toku śledztwa ⟨*podczas śledztwa*⟩: W toku śledztwa oskarżony przyznał się do zarzucanego mu przestępstwa. **5.** Prowadzić, przeprowadzić ś.: Sejm wyznaczył z łona swego Deputację [...] która długo prowadziła śledztwo. *Korzon SPP.* **6.** Rozpocząć, skończyć, umorzyć, wdrożyć, wytoczyć komu, zamknąć, zarządzić, zawiesić ś. **7.** Być pod śledztwem. **8.** Przyznać się do czego, załamać się w śledztwie, na śledztwie. **9.** ś. toczy się dalej, trwa, wykrywa, wyjaśnia co: Śledztwo wykryło, że przyczyną śmierci była nieostrożność. *Jun. Mazur. 364.* Śledztwo dopiero wyjaśni, z jakiego powodu runął gmach przy ulicy Wspólnej. *Prus Kron. III, 248.*

śledź 1. ś. marynowany, solony, smażony, wędzony; ś-e holenderskie, norweskie, szkockie, szwedzkie, ś. w oleju. **2.** Dzwonko śledzia; ławica śledzi; połów śledzi. **3.** *żart. przestarz.* Panowanie śledzia i żurku ⟨*okres postu*⟩: Przeminął karnawał — rozpoczęło się panowanie śledzia i żurku. *Wędr. 9, 1901, s. 167.* **4.** Łowić, poławiać ś-e; sprawić śledzia. **5.** *posp.* Dostać, otrzymać ucho od śledzia ⟨*nic nie dostać*⟩: Co z wypłatą? Będzie żołd? [...] Palą forsę. Dostaniecie, ale ucho od śledzia. *Żukr. Dni 271.* **6.** *posp.* Połknąć śledzia ⟨*przepaść, zginąć*⟩: Tematy sypią się jak z rękawa, ale mówi się już zupełnie o czym innym i o tym „jak to niejeden połknął śledzia" w ostatnie dni wojny. *Twórcz. 1, 1956, s. 40.* **7.** Przegryźć, zakąsić śledziem: Po pierwszej kolejce przegryźli śledziem i jajkiem na twardo. *Bogusz. Kura 41.* **8.** Gnieść się, tłoczyć się jak ś-e w beczce; napełniać co jak ś-e beczkę: Gromada piechurów francuskich w podartych płaszczach, małych, brudnych, wynędzniałych, napełniała wagon, jak śledzie beczkę. *Sienk. Now. II, 213.* **9.** Wyglądać jak ś.; jak ś. wymoczony, jak ś. holenderski, jak wymokły ś. ⟨*wyglądać chudo, blado, jak zdechlak*⟩: Czemu nie śpisz? Już i tak wyglądasz jak śledź. *Par. Zegar 16.*

przysł. **10.** Pojechał po śledzie, więcej nie przyjedzie ⟨*opuścił kogo bezpowrotnie*⟩.

ślepia, *rzad.* **ślepie 1.** Błyszczące, bystre, czarne, dzikie, gorejące, iskrzące, kaprawe, krwawe, nabiegłe krwią, ogniste, ponure, przekrwione, rozjuszone, zielone, złe ś. ⟨*oczy zwierzęce, trywialnie o oczach ludzkich*⟩: Bo czy to było złudzenie, czy może dziki zdeb siedział na gałęzi, dość że Basia wyraźnie ujrzała parę błyszczących ślepiów na wysokości człowieka. *Sienk. Wołod. III, 46.* I zajrzawszy starej w kaprawe ślepie, dodał szybko. *Choyn. Dom. 76.* Na czele tego pochodu stąpał z wywieszonym językiem i krwią nabiegłymi ślepiami dropiaty owczarek. *Rychl. Człow. 261.* Rumak [...] wywracał ogniste ślepia, rozdymał nozdrza i dzwonił złotymi kopytami. *Leśm. Klech. 9.* **2.** ś-a reflektorów ⟨*lampy, latarnie*⟩. **3.** Mrużyć ś. (w słońcu, z zadowolenia itp.): Mrużył bursztynowe ślepia w słońcu, czochrał rude kudły. *Bron. J. Siostrz. 66.* **4.** Wybałuszyć (na kogo), wlepić w kogo, wytrzeszczyć, wywalić ś. ⟨*przyglądać się, rozglądać się z natężeniem lub gapiowato*⟩. **5.** Wypatrywać ś. ⟨*intensywnie, z natężeniem przyglądać się czemu; wyglądać czego*⟩. **6.** *przestarz.* Wypatrzyć ś. ⟨*ciągłym patrzeniem osłabić*⟩: Oni patrzą, ale żeby ślepia wypatrzyli, nie upilnują. *Sewer Biedr. 38.* **7.** Wydrapać komu ś. **8.** Zamknąć ślepia na amen ⟨*umrzeć*⟩. **9.** Skakać komu (sobie) do ślepiów (o co) ⟨*czubić się; awanturować się; wyrzucać komu co, upominać się o co w sposób gwałtowny*⟩: Kiedy przebrali miarę kubków albo nadeptali sobie na odciski, wtedy zapominali o niedoli, o ucisku i za bary się brali, do ślepiów sobie skakali. *Wikt. Papież 127.* **10.** Błyskać, błysnąć, łypać, łypnąć ślepiem, ślepiami; przewracać, toczyć, zawracać ślepiami: Z rozwidlenia konarów łypie na jadących ryś ślepiem zielonym. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 10.* Czego tu chcesz? — krzyknęła. Ślepiami przewracasz, i węszysz, czy nie ma czego porwać? *Sewer Biedr. 142.* **11.** Przewracać do kogo ślepiami ⟨*zalecać się do kogo, kokietować kogo*⟩. **12.** Wpierać się w kogo ślepiami ⟨*wpatrywać się*⟩: I już ją nie z jego słów nie dojęło choć chłopak coraz ogniście ślepiami w nią się wpierał. *Zar. Grusze 27.* **13.** Trafić z zawiązanymi ślepiami ⟨*po omacku*⟩: Już bym tu wszędy i z zawiązanymi ślepiami trafił. *Poraz. Kich. 36.* **14.** Leźć w ś. ⟨*wchodzić w pole widzenia patrzącego; naprzykrzać się komu swoim widokiem*⟩: Co leziesz w ślepia? *Wikt. SPP.* **15.** Napluć komu w ślepia ⟨*plując na kogo wyrazić najwyższą pogardę*⟩. **16.** Patrzeć śmierci w ś. ⟨*być narażonym na śmiertelne niebezpieczeństwo*⟩: Nieraz od tego czasu patrzył śmierci w złe ślepia. *Ejs. Pusz. 37.* **17.** Zajrzeć nieszczęściu w same ś. ⟨*doznać nieszczęścia*⟩. **18.** Coś lśni, zalśniło w czyich ślepiach: Milon pokiwał głową, ale niedowierzanie i złośliwość zalśniły w jego wstrętnych ślepiach. *Rudn. H. Spart. 233.* **19.** ś. błyskają, błysnęły, nabiegają krwią; rozgorzały, zaświeciły się komu jak u kota; świecą się komu jak wilkowi, u kogo jak u wilka; śmieją się komu: Ale tam w Paryżu muszą rżnąć kankana, prawda, panie? — pytał [...] młody szlachcic, przy czym ślepia świeciły mu się, jak u wilka. *Krzywosz. Jula 124.* Zaświeciły mu się ślepia jak u kota i wąs zjeżył pod nosem. *Dygas. Now. V, 204.*

ślepo 1. ś. zakończony ⟨*nie mający ujścia, połączenia, wylotu*⟩: Po przepłynięciu 5,5 km od koryta głównego odchodzi odnoga ślepo zakończona. *Vade żegl. 237.* **2.** ś. być przywiązanym do kogo, posłusznym komu ⟨*bezgranicznie, bezwzględnie, całkowicie*⟩: Mała czarna Poża nie znosiła ciotki Drzedrzewińskiej, natomiast była ślepo przywiązana do aptekarza. *Iwasz. J. Księżyc 222.* [Tekmessa] jest czułą

i ślepo przywiązaną małżonką Ajasa, pełną delikatności uczuć. *Witkow. S. Trag. I, 304.* **3.** Iść ś. za kim, słuchać kogo; ufać, ulegać komu; uwierzyć, wierzyć komu, czemu; wierzyć w kogo, w co ś. ⟨*bezwzględnie, bezgranicznie, całkowicie, nie zastanawiając się, nie rozumując*⟩: Miał [...] Sobieski obok siebie geniusza złego w osobie swej żony, najukochańszej Marysieńki, którą ubóstwiał i której ślepo ulegał. *Bobrz. Dzieje II, 207.* **4.** Iść ś. za sercem ⟨*kierować się wyłącznie uczuciem*⟩: Masz ślepo iść za sercem? *Fel. A. Barb. 54.* **5.** Na ślepo ⟨*nie namyślając się, bez zastanowienia; szczelnie*⟩. **6.** Bić na ś. ⟨*nie patrzeć gdzie, nie wymierzając ciosów*⟩: Bił na ślepo, raczej chcąc gniew wyładować, niż by ukorzyć i bólem złamać więźnia. *Żukr. Kraj. 145.* **7.** Działać, czynić co na ś. ⟨*na chybił trafił, bez rozeznania sytuacji*⟩: Nie lubię działać na ślepo, więc zażądałem cyfr. *Prus Lalka III, 123.* Czyń jak ja, ja na ślepo nic nigdy nie czynię. *Zabł. Pojedn. 210.* **8.** Iść na ś., puszczać się w drogę na ś. ⟨*nie znając drogi, bez znajomości terenu, bez przygotowania*⟩. **9.** Kupować na ś. ⟨*nie oglądając towaru*⟩. **10.** Zamknąć, zatrzasnąć co na ś. ⟨*na głucho, szczelnie*⟩: Dwór stał przed nim zamknięty na ślepo brązowymi okiennicami. *Zal. W. Broń 176.* Okiennice były zatrzaśnięte na ślepo, aby nie wpuszczać do środka gorąca. *Stryjk. Bieg 244.*

ślepota 1. Bezrozumna, całkowita, haniebna, kurza ś.; ś. polityczna; ś. na co ⟨*niemożność widzenia; również przen.*⟩: Grasuje pośród naszych terenowych artystów pewna niebezpieczna choroba. Jest to swoista kurza ślepota na wszystko, co wiąże się z działalnością kulturalną. *Prz. Kult. 21, 1954.* Żukrowski należy do rzędu naszych najlepszych pisarzy-humanistów i zamykać na to oczy jest ślepotą krytyków. *Nowa Kult. 34, 1954.* **2.** Tknięty, zagrożony ślepotą. **3.** ś. grozi komu, dotknęła kogo: Skry i węgle tak przypaliły mu [Jurandowi] jedyne pozostałe oko, iż [...] grozi mu niechybna ślepota. *Sienk. Krzyż. II, 131.*

ślepy 1. ś. jak kret. **2.** ś-a babka ⟨*rodzaj gry dziecięcej*⟩: Niewiasty do Warszawy woził, sprawunki dla nich u bławatników czynił, a wieczorami w ślepą babkę z pasją grywał. *Sienk. Wołod. I, 90.* **3.** ś-e ciosy ⟨*przypadkowe, zadawane na ślepo*⟩. **4.** ś. fanatyzm, ś-a miłość, nienawiść, odwaga, wściekłość ⟨*zapamiętały(-a), nie zastanawiający(-a) się, nie rozumujący(-a)*⟩. **5.** ś-e fatum, przeznaczenie, zrządzenie losu; ś. los, przypadek, traf ⟨*bezwzględne(-y)*⟩: Dni moje są policzone. Ślepe fatum zepchnęło mnie na samo dno nędzy. *Strug Krzyż II, 252.* **6.** *anat.* ś-a kiszka, ś-e jelito ⟨*początkowy odcinek jelita grubego zakończony wyrostkiem robaczkowym*⟩. **7.** *techn.* ś-a latarka ⟨*mająca szybkę tylko z jednej strony*⟩. **8.** ś. ładunek ⟨*bez kuli*⟩. **9.** ś-a mapa ⟨*bez napisów*⟩. **10.** *poligr.* ś. materiał zecerski ⟨*justunek*⟩. **11.** ś. mur; ś-a ściana ⟨*bez otworów okiennych i drzwiowych*⟩. **12.** *wojsk.* ś. nabój ⟨*bez pocisku, używany na ćwiczeniach, przy salwach honorowych*⟩. **13.** ś. naśladowca, wykonawca, zwolennik czego; ś-e naśladownictwo ⟨*niewolniczy(-e), bezmyślny(-e), bezduszny(-e)*⟩: Rzymianie nigdy nie byli ślepymi naśladowcami obcych pomysłów. *Kremer Listy II, 100.* **14.** *archit.* ś-e okno ⟨*pozorne; dekoracyjna wnęka w ścianie w kształcie okna*⟩. **15.** ś. pasażer ⟨*jadący bez biletu*⟩. **16.** *lotn.* ś. pilotaż ⟨*bez widoczności ziemi, według wskazań przyrządów*⟩. **17.** ś-e posłuszeństwo, zaufanie; ś-a uległość, wiara ⟨*bezwarunkowe(-a), bezwzględne(-a), nieograniczone(-a), bez zastrzeżeń*⟩: Od lat był przyzwyczajony do ślepego posłuszeństwa współpracowników. *Jackiew. Wiosna 108.* **18.** ś-e przywiązanie ⟨*wierne, nierozsądne, głuche na strony ujemne, nie krytykujące*⟩. **19.** ś-a siła; ś-e siły natury ⟨*bezwzględna(-e)*⟩: Gdziekolwiek odwrócić wzrok — wszędzie nienawiść, zemsta, przemoc, zdrada, gwałt i przeszywający na wskroś jak miecz — śmiech tryumfu ślepej siły. *Żer. Wiatr. 80.* To był tryumf nauki, odwagi i wytrwałości nad ślepymi siłami natury. *Sienk. Wiad. II, 7.* **20.** ś. tor ⟨*boczny, zapasowy, kończący się barierą*⟩: Odnaleźli na jakimś ślepym torze pociąg. *Rus. Burza 151.* **21.** ś-a ulica, uliczka; ś. zaułek ⟨*bez wyjścia, bez przejścia, bez wylotu*⟩. **22.** ś. upór ⟨*bezwzględny, nie dający się wyperswadować*⟩. **23.** ś. wielbiciel ⟨*zaślepiony*⟩. **24.** ś. na co ⟨*zwykle przen.: nie dostrzegający czego lub nie chcący czego dostrzegać*⟩; ś. na czyje wybryki. **25.** ś. na barwy ⟨*daltonista*⟩. **26.** ś. na jedno oko, na oba oczy: Był on na jedno oko ślepy i w powiece tego oka miał jakieś konwulsyjne drganie. *Demb. L. Wspom. I, 76.* **27.** ś. o d c z e g o ⟨*oślepiony*⟩: ś. od blasku. Idą chore, ślepe od potu, który zalewa im oczy. *Szmag. Dymy 112.* **28.** ś. w c z y m: ś. w wierze, w ufności. **29.** ś. z c z e g o ⟨*gdy się wymienia przyczynę ślepoty*⟩: ś. z gniewu, z miłości, z nienawiści. **30.** Być ślepym na co, względem czego ⟨*nie zwracać na co uwagi*⟩: Być ślepym na czyje błędy. Tak mój chłopcze, jesteś jeszcze młody i jak wszyscy młodzi ślepy względem tych gadzin, przetrze ci oczy dopiero doświadczenie. *Święt. A. Nałęcze 121.* **31.** Być, stać się ślepym narzędziem czyim ⟨*być wykonawcą czyich poleceń bez wiadomości celów, którym służą*⟩: Odtąd, stałem się ślepym jego narzędziem, bez namysłu wykonywałem wolę jego. *Bork. K. Pam. 63.* **32.** Mówić, sądzić o czym jak ś. o kolorach ⟨*mówić, wydawać sąd o czymś, czego się nie rozumie, nie wie, nie zna*⟩: Mówisz jak ślepy o kolorach. *Krasiń. Listy II, 219.* **33.** Leźć jak ś. ⟨*nieuważnie*⟩. **34.** Znaleźć się w ślepym zaułku, zapędzić kogo w ś. zaułek ⟨*znaleźć się, postawić kogo w sytuacji bez wyjścia*⟩.

przysł. **35.** Między ślepymi jednooki królem. **36.** Trafiło się ślepej kurze ziarn(k)o ⟨*komuś coś się wyjątkowo udało*⟩. **37.** Wiódł ś. kulawego ⟨*wzajemna pomoc niedołęgów*⟩.

śliczność 1. *pot.* Osoba, rzecz śliczności ⟨*prześliczna, delicje*⟩: A trzeba panu wiedzieć, że on ma córkę, śliczności panna, choć na monarsze pokoje. *Krasz. SW.* Śliczności kawaler z tego Romulka. Ugrzeczniony, pełny uszanowania dla dam. *Orzesz. Broch. I, 43.* Poszedł więc pan Paweł do oficyny, ale po drodze spostrzegł, że dwuletni źrebak, konik śliczności, przez pustotę wlazł między belki i kłody drzewa. *Dygas. Pióro 41.* **2.** Moje śliczności! ⟨*pieszczotliwie do dziecka lub młodego zwierzątka*⟩: Pochwyciła w rękę jedno z dzieci kwoki i dalejże je pieścić a chuchać na nie, a całować. — Moje śliczności!... Moje malutkie!... *Dygas. Now. VII, 7.*

śliczny 1. ś. jak laleczka, jak malowanie, jak zorza: Cóż to za wesoły chłopak. Ma 24 lata. Śliczny jak malowanie. *Żer. Dzien. I, 112.* Ma córkę śliczną jak

zorza, a dobra jak gołąbek. *Zmor. Podania 47.* **2.** ś. chłopak, mężczyzna; ś-a dziewczyna, panna, kobieta, ⟨*uroczy(-a); bardzo przystojny(-a)*⟩. **3.** ś. dzień, ranek, wieczór; ś-a pogoda ⟨*bezchmurny(-a); słoneczny(-a), bez opadów*⟩. **4.** ś-e kwiaty ⟨*wywołujące zadowolenie estetyczne, piękne w kształcie i w kolorze*⟩. **5.** ś-e miasteczko; ś-a okolica; ś. widok ⟨*urocze(-a, -y); malownicze(-a, -y)*⟩. **6.** ś. ukłon ⟨*wykonany z wdziękiem*⟩. **7.** ś-e nogi, ręce ⟨*kształtne, smukłe*⟩: Skłonił się po raz drugi i uścisnął końce palców ślicznej podanej sobie ręki. *Orzesz. Cnot. 42.* **8.** ś-e oczy ⟨*duże, w pięknej oprawie, pełne wyrazu*⟩. **9.** ś-a twarz ⟨*o regularnych rysach, pięknej cerze, miłym wyrazie*⟩. **10.** ś-e zęby ⟨*zdrowe, równe, białe*⟩.

ślimak **1.** Chodzić, iść, posuwać się jak ś. ⟨*bardzo wolno*⟩. **2.** Zamknąć się, zasklepić się jak ś. w skorupie ⟨*nie udzielać się, nie bywać nigdzie, nie utrzymywać z nikim kontaktów, nie interesować się niczym*⟩.

ślina **1.** Gęsta, lepka, pienista, żółta ś. **2.** Bryznąć na kogo, na co śliną ⟨*szarpać czyją sławę, szkalować kogo, co*⟩. **3.** Gadać, mleć, paplać, pleść, wygadywać co komu ś. na język przyniesie ⟨*gadać itp. byle co bez zastanowienia, aby tylko mówić; gadać itp. niestworzone rzeczy*⟩: Ot ludzie mielą, co im ślina na język przyniesie, i tyle... *Was. W. Rzeki 471.* **4.** Przełykać ślinę; strzykać śliną przez zęby: Chłop strzyknął przez zęby ślinę na podłogę. *Mort. Dni I, 15.* **5.** ś. cieknie, idzie komu z ust, z pyska; ś. wydziela się: Z ust ślina mu ciekła. *Krasz. Seraf. 168.* **6.** ś. do ust napływa, przychodzi, spływa komu ⟨*na widok smakowitych potraw, wyrobów, wypieków*⟩: Wszystek ten piernikowy ludek i zwierzyniec żółcił się i czerwienił smakowicie, pachniał mocno i przyjemnie, że człowiekowi ślina do ust spływała. *Morc. Wyrąb. I, 115.* Ślina nam do ust przychodziła, gdyśmy patrzyli na pyszną wędlinę i rozmaite łakocie. *Gaj. z Błoc.: Pam. I, 257.*

ślinka **1.** (Po)łykać ślinkę, *daw.* ślinki ⟨*przełykać ślinkę na widok czego smacznego, na myśl o czym smacznym; mieć ochotę na coś smacznego, a niedostępnego; obchodzić się smakiem*⟩: Skąpiec, żeby pełnej nie uszczuplił skrzynki, widząc, gdy drudzy jedzą, czcze połyka ślinki. *Pot. SW.* **2.** (Aż) ś. ciecze, idzie, leci, płynie, napływa komu (do ust) na co, na widok czego ⟨*coś wzbudza apetyt, pożądanie*⟩: Nam, panie, aż ślinka idzie na szczawiową zupę. *Bał. Ryby 14.* Jak pomyślę o drożdżowych rogalikach, to mi ślinka do ust płynie. *Perz. Las 254.*

śliski **1.** ś. jak węgorz. **2.** ś-e błoto ⟨*na którym można się pośliznąć*⟩. **3.** ś-a posadzka ⟨*mająca gładką powierzchnię, słabe tarcie; gładka*⟩. **4.** ś-a sprawa ⟨*kryjąca w sobie niebezpieczeństwo, niebezpieczna*⟩. **5.** ś-e żarty ⟨*dwuznaczne, pieprzne, tłuste*⟩. **6.** ś. o d c z e g o: ś. od błota, od deszczu; ciało ś-e od potu. **7.** ś. p o c z y m: grunt ś. po deszczu; podłoga po froterce. **8.** ś. w c z y m (w znaczeniu *przen.*): Człowiek ś. w obyczajach. **9.** Wkroczyć na ś-e tory; zejść na śliską drogę ⟨*przybrać niebezpieczny obrót, stać się niebezpiecznym*⟩: Rozmowa wkroczyła na śliskie tory.

śliwka **1.** Guz jak ś., wielkości śliwki. **2.** ś-i suszone, marynowane; ś-i węgierki. **3.** Wpaść jak ś. w kompot ⟨*przyjść nie w porę; znaleźć się w kłopotliwej sytuacji, w położeniu bez wyjścia*⟩: Wpadnę jak śliwka w kompot. *Jaroch. Niemił. 164.*

ślizgać się **1.** ś. się n a c z y m, p o c z y m; w c z y m: ś. się na lodzie, na stawie; na glinie: Buty ślizgają się na glinie a. po glinie, w glinie; światło księżyca ślizga się po stawie; palce ślizgają się po klawiszach; opony ślizgają się w błocie. **2.** ś. się na łyżwach. **3.** ś. się po powierzchni życia ⟨*prowadzić życie lekkie, wesołe; żyć powierzchownie*⟩: Pieszczony i psuty pochwałami kobiet, wesoło, swobodnie ślizgał się po powierzchni życia, był to umysł lekki i płytki. *Bał. Dziady 138.* **4.** ś. się c z y m — p o c z y m: Ślizga się spojrzeniem po cegłach, w dół, aż do deski sterczącej ukosem na dnie. *Żukr. Dni 103.*

ślub ⊙ ⟨*zawarcie związku małżeńskiego, ceremonia zawierania tego związku*⟩ **1.** Cichy, dozgonny, legalny, nieprawny, nierozerwalny, potajemny, powtórny, skromny, świetny, tajemny, uroczysty ś.; ś. cywilny, kościelny, *daw.* małżeński, religijny; ś. bez zapowiedzi, przed ołtarzem, za indultem. **2.** ś. w c z y m: ś. w cerkwi, w kościele, w synagodze; ś. w urzędzie stanu cywilnego. **3.** ś. z k i m: Na czwartą niedzielę [...] był zapowiedziany ślub mojej matki z panem pisarzem. *Kaczk. Mąż 68.* **4.** Akt, ceremonia, metryka, obrzęd, rocznica, termin; uprawnienie, zalegalizowanie; uroczystość ślubu; świadek ślubu a. przy ślubie. **5.** *daw.* Ktoś pierwszego, drugiego itd. ślubu, pierwszym, drugim itd. ślubem taka to... ⟨*z pierwszego, drugiego itd. małżeństwa*⟩: Był drugim mężem mojej rodzonej ciotki, pierwszego ślubu Drewnowskiej. *Dmoch. S. Wspom. 8.* Pani Katarzyna z Modlibogów, pierwszymi ślubami Pąkowa. *Lamus 5, 1909—10, s. 81.* **6.** Pożycie bez ślubu. **7.** Przygotowania do ślubu. **8.** Suknia, ubranie, welon, wianek do ślubu; ubrany do ślubu. **9.** Ubrany, wystrojony jak do ślubu ⟨*uroczyście*⟩: Miłuję księżyc za to, że nam tak cudnie przystraja ten stary nasz rynek krakowski [...] daszki, stragany, opadłe tynki, to wszystko gdzieś się skryło, a rynek stanął uroczysty, poważny, wystrojony jak do ślubu. *Kremer Listy II, 91.* **10.** Dyspensa na ślub. **11.** Zawiadomienie o ślubie. **12.** Brać, wziąć ś. (z kim) ⟨*zawrzeć związek małżeński*⟩. **13.** Czy ja z tobą (nim, wami itd.) brałem ś., nie brałem z tobą (nim itd.) ślubu ⟨*nie jestem związany na stałe*⟩: Czy ja z wami ślub brałem, czy co? Nie macie prawa zatrzymywać mnie siłą. *Andrz. Wojna I, 204.* **14.** Dać (komu) ś., udzielić ślubu. **15.** Ogłosić, odłożyć, ponowić, przyśpieszyć, rozerwać, unieważnić, zawrzeć ś.: Młoda jeszcze, wyrzekłam się myśli ponowienia małżeńskich ślubów. *Orzesz. Pam. I, 322.* **16.** Odmówić ślubu, żyć z kim bez ślubu; iść, jechać, prowadzić kogo, przystąpić, udać się, stanąć do ślubu: Równo trzydzieści lat temu jechała do ślubu, a za dwa tygodnie minie osiem lat, jak Karol umarł. *Kow. A. Uliczka 19.* **17.** Stroić się jak do ślubu, jak panna do ślubu, jak panna młoda do ślubu ⟨*odświętnie, uroczyście*⟩: Nasz kościołek odświeżony ustroił się pięknie na dzień święta jak panna do ślubu. *Fel. E. Syb. III, 77.* **18.** Połączyć kogo, uświęcić, (z)wiązać się z kim ślubem; zwlekać ze ślubem: Gdybym poszła za niego, cóż by powiedzieli ludzie? Żem uświęciła dawne stosunki nowym ślubem. *Krasz. Seraf. 171.* Żył, nie

wiążąc się ślubem [...] z niejaką Glikerg. *Ziel. T. Rzym. 171.* **19.** Być na czyim ślubie. **20.** Prosić, zaprosić kogo na **ś.**; pojechać, wyjechać na **ś. 21.** *daw.* Wejść w **ś-y**, wejść w powtórne **ś-y**, wejść z kim w **ś-y**, wejść w **ś-y** małżeńskie ⟨*ożenić się, wyjść za mąż (powtórnie)*⟩: Julianna owdowiawszy weszła w śluby powtórne z Litwinem Monwidem. *Stadn. Syn. 10.* **22. ś.** łączy, wiąże kogo, kogo z kim; odbywa się, odbył się gdzie.

◉ ś. ⟨*uroczyste przyrzeczenie wykonania czego; ceremonia tego przyrzeczenia*⟩ **23.** Niezłomny, pobożny, wieczysty, wiążący **ś.**; uroczyste **ś-y**: Robię ślub niezłomny, że będę nieco zabawny, lecz skromny. *Słow. Poem. I, 10.* **24. ś-y** klasztorne, zakonne ⟨*przyrzeczenie zachowania istotnych zasad życia zakonnego*⟩: Król Ludwik wysłał go do papieża Grzegorza XI, zapewne po uwolnieniu od ślubów zakonnych. *Szujski Opow. 84.* **25. ś.** rycerski: Rycerski ślub na upieczonym pawiu zaprzysiężony uchodził za ślub najświętszy. *Szajn. Jadw. III, 74.* **26. ś.** czego: **ś.** bezżeństwa, braterstwa, czystości, pokory, posłuszeństwa, ubóstwa. Był to ślub wdzięczności za podwójne ocalenie od śmierci. *Szajn. Szkice III, 440.* **27. ś.** zrobienia czego a. zrobić co (z bezokolicznikiem): Zgryzoty [...] doznane, kiedy król jawnie z nieprzyjaznymi dlań wystąpił krokami, spowodowały kardynała do ślubu odbycia pielgrzymki do Ziemi Świętej. *Dzied. Oleśn. II, 438.* Zapadłszy w ciężką chorobę, uczynił ślub odbyć pobożną pielgrzymkę do Rzymu celem uproszenia Boga o powrót do zdrowia. *Baliń. M. Polska IV, 614.* **28. ś.** n a c o: Wczora wieczorem na święte kości wykonałem śluby, że przez noc całą [...] nie wyjdę za kościelne progi. *Ziel. G. Poezje II, 49.* **29. ś.** z a k o g o, z a c o: **ś.** za czyje zdrowie, za powrót do zdrowia; **ś.** za dziecko, za ojczyznę. **30.** Wierny ślubowi. **31.** Czynić **ś-y**; uczynić **ś.**: Czekano [...] na ubieranie się szermierzy, i niejeden czynił głośne śluby bogom, by zjednać ich opiekę dla swego ulubieńca. *Sienk. Quo III, 111.* Młodziutki Vivien uczynił ślub, że w boju z Saracenami nigdy nie cofnie się na długość włóczni. *Poręb. Studia 79.* **32.** Dochować, dotrzymać, dopełnić ślubu, dopełnić **ś.**: Ślub za męża mojego uczyniony czas dopełnić. *Zabł. Amf. 129.* **33.** *daw.* Przyjąć **ś-y** ⟨*złożyć*⟩: Przyjął na koniec zakonnika śluby i został mistrzem dla Zakonu zguby. *Mick. Konrad 125.* **34.** Składać, złożyć **ś.**, **ś-y**: Od rana mówiono, że w czasie nabożeństwa stanie się coś ważnego, że król jakieś uroczyste śluby będzie składał. *Sienk. Pot. IV, 143.* Pogodzili się z Marysią i złożyli sobie jakieś wiążące śluby. *Prom. Opow. 90.* **35.** Spełnić, wykonać; wypełnić **ś.**; złamać **ś. 36.** *daw.* Zrobić **ś.** ⟨*ślubować*⟩: Choć mieszka w zakonie, ślubu nie zrobił, więc nie strzyże głowy. *Mick. Giaur 187.* **37.** *daw.* Zrzec się ślubów. **38.** Obowiązać się, zobowiązać się, (z)wiązać kogo (się) ślubem. **39.** Uwolnić, zwolnić od ślubu; rozwiązać (się) ze ślubu: Kaznodzieja królewski w 1789 zwolniony od ślubów zakonnych otrzymał probostwo w Kozienicach. *Sokoł. A. Dzieje I, 444.* **40. ś.** obowiązuje.

ślubny 1. Akt **ś.** ⟨*akt stwierdzający zawarcie związku małżeńskiego*⟩. **2.** Ceremonia **ś-a** ⟨*związana z uroczystością ślubu*⟩. **3.** Dzieci **ś-e** ⟨*z małżeństwa zalegalizowanego*⟩. **4. ś-a** fotografia ⟨*wykonywana zwykle bezpośrednio po ślubie, przedstawiająca małżonków w uroczystych strojach*⟩. **5.** Intercyza **ś-a** ⟨*umowa regulująca sprawy majątkowe małżonków*⟩. **6. ś-e** łoże ⟨*podwójne; symbol małżeństwa*⟩. **7. ś.** małżonek, mąż; **ś-a** małżonka, żona ⟨*związany(-a) ślubem*⟩. **8.** Prezent **ś.** ⟨*dawany z okazji ślubu*⟩. **9. ś-a** obrączka ⟨*noszona przez małżonków, jako symbol stanu małżeńskiego*⟩. **10.** Orszak **ś.** ⟨*towarzyszący nowożeńcom do ślubu*⟩. **11. ś-a** przysięga ⟨*składana podczas ślubu*⟩. **12. ś-a** suknia; **ś.** welon, wianek ⟨*wkładana(-y) do ślubu*⟩. **13.** *książk.* Wstąpić na **ś.** kobierzec ⟨*wstąpić w związek małżeński*⟩: Wstąpić miała na ślubny kobierzec. *Orzesz. Na dnie I, 324.*

ślubowanie ś. rycerskie *p.* ślub.

śluza 1. ś. nawigacyjna; **ś-y** betonowe, opancerzone, żelazne ⟨*urządzenia zaporowe oddzielające zbiorniki wodne o różnych poziomach*⟩. **2.** Odemknąć, otworzyć **ś-y**; ująć (rzekę) śluzami a. w **ś-y**. **3. ś-y** pociekły, puściły się z oczu: Śluzy puściły mi się z oczu i żałość zdjęła mnie niezmierna. *Sienk. Wołod. II, 51.*

śmiać się 1. ś. się beztrosko; cicho, po cichu, z cicha, ciszkiem; cynicznie, dobrodusznie, donośnie, dziko, filuternie, głośno, głupio, głup(k)owato, głupawo, gorączkowo, grubiańsko, hałaśliwie, hucznie, ironicznie, krzykliwie, mocno, perliście, piskliwie, pogardliwie, przeraźliwie, przymilnie, pusto, radośnie, serdecznie, spazmatycznie, srebrzyście, swobodnie, szaleńczo, szczerze, szeroko, sztucznie, umiarkowanie, urągliwie, wesoło, zdrowo, zgryźliwie, zjadliwie, złośliwie, zuchwale, życzliwie; **ś. się** (sam) nie wiedząc czemu; *pot.* **ś. się** całą gębą, półgębkiem, chichotem; **ś. się** dobrym, złym, ironicznym, piskliwym, perlistym itp. śmiechem; **ś. się** do łez, do rozpuku, do spazmów; na całe gardło, na (cały) głos; od ucha do ucha; w głos; z całej duszy, z całego gardła, z całej siły, z całego serca; **ś. się** z ironią, z politowaniem, z zadowoleniem: Niekiedy śmiałem się do rozpuku z różnych kawałów pana Jana. *Krzyw. L. Wspom. 235.* W głos się śmieje, że ja wzdycham i łzy leję. *Witw. S. Piosnki 205.* **2. ś. się** przez łzy ⟨*udawać wesołego, będąc smutnym*⟩. **3. ś. się** w duszy ⟨*śmiać się wewnętrznie nie okazując śmiechu*⟩. **4. ś. się** w kułak ⟨*nie zdradzać się z tego, że się śmieje, wyśmiewa się z kogo*⟩: Przygląda się Kichuś onej maskaradzie i ciszkiem w kułak się śmieje. *Poraz. Kich. 52.* **5. ś. się** komu w nos ⟨*nic sobie z kogo, z czego nie robić*⟩: Śmiał się w nos różnym typkom [...] którzy starali się mu dociąć. *Breza Niebo II, 60.* **6. ś. się** komu w oczy, w żywe oczy ⟨*otwarcie się wyśmiewać*⟩: Obojętnym mu było, że go ci i owi palcami wytykają albo i w żywe oczy się śmieją. *Gomul. Mieszczka 170.* **7. ś. się** jak głupi do kołacza ⟨*bezmyślnie*⟩. **8. ś. się** jak opętany, jak szalony, jak szatan, jak wariat. **9.** Płakać i **ś. się** na przemian. **10. ś. się** d o k o g o, *rzad.* k o m u: Barwne dziewczęta chodziły objęte wpół, śmiejąc się do chłopców. *Brand. K. Miasto 203.* Wdzięcznymi usty wszystkim się śmieje. *Len. T. Ziemia I, 31.* **ś. się** do siebie. **11. ś. się** n a c o: Czy podobna się nie śmiać na takie androny. *Zabł. Firc. 57.* **12. ś. się** n a c z y m: Sztuka to niedorzeczna po trosze i nieskromna wielce, ale [...] śmiać się można na niej całą gębą. *Tyg. Ilustr. 141, 1870.* **13. ś. się** z k o g o

⟨*wyśmiewać się, kpić z kogo*⟩: Śmiała się w duszy z biedaka, któremu zawracała do ostatka głowę. *Krasz. Opow. 67.* Śmiejmy się z głupich, choć i przewielebnych. *Kras. SW.* **14.** ś. **się** z czego: a) ⟨*gdy się wymienia zewnętrzną przyczynę pobudzającą do śmiechu*⟩: Nie śmiej się z cudzego nieszczęścia. *SW.* Śmiał się do rozpuku z anegdoty, którą mu kapitan opowiadał. *Choj. Alkh. I, 76*; b) ⟨*gdy się wymienia wewnętrzną przyczynę śmiechu*⟩: ś. **się** z radości, z zadowolenia; c) ⟨*nic sobie nie robić z czego; kpić sobie*⟩: Jak ten smarkacz raz jeszcze będzie mi wyrządzał psoty, to go każę złapać i rózgami osiec, a potem sprowadzajcie sobie asesora i róbcie sobie śledztwo, ja się z tego śmieję. *Krasz. Latarn. IV, 36.* **15.** ś. **się** czym: ś. się ustami, wargami, oczami, ślepiami, spojrzeniem, wzrokiem, twarzą. **16.** ś. **się** z kim, razem z kim: Zna dużo ciekawych historyjek i potrafi być wesoła i śmiać się razem z Adasiem. *Was. W. Pok. 43.* **17.** Dusza się śmieje do czego ⟨*ktoś się czymś raduje, ktoś się do czegoś radośnie wyrywa*⟩: Aż mi się dusza do tego śmieje. *Sienk. SPP.* **18.** Hiena się śmieje, puszczyk się śmieje ⟨*wydaje charakterystyczny głos*⟩. **19.** Oczy się komu śmieją; śmieją się czyje oczy; oczy śmieją się radością, wesołością ⟨*z czyichś oczu bije radość, wesołość*⟩: Jego chmurne zwykle oczy śmiały się wówczas tą świeżą, dziecinną wesołością i świeciły jak dwa węgielki. *Sienk. Now. VI, 8.* **20.** Oczy się komu śmieją do kogo ⟨*ktoś spojrzeniem wyraża swoją sympatię do kogo*⟩. **21.** Serce się komu śmieje, śmieje się czyje serce ⟨*ktoś się szczerze raduje*⟩: A mnie się serce śmieje, ot, z radości bym płakał, bo nie wiem, co piękniejsze: oczy twoje czy Praga. *Gałcz. Ślub. 59.* **22.** Usta czyje się śmieją; twarz (czyja) się śmieje ⟨*ktoś się uśmiecha; widać uśmiech na czyich ustach, na czyjej twarzy*⟩. **23.** *przen.* Fortuna, los, życie się komu, do kogo śmieje ⟨*komuś się szczęści, układa się wszystko szczęśliwie*⟩.

przysł. **24.** Lepiej się śmiać niż płakać. **25.** Nie śmiej się dziadku z cudzego upadku (wypadku). **26.** Ten się śmieje, kto się śmieje ostatni.

śmiałość 1. Niepowszednia, wielka, zbytnia ś. ⟨*odwaga, nie lękanie się niebezpieczeństwa, nieustraszoność*⟩. **2.** ś. czego: ś. koncepcji, myśli; ś. rysunku ⟨*polot*⟩; ś. poglądów ⟨*odwaga (w poglądach)*⟩. **3.** ś. w czym; ś. w wypowiedzeniu czego, w wystąpieniach. **4.** Ze śmiałością (dążyć do celu, mówić co) ⟨*śmiało*⟩. **5.** Więcej śmiałości niż znajomości ⟨*o kimś, kto sobie zbyt śmiało (bezczelnie) poczyna*⟩. **6.** Mieć ś. do kogo, do czego: Najwięcej miałam śmiałości do ojca. *Sewer Pam. 116.* **7.** Mieć ś. co robić ⟨*mieć odwagę, śmieć co uczynić*⟩: Co? ta kobieta ma jeszcze śmiałość pokazywać się w moim domu. A! to bezczelność. *Bał. Dom 111.* Kto? ja cię posłałem? i masz śmiałość mówić to, psubracie? Gdzie? co? jak? *Zab. Amf. 156.* Biurka ojca do tej pory nie miałam śmiałości otworzyć. *Kunc. Dni 303.* **8.** Okazać, (s)tracić do kogo, wybaczyć komu, zdradzać w czym ś.; przepraszać za ś.: Straciła do niego śmiałość dawną i często spojrzenie w inną zwracała stronę. *Wol. Dom. III, 183.* Proszę wybaczyć mi moją śmiałość. *Sienk. Dram. 101.* Mężczyzna młody, silny, okazały, zdradzał w każdym poruszeniu żołnierską śmiałość i rubaszność. *Gosz. Pszonki 427.* Przepraszam za śmiałość, siostra pańska jest zachwycająca. *Prus Dusze 198.* **9.** Brać, zdobywać się na ś. ⟨*zdobywać się na odwagę, odważać się na co*⟩: Czasem na śmiałość bierze, rzuca jakieś słówko, ale graf ni pochwałą na to, ni wymówką. *Hertz B. Bajki 120.* **10.** Coś odbiera komu ś.; coś dodaje komu śmiałości: Niosłem słodszy dzień dobry, lecz twe senne wdzięki odebrały mi śmiałość; niech się wprzódy dowiem: z łaskawym wstajesz sercem? *Mick. Son. 173.* Zdawało mu się, że już naprawdę jest milionerem. Wygrana dzisiejsza dodawała mu śmiałości. *Sewer Zyzma 10.* **11.** Nabierać, nabrać śmiałości; zabrakło komu śmiałości (do czego).

śmiały 1. ś. eksperyment, pomysł ⟨*pełen rozmachu, graniczący z ryzykiem*⟩. **2.** ś. krok ⟨*pewny, energiczny; świadczący o czyjej pewności siebie*⟩. **3.** ś-a krytyka ⟨*odważna, nie uznająca powag, konwenansów*⟩. **4.** ś-e oczy, ś-e spojrzenie ⟨*z których, z którego bije śmiałość*⟩. **5.** ś-a polityka ⟨*odważna; ryzykowna*⟩. **6.** ś. program reform społecznych ⟨*radykalny*⟩. **7.** ś. rysunek ⟨*pełen polotu, fantazji*⟩. **8.** ś-e żarty ⟨*oparte tylko na śmiałości, ryzykowne*⟩. **9.** ś. do dzikości, do zuchwalstwa. **10.** ś. do kogo, do czego: Waćpan widzę śmiały do dawania rady. *Fredro A. Geld. 44.* **11.** *daw.* ś. na co: Celina jest żoną, jakiej szukałem, śmiała na wszystkie niewygody, przestająca na małym, zawsze wesoła. *Mick. Listy II, 117.* **12.** ś. w czym: ś. w konkluzjach, w poglądach, w stosunkach z kim. **13.** Coś przechodzi, przekracza najśmielsze oczekiwania.

przysł. **14.** Śmiałym szczęście sprzyja.

śmiech 1. Afektowany, bezgłośny, bezmyślny, bezwstydny, bolesny, cichy, chrypliwy, ciągły, diabelski, długi, długotrwały, donośny, drażniący, dyskretny, dziecinny, dziki, dźwięczny, figlarny, frenetyczny, gardłowy, głośny, głupi, głupkowaty, głupowaty, gorzki, gromki, gwałtowny, hałaśliwy, histeryczny, homeryczny, huczący, huczny, idiotyczny, ironiczny, jadowity, konwulsyjny, lekki, łobuzerski, nagły, naturalny, nerwowy, niefrasobliwy, nienaturalny, nieopanowany, niepohamowany, niepowstrzymany, nieszczery, niski, obłąkany, obraźliwy, ogólny, ostry, perlisty, piekielny, pijacki, piskliwy, porywający, powściągliwy, przeciągły, przenikliwy, przeraźliwy, przyduszony, przykry, przytłumiony, pusty, radosny, rechoczący, rechotliwy, rozgłośny, rubaszny, sardoniczny, sarkastyczny, serdeczny, spazmatyczny, sprośny, srebrny, srebrzysty, stanowczy, straszliwy, straszny, (s)tłumiony, swawolny, szaleńczy, szalony, szatański, szatana, szczery, szczęśliwy, szelmowski, szeroki, sztuczny, szyderczy, szyderski, tubalny, wesoły, wymuszony, zaraźliwy, zdławiony, zjadliwy, zdrowy, zduszony, zły, zmysłowy ś.: Panował w niej szmer szeptów, stłumionych śmiechów, nieustanna krzątanina książek i zeszytów. *Par. Niebo 24.* Śmiałem się gorzko, był to śmiech szatana. Dalej, wielbłądzie! dalej na pustynię! *Słow. Poem. I, 141.* **2.** ś. czego (jaki): Kto dziś obaczy w tym mieście twarz bez skazy, kto usłyszy śmiech szczerego wesela? *Krasiń. Iryd. 38.* **3.** ś. hieny, puszczyka. **4.** ś. na ustach, wargach. **5.** ś. przez łzy. **6.** ś. z czego: [Gra] nie miała żadnych zakładów ani stawek, tylko same słowa chluby z wygranej albo śmiechy z przegranej. *Kit. Opis 96.* **6a.** ś. co robić: Gdzieby to dawniej w hrab-

skim domu przyjmowali eks-kupczyka, który przez ożenek dorobił się majątku... Śmiech powiedzieć. *Prus Lalka I, 205.* **7.** Atak, akompaniament, grzmot, kaskada, *rub.* kupa, paroksyzm, poryw, ryk; *daw.* rozpuk; salwa, wybuch śmiechu: Przecież kupę śmiechu warte takie wojsko. *Morc. Urodzaj 69.* Natychmiast mnie sadzami mazali chłopaki i zawodząc w jadalnią śród śmiechów rozpuku, śpiewać mi rozkazano. *Wol. Poezje I, 28.* **8.** Beczka śmiechu ⟨*w wesołym miasteczku jedna z zabaw*⟩: Błagała, żeby beczkę śmiechu zatrzymać i wywlekli pół żywego Kinga — co gorsze z nogawką jak nożem rozprutą. *Wańk. Ziele 60.* **9.** ś.! że ś.! ⟨*śmieszne*⟩: Francuzi za to nie mieli ani jednego działa. Jakże tu dobywać twierdzy samą konnicą? śmiech! *Żer. Popioły II, 266.* **10.** Coś (ktoś) na śmiech, jak na śmiech ⟨*do niczego, mało*⟩: Jakkolwiek to strzał jak na śmiech tylko; zapewne bezskuteczny, wstrzymał ich jednak. *Gocz. Wspom. II, 54.* **11.** On (ten itp.) w ś. ⟨*śmieje się*⟩: Pokazała jej na dachu kominiarza, no, i ta w śmiech... *Prus Emanc. I, 18.* **12.** Coś jest śmiechu warte ⟨*coś jest mało ważne, nie ma żadnego znaczenia*⟩. **13.** Budzić, (po)hamować, powstrzymać ś.; robić, stroić z kogo, z czego ś-y; ściągnąć na kogo, na siebie; tłumić, ukryć, usłyszeć ś.; wyprawiać ś-y; wywołać, wzbudzić, zdusić w sobie ś.: Z całej tej żałoby śmiechy będą robić. *Dąbr. M. SPP.* **14.** (Sala) brzmi, dygocze, grzmi śmiechem; (głos) drga śmiechem; (usta) zadrgały śmiechem: Sala jeszcze dygotała śmiechem. *Par. Niebo 246.* **15.** Chichotać, śmiać się (np. złośliwym) śmiechem; dzwonić (srebrnym) śmiechem; buchnąć, gruchnąć, huknąć, parsknąć, prychnąć, roześmiać się, zaśmiać się (wesołym, złym, złośliwym itp.) śmiechem; ryknąć, zarżeć, uderzyć, wybuchnąć śmiechem ⟨*roześmiać się*⟩. **16.** Maskować, pokrywać co (np. zazdrość, zmieszanie) śmiechem; maskować się, wtórować, zanosić się, zarażać, zbyć kogo, co śmiechem. **17.** *przestarz.* Dostać śmiechu. **18.** Robić co bez śmiechu, nie móc robić czego bez śmiechu; doprowadzać kogo (się) do śmiechu. **19.** Jest, było dużo śmiechu, ile jest, było śmiechu, ile śmiechu: Dawniej, pamiętacie, żartował... ile było śmiechu na lekcjach... *Brand. K. Obyw. 255.* **20.** *pot.* Być do śmiechu, coś jest do śmiechu ⟨*śmieszne, rozśmiesza*⟩: Usposobienie miał wesołe, krotochwilne, wrodzone poczucie humoru. Wszystko co mówił, było do śmiechu. **21.** Komuś jest do śmiechu ⟨*ktoś jest wesoły*⟩; komuś nie (jest) do śmiechu; jest nie do śmiechu ⟨*komuś jest smutno; trudno mu się śmiać*⟩: Możemy wszelako wyrozumieć właściwe usposobienie bajkopisa. Nie do śmiechu mu było. *Życie Lit. 6, 1954.* **22.** Tobie do śmiechu, a mnie do zdechu. **23.** Do śmiechu z kim (z czym) ⟨*ktoś (coś) niewiele wart*⟩: Huk dział, świst kul to mi granie, to wieków potężna muzyka. Do śmiechu z waszymi skrzypkami. *Kaspr. Księga 184.* **24.** Pobudzać do śmiechu. **25.** Niewiele trzeba komu do śmiechu ⟨*ktoś łatwo się śmieje*⟩. **26.** Komu zbiera się, *daw.* bierze się na ś. **27.** Narazić, wystawić kogo (się) na ś. **28.** Dusić się, krztusić się, tarzać się, trząść się; trzymać się za boki, za brzuchy; od śmiechu, ze śmiechu; *daw.* zachodzić od śmiechu; zanosić się od śmiechu; zataczać się, zrywać boki od śmiechu, ze śmiechu ⟨*śmiać się gwałtownie*⟩. **29.** Kłaść się, pokładać się, *daw.* zalegać się; pękać, *daw.* puknąć od śmiechu, ze śmiechu ⟨*śmiać się gwałtownie, serdecznie*⟩: Antka aż zalegała się od śmiechu. *Orzesz. Sylwek 182.* **30.** (Po)wstrzymywać się od śmiechu; łzy (komu) stoją w oczach od śmiechu, ze śmiechu. **31.** Obracać co w ś.: Obaczycie, że to wszystko w śmiech tylko obrócą, nażartują się z was do woli. *Boguśł. W. Henryk 86.* **32.** Uderzyć w ś.: W śmiech uderzyła panienka. *Bartk. SPP.* **33.** Coś dzieje się, robić co wśród, śród śmiechu: Wesołe strzeleckie grono [...] prawiąc dzienne swe przygody śród okrzyku, śmiechu, drwinek wraca z wolna do zagrody. *Ziel. G. Poezje II, 97.* **34.** Zataczać się w śmiechu. **35.** Konać, płakać, ryczeć, skręcać się, umierać ze śmiechu ⟨*śmiać się intensywnie, gwałtownie*⟩: Tak doskonale naśladowałeś ruchy i miny każdego, że umieraliśmy ze śmiechu. *Orzesz. Z różnych III, 192.* **36.** Można umrzeć, *posp.* zdechnąć ze śmiechu: Można było umrzeć ze śmiechu, słysząc co za historie haftuje Staś na temat tego małżeństwa. *Boy Znasz. 124.* **37.** Mówić ze śmiechem, robić co ze śmiechem. **38.** ś. bierze, brzmi (wszędzie, głośno), chwyta, cichnie, ucicha, dobiega, dolatuje, skąd, dudni, dusi kogo, dzwoni, dźwięczy, gruchnął; grzmi, zagrzmiał, huczy, zahuczał, idzie, poszedł; króluje, milknie, napada kogo, ogarnia kogo, perli się, podnosi się, porywa kogo, powstaje, rośnie, rozchodzi się, rozlega się, rozpiera kogo, rwie się, urywa się, wtóruje czemu, wybucha, wydziera się z gardła, wypełnia (dom, salę), zamiera na ustach, w gardle, zaraża, zbiera, zdejmuje kogo, zrywa się: W gromadce kobiet poszedł śmiech. *Bogusz. Kura 184.* Teraz i śmiech mnie pusty porywa, i wstyd mi trochę. *Dąbr. Ig. SPP.*

przysł. **39.** Po czym poznać głupiego? po śmiechu jego.

śmiecie (to) zwykle w *lm* **śmieci** a. **śmiecie** **1.** *pot.* Cudze, domowe, nowe, ojczyste, stare, swoje, własne ś. ⟨*dom, mieszkanie, siedziba; kraj*⟩. **2.** ś. literackie ⟨*bezwartościowa, brukowa literatura*⟩: Nie wiedząc, jak się to stało, został autorem... śmieci literackich. *Wilk. A. Ram. 25.* **3.** *pot.* Na cudzych śmieciach (być, czuć się, pozostawać itp.) ⟨*u kogoś obcego; w obcym kraju*⟩: Panoszyła się na cudzych śmieciach. *Berw. Pow. I, 177.* **4.** *pot.* Na swoje, własne ś. (wracać, schronić się, powrócić) ⟨*do siebie, do rodzinnego kraju*⟩: Wróciłem na stare śmiecie, na rodzinną nędzę. *New. SPP.* Wszystko jest tak, jak było na tym bożym świecie. Ot, z podróży wracamy znów na stare śmiecie. *Słonim. Poezje 314.* **5.** *pot.* Na swoich, własnych, starych itp. śmieciach (być, czuć się, pozostawać, osiąść, chcieć umrzeć itp.) ⟨*we własnym domu, we własnej siedzibie; u siebie; w swoim kraju itp.*⟩: Czujemy się w wagonie jak na własnych śmieciach. *Krzyw. L. SPP.* [Pies] wpadł do sieni jednego domu i naraz stał się tak śmiały, jakby na swoich własnych śmieciach. *Dygas. As 24.* **6.** *pot.* Pan na swoich, własnych śmieciach ⟨*u siebie*⟩. **7.** Kosz, kubeł, wiadro śmieci, ze śmieciami; do śmieci a. na ś. **8.** Kupa, stos śmieci. **9.** Szuflada do (zbierania), urządzenie do (niszczenia) śmieci; zsyp na ś. **10.** Pełen śmieci: Nie uprzątnięte place w mieście, ulice pełne śmieci, prochu... *Staff L. Poezje III, 16.* **11.** Rozgrzebywać, rozmiatać, rozrzucać, rozsypywać, spalać, umiatać, uprzątać, usuwać, wymiatać, wynosić, wyrzucać, zbierać, zgarniać, zgrabiać, zsypywać ś. **12.** Napełnić (worek, wiadro) śmie-

ciami. **13.** Rzucać co do śmieci, między *ś.* **14.** Coś idzie na *ś.*: a) ⟨*jest wyrzucone*⟩; b) ⟨*jest niepotrzebne*⟩; c) ⟨*jest nic nie warte*⟩. **15.** Grzebać, tonąć, walać się, znaleźć co w śmieciach: Dzielnica tonie w śmieciach i brudzie. *Tyg. Ilustr. 8, 1904.* **16.** Wygrzebywać co ze śmieci. **17.** (Jest) kogo, czego jak śmieci ⟨*mnóstwo*⟩: Doktorów teraz jak śmieci. *Bał. Ryby 73.* **18.** *ś.* leżą, walają się, *rzad.* śmiecie wala się: Śmiecie walało się na chodnikach. *Andrz. Popiół 326.*

I śmieć 1. *posp.* Lada *ś.* ⟨*byle kto*⟩. **2.** *posp.* Śmieciu, ty śmieciu! ⟨*wyzwisko wyrażające pogardę*⟩: Precz od pieca! Ja ci, śmieciu, pokażę. *Witow. Ludzie 134.* **3.** *pot.* Patrzeć na kogo jak(by) na *ś.*, pomiatać kim jak śmieciem ⟨*uważać za byle kogo; odnosić się do kogo z pogardą*⟩: Siostrzeńca pańskiego niech diabli porwą, on nosa do góry zadziera, na nas patrzy jakby na śmieć. *Rzew. H. Zamek 200.*

II śmieć 1. *ś.* (z bezokolicznikiem) ⟨*mieć śmiałość, ośmielać się*⟩: *ś.* twierdzić, że..., nie śmieć odetchnąć, odezwać się, ust otworzyć, podnieść oczu, pokazać się na oczy, przemówić słowa, pytać, spojrzeć, wierzyć oczom; Było cymbalistów wielu, ale żaden z nich nie śmiał zagrać przy Jankielu. *Mick. Tad. 349.* **2.** I chce i nie śmie: Chce klamkę ująć, nie włada ręką — i chce i nie śmie puknąć w okienko. *Gosz. Pow. 156.* **3.** Jak śmiesz? jak pan śmie?: Jak pan śmie zapytywać mnie o ojca, kiedy mnie pan prawie nie zna. *Żer. Nawr. 188.* **4.** Któż by śmiał?: Ależ, panie radco dworu, któż by śmiał trudzić... *Par. Niebo 147.*

śmierć 1. Bezdzietna, bezpotomna, bliska, bohaterska, chlubna, chwalebna, cicha, ciężka, gwałtowna, haniebna, lekka, łagodna, marna, męczeńska, mężna, nagła, naturalna, natychmiastowa, niechybna, nielitościwa, niesławna, niespodziewana, nieubłagana, nieuchronna, nieunikniona, niewczesna, niezwalczona, oczywista, ofiarna, okropna, okrutna, pewna, piękna, powolna, prędka, przedwczesna, przykładna, rychła, smutna, sroga, sromotna, starcza, straszna, tajemnicza, tragiczna, wieczna, wstrząsająca, za wczesna, zdradziecka, zimna, zwykła *ś.*; *ś.* fizyczna, głodowa, *daw.* głodna, rycerska, samobójcza, skrytobójcza. **2.** Biała *ś.* ⟨*śmierć pod śniegiem, pod lodem; śniegi, lody górskie lub krajów arktycznych*⟩: Biała śmierć pochłonęła Lewoniewskiego wraz z towarzyszami tak, jak wielu jego poprzedników. *Cent. Wyspa 33.* **3.** *ś.* cywilna ⟨*pozbawienie praw obywatelskich*⟩: Gazety wylewały na moją głowę kubły pomyj, żyłem w stanie śmierci cywilnej. *Brand. K. Antyg. 316.* **4.** *daw.* Czarna *ś.* ⟨*zaraza morowa, mór, dżuma*⟩: Od r. 1348, kiedy czarna śmierć pierwszy raz wtargnęła do Polski, zaraza była bardzo częstym gościem. *Kub. Szkice II, 165.* **5.** *daw.* *ś.* główna ⟨*kara śmierci za zabójstwo*⟩. **6.** *ś.* górska ⟨*poniesiona w górach*⟩: Wszyscy zmarli śmiercią górską, choć na różne sposoby, od lawin, w przepaściach, zaskoczeni burzą, przez wiatr strąceni. *Kow. A. i J. Złota 171.* **7.** *daw.* *ś.* kamienna ⟨*przez ukamienowanie*⟩. **8.** *daw.* *ś.* krzyżowa ⟨*przez ukrzyżowanie*⟩. **9.** *ś.* katowska ⟨*zadana przez kata*⟩: Czekały [...] Teodora długie lata więzienia lub śmierć katowska. *Stadn. Syn. 102.* **10.** *ś.* polityczna ⟨*wyeliminowanie z życia politycznego*⟩: Kraj nasz po rozbiorze, czyli po śmierci politycznej [...] przechowywał życie w swym wnętrzu, bez żadnego objawu na zewnątrz. *Alc. Rzecz 170.* **11.** *ś.* pozorna ⟨*letarg*⟩. **12.** *ś.* żołnierska: a) ⟨*śmierć na wojnie*⟩: Poległ śmiercią żołnierską; b) ⟨*śmierć przez rozstrzelanie*⟩: Skazał go na śmierć żołnierską — rozstrzelanie. *Sokoln. Cztern. 255.* **13.** *ś.* n a c z y m: *ś.* na palu, na pobojowisku, na polu chwały, na stosie, na szafocie, na szubienicy. **14.** *ś.* o d c z e g o, p o d c z y m, p r z e z c o, p r z y c z y m, w c z y m; w s k u t e k c z e g o, z c z e g o: *ś.* od kuli, od uderzenia; pod gruzami, pod kołami; przez powieszenie, przez rozstrzelanie; przy pracy; w bitwie, w pojedynku, w ogniu, w płomieniach, w polu, w walce, w rzece; wskutek ran, wskutek wypadku; z głodu, z upływu krwi, z tęsknoty, z miłości. Śmierć cię czeka z mej ręki w razie, jeżeli ci się wyprawa nie uda. *Leśm. Klech. 67.* **15.** *oboz.* *ś.* w gazie ⟨*w komorze gazowej obozu hitlerowskiego*⟩: Żydówki [...] wiedzą, że czeka je tylko zagłada i nie mają nic przeciwko temu, by swój zgon przyśpieszyć i uniknąć okropnej śmierci w gazie. *Szmag. Dymy 30.* **16.** *ś.* w obronie (czyjej, czego): Jednym i drugim grozi ta sama piękna śmierć w obronie czerwonej Ochoty. *Brand. K. Sams. 98.* **17.** *ś.* z a k o g o, z a c o: Jedyne szczęście, jakie jeszcze dostrzegam na mojej drodze — to śmierć za kraj. *Żer. Dzien. II, 248.* **18.** Blady, chudy, mizerny, suchy, wychudły, wyschnięty jak *ś.* (angielska): Był on jak śmierć suchy i blady, a nogi miał takie długie i badylkowate. *Jank. Zaśc. 38.* **19.** Mocny, ponury, silny jak *ś.*: Słowa potwierdziło najbardziej wiarogodne spojrzenie, a jako najprawomocniejsza kontrasygnata stwierdził ten akt uścisk obydwu dłoni mocny jak śmierć. *Żer. Uroda 75.* **20.** Akt, świadectwo śmierci ⟨*dokument stwierdzający czyj zgon, akt zejścia, zgonu*⟩. **21.** Anioł śmierci ⟨*poetycznie: symbol śmierci*⟩. **22.** *oboz.* Barak, blok śmierci ⟨*miejsce pobytu więźniów przeznaczonych na śmierć*⟩: Osoby stare, schorzałe i niedołężne wleczono na 25 blok, który był blokiem śmierci. *Szmag. Dymy 8—9.* **23.** Batalion śmierci ⟨*używany do najcięższych operacji*⟩. **24.** Brat śmierci ⟨*sen*⟩. **25.** *książk.* Całun, cień, dłoń, kosa, kośba, ręka, skrzydła, tchnienie śmierci.: Kosa śmierci podcięła młode życie. - Na chudej, zniszczonej twarzy widać było rękę śmierci. *Iwasz. J. Tarcze 103.* **26.** *szt.* Geniusz śmierci. **27.** Kara śmierci: Prawo przewidywało karę śmierci za dobycie szabli w obecności króla. *Bystr. Dzieje II, 296.* **28.** *oboz.* Machina śmierci ⟨*obóz hitlerowski*⟩. **29.** *przen.* Objęcia, paszcza, szpony śmierci: Dziś pytam wśród żalu i trwogi, na co mnie z objęć śmierci wyciągniono? *Groza Poezje 122.* **30.** Rzucać (kogo, się) w paszczę śmierci; wyrwać (kogo, się) ze szponów śmierci. **31.** Obóz śmierci ⟨*obóz hitlerowski dla aresztowanych w krajach okupowanych*⟩: Zabrany wraz z synem do obozu śmierci w Mauthausen zginął z rąk faszystowskich siepaczy. *Ludzie KPP 146.* **32.** *oboz.* Pas śmierci ⟨*obszar dokoła obozu hitlerowskiego pokryty zasiekami z drutu kolczastego naelektryzowanego*⟩: Ktokolwiek poszedłby za nią na pas śmierci [...] padłby tak samo. *Szmag. Dymy 19.* **33.** Plac śmierci ⟨*na którym wykonują wyrok śmierci*⟩. **34.** Pochód śmierci ⟨*skazanych na śmierć*⟩. **35.** *przen.* Przemysł śmierci ⟨*przemysł wojenny*⟩: Silny jest przemysł śmierci. Krupp osiwiały w dwóch wojnach odlewa

pocisk trzeciej w piekle hut. *Jastr. Rok 8.* **36.** Rocznica, stulecie czyjej śmierci: Stulecie śmierci Brodzińskiego przeminęło w nauce polskiej bez echa. *Rocz. Lit. 1935, 257.* **37.** Symbol śmierci. **38.** Ściana, ścianka śmierci ⟨*pod którą rozstrzeliwano skazańców, więźniów*⟩: Oświęcim do końca zachował swój blok 11, swe piwnice i ściankę śmierci. *Szmag. Dymy 132.* **39.** Wyrok śmierci; sam wydał na siebie wyrok śmierci ⟨*sam się zgubił*⟩. **40.** Zakręt śmierci ⟨*ostry zakręt szosy niebezpieczny dla jazdy*⟩: Szybko mijaliśmy zakręt śmierci na wilanowskiej szosie. *Brand. K. Miasto 11.* **41.** Pan życia i śmierci ⟨*ktoś mający nieograniczoną władzę nad kim*⟩. **42.** Prawo, władza życia i śmierci: Prawo odebrało szlachcicowi władzę życia i śmierci nad chłopem dopiero w 1768 r. *Korzon Wewn. I, 360.* **43.** Coś jest dla kogo kwestią, sprawą życia i śmierci ⟨*coś przesądza czyjś los, stanowi o czyimś losie*⟩: Dla niej jest to kwestia życia i śmierci. Ona bez pana żyć nie może. *Żer. Grzech 50.* **44.** Do śmierci ⟨*do końca życia*⟩: A już cię nie opuszczę aż do śmierci. *SW.* Do śmierci mu tego nie zapomnę. *L.* **45.** Wdzięczność do śmierci, aż do śmierci, do samej śmierci. **46.** Wierny, samotny do śmierci, aż do śmierci. **47.** Brak mu jest trzy ćwierci do śmierci ⟨*o kimś bardzo mizernym, schorowanym*⟩: Gdyby mi nawet było trzy ćwierci do śmierci [...] jeszcze by mi się w Krakowie uśmiechnęło życie. *Kurek Płom. 85.* **48.** *pot.* Na ś. ⟨*wyrażenie podkreślające intensywność czego: w bardzo silnym stopniu, kompletnie, całkowicie, śmiertelnie, na zabój*⟩: Zakochany, zaszczuty, zwaśniony na ś.; zanudzić się, zapłakiwać się na ś. Przez całe życie zapracowywał się na śmierć, aby utrzymać dom na odpowiednim poziomie. *Rudn. A. Morze 427.* Miałam się o coś Ludwisia zapytać, alem na śmierć zapomniała. *Prus Dusze 41.* **49.** *reg.* Chory na ś. ⟨*śmiertelnie*⟩: Marzeniem chorego na śmierć Hanyska jest, żeby mu na pogrzebie grała muzyka górnicza. *Konopn. Now. IV, 61.* **50.** Wiersze na ś. ⟨*poświęcone pamięci zmarłego*⟩: Napisał wiersze żałobne na śmierć swego dziada. *Mac. Pism. III/1, 727.* **51.** Na ś. i życie (walczyć) ⟨*śmiertelnie, do upadłego*⟩; bój, walka, wojna na ś. i życie ⟨*śmiertelna, zacięta*⟩; przyjaciel, przyjaźń na ś. i życie ⟨*dozgonny(-a), wierny(-a)*⟩; zobowiązać kogo na ś. i życie ⟨*do narażania życia w razie potrzeby; bezgranicznie, całkowicie*⟩. **52.** Bojaźń, lęk, strach, obawa, trwoga przed śmiercią. **53.** *książk.* Na łożu śmierci ⟨*na łóżku człowieka umierającego; mając umrzeć, umierając*⟩. **54.** Na wypadek śmierci, w wypadku śmierci: Obiecywali na wypadek śmierci królewskiej przyczynić się do zapewnienia korony królewiczowi. *Ask. Stulecia 17.* **55.** Od czyjej śmierci, ze śmiercią czyją ⟨*od chwili, gdy ktoś umarł z chwilą, gdy ktoś umarł*⟩: Był to [...] najweselszy ze wszystkich dni, jakie przeżyli od śmierci matki. *Was. W. Pok. 63.* Ze śmiercią Kazimierza Jagiellończyka stosunki z Wołoszą [...] zupełnie się zmieniły. *Jabłonow. Hist. 107.* **56.** Po czyjej śmierci ⟨*w okresie po czyim zgonie*⟩: Przystąpił do skreślenia wypadków, które zaszły po śmierci Elżbiety. *Żer. Uroda 15.* **57.** Przed śmiercią ⟨*zanim ktoś umarł, jeszcze za życia*⟩: Wszystko przed śmiercią darowała mojej Halusi. *Żmich. Pam. 233.* **58.** W obliczu śmierci ⟨*mając umrzeć, umierając*⟩: Któż by żartować śmiał w obliczu śmierci! *Kaspr. Bunt 168.* **59.** Gotować komu, lekceważyć, nieść, odczuć czyją, odganiać, odpędzać, opłakiwać czyją, (s)powodować, przeczuwać, przeżyć czyją, przyjąć, przyśpieszyć, roznosić, siać, szerzyć, stwierdzać, wietrzyć, wywołać, *daw.* zadawać, znaleźć, zesłać na kogo, zwiastować, zwyciężyć ś.: Psy wieśniaków, zarywszy pysk w ziemi kopią, śmierć wietrzą; okropnie wyją. *Mick. Konrad 100.* Potężny młody organizm zwyciężył śmierć samą i budził się do nowego życia. *Sienk. Now. IV, 151.* **60.** Mieć ś. w oczach, w spojrzeniu, we wzroku, w wyrazie twarzy: Ociekał krwią, był już zapewne ranny śmiertelnie, śmierć miał w spojrzeniu. *Ask. Poniat. 224.* **61.** Nosić w sobie ś. ⟨*być ciężko, śmiertelnie chorym*⟩. **62.** Połknąć ś. ⟨*zostać zabitym, zginąć*⟩. **63.** Ponieść ś. ⟨*zginąć*⟩. **64.** Widzieć ś., widzieć ś. przed oczyma ⟨*czuć, że się umrze szybko*⟩: Król, śmierć widząc przed oczyma, przywołał pierworodnego syna. *Ask. Stulecia 163.* **65.** Wyglądać jak ś., jak ś. angielska ⟨*blado, chudo*⟩; zblednąć jak ś. **66.** Bać się, lękać się śmierci; bać się, lękać się czego, jak śmierci, gorzej niż śmierci, czekać, doczekać się, oczekiwać śmierci; domagać się czyjej śmierci, podlegać, pragnąć, spodziewać się, szukać, ujść, uniknąć, wyglądać, wzywać, życzyć komu (sobie) śmierci; *daw.* dać kogo śmierci; wydrzeć, wyrwać kogo, wywinąć się, zapobiec śmierci: A kto przełamie ten zakaz, tego sędzie niech śmierci dadzą! *Staff L. God. 89.* **67.** Spodziewać się prędzej śmierci, niż, aniżeli... ⟨*zupełnie się czego nie spodziewać, być zaskoczonym czym*⟩: Śmierci by się pierwej człowiek spodziewał, aniżeli takiej kompromitacji. *Prus Emanc. II, 211.* **68.** Patrzeć, zajrzeć śmierci w oczy ⟨*być, znaleźć się w niebezpieczeństwie, być narażonym na utratę życia*⟩. **69.** Gardzić, grozić, karać, kończyć się, *daw.* morzyć kogo śmiercią; paść, polec, pomrzeć śmiercią (bohaterską, żołnierską a. żołnierza): Generał Knothe poległ właśnie śmiercią żołnierza podczas bombardowania Warszawy. *Putr. Wrzes. 360.* **70.** Porazić kogo, przypłacić co śmiercią; skończyć śmiercią (np. samobójczą), szafować, ukarać, zagrozić śmiercią. **71.** *pot.* Umrzeć swoją, własną śmiercią, umrzeć zwyczajną, zwykłą śmiercią ⟨*wskutek choroby czy starości*⟩: Z kim piłem, tego przecie męką nie zmorzę. Zwyczajną śmiercią umrzesz. *Sienk. Dram. 195.* **72.** Zejść, zemrzeć, zginąć (jakąś) śmiercią: Zmarł nagłą śmiercią w parę miesięcy potem. *Krzywosz. Rusał. 137.* Zginął w nurtach Wisły, najprawdopodobniej śmiercią samobójczą. *Twórcz. 5, 1953, s. 151.* **73.** Nic mu nie będzie do samej śmierci ⟨*zawsze ujdzie cało*⟩. **74.** Doprowadzić kogo; przybliżać, zbliżać się; sposobić kogo (się); pędzić, zdążać do śmierci. **75.** Być, leżeć, walczyć między, pomiędzy życiem a śmiercią ⟨*być ciężko, niebezpiecznie chorym, być w niebezpieczeństwie życia*⟩: W strasznym tyfusie leżała pomiędzy życiem a śmiercią. *Morzk. Bożek 170.* **76.** Dysponować, gotować, szykować kogo (się) na ś.; narażać kogo (się), oddać, osądzić, *daw.* podać, posłać, prowadzić, przygotować, skazać, wydać, wyprawić, zasłużyć na ś.; patrzeć na czyją ś.: Jedynego syna oddała na śmierć pewną. *Reym. Fron. 54.* **77.** Iść na (pewną) ś. ⟨*iść tam, gdzie pójście grozi śmiercią; brać udział w niebezpiecznej akcji*⟩. **78.** Patrzeć na czyją ś. **79.** Bić, katować, zaćwiczyć, zasiec, zatłuc itp. na ś. ⟨*tak mocno, że można spowodować śmierć*⟩: Chłopa nieraz zaćwiczono na śmierć, a karami cielesnymi szafowano. *Brück. Kult. III, 31.* **80.** Zamo-

rzyć kogo na ś. ⟨*zagłodzić*⟩. **81.** Ocierać się o ś., przyprawiać kogo (się) o ś.; idzie o ś. i życie. **82.** Zawiadamiać o śmierci, rozstrzygać, stanowić o życiu i śmierci. **83.** Chronić, ocalić, ratować, uratować, wybawić, wykpić się, wyprosić się od śmierci; ocalić kogo przed śmiercią. **84.** Posłać kogo po ś.; można go po ś. posłać ⟨*o kimś, kto wysłany po co, długo nie wraca*⟩. **85.** Iść, odejść w ś. ⟨*umrzeć*⟩: Adaś pierwszy raz poczuł, co to jest odejście od spraw życia na drugą stronę, w śmierć. *Grusz. An. Od Karpat 190.* **86.** Igrać ze śmiercią ⟨*narażać się (lekkomyślnie, umyślnie) na utratę życia*⟩. **87.** Mocować się, pasować się, walczyć ze śmiercią; oswoić się, spotkać się ze śmiercią. **88.** Śmierci na ciebie (na was, na nich itp.) nie ma! ⟨*rodzaj złorzeczenia*⟩. **89.** ś. bierze, chwyta kogo, czai się, czeka, czyha, ćmi, zaćmiewa komu oczy; dogania, dosięga, dotyka kogo; grasuje, grozi, ima się kogo, idzie, kładzie na kim rękę; kładzie kres życiu, planom, zamiarom; koi, kołacze do drzwi, kosi, krąży (dokoła, nad kim, koło kogo), macha kosą, nadchodzi, nadlatuje, następuje, patrzy komu w oczy; przecina czyje życie, pasmo, nić życia, przerywa czyje życie, pracę czyją; prześladuje kogo, przybywa, przychodzi, spada na czyją głowę, spotyka kogo, staje komu w oczach, stoi w progu, u wezgłowia, stoi z kosą, *książk.* rozpościera nad kim skrzydła, uwalnia od kogo, czego; wisi nad kim, nad czyją głową, wydarła kogo. **90.** ś. czyja wywołuje smutek, żal; ś. zabiera kogo, zadaje cios, zagląda w oczy; zamknęła, zawarła komu powieki; zasnuła oczy mgłą; ś. zaskakuje kogo gdzie, zbliża się, zmiata kogo. **91.** *książk.* Lawina śmierci zagarnia kogo, mgła śmierci ogarnia czyje oczy; oczy czyje zachodzą mgłą, bielmem śmierci, ktoś odchodzi w mrok śmierci, staje w obliczu śmierci; oko w oko ze śmiercią, idzie w tany ze śmiercią ⟨*ktoś umiera, ginie*⟩: Przychodzi jednak dzień, w którym lawina śmierci zagarnia dobrą doktór Kościuszko. *Szmag. Dymy 43.* **92.** ś. ciąży na czyim sumieniu ⟨*ktoś jest sprawcą czyjej śmierci; ktoś zabił kogo*⟩: Zaklinali się [...] że się w nim sto kobiet kochało, że mnóstwo o nie odprawił pojedynków i cztery śmierci ciążą na jego sumieniu. *Libelt Gra 199.* **93.** ś. spada na kogo: a) ⟨*ktoś umiera*⟩; b) ś. czyja spada na kogo ⟨*ktoś traci kogoś bliskiego; jest zaskoczony czyją śmiercią*⟩: Śmierć ukochanej córeczki Urszulki spadła na niego istotnie jak grom z jasnego nieba. *Probl. 9, 1953, s. 622*; c) ⟨*ktoś jest winien czyjej śmierci, zapłaci za czyją śmierć*⟩: Niech śmierć moja spadnie na ciebie i na twoich braci. *Sienk. Quo II, 7.* **94.** Żeby cię (go, was itp.) nagła ś.; żeby cię (go, was itp.) nagła ś. wytłukła; żeby cię (go, was itp.) nagła ś. zalała ⟨*przekleństwa*⟩: A żeby cię pokręciło! żeby cię nagła śmierć... poczekaj, ja ci sprawię wesele. *Jun. Antrop. 222.*

przysł. **95.** Jakie życie, taka śmierć. **96.** Na śmierć nie ma lekarstwa. **97.** Raz kozie śmierć ⟨*raz tylko się umiera, nie ma się co bać śmierci*⟩. **98.** Starość nie radość, śmierć nie wesele. **99.** Śmierć i żona od Boga przeznaczona.

śmierdzieć 1. *posp.* Ktoś, coś śmierdzi czym a. z czego, coś śmierdzi od kogo; również *przen.*: Śmierdział piwem, dziegciem, tytoniem; śmierdział z brudu. - Cóżeś się wyświechtał, że śmierdzi od ciebie sadło jak powietrze. Nie wolałbyś się umyć i uczesać? *Prus Plac. 49.* **2.** Nie ś. groszem ⟨*nie mieć pieniędzy, nie mieć ani grosza*⟩: Nie mam na komorne, no, groszem po prostu nie śmierdzę. *Reym. Kom. 305.* **3.** Coś śmierdzi komu ⟨*ktoś czymś pogardza, brzydzi się*⟩: Choć mi towarzystwo parweniuszów śmierdzi, bywam w nim, aby się z niego uśmiać. *Krasz. Pam. 41.* Chłopaki, żbiki! — mówił — Książka im śmierdzi! *Dygas. Now. VIII, 199.* **4.** Coś komu ani śmierdzi, ani pachnie ⟨*jest mu obojętne*⟩. **5.** Interesy pieniężne śmierdzą ⟨*są nieczyste, nieuczciwe*⟩: Zawsze uważałam, że wszystkie interesy pieniężne śmierdzą. *Dąbr. M. Noce II, 175.* Ja jeden stawiam mężnie czoło niebezpieczeństwom i dotrzymuję onym pułkownikom kompanii, choć ich pułkownictwo dziegciem śmierdzi. *Sienk. Ogn. I, 118.* Żandarm nigdy nie powinien udawać zbyt walecznego, ponieważ tchórz zawsze śmierdzi od niego. *Dygas. Złam. 207.* **6.** Żebyś mi tu nie śmierdział więcej! ⟨*żebyś tu więcej nie przebywał, nie zawadzał*⟩.

śmiertelny 1. ś-a agonia ⟨*stan bezpośrednio poprzedzający zgon, przedzgonne zmaganie się organizmu ze śmiercią*⟩. **2.** ś-a bladość ⟨*trupia*⟩. **3.** Blady jak ś-a chusta; zblednąć jak ś-a chusta. **4.** ś. bój, pojedynek; ś-a walka, *poet.* ś-e gody, zapasy ⟨*bój itp. na śmierć i życie*⟩: Z dawną pieśnią, dawnym znakiem na śmiertelne idziem gody. *Mączka Szlak. 18.* **5.** ś. całun, kir ⟨*całun, kir, którym przykrywają zwłoki lub trumny*⟩. **6.** ś-a choroba, dawka (trucizny), kula, rana, trucizna; ś. cios, pocisk, postrzał, raz, wypadek, zastrzyk; ś-e zatrucie ⟨*powodująca(-y, -e) śmierć*⟩: Mniemałaś, że już zginiesz, że to raz śmiertelny, który ci zadać miała strzała Kupidyna. *Węg. Rozm. 86.* **7.** ś-e ciało ⟨*podlegające śmierci*⟩. **8.** ś-a cisza, ś-e milczenie ⟨*kompletna(-e), całkowita(-e); grobowa(-e)*⟩. **9.** ś-a czkawka, ś-e dreszcze, ś-e rzężenie ⟨*przedśmiertna(-e); występująca(-e) podczas agonii*⟩. **10.** ś. człowiek ⟨*podlegający śmierci, doczesny*⟩: Według poety śmiertelni ludzie pojawili się na ziemi wkrótce po zbrodni Kronosa. *Meander 3, 1954, s. 106.* Bojowie greccy schodzili niekiedy z Olimpu, brali za żony śmiertelne kobiety. *Hist. Star. 62.* **11.** ś-a gromnica ⟨*zapalana podczas agonii lub bezpośrednio po zgonie*⟩. **12.** *kult.* Grzech ś. ⟨*ciężki, w przeciwieństwie do powszedniego, powodujący utratę zbawienia*⟩. **13.** Brzydki jak grzech ś. ⟨*bardzo brzydki*⟩. **14.** Bać się, lękać się kogo (czego) jak grzechu śmiertelnego ⟨*bardzo się lękać*⟩. **15.** ś-a koszula, szata ⟨*szata wkładana nieboszczykowi lub skazańcowi*⟩: Trup na drabinach w śmiertelnej leży koszuli. *Słow. Marek 70.* Była podobną do delikwenta, którego oblekają w śmiertelną koszulę, aby go stracić za chwilę. *Bog. Kapit. III, 67.* Umarli, złożeni w grób w śmiertelnej szacie, zabrali na powiekach swych wszystkie obrazy świata! *Staff L. Poezje II, 233.* **16.** ś-e łoże, posłanie; ś-a pościel ⟨*na którym (-ej) ktoś umiera*⟩: Pomrę za chwilę... Na śmiertelnym łożu leżąc pytam ciebie, na cześć rycerską odpowiedz mi prawdę. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 456.* **17.** ś-e mary ⟨*katafalk*⟩. **18.** ś-e niebezpieczeństwo ⟨*grożące śmiercią*⟩. **19.** ś-a nienawiść; ś. nieprzyjaciel, wróg ⟨*nienawidząca(-y), wroga(-i) aż do śmierci; nieprzejednana(-y), zawzięta(-y)*⟩. **20.** ś-a nuda ⟨*straszliwa, nieznośna*⟩. **21.** ś-a obawa, trwoga; ś. strach; ś-e przerażenie ⟨*w najwyższym stopniu, okropna(-y,-e)*⟩. **22.** ś-a obelga, obraza ⟨*którą się*

pamięta do śmierci, straszliwa⟩. **23.** *książk.* **ś.** odpoczynek ⟨*śmierć*⟩. **24.** **ś-e** płótno ⟨*płachta, którą przykrywają zwłoki*⟩. **25.** **ś.** pot ⟨*przedśmiertny, występujący w agonii; obfity, zimny pot, występujący pod wpływem wielkiego strachu, bólu itp.*⟩. **26.** *książk.* **ś-a** powłoka ⟨*ciało*⟩. **27.** **ś.** przebieg choroby ⟨*zakończony zgonem*⟩. **28.** *książk.* Sen **ś.** ⟨*śmierć*⟩. **29.** **ś.** smutek; **ś-a** tęsknota ⟨*wielki(-a), straszny(-a), nieznośny(-a), beznadziejny(-a)*⟩. **30.** **ś-e** szczątki; zwłoki, **ś-e** truchło ⟨*ciało zmarłego, prochy*⟩. **31.** Wyrok **ś.** ⟨*wyrok śmierci*⟩. **32.** *med.* Zejście **ś-e** ⟨*śmierć, zgon*⟩. **33.** **ś-a** zemsta ⟨*której celem jest zgładzenie przeciwnika*⟩. **34.** **ś-e** zmęczenie ⟨*kompletne, w najwyższym stopniu, straszliwe*⟩. **35.** **ś-e** znaki ⟨*oznaki zbliżającej się śmierci*⟩.

śmieszność 1. Do śmieszności, aż do śmieszności (próżny, naiwny itp.) ⟨*śmiesznie, w sposób śmieszny*⟩: Przede wszystkim był Zygmunt pięknym mężczyzną i próżnym z tego aż do śmieszności. *Szajn. Jadw. II, 58.* Pniakowate figury Prusaków były do śmieszności niezgrabne. *Prus Kart. II, 239.* **2.** Bać się śmieszności ⟨*ośmieszenia*⟩. **3.** Mieć śmieszności ⟨*mieć śmieszne cechy charakteru, zachowania*⟩: Zwyczajnie jak ludzie, mają śmieszności, a może nawet i wady, ale muszą mieć i dobre strony charakteru. *Sarn. Febr. 26.* **4.** Okryć kogo (się) śmiesznością ⟨*ośmieszyć kogo (się)*⟩. **5.** Narazić, wystawić kogo (się) na **ś.** ⟨*na pośmiewisko, na śmiech, na żarty*⟩.

śmieszny 1. **ś-a** figura ⟨*zabawna, pobudzająca do śmiechu, pocieszna*⟩: W tych dniach przyjechał znów do Paryża z Anglii mój przyjaciel Anglik — śmieszna dosyć figura, z czerwonymi włosami. *Słow. Listy I, 104.* **2.** **ś-a** mina ⟨*rozśmieszająca*⟩. **3.** *żart.* Śmiesznej pamięci ⟨*o kimś niepoważnym już nieżyjącym*⟩. **4.** **ś-a** pomyłka, **ś-e** zdarzenie ⟨*zabawna(-e)*⟩. **5.** **ś-a** pretensja ⟨*dziwna, dzika*⟩. **6.** **ś-e** rzeczy, uprzedzenia ⟨*niepoważne*⟩: Schowaj pan pukawkę. Zabijesz człowieka za pięć złotych? Śmieszne rzeczy... *New. Pam. 243.* **7.** **ś-a** scena, strona czego; **ś.** widok ⟨*pobudzająca(-y) do śmiechu; komiczna(-y), zabawna(-y)*⟩: Farsa musi obfitować w śmieszne sceny i bawić. *Sienk. Mieszan. 99.* Jego talent plastycznego przedstawiania rzeczy [...] tworzy z krótkich charakterystycznych rysów obraz świata ludzkiego z uwydatnieniem jego stron śmiesznych. *Łoś Zabyt. 439.* **8.** **ś.** c z y m; z c z y m: **ś.** próżnością; **ś.** z ciągłymi obawami, perorami.

śmietanka Cała, sama **ś.** czego (np. towarzystwa) ⟨*wyborowe towarzystwo; elita, wybór, kwiat*⟩: Cała śmietanka wiedeńskiego towarzystwa, cała elita artystyczna przybyła na koncert. *Jackiew. Wiasna 142.* O tej porze można tam zastać całą śmietankę literacką miasta. *Putr. Rzecz. 43.*

śmietankowy 1. **ś-a** babka ⟨*rodzaj kruchego ciastka wypełnionego kremem*⟩. **2.** Irysy **ś-e** ⟨*na śmietance*⟩. **3.** Krem, ser **ś.**; lody **ś-e**; masło **ś-e** ⟨*zrobiony(-e) ze śmietanki*⟩. **4.** *żart.* **ś-e** towarzystwo ⟨*elita*⟩.

śniadanie 1. Pierwsze, drugie **ś.**; **ś.** na stole ⟨*utarte oznajmienie, że śniadanie już podano*⟩. **2.** Jeść, podać, przyrządzić, nastawić **ś.** **3.** Nakryć do śniadania, zasiąść do śniadania; pójść na **ś.**; prosić na **ś.**, zaprosić kogo na **ś.**

śnić 1. **ś.** c o, o c z y m ⟨*marzyć, roić o czym*⟩: Pracował wiele, śnił nowe pomysły. *Wikt. Burek 209.* **ś.** o sławie, o wielkich czynach, o przygodach. **2.** **ś.** na jawie ⟨*znajdować się w stanie półsnu, majaczyć, marzyć*⟩: Chorą masz wyobraźnię — śnisz na jawie. *Choj. Alkh. III, 43.* **3.** **ś.** o niebieskich migdałach ⟨*roić o rzeczach nierealnych, o głupstwach*⟩: Już mnie znużyły sny o mocy [...] słodko drzemię i o niebieskich śnię migdałach. *Tuwim Sokr. 88.*

śnić się 1. Ani mi (mu, wam itp.) się śni, ani mi (mu, wam itp.) się nie śni (co robić) ⟨*nie mam (nie ma itp.) zamiaru, nie chcę, nie chce itp. (co robić)*⟩: Ani mi się śni tam jechać. *Brand. K. Antyg. 329.* Leokadio jest rozbawiony i ani mu się nie śni odchodzić. *Fiedl. A. Rio 89.* **2.** Ani się komu śniło, że....; jeszcze się komu o tym nie śniło ⟨*nie myślał o tym, nie miał o tym pojęcia*⟩: Ani mi się śniło sadząc w domu kapustę i kołysząc dzieci, że kiedyś na starość, korona autorska uwieńczy moje skronie. *Fel. E. Syb. II, 265.* O termosach naszemu bratu jeszcze się wtedy nie śniło. *Pierz. Raz 189.* Tobie jeszcze nie śniło się o kopalni, kiedy ja już tam wierciłem. *Jackiew. Jan 295.* **3.** Coś się komu śni po nocach ⟨*ktoś ma jakieś marzenia senne; ktoś myśli o czymś tak intensywnie, że śni o tym w nocy*⟩: Chłonie czar krajobrazów, które śnić mu się będą po nocach. *Szmag. Dymy 102.* **4.** Ktoś, coś się komu śni ⟨*ktoś ma marzenia senne o kimś, o czymś*⟩: Dziś w nocy śnił mi się ojciec. *Brand. K. Troja 80.* Zmorzył ją sen i śniło jej się coś przygnębiająco smutnego. *Dąbr. M. Noce III, 313.*

śnieg 1. Biały jak **ś.**, niby **ś.**; czysty, siwy jak **ś.**; biały, pobielony śniegiem; biały, mokry od śniegu: To jest imię twojej duszy, która jest czysta jak śnieg. *Par. Niebo 40.* Miał on już wtedy siwą jak śnieg głowę, przepyszną brodę [...] bladą twarz. *Chłęd. Neapol. 273.* U jej wylotu zobaczył Żanna pobielonego śniegiem i księżycem. *Brand. K. Sams. 374.* **2.** Biały, błyszczący, czysty, drobny, duży, gęsty, głęboki, gruby, gwiaździsty, iskrzący, kopiasty, kopny, kosmaty, krupczaty, lepki, miałki, miękki, młody, mokry, niepokalany, nieprzebrany, nie tknięty stopą ludzką, obfity, ogromny, ostry, pierwszy, pierzasty, pomieszany z deszczem, porowaty, przelotny, przetarty, puszysty, rozdeptany, roziskrzony, rozmokły, roztajały, skrzypiący, srebrny, srebrzysty, szary, suchy, sypki, świeży, twardy, ubity, wilgotny, wysoki, wyślizgany, zbity, zeszłoroczny, ziarnisty, zlodowaciały, zwalisty **ś.**; **ś.** po kolana, po pas, w pas: Był wicher szalony. Z ciemnego nieba padał drobny, ostry śnieg. *Nałk. Z. Książę 104.* **3.** *sport.* Nośny **ś.** ⟨*po którym szybko się zjeżdża na nartach; ułatwiający zjazd*⟩. **4.** *sport.* Łatwy, trudny **ś.** ⟨*który ułatwia, utrudnia ewolucje narciarskie*⟩. **5.** Sztuczny **ś.**, **ś.** z waty: Zatrzymał się przy witrynie, za którą w sztucznym śniegu z waty stała choinka. *Brand. K. Sams. 114.* **6.** Wieczny, wieczysty **ś.** ⟨*stale leżący na wierzchołkach wysokich gór lub w okolicach arktycznych*⟩: Granica wiecznego śniegu. - Tatry nie mają [...] linii wieczystego śniegu — lubo już na tej wysokości bywa gdzie indziej linia śniegów wieczystych. *Pol Obrazy II, 299.* **7.** *przen.* **ś.** koronek, kwiatów, obłoków, pian, siwizny włosów ⟨*biel*⟩; **ś.** na skroniach ⟨*siwizna*⟩: Pomarańczowe drzewa wiecznie kwitną i śniegiem kwiatów zasypują gruzy. *Słow. Poem. I, 155.* Nie śmiem o tamtych drzewach myśleć i o śniegach pian, co tu rozbijały na skałach

swój dystych. *Jastr. Alp. 46.* Ten co drzewce sztandaru niósł w ściśniętych dłoniach — miał spiżowy kowala tors i śnieg na skroniach. *Dobrow. S. Wiersze 113.* **8.** Coś kogo obchodzi tyle, co przeszłoroczny (zeszłoroczny) ś. ⟨*coś kogo nic nie obchodzi, zupełnie nie interesuje*⟩. **9.** Bałwan śniegu: a) ⟨*bryła śniegu*⟩: Przyszła niespodzianie noc [...] ciskająca między łańcuchy granitów bałwany śniegu. *Żer. Naw. 264*; b) a. bałwan ze śniegu ⟨*podobna do postaci ludzkiej figura ze śniegu lepiona przez dzieci dla zabawy*⟩. **10.** Białość, biel śniegu. **11.** Całun, dywan, kobierzec, pierzyna, płachta, poducha, powłoka, skorupa, ściana, wał, warstwa, zaspa śniegu. **12.** Czapa śniegu a. ze śniegu; grudka, gwiazdka, kłęb; kopa, kopiec, lawina, płat, płatek, pyłek, tuman śniegu; kula śniegu a. ze śniegu: Młodzież [...] zaczęła się bić kulami ze śniegu. *Ward. Wyłom 223.* **13.** Deszcz ze śniegiem. **14.** Brzemienny, napęczniały śniegiem (o chmurze, niebie); kopny, zawalony, zawiany, zasypany śniegiem (o drodze); okryty, osypany, pobielony, przyprószony śniegiem (o drzewach, dachach itp.). **15.** Obmiatać, obtupać (z butów), odgarniać, otrząsać, otrzepywać, rozkopywać, strząsać, strzepywać, umiatać, uprzątać, wymiatać, zamiatać, zgarniać ś. **16.** Topić ś. (o słońcu), wyrzucać ś. spod kopyt (o koniach), wywiewać ś. z pola (o wietrze). **17.** Nanieść, nawiać śniegu (o wietrze). **18.** Bielić się śniegiem (np. o dolinie, polu, dachach); dąć, mieść, sypać, zacinać; pokryć, zanieść, zasypać, zawiać co śniegiem (o wietrze); pokryć się śniegiem (np. o polach); srebrzyć się śniegiem (np. o szczytach). **19.** Rozcierać śniegiem (ręce, nogi). **20.** (Prze)leżeć pod śniegiem, w śniegu. **21.** Biegać, brnąć, jechać, sunąć po śniegu; brnąć, kopać się przez ś.; brnąć, brodzić, kopać się, tonąć w śniegu; zapadać (się) w ś., w śniegu; udeptać ścieżkę w śniegu. **22.** (O)czyścić kogo, co ze śniegu; odmieść drogę, otrzepać kogo (się) ze śniegu. **23.** Przezierać, wybijać się, wygrzebywać się spod śniegu, ze śniegu. **24.** ś. bieleje, bieli się; bije w okna, w szyby, w oczy, bije tumanami; błękitnieje; chrupie, chrzęści (pod nogami, pod kołami); dymi, dzwoni o szyby, iskrzy się (w słońcu), jaśnieje, kłębi się, leży (na polach, na szczytach), lśni, mży, odtajał, okrył (drzewa, gałęzie pola), osrebrza (szczyty), osypuje (lasy, góry), osypuje się (z gałęzi, z drzew), pada, pada płatami, pokrywa (ulice, drzewa, dachy), pozawiewał (sady); ś. prószy, przykurzył (wzgórza), przyprószył (hale, regle), przytrząsł (równiny, krzewy); ś. razi oczy; roziskrzył się słońcem, w słońcu; ś. siecze (z deszczem, ukosem), skrzy się; skrzypi (pod nogami, stopami, kołami), smaga, srebrzy się; ś. stajał, stopniał, sypie się, ścicle się, taje, topi się, topnieje, twardnieje; ś. ubielił (dachy); ś. upadł, wali (tumanami), zacina; ś. zalega gdzie, zapełnia (doły, jary); zasypuje, zawiewa (drogi): W wichurze chwieją się czarne drzewa [...] po ziemi dymi śnieg na kształt sypkich obłoków. *Morc. Ptaki 149.* **25.** ś. puścił się ⟨*zaczął padać*⟩; spadły duże ś-i; ś-i pozawalały drogi. **26.** Napadało, przypadało, nawaliło, nawiało śniegu.

śniegowy **1.** Chmura ś-a ⟨*przynosząca śnieg (opad śnieżny)*⟩. **2.** *techn.* Gaśnica ś-a ⟨*aparat do gaszenia pożaru, za pomocą dwutlenku węgla, który rozprężając się przybiera postać śniegu*⟩. **3.** Kula, czapa, pokrywa ś-a ⟨*ze śniegu*⟩: Drzewa stały w śniegowych czapach. *Mark. W. Baśnie 26.* **4.** *geogr.* Linia ś-a ⟨*dolna granica, występowania wiecznych śniegów i lodów*⟩. **5.** *bot.* Pleśń ś-a ⟨*grzybek pasożytniczy powodujący chorobę roślin pod warstwą śniegu*⟩. **6.** Puch ś. ⟨*maleńkie drobinki sypkiego śniegu; drobniutki, sypki śnieg*⟩. **7.** Woda ś-a ⟨*z rozpuszczonego śniegu*⟩.

śnieżny **1.** ś. bałwan ⟨*ulepiony ze śniegu*⟩. **2.** ś-a białość ⟨*białość taka jak śniegu*⟩. **3.** Śnieżnej białości (np. ramiona; obrus, zęby) ⟨*bardzo biały, biały jak śnieg*⟩. **4.** ś-a burza, kurzawa, zadymka, zamieć, zawieja, zawierucha ⟨*silny wiatr połączony z obfitym opadem śniegu, niekiedy z wyładowaniami atmosferycznymi*⟩. **5.** *przen. książk.* ś. całun ⟨*śnieg*⟩: Pola odziane w śnieżne całuny. *Reym. Now. V, 38.* **6.** ś-e chmury ⟨*przynoszące śnieg, opady śniegu*⟩. **7.** ś-e czapy (na murach, na drzewach) ⟨*grube płaty śniegu*⟩. **8.** ś. dzień, ś-a zima ⟨*obfity(-a) w opady śniegu*⟩. **9.** Lawina ś-a ⟨*masa śniegu obsuwająca się gwałtownie ze zbocza góry*⟩. **10.** Nawis ś. ⟨*zwisający ze skały wielki płat stwardniałego śniegu*⟩. **11.** Opady ś-e ⟨*opady śniegu*⟩. **12.** Pokrywa ś-a ⟨*ze śniegu*⟩. **13.** ś-e pola; ś-e szczyty (np. Tatr) ⟨*pokryte śniegiem*⟩. **14.** Puch, pył ś. ⟨*drobniutki, miałki i sypki śnieg*⟩. **15.** *zool.* Sowa ś-a polarna ⟨*ptak żyjący w górach i tundrach dalekiej północy, Nyctea nivea*⟩. **16.** Szaleństwo ś-e ⟨*narciarstwo*⟩: Na drugi dzień rozpoczęło się dwudniowe radosne szaleństwo śnieżne. *Morc. Ptaki 284.* **17.** Zaspy ś-e ⟨*masy śniegu nawiane przez wiatr we wklęśnięcia gruntu, zwłaszcza przy ścianach budynków, płotach, drzewach itp.*⟩.

śnieżyca **1.** Dzika, gęsta, gwałtowna, mroźna, straszna ś. ⟨*zamieć, zadymka śnieżna*⟩. **2.** ś. dmie, nadciąga; pokryła białym całunem pola, przewala się po polach, rozszalała się, spowiła (zatokę), szaleje (w górach), zerwała się.

śpiący **1.** ś-a cisza ⟨*martwa*⟩. **2.** ś-e jezioro ⟨*spokojne*⟩. **3.** *pot. iron.* ś. królewicz, ś-a królewna ⟨*o osobie mało energicznej, niezbyt szybko się orientującej*⟩. **4.** ś-e miasto: a) ⟨*którego mieszkańcy jeszcze śpią*⟩; b) ⟨*mało ruchliwe*⟩. **5.** *żart.* Obudzić, zbudzić ś-e serduszko ⟨*osobę niezaangażowaną jeszcze uczuciowo pobudzić do uczucia*⟩. **6.** Być śpiącym ⟨*być sennym*⟩.

śpiączka **1.** *pot.* Głęboka, nieprzeparta ś. ⟨*senność*⟩. **2.** ś. afrykańska ⟨*zakaźna choroba tropikalna, przenoszona przez muchę tse-tse*⟩. **3.** *przen.* ś. moralna ⟨*bezczynność, bierność, apatia*⟩: Dalibyśmy dowód naszej śpiączki moralnej, gdybyśmy tę sprawę nadal pozostawili w gazetach. *Tyg. Ilustr. 30, 1899.* **4.** *pot.* Zimowa ś. (niektórych zwierząt, np. świstaków) ⟨*sen zimowy (niektórych zwierząt)*⟩. **5.** Wywoływać śpiączkę ⟨*chorobę*⟩: Mucha „tse-tse" wywołuje u człowieka śpiączkę. **6.** Otrząsnąć się ze śpiączki ⟨*z senności; przen. z apatii, bierności*⟩: Otrząsnęło się społeczeństwo z dawnej śpiączki i ponosiło cierpliwie największe ofiary, w imię budzącej się ojczyzny. *Brück. Kult. IV, 201.* **7.** Zapadać, zapaść w śpiączkę ⟨*w drzemkę*⟩; zapadać, zapaść na śpiączkę ⟨*na chorobę tropikalną*⟩. **8.** *pot.* ś. napada; opada, zdejmuje kogo ⟨*ktoś staje się senny; kogoś opanowuje sen*⟩: Już taką naturę miał, że aby się tylko koła pod nim zaczęły obracać, to go wnet śpiączka napadała. *Jun. Bracia 276.* Wójta zdjęła właśnie

śpiączka, wsparł oba łokcie na stole i drzemał. *Dygas. Swojcz. 190.* **9.** *przen.* ś. panuje wśród kogo ⟨*apatia, bierność*⟩: Wśród większości operowych aktorów panuje niemal idealna śpiączka, wyraźny brak chęci doskonalenia swego zawodu. *Muz. 9/10, 1952, s. 88.*

śpieszny 1. ś. bieg, krok, marsz; ś. pochód ⟨*zwykle o wojsku*⟩; ś-a jazda ⟨*szybki(-a), skory(-a), pośpieszny(-a)*⟩: Iść, ruszyć śpiesznym, krokiem; iść, posuwać się śpiesznymi pochodami. **2.** ś-a depesza ⟨*pilna*⟩. **3.** ś. oddech ⟨*przyśpieszony*⟩. **4.** Pismo ś-e ⟨*pośpiesznie pisane*⟩: Pismo było drobne, śpieszne, trudne do odczytania. *Dąbr. M. Noce IV, 397.* **5.** ś-e spojrzenie ⟨*szybkie, bystre, pośpieszne*⟩: Obrzucić kogo śpiesznym spojrzeniem. **6.** ś-a ucieczka ⟨*w pośpiechu dokonana, szybka, skwapliwa, skora*⟩.

śpieszyć się 1. Komuś śpieszy się (do domu, na wykład, do teatru) ⟨*ktoś śpieszy się (do domu itp.)*⟩. **2.** Komuś nie śpieszy się do czego ⟨*ktoś nie ma chęci na co*⟩: Musiał mieć w tym swoje wyrachowanie, skoro nie śpieszyło mu się do powrotu na wieś. **3.** Zegarek się śpieszy ⟨*wskazuje późniejszą godzinę niż jest w danej chwili*⟩: Zegarek się śpieszy (o) pół godziny.

śpiew 1. Beztroski, bliski, błagalny, bojowy, cichy, cienki, czarodziejski, czarowny, czuły, czysty, daleki, dźwięczny, głęboki, głośny, harmonijny, huczny, kojący, łagodny, melodyjny, miarowy, miękki, miły, mocny, monotonny, namiętny, natchniony, niebosiężny, nieskładny, odległy, ogólny, ostry, pełny, piękny, piskliwy, pobożny, ponury, posępny, potężny, powolny, prędki, przejmujący, przepojony łzami, przytłumiony, radosny, rozgłośny, rzewny, rzęsisty, samotny, słaby, słodki, smutny, smętny, stłumiony, szeroki, szybki, świeży, tęskny, tkliwy, uczony, uroczysty, urywany, wesoły, zawodzący ś.: Wynikały z pamięci grządki bratków, chłopskie werandki obrośnięte winem [...] łan lnu [...] rzęsisty śpiew skowronków na polu. *Par. Niebo 125.* W nocy rozległ się [...] głuchy, stłumiony śpiew. *Goj. Krata 85.* **2.** ś. basowy a. basem, barytonowy a. barytonem; ś. chóralny, cmentarny; dwugłosowy, jednogłosowy, trzygłosowy; ś. kobiecy, męski; ś. kościelny, miłosny, myśliwski, narodowy; ś. ptasi; ś. pogrzebowy, rewolucyjny, rycerski; ś. solowy, sopranowy a. sopranem; ś. świąteczny; ś. tenorowy a. tenorem; ś. unisono; ś. zbiorowy, żałobny: Z mieszkania dochodził głośny śpiew kobiecy; ktoś ostrym sopranem wyśpiewywał przy fortepianie gamy. *Gomul. Ciury II, 73.* **3.** Łabędzi ś. ⟨*ostatnie dzieło autora, zwłaszcza muzyczne, ostatni czyn przed śmiercią*⟩: Poemat jego [Dantego] jest łabędzim śpiewem średnich wieków. *Tyg. Ilustr. 1899.* **4.** ś. syreny: a) ⟨*w mitologii greckiej i rzymskiej śpiew boginek czarujący ludzi i powodujący zatopienie okrętów*⟩; b) *przen.* ⟨*głos syreny fabrycznej oznajmiający rozpoczęcie i koniec nalotu bombowców*⟩: Przez uchyloną szybę wraz z falą mroźnego powietrza, rzeźwego, wpadającego w ciężki odór baraku, wnika odległy śpiew syren. To Śląsk ostrzega o ataku lotniczym. *Szmag. Dymy 57.* **5.** ś. bez akompaniamentu, przy akompaniamencie, z akompaniamentem. **6.** ś. na jakąś nutę: Zabrzmiał śpiew na nutę pogrzebową. *Chmielow. Poeci 210.* **7.** ś. o k i m, o c z y m: Wyłuszczymy pokrótce powód układania śpiewów o walkach z Pomorzany. *Mac. Piśm. I, 169.* **8.** *muz.* Sylabiczność śpiewu ⟨*każdej zgłosce tekstu odpowiada jeden dźwięk*⟩: Dla polskiej pieśni ludowej charakterystyczną jest sylabiczność śpiewu. *Szelig. Lekcje 19.* **9.** Ćwiczyć, głuszyć, lubić, naśladować, nucić, organizować, podejmować, prowadzić, przynosić, rozpoczynać, słyszeć, układać, urządzać; *daw.* wodzić, wyprawiać, wywodzić; wznosić, zaczynać, zagłuszać *daw.* zawodzić ś.: Śpiewał dobrze, toteż od czasu do czasu urządzano śpiewy chóralne urozmaicając nudy więzienne. *Dyb. B. Pam. 29.* **10.** *pot.* Chodzić na śpiewy ⟨*na lekcje, ćwiczenie śpiewu*⟩. **11.** Wsłuchiwać się w ś. **12.** Słuchać, uczyć śpiewu; akompaniować do śpiewu; brać się, otwierać usta, przyłączać się, wtórować do śpiewu; zanosić się od śpiewu, robić co wśród śpiewu: Wśród śpiewu i krzyku ptactwa biegły różne dźwięki i szmery. *Grusz. Ar. Tuzy 478.* **13.** Przysłuchiwać się, towarzyszyć śpiewowi. **14.** Bawić, dyrygować, entuzjazmować się śpiewem; kipieć śpiewem ptaków ⟨*o ogrodzie, lesie*⟩; pozdrawiać śpiewem; rozbrzmiewać śpiewem ⟨*o sali, lesie*⟩; witać śpiewem, wtórować śpiewem (muzyce); wypłakać się śpiewem, w śpiewie; wzbudzać podziw, zachwyt, zabawiać, zalewać co (np. ogród), zanosić się śpiewem. **15.** Iść, robić co ze śpiewem (na ustach): Maria kręciła się teraz często po domu ze śpiewem na ustach. *Goj. Dziew. I, 86.* **16.** ś. brzmi, bucha, budzi kogo, daje się słyszeć, dobiega, dolatuje, dochodzi skąd, dzwoni, głuchnie, grzmi, męczy, idzie od czego (od wsi, od ulicy), koi, mąci ciszę, milknie, napełnia powietrze, niesie się echem, odzywa się, płynie (po rosie, w bory; z piersi, z serca); podnosi się, pobrzmiewa, przenika do głębi, rozbrzmiewa, rozlega się, toczy się, towarzyszy (muzyce), ucichł, umilkł, unosi się, urywa się, wybiega, wybucha, wyfruwa, wypływa, wzbija się, wznosi się, zabrzmiał, zrywa się.

śpiewać 1. ś. bezustannie, chóralnie, chórem, cicho, z cicha, cudnie, czule, czysto, fałszywie, głośno, krzykliwie, ładnie, nisko, ochryple, pięknie, półgłosem, radośnie, równo, słodko, solo, ślicznie, tęsknie, unisono, wesoło, żałośnie; ś. bez słów; ś. do wtóru, do snu; ś. na całe gardło, na cały głos, na jeden głos, na dwa, na trzy głosy, ś. na głosy; ś. na melodię, na nutę czego, na skoczną, smutną, wesołą nutę; na różne tony, na wszystkie tony; ś. pod nosem ⟨*cicho*⟩; ś. przy pracy; ś. w takt czego, w jakiej tonacji; ś. z przejęciem, z uczuciem; ś. z radości, z uciechy: Z początku gawędzili, a po kolacji do późna śpiewali do wtóru mandolinie. *New. Pam. 377.* Sięgano do tradycji starych pieśni rewolucyjnych i nowe śpiewano na ich melodię. *Jakub. Lit. 85.* W tamtej okolicy lud śpiewa tylko na nutę żywego wywijasa. *Żer. Syzyf. 22.* Pastuchy stojący pod dzikimi gruszami śpiewały swoje oj dyna — oj dyna na różne tony, wyrażając żałość, smutek, radość. *Wikt. Papież 15.* *przen.* Miała za co [...] obdarowywać hojnie wszystkich, którzy tytułowali ją hrabiną, śpiewali na wszystkie tony jej chwałę. *Orzesz. Z różnych I, 259.* **2.** ś. jak anioł ⟨*pięknie*⟩; jak najęty ⟨*głośno zapamiętale*⟩; jak ptaszek ⟨*wesoło*⟩; jak słowik ⟨*ładnie, pięknie, wysoko*⟩; jak na pogrzebie ⟨*ponuro*⟩. **3.** *przen.* ś. jak każą ⟨*mówić, robić co według czyjego rozkazu*⟩: A my śpiewamy jak nam każą, pożal się Boże takiej doli! jak wspomnisz, to aż serce boli.

Len. T. Ziemia II, 45. **4.** *żart.* **ś.** baranim głosem ⟨*beczeć, płakać*⟩. **5.** *przen.* **ś.** cienko, *daw.* **ś.** Tadeusza: a) ⟨*być w kłopotach, zwłaszcza materialnych*⟩; b) ⟨*stawać się pokornym, spuszczać z tonu*⟩: Cienko panicz śpiewa. A jak to dawno było: łotrze, łyku, chamie? teraz cichy, pokorny. *Zabł. Sarm. 100.* **6.** Grubo **ś.** ⟨*mieć duże wymagania, dużo żądać*⟩: Sprawa dałaby się skończyć polubownie, ale [...] niedowiarek, grubo śpiewa i chce tysiąc złotych... *Prus Kłop. 145.* **7.** Inaczej **ś.**, **ś.** na inną nutę ⟨*być innego zdania niż poprzednio, zmienić zdanie, pogląd; inaczej mówić; inaczej postępować*⟩: Czekaj, jak się dowiedzą w instytucie, inaczej będziesz śpiewał! Niech tylko poskarżę się woźnemu. *Żukr. Zioła 54.* Jak on cię każe osmagać, to zapomnisz o swej czapce konfederatce i śpiewać nam będziesz na inną nutę. *Gordon Obraz. 7.* **8.** **ś.** c o ⟨*wykonywać głosem jakąś melodię, pieśń, utwór*⟩: **ś.** arię; barkarolę, kolędę, kołysankę, kujawiaka, kuplety, piosenkę, serenadę, psalm, suplikację, walca. **9.** **ś.** Aidę, Halkę itp., partię solową, sopranową, tenorową, barytonową itp. ⟨*występować w operze jako Aida, Halka, itp.; odśpiewać rolę Aidy itd; odśpiewać jakąkolwiek partię z opery „Aida", „Halka" itp.; śpiewać jakąkolwiek partię operową*⟩: Grał mi śliczne kujawiaki, śpiewał Halkę [...] i wiele innych ładnych rzeczy. *Żer. Dzien. I, 65.* **10.** **ś.** duet ⟨*o dwóch śpiewakach: wykonywać kolejno lub jednocześnie swoje partie*⟩. **11.** **ś.** lekcję, **ś.** polski, matematykę, historię itp. ⟨*dobrze odpowiadać na lekcji*⟩. **12.** *przen.* **ś.** miłość, ojczyznę, wieś itp. ⟨*pisać wiersze o miłości, ojczyźnie itp.*⟩: W licznych swych pieśniach Kochanowski [...] śpiewa [...] ojczyznę, wieś, obyczaje i miłość. *Tysz. Amer. II, 146.* **13.** **ś.** mszę, sumę ⟨*odprawiać mszę, sumę śpiewaną*⟩. **14.** *przestarz.* **ś.** opery ⟨*występować w operze*⟩: W Paryżu będę blagować, w Berlinie w knajpach burszować, we Włoszech opery śpiewać, w Londynie będę poziewać. *Bart. A. Sat. 118.* **15.** **ś.** peany, pochwały ⟨*bardzo chwalić*⟩: [Kraszewski] nie zawahał się [...] śpiewać peany dawnym czasom. *Brück. Lit. 261.* **16.** **ś.** inną piosnkę ⟨*mieć inne zdanie; inaczej mówić, postępować*⟩; **ś.** jedną, tę samą piosnkę ⟨*być tego samego zdania*⟩: Kiedy pannie chce się iść za mąż, to na wszystkie warunki kawalera przystać gotowa, ale jak za mąż pójdzie, inną piosnkę wnet śpiewać zaczyna. *Żmich. Pow. 244.* **17.** **ś.** sto lat komu ⟨*wykonywać chórem tradycyjną pieśń na cześć kogo zaczynającą się od słów: „sto lat, sto lat niech żyje, żyje nam..." przy toastach imieninowych, na zebraniach politycznych, na zawodach sportowych itp.*⟩. **18.** **ś.** c z y m; **ś.** jakimś głosem: **ś.** altem, barytonem, basem, sopranem, tenorem; **ś.** aksamitnym, cienkim, czystym, rozbitym, słabym itp. głosem. **19.** **ś.** k o m u; d l a k o g o: Winne temu są zapewne legendy opowiadane i śpiewane dziecięciu przez matkę albo piastunkę. *Orzesz. Ad astra 40.* Dla ciebie śpiewam, gminu szaraczkowy [...] z tobą zespolę nadzieje, radości i smutki, i bole. *Syrok. Gaw. 9.* **20.** **ś.** do mikrofonu. **21.** **ś.** o k i m, o c z y m: Zakochana bez pamięci, śpiewa tylko o swym kochanku. *Wind. Koch. 124.* **22.** **ś.** p r z y c z y m: przy akompaniamencie; **ś.** przy gęśli, harfie, fortepianie, organach. **23.** **ś.** w c z y m: **ś.** w chórze, w duecie, tercecie, kwartecie itp. **24.** **ś.** z k i m, r a z e m z k i m: Cztery Raczyńskie śpiewały wraz z matką ubierając się. *Goj. Dziew. I, 67.* **25.** Chór, sala śpiewa; ptak śpiewa ⟨*wydaje melodyjne dźwięki*⟩; *przen.* instrument jakiś (np. skrzypce, harfa) śpiewa ⟨*pięknie gra; odznacza się pięknym tonem*⟩; kule śpiewają ⟨*gwiżdżą, świszczą*⟩; wiatr, wicher śpiewa ⟨*szumi*⟩. **26.** Chór śpiewa a capella ⟨*bez orkiestry*⟩. **27.** *przen.* Wróble o tym śpiewają ⟨*wszyscy mówią, wiedzą*⟩: Nie znasz ani pana Józefa, ani jego właściwych stosunków, chociaż już wróble o tym śpiewają. *Kaczk. Anunc. II, 49.*

przysł. **28.** Śpiewać darmo, boli gardło.

śpiewająco 1. *pot.* Uczyć się obcych języków **ś.** a. na **ś.** ⟨*uczyć się metodą śpiewania piosenek w tych językach*⟩: Można się tu nauczyć śpiewająco francuskiego, angielskiego, rosyjskiego. *Życie Warsz. 26, 1959.* **2.** Robić co **ś.**; coś komu idzie **ś.** ⟨*bez większego wysiłku, bez trudu*⟩: Zdawać egzaminy **ś.**

śpiewający 1. Ptaki **ś-e** ⟨*wydające dźwięki melodyjne, mogące śpiewać w przeciwieństwie do ptaków nieśpiewających*⟩. **2.** *przestarz.* **ś.** głos ⟨*śpiewny*⟩: Opowiadać co śpiewającym głosem.

śpiewka *pot.* Stara, zwykła, (wiecznie) ta sama **ś.** ⟨*stale to samo: te same słowa zapewnienia, obietnice itp.*⟩.

średni 1. Areszt **ś.** ⟨*pośredni między lekkim i ostrym*⟩: Stanął do raportu karnego i otrzymał dwa dni aresztu średniego. *Rudn. A. Żołn. 116.* **2.** *mat.* **ś-a** arytmetyczna ⟨*iloraz sumy liczb danych przez ich ilość*⟩. **3.** **ś.** bieg (rzeki) ⟨*środkowy*⟩. **4.** **ś.** bieg (statku) ⟨*szybkość pośrednia między najniższą a najwyższą*⟩. **5.** *sport.* Biegi **ś-e** ⟨*w lekkiej atletyce: biegi na dystansie od 600 do 2000 m*⟩. **6.** **ś-e** chłopstwo ⟨*posiadające gospodarstwa średnie; średniozamożne*⟩: Ewolucja chłopstwa idzie [...] w kierunku wciąż rosnącego wiązania gospodarki drobnego i średniego chłopstwa z ekonomiką socjalistycznego przemysłu. *Ekon. 1/2, 1954, s. 150.* **7.** **ś-a** córka ⟨*spośród trzech druga z kolei*⟩. **8.** *astr.* Doba **ś-a** ⟨*przeciętny odstęp czasu między kolejnymi górowaniami albo dołowaniami słońca*⟩. **9.** Fale **ś-e** (w radiofonii) ⟨*fale elektromagnetyczne o długości od 100 do 1000 m*⟩. **10.** **ś.** gatunek (towaru) ⟨*przeciętny pod względem jakości*⟩. **11.** Gospodarstwo **ś-e** ⟨*pośrednie między drobnym i dużym*⟩: Rosła [...] silnie kategoria gospodarstw tzw. średnich. *Hist. Pol. XI, 25.* **12.** **ś-a** inteligencja; **ś.** talent, uczeń; **ś-e** zdolności; średniej miary (publicysta, uczony) ⟨*nie wybijająca(-y, -e) się ponad przeciętność, mierna(-y, -e), zwykła(-y, -e)*⟩. **13.** **ś-a** jakość czego (np. ziemi uprawnej), **ś-a** zamożność, **ś-a** moc; **ś.** poziom czego ⟨*przeciętna(-y), zwykła(-y), mierna(-y)*⟩: Mieszczanie średniej zamożności pozwalali sobie na komfort. *Smol. W. Mieszcz. 50.* Kwas siarkowy należy do kwasów średniej mocy. *Fir. Chem. 154.* **14.** **ś-a** jasność (obiektywu) ⟨*pośrednia między najniższą i najwyższą*⟩. **15.** **ś.** palec ⟨*środkowy*⟩. **16.** **ś-e** pokolenie ⟨*pokolenie w wieku dojrzałym (między młodością i starością)*⟩: Czytelnicy średniego pokolenia pamiętać mogą powieści „Twinko", „Nałęcze" oraz książkę historiozoficzną „Genealogia teraźniejszości". *Radio i Świat 17, 1953.* **17.** *pot.* **ś-a** przyjemność ⟨*licha, marna, żadna*⟩: Kąpiel w lodowatej wodzie, to średnia przyjemność. **18.** Stan **ś.** ⟨*mieszczaństwo*⟩. **19.** Szkoła **ś-a** ⟨*typu licealnego, której ukończenie uprawnia do ubiegania się o przyjęcie do szkoły wyższej*⟩. **20.** **ś-a** szybkość (marszu),

ś-a temperatura ⟨*przeciętna*⟩. **21.** *log.* Termin ś. ⟨*w sylogizmie: termin, którego nie ma w konkluzji, jest natomiast w obu przesłankach*⟩. **22.** ś-a tusza ⟨*pośrednia między lekką i ciężką*⟩: Średniej tuszy osoba. **23.** *sport.* Waga ś-a ⟨*kategoria zawodników o wadze ciała: w boksie 71—75 kg, w zapaśnictwie 73—79 kg, w podnoszeniu ciężarów 67,5—75 kg*⟩. **24.** ś. wiek; ś-e lata ⟨*wiek dojrzały (między młodością i starością)*⟩: Osoba średniego wieku; człowiek lat średnich. **25.** Wieki ś-e ⟨*średniowiecze*⟩. **26.** ś-e wykształcenie ⟨*uzyskane po ukończeniu szkoły średniej*⟩. **27.** ś. wzrost ⟨*pośredni między wysokim, niskim, osoba średniego wzrostu*⟩. **28.** ś. zarobek ⟨*przeciętny*⟩.

średnioproporcjonalnie *żart.* Czuć się ś. ⟨*czuć się niezupełnie dobrze*⟩.

środek ⊙ ⟨*punkt środkowy lub część środkowa jakiegoś miejsca lub czasu*⟩ **1.** ś. c z e g o: a) ⟨*miejsce mniej więcej jednakowo oddalone od krańców, od brzegów czego*⟩: ś. miasta, pokoju, rynku, rzeki, tarczy, ulicy; b) ⟨*połowa (mniej więcej) danego okresu czasu*⟩: ś. dnia, tygodnia, miesiąca, roku, stulecia, wieku; ś. lata, jesieni, sezonu itp. **2.** *sport.* ś. ataku (napadu), obrony ⟨*środkowa pozycja gracza grającego w ataku (obronie)*⟩: Grywał kiedyś w piłkę nożną, pamięta, że ustawiał się na środku ataku druzgocąc tyły przeciwnika. *Szew. Kleszcze 39.* **3.** *mat.* ś. boku (np. trójkąta) ⟨*punkt dzielący bok na dwa równe odcinki*⟩. **4.** *fiz.* ś. ciężkości ⟨*punkt, przez który przechodzi wypadkowa ciężarów wszystkich cząsteczek ciała*⟩; *przen.* ⟨*ośrodek*⟩: Stała się nagle środkiem ciężkości rautu. *Prus Emanc. III, 65.* **5.** *mat.* ś. kuli ⟨*punkt jednakowo oddalony od wszystkich punktów jej powierzchni*⟩. **6.** *mat.* ś. okręgu (koła) ⟨*punkt, przez który przechodzą wszystkie średnice tego koła*⟩. **7.** *żegl.* ś. ożaglenia ⟨*punkt zaczepienia wypadkowej sił wszystkich żagli*⟩. **8.** *przen.* ś. świata, wszechświata ⟨*ośrodek zainteresowań*⟩: Pożałowała wszystkiego, co ją otaczało, tego maluczkiego światka, którego była środkiem. *Krasz. Chata III, 167.* **9.** Sam ś.; w sam ś.; w samym środku ⟨*dokładnie punkt środkowy, miejsce środkowe; akurat w takie miejsce, w takim miejscu*⟩. **10.** *przen.* Złoty ś. ⟨*umiarkowanie, brak skrajności*⟩: utrzymać, znaleźć złoty ś., trzymać się złotego środka. **11.** Do środka, ku środkowi ⟨*do wewnątrz; do punktu, miejsca środkowego czego*⟩: Wejść, wedrzeć się, wkroczyć, wpuścić kogo, wskoczyć, zajrzeć itp. do środka, do środka czego: Otworzył drzwi, które poruszyły jęczący głośno dzwonek, i wszedł do środka. *Meis. Sams. 129.* Ciążyć ku środkowi; iść, kierować się, poruszać się, zmierzać itp. ku środkowi, ku środkowi czego. **12.** Brać kogo do środka: a) ⟨*między dwie osoby*⟩; b) ⟨*do wewnątrz czego*⟩. **13.** Na ś. ⟨*w kierunku punktu środkowego czego*⟩. **14.** Iść, kierować się, przechodzić, przeciskać się, przenosić (się), przesuwać (się) itp. na ś., na ś. c z e g o: Wstał ze swego miejsca, ustąpił je otyłemu sąsiadowi, a sam przecisnął się na środek i wyjrzał zza pleców mężczyzn. *Żer. Prom. 15.* Stół wysunąć na środek! — komenderował Ignaś. *Was. W. Pok. 74.* **15.** Na środku, po środku czego ⟨*w punkcie, w miejscu środkowym czego*⟩: Włosy rozczesane, rozdzielone na środku, pośrodku (głowy). - Resztę placu otaczały niskie, wygodne kamienice, a na środku tkwił pośród krzaków czarny, wysoki obelisk. *Dąbr. M. Noce II, 133.* Na środku lochu sklepionego siedziało czterech ludzi. *Łus. Pam. 222.* Stanęła pośrodku chodnika jak wryta. *Perz. Las 168.* **16.** Od środka: a) ⟨*od punktu centralnego, od centrum czego*⟩: Od środka rozchodzą się promienie koła; b) ⟨*od wewnątrz*⟩: Przyniósłszy młotek i gwoździe zabił okienko od środka mocnymi gwoździami. *Gomul. Róże 317.* **17.** Przez ś. c z e g o: Biec, iść, posuwać się, przechodzić, ustawiać itp. przez ś., przez ś. czego. Cyrk był w ten sposób urządzony, że przez środek niski prowadził mur. *Chłęd. Szkice 44.* Przez środek pokoju ustawiono rząd krzeseł. *Par. Niebo 44.* **18.** W ś. c z e g o ⟨*w punkt centralny*⟩: Celować, dochodzić, docierać, prowadzić, przechodzić w ś., w ś. czego. Bagno!... Im dalej idziesz w środek, hardy, tym bardziej grzęźniesz. *Kaspr. Lir. I, 49.* **19.** W środku, w środku czego: a) ⟨*w centrum*⟩: Tu groby maleńkie i przyziemne, a wśród nich, w samym środku, marmurowe pomniki. *Żer. Przedw. 247*; b) ⟨*między kim a kim, czym a czym*⟩: Prawda jest w środku. *SFA.* Myśmy razem siedzieli. Ten wyższy, Mikulski — z prawej strony, od okna, tamten drugi, Goworek — z lewej, a ja w środku. *Perz. Uczn. 132*; c) ⟨*wewnątrz*⟩: W środku kościołek jest bardzo widny. *Krasz. Wilno II, 328.* - *pot.* Coś boli, dolega, dokucza, coś się komu porusza w środku ⟨*wewnątrz organizmu, ciała*⟩: Mówił [...] że się przerwał i że mu we środku dolega. *Prus Plac. 100*; d) ⟨*w odniesieniu do okresu czasu: w połowie danego okresu*⟩: W środku dnia, tygodnia, miesiąca, roku, wieku; w środku sezonu itp. **20.** Wklęsły w środku, *daw.* środkiem. **21.** Celować, strzelić, trafić w ś. czego (np. tarczy). **22.** Zajmować ś. czego. **23.** *daw.* Trzymać ś., trzymać się środka ⟨*nie zbaczać*⟩. **24.** Biec, iść, przechodzić, przeciskać się itp. środkiem; środkiem czego: Automobile wielkie jak lokomotywy stoją dwoma rzędami wzdłuż całej ulicy po obudwu jej stronach, a środkiem przeciskają się spóźnione, dymiąc benzyną. *Żer. Uroda 94.* **25.** ś. przypada, wypada gdzie: Ujmował palcami prawej ręki jego [rzemyka] dwa końce, lewą — miejsce, gdzie przypadał środek i od tego środka zwijał rzemień w ścisły rulon. *Żer. Prom. 15.*

⊙ ś. ⟨*sposób, metoda; przedmiot, którym się coś osiąga, który służy jako sposób; specyfik, lek; w lm dobra ekonomiczne*⟩ **26.** Cudowny, czarodziejski, dogodny, doraźny, dostateczny, drakoński, gwałtowny, haniebny, heroiczny, krwawy, łagodny, możliwy, nadzwyczajny, niezawodny, niezbędny, odpowiedni, ostateczny, ostry, połowiczny ś., ś. pomocniczy; prosty, przymusowy, radykalny, rozporządzalny, ryzykowny, skuteczny, specjalny, stanowczy, surowy, trwały, tymczasowy, wypróbowany, zbawienny ś. (również w *lm*): Mimo nieraz nadludzkiego męstwa [...] drakońskich środków („żandarmi narodowi") mordowali szpiegów i zdrajców [...] wobec straszliwej nierówności sił cudu dokonać się nie dało. *Brück. Kult. IV, 455.* Książę zmuszony był chwytać się surowych środków represji. *Ask. Poniat. 115.* **27.** Ograniczone, olbrzymie, skromne, szczupłe ś-i; ś-i utrzymania, egzystencji; ś-i do życia ⟨*zwykle o środkach materialnych, funduszach*⟩: Ograniczone środki ojca nie dozwoliły młodzieńcowi pójść do uniwersytetu. *Tyg. Ilustr. 113, 1870.* Pobyt Oleńki w Szwajcarii dość jest kosztowny, a środki skromne. *Nałk. Z. Dom kob. 38.* Nic mając żadnych środków

utrzymania i znikąd pomocy, został malarzem pokojowym. *Żer. Wspom. 16.* **28.** **ś.** agitacyjny a. agitacji, artystyczny, badawczy, dramatyczny, dyplomatyczny, dyscyplinarny, językowy, literacki, muzyczny, malarski; *praw.* odwoławczy; **ś.** organizacyjny, plastyczny, poetycki, polityczny, prawny, prawodawczy, prewencyjny, propagandowy a. propagandy, represyjny; rewolucyjny, rozpoznawczy, stylistyczny, faktyczny, techniczny, wychowawczy, zabezpieczający, zapobiegawczy, zaradczy (również w *lm*) ⟨*sposób postępowania, ogół sposobów, metoda postępowania w danej dziedzinie*⟩: W żywej i namiętnej walce stronnictw każda sprawa publiczna staje się środkiem agitacyjnym. *Popł. Pisma II, 56.* Dramat zaczyna się przygotowaniami do chrztu Mindowy: takie zaczynanie od uroczystości o znaczeniu decydującym jest środkiem dramatycznym, nie obcym dla pseudoklasyków. *Kleiner Słow. I, 51.* Obraz życia, jaki daje twórca, to [...] także sprawa środków literackich, sposobu, w jaki pisarz swe stanowisko wyraża. *Kubac. Kryt. 175.* Wszelkie środki malarskie muszą współdziałać harmonijnie w procesie tworzenia się obrazu. *Witkiew. S. Matejko 79.* Orzeczenie sądu staje się prawomocne, jeżeli stronom nie służy środek odwoławczy. *Kod. post. cyw. 76.* **29.** **ś.** apteczny, bakteriobójczy, domowy, leczniczy, lekarski, moczopędny, napotny, nasenny, nasercowy, przeciwalergiczny, przeciwgnilny, przeciwgorączkowy, przeciwgruźliczy; przeczyszczający a. na przeczyszczenie, *daw.* czyszczący; terapeutyczny; trzeźwiący, uspokajający, usypiający, wykrztuśny, znieczulający (również w *lm*) ⟨*specyfiki stosowane w lecznictwie, lekarstwa*⟩: Zaraz cię środki wyleczą domowe. *Pług Zagon III, 35.* **30.** Sztuczne **ś-i** ⟨*o lekach: chemiczne*⟩. **31.** **ś.** bojowy, obronny a. obrony, odporny, wojenny, wybuchowy, zaczepny (również w *lm*) ⟨*wszelkiego rodzaju broń i materiały służące do obrony lub ataku*⟩. **32.** **ś.** chemiczny, dezynfekcyjny, konserwujący, kosmetyczny, łzawiący, ochronny, odkażający, odtleniający, owadobójczy, osuszający, półpłynny, redukcyjny, redukujący, rozcieńczający, słodzący, utleniający (również w *lm*) ⟨*chemikalia, specyfiki mające różne zastosowania*⟩. **33.** **ś-i** ekonomiczne, gospodarcze, obrotowe ⟨*wszelkiego rodzaju dobra ekonomiczne*⟩: Do środków obrotowych należą: surowce, materiały podstawowe, paliwo, stanowiące razem zapasy produkcyjne przedsiębiorstwa. *Nowe Drogi 8, 1955, s. 91.* **34.** **ś.** finansowy, obiegowy, pieniężny, płatniczy, walutowy (również w *lm*) ⟨*pieniądz, pieniądze*⟩: Dzieci wtedy tylko przemawiały do ojca, gdy domagały się od niego środków pieniężnych dla zadowolenia swych potrzeb. *Orzesz. Na dnie 313.* **35.** **ś-i** komunikacyjne a. komunikacji, lokomocji; przewozowe a. przewozu; transportowe a. transportu ⟨*pojazdy wszelkiego rodzaju, służące do komunikacji, przewozu towarów itp.*⟩. **36.** **ś-i** konsumpcyjne a. konsumpcji ⟨*żywność, wyroby przemysłowe, stanowiące artykuły codziennego użytku*⟩. **37.** **ś-i** materialne ⟨*fundusze, kapitał*⟩: Brak środków materialnych nie pozwolił jej się uczyć. *Perz. Las 63.* **38.** **ś-i** nawozowe ⟨*nawozy*⟩. **39.** *techn.* **ś-i** odwadniające ⟨*substancje higroskopijne łatwo pochłaniające wodę, stosowane do suszenia, np. cieczy organicznych, pochłaniania wody wydzielającej się podczas reakcji chemicznej itp.*⟩. **40.** **ś-i** opałowe ⟨*opał*⟩. **41.** **ś-i** opatrunkowe ⟨*gaza, wata itp. używane w lecznictwie*⟩. **42.** **ś-i** piorące a. do prania ⟨*proszki i mydła ułatwiające pranie*⟩. **43.** *techn.* **ś-i** przeciwzapalne ⟨*zmniejszające zapłon i lokalizujące palenie się drewna, używane przy konserwacji drewna przeznaczonego na materiał budowlany*⟩. **44.** **ś-i** spożywcze, żywnościowe a. żywności ⟨*żywność*⟩. **45.** **ś.** c z e g o ⟨*gdy się wymienia czynność lub stan, których wykonanie ten środek umożliwia bądź ułatwia*⟩: **ś.** bezpieczeństwa, działania, ekspresji, gwałtu, informacji, łączności; *praw.* **ś.** nadzoru; **ś.** ocalenia, odwetu, ostrożności, pomocy, porozumienia się, przemocy, przymusu, ratunku, wychowania, wymiany (towarów, myśli). **46.** **ś-i** pracy ⟨*narzędzia, maszyny itp., za pomocą których człowiek oddziaływa na przyrodę w celu wytwarzania dóbr materialnych*⟩. **47.** *ekon.* **ś-i** produkcji ⟨*przedmioty używane w procesie produkcji, stanowiące rzeczowy, obiektywny czynnik produkcji*⟩: Ustrój kapitalistyczny w dalszym swym rozwoju z konieczności doprowadzi do uspołecznienia środków produkcji. *Kulcz. L. Socjol. 71.* **48.** *lit.* **ś-i** wyrazu, wysłowienia ⟨*sposoby wypowiadania się, ujmowania treści wypowiedzi*⟩: Ukazywano wielkość Tuwima [...] ogromną skalę uczuć i bogactwo środków wyrazu. *Nowa Kult. 13, 1954.* **49.** **ś.** d o c z e g o: Wykształcenie jest tylko środkiem do celu, celem zaś zdobycie odpowiedniego stanowiska w społeczeństwie. *Fiedl. A. Biz. 244.* **50.** **ś.** k u c z e m u: Najlepszym ku temu środkiem uznał młody wojownik osobiste przedłożenie rzeczy królowi. *Szajn. Szkice III, 189.* **51.** **ś.** n a c o [nie: dla czego] (z wyrazami oznaczającymi czynność lub stan): Sztuka posiada rozmaite środki na wyrażenie różnych cech i właściwości natury. *Witkiew. S. Szt. 318.* Miała stosunkowo znaczne środki na zakup nowych dzieł. *Pigoń Komb. 149.* **52.** **ś.** n a c o l u b p r z e c i w c z e m u ⟨*gdy się wymienia jakiś stan lub rzecz, których szkodliwemu działaniu środek zapobiega*⟩: **ś.** na ból głowy, zębów; na mdłości; na muchy, na porost włosów, na przeczyszczenie, na uspokojenie; **ś.** przeciw febrze, przeciw molom, przeciw truciźnie. **53.** **ś.** n a k o g o; p r z e c i w (k o) k o m u, c z e m u: Ma środki na syna: dochodzi z nim do ładu. - [We Francji 1874 r.] zarządzone zostały środki represyjne przeciwko fabryce rycin dla ludu. *Niwa VI, 1874, s. 87.* **54.** **ś-i** p o t e m u; brak, brakuje komu środków po temu ⟨*fundusze, funduszów*⟩: Zajmowanie się sztuką jest przez długie czasy prawie wyłącznym przywilejem ludzi zamożnych; oni mają po temu środki, są [...] wykształceni. *Bystr. Publ. 263.* **55.** **ś-i** w c z y m, w k i m: Nasza bowiem konspiracja wszędzie natrafiała na przeciwną sobie konspirację żandarmerii [...] rozporządzającą olbrzymimi środkami w ludziach i pieniądzach. *Grabiec Warsz. 100.* **56.** Chwytać się, jąć się jakiego środka: Książę zmuszony był chwytać się surowych środków represji. *Ask. SPP.* **57.** Czerpać **ś-i** na co: Z jakich źródeł czerpać środki na utrzymanie ich? *Święt. A. SPP.* **58.** Dostarczać środków do czego, na co: Nie mogę ci przecież dostarczyć środków na coś, co nie zgadza się z moim sumieniem. *Par. SPP.* **59.** Gromadzić, obmyślać, podejmować, podsuwać **ś-i**; przedsiębrać **ś-i** (ostrożności); przygotować, stosować, uzyskać, wynaleźć, zachować (odpowiednie) **ś-i**; zaniechać, zapewnić, zarządzić (odpowiednie) **ś-i**; **ś-i** (ostrożności, zaradcze) zastosować, zdobyć, zgromadzić, znaleźć.

60. Mieć ś-i po temu: a) ⟨*mieć sposoby*⟩; b) a. mieć (duże) ś-i ⟨*mieć fundusze*⟩. **61.** Podawać ś. (np. nasenny); przepisać ś., ś-i (lekarskie): Lekarz powinien przepisywać tylko takie środki, jakie posiada apteka. *Święt. A. SPP.* **62.** Coś przekracza czyje ś-i. **63.** Wyczerpać wszelkie ś-i ⟨*zasoby; sposoby*⟩. **64.** Zaopatrywać (kogo, się) w ś-i. **65.** Coś służy za ś.: Literatura służy mu tylko za środek do wypowiadania tych poglądów. *Korb. Wstęp 78.* **66.** Próbować środka, (wszystkich) środków; pozbawić kogo (się) środków (np. do życia), szukać środka, środków (ratunku), użyć (jakiego) środka; wymagać, zaoszczędzić środków. **67.** Dysponować, leczyć, posługiwać się (jakimi); starać się o co (wszelkimi) środkami; rozporządzać (jakimi) środkami. **68.** Znaleźć się, zostać, zostawić kogo bez środków (do życia): Została bez środków do życia. *Perz. SPP.* **69.** Uciekać się do (jakiego) środka, do (jakich) środków. **70.** Nie cofać się przed żadnym środkiem; nie przebierać w środkach ⟨*stosować wszelkie sposoby (nawet drastyczne, niegodziwe)*⟩: Nie przebierał w środkach, ludzi uważał za pionki, którymi można się posługiwać stosownie do potrzeb sprawy. *Kulcz. L. Anarch. 48.* Chcąc swą wolę przeprowadzić, nie przebierał w środkach. *Chłęd. Odr. 255.* **71.** Robić co w miarę środków: Budowę nowego gmachu szkoły powszechnej prowadzono w miarę środków intensywnie naprzód. *Wierchy 1931, s. 202.* **72.** Ogolocić, wyzuć (kogo, się) ze środków. **73.** Nie zrobić czego z braku środków ⟨*z braku funduszów*⟩: Chodziłem zrazu do szkoły górniczej, ale nie skończyłem jej z braku środków. *Przewós. Geniusz 15.* **74.** ś. działa, pomaga; ś-i pozwalają na co; starcza, nie starcza środków na co.

przysł. **75.** Cel uświęca środki.

śruba 1. *przen.* ś. fiskalna, podatkowa ⟨*nakładanie coraz większych podatków*⟩. **2.** Dociskać, dokręcać śrubę, przykręcać śrubę ⟨*zmniejszać swobodę w jakiej dziedzinie; zaostrzać rygory*⟩: Zwiększymy dyscyplinę — odparł dyrektor naczelny. — Odwołamy urlopy. Dociśniemy śrubę, ile się tylko da. *Twórcz. 4, 1953, s. 108.* **3.** Dusić śrubą podatkową, przykręcać śrubę podatkową ⟨*nakładać coraz większe podatki*⟩: Dusił swą śrubą podatkową niezamożnych. *Chłęd. Pam. II, 289.* **4.** Przykręcać śrubę wyzysku ⟨*nakładać coraz większe ciężary na kogo, wyzyskiwać kogo*⟩: Podupadający właściciele ziemscy coraz silniej przykręcali śrubę wyzysku. *Pol. Szt. Lud. 6, 1952, s. 303.*

śrubować *pot.* ś. ceny ⟨*podwyższać*⟩.

świadczyć 1. ś. c o — k o m u, d l a k o g o ⟨*dawać, wyświadczać*⟩: ś. ludziom dobro, wiele dobrego; ś. dobrodziejstwa, przysługi. Świadczyliśmy sobie wzajemnie drobne usługi. *Rudn. A. Morze 77.* Nie chciwy i nie łakomy, więcej się starał świadczyć dla drugich niż sobie przysparzać. *Krasz. Wilno II, 18.* **2.** ś. komu uszanowanie; współczucie, względy ⟨*okazywać*⟩: Od najdawniejszych wieków ludzkości zawsze starcom świadczono uszanowanie. *Tyg. Ilustr. 201, 1863.* **3.** ś. dużo, wiele komu, na co ⟨*ponosić koszty, dawać zapomogi, łożyć na kogo, na co*⟩: Z olbrzymiego swego majątku świadczył nadzwyczaj dużo wojskowym [...] dawał stałe zapomogi. *Chłęd. Pam. II, 205.* **4.** Nie ś. grosza na co ⟨*nie ponosić opłat na rzecz czego, nie wydawać na co*⟩: Uprawia nielegalną działalność rzemieślniczą, nie świadcząc przy tym ani grosza na rzecz Skarbu Państwa. *Rzem. 23, 1958.* **5.** ś. sobie (grzeczności) ⟨*zachowywać się wobec siebie nawzajem z wyszukaną uprzejmością*⟩: Już pan Sapieha z panem Czarnieckim poczynają sobie świadczyć i o pierwszy krok się ceremoniować. *Sienk. Pot. V, 97.* **6.** ś. c z y m; o k i m, o c z y m; z a k i m ⟨*dawać świadectwo — czym — komu, czemu*⟩: Niech ci wszyscy zmarli i umęczeni wszystkich krajów, w których walczono o wolność, świadczą swymi cierpieniami o poniesionych ofiarach. *Andrz. Pokój 31.* Jakżeby pięknie o tym Andrzeju świadczył jego testament! *Łoz. Wł. Praw. II, 35.* Jego zapatrywania świadczą o dużym poczuciu obywatelskim. *Krucz. SPP.* Jacek przekonał w końcu tę kobietę, że jej nie oszukuje. Świadczyła za nim przede wszystkim fotografia jego matki. *Morc. Ptaki 144.* **7.** ś. pod przysięgą ⟨*stwierdzać co pod przysięgą*⟩. **8.** ś. p r z e c i w k o m u a. c z e m u ⟨*stwierdzać co na czyją niekorzyść*⟩: Zmówiwszy się tedy pomiędzy sobą, świadczyli przeciw mnie wszyscy. *Moraw. S. Szlachta 115.* **9.** ś. p r z e d k i m ⟨*oświadczać uroczyście wobec kogo*⟩: Świadczę przed Bogiem i ludźmi, jako ukradli mi konie. *Reym. Now. IV, 81.* **10.** ś. w sądzie ⟨*występować w charakterze świadka*⟩.

przysł. **11.** Cygan świadczy się swoimi dziećmi.

świadectwo 1. Chlubne, dobre, fałszywe, niezbite, powszechne, skąpe, smutne, wiarygodne, wymowne, wyraźne, zgodne (kilku, wielu osób) ś.; półroczne, roczne ś.; ś. cechowe, historyczne, lekarskie, pamiętnikarskie, szkolne, urzędowe, źródłowe ⟨*zaświadczenie, stwierdzenie czego ustne lub pisemne*⟩: Nie wolno również przepomnieć o nadzwyczajnych świadectwach pamiętnikarskich, zachowanych z tej epoki. *Ask. Stulecia 88.* **2.** ś. o k i m, o c z y m: ś. o stanie sztuki. **3.** ś. z c z e g o, z a c o: ś. z ukończenia ośmiu klas szkoły podstawowej; ś. z końca roku, z pierwszego półrocza a. za pierwsze półrocze. **4.** ś. przeciwko komu: Wszystko, com kiedy bądź uczynił w życiu, wstaje jakby na świadectwo przeciwko mnie. *Krasiń. Listy II, 358.* **5.** ś. c z e g o: ś. dobrego sprawowania się; moralności, przeszłości, sprawności (technicznej), szczepienia ospy, ślubu, śmierci, ubóstwa, urodzenia, zejścia, zgonu. Dzień 15 lipca 1410 roku jest świadectwem nie tylko bitności naszego narodu, jest świadectwem jego dojrzałości i mądrości politycznej. *Lampe O nową 305.* Walił się pięścią w pierś na świadectwo prawdy. *Wikt. Wierzby I, 214.* Świadectwo ubóstwa jest? Starowina wytrzeszczył oczy na pytającego; nie przypuszczał, że ktoś mógł wątpić o jego biedzie, że potrzebował na to świadectwa. *Bał. Dziady 124.* **6.** ś. dojrzałości ⟨*matura*⟩. **7.** Da(wa)ć ś. czemu, *rzad.* przeciw czemu; o k i m, o c z y m ⟨*stwierdzić co, zaświadczyć o czym; dać dowód czego*⟩: Adriatyk szalał poprzedniego dnia, jakby chciał dać świadectwo wierszom Horacego. *Kow. A. Grec. 5.* Blada jej twarz dawała świadectwo boleści. *Sewer Poboj. 108.* On da najlepsze o żywym świadectwo. *Słow. Zbor. 292.* Napisał poemat, który nam daje świadectwo o zepsutym smaku wykształconej publiczności XVII wieku. *Chłęd. Barok. 236.* **8.** *daw.* Dać ś. komu ⟨*dać wiarę, uwierzyć komu*⟩: Kto zna dobrze ówczesne wypadki, da świadectwo autorowi, że sceny

historyczne i charaktery osób działających skreślił sumiennie. *Mick. Tad. 123.* **9.** Otrzymać (jak najlepsze) ś.: Byłeś wzorowym rządcą i otrzymasz ode mnie jak najlepsze świadectwo. *Ritt. Jakub 202.* **10.** Przyznawać, rozdawać ś-a (np. w szkole); uzyskać, wydać, wystawić komu, czemu, złożyć ś.: Przyznawanie świadectw i dyplomów oparte jest na przeświadczeniu, iż dana jednostka zdobyła dostateczne przygotowanie ogólne i wyrobienie metodyczno-zawodowe. *Musz. Książ. 371.* Tak chlubnym złożeniem egzaminu wystawili oni najlepsze świadectwo jego zdolnościom pedagogicznym. *Żer. Syzyf. 62.* **11.** Być świadectwem czego: Ideologią swoją nie wnosił „Zwolon" niczego nowego do literatury, jest on jedynie świadectwem przemyśleń i przeżyć przez Norwida zagadnień, wobec których nie mogło być obojętne żadne czujące polskie serce. *Nycz Zwolon 139.* **12.** Wykazać się świadectwami. **13.** Odwołać się do czyjego świadectwa. **14.** Brać, wzywać kogo na ś. ⟨*zwracać się do kogo, aby był świadkiem czego; świadczyć się kim*⟩: Wołodyjowski spojrzał na obecnych, biorąc ich na świadectwo, jaka mu się krzywda dzieje. *Sienk. Potop IV, 121.* O! przodkowie i następcy moi [...] was wzywam na świadectwo, że tym nikczemnościom kres położę. *Prus Far. III, 70.* **15.** Powoływać się na czyje ś.: Musimy powoływać się na świadectwa współczesnych. *Kott Oświec. 20.*

świadek 1. Bezczynny, bezstronny, bierny, fałszywy, główny, jedyny, miarodajny, milczący, mimowolny, naoczny, niemy, niepotrzebny, niepożądany, niezawodny, obojętny, podstawiony, (s)przedajny, przekupiony, przypadkowy, uczciwy, wiarogodny, wierny ś. ⟨*osoba obecna przy czym, widząca co, widz; osoba powołana przez sąd w celu złożenia zeznań; również przen.*⟩: Wysiadywał w Belgii jako bezczynny świadek toczącej się w pobliżu tytanicznej walki rewolucji z Europą. *Ask. Poniat. 54.* Nie ma mowy o konfrontacji, oskarżona ani jej adwokat nie dowiedzą się nigdy kto był głównym świadkiem. *Strug Krzyż III, 100.* Oko zawsze wierniejszy świadek aniżeli ucho. *Gol. Wym. 541.* **2.** *praw.* ś. biegły ⟨*świadek, który musi mieć specjalne, fachowe wiadomości; ekspert*⟩; ś. powodowy, testamentowy: Wedle zeznania powodowych świadków, oręż schował w pochwę, jak tylko stanął między nimi. *Rzew. H. Zamek 243.* **3.** *pot.* ś. za łyżkę barszczu ⟨*przekupiony*⟩. **4.** ś. c z e g o: ś. kłótni, sporu, winy; *praw.* ś. obrony, oskarżenia. **5.** ś. pojedynku, przy pojedynku ⟨*sekundant*⟩. **6.** ś. w sprawie honorowej. **7.** ś. c z e g o, n a c z y m, p r z y c z y m ⟨*osoba obecna przy sporządzaniu niektórych aktów urzędowych*⟩: ś. ślubu, na ślubie, przy ślubie: Za święty obowiązek uważał sobie być świadkiem przy ślubie. *Borowy Studia II, 299.* **8.** Bóg świadkiem, Bóg mi świadkiem ⟨*na pewno, ręczę, że*⟩: Wsunął woreczek w rękę Jana. — Dałbym ci więcej, rzekł — ale Bóg świadkiem, nie mam. *Krasz. Sfinks I, 148.* **9.** Być świadkiem czego; ktoś, coś świadkiem ⟨*świadczyć o czym; ktoś, coś świadczy o czym*⟩: Iluż uczt ta wielka komnata była świadkiem! *SW.* Poeta nigdy nie czuł się synem rasy barbarzyńców, a wywodził się raczej z Rzymian, — świadkiem aluzja uczyniona w Piekle. *Poręb. Dante 22.* **10.** Przesłuchać, wezwać świadka. **11.** Mieć świadka; mieć kogo, co świadkiem: Masz acan świadków na poparcie tego, co mi powiadasz? *Choj. Alkh. I, 347.* Mając [...] świadkiem niebiosy, kosztem Boga samego walczył z złymi losy. *Karp. Zab. VII, 24.* **12.** Udowodnić świadkami; *daw.* dowodzić (się) świadkiem, świadkami. **13.** Robić co, coś dzieje się bez świadków: Pierwszy raz od tylu miesięcy, od dwóch lat prawie, mogłem bez świadków porozmawiać z drogimi sercu osobami. *Dan. W. Not. 492.* **14.** Brać kogo, co na świadka ⟨*powoływać się na kogo, na co*⟩: Rozpacz głośna i skarga, niebo biorą na świadka — tak nad dziećmi boleje z rozdartym sercem matka. *Gomul. Pieśni 142.* **15.** Podać kogo na świadka, powołać kogo na świadka, w charakterze świadka: Maszynistę z pewnej fabryki powołano do sądu na świadka. *Prus Kron. IV, 359.* **16.** Powołać się, wezwać kogo na świadka; powołać się na kogo jako na świadka: Klimek, przyciśnięty do muru, powołał się na świadka. *Ziel. S. Pol. 283.* Skrzetuski wiedział, że od pewnego czasu pan Zagłoba na niego się we wszystkim jako na naocznego świadka powoływał. *Sienk. SPP.* **17.** Prosić kogo na świadka: Zenon wyzwał mnie na pojedynek, proszę więc was z panem Damazym na świadków. *Prus Wiecz. 95.* **18.** Dopuścić świadków, (po)stawić świadków. **19.** *przestarz.* Posłać komu świadków ⟨*wyzwać kogo na pojedynek*⟩. **20.** Dowiedzieć się o czym, słyszeć od świadków: Dowiedziała się od naocznych świadków o śmierci męża. *Żukr. Zioła 10.* **21.** Coś odbywa się; robi się, dzieje się przy świadkach, wobec świadków; doręczyć co, powiedzieć, powtórzyć co przy świadkach; podpisać przy świadkach akt ślubu. Zamiast bić się ze mną, dłoń mi na zgodę podał mój przeciwnik i wobec świadków publicznie przeprosił. *Bełc. Tarło 221.* **22.** Brać, mieć kogo; ofiarować się, służyć komu za świadka. **23.** Wezwać kogo jako świadka. **24.** Stawać (w sądzie) ze świadkami ⟨*o stronach*⟩. **25.** ś. przysięga ⟨*powtarza rotę przysięgi*⟩, składa przysięgę; staje do sprawy, w sądzie; ś. stawił się, stwierdza co, występuje w czym, gdzie (w sądzie, w sprawie, przy pojedynku), ś. zeznaje.

świadomość 1. Bolesna, budząca się, głęboka, powszechna, radosna, zupełna, zwężona, żywa ś.; ś. językowa, klasowa, narodowa, obywatelska, polityczna, prawna, socjalistyczna, społeczna, zbiorowa ⟨*stan psychiczny, w którym jednostka zdaje sobie sprawę ze swoich przeżyć; uświadamianie, zdawanie sobie sprawy z czego; uświadomienie; przeświadczenie o czym*⟩: Dziś ma głęboką świadomość, że człowiek sam wybiera swój los. *Brand. K. Antyg. 265.* Działania somnambulików są typowymi przykładami działań przy świadomości zwężonej. Somnambulik znajduje się bowiem w półśnie. *Baley Psych. 406.* W ciągu całego życia poety znajdujemy ślady żywego, czynnego stosunku do gramatyki i językoznawstwa, na co warto zwrócić uwagę jako na jeden z ważnych współczynników językowej świadomości Mickiewicza. *Jęz. Pol. 5, 1955, s. 324.* W zetknięciu z robotnikami w fabryce [ludzie ze wsi] zdobywają kwalifikacje, uczą się dyscypliny, nabierają świadomości socjalistycznej. *Nowe Drogi 6, 1952, s. 85.* **2.** ś. c z e g o ⟨*zdawanie sobie sprawy z czego, uświadamianie sobie czego*⟩: ś. bliskiego końca, krzywdy, niebezpieczeństwa, winy: Dręczy go świadomość własnej winy. *Brand. K. Sams. 123.* **3.** ś. o

c z y m: Zdawał się nie mieć najmniejszej świadomości o chwili obecnej. *Łoz. Wal. Szlach. I, 42.* **4.** Ze świadomością, z całą świadomością (robić co) ⟨*świadomie, całkiem świadomie*⟩: Z całą świadomością dążył do urzeczywistnienia swych ideałów artystycznych. *Wind. Koch. 6.* Stanisław wszedł na tę drogę, z całą świadomością twardej przeprawy i niebezpieczeństw, które go czekają. *Kalin. St. Aug. I, 224.* **5.** Budzić, obudzić, rozbudzić (w kim), kształtować ś. (narodową, społeczną). **6.** Mieć ś. czego (że...) a. o czym ⟨*uświadamiać sobie co, zdawać sobie sprawę z czego*⟩: Kobiety brzydkie [...] mają zwykle zupełną świadomość tego, co robią, piękne — tego tylko, co zrobiły. *Święt. A. Obraz. II, 30.* Autor miał świadomość, że kierowała nim pewna stronniczość. *Korb. Wstęp 60.* W jakimś szczególniejszym pogrążony odrętwieniu zdawał się nie mieć najmniejszej świadomości o chwili obecnej, nie widzieć i nie słyszeć zgoła, co się dzieje dokoła niego. *Łoz. Wal. Szlach. I, 42.* **7.** Odzyskać, stracić, utracić, zatracić ś.: Osłabiona, wyczerpana Neza straciła świadomość siebie. *Wędr. 22, 1901, s. 436.* **8.** Nab(ie)rać świadomości (, że...): Oczy miała zamknięte, choć już nabierała świadomości, że owe straszne izby i schody — to sen. *Żer. Dzieje II, 82.* **9.** Coś dociera, dochodzi; nie dociera, nie dochodzi do czyjej świadomości ⟨*ktoś sobie coś uświadamia, nie uświadamia*⟩: Pierwsze jego słowa w ogóle nie dotarły do świadomości pisarza. *Jackiew. Wiosna 121.* Doszły mej świadomości i zostały w pamięci tradycje po nim domowe, malujące go jako człowieka rygoru, surowości obyczajów, ładu i cnotliwości. *Was. Z. Wnukom 14.* Ktoś koło niego krzyczy, ktoś głośno mówi, ale wyrazy nie dochodzą do świadomości chłopca. *Was. W. Pok. 30.* **10.** Ktoś przychodzi do świadomości, coś dojrzewa w czyjej świadomości ⟨*ktoś uświadamia sobie*⟩: Przyszła do świadomości, gdzie się znajduje. *Urban. Księż. 253.* Murzyni [...] przychodzili w tym czasie do świadomości, że oni właściwie stanowili na wyspie największą siłę. *Lim. Społ. XVIII, 412.* Dojrzewały w świadomości Ściegiennego poglądy na przyczyny upadku powstań. *Nowe Drogi 3, 1955, s. 76.* **11.** Ugruntować co w czyjej świadomości ⟨*uświadomić co komu gruntownie, utrwalić w czyim umyśle, pamięci*⟩: Trzeba codzienną pracą i przekonywającymi naocznymi faktami ugruntować w świadomości milionów ludzi, że ich państwo nie tylko od nich żąda, lecz również pomaga im, troszczy się o nich i ich rodziny, ich młodzież, ich zdrowie i rozrywkę. *Państwo 3, 1954, s. 423.* **12.** ś. jaka a. czego budzi się, dojrzewa w kim, kształtuje się, opuszcza kogo, zaostrza się; piecze kogo: Budziła się w nim świadomość własnych sił i możliwości. *Jackiew. Wiosna 143.* Piekła go [...] świadomość [przegranej] jak żywa rana. *Perz. Las 229.*

świadomy **1.** s. artysta, obywatel ⟨*doświadczony, światły*⟩: Jakże świadomymi artystami byli historycy XIX wieku. *Par. Alch. 33.* Znajomość gleb własnego kraju przydać się może każdemu świadomemu obywatelowi. *Probl. 3, 1954, s. 146.* **2.** ś-a dążność do czego, działalność, myśl, praca; ś. upór, wysiłek; ś-e życie psychiczne ⟨*uświadamiana(-y, -e); zamierzona(-y, -e)*⟩: Należy zdobywać ich dla Ojczyzny ludowej [...] świadomą, uporczywą, cierpliwą pracą, przekonywaniem, stopniowym wciąganiem w potężny twórczy nurt współczesnego życia narodu. *Państwo 3, 1954, s. 424.* **3.** ś-e macierzyństwo, ojcostwo ⟨*regulacja urodzin*⟩: Ona właśnie chce podjąć odpowiedzialność świadomego macierzyństwa. *Rocz. Lit. 1932, 47.* **4.** *daw.* ś. siebie ⟨*przytomny*⟩: Bez przytomności prawie, nieświadomy siebie, zaszedłem do mego pokoju. *Dzierzk. Pow. II, 65.* **5.** ś. c z e g o: a) ⟨*uświadamiający sobie co, zdający sobie dokładnie sprawę z czego*⟩: ś. niebezpieczeństwa; drogi. Zanadto był świadom swojej przewagi intelektualnej. *Ask. Stulecia 376*; b) *daw.* ⟨*biegły w czym, doświadczony*⟩: Człowiek ś. rzemiosła wojennego. **6.** *daw.* ś. o c z y m ⟨*wiedzący, poinformowany*⟩: Król o wszystkich jego praktykach świadomy. *Rzew. H. Zamek 368.*

świat **1.** ś. antyczny, helleński, nowożytny, pogański, rzymski, słowiański, starożytny, średniowieczny itp. ⟨*kraje, narody, ludzie danej epoki*⟩. **2.** ś. artystyczny, chłopski, chrześcijański, dyplomatyczny, handlowy, kapitalistyczny, lekarski, literacki, małomieszczański, mieszczański, muzułmański, naukowy a. nauki, polityczny, profesorski, przemysłowy, robotniczy, szkolny, szlachecki, teatralny, uczony, umysłowy, więzienny; elegancki, wytworny ś. ⟨*środowisko, ludzie tego środowiska*⟩. **3.** ś. bajeczny a. ś. baśni, ś. czarodziejski, czarowny, fantastyczny a. ś. fantazji, ś. urojony, zaczarowany; zaklęty ś.; ś. fikcyjny, idealny ⟨*świat fantazji, wymarzony, widziany w wyobraźni, sfera, dziedzina baśni, fantazji; świat stworzony w utworach literackich, scenicznych, w mitologii*⟩. **4.** Bliski, otaczający ś. ⟨*okolica, środowisko, w którym ktoś żyje*⟩. **5.** ś. boży, doczesny ⟨*według wierzeń religijnych: świat, na którym żyjemy; życie na ziemi, życie ziemskie*⟩. **6.** Cały ś. ⟨*wszyscy ludzie, cała ludzkość*⟩. **7.** ś. cywilizowany ⟨*kraje, społeczeństwa cywilizowane*⟩. **8.** Daleki, szeroki ś. ⟨*obce kraje*⟩. **9.** ś. dotykalny, fizyczny, materialny, poznawalny, realny, rzeczywisty, widzialny, zewnętrzny ⟨*świat obiektywnie istniejący, postrzegany zmysłami (np. dotyku, wzroku); rzeczywistość materialna, otoczenie materialne człowieka*⟩. **10.** Drugi, lepszy, tamten ś.; ś. pozagrobowy, wieczny; ś. umarłych ⟨*według wierzeń religijnych: zaświaty, życie pozagrobowe*⟩. **11.** ś. ducha; ś. psychiczny, wewnętrzny ⟨*życie duchowe, sfera psychiczna człowieka*⟩. **12.** Dwa światy ⟨*przeciwności*⟩: O! — zapala się Ali — „Róża" i „Wiochna" to dwa bieguny, dwie ostateczności, dwa światy! *Gomul. Ciury III, 125.* **13.** ś. dziecięcy, ś. dziecka ⟨*środowisko dziecięce; dzieci; sfera, dziedzina zainteresowań dziecka; życie psychiczne dziecka*⟩. **14.** Dzisiejszy, ówczesny, tegoczesny ś. ⟨*dzisiejsza, ówczesna itp. rzeczywistość, dzisiejsze itp. stosunki, warunki życia; dzisiejsze itp. społeczeństwo, kraje*⟩. **15.** ś. górski ⟨*góry*⟩. **16.** ś. gwiazdowy; niezmierzony ś. ⟨*kosmos, wszechświat*⟩. **17.** ś. ludzki ⟨*ludzie*⟩. **18.** ś. nadprzyrodzony, ponadzmysłowy ⟨*bogowie, duchy*⟩. **19.** ś. nieorganiczny, ś. rzeczy ⟨*przyroda martwa*⟩. **20.** Nieznany ś.: a) ⟨*nieznany(-a) kraj, okolica*⟩; b) w *lm* ⟨*globy, planety, ciała niebieskie niezbadane; kosmos*⟩. **21.** Nowy ś. ⟨*świeżo powstały, wyimaginowany*⟩: Co dzień doświadczał, jak kruchy jest ten jego nowy świat, sklecony z paru książek, ze strzępów rozmowy w antykwarni. *Par. Niebo 87.* **22.** Nowy ś. ⟨*Ameryka w*

przeciwstawieniu do lądów Afryki, Azji i Europy⟩. **23.** Obcy ś. ⟨*obcy ludzie*⟩. **24.** ś. organiczny, żywy; ś. istot żywych ⟨*organizmy żywe*⟩. **25.** ś. pracujący a. ś. pracy ⟨*ludzie utrzymujący się z pracy zarobkowej*⟩. **26.** ś. roślinny a. ś. roślin, ś. flory ⟨*roślinność, flora*⟩: Tatry, jedyne nasze góry o charakterze alepejskim, stanowią — zwłaszcza w swych wyższych partiach — zupełnie odrębny, swoisty świat roślinny. *Radw. Świat 9.* **27.** Stary ś. ⟨*dawny, dawno istniejący*⟩. **28.** Stary Ś. ⟨*kontynent półkuli wschodniej; Afryka, Azja i Europa, w przeciwstawieniu do Ameryki*⟩: Kolebką rodu ludzkiego mogły być jedynie lądy Starego Świata. *Świat. Człow. 290.* **29.** Stary jak ś. ⟨*bardzo stary, staroświecki, odwieczny*⟩: Wyjął z kamizeli starą jak świat papierośnicę i zatknął połówkę papierosa do wiśniowej cygarniczki. *Kow. A. SPP.* Miał dopiero lat czternaście, ale te dnie wojny i śmierć ojca uczyniły mu duszę starą jak świat. *Reym. Now. III, 280.* **30.** *pot.* Ten ś., *iron.* ten najlepszy ze światów; ś. ziemski ⟨*glob ziemski, ziemia*⟩. **31.** *przestarz.* Wielki, wyższy ś. ⟨*elita, wyższe sfery towarzyskie*⟩: W małżeństwie wielkiego świata często żona pogardza mężem, wprzódy nim mu zostanie niewierną. *Rzew. H. Listop. I, 208.* **32.** ś. zabity deskami; miejsce zabite deskami od świata ⟨*ludzie bez kontaktów z ośrodkami kulturalnymi; okolice dalekie, gdzie nie dochodzą wieści*⟩: Wydobyli się sami z trudem z różnych dziur, z miejsc deskami od świata zabitych, aby [...] wyuczyli się ciesielki, stolarki, rzeźby. *Zar. Ziarno 13.* **33.** ś. zwierzęcy a. ś. zwierząt, ś. fauny ⟨*zwierzęta, fauna*⟩. **34.** ś. c z e g o ⟨*sfera, dziedzina*⟩: ś. cyfr, dat, dźwięków, doznań, fałszu, ideału, interesu, marzeń, miłości, myśli, poezji, pojęć, rzeczywistości, sztuki, uczuć, wiedzy, wspomnień, wyobraźni, wyobrażeń, zagadnień, zjawisk. **35.** *pot.* ś. drogi; taki ś. ⟨*daleko; tak daleko*⟩: Zaraz muszę lecieć, o szóstej mam randkę z jednym w Ziemiańskiej. Świat drogi. *Kunc. Dni 232.* To mamusia tutaj pochowana? — Dlaczego nie na cmentarzu? — Taki świat — odpowiedziała Ola — a tutaj bliziutko. *Iwasz. J. Brzez. 111.* **36.** ś. żyjących ⟨*ludzie żyjący w przeciwieństwie do zmarłych*⟩. **37.** (Hałas, huk itp.) jakby się ś. walił ⟨*okropny*⟩. **38.** Ktoś, coś, jakiego ś. nie widział ⟨*ktoś, coś w najwyższym stopniu jakiś, jakieś*⟩: Oświadczył mi, że był w szkołach łotrem, że siedział w klasie czwartej cztery lata [...] itd. Blagier, jakiego świat nie widział. *Żer. Dzien. I, 286.* **39.** Centrum, środek świata ⟨*centrum, punkt centralny, ośrodek wszechświata*⟩: [Ziemia] przez wieki utrzymywała się w centrum świata — równa, płaska, oblana horyzontem jak strumieniem oceanu. *Par. Niebo 270.* Według tej [geocentrycznej] teorii nieruchoma ziemia zajmowała środek świata, a słońce, planety i wszystkie gwiazdy krążyły dokoła niej. *Radlicz Geogr. 19.* - *przen.* Dla sióstr Mossakowskich centrum ogromnego świata stanowi oficyna w głębi podwórza. *Goj. Dziew. I, 8.* **40.** Cud świata ⟨*jedna z siedmiu budowli wzniesionych w starożytności, uważanych za ideał monumentalności i piękna architektonicznego; przen. coś niezwykłego, nadzwyczajnego*⟩: Wschód słynął ogrodami, które do siedmiu cudów świata liczono. *Siem. L. Dziela I, 98.* **41.** Ósmy cud świata ⟨*coś niezwykłego*⟩: Kobieta stateczna byłby ósmy cud świata. *Szar. SW.* Marzeniem wojewody było stworzyć ósmy cud świata. *Tyg. Ilustr. 35, 1900.* **42.** Część świata ⟨*jeden z wielkich lądów: Afryka, Ameryka Australia, Azja, Europa, Antarktyda*⟩: Prowadzono pilne badania nad zlodowaceniami dyluwialnymi gór we wszystkich częściach świata. *Szaf. W. Lod. 9.* **43.** *pot.* Kawał(ek) świata (przewędrować, zobaczyć, zwiedzić) ⟨*(zwiedzić) dużo krajów*⟩: Dlaczegóżby nie mieli pojechać, by zobaczyć kawałek świata i zażyć jego ponęt i blasków? *Goj. Dzień 116.* **44.** Koniec świata: a) ⟨*ostatni moment istnienia*⟩: Wróżono rychły koniec świata, wielką wojnę, a już co najmniej późne i dżdżyste lato. *Dąbr. M. Noce IV, 229*; b) Koniec świata! ⟨*okrzyk wyrażający zdumienie, zgorszenie: co się to dzieje! coś strasznego! dziwy!*⟩: Koniec świata! Milionowa panna, która myśli jechać na kondycję. *Krzyw. I. Bunt 11*; c) ⟨*bardzo daleko*⟩: Iść, uciec itp. na koniec świata, choćby na koniec świata; być, znaleźć kogo, znaleźć się itp. na końcu świata, choćby na końcu świata; wracać, schodzić się itp. z końca świata, choćby z końca świata. Pójdzie za nim, choćby na koniec świata. *Sewer Przybł. 70.* Diabli nadali z tymi gośćmi, czy co? Złażą się co dzień z końca świata jak pluskwy. *Prus Wiecz. 116.* **45.** Kraj, kraniec świata ⟨*bardzo daleko, poza kraj rodzinny, do bardzo odległego punktu na ziemi*⟩: Spalę szelmów i z chłopakiem ucieknę na kraj świata. *Sewer Biedr. 73.* **46.** *sport.* Mistrz świata ⟨*zawodnik, który zajął pierwsze miejsce w zawodach międzynarodowych o ten tytuł*⟩. **47.** Oś świata: Oś obrotu kuli niebieskiej, zwana osią świata, przebija kulę niebieską w dwóch punktach, noszących nazwę biegunów niebieskich. *Rybka Wiad. astr. 7.* **48.** Pan, Stwórca świata ⟨*o Bogu*⟩. **49.** *iron.* Pępek świata ⟨*o kimś uważającym się lub uważanym za ośrodek zainteresowań, za coś bardzo ważnego*⟩: W ciągu pięciu minut już po raz drugi słyszę o tym robotniku. Wygląda, jakby to był jakiś pępek świata! *Lut. Próba 34.* **50.** Podróż naokoło świata ⟨*dokoła globu ziemskiego*⟩. **51.** *sport.* Rekord świata ⟨*najlepszy wynik na świecie w jakiejś dziedzinie sportu*⟩. **52.** *iron.* (Taki, mądry, rozumny, pyszny itp.) jakby posiadł, pojadł rozumy całego świata ⟨*bardzo mądry; przemądrzały, pyszny*⟩: Myślała, że kto umie paplać po łacinie [...] to już rozumy całego świata pojadł. *Chrzan. I. Lit. 242.* **53.** Sól świata ⟨*osoba najważniejsza; coś najważniejszego, najistotniejszego*⟩: Zresztą, w tej epoce [oświecenia] gdzież tak zwanych filozofów nie miano za sól świata. *Zal. Br. Czart. 225.* **54.** Strona świata: a) ⟨*kierunek*⟩: Cztery strony świata, wszystkie strony świata; rozchodzić się, płynąć itp. na, w cztery strony świata, różne strony świata. Mgły rozhuśtane w rozdołach — lekkie, suche, powiewne, szły teraz na cztery strony świata. *Żer. Opow. 238*; b) ⟨*kraina*⟩: Nie doszedł nikt po jego zgonie, jak się nazywał, w jakiej świata stronie jego ojczyzna. *Mick. Giaur 201.* **55.** Szmat świata, duży, spory szmat świata ⟨*wielka przestrzeń, odległość; wiele krajów*⟩: Zjechał szmat świata. Przez krągłe, jakby powiększające szkło celownika widział teraz przed sobą spory szmat świata. *Prusz. Trzyn. 136.* **56.** Wielcy (tego) świata ⟨*wielcy ludzie, możni*⟩. **57.** Do końca, do skończenia świata ⟨*do końca (życia), zawsze*⟩: Do skończenia świata będzie pił. *Makusz. SPP.* Jutro dla nich nie istniało wcale; nie troszczyli się nim w przekonaniu, że jak jest, tak będzie do świata skończenia. *Jeż Rotul. 22.* **58.** Na oczach, przed oczyma, w oczach świata, całego świa-

ta ⟨*na oczach, wobec wszystkich*⟩: Kolana jego tłukły się raz wraz jedno o drugie, ażeby utrzymać przed oczyma świata w żołnierskiej postawie ciało zdruzgotane od ciosu. *Żer. Uroda 199.* **59.** Od początku świata ⟨*od dawien dawna, od najdawniejszych czasów*⟩: Rozniosła się w lot po okolicy wieść o szczególnym wypadku, jaki prawdopodobnie od początku świata nigdy się jeszcze nie zdarzył. *Dygas. Gody 122.* **60.** Kandydat na tamten świat ⟨*o kimś bardzo schorowanym, ciężko rannym, bliskim śmierci*⟩: Byłem stuprocentowym kandydatem na tamten świat. Wygłodzony i zbiedzony, ciężko parokrotnie ranny. *Pytl. Fund. 106.* **61.** Okno na ś. ⟨*przenośnie o portach umożliwiających łączność z całym światem; również ogólniej: perspektywy na co, wyjście z jakiej sytuacji itp.*⟩: Żyję chwilami sercem i szukam [...] okna na świat lepszy. *Krasz. Opow. 29.* **62.** Pogląd na ś. ⟨*na otaczającą rzeczywistość*⟩. **63.** Nigdzie na świecie, jak nigdzie na świecie ⟨*nigdzie (z odcieniem intensywnym)*⟩: Krzewy obsypane tak gęsto kwieciem, kwiaty tak różowieją, błękitnieją, bieleją, jak nigdzie na świecie. *Heyd. Malcz. 219.* **64.** Nikt na świecie, jak nikt na świecie; nikt, żaden na świecie ⟨*nikt, absolutnie nikt (z odcieniem intensywnym)*⟩. **65.** Sam na (całym) świecie ⟨*zupełnie sam*⟩. **66.** Za nic na świecie, za nic w świecie (nie zrobię tego), za (żadne) skarby świata ⟨*o czymś niemożliwym do spełnienia, absolutnie wykluczonym; w żadnym razie*⟩: Nie odważyłbym się już wtenczas za nic na świecie gramolić do góry, mając na rękach małe dziecko. *Bog. Rodin I, 1896, 74.* Za skarby świata nie ogłosiłby dziejów swej przeszłości, gotów był [...] ukryć się pod ziemię. *Sewer Zyzma 252.* **67.** Jak ś. światem: a) ⟨*od dawna, od niepamiętnych czasów, zawsze*⟩; b) jak ś. światem, póki ś. światem (w zdaniach przeczących) ⟨*nigdy*⟩: Jak świat światem nie splamił się nasz naród takim uczynkiem. *Żer. SPP.* Jak świat światem, nie było tego, żeby prostactwo tak mężnie w gołym polu jeździe stawało. *Sienk. Pot. IV, 110.* **68.** Bywały, otarty, nieotarty w świecie ⟨*o człowieku: obyty, dużo podróżujący; nieobyty, prymitywny, nieokrzesany*⟩: Ojciec, człowiek bywały w świecie, wysoko na swój czas edukowany, dbał o wykształcenie synów. *Boy Mar. 19.* Pełen inteligencji, w świecie otarty, bo wiele podróżował i z ciekawością się wszystkiemu przypatrywał. *Sokoł. A. Stycz. 167.* **69.** Jedyny w świecie ⟨*jedyny (z odcieniem intensywnym)*⟩. **70.** Pozycja, stanowisko, znaczenie w świecie ⟨*w społeczeństwie*⟩. **71.** Nigdy w świecie ⟨*nigdy (z odcieniem intensywnym)*⟩: Ciotka nigdy w świecie nie zgodziłaby się na teorię, że wola tam się kończy, gdzie zaczyna się miłość. *Sienk. Bez dogm. II, 117.* **72.** Ktoś ze świata ⟨*ktoś światowy*⟩: Kobieta ze świata, zamożna, przyzwyczajona do gwaru stolicy [...] osiedliła się tu w tym odludnym, zapuszczonym kącie. *Jun. Dworek 36.* **73.** (Królestwo) nie z tego świata (*Jan XIX, 36*): a) ⟨*niedoczesne*⟩; b) Nie z tego świata ⟨*nierealny, fantastyczny, urojony, pot. nie z tej ziemi*⟩: Człowiek, widok nie z tego świata; c) Nie z tego świata ⟨*nieprzytomny, niezwykły, nienormalny, dziwaczny*⟩: Ocknęła się i przez chwilę patrzyła w niego mętnym, błędnym wzrokiem nie z tego świata. *Dąbr. M. Znaki 21.* **74.** Wiadomości, wieści ze świata, z szerokiego świata, z całego świata ⟨*spoza rodzinnej wsi, rodzinnego miasta, kraju; z obcych krajów*⟩. **75.** Jakby się dopiero na ś. narodził ⟨*zupełnie nie zorientowany, naiwny*⟩. **76.** *pot.* Na ś. ⟨*na zewnątrz*⟩: Wyjść na ś. Trudno dziś psa na świat wypędzić (taka niepogoda). *SW.* **77.** Na świecie, w świecie ⟨*w stosunkach życiowych*⟩: O to w świecie łatwo. *Iwasz. J. SPP.* **78.** Najlepszy, najzacniejszy, najładniejszy, najspokojniejszy itp. na świecie, w świecie ⟨*najlepszy itp. wśród ludzi (o ludziach); wśród zwierząt, roślin, rzeczy (o zwierzętach, roślinach, rzeczach)*⟩; najlepiej, najładniej, najspokojniej na świecie, w świecie ⟨*najlepiej itp. ze wszystkich, ze wszystkiego; tak dobrze, spokojnie itp. jak nikt inny*⟩: Dziewczyna najładniejsza w świecie. *SW.* Zakątek najpiękniejszy w świecie. Że kocha go nad wszystko, wiedziały dobrze, i o tym, iż będzie z nim najszczęśliwsza w świecie! *Reym. Now. III,* *nach, rzeczach)*⟩; najlepiej, najładniej, najspokojw świecie zaczął maltretować Ostrowskiego. *Przem. Jakobin 62.* **79.** Na szerokim świecie ⟨*poza granicami kraju; w różnych krajach*⟩: Prosili, żeby im odczytać ich korejskie pisanie — no, tom im odczytał [...] Nie takich mądrości wyuczył się człowiek na szerokim świecie. *Brand. M. Dom 20.* **80.** Któż to widział lub słyszał na świecie? widział to kto (słyszał to kto) na świecie? ⟨*pytanie retoryczne: nikt tego nie widział, nie słyszał; to rzecz niewidziana, niesłychana*⟩. **81.** Budować, kształtować, urządzać (lepszy) ś.; naprawiać ś. ⟨*kształtować stosunki społeczne; usuwać niesprawiedliwość, wyzysk itp.*⟩. **82.** Chłonąć, poznawać ś.; znać ś., nie znać świata ⟨*chłonąć, poznawać otaczającą rzeczywistość; znać życie, działalność ludzi, nie znać życia itp.*⟩. **83.** Kląć, przeklinać, łgać, pomstować, przysięgać na czym świat stoi ⟨*kląć itp. na różne sposoby*⟩: Okradane gospodynie krzyczały wniebogłosy, pomstując na czym świat stoi i wzywając pomocy. *Reym. Now. III, 306.* **84.** Mieć za sobą cały ś. ⟨*(całą) opinię publiczną*⟩. **85.** Obejść, objechać ś. dokoła; *pot.* oblecieć (cały) ś., pół świata; przejść, przewędrować, zjeździć, zwiedzić (cały) ś. ⟨*okrążyć glob ziemski; odbyć dalekie podróże*⟩: Sygnały Morsego [...] niesione falami elektromagnetycznymi obiegały świat. *Meis. Arkt. 88.* Żona z córkami pół świata dla bontonu obleciały, w Ostendzie spędzają lata, a w Warszawie karnawały. *Bart. A. Sat. 124.* **86.** Odkrywać nowe ś-y ⟨*odkrywać rzeczy nie znane*⟩. **87.** Oglądać ś., boży ś., ten ś. ⟨*istnieć, żyć; o rzeczach: być pokazywanym*⟩: Biedny papier... dostał się w dobre ręce i pewnikiem bardzo długo nie będzie światu [świata] bożego oglądał. *Jun. Bracia 78.* **88.** Podbijać, zdobywać ś.: a) ⟨*dokonywać podbojów militarnych*⟩; b) ⟨*zdobywać powodzenie, sławę*⟩. **89.** (Po)rzucać ś. ⟨*wycofywać się z życia świeckiego*⟩: Porzuca świat i zamyka się w klasztorze. *Niwa VI, 1874, s. 719.* **90.** Przewracać ś.; przewracać ś. do góry nogami, na opak ⟨*zmieniać ustalony porządek*⟩. **91.** Przesłaniać, przysłaniać, zasłaniać komu, przed kim ś. ⟨*absorbować kogo sobą całkowicie*⟩: Kobieta i dziecko z trudnością brnęły przez te barwne miraże, które przysłaniały im świat. *Sier. Dno 273.* Blade, wątłe, nerwowe dziecko zasłoniło przed panną Antoniną świat cały. *Orzesz. Ant. 24.* **92.** *kult.* Stworzyć ś. ⟨*o Bogu*⟩. **93.** Zawiązać komu (sobie) ś. ⟨*pozbawić kogo swobody działania; nie dać komu możliwości swobodnego życia, wybicia się*⟩: Zamiast uszczęśliwić swojego syna, zawiązała mu świat

i zrobiła go nieszczęśliwym. *Kaczk. Olbracht. III, 39.* **94.** *kult.* Zbawić ś. ⟨*o Chrystusie*⟩. **95.** *książ.* Żegnać ś., żegnać się ze światem ⟨*umierać*⟩; pożegnać (ten) ś.; *pot.* przenieść się, wynieść się na tamten ś.; *książk.* zejść ze świata; pożegnać się, rozstać się ze światem ⟨*umrzeć*⟩; *pot.* wybierać się na tamten ś., być jedną nogą na tamtym świecie ⟨*być bliskim śmierci*⟩; *książk.* śmierć zabrała kogo ze świata ⟨*ktoś umarł*⟩: Zapalenie płuc, które usiłował przechodzić, wyprawiło go piorunem na tamten świat. *Dąbr. M. Noce IV, 225.* Żyje, i wcale tak prędko na tamten świat wybrać się nie myśli. *Krasz. Walery 237.* Bredziła nie do rzeczy, była jedną nogą na tamtym świecie. *Dygas. Marg. 159.* **96.** Narodzić się na nowo na ś., jakby na nowo narodzić się na ś. ⟨*poczuć ulgę, odzyskać dobre samopoczucie*⟩: Upadłszy na opokę począł pić chciwie z krynicy [...] jakby na nowo na świat się narodził — poczuł w całym swym ciele wracające siły. *Zmor. Podania 12.* **97.** Patrzeć, popatrzeć, spojrzeć, wyjrzeć na ś. ⟨*patrzeć itp. z jakiegoś punktu pomieszczenia na najbliższą przestrzeń dostępną dla wzroku*⟩: Kazała później poodsłaniać zupełnie okna i wyjrzała na świat. *Reym. Ferm. I, 36.* **98.** *pot.* Pokazać się na ś. ⟨*ludziom na oczy*⟩: Niepodobna się tak na świat pokazać. *SW.* **99.** Przyby(wa)ć, przychodzić, przyjść na ś. ⟨*urodzić się*⟩: W drugim roku przyszło na świat dziecko. *Par. Niebo 22.* **100.** Przynieść z sobą co na ś. ⟨*mieć co wrodzone (jakieś cechy, zdolności itp.)*⟩: Kochanowski urodził się poetą; talent i zmysł piękna przyniósł z sobą na świat. *Chrzan. I. Lit. 149.* **101.** Pokazywać się na ś. ⟨*o roślinie: wyrastać*⟩: Pączki pęcznieją [...] łuski z nich opadają i ukazuje się na świat boży malutka łodyżka. *Dyak. Las 12.* **102.** Wydać na ś.: a) ⟨*urodzić*⟩: Wydawało się mało prawdopodobne, że ta olbrzymka [...] mogła wydać na świat taką chucherkowatą myszkę jak Adela. *Jaroch. Niemił. 123*; b) ⟨*ogłosić drukiem*⟩: August Wilkoński [...] jemu [...] był winien możność wydania na świat tych gawęd. *Szyman. W. Lichw. 74.* **103.** Wyekspediować, wyprawić kogo na tamten ś.; zgładzić, *pot.* sprzątnąć kogo ze świata ⟨*być przyczyną czyjej śmierci, uśmiercić kogo; zabić kogo*⟩. **104.** Otrzeć się o ś.; o wielki ś. ⟨*poznać ludzi (wpływowych); zdobyć doświadczenie w kontaktach z ludźmi, z wpływowymi ludźmi*⟩. **105.** Coś ciągnie, gna kogo w ś.; ktoś rwie się w ś. ⟨*ktoś odczuwa nieprzepartą chęć wyjazdu z domu, ze stron rodzinnych (zwykle do obcego kraju)*⟩: Już dawno ma chęci niespokojne, które go w świat ciągną; do Algieru wyjeżdża. *Dzierzk. Pow. II, 320.* **106.** Iść, pójść, pojechać, puścić się, ruszyć, udać się, wyjechać w ś. ⟨*opuścić dom rodzinny, rodzinne strony; udać się pojechać do obcego kraju*⟩. **107.** Puszczać co w ś. ⟨*rozgłaszać co*⟩: Mochnacki puścił w świat bajkę, że to Lubecki kontrasygnował artykuł. *Smolka Lubec. I, 413.* **108.** Wchodzić w ś. ⟨*zacząć bywać w towarzystwie*⟩: Młody Cedro zimę spędził z ojcem i siostrą we Lwowie, gdzie panna Mery w świat wchodziła. *Żer. Popioły II, 161.* **109.** Wprowadzić kogo w ś. ⟨*między ludzi; do towarzystwa, w którym się przebywa*⟩. **110.** Wyjść w ś. ⟨*o książce: ukazać się*⟩. **111.** Wyprawić kogo (się) w ś. ⟨*w podróż (zagraniczną)*⟩. **112.** Używać, zażywać świata ⟨*używać przyjemności świata, bawić się*⟩. **113.** *pot.* Mieszkać na końcu a. na krańcu świata; mieszkać za światami ⟨*bardzo daleko*⟩. **114.** *pot.* Nie widać świata ⟨*nie widać najbliższej przestrzeni (z powodu ciemności, mgły, zamieci)*⟩: Taki śnieg padał, że świata nie było widać. **115.** Nie widzieć świata (bożego) (po)za kim, (po)za czym ⟨*być zapatrzonym w kogo, w co; zachwycać się kim, czym;ześrodkować na kim, na czym swoje zainteresowanie, swoje uczucia*⟩: Rok temu gościłem u siebie znajomego [...] jednego z tych szaleńców, którzy poza Tatrami świata nie widzą. *Rudn. A. Morze 411.* Ma majątek, talent, matkę, która za nim świata nie widzi, młodą i śliczną żonę. *Orzesz. Niemn. II, 60.* **116.** Bodaj świata bożego nie widział ⟨*złorzeczenie: bodaj umarł, nie żył*⟩. **117.** Wyrzec się świata: a) ⟨*wyrzec się przyjemności światowych*⟩; b) ⟨*odosobnić się; wstąpić do klasztoru*⟩. **118.** Obchodzić się bez świata ⟨*bez stosunków z ludźmi*⟩. **119.** Umrzeć dla świata: a) ⟨*odosobnić się, nie pokazywać się nikomu, przebywać w zamkniętym pomieszczeniu (w celi klasztornej itp.)*⟩: Na wieść o śmierci ks. d'Enghien przybrała żałobę i na kilka tygodni umarła dla świata. *Was. S. Romans 149*; b) ⟨*wstąpić do klasztoru*⟩. **120.** Należeć do dwu światów odrębnych ⟨*należeć do różnych środowisk społecznych; reprezentować różne postawy intelektualne i uczuciowe*⟩: Należymy do dwu światów odrębnych i spotkanie nasze byłoby walką myśli z sercem. *Orzesz. Ad astra 66.* **121.** Odciąć się, odsunąć się, stronić, uciekać od świata; być odciętym od świata; zerwać ze światem ⟨*nie komunikować się z ludźmi, stronić od ludzi; stracić kontakt z ludźmi*⟩. **122.** Wracać, wrócić (jakby) z tamtego świata ⟨*wyzdrowieć po niebezpiecznej chorobie, uratować życie*⟩. **123.** Obwieścić, ogłosić co, urągać światu ⟨*obwieścić co itp. powszechnie, wszystkim*⟩. **124.** Być komu, dla kogo światem, całym światem, ktoś, coś (jest) komu, dla kogo światem, całym światem ⟨*absorbować całkowicie*⟩: Tyś mi teraz ojcem, matką, siostrą, bratem, kochankiem mym i mężem, wszystkim, całym światem. *Staff L. Poczje III, 20.* Dom światem jest dla kobiety, kiedy dla męża świat domem. *Tysz. Amer. II, 213.* **125.** Gardzić światem ⟨*ludźmi; uciechami*⟩. **126.** *przestarz.* Iść, pójść światami ⟨*daleko, bokiem*⟩: Strzał padł. Kula poszła światami. *Zap. G. Ptak I, 115.* **127.** Wstrząsnąć światem ⟨*porządkiem światowym, opinią światową*⟩. **128.** Robić co przed (całym) światem ⟨*tak, żeby wszyscy widzieli*⟩: Otrzymywał kochanek naówczas pewien upominek z stroju kochanki, jej szarfę, wstążkę, chustkę lub rękawiczkę do [...] noszenia przed całym światem. *Szajn. Jadw. III, 98.* **129.** Ukryć kogo, co (się) przed światem ⟨*przed ludźmi*⟩. **130.** Zetknąć się ze światem ⟨*z rzeczywistością, z życiem*⟩. **131.** Żyć ze światem ⟨*utrzymywać stosunki z ludźmi*⟩: Nie żyjemy ze światem. *Dąbr. M. SPP.* **132.** Być, żyć na świecie ⟨*żyć, istnieć*⟩: Odkąd wszystkie dzieci były na świecie, przywoziło się zawsze do szycia [...] pannę Władysławę. *Dąbr. M. Noce II, 46.* **133.** Jeszcze nie było kogo na świecie ⟨*przed czyimś urodzeniem*⟩. **134.** Jest jakoś (ładnie, brzydko, szaro, słonecznie itp.) na świecie; coś dzieje się na świecie ⟨*w otaczającej przyrodzie*⟩: Na świecie było szarawo, powietrze zwilgotniało. *Perz. Las 20.* Na świecie śnieg tajał. *Orzesz. Na dnie 189.* **135.** Nie mieć nikogo, zostać samemu na świecie ⟨*być samotnym*⟩. **136.** Nie wiedzieć, zapomnieć o (bożym) świecie ⟨*być czymś pochłoniętym całkowicie, zapomnieć całkowicie*

o wszystkim⟩: Kąpałem się, strzelałem kuropatwy, o bożym świecie nie wiedziałem. *Sienk. Koresp. II, 134.* Spotkałem ją na Freta i zapomniawszy o świecie wśród zalewu ludzkiego poszliśmy dalej razem. *Rudn. A. Morze 308.* **137.** Błąkać się, chodzić, kręcić się, podróżować, tłuc się, tułać się, wędrować, wałęsać się, włóczyć się, wojować po świecie ⟨*włóczyć się, podróżować, wojować itp. po różnych okolicach, krajach, w różnych krajach*⟩. **138.** Nie wie po jakim świecie chodzi ⟨*jest nieprzytomny, roztargniony, zamyślony, nierealny*⟩. **139.** *pot.* Rozglądać się po świecie: a) ⟨*rozglądać się po okolicy*⟩; b) ⟨*podróżować wiele*⟩. **140.** Błagać, prosić na wszystko w świecie ⟨*błagać, prosić usilnie, natarczywie*⟩. **141.** Bywać, jaśnieć, obracać się, otrzeć się, zabłysnąć w świecie ⟨*wśród ludzi, w różnych towarzystwach, krajach*⟩. **142.** Kochać jak mało kogo, jak nic w świecie, nad wszystko w świecie ⟨*bardzo kochać*⟩: Za to, żem ciebie kochał jak nic w świecie, tyś się z sumienia wyzuła, niewdzięczna! *Bełc. Kmita 101.* **143.** Żyć w świecie: a) ⟨*istnieć (na ziemi)*⟩; b) ⟨*żyć z ludźmi*⟩: Chcąc żyć w świecie [...] trzeba płeć piękną szanować. *Fredro A. SPP*; c) żyć w jakimś świecie ⟨*żyć w jakiejś sferze, zajmować się czym, jaką dziedziną*⟩: Żyć w świecie fantazji, książek, liczb. **144.** ś. bije czołem komu, przed kim ⟨*całe społeczeństwo, wszyscy ludzie oddają cześć komu*⟩. **145.** ś. się kończy: a) ⟨*jest źle, źle się dzieje*⟩; b) ś. się kończy! ⟨*wykrzyknienie: a to dopiero! patrzcie!*⟩. **146.** ś. się kończy na kim, na czym; ś. się nie kończy na kim, na czym ⟨*ktoś, coś jest (nie jest) jedyną istotą, rzeczą, o którą należy zabiegać, z którą trzeba się liczyć; ktoś, coś jest (nie jest) najważniejszy(-e), niezastąpiony(-e)*⟩: Słuchając mamy można by pomyśleć, że na Grabowskim świat się kończy. *Perz. Raz 174.* **147.** ś. idzie naprzód, odmienia się, zmienia się ⟨*ludzkość rozwija się, robi postępy, następują zmiany w świecie*⟩. **148.** ś. należy do kogo; tak się zachowuje jakby świat do niego należał ⟨*o kimś pewnym siebie*⟩. **149.** ś. otwiera się, staje otworem komu, przed kim; uśmiecha się do kogo ⟨*ktoś ma wszelkie możliwości osiągnięcia swych zamierzeń w życiu, zdobycia powodzenia*⟩. **150.** Co ś. na to powie? ⟨*co powie opinia publiczna*⟩. **151.** *daw.* Siedem światów pokazuje się przed oczami ⟨*ktoś doznaje zamroczenia*⟩: Jak człowiek takiego ukropu szklaneczkę przez gardło przepuści, to [...] w głowie mu zaszumi, a przed oczami siedem światów się pokaże. *Jun. Bracia 36.* **152.** ś. przewraca się, wywrócił się do góry nogami ⟨*dzieje się coś niezwykłego, nienormalnego, przeciwnego zwykłemu porządkowi rzeczy, przyjętym zwyczajom*⟩: On się tak zdumiał, jakby się świat wywrócił do góry nogami — i w bek. *Grusz. An. Od Karpat 101.* **153.** ś. stoi na czym ⟨*dzięki czemu istnieje*⟩: Ożenić się łatwo każdemu, i rzecz to nawet chwalebna, bo na tym świat stoi. *Szyman. W. Lichw. 67.* **154.** (Cały) ś. może się walić, a... ⟨*cokolwiek się stanie, niech co chce będzie; w żadnym razie*⟩: Cały świat może się walić, a ja nie ustąpię. *Perz. Las 30.* **155.** *gw.* Zmienił się komu ś. ⟨*ktoś inaczej już odczuwa świat, inaczej patrzy na życie*⟩: Rączki załamała, oczki zapłakała, zmienił jej się świat. *SW.*

przysł. **156.** My rządzim światem, a nami kobiety. **157.** Używaj świata, póki służą lata.

światek 1. Ciasny, mały ś.; ś. prowincjonalny, wiejski, zaściankowy; ś. aktorski, drobnomieszczański, dziennikarski, filmowy, literacki, rodzinny, sportowy, owadzi itp. ⟨*niewielkie grono ludzi; środowisko (niekiedy z odcieniem żart. lub iron.); przen. sfera, dziedzina*⟩: Doceniając należycie pracę mrówek w zespole leśnym [...] leśnik stara się zabezpieczyć ten drobny światek owadzi przed niszczeniem. *Wiedza 56, s. 24.* **2.** ś. c z e g o: ś. aktorów, dziennikarzy, literatów, sportowców itp.; ś. wielbicieli; ś. przesądów: Miała swój światek wielbicieli. *Żer. Dzieje II, 58.* Nie widziała wyjścia z zatęchłego światka mieszczańskich przesądów. *Teatr 6, 1950, s. 63.* **3.** Mieć swój własny ś. ⟨*krąg rodzinny, krąg przyjaciół*⟩: W twoim wieku powinna byś się rozkochać, pójść za mąż, mieć dzieci, mieć cel życia, mieć światek swój własny. *Żmich. Róża 153.* **4.** Być samym dla siebie całym światkiem ⟨*tworzyć zamknięte niewielkie środowisko*⟩: Teatrzyk ten [...] to jest sam dla siebie cały światek. *Boy Flirt V, 67.* **5.** Królować; żyć w swoim światku ⟨*mieć powodzenie, wpływ; żyć w kręgu najbliższych osób*⟩: Pani Laura [...] ładna i sprytna osoba w typie kobiet z XVIII wieku, królowała w swoim światku. *Boy Balz. 11.* Żył w swoim światku odosobniony, nie unikając ludzi, ale też i towarzystwa ich nie poszukując. *Jun. Wod. 6.*

światło 1. Anemiczne, białawe, białe, bladawe, blade, brudne, chłodne, chyboczące, ciepłe, czerwone, czyste, drżące, fosforyczne, gorące, gorejące, gromniczne, jarzące (się), jaskrawe, jasne, jednobarwne, jednostajne, kolorowe, kołyszące (się), konające, krwawe, krwiste, łagodne, magiczne, mdłe, melancholijne, mętne, mgliste, mgławe, miękkie, migotliwe, miłe, mleczne, natrętne, niemrawe, niepewne, niewyraźne, nikłe, obfite, olśniewające, opalizujące, ostre, oślepiające, pełgające, pełne, płomienne, połyskujące, ponure, poruszające się, posępne, promienne, przejrzyste, przeraźliwe, przerzedzone, przyćmione, przygaszone, przytłumione, rażące, rozlewające się, rozpierzchłe, rozproszone, rozpylone, równomierne, ruchliwe, ruchome, rzęsiste, samotne, senne, silne, sine, skąpe, skoncentrowane, słabe, smętne, smutne, spokojne, srebrzyste, szare, szybkie, trzepotliwe, ukryte, wątłe, wesołe, widmowe, zimne, złociste, złotawe, złote, zwodnicze, żółte, życiodajne, żywe ś.; drobne, kolorowe, niezliczone, różnobarwne, tysiączne ś-a ⟨*promienista energia działająca na oko; źródła wysyłające tę energię, zarówno naturalne jak sztuczne*⟩: Wielkie słońce płynęło ku ziemi tonąc w wylewie krwawego światła. *Żer. Prom. 22.* Można było, przy pełnym świetle słonecznym, dojrzeć dwie rzeczy: krzak i cegieł kupę. *Gomul. Mieszczka 121.* Słońce napełniło to najpiękniejsze uroczysko ziemi światłem życiodajnym. *Żer. Wiatr 59.* **2.** Boczne, dobre ś. ⟨*oświetlenie*⟩: Podeszła do okna, aby ocenić swoją robotę przy lepszym świetle. *Goj. Krata 11.* **3.** ś. czerwone, zielone, żółte ⟨*we wszelkiego rodzaju ruchu komunikacyjnym lub transportowym: sygnały świetlne oznaczające: kolor zielony — przejazd lub przejście wolne, czerwony — przejście lub przejazd zamknięte, żółty — sygnał dający czas na przejazd pojazdom lub przejście przechodniom, znajdującym się na jezdni w momencie zmiany sygnałów*⟩: Muszą dobrze uważać na przejściach. Czerwone światło na zbiegu ulic — stać! zielone

światło — iść! *Świerszcz. 12, 1952.* **4.** **ś.** dzienne, poranne, południowe, popołudniowe, wieczorne; **ś.** letnie, zimowe; **ś.** dnia, poranka, południa, wieczoru ⟨*oświetlenie, jasność charakterystyczna dla tej części doby lub pory roku*⟩. **5.** **ś.** elektryczne, gazowe, jarzeniowe, księżycowe (miesięczne), naftowe, neonowe, słoneczne, spirytusowe, żarowe itp. ⟨*energia świetlna, oświetlenie zależnie od sposobu wytwarzania lub powstawania*⟩. **6.** Górne **ś.** ⟨*idące od sklepienia, od sufitu*⟩. **7.** **ś.** kościelne ⟨*świece, gromnice; lampy (również elektryczne)*⟩. **8.** *żegl.* **ś.** kotwiczne (sztagowe) ⟨*białe światło umieszczone na sztagu statku stojącego na kotwicy*⟩. **9.** **ś-a** miejskie: a) ⟨*latarnie samochodowe (słabsze), które mogą być używane w granicach miasta*⟩; b) ⟨*światła domów, latarń, reklam itp. w mieście*⟩: Rój świateł miejskich, rozsypanych na stromych zboczach [...] wygląda w ciemnościach jak stado świetlaków. *Tyg. Ilustr. 8, 1904.* **10.** **ś-a** lotniskowe, portowe ⟨*którymi jest oznaczone wejście do portu morskiego lub lotniczego: zielone i czerwone*⟩. **11.** *żegl.* **ś.** masztowe, topowe ⟨*umieszczone na maszcie w przepisanej wysokości i o przepisanym kręgu świecenia*⟩. **12.** *fiz.* **ś.** niewidzialne ⟨*składające się z promieniowań o krótszych lub dłuższych falach niż światło widzialne*⟩. **13.** **ś.** okienne ⟨*wpadające przez okno, oświetlające (pokój, izbę itp.) przez otwór okienny*⟩. **14.** *przen.* **ś.** przewodnie ⟨*wskazówka, drogowskaz*⟩: Daje on wyraz życzeniu, aby jego poglądy zostały przyjęte przez społeczeństwo, aby się stały jego światłem przewodnim. *Bujak Społ. 196.* **15.** **ś-a** szosowe ⟨*lampy samochodu zapalane przy wyjeździe z miasta*⟩: Od placu Unii nadjeżdżał samochód. Morawiecki poczuł się przez moment lekko oślepiony podwójnym snopem szosowych świateł. *Brand. K. Obyw. 420.* **16.** Sztuczne **ś.** ⟨*oświetlenie lampowe*⟩. **17.** **ś-a** nawigacyjne ⟨*umieszczone na statkach, samolotach i ich trasach w celu zapobieżenia zderzeniom*⟩. **18.** Tylne **ś.** (w pojazdach) ⟨*lampa, latarka sygnalizująca ruch, skręcanie, zatrzymywanie się pojazdu*⟩. **19.** **ś-a** uliczne ⟨*lampy, latarnie oświetlające ulicę*⟩. **20.** *fiz.* **ś.** widzialne ⟨*składające się z promieniowań o długościach fal od 4000 do 7000 A (postrzegalnych dla oka)*⟩. **21.** *kult.* **ś.** wiekuiste ⟨*zbawienie*⟩: Jezu Chryste! A dajże ty umarłym światło wiekuiste! *Słow. Maz. 230.* **22.** **ś.** zodiakalne ⟨*pas świetlny ciągnący się na niebie w kierunku ekliptyki*⟩: Na zachodzie, schwiany ku południowi, majaczy blady płomień zodiakalnego światła. *Witkiew. S. Utwory 175.* **23.** **ś-a** i cienie ⟨*miejsca oświetlone i nie oświetlone; plamy jasne i ciemne na czym (na fotografii, na obrazie); przen. dobre i złe, dodatnie i ujemne strony czego; kontrasty*⟩: Gra świateł i cieni. Promienie słońca przebijały przez koronę lipy, rzucały na ziemię ruchomą siatkę światła i cieni. *Dygas. Pióro 160.* - *przen.* Pomiędzy innych oskarżonych rozdzieliła rozprawa wyraźnie światła i cienie. *Tyg. Ilustr. 46, 1899.* **24.** **ś.** c z e g o: **ś.** auta, błyskawicy, gwiazd, jarzeniówki, jupiterów, jutrzenki, kaganka, kinkietów, księżyca, łuczywa: **ś-a** neonów; **ś.** ogarka, ognia, pochodni, reflektora, słońca, świecy, zapałki, zorzy, żyrandola. **25.** **ś.** brylantu, (drogiego) kamienia ⟨*blask, połysk*⟩. **26.** **ś-a** budynku, chaty, domu, dworu, pałacu, zamku ⟨*światło padające z okien budynku itp.*⟩. **27.** **ś-a** izby, pokoju, sali ⟨*palące się w izbie itp.*⟩. **28.** **ś.** przełyku ⟨*(pusta) przestrzeń między ściankami przełyku*⟩. **29.** **ś-a** sygnalizacji, sygnałów ⟨*znaki świetlne*⟩. **30.** *przen.* **ś.** cywilizacji, nauki, prawdy, rozumu, wiary, wiedzy: Światło cywilizacji, przez kilka tysięcy lat płonące nad Nilem — zagasło. *Prus Far. I, 12.* **31.** *przen.* **ś.** oczu a. w oczach ⟨*blask, świecenie*⟩: Twoje schronienie na nic się pewnie nie przyda, światło twych oczu cię wyda, i same wydadzą cienie. *Karp. Pieśni 130.* **32.** **ś.** n a c z y m, *rzad.* u c z e g o; w c z y m ⟨*sztuczne oświetlenie umieszczone gdzie*⟩: **ś.** na grobie a. u grobu, na klatce schodowej, na korytarzu, na ołtarzu, u ołtarza, na ulicy, na zbiegu a. u zbiegu ulic; **ś.** w domu, w izbie, w oknie, w pokoju. **33.** **ś-a** na skrzyżowaniach ulic ⟨*sygnały świetlne regulujące ruch*⟩. **34.** **ś-a** na wodzie (na jeziorze, na morzu, na stawie) ⟨*odblask światła słonecznego, księżycowego lub sztucznego*⟩. **35.** **ś.** o d c z e g o ⟨*światło idące, bijące od czego*⟩: Światło od komina, przy którym nie było już nikogo, otrzeźwiło go jednak zupełnie. *Sienk. Quo II, 28.* **36.** *fiz.* Absorpcja światła, analiza (widmowa) światła; emisja, interferencja, łamanie się, natężenie, polaryzacja, prędkość, wydajność, załamanie, współczynnik załamania światła, źródło światła; teoria światła. **37.** Aureola, blask, błysk, łuna, odpryski, poblask, refleks, wybuch, wytrysk światła; gra światła (i cieni). **38.** Krąg, krążek światła; morze, mrowie świateł; nitka, pas, pęk, potok, powódź, promień światła; rojowisko, rój świateł; rzeka, słup, smuga, snop, struga, strumień, ulewa, wiązka, zdrój światła: Ogarek świecy stał [...] na stole i rzucał dwa krążki światła. *Zar. Chusta 81.* Londyn wraz ze swoim morzem świateł zniknął nam z oczu. *Sienk. Listy I, 49.* Po bokach rolety, nieco za wąskiej na okno, przekradały się nikłe refleksy latarni z ulicy — parę nitek światła wszytych w gęsty mrok. *Par. Niebo 46.* Słońce rzeką światła wpłynie w moją celę. *Gomul. Poezje 175.* Słońce rzuciło snop światła na popielatą rolę. *Prus SPP.* **39.** *astr.* Rok światła ⟨*astronomiczna jednostka długości: odległość, którą przebiega światło w ciągu roku*⟩. **40.** *szt.* Stopniowanie, tony światła. **41.** *med.* Leczenie światłem ⟨*fototerapia*⟩. **42.** Oblany, olśniony, oślepiony, przepojony, przesycony, prześwietlony, rozjaśniony, zabarwiony światłem; rozjarzony światłem, wrażliwy na **ś.**, odwykły od światła, skąpany w świetle. **43.** Pod **ś.** (fotografować, oglądać co; patrzeć; przeglądać co, przyjrzeć się czemu; trzymać, umieścić co) ⟨*mając źródło światła z przodu, mając oglądany przedmiot między sobą a źródłem światła*⟩: Patrząc pod światło na igłę, wypuszcza ze strzykawki cieniutki strumień płynu. *Lut. Próba 67.* **44.** W świetle czego ⟨*na podstawie czego, ze stanowiska czego; sądząc według czego*⟩: Wierzenia ludowe w świetle nauki. *SW.* W świetle tego cośmy tu usłyszeli, sprawa nie przedstawia się jasno. **45.** Absorbować, czerpać, filtrować, odbijać, osłaniać, otrzymywać, pobierać, przepuszczać, przesłaniać, przyćmić, przysłonić, rozlewać, roztaczać, sączyć, siać, skierować na co, słać, tłumić, wysyłać, zaciemniać, zasłaniać komu, zatrzymać **ś.**: Kabiny [...] otrzymują światło przez luki. *Zarus. Żegl. 19.* Poprawiła w oknie roletę, która przez zagięcie jakiegoś rogu przepuszczała za dużo światła. *Dąbr. Ig. Matki 404.* **46.** Gasić, odkręcić, podkręcić, przygasić, przykręcić, zakręcić, zapalić, zgasić **ś.**; pogasić, wygasić **ś-a**; zdmuchnąć **ś.** (świecy, lampy) ⟨*powodować wyłączenie, modyfikację, włączenie światła zależnie od ro-*

dzaju urządzeń oświetleniowych (instalacji, lamp itp.)〉. **47.** Krzewić, niecić, nieść, szerzyć *ś.* a. *ś.* nauki, oświaty 〈*krzewić itp. wiedzę, oświatę*〉. **48.** Naprawić, podłączyć, włączyć, wyłączyć; założyć, zaprowadzić *ś.* (w mieszkaniu, w gmachu) 〈*naprawić itp. instalację świetlną (elektryczną)*〉. **49.** Podać, przynieść, trzymać, umieścić, wnieść *ś.*; roznosić *ś-a*; przyjść, przybiec ze światłem 〈*podać lampę, świecę, latarnię itp.*; *roznosić lampy, świece, latarnie itp.*; *przyjść z lampą itp.*〉: Czekając nim światło podadzą, wiodłyśmy z sobą o zmroku poufną, a wesołą pogadankę. *Orzesz. Pam. II, 71.* **50.** Rzucać *ś.* 〈*oświetlać*〉: Ogień gorejący z trzaskiem na kominie ogrzewał dobrze całą izbę i rzucał mocne światło na rozmawiających. *Korz. J. Wdow. 399.* **51.** *przen.* Rzucać jakieś *ś.* na kogo, na co; rzucać dużo, sporo, mało światła na co 〈*przyczynić się do wyjaśnienia czego; naświetlać co, ujmować w jakiś sposób*〉: Przyczynił się do ustalenia sądu o wielu naszych pisarzach i rzucił jasne światło na wiele ciekawych zagadnień. *Chmielow. Dram. 521.* **52.** Ujrzeć *ś.* dzienne: a) 〈*urodzić się, zacząć istnieć*〉: Kiedyś ty, jedyne dziecię twego ojca, światło dzienne ujrzała, zabolało go serce, bo widział, że z nami upadnie imię nasze. *Bełc. Hun. 37*; b) 〈*pojawiać się, ukazać*〉: Że „Ziemiaństwo" w ogóle ujrzało światło dzienne, miał to Koźmian do zawdzięczenia Morawskiemu. *Bar. Kum. 196.* **53.** *przestarz.* Ujrzeć *ś.* kinkietów 〈*o utworze: być wystawionym*〉: Sztuka ta (teatralna) jutro ujrzy światło kinkietów. *SW.* **54.** *szt.* Wydoby(wa)ć *ś.*: Obraz jego „Targ na kwiaty" wydaje się rysunkiem na błękitnym papierze, na którym światła są wydobyte kolorowymi ołówkami. *Witkiew. S. Szt. 99.* **55.** Reagować, wyjść; wypuścić, wystawiać co na *ś.* **56.** Brać rybę na *ś.* 〈*na błyszczącą przynętę*〉. **57.** *daw.* Patrzeć na *ś.* 〈*żyć*〉: Kto by zabił człowieka, takowemu patrzeć na światło, to jest żyć, nie godzi się. *L.* **58.** Wyciągać, wydobywać, wynosić, wywlekać co na *ś.*, na *ś.* dzienne 〈*czynić jawnym, ujawniać*〉: Wyciągnął wreszcie tę tajemnicę na światło. *SPP.* Wszelkie sprawy, o których się dotychczas szeptało po kątach, będą wyciągnięte na światło dzienne. *Olcha Most II, 211.* **59.** Bać się, lękać się światła dziennego 〈*lękać się jawności, ujawnienia czego*〉: Kto lęka się światła dziennego, kto unika jawnej dyskusji [...] podaje się w podejrzenie, że [...] chce zagłuszyć opozycję. *Lam J. Kron. 231.* **60.** Dawać (dużo, mało) światła, dostarczać, nabierać, unikać światła: Brudnożółte płomyki gazu [...] dawały bardzo mało światła. *Gomul. Ciury I, 47.* **61.** Nie należy chować, stawiać światła pod korcem (podług *Mat. V, 15, 16*) 〈*należy przyświecać dobrym przykładem*〉. **62.** Być, iść, zostać, robić co bez światła 〈*po ciemku*〉. **63.** Lecieć do światła; lecieć jak ćmy do światła 〈*na oślep*〉. **64.** Oglądać, przeglądać kogo a. co, przypatrywać się komu a. czemu do światła 〈*tak, żeby światło padało na przedmiot oglądany*〉: Zaczął się raz jeszcze przypatrywać do światła płaszczowi. *Szyman. W. Lichw. 30.* **65.** Błyszczeć, goreć, gorzeć, iskrzyć się, jarzyć się, lśnić (się), mrużyć oczy, ślepnąć, zasłonić (się) od światła; korzystać ze światła. **66.** Błyszczeć, buchać, drgać, goreć, gorzeć, iskrzyć się, jarzyć się, jaśnieć, lśnić (się), migać, migotać, mrugać, napełniać co, nasiąkać, nasycać (się), oblewać, obrzucać, olśniewać, operować, palić się, pałać, połyskiwać, promienieć, prysnąć, przebłyskiwać; rozbłysnąć rozgorzeć, rozjaśnić (się), rozświecić (się), strzelić, sypać, tlić się, tryskać, wypełniać co, zabłysnąć, zajaśnieć, zalewać co, zapłonąć światłem; oswoić się ze światłem, walczyć ze światłem: W inscenizacji [...] przeprowadzono korzystne zmiany w operowaniu światłem. *Boy Flirt I, 109.* Mgła, mrok, noc itp. walczy ze światłem. **67.** Robić co przy świetle; iskrzyć się, kąpać się, lśnić (się), pławić się, połyskiwać, srebrzyć, stać, tonąć, ujrzeć kogo, co; zatapiać co w świetle: Lampa dogasała. Trzeba było uczyć się przy świetle bijącym od ognia pod kuchnią. *Kłos. Wiosna 17.* **68.** Postawić, przedstawić co (się) stanąć, stawiać, ujrzeć, ukazać (się), widzieć, wystawiać co w takim lub innym świetle 〈*przedstawiać co w jakiś sposób, od jakiejś strony*〉: Nie znając jej, nie wiedziałem, jak się w korzystnym świetle przedstawić. *Krasz. Pam. 97.* **69.** *ś.* bije skąd, od czego, od kogo (np. z okien, z wystaw); bije prosto w oczy; *ś.* blednie, bluzga, błyszczy, bucha skąd, dochodzi, dociera, gaśnie, goreje, jarzy się, kładzie się (plamą, smugą itp.) na co; *ś-a* krzyżują się; *ś.* leje się, lunęło, łamie się o co, majaczy, mętnieje, miga, migoce, mroczy się, mruga, napływa, niknie, oblewa co, odbija się od czego, ogarnia co, olśniewa, opromienia co, pada na co, pali się; pełga, pełza po czym; płonie (często w *lm*), płynie; *ś-a* pokazują się; *ś.* połyskuje, poraziło kogo (w oczy), przebija ciemności (mgłę, mrok), przechodzi przez co (np. przez zasłonę); przeciska się (przez szpary), przedziera się, przenika gdzie, przesiewa się, przesyca (powietrze), prześlizguje się (po trawie), prześwituje, przeziera, przygasa, razi kogo (w oczy), rozbłyskuje, rozchodzi się, rozdziera ciemności (mgłę, mrok, noc), rozjaśnia (pokój), rozlewa się, rozpala się, rozpływa się, rozprasza ciemności (cienie, mrok), rozprasza się, rozszczepia się, rozświetla (wnętrze), sączy się, skrzy się, skupia się (w jakim punkcie), spływa, strzela, ślizga się po czym, tańczy, tryska, wdziera się dokąd, wlewa się, wnika, wpada dokąd, wydobywa się skąd, wygasa, zabłysło, zagląda (do izby, w okna), zalewa (ziemię, pokój), załamuje się, zapala się, zapłonęło; złoci (obraz), znika: Gdy śpię, nie mogę znieść światła, które bije prosto w oczy. *Dygas. Now. V, 80.*

światowy 1. *ś.* człowiek, *ś-a* dama, osoba 〈*osoba wytworna, obyta w świecie dzięki częstym podróżom, wyróżniająca się elegancją i znajomością konwenansów towarzyskich*〉: Była osobą zbyt światową, żeby okazać wyraźnie artyście swoje niezadowolenie. *Tyg. Ilustr. 204, 1863.* **2.** *ś-e* formy towarzyskie, konwenanse 〈*przyjęte na szerokim świecie w pewnych środowiskach ludzi bywających u siebie i prowadzących beztroski tryb życia*〉. **3.** Gospodarka *ś-a*; *ś.* handel, rynek 〈*międzynarodowa(-y), obejmujący kraje całego świata*〉. **4.** *ś-a* gwiazda 〈*aktorka, tancerka itp. sławna na całym świecie*〉. **5.** *ś.* kongres 〈*zjazd, zebranie przedstawicieli narodów całego świata*〉. **6.** Opinia *ś-a* 〈*opinia całego świata, międzynarodowa*〉. **7.** *przestarz.* *ś-e* pieśni 〈*świeckie*〉: Dziewczęta sobie światowe pieśni śpiewają. *Jun. Bracia 250.* **8.** Polityka *ś-a* 〈*mająca znaczenie dla całego świata*〉. **9.** Prasa *ś-a* 〈*czasopisma całego świata*〉. **10.** Rekord *ś.* (w sporcie) 〈*najlepszy wynik na świecie w danej dziedzinie sportu; rekord świata*〉. **11.** Re-

wolucja ś-a ⟨*obejmująca świat, wszystkie kraje świata*⟩. **12.** ś. rozgłos, ś-a sława ⟨*międzynarodowy(-a)*⟩: Chwała jego [Kopernika] w nauce nabrała światowego rozgłosu. *Probl. 8, 1953, s. 522.* Specjalista światowej sławy; mieć sławę światową. **13.** Na skalę światową, w skali światowej ⟨*obejmujący swym zasięgiem cały świat; powszechny, nadzwyczaj ważny*⟩: Minione pięciolecie było okresem przełomowych przemian na skalę światową. *Życie Warsz. 60, 1954.* **14.** *przestarz.* Suknie ś-e ⟨*ubranie świeckie, cywilne*⟩: Mundur tylko nosił, a nie suknie światowe, czyli cywilne. *Kaczk. Murd. I, 215.* **15.** Trzęsienie (ziemi) ś-e ⟨*notowane przez wszystkie obserwatoria na świecie*⟩. **16.** Włóczęga ś. ⟨*człowiek włóczący się po całym świecie*⟩. **17.** Wystąpić na światową arenę ⟨*być znanym na całym świecie, być powszechnie znanym, zyskać sławę międzynarodową*⟩: Modrzejewska wystąpiła na światową arenę już w latach dojrzałych. *Chłęd. Pam. II, 43.* **18.** Po światowemu: a) ⟨*na poziomie światowym*⟩: Przywykłem żyć wystawnie i huczno, po światowemu. *Bog. Kapit. I, 116*; b) *przestarz.* dziś *gw.* ⟨*po ziemsku, po ludzku*⟩: Po światowemu mógłbyś dąsać się i oburzać, ale sumienie twoje powiedziało tobie, że ja nie chciałem ani chcę ciebie obrażać. *Mick. Listy II, 445.*

świąteczny 1. Ciasto ś-e ⟨*przygotowane na święta (placki, babki, mazurki itp.)*⟩. **2.** Dzień ś. ⟨*przeznaczony na święto, wolny od pracy*⟩. **3.** Ferie ś-e (w szkołach) ⟨*dni wolne od nauki w okresie Bożego Narodzenia i Wielkanocy*⟩. **4.** Nastrój ś. ⟨*radosny, uroczysty*⟩. **5.** Strój ś., ubranie ś-e ⟨*noszony(-e) tylko w święta, odświętny(-e)*⟩. **6.** ś-a wizyta ⟨*składana w święta*⟩. **7.** Życzenia ś-e ⟨*składane lub wysyłane w okresie świąt (Bożego Narodzenia i Wielkanocy)*⟩. **8.** Po świątecznemu ⟨*tak jak na święta, odświętnie, uroczyście*⟩: Dziewczęta po świątecznemu strojne we wstążki i paciorki. *Pol Obrazy II, 220.*

świątek 1. Kamienny, przydrożny ś. ⟨*figura, wizerunek świętego (wykonane przez artystę ludowego)*⟩: W gąszczu stoją ławki dokoła omszałych, kamiennych świątków z poobtłukanymi nosami. *Bogusz. Czekamy 77.* **2.** Zielone ś-i ⟨*niedziela i poniedziałek przypadające czterdziestego i czterdziestego pierwszego dnia po Wielkanocy*⟩. **3.** ś. czy piątek; w ś. czy w piątek ⟨*zarówno w dzień powszedni, jak i w święto, jednakowo przez wszystkie dni w tygodniu*⟩: Ubierał się on oryginalnie. Zawsze w żakiecie — świątek czy piątek — biała kamizelka z czarnymi guzikami zapięta pod górę i czarna muszka. *Warsz. młod. 142.* W piątek czy świątek nie miał wytchnienia. *Dygas. Gorz. I, 83.*

świątobliwość Jego ś. ⟨*tytuł papieży, daw. faraonów*⟩: Odprowadzony do przystani [...] przez kapłanów, najwyższych urzędników państwa, gwardię jego świątobliwości faraona i tłumy ludu, książę namiestnik [...] wsiadł do złocistej barki. *Prus Far. I, 211.* Jego Świątobliwość Pius IX papież.

świątynia 1. Okazała, prastara, starożytna, wspaniała ś.; ś. grecka, rzymska; pogańska, chrześcijańska itp.; ś. Ammona, Diany, Perkuna, Jowisza, Salwatora; ś. muz itp.; *przen.* ś. cnoty, nauki, sprawiedliwości, sztuki itp.; ś. dumania, przyjaźni, miłości: Ścinając święte dęby budowali z nich pierwsze świątynie Pańskie na rozkaz księcia Mieszka. *Par. Niebo 127.* Piszę oto, pierworodny synu Apollina, hymn po grecku na twoją cześć i dlatego chcę spędzić kilka dni w świątyni muz, aby je błagać o natchnienie. *Sienk. Quo III, 131.* Mieszkanie jego stało się świątynią cnoty dla wszystkich prawych ludzi. *Koźm. Pam. II, 35.* **2.** Budować, burzyć, profanować, stawiać, wznosić świątynię; również *przen.*: Bywa nieraz, że przejąwszy się pewnym nowym zjawiskiem w dziedzinie sztuki czy literatury, na to tylko burzymy dawną granitową świątynię, aby na jej miejscu postawić inną. *Tyg. Ilustr. 53, 1904.*

świder 1. ś. dentystyczny ⟨*narzędzie do usuwania próchnicy z zębów*⟩. **2.** *pot.* Patrzeć świdrem ⟨*mieć zeza, zezować*⟩. **3.** *daw.* Pójść świdrem ⟨*kolejno, jedno po drugim*⟩: Poszło wszystko świdrem i pieniążki, i wędlinka, i gorzałeczka. *Chodź. Pisma I, 372.*

świdrować 1. ś. k o g o oczami, wzrokiem, spojrzeniem; ś. oczami w k i m, w c z y m; z a k i m; oczy czyje świdrują w kim ⟨*patrzeć badawczo, przenikliwie; ciekawie; zalotnie; ktoś przygląda się komu badawczo, przenikliwie; ciekawie; zalotnie*⟩: Terpnos świdrował tylko wzrokiem Polinika i wypytywał go dokładnie kim jest i skąd przybywa. *Makowiec. Dios. 130.* Świdrowała swymi czarnymi oczkami w twarzy namiestnika. *Sienk. Ogn. I, 86.* Dobrze tu ona za mężczyznami oczami świdruje. *Wędr. 27, 1901, s. 522.* Wszystkie czoła zmarszczyły się, oczy poczęły świdrować w panu Michale. *Sienk. Pot. V, 115.* **2.** Ból świdruje ⟨*jest dojmujący, ostry*⟩: Pod czaszką świdrował przykry, kłujący ból. *Kłos. Mgła 164.* **3.** Coś świdruje, np. w głowie, w nosie, w uszach ⟨*coś drażni kogo, powoduje niemiłe sensacje*⟩: Poczęło [mi] w nosie świdrować, łechtać w nozdrzach i o mało żem nie kichnął. *Pam. powst. 134.* W głowie oto drugi raz tak coś świdruje, że człowiek słóweczka pisnąć nie może. *Dygas. Pióro 91.* **4.** Coś świdruje komu w głowie, w mózgu ⟨*jakaś myśl nie daje komu spokoju, ktoś myśli o czym uporczywie*⟩: Zygmunt odczuł ukłucie księżniczki, lecz nie rozpaczał. — Za dużo konwenansów, a za mało duszy — świdrowało mu w mózgu. *Sewer Nafta III, 21.* **5.** Dźwięk, głos świdruje uszy, w uszach ⟨*brzmi przenikliwie, niemile*⟩: Żałosny jęk padającego zwierzęcia jeszcze świdruje mi w uszach. *Orzesz. Czciciel 56.*

świdrowate *pot.* ś-e oczy, spojrzenie ⟨*patrzące zezem, zezowate*⟩.

świdrujący 1. Ból ś. (zwłaszcza w kościach) ⟨*ostry, dojmujący, nurtujący*⟩. **2.** ś. dźwięk, warkot (samolotów) ⟨*ostry, rażący słuch*⟩: Rósł, potężniał świdrujący warkot samolotów. *Bron. J. Siostrz. 4.* Przenikliwy, świdrujący dźwięk szarpnął Jasiem. *Bron. J. Siostrz. 3.* **3.** ś-e oczy, spojrzenie ⟨*przenikliwe, przeszywające*⟩: Czuł [...] na sobie bez przerwy jej badawcze, świdrujące spojrzenie. *Andrz. Popiół 185.*

świeca 1. Gorejąca, gruba, kręcona, lana, ofiarna, przyćmiona ś.; ś. łojowa, parafinowa, stearynowa, woskowa a. z łoju, parafiny itp. ⟨*sztuczne źródło światła w formie pałeczki ze stearyny, wosku itp. z knotem w środku*⟩. **2.** ś. dymna: a) ⟨*wytwarzająca dym zabijający insekty*⟩; b) *wojsk.* ⟨*środek do wytwarzania zasłon dymnych*⟩. **3.** Prosty, smukły, wyprostowany jak ś. **4.** Chłop, mężczyzna jak ś. ⟨*pro-*

sty, smukły, dorodny⟩. **5.** Blask, błysk, odblask, kopeć, ogarek, płomień, płomyk, rozbłysk, swąd, światło świecy: Gęsty mrok, przepojony zapachem kadzidła i swędem dopiero co zgaszonych świec woskowych, zapełniał kościół. *Strug Ojc. 101.* **6.** Dogaszać, gasić, lać, obcinać, objaśniać, oprawić, osadzić, palić, przyćmić, wetknąć (w lichtarz), wypalić, z(a)gasić, zapalić, zaświecić, zdmuchnąć świecę; *ś*-e: Świeca rzadko objaśniana gorzała mdłym światłem. *Sztyrm. Pow. I, 64.* Otworzył szafę, dobył z niej ogromną latarkę, osadził świecę, zapalił. *Bog. Rodin I (1896), 42.* Zgramoliwszy się z łóżka zdmuchnęła świecę i drzwi zamknęła. *Orzesz. Eli II, 313.* **7.** Przyjść świece gasić ⟨*po wszystkim, za późno*⟩: Pan przyszedł świece gasić, bo my już po nabożeństwie. *Święt. A. Obraz. II, 135.* **8.** Iść, pójść, wystrzelić świecą ⟨*o ptaku, samolocie: wznieść się prosto w górę*⟩: [Samolot] tuż nad drzewami strząsnął bomby i poszedł świecą pod niebo. *Żukr. Dni 231.* **9.** Jaśnieć od świec; robić co przy świecy, przy blasku, płomieniu świecy: Wydobył [...] arkusz papieru i przy blasku stearynowej świecy [...] napisał kilkanaście wierszy. *Prus Plac. 120.* **10.** Szukać ze świecą, nie znaleźć ze świecą, trudno znaleźć ze świecą ⟨*trudno osiągnąć, znaleźć nawet przy starannym szukaniu*⟩: Pieniądze? jak ćmy się rozlecą. Sława? nieraz płakał, kto cię miał. Przyjaźń? szukaj jej ze świecą. *Gałcz. Wit 7.* Takich dwojga trudno było ze świecą znaleźć. *Sienk. SPP.* **11.** *ś.* błyska ostatnim płomieniem, dogasa, dogorywa, dopala się, gaśnie, gore, gorzeje, jarzy się, jaśnieje, kapie, kopci, migoce, mruga, oświetla co, pali się, płonie, rozświetla (głąb pokoju), rzuca blask, błyski i światła na co, skwierczy, syczy, tli się, topi się, topnieje, trzaska, wypala się, z(a)gasła, zgorzała: Nie opalona jeszcze świeca maluchnym światełkiem ledwo rozświetla ciemnię pokoju. *Zap. G. Mił. 421.* W jednej z izb palił się ogień na kominie i w miedzianych świecznikach trzaskały woskowe świece. *Iwasz. J. Tarcze 288.* **12.** Palić się, spłonąć, zgasnąć jak *ś.* ⟨*prędko, gwałtownie*⟩. **13.** Stanąć, wyprostować się jak *ś.* ⟨*wyciągnąć się na całą długość; stanąć wyprostowany, prosto*⟩: Wąż stanął jak świeca i już chciał się rzucić na mnie. *Sienk. Listy II, 40.* **14.** Oczy gorzeją jak (dwie) świece ⟨*błyszczą*⟩. **15.** Gra nie warta świecy (częściej świeczki) ⟨*coś nie opłaca się*⟩: Mamy córeczek na wydaniu zdobyły to przekonanie, że bal do zamążpójścia nie pomaga [...] ukazanie się jednej tanecznicy na balu [...] bagatelką 50 rublową opędzi się, a często... nie warta gra świecy! *Prz. Tyg. Życia 3, 1875.* **16.** *ś*-e stają komu w oczach, aż *ś*-e stają komu w oczach, *p.* świeczka: Jak nie palnie Chricza, to aż mu świece w oczach stanęły. *Groza Wład. II, 48.*

świecić 1. *ś.* c o ⟨*uruchomić jakieś źródło światła i pozostawić, żeby płonęło; palić*⟩: *ś.* lampę, świecę; *ś.* całą noc światło. **2.** *ś.* komu bakę ⟨*schlebiać, nadskakiwać*⟩: Nic nie robił i prócz o swoich osobistych dogodnościach wśród smarkaczy, świecących mu bakę, jako starszemu burszowi, o niczym nie myślał. *Mier. Pam. 142.* **3.** *ś.* czym: a) ⟨*posługiwać się jakimś urządzeniem jako źródłem światła; oświetlać (sobie, komu) co*⟩: *ś.* lampą, latarką, świecą, łuczywem; b) ⟨*odcinać się jaśniejszą barwą od tła*⟩: Brzozy świecą białymi pniami. **4.** *ś.* blaskiem, błyskiem, poblaskiem ⟨*dawać światło (własne lub odbite); błyszczeć, lśnić*⟩. **5.** Okno świeci światłem ⟨*światło jest widoczne przez okno*⟩. **6.** *pot. ś.* czołem, oczami (przed kim, za kogo) ⟨*wstydzić się wobec kogo, ze wstydem pokazywać się ludziom*⟩: Jeszcze będą ludzie gadali, że ją od sapieżyńskiej opieki kolki sparły, i ja, stary, będę oczyma świecił. *Sienk. Pot. IV, 216.* Nie to mnie najwięcej boli [...] że będę teraz świecił za niego oczami i łaził po dyrekcjach. *Par. Niebo 143.* **7.** *pot. ś.* dziurami ⟨*mieć dziury*⟩: Wyłatał jej obuwie, by nie świeciło dziurami. *Żółk. W. Droga 57.* **8.** *pot. ś.* łokciami ⟨*mieć dziury na łokciach (w ubraniu)*⟩. **9.** *ś.* nagością, nagim ciałem ⟨*mieć podarte ubranie; mieć ubranie zbyt obnażające ciało*⟩. **10.** *żart. ś.* nieobecnością, obecnością ⟨*być nieobecnym, obecnym*⟩. **11.** *ś.* przykładem, wzorem ⟨*dawać przykład komu, być wzorem dla kogo*⟩. **12.** *ś.* pustką, pustkami ⟨*być pustym*⟩: Dziedziniec koszarowy świeci pustką. *Rudn. A. Morze 60.* Sprzedała już wszystkie niemal sprzęty i wnętrze chałupy świeciło pustkami. *Leśm. SPP.* **13.** *ś.* zębami ⟨*szczerzyć zęby*⟩. **14.** *ś.* żebrami ⟨*być chudym*⟩. **15.** *ś.* c z y m; o d c z e g o ⟨*gdy się wymienia przyczyny światła (również odbitego); lśnić, połyskiwać*⟩: *ś.* lakierem, łysiną, srebrem itp. Twarz jego świeciła od potu. *Żukr. Dni 24.* **16.** *ś.* jak próchno, jak szych, jak złoto, jak zwierciadło ⟨*świecić mocno, intensywnie*⟩: W sieni już zdybał Karosz, niosący [...] parę butów świecących jak zwierciadło. *Dzierzk. Salon 126.* **17.** *ś.* jak przez mgłę ⟨*słabo; przeświecać nieco*⟩. **18.** *daw. ś.* jak ogarek w latarni ⟨*stracić na minie*⟩. **19.** *ś.* n a d c z y m: Świeć Panie nad jego duszą ⟨*formuła religijna wypowiadana o kimś zmarłym: daj mu szczęście wieczne*⟩: Nieboszczyk mąż, świeć Panie nad jego duszą [...] co dzień kilkanaście faj wypalił, to się przyzwyczaiłam do dymu. *Orzesz. SPP.* - *iron.* Panie świeć nad jego duszą, padł ofiarą apopleksji po zbyt sutej libacji. *Słonim. Walki 68.* **20.** *ś.* w c o: *ś.* w oczy, w same oczy: a) ⟨*o słońcu: razić, bić blaskiem w oczy*⟩: Słońce, nienaturalnie jaskrawe, świeciło mu w same oczy. *Gomul. Miecz II, 147*; b) *ś.* komu (czym) w oczy ⟨*drażnić widokiem czego, narzucać się z czym*⟩: Noszę [...] nóż pod sukniami, bo po co ludziom w oczy świecić. *Grusz. An. Żak. 87*; c) ⟨*mówić otwarcie, bez osłonek; zarzucać, wyrzucać komu co*⟩: One mi zawsze w oczy świecą, że uciekłem z tej... niby to partyzantki. *Iwasz. J. Odbud. 90.* **21.** *ś.* w c z y m (g d z i e); *ś.* w ciemności, w mroku, w pomroce ⟨*o oczach kota, o jakimś światełku*⟩. **22.** Łzy świecą w oczach ⟨*pokazują się w oczach, napływają do oczu*⟩. **23.** Coś świeci w czyich oczach, świeci z czyjej twarzy ⟨*przebija, jest widoczne*⟩: Spryt świeci w jej oczach; z twarzy świeciła mu dobroć. **24.** Oczy czyje świecą czym ⟨*wyrażają co*⟩: Oczy czyje świecą gniewem, gorączką, ogniem, zapałem, zuchwalstwem itp. **25.** Oczy świecą jak u kota, jak u wilka, świecą jak brylanty, jak gwiazdy, jak latarnie; świecą gorączkowo, radośnie itp. ⟨*błyszczą intensywnie, rzucają niezwykłe błyski*⟩. **26.** *książk.* Gwiazda szczęścia świeci komu ⟨*komuś szczęści się w życiu*⟩.

świecić się 1. *ś.* się jak brylanty, jak diamenty, jak lustro, jak srebro, jak złoto; niby brylanty, diamenty, srebro, złoto: Czarne, przenikliwe oczy świeciły się jak diamenty w jego obwisłych powiekach. *Żer.*

Opow. 312. Świecił się niby złoto węgrzyn, rozlany w kieliszki. *Dygas. Piszcz. II, 85.* **2.** Oczy świecą się jak u kota, jak u wilka. **3. ś. się** c z y m, o d c z e g o ‹*błyszczeć, lśnić*›: **ś. się** brylantami, diamentami, lakierem, srebrem, złotem; czoło policzki, twarz świeci się potem, od potu. Nabrzękłe policzki świeciły mu się od masła, którym mu bułkę nasmarowano. *Gomul. Róże 289.* **4.** *nieos. pot.* Świeci się w czym (gdzie) ‹*jest gdzie światło, palą światło*›: W ładnym pokoju u Raczyńskich świeci się jeszcze. *Goj. Dziew. II, 82.* **5.** W oczach czyich świeci się co ‹*coś bije z czyich oczu*›: W oczach świeci się radość. **6.** Oczy się komu świecą; aż oczy się komu świecą ‹*ktoś jest bardzo poruszony, podniecony*›: Zaczął liczyć szeregi stówek rozstawionych na stole. Adolfowi oczy się świeciły, wargi drżały. *Sewer Nafta III, 134.* Tamtemu drugiemu aż oczy się świecą przy każdym świstku, który biorę w rękę. *Boy Słowa 52.* **7.** Oczy świecą się blaskiem ‹*błyszczą*›. **8.** Oczy świecą się komu do kogo, czego ‹*ktoś, coś się komu podoba, ktoś ma na co ochotę, pali się do kogo, czego*›: Przybył stary radca Kładzki z synowcem [...] któremu oczy świeciły aż zbyt wyraźnie do pani Elzen. *Sienk. Now. VI, 170.*

przysł. **9.** Nie wszystko złoto, co się świeci (co się z wierzchu świeci).

świecki 1. Człowiek, dygnitarz **ś.** ‹*nie będący duchownym; cywilny, laicki*›: Na krzesełkach, ustawionych w półkolu, zasiadali w pierwszych rzędach dygnitarze kościelni i świeccy. *Kaczk. Olbracht. II, 173.* **2. ś.** duchowny, kler, ksiądz; **ś-e** duchowieństwo ‹*duchowny, ksiądz nie będący zakonnikiem, kler, duchowieństwo niezakonny(-e)*›: W dalszych kolejach swego losu nie krępował się zbytnio ani habitem, ani sukienką świeckiego księdza, na którą później zamienił habit. *Radio i Świat 14, 1953.* **3.** Literatura, muzyka **ś-a** ‹*w przeciwieństwie do kościelnej: laicka*›. **4.** Pieśni, utwory **ś-e** ‹*niekościelne, laickie*›: Program tej audycji wypełnią świeckie utwory wolne kompozytorów polskich epoki renesansowej. *Radio i Świat 39, 1953.* **5.** Szkoły **ś-e** ‹*w których nie ma obowiązujących lekcji religii*›. **6.** Rząd **ś.** (sprawować) ‹*laicki*›. **7.** Po świecku ‹*po laicku, po cywilnemu*›: Joanna zdaniem tych [katolickich] recenzentów, była zanadto po świecku potraktowana; za silne, według nich, akcenty antyklerykalne odezwały się w ostatnim akcie. *Jackiew. Wiosna 182.* [Akademia Krakowska] do tego stopnia była instytutem duchownym, że synod piotrkowski Gamratu z r. 1542 zalecił, aby uczniowie jej nie nosili się po świecku, ale po duchownemu. *Łukasz. Hist. I, 51.*

świeczka *por.* świeca. **1. ś.** łojowa, parafinowa, stearynowa, woskowa; **ś.** choinkowa a. na choinkę; **ś-i** kolorowe, elektryczne (choinkowe); *przen.* **ś-i** wilcze ‹*oczy*›: W olszniaku błysnęły im jeno kilkakroć świeczki wilcze. *Sienk. Krzyż. II, 167.* **2.** *pot. żart.* **ś.** pod nosem ‹*wydzielina z nosa*›: Obetrzej sobie, smarkulo, tę świeczkę pod nosem. *Dygas. As 63.* **3.** Gra nie warta, *rzad.* warta świeczki ‹*rzecz nie warta (rzecz warta) zachodu, starań*›: Podzieliwszy między trzy osoby wypadnie po dwadzieścia rubli... Gra nie warta świeczki — zakonkludował major. *Prus Emanc. II, 224.* **4.** (Za)palić Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek (kaganiec); i jednym zakadzić, i drugim świeczkę zaświecić ‹*starać się dogodzić jednej i drugiej stronie*›: Nastąpił wyraźny podział wsi: część stała murem za Piekarską, za sprawiedliwością [...] część znacznie mniejsza wypowiadała się za Błażkiem, byli i lawiranci: Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek. *Twórcz. 4, 1954, s. 150.* Wszędzie palił i Bogu świeczkę, i diabłu kaganiec. *Chrzan. I. Lit. 132.* **5.** Szukać czego ze świeczką w ręku ‹*pilnie poszukiwać czego*›: Ze świeczką w ręku szuka się teraz w poezji Oświecenia objawów fideizmu, irracjonizmu i pesymizmu. *Kott Oświec. 12.* **6.** Zgasnąć nagle jak **ś.** ‹*o nagłej śmierci*›: Ludzie drżeli słysząc ciągle, że ten albo ów zgasł nagle jak świeczka. *Dygas. Beld. I, 130.* **7. ś-i** komu w oczach stanęły, zaiskrzyły się ‹*ktoś doznał wrażenia migotania jasnych punktów przed oczami (zwykle na skutek uderzenia w głowę)*›: Olizar dał mu butem żelaznym takie poczęstne, że mu świeczki w oczach się zaiskrzyły. *Kaczk. Olbracht. II, 250.*

świecznik 1. ś. trójramienny, pięcioramienny, siedmioramienny, wieloramienny; **ś.** stojący, wiszący; **ś.** drewniany, gliniany, kryształowy, mosiężny, żelazny; **ś.** z kamienia ‹*lichtarz, kandelabr*›; *przen.* **ś.** chwały, cywilizacji: Nasza kochana Warszawa [...] oczywiście w mojej tutejszokrajowej wyobraźni była wręcz jednym ze świeczników cywilizacji. *Prus Kart. II, 192.* **2.** *książk.* lub *żart.* Być, postawić, stanąć, stawiać kogo na świeczniku (podług *Mat. V, 15*) ‹*zajmować wybitne, zaszczytne, odpowiedzialne stanowisko; wysunąć kogo na takie stanowisko*›: Talleyrand, zaliczony do właściwych ojców przyszłej konstytucji, od razu stanął na świeczniku. *Ask. Studia 196.* Muszę więc [...] wyczekiwać jednej z tych rzadkich chwil, która bez wielkiego zachodu i szkodliwego zużycia sił umysłowych stawia ich od razu na świeczniku. *Prus Dusze 130.* **3.** Zepchnąć kogo ze świecznika ‹*pozbawić zaszczytnego stanowiska, wybitnego wpływu*›: Udało się Augustowi dotąd zepchnąć z świecznika najpotężniejsze rodziny, a podnieść mniej znaczne dotąd nazwiska Denhofów, Szembeków, Rzewuskich. *Szujski Hist. 333.*

świergotać Wróble o czym świergocą a. wróble o czym na dachu świergocą ‹*wszyscy o czymś mówią, wszystkim coś jest znane, wiadome*›: Że wiele u nas w kraju na ostrą zasługuje naganę to rzecz, której powtarzać nie warto, bo wróble o niej już świergocą. *Tyg. Ilustr. 12, 1900.* Przygotowuje się wielka przeciwko Turkom wojna; o tym wróble na dachu świergocą. *Jeż Uskoki I, 131.*

świerzbieć, *rzad.* **świerzbić 1.** Dłoń, ręka kogo świerzbi ‹*ktoś ma chęć uderzyć, zbić kogo*›: Świerzbiła go ręka, żeby ją zdzielić. *Żer. SPP.* **2.** Grzbiet, skóra kogo świerzbi ‹*ktoś ryzykuje karę, naraża się na karę*›: A gdyby przez okno? — rzekł Stach szeptem. — Skóra cię świerzbi? — spytał Pietrek. *Grusz. An. Żak. 33.* **3.** Język kogo świerzbi ‹*ktoś chce coś powiedzieć, nie może się powstrzymać, aby czegoś nie powiedzieć*›: Świerzbiał mnie nieraz język; ale cóż? dałem słowo i milczałem. *Korz. J. Krewni 211.*

świetlany *podn.* Świetlanej pamięci ‹*o kimś zmarłym*›: Zawarte w tej książce wspomnienia szkolne [...] świetlanej pamięci Jego poświęcam. *Hertz B. Samow. 17.*

świetlica 1. ś. blokowa, fabryczna, harcerska, szkolna, żołnierska ⟨*lokal będący miejscem zebrań towarzyskich lub o charakterze kulturalno-oświatowym przy zakładach pracy, domach wypoczynkowych itp.*⟩. **2.** Otworzyć, urządzić, zorganizować świetlicę (np. dla dzieci szkolnych): Trzeba tu zorganizować jakąś świetlicę, podsunąć jakieś zainteresowania kulturalne tym kobietom, ciężko pracującym. *Braun Lewanty 303.* **3.** Przychodzić do świetlicy, zbierać się w świetlicy: Zbierali się w świetlicy, gdzie czytali prasę, wypożyczali książki, poznawali zasady pracy, przy której byli zatrudnieni. *Bobr. Matka 170.* **4.** ś. odbywa się ⟨*wieczór świetlicowy*⟩.

świetlicowy 1. Działacz ś. ⟨*organizujący i prowadzący świetlicę*⟩. **2.** Gry ś-e ⟨*gry towarzyskie organizowane w świetlicach, np. szachy, warcaby itp.*⟩. **3.** Teatr ś.; ś. zespół (pieśni i tańca) ⟨*amatorski zespół teatralny lub zespół pieśni i tańca zorganizowany wśród uczestników świetlicy, dający przedstawienia dla świetlic*⟩. **4.** Wieczór ś. ⟨*zebranie towarzyskie w świetlicy z programem oświatowym i rozrywkowym*⟩.

świetlisty 1. ś-a aureola (słońca) ⟨*korona słoneczna widoczna dokoła słońca w czasie całkowitego zaćmienia*⟩. **2.** Błysk, krąg ś.; ś-a smuga; ś-e promienie ⟨*pełen (pełna, pełne) światła, świetlny(-a, -e)*⟩. **3.** ś. meteor ⟨*jaśniejszy, błyszczący*⟩. **4.** ś-e oczy ⟨*jasne, błyszczące*⟩: Była szczupła, o ciemnopopielatych włosach i szarych, świetlistych oczach. *Żer. Dzieje II, 171.*

świetlny 1. *fiz.* Energia ś-a ⟨*energia przenoszona ze źródeł promieniowania w przestrzeń przez fotony*⟩. **2.** *fiz.* Fale ś-e ⟨*część fal elektromagnetycznych, działających fizjologicznie na oko, wywołujących wrażenia wzrokowe*⟩. **3.** Gaz ś. ⟨*służący do oświetlania lub ogrzewania*⟩: Około r. 1850 poczęto stosować jeszcze inny rodzaj źródła światła, a mianowicie gaz wytwarzany w koksowniach podczas prażenia węgla kamiennego. Gaz ten, zwany powszechnie świetlnym, spalając się dawał wiele ciepła oraz trochę migotliwego, słabego światła. *Wiedza i Życie 1953, s. 487.* **4.** *fiz.* Kwanty ś-e ⟨*fotony*⟩. **5.** Nafta ś-a ⟨*używana do oświetlania*⟩. **6.** Owady ś-e ⟨*świecące w ciemności*⟩. **7.** Reklama ś-a ⟨*posługująca się światłem, oparta na efektach świetlnych*⟩. **8.** Rok ś. ⟨*astronomiczna jednostka długości: odległość przebyta przez światło w ciągu roku = $946 \cdot 10^{10}$ km*⟩. **9.** Pocisk ś. ⟨*znaczący swoją drogę smugą światła*⟩. **10.** Podnieta ś-a ⟨*wywoływana przez światło*⟩: Oko reaguje na podniety świetlne. **11.** Rakieta ś-a: a) ⟨*rodzaj pocisku świetlnego wystrzeliwanego w celach sygnalizacyjnych lub widowiskowych*⟩; b) ⟨*rodzaj reflektora ze spadochronem, zrzucanego przez samoloty w nocy przed bombardowaniem w celu oświetlenia terenu*⟩. **12.** Sygnalizacja ś-a ⟨*porozumiewanie się za pomocą sygnałów świetlnych; urządzenie do dawania takich sygnałów*⟩. **13.** Sygnał, znak ś. ⟨*znak dawany za pomocą światła*⟩.

świetność 1. Dawna, miniona ś. **2.** ś. c z e g o ⟨*bogactwo, przepych; doskonałość*⟩: ś. barw, przyjęcia, stroju, wykonania czego. **3.** Podnosić ś. czego (np. stroju); przywracać czemu dawną ś.; utracić, stracić swoją ś. Tylko jaki ze sławnych rzymskich restauratorów [...] mógłby temu obrazowi dawną świetność przywrócić. *Siem. L. Dzieła I, 185.* Akademia Lipska, w kraju naszym tak sławna, straciła teraz świetność swoją. *Staszic Dzien. I, 60.* **4.** Nabrać świetności ⟨*świetnego wyglądu*⟩: Od tego czasu jej wdzięki [...] nabrały jeszcze daleko więcej świetności i blasku. *Kaczk. Olbracht. III, 272.* **5.** Dojść do świetności, przeżywać okres (szczyt) świetności: Za Zygmunta doszła Warszawa do niebywałej przedtem świetności. *Tyg. Ilustr. 28, 1899.* Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk przeżywało w XIX wieku okres swojej świetności. **6.** Nie ustępować komu, czemu w świetności; przechodzić świetnością kogo, co: Wszyscy rozmawiają [...] o szczegółach przedstawienia wieczornego, które świetnością ma przejść wszystko inne, co dotąd widziano. *Sienk. Now. III, 157.*

świetny 1. ś. aktor, lekarz, nauczyciel, tancerz itp. ⟨*doskonały w swoim zawodzie*⟩. **2.** ś. apetyt ⟨*bardzo duży, wielki; doskonały*⟩. **3.** ś. dar ⟨*wspaniały, kosztowny, cenny*⟩. **4.** ś. dowcip, humor, kawał; ś-a zabawa; ś-e postępy (w nauce), rezultaty czego ⟨*doskonały(-a, -e), znakomity(-a, -e)*⟩. **5.** ś-a gospodyni ⟨*świetnie znająca się na kuchni, na prowadzeniu gospodarstwa*⟩. **6.** ś. interes ⟨*bardzo korzystny; pomyślny*⟩. **7.** ś-e nazwisko ⟨*bardzo sławne*⟩. **8.** ś. obiad, ś-e jedzenie ⟨*smakowity(-e), doskonały(-e)*⟩. **9.** ś. orszak ⟨*wystawny, wspaniały*⟩. **10.** ś-a pamięć ⟨*chłonna, trwała, doskonała*⟩. **11.** ś-a posada ⟨*doskonale płatna*⟩. **12.** ś-e przyjęcie ⟨*wystawne*⟩. **13.** ś. strój, ubiór ⟨*barwny, bogaty; wykwintny*⟩. **14.** ś. c z y m; p o d w z g l ę d e m c z e g o, w c z y m ⟨*doskonały, wyśmienity*⟩: Niezapomnianą postać Tomasza Pollocka stworzył p. Samborski, świetny maską, stylem, siłą ludzkiego wyrazu. *Boy Flirt V, 251.* Pisma w tej sprawie ogłoszone, acz świetne pod względem stylu [...] sprawiły jak najgorsze wrażenie. *Sokoł. A. Stycz. 52.* Hrabina znalazła portret nadzwyczaj podobnym i świetnym w kolorycie. *Bał. Dziady 58.* **15.** ś. o d c z e g o ⟨*przedstawiający się okazale, wspaniale*⟩: W obszernym salonie, świetnym od przystrajających go zwierciadeł, obrazów i pąsowych adamaszków, panowała cisza głęboka. *Orzesz. Ant. 57.* **16.** *daw.* ś. z c z e g o ⟨*znakomity, sławny*⟩: Fenelon, arcybiskup kambrycki, pochodził z rodu z zaszczytów świetnego. *Czart. Myśli 158.*

świeżo 1. ś. upieczony dowcip ⟨*który dopiero co powstał*⟩. **2.** ś. upieczony (maturzysta, inżynier, traktorzysta) ⟨*o osobie, która dopiero zdobyła jakiś tytuł, zawód lub stanowisko*⟩: Wśród uczniów szkół stacjonarnych zawodowych [...] znajdują się świeżo upieczeni maturzyści. *Życie Warsz. 283, 1958.* Świeżo upieczony traktorzysta, Kaźmirek Ryszard [...] pierwszą orkę po kursie rozpoczął w spółdzielni produkcyjnej Jeżowa. *Wieś 17, 1953.* **3.** *żart.* ś. upieczona mężatka: Jako świeżo upieczonej mężatce nie wypadało jej pokazywać wesołego oblicza, by ludzie nie wyśmiewali się z niej, że nie mogła doczekać się czepca. *Ward. Wyłom 45.* **4.** Mieć coś ś. w pamięci ⟨*pamiętać dobrze jako coś niedawno utrwalonego w pamięci*⟩: Miałem świeżo w pamięci pewną jej opowieść. *Rudn. A. Lato 96.* **5.** Pachnieć ś. ⟨*mieć zapach świeży, orzeźwiający*⟩: Szmaragdowa woda, zimna jak źródlana, pachnie świeżo. *Tuwim Rzecz 10.* **6.** ś. ukończyć (np. szkoły) ⟨*niedawno, w ostatnim roku szkolnym*⟩: Był on mistrzem

falangi młodych krytyków, którzy właśnie świeżo ukończywszy szkoły nastawiali literaturę w kierunku rozumu i logiki. *Żer. Nawr. 217.* **7.** Wyglądać ś. ⟨*czerstwo, zdrowo; młodo, rumiano*⟩. **8.** Na ś.: a) ⟨*zaraz po przyrządzeniu ze świeżych produktów*⟩: Mięso sielawy, znakomite w spożyciu na świeżo i w stanie lekkiego wędzenia, należy do przysmaków. *Staff F. Ryby 116;* b) ⟨*na nowo, od nowa*⟩: Unosił [go] zapał ciągle podniecany na świeżo. *Bartosz. Hist. 181.*

świeżość 1. Młodzieńcza, poranna, rzeźwiąca, wiosenna ś.: Bór pełen był kwietnych zapachów i porannej rzeźwiącej świeżości. *Gomul. Mieszczka 214.* **2.** ś. c z e g o: ś. powietrza, zieleni; ś. cery, wdzięków; ś. kolorytu, tematów, wyobraźni; ś. myśli, uczuć, umysłu. **3.** Ubranie nieposzlakowanej świeżości ⟨*zupełnie świeże, dopiero co uszyte*⟩. **4.** Zachować świeżość (o jarzynach, owocach itp.): a) ⟨*świeży wygląd*⟩; b) Zachować ś. czego ⟨*jasność, elastyczność, młodzieńczość*⟩: Zachować do późnej starości świeżość umysłu. **5.** Utracić ś., nie utracić świeżości. Po raz pierwszy od trzech lat zobaczyli... trawę, której zieleń jeszcze nie utraciła świeżości. *Brand. K. Sams. 96.* **6.** Nabrać świeżości ⟨*świeżego wyglądu*⟩: Cera nabrała świeżości. **7.** Wnieść nieco (trochę itp.) świeżości do czego: Wrócił na uniwersytet, żeby wnieść trochę świeżości w jego zatęchłą atmosferę. *Jackiew. Wiosna 103.* **8.** Być, wydawać się podejrzanej świeżości ⟨*być, wydawać się nieświeżym*⟩: Władysławowi i kiełbasa, i ser wydawały się nieco podejrzanej świeżości. *Gąs. W. Pig. 28.* **9.** Owiewać kogo, co; pachnieć; tchnąć świeżością ⟨*owiewać świeżym tchnieniem; pachnieć świeżo; wydawać się świeże*⟩: Bliskość wody owiewała go świeżością. *Dąbr. M. Noce II, 133.* Ziemia pachniała wiosenną świeżością. *Andrz. Wojna I, 48.* Stemple osadzono przedwczoraj, wszystko tchnęło świeżością. *Szew. Kleszcze 107.*

świeży 1. ś-a barwa, ś. kolor ⟨*żywa(-y), niespłowiała(-y)*⟩. **2.** ś-a bielizna, ś-a pościel ⟨*zaraz po upraniu, nie używana*⟩. **3.** ś-a cera ⟨*młoda, bez zmarszczek, zdrowa*⟩. **4.** ś. chleb; ś-e pieczywo ⟨*niedawnej produkcji, nieczerstwy(-e)*⟩. **5.** ś. człowiek ⟨*nowy*⟩: Podróż... Zobaczy się świeżych ludzi, nowe rzeczy, usłyszy się odmienne głosy... *Tyg. Ilustr. 177, 1863.* **6.** Ktoś, coś świeżej daty ⟨*niedawny, nowy*⟩: Romantyzm świeżej daty, podnosząc rewolucję przeciw tradycji pogruchotał pojęcia i formy przekazane od starożytnych. *Siem. L. Rys. II, 41.* **7.** ś-a gazeta, ś-e pismo, ś. numer gazety, pisma ⟨*ostatnio wydany*⟩. **8.** *geol.* ś-a gleba ⟨*średnio wilgotna*⟩. **9.** ś. głos ⟨*młody, czysty*⟩: Podniosło się kilka głosów kobiecych świeżych i zanuciło chórem wiejską piosenkę. *Orzesz. Pam. III, 66.* **10.** ś. grób, ś-a mogiła ⟨*niedawno założony(-a), w którym (w której) niedawno kogoś pochowano*⟩. **11.** ś-e jarzyny, owoce ⟨*w stanie naturalnym, nie przerobione*⟩. **12.** ś. kłopot ⟨*nowy, ponowny*⟩. **13.** ś. kwiat ⟨*niedawno ścięty, zerwany, nie zwiędnięty*⟩: Po powrocie z miasta zastaję w wazonie świeże kwiaty i równo zasłane łóżko. *Brand. K. Troja 20.* **14.** ś-e masło; ś-e wędliny ⟨*niedawno zrobione; nie nadpsute*⟩. **15.** ś-e mięso, ś-a ryba: a) ⟨*z niedawno zabitego zwierzęcia*⟩; b) ⟨*nie spreparowane*⟩: Mięso jego [węgorza] jedzą świeże, marynowane lub wędzone. *Dyak. Przyr. 548.* **16.** ś-a moda ⟨*ostatnia*⟩: Paltoty były z jedwabnymi podszewkami, buciki lakierowane, kołnierzyki, krawaty, kapelusze, mankiety najświeższej mody. *Żer. Dzieje I, 151.* **16a.** ś-e powietrze ⟨*czyste, ożywcze, orzeźwiające*⟩. **17.** *iron.* Ktoś (najczęściej: obywatel) świeżego powietrza ⟨*bez zajęcia, nic nie robiący*⟩: Parę figur postawił [autor] kapitalnie na nogi. Jedna, to ów Alfred, inżynier świeżego powietrza. *Boy Flirt IX, 37.* **18.** ś. powiew, wiatr ⟨*orzeźwiający*⟩. **19.** ś. rumieniec ⟨*zdrowy*⟩. **20.** ś-e siły ⟨*nowe*⟩: Wróciwszy ze wsi, stanął do pracy z świeżymi siłami. *SW.* **21.** ś. ślad ⟨*nowy, niedawno pozostawiony*⟩. **22.** ś. śnieg ⟨*niedawno spadły*⟩. **23.** ś-a trawa, zieleń, zieloność ⟨*nowo wyrosła, nowa, młoda, jasna*⟩. **24.** ś-a twarz: a) ⟨*młoda*⟩; b) ⟨*wypoczęta*⟩. **25.** ś-e usta ⟨*czerwone, zdrowe, młode*⟩. **26.** ś-a wiadomość, wieść ⟨*nieznana, która dopiero co nadeszła, najnowsza*⟩. **27.** ś-a woda: a) ⟨*niedawno zaczerpnięta, nalana*⟩; b) ⟨*nie gotowana*⟩. **28.** ś. wypadek, ś-e zdarzenie ⟨*niedawno zaszły(-e)*⟩. **29.** ś. jak kwiat, jak róża, jak pąk róży, jak zorza ⟨*o człowieku, o jego twarzy, ustach, cerze itp.: bardzo młody, czerstwy*⟩: Czasem ukaże się piękna dziewczyna, świeża jak pączek róży, z przepyszną szyją i cudownie utoczonymi ramionami. *Kosiak. Rick I, 94.* Dwie łzy spłynęły z wolna po jej policzkach gładkich, świeżych jak róża. *Orzesz. Na dnie II, 150.* **30.** ś. o d c z e g o: Zjawiła się na pokładzie kutra promienna, uśmiechnięta, świeża od snu. *Kurek Ocean 164.* **31.** Czuć się świeżym ⟨*czerstwym, młodym, nie zmęczonym, rześkim*⟩: Czuł się wypoczęty, świeży, w dobrym [...] nastroju. *Kowalew. M. Kamp. 96.* **32.** *pot.* Zrobić co za świeżej pamięci ⟨*póki się co pamięta*⟩. **33.** *daw.* Za świeża ⟨*na świeżo*⟩: Czuła pieśń za świeża (r. 1283) utworzona na śmierć Ludgardy wielkopolskiej księżny, długo prześpiewywana była. *Lel. Polska IV, 432.*

święcenie 1. *kult.* Niższe, wyższe ś-a; ś-a kapłańskie, na kapłana ⟨*uroczyste udzielenie przez biskupa jednego ze stopni kapłańskich*⟩. **2.** Otrzymać (ostatnie), przyjmować ś. (kapłańskie); udzielić święcenia a. święceń; pozbawić święceń kapłańskich: Biskupowi mógł tylko udzielić święcenia patryarcha Eczmiadzyński. *Rol. Nowe 160—161.* Władze kościelne orzekły pozbawienie Ściegiennego święceń kapłańskich. *Młyn. Dem. 117.*

święcić 1. ś. c o: ś. jubileusz, uroczystość czego ⟨*obchodzić co uroczyście*⟩: ś. dzień 1 Maja, dzień zjednoczenia; srebrne, złote gody (małżeńskie); ś. jubileusz trzydziestolecia pracy scenicznej; ś. uroczystość srebrnych, złotych godów (małżeńskich). **2.** ś. pięciolecie, dziesięciolecie..., stulecie..., tysiąclecie itp. czego; ś. rocznicę czego (urodzin, śmierci itp.); jakąś (setną, pięćsetną itp.) rocznicę czego (powstania czego): ś. czterdziestolecie czyjej pracy naukowej. ś. sześćsetlecie Uniwersytetu Jagiellońskiego a. sześćsetną rocznicę powstania Uniwersytetu Jagiellońskiego. ś. tysiąclecie Państwa Polskiego itp. **3.** ś. jaki dzień, niedzielę ⟨*traktować jak święto, nie pracować w tym dniu, świętować*⟩. **4.** ś. obyczaje ⟨*obchodzić uroczyście*⟩: Równik przepływają od niedawna, święcą więc obyczaje morskie. *Sienk. Listy III, 56.* **5.** ś. czyją pamięć (np. poległych) ⟨*czcić uroczyście*⟩. **6.** ś. sukces, tryumf, zwycięstwo ⟨*odnosić, osiągać*⟩: Udała się [...] premiera „Panny

Maliczewskiej" Zapolskiej. Święcili w niej sukces — Mira Zimińska w roli tytułowej i Chmielewski jako Daum. *Wrocz. K. Wspom. 85.* Polityka Czartoryskiego święciła zupełne zwycięstwo. *Sokoł. A. Dzieje I, 528.* **7.** **ś.** komu coś na ofiarę ⟨*składać w ofierze*⟩: Święcono mu [Perkunowi] na ofiarę kozła. *Krasz. Wilno II, 266.* **8.** *kult.* **ś.** c o ⟨*nadawać czemu charakter sakralny (np. przez pokropienie wodą święconą)*⟩: **ś.** gromnicę, palmy, medalioniki. **9.** *kult.* **ś.** kościół ⟨*konsekrować*⟩. **10.** *kult.* **ś.** święcone (na Wielkanoc) ⟨*dać próbki potraw wielkanocnych do pokropienia wodą święconą; pokropić takie próbki wodą święconą*⟩.

święcić się 1. *kart.* As, tuz się święci ⟨*jest atutem*⟩: Rodzice panny i oni oboje grają mariasza; tuz czerwienny się święcił. *Grabow. Mich. Art. 252.* **2.** Coś się święci ⟨*coś się dzieje, na coś się zanosi*⟩: I mnie się zdaje, że się tu dla nas coś niedobrego święci. *Wędr. 14, 1901, s. 263.* **3.** Niech się święci 1 Maja ⟨*jedno z haseł pierwszomajowych: niech będzie obchodzony uroczyście*⟩.

święcie 1. Być **ś.** przekonanym o czym, wierzyć w co **ś.** ⟨*całkowicie, bez zastrzeżeń; z całą pewnością*⟩: Była święcie przekonana, że małżeństwo Zofii z Bystrzyńskim [...] bardzo szybko się rozleci. *Perz. Las 83.* **2.** Obiecać, przyrzec, przysiąc **ś.** ⟨*uroczyście*⟩: Przyrzekł jej święcie uczynić wszystko. *Perz. Raz 70.* **3.** Wypełniać co **ś.** ⟨*ściśle według zobowiązań, przyrzeczeń, skrupulatnie, dokładnie*⟩: Byli nader słowni i akuratni, święcie wypełniając każde zobowiązanie. *Kowalew. Z. Wspom. 184.*

święcony 1. *kult.* Jajko **ś-e** ⟨*jajko wielkanocne pokropione święconą wodą*⟩: Święconem jajkiem dzielono się najpierw wśród domowników, potem z każdym przybyłym. *Bystr. Dzieje II, 50.* **2.** *kult.* **ś-a** woda ⟨*sakralnie spreparowana, używana do różnych obrządków kościelnych*⟩: Pokropić kogo, co święconą wodą. **3.** Bać się czego, jak diabeł święconej wody; odżegnywać się od czego, uciekać (drapać) jak, niczym diabeł od święconej wody ⟨*bać się czego okropnie, panicznie; odżegnywać się, uciekać od czego w popłochu, ze strachem*⟩: Jak diabeł święconej wody bał się naruszenia kodeksu pseudoklasycznego. *Bar Kum. 157.* Odżegnywał się, niczym diabeł od święconej wody, od wszelkich stosunków z teraźniejszością. *Bar Kum. 209.* Ma taki wstręt do elementarza, aż jak go zobaczy [...] drapie jak diabeł od święconej wody. *Krasz. Z dzien. 18.*

święto 1. Doroczne, tradycyjne, uroczyste, ustawiczne, wielkie **ś.** ⟨*dzień wolny od pracy, obchodzony ze względów kultowych lub państwowych*⟩. **2.** Pierwsze, drugie **ś.** ⟨*pierwszy, drugi dzień Wielkanocy, Bożego Narodzenia*⟩. **3.** **ś.** górnicze, kościelne, międzynarodowe, narodowe, państwowe, pogańskie, robotnicze; **ś.** noworoczne, pierwszomajowe. **4.** **ś-a** ruchome ⟨*przypadające co rok w innym czasie*⟩. **5.** **ś.** Bożego Narodzenia, Nowego Roku, Wielkanocy; **Ś.** Morza; **Ś.** Dziecka, Matki, Nauczyciela; **Ś.** Wolności, Zwycięstwa. **6.** Tablica świąt (w kalendarzu). **7.** Od święta, jak od święta ⟨*odświętny, świąteczny; odświętnie, świątecznie*⟩: Ubrany, ubranie od święta. **8.** Od wielkiego święta ⟨*o stroju: uroczysty*⟩: Stała [...] w swojej białej bluzce, tej od wielkiego święta. *Bogusz. Kura 221.* **9.** Obchodzić, zachowywać **ś-a** ⟨*traktować pewne dni jako świąteczne, wolne od pracy*⟩. **10.** Urządzić sobie **ś.** ⟨*nie przyjść do pracy; zrobić przerwę (jednodniową) w pracy*⟩. **11.** Spędzić gdzie **ś-a**. **12.** Urządzać, wyprawiać **ś-a**; zapraszać kogo na święta ⟨*przyjęcie świąteczne, na przyjęcie świąteczne*⟩. **13.** Życzyć wesołych świąt ⟨*w związku ze świętami Bożego Narodzenia, Wielkanocy*⟩: Życzę wszystkim czytelnikom wesołych świąt. *Prus Kron. IV, 297.* **14.** Coś jest, staje się świętem ⟨*coś jest, staje się uroczystością*⟩: W każdej stolicy europejskiej wystawienie oryginalnej opery staje się rodzajem święta artystycznego. *Tyg. Ilustr. 40, 1904.* **15.** Uważać co za **ś.** ⟨*za uroczystość, za rzecz nadzwyczajną*⟩: Każde jej przyjście uważała za wielkie święto. *Perz. Las 103.*

świętokradzki Podnieść świętokradzką rękę (na króla, na kapłana, na groby) ⟨*dokonać zamachu (na króla, na kapłana, zbezcześcić, ograbić groby)*⟩.

świętość 1. **ś.** narodowa ⟨*rzecz, pamiątka narodowa; osoba szczególnie zasłużona dla narodu, powszechnie czczona*⟩. **2.** Aureola świętości ⟨*w malarstwie religijnym krąg świetlisty otaczający głowę bóstwa lub świętego; przen. chwała, nimb otaczający osobę czczoną*⟩. **3.** Handel świętościami ⟨*przedmiotami kultu, np. medalikami, krzyżykami, obrazkami itp.*⟩. **4.** Czcić kogo, co jak **ś.**; być świętością dla kogo ⟨*czcić kogo jak osobę lub rzecz świętą, otaczać najwyższą czcią; uważać za rzecz godną największej czci*⟩: Co dla jednego jest świętością, drugiemu może się wydać czymś śmiesznym. *Bliz. Dam. 84.* **5.** Nie uszanować żadnej świętości; szargać **ś.**, **ś-i** ⟨*wypowiadać się krytycznie o przedmiotach lub osobach kultu; poddawać rewizji pogląd na rzeczy lub osoby powszechnie czczone*⟩: Kwitł jeszcze w Polsce duch romantyzmu; cynizm, „szarganie świętości" nie weszły jeszcze w modę. *Kien. Sapieha 214.* **6.** Błagać, prosić, zaklinać kogo na wszystkie świętości ⟨*błagać, prosić usilnie*⟩: Późnym wieczorem przybiega konny posłaniec do nas z listem od pana Tarnawieckiego, w którym na wszystkie świętości zaklina mego ojca [...] ażeby zaraz przyjeżdżał. *Kaczk. Mąż 215.* **7.** Zaklinać się na wszystkie świętości ⟨*przyrzekać uroczyście*⟩: Że już nigdy nic podobnego więcej nie zrobię, to się na to mamie na wszystkie świętości zaklinam. *Dąbr. Ig. Felka 113.*

święty 1. Boże **ś.**! ⟨*wykrzyknienie wyrażające podziw, radość, strach itp.*⟩. **2.** **ś.** Boże nie pomoże ⟨*nic nie pomoże*⟩. **3.** *kult.* Chrzest **ś.** ⟨*jeden z sakramentów chrześcijańskich: obrządek nadania imienia i zaliczenia chrzczonego do grona wyznawców Kościoła*⟩: Na chrzcie świętym dano mu proste imię Jana. *Boy Mar. 17.* **4.** **ś-a** cierpliwość ⟨*wielka*⟩: Świętą cierpliwość musi mieć ten pies, że wam się daje tak tarmosić. *Bogusz. Wał. 52.* **5.** Człowiek świętej cierpliwości ⟨*w najwyższym stopniu cierpliwy*⟩. **6.** **ś.** człowiek ⟨*dobry, bardzo cierpliwy; świątobliwy*⟩: Jest to święty człowiek [...] który oddał całe mienie aby mnie, nieznanego sobie, wykupić z niewoli. *Sienk. Quo I, 177.* **7.** **ś.** dąb, gaj, ogień, znicz; **ś-e** drzewo, ognisko, zwierzę, źródło; **ś-a** rzeka ⟨*dąb, gaj itp. czczone w religiach pogańskich*⟩: Lud

bałwochwalczy [...] składał w tym gaju ofiary swym bogom i ogień święty palił. *Baliń. M. Polska IV, 221.* **8.** *kult.* Duch **ś.** ⟨*druga osoba Trójcy*⟩. **9.** Dzień **ś.** ⟨*święto*⟩. **10. ś.** gniew, **ś-e** oburzenie ⟨*słuszny(-e) (zwykle w słusznej sprawie)*⟩. **11.** *kult.* Hostia **ś-a** ⟨*opłatek konsekrowany, wystawiany w monstrancji dla adoracji*⟩. **12. ś-e** imię ⟨*wymawiane ze czcią, czczone*⟩: Ci ludzie przenieśli myśl i pozycję możnowładczą nad święte imię ojczyzny. *Szujski Portr. 12.* **13.** *hist.* **Ś-a** Inkwizycja ⟨*instytucja sądowo-policyjna Kościoła Katolickiego zorganizowana w XIII w. przez papiestwo w celu tępienia herezji, skasowana w XIX w.*⟩: Papież Klemens XIII po wysłuchaniu opinii teologów Świętej Inkwizycji o dziele Helwecjusza jako „pełnym twierdzeń bezbożnych, gorszących i heretyckich" zakazał jego czytania lub przechowywania. *Rudniań. Idea 23.* **14. ś-e** kolegium ⟨*rada papieska złożona z kardynałów (dokonująca między innymi obioru papieży)*⟩. **15.** *kult.* Komunia **ś-a** ⟨*w religii chrześcijańskiej: przyjmowanie konsekrowanego chleba (w niektórych obrządkach wina); rzadziej sam chleb, wino*⟩. **16.** Kościół **ś.** (katolicki) ⟨*organizacja obejmująca całość władz kościelnych katolickich*⟩. **17. ś.** krzyż, znak świętego krzyża ⟨*obrzędowy ruch ręką, wykonywany w modlitwie lub w geście błogosławienia*⟩: Zrobiłem ręką znak świętego krzyża. *Słow. Poem. I, 382.* **18.** Księga **ś-a** ⟨*Biblia*⟩. **19.** *reg.* **ś.** lej ⟨*lany poniedziałek*⟩. **20.** Miejsce **ś-e** ⟨*związane z kultem religijnym*⟩. **21. ś-e** milczenie ⟨*całkowite, pełne czci*⟩: Brzmiały i pieśni, i głośna rozmowa [...] ty weszłaś, — każdy święte milczenie zachowa. *Mick. Son. 161.* **22. ś-a** mina ⟨*skromna*⟩. **23.** Msza **ś-a** ⟨*w niektórych wyznaniach chrześcijańskich: jedna z form nabożeństwa pojmowana jako ofiara Ciała i Krwi Chrystusa*⟩. **24. ś-e** mury ⟨*kościół, świątynia, klasztor*⟩. **25.** *iron.* (O) **ś-a** naiwności! ⟨*wykrzyknienie kierowane do osoby odznaczającej się naiwnością graniczącą z głupotą*⟩. **26. ś-a** niedziela ⟨*świąteczna*⟩. **27. ś.** obowiązek ⟨*konieczny*⟩. **28. ś.** obraz, posąg; **ś-a** figura ⟨*w religii i w sztuce religijnej: obraz itp. wyobrażający Boga lub świętego*⟩: Niewiasta biała przed obrazem świętym klęczy schylona. *Bał. Poezje 318.* **29.** Patrzeć, wpatrywać się w kogo, jak, niby, niczym w święty obrazek ⟨*czcić kogo, wierzyć komu, wierzyć w czyj autorytet*⟩: Nie znalazłby się drugi K. Koźmian, patrzący w Krasińskiego, zwłaszcza, po listopadowej rewolucji, niczym w obrazek święty. *Bar Kum. 59.* **30. ś.** obrządek ⟨*nabożeństwo*⟩. **31.** Ojciec **ś.** ⟨*papież*⟩. **32.** *kult.* Oleje **ś-e** ⟨*poświęcony tłuszcz roślinny (zwykle czysta oliwa lub z dodatkiem balsamu i innych wonności), używany w obrzędach liturgicznych*⟩. **33. ś-a** pamięć ⟨*o kimś (czymś), kogo (co) się czci*⟩. **34.** *kult.* Świętej pamięci ⟨*o kimś nie żyjącym*⟩: Dla mnie ona jest niestety, jedyną przyjemnością od czasu śmierci świętej pamięci męża. *Reym. Ferm. I, 71.* **35.** *żart.* Od świętej pamięci ⟨*od bardzo dawna*⟩: Żeby nie ja [...] mój gamajda byłby od świętej pamięci bez posady. *Jun. Antrop. 161.* **36.** Panie święty ⟨*powiedzenie przyzwyczajeniowe wtrącane w toku zdania, nie wnoszące nowych treści do zdania*⟩: On się, panie święty, żachnął, a ona mu od surduta odwinięcie urwała... *Jun. Bracia 186.* **37.** Panna **Ś-a** ⟨*Matka Chrystusa*⟩: Panno Święta, co Jasnej bronisz Częstochowy i w Ostrej świecisz Bramie! *Mick. Tad. 9.* **38.** *kult.* **ś.** patron ⟨*w religii katolickiej: święty obierany za opiekuna kogo lub czego*⟩. **39.** Pismo **Ś-e** ⟨*Stary i Nowy Testament*⟩. **40. ś.** pokój ⟨*w starożytnej Grecji: zakaz prowadzenia wojen w okresie igrzysk olimpijskich*⟩: Grono kapłanów w Olimpii ogłasza pokój święty, gdyż niebawem odbędą się igrzyska. *Hist. star. 64.* **41. ś-e** prawa ⟨*rzeczywiste, nienaruszalne, niezaprzeczone*⟩: Ma święte prawa do spadku. Swoje kaprysy uważa za święte prawa. *Sewer Nafta II, 208.* **42. ś.** przybytek ⟨*świątynia*⟩. **43. ś-a** racja ⟨*całkowita, nie dająca się zaprzeczyć*⟩. **44.** *kult.* **ś-a** relikwia ⟨*szczątki ciał, ubioru świętych lub przedmioty do świętych należące, przechowywane i czczone w kościołach*⟩. **45.** *kult. szt.* **Ś-a** Rodzina ⟨*Chrystus, Matka Chrystusa i święty Józef*⟩. **46. ś-a** rzecz ⟨*coś nie do obalenia, coś słusznego, nienaruszalnego itp.*⟩: Sekret powierzony jest świętą rzeczą. *SW.* U nas przywilej święta rzecz — i kto szlachcicem zostanie, temu sam król nie może nic odjąć. *Sienk. Wołod. II, 108.* **47.** *kult.* **ś-e** sakramenty ⟨*komunia*⟩: Z pokorą przyjął święte sakramenty i zaczął szeptać przedśmiertne modlitwy. *Czerwień. Poezje 28.* **48.** Najświętszy sakrament ⟨*konsekrowana hostia i wino*⟩. **49. ś-e** słowa czyje ⟨*słuszne, prawdziwe*⟩. **50.** Dawać najświętsze słowo ⟨*zaręczać z całą pewnością*⟩. **51. ś.** spokój, **ś-a** zgoda ⟨*całkowity(-a)*⟩. **52.** Dla świętego spokoju, dla świętej zgody ⟨*dla całkowitego spokoju, dla niczym niezmąconej zgody*⟩: Odgryzał mu się ząb za ząb, choć mógł nieraz zmilczeć dla świętego spokoju. *Strug Wspom. 10.* **53.** Dać czemu **ś.** spokój ⟨*przestać się czym zajmować, zaniechać czego*⟩. **54.** *kult.* **Ś-a** Trójca ⟨*Bóg-Ojciec, Chrystus i Duch Święty*⟩. **55. ś-e** uczucie ⟨*prawdziwe, szlachetne, wielkie*⟩. **56.** *kult.* **ś-a** wiara ⟨*wiara katolicka*⟩. **57.** *hist.* **ś-e** wojny ⟨*prowadzone przez wyznawców jakiejś religii przeciwko wyznawcom innej religii*⟩. **58. ś-e** zasady ⟨*nienaruszalne*⟩. **59. ś-a** ziemia ⟨*ziemia, jako źródło utrzymania, przedmiot przywiązania*⟩: Pieniądze złodziej ukradnie, dom ogień spali, a święta ziemia zawsze będzie ziemią! *Jun. Bracia 17.* **60.** Nie wart, żeby go **ś-a** ziemia nosiła; i takiego **ś-a** ziemia nosi ⟨*o kimś niewiele wartym*⟩. **61.** Żeby cię, was, go, ich **ś-a** ziemia (pochłonęła)! ⟨*przekleństwo*⟩: Żeby was za to święta ziemia...! Uniósł się Wawrzek. *Mort. Wawrzek 125.* **62.** *kult.* Ziemia **Ś-a** ⟨*kraj, w którym urodził się i działał Chrystus, dawna Palestyna*⟩: Panowie pruscy jako byłemu pielgrzymowi do ziemi świętej dali mu zapewne miejsce u stołu honorowego. *Szajn. Jadw. II, 50.* **63. ś-e** życie: a) ⟨*bogobojne, cnotliwe*⟩: Prowadzi święte życie; b) ⟨*dobre, beztroskie, wygodne*⟩: Żałuję trochę, że stąd wyjadę, bo mamy święte życie [...] Jest bardzo wesoło. *Scheur Pam. 74.* **64. ś.** d l a k o g o; k o m u: Wola W. księcia Witolda nie znała, co to opór znaczy, słowo jego musiało być świętym dla wszystkich ludów. *Proch. Szkice 57.* Jak ksiądz, co wiarę stracił, a jeszcze powtarza słowa niegdyś mu święte klęcząc u ołtarza [...] tak ja te słowa składam. *Słonim. Poezje 368.* **65. ś.** u k o g o: Osoba posła i u pogan święta. *Sienk. Ogn. I, 110.* **66. ś.** za życia ⟨*bardzo chwalony, czczony*⟩. **67.** Coś jest dla kogo **ś-e** ⟨*nienaruszalne, nietykalne, przeciw czemu nie można występować, czemu nie można się sprzeciwiać*⟩: Wola ojca jest dla niego święta. **68.** Nie ma nic świętego, nic nie jest **ś-e** dla kogo, u kogo ⟨*ktoś nic nie usza-*

nuje, nie uczci⟩: U niego nic świętego nie ma, na wszystko szyderskimi spogląda oczyma. *Fredro A. Ciot. 8.* **69.** Co powie, to ś-e ⟨*wszyscy to uznają, ma autorytet*⟩. **70.** Klnę, zaklinam się wszystkim, na wszystko, co (mi) ś-e: Klnę się wszystkim, co mi święte, że szczerą tylko prawdę opowiadam. *Zag. Chochl. 135.* **71.** *pot.* Na ś. Jan ⟨*24 czerwca*⟩, na ś. Stanisław ⟨*8 maja*⟩ itp.; w świętego Józefa ⟨*19 marca*⟩ itp.: Było to wczesną wiosną, w marcu, w świętego Józefa. *Dąbr. M. Noce II, 34.* **72.** *żart.* Na ś. nigdy ⟨*na dzień, którego nie będzie; nigdy; na nieokreślony czas*⟩: Ta „Uczta" się odwleka na święty nigdy. *Breza Uczta 112.* **73.** Brudny, czarny jak święta ziemia: Pończochy, płaszcz, widoczna spod niego bluzka i spódnica — były podarte i czarne jak święta ziemia. *Breza Uczta 392.*

przysł. **74.** Na święty Wit słowik cyt. **75.** Po świętej Katarzynie pomyśl o pierzynie.

święty (w użyciu rzeczownikowym): **1.** Święci Pańscy ⟨*święci*⟩. **2.** Wszystkich Świętych ⟨*święto w dniu 1 listopada*⟩. **3.** Goły jak ś. turecki ⟨*bardzo biedny, bez grosza, nie mający nic*⟩: Spoiwszy ich obdzierają rozmaitymi sposobami z ostatniego grosza. Po kilku dniach wraca taki Sybirak goły jak turecki święty, z bólem głowy. *Zielon. L. Wspom. 185.* **4.** *żart.* Kandydat na świętego tureckiego ⟨*człowiek, któremu grozi ruina materialna*⟩. **5.** Zrobić z kogo świętego. **6.** Skusi i świętego ⟨*każdego*⟩. **7.** Wyprowadzi, wyprowadziłby z równowagi i świętego ⟨*każdego, najcierpliwszego*⟩. **8.** Udawać świętego ⟨*dobrego, skromnego, niewinnego*⟩. **9.** Czcić kogo jak świętego, modlić się do kogo jak do świętego; patrzyć, spoglądać na kogo, w kogo jak w świętego; mieć kogo, uważać kogo za świętego: Mąż ubóstwiał mnie, czcił mnie jak świętą. *Zachar. Kres. 332.* **10.** Być, zostać świętym; przyjąć kogo w poczet świętych ⟨*kanonizować*⟩.

przysł. **11.** Diabłu świętego wspomnieć, zaraz dęba stanie. **12.** Każdy święty ma swoje wykręty ⟨*każdy człowiek*⟩. **13.** Nie święci garnki lepią.

świnia 1. Bekonowa, słoninowa; tuczna, ubojowa ś. ⟨*przeznaczona na bekony, na słoninę, do tuczenia, do uboju*⟩. **2.** Dzika ś. ⟨*dzik*⟩. **3.** ś. jedna, ś-e jedne; ty (stara) świnio! ⟨*wyzwisko*⟩: Świnie jedne, całe naczynie z kredensu potłukli. *Jackiew. Górn. 145.* I cóż! znowu się urżnąłeś, ty stara świnio! *Kosiak. Now. 114.* **4.** Hodowla świń. **5.** Karmić, obrządzać ś-e; chodzić (o)koło świń: Chciał koniecznie chłopaka ze wsi, żeby umiał chodzić koło świń i konia. *Grusz. An. Od Karpat 138.* **6.** *posp.* Leżeć jak ś. ⟨*o pijanym*⟩; obeżreć się, obżerać się; upić się, urżnąć się jak ś.; odejść jak ś. od koryta ⟨*bez podziękowania, bez słowa*⟩. **7.** Być, okazać się, zostać świnią ⟨*być niekoleżeńskim; postąpić nieetycznie*⟩: Trzeba być świnią, żeby tak postąpić. *SW.* **8.** Nazwać kogo świnią; nawymyślać komu od świń. **9.** ś-e powinien pasać ⟨*o kimś głupim, nierozgarniętym*⟩: Głupia jesteś, jak stołowe nogi, świnie powinnaś pasać! *Perz. Cud. 72.* **10.** *posp.* Pasać z kim ś-e; nie pasać z kim świń ⟨*być z kim w poufałych stosunkach, znać kogo dobrze, nie znać kogo zupełnie, być dla kogo obcym; (nie być upoważnionym do poufałości)*⟩: Czy ty ich znasz, czyś ty z nimi świnie pasł, że niby wiesz o nich to i tamto?! *Ritt. Noc. 3.* Co za ty? Świń'z panem nie pasałem. *Andrz. Popiół 168.* **11.** Rzucać perły przed ś-e (*Mat. VII, 6.*) ⟨*udzielać komu tego, czego nie umie ocenić*⟩. **12.** ś. chrząka, cmokta, kwiczy; ś. (dzika) rechocze; ś. się tuczy.

przysł. **13.** Człowiek nie świnia, wszystko zje.

świński 1. ś. blondyn ⟨*o bardzo jasnych, prawie białych rzęsach i brwiach*⟩. **2.** ś-e brwi, rzęsy ⟨*bardzo jasne, prawie białe*⟩. **3.** *żart.* ś-a godzina: a) ⟨*chwila popędu płciowego u człowieka*⟩: Przyszła na niego świńska godzina. *SW*; b) ⟨*moment wyżywania się człowieka w wulgaryzmach; w wymysłach, w używaniu nieprzyzwoitych wyrazów, w opawiadaniu tłustych anegdot itp.*⟩. **4.** *żart.* ś. kłus ⟨*trucht*⟩. **5.** ś. kwik ⟨*głos świni*⟩. **6.** ś. łeb ⟨*głowizna*⟩. **7.** ś-e mięso ⟨*wieprzowina*⟩. **8.** *iron.* ś-e oczka ⟨*małe*⟩. **9.** ś. ogon: Grochówka na świńskim ogonie. **10.** *posp.* Ty ś. ogonie! ty ś. wyporku ⟨*wyzwiska*⟩. **11.** ś. postępek ⟨*nieetyczny; niekoleżeński*⟩. **12.** *posp.* ś. ryj; ś-a morda ⟨*obraźliwie o człowieku lub o ludzkiej twarzy*⟩; ty ś. ryju, ś-a mordo, ś. łbie! ⟨*wyzwiska*⟩. **13.** ś-a skóra ⟨*skóra świń odpowiednio wyprawiona (służy do wyrobów galanteryjnych)*⟩: Teczka, portmonetka, portfel, torba (damska), walizka ze świńskiej skóry. **14.** Szczecina ś-a ⟨*ze świni*⟩. **15.** Targ ś. ⟨*na świnie*⟩. **16.** ś-a trawa ⟨*nazwa ludowa rośliny rdest ptasi*⟩. **17.** *gw. żołnierska* ś-e ucho ⟨*pogardliwa nazwa rekruta*⟩: Oficer czy podoficer stoi, rękę podnosi — za nim gromadzą się żołnierze, rekruty, świńskie ucha. *Zeg. Uśm. 318.* **18.** Po świńsku (postąpić; zachować się, żyć) ⟨*nieprzyzwoicie; nie po koleżeńsku, nieetycznie*⟩.

świństwo 1. Okropne, straszne, wielkie ś. **2.** Jeść ś. ⟨*coś niesmacznego, obrzydliwego*⟩. **3.** Opowiadać sobie, pleść ś-a ⟨*pieprzne kawały, nieprzyzwoitości*⟩: Plecie różne świństwa, które mu ślina do gęby przyniesie. *SW.* **4.** Robić ś-a, zrobić ś.; narobić świństw ⟨*popełnić czyn nieetyczny, łajdactwo, malwersację itp.*⟩: Przekonałem się, że jest pozbawionym uczuć egoistą, a nie zdziwię się, jeżeli kiedy zrobi jakie świństwo. *Prus Wiecz. 201.* Narobił świństw i uciekł. *SW.*

świsnąć 1. ś. c z y m: a) ⟨*ciąć, uderzyć*⟩: Pan Krzeczowski świsnął szablą i jednym zamachem rozciągnął go na pomoście. *Sienk. Ogn. I, 190*; b) a. p o c z y m ⟨*pomknąć, pognać, popędzić*⟩: Kozak [...] jak wiatr świsnął stepem z pilnymi rozkazy. *Malcz. Maria 6.* Sanki świsnęły po wyślizganym śniegu. *Dąbr. M. Uśm. 21.* **2.** ś. batem, rzemieniem, laską (w powietrzu). **3.** *pot.* ś. c o (k o m u) ⟨*ukraść*⟩: ś. komu zegarek. **4.** ś. na palcach, przez zęby ⟨*wydać świst*⟩. **5.** Jak rak świśnie, a ryba piśnie ⟨*nigdy*⟩: Ty myślisz, że oni będą wojować. Akurat, jak rak świśnie, a ryba piśnie. *Was. W. Rzeki 93.* **6.** ś. n a k o g o, n a c o ⟨*świsnąwszy przywołać*⟩: ś. na psa, na gołębie. **7.** ś. w las (o zwierzęciu) ⟨*umknąć*⟩. **8.** Bat, rzemień świsnął; szpicruta itp. świsnęła (w powietrzu) ⟨*przeciął powietrze ze świstem*⟩. **9.** Lokomotywa świsnęła (przeraźliwie) ⟨*wydała świst*⟩. **10.** Bodaj, niech(że) go (ich, cię) dunder świśnie ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩: A niech że go dunder świśnie, a to się złapał. *Bał. Radcy 107.* **11.** Kule świsnęły komu (koło uszu, nad głową) ⟨*przeleciały ze świstem*⟩.

świst 1. Chrapliwy, ostry, nagły, przeciągły, przej-

mujący, przeraźliwy, przeszywający ś. 2. ś. c z e g o: ś. bata, kul, pocisków, strzały; ś. przelatującego pociągu; ś. lokomotywy; ś. skrzydeł, ś. szabli; ś. wichru. 3. Ze świstem (przelecieć) (o pocisku), pęknąć (o strunie); ś. (chrapliwy) dobywa się skąd; ś. (ostry) rozdarł powietrze; ś. czego rozlega się, rozległ się.

świstać 1. ś. na palcach, przez zęby ⟨*wydawać świst (w odpowiedni sposób)*⟩. **2.** ś. c o ⟨*wygwizdywać*⟩: ś. piosenkę, melodię. **3.** ś. c z y m ⟨*machać ze świstem*⟩: ś. batem, rózgą. **4.** ś. n a k o g o, n a c o ⟨*świstaniem przywoływać*⟩: ś. na psa. **5.** ś. w c o ⟨*dmuchać ze świstem*⟩; ś. w piszczałki ⟨*grać na piszczałkach*⟩. **6.** Bat świstał ⟨*ktoś uderzał kogo, co batem; kogoś bito batem*⟩. **7.** Kos, suseł, świstak świszcze ⟨*wydaje głos (sobie właściwy)*⟩. **8.** Kule, pociski świstają, świszczą (komu koło uszu). **9.** Wiatr świszcze, zadymka świstała (po polach).

świstek 1. Ulotny, humorystyczny ś. ⟨*broszurka ulotna, humorystyczna*⟩. **2.** ś. papieru ⟨*byle jaki kawałek*⟩. **3.** Pozostać świstkiem papieru ⟨*o uchwałach, traktatach, konstytucjach itp.: nie być realizowanym*⟩: Demokratyczna konstytucja uchwalona uroczyście przez sejm [w r. 1921] pozostała świstkiem papieru. *KPP Uchw. 193.* **4.** Notować, pisać na świstku ⟨*na kawałku papieru*⟩. **5.** Podrzeć (kartkę) na świstki ⟨*na kawałki*⟩.

świszczeć 1. ś. c z y m ⟨*uderzać ze świstem*⟩: Woźnice świszczą batami. *Żukr. Dni 49.* **2.** Bicze, kule świszczą ⟨*przecinają powietrze ze świstem*⟩: Świszczą bicze jezdnych. *Żukr. Dni 171.* **3.** Aż powietrze świszczy, aż (komu) w uszach, koło uszu świszczy ⟨*o silnym wymachiwaniu czym, o szybkim przelatywaniu czego*⟩: Janek tańczył i wywijał ciupagą, aż powietrze świszczało. *Bogusz. Świat 111.* Pędzę, aż mi w uszach świszczy. *Putr. Rzecz. 196.* Pędził tak szybko, że aż świszczało mu koło uszu. *Piach Nas 18.* **4.** Wiatr świszczy ⟨*wydaje świst (przy niezbyt gwałtownym ruchu powietrza)*⟩.

świt 1. Biały, blady, błękitny, bladoróżowy, liliowy, pierwszy, posępny, różowy, różowiejący, siny, szary, wczesny ś. ⟨*brzask, zorza poranna, jutrzenka*⟩. **2.** *przen.* ś. c z e g o ⟨*początek, zawiązek, zaranie*⟩: ś. romantyzmu, ś. szczęścia. **3.** Jak ś., ledwie ś., skoro ś.; o świcie (obudzić się, wstać, zerwać się, wyruszyć itp.) ⟨*o brzasku, nade dniem*⟩: Nazajutrz jak świt [...] na konia siadł. *Krasz. Chata III, 161.* Wyruszyli ledwie świt szarzał. *Zar. Ślad 68.* Wszystko spracowane stworzenie usnęło, aby skoro świt zerwać się do nowego znoju. *Wikt. SPP.* **4.** Od świtu do poranku: Jarmarki tutejsze odbywają się w większej części od świtu do poranku. *Padal. Opow. I, 56.* **5.** Od świtu do wieczora, do zmroku, do nocy (być zajętym, pracować) ⟨*w ciągu całego dnia*⟩: Słońce pali bandosa grzbiet, zgięty od świtu do wieczora. *Żer. Band. 6.* **6.** Przed świtem (wstać, wyjechać) ⟨*przed brzaskiem, przede dniem*⟩. **7.** (Równo) ze świtem (odjechać, wyjeżdżać) rozpoczynać co: Jutro ze świtem wyjeżdżam na wieś. *Choj. Alkh. I, 98.* **8.** Zapowiadać (bliski) ś. czego (np. złotego wieku). **9.** ś bieleje (za oknem), wstaje (na dworze), sączy się (przez szyby), napełnia (pokój), zabarwia okna (szarością), rozjaśnia widnokręg, rozlewa się po niebie, szarzeje.

świta 1. Konna, liczna, wspaniała ś.; ś cesarska, królewska, książęca, weselna; ś. urzędnicza, dworska; ś. dworzan, panów, oficerów ⟨*orszak towarzyszący komu*⟩: Na drugi dzień rano Tutmozis z wielką świtą oficerów i dworzan złożył wizytę fenickiemu księciu. *Prus Far. II, 54.* **2.** Otoczony świtą, w otoczeniu świty: Krassus na koniu, stojąc na niewielkim wzgórzu w otoczeniu swej świty [...] przez szlifowany szmaragd uważnie śledził przebieg bitwy. *Rudn. H. Spart. 273.* **3.** *przen.* Przybyć z (całą swoją) świtą ⟨*w licznym towarzystwie*⟩: Panie Hennertowe przybyły z całą swoją świtą, w której znalazł się tym razem i dyrektor Hennert. *Nałk. Z. Romans 104.*

świtać 1. Zaczyna, *książk.* poczyna ś.; dzień, (biały) poranek, brzask poranny świta ⟨*dnieje, rozwidnia się, robi się widno, robi się dzień*⟩. **2.** Coś komu świta w głowie ⟨*ktoś czegoś się domyśla, coś zaczyna rozumieć*⟩: Nie, Władka nic nie rozumie, ale coś jej świta w głowie, zaraz, czekajcie... *Bogusz. Węże 46.* Teraz dopiero zaczęło mi świtać w głowie, ile wagi przywiązywano do tej wiadomości. *Fiedl. A. Biz. 206.* Nowa myśl poczęła mu świtać w głowie. *Sienk. Pust. I, 84.* **3.** Co ci (wam itp.) po głowie, w głowie, *rub.* we łbie świta ⟨*co ci (wam itp.) przychodzi do głowy; co ci (wam itp.) ubrdało się, uroiło się*⟩: Oszalał, czy co! co waści we łbie świta? Waćpan nie do handlu jesteś stworzony. *Krasz. Jabł. I, 46.* **4.** Nadzieja, otucha, pociecha świta komu ⟨*ktoś zaczyna mieć nadzieję, otuchę itp.*⟩: W tym czasie świta też Chopinowi inna nadzieja zbliżenia się do kraju. *Iwasz. J. Chopin 45.* **5.** Świta przekonanie, że..., świadomość świta w umysłach, że... ⟨*ludzie zaczynają nabierać przekonania, że...; zaczynają uświadamiać sobie co*⟩.

T

tabaka 1. t. proszkowa, zielona. **2.** Niuch, szczypta tabaki: Wydobył tabakierkę i wciągnął potężny niuch tabaki. *Poraz. Kich. 44.* Stuknął palcami w tabakierę, zażył sporą szczyptę tabaki i ciągnął dalej. *Dygas. Kielc. 15.* **3.** Ciemny, głupi jak t. (w rogu) ⟨*zupełnie nieświadomy czego, nie zorientowany w czym, nieoświecony, niewykształcony; całkiem ciemny, głupi*⟩: Ależ, droga pani, Fujarkiewicz jest głupi jak tabaka w rogu, gdzie on może być doktorem?... *Prus Wyb. 159.* Inni się uczą. To potrzebne w naszym fachu. Co mam być głupi jak tabaka, żeby mnie młodzi wykręcili i wyszli górą moim kosztem. *Braun Lewanty 77.* **4.** Siedzieć jak t. w rogu ⟨*nie orientować się, nie rozumieć wszystkiego*⟩: Kto w kinematografie nie zdąży przeczytać napisu, to potem siedzi jak tabaka w rogu. *Korcz. Jan.*

Bankr. 38. **5.** Ciemno u kogo w głowie jak tabace w rogu: U każdego z was w głowie ciemno jak tabace w roku. *Choj. Alkh. IV, 38.* **6.** Nie wart, nie warto niucha tabaki ⟨*nic nie wart, nie warto*⟩: Ten cały Daleniecki niucha tabaki nie warty, a co dopiero, żebyś ty miał przez niego tak cierpieć. *Dąbr. M. Noce IV, 280.* A to przyrzeczenie i niucha tabaki nie warto. *Jun. Bruk. 62.* **7.** Niuchać tabakę; zażywać tabaki, *daw.* tabakę; pociągnąć niuch tabaki; raczyć się tabaką; wciągnąć (w nos) szczyptę tabaki; częstować kogo tabaką: Wydobył z kieszonki i w nos wciągnął szczyptę tabaki. *Gomul. Ciury III, 113.* Był to woźny [...] przysiadł, zgarbił się i cichaczem tabakę niuchał. *Konopn. Now. III, 135.* Zażył tabaki, kichnął. *Poraz. Kich. 21.* Nieustannie zażywa tabakę i częstuje nią. *Krasz. Latarn. III, 21.* Kwestarz [...] weschnął tylko, niuch tabaki pociągnął. *Dz. Lit. Lw. 38, 1857.* Czasem [...] wielki, otyły ojciec Łazowski, pociągnąwszy większy, niż zwykle, niuch tabaki, wystrzelił potężnym kichnięciem. *Gomul. Wspom. 205.* Starsi tylko od czasu do czasu tabaką z łubianych puszek się raczyli. *Jordan Pam. I, 93.* Częstował staruszkę tabaką. *Pług Zagon II, 61.*

tabakiera Nos dla tabakiery, czy **t.** dla nosa; **t.** dla nosa, nie nos dla tabakiery ⟨*o tym, co komu, czemu ma służyć*⟩: Czy nos dla tabakiery, czy ona dla nosa, była wielka dysputa ze starym młokosa. *Kras. Bajki 45.*

tablica ● ⟨*płyta z drzewa, kamienia, metalu itp. najczęściej prostokątna o różnym zastosowaniu*⟩ **1. t.** drogowa, syngalizacyjna; **t.** ogłoszeń, współzawodnictwa; **t.** do zawieszania kluczy itp.: Dokoła obozu usunięto wszystkich mieszkańców, zostawiając bezludną pustkę, w której ustawiono tablice broniące tu wstępu. *Szmag. Dymy 24.* Moja brygada należy do lepszych. Często figuruje na tablicy przodowników. *Pytl. Listy 131.* **2.** Czarna **t.** ⟨*tablica w zakładzie pracy, na której się ogłasza nazwiska złych pracowników*⟩: Wiecie, kogo on zebrał w tej brygadzie? Samych bumelantów, łazików, prawie wszystkich, którzy są na czarnej tablicy i którym grozi wyrzucenie ze stoczni. *Braun Lewanty 317.* **3. t.** erekcyjna, fundacyjna ⟨*wmurowywana przy zakładaniu budowli*⟩: Ostatnim bodaj echem wczesnogotyckiej rzeźby architektonicznej są tablice fundacyjne na murach budowli. *Dobrow. T. Szt. 147.* **4. t.** grobowa, nagrobna ⟨*płyta z napisami poświęcona pamięci zmarłego umieszczana na grobie*⟩. **5. t.** honorowa ⟨*tablica, na której wypisuje się nazwiska pracowników osiągających najlepsze wyniki we współzawodnictwie pracy*⟩: Zapisywaniem na tablicy honorowej zarządza Komitet Współzawodnictwa. *Kowalew. M. Kamp. 131.* **6. t.** pamiątkowa ⟨*tablica wmurowywana zwykle w budowlę dla upamiętnienia jakiegoś wydarzenia historycznego lub ku czci osób zasłużonych związanych z danym miejscem*⟩: Po przemówieniu nastąpiło odsłonięcie tablicy pamiątkowej, na której widnieje napis. *Stol. 35, 1950.* W setną rocznicę urodzin znakomitego polskiego fizjologa prof. U. J. Napoleona Cybulskiego [...] odsłonięta została [...] tablica pamiątkowa ku czci wielkiego uczonego. *Dz. Pol. 301, 1954.* **7. t.** reklamowa ⟨*rodzaj transparentu zawierającego rysunki, napisy reklamujące jakieś wyroby lub imprezy*⟩: Nosił po mieście od ósmej rano aż do zmroku jego [krawca] tablicę reklamową. *Rus. Burza 121.* **8. t.** rozdzielcza ⟨*w rozdzielni, nastawni: płyta z materiału izolującego, na której umieszczone są przyrządy rozdzielcze, sterujące, kontrolne, pomiarowe itp.*⟩: Elektrotechnik, dyżurujący przy tablicy rozdzielczej [...] spojrzał na amperomierz. *Kowalew. M. Kamp. 23.* **9. t.** szkolna, klasowa ⟨*czarna deska, na której pisze się kredą*⟩. **10.** *daw.* **t.** zegarowa a. **t.** zegara ⟨*tarcza zegarowa*⟩. **11.** Wmurować tablicę: Odbyła się w dziedzińcu tego Instytutu uroczystość wmurowania tablicy, poświęconej pamięci zasłużonego muzyka. *Tyg. Ilustr. 28, 1904.* **12.** *uczn.* Wyrwać, wywoł(yw)ać, wzywać, wezwać (ucznia) do tablicy ⟨*wezwać ucznia do odpowiedzi przy tablicy*⟩: Wywołany do tablicy, czy pytany z ławki, coraz bardziej nabierałem rezonu. *Solski Wspom. I, 45.* Większość lekcji poświęcał w tym czasie repetycjom; wzywał do tablicy przeciętnie trzech do pięciu uczniów w ciągu godziny. *Brand. K. Obyw. 271.*

● **t.** ⟨*tabela, wykaz*⟩ **13. t-e** fizyczne, matematyczne; statystyczne; **t.** świąt; **t.** periodycznego układu pierwiastków; **t-e** kroju; **t.** z rozkładem jazdy. **14. t.** genealogiczna, rodowodowa ⟨*historia rodu, rodowód, przedstawiony w formie tabeli*⟩: Jako malec 10—12 letni zacząłem układać tablice rodowodowe różnych dynastii w Europie. *Krzyw. L. Wspom. 128.* **15.** *mat.* **t-e** logarytmiczne ⟨*spis liczb wraz z ich logarytmami*⟩.

tabliczka 1. t. łupkowa a. z łupku, **t.** szyfrowa; **t.** woskowa, woskowana ⟨*rodzaje tabliczek do pisania (na nich) szyferkiem lub rylcem*⟩. **2. t.** na drzwiach (mieszkania), **t.** z nazwiskiem; **t.** z nazwą ulicy ⟨*szyldzik*⟩: Z tabliczki na drzwiach mieszkania możemy dowiedzieć się, że wewnątrz mieści się biuro porad prawnych. *Andrz. Wojna I, 88.* Na furtce ogródka wisi tabliczka z moim nazwiskiem. *Twórcz. 3, 1954, s. 156.* **t.** czekolady ⟨*tafelka*⟩. **3. t.** mnożenia ⟨*wykaz iloczynów z mnożenia dwóch dowolnych liczb pierwszej dziesiątki*⟩.

tabor 1. t. artyleryjski a. artylerii ⟨*działa wraz z ich środkami transportu i zaopatrzenia*⟩: Cały tabor artylerii składał się z 15 dział, 3 wozów amunicyjnych z 54 końmi. *Gemb. Uzbr. 287.* **2. t.** autobusowy, kolejowy, samochodowy, tramwajowy; **t.** miejski; **t.** konny, zmotoryzowany ⟨*ogół pojazdów (środków transportu) danego rodzaju*⟩: Gdy spadnie śnieg, na miasto ruszają do pracy: tabor miejski frymuśnych przyrządów i szczotek, wszelaka biedota uzbrojona w łopaty do sprzątania brudnego zawalidrogi. *Malcz. R. Od cepra 171.* **3. t.** cygański a. Cyganów ⟨*grupa Cyganów wędrujących wspólnie lub zgromadzonych na postoju wraz ze środkami lokomocji; obóz*⟩: Cały tabor Cyganów leżał w dolinie u wielkiego ogniska. *Krasz. Chata III, 186.* **4. t.** kupiecki ⟨*grupa wędrownych kupców wraz z towarami i środkami lokomocji*⟩: Gdym stał przy drodze, szedł tabor kupiecki. *Rap. Maćko 32.* **5.** *wojsk.* **t.** (obozowy) ⟨*środki transportowe z wszelkim zaopatrzeniem dla wojska (np. z amunicją, żywnością)*⟩: Armia księcia Urbino uciekła, pozostawiając cały tabor obozowy Francuzom. *Chłęd. Odr. 246.* **6.** Rozbić, zwinąć **t.**: Dnia 25 lipca król rozbił tabor u jeziora Grüntanne. *Moracz. Dzieje II, 49.* Cały tabor został zwinięty, placówki pościągane. *Skiba Poziom.*

250. **7.** Ciągnąć, (za)jechać, leżeć, rozłożyć się, stać, stanąć, zalec taborem: Turcy [...] zwykli byli ciągnąć na wojnę z taborem. *Siem. L. Dzieła I, 256.* Jutro taborem dużym kupcy jadą. *Rap. Maćko 35.* Strzelcy leżą na kępie taborem. *Mick. Wiersze 265.* Banda pogorzelców rozłożyła się taborem o paręset kroków od szopy i tak z udaną obojętnością oczekiwano dalszych wypadków. *Dygas. Molk. 93.* Wojsko stało taborem. *Niemc. Jan 103.* Jerzy Rakoczy [...] przybył tu w lipcu 1657 r. i stanął taborem z licznymi wozami, naładowanymi łupem z różnych stron Polski. *Baliń M. Polska III/1, 193.* Trzeciego dnia pochodu zaległ taborem koło Komyszej Wody i odpoczywał. *Sienk. Ogn. I, 175.* **8. t.** czego ciągnie: Podróż zwyczajnie odbywała się konno, za każdym jednak podróżnym jeźdźcem możniejszym ciągnął tabor wozów ze zbroją i żywnością. *Szajn. Jadw. II, 91.*

taca 1. Drewniana, mosiężna, srebrna, szklana, złota **t.**; **t.** z chińskiej laki ⟨*płaskie naczynie do podawania potraw, listów itp.; do kwestowania*⟩. **2. t.** zastawiona czym: Dźwiga tacę, zastawioną garnuszkami. *Goj. Dzień 10.* Czterech półnagich niewolników wkracza z olbrzymią tacą zastawioną jadłem. *Kossak J. Krzyż. III—IV, 174.* **3. t.** d o c z e g o, z c z y m: **t.** do ciastek; **t.** z ciastkami, ze śniadaniem; ze szklankami: Postawił przed nim tacę ze śniadaniem. *Breza Uczta 69.* **4.** Postawić tacę na stole. **5.** Rzucać co na tacę; zbierać jałmużnę na tacę; złożyć co na tacy: Rzucał na tace dziesięciohalerzówki, których znaczny zapas sobie przygotował. *Par. Niebo 60.* Cicho podszedł, i dyskretnie złożywszy na tacy kilka sztuk złota, przysiadł się na pustym krześle koło pań. *Weys. Józ. Żywot 214.* **6.** Nieść, podać, roznosić, wnieść, zanieść, złożyć co na tacy: Wszedł kamerdyner i na srebrnej tacy podał panu swemu dwa listy. *Orzesz. Na dnie I, 118.* Lokaje wnieśli na tacach ogromne stosy ciastek z kremem. *Brzech. Kleks. 7.*

taczka 1. Katorżnicze **t-i. 2. t-i** d o c z e g o; **t-i** z c z y m: **t-i** do przewożenia ziemi, do zaprawy; **t.** z piaskiem, z wapnem, z ziemią. **3.** Ciągnąć, pchać, toczyć, wlec taczkę (jaką a. czego) ⟨*przenośnie o trudnych jakich obowiązkach, o trudach życia, w ogóle o życiu (niekiedy z odcieniem żartobliwym)*⟩: 40 lat ciągnę moją taczkę [...] były dnie wesela, były smutku i boleści. *Groza Wład. II, 28.* Żyjemy ciągle w nadziei poprawienia losu, ale tu już taka nasza dola, że pcha się taczkę póki można. *Tyg. Ilustr. 116, 1870.* Osiadłem tu w Brukseli jeszcze w niepewności, czy mam dalej pchać taczkę polityczną, czy o sobie myśleć. *Lel. Listy II, 43.* Co pan robił przez te dwa lata? [...] Pchałem taczkę żywota, jak wszyscy śmiertelni. *Sienk. Dram. 125.* Do czterdziestu coś latek w kawalerskim zachował się stanie. „Solo" życia wlókł taczki, bał się chłopiec żeniaczki. *Wędr. 14, 1901, s. 280.* **4.** Pójść do taczek ⟨*być skazanym na ciężkie, przymusowe roboty*⟩. **5.** *przen.* Przykuć, zaprzęgnąć do taczki ⟨*do mozolnej pracy, do uciążliwego a przymusowego obowiązku*⟩: Nudzę się, męczę, stękam i przykuty do taczki wlokę za sobą ciężar nieznośny. *Krasz. SW.* Dusza rwie się do ideałów, a bieda przykuwa do taczki życia, powszedniości kłopotów. *Sewer Nafta II, 156.* **6.** (Wy)wozić co taczkami: Towarzysze spod najprzedniejszych znaków, bał nawet oficerowie sami wozili taczkami ziemię, znosili faszynę, pracowali przy podkopach ziemnych. *Sienk. Pot. V, 179.* **7.** Wywieźć kogo na taczkach ⟨*wioząc na taczkach, wyrzucić kogo poza obręb fabryki, jako osobę szkodzącą interesom robotników*⟩: Śmiała się bardzo z wyczytanej wiadomości, że robotnicy jakiegoś dyrektora na taczkach wywieźli z fabryki. *Bogusz. Korn. Ludzie 104.*

tafla 1. Błękitna, gładka, lśniąca, nieruchoma, sina, spokojna, srebrna **t.** (czego); **t.** wodna; **t.** jeziora, stawu, morza itp. ⟨*gładka powierzchnia*⟩; *przen.* **t.** światła; **t.** błękitu: Stawy połyskiwały gładko błękitną taflą. *Dąbr. M. Noce IV, 318.* Szli wąską dróżką wśród ściernisk, ku nieruchomej tafli jeziora. *Mostow. Kariera 125.* Żaden wietrzyk nie porusza lśniącej w słońcu tafli morza. *Tyg. Ilustr. 13, 1900.* W oddali nad wodną taflą widać było zwisłą srebrnolistą iwę. *Żer. Dzieje II, 232.* Przez zamarznięte szyby zajrzał księżyc i na glinianej podłodze rozłożyła się tafla mdłego światła. *Prus Plac. 262.* **2. t.** kryształowa, lustrzana, marmurowa, szklana, zwierciadlana ⟨*płyta*⟩; również *przen.*: kryształowa (lustrzana) **t.** jeziora. Morze było ciche, błękitne, zadumane, a gładkie jak tafla zwierciadlana. *Żer. Dzieje II, 22.* **3. t.** chodnika, lodu, posadzki, szyby itp. ⟨*płyta, zwykle prostokątna lub kwadratowa*⟩: Oczy jej spoczywały na taflach posadzki. *Żer. SPP.* **4.** Wykładać co taflami, układać co (np. podłogę) w tafle: Świetny orszak [...] postępował [...] drogą, przedziwnie przez kunszt rzymski porfirowymi taflami wyłożoną. *Orzesz. Etrus. 281.*

tajać 1. t. we łzach ⟨*rozpływać się we łzach, zapłakiwać się*⟩: Ale gość rzadki — wieści nie ma. Siwa matka we łzach taje. *Rom. Fragm. 228.* **2. t.** z c z e g o ⟨*rozczulać się, rozrzewniać się*⟩: Słuchając opowiadania tego Romanowa tajała z radości. *Orzesz. Ant. 124.* **3.** *pot.* Taje na dworze ⟨*nastaje odwilż*⟩. **4.** Kra, lód, śnieg taje ⟨*rozpuszcza się (pod wpływem ciepła)*⟩: Tajał śnieg, ciężkie czapy spływały z szelestem z płaskich gałęzi jodeł. *Jackiew. Wiosna 167.* **5.** Serce komu taje (jak wosk) ⟨*ktoś się rozczula, rozrzewnia, mięknie*⟩: Serce jej tajało pod wpływem wspomnień. *Orzesz. Na dnie I, 330.* Kiedy zapalczywość złożywszy na stronę, słodko brzmiącej twej lutni dasz głosy pieszczone, serce jako wosk taje. *Węg. Ody 6.* **6.** Twarz komu taje (w czym) ⟨*nabiera normalnej cery, normalnego wyrazu; wypogadza się, nabiera wyrazu zadowolenia, błogości itp.*⟩: Z wolna tajała mu sucha jak drewno zmarznięta, posiniała twarz. *Krucz. Paw. 175.* Łagodna twarz wdowy Józewskiej jakby się wygładzała i tajała w wiosennej błogości. *Bogusz. Kura 88.* **7.** Ziemia taje ⟨*rozmarza; nastają roztopy*⟩: Jak przyjdzie wiosna i ziemia zaczyna tajać, to mnie tak do niej ciągnie, że strach. *Twórcz. 7, 1953, s. 9.*

tajemnica 1. Absolutna, bezwzględna, dręcząca, głęboka, niedocieczona, niedościgła, nieodgadniona, nieprzenikniona, niewyjaśniona, niezbadana, niezgłębiona, straszliwa, straszna, ważna, wstydliwa, zadziwiająca, zupełna **t.**; najskrytsze **t-e**; **t-e** domowe, dworskie, handlowe, miłosne, naukowe, produkcyjne, rodzinne; **t.** wojskowa, zawodowa: Wiek XIX rozwiązał zagadnienia, które przedtem były dręczącą tajemnicą. *Par. Niebo 82.* W weselnych mowach

ówczesnych nie mogło się nigdy obejść bez gęstych aluzji do najskrytszych tajemnic małżeństwa. *Kaczk. Olbracht. III, 333.* Opowiadał więc [...] Wołodyjowski te nowe strapienia naszemu namiestnikowi, wcielając go we wszystkie sprawy i tajemnice dworskie. *Sienk. Ogn. I, 77.* As obcego wywiadu, Krzysztof Rostkowski, wyłudza tajemnice produkcyjne [...] Kapitalnel *Lut. Sprawa 68.* Przepisy na te masy [izolacyjne] stanowiły zazdrośnie strzeżoną tajemnicę zawodową poszczególnych pracowni. *Rein. Druki 78.* **2. t.** lekarska ⟨*obowiązek lekarza nierozgłaszania żadnych szczegółów o chorym*⟩. **3. t.** państwowa a. państwa; **t.** stanu ⟨*tajne sprawy państwowe*⟩: Są tajemnice państwowe, które zna zaledwie kilku dostojników. *Prus Far. II, 124.* Czy nie pojmujesz, co to jest obowiązek honoru, co to jest tajemnica stanu? *Bełc. Król 299.* **4.** Publiczna **t.**, **t.** poliszynela ⟨*rzecz pozornie ukrywana, ale wszystkim wiadoma*⟩: Epidemia szaleje. Jest publiczną tajemnicą, że przypadków jest znacznie więcej aniżeli meldunków. *Hirsz. Hist. 223.* Armanda była urzędownie siostrą Magdaleny Bejart [...] publiczną jednak niemal tajemnicą było, iż w istocie jest córką Magdaleny. *Boy Flirt III, 232.* Na czele teatrów warszawskich stał Sergiusz Muchanow, ale było to tajemnicą poliszynela, że kierowała nim żona [...] Maria Kalergis. *Probl. II, 1956, s. 794.* **5.** Serdeczna **t.** ⟨*sercowa, miłosna*⟩: Wyjawię wielką, serdeczną tajemnicę... Zakochał się w sąsiadce. *Gomul. Obraz. 21.* **6. t.** służbowa, urzędowa ⟨*wiadomości, dokumenty itp. udostępniane tylko osobom do tego upoważnionym*⟩. **7. t.** c z e g o ⟨*sekret; rzecz tajemna, trudna do poznania, docieczenia; w lm: tajniki, arkana*⟩: **t.** wyrobu, barwienia tkanin. Niedawno uważano księżyc za powiernika tajemnic serca. *Siem. L. Dzieła I, 77.* **8. t-e** alkowy ⟨*sekrety*⟩. **9. t.** korespondencji ⟨*zakaz ujawniania korespondencji prywatnej powierzonej poczcie*⟩: Ustawa ochrania nienaruszalność mieszkań i tajemnicę korespondencji. *Konst. PRL 274.* **10. t-e** przyrody, przyrządzania czego, rysunku ⟨*tajniki, sekrety, arkana*⟩: Przez proste zastosowanie jakiego bądź wynalazku, przez wydarcie by najmniejszej tajemnicy przyrody, zdolny jestem więcej daleko uczynić dla świata, niż przez życie całe ofiar i miłosierdzia. *Morzk. Bożek 127.* Prowadził dom wystawny, kawalerski z wyśmienitą kuchnią i słynnymi nalewkami, których tajemnice przyrządzania znał tylko sam jeden. *Jaroch. Liście 235.* Jeśli chodziło o akty, kreślił figury węglem na ścianie, uczył, tłumaczył, wykładał tajemnice rysunku. *Waśk. Wspom. 45.* **11. t.** spowiedzi ⟨*obowiązek nieujawniania przez kapłana spraw wyznanych mu na spowiedzi*⟩: Ale to już są tajemnice spowiedzi Adama przed księdzem Jelowickim. *Boy Mick. 130.* **12. t.** czyjej śmierci ⟨*nieznana, niezbadana przyczyna*⟩. **13.** *kult.* **t-e** wiary ⟨*prawdy nadprzyrodzone*⟩. **14. t.** zbrodni ⟨*niewykryty sprawca i okoliczności zbrodni*⟩. **15. t.** p r z e d k i m: W tajemnicy przed gospodarzem pielęgnował psa. *Wikt. SPP.* **16.** Okryty wieczną tajemnicą, osnuty mgłą tajemnicy: Zdaje się, że ta zbrodnia zostanie okryta wieczną tajemnicą. *Fel. E. Syb. III, 217.* **17.** W tajemnicy, w głębokiej (najgłębszej, ścisłej itp.) tajemnicy; *daw.* pod tajemnicą ⟨*tajemnie, sekretnie, w sekrecie*⟩: Wszystko należy przygotować w tajemnicy przed Więcławiczem. *Dąbr. Ig. Matki 463.* Dlaczego ukartowałeś w tajemnicy swoje małżeństwo. *Żer. Grzech 66.* Śledztwo ciągnęło się w ścisłej tajemnicy. *Brand. K. Antyg. 257.* W tajemnicy największej przed ojcem — palił papierosy. *Zeg. Zmory 173.* Był jednym z tych ludzi, którzy mają dar, pod tajemnicą każdemu mówiąc, rozgłosić, co się im powierzy. *Kamień. Pam. 137.* Morawski bał się w liście napisać nazwisko, bo mu wiadomość powierzono pod wielką tajemnicą. *Chłęd. Pam. II, 156.* **18.** Kryć w sobie **t-e**: Każdy kapelusz, każda świeża bluzka kryła w sobie tajemnice genialnych oszczędności. *Perz. Las 34.* **19.** Mieć jakąś, swoją tajemnicę; mieć tajemnice przed kim, dla kogo: Każdemu się zdaje, że ma jakieś tajemnice do wyznania; stąd tak dużo miłosnych, przyjacielskich i innych zwierzeń. *Dygas. Warsz. 257.* Wzrok zbyt uparty zdawał mu się wzrokiem śledzącym; a on miał przecież swoją tajemnicę. *Konopn. Now. II, 39.* Są to moi najlepsi przyjaciele, nigdy się z nimi nie rozstaję i żadnej przed nimi nie mam tajemnicy. *Zachar. Kres. 188.* **20.** Nie mieć przed kim (żadnych) tajemnic ⟨*nic przed kim nie ukrywać*⟩: Jeżeli mnie kochasz, nie powinieneś mieć przede mną żadnych tajemnic. *Leśm. Klech. 24.* Ja nic nie wiem, wiedziałbym jednak, gdyby tam co zaszło, przede mną Zofia tajemnicy nie ma. *Bełc. Kmita 89.* **21.** Coś nie ma dla kogo tajemnic ⟨*ktoś wszystko wie, nic nie może się przed kim ukryć*⟩: Annibal, który więcej czytał, zakosztował XVIII wieku owoców, pozbawiony był wiary, świat i życie nie miało dla niego tajemnic. *Krasz. Sfinks I, 211.* **22.** Odgadnąć, odkryć, odsłonić tajemnicę (**t-e**) czego ⟨*wykryć, ujawnić co*⟩: Przeczuwał i przewidywał tajemnicę jakąś, ale odgadnąć jej nie potrafił. *Dzierzk. Obrazy 14.* Powiedz wszystko! — to może moje szczęście... [...] odkryj całą tajemnicę. *Dzierzk. Obrazy 66.* Gdyby pani była tak dobrą lub mądrą jak piękną, zbawiłaby pani świat lub odsłoniła mu najgłębsze tajemnice. *Święt. A. Piękna 58.* **23.** Posiadać, posiąść, poznać tajemnicę; być w posiadaniu tajemnicy: Tajemnicę destylowania tego likworu (alchest) posiadał sławny alchemik Glauber. *Chłęd. Barok. 382.* Pierwszy to raz w życiu był w posiadaniu tajemnicy, która była istotnie coś warta. *Par. Niebo 85.* **24.** Powierzyć komu tajmnicę: Byłem szczęśliwy, że brat rozmawia ze mną jak z równym sobie i że powierza mi swoje tajemnice. *Kłos. Wiosna 8.* **25.** Przyrzec, przyrzekać komu tajemnicę; robić z czego tajemnicę; nie robić żadnych tajemnic; ukrywać tajemnicę: Przy składaniu darów nie robiono żadnych tajemnic. *Moracz. Dzieje III, 306.* Nie ma wątpienia, że nowy nasz gość ukrywa na dnie duszy jakąś straszną tajemnicę. *Choj. Alkh. I, 153.* **26.** Coś stanowi tajemnicę czego: Młodość kocha, nie pyta dlaczego. Czuje ona szczerze potrzebę wyzwolenia uczuć, co właśnie stanowi tajemnicę wszelkich związków kojarzących się między młodzieżą. *Dygas. Now. VIII, 193,* **27.** Wdzierać się w czyje **t-e**: Nie ja pierwsza zaczęłam się wdzierać w tajemnice twego serca. *Żer. Grzech 44.* **28.** Wydać komu, wydobyć od kogo, wydrzeć komu, wygadać, wyjawić (komu), wykraść, wypaplać, wyśpiewać, wyznać komu tajemnicę: Wpiła się w nią oczami tak, jakby chciała wydrzeć jej tajemnicę spod czaszki. *Perz. Las 85.* Tajemnicę mi spod serca wydzierasz. *Bełc. Tarło 234.* Chciała jej wyznać pewną tajemnicę, tkwiącą w jej serduszku. *Zap. G. Dzień 109.* **29.** Zabrać tajemnicę ze sobą do grobu; zacho-

(wy)wać jak najściślej, zaprzysiąc tajemnicę: Umarł i zabrał tajemnicę ze sobą do grobu. *Libelt Gra 191.* **30.** Zbadać **t-e** (np. przyrody); zdobyć (sensacyjną) tajemnicę; zgłębiać, znać czyje **t-e**; zwierzyć komu tajemnicę; zdradzać **t-e**; prosić kogo o tajemnicę; wchodzić, wdzierać się w czyje **t-e**: Panowanie [człowieka] nad przyrodą, o którym się często mówi, polega nie na pogwałceniu jej praw, lecz na zgłębieniu ich tajemnicy. *Michaj. Ewol. 42.* Teraz dopiero zrozumiałem, że znała moją tajemnicę. *Lam J. Głowy IV, 70.* Któż słyszał zdradzać tajemnice rodzinne?... *Prus Emanc. III, 27.* Wyborny pomysł! Dziękuję panu za radę i proszę o tajemnicę. *Święt. A. Obraz. II, 43.* Bawił się towarzysko z bogatymi damami i wchodził nie dość, że jako świadek, ale jako arbiter w najsekretniejsze ich tajemnice. *Żer. Ludzie II, 2.* Niech pani nie sądzi [...] że [...] chciałam się wdzierać w pani tajemnice. *Perz. Las 86.* **31.** Dociekać, dochować tajemnicy: Kobieta umiejąca dochować tajemnicy jest rzadkością, którą umiem uszanować. *Bliz. Dam. 90.* **32.** *książk.* Odsłonić rąbek, uchylić rąbek a. rąbka tajemnicy: Rąbek tajemnicy został uchylony. *Probl. 5, 1954, s. 338.* **33.** *książk.* Osłonić co mgłą, welonem tajemnicy; położyć na co pieczęć tajemnicy: Bliższe szczegóły dotyczące życia i działalności Witruwiusza [...] osłonięte są mgłą tajemnicy. *Meander 2, 1954, s. 57.* Sprawa ta musi pozostać w ukryciu, w cieniu, osłonięta welonem głębokiej tajemnicy. *Żer. Proj. 3.* Lubo z kroniki Galla, jako ze źródła współczesnego czerpano obficie — na tym jednak ustępie [o zabójstwie biskupa Stanisława] położono pieczęć tajemnicy. *Smol. W. Pisma III, 475.* **34.** Strzec tajemnic; strzec tajemnic czego: [Fenicjanie] Strzegli [...] zazdrośnie swych tajemnic, ukrywali skrzętnie szlaki handlowe przez siebie odkryte. *Hist. star. 34.* Wytwórnie druków batikowych niesłychanie starannie strzegły tajemnic swej produkcji. *Rein. Druki 14.* **35.** Coś (rzecz) wymaga tajemnicy ⟨*coś musi być zachowane w tajemnicy*⟩: Odrzekli, iż to rzecz wielkiej wymagająca tajemnicy. *Rewol. 26.* **36.** Dojść do czyjej tajemnicy; przypuścić kogo do tajemnicy: Rzecz jasna jak na dłoni, że Bernadino zastawił na niego sidła, aby dojść do jego tajemnicy. *Libelt Gra 211.* Przypuszczony zostałem do tajemnicy pod warunkiem, że z niej nic a nic przed nikim nie zdradzę. *Bełc. Król 299.* **37.** Coś jest (nie jest), może być (nie może być) dla kogo tajemnicą; coś pozostanie (dla kogo, na zawsze) tajemnicą: Dla nikogo nie było tajemnicą, że nominacja Boboli na podkomorzego leży gotowa w kancelarii królewskiej. *Gomul. Miecz I, 62.* Dla Zofii nie mogło być tajemnicą, że Lipecki się w niej kochał. *Perz. Las 77.* Kim był w istocie [Dymitr Samozwaniec] [...] pozostanie zapewne na zawsze tajemnicą. *Szujski Roztrz. 43.* Pasję, którą jego krewniacy mieli do spekulacji, on przeniósł na to [na zabytki]. Jak do tego doszedł? Pozostawało to dla mnie tajemnicą. *Prusz. Karabela 29.* **38.** Okryć, osłonić, otoczyć co (się); związać kogo (się) tajemnicą; zwierzyć się z tajemnicą: Kto kocha prawdziwie, ten się nie boi białego dnia i nie potrzebuje otaczać się tajemnicą. *Bliz. Dam. 50.* Patrzyliśmy na siebie porozumiewawczo, jak ludzie związani tajemnicą. *Twórcz. 4, 1954, s. 127.* Przychodzę tu, ażeby się zwierzyć z tajemnicą, od której zawisł honor mój i mego męża. *Lubow. Sąd 159.* **39.** Zachow(yw)ać co w tajemnicy: Zobowiązał się, że zachowa wszystko w tajemnicy. *Hertz P. Słow. 154.* To właśnie pani swymi zakazami wydobywa na światło prawdę, którą ja chciałbym zachować w tajemnicy. *Żer. Śnieg 56.* **40. t.** ciąży komu: Osoba ta, mająca wyznać ciążącą jej tajemnicę, czasem zbrodnię, okazuje niepokój, oddala obecnych, których uważa za świadków niepożądanych. *Wojc. S. Spółdz. 200.* **41. t.** (czego) leży, tkwi w czym: W tym szybkim rozpoczynaniu biegu leży tajemnica doskonałych wyników amerykańskich sprinterów na 200 metrów. *Petk. Biegi 60.* W spotkaniu owym [...] niewątpliwie tkwiła jakaś tajemnica. *Goj. Ziemia 53.* **42. t.** (jakaś) otacza, pokrywa co: Byłże Dymitr prawdziwym potomkiem Iwana? byłże tylko Samozwańcem, zręcznym oszustem? [...] Niezbadana to pokrywa tajemnica. *Dzied. Lisow. I, 33.* **43. t.** wychodzi, wyszła na jaw, wydała się; zeszła do grobu: Ze śmiercią baronowej zeszła do grobu i tajemnica córki. *Bog. Rodin I (1896), 400.* **44.** Cała **t.** w tym, żeby... ⟨*cały sekret w tym, cała rzecz w tym, że...*⟩: Cała tajemnica w tym, żeby sobie zajęcia odpowiednio rozłożyć i na każde właściwą porę naznaczyć. *Urban. Księż. 222.*

tajemniczy 1. t. jak sfinks ⟨*bardzo tajemniczy*⟩: Zresztą porozumieją się z Linetką, bo i ona zamknięta w sobie i tajemnicza jak sfinks. *Sienk. Połan. II, 226.* **2. t-a** choroba ⟨*nie znana, nie zbadana*⟩. **3.** Człowiek **t.**, **t-a** osoba ⟨*skryty(-a), zamknięty(-a) w sobie*⟩. **4. t-e** miejsce, uroczysko ⟨*pełne tajemnic*⟩. **5. t-a** mina; **t.** wyraz twarzy ⟨*zagadkowa(-y)*⟩. **6. t-e** okoliczności ⟨*dziwne, nie wyjaśnione*⟩: W kwietniu inżynier S. zginął w swym mieszkaniu na Foksalu w tajemniczych okolicznościach. *Brand. K. Antyg. 338.* **7. t-e** przejście ⟨*tajne, kryjome*⟩. **8. t-a** śmierć; **t-e** zniknięcie ⟨*zagadkowa(-e)*⟩. **9. t.** urok ⟨*niezwykły, zagadkowy*⟩: Dla zakochanego pusty dom, w którym mieszkała droga istota, ma jakiś tajemniczy urok. *Sienk. Now. IV, 228.* **10. t-a** zbrodnia ⟨*nie wykryta, popełniona w zagadkowych okolicznościach*⟩. **11. t.** znak ⟨*znany tylko wtajemniczonym*⟩. **12.** (W) **t.** sposób ⟨*(w) nieznany, nie dający się ustalić*⟩: Wyginęli wszyscy na raz, a przepadli w tak tajemniczy sposób, że nikt ani wówczas, ani później, co się z nimi stało, nie wiedział. *Jeż Rotuł. 25.* **13. t.** w c z y m: Siedzi sztywno [...] zastygła w bezruchu, tajemnicza w swym milczącym upartym patrzeniu. *Morc. Urodzaj 127.*

tajemny 1. t-e drogi, kryjówki; **t-e** przejście, wejście ⟨*nieznane, tajne, kryjome, potajemne*⟩: Tajemnymi drogami rozchodzi się wieść, że Dymitr pierwszy koronowany car [...] zabity nie został. *Stadn. Syn. 114.* Przez ten czas przejście tajemne do komnatki panieńskiej się urządzi, a potem w drogę! To głowa statysty! *Sienk. Pot. VI, 41.* **2. t-a** korespondencja ⟨*tajna, potajemna*⟩. **3.** Moce **t-e** ⟨*nieznane*⟩. **4.** *przestarz.* **t.** spisek; **t-e** układy, narady ⟨*tajny(-e)*⟩: Prowadził on na wszystkie strony tajemne układy dyplomatyczne. *Jabłonow. Hist. 257.* Wtenczas huczne rozrywki ustąpiły miejsca tajemnym naradom. *Baliń. M. Pisma IV, 169.* **5. t-e** stosunki, uczucia ⟨*nie ujawnione, utrzymywane w tajemnicy*⟩. **6.** Trwoga **t-a** ⟨*dziwna, zagadkowa*⟩: Dokoła głucho, w okienkach ciemno — Anna poczuła trwogę tajemną. *Gosz. Pow. 156.* **7. t-a** wiedza ⟨*dostępna tylko dla*

wtajemniczonych⟩: Nieraz dopatrujemy się początków chemii w tajemnej wiedzy kapłanów egipskich. *Probl. 9, 1954, s. 616.* **8.** **t-e** zaklęcia ⟨*zagadkowe, tajemnicze*⟩: Przed czarnym posągiem strasznej bogini stała Medea i wymawiała tajemne zaklęcia. *Mark. W. Mity 213.* **9.** **t-a** żona; **t.** ślub ⟨*poślubiona w tajemnicy; zawarty w tajemnicy*⟩: Została z czasem kochanicą Brühla, a pono nawet tajemną żoną króla Augusta III. *Was. S. Romans 5.* Mówił, żeś zawarł śluby z nią tajemne. *Fel. A. Barb. 44.*

tajniki *książk.* **1.** Najgłębsze, najskrytsze **t.** ⟨*sekrety, tajemnice*⟩. **2.** **t.** c z e g o: **t.** sztuki; **t.** myśli, serca; **t.** życia. Sierżant-szef był starym wygą, obeznanym z tajnikami kancelarii. *Prusz. Trzyn. 26.* Dawno poznał wszystkie tajniki życia. *Zap. G. Ptak II, 73.* **3.** Badać, podpatrywać, przenikać, zgłębiać **t.** czego (np. psychiki ludzkiej, życia zwierzęcego). **4.** Nie mieć przed kim żadnych tajników; odkrywać, otwierać (przed kim) **t.** serca; odsłaniać **t.** myśli: Znam tę czystą duszyczkę, albowiem ona przede mną żadnych tajników nie ma. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 46, 1900.* Każda z nich przed przyjaciółką naprawdę odkrywała najgłębsze tajniki serca. *Prus Drobiaz. 204.* A kiedy wrócę, to w bratnim kole tajniki serca otworzę. *Rom. Poezje II, 112.* **5.** Uczyć się tajników (rzemiosła); wdzierać się w **t.** (uczucia), wglądać w **t.** (sumienia), wnikać w **t.** (natury; wiedzy medycznej, przyrodniczej, matematycznej itp.).

tajny **1.** **t.** agent ⟨*funkcjonariusz policji tajnej, niemundurowej*⟩. **2.** **t-a** dyplomacja, misja ⟨*nie ujawniana, sekretna, poufna*⟩. **3.** Głosowanie **t-e** ⟨*przeprowadzone w sposób nie pozwalający ustalić kto i jak głosował*⟩. **4.** **t-a** mobilizacja ⟨*dokonana w sposób niepostrzeżony, w tajemnicy*⟩. **5.** Najtajniejsze myśli, życzenia ⟨*najskrytsze*⟩: Pan Zagłoba był przekonany o pomyślnym spełnieniu się swych najtajniejszych życzeń. *Sienk. Wołod. I, 174.* **6.** **t-e** nauczanie, **t-e** komplety; **t.** uniwersytet (w okresie zaborów, okupacji) ⟨*nielegalne(-y); konspiracyjne(-y)*⟩. **7.** **t-a** policja ⟨*policja niemundurowa współpracująca z wydziałem śledczym*⟩: Służyć w tajnej policji. **8.** **t-e** posiedzenie ⟨*niejawne, odbywane w tajemnicy*⟩. **9.** **t-a** prasa ⟨*wydawana i kolportowana nielegalnie, w konspiracji*⟩. **10.** **t-e** przejście ⟨*ukryte, zamaskowane*⟩: Król tajnym przejściem, ukradkiem na te posiedzenia przychodził. *Zal. Br. Czart. 257.* **11.** **t-e** przymierze ⟨*nie ujawniane*⟩: Rozeszła się wieść, że król zawarł z Hiszpanią tajne przymierze przeciw Francji i Szwecji. *Kub. Szkice I, 16.* **12.** Radca **t.** ⟨*członek tajnej rady dworu, później tytuł nadawany wyższym urzędnikom przed I wojną światową w Niemczech i w Austrii*⟩: Rychło został mianowany radcą tajnym. *Rudniań. Idea 89.* **13.** **t.** raport, rozkaz ⟨*poufny, komunikowany tylko tym osobom, dla których był przeznaczony lub których dotyczył*⟩: Apel generalny jak wszystkie wydarzenia w obozie poprzedzony jest rozkazami tajnymi. *Szmag. Dymy 119.* **14.** **t.** spisek, **t-e** sprzysiężenie, **t-a** organizacja ⟨*nielegalny(-e, -a), działający(-e, -a) w konspiracji*⟩. Przeciw carom tajne spiski knowali pierwsi socjaliści. *Brat. 102.* **15.** **t.** szyfr ⟨*specjalny, znany tylko wtajemniczonym*⟩. **16.** **t.** ubój ⟨*nielegalny*⟩. **17.** Coś komu nie jest **t-e** ⟨*coś komu jest wiadome*⟩: Nie tajna mu wprawdzie była zmiana jego poglądów, ale to go nie zrażało do niego. *Kot Frycz 202.*

I tak **1.** **t.** a nie inaczej ⟨*tylko tak, tylko w ten sposób*⟩. **2.** **t.** aby, żeby, iżby; **t.** aż, że, iż; **t.** ..., aby, żeby, iżby; **t.** ..., aż, że, iż ⟨*nawiązuje do zdania, określającego stopień nasilenia, skutek czego*⟩: Czemu nie skupić wszystkich sił na życiu ducha, tak żeby nic już od niego nie odwodziło. *Dąbr. M. Noce II, 207.* Krzyknęła nagle tak, aż małe bawiące się w drugim pokoju przycichły w przerażeniu. *Goj. Dziew. II, 85.* Żartowali z niego tak mocno, aż Agnisia zaczęła myśleć, że może mają słuszność. *Dąbr. M. Noce II, 123.* Próżność i samochwalstwo tak dalece opanowały jego naturę, że stracił wszelkie czucie niesmaczności swego postępowania. *Szujski Portr. 46.* Cały dzień zeszedł mi na tym, tak że nie mogłem już pojechać do Serbinowa, chociaż chciałem. *Dąbr. M. Noce II, 192.* Położyła się do łóżka. Chciała przeżyć jeszcze raz w myślach wszystkie wrażenia tego niezwykłego dnia, była jednak tak zmęczona, że od razu zasnęła. *Perz. Raz 48.* **3.** **t.** albo nie, **t.** lub nie; **t.** lub owak; **t.** albo siak; **t.** czy nie? ⟨*wyraża konieczność zdecydowania się na co*⟩: Widzę, że nikt nie chce powiedzieć wyraźnie — tak albo nie. *Meis. Wraki 371.* Niechajże przynajmniej tak lub nie odpisze — a za pokutę niech jeszcze ten list do Erazma prześle. *Żmich. Listy 17.* Należy dziecię przez szereg pytań wdrażać do odpowiedzi pełnych, określających, nie poprzestając na twierdzeniach lub przeczeniach, przez tak lub nie. *Prz. Tyg. Życia 7, 1875.* Mnie to już męczyć zaczyna, tak lub owak należy skończyć. *Krasz. Seraf. 214.* Odpowiadaj: tak, albo siak — żachnęła się. *Sewer Biedr. 160.* **4.** **t.**, ale... ⟨*wyraża potwierdzenie czego, zgodę na co z jednoczesnym zastrzeżeniem*⟩: Tak, ale co z dozorcami? Czy to możliwe, aby Bronia uśmierciła dozorców? *Goj. Dziew. I, 78.* Tak, ale ma zgryźliwe i strasznie denerwujące usposobienie. *Dąbr. M. Noce II, 54.* **5.** **t.** bowiem: Od dawna znana jest [...] łączność Eskimosów z Azją. Są oni uważani za lud azjatycki, tak bowiem mało wspólnego mają oni z Indianami amerykańskimi. *Czekan. Człow. 255.* **6.** **t.** czy inaczej; **t.** lub owak, **t.** czy owak; czy tak, czy owak; **t.** czy siak: a) ⟨*w ten czy w inny sposób*⟩: Nie wątpiłem zresztą ani przez chwilę, że tak czy inaczej cel swój osiągnę. *Wierchy 1938, s. 95.* Nieraz usiłowała swoją nauczycielkę tak lub owak zabawić. *Dąbr. M. Noce II, 41.* Czy tak, czy owak, zawsze się jakoś porachujemy. *Sewer Nafta III, 139.* Bądź co bądź, tak czy owak, jest prezydentem ministrów. *Lechoń Rzeczp. 49.* Tak czy siak uważam [...] pomóc mu trzeba. *Morc. Ptaki 17*; b) ⟨*cokolwiek by się rzekło, cokolwiek by się stało, zdarzyło*⟩: Tak czy inaczej, zapowiedziane odwiedziny zrobiły na niej niespodziewane wrażenie. *Dąbr. M. Noce II, 79.* Paląc papierosa myślała, że tak czy inaczej są razem, może jakoś dadzą wszystkiemu radę. *Dąbr. M. Noce II, 114.* Tak czy owak jedziemy. *Dąbr. Ig. SPP.* **7.** **t.** do poduszki ⟨*do łóżka, przed snem*⟩: A nie chcesz to chleba, ot, tak do poduszki? *Bron. J. Siostrz. 8.* **8.** **t.** dobrze jak (stracona) ⟨*wyraża stanowczą opinię, stanowcze stwierdzenie czego*⟩: Marynia jest dla niego tak dobrze jak stracona. *Sienk. Połan. II, 106.* **9.** **t.** a **t.**; **t.** i **t.** ⟨*zamiast nazwiska, ogólniej: zamiast treści wypowiedzi; w ten sposób, tym sposobem, w ten sens*⟩: Nazywam się tak a tak. *Brosz. Oczek. 196.* Tak a tak mówił. *Kn.* Trupa Kamińskiego była

prawie w komplecie, idę więc do niego, że tak i tak i żeby montować nowy teatr. *Warsz. młod. 154.* **10. t. i t.; (i) t., i owak; (i) t. i siak; siak t.** ⟨*na różne sposoby*⟩: Panna, to tam sobie taka hołota różnie tłumaczy, tak i tak. *Konopn. Now. III, 5.* Tłumaczył się z tego przed ludźmi tak i owak. *Orzesz. Bene 77.* W małżeństwie bywa i tak, i owak. *Chodź. SW.* Co można było sobie i tak, i siak tłumaczyć. *Konopn. Now. III, 142.* Sprawiedliwie panu powiadam i gotówem przysiąc, że nie chciałem. Dopiero jak zaczęła molestować, bałamucić i tak, i siak, wziąłem i dałem jej ten klucz nieszczęśliwy... *Dygas. Pióro 72.* A widzisz, widzisz poczciwski mój Szmulu, że i my rzeczy siak tak kombinujem. *Jank. Sędzia 10.* **11. t.** jak (było) ⟨*zgodnie ze stanem faktycznym*⟩: Opowiedział jej wszystko, tak jak było, od początku do końca. *Leśm. Klech. 21.* **12. t.** jak (był, stał itp.) ⟨*w takim stanie, w jakim był*⟩: W popołudniowej porze zaszedł oto do kościoła i Pietrek, tak jak był, obdarty, jeno się trochę podczesał i gębę obtarł. *Zap. G. Modl. 139.* Uciekli oni tak, jak stali, bo jeszcze nie ułożyli się byli do snu, gdy nadciągnęła burza. *Grąb. Podróże III, 214.* **13. t.** ... jak...; jak ... **t.** ...; jak ... **t.** też...; **t.** samo jak (i) ... ⟨*zarówno ... jak ...*⟩: Dytyramby Bakchylidesa różnią się od dytyrambu Pindara tak co do treści jak formy. *Witkow. S. Trag. I, 52.* Wiadomo pani, że tak jej ojciec, jak i moja ciotka powzięli myśl... połączenia nas... *Bliz. Dam. 105.* [Rozdział ten] nie zajmujący więcej jak stronicę, złożony jest przez połowę z tekstu; a jak w przypisku, tak w tekście też same myśli, cytacje, też prawie słowa czytamy. *Tysz. Rozb. II, 178.* Zwyczaje dzików tak co do stad jak i osobników ciekawy dostarczają do badania przedmiot w różnych porach roku. *Wodz. Wspom. 101.* Czeladnicy [...] jak weszli tak i wyszli hurmem wpośród głębokich ukłonów. *Prus Now. III, 160.* Jak w zakresie obrazowania poetycznego, tak też i w sferze myślenia, romantyka dawna przebija się wyraźnie, w tym pierwszym zbiorze poezyj Konopnickiej, poprzez wyniki dzisiejszego pojmowania rzeczy. *Chmielow. Poeci 148.* Nie mówcie, że starzeję się, mój wzrok jest tak samo jasny jak przed laty. *Jastr. Poemat 49.* Skutki nie dały na siebie długo czekać: już współcześnik Karola I, polski Władysław IV, chory był na podagrę, tak samo jak i jego ojciec i brat oraz wielu znakomitych Polaków epoki. *Prusz. Karabela 93.* **14. t.** jakby ⟨*prawie, omal że*⟩: Zamek tak jakby zdobyty. *Parn. Orły 177.* **15. t.** ... jakby; **t.** ..., jak gdyby ⟨*łączy człony porównania*⟩: Mnie płacz ściskał za gardło, a wicher na dworze tak jęczał, tak zawodził, tak dobijał się do naszych okien, jak gdyby chciał coś powiedzieć. *Prus Now. III, 31.* Jest to czereda delikatnisiów, z których każdy pod lada dotknięciem rzeczywistości tak wrzeszczy wniebogłosy, jakby z niego pasy darto. *Sienk. Mieszan. 104.* **16. t.** jak(by) nic: Spytajcie: co grają? Odpowiem: nic... albo tak jak nic. Jakieś jednoaktówki. *Sienk. Sprawy 190.* **17. t.** jakoś, jakoś **t.** (robi się komu) ⟨*w sposób (jakiś)*⟩: Rozmówca [...] wyrażał się tak jakoś niejasno [...] że nie wiedział, co powiedzieć, ani o co zapytać. *Hamera Dozn. 16.* **18. t.** mi, nam, (Panie) Boże, dopomóż! ⟨*rodzaj przyrzeczenia*⟩. **19. t.** na przykład ⟨*przykładowo*⟩: Tak na przykład nieoryginalność Wergiliusza i zależność jego od Homera aż nadto były widoczne. *Sinko Słow. 11.* **20. t.**, nie ⟨*potakiwanie lub przeczenie jako wyraz szczerości*⟩: Szczere a proste słowa, tak, nie, są najlepszym dowodem przyjaźni. *Lel. Listy I, 13.* **21. t.** ... nie tego ⟨*jakoś niewyraźnie, nie w porządku*⟩: A mnie się jakoś naraz w oczach zrobiło mętno i z grdyką coś tak... nie tego. *Prusz. Trzyn. 130.* **22. t.** od serca ⟨*serdecznie*⟩: Pomówimy sobie raz, tak — od serca. *Czapl. Rzeź 15.* **23. t.** ot, **t.** oto: Płakał — bez szlochu, bez wstrząsów — tylko tak ot — łzy z oczu kapały powoli. *Zeg. Zmory 156.* Włożył ręce w kieszenie spodni, co dało mu poczucie swobody i lekkości dawnych czasów, gdy tak oto „wypadał na sekundę" z biura po papierosy. *Par. Niebo 106.* **24. t.** prawdę rzec ⟨*prawdę mówiąc*⟩: I... duszno tu, tak prawdę rzec. *Lieb. Poezje 167.* **25.** *daw.* **t.** rok, **t.** miesiąc itp. ⟨*właśnie rok temu, miesiąc temu; przed rokiem, przed miesiącem, licząc od chwili obecnej*⟩: Wszyscy natenczas mają tak płacić, jako tak rok. *Vol., Stryjk., Birk. SW.* **26. t.** samo ⟨*również, podobnie*⟩: Z mieszkalnej strony [domu] wybiegały nagle nierówne dźwięki i tak samo nagle umilkły. *Goj. Dziew. II, 30.* Jeśli mówił tak samo do Marii, to nic dziwnego, że umiera z miłości. *Goj. Dziew. I, 112.* **27. t.** się tylko mówi ⟨*wyraża zastrzeżenie, niedowierzanie w stosunku do treści wypowiedzi*⟩. **28. t.** sobie: a) ⟨*nie najlepiej, średnio, nieszczególnie*⟩: Uczył się... tak sobie. *Hertz B. Samow. 82*; b) a. ot **t.** sobie; (ot) **t.** tylko (sobie); niby **t.** sobie ⟨*nie wiedzieć dlaczego, po co; bez celu, bez powodu*⟩: Wyszła tak sobie, przejść się trochę i kwiatów do bukietu nazrywać. *Skiba Poziom. 10.* Gwizdał sobie niby bez celu, ot tak sobie dla rozrywki. *Zachar. Kres. 88.* Tego samego wieczoru przed pójściem spać zagadnęła ją ciotka ot tak sobie, żeby coś powiedzieć. *Mort. Wawrzek 136.* Powiedział, że mam ładne oczy, ale to pewnie tak sobie. *Dąbr. Ig. Felka 30.* Gdy [...] usiedliśmy z dziećmi do śniadania [...] odezwała się niby tak sobie: — Wiesz? ... odnieśli ci twoją faworytalną laskę. *Prus Drobiaz. 185.* **29. t.** jest; **t., t.** ⟨*wyraża potwierdzenie; potakiwanie*⟩: Czy jesteś pan zadowolony z mojej posługi? — zapytał chcąc nawiązać na nowo rozmowę. — Tak jest, mój dobry człeku. *Bog. Kapit. I, 127.* Potakiwał często jego wywodom powtarzając od niechcenia: tak — tak. *Dąbr. M. Noce III/1, 20.* Tak, tak, ożenić się, a ożenić, to jeszcze różnica! *Bogusz. Polon. II, 34.* **30. t.** tedy ⟨*przeto*⟩: Tak tedy uważała, że szkoła jest o tyle szkołą prawdziwą, o ile uczą w niej nie tylko panie, ale i panowie. *Dąbr.M.Noce II, 258.* **31. t.** to bywa (kiedy...): Tak to bywa, kiedy człowiek zrobi sobie wakacje. *Dąbr. M. Noce II, 254.* **32. t.** tutaj: No, nie stójmy tak tutaj — zwrócił się do Niechciców i pierwszy ruszył po schodach w górę. *Dąbr. M. Noce II, 151.* **33. t.** tylko: Może tak tylko śpi — nie dowierzała pani Barbara. *Dąbr. M. Noce II, 74.* **34. t.** więc ⟨*przeto*⟩. **35. t.** zaraz: No, do bitwy tak zaraz nie przyjdzie. *Żer. Popioły III, 144.* **36. t.** zawsze ⟨*tak jest, tak dzieje się zawsze*⟩: Tak zawsze: gdy lis dusi kurę — to podły, ale gdy człowiek ją zjada — to głodny. *Święt. A. Obraz. II, 188.* Z Polakami tak zawsze. *Dąbr. M. Noce II, 214.* **37. t.** zwany ⟨*wyrażenie wprowadzające nową nazwę, podające w wątpliwość trafność użycia wyrazu, który następuje, albo nadające temu wyrazowi barwę ironiczną*⟩: Panna z tak zwanego dobrego domu. - Był zapalonym wyznawcą teorii, że szczenięta z tak

zwanymi wilczymi pazurami koniecznie należy zachowywać. *Dygas. Now. VII, 91.* **38. t.** źle i **t.** niedobrze ⟨*w jednym i w drugim wypadku niepomyślnie*⟩: Tak źle — i tak niedobrze. Ta kapka mleka koniecznie potrzebna. *Orkan Pomór 31.* Co ty gadasz, Józek zastanów się!... Tak źle i tak niedobrze, więc jakże będzie?... *Prus Plac. 127.* **39.** A **t.**; o **t.** ⟨*w ten sposób*⟩: A tak ślad jej zaginął. *Dąbr. M. Noce II, 13.* Chodźcie. Chodźcie. Siądziemy sobie na ławce. O tak. Blisko. Bliziusieńko. Po staremu. *Roztw. Niesp. 24.* Obiedwie, gdybym chciał, byłyby moje. Żartujesz! Daję ci słowo honoru [...] O tak dla żartu próbowałem szturmu do obydwóch. *Dzierzk. Rodzina 93.* **40.** A gdyby **t.**: A gdyby tak jednak przemóc się i pojechać — myślał leniwie. *Perz. Las 36.* **41.** Ależ **t.**, no **t.** ⟨*wzmocnione tak, wyraża potwierdzenie czego, zgodę na co, uznanie czego za słuszne*⟩: No tak, tutaj to ja się zgadzam. *Dąbr. M. Noce II, 197.* No tak. Ma ostatnie stadium raka w żołądku. *Dąbr. M. Noce II, 211.* Ten i ów przystawał, zagadywał, wzdychał, pocieszał: — No tak, moja pani... Taki już los. Nie sama przecież zostaje na tym bożym świecie. *Meis. Sams. 18.* **42.** A to **t.**, a to siak ⟨*raz tak, raz inaczej*⟩. **43.** Ani **t.**, ani nie ⟨*wyraża niezdecydowanie, nie oznacza ani potwierdzenia, ani zaprzeczenia*⟩: Nie powiedział ani **t.**, ani nie. **44.** (A)ni **t.**, (a)ni owak; nie **t.** i nie owak; (a)ni **t.**, (a)ni siak ⟨*ani w ten, ani w inny sposób; nie wiadomo jak; lada jak, byle jak*⟩: Jak się w Pognębinie siedzi, to zdaje się, ot, ni tak, ni owak, jak zwyczajnie w Pognębinie. *Sienk. SW.* Zawsze na dwoje babka wróży. Nie tak, i nie owak, a jakoś być musi. *Reym. Fron. 227.* **45.** Aż **t.**? ⟨*do tego stopnia*⟩: Wiedziałem, że był z niego porządny kawał drania, ale żeby aż tak? *Andrz. Wojna I, 154.* **46.** Chyba **t.** ⟨*wyraża potwierdzenie czego z pewnym wahaniem*⟩: Czy ja jestem zazdrosny?... Chyba tak, Anastazjo! *Bogusz. Polon. III, 34.* **47.** (Czy) **t.**, czy owak; czy **t.**, czy **t.** ⟨*cokolwiek by było; cokolwiek się zdarzy*⟩: Byłam zupełnie zdesperowana i coraz tom też sobie powtarzała: trudno [...] mama czy tak, czy tak, będzie się na mnie gniewała. *Dąbr. Ig. Felka 111.* **48.** Dobrze mu (ci, jej itp.) **t.** ⟨*zasłużył, zasłużyła itp. na to*⟩: Nie posłuchałeś dobrej rady, teraz cierp. Dobrze ci tak. **49.** I **t.**: a) ⟨*i bez tego, pomimo to*⟩: Ale ja i tak wiem, o co ci chodzi. *Par. Niebo 191.* Kilka domów zażyłych z Evą zmówiło się, żeby jej nie przyjmować, ale ona i tak nie pokazywała się nigdzie. *Strug Krzyż II, 173.* Tu jest ciemność, na facjatce, niech diabli wezmą funkcję, życie ma i tak zmarnowane. *Goj. Dziew. I, 65*; b) ⟨*a więc, a mianowicie*⟩: Ponieśliśmy olbrzymie straty w dziale schronisk. I tak na terenie Beskidów na wschód od Babiej Góry uległy zniszczeniu wszystkie schroniska górskie. *Wierchy 1947, s. 114.* **50.** I **t.** bez końca, i **t.** w kółko ⟨*o powtarzającej się czynności*⟩: Po kolacji wzięto się znowu do polki, walca, mazura, i tak bez końca. *Prus Plac. 121.* Jedno fałszuje cytaty, drugie powtarza już sfałszowane i wyciąga z nich wnioski, trzecie leży, czwarte przychwala obelgom, piąte streszcza, pierwsze znów cytuje piąte, i tak w kółko. *Boy Mick. 46.* I tak w kółko, nic się od niej nigdy nie dowiesz. *Dąbr. M. Noce II, 54.* **51.** I **t.** dalej (itd.) ⟨*wyrażenie zastępujące dalsze wyliczanie*⟩: Na czele postępowała Sosa ze służebnicami swoimi, za nią małżonka paszy jedna, za tą druga, za drugą trzecia i tak dalej. *Jeż Rotuł. 340.* **52.** Jak... **t.** ... ⟨*wyraża czynność lub stan trwające czas dłuższy bez przerwy, bez zmian*⟩: Pies jak szczeka, tak szczeka. *Kras. SW.* Posłańca jak nie widać, tak nie widać. *SW.* Porzucony wóz jak stał, tak stoi od kilku tygodni. - Zmęczone konie potykały się, padały, a ciepłych źródeł jak nie było, tak nie było. *Grąb. Podróże III, 164.* **53.** Jak... **t.** i...: Aż raz, jak pojechał gdzieś miejsca szukać, tak i przepadł. *Kosiak. Rick I, 7.* **54.** Jak... tak nareszcie ...: Jak mnie zaczął molestować a wyrzucać mi tchórzostwo, tak nareszcie mnie skusił. *Sztyrm. Paliw. 240.* **55.** Jakże **t.** można: Jakże tak można... Wojna jest, ku zimie idzie, a my w drelichach. *Żukr. Dni 48.* **56.** Kiedy **t.**, to... ⟨*skoro sprawa w ten sposób wygląda*⟩: Pani Barbara rzekła po chwili milczenia: — No, kiedy tak, to dobrze. *Dąbr. M. Noce II, 154.* **57.** *pot.* Nie **t.** ⟨*nie tak jak trzeba, jak być powinno*⟩: Drugiego wszystko stale drażni i denerwuje, zawsze jest pewien, że wszystko robi się „nie tak". *Stol. 38/39, 1961.* **58.** *pot.* Nie **t.**? ⟨*nieprawdaż? może się mylę?*⟩: Rzecz trzeba rozważyć dokładnie. Nie tak? **59.** Ot **t.**: a) ⟨*jak zwykle*⟩: Jak ci się wiodło? — Ot, tak, i źle, i dobrze. *SW.* Biorą się za łby ot tak, niewiadomo z czego, „bez powodu", jak notują protokoły. *Konopn. Ludzie 368*; b) ⟨*w tym celu, po to*⟩: Pokazałem ci ten list ot tak, żeby cię pocieszyć w kłopotach. *Dąbr. M. Noce II, 55.* **60.** Raz **t.**, drugi raz owak ⟨*za każdym razem inaczej*⟩: Zdawało się, jakby się powodowała kaprysem czystym. Raz tak, drugi raz owak. *Jeż Uskoki II, 35.* **61.** To było **t.** ⟨*to się odbyło, stało w następujący sposób*⟩: To było tak: w ciemności nocy z gałązki wylazł żywy pączek. *Tuwim Treść 29.* **62.** Z czymś ma się rzecz **t.** ⟨*następująco*⟩: Z przygodą ma się rzecz tak: albo będzie, albo nie będzie, dlatego wszelkie przewidywania, szczególnie na dłuższą metę, są zawodne. **63.** Z kimś jest nie **t.** jak zawsze ⟨*coś jest z kimś nie w porządku; ktoś nie zachowuje się, nie wygląda tak jak zwykle*⟩: Wszyscy widzą, że z panią Walerią jest coś nie tak jak zawsze. *Bogusz. Kura 145.* **64.** Zróbmy **t.** ⟨*postąpmy w następujący sposób*⟩: Ale może zróbmy tak: Agnisię oddajmy do Kalińca, a młodsze niech przez ten rok jeżdżą do szkoły gminnej do Pamiętowa. *Dąbr. M. Noce II, 89.* **65.** Że **t.** powiem, że **t.** się wyrażę, jeżeli się **t.** wyrazić mogę ⟨*w zdaniu wtrąconym: że w ten sposób powiem, że w ten sposób się wyrażę*⟩: Ja tu, obywatele, że tak powiem, służbowo... Instruktor z powiatu. *Wieś 14, 1953.* Popatrz no w jego dobroduszne oczy, spojrzyj na tę zacną gębę i, że tak powiem, głupowatą — i nie daj się uwieść pozorom. *Strug Krzyż II, 250.* Gdyby znał, jeżeli się tak wyrazić mogę, dzicze mioty, to by nóg nie strudził i dziki na czas obtropił. *Wodz. Wspom. 126.* **66.** Żebym (żebyś, żeby itp.) **t.** zdrów był ⟨*rodzaj zaklęcia*⟩: Żebym tak zdrów był, Zawichrzyn już dzisiaj JW. pana. *Łoz. Wal. Szlach. III, 74.* Nie mam, żebym tak zdrów był [...] nie mam ani grosza. *Szyman. W. Lichw. 111.*

przysł. **67.** Jak kto sobie pościele, tak się wyśpi. **68.** Jak ty komu, tak on tobie.

II tak-tak, tik-tak ⟨*naśladowanie tykania zegara lub innego instrumentu*⟩: Zegar na ścianie chrypliwym szeptem prawił swe wieczne, monotonne: tak-tak!

Orzesz. Z różnych III, 305. Nad marmurowym kominkiem poważnie mierzył czas wytworny zegar i ponurą ciszę tego pokoiku przeszywał monotonnym swoim: tik, tak. *Przyb. Oblęż. 60.*

taki 1. t. a t.; t. to a **t.** ⟨*zamiast nazwiska lub treści wypowiedzi (bliższego opisu osoby lub rzeczy)*⟩: Albo znów każą szoferowi stać przed jakimś domem, na jakimś rogu — i jechać tylko z takim a takim, którego fotografię mu pokazują. *Tarn Sprawa 21.* Zawiadomiono go, że taka to a taka Maria, niegdyś dziewczyna złego prowadzenia, obecnie nauczyła się [...] krawiectwa. *Prus Lalka II, 34.* **2.** *pot.* **t-e** ci to buty ⟨*tak sprawa wygląda, tak się rzecz przedstawia*⟩: Takie ci to buty. Wszystko, czego sami nie potrafimy, zrobili za nas zawczasu. *Bron. J. Ogn. 48.* **3. t.** czas ⟨*zła pogoda*⟩: Ja cię nie puszczę samego na taki czas. *Iwasz. J. Lato 47.* **4. t-e** czasy ⟨*nieszczególne, kiepskie; czasy, na które się zwykle narzeka*⟩: Teraz widać takie czasy przyszły, że jaja kury uczą. *Orzesz. Niemn. III, 57.* **5. t-a** ich mać! ⟨*przekleństwo*⟩: Tfu! Taka ich mać — klął oglądając się wstydliwie, czy ktoś nie słyszy. *Braun Lewanty 21.* **6. t.** jak ⟨*w porównaniach*⟩: Widziałam, że on nie jest dla mnie taki jak dawniej. *Dąbr. Ig. Felka 189.* Ja nie jestem taka głupia, jak się mamie wydaje. *Dąbr. Ig. Felka 19.* **7.** *pot.* **t.** jeden, jeden **t.**; **t.** tam ⟨*o kimś, o czymś z pewnym lekceważeniem: pewien, niejaki; niewiele wart*⟩: To taka jedna. Ona tu ma krewnych we wsi. *Dąbr. M. Noce II, 84.* Pani Mossakowska, tu za Marią jeden taki chodzi, czy pani wie? *Goj. Dziew. I, 93.* W majątku rządził jeden taki. Suchodolski się nazywał. *Płom. 19, 1953.* Któż to jest? — spytał pogardliwie Dominik [...] Zuzia zapłonęła gwałtownym rumieńcem. — Taki tam — odrzekła. — Ciągle za mną łazi... *Meis. Sams. 22.* Józek gwizdnął tylko przeciągle i spojrzał na małego brata jakoś z góry: — Taki tam harcerz [...] od parady. *Świerszcz. 10, 1951.* Zresztą... taka tam robota! machnął lekceważąco ręką. *Goj. Dziew. II, 25.* **8. t.** na przykład (np.) ⟨*o kimś wymienianym przykładowo*⟩: Zamiłowanie do inteligentnych rozmów powoduje [...] zapraszanie do stołów pańskich osób choćby nisko urodzonych, ale wykształconych, literatów i uczonych; taki np. kanclerz Ocieski zapraszał magistrów uniwersytetu krakowskiego. *Kot Złot. 46.* **9. t-e** lub inne (środki) ⟨*tego lub innego rodzaju (środki)*⟩. **10. t.** oto: Takie oto słowa czyta. *Par. Niebo 258.* Każdy w tym wieku chwyta się jakiejś rzeczy niemożliwej: miłości, przygód albo takiej oto idei. *Par. Niebo 152.* **11. t.,** owaki: a) ⟨*raz taki, raz inny*⟩: Wpierw byłem idealistą przez pewien czas [...] potem byłem indyferentnym, potem takim, owakim, aż wreszcie tym, czym mnie pan widzisz. *Jun. Bruk. 100.* Ja mogę być sobie, proszę pani, taka owaka, pani mnie jeszcze nie zna, ale ja nie mogę patrzeć na niesprawiedliwość. *Dąbr. M. Znaki 61*; b) ⟨*byle kto*⟩: Nie jestem ja znowu taki owaki. Mam i ja swój osobisty honor. *Żer. Biała 100.* **12. t.** i owaki ⟨*różny, różnego rodzaju*⟩: Jak to się mogło stać, żeby ona [...] stara doświadczona, która zęby zjadła na ludziach takich i owakich, nie poznała się na takim zbóju. *Bogusz. Ci ludzie 186.* **13.** Ty **t.** owaki! wy tacy owacy! ⟨*wymysły*⟩. **14. t.** sam ⟨*takiż, identyczny, jednakowy*⟩; **t.** sam... jak... ⟨*w porównaniach: podobny, analogiczny*⟩: Książki były zbite w ciasnych rzędach, za którymi w tyle czuło się taki sam tłok. *Par. Niebo 192.* Praca i siły robotnicze — to jest towar na rynku, taki sam jak koszule, jak masło, mięso, mąka, siła pociągowa koni i maszyn. *Żer. Nawr. 73.* **15.** *euf.* **t-e** słowa ⟨*słowa wulgarne, wymysły*⟩: Na dziewczyny krzyknął, nazywając je „takimi" słowami, jeszcze potupał nogami, że niby to je goni. *Brzoza Dzieci 10.* **16. t.** sobie ⟨*nieszczególny, średni, niewiele znaczący*⟩: Nie mówią nic szczególnego — taka sobie zwyczajna sztubacka gadanina, pachnąca atramentem i kredą. *Par. Niebo 261.* Był chuderlawy, powolny, a przy tym uczeń taki sobie. Jełop w matematyce i taki sam w historii. *Rus. Wiatr 98.* **17. t.** syn(u), **t.** a **t.** syn ⟨*wyzwiska*⟩: Stawaj na placu, taki synu, bierz w łapę pistolet, a nie, to cię fagasom każę rozszarpać na szczątki. *Żer. Grzech 51.* Słychać wyraźnie brzęk szabel, różne pomieszane hałasy jakby pijanych ludzi, a między nimi i głosy: bij, zabij! takiego a takiego syna! *Kaczk. Trad. 195.* **18. t.** to i... ⟨*lekceważąco o czyim tytule, zawodzie itp.*⟩: Takie to i hrabiostwo, nie oddałbym za niego pary zdartych trzewików. *Prus Kłop. 82.* **19.** Co (to) takiego? ⟨*co to znaczy, co się stało*⟩: Ach, Franiu, co takiego? Powiedz mi, przecież mnie możesz powiedzieć, wiesz, że ja nikomu nie powtórzę. *Goj. Dziew. I, 70.* Co takiego? — zagadnął ją Bogumił. *Dąbr. M. Noce II, 194.* **20.** Coś takiego ⟨*o czymś niezwykłym, zdumiewającym, często nieprzyjemnym*⟩: Lecz w chwili, w której zwrócił się do niego, stało się coś takiego, co wszystkim czworgu zmroziło krew w żyłach. *Sienk. Pust. I, 208.* Czasem, po długiej i milczącej robocie w brydżu, płatnął temu lub owemu z partnerów coś takiego, że potem w ciągu tygodnia pani Sabina miała utrapienie z odrabianiem następstw. *Żer. Nawr. 152.* Tkwiło w niej coś takiego, jakby pisanie wierszy według natchnienia, i coś fizycznego, jak praca kowala, stolarza, tapicera i mechanika. *Żer. Uroda 366.* **21.** *iron.* Co za **t.** (zwykle z rzeczownikiem) ⟨*co taki wielki, co taki ważny*⟩: Co za taki znawca? **22.** Jaki **t.**: a) ⟨*zadowalający*⟩: Przemyślny właściciel [winiarni] [...] domowym sposobem doprowadził lokal do jakiego takiego stanu. *Jackiew. Wiosna 78.* Każdy z absolwentów licealnych ma przecież jakie takie pojęcie o literaturze. *Dz. Pol. 278, 1954*; b) ⟨*jakikolwiek*⟩: Byliśmy już w głębi sioła, a jeszcześmy nie spotkali ani jednej żywej duszy, ani jakiego takiego śladu życia w zaścianku. *Łoz. Wal. Szlach. I, 28*; c) ⟨*niemały, pokaźny*⟩: W długoletniej służbie swojej uciułał był jaką taką sumkę. *Łoz. Wal. Szlach. III, 104*; d) ⟨*o osobie: byle kto*⟩: Alboż my to jacy tacy, chłopcy Krakowiacy? *Brodz. Rozpr. 258*; e) ⟨*o osobie: ten i ów*⟩: Jaki taki zaczął się wynosić. *Ossol. SW.* **23.** Jakiś **t.** ⟨*niejaki, pewien, pewnego rodzaju*⟩: Styl Chopina ma w sobie mnóstwo jakichś takich serdecznych i zabawnych, czasem nawet pozbawionych sensu chwytów, które stanowią o jego czarze. *Iwasz. J. Chopin 96.* **24.** Jako **t.**: a) ⟨*odpowiadający swej nazwie, swej funkcji*⟩: Hrabina była w siódmym niebie — przybrała mnie natychmiast w nazwę konkurenta i jako takiego przyjmowała w swym domu. *Zap. G. Znak 68*; b) ⟨*w istotnym, zasadniczym, podstawowym znaczeniu*⟩: Nigdy nie kwestionował poważnie wartości jako takiej. *Rudniań. Idea 14.* **25.** Kto **t.**; kto on **t.** ⟨*co za jeden, kto*⟩: Ja zawsze

i w polu i w domu, on by mnie zdradzał?... kto mówisz! kto taki? *Groza Poezje 152.* Nie wiem, kto oni tacy, to tylko pewne, że jeden z nich jest guwernerem, a jeden [...] nazywa się Winiewski. *Tysz. Amer. I, 130.* **26.** Nie wiem, nie wiadomo kto t. ⟨*ktoś nieznany, osoba nieznana*⟩: Raz, nie wiem kto taki, dawał im dwa trojaki; żal mu się ich zrobiło, myślał, że to żebraki... *Rodoć Sat. 93.* **27.** Nic takiego ⟨*nic ważnego*⟩: Nic takiego nie znaleźli. *Skiba Poziom. 100.* No, nic takiego się nie stało. *Dąbr. M. Noce II, 254.* **28.** Nie t. ⟨*nie tylko taki, daleko większy, ważniejszy*⟩: Nie takich ja widziałem. *SPP.* Dumny pohańcze, ozwał się Zawisza, nie takich nasi gromili mocarze. *Kras. SW.* **29.** Siaki t., t. siaki ⟨*ktokolwiek, każdy*⟩: Siaki taki, skoro mógł zebrać lub pożyczyć dwie stówki, wyjeżdżał do Ameryki na zarobek. *Pigoń Komb. 40.* **30.** Jeden t., drugi siaki ⟨*jeden taki, drugi inny*⟩: Ten zły, ten niedobry, ów przemądry, tamten skąpiec, jeden taki, drugi siaki. *Łoz. Wal. Szlach. I, 41.* **31.** To nie jest, nie było t-e proste ⟨*rzecz jest, była skomplikowana, niełatwa*⟩: Widzisz, jak chcesz, to potrafisz — powiedziała [...] Ach z tym chceniem to nie było takie proste. *Kow. A. Rogat. 140.* **32.** W t. sposób ⟨*tak*⟩: Z taką samą elegancją, z jaką tańczyła, dźwigać będzie każde brzemię, jakie wybierze, albo jakie jej los przeznaczy, i że będzie je dźwigać w taki sposób, jaki uzna sama za odpowiedni. *Dąbr. M. Noce II, 28.* **33.** W t. czy inny sposób ⟨*tak czy inaczej*⟩: Smoleń powiedział im [...] że jednak w wielu razach można zaradzić w taki czy inny sposób [...] kłopotom. *Grusz. An. Od Karpat 42.* **34.** W takim razie, w takich razach, w takim wypadku, w takich wypadkach ⟨*wobec tego; wtedy*⟩: No, jeżeli pali sobie, to w takim razie widać, to nic tak wielkiego. *Dąbr. M. Noce II, 182.* No więc powiedzże w takim razie — zapytała na nowo — jak ostatecznie uważasz? *Dąbr. M. Noce II, 160.* Serdeczna nigdy nie była, to prawda, prędzej szorstka, lecz on miał w takich razach serdeczności dosyć na dwoje. *Dąbr. M. Noce II, 173.* W takich razach: Powrócił z wypadu rozpoznawczego śmiertelnie zmęczony. Zazwyczaj w takich razach, natychmiast po złożeniu meldunku w dowództwie, chłopiec biegł do swej kwatery, rzucał się na matę i zasypiał jak kamień. *Brand. M. Dom 185.* Już ja wiem, jak w takich wypadkach bywa. *Dąbr. M. Noce II, 155.*

przysł. **35.** Jaka mać, taka nać. **36.** Jaką miarką mierzysz, taką odmierzą. **37.** Jaki pan, taki kram. **38.** Jaka praca, taka płaca. **39.** Nie taki diabeł czarny (straszny), jak go malują. **40.** Nie taki wilk straszny, jak go malują. **41.** Z kim kto przestaje, takim się staje.

takt 1. Jednostajny, regularny, skoczny, uroczysty t.; t. dwuwymiarowy, trójdzielny; t. muzyczny ⟨*metrum muzyczne; miara w melodii lub w rytmie*⟩. **2.** Delikatny, niezrównany, szlachetny, wielki, wrodzony t.; t. dyplomatyczny, polityczny, towarzyski; t. postępowania a. w postępowaniu ⟨*umiar w postępowaniu*⟩: Miała wrodzony takt, umiałaby się znaleźć w domu każdego. *Melc. Statek 82.* Jakie w tej prostej, naiwnej dziewczynie poczucie godności, jaki takt szlachetny w jej postępowaniu! *Gost. Przeszł. 378.* **3.** Bez taktu ⟨*bez umiaru; nietaktowny, nietaktownie*⟩: Człowiek bez taktu; postępować, zachowywać się bez taktu. Wszystko co czynił i mówił, było [...] bez taktu. Żartował gruboskórnie. *Gard. Trzech 43.* Zachowała się niewłaściwie i bez taktu. *Zap. G. Mił. 220.* Człowiek pełen taktu; zachowanie pełne taktu ⟨*taktowny; taktownie*⟩: Był on człowiekiem otwartym, spokojnym, pełnym delikatnego taktu i potrafił być grzecznym bez uniżoności. *Kosiak. Bud. 200.* **4.** W t. c z e g o; w takcie (c z e g o) ⟨*w rytm; w rytmie (czego)*⟩: Chwiać się w t. melodii, przytupywać nogą w t. muzyki. Tańczono w takt tej melodii. *Kow. W. Rodz. 104.* Taniec w takcie walca. - Graliśmy oboje na cztery ręce, jam się pomyliła w takcie, a ty widząc pomieszanie moje krzyknąłeś: jakżem niezgrabny. *Dzierzk. Pow. I, 166.* **5.** Z taktem (co robić, postępować itp.) ⟨*z umiarem; taktownie*⟩: Z wielkim taktem nadała rozmowie kierunek inny. *Orzesz. Melanch. II, 220.* **6.** Poczucie taktu ⟨*umiaru*⟩; wyczucie taktu ⟨*rytmu*⟩: Zarówno sumienne studia nad egiptologią, jak i wrodzone poczucie proporcji i taktu, zniewoliły autora do oszczędnego używania efektów archaicznych. *Matusz. I. Swoi 115.* **7.** Gubić, poddawać, pomylić, wybijać nogą, zmylić t.; przytupywać (nogami), stukać do taktu; wypaść z taktu ⟨*rytm, do rytmu, w rytm; z rytmem*⟩; uciąć, urwać w pół taktu ⟨*w połowie metrum muzycznego*⟩. **8.** Mieć, okazywać, wykazać, zachować t. ⟨*umiar w postępowaniu*⟩: W przyjacielskiej rozmowie Sachib-Nazar wykazał bardzo wiele taktu oraz iście filozoficznego traktowania spraw. *Grąb. Podróże III, 70.* **9.** Prześpiewać, zanucić kilka taktów czego: Zanuciła kilka taktów modnego podówczas walca. *Orzesz. Wesoła 97.* **10.** Kiwać, poruszać głową w t.: Tak to, tak! powtórzyli zgodnie kilka razy kiwając w takt głowami. *Mick. Tad. 313.* Hela słucha, porusza w takt swą wytworną głową, czasem [...] śpiewa razem ze mną. *Sienk. Now. VI 83.* **11.** Uderzać w jeden t. z kim: Serce jego uderzało w jeden takt z sercami dzielnych towarzyszy. *Gost. Przeszł. 108.* **12.** Odznaczać się taktem ⟨*poczuciem umiaru w postępowaniu*⟩.

taktyka 1. Błędna, doskonała, lisia, obrana, odmienna, umiejętna, zła, żelazna t.; t. bojowa, dyplomatyczna, konspiracyjna, miłosna a. miłości, polityczna, rewolucyjna, wojenna, życiowa ⟨*metoda postępowania; sztuka prowadzenia walki*⟩: Aleksander I, jeden z twórców Świętego Przymierza, obrał w początkach swej władzy lisią taktykę. *Brosz. Opow. 48.* Kochankowie często gniewają się ze sobą, używając znanej od początku świata taktyki miłosnej, żeby zgoda potem była milszą i słodszą. *Przyb. Ideały 20.* Wszystko co mówię i czynię, jest tylko taktyką miłości. *Sienk. Bez dogm. II, 68.* **2.** t. c z e g o, w c z y m ⟨*metoda postępowania (w działaniu, w walce)*⟩: t. działania, postępowania; t. rewolucji; t. w postępowaniu, w walce. **3.** Obrać, przyjąć, (za)stosować jaką taktykę a. taktykę czego; zmienić taktykę; trzymać się, uży(wa)ć jakiej taktyki.

także 1. t. (mi) bohater, dowcip, koncept, żart! ⟨*wyraża negatywną ocenę kogo lub czego: i to ma być bohater, dowcip itp.?*⟩: Także mi bohater!... Poczekaj! nie ucieczesz przede mną. *Rzew. H. Zamek 239.* Także dowcipy [...] Nadęty, usiadł za szafą. *Kunc. Twarz 69.* **2.** t. przecież: I Maria także przecież śpie-

wała. *Goj. Dziew. I, 54.* **3.** *gw. miejska* **t.** samo ⟨*tak samo, również*⟩: W mieszkaniu także samo brudy choleryczne. *Wiech Śmiej I, 10.* **4.** Nie tylko..., lecz **t.** ...: Odpadają nie tylko stare i chore, lecz także i te, których nogi opuchły lub są okryte wrzodami, co utrudnia bieg. *Szmag. Dymy 124.*

talarek 1. Na **t-i**, w **t-i** ((po)krajać co) ⟨*w plasterki*⟩: Krajać rzodkiewkę, cebulę na talarki a. w talarki. **2.** *przestarz.* Torować sobie drogę talarkiem ⟨*ułatwiać sobie załatwienie sprawy datkiem*⟩: Nie wiedział co począć. Nie pojmował, że trzeba było talarkiem sobie drogę torować, i nie śmiałby był nikomu z tych wygalowanych panów zaproponować datku. *Krasz. Sfinks I, 186.*

talent 1. Błyskotliwy, bujny, duży, kapitalny, mierny, niebywały, niepospolity, niepośledni, niepowszedni, niewątpliwy, niezaprzeczony, obiecujący, olbrzymi, pierwszorzędny, prawdziwy, samorodny, specjalny, swojski, szczególny, szczery, świetny, wielki, wielostronny, wrodzony, wyjątkowy, zmarnowany, znakomity, żywiołowy **t.**; jeden z największych talentów; **t.** wysokiej miary; **t.** aktorski, dramatyczny, epicki, improwizatorski, kompozytorski, krasomówczy, krytyczny, kulinarny, literacki, malarski, mimiczny, muzyczny, naśladowczy, obserwacyjny, odtwórczy, oratorski, organizacyjny, pedagogiczny, pianistyczny, pisarski, plastyczny, poetycki, rysowniczy, satyryczny, sceniczny, spostrzegawczy, towarzyski, twórczy, wojenny, wojskowy ⟨*wybitne zdolności w jakiej dziedzinie; pot. uzdolnienie w określonym kierunku; osoba utalentowana, uzdolniona*⟩: Trzeba mieć pierwszorzędny talent, żeby na lichych i płaskich stosunkach małomiasteczkowych umieć osnuć zajmującą powieść. *Sienk. Wiad. II, 217.* Przyjaźń z Petrarką spaczyła jego [Boccaccia] samorodny talent. *Chlęd. Neapol. 131.* Niektórzy też wielbiciele Rodocia nazywali go Bérengerem polskim, jak to u nas zwyczaj zawsze swojskim talentom dodawać etykietę zagraniczną. *Chmielow. Poeci 279.* Kochana Karolka ma szczególny talent ubierania się. *Dzierzk. Obrazy 92.* Repertuar teatru powinien składać się wyłącznie z dzieł szczerego talentu, owianych prawdziwym artyzmem. *Teatr 3, 1946, s. 18.* Zygmunt miał wrodzony talent do malarstwa. *Dzierzk. Obrazy 138.* Talent plastyczny, który Sienkiewicz w wysokim posiada stopniu, zaludnił jego powieści osobami żywymi, naturalnymi i żywotnymi. *Chmielow. Zarys 255.* **2. t.** d o c z e g o: **t.** do dyplomacji, do języków, do opowiadania, do rysowania (do rysunków). **3. t.** n a k o g o: **t.** na reżysera, na aktora, na pisarza. **4.** Ludzie talentu ⟨*utalentowani*⟩. **5.** Iskierka, rozkwit, rozwój talentu: Była to iskierka talentu, ale znikła, roztopiła się w tłuszczu. *Gomul. Ciury I, 99.* Aleksander Fredro, w pełni popularności i rozkwitu talentu, usunął się z szranków scenicznych. *Loren. Dwadz. 82.* **6.** Niepozbawiony talentu. **7.** Z talentem (na)pisany, wykonany; (na)pisać, wykonać co; odegrać co: Intryga farsy, odgrywanej z talentem, wcale go nie zajmowała i nie weseliła. *Żer. Syzyf. 140.* **8.** Cenić czyj **t.**: Książę mówił o młodym rzeźbiarzu, którego talent wysoko cenił. *Orzesz. Argon. 26.* **9.** Kształcić, popierać (młode) **t-y** ⟨*ludzi uzdolnionych*⟩. **10.** Mieć **t.** ⟨*wyróżniać się uzdolnieniami*⟩: Otóż aspiracje do pióra nosiłem w sobie od dawna, ludzie nieraz gadali, że mam talent. *Strug Krzyż III, 173.* **11.** Mieć **t.** j a k i, c z e g o, d o c z e g o, k u c z e m u ⟨*być uzdolnionym do czego, przejawiać co w sposób wyróżniający się*⟩: Ty często masz talent widzenia tego, czego nie ma. *Krasz. Jabł. III, 35.* **12.** Objawiać, odkryć w kim (w sobie), okaz(yw)ać **t.**: Niemałe musiał objawić talenta. *Krucz. SPP.* Obydwaj [Gierymscy] okazywali talent niezwykły od najpierwszych lat; urodzili się malarzami. *Syg. SPP.* **13.** Poświęcić, roztrwonić, rozwinąć, (z)marnować **t.**; zdradzać **t.** (do czego): Skory do czytania, leniwy do tworzenia, roztrwonił talent na drobiazgi, rzucane niby od niechcenia [...] na tłumaczenia, których wcale nie kończył. *Brück. Kult. III, 333.* **14.** Coś dowodzi talentu; świadczy o talencie: Treść Fraszek jest niesłychanie rozmaita i w tym tylko są wszystkie do siebie podobne, że posiadają piękną, wykwintną formę, która dowodzi niepospolitego talentu. *Chrzan. I. Lit. 155.* **15.** Odmawiać komu, winszować talentu; stworzyć co mocą swego talentu. **16.** Błysnąć talentem; być obdarzonym, odznaczać się (jakim) talentem: Jako poseł sejmu i rady państwa odznaczył się wielkim talentem i szczerą, a niezmordowaną pracą. *Stoj. Wieniec 3, 1881, s. 17.* **17.** Przerastać, przewyższać kogo talentem: Dodajmy mimochodem, że jednostki, przerastające ogół cnotą, wiedzą, talentem, zasługą, nigdy z tego prawa nie korzystają. *Gomul. Ciury I, 92.* **18. t.** (czyj) dojrzewa, rozkwita, rozwija się; zajaśniał: Talent autora dojrzał w całym znaczeniu tego wyrazu, stał się bardziej przedmiotowym i spokojniejszym. *Sienk. Mieszan. 200.* Talent jego zajaśniał szczególniej w ostatnich czasach, bo dawniej pisane sztuki dramatyczne są mniej znaczącymi utworami. *Maj. Hist. 331.*

talerz 1. Blaszany, cynowy, drewniany, fajansowy, kryształowy, mosiężny, porcelanowy, srebrny **t.** a **t.** z blachy, z cyny itp. **2.** Głęboki, płaski, płytki **t.** **3.** Dymiący, kopiasty **t.** (czego): Powlókł się do stołówki. Siadł za stołem i pochylił się nad dymiącym talerzem. *Bart. L. Ludzie 242.* Nabrawszy z bufetu kopiaste talerze zimnego mięsiwa i bułek Jurek zajadał gorliwie, aż mu się uszy trzęsły. *Choyn. Kuź. 73.* **4.** Próżny, pusty **t.** **5.** Latające **t-e** ⟨*rzekome pojazdy z innych planet o płaskim kształcie widywane jakoby niekiedy nad ziemią*⟩. **6. t.** c z e g o, z c z y m ⟨*wypełniony czym*⟩: **t.** zupy, kartofli; **t.** z chlebem, z owocami, z mięsem. **7. t.** p o c z y m ⟨*pozostały po zjedzeniu czego*⟩: **t.** po (zjedzonym) schabie, po zupie. **8.** Bić, tłuc **t-e**; stłuc **t.**; przysunąć komu **t.**; wycierać, wylizywać, zbierać ze stołu, zmieniać, zmywać **t-e**. **9.** *pot.* Zjeść **t.** czego ⟨*zjeść potrawę z talerza*⟩: Okraszona żółtym jak szafran łojem kartoflanka paliła gardło, ale zjedli po dwa talerze. *Rydz. Ludzie 133.* **10.** Kłaść, nakładać, nalewać na **t.**; siedzieć nad talerzem: Siedzieli naprzeciw siebie, zadumani, nad talerzami z wystygłym jedzeniem. *Ziel. S. Pol. 320.* **11.** Widzieć jak na talerzu ⟨*widzieć wyraźnie*⟩: Ma jakieś trudności? Przecież widzi jak na talerzu, że tylko od niego wyczekujemy słowa. *Kaczk. Grób II, 169.* **12.** Wykładać co komu na **t.** ⟨*tłumaczyć, wyjaśniać dokładnie, poglądowo*⟩: Najprostszych rzeczy nie mogą sami zrozumieć. Wszystko trzeba wykładać im na talerz. *Brand. M. Dom 50.* **13.** *przestarz.* Patrzeć na cudzy **t.**, żyć z cudzego talerza ⟨*być pieczeniarzem*⟩.

talia **1.** Delikatna, giętka, gruba, piękna, smukła, zgrabna t. a. w talii ⟨*wcięcie w pasie; kibić, stan; w pasie, w kibici, w stanie*⟩: Panna Zuzanna wcale nie była piękna: talia jej gruba, ręce dość ciężkie, twarz wcale nie zajmująca. *Kaczk. Murd. I, 77.* **2.** Krótka, podkreślona t. ⟨*wcięcie w pasie uwydatnione za pomocą stroju (np. paska)*⟩. **3.** Cienki w talii ⟨*w pasie*⟩: Do Edka podeszła Lola w wypłowiałym trykocie [...] cienka w talii jak osa. *Rydz. Ludzie 33.* **4.** Dopasowany, dopasować w talii ⟨*o stroju: przylegający, przylegać do ciała w pasie*⟩. **5.** Ściągnięty, ściągnąć w talii (paskiem) ⟨*w pasie*⟩: Kamizelka jest z tyłu ściągnięta w talii paskiem wszytym w boczne szwy. *Przyj. 49, 1952.* **6.** Objąć kogo w talii ⟨*w pasie; objąć w pół*⟩. **7.** Uwydatniać talię ⟨*o stroju: uwydatniać wcięcie w pasie, kibić*⟩: Szlafroczek z szkockiej lewantyny na tle lila uwydatniał jej kształtną w miękkich zaokrągleniach talię. *Bog. Rodin. I (1896), 190.*

tam **1.** t. albo t. ⟨*w określonym miejscu; do określonego miejsca*⟩: Pałka nie rozkazywał nigdy: jedź tam albo tam. *Ritt. Duchy 11.* **2.** t. do czorta! t. do diabła! t. do kata! t. do licha! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdumienie, niezadowolenie itp.*⟩: Tam do licha, to nasz wist przepadł na dzisiaj. *Bał. Ryby 16.* Tam do licha! — mruknął zdumiony. — Straciłem ciężar właściwy czy co? Czuję się lekki jak pióro. *Grabiń. Tor 290.* **3.** t., gdzie ...; t. ... gdzie ... ⟨*nawiązuje do zdania, oznaczającego miejsce*⟩: Tam, gdzie na łąkach przeświecała woda rozlana szeroko, chodziły spokojnie bociany. *Sienk. Pot. I, 180.* Gdzie dobrze, tam dobrze, ale żeby tam była ojczyzna, gdzie dobrze, to nieprawda. *Jezier. Wyb. 234.* **4.** t. i na powrót, t. i nazad, t. i z powrotem ⟨*naprzód i w tył*⟩: Konduktorowie chodzili z wolna tam i na powrót mrucząc od niechcenia. *Żer. Prom. 9.* Wciąż spacerował chodnikiem tam i na powrót. *Kłosy 174, 1886, s. 227.* Spacerowały tam i z powrotem w bocznej alei zieleńca. *Meis. Sams. 33.* **5.** t. i ówdzie, t. (i) sam ⟨*tu i ówdzie, na różne strony, z różnych stron*⟩: Przyjechał do Warszawy Grand Guignol. I znowuż czytamy tam i ówdzie głosy gloryfikujące z tej okazji nasz teatr kosztem teatru francuskiego. *Boy Flirt V, 294.* Tam i sam grubopienne buki [...] zamykały wjazd [w głuszę puszczy]. *Żer. Wiatr 119.* Adam zaczął chodzić po pokoju tam i sam. *Brand. K. Miasto 177.* Burzliwość snowi źrenic sklepić nie da gdy zazdrość: to straż, tam sam korowody, dzień i noc trwoga. *Zab. XVI/1, 1777, s. 335.* **6.** t. i t. ⟨*w tę i w tamtą stronę, w różne strony*⟩: Co tu robić? co tu robić? trzech mnie chłopców kocha [...] nie umiem pomiędzy nimi raz zrobić wyboru; serce moje wśród ciągłego tam i tam wahania na trzy strony. *Bart. A. Sat. 96.* **7.** Taki t. jakiś ⟨*lekceważąco o kimś*⟩: Taki tam jakiś, skoro się dochrapie grosza, to nie ma spokoju, póki się nie wprosi do koligacji z jakim prawdziwie pańskim domem. *Bliz. Rozb. 18.* **8.** A co t. (takiego)? ⟨*co się stało?*⟩: Nie śpię, kocię najdroższe, nie śpię! a co tam? *Orzesz. Iskry 118.* **9.** (A) niech t. ⟨*wyraża zgodę, rezygnację (po pewnym wahaniu); niech będzie*⟩. **10.** (A) niech go, ją, ich t.!: a) *euf.* ⟨*rodzaj złorzeczenia*⟩; b) ⟨*wykrzyknienie wyrażające rezygnację z czego*⟩: Niech go tam! tym razem mu daruję **11.** A t. ⟨*podkreśla obojętny stosunek do treści wypowiedzi*⟩: Szybko się połapałem w sytuacji. — A tam głupstwo. *Unił. Pam. 127.* **12.** Ciszej t.! ⟨*wzmacnia rozkaz, życzenie*⟩. **13.** Co mu (mi, jej itp.) t. ⟨*określa czyjś obojętny, lekceważący stosunek do wszystkiego: o nic nie dba, na niczym mu nie zależy, niczym się nie przejmuje*⟩: Chłopu tylko dobrze na świecie, nie babie. Chłopu. Co mu tam. *Zar. Grusze 9.* W swej prawej ręce kielich mam, po lewej gąsior z miodem. Czy jutro zginę, co mi tam? Ja piję na osłodę. *Staff L. Poezje II, 322.* **14.** Co t. ⟨*nie ma co mówić, nie ma znaczenia, to nieważne*⟩: W buzię nie można. — Ech, co tam! *Prus Lalka I, 143.* Co tam! Skończyły się kłopoty. Już go nikt po kilka razy dziennie o zapłatę wpisu atakować nie będzie. *Gąs. W. Pig. 8.* **15.** Co t. się dzieje? co t. słychać? cóż t. nowego? ⟨*wzmacnia pytanie*⟩: Na przedmieściu już z daleka widoczne było zbiegowisko [...] co tam się dzieje?... *Skiba Poziom. 174.* Jak się masz? [...] Co tam słychać? *Krasz. Siekierz. 102.* **16.** *pot.* Czort je t. wie! ⟨*nikt nie wie, diabli wiedzą*⟩. **17.** *pot.* Czy jak t. ⟨*podkreśla niepewność tego, co się powiedziało*⟩: Zwie się Michał, czy jak tam. *SW.* Wybacz, zbyt poważna sprawa, aby polegać na jakimś „głosie wewnętrznym" czy jak tam. *Szan. Most 34.* **18.** *posp.* Diabła t. komu do czego ⟨*nic go to nie powinno obchodzić, nie powinien się do tego wtrącać*⟩: Diabła tam Gabrysiowi do tego wszystkiego! *Bogusz. Kura 33.* **19.** Dziś tu, jutro t. ⟨*dziś w jednym, jutro w innym miejscu*⟩. **20.** E t. ⟨*wyraża wzmocnione zaprzeczenie z odcieniem lekceważenia*⟩: To Azor mój przyjaciel. — E tam, złodziej, a nie przyjaciel. *Świerszcz. 48, 1952.* **21.** Gdzie t. komu w głowie co, gdzie t. komu jest (było) do czego ⟨*ktoś zupełnie nie myśli o czym, nie ma ochoty do czego*⟩: Gdzie mnie tam jedzenie w głowie! *Prus Dusze 20.* Pan Ignacy zafrasował się nie żartem. Zawrócił od progu, i siadłszy przy stoliku, zaczął niby to świstać — choć gdzie mu tam było do świstania! *Gomul. Obraz. 155.* **22.** Gdzieś t. ⟨*nie wiadomo gdzie*⟩: Razem ze mną żyto wysiewał, później gdzieś tam po lasach się pętał. *Mand. Dzisiaj 15.* **23.** Gdzież t., Boga(ć) t. ⟨*wyraża żywe zaprzeczenie: gdzie znowu, ależ nie, gdzie zaś*⟩: Żeby [Matejko] chociaż był przystojny! Ale gdzież tam, okropny. *Probl. 2, 1954, s. 106.* Ja zaś sam dwie gładkie panny widziałem, o których mówili mi dworzanie, że do prasowania kryz służą... Ale Boga tam! *Sienk. Pot. VI, 144.* Portreciści mają się zwykle świetnie. — Bogać tam! *Berent Próchno 120.* **24.** Haj t., hej t. ⟨*wzmacnia wykrzyknienie zwracające komuś uwagę na co*⟩: Haj tam, robota coś niesporo! A raźnijże! Niemrawce! *Wysp. Klątwa 136.* Hej, tam, stanąć! *Was. W. Gwiazdy 97.* **25.** I t. dalej (itd.) ⟨*wyrażenie używane zamiast dalszego wyliczenia czego*⟩: Recepcje co tydzień... dwa bale w ciągu karnawału... na wiosnę do Paryża... i tam dalej... i tam dalej. *Tyg. Ilustr. 145, 1870.* **26.** (I) tu i t. ⟨*w jednym i w innym miejscu, w różnych miejscach*⟩: Z głębi lasu odpowiedziały wyciem inne wilki, tu i tam, bliżej i dalej, ze wszystkich niemal stron. *Makowiec. Przyg. 104.* Błądzę bez celu, i tu, i tam. *Dzierzk. Pow. II, 42.* **27.** Tu..., t. ...⟨*w jednym miejscu, w innym miejscu*⟩: Jędrek kręcił się, tu spojrzał, tam posłuchał, w końcu wcisnął się między szeregi. *Wikt. Wierzby I, 219.* **28.** Jak mu (jej) t.; jak się t. zowią ⟨*podkreśla niemożność nazwania, brak w danym momencie nazwy kogo lub czego*⟩:

Schowaliśmy tu kiedyś kilka puszek z tym... jak mu tam... z kwasem solnym. *Twórcz. 1, 1954, s. 148.* Urodziła mu się wtedy ot ta... jakże jej tam?... Kostusia. *Prus Wiecz. 60.* Pomiędzy okrętami, uwijają się drobne parowczyki z admiralicją, czółna, szalupy i jak się tam zowią te wszystkie płaskie i głęboko wydrążone łodzie. *Konopn. Ludzie 218.* **29.** Jakiś **t.**, ten **t.** ⟨*lekceważąco lub pogardliwie o kimś, o czymś*⟩: Z tynglu wracasz, powlekłeś się z jakąś tam... Rozpusta ze łba dymi. *Berent Próchno 195.* Moja żona jest tu... ot, ta z piórkiem na głowie... sprzedaje lemoniadę, czy jakieś tam paskudztwa. *Ritt. Duchy 87.* Pokazywał temu Granowskiemu i tej tam pani Oscalai [...] że było się przecie w Paryżu. *Żer. Char. 68.* **30.** Jakoś **t.** ⟨*w pewien bliżej nieokreślony sposób*⟩: Nie skończył politechniki przed wojną, a potem, po wyzwoleniu, skorzystał, wiecie z chaosu [...] i jakoś tam sobie lipny dyplom wyskrobał. *Twórcz. 7, 1953, s. 90.* **31.** Kto go (ją) **t.** wie ⟨*nic nie wiadomo (kim kto jest, co myśli itp.)*⟩: Może nawet myśli, żem Niemiec, kto ją tam wie. *Rus. Wiatr 111.* **32.** Kto **t.**? (kto idzie) ⟨*pytanie zwrócone do pukającego do drzwi lub do osoby niespodziewanej w jakiś sposób zdradzającej swoją obecność*⟩. **33.** Któryś **t.** ⟨*któryś kolejny bliżej nie określony*⟩: Dzień marcowy, przepełny uroku! Wiosna boskie zlewa na mnie czary czterdziestego któregoś tam roku! *Staff L. Poezje III, 211.* **34.** Niechby **t.**! ⟨*wyraża przyzwolenie, zgodę na co*⟩: Żeby to ten twój Froncek był jeszcze jakim synem gospodarskim, no, to niechby tam! *Mort. Wawrzek 116.* **35.** To **t.**, to sam; to tu, to **t.**: a) ⟨*to w jedną, to w drugą stronę*⟩: Ogromne banie mgły ledwo widocznej, kołyszą się i błądzą nad dołem to tam, to sam. *Żer. Opow. 215*; b) ⟨*raz w jednym miejscu, raz w innym, w różnych miejscach; gdzieniegdzie*⟩: Mieszkałem to tu, to tam. *Makusz. Listy 71.* Kępy drzew porozrzucane na równinie to tu, to tam. **36.** Tram ta ta **t.** ⟨*wyrażenie dźwiękonaśladowcze oddające rytmiczne wybijanie taktu*⟩: Coś tam w myślach ważąc, bębnił palcami po stole — tram ta ta tam!... tram ta ta tam! *Dobrow. S. Warsz. 208.* **37.** Żeby **t.** nie wiem co ⟨*bez względu na przeszkody*⟩: Wiesz, w sobotę, żeby tam nie wiem co, idziemy do teatru. *Jun. Bruk. 107.* Tak już się zawzięłam, że dziś wieczór muszę, żeby tam nie wiem co, to sprawozdanie mieć gotowe. *Kunc. Dni 250.*

przysł. **38.** Gdzie drwa rąbią, tam wióry lecą.

tama 1. Nieprzebyta, potężna **t.** ⟨*grobla, również przen.*⟩. **t.** bobrowa ⟨*zbudowana przez bory*⟩. **2. t.** kamienna (zwykle w portach), nadbrzeżna, ochronna, portowa a. w porcie; rzeczna a. na rzece; **t.** piaskowa (w kopalni); **t.** ziemna; **t.** zaporowa. **3.** Bez tamy ⟨*nie tamowany*⟩: O, szczęście bez tamy! Spojrzałaś tylko, i już się kochamy. *Gosz. Lir. 23.* **4.** Położyć tamę czemu ⟨*położyć kres, koniec czemu; przeszkodzić czemu*⟩: Przez wpływy moje mogłabym położyć tamę temu zgorszeniu. *Bork. L. Paraf. 113.* Nagle zaszedł przypadek, który położył tamę szturmowi. *Sienk. Pot. III, 304.* **5.** Przerywać, rozrywać, rozsadzać, rwać, zrywać **t-y**; zerwać tamę ⟨*usuwać przeszkody; usunąć przeszkodę; wyzwalać się z krępujących więzów, zerwać więzy*⟩: [Skrytość] w chwili szalonego napięcia przerywa tamy i wybucha potokiem wyznań namiętnych. *Kleiner Mick. I, 351.* W IV części lawina wzruszeń i przeżyć głównego bohatera [...] rozsadziła wszelkie tamy, nie dając się pomieścić w żadnym z odziedziczonych kształtów dramatu. *Wyka Lit. X/1, 93.* Cierpliwość ludzka podobnie jak cięciwa łuku ma pewne granice napięcia. Gdy je przekroczyć, pęka i rozrywa tamy. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 194.* I nagle nagromadzona w jego piersi wściekłość zerwała tamę. *Sienk. Quo III, 183.* **6.** Stawić tamę czemu, stanąć tamą ⟨*przeciwstawić się czemu*⟩: Uczucia twoje, szlachetny rycerzu, dla mojej córy do serca mi wchodzą; żądania twoje z moimi się godzą [...] A córka? Córka nie stanie też tamą, mam powód wierzyć. *Gosz. Pow. 172.* **7. t.** (czego) pęka: Tama pękła, całą Macedonię w oka mgnieniu objął pożar powstania. *Ziel. T. Rzym. 316.* Rozczulił się [...] pan Michał nad własnym losem [...] pękły tamy żalu i łzy potokiem popłynęły mu z oczu. *Sienk. Wołod. I, 207.* **8. t.** tamuje, zabezpiecza co: Tama bobrowa nieco wyżej na strumieniu, tamując bieg jego, utrzymywała w jednej zawsze wysokości wodę w jeziorku. *Sienk. Now. III, 74.* Po jednej stronie niska tama zabezpiecza kanał. *Sienk. Listy III, 15.*

tamować 1. t. drogę, przejazd, ruch uliczny ⟨*utrudniać poruszanie się na drodze, utrudniać przejazd, ruch; hamować, wstrzymywać*⟩. **2. t.** dech, oddech, gniew, głos, krzyk, wzruszenie ⟨*starać się nie oddychać, nie wydawać głosu, nie krzyczeć, nie okazywać gniewu, wzruszenia*⟩: Słuchali go wszyscy dech w piersiach tamując. *Sienk. Ogn. IV, 189.* Wciskała głowę głęboko w poduszki i tamowała krzyk, by nie przestraszyć dziecka. *Ziel. S. Pol. 308.* Byli tak przejęci wyprawą, że z trudem tamowali wzruszenie. *Kłos. Mgła 91.* **3.** Coś (komu) tamuje głos; oddech (w piersiach) ⟨*coś uniemożliwia wydanie głosu, przeszkadza w oddychaniu*⟩: Oburzenie tamowało jej głos. *Sewer Zyzma 312.* **4. t.** działalność czyją, obrady, postęp, rozwój czego, rozpoznanie sprawy, ruch handlowy, ruchy komu (swobodę ruchów) ⟨*przeszkadzać w czym, utrudniać (komu) co*⟩: Mężczyźni posiadają zupełną swobodę, ale panny [...] Tysiące względów i względzików tamują ich swobodne ruchy. *Grusz. Ar. Tuzy 415.* **5. t.** krew ⟨*powstrzymywać upływ krwi (przez ucisk, opatrunek)*⟩: Dłonią wciąż tamował sączącą się krew. *Pięt. Wspól. 92.* **6. t.** co groblą ⟨*zabezpieczać; zagradzać (wolną drogę)*⟩: Uchwała sejmu **r.** 1581 zastrzegła port wolny na rzece Niewiaży, który nie mógł był groblą tamowany. *Baliń. M. Polska IV, 458.*

tamten (tamta, tamto) **1.** Ten..., **t.** ...; **t.** ... ten...; ci... tamci ⟨*jeden... drugi (inny); jedni... drudzy (inni)*⟩: Ten prosił w kumy, tamten na wesele, a ktoś trzeci znowu wstępował po drodze do pałacu i bawił w nim dnie lub tygodnie. *Prus Now. IV, 204.* Ów się kłopoci, iż ma syna ladaco, ten ci się zawiódł na kupnie, tamten się zakochał i szczęśliw jak w niebie. *Kremer Listy I, 159.* W czasy gorące na łące, pasły się społem osieł z wołem: tamten chrustem, ten trawą. *Kras. Bajki 30.* Siedli my młodzi z posępną twarzą, ci coś zanucą, tamci zagwarzą. *Rom. Poezje IV, 31.* **2.** *pot.* To (i) tamto ⟨*to i owo; rzeczy bliżej nie sprecyzowane*⟩: Plótł [...] niestworzone rzeczy, ogadywał ludzi, wyprowadzał coraz nowe figury; pomieszał to i tamto. *Krasz. Latarn. IV, 119.*

Pytali go o to i tamto. Opowiadał to, tamto, ale nic konkretnego nie powiedział. **3.** To z tej, to z tamtej strony ⟨*to z jednej, to z drugiej strony*⟩: Odgłos załamywał się w wichurze i dochodził to z tej, to z tamtej strony, czasem nawet z góry. *Fiedl. A. Biz. 172.* **4. t.** brzeg (życia), **t.** świat ⟨*świat pozagrobowy, miejsce przebywania zmarłych*⟩: Na tamtym brzegu życia, łąk depcąc kobierce, błądzić będziemy w laurach z pochylonym czołem. *Słonim. Poezje 33.* Hurysy czekają na mnie, na tym i na tamtym świecie. *Par. Niebo 169.* **5. t-e** czasy; **t-a** jesień, **t-a** wojna ⟨*dawne, które upłynęły; dawna, która upłynęła; przeszłe(-a)*⟩: Gdy przychodził do refleksji, że za niedługą chwilę ma zobaczyć twarz człowieka z tamtych czasów [...] głębokie drżenie wstrząsało jego sercem. *Żer. Prom. 49.* Ale Bogumił otrząsnął się już dawno z przykrych wrażeń tamtej jesieni. *Dąbr. M. Noce II, 177.* Pułki bawarskiej piechoty w czasie tamtej wojny miały bagnety z zębami jak piły. *Prusz. Trzyn. 12.* **6.** Być jedną nogą na tamtym świecie ⟨*być ciężko chorym, być bliskim śmierci*⟩: Wyrobnica [...] bredziła nie do rzeczy, była jedną nogą na tamtym świecie. *Dygas. Marg. 159.* **7.** Odejść na **t.** brzeg, przenieść się, wynieść się na **t.** świat ⟨*umrzeć*⟩: Wkrótce przyjdzie powoli odejść do najbliższych — na tamten brzeg. Trzeba będzie zadartą głowę złożyć żwawej kostuni pod nóż. *Dobrow. S. Rzecz 33.* Rozchorowała się i niezadługo potem przeniosła się na tamten świat. *Bał. Dziady 259.* Nie! widzicie, sezon jest, ludziska wynoszą się na tamten świat na potęgę! *Gąs. W. Pig. 12.* **8.** Wyprawić kogo na **t.** świat ⟨*przyprawić kogo o śmierć, spowodować czyją śmierć*⟩: Zejście na dno ślepego szybiku [...] omal nie wyprawiło go na tamten świat. *Szew. Kleszcze 114.*

tan *przestarz.* dziś *książk.* lub *żart.* **1.** Bachiczny, powolny, rytmiczny **t.**; ochocze, wesołe **t-y** ⟨*taniec, tańce*⟩: Wykonywała już to prawą, już lewą nogą lekkie pas w stronę ognia, jakby [...] tańczyła bachiczny tan. *Żer. Przedw. 145.* **2.** Wieść **t.** ⟨*tańczyć*⟩: W południa ciche letnie po łąkach tan wiodą, wirując lekko, sennie. *Lechoń Karmaz. 11.* **3.** Iść, pójść, porwać, prosić w **t.**: Idzie para w tan po parze. *Konopn. Poezje I, 254.* Czy wolno Panią prosić w tany? *Słow. Maz. 199.* **4.** Puścić się, ruszyć w **t-y**: Odezwały się siarczyste tony mazura i wszyscy młodzi puścili się w tany parami. *Zapał. Pam. II, 48.* Niewyspany, choć cicho, chociaż bokiem, ale rusza w tany. *Lechoń Rzeczp. 37.*

tancerz 1. Dobry, niezmordowany, zawołany **t. 2. t.** zawodowy ⟨*baletnik*⟩.

tandeta 1. Jarmarczna, sklepowa, szara **t.**; **t.** przemysłowa ⟨*przedmioty liche, nietrwałe, niedbale wykonane*⟩; *przen.* **t.** artystyczna, kulturalna, myślowa: Obok ładnej, zabytkowej szafy, ślicznej komody [...] panoszyła się jarmarczna tandeta. *Kłos. Mgła 88.* Nie lubił sklepowej tandety, chciał mieć sprzęt podręczny w dobrym gatunku: w solidnym wykonaniu i ładnej formie. *Pigoń Komb. 88.* Słowem — giną barwne ubiory ludowe, a poczyna panować szara tandeta. *Tyg. Ilustr. 7, 1900.* Pisma te są mieszaniną ścisłych i dowcipnych wywodów — i kapryśnej myślowej tandety. *Rocz. Lit. 1934, 146.* **2.** Kram z tandetą; powódź, zalew tandety a. tandetą. Sklepów, a raczej kramów z tandetą wenecko-wiedeńską, dosyć. *Reym. Now. I, 266.* Wśród powodzi tandety ukazała się jedna książka [...] która stanowi wręcz rewelację, tak mądrze i współcześnie jest pomyślana. *Słonim. Walki 209.* Wsi zagraża już od dłuższego czasu zalew tandetą miejską i niebezpieczeństwo wypaczenia sztuki ludowej. *Korp. Świetl. 8.* **3.** Produkować, robić tandetę ⟨*produkować wyroby liche*⟩: Oni przynajmniej nie udają. Jawnie i otwarcie produkują tandetę. *Słonim. Murz. 16.* On pierwszy rozpoczął robić tandetę, obniżać jakość produkcji łódzkiej. *Reym. Ziemia I, 185.* **4.** Iść, pójść na tandetę; kupić, kupować; sprzedać, sprzedawać co na tandecie ⟨*na miejsce, na miejscu handlu starzyzną*⟩: Muszę mu choć na tandecie buty kupić. *Krasz. Z dzien. 18.* Niemiec naprawiał zegarki, które potem jego żona sprzedawała na tandecie. *Żukr. Zioła 15.* **5.** Szyć na tandetę ⟨*szyć rzeczy tanie lub przerabiać stare do sprzedania na tandecie*⟩: Żona wynajmowała się do prania, ja szyłem na tandetę. *Gomul. Róże 16.*

tani 1. t. dowcip, frazes, efekt, komplement ⟨*niewiele wart, słaby, niewiele znaczący*⟩: Bawili się oni w tani dowcip, twierdząc, że smutna dusza polska objawia się w ilości czarnej farby, której Polacy używają w swoich obrazach. *Witkiew. S. Gier. 158.* Gardzi tanimi efektami i łatwymi powodzeniami, lubi wysiłek, trud, wytrwałe doskonalenie się. *Tyg. Ilustr. 28, 1900.* **2.** Za **t-e** grosze (kupować) ⟨*tanio*⟩: Za tani grosz kupił sznur [pereł] jak bicz długi. *Zmor. Podania 59.* **3.** Tanim kosztem (zrobić co) ⟨*łatwo, bez większego wysiłku*⟩: Odegrał tanim kosztem rolę bohatera. *Tyg. Ilustr. 31, 1904.*
przysł. **4.** Za tani grosz psi mięso jedzą.

taniec (*lm* tańce) **1.** Dziki, huczny, skoczny, szaleńczy, szalony, święty, wesoły, zamaszysty **t.** ⟨*układ ruchów ciała i gestów wykonywanych zwykle w takt muzyki*⟩: Zaczął kręcić się i skakać, zupełnie, jakby tańczył jakiś dziki taniec. *Perz. Uczn. 23.* Wybiegły spoza zasłon tancerki i wykonały przed sarkofagiem święty taniec. *Prus Far. III, 138.* **2. t-e** balowe, charakterystyczne, dworskie, figurowe, góralskie, klasyczne, ludowe, murzyńskie, narodowe, obrzędowe, polskie, regionalne, solowe, towarzyskie, wirowe, zbiorowe; **t.** brzucha, **t.** z mieczem, **t.** wśród mieczów: Za starodawnych czasów był polonez tańcem zupełnie obrzędowym. *Brodz. Rozpr. 255.* **3.** Biały **t.**: a) ⟨*taniec, do którego proszą kobiety mężczyzn*⟩; b) ⟨*taniec kobiet po oczepinach panny młodej*⟩. **4.** Gęsi **t.**: „Chodzonego" czasem nazywają gęsim tańcem, a czasem chmielem. *SW.* **5. t-e** salonowe ⟨*tańczone na dansingach, balach, wieczorkach; niesceniczne*⟩. **6. t.** wojenny ⟨*obrzędowy taniec niektórych ludów (np. Indian, Murzynów)*⟩: **7. t.** zbójnicki ⟨*rodzaj tańca góralskiego*⟩. **8.** *med.* **t.** św. Wita ⟨*pląsawica*⟩. **9.** Gry i **t-e**; muzyka i **t-e**; śpiew i **t. 10.** Festiwal pieśni i tańca; zespół pieśni i tańca. **11.** Lekcja tańca, nauka tańca; szkoła tańca a. tańców. **12.** Metr tańca a. tańców ⟨*nauczyciel tańca*⟩. **13.** Sala do tańca. **14.** Zabawa z tańcami. **15.** Do tańca i (do) różańca ⟨*o kimś do rzeczy, umiejącym i bawić się, i dobrze pracować*⟩. **16.** (A)ni do tańca, (a)ni do różańca ⟨*do niczego*⟩: Nie był, jak to mówią, ani do tańca, ani do różańca. *Kaczk. Gniazdo 157.* **17.** Coś jest jak **t.** kulawego: Zaczął Custinowi [...] basować, że jestem pierwszym narodowym twór-

cą [...] że dotąd nasza muzyka była jak taniec kulawego etc. *Chopin Wyb. 208.* **18.** *pot. przestarz.* Chodzić na **t-e** ⟨*na lekcje tańca; na salę tańca*⟩. **19.** Prowadzić **t-e**: Rybkowski [...] prowadził tańce, jak było potrzeba, malował karneciki [...] wybornym był wszędzie towarzyszem. *Chłęd. Pam. II, 55.* **20.** *pot.* Wyprawiać **t-e** ⟨*urządzać zabawy taneczne*⟩. **21.** Zamówić dla siebie pierwszy **t.**: Pozwoli pani, że zamówię dla siebie pierwszy taniec? — spytał pan Martynowicz. *Grusz. Ar. Tys. 41.* **22.** Iść, stanąć, sunąć do tańca: Pan Skrzetuski sunął z Heleną do tańca. *Sienk. Ogn. I, 67.* **23.** *przestarz.* Iść, pójść, porwać, poskoczyć w **t.**: O! gdyby on był, to by dziewica radości ogniem skrasiła lica i szłaby w taniec ochoczo, miło, bo by i serce inaczej biło. *Rom. Poezje II, 31.* Hej, brzmi muzyka raźno, ochoczo, wnet razem chłopcy w taniec poskoczą. *Rom. Poezje II, 30.* **24.** *pot.* Pójść w **t.** ⟨*pójść, udać się w wędrówkę po biurach, urzędach itp. dla załatwienia jakichś spraw*⟩: Wyjaśnił, że przyjechał wczoraj i że prosto z pociągu poszedł w taniec po biurach, instytucjach, ministerstwach. *Breza Uczta 125.* **25.** *przestarz.* Pójść z sobą w **t.** ⟨*wziąć się za łby*⟩: Junacy obadwaj poszli z sobą w taniec. *SW.* **26.** Puścić się w **t.** **27.** Odmówić komu tańca. **28.** Grać, przygrywać, zagrać do tańca; (po)prosić do tańca, szykować nogi do tańca, (za)angażować do tańców; zapraszać do tańca: Nazajutrz we wsi sąsiedniej było wesele. Zaleszczanka od tygodnia już szykowała nogi do tańca. *Gomul. Kajet 94.* Odpowiedziała mu, prawie nie patrząc na niego, że już jest zaangażowana do wszystkich tańców. *Bał. Dziady 184.* **29.** Biegać jak w tańcu; okręcić się z kim jak w tańcu: Dziewczęta, popędzane ciągle, biegają jak w tańcu. *Szmag. Dymy 77.* Roześmiał się nagle głośno, szeroko, „od ucha do ucha" i chwyciwszy rotmistrza swego wpół, okręcił się z nim jak w tańcu. *Gomul. Miecz II, 132.* **30.** Odbić komu w tańcu kogo: Podbiegła doń owa rezolutna panieneczka, którą poprzednio odbił mu w tańcu Pietrusiński. *Worosz. Mazur 72.* **31.** *daw.* Spisać się jak Grabski w **tańcu** ⟨*niezręcznie postąpić*⟩. *SFA.* **32.** Uwijać się, wirować jak w tańcu: Brały się za ręce i wirowały w szybkim tańcu. *Orzesz. Pam. I, 9.* **33.** **t.** wre: Wre taniec, brzmi muzyka, oklaski i zdrowia! *Mick. Tad. 355.*

tańcować, tańczyć **1.** Lekko, pięknie, świetnie **t.**; **t.** ochoczo, skocznie, solo, wesoło, zadzierzyście, zapamiętale, zawzięcie; **t.** bez opamiętania, do upadłego; **t.** z temperamentem, z werwą, z życiem: Wygwizdywał na całą dziedzinę jakieś wyrwasy tak ogniste i skoczne, że się zdały w obłąkanym upojeniu tańcować do upadłego po skibach i zagonach. *Żer. Uroda 280.* Minę miał dziarską, hołubce bił głośno; damy mówiły, że tańczy z życiem [...] aż dusza rośnie, tak mazura wodzi. *Sewer Głod. 127.* **2.** **t.** z radości ⟨*tańcem okazywać radość*⟩. **3.** **t.** krakowiaka, walca, fokstrota itp.: a) ⟨*wykonywać ten taniec*⟩; b) ⟨*umieć tańczyć ten taniec*⟩: Tańczę fokstrota, walca; mazura nie tańczę. **4.** Nie dać **t.** po sobie ⟨*nie pozwolić się lekceważyć, nie pozwolić sobą pomiatać; nie dać sobie w kaszę dmuchać*⟩: Grzegorz na drugiego nic skacze, ale po sobie tańcować nie da. *Niedź. Dzieło 62.* **5.** **t.** koło kogo, koło czego ⟨*uwijać się koło kogo, czego; nadskakiwać komu; zabiegać o kogo, o co*⟩: Ja słyszałem, że to pan koło Motylińskiej tańcujesz. — Tańcuję koło jej ojca żeby mi u dziedzica dzierżawę ogrodu przy kordanie odnowił. *Święt. A. Obraz. I, 29.* Człowiek ma dosyć roboty ze swoimi, jeszcze ta pupka przyjechała, i trzeba koło niej tańcować. *Urban. Księż. 118.* Umrę, a wy sobie weźmiecie młodego i znów będzie całe życie tańczył koło was. *Kow. W. Rodz. 79.* Tymczasem on palcem nie kiwnie, a ona koło wszystkiego tańczy. *Dąbr. M. Noce II, 132.* **6.** **t.** na wulkanie ⟨*znajdować się w niebezpiecznej sytuacji, która może się w każdej chwili zakończyć katastrofą*⟩: Pamiętajcie, że tańczycie na wulkanie. *Berw. Poezje II, 12.* **7.** **t.** p r z e d k i m ⟨*posłusznie wykonywać czyje polecenia, rozkazy*⟩: Szkoda, żem puścił tego szambelana, co jak mops na dwu łapach przede mną tańcował. *Słow. Kord. 266.* **8.** **t.** p r z y c z y m ⟨*przy akompaniamencie jakiegoś instrumentu*⟩: Tylko tańczono przy fortepianie, na którym przygrywali domowi. *Iwasz. J. Szyman. 35.* **9.** **t.** z k i m: a) ⟨*wykonywać z kim wspólnie jakiś taniec a. tańce*⟩: **t.** z narzeczoną, z żoną, z sympatią. Anka brała ją na kolana, pieściła, całowała, tańczyła z nią nawet dla rozrywki. *Dąbr. M. Noce II, 29.* Goście naprzód tańcowali z młodą mężatką. *Mac. Piśm. I, 182*; b) ⟨*występować z kim wspólnie w balecie, na scenie*⟩: Nasza primabalerina tańczy dziś z solistą opery wrocławskiej. **10.** *wulg.* Pies z nim tańcował ⟨*rodzaj przekleństwa wyrażającego rezygnację z kogo, z czyich usług itp.*⟩: Bo nic nigdy z tego dobrego nie wyszło, i pies z nimi tańcował, obejdzie się. *Was. W. Rzeki 315.* **11.** **t.** jak ktoś zagra ⟨*postępować w myśl czyich poleceń, rozkazów*⟩: [Cezary Baryka] wpadł w pazurki wdowy-narzeczonej i musiał tańczyć, jak mu zagrała. *Żer. Przedw. 185.* **12.** Coś tańczy, tańcuje komu przed oczami ⟨*coś skacze komu przed oczami, ktoś nie widzi dobrze przedmiotów; ktoś ma zaburzenia wzroku (na skutek przemęczenia, gorączki itp.)*⟩: Czytał, a raczej deklamował z pamięci, bo litery rękopisu tańczyły mu przed oczyma i żadnej odróżnić nie byłby w stanie. *Skiba Poziom. 216.* Jestem jak nieżywa... Serce bije ... Tchu brak... Wszystko tańcuje przed oczami... *Aud. Zbieg. 75.* Pot mu zlewał czoło i przed oczyma tańcowały kręgi czerwone, złote i czarne. *Żer. Opow. 245.* **13** *przen.* Cienie, refleksy (światła, słońca) tańczą na czym, po czym ⟨*poruszają się, migocą*⟩: Kropelki żywicy skwierczały wydając miłą woń, a wesołe cienie tańczyły po kamiennych ścianach. *Was. W. Pierw. 76.* Na białych ścianach [pokoju] tańczyły wesoło refleksy słońca. *Brand. M. Piotr 35.* **14.** Koń (pod kim) tańczy, tańcuje ⟨*porusza się niespokojnie, nie może ustać w miejscu*⟩: Zjawia się rycerz wspaniały w pozłocistej zbroi, rumak pod nim tańczy, a on wywija szablą i daje wojsku rozkazy. *Mark. W. Baśnie 46.* Ogierek [...] tańcował, stając dęba. *Pięt. Współ. 64.*

przysł. **15.** Myszy tańcują, gdy kota nie czują.

tańcujący *rzad.* **tańczący** **1.** Kawa, herbatka **t-a** ⟨*przyjęcie, zebranie towarzyskie, na których podaje się kawę, herbatę, połączone z tańcami*⟩: Kilka dni i nocy [...] w samych tylko galach [...] to imieniny panny i wielka kawa tańcująca do białego dnia; to śniadanie kawalerskie aż późno w noc. *Skarb. Starosta 104.* **2.** **t.** wieczór; wieczorek **t.**; **t-a** zabawa ⟨*zebranie towarzyskie, zabawy połączone z tańcami*⟩.

tańczyć p. **tańcować**

taran 1. Bić, uderzać, walić taranem a. jak (niby) taranem: Taranem bije fala w podskalne lochy i głucho jęczy skalny ląd od uderzeń. *Żer. Wspom. 193.* „K-6" runął w dół, jakby otwarła się pod nim bezdenna próżnia, a potem — równie gwałtownie uderzony taranem wściekłego wichru — skoczył w górę pomiędzy chmury. *Meis. Arkt. 178.* Fale uderzają jak taranem w brzeg, podmywając go od dołu. *Wiedza 224, s. 17.* Śnieg wali w ściany, w dach niby taranem. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 62.* **2.** Być taranem rozbijającym co, służyć za **t.** do rozbicia czego ⟨*być narzędziem, służyć za narzędzie do rozbicia czego*⟩: Pociąg pancerny posuwając się energicznie naprzód jako oddział czatowy, był niejako taranem rozbijającym nieprzyjacielskie oddziały. *Rozwad. 149.* [Austria] służyła [...] za taran do rozbicia znienawidzonej republiki. *Sokol. A. Dzieje I, 413.* **3.** Przejść, przewalić się jak **t.** ⟨*przejść, przesunąć się, rozbijać niszcząc wszystko po drodze*⟩: [Czołgi] wtargnęły wszędzie, rozdzieliły, zgniotły, jak taran przewaliły się w głąb pola za pozycje. *Grabs. Konf. II, 157.*

tarapaty 1. Ciężkie, miłosne, niemałe, niemiłe, straszliwe, straszne **t.** ⟨*trudna sytuacja, kłopoty, opały*⟩; **t.** finansowe, pieniężne; frontowe, wojenne: Parobek wójta przeszedł w ostatnich czasach straszliwe tarapaty. *Dygas. Swojcz. 206.* Podczas swego pobytu był za granicą prawie ciągle w tarapatach pieniężnych. *Kulcz. L. Anarch. 33.* **2. t.** z k i m: Bardziej go teraz nurtowała myśl o aresztowanym Komecie niż te jego osobiste tarapaty z księdzem. *Twórcz. 1, 1954, s. 39.* **3.** Po długich tarapatach: Po długich tarapatach znalazł się wreszcie w wojsku nasz Kazimierz. *Hand. Wstęp 35.* **4.** Przejść **t.**: Przeszedłeś, jak widzę, diabelne tarapaty; ale się nie zrażaj! *Dygas. Robins. 172.* **5.** Dostać się, popaść, wpaść w **t.**: Pan Zagłoba począł rozmyślać, w jakie to tarapaty się dostał. *Sienk. Ogn. II, 13.* Wpadał [...] w rozmaite tarapaty, a jakoś z nich wychodził obronną ręką. *Melc. Amer. 5.* **6.** Wybawić, wydobyć, wyprowadzić kogo z tarapatów ⟨*wybawić z kłopotu, z opresji*⟩: Ile biedny Zagłoba musiał się napocić i namyśleć, nim wyprowadził z tarapatów Helenę! *Prus Wyb. 77.* Ona, wierzył w to, wydobędzie go z najgorszych tarapatów. *Jackiew. Wiosna 178.* **7.** Wybrnąć, wyjść, wywinąć się z tarapatów: Zawsze jakoś wybrnie ze wszystkich tarapatów. *Tyg. Powsz. 1949, s. 2.* **8.** Być, znaleźć się w niemiłych tarapatach.

tarcza 1. Czworokątna, okrągła, podłużna, trójkątna (używana w średniowieczu), wypukła **t.**; **t.** drewniana, metalowa, skórzana ⟨*ręczny przyrząd do zasłaniania się od pocisków*⟩. **2. t.** elektrokorundowa, karborundowa, szlifierska ⟨*różne rodzaje kręgów do szlifowania*⟩. **3. t.** herbowa; **t.** z herbem ⟨*pole w kształcie tarczy z herbem w środku*⟩. **4. t.** numerowa, telefoniczna ⟨*krążek z numerowanymi otworami do nakręcania numerów telefonicznych*⟩. **5. t.** słoneczna a. słońca; **t.** księżyca ⟨*dysk słońca; księżyca*⟩. **6. t.** strzelnicza ⟨*deska lub karton z okręgami kół, rozchodzącymi się koncentrycznie od punktu środkowego, używana w nauce strzelania, w sportowych zawodach strzeleckich, łuczniczych itp.*⟩. **7. t.** szkolna ⟨*wycinek materiału w kształcie tarczy z wyszytym numerem szkoły, noszony przez uczniów na rękawach*⟩. **8. t.** zegarowa a. zegara ⟨*cyferblat*⟩. **9.** Pod tarczą czyją ⟨*pod osłoną czyją*⟩: Mówiąc o kradzieży, trudno nie waśnić na całą tę zgraję cudzoziemskich ekonomów [...] rządców, nadzorców, faktorów, którzy pod tarczą pańskiej władzy wyciskają z robotnika ostatni grosz. *Choj. Alkh. IV, 222.* **10.** *daw.* Pozłocić tarczę herbową (przez bogaty ożenek) ⟨*dodać majątek do tytułu (rodowego)*⟩. **11.** (Wracać) z tarczą lub na tarczy ⟨*wracać jako zwycięzca lub jako pokonany (zabity)*⟩: Przysięgają [...] na te oręże... Spartakus: Że póki tchu starczy, nie zejdziem z pola! Pharnaces: Z tarczą — lub na tarczy! *Dobrow. S. Spart. 107.* **12.** Zostać na tarczy ⟨*zostać zwyciężonym, polec*⟩: Albo na tarczy zostanę, albo wrócę, zwycięzcą, po wieniec z Twej ręki. *Tyg. Ilustr. 116, 1870.* **13.** Być, zostać czyją a. komu tarczą, **t.** dla kogo ⟨*być czyją osłoną; osłaniać, bronić kogo*⟩: Wszyscy bali się matki jak ognia. Ojciec był ich tarczą i osłoną. *Żmich. Pow. 186.* Byliśmy przedmurzem i tarczą Europy. *Szajn. Szkice III, 149.* Rozumna i cnotliwa kobieta, przeżyła męża hulakę, może dlatego, by zostać tarczą dla młodej synowej, którą podobnyż los czekał z synem. *Puz. W Wilnie 322.* **14.** Osłaniać kogo; zasłaniać, zastawiać się tarczą; uzbroić kogo w **t-e**: Pallas [...] towarzysząca i posiłkująca w bitwie, osłania go tarczą. *Krasz. Kartki 907.* Pan Ezechiel odtąd tarczą się zasłaniał i na miejscu się obracał. *Rzew. H. Zamek 51.* Na komendę szesnastu ludzi uzbrojonych w tarcze i krótkie włócznie wysiadło na brzeg. *Prus Far. I, 145.*

targ 1. t. bydlęcy, rybny, zbożowy ⟨*targowisko, bazar*⟩. **2.** Długie, długotrwałe, rodzinne, wrzaskliwe, zawzięte **t-i** (o co) ⟨*targowanie się; przetargi o co*⟩: Po długich targach ustąpili. *Rudn. A. Żołn. 20.* **3. t-i** krajowe, międzynarodowe, zagraniczne ⟨*wystawy wyrobów przemysłowych połączone ze sprzedażą eksponatów; podczas trwania targów dokonywane są transakcje handlowe na dostawę wystawianych wyrobów*⟩. **4. t.** na co: W święto był ożywiony targ na owoce. *Chłęd. Neapol. 367.* W jednym rogu [rynku] przy ogrodzeniach odbywał się targ na świnie i bydło. *Kurek Grypa 134.* **5. t-i** między kim ⟨*targowanie się, zabiegi, spory o co*⟩: Dziś będą targi między partiami i porozumienia. *Smolka F. Dzien. 24.* **6. t.** o co: a) ⟨*targowanie się o cenę czego*⟩: Dwaj chłopi w siwych sukmanach kończą targ o zamyśloną krowę. *Prus Now. III, 236*; b) zwykle w *lm* ⟨*targowanie się, zabiegi, spory o co*⟩: **t-i** o wpływy, o obsadzenie stanowisk. **7.** Bez targu (kupić co) ⟨*nie targując się*⟩. **8.** Krakowskim targiem ⟨*płacąc cenę pośrednią między ofiarowaną i żądaną; ustępując sobie wzajemnie z jednej i z drugiej strony*⟩: Pomału, przy wzajemnych ustępstwach, krakowskim targiem dobijano do zgody. *Żukr. Zioła 106.* **9. t.** w **t.**; *daw.* z targu w **t.** ⟨*targując się, umawiając się o cenę*⟩: Chłop jeszcze przekonać się nie dał i postąpiwszy złotówkę dodawał po dziesiątce. Targ w targ — stanęło w końcu na dziesięciu złotych. *Gąs. W. Pig. 31.* Z targu w targ, skończyło się, że chłop spłacił mi dwa reńskie i zabrał sobie pierścionek. *Bal. Dziady 68.* **10.** *przestarz.* Szyty sobotnim ściegiem na niedzielny targ ⟨*wykonany w wielkim pośpiechu, byle jak*⟩. **11.** Prowadzić, toczyć,

wchodzić z kim, wszczynać t-i; *przestarz.* pójść w t. o co ⟨*targować się o co*⟩: On, wielki marszałek koronny i hetman polny, prowadził targi z Wersalem. *Boy Mar. 9.* W targi i układy poniżające moją godność osobistą, nie wejdę z nikim. *Sarn. Dwor. 46.* Wszczęli długie targi o wysokość zasług. *Moracz. Dzieje VII, 61.* **12.** Dobić targu ⟨*zgodzić się na cenę, umówić się ostatecznie co do ceny*⟩. **13.** Iść, pójść na t. ⟨*do miasteczka*⟩; (wy)prowadzić co (np. krowy, konia, świnie) na t. ⟨*na targowisko*⟩. **14.** *przestarz.* Rzucić co (towar) na t. ⟨*na rynek*⟩. **15.** t. idzie o co; t-i się toczą (o co): Targi toczyły się tydzień czy dwa. *Ziel. S. Pol. 128.*

targać 1. *gw. środ.* t. c o ⟨*nosić co*⟩: Obudzono nas krótko po capstrzyku i kazano nam [...] rozbierać piecyki zimowe i „targać" je do położonego na drugim końcu obozu magazynu francukiego. *Koźn. Rok 76.* **2.** t. brodę, wąsy (wąsiska), włosy ⟨*tarmosić, ciągnąć pod wpływem wzburzenia*⟩: Więcej jeszcze na ubocz zeszedł i nie głaszcząc już, ale targając siwą brodę [...] rozmyślał, wahał się, postanawiał. *Orzesz. Czciciel 133.* Frasobliwie, po raz pierwszy bodaj w życiu nie wiedzący co począć, targali obwisłe wąsiska, spozierając na siebie niepewnie. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 52.* Klnie, targa włosy, przeklinając cały świat. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 89.* **3.** t. co na kawały, na strzępy; w kawały, w strzępy ⟨*rozrywać na drobne części*⟩. **4.** t. duszę w szmaty, w strzępy ⟨*szarpać się, wyczerpywać się nerwowo i moralnie*⟩: My wszyscy jesteśmy biedni ludzie, bo nie wiemy, dla kogo i po co swą duszę w szmaty targamy. *Berent Próchno 25.* **5.** t. liny, postronki, pęta ⟨*rwać, rozrywać; zrywać*⟩: Był on siły tak wielkiej, że targał postronki i łamał podkowy. *Kaczk. Olbracht. II, 302.* Cóż? — a jeżeli ta pierś jako lutnia, gromową dłonią nieszczęścia dotknięta, jękiem słuchaczy swoich nie osmutnia, jeno wydaje głos, co targa pęta. *Rom. Poezje I, 105.* **6.** t. (sobie) nerwy, siły, zdrowie ⟨*wyczerpywać, szarpać*⟩: I nie targaj sobie nerwów, bo zobaczysz, że skończy się dobrze. *Korcz. Jan. Bankr. 225.* Pracuję dzień i noc; targam siły i zdrowie. *Zab. XIII, 1776, s. 91.* **7.** t. pierze ⟨*drzeć; oddzielać piórka (niteczki) od stosiny*⟩. **8.** t. serce na cienkie włókienka ⟨*rozdzierać komu serce; poruszać, wzruszać kogo do głębi*⟩: Skrzypce grają tak rozdzierająco, jak by ci kto serce targał na cienkie włókienka, niteczka po niteczce. *Kurek Ocean 236.* **9.** t. słomę ⟨*szarpać, wichrzyć, mierzwić*⟩. **10.** t. k o g o, c o — z a c o ⟨*tarmosić*⟩: t. kogo za włosy; t. psa za ogon. W [...] symbolicznym znaczeniu targano czasem za brodę. Znaczyło to przyjmować kogoś w swoją obronę. *Szajn. Szkice II, 248.* Krzyczy, klnie, wymachuje laską, tego i owego chwyta i targa mocno za ucho. *Gomul. Wspom. 157.* Zaledwie biedaczka dusza stanęła w przepaści na dnie, gdy dziki Cerber wypadnie targać za poły kontusza. *Asnyk Poezje I, 119.* **11.** Coś targa kim; targa czyją duszę, czyje serce a. czyją duszą, czyim sercem ⟨*jakieś uczucie opanowuje kogo gwałtownie; ktoś doznaje jakiegoś gwałtownego uczucia; przeżywa coś intensywnie*⟩: Rozpacz i gniew na przemian targały chłopakiem. *Dobrow. S. Warsz. 235.* Od czasu ucieczki Anusincj wściekłość nie przestawała ani na chwilę targać jego duszy. *Sienk. Pot. VI, 186.* Szłam-ci, gdzie rozgwar wichrów, szłam-ci gdzie cisza głucha, bo taka rozpacz mną targa. *Kaspr. Hymny 119.* Miast róż i lilii, ciernie i głogi — nie radość, lecz ból serce targa. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* Niepokoje, które jeszcze przed chwilą targały jego sercem, wszystkie pierzchły. *Breza Niebo II, 161.* **12.** Bóle kim targają ⟨*ktoś odczuwa gwałtowne bóle; doznaje gwałtownego bólu*⟩: Takie ci bóle mną targają, że ledwo strzymam. *Wędr. 28, 1901.* **13.** t. c z y m ⟨*szarpać*⟩: Wiatr targał okiennicami i bił w szyby deszczem. *Bart. L. Ludzie 21.* **14.** t. c z y m z a c o: Gołąb jadł z ręki i umiał targać dziobem za włosy. *Kow. W. Dal. 161.*

targać się 1. t. się jak niedźwiedź w matni, jak wilk na łańcuchu ⟨*rzucać się gwałtownie*⟩: Ze dwadzieścia rąk chwyciło pana Kowalskiego, który targał się i szarpał jak niedźwiedź w matni. *Sienk. Pot. II, 52.* Pan Skrzetuski [...] targał się jak wilk na łańcuchu, żałował swego rycerskiego słowa danego kniahini. *Sienk. Ogn. I, 92.* **2.** t. się n a k o g o, n a c o ⟨*porywać się na kogo, na co*⟩: Straszniejsze jest dla zbrodni świadectwo niż skarga. Łotr łży oskarżyciela, na świadków się targa. *Mick. Wiersze 284.* Świdrygiełło na wszystko głuchy, na słowo Podole w formalne szaleństwo wpadał, targał się na osobę króla i otwarcie groził mu śmiercią. *Stadn. Syn. 201.* Lepiej stracić własny koncept, niż targać się na cudzą sławę. *Kras. Rozm. 14.* **3.** t. się z a c o ⟨*ciągnąć się, tarmosić się*⟩: t. się za brodę, za czuprynę. **4.** *książk.* Serce targa się komu w piersiach ⟨*ktoś doznaje gwałtownego bicia serca; również przen.*⟩: Serce jej targało się w piersiach, jak dzwon. *Żer. Rzeka 62.*

targany t. c z y m: a) ⟨*poruszany, wstrząsany; szarpany*⟩: Jest tragizm w tych targanych wichrem drzewach. *Wędr. 26, 1901, s. 503.* Huk śruby i łopotanie nocne żagli targanych wiatrem napełnia ich zabobonnym przestrachem. *Sienk. Listy II, 288.* Orla objęła jego nogi i targana gwałtownym płaczem, zaczęła je całować. *Święt. A. Duchy 316*; b) a. t. o d c z e g o ⟨*opanowany czym, doznający czego (jakiegoś silnego uczucia)*⟩: Jąkając się, targany z jednej strony obawą, że Goldfarb mu przerwie, z drugiej strony pragnieniem, żeby się do końca wypowiedzieć [...] sam wyjaśnił, o co mu chodzi. *Dąbr. M. Noce III/50, s. 6.* Imię Petrarki przez pięć wieków było chlubą, pociechą i rozkoszą ludu włoskiego, targanego wewnętrznymi rozterkami i zewnętrznym uciskiem. *Niwa VI, 1874, s. 217.* Czasami tylko bólem targany duch mój porzuca cielska łachmany. *Asnyk Poezje I, 23.* Huczało wielkie miasto. I ten huk zdawał się być w sercu, w duszy targanej od niepokoju. *Żer. Uroda 104.*

targnąć 1. t. konia ⟨*ściągnąć (konia) lejcami*⟩: W tył za siebie obejrzawszy się kneź zobaczył między drzewami przemykających się ludzi i konia targnął. *Krasz. Baśń 223.* **2.** t. lejce a. lejcami ⟨*pociągnąć, szarpnąć*⟩: Wio, dzieci!... Machnął, batem, targnął lejce i bronował dalej. *Prus Plac. 26.* Mantyl cmoknął na konie i targnął lejcami. *Konw. Władza 24.* **3.** t. k i m, c z y m ⟨*potrząsnąć; wstrząsnąć gwałtownie*⟩: Przewodniczący [...] wstał i, targnąwszy dzwonkiem, oznajmił, że „z powodu późnej pory uważa za celowe [...] przeprowadzić głosowanie delegacjami". *Brand. K. Troja 168.* Jednocześnie ze-

rwał się wicher, targnął konarami drzewa. *Sienk. Pust. I, 204.* Jednym susem przypadł do Krzywosąda, chwycił go za gardziel, targnął nim z dziesięć razy, a potem pchnął go od siebie. *Żer. Ludzie II, 103.* W chwilę potem jeden ogromny krzyk targnął powietrzem. *Sienk. Ogn. IV, 21.* Straszliwy huk targnął wreszcie powietrzem. *Sienk. Pust. II, 85.* Dwa grzmoty targnęły ziemią. *Putr. Wrzes. 341.* **4. t.** posadami (ziemi, świata, globu) ⟨*wstrząsnąć, poruszyć od podstaw*⟩: Nikt nie przeczuwał, że wojna rozpęta nawałnicę, że targnie posadami całego globu. *Gąs. W. Hist. armii 200.* **5. t.** k o g o, c o — z a c o; t. z a c o ⟨*pociągnąć, szarpnąć*⟩: Psa targnął za ogon. *Prus Plac. 12.* Targnął za ramię wielką postać, spoczywającą na szerokim, dębowym łożu. *Gomul. Miecz I, 34.* Wyprosił mię do oddzielnego pokoju, a pochwyciwszy za ucho targnął kilka razy przemawiając z gniewem. *Dygas. Now. VIII, 72.* U furty targnięto parę razy za dzwonek. *Prus Now. I, 59.* **6.** Coś targnęło kim, czyim sercem; coś targnęło kogo za serce ⟨*coś (jakieś uczucie) nagle opanowało kogo, owładnęło kim*⟩: To zwątpienie targnęło mną nawet mocno, bo osłabły byłem od złej zgryzoty. *Orzesz. Ad astra 268.* Sercem jej targnął żal, że lekcje muzyki są skończone bezpowrotnie. *Krzyw. I. Bunt 44.* Coś mię targnęło za serce. *Żer. Dzien. III, 422.*

targnąć się 1. t. się n a c o ⟨*porwać się na co; poddać co ostrej krytyce*⟩: Szczególne pole do popisu miała satyra, która odważnie „targnęła się" na ówczesne autorytety. *Wiedza i Życie 5, 1953, s. 346.* Odwaga krytycyzmu [w drugiej połowie XVIII w.] targnęła się również na przesądy społeczne i polityczne. *Smol. W. Dzieje 257.* **2. t.** się na kogo, na czyją osobę, na czyje życie ⟨*porwać się na kogo, usiłować zabić kogo*⟩: Kto zabierał szynkarzom i przekupniom żywność lub targnął się na urzędnika hetmańskiego, który ich dozorował, gardłem był karany. *SRG 9.* Czy prawdę książę powiedział, iż mu się pan Kmicic ofiarował na osobę króla polskiego targnąć?... *Sienk. Pot. VI, 14.* Do ostatniej chwili nie mógł uwierzyć, by ktokolwiek śmiał targnąć się na jego życie. *Kłos. Mgła 100.* **3. t.** się na samego siebie, na własne życie ⟨*odebrać sobie życie, popełnić samobójstwo*⟩: Młodego wdowca żal był nieutulonym i chciał się targnąć na siebie samego, aby spocząć jak najprędzej na tym tu cmentarzu obok swej lubej żony. *Trip. Grob. 275.* Przyrzekłem Anielce słowem honoru, że się na własne życie nie targnę. *Sienk. Bez dogm. III, 33.*

taryfa 1. Niska, obniżona, obowiązująca t.; t. ulgowa; t. bagażowa, celna, handlowa, kolejowa, osobowa, prohibicyjna, przewozowa, wodna ⟨*urzędowy wykaz opłat, cen, stawek itp.*⟩: Taksówek jest sporo w Warszawie i taryfa niska. *Przyj. 43, 1952.* **2. t.** c z e g o, t. n a c o: t. kar, opłat, podatków; **t.** na przewóz, na towary. **3.** *pot. środ.* Stosować taryfę ulgową ⟨*stosować zbyt łagodne kryteria oceny w stosunku do czego*⟩. **4.** Zaprowadzić jaką taryfę (np. handlową). **5. t.** obejmuje co, obowiązuje (od jakiegoś terminu): Taryfa ta obejmować będzie tylko opłatę od ciężarów, zwierząt jucznych lub pociągowych i bydła. *Rzeczp. Krak. 14.*

tarzać się 1. t. się u nóg czyich ⟨*prosić kogo usilnie podejmując go pod nogi, padając mu do nóg*⟩: Biedna pani Mateuszowa łamała ręce, tarzała się u nóg pana Uderkiewicza, błagała, lamentowała w niebogłosy. *Łoz. Wal. Szlach. II, 106.* **2. t.** się w błocie, w hańbie, w rozpuście itp. ⟨*postępować niemoralnie, żyć w sposób hańbiący*⟩. **3. t.** się w bólu, w męce (w mękach), w rozpaczy, w zwątpieniu itp. ⟨*męczyć się straszliwie pod wpływem bólu, rozpaczy itp., dawać wyraz bólowi, rozpaczy, wykonując gwałtowne ruchy*⟩: I cały rozbolały, krwawiący, tarzam się w bólu i wyć chcę. *Berent Próchno 273.* Sęp nie zdołał jeszcze wzlecieć, a już się tarzał na ziemi w mękach konania. *Dygas. Złam. 173.* **4. t.** się (na czym, po czym) z bólu, z rozpaczy itp. ⟨*przewracać się (po czym) pod wpływem bólu, rozpaczy itp.*⟩: Ani śladu strasznego ataku, tylko zmięta suknia i zamglone oczy przypominały, że jest to ta sama pani Latter, która kwadrans temu tarzała się z bólu na podłodze. *Prus Emanc. I, 264.* W tych ciemnościach mogło się zdawać, że Antek tarza się z rozpaczy po dywanie. *Unił. Dwadz. 306.* **5. t.** się ze śmiechu ⟨*śmiać się gwałtownie*⟩: Tomaszek i Emilka tarzali się po prostu ze śmiechu z powodu owych zadań. *Dąbr. M. Noce II, 123.*

taśma 1. Srebrna **t.** (rzeki); **t.** świetlista ⟨*wstęga, smuga, pasmo*⟩: Między gałęziami drzew ukazała się taśma świetlista. *Sienk. SW.* **2. t.** filmowa ⟨*błona celuloidowa o powierzchni pokrytej warstwą światłoczułą, używana do zdjęć kinematograficznych*⟩. **3. t.** izolacyjna ⟨*wstęga bawełniana lub płócienna, nasycona materiałem izolacyjnym, używana w elektrotechnice*⟩. **4. t.** krawiecka ⟨*nagumowany pasek płócienny z podziałką centymetrową, używany przez krawców przy zdejmowaniu miary, przemierzaniu materiałów itp.*⟩. **5.** *przen.* **t.** ludzka ⟨*szereg przesuwających się ludzi, wykonujących określone zadanie*⟩: Nareszcie nadszedł moment stworzenia dyskutowanej już przez wszystkich wspólnej brygady potokowej, brygady „Wicher" [...] Jedna wielka taśma ludzka popłynęła jak strumień, jak prawdziwy potok przez cały teren stoczni. *Braun Lewanty 454.* **6. t.** magnetofonowa ⟨*wstęga stalowa lub z tworzyw sztucznych, pokryta materiałem ferromagnetycznym, służąca do rejestrowania i odtwarzania dźwięków*⟩. **7. t.** miernicza ⟨*długi pas stalowy lub płócienny z podziałką centymetrową, używany do pomiarów długości*⟩. **8. t.** mikrofilmowa ⟨*długa wąska błona filmowa używana do mikrofilmów*⟩. **9.** Ruchoma **t.** (w fabryce) ⟨*urządzenie ruchome służące do przesuwania obrabianych przedmiotów, montowanych maszyn, samochodów itp.*⟩. **10. t-y** szmuklerskie ⟨*wąskie wstążki, wykonywane z różnych materiałów, naszywane na różne części garderoby dla jej przystrojenia lub wykończenia*⟩. **11. t-y** transportowe ⟨*ruchome urządzenie służące do transportowania ładunku, surowca itp. w kopalniach, w fabrykach, na budowach itp.*⟩. **12. t.** d o c z e g o; n a c o; z c z y m ⟨*taśma przeznaczona do czego; przygotowana do położenia na co; zawierająca co, przenosząca co*⟩: Chodnik dojazdowy, w którym sunęła gumowa taśma z urobkiem, minął ścianę Krawczyka. *Morc. Ptaki 235.* **13.** *przen.* **t.** c z e g o ⟨*wstęga, pasmo, smuga*⟩: **t.** rzeki, strumienia, ścieżki, drogi; **t.** dymu. **14.** Prosto z taśmy ⟨*świeżo wykonany*⟩: [Samochód] przejechał dopiero

10 km. Jest prosto z taśmy, ładny, co? *Świerszcz. 41, 1952.* **15.** Przeciąć taśmę ⟨*czynność symboliczna, oznaczająca otwarcie jakiejś imprezy, zwykle wystawy*⟩: Najwyższy dostojnik miejscowy, otwierając wystawę, przeciął taśmę. *SW.* **15a.** Przerwać taśmę ⟨*w wyścigu: dobiec do mety; zakończyć bieg zwycięsko, przerywając jako pierwszy przeciągniętą wzdłuż mety wstęgę*⟩: Młody zawodnik znalazł dosyć sił aby ładnie zafiniszować i w dobrej formie przerwać taśmę. *Rudn. A. Sport. 57.* **16.** Nagrać co na taśmę, przewinąć taśmę ⟨*magnetofonową*⟩: Przemówienie nagrano na taśmę. *Brand. M. Wypr. 155.* Do głowy mu nie przyszło, że taśma była nie przewinięta i że słucha jej na wspak. *Radio i Świat 16, 1953.* **17.** Utrwalić co na taśmie ⟨*filmowej, magnetofonowej*⟩: Francuskiej ekspedycji filmowej [...] udało się po raz pierwszy utrwalić na taśmie święte tańce lamów z Sikkin. *Film 32, 1955.* **18.** Błyszczeć jak srebrna taśma ⟨*o rzece, strumieniu*⟩; kłaść się srebrzystą taśmą na czym ⟨*o świetle*⟩: Ogromna, szeroka rzeka błyszczała jakby taśma srebrna. *Sienk. Listy I, 110.* Światło miesiąca spało cicho na gzymsach pałaców i kładło się długą srebrzystą taśmą na wodzie. *Sienk. Leg. 112.* **19.** Mierzyć taśmą ⟨*krawiecką, mierniczą*⟩. **20.** Obszywać, naszywać, przyozdabiać co (jedwabną(-ymi)) taśmą (taśmami): Ubrany był w kurtę z siermięgowego sukna zielonymi taśmami przyozdobioną. *Orzesz. Niemn. I, 53.* **21.** Wić się jak **t.**; wić się (krętą) taśmą ⟨*o drodze, rzece itp.*⟩: Rzeka wiła się, jak srebrna taśma, wśród ośnieżonych gór. *Bobiń. Chłop. 106.* **22.** Odtworzyć z taśmy ⟨*nadać przez radio słuchowisko uprzednio nagrane na taśmę*⟩: Czy to są widowiska transmitowane, jak to się mówi w radiu „na żywo“, czy też są to odtworzenia z taśmy? *Radio i Świat 23, 1953.* **23.** Wchodzić na taśmę, schodzić z taśmy ⟨*być w początkowej, w końcowej fazie montażu na ruchomym urządzeniu fabrycznym*⟩: Dopiero po założeniu szklanej gruszki żarówka wchodziła na taśmę. *Koźn. Piątka 69.* Samochód schodzi z taśmy.

taśmowy 1. Piła **t-a** ⟨*narzędzie tnące będące metalowym pasem z ostrzami, osadzonymi na dwóch obracających się tarczach*⟩. **2.** Produkcja **t-a** ⟨*w której montaż i obróbka odbywają się na taśmie*⟩. **3.** Przenośnik **t.** ⟨*w którym materiały przesuwane są na taśmie, obracającej się na rolkach*⟩. **4.** System **t.** ⟨*system pracy, w którym każdy robotnik wykonuje zawsze określone, te same czynności*⟩. **5.** Żelazo **t-e** ⟨*taśmówka*⟩.

tatarski 1. t. bachmat ⟨*koń krępy, o krótkich nogach, silny i bardzo wytrzymały*⟩. **2.** Befsztyk **t.** a. po tatarsku ⟨*z surowego mielonego lub skrobanego mięsa z przyprawami; tatar*⟩. **3.** Czambuł, zagon **t.** ⟨*dawne oddziały zbrojne Tatarów*⟩. **4.** Sos **t.** ⟨*ostry sos z musztardą*⟩. **5. t-e** ziele ⟨*ludowa nazwa tataraku*⟩. **6.** *daw.* **t.** taniec: a) ⟨*szyk bojowy dawnej jazdy Tatarów*⟩; b) *przen.* ⟨*walka z niedźwiedziem*⟩.

tatko Czekaj tatka (do) latka (aż kobyłę wilcy zjedzą) ⟨*zwrot przysłowiowy oznaczający długie, zwykle daremne, wyczekiwanie na co*⟩: Mieliśmy się pobrać, ale cóż? U niego czekaj tatka do latka! *Zabł. Wielkie rzeczy 72.*

tchnąć 1. *książk.* **t.** c o — w c o ⟨*przepoić co — czym, uczynić co jakim*⟩: Pragnął tchnąć w wiersze tylko czyste, wzniosłe piękno. *Kleiner Mick. I, 526.* **2. t.** życie w kogo, w co; **t.** w co nieco życia ⟨*ożywić kogo, co*⟩: Trzeba kapitalnej sprawy, żeby tchnąć życie w te znużone twarze. *Konopn. Now. III, 135.* [Tatarkiewicz] zgasł w pełni sił właśnie gdy w ostatnie swoje role tchnął nowe życie i werwę młodości. *Kotarb. J. Teatr 42.* Tchnęły nieco życia w ospałe dziennikarstwo warszawskie. *Bar Kum. 327.* **3. t.** c z y m ⟨*okazywać co swoim wyglądem, mieć wygląd (jaki, czego)*⟩: **t.** odwagą, bohaterstwem ⟨*okazywać odwagę, bohaterstwo*⟩; *książk.* **t.** siłą (pełnią siły), spokojem, ufnością ⟨*mieć wygląd silny, spokojny, ufny; wyglądać spokojnie; okazywać ufność swoim wyglądem*⟩: Wbrew zwyczajowi, ten pątnik nie był starcem. Cała jego postać tchnęła pełnią męskiej siły. *Gomul. Miecz II, 111.* Miasto tchnęło imponującym spokojem. Nie rozmawiano nawet głośno na ulicach. *Rudn. L. Stare II, 200.* Cała postać tchnęła ufnością. *Gomul. Ciury I, 8.* **4.** *książk.* **t.** wonią, wilgocią, zimnem, zapachem ⟨*zawiewać, zalatywać wonią, zapachem; przejmować wilgocią, zimnem*⟩: Ciepłe powietrze tchnęło upajającą wonią. *Dygas. Pióro 160.* Piwniczny loch tchnął wilgocią. *Górs. H. Tory 93.* Na otwartych miejscach wiatr tchnął lodowatym zimnem. *Grusz. An. Od Karpat 154.* Wychodziły obojętnie, całą gromadą [...] tchnące [...] ciężkim i dusznym zapachem wsi. *Goj. Krata 83.* **5.** *przestarz.* **t.** piersiami ⟨*oddychać*⟩: Nierychło głowę podniósł i tchnął ciężko piersiami starymi. *Krasz. Baśń 80.* **6.** *książk.* **t.** życiem ⟨*pulsować życiem, żyć*⟩: Przyroda cała tchnęła życiem, śpiew ptasząt napełniał powietrze. *Jun. Mazur. 68.* **7.** *książk.* **t.** c z y m — n a k o g o; c o ś t c h n i e n a k o g o ⟨*powiać na kogo, owiać kogo — czym*⟩: Cień zasępił twarz Koszczyckiego i jakby zimnem tchnął na obydwu. *Żer. Prom. 51.* Nieokreślony smutek tchnął na Ryszarda z perspektywy tej nowej, długiej ulicy. *Żer. Nawr. 86.* **8.** C o ś t c h n i e o d k o g o, o d c z e g o ⟨*ktoś ma jakiś wygląd, wygląda jakoś; działa na otoczenie swoim wyglądem:*⟩ Od bielących w mroku rysów delikatnej Adeli tchnęła surowość. *Jaroch. Niemił. 129.*

tchnienie 1. Balsamiczne, ciepłe, delikatne, lekkie, lodowate, łagodne, orzeźwiające, ożywcze, palące, potężne, rześkie, rzeźwe, surowe, świeże, wiosenne, zabójcze, zatrute, zimne **t.** ⟨*powiew*⟩; *przen.* **t.** poetyckie, rewolucyjne: Z łąk wiatr przynosi woń skoszonego siana, z lasów balsamiczne tchnienie sosen i świerków. *Jun. Mazur. 349.* Czuć już w powietrzu wiosenne tchnienie. *Wędr. 24, 1901, s. 462.* **2.** Delikatny jak **t.** (wiosny), lekki jak **t.**: Poetyczną jest Danusia niezmiernie [...] nakreślona w rysach delikatnych, jak tchnienie wiosny, idealnych, jak marzenie. *Gost. Przeszł. 375.* Nad Clermont już płynie ciepły langwedocki wiatr, wonny i lekki jak tchnienie. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 162.* **3. t.** c z e g o: **t.** burzy, morza, wiatru; **t.** czasu, poezji, śmierci, wieków; wiosny, wieczoru, nocy letniej; zapału: Tchnienie burzy przelatuje nad spokojnym zakątem ziemi. *Sienk. Szkice I, 96.* Odetchnie słonym morza tchnieniem, mocnego wspomnień łyknie wina. *Gomul. Gdańsk 7.* Liście za oknem drżą pod lekkim tchnieniem wiatru. *Kowalew. S. Droga 115.* Gra jej potężnym tchnieniem młodzieńczego zapału przejmowała publiczność. *Prz. Tyg. Życia 30, 1875.*

4. Do ostatniego tchnienia (bronić się, walczyć) ⟨*do ostatniego tchu, do kresu sił; póki życia, do śmierci*⟩. 5. Być bliskim ostatniego tchnienia ⟨*być bliskim śmierci*⟩: „Pan doktor" bada ciężko chorego, który bliski jest ostatniego tchnienia. *Boy Słowa 84*. Saguntyńskich obywatelów małżonki i córki do ostatniego tchnienia za ojczyznę walczą. *Zab. XII, 1775, s. 24*. 6. Pod tchnieniem czego: a) ⟨*pod podmuchem*⟩: Pod tchnieniem wiatru; b) ⟨*pod wpływem*⟩: Dotąd niewiele piszący Adam, pod tchnieniem miłości rozwija niezwykłą poetycką płodność. *Przyb. Ideały 87*. 7. Owiany tchnieniem czego (np. poezji). 8. Poruszany tchnieniem czego (np. wiatru): Gałęzie, poruszane tchnieniem wiatru, szumiały. *Jun. Mazur. 88*. 9. *podn*. Oddać, wydać ostatnie t. ⟨*umrzeć*⟩: [Zygmunt Krasiński] urodził się w r. 1812, w tym samym Paryżu co i ostatnie tchnienie oddał. *Siem. L. Portr. I, 408*. Wielki Ramzes już wydaje ostatnie tchnienie. *Prus Wiecz. 256*. Zdają się patrzeć tylko, kiedy wydam ostatnie tchnienie. *Dąbr. Ig. SPP*. 10. *książk*. Tchnąć na kogo jakim tchnieniem ⟨*owiać, owionąć kogo czym*⟩: Czy jakiś instynkt zwierzęcy ostrzegł ich przed niebezpieczeństwem, czy wreszcie śmierć tchnęła na nich lodowatym tchnieniem, dość, że w jednej chwili porwali się wszyscy ze snu. *Sienk. Wołod. III, 129*. 11. t. czego a. jakie idzie, wieje; osnuwa, owionęło kogo: Na południu od gór szło jeszcze na pola, na wody i bory lodowate tchnienie zimy. *Sienk. Pot. V, 34*. Kilka żółtych wyplatanych krzeseł [...] dopełniały umeblowania pokoju, z którego wiało tchnienie starych zwyczajów, mierności i zacieśnionego parafialnego smaku. *Orzesz. Klat. 85*. Ktoś się nad nim pochyla, owionęło go ciepłe tchnienie. *Berent Próchno 67*.

tchórz 1. Marny, nędzny, obrzydliwy, ostatni, płaczliwy, podły t. ⟨*o człowieku lękliwym, trwożliwym*⟩: To marny tchórz. Do żadnego z nas takby się nie postawił... Bałby się... Ale na młodego chłopaka — jazda!... *Gard. Trzech 63*. Do bójki był jedyny, ale wszelka moralna odpowiedzialność przejmowała go trwogą. I wtedy stawał się płaczliwym tchórzem. *Perz. Uczn. 53*. 2. Podszyty tchórzem; tchórzem trąci ⟨*o człowieku tchórzliwym, bojaźliwym*⟩: Tchórzem musiał być podszyty i na małym przestawać. *Grusz. An. Żak. 178*. 3. Postąpić jak t., jak ostatni t.: Nie miałem złudzeń co do kwalifikacji moralnej mego uczynku. Postąpiłem jak tchórz. *Rudn. A. Morze 235*. Piotr postąpił jak ostatni tchórz, czmychnął do siebie na wieś. *Dzierż. Pisma 74*. 4. *pot*. Mieć tchórza ⟨*bać się, być tchórzliwym; tchórzyć*⟩: Gdy w klasie przyszło do wydawania [...] lekcji, Waluś miał tchórza. *Dygas. Gorz. I, 122*. 5. t. kogo obleciał, oblatuje ⟨*ktoś stchórzył, tchórzy*⟩: Ha, szelmy! tchórz was oblatuje! — wołał Zagłoba. *Sienk. Pot. I, 249*. Przerażony [...] zbladł, zabełkotał coś niezrozumiale i wycofał się chyłkiem. Tchórz go obleciał. *Morc. Ptaki 51*.

tchórzostwo 1. Nikczemne t. ⟨*tchórzliwość, bojaźliwość; tchórzliwy postępek*⟩. 2. t. p r z e d c z y m: Jedni rzucili się w odmęt walki wskutek zaślepienia [...] inni z tchórzostwa przed opinią. *Żer. Rzeka 125*. 3. Z tchórzostwa a. przez t. (robić co): Cezary przyszedł do domu z [...] oświadczeniem, iż on niezwłocznie wskaże miejsce skarbu rodzinnego w piwnicy. Nie z tchórzostwa, lecz dla idei. *Żer. Przedw. 35*. 4. Okazywać, zdradzać t.; zadawać, zarzucać komu t. 5. Podszyty tchórzostwem, skłonny do tchórzostwa ⟨*tchórzliwy, lękliwy, bojaźliwy*⟩: Żaden szanowny obywatel, podszyty tchórzostwem lub szalbierstwem nie wymknął się jego [Arystofanesa] drapieżnemu słowu. *Twórcz. 8, 1955, s. 70*. 6. Splamić się, zhańbić się, zgrzeszyć tchórzostwem ⟨*postąpić tchórzliwie, stchórzyć*⟩: Kto między nimi splamił się tchórzostwem, był [...] wyklęty i wypędzony. *Prus Now. IV, 41*. Tchórzostwem nie zgrzeszył, nie mógł jednak zrozumieć, o co chodzi i zaniepokoił się okrutnie. *Skiba Poziom. 72*.

teatr 1. t. dramatyczny, klasyczny, nowoczesny, rozrywkowy ⟨*twórczość dramatyczna, sceniczna, rozrywkowa danego autora, kraju, narodu, epoki itp.; zespół aktorski wystawiający sztuki o odpowiednim repertuarze (dramat, komedia; twórczość dramatyczna, klasyczna; nowoczesna; twórczość rozrywkowa)*⟩. 2. t. operowy ⟨*opera*⟩. 3. t. radiowy ⟨*teatr przystosowany do warunków audycji radiowej; twórczość tego rodzaju*⟩. 4. t. telewizyjny ⟨*teatr przystosowany do warunków telewizji; twórczość dramatyczna tego rodzaju*⟩. 5. t. amatorski ⟨*teatr, którego zespół stanowią siły amatorskie, niezawodowe*⟩. 6. t. bulwarowy ⟨*wystawiający utwory lekkie o charakterze rozrywkowym*⟩. 7. t. dworski, nadworny ⟨*teatr utrzymywany przez panującego, dający przedstwienia dla dworu*⟩. 8. t. konwiktowy ⟨*teatr, którego zespół stanowili uczniowie dawnych szkół klasztornych*⟩: W teatrach konwiktowych uroczystość tę łączyli z Nowym Rokiem i dawali alegoryczne przedstawienia, które kończyły się odsłonięciem szopki. *Wind. Teatr 38*. 9. t. kukiełkowy a. kukiełek; t. marionetkowy a. marionetek; t. lalek ⟨*teatr, w którym zamiast aktorów występują lalki odpowiednio poruszane*⟩. 10. t. ludowy: a) ⟨*samorzutny rodzaj twórczości nawiązujący do tradycyjnych zwyczajów i obrzędów, takich jak szopka, maszkary zapustne itp.*⟩; b) ⟨*teatr organizowany w środowisku wiejskim lub robotniczym przez ludowe zespoły amatorskie*⟩. 11. t. muzyczny ⟨*teatr wystawiający operetki i wodewile*⟩. 12. t. objazdowy ⟨*teatr mający stałą siedzibę w jakimś mieście, dający przedstawienia w ośrodkach pozbawionych imprez teatralnych*⟩. 13. t. ogródkowy ⟨*teatr rozrywkowy, dający przedstawienia w kawiarniach (ogródkach)*⟩. 14. t. repertuarowy ⟨*teatr grający w ciągu jakiegoś okresu kilka sztuk na zmianę*⟩. 15. t. rybałtowski ⟨*twórczość komediowa, powstała z intermediów mięsopustnych, rozwijająca się w Polsce XVI—XVII w.; zespół średniowiecznych aktorów wędrownych (rybałtów) grających takie sztuki*⟩. 16. t. szkolny ⟨*teatr, którego zespół stanowią uczniowie szkoły*⟩. 17. t. świetlicowy ⟨*teatr amatorski dający przedstawienia w świetlicach*⟩. 18. t. wędrowny ⟨*trupa teatralna, zespół aktorski dający przedstawienia w różnych miejscowościach, nie mający stałej siedziby*⟩. 19. t. zawodowy ⟨*teatr, którego zespół stanowią aktorzy zawodowi*⟩. 20. *przen*. t. działań, zapasów wojennych, wojny, walki; t. wypraw; t. dziejów ⟨*widownia, teren, plac, pole*⟩: Od oliwskiego pokoju, Polska stała się teatrem walki polityki austriackiej, francuskiej i brandenburskiej. *Szujski Hist. 306*. Pilnie studiował topografię miejscowości mających być teatrem przyszłych wypraw. *Prus Wyb. 268*. Już w XVI wie-

ku dawało się czuć, że spełniwszy swe posłannictwo, Wenecja ustąpić musi z czynnego teatru dziejów. *Krasz. Kartki 72.* **21.** Deski teatru ⟨*scena teatralna, teatr*⟩. **22.** Ludzie teatru ⟨*ludzie związani swoją pracą, twórczością z teatrem; ludzie pracujący, tworzący dla teatru*⟩. **23.** Założyć t. **24.** Iść, pójść do teatru, *daw.* na t.; być w teatrze ⟨*iść na przedstawienie teatralne; być na przedstawieniu teatralnym*⟩: Wieczorem poszedłem na teatr. *Filarec. 33.* O siódmej wieczorem [...] byłem już w teatrze. *Sienk. Chwila II, 201.* **25.** Pójść, *przestarz.* wstąpić do teatru ⟨*zostać aktorem, zacząć występować w teatrze*⟩: Wstąpił do teatru prowincjonalnego jako lekki amant. *Kosiak. Now. 126.* **26.** *nieos.* W teatrze dają, grają (jakąś sztukę) ⟨*teatr wystawia, daje jakąś sztukę*⟩: Dziś w teatrze dają „Horsztyńskiego". Pójdziemy, będziesz się rozkoszować językiem swego ulubionego mistrza. *Sewer Zyzma 223.* Co grają dziś w teatrach? *Perz. Las 39.* **27.** Grać, występować w teatrze, *daw.* na teatrze ⟨*o aktorze*⟩: Wołał takim głosem, jakby grał w teatrze. *Piach Nas 162.* Kilka razy występowałem na teatrze amatorskim. *Groza Wład. II, 94.* **28.** Wystawiać co w teatrze ⟨*o dyrekcji teatru, autorze*⟩: Schiller wystawił w teatrze Polskim „Dziady" Mickiewicza w nowej inscenizacji. **29.** t. bije brawo, klaszcze, grzmi od oklasków, huczy grzmotem oklasków; przyjmuje gorąco jakąś sztukę itp. ⟨*widzowie zebrani na przedstawieniu biją brawo itp.*⟩. **30.** t. ciągnie kogo: a) ⟨*kogoś pociągają przedstawienia teatralne; kogoś pociąga twórczość teatralna (dramatyczna)*⟩: Ciągnie mnie teatr. Lubię salę teatralną, lubię patrzeć na oświetloną przed zaczęciem aktu kurtynę. *Szan. Teatry 61*; b) ⟨*ktoś pragnie zostać aktorem; ktoś pragnie powrócić do pracy teatralnej*⟩. **31.** t. wystawia jakąś sztukę ⟨*dyrekcja, zespół daje przedstawienie sztuki*⟩.

teatralny 1. Aktor t. ⟨*artysta dramatyczny grywający w teatrach*⟩. **2.** Bywalec t. ⟨*człowiek często bywający w teatrze; stały gość teatrów*⟩. **3.** t. debiut ⟨*sceniczny; na scenie*⟩. **4.** Dekoracje t-e, kostiumy t-e ⟨*używane na scenie*⟩. **5.** Deski t-e ⟨*scena, teatr*⟩. **6.** Efekty t-e ⟨*światła, dekoracje stosowane przy wystawianiu sztuki*⟩. **7.** t. gest, głos, ruch; t-a poza ⟨*nienaturalny(-a), przesadny(-a), patetyczny(-a)*⟩: Teatralnym gestem było tłuczenie kielicha; miało to oznaczać, że nikt nie jest godzien pić już z kielicha, w którym spełniono czyjeś zdrowie. *Bystr. Dzieje II, 178.* Nauczyciel wciąż czyta śpiewnym, teatralnym głosem z niedużej, na bibule drukowanej książeczki. *Gomul. Wspom. 84.* Dawniej piękno człowieka widział [Słowacki] głównie w teatralnej pozie buntu i pogardy. *Kleiner Słow. II, 2.* **8.** Gwiazda t-a ⟨*wybitna, popularna aktorka*⟩. **9.** *przestarz.* t. kochanek ⟨*amant sceniczny*⟩: Nie mów tak, bo rozdzierasz mi serce — mówił z deklamacją, jak teatralny kochanek. *Bał. Dziady 242.* **10.** Krytyka t-a ⟨*dział krytyki zajmujący się teatrem (twórczością sceniczną)*⟩. **11.** Lornetka t-a ⟨*rodzaj niewielkiego przyrządu optycznego (dwie połączone ze sobą lunety Galileusza) używanego do obserwacji gry aktorów, zwłaszcza z dalszych miejsc*⟩. **12.** Loża t-a ⟨*wydzielone miejsce na widowni, zwykle dla kilku osób*⟩. **13.** Państwowa Wyższa Szkoła T-a ⟨*wyższa uczelnia kształcąca zawodowych aktorów, inscenizatorów, reżyserów*⟩. **14.** Program t. ⟨*podający obsadę granej sztuki*⟩. **15.** Przedstawienie, widowisko t-e ⟨*odtwarzanie jakiejś sztuki na scenie; spektakl*⟩. **16.** Publiczność t-a ⟨*bywalcy teatrów*⟩. **17.** Repertuar t. ⟨*wykaz sztuk granych w teatrze lub przeznaczonych do grania w danym okresie*⟩. **18.** Sala t-a ⟨*widownia w teatrze*⟩. **19.** Sprawozdawca t. ⟨*dziennikarz pisujący sprawozdania ze sztuk wystawianych w teatrze*⟩. **20.** Szkolnictwo t-e ⟨*ogół szkół kształcących aktorów, inscenizatorów, reżyserów oraz różnego rodzaju pracowników teatru*⟩. **21.** Sztuka t-a ⟨*utwór przeznaczony do grania na scenie, utwór sceniczny*⟩: U Rzymian teatralna sztuka, w porównaniu z grecką, osobliwie tragedią, nic prawie nie znaczy. *Gol. Wym. 526.* **22.** Trupa t-a ⟨*zespół aktorski grywający zwykle w teatrze wędrownym*⟩. **23.** Zdolności t-e ⟨*aktorskie*⟩. **24.** Po teatralnemu ⟨*na sposób teatralny; zgodnie z wymaganiami sceny (teatru)*⟩: Jest wśród tych figur jedna nakreślona po teatralnemu świetnie: to ów król apaszów. *Boy Flirt III, 136.*

techniczny 1. *poligr.* Adiustacja t-a ⟨*przygotowanie tekstu do druku pod względem oznaczeń graficznych*⟩. **2.** *fiz.* Atmosfera t-a ⟨*jednostka ciśnienia równa sile 1 kg na cm²*⟩. **3.** Biuro t-e ⟨*dział przedsiębiorstwa zajmujący się sporządzaniem dokumentacji technicznej*⟩. **4.** *techn.* Brystol, cyrkiel, ołówek, papier t.; kalka t-a; pismo t-e itp. ⟨*papier, przybory, pismo używane przy kreśleniu map, planów itp.*⟩. **5.** Dokumentacja t-a ⟨*opis procesu technologicznego zawierający plany, rysunki, kosztorysy niezbędne do wykonania czego*⟩. **6.** Inteligencja t-a ⟨*ogół ludzi pracy z wyższym wykształceniem technicznym*⟩. **7.** t-a jednostka pracy ⟨*kilogramometr*⟩. **8.** t-a jednostka siły ⟨*kilogram*⟩. **9.** Kadra t-a ⟨*wyszkolony zespół pracowników danej specjalności*⟩: Chełmek zatrudnia cztery tysiące robotników, a najlepiej pracująca ich część tworzy kadrę techniczną. *Otw. Spot. 56.* **10.** Kalka t-a ⟨*przezroczysty papier (pergamin) używany do kopiowania rysunków technicznych*⟩. **11.** Kultura, roślina t-a; tłuszcz t. itp. ⟨*roślina, tłuszcz itp. stanowiące surowce produkcyjne*⟩: W Związku Radzieckim szybko rozwinęła się produkcja kultur technicznych, będących źródłem surowca dla przemysłu. *Kalend. Rob. 1951, s. 390.* **12.** Literatura t-a ⟨*piśmiennictwo z zakresu techniki*⟩. **13.** Normy t-e ⟨*zbiór przepisów dotyczących wyrobów lub procesów wytwórczych*⟩. **14.** Pogotowie t-e ⟨*dział przedsiębiorstwa, instytucji wyposażony w urządzenia techniczne (np. wozy, aparaty, narzędzia) niezbędne do szybkiej naprawy uszkodzeń*⟩. **15.** Postęp t. ⟨*związany z rozwojem techniki*⟩. **16.** Przegląd t. ⟨*dokładne sprawdzenie działania jakiegoś mechanizmu i jego części*⟩: Poddać samochód przeglądowi technicznemu. **17.** Redaktor t. ⟨*pracownik redakcji zajmujący się adiustacją techniczną, pracami graficznymi itp.*⟩. **18.** *poligr.* Rewizja t-a ⟨*ostatnia korekta przeprowadzona na podstawie odbitki próbnej z maszyny*⟩: Drukarnia dokonywa sama rewizji technicznej w celu stwierdzenia, czy druk wychodzi dobrze. *Musz. Książ. 219.* **19.** Rysunek, wykres t. ⟨*podający w sposób umowny dane niezbędne do wykonania jakiegoś przedmiotu lub urządzenia (np. domu, maszyny, sieci elektrycznej)*⟩: Syn mój [...] uczy się na mechanika [...] gdy przeglądam jego techniczne rysunki i widzę projekty wykonane według mnie tak dokładnie, cieszę się.

Moda 5, 1952. **20.** Słownictwo t-e ⟨*terminologia obejmująca różne działy techniki*⟩. **21.** Szkoły t-e ⟨*kształcące fachowców w różnych zawodach technicznych*⟩. **22.** Wóz t. ⟨*pojazd wyposażony w sprzęt naprawczy dla danych urządzeń, np. dla sieci tramwajowej, dla rowerów podczas wyścigu kolarskiego*⟩: Na pierwszym etapie pojechał jednak jeszcze jeden wóz techniczny przed wyścigiem. *Sport 35, 1954.*

technika 1. Błyskotliwa, jednolita, mistrzowska, nowa, nowoczesna, olśniewająca, oryginalna, wysoka, znakomita t. ⟨*całokształt środków związanych z produkcją; umiejętność posługiwania się jakimiś instrumentami, przyrządami itp.*⟩: Liszt grał z błyskotliwą techniką, z rodzimym węgierskim temperamentem. *Mayz. Chopin 58.* Z czasem handlowy Korynt monopolizuje produkcję waz i stwarza technikę mniej więcej jednolitą. *Ziel. T. Kult. ant. I, 116.* **2.** t. aktorska, akwarelowa (w malarstwie), badawcza, batikowa, budowlana, dramatopisarska, drogowa, drukarska, drzeworytnicza, elektronowa, grawiurowa, instrumentacyjna, kamieniarska, kinowa, klasyczna (w balecie), kompozytorska, krawiecka, kredowa (w litografii), liternicza, malarska, manualna (w muzyce), narratorska, oblężnicza, offsetowa, olejna, orkiestralna (w muzyce), pisarska, poetycka, powieściopisarska, sceniczna, szlifierska, śpiewacza, taneczna, teatralna, telewizyjna, wariacyjna (w muzyce), wersyfikacyjna, wiertnicza, wojenna, wspinaczkowa (w alpinistyce), wydawnicza: Podstawowym elementem urządzeń techniki elektronowej jest lampa elektronowa. *Prz. Kolej. 11, 1949, s. 332.* Tanecznie balet [„Czerwony mak" Gliera] oparty jest na technice klasycznej z uwzględnieniem motywów chińskich. *Wiedza 575, s. 15.* Paderewski operuje mistrzowsko techniką orkiestralną. *Reiss Najpiękn. 191.* Możliwości techniki telewizyjnej są bardzo szerokie. *Sztand. Młod. 48, 1950.* **3.** t. c z e g o: t. druku (batikowego), dyrygowania, fortepianu, gry na fortepianie (a. fortepianowej), głosowania, liczenia, myślenia, opowiadania, połowu, pracy (naukowej, umysłowej), produkcji, rzutu (dyskiem, oszczepem itp.), szlifowania soczewek, wierszowania: Tak opanował technikę fortepianu, jak niewielu ze znanych i uznanych mistrzów tego instrumentu. *Reym. Ferm. I, 63.* Podziwiał, jak w ciągu tych kilku miesięcy zdołała poznać technikę produkcji aż do najdrobniejszych szczegółów. *Jackiew. Wiosna 226.* **4.** Cud, cudo, ostatnik krzyk techniki ⟨*najwyższe osiągnięcie techniki*⟩: Dopiero ostatni „cud techniki", mikroskop elektronowy, pozwolił na sfotografowanie konturów niektórych największych cząsteczek. *Wiedza 759, s. 6.* Kanał Panamski. Cudo techniki. Opancerzone betonowe śluzy u obu wylotów. *Kurek Ocean 167.* **5.** Doprowadzić technikę czego do doskonałości, doskonalić, opanować technikę czego (np. szlifowania soczewek, gry na instrumencie, rzutu dyskiem). **6.** Mieć, posiadać (dobrą, wyrobioną itp.) technikę: Jan Tatarkiewicz [...] miał świetnie wyrobioną technikę — jako kochanek liryczno-dramatyczny w komediach i dramatach współczesnych potrafił nadać manekinom teatralnym pozory życia, ujęte w estetyczne formy. *Kotarb. J. Świat. 78.* Chłopak miał silny cios i dobrą technikę. *Braun Lewanty 131.* Najlepszą tancerką była Linka. Posiadała doskonałą technikę i wdzięk. *Ukn. Strachy 128.* **7.** Poznać technikę, zapoznać się z techniką czego (np. produkcji). **8.** Rozwijać technikę, stosować w czym nowoczesną technikę, (wy)doskonalić jaką (np. pisarską) technikę, wynaleźć technikę czego (np. szybkiego skrawania metali, barwienia szkła). **9.** Posługiwać się jaką techniką (np. olejną w malarstwie); wykonać, zrobić co jaką techniką, według wymagań techniki: Wykonać (drukować) hafty techniką siatkową. **10.** Oprzeć co (produkcję) na nowoczesnej technice. **11.** t. czego rozwija się, rozwinęła się, stoi gdzie wysoko.

teczka Założyć teczkę ⟨*wydzielić osobną teczkę do przechowywania dokumentów, zapisków, dotyczących jakiejś sprawy lub osoby*⟩.

tedy *pot.* Otóż t. ⟨*tak więc; wyrażenie rozpoczynające dalszy ciąg opowiadania*⟩.

teka 1. t. podróżna. **2.** t. ministerialna ⟨*stanowisko, urząd ministra*⟩. **3.** t. z c z y m: t. z rysunkami, ze sztychami ⟨*zbiór rysunków, sztychów w obwolucie lub w okładkach*⟩. **4.** t. rolnictwa, oświaty itp. ⟨*urząd ministra rolnictwa, oświaty itp.*⟩. **5.** Minister bez teki ⟨*minister nie zarządzający żadnym resortem, spełniający zadania specjalne*⟩: Ziemiałkowski otrzymał nominację na ministra bez teki. *Kien. Sapieha 229.* **6.** Wydać tekę ⟨*opublikować zbiór artykułów, utworów, rysunków, sztychów wiążących się tematycznie lub też stanowiących prace jednego autora*⟩: Wyczółkowski [...] ryciny sam odbijał i po odbiciu pewnej liczby egzemplarzy niszczył płytę czy kamień; tak wydał cały szereg tek autolitografij. *Brück. Kult. IV, 119.* **7.** Czekać, leżeć, spoczywać w tece: a) ⟨*o akcie, dokumencie, podaniu itp.: być dotąd nie załatwionym*⟩; b) ⟨*o utworze: nie być dotąd wydanym*⟩. **8.** Mieć, pozostawić, trzymać co w tece: a) ⟨*mieć jakąś sprawę do załatwienia; zwlekać z załatwieniem jakiej sprawy*⟩; b) ⟨*mieć utwór gotowy; zwlekać z wydaniem gotowego utworu*⟩: Każdy prawie z pomienionych artystów ma operę w tece. *Tyg. Ilustr. 4, 1900.* Fredro napisał jeszcze całych siedem tomów nowych utworów, które z zaciętością pozostawił w tece aż do śmierci. *Loren. Dwadz. 78.* Zdaje się, że Mickiewicz nie wszystkie przekłady swe uznał za godne druku, że nie tylko „Giaura" zaczętego pozostawił w tece. *Kleiner Mick. I, 421.* **9.** Objąć, oddać, powierzyć komu, przyjąć, piastować, złożyć tekę (jaką, czego) ⟨*objąć itp. urząd ministra (skarbu, spraw wewnętrznych itp.)*⟩: Niezbyt korzystny stan przemysłu Królestwa zmienił się zasadniczo w związku z objęciem teki ministra skarbu przez Ksawerego Lubeckiego. *Szwank. Warsz. 158.* W 1816 po Wawrzeckim obejmuje tekę sprawiedliwości a w trzy lata potem ministerium stanu. *Sokol. A. Dzieje II, 148.*

tekst 1. Obowiązujący, pełny, trudny t.; t. ciągły, drukowany, główny, nieczytelny, pisany, pierwotny, podstawowy, skażony, zniekształcony, źródłowy; t. literacki, liturgiczny, poetycki: Kochanowski lubił przekłady najtrudniejszych tekstów. *Wind. Koch 67.* Wypowiedzi egzaminacyjne charakteryzuje kurczowe trzymanie się obowiązującego tekstu i obawa przed bardziej samodzielnym formułowaniem myśli. *Życie Szk. W. 5, 1954, s. 40.* Wyróżnianie graficzne nazwiska i pierwszej litery imienia autora (kursywą lub pismem rozstrzelonym) jest dogodne tylko w od-

nośnikach, w ciągłym tekście bibliograficznym — raczej nie wskazane. *Bogusł. L. Korekta 72.* **2.** **t.** c z e g o ⟨*treść słowna wypowiedzi, utworu, ustawy itp.*⟩: **t.** depeszy; **t.** konstytucji; **t.** pieśni, przemówienia, utworu. **3.** **t.** d o c z e g o ⟨*słowa do utworu muzycznego*⟩: **t.** do pieśni. **4.** Analiza, rekonstrukcja tekstu; amplifikacje, zmiany tekstu: Kierunek retoryczny przekładu [„Psałterza"] Kochanowskiego odzwierciedlił się dobrze w licznych amplifikacjach tekstu, w próbach rozszerzenia lub uzupełnienia obrazów znajdujących się w oryginale. *Wind. Koch. 164.* **5.** Opracować, przytaczać, ustalać **t.** czego; konfrontować, porównywać **t-y**: Opracowałem tekst poematu. *Kotarb. J. Świat. 290.* Krytyczne wydania przynoszą ostateczne ustalenie tekstu. *Kott Po prostu 19.* **6.** Składać **t.**: Monotypy są nieocenione. Nie tylko składają tekst, ale pozwalają odlewać czcionki, które wzbogacają zapas drukarni. *Malc. Gran. 77.* **7.** Powoływać się na **t.** (jaki, czego): Powoływać się na **t.** autora; umowy, opierać co na tekście czyim.

telefon 1. **t.** bezpośredni, domowy, polowy, prywatny, stojący, ścienny, wewnętrzny ⟨*aparat telefoniczny*⟩; *pot.* alarmujący, ważny **t.**; **t.** zamiejscowy ⟨*rozmowa telefoniczna*⟩. **2.** *pot.* Dostać, odebrać, otrzymać, przyjąć **t.**; czekać na **t.** od kogo ⟨*dostać, odebrać itp. wiadomość przez telefon; rozmówić się telefonicznie z kim; czekać na rozmowę telefoniczną z kim*⟩: Pewnego dnia doktor Paweł [...] dostaje telefon: na Miodowej wypadek ślepej kiszki. *Rudn. A. Morze 340.* Odebrał alarmujący telefon. *Gaz. Rob. 285, 1954.* **3.** Mieć **t.**: a) ⟨*mieć aparat telefoniczny*⟩: Była gęsta sieć telefoniczna, każda apteka, każdy sklep, a nawet sklepik miały telefon. *Warsz. młod. 52*; b) *pot.* Mieć **t.** (od kogo) ⟨*mieć z kim rozmowę telefoniczną; mieć od kogo wiadomość telefoniczną (zakomunikowaną przez telefon)*⟩. **4.** Przełączyć, włączyć, wyłączyć **t.** ⟨*przełączyć itp. aparat telefoniczny*⟩. **5.** Nakręcić numer telefonu; podnieść słuchawkę telefonu; rozmawiać, zamawiać co przez **t.** **6.** *pot.* Wisieć ciągle przy telefonie: a) ⟨*często telefonować, rozmawiać telefonicznie*⟩: Czy naprawdę w tym pierwszym dniu urlopu Anielcia nie mogłaby pomyśleć choć trochę o sobie, tylko ciągle wisieć przy telefonie. *Bogusz. Aniel. 14*; b) ⟨*usiłować uzyskać połączenie telefoniczne*⟩. **7.** *pot.* Podejść, wezwać kogo do telefonu ⟨*podejść itp. do aparatu telefonicznego*⟩. **8.** *pot.* Prześladować kogo telefonami ⟨*telefonować do kogo zbyt często; zwracać się do kogo zbyt często telefonicznie z prośbami, żądaniami itp.*⟩: Lipecka umilkła i nie prześladowała jej telefonami. *Perz. Las 109.* **9.** **t.** brzęczy, dzwoni, zaterkotał ⟨*o sygnałach aparatu telefonicznego*⟩; **t.** działa ⟨*funkcjonuje normalnie*⟩; jest zajęty ⟨*ktoś rozmawia za pomocą aparatu, z którym chcemy się połączyć*⟩. **10.** *pot.* Jest, był do kogo **t.**; są, były do kogo **t-y** ⟨*ktoś zgłasza się, zgłaszał się do rozmowy telefonicznej z kim*⟩: Były tu do pani dwa jakieś dziwne telefony! *Bogusz. Polon. IV, 28.* **11.** **t.** milczy, nie odpowiada ⟨*ktoś nie podejmuje słuchawki albo kogoś nie ma w domu; z kimś nie można się rozmówić telefonicznie*⟩: Wreszcie uzyskała połączenie i po chwili usłyszała od telefonistki, że telefon nie odpowiada. *Perz. Raz 150.* **12.** *pot.* **t-y** poszły w ruch ⟨*nawiązano łączność, porozumiano się za pomocą telefonu*⟩: Telefony poszły w ruch. Nie tracąc ani chwili zwołano naradę. *Braun Lewanty 464.* **13.** *pot.* **t.** się urywa, **t-y** urywają się (do kogo) ⟨*z kimś ktoś albo wiele osób chce rozmawiać telefonicznie; ktoś stale dzwoni (telefonuje) do kogo; są ciągłe sygnały telefoniczne*⟩: Nie wiedziałam, gdzie was szukać! Telefony urywały się. *Braun Lewanty 409.* **14.** **t.** zamilkł, **t-y** zamilkły ⟨*ktoś przerwał rozmowę przez telefon, przestał nawiązywać łączność telefoniczną z kim*⟩: Telefony zamilkły, nikt już nie dzwonił. *Braun Lewanty 353.*

telefoniczny 1. Kabina **t-a** ⟨*niewielkie pomieszczenie, rodzaj celki (wewnątrz budynku) lub budki (na ulicy, placu), zawierające aparat telefoniczny, przeznaczony do rozmów publicznych*⟩: Pamiętam tylko tupot dziennikarzy, którzy natychmiast zbiegli do kabin telefonicznych. *Brand. K. Troja 166.* **2.** Książka **t-a** ⟨*książka zawierająca spis abonentów telefonów wraz z numerami ich aparatów*⟩. **3.** Licznik **t.** ⟨*urządzenie służące do podliczania liczby rozmów odbytych przez dany aparat telefoniczny w danym okresie (np. w okresie miesięcznym)*⟩. **4.** **t.** meldunek; **t-e** porozumienie, zamówienie; rozmowa **t-a** ⟨*za pośrednictwem telefonu, przez telefon*⟩. **5.** Rozmównica **t-a** ⟨*sala zawierająca kabiny z aparatami telefonicznymi, przeznaczonymi do rozmów publicznych*⟩.

telegraficzny 1. Blankiet **t.** ⟨*blankiet, na którym wypisuje się treść przesyłanego telegramu*⟩. **2.** Depesza **t-a** ⟨*telegram*⟩. **3.** Kod **t.** ⟨*umowne znaki porozumiewawcze, zastępujące pismo*⟩. **4.** Skróty **t-e** ⟨*sposób wyrażania się skrótowy, urywany, zwięzły*⟩: Widziało się to, co opowiadał. Budowa zdań nieoczekiwana, myśli podawane skrótami telegraficznymi. *Warsz. młod. 273.* **5.** W skrócie telegraficznym ⟨*w bardzo wielkim skrócie*⟩: Zamierzam opisać pierwszą po wojnie krótką podróż „Daru Pomorza" z portu macierzystego do Szwecji, wypada więc choćby w tzw. skrócie telegraficznym opowiedzieć dzieje tego statku. *Balc. Ocz. 8.* **6.** **t.** styl ⟨*zwięzły, skrótowy*⟩: Nie widzieliśmy się parę lat... Jak zwykle w takich wypadkach — zwierzyliśmy się sobie w telegraficznym stylu z rodzinnych radości i kłopotów. *Głos Wielkopol. 285, 1954.* **7.** Zamówienia **t-e** ⟨*składane lub przesyłane za pośrednictwem telegrafu*⟩. **8.** Znaki **t-e** ⟨*system znaków, kresek i kropek odpowiadających literom alfabetu*⟩: Uczyli się razem. Całymi godzinami wystukiwali na kluczach kreski i kropki. Spali mało. Ale nawet w śnie dręczyły „Piotrka" odgłosy znaków telegraficznych. *Ludzie KPP 161.*

telegram 1. Alarmujący, pilny **t.** ⟨*wiadomość przesłana telegraficznie*⟩: Natychmiast rozesłano alarmujące telegramy w rozmaite strony. *Wikt. Miasto 70.* **2.** **t.** gratulacyjny, imieninowy; **t.** z powinszowaniami, z życzeniami (imieninowymi, świątecznymi itp.) ⟨*depesza zawierająca gratulacje, życzenia (imieninowe, świąteczne itp.)*⟩. **3.** Dostać, nadać, otrzymać, posłać do kogo **t.** **4.** Przyjąć **t.** (o urzędniku), ale odebrać **t.** (o adresacie). *SPP.*: Radiotelegrafista przyjmuje telegram, nadany do nas z jakiejś wyspy. *Balc. Ocz. 20.* **5.** Wezwać kogo telegramem ⟨*depeszą*⟩: Wyjechała wezwana na wieś telegramem. *Perz. Cud. 32.*

telewizja 1. t. czarno-biała, kolorowa ⟨*przesyłanie na odległość ruchomych obrazów za pomocą fal elektromagnetycznych*⟩. **2.** *pot.* Oglądać telewizję, przyjść do kogo na telewizję ⟨*oglądać program telewizyjny, przyjść do kogo na oglądanie takiego programu*⟩. **3.** *pot.* Być w telewizji ⟨*w programie telewizyjnym*⟩: Co dziś jest w telewizji? O dwudziestej drugiej będzie w telewizji film fabularny. **4.** *pot.* Oglądać co w telewizji ⟨*w aparacie telewizyjnym; w programie telewizyjnym*⟩: Dziś oglądaliśmy w telewizji kobrę. **5. t.** nadaje co (dziennik, pogadankę, film itp.) ⟨*stacja telewizyjna, studio telewizyjne nadaje (dziennik itp.)*⟩.

temat 1. Aktualny, banalny, dowolny, drażliwy, główny, interesujący, niewyczerpany, oryginalny, podniosły, poważny, przejmujący, ulubiony, ważny, wdzięczny, zabawny, zajmujący **t.** ⟨*zagadnienie stanowiące osnowę myśli; zasadniczy przedmiot rozmowy, pracy, dzieła; teza do rozwijania*⟩: Każdy mieszkaniec Anglii ma prawo przemawiać na każdy dowolny temat w Hyde Parku. *Koźn. Rok 164.* W częstych i długich rozmowach, które prowadzili, głównym tematem były wspomnienia. *Krzywosz. Życie 5.* Rozmowa toczyła się na niewyczerpany temat plotek świata krakowskiego. *Sewer Nafta II, 205.* Ha, to mówmy o tak nazywanej płci pięknej, kiedy już nie mamy zabawniejszego tematu. *Reym. Ziemia I, 320.* **2. t.** dramatyczny, konkursowy, literacki, malarski, polityczny; **t.** przewodni utworu, **t.** społeczny: Rozmowa zeszła na tematy społeczne. *Unił. Żyto 137.* **3.** *jęz.* **t.** fleksyjny ⟨*część wyrazu pozostała po oddzieleniu końcówki*⟩; **t.** słowotwórczy ⟨*część wyrazu pozostała po oddzieleniu formantu*⟩. **4.** *jęz.* **t.** samogłoskowy ⟨*temat fleksyjny kończący się samogłoską*⟩. **5.** *jęz.* **t.** spółgłoskowy (miękki, twardy) ⟨*temat fleksyjny lub słowotwórczy kończący się spółgłoską miękką lub twardą*⟩. **6. t.** c z e g o; z c z e g o ⟨*osnowa treściowa czego (czegoś wypowiedzianego lub napisanego)*⟩: **t.** badań, obrad; **t.** powieści, pracy dyplomowej, zadania (matematycznego); **t.** czyich zainteresowań; **t.** z życia czyjego: W społeczeństwie stanowym literatura najczęściej obraca się koło tematów z życia wyższych sfer społecznych. *Bystr. Publ. 107.* **7. t.** d o c z e g o ⟨*osnowa treściowa, podsunięta do rozmowy, przemyślenia lub opracowania pisemnego*⟩: **t.** do rozmowy, do medytacji, do wypracowania. **8. t.** o k i m, o c z y m: **t.** o aktorach, **t.** o podróżach, o muzyce. **9.** Kopalnia tematów. **10.** Coś na **t.**, nic na **t.** ⟨*coś związane z tematem; nie związane z tematem, nie mające nic wspólnego z tematem*⟩: Rozważania, dyskusja na **t.**; nie na **t. 11.** (Mówić, plotkować itp.) na czyj **t.** ⟨*(mówić, plotkować itp.) o sprawach dotyczących kogo*⟩: Może [...] Klocia coś przekręciła, na jego, Karasiewicza, temat? *Twórcz. 2, 1954, s. 89.* **12.** Czerpać z czego, opracować, poddać komu (do sztuki), podjąć, poruszyć jaki, rozwinąć **t.**: Tematy do dzieł swoich czerpie prawie wyłącznie ze świata dziecięcego. *Tyg. Ilustr. 32, 1904.* Pewien młody autor prosił Dumasa syna, aby mu poddał temat do sztuki teatralnej. *Boy Flirt I, 162.* **13.** Coś stanowi **t.** (czyj, czego): Teatr stanowi twój najmilszy temat. *Nowak. Z. Start 11.* **14.** Wyczerpać, zaczerpnąć z czego, zmienić, znaleźć **t.** do czego, zostawić **t.** (jaki, czego): Sam zresztą temat zaczerpnął Baryka [...] z „Facecji polskich" z 1624 r. *Loren. Dwadz. 11.* Wysilali się na znalezienie tematu do rozmowy. *Perz. Las 153.* Proszę cię, zostawmy już ten temat! *Breza Uczta 24.* **15.** Debatować, dyskutować na **t.**; naprowadzić kogo na **t.**; rozprawiać, tworzyć na **t.**; zejść na **t.** czego. **15a.** Mówić na jakiś, na ten **t.** ⟨*rozwijać jakąś treść myślową, poruszać jakąś sprawę*⟩: Mówił na każdy temat. *Nałk. Z. SPP.* **16.** Przejść na inny **t.** (w rozmowie), sprowadzić rozmowę na inny **t.** ⟨*zmienić treść, osnowę rozmowy*⟩: Rozmawialiśmy o podróżach, po czym przeszliśmy na inny temat. **17.** Dostarczyć komu tematu do czego (np. do rozmowy); komuś braknie, nie braknie, nie zabraknie tematu do czego (np. do rozmowy): Rozmawialiśmy ciągle i nigdy nam nie zabrakło tematu. *Zap. G. Znak 70.* **18.** Trzymać się ściśle tematu. **19.** Odbiegać od tematu, wracać do tematu. **20.** Coś jest tematem (rozmowy, czyjej pracy); zainteresować kogo tematem. **21.** Przeskakiwać z tematu na **t. 22. t.** jest rozległy; **t.** wyczerpał się (**t-y** wyczerpały się): Mówiąc krótko, choć temat jest bardzo rozległy, źródłem wpływu łaciny na sposób kształtowania się samej osnowy pojęciowej języków europejskich jest łacińska postawa umysłowa. *Dor. Rozm. II, 115.* Wreszcie jednak wszystkie tematy się wyczerpały. *Perz. Uczn. 23.*

temperament 1. Bojowy, bujny, chłodny, choleryczny, flegmatyczny, gorący, gwałtowny, krewki, krwisty, melancholijny, nieokiełznany, niepowściągliwy, niesforny, ognisty, płomienny, porywczy, rozhukany, rybi, sangwiniczny, szalony, zapalny, żywiołowy, żywy **t.** ⟨*usposobienie, natura człowieka*⟩. **2. t.** dziennikarski, narracyjny, pisarski, polemiczny, sceniczny ⟨*zacięcie, werwa*⟩: Z wolna jednak poniósł go [Sienkiewicza] temperament narracyjny. *Krzywosz. Życie 228.* Bardzo poważne zarzuty w stosunku do książki wytoczył Karst. Temperament polemiczny zaprowadził zresztą dyskutanta trochę za daleko. *Życie Lit. 10, 1954.* **3. t.** w c z y m: **t.** w tańcu, w muzyce. **4.** Ktoś z temperamentem, pełen temperamentu; bez temperamentu ⟨*ktoś pełen energii, werwy, potencji; bez energii, werwy, potencji*⟩: Kobieta jak łania, pełna życia i temperamentu! *Dzierżk. Obrazy 124.* **5.** Z temperamentem, bez temperamentu (grać, tańczyć, opowiadać, pisać) ⟨*z werwą, z zacięciem; bez werwy, bez zacięcia*⟩: Tańczyła z takim temperamentem i wprawą, że burza oklasków zerwała się w sali. *Reym. Kom. 243.* Artykuł napisany był z temperamentem i cięłością młodzieńca. *Słonim. Walki 351.* **6.** Z temperamentu (ktoś; jakiś) ⟨*z usposobienia, z natury*⟩: Flegmatyk, choleryk z temperamentu. Był zawsze człowiekiem z temperamentu ognistym, żywym jak piorun. *Bog. Rodin I (1896), 210.* **7.** Mieć **t.** jaki; mieć w czym **t.**: Miał temperament nadmiernie wrażliwy subtelizujący, łatwo podlegający czarnowidztwu, niebronny przeciw głębokiej depresji duchowej. *Ask. Poniat. 19.* Dzika bestia, ale ma w piórze temperament, indywidualność. *Dygas. Pióro 143.* **8.** Odziedziczyć po kim (po matce, ojcu itd.) jaki **t.** (np. gorący). **9.** Przejawiać jaki **t.** a. **t.** czego: [Lelewel] Nie okazał umysłu męża stanu, i nie przejawił temperamentu rewolucjonisty. *Śliw. A. Lel. 222.* **10.** Dać się unieść temperamentowi: Borowiecki, porwany tym szalonym wybuchem namiętności [...] dał się

unieść temperamentowi swojemu. *Reym. Ziemia I, 65.* **11.** Odznaczać się jakim temperamentem: Odznaczał się temperamentem dzikim, niepowściągliwym i złośliwością przykrą dla otoczenia. *Dygas. Piszcz. II, 93.* **12. t.** ponosi kogo: Gdy jedni ograniczają się do uwag rzeczowych, innych ponoszą temperamenty. *Kowalew. M. Kamp. 148.*

temperatura **1.** Niska, normalna, podbiegunowa, podzwrotnikowa, stała, średnia (dzienna, miesięczna, roczna itp.), tropikalna **t.** ⟨*stan cieplny ciała, stopień nagrzania otoczenia ciała (atmosfery)*⟩. **2. t.** absolutna, bezwzględna ⟨*liczona od zera bezwzględnego (—273°C)*⟩. **3. t.** krytyczna ⟨*temperatura, w której gaz nie ulega skropleniu nawet pod największym ciśnieniem*⟩. **4. t.** pokojowa ⟨*taka jaka bywa normalnie w mieszkaniu*⟩. **5.** *pot.* Podwyższona, wysoka **t.** ⟨*gorączka*⟩. **6.** Różnice, skoki, spadek, wahania, wzrost temperatury. **7.** Amplituda, wykres temperatury. **8. t.** ciała, powietrza, roztworu. **9.** *fiz.* **t.** parowania ⟨*temperatura, w której płyn zamienia się w parę*⟩. **10.** *fiz.* **t.** topnienia ⟨*temperatura, w której ciało stałe zamienia się w ciekłe*⟩. **11.** *fiz.* **t.** wrzenia ⟨*temperatura, w której ciecz wrze*⟩. **12.** *fiz.* **t.** zera bezwzględnego (—273°C). **13.** *przen.* **t.** serca, uczuć ⟨*stan, wielkość uczucia*⟩: Widywał cię jednak — nie prawda? — coś przyjemnego szeptał, o temperaturze swego serca zapewniał... *Święt. A. Makary 10.* **14.** W niskiej, wysokiej temperaturze (robić co, zachowywać się w jakiś sposób): Ozon, jako substancja w niskich temperaturach niestała, łatwo przechodzi w tlen. *Turk. SPP.* **15.** *pot.* Mieć temperaturę ⟨*mieć podwyższoną ciepłotę ciała, mieć gorączkę*⟩: A jak zdrowie Basiuni? Dziękuję. Już wstała. To tylko mała grypka. Jak zwykle na jesieni. Dwa dni miała temperaturę. *Iwasz. J. Odbud. 15.* **16.** Mierzyć, notować, wytrzymywać (wyższą), wytwarzać (większą) temperaturę. **17.** Nagrzewać co do jakiej temperatury. **18. t.** dochodzi do x stopni; maleje, wzrasta; obniża się, panuje gdzie, spada; sięga x stopni, trzyma się, wynosi x stopni: W Bukareszcie panuje piękna pogoda, temperatura dochodzi do 33 stopni. *Prz. Sport. 74, 1950.* [Ciało] kurczy się, gdy temperatura jego maleje. *Fot. Fiz. VI, 151.* **19.** *pot.* **t.** podnosi się komu, rośnie ⟨*gorączka wzmaga się*⟩: Temperatura podniosła mi się o kilka kresek. Oddech stawał się coraz szybszy. *Mort. Spow. 84.* Liczyłem sobie puls, oczy mnie bolały, czułem, że temperatura rośnie. *Żukr. Zioła 27.*

tempo **1.** Amerykańskie, błyskawiczne, energiczne, gorączkowe, mordercze, ogólne, powolne, przyśpieszone, skoczne, szalone, szybkie, zawrotne, zwolnione, żółwie, żywe, żywiołowe **t.** ⟨*szybkość z jaką coś się odbywa*⟩. **2. t.** c z e g o, w c z y m ⟨*szybkość wykonywania czego (np. utworu muzycznego), rozwoju czego (np. produkcji), odbywania się czego*⟩: **t.** walca, marszu, mowy, pracy, produkcji, rozwoju przemysłu, wydarzeń, zmian, życia; **t.** w biegu, w marszu; **t.** w muzyce, **t.** w pracy. **3.** Na tempa (robić co) ⟨*miarowo, rytmicznie*⟩: Wykonywać ruchy (np. gimnastyczne) na trzy tempa. **4.** W tym; w takim; w jakimś (w błyskawicznym, w przyśpieszonym, w szybkim, w żółwim itp.) tempie (co robić, coś się odbywa): Czerwona Armia jak pożar pędziła naprzód w niespodziewanie szybkim tempie. *Szmag. SPP.* **5.** Dyktować komu, hamować, nadawać czemu, osłabiać, przyśpieszać, rozwijać (rekordowe), utrzymywać, wybijać (ostre), wziąć (jakie), wzmóc, zmienić, zwiększyć, zwolnić **t.** (czego); wpaść w **t.**: Orkiestra zmieniła natychmiast tempo i dał się zaraz słyszeć drugi z porządku balowy taniec, kontredans. *Bog. Rodin II, 73.* **6.** Dotrzymać komu, czemu tempa; nie dotrzymać, nie wytrzymać tempa; nabierać, przyhamować (nieco) tempa; zbić kogo z tempa. **7.** Obracać się jakim (zwolnionym itp.), ruszyć jakim (szybkim, szalonym itp.) tempem: Około stu par poczęło się obracać dokoła sali [...] zwykłym tempem walcowym. *Orzesz. Chwile 148.* **8.** Mylić się w tempie, pracować w jakim (np. w szybkim) tempie. **9.** Pędzić, mknąć, pomykać, poruszać się, posuwać się, rozwijać się w szybkim (błyskawicznym, zawrotnym itp.) tempie. **10.** Poruszać się, wykonywać co w zwolnionym tempie. **11.** Wybudować co w rekordowym tempie. **12. t., t.!** ⟨*okrzyk zachęcający do wzmożenia tempa*⟩: Tempo chłopcy, tempo! Nie damy się nygusom! zachęcał Paliwoda. *Braun Lewanty 221.* **13. t.** czego osłabło, rośnie, wzrasta: Tempo sztuki znów osłabło. Skrzypienie krzeseł zaczęło zagłuszać kwestie aktorów, ktoś zakasłał. *Jackiew. Wiosna 248.*

ten, ta, to **1. t. a. t.**; to a to ⟨*o kimś lub o czymś, kogo (czego) nie ma potrzeby bliżej określać*⟩: Zgłosisz się pod ten a ten numer, o tym i o tym czasie. *SW.* O tej a o tej porze, godzinie. Szeptali Smolce, że to a to się dzieje. *Chlęd. Pam. II, 50.* Opowiadał [...] że minister to a to zrobił za jego poradą. *Chlęd. Pam. II, 11.* **2. t.** cały, **t.** twój, **t.** wasz itp. ⟨*o kimś, o czymś z odcieniem ujemnym*⟩: Nie taki to on znowu młody ten cały Władek i rozum swój ma. *Bogusz. Kura 170.* Ten twój fortepian i całe twoje granie robi przykrość. *Iwasz. J. SPP.* **3. t.** czy ów, **t.** lub ów ⟨*któryś z wielu, niektóry*⟩: Dla ludzi Kuźnar był w tym okresie łagodny i często wzywał do siebie tego czy owego. *Brand. K. Obyw. 240.* **4.** *posp.* **t.** interes ⟨*członek męski; penis*⟩. **5. t.** ..., ów...: Znajomi, kto gestem, kto słowem, ten z bliska, ów z daleka, dawali sobie znaki. *Choj. Alkh. IV, 147.* **6. t.** i ów: a) ⟨*jeden i drugi, niejeden; jaki taki*⟩: W miarę nasycania głodu wesołe bractwo się uspokaja. Ten i ów przeciąga się marząc o drzemce. *Fiedl. A. Rio 104.* Ten i ów zaczął już wstawać od stołu. *Bogusz. Pol. IV, 298*; b) ⟨*niektóry, pewien*⟩: Zażądałem od niego pieniędzy na podzelówkę butów, na kupno tych i owych rzeczy potrzebnych. *Grusz. Ar. Huzar 120.* **7. t.** oto tam ⟨*tamten*⟩. **8. t.** sam, ta sama, to samo ⟨*taki sam, podobny; taka sama, podobna; rzecz taka sama, podobna*⟩: W tym czasie pojawiły się w Polsce z Królewca przekłady Seklucjana czterech ewangelii i inne książki, inni też poczęli pisać w tym samym duchu. *Zakrz. W. Reform. 49.* W tobie płynie ta sama krew, co we mnie. *Żer. Biała 46.* **9. t.** tam ⟨*tamten, ów (z odcieniem lekceważenia)*⟩: Słyszałeś Dominiku? — Co ten tam osioł plecie. *Bog. Kapit. I, 72.* Poleciałeś z poselstwem tej tam Jagienki do tego tam Wilczka, co była rzecz bardzo głupia. *Kaczk. Olbracht. III, 62.* **10. t.** tego ⟨*może oznaczać nazwę każdej czynności, której nie chcemy lub krępujemy się wymienić dosłownie*⟩: Nie ma tam, mociumpanie, lepszej rzeczy w świecie jak [...] w wieczór chłodny, słotny, piwka sobie, ten tego, troszkę, jak to wiecie, kiedy

człek, psiakrew, siedzi, jak kołek samotny. *Tuwim Sokr. 71.* A może byśmy tak ten tego a. tego ten ⟨*odbyli z sobą pewną czynność (np. robiąc propozycję kobiecie)*⟩. *SW.* **11.** Być **t.** tego a. tego **t.** ⟨*być wstawionym*⟩: Wybaczcie żem dzisiaj trochę „tego — ten", z radości wypiłem, gdyż miałem piękny sen. *SPT, 73.* **12. t.** to ⟨*ten właśnie*⟩: Ten to Konrad był początkiem domu książąt udzielnych mazowieckich. *Narusz. Hist. III, 128.* **13. t.** tu ⟨*ten bliższy*⟩. **14. t.** zły i **t.** niedobry ⟨*obaj nieodpowiedni; ani jeden, ani drugi nie nadają się*⟩. **15.** *pot.* to dopiero, toż to (dopiero), to (ci) dopiero; to mi (dopiero); a to (ci) dopiero (ktoś lub coś) ⟨*lekceważąco, ze zdumieniem lub z podziwem o kimś, o czymś, zależnie od intonacji*⟩: Kręcili głowami z podziwu. — To ci dopiero... — powtarzali, przejęci szacunkiem dla kolegi. *Gomul. Wspom. 62.* Jeszcze jedna krowa i dwa morgi łąk — toż to ze trzydzieści rubli zysku na rok. *Prus Plac. 30.* Ale nam najwięcej podobają się gładkie i strome ściany Giewontu. Toż to dopiero szczyt! *Wierchy 1937, s. 8.* To się dopiero zrobiło! *Dąbr. M. Noce II, 167.* To mi dopiero człowiek. *Choj. Alkh. I, 282.* To mi gościnność! U licha, a to dopiero odkrycie — więc ja naprawdę ją kocham. *Żukr. Dni 15.* A to ci dopiero znalazł się „aktywista"! *Wieś 17, 1953, s. 8.* **16.** To co? ⟨*wyrażenie pytajne: co będzie, co się stanie? itp.*⟩: A jak się dowie, to co? *Goj. Dziew. I, 70.* **17. t.** ..., tamten... ⟨*jeden... drugi...*⟩: Przedzieleni niezmierną przestrzenią stepu, zmierzali z wolna ku sobie — ten od zachodu, tamten od wschodu. *Gomul. Ciury III, 23.* A tu z lasu jak nie wypadnie kawaleria, dopiero ci w prawo, tamci w lewo, tamci za nimi. *Sienk. Now. II, 76.* **18.** To co innego ⟨*to inna sprawa, inna rzecz*⟩: Żeby to było wożenie gnoju, bronowanie, to co innego. *Dąbr. M. Noce II, 62.* **19.** To albo owo, to czy owo ⟨*niektóre (rzeczy, sprawy)*⟩: Wypytywał, co czytam i jak się zapatruję na to czy owo. *New. Chłopiec 143.* **20.** To dobre! ⟨*wykrzyknienie wyrażające ironiczny stosunek do tego co ktoś powiedział*⟩: Skąd znam panią? To dobre! *Tuwim Sokr. 57.* **21.** To dobrze, doskonale ⟨*wzmocnione dobrze, doskonale*⟩: Zechce przyjść — to dobrze, nie zechce — drugie dobrze. *Breza Uczta 143.* **22.** To fakt ⟨*faktycznie, rzeczywiście; to nie ulega wątpliwości*⟩: Poniewierał się trzy noce po knajpach — to fakt. *Braun Lewanty 6.* **23.** To grunt ⟨*rzecz najważniejsza, podstawowa*⟩: Pieniądz — to dziś grunt! *Narzym. Pozyt. 7.* **24.** To i owo, to i tamto; to i to, i tamto ⟨*niejedno; wiele rzeczy*⟩: Dolegało mu i to, i owo. Więc udał się do lekarza. *Ritt. Duchy 83.* Skąd do pana dotarły tego rodzaju informacje? [...] Wie się to i owo. *Krzyw. I. Bunt 27.* To i owo w swojej głowie rozbierać począł. *Zachar. Kres. 14.* Ma jeszcze to i to, i tamto. *Prusz. Trzyn. 309.* **25.** To (ja, my itp.)... a (on, oni itp.) ⟨*uwydatnia treści przeciwstawne członów wypowiedzi*⟩: To my się tutaj martwimy, a on milczy jak kamień! *Świerszcz. 13, 1951.* **26.** To jasne ⟨*sprawa jest jasna, zrozumiała*⟩. **27.** To jest, to znaczy; jest to (zwykle w połączeniu z dwoma bezokolicznikami) ⟨*przyłącza człon wyjaśniający zdania lub zdanie wyjaśniające do członu lub zdania poprzedniego; łączy oba człony wypowiedzi*⟩: Pan Juliusz jako człowiek zasad był [...] konserwatystą, to jest kochał tradycję, a szparko jej bronił językiem. *Dygas. Now. V, 10.* Przedpokój, korytarze i korytarzyki zajmują 30 m², to jest prawie 50% powierzchni mieszkania. - Zabawiali damy sprzedające cukierki, widokówki [...] to znaczy wygłaszali dowcipne monologi, których z admiracją słuchały damy. *Ritt. Duchy 86.* Jeśli na wieczór nie wrócę, to znaczy, że zostaję we Lwowie. *Par. Niebo 101.* Zbytkować — jest to bluźnić przeciw ubóstwu; marnować — jest to kraść. *Bog. Kapit. I, 135.* **28.** To jest tak; to było tak ⟨*to się dzieje, to się stało; to się odbywa, odbyło w następujący sposób*⟩: To było tak: w ciemności nocy z gałązki wylazł żywy pączek. *Tuwim Treść 29.* **29.** To już: Przecież to już blisko dziesiąta. *Dąbr. M. Noce II, 113.* **30.** To kwestia, to pytanie ⟨*można wątpić o czym*⟩: Czy ty potrafisz się naprawdę do kogo przywiązać, to pytanie. *Ritt. Most 18.* **31.** To moja, to jego itp. rzecz ⟨*to moja (jego itp.) wyłącznie sprawa*⟩: Co pani będzie robić w domu? — Przepraszam, ale to moja rzecz. *Brand. K. Obyw. 441.* **32.** To nie bagatela, to nie żarty ⟨*o rzeczy trudnej, poważnej*⟩: Siódma klasa — to już nie żarty. *Par. Niebo 147.* Mórg łąki skosić — to nie bagatela. *Piąt. Białow. 93.* **33.** To niedobrze ⟨*jest rzeczą niedobrą*⟩: To niedobrze, kiedy się kto sam chwali. *Kras. Rozm. 16.* **34.** To nie łaska? ⟨*nie chcesz? uważasz za niewłaściwe?*⟩: A przywitać się grzecznie — to nie łaska? *Żer. Grzech 9.* **35.** To nie to; to nie to, co... ⟨*zupełnie co innego (, niż...)*⟩: A suknie to nie to, co teraz, strasznie były pracowite, wszystko na podszewce, pełno plisek, zakładek, marszczeń, a każdą rzecz w rękach szyj. *Kow. A. Rogat. 21.* **36.** To niemożebne! to nieprawdopodobne! to niesłychane! to okropne itp. ⟨*wzmocnione wykrzyknienie wyrażające zdumienie, oburzenie itp.*⟩: Wstąpię do teatru! [...] To niemożebne! *Zap. G. Mił. 356.* **37.** To pan? (pani? ty? itp.) ⟨*skrócona forma pytania: czy to pan (pani, ty itp.) znajduje się tu, zrobił to itp.*⟩. **38.** *przestarz.* To pewna (, że...) ⟨*jest rzeczą pewną, że...*⟩: Spóźniłem się nieco, to pewna. *Tremb. Listy I, 129.* **39.** To prawda ⟨*istotnie, tak jest, trzeba to przyznać*⟩: Przystojna jest, to prawda, ale tysiąc piękniejszych widziałeś pewno na świecie. *Orzesz. Niemn. II, 20.* **40.** To rozumiem ⟨*wyraża aprobatę, uznanie*⟩: O — powiedziała — to rozumiem, druga klasa pięknie przygotowała się na uroczystość zakończenia roku szkolnego. *Świerszcz. 42, 1953.* **41.** To samo i to samo ⟨*ciągle to samo*⟩: A tu ciągle to samo i to samo. *Dąbr. M. Noce II, 49.* **42.** *pot.* To się wie! ⟨*naturalnie, rozumie się, tak jest*⟩: Obrałeś już sobie zawód? — To się wie! *Gomul. Wspom. 287.* **43.** To tak, jak gdyby ⟨*wyraża porównanie*⟩: Napisać np. dzieło astronomiczne w języku narodowym w XVI wieku, to tak, jak gdyby dzisiaj ktoś podobne dzieło w kaszubskim narzeczu pisać zamierzał albo i jeszcze gorzej. *Brück. Język. 107.* **44.** To... tamto ⟨*wyrażenie zastępujące wyliczanie czego*⟩: Amelcia to, Amelcia tamto... Aż się w głowie kręci od wyliczania win Amelci. *Goj. Dziew. I, 145.* **45.** To tam, to sam ⟨*tu i ówdzie*⟩: Z czeluści, która wiekuiście wzdycha, wypadają chmurki wodnego pyłu, ogromne banie mgły ledwo widocznej, kołyszą się i błądzą nad dołem to tam, to sam, rozsiewając naokół deszcz drobny i spływając po głazach długimi smugami, jak łzy cienkimi. *Żer. Opow. 215.* **46.** To tego... ⟨*wyrażenie zastępujące lukę my-*

słową, podkreślające pewien namysł lub chwilowy brak wyrazu⟩: Um, to tego... to słuchajcież, zostawcie to mnie, już ja to załatwię. *Bał. Dziady 125.* **47.** To tego, to owego ⟨*niejednego, niejednej rzeczy*⟩: Na forpocztach stoją żydki posługacze, a z boków zbliżają się z pośpiechem i faktorzy, z gotowością narajenia, to tego, to owego. *Korz. J. Tad. 2.* **48.** *gw.* To-to ⟨*o kimś lub o czymś z odcieniem pewnego lekceważenia*⟩: Rozbiegało się to-to w różne strony pędząc na łeb na szyję [...] gubiąc po drodze części odzieży. *Krucz. Paw. 229.* **49.** To, to... ⟨*wyraża zapowiedź czego, pewną pogróżkę*⟩: Jak mi jeszcze raz coś podobnego zrobi, to, to... *Bał. Ryby 8.* **50.** To... to...; a to... a to... (a to), bądź to..., bądź to... (bądź też...), czy to... czy to..., już to... już to...; raz... to znów (znowu)... ⟨*w zespołach (spójników) łączy zdania lub ich człony z uwydatnieniem ich różnorodności lub równoważności funkcyjnej*⟩: Trzcina i tataraki chwiały się lekko to w jedną, to w drugą stronę, jak stare babiny, gdy zasypiają w fotelu. *Gomul. Kajet 26.* Dzieci, jak to dzieci, chorują a to na skrofuły, a to na szkarlatynę, a to na odrę. *Probl. 2, 1954, s. 107.* O to się potrafią [...] starać czy to dla siebie, czy to nawet dla kogo. *Dąbr. M. Noce II, 132.* Ziemia czy to uprawna, czy to odłogiem leżąca. **51.** To trudno! ⟨*należy, trzeba się z tym pogodzić*⟩. **52.** To tu, to tam; to tu, to ówdzie ⟨*tu i ówdzie, gdzieniegdzie; w różnych miejscach*⟩: I ile razy młynarzowa wołanie swe przerwała, wszystkie załomy wzgórz [...] przedrzeźniały ją, szepcąc to tu, to tam: Taś, taś, taś!... *Gomul. Kajet 28.* Mieszkałem to tu, to tam [...] coraz to u kogo innego. *Makusz. Listy 71.* **53.** To tylko tak...: Morze to tylko tak... symbol [...] Ale w gruncie rzeczy idzie tutaj o miłość. *Dąbr. M. Noce II, 53.* **54.** To tym, to owym [niepokoić się (kogo)] ⟨*byle czym*⟩. **55.** To wszystko; wszystko to ⟨*wyrażenie, używane po wyliczeniu, podkreśla wyczerpanie zakresu rzeczy lub czynności wyliczanych; używane w pytaniu uogólnia, podsumowuje treść tego, o czym była mowa lub co się działo poprzednio*⟩: Orkiestra, soliści, ich znajomi, krewni, chłopcy z różnych klas — wszystko to wyroiło się nagle. *Par. Niebo 211.* Jaki to wszystko ma sens? *Par. Niebo 248.* **56.** To znów (znowu) ... ⟨*i na przemian*⟩: Grała świetnie [...] na przemian dobywając z siebie żywiołowy humor dziecka ulicy, to znów wzruszając akcentami ludzkiego cierpienia. *Boy Flirt III, 14.* **57.** To z tej, to z tamtej strony ⟨*z różnych stron na przemian*⟩: Odgłos załamywał się w wichurze i dochodził to z tej, to z tamtej strony, czasem nawet z góry. *Fiedl. A. Biz. 172.* **58.** Tego a tego dnia, miesiąca itp. ⟨*w oznaczonym dniu, miesiącu itp.*⟩. **59.** Tego czy owego ⟨*takiej lub innej sprawy, rzeczy*⟩: Imponowało mi, że wszyscy się do mnie zwracali z prośbą o załatwienie tego czy owego. *Twórcz. 4, 1955, s. 173.* **60.** Tego jeszcze brakowało! tego już nadto! ⟨*wykrzyknienie wyrażające potępienie jakiegoś ekscesu lub dające wyraz oburzeniu na czyjeś niewłaściwe postępowanie*⟩: Tego jeszcze brakowało — mówiła z rozpaczą — żeby dziecko psuć klejnotami. *Dąbr. M. Noce II, 139.* **61.** Toby to, toby owo ⟨*byłoby niejedno, wiele by było różnych rzeczy*⟩: Mówi się zawsze, żeby to Wiktor był, toby to, toby owo. *Iwasz. J. Panny 16.* **62.** Tego rodzaju ⟨*taki*⟩: Odgłosy tego rodzaju [chrząkanie i sapanie] miały dla podwładnych jego znaczenie do zrozumienia trudniejsze aniżeli sławne dwuznaczniki wyroczni delfijskiej. *Jeż Rotuł. 77.* **63.** Tego za wiele ⟨*coś przekracza ustalone normy, granice*⟩: Tego już za wiele. Słuchaj, Gawlik, musisz im utrzeć nosa. *Pytl. Fund. 58.* **64.** Temu..., tamtemu... ⟨*jednemu... drugiemu (innemu) ...*⟩: Janek się szykował [...] temu kapelusz głębiej nasadził na głowę, tamtemu broń kazał trzymać lepiej. *Bał. Dziady 87.* **65.** Tym bardziej że... ⟨*zwłaszcza że...*⟩: Mietek powziął pewien plan, tym bardziej że dodatkowego przepisywania już nie było i miał czas wolny. *Goj. Dziew. I, 169.* **66.** Tym gorzej, mniej itp. ⟨*jeszcze bardziej, gorzej, mniej itp.*⟩: Jeżeli wszędzie wyraził taki sam pogląd, to tym gorzej dla niego. *Morc. Ideały 24.* Skupienie ziem, pokoleń ludów nie stanowi jeszcze państwa, a tym mniej narodowości. *Alc. Rzecz 23.* **67.** Tym razem, *daw.* tą razą ⟨*w tym wypadku; teraz*⟩: Rzecz szczególna, Zosia, zwykle pilna, tym razem była niedbała. *Dygas. Now. V, 29.* Zazwyczaj tworzyliśmy hałaśliwą zgraję — tym razem wszyscy zachowywali się cichuteńko jak podczas uroczystego obrzędu. *Fiedl. A. Biz. 164.* Burza tą razą jeszcze zażegnana została. *Rol. Grabian. 27.* **68.** (A) tym samym ⟨*wobec tego, przeto*⟩: Obowiązki jego wyraźnie mu obrzydły [...] tym samym nie będzie już nigdy spełniał ich tak wzorowo, jak czynił to dotychczas. *Ritt. Duchy 64.* Dopomagać wyszydzeniu, jest to potwierdzać w błędzie, a tym samym w dwójnasób wykraczać. *Kras. Podstoli 131.* **69.** Tym sposobem; w t. sposób, *gw.* miejska w t. deseń ⟨*następującym sposobem, w następujący sposób, tak a tak*⟩: Tym sposobem stał się Toruń miejscem zbierania się familii polskich w okolicach osiadłych, zwłaszcza w czasie słot i zabaw zimowych. *Skarb. Pam. 60.* Oszczędzał systematycznie w ten sposób, że 10% każdej zarobionej sumy składał na książeczkę premiową PKO. - Bywają jeszcze lepsze listy i mniej więcej w ten sam deseń. *Dan. SPP.* **70.** Tymi czasy ⟨*w owych czasach*⟩. **71.** A co tobie do tego? ⟨*co ciebie to obchodzi? po co się wtrącasz do nieswoich spraw*⟩. **72.** A do tego ⟨*a nadto, a przy tym*⟩: A że każde ruszenie moje dolegało Jejmć Pannę Sędziankę, a do tego bałem się, iżby bogata materia jej sukni [...] nie została uszkodzona od trunku lub potrawy, postanowiłem przeto być tylko świadkiem owej wieczerzy. *Kras. Podstoli 141.* **73.** (A) nie... to nie: Chcesz, żeń się z nią, a nie chcesz, to nie. *Mort. Wawrzek 107.* **74.** Ani miejsce, ani czas po temu ⟨*ani miejsce odpowiednie, ani czas odpowiedni*⟩. **75.** A to ⟨*a mianowicie*⟩: Wydział filozoficzny uzyskał jedną korzystną innowację, a to w r. 1818. *Tyg. Ilustr. 28, 1900.* **76.** A to; a to... a to... ⟨*wyraża wzmocnienie treści wyrazu, do którego się odnosi*⟩: A to mróz. - A to nicponie, a to łobuzy. *Bron. J. Ogn. 125.* **77.** A to to, a to owo ⟨*w ten lub w inny sposób*⟩: Idź do matki, w te pędy powinnaś lecieć. A nie, żebyś mi odszczekiwała, a to to, a to owo. *Mort. Wawrzek 181.* **78.** A to co? a toż kto? ⟨*wyraża pytanie o co lub o kogo połączone ze zdziwieniem*⟩. **79.** A to, a sio! ⟨*to i owo, to i tamto, Bóg wie co*⟩: Obiecywał złote góry: a to, a sio!... Będziecie wolni, szczęśliwi, bogaci!... *Sier. Ocean 261.* **79a.** A to pech! a to przygoda! a to wstyd! ⟨*występuje jako element składowy wyrażenia wykrzyknikowego*⟩. **80.** Albo(ż) to ⟨*wzmocnione albo*⟩: Czego ja mogę chcieć? Albo to mi źle? Wszystko mam.

Twórcz. 5, 1955, s. 17. Albož to święci garnki lepią? *Krasz. Sfinks I, 40.* **81.** A i to, ale i to ⟨*wyrażenie uwydatniające kontrast*⟩: Z jej rodziny jeden radca [...] siedzi na wsi, a i to pewno tylko patrzeć, jak stamtąd wyjdzie. *Dąbr. M. Noce II, 89.* Ho, ho, gdzie to tam jeszcze święty Józefek, a i to przecie nie wiosna! *Dygas. Now. VII, 179.* Jeszcze w palanta od biedy zagra, ale i to pożal się Boże. *Par. Niebo 138.* **82.** Ale to... ⟨*wzmacnia człon powtarzający się w wypowiedzi*⟩: Że też w tobie żadnej ciekawości nie ma, ale to żadnej. *Was. W. Rzeki 120.* Wyobraź sobie, że nas gwałtem, ale to gwałtem proszą na bal składkowy do powiatowej mieściny. *Prus Drobiaz. 240.* **83.** Ale to nic ⟨*to nie ma znaczenia*⟩. **84.** Bez tego... ⟨*zastępuje brak wyrazu lub wyraża pewne zahamowanie w nazwaniu rzeczy po imieniu*⟩: Jestem chwilowo... bez tego... bez waluty. *Żer. Dzieje II, 247.* **85.** Bieda w tym, że... ⟨*jest rzeczą kłopotliwą, że...*⟩: Bieda w tym, że istnieją w prestworzach smoki, które ze słonecznego jądra wyżerają blask i ciepło. *Orzesz. Ad astra 35.* **86.** Bo to ⟨*wzmocnione bo*⟩: Wyglądała na koniu, że się napatrzyć dosyć nie można było, bo to i okazała, i przystojna, i zuch. *Boł. Dziady 94.* **87.** Bodaj to! ⟨*wyraża niedomówione życzenie, zaklęcie; a niech to!*⟩. **88.** Być, mieć tego (z gestem wskazującym na czoło) ⟨*mieć bzika, nie być normalnym*⟩: Wiesz, Edziu, że ten twój sąsiad ma trochę tego — to mówiąc wskazał palcem na czoło. *Grusz. Ar. Tuzy 317.* **89.** Być w tym (skrótowo: ja, on itp. w tym); głowa czyja w tym ⟨*postarać się, ktoś się postara o to, aby...*⟩: Ten chłopak dostanie rózgę, ja w tym będę. *Dygas. Now. V, 30.* Jeżeliby zaś księża chcieli się w to mieszać, to ja już w tym będę, abyśmy wstrętów nie mieli. *Kaczk. Olbracht. III, 274.* Niech wasz Król przyjmie wyzwanie; a ja w tym, że mój wystąpi. *Słow. Książę 371.* Prędzej, niż się spodziewasz, będziesz mieć konia; ale jakiego! — już to zostaw mnie, moja w tym głowa. *Rzew. H. Zamek 41.* **90.** Być za tym, żeby... ⟨*uważać za słuszne, żeby...*⟩: Towarzysz Feliks był za tym, żeby powiedzieć Garimaux o aresztowaniu jego żony. *Pytl. Pożegn. 74.* Wcale — dodała — nie jestem za tym, żeby sobie z takich okoliczności zabawę robić. *Dąbr. M. Noce II, 121.* **91.** Byle... to...; choć... to ...; chociaż... to..., gdy... to ..., gdyby... to(by)..., jak(by)... to..., jakkolwiek... to (przecież)..., jeśli (jeżeli)... to..., kiedy... to..., niech... to...; o ile... to..., skoro... to..., póki... to..., zamiast... to..., żeby... to... ⟨*odpowiednik spójnika w innym zdaniu lub jego równoważniku, łączy różne zdania lub ich człony*⟩: Jeżeli czekał tydzień, to może jeszcze dwa poczekać. *Lut. Próba 22.* Jeżeli dytyramb jest od samego początku pieśnią chórową, to budowa jego musiała być pierwotnie stroficzna. *Witkow. S. Trag. I, 54.* Gdyby to było we wrześniu, to co innego. *Dąbr. M. Noce II, 87.* Nie zmarznę, a jakby było zimno, to mam tu jeszcze pod kozłem starą burkę i derkę. *Dąbr. M. Noce II, 122.* **92.** Było to ⟨*lokuje jakieś wydarzenie w czasie*⟩: Było to latem; było to zaraz po północy. **93.** Chodzi o to, że (żeby)... ⟨*sprawa, rzecz polega na tym, że...*⟩. **94.** Co ci to? ⟨*co ci jest*⟩. **95.** Co do tego ⟨*pod tym względem*⟩: Tu przerywano pannie Celinie i tłumaczono jej z żarem, że co do tego była w błędzie. *Dąbr. M. Noce II, 69.* No, a pan... a ty, Bogumile? — zwrócił się Ostrzeński do szwagra, z którym nigdy nie byli pewni, jak mają sobie mówić, i ciągle się co do tego mylili. *Dąbr. M. Noce II, 143.* Mam wątpliwości co do tego, czy... Nie miała wahań co do tego, jak odpowiedzieć. *Dąbr. M. Noce II, 26.* **96.** Co do (kogo, czego) ... to ⟨*uwydatnia to, z czym się wiąże wyraz co: co się tyczy (kogo, czego) ... to*⟩: Co do rachunków, to posiadała tę umiejętność wcześniej niż sztukę czytania, w sklepiku. *Goj. Dziew. I, 24.* **97.** Co komu do tego; nic komu do tego ⟨*co to kogo obchodzi; nic kogo to nie powinno obchodzić, nie obchodzi*⟩: Co mi do tego, wiem że to wszystko farsa. *Dąbr. Ig. SPP*; mnie (tam) nic do tego. A wam co do tego, panie? *Unil. Pam. 43.* Co o tym germańskie, longobardzkie lub rzymskie prawo u siebie mówiło, to mnie nic do tego: patrzę ziemi sławiańskiej. *Lel. Polska IV, 99.* Jak panienka jest w domu, to panienka rządzi, mnie nic do tego. *Reym. Ferm. I, 60.* **98.** Coraz to ⟨*co pewien czas, co chwilę; coraz bardziej, mocniej, lepiej itp.*⟩: Chłop coraz to wychodził z chałupy i spode łba wpatrywał się czegoś w tę zawieruchę, kostrzewiącą strzechy. *Dygas. As 132.* Coraz to ciemniej, wiatr północny chłodzi. *Mick. Graż. 7.* **99.** *pot.* Coś tak... nie tego z kim, z czym ⟨*ktoś poczuł się niewyraźnie, niedobrze; ktoś poczuł się wzruszony, rozrzewniony*⟩: A mnie się jakoś naraz w oczach zrobiło mętno i z grdyką coś tak... nie tego. *Prusz. Trzyn. 130.* **100.** Coś w tym rodzaju ⟨*coś podobnego*⟩. **101.** Co to ⟨*który*⟩: Powieść o chłopie, co to diabła oszukał. *Poręb. Studia 50.* Biała pajęczyna [...] co to ją ludzie „babim latem" nazywają, osiadła mu na całej twarzy, wąsatej i ogorzałej. *Orzesz. Chwile 85.* **102.** Co to? co to jest; cóż to? ⟨*co się stało? co to ma znaczyć? co to się dzieje?*⟩: Co to? Zaraz, mamo! Co to słychać? *Dąbr. M. Noce II, 124.* Co to jest? gdy cię ujrzę, zaraz kolor mienię. *Tremb. Różne 28.* Dobijam się do was już z pół godziny. Cóż to? Pogłuchliście? **103.** Co... to...; co... to..., co... to...: a) ⟨*nawiązuje zdania lub człony zdaniowe często z zaznaczeniem wielokrotności lub charakteru wynikowego czynności lub treści zawartej w członie nawiązującym*⟩: Co się stało, to się już odstać nie może. *Dzierzk. Salon 128.* Co pomyśli, to wnet i uczyni. *Boh. Nieroz. 217.* Obuwie mam takie, że co stąpnę, to noga idzie naprzód, a but psiakość zostaje na drodze. *Prus Plac. 83.* Co szwadron, to rotmistrz, co pułk, to pułkownik, co brygada, to generał. *Jun. Dworek 42.* Co strzał, to pudło; co głowa, to rozum; co kraj, to obyczaj; b) ⟨*łączy powtarzane wyrazy z uwydatnieniem intensywności treści powtórzonego wyrazu*⟩: Co prawda, to prawda; co racja, to racja; co fachowiec, to fachowiec; co będzie to będzie; co nadto, to nadto. - Mówiłem, co chłop, to chłop. Zawsze mu baba nie dorówna! — przechwalał się. *Sier. Dno 288.* **104.** Co to, to nie ⟨*wyrażenie oznaczające stanowcze zaprzeczenie czemu; wcale nie, absolutnie nie*⟩: Czy zamierzasz dalej się kształcić? — Co to, to nie! *Gomul. Wspom. 287.* **105.** Co to ma znaczyć? ⟨*jak należy to rozumieć?*⟩. **106.** Co (cóż) to za ... ⟨*jaki(e)ż to*⟩: Patrz, Frania, co to za piękne mieszkanie! *Goj. Dziew. I, 193.* To widać to. Cóż to za rzeczy na tym świecie się dzieją. *Dąbr. M. Noce II, 126.* **107.** Co (cóż) to za jeden (jedna)? ⟨*kto on taki?*⟩. **108.** Co ty (pan itp.) na to, a ty (pan itp.) co na to? ⟨*co o tym sądzisz; co na to odpowiesz*⟩. **109.** Co za tym idzie ⟨*w konsekwencji, w rezultacie; co pociąga za sobą,*

co z tego wynika⟩: W związku z koleją przewidziany jest wielki rozwój miasta pod względem gospodarczym i przemysłowym, a co za tym idzie — otwiera się dla każdego sposobność dojścia do dobrobytu. *Dąbr. M. Noce II, 214.* **110.** Co (cóż) z tego, że... ⟨*nie ma znaczenia, że...*⟩: Co z tego, że masz różne pomysły, kiedy nie potrafisz żadnego z nich zrealizować. **111.** Czym ..., tym ... ⟨*łączy człony porównawcze wypowiedzi*⟩: Czym dla matematyki aleksandryjskiej był Geminos z Rodos [...] tym dla mechaniki stał się Heron [...] z Aleksandrii. *Sinko Lit. II/1, 92.* **112.** Czy to? ⟨*wzmocnione czy*⟩: Czy to ja oszalałam, żebym się miała wlec w taką daleką podróż? *Dąbr. M. Noce II, 119.* **113.** Dajmy na to, *daw.* dajmy to ⟨*przypuśćmy, umówmy się (, że...); na przykład*⟩: Wystaw sobie np., czytelniku, że [...] bawisz na prawdziwej [...] ale odległej na jakie kilkanaście mil wsi u twego, dajmy na to, kuzyna — i nie żadnego wielkiego pana, ale tak sobie, zwyczajnego wioseczkowego szlachcica. *Sienk. Sprawy 90.* Bogumił spodziewał się wszystkiego, a więc i tego, że im, dajmy na to, zabraknie dachu nad głową. *Dąbr. M. Noce II, 112.* Braknie mi czasu, żeby dajmy na to... pójść do teatru. *Ritt. Duchy 67.* Co byś pan [...] powiedział, gdyby założono bank, który by włościanom [...] pożyczał pieniądze, dajmy na to, na 12 od sta rocznie? *Lam J. Kariery 138.* Dajmy to, iżby Jejmość przekonana o płochości mód teraźniejszych postanowiła u siebie tak się ubierać, jak przed jej zamęściem bywało. *Kras. Podstoli 288.* **114.** Dość, dosyć tego! ⟨*wykrzyknienie wyrażające kategoryczny protest, sprzeciw*⟩: Już mam tej twojej Lenorki po-póty. — Pokazała na gardło. — Dość tego! *Krasz. Czarna 90.* **115.** *pot.* Dość na tym, że... ⟨*słowem, w każdym razie; ostatecznie, w sumie*⟩: Miał przyjść na drugi dzień i zwrócić pieniądze. Tymczasem upłynął miesiąc, rok, a on się nie zjawił, dość na tym, że nie zjawił się wcale. **116.** Do tego, oprócz tego ⟨*nadto, poza tym, przy tym*⟩: Bezczelni ci mężczyźni. A ten i brzydki do tego. *Reym. Now. IV, 290.* I oprócz tego zapomniałaś, że Michalina z domu jest Polcska. *Dąbr. M. Noce II, 228.* **117.** Do tego stopnia, że... ⟨*w tej mierze, w tym stopniu, że...*⟩: Fe! wstydź się, stryjaszku, nie ufać mi do tego stopnia, iż mi nawet zapolować w swoich lasach nie pozwalasz! *Lubow. Sąd 44.* Gdy w końcu nie miał już miast do zastawiania, synów swych w zastaw oddawał a doszedł do tego stopnia, że [...] odstąpił księstwo Lignickie na rzecz synów a sam osiadł w Brzegu. *Balii. M. Polska III/2, 225.* Morawiecki nie lubił Trzyńskiego do tego stopnia, że nie mógł nań patrzeć przy jedzeniu. *Brand. K. Obyw. 274.* **118.** Gdzie byłem, to byłem ⟨*nikogo nie powinno obchodzić, gdzie byłem; mniejsza o to, gdzie byłem*⟩. **119.** *daw.* Gwoli temu ⟨*w tym celu, dlatego*⟩: Czynił co tylko było w jego mocy, aby przedstawić się poważnie i imponująco. Gwoli temu, nosił czarny angielski surdut, wysoki cylindrowy kapelusz... *Gomul. Ciury III, 91.* **120.** I bez tego ⟨*mimo, pomimo to*⟩: Słowa, z którymi i bez tego nie umiał sobie dać rady. *Par. Niebo 191.* **121.** I na tym koniec; i to wszystko ⟨*i nic więcej, i tylko to*⟩: Wziąć wysłać depeszę i na tym koniec. *Dąbr. M. Noce II, 120.* Na dworcu spłakała się, potem ucałowała synka, zrobiła mu krzyż nad głową, i to wszystko. *Morc. Wyrąb. I, 225.* **122.** Im..., tym...: Im wyższą kulturę posiada społeczeństwo [...] tym więcej jednostka otrzymuje od społeczeństwa. *Popł. Pisma II, 117—118.* **123.** I to ... ⟨*a mianowicie*⟩: Musi być klapa, i to potężna klapa! *Wędr. 3, 1901, s. 58.* Uważał [...] muzykę i to głównie muzykę wiolonczelową, za rodzaj kapłaństwa, za rzecz poważną. *Gomul. Ciury I, 102.* **124.** I tym podobne, i tym podobnie (itp.) ⟨*zastępuje dalsze wyliczanie czego*⟩: Zadanie do rozwiązania na tablicy wymyślił sam, dotyczyło ono ilości godzin, które dziewczynki spędziły przy egzaminie, oraz ile im pozostaje na wypoczynek, każdej z nich, wszystkim razem i tym podobne historyjki. *Dąbr. M. Noce II, 259.* Musiałem sam uczyć od a do z robienia bronią, musztry pieszej, szkoły jeżdżenia, szkoły plutonu i tym podobnie. *Gocz. Wspom. II, 146.* **125.** Jaki jest, to jest ⟨*jakikolwiek jest*⟩. **126.** Jakiś czas (tydzień, miesiąc, rok itp.) temu; temu jakiś czas ⟨*przed jakimś czasem (przed tygodniem itp.)*⟩: Już temu dwa tygodnie albo i więcej, jak Gniewosz wziął ślub z Jagienką na Sobniu. *Kaczk. Olbracht. II, 129.* **127.** Jakiś to tam (pociotek, kuzyn) ⟨*pewien bliżej nieokreślony*⟩. **128.** Jaki to, jaka to, jakie to ⟨*jaki duży, jaka duża itp.*⟩: Jaka to już panienka z tego dziecka wyrasta. *Dąbr. M. Noce II, 154.* **129.** Jakoś to będzie ⟨*sprawy jakoś się ułożą*⟩: Czuła, że jakoś to będzie, i starała się zanadto nie myśleć. *Goj. Rajs. I, 174.* **130.** Jako to ... ⟨*jako, że (jest); ponieważ jest*⟩: Żona moja, jako to kobieta ciekawa, podglądała was i widziała, co się stało. *Sienk. Połan. III, 26.* **131.** *przestarz.* Jako to ⟨*to jest, mianowicie*⟩: Oddaje mu pamiątki jako to: igły, srebrny sygnet [...] okulary, listek aloesu, tasiemeczkę. *Chmielow. Dram. 252.* **132.** *pot.* Jak ta lal(k)a ⟨*elegancki, elegancko; okazały; doskonale, znakomicie, pięknie*⟩: A jak usnę, to widzę tylko onę Ewcię, wystrojoną, wymuskaną, wyślicznioną, jak ta lalka. *Gomul. Róże 17.* Mieciu chłop jak ta lala, a Anielka też nie ułomek. *Jaroch. Niemił. 44.* Maszyna pójdzie jak ta lala! *Bart. L. Ludzie 245.* **133.** Jak to ⟨*wzmocnione jak*⟩: Jak to czasem szczęście samo w ręce lezie. *Boh. Nieroz. 364.* **134.** Jak to? ⟨*wyraża wzmocnione zapytanie: jakim sposobem?*⟩: Jak to? Nie wiesz? Panna W. F. dostała pomieszania zmysłów. *Dan. W. Not. 24.* Jak to! Przecież pisałam do was, że zapraszam wszystkich po akcie do nas na obiad. *Dąbr. M. Noce II, 201.* Jak to, wcale pani nie przychodziła? *Dąbr. M. Noce II, 151.* A może nie ma tego zbioru tych zadań? — wołała: — Jak to nie ma? *Dąbr. M. Noce II, 104.* **135.** Jak to... ⟨*uwydatnia typowość czyjego zachowania lub sytuacji*⟩: Lokaj [...] zwyczajnie, jak to lokaj... *Bog. Kapit. I, 43.* Sprawa pańskiego przyjaciela już jest zdecydowana [...] Tylko jak to w biurze... *Goj. Dziew. I, 144.* **136.** Jak to ⟨*kiedy to; gdy*⟩: Komedia Bohomolca opowiada, jak to uboga wdowa, Anna, chce wydać córkę, Kasię, za bogatego mieszczanina, Jana. *Pam. Lit. 1950, s. 831.* **137.** Jak to mówią ⟨*zwrot podkreślający przysłowiowy charakter powiedzenia*⟩: Po uwięzieniu Żyda miał i pan Uderkiewicz jakąś srogą komisję, ale wyszedł ze wszystkiego bez szwanku, jak to mówią suchą nogą. *Łoz. Wal. Szlach. III, 121.* Trzeba się piędzią mierzyć, jak to mówią. *Kras. Podstoli 146.* **138.** Jak to on ⟨*w sposób jemu tylko właściwy*⟩: Wysocki mówił o jedności świata robotniczego, jak to on. *Jackiew. Górn. 41.* **139.** *pot.* Jak to on (ona, oni) + czasow-

nik; jaki to on (ona, oni) + rzeczownik lub przymiotnik ⟨*wyraża natężenie jakiej czynności, wykonywanej przez kogo, jakiej cechy właściwej komu, często z odcieniem ironicznym*⟩: Jak to on niczego się nie boi; jak to ona wszystko wie. Jaki to on mocny, odważny! Jaki to on bohater! **140.** *pot.* Jako to, że ... ⟨*a mianowicie, że...*⟩: Mieliśmy nowiny. Jako to, że zadłużony, że brutal. *Chopin Wyb. 163.* **141.** Jeden i **t.** (tenże) sam; jedno i to samo ⟨*jednakowy, ten sam; jednakowo, to samo*⟩: Śpiewał przeciągając każde słowo. Była to jedna i ta sama wiejska nuta. *Stryjk. Bieg 130.* Do każdego u nas żywotnego przedsięwzięcia wchodzą zwykle jedni i ci sami ludzie, usiłujący nadać pierwszy popęd użytecznemu dziełu. *Tyg. Ilustr. 110, 1870.* Gada się tam o wiele za dużo [...] i powtarza się jedno i to samo po trzy razy. *Boy Flirt V, 281.* Wciąż w kółko jedno i to samo. Dzień jeden podobny do drugiego. *Gard. Trzech 24.* Wszędzie było jedno i to samo: pleśnią pokryte kolumny, w ścianach i kolumnach haki i pierścienie tu i owdzie na ścianie zawieszone. *Jeż Uskoki I, 40.* **142.** Jeżeli ... no to nie (+ czasownik) ⟨*wyraża wzmocnienie czynności czasownika*⟩: Jeżeli wuj nie będzie chciał kupić owych placów, no to nie kupi! *Dąbr. M. Noce II, 216.* **143.** Już (też) to ⟨*wzmocnione już*⟩: Już to ja zawsze miałem szczęście do kobiet. *Sztyrm. Paliw. 233.* Już też to tydzień mija, jakem odebrał listy. *Lel. Listy I, 14.* **144.** Już to, co prawda ⟨*prawda, że ...*⟩: Już to, co prawda, Melcia była bardzo kapryśna. *Prus Now. II, 16.* **145.** Już to, w ogóle ⟨*wzmocnione w ogóle*⟩: Już to w ogóle ptaki należą do bardzo chędogich stworzeń. *Dyak. Las 121.* **146.** Już to ... a ...: Już to lat kilka, jak rodzice umarli, a jeszcześmy go tu nie widzieli. *Kras. Podstoli 101.* **147.** Już to..., już (to)...; już to... już też ... ⟨*bądź ... bądź (też) ...*⟩: Kazimierz restaurator [...] działał, już to jak zwycięzca, już jako pokój jednający. *Lel. Polska IV, 19.* Śledząc rozdziały już to na jednym, już to na drugim źródle oparte, dostrzeżemy, że kronikarz stosował wobec nich stałą zasadę. *Lab. Studia 24.* Świat zewnętrzny stwarza warunki dla rozwoju umysłu, już to złe, już to korzystne. *Wiedza 262, 7.* Społeczeństwo Morrisa nie żyje w falansterach, lecz w mniejszych domach, zajmowanych już to przez rodziny, już też przez ograniczoną liczbę ludzi. *Tyg. Ilustr. 9, 1900.* **148.** Kto to ⟨*wzmocnione kto*⟩: Kto to nam dzisiaj mówił w Kalińcu, że radca chory? *Dąbr. M. Noce II, 118.* **149.** Kiedy to ⟨*gdy*⟩: Rozgrywa się sławna scena w parlamencie, kiedy to Robespierre [...] przegrał władzę nad ludem. *Rocz. Lit. 1938, s. 62.* **150.** Który to, która to, które to ⟨*wzmocnione który, która, które*⟩: Która to godzina? **151.** Ktoś tej miary, jak (co)... ⟨*ktoś tak wybitny, znakomity, jak...*⟩: Cykl piątków symfonicznych obejmuje występy artystów tej miary, jak Paderewski, Śliwiński. *Tyg. Ilustr. 39, 1904.* **152.** Miał umrzeć, to i umarł ⟨*sądzone mu było umrzeć, musiał umrzeć*⟩: Miał umrzeć, to i umarł, kiedy taka nadeszła godzina. *Prus Plac. 198.* **153.** Mieć dane po temu ⟨*mieć wszelkie dane, żeby; nadawać się do czego*⟩: Był prawdziwym bohaterem, bo się ożenił z kobietą, która miała wszelkie dane po temu, żeby ją brać do tańca, a żadnych, żeby ją brać za żonę. *Sienk. Uzup. 31.* **154.** *przestarz.* Mieć głowę po temu ⟨*być odpowiednim do czego, nadawać się do czego; mieć pewne zdolności, spryt do czego*⟩: Ma głowę po temu. *SW.* **155.** Mieć to do siebie, że... ⟨*mieć tę właściwość, tę cechę charakterystyczną, że...; odznaczać się tym, że...*⟩: Mewy mają to do siebie, że gdy jedna spadnie, inne krążą i zniżają się nad nią tłumnie. *Sienk. Listy III, 35.* **156.** Mimo to ⟨*pomimo to, wbrew temu*⟩: Nie dbał o strój, nie bawił się w eleganta, a mimo to nie miał nigdy pieniędzy. *Zap. G. Dzień 46.* Wesoły nastrój uroczystości trwał do późnej nocy, mimo to następnego dnia byliśmy już o wschodzie słońca na nogach. *Fiedl. A. Biz. 221.* **157.** Mniejsza o to (o to mniejsza), mniejsza z tym ⟨*coś jest nieważne, nie ma znaczenia; nie obchodzi mnie to*⟩: Patrzcie go! On sobie wymyśla przygody miłosne, mniejsza o to — szczęśliwe, czy nieszczęśliwe, a ja mam płacić!... *Prus Wyb. 118.* Czy uczciwie, czy nie! o to mniejsza [...] przebiegłość w działaniu jest ich moralnością. *Dzierzk. Rodzina 136.* Choćby dziewczyna miała i polec w czasie napadu, mniejsza mu było z tym, byle się komu innemu nie dostała. *Sienk. Pot. VI, 187.* **158.** *przestarz.* Może to być ⟨*możliwe, to możliwe*⟩: Może to być, Mości dobrodzieju, rzekłem, aleśmy dotąd tego oświecenia nie mieli. *Kras. Podstoli 102.* **159.** Napracować się jak ten koń, zapracowany, zmęczony jak ten wół ⟨*w porównaniach wzmacnia rzeczownik, do którego się odnosi, nadając całości wypowiedzi często odcień uczuciowy ujemny*⟩: Kiedy człowiek był zmęczony, zapracowany jak ten wół [...] to się szło na molo, nad wodę. *Reym. Ferm. II, 114.* **160.** *przestarz.* Na ten raz ⟨*teraz, tym razem*⟩: Powiedział, iż wszystko na ten raz jest skończone. *Rewol. 106.* Na ten raz udało ci się. *Dzierzk. Kug. 143.* Tobie wymówek nie czynię, na ten raz przepuszczam winie, wymagam tylko poprawy. *Zabł. Szlafm. 250.* Listy, co zawsze prawie złe wieści przynoszą, na ten raz przyszły pełne uspokajających wiadomości. *Krasz. Jabł. III, 6.* **161.** Na to ⟨*po to, w tym celu*⟩: Czym na to kupował, aby nikt ich nie widział? *Fredro A. Geld. 8.* **162.** *żart.* Na tym padole ⟨*na świecie, w którym żyjemy*⟩. **163.** Na tym punkcie ⟨*pod tym względem*⟩: Honorarium było bardzo niewielkie, ale pani rzeźniczka proponowała obiady i gratyfikacje w towarze, zapewniając, że na tym punkcie szczodrość jej jest niewyczerpana. *Jun. Wod. 20.* **164.** Niby to ⟨*pozornie, na pozór*⟩: Niby to szczery, w gruncie rzeczy jest fałszywy. Docinki wypowiadał niby to żartem. - Chodził on wprawdzie niby to do szkół, ale nic się zgoła nie uczył. *Kaczk. Grób II, 3.* **165.** Nic to! ⟨*to nie ma, nie miało znaczenia*⟩: Trafiał czasem na złych ludzi, którzy go oszukiwali, ale nic to! *Orzesz. Iskry 86.* **166.** Nic z tego ⟨*nie udało się, nie uda się*⟩. **167.** *pot.* Nie (jest) bez tego, żeby... ⟨*zdarza się, że...*⟩: Nie bez tego, żeby człowiek przy takim państwie [letnikach] często gęsto nie wypił kieliszka wódki. *Dygas. Now. VIII, 66.* Nie bez tego, żeby od czasu do czasu nie trzeba było się uciekać do ludzkiej pomocy. *Was. W. Rzeki 181.* **168.** Nie (być) od tego ⟨*zgadzać się z czym, być tegoż zdania; nie być przeciwnym czemu; wykazywać ochotę do czego*⟩: Bogumił też nie był od tego, by posiadać w domu jaki grający instrument. *Dąbr. M. Noce II, 15.* Iwiński mi się przyznał, że nie byłby od tego, by się jej pozbyć. *Krasz. Pam. 49.* Pójdźże, bo się właśnie sznapsa nie mam z kim napić. - Bardzo dobrze! Ja nie od tego. *Dygas. Now. I, 158.* Trzeba

jej zacząć nadskakiwać, ona nie od tego. *Twórcz. 2, 1954, s. 86.* Smali cholewki do naszej Marii: i ona jak baczę nie od tego. *Wójc. Klechdy I, 66.* **169.** Nie być z tych, co to... ⟨*nie być takim, co to...; nie należeć do takich, co to...*⟩: Wiesz dobrze, że ja nie jestem z tych, co to lada kaprysowi i zachceniu twemu dogadzają. *Korz. J. Wdow. 276.* **170.** Nie... to? ⟨*w pytaniu przy przestawnym szyku*⟩: No przypatrzcie się, nie figlarki to? *Bał. Ryby 20.* **171.** Niech to wszyscy diabli! niech to licho (porwie)! ⟨*przekleństwa*⟩. **172.** Nie dość na tym: a) ⟨*ponadto, poza tym; oprócz tego*⟩: Nie dość na tym, dzięki plastycznej potędze opisu, czytelnikowi wrażają się w pamięć nawet takie drobne i martwe szczegóły, jak kolory tunik, blask klejnotów, styl fryzur, forma stołu itp. *Matusz. I. Swoi 142*; b) ⟨*nie można poprzestać na tym*⟩: Nie dość na tym, co mamy dziś, trzeba myślić co będzie jutro. *Kras. Podstoli 185.* **173.** Nie dość na tym, że..., ale... ⟨*nie tylko, że... ale...*⟩. **174.** Nie ma to jak... ⟨*wyraża najwyższe uznanie dla kogoś lub czegoś*⟩: Nie ma to jak ty. Nie ma to jak podróż samolotem — wygodnie i szybko. **175.** Nie... to... ⟨*jeżeli nie... to*⟩: Nie dziś, to jutro. **176.** Nie to, żeby... ⟨*niezupełnie, nie tak całkiem*⟩: Łakoma była Agnieszka, to jest nie to, żeby łakoma, ale nikt z dzieci nie umiał tak jak ona okazać radości, gdy na obiad podano co dobrego. *Dąbr. M. Noce II, 58.* **177.** Nie ten to ⟨*zupełnie, całkiem inny*⟩: Nie ten to już był Cygan, który wyszedł z chaty nieswój [...] pierś mu buchała, a oko gorzeć poczynało. *Krasz. Chata I—II, 208.* **178.** Nie z tego świata ⟨*oderwany od rzeczywistości; nierealny; dziwaczny*⟩: We wspomnieniach wychowanków Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego ks. Stanisław Jundziłł, profesor botaniki i historii naturalnej [...] pozostał postacią trochę nie z tego świata. *Kubac. Kryt. 39.* Czy wypadkiem Chileas [...] nie upaja go i do reszty nie truje jakimiś bezrozumnymi baśniami i chimerami nie z tego świata? *Orzesz. Czciciel 53.* **179.** Nie z tej beczki ⟨*nie o tym, nie na ten temat; trzeba inaczej (mówić, postąpić itp.)*⟩: Widzi ksiądz, że nie z tej beczki trzeba. *Konopn. Now. IV, 337.* **180.** Ni to ⟨*wyrażenie porównawcze: jak, jako, niby*⟩: Musnął grzbietem dłoni wąsika, że wyjrzały ku niej te jego usta, ni to żywe wiśnie. *Zar. Grusze 27.* **181.** Ni to... ni...; ni to... ni to... ⟨*o czymś bliżej nie określonym, przypominającym to, o czym mowa: niezupełnie to, niezupełnie co innego; coś pośredniego między czym a czym*⟩: Z ognistej sztaby każde uderzenie wydobywało część kształtu — ni to kotwicy, ni serca. *Par. Niebo 176.* Nieco wyżej — portret dziwnie uśmiechniętej istoty, ni to kobiety, ni to mężczyzny. *Twórcz. 7, 1954, s. 11.* Przebranie wzięliśmy ni to wojskowe, ni to chłopskie, jakie najczęściej spotykało się u bandytów. *Twórcz. 7, 1954, s. 57.* **182.** Ni to, ni owo (odpowiedzieć) ⟨*nic określonego*⟩: Przestań mi pleść ni to, ni owo. *Mick. Tad. 344.* **183.** Ni tym, ni owym (zbyć kogo) ⟨*w sposób wymijający, niezadowalający*⟩. **184.** Ni z tego, ni z owego ⟨*nagle, bez przyczyny*⟩: Nagle, ni z tego, ni z owego, zjawia się z powietrza jakiś junkier. *Gordon Obraz. 48.* Pomyślałem sobie: jakże to będzie wyglądać, gdy ni z tego, ni z owego, opuszczę dom ten gościnny. *Plug Zagon I, 69.* **185.** No to co? ⟨*co z tego? jakież to może mieć znaczenie?*⟩: Przyjechał — no to co? — niecierpliwił się. *Dąbr. M. Noce II, 242.* **186.** No to... ⟨*a więc, przeto, zatem*⟩: No to wypij, poczekaj, przyjdź; no to jazda. Idziesz? No to siadaj na koźle, podwiozę cię do miasta. *Żer. Syzyf. 158.* **187.** On (ona itp.) to ⟨*wzmocnione on, ona itp.*⟩: One to właśnie były elementem podstawowym. *Krzyż. J. Romans 100.* **188.** Oprócz tego, prócz tego ⟨*poza tym*⟩: Są jeszcze oprócz tego ludzie na świecie — rzekła ogólnikowo pani Barbara. *Dąbr. M. Noce II, 269.* Prócz tego kaszlały ciągle wszystkie jak owce. *Dąbr. M. Noce II, 8.* **189.** O to, to, to; o, to... to! ⟨*wykrzyknienie wyrażające potakiwanie*⟩: Dobry był człowiek, tylko że... — Nałogowy. — O to, to, to, właśnie nałogowy. *Dygas. Now. I, 158.* **190.** O to, (i) o tamto (zapyt(yw)ać) ⟨*o niektóre sprawy, rzeczy (za)pyt(yw)ać*⟩; o to i (lub) owo. **191.** Otóż to! ⟨*wykrzyknienie wyrażające uznanie lub podchwycenie jakiejś nieścisłości lub niewłaściwości w czyjej wypowiedzi lub zachowaniu*⟩: Otóż to — zawołała — dla ciebie i tobie podobnych jedna jest tylko ważna rzecz na świecie: podoba się albo się nie podoba. *Orzesz. Niemn. II, 20.* Jak się masz [...] Otóż to akuratność! *Korz. J. Wdow. 306.* Niech go pani nie draźni [drażni]! Otóż to. Chory musi mieć spokój i fachową opiekę. *Goj. Dziew. I, 231.* **192.** O tym i (lub) owym (rozmawiać, wspominać) ⟨*o różnych sprawach*⟩. **193.** O tym potem ⟨*o tych sprawach później (będzie się mówić, rozprawiać itp.)*⟩: Ale o tym potem; wrócimy do tego. *Zag. Chochl. 124.* **194.** *pot.* Panie tego ⟨*wyrażenie wtrącone, bezmyślnie powtarzane, wypełniające zwykle lukę myślową mówiącego*⟩: Nie będą się teraz Janowiacy wynosili, panie tego, nad innych. *Prus Kron. IV, 456.* **195.** Panie t. ⟨*zwrot do kogoś, kogo nazwiska chwilowo się zapomniało albo nie chce się wypowiedzieć*⟩: Nie uwierzy pan, panie ten, jaką ja ciekawość mam do nauki. *Winaw. Roztw. 66.* **196.** Pod tym względem ⟨*w tym zakresie*⟩: Owszem, pod tym względem mamy dosyć swobody. *Dąbr. M. Noce II, 192.* Wylicza mowca w dalszym ciągu świetne czyny i zasługi Dymitra, odpierając pod tym względem zarzuty i obmowy oskarżyciela. *Mech. Wym. I, 616.* **197.** Pomimo to ⟨*wbrew temu*⟩. **198.** Ponadto ⟨*oprócz tego*⟩. **199.** *nieco przestarz.* Po temu, nie po temu ⟨*odpowiedni, stosowny; nieodpowiedni, niestosowny, nieprzystosowany do czego*⟩: Jeszcze przed wojną myślałem o zrobieniu pomnika; niestety nie miałem warunków po temu. *Prz. Artyst. 3, 1952, s. 60.* Nie mówi nigdy i nie lubi, jak kto pyta. Ma widać przyczyny po temu. *Jun. Dworek 35.* Jeżeli zdrowie posłuży i będzie czas po temu, nie omieszkam o wszystkich tych i wielu innych pismach, zdać sprawę czytelnikom moim. *Mac. Pam. II, s. IV.* Miejsce nie po temu, bym ci tłumaczył. *Bełc. Tarło 226.* Żartujesz pan, panie Marianie, a doprawdy czas nie po temu. *Zal. K. Górą 18.* Nie chciał korony [...] bo czuł, że jego siły nie po temu. *Szujski Portr. 65.* **200.** Poza tym ⟨*ponadto, oprócz tego*⟩: W lasku spotkaliśmy i zebrali mnóstwo grzybów: maślaków, olszówek, podgrzybków, rydzów, poza tym kilka ładnych borowików. **201.** *książk.* Pożegnać się, rozstać się z tym światem, zejść z tego świata ⟨*umrzeć*⟩: Kiedy Konstanty był jeszcze w pieluszkach, pan łowczy nurskiej ziemi pożegnał się z tym światem, zostawiając żonę z trzynaściorgiem dzieci. *Kacz. Trad. 180.* **202.** Przez to samo ⟨*tym sa-*

mym⟩: Ale jeżeli żart ma skutki miłe z uczucia wdzięcznego, nie powinien być zjadliwym; przez to samo albowiem wdzięk i słodycz swoją istotną traci. *Kras. Podstoli 131.* **203.** Przez to, że... ⟨*dlatego, że...*⟩: To przeze mnie [...] przez to, że nie umiałam im znaleźć dobrej nauczycielki. *Dąbr. M. Noce II, 257.* **204.** Przy tym ⟨*poza tym, ponadto*⟩: Ma wszystkie pozory cygana-artysty, pod którym kryje się wielkoświatowiec, jakiś pan z panów, a przy tym i umysł niepospolity. *Sienk. Mieszan. 152.* Mówiła przy tym: — Jeszcze komu obcemu to bym prędzej uszyła. Ale swoim — zawsze się boję, że krzywo skroję. *Dąbr. M. Noce II, 46.* Jest niezbyt mądry i przy tym zarozumiały. **205.** Raz to, raz tamto ⟨*za każdym razem co innego*⟩: Zawsze coś jej się w córce nie podobało. Raz to, raz tamto. *Jaroch. Niemił. 125.* **206.** Raz... to znów... ⟨*bądź... bądź...*⟩: Ścieżka biegnie raz lasem, to znów brzegiem pól. **207.** Rzecz w tym, że... ⟨*chodzi o to, że...; najważniejsze, że...*⟩. **208.** Stanęło na tym, że... ⟨*zdecydowano, uzgodniono, zgodzono się, że...*⟩: Stanęło na tym, że Heniek pójdzie do pracy. *Przyj. 49, 1952.* **209.** Taki to (a taki) (jegomość, osobnik, kandydat itp.) ⟨*ktoś opisywany, określany ogólnie bez wymieniania nazwiska, coś opisywane ogólnie bez wymieniania nazwy*⟩: Odczytali im lapidarną opowieść o stole, otomanie lub krzesłach nabytych w takim to roku i za taką to cenę. *Par. Niebo 239.* **210.** Taki(e) to i... ⟨*lekceważąco o kim lub o czym: żaden, żadne, nieprawdziwy(-e)*⟩: Takie to i hrabiostwo, nie oddałbym za niego pary zdartych trzewików. *Prus Kłop. 82.* **211.** Tak to ⟨*w ten sposób, podobnie*⟩: Noc całą pod bronią stojąc, co chwilę napadu [...] oczekiwali. Tak to, jak powiadają, u stracha wielkie oczy. *Rewol. 117.* **212.** Tu, to tam ⟨*tu i ówdzie, gdzieniegdzie*⟩: Śmiechy słychać tu, to tam. *Konopn. Now. IV, 16.* **213.** Tylko to jedno, że... ⟨*z tym zastrzeżeniem, że...*⟩: Dobry chłopak, rozgarnięty i robotny, tylko to jedno, że trochę powolny. *Jaroch. Niemił. 173.* **214.** Tylko to, że... ⟨*wyłącznie to, że...*⟩: Osiągnęła tylko to, że ręce jej zgrubiały. *Par. Niebo 22.* **215.** Wobec tego ⟨*w tych okolicznościach; na skutek tego*⟩: Pani Wencedenowa przeprosiła Niechciców, że sama wobec tego nie pojedzie. *Dąbr. M. Noce II, 274.* Wobec tego, co zaszło, bał się już dla Tomaszka wszystkiego. *Dąbr. M. Noce II, 269.* **216.** Wcale jeszcze — tego... ⟨*o kobiecie: jeszcze młoda, jeszcze ponętna*⟩: Stara? O, bynajmniej. Przesadzała z kokieterii niewinnej. Wcale jeszcze — tego... *Ritt. Duchy 57.* **217.** W całym (w pełnym, w najszlachetniejszym) tego słowa (wyrazu) znaczeniu (być kim, czym; mieć co jakieś) ⟨*być kim, czym całkowicie, zupełnie; spełniać całkowicie warunki tego kogoś lub czegoś; być czymś najszlachetniej pojmowanym*⟩: Karolina była kobietą w całym tego słowa znaczeniu. Wyglądała najwyżej na trzydziestkę. *Pytl. Pożegn. 115.* Andersen, choć pisał prozą, był poetą w pełnym znaczeniu tego wyrazu. *Tyg. Ilustr. 48, 1900.* Nie ma obecnie różnic między narodami słowiańskimi [...] Jeżeli może być jakaś emulacja, jakieś współzawodnictwo, to tylko w najszlachetniejszym tego słowa znaczeniu. *Wierchy 1947, 146.* Twarz miał brzydką w całym tego słowa znaczeniu. *Dzierzk. Kug. 139.* **218.** Wiedzieć czym to pachnie ⟨*zdawać sobie sprawę z niebezpieczeństwa lub z odpowiedzialności*⟩: Stracha miałem — odrzekłem [...] wiedziałem czym to pachnie. *Pięt. Grom 28.* **219.** Wielcy tego świata ⟨*dostojnicy, ludzie ustosunkowani*⟩. **220.** W miarę tego (jak...) ⟨*stopniowo (jak...)*⟩. **221.** Wtedy, co to... ⟨*w tym czasie, kiedy*⟩: Mniej więcej wtedy, co to, pamiętasz, panna Celina wyskoczyła przez okno. *Dąbr. M. Noce II, 236.* **222.** W t. sens ⟨*co następuje, w następujący sposób*⟩: Lubek opowiadał dalej w ten sens. *Kaczk. Olbracht. III, 145.* **223.** W tym sensie ⟨*w następującym znaczeniu*⟩: Rozumiem to w tym sensie, że... **224.** W te pędy ⟨*biegiem; szybko, natychmiast*⟩: Wieść ta gromem poraziła Komitet Narodowy warszawski [...] W te pędy prezes Komitetu Narodowego złożył stosowny memoriał cesarzowi. *Ask. Uwagi 49.* **225.** W te słowa ⟨*tymi, następującymi słowami*⟩: Rozmawiając z Mimi, chwalił jej cudną toaletę, a zakończył w te słowa: „Czemu pani nie w błękitnym kolorze". *Groza Moz. 41.* **226.** W tej chwili ⟨*natychmiast*⟩: Pan Tycki nie wie dokładnie, lecz w tej chwili zapyta dyrektora i w te pędy wróci z odpowiedzią. *Wędr. 24, 1901.* **227.** W tej lub owej postaci ⟨*tak lub inaczej*⟩: Człowiek jako człowiek wszędzie jest jeden i tenże sam [...] potrzeba tylko kierunku, przyczyn, zbiegu okoliczności, aby odbił się w tej lub owej postaci, w tym lub owym świetle. *Bog. Wizer. 2.* **228.** W tej mierze ⟨*co do tego, w tej kwestii, w tej sprawie*⟩: Niedawno mąż jeden szanowny [ks. Ożarowski] oświecił mnie w tej mierze, sprowadziwszy rzecz do samej treści. *Grabow. Mich. Art. 27.* **229.** W tę i nazad, *pot. żart.* w tę i we w tę ⟨*tam i z powrotem*⟩: Patrz, jaki ruch na ulicy. Samochody jadą w tę i nazad, jak oparzone. *Twórcz. 1, 1954, 110.* **230.** *pot.* W to (mu, im) graj ⟨*to mu (im) odpowiada, dogadza; to dla niego (dla nich) korzystne; jest mu na rękę, szczęśliwie się (dla niego itp.) składa*⟩: Dobrze! Świetnie! W to im graj! *Zeg. Zmory 242.* Gościom obecnym w to graj. *Wójc. Zar. III, 95.* Stefanowi było w to graj: wybiegł do Wlascha, a w dwie minuty zjawił się gospodarz rękę podając Emilii, aby jej honory domu swego mógł uczynić. *Krasz. Pam. 105.* Teraz następuje lekki zjazd, który trwać będzie aż do samej Pragi. Czołówce w to graj! *Sport 42, 1954.* **231.** W tych dniach ⟨*w najbliższych dniach*⟩. **232.** W tym celu ⟨*dlatego, po to*⟩. **233.** W tym czasie, *daw.* pod ten czas ⟨*wtenczas, wtedy*⟩: Niestrudzenie odpychał od siebie biedę, jaka innych gospodarzy w tym czasie dobrze już przydusiła do ziemi. *Mort. Wawrzek 7.* Pod ten czas czynny w sprawach publicznych, jednał Kazimierza z Maciejem królem węgierskim. *Mech. Wym. I, 198.* **234.** *pot.* W tym sęk ⟨*cała trudność polega na tym, największa w tym trudność*⟩: W tym sęk, jak skłonisz swoją magnifikę. *Korz. J. Wdow. 401.* W tym sęk, że koleje tu jeszcze nie dochodzą. *Pytl. Fund. 65.* **235.** W tym tylko pytanie, kwestia itp. ⟨*kwestia, pytanie, sprowadza się do tego*⟩: W tym tylko pytanie, kto pojedzie z tym doniesieniem o 20 mil drogi, aż pod Sandomierz, gdzie Bosak miał się znajdować. *Pam. powst. 149.* **236.** W tym wypadku ⟨*tym razem*⟩: Panna Celina i w tym wypadku okazała się beznadziejną niedołęgą. *Dąbr. M. Noce II, 51.* **237.** W tym względzie ⟨*w związku z tym*⟩: A jeżeli co ją niepokoiło w tym względzie, to jedno przykre wspomnienie sprzed niedawnego czasu. *Dąbr. M. Noce II, 258.* Praca nad polepszeniem doli chłopskiej, rozpoczęta w drugiej połowie XVIII wieku,

została przerwana, ustawy wydane w tym względzie za panowania Stanisława Augusta poszły w zapomnienie lub utraciły moc obowiązującą. *Sokoł. A. Stycz. 28.* **238.** Za to ⟨*natomiast; przeciwnie, w przeciwieństwie*⟩: Wiolonczela głębokim głosem, głosem ludzkim, zdawała się schodzić w czeluście piekieł. Za to skrzypce zrywały się w górę. *Goj. Dziew. I, 172.* Wuj Daniel za to sprzeciwiał się gwałtownie wyjazdowi na place. *Dąbr. M. Noce II, 220.* Ciotka ciągle wzdychała do miasta Łodzi, za to matka wybierała się często na Bródno. *Goj. Dziew. I, 32.* Każdy ma kogoś nad sobą, co z góry w łeb wali, trudno mu się obronić od niego, bo jest mocniejszy, ale za to szuka sobie słabszego, którego on znów sobą przygniecie. *Kaczk. Olbracht. II, 251.* **239.** *wiech.* Znakiem tego ⟨*to znaczy, wobec tego*⟩. **240.** Z tego powodu, z tego tytułu ⟨*dlatego*⟩: Był dawniej woźnym w sądzie, z tego tytułu nosił jeszcze czapkę urzędową. *Rudn. A. Lato 14.* **241.** Z tej beczki (zaczynać) ⟨*od tego, od tej strony (zaczynać); na ten temat (zaczynać mówić)*⟩: Przede wszystkim trzeba raz skończyć z systemem gadania tzw. gorzkich prawd narodowi, i za oszusta ogłosić każdego, który z tej beczki zaczyna. *Irzyk. Czyn 87.* **242.** Z tej mąki chleba nie będzie ⟨*nic z tego nie będzie, nie wyjdzie; nic się nie uda*⟩: Zachowywał się obojętnie, zbyt dobrze wiedział, że z tej mąki [...] chleba nie będzie. *Przybysz. Współ. I, 77.* **243.** Z tym wszystkim: a) ⟨*wobec tego*⟩: Powiedz mi, co zamierzasz dalej z tym wszystkim robić? *Par. Niebo 177*; b) *przestarz.* ⟨*przede wszystkim*⟩: Z tym wszystkim sam WPan osądź, jaka się przed nami perspektywa otwiera. *Kras. Podstoli 46.* Nie jest ci to, prawdę powiedziawszy, zbyt wielka szkoda, z tym wszystkim mnie to bolesne, iż się i w małych rzeczach od toru ojców naszych oddalamy. *Kras. Podstoli 59.* **244.** Z tym, że... ⟨*z tą różnicą, że...*⟩: Delegacja poszła o oznaczonej godzinie, w takim samym składzie jak za pierwszym razem, z tym że brał w niej udział także Wasuk. *Fiedl. A. Biz. 134.* **245.** Że to, żeby to ⟨*wzmocnione że, żeby*⟩: Ją tam zmarnują [...] i ja będę sobie wyrzucać, że to ja ją zgubiłam. *Dąbr. M. Noce II, 13.* Marzyła o tym, żeby to on ją wybrał. *Goj. Dziew. I, 166.* **246.** Że to, że też to ⟨*że też; nawet*⟩: Przestań! psiakrew, że to przespać się nie można, tylko brządkanie i brządkanie. *Reym. Ferm. I, 66.* **247.** Żeby... to nie; żeby (choć)... to nigdy ⟨*wyraża powątpiewanie co do treści wypowiedzi, zaprzeczenie czego*⟩: Żeby była bardzo piękną — to nie. *Orzesz. Iskry 130.* Żeby choć raz zaczepił ją lub zażartował jak chłopak z dziewczyną, to nigdy! *Górs. H. Tory 67.* **248.** Żeby to ⟨*wzmocnione żeby*⟩: Żeby to wszyscy tak czytali. *Świerszcz. 38, 1953.* **249.** Że to, że owo ⟨*o nieokreślonej, niesprecyzowanej wypowiedzi, o tym i owym*⟩: Nowiński zaraz zaczyna od tego, że [...] trzeba coraz bardziej się ścieśniać, że to, że owo. *Bogusz. Aniel. 68.*

przysł. **250.** Co ludzie gadają, to wygadać muszą. **251.** Co się odwlecze, to nie uciecze. **252.** Co na placu, to nieprzyjaciel. **253.** Co w sercu, to w gębie (to na języku). **254.** Czym chata bogata, tym rada. **255.** Im dalej w las, tym więcej drzew. **256.** Komu w drogę, temu czas. **257.** Ja na to, jak na lato (*Fredro A. Jow. 266*) ⟨*chętnie się zgadam, bardzo mi to odpowiada*⟩.

tendencja 1. Dominująca, skrajna, sprzeczna, stała, surowa, szkodliwa, widoczna, wyraźna, zdrowa **t.** ⟨*skłonność, dążność, dyspozycja; kierunek, w którym zmierza rozwój jakiegoś zjawiska*⟩: Możemy zauważyć w literaturze i w muzyce wyraźną tendencję do nawiązania do tradycji ludowych. *Bystr. Kult. 384.* **2. t.** dośrodkowa, odśrodkowa; filozoficzna, fonetyczna; **t-e** kosmopolityczne (w literaturze, w sztuce), literackie; **t.** moralizatorska, moralizująca; **t-e** naśladowcze (w człowieku), oportunistyczne (w polityce); **t.** polityczna; **t-e** postępowe (w literaturze), reakcyjne, realistyczne, reformatorskie, rewolucyjne, rozwojowe (kraju), społeczne, ugodowe ⟨*dążność do czego; kierunek, w którym zmierza rozwój jakiegoś zjawiska; idea, teza utworu literackiego, naukowego itp.*⟩: [Książki] albo grzeszą szablonową tendencją moralizatorską, albo ukazują dzieci w zbyt przestylizowanych schematach. *Fik Dwadz. 151.* Nie podoba mi się moralizująca tendencja w sztuce Kiedrzyńskiego. *Irzyk. Walka 142.* Żaden z włoskich przedsiębiorców filmowych nie ośmielił się podjąć realizacji filmu o tendencjach społecznych. *Brand. M. Spot. 37.* **3.** *meteor.* **t.** barometryczna ⟨*wielkość zmiany wskazań barometru w ciągu trzech ostatnich godzin przed obserwacją*⟩. **4.** *ekon.* **t.** zniżkowa, zwyżkowa ⟨*spadek lub podnoszenie się kursów na giełdzie*⟩. **5. t.** c z e g o: **t.** powieści; **t-e** rozwoju społecznego. **6. t.** d o c z e g o: **t.** do samodoskonalenia się, do naśladowania czego. **7. t.** w c z y m: **t.** w życiu gospodarczym, w sztuce, w polityce. **8.** Mieć jaką tendencję; mieć tendencję czego, do czego: Ponadto nie ma praca niniejsza żadnej tendencji politycznej. *Jamp. Wspom. 3.* **9.** Objawiać, okazywać, przejawiać, przezwyciężać, wykazywać jaką tendencję a. tendencję do czego: Dziecko w pewnym okresie rozwoju okazuje wyraźną tendencję do naśladowania pewnych czynności, które widzi. *Baley Psych. 380.* **10.** (Coś) jest czyją tendencją; jest wyrazem jakich tendencji: Tendencją rządu było, aby nadać szkołom charakter zawodowo-praktyczny. *Bystr. Warsz. 210.* **11. t.** (do czego) budzi się, przejawia się, wyraża się w czym, zaznacza się, zjawia się, zarysowuje się.

tenis t. stołowy ⟨*ping-pong*⟩. Grać w tenisa; uprawiać **t.** (jako sport).

tenor 1. Czysty, dźwięczny, gardlany, gardłowy, miękki, męski **t.** ⟨*wysoki głos męski*⟩. **2. t.** bohaterski, heroiczny, liryczny; pierwszy **t.** opery; słynny **t.** ⟨*śpiewak obdarzony wysokim głosem*⟩. **3.** Mieć piękny **t.**; śpiewać tenorem.

teoria 1. Dawna, fałszywa, formalistyczna, głośna, nowa, nowożytna, oderwana, ogólna, postępowa, słuszna, szkodliwa, śmiała, wzniosła **t.** ⟨*ogół usystematyzowanych wiadomości z jakiejś dziedziny*⟩: Same najwznioślejsze teorie nie są bynajmniej praktyką. *Siem. L. Rys. II, 399.* **2. t.** ekonomiczna, heliocentryczna, materialistyczna, molekularna (gazów), naukowa, pseudonaukowa; **t-e** polityczne, socjalne, społeczne. **3. t.** k o g o, c z e g o: **t.** Darwina, **t.** Einsteina, Newtona; **t.** doboru naturalnego, dramatu, dziedziczności, ewolucji, kwantów, literatury, materializmu dialektycznego, muzyki; **t.** państwa, **t.** prawdopodobieństwa, **t.** świata, **t.** walki klasowej, **t.** wymowy, **t.** względności. **4.** *mat.* **t.**

liczb ⟨*dział matematyki traktujący o właściwościach liczb całkowitych*⟩. **5.** *mat.* **t.** mnogości ⟨*dział matematyki traktujący o właściwościach zbiorów*⟩. **6.** *filoz.* **t.** poznania ⟨*dział filozofii, traktujący o źródłach, istocie i granicach poznania rzeczywistości*⟩. **7. t.** o c z y m: **t.** o pochodzeniu człowieka. U nas owe teorie o równości pracy są czczymi frazesami nie budzącymi żadnego echa w praktyce. *Sienk. SPP.* **8.** Budować, obalić, opracować, rozwinąć, sformułować, snuć, (s)tworzyć, uzasadnić, wyłożyć, wyznawać, zbijać teorię; wygłaszać **t-e**; wiązać teorię z praktyką: Marksizm-leninizm wiązał teorię z praktyką, a nawet dawał przewagę praktyce. *Tatar. Hist. III, 356.* **9.** Zastosować teorię do czego: Burak był spokojnym racjonalistą, poszukującym zawsze zastosowania teorii do życia. *Dygas. Warsz. 221.* **10.** Uciec się do teorii, przyswoić co w teorii; być w teorii zwolennikiem czego; hołdować teoriom. **11.** Wystąpić z teorią. **12. t.** (jaka) głosi, że..., ustala, wyjaśnia co.

teraz Na **t.** ⟨*obecnie, chwilowo*⟩: Jak na teraz, to dosyć. *SW.* Myślę na teraz kontentować się słowem twoim. *L. pot.* **t.** zaraz ⟨*natychmiast, w tej chwili*⟩: Pójdę tam teraz zaraz.

terefere t. kuku! a. **t.** kuku strzela baba z łuku! ⟨*wykrzyknienie podkreślające czyje głupstwo, kłamstwo, czyją blagę*⟩: Terefere kuku, strzela baba z łuku! nie mnie to gadaj przynajmniej. *Krasz. SW.*

teren 1. Błotnisty, dostępny, falisty, górzysty, niedostępny, nierówny, nieznany, obcy, odkryty, otwarty, pagórkowaty, podmokły, pustynny, rozległy, sporny, suchy, tarasowaty, zadrzewiony **t.**; **t-y** ćwiczebne, **t.** fabryczny a. fabryki, **t.** kolejowy; **t-y** myśliwskie, łowieckie a. łowów; **t-y** naftowe, naftodajne, naftonośne; **t.** nieprzyjacielski, neutralny, operacyjny; **t-y** osiedleniowe, osiedleńcze, sportowe, wiejskie, wulkaniczne; **t.** zabytkowy, zagrożony wojną, zamieszkały; **t-y** zielone, złotodajne ⟨*część powierzchni ziemi; miejsce, gdzie się coś dzieje albo znajduje; miejsce przeznaczone na co*⟩: Zakupił ogromne tereny naftonośne w środkowej Sumatrze. *Siedl. M. Opow. 102.* **2. t.** wyścigowy a. wyścigów ⟨*pole wyścigowe, tor wyścigowy*⟩. **3. t.** c z e g o ⟨*miejsce, gdzie się coś odbywa; arena; pole działalności*⟩: **t.** budowy, działalności, ekspansji, podróży; **t-y** połowów; **t.** szkoły; **t.** walki, wojny; **t.** wielkich robót, wycieczek, wypadków, zabaw; **t-y** zbytu; **t.** popisu, pracy, wpływów. Terenem akcji „Iliady" jest wybrzeże Hellespontu w dolinie Skamandru. *Sinko Lit. I/1, 57.* **4. t.** d l a k o g o, d l a c z e g o: **t.** dla działalności (*Nałk. Z.).* Upatrzyła dobry teren dla nart. *(Nałk. Z.) SPP.* **5. t.** d o c z e g o ⟨*teren odpowiedni do czego*⟩: **t.** do lądowania. To nie jest właściwy teren do popisów. *SPP.* **6. t.** n a c o, p o d c o ⟨*teren przeznaczony na co*⟩: Tereny na budowę domów robotniczych. *SPP.* **7.** Nierówności, rzeźba, spadek, topografia terenu. **8.** Na terenie (czego) ⟨*na obszarze zajmowanym przez co; również przen.*⟩: Na terenie fabryki, na terenie państw; na terenie nauki (mieć sukcesy). **9.** Niwelować **t.**, przygotowywać **t.** (pod budowę). **10.** Opanować, zająć **t.** (np. strategicznie); umocnić **t.**: Pułkownik jest gotów wyjaśnić [...] cały plan umocnienia [...] terenu. *Prusz. Karabela 121.* **11.** Przygotować **t.** dla czego, do czego ⟨*przygotować grunt*⟩: I choć nie leżało to w jej zamierzeniach [idea ewolucji] przygotowała teren dla relatywistycznych i irracjonalistycznych teorii. *Tatar. Hist. III, 108.* Pani Józia [...] urządzała często przyjęcia [...] i przygotowywała sobie teren do wydania córki. *Chłęd. Pam. II, 34.* **12.** Znać **t.**; nie znać terenu: a) ⟨*znać topografię, nie znać topografii danego obszaru*⟩; b) ⟨*znać stosunki wśród ludności, działalność organów miejscowych władz itp. na danym obszarze; nie orientować się w tym zakresie*⟩. **13.** Przenieść się na **t.** czego ⟨*objąć (swym działaniem) dziedzinę czego*⟩: Walka z feudalizmem wzmagając się w drugiej połowie XVI w. przenosi się głównie na teren politycznej działalności szlachty i krytyki religijnej. *Probl. 7, 1954, s. 483.* **14.** *pot.* Wizytować **t.**; jechać, posyłać kogo, udać się, wybierać się w **t.**; radzić sobie, siedzieć w terenie; (po)wracać z terenu ⟨*wizytować agendy jakiejś placówki lub jakiegoś ośrodka poza siedzibą tej placówki lub tego ośrodka; jechać itp. na tego rodzaju obszar, radzić sobie itp. na takim obszarze, wracać z takiego obszaru*⟩: Reportażysta, obsługujący dział gospodarczy pisma, „udaje się w teren" dla zbadania stanu jakiejś komórki gospodarki państwowej. *Nowa Kult. 23, 1954.* **15.** *pot.* Wyjść w **t.** ⟨*poza biuro, urząd, na obszar objęty działalnością biura, urzędu*⟩: Pan naczelnik wyszedł w teren i nie wiem, kiedy wróci. *Past. Trzeba 30.* **16.** Przebywać na terenie (np. jakiego państwa). **17.** Trzymać się jakich terenów ⟨*jakich miejsc, obszarów*⟩: Ciekawe, że samce [węgorzy] trzymają się terenów przyujściowych, samice zaś docierają w głąb lądu. *Probl. 5, 1954, s. 338.* **18.** Być, stać się terenem czego dla kogo: Miasto było dla emigracji terenem bardzo wygodnym. *Brück. Kult. IV, 54.*

terkot, terkotanie, *daw.* **tarkot 1.** Głośny, gwałtowny, jazgotliwy, jednostajny, miarowy, monotonny, ostry, suchy, urywany **t.** ⟨*terkoczący dźwięk, grzechot*⟩: Słychać suchy terkot karabinu maszynowego. *Rudn. A. Ucieczka 72.* Dręczył i szarpał urywany terkot maszynowego ognia, zajadły, niestrudzony. *Strug Mogiła 102.* **2. t.** c z e g o: **t.** dzwonka, karabinu maszynowego, maszyny do szycia, motoru, telefonu, traktora, wozu. **3. t.** rozmów, słów ⟨*szybkie mówienie, trajkotanie*⟩. **4.** Huczeć terkotem (czego): Pracowano już teraz na dwie zmiany i o ósmej jeszcze stocznia jarzyła się światłami, huczała terkotem młotów. *Braun Lewanty 458.* **5. t.** (czego) rozlega się, zagłusza co.

terkotać 1. t. na maszynie ⟨*pisząc na maszynie, powodować terkoczący hałas*⟩. **2. t.** jak młynek; **t.** c o, o c z y m; **t.** jakim głosem ⟨*szybko mówić, trajkotać*⟩: Przyjdą do niej koleżanki, będą terkotały nowinki. *Kurek Ocean 182.* Zamiast podziwiać buraki terkotała o kobiecych sprawach. *Twórcz. 8, 1954, s. 140.* Gdy go wyciągnąć na gadanie, terkocze niezmordawnie swoim suchym, skrzeczącym głosem. *Kurek Ocean 39.* **3.** Terkocze dzwonek, karabin maszynowy, maszyna do szycia, młyn, motocykl, motor (silnik); terkoczą czołgi, furmanki, traktory, wozy (po bruku) ⟨*wydaje terkoczący dźwięk; wydają terkoczące dźwięki*⟩. **4.** Baby terkoczą ⟨*trajkoczą*⟩: Chłopy radzą, baby terkoczą, dzieci szczebioczą. *Kurek Woda 149.*

termin 1. Krótki, nieodwołalny, określony, ostateczny, przewidywany, przewidziany, umówiony **t.**; **t.** miesięczny, roczny itp.; **t.** sądowy ⟨*czas wyznaczony na co*⟩. **2. t.** gwarancyjny ⟨*po którym wygasa gwarancja*⟩. **3. t.** prekluzyjny ⟨*po którym wygasają pewne prawa lub nie można dokonać pewnych czynności prawnych*⟩. **4. t.** filozoficzny, gramatyczny, handlowy, lekarski, naukowy, prawny, przyrodniczy, techniczny, żeglarski itp.; **t.** jednoznaczny, wieloznaczny; niezrozumiały, zawiły **t.**; **t.** z jakiegoś zakresu (np. z zakresu językoznawstwa, ekonomii, wojskowości) ⟨*wyraz albo połączenie wyrazowe o ściśle ustalonym znaczeniu*⟩. **5.** *przestarz.* Ciężkie **t-y** ⟨*ciężkie czasy; tarapaty*⟩: Znaleźć się w ciężkich terminach; ciężkie **t-y** przychodzą na kogo. **6. t.** c z e g o, *rzad.* d o c z e g o: **t.** licytacji, odjazdu, otwarcia (wystawy, sejmu), płatności, przedstawienia, spotkania. Leżą już u mnie terminy do sądów. *Sienk. Pot. I, 149.* **7.** Na **t.** (stawić się, wykonać co, wysłać, wzywać, zrobić co) ⟨*w oznaczonym czasie, na dzień oznaczony*⟩: Stawiłem się na termin, kochany Ignasiu. *Korz. J. Krewni 146.* Musisz [pracę] wysłać na termin. *Szan. Most 15.* Teraz jeszcze nie przyjdzie, choć go ów pan Gajowiec listem rekomendowanym na pewien termin wzywa. *Żer. Przedw. 227.* **8.** Po terminie, po upływie terminu (wykonać co) ⟨*po oznaczonym czasie*⟩. **9.** Przed terminem (wykonać plan, zawiadomić kogo) ⟨*przed oznaczonym czasem, przedterminowo*⟩. **10.** W terminie (przeprowadzić co, stawić się, wykonać co, wypełnić co, zapłacić, zwrócić co) ⟨*w oznaczonym czasie*⟩. **11.** W ścisłym znaczeniu tego terminu ⟨*w ścisłym sensie, w znaczeniu, jakie ma dany termin (naukowy)*⟩. **12.** Nadrobić (zaległe) **t-y**; naznaczyć, odłożyć, odroczyć (komu), oznaczyć, podać, postanowić, przedłużyć, przesunąć, przewlec, przywrócić, skrócić, uchylić, wyznaczyć **t.** (czego). **13.** *przestarz.* Przechodzić ciężkie **t-y** ⟨*być w tarapatach; przeżywać ciężkie chwile*⟩: Bądź dobrej myśli. Jeszcze nam może przyjdzie przez ciężkie przechodzić terminy. *Kaczk. Olbracht. II, 138.* **14.** Wprowadzić **t.**; posługiwać się jakim terminem ⟨*wyraz (wyrazem) o ścisłym znaczeniu*⟩. **15.** Dotrzymać, pilnować terminu ⟨*oznaczonego czasu*⟩. **16.** Oddać kogo, pójść, przyjąć kogo, wziąć kogo do terminu ⟨*na naukę rzemiosła*⟩: Musisz iść do szkoły technicznej, a tam cię nie przyjmą bez ukończenia szkoły powszechnej. Nawet do terminu cię nie wezmą. *Goj. Dom. 91.* **17.** *przestarz.* Zbić kogo z terminu ⟨*zbić kogo z tropu; stropić, zdetonować kogo*⟩: Kłapanie podków po śliskich kamieniach, szum przerywanego prądu, wytryski sprzed końskich kolan, padające na plecy i za kołnierz, zbiły mnie z terminu do reszty. *Fredro A. Trzy 148.* **18.** Zwlekać z terminem czego. **19. t-y** biegną: We wszystkich wyżej przewidzianych przypadkach zawieszenia terminy nie biegną i zaczynają biec od początku dopiero z podjęciem postępowania. *Kod. post. cyw. 44.* **20. t.** kończy się, minął, nadchodzi, przychodzi, przypada na (jakąś datę), upływa (w jakiej sprawie), wygasa, zbliża się: Pytałem, kiedy się kończy termin dzierżawy jednego folwarku. *Sienk. Połan. II, 50.* Upływał ostateczny termin w sprawie czynszu za mieszkanie. *Lam J. Kariery 224.*

terminarz t. c z e g o ⟨*plan z terminem wykonania*⟩: **t.** czynności (np. rad narodowych), dostaw, robót, zajęć. Sporządzić **t.** czego (np. kontroli), ustalić **t.** czego: Sekcja tenisa GKKF ustaliła już terminarz mistrzostw. *Sport 39, 1954.*

terror 1. Bezwzględny, biały, brutalny, krwawy, straszliwy **t.**; **t.** faszystowski, gestapowski, hitlerowski; **t.** ekonomiczny, indywidualny, moralny, policyjny, polityczny, rasistowski ⟨*przemoc, gwałt w celu zastraszenia kogo*⟩: W krajach okupowanych, szczególnie w Polsce, terror hitlerowski miał formy niezwykle brutalne. **2. t.** wobec kogo: **t.** wobec ludności. **3.** Akt, fala (wzmożonego) terroru: Obie strony [...] zaprzestały wzajemnych aktów terroru. *Brand. K. Antyg. 341.* **4.** Ulegać terrorowi: Wyobraźnia nasunęła mu od razu trochę średniowieczny obraz zakochanej dziewczyny, która, ulegając terrorowi srogiego władcy, nie śmie wyjawić swoich uczuć temu, kogo kocha. *Perz. Las 129.* **5.** Zmuszać kogo do czego terrorem. **6. t.** potęguje się, szaleje, wzmaga się.

terytorialny 1. Polityka **t-a** ⟨*polityka państwa dążącego do powiększenia własnego terytorium i nie dopuszczająca do rozszerzenia terytorialnego innych krajów*⟩. **2.** Samorząd **t.** ⟨*samorząd określonego terytorium w granicach państwa*⟩. **3. t-a** władza ⟨*władza obejmująca dane terytorium, władza nad danym terytorium*⟩. **4.** Wody **t-e** ⟨*przybrzeżny pas morza podlegający władzy państwa władającego wybrzeżem*⟩.

terytorium 1. Cudze, obce, odrębne, olbrzymie, rozległe, sporne, suwerenne, zamorskie **t.** ⟨*obszar ziemi*⟩. **2. t.** mandatowe ⟨*niesamodzielne, administrowane przez państwo mające mandat, tj. uprawnienie do zarządzania tym terytorium*⟩. **3. t.** państwowe a. **t.** państwa ⟨*obszar lądowy, wodny i powietrzny podlegający władzy danego państwa*⟩. **4.** Zagarnąć (cudze) **t.**; znaleźć schronienie na jakim **t.**

test 1. t. grupowy, psychologiczny, psychotechniczny ⟨*rodzaj kwestionariusza zawierającego pytania i ćwiczenia mające służyć badaniu inteligencji, uwagi i uzdolnień osób badanych*⟩. **2. t.** c z e g o, n a c o: **t.** inteligencji, pamięci, uwagi, uzdolnień, wyobraźni a. na inteligencję itp. **3.** Metoda testów: Metodą testów posługuje się i psychologia teoretyczna w celach wyłącznie poznawczych. *Joteyko Metoda 11.* **4.** Poddać kogo testom.

testament 1. t. notarialny ⟨*rozporządzenie ostatniej woli (sporządzone lub złożone u notariusza)*⟩. **2. t.** polityczny ⟨*program polityczny ustępującego lub umierającego męża stanu*⟩. **3.** *kult.* Stary i Nowy **T.** ⟨*części Biblii*⟩. **4.** Egzekutor, wykonawca testamentu: Król przy śmierci mianował [Jana] egzekutorem swego testamentu. *Kaczk. Olbracht. I, 22.* **5.** Obalić, otworzyć, pozostawić, skreślić, spisać, sporządzić, unieważnić, wypełnić, zaskarżyć, zatwierdzić, złożyć u kogo, zostawić, zrobić, zwalić **t.**: Ma się rozumieć, że testament obalą i nic z tego nie będzie. *Dąbr. M. Noce II, 127.* Gdy otworzono testament, pokazało się, że mianowała siostrzenicę dziedziczką całego majątku. *Korz. J. Spek. 239.* Zmarł nagle, nie pozostawiając testamentu. *Hertz P. Słow. 251.* Natychmiast przywołam świadków i spiszę testament. *Lam J. Głowy II, 116.* Żona grozi, że testament musi być unieważniony, że jej się wszystko należy. *Żer. Prom. 61.* Maszko dostał w ręce

ogromną sprawę o zwalenie milionowego testamentu po pannie Płoszowskiej. *Sienk. Połan. II, 204.* **6.** Przeznaczyć, przekazać co komu; rozporządzić czym, uczynić komu zapis, zapisać, zostawić (zapis) testamentem a. w testamencie: Uczynił fundusz na ten konwikt, zapisując testamentem majątek swój dziedziczny. *Łukasz. Hist. IV, 38.* **7.** Coś dostaje się komu w testamencie: Tymoszówka dostała się w testamencie Feliksowi z tym, aby spłacił brata i siostry. *Iwasz. J. Szyman. 61.*

teza 1. Fałszywa, główna, naczelna, ogólna, słuszna, zasadnicza **t.**; **t-y** doktorskie, filozoficzne, programowe, społeczne ⟨*twierdzenie formułujące pogląd naukowy lub jakiś program działania; mat. część twierdzenia, której trzeba dowieść*⟩. **2. t.** o c z y m: Teza o wielkopolskim pochodzeniu języka polskiego została w ostatnich czasach poważnie podważona. *Dobos. Jęz. 27.* **3.** Lansować, obalić, obronić, odrzucić, opracować, postawić, przeprowadzić, przyjąć, rozwinąć, sformułować, stawiać, utrzymać, uzasadniać, wygłaszać, wysunąć, zbijać tezę, **t-y**: Teza ta nie da się utrzymać. *Bocheń. A. Głup. 55.* **4.** Bronić tezy; wystąpić z tezą; opierać się na tezie.

też 1. *pot.* **t.** mi fachowiec (robotnik, lekarz, uczony itp.)! ⟨*lekceważąco o kimś jako o fachowcu*⟩: Nikt mi nie powie, że kanciarze mogą więcej wyrobić od nas. Leon, też mi robotnik! — powtarzał z przekąsem. *Braun Lewanty 256.* **2.** *pot.* **t.** (mieć) pomysł(y) ⟨*lekceważąco lub z naganą o czyim pomyśle*⟩: Też masz pomysły. Urżnąłeś się czy co. Wiesz Perlmutter napij się wody. *Winaw. Roztw. 16.* Żołnierzy-partyzantów zapędzać do ślęczenia nad podręcznikami historycznymi i matematycznymi. Też pomysł! *Brand. M. Dom 105.* **3.** Co **t.**, już **t.**, że **t.** ⟨*co, już, że wzmocnione*⟩: Ach, bój się Boga, co też tobie do głowy przychodzi — rzekła gniewnie pani Barbara. *Dąbr. M. Noce II, 153.* Co też ty mówisz — skarcił ją. *Dąbr. M. Noce II, 168.* Już też i ściemniać zaczynało i wtedy dopiero szlachcic wstał, wyszedł i wszyscy za nim. *Demb. L. Wspom. I, 286.* Że też wcześniej nie wpadli na taki prosty pomysł? *Morc. Urodzaj 146.* **4.** Bodaj was (cię, go itp.) **t.** (pioruny zatrzasnęły, nie zatrzas(nę)ły)! ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩: Bodaj was też, ojcze Jakubie, z waszą wymówką najjaśniejsze pioruneczki nie zatrzasły! *Wol. Dom. I, 127.* **5.** *pot.* Jeszcze by **t.** ⟨*tego by tylko brakowało*⟩: No i nic zbywa mu na niczym? — A jeszcze by też [...] Skądże mu ma zbywać? Albo to on taki biedny! *Wol. Dom. I, 126.*

tęcza 1. Barwna, promienna, siedmiobarwna **t.**; **t.** rozpięta (na niebie): Zdawało się, że po burzy tęcza siedmiobarwna zawisła nad krajem, zwiastująca ciszę i pogodę. *Sienk. Ogn. III, 174.* **2.** Łuk, wstęga; kolory tęczy. **3.** Łamać się w tęczę (o świetle): Słońce łamało się w tęczę. *Sienk. SPP.* **4.** Mienić się jak tęcza, mienić się tęczą (odcieni); mienić się, lśnić (wszystkimi) barwami tęczy: Mienił się jak tęcza albo pas polski, na którym zręczna robotnica wszystkie barwy wybornie ożeni. *Sienk. Ogn. III, 264.* **5.** Patrzeć, wpatrywać się w kogo jak w tęczę ⟨*patrzeć na kogo z zachwytem, z uwielbieniem*⟩: Siedział oszołomiony patrząc w mówcę jak w tęczę. *Żer. Echa 16.* Dziewczęta w niego jak w tęczę patrzą. *Sienk. SPP.* **6. t.** formuje się, staje, wykwita; rozbłysła, ukazała się: Deszcz już przestał padać [...] tęcza nad lasem stanęła wąskim skrawkiem. *Pięt. Wspól. 36.*

tęczowy 1. Malować, przedstawiać, widzieć co w tęczowych barwach (kolorach) ⟨*przedstawiać optymistycznie, idealnie*⟩: Widzieć przyszłość w tęczowych barwach.

tędy 1. t. owędy, **t.** i (lub) owędy; **t.** sięd̨y ⟨*tu i ówdzie, tu i tam, miejscami*⟩: Mikołajek wałęsał się tędy-owędy, zastawiał sidła na ptaki. *Dygas. Marg. 178.* Najprzód jechało dwóch trębaczów potrębując tędy owędy marsz. *Kit. Opis 306.* Musi żonie posłać do Ostendy grubą sumę, bo inaczej w złym będzie humorze, i że na to musi, siak tak, tędy lub owędy, zebrać więcej jak ma w kasie, a nawet mieć może. *Bart. A. Sat. 133.* **2.** Nie **t.** droga ⟨*nie w ten sposób; w ten sposób nic się nie wskóra*⟩: Odejdź, — bo nie tędy droga. *Norwid Auto-da-fé 9.* **3.** *pot.* **t.** cię wiedli! ⟨*do tego zmierzasz!*⟩: Tędy cię wiedli! Ale mnie nie zwiedziesz.

tęgi 1. t. charakter ⟨*silny*⟩. **2. t-a** głowa; **t.** umysł: a) ⟨*duża inteligencja*⟩; b) ⟨*człowiek o dużej inteligencji*⟩: Oj, wy mężczyźni — mówiła — silne charaktery, tęgie głowy, nie zrozumiecie nigdy serca słabej kobiety! *Dygas. Robins. 196.* **3. t.** kawał chleba ⟨*duży*⟩. **t.** klaps, szturchaniec ⟨*mocny, silny*⟩: Wycinała mu tęgiego klapsa i kazała lecieć na drogę, do dzieci. *Mort. Wawrzek 31.* Dał mi tęgiego szturchańca. *Kłos. Wiosna 100.* **4. t.** kłus ⟨*szybki*⟩: Naprzeciw nich tęgim kłusem śpieszył parobek konny. *Krzywosz. Jula 116.* **5. t.** łyk ⟨*spory, duży*⟩: Dziad wyjął butelkę [...] Pociągnął tęgi łyk. *Twórcz. 5, 1954, s. 17.* **6. t-a** mina ⟨*wyrażająca pewność siebie*⟩: (Wkłada kapelusz na bakier i staje przed zwierciadłem). Brawo, panie Szarucki! tęgą masz minę. *Korz. J. Majst. 437.* **7. t.** mróz ⟨*duży, znaczny*⟩. **8. t.** napój, trunek ⟨*o wysokiej zawartości alkoholu; mocny*⟩. **9. t.** ogień ⟨*o dużym płomieniu; duży*⟩: Na kominie buzował się tęgi ogień, że pół izby tonęło w czerwonych blaskach. *Reym. Now. IV, 77.* **10. t.** pracownik, prawnik, lekarz, specjalista, uczony itp. ⟨*wykwalifikowany w swoim zawodzie; dobry, zdolny*⟩. **11. t.** wiatr ⟨*silny, odznaczający się dużą siłą*⟩. **12. t-e** zdrowie ⟨*doskonałe*⟩. **13. t-a** zima ⟨*surowa, ostra*⟩. **14. t.** zuch ⟨*wielki*⟩: Już w dzieciństwie byłem tęgim zuchem. *Pług Zagon III, 8.* **15. t.** żołnierz ⟨*doskonały, dobrze wyćwiczony, odważny*⟩. **16. t.** d o c z e g o ⟨*skory; zdolny, odpowiedni do czego*⟩: **t.** do wypitki. Nie będąc jak wiesz tęgim do książki — przepadałem za fuzyjką. *Pawł. Wspom. 212.* Stryjaszek nie tęgi do rady... na honor, nie tęgi. *Fredro A. Człow. 331.* **17. t.** na twarzy ⟨*o szerokiej, wypełnionej twarzy*⟩. **18. t.** w c z y m ⟨*szeroki, gruby w czym*⟩: Tęgi w biodrach, w pasie. Zaraz po pierwszych słowach wyszła gospodyni, sędziwa, wysoka, tęga w sobie baba. *Grusz. An. Żak. 13.* **19.** *pot.* Mięć tęgiego bzika ⟨*nie być normalnym; być niespełna rozumu, być (bardzo) pomylonym*⟩: On ma jednakże tęgiego bzika. *Prus Lalka II, 252.* **20.** *pot.* Zabić komu tęgiego klina ⟨*wprawić kogo w duży kłopot, mocno kogo zakłopotać*⟩: Zabiłeś mi tęgiego klina. *Bliz. Dam. 110.*

tępić 1. t. c o: **t.** chwasty, zwierzynę ⟨*niszczyć*⟩. **2. t.** bandy rozbójnicze, paskarzy ⟨*likwidować, zwal-*

czać⟩. **3. t.** lasy ⟨*wycinać, trzebić*⟩: Właściciele mniejszych posiadłości ziemskich niemiłosiernie tępią lasy, choć nowych nie sieją. *Prus Kart. I, 91.* **4. t.** zabobony, zło ⟨*zwalczać*⟩. **5. t.** kogo — co — czym ⟨*niszczyć, wyniszczać*⟩: Krzyżacy [...] ludność miejscową tępili ogniem i mieczem. *Baliń. M. Polska IV, 815.* **t.** muchy trucizną, lepikiem. **6. t.** w kim — co ⟨*tłumić*⟩: **t.** w kim wszelką inicjatywę.

tępota, tępość 1. Przyrodzona, wrodzona **t.**; **t.** doktrynerska; **t.** umysłowa ⟨*brak inteligencji, zdolności*⟩. **2. t.** matematyczna ⟨*niezdolność do nauki matematyki*⟩. **3. t.** w czym, w sprawach czego: **t.** w nauce. **t.** w sprawach politycznych. **4.** Otrząsnąć się z tępoty ⟨*z otępienia*⟩: Marta zaś ciągle nie mogła się otrząsnąć z tępoty. *Kunc. Cudz. 178.*

tępy 1. t. biurokrata ⟨*mało inteligentny, uparty, nie dający się niczym przekonać, trzymający się litery przepisów*⟩. **2. t.** ból (wyrażać, odczuwać) ⟨*głuchy, niewyraźnie odczuwany*⟩. **3. t.** cios (kolby), **t-e** uderzenie ⟨*zadany(-e) czymś tępym*⟩. **4. t-a** cisza ⟨*zupełna*⟩. **5. t.** dowcip ⟨*ciężki*⟩. **6. t-a** głowa, **t.** umysł: a) ⟨*umysł mało zdolny*⟩; b) ⟨*człowiek mało zdolny*⟩: Złote serce, a taka tępa głowa. *Dygas. Robins. 48.* **7. t-a** obojętność, rezygnacja; **t-e** odrętwienie, ogłupienie ⟨*bierna(-e), apatyczna(-e)*⟩: Popadać w tępe odrętwienie. **8. t.** umysłowo ⟨*o człowieku: mało inteligentny, mało zdolny*⟩. **9. t.** wyraz (twarzy) a. na twarzy: a) ⟨*mało inteligentny*⟩; b) ⟨*zrezygnowany, apatyczny*⟩. **10. t.** wzrok, słuch: a) ⟨*mało sprawny*⟩; b) **t.** wzrok ⟨*nieruchomy, nie reagujący na bodźce zewnętrzne*⟩: Patrzeć, spoglądać tępym wzrokiem. **11. t.** zgrzyt (hamulców) ⟨*niezbyt ostry, o niewysokiej tonacji, głuchy, przytłumiony*⟩. **12. t.** jak pień ⟨*o osobie*⟩. **13. t.** do czego ⟨*mało zdolny do czego, nie nadający się do czego*⟩: **t.** do nauki.

tęsknić 1. t. do kogo, do czego; za kim, za czym ⟨*odczuwać tęsknotę, smucić się z braku kogo, czego*⟩: **t.** do rodziców, do żony; **t.** do spokoju, do ciszy; do gór; **t.** za ludźmi, za rodziną, za ukochanym; **t.** za krajem, za wsią rodzinną, za (czyim) towarzystwem. **2.** *daw.* dziś *podn.* **t.** po kim, po czym ⟨*odczuwać tęsknotę po utracie kogo, czego*⟩: Pan zapewne tęskni po Warszawie. *Krasz. Walery 225.* **3.** Tęskno komu do czego: **t.** mu do gór.

tęsknota *daw.* dziś *poet.* **tęsknica 1.** Bezbrzeżna, bezdenna, bezmierna, bolesna, dziwna, głucha, nagła, najskrytsza, nieokiełznana, nieokreślona, nieopisana, niepojęta, nieukojona, niewymowna, niewypowiedziana, niewysłowiona, niezaspokojona, niezmierna, odwieczna, rzewna, serdeczna, silna, słodka, straszna, straszliwa, wieczna, wiekuista, wielka, żrąca **t.** ⟨*uczucie cierpienia wywołane utratą kogo lub czego; silne pragnienie czego*⟩. **2. t.** czego: **t.** wielkich rzeczy. **3. t.** do kogo, do czego; za kim, za czym: **t.** do swoich, do kraju, do wielkich czynów; **t.** za ukochanym, za rodziną, za krajem, za miastem rodzinnym. **4. t.** po kim, po czym: Umierać z tęsknoty po kim; **t.** po utracie kogo lub czego. **5. t.** w czym ⟨*tęsknota występująca w czym, widoczna w czym*⟩: **t.** w głosie czyim. **6.** Pieśń tęsknoty (będąca wyrazem tęsknoty). **7.** Poryw tęsknoty; chory tęsknotą, z tęsknoty. **8.** Gnany, pożerany, szarpany, trapiony, trawiony tęsknotą a. przez tęsknotę (tęsknicą, przez tęsknicę). **9.** Serce ściśnięte, wezbrane tęsknotą (tęsknicą). **10.** Z tęsknotą, z uczuciem tęsknoty (przypatrywać się czemu, spoglądać na co, wyglądać czego). **11.** Budzić, odczuwać, poczuć, (u)czuć tęsknotę (tęsknicę) w sobie, w (swym) sercu. **12.** (U)koić tęsknotę (tęsknicę) (za czym). **13.** Zaspokoić czyją tęsknotę. **14.** Wypowiadać całą tęsknotę, tęsknicę (wygnańca). **15.** Patrzeć oczyma pełnymi tęsknoty. **16.** Konać, schnąć, usychać, umierać z tęsknoty (za kim). **17.** Serce wzbiera komu tęsknotą (tęsknicą). **18.** Roztapiać się w tęsknocie, w tęsknicy (o sercu). **19.** Walczyć z tęsknotą, z tesknicą. **20. t.** bierze, wzięła kogo za kim, za czym, budzi się w kim, w czyim sercu; napada, nęka kogo, nurtuje w kim; odzywa się w czyjej piersi, w czyim sercu; ogarnia kogo, komu serce; opada, opanowuje kogo, czyją duszę, czyje serce; pożera kogo; **t.** przebija w czym (w listach czyich, w wypowiedziach), przenika co (pieśń, utwór), rodzi się, ssie duszę; ściska pierś, serce komu; trawi kogo; wieje od kogo; wzbiera w czyim sercu, wzmaga się w kim, wżera się komu w serce, zalega czyje serce, zbiera kogo; zdejmuje, zjada, zżera, żre kogo.

tęskny 1. t-a dumka, melodia, nuta, pieśń; **t.** śpiew; **t-e** tony ⟨*pełna(-y, -e) tęsknoty, smutku; rzewna(-y, -e)*⟩: Uderzyć w tęskną nutę. **2. t.** głos, **t-e** oczy; **t-e** spojrzenie ⟨*wyrażający(-e) tęsknotę, pełny(-e) tęsknoty*⟩: Obrzucić kogo, co tęsknym spojrzeniem, tęsknymi oczami. **3. t-e** marzenia ⟨*pełne tęsknoty*⟩. **4. t-e** myśli, uczucia; **t.** nastrój, żal; **t-a** zaduma ⟨*smutne(-y, -a), rzewne(-y, -a), żałosne(-y, -a)*⟩. **5.** Z tęsknym sercem (co robić). **6.** Życie jest komu tęskne bez kogo ⟨*komuś jest smutno bez kogo*⟩: Bez mojej Zosi tak mi tęskne życie. *Krasz. Poezje I, 199.*

tętent 1. Daleki, głośny, głuchy, miarowy, odległy, okropny, szalony **t.**; **t.** koński ⟨*odgłos biegnącego zwierzęcia lub człowieka; odgłos maszyny w ruchu; dudnienie, kołatanie*⟩. **2. t.** czego: **t.** bosych nóg, galopujących koni; **t.** maszyny, młotów. **3.** Napełnić co (np. dolinę, ulicę tętentem). **4.** Lecieć, pędzić, przelatywać; przeniknąć, wpaść z tętentem ⟨*o koniach, kawalerii itp.*⟩. **5. t.** cichnie, daje się słyszeć, dolatuje skąd, dudni (na drodze); **t.** (kopyt) dźwięczy, zadźwięczał na bruku; **t.** jest coraz bliżej, potężnieje, rośnie, rozlega się, ucichł, zahuczał (gdzieś niedaleko), zbliża się, zmienia się w grzmot.

tętnić 1. t. czym ⟨*rozbrzmiewać*⟩: Stodoły tętnią młocką; las tętni echem wystrzałów. **2. t.** gwarem ⟨*rozbrzmiewać*⟩: Ulica tętni gwarem. **3. t.** pięściami ⟨*uderzać, walić*⟩: Pięściami o pierś szeroką tętnić począł, aż echo jak z podziemia z niej wychodziło. *Sienk. Ogn. II, 11.* **4. t.** pracą, ruchem, życiem; **t.** weselem ⟨*być pełnym pracy, ruchu, życia wesela*⟩: Kopalnia tętni pracą; stolica tętni życiem. Weselem nie tętnię, boć nie dośpi się, nie doje. *Lem. Bajki 12.* **5. t.** (jakimś) pulsem ⟨*pulsować*⟩: Ruch uliczny tętnił pulsem przyśpieszonym. **6. t.** od czego ⟨*dygotać od ciężkich stąpań, dudnić*⟩: Schody tętnią od ciężkich kroków (stąpań); ziemia tętni od uderzeń kopyt. **7. t.** po czym ⟨*rozlegać*

się gdzie⟩: Kroki tętnią po schodach. Echo tętni po zwaliskach. **8. t.** (głucho) pod czym ⟨*dygotać, dudnić*⟩: Powracają z gwarem głośnym, który głucho tętni pod niskim sklepieniem korytarza. *Gomul. Wspom. 18.* **9.** Coś tętni komu w uszach, w skroniach ⟨*dudni, huczy*⟩: W uszach mi tętnił jakiś szatański głos. *Sztyrm. Katalept II, 161.* **10.** (Krew) tętni komu w uszach, w skroniach ⟨*pulsuje*⟩. **11.** Uczucie (jakie) tętni w czym ⟨*jest widoczne, przebija z czego*⟩: W utworze tętni uczucie szlachetne. **12.** Uczucie (jakie) tętni w czyim sercu ⟨*ktoś jest ożywiony jakimś uczuciem*⟩.

tętno 1. Gorączkowe, leniwe, mocne, nieregularne, powolne, przyśpieszone, regularne, równe, słabe, szybkie, wzmożone, zamierające, zanikające, złe, żywe **t.**; **t.** dobrze, słabo napięte, **t.** żylne ⟨*bicie serca, pulsowanie krwi; również przen.*⟩. **2. t.** c z e g o: **t.** krwi; *przen.* **t.** pracy; **t.** życia kulturalnego, literackiego, politycznego, umysłowego. **3.** Osłabienie, zanik tętna. **4.** Osłabić, pobudzić, przyśpieszyć, zwolnić **t.** (życia narodowego, kulturalnego). **5.** Bić, pulsować, uderzać (przyśpieszonym) tętnem ⟨*o krwi, sercu*⟩; *przen.* bić, pulsować, uderzać, wrzeć (gorączkowym, równym, żywym itp.) tętnem: Życie miasta bije równym tętnem; praca wre gorączkowym (regularnym itp.) tętnem. **6. t-a** biją, pulsują w skroniach, biją jak młotem, huczą. **7. t.** dudni, słabnie, wali młotem (w skroniach); **t.** czego wzmaga się.

tkać 1. *pot.* **t.** c o — w k o g o ⟨*podsuwać gwałtem, zwłaszcza jedzenie; opasać kogo czym*⟩: **t.** w dziecko słodycze. **2.** *pot.* **t.** c o — w c o ⟨*wpychać, napychać*⟩: **t.** w wór słomę. **3.** *pot.* **t.** k o m u — c o ⟨*wpychać gwałtem*⟩: **t.** komu (gwałtem) swój towar; **t.** komu co pod nos; **t.** komu (kieliszek) w rękę.
przysł. **4.** Nie tkaj palca (palców) między drzwi.

tkany 1. Cienko, grubo **t.**: Spódnica z grubo tkanej wełny. **2. t.** c z y m ⟨*przetykany*⟩: Obicia tkane złotem i srebrem. **3. t.** w c o: Obrus tkany w (jaskrawe, tureckie itp.) desenie. **4. t.** z c z e g o: Odzież tkana z wełny; *przen.* Słońce tkane z płatków róży. *Hertz B. Bajki 73.*

tkliwość 1. Macierzyńska, niewymowna, niewypowiedziana, niezmierna, ogromna, ojcowska, wielka **t.** ⟨*czułość*⟩. **2.** Z tkliwością (spoglądać na kogo, odnosić się do kogo) ⟨*z czułością, tkliwie*⟩: Matka z tkliwością patrzyła na syna. **3.** Okazywać komu **t.**; powodować się tkliwością.

tkliwy 1. t-a czułość, dobroć, miłość, opieka, pamięć, przyjaźń; **t-e** spojrzenie ⟨*nacechowana(-e) tkliwością; czuła(-e)*⟩: Z tkliwą dobrocią pocałował ją w czoło. **2. t.** kochanek; **t-a** matka; **t-e** serce ⟨*czuły(-a, -e)*⟩. **3. t-a** pieszczota; **t.** pocałunek; **t-e** słowa ⟨*wyrażająca(-y, -e) tkliwość; czuła(-y, -e)*⟩. **4.** *przestarz.* **t-e** sumienie ⟨*wrażliwe*⟩. **5.** *lek.* Wątroba **t-a** ⟨*silnie reagująca na dotknięcie, na ucisk*⟩. **6. t.** d l a k o g o: Żona tkliwa dla męża. **7.** *przestarz.* **t.** n a c o ⟨*wrażliwy*⟩: **t.** na muzykę; słuch **t.** na brzmienie głosów; **t.** na cierpienie ludzkie; **t-i** na wysoki żołd.

tknąć (się) 1. t. k o g o, c o — c z y m ⟨*trącić, poruszyć, dotknąć*⟩: **t.** konia ostrogą. **2.** Nie **t.** kogo palcem ⟨*nie zrobić komu najmniejszej krzywdy, nie uderzyć kogo*⟩: W chwilach największego choćby gniewu [...] nie tylko nie tknął jej palcem, ale nigdy nie ubliżył żadnym ostrzejszym słowem. *Parn. Aecjusz 200.* **3.** Nie **t.** czego palcem ⟨*nic nie robić*⟩: Nie będziemy Zbyszka trudzić. Niech niczego nie tknie nawet palcem. *Bron. J. Ogn. 13.* **4.** Gdzie tylko (jeno) **t.** palcem ⟨*czegokolwiek dotknąć*⟩: Wszędzie, gdzie tylko tknąć palcem widać ślady jego działalności. **5.** Nie tknęła czego stopa (ludzka) ⟨*nikt tam nie był*⟩: Przedzierali się przez dżunglę, której nie tknęła jeszcze stopa ludzka. **6.** Coś kogo tknęło ⟨*ktoś coś przeczuł; coś kogo ostrzegło; coś kogo zastanowiło, zwróciło czyjąś uwagę*⟩: Nagle tknęło go niedobre podejrzenie. *Was. W. Gwiazdy 37.* Poszedł w tę stronę, gdzie słyszał strzał, bo coś go tknęło. *Nałk. Z. Niecierp. 239.* **7.** Nieszczęście tknęło kogo ⟨*spotkało, dotknęło*⟩: Wołał tak rozpaczliwie, jakby to jego samego tknęło nieszczęście. *Parn. Orły 187.* **8.** Nie tknąć czego: a) ⟨*o jedzeniu lub piciu: nie zjeść, nie wypić*⟩: Przyszedł dość wcześnie, ale obiadu nie tknął; b) ⟨*o pieniądzach, o cudzej własności: nie ruszyć, nie przywłaszczyć sobie*⟩: Można było zostawić pieniądze na wierzchu — nie tknęła. - Wódki nie pił, cudzego nie tknął. *Twórcz. 1, 1954, s. 16*; c) ⟨*o jakiejś czynności, pracy: nie wykonać; nie zostać wykonanym*⟩: Pług nie tknął pola. **9.** Nie **t.** roboty ⟨*nic nie robić*⟩: Czasem przez parę dni nie tknął żadnej roboty. Palił fajkę, wałęsał się między budynkami. *Prus Plac. 164.* **10.** Nie dać nic **t.** ⟨*nie pozwolić nic poruszyć, zmienić*⟩: Mam takie [...] do starych gratów przywiązanie, że nic tknąć nie daję. *Krasz. Jabł. III, 46.* **11.** Myśl tknęła kogo ⟨*coś komu przyszło na myśl; myśl jaka nasunęła się komu*⟩: Po chwili nowa ją tknęła myśl: — Dokąd on poszedł? *Żer. Char. 194.* **12. t.** się c z e g o ⟨*zabrać się do czego*⟩: Czego się człowiek tknął, to nie szło. *Rus. Ziemia 32.*

tknięty 1. t. do żywego ⟨*poruszony do głębi*⟩. **2. t.** c z y m ⟨*o chorobie, nieszczęściu, klęsce, uczuciu, myśli: porażony; poruszony, przejęty czym*⟩: **t.** apopleksją, paraliżem, zarazą; **t.** gromem, piorunem a. jak piorunem **t.**; **t.** jakby różdżką czarodziejską; **t.** litością, nagłym niepokojem, złym przeczuciem; **t.** nową myślą: Jak człowiek tknięty gromem poczerwieniał, oczy mu krwią zaszły, dygotały mu wszystkie członki. *Rodz. Dew. 217.* Jak piorunem tknięty runął z ławą razem i obalił się na ziemię. *Krasz. Baśń. 206.* **3.** Miejsca stopą ludzką nie tknięte ⟨*w których nie było człowieka*⟩; lasy, puszcze nie tknięte siekierą ⟨*lasy dziewicze, nie trzebione przez człowieka*⟩.

tko [te-ka-o] *sport.* Techniczny nock out (nokaut) ⟨*w boksie: wyeliminowanie z walki jednego z walczących na skutek niebezpiecznego dla zdrowia uszkodzenia jego ciała (np. rozcięcia łuku brwiowego, rozkrwawienia nosa) lub na skutek dużej przewagi partnera, mogącej w każdej chwili doprowadzić do nokautu*⟩.

tkwić 1. t. n a c z y m ⟨*znajdować się na czym; być nasadzonym na co*⟩: Staje i trzęsie głową, czapka tkwi na tej głowie. *Goj. Ziemia 134.* **2. t.** na posterunku ⟨*pozostawać wytrwale*⟩: Policjanci z miejscowego posterunku [...] którzy odprowadzili dyrektora do domu, tkwili teraz przy furtce. *Jackiew. Jan 37.* **3. t.** n a d k i m, n a d c z y m; p r z y k i m,

p r z y c z y m ⟨*pozostawać stale przy kim; zajmować się stale czym; pilnować czego*⟩: O ósmej już tkwiłam nad Brońcią, czy prasuje nie wyciągając falbanek. *Kunc. Twarz 105.* Sama wiesz, ile godzin tkwię nad tłumaczeniami. *Wikt. Miasto 102.* **4.** Coś tkwi komu przed oczami, w oczach, w czyich oczach ⟨*ktoś ma co przed oczami, pamięta obraz czego*⟩: Dziobata twarz Honczara tkwiła uparcie przed oczyma. *Was. W. Gwiazdy 175.* **5. t.** w czym: a) ⟨*przebywać gdzie stale*⟩: W pierwszym roku stale musiał ktoś tkwić w domu, kradzieże zdarzały się często. *Żukr. Zioła 11*; b) ⟨*zajmować się czym intensywnie*⟩: **t.** w pracy, w badaniach, w studiach nad czym. **6. t.** w długach ⟨*być zadłużonym w wysokim stopniu*⟩. **7. t.** w czyjej kieszeni ⟨*być przez kogo utrzymywanym; być u kogo zadłużonym*⟩. **8. t.** w konspiracji ⟨*brać udział*⟩. **9. t.** w lekturze ⟨*czytać dużo*⟩. **10. t.** w zabobonach ⟨*być zabobonnym*⟩. **11.** Coś tkwi w czym ⟨*znajduje się gdzie*⟩: Klucz tkwi w zamku. W wybitym oku tkwił monokl. *Żer. Dzieje II, 237.* **12.** W tym tkwi sęk ⟨*to największa trudność*⟩: Z kim pojedziecie? W tym właśnie tkwił sęk. Wszyscy chcieli zabrać dzieci. *Żółk. W. Droga 181.* **13.** Coś tkwi komu w duszy, w sercu, w czyjej duszy, sercu ⟨*ktoś odczuwa, przeżywa co mocno*⟩: Chciała jej wyznać pewną tajemnicę, tkwiącą mocno w jej serduszku. *Zap. G. Dzień 109.* **14.** Coś tkwi komu w głowie, w myśli, w umyśle, w czyjej głowie, myśli, w czyim umyśle ⟨*ktoś myśli o czym stale, powraca myślą do czego, coś narzuca się komu myślowo*⟩: W powieści dostrzec można wyraźną zmianę na niektóre objawy życia, zmianę będącą [...] sformułowaniem tych myśli, które już w głowie autora tkwiły. *Popł. Szkice 76.* **15.** Coś tkwi komu w pamięci, w czyjej pamięci ⟨*ktoś pamięta; zapamiętał dobrze*⟩: Ostrzeżenie: „Broń Boże nie zasnąć" tkwiło mi w pamięci, ale zmęczenie robiło swoje. *Grąb. Wspom. 36—37.* **16.** Coś tkwi komu w uchu, w uszach, w czyim uchu, w czyich uszach ⟨*ktoś pamięta dźwięki, słowa*⟩: Uwierzy też pani dobrodziejka, że do tej chwili tkwi mi w uchu, ale jak tkwi!... marsz powitalny. *Żer. Syzyf. 73.* **17.** Coś tkwi w kim ⟨*cechuje kogoś*⟩: W każdej kobiecie tkwi taki śmieszny czasem instynkt macierzyński. *Morc. Inż. 110.* **18. t.** korzeniami w czym ⟨*być zakorzenionym*⟩: Niektóre nasze obrzędy miały tak urzekającą moc i tak głębokimi korzeniami tkwiły w naszym życiu, że jakiekolwiek wystąpienie przeciw nim nie mieściło się w naszej wyobraźni. *Fiedl. A. Biz. 20.* **19. t.** w czym po uszy ⟨*być czym zaabsorbowanym całkowicie, głęboko*⟩: Tkwił po uszy w projektach miasta i miasto uważał za budowę zasadniczą. *Brand. M. Pocz. 105.* **20. t.** (w czym) jak skamieniały, jak urzeczony ⟨*stać, sterczeć nieruchomo*⟩: Mięśnie odmawiały mu posłuszeństwa [...] tkwił w miejscu jak skamieniały. *Meis. Sześciu 170.* **21. t.** (w kim, w czym) jak drzazga, jak dokuczliwa drzazga, jak zadra; jak dokuczliwa zadra; **t.** jak kość, jak ość w gardle ⟨*przeszkadzać*⟩: Czuł ogromne pragnienie opowiedzenia jej [...] o tym wszystkim, co tkwiło w nim jak zadra, ukryta wobec innych, ale nie zapomniana ani na chwilę. *Braun Lewanty 254.* Miasto walczyło o usunięcie domu, który tkwił jak kość w gardle najruchliwszej ulicy. *Brand. M. Pocz. 53.* **22. t.** za czym: **t.** za drutami ⟨*być uwięzionym w obozie (za ogrodzeniem z drutu kolczastego)*⟩: Jak długo tkwisz za drutami, wybij sobie z głowy takie mrzonki! *Morc. Ptaki 64.* **23.** Oczy, źrenice, spojrzenie czyje; wzrok czyj tkwią w kim, w czym; na kim, na czym ⟨*ktoś patrzy na kogo, na co uporczywie; wpatruje się w kogo, w co intensywnie*⟩: Ogniste jej oczy nieruchomo tkwiły w dalekim punkcie przestrzeni. *Orzesz. Niemn. I, 17.* Siedzieli nieruchomi. Oczy wszystkich tkwiły na mojej twarzy. *Gosz. Pow. 202.*

tło 1. Ciemne, czarne, jasne, kolorowe **t.** (obrazu, tkaniny); ogólne, posępne, rozległe, różnobarwne, surowe, szare, szerokie, wspólne **t.**; **t.** historyczne, malarskie, obyczajowe, społeczne ⟨*płaszczyzna, na której coś się zarysowuje; dalszy plan czego; podstawa, na której zarysowuje się deseń; miejsce, środowisko, warunki, w jakich coś się dzieje*⟩. **2. t.** c z e g o [nie: dla czego]: **t.** materiału ⟨*tkane w prążki, w paski, w rzucik itp.*⟩; **t.** obrazu; **t.** dziejów, konfliktu. **3. t.** z c z e g o: **t.** z kolorowego papieru. **4.** *daw.* Do tła ⟨*doszczętnie*⟩: Drewniane miasto dużo ucierpiało: pożar zniszczył je prawie do tła. *Tyg. Ilustr. 30, 1899.* **5.** Na tle (czego): a) ⟨*w miejscu, którego dalszym planem jest coś*⟩: Na tle górskiego krajobrazu, na tle krzewów, na tle przyrody, zieleni; na tle kotary, szyby, ściany. Być widocznym, wyglądać na tle czego: Jądro jest równie przezroczyste, jak protoplazma i nie jest widoczne na jej tle. *Demb. J. Posz. 47.* Kniazie ruscy w szatach sztywnych a szerokich wyglądali na tle ścian i złoceń kościelnych jak obrazy bizantyńskie. *Sienk. Krzyż. I, 75.* Odcinać się, odbijać się, rysować się, uwydatniać się na tle jakim a. czego: Na ciemnym tle nieba rysowały się jeszcze ciemniejsze sylwetki kominów. *Sienk. Listy I, 49*; b) ⟨*w warunkach jakich albo czego*⟩: Na tle mroku (błyszczy co); na tle ciszy (słychać co, daje się coś słyszeć, rozlega się co); c) ⟨*na podłożu czego (we wszelkiego rodzaju schorzeniach)*⟩: Stan lękowy na tle astmatycznym; zaburzenia na tle nerwowym; d) ⟨*na podłożu przyczynowym czego, na podstawie czego, na gruncie czego, z tytułu czego; w zestawieniu z czym*⟩: Walka klas na tle stosunków ekonomicznych; na tle wykonania umowy; na tle środowiska, na tle porównawczym (przedstawiać, omawiać, sytuować co); na tle poglądów czyich (traktować jako doktrynę). **6.** Coś powstaje na jakimś tle: I nieuzasadniona wrogość powstała w nich na tym tle. *Dąbr. M. Noce II, 91.* **7.** Osnuć co na tle jakim a. czego: Dramat osnuty na tle historycznym. Film osnuty na tle powieści Verne'a. Opis osnuty na tle przyrody tatrzańskiej. **8.** Dać (utworowi) jakieś **t. 9.** Nakreślić, naszkicować, podmalować, pogłębić, wykończyć, zarysować **t.** jakie a. czego: nakreślić tło epoki, tło obyczajowe. **10.** Znaleźć **t.** podatne do czego ⟨*znaleźć grunt podatny do czego*⟩. *SFA.* **11.** Rzucić co (obraz, postać jaką) na **t.** czego. **12.** Mieć co za **t.** ⟨*stanowić okoliczności, wśród których coś się dzieje; przestarz. czynić co tematem powieści*⟩: Nieznane pochodzenie Lola bywało źródłem rozmaitych legend. Znał wszystkie bajki, które miały za tło jego przeszłość. *Ritt. Most 25.* **13.** Służyć za **t.** czemu a. do czego: Za tło całej scenie służył żarem południa przepojony ogród. *Siedl. M. Opow. 58.* **14.** Odbijać od tła (również *przen.*): Postacie ich [...] plastycznie odbijały od zielonego tła gaju.

Orzesz. Niemn. II, 36. List ten dziwnie odbijający od tła pochlebczej epoki jezuityzmu, zdradza w autorze wyższą znajomość rzeczy krajowych. *Syrok. Lit. III, 169.* **15.** Oderwać co od tła (od środowiska): Postać (w utworze) oderwana od tła. **16.** Stać się, uczynić co tłem czego: Tłem spisku [...] uczynił [Słowacki] [...] podziemie ponure. *Kleiner Słow. I, 253.*

tłoczyć 1. t. książkę, tekst, drzeworyt, odezwę itp. ⟨*drukować*⟩. **2.** *przen.* Ciężar tłoczy komu piersi ⟨*coś gnębi kogo*⟩: Jakaś troska czoło chmurzy, jakiś ciężar pierś mu tłoczy. *Bielow. Dumki 45.* **3. t.** co w sercu; coś tłoczy duszę, serce (jak kamień, jak kamień młyński) ⟨*doznawać przykrego uczucia; ktoś doznaje przykrego uczucia, coś komu sprawia przykrość*⟩: Długo zgryzotę w sercu tłoczyli. *Tyg. Ilustr. 52, 1899.* Taką ciężkość czuł na sercu, jakby je kamień młyński tłoczył. *Orkan Pomór 52.* Tęsknota serce tłoczy. *Damr. Niw. 24.* **4. t.** c o — d o c z e g o ⟨*wprowadzać za pomocą tłoka*⟩: **t.** wodę do zbiornika; **t.** powietrze do pomieszczenia. **5. t.** c o z c z e g o ⟨*wyciskać*⟩: **t.** olej z siemienia. Napój tłoczony z winogron.

tłoczyć się 1. t. się g d z i e; k o ł o, d o k o ł a k o g o, c z e g o; p r z e d c z y m ⟨*gromadzić się, pchać się tłumnie*⟩: **t. się** na weselu; **t. się** w tramwaju. Owce z bekiem tłoczyły się koło niej. *Witkiew. S. Utwory 187.* Przed wystawami sklepów tłoczą się gromady gapiów (przechodniów); tłum tłoczy się u drzwi; ciżba ludzi tłoczy się na chodnikach. **2. t. się** jak śledzie w beczce. **3. t. się** d o c z e g o: **t. się** do stołów, do kas biletowych. **4.** Coś tłoczy się komu w serce ⟨*jakieś uczucie opanowuje kogo*⟩: Boleść przez wszystkie zmysły w serce mi się tłoczy. *Jasiń. Pisma 28.* **5.** Łzy tłoczą jej się do oczu ⟨*napływają*⟩. **6.** Myśli tłoczą się komu pod czaszką, do mózgu; obrazy tłoczą się komu w pamięci ⟨*myśli, obrazy nasuwają się, narzucają się same; ktoś mimo woli intensywnie o czymś myśli, coś sobie wyobraża, przypomina*⟩. **7.** Słowa, wyrazy, dowcipy itp. tłoczą się komu na usta, na wargi ⟨*cisną się, nasuwają się same*⟩: Tysiące rozmaitych dowcipów i zaczepek tłoczyło mu się na wargi. *Braun Lewanty 155.*

I tłok 1. Niesłychany, niezmierny, okropny, spory, wielki **t.**; **t.** nieopisany, nie do opisania ⟨*nagromadzenie, natłok ludzi; ścisk, ciżba*⟩. **2.** Sztuczny **t.** ⟨*robiony celowo dla ułatwienia kradzieży itp.*⟩. **3. t.** n a c z y m, w c z y m: **t.** na placu, na plaży, na targowisku; **t.** w pociągu, w sklepie, w tramwaju, w teatrze. **4.** Unikać tłoku. **5.** Przeciskać się w tłoku, wśród tłoku (przechodniów): Przeciskając się w tłoku, szukałem Laury. *Brand. K. Troja 58.* **6.** Torować sobie drogę (łokciami) w tłoku; zgnieść kogo; z(a)gubić się, zginąć w tłoku: Jak to, same tak jedziecie? Jeszcze was kto w tłoku zgniecie. *Świerszcz. 10, 1951.* **7.** *pot.* Ujdzie w tłoku ⟨*niezły, niezgorszy, taki sobie*⟩: Jak ci się podobał film? — Ujdzie w tłoku. **8.** *daw.* Cisnąć się, nalecieć tłokiem ⟨*tłumem, gromadą*⟩: Lud ciśnie się tłokiem. *Krasiń. Trzy 32.* Tam się ptactwa drobnego naleciało tłokiem. *Karp. Zab. I, 88.* **9. t.** panuje gdzie; robi się, uczynił się, zrobił się (gdzie): Na pływalni panował tłok.

II tłok 1. Nieszczelny **t.**; **t.** dwuściankowy, jednościankowy; **t.** lokomotywy, pompy ⟨*część silnika wykonująca ruchy tłoczące w cylindrze; część składowa pompy*⟩. **2.** Skok, suw tłoka. **3. t-i** chodzą, pracują (jednostajnie, równomiernie); **t.** suwa się (w suwaku); wypycha, zasysa (ciecz).

tłokowy 1. Membrana **t-a** ⟨*drgająca z jednakową amplitudą na całej powierzchni*⟩. **2.** Pióro **t-e** ⟨*napełniane za pomocą tłoka*⟩. **3.** Pompa **t-a**, silnik **t.** ⟨*działające na zasadzie tłoka*⟩.

tłuc 1. t. c o ⟨*rozbijać na drobne kawałki*⟩: **t.** butelki, szkło, szyby; **t.** co na proszek. **2. t.** kamienie (na szosie) ⟨*rozbijać na odpowiednie kawałki potrzebne do brukowania szosy*⟩. **3.** Woleć kamienie **t.**, niż... ⟨*woleć wykonywać najcięższą robotę, niż...*⟩: Woleliby kamienie tłuc, niż takich wisusów uczyć. *Hertz B. Samow. 127.* **4. t.** kartofle ⟨*rozgniatać za pomocą tłuczka*⟩. **5.** Coś tłucze kogo (o chorobie) ⟨*coś (choroba) powoduje rzucanie się, drgawki całego ciała*⟩: Tłucze go zimnica. **6. t.** c o — w c z y m ⟨*rozbijać, rozkruszać, rozgniatać na kawałki, na miazgę*⟩: **t.** krupy w stępie; pieprz w moździerzu. **7. t.** o c o ⟨*uderzać, bić mocno o co*⟩: Fale tłuką o burtę; morze tłucze o brzegi. **8. t.** kogo w jakiś sposób; **t.** z a c o ⟨*bić*⟩: **t.** bez miłosierdzia, jak popadło, na prawo i lewo; **t.** kogo za byle co. **9. t.** k o g o — c z y m — p o c z y m ⟨*bić, okładać*⟩: **t.** kogo pięściami, kijem; **t.** kogo po głowie, po rękach, po karku. **10. t.** c z y m — o c o, p o c z y m, w c o ⟨*uderzać mocno, stukać*⟩: **t.** kopytami (o koniach), **t.** butami, drewnianymi sabotami po podłodze; **t.** pięściami w drzwi, ogonem w wodę (o rybie); **t.** w szyby, w okiennice (o wietrze), **t.** o szyby (o deszczu, wietrze). **11. t.** głową, łbem o ścianę ⟨*uderzać o ścianę w przystępie rozpaczy; rozpaczać*⟩: Wszakże, łam głowę, tłucz łbem o ścianę, nie może inaczej być. *Sienk. Pot. VI, 41.* **12. t.** głową o mur (nieprzełamany) ⟨*robić daremne wysiłki*⟩: Kochać mocno i być mocniej jeszcze kochanym, znać szczęście, żądać go, mieć je przed sobą i mimo to wszystko nadaremnie tłuc głową o mur nieprzełamany. *Dzierzk. Pow. II, 178.*

przysł. **13.** Sztuką barany (diabła, durniów, kozły, wróble) tłuką.

tłuc się 1. t. się echem ⟨*o głosie: odbijać się*⟩: Głos jego zahuczał głucho w pustym bunkrze [...] i tłukł się echem po zasypanych sztolniach. *Twórcz. 12, 1953, s. 113.* **2. t. się** czym, w czym ⟨*podróżować w tłoku, w złych warunkach*⟩: **t. się** kolejami, pociągami. Znów więc tłukł się do wieczora w zapchanym korytarzu trzeciej klasy. *Brand. K. Obyw. 141.* **3.** Coś tłucze się komu po głowie, w głowie ⟨*coś przychodzi komu do głowy, ktoś o czym mimo woli myśli*⟩: „Zmowa, istna zmowa" — tłukło mu się po skołatanej głowie. *Brand. M. Pocz. 317.* W głowie tłukły mi się idiotyczne myśli. *Unił. Żyto 41.* **4.** Coś tłucze się w piersiach ⟨*ktoś doznaje jakiegoś uczucia*⟩: W piersiach tłukł się niepokój. *Olcha Most II, 126.* **5.** Serce tłucze się komu w piersiach ⟨*ktoś doznaje gwałtownego bicia serca*⟩: Wchodzę do pokoju jakby nigdy nic, ale serce tłucze mi się w piersiach, jak gdyby miało rozsadzić żebra. *Nowak. K. Tak było 161.* **6. t. się** c z y m — w c o ⟨*uderzać się, bić się mocno*⟩: **t. się** pięścią w piersi. **7. t. się** (czym) po czym; coś

tłucze się po czym ⟨*o wozie: jechać po powierzchni nierównej, wyboistej*⟩: Tłucze się po bruku jakiś ciężki wóz, aż grzmi w uszach i w głowie się miesza. *Strug Ojc. 198.* **t.** się dryndą po kocich łbach. **8. t.** się w c z y m, p o c z y m ⟨*o wietrze: wiać silnie, porywiście*⟩: Wiatr [...] tłukł się w zaroślach. *Kowalew. M. Kamp. 283.* Po boru się wicher tłucze. *Konopn. Poezje II, 79.* **9. t.** się p o c z y m: a) ⟨*o człowieku: chodzić tam i z powrotem*⟩: Tłukł się po pokoju, od okna do drzwi, od ściany do ściany. *Jackiew. Górn. 49*; b) ⟨*iść, jechać w złych warunkach*⟩: Będzie się tłukł po niedostępnych wertepach. *Wikt. Zbunt. 89*; c) ⟨*poniewierać się, przebywać gdzie, znosić niewygody*⟩: Tłukł się po więzieniach od roku. *Dan. Wraż. 40.* **10. t.** się po świecie ⟨*podróżować, wędrować (w niewygodnych warunkach)*⟩: Ostatecznie po to się człowiek tłucze po świecie, by poznać kraj, tubylców i ich zwyczaje. *Ziel. S. Świt. 202.* **11. t.** się o c o ⟨*rozbijać się, roztrzaskiwać się o co*⟩: Fale tłuką się o bok statku. **12. t.** się — (c z y m) — o c o; p o c z y m ⟨*obijać się — czym — o co*⟩: Nietoperze tłuką się skrzydłami o sklepienie. Muchy tłuką się po szybach. **13.** *pot.* **t.** się między sobą ⟨*bić się, walczyć*⟩: Chłopcy tłukli się między sobą po kątach. **14. t.** się jak Marek (po piekle) ⟨*poruszać się bez celu pod wpływem niepokoju, podniecenia*⟩: Kiż diabeł o tej porze tłucze się jak Marek po piekle? *Dygas. Gorz. I, 101.* Mama to jak ten nocny Marek musi się tłuc, sama nie dośpi i innym nie da. *Bogusz. Kura 189.*

tłuczony 1. t-a cegła; **t.** kamień: Pryzmy tłuczonego kamienia. **2. t-e** szkło: Mur posypany tłuczonym szkłem. **3.** Brzęk tłuczonych butelek, kieliszków, szyb; brzęk szkła tłuczonego.

tłum 1. Barwny, bezimienny, bezładny, dziki, gęsty, groźny, gwarliwy, hałaśliwy, jarmarczny, milczący, niezorganizowany, obcy, ożywiony, pieszy, pospolity, pstry, różnobarwny, różnorodny, rozbawiony, rozgorączkowany, szary, świąteczny, wielki, wielkomiejski, wielotysięczny, wzburzony, zbity, zgiełkliwy, zwarty **t.**; nieprzejrzane, nieprzeliczone, niezliczone, ogromne, olbrzymie **t-y** ⟨*gromada ludzi, ciżba; motłoch, pospólstwo, daw. gmin*⟩. **2. t., t-y** c z e g o: **t.** adoratorów, gawiedzi, gapiów; **t.** ludu, młodzieży, pasażerów, przechodniów, uchodźców, wielbicieli; **t.** obcych twarzy; **t.** głów, ramion; **t.** powozów, samochodów, tramwajów; **t-y** publiczności. **3.** Otoczony tłumem młodzieży, wielbicieli. **4.** Robić **t.** ⟨*pozorować wielką liczbę osób w scenach masowych*⟩. **5.** Rozpędzić **t.** (manifestantów). **6.** Coś ogarnia **t., t-y**; **t-y** ogarnia zapał, przerażenie. **7.** Coś ściąga **t-y** ⟨*wielkie rzesze ludzi*⟩. **8.** Być wyższym nad **t.**; wybić się ponad **t.**: Dążeniem jej i celem życia jest to, aby syn jej był nad tłum wyższy, czystszy, doskonalszy. *Orzesz. Niemn. III, 14.* Brakło mu nauki gruntownej i tego ukochania przedmiotu, bez którego na żadnym polu nic można wybić się ponad tłum rzemieślniczy. *Gomul. Ciury II, 92.* **9.** Przepychać się, przedzierać się przez **t.**; dać nura w **t.**; wcisnąć się, wmieszać się w **t.** ⟨*przepychać się przez ciżbę ludzką, dać nura itp. w ciżbę ludzką*⟩: Gromada filmowców z aparatami przepychała się przez tłum. *Brand. K. Troja 128.* **10.** Bać się, lękać się tłumu. **11.** Roić się od tłumu: Plac roił się od tłumu. **12.** Wyróżni(a)ć się z tłumu: Są ludzie, przypuśćmy w malarstwie, obdarzeni wielkim talentem, lecz tak dalece pozbawieni indywidualnego charakteru, iż nigdy nie są w stanie niczym wyróżnić się z tłumu. *Witkiew. S. Szt. 215.* **13.** Wyrwać się z tłumu. **14.** Gardzić tłumem (motłochem, pospólstwem). **15.** Kierować tłumem (kupą, gromadą ludzi). **16.** Garnąć się tłumem ⟨*tłumnie, gromadnie, masowo*⟩. **17.** Myśli nasuwają się komu, opadają czyją głowę tłumem ⟨*masowo, gromadnie*⟩. **18.** Ruszyć, uciekać, wyjść przed co, wypełnić co (drogę, salę) tłumem ⟨*gromadą*⟩. **19.** Ulice zaroiły się tłumem, tłumami ⟨*ludzie wyszli na ulice gromadnie, masowo*⟩. **20.** Przeciskać się między tłumem (samochodów, powozów) ⟨*między kupą, między wielką liczbą, ilością czego*⟩. **21.** Bać się paniki, dostrzec kogo; gubić się, niknąć, pogubić się, zgubić się, zginąć w tłumie. **22.** Torować sobie przejście (drogę) w tłumie, wśród tłumu (manifestantów, robotników, przechodniów), przez tłumy. **23. t.** ciągnie za kim, za czym; ciśnie się do drzwi, na co (na wykład); cofa się przed kim, przed czym; czeka przed czym (przed kinem), gęstnieje, gromadzi się, huczy, kłębi się, napełnia salę, napływa dokąd, otacza kogo, co, pcha się gdzie lub dokąd, płynie, porywa kogo, przewala się (ulicami; to w jedną, to w drugą stronę); przewraca kogo, co; roi się, rozprasza się, rozstępuje się, rośnie, rzednie; tłoczy się gdzie, dokąd; towarzyszy komu, czemu; wylega (na ulice, na place) wypełnia (salę), wysypuje się skąd; wznosi okrzyki; zafalował, zalał chodniki, ulice, zakołysał się; zalega, zapełnia co (podwórze, dziedziniec, ulicę, plac); zbija się, zbiera się, zwiększa się; również w *lm*: **t-y** snują się po chodnikach, po mieście; szły, postępowały za czym (np. za trumną) itp. **24. t.** wspomnień opada kogo ⟨*nawał wspomnień*⟩.

tłumacz 1. t. przysięgły, *daw.* przysiężny ⟨*tłumacz dokonujący urzędowych tłumaczeń (dokumentów, świadectw itp.)*⟩. **2. t.** sądowy ⟨*dokonujący tłumaczeń dokumentów lub zeznań stron dla sądu*⟩. **3.** Rozmawiać przez tłumacza ⟨*porozumiewać się z osobą innojęzyczną za pośrednictwem tłumacza*⟩. **4.** Służyć komu za tłumacza ⟨*tłumaczyć (rozmowę) z jednego języka na inny*⟩: Znał obce języki i służył nam często za tłumacza.

tłumaczenie 1. Dosłowne, gładkie, liche, niewolnicze, ścisłe, wierne, wolne **t.**; **t.** literackie (przekład). **2. t.** czego na jakiś język: **t.** arcydzieł literatury obcej na język polski. **3. t.** z jednego języka na inny język: **t.** z greckiego na polski. **4. t.** z jakiego autora: **t.** z Puszkina. **5.** Biuro tłumaczeń. **6.** Czytać, poznać co w tłumaczeniu ⟨*w przekładzie*⟩. **7. t.** (utworu) wychodzi, pojawia się.

tłumaczyć 1. t. co długo, szeroko, zawile; na rozum, przystępnie, w sposób przystępny ⟨*wyjaśniać, interpretować*⟩. **2. t.** co dobrze; źle; inaczej ⟨*pojmować co, przedstawiać sobie co korzystnie; niekorzystnie, niewłaściwie; inaczej*⟩: Czy Daleniecki nie będzie sobie źle tłumaczył tego ich nabytku? *Dąbr. M. Noce II, 17.* **3. t.** co sobie na dobre; na złe, na gorsze ⟨*zapatrywać się na co z dobrej, ze złej strony; interpretować co korzystnie, niekorzystnie*⟩: Wszystko, co robił, tłumaczyła sobie na gorsze. *Nałk. Z. Mił. 179.* **4. t.** sobie co różnie, **t.** co na dwoje ⟨*różnie interpretować, komentować*⟩: Różnie tłumaczyli so-

bie to szczególne dziwactwo Jerzego. *Zachar. Kres. 335.* Odzywał się tylko z musu, a i to jego słówko zawsze można było tłumaczyć na dwoje. *New. Pam. 120.* **5. t.** sny ⟨*objaśniać, wyjaśniać*⟩. **6. t.** c o — c z y m ⟨*wyjaśniać, usprawiedliwiać*⟩: Opóźnione [...] nadejście pieniędzy do WPanów należy tłumaczyć wadliwym funkcjonowaniem aparatu pocztowego. *Śred. Koresp. 81.* **t.** nieobecność czyją chorobą. **7.** Coś kogo tłumaczy ⟨*usprawiedliwia*⟩: Tłumaczy mnie [...] moje sieroctwo. *Wilk. P. Tak I, 143.* **8. t.** dosłownie, gładko, literalnie, wiernie, słowo w słowo ⟨*przekładać*⟩. **9. t.** z jakiego języka na inny język ⟨*przekładać*⟩: Apokryfy pisywano pierwotnie po łacinie, a z łaciny tłumaczono je na różne języki narodowe. *Chrzan. I. Lit. 31.*

tłumaczyć się 1. t. się gęsto, jasno (jaśniej) ⟨*dawać wyjaśnienia (swego postępowania), usprawiedliwiać się*⟩: Na Boga, tłumacz się jaśniej [...] Nie pora bawić się w szarady. *Choj. Alkh. III, 17.* **2. t. się** p r z e d k i m ⟨*usprawiedliwiać się*⟩: Tłumaczyłem się przed nimi, że nie tylko nic wiem, ale nawet nie domyślam się o co by tu chodziło. *Groza Wład. II, 193.* **3. t. się** c z y m ⟨*usprawiedliwiać się, wymawiać się*⟩: Prosił o pozostawienie go w spokoju, tłumacząc się depresją psychiczną po ostatnich przejściach. *Brand. K. Troja 239.* **4. t. się** z c z e g o ⟨*wyjaśnić co; wyliczyć się z czego*⟩: Musiała się z każdego wydatku tłumaczyć. *Nałk. Z. Dom kob. 38.*

tłumić p. **stłumić**

tłumik Nakładać, nałożyć **t.** na co ⟨*tłumić co*⟩: Wolnomularstwo [...] nachylało się wyraźnie ku sfilistrzeniu i nakładało tłumiki na patriotyczne dążenia. *Brück. Kult. IV, 281.*

tłusty 1. t-e anegdoty, dowcipy, kawały, koncepty, słówka, żarty ⟨*nieprzyzwoite*⟩: Opowiadać tłuste kawały. Jest w tej sztuce pełno grubego i tłustego żartu. *Mac. Pam. II, 63.* **2. t.** czwartek ⟨*ostatni czwartek karnawału*⟩. **3. t.** druk, **t-e** litery ⟨*gruby(-e)*⟩. **4. t-e** farby ⟨*olejne*⟩. **5. t-a** gleba, rola, ziemia ⟨*lepka, gliniasta, żyzna*⟩. **6. t-a** glina ⟨*mażąca się, prawie bez piasku*⟩. **7. t-e** lata ⟨*pomyślne; okres dobrobytu*⟩: Rok 1934 jako żywo nie da się [...] zaliczyć do lat tłustych. *Rocz. Lit. 1934, s. 113.* **8. t.** nagłówek ⟨*wypisany tłustym drukiem*⟩. **9. t.** piasek ⟨*zawierający więcej niż 15% gliny, używany w formierstwie*⟩. **10. t-e** palce: a) ⟨*obrośnięte tłuszczem*⟩; b) ⟨*umazane tłuszczem*⟩. **11. t-a** plama (na ubraniu) ⟨*od tłuszczu*⟩. **12. t-a** posada ⟨*intratna*⟩. **13. t.** jak wieprz ⟨*spasiony*⟩. **14. t.** o d c z e g o ⟨*pobrudzony, umazany tłuszczem*⟩: Palce tłuste od oleju. **15.** Oberwać tłusty kąsek ⟨*odnieść dużą korzyść materialną*⟩: Kręcił się [...] koło dworu i Brühla, aby oberwać jaki tłusty kąsek. *Schmitt Dzieje II, 157.* **16.** Smarować tłusty połeć ⟨*temu co ma dużo dodawać jeszcze więcej*⟩: Dla własnej bowiem korzyści smarować tłuste połcie lubią finansiści. *Hertz B. Bajki 189.* **17.** Upiec sobie przy czym tłustą pieczeń ⟨*zyskać na czym*⟩: Przy pożarze, który tyle zgliszcz po sobie zostawił, oni tłustą pieczeń sobie upiekli. *Gomul. SW.*

przysł. **18.** Brzuch tłusty, łeb pusty. **19.** W bardzo tłustym ciele nauki niewiele. **20.** Nim tłusty schudnie, chudego diabli wezmą.

tłuszcz 1. t. jadalny, kakaowy, kokosowy, kostny, naturalny, palmowy, podskórny, roślinny, rybny, wieprzowy, zwierzęcy; surowy, topiony, zjełczały **t.** ⟨*związek organiczny, część składowa organizmów zwierzęcych i roślinnych*⟩. **2.** Fałdy, zwały tłuszczu (na karku, na brzuchu). **3.** Połeć tłuszczu ⟨*słoniny*⟩. **4.** Koła, oczka, oka tłuszczu (na rosole). **5.** Skwierczenie tłuszczu (na patelni). **6.** Przerastałe tłuszczem (mięso). **7.** Odciągnąć **t.** (np. z mleka). **8.** Odkładać **t.** w nasieniu (o roślinie). **9.** Rafinować **t. 10.** *przen.* Obrastać, obrosnąć tłuszczem: I tylko serc kilka, które jeszcze tłuszczem mieszczańskim nie obrosły, drgnie... *Popł. Szkice 21.* **11.** Obrastać w **t.** ⟨*bogacić się*⟩. **12.** Ociekać tłuszczem: a) ⟨*o potrawach: być obficie podlanym, przyprawionym tłuszczem*⟩; b) ⟨*o kimś, o czyjej twarzy: obrastać tłuszczem, tyć*⟩: Za młodu był on kuchcikiem i pyzate oblicze tłuszczem mu ociekało. *Lam S. Stroje 72.* **13.** Nasmarować, wysmarować tłuszczem (np. buty, skórę); posmarować tłuszczem (np. chleb). **14.** Pływać w tłuszczu (o potrawach).

tłuszcza 1. Dzika, pijana, rozbestwiona, rozjuszona rozpasana, rozwścieczona, straszna, wściekła, wyjąca, wzburzona, zajadła **t.** ⟨*motłoch, banda*⟩; nieprzejrzana, ogromna **t.** (ludzka, nieprzyjaciół) ⟨*gromada*⟩. **2. t.** faszystowska, hitlerowska ⟨*banda, horda, zgraja*⟩. **3. t.** napastników, pochlebców, siepaczy. **4. t.** napada, rzuca się na kogo, na co; plądruje domy; pastwi się nad kim.

to p. **ten**

toaleta 1. Elegancka, jedwabna, kosztowna, olśniewająca, piękna, wykwintna, wytworna **t.**; **t.** balowa, domowa, ślubna, wieczorowa; **t.** z aksamitu, z jedwabiu ⟨*ładny, elegancki strój, zwłaszcza kobiecy*⟩. **2.** Dworcowa **t.** ⟨*klozet wraz z umywalnią*⟩. **3.** Podróżna **t.** ⟨*neseser z przyborami toaletowymi*⟩. **4. t.** z lustrem ⟨*stolik z lustrem i z przyborami toaletowymi*⟩. **5.** Poprawiać toaletę ⟨*doprowadzać strój do porządku*⟩. **6.** Przygotować swoją toaletę ⟨*swój strój*⟩. **7.** Robić toaletę (w lusterku) ⟨*doprowadzać swój wygląd do porządku*⟩. **8.** Robić wiosenną toaletę ⟨*robić wiosenne porządki*⟩: Warszawa poczyna robić zwykłą wiosenną toaletę. *Sienk. Chwila I, 126.* **9.** Zmienić toaletę ⟨*strój*⟩. **10.** Dbać o swą toaletę ⟨*o strój*⟩. **11.** Dokończyć rannej toalety; kończyć, odbywać (po)ranną toaletę ⟨*kończyć zabiegi toaletowe, dokonywać zabiegów toaletowych*⟩. **12.** Siadywać, siedzieć przed toaletą (toaletką) ⟨*przed lustrem toaletowym, aby się przystroić, upiększyć*⟩.

toaletowy 1. Artykuły, drobiazgi, przybory **t-e** ⟨*służące do robienia toalety*⟩. **2.** Mydło **t-e** ⟨*mydło z dodatkiem tłuszczu kokosowego i olejków pachnących, używane wyłącznie do mycia*⟩. **3.** Papier **t.** ⟨*higieniczny, klozetowy*⟩. **4. t-e** zabiegi ⟨*zmierzające do podniesienia urody, upiększenia wyglądu zewnętrznego; przen. w odniesieniu do przedmiotów: zmierzające do przywrócenia czystego i świeżego wyglądu*⟩: Toaletowe zabiegi przy samochodzie trwały całe popołudnie.

toast 1. Huczne, rzęsiste **t-y**; podwójny, uroczysty, wesoły **t.**; **t.** pożegnalny, pożegnania a. na pożegnanie; **t-y** weselne; **t.** za zdrowie czyje ⟨*propozycja wypicia lub wypicie za czyje zdrowie, na czyją cześć,*

często połączone z odpowiednim przemówieniem⟩. **2.** Spełnić, wychylić, wypić **t. 3.** Wygłosić **t.** ⟨*wygłosić odpowiednie przemówienie przed wypiciem za czyje zdrowie lub na czyją cześć*⟩. **4.** Wznieść **t.** (czym): Wznieść toast szampanem. **5.** Wznieść **t.** kogo a. na cześć kogo: Wznieść toast państwa młodych na weselu. Mówca [...] wzniósł bardzo uroczysty toast na cześć kapitana. *Sienk. Listy I, 73.* **6.** Wznieść **t.** za pomyślność czyją, za zdrowie czyje: Pierwszy toast wznoszę za zdrowie króla. *Sienk. SPP.* **7.** Wznieść **t.** w czyje ręce. **8.** Kończyć ucztę toastem: Kochajmy się! **9.** Odpowiedzieć na **t.** toastem. **10. t-y** krążą, następują, sypią się, posypały się.

toczony t-e kształty (kobiety); **t-e** ramiona, *daw.* wytoczone; **t-a** szyja ⟨*gładkie(-a); pięknie zaokrąglone(-a)*⟩: Rąbki bielizny zsunęły się z jej białych wytoczonych ramion i odsłonił się biust śnieżystej białości. *Jeż Uskoki I, 154.*

toczyć 1. t. bałwana (ze śniegu) ⟨*lepić*⟩. **2.** *książk.* **t.** boje o co; **t.** bój na śmierć i życie między sobą ⟨*walczyć o co*⟩. **3. t.** dyskusje, sprzeczki, spory ⟨*dyskutować, sprzeczać się, spierać się*⟩. **4.** *książk.* **t.** (swoje) fale, nurty, wody ⟨*o rzece itp.: płynąć*⟩: Tyber wielkie nurty toczy. *Dmoch. SW.* **5.** *książk.* **t.** krew ⟨*przelewać krew, zabijać, mordować*⟩: Nie wahałbym się miecz ten w własnych piersiach zbroczyć niźli w niepewnym boju krew niewinną toczyć. *Niemc. Warn. 381.* **6.** *książk.* **t.** łzy ⟨*płakać*⟩. **7. t.** naczynia (z gliny) ⟨*nadawać kształt na obracającym się kole garncarskim*⟩. **8. t.** pianę z pyska (o zwierzęciu) ⟨*wydzielać (pienistą ślinę)*⟩. **9. t.** proces, spór z kim — o co ⟨*procesować się*⟩. **10. t.** rozhowory, rozmowy ⟨*wieść rozmowy; rozmawiać, gawędzić*⟩: Starce miód piją, tabakierką z kory częstując się nawzajem, toczą rozhowory. *Mick. Tad. 313.* **11.** *przen.* **t.** swą taczkę życiową ⟨*żyć*⟩: Uznaje, że [...] pod względem życiowym mniej jest wart od pierwszego lepszego głupca, który toczy swą taczkę życiową nie filozofując, ale pracując. *Sienk. Mieszan. 164.* **12. t.** układy ⟨*pertraktować*⟩. **13. t.** walkę (o co — z kim) ⟨*walczyć z kim o co*⟩. **14. t.** z sobą walkę wewnętrzną ⟨*zmagać się z sobą, nie móc się na co zdecydować, wahać się*⟩. **15. t.** wino (w dzbany; z beczki) ⟨*przelewać; spuszczać, ściągać*⟩. **16. t.** wojnę ⟨*prowadzić wojnę*⟩. **17. t.** c o — z c z e g o ⟨*obrabiać na tokarce*⟩: Toczy z bursztynu różne cacka. *Pol Obrazy II, 266.* **18. t.** c z y m: **t.** koniem ⟨*obracać, zataczać*⟩: Dawniej na przedzie między pierwszymi zwykł był toczyć koniem, teraz wlókł się o kilkaset kroków za kawalkatą. *Sienk. Pot. IV, 52.* **19. t.** okiem, wzrokiem, wejrzeniem, źrenicami dokoła; po kim, po czym ⟨*wodzić oczami*⟩. **20.** *książk.* **t.** skrzydłem ⟨*unosić się na skrzydłach zataczając kręgi*⟩: Co za ptak ten orzeł biały! Jak polotnym skrzydłem toczy! *Gosz. Pow. 123.* **21.** Choroba (jaka) toczy kogo ⟨*wyniszcza jego organizm*⟩: Zaczął zapadać na zdrowiu, toczyła go gruźlica płuc w przewlekłej formie. *Wiedza SPP.* **22.** Coś toczy kogo, co; czyją duszę, czyje serce ⟨*coś niszczy, wyniszcza kogo, co; przyczynia się do czyjego rozkładu moralnego, do czyjego upadku*⟩: Tocząca duszę melancholia na czas jakiś słabła i odstępowała. *Konopn. SPP.* Będą wreszcie odmieniać mówców i wodzów, ale się nie uleczą, bo rak toczy ich serca. *Mick. Listy II, 15.* Nepotyzm stał się rakiem, który toczył państwo papieskie. *Chłęd. Odr. 579.* **23.** Larwy (owadów), robaki toczą drzewa, dziurki w drzewie ⟨*drążą, wygryzają dziurki*⟩. **24.** *książk.* Robak (smutku, zgryzoty) toczy kogo, toczy czyje serce, sumienie ⟨*coś kogo dręczy, ktoś ma jakieś zmartwienie*⟩: Chcę się dziś upić! Takiego robaka, jaki mnie toczy, trzeba zalać! *Syg. Wysadz. 67.*

toczyć się 1. Akcja (utworu) toczy się gdzie (w Afryce, na statku itp.) ⟨*odbywa się, dzieje się*⟩. **2.** Akcja (utworu) toczy się żywo, rozwlekle ⟨*przebiega*⟩. **3.** Dyskusja, rozmowa się toczy (na jakiś temat) ⟨*przebiega, trwa*⟩. **4.** Fale, wały (morskie) toczą się (w stronę lądu) ⟨*przelewają się, piętrzą się, przesuwają się*⟩. **5.** Grzmot toczy się po niebie (z łomotem) ⟨*przewala się*⟩. **6.** Łzy toczą się komu po policzkach, po twarzy ⟨*płyną, spływają*⟩. **7.** Pertraktacje, układy toczą się pomiędzy kim a kim ⟨*ktoś z kimś pertraktuje, układa się*⟩. **8.** Piana toczy się (psu) z pyska ⟨*wypływa, spływa*⟩. **9.** Pociąg toczy się (po szynach), powóz toczy się (aleją) ⟨*jedzie, posuwa się na obracających się kołach*⟩. **10.** Proces, sprawa, śledztwo, walka, wojna toczy się ⟨*odbywa się, trwa*⟩. **11.** Rzeka toczy się (z szumem) ⟨*płynie*⟩. **12.** Słońce toczy się po niebie ⟨*przesuwa się (zmienia swoje położenie w stosunku do ziemi)*⟩. **13.** Tłum (walczący) toczy się (przez ulice) ⟨*przewala się*⟩. **14.** Walka toczy się w sercu czyim ⟨*ktoś zmaga się z samym sobą, doznaje zmiennych uczuć, waha się*⟩. **15.** Wypadki toczą się jak lawina ⟨*następują po sobie*⟩. **16.** Życie czyje toczy się (niezmiennym trybem, wśród trosk i radości) ⟨*upływa, mija, przechodzi*⟩. **17. t.** się jak kula, jak kłębek; **t.** się kłębkiem: Jeż kłębkiem się toczył. *Konopn. Imag. 172.*
przysł. **18.** Fortuna kołem się toczy.

toga 1. Czarna, uroczysta, urzędowa **t.**; **t.** adwokacka, doktorska, kardynalska, profesorska, sędziowska, uniwersytecka ⟨*uroczysty, urzędowy strój adwokatów, sędziów, prokuratorów, duchownych, profesorów wyższych uczelni*⟩. **2.** Biała, purpurowa **t.**; **t.** kurulna, rzymska ⟨*długa wierzchnia szata męska noszona w starożytnym Rzymie*⟩. **3.** Przybierać się, przyoblekać się, przystrajać się, (u)drapować się w jaką togę a. w togę czego ⟨*przybierać jaką pozę, udawać, naśladować kogo*⟩: Nie chcemy się tu bynajmniej przyoblekać w kaznodziejską togę [...] nie możemy jednak pominąć mimo woli nastręczającego się tu pytania. *Niwa VI, 1874, s. 554.* Właśnie dlatego, że sprawa polska była tak popularna wśród mas ludowych — burżuazja żerowała na tej popularności, przystrajając się w togę obrońcy praw narodów pokrzywdzonych. *Nowe Drogi 4, 1953, s. 62.* Drapuje się dziś w togę rzymską i każe się wielbić jako mąż ludu. *Lam J. Kron. 161.* Usiłuje drapować się w obywatelską togę patriotyzmu. *Łoz. Wł. Praw. II, 329.* **4.** Wystąpić w todze: *przen.* Wymowa nabierała u nas retorycznej barwy i na obradach występowała często w todze szkolnej uczoności. *Mech. Wym. I, 292.*

tok 1. Główny **t.** (rozumowania), spokojny **t.** (prac), właściwy **t.** (spraw), żywy **t.** (odpowiadania) ⟨*przebieg, ciąg*⟩. **2. t.** c z e g o ⟨*bieg, kierunek; przebieg*⟩: **t.** myśli, nauczania, obrad, produkcji, rozu-

mowania, sprawy, wypowiedzi. Odwiedziny nie zakłócały toku ich życia. *Nałk. Z. Niecierp. 57.* **3. t.** wiersza ⟨*rytm*⟩. **4.** *łow.* **t-i** głuszca, cietrzewia a. cietrzewie **t-i** ⟨*gra miłosna tych ptaków, tokowanie*⟩. **5.** W toku czego ⟨*w okresie, w fazie trwania, odbywania się czego; podczas, w czasie czego*⟩: W toku badań, poszukiwań, studiów; w toku mowy, rozmowy, opowiadania, walki. - Kampania była jeszcze w pełnym toku. *Kowalew. M. Kamp. 390.* **6.** Coś (jest) w toku ⟨*coś jest wykonywane, odbywa się*⟩: Przygotowania są w toku; śledztwo w toku. **7.** Przerwać **t.** (rozmowy). **8.** Mieć wpływ, wpływać na **t.** czego (spraw państwowych, wydarzeń). **9.** Wpaść w **t.** czyjej myśli. **10.** Wprowadzić kogo w **t.** sprawy ⟨*w bieg sprawy*⟩. **11.** Wchodzić, wejść do toku (obrad) ⟨*stać się przedmiotem obrad*⟩.

tolerancja 1. Najściślejsza **t.**; **t.** polityczna, religijna ⟨*poszanowanie czyich poglądów politycznych, religijnych*⟩. **2. t.** c z e g o: **t.** wszystkich wyznań, przekonań czyich. **3.** *techn.* **t.** odchyleń (od ustalonej wagi) ⟨*dopuszczalne odchylenia*⟩. **4. t.** d l a k o g o, c z e g o: **t.** dla innowierców; **t.** dla występków, wybryków; dla sztuki. **5.** *biol. med.* **t.** n a c o ⟨*odporność na co*⟩: **t.** na alkohol, na antybiotyki; wykazywać tolerancję na co ⟨*o organizmie ludzkim*⟩. **6. t.** w c z y m: **t.** w sprawach religii. **7. t.** w s t o s u n k u d o k o g o, d o c z e g o: **t.** w stosunku do nowych prądów i kierunków. **8. t.** w z g l ę d e m k o g o: **t.** względem dysydentów, różnowierców. **9. t.** w z a k r e s i e c z e g o: **t.** w zakresie ustaw religijnych; prawa. **10.** Atmosfera, duch tolerancji. **11.** Pozbawiony tolerancji. **12.** Uchwalić tolerancję czego (o parlamencie, sejmiku itp.). **13.** Zachować tolerancję, zapewnić komu tolerancję.

Tomasz Niewierny **T.** ⟨*człowiek nie dowierzający nikomu i niczemu dopóki sam się nie przekona i nie sprawdzi osobiście*⟩: Widzę, że mówię z niewiernym Tomaszem, który nie wierzy, aż się rzeczy palcem dotknie, postawię zaraz świadka, który cię przekona. *Zabł. Mężowie 29.*

Tomek *przysł.* Wolnoć, Tomku, w swoim domku ⟨*wolno każdemu u siebie w domu tak się zachowywać, jak mu się podoba; każdy panem u siebie*⟩.

ton 1. Błagalny, ciepły, czuły, drwiący, entuzjastyczny, epicki, karcący, kaznodziejski, lekki, łagodny, melancholijny, mentorski, napastliwy, napuszony, nieprzyjemny, ostry, oziębły, poufały, poważny, profesorski, protekcjonalny, rozkazujący, sardoniczny, satyryczny, serdeczny, słowiczy, smutny, spokojny, stanowczy, szczególny, szorstki, szyderczy, śmiały, tragiczny, uroczysty, urzędowy, uszczypliwy, wojowniczy, wyniosły, wytworny, wyzywający, zgryźliwy, zuchwały, żałobny, żartobliwy **t.** ⟨*sposób wypowiadania się; styl wypowiedzi*⟩: Zwrócić się do kogo cieplejszym tonem; polecić co komu tonem rozkazującym; wyjaśniać co urzędowym tonem. Umiała ona słowiczymi tony opiewać miłość i wierność. *Orzesz. Obraz. 220.* **2.** Ciemny, ciepły, gorący, soczysty, zimny **t.** (np. obrazu) ⟨*koloryt*⟩. **3.** Czysty, delikatny, miękki **t.** (instrumentu); głęboki, gruby, piskliwy, płaczliwy, wesoły **t.** (głosu) ⟨*jakość brzmienia instrumentu; barwa głosu*⟩: Fortepian o miękkim tonie. **4.** Fałszywy **t.** (w muzyce, w śpiewie); niskie, średnie, wysokie **t-y** (instrumentu, głosu); **t-y** harmoniczne, nieharmoniczne, rezonansowe, składowe (dźwięku) ⟨*element(y) dźwięku, zjawisko akustyczne wywołane przez drgania harmoniczne proste*⟩. **5.** Dobry **t.** ⟨*sposób bycia, zachowanie się, dobre wychowanie*⟩: Szkoła dobrego tonu. **6.** Pańskie **t-y** ⟨*lekceważący sposób odnoszenia się do kogo, pańskie fumy*⟩. **7.** *fiz. muz.* **t.** prosty ⟨*będący wynikiem drgań regularnych*⟩. **8.** *fizj.* **t.** sercowy ⟨*sonus cordis*⟩. **9.** *pot.* skoczne **t-y** (oberka); tęskne **t-y** (walca); zawodzące **t-y** (harmonijki, skrzypiec) ⟨*dźwięki, melodie*⟩. **10. t.** c z e g o: a) ⟨*jakość brzmienia (instrumentu)*⟩: **t.** skrzypiec; b) ⟨*sposób mówienia lub pisania*⟩: **t.** przemówienia, **t.** prasy; **t.** perswazji, rezygnacji, skargi, stanowczości, usprawiedliwienia itp.; c) w *lm pot.* ⟨*dźwięki, melodia*⟩: **t-y** marsza, walca. **11. t.** w c z y m: **t.** w mówieniu ⟨*sposób*⟩; w muzyce ⟨*melodia, dźwięk*⟩; w malarstwie ⟨*koloryt, natężenie, odcień barwy*⟩. **12.** *przestarz.* Ktoś, coś wielkiego tonu ⟨*ktoś wyniosły, zarozumiały; coś luksusowego*⟩: Dama wielkiego tonu. Hotel był wielkiego tonu i na wysoką stopę. *Krasz. Kartki 245.* **13.** Coś w jakimś tonie ⟨*w malarstwie: w jakimś kolorycie*⟩: Obraz w pogodnym tonie. *SPP.* **14.** Dawać jakiś **t.** ⟨*dźwięczeć w jakiś sposób, rezonować*⟩: Dobrze wyplecione krzesło „ma dzwon", niedociągnięte daje ton głuchy. *Konopn. Ludzie 87.* **15.** Mieć, przybierać **t-y** (wobec kogo), *daw.* dawać sobie większe **t-y** ⟨*być wielkiego mniemania o sobie, odnosić się lekceważąco do innych; puszyć się*⟩: Piękniejsze kobiety w mieście dawały sobie tony większe, niżeli należało. *Karp. Pam. 81.* **16.** Nadawać (komu, czemu) **t.** ⟨*nadawać komu, czemu kierunek; wpływać na kogo, na co; utrzymywać co w odpowiednim nastroju*⟩: Nadawali ton i urabiali reputację stancji. *Pigoń SPP.* **17.** Poddawać właściwy **t.** (o dyrygencie, reżyserze itp.). **18.** Podwyższyć dźwięk o pół tonu. **19.** Przybierać względem kogo jaki **t.** (np. mentorski), jakieś **t-y** (wyniosłe, aroganckie) ⟨*odnosić się do kogo w pewien sposób (mentorski, wyniosły, arogancki)*⟩. **20.** Przybierać **t.** (jaki a. czego) ⟨*nabierać jakichś cech, stawać się jakim*⟩: Ich natarczywe okrzyki [...] przybierają ton żarliwy i błagalny. *Brand. M. SPP.* **21.** Wydać, wydobyć z czego, zmienić, zniżyć **t. 22.** Mówić, śpiewać na różne **t-y** ⟨*zmieniając ton, przechodząc od tonów wysokich do niskich*⟩. **23.** Nastroić się na jakiś **t.** a. na **t.** czego. **24.** Podnieść głos o jeden **t.** ⟨*zacząć mówić głośniej; zacząć mówić zuchwale*⟩. **25.** Grać, śpiewać pod **t.** czego ⟨*gdy się wymienia ton głosu lub instrumentu, do którego się śpiewający lub grający stosuje*⟩. **26.** Przejść, uderzyć, wpaść w jakiś **t.** ⟨*przybrać jakiś sposób wypowiadania się, zachowania się*⟩: Młodzian przeszedł w ton lamentacyjny. *Gomul. Mieszczka 65.* W satyrach uderzał w ton dydaktyczny. *Nehr. Studia 217.* Zaraz w dawny ton wpadnę. *Mick. Listy I, 181.* **27.** Przejść, uderzyć w inny **t.** ⟨*zmienić sposób mówienia, wypowiadania się, zachowania się*⟩: Widząc drwiący uśmiech Józia, uderzył w inny ton. *Reym. Now. V, 225.* **28.** Nabrać jakich tonów ⟨*o czymś oświetlonym: nabrać jakich odcieni barw*⟩: Włosy jej oświetlone zachodzącym słońcem nabrały tonów złotawych. **29.** Próbować tonów (np. na fortepianie). **30.** Dostroić się (kogoś) do jednego tonu ⟨*wpaść w ten sam nastrój, wywołać u kogo ten sam nastrój*⟩. **31.** Coś należy, zalicza się

do dobrego tonu ⟨*jest zgodne z wymaganiami dobrego wychowania, jest świadectwem dobrego gustu*⟩: Należało do dobrego tonu pochwalić się pięknie skoncypowaną oracją. *Bystr. Dzieje II, 158.* Siąść nie chce, stanie bowiem zalicza się do dobrego tonu. *Smol. W. Pisma I, 226.* **32.** Coś (jest) w dobrym, w złym tonie ⟨*w dobrym, złym guście*⟩: Traktować cokolwiek na serio było w złym tonie. *Kult. SPP.* **33.** Brać, mówić, śpiewać, zacząć z innego tonu ⟨*grać itp. zmieniając ton*⟩. **34.** Spuścić z tonu ⟨*stać się mniej pewnym siebie, spokornieć, spotulnieć*⟩: Spuścili trochę z hardego tonu. *Proch. Król II, 206.* **35.** Zbić kogo z tonu ⟨*z tropu*⟩: To go od razu z tonu zbiło. *Gomul. Mieszczka 136.* **36.** Dodać, poruszyć, powiedzieć co, zwrócić się do kogo jakim tonem a. tonem czego (np. tonem bolejącym, pojednawczym; tonem prośby, wymówki, żartu). **37.** Przemawiać do kogo górnym tonem ⟨*wyniośle*⟩: Zupełnie Dyzio tak przemawia jak protektor do protegowanej... górnym tonem. *Jun. Antrop. 54.* **38.** Prowadzić rozmowę w jakim tonie: W tym zdawkowym tonie prowadzili rozmowę przez cały czas kolacji. *Perz. Raz 47.* **39.** Utrzymać co (się) w jakim tonie a. w tonie czego: Można krytykę utrzymać na pozór w tonie rzeczowym, spokojnym a jednak będzie ona zjadliwsza niż atak osobisty wprost. *Irzyk. Czyn 215.* Listy utrzymane w tonie mentorskim. Nie potrafił nigdy utrzymać się w tonie powagi i taktu. *Smol. W. Dzieje 449.* **40** t. brzmi, odzywa się.

tonący **1.** Chwytać się czego jak t.: Popróbujemy, popróbujemy! — mówił Miller, który jak tonący chwytał się każdej deski i łatwo od rozpaczy przechodził do nadziei. *Sienk. Pot. III, 344.*
przysł. **2.** Tonący brzytwy się chwyta.

tonąć **1.** t. w c z y m ⟨*zagłębiać się, niknąć w czym całkowicie*⟩: Maleńkie nogi dziewczynki tonęły w butach ojcowskich. *Żer. Opow. 188.* **2.** t. w c z y m: a) ⟨*pogrążać się*⟩: t. w rozmyślaniach, w zadumie; b) ⟨*zapamiętać się w czym; oddać się czemu, przeżywać co intensywnie*⟩: t. w błogości, w marzeniu, w szczęściu. **3.** t. w czym po uszy ⟨*być czym bardzo zaabsorbowanym, zajmować się czym intensywnie*⟩: Tonął w książkach po uszy. *Gard. Trzech 87.* Zjechało jeszcze sporo gości, wszyscy żywotni, radośni, tonący po uszy w przyjemnościach życia. *Rudn. A. Ucieczka 19.* **4.** t. spojrzeniem w czym (np. w czyich oczach); t. w sobie oczami ⟨*wpatrywać się w co (w siebie) intensywnie*⟩. **5.** t. w błocie, w śniegu ⟨*o nogach, kołach, pojazdach: pogrążać się, zagłębiać się; o mieście, ulicy itp.: być pokrytym wielką ilością błota, śniegu*⟩. **6.** t. w ciemnościach, w mroku; w półmroku; w słońcu ⟨*o pokoju, mieście itp.: być zupełnie nie oświetlonym; być częściowo; jaskrawo oświetlonym*⟩. **7.** t. w długach ⟨*być bardzo zadłużonym*⟩: Jest wiecznie bez pieniędzy. Tonie w długach. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 153.* **8.** t. w drobiazgach ⟨*o kimś, o czyim umyśle: rozpraszać uwagę na drobiazgi, zajmować się wyłącznie drobiazgami*⟩. **9.** t. w kłopotach ⟨*mieć dużo kłopotów*⟩. **10.** t. w kwiatach, w zieleni ⟨*o miasteczku, domu: mieć dużo kwiatów, zieleni*⟩. **11.** t. we łzach ⟨*zalewać się łzami; płakać rozpaczliwie, szlochać*⟩: Wiedziała już o wszystkim, tonęła we łzach, szlochała w przystępie rozpaczy. *Dygas. Pióro 136.* **12.** t. we mgle, w oparach ⟨*o rzece, łące, polanie; o górach: być okrytym, przykrytym mgłą, oparami*⟩: Łąki toną w oparach. **13.** t. w potach ⟨*pocić się intensywnie*⟩: Upał dokucza mu, tonie w potach. *Rudn. A. Morze 88.* **14.** t. w powodzi czego (kwiatów, sztandarów itp.) ⟨*o domach, ulicach, miastach: być przystrojonym, udekorowanym czym w obfitości*⟩. **15.** t. w rozkoszy, w rozpuście, w zbytkach ⟨*oddawać się intensywnie rozkoszy, rozpuście, zbytkom*⟩. **16.** t. w zachwycie nad kim, nad czym ⟨*zachwycać się kim, czym usilnie*⟩: Tonęła w zachwycie nad wierszami Wincentego Pola. *Kow. A. Rogat. 91.* **17.** Okręt tonie ⟨*pogrąża się w wodzie, idzie na dno*⟩. **18.** Spojrzenie czyje tonie w czym (w twarzy czyjej) ⟨*ktoś wpatruje się w kogo intensywnie*⟩.

toń **1.** Bezdenna, głęboka, modra, przezroczysta, sina, spokojna, wzburzona, zdradliwa, zdradziecka t.; t. morska, wodna ⟨*głębia, odmęt, topiel*⟩. **2.** Gładka, płytka, szeroko rozlana t. (stawu, jeziorka, rzeki) ⟨*warstwa wody; woda*⟩: W miejscach, gdzie przez płytką toń przeglądało czerwone dno, rzeka płynęła jakby roztopionym chryzolitem. *Sienk. Listy III, 170.* Szeroko rozlane tonie jeziora. **3.** *książk.* Pogrążyć kogo, ratować kogo w złej toni ⟨*spowodować czyją zgubę, czyje nieszczęście; ratować kogo w nieszczęściu*⟩: Poczytywał sobie za święty obowiązek wobec ojczyzny ratować ją w złej toni. *Chrzan. I. Lel. 50.* **4.** Wyłowić kogo, co z toni (morskiej) ⟨*wyciągnąć z głębiny, z odmętu*⟩. **5.** Wyciągnąć, wydobyć, wyratować, wyrwać kogo z (ostatniej) toni ⟨*wyciągnąć, wydobyć kogo z nieszczęścia; uchronić od zguby; przyjść z pomocą w krytycznym położeniu*⟩: Niedobitkowie mówili [...] o nim, że samego hetmana z toni wyrwał. *Sienk. Pot. I, 4.* Wyrządził mi wprawdzie dolegliwą psotę, ale mu to trzeba zapomnieć i być mu wdzięcznym, bo mnie wydobył z toni. *Lel. Listy II, 208.* Znowu jestem bez szeląga przy duszy. Zmiłuj się przyszlij mi, co możesz; wyratujesz mnie z toni. *Grabow. Mich. Listy 1.* **6.** Wybrnąć, wydostać się, wyjść, wypłynąć z toni ⟨*wydostać się z krytycznego położenia; uniknąć zguby, nieszczęścia, niebezpieczeństwa*⟩: Widzim jak na dłoni, kto stoi nad przepaścią, a kto wybrnie z toni. *Zab. XV/2, 1777, s. 291.* Wybrnął z toni intryg. - Sam dłoń im podajesz, aby się wydostali z toni. *Bełc. Hun. 58.* **7.** Wypłynąć na otwarte tonie ⟨*na otwartą przestrzeń wodną; na głębię*⟩. **8.** t. marszczy się pod wiatrem. **9.** Tonie (jeziora) pochłonęły kogo.

topić **1.** t. c o — c z y m ⟨*roztapiać, rozpuszczać*⟩: t. metal palnikiem. **2.** t. żelazo (w hucie) ⟨*wytapiać*⟩. **3.** t. k o g o, c o — w c z y m: *książk.* t. kły, szpony; nóż w kim, w czym ⟨*wbijać, zatapiać*⟩. Psy, dzika dopadłszy, topią w nim swe zęby. *Mias. SW.* Topić miecz w czyim sercu. *SW.* **4.** t. kogo (się) w łyżce wody ⟨*nienawidząc kogo, czekać na jego zgubę*⟩: Jeden drugiego radby pociągnął do dołu a przemocy łakomstwa obudwoch wywody świadczyły, że się chcieli topić w łyżce wody. *Zab. XIV/1, 1776, s. 35.* **5.** t. majątek, pieniądze w czym ⟨*tracić majątek, pieniądze na co*⟩. **6.** t. robaka, smutki, troski w dzbanie, w kieliszku, na dnie kieliszka (kielicha), w wódce ⟨*upijać się ze zmartwienia; zalewać robaka*⟩: Prowadzili życie bezmyślne, topiąc troski codzienne na dnie kielicha. *Sokol. A. Stycz. 15.* **7.** t. spojrzenie, wejrzenie, wzrok w czym, *daw.* w co

⟨*wpatrywać się w kogo, w co intensywnie*⟩: Topił wzrok pełen niewysłowionej tęsknoty w oblicze Milci. *Lam J. Świat 71.* Topiąc słodkie wejrzenie w jego załzawionych oczach spytał zniżonym głosem. *Prus Lalka I, 7.*

topiel 1. Bezdenna, błotna, błotnista, grząska, kipiąca, morska, spieniona **t.**; **t.** wodna; wodne **t-e** ⟨*przepaść, otchłań wodna lub bagnista; odmęt*⟩. **2.** Błotna, błotnista **t.**: Wyciągać wozy z błotnej topieli. **3. t.** c z e g o: **t.** oceanu. Cicha topiel nieba wisiała nad nami. *Reym. Now. III, 54.* **4.** Dobyć, wydobyć, wyciągnąć co z topieli (błotnej). **5.** Pogrążyć w topieli. **6.** Wyjść z topieli: Prawie tylko cudownym sposobem wyszedł z topieli, kąpiąc się w Pilicy. *Nehr. Studia 136.* **7. t.** pochłania kogo, co.

topiony 1. Ser **t.** ⟨*rodzaj sera*⟩. **2.** Zalać komu (gorącego, topionego) sadła za skórę, *rzad.* za grzbiet ⟨*dokuczyć komu, dać się we znaki*⟩: Każdy ma swoich nieprzyjaciół, a ja więcej niż kto inny, bo niejednemu zalałem topione sadło za grzbiet. *Rzew. H. Zamek 281.*

topnieć 1. t. pod czyim spojrzeniem (wejrzeniem); serce topnieje komu, w kim; wszystko topnieje w kim z czego ⟨*doznawać tkliwych uczuć, rozczulać się; ktoś doznaje tkliwych uczuć, rozczula się*⟩: Asystował pannie Eufemii, podziwiał cudne rumieńce i topniał pod jej wejrzeniami. *Prus Emanc. II, 69.* Serce nadto mu topniało w obecności panny Maryni. *Sienk. Połan. I, 149.* Wszystko topniało we mnie z uwielbienia i czułości. *Boy Znasz 100.* **2. t.** w oddaleniu ⟨*niknąć*⟩. **3. t.** w ustach ⟨*rozpływać się*⟩: Sucharki jej zawsze doskonałe... w ustach topnieją. *Orzesz. Niemn. I, 51.* **4.** Majątek topnieje; pieniądze topnieją ⟨*majątek zmniejsza się, majątku ubywa; pieniądze rozchodzą się, pieniędzy ubywa*⟩.

topola 1. Biała, czarna, włoska **t.** ⟨*gatunki topoli*⟩; strzelista **t. 2.** Rosły, smukły jak **t.**

topór 1. Dwustronny, szeroki **t.** ⟨*rodzaj siekiery*⟩; kamienny **t.** (z dawnych epok); **t.** stalowy, strażacki. **2.** Walka na **t-y**; zbrojne w **t-y** ⟨*o dawnym wojsku*⟩. **3. t.** wojenny ⟨*symbol wojny (między białymi i czerwonoskórymi)*⟩: Własność Czarnych Gór została im przyznana i zagwarantowana dawniej jeszcze przez rząd Stanów Zjednoczonych; dlatego topór wojenny długo leżał pogrzebany, między czerwonymi a białymi. *Sienk. Listy I, 134.* **4.** Od topora ⟨*o kimś rosłym, silnym, ale niezbyt zgrabnym: toporny*⟩: Chłopisko był rosły jak topola, tęgi: prawdziwie od topora. *Sienk. Now. II, 36.* **5.** Jak toporem przerzucił: Jest u Hucułów sposób mówienia oznaczający niewielką przestrzeń: „Jak toporem przerzucił". *Pol Obrazy I, 227.* **6.** Jakby toporem wyrąbał ⟨*o rzeczy z gruba ciosanej, niewykończonej; o mowie dosadnej, o sposobie wypowiadania się dosadnym*⟩. **7.** Ciąć, ciosać toporem. **8.** Dać, kłaść, odda(wa)ć głowę pod **t.** (kata a. katowski) ⟨*być ściętym toporem na skutek wyroku sądowego*⟩. **9.** Paść pod toporem (o drzewie, lesie) ⟨*zostać wyrąbanym*⟩. **10. t.** katowski wisi nad karkiem czyim ⟨*komuś grozi kara śmierci*⟩: Inni patrzyli na niego z takim podziwem, z jakim zwykle patrzy się na człowieka, nad którego karkiem wisiał topór katowski. *Sienk. Krzyż. II, 77.*

tor 1. Boczny **t.** (kolejowy) ⟨*przeznaczony do specjalnego użytku*⟩. **2.** *sport.* **t.** bobslejowy, kolarski, łyżwiarski, saneczkowy, slalomowy, zjazdowy, żużlowy ⟨*wytyczona trasa poszczególnych dyscyplin sportowych*⟩. **3. t.** kolejowy, tramwajowy ⟨*droga ułożona z szyn, po której poruszają się pociągi, tramwaje; torowisko*⟩. **4.** *sport.* **t.** regatowy, wioślarski ⟨*przestrzeń wody przystosowana do zawodów kajakowych, wioślarskich*⟩. **5.** Szeroki **t.**, wąski **t.** (kolejowy). **6.** Ślepy **t.** ⟨*z którego nie ma wyjazdu, zamknięty, kończący się z jednej strony; również przen.*⟩. **7.** *żegl.* **t.** wodny (statku) ⟨*droga wytyczona dla statków na wodach trudnych lub niebezpiecznych dla żeglugi*⟩. **8.** *sport.* **t.** wolny! ⟨*formuła wzywająca do umożliwienia przejścia, przejechania (np. na nartach), do ustąpienia drogi lub oznaczająca, że nie ma nikogo na trasie*⟩. **9. t.** wyścigowy ⟨*wytyczona trasa wyścigów konnych*⟩. **10. t.** pocisku ⟨*linia krzywa, którą zakreśla środek ciężkości pocisku w czasie lotu*⟩. **11.** *sport.* **t.** przeszkód ⟨*naturalne lub sztuczne przeszkody do przebycia w najkrótszym czasie*⟩. **12.** Układać, ułożyć **t.** kolei, kolejki; wjechać, wjeżdżać na **t.**; odchodzić, odjeżdżać z jakiegoś (np. drugiego) toru ⟨*o pociągu*⟩: Pociąg pośpieszny wjeżdża na tor pierwszy przy peronie trzecim. **13.** Naprowadzić co na właściwe **t-y** ⟨*poprawić, skorygować co*⟩: Spaczony za młodu charakter strasznie trudno naprowadzić znowu na właściwe tory. *Karw. Szkice 100.* **14.** Pchnąć, przestawić, (s)kierować, sprowadzić co na inne (nowe) **t-y** ⟨*pokierować czym inaczej, zmienić co, wyznaczyć czemu inny kierunek, spowodować inny rozwój czego*⟩: Wyrażano przekonanie, iż przekształcające się obecnie formy bytowania wpłyną też ożywczo na twórczość teatralną i pchną ją na nowe tory. *Boy Flirt I, 17.* Pomyślał w tej chwili, że to uczucie może skierować na inne tory, na drogę serdeczności i odetchnął. *Goj. Dziew. II, 161.* **15.** Sprowadzić, zwrócić rozmowę na inne **t-y**; rozmowa, dyskusja zeszła na inne **t-y** ⟨*zmienić temat rozmowy; zmieniono temat rozmowy, zaczęto dyskutować na inny temat*⟩: Dyskusja zeszła na inne tory. *Żer. Ludzie II, 30.* **16.** *książk.* Wejść na **t.** zwierzeń ⟨*zacząć się (sobie) zwierzać*⟩: Odwiedzali się czasem wzajemnie i powoli weszli na tor zwierzeń. *Kosiak. Bud. 126.* **17.** Wkraczać na śliskie **t-y** (w rozmowie) ⟨*poruszać krępujące lub kompromitujące tematy*⟩: Rozmowa od razu zdawała się wkraczać na śliskie tory. *Dąbr. Ig. Matki 76.* **18.** Zwekslować na ślepy **t.** ⟨*znaleźć się w impasie; zatrzymać bieg czego*⟩: I tak nie da się historii odwrócić, zwekslować z powrotem na ślepy tor. *Was. W. Rzeki 502.* **19.** Biec, iść, potoczyć się innym, nowym torem; pchnąć co nowym torem ⟨*odbywać się inaczej; pokierować czym inaczej*⟩: Dalej, bryło, z posad świata! Nowymi cię pchniemy tory. *Mick. Wiersze 103.* **20.** Myśli czyje biegną innym torem ⟨*ktoś myśli inaczej, myśli o czym innym*⟩: Myśli pani Barbary biegły już tymczasem innym torem. *Dąbr. M. Noce II, 111.* **21.** Biec, iść, potoczyć się swoim, utartym, wytkniętym torem ⟨*odbywać się tak jak dotychczas*⟩: Praca szła swoim torem. *Jordan Pam. I, 188.* Na pozór nic się nie zmieniło i życie biegło dalej swym wytkniętym torem. *New. Pam. 403.* Sprawy potoczyły się dalej utartym torem. *Brand. M. Pocz. 200.* **22.** Iść, pójść czyim torem ⟨*wstępować w czyje ślady; iść, pójść za czyim przykładem, wzorem; naśladować*

kogo⟩: Szedł torem ubitym starszych poetów humanistycznych. *Wind. Koch. 12.* **23.** Toczyć się drugim torem ⟨*istnieć równolegle, występować obok czego*⟩: Mąż, dziecko, rodzina — to wszystko toczyło się drugim torem, na marginesie jej działalności politycznej. *Goj. Krata 9.* **24.** Zbić kogo, nie dać się zbić z toru ⟨*z tropu*⟩: Ale przebiegły organista nie tak łatwo dał się zbić z toru. *Łoz. Wal. Dwór 19.* Ale rozdrażniony arcykapłan nie dał się zbić z toru. *Prus Far. II, 197.* **25.** Krążyć, okrążać co po jakimś torze (np. kołowym, eliptycznym) ⟨*o ciałach niebieskich, satelitach, sputnikach: krążyć po jakiejś linii, orbicie*⟩.

torba 1. t. ceratowa, dziadowska, jałmużnicza, konduktorska, lekarska, myśliwska, narzędziowa, parciana, pasterska, płócienna, podróżna, sanitarna, siatkowa, skórzana, zamszowa, żebracza ⟨*rodzaj woreczka wykonanego z różnych materiałów z uchwytem do noszenia*⟩. **2. t.** lęgowa ryb ⟨*u samców niektórych gatunków ryb rodzaj worka, w którym samica składa ikrę*⟩. **3. t.** papierowa, plastykowa ⟨*rodzaj opakowania drobnych towarów, zwykle sypkich*⟩. **4. t.** n a c o: **t.** na suchary, na naboje. **5. t-y** na kolanach ⟨*o wypchniętych miejscach na kolanach (u spodni)*⟩. **6.** (Sine) **t-y** pod oczami ⟨*o zwisającej skórze pod oczami*⟩. **7. t.** z c z e g o: **t.** z płótna, ze skóry, z tkaniny, z zamszu. **8. t.** z c z y m: **t.** z mąką, z kaszą. **9.** *przen.* **t.** nowin, plotek. **10.** Torby sieczki nie wart(a) ⟨*nic nie wart(a)*⟩: Wałkoń, torby sieczki nie wart. *Dygas. Pióro 40.* Paplanina torby sieczki nie warta. **11.** Włożyć, wziąć co do torby; wyjąć, wydobyć, wyciągnąć co z torby (np. jedzenie). **12.** Doprowadzić kogo do kija i torby ⟨*do żebractwa; do nędzy*⟩: Słuchaj no!... bo mnie doprowadzisz do kija i torby, wałkoniu. *Prus Emanc. III, 45.* **13.** Chodzić z torbą (dziadowską), z torbami; pójść z torbą (w świat), z torbami ⟨*żebrać; zostać dziadem*⟩: Rokowali, że on będzie chodził z torbą. *Boh. Nieroz. 182.* Stracił co miał i poszedł z torbą w świat! *Bon. Kośc. 91.* Z torbami pójdziecie po mojej śmierci, rękę będziecie do ludzi wyciągać. *Krzyw. I. Siew. 121.* **14.** Puścić kogo z torbami ⟨*zrujnować kogo, doprowadzić kogo do nędzy*⟩: Ostatnią skibę przeprocesują, jeden drugiego puści z torbami, a nie ustąpią, nie pogodzą się. *Wikt. Zbunt. 54.*

torebka 1. t. papierowa ⟨*opakowanie towarów sypkich*⟩. **2. t.** płócienna, plastykowa, skórkowa a. skórzana, zamszowa; **t.** podróżna ⟨*woreczek, zwykle ozdobny, używany przez kobiety do noszenia drobiazgów*⟩. **3.** *bot.* **t.** nasienna (rośliny) ⟨*nasiennik, owoc suchy*⟩. **4.** *anat.* **t.** stawowa ⟨*błona otaczająca staw, wypełniona mazią i wzmocniona przez wiązadła*⟩. *anat.* **t.** włosowa ⟨*wgłębienie naskórka, w którym mieści się nasada włosa*⟩. **5. t.** c z e g o: **t.** cukierków, owoców. **6. t.** n a c o: **t.** na cukier, na mąkę; **t.** na książki. **7. t.** z c z y m: **t.** z cukrem, z mąką, z kaszą. **8. t.** z c z e g o: **t.** z papieru; **t.** z brokatu, z płótna, z plastyku, ze skóry, z sukna, z zamszu. **9.** *daw.* Włosy związane w torebkę ⟨*w harcap*⟩: Za Stanisława Augusta pudrowano włosy, z tyłu w torebkę (harcap) związywane. *Balin. M. Polska I, 493.* **10.** Otworzyć torebkę, wyjąć co z torebki, schować co do torebki.

torować, utorować 1. t., u. drogę komu, czemu (np. piechocie; wozom; *przen.* nowatorstwu literackiemu), do czego (do literatury, do władzy); **t., u.** komu (sobie), czemu drogę przez co (przez zarośla, przez tłum), wśród kogo, czego (wśród przechodniów, tłumów), między kim, czym (między szeregami widzów); **t., u.** komu (sobie) drogę czym (łokciami, siłą; ogniem i mieczem); w czym (w puszczy; w świecie, w świadomości) ⟨*wytyczać, wyznaczać drogę, czynić ją możliwą do przebycia, przecierać szlak; robić sobie przejście w tłumie; również przen.*⟩: [Norwid] pierwszy utorował drogę sztuce narodowej. *Brück. Lit. 247.* On to obalił dynastię, a mnie utorował drogę do władzy. *Prus Far. III, 275.* Jaki układ z matką utorował mu drogę do ręki najpiękniejszej wówczas [...] panny, tego nikt dociec nie mógł. *Korz. J. Tad. 17.* Rycerze nasi zaledwie mogli utorować sobie przez tłumy drogę. *Sienk. Pot. IV, 163.* Własnymi siłami starasz się utorować sobie drogę w świecie. *Korz. J. Krewni 195.* **2. t., u.** sobie przejście (z największym trudem).

torpeda *wojsk.* **1. t.** morska ⟨*samobieżny pocisk służący do niszczenia podwodnej części okrętu*⟩. **2. t.** powietrzna ⟨*rodzaj rakiety*⟩. **3.** Miotać **t-y** ⟨*o torpedowcu: wypuszczać, wyrzucać torpedy*⟩. **4.** Zatopić (statek) torpedą. **5.** Wpaść jak **t.**

torpedować 1. t. projekt; wnioski; współpracę itp. ⟨*uniemożliwiać, unicestwiać*⟩: Torpeduje się wnioski rozbrojeniowe, pokojowe projekty zmierzające do zacieśnienia współpracy, które ciągle wnosi Związek Radziecki. *Myśl. Wsp. SPP.* **2. t.** czyje poczynania, próby porozumienia.

torsje 1. t. żołądkowe ⟨*wymioty*⟩. **2.** Atak torsji. **3.** Mieć **t.**: dostać torsji. **4. t.** chwytają, chwyciły kogo; męczą kogo, miotają kim; porwały kogo, występują (u kogo): Wystąpiły mdłości i torsje. *SW.*

tortura 1. Głodowe, istne, nieludzkie, okropne, okrutne, srogie, straszliwe, wyrafinowane **t-y**; **t.** moralna, umysłowa ⟨*męczarnie zadawane uwięzionym w celu wydobycia zeznań, daw. legalny sposób postępowania śledczego; również przen.*⟩. **2.** Serdeczna **t.** ⟨*udręka miłosna*⟩. **3.** *daw.* Pierwsze, drugie, trzecie **t-y** (korporalne) ⟨*tortury pierwszego, drugiego, trzeciego stopnia*⟩. **4.** Koło tortur, narzędzia tortur: Łamać kogo na kole tortur. **5.** Przechodzić **t-y**, zadawać komu, znosić **t-y**; doświadczać tortur; skazać kogo na **t-y**: Skazać kogo na torturę oczekiwania. **6.** Brać, wziąć kogo na **t-y**. **7.** Wymuszać (zeznania) torturami; poddać kogo torturom. **8.** Coś przyprawia kogo o **t-y**; coś jest, staje się dla kogo torturą ⟨*coś jest dla kogo udręką*⟩: Moja wrodzona nieśmiałość przyprawiała mnie o tortury. *Iwasz. J. Szyman. 48.* Każde ruszenie ciasnego wozu było dla mnie istną torturą. *Rzew. H. Pam. 251.* Gdybyśmy odrzucili formy, obcowanie z ludźmi stałoby się istną torturą. *Bliz. Rozb. 77.* **9.** Być, siedzieć jak na torturach. **10.** *przestarz.* Rozciągnąć kogo na torturach. **11.** Wyznać (wszystko) na torturach.

totalizator *żart.* **totek 1. t.** sportowy ⟨*gra hazardowa polegająca na typowaniu zwycięzców w zawodach sportowych*⟩. **2.** Grać, zgrywać się w totalizatora, *żart.* w totka (np. na wyścigach konnych).

totalny 1. Państwo **t-e**; ustrój **t.** ⟨*oparte(-y) na tota-*

liźmie⟩. **2.** Wojna **t-a** ⟨*prowadzona wszelkimi środkami wbrew normom prawa międzynarodowego i wojennego (również przeciw ludności cywilnej)*⟩.

towar 1. t. modny, najlepszego gatunku, niepopłatny, poszukiwany (na rynku), pożądany (na rynku), sezonowy, wybrakowany, zleżały; **t-y** importowane, krajowe, kolonialne, luksusowe, łokciowe, norymberskie, przemysłowe, strategiczne, suche, tekstylne, zagraniczne, zbytkowe ⟨*produkty pracy ludzkiej zaspokajające jakąś potrzebę człowieka, wytwarzane w celu sprzedaży*⟩. **2.** *żart.* **t.** chodliwy ⟨*mający pokup*⟩. **3.** *przen.* **t.** literacki: Drugą pociechą jest to, że nie ja sam stanowiłem taki tam towar literacki. *Prus Studia 220.* **4. t.** rzeźny ⟨*zwierzęta przeznaczone na rzeź*⟩. **5.** Żywy **t.** ⟨*w okresie niewolnictwa: ludzie będący przedmiotem handlu; później: dziewczęta, kobiety sprzedawane do domów publicznych*⟩: Handel żywym towarem; handlarz żywym towarem. **6.** Eksport, import towarów. **7.** Obrót, zakup, zbyt towarów. **8.** Przyjęcie towaru (w sklepie), sprawdzenie towaru. **9.** Handel towarami. **10.** *ekon.* Wymiana towarów ⟨*dobrowolne, odpłatne przeniesienie dóbr z jednego władania w drugie lub świadczenie usług w zamian za usługi lub dobra*⟩. **11.** Zapotrzebowanie na **t. 12.** Dać **t.** do przechowania, w komis; dostarczyć **t.**; reklamować, sprowadzać, sprzedawać **t.**, wystawić **t.** na sprzedaż, wysyłać **t.** za zaliczeniem, zamawiać **t.**; zaopatrywać (się) w **t.**, w **t-y**. **13.** Przemycać, rabować, konfiskować, wyładowywać **t-y**. **14.** Handlować, wybierać (należność) towarami; zarzucić rynek towarami. **15.** Rozkładać się, rozłożyć się z towarem ⟨*o wędrownych kupcach*⟩. **16.** Spłacać dług w towarach. **17. t.** idzie dobrze ⟨*jest pokupny*⟩.
przysł. **18.** Dobry towar wiechy nie potrzebuje ⟨*na dobry towar zawsze kupiec się znajdzie*⟩. **19.** Każdy kupiec swój towar chwali.

towarowy 1. Dom **t.** ⟨*wielobranżowy dom handlowy prowadzący sprzedaż detaliczną*⟩: Centralny Dom Towarowy w Warszawie (CDT, Cedet). **2.** Dworzec **t.** ⟨*dworzec, gdzie się załadowuje i rozładowuje pociągi towarowe*⟩. **3.** Giełda **t-a** ⟨*w państwach kapitalistycznych instytucja publiczna ustanawiająca ceny na towary dopuszczone do obrotu giełdowego*⟩. **4.** Masa **t-a** ⟨*ogół towarów wyprodukowanych, przeznaczonych do sprzedaży*⟩. **5.** Obrót **t.** ⟨*cyrkulacja towaru między produkcją i spożyciem; kupno, sprzedaż*⟩. **6.** Pociąg, statek, wagon **t.** ⟨*przewożący towary, przystosowany do przewożenia towarów*⟩. **7.** Produkcja **t-a** ⟨*ogół czynności związanych z wytwarzaniem towarów*⟩. **8.** Rampa **t-a** ⟨*część peronu kolejowego przeznaczona do ładowania i wyładowywania towarów*⟩. **9.** Rynek **t.** ⟨*całokształt procesów wymiany towarów*⟩. **10.** Specyfikacja **t-a** ⟨*kwit zawierający wykaz dostarczanych towarów*⟩. **11.** Wymiana **t-a** ⟨*wymiana towarów*⟩. **12.** Zaopatrzenie **t-e** ⟨*zaopatrzenie w towary*⟩. **13.** Znak **t.** ⟨*znak w kształcie litery lub rysunku umieszczony przez producenta na towarze, stwierdzający jego pochodzenie*⟩.

towarzyski 1. Ceremoniał, konwenans **t.** ⟨*ustalony zwyczajowo sposób zachowania się w towarzystwie, zasady obcowania towarzyskiego*⟩. **2.** Dar, talent **t.** ⟨*umiejętność organizowania życia towarzyskiego*⟩. **3.** *książk.* Drabina **t-a** ⟨*wysoka pozycja w życiu towarzyskim*⟩: Zajmować najwyższe szczeble drabiny towarzyskiej. **4.** Elita, śmietanka **t-a** ⟨*krąg osób znajomych z klasy uprzywilejowanej bywających u siebie, utrzymujących stosunki tylko w swym gronie*⟩. **5.** Formy **t-e** ⟨*formy zachowania się w towarzystwie*⟩. **6.** Gra **t-a** ⟨*gra prowadzona wyłącznie w celach rozrywkowych, niehazardowa; rozrywka*⟩. **7.** Kultura **t-a** ⟨*ogół osiągnięć w organizowaniu form współżycia towarzyskiego i ogół form i zwyczajów związanych z życiem towarzyskim*⟩. **8.** Ogłada **t-a**; wyrobienie **t-e** ⟨*umiejętność harmonijnego obcowania z ludźmi na gruncie prywatnym, w życiu towarzyskim*⟩. **9.** Przyjęcie **t-e** ⟨*przyjęcie dla większej liczby osób w celach rozrywkowych*⟩. **10.** Rozmowa **t-a** ⟨*o sprawach prywatnych; nieurzędowa, nieoficjalna*⟩. **11.** *sport.* **t-e** spotkanie piłkarskie ⟨*mecz, którego wynik nie jest brany pod uwagę w jakiejś klasyfikacji*⟩. **12.** Stosunki, życie **t-e** ⟨*obcowanie z ludźmi na gruncie prywatnym; spotykanie się znajomych osób w celu wspólnego spędzenia czasu, w celach rozrywkowych*⟩. **13.** Takt, nietakt **t.** ⟨*taktowne, nietaktowne zachowanie się w towarzystwie*⟩. **14.** Tańce **t-e** ⟨*salonowe, tańczone na zebraniach towarzyskich, na dansingach, w przeciwieństwie do tańców ludowych lub scenicznych*⟩. **15.** Zabawa **t-a** ⟨*z udziałem większej liczby osób*⟩. **16.** Zebranie **t-e** ⟨*spotkanie znajomych osób w celu wspólnego spędzenia czasu (zwykle na rozrywkach)*⟩. **17.** Zwierzęta **t-e** ⟨*żyjące w stadach*⟩.

towarzystwo 1. Całe, damskie, doborowe, dystyngowane, hałaśliwe, liczne, męskie, mieszane, miłe, najprzedniejsze, nieodpowiednie, niestosowne, nudne, odpowiednie, podejrzane, przygodne, przyzwoite, rozbawione, stosowne (dla kogo), wesołe, wytworne, wyższe, zacne, złe **t.** ⟨*grupa osób przebywających razem, najbliższe otoczenie kogo; krąg znajomych; ograniczony krąg osób należących do klas uprzywilejowanych (np. arystokracji, burżuazji)*⟩: Pogadać i pośmiać się z każdym przyzwoicie, zwłaszcza w tak zacnym towarzystwie, nikomu nie szkodzi. *Bełc. Król 276.* **2. t.** ludzkie ⟨*towarzystwo ludzi*⟩: Odłączony od towarzystwa ludzkiego, resztę wieku spokojnie strawił. *Kras. Hist. 28.* **3.** Tajne **t.** ⟨*tajna organizacja*⟩. **4. t.** biblijne, historyczne, krajoznawcze, literackie, muzyczne, naukowe, przeciwgruźlicze, rolnicze ⟨*zgrupowanie ludzi mających wspólne cele, stowarzyszenie, instytucja*⟩. **5. t.** akcyjne, asekuracyjne, handlowe, okrętowe, ubezpieczeniowe ⟨*spółka handlowa, przemysłowa*⟩. **6. t.** c z e g o: **t.** dobroczynności. **T.** Przyjaciół Nauk. **T.** Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (TPPR); **t.** ubezpieczeń, wstrzemięźliwości; **t.** wzajemnej pomocy; *żart.* **t.** wzajemnej adoracji. **7. t.** od preferansa, od brydża ⟨*krąg znajomych grywających w preferansa, w brydża*⟩. **8.** Dla towarzystwa ⟨*w celach towarzyskich, aby komu towarzyszyć*⟩: Tymczasem ja oto dla towarzystwa też pójdę piechotą. *Hertz B. Bajki 16.* **9.** Kwiat, śmietanka towarzystwa ⟨*elita*⟩. **10.** Dama, panna do towarzystwa *p.* dama, panna. **11.** Osoba, panna z towarzystwa ⟨*z klasy uprzywilejowanej, z elity*⟩. **12.** W swoim towarzystwie ⟨*w gronie bliskich znajomych, przyjaciół*⟩. **13.** Bawić **t.** czym (np. rozmową, dykteryjkami). **14.** Dobrać sobie **t.** ⟨*współtowa-*

rzyszy⟩. **15.** Lubić **t.** ⟨*być towarzyskim*⟩: Wesołego usposobienia, lubił towarzystwo. *Lim. Pam. 349.* **16.** *książk.* dziś *żart.* Pojąć w dozgonne **t.** ⟨*zawrzeć małżeństwo z kim*⟩: Pojął był w dozgonne towarzystwo dziedziczkę znakomitego rodu. *Tyg. Ilustr. 199, 1863.* **17.** Rozwiązać, zawiązać, założyć **t.** (akcyjne) ⟨*spółkę*⟩. **18.** Zastać (całe) **t.** przy czym ⟨*grupę osób (zwykle znajomych)*⟩: Zastałem całe towarzystwo przy herbacie. *Sienk. Bez dogm. III, 59.* **19.** Znaleźć odpowiednie dla siebie **t.**, wdać się w jakie (dobre, złe) **t.** ⟨*nawiązać odpowiednie, nieodpowiednie znajomości; znaleźć odpowiednich, nieodpowiednich towarzyszy*⟩. **20.** Znosić czyje **t.**; nie znosić czyjego towarzystwa, nie dbać o czyje **t.**; szukać, unikać czyjego towarzystwa; odsunąć się, stronić, uciekać od (czyjego) towarzystwa ⟨*znosić, nie znosić, nie dbać, szukać, unikać itp. kogo; stronić od ludzi*⟩. **21.** Dotrzymać komu towarzystwa ⟨*towarzyszyć komu; być obecnym przy kim*⟩: Musi mi pan cały wieczór dotrzymać towarzystwa. *Prus Emanc. III, 213.* **22.** Należeć do towarzystwa: a) ⟨*należeć do elity*⟩: Musi przecież należeć do towarzystwa, bo inaczej mama nie przeznaczałaby go na męża dla ciebie. *Sewer Nafta II, 189*; b) należeć do towarzystwa (naukowego) ⟨*być członkiem towarzystwa*⟩. **23.** Zaprosić kogo do towarzystwa ⟨*do przebywania, spędzenia czasu razem, wspólnie*⟩. **24.** Nie gardzić towarzystwem czyim ⟨*nie gardzić znajomością z kim*⟩: Szymanowski zresztą nie gardził towarzystwem i ludzi mniej znanych. *Iwasz. J. Szyman. 110.* **25.** Przepadać za towarzystwem ⟨*być bardzo towarzyskim*⟩: przepadać za czyim towarzystwem ⟨*lubić przebywać w czyim towarzystwie, lubić obcować z kim*⟩. **26.** Narzucać się komu ze swym towarzystwem ⟨*ze swą osobą*⟩. **27.** Uwolnić kogo od swego towarzystwa ⟨*przestać się z kim spotykać, bywać u kogo, przebywać z kim; przestać narzucać komu swoją osobę*⟩. **28.** Być lubianym, poznać kogo w towarzystwie ⟨*wśród znajomych*⟩. **29.** Bywać w towarzystwach ⟨*na zebraniach towarzyskich u znajomych osób*⟩: Jakby się na starą pannę kierowała, przestała bywać w towarzystwach. *Wiśń. S. Niewidz. 141.* **30.** Być przyjmowanym; bywać, obracać się wśród najlepszych towarzystw, w najlepszych, w wyższych towarzystwach; rozrywać kogo, być rozrywanym w (najlepszych) towarzystwach; wejść w pierwsze **t.** ⟨*bywać, być (chętnie) przyjmowanym w najlepszych domach, wśród elity*⟩: Pan Franciszek nie obracał się za młodu ani w kołach dyplomatycznych, ani w wyższych towarzystwach. *Chłęd. Pam. II, 50.* Rozrywano go tam w towarzystwach jako niepospolitego pianistę. *Chłęd. Pam. II, 46.* Wszedłem w pierwsze towarzystwo, siedzę między ambasadorami, książętami, ministrami, a nawet nie wiem jakim cudem, bom się sam nie piął. *Chopin Wyb. 103.* **31.** Nudzić się, pokazywać się, przebywać, spędzić czas, rozerwać się, wejść, zjawić się gdzie w czyim towarzystwie a. w towarzystwie kogo ⟨*w obecności jednej osoby lub więcej osób; wraz z jakąś osobą lub jakimiś osobami*⟩: Liczyła też, że wobec przyjazdu chłopców do domu dziewczyna rozerwie się trochę w ich towarzystwie. *Nałk. Z. Mił. 23.* O godzinie ósmej [...] zjawił się punktualnie Gadulski w towarzystwie trzech bardzo poważnych osób. *Prus Kłop. 53.* **32. t.** czyje ciąży komu ⟨*obecność czyja, obcowanie z kim*⟩. **33. t.** ożywiło się; składało się z x osób, z samych mężczyzn itp.; zbiera się, zebrało się gdzie (np. w salonie, u państwa X) ⟨*grono osób, pewna liczba osób*⟩. **34. t.** zawiązało się ⟨*organizacja; spółka*⟩.

przysł. **35.** Dla towarzystwa dał się Cygan powiesić.

towarzysz 1. Bliski, najbliższy, nieodłączny, nieodstępny, nierozłączny, przygodny, serdeczny, wierny, wypróbowany **t.** ⟨*ten, kto komu towarzyszy, przebywa z kim; kolega, kompan, uczestnik, kamrat, rówieśnik*⟩. **2.** *książk.* lub *żart.* Dozgonny **t.**; **t.** życia ⟨*mąż, małżonek*⟩: Pan naczelnik był szczęśliwym ojcem trzech córek, z których jeszcze ani jedna nie znalazła dozgonnego towarzysza. *Jun. Bruk. 154.* **3.** *hist.* **t.** pancerny ⟨*w dawnym wojsku polskim: szlachcic zaciągający się do chorągwi husarskiej lub pancernej z własnym pocztem*⟩. **4. t.** partyjny ⟨*człowiek partii; forma tytułowania używana przy zwracaniu się do członka partii lub organizacji robotniczej*⟩. **5. t.** więzienny ⟨*współwięzień*⟩. **6. t.** broni ⟨*ten, kto wspólnie z kim walczył; kombatant*⟩. **7. t.** c z e g o: **t.** dzieciństwa; lat, zabaw dziecinnych; **t.** młodości; **t.** ławy szkolnej; **t.** nauki, niedoli, podróży, pracy, rozmowy, walki, wędrówek, zabawy. **8. t.** sztuki drukarskiej ⟨*składacz, zecer*⟩. **9. t.** Wenery ⟨*Amorek*⟩. **10. t.** Ziemi ⟨*Księżyc*⟩. **11. t.** po piórze ⟨*kolega literat, dziennikarz*⟩. **12.** Mieć kogo za towarzysza; mieć w kim towarzysza.

tracić p. stracić

tradycja 1. Bogata, bohaterska, bezpośrednia, dawna, długoletnia, dobra, długa, fałszywa, ładna, najlepsza, parowiekowa, piękna, postępowa, powszechna, pradawna, skostniała, stara, starodawna, starożytna, szczytna, świetna, ustna, wielka, (głęboko) zakorzeniona, żywa **t.**; **t.** przechowywana w ustach ludu, uświęcona wiekiem (również w *lm*) ⟨*zasady postępowania, obyczaje, poglądy, umiejętności przekazywane z pokolenia na pokolenie; przekazywanie tych zasad itp. następnym pokoleniom*⟩: Stolicą Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest miasto bohaterskich tradycji Narodu Polskiego — Warszawa. *Konst. PRL 277.* **2. t.** artystyczna, domowa, handlowa, historyczna, językowa, klasyczna, komediopisarska, kulturalna, literacka, lokalna, ludowa, narodowa, obyczajowa, okoliczna, parlamentarna, rewolucyjna, rodowa, rodzima, rodzinna, społeczna (również w *lm*). **3. t., t-e** c z e g o: **t-e** teatru, nauki polskiej; postępowe **t-e** XVIII wieku. **4. t.** o k i m, o c z y m: **t.** o Janosiku; o powstaniu osady, o przeszłości. **5. t.** w czym, w zakresie czego: **t.** w empirycznych badaniach; **t.** w zakresie polityki (zagranicznej). **6.** Siła tradycji, przywiązanie do tradycji. **7.** Ugruntowany na tradycji; przechowany, ustalony tradycją; uświęcony przez tradycję (np. zwyczaj). **8.** Dla tradycji (robić co) ⟨*aby utrzymać, zachować tradycję, zwyczaj czego*⟩: Przychodzi co dzień do Michalika na kawę i siada dla tradycji przy stoliku „malarskim". *Boy SPP. 9.* Mieć (za sobą) długą tradycję w czym. **10.** Pielęgnować, podjąć, podtrzymywać, przełamać, stanowić, szanować, wskrzesić (dawne), wydobyć (narodowe), zachować **t-e** (czego). **11.** Hołdować, trzymać się tradycji w czym (np. w stroju); *książk.* snuć nić tradycji. **12.** Nawiązywać, odwoływać się do tradycji. **13.** Przejść do tradycji

(ludowej); sięgać, sięgnąć do tradycji (romantycznych, klasycznych, rodzinnych). **14.** Utrzym(yw)ać się, zachow(yw)ać się dzięki tradycji, przez tradycję, siłą tradycji (np. o zwyczaju). **15.** Opierać się, oprzeć się na tradycji. **16.** Wyłamywać się spod tradycji: Karbów obyczajności przestrzegała rodzina patriarchalna, jej autorytet, tradycja, spod której rzadko kto się wyłamywał. *Brück. Kult. III, 10.* **17.** Przechow(yw)ać się, żyć w (żywej) tradycji kogo ⟨*o zwyczajach, wątkach bajkowych itp.*⟩. **18.** Czerpać, zaczerpnąć; przejąć co; słyszeć o kim, o czym z tradycji: Ci, co tylko słyszeli o nim z tradycji [...] pałali jednaką żądzą ujrzeć i powitać go dzisiaj. *Łoz. Wal. Szlach. II, 59.* **19.** Żyć tradycją czego (np. dawnej kultury). **20.** Zerwać, zrywać z tradycją. **21.** Pójść za tradycją (czego). **22.** Jak **t.** niesie a. jak niesie **t.**: Był to niegdyś, jak tradycja niesie, człowiek i piękny, i dbały o to, by się pokazać pięknie. *Krasz. Pam. 39.* **23. t.** (czego, o czym) ginie, przechowała się, utrzymuje się, wygasa, nie wygasła, wytwarza się, zaciera się, zaginęła; nić tradycji rwie się; **t.** głosi, mówi, podaje, że...

I traf 1. Dziwny, szczególny, szczęśliwy, ślepy **t.**; co za **t.** ⟨*przypadek, zbieg okoliczności*⟩: Witam panie! [...] co za szczęśliwy traf! *Prus SPP.* Co za traf, że właśnie, gdym wszedł do pokoju, rozmawiali o Wokulskim. *Prus Lalka I, 205.* **2.** Trafem, przez **t.** ⟨*przypadkiem*⟩: Napotkać, spotkać kogo trafem. Nie wyborem wolnym, ale przez traf i namowy został księciem. *Schmitt Dzieje I, 122.* **3.** Dziwnym, fatalnym, szczęśliwym, jakimś trafem (stało się co) ⟨*w dziwny itp. ale przypadkowy sposób; dzięki dziwnemu itp. przypadkowi*⟩: Ileż razy życie moje [...] wisiało jak na włosku, a jednak dziwnym trafem ocalałem! *Małysz. Listy 179.* **4.** Ze szczęśliwego trafu ⟨*dzięki szczęśliwemu przypadkowi*⟩: Arcydzieła nie rodzą się ze szczęśliwego trafu, ale z cierpliwości i uporu. *Par. Alch. 124.* **5.** *przestarz.* Na traf (szczęścia) ⟨*na chybił trafił*⟩: Wysłałam kartę pocztową na traf szczęścia; może dojdzie. *Orzesz. Listy II/2, 140.* **6.** Trzeba (było) trafu, że... ⟨*tak się zdarzyło, tak się ułożyły okoliczności*⟩. **7. t.** chciał, że...; sprawił, zdarzył; zrządził, że... **8. t.** rządzi człowiekiem ⟨*przypadek*⟩: Gdzie nie ma spokoju, tam traf rządzi człowiekiem i jego robotą. *Prus Now. III, 129.*

II traf Paf!... traf! ⟨*raz dwa, bardzo szybko, momentalnie*⟩: Wziął się do tego Wirski i paf!... Traf!... wyrobił mi paszport w ciągu czterech dni. *Prus Lalka III, 201.*

trafiać, częściej **trafić 1. t.** dobrze, źle, szczęśliwie, nieszczęśliwie ⟨*dokonać dobrego, złego wyboru; utrafić, nie utrafić; przybyć do właściwego lub niewłaściwego miejsca, zwrócić się do właściwej, niewłaściwej osoby*⟩: Gdy Sienkiewicz średniowiecznej mowie upodobnić chciał „Krzyżaków", sięgnął do gwary dzisiejszej [...] i trafił, z małymi bardzo wyjątkami, dobrze. *Brück. Jęz. 141.* Źle trafiłeś, bracie; jestem archeologiem i z daleka widzę, że [wazki] są prosto z pieca, jak bułki. *Kow. A. Grec. 36.* **2.** Gdzie trafiło ⟨*gdzie popadło*⟩: Twardą pięścią łomotał po głowie, po zębach, po nosie, gdzie trafiło. *Morc. Wyrąb. I, 79.* **3.** Na chybił trafił ⟨*na wyczucie, bez dostatecznej wiedzy o czym, bez rozważenia czego, licząc na szczęśliwy przypadek, na oślep, na los szczęścia*⟩: Statek płynął na chybił trafił. *Wędr. 43, 1901, s. 844.* Przykłady wybrane na chybił trafił. **4. t.** k o g o, c o — c z y m ⟨*rzucając, strzelając w kogo, dosięgnąć go czym, ugodzić kogo czym*⟩: **t.** kogo, co kulą, kamieniem. **5. t.** k o g o — w c o: **t.** wroga w samo serce. **6.** Apopleksja kogo trafiła, *posp.* szlag kogo trafił ⟨*ktoś dostał ataku apopleksji, doznał udaru (wylewu krwi do mózgu)*⟩: Słowa bulgotały mu w gardle, krew nabiegła do twarzy. Zdawało się, że lada chwila szlag go trafi. *Twórcz. 6, 1953, s. 42.* **7.** *pot.* Szlag kogo trafia! ⟨*ktoś się bardzo czym denerwuje, irytuje; jest zły z jakiegoś powodu*⟩. **8.** *wulg.* Niech cię (was, go) jasna cholera trafi ⟨*przekleństwo*⟩. **9.** *posp.* Niech mnie szlag na miejscu trafi! ⟨*rodzaj zaklęcia*⟩: Jak to nie jest dobre zakończenie, to niech mnie tu na miejscu szlag trafi! *Twórcz. 7, 1953, s. 122.* **10.** Niech (to) was szlag trafi! ⟨*przekleństwo*⟩. **11. t.** dokąd po ciemku, po omacku, na pamięć, z zawiązanymi oczami ⟨*odnaleźć drogę do czego; dojść, dotrzeć, dostać się*⟩: Ja tu każdy kąt wiem na pamięć, wszędy po ciemku bym trafił. *Prus Plac. 205.* Czekajże [...] nie trafisz do niej po ciemku, ja was poprowadzę. *Krasz. Szalona 39.* Na pożegnanie powiedział mi jeszcze, który to jest jar nad Waładynką, jak jechać i jak się obrócić, tak dokumentnie, że z zawiązanymi oczyma bym trafił. *Sienk. Ogn. III, 260.* **12. t.** d o c z e g o: a) ⟨*szukając dojść*⟩: Omackiem trafił do drzwi; b) ⟨*znaleźć się gdzie*⟩: Uległ atakowi ślepej kiszki i trafił na trzy tygodnie do szpitala. *Husz. Impert. 58*; c) ⟨*celując ugodzić, wrzucić, wbić w co*⟩: Trafić z 25 m — do bramki (w grze w piłkę nożną); d) ⟨*dostać się, być przyjętym*⟩: Teraz zaczynam się martwić; jak tu trafić do szkoły dramatycznej? *Warsz. młod. 133.* **13. t.** do czyich uczuć i myśli ⟨*pozyskać kogo; przemówić do czyich uczuć*⟩. **14. t.** do czyjej kieszeni ⟨*znaleźć sposób wyciągnięcia od kogo pieniędzy; umieć przymówić się o pieniądze*⟩: Pan Rawlison domyślał się wprawdzie, że przez Nel chce Idrys trafić do jego kieszeni, ale... *Sienk. Pust. I, 37.* **15. t.** po nitce (niteczce) do kłębka ⟨*wykryć prawdę, biorąc za punkt wyjścia jakiś fakt i wysnuwając wnioski*⟩: Szukałem państwa po wszystkich hotelach, aż [...] dowiedziałem się, oprócz nazwiska, że państwo są z Warszawy [...] po tej niteczce trafiłem do kłębka. *Winaw. Znajom. 43.* **16.** Coś trafia do czyich rąk ⟨*dociera, dochodzi*⟩. **17. t.** d o k o g o: **t.** do ludzi ⟨*pozyskać ich, przekonać*⟩: Przecież do ludzi można jakoś trafić. *Goj. Dziew. I, 143.* **18. t.** d o k o g o — c z y m, p r z e z c o ⟨*uzyskać, pozyskać co od kogo; zjednać kogo czym, za pomocą czego*⟩: Do Ignaca nie można było trafić ani groźbą, ani prośbą. *Meis. Sześciu 28.* Szczerością każdy do mnie trafi. *Dygas. Zając 120.* Ale i tak bywa, że do ludzi tylko przez wódkę trafić można. *Krzyw. I. Siew 135.* **19. t.** komu do przekonania ⟨*przekonać kogo*⟩: Majstrowi nowy ten pogląd niezmiernie do przekonania trafił. *Prus Now. III, 144.* Widzę z boleścią, że słowa moje nie trafiają państwu do przekonania. *Jun. Dworek 101.* **20. t.** k o m u — c z y m — d o c z e g o ⟨*przekonać kogo czym*⟩: **t.** komu perswazją do przekonania (do umysłu). **21. t.** komu do serca, do wyobraźni ⟨*przemówić do czyjego uczucia, do czyjej wyobraźni*⟩: Był jednym

z pierwszych, którym trafiły do serca i wyobraźni poezje Mickiewicza. *Sokoł. A. Dzieje II, 501.* **22. t.** komu do gustu. **23. t.** komu w smak ⟨*podobać się*⟩. **24. t.** z kim do ładu ⟨*dojść do ładu, móc się porozumieć*⟩: Myślisz, że z aktorami trafisz kiedy do ładu? *Reym. Kom. 224.* **25. t.** n a k o g o ⟨*zetknąć się z kim, spotkać, napotkać kogo trafem*⟩: Zdawało ci się, żeś trafił na wiejskie trusiątka, które łatwo obałamuciszl *Bliz. Dam. 107.* **26. t.** na swego, na swoją ⟨*napotkać swój typ*⟩: Siostra chciałaby go ożenić, ale on jeszcze nie trafił na swoją. *Prus Emanc. II, 13.* **27.** Trafił frant na franta (i wyciął mu kuranta), trafił swój na swego, *daw.* trafił na swojego ⟨*spotkał równego sobie przeciwnika*⟩: Ha! dałem mu naukę! Trafił frant na franta. *Sienk. Wołod. I, 164.* Kmicic tedy był dla niego uosobieniem największej potęgi i szczęścia—a owóż widocznie teraz trafił swój na swego — nie! widocznie pan Kmicic trafił na lepszego od siebie. *Sienk. Pot. III, 6.* Pietruś był wielki ladaco: zamiast pilnować tak pięknej żony, chodził po szynkach, pił i bójki wyprawiał, aż też i on trafił na swojego: pobiwszy się bowiem z Tatarami w gospodzie, został od nich usieczon. *Kaczk. Olbracht. II, 258.* **28.** Żeby tak na mnie trafiło! ⟨*gdyby mnie to spotkało, to ja bym dopiero pokazał, co potrafię; to ja bym inaczej zareagował*⟩. **29. t.** n a c o: a) ⟨*napotkać co*⟩: **t.** na ślady ludzi, koni; na przeszkodę; **t.** na ławicę ryb przy połowie; b) ⟨*zjawić się gdzie w jakim momencie, zastać co*⟩: **t.** na porę deszczową, na upały, na burzę. **30. t.** na trop zwierza ⟨*o psie: odnaleźć trop*⟩. **31.** *przen.* **t.** na trop przestępcy. **32. t.** na trudności, na przeszkody ⟨*napotkać trudności, przeszkody*⟩. **33. t.** na licytację ⟨*dostać się na licytację, zostać umieszczonym, wystawionym na licytacji*⟩. **34. t.** na swoją drogę ⟨*znaleźć odpowiadający usposobieniu tryb życia lub zawód*⟩: Nareszcie trafił na swoją drogę. *Żer. SPP.* **35.** *książk.* **t.** pod strzechy ⟨*znaleźć poczytność wśród ludu, wśród szerokich mas*⟩: Tworzyli dziełka, które miały trafić pod strzechy. *Piernik. Księga 6.* **36. t.** w cel (np. z łuku) ⟨*ugodzić w cel, nie chybić celu; przen. osiągnąć cel*⟩: Żarty dobroduszne Wilkońskiego trafiały nieraz w cel. *Brück. Kult. IV, 475.* **37. t.** w c o ⟨*rzucając, strzelając, osiągnąć co, nie chybić czego*⟩: **t.** w środek tarczy. **38. t.** w próżnię ⟨*przebić co na wylot, nie znajdować oparcia przy uderzeniu; przen. nie osiągnąć celu*⟩: Kilof jednego z rębaczy trafił w próżnię. *Morc. Inż. 234.* Wywody Wellsa podówczas trafiały w próżnię. *Kożn. Rok 121.* **39. t.** (jak) kulą w płot ⟨*robić nie tak jak trzeba, popełniać głupstwa; powiedzieć głupstwo, niedorzeczność*⟩: Co krok trafiała kulą w płot pytając o wszystko. *Żer. Przedw. 142.* **40. t.** w dobrą godzinę ⟨*na odpowiedni moment*⟩: W dobrą trafiłem godzinę. Wieki trzeba by czekać na takie wyznanie. *Słow. Maria 128.* **41.** Nie móc **t.** w co ⟨*nie móc wprowadzić czego w co*⟩: Nie móc trafić w rękawy, w nogawicę. **42. t.** w atmosferę, w ton ⟨*znaleźć odpowiednik czego, oddać co dokładnie, właściwie*⟩. **43. t.** w sedno, w jądro kwestii ⟨*poruszyć istotę czego, dotknąć istotnej kwestii; określić w sposób trafny, właściwy; utrafić w co*⟩: Każdy tłumaczy tak i owak, a nikt nie trafi w sedno. *Bocheń. Praw. 129.* **44. t.** w dobre ręce ⟨*dostać się pod dobrą opiekę*⟩. **45. t.** z deszczu pod rynnę ⟨*znaleźć się w położeniu jeszcze gorszym niż poprzednio*⟩: Chciałem z jego pomocą losu sobie polepszyć, a trafiłem z deszczu pod rynnę i zamiast spiesznego wyjścia z długów, ledwie aż ich nie przybyło. *Tremb. Listy I, 132.* **46.** Trafiło kogo nieszczęście ⟨*spotkało go*⟩.

przysł. **47.** Trafiła kosa na kamień.

trafiać się, trafić się 1. Rzadko się co komu trafia ⟨*zdarza*⟩. **2.** Trafia się (komu) gratka, okazja, sposobność, szansa ⟨*zdarza się, nadarza się*⟩: Tymczasem, jeśli się trafi okazja [...] niech mi Pan będzie łaskaw napisać, co słychać zarówno w polityce ogólnej jak i w naszych sprawach szczegółowych. *Sienk. Koresp. II, 10.* Muszę zostać. Trafia mi się wielka szansa. *Solski Wspom. I, 196.* **3.** Trafia się (komu) kto ⟨*zdarza się, zgłasza się*⟩: Gospodarz powiedział, że póki nie trafi się lokator, to może [Helenka] siedzieć w tym mieszkaniu. *Was. W. Pok. 79.* Trafia się komu kupiec, nabywca na co. **4.** Ktoś (odpowiednia partia) trafia się komu ⟨*ktoś (zwykle kobieta) ma (odpowiedniego) kandydata na męża*⟩: Kiedy trafił jej się Karol Osieński, zdecydowała się wyjść za niego już w pewnym nastroju trwogi przed staropanieństwem. *Perz. Raz 20.* **5.** Trafiło się jej za mąż ⟨*dostała męża; wyszła za mąż*⟩: Nic dziwnego, że im się za mąż trafiło, bo byłyć to dziewczyny, które za wzór dla wielu innych posłużyć by mogły. *Wilk. P. Wieś I, 22.* **6.** Trafia się komu co (np. posada) a. trafia się co robić (ta konstrukcja nieco przestarzała) ⟨*zdarza się; jest sposobność, okazja (co robić)*⟩: Do obcych na zarobek trafiło mu się wyjechać. *Grusz. An. Od Karpat 46.* Robota się komu trafia. Trafiło mu się spotkać dobrego człowieka. *SW.* Trafiło mi się tanio nabyć towar. *SW.* Nie trafiło mi się jechać tym traktem dawniej. *Kras. Podstoli 216.* **7.** Trafiło się (jak) ślepej kurze ziarn(k)o ⟨*ktoś uzyskał co niespodziewanie bez starań i zasług*⟩. **8.** *przestarz.* Gdzie się trafiło ⟨*gdzie popadło, gdziekolwiek*⟩: Wuj z zasady nigdy żadnych listów nie czytywał, a moje nie rozpieczętowane, rzucał, gdzie się trafiło. *Lam J. Rozmait. 49.*

tragedia 1. Cała, prawdziwa **t.**; **t.** dziejowa, historyczna, małżeńska, miłosna, narodowa, rodzinna ⟨*wydarzenie, przeżycie wstrząsające, budzące rozpacz; nieszczęście*⟩. **2. t.** antyczna, bohaterska, grecka, klasyczna, mieszczańska, romantyczna ⟨*utwór dramatyczny przedstawiający konflikt charakterów, namiętności, idei, prowadzących do śmierci bohatera*⟩. **3. t.** pomyłek. **4.** Muza tragedii ⟨*Melpomena*⟩. **5.** Przeżywać tragedię. **6.** Robić z czego tragedię, urządzać **t-e** ⟨*uważać co za nieszczęście, rozpaczać z jakiegoś, zwykle błahego powodu*⟩: To się może zdarzyć. A ty zaraz robisz z tego tragedię. *Przyj. 20, 1953.* Wiesz, robić tragedie z powodu nieprzyjemności rodzinnych, to śmieszne. *Krzyw. I. Bunt 154.* Gdybyś był rozsądny, tobyś nie urządzał tych dwudniowych tragedii i nie chodził jak z krzyża zdjęty. *Dąbr. M. Noce II, 268.* **7.** Napisać, wystawić (w teatrze) tragedię ⟨*napisać itp. utwór dramatyczny*⟩. **8. t.** (czego) dokonała się, rozegrała się (gdzie) ⟨*tragiczne wydarzenie*⟩: W tej komnacie rozegrała się tragedia bez świadków. *Chłęd. Pam. II, 113.*

trakt 1. Bity, błotnisty, boczny, główny, piaszczysty, szeroki, twardy, wyboisty **t.** ⟨*droga, gościniec (zwy-*

kle bity)⟩; t. komunikacyjny, kupiecki, *daw.* t. pocztowy; t. publiczny. 2. t. przedni, środkowy, tylny ⟨*część budynku lub kondygnacji ograniczona pionowymi murami*⟩: Trakt przedni miał głębokość około 15 m i mieścił klatkę schodową. *Szwank. Warsz. 28.* 3. t. wodny ⟨*szlak wodny, droga wodna*⟩: Dunaj stanowi poważny trakt wodny dla Bułgarii. *Wiedza 696, s. 58.* 4. t. c z e g o: t. mrówek ⟨*ścieżka, którą ciągną mrówki do mrowiska*⟩. 5. t. pieszych ⟨*ciąg, przejście dla pieszych*⟩. 6. W trakcie czego ⟨*w toku czego, w czasie czego, podczas czego*⟩: W trakcie tych zabiegów. *Żer. SPP.* W trakcie obiadu odczytano telegramy. *SW.* 7. Wytknąć t.; wysadzić t. drzewami. 8. Ciągnąć, jechać, maszerować traktem; zboczyć z traktu: Tymi i innymi traktami ciągnęły kupieckie karawany. *Lel. Dzieje 57.* 9. (Po)łączyć (miejscowości) traktem. 10. t. biegnie, idzie, prowadzi skąd dokąd: Stamtąd szły dwa trakty do portów Morza Czerwonego. *Prus Far. III, 130.*

traktat 1. Haniebny, korzystny, niekorzystny, milczący, sekretny, tajny, uroczysty t.; t. handlowy, międzynarodowy, pokojowy a. pokoju, sprzymierzeńczy, zaczepno-odporny; t. przyjaźni, (ścisłego) przymierza, wzajemnej pomocy; t. wymierzony przeciw komu ⟨*układ, umowa międzynarodowa o charakterze politycznym, gospodarczym, handlowym*⟩. 2. *polit.* t. ekstradycyjny ⟨*zobowiązujący do wydawania innemu państwu żądanych osób*⟩. 3. *polit.* t. prawotwórczy ⟨*umowa zawarta przez kilka państw, której postanowienia mają uzupełnić lub uchylić normy prawa pospolitego między tymi państwami*⟩. 4. Uczony, znakomity t.; t. astronomiczny, filozoficzny, historyczny, jurystyczny, medyczny, przyrodniczy, scholastyczny; moralistyczny a. moralizatorski; t. teologiczny ⟨*rozprawa naukowa; dzieło poświęcone jakiemuś zagadnieniu (zwłaszcza pisane w dawnych wiekach)*⟩. 5. t-y o c o ⟨*układy o co*⟩: Twardym się ukazywał w traktatach o rozejm i pokój. *Szujski Roztrz. 226.* 6. t. o c z y m ⟨*rozprawa, dzieło*⟩: t. o czarnoksięstwie. 7. t. z k i m, m i ę d z y k i m a k i m ⟨*układ, umowa*⟩. 8. Rewizja traktatu ⟨*układu*⟩. 9. Na mocy traktatu ⟨*na podstawie porozumienia, układu*⟩. 10. Odnowić, podpisać, (po)gwałcić, ratyfikować, rozwiązać, zatwierdzić, zerwać, złamać t. 11. Prowadzić t-y ⟨*pertraktacje*⟩: Obaj główni przywódcy postanowili dalej traktaty prowadzić. *Sienk. Wołod. III, 232.* 12. Zawrzeć t. z k i m; t. zawarty p o m i ę d z y k i m a k i m. 13. Dotrzymać, nie dotrzymać traktatów; dotrzymać, nie dotrzymać warunków traktatu. 14. Odstąpić, pozbawić (kraj) czego; zabezpieczyć, zakończyć co traktatem: Francja pozbawiona traktatem wiedeńskim prowincji nadreńskich, Belgii i Luksemburga, zazdrosnym musiała patrzyć okiem na bezprzykładny wzrost pruskiej potęgi. *Tyg. Ilustr. 137, 1870.* 15. Napisać, opracować t. ⟨*rozprawę naukową*⟩. 16. *żart.* Wypisać komu t. na plecach ⟨*wychłostać kogo*⟩: Nie odzywaj się na drugi raz z takim zdaniem, gdyż będę zmuszony wziąć rzemień i wypiszę ci na plecach obszerny traktat o tym, co znaczy bagatela. *Jun. Dworek 82.* 17. t. stanął między kim (a kim) ⟨*umowa, układ*⟩.

traktować 1. t. co poważnie, serio a. na serio ⟨*odnosić się do czego, zapatrywać się na co poważnie*⟩. 2. t. życie lekko ⟨*postępować, żyć lekkomyślnie, beztrosko; niczym się nie przejmować*⟩. 3. t. co (jakiś temat) analogicznie, szeroko, szkicowo; po epicku, w oderwaniu itp. ⟨*ujmować co (temat) w sposób analogiczny, wyczerpujący, szkicowy itp.*⟩: Żaden objaw społeczny nie jest odosobniony i nie może być w oderwaniu traktowany. *Tyg. Ilustr. 8, 1900.* 4. t. co z jakiego stanowiska, z jakiego punktu widzenia a. pod kątem widzenia czego ⟨*ujmować co, zapatrywać się na co z jakiego stanowiska, punktu widzenia*⟩. 5. t. c o j a k o c o ⟨*uważać co za to, co jest wymienione w rzeczowniku po przysłówku „jako"*⟩: Traktował historię jako dziedzinę wiedzy o człowieku. *Myśl Filoz. 4, 1956, s. 37.* Naukę traktował jako smutną konieczność. *Bal. Dziady 138.* [Niektórzy artyści] traktują kraj tylko jako kopalnię [...] motywów. *Witkiew. S. Gier. 119.* Zaczęła traktować swe zajęcia jak zło konieczne. *Dąbr. M. Noce III, 60.* 6. *chem.* t. c o — c z y m ⟨*podziałać czym na co*⟩: Papier przeznaczony do stosowania specjalnych technik drukarskich traktuje się solami metalicznymi. *Musz. Książ. 57.* 7. *daw.* t. szkoły ⟨*chodzić do szkół, uczyć się w szkołach*⟩: Jesteś człowiek bywały i nie lada kwestarz; musiałeś więc i szkoły traktować? *Chodź. Pisma I, 364.* 8. *daw.* t. żołnierkę ⟨*służyć w wojsku*⟩: Pan Piekarski traktował za młodu żołnierkę w pruskim wojsku. *Chodź. Pisma I, 275.* 9. t. k o g o j a k (o) k o g o ⟨*uważać kogo za kogo, postępować z kim jak z kim (jak z osobą wymienioną w rzeczowniku po przysłów. jak(o))*⟩: t. kogo jako gościa; jak brata, jak dziecko, jak księcia, jak żebraka, jak przybłędę. Liczą mi każdy kawałek chleba i traktują jak obcą. *Reym. Ferm. II, 227.* 10. t. kogo jak powietrze ⟨*nie spostrzegać kogo, uważać za nieistniejącego*⟩: Gucio był zirytowany, bowiem Bohuszowa miała uśmiechy i miłe słówka tylko dla Pipmana, jego zaś samego traktowała jak powietrze. *Krzyw. I. Bunt 89.* 11. t. kogo jak psa ⟨*bardzo źle traktować, poniewierać kim*⟩. 12. t. kogo w jakiś sposób ⟨*obchodzić się z kim w jakiś sposób*⟩: t. kogo dobrze, źle, oschle, opryskliwie, surowo; chłodno, zimno, lodowato, po koleżeńsku, po macoszemu, po ludzku; w sposób pogardliwy; z humorem, z ironią (z pobłażliwą, życzliwą ironią), życzliwie, z życzliwością; z dziką brutalnością itp. 13. t. kogo przez rękawiczki ⟨*obchodzić się z kim delikatnie*⟩: Minister wyrażał się bardzo delikatnie o Stanisławie Pinińskim, traktował go przez rękawiczki, co zwróciło moją uwagę. *Chłęd. Pam. II, 233.* 14. t. kogo z góry, z lekceważeniem, lekceważąco, przez nogę, *daw.* per psum pstrum ⟨*odnosić się do kogo z wyższością, z lekceważeniem, z pogardą; lekceważyć kogo*⟩. 15. t. kogo za pan brat ⟨*odnosić się do kogo poufale*⟩. 16. t. k o g o — c z y m (np. papierosem, cygarem, winem, ciastkami) ⟨*częstować*⟩: Całymi beczkami okowity traktowano gości. *Mort. Wiano 327.* 17. t. o c z y m ⟨*poruszać jakiś temat*⟩: Książka traktuje o logice i psychologii; bajka traktuje o walkach z olbrzymami; artykuł traktuje o kwestiach najżywotniejszych. 18. *praw.* t. o c z y m ⟨*ustalać, określać co*⟩: O skutkach niestawiennictwa oskarżyciela prywatnego i powoda cywilnego [...] traktuje art. 328, 329, 331. *Śliw. S. Proces 60.* 19. *przestarz.* t. z k i m (o c o) ⟨*pertraktować, układać się o co; prowadzić pertraktacje, układy*⟩: t. z kim

o pożyczkę, o kupno czego; **t.** z kim (z jakimś krajem, państwem) o pokój, o zawieszenie broni.

traktowanie 1. Brutalne, dobre, złe; opryskliwe, oschłe, chłodne, haniebne, lekceważące, lepsze, macosze, nieludzkie, upokarzające, życzliwe **t.** kogo ⟨*odnoszenie się do kogo*⟩. **2.** Lekceważące **t.** (obowiązków), poważne **t.**; **t.** serio, na serio (sprawy); **t.** naukowe, szkicowe (tematu, zagadnienia) ⟨*odnoszenie się do czego, zapatrywanie na co; ujęcie, opracowanie, opisanie czego*⟩. **3.** Narzekać na złe **t.**; wymagać (odpowiedniego, właściwego) traktowania ⟨*obchodzenia się*⟩. **4.** *przestarz.* Podjąć się traktowania z kim ⟨*układów, pertraktacji*⟩.

tramwaj 1. Nabity, napakowany, przeładowany, pusty, zatłoczony **t. 2. t.** elektryczny, konny, nocny, szybkobieżny; **t-e** miejskie ⟨*pojazd mechaniczny (dawniej konny) poruszający się po szynach*⟩. **3. t.** na Ochotę, na Pragę, na Wolę, na Żoliborz ⟨*tramwaj jadący w kierunku danej dzielnicy lub dochodzący do określonego punktu dzielnicy*⟩. **4.** Mieć na **t.** ⟨*na przejazd tramwajem*⟩. **5.** Dostać się, wpaść pod **t. 6.** Czepiać się tramwajów. **7.** Wsiadać, wskakiwać do tramwaju; wysiadać, wychodzić z tramwaju. **8.** Jechać (dokąd), wracać (skąd) tramwajem. **9. t.** dudni, dzwoni, kursuje między czym a czym, rusza (z przystanku), zjeżdża do remizy.

trans 1. t. poetycki ⟨*natchnienie, uniesienie poetyckie, wena poetycka*⟩. **2. t.** somnambuliczny ⟨*stan głębokiego uśpienia hipnotycznego, w którym medium wykonuje wszelkie rozkazy hipnotyzera*⟩: Bogdalski kroczył tuż za nią jakby w dziwnym, somnambulicznym transie. *Krucz. SPP.* **3.** Wpadać, wpaść w **t.**; wprowadzić kogo w **t. 4.** Być, znajdować się itp. w transie ⟨*być podnieconym, ożywionym*⟩. **5.** Łgać jak(by) w transie: Cała klasa słuchała z zapartym tchem, a ja łgałem jak w transie. *Nowa Kult. 19, 1954.*

transakcja 1. Korzystna, niekorzystna **t.**; **t.** bankowa, bezgotówkowa, finansowa, gotówkowa, handlowa, handlowo-finansowa, kredytowa; *hand.* **t-e** pieniężne, walutowe, wolnodewizowe, zagraniczne ⟨*zawarcie umowy w sprawie kupna lub sprzedaży czego; umowa, porozumienie tego rodzaju*⟩. **2.** Proponować komu, przeprowadzić z kim, sfinalizować, zawrzeć transakcję. **3.** Dokonać transakcji, omówić warunki transakcji.

transmisja 1. t. radiowa, telewizyjna czego (np. sztuki, koncertu, meczu) ⟨*nadawanie audycji, wizji spoza studia (np. z teatru, z sali koncertowej, ze stadionu sportowego)*⟩. **2. t.** c z e g o: **t.** audycji, słuchowiska; filmu, meczu, koncertu. **3.** *fiz.* **t.** głosu ⟨*przekazywanie, przesyłanie głosu na odległość*⟩. **4. t.** z Krakowa, z Łodzi, z Warszawy, z Budapesztu, z Moskwy itp. ⟨*nadawanie audycji lub wizji ze studia danego miasta (zwykle za pośrednictwem studia miejscowego)*⟩. **5.** Prowadzić, rozpoczynać transmisję czego (np. programu radiowego, telewizyjnego). **6.** Suchać transmisji (np. muzyki lekkiej).

transport 1. Dalszy, nowy, sprawny, świeży **t.**; masowe, nieprzerwane **t-y**; **t.** dalekomorski, drzewny, kolejowy, lądowy, morski, powietrzny, rzeczny, samochodowy, wodny, zamorski: **t-y** wojskowe ⟨*przewóz ludzi lub towarów różnymi środkami lokomocji; środki przewozowe; ludzie przewożeni pod konwojem; towary przewożone*⟩. **2. t.** c z e g o: **t.** broni, bydła, jeńców, książek, materiałów budowlanych, owoców, towarów, uchodźców, żywności. **3.** Kierować **t-y** (drogą lądową, morską, powietrzną). **4.** Otrzymać **t.** czego (np. żywności); wyładować **t.** czego (w porcie). **5.** *gw. oboz.* Pójść na **t.** ⟨*zostać wywiezionym, odtransportowanym*⟩. **6.** Używać czego (np. samochodów, wagonów, samolotów) do transportu. **7.** Jechać z (pierwszym) transportem; odesłać kogo transportem dokąd; zabrać się z transportem. **8. t-y** (np. sprzętu wojennego, wojska) jadą (na front), płyną; **t-y** (np. żywności) nadchodzą, przychodzą.

tranzyt 1. Jechać tranzytem, przechodzić tranzytem (przez jakiś kraj) ⟨*o ludziach, towarach: przejechać lub być przewożonym z jednego kraju do drugiego przez terytorium kraju trzeciego bez prawa zatrzymywania się na dłuższy czas w tym kraju*⟩: Jadę przecież tylko tranzytem do Reichu, mój cel ostateczny — to Szwajcaria. *Nowak. K. Tak było 10.* **2.** Korzystać z tranzytu (przez jakiś kraj), udzielić tranzytu (przez swój kraj).

trapić (się) *książk.* **1. t.** k o g o — c z y m ⟨*dręczyć, nękać, gnębić; niepokoić*⟩: Koniecpolski, zostawiwszy część swojego wojska pod Brodnicą [...] trapił Szwedów podjazdami. *Korzon Koj. II, 250.* Trapić mieszkańców napadami. **2.** Coś trapi kogo, duszę czyją, serce czyje — czym ⟨*coś komu dokucza, coś kogo gnębi, nęka, niepokoi, dręczy*⟩: Trapi kogo pragnienie, bezsenność, nieuleczalna choroba; troski i kłopoty trapią kogo; smutek mię trapi; trapią go sny niespokojne; sumienie go trapi. Jakieś ciężkie myśli, niby cienie kładły się na jej duszę i trapiły niepokojem. *Reym. Now. II, 269.* **3. t. się** c z y m, o c o; **t. się,** ż e...: Trapi się mimowoli tymi myślami. *Lam J. Kron. 245.* **t. się** o czyj los. Trapi się, że go awans ominął. *Kremer Listy I, 159.* **4. t. się** z k i m ⟨*mieć z kim utrapienie, kłopot; męczyć się z kim*⟩: **t. się** z sublokatorami.

trapiony t. c z y m: **t.** głodem, myślą o czym (myślą, że...); **t.** lękami o co.

trasa 1. t. powietrzna; **t.** komunikacyjna ⟨*szlak komunikacyjny*⟩. **2.** *sport.* **t.** alpejska ⟨*w narciarstwie: wyznaczona droga do przebycia dla zawodników, biorących udział w biegu*⟩. **3. t.** handlowa ⟨*szlak handlowy*⟩. **4. t.** obwodowa (kolei), **t.** tramwajowa ⟨*linia kolejowa, tramwajowa*⟩. **5. t.** c z e g o: **t.** biegu, lotu, przelotu, pochodu, przemarszu, wycieczki, wyprawy, wyścigu. **6.** Mieć ustaloną trasę (o pochodzie, biegu itp.) ⟨*drogę do przebycia*⟩. **7.** Przebyć trasę (o pociągu); przejechać trasę (o kolarzu, narciarzu), przemierzyć trasę (o piechurze). **8.** Ułożyć, ustalić trasę (wycieczki, wyprawy, wyścigu). **9.** Wybudować trasę (np. W-Z w Warszawie) ⟨*arterię komunikacyjną*⟩. **10.** Wytyczyć trasę (kolei, linii kolejowej), wyznaczyć trasę (wycieczki na mapie) ⟨*wytyczyć linię w terenie, wyznaczyć oś na mapie jakiejś drogi*⟩. **11.** Jechać trasą ⟨*arterią, ulicą*⟩. **12.** Kursować na (wszystkich) trasach (o tramwajach, autobusach itp.) ⟨*na (wszystkich) liniach*⟩. **13.** Odbywać się na trasie x km (o biegu). **14.** Zboczyć ze zwykłej trasy ⟨*(z) (zwykłej) drogi*⟩. **15. t.** wiedzie czym (np. doliną), przez co, skąd dokąd.

tratować 1. t. c o — c z y m (nogami, kopytami) ⟨*rozdeptywać, miażdżyć*⟩: Konie [...] rozhukane biegały, tratowały żyto. *Chodź. Pisma III, 196.* Rozjuszone zwierzę tratowało psa racicami. *Cent. Odarpi 79.* **2. t.** kogo na śmierć ⟨*tratując uśmiercać*⟩: Tratując wrogów na śmierć. *Żer. SPP.* **3. t.** po kim: Pojrzeć, aliści komtur już pod koniem, a rycerz bieży i tratuje po nim. *Mick. Graż. 38.* **4. t.** wszystko po drodze: Czyś pan widział mazura tańczonego w dużym wiejskim dworze? Otwierają wówczas wszystkie drzwi na oścież — na pół pijana, czerwona, spotniała kupa wali jak huragan, tratując wszystko po drodze. *Gomul. Ciury III, 38.* **5.** *przen.* **t.** prawa, swobody ludów.

trawa, trawka 1. Bujna, dzika, gęsta, miękka, młoda, ostra, pachnąca, pierwsza, skąpa, soczysta, strzyżona, sucha, świeża, wilgotna, wiotka, wonna, wysoka, zielona **t.**; **t.** do pasa a. w pas ⟨*o niektórych gatunkach roślin z rodziny o tej nazwie rosnących gromadnie w ogrodach, na łąkach, w lasach*⟩. **2. t.** alpejska, pastewna, pastwiskowa, wiechowata, wieloletnia, żubrza; **t-y** kępiaste, luźnokępkowe, zbitokępkowe; **t-y** kłosiste, łąkowe, stepowe ⟨*gatunki traw*⟩. **3.** *roln.* **t-y** kwaśne ⟨*gatunki traw zawierające dużo krzemionki, nieprzydatne gospodarczo*⟩. **4. t.** morska ⟨*roślina z rodziny rdestnicowatych, używana do wyrobu materaców, poduszek itp.: tasiemnica morska, zostera*⟩. **5.** *roln.* **t-y** słodkie ⟨*gatunki traw odznaczające się wysoką wartością odżywczą*⟩. **6.** *sport.* Hokej na trawie ⟨*gra sportowa rozgrywana na trawie piłką (podobna do hokeja na lodzie)*⟩. **7.** Kęp(k)a, źdźbło trawy; wiązka trawy, trawki. **8.** *bot.* Rodzina traw ⟨*Gramineae*⟩. **9.** *daw.* O pierwszej trawie ⟨*na wiosnę, z wiosną*⟩: O pierwszej trawie do wojska powrócił. *Warg. SW.* **10.** Kołysać **t-y** ⟨*o wietrze*⟩. **11.** Kosić trawę; skubać, szczypać trawę, trawkę (o bydle itp.). **12.** Wypalić trawę (o słońcu). **13.** *żart.* Iść, pójść na zieloną trawkę ⟨*zostać pozbawionym pracy, zwolnionym z pracy*⟩: Taki rebeliant szedł na zieloną trawkę, bo już nie było dla niego pracy. *Morc. Pokład. 69.* **14.** Puścić, wypędzić bydło na trawę. **15.** Zapaść w trawy (o ptaku). **16.** *daw.* Chodzić trawami: Ze stepem się zna i trawami umie chodzić. *Sienk. Wołod. I, 77.* **17.** Obsiewać co trawą; pokryć się trawą (o łąkach, stokach gór); porastać, zarastać trawą, trawką (o dziedzińcu, ścieżce, alejce). **18.** Pachnieć trawą. **19.** Kłaść się, leżeć, położyć się, siedzieć, usiąść, wyciągnąć się na trawie. **20.** Paść (krowę, owcę) na trawie. **21.** Brodzić w trawie. **22.** Słyszeć, wiedzieć, jak trawa rośnie ⟨*mieć wyostrzony zmysł obserwacyjny; być przenikliwym, domyślnym; wiedzieć co się dzieje*⟩: Niech się uczy, by wiedziała, co w trawie piszczy i by słyszała, jak trawa rośnie. *Morc. Ptaki 171.* Ta baba wie, jak trawa rośnie, i najtajniejszą myśl odgadnie. *Sienk. SPP.* **23.** Wiedzieć, wyczuć, co w trawie piszczy ⟨*zorientować się w sytuacji*⟩: To cwaniak, kuty na cztery łapy, ten wie, co w trawie piszczy. *Mostow. Kariera 146.* Te parę dni nauczyły mnie dużo. Wyczułem, co naprawdę w trawie piszczy. *Mort. Dni I, 104.* **24. t.** kołysze się (na wietrze), pachnie, porasta co a. na czym; zieleni się (na łąkach); **t-y** plenią się, pożółkły, puściły się (bujnie).

trawić 1. C o ś k o g o t r a w i; c o ś t r a w i k o g o — c z y m ⟨*coś dokucza, dopieka komu*⟩: Teraz niech pana trawi ciekawość, kiedy pan mojej zaspokoić nie chciałeś. *Lam J. Głowy III, 91.* Trawiła go tęsknota za krajem ojczystym. *Mark. W. Mity 224.* Żądze trawiły go ogniem. *Sienk. Pot. VI, 2.* **2.** Choroba trawi kogo ⟨*wyniszcza kogo*⟩. **3.** Ogień, płomień trawi budynek, las itp. ⟨*niszczy, spala*⟩. **4.** Ogień trawi czyje wnętrzności ⟨*ktoś doznaje uczucia palenia, pieczenia w kiszkach, w żołądku*⟩. **5. t.** czas (całe godziny, dnie, dnie i noce, lata itp.) n a c z y m, n a d c z y m; *daw.* w c z y m ⟨*spędzać (czas) na czym, nad czym*⟩: **t.** czas na zabawach, polowaniach; na rozmyślaniach; **t.** dnie i noce nad kartami. Nieraz godziny całe trawił nad mapami studiując rozkład domów i ulic. *Grabiń. Zemsta 300.* Prawdziwie znać żeś niedaremnie czas swój trawił w podróżach. *Czart. Panna 129.* Bogdaj to w takiej służbie trawić lata. *Zab. XIV/1, 1776, s. 96.* **6.** *przestarz.* **t.** życie u zielonego stolika ⟨*spędzać czas na grze w karty*⟩: Wiem, że WPana nie jest zamiarem całe swe życie u zielonego trawić stolika. *Polak w Paryżu 182.* **7.** *książk.* **t.** życie (w czym) ⟨*przepędzać życie, żyć*⟩: Trawiła życie w smutku i nudzie. *Żer. Opow. 259.*

trawka p. **trawa**

trąba 1. *książk. przen.* **t-y** bojowe; **t.** wojenna; **t.** Marsa ⟨*wezwanie na wojnę, do boju*⟩: A jeśli trąba Marsa w pole nas wywoła krwią [...] pójdziem chętnie na trudy, na najsroższe boje. *Tremb. Pisma I, 160.* **2. t-y** jerychońskie: a) ⟨*według Biblii: trąby, przy których dźwięku zostały zburzone mury Jerycha; silny, głośny dźwięk*⟩; b) w *lp* ⟨*wyzwisko*⟩: Toś bęben albo fujara albo jeszcze lepiej — trąba jerychońska! *Twórcz. 10, 1955, s. 25.* **3. t.** morska, powietrzna, pyłowa, wodna ⟨*gwałtowna burza wirowa, podczas której powstają lejkowate słupy wodne, powietrzne, pyłowe (piaskowe)*⟩. **4. t.** myśliwska ⟨*instrument muzyczny z kory lub rogu, używany do wabienia łosi i jeleni*⟩. **5. t.** Archanioła a. archanielska ⟨*według wierzeń chrześcijańskich: trąba, której potężny głos ma powołać wszystkich zmarłych na sąd ostateczny*⟩: *przen.* Zdaje się, że naród olbrzymów skamieniały za jakąś pokutę czeka nim trąba Archanioła znowu go powoła do życia. *Fel. A. Syb. II, 203.* **6.** Dąć w trąbę, zadąć na trąbie (np. pobudkę), *daw.* uderzyć w **t-y**. **7.** Słuchać kogo jak psy trąby ⟨*być posłusznym*⟩: Inni dowódcy Francuzów klęli, ale słuchali ich jak psy trąby. *Prusz. Karabela 62.* **8.** *rub.* Puścić kogo w trąbę ⟨*porzucić kogo*⟩: Miałem ożenić się w tym karnawale, ale jedna nie chce iść za mnie, a drugą sam puściłem w trąbę! *Prus Kron. V, 231.* **9.** *daw.* Zachrapać w trąbę ⟨*głośno*⟩: [Baba] założyła ręce na stole, opuściła głowę na ręce i zachrapała w trąbę. *Chodź. Pisma I, 371.* **10.** Brzmieć, huczeć; ryczeć itp. jak **t.** archanielska, jerychońska ⟨*brzmieć itp. bardzo głośno*⟩: Ryczałeś w kołysce jak trąba archanielska. *Brand. K. Obyw. 438.* W preferansie cyganił jak z nut, podpowiadając nieraz partnerowi sciszonym szeptem, który brzmiał jak trąba jerychońska. *Wierchy 1937, s. 62.* **11. t-y** grają, pohukują, zabrzmiały, zagrały, zagrzmiały; wołają do boju. **12.** *rub.* **t.** komu zmiękła ⟨*spokorniał*⟩: Już trzeciego dnia jednemu trąba zmiękła, przyszedł, żeby go znowu na mieszkańca przyjąć, że już nie będzie. *Twórcz. 7, 1955, s. 99.*

trąbić 1. t. c o ⟨*dawać sygnał czego dźwiękiem trąbki*⟩: **t.** modlitwę (z minaretów); **t.** pobudkę; **t.** wsiadanego, na koń; **t.** na odwrót, do odwrotu. **2. t.** komu (wprost) do ucha, w uszy ⟨*mówić głośno do kogo*⟩: A dajże mi święty pokój, głupcze — tak mi trąpisz w uszy, że aż uciekam. *Słow. Maz. 206.* **3. t.** c o, o c z y m na (wszystkie) cztery strony świata, na cały świat ⟨*rozgłaszać, rozpowiadać co wszędzie*⟩: Tymczasem wieść ta, którą zresztą sam na cztery strony świata trąbiłem, okazała się fałszywa. *Sienk. Chwila I, 175.* Trąbił na cały świat o swoich zasługach dla sprawy. *Kien. Sapieha 243.* **4. t.** o zwycięstwie. **5.** *rub.* **t.** piwo, wino ⟨*pić w dużych ilościach*⟩. **6.** Gazety trąbią o czym ⟨*piszą o czym w sposób przesadny*⟩.

trąbka 1. *przestarz.* **t.** akustyczna ⟨*instrument wzmacniający słuch*⟩. **2. t.** alarmowa, dróżnicza, myśliwska, obozowa, pocztowa, strażacka, sygnałowa, wojenna ⟨*instrument do dawania różnych sygnałów*⟩. **3. t.** samochodowa a. samochodu; **t.** na alarm; **t.** karetki pogotowia; **t.** pocztyliona ⟨*sygnały samochodowe itp. dawane (dawniej) trąbką*⟩. **4.** *muz.* **t.** wentylowa ⟨*trąbka z wentylem*⟩. **5.** *anat.* **t.** Eustachiusza ⟨*w uchu*⟩. **6.** Głos trąbki. **7.** Pracownik (pracownica) jak z koziego rogu, *wulg.* jak z koziej dupy trąbka ⟨*lichy pracownik*⟩: Z niej to pracownica jak z koziego rogu trąbka. *Witow. Ludzie 15.* **8.** Zwinąć co (się) w trąbkę: zwinąć kapelusz, dłoń, język w trąbkę; liście zwijają się w trąbkę z gorąca. **9.** Złożyć usta w trąbkę (jak do płaczu). **10.** Szeptać, mówić komu do ucha przez trąbkę z rąk. **11.** Dąć w trąbkę. **12.** Grać, wygrywać co na trąbce (fanfarę, melodię jaką). **13. t.** gra, zagrała pobudkę; **t.** odezwała się, zabrzmiała; **t.** zagrała do ataku, do odwrotu, wsiadanego.

trącać, trącić 1. t. c o, w c o, o c o ⟨*poruszać, potrącać; również przen.*⟩: **t.** listki drzewa (o wietrze); **t.** w struny, w lirę. Siłą [...] rozpaczy trącał o wszystkie struny jej serca. *Dzierzk. Pow. I, 28.* **2. t.** k o g o, c o — c z y m — w c o ⟨*dotykać, szturchać, uderzać z lekka, potrącać*⟩: **t.** kogo łokciami; **t.** kogo w ramię; **t.** kogo w bok kułakiem; **t.** konia lejcami, ostrogą; **t.** kuflem w kufel. **3. t.** kogo palcem ⟨*uderzyć, dotknąć*⟩: A ja Pietra nie dam [...] spróbuj go tylko palcem trącić! *Jun. Bracia 138.* **4.** Coś trąci czym: a) ⟨*pachnie, zalatuje*⟩: Ubranie trąci naftaliną; b) ⟨*odznacza się jakąś cechą, zawiera elementy czego, przypomina co*⟩: Coś trąci grafomanią, przesadą, średniowieczem, starością, mistyką, zabobonem, prowincją. Dowcip jego trącił cynizmem. *Puz. W Wilnie 69.* **5. t.** myszką ⟨*być przestarzałym; odnosić się do dawniejszej epoki*⟩: Ta scena jakże trąci myszką dawniej teatromanii. *Boy Flirt IX, 165.* Słowa trącące myszką ⟨*przestarzałe*⟩. **6.** *wulg.* Pies go (cię, ją, ich) trącał ⟨*rodzaj przekleństwa wyrażającego najwyższe lekceważenie, pogardę*⟩: Że tam się rozporządził nie czekając na uchwałę Rady Narodowej, to pies go trącał. *Iwasz. J. Odbud. 41.*

przysł. **7.** Czym garczek nasiąknie, tym skorupka trąci. **8.** Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci.

trącać się, trącić się t. się c z y m ⟨*dotykać się z lekka, szturchać się, potrącać się*⟩: **t. się** łokciami. Konie trącały się łbami. **t. się** kieliszkami, kuflami; **t. się** z kim ⟨*przepijając do kogo dotykać kieliszkiem jego kieliszka*⟩.

trel 1. Cieniutki, wibrujący, wysoki **t.** (kanarka, słowika); ptasi **t.**; kunsztowne, perliste, płaczące, słodkie, słowicze **t-e** ⟨*drżący, wibrujący śpiew; ornament gry instrumentalnej; zwykle w lm książk. żart. pieśń, śpiew; gra na instrumencie*⟩. **2. t.** a. **t-e** kanarka; słowika, skowronka; śpiewaka; *przen.* **t.** karabinu maszynowego. **3.** Rozwodzić, wyciągać, wygrywać, wywodzić, wyśpiewywać **t-e** ⟨*o słowiku, kanarku, skowronku; śpiewaku; grajku*⟩: Alboż [...] nie przybywają w każde święto młodzieńcy i nie wywodzą pod moim oknem romansowych trelów? *Gomul. Róże 47.* Kataryniarz za lichą złotówkę, mordując dudy, wywodzi swe trele. *Prz. Tyg. Życia 8, 1875.* **4.** Wydawać **t-e** (o instrumencie): Przestanie lutnia ma wydawać trele. *Zab. XII/2, 1775, s. 379.* **5.** Zanosić się (wysokim) trelem (o kanarku).

trema 1. Duża, niemożliwa, okropna, początkowa, straszliwa, widoczna, wielka, zabójcza **t.**; **t.** premierowa ⟨*zdenerwowanie przed publicznym wystąpieniem (częste u aktorów, uczniów, prelegentów, zwłaszcza początkujących)*⟩. **2. t.** p r z e d c z y m: **t.** przed występem, przed przemówieniem; przed egzaminem. **3.** Mieć, odczuwać, (po)czuć, zdradzać tremę ⟨*odczuwać zdenerwowanie, lęk przed publicznym wystąpieniem*⟩: Uczył się biedak kilka dni w domu, uczył, i przecież miał tremę. *Chłęd. Album 75.* **4.** Dostać, doznawać tremy. **5.** Oczekiwać na co z tremą; wychodzić na scenę z tremą. **6. t.** ogarnia kogo, trzęsie kim: Taka okropna trema nią trzęsła, że nie widziała ani sceny, ani aktorów, ani publiczności. *Reym. SPP.*

trening 1. Codzienny, długi, długofalowy, odpowiedni, staranny, surowy, systematyczny, wieloletni **t.**; **t.** biegowy, indywidualny, kondycyjny, polifoniczny (w muzyce), psychiczny; lekkoatletyczny, narciarski, pływacki, strzelecki itp.; **t.** wytrzymałościowy, zespołowy ⟨*zaprawa sportowa, zwykle pod kierunkiem trenera; systematyczne ćwiczenia (np. w muzyce); okres takich ćwiczeń*⟩. **2. t.** na boisku, w lesie. **3.** Odbyć, prowadzić, przeprowadzić, wzmóc, zaostrzyć **t. 4.** Uczęszczać na **t-i. 5.** Poddać się treningowi.

trenować (się) 1. t. c o; n a c z y m; z k i m ⟨*o sportowcach: ćwiczyć systematycznie, przygotowywać się do zawodów*⟩: **t.** biegi płaskie, rzut oszczepem; **t.** na stadionie, na bieżni; **t.** z zawodnikami zagranicznymi, z kadrą narodową. **2. t.** k o g o ⟨*o trenerze: roztaczać opiekę nad sportowcami, uczyć ich techniki w określonej specjalności, podnosić ich sprawność fizyczną*⟩: **t.** bokserów, lekkoatletów, pływaków. **3. t. się** w czym ⟨*o zawodniku: trenować się w skokach w dal, trójskoku; przen. trenować się w lekturze pism satyrycznych*⟩.

tresura 1. Bezmyślna, kapralska, koszarowa, staranna, twarda, zwierzęca **t.**; **t.** salonowa, sceniczna, szkolna, wojskowa, żołnierska ⟨*wdrażanie zwierząt do mechanicznego wykonywania określonych czynności; przen. żart. również o pewnych rygorach stosowanych wobec ludzi*⟩. **2. t.** k o g o, c z e g o: **t.** psa (myśliwskiego, policyjnego); **t.** ukłonów. **3.** Szkoła tresury. **4.** Przejść przez (wstępną) tresurę. **5.** Stosować tresurę w o b e c k o g o, c z e g o.

treść 1. Błaha, bogata, brutalna, głęboka, głębsza, główna, merytoryczna, nieprzyzwoita, ogólna, skomplikowana, uboga, umowna, zajmująca **t.** czego; **t.** anegdotyczna, fabułowa (utworu); filozoficzna (nauki, teorii), myślowa (wypowiedzi), przyrodnicza (artykułu), religijna, świecka (utworu); społeczna (czyjej twórczości); uczuciowa (wyrazu) ⟨*to, o czym mówi dzieło sztuki; to, co jest zawarte w czyjej wypowiedzi, sens czego; przedmiot, temat, wątek, materia*⟩. **2. t-i** ideologiczne, kulturalne ⟨*problemy, zagadnienia, idee*⟩. **3.** *reg.* Z chińskich ziół ciągnione treści ⟨*herbata*⟩: Drugi stambulskie oddycha gorycze lub pije z chińskich ziół ciągnione treści. *Mick. Wiersze 100.* **4.** Coś jakiejś treści a. o jakiejś treści: obraz treści historycznej; książka o treści przyrodniczej. **5.** Bogactwo treści; spis treści. **6.** Frazes, wypowiedź bez treści. **7.** Coś jakieś w treści; coś jakieś w treści i (w) formie, w formie i (w) treści: Książka barwna w treści; recenzja ostra w treści; literatura nowa w treści i formie; kultura narodowa w formie i socjalistyczna w treści. **8. t.** c z e g o: **t.** listu, pisma, powieści, przemówienia, rozmowy, utworu. **9.** *biol. med.* **t.** jelit, żołądka ⟨*zawartość*⟩. **10.** *jęz. log.* **t.** pojęcia, **t.** (znaczeniowa) wyrazu ⟨*to, co pojęcie, wyraz znaczy; suma cech desygnatu wraz z zakresem znaczeniowym pojęcia, wyrazu*⟩. **11.** Czerpać **t.** czego skąd, komentować **t.** (utworu, filmu); mieć jakąś **t.** (o wypowiedzi); opowiedzieć **t.** (książki), osnuć na czym **t.** (utworu); oznaczyć **t.** (wyrazu); poznać **t.** (rozmowy), wyczerpać **t.**; wyłuszczyć **t.** (żądania). **12.** Pobrać **t.** (żołądka). **13.** Coś stanowi **t.** czego (np. opowiadania), składa się na **t.** czego (np. wyrazu), wyraża **t.** kogo lub czego (np. **t.** duchową człowieka). **14.** Zawrzeć bogatą **t.** (w małych rozmiarów artykule). **15.** Zrozumieć **t.** (rozkazu). **16.** Wzbogacić **t-i** życia społecznego, kulturalnego; walczyć o nową **t.** a. nowe **t-i** w literaturze. **17.** Domyślać się treści (rozmowy); nabierać nowej treści. **18.** Poprawić co (np. artykuł) pod względem treści i formy. **19.** Zaznajomić się z treścią czego (np. zarządzenia).

triumf, tryumf 1. Łatwy, największy, niebywały, nieustający, olbrzymi, ostateczny, prawdziwy, radosny, rzetelny, walny, zupełny **t.**; **t.** artystyczny, moralny ⟨*sukces, zwycięstwo*⟩. **2.** Łowieckie **t-y** ⟨*sukcesy, zdobycze*⟩. **3. t-y** towarzyskie ⟨*wielkie powodzenie; sukcesy*⟩. **4. t.** c z e g o: **t.** rewolucji, socjalizmu, idei, nauki, odwagi; **t.** oręża. **5. t.** n a d k i m, n a d c z y m: **t.** nad przeciwnikiem; nad ślepymi siłami natury. **6.** Okrzyk triumfu. **7.** Z triumfem (wrócić dokąd; wprowadzić kogo do czego) ⟨*triumfalnie*⟩. **8.** Głosić czyj (swój) **t. 9.** Obchodzić, odbywać, odprawiać **t.** ⟨*obchodzić triumfalnie zwycięstwo (szczególnie w starożytnym Rzymie)*⟩: Klaudiusz pozwolił mu odprawić triumf. *Sienk. SPP.* **10.** Odnieść **t.** (moralny nad kim) ⟨*zatryumfować*⟩: Prawda prędzej czy później odnosi triumf. *Bliz. SPP.* **11.** Osiągnąć, święcić, zapewnić komu **t.**; zbierać (same) **t-y**; poczytywać sobie co za **t.** ⟨*osiągnąć itp. sukces*⟩. **12.** Coś jest czyim (jednym wielkim itp.) tryumfem: a) ⟨*uroczystym wjazdem po zwycięstwie*⟩: Jego podróż z Brundisium do Rzymu była jednym wielkim tryumfem. *Ziel. T. Rzym. 484*; b) ⟨*sukcesem*⟩: Występ jego w operze był olbrzymim triumfem. **13.** Obnosić, poprowadzić kogo przez miasto; wjeżdżać do miasta w triumfie ⟨*w triumfalnym pochodzie*⟩. **14. t-y** czekają, spotykają kogo.

trocha, trochę 1. Ani trochę ⟨*w najmniejszym stopniu, wcale, nic a nic, zupełnie*⟩: Inteligencja jego [...] nie rozwinęła się ani trochę. *Lam J. Głowy III, 42.* **2.** Ani trochy ⟨*ani odrobiny*⟩: Ani trochy bielidła, ani różu nie pozostało na tej twarzy. *Żer. Dzien. II, 437.* **3.** Po trochu, po trosze, *daw.* po trochę: a) ⟨*w niewielkiej ilości, w małych dawkach; pomału, z wolna, stopniowo*⟩: Wziąć wszystkiego po trochu; odpoczywać po trosze. Liznąłem, jak to mówią, wszystkiego po trosze, ale nie umiałem nic dokładnie. *Gaj. z Błoc. Pam. I, 89*; b) ⟨*do pewnego stopnia, w pewnej mierze, poniekąd, częściowo*⟩: Poranek już po trosze jesienny. - Literat po trosze prawnik. - Całe dwa dni potem spędzili gnuśnie, nudząc się po trochu ze sobą. *Jaroch. Niemił. 200.* Wszyscy go się też obawiali po trosze. *Krasz. Jaryna 61.* **4.** Jeszcze trochę, a...: Jeszcze trochę, a ten dzieciak zobaczy życie z tej samej strony, z jakiej ona od dawna już je zobaczyła. *Orzesz. Argon. 67.* **5.** *pot. rub.* Do diabła i trochę! ⟨*bardzo dużo*⟩: Ja przecież mam przyjaciół do diabła i trochę! *Twórcz. 5, 1955, s. 13.* **6.** *daw.* Z trochą czego ⟨*z odrobiną*⟩: Patrzyła na mnie [...] z trochą ciekawości. *Orzesz. Pam. III, 91.* Powracali z trochą ogłady towarzyskiej. *Pigoń Komb. 41.* **7.** *pot.* Mieć trochę tego (z gestem wskazującym na czoło) ⟨*mieć lekkiego bzika*⟩: Wiesz, Edziu, że ten twój sąsiad ma trochę tego — to mówiąc wskazał palcem na czoło. *Grusz. Ar. Tuzy 317.*

trocina 1. *przen.* Rymowana **t.** ⟨*liche rymy, wiersze*⟩: Sypnął rymowanymi trocinami: — Co za przyczyna, że u syna Apolina tak okropnie kwaśna mina? *Gomul. Ciury III, 112.* **2.** *posp.* Każ się, każcie się; niech każe się, niech każą się wypchać trocinami ⟨*zwrot wyrażający lekceważenie czyjej propozycji*⟩: Niech każą się wypchać trocinami. *Husz. Impert. 137.* **3. t-y** się z kogo sypią ⟨*jest już bardzo stary*⟩: Ale z babinki trociny już się sypią... stara jak grzyb. *Sienk. Połan. I, 173.*

troić się 1. Troi się komu po głowie (po głowach); w głowie, *posp.* we łbie ⟨*roi się co komu; ktoś sobie coś ubrdał*⟩: Kobietom, a nawet starszym kobietom, nieraz troi się po głowach. *Wol. Dom. II, 87.* Jaką prawdę? We łbach wam się troi! Skądże to ja mam wiedzieć? *Reym. Now. IV, 70.* **2.** Troi się komu w oczach ⟨*ktoś widzi co w kilku nałożonych na siebie obrazach, widzi niewyraźnie*⟩: Światełko mu się dwoiło i troiło w oczach. *Jackiew. Górn. 67.* W oczach mi się troi bez okularów. Nic nie widzę. *Strug Wspom. 49.* Aż troi się w oczach od różnobarwnych kostiumów. *Tryb.Ludu 211,1955.* **3.** Dwoić się i troić ⟨*być niezwykle czynnym, uwijać się, wychodzić z siebie*⟩: Dwoił się i troił, by przyjąć jak najlepiej kolegów. *Wiech Śmiej I, 120.*

trojański 1. Koń **t.** ⟨*koń drewniany ogromnych rozmiarów z ukrytymi wewnątrz wojownikami pozostawiony podstępnie przez Greków przed murami Troi; po wprowadzeniu konia przez Trojan do miasta ukryci w nim Grecy wydostali się nocą i otworzyli bramy, przez które wtargnęły wojska greckie, zdobywając miasto; przen. podstęp zmierzający do pokonania przeciwnika od wewnątrz*⟩: Jedną z postaci tej zasady jest zasada tzw. konia trojańskiego, to jest

wprowadzenie do obozu przeciwnika naszych zwolenników, którzy tam przygotowują zwycięstwo. *Sosn. Propag. 124.* Odegrać rolę konia trojańskiego. **2.** Opowieści t-e ⟨*cykl opowieści oparty na mitycznych dziejach Troi*⟩. **3.** Wojna t-a ⟨*opiewana przez Homera w Iliadzie, trwająca 10 lat wojna między Grekami i Trojanami spowodowana porwaniem żony króla greckiego Menelausa, pięknej Heleny, przez Parysa, syna króla trojańskiego, Priama, zakończona zdobyciem i zburzeniem Troi*⟩.

troje 1. W(e) **t.**: a) ⟨*na trzy części*⟩: Skulony we t.; b) ⟨*w trzy osoby, we trójkę*⟩: Udaliśmy się tam we troje. *SW*; c) ⟨*w trójnasób, potrójnie*⟩: Począł [...] malować poczwarne chorągwie z trupimi głowy, obrazy wotalne itp. do cerkwi i kościołów wiejskich. Skutkiem kilku prób podobnych wziął się za artystę i zdumiał we troje. *Krasz. Sfinks I, 79.* **2.** *daw.* Tyle **t.** ⟨*trzy razy tyle*⟩: Masz złoto — jeszcze tyle troje przyniosę. *Słow. Ballad. 104.* **3.** Wszystko **t.** ⟨*wszyscy troje*⟩: Wszystko troje z wielkim tętentem bosych nóg rzucili się ku ciemnemu kątowi. *Orzesz. Ant. 87.* **4.** Jedno z trojga ⟨*jedna z trzech możliwości*⟩. **5.** Z trojga złego ⟨*spośród trzech złych rzeczy*⟩. **6.** *daw.* Pleść **t.** niewidy a. niewidów ⟨*pleść niestworzone rzeczy*⟩: Pleciesz troje niewidy i łudzisz mię darmo. *Piotr. Satyr 119.*

troki 1. *wulg.* Wziąć dupę w **t.** i wyjść, wynieść się itp. ⟨*zabrać się i wyjść; wyjść nie załatwiwszy czego*⟩. **2.** *daw.* Wypaść z troków ⟨*wypaść z łaski*⟩: I ona była z troków wypadła przez pewną jej zdradę i niemile wzgardził ją pan. *Bart. A. SW.*

trolejbusowy *żart.* Wiek **t.** ⟨*powyżej pięćdziesiątki*⟩.

tron 1. t. złocisty, złoty ⟨*ozdobny fotel udzielnego władcy świeckiego lub kościelnego (zwykle na podwyższeniu pod baldachimem)*⟩. **2. t.** dziedziczny, obieralny; **t.** arcybiskupi, carski, cesarski, królewski, monarszy, papieski, wielkoksiążęcy; **t.** faraona ⟨*władza, godność monarsza lub kościelna*⟩. **3.** Dziedziczność, elekcyjność; dziedzictwo, następstwo tronu. **4.** Następca tronu; pretendent do tronu. **5.** Z wysokości tronu (wypowiedzieć, obiecać co) ⟨*jako monarcha, panujący; jako przedstawiciel najwyższej władzy świeckiej lub duchownej*⟩: Obiecano to nam z wysokości tronu. *SW.* **6.** Obalić, podkopać, zburzyć **t.** ⟨*obalić itp. władzę monarszą*⟩. **7.** Objąć **t.** (po kim), przywłaszczyć sobie, wydrzeć, zagarnąć, zająć czyj **t.**: wstąpić na **t.** ⟨*objąć itp. władzę monarszą, zacząć panować*⟩. **8.** Utracić **t.** ⟨*zostać pozbawionym władzy monarszej*⟩. **9.** Powołać, wynieść kogo na **t.**; osadzić, posadzić; umieścić kogo na tronie ⟨*dać komu władzę monarszą; uczynić panującym*⟩. **10.** Przeznaczyć kogo na **t.** **11.** Walczyć o **t.** ⟨*o władzę monarszą*⟩. **12.** *książk. kult.* Zanosić modły przed tron Najwyższego ⟨*modlić się do Boga*⟩. **13.** Zrzec się tronu ⟨*abdykować*⟩. **14.** Zwracać się do tronu (do monarchy). **15.** Odpaść od tronu ⟨*o osobie: odstąpić monarchę, przestać być jego zwolennikiem, stronnikiem; o kraju, prowincji: odpaść od monarchii*⟩. **16.** Strącić, zepchnąć, złożyć, zrzucić kogo z tronu; odsądzić kogo od tronu ⟨*pozbawić władzy monarszej, zdetronizować*⟩. **17.** Siedzieć, osiąść, zasiadać na tronie ⟨*panować*⟩. **18.** Zjawić się na tronie. **19. t.** się chwieje, pada, runął, wali się ⟨*władza monarsza, monarchia chwieje się itp.*⟩.

trop 1. Mylny, świeży, właściwy **t.** ⟨*ślad stopy zwierzęcia; również przen.*⟩. **2. t.** zwierzęcy; **t.** lisi, wilczy, zajęczy a. lisa, wilka, zająca itp. ⟨*odcisk stopy (racicy) zwierzęcia pozostawiony na ziemi lub śniegu*⟩. **3. t.** gonny ⟨*trop zwierzęcia uciekającego, gonionego*⟩. **4.** t-y na czym: t-y na śniegu, na ziemi. **5. t.** w **t.** ⟨*tuż tuż, krok w krok*⟩: Trop w trop dybie za nim. *Żer. SPP.* **6.** Odnaleźć; (wy)śledzić, wykryć **t.** (czyj, czego). **7.** Odróżnić **t.** (np. wilczy). **8.** (Z)mylić **t.**, t-y; sprowadzić z tropu ⟨*zmylić ścigających, wyprowadzić w pole, wprowadzić w błąd; zatrzeć ślady po sobie, zwieść pogoń*⟩: Myli trop, kluczy jak zając — śmiał się ojciec, wskazując ręką na Jaśka, który pomiędzy opłotkami przedzierał się na drogę ku Leszczyńcom. *Grusz. Ar. Huzar 25.* **9.** Zgubić **t.**; zwęszyć czyj **t.** **10.** Naprowadzić kogo na **t.** (czyj, czego) ⟨*ułatwić odnalezienie, wyśledzenie kogo, odkrycie czego*⟩. **11.** Trafić, natrafić, wpaść na (właściwy) **t.** ⟨*poszukując kogo lub czego, trafić na jego ślad*⟩. **12.** Iść, pójść, podążać w **t.** (w t-y) z a k i m: a) (za uciekającym) ⟨*iść, podążać tuż za kim, tą samą drogą, kierując się jego śladami*⟩: Wywabiwszy ich z kryjówki, poszedł w trop za nimi i, w polach dopędziwszy, zniósł ze szczętem. *Baliń. M. Polska II, 622*; b) *przestarz.* Iść, wstępować w czyje t-y ⟨*iść w czyje ślady, naśladować kogo, iść za czyim przykładem*⟩: Córki w tropy matek wstępowały. *Ząbk. SW.* **13.** Iść, chodzić z a k i m **t.** w **t.** ⟨*iść, chodzić za kim bez przerwy, nie odstępując go ani na krok, nie tracąc go z oczu; iść, chodzić za kim tuż tuż, krok w krok*⟩. **14.** Zbić kogo z tropu ⟨*pozbawić kogo pewności siebie, wprawić kogo w zakłopotanie, stropić kogo*⟩: Spokój Rudolfa zbijał go z tropu. *Jackiew. Wiosna 109.* **15.** Gonić tropem a. po tropie (o psie). **16.** Iść, pójść czyim tropem (tropami). **17.** Być, znajdować się na tropie czyim (np. przestępcy) a. czego. **18.** Poznawać (zwierzynę) po tropach. **19.** t-y zdradzają kogo, co (np. zwierzynę).

troska 1. Beznadziejna, bezustanna, ciągła, ciężka, dokuczliwa, główna, głęboka, niepojęta, nieustanna, ponura, serdeczna, szczególna, szczera, uporczywa, wewnętrzna **t.**; t-i sercowe ⟨*kłopot, zmartwienie, zgryzota*⟩. **2.** Codzienne, drobne, powszednie; matczyne t-i; t-i gospodarskie, materialne; **t.** obywatelska, osobista ⟨*dbałość o co, zabieganie o co; kłopoty, trudności*⟩. **3. t.** c z e g o; o k o g o, o c o; o k o ł o k o g o, o k o ł o c z e g o ⟨*zabieganie, troszczenie się o kogo, o co; dbałość, staranie o kogo, o co*⟩: **t.** wyszukiwania, dostarczania pokarmu; **t.** o rodzinę, o dobro społeczne, o przyszłość, o losy czyje, o książkę, o jasność wysłowienia, o byt, o język. Tam nigdy nie ustawały, praca około roli, troska około dzieci, ażeby je jak najlepiej wychować. *Kaczk. Olbracht. III, 135.* **4. t.** w oczach, *poet.* w oku ⟨*wyraz zatroskania*⟩: Spoglądać, patrzeć na co, robić co z troską w oczach. Dosiadł bystrego konia, lecz troskę miał w oku młody Wacław. *Malcz. Maria 38.* **5.** t-i i kłopoty; t-i i radości. **6.** Dręczony, przygnieciony troską; skłopotany troskami. **7.** Pełen troski: spoglądać okiem pełnym troski na co. **8.** Twarz porana troskami ⟨*pomarszczona pod wpływem trosk, kłopotów, zmartwień*⟩. **9.** Wolny od trosk: Pędził życie wolne od trosk i kłopotów. *Sztyrm. Paliw. 221.* **10.** Z troską (spojrzeć na kogo, myśleć o czym) ⟨*troszcząc się, martwiąc się; okazując troskę*⟩.

11. Coś budzi troskę czyją, u kogo, w kim; napawa kogo troską; jest troską czyją, jest przedmiotem troski, wymaga (stałej, ustawicznej itp.) troski ⟨*coś jest przedmiotem czyjego troszczenia się, zatroskania się; czyich starań, zabiegów, dbałości o co; wymaga starań, zabiegów, dbałości*⟩: Przedmiotem szczególnej troski pisarza było — odtworzenie języka przedmieść paryskich. *Twórcz. 5, 1954, s. 119.* **12.** Dzielić z kim, koić **t-i**; odpędzać, rozpraszać **t-i** od kogo; odrzucić **t-i** na bok. **13.** Mieć troskę, **t-i** ⟨*mieć zmartwienie, kłopoty*⟩. **14.** Mieć wyraz troski ⟨*o twarzy, spojrzeniu itp.*⟩. **15.** Otoczyć kogo, co troską ⟨*troskliwością, staraniem*⟩: Specjalną troską i najserdeczniejszą miłością otoczone jest w Polsce Ludowej dziecko. *Nowe Drogi 3, 1954, s. 52.* **16.** Pozostawić komu troskę o co. **17.** Topić troski w dzbanie, w kieliszku ⟨*upijać się ze zmartwienia*⟩. **18.** Wykazać **t.** o co ⟨*troskliwość, dbałość, staranie*⟩. **19.** Pozbyć się troski. **20.** Nie taić troski co do do czego: Nie taiła [...] swej troski co do charakteru dziecka. *Goj. Dziew. II, 64.* **21.** Przyczyniać komu wiele troski. **22.** Żyć bez troski; bez trosk. **23.** Uwolnić się (kogo) od trosk; zwierzyć się komu ze swych trosk. **24.** Opędzać się trosce. **25.** Zapominać (na chwilę) o troskach. **26.** Żyć w trosce o co. **27.** Ulżyć troskom czyim. **28.** Zaprzątać komu głowę troskami. **29.** **t.** bruździ czyje czoło, dręczy kogo, niepokoi, nurtuje kogo; **t-i** obsiadły kogo (jak kruki); **t.** odbija się na czyjej twarzy; **t-i** pierzchły (bez śladu), pochłaniają kogo; **t.** pożera, przygniata kogo, sępi czyje czoło; **t.** spada komu z serca, spędza sen z oczu, trawi kogo; **t.** o co zaprząta kogo.

troskać się p. **troszczyć się**

troskliwość 1. Braterska, czuła, drobiazgowa, kobieca, nadmierna, macierzyńska, matczyna, mężowska, nieustanna, niewymowna, prawdziwa, serdeczna, synowska, szczególna, tkliwa, wzmożona, zbyteczna, zbytnia **t.** ⟨*troska, dbałość o kogo, o co*⟩. **2. t.** d l a k o g o: **t.** dla męża (manifestować). **3. t.** o k o g o; w s t o s u n k u d o k o g o: **t.** o osobę ukochaną; w stosunku do przyjaciółki. **4. t.** w c z y m: **t.** w głosie. **5.** Z (wielką, całą, szczególną, serdeczną itp.) troskliwością (opiekować się, zajmować się kim; pielęgnować kogo, odnosić się do kogo; dopytywać się, dbać o kogo, o co) ⟨*troskliwie*⟩. **6.** Budzić czyją, przejawiać o kogo, o co (większą) **t. 7.** Okazywać (wielką) **t.** komu, o kogo (np. żonie, dzieciom; o żonę, o dzieci): Literatura okazywała wielką o rolnictwo troskliwość. *Korzon SPP.* **8.** *daw.* Wpaść w ciężką **t.** ⟨*zatroskać się*⟩: Po krótkiej bardzo radości znowu w ciężką wpadłem troskliwość. *Tremb. Listy I, 143.* **9.** Powierzyć kogo, co troskliwości czyjej; otaczać kogo troskliwością.

troskliwy 1. t-e dłonie (kobiece) ⟨*robiące, wykonujące co troskliwie*⟩. **2.** *daw.* **t-e** dni, myśli ⟨*pełne trosk*⟩. **3. t-a** opieka, przyjaźń, pamięć ⟨*pieczołowita; okazująca troskę o kogo, o co*⟩: Dowód troskliwej pamięci. **4.** Pod troskliwym okiem czyim (np. matki) wychowywać się ⟨*pod staranną, pieczołowitą opieką*⟩. **5. t.** o k o g o, o c o: **t.** o czyje zdrowie, *daw.* o czyj los: [Ceres] o los córki troskliwa. *Zab. XV/1, 1777, s. 6.*

troszczyć się, *daw.* **troskać się t. się** c z y m; **t. się** o k o g o, o c o ⟨*martwić się czym; kłopotać się, dbać o kogo, o co; zabiegać o co; przejawiać troskę o kogo, o co*⟩: **t. się** czyim zdrowiem; nie troszcz się o mnie; **t. się** o ojca, o przyszłość dzieci, o gospodarstwo, o każdy drobiazg. Nie psuj sobie myśli i nie troskaj się niczym. *Jeż Rotul. 325.*

troszka, troszeczka 1. Po troszce, po troszeczce czego (np. mleka, dawać komu; przyjmować, łykać co) ⟨*w niewielkiej ilości, po odrobinie*⟩. **2.** Po troszeczku, po troszku, *daw.* po troszeczkę ⟨*w niewielkiej ilości, w małych porcjach, po odrobinie; powoli, stopniowo, z wolna*⟩: Gromadzić co po **t.**; pojadać, popijać; wykonywać co po **t.**

trójca 1. *kult.* **T.** Święta (Św.), Przenajświętsza ⟨*Bóg chrześcijański w trzech osobach*⟩. **2.** Przysięgam Panu (Bogu) Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu ⟨*formuła przysięgi kościelnej*⟩.

trójka 1. t. hultajska ⟨*trzech kompanów robiących rozmaite figle, kawały*⟩: Chłopcy [...] skumali się z sobą i utworzyli związek pod wezwaniem trójki hultajskiej. *Zeg. Zmory 195.* **2. t.** murarska ⟨*zespół murarski trzyosobowy*⟩. **3.** *przestarz.* **t.** pocztowa ⟨*trójka koni zaprzężonych do wozu pocztowego (dyliżansu)*⟩. **4. t.** koni (w zaprzęgu). **5. t.** z minusem, z plusem a. **t.** minus, plus ⟨*ocena mniej niż dostateczna, więcej niż dostateczna; pośrednia między niedostateczną a dostateczną; między dostateczną a dobrą*⟩. **6. t.** z c z e g o: **t.** z matematyki, z logiki, z historii, z wypracowania ⟨*ocena dostateczna*⟩. **7.** W(e) trójkę ⟨*w trzy osoby, we troje; w trzy zwierzęta (np. konie, psy)*⟩: Iść, stać, siedzieć we trójkę. Opuścili dom we trójkę. *Prus SPP*; powóz zaprzężony w trójkę (koni); sanie zaprzężone w trójkę (psów, reniferów). **8.** Dostać, otrzymać trójkę; odpowiedzieć (na egzaminie) na trójkę; postawić trójkę, stawiać **t-i** (o nauczycielu); przynosić (same) **t-i**, uczyć się na **t-i** (o uczniu) ⟨*ocenę dostateczną, oceny dostateczne*⟩. **9.** Wyjść w trójkę ⟨*w kartach: wyłożyć kartę z trzema oczkami*⟩. **10.** Iść, ustawiać się, maszerować (o osobach); lecieć (o ptakach, samolotach) trójkami ⟨*po trzy osoby (ptaki, samoloty) w szeregu*⟩. **11.** Trójkami naprzód marsz! ⟨*daw. komenda*⟩. **12.** Powozić trójką ⟨*trzema końmi w zaprzęgu*⟩. **13.** Zasiąść trójką ⟨*w trzy osoby*⟩.

trójkąt 1. t. małżeński ⟨*mąż, żona i kochanek lub kochanka*⟩: Temat trójkąta małżeńskiego nie ma dobrej tradycji. *Prz. Kult. 9, 1954.* **2. t.** pływacki ⟨*spodenki w kształcie trójkąta, slipy*⟩. **3. t.** dzikich gęsi, żurawi ⟨*klucz*⟩. **4.** Formować **t.**, uszykować się w **t.** ⟨*o piechocie: (u)formować szyk bojowy w kształcie trójkąta*⟩. **5.** Wykreślić, zbudować **t.** ⟨*figurę geometryczną zwaną trójkątem*⟩.

trójnasób w **t.** ⟨*trzykrotnie, potrójnie, trzy razy tyle, trzy razy więcej*⟩: Tańszy w **t.** Odda mu to w trójnasób. *Kras. SW.*

trucht, truchcik 1. Drobnym, lekkim, małym, miarowym, powolnym, równym, sporym, wolnym, żwawym truchtem, truchcikiem (biec, dreptać, iść, jechać, pobiec, podreptać; puścić się, ruszyć) ⟨*o biegu zwierzęcia, najczęściej konia, pośrednim między stępem a kłusem; również o biegu (drobnymi kroczkami) człowieka*⟩: Mały oddział ruszył truchtem ku bagnom. *Sienk. SPP.* Pobiegł [...] Finek truchtem do przedpokoju. *Grabow. J. SPP.* **2.** Psim truchtem:

Psim truchtem przybyliśmy do pierwszych szałasów. *Pol Obrazy II, 184.* **3.** *żart.* Świńskim truchtem ⟨*drobnymi kroczkami, truchcikiem*⟩. **4.** Biec, drobić lekkiego, szparkiego, wolnego itp. truchta, truchcika: Konie po gładkim gościńcu biegły lekkiego truchta. *Grusz. Ar. Huzar 6.* **5.** Pomykać drobnym, małym truchtem, truchcikiem (o szaraku, lisie). **6.** Przejść z kłusa w t., w (lekkiego) truchcika a. z truchcika w stęp (o koniu).

trucizna 1. Gwałtowna, jadowita, powolna, silna, straszna, szybko działająca, śmiertelna, zjadliwa **t.**; **t.** mineralna, roślinna ⟨*substancja toksyczna, działająca szkodliwie lub zabójczo na żywy organizm; jad, toksyna*⟩. **2. t.** wojenna (o gazach trujących). **3.** *przen.* **t.** biurokratyczna; **t.** zazdrości, zwątpienia. **4. t.** n a c o; w c z y m: **t.** na szczury; **t.** w napoju, w potrawie. **5.** Mieszać truciznę do czego (do potraw, do wina); podać komu truciznę (w potrawie), przyrządzić truciznę; zaprawić co trucizną. **6.** Neutralizować truciznę. **7.** *przen.* Wlewać, sączyć komu truciznę do duszy; w serce: Zagrożony los materialny, poniewieranie świetnego nazwiska, grubymi kroplami wlewały mu truciznę do duszy. *Choj. Alkh. I, 133.* **8.** Wypić truciznę; zażyć truciznę a. trucizny. **9.** Usunąć, zgładzić kogo trucizną. **10. t.** działa, przechodzi w krew.

truć 1. *przen.* **t.** k o g o: a) ⟨*dawać złe, niezdrowe jedzenie, powodujące chorobę przewodu pokarmowego*⟩: W restauracjach ludzi trują. *Kosiak. Rick II, 98*; b) ⟨*niepokoić, martwić, trapić, dręczyć*⟩: Truło ją lekkomyślne życie córki. *SW.* **2. t.** szczęście, wesołość komu a. kogo ⟨*niszczyć, mącić, niweczyć*⟩: O przyszłości, wiesz, że mało myślę i wcale mi to nie truje szczęścia, że nie wiem, jak długo to szczęście potrwa. *Mick. Listy II, 117.* Słowa: ojczyzna, powinność, kochanka, o krucjatach i o Litwie wzmianka, nagle wesołość Wallenroda truły. *Mick. Konrad 75.* **3.** Coś kogo truje, ktoś sobie życie czymś truje ⟨*coś kogo dręczy, rozstraja; ktoś się czymś dręczy, trapi*⟩: Za dnia truły go myśli o bezsensie życia. *Rudn. A. Morze 494.* Tymi zagadnieniami żył codziennie, tymi sprawami truł sobie życie. *Braun Lewanty 285.*

truć się t. się (czym): a) ⟨*zażywać trucizny*⟩: **t. się** weronalem; b) ⟨*szkodzić sobie na zdrowiu, psuć sobie żołądek, zatruwać sobie organizm*⟩: Truje się, jadając po restauracjach. *SW*; c) *przen.* ⟨*dręczyć się, gryźć się, martwić się, trapić się*⟩: **t. się** napomnieniem, wspomnieniami.

trud 1. Ciężki, codzienny, daremny, dzienny, mrówczy, nadludzki, niemały, nieprzerwany, niesłychany, niezmierny, ofiarny, próżny, przykry, straszliwy, śmiertelny, wieloletni, wspólny, żmudny **t.**; **t.** fizyczny, (po)nad siły; **t-y** domowe, naukowe, obozowe, podróżne, wojenne ⟨*wysiłek, fatyga; trudność, trudzenie się*⟩. **2. t.** k o g o, c z e g o; **t-y** c z e g o, o k o ł o c z e g o: **t.** robotników, życia (aktorskiego); **t-y** podróży. Ta myśl osładzała mu trudy pochodów. *Sienk. SW.* Trudy około wychowania dziecka. *SW.* **3.** Własnym trudem (wykonać co). **4.** Bez trudu ((u)dźwignąć, osiągnąć co; coś przychodzi, nie przychodzi komu) ⟨*bez wysiłku, łatwo*⟩: Wyjeżdżam tylko z tym, co bez specjalnego trudu można było udźwignąć w obu rękach. *Koźn. Rok. 87.* **5.** Nie bez trudu (poradzić sobie z czym, osiągnąć co) ⟨*z pewnym wysiłkiem, niełatwo*⟩. **6.** W trudzie; w codziennym, ciężkim, krwawym itp. trudzie (zdobywać co, wykonywać co) ⟨*w ciężkiej pracy, w ciężkim wysiłku*⟩. **7.** Z trudem ⟨*z trudnością, z wysiłkiem; ledwie, zaledwie*⟩: Z trudem hamowana wściekłość, ukrywane rozdrażnienie. Iść, mówić, oddychać, poruszać się; opanować się, przypominać co sobie z trudem; rozchodzić się z trudem (o wydawnictwie, książce); mieścić się, pomieścić się gdzie z trudem. Z trudem czołgał się po podłodze. *Wikt. SPP.* **8.** Twarz zorana trudami; wytrzymały na **t-y** (obozowego życia); zahartowany na **t-y**, w trudach. **9.** Brać na siebie, dzielić z kim **t.**, (**t-y**): To było wzięcie na siebie jeszcze i tego trudu. *Nałk. Z. SPP.* **10.** Podejmować **t.** czego, podzielić **t-y** (czyje, z kim). **11.** Ponieść **t.**; ponosić **t-y** (dla kogo, za kogo): Nie ma w tobie [...] wdzięczności za tysiące trudów, które dla ciebie ponosiłam. *Orzesz. Wesoła 145.* Ona ponosiła za nich ten trud. *Nałk. Z. SPP.* **12.** Wkładać (w co) **t.**: Pojęcia nie mam, ile potrzeba wkładać trudu. *Krucz. SPP.* **13.** Wytrzym(yw)ać **t-y** (podróży). **14.** Zadawać sobie **t.**, nie zadawać sobie trudu czego: Nudziła się nie zadając sobie trudu zamaskowania tej nudy. *Goj. Rajs. II, 26.* **15.** Znosić **t-y**; znieść, znosić wiele trudów. **16.** Coś kosztuje (kogo), wymaga wiele (niemało, tyle) trudu. **17.** Nie szczędzić, nie żałować trudu (na co, aby co wykonać). **18.** Podjąć się trudu (zorganizowania, wykonania czego). **19.** Osiągnąć co za cenę (straszliwych) trudów. **20.** Przywykać do trudów, *daw.* trudom *(Kras. Podstoli 64).* **21.** Wypocząć po trudach. **22. t.** czyj nie idzie, nie poszedł na marne; **t-y** czekają kogo, opłacają się.

trudno 1. (To) **t.** i darmo ⟨*trzeba się z tym pogodzić; na to nie ma rady*⟩: Wszystko można na mnie powiedzieć, ale sok, który ja przygotowałam, pannie Karusi nie mógł zaszkodzić! To już trudno i darmo! *Żer. Przedw. 234.* **2.** *pot.* Ha **t.**! mówi się **t.**! ⟨*co robić, nie ma rady*⟩: Ha! Trudno!... Trzeba będzie więc ogłosić w kurierach, iż rządca z kaucją poszukuje miejsca i czekać. *Syg. Wysadz. 62.* Rozłożył bezradnie ręce. — Ha, mówi się: trudno! *Twórcz. 5, 1955, s. 17.* **3. t.** o k o g o, o c o; **t.** co robić ⟨*ciężko znaleźć kogo odpowiedniego, ciężko co zdobyć; ciężko co robić*⟩: **t.** o ludzi. Widzę, że i tu nie są tacy szczodrzy i że wszędzie trudno o pieniądz. *Chopin Wyb. 179.* **t.** o zarobek; nietrudno o wypadek; **t.** przejrzeć człowieka, **t.** to było przewidzieć.

trudność 1. Duża, istotna, nadzwyczajna, niepokonana, niepoślednia, nieprzezwyciężona, niesłychana, niezwalczona, ogromna, poważna, wielka **t.**; piętrzące się, początkowe **t-i**; **t-i** aprowizacyjne, finansowe, językowe, komunikacyjne, mieszkaniowe, obiektywne, organizacyjne, wewnętrzne, zewnętrzne, życiowe ⟨*przeszkoda, komplikacja, przeciwność; przeszkody, komplikacje, przeciwności*⟩: Kierownictwo zakładu fakt ten usprawiedliwia szeregiem różnego rodzaju trudności obiektywnych. *Gaz. Rob. 290, 1954.* **2. t-i** techniczne ⟨*wynikające z braku odpowiednich urządzeń technicznych*⟩: Przedsięwzięcia zaniechano z przyczyn trudności technicznych. **3. t.** czego ⟨*właściwość tego, co trudne, uciążliwe*⟩: **t.** położenia (czyjego); **t.** przedsięwzięcia. **4. t.** d l a k o g o: **t.** dla tłumacza. **5. t.** o c o: Żadnej nie

będzie o zapłatę trudności. *Wuj. SW.* **6. t.** w czym: **t.** w oddychaniu, w pisaniu, w wyżywieniu, w uzyskaniu czego. **7. t.** z czym: Ma trudności z przepisywaniem tekstów na maszynie. **8. t.** ze strony kogo, czego: **t.** ze strony ludzi, przeciwników; przedsiębiorstwa. **9.** Bez trudności, nie bez trudności (przychodzi co komu) ⟨*łatwo, niełatwo*⟩: Może pokonywać bez trudności opór. *Dygas. SPP.* **10.** Z trudnością ⟨*trudno, ciężko*⟩: Coś przychodzi komu z trudnością (np. nauka); (po)mieścić co z trudnością; przypominać sobie kogo, co z trudnością. Pola tutejszych osad po górach z trudnością rodzą owsy. *Staszic SPP.* **11.** Najeżony trudnościami: Droga była najeżona trudnościami. *Fel. E. Syb. I, 36.* **12.** Czynić, robić, stawiać, stwarzać, zadawać (komu) **t., t-i** ⟨*utrudniać (komu) co, przeszkadzać w czym*⟩: Trudność, jaką sobie stawił na drodze. *Bartk. SPP.* Twardowski na koncept wpada i zadaje trudność nową. *Mick. Ball. 49.* **13.** Mieć, napotykać, spotykać **t., t-i** (w czym, z czym): Konia chciałbym kupić, a co prawda, mam w tym trudność. *Jun. Wod. 80.* Chociaż to są niewielkie rzeczy, jednak miałbym pewną trudność z wypłaceniem ci wszystkiego od razu. *Perz. Las 246.* **14.** Nastręczać, nasuwać, przedstawiać, sprawiać **t., t-i**: Grań krótka, ale nie mogłem uwierzyć, aby droga — łatem bardzo łatwa — aż tak wielkie mogła nasuwać trudności. *Wierchy 1931, s. 36.* Były jeszcze dwa pokoje mniejsze, tak już zapełnione gratami, że chodzenie po nich przedstawiało pewne trudności. *Prus Wiecz. 135.* **15.** Obejść, ominąć, pokonać, przebrnąć, przebyć, przełamać, przezwyciężyć, zwalczyć **t., t-i.** **16.** Przyczynić, przysporzyć komu (wiele) **t-i**; popaść, popadać w **t-i** (np. finansowe). **17.** Wybrnąć z trudności. **18.** Sprostać trudnościom. **19.** Cofnąć się, nie cofać się przed trudnościami. **20.** Coś jest połączone z (dużymi) trudnościami. **21.** Borykać się, łamać się, uporać się, walczyć, zmagać się z trudnościami. **22. t.** jest, tkwi, zachodzi w czym: Gdy zachodzi trudność w dostarczeniu ksiąg. *SPP.* **23. t.** nastręcza się, nasuwa się, powstaje, ustępuje, wyrasta; (nowa) **t.** wywiązała się; **t-i** piętrzą się (przed kim), wynikają z czego.

trudny 1. t. chleb, kawałek chleba ⟨*z trudem zdobywane środki egzystencji*⟩. **2. t.** orzech do zgryzienia, **t-a** sztuka ⟨*rzecz niełatwa; niełatwe zadanie do wykonania, niełatwy problem do rozwiązania; duża trudność*⟩: A wiesz bracie, że ja już motor potrafię zapuścić? Tylko z kierownicą to jeszcze trudna sztuka, bo trzeba mieć wprawę. *Bron. J. Siostrz. 60.* **3. t-a** rada ⟨*cóż robić, nie ma rady; trudno*⟩. **4. t-a** z kim, z czym sprawa ⟨*trudno jest (będzie) sobie z kim, z czym poradzić*⟩. **5. t.** dla kogo: Nietrudne to dla mnie żądanie. *SPP.* **6. t.** do czego: **t.** do naprawienia, opisania, osiągnięcia, rozwiązania itp. ⟨*taki, którego naprawa, opis, osiągnięcie itp. niełatwo daje się wykonać*⟩; **t.** do przebycia (o górach, wąwozach, puszczach, zaspach); **t.** do wygojenia (o ranach, wrzodach) ⟨*niełatwo się gojący*⟩; **t.** do wymówienia (o wyrazie, nazwisku itp.) ⟨*sprawiający trudności przy wymawianiu*⟩; **t-e** do zniesienia (warunki) ⟨*które trudno znieść, w których trudno wytrzymać*⟩; **t.** do zrozumienia ⟨*którego, który trudno zrozumieć*⟩: Tu chyba nie ma nic trudnego do zrozumienia. *Bogusz. SPP.* **7. t.** w czym ⟨*oporny, przykry, uciążliwy*⟩: **t.** w pożyciu.

przysł. **8.** Dla chcącego nie ma nic trudnego. Początek zawsze trudny.

trudzić 1. t. co — czym ⟨*powodować zmęczenie, męczyć, nużyć*⟩: **t.** oko wypatrywaniem czego. **2. t.** kogo — czym ⟨*narażać na trud, fatygować*⟩: Daruj, że cię trudzę tym poleceniem. *Mick. Listy II, 58.* **t.** kogo jaką sprawą. **3. t.** nad czym głowę ⟨*mozolić się nad czym, myśleć o czym intensywnie; łamać sobie nad czym głowę*⟩: Ciągle nad czymś myślę, nad czymś trudzę głowę! *Słob. Wiersze 61.*

trudzić się 1. t. się czym ⟨*męczyć się, fatygować się*⟩: **t. się** odbiorem czego. **2. t. się** dla kogo ⟨*fatygować się, wysilać się dla kogo*⟩. **3. t. się** na co ⟨*z trudem, z wysiłkiem gdzie się udać, fatygować się gdzie*⟩: Nie trzeba się trudzić na wyspy Polinezji, żeby go odnaleźć. *Par. Niebo 80.* **4. t. się** nad czym ⟨*robić co z dużym wysiłkiem, wysilać się dla dokonania czego, ciężko pracować, męczyć się*⟩: **t. się** nad umocnieniem wałów; nad rozmyślaniem, nad odtworzeniem czego.

trujący 1. Bojowe środki, gazy **t-e** ⟨*substancje (gazy, pary, ciecze) stosowane w czasie wojny wobec nieprzyjaciela*⟩. **2.** Rośliny, grzyby **t-e** ⟨*zawierające truciznę*⟩. **3. t-e** wyziewy, opary ⟨*powodujące zatrucie ogranizmu (żywego)*⟩.

trumna 1. t. cynowa, srebrzona, złocona; **t.** drewniana, kamienna, metalowa, ołowiana, srebrna ⟨*skrzynia na zwłoki*⟩. **2.** *iron.* Latająca, pływająca **t.** ⟨*o starym samolocie, statku*⟩. **3. t.** ze zwłokami. **4.** Wieko trumny. **5.** Od kolebki do trumny ⟨*przez całe życie*⟩. **6.** Wygląda jakby z trumny wstał, jakby go miano kłaść do trumny ⟨*o kimś ciężko chorym, bardzo źle wyglądającym*⟩. **7.** Nieść, ponieść trumnę (na barkach, na ramionach). **8.** Otworzyć trumnę (przed złożeniem do grobu). **9.** Przewieźć trumnę (ze zwłokami) do kraju. **10.** Sklecić, zbić komu trumnę. **11.** Spuścić trumnę (na powrozach, na pasach) do grobu, do dołu. **12.** Wystawić trumnę (na widok publiczny). **13.** Zabić trumnę ćwiekami; zamknąć trumnę. **14.** Złożyć trumnę (w krypcie). **15.** Brać miarę na trumnę: Mierzył go wciąż oczyma od stóp do głów, jakby mu brał miarę na trumnę. *Żer. Uroda 320.* **16.** Rzucić grudkę ziemi na trumnę. **17.** Wbić (ostatni) gwóźdź do trumny (również *przen.*). **18.** Włożyć ciało (jakieś przedmioty) do trumny. **19.** Iść, postępować za trumną. **20.** Leżeć, spoczywać w trumnie. **21.** Przewrócić, przewracać się w trumnie ⟨*przypuszczać, że gdyby zmarły żył, zmartwiłby się albo zgorszył się czym*⟩: Żeby matka w grobie zobaczyła, jaki ja sobie los obrałam, przewróciłaby się w trumnie. *Orzesz. Cham 45.* **22.** *iron.* Latać, pływać na trumnach ⟨*na starych samolotach, na starych statkach*⟩: Lepiej było latać na tych trumnach, niż nie latać wcale. *Meis. Żąd. 132.*

trunek 1. Ciężki, dobry, gorący, lżejszy, mocny, szlachetny, wytworny **t.**; **t.** miodowy ⟨*napój alkoholowy*⟩. **2.** Boski **t.** ⟨*o szampanie*⟩; zdradliwy **t.** ⟨*o miodzie*⟩. **3.** *żart. gw.* Gęsi **t.** ⟨*woda*⟩. **4.** Podochocony, zagrzany trunkiem. **5.** Mieszać **t-i**; pić **t., t-i**; używać, nadużywać trunku, trunków; pociągnąć (dobrego) trunku; częstować trunkami; szukać pociechy

w trunkach. **6.** **t.** leje się; rozwesela; idzie, uderza (komu) do głowy.
przysł. **7.** Na frasunek dobry trunek.

trunkowy 1. *gw. miejska* Człowiek; naród **t.** ⟨*pijak; pijacy*⟩. **2.** *przestarz.* Zakłady **t-e** ⟨*knajpy*⟩. **3.** *posp.* Być trunkowym ⟨*zaglądać często do kieliszka*⟩.

trup 1. Blady, zimny jak **t.**; zbladł jak **t.** **2.** Krwawy, nagi, siny, świeży **t.**; **t.** jeszcze ciepły. **3.** Chodzący, istny, żyjący, żywy **t.**; **t.** za życia ⟨*o człowieku źle wyglądającym, schorowanym, niezdolnym do życia; o człowieku bliskim śmierci*⟩. **4.** **t.** koński ⟨*zdechły, zabity koń*⟩. **5.** **t.** ludzki ⟨*zwłoki człowieka*⟩. **6.** **t.** zwierzęcy ⟨*padlina*⟩. **7.** **t.** na miejscu ⟨*o nagłej czyjej śmierci spowodowanej zastrzeleniem lub nieszczęśliwym wypadkiem*⟩: Dostał kulą w oko i trup na miejscu. *Jun. Bruk. 27.* **8.** Po moim trupie! ⟨*wykrzyknienie wygrażające stanowczy protest, stanowczą odmowę: prędzej umrę (zginę), niż do tego dopuszczę; nigdy na to nie pozwolę, nie zgodę się*⟩: Ani mi się waż [oświadczać się]... — zawołała matka. — Po moim trupie. *Prus Emanc. III, 70.* Biada rywalowi, co mnie tak znieważa! Po moim chyba trupie pójdzie do ołtarza! *Mick. Tad. 343.* **9.** *żart.* Na kogo spojrzę (spojrzy) — trup ⟨*o wzbudzaniu miłości od pierwszego spojrzenia*⟩: Bo ja mam szalone szczęście do kobiet; na którą spojrzę trup. *Bał. Dom 63.* **10.** **t.** k o g o, c z e g o: **t.** kobiety, mężczyzny; **t.** samobójcy; **t.** zabitego; **t-y** poległych; **t.** niedźwiedzia; *przen.* **t-y** domów; **t.** samolotu. **11.** Stos(y), wał(y), zwał(y) trupów. **12.** Podobny do trupa. **13.** Pobojowisko zaległe trupami. **14.** Chować, grzebać **t-y**; uprzątać trupa, **t-y**; wyciągać **t-y** (*rzad.* trupów); zostawić na pobojowisku x trupów. **15.** Udawać trupa ⟨*leżeć nieruchomo, wstrzymując oddech*⟩. **16.** *posp.* Urżnąć się na trupa ⟨*upić się do utraty przytomności*⟩: A wódę ciągnie — jak smok [...] Urżnęła się na trupa. *Meis. Sześciu 48.* **17.** Ginąć, padać, słać, usłać, zalegać, zasłać drogę, pole itp. (gęstym) trupem, trupami ⟨*być zabijanym masowo (zwykle na wojnie)*⟩. **18.** Lec, paść trupem ⟨*zostać zabitym; umrzeć nagle*⟩: Ha! zgrajo niecna! za tę krew mi drogą zapłacisz sześćkroć — lub sam legnę trupem. *Rap. Wit 79.* Myślałem, że trupem padnę, tak mnie coś w środku ścisnęło. *Andrz. Popiół 190.* **19.** Choćbym, żebym miał trupem paść..., nie...; prędzej trupem padnę, nim ...; niech trupem padnę ⟨*nigdy nie zrobię tego, nie zgodzę się, nie pozwolę na to; rodzaj zaklęcia*⟩: Choćbym miała trupem paść na waszym progu, nie odstąpię! *Mort. Wawrzek 123.* Prędzej trupem padnę, nim pozwolę na to, żeby w domu moim nikczemnik gwałcił obyczajność! *Dygas. Molk. 54.* Niech trupem padnę [...] jeżeli wiem dobrze. *Tyg. Ilustr. 179, 1863.* **20.** Położyć, powalić, rozciągnąć kogo trupem ⟨*zabić, zadźgać, zastrzelić kogo*⟩: Lewą ręką wyrwał zza pasa drugi pistolet i trupem położył nowego napastnika. *Żer. Rzeka 116.* Pchnął go nożem w serce i powalił trupem. *Moracz. Dzieje VII, 22.* Wyzywał na harc i rozciągał trupem najgroźniejszych harcowników. *Sienk. Wołod. III, 106.* **21.** Dojść, iść po trupach do czego ⟨*o bezwzględnym postępowaniu kogo*⟩: Gotów był po trupach iść do pieniędzy, aby je jutro najbrudniej przetrwonić. *Krasz. Int. 144.* **22.** **t.** leży (na bruku, na ziemi), rozkłada się; **t-y** zalegają co (podwórza, ulice, pobojowiska), walają się po czym. **23.** *książk.* **t.** pada gęsto (gęsty); **t.** pada przy trupie, **t.** ściele się gęsto.

trupa 1. **t.** cyrkowa, dramatyczna, ogródkowa, operetkowa, operowa, prowincjonalna, teatralna, wędrowna; **t.** akrobatów, aktorów, amatorów, pikadorów, żonglerów ⟨*zespół (zorganizowany) dający przedstawienia teatralne lub cyrkowe*⟩: Jako czwarty numer programu wypada na arenę trupa akrobatów. Składa się ona z czterech osób. *Iwasz. J. SPP.* **2.** Jeździć po kraju, objechać (jakiś) kraj, (cały) świat z trupą (wędrowną). **3.** **t.** wyjeżdża na gościnne występy do ...; wystawia sztukę; zjechała (do miasteczka).

trupi 1. **t-a** bladość, cera, twarz ⟨*bladość, cera, twarz jak u trupa*⟩. **2.** **t-a** czaszka, głowa, główka: a) ⟨*wyobrażenie, rysunek przedstawiający czaszkę*⟩; b) ⟨*głowa trupa*⟩: Wzrok twój, nawykły do świata i słońca, może się trupiej nie ulęknie głowy. *Mick. Dziady 10.* **3.** *zool.* **t-a** główka ⟨*motyl z rodziny zmierzchnikowców (Acherontia atropos)*⟩. **4.** *med.* Jad **t.** ⟨*jad powstający wskutek rozkładu zwłok*⟩.

trusia 1. Cichy, lękliwy, potulny, skromny, spokojny jak **t.** ⟨*bardzo cichy, lękliwy itp.*⟩. **2.** Leżeć, siedzieć, stać; sprawować się, umilknąć, zachowywać się jak **t.** ⟨*leżeć, siedzieć itp. spokojnie, cichutko*⟩. **3.** Udawać trusię: Nie potrafię przez cały miesiąc trusi udawać. *Żukr. Zioła 239.*

truteń 1. **t.** salonowy ⟨*bawidamek, darmozjad, próżniak*⟩: Tylko trutnie salonowe paplają bez potrzeby po francusku. *Lam J. Kor. 43.* **2.** Trutniu jakiś! ⟨*wyzwisko*⟩: Ty trutniu jakiś mazurski! *Lam J. Kor. 53.*

trwać 1. Coś trwa chwilę, długo, krótko, niedługo, całe stulecia, wieki, wiecznie, od wieków; bez końca, bez przerwy, nieprzerwanie; do świtu, całą noc, x czasu ⟨*coś istnieje, utrzymuje się, pozostaje, odbywa się chwilę, długo itp.*⟩: Cisza trwała długo; rozmowa trwała krótko; nic nie trwa wiecznie. Od wieków trwał na puszczy dąb jeden wyniosły, w cieniu jego gałęzi małe drzewka rosły. *Kras. Bajki 13.* Zabawa trwała do świtu; oczekiwanie nie trwało dłużej nad kilka minut. Marsz [...] trwał trzy godziny. *Kub. Szkice I, 290.* **2.** Nie trwało długo ⟨*wkrótce, niebawem*⟩. **3.** **t.** bez ruchu a. w bezruchu ⟨*nie poruszać się*⟩: Trwa całe godziny bez ruchu. *Bartk. SPP.* **4.** **t.** blisko siebie ⟨*stać, zatrzymać się*⟩: Chwilę trwali blisko siebie bez słowa. *Rus. Człow. 51.* **5.** **t.** n a c z y m: a) ⟨*trwale pozostawać na czym*⟩: **t.** na posterunku; na stanowisku; b) ⟨*przez dłuższy czas co wykonywać, oddawać się czemu*⟩: **t.** na prośbach i na modlitwach w nocy i we dnie. *SW.* **6.** **t.** p r z y c z y m ⟨*kontynuować co uporczywie*⟩: Zasiadał on codziennie rano do pracy i trwał przy niej zwykle do samego obiadu. *Kaczk. Grób II, 151.* **7.** **t.** nieugięcie przy czym (np. przy swej linii postępowania), **t.** przy swoim ⟨*trzymać się czego nieugięcie; obstawać przy czym (przy swym zdaniu, mniemaniu)*⟩: Lubo został wzięty na męki najsroższe [...] przecież stale trwał przy swoim i do niczego się nie przyznawał. *Moracz. Dzieje IV, 22.* **8.** **t.** (wiernie) przy kim ⟨*towarzyszyć komu wiernie; pozostawać czyim (wiernym) zwolennikiem*⟩. **9.** **t.** w c z y m ⟨*uporczywie pozostawać w czym*⟩: Wielbicielem był ubóstwa

Arystyd i w nim dobrowolnie trwał do śmierci. *Kras. Życia VIII, 218.* **10. t.** w błędach, w gniewie, w oporze. Trwasz w twych pięknych zamiarach, czy chcesz się ich wyrzec? *Tyg. Ilustr. 39, 1904.* **11. t.** w milczeniu ⟨*milczeć uporczywie*⟩. **12. t.** w pamięci ⟨*pozostawać w pamięci; być pamiętanym*⟩: Niech przynajmniej w pamięci trwają rzeczy i postacie, które spotkała zagłada fizyczna. *Dor. Rozm. I, 16.* **13. t.** w postanowieniu czego (, że...) ⟨*nie zmieniać postanowienia*⟩. **14. t.** w uporze ⟨*nie dawać wyperswadować sobie uporu, nie dawać przełamać swego uporu, upierać się przy czym*⟩. **15. t.** w wierności dla kogo, dla czego ⟨*być wiernym komu, czemu*⟩. **16.** Walka trwa ⟨*jest kontynuowana*⟩.

przysł. **17.** Miłość gorąca, sanna droga, krogulcze pole niedługo trwają.

trwały 1. *fiz.* Izotop **t.** ⟨*w którym nie można stwierdzić żadnych przemian jądrowych*⟩. **2. t.** kolor ⟨*niepłowiejący*⟩. **3.** Liście **t-e** ⟨*nie opadające na zimę; zimozielone*⟩. **4. t-a** ondulacja ⟨*wykonana za pomocą specjalnych płynów bez użycia żelazka*⟩. **5.** Roślina **t-a** ⟨*mogąca przez wiele lat zakwitać i owocować; bylina*⟩. **6.** *fiz.* Równowaga **t-a** ⟨*w której odchylone ciało powraca do pierwotnego położenia*⟩. **7.** *ekon.* Środki **t-e**; majątek **t.** ⟨*środki produkcji przeznaczone do długoterminowego użytkowania; niektóre przedmioty długotrwałego użytkowania*⟩. **8.** Zęby **t-e** ⟨*wyrastające po wypadnięciu mlecznych*⟩. **9. t.** w c z y m: **t.** w miłości, w przyjaźni. **10.** Wejść na trwałe do czego (np. do repertuaru) ⟨*na stałe*⟩. **11.** Zostawić po sobie trwałą pamięć ⟨*żyć w pamięci następnych pokoleń; upamiętnić się czym w społeczeństwie*⟩. **12.** Cóż jest trwałego pod słońcem, nie ma nic trwałego pod słońcem ⟨*wszystko się zmienia na świecie, w życiu*⟩: Lecz cóż jest trwałego pod słońcem, szczególnie w epoce dość ogólnej choroby na nowatorstwo! *Prus Kart. I, 24.* Nie masz nic pod słońcem trwałego. *Skar. SW.*

trwoga 1. Bezgraniczna, chorobliwa, ciągła, nagła, niema, nieokreślona, nieopisana, niepojęta, niesłychana, niewytłumaczona, obłędna, paniczna, przeraźliwa, przesądna, straszna, szalona, ślepa, śmiertelna, tajemna, ustawiczna, wielka, zabobonna **t.** ⟨*lęk przed niebezpieczeństwem, przerażenie, przestrach; popłoch*⟩. **2. t.** wojenna ⟨*popłoch, panika*⟩. **3. t.** c z e g o: **t.** oczekiwania, **t.** śmierci. **4. t.** o k o g o, o c o: **t.** o kochanego człowieka; o przyszłość. Trwoga o syna dobijała ją. *Żer. SPP.* **5. t.** przed kim, przed czym: **t.** przed napastnikami, przed napadem, przed czymś nieznanym. **6.** Dreszcz, okrzyk, szał trwogi. **7.** Pełen trwogi; oczy pełne trwogi. **8.** Rycerz bez trwogi (i zmazy) ⟨*nieustraszony*⟩. **9.** Miotany, ogarnięty, zdjęty trwogą; nieprzytomny z trwogi. **10.** Budzić (w kim), rozsiewać, siać, szerzyć, wywoływać, wzbudzać trwogę. **11.** Okazywać, poczuć (w sobie), uczuwać trwogę. **12.** Bić (w bębny, w dzwony), dzwonić, krzyknąć, trąbić, uderzyć na trwogę ⟨*alarmować bębnieniem, dzwonieniem, krzykiem, trąbieniem itp.*⟩. **13.** Doświadczać (prawdziwej) trwogi, nie okazywać (żadnej) trwogi. **14.** Drżeć, umierać, zamierać z trwogi (przed czym); serce zamiera komu z trwogi ⟨*być strwożonym, przerażonym; ktoś trwoży się czym, jest czymś strwożony, przerażony*⟩. **15.** Napełniać kogo trwogą: Oczy czyje napełniły się (paniczną) trwogą. **16.** Przejmować, przejąć, przepełniać kogo trwogą: Myśl o tym przepełniała przykrą trwogą Basine serce. *Sienk. SPP.* **17.** Coś ściska serce trwogą; serce czyje ścisnęło się trwogą ⟨*ktoś doznaje uczucia trwogi; jest strwożony, przerażony*⟩. **18.** Żyć w (ustawicznej) trwodze. **19. t.** ciśnie serce; maluje się na czyjej twarzy, w czyich oczach; obezwładnia, oblatuje, ogarnia, opanowuje kogo; szał trwogi ogarnia, opanowuje kogo; **t.** owładnęła kim, pada na kogo, przejmuje kogo; przejmuje kogo dreszczem (na myśl, że ...); **t.** przepełnia, szarpie, ściska (czyje) serce; **t.** zaległa gdzie (w mieście), zawładnęła kim; zdejmuje, zdjęła kogo.

przysł. **20.** Kiedy (jak) trwoga, to do Boga.

trwożyć 1. t. k o g o — c z y m ⟨*przerażać, straszyć*⟩: Po co trupami w szabas arendarzów trwożyć? *Mick. Wiersze 143.* **2. t.** komu serce ⟨*trwożyć kogo*⟩: Jakaś inna potęga trwożyła mu serce. *Prus Plac. 101.*

trwożyć się 1. t. się c z y m ⟨*przerażać się*⟩: Zbliżając się do kresu nie trwożył się śmiercią. *Kras. Podstoli 192.* **2.** *daw.* **t. się** c z e g o: Jak chore oko, tak dusza chora silnego blasku się trwoży. *Gomul. Pieśni 195.* **3. t. się** o k o g o, o c o: **t. się** o syna; **t. się** o swój los. **4.** Serce się w kim trwoży ⟨*ktoś się trwoży, doznaje uczucia trwogi*⟩: Trwoży się serce we mnie i truchleje, i ręka czemuś nadzwyczaj słabieje. *Lubom. SW.*

tryb 1. Codzienny, gorszący, hulaszczy, koczowniczy, osiadły, powszechny, rozwiązły, samotniczy, siedzący, stadny, surowy, systematyczny, ustalony **t.** (np. życia) ⟨*ustalony porządek, metoda postępowania; sposób, system*⟩: Zmiana trybu życia. **2.** *praw.* **t.** doraźny (sądzenia) ⟨*postępowanie sądowe polegające na natychmiastowym wydaniu i wykonaniu wyroku z wyłączeniem środków odwoławczych*⟩. **3.** *jęz.* **t.** orzekający a. oznajmiający, przypuszczający a. warunkowy, rozkazujący ⟨*kategorie gramatyczne oznaczające stosunek osoby mówiącej do orzeczenia*⟩. **4. t.** c z e g o ⟨*sposób; procedura, przepis*⟩: **t.** postępowania, załatwienia czego; powoływania członków, zaopatrywania czego w co; **t.** życia. **5.** Jakimś (np. zwykłym, normalnym, swoim, ustalonym) trybem, w jakimś trybie, w trybie czego (iść, działać, odbywać się, toczyć się itp.) ⟨*jakimś sposobem; w jakichś warunkach; w (ustalonym) porządku*⟩: Tu życie zdaje się iść normalnym, obrachowanym, pewnym już trybem. *Krasz. Kartki 734.* Wszystko na barce szło swoim trybem, jakby nigdy nic nie zaszło. *Makowiec. Przyg. 92.* Tym trybem szło życie w owej niegdyś spokojnej wiosce. *Siem. L. Dzieła 204.* Pewnego dnia, snując się zwykłym trybem po chodnikach, wstąpiłem przypadkiem do sklepu dla kupienia jakiegoś drobiazgu. *Lam J. Głowy IV, 74.* Przyjmowanie nowych członków odbywa się w trybie ustalonym przez statut. W trybie przyśpieszonym (zorganizować, załatwić co). Postępując tym trybem, osiągnął to, że... Praca ta [...] powinna być podjęta w trybie systematycznych badań. *Pam. Lit. 2, 1955, s. 385.* **6.** *praw.* W trybie (jakim, czego) ⟨*zgodnie z przepisami, z ustawą; zgodnie z określonym punktem przepisu, ustawy*⟩: Ścigać przestępstwa w innym trybie, niż ...; wyznaczyć co w trybie przepisów (rozdziału x) jakiegoś rozporządzenia; w trybie prze-

pisanym (wnieść skargę, roszczenie itp.); w trybie odwoławczym (rozpatrywać sprawę); zarządzić co w trybie czego (np. zabezpieczenia powództwa); *żart.* w trybie domowym ⟨*sposobem domowym*⟩: Aptekarz [...] doświadczony wytwórca w trybie domowym likieru anyżkowego. *Krzywosz. Życie 23.* **7.** Chwycić kogo w swe tryby; dostać się, wziąć kogo w **t-y** ⟨*w karby, w ryzy*⟩: Naukowy ruch popularyzatorski [...] chwycił go prawie zaraz po wyjściu ze szkół w swoje tryby i wytknął mu tor działalności. *Irzyk. Czyn 257.* Z pańszczyźnianego ucisku dostaje się chłop bezpośrednio w tryby wyzysku kapitalistycznego. *Jakub. Lit. 94.* Trzeba żonę wziąć ostro w tryby. *Bał. SW.* **8.** Coś weszło w zwykły **t.** ⟨*coś ustaliło się, utarło się*⟩. **9.** Porzucić (zwykły, ustalony), prowadzić (systematyczny), zmienić (dotychczasowy) **t.** czego (gospodarowania, życia). **10.** Wciągnąć (się) w tryby czego (np. innego życia). **11.** Powrócić, wrócić do normalnego, zwykłego trybu, do dawnych trybów (życia): Wszystko do swoich dawnych porządków i trybów życia wróciło. *Szajn. Dziej. I, 376.* **12.** Wypaść z (jakich) trybów: Wypadł [...] z trybów mechanizmu społecznego. *Krucz. Sidła 220.* **13.** Potoczyć się dawnym, niezmiennym, pójść zwyczajnym, zwykłym trybem (o życiu).

trybunał 1. t. handlowy, inkwizytorski, karny, kościelny, narodowy, ludowy, odwoławczy, papieski, rewolucyjny, sądowy, szlachecki; najwyższy **t.**; **t.** ławników, **t.** św. inkwizycji ⟨*instancja sądowa; kolegium sądowe*⟩. **2.** *hist.* **t.** koronny, **t.** litewski ⟨*najwyższy sąd apelacyjny szlachecki*⟩. **3.** Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości ⟨*organ sądowy Organizacji Narodów Zjednoczonych mający siedzibę w Hadze*⟩. **4.** Międzynarodowy Trybunał Wojskowy ⟨*międzynarodowa instytucja ustanowiona w 1945 r. dla osądzania głównych przestępców wojennych Niemiec hitlerowskich*⟩. **5.** *przen.* **t.** nauki, opinii publicznej, serca: Przed trybunałem własnego serca osądził siebie i — potępił. *Gomul. Miecz I, 210.* **6. t.** c z e g o [nie: dla czego]: Trybunał spraw [nie: dla spraw] prasowych. *(Cyt. Kr. I, 74) SPP.* **7.** Ustanowić, utworzyć **t. 8.** Pozwać, zapozwać kogo; wnieść sprawę przed **t.**, wytoczyć sprawę przed trybunałem; apelować do trybunału. **9. t.** odbywa się gdzie (w jakimś mieście); **t.** orzekł, że...; skazał kogo na co.

tryskać, trysnąć 1. t. c z y m — z c z e g o ⟨*o płynach lub czymś rzadkim: wypływać z siłą skąd; o iskrach, świetle itp.: być wyrzucanym*⟩: Błoto (fontanna błota) tryska spod kół auta; krew z żyły trysnęła fontanną; latarenka trysnęła światłem; ognisko tryska skrami, tryska snopem iskier; iskry tryskają z pieca. **2.** Strumień wody, źródło (rzeki) tryska skąd ⟨*wypływa skąd*⟩. **3.** Ktoś tryska czymś; tryska czymś z kogo ⟨*ktoś odznacza się czymś, coś przejawia się u kogoś w sposób widoczny*⟩: Tryskało z niego energią. *Prusz. Karabela 181.* **4.** Coś tryska z czego ⟨*wyraża się w czymś, jest widoczne, dominuje*⟩: Przyśpiewki [...] wyróżniają się w swej zwięzłości ekspresją wypowiedzi, tryska z nich przy tym kawalerska fantazja i rezolutność. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 244.* Z rumianej twarzy tryskało zadowolenie. *Sewer Poboj. 15.* Zdrowie i wesele tryskały z jego oczu. *Żer. Przedw. 131.* Ogień tryskał mu z oczu. **5.** Krew (i mleko) tryska z czyjej twarzy ⟨*ktoś ma zdrową, świeżą, rumianą cerę*⟩: Krew zdawała się tryskać szkarłatną purpurą z całej jej twarzy. *Zap. G. Dzień 49.*

tryumf p. **triumf**

trzask 1. Głośny, gwałtowny, krótki, metaliczny, ogłuszający, piekielny, rozdzierający, stłumiony, straszliwy, suchy, tępy **t.** ⟨*urywany dźwięk, powstający przy uderzaniu o siebie dwóch płaszczyzn, rozrywaniu się czego, pękaniu itp.*⟩. **2. t.** c z e g o: **t.** gromu, klamki, kurka (strzelby), łamanych gałęzi, łamanych kości, maszyny do pisania, młotów pneumatycznych, pękających granatów, pękających lodów, pioruna, płomieni, przekręcanego kontaktu, skrzydeł, zamykanych żaluzji, (pocieranej) zapałki; **t-i** aparatów (fotograficznych), zdjęć na migawkę; **t.** bata, bicza a. z bata, z bicza. **3. t.** c z y m ⟨*uderzenie*⟩: **t.** dyscypliną. **4. t.** w c z y m: **t-i** w radioodbiorniku, w głośniku. **5.** Z trzaskiem ⟨*trzaskając, pękając; z trzaskaniem, z hukiem, z hałasem, z łoskotem*⟩: Padać z trzaskiem (o iskrach; runąć, z(a)walić się z trzaskiem (o drzewie, budowli); wpaść z trzaskiem do izby, zamknąć drzwi z trzaskiem; wykręcać sobie palce z trzaskiem; toczyć się z trzaskiem (o lawinie). Ogień palił się wesoło z trzaskiem. *Słow. Ben. 191*; *przen.* zerwać z trzaskiem układy. **6. t.** kogo w twarz, przez plecy ⟨*zwrot naśladujący uderzenie kogo (w twarz, w plecy); bęc, chlast!*⟩: Zerwał się ojciec z ławy i trzask mnie w twarz! *New. Chłopiec 27.* **7. t.** prask a. **t.** prast: a) ⟨*odgłosy uderzeń*⟩: Ni stąd, ni zowąd naraz trzask prask biją się po pysku. *Wysp. Wes. 13*; b) ⟨*nagle, niespodzianie; szybko*⟩: I oto — trzask! prask! — wyskoczył jak z głowy Minerwy projekt wielkiego, taniego wydawnictwa. *Chłęd. Album 99.* **8.** Wyda(wa)ć **t.** (np. o palących się gałęziach). **9. t.** rozległ się; **t.** (głośny itp.) targnął powietrzem, ciszą; **t.** czego (np. strzałów) niesie się skąd.

trzaska 1. Drobne, suche **t-i** ⟨*drobne kawałki drewna odłupane od czego; drzazgi*⟩. **2.** Chudy jak **t.**; wyschnąć jak **t.**: Zmizerniała i wyschła jak trzaska. *Padal. Opow. I, 24.* **3.** Pójść, rozlecieć się, rozbić co, rozpadać się w trzaski ⟨*w drobne kawałki*⟩: Wkrótce rozpadły się w trzaski bramy zameczka od kul działowych i siekier szturmujących. *Łoz. Wł. Praw. II, 315.* Kopnął najprzód nogą jakieś stare krzesło, które rozbił w trzaski. *Dygas. Piszcz. I, 160.* **4. t-i** lecą, zostały z kogo ⟨*ktoś jest mocno bity; ktoś został pobity, rozbity*⟩: Trzaski leciały z huzarów. *Dz. Lit. Lw. 28, 1857.* **5. t-i** pójdą, polecą, posypią się z czego: A jak ci ja urznę krakowiaka z nogi, pójdą wiechcie z butów, a trzaski z podłogi. *SW. przysł.* **6.** Gdzie drwa rąbią, tam trzaski lecą.

trzaskać, trzasnąć 1. t. batem (biczem) a. z bata (z bicza) ⟨*wymachując gwałtownie batem, powodować charakterystyczny trzask (podobny do wystrzału)*⟩: Gnali drogą z hukiem i łoskotem, wóz turkotał, Gabrielski trzaskał z bata. *Was. W. SPP.* Stary furman rad słyszy, kiedy kto biczem trzaska. *Rys. SW.* **2.** Jak z bicza trzasł ⟨*bardzo szybko*⟩: Dzień minął, jak z bicza trzasł. *Jedl. Z ludem 50.* Dzień zleciał jak z bicza trzasł na przemiłym wypoczynku w cieniu leśnej gęstwiny. *Wiech Śmiej I, 180.* **3. t.** drzwiami ⟨*otwierać lub zamykać z trzaskiem*⟩: W całym domu zrobił się ruch. Na dole

biegano i trzaskano drzwiami. *Bobiń. SPP.* **4. t.** palcami a. w palce ⟨*strzepnąć palcami w taki sposób, żeby powstał charakterystyczny odgłos; przytykać*⟩: Młodzi Kuncewicze poczęli w palce trzaskać i po ścianach za bronią się oglądać. *Sienk. Ogn. I, 72.* **5.** Aż palce trzasnęły w stawach ⟨*zachrzęściły w stawach*⟩: Załamała ręce, aż palce trzasnęły w stawach. *Tyg. Ilustr. 52, 1904.* **6. t.** szablami a. w szable ⟨*uderzać ręką w rękojeść szabli, powodując charakterystyczny szczęk (jako wyraz gotowości użycia tej broni)*⟩: Poczęli się cisnąć do Zbrożka, ruszać groźnie wąsiskami i trzaskać w szable. *Sienk. Pot. III, 351.* **7. t.** nogami (w ukłonie), obcasami (stając na baczność), ostrogami ⟨*zsuwając energicznie stopy i uderzając obcasem o obcas, powodować stuk lub brzęk (ostróg)*⟩. **8.** Coś trzaska pod nogami (np. suche gałęzie). **9. t.** k o g o, c o — c z y m — p o c z y m — w c o ⟨*z trzaskiem uderzyć*⟩: **t.** konia batem po grzbiecie. Trzasnął go po ramieniu, po kolanie, **t.** kogo kuflem w łeb, rzemieniem po twarzy; **t.** kogo pięścią w twarz. **10. t.** k i m, c z y m — o c o, w c o ⟨*uderzyć (kim, czym) mocno, z trzaskiem*⟩: **t.** kim o ścianę; **t.** rondlem o blachę; **t.** pięścią w stół. **11.** Trzaskać od czego ⟨*pękać*⟩: Drzewa od mrozu trzaskają. *SW.* **12.** Trzasnąć sobie po jednym ⟨*wypić po kieliszku*⟩. **13.** Trzasnąć sobie w łeb ⟨*zastrzelić się*⟩. **14. t.** w kogo jak grom ⟨*uderzać kogo gwałtownie*⟩: [Byk] trzaskał w niego jak grom, napadał tak gwałtownie [...] że tamten zaledwie zdążył się wykręcać od rogów. *Reym. Now. III, 144.* **15.** Coś trzasnęło kogo jak piorun ⟨*uderzyło w kogo, spadło na kogo nagle*⟩: Dlaczegoś pozwolił, żeby ta wieść przyszła do mnie znienacka, żeby mię trzasnęła jak piorun? *Żer. Grzech 66.* **16.** Coś trzaska w kawały ⟨*rozlatuje się w kawałki*⟩. **17.** Coś w czym trzasło ⟨*pękło, zepsuło się*⟩. **18.** Coś komu w krzyżu trzasło (trzasnęło) ⟨*zachrzęściło*⟩: Przeciągnął się, aż mu coś w krzyżu trzasnęło. *Breza Uczta 46.* **19.** Choćby tam, żeby (najjaśniejsze) pioruny trzaskały! ⟨*rodzaj zaklęcia wyrażającego niezłomną decyzję, zdecydowanie na co*⟩: Ja tu wiekować nie myślę, żeby tam najjaśniejsze pioruny trzaskały! *Prus Kłop. 134.* **20.** Niech go (cię, ich itp.) cholera, (jasny) piorun trzaśnie! Żeby go (cię, ich itp.), w niego (w nią, w nich itp.) piorun trzasł ⟨*przekleństwa*⟩. **21.** Niech mnie piorun trzaśnie, jeżeli... (słowo) rozumiem ⟨*rodzaj zaklęcia, mającego wyrażać potwierdzenie lub zaprzeczenie czego*⟩: Jeżeli rozumiem, niech mnie piorun trzaśnie! *Fredro A. Śluby 70.* **22.** Balonik trzasnął ⟨*pękł*⟩. **23.** Ogień trzaska (wesoło) w piecu ⟨*przy paleniu drzewa, węgla itp. słychać trzaskanie*⟩. **24.** Pioruny trzaskają ⟨*przy wyładowaniach atmosferycznych słychać huk; pioruny biją, uderzają*⟩. **25.** Szew trzasnął pod pachą ⟨*pękł, rozpruł się*⟩.

przysł. **26.** Niedźwiedź, acz głaśnie, to w krzyżach trzaśnie.

trzaskający **t.** mróz ⟨*duży, silny, siarczysty*⟩: Stał z gołą głową na trzaskającym mrozie. *L.*

trzaśnięty *posp. iron.* (Lekko) **t.** w móżdżek ⟨*o człowieku nienormalnym lub robiącym takie wrażenie*⟩: Był „lekko trzaśnięty w móżdżek". *Meis. Wilk 114.*

trzęchnąć *posp.* **t.** robotą ⟨*wykonać szybko i sprawnie dużą ilość pracy*⟩: Umie **t.** robotą.

trząść 1. t. c o: **t.** jabłka, gruszki (w sadzie) ⟨*otrząsać*⟩. **2.** *pot.* **t.** brzuch na koniu (na szkapie); **t.** stare kości w powozie, w pociągu itp. ⟨*o uciążliwej, długiej i niewygodnej jeździe (na koniu, w powozie, w pociągu itp.)*⟩: A ty, stary, po dawnemu trzęś brzuszysko na szkapie. *Sienk. Pot. V, 69.* **3.** *przestarz.* **t.** gruszki na wierzbie ⟨*pleść trzy po trzy*⟩: I tak długo jeszcze oba na wierzbie gruszki trzęśli; ja musiałem odejść. *Krasz. SW.* **4. t.** nawóz ⟨*rozrzucać równomiernie po zagonach, po polu*⟩. **5. t.** k i m: **t.** kim niby (jak) gruszą, jak gałęzią, jak łupiną, jak pomiotłem, jak snopem ⟨*potrząsać kim gwałtownie*⟩. **6.** Trzęsą kim dreszcze ⟨*ktoś doznaje dreszczy*⟩. **7. t.** c z y m: **t.** brodą, **t.** ogonem; koń łbem trzęsie; wiatr trząsł okiennicami. **8. t.** (całym) czym (np. domem, wioską, biurem, instytucją) ⟨*rządzić się samowolnie, despotycznie*⟩: Jagna trzęsie domem i nie liczy się z nikim. *Kłos. Wiosna 65.* **9. t.** głową nad czym ⟨*dziwić się czemu; zastanawiać się nad czym*⟩: Miała teraz do czynienia z takimi ludźmi, że trzęsła głową nad glupotą i naiwnością Romana. *Goj. Rajs. I, 85.* **10.** *posp.* **t.** portkami ⟨*bać się*⟩: Wuj tylko ładnie gada, a drży przed babką i przed dziedzicem. Trzęsie portkami, że aż strach. *Kłos. Wiosna 58.* **11. t.** tronem ⟨*decydować o powołaniu lub abdykacji monarchy*⟩: Janczarowie trzęśli [...] przez długi czas tronem sułtanów w Konstantynopolu. *Szajn. Szkice III, 15.* **12.** Febra, zimno, płacz trzęsie kogo a. kim ⟨*ktoś trzęsie się na skutek ataku febry lub pod wpływem zimna, płaczu*⟩. **13.** Gniew, strach, trema kim trzęsie ⟨*ktoś trzęsie się z gniewu, ze strachu, z tremy; bardzo się gniewa, doznaje uczucia strachu, tremy*⟩. **14.** Złość kogo trzęsie ⟨*ktoś się trzęsie ze złości; jest bardzo zły*⟩.

trząść się 1. t. się jak barani ogon, jak galareta (z cielęcych nóżek), jak liść osiki, jak listek; jak w febrze; jak w konwulsjach; **t.** się całym ciałem a. na całym ciele ⟨*drżeć*⟩: Nie trzęś się jak barani ogon, tylko gadaj, co wiesz. *Meis. Sams. 153.* **2. t.** się płaczem, od płaczu: Usiadła, szarpiąc na strzępy chustkę i trzęsąc się cichym płaczem. *Braun Lewanty 378.* **3. t.** się d o c z e g o, z a c z y m; ktoś aż się trzęsie do czego, za czym ⟨*usilnie, gorąco czego pragnąć; ktoś czego usilnie, gorąco pragnie*⟩: Niby cnotliwy, a za pieniędzmi aż się trzęsie! *Dzierzk. Obrazy 116.* **4. t.** się n a c z y m, w c z y m ⟨*jechać niewygodnie (w trzęsącym pojeździe, na koniu itp.)*⟩: **t.** się na bryczce, na wozie; na koniu; **t.** się w powozie, w pociągu. Całą noc trzęsła się w wagonie. *Perz. Siostra 77.* **5. t.** się n a d k i m, n a d c z y m; o k o g o, o c o ⟨*bać się o kogo, o co; bać się, aby czego nie utracić*⟩: **t.** się nad dziećmi a. o dzieci. Dlaczego wasza mama tak się nad wami trzęsie? *Goj. Dziew. I, 217.* Jedną nogą już w grobie stoję, jeszcze bym się nad rublem, kiedy tobie potrzebny, trzęsła! *Orzesz. Argon. 191.* **6. t.** się o stanowisko, o swoje zdrowie. **7. t.** się o d c z e g o, z c z e g o, w c z y m ⟨*drżeć, dygotać z powodu czego*⟩: **t.** się od zimna, z zimna; **t.** się (cały) ze zdenerwowania; **t.** się w ataku nerwowym. **8.** Coś trzęsie się, aż trzęsie się (od czego): a) ⟨*drży, dygoce*⟩: Ech panie! jak nie pójdą sarny moje! strach! aż się ziemia trzęsła. *Fredro A. Damy 141.* Wytoczyli dwanaście armat na wysoki zamek i bili z nich [...] tak, że ziemia się trzęsła.

Kaczk. Olbracht. II, 310. Ściany trzęsą się od oklasków, szyby trzęsą się od huku, ziemia się trzęsła od wybuchów; b) ⟨*rozbrzmiewa czym*⟩: Krzewy trzęsą się od świegotu. Słońce tylko co wzeszło i ogródek aż trząsł się od wrzawy zbudzonego ptastwa. *Gomul. Róże 46*; c) a. z c z e g o ⟨*o jakimś środowisku: wszyscy mówią w sposób manifestacyjny na jakiś temat, są poruszeni czym*⟩: Miasto trzęsie się od skandalu, z oburzenia. Polska trzęsła się od plotek na temat tego incydentu. *Boy Mar. 110.* **9.** Sala trzęsła się od śpiewu ⟨*wszyscy na sali śpiewali*⟩. **10.** Ktoś się trzęsie od śmiechu, ze śmiechu; brzuch się komu trzęsie, aż mu się brzuch trzęsie od śmiechu, ze śmiechu ⟨*ktoś śmieje się intensywnie, nie może się powstrzymać od śmiechu*⟩: Autor [...] umie sięgnąć do prastarej farsy i połaskotać nas tym śmiechem, od którego raczył się brzuch trząść samemu królowi-Słońcu, Ludwikowi XIV. *Boy Flirt V, 160.* Przytomnym poczęły się brzuchy trząść ze śmiechu. *Sienk. Wołod. I, 34.* Ryczeli, aż kałduny im się trzęsły. *Wikt. Papież 62.* **11. t.** się z gniewu, z wściekłości, ze złości ⟨*bardzo się gniewać, wściekać, złościć*⟩. **12. t.** się pod czym ⟨*uginać się*⟩: Bagno trzęsie się pod stopami. **13. t.** się w posadach (o ziemi, gmachu) ⟨*dygotać całym korpusem, całą swoją masą*⟩. **14.** Coś się komu trzęsie; aż się coś komu trzęsie: Płakała cicho, rzewnie, aż się jej broda trzęsła. *Gawal. Szkice 159.* Głowa się komu trzęsie ze starości; uciekał aż mu się głowa trzęsła; nogi się komu trzęsą (ze zmęczenia, ze strachu); ręce się komu trzęsą (ze zmęczenia, ze zdenerwowania; z wściekłości); wargi się komu trzęsą (ze zdenerwowania, ze wzruszenia). **15.** Broda się komu trzęsie ⟨*zbiera mu się na płacz*⟩. **16.** (Aż) łydki się komu trzęsą ⟨*ktoś się bardzo boi*⟩: Mnie aż łydki się trzęsły, wolałbym spotkać stu Tatarów, niż jego jednego. *Rzew. H. Zamek 80.* **17.** *posp.* Portki się komu trzęsą a. ktoś trzęsie portkami ⟨*ktoś czegoś się bardzo boi, jest strachliwy*⟩: Czego ci się tak portki trzęsą, gdyś stanął przed lustratorem. *Bojko Dusze 27.* **18.** Je (pałaszuje) aż mu się uszy trzęsą ⟨*o łapczywym jedzeniu*⟩. **19.** Trzęsie się na kim sadło ⟨*ktoś jest bardzo gruby, otyły*⟩: Potwór panie, beka! Trzęsie się na niej sadło, łapy takie, że jakby przez łeb zdzieliła, to byś się pan nie pozbierał. *Żukr. Piór. 145.*

trzcina 1. Bujna, chwiejna, pierzasta, wiotka, wysoka, zeschła **t.**; **t.** nadbrzeżna, wodna. **2. t.** bambusowa ⟨*bambus*⟩. **3. t.** cukrowa ⟨*roślina z rodziny traw, uprawiana w krajach tropikalnych ze względu na dużą zawartość cukru*⟩: Plantacje trzciny cukrowej. **4. t.** pospolita ⟨*najbardziej znany gatunek trzciny; rośnie nad brzegami wód stojących*⟩. **5.** *przen.* **t.** ojcowska ⟨*kary egzekwowane trzciną*⟩: Ale ten syn, pod pozorami pokory, ma swój upór i swoją wolę, i nareszcie postanawia uwolnić się od twardego rygoru i twardej trzciny ojcowskiej. *Ask. Stulecia 45.* **6.** Giętki, prosty jak **t.**; słaby jak **t.** (chwiejąca się na wietrze); smukły, wysmukły jak **t.** **7.** Kita trzciny. **8.** Gaj, las, mur, ściana trzcin (stoi nad jeziorem). **9.** Dach, ściana; szałas z trzciny. **10.** Chwiać się, giąć się, kłaść się (na wietrze, pod wiatru podmuchem) jak **t.**; również *przen.*: Gdy koń biegł szybkim kłusem, a ona stała na nim, chwiała się wciąż i gięła, jak trzcina. *Gomul. Obraz. 178.* **11.** Unieść, podnieść co jak trzcinę ⟨*lekko, bez wysiłku*⟩: Podniósł miecz jak trzcinę i machnął nim kilkanaście razy z największą łatwością. *Sienk. Ogn. I, 27.* **12.** Porastać, zarastać trzciną (o stawie, zalewie wodnym, jeziorze, mokradle). **13. t.** porasta brzegi (jeziora, stawu, zatoki); szeleści, szemrze, szumi (na wietrze); **t-y** chwieją kitami.

trzeba 1. t. k o m u c z e g o ⟨*ktoś potrzebuje czego; coś jest dla kogo niezbędne*⟩: **t.** mu spokoju, wypoczynku. Czuł teraz wdzięczność [...] za to, że znalazła wtedy, czego mu było trzeba. *Prusz. Karabela 225.* **2. t.** ci wiedzieć, że... ⟨*powinieneś wiedzieć, że...*⟩. **3. t.** nieszczęścia, że... ⟨*tak się nieszczęśliwie złożyło, że...*⟩: Trzeba nieszczęścia, że [...] jedno z dzieci, to średnie, zachorowało. *Mort. Wawrzek 177.* **4. t.** przyznać, że... ⟨*należy przyznać, że...*⟩. **5. t.** trafu, zdarzenia że... ⟨*tak się przypadkowo złożyło, że...*⟩: Trzeba trafu, że spotkałem go na ulicy. Trzeba zdarzenia, żeśmy się spotkali w podróży. *SW.* **6.** *pot.* **t.** ci (wam, nam itp.) było (to robić)? ⟨*czy musiałeś, czy kazał ci kto (tak zrobić)?*⟩. **7. t.** być kimś, jakimś, żeby... ⟨*tylko gdy się jest kimś, jakimś; w wypadku, gdy się jest kimś, jakimś (można tak postąpić)*⟩: Trzeba być cymbałem, żeby się dać tak nabrać. Trzeba być ślepym, żeby tego nie widzieć. **8.** *pot.* Jak **t.** ⟨*jak należy, należycie, dokładnie, starannie*⟩: Ale na święta lubię istotnie, żeby wszystko było jak trzeba. *Dąbr. M. Noce II, 45.* Ale ty mnie nie rozumiesz, bo też i nie słuchasz jak trzeba. *Kaczk. Olbracht. II, 176.* Wykonać co jak trzeba. **9.** *pot.* Nie **t.** ⟨*nie ma potrzeby; nie potrzebuję, nie potrzebuje, nie potrzebujemy*⟩: Czy ci (wam) pomóc? — Nie trzeba.

trzeci 1. t-a (godzina); **t-a** rano, w nocy; **t-a** po południu ⟨*godzina piętnasta*⟩: Bije trzecia a. zegar bije trzecią; punkt **t-a.** **2.** Trzeciego ⟨*trzeciego dnia miesiąca*⟩: Egzamin, wyjazd trzeciego. **3.** *geol.* Trzeciego rzędu (skały) ⟨*trzeciorzędowe, powstałe w okresie trzeciorzędu*⟩. **4. t-a** część, jedna trzecia czego ($\frac{1}{3}$) ⟨*jedna część całości podzielonej na trzy równe części*⟩. **5.** W dwóch trzecich ⟨*w części równej dwu częściom całości podzielonej na trzy równe części*⟩: Dom już rozebrany w dwóch trzecich. *Par. Niebo 227.* **6. t-e** danie ⟨*deser*⟩. **7. t-a** klasa: a) ⟨*w szkole (podstawowej): trzeci rok nauczania; izba, w której odbywa się to nauczanie; ogół uczniów tej klasy*⟩: Zdać do trzeciej; b) ⟨*w pociągu, na statku: wagon, przedział, bilet, za który płaci się najtaniej*⟩. **8. t-e** kury pieją, piały ⟨*jest, było bardzo późno (nad ranem)*⟩: Trzecie kury piały, gdy się do snu poczęli układać. *Krasz. Zadora 36.* **9.** *anat.* **t.** migdał(ek) ⟨*migdał gardłowy*⟩. **10. t-e** niebo ⟨*jedna z krain szczęśliwości, których wg nauki talmudystów było siedem*⟩: Raj był już i w trzecim niebie, i w czwartym. *Par. Niebo 229.* **11. t.** oficer (na statku) ⟨*najniższy stopniem oficer (na statku)*⟩. **12.** *jęz.* **t-a** osoba (*lp* i *lm*), forma trzeciej osoby ⟨*forma czasownika oznaczająca czynność wykonywaną przez osobę lub przedmiot, o których ktoś mówi*⟩. **13.** Osoba **t-a** ⟨*postronna*⟩: Nie mieszać do czego a. w co osób trzecich. **14.** W trzeciej osobie (mówić, przemawiać itp. do kogo) ⟨*mówić itp. do kogo używając formy trzeciej osoby, np. niech ojciec siada (forma wyrażająca szacunek); niech siada, zamiast siadaj, proszę siadać (forma wyrażająca lekceważenie)*⟩:

Nie przypuszczała go do poufałości i przemawiała doń [do niego] zawsze w trzeciej osobie. *Choj. Alkh. I, 3.* Dlaczego pan mówi o mnie w osobie trzeciej? Wszakże znajduję się przy panu! *Gomul. Ciury III, 70.* **15.** Państwa **t-e** ⟨*nie należące do układu, porozumienia; postronne*⟩. **16. t-e** piętro ⟨*czwarta kondygnacja domu mieszkalnego*⟩: Mieszkać na trzecim piętrze. **17.** *mat.* **t-a** potęga (danej liczby) ⟨*sześcian (danej) liczby*⟩. **18.** *hist.* **t.** rozbiór (Polski) ⟨*po upadku insurekcji Kościuszkowskiej zagarnięcie przez Rosję, Prusy i Austrię reszty ziem Polski*⟩. **19. T-a** Rzesza ⟨*nazwa państwa niemieckiego w okresie największej potęgi hitlerowskich Niemiec (1933—1945)*⟩. **20.** Stan **t.** ⟨*w przedrewolucyjnej Francji: w przeciwieństwie do szlachty i duchowieństwa nieuprzywilejowana część ludności (mieszczanie i chłopi)*⟩. **21. t.** wymiar ⟨*grubość*⟩. **22.** *kult.* **t.** zakon ⟨*tercjarstwo*⟩. **23.** Na pół trzeci(ej) mili (za miastem) ⟨*dwie i pół mili*⟩. **24.** Na trzecie (danie) ⟨*na deser*⟩: Na trzecie, coś lekkiego [...] na przykład omlecik. *Chodź. Pisma III, 437.* **25.** *pot.* Na trzeciego ⟨*jako trzecia osoba*⟩: A na trzeciego w pokoju, to bym przeszkadzała wujowi i pani! *Bogusz. Kura 149.* **26.** Na trzecią; o trzeciej, po trzeciej ⟨*na godzinę trzecią; o godzinie trzeciej*⟩: Wrócę na trzecią. Zebranie zacznie się o trzeciej. Jest już kilka minut po trzeciej. **27.** Po **t-e** ⟨*w wyliczeniu: po raz trzeci*⟩. **28.** W trzecie ręce ⟨*osobom obcym, postronnym*⟩: Przehandlowali ten towar, puścili go w trzecie ręce. *Jun. Now. 6.* **29.** Z trzeciej ręki (wiedzieć co, mieć informacje) ⟨*niebezpośrednio*⟩. **30.** Z trzecich ust ⟨*od osób nie zainteresowanych bezpośrednio*⟩: Słyszałem opowiadanie rozmowy z trzecich ust. *Mick. Listy II, 455.* **31.** Za trzecim razem; *daw.* za trzecią: Ciągle wracał do celu mojej podróży, zupełnie tak, jakby oczekiwał, że za trzecim razem dam mu inne wyjaśnienie niż za pierwszym. *Prusz. Karabela 181.* Udało się dwa razy, za trzecią koń się związał, padł z nim Pan Sędzic. *Kras. Podstoli 45.* **32.** *daw.* Być na trzecim stole ⟨*na wyżywieniu właściwym czeladzi dworskiej, na gorszym jedzeniu*⟩: Dała mu do chleba gomółkę sera, ku niemałej zazdrości wszystkich będących na trzecim stole. *Dygas. Now. VIII, 47.* **33.** Dwa białe i trzecie jak śnieg ⟨*nic, zupełnie nic; nic a nic*⟩: Ma, jak to mówią, „dwa białe i trzecie jak śnieg". *Reym. Now. V, 72.*

trzepać 1. t. dywany, koce, meble ⟨*uderzać, zwykle trzepaczką, w celu usunięcia kurzu*⟩. **2. t.** konopie, len ⟨*oczyszczać z paździerzy uderzając po włóknach*⟩. **3. t.** kozaka ⟨*tańczyć*⟩. **4. t.** pacierz, różaniec ⟨*odmawiać bezmyślnie*⟩. **5. t.** co jak (nakręcona) katarynka, pozytywka ⟨*mówić szybko, mechanicznie, nie zwracając uwagi na treść*⟩: Trzepał lekcje jak nakręcona pozytywka. *Dygas. Gorz. I, 22.* **6. t.** k o g o (tęgo, mocno) p o c z y m ⟨*bić*⟩: Trzepał go kijem po nogach, łopatkach i gdzie popadło. *Kow. W. Rodz. 33.* **7. t.** c z y m ⟨*machać, poruszać szybko*⟩: **t.** ogonem (o zwierzęciu), liśćmi (o osice), skrzydłami (o ptakach). **8. t.** językiem ⟨*wygadywać byle co*⟩: Sami wiecie — niejeden językiem trzepie [...] ale ufać im — mowy nie ma. *Worosz. Ojcz. 25.* **9. t.** o c z y m ⟨*mówić, paplać*⟩: Paulinka jak zawsze trzepie o wszystkim, co wie i czego nie wie. *Orzesz. Przerw. 201.* **10. t.** po angielsku, po francusku ⟨*mówić płynnie*⟩: Po angielsku już trzepię — a rozumiem wszystko doskonale. *Słow. Listy I, 41.*

trzepnąć 1. t. k o g o — c z y m — p o c z y m — w c o; **t.** c z y m — w c o ⟨*uderzyć*⟩: [Klacz] nawet swego furmana nie wahała się [...] trzepnąć kopytem. *Żer. Syzyf. 89*; **t.** kogo po łbie, po łapach, po plecach; w kark, w kolano, w ucho; **t.** dłonią, pięścią w stół. **2. t.** palcami ⟨*strzepnąć*⟩: Trzepnął palcami, co było u niego oznaką zadowolenia. *Dz. Lit. Lw. 7, 1857.*

trzepot, trzepotanie 1. Głośny(-e), lekki(-e), płochliwy(-e) **t.** ⟨*łopot, łopotanie*⟩. **2. t.** c z e g o: **t.** skrzydeł; chorągwi, proporczyków; żagli; **t.** strzałów (karabinowych). **3.** *myśl.* **t.** w miejscu ⟨*zatrzymywanie się w powietrzu*⟩: Nie wszystkie ptaki zdolne są do zatrzymywania się wiosłując, czyli do trzepotania w miejscu. *Kalend. Myśl. 193.* **4.** Z trzepotem, z trzepotaniem (poderwać się, zerwać się; ulecieć) ⟨*o ptakach*⟩. **5.** *przen.* Zadygotać trzepotem: Serce zadygotało nieśmiałym trzepotem. *Par. Niebo 15.*

trzepotać 1. t. c z y m ⟨*poruszać szybko*⟩: **t.** rękami; nogami, powiekami. Wiatr rozwiewał jej włosy, trzepotał sukienką. *Pap. Szczury 7.* Osika liśćmi trzepocze. Ptak trzepocze skrzydłami. **2.** Język (czyj) trzepocze ⟨*ktoś dużo mówi, paple, trajkocze*⟩. **3.** Flaga trzepocze (na wietrze, z wiatrem); sztandary trzepotały (na wietrze). **4.** Płomyk w lampie trzepocze ⟨*chwieje się*⟩. **5.** Serce trzepocze w piersi ⟨*bije mocno*⟩: Serca dzieci trzepotały w piersi, jak wystraszone ptaki. *Żółk. W. Droga 206.*

trzepotać się 1. t. się — w c z y m ⟨*miotać się; również przen.*⟩: Kanarek trzepocze się w klatce; ryby trzepotały się w sieci; trzepotał się w sidłach losu (o człowieku). **2.** Kaczki trzepotały się w wodzie ⟨*chlapały się*⟩. **3.** Mewy, motyle trzepotały się w powietrzu ⟨*fruwały*⟩. **4.** Sztandary trzepoczą się (w słońcu, na wietrze) ⟨*łopoczą*⟩.

trzepotanie p. **trzepot**

trzeszczeć 1. Aż w krzyżu (w krzyżach), w stawach trzeszczy ⟨*aż w krzyżu itp. chrupie, chrzęści*⟩: Wyprostował się, aż trzeszczało mu w krzyżach. *Kow. A. Grec. 137.* Przeciągał się energicznie, aż mu w stawach trzeszczało. *Gomul. Ciury II, 127.* **2.** Aż w uszach trzeszczy; aż w głowie trzeszczy a. aż głowa trzeszczy ⟨*aż uszy bolą, aż głowa boli*⟩: Rzępolą, aż w uszach trzeszczy. Obowiązki, ciężary, praca!... aż głowa trzeszczy! *Bełc. Proteg. 248.* **3.** Bił się, że aż trzeszczało ⟨*słychać było odgłos zadawanych razów*⟩. **4.** Trzeszczy w czym (np. w słuchawce telefonicznej, w aparacie radiowym) ⟨*słychać trzaski, szum*⟩. **5. t.** w szwach, *rzad.* w węgłach; szwy trzeszczą ⟨*pękać w spojeniach; spojenia pękają*⟩: Cała izba, zdało się, trzeszczała w swych węgłach. *Żer. Popioły I, 56.* **6.** *pot.* **t.** komu nad głową ⟨*robić wymówki; suszyć komu głowę o co*⟩: Baba markotna trzeszczy chłopu nad głową. *Dygas. Marg. 189.* **7.** Karabin maszynowy trzeszczy ⟨*o seryjnym strzelaniu broni maszynowej*⟩. **8.** Liny trzeszczą; maszt trzeszczy (pod naporem wiatru). **9.** Mróz aż trzeszczy, aż pod nogami trzeszczy ⟨*o tęgim mrozie*⟩. **10.** Polana pod kuchnią trzeszczą ⟨*palą się z trzaskaniem*⟩. **11.** Schody trzeszczą (pod czyimi krokami). **12.** Szafy trzeszczą (rozsychając się).

przysł. **13.** Gdy panowie za łby chodzą, poddanemu włosy trzeszczą.

trzeźwość 1. t. naukowa, praktyczna, polityczna, umysłowa ⟨*rozsądek, realizm w ocenie, w pojmowaniu czego*⟩. **2. t.** c z e g o: **t.** myśli, poglądów, sądu, umysłu. **3.** Z trzeźwością (oceniać co, zastanawiać się nad czym) ⟨*trzeźwo, realnie*⟩.

trzeźwy 1. t-a głowa; **t.** umysł: a) ⟨*człowiek przytomny, nie pijany*⟩; b) ⟨*człowiek trzeźwo myślący*⟩. **2. t-a** myśl, ocena sytuacji; **t.** pogląd, spojrzenie na co; **t.** sąd o czym ⟨*rozsądna(-y), realna(-y), rzeczowa(-y)*⟩. **3. t.** polityk ⟨*kierujący się rozsądkiem, oceniający realnie sytuację, rozważny*⟩. **4. t.** w c z y m: **t.** w swoich poglądach, w ocenie sytuacji, w wyborze. **5.** Na trzeźwo; po trzeźwemu, *daw.* po trzeźwu ⟨*będąc trzeźwym*⟩: Mój tata grał na dudach; pięknie grywał pjany, ale kiedy na trzeźwo, okropnie rzępolił. *Słow. Ballad. 29.* Czy twoje wykrzyki poświęcenia się nie są piosenką chwilowego pijaństwa, której po trzeźwemu zapominasz? *Gosz. Pszonki 462.*

przysł. **6.** Co u trzeźwego na myśli, to u pijanego na języku. (Co u trzeźwego w głowie, to u pijanego w mowie).

trzęsienie 1. Katastrofalne, lekkie, okropne, straszne **t.** ziemi; **t.** ziemi tektoniczne, wulkaniczne ⟨*drgania skorupy ziemskiej*⟩. **2. t.** podmorskie ⟨*drgania dna oceanicznego*⟩. **3. t.** zapadliskowe (w kopalni) ⟨*wywołane zapadaniem się stropu nad wyrobiskami*⟩. **4.** Odczuć **t.** ziemi. **5. t.** (ziemi) daje się odczuć, zdarza się, nawiedza jakiś kraj, okolicę, miasto.

trzoda 1. Dzika, nierogata, wełnista **t.**; **t.** leśna ⟨*gromada zwierząt, zwykle domowych, zwłaszcza bydła, owiec i kóz; stado*⟩. **2. t.** chlewna ⟨*nierogacizna*⟩. **3. t.** c z e g o: **t.** bydła, kóz, owiec; **t.** jeleni; *przen. pogard.* **t.** naśladowców ⟨*o gromadzie ludzi*⟩. **4.** Hodowla trzody. **5.** Pędzić trzodę; pilnować trzody; wypasać trzodę (na halach).

trzon 1. t. gór(y) ⟨*podstawa*⟩. **2. t.** kolumny: a) ⟨*część środkowa między podstawą a głowicą*⟩; b) **t.** kolumny marszowej ⟨*główna część wojska będącego w marszu*⟩. **3. t.** wojska ⟨*główny korpus, główne siły*⟩. **4.** *przen.* **t.** kierowniczy (partii), **t.** narodu — klasa robotnicza; **t.** powieści. **5.** Stanowić (główny) **t.** czego (np. armii, partii).

trzos 1. Gruby, ładowny, naładowany, pełny, pękaty, wypchany **t.**; **t.** skórzany, szeroki ⟨*woreczek na pieniądze, daw. pas wełniany lub skórzany z kieszeniami na pieniądze*⟩. **2. t.** nabity czym (np. dukatami); ładowany złotem. **3. t.** c z e g o: **t.** pieniędzy, gotówki, złota. **4.** Ładować, nabijać, napychać **t.** **5.** *przestarz.* Brząknąć, zabrzęczyć trzosem ⟨*zapłacić za co, opłacić co*⟩: Bądź człek figla zrobił czasem, kiedy dobrym brząknął trzosem, wszystko mu poszło nawiasem. *Zab. XIII/1, 1776, s. 29.* Jak zabrzęczy trzosem, to chłopcy [...] wybredzać nie będą. *Padal. Opow. I, 235.* **6.** *książk.* Dobrać się do czyjego trzosa ⟨*dysponować czyimi pieniędzmi, czerpać, korzystać z cudzych pieniędzy*⟩: Starsze pokolenie reprezentuje [...] ekonom, człowiek zdolny do wszystkiego, byle się dobrać do pełnego trzosa pani Marcinowej. *Boy Flirt V, 184.*

przysł. **7.** Gdzie trzos pełny, tam przyjaciel pewny. Nie wtykaj nosa do cudzego trzosa.

trzy 1. t. czwarte ⟨*trzy części całości podzielonej na cztery części*⟩: Książka jest nudna; w trzech czwartych zajmuje się perypetiami z wyszukiwaniem przewodników. *Wierchy 1931, s. 215.* **2. t.** ćwierci do śmierci komu ⟨*niewiele brakuje komu do śmierci; jakby miał zaraz umrzeć*⟩: Gdyby mi nawet było trzy ćwierci do śmierci [...] jeszcze by mi się w Krakowie uśmiechnęło życie. *Kurek Płom. 85.* Wygląda trzy ćwierci do śmierci. *Goj. Dom 97.* **3.** *lit.* **t.** jedności (akcji, miejsca, czasu) ⟨*trzy zasady (jedność akcji, miejsca, czasu) obowiązujące w dramacie pseudoklasycznym, mające swe źródło w poetyce Arystotelesa*⟩. **4.** *iron.* **t.** mile za piec ⟨*o projektach podróży*⟩: Pojedziesz w świat: trzy mile za piec i czwartą na piec. *Osm. Siedem 31.* **5. t.** na ósmą, dziewiątą itp. ⟨*godzina 7^{45}, 8^{45} itp.*⟩. **6. t.** po **t.** (pleść, prawić, mówić, gadać) ⟨*bez sensu, bez ładu i składu*⟩: Prawi trzy po trzy wszystko, zawsze nic do rzeczy. *Piotr. Satyr 139.* **7.** Nie wart trzech groszy, trzech groszy nie dałbyś za niego ⟨*nic nie wart*⟩: Koń ten, kiedy stał w stajni przy żłobie, zdawał się nie wart trzech groszy. *Kaczk. Anunc. II, 164.* Mały, czarny, zgarbiony, zarośnięty, słowem — trzech groszy nie dałbyś za niego. *Prus Lalka I, 210.* **8.** Raz, dwa, **t.**: a) ⟨*liczenie rytmu kroków w marszu, tempa w muzyce itp.*⟩: Maszeruje wojsko ulicą raz... dwa... trzy. *Świerszcz. 35, 1953.* Liczył głośno: raz, dwa, trzy — raz, dwa, trzy — i nawet wybijał takt nogą. *Goj. Dziew. I, 79*; b) ⟨*szybko*⟩: Spakowałem rzeczy raz, dwa, trzy i kazałem je tu przynieść. *Winaw. Roztw. 26.* **9.** *mat.* Reguła trzech ⟨*sposób obliczania niewiadomej x z proporcji $x : a = b : c$, gdzie a, b, c są wiadome*⟩. **10.** Na **t.** głosy (śpiewać) ⟨*(śpiewać) trzy partie głosowe (solowo lub chóralnie)*⟩. **11.** Na **t.** spusty (zamknąć (się)) ⟨*(przekręcając zamek, zasuwę trzy razy; przen. na wszystkie zamki, na głucho; odseparować się, nie przyjmować nikogo)*⟩: Nie lepiejże zamknąć pracownię na dwa, na trzy spusty? *Konopn. Ludzie 407.* **12.** Na **t.** zmiany (fabryka pracuje, lekcje się odbywają w szkole) ⟨*zmieniając załogę fabryki, uczniów w szkole trzy razy w ciągu doby*⟩. **13.** Jest czego za **t.** grosze ⟨*jest bardzo mało, niewiele*⟩. **14.** Jeść, pracować za trzech ⟨*bardzo szybko i dużo*⟩: Był zdolny, pomysłowy, bystry i umiał pracować za trzech. *Meis. Sams. 23.* **15.** Mieć kogo za **t.** litery ⟨*za nic*⟩: Jeżeli we dwadzieścia cztery godziny nic nie wymyślisz dla siebie nadal, to cię będę miał za trzy litery. *Sztyrm. Paliw. 242.* **16.** Nie umieć powiedzieć trzech słów ⟨*nie umieć się wypowiedzieć; być małomównym*⟩. **17.** Nie umieć trzech a. do trzech zliczyć ⟨*być nierozgarniętym, gapiowatym, nieśmiałym*⟩: Nie umiała trzech zliczyć, nie wiedziała nawet przy porachunku, ile jej się należy za robotę. *Dygas. Marg. 138.* Siedzieli osowiali i nieswoi, jakby nie umieli do trzech zliczyć. *Krzyw. I. Bunt 91.* **18.** Odstukać **t.** razy ⟨*zwyczajem ludzi przesądnych zastukać palcem w jakiś przedmiot (zwykle w nie malowane drzewo), aby czego pomyślnego nie zapeszyć albo nie wywołać czego niepomyślnego (wtedy, kiedy się o tym wspomina)*⟩: Ja, gdyby mnie pytali, co nie daj Boże — odstukał trzy razy — będę milczał jak grób. *Pytl. Fund. 233.* **19.** Wsadzać, wścibiać, wtrącać (wszędzie) swoje **t.** grosze ⟨*wtrącać się do czego, do czyich spraw; dorzucać swoje uwagi nie będąc pytanym*⟩: Stary dwoił się i troił, wszędzie wsadzał swoje trzy

grosze. *Braun Lewanty 398.* W urządzaniu sali i innych pokoi chciał pokazać swój gust i wtrącał wszędzie swoje trzy grosze. *Korz. J. Spek. 188.* Była nieznośna: słuchając rozmowy wścibiała zawsze swoje trzy grosze. **20.** *daw.* Jeszcze kur nie zapiał **t.** razy ⟨*niewiele czasu upłynęło*⟩: Dopiero co przysiągł tej tam Ormiance we Lwowie wierność i czystość do grobu — a jeszcze kur nie zapiał trzy razy, już poszedł w konkur do innej. *Kaczk. Olbracht. II, 97.* *przysł.* **21.** Do trzech razy sztuka ⟨*może uda się za trzecim razem, co nie udało się poprzednio*⟩.

trzymać 1. *daw.* **t.** arendę a. co arendą; **t.** dzierżawę, **t.** karczmę, wieś itp. ⟨*dzierżawić*⟩: Zaleski trzymał arendą klucz rzeczycki. *Kościuszko 7.* **2. t.** bank (w grze w karty) ⟨*być bankierem; rozporządzać pulą stawek*⟩. **3. t.** ciepło, wilgoć itp. ⟨*nie tracić ciepła, wilgoci itp.*⟩: Piec dobrze trzyma ciepło; ziemia trzymała wilgoć. **4.** *daw.* **t.** czapkę ⟨*kłaniać się nisko*⟩: Uniżoność [...] nie czyniła szczęśliwymi pacjentów; przegrał niejeden sprawę, choć czapkę trzymał. *Kit. Opis 219.* **5. t.** drzwi ⟨*przytrzymywać, aby nie można było otworzyć*⟩. **6. t.** dziesięć przeciw jednemu ⟨*zakładając się, uważać, że się ma prawie pewną szansę na wygraną*⟩. **7. t.** fason: a) ⟨*o ubraniu: nie defasonować się*⟩; b) *pot.* ⟨*okazywać fantazję, nadrabiać miną*⟩: Do rogu [...] jakoś trzymało się fason: śpiewano [...] i podskakiwano do taktu. *Kunc. Twarz 73.* **8. t.** formę ⟨*utrzymywać nadany kształt*⟩: [Pasztet] był ścisły, formę trzymał doskonale, a mimo to w ustach się rozpływał. *Gomul. Róże 182.* **9. t.** gębę (zamkniętą na kłódkę; na mundsztuku); **t.** język na uwięzi; **t.** język za zębami ⟨*zachowywać tajemnicę, nie rozgłaszać czego; być dyskretnym*⟩: Da mi, uważasz pan, sto kawałków, żebym tylko gębę trzymał. *Lut. Próba 109.* To okropne, ale będę musiał jakoś wytrzymać i gębę trzymać zamkniętą. *Makowiec. Dios. 223.* Baba ze złości gryzie pazury, ale gębusię trzyma na kłódkę zamkniętą. *Sewer Nafta III, 99.* Kłaniaj się [...] trzymaj gębę na mundsztuku, bo inaczej niczego się nie dochrapiesz. *Sewer Nafta III, 139.* Wolarze nie trzymali także języka na uwięzi [...] jeno sypali wszystko jak popadło. *Grusz. An. Żak. 41.* Stach pozieleniał z irytacji. Łypał na durnia białkami wielkich oczu, ale trzymał język [...] na uwięzi. *Gard. Trzech 140.* Powierzyłbym ci niejedną tajemnicę, ale nie wiem, czy potrafisz trzymać język za zębami. *Kłos. Wiosna 7.* Królewczanie z Gdańszczanami tak się tam lżyli, że zapadła uchwała [...] żeby każdy, kto na publicznym miejscu nie umie trzymać języka za zębami [...] na dwa tygodnie do wieży był wpakowany. *Moracz. Dzieje III, 156.* **10.** *przestarz.* **t.** głos ⟨*mówić, opowiadać*⟩: Obywatel Łyko był wielki mówca, co w języku mieszkańców Skowrona oznacza nie tylko człowieka gadatliwego, ale i dowcipnego. Przez całą więc drogę trzymał głos. *Dygas. Now. I, 17.* **11. t.** głowę wysoko; do góry ⟨*zachowywać się godnie, dumnie; mieć swoją ambicję*⟩: Miecznik [...] chociaż zna respekt względem magnatów, obrażony, umie wysoko trzymać głowę. *Chmielow. Studia 50.* **12. t.** konia (przy pysku, za uzdę) ⟨*przytrzymywać, żeby stał spokojnie*⟩: Trzymajcie-no chłopcy konia, żeby nie wierzgał. *Jun. Antrop. 33.* **13.** *przestarz.* **t.** krok, takt ⟨*utrzymywać tempo w marszu, w muzyce*⟩. **14.** *żegl.* **t.** kurs (o statku) ⟨*utrzymywać stały kąt między południkiem a linią symetrii statku; utrzymywać kierunek posuwania się (statku)*⟩. **15. t.** loterię; **t.** (ćwiartkę, los) na loterii ⟨*grać na loterii (pieniężnej)*⟩. **16. t.** miarę: a) ⟨*mieć właściwy rozmiar*⟩: Ta deska nie trzyma miary (jest za mała). *SW*; b) *przestarz.* ⟨*zachować umiar*⟩. **17.** *daw.* dziś *żart.* **t.** mowę do kogo ⟨*przemawiać do kogo*⟩: Trzymał do nich tę mowę. *Troc SW.* **18. t.** oczy przymknięte ⟨*przymknąć oczy*⟩. **19. t.** oczy w ziemię spuszczone, utkwione; **t.** wzrok w ziemię utkwiony ⟨*spuścić oczy*⟩; **t.** oczy utkwione, wzrok utkwiony w kim ⟨*patrzeć na kogo nie odwracając wzroku*⟩. **20.** *daw.* **t.** plac ⟨*stawiać opór*⟩: To znaczyło, że nasi „plac trzymają", że jeszcze siły po obu stronach równe. *Gomul. Miecz II, 121.* **21. t.** powóz, konie ⟨*utrzymywać, mieć do swojej dyspozycji*⟩. **22. t.** prym; *daw.* **t.** czoło, przodek, pierwszeństwo, najpierwsze miejsce ⟨*być pierwszym, najlepszym; przodować, stać na czele*⟩: Ściągnęła się szlachta krakowska, sandomierska i sieradzka, między którą trzymali czoło Toporczykowie. *Narusz. Hist. VI, 91.* Między wszystkimi rymotwórcami Tassoni pierwszeństwo trzyma. *Kras. Rym. 202.* Jan Rousseau najpierwsze miejsce trzyma w rodzaju poezji lirycznej między współziomkami swoimi. *Kras. Rym. 226.* **23. t.** służbę, mnóstwo służby ⟨*angażować; mieć do swojej dyspozycji*⟩. **24. t.** ster czego; **t.** ster w ręku, w dłoniach ⟨*rządzić, kierować (czym)*⟩: Trzymał w ręku ster, ustalał stanowisko pisma wobec ważniejszych zagadnień i wydarzeń. *Krzywosz. Życie 126.* Na żaglach swej pracowitości płynął przez jej [nauki] nieogarnione dale, płynął uparcie, sam trzymając ster w młodziutkich, lecz już krzepkich i pewnych siebie dłoniach. *Śliw. A. Lel. 19.* **25. t.** straż, wartę (przy czym) ⟨*odbywać straż, wartę; pilnować czego*⟩. **26. t.** czyją stronę ⟨*brać czyją stronę, stać po czyjej stronie; popierać kogo, czyje stanowisko; sprzyjać komu*⟩: Krassus trzymał stronę senatu, Pompejusz ludu. *Kras. Życia IX, 100.* Twoją stronę trzymam. *Reym. Fron. 107.* **27. t.** komu strzemię ⟨*pomagać komu wsiadać na konia; przen. być czyim wasalem, sługą*⟩: Twoi ojcowie trzymali nam strzemię, gdyśmy do zwycięstw złotych szli. *Rap. Maćko 26.* **28.** *daw.* **t.** środek czego ⟨*zajmować środek czego*⟩: W sali jadalnej, trzymającej środek domu, drzwi szklane prowadziły do ogrodu. *Puz. W Wilnie 14.* **29. t.** wagę, nie **t.** wagi ⟨*mieć, zachowywać przepisaną wagę; nie mieć wagi; również przen.*⟩: Zważył każdy wiersz, niby sztukę złota na szalkach krytycznych: wszystkie, które nie trzymały wagi potrzebnej, odrzucił. *Gomul. Ciury III, 101.* **30. t.** wojsko, żołnierzy, oddział itp. na nogach; pod bronią ⟨*utrzymywać wojsko itp. w pogotowiu, w gotowości bojowej*⟩. **31. t.** zakład ⟨*zakładać się*⟩: Trzymam zakład, że pojadę do Wiednia. *Krasz. Brühl 336.* **32. t.** c o — c z y m, p o d c z y m ⟨*ująwszy, ułożywszy, położywszy na czym; wsunąwszy pod co utrzymywać*⟩: **t.** dziecko na ręku; **t.** ciężar na plecach; **t.** ręce na klawiaturze; **t.** teczkę, kapelusz pod pachą. **33. t.** co (towar) na składzie, w sklepie, w handlu ⟨*mieć na składzie; mieć na sprzedaż*⟩: Trzymaj piwo bawarskie, to jest dobry interes. *Jun. Antrop. 214.* Mydła, papierosów nie trzymamy w swoim sklepie, handlu. *SW.* **34. t.** co na wodzy, *rzad.* na powrózku ⟨*hamować, powściągać co*⟩: Niepokój, choć trzymany na wodzy, wzrastał z sekundy

na sekundę. *Nowak Z. Start 5.* Resztkami sił trzymał na wodzy wybuch szaleństwa. *Sienk. SPP.* **t.** swój temperament na wodzy. Jest ona sztukmistrzem, arcyfizykiem, trzymającym ciekawość czytelnika na powrózku aż do chwili, gdy go piorunem olśni, przerazi i... zmusi do oklasku. *Żer. Dzien. II, 442.* **35. t.** palec na ustach ⟨*nakazywać tym gestem milczenie*⟩: Ujrzałem Helenę, ... trzymjącą palec na swoich ustach, jakby rozkaz abym milczał. *Groza Wład. II, 216.* **36. t.** psa na łańcuchu, na uwięzi ⟨*uwiązać psa (na łańcuchu), zwykle przy budzie, aby pilnował domostwa, ogrodu itp.*⟩, **t.** psa na smyczy ⟨*prowadzić psa na smyczy, nie pozwalać psu biec luzem*⟩. **37. t.** rękę na pulsie czego ⟨*orientować się w bieżącej sytuacji*⟩: Lubię ludzi, którzy trzymają rękę na pulsie życia, robią wrażenie mocnych, choćby nimi nie byli. *Rudn. A. Lato 129.* **38. t.** co pod kluczem ⟨*chować w zamkniętym miejscu, zamykać*⟩: Alboż to nam wolno trzymać pod kluczem nasze hipoteczne księgi? *Choj. Alkh. I, 331.* **39. t.** co pod sekwestrem ⟨*zasekwestrować co, położyć sekwestr na czym*⟩: Od kilku dni trzymał pod sekwestrem nie tylko wszystkie powozy, ale i statki na Dunaju. *Korzon Woj. II, 495.* **40. t.** co pod suknem ⟨*nie załatwiać czego, nie ogłaszać*⟩: Zapowiedziana odezwa wielkoksiążęca [...] była w ciągu trzech kwartałów trzymana przez rząd pod suknem. *Ask. Uwagi 47.* **41. t.** światło pod korcem ⟨*nie dzielić się z kim swą wiedzą*⟩: Siła ksiąg przeczytałeś... Nie godzi się światła trzymać pod korcem! *Gomul. Miecz I, 176.* **42. t.** pod parą (np. kotły, parowozy) ⟨*mieć gotowe do wprawienia w ruch, do uruchomienia, do działania*⟩. **43. t.** c o — w c z y m: a) ⟨*chwyciwszy co (ręką lub innym narządem chwytnym) nie puszczać*⟩: **t.** w ręce szklankę; ptak trzyma w dziobie zdobycz; b) ⟨*włożywszy utrzymywać*⟩: **t.** nogi w wodzie, palec w ustach, ręce w kieszeni, papierosa w zębach. **44. t.** co w chłodnym miejscu, w lodówce ⟨*przechowywać*⟩. **45. t.** co w czystości ⟨*utrzymywać*⟩: **t.** mieszkanie w czystości. **46. t.** co (miasto) w oblężeniu ⟨*oblegać co*⟩. **47. t.** co w odwodzie ⟨*mieć co w rezerwie*⟩: Zamiast powyższych, kuszących, lecz karkołomnych kombinacji zarobkowych [...] trzymano w odwodzie inną. *Ask. Uwagi 253.* **48. t.** co w pogotowiu (np. broń) ⟨*mieć przygotowane (do natychmiastowego użycia)*⟩: Zdarli konie [...] kopie trzymając ciągle w pogotowiu. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 89.* **49. t.** co w ręku a. w swoich rękach ⟨*dysponować czym, rządzić, mieć wpływ na co*⟩: **t.** los rodziny w ręku; **t.** cały handel w swych rękach. **50. t.** w swych rękach nici czego ⟨*skupiać główne wątki, elementy danej sprawy, kierować czym*⟩. **51. t.** co w sekrecie, w tajemnicy (przed kim) ⟨*zachowywać sekret, tajemnicę; nie rozgłaszać czego*⟩: Trzyma to w sekrecie nawet przed synem. *Bał. Dziady 59.* Odjazd ten trzymany jest w tajemnicy. *Bełc. Tarło 167.* **52. t.** nerwy w garści ⟨*być opanowanym, nie pozwalać sobie na zdenerwowanie*⟩. **53.** Nie **t.** (od jakiegoś czasu) ołówka, pędzla, pióra w ręku ⟨*nie rysować, nie malować, nie pisać; nie tworzyć*⟩: Chciałbym się uczyć rysować [...] Pan kasztelan pozazdrościłby mi tego; on sam... — Od kilku lat nie trzymał ołówka w ręku. *Krasz. Sfinks I, 298.* **54.** *rzad.* **t.** rękę w czym ⟨*czuwać nad czym; brać w czym udział*⟩: Z Francją toczą się jakieś konszachty, w których prymas rękę trzyma. *Moracz. Dzieje IX, 151.* **55.** *przestarz.* **t.** serce w dzierżawie ⟨*mieć czyje uczucie*⟩: A pan Babinicz, ledwośmy z Zamościa wyjechali, zaraz mi powiedział, że jego serce kto inny w dzierżawie trzyma. *Sienk. Pot. VI, 69.* **56. t.** k o g o n a c z y m, o c z y m, p o d c z y m; p r z y c z y m, w c z y m: **t.** kogo na łaskawym chlebie ⟨*mieć kogo na swym utrzymaniu*⟩. **t.** kogo, co na pasku ⟨*ograniczać czyją swobodę, krępować czyją wolę*⟩: Matka, jak mówiono — herod-baba, chciała go dotąd jeszcze trzymać na pasku, musiał z nią razem mieszkać, wymykał się więc już o szóstej z rana do biura. *Chłęd. Pam. II, 261.* Będę swoją wyobraźnię trzymał na pasku, jak niemowlę, co się chodzić jeszcze nie nauczyło. *Sztyrm. Katalept. II, 8.* **57. t.** kogo na stancji, **t.** kogo u siebie; **t.** lokatorów, uczniów itp. ⟨*wynajmować komu mieszkanie*⟩: Najęłam trochę większe mieszkanie i trzymam kawalerów na stancji. *Jun. Now. 256.* **58. t.** kogo, co na uwięzi ⟨*uwiązać kogo, co; nie pozwalać się poruszać; zaprzątać czyją uwagę; absorbować kogo*⟩: Drzewa sterczały nagie i bez ruchu, jakby je przestrach trzymał na uwięzi. *Gomul. Pieśni 300.* Zagadka nęciła mię i trzymała na uwięzi. *Tyg. Ilustr. 8, 1904.* **59. t.** kogo na wodzy ⟨*utrzymywać w karności, nie pozwalać na ekscesy*⟩: Dowódca trzymał swych podwładnych na wodzy. **60. t.** kogo o chlebie i wodzie ⟨*więżąc kogo karmić skąpo, nie dawać jeść dostatecznie*⟩: Kazał zamknąć Danae w ciemnicy, gdzie trzymał ją o chlebie i wodzie. *Mark. W. Mity 117.* **61. t.** kogo o głodzie ⟨*nie dawać jeść*⟩. **62. t.** kogo pod gołym niebem (np. jeńców) ⟨*nie dać pomieszczeń, mieszkań, kwater itp.*⟩. **63. t.** kogo pod kluczem ⟨*zamknąć kogo, uwięzić*⟩: Kapitan na wszelki wypadek trzymał go pod kluczem. *Płomyk 19, 1955.* **64. t.** kogo, co pod obstrzałem (np. nieprzyjaciela, oddział, przyczółek mostu) ⟨*strzelać do kogo, do czego bez przerwy*⟩. **65. t.** kogo pod pantoflem ⟨*nie dawać swobody działania, narzucać komu swoją wolę, uzależnić kogo od swej woli*⟩: Z całą energią broniła się od zarzutów, że trzyma męża pod pantoflem. *Dąbr. Ig. Matki 406.* **66. t.** kogo pod strażą ⟨*nie pozwolić komu wyjść z zamknięcia, pozbawić kogo swobody poruszania się*⟩. **67. t.** kogo, co pod strzałem ⟨*skierować na kogo, na co broń gotową do strzału*⟩. **68. t.** kogo przy sobie: a) ⟨*nie dawać komu zbytniej swobody, ograniczać czyją swobodę działania*⟩; b) ⟨*mieć kogo zawsze w swym najbliższym otoczeniu, w swoim towarzystwie*⟩. **69. t.** kogo przy spódnicy ⟨*o kobiecie: nie pozwalać komu na samodzielność, nie dawać swobody działania, trzymać kogo przy sobie*⟩: A cóż ty myślisz, chłopca wiecznie przy spódnicy trzymać? *Was. W. Wierzby 22.* **70.** *daw.* **t.** kogo w dozorze ⟨*pilnować, nadzorować kogo, czuwać nad kim*⟩: Trzymał syna w pilnym dozorze. *Kras. Życia VIII, 217.* **71. t.** kogo w kajdanach ⟨*zakuć kogo w kajdany, uwięzić kogo*⟩. **72. t.** kogo, co w karbach, w klubach, w karności, w rygorze, w ryzach ⟨*utrzymywać w posłuszeństwie, w zależności; narzucać komu w czym jakiś ustalony ład, rygor, porządek*⟩: Powinniby [...] wcześnie obmyśleć lekarstwo na chorobę, jaka się wywodzić musi chwilowo z obalenia tego, co w klubach społeczeństwo trzymało. *Krasz. Kartki 233.* Powaga starych trzymała młodzież w karności. *Rzew. H. Zamek 27.* Dowódca trzymał oddział w rygorze. **73. t.** kogo w kieszeni

⟨*uzależnić kogo od siebie, zwykle finansowo*⟩: Szlachcica i włościanina trzyma w kieszeni handlarz. *Sienk. Sprawy 7.* Dwóch filutów spekulowało na moje życie, ja zadrwiłem z nich, zagrałem komedię choroby i teraz ja ich trzymam w kieszeni, a nie oni mnie. *Lubow. Sąd 63.* **74. t.** kogo, co w napięciu ⟨*przykuwać czyjąś uwagę, absorbować kogo czym*⟩: **t.** czytelnika, widza, uwagę czyją w ciągłym napięciu. **75. t.** kogo w niepewności ⟨*spowodować czyją niepewność, uczynić kogo niepewnym co do czego*⟩. **76. t.** kogo w niewoli ⟨*pozbawić kogo (zwykle jeńca wojennego) wolności*⟩. **77. t.** kogo w objęciach; **t.** kogo wpół ⟨*obejmować kogo; obejmować kogo w talii*⟩: On ją cały czas trzymał wpół. *Nałk. Z. Dom kob. 15.* **78. t.** kogo, co w opiece ⟨*opiekować się kim, czym*⟩: Raczysz baczność mieć nad ich losem i w swojej trzymać opiece. *Zab. XII/I, 1775, s. 28.* **79. t.** kogo w pętach (jedwabnych) ⟨*wykorzystując czyje uczucie związać go ze swoją osobą mocno, skrępować czyją swobodę, narzucić mu swą wolę*⟩: Marysieńka trzyma w pętach jedwabnych męża swojego, Jana Sobieskiego. *Korzon Woj. III, 72.* **80. t.** kogo w posłuszeństwie ⟨*zmuszać kogo do posłuszeństwa*⟩. **81. t.** kogo w rezerwie, w odwodzie ⟨*mieć kogo w pogotowiu, na wszelki wypadek*⟩: Jeszcze ludzie gotowi posądzić, że tego drągala trzymamy w rezerwie dla naszej Mani. *Prus Now. I, 182.* **82. t.** kogo w ręku, w rękach ⟨*opanować kogo, uzależnić kogo od siebie; kierować kim, utrzymywać w rygorze*⟩: Dobry człowiek, ale już tych chłopaczysków to wcale nie umiał w rękach trzymać. *Was. W. Rzeki 80.* **83. t.** kogo w szachu ⟨*krępować czyją swobodę zagrażając mu czym*⟩: Zbójnictwo trzymało w szachu szlachtę na Podhalu. *Wiedza i Życie 8, 1954, s. 522.* **84. t.** kogo w ucisku (np. naród) ⟨*uciskać, gnębić kogo*⟩. **85. t.** kogo w wieży, w więzieniu (jeńca, więźnia) ⟨*więzić*⟩. **86. t.** k o g o, c o — c z y m — p o d c o, z a c o ⟨*chwycić kogo, co — za co; chwyciwszy za co nie puszczać; utrzymywać, podtrzymywać*⟩: Trzymała ją palcami za ramię. *Zar. SPP.* **t.** kogo pod ramię, pod ramiona; **t.** dziecko za rękę. - I wiesz, gdyby mnie ojciec za połę nie trzymał [...] byłbym dał dęba. *Jackiew. Jan 283.* - *przen.* Strach zmoczył mu czoło zimnym potem i trzymał za kark. *Krzywosz. Rusał. 43.* **87. t.** kogo w jakiś sposób: krótko, ostro, surowo, żelazną ręką, *rub.* za łeb, *posp.* przy pysku itp. ⟨*utrzymywać w surowej karności; narzucać komu swą wolę, nie dawać swobody działania*⟩: Im bardziej w lata szła młodzież, tym surowiej trzymana była. *Kras. Życia VIII, 28.* Krótko trzymać przy pysku i basta. Inaczej szczeniaki na głowy nam wlezą. *Gard. Trzech 64.* Umiał trzymać żelazną ręką żołnierzy. *Sienk. Wołod. II, 27.* Dzięki niej pokończyliśmy szkoły, bo nas jednak umiała trzymać żelazną ręką. *Krzyw. I. Siew 297.* Zawsze miał przemożny wpływ na mnie i po prostu trzymał mnie za łeb. *Kaczk. Murd. II, 6.* **88.** *pot.* **t.** kogo za ciepło ⟨*ubierać, odziewać kogo zbyt ciepło*⟩: **t.** dzieci za ciepło. **89. t.** k o g o — d o k o g o, d o c z e g o ⟨*zatrudniać, mieć na usługach do kogo, do czego*⟩: **t.** bonę, naczyciela do dzieci. **90. t.** kogo do chrztu ⟨*podawać kogo do chrztu, być dla kogo ojcem chrzestnym lub matką chrzestną*⟩. **91. t.** kogo na dystans ⟨*nie pozwolić się zbliżyć; również przen.*⟩: Zaatakowany chomik [...] parskaniem i wystawianiem ostrych pazurków trzyma ją [łasicę] ciągle na dystans, każdy napad odpierając potężnymi zębami. *Żab. Któż 163.* **92. t.** kogo na uboczu, z dala, z daleka ⟨*nie dopuszczać do siebie, nie pozwalać na poufałości*⟩: Zbyt przyjacielskie figury do poufałości się cisnące, z daleka trzymał. *Krasz. Jabł. I, 22.* **93. t.** kogo za słowo, *daw.* na słowie, na obietnicy ⟨*liczyć na spełnienie obietnicy*⟩: Trzymam cię za słowo, kochany panie Janie i, proszę, nie zapominaj drogi do Zawadek. *Jun. Wod. 79.* **94.** *daw.* **t.** o k i m, o c z y m ⟨*być jakiego zdania, jakiej opinii o kim, o czym*⟩: Zbyt dobrze trzymam o twoim sposobie myślenia, żebym ci dotrzymanie wiary mężowi winnej przypominał. *Kras. Podstoli 121.* Bo też to człowiek jeden kiedy się zapije, każdemu w oczy wlizie, o każdym źle trzyma. *Węg. Rozm. 120.* **95.** *daw.* (Wiele) o sobie **t.** ⟨*być o sobie wysokiego mniemania, być zarozumiałym*⟩: Im więcej w kim godności, tym mniej o sobie trzyma. *Opal. SW.* **96.** *daw.* **t.** przeciw komu ⟨*łączyć się dla zwalczania kogo*⟩: Trzymali przeciw niemu. *Sienk. SPP.* **97. t.** z c z y m ⟨*utrzymywać co, trzymać się czego*⟩: Jako dobrzy konserwatyści trzymamy z tradycją. *Dygas. SPP.* **98. t.** z k i m ⟨*być czyim stronnikiem; wiązać się z kim, łączyć się z kim*⟩: Są obywatele, którzy ze mną trzymają. *Sienk. SPP.* Trzymać dłużej z ludźmi takiego gatunku było to na niechęć powszechną wystawić się. *Ust. SW.* **99.** *daw.* **t.** z kim jedno a. za jedno ⟨*być tego samego zdania, zajmować takie samo stanowisko, popierać się wzajemnie*⟩: Ja z Panem moim sąsiadem jedno trzymam. *Kras. Podstoli 143.* Zawarli rodzaj przymierza ze zwyciężonymi, którym ci ostatni obowiązali się w każdej potrzebie trzymać za jedno z Dońcami. *Fel. E. Syb. III, 153.* **100.** *daw.* **t.** z kim kompanię ⟨*przebywać w czyim towarzystwie*⟩: Lubił ze mną lepiej niż z innymi kompanię trzymać, bom ja także wolał konia i dzidkę niż łacinę. *Sienk. Pot. I, 217.* **101.** *pot.* **t.** z kim sztamę ⟨*być czyim wspólnikiem, mieć z kim wspólne interesy; popierać się wzajemnie*⟩: Nie bój się, już oni dobrze trzymają sztamę. *Płomyk 1953, s. 639.* **102. t.** z kim zakład a. o zakład ⟨*założyć się z kim o co*⟩: Myślisz, że się boję... chcesz trzymać zakład ze mną? *Grusz. Ar. Huzar 158.* **103.** Trzymaj! łapaj ⟨*okrzyk, wezwanie do łapania kogo (zwykle złodzieja, napastnika)*⟩: Ledwie napełnił swoją blaszankę, usłyszał wrzaski: łapaj! trzymaj! *Prus Wyb. 50.* **104.** Coś kogo gdzieś trzyma ⟨*zmusza do pozostawania gdzie*⟩: Trzymały go w cudzych krajach sprawy handlu. *Gomul. Mieszczka 50.* Mnie obowiązki plebańskie trzymają w domu. *Kras. Podstoli 149.* **105.** Coś trzyma kogo przy życiu ⟨*utrzymuje, podtrzymuje*⟩: Trzymała [go] przy życiu nadzieja powrotu syna. *Mark. W. Mity 218.* **106.** C o ś t r z y m a k o g o w c z y m: Choroba trzymała go w łóżku ⟨*nie pozwalała wstać*⟩. **107.** Kotwica trzyma ⟨*zaryła się w grunt, utrzymuje statek w miejscu*⟩: Z chwilą gdy kotwica chwyciła, łańcuch wypręża się, zatrzymuje statek [...] Oficer melduje wówczas: „Kotwica trzyma". *Ziel. A. Okręt 199.* **108.** Lód trzyma (w niektórych miejscach rzeki) ⟨*nie pęka, nie spływa, utrzymuje się na rzece*⟩. **109.** Mróz trzyma ⟨*nie folguje, nie puszcza, nie słabnie, trwa*⟩.

przysł. **110.** Jest to cnota nad cnotami, trzymać język za zębami. **111.** Złapał kozak Tatarzyna, a Tatarzyn za łeb trzyma.

trzymać się 1. t. się dobrze, doskonale, krzepko, zdrowo ⟨*wyglądać doskonale itp.; być w dobrej kondycji*⟩: Trzyma się dobrze na starość. **2. t. się** dobrze, doskonale, źle ⟨*o potrawach: nie psuć się; psuć się*⟩. **3. t. się** dzielnie ⟨*nie upadać na duchu, nie dawać się*⟩: Chłopiec podczas zabiegu lekarskiego trzymał się dzielnie. **4. t. się** pochyło, prosto ⟨*nosić się, mieć postawę; chodzić pochylonym, wyprostosowanym*⟩. **5. t. się** ciepło: a) ⟨*ubierać się ciepło; rodzaj przestrogi: uważaj na siebie*⟩: Trzymaj się ciepło, stary [...] Grypa tej wiosny jest wyjątkowo złośliwa. *Brand. K. Obyw. 268*; b) *żart.* **t. się** ciepła: Bądź zdrów, trzymaj się ciepła! *SW*; c) *rub.* ⟨*żyć dostatnio, wygodnie*⟩. *SPP*. **6. t. się** po wojskowemu ⟨*chodzić sprężyście, wyprostowanym; mieć postawę wojskowego*⟩. **7.** *daw.* **t. się** z waszecia ⟨*nosić się po staropolsku, mieć postawę szlachcica zaściankowego*⟩. **8. t. się** do upadłego ⟨*nie rezygnować z czego, walczyć do ostatka*⟩. **9. t. się** cudem, **t. się** na słowo honoru ⟨*być źle umocowanym, być w złym stanie, grożącym oderwaniem się lub rozpadnięciem się czego*⟩. **10. t. się** razem (z kim) ⟨*współdziałać ze sobą, popierać się wzajemnie*⟩: Razem ich do niewoli wzięli, razem się oni w obozie trzymali i razem uciekli. *New. Chłopiec 189*. **11. t. się** na boku, z boku ⟨*nie uczestniczyć w czym, nie brać w czym udziału, zachować neutralność*⟩: Gromada ludzi trzymała się nadal na boku, nie popierając ani jednych, ani też drugich. *Olcha Most II, 207*. **12. t. się** w pewnej odległości ⟨*nie zbliżać się*⟩. **13. t. się** z dala, z daleka od kogo, od czego ⟨*stronić od kogo, od czego; zachowywać dystans w stosunku do kogo, do czego; unikać kogo, czego*⟩: Koledzy trzymali się ode mnie z daleka. *Reym. Now. III, 200*. **t. się** z daleka od kobiet. **14. t. się** z tyłu ⟨*nie wysuwać się, pozostawać w tyle*⟩. **15. t. się** c z e g o ⟨*przytrzymywać się czego; nie odstępować czego, nie schodzić z czego; przen. opierać się na czym, kierować się czym, postępować zgodnie z czym*⟩: **t. się** poręczy, sprzętów; **t. się** drogi, ścieżki, prawej strony; **t. się** faktów, ściśle danych materiałów; **t. się** litery prawa, przepisów, prawideł, schematu, wzoru, zasady; **t. się** ustalonego porządku. **16.** *posp.* **t. się** kogo, czego jak rzep psiego ogona ⟨*przyczepić się do kogo, do czego; nie chcieć zrezygnować z kogo, z czego*⟩. **17. t. się** kogo jak rzep psiego ogona ⟨*uczepić się kogo, narzucać komu swoją osobę*⟩. **18.** Nie wiedzieć czego się trzymać ⟨*nie wiedzieć jak postępować, jak się zachować; stracić orientację*⟩: Nie mógł jej zrozumieć i nie wiedział, czego się trzymać: gdy mu się wydawało, że następuje między nimi zbliżenie, ona zaczynała traktować go chłodno i szorstko. *Meis. Sams. 35*. **19. t. się** brzegów wód (o pewnych ptakach) ⟨*bytować, żyć nad brzegami wód*⟩: Pliszka trzyma się brzegów rzek. **20. t. się** (pańskiej) klamki ⟨*zabiegać o protekcję (u możnych)*⟩: Pokornie trzyma się ich [możnych] klamki. *Rog. J. Bohat. I, 83*. [To był] typ [...] dawnego sejmikowego warchoła-rębacza, trzymającego się klamki pańskiej a gardłującego za wolnością szlachecką. *Ask. Poniat. 78*. **21.** Coś trzyma się jedno drugiego, *pot.* trzyma się kupy; nie trzyma się jedno drugiego, nie trzyma się kupy ⟨*coś tworzy sensowną całość, ma sens; coś nie ma składu, nie tworzy sensownej całości, nie ma sensu; jest w czym zupełny bezwład, galimatias*⟩: Ale wzięte razem, wszystkie te okoliczności ostatecznie trzymają się kupy, nie? *Tarn Sprawa 15*. Jestże to sens, zali to się jedno drugiego trzyma? *Sienk. SPP*. Ja wam powiadam, że to nie trzyma się kupy! *Tarn Sprawa 35*. Pleciecie na ten przykład, trzy po trzy, co się jedno drugiego kupy nie trzyma. *Jun. Antrop. 138*. **22. t. się** lasów, zarośli (o zwierzynie) ⟨*bytować, przebywać, żyć w lasach itp.*⟩. **23. t. się** miast, po miastach ⟨*osiedlać się, żyć w miastach*⟩: Polacy więcej wsi, Niemcy zaś przeciwnie miast się trzymali. *Kętrz. Ludn. 190*. **24.** *daw.* **t. się** czyjej poły, **t. się** kogo za poły ⟨*stać przy kim, popierać kogo, być czyim stronnikiem*⟩: Zaraz więc go tam na wstępie zapytał, z jakiej jest partii, jakiej pańskiej poły trzyma się. *Słow. Ben. 324*. Nie ten broni ojczyzny i króla, kto się króla za poły trzyma, ale ten, kto nieprzyjaciela bije. *Sienk. Pot. I, 211*. **25. t. się** czyjej rady ⟨*postępować według czyjej rady*⟩: Jego się poradź, on kuty na cztery nogi! Jego rady się trzymaj, a tego pewnie nie pożałujesz. *Rzew. H. Zamek 305*. **26. t. się** roli (o wieśniaku) ⟨*zajmować się uprawą roli, nie porzucać roli, nie zmieniać rodzaju zajęcia*⟩. **27. t. się** czyjej spódnicy ⟨*być zależnym od kobiety (od matki, od żony)*⟩: Chce, żeby chłopak całe życie trzymał się jej spódnicy. *Sewer Biedr. 101*. **28. t. się** swego ⟨*mieć własne zdanie o czym, własny pogląd na co*⟩: Mogą mi historiografowie pilni miasta Warszawy zaprzeczać, ja niemniej swego się będę trzymał. *Krasz. Jabł. I, 13*. **29. t. się** taktu ⟨*w tańcu: zachowywać rytm*⟩: Uwaga! Druga figura! Trzymajcie się taktu chłopaki. *Winaw. Roztw. 28*. **30. t. się** tematu ⟨*mówić na dany temat, poruszać sprawy związane z danym tematem*⟩: Dłuższy czas dają mu mówić, w końcu jednak przewodniczący przerywa mu i prosi, aby się trzymał ściśle tematu. *Boy Znasz. 85*. **31. t. się** tradycji ⟨*uznawać tradycję, postępować zgodnie z tradycją*⟩. **32. t. się** jakiej wiary (np. katolickiej) ⟨*wyznawać jakąś wiarę*⟩. **33. t. się** winkla i pionu ⟨*być prawidłowo zbudowanym, bez usterek*⟩: Pod koniec września stanął wreszcie domek zgrabny [...] gdzie wszystko trzymało się winkla i pionu. *New. Pam. 127*. **34. t. się** kupy, kupą, w kupie; gromadą, w gromadzie ⟨*łączyć się, zbierać się razem, w gromadę; występować w gromadzie*⟩: Trzymajcie się kupy, bo poginiecie. *SW*. **35. t. się** n a c z y m: a) ⟨*utrzymywać się na czym*⟩: Spodnie trzymają się na szelkach; drzwi trzymają się na zawiasach; b) ⟨*ledwie wisieć, ledwie utrzymywać się na czym*⟩: Trzyma się to jeszcze na jednym gwoździu, na włosku. *SW*. **36. t. się** (ledwie, z trudnością) na nogach ⟨*nie móc ustać, upadać (ze zmęczenia, z wyczerpania itp.)*⟩. **37. t. się** na pozycji, na przyczółku ⟨*utrzymywać się, stawiać skuteczny opór*⟩. **38. t. się** dobrze na siodle ⟨*siedzieć na koniu (na siodle) pewnie*⟩: Dama jechała po męsku, doskonale trzymając się na siodle. *Żer. Przedw. 153*. **39. t. się** na stronie (np. o psie) ⟨*nie podchodzić, pozostawać na uboczu*⟩. **40. t. się** na wodzy; **t. się** w karbach, w ryzach, w ręku, w garści ⟨*panować nad sobą, hamować się, nie pozwalać sobie na zbytnią swobodę*⟩: Trzeba trzymać się w karbach, nie można pleść, co na język popadnie. *Pięt. Łuna 131*. Czynił wszelkie wysiłki, by trzymać się w ryzach. *Breza Uczta 143*. Nic nie dał po sobie poznać, umiał trzymać się w ręku. *Jackiew. Górn. 50*. **41. t. się** p o d c o ⟨*ująwszy się pod co pozostawać w tej pozycji*⟩: **t. się** pod boki, pod ręce. **42. t. się** przy życiu ⟨*pozostawać przy życiu, żyć*⟩:

Wbrew wszelkim prawom wiedzy trzymał się przy życiu [...] gdy nie było żadnej nadziei, by kiedykolwiek mógł jeszcze dźwignąć się z pościeli. *Strug Krzyż III, 96.* **43. t. się** w c z y m: **t. się** w objęciach ⟨*obejmować się wzajemnie*⟩: Ketling z Wołodyjowskim trzymali się długi czas w objęciach, to odsuwając się wzajem od siebie na odległość ramienia, to znów łącząc się w uścisku. *Sienk. Wołod. III, 81.* **44. t. się** w cenie ⟨*utrzymywać się; mieć wysoką cenę*⟩: Lipowice była wioska ludna, a ziemia trzymała się w cenie, bo każdy ją mieć pragnął. *Jun. Bracia 16.* **45. t. się** (c z e g o) z a c o ⟨*przytrzymywać się czego; ująwszy się za co nie puszczać*⟩: **t. się** konia za grzywę, **t. się** za poręcz; **t. się** za głowę, za serce; **t. się** za ręce. **46.** *przen.* **t. się** za ręce ⟨*współdziałać ze sobą; stanowić solidarną grupę*⟩: Należy nam trzymać się za ręce... solidarność tylko może nas zbawić. *Bliz. Rozb. 55.* **47. t. się** za boki, za brzuchy (od śmiechu) ⟨*śmiać się gwałtownie chwytając się za boki, za brzuch; pokładać się ze śmiechu*⟩: Ludzie wybuchali śmiechem bez żadnego powodu, trzymali się za brzuchy, gięli do ziemi w potokach łez. *Grabiń. Tor 275.* **48. t. się** za kieszeń ⟨*mieć liczne wydatki*⟩: Może ofiarować pewną sumę [...] Tylko się za kieszeń trzymaj! *Zap. G. Dul. 165.* **49. t. się** z k i m ⟨*popierać kogo, działać wspólnie z kim*⟩: A ty co? Zamiast trzymać się z robotnikami, kapitalistom pomagasz? *Bobiń. Soso 118.* **50.** Trzymaj się ⟨*poufała forma pożegnania: bądź zdrów*⟩: No teraz na pewno wrócimy do Korei. Trzymaj się, chłopcze! *Brand. M. Dom 174.* **51.** Bieda się trzyma kogo ⟨*ktoś doznaje biedy*⟩. **52.** Epidemia trzyma się (kogo, czego) ⟨*szerzy się, nie ustępuje*⟩. **53.** Głupstwa, kawały, psie figle, żarty się kogo trzymają ⟨*ktoś myśli tylko o głupstwach, żartach; jest psotny, dokuczliwy, złośliwy; robi kawały, płata figle, stroi żarty*⟩: Zawsze się ciebie głupstwa trzymają. *Iwasz. J. Odbud. 39.* Ej! ciebie się żarty trzymają, a mnie się serce kraje! *Krasz. Chata I—II, 145.* **54.** Pieniądz, grosz nie trzyma się kogo, pieniądze się kogo nie trzymają ⟨*ktoś wydaje dużo pieniędzy, jest rozrzutny*⟩: Grosz łatwo nabyty nigdy też go się nie trzymał, bo go przepił. *Krasz. Sfinks I, 78.* **55.** Temperatura trzyma się stale koło x stopni ⟨*utrzymuje się*⟩. **56.** Włosy trzymają się komu dobrze (bez ondulacji) ⟨*układają się, nie rozlatują się*⟩.
przysł. **57.** Do świętego Ducha trzymaj się kożucha.

tu 1. Tu, tu; na tu; na tu, na! ⟨*wołanie na psa*⟩: Jegomość woła: „Hej, Fineska, tu, tu"! *Bon. Kośc. 48.* Wtedy [osioł] do psa: „Bracie, broń, ciuciu, na tu, ratuj!" *Mick. Wiersze 361.* Na tu, na!... Na tu, na!... — przemawiali oni do Burka, który czując za sobą swoich panów nacierał coraz gwałtowniej. *Prus Plac. 209.* **2.** Tu... tu...; tu... tu... tu... ⟨*wskazuje na miejsce zjawiska lub odbywającej się czynności; w tym miejscu*⟩: Leje i leje. Tu chmury — tu też chmurzyska jak diabły. *Dąbr. M. Noce II, 92.* Tu się urodziłeś, tu są twoje obowiązki, tu żyć musisz. *Orzesz. Niemn. III, 115.* **3.** Tu a tu ⟨*w miejscu, którego mówiący bliżej nie określa, ale o którym się już wie*⟩: Jego artykuł był tu a tu drukowany. *Sienk. Sprawy 66.* **4.** Tu albo tam; tu lub ówdzie ⟨*w tym lub w innym miejscu*⟩: Tu albo tam, w mieście lub u jego przedmieść [...] pociąg stawał i stał niewzruszenie. *Żer. Przedw. 87.* Głos pani Barbary dawał się słyszeć tu lub ówdzie. *Dąbr. M. Noce II, 267.* **5.** Tu i ówdzie (jeździć, ukazać się, zabawić) ⟨*miejscami, gdzieniegdzie, sporadycznie; w różnych miescach, sytuacjach*⟩: Na jabłoni tu i ówdzie wisiały jeszcze jabłka. **6.** Tu i tam; i tu, i tam ⟨*w jedną i drugą stronę, w różne strony; w różnych miejscach, stronach; wszędzie*⟩: Oczy biegały mu tu i tam. *Meis. Wraki 339.* Błądzę bez celu i tu, i tam. *Dzierzk. Pow. II, 42.* I tu — i tam — za morzem — i wszędzie, gdzie tylko poszlę przed sobą myśl biedną, zawsze mi smutno i wszędzie mi jedno. *Słow. Poem. I, 306.* **7.** Tu Iksiński ⟨*w rozmowach telefonicznych: tu mówi*⟩: Gloger? Dzień dobry panu. Tu Małachowska. *Braun Lewanty 27.* **8.** Tu mi włosy (na dłoni) wyrosną, zanim (jeżeli)... ⟨*z gestem wskazującym na dłoń: to się nigdy nie stanie, nie dojdzie do skutku*⟩: Tu mi włosy na dłoni wyrosną, jeżeli pan ją dostaniesz. *Bliz. Marc. 37.* **9.** Tu oto ⟨*w tym oto miejscu*⟩: Tu oto siedzi jego matka, nie stara, a tak już sterana. *Goj. Dziew. I, 142.* **10.** *przestarz.* Tu, siu ⟨*tu i tam, gdzieniegdzie, niektóre miejsca*⟩: Jeździłem sobie po obcych krajach, zwiedzałem tu, siu. *Unił. Pok. 166.* **11.** Tu... tam... ⟨*łączy w szereg różne czynności, sytuacje*⟩: Jędrek kręcił się, tu spojrzał, tam posłuchał. *Wikt. Wierzby I, 219.* **12.** Tu, to tam; tu, tam i owdzie (ówdzie); tu, owdzie (ówdzie); to tu, to tam; to tu, to owdzie (ówdzie) ⟨*w różnych miejscach, w różnych stronach, w różnych kierunkach; w różne miejsca, w różne strony*⟩: Śmiechy słychać tu, to tam. *Konopn. Now. IV, 16.* Przesuwa się tu, tam i owdzie, poważna i harda, zapędzała się aż do Rzymu. *Jeż Dypl. 13.* Poszperała tu, owdzie, wydostała z kąta chudą, mocno już zleżałą książczynę. *Dąbr. M. Noce II, 105.* Spoglądała to tu, to tam, kręcąc się koło domu. *Dąbr. M. Noce II, 94.* On sobie chodzi po świecie, to tu, to owdzie wypije kufelek piwa, zje parową kiełbaskę, posłucha komedii w jednym, drugim ogródku i to gratis, a potem napisze. *Prz. Tyg. Życia 29, 1875.* Lawirowaliśmy to tu, to ówdzie, szczęśliwie się wymykając i powiększając oddział ścigającymi się niedobitkami. *Pam. powst. 121.* **13.** Tum go czekał! ⟨*spodziewałem się tego*⟩: Tum go czekał! To ten sam, co przegrał krocie w końskim kasynie i ostatnią setką zapalił cygaro. *Par. Zegar 110.* **14.** A tu ⟨*uwydatnia kontrast, zmianę sytuacji*⟩: Nie widać go... A tu czas leci. *Orkan Pomór 49.* Dopiero co była ulewa, a tu już sucho. *Par. Niebo 99.* A tu przychodzi taki mlokos i daje ci do zrozumienia, że nic nie wiesz o najważniejszej sprawie na świecie. *Par. Niebo 180.* A tu jak nie huknie... W tamtym pokoju wszystkie szyby wyleciały. *Was. W. Rzeki 546.* A tu, choć płacz, nie ma skąd ani na koszulę, ani na całą kurtkę. *Korz. J. Krewni 280.* A tu nic ⟨*żadnej reakcji (nie ma)*⟩: Można wołać, dzwonić, strzelać, a tu nic. *Ritt. Duchy 112.* **15.** (A) tuś mi bratku, hultaju, zdrajco; a tuście złodzieje! ⟨*wykrzyknienia wyrażające przyłapanie kogoś*⟩: Aha!... a tuście złodzieje. Nauczę ja was polować po nocy. *Bogusł. W. Henryk. 59.* **16.** Ani tu, ani tam ⟨*nigdzie*⟩: Janku, ty za opłotkami chodzisz, nie jesteś ani tu, ani tam. *Jackiew. Jan 137.* **17.** A to tu, a to tam ⟨*w różnych miejscach*⟩: Naujadam się przez cały dzień, a to tu, a to tam, od rano do nocy. *Wikt. Wierzby I, 73.* **18.** Aż tu... ⟨*ozna-*

cza nagłą zmianę sytaucji: gdy wtem...〉: Leśniczy cieszy się pięknie rozstawionymi nasiennikami i oczekuje nowego zapustu buczyny — aż tu, po trzech latach, kłuje się spod leśnego runa gęsto jak szczotka młoda jedlina. *Pol Obrazy II, 341.* Nikt z nas nie wiedział nawet, co się kroi. Aż tu wrzawa za mostem — krzyk i jęki... Bitwa! *Dobrow. S. Spart. 118.* **19.** Co tu (czego) 〈*ileż w tym miejscu czego*〉: Patrz, co tu słońca na tej ścianie. *Dąbr. M. Noce II, 196.* **20.** Co tu (+ bezokolicznik) 〈*co w takich okolicznościach, w takim wypadku (robić)*〉: Jużcić co tu myśleć, albo co tu darmo udawać! *Krasz. Jaryna 51.* **21.** Co tu gadać 〈*nie ma co gadać; rzecz nie warta dłuższego zastanawiania się*〉: Et, co tu wiele gadać. *Prusz. Karabela 27.* **22.** Co tu ukrywać 〈*nie ma co ukrywać*〉: Jakoś zrobiło mi się ciepło na sercu, co tu ukrywać. *Braun Lewanty 408.* **23.** Co tu robić, cóż tu począć 〈*co w takich okolicznościach, w takim wypadku robić*〉: Co tu robić? Uciekać. Ale jak? *Dan. W. Not. 364.* Cóż tu zresztą począć z trzema szóstkami w kieszeni? *Par. Niebo 185.* **24.** Co tu słychać? co tu się dzieje? 〈*wzmacnia pytanie*〉: No, co tu u was słychać? *Was. W. Pok. 10.* **25.** Czego tu... 〈*po co (się włóczysz), czego chcesz, czego szukasz*〉: Kto waść? Czego tu po nocy? — szorstko zapytał. *Gomul. Miecz II, 163.* **26.** Dziś tu, jutro tam 〈*dziś w jednym miejscu, jutro w innym*〉: Odtąd los mój jak gra w kości zależał od ślepego trafu... dziś tu, jutro tam. *Bog. Rodin I (1896), 159.* **27.** Ja ci (wam itp.) tu dam! ja ci tu zaraz pokażę! 〈*pogróżki*〉: Ja ci tu zaraz pokażę! ja ci się porządzę! *Goj. Dziew. I, 227.* **28.** Jak tu ... 〈*w jaki sposób*〉: Ale jak tu doprowadzić do tej rozmowy. *Dąbr. M. Noce II, 43.* **29.** Jak mnie tu widzicie 〈*rodzaj zaklęcia*〉: Co mi jest, tego nie wiem; ale tyle wam powiedzieć mogę, że jak mnie tu widzicie [...] ja muszę zostać kiedyś takim właśnie, jak ten panem! *Bog. Kapit. I, 75.* **30.** Masz tu! 〈*weź oto*〉: Masz tu! — Kwiryna wydobyła z kieszeni palta zawiniątko z jedzeniem. *Goj. Dziew. II, 20.* Masz tu — rzekł i dał mu srebrną czterdziestówkę. *Prus Plac. 61.* **31.** *pot.* Mieć tu (z gestem wskazującym na czoło) 〈*mieć bzika, idee fiks*〉: Marszałek pokazał palcem za odchodzącym, a potem kręcił nim na czole i mówił z cicha: — Ma... ma... tu... ma! *Chodź. Pisma I, 439.* Od kilku dni ciągle ktoś stuka się w czoło i mówi o kimś ze znajomych: „On ma tu!" *Sienk. Połan. II, 75.* **32.** Pójdź no tu 〈*pójdź, zbliż się do mnie (do nas)*〉: Pójdź no tu, Starościcu, a prędko, a żwawo. *Zabł. Firc. 65.* **33.** *daw.* Sam tu! sam tu do mnie! 〈*przywoływanie, wezwanie kogoś ze służby lub na pomoc*〉: Hej! ... hej! Bywaj! Sam tu! *Sier. Now. 181.* Menaś, sam tu do mnie! Dawaj mi miecz mój! *Dobrow. S. Spart. 71.* **34.** Trochę tu, trochę tam 〈*trochę w jednym miejscu, trochę w innym*〉: Bywał trochę tu, trochę tam, aż został mu tylko jeden dukat. *Grusz. An. Żak. 125.*

tulić **1. t.** c o: **t.** listki 〈*zwijać*〉: Pani jest jak mimoza, która ustawicznie tuli listki w zetknięciu się z rzeczywistością. *Sienk. Koresp. II, 107.* **2. t.** czyją rękę 〈*obejmując ściskać (czule)*〉. **3. t.** uszy: a) 〈*o zwierzętach: przyciskać do łba, kłaść płasko, zwijać*〉: Konie poczęły tulić uszy i chrapać. *Sienk. Ogn. III, 276*; b) 〈*o człowieku: stawać się potulnym; tchórzyć*〉: Posłyszawszy o pojedynku, tuli uszy i daje drapaka. *Tyg. Ilustr. 199, 1863.* **4.** *daw.* **t.** uszy do kogo 〈*skłaniać się ku komu, interesować się kim*〉: Panna Waleria ma konkurenta [...] August niezmiernie do niej uszy tulił. *Skarb. Starosta 76.* **5. t.** k o g o — c z y m 〈*otaczać, obejmować czule, przygarniać do siebie*〉: Czuła, jak ją tulił silnym ramieniem. *Korz. J. Koll. II.* **6. t.** k o g o, c o — d o c z e g o, *rzad.* u c z e g o 〈*przygarniać, przyciskać czule*〉: **t.** czyją rękę do ust; **t.** kogo do łona, do serca; **t.** twarz do piersi czyjej. Porwałem ją w ramiona, tuląc do ust jej gorące usteczka. *Wędr. 43, 1901, s. 847.* **t.** dziecko u łona; **t.** dziecko do snu 〈*układać*〉. **7. t.** c o — p o d c o 〈*chować, kryć; kulić*〉: **t.** głowę pod skrzydła (o ptaku); psy tuliły ogony pod siebie; kwoka tuli pod skrzydła kurczęta. **8. t.** k o g o, c o — w c z y m 〈*obejmować, ogarniać czym czule; chować w czym*〉: Ojciec wciąż tulił ją w objęciach. *Prus Emanc. II, 192*; **t.** dziecko w ramionach. Tulił jej rozpalone ręce w swoich grubych dłoniach. *Orzesz. Pam. III, 377.* *przen.* [Góra] króluje uroczej krainie, w macierzyńskie tuli ją ramiona. *Bartus. Poezje 78.* **9. t.** c o — w c o 〈*tuląc chować*〉: Płakała tuląc twarz w koniec zmiętego fartucha. *Krasz. Ulana 64.*

tuman ● 〈*mgła, opar; kłęby czegoś lotnego; chmara czego*〉 **1.** Biały **t.** (mgły), bury **t.** (kurzu), ciężki, gęsty, lekki, mleczny, mglisty, nieprzenikniony, ogromny, powiewny, przejrzysty, sinawy, siny **t.**; **t.** śnieżny; nieprzejrzane **t-y** (kurzu), nieprzeliczone **t-y** (komarów); skłębione **t-y** (chmur), zwiewne **t-y** (mgieł, oparów): [Karawana] sunęła jak gad stepowy po gładkiej drodze, wznosząc za sobą nieprzejrzane tumany kurzu. *Kaczk. Anunc. I, 55.* **2. t., t-y** c z e g o: **t-y** chmur, iskier, komarów, kurzawy, kurzu, kropel wodnych, mgiełki, pary, piasku, pyłu, pyłu wodnego, śniegu; *przen.* **t.** gorączki, **t.** złudzeń: Wiatr pędzi tumany kurzu; żyć w tumanie złudzeń. **3.** Bić w oczy tumanem a. tumanami (o śniegu). **4.** Podnosić **t-y** (kurzu, pyłu) 〈*o wietrze, o kopytach końskich*〉. **5.** Porywać **t-y** czego (np. liści, śniegu) 〈*o wietrze*〉. **6.** Puszczać **t-y**, puszczać komu **t-y** w oczy 〈*tumanić kogo, mydlić komu oczy, oszukiwać kogo*〉: Myślałem, że to on jakieś tumany puszcza między lud i zamknąłem go [...] na parę dni. *Łoz. Wal. Dwór 82.* **7.** Rozwiewać **t-y** (mgły, kurzu) 〈*o wietrze*〉. **8.** Rozwiać się jak **t.**: I nie masz już innych obrońców tego nieszczęsnego kraju prócz luźnych partii powstańczych, które zapewne na wieść o klęsce jak tuman się rozwieją. *Sienk. Pot. VI, 129.* **9.** Wzbijać (pod niebiosa), wzniecać za sobą **t-y** (kurzu, pyłu) 〈*o pojazdach, jeźdźcach itp.*〉. **10.** Kłaść się tumanem (na górach), kłębić się tumanami, pokryć łąki (białym) tumanem 〈*o mgle*〉. **11.** Miota tumanami (liści) 〈*o wietrze*〉. **12.** Osnuć tumanami ziemię 〈*o wietrze*〉. **13.** Wionąć tumanem 〈*o kurzu*〉. **14.** Oczy czyje zaszły tumanem 〈*zamgliły się*〉. **15.** Zasypywać kogo, co tumanami (śniegu) 〈*o wietrze*〉. **16.** Tonąć w tumanie (mgły) 〈*o rzece*〉. **17.** Jechać, (z)niknąć w tumanie (kurzu) 〈*o pojeździe*〉. **18.** Zamajaczyć w tumanie 〈*o jeźdźcu, pojeździe*〉: W tej chwili tętent konia rozległ się od strony oddziału i jakiś jeździec zamajaczył w tumanie. *Sienk. Wołod. III, 16.* **19.** Zniknąć w tumanach mgieł 〈*o szczytach górskich*〉. **20.** Wynurzyć się z tumanów 〈*o górach, drzewach, jakichś kształtach, np. budowli itp.*〉. **21. t.**

(mgły) idzie, zbliża się (ku czemu), rzednie; t-y porozwieszały się, wloką się nad łąkami, stoją nad rzeką, ścielą się po ziemi, wstają na polach, zaściełają drogę; t. unosi się w powietrzu, wznosi się (nad jeziorem, z morza). 22. t. (dymu) kłębi się (w powietrzu); t. (kurzu) podnosi się skąd, przesłania widok czego, zasłonił kogo, co; t-y zasłaniają obłoki, ziemię; t-y (komarów) podnoszą się; unoszą się w powietrzu.

⊙ t. *pot.* ⟨*człowiek mało inteligentny, tępy, nierozgarnięty; matoł, tępak, głupiec*⟩ 23. t. jakiś, skończony t. ⟨*wyzwisko*⟩. 24. Być, okazać się tumanem.

tumanić 1. t. kogo, co — czym ⟨*wprowadzać celowo w błąd, bałamucić, oszukiwać, zwodzić, ogłupiać kogo*⟩: t. ludzi, t. sumienia.: Pan Ernest żenić się nie chciał, ale nie chciał też stracić ładnej dziewczyny, więc tumanił ją różnymi kłamstwami, żeby nie uciekła. *Dzierzk. Rodzina 178.* 2. *książk.* Wiatr tumani (po drodze) ⟨*wznosi tumany kurzu*⟩.

tumult 1. Ciągły, nagły, niemały, niesłychany, piekielny, pijacki, straszny, wielki, zgiełkliwy t.; t. uliczny ⟨*zgiełk, wrzawa, hałas, zamieszanie*⟩. 2. t. czego (również *przen.*): t. dzwonów; t. psiarni, t. świata, wielkiego miasta, wojny. Za nim [za zającem] psiarni pędzi tumult cały. *Pług Zagon III, 169.* t. wielkiego miasta oszołomił kogo. 3. t. przeciw komu ⟨*gwałtowne wystąpienie manifestujące wrogi stosunek do kogo, rozruchy przeciw komu*⟩: Pan podczaszy koronny pierwszy tu przybył [...] ale teraz siedzi cicho, bo i przeciw niemu powstają tumulty. *Sienk. Ogn. III, 108.* 4. Robić, wszczynać, wszcząć, zażegnać t. 5. t. powstaje, robi się, rośnie, uczynił się, wybucha, wzmaga się, zrobił się: Na końcu maszerującej kolumny zrobił się jeszcze większy tumult. *Prus SPP.* Zrobił się tumult na stacji. *Reym. SPP.*

tupet 1. Młodzieńczy, niebywały, niesłychany t. ⟨*pewność siebie, śmiałość granicząca z zuchwalstwem; zuchwalstwo*⟩. 2. Z tupetem (głosić, twierdzić, przedstawiać co; upierać się przy czym) ⟨*śmiało; zuchwale*⟩. 3. Mieć t. (dziennikarza). 4. Brak, nie brak komu tupetu; nie zbywa komu na tupecie.

tupot 1. Ciężki, głośny, gwałtowny, hałaśliwy, miarowy, pośpieszny, przyśpieszony, rytmiczny, suchy, ściszony, wściekły t. ⟨*odgłos tupotania, tupotanie, tętent*⟩. 2. Z tupotem (biec, pędzić, wtoczyć się itp.) ⟨*tupocząc, z tupotaniem, z tętentem*⟩: Z ciężkim tupotem zbiegł po schodach; dziki wtoczyły się z głośnym tupotem. 3. t. (galopującego) konia, kopyt, kroków, nóg, sandałów; t. tańca, t. uciekających. 4. Wypełnić się tupotem (o lesie, ulicy). 5. t. dochodzi skąd, słychać, daje się słyszeć, rozlega się; t. (racic) dudni, zadudnił (w lesie); t. (nóg) ustał.

tur 1. Brodaty, dziki, olbrzymi, potworny, srogi t.; t. germański, hiszpański ⟨*wymarły ssak z rodziny pustorożców; przodek naszego bydła rogatego*⟩. 2. Chłop jak t. ⟨*silny fizycznie, mocno zbudowany*⟩. 3. Rozrośnięty, silny jak t. 4. Ryczeć jak ranny t.; wyglądać jak t. 5. Chodzić z turem po kolędzie ⟨*z kolędnikiem przebranym za zwierzę rogate*⟩.

turecki 1. Bez t. ⟨*lilak*⟩. 2. Pieprz t. ⟨*papryka*⟩. 3. Pszenica t-a ⟨*kukurydza*⟩. 4. *anat.* Siodło t-e ⟨*kość podstawy czaszki, w której znajduje się przysadka mózgowa*⟩. 5. Kawa po turecku ⟨*czarna kawa pita po zaparzeniu bez cedzenia*⟩. 6. Siedzieć, usiąść po turecku, z nogami podwiniętymi po turecku ⟨*na ziemi, na dywanie z nogami podwiniętymi pod siebie*⟩. 7. Ubrany po turecku ⟨*w sposób właściwy Turkom*⟩. 8. Goły jak święty turecki ⟨*bardzo biedny; nie mający w danej chwili grosza przy duszy*⟩. 9. Być, siedzieć, słuchać jak na tureckim kazaniu ⟨*słuchać czegoś, czego się nie rozumie*⟩.

turkoczący t. gwizdek (milicyjny) ⟨*wydający gwizd przerywany, nieciągły*⟩.

turkot 1. Ciągły, daleki, głośny, głuchy, grzmotliwy, gwałtowny, jednostajny, monotonny, nieprzerwany, nieustanny, ogłuszający t.; t. miejski ⟨*odgłos toczących się kół, obracających się trybów, działających silników itp.*⟩. 2. t. czego: t. ciągników, czołgów, dorożek, kół, koła młyńskiego, maszyn, młockarni, młyna, motoru, pociągu, sieczkarni, wozu. 3. t. po czym: Obudził go gwałtowny turkot po bruku. *Wikt. SPP.* 4. Przejeżdżać, toczyć się po bruku, zajechać z (głośnym) turkotem. 5. t. cichnie, daje się słyszeć; dobiega, dochodzi, dolatuje skąd; przerywa ciszę, rozlega się (na drodze), wzmaga się.

turkotać 1. t. po czym ⟨*toczyć się z turkotem*⟩: Karetka [...] turkotała po brukach uśpionego miasta. *Żer. Dzieje II, 86.* 2. Komuś turkocze, turkotało w pustym żołądku ⟨*kruczy, kruczało; burczy, burczało komu w żołądku*⟩. 3. Dorożka turkocze (po wybojach); koła turkoczą po bruku; kołowrotek, maszyna do szycia, młyn wodny, pociąg, wiatrak turkocze; karbin maszynowy turkocze.

turniej 1. Błyskawiczny, międzynarodowy t. (szachowy) ⟨*rozgrywki indywidualne lub drużynowe, zwykle o tytuł mistrza*⟩. 2. t. bokserski, hokejowy, piłkarski, szermierczy, tenisowy itp. ⟨*zawody sportowe, zwykle drużynowe*⟩: t. piłkarski o puchar przechodni. 3. t. improwizatorski, literacki, poetycki; t. taneczny ⟨*konkurs, zawody*⟩. 4. Średniowieczne, zamkowe t-e ⟨*gonitwy, igrzyska rycerskie*⟩. 5. t. czego: t. dowcipu. 6. t. między kim a kim: Dyskusja ta była prawdziwym turniejem między konserwatywnym a reformatorskim obozem gramatyków. *Jęz. Pol. 1924, s. 109.* 7. t. o kogo: Bywały turnieje i harce o kochanki, gdzie krwi się mężnej lały garnce. *Zabł. Pasterz 290.* 8. t. o co: t. o mistrzostwo kraju, o puchar przechodni; t. Europy, świata. 9. Odbyć t.; odbywać t-e. 10. Otrębywać t. ⟨*ogłaszać turniej (rycerski)*⟩: Na zamku krakowskim coraz częściej herold królewski otrębywał turnieje, na których trzeba było zabłysnąć. *Smolka Szkice I, 166.* 11. Rozegrać t. (w jakiejś dziedzinie sportu); dopuścić (młodzików, juniorów) do turnieju. 12. Urządzić t. (np. poetycki). 13. Kruszyć kopię jak na turnieju (rycerskim); *przen.* Wyraźnie na mnie wybiła zła godzina, że mnie przyszło na myśl kruszyć kopię jak na turnieju, kiedy walka była na ostre. *Rzew. H. Zamek 106.* 14. t. odbywa się, toczy się o kogo, o co.

tusza 1. Dobrej, miernej, nadmiernej, nienaturalnej, niezłej, pełnej, pokaźnej, silnej, słusznej, szczupłej, średniej, wspaniałej, znacznej tuszy ⟨*rozmiarów ciała; otyłości*⟩. 2. Osoba nadmiernej itp. a. o nad-

miernej itp. tuszy. **3. t.** mięsna; **t.** wieprzowa, wołowa ⟨*całe nie podzielone mięso zwierzęcia (wieprza, wołu) bez skóry, głowy i kończyn*⟩. **4.** Wyborowe części tuszy ⟨*mięsa*⟩. **5.** Uwydatniać tuszę: Kaftan [miała] ujęty paskiem tak nisko spadającym, że uwydatniał grubą tuszę, jakby u spasłego zakonnika. *Chlęd. Barok. 426.* **6.** Nabrać, przybrać tuszy; stracić na tuszy; spaść z tuszy.

tuz 1. *daw.* **t.** dzwonkowy, czerwienny, winny, żołędny ⟨*as*⟩. **2.** Same, wielkie **t-y** ⟨*osoby wpływowe, ustosunkowane*⟩: Do jedynego wielkiego tuza w zakresie swoich stosunków, starej pani Ostjanowiczowej, nie chciała się zwracać. *Perz. Las 175.* Co większe tuzy z prowincji uciekły po klęsce szubińskiej do Poznania szerząc tam popłoch. *Jacob. Z ludem 104.* **3.** *daw.* Liczyć, rachować na kogo, robić co itp. jak na tuza, jak na cztery **t-y** (w tryszaku); spuścić się na kogo jak na czterech tuzów; ufać czyim słowom (czyjemu słowu) jak czterem tuzom (w tryszaku) ⟨*liczyć na kogo; zaufać komu całkowicie*⟩: Ostrożnie zamykał w tej chwili drzwi za sobą — ten [...] na którego liczył jak na tuza w bliskiej rozprawie. *Malew. Żel. 23.* On, pierwszy junak oszmiańskiego powiatu, na którego jakby na cztery tuzy liczono. *Kaczk. Murd. II, 125.* Jak na cztery tuzy w tryszaku, mógł na nich rachować. *Rzew. H. Pam. 239.* I kiedym z taką pewnością jak na cztery tuzy o jej rękę uderzył, dostałem rekuzę. *Kaczk. Trad. 208.* Ja bym na Francuzów spuścił się w czasie wojny jak na czterech tuzów. *Mick. Tad. 191.* Szlachta [...] była jak to mówią — czujduch przed jego wolą, a ufała jego słowu jak czterem tuzom w tryszaku. *Dz. Lit. Lw. 3, 1857.* **4.** *daw.* Mieć cztery **t-y** w ręku ⟨*mieć cztery asy; przen. mieć wszystkie atuty w ręku*⟩: Jest pewnym wygranej, jak gdyby miał cztery tuzy w ręku. *Korz. J. Krewni 125.* **5.** *daw.* Wlepić w kogo, w co oczy jak w tuza ⟨*wpatrywać się w kogo, w co z przejęciem, jak w obraz, jak w tęczę, jak urzeczony*⟩: Oczy w drzewo, jak w tuza wlepił. *Berw. Pow. I, 277.* **6.** *daw.* Zabić (kartę) tuzem ⟨*przebić asem*⟩.

tuż t., t. ⟨*bardzo blisko (w przestrzeni lub w czasie)*⟩: Usłyszeli tuż—tuż [...] tupot bosych nóg. *New. Chłopiec 162.* Zima była tuż, tuż za progiem. *Morc. Ptaki 173.* Zdawało się, że koniec tuż, tuż. *Sienk. Pot. VI, 98.*

twardo 1. Jajko na **t.** ⟨*mające po ugotowaniu i białko, i żółtko ścięte (twarde)*⟩. **2.** Lutowanie na **t.** ⟨*za pomocą lutów mosiężnych lub srebrnych w temperaturze ok. 850°C*⟩. **3. t.** wykrochmalony (gors, mankiet) ⟨*sztywno*⟩. **4.** Wychowany **t.** ⟨*surowo*⟩. **5.** Grać **t.** (na fortepianie) ⟨*naciskając klawisze w sposób twardy (ostro, gwałtownie), w przeciwieństwie do gry miękkiej*⟩. **6.** Oczy patrzyły **t.** ⟨*surowo, ostro*⟩. **7.** Powiedzieć co **t.** ⟨*w sposób ostry, nie znoszący sprzeciwu*⟩. **8.** Rysować się **t.** (na tle czego) ⟨*ostro, ostrym konturem*⟩. **9. t.** komu było spać ⟨*miał twarde, ugniatające posłanie*⟩. **10.** Spać, zasnąć **t.** (jak kamień) ⟨*snem mocnym bez marzeń sennych*⟩. **11.** Stać **t.** na nogach ⟨*mocno*⟩. **12.** Stać, trwać **t.** przy swoim ⟨*uparcie, nieustępliwie, nieugięcie*⟩.

twardy 1. t. jak głaz (w zn. *przen.*) ⟨*nieczuły*⟩: W nim serce twarde jak głaz. *Rom. Poezje II, 196.* **2. t.** jak kamień, jak kość ⟨*suchar*⟩. **3. t.** jak opoka: Nie dałeś ucha im ni oka, milczącyś, twardyś, jak opoka. *Słob. Wiersze 33.* **4. t.** jak podeszew ⟨*o języku, mięsie (befsztyku, rozbefie)*⟩. **5. t.** jak skała: Przy targach okazał się nieustępliwy i twardy jak skała. *Makowiec. Dios. 198.* **6. t.** jak stal. **7. t-e** buty ⟨*z twardej skóry*⟩. **8. t.** chleb (nauczyciela) ⟨*trudny rodzaj pracy, wymagający trudu*⟩. **9.** Czekolada **t-a**; karmelki **t-e** ⟨*nie nadziewana(-e)*⟩. **10. t.** człowiek; charakter, **t-a** dusza, **t-a** sztuka ⟨*o człowieku nieustępliwym, stanowczym, niewzruszonym, zimnym*⟩. **11.** Droga, nawierzchnia **t-a** ⟨*ubita; brukowana; asfaltowana*⟩. **12.** *pot. sport.* Drużyna **t-a** ⟨*grająca nieustępliwie, ostro, trudna do pokonania*⟩. **13.** Głos **t.** ⟨*ostry, rozkazujący, wymagający posłuchu*⟩: Przemawiać, powiedzieć co, wydawać rozkazy twardym głosem. **14. t-a** głowa: a) ⟨*o kimś tępym*⟩; b) ⟨*o kimś zdolnym*⟩. **15. t.** grunt (znaleźć pod stopami) ⟨*mocny, pewny*⟩: *przen.* Sprowadzić kogo, co z obłoków złudzeń na twardy grunt rzeczywistości. **16.** Stanąć na twardym gruncie ⟨*oprzeć działalność na realnych podstawach*⟩. **17.** *rzad.* **t-e** jaja, jajka ⟨*na twardo*⟩. **18. t-e** jarzmo (niewoli) ⟨*uciążliwe*⟩. **19. t.** kark (mieć) ⟨*być hardym*⟩. **20. t-a** konieczność ⟨*nieubłagana, nieuchronna*⟩. **21. t.** kontur ⟨*ostro się rysujący, odcinający się ostro od tła*⟩. **22. t.** los ⟨*ciężki*⟩. **23. t-e** łoże ⟨*o twardym posłaniu*⟩. **24. t-e** mięso ⟨*niedogotowane, niedopieczone*⟩. **25.** *sport.* **t-e** narty ⟨*narty z twardego drzewa, stosowane na szlaku ubitym lub zlodowaciałym*⟩. **26. t.** obowiązek ⟨*surowy*⟩. **27. t-e** oczy ⟨*o twardym, surowym spojrzeniu*⟩: Mierzyć kogo twardymi oczyma. **28. t-a** okładka (książki, zeszytu) ⟨*z kartonu*⟩. **29.** Ołów **t.** ⟨*z domieszką antymonu, arsenu, kadmu lub sodu*⟩. **30.** Ołówek **t.** ⟨*mający twardy grafit*⟩. **31. t.** orzech do zgryzienia ⟨*wielka trudność do pokonania*⟩. **32.** *przen.* **t-a** pięść ⟨*przemoc*⟩. **33.** *anat.* Podniebienie **t-e** ⟨*przednia część podniebienia*⟩. **34. t-e** postanowienie ⟨*stanowcze*⟩. **35. t-a** praca ⟨*ciężka*⟩. **36. t-a** reguła ⟨*surowa*⟩. **37.** Twardą ręką (trzymać kogo) ⟨*energicznie kim kierować, surowo wychowywać kogo*⟩. **38. t-e** rządy (oligarchów, dyktatora) ⟨*surowe, despotyczne*⟩. **39. t.** sen ⟨*mocny*⟩. **40. t-e** serce ⟨*o kimś bezwzględnym, nie znającym litości*⟩. **41.** Sierść **t-a** ⟨*o twardym włosie*⟩. **42. t-e** słowa ⟨*kategoryczne, przykre*⟩. **43. t-a** służba (wojskowa) ⟨*trudna, uciążliwa, pełna rygorów*⟩. **44. t.** smar ⟨*smar narciarski o ścisłej konsystencji, ułatwiający jazdę*⟩. **45.** Smoła **t-a** ⟨*pak*⟩. **46. t-e** spojrzenie ⟨*surowe, ostre*⟩. **47.** *jęz.* Spółgłoska **t-a** ⟨*wymawiana bez wzniesienia środka języka ku podniebieniu*⟩. **48. t-a** szczotka ⟨*o twardym włosie*⟩. **49.** Twardą szkołę (życia przebyć) ⟨*mieć w życiu wiele trudności, nie mieć łatwego życia*⟩. **50. t-a** sztuka ⟨*o kimś nie dającym się pokonać, zniszczyć; przekonać, przebłagać, pozyskać*⟩. **51. t.** talar ⟨*dawna moneta holenderska; talar bity*⟩. **52. t.** ton ⟨*stanowczy, rozkazujący*⟩: Mówić, powiedzieć co twardym tonem. **53. t.** uścisk ⟨*mocny*⟩. **54. t-e** warunki (postawić, podyktować komu) ⟨*uciążliwe*⟩. **55. t-e** włosy ⟨*sztywne, szorstkie, szczeciniaste*⟩. **56. t-a** woda ⟨*zawierająca dużo soli wapnia i magnezu*⟩. **57. t.** wyraz (oczu) ⟨*surowy, ostry*⟩. **58. t.** zarost ⟨*szczeciniasty*⟩. **59. t-a** zima ⟨*ostra*⟩. **60. t-e** życie (mieć) ⟨*trudne*⟩. **61. t.** aż do uporu ⟨*nieustępliwy*⟩: Kąty ust ku dołowi zgryźliwie ściągnięte znamionowały wolę twardą aż do uporu. *Lamus 3, 1908—9, s. 319.* **62. t.** d l a k o g o: szef twardy dla pracow-

ników. **63. t.** d o c z e g o: **t.** do drogi (koń). **64. t.** n a c o: *łow.* **t.** na strzał, na ranę ⟨*odporny*⟩: Wilk twardy na ranę. **65. t.** o d c z e g o: Ziemia [...] twarda od tysiąca stóp depczących ją bez przerwy. *Szmag. Dymy 19.* **66. t.** w c z y m ⟨*nieustępliwy, wymagający*⟩: **t.** w interesach, w postępowaniu. **67. t.** w pięści ⟨*o silnym uderzeniu*⟩: W gębie obrotny nie był, ale w pięści twardy. *Zar. Grusze 20.* **68.** *gw. środ.* **t-e** i miękkie ⟨*dolary złote i papierowe*⟩. **69.** Do twarda ⟨*twardo ubity*⟩: [Worek] Wyładowany do twarda prochem.

przysł. **70.** Im kot starszy, tym ogon twardszy.

twarz 1. t. ascetyczna, blada, brzydka, chłopięca, cudnej urody, czerstwa, dobroduszna, drobna, duża, dziecinna, dzika, foremna, gładka, jasna, kamienna, kochana, końska, koścista, mięsista, młoda, myśląca, nalana, nieprzenikniona, nerwowa, obrzękła, obwisła, odrażająca, ogorzała, okrągła, oliwkowa, opalona, ospowata, otwarta, pełna, piegowata, piękna, płaska, pociągła, pogodna, pokryta bruzdami, pomarszczona, poorana troskami, ponura, posępna, przyjemna, pucołowata, pulchna, pyzata, regularna, rozlana, rozogniona, rozpalona, rozpromieniona, różowa, ruchliwa, ruchoma, rumiana, sarmacka, sępia, skupiona, smagła, spalona słońcem a. od słońca, spieczona na słońcu, spocona, spokojna, spowita uśmiechem, sprytna, sroga, straszna, stroskana, sucha, surowa, sympatyczna, szczera, szczupła, szeroka, szpetna, sztuczna, ściągła, śniada, świeża, tłusta, trójkątna, ujmująca, umalowana, usiana zmarszczkami, uśmiechnięta, wąska, wątła, wesoła, wydłużona, (starannie) wygolona, wymizerowana, wynędzniała, wyrazista, zacięta, zaczerwieniona, zalana łzami, zapadła, zapłakana, zawiędła, zgorączkowana, ziemista, zmartwiała, zmęczona, zmięta, znajoma, znana z widzenia, znękana, zwiędła, żywa; **t.** jak z brązu odlana ⟨*przednia strona głowy ludzkiej; przen. człowiek, osoba*⟩: Jest to wysoki młodzik o końskiej twarzy. *Rudn. A. Ucieczka 47.* Na ulicy, jak na scenie, każdy sztuczną miewa twarz; na dnie serca skrył cierpienie. *Gomul. Pieśni 112.* **2.** Nowe, obce **t-e** ⟨*nowe, obce osoby*⟩: Na każdym kroku spotyka się tu nowe twarze. *SW.* **3.** *poet.* **t.** księżyca ⟨*tarcza księżyca*⟩. **4.** Blada **t.** ⟨*w opowiadaniach o Indianach: człowiek białej rasy*⟩. **5.** Gra twarzy; owal twarzy; rysy twarzy (ostre, wyraźne itp.); wyraz twarzy (rozumny, nic nie mówiący, chytry, energiczny itp.). **6. t.** w **t.**, twarzą w **t.** ⟨*na wprost kogo, będąc zwróconym przodem do kogo, prosto w oczy; bezpośrednio*⟩: Bez żadnego gadania, bez sekundanta postawił się twarz w twarz adwersarzowi. *Kaczk. Trad. 221.* Poczuł się nagle na siłach, ażeby mówić twarzą w twarz z piwowarem. *Zar. SPP.* Zabiegają drogę atakującym. Z bliska, prawie twarzą w twarz. *Żukr. Dni 88.* **7.** Czerwony, pełny, ziemisty na twarzy. **8.** Wypieki na twarzy. **9.** Podobny z twarzy do kogo. **10.** Zwrócony twarzą do czego (np. do światła). **11.** Bez kropli krwi w twarzy. **12.** Z jaką twarzą (co robić): Z zaspaną twarzą (wyjść, siedzieć). Z twarzą zastygłą w maskę obojętności (słuchać czego, przyjmować co). Ze zmartwiałą twarzą posuwał się ku wyjściu. *Hamera Plewa 157.* **13.** Drapać **t.** (paznokciami), nastroić **t.** do czego (do uśmiechu, do okoliczności), nasrożyć **t. 14.** Coś (np. rumieniec) oblewa czyją **t. 15.** Obrócić **t.** ku komu; odsłonić, odwrócić (od kogo) **t.**; okazywać komu jaką **t.** (np. pogodną, wesołą), pochylić **t.** nad czym, podnieść **t.** ku komu, pokiereszować komu **t.**; przybrać jaką **t.** (np. pogodną, srogą); przybrać **t.** w co (w powagę); przyłożyć **t.** do czego (do szpary, do szyby), przytulić **t.** do kogo, do czego; pudrować **t. 16.** *pot.* Robić sobie **t.**: a) ⟨*o aktorze: charakteryzować się*⟩; b) ⟨*o kobiecie: malować się*⟩: Sięgnęła do torebki i zaczęła machinalnie „robić sobie twarz". *Bogusz. Kura 54.* **17.** Rozchmurzyć, rozpogodzić, rozpoznać (czyją), różować, skryć **t.**; *książk.* stroić **t.** w uśmiech: tęsknotą a. przez tęsknotę (tęsknicę, przez tęsknicę). Zdaje mi się, że przechodnie w uśmiech stroją twarze, że ich serca biją zgodnie, jak młotki w zegarze. *Gomul. Poezje 48.* **18.** Tracić **t.** ⟨*wyrzec się swoich przekonań*⟩: Inny na miejscu Rudolfa poszedłby na mały kompromis [...] i nie tracąc twarzy, osiągnąłby przy odrobinie dyplomacji stopień docenta. *Jackiew. Wiosna 130.* **19.** Układać **t.** do uśmiechu; ukryć **t.** (w dłoniach), umyć, wygolić **t.**; wykrzywiać **t.** ⟨*robić miny, grymasy*⟩; wykrzywiać **t.** w czym (w śmiertelnym lęku); wypogodzić **t. 20.** Zachować **t.** ⟨*zachować postawę moralną, nie wyrzec się swoich przekonań*⟩. **21.** Zakryć, zasłonić **t.** rękami; zanurzyć **t.** w co (w kielichy kwiatów); zasępić **t.** czyją (o troskach, kłopotach). **22.** Zwrócić ku komu **t.**, zwrócić się do kogo twarzą. **23.** Buchnąć na **t.** czyją (o rumieńcach, ogniach, pąsach). **24.** *przen.* Paść, padać na **t.** przed kim: Był przecie czas, że gięliśmy za każdą przyjezdną artystką, padaliśmy na twarze przed każdym przyjezdnym artystą. *Prus Studia 155.* **25.** Przybrać na **t.** wyraz czego (np. powagi). **26.** Spojrzeć na czyją **t.**; spojrzeć, zajrzeć komu (prosto) w **t. 27.** Cisnąć co (np. prawdę) komu w **t.**; krzyknąć komu prosto w **t. 28.** Dać komu, uderzyć kogo w **t.**, po twarzy ⟨*spoliczkować kogo*⟩. **29.** Dąć (prosto) w **t.**: Wiatr dął prosto w twarz. **30.** Mieć słońce, wiatr itp. w **t.**; słońce świeci, wiatr wieje itp. komu w **t.** ⟨*ktoś znajduje się (idzie, stoi) zwrócony przodem w kierunku słońca, w kierunku, z którego wieje wiatr itp.*⟩. **31.** Napluć, plunąć; parsknąć śmiechem, roześmiać się komu w **t. 32.** Rzucić co (urągowisko, obelgę) w **t.** komu (np. społeczeństwu): Jesteś nędznym tchórzem — rzucił mu w twarz. *Meis. Sześciu 123.* **33.** Coś nadaje twarzy jakiś wyraz: Wielkie czoło nadawało twarzy jego wyraz surowej powagi. *Sewer Zyzma 56.* **34.** Nie mieć własnej twarzy ⟨*nie mieć własnej koncepcji, nie być oryginalnym*⟩: Teles, jako kompilator, nie ma własnej twarzy. *Sinko Lit. II/1, 21.* **35.** Jest komu do twarzy w czym, z czym; nie do twarzy komu co a. w czym, z czym ⟨*coś komu pasuje, komuś jest w czymś ładnie; nieładnie, nie pasuje komu, szpeci go*⟩: Do twarzy im było w białych krawatkach. *Zap. G. SPP.* Mężczyźnie nie do twarzy modlitwa. *Dąbr. Ig. SPP.* Nie do twarzy ci w tym kolorze. **36.** Do twarzy, nie do twarzy komu (co robić) ⟨*przystoi, nie przystoi komu (co robić)*⟩: Zrzędzić to nawet starym nie do twarzy. *Dudz. SW.* W ułańskim mundurze tak mu do twarzy! *Gomul. Obraz. 33.* Z tą rolą jest panu do twarzy. Wyglądasz w niej prawie jak mężczyzna. *Gomul. Ciury I, 108.* Nie zgrywaj się [...] Zupełnie ci z tym nie do twarzy. *Iwasz. J. Odbud. 25.* Pani Alinie bardzo do twarzy z uśmiechem. *Weys. Józ. Żywot 52.* **37.** Napływać, uderzać do twarzy; odpływać, uciekać z twarzy: Krew napływa, uderza

komu do twarzy; odpływa, ucieka z czyjej twarzy. **38.** Dostać wypieków, zblednąć na twarzy. **39.** Ktoś ma coś wypisane na twarzy ⟨*coś jest widoczne u kogo na twarzy*⟩: Miał wypisane na twarzy, że nie jest rad ze świata. *Brand. K. Troja 119.* **40.** Coś maluje się, odmalowało się na czyjej twarzy: Zdziwienie odmalowało się na jego twarzy. **41.** Zmienić się na twarzy ⟨*objawiać wzruszenie (na twarzy)*⟩. **42.** Coś odbiło się na czyjej twarzy: Przykre wrażenie odbiło się na jej twarzy. *Perz. Las 85.* Zdumienie odbiło się na twarzach. **43.** Coś rozlewa się, jest rozlane na czyjej twarzy, coś widać na czyjej twarzy (boleść, niepokój, strach, wdzięczność, zachwyt, radość itp.). **44.** Spłonąć na twarzy (jak róża); stężeć na twarzy (w powadze); zmienić się na twarzy (np. z wiekiem). **45.** Wyczytać co (np. wrażenie na czyjej twarzy). **46.** Coś wyryło się na czyjej twarzy: Cierpienie wyryło się na jego twarzy. *Sienk. Ogn. II, 31.* **47.** Zrobić się jakim (pąsowym) na twarzy. **48.** Całować, głaskać kogo po twarzy. **49.** Ciec po twarzy (o łzach); przebiec po czyjej twarzy, rozlać się po (na) twarzy czyjej: Po twarzy jej przebiegł grymas niezadowolenia. Wyraz radości rozlał się po (na) jego twarzy. **50.** Dostać po twarzy. **51.** Powieść wzrokiem po twarzach. **52.** Widzieć, znać co po (czyjej) twarzy: Widzę po jego twarzy, że znowu wydarzyło się coś niepokojącego. *Fiedl. A. Rio 184*; po twarzach znać było, że... **53.** Czytać, wyczytać (co) w czyjej, z czyjej twarzy: Zdawało jej się, że [...] wszyscy czytają w jej twarzy, gdzie i w jakim celu idzie. *Krzywosz. Rusał. 72.* Z twarzy łatwo mu było wyczytać, że przynosi jakąś ważną nowinę. *Sienk. Połan. II, 13.* **54.** Mieć co w twarzy: Wypłakawszy się, miał teraz w twarzy jakiś spokój i rozpromienienie. *Sienk. Now. III, 18.* **55.** Ocierać pot z twarzy a. twarz z potu. **56.** Ktoś, coś patrzy komu z twarzy ⟨*ktoś ma wygląd kogo, czego*⟩: Zbójca patrzy mu z twarzy. **57.** *pot.* Znać kogo z twarzy ⟨*z widzenia*⟩: Ja go nie znam z twarzy, ale z listów aż nadto. *Boh. SW.* **58.** Leżeć twarzą do czego (do ziemi, do ściany); obrócić się, odwrócić się; posadzić, postawić kogo twarzą do kogo, do czego; stanąć twarzą do czego (do okna, do ściany). **59.** Paść twarzą w co (np. w błoto, w piach); rzucić się twarzą na co (na ziemię). **60.** t. czyja blednie, gorzeje, jaśnieje (radością), mieni się, nabiega krwią, nabrzmiewa od wysiłku; oblała się karminem, rumieńcem, szkarłatem; t. czyją okrasił rumieniec, okrywa (śmiertelna) bladość; t. czyja ożywiła się (lekkim) rumieńcem. **61.** t. kogo pali; pali jak ogniem; t. komu pała; t. pała gniewem, wstydem; t. komu (ogniem) płonie; t. komu poczerwieniała, pobladła, poszarzała, powlekła się czym (bladością); t. czyja promienieje. **62.** t. przeciąga się, wyciąga się komu ⟨*ktoś doznaje rozczarowania*⟩: Dyrektor spogląda na arkusz papieru [...] Twarz przeciąga mu się. *Tyg. Ilustr. 44, 1900.* Zgłębił przelotnym spojrzeniem zawartość portmonetki i pugilaresu. Twarz mu się przeciągnęła. *Krzywosz. Rusał. 106.* Oczekującym chłopcom wyciągnęły się twarze. *Was. W. Pok. 71.* **63.** t. przybrała wyraz (straszny, łagodny itp.); rozjaśnia się komu (szczerym uśmiechem), rozpromieniła się, rumieni się, skurczyła się czym (zawziętością); t. czyja uśmiecha się, wypogadza się, wyraża co, zachmurza się, zaróżowiła się od czego (od emocji, od zmęczenia), zasępiła się, zastygła w smutku (w boleści), zmieniła się: Twarz jej wyrażała głęboki smutek. *Krasz. Int. I—II, 26.*

twierdza 1. Graniczna, niedostępna, niezdobyta, obronna, potężna, silna, silnie ufortyfikowana **t.**; **t.** warowna, zaporowa (forteca, warownia); latająca **t.** ⟨*o wielkim bombowcu*⟩; *przen.* (niewzruszona) **t.** c z e g o: **t.** socjalizmu. **2.** Fortyfikować, oblegać, oddać, opatrzyć, poddać, wysadzić, wziąć, zdobyć; założyć, zburzyć twierdzę. **3.** Zamienić (miasto, budynek) w twierdzę. **4.** Wedrzeć się do twierdzy. **5.** Odstąpić spod twierdzy. **6.** Uwięzić, zamknąć, osadzić kogo w twierdzy; zamknąć się w twierdzy. **7.** Być, stać się twierdzą czego: Bank Polski był w pierwszych latach nie tylko dźwignią bytu gospodarczego, był [...] twierdzą. *Smolka Lubec. I, 389.* **8. t.** kapituluje, skapitulowała, poddała się.

twierdzenie 1. Dogmatyczne, gołosłowne, niedorzeczne, proste, ulubione **t.** ⟨*to, co się twierdzi*⟩. **2. t.** fałszywe, prawdziwe; przeciwne **t-a**; **t.** sprzeczne; **t.** naukowe ⟨*to, co ma być udowodnione lub co zostało udowodnione (zdanie do udowodnienia lub zdanie udowodnione)*⟩. **3. t.** geometryczne, logiczne, matematyczne ⟨*zdanie warunkowe składające się z założenia i tezy*⟩. **4. t.** o c z y m: **t.** o kątach przyległych, o dodawaniu wyrażeń algebraicznych. **5.** Poprzeć czyje **t.** **6.** Sprawdzić, udowodnić, uzasadnić **t.**; wysunąć **t.**, że...; zbi(ja)ć **t.** **7. t.** wymaga, nie wymaga dowodu.

twój 1. Ten **t.**, ta twoja ⟨*lekceważąco o czyim znajomym, krewnym itp.; o osobie przez kogoś zachwalanej*⟩: Ta twoja Arkuszowa zaczyna mnie już złościć. *Dąbr. M. Noce II, 228.* **2.** Niedoczekanie twoje! ⟨*rodzaj pogróżki*⟩: Niedoczekanie twoje, dziadu, żebyś nade mną przewodził, właśnie pójdę! *Jun. Dworek 43.* **3.** Po twojemu ⟨*w (na) twój sposób; według twego określenia; tak jak ty mówisz, uważasz, sądzisz*⟩: Masz tedy wiedzieć, żem napisał dramę, czyli po twojemu dramat. *Mick. Listy II, 172.* **4.** Z twoim przeproszeniem ⟨*wyrażenie grzecznościowe wtrącone; przepraszam cię*⟩: Pierwsza, choćby, z twoim przeproszeniem, dziecinna miłość puści czasem tęgie korzenie i gdy przyjdzie ją wyrwać z serca, to boli. *Sienk. Leg. 13.* **5.** Chcę być twoim, twoją; jestem twoim, twoją ⟨*chcę należeć; należę do ciebie; chcę być (jestem) twoim kochankiem, mężem; twoją kochanką, żoną*⟩: Chcę być twoja, jak pieniądz, jak łup w dziobie ptaka. *Staff L. Poezje II, 32.* Nie rozumiesz, że cię kocham [...] że chcę być twoją. *Krasz. Sfinks I, 253.* Jestem twoją — odpowiedziała Maria schylając głowę na jego ramię. *Krasz. Poeta 134.* **6.** Co twoje, to i moje ⟨*wszystko co masz, co należy do ciebie należy i do mnie*⟩: Ludzie się rozpuścili, niczym dziadowskie bicze, co twoje, to i moje, myślą sobie. *Goj. Ziemia 146.* **7.** Nic uważać na to, co moje, co twoje ⟨*nie rozgraniczać rzeczy swoich od cudzych*⟩: Jak się ludzie kochają, nie zważają na to, co moje, co twoje. *Krasz. Zadora 41.* **8.** Nie twoja rzecz! nie **t.** interes! ⟨*nie mieszaj się do tego*⟩: Co się wtrącasz w nie swój interes! Nie Twoja rzecz! *Braun Lewanty 230.* Nie wtrącaj się, to nie twój interes. *SW.* **9.** Twoje szczęście, że... ⟨*miałeś szczęście, że...; szczęśliwie się dla ciebie złożyło, że...*⟩. **10.** Przyszło, wyszło na twoje ⟨*stało się tak, jak

przewidywałeś⟩: I przyszło na twoje, bo wszyscy teraz są równi. *Kossak Z. Krzyż. III—IV, 75.*

twór 1. Doskonały, oryginalny, nieudolny, prymitywny, sztuczny, złożony **t.**; **t.** pisany, piśmienniczy; **t.** symboliczny; **t.** artystyczny, dramatyczny, literacki, muzyczny, poetycki ⟨*utwór, dzieło*⟩. **2. t-y** fantazyjne a. fantazji ⟨*istoty fantastyczne, wytwory fantazji*⟩. **3. t.** fizyczny ⟨*ciało fizyczne*⟩. **4.** *geol.* **t.** górski ⟨*pasmo górskie*⟩. **5. t.** językowy ⟨*wszelka jednostka językowa, np. głoska, wyraz, połączenie wyrazowe, zdanie*⟩. **6.** *biol.* **t-y** komórkowe ⟨*komórki*⟩. **7. t-y** mitologiczne ⟨*bogowie, półbogowie i bohaterowie występujący w mitologii różnych ludów starożytnych i pierwotnych*⟩. **8. t-y** morskie, lądowe ⟨*zwierzęta*⟩. **9. t.** społeczny ⟨*wytwór*⟩. **10. t-y** wodne ⟨*zwierzęta wodne*⟩. **11. t-y** wyrazowe ⟨*wyrazy*⟩. **12. t.** żyjący, żywy ⟨*istota żywa, organizm żywy*⟩. **13. t.** czego ⟨*wytwór*⟩: **t.** artyzmu, imaginacji (wyobraźni), materii, myśli, przyrody, umysłu. **14. t-y** literatury ⟨*utwory, dzieła*⟩.

twórczość 1. t. artystyczna, dramatyczna, literacka, naukowa, poetycka; **t.** ludowa, narodowa, oryginalna, użytkowa ⟨*tworzenie, zwłaszcza dzieł sztuki; ogół dzieł stworzonych przez kogoś*⟩: Na niwie komedii nie zaczynał od twórczości oryginalnej, ale przerabiał czy to jakieś dzieło Molière'a lub Goldoniego czy też twór któregoś z naśladowców Molière'a. *Kleiner Mick. I, 100.* **2.** Uprawiać **t.** (literacką, naukową) ⟨*tworzyć, pisać dzieła (literackie, naukowe)*⟩: Poeta uprawiał twórczość w języku narodowym.

twórczy 1. Dorobek **t.** ⟨*ogół dzieł czyichś*⟩. **2.** Inteligencja **t-a** ⟨*ogół twórców w danym społeczeństwie: pracownicy nauki, oświaty, literatury, sztuki, pionierzy postępu technicznego*⟩. **3. t-a** krytyka ⟨*przyczyniająca się do postępu krytykowanej dziedziny, do ulepszenia krytykowanego dzieła; odkrywcza, zapładniająca*⟩. **4.** *biol.* Tkanka **t-a** ⟨*zespół komórek roślinnych zdolnych do podziału i przekształcania się w komórki i tkanki stałe*⟩.

ty 1. Być z kim na ty, mówić komu ty, per ty ⟨*tykać kogo, mówić sobie z kim po imieniu*⟩. **2.** *pot.* Powiadam ci; proszę ja ciebie ⟨*zwrot ekspresywny używany dla nawiązania kontaktu z rozmówcą*⟩: Kobieta, powiadam ci, palce lizać. **3.** Mam cię: a) ⟨*okrzyk towarzyszący chwytaniu kogo, czego*⟩; b) ⟨*stwierdzenie, że się kogoś złapało na błędzie*⟩. **4.** Masz tobie, ot tobie masz ⟨*zwroty wyrażające zaskoczenie, zdziwienie, zwykle w odniesieniu do czegoś niepożądanego*⟩. **5.** Bodaj(że) cię! niech cię! żeby cię! (wszyscy diabli) ⟨*zwroty eliptyczne o charakterze ekspresywnym*⟩: Ale wyglądasz — niech cię! Co tobie? ⟨*co ci się stało?*⟩.

tyczka 1. t. chmielowa a. od chmielu; **t.** grochowa a. od grochu. **2.** Cienki, długi, szczupły jak **t.**; wysoki niby **t.** grochowa a. od grochu. **3. t.** bambusowa; **t.** ze sztucznego tworzywa (używana w sporcie). **4.** *sport.* Skok o tyczce ⟨*jedna z konkurencji lekkoatletycznych, polegająca na przerzuceniu ciała przy pomocy tyczki nad wysoko zawieszoną poprzeczką*⟩.

tydzień 1. Dobry **t.** ⟨*przeszło tydzień*⟩: Trwało to dobry tydzień, zanim wszystko przyszło do porządku. *Par. Niebo 238.* **2.** Wielki **T.** ⟨*ostatni przed Wielkanocą*⟩. **3. t.** młodzieży, żołnierza itp. ⟨*okres siedmiu dni, podczas których odbywają się różne imprezy, obchody związane z młodzieżą, wojskiem itp.*⟩. **4. t.** potem ⟨*po tygodniu*⟩: **t.** potem zgłosił się do pracy. **5. t.** temu ⟨*przed tygodniem*⟩: Wiedziałem o tym już tydzień temu. **6. t.** po tygodniu ⟨*co tydzień*⟩: Ciągle, tydzień po tygodniu, zjawiały się wiadomości dodające nadziei. *Grusz. An. Od Karpat 65.* **7.** Co **t.** (przychodzi poczta) ⟨*raz na tydzień*⟩. **8.** Na **t.** ⟨*na przeciąg, na okres tygodnia*⟩: Wypożyczam ci tę książkę na **t.** **9.** Na **t.** a. **t.** przed czym ⟨*siedem dni przedtem*⟩: Na tydzień przed wakacjami, przed wyjazdem; przed pierwszym. **10.** Przez **t.** ⟨*w ciągu tygodnia*⟩: Nie pokazywał się w biurze przez **t.** **11.** W **t.** ⟨*w ciągu tygodnia*⟩: Ulicę wybrukowano w tydzień. **12.** W **t.**, w parę tygodni później (wrócić do czego) ⟨*po tygodniu, po paru tygodniach*⟩. **13.** Z **t.** ⟨*mniej więcej tydzień, około tygodnia*⟩: Potrzymajcie mnie z tydzień. *Prus SPP.* **14.** Za **t.** (przyjść; załatwić co) ⟨*po upływie tygodnia*⟩: Po odbiór należności proszę przyjść za tydzień. **15.** Od tygodnia ⟨*tydzień już upłynął jak...*⟩: Od tygodnia nie miał już mieszkania. *Dan. SPP.* **16.** Po tygodniu, po upływie tygodnia ⟨*po siedmiu dniach, po upływie siedmiu dni*⟩: Po upływie tygodnia Rafałek omdlewał z nudów. *Żer. Popioły I, 86.* **17.** Z początkiem tygodnia (rozpocząć co) ⟨*pierwszego dnia tygodnia, w pierwszym dniu tygodnia*⟩. **18.** W ciągu tygodnia (wykonać co) ⟨*w ciągu siedmiu dni*⟩. **19.** Z tygodnia na **t.** (odkładać co; słabnąć) ⟨*od tygodnia do tygodnia (odkładać co); stopniowo, z każdym tygodniem (słabnąć)*⟩. **20.** Tygodnie, (całymi) tygodniami ⟨*w ciągu całych tygodni; bardzo długo*⟩: Przygotowania do wyjazdu trwały tygodnie. Nie można było jednak czekać tygodniami na pomyślny wiatr. *Makowiec. Dios. 154.* Czemuż to Aniela zapomina o babce i całymi tygodniami się nie pokazuje. *Kow. A. Rogat. 6.* Deszcze leją całymi tygodniami. **21.** W tygodniu ⟨*któregoś dnia w ciągu tygodnia; w ciągu dni powszednich, wyłączając niedzielę*⟩: Salon ożywił się i ożywiał odtąd co niedziela, a czasem i w tygodniu. *Prusz. Trzyn. 31.* **22.** Raz, dwa razy itp. w tygodniu (bywać gdzie, przyjmować kogo; zmieniać co) ⟨*w ciągu tygodnia*⟩. **23.** W tym, w przyszłym, w ubiegłym tygodniu ⟨*w okresie tego, przyszłego, ubiegłego tygodnia*⟩: W tym tygodniu byliśmy dwa razy w teatrze; w przyszłym tygodniu wyjeżdżam. **24.** Tygodnie mijają, schodzą (na czym); **t.** upłynął (na czym).

tyle 1. t. a (i) **t.** c z e g o ⟨*zamiast dokładnego, liczbowego określenia ilość czego*⟩: Rębacze w obu zmianach wydobywali w ciągu listopada tyle a tyle ton węgla. *Morc. Ptaki 275.* Mówiło się: było to wtedy, albo w tyle i tyle czasu potem. *Dąbr. M. Noce II, 86.* **2. t.** co; **t.** ..., co... ⟨*to samo, co; w takiej ilości tylko, w takim stopniu tylko; nie dłużej, niż...*⟩: Pawła skracano na Pasa (Pasek tyle co Pawełek). *Brück. Jęz. 30.* W tym zamęcie szukać? Tyle, co wiatru w polu. *Dąbr. M. Stan. 90.* We dworze tyle go tylko widziano co na obiad. *Jun. Mazur. 40.* Tyle wie, co zje. *Kunc. Dni 350.* Zrobił **t.** co kot napłakał. **3. t.** co nic ⟨*prawie nic*⟩: Cośmy tam u siebie wiedzieli o prawdziwej wsi? Tyle co nic. *Bron. J. Ogn. 153.* **4. t.** co i nic ⟨*właściwie to nic*⟩: Gospodarstwo obchodziło go prawie tyle co i nic.

Jun. Bracia 248. **5.** Ktoś, coś kogo **t.** obchodzi co zeszłoroczny śnieg ⟨*nic go ktoś, coś nie obchodzi*⟩: Panny go tyle obchodzą co zeszłoroczny śnieg. *Goj. Dziew. I, 215.* **6. t.** i takiego... ile i jakiego ⟨*zestawia człony wypowiedzi odpowiednie pod względem liczby, jakości itp., nie więcej niż...*⟩: Pracownia [...] była pięknym pokojem z oknami dającymi tyle i takiego światła, ile i jakiego wymaga praca malarska. *Orzesz. Niemn. III, 35.* **7. t.**, ile...; **t.**, co...: Będzie z tego dochodu tyle, ile kot napłacze. *Rodz. Dew. 170.* Weźmie się do jakiej roboty, to zrobi tyle, co kot napłakał. *Zar. Grusze 50.* **8. t.** razy ⟨*wiele razy, niejednokrotnie, wielokrotnie*⟩: A tyle razy prosiłam, żeby mi nigdy nie dawać waleriany. *Dąbr. M. Noce II, 114.* **9. t.** samo ⟨*ta sama ilość, w tej samej ilości*⟩: Mróz chyba nieco zelżał, lecz słońca było w górze tyle samo co ostatnimi czasy. *Brosz. Oczek. 27.* **10. t., t.** lat; po tylu, tylu latach ⟨*wiele lat; po wielu latach*⟩: W Szczecinie znajduje się jego ojciec [...] którego nie widział tyle, tyle lat. *Morc. Ptaki 148.* Spotkali się po tylu, tylu latach. **11. t.** uzyskasz, zapłacisz, zobaczysz, zrobisz itp.; zostawić komu **t.** (z gestem pokazującym figę) ⟨*nic nie uzyskasz, nie zapłacisz itp.; nic nie zostawić*⟩: Ja wszystko zapłacę — powtarzał. — Tyle zapłacisz — mruknął rudy pokazując figę. *Braun Lewanty 232.* Mój ojciec zostawił mi tyle. Tu pan Mateusz tłustą swą rękę ułożył w figę. *Kosiak. Now. 15.* **12. t.** że... ⟨*z tą różnicą, że...*⟩: Kurne chaty u nich, tyle że kamienne. *Prusz. Karabela 71.* **13.** Drugie **t.**, *daw.* **t.** drugie ⟨*dwa razy tyle, podwójnie*⟩: Wieść, jak każda wieść, drugie tyle dodawała. *Dzierzk. Rodzina 114.* Widząc, że tylko plagi w szkołach zyskam, a na wakacjach tyle drugie w domu od ojca, prosiłem go na koniec, żeby mnie do dworu oddał. *Kras. Podstoli 146.* **14.** I **t.** ⟨*wcale; wcale nie*⟩: Gdybym jaki inny fach w ręku miał, wyskoczyłbym z tej rodzinki i tyle byście mnie widzieli. *Past. Trzeba 12.* **15.** I **t.** ⟨*i basta, i koniec, i już; i to wszystko, i nic więcej*⟩: Ot gadanie i tyle! *Grusz. Ar. Tys. 201.* Dureń jesteś, i tyle. *Berent Fach. 194.* **16.** I **t.** by było ⟨*nic by nie pozostało*⟩: Cóż by się z wami stało, nierozumne drzewa? Tartak by was pochłonął i pociął na deski, i tyle by was było. *Słonim. Poezje 196.* **17.** I **t.** (by) go (mnie itp.) widzieli ⟨*wcale (by) go (mnie) nie widzieli*⟩: Jednym susem był na ulicy i tyle go widzieli. *Grabow. J. Opow. II, 104.* Dał nogę i tyle go będziemy widzieli. *Prom. Opow. 153.* **18.** *przestarz.* Ile **t.** ⟨*cokolwiek, w miernej ilości, po trochu; jako tako*⟩: Uczyłem się wszystkiego ile tyle, prócz matematyki. *Jank. Zaść. 118.* **19.** Na **t.**, *daw.* do tyla ⟨*w takim stopniu; tak dalece, tak wiele*⟩: Czy pamiętasz na tyle greki, żeby wiedzieć, co ono znaczy? *Par. Niebo 141.* Nie znał na tyle języka angielskiego, żeby bez pomocy słownika tłumaczyć trudny tekst techniczny. **20.** Na **t.** ..., że...; na **t.** ..., aby... ⟨*w takim stopniu, że..., aby*⟩: Był na tyle sprytny i obrotny, że potrafił radzić sobie w najtrudniejszych sytuacjach. - Wprawdzie wielu słów jeszcze nie znałem, ale na tyle chwytałem sens, aby znajdować przyjemność w czytaniu. *Kow. A. Rogat. 142.* **21.** *przestarz.* Nie do tyla..., ażeby ⟨*nie w tym stopniu, żeby...*⟩: Sprawka jego utonęła jak kamień w wodzie, nie do tyla jednak, ażeby się czegoś nie domyślano w okolicy. *Tyg. Ilustr. 109, 1870.* **22.** Nie **t.** ... ile; nie **t.** ... co ⟨*przeciwstawia dwa człony wypowiedzi: w mniejszym stopniu, zakresie... niż...*⟩: Pamięć nie tyle trwała, ile obszerna zastępowała pracę. *Sienk. Now. I, 51.* Twarz miał nie tyle piękną, ile rozumną. Nie tyle jest namiętny, co zazdrosny. *Poręb. Studia 37.* **23.** O ile o **t.**; o **t.** o ile ⟨*w pewnym stopniu, do pewnego stopnia; to zależy od okoliczności*⟩: Dopóki obie strony siedzą w okopach i schronach, to o tyle o ile żywe ciało ludzkie jest zabezpieczone przed kulą i pociskiem. *Strug Krzyż I, 306.* **24.** O ile..., o **t.** ...; o **t.** ..., o ile... ⟨*w miarę tego jak...; stosownie do tego jak...*⟩: Cenił utwory literackie o tyle jedynie, o ile w nich znajdował myśli filozoficzne. *Chmielow. Kryt. 235.* **25.** O **t.** ..., że ⟨*w tym stopniu, że...*⟩: Bogumił znał się o tyle na stłuczeniach i obrzękach, że obejrzawszy poszwankowaną nogę chorej nie ociągał się tym razem z posłaniem po doktora. *Dąbr. M. Noce II, 72.*

przysł. **26.** Ile kto ma cierpliwości, tyle ma mądrości.

tylko 1. t. co ⟨*dopiero co, przed chwilą*⟩: Niech papa mamy nie budzi, tylko co zasnęła. *Wol. Bakał. 113.* **2. t.** co — kogo, czego nie widać; **t.** patrzeć kogo, czego; jak... ⟨*lada chwila, za chwilę, zaraz (nadejdzie, zrobi (się) co itp.)*⟩: Właśnie wyglądam: tylko co starszej pani nie widać. *Sienk. Połan. III, 29.* **t.** patrzeć zimy. Francja, tylko patrzeć, jak weźmie się za łeb z Niemcami. *Prus Lalka II, 136.* **3. t.** dlatego, że... ⟨*wyłącznie dlatego, że...*⟩: Czy zginął tylko dlatego, że nie zmieścił się do arki? *Par. Niebo 228.* **4. t.** tak...; **t.** tak sobie ⟨*wyłącznie tak, po prostu; bez specjalnego celu*⟩ *por.* tak tylko...: Morze to tylko tak... symbol. *Dąbr. M. Noce II, 53.* On tylko tak gada. Ale on wcale nie jest mój przyjaciel. *Kosiak. Rick II, 100.* Czy panienki czegoś szukają? — Nie [...] my tylko tak sobie... *Goj. Dziew. I, 194.* **5. t.** tyle, by...; **t.** tyle, ile... ⟨*nie więcej, by...; nie więcej, niż...*⟩: Mieli tylko tyle, by wyżyć. Do szkoły nie chodził i umiał tylko tyle, ile go matka nauczyła. *Morc. Ptaki 33.* **6. t.** wtedy, gdy... ⟨*wyłącznie wtedy, gdy...*⟩: Przyjemnie było tylko wtedy, gdy ona przyszła sama ze siebie. *Dąbr. M. Noce II, 30.* **7. t.** zacząć ⟨*należy, trzeba zacząć, to...; jeżeli się zacznie, to...*⟩: Tylko zacząć, bo reszta już by sama poszła. *Mort. Wawrzek 132.* **8. t.** zaraz ⟨*natychmiast, nie zwlekając*⟩: Po Wettlera — przytwierdził Niechcic i odchodząc rzekł jeszcze: — Tylko zaraz, bo zdaje mi się, że tu na gwałt trzeba coś radzić. *Dąbr. M. Noce II, 73.* Wracaj, tylko zaraz. **9. t.** że... ⟨*wyraża zastrzeżenie, ograniczenie w stosunku do treści poprzedniego członu*⟩: Dobry człowiek, tylko, że... — Nałogowy. *Dygas. Now. I, 158.* **10.** A **t.** ⟨*wyraża pewne przeciwstawienie: natomiast*⟩: [Dąb] gałęzi już nie miał, a tylko jego olbrzymi pień [...] dumał wśród tego okręgu. *Żer. Uroda 351.* **11.** Aby **t.**, byle **t.**, niechno **t.** ⟨*wyłącznie: byleby*⟩: Nie nastarczymy kawy parzyć... Już i tak nie wszystkim daję, aby tylko tym dzieciom. *Żukr. Dni 45.* Wszędzie się znajdzie rozum, byle tylko szukać. *Kras. Bajki 39.* Niechno tylko zrobi się cieplej, zaraz wyjadę na wieś. **12.** Co (czego) **t.** ... ⟨*wszystko, co (czego)...*⟩: Posiadał też Vlastimil wrodzone umiejętności wszechmajsterskie: cieśla, stolarz, ślusarz — co tylko chcecie. *Zeg. Zmory 112.* Robić, co się **t.** podoba; mieć wszystko, czego **t.** dusza zapragnie. **13.** Co **t.** ślina na język przyniesie (pleść, wymyślać,

wygadywać) ⟨*nie zastanawiając się; cokolwiek, byle co, niestworzone rzeczy; bzdury, głupstwa*⟩. **14.** Co t. ⟨*dopiero co*⟩: Co nam poeta daje w przytoczonej co tylko osnowie swego utworu? *Gost. Przeszł. 89.* **15.** Gdy **t.**; skoro **t.** ⟨*z chwilą, gdy...; zaraz, natychmiast po czym*⟩: [Szczury] wyłażą z dziur i kanałów, gdy tylko zapadnie zmrok. *Szmag. Dymy 56.* Skoro tylko uwolniłem się od polityki, wróciłem do przerwanej tak długo pracy naukowej. *Bobrz. Dzieje I, 9.* **16.** Gdzie **t.**; gdzie się **t.** da ⟨*wszędzie, we wszystkie miejsca, we wszystkich miejscach, gdzie to możliwe*⟩: Gdzie **t.** mógł, tam się pchał. [Książka] ołówkiem pogryzmolona, gdzie się tylko da. *Świerszcz. 3, 1951.* **17.** Gdzie **t.** ..., tam... ⟨*gdziekolwiek..., tam...*⟩: Gdzie tylko Waleria stąpi, tam zaraz znajdzie się mężczyzna, jak spod ziemi. *Bogusz. Kura 49.* **18.** Ile **t.** ⟨*tak często, jak...; w takiej ilości, jak...*⟩: Omijał Teofila, ile tylko zdołał. *Par. Niebo 23.* Mleka już masz na dom, ile tylko zapragniesz. *Dąbr. M. Noce II, 91.* **19.** Jak **t.** ⟨*gdy t. ...*⟩: Doktor mówił, żebym, jak tylko wstanę — jechała do Ciechocinka. *Dąbr. M. Noce II, 85.* **20.** Jak **t.** może (mógł itp.): a) ⟨*ze wszystkich sił*⟩: Stara się jak tylko może; b) + przysłówek ⟨*w najwyższym stopniu*⟩: Uczył się jak tylko mógł najpilniej; odsunęła się jak tylko mogła najdalej. **21.** Jedynie **t.** ⟨*wyłącznie*⟩: Z tego, co mówię, nie należy wnosić, iżby się chleb zasłużonych jedynie tylko żołnierzom dostawał. *Kras. Podstoli 285.* Gdybyż chciała jedynie tylko grać. *Dąbr. M. Noce II, 20.* **22.** Jeszcze **t.** ⟨*ponad to, poza tym, prócz tego*⟩: Miałbym jeszcze tylko jedno słówko do powiedzenia. *Bliz. Dam. 157.* **23.** Jeśli (jeżeli) **t.** ... ⟨*w razie, w wypadku, gdy ...*⟩: Gdy chodzi o język, wówczas uczucie — jeśli tylko jest proste i szczere, znajdzie sobie samo odpowiednią formę. *Sienk. Mieszan. 40.* **24.** Już **t.** ⟨*wyłącznie*⟩: Był to już tylko czczy frazes. *Kow. W. Rodz. 57.* **25.** Kto **t.** ⟨*ktokolwiek, każdy kto ...*⟩: Rozbiegli się wszyscy, kto tylko żyw. *Świerszcz. 34, 1953.* **26.** Li **t.** ⟨*wyłącznie*⟩: Wybór tej czy owej formy ekspresji musiał być dla nich li tylko sprawą przypadku. *Krzyż. J. Romans 199.* **27.** Ni mniej, ni więcej **t.** ... ⟨*akurat, właśnie; sam ten ktoś, samo to coś*⟩: Zobaczyła bowiem, że od bramy wjazdowej aleją idzie, ni mniej, ni więcej tylko Szymszel. *Dąbr. M. Noce II, 241.* **28.** Niby **t.** ⟨*pozornie*⟩: Chodziło niby tylko o naprawę starych sprzętów. *Goj. Dziew. I, 56.* **29.** Nie ... **t.** ...; nie **t.** ... ale (ale i, ale nawet, ale owszem, ale przeciwnie, ale także, ale też) ...; nie **t.** ... lecz (lecz i, lecz również, lecz także itp.) ...; nie **t.** nie ..., ale (lecz) ... ⟨*łączy człony wypowiedzi z uwydatnieniem przeciwieństwa, kontrastu*⟩: Nie piechotą, tylko końmi. *SW.* W sercu jej nie było miłości, tylko [...] ciekawość i bałamuctwo. *Sienk. Wołod. I, 152.* Człowiek nie tylko światły, ale i energiczny. Nie mam nikogo ... nie tylko, ażeby poradzić się, ale nawet, ażeby wypłakać, co mnie boli. *Prus Emanc. I, 265.* New Jork nie tylko nie zachwycił mnie, ale rozczarował potężnie. *Sienk. Listy I, 81.* Ale nie tylko groźne wejrzenie i blizny, lecz sam ruch i głos jego miał co żołnierszczyzny. *Mick. Tad. 39.* Odetchnął nadzieją, że można będzie nie tylko usiąść, lecz i wyciągnąć się na tapczanie. *Żer. Uroda 379.* Wyrażeń brukowych, żargonowych nie tylko nie unika, ale chętnie nimi się popisuje. *Chmielow. Poeci 382.* **30.** Pomyśl, spójrz, weź itp. **t.**; **t.** miętaj ⟨*z rozkaźnikiem oznacza pewne złagodzenie rozkazu, zachętę do wykonania rozkazu*⟩: Nie zazięb się. I nie zachoruj tylko. Moje dziecko. *Dąbr. M. Noce II, 276.* **31.** Pomyśleć **t.**, co... ⟨*wystarczy pomyśleć, co ...*⟩: Pomyśleć tylko, co każdy inny na jego miejscu by wyczyniał. *Rudn. A. Żołn. 96.* **32.** Sam, sama **t.** ⟨*wyłącznie sam, sama*⟩: Cały podwórzec przeżarła rdza i sama tylko została jako ślad rzeczy, które zniweczyła. *Żer. Przedw. 283.* **33.** Tak **t.**; tak **t.** sobie ⟨*po prostu; tak sobie od niechcenia; przypadkowy, przypadkowo*⟩: Może tak tylko śpi. *Dąbr. M. Noce II, 74.* Był więc w ciągłej niepewności, czy ta troskliwość, jakiej ze strony pani Julii doznawał, była, ot, tak tylko sobie, czy też rzeczy stały inaczej. *Kosiak. Bud. 22.* **34.** Ten **t.**, kto (który) ... ⟨*wyłącznie ten, kto ...*⟩: Ocaleli ci tylko, którzy zostali ewakuowani. **35.** To i **t.** to ... ⟨*wyłącznie to*⟩: To i tylko to chcieli śpiewać. *Goj. Dziew. I, 115.*

tylny 1. **t.** bieg (samochodu) ⟨*do tyłu*⟩. **2.** **t-a** brama, **t-e** drzwi, wejście ⟨*od tyłu*⟩. **3.** Koła **t-e** ⟨*zadnie*⟩. **4.** **t-e** łapy, nogi (zwierzęcia) ⟨*zadnie*⟩. **5.** **t.** pomost, **t-a** platforma; **t-e** siedzenie (w pojeździe) ⟨*znajdujący(-a, -e) się w tyle, w tylnej części (pojazdu)*⟩. **6.** **t.** wiatr ⟨*wiejący z tyłu, w plecy (człowieka)*⟩. **7.** *jęz.* Samogłoski **t-e** ⟨*artykułowane w tyle jamy ustnej, za pomocą tyłu języka*⟩. **8.** *wojsk.* Straż **t.** (kolumny wojskowej) ⟨*ubezpieczająca tyły (kolumny)*⟩.

tył 1. Dalekie, głębokie **t-y** (linii frontowej); **t-y** nieprzyjacielskie, własne ⟨*tylne części linii frontowej; oddziały (wojska), urządzenia w tej części się znajdujące*⟩. **2.** **t.** c z e g o: **t.** głowy, powozu, wozu, okrętu; **t.** a. **t-y** posesji ⟨*tylna część*⟩. **t.** sukni, swetra ⟨*część, strona przypadająca na tył człowieka*⟩. **3.** Na **t.** (czego) ⟨*na tylną część, do tylnej części czego*⟩: Przejść na **t.** wozu, statku; dać walizkę na **t.** samochodu; zsunąć czapkę na **t.** głowy. **4.** Na **t-y**, na tyłach czego: a) (domu, zabudowań, ogrodów itp.) ⟨*na teren, na terenie poza domem, ogrodem itp.*⟩: Szopa znajdowała się na tyłach zabudowań; b) (linii frontowej, nieprzyjaciela itp.) ⟨*na zaplecze frontu; w tylnej części frontu, w tylnych oddziałach, na zapleczu frontu*⟩: Wycofać batalion na tyły; dywersja na tyłach; dostać się na tyły nieprzyjaciela. **5.** W **t.**; do tyłu, *rzad.* ku tyłowi ⟨*w kierunku przeciwnym twarzy, w kierunku pleców; w przeciwnym kierunku*⟩: Kiwać się w przód i w **t.**; prowadzić kogo ze skrępowanymi w tył, do tyłu rękami; przesunąć środek ciężkości ku tyłowi; przy wymawianiu *o* i *u* język cofa się ku tyłowi. **6.** W **t.** zwrot! ⟨*komenda nakazująca obrót o 180°*⟩. **7.** Ni w **t.**, ni naprzód; ni do przodu, ni do tyłu (nie móc się poruszać, posunąć) ⟨*nie móc ruszyć, poruszyć się z miejsca; ani w jedną, ani w drugą (przeciwną) stronę*⟩. **8.** Cofać się, obejrzeć się; odchylić, odrzucić głowę; odskoczyć (kilka kroków), uskoczyć; odrzucić włosy, podać się (całym ciałem), przechylić się (całym ciężarem), przegiąć się, runąć, zaczesać włosy, zarzucić wyloty (kontusza); założyć, złożyć ręce w **t.**, do tyłu: Chodził teraz poważnie, powoli, ręce z wygasłą fajeczką w tył złożywszy. *Konopn. Now. II, 26.* **9.** Uciekać w **t.** ⟨*o przedmiotach mijanych w szybkim ruchu*⟩: Słupy telegraficzne uciekały w tył [...] a pociąg wciąż pędził naprzód. *Reym. Now. V, 38.* **10.** Włożyć suknię przodem do tyłu ⟨*na opak*⟩. **11.** Wyłamywać komu ręce łokcie do tyłu. **12.** Związ-

zać komu ręce do tyłu, w tyle. **13.** Od tyłu ⟨*od strony tylnej*⟩. **14.** Pokój, wejście od tyłu ⟨*w tylnej, niefrontowej części domu*⟩. **15.** Napaść na kogo, uderzyć (na nieprzyjaciela) od tyłu. **16.** Wejść, wprowadzić kogo od tyłu, tyłem ⟨*drzwiami znajdującymi się w tylnej, niefrontowej ścianie domu*⟩. **17.** Znać co od tyłu ⟨*od strony kulis*⟩: Znam ten świat od frontu [...] i od tyłu. *Nowak. Z. Start 23.* **18.** Z tyłu: a) ⟨*z przeciwnej strony; od strony pleców*⟩: Wycie ozwało się z przodu, z tyłu, z boków. *Sienk. Pot. IV, 205*; atakować z przodu i z tyłu; fartuch wiązany z tyłu; suknia zapinana z tyłu; chwycić kogo z tyłu za co (np. za włosy); b) ⟨*w tyle*⟩: Zostać, pozostawić kogo z tyłu. **19.** Mieć oczy z tyłu (głowy) ⟨*wszystko widzieć*⟩: On nie tylko z przodu, ale z tyłu głowy ma oczy. *SW.* **20.** Pchać co (np. drzwi), podejść do kogo, stanąć za kim, trzymać się (kilka kroków), ukazać się za kim; zajść, zaskoczyć kogo z tyłu. **21.** Na tyle: a) ⟨*na tylnej, w tylnej części czego*⟩: Na tyle głowy uformował się guz. Połóż to na tyle wozu; b) ⟨*o zwierzętach: na zadzie*⟩: Przysiąść, siedzieć na tyle (o psie, lisie, świni). **22.** W tyle czego: a) ⟨*w tylnej części*⟩: Siedzieć w tyle wozu; upiąć kok w tyle głowy; b) ⟨*z tyłu*⟩: Wlec się w tyle. **23.** *przen.* Pozostawać, zostawać; nie pozostawać, nie zostawać w tyle ⟨*nie dorówywać komu lub czemu, być gorszym od kogo, czego; dorównywać komu, czemu; nie być gorszym od kogo, czego*⟩: Zagłoba nie pozostawał w tyle z toastami. *Sienk. Pot. V, 67.* Nie wyrywał się naprzód i nie zostawał w tyle; koledzy nie bardzo go lubili, gdyż stronił od nich i na uboczu się trzymał. *Jun. Wod. 12.* **24.** Mieć **t-y** bezpieczne, ubezpieczyć (w walce), zabezpieczyć sobie **t-y**: Rzucił się pędem do ucieczki z wiarą, że przynajmniej tyły ma zupełnie bezpieczne. *Otw. Czas 95.* Zabezpieczywszy sobie [...] tyły, przechodzi [Calzabigi] do ataku na francuskie pozycje klasycystyczne. *Kubac. Pierw. 33.* **25.** Odciąć, zajść komu **t-y**; zasłaniać **t-y** (armii). **26.** Poda(wa)ć **t.** ⟨*uciekać, uciec*⟩: Nie próbując bitwy podają tył. *Proch. Żółk. 50.* **27.** *przestarz.* Wziąć **t.** komu ⟨*zaatakować, zająć tyły*⟩: Czyżby nieprzyjaciel z boku zaszedł i tył wziął naszym? *Gomul. Miecz II, 100.* **28.** Cofać się, wycofywać się; iść, jechać tyłem ⟨*posuwać się wspak z twarzą zwróconą w kierunku przeciwnym; o pojazdach mechanicznych: jechać wstecznym biegiem*⟩. **29.** Odwracać się, siedzieć, usiąść; stać, stanąć tyłem do kogo, do czego (plecami). **30. t.** domu wychodzi na park ⟨*położony jest od strony parku*⟩.

tyłek 1. *posp.* Goły **t.** ⟨*pośladki*⟩. **2.** Skroić, zbić, zerżnąć komu **t.** ⟨*dać baty komu*⟩; kopnąć kogo w **t.** *posp. przen.*: Nie kopnęło was jeszcze życie w tyłek. *Konw. Władza 458.* **3.** *wulg.* Podcierać komu **t.**: Inne będą sobie rodziły, a ja mam ich sraluchom tyłki podcierać. *Twórcz. 8, 1954, s. 94.* **4.** *posp.* Szykuj **t.** ⟨*dostaniesz baty*⟩: Zbiera ci się już od dwóch tygodni ... szykuj mi tyłek na sobotę! *Unił. Dwadz. 253.* **5.** *wulg.* Wypiąć **t.** (na kogo; na co) ⟨*również przen.: okazać lekceważenie, pogardę dla kogo*⟩: Sameś chciał do mnie, do brygady... A teraz co? Tyłek na wszystko wypinasz? *Lut. Próba 39.* **6.** *posp.* Dostać w **t.**: a) ⟨*dostać baty*⟩; b) ⟨*doznać niepowodzenia, ponieść klęskę*⟩: Nie mogą się pozbierać, tak dostali w tyłek. *Braun Lewanty 359.* **7.** Kolanem w **t.** (dać komu, wykop(s)ać kogo) ⟨*uderzając kolanem kogo w pośladki wypchnąć go*⟩: Wykopsała mnie kolanem w tyłek i za drzwi. *Krzyw. I. Siew 379.* **8.** *wulg.* Napędzić, przegnać (komu) trochę rozumu z tyłka do głowy ⟨*biciem zmuszać do zastanowienia się nad czym, do uczenia się czego*⟩: Nie zaszkodziło jeżeli pałką przegnali trochę rozumu z tyłka do głowy. *Hamera Plewa 188.* **9.** *wulg.* Trzymać się kogo, czego jak kleszcz krowiego tyłka ⟨*trzymać się mocno*⟩: Niby to się gniewacie między sobą, a jeden drugiego trzyma się jak kleszcz krowiego tyłka. *Konw. Władza 375.* **10.** *posp.* Świecić gołym, nagim tyłkiem ⟨*również przen.: chodzić w podartym ubraniu, w łachmanach*⟩.

tynf 1. *przestarz.* Nie wart tynfa ⟨*nic nie wart*⟩: Zdolności, które są tylko na papierze i mogą być spalone, nie są tynfa warte. *Ritt. Noc. 11.*
przysł. **2.** Dobry żart tynfa wart.

typ 1. Ciekawy, doskonały, karykaturalny, komiczny, najnowszy, odmienny, odrębny, oryginalny, panujący, podstawowy, pyszny, reprezentatywny, rzadki, wspaniały, zabawny, zagadkowy, zasadniczy **t.** kogo, czego ⟨*postać ludzka; rodzaj, model, wzór przedmiotu*⟩: Doskonały **t.** sejmikowego warchoła; zabawny **t.** pojazdu; zasadniczy **t.** turbiny. **2. t.** fizyczny (człowieka), **t.** gospodarczy (wsi), **t.** historyczny (dramatu), **t.** socjologiczny (badań), **t.** umysłowy (pracownika). **3. t.** armenoidalny, australoidalny, dynarski, laponoidalny, meridionalny, negroidalny, nigrycki, orientalny, pacyficzny, paleoazjatycki, paleoafrykański ⟨*typy antropologiczne o specyficznych cechach budowy charakterystycznych dla danej odmiany i danych regionów*⟩. **4. t.** antypatyczny, bezczelny, ciemny, niebezpieczny, niewyraźny, podejrzany, podejrzanie wyglądający, spod ciemnej gwiazdy ⟨*osobnik (podejrzany), facet*⟩. **5. t.** kobiecy, niewieści ⟨*w literaturze, w sztukach plastycznych: postać kobiety*⟩. **6. t-y** wiejskie ⟨*charakterystyczne, typowe postaci*⟩. **7.** Zbrodniczy **t.** ⟨*osobnik zdolny do zbrodni, zbrodniarz*⟩. **8. t.** starej panny, starego kawalera ⟨*osoba mająca cechy charakterystyczne starej panny, starego kawalera*⟩. **9. t.** szkoły, uczelni ⟨*rodzaj, kategoria*⟩. **10.** Coś jakiegoś typu, w typie czego ⟨*przedmiot, jednostka, instytucja, pojęcie tego samego rodzaju, tej samej kategorii*⟩: Bombowiec typu B-29; broń dawnego typu; karabin typu Mauser; statek typu „Piast"; wiązania (narciarskie) typu kandahar; szkoły wszystkich typów; zajęcia typu proseminaryjnego, seminaryjnego (na uniwersytecie); przeciwieństwa typu antagonistycznego; romans w typie powieści Coopera. **11.** Być jakim w typie, być podobnym w typie do kogo ⟨*przypominać kogo z budowy, fizjonomii, odpowiadać komu pod względem etnicznym*⟩: Była trochę cygańska w typie. Dziewczyna podobna w typie do Greczynki. **12.** Być zbliżonym w typie do czego; przedstawiać, uosabiać **t.** czego; przypominać swoim typem co ⟨*należeć do podobnej kategorii, przypominać co*⟩: [Była to] pieśń zbliżona w typie do pieśni ludowej. Ali uosabiał typ Lafontainowskiego „polnego konika". Nigdy nie myślał o jutrze, był zawsze biedny i zawsze uśmiechnięty. *Gomul. Ciury III, 13.* Książki utalentowanego podróżnika [Ossendowskiego] najbardziej typem swym przypominają utwory Karola Maya. *Boy Flirt V, 19.* **13.** Stworzyć nowy **t.** czego (np. literacki; opery) ⟨*nowy rodzaj, gatunek czego*⟩. **14.**

Należeć do typu ludzi o (gołębim sercu); należeć do typu ludzi, którzy ... ⟨*być jakim, odznaczać się jakimiś cechami*⟩. **15.** Być typem czego ⟨*być przedstawicielem czego, reprezentować cechy charakterystyczne czego*⟩: Niemcewicz był typem serdecznego szlachcica polskiego. *Czart. A. SW.* Był wspaniałym typem dowódcy. **16.** Być czyim typem a. w czyim typie ⟨*odpowiadać komu, podobać się komu*⟩: Pan jest mój typ — daleko więcej niż Kocio! *Winaw. Znajom. 124.*

typowy t. dla kogo, czego ⟨*znamienny, charakterystyczny*⟩: Typowe dla romantyków konflikty; mentalność typowa dla mieszczuchów; typowy krok dla tańca kaukaskiego.

tyrada 1. Długa, dowcipna, gorąca, gwałtowna, piękna, pięknie brzmiąca, przewlekła, wzniosła **t.**; **t.** deklamacyjna, dytyrambiczna, liryczna, retoryczna ⟨*wypowiedź w podniosłym stylu*⟩. **2. t.** o czym: **t-y** o nieskończonym pięknie przyrody, o niebiańskich słodyczach miłości. Wygłaszał [...] piękną tyradę o tym, że dla ojczyzny odda wszystko. *Hulka Żyrar. 83.* **3. t.** przeciwko komu, czemu: **t.** przeciwko parlamentaryzmowi. **4.** Deklamować, głosić, improwizować, układać, wygłaszać, wypowiadać, wypisywać **t-y**: Ciągle wypowiadał długie tyrady o uczciwości. *Kosiak. Now. 30.* Całą tę tyradę Lipecka wygłosiła równym, spokojnym tonem. *Perz. Las 88.* **5.** Wybuchnąć (gwałtowną) tyradą. **6.** Opowiadać co w długich tyradach.

tysiąc 1. t., t-e grzeczności (prawić komu), hałasów (słychać), myśli (przeleciało komu przez głowę), powodów do czego (mieć), pozdrowień (przesyłać komu), **t-e** przekleństw (ciskać) ⟨*niezliczoną liczbę, mnóstwo*⟩: Słychać tysiące coraz głośniejszych hałasów. *Mick. Tad. 351.* **2.** Jeden na **t.** ⟨*bardzo rzadki, bardzo rzadko*⟩: Szansa jedna na **t.** A taki głos zdarza się jeden na tysiąc. *Kunc. Cudz. 168.* **3.** Karierowicz, jakich **t.** ⟨*pospolity, zwykły*⟩. **4.** Bajki, historie z tysiąca i jednej nocy, *daw.* z tysiąca nocy ⟨*dziwne, nie do uwierzenia*⟩: Ale to historia z tysiąca nocy, proszę pana, tak że mnie wierzyć się nie chciało. *Krasz. SW.* **5.** Dla tysiąca przyczyn ⟨*z wielu, najrozmaitszych powodów*⟩: Dedykacja musi być odmieniona, to jest pierwsze trzy wyrazy z tytułem wyrzucone, dla tysiąca przyczyn, a najwięcej, że mi tak serce dyktuje. *Mick. Listy II, 50.* **6. t., t-e;** *pot.* **t.,** po **t-e** razy (czytać, dziękować, powtarzać, słyszeć co) ⟨*niezliczoną liczbę razy, mnóstwo razy*⟩: Najmniej z tysiąc razy to powtarzała. *L.* Witajże po tysiąc razy! *L.* **7.** Na **t-e** ⟨*ogromne ilości, w ogromnych ilościach*⟩: Na tysiące takich liczyć można. *SW.* **8. t.** siarczystych piorunów! do kroć tysięcy beczek! do krocset tysięcy diabłów! do stu tysięcy diabłów! do kroć tysięcy katów! do stu tysięcy fur beczek! ⟨*rodzaje przekleństw*⟩. **9.** Moje sto tysięcy ⟨*w zwrocie do dziecka, do osoby kochanej*⟩. **10.** Budować **t.** zamków na lodzie ⟨*tworzyć liczne nierealne projekty*⟩. **11.** Ciągnąć tysiącami (np. o ptakach, zwierzętach) ⟨*w wielkiej liczbie; stadami (o ptakach, zwierzętach)*⟩. **12.** Zarzucić kogo tysiącem pytań ⟨*pytać wiele i o różne rzeczy*⟩. **13.** Grać w tysiąca ⟨*w rodzaj gry w karty*⟩. **14. t-e** idą, szły; pękają, pękły (na co) ⟨*wydaje się, wydano (na co) dużo pieniędzy*⟩: Tysiące szły na fatałaszki.

tytoń 1. Biały, czarny **t.**; **t.** bośniacki, brazylijski, grecki, kaukaski, turecki ⟨*gatunek tytoniu*⟩. **2. t.** fajkowy a. do fajki; **t.** opiumowany; **t.** do żucia. **3.** Liście tytoniu; plantacje tytoniu; zapach tytoniu. **4.** Ćmić, kurzyć, palić, żuć **t. 5.** Nabijać, napełniać, napychać fajkę tytoniem a. **t.** do fajki. **6.** Nakładać **t.** do fajki. **7.** Śmierdzieć tytoniem ⟨*o kimś, o czyimś ubraniu, o pomieszczeniu*⟩.

tytularny 1. *kult.* Biskup **t.** ⟨*nie mający diecezji*⟩. **2.** Król **t.** ⟨*mający tylko tytuł, ale nie rządzący w danym kraju*⟩: Zygmunt III Waza był tytularnym królem szwedzkim. **3.** Urząd **t.** ⟨*nadawany jako tytuł, ale nie pełniony faktycznie*⟩: Większość urzędów dworskich w dawnej Polsce była urzędami tytularnymi. **4.** Urzędnik **t.** ⟨*mający tylko tytuł, ale nie pełniący danej funkcji*⟩: Koniuszy był urzędnikiem tytularnym.

tytuł 1. Długi, dokładny, ogólny, sensacyjny **t.**; szumny **t.**, tłuste, wielkie **t-y** ⟨*nazwa, książki, dzieła, rozdziału; czasopisma, artykułu; nagłówek*⟩. **2.** Czczy, pusty, wysoki, zaszczytny **t.**; **t.** honorowy, naukowy, urzędowy ⟨*miano, nazwa; godność; stopień naukowy, zawodowy*⟩. **3. t.** arystokratyczny, dziedziczny; **t.** cesarski, hrabiowski, królewski, książęcy, monarszy, szlachecki ⟨*w społeczeństwie burżuazyjnym lub feudalnym: dziedziczona lub nadawana nazwa rodowa oznaczająca godność dziedziczną lub dożywotnią*⟩. **4.** *praw.* **t.** egzekucyjny ⟨*dokument publiczny (np. orzeczenie, ugoda, akt notarialny) stanowiący podstawę egzekucji*⟩. **5. t.** mistrzowski (w zawodach sportowych) ⟨*zaszczytna nazwa przyznawana sportowcom za pierwsze miejsce w zawodach w tym celu organizowanych*⟩. **6. t.** czego: a) ⟨*nazwa, nagłówek*⟩: **t.** obrazu, książki; b) ⟨*nazwa godności, funkcji, stopień naukowy, zawodowy związane z zajmowanym stanowiskiem*⟩: **t.** członka honorowego, prezesa; laureata; magistra, doktora, docenta, profesora, sędziego; **t.** przodownika pracy, przodującej pracownicy; c) w sporcie: **t.** mistrza Polski, Europy; mistrza olimpijskiego; mistrza świata. **7. t.** ekscelencji, eminencji, magnificencji; jego świątobliwości itp. ⟨*tytuł przysługujący osobom z racji ich stanowisk, funkcji itp.*⟩. **8. t.** własności ⟨*prawo do własności; dokument stwierdzający takie prawo*⟩: Nasi włościanie przez to nabyli tytułu własności do gruntów przez nich posiadanych, iż je w pocie czoła swojego od kilkuset lat obrabiają. *Goł. Kwestia 219.* **9. t.** do czego ⟨*uprawnienie*⟩: Mieć **t.** do reprezentowania kraju. Drobne ulepszenia [...] stanowiły [...] jego dumę, tytuł do chwały. *Żer. Uroda 78.* **10.** Tytułem czego ⟨*w charakterze czego, z racji czego, jako co*⟩: Tytułem honorarium (ofiarować co, otrzymać co); tytułem kary, odszkodowania (zapłacić co); tytułem pensji (wybrać należność); tytułem próby (przyjąć kogo na posadę), tytułem rekompensaty (przyznać co komu), tytułem wkładu (wnieść pewną sumę do spółdzielni); tytułem wpisowego, zaliczki (wpłacić jakąś sumę), tytułem zachęty (przyznać co komu, dołożyć, dać). **11.** Pod tytułem ⟨*pod nazwą, pod nagłówkiem*⟩: Książka, praca pod jakimś tytułem; wiersz pod tytułem „Do Laury". **12.** Pod jakimkolwiek tytułem ⟨*z racji jakiegokolwiek uprawnienia*⟩: Aby żadne państwo pod jakimkolwiek tytułem i pozorem do wyboru króla mięszać się nie mogło. *Schmitt Dzieje I, 102.* **13.** Z tytułu kogo, czego

⟨*z racji czego*⟩: Z tytułu konsyliarza królewskiego pobierał rocznie 200 zł. *Moracz. Dzieje III, 107.* Ja wciąż uważałem się za głowę rodziny i z tego tytułu chciałem łożyć na utrzymanie całego domu. *Prus Now. IV, 182.* Prawo do części dochodu z tytułu wniesionej ziemi mają tylko ci członkowie Zrzeszenia [Rolniczego], którzy sami wzięli udział w pracy na terenie gospodarki Zrzeszenia. *Stat. Spółdz. 11.* **14.** Mieć **t.** jaki, kogo ⟨*być uprawnionym do tytułu (o osobie); być zatytułowanym (np. o książce)*⟩; mieć **t.** doktora, inżyniera. Monaldesco [...] miał tytuł wielkiego koniuszego. *Chlęd. Barok. 354.* **15.** *przestarz.* Mieć **t.** do czego, mieć **t.** co robić ⟨*zasługiwać na co, być uprawnionym do czego; móc usprawiedliwić jakieś swoje postępowanie*⟩: Jakież Bierzyński miał tytuły do takiej łaski kasztelana? *Kaczk. Anunc. I, 118.* Przyswoiła sobie pewną bezwzględną nonszalancję wielkopańską, do której zapewne dość miała tytułu nieznana szlachcianka nadbałtycka. *Ask. Hist. 159.* Jakiż pan masz tytuł zapraszać mnie do tych państwa? *Bliz. Rozb. 43.* **16.** Nadać komu **t.** (np. marszałka) ⟨*nadać godność*⟩; nadać **t.** czemu (np. czasopismu) ⟨*nazwać*⟩. **17.** Nosić **t.** (np. margrabiego); używać tytułu (np. doktora). **18.** Osiągnąć, otrzymać, zdobyć **t.** (docenta, przodownika pracy). **19.** Potwierdzić **t.**: Otton III przysłał Bolesławowi Chrobremu koronę, tym samym potwierdził jego tytuł królewski. **20.** Przepisać na kogo, uzyskać **t.** własności. **21.** Przybrać, przyjąć **t.** (np. cara). **22.** Zdobyć **t.** mistrzowski (w zawodach sportowych). **23.** Zyskać **t.** do czego ⟨*prawo, pretekst*⟩. *SFA.* **24.** Ubiegać się o **t.** (np. mistrza kroju, szambelana); współzawodniczyć o **t.** (np. przodownika pracy). **25.** Zaopatrzyć (książkę) w **t.** ⟨*w nagłówek*⟩. **26.** Odmówić komu tytułu do czego (np. do wielkości, do sławy) ⟨*nie uważać kogo za jakiego (za wielkiego, za sławnego), nie uznawać kogo jakim*⟩. **27.** Wydać x tytułów ⟨*x książek noszących określone tytuły*⟩. **28.** Zrzec się tytułu (np. króla). **29.** Okazywać, mieć słabość do tytułów; kochać się w tytułach. **30.** Coś jest tytułem (czyim) do czego ⟨*jest uprawnieniem do czego*⟩: Wprowadzenie do strzyżonych i sztucznych nieco parków muzyki osiemnastowiecznej żywego człowieka jest może największym tytułem Bacha do nieśmiertelności. *Iwasz. J. Bach 106.* Czy zawsze i wszędzie zwycięstwo jest synonimem szlachetności i chwały oraz tytułem do sympatii. *Matusz. I. Twórcz. 304.* **31.** Objąć wspólnym tytułem (kilka utworów). **32.** Obsypać kogo tytułami ⟨*godnościami, dostojeństwami*⟩. **33.** Obdarzyć, odznaczyć kogo tytułem (np. ojca ojczyzny — pater patriae). **34.** Stać się tytułem atrakcyjnym ⟨*atrakcyjną pozycją wydawniczą*⟩: Ślicznie wydana przez „Czytelnika" antologia „Poezja polskiego Oświecenia" stała się tytułem bardzo atrakcyjnym. *Życie Lit. 39, 1954, s. 10.* **35.** Stać się czczym tytułem ⟨*mieć wartość tylko tytularną*⟩: Większa część urzędów państwowych i ziemskich w XVIII wieku stała się czczym tytułem. *Korzon Wewn. IV, 2.* **36.** *książk.* Udarować kogo tytułem czego ⟨*nazwać kogo kim, czym*⟩: Was, moje panie, poeci udarowali tytułem kapłanek miłości, a filozofowie tytułem kapłanek domowego ogniska. *Prus Kron. II, 119.* **37.** **t.** (książki) brzmi (następująco), złoci się na grzbiecie (książki). **38.** **t.** (jaki) przysługuje komu: Rektorowi wyższej uczelni przysługuje tytuł Jego Magnificencji.

przysł. **39.** Nic po tytule, gdy pusto w szkatule. (Co po tytule, kiedy pustka (pustki) w szkatule.)

tytułowy **1.** Bohater **t.**; partia (w operze), postać, rola **t-a** ⟨*główny(-a)*⟩. **2.** Karta **t-a** (książki, rękopisu) ⟨*na której jest tytuł, opatrzona tytułem*⟩. **3.** Opowiadanie **t-e** (np. w zbiorze nowel) ⟨*nadające tytuł całości zbioru*⟩. **4.** *przestarz.* **t-e** rody ⟨*utytułowane*⟩.

U

ubezpieczenie **1.** **u.** chorobowe ⟨*zapewnienie opieki lekarskiej oraz zaspokojenie potrzeb majątkowych ubezpieczonego na wypadek choroby*⟩. **2.** *wojsk.* **u.** marszowe ⟨*oddział chroniący kolumnę marszową przed obserwacją i zaskoczeniem ze strony nieprzyjaciela*⟩. **3.** **u.** morskie, ogniowe a. od ognia, **u.** od kradzieży, od wypadków; **u.** na wypadek choroby, niezdolności do pracy; **u.** na życie ⟨*asekuracja*⟩. **4.** **u-a** społeczne ⟨*ubezpieczenia zapewniające ubezpieczonemu zaspokojenie potrzeb majątkowych oraz zdrowotnych w razie określonego zdarzenia losowego*⟩. **5.** *sport.* **u.** wysokogórskie ⟨*współdziałanie wspinaczy związanych liną*⟩. **6.** Państwowy Zakład Ubezpieczeń (PZU). **7.** Towarzystwo ubezpieczeń; agent od ubezpieczeń. **8.** *wojsk.* Wystawić **u.** ⟨*wystawić oddział ubezpieczający*⟩.

ubić, ubijać **1.** **u.** białko (na pianę), pianę, śmietanę, żółtko z cukrem ⟨*rozbijając, mieszając, kręcąc utrzeć na pienistą masę*⟩. **2.** *pot.* **u.** interes ⟨*doprowadzić do skutku, załatwić pomyślnie*⟩: Jak wiecie tom ubił interes, który mi przyniósł kilkanaście tysięcy na czysto. *Kaspr. O bohat. 46.* Zaobserwowaliśmy grupkę elegancko ubranych mężczyzn, ubijających najwyraźniej jakiś interes tuż przy giełdzie kawowej. *Belc. Ocz. 56.* **3.** **u.** kapustę (w beczce) ⟨*ugnieść*⟩. **4.** **u.** konia pod kim ⟨*zabić*⟩. **5.** **u.** małżeństwo ⟨*ułożyć*⟩: Poszła do rodziców dziewuchy, przedstawiła im sprawę, powiedziała o dwóch morgach, które daje synowi, ubiła małżeństwo. *Nałk. Z. Dom łąk. 101.* **6.** *pot.* **u.** sprawę ⟨*załatwić pomyślnie*⟩: Będzie to pana kosztowało — bo zawsze to są jakieś tam koszty [...] i, drogi panie Baran, pańska sprawa jest ubita. *Kosiak. Rick I, 87.* **7.** **u.** śnieg ⟨*udeptać, ugnieść*⟩. **8.** **u.** targ ⟨*dokończyć pomyślnie*⟩: Targ zostaje ubity. *Belc. Ocz. 125.* **9.** **u.** ziemniaki ⟨*utłuc tłuczkiem*⟩. **10.** **u.** zwierzynę (wilka, ptaka itp.) ⟨*ustrzelić*⟩. **11.** Ubić dwa ptaki (kilka wróbli), dwie zwierzyny jednym strzałem, jednym pociskiem, *rzad.* na jeden strzał ⟨*załatwiając jakąś sprawę osiągnąć podwójną korzyść; za jednym zachodem załatwić dwa interesy (kilka interesów)*⟩: Autor ubił co najmniej dwa ptaszki na jeden strzał. *Boy Słowa 143.* **12.** **u.** kogo na śmierć ⟨*bijąc zabić*⟩

go⟩. **13. u.** kogo jak psa ⟨*zabić bez litości*⟩. **14.** Bodaj cię ubito, bo(g)daj mnie (go) jasny piorun ubił ⟨*rodzaje zaklęcia, przekleństw*⟩: Bogdaj mnie jasny piorun ubił, jeśli nieprawda, żem cię, dalibóg, bardzo lubił, czy kochał. *Mick. Tad. 226.*

ubiegać się 1. u. się o k o g o, o c o, *przestarz.* z a c z y m ⟨*zabiegać o kogo; robić starania o co*⟩: Ubiegają się o niego. *Dąbr. M. SPP.* **u.** się o posadę, o czyje względy, o czyją rękę, o (główną) nagrodę; *przestarz.* **u.** się za pieniędzmi, za (podłym) zyskiem, za zabawami. Już nie powinno się ubiegać za powabami świata. *Jezier. Rzepicha 422.* **2. u.** się z a k i m ⟨*zabiegać o czyje względy*⟩: **u.** się za kobietami. Kobieciarz mówią o tym, kto się za płcią żeńską ubiega. *Brodz. Synon. 95.* Ubiegał się [...] za ludźmi, których otaczał rozgłos. *Gomul. Obraz. 123.* **3.** *daw.* **u.** się do c z e g o ⟨*robić zabiegi o co*⟩: Nad dwunastu swych towarzyszów, którzy do jednego z nim ubiegali się urzędu, był przeniesiony. *Zab. III/1, 1779, s. 7.*

ubierać, ubrać 1. u. k o g o: a) ⟨*odziewać*⟩: Drużki [...] ubierały pannę młodą. *Kaczk. Murd. II, 161*; b) ubierać ⟨*o krawcu: szyć komu ubranie*⟩: Twardowski, krawiec męski, ubierał dygnitarzy, Kołłątajowi szył sutanny na kredyt. *Smol. W. Mieszcz. 42*; c) *pot.* **u.** kogo ⟨*postawić kogo w trudnej sytuacji, narazić kogo na przykrość*⟩: A to mnie ubrał. Żeby zgnił w tym ich kryminale... Tak mnie ubrać... Dwa lata świnił, a teraz ja mam odpowiadać... *Was. W. Rzeki 258.* **2.** *reg.* **u.** c o ⟨*wkładać co na siebie*⟩: Pawełek — mówił [...] ubierając na gwałt perukę i poprawiając krawatki. *Szyman. W. Lichw. 140.* **u.** marynarkę, suknię, płaszcz, kapelusz. **3. u.** c o — c z y m ⟨*zdobić*⟩: Tace są pełne, wspaniałe, imponujące. Baby wysokie ubrane bogato maczkiem, lukrem. *Zap. G. Modl. 77.* **4. u.** k o g o (w c o) ⟨*sprawiać komu ubranie, ekwipować kogo*⟩: Kobietę lepiej żywić niż ubierać. *SW.* Przysięgał jej, że będzie ją na rękach nosił, ubierał w najładniejsze stroje. *Mort. Wiano 27.* **5.** Ubrać k o g o w c o a. w k o g o ⟨*narzucić komu co albo kogo niewygodnego*⟩: Ubrali mnie w tę robotę. - I ksiądz kapelan chce mnie ubrać w takiego demagoga? *Rog. J. Bohat. I, 113.* **6. u.** c o — w c o ⟨*zdobić co czym*⟩: To przed nią sala jadalna ubrana w konterfekty Billewiczów i w czaszki leśnego zwierza. *Sienk. Pot. VI, 178. przen.* **u.** twarz w uśmiech. **7.** *przen.* **u.** co w czarne barwy, kolory ⟨*przedstawiać źle*⟩: Strach ogromnie powiększa wszystko i ubiera w barwy bardzo czarne. *Dygas. Gody 13.* **8.** *przen.* **u.** co w jaką formę ⟨*przedstawiać w jakiej formie*⟩: Swoje prace publicystyczne ubierał Jezierski w formę powieściową. *Młyn. Dem. 13.* **9.** *przen.* **u.** co we frazesy, w słowa ⟨*wyrażać frazesami, słowami*⟩.

ubierać się, ubrać się 1. u. się w c o ⟨*wkładać, wdziewać co na siebie*⟩: Jak się Romana zaczęła ubierać w swoją nową suknię, tośmy się spóźniły do fary. *Dąbr. Ig. Felka 29—30.* **2. u.** się w aksamity, brokaty, jedwabie, perkal, płótno itp. ⟨*nosić ubranie aksamitne, z brokatu itp.*⟩. **3. u.** się w jakieś kolory ⟨*nosić ubranie z materiału w jakimś kolorze*⟩: Nigdy się z wiekiem swym nie wydawał, czupurzył się srodze, w same jasne kolory się ubierał. *Kaczk. Gniazdo 27. przen.* Pójdziemy razem [...] gdzie się w tęczowe ubiera kolory Jungfrau i słońce złote ma pod sobą. *Słow. Poem. I, 297.* **4. u.** się d l a k o g o ⟨*aby się komu podobać, wydać eleganckim, zaimponować strojem*⟩: Słyszałem czy czytałem gdzieś zdanie, że kobiety ubierają się i stroją przeważnie dla kobiet. *Żer. Dzien. II, 140.* **5. u.** się podług, według kogo a. czego: Wszystko to chodziło w krótkich sukniach [...] Podług nich ubierali się i inni dworzanie. *Kaczk. Murd. II, 3.* Ubierała się podług ostatnich żurnalów paryskich. *Dzierzk. Salon 55.* **u.** się podług, według mody, ostatniej mody; stosownie do (ostatniej) mody: Ubierał się stosownie do panującej mody. *Par. Król 83.* **6. u.** się u k o g o ⟨*szyć sobie ubranie u jakiegoś (zwykle znanego) krawca lub krawcowej*⟩: Musisz się ubierać u złego krawca. Mamo, spojrzyj-no, jak to wszystko źle na nim leży. *Kosiak. Rick II, 44.* **7.** Ubrać się za kogo ⟨*przebrać się za kogo*⟩: Właściciel karuzeli, ubrany za cudacznego Turka z ogromnym czerwonym fezem na włochatym łbie, patrzał władczym okiem na swoje królestwo. *Morc. Wyrąb. I, 121.* **8.** Nie mieć w co się ubrać ⟨*nie mieć odpowiedniego stroju*⟩: Nie mam w co się ubrać [...] Jakto? A kostium pluszowy? A dolman wytłaczany? A żakietka angielska? [...] A rotunda z brokatu? *Zap. G. Krzyż 127.* **9.** Umieć się **u.** ⟨*ubierać się gustownie*⟩. **10.** *iron.* Gdzieś się (tak) ubrał, ładnie się ubrał! a tom się ubrał! ⟨*gdzieś się tak urządził, ładnie się urządził; a tom się urządził, a to wpadłem*⟩: A ten gdzie się tak ubrał? [...] coś ty zrobił, tu tylu gości, a tyś strąbiony. *Bał. Dom 71.* A tom się ładnie ubrał — myśli — awantura. *Hertz B. Bajki 220.*

ubijać p. **ubić**

ubiór 1. Cudaczny, dziwaczny, fantastyczny, fantazyjny, gustowny, kosztowny, królewski, malowniczy, miejski, paradny, piękny, ranny, skromny, świąteczny, wykwintny, zaniedbany **u.**; **u.** codzienny, damski, męski; **u.** liturgiczny, myśliwski, narodowy, odświętny, podróżny, sportowy, wojskowy, żałobny; **u.** pełen smaku; **u.** na święto, na co dzień ⟨*strój*⟩. **2.** Dbały o **u.**; przybrany w **u.** staranny, zaniedbany w ubiorze; staranność, zaniedbanie w ubiorze. **3.** Nosić, przywdziać, sprawić sobie, szyć sobie (komu), wkładać, zmienić **u. 4.** Dbać, nie dbać o **u.**; mieć co za cały **u.**: Miał za cały ubiór świtę króciutką na bieliźnie. *Padal. Opow. I, 153.* **5.** Wyróżniać się ubiorem.

ubity 1. u-a droga, ścieżka, ziemia: Dobrze ubitą ścieżką piął się na górę. *Chodź. Pisma I, 180.* **2.** Niebo **u-e** gwiazdami ⟨*usiane gęsto*⟩. **3.** Iść ubitym szlakiem, torem, ubitą drogą ⟨*postępować według ustalonych zasad, zwyczajów*⟩: Te prawa, te zwyczaje, zawarły nieco przeświadczeń mniej sprawiedliwych, i chociaż poznajemy to i czujem, przecież iść trzeba torem raz ubitym, i ulegać dawnemu błędowi. *Kras. Podstoli 198.*

ubliżać 1. Coś ubliża komu, coś ubliża czyjej ambicji, dumie, godności ⟨*coś uwłacza komu, obraża go; jest go niegodne*⟩: Szlachcicowi ubliżały zajęcia miejskie. *Smol. W. Pisma I, 15.* Krzyczeli, że to ubliża dumie narodowej. *Par. Troj. 10.* Zresztą ubliżało ich godności traktować z głupowatym młokosem. *Chłęd. Barok. 291.* **2.** Nie ubliżając w niczym czemu ⟨*nie uchybiając czemu, nie ujmując, nie*

umniejszając czego⟩: Może się zdarzyć, że jaki spec od historii militarnej — nie ubliżając w niczym osobistej dzielności Sobieskiego — ujmie jedno zero z cyfry owych 150 000 podhajeckich nieprzyjaciół. *Boy Mar. 8.*

ubliżenie *przestarz.* Mieć (co) za **u.** ⟨*traktować co jako rzecz ubliżającą*⟩: Byłby miał sobie za ubliżenie o cokolwiek go się radzić. *Mier. Kamp. II, 140.*

ubliżyć 1. u. k o m u (c z y m) ⟨*zachować się wobec kogo w sposób obrażający*⟩: Poważyłeś się ubliżyć tej damie w sposób brutalny. *Gomul. Ciury I, 123.* Nie tylko nie tknął jej palcem, ale nigdy nie ubliżył żadnym ostrzejszym słowem. *Parn. Aecjusz 200.* **2. u.** s o b i e c z y m ⟨*przynieść ujmę*⟩: Nikt sobie takim aktorstwem nie chciał ubliżyć. *Kremer Listy II, 125.* **3. u.** k o m u w c z y m ⟨*obrazić kogo, urazić czyją godność*⟩: Cóż to? Panu bratu ubliżył kto w czym? *Zabł. Mężówie 33.* **4. u.** czyjej (swojej) godności ⟨*uchybić czyjej (swojej) godności, znieważyć czyją (swoją) godność*⟩: Ubliżyłby swojej godności, gdyby przypadkowo po Wiedniu chodził piechotą. *Chlęd. Pam. II, 100.*

ubocze, *daw.* **ubocz 1.** Na **u.** ⟨*na bok, na stronę*⟩: Broń odłóżcie na ubocz. *Berw. Pow. I, 81.* Odjechał też tylko cokolwiek na ubocze i jego wiklinowy półkoszek stał teraz między małym, okrytym rzęsą stawkiem [...] a starą szopą. *Dąbr. M. Noce II, 94.* **2.** Brać, wziąć kogo na **u.** ⟨*odprowadzić kogo na stronę, na bok*⟩. **3.** Na uboczu, *daw.* na uboczy: a) ⟨*nieco z dala od głównej drogi, głównego szlaku czego*⟩: Leżeć (o miasteczku, wsi, kraju); mieszkać; stać (o domu itp.) na uboczu; b) ⟨*z boku, na stronie*⟩: Rozmawiać z kim na uboczu; c) *przen.* ⟨*nie angażując się, nie biorąc czynnego udziału w czym*⟩: Trzymać się, żyć na uboczu. - Trzymał się w zasadzie na uboczu od spraw miejscowych. *Życie Lit. 3, 1954.* **4.** Z ubocza ⟨*z boku*⟩: Spoglądał z ubocza na postępowanie żony. *Choj. Alkh. IV, 233.* Jeżeli się czymś zająć i zapomnieć, to pociecha sama się z ubocza nawinie. *Dąbr. M. Noce III, 235.*

uboczny 1. u. cel (mieć w czym); **u-e** korzyści (ciągnąć z czego) ⟨*ukryty(-e)*⟩. **2. u-e** działanie (leku) ⟨*niepożądane objawy dodatkowe występujące po zażyciu niektórych leków*⟩. **3.** Produkt **u.**: a) *chem.* ⟨*produkt powstający obok produktu głównego, nadający się do dalszego przerobu*⟩; b) *techn.* ⟨*produkt nietypowy wytwarzany z odpadów produkcji zasadniczej*⟩. **4. u-a** rola ⟨*podrzędna*⟩: Przypisywać komu, czemu uboczną rolę. **5. u-e** zainteresowania (mieć, żywić); **u.** przedmiot zainteresowań (stanowić); **u-e** zajęcie ⟨*dodatkowe(-y)*⟩.

ubogi 1. u-a architektura ⟨*skromna, prosta, nieefektowna*⟩. **2. u-a** gleba, ziemia ⟨*mało wydajna*⟩. **3. u.** język ⟨*nie wyrobiony pod względem leksykalnym i semantycznym; nie rozporządzający dostatecznym zasobem wyrazowym*⟩: Ubogi język Zuski w jednej setnej nawet nie umiał oddać urody poznawanej teraz ziemi mazurskiej. *Brosz. Opow. 31.* **4. u.** kraj ⟨*niezamożny, słaby gospodarczo*⟩. **5. u.** krewny ⟨*niezamożny*⟩. **6. u-a** mieścina, **u-e** osiedle ⟨*nędzna(-e), licha(-e)*⟩. **7. u.** pogrzeb ⟨*skromny*⟩. **8. u-e** progi ⟨*o skromnym, niezamożnym domu*⟩: Proszę, bardzo proszę w moje ubogie progi. *Dygas. Właśc. 15.* **9. u-a** roślinność ⟨*nieliczna, nieobfita*⟩. **10. u.** skarb ⟨*mający niewiele pieniędzy*⟩. **11. u-e** słownictwo ⟨*nieliczne*⟩. **12.** *książk.* **u-e** światło ⟨*słabe*⟩: Przez maleńkie iluminatory kabiny sączy się szare, ubogie światło. *Cent. Foka 183.* **13. u.** jak mysz kościelna ⟨*nic nie posiadający; bardzo ubogi*⟩: Polskim [wojskom] rząd cyzalpiński, sam ubogi jak mysz kościelna, wypłacał żołd zawsze z opóźnieniem. *Sienk. Leg. 145.* **14. u.** c z y m: **u.** doświadczeniem. **15. u.** duchem, w duchu, duchowo; intelektualnie ⟨*o niskim poziomie moralnym a. umysłowym*⟩: Co ja będę rozprawiał o hipotezach, o aksjomatach... [...] wobec istot tak ubogich duchem. *Żer. Grzech 12.* **16. u.** w c o ⟨*niezasobny w co; mający mało czego*⟩: Teren **u.** w wodę. - Wszedłem do pokoju ubogi w pieniędze. *Dzierzk. Obrazy 65.* - Utwór **u.** w treść.

ubogi (w użyciu rzeczownikiem) **1.** *daw.* Dom ubogich; przytułek dla ubogich. **2.** Patron ubogich: a) *kult.* ⟨*św. Antoni*⟩; b) *hist.* Patron ludzi ubogich ⟨*ustanowiony przez Stanisława Augusta urząd dla popierania spraw chłopów w sądach asesorskich i referendarskich*⟩. **3.** Dawać jałmużnę; oddać, rozdać co ubogim; wspierać, wspomagać ubogich: Często ostatnią z siebie koszulę oddawał ubogiemu. *Mech. Wym. II, 487.*

przysł. **4.** Ubogiemu wiatr wieje w oczy ⟨*wszystko się przeciwko niemu sprzysięga*⟩.

ubolewanie 1. Delikatne, gorące, jezuickie, szczere, współczujące **u.** ⟨*współczucie, żal, pożałowanie; kondolencja*⟩. **2. u.** n a d c z y m: **u.** nad nieszczęściem. **3. u.** z p o w o d u c z e g o: Wyrazili ubolewanie z powodu braku apetytu i mocno kręcili głowami nad popielniczką pełną niedopałków. *Twórcz. 8, 1955, s. 56.* **4.** Godny ubolewania (incydent). **5.** Z ubolewaniem (dodać, odezwać się, powiedzieć co, spoglądać na kogo). **6.** Z wyrazem ubolewania (kiwać nad kim głową). **7.** Pełne ubolewania spojrzenie (rzucić komu). **8.** Dać wyraz (swego) ubolewania a. (swemu) ubolewaniu: Żałowano cię ogólnie... Naprzód w klubie dał wyraz ubolewania Alfred. *Sewer Nafta III, 219.* **9.** Wyrazić **u.** (, że...): Gospodyni domu pośpieszyła wyrazić ubolewanie, że tak bliska sąsiadka przybyła dziś do jej domu tak późno. *Orzesz. Niemn. I, 112.*

ubóstwo 1. Dobrowolne, smutne, wielkie **u.** ⟨*bieda, niedostatek*⟩. **2. u.** języka ⟨*niewielki zasób wyrazowy, form*⟩. **3. u.** myśli, wyobraźni ⟨*ograniczoność, ciasnota*⟩. **4.** Żyć w ubóstwie.

przysł. **5.** Ubóstwo nie hańbi.

ubrać się p. **ubierać się**

ubranie 1. Azbestowe, balowe, brezentowe, ciasne, ciemne, ciepłe, codzienne, cywilne, domowe, dziecięce, dziwaczne, eleganckie, fabryczne, flanelowe, galowe, gotowe, jaskrawe, jasne, jedwabne, kobiece, kompletne, kraciaste, krótkie, kuse, kupne, lekkie, letnie, marynarskie, męskie, modne, nowe, obcisłe, obszerne, odświętne, płócienne, podniszczone, podróżne, przyciasne, przykrótkie, przykuse, przyzwoite, ranne, robocze, robotnicze, skórzane, skromne, służbowe, sportowe, stare, sukienne, szczupłe, szkolne, sztormowe, świąteczne, tenisowe, tropikalne, trykotowe, używane, watowane, wełniane, wieczorowe, wierzchnie, więzienne, wizytowe, wodoszczelne,

wyszarzane, wojskowe, wytarte, zimowe, zniszczone **u.**; **u.** dobrze, źle (ciasno, luźno) skrojone; **u.** ochronne, zawodowe, zwierzchnie ⟨*strój, garderoba*⟩: Wszyscy mieli na sobie szare kombinezony, a niektórzy wyposażeni byli w hełmy i brezentowe ubrania ochronne. *Huss. Mur 92.* **2.** *przestarz.* Frakowe, smokingowe **u.** ⟨*frak, smoking*⟩. **3. u.** kapelusza ⟨*ozdoba, przystrojenie*⟩: Odwróciła [...] głowę spoglądając przez lornetkę na ubranie nowego kapelusika. *Bog. Wizer. 23.* **4. u.** d o c z e g o: **u.** do podróży, do pracy, do wyjścia. **5. u.** n a c o: **u.** na bal, na co dzień, na po domu, na wieczór, na wizytę. **6. u.** p o k i m ⟨*ubranie pozostałe po kim*⟩: **u.** po ojcu, po bracie. **7. u.** z k o g o: Przecież ja tej Arkuszowej obiecałam ubranie z naszych dzieci. *Dąbr. M. Noce II, 262.* **8. u.** z c z e g o: **u.** z jedwabiu, z sukna, z wełny, z nieprzepuszczalnej tkaniny. **9.** Cerować, czyścić, donaszać, doprowadzić do porządku, drzeć, kupić, łatać, mieć na sobie, mierzyć, naciągnąć (na siebie), narzucić, nicować, nosić (dobrze, źle), (po)plamić, poprawić, (po)walać, prasować, przerabiać, przymierzać, sprawiać (komu, sobie), sprzedać, szyć, ściągnąć, uszyć, wdziać, włożyć (na kogo, na siebie), zamówić, zarzucić, zdjąć, zedrzeć, zmienić, zrzucić **u.**; brać miarę na **u.**; przebrać (kogo, się) w **u.**; ubrać (kogo, się) w **u.** Wyrosnąć z ubrania. **10.** Coś służy komu za **u.**: Ta sama zabłocona spódnica i brudna chusta służyły jej za ubranie zimą i latem. *Orzesz. Jędza 125.* **11. u.** dobrze, źle leży. **12. u.** wisi na kim ⟨*jest za luźne*⟩.

ubrany 1. Całkiem, wpół, na (w)pół **u. 2. u.** w c o: **u.** w (jasny, ciemny) garnitur, w buty z cholewami.

ubyć, ubywać 1. u. z c z e g o ⟨*odejść, oddalić się; zostać zabranym*⟩: Tylko jedna osoba ubyła z domu, a jak pusto! *Goj. Dziew. I, 232.* - Z wystawy ubyło kilka obrazów. **2.** U b y w a k o g o, c z e g o ⟨*liczba osób zmniejsza się; coś się zmniejsza pod względem liczby, ilości, wielkości*⟩: Gości ubywa; sił ubywa; dnia ubywa. **3.** Kogoś ubyło a. komuś ubyło na wadze ⟨*ktoś schudł, zmizerniał, stracił na wadze*⟩. **4.** Jakby mu lat ubyło, jakby mu połowa lat ubyła: Pan Zagłoba zerwał się z ławy, jakby mu czterdzieści lat ubyło. *Sienk. Pot. I, 206.* Szybko, gibko, jakby mu połowa lat ubyła, dążył do [...] domu. *Orzesz. Czciciel 32.* **5.** Ktoś ubył z grona jakiego: a) ⟨*opuścił grono, został usunięty z grona*⟩: Ubyło stu ludzi z pułku. *SW*; b) *podn.* ⟨*o zmarłym*⟩: Ubył z naszego grona jeden z najlepszych znawców sztuki. **6.** Tylko w czasie przyszłym: Nic mu (od tego) nie ubędzie ⟨*nic mu się nie stanie*⟩.

ubytek 1. Ciągły, dotkliwy, poważny, znaczny **u.** ⟨*ubycie, ubywanie; uszczerbek, ujma, strata, zanik*⟩. **2. u-i** wagowe ⟨*zmniejszenie się wagi czego na skutek parowania, pieczenia itp.*⟩. **3. u.** c z e g o; w c z y m: **u.** dochodów, energii (prądu), krwi, ludności, sił; **u.** w dochodach, w ludności, w szeregach. **4. u.** kości ⟨*luka po ubyciu kości*⟩. **5. u.** na wadze. **6.** Wyrównać **u.** czego. **7.** Zapełnić **u-i** (w czym); zastąpić **u.** (czego) — czym.

ucho ● **1.** Bystre, czujne, dobre, muzykalne, niemuzykalne, słabe, wprawne, wrażliwe, wyczulone, wyćwiczone, wytężone, wytrawne, złe **u.** ⟨*narząd słuchu, słuch*⟩: Bystre jej ucho usłyszało w dalszych pokojach szmer. *Prus Lalka I, 78.* **2.** Chętne, ciekawe, łapczywe, pilne, powolne, życzliwe **u.** ⟨*osoba słuchająca chętnie itp.*⟩. **3.** Klapiaste, kłapczaste (u psa, królika, osła), kształtne, kudłate (u psa), mięsiste, odstające, sterczące, stojące (u zwierzęcia), trójkątne uszy ⟨*muszle uszne*⟩. **4.** Lewe, prawe **u.** ⟨*narząd słuchu; muszla uszna*⟩. **5.** Ośle uszy: a) ⟨*długie, odstające; symbol głupoty, nieuctwa*⟩; b) ⟨*zagięte rogi kartek papieru, stron książki, zeszytu*⟩: Książka wyplamiła się trochę [...] a zeszyt nabrał zawadiackiego wyrazu dzięki „oślim uszom". *Płomyk 50, 1952.* **6.** *anat.* Środkowe **u.** ⟨*środkowa część narządu słuchu*⟩; **u.** wewnętrzne, **u.** zewnętrzne. **7.** *hist.* Oczy i uszy królewskie ⟨*w starożytnej Persji zaufani urzędnicy — szpiedzy królewscy*⟩. **8.** *posp.* **u.** od śledzia! ⟨*nic z tego! akurat! nie uda się!*⟩; dostać **u.** od śledzia ⟨*nic nie dostać*⟩: Co z wypłatą? [...] Dostaniecie, ale ucho od śledzia [...] co im szkodziło wypłacić. *Żukr. Dni 271.* **9.** Dźwięczny, miły, przyjemny, słodki, stosowny dla ucha: Wy chcecie pieśni, zapewne dźwięcznej i słodkiej dla ucha, a ja mam dla was, o moi rówieśni, pieśń, co przypomni wam brzęki łańcucha. *Ujej. K. Marat. 21.* **10.** (Coś) nie dla czyich uszu ⟨*zwykle o rozmowie, wiadomości, sprawie, której ktoś nie powinien słyszeć, o której nie powinien wiedzieć*⟩: Idź razem z matką; nie dla waszych uszu te nasze sprawy. *Kaspr. Bunt 40.* Czuł, że popełniał może występek... dobrowolnie stając się świadkiem rozmowy, która była poufną i nie dla jego uszu przeznaczoną. *Krasz. Szalona 63.* **11.** Czapka, kapelusz, beret itp. na **u.**, z ucha: Hejże, bracie, rzuć pańszczyznę [...] kostur w dłoń — na ucho czapkę. *Damr. Niw. 54.* **12.** Głuchy, na jedno **u.**, na oba uszy. **13.** *posp.* Gęba, pysk od ucha do ucha: a) ⟨*bardzo szerokie usta*⟩; b) ⟨*o osobie dużo mówiącej, mogącej łatwo wszystko wygadać*⟩. **14.** Mieć gębę, pysk od ucha do ucha: a) ⟨*mieć bardzo szerokie usta*⟩; b) ⟨*dużo mówić; łatwo wygadać wszystko; donosić o wszystkim*⟩: A gębę to ci ma od ucha do ucha, pięknie gadać to już może od rana do wieczora. *Was. W. Gwiazdy 273.* **15.** Coś a. czegoś po uszy; wyżej uszu ⟨*coś albo czego jest bardzo dużo, w nadmiarze; za dużo*⟩: Brud albo brudu po uszy. - Błoto w stajni po uszy... ni siana... ni słomy. *Fredro A. Intr. 15.* **16.** Ciepło, spokojnie jak w uchu ⟨*bardzo ciepło, spokojnie*⟩: Tu się napaliło, za jaką godzinę będzie ciepło jak w uchu. *Żer. Grzech 64.* Tu było spokojnie jak w uchu. *Krasz. SW.* **17.** Uszy do góry!: a) ⟨*trzymać się prosto*⟩: A coś ty baba, żebyś nie wiedział, jak żołnierz chodzić powinien? [...] Uszy do góry! brzuch w siebie! *Konopn. Now. I, 60*; b) a. W górę uszy! ⟨*trzymaj się, nie poddawaj się zniechęceniu, bądź dobrej myśli*⟩. **18.** Drażnić, razić, rozdzierać, świdrować **u.**, uszy ⟨*drażnić, razić słuch, sprawiać nieprzyjemne wrażenie słuchowe*⟩: Przemawiał jednostajnym, nosowym głosem, który drażnił ucho. *Olcha Most II, 83.* Ta huczna muzyka, na której się nie znam, rozdziera mi uszy. *Sewer Nafta I, 304.* **19.** Głaskać, pieścić **u.** (czym) ⟨*sprawiać przyjemne wrażenie słuchowe*⟩: Ani, swym słodkim szumem głaszcząc uszy, strumień mię wzruszy. *Karp. Siel. 41.* Tony jej [fujarki] mile pieściły ucho słuchaczy. *Skiba Poziom. 192.* **20.** Karmić **u.** ⟨*kazać słuchać*⟩: Dajże już tej nadziei pokój [...] ciągle nią moje uszy karmisz i Bronisław już jej się do woli nasłuchał. *Wilk. P.*

Wieś II, 7. **21.** Kłaść, położyć (po sobie); tulić uszy: a) ⟨*o zwierzętach: opuszczać uszy lub zbliżać je do siebie (jako oznaka strachu)*⟩: Konie szarpnęły wozem, kładły uszy, znajomy świst pocisków powitały jak smagnięcie batem. *Żukr. Dni 180*; b) ⟨*o człowieku, często skrótowo: uszy po sobie — stawać się pokornym, potulnym; tchórzyć*⟩: Dużo złego na jednego, a wuj nic, uszy po sobie, cierpliwie znosi. *Zeg. Zmory 468.* Mama [...] spazmowała i płakała, a tata kładł uszy po sobie i uciekał do gospodarstwa. *Szujski Portr. 114.* **22.** Kształcić **u.** ⟨*szkolić słuch (pod względem muzycznym)*⟩. **23.** Mieć **u.** ⟨*mieć dobry słuch*⟩: Jak możesz śpiewać, kiedy nie masz ucha. *Wilcz. SW.* Solski [...] miał [...] głos tenorowy, którym się od razu zachwycał głośny swego czasu profesor śpiewu Aleksandrowicz. — A ucho pan masz? — pyta. *Makusz. Listy 88.* **24.** Mieć otwarte uszy ⟨*słuchać uważnie, czujnie*⟩. **25.** Mieć oczy i uszy, mieć otwarte oczy i uszy ⟨*widzieć i słyszeć, uważnie patrzeć i słuchać*⟩: Musi być teraz bardziej czujny niż kiedykolwiek, mieć oczy i uszy otwarte, pracować. *Jackiew. Jan 151.* **26.** *daw.* Mieć **u.** dla kogo ⟨*wysłuchać kogo*⟩: Przy sądzie zwykłem ucho mieć dla drugiej strony. *Tremb. Różne 99.* **27.** *przestarz.* Mieć **u.** dla czego ⟨*chętnie dawać posłuch czemu*⟩: Starzec, zda się, nie miał dla napomnień ucha. *Rom. Poezje IV, 204.* **28.** Mieć na co (pilne) **u.** ⟨*słuchać, pilnie słuchać*⟩: Na żale ten świat nie ma ucha. *Mick. Tad. 379.* **29.** Mieć uszy pełne czego: a) ⟨*słyszeć co w nadmiarze; mieć dość słuchania czego*⟩: *przen.* Osobny rozdział języka obozowego stanowią przekleństwa niemieckie, których mieliśmy pełne uszy. *Kurasz. Jęz. 14*; b) ⟨*odtwarzać brzmienie tego, czego się długo słuchało; przeżywać słuchowo rzecz wysłuchaną (zwykle jakąś melodię, muzykę)*⟩: Mając pełne uszy muzyki mistrza Barcewicza, wróciłem późno w nocy do domu. *Żer. Wspom. 40.* **30.** Mieć **u.** u k o g o ⟨*być chętnie wysłuchiwanym*⟩: Przez żonę [...] miał też ucho i poparcie u Józefiny. *Krasz. Brühl 148.* **31.** Mieć długie uszy ⟨*mieć zwyczaj podsłuchiwania; podsłuchiwać i donosić*⟩. **32.** Ściany mają uszy ⟨*ktoś może podsłuchiwać*⟩: W twoim mieszkaniu bałem się mówić o tym. Ściany mają uszy. *Breza Uczta 380.* **33.** Nabijać komu czym uszy ⟨*mówić komu ustawicznie o czym*⟩: Najczęściej mi tym nabijała uszy. *Zabł. SW.* **34.** Napawać **u.**, uszy czym ⟨*słuchać z przyjemnością*⟩. **35.** Nastawić uszy: a) ⟨*o zwierzęciu: podniósłszy konchy uszne czujnie nasłuchiwać*⟩: Pies [...] kopał dół przednimi łapami lub też warował czujnie z chrapami rozdętymi i nastawionymi uszami. *Goj. Dom 154*; b) Nastawić, nadstawić ucha, uszu ⟨*o człowieku: słuchać uważnie*⟩. **36.** Natężyć **u.**, uszy ⟨*natężyć słuch*⟩: W takiej ciszy — tak ucho natężam ciekawie, że słyszałbym głos z Litwy. *Mick. Son. 183.* Natężyłem ucho i posłyszałem pisk tak cienki jak komara, kiedy brzęcząc lata nad skronią. *Barsz. Włosy 71.* **37.** Niepokoić uszy ⟨*mówić do kogo, pytać*⟩. **38.** Obrażać czyje uszy ⟨*mówić obraźliwe, wulgarne rzeczy; robić niemiły hałas; sprawiać czym (śpiewem, grą itp.) przykre wrażenie słuchowe*⟩: Czasem więc grywam, ale to tylko dla swojej przyjemności i nigdy innym uszu obrażać nie myślę. *Słow. Listy II, 30.* **39.** Odwracać **u.** ⟨*nie chcieć słuchać*⟩. **40.** Podawać **u.**, ucha ⟨*słuchać*⟩. **41.** Podnieść uszy (do góry) ⟨*o zwierzętach; przen. o człowieku: nabrać ducha, odwagi*⟩: Postępowanie Lubomirskiego okazywało, że już ma dosyć tych walk z królem i krzywdy swojej dochodzić nie będzie. Dwór natychmiast podniósł uszy. *Moracz. Dzieje II, 168.* **42.** Przeszywać uszy (o dźwiękach) ⟨*dać się słyszeć (nagle, gwałtownie)*⟩: Uszy przeszywa krzyk, pisk, świst. **43.** Przybliżyć **u.** do czyich warg ⟨*aby lepiej słyszeć*⟩. **44.** Przyłożyć **u.** do dziurki od klucza, do ściany ⟨*aby podsłuchiwać*⟩. **45.** Przyłożyć **u.** do czyich piersi ⟨*aby wysłuchać bicie serca, aby auskultować chorego*⟩. **46.** Przyłożyć **u.** do ziemi ⟨*aby słyszeć daleki tętent, dudnienie itp. posuwających się po ziemi istot, maszyn*⟩. **47.** Spuścić, zwiesić uszy ⟨*zniechęcić się, zrezygnować, stchórzyć*⟩. **48.** Stulić uszy ⟨*o zwierzęciu; przen. o człowieku: bać się, ustąpić*⟩. **49.** Szykować uszy ⟨*przygotowywać się do słuchania*⟩. **50.** Trzymać uszy do góry ⟨*nie zniechęcać się, mieć dobrą minę*⟩. **51.** Uczciwszy uszy ⟨*zwrot używany dawniej powszechnie, dziś książk. lub żart. przy przytaczaniu, mówieniu czegoś, co może razić słuchaczy; za przeproszeniem*⟩: Wiedźcie mnie najpierw do dworu, do bani, bom zdrożony i błotem utytłany jak uczciwszy uszy warchlak. *Wikt. Papież 36.* **52.** Wtulić uszy w kołnierz. **53.** Wyciągać, wytężać **u.**, uszy ⟨*słuchać, nasłuchiwać*⟩: Trzeba było widzieć, jak go obsiadano dokoła, jak wytężano uszy, aby jednego słowa [...] nie stracić. *Choj. Alkh. I, 178.* **54.** Zakrywać, zamykać, zasłaniać, zatykać uszy (na co, przed kim, przed czym) ⟨*nie chcieć słuchać*⟩: Nie zamykają uszu na głosy opinii publicznej i zdają sobie sprawę z wielu braków i usterek programu. *Prz. Kult. 12, 1954.* Od śpiewaka wszyscy się odwrócili, wszyscy zasłonili uszy przed jego pieśniami. *Gomul. Ciury III, 118.* W rodzie ludzkim takiego nie masz dziwoląga, coby, choć na natury głos zatyka uszy, żadnej czucia iskierki ku niej nie miał w duszy. *Dmoch. Rym. 44.* **55.** Znaleźć chętne **u.** ⟨*znaleźć kogoś, kto by chętnie wysłuchał*⟩. **56.** Prędzej zobaczysz swoje **u.**, niż..., aniżeli... ⟨*o czym niemożliwym do urzeczywistnienia*⟩: Ucho swoje prędzej zobaczysz, birbancie jakiś, aniżeli 150 rubli ode mnie. *Prus Wyb. 118.* **57.** Naciągnąć, nasadzić, nasunąć czapkę, kapelusz, beret itp. na uszy. **58.** Ogłuchnąć na jedno **u.**, na lewe, prawe **u.**, na oba uszy. **59.** Słyszeć co na własne uszy ⟨*samemu, bezpośrednio*⟩. **60.** *przestarz.* Spać na oba, na obadwa uszy ⟨*twardo, mocno*⟩: Miasto spało na obadwa uszy, snem tak wybornym i orzeźwiającym, że nawet hipokondrycy wstali rankiem w różowych humorach. *Konopn. Ludzie 186.* Większość „inteligencji" przy wyrazie „wielka idea" wpada w drzemkę, a milionowy ogół śpi na oba uszy, chrapiąc na całe gardło. *Popł. Pisma I, 12.* **61.** Ściągnąć, zsunąć; włożyć czapkę, kapelusz, beret itp. na **u.** **62.** Coś obija się (komu) o uszy ⟨*ktoś słyszy coś nie coś; słyszy coś przypadkowo; coś dochodzi do czyjej wiadomości*⟩: Pewna rozmowa pomiędzy tobą, ojcze, a mamą obiła mi się o uszy. *Orzesz. Argon. 157.* Obiło się to o uszy króla. *SW.* **63.** Uderzyć o uszy ⟨*raptem dać się słyszeć*⟩. **64.** Angażować się, brnąć w co; być, pogrążyć się, siedzieć, tkwić, utonąć w czym po uszy ⟨*całkowicie*⟩: Nie wszyscy młodzi ludzie w Polsce awanturowali się po lasach, albo siedzieli po uszy w robotach spiskowych lub też po więzieniach. *Strug Ojc. 266.* **65.** Czerwienić się, poczerwienieć, zaczerwienić się, (za)rumienić się po (same) uszy, powyżej

uszu ⟨*czerwienić się itp. mocno, na całej twarzy*⟩: Basia zmieszała się okrutnie i zaczerwieniła się po same uszy. *Sienk. Wołod. I, 160.* **66.** Mieć kogo, czego po (same) uszy; powyżej uszu ⟨*mieć czego dużo, w obfitości; w nadmiarze; mieć kogo, czego dość*⟩: Ma jeść i pić po same uszy. *SW.* Będziemy teraz mieli roboty po uszy. *Melc. Statek 89.* Utrapienia z dziećmi mają po uszy. *Reym. Fron. 220.* **67.** Siedzieć w długach, zadłużyć się po uszy ⟨*być bardzo zadłużonym*⟩. **68.** Zakochać się, zapracować się po uszy ⟨*bardzo*⟩. **69.** Drapać w uszy ⟨*o przykrych dźwiękach*⟩. **70.** Sączyć co komu w ucho ⟨*mówić ciągle, powtarzać*⟩. **71.** Trąbić komu w uszy ⟨*mówić głośno*⟩. **72** Coś (np. melodia) wpada w ucho. **73.** Zmienić się (cały) w **u.** ⟨*słuchać bardzo uważnie; zamienić się w słuch*⟩: Cały zmienił się w ucho, więcej jednak dosłyszeć nie mógł. *Kłosy 178, 1868, s. 278.* **74.** Ciągnąć, wyciągać kogo za uszy ⟨*z wielkim trudem, z wielkimi staraniami pomagać komu do osiągnięcia czego; w szkole: zagrożonemu uczniowi stawiać naciągane oceny; poprawiać złe stopnie*⟩: Naciągamy stopnie, dwójki przerabiamy w katalogu na trójeczki z minusami, tolerujemy nygusów, ciągniemy ich za uszy. *Nowa Kult. 10, 1954.* **74a.** (Wy)tarmosić, (wy)-targać kogo za uszy; dostało się komu za uszy. **75.** Dawać komu (czemu) ucha ⟨*chętnie słuchać*⟩: Dawał ucha plotkom, które mu na zięcia donoszono. *Przyb. Ideały 12.* **76.** Dobiegać, dochodzić, docierać, dojść, dolecieć, dotrzeć czyich uszu, do czyich uszu ⟨*być słyszanym*⟩: Nazwisko moje dojdzie jej uszu dopiero wtedy, jeśli z dalekich krajów wróci na skrzydłach sławy. *Sienk. Leg. 9,* **77.** Nachylić ucha (na co) ⟨*słuchać*⟩. **78.** Nadstawić, nakłonić, skłonić **u.**, ucha, uszu (komu, czemu, do czego, ku czemu, na co) ⟨*słuchać chętnie, wysłuchać czego; przychylić się do czego*⟩: Bliźniego niczym nie zakrwawił, ani potwarcom ucha nie nadstawił. *Karp. Psalmy 47.* Do prośby mogłem nakłonić ucha. *Sienk. SPP.* Nie skłoniły ucha ku poszeptom okrutników. *Parn. Orły 436.* **79.** Natrzeć komu uszu ⟨*udzielić komu nagany, wyłajać kogo, skarcić kogo*⟩: Pierwszy natarłem uszu mojemu paliwodzie. *Sienk. SPP.* **80.** Pozwolić komu ucha ⟨*wysłuchać kogo*⟩: Tobie się szczęście uśmiecha [...] twe serce darmo nie wzdycha i król ci pozwala ucha. *Węg. Ody 18.* **81.** Użyczyć komu ucha, łaskawego ucha ⟨*wysłuchać kogo*⟩. **82.** Coś dochodzi, dociera, dolatuje, donosi się do czyich uszu ⟨*ktoś słyszy, dowiaduje się*⟩: Skręcił w bok i do uszu Lipeckiego dolatywał jeszcze przez kilka chwil tętent ostrego kłusa. *Perz. Las 20.* **83.** Kłaść co komu do ucha, w **u.**, w uszy ⟨*często powtarzać, przekonywać*⟩: Kładź w uszy Polakom, żeby nie dali się sprowokować. *Wojt. Gen. 271.* **84.** Mówić, opowiadać, szeptać co komu do ucha, na **u.**, *rzad.* w (samo) **u.** ⟨*mówić itp. cicho, w sekrecie*⟩: Na ucho opowiadano sobie jej historię. *Krasz. Czarna 110.* **85.** Nachylić, pochylić się do czyjego ucha, komu do ucha ⟨*aby powiedzieć co*⟩. **86.** Nalało się komu wody do uszu ⟨*ktoś odczuł coś dotkliwie*⟩: Musiało się panom baronom dobrze nalać wody do uszu, by raczyli przystać na jego żądanie. *Kossak Z. Krzyż. III—IV, 235.* **87.** Wkradać się, wpadać do ucha ⟨*być słyszanym*⟩: Słowa brzmiały w powietrzu, wpadły do ucha czytającego. *Grusz. Ar. Tuzy 131.* **88.** Gwizdać, świstać koło uszu: Żołnierzowi, co grał zucha [...] świsnął szablą koło ucha. *Mick. Ball. 47.* **89.** Słowa przelatują mimo uszu ⟨*nie docierają do kogo*⟩: Kiwa głową, udając, że przyjmuje to do wiadomości [...] Ale słowa żony przelatują mimo uszu. *Kowalew. S. Bliżej 51.* **90.** Puszczać co mimo ucha, uszu ⟨*nie uważać na to, co kto mówi, nie chcieć czego słyszeć; nie przejmować się czym*⟩: Chciała widocznie opowiadanie moje puścić mimo uszu, ale nie mogła. *Orzesz. Bieguny 220.* **91.** Ciąć, grać, przygrywać, zagrać, rznąć od ucha ⟨*grać z ogniem, z werwą*⟩: Do fortepianu zasiądzie [...] wynajdzie jakie skrzypeczki i tnie od ucha mazura, młodzież zaś hasa. *Pot. L. Pam. I, s. X.* **92.** Machać od ucha ⟨*energicznie*⟩. **93.** Oblizywać się, roześmiać się, ziewać od ucha do ucha ⟨*szeroko*⟩: Pan Wołodyjowski roztworzył ręce i przeciągnął się ziewając przy tym od ucha do ucha. *Sienk. Pot. II, 36.* **94.** Mówić, podawać, powtarzać, szeptać itp. od ucha do ucha ⟨*jeden drugiemu (w sekrecie)*⟩: Pospólstwo zaczęło sobie podawać od ucha do ucha tę pewną wiadomość, że nowy starosta jeździ do starościanki w zaloty. *Kacz. Mąż 114.* **95.** Mówić, powtarzać, szeptać itp. z ucha do ucha; z ucha do ucha biegnie, idzie itp. plotka, rozkaz itp. ⟨*(w sekrecie) powtarzać jeden drugiemu*⟩: Podchorąży widział, jak łańcuchem, z ucha do ucha, biegnie rozkaz, głosów nie było słychać, tylko gesty ramion wskazywały schron. *Żukr. Dni 73.* **96.** Uszom nie wierzyć, nie wierzyć własnym uszom ⟨*być zdziwionym tym, co się usłyszało*⟩: Zadziwiła się, własnym uszom nie wierząc. *Dąbr. M. SPP.* **97.** Być czyim uchem ⟨*podsłuchiwać, słuchać i donosić to komu*⟩: Aron był uchem pańskim; co Aron podsłucha, to zaraz do pańskiego dolatuje ucha. *Groza Starosta 16.* **98.** Być czyim okiem i uchem ⟨*wiedzieć wszystko*⟩. **99.** Chwytać, łowić, ściągać uchem (dźwięki, głos, ton, wyrazy) ⟨*słuchać z natężeniem, z uwagą*⟩: Łowił chciwym uchem te głosy. *Sienk. SPP.* **100.** Poruszać uszami. **101.** Słuchać jednym uchem, pół uchem ⟨*nieuważnie*⟩: Zajęty wybornym kawałkiem polędwicy, słuchałem, że tak powiem, pół uchem. *Siem. L. Brodz. 95.* **102.** Słuchać jednym uchem, a drugim wypuszczać ⟨*nie słuchać, nie uważać*⟩. **103.** Słuchać obu uszami ⟨*uważnie*⟩. **104.** Coś jednym uchem wleci, a drugim wyleci ⟨*o słuchaniu nieuważnym*⟩. **105.** Strzyc uszami ⟨*o zwierzęciu: poruszać szybko postawionymi pionowo uszami (oznaka czujności, niepokoju, niecierpliwości); o człowieku: słuchać uważnie, nasłuchiwać*⟩: Wszedł cichaczem, skradając się kocim stąpaniem, z największą ostrożnością na szczyt schodów i tu strzygł na wsze strony uszami, oczami — badał. *Żer. Uroda 70.* **106.** Wsłuchiwać się uchem. **107.** Coś wylewa się, wyłazi uszami ⟨*za dużo było o tym mówione; komuś przykrzy się tego słuchać*⟩: Uszami wylewają mi się frazesy, których nikt nie wypełnia. *Prus Lalka II, 100.* **108.** Huknąć, krzyczeć, mówić, trajkotać, wrzeszczeć (komu) nad uchem, tuż nad uchem: Dla męża jest karmelkowo słodka i trajkocze mu nad uchem udane czułości. *Nowak. K. Tak było 164.* **109.** Stawać na uszach ⟨*starać się, robić wszystko możliwe*⟩: Termin już na karku, my wszyscy na uszach stajemy, a tu [...] on sam [...] nie może zobowiązania wykonać. *Twórcz. 7, 1953, s. 90.* **110.** Dostać, oberwać po uszach ⟨*dostać reprymendę*⟩. **111.** Brzęczeć, brzmieć, dzwonić, dźwięczeć, grać, huczeć w uchu, w uszach: Jeszcze mi dotąd w uszach brzmią te słowa srogie. *Gor. SW.* W uszach mu gra melo-

dia staropolska. *Wołosz. Słow. 99.* **112.** Cisza dzwoni, aż dzwoni w uszach ⟨*jest bardzo cicho*⟩. **113.** Mieć w uchu, w uszach co ⟨*słyszeć co w wyobraźni, we wspomnieniach; pamiętać wrażenie słuchowe czego*⟩: Miałem w uchu odgłos szumu mórz. *Żer. Wspom. 27.* Włóczyliśmy się wzdłuż wybrzeża, w uszach mam jeszcze daleki gwizd holowników. *Brand. K. Troja 42.* **114.** Odzywać się, rosnąć, szumieć, świszczeć (komu) w uszach: Noc [...] każdy szelest, szmer czy rytm przedmiotu rósł w uszach i straszył. *Otw. Czas 63.* Trinkbierowi zaszumiało w uszach, mroczki zaczęły mu biegać przed oczami. *Święt. A. Obraz. I, 167.* Gdzie świszczy w uszach wiatr nadwiślański, tam w młodość wczesną zapadł jak w topiel wiersz horacjański. *Waż. Wyb. 78.* **115.** Pędzić, aż w uszach świszczy. **116.** Świdrować, wiercić w uszach: a) ⟨*wywoływać przykre, ostre wrażenia słuchowe*⟩; b) ⟨*mówić, powtarzać co do uprzykrzenia*⟩. **117.** W uszach tętni; krew, puls tętni w uszach. **118.** Wrzeszczy, krzyczy, drze się itp. aż w uszach trzeszczy. **119.** Krew, puls wali w uszach. **120.** Gwizd, świst wierci w uszach. **121.** Uszy bolą, pękają, puchną od czego ⟨*od gadania czyjego, od hałasu, krzyku, słuchania, wrzasku itp.*⟩; uszy bolą słuchać ⟨*przykro (jest) słuchać czego*⟩. **122.** **u.** chwyta, łowi słowa, zdania, uwagi itp. dźwięki, tony, głosy; napawa się grą, muzyką, śpiewem; pieści się dźwiękami, rytmem, tonami, pieśnią. **123.** Uszy napełniły się głosami, hukiem itp.; pękają, puchną od hałasu, huku, krzyku, pisku, wrzasku, zgiełku. **124.** Wrzawa, zgiełk, hałas, krzyk itp. aż uszy puchną. **125.** Uszy pracują ⟨*słuchają, starają się usłyszeć*⟩: Owinęliśmy głowy płaszczami i graliśmy rolę mocno śpiących, lecz uszy nasze pracowały intensywnie. *Koźn. Rok 7.* **126.** **u.** ludzkie nie słyszało ⟨*nikt nie słyszał (o kimś, o czymś podobnym)*⟩: Pojechała do Warszawy i tak kędyś zginęła, że ani ucho ludzkie nigdy już o niej nie słyszało. *Orzesz. Z różnych I, 306.* **127.** Je aż (mu) się uszy trzęsą ⟨*chciwie, żarłocznie, z apetytem*⟩: Jadł aż mu się uszy trzęsły [...] nabrał ciała rychło; utył nawet. *Zeg. Zmory 402.* **128.** Uszy więdną od czego; (że) aż uszy więdną ⟨*nieprzyjemnie słuchać czego (przede wszystkim rzeczy niestosownych, nieprzyzwoitych, wulgarnych)*⟩: Jak zacznie wygadywać, uszy więdną. *Sienk. SPP.* Przeklinała go często, używając tak soczystych określeń, że uszy więdły. *Olcha SPP.* Klnie, aż uszy więdną.

● **129.** **u.** igielne ⟨*otwór w igle*⟩. **130.** **u.** buta, cholewy a. od buta, od cholewy ⟨*uchwyt do wciągania buta*⟩. **131.** Uszy czapki ⟨*klapy podnoszone i opuszczane na uszy*⟩. Czapka z uszami. **132.** **u.** dzbanka, od dzbanka, u dzbanka; dzban z uchem. **133.** **u.** kosza, torby, walizki a. od kosza, od torby, od walizki, u kosza, u torby, u walizki ⟨*uchwyt*⟩; kosz, torba, walizka z uchem, z uchami, z uszami. **134.** **u.** kubła, wiadra a. od kubła, od wiadra ⟨*kabłąk*⟩; kubeł, wiadro z uchem. **135.** Brać, chwytać, nieść itp. but, dzban, kufer itp. za ucho, za ucha, uszy. **136.** *przen.* Urwało się ucho cierpliwości ⟨*ktoś stracił cierpliwość*⟩.

przysł. **137.** Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie.

uchodzić, ujść **1.** **u.** biegiem, chyłkiem; konno, pieszo; pośpiesznie, potajemnie, prędko, skrycie, sromotnie, szczęśliwie, szybko (szybkim krokiem, marszem), śpiesznie; w nieładzie, w popłochu; **u.** bramą, drzwiami, oknem; drogą, szosą, podziemnym przejściem; przez bramę, przez drzwi, przez okno; **u.** za granicę. **2.** **u.** s k ą d; **u.** z placu boju, z pola, z więzienia. Musiał, stanąwszy u szczytu sławy, uchodzić z Paryża wskutek wykrycia jego tajnego związku z Heloizą. *Tward. Filoz. 109.* **3.** Ledwo ujść; *książk.* ujść cudem ⟨*uciec*⟩. **4.** Ujść cało, cały, żywy, z duszą, z życiem ⟨*uratować życie, wydostać się z grożącego życiu niebezpieczeństwa*⟩: Już Prusak szyję uchylił w okowy, lub ziemię oddał, a z duszą uchodził. *Mick. Konrad 71.* **5.** Ujść z pogromu ⟨*ocaleć*⟩. **6.** Uchodź, pókiś cały! ⟨*uciekaj nim ci się co stanie*⟩. **7.** Coś uchodzi, uszło bezkarnie, na sucho, płazem ⟨*coś przechodzi bez żadnych ujemnych skutków dla kogo; coś się komu udaje, udało*⟩: Choćby kogo zabili, to zbrodnia uszłaby bezkarnie. *Zapał. Pam. II, 142.* - Wybryki nie ujdą mu płazem. **8.** Ujść czego ⟨*uniknąć czego, wymknąć się, umknąć czemu*⟩: **u.** ciosu, gniewu, kary, nagany, niebezpieczeństwa, niewoli, pogoni, pościgu, sądu, śmierci, zagłady, zasadzki, zguby: Schylił się na bok Ryków i tak uszedł śmierci. *Mick. Tad. 251.* **9.** Ujść czyjej baczności, uwagi; czyjego oka, wzroku; przed czyim okiem, wzrokiem ⟨*nie być zauważonym, dostrzeżonym*⟩. **10.** Ujść ręki kata, oprawcy, rąk sprawiedliwości, szubienicy ⟨*uniknąć kary śmierci (daw. również tortur)*⟩. **11.** **u.** k o m u; o d k o g o; o d c z e g o: **u.** prześladowcom, wrogom a. od prześladowców, od wrogów; **u.** od śmierci, od zagłady. **12.** **u.** p r z e d k i m; p r z e d c z y m: **u.** przed wrogiem, zbrodniarzem, zabójcą; **u.** przed pogonią, pościgiem, sprawiedliwością, śmiercią. **13.** Ujść ileś drogi, ileś kroków, metrów, kilometrów itp. ⟨*przejść*⟩: Idąc od rana, uszliśmy kawał drogi a. x kilometrów (drogi). **14.** Uchodzić sobie nogi (do kolan) ⟨*zmęczyć, zedrzeć chodzeniem*⟩: Ręce sobie do łokci urobi, nogi sobie do kolan uchodzi, a musi, musi, musi dać rady. *Was. W. Pok. 9.* **15.** **u.** k o g o, c o ⟨*poskromić, oswoić, nakłonić do czego, obłaskawić*⟩: Byłem chłopak krnąbrny [...] Słodkie przestrogi matki uchodzić mnie nie mogły. *Łoz. Wł. Narwoj 3.* Pan ma dziwny urok widocznie — pan umie uchodzić nawet dzikie zwierzęta. *Zap. G. Ptak II, 20.* **16.** Uchodzić z a k o g o, z a c o; z a j a k i e g o, z a j a k i e, j a k o c o ⟨*wydawać się kim, czym, jakim; być uważanym za kogo, za co*⟩: **u.** za mędrca; za wzór. - Przymrużył oczy, jak gdyby nie dowidział, i zrobił ruch głową, mogący uchodzić za ukłon. *Lam J. Kariery 45.* Takie koncepta kuchmistrzowskie uchodziły jako zabytki starodawnych zwyczajów. *Rul. Wspom. 197.* **17.** Uchodzić za kogo, za co w czyich oczach ⟨*być uważanym przez kogo za kogo, za co*⟩: Wolę ja w jego oczach uchodzić za półgłówka, aniżeli rozdrażnić go i doprowadzić do wybuchu. *Prus Now. II, 160.* Powinni zwrócić uwagę na mobilizację owoczesnej armii pruskiej, która uchodziła przecież za wzorową. *Korzon Wewn. VI, 98.* **18.** Coś (komu) uchodzi, coś uchodzi gdzie, w czym; między kim, z kim; uchodzi, nie uchodzi (co robić) ⟨*wypada, jest dopuszczalne; nie wypada, nie przystoi, nie jest dopuszczalne*⟩: Inna na jej miejscu śmiałaby się, bo przecież takie żarty uchodzą, a nawet dziewczęta je lubią. *Zap. G. Kaśka 19.* To nie uchodzi dobrze urodzonym. *Prz. Tyg. Życia 29, 1875.* Nie zrobił nic podłego, tylko... takie

małe świństewko, które może uchodzić w handlu, ale nie w towarzystwie... *Prus Lalka II, 41.* Rozrzucasz się po kanapach, to w salonie nie uchodzi. *Rodoć Piosnki 208.* [Oświadczyny] to tylko fortel księcia, aby do większej przyjść z panną konfidencji (jako to między narzeczonymi niejedno uchodzi). *Sienk. Pot. V, 195.* I tak zaraz ręką na prawo i na lewo. — A to, panno Barbaro, z mężem nie uchodzi — i robi go gorszym. *Korz. J. Majst. 418.* Nie uchodzi całować dziewczynę w nocy pod płotem. *Dygas. Now. VIII, 255.* **19.** *posp.* Ujść w tłoku ⟨*okazać się możliwym, niezłym, niezgorszym*⟩: Babka ujdzie w tłoku. **20.** Czas, dzień, miesiąc, rok itp. uchodzi ⟨*mija*⟩: Dzień uchodził za dniem, oni ciągle szli naprzód. *Sienk. Pot. V, 35.* **21.** *przen.* Fakty uszły w niepamięć ⟨*zostały zapomniane*⟩. **22.** Gaz uchodzi (z rury) ⟨*wydobywa się, ulatnia się*⟩. **23.** Krew z kogo, *daw.* kogo uchodzi, uszła ⟨*ktoś bardzo krwawi, wykrwawił się*⟩: Krew go z rany zadanej poczęła uchodzić. *Jabł. SW.* **24.** Noga; jedna, żywa noga nie uszła, nie ujdzie (skąd) ⟨*nikt nie ocalał, nie ocaleje*⟩: Pewnie jedna noga z naszych by nie uszła. *Rzew. H. Pam. 324.* **25.** Rzeka uchodzi do morza ⟨*wpada*⟩. **26.** Siły z kogo uchodzą, uszły ⟨*ktoś traci, stracił siły; opada, opadł z sił*⟩. **27.** Życie uchodzi ⟨*mija*⟩. **28.** Życie uchodzi, uszło z kogo ⟨*ktoś umiera, umarł*⟩.

przysł. **29.** Uchodził przed wilkiem, trafił na niedźwiedzia ⟨*trafił z deszczu pod rynnę*⟩.

uchodzić się *przestarz.* Piwo, piwko się uchodzi ⟨*ktoś się ustatkuje*⟩: A że lubi zabawić się wesoło [...] to i dobrze [...] uchodzi się piwko i będzie zeń zacny obywatel. *Chodź. Pisma II, 170.*

uchować 1. u. co przed kim ⟨*ustrzec, upilnować, obronić*⟩: Przed złodziejem nie uchowasz nawet własnej gęby. Gdy cię złodziej pocałował, policz szybko zęby. *Swin. Sat. 37.* **2.** Uchowej Boże! a. Boże uchowaj!: a) ⟨*wykrzyknienie wyrażające zaprzeczenie: wcale nie, nic a nic; nie, nie trzeba*⟩: Masz co przeciw Perlemu? spytał Tytus. — Ja? o nie! uchowaj Boże! uchowaj Boże! to mój przyjaciel nawet... ja go szanuję. *Krasz. Sfinks II, 77.* Może posłać po doktora? — Boże uchowaj! *Prus Lalka II, 108*; b) ⟨*wyraża ujemną ocenę tego, do czego się odnosi; okropny*⟩: Miała charakterek, uchowaj Boże. *Jackiew. Wiosna 41.* **3.** Uchowaj Boże, Bóg uchowaj, niech(że) cię Bóg (niebo) uchowa! ⟨*zwrot wyrażający pragnienie, życzenie, żeby się co nie stało; nie daj Boże, niech (cię) Bóg broni*⟩: Nie należy go spuszczać z oka, bo uchowaj Boże jakiego nieszczęścia. *Krzyw. I. Bunt 141.* Uchowaj Boże zostać w szczerym polu bez nijakiego ratunku. *Dygas. Now. V, 67.* Jeśli się coś, Bóg uchowaj, nie powiedzie i nie uda? *Brosz. Oczek. 67.* Jeżeli cię tam złowią, niech cię Bóg uchowa! *Mick. Tad. 205.*

uchować się 1. u. się jakim ⟨*zachować się*⟩: Dziwi mnie, że się pan takim uchował. *Zap. G. Ptak II, 17.* **2. u.** się w kawalerstwie ⟨*nie ożenić się, być (starym) kawalerem*⟩: Obaj goście zazdrościli mu, że się uchował w kawalerstwie. *Żukr. Zioła 144.*

uchronić (się) 1. u. k o g o, c o (s i ę) — o d k o g o, c z e g o; p r z e d k i m, p r z e d c z y m; *daw.* **u.** się c z e g o ⟨*ustrzec kogo, co (się), uniknąć czego*⟩: **u.** kogo od niebezpieczeństwa, od nędzy, niedostatku, od przeziębienia; **u.** się od klęski, od zagłady; od komarów; **u.** kogo przed cierpieniem, przed śmiesznością; **u.** się przed deszczem, przed chłodem; *daw.* **u.** się ciosu. **2.** Nic się przed kim nie uchroni ⟨*wszystko wypatrzy, poruszy, weźmie*⟩. **3. u.** się p r z e d c z y m ⟨*ustrzec się czego*⟩: **u.** się przed zazdrością. - Nie było tam czego czekać, żeby się zdrady uchronić, począłem co tchu uciekać, tak że mnie nie mógł dogonić. *Tremb. Różne 61.* **4.** *przestarz.* Uchroń Boże! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zaprzeczenie: niech Bóg broni, żeby to miało się stać*⟩: Gdy za ten komplement mógł ją wreszcie objąć w talii, dama pocałować się, uchroń Boże! wciąż jeszcze nie pozwala. *Berent Diog. 111.*

uchwała 1. Doniosła, historyczna, jednomyślna, zgodna **u.**; **u.** detronizacyjna, **u.** sejmowa; **u-y** finansowe, ortograficzne, prawodawcze, wojskowe (dotyczące wojska) ⟨*to, co uchwalono; postanowienie, rezolucja*⟩. **2. u.** rządu, Rady Ministrów, Komitetu Centralnego PZPR; **u-y** Plenum KC Partii. **3. u.** o c z y m: **u.** o ochronie zabytków sztuki. **4. u.** w przedmiocie czego, w sprawie czego: **u.** w przedmiocie udzielenia rządowi absolutorium, w sprawie zbiorowego wydania dzieł znanego autora. Na mocy uchwały, w myśl uchwały (np. sejmowej z... roku). Podjąć, pogwałcić (prawomocną), powziąć, przeprowadzić (w parlamencie), przyjąć (jednomyślnie), unieważnić, urzeczywistnić, wykonać uchwałę (np. sejmową); zatwierdzić uchwałę, podporządkować się uchwale, uchwałom partii. **5.** Uchylić co (np. przepis) uchwałą (z dn. ...). **6. u.** stanęła (, że...), zapadła (większością głosów), została martwą literą.

uchwalić u. c o (wniosek, ustawę itp.); **u.** c o (a. co zrobić) przez aklamację, jednomyślnie, większością głosów ⟨*powziąć zbiorowo postanowienie*⟩: Sejm uchwalił ustawę o Planie. *Brosz. Feliet. 123.* Parlament francuski uchwalił na wniosek rządu prawo dotyczące cudzoziemców. *Wiedza 98, s. 24.* Wniosek uchwalono zdecydowaną większością głosów.

uchwycić 1. u. c o: **u.** istotę, ton właściwy, zasadnicze rysy czego; podobieństwo kogo, czego ⟨*trafnie co oddać, odtworzyć, przedstawić*⟩: Malarz dobrze uchwycił jego podobieństwo. *SW.* **2. u.** moment ⟨*wykorzystać odpowiednią chwilę*⟩. **3. u.** myśl, sens czego (czyich wywodów); tajemnicę czego; **u.** o co chodzi ⟨*zrozumieć, pojąć co*⟩. **4. u.** rytm czego ⟨*wpaść w rytm; oddać rytm czego*⟩. **5. u.** sposobność ⟨*skorzystać ze sposobności*⟩. **6. u.** szmer; spojrzenie czyje, wzrok czyj ⟨*postrzec słuchowo, wzrokowo*⟩. **7. u.** strzępy rozmowy, słów ⟨*posłyszeć*⟩. **8. u.** wątek czego ⟨*pojąć zasadniczą myśl, zasadniczy sens czego*⟩. **9. u.** k o g o — c z y m ⟨*ująć, schwytać za pomocą czego*⟩: Połączywszy się z Krzyżakami, Kiejstuta zdradą uchwycił. *Pot. L. Pam. II, 23.* **10. u.** co na gorąco ⟨*odtworzyć co: namalować, narysować, sfotografować, utrwalić na taśmie itp. od ręki, natychmiast, w momencie obserwacji czego*⟩: Jest jednym z nielicznych na wystawie rysowników, którzy pokazali rzeczywistość uchwyconą „na gorąco". *Prz. Artyst. 2, 1952, s. 37.* **11. u.** c o — c z y m: **u.** co okiem ⟨*postrzec*⟩; **u.** uchem zgrzyt hamulców. **12. u.** co (np. kierownictwo) silną dłonią ⟨*pokiero-*

wać czym energicznie⟩. **13. u.** c o — n a c o ⟨*utrwalić*⟩: **u.** co na taśmę magnetofonową. **14. u.** komu co sprzed nosa ⟨*sprzątnąć komu co, ubiec kogo w czym*⟩. **15. u.** c o — w c o ⟨*ująć, schwycić*⟩: **u.** co w garść. **16. u.** co w słowa ⟨*wyrazić słowami*⟩: Uosabiał on zdrowy chłopski rozsądek, dający się uchwycić w słowa: co twoje, to trzymaj, a co moje, to nie rusz. *Sienk. Mieszan. 81.* **17. u.** co w swoje ręce ⟨*ująć, przejąć co; pokierować czym*⟩: **u.** ster rządów (polityki) w swoje ręce; **u.** inicjatywę (czego) w swoje ręce. **18. u.** k o g o — z a c o; **u.** c z y m — z a c o ⟨*ująć, schwycić*⟩: **u.** kogo za rękę, za nogi, za kark, za barki, za gardziel itp.; **u.** ręką za futrynę; **u.** zębami za kark (o psie). **19.** Gniew uchwyci, uchwycił kogo na kogo ⟨*ktoś się rozgniewa, rozgniewał na kogo*⟩: Gdy mnie gniew na kogo uchwyci, to bym go rozdarł, a gdy przejdzie, to bym zszył. *Sienk. Pot. I, 23.*

uchwycić się 1. *przen.* **u.** się c z e g o ⟨*chwycić się czego, uczepić się czego; nastawić się myślowo lub uczuciowo na co*⟩: **u.** się pozoru; **u.** się nadziei (promyka nadziei). Szarlej uchwycił się kurczowo jednej myśli: powrotu do kraju. *Brand. K. Troja 233.* **2. u.** się czego jak deski ratunku ⟨*uczepić się czego (myślą) desperacko*⟩: Tomasz oprzytomniał, ze zgrozą przyjrzał się ruinie swego życia i jak deski ratunku uchwycił się myśli o synu. *Krzyw. I. Siew 209.* **3. u.** się (c z y m) — z a c o ⟨*ująć się*⟩: **u.** się ręką za poręcz, za serce. - Pan Wołodyjowski tak się rozweselił, że aż się za boki uchwycił z radości. *Sienk. Pot. I, 101.*

uchybiać, uchybić 1. u. k o m u, c z e m u ⟨*obrażać kogo, czyją godność, ubliżać komu, czemu*⟩: **u.** kobiecie, wiekowi, powadze, czyjej pamięci. **2. u.** komu w czymkolwiek ⟨*dotykać kogo, obrażać w czym*⟩: Nikt nigdy nie zarzuci, bym uchybił komu w uczciwości, w grzeczności. *Mick. Tad. 20.* **3.** Nie **u.** komu w niczym. **4. u.** c z e m u ⟨*postępować wbrew czemu, przekraczać ustalone (zwyczajowo) normy czego*⟩: **u.** dobru ogólnemu, etykiecie, (nakazom) gościnności, obowiązkom. Będąc wrogiem konwenansu i form światowych, zbyt często im uchybiał. *Gomul. Obraz. 122.* Przechodząc koło niego ukłonił mu się, jako znajomemu, nie chcąc uchybić grzeczności. *Skarb. Starosta 68.* **5. u.** swojej godności ⟨*postępować wbrew własnej godności; zachowywać się niegodnie*⟩: Gustując w takim towarzystwie, już uchybiasz twojej godności. *Wol. Dom. I, 16.* Unikał awantur, lecz nigdy nie uchybił swojej godności. *Sztyrm. Pow. I, 73.*

uchybienie 1. Ciężkie, drobne, istotne, lada, lżejsze, małe, najmniejsze, niewinne, nie lada, pomniejsze, poważne, rażące **u.** ⟨*usterka, wada, błąd; wykroczenie, ubliżenie; nieprzestrzeganie czego, postępowanie, zachowanie się wbrew czemu (zwyczajom, rygorom, normom prawnym itp.)*⟩: Za najmniejsze uchybienie — sąd wojenny (kulę w łeb). *Jun. Mazur. 231.* **2. u-a** formalne (przy powzięciu uchwały) ⟨*postępowanie wbrew przepisom*⟩. **3. u-e** językowe, kompozycyjne (w utworze) ⟨*usterki, błędy*⟩. **4. u.** c z e g o, c z e m u ⟨*nieprzestrzeganie, niezachowanie czego; postępowanie wbrew czemu; uchybienie czemu*⟩: **u.** instrukcji, regulaminu. - Gniewał się za uchybienie najmniejsze grzeczności. *Kossak. Ksiądz 43.* - **u.** obowiązkom. - Potęgą obyczaju uważali się wszyscy tak nieodzownie zmuszeni do tegoż zbytkowania, że przenoszono ruinę majątków nad uchybienie zwyczajowi. *Szajn. Szkice I, 135.* **5. u.** terminu ⟨*niedotrzymanie*⟩. **6. u.** o d c z e g o, p r z e c i w (k o) c z e m u ⟨*błąd, usterka, wada; nieprzestrzeganie, niedotrzymanie czego, postępowanie wbrew czemu, niezgodne z czym; uchybienie, wykroczenie*⟩: **u.** od prawidła. Za wszelkie uchybienia od warunków kontraktu odpowiadać będziesz tak, jak każdy dzierżawca przed dziedzicem. *Jun. Wod. 72.* **u.** przeciwko poprawnej wymowie, przeciwko rymowi, przeciw wymaganiom kompozycji; **u.** przeciw przepisom, przeciw prawdzie, zasadom; **u.** przeciw dyscyplinie pracy, przeciwko etykiecie. **7. u.** przeciw osobom ⟨*ubliżenie, obraza*⟩. **8. u.** w c z y m: **u.** w pracy (aparatu administracyjnego) ⟨*niedociągnięcia, wykroczenia*⟩. **9. u.** w znakowaniu czego (np. nut) ⟨*błędy, usterki*⟩. **10. u.** ze strony czyjej ⟨*niewłaściwe postępowanie*⟩: Było to uchybienie z jego strony; **u.** ze strony rodziców. **11.** Czuły na uchybienia etykiety; wolny od uchybień (np. styl). **12.** Karać (najlżejsze) **u-a**; naprawić **u-a**; popełnić, przebaczyć, puścić płazem **u.**: Nie mógł mu przebaczyć tego uchybienia. *Koźm. Pam. II, 200.* **13.** Spowodować **u.** (terminu); coś stanowi **u.**; usuwać, wytykać (komu) **u-a**: Omyłki i uchybienia drugich wytyka skromnie i z wielką wyrozumiałością. *Śniad. SW.* **14.** Dopuścić się uchybienia wobec kogo. **15.** Zwrócić uwagę na **u-a**; otrzymać naganę, przeprosić kogo za **u. 16.** Poczytywać, uważać co za **u.** ⟨*za ujmę, za zniewagę*⟩: Krok ten czy mógł być poczytany za uchybienie mocarstwom sąsiedzkim? *Ust. SW.*

uchylać, uchylić ⊙ **1. u.** c o a. c z e g o ⟨*częściowo otworzyć; rozsunąć*⟩: **u.** bramę, furtkę, okiennicę, okno a. uchylić bramy, furtki, okiennicy, okna. Uchylił ostrożnie drzwi i wsunął się cichaczem do wnętrza. *Krzywosz. Rusał. 97.* Uchylić firankę, portierę, zasłonę a. uchylić firanki, portiery, zasłony. - Uchylił koszulę na piersiach i pokazał wytatuowaną dziewczynę. *Kow. A. Grec. 62.* - *przen.* Niewidzialna dłoń fantazji uchyliła przede mną zasłonę przyszłych wypadków. *Prus Now. III, 220.* **2. u.** czapkę, kapelusz a. **u.** czapki, kapelusza — przed kim, w ukłonie ⟨*lekko unieść, np. w ukłonie*⟩: Powolnym ruchem podniósł się z ławki i znowu czapki nieco uchylił. *Orzesz. Niemn. I, 160.* Z kim mam przyjemność? — uchylił lekko kapelusza. *Gomul. Ciury I, 126.* **3. u.** czoła, głowy (przed kim, przed czym) ⟨*schylić z szacunkiem; mieć, okazać szacunek, respekt (dla kogo, dla czego); pochylić pokornie*⟩: Malowała się w nim żelazna, nieugięta wola i majestat, przed którym każdy mimo woli musiał uchylić głowy. *Sienk. Ogn. I, 83.* Wielu z was w drodze padnie złamanych przez los surowy, na swoją dolę nikt nie zapłacze, i nie uchyli pokornie głowy. *Czegoż chcą? 17.* **4.** *przen.* **u.** karku ⟨*upokorzyć się, ugiąć się, ustąpić*⟩: Niechaj oręż rozstrzygnie, kto karku uchyli: czy owi, co cierpieli, lub ci, co gnębili. *Mick. Wiersze 239.* **5. u.** kolano a. kolana ⟨*zgiąć, uklęknąć*⟩: Z bukietem w ręku pięknie się oświadczy [...] przed panną uchyli kolana. *Tuwim Rzecz 54.* **6. u.** komu, dla kogo niebo a. nieba ⟨*przychylić; dać komu wszystko najlepsze, być dla kogo bardzo dobrym*⟩: Mąż gotów jest dla niej nieba uchylić. *Kow. W.*

Rodz. 45. **7. u.** oczy, powieki, wargi a. oczu, powiek, warg ⟨*otworzyć*⟩: Oblany potem, śmiertelnie znużony uchylił znowu powiek. *Żer. Uroda 389.* **8. u.** pokrywę, wieko a. pokrywy, wieka ⟨*unieść, podnieść*⟩: Otworzył szkatułę małym, srebrnym kluczykiem, wieka uchylił — rękę zanurzywszy, wydobył jeden z rulonów. *Gomul. Miecz I, 66.* **9.** *książk.* **u.** przyłbicy ⟨*ukazać właściwe oblicze, przestać się maskować*⟩. **10. u.** rąbka nadziei, tajemnicy ⟨*dać niewielką nadzieję; odsłonić część tajemnicy*⟩.

● **u.** c o; **u.** c z e g o: **11. u.** dekret, pańszczyznę, prawo, przepis, ustawę, władzę, wyrok ⟨*znieść*⟩. **12. u.** dłoni, ręki ⟨*umknąć*⟩: Czemu nie podasz nam ręki? Czemu uchylasz dłoni? *Lamus 2, 1909, s. 155.* **13. u.** miecz ⟨*odsunąć, przestać grozić*⟩. **u.** następstwa, podejrzenia, trudności ⟨*usunąć*⟩. **14. u.** pretensję ⟨*nie chcieć uznać pretensji*⟩. **15. u.** propozycję, wniosek ⟨*nie przyjąć*⟩. **16. u.** pytanie ⟨*nie chcieć na pytanie odpowiedzieć*⟩. **17. u.** testament, zapis ⟨*obalić, unieważnić*⟩.

uciąć, ucinać 1. Uciąć krótko, sucho, z miejsca ⟨*przerwać czyją wypowiedź*⟩: Proszę o tym nie mówić — ucięła z miejsca. *Breza Uczta 150.* Zresztą — ucięła sucho — tu nie ma o czym mówić. *Was. W. Rzeki 522.* **2.** Ucinać krótko ⟨*mówić krótko, krótkimi zdaniami, wyrazami, urywać*⟩: Na pytania dziewczyny odpowiada, krótko ucinając. *Klaczko Zapomn. 271.* **3. u.** nagle, w pół słowa, w pół zdania, w pół taktu ⟨*urwać (przemówienie, śpiew, grę), przestać mówić, śpiewać, grać*⟩: W chwili, gdy otworzył usta, uciął nagle, machnął tylko ręką na znak, że mówić nie warto. *Lam J. Kor. 69.* **4. u.** z kopyta ⟨*ruszyć gwałtownie, szybko*⟩: Koń [...] uciął z kopyta tak dziarsko, że młoda łowczyni zaledwie miała czas skręcić go wyłączną sobie ścieżką. *Choj. Alkh. IV, 194.* **5.** Jak uciął: a) ⟨*jak ręką odjął, jak na komendę; nagle (ustało, przerwało się), od razu*⟩: Gwar umilkł jak uciął. *Brzoza Bud. 71.* Równy krok [...] urwany na „spocznij" — jak uciął przed bramą. *New. Pam. 470.* Odwiedzał Bzówek, nareszcie jak uciął, zupełnie przestał bywać. *Dygas. Pióro 34*; b) ⟨*równo, akurat*⟩: Ilem ci winien, mości Organisto? [...] dziesięć sorokowców jak uciął. *Łoz. Wal. Dwór 25.* **6. u.** jak brzytwą ⟨*równo obciąć*⟩: Odyniec [...] trzeciemu [psu] uciął jak brzytwą tylną nogę. *Wodz. Wspom. 121.* **7.** Jak(by) batem, jak(by) nożem uciął ⟨*nagle*⟩: Jakby batem uciął, zmienia się wszystko. *Wroń. Pam. 177.* Las urywa się, jak nożem uciął. *Sienk. Listy III, 222.* Równe pole kończyło się niespodziewanie jak ucięte nożem. *Rudn. H. Spart. 70.* Miłość Marka skończyła się jednakże jak nożem uciął. *Sienk. Leg. 14.* **u.** jakby nożem ⟨*przerwać gwałtownie, nagle*⟩: Ucięła z nim rozmowę, jakby nożem i odwróciła się w przeciwną stronę. *Kłosy 160, 1868, s. 39.* **8.** Jakby go (ją) giez uciął ⟨*stał się zły, rozzłościł się*⟩: Babę raptem, jakby giez uciął. *Kunc. Dni 22.* **9. u.** (sobie) drzemkę (poobiednią) ⟨*zdrzemnąć się*⟩. **10. u.** flirt, romans; **u.** sobie flircik, romansik ⟨*poflirtować, poromansować*⟩: Możecie uciąć romansik... To u Renierowej. *Zap. G. Ptak I, 43.* **11. u.** gapia ⟨*zagapić się*⟩: Gapia uciąłem — zawołał. — Czytam sobie, jak gdybym nie miał nic do zrobienia. *Prus Przem. 114.* **12. u.** kiksa, koguta ⟨*w wykonaniu utworu muzycznego, w śpiewie: sfałszować, biorąc wyższy ton*⟩: Sfałszował takt, że ucięła niesłychanego kiksa. *Reym. Kom. 63.* Ponieważ nie miał dobrego słuchu, uciął koguta i umilkł przestraszony. *Goj. Dom 7.* **13.** *przestarz. przen.* **u.** ⟨*o psach: szczekać hałaśliwie*⟩: [Psy] takiego ucięły kuranta, że aż mi się serce rozpływało od znakomitej wrzawy ich szczekania. *Sztyrm. Katalept. II, 189.* **14. u.** krakowiaka, mazura, poloneza: a) ⟨*zagrać z werwą*⟩; b) a. **u.** z kim krakowiaka itp. ⟨*zatańczyć z życiem*⟩. **15. u.** mowę ⟨*wypowiedzieć, palnąć*⟩. **16. u.** nura ⟨*wpaść w co, zanurzyć się, skoczyć w co*⟩: Nura uciął w pokosy i w traw utonął głębinie. *Berw. Poezje I, 98.* **17. u.** odę, wiersz do kogo ⟨*napisać*⟩. **18. u.** narzekania ⟨*przerwać*⟩. **19. u.** opowiadanie ⟨*urwać*⟩. **20. u.** z kim rozmowę, pogawędkę ⟨*porozmawiać, pogawędzić*⟩. **21. u.** szpaka ⟨*skrzętnie przeprowadzić jaką intrygę, urządzić co, doprowadzić do czego*⟩: Często i dość jawnie takem uciął szpaka, że go ojciec ogrzmocił bizunem jak żaka. *Zabł. Zabob. 14.* **22.** *pot.* **u.** sobie śpika ⟨*przespać się*⟩: Konie spętamy, podrzuci im się siana, a my utniemy sobie śpika! *Żukr. Dni 190.* **23.** Dać sobie głowę, rękę, szyję **u.** (, że...) ⟨*być pewnym czego, ręczyć za co, że...*⟩: Głowę dam sobie uciąć, że tak będzie. *Prus Lalka III, 70.* Dałbym sobie głowę uciąć, że Link był pijany. *Zachar. Kres. 137.* Głowę dam sobie uciąć, że to złodziej oczy mi mydli. *Twórcz. 7, 1953, s. 97.* Szyję by sobie dał uciąć, że syn nie wpadnie na taki pomysł. *Mort. Wawrzek 14.* **24.** Dać, pozwolić sobie rękę **u.** (za kogo, za co) ⟨*zrobić wszystko dla kogo, dla czego*⟩: No, gdyby teraz chciał, dam sobie za niego rękę uciąć. *Prus Dzieci 214.* Sobieski oświadczył, że będzie się starał, aby ich z przysięgi zwolniono, ale dopóki to nie nastąpi, raczej da sobie rękę uciąć niż ją złamie. *Boy Mar. 155.* **25.** Utnij głowę ⟨*choćby nie wiem co robił*⟩: Kto wziął, kto ruszał — utnij głowę, wbij zęby w ścianę — nie wiadomo! *Żer. Przedw. 234.* **26.** Głowy nie utnie (nie utną) ⟨*nie stanie się nic złego, nie spotka kogo nieszczęście*⟩: Może by jednak do niego zagadać? Trzeba spróbować. Głowy przecież nie utnie. *Piach Nas 87.* **27. u.** k o g o, c o — w c o ⟨*ukłuć*⟩: Osa ucięła go w rękę. - Co za taniec... Panie, krowa, jak ją bąk dobrze utnie w pośladek, tańczy na rżysku z nie mniejszą sztuką. *Kosiak. Rick II, 54.* **28.** Deszcz ucina, uciął ⟨*pada, popadał*⟩: Uciął krótki, ulewny, skośny deszcz. *Ejs. Pusz. 124.*

uciążliwy 1. u. dla kogo, dla czego; *daw.* komu ⟨*dający się we znaki, dokuczliwy*⟩: Podatek **u.** dla płatnika, wojna **u-a** dla kogo; przemysł **u.** dla miasta; *daw.* obywatele **u-i** państwu; utrzymanie domu **u-e** gospodarzowi. **2. u.** w c z y m ⟨*trudny, wymagający wysiłku*⟩: Aparat **u.** w obsłudze; surowce **u-e** w transporcie.

ucichać, ucichnąć 1. Psy ucichły ⟨*szczekanie psów ustało, psy przestały szczekać*⟩. **2.** Ucichło o kimś, o czymś; sprawa ucichła ⟨*przestano się kimś, czymś zajmować; przestano o kim, o czym mówić*⟩: O Bogusławie zaś ucichło przez długi czas zupełnie. *Sienk. Pot. VI, 63.* Sprawa soboru narodowego na czas jakiś ucichła. *Zakrz. W. Reform. 194.* **3.** Ucichło (nagle), jakby makiem zasiał, jakby mak siał ⟨*uciszyło się zupełnie; zapanowało zupełne milczenie*⟩. **4.** *książk.* Ucichnąć na zawsze ⟨*umrzeć*⟩: Jęczał,

majaczył [...] na koniec ucichł — na zawsze! *Sier. Now. 103.*

uciec, uciekać **1.** u. bezładnie, haniebnie, pośpiesznie, sromotnie; u. masowo, tłumnie; chyłkiem, cichaczem, ciszkiem; galopem, kłusem, pędem, piechotą, pieszo, skokami; u. co sił, co siły, co sił w nogach, co tchu, co koń wyskoczy; na łeb na szyję, na oślep, na przełaj; po kryjomu, przez dziesiąte parkany, w te pędy, w popłochu, w rozsypce, z całych sił, z pośpiechem; u. ze wstydu; u. aż się (za kim) kurzy; gdzie pieprz rośnie; ile sił starczy. **2.** u. pierwszy, ostatni; przerażony, wystraszony; gnany furiami, lękiem, strachem, przerażeniem; u. bez walki; u. do diabła: Porwała go ostatnia pasja na [...] nieprzyjaciół, że nie uciekli do diabła, lecz leźli w oczy. *Sienk. Ogn. II, 213.* **3.** u. jak burza, jak diabeł od święconej wody, jak oparzony, jak pies od jeża, jak szalony, jak zając; u. jak od nieszczęścia, jak przed zarazą; ucieka jakby mu skrzydła wyrosły, jakby go kto gonił. **4.** Uciekł jak stał ⟨*w tym co miał na sobie (nie kompletując garderoby i nic ze sobą nie zabierając)*⟩. **5.** u. na bory i lasy; na koniec, na kraj świata; za dziesiątą granicę ⟨*daleko*⟩. **6.** u. na widok czego, na czyj widok: Uwierzył, że paczkę w rikszy porzucił przypadkowy pasażer uciekając na widok łapanki. *Brand. K. Troja 196.* **7.** u. czym: a) ⟨*którędy*⟩: u. drogą, szosą, ścieżką; morzem; b) ⟨*za pomocą czego*⟩: u. autem, samolotem, pociągiem, okrętem. **8.** *przen.* u. dokąd myślą, pamięcią ⟨*przenieść się*⟩. **9.** u. do kogo; do czego (dokąd), *rzad.* ku czemu: Chłopak się włóczył, uciekał z domu do dziadka. *Kowalew. S. Bliżej 140.* Jeszcze bardziej mnie nudzą w innych domach wizyty, najczęściej więc uciekam do mego samotnego mieszkania. *Słow. Listy II, 22.* W szalonych podskokach długich i silnych nóg swych ku oberży uciekać począł. *Orzesz. Mirt. 73.* **9a.** u. od kogo, od czego ⟨*porzucić, odbiec kogo, co*⟩: u. od rodziców, od męża, od żony, od rodziny; *przen.* ⟨*uniknąć czego*⟩: u. od głodu, od nędzy; od miłości, od szczęścia, od samotności; od odpowiedzialności. **10.** Uciec od ołtarza ⟨*zerwać małżeństwo*⟩. **11.** Uciec od śmierci, przed śmiercią ⟨*uniknąć śmierci*⟩. **12.** u. od wspomnień *dk* ⟨*przestać wspominać*⟩; *ndk* ⟨*uniknać wspomnień*⟩. **13.** Uciekać od życia ⟨*nie brać udziału w życiu (np. towarzyskim, społecznym)*⟩; uciec od życia ⟨*odebrać sobie życie*⟩. **14.** u. przed kim; przed czym: Uciekaj przed tym wariatem, bo mnie i ciebie zabije. *Sewer Zyzma 282.* u. przed deszczem, przed pogonią, przed pożarem, przed sprawiedliwością. **15.** u. spod czego ⟨*wymknąć się*⟩: Trzymaj... łapaj!... Dzieci wyciągnęły ręce, ale wszystko uciekało im spod palców. *Sier. Now. 167.* Uciec spod szubienicy ⟨*o skazanym na śmierć, który uniknął powieszenia*⟩. **16.** Częściej *dk* u. spod ręki ⟨*nie dać się schwytać, wywinąć się, usunąć się*⟩. **17.** u. komu sprzed nosa: a) ⟨*o pojazdach: odjechać w ostatniej chwili (zanim ktoś zdążył wsiąść)*⟩: Autobus uciekł nam sprzed nosa i trzeba było czekać. *Putr. Rzecz. 199*; b) ⟨*o interesie, okazji, sprawie itp.: nie dojść do skutku, wymknąć się, przepaść*⟩: Interes uciekł mu sprzed nosa. *SW.* **18.** u. w przeszłość ⟨*myśleć o przeszłości*⟩: Zamykał się w sobie, uciekał w przeszłość. *Chmielow. Poeci 420.* **19.** u. w tył ⟨*o pozornym ruchu mijanych przedmiotów przy szybkiej jeździe*⟩: Słupy telegraficzne uciekały w tył. *Reym. Now. V, 38.* **20.** u. z kim ⟨*o kobiecie: opuścić dom, rodzinę, męża dla (innego) mężczyzny*⟩: Puściła się z powstańcem. Uciekła z nim i gdzieś się wałęsa. *Żer. Rzeka 142.* **21.** u. z czego (skąd) ⟨*wydostać się, umknąć*⟩: u. z domu, z kraju, z niewoli, z obozu, ze stanowiska, z więzienia. **22.** Wszystko komuś ucieka z rąk ⟨*ktoś wszystko upuszcza*⟩. **23.** *przen.* Coś ucieka z czyich rąk ⟨*wymyka się komu*⟩: Tak się wszystkim śpieszy, że robota ludziom z rąk ucieka. *Twórcz. 7, 1952, s. 96.* **24.** *pot.* Uciekać z czym ⟨*o części ciała lub o przedmiocie trzymanym: usunąć się z tym, zabrać to (zwykle w formie rozkaźnika)*⟩: Uciekaj z głową, z nogą, z ręką; uciekaj z tym talerzem. **25.** u. z duszą, z życiem ⟨*ocalić życie w ucieczce; ocaleć*⟩: Ludność [...] uciekała z życiem tylko, rzucając mienie na łaskę losu. *Dyb. Siedem 79.* **26.** u. z oczami ⟨*nie patrzyć prosto w oczy; unikać czyjego wzroku*⟩. **27.** Coś nie ucieknie (*daw.* uciecze), coś komu nie ucieknie ⟨*zdąży się coś zrobić, gdzieś pójść itp.*⟩: Kiego licha się tak śpieszysz? Dwór ci nie uciecze, przenocuj u mnie. *Krasz. Sfinks I, 40.* Nie przemęczajcie się, koleżkowie [...] Praca nie zając — nie ucieknie. *Brand. M. Pocz. 192.* **28.** Ciepło ucieka z czego (np. z mieszkania) ⟨*coś oziębia się, staje się chłodniejsze, traci ciepło*⟩. **29.** Czas ucieka ⟨*szybko mija*⟩. **30.** *żart.* Dusza ucieka komu w pięty ⟨*ktoś się boi, jest przerażony*⟩. **31.** Dusza ucieka z ciała ⟨*ktoś umiera*⟩. **32.** Krew ucieka do serca, z twarzy ⟨*ktoś blednie, ktoś ulega silnemu wrażeniu*⟩. **33.** Młodość ucieka ⟨*mija*⟩. **34.** Oczy uciekają pod powieki ⟨*przymykają się*⟩. **35.** Oczy uciekają w głąb ⟨*zapadają się*⟩. **36.** Oczy uciekają, oczy uciekają przed kim, przed czyimi oczyma, wzrokiem, oczy uciekają w bok; wzrok ucieka, ucieka przed kim, przed czyimi oczyma, przed czyim wzrokiem, w bok ⟨*ktoś unika czyjego wzroku, nie patrzy prosto w oczy*⟩: Oczy [...] uciekają ciągle przed nim, na próżno chciałby schwycić jedno choć spojrzenie. *Dzierzk. Pow. I, 5.* **37.** Pociąg komu uciekł ⟨*ktoś się spóźnił na pociąg*⟩. **38.** Podłoga, ziemia ucieka komu spod nóg ⟨*ktoś nie może ustać, mdleje, przewraca się*⟩. **39.** Sen ucieka, uciekł od kogo, spod powiek, z oczu ⟨*ktoś nie może spać*⟩: Jasiek czuwał. Nie mógł on oka zmrużyć. Sen od niego uciekał. *Jun. Antrop. 64.* **40.** Ziemia ucieka spod wagonu ⟨*pociąg jedzie szybko*⟩. **41.** Życie ucieka ⟨*mija*⟩. **42.** Życie ucieka z kogo ⟨*ktoś jest słaby, umiera*⟩. **43.** Uciekaj, póki\u015b cały, jeśli ci życie miłe ⟨*pogróżka: odejdź, idź precz*⟩.

przysł. **44.** Co się odwlecze, to nie uciecze.

uciec się, uciekać się **1.** u. się do kogo — o co, *daw.* po co; u. się pod czyją opiekę, protekcję; u. się do kogo z prośbą, błaganiem o co ⟨*zwrócić się do kogo z prośbą o pomoc, opiekę*⟩: u. się do matki, opiekuna, zwierzchnika. - Mieczysław uciekł się do zięciów o pomoc. *Biel. M. SW.* Uciśniony od swego książęcia i pana uciekł się do Oleśnickiego po radę, co ma czynić? *Dzied. Oleśn. II, 265.* **2.** u. się do czego ⟨*zastosować co jako środek represji, obrony, osiągnięcia czego; chwycić się czego, użyć czego w ostateczności*⟩: u. się do bata, do rózgi; u. się do broni; u. się do intryg, do kłamstwa, do podstępu, do prośby, do przekupstwa, do szantażu, do

wykrętów. **3. u.** się do czyjej kieszeni ⟨*prosić kogo o pieniądze*⟩. **4. u.** się do czyjej łaski, pomocy ⟨*prosić kogo o co (np. o wsparcie, pomoc)*⟩. **5. u.** się do prawa ⟨*odwołać się do prawa; oddać sprawę do sądu*⟩. **6. u.** się do protekcji ⟨*używać protekcji; zwrócić się do kogo o protekcję*⟩. **7. u.** się do przemocy ⟨*działać siłą*⟩. **8. u.** się do gwałtownych, wypróbowanych, znanych środków ⟨*zastosować gwałtowne itp. środki*⟩. **9. u.** się o c o ⟨*starać się, prosić o co*⟩: **u.** się o pomoc, o radę.

uciecha 1. Diabelskie, niewybredne, niewymowne, pospolite, rozpustne, trywialne, złośliwe, żywe **u-y**; **u-y** doczesne, dziecinne, miłosne, płciowe, światowe **a.** świata, umysłowe, zmysłowe ⟨*to co sprawia przyjemność, radość, zabawę; przyjemności, rozkosze; zadowolenie, wesele*⟩: Odwrócił się od uciech doczesnych. *Kremer Listy II, 171.* **2. u.** z c z e g o: **u.** z zabawy. **3.** Dla uciechy, na uciechę kogo (robić co) ⟨*aby sprawić komu (sobie) uciechę; dla przyjemności, dla zabawy*⟩: Czemu przez tę dziurę skaczecie? — Dla uciechy. *Tremb. Proz. 206.* Teatr [...] prosperuje na uciechę tak amatorów w nim grających, jak i publiki. *Prz. Tyg. Życia 3, 1875.* **4.** Ku uciesze kogo ⟨*tak, że ktoś się cieszy; ku zadowoleniu kogoś*⟩: Grano na rozmaitych innych instrumentach ku wielkiej uciesze zgromadzonego ludu. *Chłęd. Odr. 301.* **5.** Z uciechy (klaskać w ręce); z uciechy (aż piszczy) ⟨*z zadowolenia, z radości*⟩. **6.** Z uciechą (powiedzieć, robić co) ⟨*z zadowoleniem, z przyjemnością, z radością*⟩. **7.** Z łaski na uciechę ⟨*tak sobie, bez powodu; bez wyraźnego celu*⟩: Nigdy on naprawdę nie posłował, tylko się do niego ta godność przykleiła od ludzkiego gadania z łaski na uciechę! *Twórcz. 8, 1954, s. 45.* Robić co z łaski na uciechę. **8.** Jest. było uciechy co niemiara ⟨*zabawy, śmiechu; radości*⟩. **9.** Mieć z czego uciechę ⟨*mieć przyjemność, radość, zabawę*⟩: Były to malutkie saneczki, ale jakąż wielką miałem z nich uciechę! *Prus Now. III, 32.* **10.** Sprawi(a)ć komu uciechę; wzbudzać uciechę: Wyliczenie powszednich czynności sprawiało Agnisi niewymowną uciechę. *Dąbr. M. Noce II, 7.* Zespół aktorów był bardzo dobry, a wykonanie żywe, naturalne, wzbudzało powszechną uciechę. *Lim. Pam. 209.* **11.** Być skłonnym, mieć skłonność do uciech stołu; nie wyrzekać się uciech stołu ⟨*lubić dobrze zjeść i wypić*⟩. **12.** Doznać uciechy; szukać w czym uciechy ⟨*przyjemności*⟩: Nigdy za nikim nie straciła głowy. Byle uciechy doznać i mieszek napełnić. *Wikt. Papież 331.* **13.** Zażywać uciech (miłosnych), rzucać się w wir uciech; oddawać się uciechom. **14.** Szaleć z uciechy.

przysł. **15.** Starość nie **u.** *(Choj. Alkh. I, 6) por.* Starość nie radość.

ucieczka 1. Awanturnicza, bezładna, bezprzykładna, chyża, daremna, desperacka, łatwa, masowa, nagła, paniczna, podła, ponowna, powszechna, pozorna, prędka, próżna, sromotna, szybka, śpieszna, tajemnicza, trudna **u.** ⟨*uciekanie*⟩; jedyna, ostatnia **u.** ⟨*schronienie, przytułek, ostoja*⟩: Na własne oczy widzieli paniczną ucieczkę taborów i artylerii. *Ziel. S. Pol. 184.* **2. u.** c z y m, p r z e z c o: a) (którędy): **u.** oknem **a.** przez okno; **u.** przez rzekę; b) **u.** c z y m ⟨*jakimś środkiem lokomocji*⟩: **u.** autem, samolotem, statkiem, łodzią motorową. **3. u.** d o k o g o: Naiwnie wyobrażał sobie ucieczkę do swoich partyzantów. *Morc. Ptaki 94.* **4. u.** o d k o g o, o d c z e g o (również *przen.*): **u.** od rodziny; **u.** od rzeczywistości, od świata, od życia. **5. u.** p r z e d k i m, p r z e d c z y m (również *przen.*): **u.** przed nieprzyjacielem, przed samym sobą, przed nędzą. **6. u.** w c o ⟨*dokąd*⟩; zwykle *przen.*: **u.** w sferę ideałów. **7. u.** w k i m; w c z y m ⟨*ratunek, ostoja*⟩: **u.** w przyjacielu; w nauce, w sztuce. **8. u.** z c z e g o (s k ą d): **u.** z domu, z niewoli, z obozu, z więzienia. **9. u.** z k i m: **u.** z kolegą, z kochankiem, z wojskiem. **10. u.** za granicę, za kordon. **11. u.** za lasy i góry, za siódmą rzekę ⟨*daleko*⟩. **12.** Skory, skłonny do ucieczki ⟨*płochliwy, bojaźliwy*⟩. **13.** W ucieczce przed czym (również *przen.*) ⟨*uciekając przed czym*⟩: Więc jakby w ostatniej ucieczce przed obłędem, prosiłem jednego z przyjaciół, aby mnie kazał uwięzić lub zamknąć w szpitalu. *Reym. Now. IV, 184.* **14.** (Być) w ucieczce ⟨*uciekać*⟩: Kierdel owiec zbity, stłoczony, zestrachany, na miejscu drepcący pomylonymi kopytkami — pasterze w ucieczce, w odwrocie. *Zeg. Uśm. 280.* **15.** Planować, ponawiać, powodować, przeciąć komu, rozpocząć, układać, ułatwić komu, umożliwić, utrudnić, zorganizować ucieczkę. **16.** Znaleźć ucieczkę u kogo ⟨*ostoję, schronienie*⟩. **17.** Zdecydować się, zdobyć się na ucieczkę. **18.** *daw.* Iść, pójść w ucieczkę ⟨*uciekać*⟩. **19.** Próbować, zaniechać ucieczki. **20.** Szukać ucieczki w kim, w czym ⟨*szukać ratunku, ostoi, oparcia w kim, u kogo; szukać ratunku w czym, ratować się czym*⟩: Jego oczy biegały po tłumie, szukając ucieczki. *Brand. K. Sams. 60.* W chaosie myśli — ucieczki szuka w śmierci. *Kleiner Słow. I, 238.* **21.** *przestarz.* Brać się, mieć się do ucieczki ⟨*przygotowywać się do ucieczki, zaczynać uciekać*⟩: I już się, szkapy zostawiając same, brali do ucieczki, ale łagodny głos [...] ich trwogę uśmierzył. *Damr. Niw. 125.* Wypchawszy kieszenie [...] cofał się ku tylnym zabudowaniom, mając się do ucieczki. *Gomul. Miecz II, 105.* **22.** Porwać się, przygotowywać się, przymusić kogo, runąć, rzucić się, skłaniać kogo (się); *daw.* udać się; zerwać się, zmusić kogo, zwrócić konia do ucieczki: Na oślep runęło wszystko do ucieczki. *Krusz. Paw. 229.* Odwrócił się nagle i rzucił się do ucieczki z przeraźliwym krzykiem. *Olcha Most I, 232.* **23.** Wstrzymywać od ucieczki. **24.** Zapobiec ucieczce; myśleć, zamyślać o ucieczce. **25.** Szukać ocalenia, ratunku w ucieczce; znajdować się w ucieczce ⟨*uciekać*⟩. **26.** Być, stać się czyją ucieczką ⟨*być, stać się czyim schronieniem; również przen.*⟩: Chaty nasze staną ci się ucieczką. *L.* Dwór jego zawsze był ucieczką poczciwych ludzi. *Troc SW.* Ona [zemsta] i tak zawsze będzie ostatnią ucieczką człowieka, który mniema, że go bliźni niesprawiedliwie potępili. *Dygas. Pióro 185.* **27.** Ocalić się, ratować się, ratować życie, *daw.* salwować się ucieczką. **28. u.** ocaliła, uratowała kogo, udała się, nie udała się.

uciekać p. uciec

uciekać się p. uciec się

ucierać, utrzeć 1. u. c o — n a c z y m; w c z y m ⟨*rozcierać na miałko*⟩: **u.** ser na tarce; **u.** cukier w moździerzu. **2. u.** c o — z c z y m ⟨*rozcierać*⟩: **u.** żółtka z cukrem. **3.** Utrzeć kogo, co na proch (również *przen.*) ⟨*rozetrzeć, zetrzeć*⟩. **4. u.** sprawę;

u. co na zebraniu, na posiedzeniu ⟨*omawiać, dyskutować; uzgadniać, układać*⟩: Za staraniem przyjaciół sprawę jakoś utarto. *Rul. Wspom. 279.* Przedmiot ten przed poddaniem go pod obrady ucierano na poufnych zebraniach. *Schmitt Dzieje I, 285.* **5. u.** (sobie) usta (*daw.* dziś *rub.* gębę), nos — czym ⟨*obcierać, wycierać*⟩: **u.** nos chustką a. w chustkę. Chłop co raz, kiedy jadł i pił, pięścią sobie gębę i nos ucierał. *Haur SW.* **6.** *daw.* **u.** drogę ⟨*torować, otwierać*⟩: Dobra sława uciera do wszystkiego drogę. *Zabł. SW.* **7.** częściej *dk* **u.** nos a. nosa komu ⟨*dać komu nauczkę, poskromić kogo*⟩: Małemu to dobrze zrobi, nosa mu utarli, nic mu nie szkodzi! *Gąs. W. Pig. 4.* Długą szpadą uciera nosy możnym świszczypałom. *New. Pam. 18.* **8.** *rzad.* Nos sobie utrzyj! ⟨*pilnuj swoich spraw*⟩: Patrzcie go, jaki rajca! Nos sobie utrzyj, gawronie, nie w cudzej kaszy palce maczaj! *Dygas. Now. I, 30.* **9.** *przestarz.* częściej *dk* **u.** komu rogów ⟨*ukrócić, upokorzyć, poskromić kogo*⟩: Amazonki wojować przestały, gdy im mężowie rogów utarli. *Biel. M. SW.*

ucierać się, utrzeć się 1. *przestarz.* Ucierać się na słowa ⟨*sprzeczać się, polemizować*⟩. **2.** *przestarz.* Ucierać się z kim ⟨*ścierać się, walczyć*⟩: Jeden korpus armii Loary ucierał się z Niemcami pod Orleanem. *Tyg. Ilustr. 155, 1870.* Reżyser uciera się z artystami, mustruje statystów. *Kotarb. J. Świat. 178.* **3.** Ucierać się o co ⟨*spierać się o co, dyskutować co*⟩: Nowe przekonania, o które żywo ucierano się w publicystyce i w sejmie, upowszechniały się z wolna w całym kraju. *Lim. Społ. XVIII, 319.* **4.** Utarło się u nas, że...; utarł się zwyczaj, że... ⟨*przyjęło się; przyjął się powszechnie zwyczaj, że...*⟩. **5.** Utarło się mniemanie, zdanie, że..., utarł się pogląd, że...: utarła się opinia. **6.** Utarło się przekonanie, że... ⟨*ustaliło się; przyjęło się ogólnie, upowszechniło się mniemanie, itp., że...*⟩. **7.** Nazwa jaka utarła się; utarło się wyrażenie, utarło się powiedzenie, że... ⟨*została(-o) przyjęte powszechnie, jest powszechnie używana(-e)*⟩.

ucierpieć 1. u. o d c z e g o ⟨*ponieść szkodę*⟩: Okolica ucierpiała od wojny. Miasto ucierpiało od bombardowań. Oziminy ucierpiały od deszczów. **2. u.** p r z e z k o g o; p r z e z c o: Co ja przez niego ucierpiałam! *Żmich. Róża 81.* Sukcesorowie nie ucierpieli materialnie przez jego zgon. *Wędr. 25, 1901, s. 488.* Miasto ucierpiało mocno przez wojnę, przez najazdy nieprzyjacielskie. - Kraj ucierpiał przez przemarsz wojsk, rekwizycje. **3. u.** n a c z y m: Cała rola stała się od A do Z jednym wielkim nonsensem [...] i sztuka ucierpiała na tym. *Boy Flirt V, 60.* Od pół roku tyle miałem w domu nieszczęścia, że nie wiem sam, jak je przetrwałem. Alem znacznie ucierpiał na ciele i na umyśle. *Mick. Listy II, 230.* **4. u.** na wyglądzie ⟨*stracić na wyglądzie*⟩: Zeszyt I przez wydanie go na powielaczu ucierpiał bardzo wiele na wyglądzie zewnętrznym. *Wierchy 1931, s. 212.* **5.** *przestarz.* **u.** d l a k o g o ⟨*wycierpieć*⟩: Upadł do nóg Aldony, ręce jej cisnął do serca i przepraszał za wszystko, co ucierpiała dla niego. *Mick. Konrad 112.* **6.** *przestarz.* **u.** z powodu czego ⟨*doznać przykrości*⟩: Wielce też hetman ucierpiał z powodu obmów ze strony najrozmaitszych w ojczyźnie mężów. *Proch. Żółk. 304.* **7.** Nie ucierpieć głodu ⟨*nie zaznać głodu, nie głodować*⟩: Kto ma dobrego sąsiada, nie ucierpi głodu. *Świerszcz. 34, 1953.*

ucieszyć u. oczy czym; **u.** komu oczy ⟨*z przyjemnością popatrzeć na co; sprawić, że ktoś patrzył z przyjemnością*⟩: **u.** oczy pięknym widokiem, harmonią gestów. - Potańcujcie dziewczęta! ucieszcie nam oczy. *Brodz. Poezje 257.*

ucieszyć się ⟨*poczuć radość, zadowolenie; uradować się*⟩ **1.** *iron.* **u.** się jak goły w pokrzywach: Ucieszył się jak goły w pokrzywach. *Prus Kron. III, 204.* **2. u.** się c z y m ⟨*uradować się; uraczyć się*⟩: Poszedł do karczmy, gdzie ucieszywszy się tańcem i bawarem, przenocował. *Święt. A. Obraz. I, 118.* **3. u.** się z c z e g o: **u.** się ze spotkania, z prezentu, z przyjazdu kogo. **4. u.** się z k i m: A dajże mi pani tego porucznika, niechże go uściskam, niech się nim ucieszę. *Skarb. Starosta 105.* **5. u.** się k o m u: Ubogie sieroty popatrzą za nim, ale się mu nie ucieszą. *Len. T. cyt. Konopn. Ludzie 470.* **6. u.** się na widok czego: Nel ucieszyła się bardzo na widok ulubionych owoców. *Sienk. Pust. I, 154.* **7. u.** się d o c z e g o: Do buławy mniej bym się ucieszył niż do Ciebie. *Sienk. Wołod. III, 81.* **8. u.** się z sobą: Niechże się jeszcze ucieszymy z sobą choć chwilkę. *Kaczk. Anunc. I, 193.* **9. u.** się, ż e...: Ogromnie się ucieszyłem, że wrócił do Warszawy. *Perz. Uczn. 103.*

ucinać p. **uciąć**

ucisk 1. Chwilowy, ciągły, ciężki, dotkliwy, gwałtowny, mocny, nieustanny, nieznośny, silny, stały, straszny, twardy, wielki **u.**; **u.** nie do zniesienia ⟨*gniecenie, uciskanie; uczucie ciśnienia, gniecenia; również przen.*⟩; tylko *przen.* ⟨*gnębienie, terror, przemoc; stan tego, kto podlega gnębieniu*⟩: Bezprawny, brutalny, krwawy, okrutny, srogi, wiekowy **u.**; **u.** biurokratyczny, celny, ekonomiczny, fiskalny, klasowy, kolonialny, kulturalny, materialny, moralny, narodowościowy, narodowy, obszarniczy, pańszczyźniany, pieniężny, podatkowy, policyjny, polityczny, religijny, społeczny, wojenny, wojskowy. **2. u.** c z e g o ⟨*uciskanie, gniecenie tego co ciśnie*⟩: **u.** bandaża, krwi, palców, ręki. **3. u.** c z y m: **u.** dłonią, ręką, palcem. **4. u.** n a c o: **u.** na dłoń, na rękę, na nogę; na głowę, na mózg, na serce, ucisk na powierzchnię. **5. u.** w c z y m: **u.** w gardle, w głowie, w piersiach, w żołądku. **6. u.** k o g o, c z e g o: a) ⟨*w stosunku do kogo, do czego wykonywany; przen. gnębienie, przemoc*⟩: **u.** ludu, narodu, poddanych; **u.** narodowości, rolnictwa, przemysłu; b) ⟨*ucisk tego, kto stosuje przemoc*⟩: **u.** dyktatora, satrapy, możnowładców; **u.** losu. **7. u.** n a d k i m: Ucisk rodu nad rodem — żądza własności. *Kamień. Wyb. 85.* **8.** Jarzmo ucisku. **9.** Czuć, cierpieć, odczuwać, powiększać, wywierać, wzmagać, znosić **u.**; doświadczać, doznawać ucisku; poddać uciskowi; cierpieć, skarżyć się na **u.** (*dosł.* i *przen.*); tylko *przen.*: Przynosić, szerzyć, zwolnić **u.**: Lud polski [...] cierpi nade wszystko na ucisk uprzywilejowanej klasy właścicieli ziemi. *Rewol. 9.* Nie żadne wyzwolenie, ale ucisk [...] przynosiła Blokada Kontynentalna ludom. *Korzon Handl. 259.* **10.** Posuwać się do ucisku, bronić od ucisku; wyrywać się, wyzwalać się spod ucisku; być, jęczeć, stękać pod uciskiem; ratować, trzymać, żyć w ucisku; wyzwolić z ucisku;

daw. dopełniać ucisku; demonstrować, powstawać, występować przeciw uciskowi; gnębić uciskiem, bronić przed uciskiem; walczyć z uciskiem. **11. u.** gniecie, potęguje się, powstaje, rośnie, ustępuje, wzmaga się, wzrasta, zelżał, *daw.* zwolniał (*dosł.* i *przen.*); tylko *przen.* **u.** (kolonialny) dochodzi do zenitu.

uciskać 1. Coś (kogo) uciska — (w co); coś uciska komu—co ⟨*ugniata, gniecie, ciśnie; również przen.*⟩: Gorset, pas uciska biodra; kołnierzyk uciska kogo w szyję; karabin uciskał mu ramię; upał uciskał mu płuca; uciskały go kłopoty; los go uciska ⟨*prześladuje*⟩. **2.** *daw.* Głód kogo uciska ⟨*dokucza; ktoś doznaje silnego uczucia głodu*⟩: Głód go uciskał. *Kras. Bajki 83.* **3. u.** k o g o, c o — c z y m ⟨*nakładać na kogo jakie ciężary, gnębić czym*⟩: **u.** mieszkańców, kraj podatkami. **4.** *daw.* **u.** kogo jarzmem ⟨*uciemiężać, gnębić kogo*⟩: Jako więc [...] do dobrego króla należy, ani jarzmem swobodnych uciskać, ani nadto dać się rozpościerać swobodzie, takim właśnie sposobem gospodarzowi pasieki z pszczołami postępować należy. *Kras. Podstoli 57.* **5.** *książk.* Coś uciska pierś — czym: Odetchnął głęboko, jakby chciał zrzucić z piersi ogromny jakiś ciężar, który ją uciskał. *Orzesz. Na dnie II, 114.* Dziwna duszność uciskała trwogą piersi. *Pol Obrazy I, 287.* **6.** *książk.* Coś uciska (komu) serce; uciska serce kamieniem ⟨*coś gnębi kogo, leży mu na sercu*⟩: Smutek uciskał mu serce w chwili, kiedy spostrzegał, że tańcząc z kim innym była wesoła i rozbawiona. *Żer. Popioły I, 57.* Jeszcze się nie odważył wypowiedzieć, co mu kamieniem uciskało serce. *Reym. Now. III, 215.*

uciszać (się), uciszyć (się) 1. u. k o g o, c o — c z y m ⟨*nakazywać ciszę, uspokajać, uśmierzać*⟩: **u.** rozmawiających, klasę, gwar, wrzawę, rozmowy, śmiechy sykaniem, ruchem ręki; **u.** psa głosem. **2.** *przen.* **u.** w sobie człowieka: Zmiłuj się, już nic nie pisz i nie myśl, pókiś chory. Ucisz w sobie człowieka, a pielęgnuj zwierzątko. *Mick. Listy II, 59.* **3.** *przen.* **u.** gwałtowne bicie serca, ból, burze (serca), sumienie, uczucie, rozpacz itp. ⟨*uspokajać; opanowywać*⟩: Kładła dłoń swą na [...] sercu i uciszała wrzące w niej burze. *Orzesz. SPP.* Uciszona rozpacz poczęła znów krzyczeć w duszy. *Sienk. SPP.* **4.** Uciszyło się, jakby (kto) makiem (po)siał ⟨*zrobiła się, zaległa całkowita cisza*⟩. **5.** Serce czyje się ucisza; ktoś ucisza się w sercu ⟨*ktoś uspokaja się, dochodzi do równowagi (psychicznej, uczuciowej)*⟩: Uciszał się w sercu, spokój wypełniał go do ostatka. *Morc. Inż. 6.*

uczcić 1. u. k o g o, c o — c z y m ⟨*oddać cześć, hołd; okazać uznanie w jaki sposób*⟩: Konrad rycerzy ma uczcić biesiadą. *Mick. Konrad 95.* Mieszczanie uczcili bankietem króla. *Ptaś. Miasta 353.* **u.** poetę pomnikiem, nagrobkiem, laurem poetyckim; **u.** elegią śmierć czyją. - Święto pierwszomajowe w 1919 roku postanowiono uczcić wielką demonstracją. *Ludzie KPP 21.* **u.** zwycięstwo pieśnią, biciem dzwonów, iluminacją miasta. **2. u.** pamięć kogo ⟨*oddać cześć, hołd komu (zmarłemu)*⟩: Na ogólnym zebraniu uczczono pamięć jego przez powstanie. *Ower. Ramp. 425.* **3.** Uczciwszy uszy ⟨*z przeproszeniem*⟩: Pan Ogierowicz, nie w ciemię go bito, „Mam — rzecze — uczciwszy uszy, sprośny wrzód, który mi się zakradł pod kopyto“. *Tremb. Bajki 9.*

uczciwość 1. Bezwzględna, drobiazgowa, nieposzlakowana, nieskazitelna, podejrzana, przysłowiowa, tuzinkowa, zwykła **u.**; **u.** kupiecka, ludzka, obywatelska, osobista ⟨*bycie uczciwym; dobra sława, dobre imię; honor, cześć*⟩. **2.** Chodząca **u.** ⟨*o osobie bardzo uczciwej*⟩. **3. u.** małżeńska ⟨*wierność*⟩. **4. u.** w c z y m: **u.** w handlu, w postępowaniu. **5.** Słowo uczciwości; daję ci słowo uczciwości ⟨*rodzaj uroczystego przyrzeczenia, że się mówi prawdę; słowo honoru*⟩: Hrabiątko głupieje na starość, słowo uczciwości. *Bliz. Rozb. 78.* Daję ci słowo uczciwości, że ten zapis zostanie tajemnicą. *Skarb. Starosta 86.* **6.** Osoba bezwzględnej, nieposzlakowanej, wypróbowanej; podejrzanej itp. uczciwości. **7.** (Człowiek) znany z uczciwości. **8.** Wpajać w kogo (w dzieci, w wychowanków) **u. 9.** Wierzyć w **u.** kogo, czego: Większość ludzi uczciwych skłania się przede wszystkim do tej polityki, w której uczciwość wierzy. *Popł. Pisma II, 113.* **10.** Przekonać się o czyjej uczciwości; trzymać się zasad uczciwości; słynąć z uczciwości. **11.** Odznaczać się uczciwością. **12. u.** nakazuje ⟨*co robić; żeby...*⟩: Uczciwość nakazywała powiedzieć mu całą prawdę.

uczciwy 1. Bezwzględnie, głęboko; *daw.* kardynalnie; niepokalanie, nieposzlakowanie **u.**; **u.** do dna, do szpiku kości; z gruntu **u.** ⟨*prawy, rzetelny, sumienny*⟩: Wieśniak tutejszy, do szpiku kości uczciwy i wesoły, w handlu robi się niedowierzający. *Prus Kart. II, 20.* To był człowiek kardynalnie uczciwy, ale gorączka. *Korz. J. Koll. 33.* **2. u.** kawał, kawałek czego (np. drogi) ⟨*duży*⟩: Daleko byłeś?... — Zrobiłem uczciwy kawałek drogi. *Krzywosz. Jula 94.* **3. u-e** oczy, **u-a** twarz ⟨*wyrażające(-a) uczciwość*⟩: Miał jednak twarz uczciwą i niezwykłą. To był ktoś [...] komu można zaufać. *Makowiec. Przyg. 9.* **4.** *pot.* **u.** poczęstunek ⟨*przyzwoity, obfity*⟩. **5.** *pot.* **u-a** porcja ⟨*duża*⟩. **6.** *pot.* **u-a** prawda ⟨*rzetelna, szczera*⟩. **7.** Uczciwe ręce ⟨*o człowieku uczciwym*⟩: [Władza] przeszła do rąk uczciwych. *Moracz. Dzieje IX, 55.* **8.** *pot.* **u-a** robota ⟨*zwykła praca (na roli, w fabryce, w urzędzie itp.) w przeciwieństwie do pracy artystycznej, rozrywki itp.*⟩: Zabawki sobie wycina, miast się wziąć do uczciwej roboty. *Zar. Grusze 24.* **9. u-a** rozrywka ⟨*godziwa*⟩. **10. u-e** serce ⟨*o człowieku szczerym, prawym*⟩. **11.** Słowo uczciwego człowieka ⟨*słowo honoru*⟩: Mogę dać słowo uczciwego człowieka — że pana Alfreda nie widziałem. *Krasz. Czarna 35.* **12. u.** trunek, **u-e** wino ⟨*dobry(-e)*⟩: I sam pan trubadur nie gardzi dobrym pucharem uczciwego wina i nie stroni od wesołej kompanii. *Wędr. 4, 1901, s. 63.* **13. u-e** zamiary ⟨*szczere*⟩. **14. u.** zarobek ⟨*zasłużony, nie wygórowany*⟩. **15. u-a** zima ⟨*mroźna, śnieżna*⟩. **16. u.** znalazca ⟨*który zwraca znaleziony przedmiot*⟩: Ogłosiłem o zgubie w kilku pismach i obiecałem uczciwemu znalazcy dziesięć rubli nagrody. *Prus Now. III, 216.* **17.** Iść uczciwą drogą, wybrać uczciwą drogę ⟨*postępować uczciwie*⟩: Wierzę, żem obrał uczciwą drogę, i wierzę w to, iż kiedyś dojdę do celu. *Berent Fach. 40.*

uczelnia 1. Wyższa **u.**; **u.** akademicka, artystyczna ⟨*zakład naukowy, szkoła wyższego stopnia*⟩. **2. u.** korespondencyjna ⟨*zakład naukowy, prowadzący naukę systemem korespondencyjnym*⟩. **3.** Mury uczelni ⟨*budynek uczelni; uczelnia*⟩. **4.** Skończyć,

ukończyć uczelnię. **5.** Studiować na (wyższej) uczelni.

uczeń 1. Celujący, dobry, doskonały, drugoroczny, mierny, mocny, niepojętny, niesforny, pilny, pojętny, przodujący, przykładny, słaby, spokojny, średni, świetny, tępy, utalentowany, wzorowy, zdolny, zły **u.** ⟨*ten kto się uczy (zwykle w szkole)*⟩. **2.** Młodsi, starsi uczniowie; uczniowie młodszych, starszych klas: Zanotowawszy w księdze stancyjnej [...] nieobecność trzech starszych uczniów, wyszedł. *Żer. Uroda 70.* **3. u.** gimnazjalny, licealny, szkolny; a. **u.** gimnazjum, liceum, szkoły; **u.** z gimnazjum, z liceum, ze szkoły; **u.** którejś klasy a. z którejś klasy; **u.** pierwszej, drugiej itp. klasy a. z pierwszej, z drugiej itp. klasy; **u.** pierwszej a, pierwszej b itp. a. z pierwszej a, z pierwszej b itp.: Wyglądali [...] na uczniów klasy trzeciej. *Perz. Uczn. 129.* **4.** *daw.* **u.** uniwersytecki a. uniwersytetu ⟨*student*⟩. **5.** Pierwszy **u.** ⟨*najlepszy; prymus*⟩; ostatni **u.** ⟨*najgorszy*⟩: Siedział już drugi rok w klasie, a ponieważ był ostatnim uczniem, więc wszyscy wiedzieli, że go wyrzucą. *Perz. Cud. 58.* **6.** Nieodrodny, wierny czyj **u.** ⟨*zwolennik, kontynuator czyjej teorii*⟩: Ten nieodrodny uczeń Diogenesa będzie cię pasł chrabąszczami, chodził z tobą razem w jednym płaszczu. *Święt. A. Dram. 16.* **7.** Wierny **u.** Marksa. **8. u.** rzemieślniczy; **u.** stolarski, ślusarski itp. ⟨*praktykant, terminator*⟩: Wszyscy uczniowie stolarscy sypiali w warsztacie. *Dygas. Robins. 75.* **9.** *przestarz. żart.* **u.** Eskulapa ⟨*lekarz*⟩. **10.** Bać się kogo jak **u.**: Profesorów bał się jak uczeń, nieśmiało podawał im swą drobną, pulchną rękę. *Par. Niebo 51.* **11.** Egzaminować ucznia; przygotowywać ucznia do egzaminu. **12.** Trzymać uczniów na stancji. **13. u.** bierze, pobiera lekcje; odpowiada (z miejsca, przy tablicy), *przestarz.* wydaje lekcję; ściąga (od kolegi, ze ściągawki). **14. u.** (praktykant) terminuje: W pracowni grawersko-cyzelerskiej terminowało jeszcze czterech uczniów. *Gard. Trzech 5.*

uczepić się 1. u. się c z e g o, d o c z e g o, u c z e g o, o c o, z a c o; **u. się** c z e g o — c z y m; **u. się** k o m u n a c z y m ⟨*schwyciwszy się za co zawisnąć, uchwycić się, uwiesić się; również przen.*⟩: **u.** się czyjego ramienia: Ktoś uczepiony do gałęzi zwisał jak małpa. *Wikt. Papież 323.* Szczęście i cierpienie, gdy się uczepią ludzkiego serca, trwać usilują. *Dygas. Pióro 96.* [Malec] uczepił mu się u rękawa. *Żukr. Dni 181.* Dwie dziewuchy uczepiły mu się u ramion i ciągnęły co siły. *Jun. Bracia 147.* A te miesiące [...] zeszły tak prędko, nie miały się na czym zatrzymać, nie miały się doprawdy o co uczepić. *Nałk. Z. Mił. 125.* - **u. się** rękami gałęzi, ramy okiennej, poręczy. Uczepiła mu się na szyi. *Krasz. Sfinks II, 109.* **2. u.** się kogo, czego jak pijawka, *posp.* jak pchła kożucha, jak pijany płotu, jak rzep psiego ogona; **u. się** nadziei jak tonący deski; **u. się** kogo, czego rękami i nogami. **3. u.** się jakiej myśli ⟨*nie móc pozbyć się jakiej myśli, stale o czym myśleć; mieć idee fixe*⟩. **4. u. się** jakiegoś tematu ⟨*stale o tym mówić, stale to roztrząsać, krytykować*⟩: Nauczyciel uczepił się ortografii. **5. u.** się klamki pańskiej ⟨*wysługiwać się, fagasować komu*⟩: Uczepił się klamki pańskiej i za łaskawe oko dyrektora i naczelnego technika [...] trudnił się judaszowskim rzemiosłem. *Morc. Wyrąb. I, 71.* **6. u. się** k o g o: a) ⟨*szukać z kim kontaktu, nie odstępować kogo, starać się z kim zaprzyjaźnić, ubiegać się o czyje poparcie*⟩: Maciąg to człowiek, którego warto się uczepić. *Pytl. Pożegn. 114*; b) ⟨*krytykować, atakować kogo, dokuczać stale komu*⟩. **7. u. się** d o k o g o ⟨*chwyciwszy się kogo trzymać, nie puszczać; przen. upatrzyć sobie co do kogo, prześladować kogo*⟩: Powiedz Księżuniu, czegoś do mnie się uczepił? *Mick. Dziady 177.* **8.** Bieda się (kogo) uczepiła ⟨*ktoś zbiedniał, zubożał; cierpi biedę*⟩. **9.** Choroba uczepiła się kogo a. do kogo ⟨*przyplątała się do kogo, zaatakowała kogo i dokucza*⟩: [Chrypka] uczepiła się znów do niego. *Tyg. Ilustr. 137, 1870.*

uczestnictwo 1. Chwalebne, czynne, dobrowolne, żywe **u.** (w czym) ⟨*uczestniczenie, udział, współudział*⟩. **2. u.** w c z y m: **u.** w zabawie, w wycieczce, w zyskach, w zjeździe, w zebraniu, w zbrodni itp. **3.** *przestarz.* Brać, przyjąć **u.** w czym ⟨*uczestniczyć w czym*⟩: Wszyscy uczestnictwo biorą w tej ulubionej zabawie. *Fel. E. Syb. I, 234.* **4.** Zgłosić (swoje) **u. 5.** Pozbawić kogo uczestnictwa w czym. **6.** Przypuścić, wezwać, zaprosić kogo do uczestnictwa w czym. **7.** Odwieść kogo od uczestnictwa w czym, wycofać się z uczestnictwa w czym.

uczony 1. u. badacz ⟨*mający wiedzę, wykształcony*⟩. **2.** *przestarz.* **u-e** dzieło ⟨*naukowe*⟩. **3. u-a** głowa ⟨*o człowieku mądrym, wykształconym*⟩. **4. u-e** grono, *daw.* świat **u.** ⟨*ludzie nauki, naukowcy*⟩. **5.** *daw.* Obiad **u.** ⟨*z udziałem naukowców, artystów*⟩: Potomnym wiekom trzeba zanotować we czwartek obiad uczony. *Zab. XII/1, 1775, s. 86.* **6. u-e** słowa ⟨*nacechowane wiedzą, mądre*⟩. **7.** *daw.* Stopień **u.**; **u-e** studia; towarzystwo **u-e** ⟨*naukowy(-e)*⟩: Stopnie uczone pozyskiwały się tutaj podobnym jak w wydziale teologicznym sposobem. *Syrok. Lit. I, 189.* Akademia nadała mi tytuł honorowego członka, a on towarzystwo uczone fundował. *Pam. anegd. 45.* **8.** *książk.* często *iron.* **u.** w księgach, w piśmie: Nie jestem muzykologiem, a więc uczonym w piśmie znawcą wszystkich spraw muzycznych. *Rudz. Muz. 13.*

uczony w użyciu rzeczownikowym: Młody, prawdziwy, sławny, słynny, świetny, tęgi, wielki, wybitny, znakomity, znany **u.**; **u.** dużej miary, tej miary, co... ⟨*naukowiec*⟩.

uczta 1. Bachiczna, bezecna, gwarna, hałaśliwa, huczna, istna, obfita, pamiętna, prawdziwa, radosna; *daw.* solenna, stołowa; suta, świetna, uroczysta, wesoła, wieczorna, wspaniała, wspólna, wykwintna, wystawna, wyszukana **u.** ⟨*smaczne jedzenie; wystawny posiłek; huczne, uroczyste przyjęcie; biesiada, bankiet*⟩: Pierożki z mięsem, z kapustą, z grzybami, kanapki z kawiorem, z rybą — istna uczta. *Goj. Dziew. II, 90.* Miska omaszczonej kapusty, garnek kaszy, czasem kawałek kiełbasy, trochę cukru — to była prawdziwa uczta! *Ludzie KPP 142.* Spraszał całą akademię paryską do swego stołu i sprawiał jej solenną ucztę. *Szajn. Jadw. IV, 155.* Po czym nastąpiła uczta stołowa, a zaraz po niej do późnej nocy — pląsy. *Szajn. Jadw. I, 154.* **2. u.** godna królów, imieninowa, jubileuszowa, pożegnalna, weselna, wigilijna, zaręczynowa: Uczta wigilijna ma charakter tradycyjnej domowej i rodzinnej uroczystości. *Bystr. Dzieje II, 32.* **3.** Królewska **u.**: a) ⟨*na królewskim*

dworze⟩: Po królewskiej uczcie zjawiał się [...] minstrel, bard czy minnesänger i podniecał wyobraźnię zebranych opowieściami [...] wtórując sobie dźwiękami lutni. Poezja i muzyka to był deser królów. *Prz. Kult. 10, 1954*; b) ⟨*wspaniała*⟩: Urządzam sobie królewską ucztę [...] śnieżne obrusy, wykwintna zastawa. *Cent. Wyspa 231.* **4.** Lukullusowa **u.** ⟨*wspaniała, wyszukana*⟩: Przychodząc tu, nie spodziewałem się kolacji, a trafiłem na lukullusową ucztę. *Weys. Józ. Żywot 69.* **5.** Pogrzebowa, *daw.* pogrzebna **u.** ⟨*stypa*⟩. **6.** *przen.* **u.** artystyczna, duchowa, literacka, muzyczna; **u.** życia ⟨*wielka przyjemność*⟩. **7. u.** d l a k o g o: W ciągu całych trzech dni inne igrzyska, wreszcie, po igrzyskach, uczta dla całego ludu. *Ziel. T. Rzym. 286.* **8. u.** dla uczczenia kogo; na cześć kogo: Dla uczczenia gości wyprawiono sutą [...] ucztę. *Moracz. Dzieje I, 296.* Przez kilka dni ciągnęły się uczty na cześć namiestnika. *Prus Far. II, 48.* **9. u.** z c z e g o: Wyprawiał wyborcom i pospólstwu ucztę „z rogali i gęsi świętojańskich". *Smol. W. Mieszcz. 61.* **10. u.** z c z y m: **u.** z przemówieniami; z tańcami. **11.** Da(wa)ć, gotować; *przestarz.* odbyć; otworzyć, przygotować, szykować; *daw.* sprawiać, uczynić; urządzić, uświetnić, wydać, wyprawić, zastawić ucztę: Otworzono ucztę pasztetem z kury. *Fel. E. Syb. I, 119.* Znoszono z domów resztki obiadów, śniadania szkolne i różne przysmaki, aby urządzić ucztę pod niebem, na powietrzu. *Goj. Dom 37.* Miecznik rosieński ciężką miał przeprawę z panną Aleksandrą, zanim zgodziła się pójść na ową ucztę, którą hetman dla swych ludzi wyprawił. *Sienk. Pot. II, 118.* **12.** Mieć ucztę (z czego): Wilki miały tej nocy ucztę z trupów własnych towarzyszy. *Ejs. Pusz. 38.* **13.** Iść, pójść, przybyć, prosić, zapraszać, zbierać się na ucztę: Na ucztę zbierała się niemal cała polonia, a doktór Drzewiecki duszą był zebrania. *Zapał. Pam. II, 189.* **14.** Przystąpić, siadać; ustawiać, zestawiać stoły; zasiadać do uczty; siedzieć przy uczcie. **15.** Zapraszać do uczty, na ucztę. **16.** Zasiadać jak do uczty ⟨*z przyjemnością, z radością*⟩: Zasiadała do gry jak do uczty. Niektóre koncerty wypełniała całkowicie utworami Bacha. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 151.* **17.** Podejmować, przyjmować; raczyć (gości) ucztą. **18.** Pędzić, przepędzać czas na ucztach. **19. u.** ciągnie się, dobiega końca, kończy się, odbywa się, przeciąga się, rozpoczyna się, zaczyna się, trwa.

uczucie 1. Altruistyczne, bezinteresowne, błogie, bolesne, braterskie, bratnie, burzliwe, ciche, ciepłe, czułe, czyste, delikatne, egoistyczne, głębokie, gorące, gwałtowne, humanitarne, idealne, kiełkujące, ludzkie, macierzyńskie, miłe, młodociane, młodzieńcze, namiętne, niecierpliwe, niekłamane, niepohamowane, nieprzyjazne, nieprzyjemne, niespokojne, nieudane, nieznane, obrażające, odmienne, ogromne, ojcowskie, piękne, płomienne, podniosłe, przelotne, przyjazne, przyjemne, przykre, przyziemne, radosne, rzadkie, rzeczywiste, rzewne, serdeczne, silne, siostrzane, skrywane, słodkie, spokojne, stosowne, subiektywne, synowskie, szczere, szczytne, szlachetne, święte, tajone, tkliwe, tłumione, trwałe, udane, wdzięczne, wieczne, wielkie, wrogie, wyłączne, wyższe, wzajemne, wzniosłe, zagasłe, zawiedzione, zdrożne, zmienne, zranione, żywe **u.**; sprzeczne **u-a**; **u.** miłosne, narodowe, patriotyczne, religijne, rodzinne, stadne ⟨*doznanie, przeżycie; sentyment, miłość, przywiązanie, przyjaźń*⟩. **2. u.** c z e g o: **u.** bojaźni, bólu, dumy, głodu, gniewu, godności, lęku, litości, ludzkości, miłości, mocy, nadziei, niemocy, nienawiści, niepokoju, niesmaku, obrzydzenia, osamotnienia, podziwu, pogardy, przestrachu, przykrości, przyjaźni, przyjemności, przywiązania, pychy, radości, rozczarowania, rozpaczy, samotności, siły, smutku, spokoju, strachu, sympatii, szczęścia, szlachetności, tryumfu, upokorzenia, wstrętu, wstydliwości, wstydu, zadowolenia, zakłopotania, zależności, zdziwienia, zniechęcenia, zniecierpliwienia, żalu. **3. u.** jakby czego; **u.** że... ⟨*doznanie, przeżycie, wrażenie*⟩: Chodzę po mieszkaniu [...] a ciągle mam uczucie, jakbym spała i nie mogła się rozbudzić dostatecznie. *Zap. G. Pam. 1.* Kiedy kładł palto, siedzący podnieśli się. Schodził ze schodów z uczuciem, że ma ich na piętach. *Otw. Czas 49.* **4. u.** d l a k o g o, d o k o g o ⟨*gdy się wymienia osobę, do której uczucie się kieruje*⟩: Uczucie dla Maryli rośnie w wielką miłość. *Kleiner Mick. I, 197.* Wszystkie jego idee i zainteresowania złączone były rosnącym uczuciem do swej byłej asystentki. *Słonim. Końce 208.* **5.** Burza, delikatność, gama, głębia, labirynt, rozterka, skala, subtelność, szczerość, szlachetność, świat, świeżość uczuć. **6.** Przedmiot uczucia ⟨*o kimś kochanym*⟩: Była pierwszym żywszych uczuć jego przedmiotem. *Tysz. Rozb. III, 467.* **7.** Miotany, przejęty, tknięty uczuciem: Słodkim uczuciem przejęty padłem na kolana, duszę moją napełnia jakaś moc nieznana. *Fredro A. Poez. 61.* **8.** Bezpośredni, prosty, stały w uczuciach; wyzuty z uczucia, z wszelkich uczuć ludzkich. **9.** Bez uczucia, z uczuciem (robić co): Panna Izia śpiewała — fałszywie, grała na fortepianie bez jakiegokolwiek uczucia. *Chłęd. Pam. II, 77.* Grać, mówić, deklamować, przemawiać z uczuciem. **10.** Akcentować, analizować, budzić, chować w sercu, dusić w sobie, dzielić, kłamać, kryć, manifestować, obrażać czyje, oceniać, odwzajemniać, opanować, pielęgnować, podeptać, podzielać, pokrywać, posiąść czyje; *daw.* powziąć; przezwyciężyć (w sobie), przeżyć, przytłumić w sobie, skrywać, (s)tłumić, taić, tamować, ujawnić, ukrywać, umieścić, urazić czyje, uszlachetnić, wskrzesić, wykorzenić, wynurzyć, wypowiedzieć, wyrazić, wyrugować z serca, wywnętrzyć komu, wywołać, wyznać komu swoje, wzbudzić w kim, wzniecić, zabić, zdeptać, zgasić, zjednać sobie czyje, zmienić, znać, zranić czyje, zwalczyć, żywić dla kogo **u.**: Zupełnie jawnie akcentował swoje uczucia dla Zofii. *Perz. Las 79.* Mieć tak bijące serce, mieć je tak czułe, tak wrzące, i z tym się sercem ukrywać, kłamać uczucia swe ludziom. *Tysz. Amer. I, 225.* Drapieżnym uśmieszkiem pokrywał swe prawdziwe uczucie. *Żer. Przedw. 193.* Panna padłszy do nóg rodzicom wyznała, że wobec powziętego uczucia [...] niepodobna jej przychylić się do ich woli. *Zal. Marc. Wspom. 140.* W tej samej sekundzie przeżył uczucie zgrozy i spokój głębokiego zadowolenia. *Par. Niebo 136.* Niech się pan dowie, że i ja bardzo źle umieściłam swoje uczucia. *Perz. Las 202.* To niespodziane wtargnięcie siły zbrojnej wywołało uczucie nie strachu, ale zdumienia. *Dan. Wraż. 10.* Jest to śmieszną napaścią, jakoby nauki dokładne [...] zabijały w nas uczucie poetyczne. *Jank. Zaśc. 119.* Nie znał on uczucia miłości, a litość nawet przelotnie nie zawład-

nęła jego sercem. *Chlęd. Odr. 199.* Ona nie żywi w swojej duszy dla ciebie żadnego innego uczucia prócz banalnej sympatii. *Sarn. Febr. 95.* **11.** Mieć **u.** czego, że..., jak(o)by... ⟨*odczuwać co, odnosić wrażenie*⟩: Miały uczucie jakiejś klęski, jakiejś porażki. *Goj. Dziew. I, 242.* Miał uczucie, że coś mu grozi. I miał uczucie, jakby chciał ludzi oszukać. *Dąbr. M. Noce II, 265.* **12.** Mieć dla kogo (jakieś) **u.** ⟨*kochać kogo*⟩: Mam dla niego najżywsze, najtkliwsze uczucia, on jednak nie wierzy mi. *Baley Psych. 7.* **13.** *przestarz.* Sprawiać **u.** czego ⟨*robić, dawać wrażenie czego*⟩: Miały [...] zawsze czerwone ręce; powiadano o tych rękach, że w dotknięciu były zimne i sprawiały pewne uczucie oślizgłości. *Dygas. Właśc. 40.* **14.** Działać, zasługiwać na **u.** **15.** Doświadczać, doznawać, wstydzić się, zaprzeć uczucia; wyzbyć się uczucia, wszelkich uczuć ludzkich; odwoływać się, przemawiać do uczucia; uwolnić się od uczucia; spowiadać się z uczuć. **16.** Dać folgę, kłamać, oprzeć się, poddać się, rozkazywać, sprostać uczuciu: Słucha, jako myśl uczuciu kłamie. *Rom. Poezje IV, 56.* Umiał w nieszczęściu rozkazywać swoim uczuciom. *Kub. Szkice I, 296.* **17.** Grać, opierać się na uczuciu; wytrwać w uczuciu (w uczuciach). **18.** Darzyć kogo, kierować się; kochać, pokochać; odpłacać, obdarzać kogo, pałać, płonąć, powodować się, rządzić się, tchnąć, wybuchnąć, wzbierać uczuciem: Była to ładna, gospodarna kobieta, którą kochał szczerym uczuciem. *Fiedl. A. Biz. 169.* [Fra Angelico] malował [...] przedmioty święte, a w nich jeszcze wybierał te, które tchnęły uczuciami najwznioślejszymi. *Krasz. Kartki 268.* Tłumiłam głos wzbierający uczuciem. *Twórcz. 10, 1955, s. 31.* **19.** Zapanować nad uczuciem. **20.** Igrać, kryć się, narzucać się z uczuciem; iść za uczuciem. **21. u.** (czego, jakie) bierze górę, budzi się, dręczy kogo, drzemie w kim, łączy kogo, męczy kogo, miota kim, napełnia czyje serce, odradza się, odżywa w kim, ogarnia kogo, opanowuje kogo, owładnęło kim, pogłębia się, potężnieje, powstaje, przejmuje kogo, przekształca się, przemija; przenika kogo; przeważa, przygasa, rodzi się, rośnie, rozwija się, szarpie czyje serce; targa kogo, kim; tętni, towarzyszy komu, czemu; trwa; wciska się do duszy, do serca; wre w kim, w czyjej piersi; wygasa, wzbiera w kim, wzmaga się, wzrasta, zapanowało, zawładnęło, zmienia się, zrodziło się; *pot.* **u.** czego (zwykle strachu) oblatuje kogo: Od pewnego czasu dręczyło go uczucie pustki i nudy. *Perz. Las 187.* I ona kocha mnie. Powiedzże, Zofio, jakie uczucie nas łączy!... *Bełc. Kmita 103.* Rozdrażnienie rosło w nim jeszcze bardziej wskutek konieczności tajenia uczuć, jakie nim miotały. *Krzywosz. Jula 127.* Uczucie osamotnienia ogarnęło mnie straszne, nieubłagane. *Morzk. Bożek 97.* Obce Oleńce uczucie nienawiści poczęło ją opanowywać jak parzący ogień. *Sienk. Pot. I, 54.* I ją targały może te same uczucia, którym ja na wieki na pastwę oddanym... *Żer. Dzien. I, 43.* Refleksjom [...] towarzyszy uczucie dumy, że spełniło się [...] obowiązek. *Wierchy 1938, s. 155.* Uczucie nienawiści i zemsty wrzało w jego piersi. *Morzk. Bożek 142.*

uczyć 1. *pot.* **u.** czego; **u.** gdzie (na czym, w czym) ⟨*być nauczycielem czego, gdzie; wykładać czego, gdzie*⟩: **u.** angielskiego, polskiego; **u.** muzyki, śpiewu; **u.** na kursach, w liceum, w szkole. **2. u.** kogo — czego a. co robić: a) ⟨*nauczać kogo — czego, ćwiczyć kogo w czym*⟩: **u.** kogo języka, muzyki, piosenki; **u.** kogo czytać, pisać, rachować; b) ⟨*pouczać kogo o czym*⟩: **u.** kogo grzeczności, ostrożności. **3.** *pot.* **u.** kogo moresu, rozumu ⟨*dawać komu nauki, napomnienia, strofować kogo*⟩. **4. u.** k o g o — n a k o g o ⟨*ucząc przygotowywać kogo do jakiegoś zawodu*⟩: Uniwersytety uczą młodzież głównie na nauczycieli. **5. u.** k o g o — o c z y m ⟨*nauczać o czym*⟩: Uczy go o narządach mowy. *SPP.* **6.** Doświadczenie, praktyka uczy, że... ⟨*z doświadczenia, z praktyki wynika, że...*⟩. **7.** Dzieje uczą, historia uczy, że... ⟨*podają, podaje; pouczają, poucza, że...*⟩: Uczą nas dzieje, że za Kazimierza W-go najgroźniejsze z zagonów tatarskich w głąb kraju były napady w r. 1341. *Helc. Praw. I, s. CCX.*

uczyć się 1. u. się dobrze, źle; **u.** się nocami, wieczorami; **u.** się na (same) dwójki, trójki itp.; **u.** się na pamięć, na wyrywki; **u.** się na starość, za młodu. **2. u.** się c z e g o; o c z y m; **u.** się co robić ⟨*zdobywać umiejętność czego; przyswajać sobie zasób jakiejś wiedzy*⟩: Tu siedzi rodzina przy stole, tu pani z panem czytają książki, tu dzieci uczą się lekcji. *Goj. Dziew. I, 76.* **3. u.** się algebry, filozofii, fizyki, gramatyki, historii; muzyki, śpiewu; piosenki, wiersza. - Ponieważ Kwiryna nie darmo uczyła się o zysku i stracie, przeto zauważyła: — Nie wiem, czy to opłaci się gnać z Mylnej na Marszałkowską. *Goj. Dziew. I, 198.* Nigdy nie uczył się tańczyć, był jednak pewny, że potrafiłby to robić niegorzej od innych. *Par. Niebo 43.* **4. u.** się czego, **u.** się co robić ⟨*przyswajać sobie pewien sposób zachowania się, postępowania, kierowania się czym, wdrażać się w co*⟩: **u.** się fałszu, grzeczności, miłości; **u.** się kryć z uczuciami. **5. u.** się rozumu ⟨*nabierać rozsądku, umiejętności postępowania*⟩. **6.** *pot.* **u.** się do egzaminu ⟨*przygotowywać się do egzaminu*⟩. **7. u.** się gdzie na czym, w czym) ⟨*pobierać naukę gdzie*⟩: **u.** się na kursach; **u.** się w liceum, w szkole, w domu. **8. u.** się z czego, *przestarz.* na czym: **u.** się z podręcznika, z książki. Zamieszkasz w pięknym pałacu i uczyć się będziesz na książce tak, jak synkowie pana burmistrza. *Wilk. P. Wieś II, 121.* **9. u.** się na czyich błędach ⟨*wyciągać naukę z czyich błędów, modyfikować swoje postępowanie obserwując, analizując cudze błędy*⟩. **10.** *pot.* **u.** się na kogo ⟨*przygotowywać się do jakiegoś zawodu; kształcić się na kogo*⟩: **u.** się na doktora, na inżyniera, na nauczyciela itp.: Chłopiec skończył szkoły i chce uczyć się na doktora. *Prus Lalka II, 31.* **11. u.** się c z e g o o d k o g o: Przekupywała stare robotnice i od nich uczyła się sekretów sztuki bawienia. *Siedl. M. Opow. 35.* **12. u.** się pod kierownictwem czyim (np. nauczyciela); pod okiem czyim (np. matki). **13. u.** się u k o g o: Uczyły się wszystkiego po trochu u doktorowej na Hożej, dostały zeszyty już używane po pewnym uczniu. *Goj. Dziew. I, 188.* **14. u.** się z k i m ⟨*uczyć się wspólnie z kim*⟩: **u.** się z matką, z ojcem, z nauczycielem, z kolegami.

uczynek 1. Bezecny, chwalebny, dobry, gwałtowny, haniebny, miłosierny a. miłosierdzia, niecny, zły **u.** ⟨*czyn, postępek*⟩. **2.** *pot.* Na gorącym uczynku; *rzad.* na niewłaściwym uczynku; *daw.* na uczynku: a) ⟨*w chwili popełniania czynu (zwykle przestępczego, niewłaściwego, niedozwolonego)*⟩: Pochwycić, przy-

chwycić, przydybać kogo na gorącym uczynku (na niewłaściwym uczynku; na uczynku). Odskakuje od drzwi w przestrachu, jakby przyłapana na gorącym uczynku. *Staff L. God. 13.* Czerwieniłem się po uszy, jakby mnie schwytano na gorącym uczynku. *Życie Lit. 39, 1954.* Lucjan, jakby przyłapany na niewłaściwym uczynku, zatrzaskuje szufladę, zamyka na klucz. *Twórcz. 1, 1954, s. 139. daw.* Prowadzimy wam całą bandę hultajów, którycheśmy wczoraj na uczynku złapali. *Bogusł. W. Henryk 131*; b) Na gorącym uczynku, *daw.* na uczynku ⟨*w chwili stawania się czego*⟩: Inne rysy, chwytane na gorącym uczynku z drobnych i potocznych chwilek życia poety, ukazują go nam na tle powszednich często krzątań i stosunków. *Prz. Tyg. Życia 34, 1875.* Umiał chwytać na uczynku to życie gwarne, pełne radości i smutków krótkotrwałych. *Chmielow. Studia 86.* **3.** Szczery w uczynkach: Równie mię znajdziesz szczerym w uczynkach jak w słowie. *Niemc. Warn. 391.* **4.** Spełnić dobry **u.**; popełnić zły **u.** **5.** Sądzić kogo po uczynkach.

uczynić *książk.* (w języku mówionym w związkach frazeologicznych czasownik *uczynić* jest zastępowany czasownikiem *zrobić*, w języku pisanym innymi czasownikami, jak: *popełnić, wykonać, dokonać, narobić, wyrządzić, wyświadczyć* itp.) ⟨*pot. czynić*⟩ **1. u.** afront ⟨*zrobić*⟩: Gdyś waćpan uczynił mu afront, przysiągł, że ci na złość weźmie żonę z twego domu. *Sienk. Dram. 182.* **2. u.** błąd ⟨*popełnić, zrobić*⟩. **3. u.** gest ⟨*zrobić, wykonać*⟩. **4. u.** gwałt komu: a) ⟨*dopuścić się gwałtu wobec kogo*⟩; b) **u.** gwałt o co ⟨*narobić gwałtu o co*⟩. **5. u.** hałas ⟨*narobić hałasu*⟩. **6. u.** honor, zaszczyt komu ⟨*zaszczycić kogo, przynieść zaszczyt*⟩. **7. u.** krok; **u.** krok naprzód, krok w tył; **u.** pierwszy krok ⟨*zrobić, wykonać*⟩; również *przen.* **u.** kroki, starania, zachody, zabiegi ⟨*rozpocząć starania itp.*⟩. **8. u.** lament ⟨*zrobić, podnieść lament; zacząć lamentować*⟩. **9. u.** krzywdę komu ⟨*zrobić, wyrządzić*⟩. **10. u.** łaskę ⟨*zrobić, wyświadczyć*⟩. **11. u.** miejsce ⟨*zrobić*⟩: Pan Wołodyjowski usunął się w tył [...] by miejsce uczynić. *Sienk. Pot. I, 117.* **12. u.** komu nadzieję ⟨*zrobić komu nadzieję, dać powód do nadziei*⟩. **13. u.** najazd (na kogo, na co) ⟨*zrobić najazd na kogo, na co; najechać kogo, co*⟩. **14. u.** ofiarę: a) ⟨*złożyć*⟩; b) ⟨*zrezygnować z czego, wyrzec się czego, poświęcić co*⟩. **15. u.** postanowienie ⟨*zrobić postanowienie; postanowić*⟩. **16. u.** postępy ⟨*zrobić postępy; osiągnąć coraz lepsze wyniki*⟩. **17. u.** projekt ⟨*zrobić, wykonać*⟩. **18. u.** propozycję ⟨*zrobić propozycję; zaproponować*⟩. **19. u.** próbę ⟨*zrobić, wykonać próbę, dokonać próby; spróbować czego, wypróbować co*⟩. **20. u.** przerwę ⟨*zrobić*⟩. **21. u.** (komu) przyjemność, przykrość ⟨*zrobić, sprawić*⟩. **22. u.** (komu) przysługę ⟨*zrobić, oddać, wyświadczyć*⟩. **23. u.** psotę ⟨*zrobić, wyrządzić*⟩. **24. u.** ruch ⟨*zrobić, wykonać*⟩. **25. u.** spostrzeżenie ⟨*zrobić; spostrzec*⟩. **26. u.** sprawiedliwość ⟨*wymierzyć sprawiedliwość; być sprawiedliwym*⟩. **27. u.** spustoszenie ⟨*zrobić spustoszenie; dokonać spustoszenia; spustoszyć*⟩. **28. u.** szkodę ⟨*zrobić, wyrządzić szkodę, dokonać szkody*⟩. **29. u.** ślub ⟨*zrobić ślub; ślubować*⟩: Uczynił ślub, że jeśli do zdrowia przyjdzie, podźwignie z ruin kościół płocki. *Narusz. Hist. V, 282.* **30. u.** uwagę ⟨*zrobić uwagę; zauważyć, że...*⟩. **31.** *daw.* **u.** wolę ⟨*spełnić*⟩: Wolę księcia uczynić wypada. *Fredro A. Geld. 11.* **32. u.** wrażenie ⟨*zrobić, wywrzeć; sprawić*⟩. **33. u.** wstyd komu ⟨*zrobić wstyd komu; spowodować, wywołać czyj wstyd*⟩. **34. u.** wszystko; **u.** wszystko, aby..., żeby... ⟨*zrobić wszystko; postarać się, aby...*⟩: Jak mię tu widzicie [...] gotów jestem uczynić wszystko. *Ritt. Noc. 101.* **35. u.** wybór ⟨*zrobić wybór, dokonać wyboru*⟩. **36. u.** wyprawę ⟨*zrobić wyprawę; dokonać wyprawy; wyprawić się*⟩. **37. u.** wysiłek ⟨*zrobić*⟩. **38. u.** wyznanie ⟨*zrobić wyznanie; wyznać*⟩. **39. u.** wzmiankę ⟨*zrobić; dać*⟩. **40. u.** zadość, *daw.* zadosyć (komu, czemu) ⟨*zadowolić kogo, co; spełnić co*⟩: Jeśli mnie tyle kocha, ile sądzę, nie będzie się wahała i zadosyć uczyni mojej prośbie. *Bełc. Kmita 118.* **41. u.** zamach ⟨*zrobić, wykonać zamach; dokonać zamachu*⟩. **42. u.** zawód ⟨*zrobić, sprawić*⟩: Miły zawód uczynił nam wszakże autor „Pamiątek starego szlachcica". *Tysz. Rozb. III, 321.* **43. u.** zmowę ⟨*zrobić zmowę; zmówić się*⟩. **44. u.** znak ⟨*zrobić; dać*⟩: Uczynił przyzywający znak ręką i wreszcie wprowadził więźnia. *Dąbr. M. Znaki 132.* **45. u.** k o g o k i m ⟨*zrobić, mianować*⟩: Pan hetman mnie przełożonym nad artylerią kamieniecką uczynił. *Sienk. Wołod. III, 81.* **46. u.** kogo, co jakim ⟨*zrobić kogo, co jakim; spowodować, że ktoś, coś stanie się jakim*⟩: Uczyń mnie szczęśliwą. *Dygas. Pióro 133.* Czynił [...] co mógł, ale przesilony temperament staranie jego uczynił płonne. *Kras. Hist. 17.* **47. u.** k o g o, c o — z k o g o, z c z e g o ⟨*zrobić kogo, co z kogo, z czego; doprowadzić kogo, co do czego, do jakiego stanu*⟩: Będzie usiłował uczynić z ciebie narzędzie posłuszne jego woli, jego ambicji. *Wikt. Papież 7.* Starał się z Polski uczynić monarchię dziedziczną. *Krasz. Brühl 143.* **48. u.** c o — d l a k o g o, d l a c z e g o ⟨*zrobić, dokonać*⟩: I ani przez głowę mu nie przeszło, że może żaden błędny rycerz nie uczynił tyle dla swojej damy, ile on dla tej małej siostrzyczki. *Sienk. Pust. I, 199.* Zainteresowała się młodym artystą i podsunęła go mężowi w nadziei, że ten bogaty człowiek coś uczyni dla jego przyszłości. *Boy Flirt IX, 76.* **49. u.** c o — z k i m, z c z y m ⟨*zrobić*⟩. **50. u.** co z sobą; nie wiedzieć, co z sobą uczynić ⟨*zrobić; nie wiedzieć, co zrobić; jak się zachować*⟩: Stał w zakłopotaniu, nie wiedząc, co ma z sobą uczynić. *Kow. W. Rodz. 46.* **51. u.** na złość (komu) ⟨*zrobić na złość komu, postąpić wbrew czyjemu życzeniu, czyjej woli*⟩. **52. u.** co w jakiś sposób ⟨*zrobić, wykonać*⟩: Powiedziałeś mi pan, panie Andrzeju, wiele prawd gorzkich, a choć uczyniłeś to może w sposób nazbyt szorstki, miałeś słuszność. *Urban. Księż. 225.* **53.** Dochód uczynił; strata uczyniła ileś złotych (rubli, franków itp.) ⟨*wyniosła*⟩: Dochód czysty z balu danego w resursie kupieckiej na rzecz Towarzystwa Dobroczynności uczynił rs. 1050. *Prz. Tyg. Życia 7, 1875.*

uczynny 1. Niezwykle, nadzwyczaj **u.**; **u.** kolega; sąsiad ⟨*skłonny, chętny do niesienia pomocy, do oddawania przysług; usłużny*⟩. **2. u.** d l a k o g o; *daw.* k o m u: **u.** dla drugich, dla obcych, dla sąsiadów, dla wszystkich; **u.** całemu światu (*Kras.*). **3. u.** w c z y m: **u.** w stosunkach towarzyskich, w życiu codziennym.

udać, udawać 1. częściej *ndk* **u.** k o g o ⟨*stwarzać pozory, że się jest kim lub jakim, usiłować uchodzić*

za kogo; symulować kogo⟩: **u.** (wielką) panią, (wielkiego) pana; **u.** niewiniątko, świętoszka, zucha. - Wielką damę tu udaje. Podłogi umyć jej nie wypada. *Nowak. K. Tak było 57.* **2.** *pot.* częściej *ndk* **u.** greka; **u.** głupiego, naiwnego ⟨*stwarzać pozory, że się nie rozumie, że się jest nierozgarniętym, naiwnym*⟩. **3.** Udawać wariata: a) ⟨*symulować człowieka nienormalnego, cierpiącego na zaburzenia psychiczne*⟩; b) ⟨*udawać, że się nie rozumie; że się jest naiwnym*⟩. **4.** Ktoś, coś udaje kogo, co (zwykle w zabawie) ⟨*służy za kogo, za co; zastępuje kogo, co; występuje jako kto, co*⟩: [Dzieci] biły się o wyłysiałą miotłę, która miała udawać konia. *Bron. J. Ogn. 134.* Był trzeźwy [...] tylko z [...] talentem udawał pijanego. *Prus Now. I, 9.* **u.** bezinteresownego. **5.** częściej *ndk* **u.** śpiącego; **u.** sen ⟨*stwarzać pozory, że się śpi*⟩. **6.** częściej *ndk* **u.** c o: **u.** chorobę, gniew, obojętność, oburzenie, pokorę, przerażenie, smutek itp. ⟨*stwarzać pozory, że się jest chorym, rozgniewanym, obojętnym, oburzonym itp.*⟩. **7.** częściej *ndk* **u.** miłość ⟨*stwarzać pozory, że się kogo a. co kocha*⟩. **8.** częściej *ndk* **u.** śmierć, trupa, zabitego ⟨*stworzyć pozory, że się nie żyje, że się jest zabitym*⟩. **9.** Udawać co — czym ⟨*naśladować*⟩: Ręce ciągnął wzdłuż po stole i palcami ruch chartów przedziwnie udawał. *Mick. Tad. 30.* Jakże się ostać przed takimi prośby? twarzą już tylko udawałem groźby. *Słow. Poem. I, 390.* **10.** *daw.* **u.** k o g o, c o — z a k o g o, z a c o ⟨*poda(wa)ć, przedstawi(a)ć*⟩: Zapowiedzieli, że ją udadzą za swoją krewną i nikt nie ma wiedzieć, że to jest dziewka starego Biłowusa. *Kaczk. Olbracht. III, 360.* Tłumaczenia swoje udawał za produkcje doskonałe z powodu, że są dosłowne. *Czart. Myśli 141.* **11.** **u.** z głupia frant, że... ⟨*pozornie naiwnie, udając nieświadomość pokazać, że...*⟩: Czasem udaje z głupia frant, że nie umie do trzech zliczyć. *Morc. Ptaki 166.*

udać się, udawać się ⊙ **u. się** ⟨*podążyć*⟩ **1.** **u.** się d o k o g o, d o c z e g o; *rzad.* k u c z e m u; n a d c o — c z y m ⟨*pójść, pojechać (jakimś środkiem lokomocji)*⟩: Nazajutrz po tym udałem się do rejenta. *SPP.* **u.** się do lekarza, do księgarni, do pokoju; **u.** się ku granicy; **u.** się nad morze; **u.** się do Budapesztu autem, do Londynu samolotem. **2.** **u.** się d o k o g o — o c o, p o c o, z c z y m ⟨*zwrócić się do kogo o co*⟩: **u.** się do kogo o pomoc, o radę; po pomoc, po radę; po rozkazy; **u.** się z prośbą, ze skargą, z zażaleniem. Udałem się z tą sprawą do adwokata. *SPP.* Wszystkie procesa przegrałem. Gintowt poradził pojechać do Warszawy i udać się z tym do króla. *Kaczk. Murd. II, 8.* **3.** *daw. przen.* **u.** się d o c z e g o ⟨*uciec się*⟩: **u.** się do broni, do łaski, do ostateczności, do sposobu, do żebraniny. Gdy Mieczysław III bronią nic nie dokazał, udał się do intryg. *Lel. Dzieje 88.* **4.** **u.** się n a c o, w c o: a) ⟨*pójść, pojechać dokąd*⟩: **u.** się na dworzec, w las, w pole, w świat; b) a. z c z y m ⟨*pójść, pojechać gdzie w jakim celu, aby co robić, czemu się oddawać*⟩: **u.** się na posiedzenie, na polowanie, na przechadzkę, na spacer, na stanowisko, na wyprawę, na zwiady; **u.** się w misji, w odwiedziny, w podróż; **u.** się z odwiedzinami, z wizytą. **5.** *książk.* **u.** się na spoczynek, *daw.* ku spoczynkowi ⟨*pójść spać*⟩. **6.** **u.** się pod opiekę kogo ⟨*zwrócić się do kogo z prośbą o opiekę*⟩: Włościanie zbiegli spod władzy swego dziedzica i udali się pod opiekę innego. *Bystr. Kult. 255.* **7.** *daw.* **u.** się w pokorę ⟨*uderzyć w pokorę; upokorzyć się*⟩: Wolał się udać w pokorę i wyjechać na jego powitanie do Warszawy. *Moracz. Dzieje V, 99.*

● **u.** się ⟨*powieść się, pójść dobrze*⟩ **8.** Jak się uda ⟨*tak, albo inaczej, jak można*⟩: Nie wolno jednak zrywać kwiatów ani przenosić ich przez bramę. Trzeba przemycać pod ubraniem, w menażce, jak się uda. *Szmag. Dymy 135.* **9.** Coś się (komu) udało ⟨*powiodło się, zostało wykonane dobrze, wydarzyło się pomyślnie; dało dobre rezultaty*⟩: Ciasto się udało; eksperyment się udał; operacja się udała; polowanie się udało; połów się udał, przedstawienie się udało. **10.** Imieniny się udały, zabawa się udała ⟨*dobrze się bawiono na imieninach, na zabawie*⟩. **11.** Misja się udała ⟨*powiodła się*⟩. **12.** Spacer się udał ⟨*było przyjemnie na spacerze*⟩. **13.** Ucieczka się udała ⟨*zakończyła się pomyślnie, powiodła się*⟩. **14.** Wyprawa się udała ⟨*zakończyła się pomyślnie, dała dobre rezultaty*⟩. **15.** Występ się udał ⟨*spotkał się z dobrym przyjęciem*⟩. **16.** Zboże się udało, ziemniaki się udały ⟨*dobrze obrodziło(-y)*⟩. **17.** Udał się kto komu: a) ⟨*ktoś jest kształtny, zdrowy, urodziwy*⟩: Niezbyt się udały te dzieci Kasztance [...] takie sobie [...] nie każde stworzenie dziedziczy po rodzicach piękno. *Janow. J. Karmaz. 198*; b) ⟨*ktoś podoba się komu*⟩: Udał nam się ten Babinicz! — rzekł do senatorów. — Tak nam do serca przypadł, jak mało kto... *Sienk. Pot. IV, 25.*

udar u. słoneczny *p.* porażenie.

udawać p. **udać**

udawać się p. **udać się**

udeptać, udepnąć u. k o g o w c o (np. w nagniotek) ⟨*nadepnąwszy urazić*⟩.

udeptać, udeptywać u. co nogami (śnieg, ziemię, kapustę) *por.* deptać.

udeptany 1. Iść, kroczyć; dążyć itp. udeptaną drogą ⟨*iść itp. ogólnie przyjętą drogą; trzymać się tradycyjnych sposobów postępowania*⟩. **2.** *daw.* Potykać się, zmierzyć się na udeptanej ziemi ⟨*pojedynkować się, walczyć ze sobą*⟩: Bo się ojciec za synem ujął, a ja za Zbyszkiem: więc potykaliśmy się samoczwart wobec gości na udeptanej ziemi. *Sienk. Krzyż. II, 26.* **3.** *daw.* Pozwać, wyzwać kogo na udeptaną ziemię ⟨*wyzwać na pojedynek; dziś tylko przen.*⟩: Pozwany przez recenzenta na udeptaną ziemię, próbowałem się bronić, z czego wyszła notatka w tymże roczniku „Pamiętnika Literackiego". *Pam. Lit. 2, 1953, s. 675.*

uderzać, uderzyć 1. u. (k o g o) — c z y m ⟨*bić, walić, trzepać, grzmocić, tłuc, prać, prażyć*⟩: **u.** batem, biczem, głową, kijem, młotkiem, nożem, pałką, pięścią, ręką, szpicrutą itp. **2.** **u.** konia ostrogami ⟨*spinać, kłuć*⟩. **3.** **u.** cięciem ⟨*ciąć*⟩; **u.** sztychem ⟨*pchać ostrzem*⟩: Żadne oko nie mogło już za ruchami jego rapiera nadążyć i rozeznać, kiedy cięciem, a kiedy sztychem uderza. *Sienk. Wołod. III, 174.* **4.** **u.** płazem ⟨*płaską stroną szabli*⟩: Ciął go w głowę, ale szabla zwinęła mu się w ręku i uderzyła płazem. *Sienk. Ogn. II, 168.* **5.** **u.** rykoszetem ⟨*odbitą od czego kulą*⟩; *przen.* ⟨*pośrednio*⟩: Stał się sprawcą nie-

szczęścia siostry. Gniew stryja, nie mogąc dosięgnąć go wprost, uderzył rikoszetem. *Zal. W. Traktory 73.* **6. u.** czołem, **u.** czołem przed kim ⟨*kłaniać się nisko, składać hołd komu; upokarzać się*⟩: Hiszpanie, woła, na waszym progu przychodzę czołem uderzyć, przychodzę służyć waszemu Bogu. *Mick. Konrad 117.* **7. u.** drzwiami ⟨*trzaskać*⟩. **8. u.** obuchem, jakby uderzać obuchem, uderzać jak obuchem, jak młotem ⟨*powodować wstrząs, zdumienie, przerażenie*⟩: Wypowiedziane w gorączce słowa syna uderzyły w nią jak obuchem. *Ward. Wyłom 64.* Każde jej słowo uderzało go jak młotem. *Korz. J. Koll. 88.* **9. u.** pokłonem ⟨*kłaniać się*⟩. **10. u.** kogo oczami, wzrokiem ⟨*twardo, bystro, przenikliwie; wyzywająco patrzeć*⟩: Zamilkł i omroczył się, bo syn uderzył go oczyma za tę „wielmożną panią". *Reym. Ferm. II, 49.* **11. u.** nowością, ogromem, oryginalnością, pięknością, strojem, wyrazem twarzy, wzrostem itp. ⟨*zwracać uwagę nowością itp.*⟩: Pani Eufrozyna uderzyła mnie zrazu oryginalnością całej swojej figury i wzbudziła we mnie [...] ciekawość. *Orzesz. Wesoła 22.* Dyrygujący, grzeczny i czołobitny, uderzał wyrazem twarzy, podobnym do lisa. *Sewer Nafta II, 201.* **12. u.** śmiechem ⟨*śmiać się*⟩: Nie powstrzymałby się chyba: uderzyłby śmiechem w te dobre, szare oczy. *Par. Niebo 227.* **13.** Coś uderza czym ⟨*zwraca uwagę, frapuje*⟩: Portret uderza podobieństwem. **14. u.** (k o g o) — c z y m — w c o ⟨*zadawać ciosy, razy; bić, walić, trzepać, tłuc*⟩: **u.** pięścią w stół. Zachwiał się, bo uderzono go na odlew w twarz. *Brand. K. Sams. 60.* Błotnik uderzył go w głowę. *Brand. K. Sams. 152.* **15. u.** c o: **u.** akordy a. w akordy ⟨*grać*⟩. **16. u.** brawo ⟨*bić*⟩. **17. u.** hejnał, pobudkę ⟨*grać*⟩. **18. u.** larum ⟨*grać, bić, trąbić na alarm*⟩. **19. u.** marsza, poloneza itp. ⟨*grać*⟩: Wówczas orkiestra uderzała poloneza, tłum gości ustawiał się w pary. *Strug Krzyż I, 137.* **20. u.** pokłony ⟨*kłaniać się nisko*⟩: Moi sołdaci [...] wnosząc moje manatki noclegowe niskie uderzali pokłony. *Zal. Br. Litw. 165.* **21. u.** nozdrza a. o nozdrza, w nozdrza; **u.** powonienie, o powonienie, w powonienie ⟨*o zapachach: dawać się odczuć powonieniem*⟩. **22. u.** oczy, wzrok; **u.** w oczy ⟨*dawać się, widzieć, rzucać się w oczy*⟩: Straszny widok uderzył jego oczy. *Sienk. Ogn. I, 135.* **23. u.** słuch, o słuch; **u.** uszy a. o uszy, w uszy ⟨*o dźwiękach: dać się odczuć słuchem; dać się słyszeć*⟩: Łagodny, miły dźwięk głosu sieroty uderzył uszy Misi. *Krasz. Ostap 76.* Dźwięk nienawistnej mowy fenickiej uderzył o jego uszy. *Makowiec. Przyg. 55.* **24.** Coś uderza kogo ⟨*coś zwraca czyją uwagę, daje się postrzec, czuć, widzieć, słyszeć*⟩: Za pierwszym wstępem do miasta uderzył mnie widok zamieszkałych chat i dworków. *Skarb. Pam. 140.* Uderzył go zapach dobrych perfum. *Jackiew. Jan 187.* **25. u.** do kogo, **u.** do kogo jak w dym ⟨*zwracać się do kogo, prosić kogo o co*⟩: Możemy do niego uderzyć [...] niewiele gada i obiecuje, ale wiele robi. *Korz. J. Krewni 163.* Uderzę jak w dym do mojej Kasi. *L.* **26. u.** do czyjego serca, do czyich uczuć ⟨*starać się wzruszyć kogo*⟩. **27. u.** do szturmu ⟨*szturmować*⟩. **28. u.** na kogo, na co; w kogo, w co; z jakiejś strony, z jakiegoś skrzydła ⟨*atakować kogo, co; napadać na kogo, na co*⟩: **u.** na nieprzyjaciela, na kraj, na obóz, na zdobycz; **u.** w nieprzyjaciela, w szeregi wroga. Sam na czoło swojego hufca wyskoczył i całym pędem w sam środek Wołoszy uderzył. *Kaczk. Olbracht. II, 356.* Ostateczny cios zadali Rzymianom Celtowie [...] uderzając z prawego skrzydła. *Rudn. H. Spart. 147.* **29. u.** (na kogo, na co) jak huragan, jak wicher ⟨*atakować gwałtownie*⟩. **30. u.** na bagnety ⟨*iść do ataku na bagnety*⟩. **31. u.** na alarm, na trwogę ⟨*podnosić alarm, alarmować*⟩: Opinia publiczna i prasa uderzyły na alarm, rozpoczęto szukać winnych. *Wiedza i Życie 6, 1954, s. 400.* Do domu biegnij — zwołaj ludzi, uderz na trwogę — niechaj szable biorą. *Bełc. Kmita I, 91.* **32. u.** (c z y m) — o c o ⟨*bić, tłuc*⟩: Gwałtowny strumień deszczu, który uderzał o kamienny dach, uciszył się nagle. *Stryjk. Bieg 87.* **33. u.** głową o słup, o ścianę. **34. u.** kieliszkiem o kieliszek ⟨*trącać się kieliszkami przed wypiciem trunku*⟩. **35. u.** o czyją rękę; **u.** w konkury; **u.** po żonę ⟨*zaczynać konkury, starać się o żonę*⟩: Bardzo sobie upodobał tę pannę i zaraz o jej rękę uderzył. *Kaczk. SW.* Pośpieszył do Litwy, aby się porozumieć względem wyboru przyszłej małżonki, i uradzili uderzyć o rękę bogatej wojewodzianki. *Tyg. Ilustr. 205, 1863.* **36. u.** k o g o — p o c z y m ⟨*bić, zadawać razy*⟩: **u.** kogo po dłoniach, rękach, po plecach, po ramieniu. **37.** *pot.* Coś uderza (kogo) po głowie, po łbie ⟨*coś robi na kim nagłe, straszne wrażenie; spada na kogo nieszczęście*⟩: Wszystko to razem uderzyło po łbie, jak ciężkim obuchem. Byłem prawie nieprzytomny. *Koźn. Dzies. 36.* **38.** częściej *ndk* **u.** kogo po kieszeni ⟨*spowodować uszczerbek pieniężny; narazić na stratę materialną*⟩: Wyprawa uderzyła go po kieszeni. *Breza Uczta 43.* **u.** w co. **39.** częściej *ndk* **u.** w dłonie ⟨*klaskać*⟩. **40. u.** w próżnię ⟨*nie trafiać*⟩: Schylał rogi... uderzał, ale zawsze w próżnię. *Reym. Now. III, 132.* **41. u.** w dzwon ⟨*dzwonić*⟩. **42.** *przen.* **u.** w wielki dzwon ⟨*nawoływać do czego, ostrzegać o czym*⟩: W czasie nieobecności Lucchesiniego uderzali patrioci w wielki dzwon, aby rozpalić słomiany ogień zapału. *Łun. Wspom. 91.* **43. u.** w kołatkę ⟨*kołatać*⟩. **44. u.** w bębny, w kotły ⟨*bębnić*⟩. **45. u.** w instrumenty ⟨*grać na instrumentach*⟩: Kapela, w dalszych grająca pokojach, nie śmiała uderzać w instrumenty głośne. *Berent Ozim. I, 106.* **46. u.** w róg ⟨*grać na rogu*⟩. **47. u.** w klawisze, w struny ⟨*wydobywać dźwięki z klawiszy, ze strun*⟩: Z cicha uderzywszy w struny gitary, począł śpiewać. *Niemc. Jan 31.* **48.** Uderzyć w czułą strunę ⟨*spowodować czyją żywą reakcję*⟩: Cwaniak [...] wiedział jak podejść Rusinka, w którą czułą strunę uderzyć. *Życie Lit. 44, 1954, s. 2.* **49. u.** w fanfary, w trąby ⟨*grać na trąbach*⟩. **50. u.** w bek, w płacz, w szloch, w ryk ⟨*o głośnym płaczu*⟩. **51. u.** w lament ⟨*lamentować*⟩. **52. u.** w śmiech ⟨*śmiać się*⟩. **53.** *posp.* **u.** w gaz ⟨*upijać się*⟩. **54. u.** w pokorę (przed kim) ⟨*upokarzać się, być pokornym*⟩: Wobec powszechnego wzburzenia szlachty [...] uderzył Zygmunt z swoim obozem w fałszywą pokorę. *Bobrz. Dzieje II, 137.* **55. u.** w górny, inny, pobłażliwy itp. ton ⟨*zacząć przemawiać innym tonem*⟩: Widząc drwiący uśmiech Józia, uderzył w inny ton. *Reym. Now. V, 225.* **56. u.** w sedno rzeczy ⟨*trafiać*⟩: Niejedną uwagę wypowiedział mądrą, prostą, chłopską, a uderzającą w sedno rzeczy. *Iwasz. J. Tarcze 127.* **57. u.** w ileś koni, ludzi ⟨*atakować*⟩: Na strzał z muszkietu od Piaskowej Góry w pięćdziesiąt koni uderzysz. *Kaczk. Olbracht. III, 166.* **58. u.** w kogo ⟨*atakować kogo*⟩: Na ostatnim zebraniu [...] uderzyłem w Czyża [...] Ale

to mocny chłopak [...] wytrzyma. *Brand. K. Obyw. 367.* **59. u.** z c z e g o, np. **u.** z dział ⟨*dawać salwę, strzelać*⟩: Wracają młodzi; z dział uderzono na powitanie. *Rom. Chorąży 51.* **60.** Cios uderza w kogo ⟨*spada na kogo; kogoś spotyka nieszczęście*⟩: Nagle uderza w niego cios, bo żona opuszcza go z dawnym wychowankiem. *Sienk. Wiad. II, 138.* **61.** Gniew uderza komu do głowy ⟨*ktoś bardzo się gniewa, zapała się gniewem*⟩. **62.** (Pierwszy) brzask uderza w co (w okna, w szyby) ⟨*zaczyna się rozwidniać, świtać*⟩: Zaledwie pierwszy brzask w okna uderzył, zerwał się z łoża. *Kaczk. Olbracht. I, 64.* **63.** Godzina uderza (na zegarze); pierwsza, druga itp. uderza; południe, północ uderza; zegar uderza (godzinę) pierwszą, drugą itp. ⟨*zegar bije, wybija godzinę pierwszą, drugą itp.*⟩: W tej chwili druga uderzyła na zegarze. *Krasiń. Noc 389.* Zegar ścienny siódmą uderzył godzinę. *Wilk. P. Wieś I, 21. przen.* Godzina zemsty nad Szwabem uderzyła!... *Skiba Poziom. 164.* **64.** Gorąco uderza komu do głowy; krew uderza komu do głowy, do mózgu ⟨*krew gwałtownie napływa komu do mózgu*⟩. **65.** Grom, piorun uderza ⟨*nastąpiło wyładowanie elektryczne w atmosferze*⟩. **66. u.** jak (jakby) grom, piorun; jak (jakby) grom, piorun z jasnego nieba ⟨*nagle*⟩: Wczoraj telegram uderzył Piotra jak grom słowami: Przyjeżdżaj pan, brat się utopił. *Niedź. Dzieło 86.* **67.** Krew uderza komu do twarzy ⟨*ktoś czerwienieje na twarzy*⟩. **68.** Myśl kogo uderza, że... ⟨*ktoś jest zafrapowany myślą, że...*⟩: Uderzyła ją nagle myśl, że [...] to jest przecież jeszcze jakaś miłość. *Nałk. Z. Mił. 184.* **69.** Ogień, płomień uderza na kogo, na czyją twarz, komu na twarz ⟨*ktoś się czerwieni, rumieni*⟩: Kiedy to powtórzył matce, ognie uderzyły na nią. *Konopn. SW.* Zagrała w Batorym gorąca krew węgierska, płomień gniewu uderzył na jego twarz. *Śliw. A. Bat. 242—243.* **70.** Pierś uderza o pierś; pierś w pierś uderza; miecz uderza o miecz ⟨*o walce wręcz, o bezpośrednim starciu*⟩. **71.** Podobieństwo uderza ⟨*zwraca uwagę; jest uderzające*⟩. **72.** Poty uderzają na kogo ⟨*ktoś się mocno poci*⟩. **73.** Puls, serce, tętno uderza ⟨*bije*⟩. **74.** Radość, wolność itp. uderza komu do głowy ⟨*oszałamia kogo*⟩: Nagła radość uderzała do głowy, jakby ją chciała rozsadzić. *Olcha Most II, 126.* **75.** Serce uderza dla kogo; serce uderza jak młot ⟨*ktoś darzy kogoś uczuciem*⟩: Helenka mówiła sobie, że serce jego pewnie nigdy nie uderzy dla kobiety. *Urban. Księż. 325.* **76.** Trunek, wino, wódka uderza komu do głowy ⟨*ktoś jest oszołomiony*⟩. **77.** Wiatr, wicher, huragan itp. uderza w co ⟨*dmie z wielką siłą*⟩: Wicher uderzył w okna z dzikim chrzęstem i jękiem. *Krzywosz. Rusał. 32.* **78.** Władza uderza komu do głowy ⟨*ktoś pyszni się władzą, nadużywa władzy*⟩. **79.** Woda sodowa uderza komu do głowy ⟨*ktoś jest dumny, pyszny, nieprzystępny z powodu awansu, powodzenia itp.*⟩: Grał już teraz „kierownika" na całą parę. Jeszcze po wybraniu go na prezesa Rady — ho! ho! — woda sodowa uderzyła mu do głowy. *Wilczek Nr 16, 216.* **80.** *nieos. pot.* Uderzyło komu na mózg ⟨*ktoś oszalał, zwariował*⟩.

przysł. **81.** Kto chce psa uderzyć, ten zawsze kij znajdzie. **82.** Uderz w stół, nożyce się odezwą.

uderzać się, uderzyć się 1. częściej *dk* **u. się** (c z y m) — o c o, w c o ⟨*huknąć się, wyciąć się*⟩: **u. się** głową o belkę, łokciem o stół. [Konie] unosiły nas dopóty, dopóki bryka [...] nie uderzyła się o drzewo. *Sztyrm. Katalept. II, 35.* **2.** częściej *ndk* **u. się** p o c z y m ⟨*poklepywać się*⟩: **u.** się po rękach, po kolanach, po udach. **3.** Uderzać się po kieszeni ⟨*szukając czego, sprawdzając zawartość*⟩. **4.** częściej *dk* **u.** się w czoło, *rzad.* po czole ⟨*uderzyć się dłonią w czoło na znak przypomnienia sobie czego; zastanowienia się nad czym*⟩: Uderzył się w czoło i ruszył sążnistym krokiem [...] jak człowiek, którego trapi myśl złowroga. *Lam J. Rozmait. 78.* **5.** częściej *dk* **u.** się w piersi: a) ⟨*na znak skruchy*⟩; b) ⟨*przyznać się do błędu*⟩: Co właściwie zrobiono dla wygrzebywania talentów oraz dla organizacji opieki nad nimi? Uderzmy się w piersi [...] bardzo mało. *Husz. Impert. 127.*

uderzenie 1. Błyskawiczne, bolesne, celne, dotkliwe, energiczne, głośne, głuche; gwałtowne, krótkie, lekkie, mocne, nagłe, nieoczekiwane, niezwłoczne, ostre, piorunowe, piorunujące, płaskie, potężne, precyzyjne, silne, słabe, straszliwe, straszne, szybkie, śmiałe, tępe, zamaszyste, zaskakujące, zdradzieckie, zręczne **u.** ⟨*raz, cios; natarcie, atak*⟩: Głośno klasnęło płaskie uderzenie dłonią; odpędzony koń zarżał żałośnie. *Żukr. Dni 147.* **2.** Gęste, miarowe, narastające, regularne, równe, równomierne, rytmiczne, rzadkie **u-a. 3.** Czołowe, koncentryczne, walne **u.** ⟨*atak, natarcie*⟩. **4.** Miękkie, mocne **u.** ⟨*w grze na fortepianie: sposób uciskania klawiszy*⟩. **5. u.** k o g o l u b c z e g o ⟨*o osobie lub rzeczy*⟩: **u.** nieprzyjaciela; **u.** bata, dłoni, fali, młota, wichru; **u.** pioruna; **u.** kopyt (o bruk). **6. u.** gongu ⟨*dźwięk*⟩: Uderzenie gongu oznajmiło rozpoczęcie przedstawienia. **7. u.** krwi (do głowy) ⟨*gwałtowny napływ krwi (do głowy)*⟩: Czuł w skroniach uderzenia krwi, bolała go głowa. *Jackiew. Jan 291.* **8. u-a** pulsu ⟨*pulsowanie*⟩. **9. u-a** serca ⟨*bicie serca*⟩. **10. u.** wioseł ⟨*pociągnięcie*⟩: Kilkanaście silnych uderzeń wioseł i barka wysunęła się na odległość rzutu kamieniem. *Rudn. H. Spart. 256.* **11. u.** zegara ⟨*wybijanie godzin*⟩. **12. u.** c z y m ⟨*o rzeczy, którą ktoś uderza*⟩: **u.** batem, dłonią, dziobem, kolbą, nożem, obuchem, pięścią, ręką, rózgą. **13. u.** czołem ⟨*głęboki ukłon; czołobitność*⟩. **14. u.** szeregiem; (prawym, lewym) skrzydłem; od prawego, lewego skrzydła ⟨*atak wykonany frontalnie; z prawej, z lewej strony*⟩. **15. u.** n a k o g o, n a c o ⟨*atak, natarcie*⟩: **u.** na nieprzyjaciela, na miasto, na okopy. **16. u.** na bagnety ⟨*natarcie; walka wręcz z bagnetami nasadzonymi na karabiny*⟩: Uderzenie na bagnety dwóch batalionów rosyjskich [...] dokonało zniesienia całego prawego skrzydła. *Korzon Wewn. VI, 222.* **17. u.** o c o: Buciki z cienkiego safianu [...] nie chroniły dostatecznie jej nóg przed uderzeniami o kamienie i odziomki. *Sienk. Wołod. III, 59.* **18. u.** p o c z y m: Uderzeniami po rękach to sprawił, że ciosy miecza osłabił. *Jeż Uskoki I, 140.* **19. u.** w c o: **u.** w głowę, w kark, w stół, w drzwi. **20. u.** w dzwon, w gong ⟨*zadzwonienie; zasygnalizowanie czego gongiem; dźwięk dzwonu, gongu*⟩. **21.** Jednym uderzeniem; od jednego uderzenia ⟨*jednym ciosem, od jednego ciosu*⟩: Zręczny, a olbrzymio silny Asyryjczyk powalił go jednym uderzeniem toporka między oczy. *Prus Far. II, 103.* Zabić kogo, co od jednego uderzenia. **22.** Z uderzeniem którejś godziny ⟨*w mo-*

mencie wybijania tej godziny przez zegar, punktualnie o którejś godzinie⟩: Rano z uderzeniem godziny ósmej zapukano energicznie do drzwi. *Lam J. Kariery 224.* **23.** Dać komu, czemu **u.** ⟨*zadać, wymierzyć komu, czemu cios; uderzyć kogo, co*⟩: Obali jedno uderzenie [...] takie, że, jak to mówią, nakrył się nogami. *Żer. Opow. 72.* **24.** Dostać, odbić, odparować, osłabić, otrzymać, (po)czuć, ponowić, poprawić, powtórzyć, sparować, wytrzymać, znieść **u.** ⟨*cios, atak*⟩. **25.** Mieć (silne) **u.**: a) ⟨*mieć (silny) cios (np. w boksie)*⟩; b) Mieć jakieś **u.** (np. miękkie, śmiałe) ⟨*mieć pewną technikę gry fortepianowej*⟩: Słuch miał podziwienia godny, uderzenie śmiałe. *Tyg. Ilustr. 144, 1870.* **26.** Bać się, czekać, oczekiwać, unikać, przygotować się, szykować się do uderzenia; nie szczędzić (komu) uderzeń; ziemia jęczy od uderzeń. **27.** Powstrzymać kogo (się), zasłonić kogo (się) od uderzenia. **28.** Ogłuszyć, powalić, przewrócić, przypieczętować, rozbić, roztrzaskać (np. głowę), smagnąć, zgnieść, zwalić kogo, co uderzeniem: Niepamiętny na nic, każdym uderzeniem przewracał ludzi, łamał karabiny, rozwalał głowy. *Sienk. Now. II, 220—221.* Wasza norma wynosi w ciągu całego miesiąca listopada aż 192%!... — rzekł mocno i ostatnie słowo przypieczętował uderzeniem pięścią w stół. *Morc. Ptaki 278.* [Lew] wydał krótki, urwany ryk, zgniótł dziecko jednym uderzeniem łapy. *Sienk. Quo III, 122.* Jednego zwalił uderzeniem lufy, drugi nastawił nań karabin. *Jackiew. Jan 202.* **29.** Runąć pod uderzeniem (czyim): Pod uderzeniem Skandynawów i książąt terytorialnych niemieckich, runęły ostatnie placówki niepodległości Słowian Połabskich. *Piw. Odra 127.* **30.** Ochraniać, osłaniać, zasłaniać kogo, co (się) przed uderzeniem: Napadnięty bronił się słabo; usiłując osłonić twarz przed uderzeniami, dał się prawie bez oporu z powrotem wepchnąć do bramy. *Brand. K. Sams. 162.* **31. u.** boli; coś boli jak **u.**: Komentarz był pisany w tonie ojcowsko-karcącym, ale każde jego słowo bolało jak uderzenie. *Brand. M. Spot. 107.* **32. u-a** (kopyt) dudnią (po bruku). **33. u.** kładzie kogo na ziemię; miażdży kogo, spada na kogo, trafia w kogo, w próżnię. **34. u-a** powtarzają się, przybierają na sile, słabną. **35. u.** powiodło się (o ataku). **36. u-a** rozlegają się ⟨*odgłosy uderzeń*⟩.

uderzyć p. **uderzać**

uderzyć się p. **uderzać się**

udogodnienie, udoskonalenie 1. Drobne, techniczne **u-a** ⟨*ulepszenia, usprawnienia; ułatwienia*⟩. **2. u.** w c z y m: **u.** w pracy. Mieszkanie z wszelkimi udogodnieniami ⟨*z wygodami*⟩. **3.** Wprowadzić **u-a**; korzystać z udogodnień.

udręczenie, udręka 1. Bolesne(-a), cielesne(-a), duszne(-a), fizyczne(-a), istne(-a), miłosne(-a), moralne(-a), niewymowne(-a), niezmierne(-a), okropne(-a), okrutne(-a), serdeczne(-a), skrywane(-a), srogie(-a), straszne(-a), ustawiczne(-a), wielkie(-a) **u.** ⟨*ból, męka, strapienie*⟩. **2. u.** c z e g o: **u.** ciała, ducha, duszy, serca. **3. u.** d l a k o g o: Coś jest, staje się udręką (dla kogo). **4. u.** o k o g o: Zaznałem też niemało serdecznej udręki o Basię. *Reym. Now. III, 207.* **5. u.** z k i m: Już wkrótce zacznie jeździć na uniwersytet i skończy się całodzienna udręka z Piotrusiem. *Brand. M. Piotr 38.* Wolała udrękę z nim, niż udrękę bez niego. *Rudn. A. Niekoch. 68.* **6.** Pasmo, źródło udręczeń; wyraz udręczenia, udręki (na twarzy). **7.** W udręce (robić co): W udręce żebrała o łaskę jednego dawnego spojrzenia. *Wikt. Miasto 165.* **8.** Czuć w duszy, zadawać udrękę komu. **9.** Zdradzać **u.** ⟨*o czyjej twarzy*⟩. **10.** Znosić udręczenie, udrękę. **11.** Doznać (od kogo), wycierpieć wiele udręczeń. **12.** Żyć w udręczeniu, w udręce. **13.** Nękać kogo udręczeniami. **14.** Wybawić kogo z udręczenia, z udręki. **15. u.** trapi kogo.

udry 1. Na **u.**; **u.** na **u.** ⟨*drąc się z sobą ząb za ząb, na złość, na przekór*⟩: Albo my, albo wy — udry na udry. *Dygas. Now. VII, 106.* **2.** Iść, pójść, żreć się (z kim) na **u.**; **u.** na **u.** ⟨*robić komu na przekór, drzeć koty z kim; szykanować kogo*⟩: Złością nic nie [...] zwojujesz. Pójdzie udry na udry i co z tego będzie? *Reym. Fron. 107.* Żarł się z ojcem udry na udry o ziemię. *Mort. Wawrzek 107.*

udusić 1. u. k o g o — c z y m ⟨*zadławić*⟩: **u.** kogo sznurem. 2. **u.** c o — w c z y m, z c z y m ⟨*ugotować w parze*⟩: **u.** grzyby w tłuszczu z cebulą; **u.** ryż z pomidorami. **3.** Ledwo, mało, omal nie **u.** kogo: Zaczęli mnie ściskać, całować, ledwo mnie nie udusili. *Chodź. Pisma I, 423.* Gdym zajechał, mało mnie z radości nie udusił. *Krasz. Pam. 115.*

udusić się 1. u. się c z y m, z c z e g o ⟨*udławić się*⟩: **u.** się czadem, gazem, dymem; **u.** się z braku powietrza; zdawało się, że się udusi z wściekłości. **2.** Ledwie się nie udusić od czego, z czego (np. od śmiechu; ze złości).

udział ⊙ ⟨*uczestnictwo*⟩ **1.** Aktywny, bezpośredni, chętny, ciągły, częściowy, czynny, dalszy, decydujący, główny, gorliwy, gromadny, gremialny, indywidualny, jawny, liczny, mały, masowy, ograniczony, osobisty, ożywiony, serdeczny, skryty, szczery, świadomy, tajny, tłumny, urzędowy, wspólny, wybitny, znaczny, żywy **u. 2. u.** w c z y m: **u.** w dyskusji, w konkursie, w naradzie, w rokowaniach, w rozmowie, w rządach, w wojnie, w wycieczce, w zabawie, w zysku. **3.** Brać **u.** ⟨*uczestniczyć*⟩: Egon nie brał udziału w toczącej się dyskusji. *Jackiew. Wiosna 60.* **4.** Mieć **u.** w c z y m ⟨*uczestniczyć w czym, korzystać wraz z innymi z czego*⟩: Sam miał udział w tej wyprawie wojennej. *Mac. Piśm. III/1, 329.* Lud żadnego nie miał udziału w sprawach publicznych. *Mech. Wym. I, 259.* **5.** Ograniczyć, przyznać, rozszerzyć, zapewnić, zwiększyć **u. 6.** Bronić komu, domagać się, odmawiać, pozbawić kogo, unikać, żądać udziału. **7.** Robić co, coś dzieje się bez czyjego udziału: Mówiono [...] że przyszły faraon będzie rządził samowładnie bez udziału najwyższej rady kapłańskiej. *Prus Far. II, 199.* **8.** Dopuścić, przypuścić, wciągnąć, wezwać, zachęcić kogo do udziału: Genua nie dopuściła miast południowych francuskich do udziału w handlu lewantyńskim. *Szeląg. Bałtyk 11.* **9.** Powstrzym(yw)ać kogo (się), stronić, usunąć kogo (się), wykluczyć kogo, wyłączyć kogo (się) od udziału. **10.** Być czyim udziałem ⟨*należeć do kogo; być właściwością kogo*⟩: Mickiewicz w poezjach swoich okazał wszystkie przymioty, które są udziałem znakomitego poety. *Dmoch. S. Wspom. 253.* **11.** Stać się czyim udziałem; dostać się, przypaść, *daw.* paść komu w udziale ⟨*być przeznaczonym komu, spowodować czyje*

uczestnictwo w czym; spowodować, że kogoś coś spotyka, że ktoś bierze w czym udział, zajmuje się czym⟩: Bogactwo było w ręku nielicznych jednostek, nędza stawała się udziałem szerokich mas. *Hulka Żyrar. 326.* Zadanie równoważenia lub przeważenia groźnej potęgi domu jagiellońskiego padło w udziale cesarzowi Maksymilianowi. *Szujski Roztrz. 210.* Mnie przypadł w udziale zaszczyt witania szanownych państwa po tak dalekiej podróży. *Reym. Ferm. II, 180.* **12.** *daw.* Dostać co udziałem; dostać się komu udziałem ⟨*być obdarzonym czym, mieć co z przyrodzenia*⟩: Kto twórczy dowcip dostawszy udziałem, na coś większego piórem odważy się śmiałem? *Dmoch. Rym. 59.* Fantazja, tak jak każda inna władza psychiczna, dostała się udziałem wszystkim ludziom. *Kremer Listy I, 251.* **13.** Robić co, coś dzieje się z czyim udziałem: Uroczystość ta była świętem całego południowego wybrzeża Krymu i zawsze odbywała się z udziałem licznych gości. *Brand. M. Wypr. 75.*

⊙ **u.** ⟨*wkład*⟩ **14. u.** członkowski, spółdzielczy: Udziały członkowskie są zobowiązaniem spółdzielni w stosunku do swoich członków. *Iwań. Księg. 18.* **15.** Mieć, nabyć, odstąpić (swój, swoje), pokryć, włożyć (w co), wnieść, wpłacić, wycofać, wykupić, wypłacić, (za)deklarować, (za)kupić **u.**, **u-y**: Miał również udziały w „Kurierze Warszawskim", który tuczył się nekrologami. *Żukr. Dni 228.* Doskonale zrobiłeś wkładając udział w kopalnię „Witek". *Goj. Ziemia 175.* Postanowiono zaciągnąć pożyczkę pod zadeklarowane udziały. *Koźn. Żyw. 64.*

udzielać, udzielić u. c z e g o — k o m u ⟨*służyć komu czym, użyczać komu czego*⟩ **1. u.** absolutorium ⟨*aprobować działalność ustępującej władzy przez władzę, która dokonywa wyboru nowych członków zarządu jakiejś organizacji, komitetu itp.*⟩: Udzielono absolutorium ustępującemu Zarządowi Głównemu. *Probl. 8, 1953, s. 561.* **2. u.** audiencji, posłuchania ⟨*przyjmować kogo na audiencji, dawać komu posłuchanie*⟩. **3. u.** dymisji komu ⟨*dymisjonować kogo*⟩. **4. u.** głosu ⟨*pozwalać mówić, przemówić*⟩: Jak wy prowadzicie dyskusję? Proszę udzielać głosu w kolejności zapisanych. *Dąbr. M. Noce III/2, 267.* **5. u.** gościnności, gościny ⟨*przyjmować w gościnę; gościć kogo*⟩. **6. u.** informacji ⟨*dawać informację, informować*⟩. **7. u.** jałmużny ⟨*dawać jałmużnę*⟩. **8. u.** korepetycji ⟨*pomagać w lekcjach, w nauce komu*⟩. **9. u.** kredytu ⟨*przyznawać, dawać kredyt*⟩. **10. u.** lekcji; **u.** matematyki, historii, języków itp. ⟨*zajmować się dawaniem lekcji (matematyki itp.); uczyć*⟩: Udzielał lekcyj, przygotowywał do egzaminu wstępnego do gimnazjum! *Zeg. Zmory 15.* **11. u.** nagany ⟨*dawać naganę (zwykle urzędowo)*⟩. **12. u.** nagrody ⟨*dawać nagrodę*⟩. **13. u.** noclegu ⟨*przyjmować kogo na nocleg*⟩. **14. u.** objaśnień, wyjaśnień ⟨*dawać objaśnienia, wyjaśnienia; objaśniać, wyjaśniać co*⟩. **15. u.** odpowiedzi ⟨*odpowiadać*⟩. **16. u.** opieki komu ⟨*dawać zapewniać opiekę komu*⟩. **17. u.** ostrzeżenia ⟨*ostrzegać kogo*⟩. **18. u.** pociechy ⟨*dawać pociechę komu, pocieszać kogo*⟩. **19. u.** pomocy ⟨*dawać pomoc, pomagać*⟩. **20. u.** poparcia ⟨*popierać kogo*⟩. **21.** Udzielać posiłków ⟨*dawać posiłki*⟩. **22. u.** pożyczki ⟨*przyznawać, dawać pożyczkę*⟩: Zasileni pożyczkami, łatwo ze skarbu udzielanymi, oraz wysoką ceną zboża zaczęli szumieć, bawić się. *Dmoch. S. Wspom. 341.* **23. u.** komu protekcji ⟨*protegować kogo*⟩. **24. u.** przebaczenia ⟨*przebaczać*⟩. **25. u.** przestrogi ⟨*przestrzegać kogo*⟩. **26. u.** rady ⟨*radzić komu*⟩. **27. u.** ratunku ⟨*ratować kogo*⟩. **28. u.** schronienia ⟨*zapewniać, dawać komu schronienie*⟩. **29. u.** subwencji ⟨*przyznawać, dawać subwencję*⟩. **30. u.** ślubu ⟨*dawać ślub*⟩. **31. u.** urlopu ⟨*dawać urlop*⟩. **32. u.** wiadomości ⟨*przekazywać wiadomość; podawać co do wiadomości*⟩. **33. u.** wskazówki ⟨*instruować kogo*⟩. **34. u.** wywiadu ⟨*odpowiadać na pytania dziennikarzy (albo przedstawiciela jakiegoś pisma)*⟩. **35. u.** zapomogi, zasiłku ⟨*wspomagać pieniężnie*⟩. **36. u.** zezwolenia ⟨*zezwalać*⟩. **37.** *daw.* **u.** co rozwadze ⟨*poddawać pod rozwagę*⟩: Może by [pismu] dać tytuł „Koło". Udziel to Mistrza rozwadze. *Mick. Listy II, 510.* **38. u.** czego za czyim pośrednictwem: Udzielać pomocy za pośrednictwem opiekuna.

udzielać się, udzielić się 1. Udzielać się komu; udzielać się towarzysko, dużo, mało ⟨*bywać wśród ludzi, obcować z ludźmi, utrzymywać stosunki towarzyskie; często, rzadko bywać gdzie*⟩: Szkoda, żeś w tamtych czasach gazet nie czytał, a teraz widać mało się ludziom udzielasz. *Sztyrm. Paliw. 224.* **2.** *daw.* **u.** się k o m u z c z y m ⟨*dzielić się*⟩: Udzielałem mu się z każdym moim pomysłem. *Kamień. Pam. 16.* **3.** Coś się udziela (komu) ⟨*o chorobie, nastrojach, uczuciach, zachowaniu się czyim: jest przejmowane przez kogo, co, przechodzi od jednych osobników do innych*⟩: Choroba zakaźna łatwo się udziela; entuzjazm, humor, lęk, nastrój, niepokój, panika, radość, smutek, śmiech, zdenerwowanie się udziela. Teraz i jemu udzielił się strach [...] Zaczął uciekać. *Żukr. Dni 139.* Zapał, wesołość udziela się obecnym. *SW.*

ufać 1. u. (komu) bezgranicznie a. bez granic, ślepo a. na ślepo; na słowo; najzupełniej **u.** ⟨*mieć (do kogo) zaufanie; wierzyć komu*⟩. **2. u.** k o m u, c z e m u: **u.** ludziom, **u.** swej gwieździe, czyim obietnicom, słowom. **3. u.** w c o, *daw.* **u.** w k i m: **u.** w swą gwiazdę, we własne siły. Czasem okropne myśli przechodzą przez moją głowę i serce, potem ufam w Bogu i spokojniejszy jestem. *Słow. Listy I, 291.*

ufność 1. Bezgraniczna, bezwzględna, dziecinna, dziecięca, głęboka, nieograniczona, serdeczna, ślepa, wzajemna, zbytnia, zupełna **u.**; **u.** bez granic ⟨*zaufanie, wiara, otucha*⟩. **2.** Z ufnością (robić co): Z ufnością patrzeć w przyszłość; udać się, zwrócić się do kogo; polegać na kim z (całą) ufnością. **3. u.** d l a k o g o: Powstała w niej dla niego ufność bez granic. *Orzesz. Pieśń 291.* **4. u.** d o k o g o, d o c z e g o; rzadziej: k u k o m u ⟨*zaufanie do kogo, do czego*⟩: Przekonał się, że grzeszył zbytnią ufnością do ludzi. *Chłęd. Odr. 574.* **5. u.** w k o g o, w c o: **u.** w siebie, **u.** w sprawiedliwość ludzką. **6.** *przestarz.* **u.** w k i m, w c z y m: Znać było w nim przywyknienie do rozkazywania, pewność siebie i ufność we własnym rozumie. *Krasz. Jabł. I, 76.* Żołnierze mieli nieograniczoną ufność w swym młodym wodzu. *Schmitt Dzieje II, 300.* **7.** *przestarz.* Wotum ufności ⟨*zaufania*⟩: Dziś wotum ufności, dane mu przez Radę miejską, jest [...] serwilistycznym „schlebianiem władzy". *Lam J. Kron. 198.* **8.** Mieć **u.**, że... ⟨*ufać, że...*⟩: Miej ufność, że co

uczynię, to dla dobra publicznego uczynię. *Sienk. Pot. I, 263.* **9.** *przestarz.* Mieć **u.** w kim, w czym; w co ⟨*ufać komu, liczyć na czyją pomoc, opiekę, zaradność; liczyć na co, zawierzać czemu*⟩: Ba! jakąż może mieć ufność we mnie, kiedym jej się tak głupio zarekomendował? *Sztyrm. Katalept. II, 94.* Ma nieograniczoną ufność w siłę swego charakteru. *Chmielow. Dram. 269.* **10.** (O)budzić, wzbudzić w kim, w czym **u.**; *rzad.* w kogo, w co: Tak mało wam znany, zdołałem ufność wzbudzić w waszym sercu. *Bełc. Kmita 115.* Wzbudzał ufność w swe zdolności wojenne. *Sienk. SPP.* **11.** Pokładać, położyć **u.** w kim, w czym; pokładać **u.** w czyjej życzliwości: Skoroś we mnie ufność położył, więc ja dopełnię mojej powinności. *Skarb. Starosta 46.* **12.** (Po)zyskać czyją **u.** (np. towarzyszy, narodu). **13.** (S)tracić **u.** (we własne siły); (s)tracić czyją **u.** **14.** Zjednać sobie (komu) **u.** czyją: Życie jego czynne, pracowite, prawe, zjednało mu wkrótce ufność współobywateli. *Syrok. Lit. II, 65.* **15.** Żywić **u.** do kogo, do czego: Zlękła się raptem, że może za dużo rzeczy pomyślnie się składa, może nie należy ani przez chwilę żywić tej lubej ufności do losu, jakiej doznała. *Dąbr. M. Noce II, 279.* **16.** Zasługiwać na **u.** (czyją). **17.** Nab(ie)rać ufności w co: Nabiera ufności we własne siły w walce o lepszy byt. *Rocz. Lit. 1937, s. 196.* **18.** Nie zawieść czyjej, pokładanej w kim ufności. **19.** Darzyć kogo (całkowitą, bezwzględną) ufnością. **20.** Coś napełnia kogo ufnością: Najsłodsza przyjaźń wierności w nieszczęściu napełnia Bronkę głęboką ufnością. *Goj. Dziew. I, 234.* **21.** Natchnąć kogo ufnością w co: Chcę cię natchnąć ufnością w przyszłość. *Orzesz. Pam. III, 148.* **22.** Tchnąć ufnością: Cała postać tchnęła ufnością. *Gomul. Ciury I, 8.*

ufny 1. u-e spojrzenie; **u.** wzrok; **u-e** oczy ⟨*w którym, w których maluje się ufność; wyrażające(-y) ufność*⟩: Patrzeć, spoglądać na kogo ufnym wzrokiem, ufnymi oczami. **2. u.** spokój ⟨*pełen ufności, zaufania*⟩: W jego spokojnej, wolej twarzy znać było dziecięcą pogodę i ufny spokój wobec życia. *Krzyw. I. Bunt 72.* **3.** *daw.* **u.** c z e m u: Nie tyle zuchwały, co swej sprawie ufny. *Lel. Paral. 31.* **4.** *daw.* **u.** w c z y m: **u.** w swym doświadczeniu, **u.** w protekcji *(Rul. Wspom. 61, 139).* **5.** *daw.* **u.** k o m u, c z e m u ⟨*ufający*⟩: Ufni wszystkim. *Tremb. Polit. 188.* Ufny sercu Jadwigi, mógł Wilhelm mniemać słusznie, że go nie minie korona polska. *Szajn. Jadw. III, 66.* **6. u.** w k o g o, w c o: **u.** w syna; **u.** w swój rozum, w swoje siły, w protekcję czyją, w potęgę miłości. **7. u.** w stosunku do kogo (np. do ludzi).

uganiać się 1. u. się za czym ⟨*biegać tu i tam za czym; przen. ubiegać się, starać się gorliwie o co*⟩: **u.** się za bydłem, za zwierzyną, za motylami; **u.** się za piłką po boisku; **u.** się za sensacją, za przyjemnościami, za zarobkiem. Uganiał się za obrazami, lubował w nich. *Krasz. Brühl. 222.* **2. u.** się (p o c z y m, n a d c z y m, w ś r ó d c z e g o): **u.** się po polach, po lasach, po ulicach; nad wodami (o ptactwie); *przen.* **u.** się myślą po czym: Bogumił uganiał się myślą po wszelkich możliwych tematach [...] ale żaden z nich nie wydawał mu się odpowiedni. *Dąbr. M. Noce III/1, 207.* **3.** *daw.* **u.** się o c o: Wielcy panowie, kupcy i baronowie uganiali się o księgi. *Lel. Bibliot. 87.* **4. u.** się z a k i m ⟨*starać się, zabiegać o czyje względy*⟩: O, bo i ja kiedyś byłam też niczego i cały dwór prawie za mną się uganiał. *Bogusł. W. Henryk 114.* **u.** się za kobietami, za spódniczkami.

ugiąć, uginać 1. u. buty, pychy czyjej; **u.** wolę czyją ⟨*poskromić kogo; narzucić komu swoją wolę*⟩: Nikt [...] lepiej od energicznego króla nie umiał ugiąć buty swych dostojników. *Bobrz. Dzieje I, 261.* **2. u.** czoła; **u.** głowę a. głowy (przed kim) ⟨*uznać czyjąś wyższość; upokorzyć się*⟩: Stryj nie chciał spuścić z powagi, synowiec ugiąć czoła; z małych sprzeczek przyszło do zwady. *Groza Wład. I, 23.* Choć dumną głowę ugnę i ukorzę, na czole znaku hańby świat mi nie wyciśnie. *Bartus. Poezje 21.* Ugięli przed nim głowy wszyscy wodzowie mniejszych oddziałów. *Rudn. H. Spart. 181.* **3. u.** karku, szyi (pod jarzmo, przed kim, przed czym) ⟨*poddać się; upokorzyć się*⟩: Hardy arystokrata nie raczy ugiąć karku przed ludem i prawem. *Tarnow. Koriol. 368.* Nigdy przed mocą nie ugniemy szyi. *Słow. Marek 8.* **4. u.** kolano, kolana (przed kim) ⟨*uklęknąć; przen. upokorzyć się*⟩: Ugiąłem kolano i cichą prośbą zadrgały mi wargi. *Czerwień. Poezje 71.* **5. u.** nogi, **u.** nogi w kolanach ⟨*zgiąć*⟩: [Narciarz] przyjmie pozycję mniej lub więcej skuloną, uginając nogi w kolanach. *Bielcz. Narc. 36.* **6. u.** spódnicy, sukni ⟨*podnieść; zagiąć*⟩: Bród pod samym leżał ogrodem [...] potrzeba ugiąć spódniczki. *Gosz. Pow. 156.*

ugiąć się, uginać się 1. u. się p o d c z y m; p r z e d k i m, p r z e d c z y m; *daw.* k o m u, c z e m u ⟨*ulec komu, czemu, ustąpić przed kim, przed czym; poddać się komu, czemu*⟩: **u.** się pod panowaniem; przed potęgą, przed siłą. Wielkopolska ugięła się Henrykowi, księciu głogowskiemu, grawitując do Śląska. *Bobrz. Dzieje I, 161.* **2. u.** się pod ciężarem czego; **u.** się od czego ⟨*skłonić się, przygiąć się ku dołowi; również przen.*⟩: Gałęzie uginają się pod ciężarem śniegu, są prawie niewidoczne. *Gard. Trzech 73.* Jabłoń literalnie ugina się od papierówek, trzeba podpierać drągami. *Bogusz. Ci ludzie 23.* Trzeba ratować ten nieszczęśliwy kraj i dla jego ratunku pod nowym ugiąć się ciężarem. *Sienk. Pot. I, 295.* **3.** Kolana, nogi uginają się pod kim ⟨*oznaka osłabienia, choroby, przerażenia*⟩: Nogi się pod nim ugięły, ręce poczęły się trząść, wargi zbielały. *Parn. Orły 359.* Nogi uginają się pod kim z osłabienia, ze strachu. **4.** Stół się ugina, stół ugina się od zastawy, naczyń itp.; stół ugina się pod ciężarem zastawy, potraw, naczyń itp. ⟨*stół jest suto zastawiony*⟩: Wiodą żywot wesoły, uginają się stoły, wszędzie przepych lśni złoty. *Czerwień Poezje 19.*

ugniatać, ugnieść 1. u. c o — c z y m — z c z e g o ⟨*gniotąc wyrabiać co albo nadawać kształt czemu*⟩: **u.** ciasto rękami; **u.** papierosa palcami a. w palcach; **u.** gałkę z chleba, figurkę z wosku. **2.** Ugniatać komu — co ⟨*uciskać*⟩: Ciężki płaszcz ugniatał mu ramiona. **3. u.** kogo (ludzi) na wosk a. jak wosk ⟨*urabiać kogo, wpływać na kogo; narzucać komu swoją wolę*⟩: Mniejsza pieczęć w takich znajduje się rękach, które umieją na wosk ludzi ugniatać. *Sienk. Wołod. I, 163.* Połanieckiego ugniotę w ręku, jak wosk. *Sienk. Połan. I, 47.* **4.** Coś ugniata kogo ⟨*przytłacza kogo*⟩: Ciężar obowiązków ugniata kogo.

5. (Straszny) ciężar ugniata komu serce, piersi; brzemię (troski) ugniata duszę ⟨*ktoś ma jakieś wielkie zmartwienie, coś kogo gnębi, przytłacza*⟩.

ugoda 1. Polubowna, przymusowa, wzajemna **u.**; **u.** międzynarodowa; **u.** małżeńska; **u.** pisemna ⟨*umowa, układ, porozumienie*⟩. 2. **u.** co do czego: **u.** co do podziału spadku, **u.** co do granic. 3. **u.** między kim a kim: **u.** między Polską a Węgrami. 4. **u.** z kim, z czym: **u.** z Austrią; **u.** z sąsiadem; z drukarnią. 5. Odnowić, odrzucić, podpisać, rozwiązać, zawrzeć, zerwać, (z)łamać ugodę: Cała Prowancja zawrzała z oburzenia, że królowa łamie niedawno podpisaną ugodę z Chateau Arnaud. *Chłęd. Napol. 77.* 6. Przychodzi do ugody: W r. 1628 przychodzi do ugody między spornymi stronami. *Łoz. Wł. Praw. II, 90.* 7. Iść, pójść na ugodę z kim, z czym ⟨*zgodzić się na kompromisowe załatwienie sprawy*⟩: Przedstawiciele burżuazji uchylali się od walki o prawa polityczne [...] szli na ugodę z caratem czy innymi zaborcami. *Nowe Drogi 4, 1952, s. 29.* 8. (Za)kończyć sprawę ugodą. 9. **u.** następuje, przychodzi do skutku, staje, stanęła: Niebawem nastąpiła ugoda i pan Piotr, podobnie jak pan Dyzma, dał chłopom akt pisemny, iż zezwala na zaoranie pastwiska. *Dygas. Właśc. 105.* Po przełamaniu wielu przeszkód stanęła ugoda, podpisana przez strony zwaśnione. *Smol. W. Mieszcz. 7.*

ugodowy 1. **u-a** grupa (literacka), partia, polityka; **u-e** stronnictwo ⟨*idąca(-e) na kompromis, podporządkowująca(-e) się komu, czemu*⟩. 2. **u-e** załatwienie (sporu, sprawy) ⟨*polubowne*⟩. 3. **u.** wobec kogo, czego: **u-e** stanowisko wobec okupanta.

ugór 1. Bezpłodny, czarny, jałowy, pusty **u.**; **u.** piaskowy, **u.** świeżo zaorany ⟨*pole leżące odłogiem*⟩. 2. Zielony **u.** ⟨*zarastający dziką roślinnością, użytkowany jako pastwisko*⟩. 3. Zaorać, zapuścić **u.** 4. Leżeć, stać ugorem ⟨*o polu: nie być uprawianym, zasiewanym*⟩: Po drodze widzieliśmy wiele pól nieobsianych, stojących ugorem. *Grąb. Podróże I, 122.* *przen.* Obszerne i [...] ugorem prawie leżące otwiera się pole dla przyszłego badacza naszej mowy. *Mac. Pam. II, 19.*

ugruntowany 1. Pogląd **u.**; **u-a** sława ⟨*ustalony(-a)*⟩: Autor o ugruntowanej sławie. 2. **u.** czym, na czym ⟨*oparty na czym*⟩: Badania **u-e** znajomością literatury przedmiotu; przekonanie **u-e** na dowodach, na faktach; szkoła **u-a** na tradycji; kredyt **u.** na zaufaniu; uczucie **u-e** na szacunku.

ugryźć 1. (Że go) ani **u.** ⟨*któremu nic nie można zarzucić; którego nie można zaczepić, podważyć*⟩: Sporządziliśmy testament murowany, że go ani ugryźć. *Jun. Dworek 138.* 2. Coś kogo ugryzło, giez kogo ugryzł, osa kogo ugryzła; jakby go (ją) co ugryzło, jakby go (ją) giez ugryzł, jakby go (ją) osa ugryzła ⟨*ktoś jest zły, opryskliwy, niezadowolony, nadąsany*⟩: Jasia żachnęła się, jakby ją osa ugryzła. *Krzyw. I. Gorzk. 18.*

ugryźć się u. się w język ⟨*powstrzymać się od wypowiedzenia czego szczerze albo czego niewłaściwego, przykrego*⟩: Nagle ugryzła się w język. Spostrzegła, że już powiedziała cokolwiek za dużo. *Ritt. Noc. 150.*

ująć, ujmować 1. **u.** żywcem ⟨*pochwycić nie zabijając*⟩. 2. **u.** co cyfrowo, liczbowo ⟨*wyrazić za pomocą cyfr, liczb*⟩: Przyrost naturalny ludności można ujmować liczbowo w procentach lub w liczbach bezwzględnych. 3. **u.** co z takiego czy innego stanowiska ⟨*scharakteryzować, przedstawić z jakiego stanowiska*⟩. 4. **u.** co — w co, w czym ⟨*wyrazić, wypowiedzieć za pomocą czego, w jakiś sposób*⟩: **u.** co w słowa; **u.** co w słowach, w kilku słowach. Gdy się chce ująć istotę jakiejś rzeczy, to należy szukać sformułowań najprostszych. *Dor. Rozm. I, 68.* Każda bajka kończy się morałem ujętym w formę przysłowia. *Budzyk Lit. 61.* Ujął tę myśl w lapidarnym skrócie. *Breza Uczta 321.* 5. **u.** rządy; **u.** ster panowania, rządów, spraw; **u.** władzę w swoje ręce ⟨*zacząć sprawować rządy, stanąć na czele rządu, objąć władzę*⟩. 6. **u.** czym ⟨*objąć, pochwycić za pomocą narzędzia lub rąk*⟩: **u.** kleszczami, palcami, ręką. 7. **u.** między, pomiędzy kogo a. co; **u.** w co ⟨*obramować, otoczyć, ograniczyć; zamknąć w czym*⟩: Dom [...] był ogrodzony od frontu ogromnymi sztachetami i takąż bramą, pomiędzy dwie wielkie murowane kolumny ujętą. *Kaczk. Grób II, 15.* Wszedłem na jedną z wąskich ulic starego Wiednia, z dwu stron ujętą w bardzo wysokie mury. *Orzesz. Melanch. I, 92.* 8. **u.** w cudzysłów, w klamry, w nawias ⟨*na piśmie: napisać cudzysłów, klamry, nawias z obu stron tekstu; zamknąć tekst w cudzysłów itp.*⟩: Drobne poprawki w bibliografii tego opracowania, pochodzące od nas, ujęte zostały dla odróżnienia w klamry. *Grod. Dzieje s. VII.* 9. **u.** potok, rzekę, wody w łożysko ⟨*wyznaczyć, uregulować, skierować wyznaczonym nurtem*⟩: Potok, w łożysko ujęty, ze szmerem przelewał swe wody wskroś ogrodu. *Żer. Puszcza 28.* 10. **u.** co w ramy ⟨*otoczyć ramami; obramować*⟩. 11. **u.** kogo, co — na co ⟨*uchwycić*⟩: Zaglądałeś w oczy łotrzykom, którzy cię na arkan ujęli. *Sienk. Ogn. I, 10.* **u.** kogo, co na linę, na sznur. 12. **u.** kogo pod co ⟨*objąć, wziąć*⟩: **u.** kogo pod brodę, pod łokcie, pod pachy, pod ramię, pod rękę. 13. **u.** co — przez co ⟨*wziąć co za pośrednictwem czego*⟩: Ujęła gorący garnek przez ścierkę. *Jarec. Ludzie II, 41.* 14. **u.** co w co ⟨*objąć czym*⟩: **u.** głowę w dłonie; **u.** kogo w ramiona. 15. **u.** kogo wpół ⟨*objąć*⟩: Ignaś ujmuje ją wpół i hop! tchórz siedzi już na wozie. *Goj. Dziew. II, 37.* 16. **u.** kogo, co w garść, w karby, w kluby, w ryzy, *rzad.* w karb, w ryzę, w rygor ⟨*wziąć krótko, ostro; zaprowadzić porządek, ukrócić swawolę; narzucić rygor, poddać karności*⟩: Powinniście, towarzyszu, ująć to wszystko w garść i uformować oddział. *New. Chłopiec 69.* Dziki i rozbójniczy lud, żyjący dawniej z gwałtów i napadów, teraz ujęty w karby [...] groził zębem najeźdźcy. *Sienk. Ogn. I, 35.* Ludzi nie brakło, trzeba było tylko ująć w kluby i w regularną komendę owe kupy niesforne. *Sienk. Pot. IV, 211.* 17. **u.** w jarzmo ⟨*skrępować swobodę*⟩. 18. **u.** w kleszcze ⟨*ścisnąć, otoczyć; postawić w sytuacji bez wyjścia*⟩: Oddział Ibrahima otoczony, ujęty w żelazne kleszcze. Nie ujdzie z niego ani żywa noga! *Kossak Z. Krzyż. I—II, 396.* 19. Sen ujął kogo, ujął w ramiona ⟨*ogarnął, opanował; ktoś zasnął*⟩: Sen — śmierci brat, kochanek maku, ujął go w swoje ramiona... *Słow. Ben. 300.* 20. **u.** w sidła, w szpony ⟨*uchwycić,*

pochwycić⟩. **21.** (Włosy) **u.** w węzeł ⟨*związać w węzeł*⟩. **22. u.** k o g o, c o — z a c o ⟨*uchwycić, przytrzymać*⟩: **u.** kogo za ramię, za rękę; **u.** konia za cugle. Ujął go mocno za kołnierz, podniósł i jednym ciężkim, raptownym kopnięciem wywalił na schody. *Morc. Wyrąb. I, 74.* **23. u.** za młot ⟨*kuć*⟩. **24. u.** za oręż ⟨*walczyć*⟩. **25. u.** za pług ⟨*orać*⟩. **26. u.** kogo za serce ⟨*wzruszyć, pozyskać czyje uczucie, sympatię, współczucie*⟩: Czyby się to jednak nie dało powiedzieć jeszcze lepiej, tak żeby kobietę za serce istotnie ująć?... *Dygas. As 34.* **27. u.** sobie kogo ⟨*pozyskać kogo*⟩: Praktyczna, jurna kobietka potrafiła ująć sobie ogniomistrza. *Rudn. A. Żołn. 102.* **28. u.** k o g o — c z y m ⟨*pozyskać, zjednać kogo — czym*⟩: **u.** kogo dobrocią, łaskawością, pochlebstwem, podarunkiem. Ujmował wszystkich miłym obejściem. *Krucz. SPP.* **29.** Coś ujmuje kogo ⟨*jedna, pozyskuje go*⟩: Porucznika ujął respekt, z jakim watażka odzywał się o księciu. *Sienk. Ogn. I, 62.* **30. u.** komu, sobie lat ⟨*podać wiek mniejszy od rzeczywistego*⟩: Nadto uwagi poświęca stronom [...] ujmuje sobie lat [...] nie obce jej są sekrety gotowalni. *Boy Flirt I, 197.* **31.** Niczego (nic) nie **u.**, niczego (nic) nie dodać; nic **u.**, nic dodać ⟨*przedstawić zgodnie z prawdą; w sam raz, doskonale, wyśmienicie*⟩: Opisałem wszystko tak, jak było, niczego nie ujmując, niczego nic dodając. *Brand. K. Troja 80.* **32. u.** komu, sobie snu ⟨*skrócić czas snu*⟩: Nawet snu sobie ujmował, byle wszystkiemu wydołać. *Koźm. Pam. III, 276.* **33.** Ujmować komu ⟨*przedstawiać kogo gorszym, niż jest; uwłaczać komu*⟩: Nie ujmuję bynajmniej Brühlowi [...] ale to zapamiętały heretyk. *Krasz. Brühl 122.* **34. u.** czemu a. w czym ⟨*szkodzić czemu*⟩: Męskiej urodzie jego czas nic nie ujął, chociaż odmienił ją nieco. *Orzesz. Pieśń 210.* System arkadowania użyty tutaj nadaje budowli siłę lekkości [...] nie ujmując jednocześnie w niczym powadze. *Baliń. M. Polska I, 243.* **35.** Nie ujmować komu czego ⟨*nie odmawiać, nie zaprzeczać*⟩: Nie **u.** komu zasług. **36.** Od ust sobie ujmować ⟨*wyrzekać się koniecznych rzeczy; oszczędzać w czym*⟩: Skąpił, od ust sobie odejmował, kieliszka wódki nie wypił, a ciułał, ciułał grosz do grosza. *Jun. Bracia 11.* **37.** *daw.* **u.** sobie od czego ⟨*wyrzec się czego*⟩: Zapewne by sobie od koniecznych ujęła potrzeb, aby to życzenie zaspokoić, a ja już ją tyle kosztuję! *Krak. Pam. 81.*

ująć się, ujmować się 1. u. się pod boki, w boki ⟨*oprzeć ręce na biodrach*⟩: Ujęła się pod boki i ściągając brwi mimowiednie tupnęła nogą. *Sewer Nafta I, 150.* Ujął się w boki. — Dość mam tych mądrali! Co mnie tu próżno siedzieć za niewola? *Konopn. Balcer 116.* **2. u.** się pod rękę, pod ręce; za ręce ⟨*uchwycić się wzajemnie pod ręce, za ręce*⟩: Ująwszy się pod rękę, schodzą na dół. *Goj. Ziemia 8.* Dzieci, ująwszy się za ręce, biegły pod górę. *Sewer Biedr. 12.* **3. u.** się w garść, w karby, w kluby ⟨*nie popuszczać sobie; opanować się; narzucić sobie rygor, dyscyplinę w czym*⟩. **4. u.** się o k o g o, o c o; z a k o g o, z a c o; *daw.* **u.** się c z e g o ⟨*wziąć kogo, co w obronę; wziąć czyją stronę*⟩: Nie mam przyjaciela, który by się upomniał o moją krzywdę, ujął za cześć niewieścią, tak bezczelnie szarpaną. *Dygas. Pióro 136.* Czartoryski [...] wymową śmiałą i godności pełną ujął się zniewagi majestatu. *Mech. Wym. III, 183.* **5. u.** się (w o b e c k o g o) — z a k i m, z a c z y m ⟨*wstawić się za kim wobec kogo; wziąć czyją stronę*⟩: Ujął się wobec zwierzchników za pokrzywdzonym przyjacielem. *Nałk. Z. Niecierp. 60.* Bolesław ujął się wprawdzie za wygnańcem, ale tym razem nie posunął się dalej poza pas graniczny. *Jabłonow. Hist. 23.* **6.** *daw.* **u.** się c z e g o ⟨*jąć się, wziąć się do czego*⟩: Ująwszy się pługa wraz z rolnikami uprawiał ziemię. *Kras. Życia I, 221.*

ujeździć, ujeżdżać 1. u. konia (pod wierzch, do karety) ⟨*przyuczyć konia do chodzenia pod wierzch lub w zaprzęgu*⟩: A młodzież na dziedzińcu biła się w palcaty lub ujeżdżała pańskie tureckie bachmaty. *Mick. Tad. 50.* **2.** *przen.* **u.** k o g o ⟨*ująć kogo w karby, narzucić mu swą wolę*⟩: Czyżby mąż tak babę ujeździł? *Prus Lalka III, 296.*

ujeżdżony 1. u. śnieg; **u-a** droga ⟨*ubity(-a) przez jeżdżenie*⟩. **2. u.** koń ⟨*przystosowany do jazdy wierzchem*⟩.

ujęcie 1. Filozoficzne, historyczne, lapidarne, literackie, nowe, oryginalne, ogólne, syntetyczne, szersze **u.** (kwestii, przedmiotu, tematu, zagadnienia; postaci) ⟨*sformułowanie, potraktowanie; wykonanie*⟩: Portrety Wyczółkowskiego odznaczają się zawsze oryginalnym ujęciem odtwarzanej na płótnie postaci. *Tyg. Ilustr. 46, 1904.* **2. u.** portretowe (w miniaturze). **3.** Trudny do ujęcia (temat). **4. u.** wodne a. wody ⟨*zespół urządzeń służących do pobierania wody z rzeki lub zbiornika dla celów przemysłowych lub konsumpcyjnych*⟩.

ujma 1. Dotkliwa **u.** ⟨*szkoda moralna, uszczerbek, uchybienie, ubliżenie*⟩. **2. u.** c z e g o: **u.** godności, sławy. **3. u.** n a c z y m: **u.** na czci, na honorze. **4.** Bez ujmy (co robić): Posłuch ma i czynić to może bez ujmy dla siebie. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **5.** Przynosić ujmę: Z biegiem czasu zaczęło się [w Grecji] wytwarzać przekonanie, że praca fizyczna przynosi ujmę i że przystoi tylko niewolnikom. *Hist. star. 82.* **6.** Widzieć w czym ujmę dla siebie. **7.** Mieć sobie, poczytywać, uważać co za ujmę: Wielu wybitnych uczonych było równocześnie wybitnymi popularyzatorami i tego sobie za ujmę nie poczytywało. *Wiedza i Życie 5, 1953, s. 307.* Firmowy aktor [...] uważa dla siebie za ujmę to, że gra rolę drugoplanową. *Kotarb. J. Świat. 176.* **8.** Coś jest, stanowi ujmę dla kogo a. ujmę czego: Kiedy polski teatr powstawał, musiał „Monitor" tłumaczyć i przekonywać, że nie jest ujmą dla uczciwej kobiety wystąpić na scenie. *Kott Oświec. 46.* **9.** Coś jest, dzieje się z ujmą czego (np. czyjego honoru, sławy): Nicjasz [...] łatwo się trwożył i ulegał okolicznościom [...] co było z ujmą sławy jego. *Kras. Życia IX, 51.* **10. u.** spada na kogo: Jeśli autor tak czyni, ujma spadać powinna na niego. *Sienk. SPP.* **11. u.** stała się komu: On tylko zapomniał o tobie lub nie chciał myśleć, mniemając, że nie jemu, ale mnie stała się ujma. *Sienk. Quo II, 38.*

ujmować (się) p. **ująć (się)**

ujmujący 1. u-a dobroć, grzeczność, prostota, uprzejmość ⟨*pociągająca, zniewalająca*⟩. **2. u.** głos, uśmiech; **u-a** powierzchowność, twarz; **u-e** rysy twarzy; **u-e** słowa ⟨*powabny(-a, -e), miły(-a, -e); wdzięcz-*

ny(-a, -e), sympatyczny(-a, -e)>: Człowiek ujmującej powierzchowności. *SW*. - Osoba o ujmującym obejściu. **3. u.** c z y m: Osoba **u-a** dobrocią, delikatnością. **4. u.** d l a k o g o: Każdy jego uśmiech był ujmującym dla ciebie. *Tysz. Amer. I, 58.* **5. u.** w c z y m: **u.** w obejściu, w stosunkach z ludźmi, w towarzystwie. **6.** Mieć coś w sobie (w postaci, w twarzy) ujmującego.

ujrzeć 1. u. c o: **u.** druk <*być wydrukowanym*>: Ale i tu nie koniec pracy Długosza, tu koniec tej tylko, która druk ujrzała. *Szujski Opow. 366.* **2.** *pot.* **u.** gwiazdy niebieskie, **u.** wszystkie gwiazdy <*doznać wrażenia migotania punktów świetlnych wskutek silnego uderzenia w głowę*>: Aż jak mnie palnie po łbie [...] mój mocny Boże! wśród dnia wszystkie gwiazdy niebieskie ujrzałem. *Rzew. H. Zamek 250.* **3.** *daw.* **u.** niebo, raj <*być zbawionym; być szczęśliwym*>: Nie ujrzy raju, kto jest złym obywatelem. *Tremb. Polit. 134.* **4. u.** słońce, świat, świat boży, światło, światło dnia, światło dzienne, światło słoneczne: a) <*urodzić się, przyjść na świat*>: Nigdy nie zapomnę Siedmiogrodu: tam ujrzałam słońce, tam przepędziłam szczęśliwe lata mojego dzieciństwa. *Rzew. H. Zamek 94.* Ojcowie nasi tutaj pomarli, myśmy tu światło dzienne ujrzeli. *Rol. Nowe 64*; b) <*zjawić się, być pokazanym, ujawnionym; o utworach, czasopismach, książkach: być wydanym*>: Setki nowych akcyjnych towarzystw [...] ujrzały naraz światło dzienne. *Prz. Tyg. Życia 35, 1875.* **5.** Nie ujrzeć, nigdy nie ujrzeć, nie ujrzeć więcej; nie ujrzeć w życiu słońca, świata, świata bożego, światła, światła dnia, światła dziennego, światła słonecznego: a) <*umrzeć*>: Czy się boję Niemców? Niech mnie tknie który, a światła już w życiu nie ujrzy! *Dygas. Now. I, 107*; b) <*siedzieć w więzieniu; nie wyjść z więzienia*>: Porwawszy publicznie przez ulicę do więzienia zaprowadzić każe, z którego więcej światła słonecznego nie ujrzy. *Krasz. Wilno II, 373*; c) <*być głęboko schowanym*>: W kufrach i pakach leżą [...] płótna, pozwijane starannie, ponumerowane, które nie ujrzą bożego świata, chyba po jego śmierci. *Krasz. Sfinks I, 301.* **6. u.** światło kinkietów scenicznych, światło rampy <*o utworach: być wystawionym na scenie; o aktorach: wystąpić na scenie*>: Już nie wspominam o utworach pp. Noskowskiego i Münchheimera [...] które ujrzą niebawem światło kinkietów scenicznych. *Tyg. Ilustr. 4, 1900.* **7. u.** c z y m: **u.** oczami, źrenicą, wzrokiem. **8. u.** dzisiejszymi oczami <*spojrzeć z dzisiejszego punktu widzenia*>. **9. u.** co duchem, w duchu; **u.** wyobraźnią, w wyobraźni <*wyobrazić co sobie*>. **10. u.** co myślą, w myśli <*pomyśleć o czym; przedstawić sobie co w myśli*>. **11. u.** na oczy, na swe oczy, na własne oczy, *daw.* na oko <*zobaczyć samemu, bezpośrednio*>: Północna Francja [...] jest ojczyzną gotyku [...] miałem po kilku latach ujrzeć te cuda na własne oczy. *Przybysz. Współ. I, 59.* **12. u.** c o — w k i m, w c z y m <*widzieć co, dopatrzyć się czego w kim, w czym*>: Ujrzał we mnie tyle win, że mnie znać nie chciał. *Żer. Prom. 52.* **13. u.** co we śnie <*zobaczyć w marzeniu sennym, śnić o czym*>: Wschodnie krainy dziś ujrzałem we śnie, piękne były, czarowne. *Słow. Poem. I, 213.* **14. u.** w ś r ó d k o g o, c z e g o: Wyszedł na brzeg wypatrując, czy nie ujrzy wśród Syrakuzańczyków kogoś ze znajomych. *Makowiec. Przyg. 262.* **15. u.** co z przerażeniem, z zadowoleniem, z radością itp. <*przerazić się, doznać zadowolenia, ucieszyć się, zobaczywszy co*>. **16.** Oczy czyje ujrzały <*ktoś co zobaczył*>: Zdumiał prawdziwie na widok tego, co ujrzały jego oczy. *Sienk. Ogn. I, 58.* **17.** Oko ludzkie nie ujrzy kogo, więcej nie ujrzy kogo <*ktoś umrze, zginie, przepadnie*>.

ujście 1. Swobodne **u.** (znaleźć) <*o rzece, wodzie; również przen. o czyichś poczynaniach*>. **2. u.** rzeczne, **u.** rzeki <*miejsce, gdzie rzeka wpada do morza, jeziora lub do innej rzeki; najniższa część biegu rzeki*>. **3.** Dać **u.** czemu (zwykle jakiemuś uczuciu, upodobaniom itp.) <*uzewnętrznić co*>. Dać **u.** gniewowi, rozdrażnieniu, złości <*rozgniewać się, rozzłościć się*>: Dał ujście swemu rozdrażnieniu z powodu oszustw, których ofiarą padł u bankiera brazylijskiego przy zmianie pieniędzy. *Kot Frycz 40.* **4.** Znaleźć, znajdować **u.** (w czym, dla czego) <*znaleźć, znajdować w czym zaspokojenie*>: Przyniosłem na świat [...] naturę bujną i siły żywotne niepowszednie. Siły te musiały znaleźć jakieś ujście. *Sienk. SPP.* Uczucia takie jak gniew, złość [...] znajdują często ujście w ostrej, gryzącej ironii. *Por. Jęz. 6, 1949, s. 21.* Gdy kto pragnie uczuć bezinteresownych i czystych, to zawsze może znaleźć ujście dla takiej tęsknoty w kontemplacji pięknych widoków przyrody. *Perz. Las 96.* **5.** Szukać ujścia: Widocznie nagromadzony w sercu ból szukał ujścia i chłop wylewał go przed słuchaczami. *Rudn. H. Spart. 68.*

ujść p. **uchodzić**

ukazać, ukazywać 1. u. c o, np. **u.** wesołe, smutne oblicze, wesołą, smutną twarz <*pokazać*>: Zamysłów swoich nie zdradzał i wesołe wszystkim ukazywał oblicze. *Smolka Szkice I, 19.* **2. u.** komu drzwi <*wyprosić z domu, z pokoju (wskazując gestem drzwi)*>: Chłystkowi temu należało tylko drzwi ukazać i nic więcej [...] Kpa tego przepraszać nie będę. *Korz. J. Krewni 360.* **3. u.** k o g o, c o; **u.** k o g o j a k o k o g o, **u.** k o g o, c o j a k i m <*przedstawić, opisać, scharakteryzować*>: Omówione fragmenty wierszy ukazują zjadliwego satyryka z dużym talentem. *Sinko Lit. II/1, 16.* Las ów [...] ukazywał swe chodniki przedziwne i zapadnie bez wyjścia. *Żer. Rzeka 11.* Miał zamiar ukazać go jako człowieka, który popadł w konflikt tragiczny. *Jackiew. Wiosna 233.* Wojaż bardzo wiele daje wyobrażeń, szkoda tylko, iż wszystko ukazuje mniej pięknym, niż było w imaginacji. *Słow. Listy I, 31.* **4. u.** sens czego; **u.** słabość, wady, zasługi czyje <*uwypuklić, odsłonić, pokazać*>. **5. u.** c o c z y m; **u.** c z y m — k u c z e m u; **u.** n a k o g o, n a c o <*wskazać, pokazać*>: Zerwał się i gestem na rozrzucone po podłodze i stołkach stare obuwie ukazując zawołał [...] *Orzesz. Melanch. I, 98.* Wtem giermek ręką ukazał ku bronie. *Mick. Graż. 27.* Ja nie ucieknę... chyba z nią. I ukazał na śpiącą Nel. *Sienk. Pust. I, 69.* Nie mogłem pojąć smutku starszych [...] ukazujących na te krwawe smugi światła. *Dan. W. Not. 2.* **6. u.** c o — w c z y m: **u.** zęby w uśmiechu. Uchylone drzwi ukazywały szereg sal w amfiladzie. **7. u.** co w jakim świetle, w świetle czego <*przedstawiać*>: Urzeczywistnienie [planów] miało dopiero [...] ukazać zasługi Lubeckiego w prawdziwym świetle. *Smolka Lubec. I, 176.* **8. u.**

co — na przykładzie ⟨*przedstawić, zaprezentować co; przytoczyć przykład czego*⟩: Obrazek [...] ukazuje na przykładzie drobnego faktu [...] całą pełnię głębokiego humanizmu naszego ludu. *Twórcz. 5, 1954, s. 115.*

ukazać się, ukazywać się 1. u. się, u. się drukiem, w druku (o artykule, notatce, recenzji; o piśmie, odezwie, książce, pracy, dziele itp.); **u. się** w piśmie, w tygodniku, w prasie (o artykule, recenzji itp.) ⟨*zostać opublikowanym, wydrukowanym; wyjść*⟩: Odezwa Namiestnika ukazała się z datą tego posiedzenia. *Smolka Lubec. II, 436.* Wśród publikacji, poświęconych naszej akcji, ukazało się pomnikowe dzieło. *Wierchy 1931, s. 132.* Praca [...] w rok później ukazała się w druku i spotkała z wielkim uznaniem. *Borowy Studia II, 11.* „Recenzyjka" ukazała się w prasie. *Prusz. Karabela 198.* **2. u. się** czyim oczom, czyjemu wzrokowi, przed czyimi oczami, przed czyim wzrokiem ⟨*pojawić się przed czyimi oczami, znaleźć się w polu widzenia czyjego wzroku*⟩: Zdziwionemu memu wzrokowi ukazała się nimfa w postaci młodej dziewczyny. *Lim. Pam. 419.* Przed oczyma widzów ukazał się bardzo rozległy krajobraz w jesiennej szacie. *Dygas. Piszcz. 186.* **3.** *daw.* **u. się** światu a. w świecie ⟨*być wprowadzonym w świat, do towarzystwa, wejść w świat*⟩: Zacząwszy rok osiemnasty wieku swojego, skoro się światu ukazała, wnet wszystkich serce i oczy na siebie obróciła. *Zab. III/1, 1779, s. 129.* Chcę także, aby na balu tym Kara po raz pierwszy ukazała się w świecie. *Orzesz. Argon. 143.* **4. u. się** na świat boży, na światło dzienne ⟨*urodzić się; wzejść*⟩: Pączki pęcznieją [...] łuski z nich spadają i ukazuje się na świat boży malutka łodyżka z drobnymi bladozielonymi listkami. *Dyak. Las 12.* **5. u. się** na scenie ⟨*o utworze: zostać wystawionym; o aktorze: zagrać*⟩: Wznowiono „Pana Damazego", który dla niewiadomych przyczyn nie ukazywał się na scenie od lat siedmiu. *Loren. Dwadz. 329.* **6. u. się** na jakimś tle, na tle czego (np. na tle przyrody, na tle sceny) ⟨*pojawić się, pokazać się*⟩. **7. u.** się na widowni (jakiej) ⟨*pojawić się, zjawić się gdzie*⟩: Gasztołdowie, odkąd ukazali się na widowni historycznej, używali herbu Abdank. *Stadn. Syn. 250.* **8. u.** się w czym ⟨*pojawić się, zjawić się*⟩: **u.** się w oknie, w polu widzenia, w progu. **9. u. się** w(e) drzwiach ⟨*stanąć we drzwiach, wejść w drzwi (w otwór drzwiowy)*⟩: Jakby na komendę ukazali się we drzwiach numeru Władysław z bardzo przygnębionym Leonem. *Prus Drobiaz. 124.* **10. u. się** w handlu, w sprzedaży ⟨*być wprowadzonym do sprzedaży*⟩. **11. u. się** w roli ⟨*o aktorze: wystąpić na scenie w roli (jakiej)*⟩: P. Śliwicki ukazał się ponownie w roli Albina, którą zalicza do swych najlepszych kreacyj. *Loren. Dwadz. 52.* **12. u.** się we śnie ⟨*śnić się; przyśnić się*⟩: Pewnemu rycerzowi ukazała się we śnie kobieta tak cudna, że poprzysiągł odszukać ją. *Krzyż. J. Romans 82.* **13. u. się** w jakim (w innym) świetle, w świetle czego ⟨*wydać się jakimś (innym)*⟩: Wczorajsze marzenia w innym ukazały się świetle. *Fel. E. Syb. III, 147.* Ojciec [...] naraz odzyskał energię, ukazał się w świetle strasznie surowej powagi. *Dygas. As 43.* **14.** Dno ukazało się w butelce, gąsiorze, kielichu ⟨*trunek został wypity*⟩: Dno ukazało się w gąsiorze, Zagłoba chwycił go za szyję i rozbił w drobne kawałki, bo nie mógł znosić widoku próżnych naczyń. *Sienk. Wołod. I, 44.* **15.** Ukazała się cholera, ospa, szkarlatyna itp. ⟨*pojawiła się, wybuchła*⟩: W mieście naszym ukazała się cholera, a pan B. [...] stał się jedną z najpierwszych ofiar tej plagi. *Orzesz. Wesoła 44.*

ukąsić 1. Jak ukąszony: Pani Julia podskoczyła jak ukąszona. *Dąbr. Ig. Matki 83.* **2.** Giez kogo ukąsił; jakby go giez ukąsił; mucha, osa kogo ukąsiła; jakby go mucha, osa ukąsiła ⟨*ktoś jest zły, nie w humorze; złości się; jest rozzłoszczony, złośliwy, bez humoru*⟩: Giez cię ukąsił, czy co? *Bart. L. Ludzie 50.* Wszyscy, jakby ich giez ukąsił. *Winaw. Lit. 141.* Joel nie bardzo dziś rozmowny [...] musiała go zła mucha ukąsić. *Jun. Antrop. 147.*

ukąsić się u. się w język ⟨*powstrzymać się od powiedzenia czego*⟩: Ile razy masz powiedzieć dowcip, tyle razy ukąś się w język, a nie powiesz głupstwa. *Prus Dusze 10.*

układ ● zwykle w *lm* ⟨*pertraktacje, rokowania*⟩ **1.** Ostateczne, pojednawcze, pokątne, sekretne, tajemne **u-y; u-y** dyplomatyczne, familijne (rodzinne), międzynarodowe, międzypaństwowe, pokojowe, rozjemcze. **2. u-y** (p o) m i ę d z y k i m (a k i m): W kwietniu prowadzone były w Wiedniu tajne układy pomiędzy królem saskim a Austrią. *Gemb. Wojsko 29.* **3. u-y** o c o: **u-y** o pokój, o posiłki, o sprzedaż, o wytyczenie granic. **4. u-y** z k i m: **u-y** z rządem, z wojskiem, z partią. **5.** W myśl układów: W myśl układów z Ludwikiem [...] zasiadła na tronie polskim Jadwiga. *Dąbr. J. Dzieje 218.* **6.** Ciągnąć **u-y**; doprowadzić **u-y** do skutku; łamać, nawiązać, odroczyć, ofiarować; *daw.* podać, ponowić, projektować, proponować, prowadzić, przeciągać, rozpocząć, rozwiązać, toczyć, ukończyć, wdrożyć, wznowić, zagajać, zapoczątkować; *przestarz.* zawiązać; zawiesić, zerwać **u-y**: Jedź do Kiejstuta, ofiaruj układy, Witołda serce skrusz. *Słow. Wall. 37.* Zwyciężonemu ja podam układy, do mnie należeć będzie Złota Orda. *Słow. Ben. 274.* **7.** Zgodzić się na **u-y**; załatwić co przez **u-y**; bawić się z kim, wchodzić, wdawać się w **u-y**; *daw.* wnijść, zadać się w **u-y**: Radni panowie byli za pokojem i myśleli rzecz przez układy załatwić. *Moracz. Dzieje I, 301.* Z elektorem nie powinniśmy się w żadne układy bawić. *Sienk. Pot. V, 102.* **8.** Dobić, próbować, zaniechać układów; przychodzi do układów; przystąpić, stanąć, wezwać do układów; nic nie będzie z układów. **9.** Wypowiadać się przeciw układom. **10.** Wiązać ręce, siły układami. **11.** Nie chcieć słyszeć o układach; pośredniczyć w układach, zastrzec sobie co w układach. **12. u-y** ciągną się, idą, idą gładko, opornie, jak po grudzie, jak z kamienia. **13. u-y** następują, odbywają się, rozbijają się o co; rozchwiały się, rwą się; rozpoczynają się, zaczynają się: Spodziewali się układy skończyć, ale się jeszcze raz rozchwiały. *Krasz. SW.* **14. u-y** toczą się (między kim a kim), trwają.

● **u.** ⟨*umowa, porozumienie, pakt*⟩ **15.** Dwustronny, haniebny, korzystny, niekorzystny, polubowny, wzajemny **u.; u.** gospodarczy, handlowy, pieniężny, polityczny, sojuszniczy. **16.** *hand.* **u.** płatniczy ⟨*umowa, według której dokonywane są rozliczenia pieniężne za zakupione lub sprzedane towary oraz świadczone usługi*⟩. **17.** Zbiorowy **u.** pracy ⟨*porozu-*

mienie między związkiem zawodowym a przedstawicielstwem zakładu pracy, ustalające warunki pracy i płacy⟩. **18. u.** na piśmie. **19.** Mocą układu, na mocy układu: Na mocy układów [...] Bolesław odstąpił bratu Konradowi północne powiaty księstwa swego. *Baliń. M. Polska III/2, 145.* **20.** Podpisać, potwierdzić, ratyfikować, spisać, utrzymać, wykonać, wyłudzić na kim, zawrzeć, zerwać, zrobić **u.**: Zrobił [...] jakiś układ, który pozbawia całkowicie spadku Michała. *Lubow. Sąd 81.* **21.** Zgodzić się na **u. 22.** Dotrzymać układu; doprowadzić do układu: Nasza cześć żołnierska każe nam układu dotrzymać. *Sienk. Ogn. I, 193.* **23.** Zakończyć spór, sprawę układem, zastrzec co układem: Król polski nie chce użyczyć zastrzeżonej układem lubowielskim pomocy. *Proch. Król II, 213.* **24. u.** stanął; doszedł do skutku, utrzymał się: Dnia 14 lutego 1369 r. stanął w Budzinie między Ludwikiem a Kazimierzem układ. *Dąbr. J. Dzieje 90.*

◦ u. ⟨*w innych znaczeniach*⟩ **25.** Przejrzysty, wyrazisty **u.** czego ⟨*struktura*⟩. **26. u.** alfabetyczny ⟨*porządek*⟩: [Katalogi nie rozumowane] są tylko wykazami tytułów publikacji wydawniczych w układzie alfabetycznym [według nazwisk autorów]. *Rudniań. Technol. 128.* **27. u.** drukarski, graficzny, zecerski ⟨*wzajemne powiązanie elementów, kompozycja*⟩: Układy drukarskie Wyspiańskiego dążą do czegoś więcej prócz wartości optycznej. *Rocz. Lit. 1932, 287.* **28. u.** gospodarczy, ludnościowy, militarny, polityczny, społeczny, terytorialny ⟨*struktura*⟩: Projekt [...] był [...] utopią, której w obecnym układzie politycznym nikt nie zdołałby urzeczywistnić. *Brand. K. Troja 167.* **29. u.** kompozycyjny ⟨*kompozycja, struktura*⟩. **30. u.** przestrzenny ⟨*rozplanowanie, rozmieszczenie czego w przestrzeni*⟩. **31. u.** wyrazów w zdaniu ⟨*szyk*⟩; **u.** zdań ⟨*szyk, budowa*⟩: „Księgi narodu i pielgrzymstwa", „Anhelli" albo w zwrotach, albo w układzie zdań weszły w styl biblijny szukając w nim dostojnego tonu. *Par. Alch. 160.* **32.** Zmienić **u.** czego: Polskie Radio dokonało ostatnio wielkiego wysiłku, aby zmienić układ swego programu. *Prz. Kult. 22, 1954, s. 7.*

układać, ułożyć 1. u. c o j a k ⟨*kłaść; kłaść w określonym porządku; porządkować*⟩: **u.** co alfabetycznie, gęsto, misternie, ostrożnie, pieczołowicie; płasko, na płask; prędko, na prędce; równo, starannie, systematycznie, szczelnie, zgrabnie, zygzakowato; rzędami, w rzędach. **2. u.** bruk ⟨*brukować*⟩. **3. u.** bukiet, **u.** kwiaty w bukiet ⟨*składać pojedyncze kwiaty w wiązankę*⟩. **4. u.** chodnik, posadzkę ⟨*kłaść chodnik z płyt cementowych, posadzkę z klepki, z płytek itp.*⟩. **5. u.** draperie, kotary, materie ⟨*upinać*⟩. **6. u.** hymn, muzykę, pieśń, wiersz ⟨*tworzyć*⟩. **7. u.** kalendarz ⟨*komponować*⟩. **8. u.** książkę, list, mowę, testament, zdania ⟨*obmyślać, komponować; redagować; pisać*⟩. **9. u.** małżeństwo ⟨*projektować*⟩. **10. u.** menu ⟨*zestawiać, obmyślać*⟩. **11. u.** pasjans ⟨*kłaść, stawiać*⟩. **12. u.** plan, projekt czego ⟨*planować, projektować co*⟩: Po dojrzałym zastanowieniu [...] ułożył sobie cały plan. *Sienk. SPP.* **13. u.** prawa ⟨*formułować*⟩. **14. u.** psa, sokoła; **u.** psa do aportu, do pola, do błota, do ptactwa, do grubego zwierza ⟨*ćwiczyć, tresować do polowania (w polu, w błocie, na ptactwo, na grubego zwierza)*⟩: Psy doskonale układał, i można było przysiąc, że na dzika puszczone, nie pójdą za innym zwierzem. *Wodz. Wspom. 88.* **15. u.** rebus, szaradę, zagadkę ⟨*komponować*⟩. **16. u.** (komu) rękę: a) ⟨*uczyć właściwego trzymania rąk podczas gry na instrumencie*⟩; b) *daw.* ⟨*ćwiczyć kogo w robieniu białą bronią*⟩: Gdy śmiejąc się fechtował, Rębajło już klęczał, objął go za kolana i ze łzami jęczał za każdym zwrotem miecza [...] Któż Panu tak rękę układał. *Mick. Tad. 339.* **16a. u.** spotkanie, ucieczkę, wycieczkę ⟨*projektować*⟩. **17. u.** tor ⟨*budować*⟩. **18. u.** uczesanie, włosy; **u.** włosy w pukle, w zwoje, w węzeł ⟨*fryzować, czesząc składać w pukle itp.*⟩. **19. u.** usta; **u.** usta do śpiewu, do uśmiechu; w grymas ⟨*nadawać ustom określoną pozycję*⟩. **20. u.** buzię w ciup ⟨*o młodej pannie: ściągać, zaciskać wargi w sposób mający znamionować skromność*⟩. **21. u.** sobie co, **u.** sobie w głowie, w duszy, w myśli ⟨*snuć projekty, projektować; obmyślać co*⟩: Józef układał sobie wstąpić do wojska. *Filarec. 153.* Już sobie układał w głowie, co i jak ma przedsięwziąć. *Kaczk. Olbracht. II, 88.* Uśmiechała się układając sobie w myśli, co kupi na dzisiejszą kolację. *Goj. Dom 121.* **22. u.** co wierszem, prozą ⟨*pisać*⟩. **23. u.** c o — d l a k o g o ⟨*projektować co, dawać projekt czego*⟩: Układał dla niefachowca Czackiego program szkolny. *Brück. Kult. IV, 194.* **24. u.** kogo spać, **u.** kogo do snu, do spania, *podn.* na spoczynek ⟨*kłaść do snu*⟩: Odczuwała ulgę, kiedy ją matka dotykała jakoś miękko i delikatnie, kiedy ją myła w wielkiej misce i kiedy ją spać układała. *Piach Nas 31.* **25. u.** k o g o, c o — d o c z e g o, n a c o, n a c z y m, w c o, w c z y m ⟨*kłaść, umieszczać gdzie*⟩: Stara kucharka Katarzyna ułożyła ją do łóżeczka. *Iwasz. J. Brzez. 119.* Opróżniała komodę swą i wyjęte z niej łachmanki układała do kufra i tłumoka. *Orzesz. Z różnych II, 170.* Łamał suche gałązki z drzew, znosił je na murawę i układał na stos. *Sewer Biedr. 15.* - **u.** książki na półce. - Drzwi były ozdobione kolorowymi szybami ułożonymi w deseń. *Dąbr. M. Noce II, 200.* Kamienie równiuśko ułożone w kwadrat, a pod nimi, niegłęboko, dwa garnki. *Żukr. Zioła 145.* **u.** trawniki w dywan, snopy w sterty; krzesła w kozły; banknoty w paczkę, drwa w stos; **u.** rzeczy w neseserze, w walizce. **26. u.** czoło w fałdy, zmarszczki; czoło układa się (komu) w fałdy, w zmarszczki ⟨*marszczyć się; czoło się (komu) marszczy, ktoś marszczy czoło*⟩. **27.** *przestarz. iron.* W głowie mu szydłem (widłami) układano ⟨*brakuje mu (piątej) klepki*⟩. **28. u.** co (po)między sobą ⟨*planować co, zamierzać co wykonać wspólnie*⟩: Zamieniły [...] spojrzenia, jak osoby, które spiskują i coś bardzo ważnego pomiędzy sobą układają. *Orzesz. Z różnych II, 6.* **29. u.** c o — w e d ł u g c z e g o: a) ⟨*tworzyć, pisać według jakiegoś wzoru*⟩: Każdy memoriał Nowosilcowa [...] jak gdyby ułożony według recepty. *Smolka Lubec. II, 254*; b) ⟨*uporządkować co według czego*⟩: Ułożył według dat wszystkie listy pani Zofii, od pierwszego do ostatniego. *Żer. Opow. 180.* **30. u.** komu (sobie) życie ⟨*dążyć do uporządkowania czyjego (swego) życia, do normowania czyich (swoich) spraw życiowych*⟩: Powiedziała mi kiedyś, że życie układa jej babka. *Brand. K. Troja 17.* **31. u.** c o — z c z e g o ⟨*składać, tworzyć jakąś całość z elementów*⟩: **u.** stos z bierwion; **u.** mur z cegły.

układać się, ułożyć się 1. u. się koło kogo, czego; obok siebie; na czym, pod czym, w czym; **u.** się spać, do snu, do spania, *podn.* na spoczynek ⟨*kłaść się, aby odpocząć; kłaść się spać*⟩: Ludzie pracujący przy sobie w ciągu dnia i w nocy układający się obok siebie na spoczynek przemawiają jak ludzie z różnych planet. *Szmag. Dymy 61.* Żołnierze odchodzili na trawnik, układali się pod drzewami. *Żukr. Dni 9.* Czują potrzebę wypoczynku, kryją się, układają w łóżku czy barłogu i nastaje cisza. *Zapał. Pam. II, 197.* Układali się do snu w bruździe, podesławszy sobie trochę starego igliwia. *Przem. Jakobin 16.* **2.** Coś układa się jakoś (dobrze, doskonale, harmonijnie, jako tako, łatwo, nieźle, pomyślnie, szczęśliwie, wygodnie itp.); coś układa się po czyjej myśli, w myśl czego ⟨*coś toczy się zgodnie z czym*⟩: Wątpię, czy nasze wspólne życie ułożyłoby się po twojej myśli. *Brand. K. Antyg. 234.* Wszystko układało się w myśl najkorzystniejszych przewidywań: dostał pracę. *Brand. K. Obyw. 60.* **3. u.** się w jakiś kształt, w kształt czego ⟨*przybierać jakiś kształt*⟩: Pióra [ogona], gdy ptak je rozwinie, układają się zazwyczaj w kształt półkola. *Jęz. Pol. 5, 1955, s. 361.* **4.** Coś układa się w całość ⟨*tworzy całość*⟩: Fakty, znane nam wszystkim z gazet, zdawałoby się oderwane i fragmentaryczne, w jego ręku układają się w całość, nabierają sensu. *Putr. Rzecz. 67.* **5.** Czupryna, włosy układają się w czub, w loki, w pierścienie ⟨*tworzą czub, loki, pierścienie*⟩. **6.** Słowa układają się w rymy ⟨*tworzą rymy, składają się w rymy*⟩. **7.** Suknia, szata, materia układa się w fałdy, w draperie ⟨*daje się drapować, układać (w fałdy)*⟩. **8.** Twarz układa się w zmarszczki ⟨*marszczy się*⟩. Usta układają się do płaczu, jak do płaczu ⟨*przybierają taki kształt, jaki mają podczas płaczu*⟩. **9. u.** się p r z e d k i m, w o b e c k o g o ⟨*przystosowywać się do kogo; przybierać pozór, udawać kogo*⟩: Ułożył się on przed państwem, jak mógł, ale w jego twarzy i ruchach widoczne było piętno jego rzemiosła i tej srogości, z jaką się obchodził z podwładnymi. *Korz. J. Tad. 114.* **10. u.** się m i ę d z y s o b ą, z k i m — o c o, *daw.* względem czego ⟨*porozumiewać się co do czego*⟩: **u.** się z wierzycielami. Trudno [...] było układać się królowi z Prusakami. *Moracz. Dzieje V, 127.* To są moi świadkowie, z nimi tedy pan major zechce się o warunki ułożyć. *Kaczk. Grób II, 137.* Ułożyli się między sobą względem ludzi zbrojnych, a nareszcie kosztów, które miały każdemu być później przez Rzeczpospolitą zwrócone. *Moracz. Dzieje V, 3.*

układający się u-e się strony ⟨*pertraktujące*⟩.

układany u-a spódnica ⟨*plisowana, fałdowana*⟩.

ukłon 1. Ceremonialny, chłodny, czołobitny, dworny, etykietalny, gładki, głęboki, grzeczny, korny, lekki, niezgrabny, niski, piękny, pokorny, powitalny, pożegnalny, pretensjonalny, przesadny, staroświecki, sztywny, uniżony, uprzejmy, wytworny, zdawkowy **u.**; **u.** pełen godności, pełen uszanowania ⟨*gest pozdrowienia, uszanowania*⟩; **u.** wojskowy ⟨*salutowanie*⟩. **2. u-y** d l a k o g o, o d k o g o (mieć, przekazywać, przesyłać) ⟨*pozdrowienia*⟩: Wyszedłem słysząc za sobą jego głos: — Ukłony dla pani de Fénac. *Brand. K. Troja 85*; **u-y** od przyjaciół, znajomych. - Mam nawet ukłon dla pani od panny Walerii. *Skarb. Starosta 31.* **3.** Oddać komu **u.**; odpowiedzieć na czyj **u.** ⟨*odkłonić się*⟩. **4.** Posyłać, przesyłać **u-y** (dla kogo) ⟨*pozdrawiać kogo w liście lub prosić kogo o przekazanie pozdrowień osobie trzeciej*⟩. **5.** Przesłać, wykonać czym **u.** (np. kapeluszem). **6.** Przyjmować czyje **u-y**. **7.** Rozdawać **u-y** (na prawo i na lewo) ⟨*kłaniać się wszystkim dokoła*⟩. **8.** Składać, złożyć **u.** (komu, w stronę kogo): *przen.* W swoim artykule co krok składał głęboki ukłon w stronę pseudoklasyków warszawskich. *Bar Kum. 292.* **9.** Wymienić, zamienić (z kim, wzajemnie) **u-y** ⟨*kłaniać się sobie wzajemnie*⟩. **10.** Podziękować komu; powitać, pozdrowić, pożegnać kogo ukłonem. **11.** Podejść, zbliżyć się; wycofać się, wyjść wśród ukłonów, w ukłonach, z ukłonem. **12.** Pochylić się, pochylić głowę, schylić się, zgiąć się; trzasnąć nogami w ukłonie. **13. u-y** (wzajemne) nastąpiły.

ukłuć 1. Jakby go (ją) coś ukłuło (drgnął, wstrząsnął się, zerwał się). **2.** *przen.* Coś ukłuło kogo w serce ⟨*coś dotknęło kogo w przykry sposób*⟩: Zazdrość ukłuła go w serce jak zimny cierń. *Pięt. Białow. 134.*

ukłuty Jak żądłem **u.** (zerwał się, poderwał się) ⟨*gwałtownie, nagle*⟩.

ukojenie 1. Dziwne, niewymowne, słodkie, wielkie **u.** ⟨*błogość, ulga; ulga w cierpieniu; pociecha*⟩. **2.** Dawać, nieść, przynieść, przynosić, znaleźć (w czym) **u.**: Ukojenie daje poecie obcowanie z ziemią. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 233.* **3.** Doznawać, szukać (w czym) ukojenia: Kto na twarz jej spojrzał, doznawał ukojenia od pogody rozlanej po licach. *Dygas. Now. V, 95.* W ich to [Greczynek] ramionach szukał ukojenia. *Sienk. Now. V, 94.* Szukał ukojenia w lekturze. *Jastr. Mick. 49.* **4. u.** spływa na kogo, na co: **u.** spływa na serce.

ukończenie 1. u. c z e g o: **u.** studiów, szkoły; **u.** działań wojennych. **2.** Świadectwo (z) ukończenia kursu, szkoły, ośmiu klas szkoły (podstawowej). **3.** Po ukończeniu czego (np. szkoły, sprawy): Po ukończeniu liceum wstąpił na wyższą uczelnię. **4.** Być na ukończeniu ⟨*być w stadium końcowym*⟩: Prace są już na ukończeniu. **5.** Mieć co na ukończeniu ⟨*kończyć, wykończać co*⟩: Pracę dyplomową miał na ukończeniu. - Maluje i już ma na ukończeniu obraz także duży: „Targ na Kleparzu". *Prz. Tyg. Życia 2, 1875.*

ukos 1. Na **u.**, ukosem: a) ⟨*po przekątnej; na przełaj*⟩: Ścieżka szła na **u.** przez pole; tor (kolejowy) przecina szosę na **u.**; b) ⟨*ukośnie, pochyło (w stosunku do kierunku pionowego)*⟩: Deszcz siekł ukosem (na ukos); dym kładł się ukosem (na ukos); książki leżały na półce ukosem; c) ⟨*skośnie, pod kątem ostrym (w płaszczyźnie poziomej)*⟩: Budynek stoi ukosem (na ukos) do jezdni. **2.** W **u.** ⟨*ukośnie, pod kątem ostrym*⟩: Inna wąska droga, w ukos do poprzedniej nastawiona, przerywała pole. *Żer. Przedw. 126.* Potoki deszczu wiatr pchał w ukos; biec, puścić się w **u.** czego ⟨*o ścieżce, ptaku, samolocie*⟩. **3.** Z ukosa ⟨*skośnie*⟩: Słońce rzucało z ukosa czerwone promienie. *Gomul. Ciury III, 114.* **4.** Siec, zacinać z ukosa ⟨*o deszczu*⟩. **5.** *żegl.* Wiatr z ukosa ⟨*bejdewind*⟩. **6.** Patrzyć, spoglądać, zerkać na kogo z ukosa, ukosem ⟨*ukradkiem; z niechęcią, nieprzy-*

jaźnie⟩: A! — co? nie patrzy! zmarszczył brwi — spojrzał ukosem? *Mick. Dziady 196.*

ukręcić 1. u. c o: **u.** sobie papierosa ⟨*zwinąć, zrobić*⟩. **2. u.** kogel mogel ⟨*utrzeć*⟩. **3.** *posp.* **u.** głowę, łeb komu ⟨*zabić, zmaltretować, srogo ukarać*⟩: Gdybym była twoim ojcem, łeb bym ci ukręciła, ty... *Lamus 8, 1910, s. 435.* **4. u.** łeb, kark czemu ⟨*zatuszować; udaremnić, zlikwidować co*⟩: Postanowię ukręcić kark tej mętnej aferze. *Kien. Sapieha 335.* **5. u.** łeb intrygom, złodziejstwu. **6. u.** c o — z c z e go: **u.** powrósło ze słomy, kulkę z tytoniu; **u.** bat z konopi. **7. u.** bicz z piasku ⟨*dokonać rzeczy trudnej, niewykonalnej; dokonać czego skromnymi środkami*⟩: Ale dobra wola i z piasku bicz ukręci. *Brück. Kult. I, 136.* **8.** *pot.* **u.** bicz na siebie ⟨*doznać ujemnych skutków swego postępowania; przyczynić się do swojej zguby, przyczynić sobie kłopotów, zmartwień*⟩: Sam na siebie bicz ukręciłeś. *Choj. Alkh. I, 188.*

ukrop 1. Gorący jak **u.** ⟨*o czymś bardzo gorącym*⟩. **2.** W ukropie kąpany ⟨*o kimś niecierpliwym*⟩. **3.** Jakby go kto ukropem oblał, oparzył (podskoczył, zerwał się itp.) ⟨*gwałtownie, niespodziewanie*⟩. **4.** Lać **u.** ⟨*o słońcu: mocno przypiekać*⟩. **5.** Oblać kogo, oparzyć się, sparzyć sobie co (np. język) ukropem ⟨*wrzątkiem*⟩. **6.** *przen.* Oblewać, wrzeć ukropem: Zdarzenia, zatargi, klęski, które niedawno jeszcze ukropem oblewały nam serca i policzki, dziś już ziębią zaledwie tyle, co śnieg zeszłoroczny. *Tokarzew. W dniach 67.* Namiętność wrzała w niej ukropem. *Przyb. Oblęż. 56.* **7.** Ciskać się, kręcić się, miotać się, uwijać się, zwijać się jak w ukropie, jak mucha w ukropie: a) ⟨*śpiesznie, szybko, żwawo co wykonywać, krzątać się*⟩: Rąbał drzewo, nosił wodę, kopał z ojcem ziemniaki w polu, w ogóle zwijał się jak mucha w ukropie. *Grusz. An. Od Karpat 53*; b) Zwijać się jak mucha w ukropie ⟨*wykonywać co niesporo*⟩. *SW.* **8.** Żyć jak w ukropie ⟨*być w ustawicznym ruchu, w pośpiechu*⟩.

ukrócić 1. u. c o ⟨*poskromić, pohamować*⟩: **u.** samowolę, władzę czyją; **u.** nadużycia. **2.** *łow.* **u.** ptaka ⟨*ułożyć, wytresować ptaka do polowania*⟩: W okolicy Gdańska chciwi na zarobek sokolnicy, aby prędko ukrócić, czyli oswoić ptaka, morzyli go nad siły. *Wodz. Sokol. 92.* **3.** *daw.* **u.** sobie dni ⟨*popełnić samobójstwo*⟩: Albo ten ciężki cios odwrócę, albo też śmierć mnie czeka!... dni sobie ukrócę. *Zabł. Zabob. 17.*

ukrycie 1. Bezpieczne, głębokie, pustelnicze **u.** ⟨*kryjówka; zacisze, schronienie*⟩. **2. u.** c z e g o p r z e d k i m: Niemożebnością się stało ukrycie przed nią faktu. *Żer. Rzeka 167.* **3.** Szukać ukrycia. **4.** Nie mieć nic do ukrycia przed kim. **5.** Strzelać (do kogo), zaatakować kogo; wyjść z ukrycia. **6.** Wydobyć co (np. dzieło) z ukrycia. **7.** Być, pozosta(wa)ć, stać, trzymać się w ukryciu: Sprawa ta musi pozostać w ukryciu. *Żer. Proj. 3.*

ukryć, ukrywać 1. u. kogo ⟨*schować, przechować w kryjówce, w bezpiecznym miejscu*⟩: **u.** zbiega, więźnia, powstańca. **2. u.** k o g o, c o — u k o g o, w c z y m: Zawsze od tego poczciwego Melchiora można było [...] uzyskać większą sumę na sprawę, ukryć u niego zbiega, nawet przechować papiery. *Nałk. Z. Mił. 58.* Żonę swoją wraz z córką ukryłem w wąwozach Pirenejskich. *Bog. Rodin I (1896), 235.* **3. u.** c o: a) ⟨*schować w niewidocznym miejscu; umieścić pod zamknięciem*⟩: **u.** książkę, biżuterię, pieniądze; b) ⟨*skryć przed wzrokiem ludzkim; nie pokazać czego, nie wydać się z czym*⟩: **u.** łzy, niechęć, niepokój, obawy, pogardę, radość, rozczarowanie, uczucie, urazę, wzruszenie, zazdrość, zdziwienie, żal. **4. u.** prawdę, tajemnicę ⟨*nie wyjawić*⟩. **5.** *daw.* **u.** c o — c z y m: Słońce niekiedy mignęło mi złote, wnet chmura smutnym ukryła go kirem. *Kniaź. Wyb. 83.* **6. u.** c o — m i ę d z y k i m, c z y m; n a c z y m, p o d c z y m; w c z y m: Powiódł palcem po ostrzu i ukrył szpadel między siennikiem a ścianą. *Brand. K. Sams. 369.* - Ukrył list na piersiach. - Ręce ukryła pod fartuchem i otworzywszy usta szukała odpowiednich słów. *Ziel. S. Świt 19*; **u.** papiery w skrytce; **u.** głowę, twarz w dłoniach. **7. u.** co (np. uczucie, myśl) na dnie serca; w duchu, w duszy, w sercu, w głębi serca ⟨*nie uzewnętrzniać czego; nie okazywać (uczucia), nie wypowiadać (myśli)*⟩. **8.** częściej *ndk* **u.** co pod korcem ⟨*nie pokazywać czego; chować, utrzymywać co w tajemnicy*⟩: Gdy okazało się, że jest śmiertelnie chory, uznał, że nie ma co prawdy ukrywać pod korcem. - Nie chciałem dzieła pod korcem ukryć. *L.* **9.** częściej *ndk* **u.** pod maską czego, pod jaką maską ⟨*maskować swoje uczucia, zamiary; udawać*⟩: Ukrywały pod maską skromnej układności ordynarne rozwydrzenie. *Górs. H. Tory 120.* Pod maską obojętności ukrywał gorące uczucie. **10.** częściej *ndk* **u.** pod płaszczykiem czego ⟨*pozorować*⟩: Demaskuje [...] rzekomych [...] zwolenników postępu, którzy pod płaszczykiem frazesów o czułości i litości dla poddanych ukrywali chęć ich dalszego wyzysku. *Pam. Lit. 1950, 741.* **11.** Ukrywać diabła pod skórą ⟨*pomimo dobrych pozorów być w istocie złym; knuć, zamierzać co złego*⟩: Z oczu źle patrzy Jerzemu, diabła jakiegoś pod skórą ukrywa, widzę to dobrze. *Szujski Lubom. 273.* **12. u.** c o — p r z e d k i m, p r z e d c z y m: Była pogodna, opanowana, serdeczna. Udało jej się w zupełności ukryć przed synem własną rozterkę. *Meis. Sześciu 108.* **13. u.** co przed czyimi oczami, przed ciekawymi oczami, przed okiem, wzrokiem ludzkim: Melania [...] się aż do bielideł uciekła, aby boleść swą ukryć przed jego oczyma. *Kaczk. Grób II, 118.* **14. u.** co w sekrecie; w (wielkiej) tajemnicy: To romans Kapitana z tą Polką [...] podobne rzeczy należy ukrywać w sekrecie. *Bog. Rodin VI, 35.* Dostano się nawet do skarbów, które w tajemnicy największej ukrył pan łańcucki pod ziemią i pod wodą. *Łoz. Wł. SPP.* **15.** Co tu ukrywać; nie ma co ukrywać, że... ⟨*trzeba otwarcie powiedzieć; trzeba bez osłonek wyjawić, że...*⟩: Był to po prostu — co tu będziemy ukrywać — pospolity litwak. *Prusz. Karabela 27.* - Nie ma co ukrywać, że sytuacja jest poważna.

ukryć się, ukrywać się 1. u. się pod czyim, cudzym, obcym imieniem, nazwiskiem, pod zmienionym imieniem, nazwiskiem; pod pseudonimem ⟨*nie chcieć ujawnić swego imienia, nazwiska; występować pod cudzym itp. nazwiskiem; występować pod pseudonimem*⟩: Trudno było [...] dochodzić spadku człowiekowi, który [...] musiał ukrywać się pod zmienionym nazwiskiem. *Sienk. Now. VI, 247.* **2.** Coś

ukrywa się pod maską, pod przykrywą czego ⟨*coś kryje się pod pozorem czego; stanowi pozór istoty rzeczy, istotnego stanu*⟩: Pod przykrywką nędzy nieraz ukrywała się rozkosz, obfitość i bogactwo. *Rul. Wspom. 236.* **3.** Chciałby **u.** się pod ziemię (ze wstydu), w mysiej dziurze, jamie (ze strachu). *SFA.* **4. u.** się przed czyimi oczyma, czyim okiem, wzrokiem ⟨*skryć się, schować się, aby nie być widzianym*⟩: Jednak nikt przed okiem bliźnich ukryć się nie może. *Prus Wiecz. 107.* **5.** Oczy czyje ukrywały się za szkłami (ciemnych okularów) ⟨*ktoś przysłonił oczy (ciemnymi) okularami*⟩. **6.** Nic się nie ukryje (przed kim, gdzie) ⟨*nic nie może zostać ukryte, zatajone, wszyscy wszystko o innych wiedzą*⟩: W małym miasteczku nic się nie ukryje. *Kow. W. Rodz. 12.*

ukryty 1. u. cel ⟨*którego się nie chce ujawnić, sobie tylko wiadomy*⟩: mieć **u.** cel. **2. u-a** choroba ⟨*bez objawów zewnętrznych*⟩. **3. u.** wróg ⟨*działający skrycie, podstępnie na czyją szkodę*⟩. **4. u.** dla oka, wzroku ⟨*niewidoczny*⟩: Rzadkie, szare chmury zasnuły firmament i przepuszczały słaby jedynie półbrzask gwiazd, ukrytych dla oka. *Żer. Opow. 292.* **5.** Prowadzić ukrytą grę ⟨*działać w tajemnicy, podstępnie*⟩.

ukuć 1. u. c o ⟨*utworzyć*⟩: **u.** powiedzenie, przysłowie, nowy termin, teorię. **2.** *przen.* **u.** broń z czego: Z bólu mojego postanowiłem ukuć broń, by poruszyć sumienie. *Hirsz. Hist. 308.*

ul 1. Słomiany **u.**; **u.** bartniczy. **2. u.** figuralny ⟨*wykonany w kształcie osoby lub zwierzęcia*⟩. **3.** Ciepło jak w ulu ⟨*bardzo ciepło*⟩. **4.** Gwar, ciżba gwarliwa, gwarno jak (jakby, jak gdyby) w ulu; huczało, szumiało, (za)wrzało jak w ulu ⟨*o wielkim zgiełku, hałasie*⟩. **5.** *posp.* Wsadzić, zabrać, zamknąć kogo do ula ⟨*do aresztu, do więzienia*⟩. **6.** *posp.* Siedzieć w ulu ⟨*w areszcie, w więzieniu*⟩: Siedział w ulu za burdę. *Berent Fach. 177.* **7.** Wyroić się jak pszczoły z ula ⟨*licznie, obficie*⟩.

przysł. **8.** Nie trzeba w ul dmuchać. **9.** Kto w ul dmuchnie, temu pysk spuchnie. *(Fredro A. Jow 241.)*

ulać 1. *pot.* Jak ulał: a) ⟨*o osobie: dorodny, ładnie zbudowany*⟩: Trzeba chłopaka przybrać, bo dziewucha jak ulał. Uważa kum, chłopak kumów mikry. *Kow. W. Dal. 205*; b) ⟨*równo, równe*⟩: Wezmą panowie taksówkę [...] dwadzieścia pięć złotych do MDM-u, jak ulał. *Przekr. 540, 1955.* **2.** *pot.* Ktoś, coś jest jak ulał dla kogo ⟨*akurat, w sam raz*⟩: Dla pana Wistowskiego znowu ta Wanda byłaby jak ulał. *Bał. Ryby 28.* Było tam osiem dość dużych stołów. Jak ulał dla nas ośmiu młodych mężczyzn. *Warsz. młod. 140.* **3.** *pot.* Coś leży na kim jak ulał ⟨*leży dobrze, zgrabnie; jest dopasowane*⟩: Ubranie leży na nim jak ulał.

ulany 1. Jak **u.**: a) ⟨*o osobie: zgrabny, dorodny*⟩: Chłopiec jak **u.**; chłop w chłopa jak **u-i**; b) ⟨*o części ciała, zwłaszcza kibici, ramionach: jak toczona(-e)*⟩: Kibić jak **u-a**; ramiona jak **u-e**; c) ⟨*o stroju: dobrze dopasowany*⟩: Suknia jak **u-a**. **2. u.** ze spiżu, z jednego metalu: *przen.* To były dwie natury dla siebie stworzone [...] obie ze złota i spiżu ulane. *Sienk. Ogn. II, 125.* Dusze też obojga, z jednego ulane metalu, najzupełniej przystawały do siebie. *Gomul. Obraz. 69.* **3.** Coś leży na kim jak **u-e** ⟨*jest dopasowane; leży zgrabnie*⟩: Marynarka leży na nim jak ulana.

ulatywać, ulecieć 1. *książk.* Coś ulatuje z czyjej duszy ⟨*ktoś przestaje doznawać jakiegoś stanu, jakiegoś uczucia*⟩: Wesołość już uleciała z jego duszy. *Chłęd. Neapol. 121.* **2.** Coś ulatuje, uleciało z czyjej pamięci, komu z pamięci ⟨*ktoś zapomina, zapomniał co albo o czym*⟩: Nazwisko to uleciało mi z pamięci. **3.** *książk.* Duch, dusza ulatuje, uleciał(a) komu a. z czyjego ciała ⟨*ktoś umiera, umarł*⟩: Już się zbliża chwila, w której uleci duch z mojego ciała. *Czerwień. Poezje 56.* **4.** Myśl czyja uleciała dokąd ⟨*ktoś przeniósł się myślą dokąd*⟩: Myśl jego uleciała w stronę domu rodzinnego. *Grusz. Ar. Huzar 72.* **5.** *książk.* Westchnienie ulatuje, uleciało z czyjej piersi ⟨*ktoś wzdycha, westchnął*⟩: Ciężkie westchnienie uleciało z jego piersi. **6.** Sen uleciał od kogo ⟨*ktoś wybił się ze snu, nie może spać*⟩.

ulec, ulegać 1. u. c z e m u: **u.** czyjemu autorytetowi; czyjej władzy, woli; czyjemu wpływowi ⟨*być, znaleźć się pod wpływem kogo, poddać się czyjemu autorytetowi, władzy, woli, wpływowi*⟩. **2. u.** czyjemu atakowi, orężowi; czyjej przemocy, sile ⟨*nie móc się oprzeć, nie sprostać, nie podołać; zostać pokonanym*⟩: Krótko trwała walka nierówna, na próżno płynęła krew, ulegli przemocy. *Czyń. Jakob. 313.* **3. u.** chorobie, kalectwu, potłuczeniu, zaziębieniu itp. ⟨*zostać zmożonym chorobą; zachorować; zostać kaleką; zostać potłuczonym, potłuc się; zaziębić się*⟩. **4. u.** czyim kaprysom, namowom, podszeptom, pokusie, prośbom ⟨*poddać się, nie móc się oprzeć czyim kaprysom; dać sobie narzucić czyje kaprysy; dać się namówić do czego; dać się skusić, uprosić*⟩. **5.** *przestarz.* ulec karze ⟨*zostać ukaranym*⟩; ulegać karze ⟨*podlegać karze*⟩. **6.** Ulec katastrofie ⟨*o człowieku: mieć wypadek, zabić się; o pojeździe: rozbić się, roztrzaskać się, zostać zniszczonym*⟩: Okręt, samolot uległ katastrofie. **7.** Ulec konfiskacie ⟨*zostać skonfiskowanym*⟩. **8. u.** losowi ⟨*poddać się losowi, pogodzić się z losem*⟩. **9. u.** poprawie ⟨*poprawić się*⟩. **10.** Ulec przekształceniu, przeróbce, przerwie; zagładzie, zniszczeniu; zatrzymaniu, zapomnieniu ⟨*zostać przekształconym, przerobionym, przerwanym, zniszczonym, zatrzymanym, zapomnianym*⟩: Wszystko uległo zatrzymaniu. *Dąbr. M. SPP.* Najstarsza zakopiańska świątynia poszła w zapomnienie i zaczęła ulegać zniszczeniu. *Wierchy 1938, s. 215.* **11.** Ulec wypadkowi ⟨*doznać obrażeń w wypadku*⟩: Uległ śmiertelnemu wypadkowi. *Wrocz. K. SPP.* **12. u.** wzruszeniu ⟨*doznać wzruszenia; dać się opanować wzruszeniu*⟩. **13. u.** czyjemu zdaniu ⟨*zgodzić się z czyim zdaniem, przyjąć czyj pogląd*⟩. **14. u.** zmianie ⟨*zostać zmienionym; zmienić się*⟩: W żadnym wypadku ani uczucia moje, ani stosunki nasze zmianie ulec nie mogą. *Orzesz. Argon. 212.* **15. u.** zwłoce ⟨*odwlec się, zostać odłożonym*⟩. **16. u.** k o m u, c z e m u — w c z y m ⟨*podporządkować się komu, czemu; ulec czyim naleganiom; ustąpić komu*⟩: **u.** komu w jakichś sprawach, drobnostkach. W jednym tylko nie mógł ulec matce: gdy namawiała go do zaprzestania ryzykownych wypraw ulicznych. *Kamiń. A. Kam. 55.* **17. u.** w walce ⟨*nie sprostać, poddać się, zostać pokonanym*⟩. **18. u.** wobec czego ⟨*dać się czemu opanować, zostać pod wpływem czego*⟩: Tak

gorąco zaklinał, żeby go zostawili między sobą, że uległy miękkie serca pasterskie wobec rozdzierającego płaczu chłopca. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **19.** Nie ulega (najmniejszej) kwestii, wątpliwości (, że...); zdaje się nie ulegać wątpliwości (, że...) ⟨*jest rzeczą niewątpliwą; nie ma kwestii, wątpliwości; bez wątpienia; na pewno*⟩: Że wiedziała o miłości Kniaźnina do siebie, to nie ulega kwestii. *Przyb. Ideały 59.* Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że śmierć obu musiała nastąpić natychmiast. *Wierchy 1947, s. 105.* Zdobędzie sobie dzielnego męża [...] nie ulega wątpliwości, że za mazgaja i niedołęgę nie pójdzie. *Sewer Nafta II, 143.* Że Franek nie godził na życie i pieniądze Chawy, zdaje się nie ulegać wątpliwości. *Święt. A. Obraz. I, 66.* **20.** Nie ulega dla kogo wątpliwości, kwestii ⟨*ktoś nie ma wątpliwości co do czego*⟩: Nie ulegało już dla niej wątpliwości, że Lipecki był kochankiem Zofii. *Perz. Las 147.*

ulecieć p. **ulatywać**

ulegać p. **ulec**

uległość **1.** Bezwarunkowa, bezwolna, haniebna, niewolnicza, pełna pokory, psia, poddańcza, ślepa, zupełna **u.** ⟨*podporządkowanie się komu, uleganie, posłuszeństwo*⟩. **2. u.** k o m u, c z e m u: **u.** żonie, mężowi, nauczycielom; **u.** woli czyjej, prawom, czyim życzeniom. **3. u.** d l a k o g o, w o b e c k o g o, w z g l ę d e m k o g o: **u.** dla matki; **u.** wobec rodziców; **u.** względem przełożonych. **4.** Z uległością (odnosić się do czego, przyjmować co, znosić co, poddać się czemu) ⟨*ulegle*⟩. **5.** Nakłonić, skłonić, zmusić, zniewolić kogo do uległości. **6.** Okazywać komu, wymusić siłą **u. 7.** Trzymać, utrzym(yw)ać kogo w uległości (dla siebie).

ulepić **1.** *przen.* **u.** k o g o, c o — z k o g o, z c z e g o ⟨*uformować, zrobić; wykierować kogo na kogo*⟩: Chciano ze mnie pastora ulepić, o rycerskich rzeczach nie mówiono. *Rzew. H. Zamek 180.* **2.** Żaden święty z gliny tej garnka nie ulepi ⟨*nic z tego nie wyjdzie (por. przysł. Nie święci garnki lepią)*⟩: Do ostateczności przywodzi mnie mój uczeń, nieuk i próżniak, nad którym pocę się i mozolę, a widzę, że to na próżno, że ani ja, ani żaden święty z gliny tej garnka nie ulepi. *Korz. J. Krewni 108.*

ulepiony Z innej (lepszej); z jednej, z tej samej itp. gliny **u.** ⟨*inny; taki sam jak inni*⟩: Byli widać ulepieni z tej samej gliny, co i mój pierwszy opiekun, bo używali takich jak on przezwisk i wymysłów. *Prus Now. II, 214.* Ja należę do tłumu, do szeregu ludzi pospolitych, ulepionych z tutejszej gliny. *Żer. Prom. 58.*

ulewa **1.** Długotrwała, gwałtowna, krótka, krótkotrwała, rzęsista, tropikalna **u.**; **u.** nawalna ⟨*silny, ulewny deszcz; również przen.*⟩: **u.** słoneczna a. światła (słonecznego); **u.** braw, oklasków; **u.** iskier, meteorów, pocisków; **u.** włosów; **u.** słów, wymysłów. Artyleria zasypywała przeprawę ulewą żelaza. **2.** Przeczekać ulewę. **3.** Spadać ulewą (o liściach); szumieć ulewą (o deszczu). **4. u.** dudni (w okna), lunęła, nadchodzi, przechodzi, przeszła (nad miastem), słabnie, spadła (wieczorem, w nocy), szemrze, szumi, wzmaga się, zrywa się, zerwała się, złapała kogo gdzie (w polu, na drodze, w lesie): Tylko drzewa szumią dokoła i szemrze ulewa. *Mick. Tad. 272.*

ulewać Żółć się komu ulewa: a) ⟨*wzburzenie, zdenerwowanie powoduje nadmierne wydzielanie się żółci*⟩; b) *pot.* ⟨*ktoś bardzo się irytuje, złości*⟩.

ulęgałka **1.** *przestarz.* Mieć, ważyć co za ulęgałkę ⟨*za nic*⟩: Życie ludzkie ważą za ulęgałkę. *Prz. Tyg. Życia 33, 1875.* **2.** *pot.* Przebierać w kim, w czym; wybierać między kim jak w ulęgałkach ⟨*długo wybierać, nie móc się zdecydować na wybór kogo, czego, grymasić przy wyborze czego*⟩: Będzie przebierała w konkurentach jak w ulęgałkach! *Syg. Wysadz. 75.*

ulga **1.** Chwilowa, duża, głęboka, krótkotrwała, mała, najwyższa, niejaka, niemała, niewypowiedziana, niewysłowiona, ogromna, pewna, prawdziwa, radosna, spodziewana, widoczna, wielka, znaczna **u.** ⟨*złagodzenie bólu, cierpienia; stan odprężenia po napięciu nerwowym, zdenerwowaniu*⟩. **2. u.** duchowa, fizyczna, moralna, wewnętrzna. **3.** *polit.* **u.** amnestyjna ⟨*zmniejszenie kary*⟩. **4.** *ekon.* **u.** celna ⟨*zmniejszenie opłaty celnej*⟩. **5.** *ekon.* **u.** konwersyjna ⟨*obniżenie oprocentowania pożyczki zaciągniętej w banku lub przedłużenie okresu jej spłaty*⟩. **6.** *ekon.* **u.** oddłużeniowa ⟨*zmniejszenie zobowiązań płatniczych gospodarstw rolnych wobec instytucji kredytowych*⟩. **7.** *hist.* **u.** pańszczyźniana ⟨*zmniejszenie obowiązków wynikających z pańszczyzny, ciążących na chłopach w epoce feudalnej*⟩. **8.** *ekon.* **u.** podatkowa ⟨*zmniejszenie podatku*⟩. **9.** *ekon.* **u.** rodzinna ⟨*zmniejszenie podatku płatnikom obciążonym licznymi rodzinami*⟩: Poprzez silniejsze opodatkowanie kawalerów i bezdzietnych małżeństw, ulgi rodzinne [...] stypendia, zasiłki rodzinne, renty [...] system finansowy koryguje podmiotowy podział dochodu narodowego. *Państwo 3, 1954 s. 436.* **10. u.** d l a k o g o, d l a c z e g o: Zdołał wywnioskować [...] że wielką ulgą dla gabinetu byłaby jego dymisja. *Mostow. Kariera 97.* **11. u.** p o c z y m: Całą istotą swoją wchłaniał urok tego poranka po trzech dniach i trzech nocach cierpienia. Ulga po szarpiących bólach. *Strug Krzyż II, 282.* **12. u.** w c z y m: a) ⟨*zmniejszenie ciężaru, obowiązku*⟩: **u.** w podatkach, w ciężarach, w obowiązkach; b) ⟨*polepszenie na zdrowiu*⟩: **u.** w chorobie; c) ⟨*pocieszenie, pociecha*⟩: **u.** w nieszczęściu, w strapieniu, w żalu. **13.** Dla ulgi sumienia (robić co) ⟨*aby uspokoić sumienie*⟩: Sam przyznałem się: muszę dla ulgi sumienia pozyskać, a przynajmniej prosić przebaczenia. *Mick. Tad. 284.* **14.** Z ulgą ⟨*z uczuciem odprężenia*⟩: Odetchnąć z ulgą. - Powołanie pod broń powitałeś niemal z ulgą, nie musisz się kłopotać, co zjesz i gdzie się położysz. *Żukr. Dni 42.* **15.** Czuć, czynić, dawać, nieść (w czym), osiągać, poczuć, uczuć, przynosić, robić, sprawiać, sprowadzać, stanowić, znajdować (w czym) ulgę: Obchodził się z nami po ludzku [...] i w czym mógł ulgę nam czynił. *Bork. K. Pam. 72.* Kiedy panu Szymonowi boleści cokolwiek ulgi dawały, wszczynał przydłuższą ze mną dysputę. *Groza Wład. I, 9.* Mówią, że zwierzęta instynktem wynajdują zioła, które im niosą ulgę w chorobach. *Lam J. SPP.* Widać temu człowiekowi przynosiło ulgę, że może się nareszcie przed kimś wyżalić. *Morc. Ptaki 10.* Zaczął opowiadać o wszystkim od początku. Widać było, że robi mu to wielką ulgę, to gadanie. *Iwasz. J. Panny 119.* [Łzy] padały na zajęte obieraniem ziemniaków palce [...] stanowiły dla niej

ulgę w cierpieniu. *Ward. Wyłom 84.* **16.** Otrzymać, przyznać, (u)zyskać, wyjednać, wyrobić ulgę; wystąpić o ulgę w czym ⟨*otrzymać, przyznać itp. ułatwienie, zmniejszenie czego*⟩: Uzyskać ulgę w płaceniu podatku. **17.** Chcieć, doświadczać, doznawać, szukać ulgi; udzielać ulgi. **18.** Być, stać się ulgą dla kogo. **19.** Korzystać z ulg (w pracy, w obowiązkach). **20. u.** przychodzi na kogo ⟨*ktoś doznaje ulgi*⟩: Po chwili przyszła nań ulga, uspokoił się znacznie. *Sienk. Pot. IV, 246.*

ulgowy 1. Bilet **u.** (do kina, do teatru); wczasy **u-e** ⟨*zniżkowy(-e)*⟩. **2. u-e** opodatkowanie ⟨*zmniejszone*⟩. **3.** *przen.* Taryfa **u-a** ⟨*pobłażliwe traktowanie*⟩: Nagminnym błędem [młodej krytyki] było aż nadto liberalne stosowanie „taryfy ulgowej" wobec utworów słabych. *Mark. H. Kryt. 38.*

ulica, uliczka 1. Bezludna, bliska, boczna, brukowana, ciasna, cicha, ciemna, cienista, daleka, długa, duża, główna, głucha, gwarna, hałaśliwa, kręta, krótka, krzywa, ludna, mała, nadbrzeżna, natłoczona, nowa, odległa, odludna, okrężna, opustoszała, ożywiona, pierwszorzędna, podmiejska, poprzeczna, posępna, prosta, *przestarz.* pryncypalna, przedmiejska, przestronna, przyportowa, pusta, rojna, rozległa, ruchliwa, sąsiedna, skrajna, spadzista, spokojna, stroma, szeroka, tłoczna, (mało, często, dużo) uczęszczana, ustronna, wąska, wielkomiejska, wyboista, wyludniona; wyłożona kamieniami, płytami, kostką; wymarła, zabłocona, zabudowana (luźno, szczelnie), zaciemniona, zacieniona, zaciszna, zadeszczona, zaśnieżona, zalana słońcem, zamarła, zamiejska **u.**; **u.** biurowa, jednokierunkowa, miejska, mieszkaniowa, przelotowa, sklepowa, wjazdowa, wylotowa; **u.** wysadzona drzewami (lipami, topolami, kasztanami), zapchana ludźmi, wozami ⟨*droga w mieście przeznaczona dla ruchu kołowego i pieszego; również: taka droga wraz z domami, mieszkańcami, przechodniami, pojazdami*⟩: Ulice główne, prowadzące do katedry od via Nazionale, były pokryte bramami tryumfalnymi. *Reym. Now. I, 318.* Bojąc się spotkać ludzi, wybierał odludne ulice. *Sewer Zyzma 389.* Od drugiej połowy w. XVI do godności pierwszorzędnej naczelnej ulicy wzrosło jedno z przedmieść (Krakowskie). *Gomul. Opow. 5.* **2.** *pot.* Rozśpiewana, roztańczona, wzburzona **u.**; uśpiona **u.** ⟨*tłum uliczny, przechodnie; mieszkańcy domów przy ulicy*⟩. **3.** Ślepa **u.** ⟨*zamknięta, nie mająca wylotu końcowego; przen. sytuacja bez wyjścia*⟩: Od ślepej ulicy biegła na bok drożyna w głębi wąwozu, prowadząca w pole. *Żer. Opow. 288.* Dyskusja krok za krokiem brnęła w ślepą uliczkę. *Gaz. Kuj. 300, 1954.* **4. u.** wyciągnięta pod sznur ⟨*równa, równo zabudowana*⟩. **5.** Zarwańska **u.**; *daw.* rozerwańska **u.** ⟨*pośpiech, rozgardiasz, zamęt, bałagan*⟩: W magazynie mama wie, jaka zarawńska ulica. *Kunc. Dni 78.* Żebym się nie pilnował, to byście tu rozerwańską ulicę zrobili; oko pańskie konia tuczy. *Rzew. H. Listop. I, 241.* **6. u.** parku, ogrodu; w parku, w ogrodzie ⟨*aleja, alejka*⟩: Wolno zjechali w pustą zupełnie ulicę parku. *Żer. Dzieje I, 256.* **7. u.** cała w drzewach, ogrodach, sadach, parkanach ⟨*aleja mająca drzewa itd.*⟩: Dalej w górę ciągnęły się dwie ciemne uliczki, całe w sadach i wysokich parkanach. *Putr. Rzecz. 289.* **8.** Dziecko ulicy ⟨*nie mające dostatecznej opieki domowej, większość czasu spędzające na ulicy*⟩: P. Noskowski jako Julek budził wesołość pysznym zacięciem warszawskiego dziecka ulicy. *Boy Flirt I, 226.* **9.** W dół ulicy ⟨*w kierunku spadku ulicy*⟩: W dół ulicy Kopernika płynie rynsztokiem strużka. *Par. Niebo 259.* **10.** Labirynt, sieć ulic. **11.** Plan ulic ⟨*rozmieszczenie ulic w mieście przedstawione na mapie w pewnej skali*⟩. **12.** Przesmyk ulicy ⟨*wąski odcinek ulicy*⟩: Czekał na powracającą do domu Adalbertę w wąskim przesmyku uliczki Kapitulnej. *Gomul. Ciury II, 113.* **13.** Róg ulicy; zbieg ulic; skrzyżowanie ulic; zakręt ulicy: Spiesząc się do gimnazjum, odebrał list, pokwitował, i zdziwił się dopiero na rogu ulicy. *Par. Niebo 263.* Po wyjściu z kawiarni spotykał na zbiegu ulic wzburzone gromady. *Wikt. Miasto 145.* O szóstej znajdzie się u zbiegu ulic Ujejskiego i Górnej Sykstuskiej. *Par. Niebo 73.* **14.** Spis ulic ⟨*alfabetyczny wykaz ulic podawany zwykle przy planie miasta*⟩. **15.** *pot.* Środek ulicy ⟨*jezdnia*⟩: Środkiem ulic powozy pędzą jak szalone. *Orzesz. Klat. 108.* **16.** Dom, kawiarnia, mieszkanie na ulicy, przy ulicy: Wszystkie domy na ulicach [...] były ustrojone chorągwiami. *Strug Krzyż III, 8.* Mieszkałem [...] w olbrzymim domu przy ulicy Wielkiej. *Święt. A. Obraz. II, 127.* Na jednej z głównych ulic stolicy była kawiarnia, która się nie zalecała [...] wytwornością wewnętrznego przystrojenia. *Dzierzk. Obrazy 59.* Zmuszona była opuścić pięciopokojowe mieszkanie przy ulicy Bednarskiej. *Krzyw. I. Siew. 6.* **17.** Kawiarnia na ulicy ⟨*ze stolikami ustawionymi na chodniku ulicznym*⟩. **18.** Okno, drzwi, pokój, schody od ulicy ⟨*wychodzące na ulicę*⟩: Poczerniały dom z cegły miał pośrodku wejście z wydeptanymi kamiennymi schodkami od ulicy. *Meis. Sześciu 193.* **19.** Człowiek z ulicy ⟨*ktoś nieznajomy*⟩. **20.** Brukować, mijać, obchodzić, oświetlać, polewać, przebiegać, przebijać, przebywać, przecinać, uregulować, wytknąć, zabudować, zamiatać, zapełniać, zwiedzać **u-e**: Mieszczanie warszawscy podjęli się pełnić służbę garnizonową, zaciągać warty i obchodzić ulice. *Korzon Woj. III, 167.* Kazał przebijać nowe ulice, otwierać place i budować wspaniałe gmachy. *Chlęd. Barok. 110.* Przebywał po raz ostatni, w trumnie, ulice wolnej Warszawy. *Żer. Wspom. 46.* Chłopak przeciął pośpiesznie ulicę wiodącą z portu w Istmie do Koryntu. *Makowiec. Dios. 70.* Tłumy ludu zapełniły ulice prowadzące z zamku do Belwederu. *Sokoł. A. Dzieje II, 231.* **21.** Zamknąć ulice (dla ruchu kołowego, pieszego) ⟨*uniedostępnić przejazd, przejście*⟩. **22.** Prowadzić, wychodzić na ulicę ⟨*o domu, oknach, sieni: być od strony ulicy; dawać widok na ulicę*⟩: Kamienica była o kilku piętrach, a okna jej wychodzące na plac i na ulicę [...] coraz inne przedstawiały sceny. *Korz. J. Narożna 99.* **23.** Pchnąć (dziewczynę) na ulicę ⟨*przyczynić się do tego, że została prostytutką*⟩. **24.** Wyjść na ulicę ⟨*o organizacji: zacząć działać jawnie, zacząć manifestować, przestać się ukrywać*⟩. **25.** Wylec, wylegać na ulicę: Tłumy wyległy na ulicę. **26.** Wyrzucić kogo na ulicę: a) ⟨*pozbawić mieszkania*⟩; b) ⟨*pozbawić pracy*⟩. **27.** *przen.* Coś leży na ulicy: a) ⟨*jest bezpańskie, do wzięcia*⟩; b) ⟨*jest łatwo dostępne, osiągalne*⟩: Pieniądze, majątek, złote interesy leżą na ulicy. - Demokracja lwowska rozbiła się więc na 3 odłamy, z których żaden nie wiedział dobrze czego chce — władza leżała na ulicy. *Kien. Sapieha 252.* **28.** (Po)czekać, zatrzymać się, znaleźć się na ulicy. **29.** Żyć na ulicy ⟨*większą*

część dnia spędzać na ulicy⟩: Chińczyk, jak Paryżanin, żyje na ulicy. *Tyg. Ilustr. 43, 1904*. **30.** Oddzielać co od ulicy: Wąskie cierniowe płotki oddzielały te budy od siebie i od ulicy. *Sienk. Pust. I, 132*. **31.** Dom stoi od ulicy ⟨*frontem do ulicy*⟩. **32.** Mieszkać, mieścić się na ulicy, przy ulicy: Znał już wszystkich dorożkarzy mieszkających na jego ulicy. *Prus Wiecz. 57*. Mój zakład, który się dopiero organizuje, mieści się przy ulicy Portowej 19. *Rus. Człow. 28*. **33.** Błąkać się, chodzić, kołować, spacerować, tułać się, włóczyć się po ulicy, po ulicach: Zaczął kołować po ulicach, myśląc, że w ten sposób uda mu się zmylić czujność ajenta. *Perz. Cud. 101*. **34.** Zbijać bąki po ulicy ⟨*wałęsać się, nic nie robić*⟩. **35.** Ciągnąć, pędzić, przechodzić, przeciągać, wędrować przez **u-e**: Paniusie, robotnice [...] elegantki i posługaczki ciągnęły całymi sznurami przez ulice. *Goj. Krata 33*. **36.** Skręcić, zagłębić się w ulicę. **37.** *iron.* Lubić, kochać kogo jak psy dziada w ciasnej ulicy ⟨*nie lubić*⟩. **38.** Zamieszkać w ulicy ⟨*w uliczce*⟩: Zamieszkał w uliczce des Beaux-Arts, prowadzącej wprost we wrota akademii. *Żer. Nawr. 35*. **39.** Coś dochodzi, dolatuje z ulicy: Z ulicy dolatywał hałas i krzyki. **40.** Podjąć, podnieść kogo z ulicy ⟨*przygarnąć bezdomnego*⟩: Rodzic wasz mnie podjął z ulicy, jemu winienem życie. *Dzierz. Sędz. I, 27*. **41.** *przestarz.* Znać kogo z ulicy ⟨*znać kogo z widzenia*⟩. *SW*. **42.** Chodzić, ciągnąć, iść, przeciągać, przemykać się, wracać ulicą, ulicami: Ulicami Berlina przeciągał pochód pierwszomajowy. *Osm. Not. 84*. **43. u.** barwi się czym: Ulica barwiła się przeróżnymi strojami jak łąka w rozkwicie. *Wikt. Papież 138*. **44. u.** biegnie, cichnie, dudni, dzwoni czym, huczy, idzie, kręci, napełnia się kim, czym, pnie się (w górę), prowadzi dokąd, przechodzi przez co, przecina co, pustoszeje, roi się, rozszerza się, skręca; spada, spływa (w dół); tętni ruchem, życiem; tonie we mgle, urywa się, wiedzie dokąd; wspina się (w górę), zniża się, zwęża się: Około zmierzchu uliczka miała jak co dzień zadzwonić pierwszymi krokami wpół objętych par. *Brand. K. Troja 89*. Sznur żółtych latarni biegł ku górze, a dołem w półmroku szła ulica. *Strug Ludzie 51*. Był jednym z owych wielkich i zapoznanych talentów aktorskich, od jakich roi się rzymska ulica. *Brand. M. Spot. 15*. Wpatrywał się tedy z natężeniem w ulicę wiodącą ku rynkowi. *Dąbr. M. Noce II, 187*. **45. u.** wychowuje kogo ⟨*ktoś nie ma opieki domowej, wałęsa się po ulicach*⟩: Nie jest nim [dzieckiem] ani Pawełek, ani Jasiek, których wychowała ulica. *Górs. H. Czarn. 29*. **46. u-e** krzyżują się, łączą się, przecinają się, rozbiegają się, rozchodzą się, rozwidlają się, schodzą się: Wokulski znajduje się na środku placu, z którego rozchodzi się siedem ulic. *Prus Lalka II, 209*.

uliczny 1. *sport.* Bieg, wyścig **u.** ⟨*odbywający się na ulicach miasta (na wyznaczonej trasie)*⟩. **2.** *pog.* Dziewka **u-a** ⟨*prostytutka*⟩. **3.** Fotograf **u.** ⟨*fotograf robiący zdjęcia (zwykle portretowe lub grupowe) na ulicy*⟩. **4.** Gawiedź **u-a** ⟨*tłum, motłoch*⟩. **5.** Grajek **u.**; orkiestra **u-a** ⟨*osoba grywająca lub zespół grywający na ulicach*⟩. **6.** Gwara **u-a** ⟨*miejska*⟩. **7.** Handel **u.**; sprzedaż **u-a** (np. kwiatów) ⟨*odbywający(-a) się na ulicy*⟩. **8.** Język **u.** ⟨*pospolity, ordynarny*⟩. **9.** Pies **u.** ⟨*bezpański, wałęsający się po ulicach*⟩. **10.** Piosenka **u-a** ⟨*śpiewana na ulicach, popularna, znana*⟩.

Ulisses Chytry jak **U.** ⟨*bardzo chytry, przebiegły*⟩.

ulotnić się *pot.* **u. się** jak kamfora ⟨*przepaść bez śladu*⟩: Zbieg ulotnił się jak kamfora.

ulżyć 1. u. sercu ⟨*wypowiedzieć swoje zmartwienie, cierpienie*⟩: Proszę mi się trochę wyspowiadać [...] trochę ulżyć swojemu sercu, trochę podysputować ze mną. *Kaczk. Murd. I, 193*. **2. u.** sobie ⟨*opowiedzieć komu o swoim zmartwieniu*⟩: Niektórzy muszą mówić po to, aby sobie ulżyć. *Gaz. Rob. 281, 1954*. **3. u.** sobie czego ⟨*zmniejszyć co*⟩: **u.** sobie ciężaru. **4. u.** sobie — czym ⟨*doznać ulgi, odprężyć się za pomocą czego; na skutek czego*⟩: Ulżył wezbranej piersi westchnieniem. **5. u.** sobie pod czyim adresem (— czym) ⟨*naurągać komu*⟩: Ulżyłem sobie i ja pod jego adresem słowami, od których się do tego czasu [...] rumieniłem. *Rudn. L. Stare I, 219*. **6. u.** komu (sobie) — w czym ⟨*przynieść ulgę w czym*⟩: **u.** bliźniemu (sobie) w cierpieniu. **7. u.** czyjej doli ⟨*pomóc komu, zaopiekować się kim*⟩. **8.** Ulżyło komu na sercu ⟨*ktoś poczuł ulgę, odprężenie*⟩.

ułamek 1. Drobny, niewielki **u.** czego (np. wiedzy) ⟨*cząstka czego*⟩. **2.** Na **u.**, przez **u.** sekundy (ukazać się, zawahać się) ⟨*na chwilę, przez chwilę; na moment, przez moment*⟩. **3.** O ułamek sekundy (spóźnić się z czym) ⟨*o cząstkę sekundy*⟩. **4.** *mat.* **u.** algebraiczny ⟨*będący ilorazem dwu wyrażeń algebraicznych*⟩; **u.** pozorny ⟨*w którym licznik jest równy mianownikowi*⟩; **u.** dziesiętny, prosty, zwykły a. zwyczajny; niewłaściwy, właściwy. **5.** *mat.* Licznik, mianownik ułamka. **6.** *mat.* Rozszerzyć, skrócić **u.** (przez jakąś liczbę); sprowadzić ułamki do wspólnego mianownika.

ułożenie 1. *przestarz.* Dobre, piękne, sztywne, wdzięczne, wykwintne, wytworne **u.**; **u.** towarzyskie, **u.** pełne dystynkcji ⟨*zachowanie, maniery*⟩: Warszawiacy mają dobre ułożenie i umieją rozmawiać z damami. *Prus Kłop. 96*. **2.** *przestarz.* Człowiek miłego, pięknego ułożenia: a) ⟨*miłej powierzchowności*⟩; b) ⟨*pięknych manier*⟩. **3.** *med.* **u.** płodu ⟨*zachowanie się główki i kończyn płodu względem tułowia*⟩. **4.** *łow.* **u.** psa ⟨*do polowania*⟩.

ułożony Dobrze, doskonale **u.**: a) ⟨*o osobie: dobrze wychowany, ogładzony, uprzejmy w obejściu*⟩; b) ⟨*o psie, ptaku: przystosowany do polowania*⟩.

ułożyć p. **układać**

ułożyć się p. **układać się**

ułuda 1. Czarodziejska, słodka **u.** ⟨*złudzenie, iluzja*⟩. **2.** *książk.* Dziedzina, kraina, świat ułudy: a) ⟨*dziedzina, kraina, świat złudzeń, fantazji*⟩: Żyć w świecie ułudy; unosić się w krainę ułudy. - Niech nad martwym wzlecę światem w rajską dziedzinę ułudy. *Mick. Wiersze 102*; b) ⟨*twórczość teatralna, aktorska; teatr*⟩: Temu światu ułudy oddałem najlepszą cząstkę trudów mego życia. *Kotarb. J. Świat. 13*. Nie mogąc być budowniczym życia w wymiarze doczesności [...] chroni się Wyspiański w krainę ułudy: buduje monumentalny teatr. *Starzyń. Szt. 1156*. **3.** Brać ułudę za rzeczywistość; rozwiać, rozproszyć ułudę ⟨*złudzenie*⟩. **4.** Karmić się ułudą; podda(wa)ć się, ulegać ułudzie ⟨*łudzić się; żyć złudzeniami*⟩.

umaczać, umoczyć 1. **u.** c o — w c z y m: a) ⟨*zanurzać, aby nabrać płynu, aby zwilżyć co*⟩: **u.** pióro w atramencie, chusteczkę w wodzie; b) ⟨*dotykać powierzchownie płynu*⟩: **u.** nos w mleku (o kocie). **2. u.** usta w czym ⟨*wypić trochę czego*⟩. **3. u.** w czym (palce) ⟨*brać w czym udział*⟩: Więc i ona także bezwiednie umaczała ręce w spisku, który go wydziedziczał. *Morzk. Bożek 169.* Bez niego nic się nie czyni [...] w każdej sprawie palce umoczył. *Krasz. Latarn. III, 20.*

umarły 1. *książk.* Miasto, przybytek umarłych ⟨*cmentarz*⟩: Wskazując na mur, na olbrzymi cmentarz, miasto umarłych, zagadnął [...] Gdzieżeśmy to przyszli? *Żer. Nawr. 86.* Ta dróżka oddzielała terytorium dworku od cmentarza. Nieraz przez szparę w parkanie patrzyłem z trwogą na przybytek umarłych. *Jun. Dworek 11.* **2.** Coś wygląda jak **u-e**: Miasto wygląda jak umarłe, ogród wygląda jak umarły. **3.** Dostać, dostawić kogo żywego albo umarłego: Powiedział, iżeś mu się wasza mość ofiarował za ileś tam dukatów króla porwać i żywego albo umarłego Szwedom dostawić. *Sienk. Pot. IV, 159.* **4.** Pomoże, zda się tyle, ile (co) umarłemu kadzidło; *rzad.* (tyle) komu po kim, co (jak) umarłemu po kadzidle ⟨*nic już nie pomoże; zupełnie nic zależy*⟩: Bawią się w znachorstwo lub zamawianie, które właśnie tyle pomogą, co umarłemu kadzidło. *Tyg. Ilustr. 5, 1920.* Nie może mu wprawdzie zależeć na mojej znajomości, ale i mnie tam po nim jak umarłemu po kadzidle. *Łoz. Wal. Dwór 309.* **5.** Zbudziłby umarłego ⟨*o wielkim hałasie, krzyku itp.*⟩: Oni przebudzili się? [...] Zrobił to Saba, który przyleciał i począł tak szczekać, że zbudziłby umarłego. *Sienk. Pust. I, 94.*

umasowienie u. czytelnictwa, kultury, sportu, współzawodnictwa pracy ⟨*uczynienie masowym, upowszechnienie*⟩.

umiar, umiarkowanie 1. Mistrzowski(-e), powściągliwy(-e), szlachetny(-e), wielki(-e) **u.**; **u.** artystyczny(-e), estetyczny(-e) ⟨*powściągliwość, miara w czym*⟩. **2.** Bez umiaru, bez umiarkowania (pić, żartować, śmiać się) ⟨*bez miary, nadmiernie, ponad miarę*⟩. **3.** Z umiarem, z umiarkowaniem (robić co, zachowywać się wobec kogo, używać czego) ⟨*powściągliwie, taktownie*⟩: A jak oszczędnie, z jakim umiarkowaniem używa autor „Krzyżaków" swego niezrównanie malowniczego talentu! *Gost. Przeszł. 392.* **4.** Zalecać **u. 5.** Okaz(yw)ać wiele umiaru, umiarkowania w czym a. pod jakimś względem. **6.** Zachować **u.** w czym, przy czym; względem kogo, czego: Tylko bardzo was proszę [...] zachować umiar przy kieliszku. *Żukr. Dni 269.* **7. u.** cechuje kogo (we wszystkim); dominuje w zachowaniu czyim.

umieć 1. u. co na palcach, na pamięć, na wyrywki; z przodu i z tyłu; jak pacierz, jak tabliczkę mnożenia ⟨*znać co bardzo dobrze, doskonale*⟩: Cytował w dziesięć lat dokumenta każdego procesu [...] prawo [...] umiał na palcach [...] do niego jak w dym, zaraz paragraf zacytował. *Krasz. Opow. 105.* Kodeks cywilny i karny umie z przodu, z tyłu i na wyrywki. *Chłęd. Album 89.* **2.** Nie **u.** w ząb, ani w ząb ⟨*nic nie umieć*⟩. **3.** Ani chcieć, ani **u.**; ani móc, ani **u.** ⟨*nie móc się zdobyć na zrobienie czego*⟩: Mnie ta ziemia od innych droższa, ani chcę, ani umiem stąd odejść. *Bron. W. Krzyk 20.* **4. u.** po łacinie, po polsku, francusku, rosyjsku, angielsku itp. ⟨*znać język polski, francuski itp.*⟩: Umiała od dziecka po łacinie lepiej niż własny jej mąż. *Brück. Jęz. 74.* **5. u.** lekcję, **u.** geografię, historię, fizykę itp. ⟨*nauczyć się lekcji, geografii itp.; być przygotowanym (do odpowiedzi) z lekcji, z geografii itp.*⟩. **6.** *pot.* **u.** walca, kontredansa, tango itp. ⟨*umieć tańczyć walca itp.*⟩. **7. u.** (z bezokolicznikiem): **u.** czytać, pisać; **u.** sobie radzić; **u.** się urządzić; **u.** się znaleźć. **8. u.** być jakim: Umiała być niewzruszenie twarda, nieubłagana i nieugięta. *Żer. Uroda 102.* **9. u.** dochować tajemnicy; **u.** trzymać język za zębami ⟨*być powściągliwym w wypowiedzi, nie wygadać powierzonej tajemnicy*⟩. **10.** Nie umieć otworzyć ust, *posp.* gęby ⟨*być nieobytym*⟩: Biednaś ty [...] gęby otworzyć nie umiesz, ale to nic, podobno za durnymi szczęście goni. *Twórcz. 1, 1954 s. 102.* **11. u.** panować nad sobą ⟨*być opanowanym*⟩. **12. u.** patrzeć ⟨*być spostrzegawczym*⟩. **13.** Nie **u.** powiedzieć, jak ... ⟨*nie móc wyrazić*⟩: Nie umiem nawet powiedzieć jak mi bolesno... *Sienk. Wołod. I, 194.* **14. u.** się ubrać ⟨*mieć smak w ubiorze, mieć poczucie elegancji; ubierać się gustownie*⟩. **15.** Nie **u.** zliczyć do trzech ⟨*być nieśmiałym; być niedołęgą; być głupim*⟩. **16.** *pot.* **u.** z kim ⟨*należycie, umiejętnie, sprytnie postępować, mówić z kim*⟩: Podoba mi się właśnie to w Geni, że ona umie tak z ludźmi ... To jest naprawdę życiowy człowiek. *Bogusz. Aniel. 27.* **17.** Ktoś pokazuje, co umie ⟨*ktoś pokazuje do czego jest zdolny*⟩: Rozżarty kundys dopiero teraz pokazywał, co umie. *Wikt. Burek 77.* Gdyby był wiatr, wtenczas żaglowiec mój pokazałby, co umie. *Makowiec. Dios. 157.* **18.** Robić co, jak kto umie, jak tylko umie: Po obiedzie [...] bawiono się, jak kto umiał. *Żer. Uroda 32.* Pomagała w domu, jak tylko umiała, to wody przyniosła, to drzewa urąbała. *Morc. Wyrąb. I, 197.*

umiejętność 1. Cenna, fachowa, gruntowna, niesłychana, pożyteczna, rozwinięta, słaba, wielka, wrodzona, wyłączna **u.**; **u.** malarska, jeździecka, polityczna, rysownicza, taneczna, zawodowa, zdobnicza ⟨*znajomość czego, wiedza o czym, biegłość w czym*⟩: Moje umiejętności jeździeckie rozwijały się na ogół pomyślnie. *Solski Wspom. I, 31.* **2.** Nieznana, nowa, ważna **u.**; **u-i** pedagogiczne, stosowane, techniczne ⟨*gałąź wiedzy, nauka; nauki*⟩: Nie taiła swego zawodu co do pedagogicznych umiejętności Cechny. *Goj. Dziew. II, 64.* **3.** *daw.* Doświadczalna, naukowa, ścisła, teoretyczna **u.** ⟨*nauka*⟩. **4. u.** c z e g o ⟨*znajomość czego, biegłość w czym*⟩: **u.** czytania, pisania; odpoczywania, panowania nad sobą, rządzenia, uczenia się, współpracy; **u.** matematyki, rysunku, uprawy roli, zawodu, życia. **5. u.** w c z y m; **u.** w posługiwaniu się piórem, młotem. **6. u.** z c z e g o: Chłopcy mogli się popisywać swoimi umiejętnościami z matematyki. *Twórcz. 4, 1954 s. 133.* **7.** Dziedzina, gałąź umiejętności ⟨*w przykładzie w znaczeniu daw.: wiedza, nauka*⟩: Krakowska Akademia [...] zdobyła sobie zaszczytne imię we wszystkich gałęziach umiejętności ludzkich. *Tyg. Ilustr. 174, 1863.* **8.** Polska Akademia Umiejętności ⟨*polska placówka naukowa z siedzibą w Krakowie*⟩. **9.** Czerpać, mieć, okazać, posiadać, rozwinąć, tracić, uzupełnić, wykazać, wykształcić, wykorzystać, zastosować, zdobyć, zyskać **u.**: Czerpał swą umiejętność z życia. *Chłęd. Neapol. 131.* Co do rachunków, to posiadała tę

umiejętność wcześniej niż sztukę czytania. *Goj. Dziew. I, 24.* Uzupełniali nawzajem swe umiejętności. *Brand. K. Sams. 182.* Miał wprawę w podróżowaniu bez biletu [...] Ostatni raz postanowił wykorzystać swe umiejętności, nabyte w dotychczasowym zawodzie łazika i włóczęgi. *Meis. Sześciu 56.* **10.** Nabyć, wymagać umiejętności: Gwałtowny zjazd po lodzie wymagał dużej umiejętności. *Cent. Odarpi 77.* **11.** Ćwiczyć (się), doskonalić (się), kształcić (się), prześcignąć kogo w umiejętności, w umiejętnościach. **12.** Zdobyć co umiejętnością: Ciągle chciała coś osiągnąć, coś zdobyć, lecz sama, swoimi własnymi środkami i umiejętnościami. *Goj. Dziew. I, 26.* **13.** Zabłysnąć umiejętnościami; obznajmić (się) z umiejętnościami; robić co z umiejętnością: W górnej części domu ktoś z wielką precyzją i umiejętnością grał jakąś wielką i trudną kompozycję muzyczną. *Orzesz. Niemn. I, 39.*

umierać, umrzeć 1. Umrzeć gwałtowną, nagłą, nienaturalną śmiercią; *pot.* nieswoją śmiercią ⟨*zostać zabitym, zamordowanym, zabić się*⟩: Zjadą lekarze [...] i przekonają się [...] czy rzeczywiście gwałtowną nie umarł śmiercią. *Łoz. Wal. Dwór 41.* **2. u.** naturalną, zwyczajną, zwykłą, *pot.* swoją śmiercią: Z kim piłem, tego przecie męką nie zmorzę. Zwyczajną śmiercią umrzesz. *Sienk. Dram. 195.* Dom umarł śmiercią naturalną: dach zerwały wiatry, ściany rozsypały się w gruzy, chwasty i krzewy zarosły rumowisko. **3. u.** bezpotomnie, cicho, młodo, nagle, odważnie, (przed)wcześnie, samotnie, sławnie, szybko; po bohatersku; w pełni sił, w młodym wieku, w kwiecie wieku; duszą i ciałem; **u.** z honorem: Stał się piękny jak obraz jakiegoś starego arcymistrza, wyrażający ostatnie spojrzenie, którym ktoś umierający w kwiecie wieku żegna na zawsze cuda i piękno życia. *Strug Mogiła 55.* Źle ze mną: jestem słaby, jestem chory, umieram duszą i ciałem. *Żer. Dzien. I, 244.* Bohaterska kobieta [...] chciała okazać trwożliwym włoskim książętom, jak się umiera z honorem. *Chłęd. Odr. 203.* **4.** Umierać, jak muchy ⟨*licznie*⟩: W Indiach ludzie umierają jak muchy. *Twórcz. 2, 1954 s. 14.* **5.** Umrzeć po ciężkiej, długiej, krótkiej chorobie; po operacji; pod nożem ⟨*w czasie operacji*⟩; **u.** w męczarniach, w mękach. **6.** *pot. żart.* Umarł w butach, choć umrzyj w butach ⟨*nie ma wyjścia, przepadło*⟩: Pod wieczór mogą mi się zwalić z zamówieniem, a wtedy umarł w butach! *Olcha Most I, 178.* Już teraz przepadło, choć umrzyj w butach. *Twórcz. 9, 1953, s. 129.* **7. u.** w czyjej pamięci ⟨*być zapomnianym*⟩: I choć śmierć nad nim swe skrzydła rozpostrze, w pamięci ludu nigdy nie umiera. *Świdz. Poezje 76.* **8. u.** k o m u: Kto swoją wolność straci, ten, mówię, ludziom umiera. *Słow. Książę 333.* W piątej klasie umarła mu matka, został sierotą na świecie. *Krasz. Jabł. II, 215.* **9. u.** d l a k o g o, d l a c z e g o: Przy królu [...] przy miłej ojczyźnie stać będziem! — zakrzyknął — dla nich żyć! dla nich umierać! *Sienk. Pot. III, 90.* **10.** Umrzeć dla świata: a) ⟨*usunąć się od życia towarzyskiego, społecznego; stronić od ludzi*⟩: Na wieść o śmierci ks. d'Enghien przybrała żałobę i na kilka tygodni umarła dla świata. *Was. S. Romans 149*; b) ⟨*wstąpić do klasztoru*⟩. **11. u.** n a c o ⟨*gdy się wymienia przyczynę śmierci*⟩: **u.** na apopleksję, na atak apoplektyczny, na serce, na gruźlicę, na raka, na tyfus. **12. u.** na polu bitwy, w polu ⟨*ginąć na wojnie*⟩. **13. u.** na czyim ręku, na czyich rękach ⟨*w obecności czyjej*⟩: Umarł na ręku przyjaciela — Polaka, pielęgnowany w chorobie przez małego chłopca. *Wiedza i Życie 9, 1952, s. 837.* **14.** Umrzeć od kuli ⟨*zostać zastrzelonym*⟩. **15.** Od tego nikt nie umarł ⟨*to nic nie szkodzi; co tam! niech tam!*⟩: Znów mnie zwymyślają. Od tego nikt nie umarł. *Boy Słowa 109.* **16. u.** p r z e z k o g o, p r z e z c o: Wiedziała, że umrze przez tego pana, a marzenia jej zawierały tylko tyle, żeby on kiedyś — kiedyś przyszedł na jej mogiłę. *Żer. Przedw. 189.* **17.** częściej *dk* **u.** w s k u t e k c z e g o a. z c z e g o; *daw.* o d c z e g o ⟨*gdy się wymienia przyczynę śmierci*⟩: **u.** wskutek ran a. z ran; **u.** z otrucia, z głodu, *daw.* od głodu; z upływu krwi, z wycieńczenia: Umarł wskutek ran odebranych pod Pawią w bitwie przeciw Franciszkowi I. *Chłęd. Neapol. 209.* Żadne zabiegi lekarskie nie były w stanie pomóc ludności, która umierała z głodu. *Hirsz. Hist. 232.* **18.** *hiperbola:* Umierać z c z e g o ⟨*intensywnie doznawać czego, przeżywać co*⟩: **u.** z głodu, z zimna, ze zmęczenia, ze znużenia; **u.** z ciekawości, z niecierpliwości, z nudy, ze śmiechu; **u.** z miłości, z rozpaczy, z tęsknoty, ze wstydu, ze strachu. - Umieram z głodu; na czczo jestem. *Narzym. Pozyt. 59.* Zmyliłam pociągi — jadę z dworca, umieram ze znużenia. *Zap. G. Ptak II, 125.* Kończże pan!... bo umieram z ciekawości. *Prus To i owo 101.* Tak doskonale naśladowałeś ruchy i miny każdego, że umieraliśmy ze śmiechu. *Orzesz. Z różnych III, 192.* Umierał ze wstydu przed karą, jak przed ostatnią hańbą. *Strug Chim. II, 94.* Umierała ze strachu [...] że nikt po nią nie przyjdzie. *Bogusz. Węże 24.* **19. u.** z a k o g o, z a c o; w o b r o n i e k o g o, c z e g o ⟨*być gotowym na śmierć, ginąć za kogo, za co*⟩: Ach — umrzeć za ciebie, umiłowana, ubóstwiana kochanko mojej całej duszy, prześwietna ojczyzno. *Żer. Dzien. II, 485.* - **u.** za wolność. - Nie wszyscy monarchowie zdolni są do bohaterstwa, nie wszyscy umierają w obronie niepodległości państw swoich. *Korzon Wewn. III, 54.* **20.** Żyć nie umierać ⟨*zwrot oznaczający pomyślną sytuację, przyjemne, łatwe życie*⟩: Mówię ci, człowieku, sumiennie — żeby wszyscy belfrzy tacy byli, to żyć nie umierać! *Dygas. Kielc. 23.* **21.** Żyć i umierać z kim ⟨*zwrot wyrażający najwyższe uznanie i oddanie dla kogo, gotowość oddania życia za kogo*⟩: Dostałem się nareszcie do domu, do ludzi takich, co z nimi żyć i umierać. *Wol. Bakał. 190.* **22.** Prędzej umrzeć niż ...; raczej umrzeć, niż...; woleć umrzeć, niż ...: Wszyscy walczyć chcieli [...] gotowi też byli raczej umrzeć, niż cofnąć się z placu boju. *Makowiec. Przyg. 259.* **23.** *przen.* Miłość umiera ⟨*kończy się*⟩; słońce umiera ⟨*zachodzi*⟩.

umieszczać, umieścić 1. u. k o g o, c o — o b o k k o g o, c z e g o; n a c z y m, n a d c z y m, (p o) m i ę d z y k i m (c z y m) a k i m (c z y m); p o c z y m; p o ś r o d k u, w ś r o d k u c z e g o, p o d c z y m; p r z e d k i m, p r z e d c z y m; p r z y k i m, p r z y c z y m; u k o g o, u c z e g o; w c z y m, z a c z y m ⟨*sprawiać, że ktoś lub coś znajdzie się w jakimś miejscu*⟩: Wskoczył na przednie siedzenie, umieścił gościa Barykę obok siebie. *Żer. Przedw. 125.* Przez litość stryja umieszczoną została między uczennicami tego insty-

tutu. *Krak. Pam. 73.* Wyciąga rozmaite szuflady w bokach wagonów i zamienia je w łóżka, które są umieszczone jedne nad drugimi. *Sienk. Listy I, 113.* [Wysiedleńców] rozsyłano potem po gminach, a gminy ich umieszczały po domach. *Grusz. An. Od Karpat 67.* Wielki okrągły zegar, umieszczony pośrodku okna, wskazywał trzy minuty po dziewiątej. *Perz. Uczn. 73.* Umieściłem pod oknem kulawą sztalugę. *Niedź. Dzieło 10.* Jeżeli jeszcze nie za późno, to przed Dantyszkiem umieść [...] sonet dedykacyjny. *Słow. Listy II, 93.* Usiadł na wojłoku [...] gościa przy swoim umieścił boku, a dalej kołem obsiedli drudzy. *Ziel. G. Kirgiz 13.* Umieszczona u rudla latarka ma zielone szkła od strony wody. *Tyg. Ilustr. 8, 1904.* Oglądał drogie serwisy umieszczone za szybą niskiego, modnego kredensu. *Pytl. Fund. 17.* **2. u.** kogo, co na liście, w wykazie ⟨*wciągać na listę, podawać w wykazie*⟩: Umieszczono go na „liście osób do aresztowania wskazanych" i postanowił uniknąć cytadeli. *Mikul. Spot. 217.* **3. u.** co — na indeksie ⟨*piętnować co, zakazywać czego*⟩: Dzieło to z powodu swej wolnomyślności zostało umieszczone na indeksie. *Lim. Spol. XVIII, 56.* **4. u.** kogo na stancji ⟨*oddawać na stancję, lokować*⟩. **5. u.** kogo na świeczniku ⟨*wyróżniać, wywyższać*⟩: Odszukała [...] swego protoplastę i na właściwym go świeczniku chwały umieściła. *Prz. Tyg. Życia 31, 1875.* **6. u.** kogo na tronie ⟨*robić królem, panującym*⟩: Czyż do tego nie dążą od dawna Korwinowie, aby ród swój umieścić na tronie? *Bełc. Hun. 56.* **7.** *przestarz.* **u.** kogo w poczet czego ⟨*przyjmować, zaliczać do jakiego grona*⟩: WKMć umieściłeś mię w poczet sług bliskich boku swego. *Tremb. Listy I, 44.* **8. u.** kogo w fotelu, krześle ⟨*sadzać*⟩: Chorą umieszczono w czerwonym fotelu. *Bał. Dziady 86.* **9. u.** kogo w gazecie ⟨*wymieniać jego nazwisko, podawać o nim wzmiankę*⟩: Dowiedz się, czy w gazecie będę umieszczony? *Fredro A. Geld. 6.* **10. u.** artykuł, notatkę, wzmiankę itp. w gazecie, w piśmie ⟨*ogłaszać, drukować*⟩: Może pan umieści podziękowanie w gazecie? *Brand. K. Obyw. 26.* **11. u.** gdzie na (hipotece, w akcjach, w banku, w PKO itp.) pieniądze, sumę, spadek ⟨*zabezpieczać na jakimś majątku, wkładać pieniądze w akcje, oddawać do banku (do PKO)*⟩: Umieściliśmy pieniądze w mieście, zarobimy, sprzedamy place, kupimy dom. *Dąbr. M. Noce II, 229.* Czy kapitał jest umieszczony na hipotece, czy w banku? *Prus Emanc. I, 5.* **12. u.** serce, uczucie, *daw.* afekt ⟨*pokochać*⟩: Jak tylko serce moje gdziekolwiek umieszczę to mi Król Miłościwy wnet zajrzysz. *Słow. Maz. 206.* **13. u.** co w przypisach ⟨*podawać; wypisywać; drukować*⟩: Uwagi nasze, dotyczące tekstu, zostały umieszczone w przypisach. *Grod. Dzieje s. VII.* **14. u.** kogo w schronisku, w szkole, w szpitalu ⟨*lokować*⟩. **15.** (częściej *dk*) *sport.* **u.** piłkę w siatce ⟨*strzelić bramkę, wrzucić, wbić piłkę do bramki*⟩.

umiłowanie 1. *książk.* Bezbrzeżne, bezprzykładne, głębokie, gorące, namiętne, niekłamane, szczere **u.**; **u.** estetyczne ⟨*głębokie przywiązanie do czego, ukochanie czego; zamiłowanie do czego*⟩. **2. u.** c z e g o: **u.** języka ojczystego, książki; ojczyzny, ziemi ojczystej; piękna, pokoju, pracy, przyrody, wiedzy, wolności: Umiłowanie książki przeszło u brata w namiętność. *Pigoń SPP.* **3. u.** czyje znajduje wyraz w czym.

umknąć, umykać 1. u. d o k ą d (d o c z e g o, w c o); p r z e z c o; s k ą d (z c z e g o); p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*uciec*⟩: **u.** do lasu, w las; **u.** przez boczne drzwi, przez podwórze, przez pole; **u.** ze stanowiska, z placu bitwy; **u.** przed ścigającymi, przed napastnikami; przed deszczem. **2. u.** z saku ⟨*o kimś otoczonym ze wszystkich stron*⟩. **3. u.** z więzienia ⟨*uciec*⟩; **u.** od więzienia ⟨*uniknąć*⟩: Już kilka razy umknąłeś od więzienia, ale możesz tam trafić przez te swoje zbytki. *Kow. W. Rodz. 86.* **4. u.** przed odpowiedzialnością ⟨*uchylić się od odpowiedzialności*⟩. **5. u.** c z e g o ⟨*uchylić, cofnąć co*⟩: Drzwi niezamknięte trzasły, umknąłem głowy. *Zabł. Zabob. 52.* **6. u.** k o m u c z e g o ⟨*nie dać, poskąpić*⟩: Jednemu Bóg przysporzył szczęścia [...] a drugiemu umknął. *Sienk. Wołod. I, 6.* **7. u.** komu ręki (dłoni), *daw.* **u.** rękę ⟨*nie chcieć podać*⟩: Pani Winnicka wyszła naprzeciw z twarzą zgorszoną i umknęła mu dłoni, gdy ją chciał na powitanie pocałować. *Sienk. Na polu 85.* Starosta wyciągnął rękę ... lecz wnet ją umknął. *Chodź. Pisma III, 197.* **8.** *daw.* **u.** nogi ⟨*uciec*⟩: Skoro Cesarscy obozem się kłaść zaczynali, umknął nogi i w nocy skoczył ku stolicy. *Dzied. Lisow. I, 342.* **9. u.** spod nóg ⟨*wypaść nagle, uciec*⟩: Czasem spod nóg umknął mały krab. *Siedl. M. Głęb. 113.* **10. u.** (na bok) spojrzeniem, wzrokiem ⟨*odwrócić wzrok od kogo*⟩: Już nie mogli byli sobie zwyczajnie w oczy spojrzeć — umykali na bok spojrzeniem. *Goj. Dzień 109.* Spojrzawszy na zatroskaną twarz męża, umknęła wzrokiem czerwona ze wstydu. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 30.* **11.** Coś umknęło, umyka czyjej uwagi (uwadze) ⟨*ktoś czegoś nie zauważył, nie zauważa*⟩. **12.** Coś umknęło, umyka wzrokowi ⟨*ktoś czegoś nie spostrzegł, nie spostrzega, nie widzi*⟩: Spostrzegła i zrozumiała wiele rzeczy umykających dotąd wzrokowi jej i rozwadze. *Orzesz. Niemn. I, 136.* **13.** Coś umyka komu a. przed kim ⟨*ktoś czegoś nie chwyta, nie zauważa, nie pojmuje*⟩: Kiedy sens „Dziadów" umykał przed tobą, porzucając cię w ulewie wierszy! *Par. Niebo 251.*

umocnić 1. u. c o ⟨*uczynić mocniejszym, trwalszym, odporniejszym; powiększyć, utrwalić*⟩: **u.** gospodarkę, siły, stanowisko, panowanie, władzę, rządy, wpływy; **u.** przyjaźń z kim, **u.** swą więź z kim (np. z młodzieżą). **2. u.** c o — c z y m ⟨*wzmocnić, utrwalić, zabezpieczyć; obwarować, ufortyfikować*⟩: **u.** brzeg wałami; **u.** zamek basztami, szańce przyczółkami. **3. u.** k o g o w c z y m ⟨*uczynić go bardziej pewnym czego, utwierdzić w czym*⟩: **u.** kogo w zamiarze, w postanowieniu, w wątpliwościach.

umocować, umocowywać 1. u. c o — c z y m — d o c z e g o, n a c z y m, w c z y m ⟨*przytwierdzić co do czego, obsadzić na czym, w czym*⟩: Wciągają żagiel na reję, gdzie go umocowują sznurami. *Zarus. Żegl. 43.* **u.** tablicę na ścianie, antenę na dachu. Teraz wzięła dwa przygotowane uprzednio kołki i przybiła brzeg skóry umocowując drewna w szczelinach skały. *Was. W. SPP.* **2.** *praw.* **u.** k o g o d o c z e g o ⟨*upoważnić, upełnomocnić*⟩: **u.** kogo do zastępowania siebie w interesach, do czuwania nad wykonaniem testamentu.

umoczyć p. **umaczać**

umorzenie 1. u. długu, podatku ⟨*amortyzacja, darowanie, uznanie za niebyłe*⟩. **2.** *praw.* **u.** procesu, sprawy, postępowania (sądowego), sporu, śledztwa ⟨*zaniechanie rozpoczętego postępowania, sporu, śledztwa itp.*⟩. **3.** Pójść na **u.** (o sprawie) ⟨*być przeznaczonym do umorzenia*⟩.

umorzyć 1. u. dług, podatek ⟨*darować, uznać za niebyły*⟩. **2.** *praw.* **u.** sprawę, postępowanie (sądowe), śledztwo ⟨*zaniechać postępowania sądowego, śledztwa*⟩. **3.** *daw.* **u.** k o g o — c z y m ⟨*zgładzić*⟩: Stronnicy Włodzimierza [...] umorzyli trucizną Mścisława. *Narusz. Hist. III, 53. przen.* Miałem jednego poczciwego człowieka, który mało mnie nie umorzył swoim nudziarstwem. *Krasz. Latarn. III, 64.* **4.** *daw.* **u.** kogo głodem ⟨*zagłodzić; skazać na śmierć głodową*⟩: Kazimierz W. umorzył głodem... za różne rozboje Maćka Borkowicza, wojewodę poznańskiego. *Czac. SW.* **5.** *daw.* **u.** na śmierć ⟨*zamorzyć; zgładzić, stracić*⟩: Jednego z tych posłów kazał na śmierć umorzyć. *Baliń. M. Polska II, 548.*
przysł. **6.** Kogo Pan Bóg stworzył, tego nie umorzył ⟨*Jak Pan Bóg kogo stworzy, to go głodem nie umorzy*⟩.

umowa 1. Cicha, dobrowolna, korzystna, niepisana, obopólna, pisemna a. na piśmie, (przed)wstępna, rejentalna, tajna, ustna, zdradziecka **u.** ⟨*pisemne lub ustne porozumienie stron, ugoda, kontrakt, układ*⟩. **2.** Milcząca **u.** ⟨*która rozumie się sama przez się*⟩. **3. u.** autorska, bilateralna, clearingowa, gospodarcza, handlowa, kontraktacyjna, międzynarodowa, obustronna, plantacyjna (na dostawę buraków), polityczna, (przed)ślubna, przygotowawcza, ramowa, resortowa, społeczna, typowa (np. kupna-sprzedaży). **4.** Zakładowa **u.** zbiorowa, zbiorowa **u.** pracy ⟨*porozumienie między załogą a kierownictwem zakładu określające ich wzajemne prawa i obowiązki*⟩: Należą tu [...] Wynagrodzenia akordowe i dniówkowe według zasadniczych stawek taryfowych, zawartych w zbiorowych umowach pracy. *Skrzyw. Handl. II, 9.* **5. u.** c o d o c z e g o: **u.** co do warunków dostaw. **6. u.** o c o: **u.** o warunki pracy i płacy; o dzieło, o pracę, o dzierżawę. **7. u.** o c z y m: **u.** o pomocy wzajemnej. **8. u.** z k i m: **u.** z wydawnictwem, z autorem, z jakim krajem. **9.** Na podstawie umowy; w myśl (zawartej) umowy ⟨*zgodnie z umową*⟩: W myśl zawartej umowy Krzyżacy mieli udzielić pomocy wojskowej celem odparcia Brandenburczyków, a książę polski miał następnie zwrócić Krzyżakom poniesione koszty. *Zachor. Dzieje 362.* **10.** Mieć z kim umowę ⟨*być z kim związanym umową*⟩: Ale Kundrat miał z Kijasem umowę, że jej ani słówka o tym nie powiedzą. *Kaczk. Olbracht. III, 187.* **11.** Naruszyć, odnowić, podpisać, ratyfikować, rozszerzyć, rozwiązać, spisać, sporządzić (u rejenta), unieważnić, wykonać, o co (np. o dostawy), wypowiedzieć, zatwierdzić, zawrzeć, zerwać, (z)łamać umowę. **12.** Dochować, dotrzymać (warunków) umowy; nie dotrzymać umowy. **13.** Doprowadzić do umowy między kim a kim; przystąpić do umowy; odstąpić od umowy. **14.** Odmówić wykonania umowy. **15.** Zabezpieczyć co umową. **16. u.** (nie) przyszła do skutku; **u.** stanęła; **u.** wygasła.

umór Na **u.**, *daw.* do umoru (pić, kochać się, bawić się) ⟨*bez umiaru, bez opamiętania; szalenie*⟩: Włoszysko [...] się w niej zakochał na umór. *Sienk. Pot. IV, 123.* Robotni, ale nie tacy znów, żeby robić do umoru. *New. Archip. 201.*

umrzeć p. **umierać**

umyć, umywać u. ręce od czego ⟨*zrzucać z siebie odpowiedzialność*⟩: No, jeżeli tak — zawołał — to będę musiał umyć ręce od spraw ogół obchodzących! *Prus Wiecz. 43.* Ale on umył ręce od wszystkiego i całe niepowodzenie poszło na wasz rachunek. *Bał. Dom 109.* Co się mnie tyczy, ja umywam ręce od wszystkiego. *Lubow. Niet. 206.*

umykać p. **umknąć**

umysł 1. Badawczy, bezsilny, burzliwy, bystry, celny, chłodny, chłonny, ciasny, ciekawy, czczy, dyletancki, dziecinny, ekspansywny, fanatyczny, filozoficzny, genialny, giętki, głęboki, gorący, jasny, karny, konsekwentny, krytyczny, kulturalny, lekki, leniwy, logiczny, lotny, metodyczny, młodociany, młody, nadzwyczajny, nieoświecony, niepodległy, niepospolity, niepośledni, niepowszedni, niesforny, niespokojny, niezależny, obłąkany, ograniczony, olśniewający, optymistyczny, oschły, oświecony, otwarty, pesymistyczny, pierwotny, płaski, płochy, płodny, płytki, *daw.* poczciwy, podły, podniosły, podstępny, poetyczny, pogodny, pojętny, porywczy, postępowy, potężny, poważny, powolny, poziomy, praktyczny, prawy, prostacki, prosty, przebiegły, przeciętny, przenikliwy, przesądny, przyćmiony, przygnębiony, przytomny, pyszny, *książk.* receptywny, refleksyjny, romantyczny, rozbudzony, rozgorączkowany, rozległy, rozważny, rozwinięty, ruchliwy, rzutki, samodzielny, sangwiniczny, sarkastyczny, senny, skażony, skołatany, skryty, słaby, spokojny, spracowany, sprężysty, stateczny, stroskany, struchlały, strwożony, subtelny, swobodny, systematyczny, szczery, szeroki, szlachetny, ścisły, śmiały, światły, świeży, tęgi, tępy, trzeźwy, tuzinkowy, uniwersalny, wielki, wielostronny, wolny, wrażliwy, wspaniały, wybitny, wyjałowiony, wyjątkowy, wykształcony, wykwintny, wynalazczy, wyniosły, wypoczęty, wysubtelniony, wytrawny, wytworny, wyższy, wzburzony, wzniosły, zacięty, zapalny, zapamiętały, zbłąkany, zdolny, zdrowy, znakomity, zniewolony, znudzony, zrównoważony, zuchwały, żarliwy, żywotny, żywy **u.**; **u.** chciwy wiedzy, wrażeń; **u.** ludzki; **u.** męski; **u.** skłonny do czego; **u.** syntetyczny, teoretyczny, twórczy; **u.** żądny chwały, sławy ⟨*zdolność myślenia, rozum, intelekt; również o człowieku ze względu na jego zdolność myślenia (często w lm)*⟩: Pokrewne, tęgie **u-y.** Jego giętki umysł lubił czasem sam ze sobą dysputować w milczeniu. *Weys. Józ. Żywot 166.* Widowisko [...] zmieniło się jakby w orgię krwi, jakby w straszny sen, jakby w potworny majak obłąkanego umysłu. *Sienk. Quo III, 124.* Wysłuchali tego, co mówiła, do końca, każde słowo jej przyjmując z tą wiarą, jaka cechuje umysły pierwotne. *Jeż Rotul. 168.* Na wrażliwy umysł artysty każde słowo wuja padało jak roztopiony ołów. *Prus Wiecz. 115.* Dusze subtelniejsze, umysły wyższe, krytyczne [...] ulegały popędowi do [...] zerwania gniotących więzów cywilizacji. *Nałk. W. Pisma 84.* Szukanie celów i przyczyn istnienia wszystkiego na świecie — to właściwość [...] umysłu ludzkiego. *Matusz.*

l. Twórcz. 4. Umysły, skłonne do idealizmu z przymieszką optymizmu, dawały się łatwo pokonać. *Dygas. Zając 82.* **2.** Bystrość, giętkość, gimnastyka, koncentracja, kultura, pogoda, przytomność, spokój, zaćmienie umysłu; poruszenie, wrzenie, wzburzenie umysłów: Niebezpieczeństwo z daleka ją trwożyło, lecz wśród niego zachowywała całą przytomność umysłu, całą oględność. *Żmich. Pam. 313—314.* To, co czynił stryj [...] zakrawało w oczach wielu obecnych na zaćmienie umysłu. *Fiedl. A. Biz. 20.* W Helladzie wszczęło się ogólne wrzenie umysłów, kiedy lud [...] z uprzywilejowanymi rodami walkę toczyć zaczął. *Tyg. Ilustr. 119, 1870.* **3.** Chory, dotknięty, przytępiony, słaby, strudzony, świeży, upośledzony, wyczerpany, zdrowy na umyśle: Strudzony na ciele i umyśle, udałem się na spoczynek. *Sienk. Listy I, 174.* Bernardyn leżał w łóżku, zmordowany, blady i skrwawiony, lecz całkiem zdrowy na umyśle. *Mick. Tad. 272.* **4.** *przestarz.* Z umysłu (coś zrobić) ⟨*naumyślnie*⟩: Niektóre rzeczy z umysłu, nie z niewiadomości opuścił. *Nies. SW.* Autor z umysłu spiętrzył wszystkie motywy, które nakazywałyby tu pobłażanie. *Boy Flirt VI, 233.* **5.** Absorbować, bogacić, ćmić, ćwiczyć, doskonalić, drażnić, jątrzyć **u.**; kaptować **u-y**; karmić **u.** (marzeniami); kształcić, łagodzić, natężyć, nęcić, niepokoić, odciążyć, oderwać od czego, odmienić, odprężyć, odświeżyć, odurzać, odwracać, ogarniać, opanować, orzeźwić, oswoić, oświecić, otumanić, owładnąć, ożywić, pochłaniać, pociągać, podbijać, podniecać, podnosić **u.**; **u-y**: A tu trybunał się zbliża, na którym jeżeli chcemy mieć głos jakikolwiek, musim umysły kaptować pospólstwa. *Bełc. Tarło 215.* Precz więc z boleścią, która odurza umysł i sercu odbiera męstwo. *Urban. Księż. 298.* Szaleństwo ogarniało mój umysł i budziło w nim występne myśli i żądze. *Sztyrm. Katalept. II, 89.* Podniecał przeciw królowi umysły, zachęcając lud do obrony. *Kraus. Łaski II, 263.* **6.** Poruszyć, pozyskać, przeładować czym, przeorać, przerazić, przygotować, przytępić, rozdwoić, rozerwać, rozjaśnić, rozjątrzyć, roznamiętnić, rozochocić, rozruszać, rozstroić, rozwijać, skierować ku czemu, skupić, stępić, ubożyć, uformować, ugłaskać, ująć w karby, ukołysać, usidlić, uspokoić, uśpić **u.** (**u-y**); utrzymać **u.** w napięciu, w naprężeniu; wesprzeć, wybadać, wyrabiać (sobie), wysilić, wytężyć **u.**: Już żaden kształt realny nie był zdolny poruszyć ich umysłu. *Par. Niebo 166.* Spodziewał się [...] rozdwoić umysły Polaków i część ich przynajmniej odwieść od przedsięwzięcia narodowego. *Alc. Rzecz. 133.* Chłopiec rozwinął się pięknie, wyrobił sobie umysł tęgi, a charakter brylantowej czystości. *Święt. A. Obraz. II, 77.* **7.** Wzbogacić, wzburzyć, zaciemnić, zaćmić, zająć, zamroczyć, zaniepokoić, zapalić, zapłodnić **u.**; coś zaprząta, zatrważa czyj **u.**; zelektryzować, znękać, znieprawić, zniewolić **u.** (**u-y**): Przeniknięty był owym tchnieniem Wiosny Ludów, które zapaliło umysły młodej Europy. *Kow. A. Rogat. 8.* **8.** Działać, wpływać na **u.** **9.** *przestarz.* Przywieść na **u.** ⟨*przypomnieć*⟩: Zjawienie starszego brata przywiodło mu na umysł ubiegłe koleje. *Choj. Alkh. IV, 209.* **10.** Wchodzić, wejść, wpajać w **u.**: Powiadają, że co raz weszło w umysł człowieka, nie znika w nim — że trwa. *Dygas. Molk. 16.* **11.** Trafiać, zwracać się do umysłu: Trafiał do umysłu Władzia słowy i dźwiękami, które miały cechy ostrych strzał i haków. *Żer. Syzyf. 164.* **12.** Objąć, ogarnąć, pochwycić, przewyższać, władać, wstrząsnąć umysłem: Tej straty nie mógł zrazu objąć swoim umysłem, choć mu się serce krajało. *Kaczk. Olbracht. III, 441.* Trzeba jednak było dobrą minę udawać; czego dokazaliśmy pomimo trwogi, która naszym umysłem władała. *Polak w Paryżu 352.* **13.** (Za)panować nad umysłem: Nie od razu nowe [...] myśli znalazły wyraz w przepisach prawa, jak nie od razu zapanowały nad umysłami. *Kutrz. Hist. 199.* **14.** Ciążyć na umyśle: Nie mogą oni tak łatwo oswobodzić się od jarzma formułek i definicyj, które ciężą na ich umyśle. *Lam J. Kron. 213.* **15.** *przestarz.* Cierpieć na umyśle ⟨*być chorym umysłowo*⟩. **16.** *przestarz.* Szwankować na umyśle ⟨*być niespełna rozumu*⟩: Jeśli te racje waćpanu nie wystarczają, to chyba dlatego, żeś przez rozum zacięty i na umyśle szwankujesz. *Sienk. Pot. I, 152.* **17.** Odtwarzać, przerabiać, rozważać, (u)tkwić, ważyć, wytwarzać, zatrzeć, zrodzić w umyśle: Waży on coś w umyśle, bo choć symuluje wesołość [...] to przecie okrutnie zamyślony. *Sienk. Pot. I, 30.* Obcował głównie z książkami i myślami swymi, a to wytworzyło w jego umyśle świat inny [...] niepodobny do świata rzeczywistego. *Dygas. Gorz. II, 163.* **18.** **u.** bada, błądzi, błąka się, burzy się, chwyta co, ćwiczy się, dojrzewa, formuje się, ma odpoczynek, wytchnienie; męczy się, nuży się, odrywa się od czego, ogarnia co. pała czym; pojmuje, rozumie co; potrzebuje czego, pracuje, przechodzi od czego do czego, przyćmił się, psuje się, rdzewieje, rozwija się; **u.** czyj słynie z czego, tępieje, tonie w czym; wrze, zaćmiewa się, zajmuje się czym, zwraca się ku czemu: Burzyły się umysły duchem gminowładztwa i nabytkiem nowych swobód upojone. *Mech. Wym. I, 338.* Umysł jego łatwo przechodził od powagi do pustoty niemal i od ciężkiej pracy do rozrywek. *Sienk. Pot. IV, 46.* Umysły wrzały politycznym niepokojem. *Szujski Roztrz. 68.*

umywać się Nie **u. się** d o k o g o, d o c z e g o ⟨*nie móc być porównywanym do kogo, do czego; nie móc rywalizować z kim, z czym; być gorszym od kogo, czego*⟩: Córka miłe dziecko, ale pod względem urody nie umywała się nawet do naszego Józia. *Żmich. Pow. 33.* Nowy jesion ani się umywa do starego, gładkiego, jakby go woskiem napuszczono. *Twórcz. 5, 1953, s. 34.*

unia 1. u. dynastyczna, personalna (osobista) ⟨*połączenie państw poprzez osobę wspólnego monarchy*⟩. **2.** *kult.* **u.** religijna, kościelna ⟨*połączenie się kościołów (wyznań)*⟩. **3. u.** k o g o, c z e g o — z k i m, z c z y m: Unia kościoła wschodniego z Rzymem. Unia Polski z Litwą. **4.** Połączyć się z kim, z czym unią. **5.** Zawrzeć, znieść unię.

uniesienie 1. Bezprzytomne, bohaterskie, bojowe, chwilowe, cielesne, czułe, dziecinne, dzikie, ekstatyczne, entuzjastyczne, fanatyczne, gniewne, gwałtowne, miłosne, mistyczne, młodzieńcze, nadmierne, nagłe, najwyższe, należne, namiętne, niecierpliwe, nieme, niepohamowane, niezwykłe, obłędne, ofiarne, patriotyczne, poetyckie, popędliwe, powszechne, radosne, szalone, szczere, szczytne, szlachetne, wielkie, wieszcze, żywe **u.**; **u.** bez granic; **u.** religijne, sercowe, twórcze, wojenne ⟨*stan podniecenia; po-*

ryw, zapał, entuzjazm, szał⟩: Nie rozumiesz, że w życiu kobiety mogą być rzeczy ważniejsze aniżeli jakieś tam uniesienia sercowe. *Prus Emanc. I, 41.* **2. u.** c z e g o: **u.** gniewu; miłości, nienawiści, radości; **u.** walki; **u.** wdzięczności; **u.** zapału; **u.** serca: Właściwie to, co czuła nie było przebaczeniem, tylko jednym wielkim uniesieniem miłości. *Perz. SPP.* **3. u.** n a d k i m a. n a d c z y m: Nawet książki te same lubiliśmy najbardziej [...] pamiętam burzliwe uniesienia nad Stendhalem. *Brand. K. Troja 171.* **4. u.** w ś r ó d k o g o: Uniesienie wśród wojska. **5.** Skłonny do uniesień. **6.** Zabójstwo, zbrodnia w uniesieniu ⟨*w afekcie*⟩. **7.** Budzić, czuć, hamować, łagodzić, *daw.* miarkować, podzielać, przeżywać, studzić, tłumić, trzymać na wodzy, wywoływać **u. 8.** Wpaść w uniesienie. **9.** Bez uniesienia (robić co) ⟨*bez egzaltacji, spokojnie*⟩: Stawił jej za przykład miłość naszych prababek, malował [...] obraz dawnej polskiej białogłowy, kochającej męża, dzieci i krewnych, bez uniesień, bez egzaltacji. *Sztyrm. Pow. I, 393.* **10.** Z uniesieniem (robić co) ⟨*z zapałem, z egzaltacją*⟩: Była wyjątkowo rozmowna, opowiadała z uniesieniem o przyjęciu, jakie ich spotkało. *Rcym. Now. I, 423.* **11.** Pobudzać do uniesień. **12.** Trząść się od uniesienia. **13.** Drżeć, ochłonąć z uniesienia. **14.** Folgować uniesieniu. **15.** Czynić, robić co; hamować się, krzyczeć, wołać, rozpływać się, zapamięt(yw)ać się itp. w uniesieniu: Porwał puchar kryształowy i w uniesieniu grzmotnął nim o podłogę, aż kryształ rozbił się na proch. *Sienk. Pot. III, 340.* **16.** Wybuchać uniesieniem. **17.** Serce czyje przepełnia się uniesieniem ⟨*kogoś ogarnia zapał, entuzjazm, szał*⟩. **18. u.** bije (ogniem) komu z czoła, z twarzy; ogarnia, porywa kogo; **u.** słabnie, wzrasta: Oczy płonęły mu niezwykłym blaskiem, ze zmarszczonego czoła biło uniesienie. *Sienk. Quo III, 178.*

unieść, unosić 1. u. brwi ⟨*wznieść, podnieść*⟩: Uniósł brwi, niby ze zdziwienia. *Brand. K. Troja 120.* **2. u.** duszę, gardło, głowę, szyję, zdrowie, życie ⟨*wyjść cało, wyjść żywym*⟩: My z Żywca gardło unosim; Szwedzi Żywiec palą i ludzi mordują! *Sienk. Pot. IV, 54.* **3. u.** kapelusza ⟨*o mężczyźnie: lekko się ukłonić*⟩. **4. u.** kurtynę ⟨*odsłonić scenę*⟩. **5. u.** skąd pamięć, wspomnienie czego; **u.** co (skąd) w pamięci, we wspomnieniu ⟨*zachować co w pamięci, we wspomnieniu*⟩: Każdy biedny, nieszczęśliwy uniósł z przygód życia wspomnienia jakichś chwil bardzo pamiętnych. *Dygas. Zając 47.* Z Warszawy uniósł wspomnienie gorączkowego nastroju, niemal ekstazy tłumów. *Wojtk. Gen. 231.* Rozglądał się po pokoju, jakby go chciał unieść w pamięci. *Par. Godz. 25.* **6. u.** powieki, rzęsy, wzrok ⟨*spojrzeć*⟩: Drepcząc bosymi stopami po trawie, uniosła wzrok, patrzała gdzieś ponad dach chałupy. *Twórcz. 1, 1954, s. 15.* **7. u.** skrzydła ⟨*o ptaku: zerwać się do lotu*⟩. **8.** *daw. łow.* Unieść sokoła ⟨*układać do polowania*⟩: Za dzielnego unoszonego sokoła trzeba było dać trzy dobre wierzchowe konie. *Pol Moh. 11.* **9. u.** sukni a. suknię ⟨*podgiąć, podkasać*⟩: Uniosła i tak już krótkiej sukienki i pozwala podziwiać zgrabne, sprężyste nóżki. *Oppman Warsz. 60.* **10. u.** kogo, co w powietrzu ⟨*podnieść w górę*⟩: Chwycił ją z obu stron w pasie i uniósł lekko jak dzieciaka w powietrzu. *Braun Lewanty 243.* **11. u.** kogo, co jak piórko ⟨*podnieść lekko w górę, bez wysiłku*⟩: Silne ręce unoszą go, jak piórko, wysoko ponad ojcowską głowę. *Parn. Aecjusz 36.* **12. u.** kogo jak, jakby na skrzydłach ⟨*wieźć, nieść szybko, lekko*⟩: Rumak chrapiąc unosił mnie jakby na skrzydłach [...] za myśliwcami. *Sztyrm. Katalept. II, 190.* **13.** częściej *ndk* **u.** kogo w tańcu ⟨*porywać, obracać*⟩: Otoczywszy jej kibić ramieniem unosił w tańcu szepcąc pochlebne wyrazy. *Wędr. 18, 1901, s. 343.* **14.** Auto, pociąg unosi kogo ⟨*wiezie*⟩: Unosiło mnie auto górskimi ścieżkami. *Twórcz. 4, 1954, s. 3.* **15.** Duma, gniew, krewkość, temperament, zazdrość, zapał itp. unosi kogo ⟨*kogoś ogarnia, ponosi duma itp.*⟩: Pomiarkował pan Michał, że chwilowy zapał zbyt daleko go unosi. *Sienk. Wołod. I, 73.* **16.** Koń unosi jeźdźca: a) ⟨*niesie, wiezie na sobie*⟩; b) *przestarz.* ⟨*ponosi*⟩: Jednego z [...] jeźdźców koń uniósł w przepaść wąwozu. *Dziek. Sędz. I, 97.* **17.** Koń unosi bryczkę, karetę, wóz itp.: a) ⟨*ciągnie szybko*⟩; b) *przestarz.* ⟨*ponosi*⟩: W drodze konie się rozbrykały, karetę uniosły, przewróciły. *Prus Kart. I, 53.* **18.** Prąd, rzeka, strumień, woda itp. unosi (łódkę, tratwę, człowieka) ⟨*niesie, zabiera; porywa*⟩: Rzeka uniesie wszystką krę lodową. *Korz. J. Karpac. 28.* Płynął z wolna ku wschodowi, wśród pól lodowych, które znów go uwięziły i uniosły z prądem daleko od brzegów. *Meis. Arkt. 55.* **19.** Tłum unosi kogo ⟨*zabiera, porywa ze sobą mimo jego woli*⟩.

unieść się, unosić się 1. u. się do góry, ku górze, w górę ⟨*wzbić się*⟩: Dymy unosiły się ku górze i zakryły błękit niebieski. **2. u.** się d o k o ł a, k o ł o k o g o a. c z e g o ⟨*o woni: rozchodzić się; dać się czuć*⟩: Dokoła niej unosiła się delikatna woń heliotropu. *Zap. G. Kaśka 239.* **3. u.** się n a c z y m; **u.** się w c z y m: a) ⟨*wspiąć się, podnieść się lekko*⟩: **u.** się na palcach; **u.** się na krześle, na łóżku, na poduszce, na siedzeniu. Uniosła się na siodle i uważnie patrzyła w stronę błękitnego lasu. *Prus Lalka II, 314.* Uniósłszy się nieco w leżaku i oparłszy prawą dłoń na kolanie, przemówił. *Hertz B. Termin. 120.* **u.** się w siodle, w strzemionach; b) **u.** się n a c z y m; **u.** się c z y m ⟨*wzbić się w powietrze na czym*⟩: Uniósł się wraz z dwoma towarzyszami [...] na balonie „Orzeł". *Cent. Wyspa 25.* Przymocowali rzucone haki i oto już unoszą się balonem. *Melc. Statek 149.* **4.** Unieść się na fali ⟨*wspiąć się, wznieść się ku górze*⟩: Szalupa uniosła się na fali, opadła w dół i [...] ruszyła naprzód. *Meis. Sześciu 293.* **5.** Unosić się na fali, na powierzchni (np. morza) ⟨*utrzymywać się na powierzchni*⟩: Łódź unosiła się na falach. **6. u.** się na ręku: a) ⟨*podnieść się, opierając na ręku*⟩; b) ⟨*podciągnąć się w górę w czasie zwisu na rękach*⟩. **7. u.** się na skrzydłach ⟨*pofrunąć, polecieć*⟩. **8. u.** się nad co; spod, spomiędzy czego; w co ⟨*wzbić się*⟩: **u.** się nad ziemię, nad morze, nad chmury. Ptaszki [...] unoszą się spomiędzy traw, wzbijają w górę i opuszczają na błyszczącą grzędę. *Kosiak. Now. 11.* Mgły przejrzystymi obłokami unosiły się w niebo. *Żer. Opow. 73.* **9. u.** się nad czym ⟨*wznieść się*⟩: Mgła uniosła się nad brzegiem morskim i przesłoniła całe morze. *Leśm. Klech. 97.* **10. u.** się w powietrze, w przestworza ⟨*wzbić się w górę, wysoko*⟩. **11. u.** się z c z e g o (skąd) ⟨*podnieść się nieco*⟩: Uniósł się ze swego miejsca i przyłożył dłoń do ucha. *Jackiew. Jan 89.*

12. Piersi czyje się unoszą ⟨*poruszają się podczas oddechu*⟩: Piersi jej unosiły się szybko, palce nerwowo szarpały rękawy sukienki. *Braun Lewanty 307.* **13.** Śmierć się nad kim unosi ⟨*komuś grozi śmiertelne niebezpieczeństwo, ktoś jest w śmiertelnym niebezpieczeństwie*⟩. **14.** Wilgoć się unosi w powietrzu ⟨*jest wilgotno w powietrzu*⟩. **15. u. się** c z y m, dać się **u.** c z e m u ⟨*pokierować się czym, dać się powodować czym*⟩: [„Biblioteka Warszawska"] mogłaby też unieść się ambicją i przysyłać mi swoje egzemplarze darmo. *Prus Kron. II, 276.* **u. się** chciwością, dumą, gniewem, krewkością, honorem, namiętnością, pychą, wspaniałomyślnością, zapalczywością, zapałem, złością, żalem: Dałem się wobec ciebie unieść nierozważnemu wzruszeniu. *Orzesz. Pam. III, 11.* **16.** Unosić się nad kim, nad czym ⟨*zachwycać się kim, czym; rozpływać się, rozwodzić się w pochwałach nad kim, nad czym*⟩: Miałem to szczęście, że mnie rozmową zaszczycić raczyła unosząc się nad Emilią i prawie o niej tylko mówiąc wyłącznie. *Krasz. Pam. 126.* Chwaliła ją tylko prasa; recenzenci unosili się nad jej głosem, wyrobieniem, talentem. *Sienk. Sprawy 192.* Unosił się jeszcze raz przed nią nad pięknością tego ogródka. *Kaczk. Pisma Anunc. I, 19.* **17.** Unosić się nad kim a. nad czym słowami ⟨*wyrażać zachwyt*⟩: Marynarz unosił się nieskładnymi słowami nad urodą morza i statków. *Morc. Ptaki 10.* **18.** Unosić się w pochwałach ⟨*bardzo chwalić*⟩.

unikać 1. u. kogo, czego jak ognia, jak zarazy, jak zapowietrzonego; jak diabeł święconej wody: Powinno się unikać jak ognia przyzwyczajania się do strzelania „na wariata". *Weys. Jan Piłk. 335.* Moi ludzie rozpierzchli się i będą mnie unikać jak zapowietrzonego. *Strug Krzyż II, 257.* Dawniej jak diabeł święconej wody unikałem wszelkich książek. *Łoz. Wal. Dwór 250.* **2. u.** czego jak (tylko) można, ile możności; **u.** czego jak zbrodni. **3. u.** czyich oczu, czyjego wzroku ⟨*nie patrzeć w oczy*⟩: Przestając z kolegami unikałem, jak tylko mogłem, ich wzroku. *Kłos. Wiosna 22.*

uniwersytecki 1. Czasy **u-e** ⟨*okres studiów na uniwersytecie*⟩: I uspokajała się dopiero uprzytomniwszy sobie, że do tych uniwersyteckich czasów jeszcze daleko. *Dąbr. M. Noce II, 160.* **2.** Dyplom **u.** ⟨*dyplom ukończenia uniwersytetu*⟩. **3.** Miasto **u-e** ⟨*w którym jest uniwersytet*⟩. **4.** Młodzież **u-a** ⟨*słuchacze uniwersytetu, studenci*⟩. **5.** Podręcznik, skrypt **u.** ⟨*przeznaczony dla słuchaczów uniwersytetu*⟩. **6.** Zasiąść na ławie uniwersyteckiej ⟨*rozpocząć studia na uniwersytecie*⟩: Wreszcie mogłem zdjąć mundur i zasiąść na ławie uniwersyteckiej. *Par. Godz. 60.*

uniwersytet 1. u. latający ⟨*tajne kursy naukowe w Warszawie w drugiej połowie XIX w.; wykłady odbywały się w mieszkaniach prywatnych*⟩. **2. u.** ludowy: a) ⟨*szkoła wieczorowa dla dorosłych*⟩; b) ⟨*ośrodek oświaty (z internatem) działający wśród młodzieży wiejskiej*⟩. **3.** U. Marksizmu-Leninizmu przy KW PZPR (w Warszawie). **4. u.** powszechny, robotniczy ⟨*uczelnia dająca cykl systematycznych wykładów popularnonaukowych z jakiejś dziedziny, przeznaczona dla szerokich kręgów ludności*⟩. **5.** Tajny **u.** ⟨*uniwersytet zorganizowany w czasie okupacji hitlerowskiej (w latach 1940—1944)*⟩. **6.** U. Ludowy (im. A. Mickiewicza) ⟨*założony w Krakowie w końcu XIX w., mający na celu upowszechnianie oświaty i kultury wśród robotników (poprzez kursy, odczyty, biblioteki stałe i wędrowne)*⟩. **7.** (S)kończyć, ukończyć; rozwiązać, założyć, zamknąć **u. 8.** Chodzić, iść, posłać (syna, córkę), przyjąć kogo, uczęszczać, wstąpić, zapisać się na **u. 9.** Prowadzić ćwiczenia, wykłady, studiować, wykładać na uniwersytecie, *rzad.* w uniwersytecie.

uniżoność 1. Głęboka, obłudna, przesadna, umyślna **u.** ⟨*czołobitność, przesadny, pokorny szacunek, przesadna uprzejmość dla kogo*⟩. **2.** Grzeczny bez uniżoności, aż do uniżoności. **3.** Z uniżonością (kłaniać się komu, witać kogo; odnosić się, zwracać się do kogo) ⟨*uniżenie*⟩.

uniżony 1. u. sługa, służka a. sługa, służka **u**! ⟨*zwrot grzecznościowy używany, zwłaszcza dawniej, przy pożegnaniu lub powitaniu*⟩: Sługa uniżony pana komornika! *Łoz. Wal. Szlach. III, 84.* **2. u.** do upodlenia, aż do podłości. **3. u.** d l a k o g o, w o b e c k o g o: **u.** dla przyjaciół; **u.** wobec przełożonych.

unosić p. **unieść**

unosić się p. **unieść się**

upadać, upaść 1. (częściej *dk*) **u.** jak długi ⟨*przewrócić się na całą długość ciała*⟩: Poraniony, krwią oblany, bólem i strachem przejęty upadł jak długi w bruździe. *Dygas. Now. III, 13.* **2.** (częściej *dk*) **u.** jak bez duszy, jak martwy, jak nieżywy; jak zwalona kłoda, jak kwiat kosą ścięty, jak piorunem rażony; **u.** nieprzytomny, rażony apopleksją, zemdlony ⟨*przewrócić się, paść*⟩: Upadł na ławę jak bez duszy. *Zachar. Kres. 18.* Zachwiała się i upadła zemdlona. *Orzesz. Klat. 317.* **3.** Upaść na wznak, *daw.* wznak ⟨*przewrócić się do tyłu*⟩: Oczy [...] przymknęły się i upadła na wznak w strasznych bólach. *Reym. Kom. 399.* Chwycił się za piersi i upadł wznak na poduszki. *Święt. A. Obraz. II, 152.* **4.** (częściej *dk*) **u.** moralnie, nisko ⟨*ulec słabości charakteru, postąpić niemoralnie; znikczemnieć*⟩: Kiedy [...] nagabywał ją, dlaczego nie korzysta ze wspaniałej okazji zarobku, jaką nastręcza jej [...] położenie kamienicy [w sąsiedztwie getta], odpowiadała, że jeszcze tak nisko nie upadła. *Czesz. Pocz. 68.* **5. u.** c z y m — d o c z e g o, n a c o, w c o ⟨*przewracać się, osuwać się, padać*⟩: **u.** twarzą do (ku) ziemi, na ziemię, w dół, w kurz, w pył, w piasek, w ziemię. Upadł głową na poduszki. *Bał. Dziady 227.* **6. u.** kamieniem na serce ⟨*ciążyć moralnie*⟩: Pożegnany łzami całutkiej rodziny, które mi kamieniem na serce upadły [...] opuściłem Niemenkę. *Pług Zagon I, 142.* **7. u.** krzyżem ⟨*kłaść się rozkrzyżowawszy ramiona na znak pokory*⟩: Przestąpmy przez próg, aby upaść krzyżem przed kaplicą. *Zar. Wędr. 165.* **8. u.** plackiem: a) ⟨*rzucać się na ziemię twarzą w dół*⟩: Jak stał, tak jej upadł plackiem pod nogi i podniósłszy głowę z płaczem woła!. *Mick. Wiersze 387*; b) ⟨*upokarzać się*⟩: I zaczęliśmy lizać krwawe dłonie, zbrojne w żelazo, i upadać plackiem, zamiast do góry w swoich praw obronie podnosić czoła. *Kaspr. Lir. I, 252.* **9.** (częściej *dk*) **u.** bez uczucia, bez przytomności, bez zmysłów ⟨*upaść straciwszy przytomność*⟩. **10.** Upaść bez ducha: a) ⟨*upaść straciwszy przytomność*⟩; b) a. bez życia ⟨*nieżywy*⟩. **11. u.** do nóg, do

stóp, **u.** komu do nóg, do stóp ⟨*rzucać się do nóg, wyrażając prośbę, podziękę, pokorę, cześć*⟩: Upadał mu do nóg i błagał, jeżeli nie o darowanie długu, to przynajmniej o prolongatę. *Prus Wiecz. 139.* Młody pretendent [...] wyjeżdża w tych dniach z Warszawy i wkrótce do stóp twoich upadnie. *Słow. Listy II, 38.* **12.** Upadam do nóg, do nóżek ⟨*przestarzała, dziś żartobliwa (regionalna) forma powitania lub pożegnania*⟩: Dzień dobry pani, rączki całuję, do nóżek upadam! *Jun. Bruk. 71.* **13. u.** na fotel, na krzesło, na siedzenie; na łóżko ⟨*gwałtownie siadać, rzucać się, kłaść się; osuwać się na fotel itp.*⟩: Dajcie mi pokój!... mówił Adam upadając na fotel i zasłaniając uszy. *Prus Now. I, 254.* Jadzia upadła w siedzenie powozu zanosząc się od płaczu. *Prus Dusze 163.* Zasiedzę się nad książką do północka i nie rozbierając się upadam na łóżko, by za pięć godzin porwać się i biec do fabryki. *BerentFach.43.* **14.** *posp.* Upaść na głowę ⟨*oszaleć, zwariować; zgłupieć*⟩: Na klucz mnie pan zamyka w pokoju? Pan na głowę upadł? *Winaw. Znajom. 121.* A czego pan nie puszcza swoich Elegantów? [...] Nie upadłem na głowę [...] Eleganty [...] to nie amerykańskie folbluty, aby je próbować na 3000 metrów! *Janow. J. Karmaz. 187.* **15. u.** na klęczki, na kolana (przed kim a. przed czym) ⟨*klękać*⟩: Upadła przed babką na klęczki i drżącymi ramionami objęła jej kolana. *Orzesz. Pam. I, 319.* **16.** *daw.* **u.** na nogi ⟨*niedomagać na nogi, mieć chore nogi*⟩: Stary pan posunął się znacznie, osobliwie upadł na nogi. *Niemc. Jan 9.* **17.** Upadać na nogę ⟨*kuleć*⟩: Na przystanku wsiadła staruszka siwa, jak gołąb, upadająca trochę na nogę. *Wędr. 18, 1901, s. 357.* **18.** *daw.* Upaść na cztery nogi ⟨*zmarnieć*⟩: Pożółkł, wychudł, zgorzkniał, sposępniał, jak to mówią, upadł na cztery nogi. *Dygas. Now. VIII, 198.* **19. u.** na nos: a) ⟨*upaść twarzą w dół*⟩: Trzymała się oburącz kamienia, na którym siedziała, żeby nie upaść na nos. *Breza Uczta 386*; b) upadać na nos ⟨*być całkowicie wyczerpanym, zmęczonym*⟩. **20.** Upaść komu na pierś, na piersi ⟨*rzucić się komu na piersi, przygarnąć się do czyjej piersi*⟩: Rzuciła się ku pojmanemu i szyję jego obejmując na pierś mu upadła. *Orzesz. Mirt. 261.* **21. u.** komu na ręce ⟨*przewrócić się, osunąć się*⟩: Helena zemdlona upadła mi na ręce, trzeźwię ją, wynoszę. *Groza Wład. II, 39.* **22.** Upadać na twarz ⟨*padać ze zmęczenia, być bardzo zmęczonym, zapracowanym*⟩. **23. u.** na twarz przed kim, przed czym ⟨*korzyć się przed kim, przed czym*⟩: Upadnij na twarz przed Jego ołtarzem i proś. *Korz. J. Krewni 205.* Zatapiał się w najwyższą ekstazę miłości: upadał na twarz przed szczęściem utraconym. *Żer. Popioły I, 122.* **24.** Upaść na prostej, równej drodze ⟨*przewrócić się*⟩: Nagle ... czy mu się noga pośliznęła [...] upadł na równej drodze. *Wędr. 7, 1901, s. 138.* **25. u.** na duchu ⟨*tracić ufność, odwagę, nadzieję*⟩: Upadała na duchu i mówiła głośno, by zbudzić śpiącego już Bogumiła. *Dąbr. M. Noce II, 37.* **26. u.** na siłach ⟨*opadać z sił, słabnąć*⟩: Coraz bardziej jednak upadał na siłach i czasem nawet omdlewał. *Rzew. H. Pam. 248.* **27. u.** na zdrowiu ⟨*chorować*⟩. **28.** Upadać pod brzemieniem czego ⟨*uginać się; załamywać się pod wpływem czego; być zgnębionym czym*⟩: Kanclerz upadał pod brzemieniem zgryzot, goryczy i nienawiści powszechnej. *Sienk. Ogn. IV, 161.* **29.** Upadać pod ciężarem, pod nawałem czego (np. obowiązków, pracy) ⟨*nie móc podołać czemu (obowiązkom, pracy)*⟩. **30. u.** w c o: **u.** w objęcia, w ramiona ⟨*padać, rzucać się*⟩: Otworzyłam sama drzwiczki powozu [...] i upadłam w otwarte ku mnie jej ramiona. *Orzesz. Pam. I, 44.* **31.** *daw.* **u.** w proch ⟨*być pochowanym w ziemi*⟩: Przyjdzie czas, upadniesz w proch, zgnijesz i ani śladu nie zostanie po tobie. *Kaczk. Murd. I, 44.* **32.** *daw.* **u.** w pułapkę ⟨*wpadać*⟩. **33.** *daw.* **u.** w rozpacz, w zadumę ⟨*wpadać, popadać*⟩: On duszę ojca, gdy w rozpacz upada, szafirowymi oczkami spowiada. *Słow. Poem. I, 311.* **34. u.** w c z y m: *daw.* **u.** w cenie ⟨*spadać*⟩. **u.** w opinii ⟨*tracić opinię*⟩. **35.** Upadać z c z e g o: **u.** z przemęczenia, ze zmęczenia, ze znużenia, z wysilenia itp. ⟨*być bardzo zmęczonym, znużonym, przepracowanym*⟩: Żołnierze Henryka V [...] upadali wprost ze znużenia i z głodu. *Piw. Hist. 17.* **36.** Upadać z nóg ⟨*nie móc się ruszać ze zmęczenia*⟩: Grała wszakże z takim przejęciem, że widać było, iż po skończeniu przedstawienia z nóg prawie upadała. *Chłęd. Pam. II, 123.* **37.** Bank, kupiec upadł ⟨*zbankrutował*⟩. **38.** Dzieło upadło ⟨*nie zostało doprowadzone do końca*⟩. **39.** Duch upadł (w kim), serce upadło (w kim) ⟨*ktoś stracił ufność, nadzieję, odwagę*⟩: Duch w wojsku upadł, żołnierz nie miał co jeść, nieprzyjaciel rósł w potęgę. *Sienk. Pot. V, 57.* **40.** Dyscyplina, karność upadła ⟨*rozluźniła się; przestała istnieć*⟩. **41.** Dyskusja upadła ⟨*skończyła się, wyczerpała się*⟩. **42.** Gabinet, rząd upadł ⟨*podał się do dymisji, został rozwiązany*⟩. **43.** Głowa upadła na piersi ⟨*pochyliła się*⟩. **44.** Gospodarstwo upadło, handel, przemysł upadł, rzemiosło upadło ⟨*zmarniało*⟩. **45.** Kandydatura upadła ⟨*nie uzyskała poparcia, odpowiedniej liczby głosów*⟩. **46.** Miasto, państwo upada, kraj, naród upada: a) ⟨*traci na znaczeniu; podupada*⟩: W Polsce od w. XVI upadają miasta, zwiększają się ciężary pańszczyźniane. *Pam. Lit. 1950, s. 330*; b) ⟨*dostaje się pod obce panowanie, traci wolność, przestaje istnieć*⟩: Państwo upadało za państwem, a na zwaliskach jednych wznosiły się inne państwa. *Maj. Hist. 18.* **47.** Nauka, sztuka upada ⟨*obniża się jej poziom*⟩. **48.** Plan upadł ⟨*został zaniechany*⟩. Powstanie upadło ⟨*zostało zdławione*⟩. **49.** Projekt upadł, propozycja upadła, wniosek upadł ⟨*nie zyskały uznania, nie zostały przyjęte*⟩. **50.** Spojrzenie czyje upadło na kogo, na co ⟨*skierowało się, padło; ktoś spojrzał na kogo, na co*⟩. **51.** Sprawa upadła ⟨*przepadła; została zaniechana; przegrana*⟩. **52.** *daw.* Termometr upadł, upadł do iluś stopni ⟨*spadł*⟩.

przysł. **53.** Co z woza upadło, to przepadło.

upadek 1. Bliski, całkowity, cudzy, czasowy, głęboki, nagły, natychmiastowy, niefortunny, niechybny, *daw.* nieochybny, nieszczęśliwy, nieuchronny, nieunikniony, niewątpliwy, ogólny, ostateczny, powszechny, rychły, sromotny, stopniowy, straszliwy, szybki, tragiczny, widoczny, własny, znaczny, zupełny **u.** ⟨*pogorszenie się stanu czego, podupadnięcie; ruina, klęska*⟩. **2. u.** dziejowy, ekonomiczny, etyczny, fizyczny, majątkowy, moralny, polityczny, społeczny, twórczy, umysłowy. **3. u-i** i wzloty: Po swoich upadkach i wzlotach [....] powiedziałem sobie: będę skromnym kółkiem, trybikiem w maszynie społecznej i... nic więcej. *Szan. Most 45.* **4. u.** c z e g o: **u.** autorytetu, ducha, handlu, kultury, moralności, nauki, obyczajów, przemysłu, rzemiosła, smaku,

sztuk. Czuł zwiększający się upadek sił. *Święt. A. Nałęcze 190.* **5. u.** gabinetu ⟨*kryzys rządowy*⟩: Jeden z dziennikarzy chciał wybadać, czy ewentualnie w razie upadku gabinetu, nie zabiegałby o jaką tekę w nowym rządzie. *Mostow. Kariera 310.* **6. u.** kraju, miasta, państwa: a) ⟨*znaczne pogorszenie stanu gospodarczego, kulturalnego czy politycznego*⟩: Upadek miast spowodowała szlachta przez rozmyślne podkopywanie ich dobrobytu. *Smol. W. Pisma II, 229*; b) ⟨*dostanie się pod obcą władzę, utrata niepodległości*⟩: „Wieszcza" poezja nasza [...] wyidealizowała upadek kraju, opromieniła naród jakimiś nadeuropejskimi cnotami. *Chmielow. Zarys 380.* **7. u.** niepodległości ⟨*utrata niepodległości*⟩. **8. u.** kobiety ⟨*pozamałżeńskie utrzymywanie stosunków z różnymi mężczyznami*⟩: Gdzie upadek kobiety stał się faktem codziennym, a łamanie wiary małżeńskiej rzeczą powszechną, tam słusznie odkryto wszem wobec ową ranę społeczną. *Sienk. Szkice II, 130.* **9. u.** n a c o ⟨*przewrócenie się*⟩: **u.** na ziemię. **10. u.** n a c z y m ⟨*podupadnięcie pod względem fizycznym lub moralnym; załamanie się*⟩: **u.** na siłach, na zdrowiu; **u.** na duchu. **11. u.** pod względem czego: Mówił [...] o chłopie i szlachcicu, o emigracji, o upadku pod względem fizycznym. *Żer. Dzien. II, 25.* **12. u.** z c z e g o ⟨*spadnięcie z czego*⟩: Żal straconej korony, po którą już sięgał, i upadek z konia przyśpieszyły zgon jego. *Krasz. Wilno II, 228.* **13.** *sport.* Skok z upadkiem: Zawodnik, który miał oba skoki z upadkiem lub nie otrzymał punktów za bieg, nie może być dopuszczony do startu w drugiej konkurencji. *Bielcz. Narc. 220.* **14.** Gotować komu, pociągnąć za sobą, przewidywać, przypisywać komu, czemu, przyśpieszyć, spowodować, sprowadzić, uprzedzić, zgotować komu, zwiastować **u.**: Przypisują upadek rolnictwa brakowi pieniędzy. *Korzon Wewn. I, 344.* Koń Idy próbował był zrzucić ją, ona zaś, uprzedzając upadek, sama dobrowolnie zeskoczyła na ziemię. *Puz. W Wilnie 244.* Niepodobna [...] aby nie zapragnął poprawić się i powstać z wad i przywar, które zgotowały mu upadek. *Libelt Pedag. 31.* **15.** Skazać co na **u.**; uskarżać się, skarżyć się na **u.** czego. **16.** Przyprawić o **u.**: Lada poślizgnięcie się przyprawić mogło o upadek. *Grzeg. J. Alb. 71.* **17.** Doznać upadku; chylić się, *daw.* nachylić się do upadku, ku upadkowi; mieć się ku upadkowi: Majątek chyli się coraz bardziej do upadku, a rewersy gromadziły się z roku na rok. *Syg. Wysadz. 90.* Potęga jego [Zakonu Krzyżackiego] miała się ku upadkowi, bo jego bytowi zabrakło racji. *Kętrz. Ludn. 601.* **18.** (Do)prowadzić do upadku; pomagać, przyczynić się, przyprowadzić, przywodzić, skłaniać się, zbliżać się, zmierzać do upadku. **19.** Bronić, ratować; (u)chronić, wstrzymać, zabezpieczyć od upadku. **20.** Być, pogrążyć się, znajdować się w upadku: Do roku 1576 [...] Kraków był już w znacznym upadku. *Szujski Odr. 92.* **21.** Dźwigać, podnosić (się), podźwignąć (się), powstać, wydźwignąć (się) z upadku. **22.** Podlegać, zapobiec upadkowi. **23.** Grozić upadkiem ⟨*zawaleniem się; również przen.*⟩: Wieża groziła upadkiem. *SW.* Objawiać się upadkiem. Zakończyć się upadkiem. **24.** Płakać, ronić łzy, rozpaczać nad upadkiem. **25. u.** grozi komu, czemu; następuje, rozpoczyna się, towarzyszy czemu, trwa, wzmaga się, zaznacza się, zbliża się.

przysł. **26.** Nie śmiej się dziadku z czyjego upadku.

upadłość 1. *praw.* **u.** finansowa ⟨*niemożność wywiązania się firmy z przyjętych zobowiązań, niewypłacalność*⟩. **2.** Masa upadłości ⟨*majątek firmy pozostały po ogłoszeniu upadłości*⟩. **3.** Ogłosić **u.** (banku, przedsiębiorstwa). **4. u.** grozi (firmie, przedsiębiorstwu).

upadły 1. Dziewczyna, kobieta **u-a** ⟨*uwiedziona; prowadząca się niemoralnie*⟩. **2. u.** na duchu ⟨*przygnębiony, zrezygnowany*⟩: Nie pamiętam, czy byłem kiedy tak upadły na duchu jak teraz. *Bełc. Król 335.* **3.** Do upadłego, *daw.* do upadłej (bronić się, hulać, tańczyć, upierać się, walczyć) ⟨*do ostatka sił (i środków)*⟩: Ludzie i obronne miasta broniły się do upadłego. *Mick. Hist. 96.* Choć ranny walczył do upadłej. *Kras. Życia IX, 67.* Walka do upadłego.

upajać, upoić 1. u. jak opium, jak trunek, jak wino: Zgiełk bitewny, który otaczającym rycerzom rozdyma nozdrza, upaja jak wino, jego przeraża. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 391.* **2. u.** jak winem: Wierzył, że to będzie coś niezwykłego [...] coś, czym można było na razie wyobraźnię upoić jak winem. *Rudn. A. Żołn. 141.* **3.** Zapach upaja, aż się w głowie kręci ⟨*o silnym, przyjemnym zapachu*⟩: Łąka zdawała się nie mieć kresu, zapach odurzał, upajał, aż się w głowie kręciło. *Kow. A. Rogat. 36.* **4.** Upajać czym wzrok ⟨*patrzeć na co z zachwytem, z upojeniem*⟩.

upajać się 1. u. się c z y m ⟨*odurzać się; rozkoszować się*⟩: **u.** się wonią, zapachem; **u.** się muzyką; **u.** się powodzeniem, władzą, zwycięstwem. **2. u.** się szczęściem ⟨*czuć się szczęśliwym*⟩. **3. u.** się własnymi słowami ⟨*zachwycać się formą swoich wypowiedzi; wpadać w zachwyt pod wpływem tego co się samemu mówi*⟩: Książę, cały zatopiony w swej mowie kręciło. *Kow. A. Rogat. 36.* **4.** Upajać czym *181.*

upał 1. Całodzienny, ciężki, długotrwały, dokuczliwy, doskwierający, duszący, duszny, gwałtowny, letni, lipcowy, nieludzki, niesamowity, nieznośny, ognisty, ogromny, piekielny, przykry, pustynny, skwarny, straszliwy, straszny, szalony, tęgi, uciążliwy, wczesny, wściekły, wyjątkowy, zbytni **u.**; **u.** (iście, prawdziwie) afrykański, podzwrotnikowy, tropikalny ⟨*gorąco, skwar*⟩; **u.** nie do wytrzymania, nie do zniesienia: Kraków, jak to letnią porą leży w jego zwyczajach, powitał nas dusznym i od wilgoci lepkim upałem. *Andrz. Wojna I, 102.* Las stał cichy, rozprażony lipcowym upałem, woniejącym żywicą, trawami i garbnikiem. *Reym. Ferm. II, 182.* **2.** *przen.* **u.** pożaru; **u.** szczęścia; *daw.* **u-y** młodości; **u-y** natury ⟨*namiętności*⟩: Od miasta waliły się teraz perzyny, czad spalenizny i upał pożarów. *Żer. Popioły I, 265.* Siedział wyprostowany, oszalały, czując w piersiach mróz bezgranicznego zdumienia czy upał szczęścia. *Żer. Uroda 75.* **3.** Na taki **u.** ⟨*podczas tak wielkiego upału*⟩: Ja na taki upał [...] pić nie będę. *Dąbr. M. Noce II, 198.* **4.** Cierpieć, przynosić, uśmierzać, zapowiadać, znosić **u.**: Czerwiec przyniósł upały, burze i nawalne deszcze. *Sewer Nafta II, 19.* **5.** *daw.* Czuć do kogo **u-y** ⟨*pociąg, żądzę*⟩. **6.** Mieć się na **u.**; mieć się, zanosić się na **u. 7.** Skarżyć się na **u. 8.** Unikać upału. **9.** Chronić od upału. **10.** Mdleć, omdlewać, (o)słabnąć, popieleć od upału, z upału; *daw.* pod upałem: Popielało od upałów niebo. *Konw. Władza 189.* **11.** Buchać, dopie-

kać; *daw.* dogrzewać, dojmować upałem: Wybrzeże było zupełnie puste, buchało upałem. *Reym. Now. III, 49.* **12.** Chronić się, kryć się przed upałem. **13. u.** bije, daje się we znaki; dochodzi do najwyższych granic, do najwyższego stopnia; dociera dokąd, dokucza, doskwiera; kończy się, mija, nastaje, następuje, odstrasza, pali, panuje, piecze, potęguje się, powiększa się, praży, przychodzi; robi się, staje się coraz większy; rośnie, rozleniwia, rozżarza się, słabnie, stoi nieruchomo, stoi nad czym, trwa, wraca, wzmaga się, wzrasta, zelżał, zwiększa się: Upał bił od rozpalonego pieca. *Strug Mogiła 63.* Upał z podwórza nie docierał do salonu, gdyż okna były tu pozamykane. *Dąbr. M. Noce II, 213.* Na dworze panował upał. *Pytl. Fund. 321.* Upał stał nieruchomy i ciężki jak w chlebowym piecu. *Bogusz. Kura 201.* Po przeczystym niebie snuło się kilka obłoków, i upał stał nad ziemią. *Perz. Las 34.*

upamiętanie 1. Bez upamiętania (oddać się czemu, tańczyć, pić, lecieć gdzie, robić co) ⟨*bez zastanowienia, bez rozwagi*⟩. **2.** Doprowadzić, przyjść, przywieść kogo do upamiętania ⟨*do zrozumienia niewłaściwego postępowania*⟩: Klęska [...] nie przywiodła rokoszan do upamiętania. *Proch. Żółk. 67.* Postanowiła za wszelką cenę doprowadzić Adolfa do upamiętania. *Brand. K. Łuk 336.* **3. u.** przychodzi.

upamiętnienie 1. u. czego (rocznicy, wydarzenia) ⟨*utrwalenie w pamięci*⟩. **2.** Dla upamiętnienia, ku upamiętnieniu czego (rocznicy, śmierci czyjej) ⟨*aby upamiętnić co; uczcić co*⟩: Dla upamiętnienia rocznicy śmierci poety uchwalono zorganizować w tym dniu uroczystą akademię. **3.** Godny upamiętnienia (fakt).

uparty 1. u. jak kozioł; jak nie wiem co ⟨*bardzo uparty*⟩. **2. u.** bój; **u-a** walka ⟨*nieustępliwy(-a), zaciekły(-a), zażarty(-a)*⟩. **3. u.** ból; **u-a** choroba ⟨*nie ustępujący(-a), uporczywy(-a)*⟩. **4. u-e** dążenie do czego ⟨*uporczywe, wytrwałe*⟩. **5. u.** dłużnik ⟨*nie chcący płacić długu*⟩. **6. u-a** głowa ⟨*o osobie upartej*⟩: W mej upartej główce dojrzał planik, który chciałam koniecznie w czyn wprowadzić. *Zap. G. Krzyż. 54.* **7.** Kozioł **u.** ⟨*o człowieku upartym*⟩: Co robić, co poradzić z takim kozłem upartym? *Jun. Bracia 104.* **8. u-e** milczenie ⟨*zacięte w uporze, zawzięte*⟩. **9.** Na upartego ⟨*jeżeli się uprzeć*⟩: Okazuje się, że wozów jest dostateczna ilość i że na upartego można się pomieścić. *Rudn. A. Morze 79.*

upaść p. upadać

upatrywać, upatrzyć 1. Upatrzyć (stosowną) chwilę, (stosowny) czas; (odpowiedni) moment ⟨*znaleźć odpowiednią chwilę, odpowiedni moment do czego*⟩. **2.** Upatrywać okiem, wzrokiem czego w czym ⟨*wypatrywać czego; dopatrywać się czego w czym*⟩: Wytężonym okiem upatruje w każdym tumanie kurzu znajomej sobie bryki. *Siem. L. Brodz. 44.* **3.** Upatrzyć sobie co do kogo ⟨*uroić sobie co w kim; dopatrzyć się czego w kim; uprzedzić się do kogo*⟩: Nie wiem prawdziwie, co sobie pan do tego wiercipięty upatrzyłeś [...] także też stosowne dla pana towarzystwo. *Kamień. Pam. 153.* Pietrka przyjąć nie chciano; twierdził, że sobie już coś do niego upatrzyli. *Grusz. An. Żak. 85.* **4.** Upatrywać co a. czego dla kogo ⟨*szukać wzrokiem czego*⟩: Raduski stał we drzwiach przez chwilę i upatrywał dla siebie jakiegokolwiek miejsca, ale go nie znalazł. *Żer. Prom. 9.* **5. u.** (po)między kim a. czym ⟨*wyszukiwać wśród kogo, czego*⟩: Obowiązkiem jego było upatrywać pomiędzy młodymi zakonnikami [...] ludzi zdatnych do zawodu nauczycielskiego. *Łukasz. Hist. I, 232.* **6.** (częściej *dk*) **u.** s o b i e k o g o — n a k o g o, n a c o ⟨*wybrać, wynaleźć kogo, co spośród innych ludzi lub przedmiotów*⟩: Mnie upatrzył sobie na Papkina. *Warsz. młod. 161.* Amerykanie upatrzyli sobie na teren doświadczeń archipelag Wysp Marszałkowskich. *Twórcz. 6, 1954, s. 210.* **7.** *przestarz.* **u.** c o a. c z e g o — w k i m, w c z y m ⟨*doszukiwać się czego (zwykle jakichś zalet) w kim, w czym*⟩: Co ja u licha upatrzyłem w tej dziewczynie? *Prus Now. III, 176.* Czyliż tylko uciech i rozrywek w małżeństwie upatrywać trzeba? *Fredro A. Damy 191.* **8.** *pot.* Nie upatrzyć kogo, czego ⟨*nie znaleźć*⟩: Tu jednego takiego nie upatrzysz, któren by w wojsku nie sługiwał. *Sienk. Pot. I, 210.*

upatrzony 1. Coś upatrzonego (mieć, kupić) ⟨*coś, co się przedtem obejrzało, uplanowało nabyć*⟩. **2.** Na upatrzonego (połów, polowanie; polować, wyprawiać się) ⟨*na miejsce lub na zwierza, które(go) przedtem odkryto (upatrzono); również przen.*⟩: Wyprawiają się w saneczkach na upatrzonego i z podobnych wypraw rzadko wracają bez łupu. *Sienk. Listy IV, 200.*

upić się, upijać się 1. u. się do nieprzytomności; **u. się** jak bela, jak świnia, jak nieboskie stworzenie, jak bydlę, jak dorożkarz; **u. się** w sztok ⟨*spić się, odurzyć się trunkiem do utraty przytomności*⟩. **2. u. się** na umór ⟨*do utraty przytomności*⟩: Pił wódkę w samotności i nigdy nie upijał się na umór. *Czesz. Pokol. 65.* **3. u. się** c z y m: **u. się** miodem, winem, wódką; *przen.* powietrzem, nektarem miłości, wolnością. **4. u. się** z c z e g o: **u. się** z radości, z desperacji.

upiec 1. *przen.* **u.** c o ⟨*przygotować, stworzyć, napisać*⟩: Spieszył się właśnie do redakcji z felietonem, który w nocy upiekł. *Gomul. Ciury II, 18.* **2.** *przestarz.* **u.** raka (raczka) ⟨*zaczerwienić się, sponsowieć, zmieszać się*⟩: Panna spojrzawszy na dorodnego młodzieńca, upiekła raka powyżej uszu. *Wójc. Zar. IV, 43.* **3. u.** chleba z tej (z jakiej) mąki ⟨*mieć z tego (z czego) korzyść*⟩: Wszystko do siebie ciągnie! Tylko aby sam chciałby upiec chleba z tej mąki. *Bogusz. Kura 149.* **4. u.** przy czym (przy cudzym, czyim ogniu), swoją, własną (jaką) pieczeń ⟨*załatwić przy jakiejś okazji swoją sprawę, odnieść jakąś korzyść*⟩: Znaleźli się ludzie, którzy w tym czasie piekielnym chcieli upiec swoją polityczną pieczeń. *Koźn. Rok 98.* A pani Jasieńska z punktu postanowiła upiec swoją pieczeń przy tej okazji. *Dąbr. Ig. Matki 75.* Pfaffenhoffen, który przy każdej sposobności starał się przy moim ogniu upiec własną pieczeń, prosił mnie, aby [...] zbliżyć go do ministra finansów. *Chłęd. Pam. II, 179.* Czy mniemasz, że przy ogniu jędzy upieczesz pieczeń swojej genialności. *Dygas. Pióro 185.* **5. u.** dwie pieczenie przy jednym ogniu ⟨*załatwić dwie sprawy jednocześnie*⟩.

przysł. **6.** Czego sierpień nie uwarzy, wrzesień tego nie upiecze.

upiec się Upiekło mu się; kara mu się upiekła ⟨*uszło*

mu bezkarnie; kara go minęła; ktoś nie poniósł kary⟩.

upieczony Nowo, świeżo **u.**: a) ⟨*o kimś, kto niedawno coś ukończył lub kimś został*⟩: Świeżo **u.** maturzysta, student, lekarz, inżynier; b) ⟨*o wieści, dowcipie, plotce: niedawno powstały(-a)*⟩: Nowo **u-a** plotka; świeżo **u.** dowcip.

upijać się p. **upić się**

upiór 1. Krwawy, nocny **u.**; **u.** cmentarny, grobowy ⟨*według wierzeń ludowych: zmarły chodzący po nocy i wysysający krew ze śpiących ludzi*⟩. **2.** Brzydki, czerwony jak **u.**: Byłam czerwona jak upiór, tak mi krew biła do głowy. *Zap. G. Pam. 20.* **3.** Wyglądać jak **u.** ⟨*być bardzo mizernym, wychudzonym, wynędzniałym*⟩. **4.** Taniec upiorów (na cmentarzysku). **5.** Wierzyć w **u-y**. **6.** Błądzić po nocy jak **u.**; zniknąć jak nocny **u.**: Po kniejach jak sarna płocha, jak upiór błądzisz w noc ciemną. *Mick. Ball. 20.* **7.** Pierzchnąć, uciec jak na widok upiora ⟨*uciec w popłochu, uciec przestraszywszy się kogo, czego*⟩.

upłynąć, upływać 1. Czas upływa; upłynęło dużo, sporo, wiele czasu; upłynął szmat czasu ⟨*czas mija, minęło sporo czasu*⟩. **2.** Czas, lata, wiek, życie itp. upływa, upływają jak woda ⟨*czas przechodzi, lata przechodzą stale, szybko i niepostrzeżenie*⟩: Nic się nie odmienia twoja płochość, nauki piędzi nie przybywa, a wiek bystro lecący, jak woda upływa. *Piotr. Satyr 43.* **3.** Czas, młodość, starość, życie itp. upływa na czym, między czym i czym, pod znakiem czego, wśród czego ⟨*czas, młodość itp. jest wypełniony(-a) czym*⟩: Pierwszy dzień upłynął na opowieściach o egzotycznych krajach. *Perz. Raz 80.* Na to się nigdy nie zgodzę, żeby życie naszych dzieci miało upłynąć między oborą i stodołą. *Dąbr. M. Noce II, 92.* Pierwsze tygodnie okupacji upłynęły w domu przy ulicy Narbutta pod znakiem niedożywiania i nudy. *Jaroch. Niemił. 61.* Wśród wesołych żartów [...] czas upływał. *Lam J. Głowy II, 29.* **4.** Czas, wakacje, życie itp. upływa w (miłej, serdecznej itp.) atmosferze, w cichości, w oczekiwaniu; w pracy, w tęsknocie itp.; w (dobrych, złych, opłakanych itp.) warunkach ⟨*czas itp. przechodzi w jakiś sposób, w jakichś warunkach*⟩: Życie Cezarego Baryki upływało podczas bombardowania Baku w warunkach opłakanych. *Żer. Przedw. 51.* **5.** Upłynęło wiele (dużo) wody od czasu, od chwili, gdy...; upłynie wiele (dużo) wody, zanim... ⟨*minęło dużo czasu od jakiegoś wydarzenia; minie dużo czasu, zanim coś nastąpi*⟩: Jegomości zawsze zdaje się, że jeszcze żyjemy w owych czasach, kiedy mnie uczył czytać... a tu odtąd wiele wody upłynęło. *Fredro A. Człow. 337.* **6.** Krew upływa ⟨*uchodzi*⟩. **7.** *daw.* Paszport upływa ⟨*kończy się termin ważności*⟩: Dowiedziałem się, że paszport Pański już upłynął, i że masz podać się o prolongacją. *Kron. Koresp. 371.* **8.** Rocznica czego upłynęła; termin czego upłynął ⟨*minęła, minął; przeszła, przeszedł*⟩: Pospolite ruszenie [...] chciało się rozchodzić, powołując się na upłyniony już 10-dniowy termin swojej służby. *Korzon Wewn. VI, 202.*

przysł. **9.** Trzeba się uczyć, upłynął wiek złoty. (*Kras.*).

upływ 1. u. czasu ⟨*przejście, minięcie*⟩: Poznamy szereg przepisów, według których upływ czasu wywołuje różne prawne skutki. *Zoll Prawo cyw. I/2, 37.* **2. u.** krwi ⟨*wycieczenie, wyciek*⟩: Omdleć, umrzeć z upływu krwi; zatamować, zatrzymać upływ krwi. **3.** Po upływie czego (pewnego czasu, miesiąca, roku itp.) ⟨*po przejściu pewnego czasu (miesiąca, roku itp.*⟩. **4.** Przed upływem czego (miesiąca, roku, kontraktu itp.) ⟨*zanim się co (miesiąc, rok, kontrakt itp.) skończy*⟩. **5.** W miarę upływu czasu (minut, godzin, dni itp.) ⟨*wtedy, kiedy czas upływa, mija*⟩: Ciało rozpatrywane znajduje się w ruchu, jeżeli odległości ciała od innych przedmiotów ulegają zmianie w miarę upływu czasu. *Por. rzem. 139.* Okrzyki [przekupniów] — w miarę upływu minut postoju pociągu — przybierają ton żarliwy i błagalny. *Brand. M. Spot. 8.* **6.** Z upływem czego (czasu, godziny, dnia, lat itp.): a) ⟨*wtedy, kiedy czas (godzina, dzień) upływa*⟩: Termin, określony w dniach, kończy się z upływem ostatniego dnia. *Dz. Ustaw 34, 1950, s. 382*; b) ⟨*po pewnym czasie; po (iluś) godzinach, dniach, latach itp.*⟩: Wiedza nabyta kiedyś w Akademii z upływem lat wywietrzała, zwęziła się do rutyny. *Jackiew. Jan 291.*

upływać p. **upłynąć**

upodobanie 1. Dawne, dziecinne, nadzwyczajne, namiętne, nowe, ogromne, osobliwe, prawdziwe, rosnące **u.**; różne, różnorodne **u-a**; skwapliwe **u.**; sprzeczne **u-a**; stałe, subiektywne, szczególne **u.**; takie same, te same **u-a**; widoczne, wielkie, własne, wrodzone **u.**; **u-a** artystyczne, estetyczne, indywidualne, lekarskie, literackie, muzyczne, naukowe, obyczajowe, osobiste, prostackie ⟨*zamiłowanie do czego, predylekcja*⟩: Jął rozpowiadać o chorobie matki Anielki z pewnym skwapliwym upodobaniem. *Sienk. Bez dogm. 43.* **2.** *przestarz.* **u.** d o k o g o ⟨*sympatia, uczucie do kogo*⟩. **3. u.** d o c z e g o ⟨*zamiłowanie*⟩: Upodobanie do książek ugruntowało się głęboko w naszej rodzinie. *Pigoń Komb. 86.* **4. u.** w k i m a. w c z y m: Parał się prawnictwem, plenipotentował, ale że do tego wszystkiego łączył hałaburdostwo i upodobanie w hulance i kieliszku. *Krasz. Int. I—II, 83.* **5.** Według swego (własnego) upodobania ⟨*kierując się własną chęcią, według własnego widzimisię, zgodnie z własnym zainteresowaniem*⟩: Postąpisz według swego upodobania ⟨*jak ci się spodoba, jak zechcesz*⟩. *SW.* **6.** Z upodobaniem (co robić) ⟨*z przyjemnością, z chęcią, z satysfakcją*⟩: Był człowiekiem, w dodatku młodym [...] patrzył z upodobaniem na kobiety. *Ritt. Duchy 56.* **7.** Budzić, kształtować (czyje), odczuwać, odgadywać (czyje), okazywać, poznać, ujawnić, uwzględniać, wpajać, wzbudzić, zaszczepić, zdradzać do czego, znać **u.**: Chłopiec nie okazuje najmniejszego upodobania do żadnego z wykładanych przedmiotów. *Dąbr. M. Noce IV, 47.* **8.** *przestarz.* Mieć **u.** w czym, do czego a. co robić ⟨*lubić co*⟩: Do kąpieli miałem upodobanie, nabyte od lat dziecinnych. *Lim. Pam. 354.* Miał upodobanie przecierać wydatki i dochody. *Jezier. Rzepicha 329.* **9.** Powziąć **u.** do kogo, do czego: Powzięła do niego upodobanie. *Dąbr. M. SPP.* **10.** Znajdować **u.** w czym ⟨*znajdować przyjemność*⟩: Chciał korzystać z przyjemności jej rozmowy [...] i prawdziwe upodobanie w jej towarzystwie znajdował. *Skarb. Starosta 64.* **11.** Nabrać upodobania. **12.** Dostosować się, stosować się, zastosować się do (czyich) upodobań. **13.** *daw.* Przy-

paść sobie do upodobania: Oboje, od pierwszego wejrzenia, bardzo sobie do upodobania przypadli. *Jun. Bracia 346.* **14.** *daw.* Robić co z upodobania: Wdział trzewiki i chodząc po wąskiej izdebce z upodobania i przyzwyczajenia rozmawiał z sobą. *Sewer Nafta I, 2.* **15.** Dać wyraz, odpowiadać, ulegać upodobaniu (upodobaniom): Pedagogiczny zawód nie odpowiadał ani memu upodobaniu, ani memu usposobieniu. *Lim. Pam. 431.* A otwórzcie sobie choć jedno oko [...] powiedział Niechcic z łagodną drwiną człowieka przywykłego ulegać innym niż własne upodobaniom. *Dąbr. M. Noce II, 165.* **16.** Polegać na czyim upodobaniu: W sądzie o ludziach nie polegał na własnym upodobaniu, ale zasięgał opinii. *Prus Lalka III, 106.* **17.** Kierować (się) czyimi (swoimi) upodobaniami. **18.** Iść, pójść za czyimi (swoimi) upodobaniami: Zostawała uczniowi pewna swoboda pójścia za swymi upodobaniami. *Witkiew. S. Gier. 8.* **19.** Dogadzać (komu, sobie) w upodobaniach. **20. u.** kształci się, wyrabia się; zmienia się.

upoić p. **upajać**

upojenie 1. Rozkoszne, słodkie, zmysłowe **u.** ⟨*stan przyjemnych wrażeń zmysłowych, przyjemnych uczuć; zachwyt, rozmarzenie*⟩. **2.** W upojeniu, z upojeniem (co robić) ⟨*w stanie przyjemnych wrażeń, uczuć, w stanie egzaltacji; w oszołomieniu, w zachwycie; z rozkoszą*⟩: W upojeniu słuchała miłosnych wyznań; subtelne partie koncertu wchłaniał z upojeniem. **3.** Oddawać się upojeniu.

upokorzenie 1. Dotkliwe, moralne, nieustanne, osobiste, publiczne **u.** ⟨*to co kogoś upokarza (słowa, postępki, położenie); uczucie poniżenia; ujma, wstyd*⟩. **2. u.** w o b e c k o g o, c z e g o: **u.** wobec tłumu, wobec wroga. **3.** Przyjąć **u.**; sprowadzać na kogo, znosić od kogo (same) **u-a**: Wszelkie próby nawiązania kontaktu z młodszymi kobietami sprowadzały na Jankę same upokorzenia i nienawiść. *Braun Lewanty 305.* **4.** Odczuwać co jako **u.**: Podrzędne stanowisko ojca odczuwa wciąż jako najdotkliwsze osobiste upokorzenie. *Boy Mar. 188.* **5.** Narażać się na **u-a.** **6.** Doznać upokrzenia; doznawać, doświadczać upokorzeń, nie szczędzić komu upokrzeń, nie móc znieść upokorzenia. **7. u.** przygniata kogo; **u-a** spotykają kogo — od kogo.

upokorzyć u. czyją ambicję, dumę, godność ⟨*poniżyć kogo*⟩: Poprzysięgał, że upokorzy dumę sąsiada, choćby, jak powiadał, miał pójść z torbami. *Krasz. Siekierz. 13.*

upokorzyć się 1. u. się c z y m ⟨*poniżyć się; okazać pokorę*⟩: Trzeba było się chyba zsobaczyć: upokorzyć się prośbą haniebną. *Tuwim Czyh. 130.* **2. u. się** p r z e d k i m ⟨*ukazać pokorę*⟩: Syn może się upokorzyć przed ojcem nawet wtedy, gdy jest zupełnie niewinny — mówił pan Wilhelm tonem już mniej pewnym. *Dygas. Gorz. II, 106.* **3. u. się** wobec kogo ⟨*poniżyć się*⟩: Czuła się upokorzona wobec odświętnie ubranego obywatelstwa, że miała siostrzeńca takiego obszarpańca. *Lim. Pam. 144.*

upominać się, upomnieć się 1. u. się o c o ⟨*domagać się czego, dopominać się o co*⟩: **u.** się o jedzenie, o zapłatę, o pieniądze. **2. u. się** o czyją krzywdę ⟨*wystąpić w obronie pokrzywdzonego, żądać zadośćuczynienia, wynagrodzenia za krzywdę*⟩. **3. u. się** o k o g o, z a k i m, z a c z y m ⟨*ujmować się, wstawiać się za kim, za czym; stawać w czyjej obronie*⟩: Czas za miłą ojczyzną się upomnieć. *Sienk. SPP.* **u.** się o dziecko a. za dzieckiem.

upominek 1. Bogaty, drobny, drogocenny, hojny, kosztowny, piękny, praktyczny, przyjacielski **u.**; **u.** imieninowy, urodzinowy ⟨*przedmiot darowany w dowód pamięci; podarunek, dar, prezent*⟩. **2. u.** d l a k o g o: **u.** dla koleżanki, dla syna, dla brata, dla żony. **3. u.** w c z y m: **u.** w pieniądzach, w złocie (przesłać komu). **4. u.** z c z e g o: Otrzymywał kochanek wówczas [w XIV w.] pewien upominek z stroju kochanki, jej szarfę, wstążkę, chustkę lub rękawiczkę do przypięcia sobie na hełmie i noszenia przed całym światem. *Szajn. Jadw. III, 98.* **5.** W upominku (dać, posłać, przesłać, przynieść co komu; dostać co) ⟨*jako upominek*⟩. **6.** Dostać, otrzymać, posłać komu, przyjąć od kogo, wręczyć komu, wziąć od kogo, złożyć komu **u.** **7.** Obdarować, ująć kogo upominkiem; obdarzać, obsypywać kogo upominkami.

upomnieć się p. **upominać się**

upomnienie 1. Łagodne, ostre **u.**; **u.** matczyne, ojcowskie ⟨*nagana, przestroga, wymówka*⟩. **2. u.** służbowe, urzędowe ⟨*pisemna nagana lub pisemne przypomnienie o czym; monit*⟩. **3. u.** d o c z e g o ⟨*przestroga, wezwanie*⟩: **u.** do zgody. **4. u.** o c z y m ⟨*pismo przypominające o czym*⟩: **u.** o zapłaceniu raty za meble. **5. u.** z a c o ⟨*nagana, monit*⟩: **u.** za częste opuszczanie pracy. **6.** Da(wa)ć komu **u.**: Pani starsza ostatnie dawała im upomnienia. *Gomul. Mieszczka 195.* **7.** Udzielić upomnienia komu. **8. u.** odnosi skutek, nie odnosi skutku.

uporczywy 1. u. bój, **u-a** walka, obrona ⟨*zażarty(-a), uparty(-a), nieustępliwy(-a)*⟩. **2. u-e** bóle głowy, **u-a** choroba; **u.** kaszel, katar ⟨*stale się powtarzające, nie ustępujące; przewlekłe(-a, -y)*⟩. **3. u-e** milczenie ⟨*długo trwające, nieprzerwane*⟩. **4.** Mucha **u-a** ⟨*uprzykrzona*⟩. **5.** Myśl **u-a** ⟨*stale powracająca, narzucająca się komu, prześladująca kogo*⟩. **6. u-e** spojrzenie; **u.** wzrok (wlepić w kogo, skierować na kogo) ⟨*badawcze(-y), przenikliwe(-y), świdrujące(-y)*⟩. **7. u.** wyczyn ⟨*wytrwały, uparty*⟩: **u.** w dążeniu do czego.

uposażenie 1. Dobre, niskie, niezłe, skromne, stałe, wysokie, złe, znaczne, znakomite, znikome **u.**; **u.** miesięczne, kwartalne ⟨*stała płaca za wykonywaną pracę, pensja, pobory*⟩. **2.** Hojne **u.** ⟨*wyposażenie, dotacja*⟩: Zakładając około r. 1170 szpital [...] z nader hojnym uposażeniem. *Baliń. M. Polska I, 39.* **3.** Otrzymywać **u.**, wypłacać **u.** (pracownikom).

upośledzony 1. Dziecko **u-e** (przez naturę) ⟨*nienormalne*⟩. **2.** Klasy, warstwy **u-e** ⟨*krzywdzone, wyzyskiwane*⟩. **3. u.** na ciele i na duszy ⟨*kaleka, niedołężny*⟩. **4. u.** na umyśle ⟨*chory umysłowo*⟩. **5. u.** przez los, przez naturę *daw.* od losu, od natury ⟨*dotknięty*⟩. **6. u.** w o b e c k o g o ⟨*będący w gorszej sytuacji wobec kogo*⟩: Pierworodny, którego forytował ojciec jako najstarszego, był upośledzony wobec młodszych tym, że się nie urodził na tronie. *Boy Mar. 227.*

upoważnienie 1. Pisemne, ustne **u.** ⟨*plenipotencja, pełnomocnictwo*⟩. **2. u.** d o c z e g o: **u.** do pod-

jęcia poborów. **3. u.** c o d o c z e g o. **4. u.** n a c o: **u.** na podjęcie towaru. **5. u.** od kogo, ze strony czyjej: **u.** od zarządu, od komitetu; **u.** ze strony państwa. **6.** Bez upoważnienia (zrobić co) ⟨*nie mając upoważnienia*⟩. **7.** Z upoważnienia czyjego (robić co, zwracać się do kogo) ⟨*będąc upoważnionym do czego przez kogo*⟩. **8.** Za upoważnieniem czyim (wydać komu pieniądze) ⟨*mając czyje upoważnienie*⟩. **9.** Dać komu **u.** na co. **10.** Napisać, otrzymać od kogo, wydać komu **u.** (do czego).

upór 1. Barani, bezwzględny, chłopski, daremny, dziecinny, dziwaczny, głuchy, krnąbrny, mocny, niedźwiedzi, niepokonany, nieprzełamany, nieprzezwyciężony, niesłychany, nieubłagany, nieugięty, niewypowiedziany, niezłomny, niezmordowany, niezwykły, pijacki, stalowy, ślepy, świadomy, wielki, wściekły, zacięty, zapamiętały, zaślepiony, zatwardziały, zażarty, żelazny **u.** ⟨*wytrwałość w postępowaniu granicząca z zaciętością i zawziętością*⟩: Nadspodziewanie napotkałem u Strasza taki upór barani [...] że wszystkie moje projekta w łeb wzięły. *Bliz. Rozb. 172.* Obcy sąd dla niego nic nie ważył — był apodyktycznym aż do dziecinnego uporu. *Przybysz. Wspól. II, 113.* Próby podjęte z lisią przebiegłością a uporem niedźwiedzim, rozbiły się żałośnie. *Brück. Kult. IV, 493.* Z pijackim uporem jął bełkotać niesłychaną historię. *Morc. Pokład 138.* Poznali tu męstwo jeszcze nie widziane, upór stalowy. *Żer. Popioły III, 49.* **2. u.** na **u.** ⟨*udry na udry; ząb za ząb; na ostro*⟩: Skoro upór na upór, nie zamilczę dłużej; i o wszystkim waćpani uwiadomię brata. *Zabł. Mężowie 24.* **3. u.** w c z y m: Okazywał upór w zdobywaniu wiedzy. *Wikt. Papież 179.* **4.** Zacięty, zastygły w uporze. **5.** Przez **u.**; skutkiem, wskutek uporu, *daw.* z uporu (robić co, coś się dzieje) ⟨*dlatego, że się ktoś uparł*⟩: On przez upór, bo przez nic innego, żąda stu tysięcy. *Prus Lalka III, 34.* Wyprawa na gwardie, skutkiem uporu i niedołęstwa Skrzyneckiego [...] stała się powodem krwawej bitwy pod Ostrołęką. *Śliw. A. Lel. 310.* Stelnicki [...] z uporu, albo nieroztropnej odwagi [...] zostaje w mieście. *Powst. 1831, s. 104.* **6.** Z uporem (robić co) ⟨*uparcie, wytrwale, uporczywie*⟩: Wziął się w garść, leczył się intensywnie, pracował nad sobą z dawną pasją i uporem. *Jackiew. Wiosna 99.* **7.** Z uporem kogo, czego (robić co) ⟨*upierając się jak...*⟩: z uporem fanatyka, maniaka, pijaka, wariata przyczepić się do czego; z uporem muła, osła trwać przy czym. **8.** Mieć **u.**: Syn, pod pozorami pokory, ma swój upór i swoją wolę, i nareszcie postanawia uwolnić się od twardego rygoru. *Ask. Stulecia 45.* **9.** Pokonać, przełamać, przemóc, przeprzeć, wykazać, wyrażać, (z)łamać **u.** **10.** *pot.* Brać, wziąć na **u.** ⟨*upierać się*⟩: Koń wziął na upór i nie chciał ruszyć z miejsca. **11.** Rozbijać się o **u.**: Wszystkie zabiegi rozbijały się o niezłomny upór, nieugiętą zawziętość starościca. *Łoz. Wal. Dwór 69.* **12.** Zaniechać uporu. **13.** Niszczyć, pokonać, przezwyciężyć, złamać uporem: Uporem swoim niszczycie dobrą sprawę, upominł hetman. *Proch. Żółk. 94.* **14.** Walczyć, wojować z (czyim) uporem. **15.** Słabnąć, trwać, utwierdzić kogo (się), zaciąć się w uporze. **16. u.** opanował kogo, owładnął kim, potęguje się, rośnie w kim, osłabł, załamał się.

przysł. **17.** Na upór nie ma lekarstwa.

uprawa 1. Dobra, głęboka, intensywna, masowa, prymitywna, przyśpieszona, staranna, troskliwa, wzorowa, zła **u.**; **u.** folwarczna, leśna, mechaniczna, odłogowa, ogrodnicza, plantacyjna, płodozmienna, polowa, ręczna, traktorowa, trójpolowa, warzywnicza, żarowa ⟨*uprawianie roli; kultura rolna, leśna*⟩: Kultura rolna Słowian w okresie najwcześniejszym opierała się przeważnie na uprawie żarowej. **2. u-y** eksportowe, nasienne, oleiste, przemysłowe, tropikalne, warzywne, zbożowe ⟨*rośliny uprawiane; plantacje*⟩: Bardzo poważnie wzrosła kontraktacja upraw nasiennych. *Nowe Drogi 3, 1955, s. 40.* **3.** Ułatwiać, utrudniać uprawę; brać (teren) pod uprawę, w uprawę. **4.** Zakładać **u-y**; zaorać uprawę, zaprowadzić uprawę. **5.** Dojrzewać bez uprawy; nadawać się do uprawy. **6.** Oddawać się, poświęcać się uprawie: Niemiec niechętnie oddawał się uprawie roli, kopali ją dla niego niewolnicy. *Brück. Cywiliz. 29.* **7.** Trudnić się, zajmować się uprawą; dawać sobie radę z uprawą.

uprawiać 1. u. agitację ⟨*zajmować się agitacją*⟩. **2. u.** demagogię ⟨*trudnić się demagogią; być demagogiem*⟩. **3. u.** dramat, komedię, krytykę, literaturę, poezję, powieść, satyrę itp. ⟨*pisać dramaty, komedie itp.; specjalizować się w zakresie dramatu itp.; być dramaturgiem, komediopisarzem, krytykiem, literatem, poetą, powieściopisarzem, satyrykiem itp.*⟩. **4. u.** filozofię, historię, naukę itp. ⟨*poświęcać się filozofii, historii, nauce itp.; specjalizować się w zakresie filozofii itp.*⟩. **5. u.** flirt; miłostki, romanse ⟨*flirtować; romansować*⟩. **6. u.** fortepian, skrzypce, wiolonczelę itp. ⟨*grać na fortepianie itp.*⟩: Zerwawszy z hodowaniem kur i sadzeniem kapusty uprawiała fortepian. *Prus Drobiaz. 236.* **7. u.** gimnastykę ⟨*gimnastykować się*⟩. **8. u.** hazard ⟨*grać w gry hazardowe*⟩. **9. u.** lichwę ⟨*być lichwiarzem*⟩. **10. u.** malarstwo, rysunek, rzeźbiarstwo ⟨*być malarzem, rysownikiem, rzeźbiarzem*⟩. **11. u.** muzykę ⟨*grać na jakimś instrumencie; być muzykiem*⟩. **12. u.** myślistwo ⟨*zajmować się myślistwem, być myśliwym, polować*⟩. **13. u.** nierząd ⟨*trudnić się nierządem; być prostytutką*⟩. **14. u.** rolę ⟨*pracować na roli, być rolnikiem*⟩ **15. u.** rozbój ⟨*trudnić się rozbojem, być rozbójnikiem*⟩. **16. u.** rybołówstwo ⟨*zajmować się rybołówstwem, łowić ryby*⟩. **17. u.** rzemiosło; **u.** kowalstwo, stolarstwo, tkactwo itp. ⟨*zajmować się, trudnić się rzemiosłem itp., być rzemieślnikiem itp.*⟩. **18. u.** samouctwo ⟨*uczyć się samemu (bez pomocy nauczycieli)*⟩. **19. u.** sport; **u.** boks, pływanie, szermierkę, wioślarstwo, piłkarstwo itp. ⟨*zajmować się sportem (boksem, pływaniem, szermierką itp.), być sportowcem (bokserem, pływakiem, szermierzem, wioślarzem, piłkarzem itp.)*⟩. **20. u.** szachy ⟨*grać w szachy*⟩. **21. u.** szpiegostwo ⟨*być szpiegiem*⟩. **22. u.** terror ⟨*stosować terror; być terrorystą*⟩. **23. u.** turystykę ⟨*zajmować się turystyką, być turystą*⟩. **24. u.** wyzysk ⟨*wyzyskiwać*⟩. **25. u.** żeglarstwo ⟨*żeglować; być żeglarzem; zajmować się sportem żeglarskim*⟩. **26. u.** żebraninę ⟨*żebrać*⟩.

uprawnienie 1. Drobne, formalne, szerokie, znaczne **u-a**; **u-a** konstytucyjne, terytorialne ⟨*prawa do czego, możność działania w zakresie objętym prawnymi przepisami; kompetencje*⟩. **2. u.** k o g o, c z e g o: **u-a** rządu, sejmu, zarządu; głowy państwa, kierownika. **3. u.** d o c z e g o: **u.** do urlopu wypoczynko-

wego, do wytoczenia sporu; **u.** do pertraktacji. **4. u.** d l a k o g o: **u.** d l a osoby prawnej; dla zarządu. **5. u.** w stosunku do kogo, do czego: Powodowy zakład wychodzi z założenia, że [...] jego uprawnienia w stosunku do budynku biurowego nie wygasły. *Państwo I, 1954, s. 200.* **6.** D(aw)ać komu, otrzymać, przekazać komu, przekroczyć, przenieść na kogo, rozszerzyć (czyje) **u-a**: Nowela do ustawy o radach narodowych bardzo istotnie rozszerzyła uprawnienia Prezydium KRN. *Rozmar. Prawo 108.* **7.** (S)korzystać z uprawnień.

uprzedzenie 1. Dawne, fałszywe, nieufne, niesłuszne, nieuzasadnione, osobiste, stronnicze, śmieszne, wiekowe, złośliwe **u.** (również w *lm*); **u-a** kastowe, klasowe, narodowościowe, rasowe ⟨*nieuzasadniona niechęć, nieprzyjazne uczucie w stosunku do kogo, do czego; stronność*⟩. **2. u.** d o k o g o, d o c z e g o: **u.** do kobiet, do młodzieży; **u.** do pewnych potraw, owoców. **3. u.** w z g l ę d e m k o g o, c z e g o: Wojskowi miewają czasem śmieszne uprzedzenia względem tak zwanych cywilów. *Strug Krzyż II, 209.* **4.** Bez uprzedzenia (rozpatrywać, roztrząsać co, przedstawić co) ⟨*bezstronnie, obiektywnie*⟩. **5.** Ktoś bez uprzedzeń ⟨*ktoś obiektywny, bezstronny*⟩. **6.** Czuć, mieć do kogo **u.**: Ich bezwzględnie dobra wiara przeziera z każdego słowa; nie mają oni do mnie żadnych osobistych uprzedzeń. *Witkiew. S. Szt. 130.* **7.** Odrzucać na bok wszelkie **u-a**. **8.** Powziąć **u.** do kogo, przeciwko komu. **9.** Rozproszyć, rozwiać, szerzyć, wpoić w kogo, żywić **u.**, **u-a**. **10.** Pozbyć się uprzedzenia (uprzedzeń) do kogo, do czego. **11.** Sądzić kogo z uprzedzeniem (niesprawiedliwie), walczyć, zerwać z uprzedzeniami.

uprzejmość 1. Cierpka, łaskawa, nadskakująca, nadzwyczajna, niesłychana, niezrównana, niezwykła, ostentacyjna, protekcjonalna, przesadna, rycerska, salonowa, swobodna, sztuczna, towarzyska, udana, wersalska, wrodzona, wykwintna, wylewna, wyrafinowana, zdawkowa **u.**; **u.** urzędowa ⟨*życzliwy, uprzejmy stosunek do kogo; grzeczność; w lm: drobne usługi, grzeczności, zwroty grzecznościowe*⟩. **2. u.** d l a k o g o: **u.** dla cudzoziemców. **3. u.** w o b e c k o g o: Jego słodycz i uprzejmość wobec mnie uważałem za bardzo zdradliwą. *Rybka S. Pęta 54.* **4. u.** w c z y m: **u.** w obejściu. **5.** (Człowiek, gospodarz) wielkiej uprzejmości. **6.** Przez **u.**; dzięki czyjej uprzejmości (uzyskać co). **7.** Z uprzejmością (uśmiechać się do kogo, zapraszać kogo, witać kogo, zwracać się do kogo, przyjąć kogo). **8.** Okazywać komu **u.**; wiele uprzejmości. **9.** Wypowiedzieć, wypowiadać banalne **u-i** ⟨*uprzejme słowa, formuły*⟩. **10.** Nadużywać czyjej uprzejmości. **11.** Odznaczać się uprzejmością; ująć kogo swoją uprzejmością. **12.** Przesadzać się, prześcigać się w uprzejmościach ⟨*w drobnych usługach, w grzecznościach, w wyrazach grzeczności*⟩.

uprzejmy 1. u. głos, ton; **u.** ukłon; **u-a** mina; **u-e** skinienie głowy, spojrzenie ⟨*świadczący(-a,-e) o uprzejmości*⟩: Zapraszać kogo, mówić uprzejmym głosem. **2. u-a** gościnność, pogawędka, prośba, rozmowa; **u-e** przyjęcie, zaproszenie; **u-e** słowa ⟨*nacechowana(-e) uprzejmością*⟩. **3. u.** d l a k o g o, *daw.* k o m u: **u.** dla przyjaciół, dla swoich. **u.** przyjaciołom, swoim. **4. u.** w c z y m: **u.** w obejściu, w stosunkach. **5. u.** w o b e c k o g o; z k i m: Omijali go z dala, choć był wobec nich uprzejmy. *Szew. Kleszcze 56.* Był [...] uprzejmym nawet z nieprzyjaciołmi. *Helc. Praw. I, s. CCXVI.*

upust 1. Młyński **u.** ⟨*spust, śluza, stawidło*⟩. **2. u.** c z e g o: Buchnęły łez upusty. *Lamus 2, 1909, s. 156.* **3. u.** krwi ⟨*puszczenie krwi, również przen.*⟩: Przy ciągłych upustach krwi, wstrząsach i żałobach [...] czyż mogło być na serio miejsce na te sprawy? *Boy Znasz 71.* **4.** Dawać, stwarzać **u.** czemu; być upustem dla czego ⟨*dawać, stwarzać ujście czemu; wyładowywać się w czym; stanowić ujście dla czego*⟩: Dawać **u.** bólowi, łzom, figlom, niezadowoleniu, oburzeniu, manii, radości, żyłce satyrycznej. - Rozżaleniu swemu natychmiast dał upust. *Ask. Łukas. I, 272.* Morze daje upust ich żywiołowym naturom. *Pap. Szczury 173.* Ta siła żywotna rozpiera ją, dławi: kto mógłby ją nasycić, kto mógłby stworzyć jej upust? *BoyFlirtV,215.* Wojna z Libią na zachodniej granicy była upustem dla bohaterskich instynktów następcy tronu. *Prus Far. II, 230.* **5.** *żart.* Dać, otworzyć **u.** (**u-y**) wymowie a. wymowy: podeszła bliżej, aby się [...] przywitać i dać upust swojej wymowie. *Meis. Sams. 23.* Stróż domu otrzymawszy od doktora kilka złotych otworzył upusty wymowy i objaśnił, że ci państwo zadłużyli się za węgle, za mąkę, za chleb. *Prus Now. IV, 17.* **6.** Szukać upustu dla czego: Orzechowski jest pierwszym awanturnikiem pióra, szukającym upustu dla nadmiaru temperamentu w zjadliwych broszurach przeciwko wrogom istotnym i rzekomym. *Krzyż. J. Lit. 147.* **7.** Znajdować **u.** dla czego; w czym: Wszędzie znajdowała upust dla swej ciekawości ludzi i krajów. *Strug Krzyż I, 256.* Pochopny do kłótni i bójki [...] znajduje upust w szkodnictwie, pijaństwie, sejmikowaniu i nieustannych procesach. *Smol. W. Pisma I, 218.* - Znajdować upust w złośliwych figlach. **8. u-y** niebieskie otworzyły się (nad czyją głową) (*I, Mojż. VII, 11*) ⟨*o potokach deszczu, gromach, błyskawicach*⟩: Tymczasem upusty niebieskie otworzyły się nad jej głową: deszcz pomieszany z gradem lunął jak z cebra. *Sienk. Now. II, 90.* **9.** *książk.* lub *żart.* **u-y** w oczach otworzyły się komu ⟨*ktoś rozpłakał się*⟩: Takem ją rozczulił, że zaraz jej upusty w oczach się otworzyły. *Sienk. Ogn. II, 201.* **10.** *przen.* **u-y** zerwały się: Nie mogłem się powstrzymać od płaczu, zupełnie jak gdyby gdzieś wewnątrz mnie zerwały się jakieś upusty. *Górs. H. Brama 53.*

upuszczać, upuścić u. sobie (komu) krwi ⟨*puszczać sobie (komu) krew; również przen.*⟩: Król pruski nie upuszczał krwi Polakom, usiłował tylko powoli wsączać im do żył germańskie pierwiastki. *Choj. Rew. 64.* Niechże się strzeże, bym ja mu krwi nie upuścił. *Sienk. Quo I, 150.*

urabiać, urobić 1. u. glinę ⟨*wydeptywać nogami; mieszać, miesić*⟩. **2. u.** atmosferę, nastrój ⟨*przygotowywać*⟩. **3. u.** czyj charakter ⟨*kształcić; kształtować*⟩. **4. u.** nazwę od czego ⟨*tworzyć*⟩: Starostwo zaś — to urząd z nazwą urobioną od starosty. *Jęz. Pol. 1924, s. 49.* **5. u.** swój los ⟨*kształtować*⟩. **6. u.** sobie (komu) opinię u kogo, wśród kogo; **u.** sobie opinię o kim, o czym ⟨*zyskać opinię (taką lub inną) u kogo; wyrobić sobie sąd (zdanie) o kim, o czym*⟩: Wuj Antoni lekkomyślnie patrzący na własność rolną urobił sobie

z tego powodu wśród rodziny niepochlebną opinię. *Rudn. L. Stare I, 131.* **7.** *pot.* **u.** sobie ręce (po łokcie) ⟨*pracować ciężko, intensywnie; zapracowywać się*⟩: Alboż my nie młodzi? czy się nie dorobimy? ... Oj, moja Maryś, po łokcie urobię sobie ręce, aby ci na niczym nie zbywało. *Grusz. Ar. Huzar 7.* Po to sobie ręce urabiam, ażeby grosz krwawo zapracowany w błoto rzucać? *Dygas. Beld. 226.* **8. u.** ręce do krwi ⟨*ciężko pracować*⟩: O towarzysze, żyły spruć, do krwi urobić ręce. *Bron. W. Nadz. 33.* Urabiał człowiek ręce do krwi — i co z tego miał? Nic! *Was. W. Gwiazdy 151.* **9. u.** k o g o, c o ⟨*pozyskiwać, zjednywać kogo dla idei, dla sprawy*⟩: Widzisz, o towarzyszu partyjnym wiele mówi to, ilu ludzi urobił. Nie poszedł za tobą, znaczy nie potrafiłeś go pozyskać dla naszej sprawy. *Twórcz. 3, 1954, s. 158.* - **u.** społeczeństwo, opinię publiczną, psychikę kogo. **10. u.** kogo na swoją modłę ⟨*wpływać na czyj charakter, rozwój; ukształtowywać kogo według swego poglądu*⟩: Chodził własnymi drogami, żony nie słuchał i nawet dzieci urobił na swoją modłę. *Bocheń. Praw. 171.*

urastać, urosnąć 1. u. do miary, do potęgi, do rangi, do rozmiarów, do znaczenia kogo, czego; do problemu ⟨*dorównywać komu, czemu miarą, potęgą itp.*⟩: Zbiorowość w „Weselu" urasta pod piórem Wyspiańskiego do miary przedstawicielstwa społeczeństwa polskiego. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 257.* W oczach naszych chłop urasta do potęgi króla Piasta. *Wysp. Wes. 55.* Szkolne poletko urosło do rangi doświadczalnego ośrodka spółdzielni. *Wieś 3, 1954, s. 5.* Przegrana urosła do rozmiarów katastrofy. - [Halban] urasta do rozmiarów symbolu. *Kleiner Mick. II/1, 74.* Miłość Przybyszewskiego urastała do znaczenia potęgi złowrogiej, nieszczęsnej. *Kotarb. J. Świat. 128.* **2. u.** w c z y m: **u.** w czyich (we własnych) oczach; **u.** w opinii czyjej (współtowarzyszy, kolegów itp.) ⟨*zyskiwać na znaczeniu, być coraz bardziej cenionym, szanowanym, podziwianym*⟩. **3. u.** n a k o g o, n a c o; w k o g o, w c o ⟨*stawać się kim, czym; wyrastać na kogo, na co*⟩: Zabrali też najpierw cielisię, która urosła na młodą krówkę. *Grusz. An. Od Karpat 109.* - Krzaki urosły w drzewa. - Długi urosły w sporą sum(k)ę. - Stopniowo urasta on [Mickiewicz] na wodza. *Kleiner Mick. I, 82.* **4. u.** w olbrzyma ⟨*stawać się, wydawać się olbrzymim*⟩: Zamek od białych murów swoich odbijając promienie księżyca, urósł w olbrzyma i basztami swoimi [...] zdawał się obejmować całą okolicę. *Baliń. M. Pisma IV, 115.* **5.** *przestarz.* **u.** w lata ⟨*dorastać*⟩: Kiedy urósł w lata, po całych dniach znowu jak opętany uganiał na koniu. *Łoz. Wal. Dwór 66.* **6. u.** w potęgę, w pychę, w dumę, w sławę ⟨*stawać się potężnym, pysznym itd.*⟩: Urastał w sławę i budził respekt. *Pigoń Komb. 141.* Upojony dostojeństwami, od razu urósł we własnych oczach. *Śliw. A. Lel. 303.* Urastałby we własnych oczach na jakiegoś legendarnego bohatera. *Morc. Ptaki 132.* **7.** Serce komu urosło ⟨*ktoś poczuł się dumny, zadowolony, uszczęśliwiony*⟩: Formozie na te pochwały królewskie ogromnie serce urosło. *Kaczk. Olbracht. III, 278.* **8.** Jakby mu (jej, im) skrzydła urosły: Uciekali, jakby im skrzydła urosły. *Perz. Uczn. 79.*

uratować 1. u. c o. **2. u.** honor ⟨*wyjść z jakiejś sytuacji z honorem*⟩: Wolał ustąpić z placu i stanowczej unikając porażki uratować honor i całość męskiej energii i mężowskiej powagi. *Orzesz. Wesoła 215.* **3. u.** sytuację ⟨*spowodować korzystną zmianę sytuacji*⟩: Tylko natychmiastowy atak na wyspę może uratować sytuację. *Rudn. H. Spart. 251.* **4. u.** komu życie ⟨*ocalić komu życie, uchronić kogo od śmiertelnego niebezpieczeństwa, od śmierci*⟩. **5. u.** k o g o, c o — o d c z e g o ⟨*uchronić*⟩: **u.** kogo od ruiny, od nieszczęścia, od głodowej śmierci; **u.** książki od zniszczenia; **u.** łódź od zatonięcia. **6. u.** c o z c z e g o ⟨*ocalić*⟩: Majątek mój był na schyłku, mogłem jednak coś z niego uratować. *Zachar. Kres. 306.* Uratował z bazyliańskich strychów niejedną książkę, którą już szczury nadgryzały. *Prus Kron. III, 269.* **7. u.** k o g o — c z y m ⟨*uchronić od śmiertelnego niebezpieczeństwa — za pomocą czego*⟩: Szanował tylko drobną panią Teresę, która ojca mu uratowała okładami z siemienia lnianego. *New. Pam. 12.* *por.* Ratować.

uratować się znaczenie i składnia *p.* ratować się: Skakał wraz z rodzicami z trzeciego piętra palącego się domu; uratował się cudem. *Borow. Kron. 128.* Uszedł cało z tego zamachu, zdoławszy uratować się ucieczką. *Łoz. Wl. Praw. II, 136.* Nieliczni ludzie, którzy zdołali się uratować przed zagładą na szczytach gór, ginęli z głodu, zimna i wyczerpania. *Mark. W. Mity 73.*

uraz 1. Głęboko chowany, zastarzały **u.**; **u.** psychiczny ⟨*przeczulenie, kompleks; uprzedzenie*⟩. **2. u.** mechaniczny (powstały przez uderzenie, zranienie itp.) ⟨*uszkodzenie ciała*⟩. **3.** *med.* **u.** c z e g o ⟨*uszkodzenie ciała*⟩: **u.** oka ⟨*powstały przez mechaniczne uszkodzenie*⟩. **4. u.** d o c z e g o ⟨*uprzedzenie*⟩: Może był to stary uraz do straży ogniowej, wyniesiony jeszcze sprzed wojny. *Braun Lewanty 135.* **5.** Mieć **u.** na jakim punkcie a. na punkcie czego **6.** Pozostawić **u.** (w pamięci); pozostawić po sobie **u.** **7. u.** (jakiś) kryje się (na dnie czego), powstaje (na tle czego, z powodu czego), zostaje w kim (na całe życie).

uraza 1. Ciężka, dawna, długoletnia, długotrwała, dotkliwa, drobna, głęboka, kamienna, lekka, małostkowa, mściwa, niepożądana, marna, osobista, prywatna, skryta, słuszna, sroga, śmiertelna, świeża, tajemna, tajemnicza, tajona, tragiczna, wyjątkowa, wyraźna, wzajemna, zadawniona, zapomniana, zawzięta **u.** ⟨*żal w stosunku do kogoś za coś; niechęć, pretensja, ansa*⟩. **2. u.** d o k o g o: Od szeregu lat żywiła do niego urazę, że nie dał sobą kierować. *Perz. Las 73.* **3. u.** m i ę d z y k i m a (i) k i m: Ten człowiek spostrzegł, że istnieje jakaś głęboka uraza między mną a jego żoną. *Sienk. Bez dogm. 15.* **4. u.** o k o g o, o c o: Z tych listów tylko na pierwszy otrzymała odpowiedź [...] nie miała o to urazy. *Nałk. Z. Mił. 203.* **5. u.** w c z y m: **u.** w sercu, w głębi duszy. **6. u.** w z g l ę d e m k o g o: Chować względem niego urazę, byłoby brakiem wspaniałomyślności... *Orzesz. Ławicz 311.* **7. u.** z a k o g o, z a c o: Poczuł wielką urazę do ojca za matkę. *Goj. Dom 122.* **8.** Pamiętny, pomny urazy a. na urazy. **9.** Bez urazy (robić co, przyjąć co, wysłuchać czego itp.): Panowie! bez urazy! wypijmy pojednanie! *Dzierzk. Pow. I, 135.* Cezar kochał ją niegdyś i porzucił bez urazy. *Sienk. Quo I, 58.*

10. Z urazą (robić co, patrzeć na kogo): W domu matka patrzyła na Karola z urazą i milczała. *Waż. Mity 175.* **11.** Chować, czuć, darować, manifestować, mieć do kogo; nosić w sobie, w sercu, odpuścić, odsunąć od siebie, okazać, poczuć, poświęcić, powziąć, przebaczyć, puścić płazem; puścić w niepamięć, rozjątrzyć urazę, skrywać **u-y**; stłumić, ściągnąć na kogo, tłumić, uczuć, ukryć, zachować, zatrzeć, znieść, żywić urazę: Zawiedziona, popłakała była trochę, ale nie chowała urazy do dziewczyny. *Orzesz. Przerw. 199.* Miałem do ciebie urazę o Tereskę, bo miałem, ale już, Bóg mi świadkiem, nie mam. *Zar. Grusze 73.* Spór z księciem Lubeckim ściągnął i na Staszica i na mnie jego urazę. *Koźm. Pam. III, 290.* Żywi do króla urazę osobistą. *Gomul. Miecz I, 143.* **12.** Brać, poczytać, uważać za urazę: To nawet niewierzenie biorę za urazę. *Zabł. Firc. 16.* **13.** Dochodzić, doznać, mścić się, wyzbyć się urazy; zapomnieć urazy, o urazach; otrząsnąć się z urazy: Pragnął żelazem dochodzić swoich uraz. *Bełc. Tarło 220.* **14.** Dać wyraz, przebaczyć urazie; zapomnieć o urazie. **15.** Napełnić serce urazą. **16. u.** dźwięczy w głosie, gaśnie, widnieje w oczach czyich; idzie na bok, w niepamięć, w zapomnienie; mówi przez kogo, powstaje, rodzi się, rozpływa się, tonie w zapomnieniu, topnieje, wietrzeje, wygasa, wzbiera.

urażony 1. u-a ambicja, duma, próżność ⟨*dotknięta, obrażona*⟩. **2. u.** c z y m: **u.** przymówką, tonem czyim, ostrą krytyką, uszczypliwymi słowami. **3. u.** n a k o g o, n a c o: **u.** na przyjaciela; na obojętną odpowiedź czyją. **4. u.** w c z y m, *daw.* w c o: **u.** w swej godności, w ambicji; **u.** w poczciwe imię (*Karp. O Rzeczyposp. s. LV*). **5. u.** o to, że ...: **u.** o to, że nikt go nie poparł.

urąganie Z urąganiem ⟨*w sposób obrażający, obraźliwie*⟩: Z urąganiem przyjąć kogo, co; potraktować kogo.

urągowisko 1. Niezasłużone, wieczne, zasłużone **u.** ⟨*naigrawanie się, wyśmiewanie się z kogo; urąganie, pośmiewisko*⟩. **2. u.** z k o g o, z c z e g o: Cała ta zabawa była jednym urągowiskiem z jej młodości, z jej ambicji, z ostatnich złudzeń. *Nałk. Z. Mił. 49.* **3.** Na **u.** czemu, jak(by) na **u.** ⟨*na pośmiewisko, jak(by) na pośmiewisko*⟩: Kraj ten — na urągowisko wszelkim prawom boskim i ludzkim — został po barbarzyńsku zniszczony. *Sienk. Uzup. 145.* Tak stoi chudy [...] tomik, o którym jakby na urągowisko napisała recenzentka poważnego tygodnika literackiego, że to źródłowe opracowanie dziejów polskiego teatru. *Pam. Teatr. 2, 1955, s. 7.* **4.** Dla urągowiska ⟨*dla pośmiewiska*⟩: Najstarsze roczniki [...] wyglądały na znudzonych i zatroskanych poczciwców, przebranych za żołnierzy dla niezrozumiałego urągowiska. *Strug Krzyż II, 12.* Owal twarzy obcej jakiejś kobiety przypomniał linie i barwę policzka. Przypomniał tylko dla urągowiska, bo nic na ziemi nie mogło uprzytomnić cudności jej twarzy. *Żer. Uroda 124.* **5.** Dać, wystawić kogo, co na **u.**: To was nie boli, że po okolicy poczną językami pytlować, na urągowisko was dawać. *Jun. Bracia 108.* **6.** Podać się, wystawić się na **u.**: Ja bym się wstydził [...] Podałbym się na urągowisko. *Polak w Paryżu 323.* **7.** Rzucić komu, czemu w twarz **u.**: Poeta rzucił [w „Weselu"] w twarz społeczeństwu gorzkie urągowisko. *Kotarb. J. Świat. 303.* **8.** Wziąć kogo, co na **u.**: Niedość, że o fortunę twoją drzeć się będą, ale jeszcze imię twoje [...] na urągowisko wezmą. *Jun. Bracia 228.* **9.** Znosić **u-a** czyje (np. gawiedzi). **10 u.** spotyka kogo.

urlop 1. Bezpłatny, bezterminowy, dłuższy; (dwu)tygodniowy, miesięczny, roczny, letni, nieograniczony, obowiązkowy, płatny **u.**; **u.** na x dni, miesięcy ⟨*ustawowo zagwarantowana przerwa w pracy*⟩. **2. u.** odpoczynkowy, okolicznościowy, wypoczynkowy, zdrowotny. **3. u.** dziekański ⟨*zwolnienie od zajęć studenta na dłuższy okres czasu, udzielane przez dziekana*⟩. **4. u.** macierzyński ⟨*przerwa w pracy ustawowo przysługująca matce po urodzeniu dziecka*⟩. **5.** Brać, wziąć **u.**; dostać, mieć, otrzymać, spędzić gdzie, przedłużyć (sobie), uzyskać **u. 6.** *żart.* Dać komu **u.** z czego ⟨*zwolnić kogo z czego, uwolnić kogo od czego*⟩: Panie Ochocki, od dzisiejszego dnia daję panu urlop ze spacerów. *Prus Lalka II, 297.* **7.** Posłać, wysłać kogo na **u.**; przyjechać na **u.**; rozjechać się na **u-y**, wyjechać na **u.**, prosić o **u.**; podać się o **u.**: Podałem się też o urlop dwudziestoośmiodniowy. *Reym. Ferm. II, 174.* **8.** Korzystać z urlopu; (po)wracać, (po)wrócić z urlopu. **9.** *daw.* Przyjechać skąd urlopem; przybyć gdzie za urlopem: Przybyli tu za urlopami. *Sienk. Leg. 116.* **10.** Być na urlopie. **11. u.** przysługuje, nie przysługuje komu.

urna 1. u. popielnica a. **u.** popielnicowa ⟨*naczynie, w którym przechowuje się spalone szczątki zwłok osoby zmarłej*⟩. **2. u.** wyborcza ⟨*skrzynka z otworem, do której wrzuca się kartki wyborcze przy tajnym głosowaniu*⟩. **3.** Stanąć przy urnach; stanąć, stawać do urn wyborczych ⟨*brać udział w wyborach; głosować*⟩: Udział w wyborach był wyjątkowo liczny, gdyż stanęło przy urnach blisko 14 milionów wyborców. *Tyg. Ilustr. 47, 1904.* **4.** Wyjść z urny wyborczej ⟨*być wybranym przez głosowanie podczas wyborów*⟩: W nocy z dziesiątego na jedenastego sierpnia wyszedł Borgia z wyborczej urny jako Aleksander VI. *Chlęd. Odr. 197.*

urobić p. **urabiać**

uroczystość 1. Centralna, głęboka, doroczna, dostojna, nadzwyczajna, niezwykła, okazała, podwójna, solenna, starodawna, szczególna, świetna, wielka, wspaniała, wystawna **u.**; **u-i** dożynkowe, dworskie, familijne; **u.** inauguracyjna, jubileuszowa; **u-i** koronacyjne, kościelne; **u.** ludowa, odpustowa; **u-i** państwowe, publiczne, religijne, rodzinne, weselne, żałobne ⟨*ceremonia; ceremonie*⟩. **2. u.** c z e g o: **u** otwarcia roku szkolnego; **u.** założenia kamienia węgielnego. **3.** Obchodzić **u.**; obchodzić co z (wielką) uroczystością. **4.** Święcić **u.**: Dokoła widzimy lud zebrany do kaplicy, by święcić prastarą uroczystość „Dziadów". *Tyg. Ilustr. 8, 1900.* **5.** Uświetnić **u.** ⟨*swoją obecnością, utworem napisanym w tym celu*⟩. **6.** Zjechać się na **u. 7.** Dodać uroczystości czemu; uczestniczyć w uroczystości: Dodałoby twoje przybycie uroczystości temu obrzędowi. *Mick. Listy III, 450.* **8.** Brać udział w uroczystości. **9. u-i** ciągną się przez x czasu; **u.** odbyła się (gdzie).

uroda 1. Apollińska, boska, chłopczykowata, chłopięca, delikatna, dziewczęca, dziwna, efektowna, egzotyczna, fryzjerska, lalkowata, majestatyczna,

męska, młodzieńcza, nadzwyczajna, niepokojąca, niepospolita, niezwykła, olimpijska, olśniewająca, pastelowa, posągowa, przeciętna, przedziwna, przekwitła, przyciągająca, przykuwająca, spokojna, swoista, szlachetna, śliczna, urzekająca, wspaniała, znamienita **u.** ⟨*zewnętrzne walory postaci, zwłaszcza harmonijne rysy twarzy; piękność, krasa*⟩. **2.** (Kobieta) anielskiej, przecudnej itp. urody; (panna) przeciętnej, niezwykłej itp. urody; (mężczyzna) wielkiej, niezwykłej itp. urody; (twarz) cudnej, (pełna) słodkiej urody. **3.** (Mężczyzna, panna) drobnej, niskiej, słusznej, wysokiej, niewysokiej urody ⟨*wzrostu, postawy*⟩. **4.** Koń wielkiej urody ⟨*dorodny, pięknie zbudowany*⟩. **5.** (Kobieta, dama, panna) prześliczna z urody; o urodzie kameliowej, pastelowej; (osoba) o urodzie fertycznej pokojówki; pyszna (swą) urodą. **6.** *przen.* **u.** morza; gór, lasów, krajobrazu. **7. u.** życia ⟨*uroki, przyjemności życia*⟩. **8.** Niepowtarzalna uroda (języka pisarza) ⟨*piękno, piękność*⟩. **9.** Podkreślać czyją urodę ⟨*o fryzurze, stroju, włosach*⟩. **10.** Podziwiać czyją, stracić swą, dbać o swoją urodę. **11.** Mieć co (np. jasne włosy, świeżą cerę) za całą urodę: Za całą urodę miała: niewątpliwie ładne, bladojasne włosy i naprawdę wspaniałą, hożą i świeżą cerę. *Prusz. Trzyn. 102.* **12.** Być w pełni urody: Kiedy ją poznał, była w pełni urody. *Lim. Pam. 65.* **13.** *książk.* Jaśnieć całym blaskiem urody; roztaczać blaski swej urody: A tymczasem Rejenta nadobna kochanka, Telimena, roztacza blaski swej urody. *Mick. Tad. 343.* **14.** *pot.* Mieć pretensje do urody ⟨*uważać się za urodziwego*⟩. **15.** Nabierać urody ⟨*o krajobrazie*⟩. **16.** Zachować ślady dawnej urody. **17.** Podobać się z urody; słynąć z urody, *daw.* urodą: Ten człowiek słynął za życia urodą. *Słow. Zbor. 291.* **18.** Błyszczeć (męską) urodą; być urzeczonym czyją urodą; królować urodą (w salonach, na balu); jaśnieć urodą, obdarzyć kogo urodą (o naturze), odbijać urodą od reszty; odznaczać się, olśniewać, podbijać czyje serce, przypominać kogo, urzekać (swą), zachwycać kogo (swą), zachwycać się czyją, zwracać uwagę (swą) urodą: Zofia zachwyciła go nie tylko urodą, ale prostotą i wdziękiem. *Perz. Las 49.* **19.** *iron.* Nie grzeszyć urodą ⟨*być brzydkim*⟩. **20.** *pot.* Nie zbywa komu na urodzie ⟨*ktoś jest bardzo urodziwy, przystojny*⟩.

urodzaj 1. Bogaty, dobry, niezły, obfity, średni, świetny, wielki, wspaniały **u.** ⟨*zbiór z upraw; plon, żniwo*⟩. **2.** Klęska urodzaju. **3. u.** c z e g o a. n a c o: **u.** kartofli, owoców, zbóż a. na kartofle, na owoce, na zboże. **4.** *przen. żart.* **u.** n a k o g o: Na Rembeków był w nas urodzaj, przybyło ich trzech. *Rudn. A. Żołn. 91.* **5.** Wróżyć, zapowiadać **u.** (z czego, np. ze stanu pogody, z wyglądu rośliny). **6.** Słynąć urodzajem ⟨*o glebie, kraju, ziemi*⟩: Czarnoziem hrubieszowski słynie urodzajem. *Niwa VI, 1874, 203.* **7. u.** dopisał, nie dopisał; zapowiada się dobrze, źle; zapowiada co ⟨*obfite zbiory owoców, zbóż itp.*⟩.

urodzenie 1. (Osoba) bez urodzenia; niskiego, podłego urodzenia; dobrego, dostojnego, książęcego, lepszego, pięknego, szlacheckiego, wysokiego, zacnego, znakomitego urodzenia; (osoba) znakomita urodzeniem; (arystokrata, szlachcic) z urodzenia ⟨*w dawnej Polsce: osoba nieszlacheckiego rodu, pochodzenia; osoba szlacheckiego, arystokratycznego rodu, pochodzenia*⟩. **2.** Data, miejsce urodzenia; świadectwo (*przestarz.* metryka) urodzenia. **3.** Od urodzenia ⟨*od chwili urodzenia, od początku życia*⟩: Ślepy od urodzenia. **4.** Od urodzenia do śmierci ⟨*przez całe życie*⟩: Był darmozjadem od urodzenia do śmierci. **5.** Z urodzenia: a) ⟨*z natury*⟩: Kokietka, kupiec z urodzenia; upośledzony na umyśle z urodzenia; b) ⟨*rodem skąd*⟩: Krakowianin, warszawiak z urodzenia. **6.** Być kim z urodzenia (np. optymistą, realistą; artystą) ⟨*z natury, z usposobienia; mieć wrodzone skłonności, zdolności do czego*⟩. **7.** Mieć **u.**; pysznić się swym urodzeniem; wstydzić się swego urodzenia ⟨*w dawnej Polsce: pochodzić ze szlacheckiego lub arystokratycznego rodu; pysznić się swym rodem, pochodzeniem; wstydzić się swego rodu, pochodzenia*⟩: Aby być dobrym dyplomatą [wystarczało dawniej] „mieć" urodzenie i „maniery". *Niwa VI, 1874, s. 637.* **8.** Mieć co od urodzenia (np. znamię na ciele) ⟨*od chwili urodzenia, od początku życia*⟩. **9.** Mieć jakieś uzdolnienie, jakąś zdolność od urodzenia a. z urodzenia ⟨*z natury; mieć co wrodzone*⟩. **10.** Naby(wa)ć szlachectwo, zostać szlachcicem przez urodzenie ⟨*w dawnej Polsce: nabywać szlachectwo na skutek pochodzenia z rodu szlacheckiego*⟩. **11.** Należeć do jakiejś sfery urodzeniem a. z urodzenia ⟨*w dawnej Polsce: pochodzić z jakiejś sfery*⟩.

urodzić się 1. u. się k i m; j a k o k t o: Jam się twórcą urodził. *Mick. Dziady 162.* Urodził się jako syn bezrolnych chłopów. *Brand. M. Spot. 64.* **2. u.** się d o c z e g o: Urodzić się do pracy, próżniactwa, do walki. **3. u.** się m i ę d z y k i m, c z y m; w ś r ó d k o g o, c z e g o: To szczere dziecko Litwy. Urodziła się [...] między Litwinami. *Fel. E. Syb. III, 190.* Autorowi nie tyle chodzi o opisanie siebie i swych losów, jak o malowidło otoczenia, wśród którego się urodził, wychował i wzrastał. *Sienk. Szkice II, 13.* **4. u.** się n a k o g o ⟨*mieć wrodzone zdolności do czego; mieć wrodzone ambicje, dyspozycje, aby być kim*⟩: **u.** się na artystę. **5. u.** się n a c o ⟨*mieć wrodzoną predyspozycję do czego, być przeznaczonym do czego*⟩: Człowiek [...] Urodził się na pracę, jak ptak na latanie. *Witw. S. Piosnki 81.* **6.** Jakby się na świat urodził, jakby się na nowo na świat urodził ⟨*o kimś, kto się czuje silnym, zdrowym, odrodzonym*⟩. **7. u.** się g d z i e — n a c z y m; w c z y m: Faust urodził się na ziemi niemieckiej. *Matusz. I. Swoi 454.* Tu się w tej wiosce urodził, wychował. *Jun. Mazur. 161.* **8. u.** się na tronie ⟨*w rodzinie panującej*⟩. **9. u.** się pod dobrą, pomyślną, szczęśliwą gwiazdą; **u.** się w czepku ⟨*o kimś, komu się dobrze wiedzie, komu się szczęści w życiu*⟩. **10. u.** się pod nieszczęśliwą, złą gwiazdą; **u.** się nieszczęśliwie ⟨*o kimś, komu się źle wiedzie, kto nie ma szczęścia w życiu*⟩. **11. u.** się w c z y m ⟨*urodzić się w jakichś (dobrych lub złych) warunkach*⟩: **u.** się w biedzie, w bogactwie, w szczęściu. **12. u.** się z k o g o ⟨*z matki, z ojca, z małżeństwa*⟩: Z małżeństwa pana Mikołaja Chopina z panną Justyną Krzyżanowską urodziło się czworo dzieci. *Iwasz. J. Chopin 11.* **13.** Lepiej, żeby się nie urodził ⟨*o kimś, komu jest źle lub kto ma zginąć*⟩. **14. u.** się nisko; wysoko, z dobrej krwi ⟨*w dawnej Polsce: pochodzić z arystokracji, ze szlachty*⟩. **15.** Urodził się komu pomysł w głowie ⟨*przyszedł mu do głowy*⟩.

przysł. **16.** Jeszcze się taki (ten) nie urodził, co by wszystkim (każdemu) dogodził.

urodziny 1. Obchodzić, wyprawiać **u. 2. u.** czyje przypadają na dzień...; w jakimś miesiącu.

urodzony 1. Dobrze, szlachetnie, wysoko **u.**; nisko, źle **u.** ⟨*w dawnej Polsce: pochodzący ze szlachty, z arystokracji; pochodzący z mieszczan, z chłopów*⟩. **2. u.** komik, mówca, organizator; śpiewak, wódz, włóczęga; lotnik, żołnierz; *daw.* **u.** na żołnierza itp. ⟨*mający wrodzone zdolności do czego; komik, muzyk itp. utalentowany, zamiłowany*⟩. **3. u.** krakowianin, paryżanin, warszawianin (warszawiak) ⟨*rodem z Krakowa, Paryża, Warszawy; rodowity krakowianin itp.*⟩. **4. u.** w roku...; *daw.* rodzony w roku... **5. u.** z k o g o: Henryk Stecki, syn Ludwika, urodzony z Czackiej. *Zal. Marc. Wspom. 42.* **u.** z matki Polki. **6.** Być dobrze, źle urodzonym ⟨*w dawnej Polsce: być pochodzenia szlacheckiego, nieszlacheckiego*⟩: Jestem źle urodzony, więc niegodny zasiąść do stołu z możnymi. *Wikt. Papież 165.*

urok ● ⟨*powab, czar, wdzięk; piękność czego*⟩ **1.** Anielski, artystyczny, bolesny, cichy, cudny, czarodziejski, delikatny, demoniczny, dziecinny, dziewczęcy, dziewiczy, dziwny, głęboki, legendarny, łagodny, magiczny, miły, nadziemski, nadzwyczajny, naturalny, nieodparty, nieokreślony, nieopisany, niepojęty, niepokojący, niepospolity, nieprzeparty, niesłabnący, niesłychany, niewyczerpany, niewymowny, niewypowiedziany, niewysłowiony, niewytłumaczony, niezatarty, nieziemski, niezrównany, niezwalczony, niezwykły, odurzający, osobliwy, pociągający, poetyczny, posępny, przedziwny, przemożny, romantyczny, rzadki, sielski, silny, subtelny, szczególny, tajemniczy, tajemny, tęskny, wielki, wiośniany, zachwycający, złowrogi **u.**; **u.** duchowy, fizyczny, kobiecy, niewieści, osobisty, zmysłowy: Znużenie balowe dodało jakby anielskiego uroku jej rysom. *Dygas. Pióro 19.* Śliczna jest Aniela, pociąga ku sobie urokiem nieprzepartym. *Chmielow. Dram. 283.* **2.** Coś, ktoś o uroku: Wszystko było cząstką [...] miasta o niewysłowionym uroku. *Par. Niebo 106—107.* **3. u.** właściwy czemu (komu): Ustronie to przedstawiało wdzięki i uroki wsi właściwe. *Orzesz. Broch. I, 41.* **4. u.** c z e g o: **u.** dzieciństwa, głosu, muzyki, nowości, poezji, tajemnicy, życia. **5. u.** d l a c z e g o (k o g o): Morze ma urok dla oka, dla ucha, dla piersi, co jego powietrzem oddycha. *Krasz. Kartki 236.* **6. u.** w k i m, w c z y m: Co to za urok jest dla nas w Polkach. *Słow. Listy I, 260.* **7.** Ktoś (dziecko, kobieta itp.) wielkiego, niezwykłego itp. uroku. **8.** Oczarowany, omotany, opętany, opromieniony, otoczony, owiany, podbity, porwany, upojony urokiem; obojętny na **u.**; pozbawiony, świadomy uroku; odarty z uroku. **9.** W całym uroku: Księżyc w całym uroku jaśniał na czystym szafirze. *Gosz. Lir. 67.* **10.** Mieć **u.**; mieć w sobie **u.**; mieć swój **u.**: Ma w sobie urok istot przewrotnych, urok ciągnący jak magnes każdego mężczyznę. *Zap. G. Mił. 409.* **11.** *daw.* Mieć co za **u.** ⟨*wykazywać, przejawiać co jako cechę ujmującą*⟩: Wymowa Wereszczyńskiego męska i poważna ma za urok właściwy szczerotę i naturalność. *Mech. Wym. I, 557.* **12.** Nadawać **u.** czemu, odbierać, podnosić, powiększać, przełamać, psuć, rozpraszać, roztaczać, rozwiewać, stanowić, (s)tracić, wywierać na kogo, zabijać, zachować, znać, znajdować **u.**: Dziś ma się to wszystko: i wioskę i ogród [...] ale wiek i rozum wszystkiemu temu urok odebrało. *Łęt. Wspom. 17.* Świeże powietrze [...] plusk wody [...] stanowią urok tego miejsca. *Szmag. Dymy 155.* Jedno słowo może zabić urok wszystkiego co jest... *Strug Krzyż III, 79.* **13.** Liczyć na **u.**: Liczył [...] na urok swego imienia, na sławę niezwyciężonego wodza. *Sienk. Pot. V, 11.* **14.** Czarować, jaśnieć, jednać, napawać (się), odznaczać się, olśniewać, otaczać (się), pociągać, podbijać (serca), przejmować, przemawiać, przyciągać, tchnąć, upajać się, wabić urokiem: Obejście się jej tchnęło dziwnym urokiem, który serca podbijał. *Siem. L. Kart. 69.* **15.** Być, znaleźć się, zostawać pod urokiem kogo, czego. **16.** Nabierać, pozbawiać, przydawać, przysparzać, skąpić, użyczać uroku, uroków: Gospodyni hoża, urodziwa, nie skąpiąca młodzieńcowi uroków wetknęła na drogę kawał sera. *Wikt. Papież 186.* **17.** Tracić na uroku. **18.** Wyzwolić się spod uroku. **19.** Odzierać, ogołacać, otrząsać się z uroku. **20.** Opierać się, poddawać się, podlegać, ulegać urokowi kogo, czego. **21. u.** chwyta za serce, czaruje, działa, emanuje, ginie; kryje się w czym; leży w kim, w czym; obezwładnia, oczarowuje, ogarnia, oszałamia kogo; otacza, owiewa kogo, co; pierzcha; pociąga, podbija kogo; poi komu duszę, polega na czym; porywa kogo, promienieje od kogo, od czego; pryska; przemawia do kogo; przygasa, rozwiewa się: W czym leży jego urok? Czy w specjalnym jakimś miłym mrużeniu powiek, w uśmiechu, w spojrzeniu? *Ukn. Strachy 219.* Ogarniał nas urok rozkwitającej bujnie literatury młodopolskiej. *Pig. Komb. 153.* Długo poił nam dusze urok wieczornej przechadzki. *Staff L. Poezje II, 87.* Urok knajpy nie polegał na ilości wypitych kieliszków. *Witkiew. S. Gier. 91.* **22. u.** tchnie od czego; tkwi w kim, w czym; uwodzi, wabi; wieje od kogo, z kogo, czego; wzmaga się, zamroczył kogo; znajduje się w kim, w czym; zniewala, znika: Poważny, prawie biblijny urok tchnął od tej grupy, słońcem ozłoconej. *Gomul. Miecz II, 14.* Urok książki [...] tkwi [...] w przemiłym, pełnym humoru gawędziarstwie. *Rocz. Lit. 1938, 209.* Z całej jej postaci giętkiej i zgrabnej wiał urok młodości. *Krzywosz. Jula 18.*

● **u.** ⟨*według przesądów ludowych: urzeczenie, czary*⟩ **23.** Diabelski, diabli, szatański, zły **u.**: Przetrzyj więc oczy i pluń poza siebie, bo to był tylko jakiś diabli urok. *Belc. Tarło 156.* **24.** Na psa **u.**! *daw.* na psa **u-i**! ⟨*okrzyk wyrażający uznanie, podziw dla czegoś udanego; również rodzaj zaklęcia, mającego zapobiec niepowodzeniom, nieszczęściom*⟩: Wam, Magdusiu, na psa urok, kury darzą się prześlicznie. *Dygas. Marg. 145.* Na psa uroki, nie mów tak, abyś nie powiedział w złą godzinę. *Kaczk. Olbracht. II, 259.* **25.** Czynić, odczyniać, odganiać, rzucać, zadać, zamawiać **u.**; zdejmować **u.** z kogo, z czego: Chciały jej tam baby stare urok odczyniać węglami na wrzątku. *Konopn. Balcer 66.* Teraz mi na nie już patrzeć nie dają, jakbym ja, broń Boże, urok miał rzucić na mojego chłopca. *Krasz. Jerm. 177.* **26.** Wierzyć w **u-i**. **27.** Chronić od uroku, ochraniać przed urokiem. **28. u.** pada, spada na kogo, na co.

urosnąć p. **urastać**

uróżowany Twarz **u-a**, policzki **u-e** mrozem, zimnem ⟨*twarz, policzki w rumieńcach; twarz zaróżowiona, policzki zaróżowione od zimna*⟩.

urwać, urywać 1. u. c o: Urywać dzwonek ⟨*dzwonić gwałtownie, natarczywie*⟩: W [...] kamienicach zajętych przez lekarzy domownicy cierpiącego obywatela urywają dzwonki [...] dobijają się do drzwi. *Prus Kron. II, 314.* **2.** O mało dzwonka nie urwał ⟨*dzwonił gwałtownie*⟩. **3. u.** głowę, łeb; **u.** komu głowę, łeb ⟨*zrobić krzywdę, zrobić co złego, dokuczyć; zaszkodzić*⟩: Te przeciągi mogą głowę urwać. *Mostow. Kariera 82.* **4.** Głowy nie urwie ⟨*nic nie zrobi, nic złego nie zrobi*⟩: Może się dowiedzieć, bo ty za hulaszczo żyjesz... — To i co? głowy mi nie urwie. *Tyg. Ilustr. 13, 1900.* **5.** Mało głowy nie urwie ⟨*o silnym wietrze, przeciągu*⟩: Wiatr, że mało głowy nie urwie. *Grusz. An. Od Karpat 137.* **6.** Urywać sobie głowę ⟨*martwić się o co; mieć z czym dużo kłopotów*⟩: Pan Zygmunt [...] niech sobie głowę urywa [...] aby tylko młodzież sprowadził i zabawę ożywił. *Jun. Bruk. 53.* **7. u.** czemu głowę, łeb ⟨*unieszkodliwić, zniszczyć co*⟩: Postanowiłem [...] paragrafowi dziesiątemu łeb urwać, a swoją drogą organizację przeprowadzić. *Niemoj. J. Wspom. 292.* **8. u.** łeb hydrze ⟨*zniszczyć co, zniszczyć w zarodku, unieszkodliwić*⟩: Miał król słuszność, gdy chciał urwać łeb hydrze knowań i buntów. *Śliw. A. Bat. 235.* **9.** Coś urywa ręce ⟨*jest bardzo ciężkie*⟩: Walizka urywa ręce. *Bogusz. Aniel. 19.* **10. u.** (komu) lat ⟨*zabrać, ująć*⟩: Czasie! [...] coraz to nam urywasz latek! *Zabł. Różne 398.* **11. u.** kawałek, trochę czasu ⟨*zabrać, zaoszczędzić trochę czasu*⟩. **12.** *daw.* **u.** ludzi, żołnierzy ⟨*zabić*⟩: Szwedzi [...] unikali bitwy i tylko w harcach urwano im do dwustu ludzi. *Moracz. Dzieje VI, 255.* **13. u.** nocy ⟨*skrócić czas snu*⟩. **14. u.** pieniędzy, **u.** ileś złotych, rubli itp. ⟨*nie dopłacić, utargować obniżkę ceny*⟩: Przeszłego tygodnia za pewną robotę po długim targowaniu urwał cztery złote. *Węg. Organy 155* **15. u.** wagi, **u.** deko, dwa deka itp.; **u.** na wadze ⟨*nie doważyć*⟩. **16.** Patrzeć, uważać itp., co by **u.**, gdzie by co **u.** ⟨*zabrać, ukraść*⟩: Szwabów tu w mieście dość, co tylko śledzą, gdzie by co urwać. *Konopn. Balcer 311.* **17. u.** n a c z y m, z c z e g o ⟨*zabrać, ująć; ukraść; oszczędzić*⟩: Dla siebie lub dla kogoś usiłuje urwać coś ze wspólnego dobra. *Państwo 11, 1955, s. 747.* Liczę, ale mi zawsze dwóch rubli brakuje. Może welwet do sukni będzie taniej kosztował, to bym z tego trochę urwała. *Dąbr. Ig. Felka 22.*

urwać się, urywać się 1. *pot.* **u.** się (od czego, z czego) ⟨*opuścić co niepostrzeżenie, wymknąć się*⟩: Pamiętajcie, żebyście się nie urwali. Obecność wszystkich obowiązkowa. *Braun Lewanty 165.* Urwał się na kilka dni od zajęć swych codziennych, aby odetchnąć na łonie przyrody. *Niedb. Łow. 17.* **u.** się z lekcji, ze szkoły, z zebrania. Przyjadę do Ciebie w sobotę lub niedzielę, chyba że będę miał pracę poza godzinami, a nie chcę się od takiej roboty urywać. *Nowa Kult. 8, 1954.* **2.** Urwać się jak pies z łańcucha ⟨*wyrwać się na swobodę*⟩. **3.** Dzwonek się urywa ⟨*ktoś mocno, natarczywie dzwoni; stale, co chwilę ktoś dzwoni*⟩. **4.** Góra, zbocze się urywa ⟨*zaczyna się stromizna, przepaść*⟩. **5.** Korespondencja, znajomość się urywa, urwała ⟨*ludzie przestają ze sobą korespondować, przestają utrzymywać znajomość*⟩. **6.** Opowiadanie się urwało, rozmowa się urwała (na czym) ⟨*zostało przerwane, została przerwana w pewnym miejscu*⟩: Opowiadanie się urwało na owym kupnie placów. *Dąbr. M. Noce II, 252.* **7.** Telefon się urywa ⟨*ciągle daje sygnały rozmów; ciągle ktoś dzwoni*⟩. **8.** Zarobki się (komu) urwały ⟨*ktoś stracił zarobki, przestał zarabiać*⟩: Jak pana nie stało, urwały mi się dworskie zarobki. *Prus Plac. 281.* **9.** Coś urywa się, jak nożem uciął, przeciął ⟨*kończy się nagle*⟩: Las urywa się, jak nożem uciął. *Sienk. Listy III, 222.*

przysł. **10.** Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie.

urwanie 1. *pot.* **u.** głowy ⟨*gorączkowy ruch, zamieszanie, tumult*⟩: Alarm, rwetes i urwanie głowy w domu. *Dygas. Pióro 55.* **2.** *pot.* **u.** głowy z kim, z czym ⟨*trudności, kłopoty z kim, z czym*⟩: Urwanie głowy z tym człowiekiem! Co list w interesie napisze — poezja, sonet, co pan chcesz wreszcie, tylko nie interes. *Berent Fach. 15.* **3.** *pot.* Mieć z kim, z czym **u.** głowy, *rzad.* łba ⟨*mieć z kim, z czym kłopot*⟩: Od samego wieczoru miał takie urwanie łba ze swoją Finką, małą, kudłatą suczką, jak jeszcze nigdy. *Mort. Wawrzek 170.* Mają urwanie głowy z cementem, z blachą, ze wszystkim. *Meis. Wraki 186.* p. głowa.

urząd 1. Centralny, dochodowy, dostojny, honorowy, intratny, mały, nieznaczny, miejscowy, niezawisły, pierwszy, płatny, skromny, świetny, ważny, właściwy, wysoki, zaszczytny, znaczny, znakomity, zyskowny **u.** ⟨*organ władzy publicznej; biuro, urzędnicy tego organu, stanowisko, funkcja urzędnika*⟩. **2. u.** celny, cywilny, dożywotni, duchowny, dziedziczny, elekcyjny, gminny; *daw.* gubernialny; *hist.* kanclerski; kwaterunkowy, miejski, mieszkaniowy, morski; *daw.* municypalny; *hist.* nadworny, nominalny, obieralny, państwowy, parafialny, patentowy, pocztowy, podatkowy, policyjny, poselski, powiatowy, publiczny, repatriacyjny, rozjemczy, *przestarz.* sądowy; *hist.* senatorski; skarbowy, śledczy, świecki, terenowy, *hist.* tytularny, wojewódzki, wojskowy, wykonawczy, *hist.* ziemski. **3.** Urząd Planowania; Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. **4. u.** stanu cywilnego. **5. u.** pierwszej, drugiej instancji: Jesteś wójtem. Niewielka to — to prawda — u nas persona, ale zawsze to urząd pierwszej instancji. *Bojko Dusze 26.* **6.** *daw.* Na **u.** ⟨*na obstalunek, na zamówienie*⟩: Stół był dębowy, na urząd robiony, ważący niemało. *Wol. Dom. I, 52.* **7.** *daw.* Jak na urząd: a) ⟨*jak na zamówienie*⟩: Na św. Jan wszyscy, jak na urząd, zmieniają mieszkania. *Tyg. Ilustr. 132, 1870*; b) ⟨*bezczelnie*⟩: Kłamie, jak na urząd. *SFA.* **8.** Z urzędu ⟨*z mocy swego stanowiska, urzędowo*⟩: Nie wyjdzie za ekonoma, bo nie chce męża, co z urzędu daje ludziom plagi. *Brück. Kult. III, 376.* Sąd bierze z urzędu pod rozwagę. *SPP.* Marszałek obszerne miał wpływy w kraju, i nie tylko z mocy samego swego urzędu, lecz również przez rozległe stosunki familijne. *Ask. Stulecia 79.* **9.** *przestarz.* Z mocy urzędu ⟨*na skutek pełnienia urzędu*⟩. **10.** Obrońca z urzędu ⟨*wyznaczony przez sąd*⟩: Zbrodniarza bronił adwokat z urzędu. *SW.* **11.** Brać (na siebie), dawać, dostać, kupić, mieć, nadać, objąć, obsadzić, ofiarować, opuścić, osiągnąć,

otrzymać, pełnić, piastować, porzucić, poruczyć, posiąść, powierzyć, powołać, przyjąć, przyznać **u.**; rozdawać, rozdzielać **u-y**; spełniać, sprawować; sprzedawać **u-y**; tracić, ustanowić, utworzyć, *daw.* wykupić **u-y**; wyrabiać (komu), wyszukać, zagarnąć, zajmować, zdawać (na kogo), złożyć **u.**: Poparty wpływem rodziny Krasińskiego, otrzymał urząd w komisji oświecenia. *Kraus. Typy 88.* Powinno się [...] powołać urząd państwowy, który by sprawował nadzór nad szkołami. *Lib. Lit. IX, 257.* Pan jesteś tutaj urzędnikiem i źle pan spełniasz swój urząd. *Żer. Syzyf. 36.* W uniwersytetach [...] włoskich [...] w sprawowaniu urzędów akademickich [...] niemałą pamięć po sobie Polacy zostawili. *Lel. Polska IV, 423.* Kilka już osób [...] obiecało wyrobić [...] urząd przy bibliotece. *Fredro A. Odl. 255.* Zawiadywała gospodarstwem kobiecym na zamku i często tu przebywała, ale daleko chętniej zdawała ten urząd na starą klucznicę. *Kaczk. Olbracht. I, 28.* Pełen niechęci i zgryzoty, książę Adam urząd swój złożył. *Niemc. Pam. 1807, s. 149.* **12.** Przenieść, wejść, wstąpić, wybrać, *daw.* wynieść na **u.**: Opuściliśmy Sandomierz, udając się do Radomia, gdzie ojca przenieśli na wyższy urząd. *Dan. W. Not. 2.* Pewnie mówiły tak [...] przez zazdrość, że się ją zawsze na ten urząd wybiera. *Górs. H. Czarn. 16.* Motorem [...] reform był [...] Jan Łaski, którego Aleksander wyniósł na urząd kanclerza. *Bobrz. Dzieje II, 10.* **13.** Starać się, ubiegać się, zabiegać o **u. 14.** Dosłużyć się; *daw.* dostąpić; pozbawić kogo, zrzec się urzędu; cisnąć się, dochodzić do urzędu: Strojanow [...] nie cisnął się do godności i urzędów. *Smolka Lubec. II, 239.* **15.** Kwalifikować się, powołać kogo do urzędu, na **u.**: Obowiązki i powinności obywatela powołały go do wysokich urzędów. *Siem. L. Portr. I, 336.* **16.** Pretendować do urzędu; *daw.* wynieść kogo do urzędu. **17.** Uchylać się, usunąć się od urzędu: Usunąwszy się od urzędów publicznych [...] osiadł w zaciszu wiejskim. *Siem. L. Portr. I, 333.* **18.** Rugować kogo, ustąpić, usunąć kogo (się) z urzędu; *pot.* wylecieć z urzędu; wypędzić, *pot.* wysadzić kogo, *pot. środ.* zdjąć kogo, złożyć, zrzucić kogo z urzędu: Tomasz Łubieński jako minister spraw wewnętrznych usuniętym został z urzędu. *Kraus. Typy 83.* Sołtys gromady Stróża zdjęty został z urzędu sołtysiego przed dwoma miesiącami. *Dz. Pol. 274, 1954.* Zrzucono Mańkę z urzędu, a wybrano Stasię. *Górs. H. Czarn. 70.* **19.** Wymienić kogo z urzędu ⟨*tytułując kogo, wymienić urząd, jaki pełni*⟩: Marszałek usadził wedle godności zaproszonych, wymieniając każdego z imienia i urzędu. *Sienk. Pot. II, 121.* **20.** Handlować urzędami; obsypywać kogo urzędami; zaszczycić kogo urzędem: Dla zaskarbienia sobie jego przyjaźni obsypał go urzędami i starostwami. *Rzew. H. Zamek 10.* Należał, zdaje się, do znaczniejszej szlachty w ziemi gostyńskiej, gdzie zaszczycany był urzędami: cześnika i podkomorzego. *Korzon Wewn. IV, 208.* **21.** Kierować urzędem. **22.** *daw.* Wywoływać sprawy przed urzędem: Tam rzędem stały spisane sprawy, które przed urzędem woźny sam [...] wywołał. *Mick. Tad. 36.* **23.** Być na urzędzie: Przybyłe z Inflant poselstwo skarżyło [...] że coraz więcej jest Polaków na urzędach. *Moracz. Dzieje V, 197.* **24.** Dosłużyć się (np. rangi, stopnia) na urzędzie. **25.** Obsadzać, osadzać kogo na urzędach: Radził monarsze [...] na urzędach osadzać ludzi słabych i niezdolnych, aby nimi kierować podług woli. *Mech. Wym. I, 132.* **26.** Pozostawić kogo, siedzieć, utrzymać kogo (się); *daw.* zasiadać; zostawać na urzędzie: Podstarości, stary szlachcic, siedział już od 30 lat na swoim urzędzie. *Kub. Szkice I, 319.* **27.** Zatwierdzić, zawiesić kogo na urzędzie, w urzędzie ⟨*w sprawowaniu urzędu*⟩: Mógł zawieszać w urzędach osoby duchowne. *Moracz. Dzieje I, 216.* **28.** Sprawa wlecze się po urzędach. **29.** Dosłużyć się (np. rangi, wysokich poborów) w urzędzie. **30.** Odebrać co (np. dowód osobisty, zaświadczenie) w urzędzie. **31.** Pracować w urzędzie; zatrudnić kogo w urzędzie. **32. u.** dostał się komu, w czyje ręce; przechodzi na kogo, w czyje ręce; trwa (ileś czasu); wakuje: Urzędy dostały się w ręce [...] zaufanych sług zwycięzcy. *Zachor. Dzieje 260.* Urząd rektora trwał sześć miesięcy. *Śniad. Koll. 27.* **33. u.** działa, reguluje sprawy: Spytałem [...] czy we Włoszech nie ma żadnych urzędów regulujących sprawy mieszkaniowe. *Brand. M. Spot. 18.*

urządzać, urządzić 1. u. c o: Urządzać awantury, sceny; urządzić awanturę, scenę; **u.** piekło ⟨*awanturować się*⟩: Któregoś dnia urządził w domu takie piekło, jakiego wieś dawno nie pamiętała. *Mort. Dni I, 78.* **2. u.** bal, festyn, konkurs, uroczystość, zabawę; najazd, obławę, polowanie, spisek, zasadzkę; odczyt, przedstawienie, teatr amatorski; tańce, turniej, wieczór towarzyski, wycieczkę, wystawę ⟨*organizować*⟩: Czy ona tego balu umyślnie dla mnie nie urządziła. *Bał. Dom 63.* W tłusty czwartek [...] urządzili Rzymianie przepyszny festyn karnawałowy. *Chłęd. Odr. 287.* Berlin był widownią uroczystości, urządzonych na wielką skalę. *Tyg. Ilustr. 19, 1900.* **3. u.** bankiet, przyjęcie, wesele ⟨*robić, wydawać*⟩: Postanowiła urządzić małe przyjęcie [...] przygotowała kanapki i upiekła ciastka. *Pytl. Fund. 76.* **4. u.** dom, mieszkanie, pokój ⟨*zagospodarowywać, meblować, przystrajać*⟩: Cieszył się tym zacisznym, bogatym, chociaż nienajgustowniej urządzonym domem i atmosferą spokoju. *Jackiew. Wiosna 23.* **5. u.** basen, gabinet lekarski, laboratorium, pracownię itp. ⟨*wyposażać odpowiednio, przystosowywać do użytkowania*⟩: Basen urządzony był w ten sposób, że u samego wejścia rzeczki do stawu zbudowano groblę, która podniosła poziom szyi rzecznej. *Żer. Ludzie II, 26.* **6. u.** harce ⟨*harcować*⟩: Na zagonkach ich klasy urządził harce pies z kotem. *Świerszcz. 43, 1953.* **7. u.** imieniny ⟨*robić przyjęcie imieninowe*⟩. **8. u.** kpiny, śmiechy, żarty ⟨*kpić, śmiać się, żartować*⟩: Bohater opowieści [...] urządza żarty, które czasem bawią. *Wojc. K. Pow. 17.* **9. u.** ogród ⟨*zakładać*⟩. **10. u.** owację ⟨*robić*⟩. **11.** Urządzać płacze, ryki, krzyki, wrzaski; urządzić płacz, ryk, krzyk, wrzask ⟨*płakać, krzyczeć, wrzeszczeć*⟩: Tatusiu, Jadwiga urządzi wielki ryk. *Kunc. Zagr. 20.* **12. u.** (komu) pogrzeb ⟨*sprawiać*⟩. **13. u.** posłanie, spanie ⟨*przygotowywać*⟩: Koleżanki urządziły mi spanie [...] po kilku minutach czekała na mnie pościel książęca. *Rudn. L. Stare I, 169.* **14. u.** rzeź ⟨*dokonywać rzezi*⟩. **15. u.** święcone, święta ⟨*przygotowywać*⟩. **16. u.** zebranie ⟨*zwoływać*⟩. **17. u.** sobie życie ⟨*organizować sobie życie*⟩: Mają możność kierować swoim losem, urządzić sobie życie godne człowieka. *Jackiew. Jan 52.* **18. u.** k o g o: a) ⟨*organizować komu życie, pobyt, pracę, mieszkanie itp.*⟩: Urządziłem ją

w Warszawie [...] Niech sobie sama radzi dalej. *Twórcz. 7, 1953, s. 38*; b) *rub.* Urządzić kogo ⟨*zrobić komu co złego; zbić kogo; skrzywdzić kogo; źle się komu przysłużyć*⟩: Tak go urządzili, że przeleżał dwa tygodnie w szpitalu. **19.** *iron.* Ładnie kogo urządzić ⟨*postawić kogo w niewygodnym położeniu; oddać komu niedźwiedzą przysługę*⟩: Ładnie mnie urządzili, nie ma co mówić. *Bał. Dom 82.* **20.** Już ja go urządzę! ⟨*rodzaj pogróżki: ja mu pokażę!*⟩. **21. u.** c o d l a k o g o: a) ⟨*organizować*⟩: Dla zjednania ministrów, senatorów i posłów urządził dla nich na koszt magistratu kilka obiadów. *Smol. W. Mieszcz. 86*; b) ⟨*przystosowywać co do czyjej wygody, czyich potrzeb*⟩: Dom drewniany [...] był urządzony mniej dla gospodarza, niż dla gości. *Weys. Józ. Puszcza 182.*

urządzać się, urządzić się 1. u. się jak pasza ⟨*zagospodarować się, wyposażyć mieszkanie wygodnie, luksusowo*⟩: Prowadził tam życie bardzo zbytkowne, zakupywał drogocenne dywany, broń wschodnią, urządził się jak pasza. *Chłęd. Pam. II, 31.* **2.** *pot.* Urządzić się z c z y m: a) ⟨*załatwić się z czym, pokierować czym*⟩: Z krową umiał się zawsze tak urządzić, że mu pasał ktoś inny. *Bogusz. Kura 223*; b) ⟨*źle czymś pokierować, narobić sobie kłopotu*⟩: Tak się urządził z mieszkaniem, że pozostał bez dachu nad głową.

urządzenie 1. Dodatkowe, kompletne, kosztowne, niezbędne, nowe, nowoczesne, podręczne, podstawowe, precyzyjne, proste, skomplikowane, solidne, specjalne, świeże, wadliwe, zbytkowne **u.**, **u-a** ⟨*mechanizmy, zespół przyrządów, budynki służące do określonych czynności, ułatwiające prace*⟩. **2. u.**, **u-a** alarmowe, automatyczne, chłodnicze, chłodzące, dźwigowe, elektroakustyczne, elektryczne, energetyczne, fabryczne, gospodarcze, grzejne, higieniczne, hutnicze, instalacyjne, kanalizacyjne, komunalne, komunikacyjne, kontrolne, kotłowe, laboratoryjne, mechaniczne, melioracyjne, miejskie, mieszkalne, ochronne, oświetleniowe, państwowe, pokładowe, pomiarowe, pomocnicze, pompowe, prądotwórcze, przeciwpożarowe, przeładunkowe, radarowe, regulujące, sanitarne, sportowe, śluzowe, techniczne, telefoniczne, transportowe, turystyczne, usługowe, utylizacyjne, warsztatowe, wentylacyjne, wewnętrzne, wiertnicze, wodne, wodolecznicze, wyciągowe, zapłonowe, zdrowotne: Wśród gęstych drzew kryły się fabryczne urządzenia, hale, maszyny. *Szew. Kleszcze 236.* Powstały nowe dzielnice, parki [...] linie kolejowe, urządzenia miejskie: jak wodociągi, kanalizacja, tramwaje. *Janow. Warsz. 117.* Woda wtargnęła na rufę porywając ze sobą wszystkie urządzenia pokładowe. *Cent. Czel. 34.* Wszystkie miejskie urządzenia usługowe były zniszczone w 100% — Wrocław był bez wody, bez światła, bez gazu, bez komunikacji. *Malc. Gran. 83.* [Doktor] przez lat kilka badał za granicą urządzenia zdrowotne wielkich stolic. *Gomul. Ciury I, 30.* **3. u.** domowe ⟨*wyposażenie*⟩: Ciepły klimat [...] Wygoda i dostatniość urządzenia domowego — nie wypuszczały z tego kraju. *Żer. Przedw. 15.* **4. u.** socjalne, społeczne ⟨*instytucje zorganizowane w celu zaspokajania potrzeb społecznych w zakresie ochrony zdrowia, rozwoju oświaty, pomocy społecznej, np. szkoły, żłobki, szpitale, domy dziecka, biblioteki itp.*⟩: Wybudowano już 11 bloków mieszkalnych, urządzenia socjalne — żłobek i przedszkole. *Głos Wielkopol. 267, 1954.* **5.** Termiczne urządzenia przeciwmgłowe ⟨*na lotnisku: urządzenie założone wzdłuż dróg startowych, którego działanie, w chwili zbliżania się samolotu, rozprasza mgłę przez wytworzenie cieplnych prądów pionowych*⟩. **6. u.** czego: **u.** mieszkania, pokoju, wnętrza ⟨*umeblowanie, wyposażenie*⟩: Urządzenie pokoju przedstawia się bardzo skromnie. *Ptaś. Miasta 403.* **u.** statku ⟨*wyposażenie w maszyny, we wszelkiego rodzaju aparaty, w meble itp.*⟩. **7. u.** d o c z e g o ⟨*służące do czego*⟩: Na brzegu przygotowano już urządzenia do wciągnięcia wieloryba [...] umocowano wielokrążki z linami stalowymi. *Cent. Wyspa 293.* **8. u.** w c z y m ⟨*gdzie*⟩: W oborze tej było przedziwne urządzenie. Kiedy krowa chciała pić i dotykała pyskiem koryta, wtedy otwierał się kurek i woda płynęła do koryta. *Świerszcz. 3, 1951.* **9.** Schemat urządzenia; sieć urządzeń, system urządzeń. **10.** Budować, instalować, konserwować, montować, planować, stosować, uruchomić, wmontować, wprowadzić, zaprowadzić, zainstalować, zbudować, zmienić, zniszczyć **u.**, **u-a**; wyposażyć, zaopatrzyć w **u.**, w **u-a**. **11.** Korzystać z urządzenia, z urządzeń. **12.** Manewrować, manipulować urządzeniem, urządzeniami. **13. u.** funkcjonuje, składa się z ...; służy do czego, wykonuje jakąś czynność: Urządzenie mojej izdebki składa się z dwóch krzeseł, stołu i łóżka. *Brand. K. Troja 69.* Dźwigiem nazywamy urządzenie, służące do podnoszenia przedmiotów na określoną wysokość. *Ignat. Maszynozn. 141.*

urządzić (się) p. **urządzać (się)**

urzec, urzekać 1. u. k o g o, c o (czyje oczy) — c z y m ⟨*pociągać, zachwycać*⟩: **u.** kogo urodą, wdziękiem, pięknem, bogactwem, naiwnością itp. Urzekała jego oczy swą lekką, gibką postacią. *Morc. Wyrąb. I, 44.* **2. u.** k o g o, c o (spojrzeniem, oczami) ⟨*według ludzi zabobonnych: rzucać urok, czary; (za)czarować*⟩: Oko czarne, pełne, a tak przenikliwe [...] że gdy je w ciebie utkwił, lękałeś się, aby cię nie urzekł lub nie oczarował. *Chodź. Pisma II, 26.* **u.** bydło. **3. u.** serce ⟨*pozysk(iw)ać czyje uczucie*⟩: Marzenie wielkiego wizjonera [Balzaka] jak gdyby siłą tęsknoty materializuje się w osobie mającej wszystkie dane na to, aby urzec serce i ambicję człowieka, wyobraźnię pisarza. *Boy Balz. 41.*

urzeczony 1. u. c z y m ⟨*olśniony, oczarowany, zachwycony*⟩: **u.** czyją urodą, wdziękami; czyim głosem; niezwykłością czego: Jacek był urzeczony urodą rynku. *Morc. Ptaki 128.* **2.** Czytać co, patrzeć (na kogo, na co), słuchać kogo, stanąć jak **u.**: Widownia słuchała go jakby urzeczona. *Wrocz. K. Wspom. 59.*

urzekać p. **urzec**

urzędnik 1. Drobny, gorliwy, niski, niższy, opieszały, *daw.* przedni; przekupny, służbisty, systematyczny; dobrze (źle) sytuowany, uposażony; typowy, wysoki, wyższy, zaufany, zbiurokratyzowany **u.**; **u.** któregoś, niskiego, wysokiego stopnia ⟨*ten, kto pracuje w urzędzie; osoba mająca jakiś urząd, stanowisko, godność*⟩: Nie zdołał się [...] wysunąć [...] na żadne wybitne stanowisko i pozostał nadal drobnym urzędnikiem. *Hertz P. Sedan 169.* Zgromadzili się w nie-

zwykłej liczbie najprzedniejsi urzędnicy koronni. *Szajn. Jadw. III, 35.* **2. u.** bankowy, celny, cesarski, cywilny, gminny; *hist.* grodzki; kancelaryjny, kolejowy; *hist.* koronny, litewski; królewski, kurialny; miejski, *daw.* municypalny; ministerialny; *hist.* nadworny; państwowy, pocztowy, powiatowy, prywatny, publiczny, sądowy, skarbowy, świecki, terenowy; *hist.* tytularny; wiejski, wojewódzki, wojskowy; *hist.* ziemski. **3. u.** c z e g o: **u.** administracji, firmy, instytucji, państwa, poczty, powiatu, stanu cywilnego, województwa: Był [...] średnim urzędnikiem administracji wielkiego wydawnictwa. *Otw. Czas 33.* **4. u.** do specjalnych (szczególnych) poruczeń, zleceń. **5. u.** na kolei, w sądzie, w wojsku, w województwie; z nominacji, z wyboru. **6.** Awansować, delegować, przyjąć; *daw.* ustanowić; zatwierdzić, zawiesić (w czynnościach), zwolnić urzędnika; pracować jako **u.**: Ustąpił z biura, w którym pracował jako urzędnik. *Kleiner Słow. I, 122.* **7. u.** kończy, zaczyna urzędowanie, pełni obowiązki, urzęduje; zajmuje stanowisko, urząd: Każdy urzędnik póty tu [w Ameryce] zajmuje swój urząd, póki jego partia przedstawia większość rządzącą. *Sienk. Listy I, 189.*

urzędowanie 1. Całodzienne **u.** ⟨*pełnienie czynności w urzędzie, w biurze*⟩. **2.** Czas, godziny, miejsce urzędowania (np. sądu); początek, koniec urzędowania. **3.** Objąć **u.**, *daw.* wejść na **u.** ⟨*objąć stanowisko*⟩: Świetnie skończył wydział prawny, wszedł na urzędowanie, skromne jak zwykle na początek i szczupło uposażone. *Biał. Szkice 18.* **4.** Rozpoczynać, rozpocząć, zaczynać, zacząć; skończyć **u. 5.** *przestarz.* Przywrócić kogo do urzędowania; powrócić na **u. 6.** Wprowadzić kogo w **u.** ⟨*w czynności urzędowe*⟩. **7.** Przeszkadzać komu, zawiesić kogo w urzędowaniu.

urzędowy 1. Cennik **u.**; ceny **u-e** ⟨*zatwierdzony(-e) przez odpowiednie władze (np. przez prezydium rady narodowej, przez rząd*⟩. **2. u-a** cenzura ⟨*rządowa*⟩. **3.** Czapka **u-a**; strój **u.** ⟨*odpowiedniego kroju i z emblematami danej instytucji, danego urzędu*⟩. **4.** Czas **u.**: W Polsce czasem urzędowym jest czas środkowoeuropejski, większy dokładnie o 1 godzinę od czasu uniwersalnego. *Rybka Wiad. astr. 18.* **5.** Czynność **u-a** ⟨*wykonywana na rzecz urzędu, dla urzędu, z polecenia urzędu*⟩. **6.** Droga **u-a** ⟨*załatwianie sprawy w urzędzie, w instytucji — w ustalonym trybie*⟩: Postanowili nie dopuścić tej sprawy na drogę urzędową, a załatwić ją polubownie. *Strug Ludzie 24.* **7.** Gmach **u.** ⟨*gmach, w którym mieści się urząd, instytucja, władza*⟩. **8.** Godziny **u-e** ⟨*podczas których trwa praca w urzędzie, w których urząd jest czynny*⟩: W starostwie grodzkim godziny urzędowe już się dawno skończyły. *Putr. Rzecz. 142.* **9.** Hierarchia **u-a** ⟨*ustopniowanie władz, funkcji w urzędzie*⟩. **10.** Język **u.** ⟨*język oficjalny w danym kraju, obowiązujący w urzędach, w szkolnictwie*⟩. **11.** *pot. środ.* Kawałek **u.** ⟨*sprawa (do rozpatrzenia)*⟩: W biurku swym zbyt długo trzymał pod bibułą urzędowe kawałki. *Ejs. Bajki 64.* **12.** Kroki **u-e** ⟨*działanie, wystąpienie władz*⟩: Wykradła dziecię i uciekła z Lublina. Objawienia stroskanych rodziców w gazetach i kroki urzędowe zostały bez żadnego skutku. *Sztyrm. Pow. I, 157.* **13. u-a** mina ⟨*sztywna, wymuszona; poważna*⟩: Z miną urzędową, jak gdyby nie znał zupełnie uroczej petentki, wytrzyma atak i wszystkie miny, gesty, płacze. *Strug Krzyż II, 175.* **14.** Odpis **u.** ⟨*sporządzony w urzędzie lub poświadczony przez urząd*⟩. **15.** Osoba **u-a** ⟨*przedstawiciel urzędu, pracownik urzędu*⟩: Nie, nie jestem z kuratorium, nie jestem w ogóle żadną osobą urzędową. *New. Archip. 45.* **16.** Papier **u.**; pismo **u-e** ⟨*pismo skierowane do kogoś przez urząd; korespondencja urzędowa*⟩: Był to urzędnik wielce niskiego stopnia, rozwożący po dworach papiery urzędowe. *Orzesz. Pam. III, 215.* **17.** Pozew **u.**; wezwanie, zawiadomienie **u-e** ⟨*wysłany(-e) przez urząd; oficjalny(-e)*⟩. **18.** Przysięga **u-a** ⟨*złożona wobec władz (np. w sądzie)*⟩. **19.** Religia **u-a** ⟨*obowiązująca, panująca w danym państwie*⟩. **20.** Sprawa **u-a** ⟨*dotycząca urzędu, wchodząca w zakres kompetencji urzędu; oficjalna*⟩. **21.** Pieczęć **u-a**; stempel **u.** ⟨*pieczęć (zwykle kształtu prostokątnego lub okrągłego) zawierająca nazwę urzędu*⟩: Wydobyła szybko zza stanika sukni wielki arkusz papieru z urzędowym stemplem. *Orzesz. Eli II, 286.* **22.** Styl **u.** ⟨*kancelaryjny*⟩. **23.** Tajemnica **u-a** ⟨*dotycząca urzędu, wiadoma tylko pracownikom danego urzędu*⟩. **24.** Tłumacz **u.** ⟨*tłumacz wyznaczony przez urząd; będący na etacie urzędu*⟩. **25. u.** ton ⟨*nie nacechowany emocjonalnie; poważny, suchy, oficjalny*⟩: Inspektor chrząknął służbowo i począł urzędowym tonem wyjaśniać, że [...] utworzone zostało Państwowe Zjednoczenie Przemysłu Spożywczego. *Wilczek Nr 16, 146.* **26.** Tytuł **u.** ⟨*ustalony, zatwierdzony przez urząd, przez władze*⟩. **27.** Wiadomość **u-a** ⟨*sformułowana i podana przez urząd, pochodząca od osób urzędowych*⟩. **28.** Wizyta **u-a** ⟨*składana przedstawicielom władz lub przez przedstawicieli władz*⟩: Ograniczył się do złożenia wizyt urzędowych kuratorowi, rektorowi i dziekanowi. *Ask. Hist. 389.*

urznąć, urżnąć 1. u. sieczki ⟨*naciąć*⟩. **2.** *pot.* **u.** marsza, obertasa, galopadę; **u.** od ucha ⟨*zagrać zamaszyście, z werwą*⟩. **3.** *rub.* **u.** partię, partyjkę (szachów) ⟨*zagrać*⟩.

urznąć się, urżnąć się, urzynać się 1. *posp.* ⟨*upić się, spić się*⟩: **u.** się do nieprzytomności, jak bela, jak nieboskie stworzenie, jak świnia, jak jasny gwint; **u.** się na całego, na trupa; w pień, w sztok. **2. u.** się — c z y m: Ostro urżnęliśmy się czystą Władek i ja. *Tuwim Jarm. 9.*

usadzić (się) 1. u. k o g o n a c z y m, w c z y m, p r z y c z y m (p r z y k i m) ⟨*posadzić*⟩: **u.** kogo na krześle, w fotelu, przy stole, przy sobie **2.** *posp.* **u.** k o g o ⟨*utemperować kogo; dokuczyć komu; zaszkodzić komu*⟩: Jedno moje słowo i jutro wylecisz pan z policji. Ja pana usadzę. *Wiech Śmiej I, 203.* **3. u.** c o: **u.** kleksa ⟨*zrobić*⟩. **4.** *przestarz.* **u.** c o — c z y m: **u.** drogę drzewami ⟨*wysadzić*⟩. **5.** *daw.* **u.** się n a k o g o ⟨*zasadzić się; zawziąć się*⟩: Ale gdy się nieszczęście na kogo usadzi, tysiączne przeciwności ze wszech miar gromadzi. *Karp. Zab. VII, 41.*

uschnąć, usychać 1. u. o d c z e g o ⟨*stać się suchym*⟩: Liście usychają od gorąca. **2.** *pot.* Usychać w biedzie ⟨*marnować się*⟩: Ona młoda, jej dopiero na świat, więc po co ma usychać w biedzie? *Prus Plac. 207.* **3.** *pot.* Ktoś usycha w oczach ⟨*gwałtownie mizernieje*⟩: Rozalka [...] więdnie i usycha w oczach. *Orzesz. Pompal. 65.* **4.** Usychać z a k i m ; **u.** z

pragnienia ⟨*tęsknić za kim*⟩: Trzy lata już za nim usycha. *Niedź. Dzieło 112.* Nie widząc Teodory, z pragnienia usycha. *Tremb. Różne 35.* **5.** Usychać z c z e g o ⟨*tracić siły, zdrowie z jakiego powodu*⟩: **u.** z głodu; **u.** z miłości, z rozpaczy, ze strachu, z tęsknoty, z żalu; **u.** z nudów: Odkąd zniknęła jak sen jaki złoty, usycham z żalu, omdlewam z tęsknoty. *Słow. Poem. I, 292.* Ja tu usycham z nudów i rozpaczy, że nic nie robię. *Prus Emanc. II, 77.* Gdyby mi kazano być egoistą, usechłbym ze złości. *Święt. A. Dram. 174.* **6.** *pot.* Głowa komu usycha; mało komu głowa nie uschnie ⟨*ktoś martwi się, kłopocze się czymś*⟩: Głowa mi usycha, myśląc co to ma znaczyć. *Bart. A. Niew. 3.* Jak mi czasem na myśl przyjdzie [...] jakie mogę mieć w razie czego wydatki, to mi mało głowa nie uschnie. *Dąbr. Ig. Felka 146.* **7.** *pot.* Język komu usycha, język by komu usechł ⟨*przymówka do poczęstunku alkoholem*⟩: Postawcie co, bo by mi język usechł. *Dygas. Beld. 74.* **8.** Niech ci (wam) język uschnie, bodaj ci (wam) język usechł ⟨*przekleństwa*⟩: Niech wam język uschnie! Jak możecie takie rzeczy gadać! *Sier. Now. 104.* Bodaj język usechł temu, kto mówi podobne kłamstwa. *Prus Far. I, 23.* **9.** *pot.* Noga, ręka komu uschła ⟨*komuś zanikły mięśnie nogi, ręki*⟩. **10.** *pot.* Ręka by komu uschła ⟨*ktoś nie może, nie powinien czego wykonać*⟩: Czy mógłby jej czegoś odmówić? Zrobić jej prawdziwą przykrość? Nigdy. Ręka by mu uschła. *Brand. K. Sams. 12.*

usiany u. c z y m ⟨*pokryty (na pewnej przestrzeni) dużą liczbą czego; upstrzony*⟩: Niebo **u-e** gwiazdami (tysiącami gwiazd); twarz **u-a** piegami, zmarszczkami; cieśnina **u-a** mieliznami, rafami; step **u.** kurhanami.

usiąść 1. u. okrakiem ⟨*usiąść obejmując przedmiot, na którym się siedzi, rozstawionymi nogami*⟩: Wtedy ojciec usiadł okrakiem na krześle. *Band. K. W cieniu 35.* **2. u.** przodem, tyłem (do kogo, do czego) ⟨*usiąść obróciwszy się do kogo, czego twarzą, plecami*⟩. **3. u.** zadem, na zadzie ⟨*o zwierzęciu: oprzeć cały ciężar ciała na tylnych nogach (łapach)*⟩: [Wilk] usiadł na zadzie i zawył przeciągle. *Bobr. Matka 200.* Ściągnął go naraz wędzidłami, że koń usiadł niemal zadem na ziemi. *Pięt. Współ. 64.* **4. u.** po turecku ⟨*usiąść na ziemi skrzyżowawszy nogi*⟩: Usiądziemy przy stole albo na dywanie po turecku i będziemy mówili o dawnych czasach. *Winaw. Roztw. 24.* **5. u.** w kucki a. w kuczki ⟨*przykucnąć na nogach zgiętych w kolanach*⟩: Usiadł w kucki przy popielisku. *Unił. Żyto 143.* **6. u.** d o c z e g o ⟨*usiąść przy czym, aby co robić*⟩: **u.** do stołu, do śniadania, obiadu; do jedzenia; **u.** do gry, do roboty. Usiadł do fortepianu. Grał cudne rosyjskie melodie. *Koźn. Rok 108.* **7. u.** d l a c z e g o ⟨*w jakim celu*⟩: Usiadłyśmy na murawie dla wypoczynku, a raczej dla odetchnięcia swobodą. *Fel. E. Syb. III, 296.* **8. u.** n a c z y m: **u.** na krześle, na ławce, na tapczanie; **u.** komu na kolanach: Ty wciąż uważasz mnie za dziecko, co ci może usiąść na kolanach i cackać się. *Iwasz. J. Odbud. 81.* **9. u.** na ławie oskarżonych ⟨*mieć wytoczoną sprawę; stanąć przed sądem*⟩. **10. u.** komu na karku, na kark: a) ⟨*zwyciężyć kogo, zgnębić, upokorzyć*⟩: Wolnym naprawdę [...] był wielki pan, a i ten dopóty tylko, dopóki nie usiadł mu na karku jeszcze większy, jeszcze możniejszy przeciwnik. *Łoz. Wł. Praw. I, 93.* Usiadł na kark Rzymowi i toczył krew bratnią. *Karp. Zab. VII, 40*; b) ⟨*być komu ciężarem, być na czyim utrzymaniu, mieszkać u kogo*⟩: Zamieszkały u niego [...] usiadły mu wszystkie trzy na karku. *Żer. Syzyf. 65.* **11. u.** na tronie ⟨*zostać królem*⟩: Wieśniaczka usiądzie na tronie Wazów, a my będziemy poddanymi jej. *Niemc. Jan 90.* **12. u.** p r z y c z y m: **u.** przy fortepianie, przy stole; **u.** przy kierownicy: Wsadzili go do przyczepki, jeden z policjantów usiadł przy kierownicy. *Szew. Kleszcze 205.* **13. u.** u ognia ⟨*usiąść przy ognisku, przy kominku*⟩: Usiadł u ognia i w milczeniu grzał pokostniałe ręce. *Rodz. Dew. 85.* **14. u.** w c z y m: **u.** w oknie. Usiadł w fotelu i ujął się za głowę. *Perz. Las 229.* **u.** w cieniu, w cieniu drzew. **15. u.** w nogach łóżka, w nogach chorego ⟨*usiąść w tej części łóżka, gdzie leżący ma nogi*⟩. **16. u.** z k i m, r a z e m z k i m: Usiedliśmy z dziećmi do śniadania. *Prus Drobiaz. 185.* Największym jej marzeniem było usiąść razem z gospodarzami do stołu. *Ward. Wyłom 28.* **17. u.** z a c z y m: Pchnął szerokie drzwi [...] usiadł za potężnym biurkiem, Cieślikowi wskazał fotel. *Szew. Kleszcze 97.* **18.** Bądź łaskaw **u.**, niech pan będzie łaskaw **u.** ⟨*formułka grzecznościowa*⟩: Niech pani będzie łaskawa usiąść: wyciąg będzie gotowy za pół godziny. *Urban. Księż. 287.* **19.** *pot.* **u.** i płakać ⟨*o sytuacji beznadziejnej, przykrej, której nie można zapobiec*⟩: Plecak — był tornistrem z tamtej wojny, niepakownym i niewygodnym [...] Jednym słowem — usiąść i płakać! *Koźn. Rok 79.*

usiedzieć 1. *pot.* Nie móc gdzie **u.**; nie móc **u.** długo, spokojnie; na miejscu, w miejscu ⟨*nie móc wytrwać na miejscu, wyrywać się gdzie*⟩: Nie może usiedzieć w domu ani minuty. *Bog. Wizer. 16.* Nie mógł znaleźć sobie miejsca, nie mógł usiedzieć spokojnie, skupić się. *Meis. Sześciu 189.* Nie mógł usiedzieć w miejscu. Coś go ciągnęło do ludzi, na ulicę. *Kłos. Wiosna 25.* **2.** Nie usiedzi na miejscu, nie usiedzi spokojnie ⟨*ciągle się kręci*⟩.

usiłowanie 1. Beznadziejne, bezskuteczne, daremne, długie, intensywne, karygodne, nadaremne, nadludzkie, nieustanne, niezmordowane, pojednawcze, połączone, próżne, szlachetne, troskliwe, zacne, zbawienne, zbiorowe, zobopólne **u.**; wielokrotne, wieloletnie **u-a**; **u-a** naukowe, pisarskie ⟨*usilne starania; starania, zabiegi, wysiłki*⟩: Najgroźniejszego nieprzyjaciela, przychodzącego od zewnątrz, zwycięsko odpierały połączone usiłowania. *Tyg. Ilustr. 108, 1870.* **2. u.** c z e g o: Nasze usiłowania wydobycia się z więzienia [...] zwróciły widać uwagę pilnujących nas policjantów. *Dan. W. Not. 355.* **3. u.** przestępstwa (kradzieży, morderstwa, włamania itp.) ⟨*działanie zmierzające do popełnienia przestępstwa, nie doprowadzające do jego dokonania*⟩. **4. u.** c o d o c z e g o: Usiłowania Dębińskiego co do zawarcia trwalszego rozejmu [...] rozbiły się. *Baliń. M. Polska III/2, 181.* **5. u.** w kierunku (jakim, czego): Poezja polska czasów jagiellońskich [...] nie zdobyła się na epikę, jakkolwiek usiłowań w tym kierunku [...] nie brakło. *Krzyż. J. Romans 199.* **6. u.** ze strony czyjej: Pomimo całego usiłowania z jego strony [...] wyczuliśmy natychmiast fałsz. *Schmidt Serv. 32.* **7.** *daw.* Czynić **u.**, **u-a** ⟨*czynić wysiłki*⟩: Zwolennicy rewolucji [...] czynili wszelkie usiłowania, by rozruszać

naród angielski. *Lim. Spol. XVIII, 212.* **8.** Obrócić **u.** wniwecz, paraliżować; *przestarz.* podejmować; podwoić, potroić, poprzeć (czynem), powtarzać, przedsiębrać **u., u-a**: Dla Polski w Polsce tylko można ze skutkiem podejmować usiłowania. *Piotr. R. Pam. I, 10.* Miał zamiar, w razie nieudania się pierwszego ataku, cofnąć się na uprzednie stanowiska i powtarzanymi usiłowaniami ciągle męczyć garnizon. *Powst. 1831, 80.* **9.** Skierować, zwrócić **u-a** na co, ku czemu: Całe usiłowanie skierować tylko mogę na to, żeby... *Dąbr. Ig. SPP.* Całe moje usiłowanie do tego jest skierowane, aby długi popłacić. *Krasz. Koresp. 365.* **10.** Uwieńczyć **u.** pomyślnym skutkiem; wesprzeć, wytężyć **u., u-a**: Prosiłem [...] ażeby uczeni pomocą lub radą raczyli wesprzeć usiłowania moje i przyczynili się do ulepszenia dzieła. *Mac. Pam. I, przedmowa.* **11.** Zespolić z kim swe **u-a**; zmarnować, zniweczyć **u., u-a.** **12.** Dokładać usiłowań; szczędzić, nie szczędzić usiłowania, usiłowań: Nie szczędził usiłowania i uczył, informował, zachęcał niezmordowanie. *Łoz. Wal. Dwór 50.* **13.** Dopomagać usiłowaniom, przeciwdziałać, sprzyjać usiłowaniu, usiłowaniom. **14. u.** daje rezultat; *daw.* bierze skutek; idzie na marne, powiodło się, przydaje się na co, rozbija się o co, spełzło na niczym, zmierza w jakimś kierunku (również w *lm*): Usiłowania Habsburgów uśmierzenia zbuntowanych prowincyj Niderlandzkich rozbijały się o ich potęgę handlową i morską. *Szeląg. Bałtyk 26.* Gdyby się coś zmienić miało na lepsze, to bym przecie widziała w tobie usiłowania zmierzające w tym kierunku. *Żer. Śnieg 45.*

usługa 1. Bezinteresowna, braterska, cenna, dodatkowa, drobna, duża, koleżeńska, niemała, nieoceniona, niepospolita, niepożyta, niesłychana, niezaprzeczona, niezastąpiona, ogromna, olbrzymia, osobista, powinna, pożyteczna, prawdziwa, przyjacielska, rzetelna, walna, ważna, wielka, wzajemna, znaczna, znakomita, znamienita, zwykła **u.** (również w *lm*) ⟨*pomoc okazana komu; przysługa; grzeczność; uprzejmość*⟩: Zarabiając w ten sposób na życie, jednocześnie oddawali bezinteresowne usługi społeczeństwu. *Brand. K. Sams. 161.* **2.** Ostatnia **u.** (oddać ostatnią usługę) ⟨*czynności koło umarłego, szczególnie pochowanie, pogrzeb*⟩. **3.** Dobra, doskonała, gorliwa, marna, najemna, uprzejma **u.**; *przestarz.* **u.** dworska, folwarczna ⟨*służba, służący, obsługa*⟩: Szlachta rozmawiała, posilając się piwem grzanym ze śmietaną i twarogiem, które dworska usługa roznosiła kuflami. *Rzew. H. Listop. II, 1.* **4. u., u-i** na czyją korzyść ⟨*usługiwanie komu, świadczenia na czyją korzyść; czynności usługowe*⟩: Dłużnik do czasu spłaty należności obowiązany był spełniać pewne usługi na korzyść wierzyciela. *Święt. A. Hist. I, 62.* **5. u.** p r z y c z y m ⟨*czynności usługowe*⟩: Usługa przy przenoszeniu mebli, przy ogrodzie, przy mieszkaniu, przy sprzątaniu. **6. u., u-i** u k o g o, u c z e g o ⟨*posługa*⟩: Przeznaczył go Dżambulard do ważniejszych usług u swego dworu. *Szajn. Szkice III, 106—107.* **7. u.** za usługę. **8.** Wymiana usług ⟨*świadczeń*⟩: Im więcej w społeczeństwie wzajemnej wymiany usług [...] tym bardziej jest ono użyteczne. *Krasz. Prus 214.* **9.** Ktoś do usługi, do usług ⟨*do posługiwania, do posług; służący, posługacz*⟩: Każę wam namiocik foremny sporządzić, baby do usług wam dam i zostaniecie w obozie. *Sienk. Pot. VI, 175.* **10.** Chętny, gotowy, skory do usług ⟨*usłużny*⟩. **11.** Obowiązany, przeznaczony, zdatny, zdolny do usług. **12.** (Ktoś, coś) na usługi ⟨*do czyjejś dyspozycji*⟩: Choć każda z pań [...] mówiła, że ich ekwipaże zawsze na moje usługi, wolałam pójść piechotą. *Fel. E. Syb. II, 149.* **13.** *przestarz.* Ktoś z usługi ⟨*ze służby*⟩: Jak to niedorzecznie tak być nieostrożnym, a gdyby kto drugi nadszedł nie ja, na przykład: ktokolwiek z usługi. *Bart. A. Niew. 51.* **14.** Mieszkanie, pokój z usługą ⟨*z obsłużeniem, ze służbą do czyjej dyspozycji*⟩. **15.** Opłata, płaca, wynagrodzenie, zapłata za usługę ⟨*za obsłużenie, za posługę*⟩. **16.** Do usług, do usług czyich ⟨*przestarzała dziś żartobliwa formuła grzecznościowa*⟩: a) ⟨*przy przedstawianiu się*⟩: Kazimierz Prackil... do usług! Bardzo mi przyjemnie. *Gąs. W. Pig. 6*; b) ⟨*oznacza potwierdzenie gotowości do usług*⟩: Spodziewam się, że kuzynek i teraz jest grzeczny... Do usług kuzyneczki. *Orzesz. Pam. I, 65.* **17.** Nieść, oddawać, ofiarować, okazywać, proponować, przyjmować od kogo, spełniać, świadczyć, wymieniać, wyświadczać **u-i** ⟨*pomoc, przysługi, uprzejmości*⟩: Inspiracja ludzi teatru, ich fachowe uwagi — mogą oddać ogromne usługi każdemu dramaturgowi. *Twórcz. 4, 1954, s. 194.* **18.** Świadczyliśmy sobie wzajemnie drobne usługi. *Rudn. A. Morze 77.* **19.** *daw.* Wyrządzić komu, czemu usługę ⟨*przysłużyć się komu, czemu*⟩: Trajan ukrócił hardość Daków, uwolnił Rzym od hańbiącej go daniny i tym wyrządził prawdziwą swojej ojczyźnie usługę. *Bielow. Wstęp 460.* **20.** (Z)robić, *daw.* (u)czynić komu usługę; (za)deklarować, poświęcać komu **u-i** ⟨*wyświadczyć przysługę, grzeczność; wyświadczać przysługi, grzeczności; wyświadczać przysługi, grzeczności; wyrazić gotowość do usług*⟩: Tym milej mi było zrobić taką drobną usługę człowiekowi tak zasłużonemu. *Mostow. Kariera 240.* Usługi swe poświęcają damie, która jest panią serca ich i myśli. *Niemc. Kaz. 96.* **21.** Wypowiedzieć swe **u-i** ⟨*swoją pomoc, swoje świadczenia na rzecz czyją*⟩: Co zrobimy, gdy Czertwan wypowie swe usługi? *Rodz. Dew. 147.* **22.** *daw.* Dać komu, czemu na **u-i** ⟨*dać do czyjej dyspozycji*⟩: Rzeczypospolitej dali na usługi hufiec pancerny. *Syrok. Gaw. 138.* **23.** Mieć kogo na **u-i** ⟨*do posług*⟩: Ma kamerdynera Włocha na swoje usługi. *Bart. A. Sat. 107.* **24.** Mieć kogo, co na usługach ⟨*mieć kogo, co do dyspozycji; móc kim, czym rozporządzać*⟩: Ma ogromny zamek, cztery wieże, złocisty powóz, konie [...] na swych usługach. *Słow. Ballad. 42.* **25.** Prosić o usługę, uchylać się od usługi ⟨*o przysługę, o grzeczność*⟩. **26.** Płacić za usługę ⟨*za obsługę, za usłużenie*⟩. **27.** Wywdzięczać się za usługę ⟨*za przysługę*⟩. **28.** Potrzebować, wymagać usługi ⟨*obsłużenia, posługi, pomocy*⟩: Możesz się udać na spoczynek, ponieważ już dzisiaj nie będę potrzebowała więcej twojej usługi. *Bog. Rodin II (1897), 222.* **29.** Obchodzić się, obywać się bez usługi ⟨*bez posługi, bez pomocy*⟩. **30.** *daw.* Brać do usługi ⟨*do służby, do posługiwania*⟩: Dzieci, jeżeli ma, do usług biorę lub do rzemiosła oddaję. *Kras. Podstoli 35.* **31.** Być do usługi; być do czyich usług ⟨*być gotowym wyświadczyć komu przysługę, grzeczność, usłużyć komu w czym*⟩. **32.** Jestem do usług ⟨*formuła grzecznościowa: służę, proszę*⟩: Czy mówię z panem Wokulskim? Wokulski powstał z krzesła i odparł obojętnie — Jestem do usług. *Prus Lalka I, 99.*

33. Najmować, przeznaczać, przychodzić, przyjmować, stawać, używać kogo do usługi, do usług ⟨*do posług*⟩: Do usług przychodziła mała wiejska dziewczynka. *Rudn. A. Niekoch. 6.* **34.** Być na **u-i** ⟨*być na każde wezwanie gotowym do usług*⟩: Jestem na twoje usługi, a proszę, żebyś mnie wcześnie uwiadomił o dniu chrztu. *Mick. Listy III, 473.* **35.** Być, (po)zostawać na czyich usługach ⟨*wysługiwać się komu*⟩: Realizmem posługuje się Żeromski pokazując bestialski terror caratu i ostateczne upodlenie i zgniliznę ludzi będących na jego usługach. *Pam. Lit. 1951 s. 52.* **36.** Korzystać, skorzystać, (z)rezygnować z usługi ⟨*z przysługi*⟩. **37.** Utrzymywać się z usługi, z usług ⟨*z posług*⟩. **38.** *przestarz.* Wspierać kogo usługą ⟨*pomagać komu*⟩. **39.** Zajmować się, zarabiać usługą ⟨*posługami*⟩. **40.** Ofiarować się, narzucać się komu z usługą, z usługami ⟨*z pomocą*⟩: Zwierzył mi się nieborak ze swoich kłopotów i ofiarowałem mu się z moimi usługami. *Lam J. Rozmait. 116.* **41.** *przestarz.* Poświęcić się usłudze kogo, czego ⟨*pomagać komu, czemu*⟩: Owdowiała w dwudziestym pierwszym roku życia i młodość swą poświęciła usłudze biednych. *Krasz. Latarn. IV, 14.*

usługiwać u. do stołu ⟨*podawać potrawy, napoje w czasie posiłku*⟩.

usługowy Punkt **u.** ⟨*placówka wykonująca różne usługi*⟩: Krawiecki, szewski punkt usługowy; sieć punktów usługowych.

usłużny 1. u. dworak, kolega, przewodnik ⟨*chętny do usług, uczynny*⟩. **2. u.** uśmiech (przywołać na twarz) ⟨*wyrażający usłużność, uczynność*⟩. **3.** *przestarz.* **u.** k o m u: Usłużny krajowi. Zwierzę usłużne człowiekowi. **4. u.** d l a k o g o: Panowie usłużni dla dam; **u.** dla wszystkich. **5. u.** w o b e c k o g o: **u.** wobec przełożonych.

usłyszeć 1. Nie **u.** od kogo (nigdy) dobrego słowa ⟨*nie otrzymać pochwały, zachęty; nie doświadczyć troskliwości, dobroci*⟩. **2.** Nie **u.** od kogo (nigdy) złego słowa ⟨*nie słyszeć nigdy wymówek, nie być ganionym*⟩.

usnąć 1. u. głęboko, smacznie, twardo; jak kamień, jak suseł; **u.** snem gorączkowym, krótkim, twardym; **u.** snem sprawiedliwego ⟨*zapaść w sen, zasnąć*⟩. **2.** *książk.* **u.** na wieki, **u.** snem wiecznym, wieczystym ⟨*umrzeć*⟩: Po ośmiu dniach usnął na wieki, ściskając mię za rękę. *Lam J. Głowy IV, 141.* Sędziwy starzec usnął z starości snem wieczystym. *Łoz. Wal. Szlach. III, 120.*

uspakajać, uspokajać, uspokoić 1. u. c o: **u.** bunt, rozruchy, zamieszki ⟨*uśmierzać, tłumić*⟩. **2. u.** dąsy, fumy, grymasy; obawę, strach; rozterki, tęsknotę, troski ⟨*łagodzić dąsy itp.; powodować, że ktoś przestanie się dąsać, obawiać, tęsknić; że przestanie mieć rozterki, troski*⟩. **3.** *daw.* **u.** dług ⟨*zaspokajać, spłacać*⟩. **4. u.** hałas, krzyki, kłótnie, waśnie ⟨*uciszać, uśmierzać*⟩. **5. u.** kraj, państwo; miasto itp. ⟨*zaprowadzać spokój w kraju, w państwie, w mieście itp.*⟩. **6. u.** nerwy ⟨*łagodzić, usuwać zdenerwowanie; przywracać równowagę nerwową*⟩: Próbował czytać książki, żeby uspokoić roztrzęsione nerwy. *Breza SPP.* **7. u.** skrupuły, sumienie ⟨*usuwać skrupuły, przywracać spokój sumienia; powodować, że ktoś przestaje mieć skrupuły*⟩. **8. u.** k o g o: a) ⟨*wpływać uspokajająco; uciszać*⟩: Woźny co chwila uspokajał kobiety tłoczące się pod drzwiami sekretarza gminnego. *Szew. Kleszcze 96*; b) *posp.* Uspokoić kogo ⟨*zabić*⟩: Jeśli jeszcze raz krzykniesz — sączył powolny jadowity szept — będę cię musiał uspokoić. *Szew. Kleszcze 169.* **9. u.** k o g o, c o — c z y m ⟨*uciszać; uśmierzać kogo, co — jakimś środkiem, w jakiś sposób*⟩: **u.** mówiących, hałasujących sykaniem; **u.** bunt siłą. Jazdę swoją uspokoił król groźbą dziesiątkowania. *Korzon Woj. II, 366.* **10. u.** k o g o — c o d o c z e g o: Uspokoił mnie co do losu dzieci. Trafiły w dobre ręce — mówił. *New. Chłopiec 200.*

uspakajać się, uspokajać się, uspokoić się 1. u. się jak za dotknięciem różdżki czarodziejskiej ⟨*natychmiast*⟩. **2.** *przen.* Uspokoić się na zawsze ⟨*umrzeć*⟩. **3. u.** się o k o g o, o c o ⟨*przestać się kłopotać, martwić o kogo, o co*⟩: Uspokajać się o chorego, o dziecko, o wyjazd. **4. u.** się w c z y m: **u.** się w gniewie, w płaczu ⟨*przestawać się gniewać, płakać*⟩. **5.** *pot.* **u.** się z c z y m ⟨*uporać się, załatwić się*⟩: Przychodzi czas, w którym ludzie, uspokoiwszy się z robotami, będą zawierać śluby małżeńskie i sprawiać wesela. *Stoj. Pszczółka 17, 1880.*

uspołeczniony Gospodarka **u-a**; handel **u.**; przedsiębiorstwo **u-e**; **u.** punkt sprzedaży; **u-e** środki produkcji ⟨*będące własnością społeczną*⟩.

usposabiać, usposobić 1. Coś usposabia, nie usposabia kogo do czego ⟨*skłania, nie skłania do czego*⟩: Niedzielne, słotne południe usposabiało do siedzenia w domu. *Olcha Most I, 41.* Widocznie mina Kubiaka nie usposabiała go do dalszej rozmowy. *Brand. M. Pocz. 35.* Wieczór, zwłaszcza księżycowy [...] usposabia do marzeń. *Chmielow. Fant. 11.* **2. u.** do snu, do rozmyślań. **3. u.** kogo (źle, wrogo itp.) przeciwko komu: Nikt jej wrogo przeciwko mnie nie usposabiał. *Zag. Chochl. 158.* **4. u.** kogo (dobrze, źle itp.) wobec kogo; względem kogo: Starał się usposobić go krytycznie wobec Anieli. *Kleiner Mick. I, 31.* Wszystkie cechy te [...] niedobrze względem niej ludzi usposabiały. *Orzesz. Ant. 29.*

usposobienie 1. Apatyczne, artystyczne, awanturnicze, burzliwe, chłodne, chmurne, chwilowe, delikatne, demokratyczne, dobre, doskonałe, dramatyczne, dziecinne, filisterskie, flegmatyczne, gorące, gwałtowne, humanitarne, kapryśne, kłótliwe, kobiece, koleżeńskie, krotochwilne, kwaśne, leniwe, lękliwe, łagodne, marzycielskie, melancholijne, męskie, miękkie, milczące, miłe, moralne, namiętne, nerwowe, niechętne, niemiłe, niepospolite, niespokojne, nieszczęśliwe, niezdrowe, niezwykłe, odważne, ogniste, optymistyczne; pełne dobroci, łagodności, spokoju itp.; pesymistyczne, poetyczne, pogodne, pojednawcze, pokojowe, ponure, porywcze, powolne, poziome, prędkie, prozaiczne, próżniacze, przekorne, przychylne, przykre, pustackie, romansowe, romantyczne, równe, sangwiniczne, sarkastyczne, satyryczne, sercowe, smętne, smutne, spokojne, szczere, szczęśliwe, szlachetne, szydercze, tchórzliwe, twarde, uczuciowe, ufne, wojownicze, wrażliwe, wrodzone, wrogie, wyborne, wybuchowe, wyniosłe, wzniosłe, zagadkowe, zgodne, zgryźliwe, zimne, złe, zmienne, żartobliwe, żółciowe, życzliwe, żywe **u.** ⟨*wrodzone właściwości, charakter, natura; również człowiek*

o określonym charakterze⟩: Ach, jaką ci ludzie o artystycznym usposobieniu mają skłonność do przesady. *Perz. Las 69.* Demokratyczne usposobienie Józefa oburzyło się na stosunki ich stronnika z arystokracją. *Sewer Zyzma 274.* Mam usposobienie kobiece: gdy o czym pomyślę dziś, chcę, by to się stało jutro. *Sienk. Bez dogm. III, 94.* Odznaczał się bardzo koleżeńskim usposobieniem, zawsze gotów do usług. *Dąbr. M. Noce III, 250.* Mój wygląd nic nie znaczy. Za godzinę mogę doskonale wyglądać. U mnie to kwestia nerwowego usposobienia. *Perz. Las 233.* Mam takie nieszczęśliwe usposobienie, że gdy mnie śmiech porwie, parsknąć muszę. *Fredro J. Żyw. 60.* Za dobrane usposobienia uważam usposobienia przeciwne, bo w takim razie jedno ma te własności, których brak drugiemu. *Sienk. Now. IV, 76.* **2. u.** c z e g o: **u.** ducha, duszy, serca ⟨*stan psychiczny; skłonność do czego*⟩: Od pewnego czasu czytuję wszystko, co harmonizuje ze smętnym usposobieniem mojej duszy. *Sarn. Febr. 112.* **3.** *przestarz.* **u.** d l a k o g o, d o k o g o, d o c z e g o; *rzad.* k u k o m u, c z e m u; p r z e c i w k o m u, c z e m u w z g l ę d e m k o g o, c z e g o; *daw.* **u.** n a c o ⟨*ustosunkowanie do kogo; skłonność do czego*⟩: W województwie sieradzkim [...] objawiały się takie same dla niego usposobienia. *Kaczk. SPP.* Byłby zachwycony wrogim usposobieniem szlachty do kapłanów i wojowniczymi instynktami najwyższych klas, gdyby zapał nie wybuchnął tak nagle. *Prus Far. II, 152.* Usposobienie do choroby piersiowej, wątłość [...] poderwały w nim system sercowy. *Sokoln. Cztern. 334.* - **u.** do smutku. - Mieli obadwa różne ku tej cywilizacji usposobienie. *Mac. Pism. I, 24.* Niepodobna ominąć owych głośnych objawów usposobienia narodu szlacheckiego w Polsce przeciw innowiercom. *Gumpl. Prawodaw. 86.* Było to [...] sądowanie usposobienia króla względem zamierzonej wyprawy. *Proch. Żółk. 17.* Nie wiem, kiedy mi wróci na długie listy usposobienie. *Żmich. Narc. 322.* **4.** W jakimś usposobieniu ⟨*będąc w jakimś nastroju, humorze*⟩: W ponurym usposobieniu zabrał się do czytania listu. **5.** Badać, budzić, objawiać, podsycać, sondować, wybadać, wykazywać, wypróbowywać, wyrobić, zmieniać, znać **u. 6.** Mieć jakieś **u.** ⟨*wykazywać jakieś cechy charakteru*⟩: Usposobienie ma pogodne, ale cierpi na jakąś chorobę nerwową. *Dąbr. M. Noce II, 76—77.* O wszystkim zapomni. Ona ma takie usposobienie. Wszystko wybaczy. *Nałk. Z. Dzień 24.* **7.** *przestarz.* Mieć do czego **u.** ⟨*mieć skłonność, pociąg do czego*⟩: Mieć **u.** do awantur. - Ja nie grałem, bom nie miał do tego usposobienia. *Chopin Wyb. 76.* **8.** Oddziaływać, wpływać na **u. 9.** Wpadać w jakieś **u.**: Wypiwszy ostatnią filiżankę herbaty, wpadł w usposobienie bardzo ponure. *Prus Wyb. 6.* **10.** Być jakiegoś usposobienia ⟨*wykazywać jakieś cechy charakteru*⟩: Wyglądał zdrowo, był wesołego usposobienia, mowny, żywy w ruchach. *Dyb. B. Pam. 290.* **11.** Być jakim usposobieniem, z usposobienia; być kim z usposobienia ⟨*wykazywać jakieś cechy charakterystyczne; wykazywać jakieś upodobania, zdolności, skłonności*⟩: Stanowił prawdziwe oparcie w trudnych chwilach: usposobieniem zawsze równy, pogodny [...] wierny. *Sokoln. Cztern. 424.* Z usposobienia gwałtowny, łatwo się unosił. *Śliw. A. SPP.* Była z usposobienia wesoła. *Goj. SPP.* Z usposobienia był flegmatykiem. Z usposobienia jest więcej satyrykiem niż poetą. *Sienk. Mieszan. 75.* **12.** Przypaść komu do usposobienia ⟨*do gustu, do smaku*⟩: Brał z książki to tylko, co mu do usposobienia przypadło. *Gomul. Ciury I, 111.* **13.** (Za)stosować się do czyjego usposobienia; zależeć od czyjego usposobienia. **14.** Odznaczać się jakimś usposobieniem ⟨*jakimiś cechami charakteru*⟩. **15.** Pasować do czego; różnić się usposobieniem: Stanowili w istocie rzeczy dobrane małżeństwo i pasowali usposobieniami do rodzaju swego życia. *Żer. Nawr. 153.* **16.** Coś jest zgodne, niezgodne; zgadza się, nie zgadza się z czyim usposobieniem ⟨*coś zgadza się, nie zgadza się z czyją naturą*⟩: Nie mam do tego ani chęci, ani głowy — i w ogóle są to rzeczy niezgodne z moim usposobieniem. *Sienk. Koresp. II, 305.* **17.** Iść za usposobieniem, za popędem usposobienia. **18.** Dogadzać, odpowiadać czyjemu usposobieniu. **19.** Być w usposobieniu ⟨*być dobrze usposobionym; być skłonnym do czego*⟩: Była przy głosie i w usposobieniu. Śpiewała strofkę po strofce, oklaskiwana przez całe towarzystwo. *Syg. Wysadz. 197.* **20.** Być w dobrym, wesołym; złym, ponurym itp. usposobieniu ⟨*być w dobrym itp. nastroju, humorze*⟩: Był z rana w wybornym usposobieniu. *Par. SPP.* Rad, że wraca do miasta, był w usposobieniu rozmownym. *Zap. G. Ptak I, 67.* **21.** Nie być w usposobieniu do czego ⟨*nie być usposobionym do czego, nie mieć chęci do czego*⟩: Nie był w usposobieniu do wywnętrzeń. *Konopn. SPP.* **22.** Coś leży w czyim usposobieniu ⟨*ktoś jest do czegoś zdolny, skłonny*⟩: To leży w usposobieniu ludzkim, aby wierzyć w rzeczy sprzeczne z rozumem. *Par. Niebo 169.* **23.** Odbijać się na usposobieniu ⟨*na humorze, na nastroju*⟩. **24.** Mieć co w usposobieniu ⟨*wykazywać skłonność do czego*⟩: Wzrok miał krytyczny i niemało w usposobieniu sarkazmu. *Chłęd. Barok. 439.* **25.** Różnić się w usposobieniu. **26. u.** jakie ogarnia, opuszcza kogo; panuje, zapanowuje gdzie ⟨*nastrój, humor*⟩: Barykę, jak to często bywa podczas posiedzeń uroczystych, ogarnęło usposobienie pustackie. *Żer. Przedw. 306.* Dziwne usposobienie zapanowało w końcu w obozie. *Sienk. Pot. I, 178.* **27. u-a** czyje zgadzają się ⟨*charaktery, natury czyje*⟩.

usposobiony 1. Być do kogo, do czego dobrze, przyjaźnie, wrogo, źle usposobionym ⟨*ustosunkowywać się do kogo, do czego dobrze itp.*⟩: Zachodziła w głowę, skąd Hanka dowiedziała się, że ojciec jest do niej źle usposobiony. *Pytl. Pożegn. 126.* **2.** Nie być usposobionym do czego (np. do rozmowy, do zwierzeń) ⟨*nie mieć chęci na co*⟩.

usprawiedliwiać (się), usprawiedliwić (się) 1. u. c o — c z y m ⟨*tłumaczyć co — czym; motywować, uzasadniać*⟩: Nieobecność usprawiedliwiał przewlekłą chorobą. *Życie Lit. 5, 1954.* Usprawiedliwiali się różnymi wykrętami. *Korzon Handl. 215.* Swoją niesłowność usprawiedliwił chorbą: zaniemógł niespodziewanie we Wrocławiu. *Mikul. Spot. 248.* **2. u. się** p r z e d k i m: Usprawiedliwiała się przed każdym, że przyjęcie takie skromne. *Nałk. Z. Niecierp. 90.* **3. u. się** z c z e g o: Usprawiedliwiał się z niesłusznych zarzutów. *Korz. J. Tad. 244.* Chciałbym się usprawiedliwić z różnych posądzeń, na które się czuję narażonym. *Kamień. Pam. 143.* **4.** Nie dający się niczym usprawiedliwić ⟨*niczym nieusprawiedli-*

wiony⟩: Wpadał w niczym nie dające się usprawiedliwić ataki wściekłości. *Czesz. Pokol. 64.*

usprawiedliwienie 1. Bezsensowne, nie mające sensu, całkowite, zupełne **u.** ⟨*to, co usprawiedliwia, co się przytacza, aby siebie lub kogoś wytłumaczyć przed kim; wyjaśnienie*⟩. **2.** Mieć, powiedzieć, przytoczyć, wynaleźć co na swoje **u.**; na **u.** czego ⟨*mieć, podać rację usprawiedliwiającą*⟩: Powiedział to na swoje usprawiedliwienie, chociaż był pewny, że w tym czasie nie opuścił ani jednej godziny. *Par. Niebo 217.* Kiedy go sędzia zapytał, co ma na usprawiedliwienie swego czynu, rzekł tylko: Nie chciałem zabić. *Brand. K. Sams. 64.* **3.** Prosić o **u. 4.** Szukać w czym usprawiedliwienia; widzieć, znaleźć (w czym) **u.**: Okoliczności — można w nich szukać usprawiedliwienia, ale czy czyn nie pozostaje czynem. *Was. IV. Rzeki 226.* **5.** Dodać, powiedzieć (co) tonem usprawiedliwienia: To świeże powietrze tak rozbiera — dodała tonem usprawiedliwienia. *Perz. Las 33.*

usta 1. Bezbarwne, bezmyślne, bezzębne, blade, bolesne, chciwe, czerwone, drobne, drwiące, drżące, dziecinne, dziewczęce, gadatliwe, gorące, gorzkie, grube, karminowe, koralowe, krwiste, kształtne, łagodne, łakome (pocałunków), maleńkie, małe, malinowe, miękkie, mięsiste, milczące, *książk.* miodopłynne, nabrzękłe, nabrzmiałe, niedomknięte, nieme, niewinne, obrzmiałe, obwisłe, odęte, okolone zarostem, oniemiałe, otwarte (szeroko), pąsowe, pełne, ponętne, popękane (od wiatru), potwarcze, plugawe, prawdomówne, pulchne, purpurowe, rozchylone, rozdziawione, rozpalone, roztulone, rozwarte, różane, rubinowe, ruchliwe, rumiane, sine; skore do śmiechu, do płaczu; skrzywione, słodkie; spalone, spieczone (gorączką a. od gorączki); spąsowiałe, spiekłe, spienione, spierzchnięte, spragnione, stygnące, suche, surowe, szalone, szerokie, szkarłatne, ściągnięte (bólem, cierpieniem, w ryjek, w ciup), ścierpnięte, śliczne, świeże, trzęsące się, twarde, uchylone, uśmiechnięte, uwiędłe, wąskie, wilgotne, wiśniowe, wpadłe, wpadnięte, wpółotwarte, wybladłe, wydatne; ładnie, pięknie wykrojone; wymalowane, wymowne, wysuszone (gorączką), zacięte, zaciśnięte, zapadłe, zapchane (jedzeniem), zapiekłe; kształtnie, ładnie zarysowane; zbielałe, zgięte w łuk, zimne, złośliwe, zmysłowe, zsiniałe, zwarte, zwiędłe, zwiędnięte, żarliwe **u.**; **u.** barwy a. o barwie kaliny, róży, rubinu, purpury itp. ⟨*otwór zamknięty wargami, wargi*⟩: Wszyscy stali jak rażeni piorunem, bez oddechu, z niemymi ustami i wzrokiem w ziemię wbitym. *Gomul. Mieszczka 157.* Oczy młodego człowieka były zamknięte, usta sine, trupia bladość twarz mu zalała. *Orzesz. Klat. 314.* W tej chwili z suchego gardła i spiekłych ust Kościuka wydobyły się słowa. *Par. Niebo 115.* Umierając, wyrzekła stygnącymi usty wróżbę. *Lamus I, 1908—9, s. 5.* Wzywa Ignasia, trzyma go w rozłożonych ramionach, całuje drżącymi szalonymi ustami. *Goj. Dziew. II, 115.* Zwiędnięte usta zacisnęły się w uśmiechu. *Kow. W. Rodz. 79.* Gorące argumenty padały jak kule z czyichś żarliwych ust. *Goj. Krata 7.* Mógł widzieć jej cudne oczy pod łukami przepysznych brwi [...] usta o barwie kaliny. *Żer. Nawr. 183.* **2.** Murzyńskie **u.** ⟨*wydatne, o grubych wargach*⟩. **3. u.** od ucha do ucha ⟨*bardzo szerokie*⟩: Czerwony jak burak, o twarzy ogorzałej i grubych rysach, z ustami od ucha do ucha i odstającymi wielkimi uszami, zwijał się raźno. *Kow. W. Dal. 235.* **4. u.** w ciup ⟨*stulone, ściągnięte; potoczne żartobliwe powiedzenie o skromnej, małomównej osobie*⟩. **5.** Głodne **u.**; sławne **u.** itp. ⟨*o osobie głodnej, sławnej*⟩: Teraz, gdy się rozchorował [...] przybyły trzecie głodne usta do nakarmienia. *Święt. A. Obraz. I, 144.* Pan Nowowiejski spłonął z ukontentowania, że go chwalba z tak sławnych ust wobec panien spotykała. *Sienk. Wołod. I, 77.* **6.** Czerwień, karmin, koral, maliny, purpura, róże, rubin ust ⟨*książkowe i poetyczne określenia koloru warg*⟩; nektar, słodycz, żar ust ⟨*książkowe i poetyczne określenie pocałunku*⟩: Ten warg koral, ust róże, te jagody mleczne, te oczęta, ginące w niebieskim błękicie! *Zabł. Firc. 71.* Ust nektarem nie darz zbytnio. *Lem. Czyn 153.* **7.** Między ustami a brzegiem pucharu ⟨*aluzja do tego, że między pożądaniem a wypiciem wiele się może zdarzyć (wg greckiego podania o Anceuszu, o którym przepowiednia głosiła, że nie będzie pił wina z własnej winnicy; właśnie w momencie, gdy już przykładał puchar do ust, został zabity przez dzika)*⟩. **8.** Z pieśnią, z przekleństwem, z pytaniem, ze śmiechem, ze śpiewem, z uśmiechem na ustach (robić co) ⟨*śpiewając(y), przeklinając(y), pytając(y), śmiejąc(y) się, uśmiechając(y) (robić co)*⟩: Zobaczyli maszerujący oddział wojskowy z pieśnią na ustach. *Kurek Woda 120.* **9.** Barwić **u.**; dawać (komu) **u.** (do pocałunku); gonić ustami **u.**; gryźć, zagryzać **u.** (do krwi); karminować, krzywić **u.**; maczać **u.** (w napoju, w płynie, w winie, w kieliszku), malować **u.**: Gdy myślę o niej, krzywię usta i czuję chęć dokuczenia jej. *Berent Fach. 183.* **10.** Mieć **u.** pełne słów ⟨*chcieć, próbować coś powiedzieć*⟩: Miał usta pełne słów, lecz nie mógł powiedzieć żadnego, jęczał tylko. *Makusz. Król 38.* **11.** Mieć zamurowane, zapieczętowane **u.**; siedzieć z zamurowanymi, zapieczętowanymi ustami ⟨*nie móc mówić; być zobowiązanym do milczenia*⟩: Ty masz siedzieć z zamurowanymi ustami. *Mort. Wiano 179.* Faraon zażądał objaśnień, ale mędrzec milczał wskazując na migi, że dla dalszych objaśnień ma zapieczętowane usta. *Prus Far. III, 113.* **12.** Nadstawiać **u.** (do pocałunku), nadymać **u.**; napełniać **u.** (jedzeniem); obcierać, oblizywać, odświeżyć **u.**; okalać **u.** (o uśmiechu); nie opuszczać ust (o grymasie, uśmiechu); osłaniać **u.**; otwierać **u.** (do mówienia, do śpiewu; ze zdziwienia, ze zdumienia); *książk.* ozłacać **u.** (o uśmiechu); palić, parzyć **u.**; płukać **u.**; podawać komu **u.** (do pocałunku): Najwykwintniejsza dama podawała mężczyźnie rękę do uściśnięcia, usta do pocałunku powitalnego. *Szajn. Jadw. III, 122.* **13.** *żart.* Odsznurować **u.**: a) ⟨*przestać milczeć*⟩; b) odsznurować komu **u.** ⟨*pozwolić mówić*⟩. **14.** Otworzyć komu usta ⟨*zmusić do mówienia, sprawić żeby ktoś mówił*⟩: Rozmowa z synem zerwała z jego serca kamienną pokrywę i otworzyła mu usta. *Orzesz. Niemn. III, 224.* **15.** Nie otwierać ust ⟨*nic nie mówić*⟩: Przez cały czas ust nie otworzył. *SFA.* **16.** Nie śmieć otworzyć ust ⟨*nie śmieć przemówić*⟩. **17.** Nie mieć do kogo ust otworzyć ⟨*nie mieć z kim rozmawiać*⟩: Jeśli bym pojechała, to bym nawet ust nie miała do kogo otworzyć. *Dąbr. M. Noce II, 121.* **18.** Podmalować, poruszyć, przygryzać **u.** (do krwi), rozchylić **u.** (w uśmiechu), *pot.* rozdziawić, rozewrzeć, różować, skalać (kłamstwem) **u.**; składać **u.** (do gwizdania, do śpiewu, jak do gwizdania, jak do

śpiewu, w ryjek, w trąbkę); skrzywić **u.** (do płaczu, jak do płaczu, w podkówkę; stulić **u.**; ściągnąć **u.** (w rurkę, w ryjek); ścinać **u.**; układać **u.** (do gwizdu, do płaczu, do śmiechu): Rozdziawił usta i rzucał ogłupiałe spojrzenia w stronę Ksawerego. *Brand. K. Sams. 386.* Gdy go o nich pytano, składał usta jak do gwizdania, a potem cmokał wargami i milczał. *Brand. K. Antyg. 293.* Stulił usta i znowu jął świstać jakąś zwariowaną melodię. *Morc. Ptaki 284.* Usta ściągnęła w rurkę dmuchając na gorące. *New. Pam. 216.* W okropnym bólu nieraz usta ścinał, kroczył ponuro. *Rom. Poezje IV, 171.* **19.** Położyć, złożyć **u.** na ustach; przycisnąć, przytulić **u.** do ust (do ręki, do czoła), spleść **u.** spleść się ustami (przy całowaniu): Wpół ją objąwszy, posadził na swoich kolanach, i zaczął pieścić; usta położył na ustach. *Rzew. H. Listop. II, 228.* Gorące usta przycisnęła do bladego jego policzka. *Orzesz. Na dnie I, 315.* **20.** Rozwiązać komu usta: a) ⟨*zmusić do mówienia, sprawić, żeby mówił*⟩: Pomyślał, że wino musi być dobre, skoro aż tak rozwiązało usta Wokulskiemu. *Prus Lalka I, 46*; b) ⟨*pozwolić mówić, zwolnić z tajemnicy*⟩. **21.** Sznurować **u.** ⟨*zacisnąć mocno*⟩: Przy stole tylko usta sznuruje. Patrzeć na jedzenie nie może... *Aud. Zbieg. 41.* **22.** Umoczyć **u.** w winie, wódce, kieliszku ⟨*trochę się napić*⟩. **23.** *książk.* Uśmiech rozjaśnia, rozchyla czyje **u.** ⟨*ktoś się uśmiecha*⟩. **24.** *książk.* Kłamstwo skalało czyje **u.** ⟨*ktoś skłamał*⟩. **25.** Wydymać, wyginać w podkówkę, wykrzywić **u.**; coś wykrzywia **u.** (grymas, niesmak, płacz); coś wypełnia **u.** (o goryczy); wzdymać, zacinać, zaciskać, zagryzać (do krwi), zakneblować, zapychać czym, zasłaniać, zatykać, zwilżyć **u.**: Serce się wówczas chłopcu od żalu ścisnęło, usta wykrzywił płacz. *Rol. Nowe 28—29.* Łkał i wył w ziemię, zapychając sobie nią usta, żeby nie krzyczeć. *Żer. Uroda 179.* Ręką aż sobie zasłaniała usta i krztusiła się od śmiechu. *Dygas. Zając 65.* **26.** Zamknąć **u.** na cztery spusty ⟨*zamilknąć całkowicie*⟩: Gdyby pan Gajowiec wiedział, o czym myśli ten młody człowiek w trakcie jego zawiłych wywodów, zamknąłby usta na cztery spusty. *Żer. Przedw. 291.* **27.** Zamknąć, zatkać komu **u.** ⟨*zmusić do milczenia*⟩: Obawia się skandalu... Plotkarzom usta chce zamknąć. *Gomul. Ciury I, 134.* Dwa lub trzy od sta swoich zysków poświęcają na cele filantropijne [...] aby zatkać usta tym, którzy krzyczeliby na wyzysk. *Zal. K. Górą 73.* **28.** Zamurować, zasznurować, zawiązać komu **u.** ⟨*zmusić do milczenia*⟩. **29.** Cisza jakby komu **u.** zasznurował ⟨*wielka cisza*⟩: Ludzie obchodzili cielsko Czerwonki naokoło w takiej ciszy, jakby wszystkim usta zasznurowało. *Twórcz. 8, 1954, s. 119.* **30.** Cisnąć się na **u.** (o słowach); spływać na **u.** (o uśmiechu); wybiegać na **u.** (o słowach, uśmiechu); występować na **u.** a. na ustach (o pianie, ślinie); wywołać co (np. przekleństwo, uśmiech) na **u.** **31.** Bluzgać, bryzgać przez **u.** (o krwi; *przen.* o przekleństwach); przebiegać przez **u.** (o uśmiechu); przechodzić, przeciskać się, przedzierać się przez **u.** (o głosie, słowach, żartach): Złośliwe uczucia [...] podniosły się mu w piersi falą wrzącą, bryzgającą przez usta zjadliwymi wyrazami. *Orzesz. Eli II, 245.* Ta wiadomość przez usta nie chce się przecisnąć. *Sienk. Ogn. II, 257.* To nigdy nie przejdzie przez moje usta. *SFA.* Głos się z trudnością przez zacięte usta przedzierał. *Żmich. Pow. 45.* **32.** Mówić, radzić, prosić itp. przez czyje **u.** ⟨*za pośrednictwem czyim*⟩: Idź za natchnieniem ludu lub rozumu, który ci przez me usta swej dodaje rady. *Zab. XV/1, 1777, s. 84.* **33.** Mówić, radzić, prosić itp. przez trzecie, przez dziesiąte **u.** ⟨*używając kilku pośredników*⟩: Dla mnie byłoby to bardzo przykro choć i przez dziesiąte usta o coś prosić u takich ichmościów. *Mick. Listy II, 30.* **34.** *przen.* Nabrać wody w **u.** ⟨*uparcie milczeć; nie chcieć się wypowiedzieć*⟩: Dziennikarze natomiast nabrali wody w usta. Rewolucja stała się tematem zakazanym. *Brosz. Opow. 91.* **35.** Kłaść co w **u.**; (po)całować (się) w **u.**, w same **u.**, prosto w **u.**; uderzyć kogo (się) w **u.**; wcałować co w **u.**; wlać co (np. lekarstwo) w **u.**; zaczerpnąć czego (tchu, powietrza) w **u.**; wpić się (ustami) w czyje **u.**: Kładł w usta kamyczki. *Kras. Życia IX, 27.* Nie powiedziała tego słowa — kocham — które tylekroć mu szeptano, wcałowywano w usta. *Goj. Dziew. II, 55.* **36.** Kłaść, wkładać komu w **u.** słowa, zdania, myśli itp. ⟨*przypisywać komu, powtarzać, podawać jako jego własne*⟩: Ręczę za dokładne powtórzenie wszystkich zdań, które Malinowskiemu w usta kładę. *Kamień. Pam. 48.* Wprowadził do swego pamiętnika (osoby), wkładając im w usta różne zdania, jakie mógł był w ich towarzystwie zasłyszeć. *Siem. L. Kart. 13.* **37.** Szukać czyich ust: Podeszła do niego, wspięła się na palce, dotknęła drżącymi rękami jego policzków i szukała ust. *Szew. Kleszcze 195.* **38.** Brać, wziąć co do ust; cisnąć co do ust; cisnąć się do ust (o słowach); ładować co (np. jedzenie); nieść, podnosić co (łyżkę, szklankę, pokarm itp.), przechylić co, przybliżyć co, przycisnąć co do ust; coś przyrasta do ust (o uśmiechu); przytknąć, przytulić co, przywrzeć czym, wlać co, włożyć co, wsunąć co do ust: Wziął do ust wężowaty cybuch nargili i pociągnął kilka razy. *Prus Now. IV, 59.* Chwyta go w ramiona i do ust ciśnie i tuli do łona. *Groza Poezje 56.* Pan Zagłoba uchwycił blaszankę i przechylił do ust; rozległy się długie grzdykania. *Sienk. Ogn. II, 180.* Musiał przybliżyć ucho do jej ust, bo mówiła już bardzo niewyraźnie. *Brand. K. Sams. 89.* Rękę jej do ust przycisnął. *Dygas. Pióro 92.* Włożył palce do ust i gwizdał. *Kow. W. Rodz. 106.* **39.** *pot.* Nie brać, nie wziąć czego do ust ⟨*nie jadać czego; nie lubić jakiejś potrawy*⟩: Papryki, zupy szczawiowej nie weźmie do ust. **40.** Nie wziąłbym tego do ust ⟨*nie chciałbym tego jeść*⟩. **41.** Nic nie brać do ust ⟨*powstrzymywać się od jedzenia i picia*⟩: Całymi dniami nie brał nic do ust. *Rund. A. Żoln. 91.* **42.** *przen.* Ślina, ślinka idzie do ust ⟨*ktoś ma na co apetyt*⟩: Takiemu, który przywykł do smacznych kąsków, na samo wspomnienie idzie do ust ślinka. *Dygas. As 60.* **43.** Przykładać palce do ust ⟨*na znak milczenia*⟩. **44.** Mówić, co ślina przynosi do ust ⟨*mówić bez zastanowienia, bez kontroli, bez wyboru*⟩: A wiecie co to przyjacielska zabawa? tak bez ceremonii [...] gdzie się mówi, co ślina przyniesie do ust. *Krasz. Latarn. III, 81.* **45.** Nie mieć co do ust włożyć ⟨*nie mieć nic do jedzenia*⟩. **46.** Nie móc nic do ust włożyć ⟨*nie móc jeść*⟩: Nie mógł do ust nic włożyć. Matka też nie miała apetytu. *Pięt. Łuna 11.* **47.** Odejmować sobie od ust ⟨*pozbawiać się jedzenia, zaspokojenia koniecznych potrzeb*⟩: Wie przecież, że sobie od ust odejmujesz, i że tu u nas już ostatnia bieda... *Orkan Pomór 29.* **48.** Posyłać całusa od ust. **49.** Otrzeć co (pokarm, tłuszcz itp.); toczyć pianę; piana się toczy;

wychwytywać, wydzierać, wydobywać, wypuszczać co z ust: Nie przestawał [...] palić cygara i wypuszczając z ust cieniutkie nitki dymu patrzył na pana Michała. *Orzesz. Pam. II, 184.* **50.** Dowiedzieć się, słyszeć, usłyszeć, zasłyszeć, wiedzieć, znać co z czyich ust ⟨*dowiedzieć się itp. od kogo*⟩: Najmniej od roku nie słyszał z ust żony „mójeś ty". *Dygas. Marg. 189.* O jednym tylko utworze wiemy z ust samego Chopina, że został skomponowany na Majorce. *Iwasz. J. Chopin 53.* Byliśmy wówczas dziećmi, ale dobrze znamy to wydarzenie z ust ojca. *Fiedl. A. Biz. 69.* **51.** Dowiedzieć się, słyszeć, usłyszeć, zasłyszeć z pierwszych ust ⟨*bezpośrednio*⟩, z trzecich, dziesiątych ust ⟨*pośrednio*⟩: Co zaś do źródła plotek, to dojść ich nie byliśmy w stanie, bo każdy słyszał od kogoś, a nikt z pierwszych ust. *Dan. W. Not. 395.* **52.** *przestarz.* Mieć co z czyich ust ⟨*być poinformowanym przez kogo*⟩: Mam to z ust godnego wiary oficera artylerii naszej, iż kiedy korpus jego mustruje się, muszą prosić Francuzów o pożyczenie naszych własnych armat. *Niemc. Pam. 1807, s. 119.* **53.** Podawać, powtarzać, przekazywać słowa, wieści, plotki itp. z ust do ust, *daw.* od ust do ust; słowa, wieści, plotki itp. idą, krążą, są podawane, mówione, powtarzane, przekazywane z ust do ust, *daw.* od ust do ust ⟨*o powszechnym przekazywaniu wieści, plotek itp.*⟩: Dziwne wieści krążyły z ust do ust. Tłum rósł. *Makowiec. Przyg. 221.* Wiadomość przekazywano sobie z ust do ust. *Brand. K. Człow. 319.* **54.** Słowa, wyrazy padają, płyną, sypią się, wybiegają, wychodzą, wydzierają się, wydobywają, wylatują, wypadają, wyrywają się z ust ⟨*ktoś wypowiada (jakieś) słowa*⟩. **55.** Nie (po)puszczać, wypuszczać pary z ust; ani pary z ust ⟨*milczeć; ani pisnąć; niczym się nie zdradzać; dochować tajemnicy*⟩: Cicho, sza! ani pary z ust! *Wołosz. Słow. 144.* **56.** Nie schodzić z ust ⟨*być przedmiotem ciągłych rozmów, opowiadań*⟩: Strzelanina nocna, próba wdarcia się do fabryki nie schodziła ludziom z ust. *Breza Uczta 214.* **57.** Wyjąć z ust ⟨*powiedzieć to, co ktoś miał na myśli*⟩: Doskonale, słusznie. — Z ust mi pan wyjął. — Poruszył pan to, co najważniejsze. *Ritt. Noc. 104.* **58.** Nie wypuszczać z ust cygara, fajki, papierosa ⟨*dużo palić*⟩. **59.** Wymknęło, wyrwało się komu co z ust ⟨*ktoś nieopatrznie coś powiedział*⟩. **60.** Dać, oddać pocałunek ustom ⟨*pocałować kogo w usta; odwzajemnić się pocałunkiem w usta*⟩. **61.** Chlustać ustami (o krwi); chwytać, łapać, łykać, pić co (oddech, powietrze, wiatr); cmokać, dotykać czego, mlaskać ustami; jeść pełnymi ustami; pokazywać się ustami (o krwi); poruszać; przylgnąć, przypaść, przywrzeć do czego; ssać co; szukać czego ustami; szukać ustami ust; wciągać, wypijać ustami: Zdarzyło mu się dotknąć w przelocie ustami jej policzka. *Żer. Przedw. 184.* Przypadł ustami do burzy włosów; objął rękoma ukochane ciało i tulił je. *Żer. Uroda 114.* Przywarła ustami gorącymi do jego ust, całowała mocno. *Kow. W. Dal. 82.* **62.** Kłamać ustami ⟨*wypowiadać kłamstwa*⟩. **63.** Słuchać z otwartymi, z rozdziawionymi ustami ⟨*w podziwie*⟩: Mówił [...] wierszyki Mickiewicza i Konopnickiej [...] Słuchali z rozdziawionymi ustami. *Kurek Ocean 131.* **64.** Być na ustach (wszystkich) ⟨*być wspominanym (powszechnie); być przedmiotem rozmów*⟩: Powrót Sobieskiego poprzedzała sława, imię jego było na wszystkich ustach. *Śliw. A. Sob. 176.* **65.** Kłaść palec na ustach ⟨*znak prośby o milczenie, nakazu milczenia*⟩. **66.** Mieć na ustach słowa ⟨*mówić o czym*⟩: Wodzowie i szlachta mieli na ustach jedno słowo: „paktować". Wysłano parlamentarzy. *Sienk. Pot. I, 194.* **67.** Mieć na ustach (co powiedzieć, o co spytać itp.) ⟨*chcieć, zamierzać co powiedzieć, o co spytać*⟩: Miała na ustach spytać swej Marysi, co by poczęła, gdyby jej matki nie stało. *Krasz. Chata III, 15.* **68.** Mieć na ustach uśmiech, żart ⟨*uśmiechać się, żartować*⟩. **69.** Umrzeć z czyim imieniem na ustach ⟨*wymawiać czyje imię przed śmiercią*⟩. **70.** Zawisnąć na czyich ustach: a) ⟨*uważnie słuchać, czekać na wypowiedzenie słów*⟩: Cała sala zawisła na jego ustach i czekała hasła, czekała rozkazów. *Śliw. A. Lel. 215*; b) ⟨*o uśmiechu: pojawić się*⟩: Gorzki uśmiech zawisł na jej ustach. *Orzesz. Pam. III, 31.* **70a.** Błąkać się, drżeć, gasnąć na ustach (o słowach, uśmiechu); gościć, igrać, osiadać, pojawiać się na ustach (np. o uśmiechu), rodzić się na ustach (o piosence); składać co (np. pocałunek) na ustach; skonać na ustach (o piosence, żarcie); *książk.* spocząć na ustach (o ustach); wycisnąć (pocałunek) na ustach; wykwitać, zaigrać, zajaśnieć, zakwitnąć, zgasnąć na ustach (o uśmiechu); zawrzeć, zastyganąć na ustach (o pieśni, słowie, uśmiechu, żarcie): Na ustach drży jakieś nie wymówione słowo. *Konopn. Now. IV, 32.* Piosenka rodziła się na jej ustach. *Żer. Dzieje II, 231.* Usta jej spoczęły na jego ustach, usta gorące jak płomień. *Żer. Uroda 113.* **71.** Błąkać się, przebiegać, przewijać się po ustach (o słowie, uśmiechu). **72.** Czuć, mieć co (smak, pokarm); gryźć, żuć, przeżuwać co (również *przen.*) w ustach; konać, więznąć w ustach (o słowach, myślach, przekleństwach, żartach); międlić, mleć, obracać co w ustach; zaschło komu w ustach: Nieraz ponosiła go wewnętrzna wściekłość i gryzł w ustach twarde wyrazy. *Żer. Przedw. 96.* Poruszając bez przerwy dolną szczęką, mełł w ustach prymkę. *Szew. Kleszcze 128.* **72a.** Coś brzmi w czyich ustach ⟨*ktoś coś wypowiada, ujmuje w jakiś sposób*⟩: Posłuchaj, jak będzie w moich ustach brzmieć ta historia. *Bełc. Król 255.* **73.** Nie mieć czego (pokarmu, napoju); nie mieć nic w ustach ⟨*nie jeść, nie pić*⟩: Pić mu się chciało. Słońce piekło, a wody nie miał w ustach od wczoraj. *New. Pam. 46.* **74.** Mieć miód w ustach ⟨*mówić przyjemne rzeczy; obiecywać korzyści*⟩: Knując zagładę, ma on zawsze miód w ustach. *Szajn. Jadw. IV, 13.* **75.** Mieć w ustach jakieś słowa, frazesy, sformułowania itp. ⟨*używać w wypowiedzi jakichś słów, frazesów itp.*⟩: W ustach macie pełno frazesów i siły, a nie umiecie spojrzeć w oczy faktom. *Sienk. Bez dogm. I, 110.* **76.** Mleć słowa, przekleństwa w ustach ⟨*wypowiadać je niewyraźnie, bełkotać*⟩: Mełł w ustach przekleństwa. *Szew. Kleszcze 263.* **77.** *przen. książk.* Obracać wyrazy w ustach ⟨*wypowiadać, artykułować wyrazy*⟩: Widać było, że po polsku nie mówił bardzo dawno, bo wyrazy ostrożnie obracał w ustach. *Żer. Uroda 340.* **78.** Coś komu rozpływa się w ustach ⟨*jest bardzo smakowite*⟩: Co do pasztetu! udał mi się, formę trzymał doskonale, a mimo to w ustach się rozpływał. *Gomul. Róże 182.* **79.** Coś komu rośnie w ustach ⟨*o jedzeniu: nie smakuje*⟩: Nie miał apetytu, żuł chleb, który mu rósł w ustach. *Jackiew. Jan 134.* **80.** Głos, jęk, pisk itp. brzmi w czyich ustach ⟨*ktoś wydaje głos, jęk, pisk itp.*⟩: Głęboki jęk, potem ostry pisk zabrzmiał w jej ustach. *Żer.*

Przedw. 226. **81.** Słowa zamarły w czyich ustach ⟨*ktoś przerwał mówienie, przestał nagle mówić*⟩. **82.** Zapomnieć języka w ustach; częściej *rub.* w gębie ⟨*nie mieć odpowiedzi, nie odpowiedzieć; nie móc przemówić*⟩: Czarne jej oczy tak się w mówcę wpatrzyły, że gdyby był w tę stronę spojrzał, byłby języka zapomniał w ustach. *Narzym. Ojczym 134.* **83.** Żyć w czyich ustach ⟨*być mówionym, powtarzanym*⟩: Zdarzenia tak dawne, jak przed dziesiątkiem lat zaszłe, żyją w ustach ludu i pójdą do potomności. *Brodz. Poezje 268.* **84. u.** bieleją, bledną, bolą, chwytają powietrze, drgają, drżą, dyszą, kraśnieją, krzywią się, kurczą się, latają (jak w febrze), opadają (kącikami), otwierają się, pąsowieją, pękają, pierzchną, płoną, pobladły, pokraśniały; poruszają się szeptem, bezgłośnie, posiniały, przybladły, rozchylają się, sinieją; składają się do gwizdania, do uśmiechu; skrzywiły się, spłonęły, ściskają się (w gniewie, w porywie gniewu, w zaciętości, w złości), trzęsą się, twardnieją; układają się (jak) do gwizdania, do płaczu, do śmiechu; wydymają się, wykrzywiają się, wyrażają co, zacinają się, zaciskają się, zadrgały, zasychają, zbielały, zbladły: Krew szybką i gorącą falą zalała jej policzki, usta spłonęły. *Goj. Dziew. II, 171.* W długim uścisku dłoni wypowiadamy sobie to, czego usta nie umiały wyrazić. *Krzywosz. Rusał. 136.* **84a.** *książk.* **u.** cichną, kłamią, krzyczą, milczą, mówią, powtarzają (słowa), przemawiają, szepczą, szydzą, śmieją się, ucichły, uśmiechają się, witają kogo ⟨*ktoś cichnie, kłamie, krzyczy, milczy itp.*⟩. **85. u.** dają pocałunek, darzą pocałunkiem, łączą się pocałunkiem a. w pocałunku; spoiły się (w pocałunku); spotkały się, zwierają się (w pocałunku): Chwycił ją młodzieniec w objęcia, usta ich spoiły się. *Korz. J. Koll. 154.* **86.** *książk.* **u.** komu brzmią czym ⟨*ktoś o czymś mówi*⟩: Wszystkim usta brzmiały nieustającą skargą przeciw niedołężnemu prowadzeniu wojny. *Sienk. Pot. VI, 81.* **87. u.** rozwiązały się ⟨*zaczęto mówić, rozmawiać (dużo, swobodnie rozmawiać)*⟩: Dopiero za przybyciem do gospody rozwiązały się usta, nastąpiły przyjacielskie uściski, przywitania. *Szajn. Szkice III, 125.* **88.** Usta się komu nie zamykają ⟨*ktoś jest gadatliwy; dużo mówi*⟩: Mama go bardzo lubi — wesół, zabawny [...] usta mu się nie zamykają. *Krasz. Seraf. 40.* Buhacki utrzymuje, że jak się wezmę do roboty, to mi się usta nie zamykają, i nikomu nie dam przyjść do słowa. *Sienk. Połan. II, 161.*

przysł. **89.** Co na myśli, to na ustach. Co w sercu, to i w ustach ⟨*o szczerym człowieku*⟩.

I ustać, ustawać 1. u. jak zaklęty, jak dotknięty różdżką czarodziejską, jak za dotknięciem różdżki czarodziejskiej ⟨*ustać nagle, niespodziewanie*⟩: Deszcz po kilku chwilach ustał jak zaklęty [...] niebo [...] zajaśniało blaskiem gwiazd i księżyca. *Łoz. Wal. Dwór 402.* **2.** Nie ustawać w czym, w dążeniu do czego ⟨*ciągle się czym zajmować, kontynuować co; stale dążyć do czego*⟩: Nie ustawać w pracy, w walce o co. **3.** *przen.* **u.** przed metą; nie **u.** przed metą ⟨*nie wytrwać do końca; wytrwać do końca*⟩: Ja mam dość siły, żeby udźwignąć życie, jakie mi przypadło. I nie ustanę przed metą. *Zar. Ludzie 255.* **4.** Koń ustaje, ustaje w biegu, w pracy ⟨*męczy się, przestaje się ruszać; opada z sił*⟩: W pięć godzin boju bezprzykładnego od wieków pomdleli ludzie, ustały konie. *Moracz. Dzieje VII, 63.* Koń już ustawał od szybkiej jazdy. *Ziel. G. Kirgiz 6.* **5.** Nogi ustają ⟨*słabną, odmawiają posłuszeństwa; ktoś nie ma siły dalej się poruszać*⟩: Przystanął [...] nieledwie wlokące się nogi ustały po prostu. *Bogusz. Kura 32.* **6.** Puls, tętno ustaje ⟨*słabnie, zamiera*⟩. **7.** Ręce ustają ⟨*słabną; ktoś traci siły w rękach, nie może pracować*⟩. **8.** Serce ustaje ⟨*słabnie, przestaje bić*⟩. **9.** Życie w kim, w czyim ciele ustaje ⟨*ktoś przestaje żyć, umiera*⟩: Tylko jęk wydzierający się z ust otwartych razem z oddechem świadczył, że w tym ciele życie jeszcze nie ustało. *Żer. Prom. 90.*

II ustać u. na nogach ⟨*utrzymać się w pozycji stojącej*⟩: Ledwo mogąc ustać na nogach [...] rzuciła się biedna dziewczyna na krzesło. *Dzierzk. Rodzina 195.*

ustanek Bez ustanku ⟨*nieustannie, bez przerwy*⟩: Tak od nocy do poranku musiały prząść bez ustanku. *Tremb. Bajki 11.* Mówić, krzyczeć, tańczyć bez ustanku. Deszcze lały bez ustanku, drogi były nie do przebycia. *Chłęd. Odr. 240.*

ustawa 1. u. administracyjna, amnestyjna, biblioteczna, budowlana, emerytalna, karna, konstytucyjna, łowiecka, skarbowa, szkolna, wyborcza; **u.** przejściowa, represyjna, wprowadzająca, wyjątkowa, zasadnicza, zwykła; **u.** państwowa; **u.** rządowa **a.** rządu; **u.** sejmowa a. sejmu ⟨*akt prawny wydany przez organ ustawodawczy władzy państwowej; obowiązujący przepis prawa, norma prawna*⟩. **2. u.** o c z y m; p r z e c i w c z e m u: [Dokument] mieści znaną ustawę przeciwko zbytkom. *Szujski Opow. 210.* **3.** Artykuł ustawy; projekt ustawy, projekt do ustawy. **4.** Na mocy ustawy, z ustawy ⟨*na podstawie ustawy*⟩. **5.** Według ustawy, zgodnie z ustawą (robić co, coś się dzieje) ⟨*tak jak ustawa przewiduje, ustala*⟩: Według ustawy Trzeciego Maja Polska miała być monarchią konstytucyjną. *Alc. Rzecz 93.* **6.** Dekret z mocą ustawy ⟨*mający moc ustawy*⟩: Konst[ytucja] 19 II 1947 uzależnia wydawanie dekretów z mocą ustawy od uchwalenia przez sejm ustawy o pełnomocnictwach. *Rozmar. Prawo 300.* **7.** Dziennik Ustaw ⟨*wydawnictwo urzędowe, w którym są ogłaszane ustawy i rozporządzenia wykonawcze rządowe*⟩. **8.** Głosować, przegłosować; gwałcić, pogwałcić, (z)łamać; interpretować, tłumaczyć, wyjaśniać ustawę. **9.** Nadać, naruszyć, obalić; ogłosić, opublikować ustawę; podpisać, przedstawić, przekroczyć, przeprowadzić; przygotować ustawę, projekt ustawy; przyjąć, stanowić, uchwalić, ułożyć ustawę; wprowadzić ustawę (w życie); wycofać, wydać, wykonywać, zatwierdzić ustawę; uzgadniać **u-y.** **10.** Przestrzegać, trzymać się ustawy; wnieść projekt ustawy (do sejmu). **11.** Rządzić się ustawą. **12.** Podlegać ustawie. **13. u.** dotyczy czego, dozwala na co a. co robić, działa, legalizuje co, obowiązuje, reguluje co, wchodzi w życie, wprowadza co, wychodzi, wymaga czego.

ustawać p. **I ustać**

ustawowy 1. Kara **u-a**; termin **u.** ⟨*przewidziana(-y) w ustawie*⟩: Złożyć odwołanie do wyższej instancji w ustawowym terminie. **2. u.** obowiązek czego (np. ubezpieczenia pracownika); **u-a** ochrona (np. pewnych gatunków roślin), **u-e** ograniczenie (np. pracy dzieci w przemyśle) ⟨*określony(-a, -e) w ustawie*⟩.

ustąpić, ustępować 1. u. jeden drugiemu, **u.** sobie wzajemnie; **u.** krakowskim targiem ⟨*poczynić ustępstwa; pójść na kompromis*⟩: Mógłby jednak krakowskim targiem coś niecoś ustąpić. *Słonim. Walki 174.* **2. u.** (komu) czego ⟨*usunąć się, cofnąć się skąd*⟩: **u.** miejsca. **3.** *daw.* **u.** kroku ⟨*puścić przodem*⟩: Jakże to, pani Radziwiłłowa jako podkanclerzyna, ustępuje kroku wszystkim żonom senatorów. *Boy Mar. 227.* **4.** Nie **u.** kroku ⟨*nie cofnąć się ani o krok*⟩: Bataliony muszkieterskie Działyńczyków legły co do nogi, a linia ich różowych rabatów i żółtych naramienników na pobojowisku świadczyła, że nie ustąpili kroku. *Korzon Wewn. VI, 325.* **5. u.** pola, *daw.* placu ⟨*cofnąć się; usunąć się; również przen.*⟩: Polskie [wojska] [...] pomimo oporu pod Zieleńcami i Dubienką musiały im [Rosjanom] pola ustąpić. *Baliń. M. Polska II, 30.* Nie pozostaje mnie nic innego, jak ustąpiwszy pola panu Bychowcowi, zejść z oczu panny Anny. *Sienk. Ogn. I, 87.* **6. u.** komu pierwszeństwa ⟨*zrzec się czego na korzyść kogo; zrezygnować ze swych praw na czyją korzyść*⟩. **7. u.** k o m u, c z e m u; p r z e d k i m, p r z e d c z y m, p o d n a p o r e m c z y i m ⟨*cofnąć się, ulec komu, czemu*⟩: Załoga przez kilka godzin broniła się dzielnie, ale na koniec ustąpiła przemocy. *Moracz. Dzieje II, 214.* **8.** Ustępować k o m u, c z e m u — c z y m, c o d o c z e g o; p o d j a k i m w z g l ę d e m; w c z y m ⟨*ulegać komu w czym, być gorszym, słabszym od kogo, od czego*⟩: **u.** komu liczebnością; talentem. Nieraz już podziwiano grę cygańskich kapeli w wielkich miastach, a nie ustępowały co do wirtuozerii koncertu tego rodzaju koncertom pierwszych artystów! *Pol Obrazy II, 167.* Po zdobyciu Moskwy armia napoleońska pod względem siły poczęła ustępować armii rosyjskiej. *Lampe O nową 86.* - **u.** komu w zręczności. **9. u.** o d c z e g o; w c z y m w o b e c c z e g o ⟨*zrezygnować z czego; zrzec się czego na korzyść kogo*⟩: Ja nie mogę ustąpić od moich warunków, obliczyłem się dokładnie, ledwie wyjdę na swoje. *Grusz. Ar. Tuzy 190.* **u.** (komu) w drobiazgach; we wszystkim. Zmuszeni będą, pozostawieni własnym siłom, zdać się na łaskę losu i ustąpić w sprawie dysydentów. *Kraus. Repn. I, 237.* Nie było już czasu na duszną zgryzotę, bo wszystko musiało ustąpić wobec egzekucji. *Sienk. Wołod. III, 143.* **10. u.** p o d c z y m: częściej *ndk* **u.** pod nogami, pod stopami ⟨*zapadać się*⟩: Miękki grunt ustępował pod stopami. *Was. W. Gwiazdy 322.* **11. u.** p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*cofnąć się*⟩: Statek ciężko pracując posuwa się wolniutko naprzód krusząc swym ciężarem grube kry, wolno, z oporem ustępujące przed nim. *Cent. Foka 52.* **12. u.** z c z e g o: **u.** z drogi, *daw.* z placu ⟨*zejść z drogi, usunąć się; również przen.*⟩. **13. u.** z pola walki ⟨*wycofać się, uznać za pokonanego*⟩. **14. u.** ze stanowiska ⟨*zrezygnować*⟩. **15.** Ból ustąpił ⟨*skończył się, ustał, znikł*⟩. **16.** Choroba ustąpiła ⟨*cofnęła się; chory wyzdrowiał*⟩. **17.** Drzwi ustąpiły ⟨*otworzyły się (pod naciskiem)*⟩: Lekko nacisnął klamkę, drzwi ustąpiły. *Jackiew. Jan 260.* **18.** Gorączka ustąpiła ⟨*spadła*⟩. **19.** Powódź, woda ustępuje ⟨*opada*⟩. **20.** Rząd ustąpił ⟨*podał się do dymisji, złożył rezygnację; przestał funkcjonować*⟩.

przysł. **21.** Mądry głupiemu ustępuje.

ustęp ● ⟨*fragment, część utworu literackiego lub muzycznego; fragment jakiegokolwiek tekstu*⟩ **1.** Długi, krótki, końcowy, obszerny, odrębny, początkowy, poetyczny **u.**; **u.** solowy: Przepisywał z książki do kajetów długie ustępy, które mu się szczególniej podobały. *Strug Ojc. 224.* Ten poetyczny ustęp tak się podobał [...] iż wszyscy oni powtórzyli go słowo w słowo. *Padal. Opow. I, 116.* Stanął przed samą budką suflera [...] bo nadchodził jakiś ustęp solowy, którego swoim zwyczajem nie umiał ani słowa. *Reym. Kom. 247.* **2. u.** c z e g o: **u.** dzieła, książki, listu, paragrafu, przemowy, tekstu. **3. u.** n a c o ⟨*część utworu muzycznego*⟩: **u.** na głos, na skrzypce. Po [...] arii [...] idą trzy ustępy solowe na fortepian: fuga Bacha, gigue Haendla i ballada g-moll Szopena. *Tyg. Ilustr. 152, 1870.* **4. u.** o c z y m (o k i m): Albański, opowiedzieć mi z „Pana Tadeusza" ustęp o komecie. *Rus. Wiatr. 103.* **5. u.** w c z y m; z c z e g o: Ustęp ten w konstytucji sejmu z r. 1538 składa się z 8 paragrafów. *Gumpl. Prawodaw. 59.* **u.** z książki, z mowy. **6.** Czytać, deklamować, (na)pisać, odszukać, parafrazować, podkreślić, przeczytać, przepisać, przerobić, przytoczyć, skreślić, wykreślić, zakreślić, zadeklamować **u. 7.** Dzielić, rozbić na **u-y. 8.** Czytać, powtarzać, przepisywać ustępami. **9.** Znać w ustępach: Pamiętniki Bukara i Chrząszczewskiego znamy ledwie w ustępach, w całości nie są wydane. *Bartosz. Hist. 460.* Składać się z ustępów.

● **u.** ⟨*klozet, szalet*⟩ **10.** Drewniany, murowany **u.**; **u.** dworcowy, kolejowy, podwórzowy, publiczny. **11.** Czyściciel ustępów. **12.** Skanalizować **u.**; iść, pójść do ustępu.

● *daw.* **u.** ⟨*ubocze, strona, bok*⟩ **13.** Na **u.** (brać, wziąć, prosić, udać się, wyjść, wypraszać, wywołać, zawezwać) ⟨*na bok; na stronę*⟩: Król zażądał wywołania słuchaczy na ustęp. „Pozwól im zostać Najjaśniejszy Panie" — wołano. *Moracz. Dzieje IX, 178.* Zbiegł się fraucymer. — „Na ustęp, panowie!" rzekł nam pan Wojski — i tylko z Przeorem zostali oba przy córce i wdowie. *Pol Moh. 91.* **14.** Na ustępie ⟨*na boku; na stronie*⟩: Niedługo potem na ustępie wyszturchaliśmy porządnie pana Adamowicza. *Rzew. H. Pam. 78.* **15.** Ogłosić **u.** ⟨*ogłosić, zapowiedzieć wyjście z sali, opróżnienie sali*⟩: Kanclerz rozkazał ogłosić przez woźnego ustęp i wszyscy wyszli do sali ustępczej. *Rzew. H. Zamek 247.*

ustępować p. **ustąpić**

ustępstwo 1. Bolesne, częściowe **u.**; dalsze, duże, najdalej idące, nieznaczne, niejakie, obustronne, pewne, wzajemne, znaczne **u-a**; **u-a** terytorialne ⟨*zrzeczenie się czego na rzecz czyją*⟩. **2. u.** o d c z e g o: **u.** od ceny. **3. u.** na rzecz czyją a. czego; wobec kogo: W końcowych [...] latach działalności pomimo ustępstw na rzecz zachowawczych wymagań opinii Komisja [Edukacyjna] należytego uznania i poparcia w społeczeństwie nie miała. *Smol. W. Pisma II, 198.* **3a. u-a** w jakiejś dziedzinie (np. w dziedzinie żądań ekonomicznych); w jakichś sprawach (np. drugorzędnych). **4. u.** z c z e g o: **u.** z zysków. **5. u.** ze strony kogo a. czyjej: **6.** Gotów do ustępstw, na **u-a**; ktoś jest gotów do wszelkich ustępstw; gotów na (wszelkie) **u-a. 7.** Skłonny do ustępstw: Być skłonnym do ustępstw. **8.** Godzić się, nie godzić się na **u-a**; zgodzić się na **u. 9.** *pot.* Iść,

pójść na ustępstwa ⟨*ustąpić z początkowych żądań; zgodzić się częściowo na żądanie czyje*⟩: Ulega mu, idzie na ustępstwa, zdobywa go sobie. *Goj. SPP.* **10.** (Po)czynić; wymóc na kim, wytargować od kogo; (z)robić **u-a**: Sprawy swoje zlikwidowała, czyniąc na jego rzecz znaczne ustępstwa ze swego, byle w zamian zyskać korzyści dla ukochanego Aleksandra. *Boy Mar. 258.* Tendencje popularyzacyjne łączą się u Boya z jego realistycznym pojmowaniem literatury — przynajmniej w zasadzie, w szczegółach zdarzało mu się robić ustępstwa dla teorii i poglądów czasu i otoczenia. *Twórcz. 7, 1955, s. 121.* **11.** Nakłaniać, nawoływać (kogo) do ustępstw; posunąć się do dalszych ustępstw; zmusić, zniewolić do ustępstw; żądać ustępstw. **12.** Przejednać, zjednać kogo ustępstwami.

ustronie 1. Bezludne, bezpieczne, ciche, czarowne, dalekie, dzikie, głuche, miłe, leśne, odludne, posępne, samotne, tajemnicze, urocze, wiejskie, zaciszne, zapadłe, zbójeckie **u.**; **u.** domowe, klasztorne, zakonne ⟨*miejsce ustronne, ubocze; kąt zapadły; zacisze*⟩. **2.** *przestarz.* **Wziąć kogo na u.** ⟨*na stronę, na bok*⟩: Egzaminator wziął pierwszego na ustronie i zaczął go wypytywać. *Lel. Listy I, 28.* **3.** Być, mieszkać, stać; wynająć dom, mieszkanie; znajdować się na ustroniu: Dom stał na ustroniu. **4.** *przestarz.* (Po)szeptać co z kim, stać na ustroniu ⟨*na boku*⟩: Szanowny major w czasie tej indagacji stał na ustroniu i zdawał się trochę zakłopotany. *Spekt. Krzem. 22.* **5.** Trzymać się, żyć na ustroniu ⟨*trzymać się z daleka od świata*⟩: Cicha, nieśmiała, lubiła żyć na ustroniu, zabawy światowe ją nużyły. *Puz. W Wilnie 6.*

ustrój ● ⟨*system organizacji społeczeństwa, państwa; system organizacji przedsiębiorstwa, instytucji, szkoły*⟩ **1. u.** arystokratyczny, bezklasowy, burżuazyjny, cechowy, demokratyczny, dualistyczny, faszystowski, federacyjny, feudalny, gminny, gospodarczy, hordowy, jednowładczy, kapitalistyczny, klasowy, kolonialny, komunistyczny, konstytucyjny, materialny, monarszy, niewolniczy, oligarchiczny, państwowy, pańszczyźniany, parlamentarny, patriarchalny, pierwotny, plemienny, polityczny, prawny, republikański, rodowy, rodzinny, rolny, rycerski, semestralny, socjalistyczny, społeczny, stanowy, szczepowy, teokratyczny, totalny; **u.** wewnętrzny (państwa, przedsiębiorstwa): Obecny ustrój kapitalistyczny prowadzi całą ludzkość do upadku. *Żer. SPP.* Publikacje będą dostosowane do potrzeb trzyletnich szkół ogólnokształcących dla dorosłych o ustroju semestralnym. *Wiedza SPP.* **2. u.** c z e g o: **u.** demokracji ludowej; **u.** miast, państwa, rodziny, sądownictwa, społeczeństwa, władz. **3.** Budować, burzyć, łamać, narzucić, obalić, przeorać, reformować, uchwalić, uzdrowić, wprowadzić, zaprowadzić, zbudować, zburzyć, zmienić **u. 4. u.** zmienia się.

● **u.** ⟨*budowa istot żywych, organizm; układ narządów, funkcji organizmu*⟩ **5.** Fizyczny **u.**; **u.** ludzki; roślinny, zwierzęcy; **u.** nerwowy, psychiczny; żywy **u.**; **u.** ciała, człowieka: Myślę jednak, że gdy przemieni się do gruntu moralna natura ludzkiego rodu i fizyczny ustrój człowieka ważnym zmianom ulegnie. *Orzesz. Sylwek 141.* Woda dla żadnego ustroju żywego nie jest pokarmem i nie ulega w organizmie zmianom chemicznym. *Demb. J. Posz. 229.* **6.** Wprowadzić co do ustroju: [Alkohol etylowy] wprowadzony do ustroju w małych dawkach i po rozcieńczeniu wodą wywołuje stan podniecenia. *Turk. Chem. VIII, 93.* **7. u.** funkcjonuje: Nie ma wątpliwości, że podstawowe prawa funkcjonowania ustroju są **u** człowieka i wymoczka analogiczne. *Demb. J. Posz. 354.*

ustrzec 1. u. k o g o, c o — o d c z e g o, p r z e d c z y m ⟨*strzegąc uchronić, uchować*⟩: Miłość prawdy dziejowej ustrzeże historyka od zdrożnej i nagannej stronniczości. *Smolka Szkice I, 352.* Chciał ustrzec imię swoje od hańby. *Orzesz. Wesoła 322.* **2.** Niech mię (cię, go) Bóg ustrzeże od czego ⟨*rodzaj zaklęcia, oznaczającego wyrzeczenie się czego, odżegnanie się od czego*⟩: Niech mię Bóg ustrzeże od tak czarnych zamysłów. *Niemc. Kaz. 42.*

ustrzec się u. się o d c z e g o, p r z e d c z y m; *daw.* c z e g o ⟨*uchronić się, uniknąć czego*⟩: **u.** się od błędów; nie **u.** się przed stronniczością. **u.** się niebezpieczeństwa. Ale kto się nieszczęścia ustrzeże. *Boh. Figl. 124.*

usunąć, usuwać 1. u. c o: **u.** przeszkodę ⟨*zabrać, sprzątnąć; również przen.*⟩. **u.** zło, przyczynę złego ⟨*zwalczyć*⟩. **u.** braki, usterki ⟨*poprawić, naprawić*⟩. **u.** ząb ⟨*wyrwać*⟩: Panu dobrodziejowi radziłbym też chory ząbek usunąć. *Prus Now. II, 184.* **2. u.** k o g o, c o — c z y m (j a k) ⟨*pozbyć się kogo, co — w jakiś sposób*⟩: Postanowił usunąć swego ciotecznego brata sztyletem lub trucizną. *Chłęd. Odr. 151.* **u.** kogo podstępem. **3. u.** k o g o o d c z e g o, s p o d c z e g o ⟨*pozbawić kogo — czego*⟩: Uważany był powszechnie za człowieka, którego należało od wszystkiego usunąć i w spoczynku zostawić. *Moracz. Dzieje VII, 154.* **u.** kogo od władzy; **u.** kogo spod czyjego wpływu. **4. u.** grunt, ziemię komu spod nóg, spod czyich nóg ⟨*postawić kogo w położeniu bez wyjścia*⟩: Szybkie zbliżania się wojsk rosyjskich ku stolicy skutkiem poniesionych przez wojsko polskie porażek usunęło grunt spod nóg twórcom zreformowanego rządu. *Korzon Wewn. V, 12.* **5. u.** kogo w cień ⟨*usunąć kogo na dalszy plan*⟩: Folgując wrodzonej skromności usunął [Frycz Modrzewski] osobę własną w cień, a wywody swoje włożył w usta zmarłego Jarosława Łaskiego. *Kot Frycz 54.* **6. u.** k o g o, c o — z c z e g o: **u.** kogo z biura, z pracy, z posady, ze stanowiska, z urzędu ⟨*pozbawić kogo pracy, stanowiska; zwolnić z pracy, ze stanowiska*⟩. **7. u.** co z drogi ⟨*zabrać; również przen.*⟩: Trzeba usunąć z drogi ostatnią zaporę pętającą mu skrzydła — żonę jego Beatę. *Boy Flirt I, 206.* **8. u.** kogo za nawias ⟨*uznać kogo niepotrzebnym; pominąć kogo, wykluczyć kogo z czego*⟩. **9. u.** kogo ze świata ⟨*zabić*⟩: Jeśli mnie zechce usunąć ze świata, to zejdę sama — dumna i niepokalana. *Święt. A. Asp. 238.*

usunąć się, usuwać się 1. u. się na bok, na stronę; *daw.* na ubocze, na stronie ⟨*zejść na bok, na stronę*⟩. **2. u.** się o d k o g o, o d c z e g o ⟨*stronić od kogo, od czego; nie brać w czym udziału*⟩: Usunąwszy się od ludzi, rozmyślał nad przewinieniami swymi. *Krasz. Seraf. 16.* **u.** się od towarzystwa; od czynnego życia. **3. u.** się od udziału w czym (np. w naradach) ⟨*nie brać w czym udziału*⟩. **4. u.** się p o d k i m, p o d c z y m ⟨*obsunąć się, zawalić*

się⟩: Rusztowanie [...] usunęło się pod nią, a posadzka [...] opadła na dół. *Sztyrm. Katalept. II, 170.* **5.** Grunt, ziemia usuwa się komu spod nóg, spod czyich nóg; jakby się grunt, ziemia usuwała spod nóg: a) ⟨*ktoś czuje się niepewnie, słabo*⟩: Krzyżak go zmłócił tak po łbie, że mu się na chwilę ziemia spod nóg usunęła. *Kaczk. Olbracht. II, 250*; b) ⟨*ktoś jest w sytuacji bez wyjścia*⟩: Poczuł, że grunt usuwa mu się spod nóg. *Krzyw. I. Gorzk. 115.* **6. u.** się sprzed czyich oczu; **u.** się komu sprzed oczu, z oczu ⟨*zejść komu z zasięgu wzroku; nie pokazać się komu, zejść z drogi; unikać kogo*⟩: Usuwali się sprzed oczu wielkorządców, w step, na równiny albo do lasów otaczających brzegi jarów. *Rol. Nowe 17.* **7. u.** się w kąt, w cień ⟨*odsunąć się od czego; trzymać się na uboczu*⟩. **8. u.** się w zacisze domowe ⟨*usunąć się od czynnego życia; nie brać udziału w życiu towarzyskim*⟩. **9. u.** się z drogi ⟨*zejść z drogi*⟩: Burek usunął się z drogi. *Wikt. SPP.* **10. u.** się bezwładnie na co ⟨*osunąć się*⟩: Usunął się bezwładnie na swe posłanie. *Żer. Opow. 188.*

usychać p. **uschnąć**

usypiać 1. u. k o g o, c o: **u.** dziecko; *przen.* ⟨*uspokajać*⟩: **u.** naród, sumienie. **2. u.** k o g o — c z y m, z a p o m o c ą c z e g o: **u.** chorego chloroformem; **u.** dziecko piosenką, śpiewem. Palmieri za pomocą wzroku usypiał swoje media. *Prus Lalka II, 255.* **3. u.** co — w k i m ⟨*uciszać, łagodzić*⟩: Na koniec praca, ciężka nad wszelki wyraz, z toporem w puszczy, usypia w nim lub zabija te wszelkie namiętności i popędy, które w życiu miejskim nieraz prowadzą ludzi na rozdroża. *Sienk. Listy II, 17.* **4. u.** głębokim snem ⟨*zasypiać*⟩: *przen.* Nieraz w najgorszych [...] warunkach duch płonie wielkim ogniem, a w najpomyślniejszych i najracjonalniejszych usypia głębokim snem. *Boy Słowa 125.* **5. u.** na wieki ⟨*umierać*⟩.

uszanowanie 1. Głębokie, małe, nabożne, należne, najwyższe, najgłębsze, niesłychane, powszechne; *daw.* przystojne, serdeczne; szczególne, szczere, wielkie; *daw.* winne (komu); zbytnie, życzliwe **u.** ⟨*poważanie, szacunek, cześć*⟩: O moja głupia Muzo, zapominasz uszanowania winnego księgarzom! *Słow. Poem. II, 43.* **2. u.** d l a k o g o, d l a c z e g o: Było w obyczajach ówczesnych uszanowanie dla starszych wiekiem i urzędem. *Koźm. Pam. I, 162.* Znam ja uszanowanie dla lat tak sędziwych! *Zabł. Mężowie 19.* **3.** *daw.* **u.** p r z e d k i m a. p r z e d c z y m; w z g l ę d e m k o g o, c z e g o: Powinien mieć uszanowanie przed żakiem ubogim. *Mac. Piśm. III/1, 118.* Od najwcześniejszej bowiem młodości nawykł był do uszanowania względem płci pięknej. *Orzesz. Wesoła 268.* **4.** Godny, godzien uszanowania. **5.** Pełen uszanowania: Służba w pełnym uszanowania milczeniu stała za nim, skupiona u progu. *Jeż Uskoki I, 17.* **6.** Oznaka uszanowania, *daw.* ukłon uszanowania. **7.** Moje **u.**, moje **u.** panu, pani itp. ⟨*przestarzała forma pozdrowienia, powitania, pożegnania używana w stosunku do osób starszych, wyższych hierarchią, lub przez mężczyzn w stosunku do kobiet*⟩: Padam do nóżek, moje uszanowanie... całuję rączki panny. *Bliz. Rozb. 63.* Żonie moje uszanowanie, dziateczki proszę ucałować. *Zap. G. Malicz. 318.* **8.** Z uszanowaniem (robić co) ⟨*okazując, wyrażając uszanowanie*⟩: Gdy prośba była skończona, powstał Ignaś i podał mu ją z uszanowaniem. *Korz. J. Krewni 164.* **9.** Budzić, czuć, mieć dla kogo, nakazywać; *daw.* oddawać; okazywać; *daw.* oświadczyć, poczuć, przesłać, *przestarz.* składać, *daw.* świadczyć; wpajać, wyrażać, wzbudzać, załączać, złożyć, zyskać **u.**: Raczysz oświadczyć moje uszanowanie wszystkim. *Słow. Listy II, 17.* Pani Dobrodziejce składam najgłębsze uszanowanie i dzięki za pamięć o mojej żonie. *Krasz. Koresp. 344.* Od najdawniejszych wieków ludzkości zawsze starcom świadczono uszanowanie. *Tyg. Ilustr. 201, 1863.* **10.** Dać dowód, nabrać, wymagać uszanowania. **11.** Cieszyć się, otaczać kogo, przejąć się uszanowaniem. **12.** Być dla kogo z uszanowaniem. **13.** *daw.* Pędzić lata, życie, żyć w uszanowaniu ⟨*w poważaniu, szacunku*⟩: W miłości, pokoju, zgodzie i wspólnym uszanowaniu długie lata przepędzili. *Kras. Podstoli 192.* **14. u.** należy się komu.

uszczerbek 1. Dotkliwy, lekki, mały, mocny, nadmierny, niepowetowany, niesłychany, poważny, wielki, widoczny, znaczny **u.** ⟨*umniejszenie, uszczuplenie czego; szkoda, strata, krzywda*⟩. **2. u.** c z e g o, n a c z y m, w c z y m: **u.** zdrowia a. na zdrowiu; **u.** w majątku. **3.** Bez uszczerbku czego, dla czego (co robić): Bez uszczerbku sił, powagi a. dla sił, dla powagi; dla kieszeni. Na Mazurach przeciętnie można bez uszczerbku dla rybostanu złowić co roku od 30 do 40 kilogramów ryby z każdego hektara lustra wody. *New. SPP.* **4.** Z uszczerbkiem czego; dla czego: z uszczerbkiem snu, spoczynku, zdrowia, miłości własnej (dążyć do czego); z uszczerbkiem dla zdrowia; dla treści (robić co). **5.** Dozna(wa)ć uszczerbku (na czym): Doznała wielkiego uszczerbku na zdrowiu. *Goj. Ziemia 113.* **6.** Ponieść **u.**: Statek był wysoko ubezpieczony i opłacony, tak sowicie, że kompania w żadnym wypadku nie poniesie uszczerbku. *Melc. Statek 125.* **7.** Przynosić, przynieść komu, czemu **u.** — czego, w czym (np. gospodarce a. w gospodarce narodowej): To zastępstwo nie ma przynosić uszczerbku jego wysokiemu stanowisku. *Kaczk. Olbracht. II, 195.* **8.** Robić sobie czym **u.**: Przysłał mi pięć korcy zboża i napisał, że sobie tym robi uszczerbek. *Kaczk. Gniazdo 139.*

uszyć 1. u. komu co ⟨*dać do uszycia*⟩: Uszyli jej wyprawę, sprawili huczne wesele z muzyką i tańcami. *Żer. Popioły III, 240.* **2. u.** komu buty ⟨*uknuć coś złego przeciwko komu, przysłużyć się komu; zaszkodzić komu intrygując*⟩: A prawda, mam tylu zawistnych w biurze, gotowi by mi buty uszyć. *Zal. K. Ślub. 454.*

uszyty 1. Dobrze, źle **u.** garnitur; pantofle ręcznie **u-e. 2. u.** z c z e g o: sukienka **u-a** z wełny, z kretonu; *przen.* Chwalebna to rzecz habit, ale nie z krzywdy ludzkiej uszyty. *Sienk. Wołod. I, 188.*

uścisk 1. Braterski, bratni, brutalny, ciepły, czuły, desperacki, długi, gniotący, gorący, gwałtowny, koleżeński, konwulsyjny, krótki, kurczowy, lekki, lubieżny; *daw.* luby; macierzyński, mocny, nagły, namiętny, niemy, nierozerwalny, nieśmiały, ognisty, powitalny, przeciągły, przyjacielski, przyjazny, rozpaczliwy, rzetelny, serdeczny, silny, siostrzany, słaby, słodki, swobodny, szczery, szorstki, tajemniczy,

tkliwy, twardy, wzajemny, znaczący, żelazny, życzliwy **u.** ⟨*uściśnienie, uściskanie, objęcie ręką, przytulenie do piersi*⟩. **2. u.** c z e g o: **u.** dłoni, palców, ramion, ręki; *przen.* **u.** płomieni: Strach było patrzeć, jak małe drewniane domki znikały prawie w wężowych uścisków czerwonojaskrawych płomieni. *Dygas. Molk. 85.* **3. u.** c z e g o (j a k i): **u.** czułości, miłości, oddania. **4. u.** z k i m: Gromady obcych ludzi z kieliszkami w rękach, brzęczenie rozmów, uściski dłoni z mężczyznami, o których nie miałem pojęcia, kim są. *Brand. K. Troja 175—176.* **5.** Spleceni, zwarci w uścisku: Stanęli naprzeciw siebie, zwarci w bojowym uścisku, mocno dyszeli. *Iwasz. J. Księżyc 257.* **6.** Czuć, oddać, odwzajemnić, rozluźnić, rozpleść, wymienić, zamienić **u.**: Wsparta na jego ramieniu oddaje uścisk jego twardej dłoni. *Ziel. G. Poezje II, 51.* W końcu, w moich oczach wymieniano nawet uściski. *Prus Lalka II, 100.* **7.** Łączyć, przesyłać, słać, zasyłać **u.**, **u-i** ⟨*zwykle w końcowej formule listu*⟩: Łączę przyjacielski uścisk dłoni. *Wierchy 1924, s. 2.* Panu szwagrowi za zapewnienie o przyjaźni zasyłam przyjacielski uścisk. *Lel. Listy I, 221.* **8.** Poddawać się uściskowi. **9.** Darzyć, łączyć się, objąć, odpowiedzieć, ogarnąć, opasać, podziękować, pożegnać się, złączyć się; związać ręce, związać się, żegnać się uściskiem. Objęła ją gwałtownym uściskiem i wpiła się w nią ustami. *Żer. Rzeka 170.* Pożegnali się serdecznym, męskim uściskiem dłoni. *Skiba Poziom 226.* Zarzuciła mi ręce na szyję i usta nasze złączyły się uściskiem. *Dan. W. Not. 293.* **10.** Otwierać ramiona (jak) do uścisku; podawać, wyciągać dłoń, rękę do uścisku; łączyć się w uścisku: Ketling z Wołodyjowskim trzymali się długi czas w objęciach, to odsuwając się wzajem od siebie na odległość ramienia, to znów łącząc się w uścisku. *Sienk. Wołod. III, 81.* **11.** Odnajdować się w uścisku (o dłoniach), podać ręce, spleść dłonie, ręce, ciała, spleść się w uścisku: Gdy zostali sami, splotli się w długim uścisku, mieszając pocałunki z szeptami. *Święt. A. Twinko 243.* **12.** Trzymać, tulić, zamknąć, zdusić kogo, co; znaleźć się, zewrzeć (się), złączyć (się) w uścisku: Trzymał ją w uścisku i nigdy jeszcze nie doznawał takiego straszliwego pragnienia szczęścia. *Goj. Rajs. I, 102.* Podaj mi chętne dłonie, w uścisku swym zamknij moje. *Kaspr. Księga 16.* Czasem się lękam zdusić go w uścisku, zjeść go pocałunkami. *Krasz. Seraf. 167.* **13.** Uwolnić (się), wydobyć (się), wypuścić kogo, co; wyrwać (się), wywinąć się z uścisku. **14. u.** boli, mięknie, przedłuża się; kończy się, nie ma końca; nie ma końca uściskom.

uściskać (się), uścisnąć (się) 1. u. kogo (się) czule, długo, mocno, serdecznie, silnie a. z czułością, z serdecznością; z całego serca, z wylaniem; **u.** kogo po macierzyńsku, po ojcowsku, po przyjacielsku, jak brata. **2. u.** k o g o o d k o g o: Mam cię od nich uściskać. Filów kochanych uściśnij ode mnie. *Słow. Listy I, 301.* **3. u.** komu dłoń, rękę a. czyją dłoń, rękę; **u.** kogo za szyję, za rękę; **u.** się za ręce. **4.** *daw.* **u.** komu kolana a. **u.** kogo pod kolana: Tu się nachylił dziad i pod kolana dawnym zwyczajem szlachcica uścisnął. *Słow. Ben. 321.* **5.** Pozwól, pójdź niech cię uściskam; niechże go (cię) uściskam ⟨*wyraz wielkiego zadowolenia*⟩: A dajże mi go pani, tego porucznika, niechże go uściskam [...] poślij po niego. *Skarb. Starosta 105.* A niechże cię uściskam! a tośmy się kopę lat nie widzieli. *Urban. Księż. 26.*

uśmiech 1. Anielski, bezczelny, bezlitosny, bezradny, beztroski, bezwiedny, bezwolny, blady, błogi, bolesny, ceremonialny, chytry, cichy, ciepły, cierpki, cudny, czarowny, czarujący, czuły, czysty, dobroduszny, dobrotliwy, dobry, domyślny, dostojny, (ledwie) dostrzegalny, dowcipny, drapieżny, drwiący, dworny, dumny, dwuznaczny, dyskretny, dziarski, dziecinny, fałszywy, figlarny, filozoficzny, filuterny, gapiowaty, głupawy, głupi, głupkowaty, gorzki, ironiczny, jadowity, jowialny, kapryśny, kłamany, kokieteryjny, konfidencjonalny, kuszący, kwaśny, lekceważący, lekki, litościwy, lodowaty; *daw.* lodowy; lubieżny; *daw.* luby; ładny, łagodny, łaskawy, łobuzerski, łzawy, marzący, mdły, melancholijny, męczeński, mglisty, milczący, miłosny, miłościwy, mimowolny; *daw.* miodowy; (mało, wiele) mówiący, myślący, naiwny, niedbały, niedocieczony, niefrasobliwy, nieoczekiwany, nieodgadniony, nieokreślony, niepewny, nieporadny, nieprzezwyciężony, nieprzytomny, nieśmiały, nieustępliwy, niewyraźny, nieziemski, niezmienny, nieznaczny, obleśny, obłudny, obojętny, okrutny, olimpijski, ośmielający, piekielny, pierzchliwy, piękny, pobłażliwy, poczciwy, pogardliwy, pogodny, pokorny, ponętny, porozumiewawczy, potulny, poufny, powabny, powściągliwy, promienny, protekcjonalny, protekcyjny, przebiegły, przekorny, przelotny, przepraszający, przychylny, przyjacielski, przyjazny, przyjemny; przylepiony do ust, do twarzy, do warg; przymilny, przymuszony, radosny, raptowny, rozkoszny, rozradowany, rzewny, sardoniczny, sceptyczny, senny, serdeczny, skąpy, skryty, słaby, słodki, smętny, smutny, spokojny, subtelny, swawolny, swobodny, sympatyczny, szatański, szczery, szelmowski, szeroki, sztuczny, szyderczy, szyderski, *książk.* szydliwy, śliczny, tajemniczy, tępy, tęskny, tkliwy, triumfalny, udany, ugrzeczniony, ujmujący, ukradkowy, uniżony, uprzejmy, usłużny, wabiący, wdzięczny, wesoły, współczujący, wstydliwy, wymuszony, wyniosły, wyrozumiały, wyzywający, wzajemny, wzgardliwy, zabójczy, zachęcający, zachwycony, zaczepny, zagadkowy, zalotny, zamaskowany, zamyślony, zdawkowy, zimny, zjadliwy, złośliwy, złowrogi, zły, znaczący, zniewalający, znikomy, zuchwały, zwycięski, żałosny, żartobliwy, życzliwy, żywy **u.**; **u.** przez łzy ⟨*uśmiechnięcie się, śmiech przelotny*⟩. **2. u.** oczu a. w oczach, **u.** ust, warg; **u.** dobroci, goryczy, ironii, pobłażliwości, pogardy, słodyczy, szczęścia, triumfu, zadowolenia: Gniew Antonii roztapia się momentalnie w ciepłym uśmiechu jej oczu. *Brand. M. Spot. 58.* Miał łzy w oczach i uśmiech szczęścia na twarzy. *Żer. Przedw. 148.* **3. u.** fortuny, losu ⟨*szczęśliwy dla kogo obrót sprawy, wydarzenie*⟩: Pięć pokoi w pełni zimy — to był uśmiech losu. *Par. Niebo 234.* **4. u.** na twarzy; na ustach, na wargach; z uśmiechem na twarzy, na ustach, na wargach (co robić): Stanął [...] z uśmiechem sardonicznym na suchej ostrej twarzy. *Kosiak. Now. 99.* Pan z uśmiechem na ustach, z rozkoszną dumą we wzroku: wizyta, czarująca rozmowa, spotkanie. *Żer. Przedw. 323.* **5.** Pełen uśmiechów ⟨*o kimś często się uśmiechającym lub stale uśmiechniętym*⟩: Inga wesoła, pełna uśmiechów, krząta się przy piecyku. *Szmag. Dymy 85.* **6.** (Usta, wargi) roz-

chylone uśmiechem; (twarz) rozjaśniona, spowita uśmiechem; (dziąsła) obnażone w uśmiechu. **7.** Wśród uśmiechów, z uśmiechem (robić co) ⟨*uśmiechając się*⟩: Para narzeczonych cokolwiek się oddalała, żeby wśród uśmiechów szeptać o swych sprawach. *Żer. Przedw. 155.* Więc gości witał z uśmiechem, wysilał się na serdeczność. *Narzym. Ojczym 48.* **8.** Budzić **u.**; mieć **u.** (na ustach, na twarzy, na wargach; w oczach); mieć **u.** dla kogo; ofiarować, otrzymać, przesłać, przybrać (na twarz), przywołać (na usta, na wargi, na twarz) **u.**; rozdawać, rozdzielać **u-y**; rzucać **u.**; sprowadzić **u.** (na usta, na wargi, na twarz); tłumić **u.**; wydobyć, wywołać **u.** (na usta, na wargi, na twarz); zachować **u.**; zamienić, zbierać **u-y**; zgasić **u.**: Wytrzymał wszystko, miał zawsze pogodny uśmiech na twarzy i zginął nie wydawszy nikogo. *Melc. Statek 192.* Elsia miała zawsze dla mnie uśmiech, spojrzenie i uścisk dłoni. *Lam J. Głowy III, 85.* Przybrał na twarz dawniej obmyślony uśmiech, wyszedł sprężyście i stanął przed księciem. *Żer. Uroda 112.* Rozdzielał hojnie uśmiechy i gesty rączką. *Putr. Wrzes. 288.* Przechodząc mimo ojca, rzuciła mu uśmiech pogodny. *Orzesz. SPP.* **9.** Silić się, stać kogo, zdobyć się na **u.**; starać się, postarać się o **u.**; przystroić się w **u.**: Uśmiecham się do niego, lecz jego nie stać już na uśmiech wzajemny. *Fiedl. A. Rio 137.* **10.** Błyskać, darzyć kogo, drżeć (o ustach, wargach), kusić, maskować (się), obdarzać kogo uśmiechem; obsypywać uśmiechami; promienieć, rozbrajać, rozjaśniać (oczy, twarz), rozjaśniać się, wabić, witać; wykrzywić (usta, wargi, twarz) uśmiechem; (usta, wargi, twarz) wykrzywiają się uśmiechem, zbyć kogo, co uśmiechem. **11.** Skąpić, żebrać uśmiechu; pobudzać, przymuszać, zmuszać (usta, wargi), zmuszać się do uśmiechu; składać, układać (usta, wargi) do uśmiechu; (usta, wargi) składają się do uśmiechu; powstrzymać się, wstrzymać się od uśmiechu; błysnąć zębami; odsłonić, pokazać, szczerzyć, wyszczerzyć zęby, skrzywić, rozszerzyć, rozciągnąć, rozchylić wargi, usta w uśmiechu; rozkwitać, rozpływać się, tonąć w uśmiechu: Z zachwytem, rozpływając się w uniesieniu, tonąc w uśmiechach uwielbienia, rzekła [...] *Żer. Przedw. 11.* **12. u.** biega, błądzi, błąka się na, po ustach, wargach, twarzy; błyska w oczach; chwyta za serce; drga, drży na wargach, w kątach (w kącikach) ust; gaśnie, gości, igra na ustach, na wargach, na twarzy, w oczach; gości, kona, kostnieje (na twarzy); kurczy, wykrzywia usta, wargi; leży na twarzy, łagodzi rysy; maluje się na twarzy; okala usta, wargi; opromienia twarz; osiada na ustach, na twarzy; ozdabia twarz; ożywia twarz, oczy; pierzcha, pojawia się na twarzy, pokazuje się; nie postał (nigdy) na czyjej twarzy; powraca, powstaje; przebiega (po ustach, wargach, twarzy), przebija się, przechodzi, przelatuje, przemyka się, przesuwa się, przewija się, przyrósł do ust (komu), rozbraja; rozchyla, rozciąga wargi, usta; rozjaśnia oczy, twarz; rozkwita, rozpromienia, rozświeca, rozświetla twarz, oczy; rozwesela; schodzi z ust, z warg, z twarzy; spływa; stula wargi, ściąga twarz, ślizga się po ustach, po wargach, tai się (w oczach, w kącikach warg); trwa, ukazuje się, wije się na, po ustach, wargach; wisi na ustach, na wargach; wraca, wybiega na usta, na wargi, wykrzywia usta, wargi; wykwitł na twarzy, na ustach; wypełzł, wypłynął, wystąpił na usta, na wargi, na twarz; na ustach, na wargach, na twarzy; zajaśniał, zastygł, zawisł (na twarzy), zdobi twarz, zjawia się (na twarzy); znika (z twarzy): Mówiono także, że uśmiech nie postał nigdy na ustach tego szczególnego człowieka. *Sienk. Ogn. IV, 200.* Twarz Karoliny złagodniała [...] Wśród nadludzkich, widać, boleści, przebił się uśmiech. *Żer. Przedw. 231.* Filuterny uśmiech przewijał się po ustach Elego. *Orzesz. Eli II, 25.*

uśmiechać się, uśmiechnąć się 1. u. się anielsko, bezczelnie, bezradnie, beztrosko, bezwiednie, blado, błogo, boleśnie, chytrze, cicho, ciepło, cierpko, cudnie, czarownie, czarująco, czule, dobrodusznie, dobrotliwie, domyślnie, (ledwo) dostrzegalnie, drwiąco, dumnie, dwuznacznie, dyskretnie, dziecięco, fałszywie, figlarnie, filozoficznie, filuternie, gapiowato, głupawo, głupio, głupkowato, gorzko, ironicznie, jadowicie, jowialnie, kokieteryjnie, konfidencjonalnie, kusząco, kwaśno, lekceważąco, lekko, lodowato, łubicżnie, ładnie, łagodnie, łaskawie, łobuzersko, łzawo, marzycielsko, melancholijnie, mgliście, mile, miłosiernie, naiwnie, niefrasobliwie, niepewnie, nieporadnie, nieśmiało, nieznacznie, obleśnie, obłudnie, obojętnie, okrutnie, pięknie, pobłażliwie, poczciwie, pogardliwie, pogodnie, ponętnie, porozumiewawczo, potulnie, powabnie, powściągliwie, promiennie, protekcjonalnie, przebiegle, pokornie, przelotnie, przepraszająco, przychylnie, przyjacielsko, przyjaźnie, przyjemnie, przymilnie, radośnie, rozbrajająco, rozkosznie, rzadko, rzewnie, sardonicznie, sceptycznie, serdecznie, skąpo, skrycie, słabo, słodko, smętnie, smutno, subtelnie, swawolnie, swobodnie, szczerze, szelmowsko, szeroko, sztucznie, szyderczo, szydersko, ślicznie, tajemniczo, tępo, tęsknie, tkliwie, tryumfalnie, tryumfująco, ujmująco, ukradkiem; uniżenie, uprzejmie, usłużnie, wdzięcznie, wesoło, współczująco, wstydliwie, wyniośle, wyrozumiale, wyzywająco, wzgardliwie, zabójczo, zachęcająco, zaczepnie, zagadkowo, zalotnie, zimno, zjadliwie, złośliwie, złowrogo, znacząco, zuchwale, zwycięsko, żałośnie, żartobliwie, życzliwie. **2. u. się** od ucha do ucha; pod nosem, pod wąsem; **u. się** przez łzy, przez sen, we śnie; **u. się** z lekka, z dumą, z politowaniem, z przekąsem, z przymusem, z radością, z sarkazmem, z satysfakcją, z sympatią, z ukontentowaniem, z wdziękiem, z wysiłkiem, z zadowoleniem, z zadowolenia; **u. się** jak satyr: Indianin uśmiecha się pod nosem widząc jakie swym przybyciem sprawił wrażenie. *Fiedl. A. Rio 25.* **3. u. się** c z y m: **u. się** oczami, ustami, wargami, kącikami ust, skrzywieniem warg, twarzą, całą twarzą, *poet.* licem: Coś mówił, a Janka patrząc mu w twarz uśmiechała się rozchylonymi ustami. *Krucz. Sidła 151.* Przemijały dni ciepłe, wesołe, uśmiechające się słońcem. *Wikt. Papież 14.* **4. u. się** (jakimś) uśmiechem: Z daleka uśmiechała się do męża bladym, nic nie znaczącym uśmiechem. *Krucz. Sidła 152.* **5. u. się** półuśmiechem. **6. u. się** d o k o g o, *daw.* k o m u, k u k o m u; d o c z e g o: Uśmiechnął się do nich. *Dąbr. M. SPP.* **u. się** do swoich myśli: Byłbym samej pani nie poznał, bo takich jest tysiące, ale pannę Julię spostrzegłem, która się mi uśmiechnęła. *Krasz. Pam. 54.* Teraz uśmiechała się ku niemu [...] kłaniając mu uniżenie. *Kacz. Olbracht. II, 115.* **7. u. się** n a c o: Uśmiechać się na myśl o dziecku, na te słowa,

na widok przyjaciela. **8. u.** się w duchu, w myśli. **9. u.** się z c z e g o: Uśmiechnął się niewesoło z żartów gospodarza rozweselającego siebie i nas na przekór wszystkiemu dokoła. *Zar. Ziarno 40.* **10.** Coś uśmiecha się komu; uśmiecha się komu, aby (żeby) być, zostać kim ⟨*coś przedstawia się komu ponętnie, podoba się; ktoś marzy o czym; aby kim zostać*⟩: Projekt spędzenia wakacji w górach bardzo mu się uśmiechał. Uśmiecha ci się, żeby być panią konsulową i posłową i błyszczeć w eleganckim świecie. *Słonim. Murz. 71.* **11.** Kariera się komu uśmiecha: a) ⟨*ktoś pragnie kariery, marzy o karierze*⟩; b) ⟨*układa się komu; ktoś robi karierę*⟩. **12.** Fortuna, szczęście uśmiecha się do kogo a. komu ⟨*komuś zaczyna się szczęścić, powodzić*⟩: Szczęście zaczęło się widocznie do niej uśmiechać. *Dąbr. M. Noce IV, 232.* **13.** Sława, szczęście uśmiecha się komu ⟨*ktoś myśli, marzy o sławie, o szczęściu*⟩: Sława i szczęście uśmiechały się wielkiemu poecie. *Prz. Tyg. Życia 34, 1875.* **14.** Świat się komu uśmiecha ⟨*kusi kogo, pociąga*⟩. **15.** Twarz czyja się uśmiecha; oczy, usta, wargi czyje się uśmiechają ⟨*uśmiech pojawia się na czyjej twarzy; jest widoczny w oczach, na ustach czyich; ktoś uśmiecha się*⟩. **16.** Życie się komu uśmiecha ⟨*układa się pomyślnie*⟩.

uśmierzać, uśmierzyć 1. u. c o ⟨*uspokajać*⟩: **u.** bicie serca. **u.** ból ⟨*łagodzić; usuwać*⟩; **u.** awanturę, bunt ⟨*likwidować, tłumić*⟩; **u.** głód ⟨*zaspokajać*⟩; **u.** wrzawę ⟨*uciszać*⟩. **2.** *daw.* **u.** konia ⟨*ujeżdżać, obłaskawiać*⟩: W tymże kraju [...] znajdują się dzikie konie, które prawie uśmierzyć niepodobna. *Pot. J. Podróż 3.* **3. u.** k o g o ⟨*uciszać*⟩: Nie krzyczcie tak — uśmierzała je pani Barbara — bo ja nic nie rozumiem. *Dąbr. M. Noce II, 57.*

uświadomienie 1. Jasne **u.** sobie czego; małe, niedostateczne **u.** (np. narodowe, polityczne, społeczne); twórcze **u.** ⟨*znajomość czego; świadomość*⟩. **2. u.** klasowe, narodowe, obywatelskie, polityczne, społeczno-polityczne, społeczne; **u.** mas, mas chłopskich, ludowych, ludu. **3. u.** wśród kogo: **u.** wśród robotników, wśród mas chłopskich, wśród ludu. **4.** Brak, wzrost uświadomienia (wśród kogo). **5.** Praca nad uświadomieniem (ludu; mas chłopskich). **6.** Dochodzić, dojść do uświadomienia ⟨*o masach ludowych, o chłopach, robotnikach*⟩. **7.** Podnosić czyje **u.**

uświęcać, uświęcić 1. u. c o ⟨*zatwierdzać co, godzić się z czym*⟩: **u.** wyzysk, zasadę jaką, prawo jakie, zwyczaj. **2. u.** c o — c z y m: Uświęcał swą miłością [...] wszystko, co dotąd, jako nikłe i nieważne, omijał obojętnie. *Lamus 8, 1910, s. 442.* Naród francuski uświęcić ma głosowaniem powszechnym nowy porządek rzeczy. *Tyg. Ilustr. 122, 1870. przysł.* **3.** Cel uświęca środki.

uświęcony 1. u. autorytet, zwrot; **u-a** formuła; **u-e** kłamstwo ⟨*uznany(-a, -e)*⟩: Raziły go zwłaszcza burzliwe poczynania młodych humanistów, śmiało i bez wahania rzucających się na uświęcone autorytety. *Biul. Hist. Szt. 1, 1954, s. 44.* Magdalena ma swoje uświęcone zwroty, znane już obcym. *Goj. Rajs. I, 93.* **2. u.** c z y m a. p r z e z c o: Wyrażenie, zwrot uświęcony zwyczajem lub przez zwyczaj; obyczaj uświęcony prawem; dogmat uświęcony przez Kościół; rzecz uświęcona tradycją wieków. **3.** Ziemia **u-a**, miejsce **u-e** krwią czyją ⟨*uznane jako świętość*⟩: Tu ziarnko piasku krwią uświęcone, tam odłamek kamienia z grobu bohatera. *Berw. Pow. I, 3.*

utarczka 1. Drobna, krwawa, mała, niewielka, nieznaczna **u.**; ostra **u.** (słowna); walna, wstępna, zajadła, żywa **u.**; **u.** bitewna, harcownicza, literacka, listowna, morska, prawnicza, rycerska (przed bitwą), sądowa, słowna, zbrojna ⟨*dorywcze starcie z nieprzyjacielem, potyczka; spór, sprzeczka, kłótnia*⟩. **2.** Codzienne, częste, nieustanne, pierwsze **u-i**; **u-i** podjazdowe; zacięte, zawzięte **u-i**; **u-i** osobiste. **3. u.** o c o ⟨*spór, sprzeczka; bójka*⟩: **u.** o miejsce do noclegu, o drobiazgi. **4. u.** (p o) m i ę d z y k i m (i (a) k i m): **u.** pomiędzy forpocztami; **u.** między robotnikami i policją. **5. u.** z kim: a) ⟨*sprzeczka słowna*⟩: **u.** z mężem, ze służbą; b) ⟨*mała bitwa*⟩: **u.** z nieprzyjacielem, z oddziałem nieprzyjacielskim, z przednią strażą; z policją. **6.** Mieć, wszcząć z kim utarczkę ⟨*potyczkę; spór*⟩. **7.** Prowadzić, zacząć z kim, z czym **u-i** ⟨*polemiki, spory*⟩: Z organem tym [„Niwą"] prowadziliśmy nieraz żywe utarczki. *Prz. Tyg. Życia 1, 1875.* **8.** Stoczyć utarczkę z kim ⟨*potyczkę*⟩: Musiał stoczyć utarczkę z pułkownikiem Starzeńskim i wypierać go ku Mohylewu. *Korzon Woj. 186.* **9.** Przychodzi, przyszło do utarczki: Musiała pani Zofia [...] toczyć ciągle wojnę z swoimi dzierżawcami i sąsiadami, z którymi przychodziło do krwawych utarczek. *Łoz. Wł. Praw. II, 75.* **10.** Osłabiać siły przeciwnika utarczkami. **11.** Być, brać udział w utarczce (np. pod miasteczkiem X). **12. u.** nastąpiła, wynikła (z czego); **u-i** trwały (cały dzień, kilka tygodni itp.).

utknąć, utykać 1. u. n a c z y m; w c z y m ⟨*natknąwszy się na co zatrzymać się, ugrzęznąć*⟩: **u.** na drodze a. w drodze; **u.** w pół drogi, w połowie drogi. Na sprawie mołdawskiej utknęły obrady zjazdu. *Dąbr. J. Dzieje 443.* Utwory rozsypywały się lub utykały na nieprzezwyciężonych trudnościach. *Weys. Józ. Pam. 25.* Nosił się z setkami pomysłów, przeskakując z dziedziny w dziedzinę, zaczynał i utykał [...] w połowie drogi. *Łun. Wspom. 192.* **2. u.** u k o g o ⟨*zatrzymać się u kogo, wstąpić do kogo*⟩: Utknął po drodze u znajomych. *Chrzan. I. Lit. 353.* **3.** Słowa utknęły komu w gardle ⟨*ktoś nie może przemówić, wymówić słowa*⟩. **4.** Dyskusja, rozmowa utyka, utknęła; obrady utknęły ⟨*zatrzymuje się, zatrzymała(-y) się; przestaje, przestała(-y) być prowadzona(-e) dalej*⟩: Nie słuchał już, wpadał w ponure roztargnienie, rozmowa utykała. *Brand. K. Obyw. 68.* **5.** Komunikacja utknęła ⟨*została przerwana*⟩. **6.** Sprawa utknęła; utknęła na martwym punkcie ⟨*nie posunęła się dalej*⟩.

utkwić 1. u. oczy, spojrzenie, wzrok, źrenice w kim (czym), w kogo (w co) ⟨*patrzeć na kogo (co) uporczywie, badawczo*⟩: W milczeniu powiódł spojrzeniem po wszystkich i oczy utkwił w kapitana. *Sier. Now. 137.* Utkwił w poecie przenikliwe, badawcze spojrzenie. *Parn. Aecjusz 268.* Oczy ma utkwione w talerz, który trzyma przed sobą w obu wysilonych rączkach. *Zar. Ziarno 131.* Chłopczyna utkwił właśnie wzrok w dziurce, która poczęła przeświecać na łokciu nauczyciela. *Dygas. Now. VII, 15.* **2. u.** oczy, spojrzenie, wzrok, źrenice przed siebie, w ziemię, w jeden punkt; bezmyślnie, nieruchomo: Siedziała

nieruchoma ze wzrokiem utkwionym bezmyślnie w jeden punkt, z dłońmi ciągle przy skroniach. *Dąbr. Ig. Matki 86.* **3.** Ktoś gdzie utkwił ⟨*zatrzymał się na dłuższy czas*⟩: Gruba ryba przeprowadzająca inspekcję, utkwiła na dobre przy stoliku Bronki. *Goj. Dziew. II, 117.* **4.** Coś utkwiło komu w duszy, w sercu, coś utkwiło w czyjej duszy, w czyim sercu ⟨*ktoś poczuł co głęboko, wzruszył się czym na długo*⟩: Za późno! o! to słowo w sercu mi utkwiło, paliło mózg i serce rozdarło na ćwierci. *Grudz. Poezje 136.* **5.** Coś utkwiło komu w głowie, w myśli, w umyśle, coś utkwiło w czyjej głowie, myśli, umyśle ⟨*ktoś myśli o tym długo, często*⟩: Pamiętam parę zdarzeń, które mi jasno utkwiły w myśli. *Siedl. M. Paryż 87.* Opinie pani Staël o charakterze i duchu narodowym [...] utkwiły głęboko w umyśle Brodzińskiego. *Sokoł. A. Dzieje II, 517.* **6.** Coś utkwiło komu w oczach, w czyich oczach ⟨*ktoś pamięta wygląd tego*⟩: Czesławowi utkwił w oczach wdzięczny ruch, z jakim od progu zwróciła ku niemu twarz. *Orzesz. Pieśń 227.* **7.** Coś utkwiło komu w pamięci, w czyjej pamięci ⟨*ktoś pamięta o tym*⟩: Sława czynu utkwiła w twych ziomków pamięci, spoczywaj spokojnie na łożu z wawrzynu. *Baliń. K. Pisma 24.* **8.** Coś utkwiło komu w uszach, w czyich uszach ⟨*ktoś zapamiętał dźwięk, wypowiedziane słowa*⟩. **9.** Słowa utkwiły komu w gardle, w czyim gardle ⟨*ktoś nie może ich wypowiedzieć (ze strachu, wzruszenia, zdziwienia itp.)*⟩.

utleniać, utlenić u. włosy ⟨*rozjaśniać kolor włosów za pomocą środków chemicznych*⟩.

utleniony 1. u-a blondynka ⟨*jasna, o rozjaśnionych sztucznie włosach*⟩. **2. u-e** włosy ⟨*rozjaśnione za pomocą wody utlenionej lub innych środków chemicznych*⟩. **3.** *chem.* Woda **u-a** ⟨*3% roztwór H_2O_2*⟩.

utoczony 1. Figur(k)a jak **u-a** ⟨*o osobie bardzo zgrabnej, o kształtach zaokrąglonych*⟩. **2.** Ramiona, ręce jak(by) **u-e**; szyja (jak)(by) **u-a** ⟨*zgrabne(-a); kształtne(-a)*⟩: Miała na sobie lekki szlafroczek [...] z szerokimi rękawami, w których głębi widać było pełne, jakby utoczone jej ramiona. *Bał. Dziady 162.*

utoczyć 1. u. piwa, wina (z beczki) ⟨*nabrać, napuścić*⟩. **2. u.** sobie krwi dla kogo, czego; za co; dać sobie krwi dla kogo, czego (spod serca) **u.** ⟨*poświęcić wszystko, życie dla kogo, czego*⟩: Wiedział [...] że dałaby sobie utoczyć krwi dla niego. *Goj. Rajs. II, 101.* Polacy pod Napoleonem walczyli za własną sprawę; jeżeli zaś udało im się niekiedy bezpośrednio krwi utoczyć za potęgę Francji, bynajmniej nie uważali się przez to wierzycielami narodu. *Choj. Rew. 175.* Bez wahania daliby sobie krwi spod serca utoczyć, by widzieć swój kraj wolnym. *Nowa Kult. 32, 1955.*

utonąć 1. u. w c z y m: **u.** w bagnie, w błocie, w grzęzawisku, w trzęsawisku ⟨*pogrążyć się; również przen.*⟩. **2. u.** w fotelu, w piernatach, w puchach, w czeluściach kanapy ⟨*pogrążyć się, zagłębić się*⟩. **3. u.** w czym całą duszą, całym sercem, po uszy ⟨*oddać się czemu całkowicie, z zapałem*⟩: **u.** w studiach całym sercem. Nigdy się nie chciał parać takimi sprawami [...] a oto nagle utonął w tej dłubaninie po uszy. *Goj. Dziew. I, 56.* **4. u.** w biurku ⟨*o papierach, sprawie itp.: zniknąć, pozostać długo; nie być załatwionym*⟩. **5. u.** w fali wydarzeń ⟨*przejść, minąć bez znaczenia*⟩: Wydał list otwarty, który wszelako utonął bez śladu w fali ogromnych wydarzeń owej jesieni r. 1918. *Boy Flirt III, 145.* **6.** *książk.* **u.** w kontemplacji, w (głębokiej) zadumie, w zamyśleniu ⟨*zadumać się, zamyślić się głęboko*⟩: Usiadł, zwiesił głowę i utonął w zadumie. *Żer. Prom. 121.* **7. u.** w książce, w lekturze ⟨*zagłębić się, zająć się czym, być przez co pochłoniętym*⟩. **8. u.** w marzeniach ⟨*pogrążyć się w marzeniach*⟩. **9. u.** w modlitwie, w modłach ⟨*modlić się żarliwie, zapamiętać się w modlitwie*⟩. **10. u.** w mroku ⟨*przestać być widocznym, zniknąć*⟩: Łódź [...] pędzona siłą siedmiu koni parowych utonęła w mroku. *Kurek Woda 145.* **11. u.** w myślach ⟨*zamyślić się*⟩: Litawor chodził po gmachu dokoła, a potem stanął i w myślach utonął. *Mick. Graż. II, 9.* **12.** *książk.* **u.** w niepamięci, w zapomnieniu ⟨*ulec zapomnieniu*⟩: Ten artykuł przecież utonął wówczas w niepamięci; nikt nań uwagi nie zwrócił. *Kleiner Mick. I, 52.* Mably umarł 1785 r.; jeszcze przed śmiercią imię jego utonęło w zapomnieniu. *Ask. Studia 36.* **13. u.** w nauce, w pracy zawodowej ⟨*oddać się jej, pracować intensywnie*⟩. **14. u.** w tłumie ⟨*zniknąć w tłumie, zmieszać się z tłumem*⟩. **15. u.** we wspomnieniach ⟨*oddać się wspomnieniom, wspominać co*⟩. **16. u.** w zbytkach ⟨*żyć zbytkownie*⟩: Ja na każde skinienie twoje dostarczę złota tyle, ile właśnie potrzeba ci, abyś utonął w zbytkach. *Bog. Kapit. III, 119.* **17.** Utonął jak kamień w wodzie ⟨*zniknął bez śladu*⟩. **18. u.** oczami (oczyma), wzrokiem w czym ⟨*wpatrzyć się w co uporczywie, długo*⟩: Kapitan utonął chwilowo wzrokiem w papierze, szybko przebiegł pismo z pewnym zajęciem. *Bog. Rodin I (1896), 211.* **19. u.** oczami w twarzy czyjej, *poet.* **u.** sercem w sercu czyim ⟨*zakochać się w kim; pokochać kogo*⟩: Są to łzy, które leje nieszczęśliwy, gdy sercem w sercu dziewicy utonie. *Słow. Poem. I, 9.* **20.** Głos utonął w gwarze ⟨*zginął, został zagłuszony*⟩. **21.** Oko w oku utonęło ⟨*spojrzenia czyje spotkały się*⟩: Zbiegły się ich spojrzenia, rzekłbyś — oko w oku utonęło. *Dygas. Złam. 215.* **22.** Oczy czyje utonęły, wzrok czyj utonął w czyjej twarzy, w czyich oczach ⟨*ktoś wpatrzył się w kogo, w twarz czyją intensywnie*⟩. **23.** Pieniądze utonęły w czyjej kieszeni ⟨*ktoś zyskał, przywłaszczył sobie pieniądze*⟩: Znaczna część pieniędzy, wydatkowanych z obu stron na przekupstwa [...] utonęła w kieszeni sprytnych pośredników. *Ask. Stulecia 106.* **24.** *książk.* Słońce (złoty krąg słońca) utonie, utonęło w jeziorze, w rzece, w morzu itp. ⟨*słońce zajdzie, zaszło*⟩: W zaułki cień pełza, a w Wiśle wnet słońca utonie krąg złoty. *Oppman Typy 31.*

przysł. **25.** Co (kto) ma wisieć, nie utonie.

utopić (*por.* topić) **1. u.** c o — w c z y m ⟨*zagłębić*⟩: **u.** nóż, szpadę, puginał, sztylet w czyich piersiach, w czyim sercu. **u.** oszczep w karku dzika; **u.** kły w gardle. Usiadła na łóżku i utopiła w dłoniach piękną twarzyczkę. *Dygas. Warsz. 253.* **2. u.** bunt, powstanie w morzu krwi ⟨*stłumić bunt itp. krwawo*⟩. **3. u.** fortunę, majątek w czym (w jakim interesie, przedsiębiorstwie, przedsięwzięciu) ⟨*zaangażować; zaprzepaścić; stracić*⟩: Utopią w jego fantastycznych przedsiębiorstwach cały prawie majątek. *Boy Balz. 31.* **4.** *żart.* **u.** wszystkie pieniądze, majątek itp. w

brzuchu ⟨*przejeść, przepić, przehulać*⟩: Wszystek kapitał utopił w brzuchu. *SW*. **5. u.** frasunek, troski, smutek w kieliszku, w winie ⟨*upić się ze zmartwienia*⟩. **6. u.** oczy, spojrzenie, wzrok w kim, w czym; w czyich oczach ⟨*wpatrywać się w kogo, w co uparcie, intensywnie*⟩: Podniosła zdziwiony wzrok, utopiła we mnie zimne, przenikliwe oczy. *Orzesz. Pam. II, 233*. Słuchał utopiwszy wzrok w ziemię. *Dygas. Piszcz. I, 205*. **7. u.** ojczyznę we krwi ⟨*ściągnąć na kraj wojnę*⟩: Jakichże to mąk, jakich kar byłoby zanadto dla tych, którzy tę ojczyznę we krwi utopili. *Sienk. Ogn. II, 247*. **8.** Jak by (mu, jej) nóż kto w sercu utopił ⟨*o doznaniu nagłej, gwałtownej przykrości*⟩: Teresie jakby nóż kto w sercu utopił. *Życie Lit. 3, 1954*. **9.** Chcieć **u.** kogo w łyżce wody; ktoś rad by, gotów by **u.** kogo w łyżce wody, *rzad.* w kropli wody ⟨*chcieć kogo zniszczyć; być wrogo ustosunkowanym do kogo*⟩: Dawniej rad bym był Sopliców w łyżce wody utopić. *Mick. Tad. 315*. Każda macocha rada by pasierbicę w kropli wody utopić. *Żmich. Pow. 164*.

utopijny 1. Idea **u-a**; ideały, marzenia **u-e** ⟨*nierealna(-e)*⟩. **2. u.** kraj; **u-a** kraina; **u-e** społeczeństwo ⟨*nie istniejący(-a, -e) w rzeczywistości, fikcyjny(-a, -e)*⟩. **3.** Poemat, romans **u.** ⟨*mający charakter utopii*⟩. **4.** Socjalizm **u.** ⟨*doktryny socjalistyczne oparte na marzeniach o idealnym społeczeństwie bezklasowym*⟩. **5. u-a** wiara w co ⟨*nie mająca realnych podstaw, nie licząca się z rzeczywistością*⟩: Dembowskiego utopijna wiara w możliwość chłopskiej rewolucji socjalistycznej zaczęła się rozpływać w miarę narastania doświadczeń w toku walki politycznej. *Przem. Demb. 101*.

utorować p. **torować**

utracić [czasownik *utracić* wykazuje dziś mniejszą łączliwość z innymi wyrazami niż czasownik: *stracić, tracić; por.* stracić] **1. u.** barwę, kolor; blask; chęć, ochotę do czego; **u.** coś z wartości; **u.** dowództwo, władzę; **u.** grunt, ziemię pod nogami; **u.** nadzieję; **u.** okazję; **u.** pamięć, panowanie nad sobą, pewność siebie; **u.** powab, urok, wdzięk; **u.** prawo czego, do czego; **u.** przytomność, rachubę czasu; **u.** rozum; **u.** samodzielność; **u.** siły; **u.** słuch, smak, węch; **u.** wolność; **u.** władzę w nogach, w rękach; **u.** wpływ; **u.** zapach; **u.** zmysły; **u.** kogo ⟨*stracić*⟩: Ona już utraciła nadzieję powrotu niego, a ja nie chcę ożywiać jej na nowo. *Słow. Listy I, 337*. Zebrani przysuwali się do opowiadającego, aby jednego słowa nie utracić. *Wikt. Papież 145*. Zaraz można poznać, że wcześnie utracił matkę i nikt na uczucia jego nie wpływał. *Dygas. Pióro 51*. **2.** (Jednego, żadnego) słowa nie **u.** ⟨*słyszeć wszystko co do słowa*⟩. **3. u.** wzrok ⟨*oślepnąć*⟩. **4. u.** k o g o w k i m ⟨*zerwać kontakt, stosunki z kim*⟩: Utraciliśmy w nich zacnych i wypróbowanych towarzyszy wspólnej niedoli. *Las. Wspom. II, 71*.

utrafić 1. u. cel ⟨*trafić do celu*⟩: Niemcy utrafili cel i coraz lepiej strzelali. *Sewer Poboj. 74*. **2.** *przestarz.* **u.** do przekonania ⟨*trafić do przekonania*⟩: O co ją zahaczyć, wszystko zdoła wyłożyć jak z płatka i tak utrafi do przekonania [...] że nie trza lepiej. *Dygas. Marg. 161*. **3. u.** w czyj gust, do gustu czyjego ⟨*w sam raz dogodzić komu*⟩: Utrafił w gust publiczności. Przebrał w nowe kostiumy staroświecki sentyment. *Boy Flirt IX, 21*. **4. u.** w czyją myśl, w czyje intencje ⟨*odgadnąć czyją myśl, czyje intencje*⟩: Utrafiłeś w moją myśl, dlategom cię spytał, zali naprawdę tak mniemasz? *Sienk. Pot. VI, 49*. **5. u.** w czułą strunę kogo ⟨*dotknąć kogo do żywego*⟩: Kubas pomyślał, że mimo woli tak utrafił w czułą strunę byłego nauczyciela. *Twórcz. 1, 1954, s. 37*. **6. u.** w sedno ⟨*ująć co właściwie, przedstawić istotę rzeczy*⟩: Umie on wszystko wymiarkować i utrafić w sedno. *Sienk. Mieszan. 158*. Tu się rzec da jedno, co utrafia w rzeczy sedno. *Lem. Czyn 43*.

utrapienie 1. Ciężkie, niemałe, nieskończone, niezmierne, prawdziwe, srogie, wielkie **u.** ⟨*zmartwienie, kłopot, udręka*⟩; ciągłe, codzienne **u-a**; **u-a** ludzkie, wewnętrzne, wojenne. **2. u.** k o g o, c z e g o: **u.** ducha; **u.** władz. **3.** Ku utrapieniu czyjemu a. na **u.** czyje (robić co): Ku utrapieniu sąsiadów wygrywała gamy od rana do wieczora. - Wymykał się więc już o szóstej z rana do biura, na utrapienie woźnych. *Chlęd. Pam. II, 261*. **4.** Na domiar utrapienia (utrapień): Deszcz drobny, lecz ostry, siekł twarz [...] a na domiar utrapienia, na bruku od topniejącego śniegu leżało obfite błoto. *Sztyrm. Katalept. I, 3*. **5.** M i e ć z k i m, z c z y m **u.**; j e s t z k i m, z c z y m **u.**: Utrapienie bywało z nimi takie, że ludzie o powiększonych śledzionach wpadali chwilami w rozpacz. *Sienk. Listy III, 268*. **6. u.** z k i m, z c z y m: **u.** z tym chłopakiem, z tą dziewczyną! Utrapienie z tymi wróblami: wszystkie ziarenka wyjadają z karmnika innym ptakom. *Świerszcz. 15, 1952*. **7.** Powierzyć komu swoje **u.** (**u-a**). **8.** Przywieść kogo do utrapienia: W kilkaset ludzi do utrapienia całą potencję nieprzyjacielską przywiódł. *Sienk. Pot. IV, 151*. **9.** Być, stać się utrapieniem czyim a. kogo: Wsiada do dyliżansu i wbrew swej woli staje się utrapieniem towarzyszów podróży. *Ukn. Strachy 40*. **10.** Pić w utrapieniu: Wiadomo, że chłop w utrapieniu pije. *Sienk. Now. II, 80*. **11. u.** wynika, wynikło z czego.

utrapiony 1. Ty czorcie, smarkaczu **u.**! ⟨*wyzwiska*⟩. **2. u-a** mucha ⟨*dokuczliwa*⟩. **3.** *przestarz.* **u.** c z y m: Człowiek **u.** głodem.

utrata 1. Całkowita, zupełna **u.** czego (np. wzroku); mała **u.** czego (np. równowagi); **u.** czasowa czego (słuchu, wzroku itp.). **2. u.** c z e g o: **u.** bytu politycznego, niepodległości, terytorium; mandatów, przywilejów; **u.** posady; **u.** panieństwa (wianka), równowagi, sił fizycznych; **u.** popularności, przytomności, zdolności do pracy; **u.** mowy ⟨*niemota*⟩; **u.** pamięci ⟨*amnezja*⟩; **u.** słuchu ⟨*głuchota*⟩; **u.** wzroku ⟨*ślepota*⟩: Szczególnie bliska autentycznym pieśniom ludu okazała się pieśń Panny VIII o utracie wianka. *Pam. Lit. 1954, s. 32*. **u.** krwi ⟨*upływ*⟩. **3.** Do utraty przytomności (zbić kogo, upić się); do utraty świadomości (grać); do utraty tchu (biec, tańczyć). **4.** *daw.* Pod utratą czego ⟨*pod rygorem utraty czego*⟩: Pisarz pod utratą urzędu miał kazać woźnemu przywoływać sprawy [...] koleją chronologiczną pozwów. *Bandt. Hist. 222*. **5.** *daw.* Pod utratą szyi ((za)ręczyć co) ⟨*pod rygorem utraty życia (zaręczyć co)*⟩. **6.** Spowodować utratę czego. **7.** Narazić kogo (się) na utratę czego (mienia, zarobku); przyprawić kogo o utratę czego: Po raz pierwszy w życiu czyjś widok przyprawił ją niemal o utratę

tchu. *Brand. K. Obyw. 209.* Co wieczór śpiewał nadzwyczaj głupią piosenkę o kluczniku, która jednak przyprawiała żołnierzy prawie o utratę rozumu ze śmiechu. *Sienk. Now. IV, 221.* **8.** Skazać kogo na utratę czci, majątku, życia, *daw.* gardła: Uczynią mu proces — przegra. Skażą go na utratę majątku, czci, może i gardła. *Sienk. Pot. I, 78.* **9.** Cierpieć, płakać nad utratą kogo (np. dziecka, matki, przyjaciela itp.). **10.** Pogodzić się, nie móc się pogodzić z utratą kogo, czego (np. syna, niepodległości). **11.** Przypłacić co utratą czego (np. zdrowia). **12. u.** czego (np. posady) grozi komu.

utrwalać, utrwalić u. c o: **1.** *bud.* **u.** cegłę ⟨*wypalać*⟩. **2.** *fot.* **u.** klisze ⟨*nadawać trwałość negatywom a. pozytywom przez zanurzanie ich w specjalnych roztworach (w utrwalaczach)*⟩. **3. u.** niepodległość, suwerenność państwa, władzę rewolucyjną w kraju; **u.** (swą) pozycję, przewagę nad kim; **u.** tradycję, (swoją) sławę ⟨*umacniać, ugruntowywać*⟩. **4. u.** c o — c z y m: **u.** co tradycją. **5. u.** c o — n a c z y m: **u.** co (np. góry) na kliszy ⟨*fotografować*⟩. **6. u.** co (np. fragment miasta) na płótnie; na papierze ⟨*malować, rysować*⟩. **7. u.** co (przemówienie) na płycie, na taśmie magnetofonowej; (scenę jaką, wydarzenie) na taśmie filmowej ⟨*nagrywać; fotografować*⟩. **8.** *książk.* **u.** swe nazwisko (imię) na kartach dziejów. **9. u.** c o — w c z y m: **u.** co (postać, figurki, wizję artystyczną) w bryle, w drzewie, w kamieniu ⟨*rzeźbić, wykuwać*⟩. **10. u.** co (np. myśl) w piśmie ⟨*zapisywać; drukować*⟩. **11. u.** co w pamięci ⟨*zachowywać (długo) w pamięci; długo pamiętać*⟩: Tonęli w sobie oczyma, jak gdyby na zawsze obrazy swoje chcieli utrwalić w pamięci. *Orzesz. Cnot. 211.* **12. u.** k o g o — w c z y m ⟨*umocnić*⟩: **u.** kogo w błędach: Największym wrogiem ogółu jest ten, kto mu pochlebia, a tym sposobem nie tylko utrwala go w błędach, ale nawet pozbawia możności poznania ich i usunięcia. *Prus Kron. II, 310.* **13. u.** kogo (się) w przekonaniu; w kimś utrwala się przekonanie, że...: W miarę, jak utrwalało się w nim przekonanie, że mógł Zofię stracić raz na zawsze, ogarniała go coraz większa tęsknota za nią i coraz większy niepokój. *Perz. Las 188.* **14. u.** kogo w wierze.

utrzeć p. **ucierać**

utrzeć się p. **ucierać się**

utrzymać, utrzymywać ⚬ ⟨*powstrzymać, zachować, powściągnąć co, nie dopuścić do czego*⟩ **1. u.** łzy ⟨*powstrzymać łzy*⟩: Łez utrzymać nie mogę. *Słow. Książę 342.* **2. u.** czystość, ład, porządek; **u.** co w czystości; **u.** co w formie, w porządku, w dobrym stanie ⟨*zachować czystość, starać się, żeby coś było czyste, uporządkowane, w dobrej formie, w dobrym stanie*⟩: Czystość łatwo dawała się utrzymać, nikt nie śmiecił, nie błocił. *Dąbr. M. Noce IV, 394.* **3. u.** dyscyplinę, karność, rygor; **u.** kogo, co w cuglach, w garści, w karbach, w karności, w rygorze, w ryzach, w zależności, w zawisłości ⟨*nie stracić kierownictwa nad kim, nad czym; pokierować kim właściwie; narzucić komu rygor; zmusić kogo do posłuszeństwa, zależności*⟩. **4. u.** język za zębami ⟨*nie powiedzieć tego, czego nie trzeba, nie można; zamilczeć, zmilczeć*⟩: Choć dziewięćdziesiąt dziewięć razy na sto potrafię dobrze język za zębami utrzymać, to przecież setny raz z ust się coś wymknie, a potem sumienie gryzie. *Orzesz. Pompal. 52.* **5. u.** kontakt, łączność, stosunki, więź z kim, z czym ⟨*być z kim, z czym w kontakcie, w stosunkach; być związanym z kim w jakiś sposób*⟩. **6. u.** korespondencję, rozmowę ⟨*podtrzymać*⟩. **7. u.** miarę ⟨*zachować*⟩. **8. u.** równowagę; **u.** co w równowadze ⟨*zachować równowagę; powodować, żeby coś zachowało równowagę*⟩. **9. u.** sekret, tajemnicę a. co w sekrecie, w tajemnicy ⟨*zachować co w sekrecie, w tajemnicy; nie wypowiedzieć, nie wydać sekretu, tajemnicy*⟩. **10. u.** straż, wartę ⟨*zachować, pozostawić*⟩. **11. u.** mieszkanie, ogród, trawniki, włosy, wąsy, zarost ⟨*dbać o porządek (w mieszkaniu itp.); dbać o wygląd; troszczyć się o mieszkanie itp.*⟩: Był to słuszny mężczyzna o szlachetnych rysach twarzy, o przenikającym spojrzeniu, i nosił czarny zarost starannie utrzymany. *Lam J. Kariery 15.* **12. u.** co na sobie ⟨*unieść, udźwignąć, wytrzymać*⟩: Otrzymujemy [...] mocny szkielet okrętu, zdolny utrzymać na sobie cały ciężar ładugi i masztów. *Zarus. Żegl. 18—19.* **13. u.** kogo na miejscu ⟨*kazać mu siedzieć, nie pozwolić wyjść*⟩: Pełno dzieci, ani mowy o tym, aby je utrzymać na miejscach, chodzą, plączą się po sali. *Boy Flirt V, 202.* **14. u.** kogo, co na wodzy ⟨*powstrzymać od czego, nie pozwolić na swobodę ruchów*⟩: Wojska rosyjskie podstąpiły pod Warszawę, aby zebranych na polu elekcyjnym utrzymać na wodzy. *Dz. Lit. Lw. 15, 1857.* **15. u.** kogo przy życiu ⟨*zapobiec czyjej śmierci; nie dopuścić żeby umarł*⟩. **16. u.** k o g o, c o — w c z y m: **u.** kogo w błędzie ⟨*nie skorygować, nie sprostować czyjego błędu, czyjego błędnego mniemania, poglądu*⟩. **17. u.** co w całości ⟨*starać się, żeby było całe, nie rozdzielać, nie użytkować czego*⟩. **18. u.** kogo w ciekawości ⟨*zaciekawić kogo czym*⟩. **19. u.** kogo w domu ⟨*zmusić kogo do przebywania w domu*⟩: Matka nie była w stanie utrzymać syna w domu [...] Bez przerwy niemal czekała na jego powrót. *Żer. Przedw. 22.* **20. u.** broń (szablę) w dłoni, w garści, w ręku ⟨*być zdolnym do noszenia broni, do władania bronią (szablą), być zdolnym do walki zbrojnej*⟩: Z okolicy ciągnie ku nim kto żyw i kto szablę w garści utrzymać może. *Sienk. Pot. IV, 77.* **21. u.** w mocy (np. wyrok) ⟨*zatwierdzić, nie zmienić*⟩. **22. u.** (kogo) w niepewności, w przekonaniu, w strachu ⟨*powodować, żeby ktoś był stale niepewny czego, przekonany o czym; żeby się stale bał czego*⟩. **23. u.** kogo, co w pogotowiu ⟨*powodować, żeby ktoś był stale gotowy do działania, coś stale gotowe do użycia*⟩. **24. u.** co w posiadaniu ⟨*nie wyzbywać się czego; nie stracić czego*⟩. **25. u.** co w ruchu ⟨*powodować ruch czego, podtrzymać ruch czego*⟩. **26. u.** co w stylu; w tonie czego ⟨*napisać, wypowiedzieć co w jakim stylu, w jakim tonie*⟩: Anegdotka ta, opowiedziana wesoło i zręcznie, utrzymana jest w stylu wiedeńskiej operetki. *Boy Flirt IX, 148.* Na tydzień przed świętami posłał życzenia, utrzymane w tonie przesadnej rewerencji. *Par. Niebo 226.*

● **27. u.** k o g o, c o ⟨*dać utrzymanie, zapewnić byt*⟩: Podrośnie, skończy szkołę, zacznie zarabiać i razem będzie nam już lżej utrzymać matkę. *Jaroch. Liście 221.* **u.** dom, rodzinę; **u.** wojsko, załogę. **28. u.** szkołę ⟨*prowadzić*⟩: Po zniesieniu jezuitów utrzymywali szkoły bazylianie do 1793 r. *Balin. M. Polska III/1, 30.* **29. u.** co swoim, własnym kosztem;

daw. własnym sumptem; na swój, na własny, na cudzy koszt ⟨*łożyć na utrzymanie z własnych, z cudzych funduszów*⟩: Zebrał, uzbroił i utrzymywał własnym kosztem 480 strzelców. *Korzon Wewn. VI, 161.* Te pół cekina zapewne signor dla mnie przeznaczysz, a ja wzajem za jego łaskawość utrzymywać go będę na własny koszt w moim hotelu. *Libelt Gra 196.* **30. u.** (dom) na (skromnej, wysokiej) stopie; na poziomie, na wysokim poziomie. **31. u.** k o g o, c o — z c z e g o ⟨*łożyć na utrzymanie z jakich funduszów*⟩: I z czego żyć? z czego utrzymać rodzinę? *Jun. Wod. 216.* **u.** kogo, co z kapitału, z pracy.

utrzymać się, utrzymywać się **1.** *daw.* **u.** się górą ⟨*uzyskać przewagę, zwyciężyć*⟩: Wołosza wysypała się z zasadzki i rozpoczęła krwawą walkę [...] w której jednakże Polacy utrzymali się górą. *Moracz. Dzieje IV, 13.* **2.** *daw.* Nie móc utrzymać się od śmiechu ⟨*nie móc powstrzymać się*⟩: Nie mogę prawdziwie utrzymać się teraz od śmiechu. *Fredro A. Jow. 194.* **u.** się n a c z y m: **3. u.** się na afiszu, na scenie ⟨*o przedstawieniu, aktorze: być granym, grać*⟩: Spektakl utrzymywał się na afiszu bardzo krótko. *Pam. Lit. 1950, s. 114.* **4. u.** się na koniu, na siodle, w siodle ⟨*nie spaść, jechać na koniu*⟩. **5. u.** się na nogach ⟨*stać, chodzić*⟩: Wstała, lecz nie mogąc się utrzymać na nogach, siadła. *Sewer Nafta II, 184.* **6. u.** się na poziomie, na pewnym, dobrym, wysokim poziomie ⟨*nie zmienić poziomu swej działalności, swego życia*⟩. **7. u.** się na powierzchni; na wierzchu ⟨*nie utonąć; przen. wytrzymać rywalizację, konkurencję życiową; żyć na pewnym (przeciętnym) poziomie; nie dać się biedzie*⟩: Trzeba się było wziąć do pierwszej lepszej roboty, aby się utrzymać na powierzchni. *Balc. Ocz. 94.* **8. u.** się na pozycji ⟨*obronić pozycję, stanowisko, nie ustąpić z pozycji*⟩. **9. u.** się na stanowisku, na urzędzie ⟨*pozostać na stanowisku, na urzędzie, nie stracić stanowiska, urzędu*⟩. **10. u.** się na swoich śmieciach ⟨*trwać w swoim mieszkaniu, w swojej posiadłości, w zajęciu*⟩: Starał się jak mógł, zabiegał i pracował, mózg na to tylko wysilał, aby się na swoich śmieciach utrzymać, i utrzymywał się jakoś. *Jun. Wod. 41.* **u.** się p r z y c z y m: **11.** *daw.* **u.** się przy majątku; **u.** się przy ziemi ⟨*nie stracić majątku; nie wyzbyć się ziemi*⟩. **12. u.** się przy władzy, *daw.* przy koronie; **u.** się u steru ⟨*pozostać przy władzy, nie zrezygnować z władzy*⟩: Rządzą krajem karierowicze. Każda ich grupa, chcąc się u steru utrzymać, musi schlebiać dusigroszom. *Żer. Uroda 118.* **13. u.** się przy życiu ⟨*nie stracić życia, ocaleć*⟩. **u.** się w c z y m: **14.** *sport.* **u.** się w formie, w kondycji ⟨*zachować przez czas dłuższy (wysoką) sprawność fizyczną*⟩. **15. u.** się w łaskach czyich ⟨*zachować czyje łaski, czyją przychylność*⟩. **16. u.** się w niezależności ⟨*zachować niezależność*⟩. **17. u.** się w roli (czego) ⟨*wytrwać w jakiejś roli; zachować jakąś postawę*⟩: Sam też artysta nie umie się utrzymać w roli twórcy, ale co chwila wpada w rolę impresaria. *Konopn. Ludzie 393.* **18.** Utrzymywać się z czego ⟨*zaspokajać swoje potrzeby życiowe, zarabiać na życie w jakiś sposób*⟩: **u.** się z handlu, z lekcji, z łowów, z pracy, z pracy rąk, z prania, z roboty, z rybołówstwa, rzemiosła, z szycia: Rekomendacje do składu bielizny dam pani, a po paru miesiącach zobaczymy, czy utrzyma się pani z tej roboty. *Prus Lalka II, 37.*

utrzymanie **1.** Bezpłatne, całkowite, całodzienne, częściowe, dobre, dostateczne, dostatnie, dożywotnie, drogie, głodowe, jakie takie, kosztowne, marne, miesięczne, nędzne, porządne, przyzwoite, roczne, skromne, sowite, sute, świetne, tanie, ubogie, wykwintne **u.** ⟨*środki do życia, wyżywienie, uposażenie*⟩. **2. u.** d l a k o g o: **u.** dla matki, rodziny, dzieci. **3. u.** na (czyj) koszt: Kandydaci stanu nauczycielskiego mogli ubiegać się o utrzymanie na koszt rządowy, tzn. o pokoik i zasiłek miesięczny w kwocie 15 rb. *Kleiner Mick. I, 27.* **4.** Ciężar, koszt, obowiązek utrzymania; środki, źródło utrzymania: Nie jest to bagatela w czasie wojny wziąć na siebie obowiązek utrzymania trzech osób. *Hirsz. Hist. 189.* **5.** Fundusz, pieniądze, wydatki na **u.** **6.** Mieszkanie, wynagrodzenie (wraz) z utrzymaniem. **7.** Dawać (komu), dostawać, mieć, otrzymać, zabezpieczyć, zapewnić, znaleźć **u.**: W licznych bursach i kolegiach znajdował ówczesny student utrzymanie za niewielką tylko opłatą. *Ptaś. Żak. 57.* **8.** *pot.* Mieć **u.**, wikt i opierunek ⟨*być utrzymywanym przez kogo*⟩. **9.** Brać, wziąć kogo na **u.**: Uchwalamy tak: spółdzielnia bierze Helenkę na utrzymanie, zgoda? *Was. W. Pok. 79.* **10.** Iść, pójść na **u.** ⟨*zostać utrzymanką*⟩: Puściła się od roku — a dziś myśli porzucić rzemiosło szwaczki i pójść na utrzymanie. *Żer. Dzien. III, 56.* **11.** Łożyć, pracować, (wy)starczać, zarabiać na **u.**; płacić na **u.**, za **u.** **12.** Przejść na czyje **u.**: Nie wątpiła już wcale, iż Zofia od Gudowicza przeszła na utrzymanie jej męża. *Perz. Las 159.* **13.** Dostarczać, szukać utrzymania; zrezygnować z utrzymania. **14.** Być, pozostawać u kogoś na utrzymaniu. **15.** Mieć (kogo) na utrzymaniu: Od wszystkich pożyczał pieniądze, opowiadał, że ma chorego ojca i matkę na utrzymaniu. *Jackiew. Wiosna 273.* Każdy kto pracuje i ma na utrzymaniu dzieci, dostaje zasiłek rodzinny. *Przyj. 43, 1952.* **16. u.** kosztuje.

utrzymywać p. **utrzymać**

utrzymywać się p. **utrzymać się**

utulać (się), utulić (się) (częściej *dk*) **1. u.** czyj płacz, żal: Starała się utulić jej płacz. *Sewer Zyzma 348.* **2. u.** kogo w swoim objęciu; w ramionach: Przycisnęła go do siebie, utuliła w swoim objęciu. *Korz. J. Tad. 100.* Gdyby teraz ktoś dźwignął ją z tego miejsca, utulił w ramionach, poszłaby za nim, z nim, bez wahania. *Goj. Dziew. II, 75.* **3. u.** kogo (dziecko) na łóżeczku ⟨*okryć, owinąć, otulić*⟩. **4. u.** czyj smutek, żal; kogo w smutku, w żalu ⟨*przygarnąć, uspokoić*⟩: Pocieszony nieco i utulony w żalu Nikodał się wyprowadzić ze stacji. *Bobiń. Zemsta 40.* **5. u.** serce ⟨*uspokoić się*⟩: Kazał więc jechać stępa, aby miał czas utulić serce strwożone i lękające się gorzkiego zawodu. *Korz. J. Tad. 225.* **6. u.** twarz w co, w czym (w poduszkę); głowę czym; na czyjej piersi ⟨*tuląc ukryć*⟩: Utuliwszy głowę rękoma szlochała. *Prus Lalka 93.* **7. u.** głowę pod skrzydło ⟨*o ptaku: wsunąć*⟩. **8.** *książk.* Śmierć utuliła kogo (w objęciach) ⟨*ktoś zmarł*⟩: Utuliła ją śmierć w swych objęciach cicho i łagodnie, jak sen. *Jun. Dworek 139.* **9.** Nie móc łez **u.**; nie móc się we łzach, w płaczu **u.** ⟨*nie móc przestać płakać, nie móc się wypłakać*⟩: Matka z córką [...] w płaczu rzewnym utulić się nie mogły. *Jeż Rotuł. 577.* **10.** Nie móc się **u.** od żalu; z żalu ⟨*nie móc odżałować czego*⟩: Nie mogłem utu-

lić się z żalu, gdy raz zepsułem kosztowny samowar. *Prus Lalka I, 34.*

utwierdzać (się), utwierdzić (się) 1. u. c o: **u.** maszt ⟨*umoco(wy)wać*⟩. **2.** *daw.* **u.** miasto, gród, zamek ⟨*fortyfikować*⟩. **3. u.** swoje panowanie ⟨*ustalać, umacniać*⟩: Zakon [...] począł po raz drugi utwierdzać na Żmudzi swoje panowanie. *Proch. Szkice 56.* **4.** Coś utwierdza się między kim a kim ⟨*umacnia, ugruntowuje*⟩: Utwierdziła się między nimi dozgonna przyjaźń. **5. u.** k o g o (s i ę) w c z y m; **u.** w k i m — c o ⟨*umacniać kogo (się) w czym; upewniać*⟩: **u.** kogo (się) w oporze, w wierze, w przeświadczeniu, w mniemaniu, w zamiarach. - Ja sama utwierdziłam ją w tym błędzie. *L.* Szukał gwałtownie w myśli czegoś pocieszającego, czegoś, co by utwierdzało w nim przekonanie o swojej wartości. *Putr. Rzecz. 239.* **6. u.** w kim ufność.

utworzyć (się) 1. u. c o: **u.** bibliotekę ⟨*zorganizować, założyć*⟩. **2. u.** koło ⟨*o tańczących: ustawić się kręgiem*⟩: Tam, koło fontanny, dziewczynki utworzyły koło. *Goj. Dziew. I, 128.* **3. u.** komitet, komisję, trybunał, towarzystwo, stowarzyszenie, związek ⟨*powołać do życia, zorganizować, założyć, ustanowić*⟩. **4. u.** nagrodę (za co) ⟨*ufundować*⟩. **5. u.** opozycję, spisek przeciw komu ⟨*zorganizować*⟩. **6. u.** rząd ⟨*zorganizować, powołać*⟩. **7. u.** sobie sąd o kim, o czym ⟨*sformułować, wyrobić*⟩. **8. u.** szpaler ⟨*uformować*⟩. **9. u.** c o — z c z e g o ⟨*uformować, stworzyć*⟩: **u.** nowy wyraz z podstawy innego wyrazu. **10.** Guz, wrzód się utworzył ⟨*uformował się, zebrał się*⟩. **11.** Zator się utworzył (na rzece, na skrzyżowaniu ulic) ⟨*powstał*⟩. **12.** Utworzyła się zmarszczka (koło ust, koło oczu; na czole) ⟨*powstała, uformowała się*⟩.

utwór ● ⟨*dzieło literackie, naukowe, muzyczne itp.*⟩ **1.** Ambitny, artystyczny, banalny, chybiony, dawny, młodzieńczy, nastrojowy, nowy, najnowszy, oryginalny, ostatni, piękny, samodzielny, słaby, świetny, tandetny, ulubiony, wartościowy, wybitny, zmanierowany **u.**: Zagrała krótki przejmująco piękny utwór z posępnym refrenem. *Dąbr. M. Noce IV, 334.* **2. u.** beletrystyczny, chóralny, dramatyczny, dydaktyczny, epicki, fortepianowy, kameralny, liryczny, literacki, muzyczny, okolicznościowy, poetycki, polemiczny, powieściowy, refleksyjny, religijny, romantyczny, satyryczny, sceniczny, stroficzny, świecki, tendencyjny, wierszowany, wokalny. **3. u.** (czyjego) pędzla ⟨*o dziele malarskim*⟩: Pomimo pięknego pocztu malarzy [...] nie natrafiłem jeszcze na żaden utwór ich pędzla, o którym z ręką na piersi mógłbym wyrzec: oto jest dzieło mistrza. *Siem. L. Rys. II, 265.* **4. u.** (czyjego) pióra ⟨*o dziele literackim (rzadziej o naukowym)*⟩: Jest to pierwszy utwór młodziuchnego pióra, dlatego niepodobna go sądzić wedle wymagań surowej krytyki. *Sienk. Wiad. II, 242.* **5. u.** n a c o ⟨*o dziele muzycznym*⟩: **u.** na fortepian, na skrzypce, na orkiestrę. **6. u.** pod tytułem ⟨*utwór noszący, mający tytuł*⟩: Forsownc, dawniejszym trybem podjęte marsze czynił teraz w poszukiwaniu „Smętka" bohatera mego utworu pod tytułem „Wiatr od morza". *Żer. Wspom. 45.* **7.** Czytać, drukować, grać (na scenie), interpretować, komentować, komponować, nagrodzić, odczytać, ogłosić, (o)publikować, (na)pisać, przeczytać, recytować, streszczać, tłumaczyć, wydać **u.**: Debiutował już na scenie praskiej za dyrekcji Gorczyńskiego utworem „Szaleńcy", który to utwór grano z powodzeniem. *Boy Flirt V, 150.* **8.** Wykonać **u.** ⟨*zagrać*⟩: Za oświetlonymi oknami pałacu fortepian i wiolonczela zgodnie wykonywały jakiś utwór. *Orzesz. Przerw. 212.* **9.** Słuchać utworu; wsłuchiwać się w **u-y**: Publiczność wiedeńska [...] na koncercie Egona słuchała swoich ulubionych utworów, nastrojowych, lirycznych, wykonanych z wielką wirtuozerią. *Jackiew. Wiosna 144.* **10.** Debiutować, zachwycać się utworem; zasypywać kogo, co utworami: Nowych planów do powieści przelatuje mi tysiące przez głowę, żeby nie szkoda było czasu, to bym was zasypał moimi utworami. *Sienk. Koresp. I, 126.* **11.** Wzorować się na jakim utworze. **12. u.** odznacza się czym (świeżością, melodyjnością), pojawia się, powstaje, ukazuje się, wychodzi; zachował się, zginął.

● 13. *geol.* **u.** geologiczny ⟨*formacja*⟩: Młodszy, starszy **u.**; **u.** czwartorzędowy a. czwartorzędu, trzeciorzędowy a. trzeciorzędu; **u.** dyluwialny, glacjalny, kredowy, lodowcowy, osadowy, piaszczysty, pyłowy, skalny, wapienny: W tej strefie występują młode geologiczne utwory. *Lewiń. J. Afr. 165.* Znaleziska pochodzące z utworów późnego trzeciorzędu wykazują, że w owym czasie żyły istoty, które można uważać za prototypy człowieka. *Radlicz Geogr. 302.* Rozróżniamy [...] gleby bielicowe i brunatne: a) żwirowe [...] c) wykształcone z utworów pyłowych wodnego pochodzenia. *Probl. 3, 1954, s. 150.*

utykać ● 1. *p.* utknąć.

● 2. u. na nogę, na jedną, prawą, lewą nogę, na obie nogi ⟨*kuleć*⟩: Dostałam takich bólów w krzyżach, że utykam na jedną nogę. *Nowak. K. Tak było 149.*

utyskiwać 1. u. n a c o, *rzad.* n a d c z y m ⟨*narzekać, wyrzekać, biadać, uskarżać się*⟩: Utyskiwali na trudne warunki życia. *Grąb. Podróże III, 115.* Miłośnicy dawnego obyczaju utyskiwali nad upadkiem tradycyjnej szopki. *Bystr. Kult. 317.* Nie powstrzymywał się od bolesnego utyskiwania nad teraźniejszością. *Krasz. Kartki 90.*

utyskiwanie 1. Ciągłe, żałosne **u-a** ⟨*narzekania, biadania, wyrzekania*⟩. **2. u.** n a c o; *rzad.* n a d c z y m: **u.** na biedę, na nieporządki. Utyskiwania nad naukami humanistycznymi. *SPP.* **3.** Słuchać, wysłuchiwać utyskiwań.

uwaga ● 1. ⟨*dyspozycja do koncentracji myśli na jakimś przedmiocie, fakcie, przeżyciu itp.; koncentracja świadomości*⟩: Baczna, bystra, ciągła, cierpliwa, czujna, dostateczna, dokładna, główna, gorliwa, mimowolna, nadzwyczajna, należyta, napięta, naprężona, natężona, niecierpliwa, nieustanna, niezmierna, ogólna, pilna, powszechna, pozorna, rozproszona, skupiona, specjalna, staranna, szczególna, wielka, wyostrzona, wytężona, wzmożona, zaostrzona, zbytnia, zdwojona **u. 2.** Centrum uwagi; stać, znaleźć się w centrum uwagi: Trzeba, ażeby zagadnienia forsowania wszechstronnej mechanizacji znalazły się w centrum uwagi całej naszej partii. *Nowe Drogi 6, 1952, s. 27.* **3.** Napięcie, natężenie, skupienie uwagi. **4.** Z uwagi na kogo, na co ⟨*ze względu na kogo, na co*⟩: Mówić szeptem z uwagi na śpiących. Z uwagi na dworne maniery Kmicica traktował go jak niepowszedniego gościa. *Sienk. Pot. IV, 190.* **5.** Z uwagą

(co robić) ⟨*uważnie*⟩: Z uwagą słuchał rozmowy. *Sienk. SPP.* Po raz już nie wiem który z uwagą odczytuje nazwisko na mosiężnej tabliczce. *Goj. Dziew. I, 236.* **6. u.!** ⟨*wykrzyknienie: uważaj! ostrożnie!*⟩: Wiódł swe dzieci przez ruchliwą ulicę i wskazywał im drogę i ostrzegał wesoło: uwaga, uwaga! *Goj. Rajs. I, 154.* **7.** Absorbować, dzielić, kierować na kogo, na co; koncentrować, napiąć, nastawić, natężyć, (o)budzić czyją, odciągnąć, oderwać, odwrócić czyją (swoją), ogniskować, opanować, pochłaniać, pociągać, poświęcać (komu, czemu), przyciągać, przykuwać; rozluźnić, rozpraszać, rozrywać, rozstrzelić, skupić na czym; ściągnąć na kogo, na co; trzymać na uwięzi, w napięciu; uśpić czyją; wyłączyć, wytężyć, zająć, zaostrzyć czyją; zatrzymać na czym,ześrodkować na czym, zmęczyć, znużyć uwagę, zmylić czyją uwagę: Badając fakty językowe, musimy kierować uwagę na to przede wszystkim, co jest dane obiektywnie w samym języku. *Dor. Rozm. II, 57.* Zamilkła, więcej już nie próbując nawet obudzić uwagi męża na podejrzaną postać, co się powoli do ich domu wśliznęła. *Krasz. Jabł. I, 44.* Wybuch wojny pruskiej odwrócił niebawem uwagę ogólną w inną stronę. *Dąbr. J. Dzieje 376.* Uwagę podróżnych opanował wyłącznie mały, garbaty człowieczek [...] który opowiadał coś z przejęciem. *Grabiń. Tor 273.* Pomagał jej zdjąć płaszczyk, przysuwał krzesło [...] poświęcał jej dużo uwagi. *Goj. Rajs. I, 59.* Poprawił wędki i zamilkł skupiając całą uwagę na rybach, które się zaczęły uwijać koło przynęty i haczyka. *Reym. SPP.* **8.** Zwracać na kogo, na co uwagę ⟨*interesować się kim, czym*⟩: Nikt tam na niego nie zwracał specjalnej uwagi, szofer był zbyt wstrząśnięty wypadkiem. *Was. W. Pok. 112.* Nie zwracał na ubiór żadnej uwagi, bo chustkę miał szkaradnie krzywo zawiązaną na szyi. *Sztyrm. Pow. I, 201.* **9.** Zwracać, zwrócić na siebie uwagę ⟨*budzić zainteresowanie swoją osobą*⟩: Ekscentrycznym strojem zwracała na siebie powszechną uwagę. **10.** Coś zwraca czyją uwagę ⟨*coś interesuje kogo, przyciąga czyją uwagę*⟩: Ta zbiorowa dążność zwrócić musiała bystrą uwagę Mickiewicza. *SPP.* Ich gawęda zwróciła uwagę dwu gości. *Żer. Rzeka 104.* **11.** *daw.* dziś *reg.* Brać na uwagę ⟨*uwzględniać*⟩: Biorąc na uwagę mnóstwo świadectw mniej więcej dokładnych, wnosimy, że kolebką sztuki kobierniczej [...] było miasto flamandzkie Arras. *Siem. L. Dzieła I, 243.* **12.** *daw.* Przekładać (komu) na uwagę. **13.** Zasługiwać na uwagę. **14.** Brać, wziąć co pod uwagę ⟨*uwzględniać*⟩: Brali pod uwagę wszystkie możliwości. *Dąbr. M. SPP.* Nie można mówić o osadnictwie ziem polskich, nie biorąc pod uwagę różnorodności grup plemiennych i ich stosunku do terytorium. *Bystr. Ludozn. 62.* **15.** Ujść czyjej uwagi: Nie uszło to bystrej i podejrzliwej uwagi senatora Nowosilcowa. *Koźm. Pam. II, 241.* **16.** Przynaglać, zmuszać do uwagi. **17.** Zależeć od uwagi: Nie spuszczać kogo, czego z uwagi ⟨*nie przestawać się kim, czym interesować; pilnie kogo, co obserwować*⟩: Pan Romuald nie spuszczał jednak z uwagi żadnego kroku żony. *Chodź. Pisma II, 15.* **18.** *daw.* Być na uwadze ⟨*być uważanym, śledzonym, obserwowanym*⟩: Karpiński był na uwadze: niedawno uczyniono u niego rewizję papierów w jego nieobecności. *Kamień. Pam. 95.* **19.** *przestarz.* Mieć na uwadze ⟨*mieć na względzie*⟩: Czymkolwiek Marcinek zostanie — mówiła nauczycielka [...] zawsze powinien to mieć przede wszystkim na uwadze, że ma być chlubą swej familii. *Żer. Syzyf. 10.* Mając na uwadze swoją niemoc, odpowiedział [...] będzie posłuszny rozkazowi królewskiemu. *Moracz. Dzieje III, 160.* **20. u.** kieruje się dokąd, do czego; ku komu, ku czemu; na kogo, na co; męczy się, nuży się; ogniskuje się, skupia się, zatrzymuje się na kim, na czym: Uwaga widzów nuży się trochę z początku sztuki, ale w połowie zajęcie rośnie. *Tyg. Ilustr. 106, 1870.*

○ u. ⟨*spostrzeżenie, obserwacja; napomnienie, wymówka*⟩ **21.** Bystra, cenna, charakterystyczna, cicha, ciekawa, cierpka, cyniczna, dosadna, drobiazgowa, dyskretna, fachowa, filologiczna, gderliwa, głęboka, głośna, głupia, gniewna, gorzka, ironiczna, kąśliwa, kompetentna, krótka, krytyczna, luźna, naiwna, nawiasowa, niepotrzebna, niesłuszna, nieśmiała, ogólna, ogólnikowa, ordynarna, osobista, ostra, pobieżna, podstępna, poufała, przydatna, przyjacielska, przykra, psychologiczna, rozsądna, rzeczowa, sarkastyczna, skąpa, słuszna, subtelna, szczególna, szczegółowa, szydercza, trafna, uprzejma, uszczypliwa, wesoła, wstępna, wyraźna, zagadkowa, zgryźliwa, zjadliwa, złośliwa, znacząca, znamienna, zrzędna **u.**; **u.** na czasie, nie na czasie; **u.** techniczna (również w *lm*): Przez życie dworskie i polityczne płynie z zręcznie utoczonym dowcipem na ustach, trafną i bystrą czasem uwagą. *Szujski Odr. 49.* Pisze barwnie, uwagi jej bardzo charakterystyczne i świadczą o bystrym zmyśle spostrzegawczym. *Chłęd. Barok 370.* Będę bardzo rad z siebie, jeżeli [...] potrafię się zdobyć chociaż na kilka przydatnych wam uwag. *Rewol. 3.* **22. u.** c o d o k o g o, c o d o c z e g o: Wydawać będzie patenty na oficerów [...] zastrzegając sobie prawo przedstawiania [...] uwag co do osób. *Gemb. Uzbr. 315.* **23. u.** na temat (czego, jaki): Nie mogła sobie odmówić kilku krytycznych uwag na temat podejścia pisarza do zagadnienia. *Jackiew. Wiosna 182.* **24. u.** n a c z y m; w c z y m ⟨*spostrzeżenie, notatka*⟩: **u.** na marginesie. Uwagi i notatki w tajnym kajeciku pani przypominały o konieczności czujnego, rzetelnego postępowania z Janką. *Goj. Dziew. I, 26.* **25. u., u-i** n a d c z y m: Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego. *Staszic SPP.* Przysiadał się do fortepianu, próbował tonów, zaglądał do środka, czynił głośne uwagi nad mechanizmem. *Gomul. Ciury I, 88.* **26. u.** o k i m, o c z y m: Uwaga o starodawnym zwyczaju sprawiła należyte wrażenie. *Szajn. Szkice III, 159.* **27. u.** pod adresem czyim: Nie oparł się, by nie rzucić paru krytycznych uwag pod adresem gestów, intonacji, głosu Krzysia. *Pięt. Białow. 58.* **28.** Akceptować, cisnąć, cytować, czynić, dodać, dorzucić, formułować, kierować do kogo, komunikować (komu), kreślić, napomykać, nasunąć (komu), notować, pisać, rzucić, sformułować, uczynić, wywołać uwagę, **u-i**; poczynić, spisywać, spotykać (w tekście), umieścić (we wstępie do książki), wtrącać, wymieniać, zamieniać **u-i**: Narzeczona akceptowała w zupełności kąśliwe uwagi narzeczonego. *Żer. Przedw. 218.* Sekretarz odczytywał dyktando, a Olbromski czynił adnotacje i uwagi. *Żer. Rzeka 105.* Nie rozumiem uwag, które przyjaciel co chwila kieruje do mnie. *Otw. Czas 23.* Przeglądał stosy papierów, kreślił uwagi swe na marginesach. *Orzesz. Pam. III, 109.* Wymieniał

szeptem jakieś uwagi z siedzącym obok Ignasiem. *Kowalew. S. Bliżej 31.* **29.** Zatrzymać (jakąś) uwagę dla siebie. **30.** Wypowiedzieć uwagę; wypowiadać **u-i** (o kim, o czym): Kucharz, niewyparzona gęba, wypowiadał zazwyczaj parę uwag, określających dosyć dosadnie jego stosunek do armii, nas, kuchni. *Prus SPP.* **31.** Robić uwagę, **u-i** na jakiś temat ⟨*wypowiadać się w jakiejś sprawie, na jakiś temat*⟩: Młody artysta plastyk robi jakieś fachowe uwagi na temat trzymania pędzla. *Róż. Kart. 55.* **32.** Robić komu **u-i** ⟨*wypominać co komu, strofować, krytykować kogo*⟩: Nie znosił, żeby mu przy uczniach robiono uwagi. *Perz. SPP.* **33.** Wypraszam sobie **u-i**! ⟨*nie chcę ich słuchać*⟩. **34.** Zwracać komu uwagę ⟨*napominać, strofować, upominać kogo*⟩: Wachtowy [...] widząc palących papierosy na rufie, zwraca im żartem uwagę. *Pap. Szczury 36.* **35.** Odpowiedzieć na uwagę, na **u-i**; pozwalać, pozwalać sobie na uwagę, na **u-i**; reagować na uwagę, na **u-i**. **36.** Nie skąpić, nie szczędzić uwag: Uwag złośliwych nie skąpił i niejednemu się przez to naraził. *Brück. Kult. IV, 334.* Nie szczędził gorzkich uwag pod adresem [...] krytyków artystycznych. *Wóyc. K. Walka I, 216.* **37.** Powstrzymać się od uwagi, od uwag: Nie mogła powstrzymać się od uwagi: - Czy nie mogłaś dopilnować sama. *Goj. Dziew. II, 146.* **38.** (S)korzystać z uwagi czyjej, z uwag czyich. **39.** Wiele (niewiele) sobie robić z czyjej uwagi, z czyich uwag. **40.** (Po)dzielić się z kim uwagą, uwagami: Chciała podzielić się jeszcze jakąś uwagą z siostrą, ale już nie było czasu. *Pięt. Białow. 5.* **41.** Opatrzyć, zaopatrzyć co (np. tekst) uwagą, uwagami; przerwać, zakończyć co uwagą: Radca nie lubił, żeby mu przerywano czytanie uwagami. *Par. Niebo 19.* **42.** Rzucać, sypać, zasypać uwagami, sypać uwagami jak z rękawa. **43. u.** (czyja) dotknęła kogo; dotyczy kogo, czego; narzuca się, nasuwa się, nastręcza się; obraża, rani kogo; stosuje się do kogo, do czego; świadczy o kim, o czym; trafia do przekonania; ubodła kogo; wynika z czego, wywołuje co (protesty, śmiech itp.), zakłopotała kogo; **u-i** obiegają (np. salę), posypały się, sypią się: Kpiące spojrzenia, złośliwe uwagi obiegały salę. *Braun Lewanty 290.*

przysł. **44.** Żal uwagi nie ma.

uwalniać, uwolnić 1. u. k o g o — o d c z e g o ⟨*wyzwalać, wyswobadzać, wybawiać*⟩: Sen nie uwalniał jej od tego natrętnika, bo ledwie zamknęła oczy, natychmiast twarz jego pochylała się nad nią. *Sienk. Wołod. I, 136.* - **u.** od przymusu, od zależności, od zarzutu. **2. u.** od kary ⟨*darowywać karę*⟩. **3. u.** od opłat ⟨*zwalniać*⟩. **4.** *daw.* **u.** od słowa: Uwalniam od słowa, zapomnij, jaka była przeklęta umowa: *Fredro A. Nikt 315.* **5. u.** od śmierci ⟨*stosować prawo łaski*⟩. **6.** *książk.* **u.** od życia ⟨*zabijać*⟩. **7. u.** s p o d c z e g o: **u.** spod kurateli, spod opieki, spod straży, spod władzy, spod wpływu. **8. u.** z c z e g o ⟨*wyswobadzać, dawać komu wolność*⟩: **u.** z pęt, z więzów; **u.** z więzienia. Przyjdę jak syn królewski uwolnić brata z niewoli. *Słow. Książę 339.* **9. u.** (np. rękę) z uścisku ⟨*wyswobadzać, puszczać, przestawać ściskać*⟩. **10.** *książk.* Uwalniać z więzów ciała ⟨*zabijać, zadawać śmierć*⟩. **11. u.** kogo za kaucją. *Dzierż. Pisma 11.*

uwalniać się, uwolnić się 1. u. się o d k o g o, o d c z e g o ⟨*oswobodzić się, wykręcić się*⟩: Co tu robić, aby się uwolnić od bardzo nieprzyjemnego krewniaka. *Dygas. Pióro 24.* Rad był wyjść, uwolnić się od jej towarzystwa nie śmiał i nie mógł. *Sewer Zyzma 141.* **2. u.** się z c z e g o: **u.** się z (czyich) objęć, ramion, uścisków ⟨*wyswobodzić się*⟩. **3. u.** się z (czyich) rąk ⟨*wyswobodzić się, wymknąć się, również przen.*⟩.

uważać 1. *przestarz.* **u.** k o g o ⟨*cenić, szanować*⟩: Jestem radną Lublina i ludzie mnie uważają. *Krasz. Siekierz. 55.* Wracam z wieczoru muzykalnego od panien Pinard. Bardzo mnie tam dobrze wszyscy uważają. *Słow. Proz. 512.* **2.** *daw.* **u.** k o g o w k i m ⟨*widzieć kogo w kim*⟩: Że z księciem mówisz, zapominasz, widzę [...] człowieka w nim uważam, a z tytułów szydzę. *Fredro A. Geld. 35.* **3. u.** n a k o g o, n a c o: a) ⟨*być ostrożnym, uważnym z kim, z czym*⟩: Uważaj na niego, bo to człowiek niepewny. *SW*; b) ⟨*pilnować kogo, czego, nadzorować kogo, co; być zainteresowanym w czym*⟩: Każdy z profesorów ma tymczasem pilnie uważać na uczniów. *Par. Niebo 142.* W kamienicy ma być porządek! Ja płacę jak drudzy! ja na porządek uważam! *Niedź. Dzieło 42*; c) ⟨*zwracać uwagę na co, pilnować czego, przestrzegać czego, dbać o co*⟩: **u.** na zdrowie; na formy, na słowa. **4. u.** na siebie ⟨*dbać o siebie, o swój wygląd, zdrowie, zachowanie*⟩. **5.** Uważasz, uważa pan, pani; *przestarz.* uważasz mnie, mię ⟨*powiedzenie wtrącone nie wnoszące nowej treści, wyrażające tylko bezpośrednie zwrócenie się do rozmówcy*⟩: Przyniosłem mu, uważa pani, korekty jego pracy. *Winaw. Roztw. 4.* Bo to, uważasz mnie, ręka rękę myje, a nic nie masz darmo na świecie. *Kaczk. Murd. II, 44.* **6.** *posp.* **u.** kogo ⟨*szukać kogo*⟩: Pan kogo uważa? — zagabnął go stróż. *Rudn. A. Niekoch. 40.* **7.** *daw.* **u.** k o g o a. c o ⟨*zauważać, obserwować, śledzić*⟩: Umieściwszy się obok innych, uważa najprzód dwóch mężczyzn walcujących. *Prus Drobiaz. 59.* Hrabia, z Telimeną wszedłszy niespodzianie, uważał młodej pary czułe pożegnanie. *Mick. Tad. 280.* **8. u.** k o g o, c o — z a k o g o, z a c o ⟨*traktować kogo, co jako kogo, co*⟩: **u.** kogo za dziecko; **u.** co za głupstwo, za hańbę, za obowiązek, za punkt honoru, za ujmę, za wzór, za szczyt wszystkiego. Nie był pewny, czy istotnie miał prawo uważać Tola za swego przyjaciela. *Brand. K. Sams. 14.* To, co się stało, uważamy za nieszczęśliwy przypadek. *Brand. K. Sams. 35.* **9. u.** c o z a j a k i e ⟨*być zdania, że jest jakieś*⟩: **u.** co za konieczne, za możliwe, za potrzebne, za słuszne, za stosowne, za właściwe, za wskazane itp.: Uważam to wszystko za najzupełniej chybione. *Dąbr. M. Noce II, 178.* **10.** *przestarz.* **u.** kogo jakim ⟨*uważać kogo za jakiego*⟩: Uważając go starym i brzydkim, utrzymują, że ich matka po to tylko sprowadziła, aby ich dziadem straszyć. *Tremb. Proz. 191.* **11. u.** p o c z y m (, ż e...) ⟨*być zdania, kierując się obserwacją czego (, że...)*⟩: Uważał po gwiazdach, iż dzień niedaleki. *Bon. Kośc. 96.* **12.** *daw.* **u.** c o — p r z e z c o ⟨*pojmować, rozumieć*⟩: Niektóre szczegóły zastanawiają, jako to: użycie wyrazu natury bez wyjaśnienia, co przez to Gołuchowski uważa. *Lel. Nowos. 79.* **13. u.** z c z y m ⟨*być ostrożnym*⟩: Uważaj mi z jęzorem! — z pasją zaczął Fierla. *Twórcz. 2, 1954, s. 111.* **14.** Rób, co uważasz ⟨*co sądzisz za słuszne*⟩.

uważanie 1. *przestarz.* u. d l a k o g o, c z e g o; u. k o g o ⟨*szacunek, poważanie*⟩: Żadnej delikatności [...] żadnego uważania dla wyższego stanu. *Konopn. Now. III, 12.* Zawsze był z wielkim dla mnie uważaniem. *Kamień. Pam. 132.* Wielkie uważanie zdobył sobie u niej mądry prowincjał jezuitów, Niemiec Gruber. *Bobrz. Dzieje III, 6.* 2. *pot.* Po uważaniu: a) ⟨*według tego, jak się kto, co komu wydaje; według wyglądu zewnętrznego; według własnego widzi mi się*⟩: Traktować kogo, rozdzielać co po uważaniu; b) *przestarz.* dziś *gw.* ⟨*według godności*⟩: W podle nich [państwa młodych] ze stron obu co najpierwsi po uważaniu, po majątku, po starszeństwie, aż do druchen i dzieci. *Reym. SW.* 3. *przestarz.* dziś *gw.* Z (wielkim) uważaniem (co robić) ⟨*z uwagą, uważnie*⟩: Siedzieli blisko drzwi [...] i z wielkim uważaniem przysłuchiwali się rozmowie. *Krucz. Paw. 142.* 4. *przestarz.* Być u kogo w uważaniu ⟨*być poważanym, mieć szacunek u kogo*⟩: Żyję sobie jak król i u ludzi w uważaniu jestem. *Orzesz. Eli 147.* 5. *przestarz.* Mieć u kogo a. gdzie u.; zjednać sobie u. ⟨*szacunek, poważanie*⟩: Ojciec miał uważanie i stanowisko w świecie. *Hertz B. Termin. 12.* Równie prywatnym jak publicznym życiem zjednał sobie powszechny szacunek i uważanie. *Koźm. Pam. II, 174.*

uwiąd *biol.* Naturalny, daleko posunięty u.; u. starczy ⟨*zanik czynności życiowych ustroju*⟩; *przen.* u. gospodarczy (kraju, instytucji); u. krytyki.

uwiedziony *daw.* u. c z y m ⟨*powodowany*⟩: u. dumą, zazdrością, zemstą; Uwiedziony zazdrością i dumą Temistokles nie mógł ścierpieć Arystyda. *Kras. Życia VIII, 90.*

uwielbienie 1. Bałwochwalcze, bezkrytyczne, głębokie, nabożne, najwyższe, nieme, nieopisane, ogólne, pokorne, powszechne, prawdziwe, skryte, szczere, ślepe, żywe u. ⟨*bezgraniczna cześć, miłość; wielki zachwyt; adoracja*⟩. 2. u. k o g o, c z e g o (przez kogo) ⟨*otoczenie kogo, czego czcią; ukochanie, adoracja, umiłowanie*⟩: u. wodza, artysty, przywódcy; u. wzorów starożytnych, pieniądza. 3. u. (k o g o) — d l a k o g o, c z e g o ⟨*ukochanie, umiłowanie, adoracja ze strony kogo*⟩: u. młodzieży, tłumu dla aktora, dla przywódcy; u. dla starożytnych, dla wiedzy. 4. u. k u k o m u: u. ku Lelewelowi. *Filarec. 88.* 5. Nastrój, poryw, słowa, szmer, uczucie uwielbienia. 6. Z uwielbieniem (pisać, mówić, wyrażać się o kim; spoglądać, patrzeć na kogo). 7. Być dla kogo z uwielbieniem ⟨*uwielbiać kogo*⟩: A wie, jak jestem dla niej z uwielbieniem. *Zab. XIV/2, 1776, s. 370.* 8. Budzić, mieć dla kogo, okazywać komu, rozbudzić w kim dla kogo, wzbudzać, zachować dla kogo, zyskać czyje, żywić dla kogo u.: Ale przyjaźń jest za słabym wyrazem: mam dla niego wdzięczność i uwielbienie. *Mick. Listy II, 18.* Zwyciężony Kościuszko zyskał uwielbienie świata na obu półkulach. *Korzon Woj. III, 250.* 9. Zasłużyć na czyje u. 10. Być pełen uwielbienia dla kogo, czego: Dla jej cnót, znanych całemu krajowi, zawsze był pełen uwielbienia. *Kaczk. Olbracht. III, 286.* 11. Być przedmiotem czyjego a. jakiego uwielbienia ⟨*być uwielbianym*⟩: Anusia należała do tych dziś już bajecznych istot, które się nie domyślały tego, że mogą być przedmiotem skrytego uwielbienia. *Skarb. Pam. 127.* 12. *książk.* Palić komu kadzidła uwielbienia; pałać uwielbieniem dla kogo ⟨*uwielbiać kogo*⟩: Od dawna już, leżąc u nóg jego, palą mu kadziła uwielbienia. *Prz. Tyg. Życia 2, 1875.* 13. Otaczać, otoczyć kogo, postać czyją uwielbieniem: Ubiegano się o nią, otaczano ją uwielbieniem. *Strug Krzyż II, 73.* 14. Przejmować kogo uwielbieniem. 15. u. otacza kogo (np. płeć piękną).

uwieńczać, uwieńczyć 1. u. k o g o, c o — c z y m ⟨*otoczyć, opasać; ozdobić wieńcem*⟩: Stół był uwieńczony festonami kwiatów. *Przybysz. Współ. I, 171.* - Uwieńczyć kogo, skronie czyje kwiatami, laurem. - Kalina jej uwieńcza skronie. *Tyg. Ilustr. 41, 1900.* 2. *książk.* u. czoło czyje koroną ⟨*wkładać komu koronę na głowę, koronować kogo*⟩: Na cóż moje czoło uwieńczył koroną? *Słow. Maria 160.* 3. *książk.* u. swe skronie laurami, wawrzynem ⟨*stawać się sławnym*⟩: Cóż z tego, proszę, dzieciom i zgłodniałej żonie, że mąż w biedzie wawrzynem uwieńcza swe skronie? *Fredro A. Zrzęd. 136.* 4. *książk.* u. kogo laurem poetyckim, laurowym wieńcem, wawrzynem ⟨*przyznać komu tytuł (wybitnego) poety, uznać kogo za (prawdziwego) poetę*⟩: Wawrzynem uwieńczony został Janicki w Padwie w r. 1540. *Bystr. Publ. 352.* 5. *książk.* Laur, wawrzyn uwieńcza(-y) czyje skronie ⟨*ktoś zostaje (zostanie) odznaczony wieńcem; otrzymuje (otrzyma) wieniec jako nagrodę za zasługi*⟩: Z rąk wodza w kraju obronie, wawrzyn uwieńczy me skronie. *Fredro A. Poez. 36.* 6. Skutek uwieńczył dzieło ⟨*wszystko zakończyło się szczęśliwie, pomyślnie*⟩: Jako reżyser nabiedziłem się sporo nad wyrobieniem i zgraniem [...] surowego zespołu, ale skutek uwieńczył dzieło. *Pigoń Komb. 252.*

uwieńczony 1. (Budynek) u. iglicą (strzelistej) wieży; kopuła u-a (zwierciadlanym) plafonem ⟨*zakończony(-a) u góry*⟩. 2. Czoło u-e, skroń u-a kwiatami (różami) ⟨*przystrojone(-a)*⟩; głowa (antylopy, jelenia) u-a rogami; *przen.* góry uwieńczone gajami. 3. Coś jest, zostało u-e powodzeniem, zwycięstwem; (pożądanym) skutkiem; (nowym) sukcesem; (pomyślnym) rezultatem: Ofensywa uwieńczona została zwycięstwem; wyprawa uwieńczona została powodzeniem. Nie mam nadziei, żeby moje wstawiennictwo uwieńczone zostało pożądanym skutkiem. *Żer. Sułk. 109.*

uwierzenie Nie do uwierzenia; rzecz nie do uwierzenia, trudna do uwierzenia; nie do uwierzenia jest fakt, że...; *daw.* nad u. ⟨*rzecz niewiarygodna, nieprawdopodobna*⟩: Nie do uwierzenia, jak ten człowiek kocha ją szalenie. *Perz. Siostra 44.* Prawie nie do uwierzenia jest fakt, że Przemysław II nie doczekał się dotychczas monografii. *Zachor. Dzieje 205.* Tak ogólne zmysłów rozstrojenie [...] jest nad uwierzenie. *Zabł. Pasterz 336.*

uwierzyć 1. u. k o m u, c z e m u ⟨*dać wiarę komu, zaufać komu, czemu*⟩: Uwierzyłem jej spojrzeniom, słówkom, obietnicom. *Morzk. Bożek 86.* Przytomny już jestem, a jednak uszom własnym uwierzyć nie mogę. Tyle potworności w jednym sumieniu! *Święt. A. Dram. 112.* 2. u. komu na słowo ⟨*zaufać czyjemu słownemu zapewnieniu*⟩: Mnie tam żadne kwity niepotrzebne. Mnie pan mecenas i na słowo uwierzy. *Was. W. Rzeki 287.* 3. u. w k o g o. w c o: a) ⟨*uznać za istniejącego; za istniejące,*

za realne⟩: **u.** w Boga; **u.** w gusła, w czary, w cuda; b) **u.** w k o g o, w c o ⟨*nabrać do kogo zaufania; nabrać pewności co do czego; przyjąć co za prawdziwe, realne, możliwe*⟩: Wierzcie w siebie, napewno inni w was uwierzą! *Lem. Czyn 191.* Wydawała się tak pewna siebie, że matka natychmiast uwierzyła w możliwość prędkiej posady. *Goj. Dziew. II, 88.* **4.** Trudno w to **u.**, że...; nikt by nie uwierzył, że... ⟨*jest rzeczą trudną do uwierzenia, nieprawdopodobną*⟩: Patrząc na niepozorne krzaczki tej wierzby, nikt by nie uwierzył, że to maleństwo potrafi wytworzyć w liściach ciśnienie osmotyczne do 17,7 atmosfery. *Radw. Świat 161.*

uwierzytelniający Listy **u-e**: a) *ekon.* ⟨*dokumenty, w których jeden bank poleca innemu bankowi wypłacenie wymienionej w dokumencie sumy pieniężnej*⟩; b) *polit.* ⟨*dokument, którym dyplomata obcego państwa legitymuje się w państwie, w którym ma pełnić urząd*⟩.

uwierzytelniony 1. Podpis **u.** (notarialnie, sądownie) ⟨*potwierdzony co do autentyczności notarialnie, sądownie)*⟩. **2.** *polit.* Poseł **u.** (przy dworze obcym; w stolicy obcego państwa) ⟨*akredytowany*⟩.

uwiesić się u. się na czyim ramieniu, na czyjej ręce ⟨*trzymać się kurczowo czyjego ramienia, ręki*⟩.

uwieść, uwodzić 1. u. k o g o ⟨*zbałamucić zalotami, doprowadzić do współżycia płciowego*⟩: Justyna była w samej rzeczy uczciwą dziewczyną, którą uwiódł korzystając z jej zakochania. *Nałk. Z. Gran. 151.* On to zapewne podszepnął swej córce: uwiedź młokosa. *Bełc. Kmita 78.* **2. u.** k o g o — c z y m ⟨*urzec, zwieść, pozyskać*⟩: Uwiódł mnie obietnicami. Nie wytrwał jednak długo i w tym świecie, który kiedyś uwodził go swoim blaskiem. *Pięt. Białow. 180.* **3.** Dać się, nie dać się **u.** czemu: Dużo, za dużo myślałam, żebym się dała uwodzić frazesom. *Reym. Kom. 221.* Dał się uwieść jej urokowi, chętnie przebywał w jej towarzystwie, ale nic więcej! *Jackiew. Wiosna 75.* Nie da się uwieść pozorom. *Brosz. Opow. 43.*

uwięź 1. Balon na uwięzi ⟨*na linie*⟩. **2.** Pies na uwięzi ⟨*uwiązany (na łańcuch)*⟩. **3.** Być jak pies na uwięzi ⟨*być skrępowanym czym, zatrzymywanym*⟩: Jestem tu jak pies na uwięzi i gryzę korekty Wallenroda. *Mick. Listy I, 332.* **4.** Rwać się jak pies na uwięzi ⟨*miotać się bezsilnie*⟩. **5.** Trzymać kogo, co na uwięzi, *rzad.* w uwięzi: a) ⟨*mocno absorbować, zajmować*⟩: „Nacia na pensji" jest jedną z tych bardzo rzadkich książek, które [...] trzymają uwagę dziecka na uwięzi przez cały tom. *Tyg. Ilustr. 34, 1900*; b) ⟨*trzymać krótko, ograniczać swobodę*⟩: Europę trzymał w uwięzi strach przed niezwyciężonym wodzem. *Smolka Lubec. II, 181.* **6.** Trzymać język na uwięzi ⟨*milczeć, nie mówić zbyt dużo, nie wygadać się*⟩: Pozieleniał z irytacji [...] ale trzymał język [...] na uwięzi. *Gard. Trzech 140.* **7.** Spuścić konia, psa z uwięzi ⟨*z uwiązania*⟩: Stary kolejno spuszczał konie z uwięzi, nie mówiąc ani słowa. *Dygas. Piszcz. I, 161.* **8.** Zwolnić z uwięzi (np. okręt, łódź) ⟨*odcumować*⟩.

uwijać się 1. u. się jak furia; jak w ukropie, jak mucha w ukropie ⟨*bardzo szybko co robić; bardzo się śpieszyć z robotą*⟩. **2. u. się** k o ł o k o g o, k o ł o c z e g o; m i ę d z y k i m, m i ę d z y c z y m; p r z y k i m, p r z y c z y m; (w)ś r ó d k o g o, c z e g o; z a c z y m ⟨*kręcić się, poruszać się, krzątać się żywo*⟩: W jarmułce aż mokrej od potu uwijał się między stolikami roznosząc piwo. *Par. Zegar 34.* Przypasawszy fartuch uwijać się przy kominie zaczęła. *Bog. Rodin VI, 30.* Kanonierzy uwijali się w krzakach donosząc amunicję. *Żukr. Dni 90.* Franek uwijał się śród tłumu. *Orzesz. Z różnych III, 33.* Uwijała się zręcznie za ladą, nadskakując kupującym. *Bart. L. Ludzie 272.* **3. u. się** n a c z y m, p o c z y m ⟨*być w ciągłym ruchu; poruszać się żywo, krzątać się*⟩: Wysunęła się spod watowanej kołdry i boso, zgarbiona, zaczęła się uwijać po mieszkaniu. *Huss. Mur 90.* Od świtu do nocy na koniu uwijał się na polach. *Reym. Ferm. II, 194.* **4. u. się** z c z y m: a) ⟨*szybko czym pracować*⟩: Kilku ludzi w robotniczych bluzach dzielnie uwijało się z heblem, klejem i młotkami. *Orzesz. Pam. III, 300*; b) ⟨*szybko co wykonywać*⟩: **u. się** ze zmywaniem, ze sprzątaniem. Uwijaj się! ⟨*wykrzyknienie: śpiesz się, nie marudź*⟩.

uwikłać 1. u. k o g o c z y m ⟨*obałamucić, zwieść; podstępnie pozyskać kogo czym*⟩: Focjusz nie mogąc ani kłamstwami uwikłać, ani groźbami przestraszyć Mikołaja, biskupa rzymskiego, postanawia oderwać się od Kościoła. *Mick. Hist. 42.* **2. u.** k o g o w c o ⟨*wplątać, wciągnąć*⟩: Uwikłano go w przewlekły i głośny w swoim czasie proces, zakończony wyrokiem skazującym. *Andrz. Popiół 157.* **u.** kraj w wojnę, w konflikty z innym krajem; **u.** kogo w spisek. **3. u.** kogo w kabałę ⟨*postawić kogo w trudnej sytuacji, wciągnąć kogo w tarapaty, w kłopoty*⟩: Chce mnie uwikłać w kabałę [...] a ja daję się wodzić za nos. *Brand. K. Antyg. 326.* **4. u.** kogo w sidła ⟨*o kobiecie: skokietować, uwieść kogo*⟩: Panna Jurić chciała mnie może uwikłać w swe urocze sidła i zaprowadzić do ołtarza. *Chlęd. Pam. II, 241.*

uwinąć się 1. u. się (bez dopełnienia): a) ⟨*pośpieszyć się*⟩: Uwinęli się: w ciągu jednego dnia obsadzili pole kartoflami. *Świerszcz. 37, 1953*; b) ⟨*o raptownej śmierci*⟩: Ojciec [...] bał się o twoje życie. Biedaczysko sam się tak uwinął, że nie miałeś kiedy go poznać. *Par. Zegar 87.* **2.** *pot.* **u. się** na jednej nodze ⟨*bardzo prędko co zrobić, załatwić*⟩. **3. u. się** z czym ⟨*szybko co skończyć, zrobić*⟩: **u. się** z robotą; **u. się** ze sprzątaniem: Tam już czekały na niego rumiane kromki chleba, ser i mleko. Prędko uwinął się z jedzeniem. *Rudn. H. Spart. 205.*

uwłaszczenie 1. *hist.* Całkowite, częściowe **u.**; **u.** indywidualne; **u.** na mocy ustawy; **u.** chłopaków, włościan ⟨*nadanie chłopom na własność ziemi uprzednio przez nich użytkowanej*⟩. **2.** Ogłosić **u.** (chłopów); przeprowadzić, uchwalić, wprowadzić **u.**: Wiadomo, że rząd pruski od 1818 r. wprowadził oczynszowanie i uwłaszczenie włościan. *Niemoj. J. Wspom. 31.*

uwodzić p. **uwieść**

uwolnić p. **uwalniać**

uwolnić się p. **uwalniać się**

uwzględnienie 1. Całkowite, częściowe, równomierne, właściwe **u.** czego ⟨*wzięcie pod uwagę, spełnie-*

nie czego›. **2.** Z uwzględnieniem czego; ze szczególnym uwzględnieniem czego: Kontynuowane będą również prace nad słownikiem terminów literackich, ze szczególnym uwzględnieniem problemów wersyfikacji i stylistyki. *Pam. Lit. 3, 1955, s. 303.* **3.** Apelować, prosić o **u.** czego. **4.** Zasługiwać na **u.** ‹*o prośbie, żądaniu*›. **5.** Coś znajduje **u.**; coś przemawia za uwzględnieniem czego (np. czyjej prośby).

uzasadnienie 1. Dostateczne, niedostateczne; głębokie, wyczerpujące, wystarczające **u.** ‹*umotywowanie, wytłumaczenie*›. **2. u.** naukowe, społeczne: Sprawa żeńskich form tytułów i nazw zawodów ma przede wszystkim uzasadnienie społeczne. *Jęz. Pol. 1952, s. 40.* **3. u.** c z e g o: **u.** swego stanowiska; **u.** teorii, tezy, wniosku; **u.** wyroku. **4.** Mieć (swoje) **u.**; znajdować (dla czego) w czym **u.** Wyłączając ogrodnika, dla którego twórczej pracy znajdował uzasadnienie, życie pozostałej służby w pałacu uważał za bezsens. *Kow. W. Rodz. 77.* **5.** Szukać w czym uzasadnienia. **6.** Widzieć w czym **u.**, nie widzieć w czym uzasadnienia: Nie widzimy żadnego uzasadnienia w domysłach, jakoby Kościuszko zostawił za wiele wojska w Warszawie. *Korzon Wewn. VI, 280.* **7.** Coś potrzebuje, wymaga; nie potrzebuje, nie wymaga uzasadnienia.

uzbrajać (się), uzbroić (się) 1. u. (się) od stóp do głów; **u.** po zęby. **2. u.** k o g o, c o — c z y m, w c o ‹*zaopatrywać kogo, co w (jaką) broń*›: Hetman [...] odbudowując z gruzów zamek, uzbraja zdobytym orężem i armatą. *Balin. M. Polska III/1, 186.* **u.** kogo w karabiny, w pistolety, w miecze, w kastety. **3. u. się** w c o: Uzbroiwszy się w drągi, ziejąc zemstą, biegli rozliczyć się, jak mówili, z rządcą. *Padal. Opow. I, 218.* **4.** *przen.* **u. się** w argumenty, w cierpliwość, w humor, w męstwo, w odwagę, w uśmiech. **5. u.** k o g o (s i ę) d o c z e g o, n a c o: **u.** kogo (się) do walki; **u.** kogo (się) na wojnę: Masław siedząc bezpiecznie u Prusaków uzbrajał się na nową wyprawę. *Narusz. Hist. I, 302.* **6. u.** kogo (się) przeciw(ko) komu a. czemu: Wrogowie [...] uzbroili brata przeciwko bratu. *Małysz. Listy 288.* Część kolegów [...] uzbroiła się przeciwko mnie w odgróżki. *Żer. Dzien. I, 211.* **7. u. się** wobec kogo a. czego: *przen.* Nagle ogarnął go ów niezmierny spokój, w jaki uzbrajała się ludzka dusza wobec nadchodzącej śmierci. *Prus Now. III, 102.*

uzbrojenie 1. Całkowite, ciężkie, dobre, lekkie, niedostateczne, świetne **u.**; **u.** polowe ‹*wyposażenie w broń; wszelka broń stanowiąca wyposażenie wojska*›. **2.** *daw.* **u.** rycerskie ‹*zbroja*›: Wystąpił w uzbrojeniu rycerskim. Miał na sobie kirys; głowę nakrył hełmem; do boku przypasał miecz. *Jeż Uskoki II, 203.* **3. u.** sanitarne ‹*urządzenia sanitarne (kanalizacja, wodociągi)*›: Jednocześnie z osiedlem realizujemy drogi, zieleń i uzbrojenie sanitarne terenu. *Stol. 35, 1950.* **4. u.** techniczne (przedsiębiorstw) ‹*wyposażenie w maszyny i urządzenia*›. **5. u.** terenu, ulic ‹*wyposażenie w instalacje wodociągowe, kanalizacyjne itp.; także instalacje*›. **6.** W pełnym uzbrojeniu (wystąpić) ‹*o oddziałach wojskowych: z bronią ręczną i maszynową*›. **7. u.** k o g o, c z e g o: a) ‹*czynność*›: **u.** armii, żołnierzy; b) ‹*broń, zbroja*›: **u.** żołnierza, husarza. **8.** Mieć co (np. pałki) za całe **u.** **9. u.** (czyje) składa się, składało się z ...

uzbrojony 1. u. w c o: **u.** w karabin, w rewolwer. **2.** Beton **u.** ‹*beton z prętami żelaznymi lub stalowymi*›. **3.** Oko **u-e** w okulary, w mikroskop ‹*zaopatrzone*›. **4.** Grunt, teren **u.** ‹*przygotowany do zabudowy przez doprowadzenie wody, elektryczności i gazu*›.

uzdolnienie 1. Nadzwyczajne, niepospolite, niezwykłe, odpowiednie **u.**; wszechstronne, wybitne, wysokie **u-a**; **u-a** aktorskie, artystyczne, językowe, literackie, oratorskie, poetyckie, praktyczne, twórcze, zawodowe ‹*zdolności, umiejętności*›: Człowiek o wszechstronnych uzdolnieniach. **2. u.** d o c z e g o: **u.** do matematyki, do nauki. **3.** Mieć **u-a** do czego, nie mieć do czego uzdolnień: Obywatel rzymski nie miał do handlu ani pociągu, ani uzdolnienia. *Korzon Hand. 33.* **4.** Oceni(a)ć czyje **u.**; okazywać, ujawniać, wykazywać **u.** do czego; rozwijać czyje **u-a**. **5.** Dorównywać komu, nie dorównywać komu uzdolnieniem.

uziemiać, uziemić 1. u. antenę ‹*łączyć z ziemią (za pomocą odpowiednich przewodów)*›. **2.** *pot. żart.* Uziemić kogo ‹*unieszkodliwić kogo*›.

uznać, uznawać 1. u c o ‹*przyznać co, zgodzić się na co; potwierdzić, zatwierdzić co*›: **u.** fakt dokonany, granice państwa, czyje prawa, czyją rację, władzę, czyje zwierzchnictwo. **2. u.** słuszność czego; **u.** wyższość (czyją, czego) ‹*przyznać*›. **3. u.** winę (czyją) ‹*orzec*›; **u.** swoją winę ‹*przyznać się do winy*›. **4.** *sport.* **u.** bramkę ‹*zaliczyć*›. **5. u.** kogo (np. króla) ‹*akceptować*›: Cała Rzeczpospolita uznała Stefana Batorego [...] Gdańsk [...] sam jeden przy oporze pozostanie. *Moracz. Dzieje V, 118.* **6.** *praw.* **u.** dziecko (syna, córkę) ‹*stwierdzić wobec władz sądowych lub urzędnika stanu cywilnego, że się jest ojcem danego dziecka*›. **7. u.** (kogo) jakim: Wyrokiem sądu oskarżona Aspazja uznana została niewinną. *Święt. A. Asp. 265.* **8. u.** k o g o — z a k o g o ‹*uważać kogo za kogo*›: Tak bardzo mi jednak przypadła do serca, że chętnie uznałbym ją za swoją córkę. *Morc. Ptaki 97.* **9.** Uznać kogo za zmarłego ‹*wydać orzeczenie stwierdzające, że osoba zaginiona i nie dająca znaku życia — nie żyje*›. **10. u.** c o — z a c o ‹*uważać co za co*›: Ponieważ milczałem, Laura uznała to widocznie za namysł. *Brand. K. Troja 78.* **11. u.** co za dowód, za omyłkę, za (dobry, zły) znak, za zaszczyt. **12. u.** kogo, co za jakiego, za jaki, za jakie: Chyba go przecież uzna za zdatnego do pracy w kopalni. *Morc. Wyrąb. I, 17.* Dźwigać będzie każde brzemię [...] w taki sposób, jaki uzna sama za odpowiedni. *Dąbr. M. Noce II, 28.* **13. u.** za konieczne, możliwe, potrzebne, stosowne, właściwe, wskazane; **u.** za konieczne, możliwe itp. (co zrobić): Uznano za możliwe przychylenie się... *SPP.* Uznano za możliwe przychylić się... *(Por. Jęz. 35, 9) SPP.* Uznał za stosowne pożegnać się. *Ritt. Most 34.* **14.** *daw.* **u.** p o c z y m ‹*poznać*›: Po żałobnej odzieży uznać możesz, do jakiego nas stanu twoje wygnanie przywiodło. *Kras. Życia VIII, 137.*

uznać się, uznawać się 1. u. się k i m, c z y m; **u. się** za kogo, za co ‹*poczytywać się za kogo, za co*›: **u. się** wodzem; **u. się** za wodza; **u. się** pokonanym, winnym; **u. się** za pokonanego, za winnego. **2. u. się** z a j a k i e g o: **u. się** za pokrzywdzo-

nego, za winnego. Wróg uznał się za ostatecznie pokonanego. *Andrz. Pokój 11.*

uznanie 1. Bezwzględne, ciche, ciepłe, dobrowolne, duże, głośne, jednogłośne, jednomyślne, lodowate, milczące, należne, oficjalne, ogólne, pełne, ponowne, powszechne, prawne, rzetelne, słuszne; *praw.* swobodne; szczere, szerokie, wielkie, własne, wyjątkowe, wyraźne, wyróżniające, wysokie, wyższe, zasłużone, zaszczytne, zbytnie, zupełne, żywe **u.** ⟨*pochwała, aprobata; szacunek, poważanie*⟩: [Mówca] zakończył ciepłym uznaniem koleżeńskich zalet. *Weys. Józ. Żywot 163.* Ślicznie — rzekł z lodowatym uznaniem Anzelm. *Dąbr. M. Noce II, 216.* **2. u.** k o g o a. c z e g o ⟨*aprobata; przystanie, zgodzenie się na kogo, na co*⟩: Uznanie [przez Ottona III] państwa Bolesławowego było dla Niemiec dotkliwym ciosem. *Bobrz. Dzieje I, 72.* **3. u.** d l a k o g o a. c z e g o ⟨*pozytywna ocena kogo, czego; poważanie, szacunek*⟩: Wszystko, co był w stanie zaznaczyć względem pani Osienieckiej — to było uznanie dla jej zasług. *Nałk. Z. Mił. 86.* **4. u.** u kogo; wśród, pośród kogo; z czyjej strony; w czym ⟨*pochwała, aprobata; poważanie*⟩: Ponieważ dobrze kopiesz naftę, masz pewno uznanie u nafciarzy... *Sewer Nafta III, 26.* Nie znalazła uznania wśród historyków poprzedniej doby jego [Jasińskiego] działalność. *Młyn. Dem. 22.* Typ fantastyki przyszłościowej na temat, co będzie, nie ma zbytniego uznania w literaturze polskiej. *Fik. Dwadz. 134.* **5. u.** z a c o ⟨*pochwała, aprobata, poważanie*⟩: Wyrażali mu uznanie za wysoki poziom dyskusji. *Kot Frycz 133.* **6.** Dyplom uznania ⟨*urzędowe wyróżnienie, odznaczenie; pochwała na piśmie*⟩. **7.** Szmer, wyraz uznania: Śpiewaczka owoczesna Catalami ofiarowuje Chopinowi złoty zegarek jako wyraz uznania dla rodzącego się talentu muzycznego. *Iwasz. J. Chopin 15.* **8.** Słowa, wyrazy uznania: Wypowiadacie mi, Czcigodni Panowie, uczucia własnych serc i wyrazy uznania dla mego duchowego dorobku. *Sienk. Uzup. 180.* **9.** Godny uznania; pełen uznania: Major odprowadził go pełnym uznania spojrzeniem. *Meis. Sześciu 207.* **10.** Wedle, według uznania (robić co) ⟨*kierując się własnym uznaniem, własną opinią*⟩: Zasługi wynagrodzę sam, według mego uznania. *Krzyw. I. Bunt 33.* **11.** Z uznaniem ⟨*z aprobatą; pozytywnie*⟩: Wyrażać się o kim, o czym z uznaniem: Spojrzał z uznaniem na dobrze skrojony jasny garnitur, zaaprobował spokojny krawat. *Meis. Sześciu 79.* **12.** Budzić, mieć, *daw.* oddać komu, otrzymać; pociągnąć za sobą, pozyskać czyje; potwierdzać, przynosić; *daw.* skarbić sobie, wymuszać, wypowiadać, wyrażać, wytargować, wywalczyć, wywołać, zaskarbić, zdobyć, zjednać, znaleźć, zyskać **u.**: Bigoteria nie ma między góralami uznania. *Witkiew. S. Utwory 87.* Nie tylko nie oddano jej należnego uznania, ale nie poszanowano bolesnych szczegółów jej krótkotrwałej choroby. *Gorec. Wspom. 25.* **13.** Godzić się, liczyć, zasługiwać na **u.**; dbać o **u.**; rosnąć w **u.**: Jaś rósł w powagę i uznanie. *Sewer Biedr. 90.* **14.** Dobijać się, odmawiać, skąpić, szczędzić, szukać, wymagać, żądać uznania; dochodzić, doprowadzać, prowadzić, zostawiać do uznania: Są jednakże krytycy, którzy nawet dla pierwszych dzieł szczędzą uznania. *Irzyk. Czyn 385.* Termin przyjazdu zostawiali do uznania samej Anki. *Dąbr. M. Noce II, 31.* **15.** Cieszyć się, odpłacać uznaniem. **16.** Być (dla kogo) z (całym) uznaniem: Kiedy już siostry są z takim uznaniem dla fundatorów, to daleko większy honor należy się pannie Solskiej. *Prus Emanc. III, 110.* **17.** Spotkać się z uznaniem. **18.** Komuś zależy, nie zależy na uznaniu. **19. u.** cieszy, łechce ambicję, przychodzi, zachęca (do pracy).

uznawać p. **uznać**

użycie ● **1.** ⟨*posługiwanie się czym; zastosowanie, użytek*⟩: Celne, codzienne, częste, długie, dobre, korzystne, należyte, niewiadome, niewłaściwe, nieznane, pospolite, potoczne, powszechne, pożyteczne, rzadkie, stałe, szczupłe, umiejętne, trafne, wąskie, właściwe, wykolejone, zbyteczne, złe **u.**; różne **u-a**: Celownik w nowszej polszczyźnie ma znacznie szczuplejsze użycie, niż to było w języku staropolskim. *Szober Straż. 45.* Pierwiastek znaczeniowy wspólny przysłówkom *trudno* i *mozolnie* powoduje wykolejone użycie wyrazu *mozolnie,* który się nie nadaje do funkcji orzecznikowej. *Dor. Rozm. II, 13.* W znaczeniu każdego wyrazu tkwią możliwości różnych jego użyć. *Dor. w Por. Jęz. 4, 1950, s. 4.* **2. u.** c z e g o: **u.** wyrazu: Obaj autorzy [Prus i Sienkiewicz] reprezentują w zakresie użyć omawianego wyrazu (*nareszcie*) stan rzeczy nieco odmienny od dzisiejszego. *Dor. Rozm. II, 76.* **3.** Coś (jakiegoś) użycia ⟨*o przedmiotach: mający jakieś zastosowanie*⟩: Cała komnata założona była mnóstwem przedmiotów zbytkownych, częstokroć niewiadomego dla gospodarzy użycia. *Sienk. Ogn. I, 59.* **4.** Dobry, łatwy, trudny, zdatny do użycia: Luneta jest stosunkowo trudna do użycia. *Podos. Strzel. 8.* **5.** Zdarty, zniszczony itp. od użycia ⟨*wskutek częstego używania; zużyty; również przen.*⟩: Tłukły się zachrypłe od użycia płyty gramofonowe. *Jaroch. Niemił. 62.* O, stare, biedne rymy, zdarte od użycia, wytrzepane jak meble w dniu świątecznych wizyt. *Słonim. Poezje 20.* **6.** Dogodny, przyjemny, wygodny w użyciu: Błagał, aby mu wskazano grzebienie lepsze, tańsze i przyjemniejsze w użyciu. *Brand. M. Spot. 15.* **7.** Wstrzemięźliwy w użyciu (np. trunków). **8.** Po użyciu, przed użyciem czego (robić co): przed użyciem należy piasek oczyścić od mechanicznych domieszek. *Lips. Odlewn. 25.* **9.** Przy użyciu czego, z użyciem czego (robić co): Po dotarciu do pokładów rudy wyciągano ją na wierzch zazwyczaj przy użyciu kołowrotu kopalnianego. *Wiedza i Życie 1954, s. 94.* Praca szła pełną parą, ale z użyciem wielu maszyn i znacznej liczby elementów prefabrykowanych. *Twórcz. 8, 1953, s. 105.* **10.** Doradzać, radzić; ograniczyć **u.** (czego). **11.** Wchodzić, wprowadzać w **u.** **12.** Być, nadawać się do użycia; nie być, nie nadawać się do użycia ⟨*móc być użytym; nie móc być użytym*⟩: Gdy stanął na miejscu, konie i ludzie nie były do użycia. *Niemc. Pam. 1830, s. 71.* **13.** Przeznaczać do użycia. **14.** Wycofać, wychodzić, wypierać z użycia: Z czasem *wyknąć* wyszło z użycia: jeden z jego odcieni znaczeniowych utrzymał się w czasowniku *uczyć się. Dor. Rozm. II, 117.* **15.** Być w użyciu; mieć co w użyciu ⟨*być używanym, stosowanym; używać czego, stosować co*⟩: Niewdzięczna forma sonetu nie była, o ile mi wiadomo, w użyciu u naszych poetów przed Szarzyńskim. *Sienk. Szkice I, 12.* Pobyt za granicą kontakty z francuszczyzną wzmógł, od czasu zaś osiedlenia się najpierw w Bruk-

seli (1868), potem w Lozannie (1871) język francuski miał Miłkowski w stałym użyciu. *Dor. Jęz. 85.* **16.** Pozostawać, zostawać; utrzymywać się, znajdować się w użyciu: Pierwotne metody gospodarcze: gospodarstwo wędrowne w połączeniu z wypalaniem lasów znajdujemy jeszcze w gęstym użyciu głęboko w w. XV. *Zakrz. St. Zagadn. 149.* **17. u.** (czego) rozpowszechnia się, rozszerza się.

◉ **18. u.** ⟨*wykorzystanie przyjemności życia; przyjemność, rozkosz; rozpusta*⟩: Niepomiarkowane, rozumne, stateczne, wstrzemięźliwe **u.**; **u.** zmysłowe. **19.** Życie i **u.**: Heine to poeta życia i użycia. Smakuje wszystkiego, co dobre, i doznanymi wrażeniami dzieli się z czytelnikami. *Gomul. Ciury I, 79.* **20.** Chęć, pragnienie, żądza użycia. **21.** Łaknąć, pragnąć, szukać użycia; rwać się do użycia.

użyczyć *daw.* **u.** komu ucha ⟨*wysłuchać kogo*⟩: Proszę ja tedy pokornie pana generała, aby mi łaskawie ucha swego użyczył. *Łoz. Wł. Narwoj. 117.*

użyć, używać 1. u. czego: Używać alkoholu, trunku ⟨*pijać alkohol*⟩. **2. u.** argumentu ⟨*wysunąć argument, posłużyć się argumentem, uciec się do argumentu*⟩. **3. u.** biedy, tułaczki ⟨*doświadczyć, zaznać*⟩. **4. u.** broni ⟨*zrobić użytek z broni, zastosować broń*⟩. **5. u.** formy, słowa, terminu, wyrazu, wyrażenia, zdania, zwrotu ⟨*posłużyć się formą, słowem itp*⟩: Wyrażał się o niej bardzo nieżyczliwie i używał takich zwrotów, że żona musiała go monitować. *Perz. Uczn. 107.* **6. u.** gwałtu, przemocy, przewagi, siły, władzy, wpływu ⟨*zastosować gwałt, przemoc itp.*⟩. **7. u.** kąpieli ⟨*wykąpać się*⟩. **8. u.** lekarstwa ⟨*zażyć*⟩. **9. u.** majątku, pieniędzy ⟨*skorzystać z majątku, z pieniędzy; zużytkować pieniądze*⟩. **10.** Używać monokla, okularów, szkieł ⟨*posługiwać się monoklem, okularami itp.; nosić je stale*⟩: Z tego powodu właśnie, ponieważ mam jedno oko słabsze, używam monokla. *Perz. Raz 33.* **11.** Używać naczyń, nakrycia, sztućców ⟨*posługiwać się naczyniami itp., robić z nich użytek*⟩. **12.** Użyć narkotyku ⟨*zażyć*⟩; używać narkotyku ⟨*stale zażywać, narkotyzować się*⟩. **13. u.** odpoczynku, wypoczynku ⟨*odpocząć, wypocząć*⟩. **14.** Używać odzieży ⟨*nosić odzież*⟩: Wszędzie za mną włóczące się mole tak włosy [futra] wycięły, że już tej odzieży używać niepodobna. *Tremb. Listy I, 193.* **15. u.** czyjej gościnności ⟨*skorzystać z czyjej gościnności*⟩. **16.** *przestarz.* Używać opinii, rozgłosu, sławy ⟨*cieszyć się (jakąś) opinią, rozgłosem, sławą*⟩: Zawsze mile przyjmowany, używał opinii amatora gry karcianej. *Kraus. Typy 75.* **17.** Użyć pefrum ⟨*uperfumować się*⟩; używać perfum ⟨*stale stosować*⟩. **18. u.** podstępu, wybiegu ⟨*zastosować podstęp, wybieg; zadziałać podstępnie*⟩. **19. u.** świeżego powietrza, przechadzki, spaceru, przejażdżki, ruchu ⟨*skorzystać ze (świeżego) powietrza; z przechadzki itp.*⟩. **20.** Używać przydomka, pseudonimu, tytułu ⟨*mieć przydomek itp.; posługiwać się przydomkiem itp.*⟩. **21. u.** przyjemności, rozkoszy, swobody, wolności, szczęścia, świata, życia ⟨*zażyć przyjemności itp.; skorzystać z przyjemności itp.*⟩. **22.** *daw.* **u.** ręki na kogo ⟨*uderzyć kogo*⟩: Świadczy ból za grzech zbójca przez żałośne jęki, na wspólniki zuchwałej chce używać ręki. *Tremb. Polit. 117.* **23. u.** strachu ⟨*zaznać strachu, bać się*⟩. **24. u.** środka, wszelkich środków ⟨*zastosować (wszelkie) środki*⟩: Za wygranę nic dawał; postanowił użyć wszelkich środków, lecz potrzebował namyśleć się dobrze. *Jun. Mazur. 82.* **25. u.** wrażeń ⟨*zaznać*⟩. **26. u.** zabawy ⟨*zabawić się*⟩. **27. u.** kogo, co — do czego ⟨*posłużyć się kim, czym do wykonania jakiej czynności*⟩: Użył chłopca do posyłek. Anastazjo skupował mu i znosił z pobliskiego miasta różne proszki i tynktury. *Libelt Gra 179.* Legioniści używani byli do tłumienia rozruchów i rozpędzenia band chłopskich. *Gemb. Uzbr. 317.* **28. u.** kogo, czego do swoich celów, do pomocy, do pracy, do roboty, do usług. **29. u.** kobiety ⟨*odbyć z nią stosunek płciowy*⟩. **30. u.** czego na co ⟨*zastosować co, zużytkować w jakim celu*⟩: Liści, nasion i korzeni babki gładkiej lud używa na leki w licznych chorobach. *SRG 19.* **u.** czego na swoje, własne potrzeby; na cel dobroczynny, na inny, zły cel; na swoją korzyść. **31. u.** (czego) wobec kogo (czego) ⟨*posłużyć się czym wobec kogo, uciec się do czego wobec kogo*⟩: Już nie ma w tobie ufności do Juli, używasz wobec niej jakichś dziecinnych wykrętów. *Krzywosz. Jula 45.* **32. u.** kogo (co) jako kogo (co); za kogo, za co ⟨*posłużyć się kim, czym jako kim, czym*⟩: Panna Sokolnicka stale odnosiła się do niego tak wrogo, że myśl, która przychodziła mu przedtem do głowy, by użyć jej jako pośredniczki, wydawała mu się niemożliwą do urzeczywistnienia. *Perz. Las 181.* Byłem [...] użyty za ambasadora do rodziców panny Laury w delikatnej sprawie posagowej. *Sarn. Dwor. 67.* Pani Teszen dała ci się użyć za narzędzie. *Bełc. Król 334.* **33.** Używać czego bez pamięci ⟨*nadużywać czego*⟩: Piwo to trunek odurzający i barbarzyński, a że jest tani, więc ludzie używają go bez pamięci. *Prus Now. III, 144.* **34. u** sobie; **u.** (sobie) co wlezie, do syta, do woli; *posp.* na całego; w (całej) pełni ⟨*skorzystać z przyjemności (życiowych)*⟩: Musiało się panu doktorowi przykrzyć. Teraz jak się wyrwie, to sobie użyje. *Zap. G. Ptak II, 114.* **35.** Używać (sobie) jak pączek w maśle ⟨*opływać we wszystko*⟩: Miał jeść i pić po same uszy i używał sobie jak pączek w maśle. *Jun. Bracia 106.* **36. u.** jak pies w studni ⟨*znaleźć się w przykrym położeniu*⟩. **37. u.** sobie na kim, na czym ⟨*wyżyć się, wyładować się, maltretując kogo, co*⟩: Używał sobie tylko na Jacku, nie szczędząc mu przekleństw i szturchańców. *Morc. Ptaki 51.* **38. u.** z kim ⟨*mieć z kim jakieś przeżycie; doświadczyć, zaznać czego z kim*⟩: Kobieta to jest głupia. Po co jej iść za mąż, co ona z tym chłopem użyje? *Nałk. Z. Gran. 101.*

przysł. **39.** Używaj świata, póki służą lata.

użytek 1. Codzienny, doraźny, własny, właściwy; masowy, powszechny, publiczny **u.** ⟨*użycie, użytkowanie, posługiwanie się; potrzeba*⟩. **2. u.** domowy: Sprzęty potrzebne do użytku domowego. **3. u-i** łąkowe, leśne, rolne, zielone ⟨*pola, tereny*⟩. **4.** Przedmioty codziennego użytku; wyroby masowego użytku. **5.** Bez użytku ⟨*nie używany, nie będący w użytku*⟩: Ale na widok stojącej bez użytku malinowej pachnącej wody [...] nie mogła wytrzymać. *Dąbr. M. Noce II, 143.* **6.** Do użytku kogo, czego [nie: dla użytku]. *SPP.* Naczynia przeznaczone do użytku; podręcznik do użytku szkolnego. **7.** Nie do użytku: Narzędzie zużyte, nie do użytku. **8.** Na **u.** publiczny (oddać co, przeznaczyć); na własny **u.** (mieć co, przeznaczyć). **9.** Mieć z czego **u.**: mieć **u.** z książki.

10. Robić, zrobić z czego **u.**: a) ⟨*(z)użytkować co, wyzyskać co*⟩: Nie wypuszczali z rąk włóczni [...] ale nie mieli zamiaru robić z nich żadnego użytku. *Was. W. Pierw. 134.* To praktyczna kobieta, ze wszystkiego potrafi użytek zrobić. *Nowa Kult. 51—52, 1952*; b) ⟨*wyzysk(iw)ać zasłyszaną wiadomość lub stwierdzony stan, fakt przeciwko komu*⟩: Na pewno zrobi użytek z tego, co tu [...] usłyszy. *Nowak. K. Tak było 9.* Nie zrobię żadnego użytku z tego, co tu zastałem. *Dąbr. M. Znaki 73.* **11.** Zrobić z czego dobry, zły **u.** ⟨*dobrze, źle co wyzyskać*⟩. **12.** Zrobić **u.** z broni palnej ⟨*użyć broni palnej, wystrzelić*⟩. **13.** Wyjaśnić, wytłumaczyć **u.** czego. **14.** Nadawać się, nie nadawać się do użytku. **15.** Służyć do jakiegoś (np. doraźnego, codziennego) użytku; nie służyć do żadnego użytku: Tylko misterny kantorek [...] stał tam na widoku, chociaż do żadnego nie służył użytku. *Korz. J. Krewni 251.* **16.** Zalecić do użytku: Czasopismo, książka zalecone(-a) do użytku w szkole. **17.** Oddać co (budynek, szosę itp.) do użytku a. na **u.**: Ogród oddany był na użytek publiczny. *Korzon Wewn. II, 363.* **18.** Obrócić, zająć co na swój **u.**; zachować, zatrzymać co na **u.** kogo. czego.

użytkowanie 1. Nieograniczone, stałe **u.** czego ⟨*korzystanie z czego; używanie, uprawianie czego*⟩. **2. u.** c z e g o, *daw.* z c z e g o: **u.** gruntów, lasu, łąki; *daw.* z gruntów, z lasu, z łąki. **3.** Koszty użytkowania czego (np. lokalu). **4.** Prawo użytkowania czego (np. lasów, wód), *daw.* z czego (np. z lasów, z wód). **5.** Oddać, przekazać komu, co do użytkowania a. w **u.** (np. ziemię chłopom). **6.** Pozostawić komu co (np. mieszkanie), przydzielić komu co (np. grunt), wprowadzić co (np. wynalazek) do użytkowania. **7.** Otrzymać ziemię na **u.** (*Święt. A. Hist. I, 83*).

używać p. **użyć**

używanie 1. Częste, stałe **u.** czego (np. kąpieli) ⟨*korzystanie z czego, stosowanie czego*⟩. **2.** *pot.* Mieć **u.** ⟨*mieć uciechę*⟩: Och nasz stary miałby tu używanie. On by tych śpiochów rozruszał. *Żukr. Dni 3.* Wyciągnięto go od jakiejś wdowy. Duda miał potem używanie bodaj na trzy odprawy podoficerskie. *Putr. Wrzes. 204.* **3.** *daw.* Oddać komu co w **u.** (np. ziemię) ⟨*w użytkowanie*⟩. **4.** *daw.* Przywrócić kogo do używania zmysłów ⟨*przywrócić komu przytomność*⟩: Stałem chwilkę z otwartymi ustami [...] jakbym czekał, aby mnie kto obudził i do używania zmysłów przywrócił. *Skarb. Pam. 18.* **5.** *daw.* Wychodzić z używania ⟨*z użycia*⟩: Stroje wychodzące z używania. **6.** *daw.* Być w używaniu ⟨*w modzie*⟩: Były naówczas w wielkim używaniu igrzyska szermierskie. *Kras. Życia X, 226.*

W

wa O wa! ⟨*wykrzyknik wyrażający lekceważenie czego*⟩: O wa!... Wielka mądrość na piach się wyrzucić! *Sier. Ocean 188.*

wab, wabik 1. Na wabia, na wabika (robić co) ⟨*w celu zwabienia, na przynętę*⟩: Każdy trzymał w ręku strzelbę, a na dnie sanek leżało w worku prosię, przeznaczone na wabia. *Dyak. Las 42.* Podrzuciłem sygnet na wabia na ziemię i czekam. *Bał. Dziady 68.* **2.** *łow.* Polować na wabia, z wabikiem ⟨*wabiąc zwierzynę za pomocą naśladowania głosu zwierzyny*⟩: W noce księżycowe polujemy na lisa z zasiadki przy nęcisku [...] i na wabia, naśladując kniazienie zająca lub pisk myszy. *Hop. Jęz. 43.* Trafiło się, iż gdy raz z wabikiem polował, drugi strzelec, co także na ptaszki czatował, głos słysząc, gdy na ten krzyk strzelić się ośmielił, zamiast ptaszka, kompana swojego postrzelił. *Kras. Bajki 44.*

wabić 1. w. k o g o, c o — c z y m — w c o: a) ⟨*pociągać, nęcić*⟩: **w.** ptaka ziarnem. - Dziewczyna wabi chłopca uśmiechem. - Łąka wabi tysiącem kolorów, zapachów. - Góry wabią fantastycznym pięknem zatajonym wśród skał. *Witk. Papież 219.* Śmieszny! odyńca wabi w liche sidła — wpaści na wróble. *Dobrow. S. Spart. 58*; b) ⟨*przywoływać, przyzywać*⟩: W ogrodzie Saskim [...] stał wysoki, tęgi mężczyzna i wabił Frankę skinieniem ręki. *Goj. Dziew. I, 134.* **2. w.** oczkiem ⟨*kokietować*⟩: Cóż tam w rzeczy dobrego nauczyć się może? [...] gadać, prawić bez celu, oczkiem wabić skrycie i o niczym nie myśleć przez całe swe życie. *Fredro A. Zrzęd. 118.* **3. w.** oko — czym ⟨*przyciągać, cieszyć*⟩: Strój ich mile wabił oko barwami tęczy. *Zag. Chochl. 117.* **4.** *przestarz.* **w.** k o g o, c o — d o c z e g o, n a c o ⟨*pociągać, przyciągać do czego*⟩: Wieczór piękny majowy do odleglejszej wabił przechadzki. *Chodź. Pisma I, 107.* Stosy złota przed bankierami ustawione wabiły do gry. *Skarb. Pam. 62.* Nawet myśl o łaskawym chlebie na starość nie wabiła jej na służbę dworską. *Kosiak. Now. 49.* **5. w.** (kogo) ku sobie, do siebie ⟨*pociągać, przynęcać*⟩: Stale wabi ku sobie, tym samym że płocha. *Brodz. Poezje 49.* Ciche góralskie ustronie [...] wabiło ją do siebie. *Kłosy 161, 1868, s. 55.* **6. w.** zwierza, ptaka ⟨*przynęcać zwierzynę odpowiednim głosem*⟩: Obiecał nawet, że [...] zaprowadzi młodego myśliwego i nauczy go wabić owe głuszce. *Żer. Syzyf. 130.* **7. w.** kogo, co (zwykle jakieś zwierzę) ⟨*nazywać, wołać na zwierzę*⟩: Został w przedszkolu mały piesek. Dzieci go wabią Ciapek. *Świerszcz. 3, 1951.*

wabik p. **wab**

wachlarz 1. Papierowy **w.**; **w.** z kości słoniowej, z perłowej macicy, ze strusich piór; z liści ⟨*narzędzie, przybór do wachlowania się*⟩. **2.** *przen.* Rozłożysty **w.** (palmy) ⟨*korona (palmy)*⟩. **3.** *przen.* Bogaty, rozległy, szeroki **w.** czego (przekonań, spraw, zagadnień, zainteresowań) ⟨*zakres, skala czego*⟩. **4.** *przen.* **w.** polityczny ⟨*zakres poglądów politycznych*⟩. **5.** *przen.* **w.** społeczny (zebrania, środowiska) ⟨*skład społeczny*⟩. **6.** *przen.* **w.** ulic (rozchodzących się od okrągłego planu); **w.** zmarszczek (koło oczu). **7.** Bawić się, chłodzić się (kogo) wachlarzem, zasłonić, przysłonić twarz wachlarzem. **8.** Rozwijać, rozwinąć **w.**; rozkładać się jak **w.** (o spódniczce z falbankami); ułożyć karty w **w. 9.** Coś stwarza bogaty

(różnorodny, szeroki) **w.** czego (np. możliwości): Wymienione czasopisma [...] stwarzają bogaty, różnorodny wachlarz możliwości publikacyjnych. *Starzyń. SPP.*

wada 1. Brzydka, dokuczliwa, drobna, główna, kapitalna, lekka, obrzydliwa, ogólna, pospolita, przykra, przyrodzona, szkaradna, typowa, zadawniona, (głęboko) zakorzeniona **w.**; **w.** fizyczna, organiczna; **w.** (arcy)ludzka, narodowa, społeczna ⟨*przywara, defekt*⟩. **2. w.** wymowy a. w wymowie; **w.** serca ⟨*nieprawidłowość, nienormalność*⟩. **3. w.** w c z y m: **w.** w myśleniu, w pracy, w wychowaniu. **4.** Dostrzegać w kim, w czym **w-y**. **5.** Mieć (jedną, wielką, zasadniczą) wadę: Mieli oni jedną wielką wadę, że lubili odkładać wszystko do jutra. *Sier. Now. 88.* **6.** Coś ma tę wadę, że... **7.** Odkry(wa)ć czyje **w-y** (np. konia); oddziedziczyć po kim **w-y**; piętnować, ukazywać, wyszukiwać, wyśmiewać, wytykać czyje **w-y**; upatrywać wadę (**w-y**) w czym; zdradzać swoje **w-y**; popaść, popadać w te same **w-y**. **8.** Być pobłażliwym dla czyich wad: Oceniała zalety Michałowej podług sprawiedliwości, dla wad zaś jej była pobłażliwa. *Kosiak. Now. 49.* **9.** Nabrać jakiej wady (np. wady próżności).

wadzić 1. *przestarz.* Nie wadzić nikomu ⟨*nie przeszkadzać*⟩: Paweł i Gaweł w jednym stali domu [...] Paweł spokojny, nie wadził nikomu. *Fredro A. Jow. 268.*
przysł. **2.** Kieliszek wadzi, kieliszek radzi.

waga ⊕ ⟨*przyrząd do ważenia*⟩ **1.** Czuła, dokładna **w.**; **w.** aptekarska, automatyczna; dziesiętna; *daw.* decymalna; kupiecka, lekarska; *fiz.* **w.** magnetyczna; *hist.* **w.** miejska; **w.** pomostowa, sprężynowa, talerzowa, towarowa, uchylna; **w.** do listów: Wagi do listów służą do ważenia drobnych przesyłek pocztowych. *Kolak. Towarozn. 186.* **2.** (O)cechować, (o)stemplować; tarować, zrównoważyć wagę. **3.** Iść na wagę; kłaść na wagę, na wadze. **4.** Przechylić wagę (na tę czy inną stronę) ⟨*wpłynąć na taki lub inny obrót rzeczy*⟩: Moje listy wagę przechylą. *Sienk. SPP.* 5. Odważać, ważyć na wadze aptekarskiej ⟨*(po)dawać co w małych ilościach*⟩: Jako tęgi rzemieślnik aktorski na aptekarskiej wadze odważał należytą dozę wyrazu. *Siedl. A. Świat 156.* **6.** Być języczkiem u wagi ⟨*być czynnikiem decydującym, decydować o czym*⟩: Przy takim ciągłym neutralizowaniu się wpływów przechylających szale na jedną lub na drugą stronę, języczkiem u wagi mogła być wola Marysieńki. *Boy Mar. 187.*
● **w.** ⟨*ciężar, masa*⟩ **7.** Dobra; pełna, rzeczywista, ścisła **w. 8. w.** brutto; netto ⟨*z opakowaniem; bez opakowania*⟩. **9.** *sport.* **w.** kogucia, lekka, lekko półśrednia, musza, piórkowa, półśrednia, średnia, półciężka, ciężka ⟨*o wadze zapaśników, bokserów*⟩. **10.** Ileś kilogramów wagi: Kobyła, która lekko niosła 150 kg wagi, miała ruchy, zwrotność i gibkość antylopy. *Janow. J. Karmaz. 114.* **11.** Żywej wagi ⟨*o ciężarze zwierząt ważonych żywcem*⟩: Wieprz 300 kg żywej wagi; *żart.* o człowieku: Nie będzie śmieszny, jak ten tłuścioch Piekarski, który już myśli o solidnym pomieszczeniu dla swoich stu kilogramów żywej wagi. *Par. Niebo 109.* **12.** Ktoś, coś na wagę złota; być na wagę złota ⟨*ktoś, coś bardzo kosztowny(-e), cenny(-e); być bardzo kosztownym, cennym; kosztować drogo*⟩: Koń dzielny, rączy — choć na wagę złota. Wierny przyjaciel i drużba. *Świdz. Poezje 18—19.* Ze zwózką trzeba się było śpieszyć, każda chwila była na wagę złota, wiatr mógł przynieść odmianę. *Dąbr. M. Noce IV, 33.* **13.** *sport.* Zawodnik, zapaśnik, mistrz (jakiejś) wagi; w (jakiejś) wadze: Krzepkie były chłopaki w tej starożytnej Grecji. Przy takich dzisiejszy zapaśnik najcięższej wagi — mucha. *Hertz B. Samow. 158.* Drużynie brakuje zawodnika w wadze ciężkiej. *Prom. Opow. 51.* **14.** *sport.* Zrzucić wagę ⟨*postarać się o ubytek na wadze za pomocą jakichś zabiegów (łaźni, intensywnego treningu itp.)*⟩: Biegacz wagi swej zrzucać tak nie może nigdy i nie powinien, gdyż osłabiłby tym w ten sposób widoczny swe serce. *Petk. Biegi 157.* **15.** Cenić, kupić, nabyć, opłacić, płacić, wykupić itp. na wagę złota ⟨*cenić bardzo wysoko; kupić itp. bardzo drogo*⟩: Armie reporterów opłacanych na wagę złota i rozproszonych po całym świecie czuwają, żeby nic godnego uwagi w świecie nie uszło ich wiadomości. *Sienk. Listy I, 84.* **16.** Na wagę (kupować, sprzedawać) ⟨*odważając określoną ilość czego (w przeciwieństwie do kupna lub sprzedaży na sztuki)*⟩: Sprzedawać jajka na wagę. Kupić sobie możesz w sklepie na wagę cynku lub żelaza i gwoździami przybić. *Norwid Szt. I, 49.* **17.** Oszukać na wadze. **18.** Przybrać, zyskać (ileś kilogramów) na wadze ⟨*ważyć więcej niż uprzednio*⟩: Jadł za trzech i w krótkim czasie przybrał kilka kilogramów na wadze. *Brand. M. Dom 36.* **19.** Przybywa komu, czemu na wadze, ileś kilogramów, funtów, ton wagi: Od czasu, jak tu siedzę, przybyło mi piętnaście funtów wagi. *Weys. Józ. Puszcza 191.* **20.** Spaść, tracić (ileś kilogramów) na wadze ⟨*ważyć mniej niż uprzednio*⟩: Mimo tego polepszenia tracę ciągle jeszcze na wadze. *Sienk. Koresp. II, 162.* **21.** Brać, dawać, kupować, sprzedawać itp. pod wagą ⟨*ważąc, odważając*⟩: Dostawy odbierano pod miarą i wagą. *Urban. Księż. 14.* **22.** *przestarz.* Uginać, zginać się pod wagą ⟨*pod ciężarem*⟩: Kobiety noszą ciężary w koszach na plecach [...] zginają się pod wagą. *Krasz. Kartki 241.* **23.** Spaść z wagi ⟨*ważyć mniej niż uprzednio*⟩: Mył się w łaźni dokładnie. Oglądał się: nie, nie spadł z wagi. *Jackiew. Górn. 24.* **24. w.** dosięga iluś kilogramów, funtów, ton; przekracza, waha się, wynosi ileś kilogramów itp.: Waga samolotu wraz z paliwem, żywnością i sprzętem polarnym [...] wynosiła 35 ton. *Cent. Wyspa 33.* **25.** Wagi przybywa: Traktor szarpał, zrywał się, nie mógł ruszyć z miejsca. Wagi przybywało stopniowo. *Braun Lewanty 399.*
⊕ **26. w.** c z e g o ⟨*znaczenie, ważność czego*⟩: Doniosła, historyczna, nadzwyczajna, niepoślednia, niezmierna, niezwykła, ogólnopaństwowa, państwowa, pierwszorzędna, pomniejsza, szczególna, wielka, zasadnicza **w.** (czego). **27.** Ktoś, coś jakiejś (wielkiej, szczególnej, małej itp.) wagi ⟨*ktoś, coś jakiegoś (wielkiego, szczególnego itp.) znaczenia; ktoś wielki, znaczny, szczególny, ważny itp.; coś wielkiego, szczególnego, ważnego, małego itp.*⟩: Oprócz tych pisarzy mogą być jeszcze wymienieni następujący, pomniejszej wagi autorowie. *Demb. E. Piśm. 318.* Natenczas przegrał mój mąż proces wielkiej wagi. *Bork. L. Paraf. 47.* Posiedzenia ogólne, plenarne, zbierały się tylko do rozstrzygania wątpliwości i spraw szczególnej wagi. *Korzon Wewn. IV, 192.* Dokument dużej

wagi; interes znacznej wagi; rzecz małej wagi; sprawa niesłychanej wagi; wydarzenie ogromnej wagi. **28.** Być (jakiejś) wagi, mieć dla kogo (jakąś) wagę; *daw.* być w wadze ‹*mieć znaczenie; być ważnym*›: Dla Deczyńskiego sprawa ta była pierwszorzędnej wagi. *Hand. Wstęp. 47.* Postanowiłem bardzo poważnie pomówić dziś z mamą o rzeczach mających dla mnie wagę wielką, niezmierną. *Orzesz. SPP.* Nigdy jeszcze w takiej wadze nie było rycerstwo polskie. *Słow. Zawisza 83.* **29.** Mieć wagę jaką (u kogo) ‹*wiele znaczyć, być cenionym zasługującym na wyróżnienie, branym pod uwagę*›: Jeżeli próba nasza może mieć wagę u ciebie, miłościwy królu, imieniem całego rycerstwa o to cię prosimy. *Bełc. Hun. 11.* **30.** Cenić, czuć, doceniać, odczuwać wagę czego: Polska Rartia Robotnicza doceniała w pełni wielką, decydującą wagę sojuszu robotniczo-chłopskiego. *Państwo 3, 1954, s. 407.* Odczuwał wagę tej choroby. *Iwasz. J. Brzez. 186.* **31.** *daw.* Kłaść wagę na co ‹*uważać co za ważne; przywiązywać wagę, znaczenie do czego*›: Nie kładł wagi na komfort wewnętrzny, wystarczało mu kilka wygodnych pokoi. *Wróbl. Dr Wspom. 16.* **32.** *daw.* Dawać, nadać wagę czemu. **33.** Podkreślić wagę (np. zmian). **34.** Coś przedstawia wagę dla kogo ‹*coś ma duże znaczenie dla kogo*›: To wszystko, co dla innych przedstawiało wielką wagę, dla niego było nieskończenie błahe. *Perz. Las 114.* **35.** Przykładać, przywiązywać do czego; przypisywać czemu wagę; *daw.* przydawać czemu a. do czego wagi ‹*uważać co za ważne; nadawać czemu szczególne znaczenie*›: Omawialiśmy [...] scenę kulminacyjną, do której Szymanowski — jak zresztą do całej powieści — przykładał dużą wagę. *Iwasz. J. Szyman. 85.* Opowiadał, że nigdy nie przywiązywał wagi do ludzkiej przyjaźni. *Brand. K. Troja 201.* Król jakby nie przydawał wielkiej wagi do tego, co ma powiedzieć. *Kalin. St. Aug. I, 236.* **36.** Rozumieć wagę czego. **37.** *przestarz.* Znać wagę (czyją, czego): Głupi nie jestem do tyla, żebym nie znał siebie i wagi swojej. *Konopn. Ludzie 435.* **38.** *daw.* Brać wagę do czego, ku czemu ‹*kierować się ku czemu*›: Horda zmiata... wzięła wagę ku Oczakowskim Stepom. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 348.* **39.** Nabierać wagi ‹*stawać się ważnym*›. **40.** *daw.* Szacować jedną wagę ‹*uważać za jednakowo ważne*›. **41.** *daw.* Iść z wagą ‹*z powagą, czując swą ważność*›: Koń nawet dumnie niósł pode mną głowę [...] szedł ostrożnie, z wagą. *Staff L. God. 106.*

wagary *rzad.* **wagusy** *uczn.* Chodzić, wyciągać (kolegów) na **w.** ‹*opuszczać samowolnie lekcje, wałęsać się poza szkołą w godzinach lekcji; wyciągać kolegów na taką włóczęgę*›: Chadzaliśmy też często zamiast do szkoły na tak zwane wagary do ogrodu Krasińskich. *Kraus. Kartki I, 8.*

wagon 1. Kryty, luksusowy, pusty, przepełniony, zapełniony **w.** ‹*wóz kolejowy*›. **2.** Zadrutowany, zaplombowany **w.**: Wie, że zaplombowane, zadrutowane wagony przepełnione dziećmi, ludobójcy ślą do [obozu]. *Zar. Ziarno 169.* **3. w.** bagażowy, bydlęcy, kolejowy, osobowy, pulmanowski, restauracyjny; **w.** salonowy ‹*salonka*›; **w.** sanitarny, sypialny, towarowy, tramwajowy, transportowy, więzienny; **w.** pierwszej klasy, drugiej klasy. **4. w.** chłodnia; **w.** cysterna. **5. w.** c z e g o, z c z y m: **w.** gruzu, mąki, owoców, zboża itp.; **w.** z ludźmi; **w.** z drzewem, ze zbożem itp. **6. w.** do przewożenia czego [nie: dla przewożenia czego]. *SPP.* **7. w.** n a c o: **w.** na węgiel, na wapno itp. [nie dla węgla, dla wapna]. *SPP.* **8. w.** dla koni, dla trzody, dla bydła a. na konie, na trzodę, na bydło. **9. w.** dla palących, dla niepalących; *pot.* **w.** palący, niepalący ‹*wagon przeznaczony dla palących, dla niepalących (papierosy)*›. **10.** Przedział wagonu a. w wagonie. **11.** Stopnie wagonu. **12.** Siatka wagonu **a.** w wagonie: Zaczęła śpiesznie wyjmować z siatki wagonu torby, pudełka, parasole. *Prus Emanc. III, 6.* **13.** Skład wagonów: Wjechał [...] parowóz ciągnąc za sobą długi skład czerwonych wagonów towarowych. *Brand. M. Pocz. 101.* **14.** Szereg, sznur wagonów. **15.** Ładować, odczepiać, opróżniać, otwierać, podstawiać, przesuwać (po szynach), przetaczać, przyczepiać, wyładować, załadować, zamykać, zapełniać **w.**; sprzęgać, zbierać **w-y**: [Lokomotywa] przetaczała wagony z węglem na nowy tor. *Szew. Kleszcze 69.* Konduktorzy weszli do bufetu ogrzać się, na parowozie został pomocnik maszynisty i weksluje — zbiera wagony. *Jun. Mazur. 364.* **16.** Wpaść pod **w.** **17.** Ładować co do wagonu; na **w.**; wsadzić kogo, co do wagonu; (w)siąść, wskoczyć do wagonu: Odprowadziłem ją na kolej, kupiłem bilet i wsadziłem ją nawet do wagonu. *Berent Fach. 126.* **18.** Wyładowywać co z wagonu. **19.** Wychylać głowę, wychylać się z wagonu, z okna wagonu; wyglądać z wagonu; wyjść, wysiąść, wyskoczyć z wagonu. **20.** Jechać wagonem; sprowadzać, zwozić co wagonami: Zaczęliśmy sprowadzać wagonami z Poznańskiego wycierki ziemniaczane dla trzody chlewnej. *Twórcz. 4, 1953, s. 132.* **21.** Jechać, siedzieć, tłuc się, usadowić się w wagonie. **22. w.** drży, dudni, kołysze się, pędzi, posuwa się, stoi (na stacji, na szynach), stuka zderzakami, szarpie, szczęka, toczy się, trzęsie, turkocze, unosi kogo, co; **w-y** zderzają się: Chlusnął ostry świst, szczęknęły wagony i pociąg ruszył. *Reym. Now. V, 201.* Wagon go unosił, myśli snuły się w sposób samowolny. *Żer. Uroda 23.*

wahać się 1. Nie wahać się (co zrobić) ‹*być zdecydowanym (co zrobić)*›: Należy się słowo szczerego uznania tym wszystkim, którzy nie wahali się przyjąć na siebie ciężkich obowiązków. *Tyg. Ilustr. 110, 1870.* **2. w.** się między czym a czym ‹*być niezdecydowanym w wyborze między czym a czym*›: Romantyzm wahał się ciągle między ucieczką od świata a żądzą przekształcenia życia. *Kleiner Słow. I, 1.* **3. w.** się od... do...; w granicach od... do... ‹*mieścić się w granicach od... do...*›: Sumy wygranych wahały się od pięciu do sześciu tysięcy dukatów. *Brück. Kult. III, 270.* Nakłady książek poetyckich wahają się w granicach od 100 do 1000 egzemplarzy. *Rocz. Lit. 1935, s. 14.* **4. w.** się w prawo i lewo (o furtce) ‹*chwiać się, kołysać się*›. **5. w.** się w c z y m ‹*kołysać się*›: Teraz się wahasz lekko w jedwabnym hamaku. *Słow. Poem. I, 121.* **6. w.** się w wyborze czego; **w.** się z czym ‹*nie być zdecydowanym, nie móc się zdecydować na co*›: Od roku wahał się w wyborze wyższej uczelni. *Meis. Sześciu 50.* Długo się wahał z stanowczym krokiem. *Plug Zagon II, 278.*

wahanie 1. Chwilowe, ciągłe, gwałtowne, krótkie, nieustanne, rytmiczne, ustawiczne, znaczne **w-a**

⟨*oscylacje; zmiany, skoki; przen. niepewność, chwiejność, niezdecydowanie*⟩: Gwałtowne wahania temperatury; w. w postępowaniu, w wyborze czego. **2. w.** c z e g o: w. cen rynkowych; w. temperatury; w. wymowy (indywidualne, regionalne). **3. w.** m i ę d z y c z y m a c z y m: U Karłowicza występują [...] wahania między zasadniczą, teoretyczną anormatywnością a sporadycznymi przejawami troski o praktyczne wskazówki dla korzystających ze słownika. *Dor. Leks. 56.* **4. w.** w c z y m: **w.** w posługiwaniu się czym, w użyciu form wyrazowych, **w.** w duszy czyjej: Owo zwracanie się w różne strony, w różne dziedziny uczuć i myśli, dowodzi ustawicznych wahań w duszy poety. *Chmielow. Poeci 97.* **5.** Bez wahania, bez chwili wahania (spełnić rozkaz, zgodzić się na co; przyjąć kogo, co) ⟨*nie wahając się, bez namysłu, natychmiast*⟩. **6.** Po (chwilowym, dłuższym itp.) wahaniu, po chwili wahania; z (pewnym) wahaniem (odezwać się, postanowić co, przystąpić do czego; zgodzić się na co): Po długich wahaniach zgodził się wysłać syna na studia do Paryża. *Żwan. Wspom. 60.* **7.** Amplituda wahań. **8.** Mieć chwilę wahania ⟨*wahać się, nie być zdecydowanym przez chwilę*⟩. **9.** Podlegać, ulegać wahaniom: Ostatnie badania wykazały, że klimat ulega długoletnim rytmicznym wahaniom. *Gumiń. Meteor. 211.* **10. w.** odbija się, widać na czyjej twarzy ⟨*niezdecydowanie*⟩.

wakacje 1. Dłuższe, kilkudniowe **w.**; **w.** szkolne ⟨*okres czasu wolny od zajęć szkolnych*⟩. **2.** Małe **w.** ⟨*w szkole: przerwa międzysemestralna*⟩. **3.** Podczas, w czasie wakacji (zajmować się czym; bywać u kogo). **4.** Przepędzić, spędzić z kim a. gdzie **w.**: Przed wojną całe wakacje spędzałem na Helu. *Breza Uczta 236.* **5.** Zrobić sobie **w.**: Mógłby pan sobie na jedno popołudnie zrobić wakacje. *Perz. Las 28.* **6.** Jechać, wyjechać, wyjeżdżać gdzie; zaprosić kogo do siebie na **w.**: Jechał z rodzicami na wakacje do Włoch. *Żer. Prom. 127.* **7.** Zostać gdzie przez **w. 8.** Bawić u kogo; być na wakacjach: Bawiłem wówczas na wakacjach u jednego z moich kolegów. *Lam J. Rozmait. 49.* W gmachu Sądu dawała się uczuwać pustka letnich miesięcy, kiedy prawnicy są na wakacjach, a większa część spraw odroczona. *Dąbr. M. Noce II, 185.* **9.** *pot.* Odłożyć co na po wakacjach (*Dąbr. M. Noce I, 87*). **10.** Wyglądać wakacji. **11.** Korzystać z wakacji; wracać z wakacji (o młodzieży szkolnej). **12. w.** zaczynają się, kończą się trwają x miesięcy, dni.

wakans 1. Obsadzać, rozdawać **w-e** ⟨*wolne, nie obsadzone urzędy*⟩: Przepisy, określające sposób obsadzania wakansów. *Smol. W. Pisma II, 420.* Konfederacja przyznała Stanisławowi [Leszczyńskiemu] prawo rozdawania wakansów przed koronacją. *Schmitt Dzieje I, 82.* **2.** Ogłosić, pozostawić **w.** ⟨*wolną, wakującą posadę; wakujący urząd*⟩: Podał się do dymisji, pozostawiwszy wakans innemu. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.* **3. w.** dostaje się komu; otwiera się ⟨*ktoś obejmuje wakującą posadę, wakujące stanowisko; ktoś ma możność objęcia stanowiska; posada, stanowisko jest do objęcia*⟩: Wszystkie prawie wakanse dostały się ich stronnikom. *Zal. Br. Czart. 46.* Obiecano mu dać jakie lżejsze zajęcie, skoro się wakans otworzy. *Jun. Mazur. 359.*

walać się 1. w. się na ziemi, na podłodze, na bruku; po kątach, po ziemi; w kurzu (o ubraniu, książkach, papierach, drobnych przedmiotach): a) ⟨*leżeć porzuconym, poniewierać się*⟩; b) ⟨*brudzić się, babrać się, wycierać się*⟩: Teraz, kiedy chłopiec siedział na ławce, płaszcz mu się walał po ziemi. *Breza Niebo II, 56.* **2. w.** się po rynsztokach, w błocie ⟨*brukać się; również przen.*⟩: Najlepsze lata młodości mojej przeszły mi w rozpuście i w pijaństwie [...] walałem się po rynsztokach życia i przywykłem pić rozkosz z kałuży. *Korz. J. Wdow. 471.* Dziejowa karta [...] Walać się musi w błocie ziemskich skażeń. *Asnyk Poezje I, 196.*

walc, walczyk 1. Modny, rzewny, sentymentalny, staromodny, wiedeński **w.** ⟨*taniec w tempie 3/4; muzyka do tego tańca*⟩. **2. w.** angielski, **w.** boston ⟨*utwór muzyczny; taniec o powolnym tempie*⟩. **3. w.** na dwa, na trzy pas; **w.** z figurami ⟨*taniec*⟩. **4.** Płyta z walcem, z walczykiem ⟨*z nagraną melodią walca*⟩. **5.** Rytm, wir walca; obroty walca. **6.** Grać walca, walczyka; skomponować walca ⟨*utwór*⟩. **7.** Poprosić, zamówić kogo do walca, do walczyka; wirować w walcu, w walczyku ⟨*do tańca, w tańcu o tej nazwie*⟩. **8.** Tańczyć walca: a) ⟨*wykonywać ten taniec*⟩; b) ⟨*umieć go tańczyć*⟩.

walczyć 1. ⟨*toczyć walkę, bić się; również przen.*⟩: **w.** bohatersko, brawurowo, dzielnie, mężnie, nadaremnie, namiętnie, na próżno, nieszczęśliwie, nieugięcie, niezmordowanie, rozpaczliwie, skutecznie, szczęśliwie, uparcie, uporczywie, ustawicznie, wściekle, zaciekle, zajadle, zawzięcie, zażarcie; **w.** bez nadziei zwycięstwa, bez pardonu do końca, do ostatka. **w.** do ostatniej chwili, do ostatniej kropli krwi, do ostatniego naboju, do ostatniego tchu; do upadłego; jak lew; na śmierć i życie; na zabój: Oświadczał, że pragnie sobie zatrzymać całą nieprzyjacielską potęgę i walczyć do ostatniego tchu. *Śliw. A. Sob. 76.* Było nas wtedy, uzbrojonych chłopów, trzykroć więcej niż was teraz... Walczyliśmy jak lwy... *Rudn. H. Spart. 160.* **2. w.** z podniesioną przyłbicą ⟨*otwarcie*⟩: Niech duch wasz będzie raczej hardy niż służalczy; z podniesioną przyłbicą niech z was każdy walczy. *Gomul. Poezje 19.* **3. w.** z brawurą, z męstwem, z powodzeniem, z rozpaczą, ze skutkiem, z różnym szczęściem, z zaciekłością, z zajadłością; **w.** konno, pieszo, wręcz; z bronią w ręku; **w.** pierś o pierś, ramię w ramię, twarz w twarz; **w.** na dystans, na odległość, na oślep, **w.** w pojedynkę: Porwie za broń, by walczyć w Białostockiem ramię w ramię z rosyjskimi batalionami. *Nowe Drogi I, 1955, s. 12.* Całe to zbiegowisko sprawiało wrażenie soboru potępieńców [...] o coś twarzą w twarz zaciekle walczących. *Żer. Przedw. 282.* I z tym wrogiem, chcieliście walczyć w pojedynkę, towarzyszu. *Braun Lewanty 351.* **4. w.** c z y m; n a c o (gdy się wymienia narzędzie walki) ⟨*toczyć walkę, bić się; również przen.*⟩: **w.** bronią, łukiem, mieczem, oszczepem, pazurami, gołymi rękami; **w.** na bagnety, na białą broń, na miecze, na pięści, na śnieżki; **w.** piórem, słowem a. na słowa; **w.** zdradą, podstępem, przekupstwem, intrygą. **5. w.** d l a k o g o a. d l a c z e g o: Oto jest człowiek — pomyślałem sobie — który chce walczyć dla dobra kraju, a nie dla czczego honoru. *Czyń. Jakob. 212.* **6. w.** między sobą: W wielu wypadkach osobniki tego samego gatunku nie tylko nie walczą między

sobą, lecz się nawzajem wspierają. *Michaj. Biol. 37.* **7. w.** n a c z y m (gdzie): **w.** na froncie, na ringu. **8. w.** o c o: **w.** o byt, o istnienie, o lepszą przyszłość, o (pierwsze) miejsce, o niepodległość, o ojczyznę; o pierwszeństwo, o palmę pierwszeństwa, o prym; o pokój, o wolność, o życie. **9. w.** o lepsze ⟨*rywalizować*⟩: Rozmaite elementy walczą o lepsze na kartach tej powieści. *Twórcz. 1, 1956, s. 123.* **10. w.** po czyjej stronie: Walcząc po stronie stryja, dostał się do niewoli. *Zachor. Dzieje 369.* **11. w.** pod kim; pod jakim, czyim sztandarem: Zakończyłem schronieniem się do Galicji wraz z korpusem jenerała Różyckiego, pod którego dowództwem przy końcu wojny walczyłem. *Gosz. Pow. 200.* Walcząc pod Napoleonem za nadzwyczajne męstwo otrzymał z ręki tego wielkiego wojownika krzyż legii honorowej. *Czyń. Jakob. 104.* Mickiewicz [...] tworzy legion polski, który pod polskim sztandarem ma walczyć przeciw Austrii. *Boy Mick. 236.* **12. w.** pod jakąś miejscowością: Zawisza i inni porzucili obcą służbę, a na wezwanie zagrożonej ojczyzny przybyli, aby walczyć pod Grunwaldem. *Wikt. Papież 165.* **13. w.** przeciw(ko) komu a. czemu: Uważał, że walczyć we dwóch przeciwko jednemu byłoby to nie po rycersku. *Perz. Uczn. 50.* **14. w.** u czyjego boku: Pełni obywatele, mówiący po jońsku, mogli walczyć u boku Spartan. *Sinko Lit. I/1, 245.* **15. w.** w c z y m: **w.** w awangardzie, w partyzantce, w pierwszej linii, w okopach, w szeregach. **16. w.** w obronie kogo a. czego: Wszyscy walczyć chcieli w obronie swych najbliższych. *Makowiec. Przyg. 259.* **17. w.** w imię kogo a. czego: Dzienniki często swarzą się z sobą, często walczą w imię wiedzy. *Sienk. Chwila II, 135.* **18. w.** z k i m, z c z y m: **w.** z najeźdźcą, z przeciwnikiem; z (samym) sobą, z wrogiem; **w.** z głodem, z losem, z myślami, z niedostatkiem, z pokusą, z przeciwnościami, ze snem, z sumieniem, ze śmiercią, z uciskiem. Walczył z samym sobą, i z trudnością mógł pohamować nadto silne namiętności swoje. *Dzierzk. Pow. II, 127.* **19. w.** z wiatrakami ⟨*toczyć bój z urojonymi przeciwnikami lub przeciwnościami*⟩: Donkiszoteria — to pewne stadium [...] walki o prawdę i sprawiedliwość. Zawsze musi ktoś [...] walczyć z wiatrakami przesądów, z baranami rutyny oraz ze złą wolą. *Matusz. I. Twórcz. 310.* **20. w.** z a k o g o, z a c o: Chciałbym być pani wiernym rycerzem, narażać się na niebezpieczeństwa, walczyć z dzikimi potworami, za panią tylko. *Jun. Dworek 52.* **w.** za prawdę, za sprawę. **21. w.** j a k o k t o: **w.** jako oficer, jako (prosty) żołnierz. Ostatniej wojny walczył jako ochotnik. *Pięt. Łuna 35.*

walczyk p. **walc**

waleczność 1. Niesłychana, nieustraszona, niezwykła **w.** ⟨*dzielność i odwaga w boju*⟩. **2.** Krzyż, medal, odznaka za **w. 3.** Głośny, znany z waleczności. **4.** Dać dowód waleczności; dokazywać cudów waleczności: Obie strony biły się zacięcie, dokazując cudów waleczności. *Tyg. Ilustr. 139, 1870.* **5.** Słynąć z waleczności, zasłynąć walecznością. **6.** Odznaczać się walecznością ⟨*o kimś indywidualnie lub o oddziale, wojsku*⟩.

waleczny 1. w. czyn, naród, żołnierz ⟨*mężny, dzielny w boju, bitny*⟩. **2. w.** do zuchwalstwa: Jest to pokolenie żelazne, waleczne do najwyższego zuchwalstwa. *Szujski Roztrz. 77.* **3. w.** w bitwach, w starciach. **4.** Krzyż Walecznych (mieć, otrzymać) ⟨*jedno z odznaczeń wojskowych; być odznaczonym Krzyżem Walecznych*⟩. **5.** Paść (na polu walki), skończyć, zginąć śmiercią walecznych ⟨*paść, zginąć śmiercią żołnierską, w boju*⟩.

walet 1. w. karowy a. karo, kierowy a. kier, pikowy a. pik, treflowy a. trefl ⟨*najniższa z figur w kartach*⟩. **2.** *gw. środ.* Na waleta: a) ⟨*w pozycji takiej jak w kartach: nogami w kierunku głowy*⟩: Sypiać (z kim) na waleta; b) ⟨*nielegalnie, nieprawnie*⟩: Na waleta w orszak się wkręcił. *Wiech Śmiej I, 338*; c) ⟨*bez meldowania*⟩: Jeśli facet wygrał na przykład milion w Toto-Lotka, to może tak w nieskończoność płacić grzywny i mieszkać sobie „na waleta", gdzie tylko zechce. *Życie Warsz. 60, 1962.*

waleta *daw.* Na waletę ⟨*na pożegnanie*⟩: Na waletę chciał się z nim do woli nacieszyć. *Lubom. SW.*

walić, walnąć 1. w. (k o g o, c o) c z y m — o c o, p o c z y m, w c o ⟨*bić, uderzać*⟩: **w.** kogo kijem, pięścią; **w.** dłonią, kułakiem, pięścią w stół; **w.** głową o mur, o ścianę. O, niechaj czarna woda o brzeg wali gładki. *Dobrow. S. Wiersze 31.* Woźnica zlazł z ciężkiego furgonu, napełnionego węglem, i wali biczyskiem po łbie szarpiące się zwierzę. *Hertz B. Samow. 145.* Słuchawka umilkła [...] wstrząsał nią, ze złością walił po niej dłonią. Milczała. *Putr. Wrzes. 393.* Fale jakby taranem walą w skały wyspy wznosząc pieniste fontanny. *Cent. Wyspa 175.* Ty chamie, przyznaj się. Tyś podpalił. I wali chłopa w pysk. *Kurek Grypa 172.* **2.** *pot.* **w.** artykuł ⟨*pisać, drukować; ogłaszać, publikować*⟩: „Mowa" natychmiast waliła sążnisty artykuł, ostro piętnujący „Gońca". *Putr. Rzecz. 333.* **3.** Walić brawo, oklaski ⟨*klaskać*⟩: Po zapadnięciu kurtyny rozbawiona publiczność stała w miejscach, waląc zapamiętale brawo, wywołując aktorów. *Boy Flirt VI, 103.* **4.** *pot.* **w.** dwóję ⟨*dawać, stawiać*⟩: Za słabą odpowiedź nauczyciel walnął uczniowi dwóję. **5. w.** hołupca ⟨*wycinać, uderzać*⟩. **6.** *pot.* **w.** marsza ⟨*grać*⟩: Orkiestra wali diabelnego marsza. *Krzywosz. Jula 125.* **7.** *pot.* **w.** prawdę, prawdę w oczy; **w.** wykład, przemowę ⟨*mówić, wypowiadać*⟩: Wolałem walić ludziom prawdę w oczy niż cackać się z nimi. *Breza Uczta 126.* **8. w.** drzwiami ⟨*trzaskać*⟩: Wyszła nie żegnając się, walnęła drzwiami. *Twórcz. 2, 1954, s. 93.* **9. w.** głową w mur: *przen.* Co krok walisz głową w mur tępoty albo złej woli. *Dąbr. M. Noce II, 191.* **10.** Walić w bęben ⟨*wybijać rytm na bębnie*⟩: Na przodzie szedł bębnista i walił w bęben. *Życie Lit. 27, 1954, s. 11.* **11.** Walić w dłonie, w ręce ⟨*klaskać*⟩: Wielu też widzów i słuchaczy powstało z miejsc i waliło w dłonie bez opamiętania. *Zeg. Zmory 113.* **12.** Walić, w dzwony ⟨*dzwonić*⟩: Morze ogniste szaleje w miejscu, gdzie miasto było [...] wieże toną — a pod mogiłą ogni, we dzwony na trwogę walą. *Bał. Poezje 296.* **13.** Walić w fortepian, w klawisze ⟨*mocno uderzać przy grze*⟩: Waliła z całych sił w klawisze fortepianu, rozpętywując [rozpętując] furię muzyki. *Kurek Ocean 337.* **14. w.** w k o g o, w c o — z c z e g o; **w.** salwą, serią ⟨*strzelać*⟩: To faszystowskie bandy tam w górze walą w naszych żołnierzy.

Bron. W. Nadz. 56. W deskę stali hartowanej walą celnie z rewolweru. *Tuwim Biblia 35.* **15.** Wali, walnęło (nieosobowo) ⟨*pada, padł strzał, pocisk, grom*⟩: Jak walnęło, akurat w to podwórze walnęło, ani śladu nie zostało. *Was. W. Rzeki 557.* **16.** *pot.* Walić ⟨*iść, jechać; pędzić*⟩: **w.** gromadnie, hucznie, szumnie, tłumnie, kłusem; długim, szerokim krokiem; jeden za drugim, parami, czwórkami; na łeb na szyję; na piechotę, na przełaj; jak w dym: Od czasu do czasu jakiś samochód walił na łeb na szyję w kierunku Łyczakowa. *Rudn. A. Ucieczka 96.* Stary wojak każdego popołudnia walił jak w dym do swoich koreańskich słuchaczy. *Brand. M. Dom 214.* **17. w.** dalej ⟨*jechać, pędzić*⟩: Pociąg mknął ze zgrzytem. Zatrzymywał się na chwilę i walił dalej. *Twórcz. 3, 1954, s. 68.* **18.** Walić ⟨*obalać, burzyć*⟩: **w.** drzewa, gmachy, mury itp. Walono wzdłuż wytkniętej trasy stare domy. *Nałk. Z. Niecierp. 137.* **19.** Walić trony ⟨*znosić ustrój monarchiczny*⟩: Zaklął w duchu, że ta burzliwa epoka, która waliła trony, tutaj niczego nie tknęła. *Brand. K. Antyg. 200.* **20.** *przestarz.* Walić c o n a k o g o, n a c o ⟨*zwalać, spychać*⟩: Rządcę, który ręce od wszystkiego umywał i walił wszystko na ekonoma, zmuszono do odmiany podręcznego. *Krasz. Latarn. II, 71.* Walić na kogo pracę, robotę ⟨*obciążać kogo pracą*⟩: Byłam najmłodszą w pracowni, więc najgorszą robotę na mnie walili. *Kow. A. Rogat. 21.* **21.** *pot.* Walić czym; ku czemu; po czym; przez co; z różnych, ze wszystkich stron ⟨*iść, pchać się gdzie, wychodzić skąd, posuwać się dokąd, zbliżać się (ze wszystkich stron) tłumnie; jechać, pędzić (jakimś środkiem lokomocji) dokąd, skąd*⟩: Od wsi szeroką drogą walił wesoło rozśpiewany tłum. *Wikt. Wierzby I, 19.* **w.** saniami, wozem; **w.** do domu, do pracy; ku lasowi, ku miastu; po drodze, po szosie; przez miasto, przez pole, przez wieś. **22.** *pot.* **w.** w konkury ⟨*udawać się, uderzać w konkury*⟩. **23.** *pot.* Walić w świat ⟨*jechać, udawać się*⟩: Jedna udana „robota", a można sobie wypchać kieszenie i walić w świat. *Piach Nas 138.* **24.** *pot.* Walić po kogo ⟨*biec, pędzić, gnać*⟩: Wal po doktora. **25.** Walić za kim ⟨*pędzić, gnać*⟩: Jeździec jechał sobie z wolna, jakby nie widząc, że wojsko za nim wali. *Sienk. Pot. V, 41.* **26.** Bomba wali, walnęła (w co) ⟨*spada (na co), uderza (w co); spadła (na co), uderzyła (w co)*⟩. **27.** Deszcz, śnieg wali ⟨*pada gęsty*⟩. **28.** Dym wali ⟨*kłębi się, wydobywa się skąd w dużej ilości*⟩: Z boku walił ciężki, krztuszący, tłusty dym. Wywlekał się z niskiego komina i czołgał po ziemi. *Morc. Ptaki 78.* **29.** Grom, piorun wali, walnął ⟨*uderza, uderzył*⟩. **30.** Karabin wali ⟨*strzela*⟩. **31.** Pociąg wali ⟨*pędzi (z dużą szybkością)*⟩. **32.** Rzeka, woda wali ⟨*płynie wartko*⟩: U spodu widoczna była wielka nora, przez którą wyraźna rzeka waliła ze strasznym pędem. *Pol Obrazy II, 140.* **33.** Serce wali (jak młotem, jak na alarm, jak oszalałe) ⟨*bije gwałtownie*⟩. **34.** Skronie, tętna walą komu ⟨*mocno pulsują*⟩. **35.** Wojsko (kawaleria, piechota itp.) wali ⟨*idzie naprzód, gna; naciera*⟩: Za konnicą, która nadzwyczajnie prędko przeleciała ulicę, goniąc kawalerię wali piechota [...] okna i drzwi wybija, strzela. *Zapał. Pam. I, 33.*

walić się, walnąć się 1. w. się c z y m — o c o — p o c z y m — w c o ⟨*uderzać się, bić się*⟩: Fale z dzikim bełkotem gryzły kamienne ściany i spienionymi łbami waliły się o brzegi. *Reym. Now. III, 74.* Walił się pejczem po wysokich butach. *Krzyw. I. Bunt 143.* Walić się rękami po bokach, po ramionach, po udach. Co sił wali się w pierś potężną jak młot pięścią. *Parn. Aecjusz 33.* **2. w.** się do łóżka; **w.** się spać ⟨*padać, rzucać się bezwładnie (zwykle wskutek zmęczenia)*⟩: Żołnierze wdrapywali się na wierzchołek masy siana, a rozpostarłszy na nim szynele, walili się spać. *Żer. Rzeka 63.* **3.** Walić się bezwładnie; **w. się** pokotem; **w.** się z hukiem, z łoskotem, z trzaskiem; **w. się** jak bela, jak długi, jak kłoda, jak ścięty, jak wór ⟨*padać, przewracać się*⟩: W izbie trwała walka [...] Co chwila ktoś walił się jak wór na ziemię. *Szew. Kleszcze 44.* **4.** Walić się gromadą, hurmem, ławą, tłumem ⟨*ciągnąć licznie, gromadnie; sypać się, cisnąć się, pchać się*⟩: Szablicę trzymam we dłoni a za mną tłumem wojsko się wali. *Rom. Poezje IV, 41.* **5.** Walić się jak huragan, jak orkan ⟨*pędzić, pchać się, wpadać*⟩: Otwierają wówczas wszystkie drzwi na rozcież — na pół pijana, czerwona, spotniała kupa wali się jak huragan, tratując wszystko po drodze. *Gomul. Ciury III, 38.* **6.** Walić się dokąd (do czego, ku czemu), skąd ⟨*iść, jechać, pędzić, pchać się*⟩: Cała gromada zaczęła się walić do jednopiętrowej kamienicy. *Skiba Poziom. 166.* Spojrzą, aż tu ku zamkowi wali się orszak. *Zmor. Podania 86.* Wali się zbrojna w ślady jego tłuszcza. *Mick. Graż. 34.* **7.** Walić się o d c z e g o, z c z e g o: a) ⟨*rozwalać się, ulegać ruinie*⟩: Dom wali się od starości a. ze starości; b) **w. się** o d c z e g o, p o d c z y m ⟨*być niszczonym, rujnowanym; ulegać ruinie*⟩: Była bezpieczna — była daleko [...] od miast walących się od bomb. *Was. W. Rzeki 145.* **8.** Walić się n a k o g o, n a c o ⟨*padać całym ciężarem, zwalać się na kogo, na co; również przen.*⟩: Nieraz ściany korytarza walą się z łoskotem na pracujących górników i zasypują ich. *Wut. Kraj 162.* Robota waliła się na Władysława. *Gąs. W. Pig. 11.* **9.** Walić się n a k o g o, n a c o; na (czyje) barki, na (czyją) głowę; na (czyj) kark); **w. się** komu na barki, na głowę, na kark ⟨*o ciosach, klęskach, kłopotach, nieszczęściach: nagle spadać na kogo*⟩: Dzieci chorowały, żona chciała pieniędzy, długi waliły się na głowę. *Nałk. Z. Romans 38.* **10.** Walić się p o d c o: Walić się pod koła, pod kopyta, pod nogi ⟨*padać*⟩. **11.** Walić się p o d c z y m: Walić się pod toporem ⟨*być wyrąbywanym*⟩: Las walił się pod toporem. **12.** Walić się w c o: Walić się w przepaść ⟨*padać w przepaść*⟩. Walić się w gruzy ⟨*rozpadać się, rozwalać się; ulegać ruinie; zamieniać się w ruinę*⟩. **13. w.** się z c z e g o: **w.** się z konia, z siodła ⟨*spadać*⟩. **14. w. się** z nóg ⟨*nie móc ustać wskutek choroby, zmęczenia, wyczerpania*⟩: Ogrzawszy się dobrze, waliłem się z nóg już o godzinie w pół do dziewiątej. *Korz. J. Wiz. 46.* **15.** Dom, gmach, mur się wali: a) ⟨*jest burzony, niszczony*⟩: Wśród gmachów walących się z łoskotem [...] rozlegały się na zgliszczach przeraźliwe krzyki rozpaczy. *Sztyrm. Katalept. I, 199*; b) ⟨*ulegać ruinie; grozić zawaleniem; obsuwać się, rozwalać się*⟩: Stare budynki nie konserwowane walą się. Ściany same się waliły wskutek złej konstrukcji. *Bał. Burm. 84.* **16.** Drzewo się wali ⟨*przewraca się*⟩. **17.** Goście się walą ⟨*zjawiają się tłumnie; zjeżdżają się licznie*⟩: A wtedy już zaczęli goście się walić, jedni na koniach, drudzy na lektykach [...] a trzeci

pieszo. *Kaczk. Olbracht. I, 220.* **18.** Góry się walą ⟨*obsuwają się skały*⟩. **19.** Niebo, świat się wali ⟨*dzieje się coś strasznego*⟩: Świat się wali, a pan dywanów szuka! *Prusz. Karabela 38.* **20.** Choćby się góry, mury waliły, choćby się niebo waliło; choćby się świat walił ⟨*w każdym razie; mimo wszelkich trudności, przeszkód*⟩: Każdy sobie upatrzył jakąś trudną rzecz i dopiął swego, zrobił to, choćby się mury, góry waliły. *Goj. Dom 87.* **21.** Państwo się wali ⟨*upada*⟩. **22.** *pot.* Plan się wali ⟨*nie jest wykonany*⟩. **23.** Tłum się wali ⟨*ciągnie gromadą*⟩. **24.** Tron się wali ⟨*zostaje obalona monarchia*⟩. **25.** Wojsko się wali ⟨*ukazuje się licznie; przechodzi; naciera*⟩.

walka **1.** ⟨*bój, zmaganie się*⟩: Aktywna, bezcelowa, bezkompromisowa, bezkrwawa, bezlitosna, beznadziejna, bezowocna, bezpardonowa, bezustanna, bezużyteczna, bezwzględna, bohaterska, bratnia, bratobójcza, chwalebna, ciągła, ciężka **w.**; codzienne **w-i**; dalsza, daremna, długa, długoletnia, długotrwała, dramatyczna, emocjonująca, energiczna, fatalna, głucha, gorąca, gwałtowna, jawna, heroiczna, karczemna, krótka, krótkotrwała, krwawa, mordercza, nadaremna, namiętna, niebezpieczna, niepewna, nieprzejednana, nieprzerwana, nierówna, niestrudzona, nieubłagana, nieuchronna, nieugięta, nieunikniona, nieustanna, nieustępliwa, ostateczna, ostra, otwarta, planowa, ponowna, regularna, ręczna, rozpaczliwa rozstrzygająca, równa, samotna, silna, skryta, słaba, słuszna, solidarna, sprawiedliwa, sroga, stanowcza, straszliwa, straszna, systematyczna, śmiertelna, tłumna, trudna, tytaniczna, uczciwa, udana, uparta, uporczywa; *daw.* uporna; upragniona, ustawiczna, walna, wspólna, wściekła, wytężona, wytrwała, wzmożona, zaciekła, zacięta, zajadła, zaostrzona, zaszczytna, zawzięta, zażarta, zwycięska, żarliwa, żmudna, żywa **w.** Ta dziewczyna należy do coraz potężniejszej liczebnie proletariackiej czołówki, którą wychowały długie lata świadomej walki. *Brand. M. Spot. 52.* **2. w.** biologiczna, czynna, domowa, dynastyczna, ekonomiczna, gospodarcza, ideologiczna, konkurencyjna, konna, koteryjna, narodowa, narodowowyzwoleńcza, narodowościowa, obronna; *daw.* odporna, odsieczowa; orężna, parlamentarna, partyzancka, piesza, podjazdowa, podziemna, pograniczna; *daw.* pojedynkowa; polityczna, powietrzna, pozycyjna, religijna, rewolucyjna, słowna, strajkowa, światopoglądowa, turniejowa, uliczna, wewnętrzna, wolnościowa, wyborcza, wyzwoleńcza, zaczepna, zbrojna. Teoria walki klasowej jest jednym z fundamentów naukowego socjalizmu. *Schaff Wstęp 226.* **3.** *sport.* **w.** francuska, pięściarska ⟨*zmaganie się, rozgrywka, zapasy*⟩. **4. w.** ruchoma ⟨*niepozycyjna, prowadzona przy stałym manewrowaniu oddziałami*⟩: Nie da się żadnej linii utrzymać, trzeba było od początku przejść na walkę ruchomą, wypady, zasadzki. *Żukr. Dni 210.* **5. w.** szachowa ⟨*gra, rozgrywka*⟩. **6. w.** do upadłego, na śmierć i życie; *daw.* na zabój; **w.** pierś w pierś, **w.** wręcz; **w.** sam na sam: Śród ogłuszających okrzyków żądano walki do upadłego z pruskim najeźdźcą. *Ask. Gdańsk 93.* Głuche zaułki były świadkami walk na śmierć i życie. *Wikt. SPP.* Wydał walkę na zabój rozpoczętym reformom. *Kalin. St. Aug. I, 146.* Napastnicy zarzucają pomosty na ląd, przebiegają pod gradem pocisków i zaczynają walkę pierś w pierś. *Rudn. H. Spart. 252.* **7. w.** k o g o, c z e g o: **w.** gladiatorów (w starożytnym Rzymie); **w.** byków, kogutów (*daw.* **w.** kogucia): Naprzód walki gladiatorów [...] potem w ciągu całych trzech dni inne igrzyska. *Ziel. T. Rzym. 286.* Mówią o [...] zapomnianych widowiskach walk kogucich i o wyścigach konnych. *Dz. Lit. 61, 1857.* **8. w.** n a c o: **w.** na bagnety, na miecze, na noże; *daw.* na ostre; na pięści, na szpady: wyraźnie na mnie wybiła zła godzina, że mnie przyszło na myśl kruszyć kopię jak na turnieju, kiedy walka była na ostre. *Rzew. H. Zamek 106.* **9. w.** na słowa ⟨*polemika*⟩. **10. w.** n a c z y m (g d z i e): **w.** na barykadach, na froncie, na ulicach. **11. w.** o c o: **w.** o byt, o niepodległość. **12.** *daw.* **w.** o lepszą (z kim) ⟨*współzawodnictwo*⟩: W walce o lepszą z cudzoziemcami jest nadzieja wygranej. *Sienk. Listy IV, 73.* **13. w.** (p o) m i ę d z y k i m (c z y m), k i m a (i) k i m, c z y m a (i) c z y m: Walka między klasami społecznymi jest tak stara jak samo społeczeństwo ludzkie. *Żer. Przedw. 308.* Walka między Arielem a Kalibanem jest wieczna. *Boy Znasz. 79.* **14. w.** przeciw(ko) komu (czemu): Całe stronnictwo porwało się do walki przeciw śmiałkowi. *Niwa V, 1874, s. 643.* **15. w.** w obronie (czyjej, czego): **w.** w obronie niepodległości, ojczyzny, przyjaciela. **16. w.** z k i m (z c z y m): Naokoło trwała walka polskiego podziemia z okupantem. *Kurek Ocean 183.* Jak przyjdzie do walki piechoty z piechotą, to nasi są zawsze górą. *Grusz. An. Od Karp. 58.* **17. w.** z samym sobą. **18. w.** z a k o g o (z a c o): Ten tylko może podnieść sztandar walki za wiarę, kto stał wciąż pod tym sztandarem. *Kalin. St. Aug. I, 159.* **19.** Pole walki (paść, pozostać na polu walki, uciec, ustąpić z pola walki): Ciężko ranni ustąpili z pola walki. *Sokol. A. Dzieje III, 139.* **20.** Ciągnąć, głosić, kontynuować, podjąć, podniecać, podsycać, podtrzymywać, porzucić, prowadzić, przeciągać, przedłużać, przegrać, przerwać, przewlekać, przyjąć, rozegrać, rozognić, rozpętać, rozpocząć, rozstrzygnąć, toczyć, umożliwić, wieść, wszcząć, wydać, wygrać, wypowiedzieć, wytoczyć, wzmocnić, wzmóc, wznowić, zacząć, zaostrzyć, zawiesić, zorganizować; *daw.* zwieść walkę: Podjął walkę ni mniej, ni więcej, tylko z całym moskiewskim caratem. *Żer. Przedw. 288.* Powstańcy nie przyjęli walki wręcz i cofnęli się w trudne do przebycia gęstwiny. *Wojt. Gen. 70.* Aparat państwa musiał toczyć ostrą walkę z bandami podziemnymi. *Państwo 3, 1954, s. 410.* Żmujdzini [...] ciągle wiedli walki na śmierć i życie z Krzyżakami. *Tyg. Ilustr. 207, 1863.* Przyniósł dwie pary bokserskich rękawic i zorganizował walki na łące. *Braun Lewanty 301.* W r. 1566 zwiódł śmiałą walkę o prawa hierarchii. *Mech. Wym. I, 415.* **21.** Iść, narażać (się) na walkę; wplątać się w walkę: Poważna husaria postępowała w posępnym milczeniu, idąc niechętnie na tę walkę bez sławy. *Sienk. Ogn. I, 175.* **22.** Podjąć się, poniechać, pragnąć, unikać, zaniechać, zaprzestać walki. **23.** *książ.* Podnieść sztandar walki ⟨*rozpocząć walkę*⟩: Rewolucyjny ruch robotniczy był jedyną siłą, która podniosła sztandar walki z caratem. *Nowe Drogi 4, 1952, s. 29.* **24.** Cofnąć się, poddać się bez walki: [Mogła] wymacać miedziaki w kieszonce spódniczki i bez walki poddać się lekkomyślnym pragnieniom. *Goj. Dziew. II, 9.* **25.** Budzić do walki; dochodzi do walki; gotować się, iść; *książ.* krzepić się; mieszać się, nawoływać, pchać, popychać, pobu-

dzać, por(y)wać kogo (się), powołać, powstać, pójść do walki; przychodzić do walki; przygotować (się), przymuszać kogo (się), przysposobić się, przystąpić, ruszyć, rwać się, rzucać się, stanąć, szykować się, użyć czego, wezwać, wyruszyć, wyrywać się, występować, wyzywać, wzywać, zachęcić, zagrzewać, zapalać, zaprawiać, zbudzić (się), zawezwać, zrywać się do walki: Robotnicy rozpamiętywali niedawne chwile triumfu, krzepili się nawzajem do dalszej walki. *Morc. Wyrąb. I, 96.* W Anglii do walk politycznych się nie mieszał, ale sympatyzował stosunkowo najbardziej z rządami torysów. *Ujej. J. Korz. 69.* Wzajemny stosunek króla do Gdańska był pełen nieufności, ale obydwie strony nie śmiały porywać się do walki i dawały pozory zgody. *Szeląg Bałtyk 154.* Do walki powstał cały naród radziecki — i cały naród stawiał zawzięty opór najeźdźcy. *Barb. Nauka 99.* **26.** Odciągnąć kogo, odstąpić od walki; wycofać się z walki; rzucić się w odmęt, w wir walki. **27.** Dowodzić, kierować walką. **28.** Być, ginąć, kłaść kogo, lec, paść, pokonać, polec, położyć kogo, sprostać, stawić czoło, uczestniczyć, ulec, upaść, wytrwać, załamać się, zginąć, znajdować się, zwyciężyć w walce: Przeciwieństwa, zawarte w każdej rzeczy i zjawisku, znajdują się w ciągłej wewnętrznej walce. *Schaff Wstęp 149.* **29.** w. ciągnie się, cichnie, czeka kogo, idzie, kipi, kończy się, narasta, odbywa się, przeciąga się, przewleka się, przycicha, rozgorzała, rozgrywa się między kim, rozpala kogo (się), rozpętała się, rozwija się, rozżarza się, sroży się, toczy się, ustaje, wlecze się, wre, wszczyna się, wybucha, wywiązuje się, wzmaga się, zaczyna się, zakończyła się, zaognia się, zaostrza się, zawiązuje się, zawrzała: Sieci konspiracyjne w miastach, w Lubelskiem idą walki. *Jackiew. Górn. 176.* Rozpala mnie walka. Chciałoby się za bary chwycić ze złem na świecie. *Kow. W. Rodz. 72.*

walny 1. w-a bitwa, klęska, rozprawa z kim; w. bój; w-e zwycięstwo ⟨*decydująca(-y,-e)*⟩. **2.** w-e poparcie ⟨*powszechne*⟩. **3.** w. sojusznik ⟨*silny, potężny*⟩. **4.** *daw.* w-a ulewa ⟨*nawalna, gwałtowna*⟩. **5.** w-e zgromadzenie ⟨*ogólne, zwykle doroczne zebranie wszystkich członków stowarzyszenia, organizacji, spółdzielni itp.*⟩. **6.** w. zjazd (wychowanków szkoły) ⟨*zjazd wszystkich członków (organizacji), wychowanków (szkoły) itp.*⟩.

walor 1. w-y artystyczne, estetyczne (dzieła sztuki, utworu, widowiska) ⟨*wartości, zalety*⟩. **2.** w. plastyczny (filmu); w-y techniczne (wynalazku). **3.** Mieć w. ⟨*mieć wartość, cenę; być w cenie*⟩: W Chinach dostaniemy srebro, które wszędzie ma walor. *Sier. Ocean 342.* **4.** Tracić, zachować w.: Przedmiotem poezji stały się wydarzenia jednostkowe, które zachowały przy tym walor uogólniający. *Pam. Lit. 1954, s. 16.* **5.** Odznaczać się (wielkimi) walorami; wyróżniać się się walorami (poetyckimi) ⟨*o utworze*⟩.

waluta 1. w. krajowa, obca ⟨*pieniądz*⟩. **2.** Handlarz walut. **3.** *pot. żart.* Być bez waluty ⟨*bez pieniędzy, bez gotówki*⟩: Jestem chwilowo... bez tego ... bez waluty. *Żer. Dzieje II, 247.*

wał ● 1. ⟨*nasyp, szaniec; również przen.*⟩: Piaszczysty, pionowy, podwójny, potrójny, troisty, wyniosły w. **2.** w. forteczny, graniczny, kamienisty, miejski, murowany, nadbrzeżny, obronny, obwodowy, ochronny, przeciwpowodziowy, zamkowy, ziemny: Kraków [...] gdzieś na krańcu, w ciasnym kącie położony. Mało tu kto ma interes zajrzeć, ściśnięty jeszcze wałami fortecznymi, nie może, bo nie ma gdzie odetchnąć. *Niwa VI, 1874, s. 328.* Osadami okruchowymi są żwir i piasek. Fale wyrzucają je na płaskie wybrzeża usypując w charakterystyczne wały nadbrzeżne. *Sams. Geol. 67.* Niskich porzeczy bronią przed krą i falą powodzi długie wały ochronne. *Smol. J. Morze 116.* **3.** *geol.* w. górski ⟨*naniesienie, łańcuch*⟩: Pireneje — Alpy — Karpaty — Kaukaz tworzą [...] wyraźnie poprzeczne wały górskie. *Szaf. Lod. 57.* **4.** w. kolejowy ⟨*nasyp*⟩. **5.** w. lodowy ⟨*spiętrzenie lodów*⟩: W południe lodowy wał jednym uderzeniem zniósł zupełnie kuchnię. *Cent. Czel. 93.* **6.** *przen.* w. ludzki ⟨*tłum*⟩: Pchany, targany, party przez zbity ludzki wał znalazł się [...] przy ścianie. *Choyn. Kuź. 97.* **7.** w. melioracyjny ⟨*nasyp*⟩: Obecnie stan ten [wylewów rzek] uległ polepszeniu, a to dzięki przekopaniu rowów i wałów melioracyjnych. *Stol. 32, 1950.* **8.** w. c z e g o: w. kamieni, trupów, zieleni, chmur, lasów, obłoków, ognia. Ciągnie się to polskie wybrzeże [...] zanurzając się łagodnym, płaskim skłonem o szerokiej piaszczystej plaży wieńczonej wałem wydm. *Smol. J. Morze 21.* Nad tą wstęgą unosił się wał dymu, miejscami zupełnie czarny. *Sienk. Quo II, 176.* **9.** w z c z e g o ⟨*ułożony, usypany z czego, powstały z czego*⟩: w. z kamieni, z ziemi. Dobił się do innego miejsca plantu, gdzie sypano olbrzymi wał z piasku. *Prus Plac. 170.* **10.** Obronny, warowny wałem: Znajdował się tu zamek, stawem oblany i wałami warowny. *Baliń. M. Polska III/1, 370.* **11.** Kruszyć, naprawiać, opanować, opatrywać przerwać, rozkopywać, (u)sypać, wznosić w.: Nakazuje opatrywać wały, dawać straż do zamku. *Baliń. M. Polska III/1, 147.* Fale przerwały wał [...] wtargnęły zwały wodne dwumetrowej wysokości. *Kurek Woda 62.* Sztuka sypania wałów, improwizowania okopów była u nas do wysokiego stopnia rozwinięta. *Łoz. Wł. Praw. I, 95.* Dookoła obozu wykopano głęboki rów, a za rowem wzniesiono wały z kamieni i belek. *Par. Troj. 14.* **12.** Śpieszyć, wdrapywać się, wdzierać się, wylegać, wypadać, na w-y; wytaczać działa (armaty) na w-y. **13.** Podchodzić pod w-y ⟨*o wojsku, o wodzie*⟩. **14.** Podkopać się pod w-y. **15.** Bronić wałów: Armaty mające bronić wałów fortecy stały sobie spokojnie w szopach. *Grąb. Na służbie 149.* **16.** Chronić, obwarować, obwieść, oddzielić, opasać, osłonić, oszańcować, otoczyć, ubezpieczyć, ufortyfikować, ująć, umocnić, zamknąć co wałem (wałami): Miasto [...] podwójnymi wałami i przekopami obwarowane było. *Baliń. M. Polska III/1, 502.* Zbierzcie młódź, która was miłuje, trzeba wałem otoczyć zamek i bronić naszej królowej. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 29, 1900.* Pierwotne miasto mazowieckie obejmowało niewielki obszar, ujęty od wschodu korytem Wisły, a z innych stron murami i wałami, które stanowiły fortyfikacje miejskie. *Janow. Warsz. 165.* **17.** Kłaść trupy wałem ⟨*jedne na drugich; pokotem*⟩. **18.** Lecieć wałem ⟨*kupą, hurmem*⟩: Biedy lubią iść gromadnie, tak jak szarańcze wałem lecą. *Ordon Zbiorek 40.* **19.** Stanąć wałem ⟨*gromadą*⟩: Hej! wałem stańcie na murach, moi bracia drodzy. *Kaspr. Bunt 157.* **20.** Stać na wałach ⟨*o obrońcach; strażach*⟩. **21.** w. biegnie; broni czego, ciągnie się, osiada, wyrasta, wznosi się, zniża się: Niesłychane

to jest w dziejach wojny przedsięwzięcie, by z mniejszą siłą porywać się na większą, której w dodatku wały i rowy bronią. *Sienk. Wołod. III, 249.* **22.** **w-y** bronią się ⟨*obrońcy na wałach*⟩.

◎ w. ⟨*wielka fala, bałwan*⟩ **23.** Grzmiący, pienisty, spieniony, spiętrzony **w.** (wody); **w.** morski, wodny: Bożek nie wzburzył trójzębem wałów morskich. *Sienk. Listy III, 57.* **24.** Toczyć **w-y**: Gdy burzliwy wiatr powstanie, do brzegów szumne wały toczy. *Dmoch. Rym. 75.* **25.** Toczyć się, walić się wałem ⟨*o powodzi, wodzie*⟩. **26.** Płynąć po wałach ⟨*o okręcie*⟩. **27.** **w.** (wody) wzmaga się.

◎ *techn.* **w.** ⟨*gruby walec, stanowiący oś obrotu jakiegoś urządzenia*⟩ **28.** **w.** drukarski, korbowy, kotwiczny, napędowy, obrotowy, pierścieniowy, rozrządowy, sprzęgłowy, szlifierski, szpulowy, śrubowy, transmisyjny: Na statku ruszył z łoskotem wał kotwiczny. *Żuł. Rzeka 25.* W przypadkach suchej pogody po siewie [grochu] praktykuje się wałowanie wałem pierścieniowym. *Upr. rośl. II, 551.*

wały 1. *pot.* Bolesne, mocne, tęgie **w.** ⟨*baty, lanie*⟩. **2.** Brać, oberwać, otrzymać, sprawić komu, (z)łapać **w.**: Zawziął się na wieprzka i chciał mu koniecznie sprawić wały, więc puścił się ze zwierzęciem na wyścigi. *Dygas. Właśc. 7.* **3.** **w.** należą się (komu) za co.

wanna 1. Kamienna, marmurowa, metalowa, porcelanowa **w.** ⟨*naczynie do kąpieli*⟩. **2.** *techn.* **w.** galwaniczna ⟨*naczynie do posrebrzania wyrobów metalowych*⟩. **3.** *pot.* Brać, wziąć wannę ⟨*brać, wziąć kąpiel*⟩. **4.** *książk.* Sprawić komu (dla kogo) krwawą wannę ⟨*zamordować kogo*⟩: Nie wspomniał ani raz o krwawej wannie, którą chciał sprawić dla konfederatów. *Słow. Ben. 130.*

wapno 1. **w.** chlorowane ⟨*podchloryn wapniowy*⟩. **2.** **w.** gaszone, niegaszone ⟨*lasowane, nielasowane*⟩. **3.** **w.** palone ⟨*tlenek wapnia*⟩. **4.** Gasić, lasować **w.** ⟨*rozrabiać wapno palone wodą*⟩. **5.** Wypalać **w.** ⟨*poddawać kamień wapienny działaniu temperatury 900—1000° w celu otrzymania tlenku wapnia*⟩. **6.** Bielić, wybielać (ściany, pnie drzew owocowych) wapnem.

wapienny 1. Góry, skały, rafy, wzgórza **w-e** ⟨*z wapnia*⟩. **2.** Gleba **w-a** ⟨*zawierająca wapno*⟩. **3.** Kamień **w.** ⟨*węglan wapnia; kalcyt*⟩. **4.** Kurz **w.** ⟨*para powstająca przy lasowaniu wapna*⟩. **5.** Miał **w.** ⟨*używany jako nawóz*⟩. **6.** Mleko, mleczko **w-e** ⟨*ciecz zawierająca drobne zawiesiny wapnia; wodotlenek wapniowy rozmieszany w wodzie*⟩. **7.** Piec **w.** ⟨*do wypalania wapna; wapiennik*⟩. **8.** Woda **w-a** ⟨*lekarstwo*⟩. **9.** Zaprawa **w-a** ⟨*z wapna*⟩.

war 1. Oblewać się warem; oblewa kogo warem ⟨*doznawać uczucia gorąca: ktoś doznaje uczucia gorąca*⟩: Naście jakby wciąż warem oblewało [...] twarz jej to rumieniła się, to bladła. *Orzesz. Anast. 118.* **2.** Krew komu gotuje się (w żyłach), kipi warem ⟨*kogoś pożera namiętność, ponosi temperament*⟩: Nie wiem, dlaczego jej tak pożądam [...] krew mi się w żyłach gotuje warem. *Święt. A. Duchy 50.* U nas krew kipi warem. *Rap. Maćko 22.* **3.** **w.** bije od kogo ⟨*gorąco, żar*⟩: War ogromny bił od niej. *Orkan Pomór 94.* **4.** **w-y** biją na kogo, przechodzą kogo; **w.** (krwi) oblewa kogo (twarz czyją) ⟨*krew napływa do mózgu, do twarzy; ktoś doznaje uczucia wewnętrznego gorąca*⟩. **5.** *książk.* **w.** namiętności, żądzy kipi w kim, w czyjej piersi, oblewa kogo ⟨*kogoś opanowuje namiętność, żądza*⟩.

wara w. k o m u d o k o g o, d o c z e g o; **w.** k o m u o d k o g o, o d c z e g o; **w.** z c z y m ⟨*wykrzyknienie wyrażające ostrzeżenie, zakaz zbliżania się do kogo, do czego; zajmowania się kim, czym; występowania z czym; precz, z daleka*⟩: Wara ci do niej. *Sienk. Pot. VI, 51.* A tobie od wszystkiego wara, jak psu. *Reym. Ferm. II, 76.* Ale panu [...] wara z łapami od literatury. *Słonim. Walki 215.* W lesie wara z ognistą bronią. *Rzew. H. Pam. 324.* Wara z takimi słowami. *Gomul. Mieszczka 40.*

warczeć, warknąć 1. **w.** na siebie, **w.** przez zęby ⟨*o ludziach: grozić sobie, złorzeczyć, narzekać; mówić ze złością*⟩: Pod haseł wspaniałych tarczą egoizm broi bezkarnie i ludzie na siebie warczą trwożni, kto więcej zagarnie. *Gomul. Pieśni 219.* Obejrzał się dookoła i splunął z niesmakiem. Tfy, do licha, kiepskie czasy! — warczał dalej przez zęby. *Łoz. Wał. Noce 94.* Idź na zbity łeb! — warknął przez zęby Warda. *Gąs. W. Pig. 13.* **2.** Pracuje, (że) aż warczy; pracował, że aż warczało ⟨*o intensywnej, szybkiej pracy*⟩. **3.** Bębny warczą ⟨*dudnią*⟩. **4.** Karabiny warczą ⟨*terkoczą, strzelają seriami*⟩. **5.** Kule, pociski, strzały warczą ⟨*przelatują ze świstem*⟩. **6.** Piły, świdry, wrzeciona warczą; motory warczą ⟨*pracują z hukiem, huczą, turkoczą, dudnią*⟩. **7.** Pies warczy, warknął (na kogo) ⟨*wydaje, wydał głos wyrażający złość*⟩: Pies warczy na dziada. *SW.*

warga 1. Dolna, górna **w.**; ascetyczne, bezbarwne, bezkrwiste, blade, cienkie, czerwone, gorące, grube, *książk.* koralowe; krzywe, kształtne, lepkie, mięsiste, milczące, nabrzmiałe, obrzękłe, obwisłe, odęte, otwarte, pąsowe, pełne, płonące, pobladłe, podbarwione, podmalowane, ponętne, posiniałe, pulchne, purpurowe, rozchylone; *poet.* różowe, różane, sine, spalone, spękane, spiekłe, spierzchłe, spragnione, stygnące, suche, szerokie, ściśnięte, uchylone, ukarminowane, wąskie, wilgotne, wiśniowe, wydatne, wymalowane, wywinięte, zaciśnięte, zapadnięte, zasuszone, zeschłe, zimne, zmysłowe, zwarte, zwiędłe, zwiotczałe, zwisłe **w-i**; **w-i** ładnie, pięknie wykrojone, zarysowane; długa, opadła, wierzchnia, wystająca, wysunięta, **w.**; **w.** ocieniona meszkiem, wąsem. **2.** Zajęcza **w.** ⟨*wrodzone rozszczepienie wargi*⟩: Przez szczelinę w zajęczej wardze ciskał z gniewem jakieś szepleniące słowa. *Morc. Pokład 19.* **3.** *anat.* **w-i** sromne a. sromowe (większe i mniejsze) ⟨*w częściach rodnych u kobiet, labia pudendi maiora et minora*⟩. **4.** *bot.* **w.** kwiatu (górna i dolna) ⟨*górny i dolny płatek korony roślin wargowych*⟩. **5.** Barwić, kolorować, malować, różować; podkarminować, pociągnąć karminem, pomadką, różem, szminką **w-i**: Karmin pięciocentowy barwi blade wargi. *Słonim. Poezje 47.* **6.** Gryźć, przygryzać, zagryzać **w-i** ⟨*oznaka tłumienia uczuć, słów, śmiechu*⟩: Uśmiechnął się, ale zaraz począł przygryzać wargi, by się nie rozpłakać. *Sienk. Pust. I, 154.* **7.** Odąć **w-i** ⟨*okazać (tym gestem) niezadowolenie*⟩: Odął wargi, zamknął oczy i tak pozostał przez dłuższą chwilę. *Jeż SPP.* **8.** Oblizywać, odświeżać, orzeźwiać, otwierać, palić, parzyć; przyciąć, przycisnąć (zębami), przytknąć do czego, rozchylić, rozerwać, składać, skrzywić, stu-

łać w-i; stulać w-i w ciup, w ryjek; układać, wydymać, wysuwać (naprzód), wywijać, zwilżać (języktem) w-i: Pragnienie pali mu wargi. *Makusz. Król 32.* Niesie do ust war kaszy [...] Łyka go z pośpiechem i niewypowiedzianą rozkoszą, parząc sobie wargi. *Żer. Rzeka 22.* O wiele cieplej i serdeczniej przytknąłbym wargi do jej woskowatej ręki. *Rus. Wiatr 123.* Usta miała ponętne i niewinne zarazem: składała czerwone wargi z dziecinnym wdziękiem. *Weys. Józ. Żywot 133.* **9.** Nadstawiać (komu) w-i (do pocałunku). **10.** Ssać wargę; zwiesić (dolną) wargę. **11.** Sznurować w-i ⟨*ściągać usta skromnie lub pretensjonalnie; powściągać się od mówienia*⟩: Wszyscy w tej okolicy wiedzą — dodała sznurując wargi — że kto przybywa z lasu, znajdzie schronienie w Kaleniu. *Brand. K. Antyg. 305.* **12.** Zaciąć, zasznurować w-i ⟨*ścisnąć, nie chcąc lub nie mogąc nic wypowiedzieć*⟩: Zaciął wargi pod naporem niedobrych, burzliwych myśli. *Mort. Dni I, 34.* Wargi jej zesznurowała złość. *Prusz. Karabela 145.* **13.** Zaciskać, zacisnąć w-i ⟨*aby ukryć ból, gniew, zniecierpliwienie*⟩: Wargi zaciskał tak mocno, jak gdyby już nie miał pisnąć ani słowa. *Gaj. SPP.* **14.** Dotknąć, dotykać warg: Wargami dotknął jej warg, które były tak samo jak i jego zamknięte. *Par. Niebo 46.* **15.** Chwytać, cmokać, cmoktać, dotykać, łapać, mlaskać, muskać, przylgnąć, przypaść, (po)ruszać wargami: Otworzyła usta i wargami poczęła chwytać upragnioną wodę. *Szmag. Dymy 46.* Pieścił rękami miękkie końce promieni włosów, głaskał się nimi po twarzy, dotykał ich wargami. *Żer. Opow. 102.* Przylgnęła wargami do jego ust. *Stryjk. Bieg 166.* **16.** Fałsz nie postał, kłamstwo nie postało na czyich wargach ⟨*ktoś nigdy nie powiedział nic fałszywego, nie skłamał*⟩: Od dziecinnych lat nigdy fałsz nie postał na wargach moich, nigdy nie splamił mnie krzywy uczynek. *Sienk. Pot. VI, 57.* **17.** Słowa cisną się na w-i, drżą, zamierają na wargach, spływają, wybiegają, wydobywają się, zlatują z warg: Słowa spływały mu z warg z łatwością. *Breza Uczta 96.* **18.** Uśmiech okala, otacza, wygina, wykrzywia w-i; gości, osiada, przemyka się, rodzi się, trwa, wykwita, zakwita na wargach; wypełza, wypływa na w-i; błądzi, błąka się, przelatuje, przesuwa się, przewija się, ślizga się po wargach; nie schodzi z warg: Lekki uśmiech pogardy wygiął jej wargi. *Żer. Dzieje I, 204.* Na wargach jej trwał nieopisany, zgubiony uśmiech. *Żer. Prom. 89.* Od wspomnienia tej twarzy uśmiech wypłynął na wargi pątnika. *Żer. Wiatr 83.* Uśmiech niewyraźny [...] przesuwał się po wargach jego cienkich. *Orzesz. Broch. I, 39.* **19.** Wąs, meszek ocienia w-i, górną wargę; w. zacienia się wąsem, meszkiem, puchem. **20.** w-i komu bieleją, chwytają, łapią co; drżą, dygoczą, kurczą się, mamroczą, milczą, milkną, palą, pieką, pękają, płoną (purpurą), (po)ruszają się (czym), powtarzają co, rozchylają się, rozciągają się (w uśmiechu), rozszerzają się, sinieją, składają się do czego; *książk.* spoczywają na czym; szepczą, trzęsą się, uchylają się, uśmiechają się, wykrzywiają się, wypowiadają (słowa, zdania), zacinają się, zaciskają się; w. zwisa (komu): Wargi i język poruszają się daremnie usiłując uczuć trochę wilgoci. *Szmag. Dymy 44.* Milczał przez chwilę, jeno mu się wargi poruszały modlitwą. *Sienk. Pot. VI, 220.* Nozdrza mu zadrgały, wargi zaczęły się rozchylać i rozszerzać i parsknął nagle [...] głośnym śmiechem. *Leśm. Klech. 52.* Wargi jego złożyły się do dzikiego wrzasku o pomoc. *Żer. Prom. 122.* Ze zdumieniem uczuł jak głowa jej pochyla się i wargi spoczywają na jego rękach. *Goj. Dziew. II, 160.*

wariacja **1.** Artystyczne w-e (programu); drobne, rozmaite w-e; w-e (jednego) tematu ⟨*odmiany, warianty czego*⟩: W marzeniach sennych przeżywa zawsze ten sam moment z drobnymi wariacjami. *Słonim. Końce 61.* Spacer trwa z rozmaitymi wariacjami do obiadu. *Krasz. Opow. 215.* **2.** Całkowita, zupełna w. ⟨*pomieszanie zmysłów, obłęd, szaleństwo*⟩: Źle, źle, źle — lękam się, aby się nie skończyło na zupełnej wariacji. *Słow. Proz. 109.* **3.** (Aż) do wariacji (bać się; lubić, kochać kogo; upijać się) ⟨*aż do szaleństwa, do utraty przytomności*⟩: Bałem się do wariacji. *Kunc. Dni 166.* **4.** Wyprawiać w-e ⟨*szaleństwa*⟩. **5.** Coś zakrawa na wariację ⟨*na szaleństwo*⟩. **6.** Dostać wariacji ⟨*oszaleć*⟩: Omal nie dostała wariacji, gdy weszła i zobaczyła, co się dzieje. *Pięt. Białow. 110.* **7.** Doprowadzić kogo do wariacji ⟨*do szaleństwa*⟩. **8.** Zagrać parę wariacji. **9.** Rozwijać temat (jaki) w wariacjach ⟨*w odmianach*⟩.

wariacki **1.** w. bieg, pomysł, taniec; w-a jazda ⟨*szaleńczy(-a)*⟩. **2.** w-a odwaga ⟨*szaleńcza, ryzykancka*⟩. **3.** *pot.* w-e papiery ⟨*zaświadczenie o pobycie w sanatorium dla nerwowo chorych*⟩. **4.** w-e tempo (roboty) ⟨*zawrotne*⟩. **5.** w-a wesołość ⟨*zwariowana, szaleńcza*⟩. **6.** Po wariacku (dziać się, tańczyć; kochać się w kim) ⟨*jak szaleniec; szaleńczo*⟩: Wszystko działo się za pośpiesznie, nierozważnie, po wariacku. *Strug Wspom. 7.*

wariat **1.** *pot.* Cichy, nieszkodliwy, lekki, notoryczny, skończony w. ⟨*człowiek chory umysłowo, obłąkany*⟩. **2.** Kiepski w. ⟨*wyzwisko*⟩. **3.** *pot.* Spokojny w. ⟨*nie mający ataków furii*⟩. **4.** *pot. żart.* w. z mokrą głową ⟨*o kimś niezrównoważonym*⟩. **5.** *pot.* Na wariata (iść gdzie, wystąpić o co) ⟨*na los szczęścia, ryzykując*⟩: Uparł się i poszedł na ochotnika, choć dwukrotnie był zwolniony przez komisję. Poszedł na wariata. *Strug Krzyż II, 300.* **6.** Drzeć się, kochać się (w kim), pędzić, przylecieć gdzie, zaśmiewać się jak w. ⟨*bez opamiętania, gwałtownie*⟩. **7.** *pot.* Oddać kogo do domu, do szpitala wariatów; umieścić kogo w domu, w szpitalu wariatów ⟨*w zakładzie dla umysłowo chorych*⟩. **8.** *pot.* Skończyć w kaftanie wariata ⟨*zostać umieszczonym w zakładzie dla obłąkanych*⟩: Popadł w obłąkanie i skończył w kaftanie wariata u Bonifratrów w Warszawie. *Ask. Łukas. II, 149.* **9.** *pot.* Robić, strugać z kogo wariata ⟨*kpić z kogo; narażać kogo na śmieszność*⟩: Nie rób ze mnie wariata, bo cię kijem obiję. *Perz. Raz 358.* **10.** *pot.* Robić, strugać z siebie, udawać wariata ⟨*udawać człowieka pomylonego, niespełna rozumu*⟩: Ty bredzisz, stary! [...] Napij się wody i nie rób z siebie wariata. *Braun Lewanty 362.* **11.** Patrzyć, spojrzeć na kogo jak(by) na wariata; na wariatkę: Niektórzy [...] przystawali, patrzyli na starego jakby na wariata i wzruszywszy ramionami szli dalej. *Konopn. Now. IV, 13.* Spojrzał na mnie jak na wariatkę. *Zap. G. SPP.* **12.** *pot.* Robić (na kim) wrażenie szpitala wariatów ⟨*ludzi umysłowo chorych*⟩: Robili na mnie wszyscy wrażenie szpitala wariatów. *Zap. G. Żab. 58.* **13.** *pot.* Czy ja (on itp.) w. (co robić) ⟨*nie ma głupich; trzeba by być wariatem, głupcem,*

aby to robić〉: Nie chciałem być Jasia drużbą, ale czy ja wariat tłuc się po złej drodze w zimny czas jesienny po to, żebym był przytomny cudzemu weselu. *Słow. Listy II, 18.*

wariować 1. w. d l a k o g o; z a k i m 〈*szaleć, tracić głowę za kim*〉: Wariuje dla jakiejś awanturnicy... i ma się z nią ożenić? *Słow. Listy I, 138.* Nie takie smarkate, jak ty, wariowały za mną. *Prus Emanc. II, 109.* **2. w.** z czego, z powodu czego 〈*szaleć, nie posiadać się z czego*〉: Zakomunikował tę nowinę wzruszony Janek, wariowaliśmy z radości. *Gard. SPP.*

warknąć p. **warczeć**

warkocz 1. Bujny, ciasny, ciasno spleciony, ciemny, cienki, ciężki, czarny, długi, fałszywy, gęsty, gęsto spleciony, gładki, gładko spleciony, uczesany, gruby, jasny, krótki, kruczy, płaski, płowy, potargany, przyprawiony, rozpleciony, rozpuszczony, roztargany, rozwiany; *daw.* rozwity; splątany, spuszczony, sztuczny, ścisły, ściśle pleciony, upięty, złocisty **w.** (również w *lm*) 〈*długi splot włosów, kosa*〉: Głowę jej, ozdobioną wyniosłym zwojem przyprawionych warkoczy, ledwie było widać zza krawędzi stołu. *Żer. Syzyf. 160.* Na twym obliczu jaśniała pokora, a lilia tkwiła w złocistym warkoczu. *Steb. Zero 50.* **2.** *przen.* **w-e** brzozy, świerku 〈*gałęzie*〉; **w.** dymu 〈*smuga*〉. **3. w.** komety 〈*długa smuga świetlna przy komecie, ogon, miotła*〉. **4.** Czesać, nosić, obciąć, pleść, przypiąć, rozpleść, rozpuścić, rozwiać, spleść, spuścić, uciąć, upiąć **w.**; upiąć **w.** na tyle głowy, dokoła głowy; upiąć warkocz w koronę, w wianek, w kok, w węzeł; zaplątać, zapleść **w.**: Pani Katarzyna na niedzielę i uroczyste święta przypinała sobie sztuczny warkocz. *Grabow. J. Opow. II, 218.* W owych czasach ucięcie warkocza dziewczynie poczytywano za hańbę wielką. *Sienk. Ogn. II, 61.* Wiatr [...] warkocze rozwiał dziewki młodej. *Bork. J. Pisma 31.* Kwiryna upinała swe ogromne warkocze w wianek. *Goj. Dziew. I, 13.* **5.** Zwinąć w kok, w węzeł. **6.** Splatać, zaplatać włosy w **w-e**; uczesać się w (jeden) **w.**, w dwa **w-e**; wplatać, wpleść wstążkę w **w.**; zebrać, zwinąć włosy w **w. 7.** Włosy opadają, spadają warkoczami a. w warkoczach. **8. w.** oplata, owija głowę; sięga kolan, ziemi; spada, spływa na ramiona, na plecy; wisi, stroi głowę, wije się, zwija się w kok.

warkot 1. Głośny, głuchy, nieustanny, ogłuszający, piekielny, potężny, przerywany, przeciągły, świdrujący, terkoczący **w.** 〈*turkot, hurgot, furkot, warkotanie*〉. **2.** Lecieć z głośnym warkotem (o samolotach). **3. w.** c z e g o: **w.** bębnów, karabinów maszynowych, motorów, samolotów, traktorów. **4.** Słychać (było) **w.**; zagrać (silnym) warkotem 〈*o motorach*〉. **5. w.** cichnie; głuchnie; dobiega, dochodzi skąd, napełnia (okolicę); **w.** (traktorów) niesie się po polach; **w.** opada, potężnieje, przetacza się (w mroku), rośnie, rozlega się, wzmaga się; **w.** (motorów) zagłuszał co (dźwięki, rozmowy itp.).

warować 1. w. pod drzwiami, przy drzwiach, przy oknie, u nóg kogo 〈*o psie: leżeć na brzuchu położywszy mordę na wyciągniętych przednich łapach; przen. o człowieku: pilnować czego*〉: U nóg warował mu wielki czarny wilczur. *Czesz. Pocz. 56.* Warował przy oknie i wypukiwał na szybie [...] marsze. *Brosz. Oczek. 37.* **2.** *pot.* **w.** jak pies 〈*czekać na co, pilnować czego*〉: Kazano mi Instytutu pilnować, to waruję jak pies. *Żukr. Zioła 20.* Burcia warowała pod drzwiami jak pies i czekała na swą panią. Widać, że i koty lubią być wdzięczne. *Witow. Ludzie 119.* **3.** *daw.* **w.** sobie co 〈*zabezpieczyć sobie co, uzyskać gwarancję czego; zastrzegać sobie co*〉: Była to [...] unia osobista, do której Litwa zawsze dążyła, warując sobie prócz odrębnego prawodawstwa całość państwa swego. *Stadn. Syn. 236.*

warstwa ● 〈*jednolity pokład czego*〉 **1.** Cienka, ciężka, dolna, głęboka, główna, górna, gruba, lekka, niska, niższa, odrębna, pojedyncza, podwójna itd.; przyległa, równomierna, spodnia, wewnętrzna, wierzchnia, wysoka, wyższa, zewnętrzna, zwarta **w.**; różne, różnorodne **w-y**: [Kanały] budowane z belek, okładane zewnątrz pojedynczą warstwą cegieł dno miały również wyłożone cegłami. *Szwank. Warsz. 199.* **2. w.** geologiczna, izolacyjna, kamienista, powierzchniowa, przydenna, skalista, skalna, śnieżna, wodonośna, ziemna. **3. w.** c z e g o: **w.** atmosfery, brudu, chmur, cieczy, gleby, gruntu, kamieni, piasku, powietrza, pudru, pyłu itp. **4. w.** cegły (płaska a. na płask, rębowa a. na rąb) 〈*w murowaniu: pokład, szychta cegły*〉. **5. w.** w drzewie 〈*słój, pierścień roczny*〉. **6.** Kłaść, nakładać, układać warstwę czego: Wprawił okienko, ułożył warstwę suchego mchu na spanie. *Święt. A. Twinko 185.* **7.** Rozróżniać, wyodrębnić, wyróżniać **w-y**. **8.** Tworzyć warstwę (czego). **9.** Przenikać do warstwy. **10.** Dzielić, dzielić się na **w-y**. **11.** Przezierać, wychodzić, wyglądać, wyłazić, wystawać itp. spod warstwy czego: Spod grubej warstwy różu i szminki przezierały przywiędłe rysy starzejącej się i zniszczonej kobiety. *Andrz. Popiół 175.* **12.** Układać w **w-y**. **13.** Leżeć, okryć co, osiąść na czym, osłonić co, otaczać, pokry(wa)ć (się), przełożyć, przykryć, rozkładać (się), zalegać co (jaką) warstwą: Głęboki śnieg leżał ciężką warstwą na całym widnokręgu. *Żer. Syzyf. 27.* Osiąść warstwą: Między [beczkami] wisiały stare pajęczyny, na których grubą warstwą kurz osiadł. *Żer. Rzeka 57.* Powietrze otacza kulę ziemską grubą warstwą, tworząc tak zwaną atmosferę. *Fir. Chem. 163.* Wolniutko sypie się węgiel na ruszty, rozkładając się równomierną warstwą. *Kowalew. M. Kamp. 8.* Widział kurz grubą warstwą zalegający kąty. *Żer. Rzeka 121.* **14.** Odpadać, układać (się) warstwami. **15.** Być, leżeć, znaleźć się itp. pod warstwą czego: Wędrówki [drobnych gryzoni] odbywają się po powierzchni ziemi, lecz pod warstwą śniegu. *Fud. Zwierz. 26.* **16.** Składać się z warstw. **17.** Występować w warstwach. **18. w-y** kładą się jedna na drugą. **19. w.** leży, odcina się, okrywa, osłania co; **w.** układa się na warstwie, za warstwą; wytwarza się.

● **w.** 〈*grupa społeczna, sfera, klasa*〉 **20.** Górująca, liczna, uciskana, upośledzona, uprzywilejowana, zamożna **w.**; szerokie, szersze **w-y**; **w.** burżuazyjna, chłopska, etniczna, ludowa, mieszczańska, oświecona, panująca, poddańcza, pracująca, przodująca, robotnicza, rządząca, społeczna, szlachecka, towarzyska, wykształcona, ziemiańska: O czym rozprawiano w zamkniętych kołach salonowych i klubowych, to do szerszych warstw przynosiły tłocznie drukarskie. *Ask. Studia 172.* Właściwości wymowy, akcenty, przydechy były zależne od zmieszania różnych

warstw etnicznych. *Par. Alch. 154.* Ludzie z warstwy mieszczańskiej mogli się wówczas wybić. *Wiedza i Życie 4, 1953, s. 236.* **21.** Należeć do (jakiej) warstwy: Ci, którzy w Petersburgu czuli się dobrze, należeli prawie wyłącznie do warstw uprzywilejowanych. *Krzywosz. Życie 136.* **22.** Urodzić się w (jakiejś) warstwie (np. mieszczańskiej). **23.** Pochodzić, wyrosnąć z (jakiejś) warstwy: Wyrośli przeważnie z warstwy mieszczańskiej [...] nie sprzyjali ruchom reformy społecznej. *Hertz P. Not. 68.*

warsztat 1. w. brązowniczy, chałupniczy, garncarski, giserski, kamieniarski, kilimkarski, meblarski, mechaniczny, metalowy, naprawczy, ramiarski, remontowy, rękodzielniczy, rymarski, rzemieślniczy, samochodowy, stolarski, szewski, tapicerski, tkacki, tokarski, zegarmistrzowski, złotniczy ⟨*zakład wykonujący prace i naprawy, produkujący wyroby (jakiejś specjalności)*⟩. **2. w.** drukarski ⟨*drukarnia*⟩. **3. w-y** kolejowe ⟨*zakłady naprawcze sprzętu kolejowego*⟩. **4. w.** kowalski ⟨*kuźnia*⟩. **5. w-y** okrętowe ⟨*doki*⟩. **6.** *przen.* **w.** historyczny; literacki, malarski, naukowy, pisarski, poetycki, twórczy: Biografia [...] roi się od grubych błędów i zmyśleń właściwych twórczości i warsztatowi historycznemu Starowolskiego. *Pam. Lit. 1954, s. 80.* Niemało miałem sposobności, by widzieć jego warsztat literacki, którym był niewielki stoliczek pod oknem. *Tyg. Ilustr. 11, 1900.* Obraz jest dziełem dojrzałego już artysty, który umie posługiwać się całą złożonością malarskiego warsztatu. *Prz. Artyst. 3, 1952, s. 70.* Trzy rękopisy krakowskiej Biblioteki Kapitulnej przeszły przez warsztat naukowy. *Pam. Lit. 1954, s. 171.* Mieszczańska konwencja dramaturgiczna zbyt silnie ciąży jeszcze nad warsztatami pisarskimi. *Życie Lit. 49, 1954, s. 5.* Nasz pisarz natykając się na obojętność, rewiduje swój warsztat twórczy, ale również przemienia odbiorcę. *Borow. Kron. 69.* **7.** Prowadzić, puścić, uruchomić, urządzić, założyć **w. 8.** Iść, pójść do warsztatu ⟨*na naukę, na praktykę*⟩: Pójdę zapewne gdzieś do warsztatu, nauczę się jakiego rzemiosła. *Dygas. Robins. 51.* **9.** Zaprząc kogo do warsztatu ⟨*zmusić do pracy w warsztacie*⟩: W manufakturach uderzyła go widoczna posępność chłopców i dziewcząt, zaprzęgniętych do warsztatu, pracujących z musu tylko. *Brück. Kult. III, 219.* **10.** Brać, wziąć co na **w.** ⟨*zająć się czym, opracowywać co, pracować nad czym*⟩: Jest wielką pokusą wziąć na swój warsztat czy to jakiś zmurszały temat, czy jakąś zapomnianą formę. *Par. Alch. 280.* **11.** Mieć co na warsztacie ⟨*wykonywać co; pracować nad czym*⟩. **12.** Robić, wyrabiać co; tkać na warsztacie: Wyrabiają na domowych warsztatach płótno. *Zapał. Pam. II, 132.* **13.** Coś wychodzi z warsztatu ⟨*jest wykonane w warsztacie*⟩: Każda para butów wychodząca z jego warsztatu odznaczała się dobrym wykończeniem i trwałością. *Prus Now. III, 163.* **14.** *pot.* **w.** idzie ⟨*zakład jest czynny; przen. instytucja pracuje*⟩: Dyrektor banku jedzie na urlop, zastępuje go wicedyrektor, warsztat idzie dalej. *Boy Słowa 198.* **15. w.** powstaje, rozwija się, rusza, zatrudnia kogo: Wiele warsztatów rzemieślniczych zatrudnia po kilkunastu i więcej czeladników. *Szwank. Warsz. 91.*

I wart 1. Nic nie **w.**, *daw.* nic **w.** ⟨*nie mający wartości, bez wartości*⟩: Szczątki dawnego wojska nic zgoła nie były warte wobec dokonanych w Europie postępów sztuki wojennej. *Korzon Wewn. V, 290.* Literatura tam była w zupełnym uśpieniu i nic warta, nawet klasycznych poetów nie było. *Bartosz. Hist. 518.* **2.** Nie **w.** rozwiązać rzemyk komu u obuwia, u czyjego obuwia ⟨*dużo mniej wart od kogoś*⟩: [Potocki] piętnuje [...] spółczesne sobie pokolenie, które, jego zdaniem nie warte rzemyka u obuwia rozwiązać bohaterom chocimskim, bo zniewieściało. *Chrzan. Lit. 321.* **3.** Jeden **w.** drugiego, obaj, oboje siebie warci ⟨*mający jednakową wartość, równi sobie pod względem wartości (zwykle moralnej)*⟩. **4.** *rub.* Diabła, licha **w.** ⟨*niewiele*⟩: Te pędzle, któreście nam ostatnio wtrynili, są diabła warte. *Meis. Sześciu 73.* Stare kawalerstwo, panie, to licha warte. *Bał. Ryby 60.* **5.** *pot.* Warta grzechu ⟨*o kobiecie bardzo ponętnej*⟩: Pani sędzina pokoju jest prześliczna. Warta grzechu. *Korz. J. Wdow. 306.* **6.** *pot.* **w.** kija ⟨*zasłużył na obicie*⟩. **7. w.** powroza, kata ⟨*zasłużył na powieszenie, zgładzenie*⟩: On z większego świata człowiek, choć w samej rzeczy ociec był wart kata. *Piotr. Satyr 49.* **8. w.** śmiechu, kupę śmiechu ⟨*śmieszny*⟩: Wzdycha przed nią, przewraca oczami, a to wszystko kupę śmiechu warte. *Morc. Ptaki 226.* **9. w.** zachodu ⟨*warto się potrudzić, aby osobę lub rzecz pozyskać*⟩: Panna Karolina warta przecież zachodu [...] jedyna córka i dziedziczka. *Choj. Alkh. I, 32.* **10.** Nie **w.** (złamanego) grosza; *rub.* funta kłaków, torby sieczki, niucha tabaki; *rzad.* palca u lewej ręki ⟨*nic nie wart, bez wartości*⟩: Nie warta kłaków funta cała przyjaźń tych przyjaciół! *Bart. A. Sat. 33.* **11.** Nie **w.**, że żyje na świecie, że go święta ziemia nosi ⟨*nie godzien tego; nie zasługuje na to, aby żyć*⟩.

przysł. **12.** Dobry żart tynfa wart. Gra warta świeczki. **13.** Wart Pac pałaca, a pałac Paca. **14.** Więcej wart łut szczęścia, niż funt rozumu. **15.** Wilk chowany, a przyjaciel zjednany, niewiele warci.

II wart 1. *flis.* lub *książk.* Głęboki, szeroki, szybki **w.** ⟨*nurt rzeki*⟩. **2.** Płynąć z wartem. **3. w.** niesie (kogo, co), pędzi (co).

warta 1. Nieustanna, nocna **w.**; gęsto rozstawione **w-y**; **w.** garnizonowa, honorowa, marszałkowska, pałacowa, pułkowa ⟨*straż (wojskowa)*⟩. **2.** Zmiana warty. **3.** Odbywać, pełnić przy czym, postawić przy kim; sprawować, trzymać przy kim, przy czym; wystawić, wyznaczyć przy czym; zdjąć, zluzować, zmienić wartę; rozstawić **w-y**: Znalazł tam królewski namiot, przy którym z polecenia Tutmozisa wartę trzymali Azjaci. *Prus Far. III, 115.* **4.** Zaciągnąć wartę (na murach, na wałach, przed pałacem monarchy): a) ⟨*zaciągnąć straż*⟩; b) Zaciągnąć wartę produkcyjną ⟨*podjąć zobowiązanie wzmożenia produkcji*⟩: Wśród robotników zaciągających warty produkcyjne m.in. tokarz Edward Michalik zobowiązał się wykonać 200 sztuk obsad łożysk. *Dz. Pol. 288, 1954.* **5.** Zaciągać(-nąć) **w-y** pokoju ⟨*wypowiadać się, manifestować na rzecz pokoju*⟩: Polski proletariat zaciąga warty pokoju [...] w rzeczywistej, najbardziej konkretnej obronie praw naszego narodu do szczęśliwej przyszłości. *Brosz. Feliet. 63.* **6.** Zejść z warty. **7.** Poprowadzić kogo pod wartą ⟨*pod strażą*⟩. **8.** Stać na warcie. **9. w-y** czuwają; **w.** zatrzymuje kogo, zmienia się (co parę godzin).

warto 1. Nie **w.** ⟨*nie trzeba, nie opłaci się*⟩: Zapom-

nieć niepodobna, pamiętać nie warto, a nikogo nie chce serce kochać. *Żer. Dzien. III, 12.* **2.** Nie **w.** o tym wspominać, mówić, myśleć ⟨*nie ma o czym wspominać itp.*⟩. **3.** Więcej, niż co **w.** ⟨*ponad miarę*⟩: Byłoby mamrotania więcej, niż co warto. *Wędr. 28, 1901, s. 542.* **4.** *daw.* Wszystko diabła **w.** ⟨*nic nie warte*⟩: Ja wam zaś obu mówię stylem staroświeckim, że wszystko diabła warto, wszystko nic do rzeczy. *Zabł. Pojedn. 177.*

wartość 1. Bezcenna, bezwzględna, cenna, duża; dwukrotna, trzykrotna itp., fantastyczna, główna, istotna, licha, łączna, mała, mierna, naczelna, nadrzędna, niecodzienna, niepospolita, niepośledniа, niemała, nieoceniona, nieporównywalna, nieprzemijająca, niewymienna, niezaprzeczona, niezmienna, nikła, normalna, nowa, odmienna, odpowiednia, (ściśle) określona, olbrzymia, osobista, pełna, pewna, pierwszorzędna, początkowa, podstawowa; podwójna, potrójna itp.; powszechna, pozytywna, prawdziwa, problematyczna, przemijająca, realna, rzeczywista, rzetelna, samoistna, subiektywna, szczególna, średnia, tradycyjna, trwała, ukryta, wątpliwa, wieczna, wielka, wybitna, wyjątkowa, wysoka, znikoma, żadna **w.** ⟨*cena, waga, ważność, walor czego*⟩: Bezpieczeństwo biletów skarbowych było ufundowane na dziesięciokrotnej wartości dóbr. *Korzon Wewn. III, 338.* U nas nie przyjął się pesymizm skandynawski Ibsena lub Strindberga, pomimo iż ten kierunek wydał dzieła niepośledniej wartości pod względem literackim. *Kotarb. J. Świat. 47.* Józef Bliziński [...] tworzy parę dzieł, pełnych treści rodzimej, o wartości nieprzemijającej. *Kotarb. J. Teatr. 48.* Zabraniał [...] handlu z Francją pod groźbą konfiskaty towarów i kary pieniężnej, równającej się podwójnej ich wartości. *Smol. W. Mieszcz. 211.* Wbrew radom przyjaciół i ludzi mniej orientujących się w wiecznych wartościach muzyki, twórczość swą ograniczył Chopin prawie wyłącznie do fortepianu. *Iwasz. J. Chopin 84.* **2. w.** artystyczna, biologiczna, bojowa, cywilizacyjna, dodatnia, dowodowa, duchowa, dydaktyczna, ekonomiczna, emocjonalna, estetyczna, etyczna, fikcyjna, funkcjonalna, ideowa, indywidualna, intelektualna, kaloryczna (pokarmów), kulturalna, lecznicza, liczbowa, literacka, malarska, materialna, militarna, moralna, muzealna, nabywcza (pieniądza), naukowa, niestała; nominalna, obiegowa (pieniądza); obiektywna, odżywcza (produktu), ogólnoludzka, opałowa, patriotyczna, pieniężna, piorąca (mydła), poetycka, polityczna, poznawcza; prawna, przybliżona, psychologiczna, sceniczna, smakowa, społeczna, spożywcza, stała, strategiczna, stylistyczna, szacunkowa, techniczna, technologiczna, twórcza, uczuciowa, ujemna, użytkowa, wewnętrzna, wychowawcza, wytwórcza, względna, zmienna, życiowa: Zalegano z wypłatami [...] co dzień malała wartość nabywcza pieniądza. *Jarec. Ludzie II, 176.* Wartością odżywczą dorównuje dobra słoma grochowa nieraz dobremu sianu łąkowemu lub średniej koniczynie. *Konopiń. Żywienie 416.* Okazuje się, że wartość piorąca mydeł wcale nie odpowiada ich zdolnościom pienienia się. *Wiedza 720, s. 20.* **3.** *ekon.* **w.** dodatkowa ⟨*część wartości wytwarzana przez najemnego robotnika przewyższająca koszt siły roboczej i będąca źródłem dochodu kapitalisty*⟩: Celem produkcji kapitalistycznej jest wartość dodatkowa. *Ekon. 3, 1954, s. 238.* **4. w.** c z e g o: **w.** domu, majątku, płacy, pracy, towaru, życia. **5.** Ktoś, coś, jakiejś wartości, o jakiejś wartości ⟨*ktoś lub coś przedstawiający(-e) jakąś wartość*⟩: Dwór [...] składał się z ludzi po większej części podejrzanej wartości. *Chłęd. Barok. 365.* Skarbnik Peleasa wręczył mu kutą w srebrze, suto złoconą bransoletę wielkiej wartości. *Makowiec. Przyg. 242.* Nie zdobył się na dzieło o wartości artystycznej, bo brakło mu całkowicie daru kompozycji. *Wojc. K. Pow. 57.* **6.** Miara, miernik, probierz wartości: Zysk stał się miarą wartości wszelkich nowych odkryć, mniemań i wynalazków. *Mochn. Lit. 59.* **7.** Przewartościowanie wartości ⟨*wykazanie bezwartościowości tego, co powszechnie uchodzi za wartościowe, a na to miejsce wprowadzenie nowych wartości*⟩. **8.** Cenić, dawać czemu, doceniać, kontrolować, mierzyć, nadawać, negować, obliczać, obniżyć, ocenić, odbierać, odjąć, odkryć, odzyskać, określić, osiągnąć, osłabić, otrzymać, oznaczyć, płacić, podać, podnieść, podwoić, potroić, podwyższyć; pokryć, poznać, przeceniać **w.** (czego); odwrócić **w-i**; porównywać **w-i**: Znajomość i odczucie ducha greckiego daje tłumaczeniom jego szczególną wartość. *Lamus 5, 1909—10, s. 65.* Wartość opałową gazu mierzymy liczbą kalorii, które uzyskujemy ze spalania 1 metra sześciennego gazu. *Pleś. Chem. 306.* Skarbnicą prawdziwych arcydzieł, w której coraz nowe studia, coraz to nowe odkrywają wartości — jest zbiór mazurków Chopina. *Iwasz J. Chopin 85.* Wojska Godfryda szły w niezamąconym porządku, kupując żywność po drodze, płacąc jej pełną wartość. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 225.* Tylko te trochę wygranego grosza podnosi twoją wartość. *Sewer Zyzma 65.* Złożone [...] ofiary będą mogły być zaliczone na pokrycie wartości [...] biletów udziałowych. *Prz. Tyg. Życia 8, 1875.* **9.** Mieć, posiadać **w.** (jaką, czego) ⟨*być cennym; być cenionym, uznawanym jako co*⟩: Jedyną rzeczą mającą wartość jest ten klęcznik. *Prus Przem. 118.* Arabowie zachowali wykręcone gilzy, ponieważ miały dla nich wartość mosiądzu. *Sienk. Pust. I, 111.* **10.** Przechodzić, przekraczać, przenosić **w.**; część, połowę wartości czego: Dom już był sprzedany i hipoteka jego w tymże samym dniu obciążona została znacznymi sumami, przechodzącymi połowę jego wartości. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* Na żądanie zwrotu Gdańska odpowiedzieli cynicznie żądaniem okupu w wysokości przenoszącej znacznie wartość całego kraju. *Zachor. Dzieje 362.* **11.** Przechow(yw)ać, przedstawiać **w.**: Język jest skarbcem przechowującym wiernie wartości wycofane z życia codziennego. *Dobos. Jęz. 7.* Majątek nasz przedstawia wartość około półtora miliona złotych. *Święt. A. Nałęcze 8.* **12.** Przepłacać, przewyższać, przybierać, przywracać, rozpoznać, stanowić (s)tracić, szacować, taksować, tworzyć, ukazywać, umniejszyć, unicestwić, upatrywać, ustanowić, utracić, utrzymać, uwydatnić, uznać, wydobyć, wykazać, wytwarzać, zachować, zatrzymać, zawierać, zbadać, zmienić, zmniejszyć, znać, zrozumieć, zważyć **w.** (czego): Wielkość siły może przybierać różne wartości i [...] może być mierzona. *Siekl. Stat. 19.* Będzie już tylko przerzucał kartki, opuszczając [...] piękne opisy przyrody, stanowiące istotną wartość pamiętnika. *Rocz. Lit. 1938, 122.* Co nam z takiej siły — mówił — która [...] nie tworzy wartości, która niszczy. *Brand. K. Troja 143.* Mogli

z całą rozwagą i spokojem zważyć wartość moich i swoich pojęć. *Witkiew. S. Szt. 131.* **13.** Wpływać na w. czego. **14.** Dodać, dosięgnąć, nabierać, odmawiać, odpowiadać, pozbawić, przydać, szukać, zaprzeczać wartości: Podczas gdy jedni zachwycali się obrazami Żmurki [...] inni odmawiają im do dziś dnia wszelkiej wartości. *Sienk. Wiad. II, 5.* **15.** Być bez wartości. **16.** Dochodzić, urastać do wartości czego: Skalna ziemia i jej góralski mieszkaniec urastają w jego oczach romantyka do wartości niejako symbolu. *Wierchy 1934, s. 93.* **17.** Poznać się, tracić, zasadzać się, znać się na wartości czego. **18.** Decydować, przekonać się, rozstrzygać, stanowić, świadczyć o wartości czego. **19.** Oceniać, segregować, szeregować co podług, według wartości (czego). **20.** Pociągać, przerastać, różnić się wartością: Nie zajmował miejsc przodujących, ale pociągał ku sobie wszystkich wartością osobistą. *Pigoń Komb. 209.* **21.** w. (czyja, czego) dorównuje czemu; idzie w dół, w górę; leży w kim, w czym; podnosi się, polega na czym; przewyższa kogo, co; w-i różnią się; w. spada, wynosi, wyraża się w czym, wzrasta, zmienia się: Moralna jego wartość dorównywała zupełnemu prawie zwierzęctwu. *Szajn. Jadw. IV, 4.* W tych też typach leży przede wszystkim wartość tej niepospolitej sztuki. *Sienk. Szkice II, 148.* Wartość dzieła tego polega na tym, że jest ono tematowo odmienne od innych utworów Rembrandta. *Lamus 6, 1910, s. 191.*

warunek ⊛ ⟨*zastrzeżenie, uwarunkowanie, wymówienie sobie czego; żądanie czego*⟩ **1.** Główny, istotny, kardynalny, konieczny, nieodzowny, niezbędny, ostry, przedwstępny, przystępny, umówiony, ważny, wstępny, wygórowany, zasadniczy, zaszczytny w. (również w *lm*): Zło Prus przyjmuje jako niezbędny warunek tworzenia dobra. *Arasz. Prus 111.* Ułożono [...] ostre warunki pojedynku na pistolety. *Tyg. Ilustr. 32, 1904.* **2.** w., w-i czego ⟨*klauzula(-e)*⟩: w. dostawy, gry, istnienia, kapitulacji, kontraktu, płatności, pojedynku, powodzenia, przymierza, traktatu, układu, umowy. **3.** *daw.* Bez warunku ⟨*bezwarunkowo*⟩: Wierzyć muszę bez warunku. *Trent. Demon. 103.* **4.** Na warunkach (takich lub innych): Kupił był ową willę tylko z musu od jednego z niewypłacalnych klientów i miał ją na dogodnych warunkach do sprzedania. *Żer. Char. 11.* Właściciel domu przyjął Bartoszka na szczególnych warunkach. *Szew. Kleszcze 32.* Żeby nie żona i dzieci, to ja bym tu na każdych warunkach pracował. *Dąbr. M. Noce II, 253.* **5.** Pod warunkiem, z warunkiem, że... ⟨*z tym żądaniem, zastrzeżeniem, ograniczeniem, że...*⟩: Rycerze posłali wyzwanie Jurandowi, który je skwapliwie przyjął pod warunkiem, że ludzi odprawią. *Sienk. SPP.* Zgodził się, z tym warunkiem, że... *SW.* **6.** Akceptować, dyktować, nakładać, narzucać, odrzucić, ogłaszać, podawać, proponować, przyjąć, spełniać, układać, wykonać, wypełnić, wytargować, złagodzić, złamać w., w-i: On tymczasem dyktował królowi warunki pod Zborowem. *Sienk. Mieszan. 133.* W obozie królewskim przyjęto warunek, że oblężeni pod Zbarażem zapłacą chanowi kilkakroć sto tysięcy talarów. *Sienk. Mieszan. 134.* Wichułowie przyjęli warunki, wstrzymano proces. *Krasz. Siekierz. 123.* Przysiąż jej miłość, szacunek i posłuszeństwo bez granic; złamiesz choć jeden warunek, już cała ugoda za nic. *Mick. Ball. 51.* **7.** Klaść, postawić, stawiać w-i ⟨*żądania, wymagania*⟩: Rodzice [...] panny ten jeden kładli warunek, aby Ostrowski Amerykę za nową dla siebie obrał ojczyznę. *Tyg. Ilustr. 172, 1863.* Zawsze stawiał mi warunek, który rzecz jasna przyjmowałem, że [...] nie zniszczę gniazd. *Kow. W. Rodz. 102.* **8.** Kłaść, położyć, postawić za w., jako w.: Na zjeździe sieradzkim w bezkrólewiu po Ludwiku (r. 1383) położono za warunek do przyjęcia na tron Jadwigi, aby odebrano Władysławowi Opolskiemu [...] posiadłości lenne. *Moraw. Dzieje II, 152.* **9.** *daw.* Włożyć (na kogo) w. ⟨*zobowiązać*⟩: Cesarz [...] włożył nań warunek, że wypędzonego od Mojmira Priwinę przywróci do dawnych posiadłości. *Mac. Pam. I, 82.* **10.** Porozumieć się, ułożyć się, umówić się o w-i, co do warunków: To są moi świadkowie, z nimi tedy pan major zechce się o warunki ułożyć. *Kaczk. Grób II, 137.* **11.** Odstąpić, ustąpić od warunków.

⊙ ⟨*sytuacja, okoliczności, położenie*⟩ **12.** Dobre, doskonałe, dokuczliwe, dzisiejsze, faktyczne, fatalne, idealne, katastrofalne, kiepskie, liche, luksusowe, mierne, naturalne, nędzne, niepomyślne, nieprzychylne, nieprzyjazne, normalne, nowe, obiektywne, odmienne, olśniewające, opłakane, optymalne, ówczesne, podatne, przyrodzone, skromne, sprzyjające, subiektywne, szczęśliwe, sztuczne, świetne, złe w-i; w-i do pozazdroszczenia, nie do pozazdroszczenia: Zawsze była pełna życia i umiała nawet przy niepomyślnych warunkach osiągnąć zadowolenie. *Dąbr. M. Noce II, 208.* Człowiek pańskiego rozumu [...] musi wiedzieć o tym, że cnota polega na walce i zaczyna się dopiero wśród nieprzychylnych warunków. *Prus Now. II, 48.* Umarł w bardzo dalekich stronach z okropnej jakiejś gorączki i w warunkach najopłakańszych. *Orzesz. Bieguny 81.* **13.** w-i atmosferyczne, bytowe, ekonomiczne, finansowe, geograficzne, geologiczne, gospodarcze, higieniczne, historyczne, klimatyczne, lokalowe, lokalne, materialne, miejscowe, mieszkaniowe, moralne, nawigacyjne, niehigieniczne, obronne, obyczajowe, pogodowe, polityczne, przyrodnicze, społeczne, śniegowe, świetlne, terenowe, topograficzne, zdrowotne, życiowe: Poprawienie warunków bytowych załogi przyczynia się do podniesienia wskaźników produkcyjnych. *Nowe Drogi 3, 1955, s. 27.* Stacja meteorologiczna w Puerto Mont zabłąkała się w słuchawki; prosi o warunki pogodowe. *Kurek Ocean 267.* **14.** w. zewnętrzne: a) ⟨*sytuacja, okoliczności*⟩: Wśród cech indywidualnych zarówno tych, które powstały wskutek dziedziczności, jak i nabytych przez organizmy w ciągu życia pod wpływem warunków zewnętrznych, większość jest dziedziczna. *Michaj. Rozwój 44;* b) ⟨*wygląd*⟩: Adept miał wprost olśniewające zewnętrzne warunki. *Ritt. Noc. 84.* **15.** w-i czego: w. bytu, egzystencji, pogody, pracy, życia. **16.** zmiana warunków. **17.** w-i do czego ⟨*możliwości, okoliczności sprzyjające czemu*⟩: Znalazłem nareszcie wymarzone warunki do pracy. *Pigoń Komb. 205.* **18.** w-i na kogo a. na co ⟨*dane*⟩: Niewysoki, krępy, o twarzy okrągłej z perkatym nosem, miał na pierwszy rzut oka warunki na komika. *Nowa Kult. 35, 1955.* **19.** w. po temu ⟨*możliwości*⟩: Gdyby były jakie warunki po temu, ruszyłby znowu przed siebie. *Otw. Czas 77.* **20.** W takich lub innych warunkach, *rzad.* przy takich lub innych warunkach: W różnych warunkach pracy. *SPP.* W takich

warunkach nie da nam się nic kupić. *Dąbr. M. SPP.* Nawet przy niepomyślnych warunkach. *Dąbr. M. SPP.* **21.** Badać **w-i** (czego): Bada więc ona [mineralogia] skład chemiczny minerałów, ich cechy fizyczne i warunki występowania w skorupie ziemskiej. *Sams. Geol. 17.* **22.** Mieć **w-i** jakie, czego ⟨*być w jakiej, zwykle korzystnej, sytuacji pod względem czego*⟩: Mirandolina, mająca wszelkie warunki do swobodnego wyboru, wybrała sobie za męża chłopca [...] oddanego jej ślepo. *Boy Flirt IX, 33.* Kto ma majątek i pozycję, na tym wszystko przyschnie, a kto nie ma tych warunków, tego cały świat potępi. *Lam J. Głowy IV, 113.* **23.** Nie mieć warunków po temu ⟨*nie mieć możliwości*⟩. **24.** Podnieść komu **w-i** ⟨*wynagrodzenie*⟩: A co do kontraktu, to prędzej czy później trzeba było i tak podnieść Niechcicowi warunki. *Dąbr. M. Noce II, 254.* **25.** Przezwyciężyć, stworzyć, zdoby(wa)ć, znaleźć, znosić **w-i**: Musiał przezwyciężyć ciężkie warunki, by zdobyć dyplom nauczyciela. *Wrocz. K. Wspom. 15.* Trzeba było [...] wyrównywać olbrzymie pola lodowe, aby stworzyć samolotom warunki możliwego lądowania. *Cent. Czel. 85.* Sprowadzona opuncja, znajdując w Australii świetne warunki rozwoju — ogromnie się rozkrzewiła. *Radlicz Geogr. VIII, 306.* **26.** Skazać kogo na jakie **w-i**. **27.** Dochować, dopełnić, dotrzymać warunku, warunków. **28.** Podlegać warunkom. **29.** Przyzwyczaić się do warunków. **30.** Godzić się, liczyć się, oswoić się z warunkami. **31.** (Po)przestawać na warunkach: Pomimo swego dostojeństwa wysokiego i lat już podeszłych, poprzestaje na bardzo miernych warunkach życia. *Tyg. Ilustr. 9, 1900.* **32.** Być, pracować, znaleźć się, żyć w jakichś warunkach: Andrzej i Tekla byli w bardzo ciężkich warunkach kiedy on zachorował. *Nałk. Z. Dom. kob. 120.* Za żadną cenę już by nie pracowała w takich warunkach. *Perz. Las 167.* **33.** **w-i** doprowadzają do czego, kształtują się, panują; paraliżują kogo, co; pogarszają się, polepszają się, poprawiają się; pozwalają, nie pozwalają na co; sprzyjają czemu; stabilizują się, ulegają przeobrażeniu, układają się; wpływają, wywierają wpływ na kogo, na co; zmieniają się.

● **34.** Ciężki, dogodny, godziwy, hańbiący, konkretny, korzystny, łagodny, łatwy, możliwy, niedogodny, niekorzystny, niemożliwy, niezwykły, odpowiedni, odrębny, (ściśle) określony, osobliwy, pomyślny, przykry, skomplikowany, specjalny, specyficzny, straszny, szczególny, trudny, twardy, uciążliwy, upokarzający, wyjątkowy, wymuszony, wystarczający, znośny, zwykły **w. 35.** Dać, narzucić, obgadać, odtworzyć, omówić, pogorszyć, polepszyć, poprawić, ustalić, ustanowić, uwzględnić, uzyskać, wykorzystać, wyliczyć, wymóc, zapewnić, zmienić **w.**, **w-i. 36.** Godzić się, przystać na **w.**, na **w-i. 37.** Uskarżać się na **w.**, na **w-i. 38.** Odpowiadać warunkowi, warunkom: [Zgromadzenie ludowe w Rzymie] nie odpowiadało zmienionym warunkom — wielkiemu obszarowi państwa. *Hist. star. 222.* **39.** Poddać się warunkowi, warunkom. **40.** Skrępować kogo warunkiem, warunkami. **41.** Dostosować się, przystosować się, zastosować się do warunku, warunków. **42.** Uzależnić (się), zależeć od warunku, warunków.

warunkowy 1. Odruch **w.** ⟨*odruch nabyty przez doświadczenie w przeciwieństwie do odruchu wrodzonego*⟩. **2.** *jęz.* Tryb **w.**; zdanie, wypowiedzenie **w-e** ⟨*przypuszczający(-e)*⟩.

wata 1. w. bawełniana, celulozowa, szklana, wielbłądzia; *przen.* **w.** słowna: Wypełnić wiersz watą słowną. **2.** Biały jak **w. 3.** Broda, wąsy z waty; śnieg (sztuczny) z waty. **4.** Uszczelnić, utkać okna watą; zatkać uszy watą. **5.** Mieć kolana, nogi jak z waty ⟨*czuć zmęczenie w kolanach, uginać nogi (w kolanach) ze zmęczenia*⟩: Poczuł, że nogi ma nagle jak z waty, uginały się same. *Bron. J. Ogn. 308.* **6.** Otulić co (drzewa, domy itp.) mgłą jak watą ⟨*w mgłę jak w watę*⟩. **7.** Nie owijać (wypowiedzi) w watę ⟨*mówić wprost, bez ogródek*⟩: Powiedzcie, Marcinie, co sądzicie o roli pana Seydy [...] nie owijajcie w watę. *Twórcz 9, 1953, s. 140.*

ważki w. argument, zarzut; **w-a** decyzja; **w-e** słowa ⟨*mający(-a,-e) wielkie znaczenie, doniosły, ważny*⟩: Wysunąć przytoczyć **w-e** argumenty.

ważny 1. w. argument, cel, interes, powód, szczegół, warunek; **w-a** okoliczność, przyczyna, robota, rola, rozmowa, sprawa; **w-e** postanowienie, pytanie, zadanie, zdarzenie ⟨*o dużym znaczeniu; poważny(-a,-e), doniosły(-a,-e)*⟩: Daję wam [...] ostrzeżenie. Weźcie je przecież pod rozwagę jako najważniejszy argument. *Żer. Uroda 326.* **2. w.** kontrakt, **w-a** umowa, **w-e** małżeństwo ⟨*prawomocny(-a,-e)*⟩. **3. w-a** mina ⟨*dumna, butna*⟩. **4. w-a** osoba, osobistość ⟨*znaczna*⟩. **5. w-e** stanowisko ⟨*odpowiedzialne*⟩. **6.** Co (naj)ważniejsze, *przestarz.* co (naj)ważniejsza ⟨*co jest rzeczą (naj)ważniejszą*⟩: Co ważniejsze, lubił go Stach, bardzo wybredny w doborze przyjaciół. *Rus. Igr. 16.* Co najważniejsza, mógł walczyć o polepszenie bytu [...] a nie znosić wszystko z pokorną rezygnacją. *Krzyw. I, Siew 271.* **7.** (A) najważniejsze, że... ⟨*najważniejsza rzecz, że...*⟩: A najważniejsze, że dzieci będą pod moim okiem. *Dąbr. M. Noce II, 181.* **8.** Coś, nic ważnego ⟨*rzecz ważna, mająca znaczenie; rzecz bez znaczenia*⟩: Chyba córka pani miała coś ważnego, żeby na taki śnieg wyjechać z domu. *Szan. Teatry 69.* Widząc z jego twarzy [...] że coś ważnego mu przynosi, postąpił naprzód. *Zachar. Kres. 270.* **9. w.** d l a k o g o: Jak będzie szło o coś naprawdę dla niej ważnego, to ona [...] stanie dęba i poleci na przełaj. *Dąbr. M. Noce II, 28.* **10. w.** d o c z e g o: **w.** do rozmyślania, do rozważania. **11. w.** w c z y m: Jego obliczenia [...] wykazywały drobne wprawdzie, lecz ważne w skutkach niedokładności. *Morc. Inż. 34.* **12. w.** na jakiś czas, na ileś lat ⟨*mający moc prawną przez jakiś czas, przez ileś lat; obowiązujący jakiś czas, ileś lat*⟩: Mam to zastrzeżone w kontrakcie, który jest ważny jeszcze na cztery lata. *Dąbr. M. Noce II, 110.* **13. w-e** jest, aby... że(by)... ⟨*jest rzeczą ważną, aby...*⟩: Ważniejsze jest, aby dzieci nauczyły się myśleć. *Dąbr. M. Noce II, 19.* **14.** *pot.* Robić się, zrobić się ważnym ⟨*sta(wa)ć się dumnym, zarozumiałym*⟩: Cóż to tak z góry na człowieka? Taki ważny się zrobił! *Braun Lewanty 407.* **15.** *pot.* Robić, *posp.* strugać ważnego ⟨*puszyć się, zadzierać nosa*⟩: Nie miała prawa porzucać swych zajęć [...] Nie powinna zadzierać nosa i strugać ważnej. *Twórcz. 4, 1953, s. 167.* **16.** Uznać za ważny ⟨*legalny, prawomocny*⟩: On to sam bierze na siebie, ażeby ślub został uznany za ważny. *Kaczk. Olbracht III, 291.*

ważyć 1. w. kogo, co na jakiejś wadze ⟨*oceniać kogo, co w jakiś sposób*⟩: Niechaj historia literatury waży na sprawiedliwej wadze pisarzy i ich dzieła. *Boy Flirt III, 147.* **2. w.** co na aptekarskiej wadze ⟨*rozważać co dokładnie, oszczędnie*⟩: Tam gdzie chodzi o uczucia mas, nie można ważyć argumentów na aptekarskiej wadze. *Lamus 5, 1909—10, s. 51.* **3. w.** argument, decyzję, kroki, myśl, postanowienie, projekty ⟨*rozważać*⟩: Chodził po izbie, patrzył w księżyc i w myśli różne ważył postanowienia. *Sienk. Ogn. I, 70.* **4. w.** słowa, zdania ⟨*rozważać przed wypowiedzeniem, mówić ostrożnie, wolno, z namysłem*⟩: Ważyli zdania i rozmowa poniewolnie czyniła się sztuczną. *Krzywosz. Jula 97.* **5.** *daw.* **w.** co na dwoje ⟨*rozważyć za i przeciw*⟩: Ozwał się ważąc rzecz na dwoje: — To może i my pojedziemy z waćpanem wprost do obozu. *Sienk. Leg. 104.* **6. w.** w duszy, w myśli, w sercu, w umyśle, **w.** w sobie ⟨*rozważać*⟩: Coraz bardziej stawał się tajemniczy. Wyraźnie ważył w sobie jakąś decyzję. *Twórcz. 1, 1954, s. 33.* **7. w.** w czym ⟨*mieć znaczenie*⟩: Jakkolwiek Polska Piastowska była słabą, wpływ jej na Zachodzie ważył dużo w polityce. *Zakrz. St. Zagadn. 186.* **8. w.** sobie kogo, co ⟨*cenić, poważać*⟩: Żona pana rządcy niewiele sobie ważyła nowo przybyłych. *Krasz. Jabł. II, 158.* **9.** *daw.* Nic **w.** ⟨*zupełnie nie cenić*⟩: Urody mnie nie szkoda, o urodę nie stoję, nic życie sobie ważę. *Wysp. Leg. II, 197.* **10.** *daw.* **w.** za co ⟨*mieć wagę czego*⟩: Był tak gruby, że za dobrego wołu ważył. *Kaczk. Murd. I, 61.* **11.** *daw.* **w.** za nic ⟨*nie brać zupełnie pod uwagę, zupełnie się z czym nie liczyć*⟩: Już serio na nas rozgniewani, że za nic ważymy ich ostrzeżenie. *Słow. Listy I, 64.* **12.** *daw.* **w.** lekko, lekce ⟨*lekceważyć*⟩: Pauzaniasz lekce ważył sprzymierzeńców i ze wzgardą obchodził się z nimi. *Kras. Życia VIII, 204.* **13.** Wiele, wielce; wysoko **w.** kogo ⟨*poważać, cenić kogo*⟩: Ważę ciebie wysoko i dlatego pracowałem często nad tobą. *Słow. Listy II, 200.* **14. w.** co dla kogo ⟨*ryzykować*:⟩ Wolność w miłości kraju bierze swój początek, dla niej Polak niech waży życie i majątek. *Niemc. Warn. 407.* **15.** *daw.* **w.** co (ileś) przeciw czemu (iluś) ⟨*ryzykować, stawiać*⟩: Cały sąd wymarł? [...] Arbitry przychylne strony powodowej także poumierali. Wierzaj mi, mój panie, ważę tysiąc przeciw stu, jeśli który stanie. *Zabł. Zabob. 58.* **16. w.** życie ⟨*ryzykować życie*⟩: Wykradłem się ważąc życie, aby was ostrzec. *Krasz. Brühl 298.*

ważyć się 1. w. się na skrzydłach ⟨*unosić się, utrzymywać się w powietrzu*⟩: Orzeł [...] na rozciągniętych skrzydłach ważył się wspaniale. *Niemc. Bajki 227.* **2.** *przen. daw.* **w. się** orłem ⟨*czuć się jak orzeł*⟩: I wszystko przyjmę i nie będę skarżył, szczęśliw, żem orłem do końca się ważył. *Rom. Poezje I, 13.* **3. w.** się w błękitach, w powietrzu ⟨*unosić się*⟩: Suchy, opadający z drzewa listek długo waży się w powietrzu. *Krucz. Spot. 77.* **4. w.** się na szali ⟨*być porównywanym, zestawianym, rozważanym*⟩: Czas ziemski i wieczność nieziemska ważą się tu na szali, kładąc na siebie po bratersku skrzydła. *Orzesz. Ad astra 346.* **5.** Losy czyje się ważą ⟨*decydują*⟩: A teraz tam w sali konferencyjnej ważą się jego losy, lecz to nic. *Morc. Ptaki 261.* **6.** Zwycięstwo się waży ⟨*przechyla się to na jedną, to na drugą stronę; to jedna, to druga strona zwycięża*⟩. **7. w. się** na obie, dwie strony ⟨*wahać się*⟩: I ja, kiep, ważyłem się dotąd na dwie strony! Bałem się. *Sienk. Pot. VI, 30.* **8. w. się** na czyją stronę ⟨*przechylać się*⟩: Przez dwa pierwsze dni ważyło się zwycięstwo na stronę polską. *Sienk. Pot. VI, 130.* **9.** Coś waży się między kim (czym) a (i) kim (czym) ⟨*oscyluje, waha się*⟩: Cały świat można powiedzieć, waży się ciągle między zniszczeniem a ocaleniem. *Brodz. Estet. 33.* **10. w.** się w sobie ⟨*wahać się, walczyć z sobą*⟩: Jasiek milczał, ważył się w sobie i rozważał. *Reym. Now. III, 217.* **11. w. się** na co, *daw.* czego; **w. się** co robić ⟨*odważać się decydować się na co*⟩: Gdyby chciała trochę kaprysić, gdyby przyszło jej do głowy go męczyć — niewątpliwie ważyłby się na jakieś szaleństwo. *Nałk. Z. Mił. 146.* **w. się** na jakiś krok; **w. się** na wszystko. Zuchwałość swoją mógł posunąć do najwyższego, a gotów był w każdej chwili najdzikszego ważyć się szaleństwa. *Łoz. Wal. Dwór 66.* Tylko kiedy niekiedy ważyli się półszeptem wypowiadać jakieś niewyraźne sylaby. *Żer. Syzyf. 31.* **12.** Ani mi się waż! ⟨*nie rób tego, nie wolno!*⟩: Nie waż mi się posyłać po nikogo. *Dąbr. M. Noce II, 116.*

wąchać (się) 1. w. grosz; nie **w.** grosza ⟨*mieć pieniądze; nie mieć pieniędzy*⟩: Czy sąsiad myślisz, że ja grosz jaki wąchałem od lat kilku. *Dygas. Molk. 36.* **2. w.** proch; nic **w.** prochu ⟨*brać udział w bitwie; nie brać udziału w bitwie*⟩: Byli to ludzie z wojną obyci i nie było nawet między tymi ochotnikami ani jednego [...] który by prochu nie wąchał. *Sienk. Pot. III, 84.* **3. w.** szkoły; nie **w.** szkół ⟨*chodzić; nie chodzić do szkół*⟩: Przyznam ci się, nie wiele szkół wąchałem. *Bał. Radcy 13.* **4. w. się** z kim ⟨*porozumiewać się, zmawiać się*⟩: Dotąd był przekonany, że Jasiek pokryjomu wącha się ze starym Dębem. *Kłos. Mgła 207.*

wąs, wąsik 1. Biały, blond, bogaty, bujny, ciemny, czarny, czerniony, długi, jasny, jedwabny, krótki, krzaczasty, kształtny, lekki, leciutki, mały, miotlasty, mizerny, młody, napomadowany, nastroszony, nastrzępiony, nawisły, obwisły, okazały, opuszczony (w dół), ostry, płowy, podcięty, podczerniony, podgolony, podkręcony, podskubany, podwinięty; *daw.* pokrętny; podcięty (po szwedzku), przyczerniony, przyprawiony, przystrzyżony, rozstrzępiony, ruszający się, rzadki, siwiejący, siwy, skąpy, spuścisty, srogi, sterczący, strzępiasty, sumiasty, suty, staromodny, szczeciniasty, szczotkowaty, szpakowaty, sztywny; *daw.* szwarcowany; uczerniony, (dobrze, starannie, źle) utrzymany, wiechciasty, wyczerniony, wymuskany, wypielęgnowany, wypomadowany; *daw.* wyszwarcowany; *żart.* zabójczy; zakręcony, zamaszysty, zawiesisty, zjeżony, zwichrzony, zwisający **w.** (również w *lm*) ⟨*zarost u mężczyzn na górnej wardze*⟩: Był to przystojny, prawie piękny brunet, o cerze smagłej, śniadej, z leciutkim wąsikiem nad rubinowymi wargami. *Żer. Dzieje II, 59.* Twarz miał starannie wygoloną z pozostawieniem podskubanego wąsika. *Żer. Dzieje I, 40.* Podczas wielkiej parady młodzi żołnierze sascy brali wąsy przyprawne [...] o zęby zaczepione. *Kit. Opis 374.* Przed hotelem stanęła bryczka, wysiada z niej okurzony o sumiastym wąsie obywatel. *Niwa VI, 1874, s. 145.* Oglądałem w gablotkach kina [...] zabójcze wąsiki aman-

tów. *Życie Lit. 39, 1954, s. 1.* **2. w.** augustowski, bałabański, polski, sarmacki, szlagoński ⟨*zawiesisty, sumiasty*⟩: Blado, konwencjonalnie wygląda obraz Polaka starej daty [...] żupan, karabela, wąs augustowski. *Kleiner Mick. 1, 483.* Nie chodzi tutaj — u kaduka — o herb ani o szeregi przodków podgolonych, z sarmackimi wąsami i przy karabelach. *Żer. Przedw. 9.* **3. w.** muszkieterski ⟨*długi, zakręcony*⟩: Pod jednym z filarów stał młody mężczyzna z pełną, bladą twarzą, z wąsem muszkieterskim. *Gomul. Ciury I, 124.* **4.** Sitarski **w.** ⟨*duży, okazały*⟩: Była to potężna, barczysta figura, o czerwonych policzkach, sitarskim wąsie. *Kaczk. Grób II, 302.* Wąs okazały zwano sitarskim. *Gol. Ł SW.* **5.** Szwedzki **w.** ⟨*przystrzygany*⟩: Cóż to za czerkies jakiś z tą szabelką-smykiem [...] ze szwedzkim wąsikiem? *Zabł. Sarm. 80.* **6. w.** tatarski ⟨*rzadki, zwisający*⟩. **7. w.** do góry ⟨*podkręcony*⟩: Niegdyś człowiek dosyć elegancką miewał minę, wąs do góry — ho! ho! *Krasz. Z dzien. 60.* **8. w.** od ucha do ucha ⟨*bardzo długi*⟩. **9. w.** w szpic: Sierżant [...] o ciemnej, mongolskiej twarzy, z wąsikami w szpic — szpetnie gadał po polsku. *New. Chłopiec 140.* **10. w.** jak miotła; jak szczotka; jak szydło; jak u suma. **11.** (Chłopak, chłopiec, młodzież, wyrostek itp.) pod wąsem ⟨*dorastający*⟩: Dobre były nasze szkoły, chociaż młodzież pod wąsem mniej umiała, niż dziatwa dzisiejsza. *Rzew. H. Pam. 316.* **12.** Sople, wiechy, wiechcie wąsów: Płowe sople wąsów ściekają mu w dół po policzkach zapadłych, ziemistych. *New. Pam. 43.* Przetarł rękawem wiechcie zwilgotniałych wąsów i tępo się zapatrzył w okno. *Krucz. Paw. 175.* **13.** Czernić, czesać, farbować, gładzić, golić, gryźć, hodować, jeżyć, kręcić, mieć, muskać, najeżać, nasrożyć, nastroszyć, nastrzępić, nosić, otrzeć, pielęgnować, pociągać, przycinać, przyczesać, przygładzić, przystrzygać, skubać, stroszyć, szarpać; szwarcować; targać; *daw.* dziś *żart.* trefić; wydąć, wygładzać, zapuszczać, zgolić, zjeżyć **w.**, **w-y**; **w-i**: Jaki mi hetman! nie pozwalać żebym wąsa kręcił w jego przytomności. *Rzew. H. Zamek 239.* Dostrzegła niewidoczny prawie puszek nad jego górną wargą [...] będzie miał niedługo wąsy. *Krzyw. I. Bunt. 22.* Szarpał zirytowany swój przystrzyżony wąsik. *Ritt. Most 115.* Piękny [...] koleżka mój trefi sobie wąsiki, zapieka włosy u fryzjera. *Orzesz. Z różnych III, 331.* **14.** Podkręcać, przygryzać, targać, zakręcać **w.**, wąsa, wąsów: W pannie utkwił wzrok [...] wąs podkręcił. *Czerwień. Poezje 124.* Mruczał coś ciągle pod nosem, przygryzał wąsów, poprawiał pasa. *Kaczk. Grób II, 80.* **15.** *daw.* Namotać na wąs ⟨*mieć urazę do kogo; żywić względem kogo złe zamiary*⟩: Gdy raz przebrano z nim miarę, gdy sobie zbytnio przeciw komu na wąs namotał [...] rzucał się do oczu choćby najpotężniejszemu nieprzyjacielowi. *Sienk. Pot. VI, 26.* **16.** Szarpać (się) za wąs. **17.** Sięgać do wąsa. **18.** To co spadło z wąsa ⟨*rzecz odrzucona*⟩. **19.** Porastać wąsem: Unosząc górną wargę porośniętą czarnym wąsikiem, dłubał kawałkiem zapałki w srebrnych zębach. *Braun Lewanty 402.* **20.** Mamrotać, mówić, mruczeć itp. pod wąsem ⟨*niewyraźnie, cicho*⟩: Mimo woli zaczął się śmiać, mrucząc pod wąsem. — Juchy dopiero, ho! *Twórcz. 1, 1954, s. 24.* **21.** Uśmiechać się pod wąsem ⟨*nieznacznie*⟩: Uśmiechał się tylko lekko pod wąsem i dalej palił spokojnie cygara. *Grabiń. Zemsta. 307.* **22.** Poruszać wąsami; strzyc wąsami ⟨*zwykle o zającu, króliku*⟩: Wysunęły się z komory pstrokate króle [...] stawały słupka przed gospodarzami, strzygąc uszami i wąsami. *Reym. Fron. 195.* **23. w.** bieleje, jeży się; ocienia, okrywa usta, wargi; osypuje, przykrywa górną wargę; ozdabia twarz, pobielał, rośnie, urósł, zdobi twarz; zwiesza się, zwiesza się nad ustami; **w-y** ruszają się, sterczą (do góry), wiszą, zwisają, zwieszają się (nad ustami): Wąsy małe zwieszają się nad łagodnie układającymi się ustami. *Żer. Dzien. III, 226.* **24. w.** puszcza się (komu) ⟨*zaczyna rosnąć; ktoś dorasta*⟩: Wyrosłeś jak drągal, wąs ci się puszcza, a czepiasz się spódnicy matczynej. *Grusz. Ar. Huzar 37.* **25. w.** sypie się, wysypuje się (komu); sypie się pod nosem ⟨*zaczyna rosnąć*⟩: Wyrosłem był już jak młody dąb, wąs się poczynał sypać pod nosem, a w głowie było pusto i ciemno. *Łoz. Wł. Narwoj. 3.* Jeszcze mi się wąs nie wysypał, kiedy ze szkół uciekłem. *Rzew. H. Zamek 105.*

przysł. **26.** Gdyby ciotka miała wąsy, byłaby wujaszkiem.

wąski **1. w.** jak szpara, szparka: Rysy się zaostrzyły, niebieskie oczy stały się wąskie jak szparki. *Dąbr. M. Noce III/1, 210.* **2. w-a** gardziel, **w.** jak gardziel, jak gardło: Mieszkał u zbiegu dwu uliczek, w wąskim jak gardło przejściu. *Stryjk. Bieg 124.* **3.** *pot.* **w-e** gardło czego ⟨*miejsce, gdzie tworzy się zator; gdzie powstają trudności przy wykonaniu czego; coś, co hamuje tempo pracy zakładu, przedsiębiorstwa, dziedziny produkcji*⟩: Pracowała zaledwie na połowie przewidzianych obrotów. Ta maszyna stała się na długie miesiące wąskim gardłem produkcji. *Twórcz. 7, 1952, s. 92.* **4. w-e** spodnie ⟨*obcisłe, o zwężonych nogawkach*⟩: Jakiś strój odziewał Andrzeja pod kusym kożuszkiem też kusy, obcisły, z wąskimi spodniami. *Breza Uczta 13.* **5. w-a** spódnica ⟨*obcisła, zwężona u dołu*⟩. **6. w.** w c z y m: **w.** w biodrach, w pasie, w ramionach: Pani Cesia była dawniej ładna, zgrabna, mała jak figurka z saskiej porcelany. Sławnie wąska w pasie, bardzo elegancko się ubierająca. *Chłęd. Pam. II, 284.*

wątek ● ⟨*nitki biegnące w poprzek tkaniny (prostopadle do nici osnowy)*⟩ **1.** Barwny, dwubarwny, wielobarwny, kolorowy; dwukolorowy **w.**; bawełniany, jedwabny, wełniany **w.**; gładki, zasnuty **w.**: Z tkaninami zdobionymi w prążki, powstałe przez zastosowanie dwukolorowego wątku spotykamy się nawet w tkactwie przedhistorycznym. *Rein. Druki 170.* **2.** Nawijać, zbijać **w.**

● **w.** ⟨*tworzywo, materiał, przedmiot, treść*⟩ **3.** Główny, logiczny, nieprzerwany, obfity, przejrzysty, splątany, tradycyjny, treściowy, uboczny, zajmujący, zasadniczy, zmyślony, żywy **w. 4. w.** autobiograficzny, baśniowy, dziejowy, dźwiękowy, epicki, erotyczny, fabularny, historyczny, legendarny, literacki, ludowy, miłosny, podaniowy, poetyczny, polityczny, powieściowy, romansowy, romantyczny, satyryczny, sensacyjny, tematyczny: Akcja filmu lub radiowej audycji literackiej składa się z kilku wątków dźwiękowych. *Mal. Akust. 333.* Grecy [...] opracowywali wątki epickie dla teatru. *Pam. Lit. 1950, s. 382.* Beletrysta angielski czy amerykański [...] umie fantazję czytelnika swoim powieściowym wątkiem zająć i rozerwać. *Rocz. Lit. 1932, 124.* **5. w.** c z e g o: **w.** dramatu, dyskusji, dziejów, fabuły,

humoru, intrygi, legendy, marzeń, miłości, myśli, opowiadania, pieśni, powieści, przygód, rozmowy, rozumowania, wspomnień, wykładu, życia: Czytelnik [...] trafia na wątek interesujących przygód babuni. *Prus Kłop. 5.* **6. w.** d o c z e g o: Góry sanockie, starodawne szlacheckie tradycje niejeden dały wątek do powieści. *Chlęd. Album 194.* **7. w.** j a k i w c z y m: **w.** miłosny w „Panu Tadeuszu". **8.** Brać skąd, z czego; chwytać; czerpać skąd, z czego; dawać, gubić, (na)szkicować, pochwycić, podjąć, porzucić, prowadzić, przerwać, przetwarzać, rozwijać, snuć, splątać, stracić, streścić, śledzić, tracić, uchwycić, wysnuć, zaczerpnąć, zapłątać, zebrać, zgubić, znaleźć **w.** czego: Tragedie Seneki, czerpiące wątek z opowieści o wojnie trojańskiej, nie były mu obce. *Wind. Koch. 192.* Czytam [zdanie] trzeci, czwarty i piąty raz, a wątku precz pochwycić nie mogę. *Berent Fach. 188.* Jacek znienacka podjął wątek już dawno snutej myśli. *Morc. Ptaki 253.* W rolach służących, którzy w komediach owoczesnych prowadzili nieraz wesoło a sprytnie wątek intrygi, ulubieńcem publiczności był komik Jakub Hempiński. *Kotarb. J. Teatr. 12.* Zaczyna mi się już w głowie kręcić, tracę wątek myśli i nie wiem, co odpowiedzieć. *Berent Fach. 186.* **9.** Dostarczać wątku do czego ⟨*tematu, treści*⟩. **10.** Wracać do wątku. **11.** Osnuć co na wątku (jakim, czego): Arktinos z Miletu korzystał z podań osnutych na wątkach asyryjskich i babilońskich. *Sinko Lit. I/1, 30.* **12.** Odbiec od wątku. **13. w.** (czego) gubi się, przedłuża się, przerywa się, przewija się, rwie się, snuje się, urywa się, wikła się, wyczerpuje się; **w-i** łączą się, przeplatają się, wiążą się: Przy obiedzie rozmowa się rwała, gubiły się wątki. *Kowalew. M. Kamp. 172.* Wątek rwie się kilkakrotnie, a autor musi wiązać rzecz na nowo. *Sienk. Szkice I, 249.* W trzecim akcie [„Balladyny"] wiążą się zatem wszystkie wątki, dążąc ku katastrofie. *Kleiner Słow. II, 14.*

wątpić **1. w.** o c z y m, w c o ⟨*nie być pewnym czego; powątpiewać*⟩: **w.** o czyjej szczerości, o prawdziwości słów czyich, **w.** o zwycięstwie; **w.** w czyją szczerość, w zwycięstwo. **2.** *daw.* Ani **w.** ⟨*nie ma wątpliwości; bez wątpienia*⟩: Biskup, ani wątpić, z Bolesławem, Grzegorza VII sprzymierzeńcem, a prawa pospolitego obrońcą, w ostrej zostawał kolizji. *Lel. Polska II, 301.*

wątpienie **1.** Bez wątpienia ⟨*niewątpliwie*⟩: [Książka] bez wątpienia znajdzie wielkie uznanie w szerokich kołach czytelnictwa polskiego. *Tyg. Ilustr. 5, 1900.* **2.** *daw.* Nie ma, nie może być o czym wątpienia ⟨*niewątpliwie*⟩: Nie ma wątpienia, że nowy nasz gość ukrywa na dnie duszy jakąś straszną tajemnicę. *Choj. Alkh. I, 153.* Gniewosz zginął z pewnością, nie może być o tym najmniejszego wątpienia. *Kaczk. Olbracht. III, 31.* **3.** *daw.* Ulegać wątpieniu: Prawda skarbnikowego podania była zanadto jasna, aby mogła ulegać najmniejszemu wątpieniu. *Kaczk. Grób II, 128.* To nie ulega wątpieniu. *Łoz. Wł. Praw. II, 216.*

wątpliwość **1.** Dręcząca, kłopotliwa, najmniejsza, niemała, niejaka, nie rozstrzygnięta, niesłuszna, nowa, pierwsza, poważna, słuszna, uzasadniona, wielka, zasadnicza **w.**; **w.** innej natury, **w.** religijna ⟨*rzecz wątpliwa; kwestia, pytanie, niepewność*⟩. **2. w.** c z e g o: Wątpliwość tej tezy jest aż nadto widoczna. *SPP.* **3. w.** co do czego (kogo): Zorientowała się już, że Lipecka pchała ją całą siłą ku Bystrzyńskiemu, i nie miała wątpliwości co do motywów tej gry. *Perz. Las 109.* **4. w.** o c z y m (o k i m): Wątpliwości moje o akademii Kazimierza W[ielkiego] wyłuszczyłem w tomie I. *Łukasz. Hist. III, 2.* **5. w.** w czym, w jakimś zakresie, w jakiejś dziedzinie: Wątpliwości w prawie są wadą szkodliwą i niebezpieczną. *Gol. Wym. 394.* **6. w.**, c z y...; ż e..., i ż...: Słuchający go miał wątpliwości, czy stary rzeczywiście mówi prawdę. *Chlęd. Pam. II, 269.* **7.** Cień wątpliwości: Cienia wątpliwości nie czuło się w tym, co mówili ci chłopcy. *Rudn. A. Morze 319.* **8.** Bez wątpliwości ⟨*niewątpliwie*⟩: Idąc drogą, która bez żadnej wątpliwości prowadziła do jakiegoś bawiącego się towarzystwa, Trawiński odczuł w sobie nadzwyczajną przemianę. *Prus Przem. 18.* **9.** Ponad wszelką **w.** ⟨*bez żadnej wątpliwości*⟩: Ustalono ponad wszelką wątpliwość, że siedemnastu mężczyzn [...] posiada wyższe wykształcenie. *Ziel. S. Pol. 36.* **10.** Budzić, obudzić, wzbudzić, wywo(ły)wać **w.**, **w-i**: Jeżeli już mówił, to jedynie rzeczy niezbędne, uwagi trafne, bezpośrednio spowodowane przez rzeczywistość [...] I to nie budziło wątpliwości, zastrzeżeń ani sprzeciwu. *Nałk. Z. Mił. 37.* Hipoteza ta jest pociągająca, ale niektóre daty z biografii rzekomego przewodnika Kochanowskiego po Francji budzą pewne wątpliwości. *Wind. Koch. 21.* Romans Pawła z Renatą nie budził niczyjej wątpliwości. *Nałk. Z. Mił. 112.* To co starałam się zrobić — to wzbudzić wątpliwości. *Tarn Sprawa 32.* Pańskie oświadczenie, że w kasie nie ma pieniędzy, obudziło w pani Wize wątpliwości i obawy. *Zal. K. Friebe 501.* **11.** Dopuszczać, formułować, nasuwać, niecić **w-i**: Swoboda jednak, z której korzystali parafraziści (czasem w mierze ogromnej), zaczęła stopniowo nasuwać wątpliwości i kształtować zastrzeżenia. *Borowy Studia II, 9.* Ustawa [...] w swoim czasie żadnych nie rodziła wątpliwości, jakie w nas nieci. *Lel. Polska IV, 190.* **12.** Mieć **w-i**; mieć **w-i** co do czego (że...) ⟨*doznawać stanu niepewności, żywić podejrzenia, nie być o czym przekonanym*⟩: Nie mógł widzieć mówiącego, ale nie miał wątpliwości, że jest to głos młodzieńca. *Par. Niebo 117.* Żadnej nigdy wątpliwości nie miałeś o tych pochwałach, którymi ciebie hojnie obdarzano? *Zab. VI/2, 1772, s. 349.* Widocznie jednak miał jakieś wątpliwości co do prawdziwości naszego opowiadania. *Schmidt Serv. 126.* Nie miał wątpliwości, że Ignacy posądza go o jakieś polityczne knowania. *Prus Lalka II, 279.* **13.** Nie ma, nie było **w-i** (, że...); nie ma, nie było najmniejszej **w-i** (, że...) ⟨*coś jest rzeczą (najzupełniej) pewną*⟩: Nie ma wątpliwości, że mi się Malarka podobała, ale bynajmniej zakochany nie jestem do tyla, abym zazdrościł albo żyć bez niej nie mógł. *Mick. Listy I, 364.* Nie ma wątpliwości, że podstawowe prawa funkcjonowania ustroju są u człowieka i wymoczka analogiczne. *Demb. J. Posz. 351.* Nie było wątpliwości: tak nie pisze człowiek, który leży w łóżku. *Par. Niebo 49.* Nie było teraz najmniejszej wątpliwości: szedł miś! *Sienk. Krzyż. I, 197.* Dla Franki nie było wątpliwości. *Goj. Dziew. I, 71.* [Ukazała się] ława ciężkich chmur [...] Nie było najmniejszej wątpliwości, że [...] burzę mieć będziemy. *Krasz. Kartki 60.* **14.** Podnieść, wysunąć **w.** a. **w-i**: Oto

trzeba raz wreszcie podnieść wątpliwość, czy naszemu wiekowi specjalnie tak bardzo dokucza brak woli, jak się to powszechnie mówi. *Irzyk. Czyn 111.* **15.** Posiać, zasiać **w.**, **w-i**. **16.** Potwierdzić, powziąć, pozostawić **w.**, **w-i**: Przecież raporty brzmią wyraźnie, żadnej nie pozostawiają wątpliwości. *Fiedl. A. Biz. 99.* Pobieżny rzut oka na którąkolwiek z wielu wersyj „Historii o Siedmiu Mędrcach" nie pozostawia żadnych wątpliwości co do ojczyzny dziełka. *Krzyż. J. Romans 77.* **17.** Przeciąć, rozjaśnić, rozproszyć, rozwiać **w-i**: Muszę rozproszyć przynajmniej częściowo pana wątpliwości. *Kowalew. M. Kamp. 94.* Nie było nikogo, by z ludźmi serdecznie pogadać, wytłumaczyć, rozwiać wątpliwości. *Gaz. Rob. 275, 1954.* **18.** Rozstrzygnąć **w.**: Myśleli, że w ten sposób zyskają trochę na czasie, a może po drodze stanie się coś takiego, co rozstrzygnie ich wątpliwości. *Dąbr. M. Noce II, 222.* **19.** Rozwiać, rozwiązać **w.**, **w-i**. **20.** Usunąć, wyjaśnić, wyjawić, wysunąć, znać, zostawić, żywić **w.**, **w-i**: Wyjaśni mi pan jedną wątpliwość. *Lubow. Sąd 99.* Jasne mam cele w życiu: wahań, wątpliwości nie znam. *Hertz B. Bajki 57.* Nie żywił wątpliwości co do pomyślnego rozwoju agitacji w mieście. *Sow. A. Ścieg. 122.* **21.** Nie ma miejsca na **w-i**: A co do niewinności myśli zdradzała się ona taką naiwnością, czasami aż ambarasującą otoczenie, że i tu na żadne wątpliwości nie było miejsca. *Dąbr. Ig. Matki 51.* **22.** Pod(aw)ać co w **w.**: Przytaczając twierdzenia Czarnkowskiego, podawał je w wątpliwość, żądał sprawdzenia rzeczy. *Mech. Wym. I, 616.* Nikt ich relacji nie poda w wątpliwość. *Kossak Z. Krzyż. III—IV, 84.* Poseł Retling podał w wątpliwość prawomocność wyboru pana pisarza bielskiego. *Sienk. Wołod. I, 31.* **23.** Coś podlega wątpliwości: Otóż nie podlega wątpliwości, że utrzymywali oni [Krzyżacy] stosunki i z Kiejstutem. *Szujski Opow. 162.* Jej beznadziejna sytuacja żadnej nie podlegała wątpliwości. *Nałk. Z. Mił. 176.* **24.** Nie ulega (żadnej, najmniejszej itp.) wątpliwości, *daw.* nie ulega wątpieniu ⟨*coś jest zupełnie pewne; oczywiste*⟩: Że jesteś niemiłosiernie okradana, to już nie ulega żadnej wątpliwości. *Sewer Nafta II, 202.* Nie ulega wątpliwości, że po 84 latach „Śluby panieńskie" nie straciły nic ze swego czaru. *Loren. Dwadz. 50.* Wyjątkowa więc srogość statutu wielkopolskiego zdaje się zatem nie ulegać wątpliwości. *Szujski Opow. 45.* Jednak nie dręczyła się tym długo, gdyż ostatecznie powiodło jej się, to nie ulega wątpliwości. *Dąbr. M. Noce II, 261.* Biorąc pod uwagę charakter lawiny, jej rozmiary, grubość warstwy [...] nie ulega najmniejszej wątpliwości, że śmierć obu musiała nastąpić natychmiast. *Wierchy 1947, s. 105.* **25.** Wychodzić, wyprowadzić, wywieść z **w-i**: Przeanalizował swoje życie i życie kochanej kobiety, zgubił ją i siebie, nie mogąc wyjść z wątpliwości, czy ją dość kocha. *Sienk. Połan. II, 94.* **26.** Położyć koniec wątpliwościom. **27.** Umocnić (się) w wątpliwościach. **28. w.** budzi się, obudziła się; **w-i** budzą się, zbudziły się: Zaczęły się w niej nawet budzić wątpliwości, czy słusznie matka traktowała ją jak kopciuszka. *Krzyw. J. Bunt 180.* I oto naraz w duszy Tutmozisa zbudziły się wątpliwości skłębione i zmotane jak gniazdo jadowitych węży. *Prus Far. III, 187.* **29. w.** dręczy, nęka, niepokoi, nurtuje, ogarnia, opada, powstaje, trapi; **w-i** dręczą, nękają, niepokoją, nurtują, ogarniają, opadają, powstają (w duszy czyjej, w sercu czyim), trapią kogo: Nękała go wątpliwość, czy należycie posłyszał nazwisko. *Par. Niebo 119.* Opadły ją wątpliwości, czy da sobie radę, czy potrafi ocalić od rozbicia osierocone gniazdo. *Was. W. Pok. 9.* Panna Nini mówiła zawsze tylko prawdę i na każde jej zapytanie odpowiadała z taką przedziwną przejrzystością oczu, że najmniejsza wątpliwość nie mogła powstać w sercu matki. *Dąbr. Ig. Matki 51.* **30. w.** mija, napastuje, nastręcza się, nasuwa się, nęka, opanowuje kogo, pierzcha, pojawia się, rodzi się, rozbija się, szarpie, wkrada się (komu do duszy), wraca, wyrasta, wzmaga się, zachodzi, zjawia się, znika; zrodziła się (również w *lm*): Związki gramatyczne, łączące proste liczebniki główne z rzeczownikami, zostały przez współczesny zwyczaj językowy polski ustalone tak wyraźnie, że nie nasuwają w praktyce językowej żadnych wątpliwości. *Szober Straż. 201.* O wolę jego jak o skałę z granitu rozbijały się wszelkie perswazje i wątpliwości otoczenia. *Śliw. A. Bat. 67.* Natomiast przy wyjeździe pojawiły się wątpliwości innej natury. *Dąbr. M. Noce II, 121.* Co do zagadnienia, czy pieśń ta pierwotnie mową wiązaną, czy niewiązaną spisana była — zachodzi jeszcze niejako wątpliwość. *Gosz. Rozpr. 374.* Lecz w duszy Winicjusza zrodziła się wątpliwość, czy Chilio nie kłamie. *Sienk. Quo III, 10.* Nie mam zwyczaju dalej prowadzić rozmowy, jeżeli to, co mówię, może podlegać wątpliwości. *Kamień. Pam. 241.* **31.** *przestarz.* Podpadać wątpliwości: Prawda, powinnością jest każdego czasu stworzyć coś swego, coś sobie tylko właściwego. Ale także i to wątpliwości żadnej nie podpada, że ten czas jest przeszłych czasów utworem. *Mochn. Lit. 37.* Ze wszystkich prawd społecznych najmniej podpada wątpliwości ta jedna, że rozwój oświaty prowadzi za sobą i rozwój moralności. *Sienk. Uzup. 107.* **32.** *przestarz.* Coś ulega wątpliwości: Polecenie to skierowanym było nie tylko do majestatów, których posłuszeństwo i zdatność ulegały wątpliwości, ale też i do starostów, jako organu niegdyś najczynniejszego władzy wykonawczej. *Korzon Wewn. IV, 312.*

wątpliwy 1. w-a korzyść ⟨*niepewna, żadna*⟩. **2.** Wynik **w.** ⟨*niepewny*⟩. **3. w.** zaszczyt (spotkał kogo) ⟨*budzący wątpliwości, niepewny, problematyczny*⟩. **4.** Wątpliwej czystości (np. chusteczka); wątpliwej jakości (wyrób), wątpliwej wartości (pomysł). **5. w-a** rzecz; jest rzeczą wątpliwą, aby... (czy...) ⟨*należy wątpić*⟩: Było jednak rzeczą wątpliwą, czy ten pościg może ich dosięgnąć. *Sienk. Quo I, 135.*

wątroba, wątróbka 1. *med.* Marskość, powiększenie wątroby; (wirusowe) zapalenie wątroby. **2.** Cierpieć na wątrobę. **3.** (Po)psuć komu (sobie) wątrobę ⟨*(z)denerwować się, (ze)złościć się*⟩: Gnębił nas, ale że sobie przy tym z nieznacznym naszym przyczynieniem się na nic popsuł wątrobę, to też nie ulegało najmniejszej wątpliwości. *Makusz. Bezgrz. 184.* **4.** Można sobie wytrząść wątrobę na czym, w czym ⟨*o drodze wyboistej; o trzęsącym pojeździe*⟩: Przyjechaliśmy budować wam nową drogę, bo na tej można sobie wątrobę wytrząść. *Brand. M. Pocz. 31.* **5.** Mieć co na wątrobie, *iron.* na wątróbce ⟨*mieć złość, żal do kogo o co; taić żal, złość; nie móc znieść, strawić, darować czego; złościć się; niepokoić się*⟩: Możesz wygarniać, co masz na wątrobie.

Brand. M. Pocz. 79. Miał coś na wątrobie, sapał, gryzł wąsy. *Reym. Now. V, 165.* **6.** Coś leży, zebrało się komu na wątrobie ⟨*coś kogo nurtuje, irytuje, złości; coś komu dokucza, doskwiera*⟩: Cała ta sprawa leżała staremu [...] na wątrobie. *Braun Lewanty 187.* Wykrzykiwali prosto w twarz wszystko to, co im się zebrało na sercu i na wątrobie przez tych kilka miesięcy. *Was. W. Gwiazdy 279.* **7.** Coś komu, pada, padło na wątrobę ⟨*coś kogo gnębi, złości, irytuje*⟩: Zastał Marynę spłakaną i bardzo złą. — Czegóż się mażesz? Co ci znowu padło na wątrobę? *Dygas. Now. I, 121.* **8. w.** się w burzy komu, w kim; przewraca się komu (do góry nogami), rośnie (z irytacji) ⟨*ktoś się (czymś) bardzo irytuje, denerwuje, złości*⟩: Zatwierdzenie nie przychodziło. Zaczynała się w nim burzyć wątroba. *Braun Lewanty 311.* Wiecie państwo, że to wątroba może się przewrócić do góry nogami. *Bliz. Dam. 148.* Oni siedzą, a pani Krzeszowskiej rośnie wątróbka z irytacji. *Prus Lalka III, 96.* **9.** Co na wątrobie, to na języku! Ja już jestem taki: Co na wątrobie, to na języku. *Twórcz. 5, 1955, s. 21.* **10.** *euf.* Niech to **w.** weźmie! niech go (cię) **w.** zaboli ⟨*rodzaj przekleństwa: niech to (go, cię) diabli wezmą*⟩.

wątrobiany 1. Ataki, bóle **w-e** ⟨*spowodowane schorzeniem wątroby*⟩. **2.** Cera **w-a**; plamy **w-e** ⟨*plamy brązowo-sinej barwy występujące na ciele, świadczące o schorzeniu wątroby*⟩. **3.** Kiełbasa, kiszka **w-a** ⟨*wątrobianka*⟩. **4.** Wyroby **w-e** ⟨*wędliny wyrabiane z wątroby*⟩.

wątróbka p. **wątroba**

wątrobowy 1. *med.* Kolka **w-a** ⟨*ostry ból w okolicy wątroby*⟩. **2.** Wyciąg **w.** ⟨*z wątroby*⟩.

wąż 1. w. jadowity, niejadowity ⟨*mający gruczoły jadowe, nie mający gruczołów jadowych*⟩: Typowym przedstawicielem węży niejadowitych jest nasz zaskroniec. *Felik. Zool. X, 288.* **2.** *przen.* Węże ogniste (pocisków); (czerwone) węże ognia (pełzają, wiją się po rusztowaniu dachu, po poszyciu lasu). **3.** Rajski **w.** ⟨*wąż występujący według Biblii w raju*⟩. **4. w.** skrzydlaty ⟨*na lasce Merkurego*⟩. **5.** *przen.* **w.** morski ⟨*legendarna postać, zmyślona wiadomość; bajka, fantazja*⟩. **6. w.** wodny: a) ⟨*gatunek węża jadowitego (Hydrophis pelamis)*⟩; b) ⟨*niejadowitego (Tropidonotus natrix)*⟩; c) ⟨*gwiazdozbiór na półkuli południowej, Hydra*⟩. **7.** Złoty **w.** ⟨*symbol władzy faraona*⟩: Młody faraon po raz drugi na głowie Herkora zobaczył złotego węża. *Prus Far. III, 134.* **8. w.** zdradziecki ⟨*o człowieku podstępnym*⟩: Przyszedł jak wąż zdradziecki, aby podejść cię i zgubić. *Bog. Rodin I (1896), 229.* **9. w.** Eskulapa ⟨*symbol sztuki medycznej*⟩. **10.** Kłębowisko węży. **11.** Syk węża; ukąszenie węża. **12.** Chytry jak wąż (biblijny) (*Mat. X, 16*). **13.** Chować węża w zanadrzu; wyhodować sobie węża ⟨*wychować sobie niewdzięcznika; spotykać się z niewdzięcznością za wyświadczone komu dobrodziejstwa*⟩: Węża w zanadrzu chowasz albo pielęgnujesz, powszechna Greków i łacinników, a teraz wszystkich prawie narodów przypowieść, która podobno urosła z okazji wieśniaka, który na poły zmarzłego węża w zanadrzu ogrzał i ożywił, a ten ożywiciela swego jadowitym ukąszeniem zabił. *Pilch. SW.* Tak łatwo cię przeciwko własnemu ojcu napuścić! Ładnego sobie węża wyhodowałem w domu. *Braun Lewanty 237.* **14.** Kręcić, skręcać węża ⟨*zabawa polegająca na przeciąganiu osób trzymających się za ręce w różnych kierunkach*⟩: Braliśmy się za ręce, niekiedy w liczbie setki głów, po obu końcach stawali najsilniejsi i skręcali węża w różnych kierunkach. *Krzyw. L. Wspom. 101.* **15.** *pot.* Mieć węża w kieszeni ⟨*być skąpym*⟩: Chociaż ma pełną kieszeń, ale w kieszeni węża. *Chrzan. I. Lit. 576.* **16.** Poskramiać węże; poskramiacz węży; zaklinacz węży. **17.** Kusić kogo jak **w.** (do złego). **18.** Pełznąć jak **w.**; prześliznąć się, przeczołgać się cicho jak **w.** **19.** Wić się jak **w.** (z bólu, ze strachu): a) ⟨*skręcać się (z bólu, ze strachu)*⟩; b) ⟨*o maszerującym oddziale, wojsku: poruszać się po drodze pełnej zakrętów*⟩. **20.** Wywijać się jak **w.**: Musiał znowu ścigać przeciwnika, co jak wąż się wywijał. *Dzied. Lisow. I, 111.* **21.** Brzydzić się kim jak wężem. **22.** Latać, przelatywać, przelecieć wężem po niebie; latać w powietrzu jak węże ⟨*o błyskawicach*⟩. **23.** Pełzać(-nąć) wężem ognistym po czym ⟨*o płomieniu*⟩. **24.** Rozciągać(-nąć) się; wyciągać(-nąć) się długim, milowym wężem (po drodze) ⟨*o oddziale wojska, o maszerującej kolumnie*⟩. **25.** Wić się wężem wśród łąk ⟨*o rzece*⟩; wić się wężem około pnia ⟨*o roślinie pnącej*⟩. **26. w.** syczy, zwija się w kłębek; przemyka się, przesuwa się.

wbić, wbijać 1. w. c o — w c o ⟨*uderzając zagłębić, wtłoczyć w co*⟩: **w.** gwóźdź w ścianę, łopatę w ziemię; paznokcie w dłonie; pal w dno rzeki; wbić sobie drzazgę w palec; w. ostrogi w boki konia. **2. w.** kły, zęby; szpony w co, np. w kark zwierzęcia, w łydkę czyją (o psie, wilku, niedźwiedziu); o ptaku drapieżnym ⟨*zapuścić, zagłębić*⟩: Orzeł śmignąwszy wielkimi piórami wbił szpony w grzbiet jagnięcia. *Witkiew. S. Utwory 46.* **3. w.** oczy, spojrzenie, wzrok, źrenice w kogo, w co ⟨*utkwić wzrok w kim, w czym*⟩: **w.** przenikliwe spojrzenie w twarz czyją; wbić nieruchomy wzrok w przestrzeń: Wszyscy wbili oczy w naczelnika z pytaniem, z nadzieją, ze strachem, co powie. *Strug Ojc. 21.* Oczy wbił w ziemię, nie widział nic i nikogo. *Tyg. Ilustr. 28, 1904.* **4.** *pot.* (Choć) zęby wbij w ścianę! ⟨*o sytuacji bez wyjścia: nie można nic poradzić*⟩: Przednówek, że choć zęby wbij w ścianę. *Was. W. Rzeki 186.* Nic taniej nie można? [...] wbij zęby w ścianę, nie można! *Żer. Syzyf. 69.* **5.** *przen.* **w.** komu gwóźdź do trumny ⟨*przypieczętować czyj upadek*⟩. **6. w.** komu klina, ćwiek(a) w głowę ⟨*dać komu trudne zadanie, nabawić kogo kłopotu, zaambarasować kogo czym; dać komu do myślenia*⟩: A to mi wbił klina! Od kilku dni chodzę i rozmyślam, jak mam postąpić. - Aleć mu ćwieka w głowę wbiłem. *Fredro J. Żyw. 38.* Pan mówił o tym z panną Heleną? [...] Bzika pan dostałeś? Będę dziecku ćwiek w głowę wbijał? *Berent Fach. 100.* **7. w.** klin między kogo i (a) kogo ⟨*poróżnić kogo z kim*⟩: Nie można nazywać przyjazną delegacji, która usiłuje wbić klin pomiędzy Polskę a jej naturalnego sojusznika. *Życie Warsz. 136, 1958.* **8. w.** klin(a) w co ⟨*rozbić co*⟩: Zachodzi pytanie, czy Krzyżacy [...] wbiwszy potężny klin w groźną dla ich Olgierdową jedność, intrygowali tylko w obozie Jagiełły. *Szujski Opow. 161.* **9. w.** sobie co do głowy, w głowę: a) ⟨*utrwalić w pamięci*⟩: Znów wraca do książki — znów usiłuje wbić sobie w głowę nazwy, które wydają

mu się niesłychane. *Gomul. Wspom. 146*; b) ⟨*przejąć się jakąś myślą, zaprzątnąć czym umysł, uprzeć się przy czym*⟩: Kiedy sobie raz cokolwiek w głowę wbiła, niełatwo ustępowała. *Orzesz. Bieguny 131.* **10. w.** co komu do głowy, do mózgu; w głowę, w pamięć ⟨*wpoić powtarzając często; sprawiać, żeby dobrze zapamiętał; nauczyć czego*⟩: Gdym był jeszcze smarkaczem, zawsze to w głowę wbijała: Jasiu, strzeż się obłudy. *Boh. Nieroz. 349.* **11. w.** sobie co w pamięć ⟨*zapamiętać co*⟩: Powtarzał chłopczyna dwa wiersze, usiłując bezskutecznie wbić je sobie w pamięć. *Gomul. Wspom. 220.* **w.** sobie w pamięć tysiące reguł. **12. w.** nóż, sztylet, szpadę itp. komu w serce ⟨*zranić, zabić nożem, sztyletem, szpadą; również przen.*⟩: Ja ci zadaję ten cios! Nóż wbijam w serce, które mi wróciło syna. *Żer. Rzeka 177.* **13. w.** komu nóż w plecy ⟨*(za)atakować kogo znienacka, podstępnie*⟩: Nie mogę z nim walczyć w ten sposób, żeby mu wbijać nóż w plecy. *Meis. Wraki 229.* **14.** Coś wbija, wbiło się komu w słuch, w uszy ⟨*utrwala się, utrwaliło się w pamięci słuchowej*⟩: Głos mego nauczyciela wbił mi się w słuch tak dalece, że go i dziś słyszę. *Zag. Chochl. 162.* **15.** *posp.* **w.** co (pajdę chleba, talerz zupy); **w.** w krzyże ⟨*zjeść z apetytem*⟩. **16.** *sport.* **w.** przeciwnikowi gola; **w.** piłkę (do bramki, do kosza) ⟨*trafić piłką do celu (wrzucić piłkę do bramki, do kosza)*⟩. **17. w.** jajko, żółtko (do ciasta) ⟨*rozbijając jajko, wlać zawartość (żółtko) do czego (do ciasta)*⟩. **18. w.** kogo na pal ⟨*kazać zgładzić kogo przez wbicie na pal*⟩: Wezyr zaś przysiągł, że hardego magnata wbije na pal. *Prus Wiecz. 185.* **19. w.** kogo w ambicję ⟨*pobudzać czyją ambicję; uczynić kogo ambitnym*⟩. **20. w.** kogo w dumę, w pychę ⟨*uczynić kogo dumnym, pysznym*⟩: Noszenie kołnierza i krawatki wbijało go w dumę. *Morc. Wyrąb. I, 38.* Nacjonalizm [...] wbijał w ogłupiającą pychę, paraliżującą każde rozsądne, każde uczciwe myślenie. *Osm. Siedem 68.* **21. w.** w k o g o — c o; **w.** w kogo przekonanie o czym (, że...) ⟨*wpoić w kogo jakieś przekonanie*⟩.

wcale 1. *pot.* **w., w.**; być **w., w.** ⟨*o kimś albo o czymś dobrym, ładnym, będącym w dobrym stanie, w dużej ilości itp.*⟩: Ja nie chcę pana prosić o pożyczenie pieniędzy... Nie, moje finanse są jeszcze wcale, wcale... *Ritt. Most 81.* **2. w.** nie ⟨*bynajmniej*⟩: Czy my dla posiedzeń krytycznych zbieramy się? Wcale nie! Przychodzimy zobaczyć się ze znajomymi, pogawędzić. *Sztyrm. Katalept. I, 108.* **3. w.** niczego ⟨*zupełnie nieźle*⟩: Mówiono mi, że śpiewać masz wcale niczego. *Zag. Chochl. 62.* **4. w.** a **w.** ⟨*zupełnie, nic a nic*⟩: Zaledwie oddychać już mogąc, upewniać się zaczęła, że wcale a wcale zmęczoną się nie czuje. *Orzesz. Niemn. II, 115.* **5.** *daw.* **w.** nic, nic **w.** ⟨*zupełnie nie*⟩: Inna lubiłaby się ustroić i zabawić [...] a ta wcale nic. *Jun. Bracia 160.* **6.** *przestarz.* **w.** jaki; dziś jeszcze żywe: **w.** jak ⟨*całkiem, zupełnie*⟩: **w.** dobry, ładny, przyzwoity, ślepy: **w.** do rzeczy itp.: **w.** dobrze, ładnie, nieźle, tanio itp.: Dookoła wzgórza wawelskiego, niżej od niego bieliły się jednak mury wcale licznych świątyń romańskich. *Dobrow. T. Szt. 38.* Widzą, że to człowiek wcale do rzeczy a wielce przyzwoity. *Kremer Listy I, 294.* W ciągu lata nauczył się wcale nieźle mówić po rosyjsku. *Bron. J. Siostrz. 45.* **7.** *daw.* **w.** się bać, gniewać, przerazić, rozumieć, wiedzieć, zapominać ⟨*bardzo, w dużym stopniu; całkowicie, zupełnie*⟩: Postać Nerona wcale mnie przeraziła. *Kras. Hist. 92.* Dzisiaj chce, jutro o tym zapomina wcale. *Zabł. Firc. 89.* **8.** *pot.* Być wcale nie od tego ⟨*nie być przeciwnym temu*⟩: Panna Jadwiga jest wcale nie od tego i byłaby nierozumną, gdyby odrzucała taką partię. *Korz. J. Krewni 344.*

wchodzić, wejść 1. w. c z y m: Coś wchodzi komuś jednym uchem, a wychodzi drugim ⟨*ktoś nie słucha, nie uważa, nie zwraca uwagi na to, co się mówi*⟩: Wszystko, co nie dotyczyło „Uczty" wchodziło Andrzejowi jednym uchem, a wychodziło drugim. *Breza Uczta 65.* **2. w.** d o c z e g o ⟨*mieścić się w czym*⟩: Do walizki już nic więcej nie wejdzie. *SPW.* **3.** *sport.* **w.** do finału ⟨*zakwalifikować się do gry finałowej*⟩. **4. w.** do gazet, pism ⟨*być wydrukowanym, ogłoszonym*⟩. **5.** Coś wchodzi komu do głowy ⟨*ktoś przyswaja sobie jakąś wiedzę; może coś zrozumieć*⟩. **6. w.** do grona ⟨*należeć do grona; być zaliczonym do grona*⟩. **7.** Wejść do historii ⟨*utrwalić się w historii*⟩. **8. w.** do komisji, komitetu ⟨*być członkiem komisji, komitetu*⟩. **9.** Wejść do literatury, do malarstwa ⟨*zostać uznanym za literata, za malarza; swoją twórczością utrwalić się w literaturze, w malarstwie*⟩. **10. w.** do łóżka ⟨*kłaść się*⟩. **11. w.** do repertuaru ⟨*zostać wstawionym do repertuaru*⟩. **12. w.** do rodziny ⟨*stać się członkiem rodziny, spokrewnić się*⟩: Do takiej rodziny wchodząc córka moja musi posiadać wyprawę odpowiednią przyszłemu otoczeniu i stanowisku. *Orzesz. Niemn. II, 54.* **13. w.** do rozmowy ⟨*włączyć się*⟩. **14. w.** do rządu ⟨*zostać ministrem*⟩. **15. w.** do służby ⟨*zacząć służyć*⟩. **16. w.** do spółki ⟨*przystąpić do spółki*⟩. **17.** częściej *ndk* **w.** do sprawy ⟨*łączyć się ze sprawą*⟩. **18. w.** do utworu ⟨*stawać się jego treścią, postacią itp.*⟩. **19. w.** do wojny ⟨*przyłączyć się*⟩. **20.** *przestarz.* **w.** do wojska ⟨*zostać żołnierzem, wstąpić do wojska*⟩. **21. w.** między ludzi ⟨*nawiązywać stosunki z ludźmi, zacząć prowadzić życie towarzyskie*⟩: Trzeba będzie trochę wejść między ludzi, odszukać dawnych znajomych. *Sienk. Połan. I, 129.* **w.** n a c o: **22. w.** na afisz ⟨*być wystawianym w teatrze*⟩: Na afisz Teatru Narodowego wchodzi słynna sztuka Gerhardta Hauptmanna „Futro bobrowe". *Teatr 21, 1952, s. 24.* **23. w.** na drogę (czego, jaką) ⟨*zaczynać postępować, działać, żyć w pewien sposób*⟩. **24. w.** na ekran ⟨*być wyświetlanym w kinach*⟩. **25.** *pot.* **w.** (komu) na głowę ⟨*nic sobie z kogo nie robić; zbyt wiele sobie w stosunku do kogo pozwalać*⟩. **26. w.** komu na hipotekę ⟨*zabezpieczać swoją należność na czyjej nieruchomości*⟩. **27.** *sport.* **w.** na kort ⟨*grać w zawodach tenisowych*⟩. **28.** Wejść na orbitę ⟨*o pojeździe kosmicznym, sputniku: być wprowadzonym na wyznaczony tor*⟩. **29.** Sprawa weszła na porządek dzienny ⟨*jest omawiana*⟩. **30. w.** na scenę ⟨*ukazywać się na scenie, być granym, wystawianym*⟩: W czternaście lat po pierwszych tryumfach w Krakowie wchodzi „Wesele" Wyspiańskiego [...] na „pierwszą scenę polską". *Loren. Dwadz. 406.* **31.** Rozmowa wchodzi na jaki temat ⟨*toczy się koło (jakiegoś) tematu*⟩. **32. w.** na jakieś tory ⟨*zaczynać działać, rozwijać się, toczyć się w jakiś sposób*⟩. **33.** Sprawa wchodzi na wokandę ⟨*jest sądzona, omawiana*⟩. **34. w.** p o d c o: **w.** pod dach męża ⟨*wprowadzać się*

do męża⟩. w. w co: **35.** w. w akcję, w bój ⟨zwykle o oddziałach wojskowych: być wprowadzonym do akcji, do boju; brać udział w czym (w akcji, w boju)⟩. **36.** lotn. w. w chmurę ⟨o samolocie lub pilocie samolotu⟩: Miałem zamiar wejść w chmurę, ponieważ tam można spodziewać się silniejszych noszeń. Skrzydła 27, 1950. **37.** w. w detale, w drobiazgi, w szczegóły ⟨zastanawiać się nad czym, rozważać co szczegółowo⟩: Rozmiar niniejszej rozprawy nie pozwala na to, abyśmy wchodzili w szczegóły. Łoz. Wł. Życie 94. **38.** w. w dom ⟨wprowadzać się, stawać się domownikiem⟩: Młoda dziewczyna wchodzi [...] w mieszczański dom jako służąca. Boy Słowa 111. **39.** w. komu w drogę, w paradę ⟨stawać w poprzek czyim dążeniom, przeszkadzać komu w czym⟩: Będę tam komu w drogę wchodziła. Dąbr. M. SPP. Bezrobocie wśród prawników [...] po cóż ona, materialnie sytuowana dobrze, ma im wchodzić w paradę? Putr. Wrzes. 100. **40.** w. (z kim) w dysputy ⟨dyskutować⟩. **41.** w. w jakąś fazę, w jakiś okres ⟨zaczynać jakąś fazę, jakiś okres; przybierać jakąś fazę⟩: Dyskusje artystów weszły w nową fazę: spokojniejszą i bardziej rzeczową. Brand. M. Spot. 107. Weszliśmy w nowy okres ideałów, mamy przed sobą wszystko do zdobycia! Par. Niebo 82. **42.** (Coś) wchodzi (komu) w głowę ⟨ktoś rozumie, pojmuje, absorbuje⟩: Pokazał dawniejsze lekcje, które były łatwe i jakoś wyjątkowo weszły mu w głowę. Perz. Uczn. 2. **43.** w. w grę ⟨być branym pod uwagę, odgrywać rolę, mieć znaczenie⟩: Może dlatego, że jego osoba wchodzi tu w grę, obawiałby się, iż powoduje nim poczucie własnej krzywdy. Jackiew. Wiosna 170. **44.** w. w koligacje ⟨spokrewniać się⟩. **45.** w. w kolizję ⟨kolidować, nie zgadzać się, popadać w sprzeczność z czym⟩. **46.** w. (z kim) w komitywę ⟨zbliżać się do kogo; zaprzyjaźniać się z kim⟩: Tak gadając wchodzili w coraz lepszą komitywę. Braun Lewanty 66. **47.** w. z kim w kompromis ⟨ustępować, uzgadniać⟩. **48.** w. (z kim) w konfidencję ⟨zbliżać się, poufalić się⟩: Nie chciała, aby weszły w konfidencję z kucharką. Ale to już się stało. Goj. Dziew. I, 21. **49.** w. (z kim) w konflikt ⟨nie zgadzać się z kim; popadać w konflikt⟩. **50.** w. w konszachty ⟨potajemnie porozumiewać się⟩. **51.** w. z kim w kontakt ⟨kontaktować się⟩. **52.** w. z kim w korespondencję ⟨korespondować⟩. **53.** Coś wchodzi (komu) w kości, w krew ⟨coś staje się czyim przyzwyczajeniem, czyją naturą; ktoś nie może się bez czego obejść⟩: Zasady [...] weszły w krew moją i z nią razem w żyłach płyną. Zal. K. Ślub. 387. **54.** pot. (częściej dk) Coś weszło komu w krzyż, w kolano itp. ⟨kogoś boli krzyż, kolano itp.; komuś dokucza krzyż, kolano itp.⟩. **55.** w. w lata ⟨dorastać⟩; w. w podeszłe lata ⟨starzeć się⟩. **56.** w. w lekturę ⟨zagłębiać się; czytać chętnie⟩. **57.** w. w modę ⟨stawać się modnym⟩. **58.** w. w nałóg ⟨stawać się nałogiem⟩. **59.** w. w obieg ⟨krążyć; zostać wprowadzonym do obiegu⟩. **60.** w. w obowiązki ⟨spełniać⟩. **61.** w. z kim w obrachunki ⟨obrachowywać się⟩. **62.** w. komu w oczy ⟨nawijać się komu na oczy, pokazywać się komu⟩: Ten człowiek w tak pamiętnej chwili wszedł jej w oczy. Bał. SPP. **63.** w. w orbitę czego ⟨pozostawać w sferze, w zasięgu czego⟩: Polska przyjęła chrześcijaństwo stosunkowo późno, późno też weszła w orbitę wpływów rozwijającej się na Zachodzie kultury średniowiecza. Wojeń. T. Hist. lit. I, 19. **64.** w. w paragon (z kim) ⟨wchodzić z kim w stosunki jak równy z równym, równać się z kim⟩: Ty chciałeś się z nim równać, do kompanii jego należeć, w paragon z nim wchodzić? Sienk. Pot. III, 333. **65.** w. w poczet ⟨być zaliczanym do jakiejś grupy, jakiegoś zespołu⟩: w. w poczet pracowników instytucji. **66.** w. w (czyje) położenie ⟨starać się zrozumieć (czyje położenie, czyją sytuację; stawiać się w czyje położenie⟩. **67.** w. (z kim) w porozumienie ⟨porozumiewać się⟩. **68.** w. w posiadanie czego ⟨obejmować co w posiadanie, stawać się właścicielem czego⟩. **69.** w. w (czyje) potrzeby ⟨starać się zrozumieć czyje potrzeby; starać się zadośćuczynić czyim potrzebom⟩. **70.** w. w czyje prawa ⟨zaczynać działać zgodnie z prawem przysługującym jakiejś osobie; obejmować co w prawne posiadanie po kim⟩: Pan, który skupił sołtysa, wchodził we wszystkie jego dawniejsze prawa, stawał się sam sołtysem. Balzer Refor. 12. **71.** w. w przyczyny czego ⟨zastanawiać się nad przyczynami czego, analizować przyczyny czego⟩. **72.** w. w przyjaźń (z kim) ⟨przyjaźnić się⟩. **73.** w. (z kim) w przymierze ⟨sprzymierzać się⟩. **74.** w. w przysłowie ⟨stawać się treścią, tematem przysłowia; stawać się przysłowiowym⟩. **75.** w. w rachubę, w rachuby ⟨być w planie, liczyć się; być branym pod uwagę⟩. **76.** w. komu a. w czyje ręce ⟨stawać się czyim udziałem, własnością⟩: Kilka razy zdarzyło mu się, że bardzo korzystne posady same prawie wchodziły mu w ręce. Tyg. Ilustr. 193, 1863. **77.** w. w (czyją, jaką) rodzinę ⟨stawać się członkiem rodziny⟩. **78.** w. w (któryś) rok życia ⟨zaczynać⟩: W dniu, w którym wszedłeś w 20 rok życia, oddaliłeś się od nich. Peip. Lat 360. **79.** w. w (czyją) rolę ⟨przejmować czyje funkcje, odgrywać taką samą rolę⟩: Sama o tym nie wiedząc wchodziła w rolę matki domu. Goj. Dziew. II, 111. **80.** w. w rozmowy ⟨rozmawiać⟩. **81.** w. w siebie ⟨zastanawiać się, pomyśleć nad sobą⟩: Wszedł w siebie i czyn swój krytycznie osądził. Gomul. Miecz II, 133. **82.** w. w skład czego ⟨należeć do czego; stanowić część składową czego⟩: W skład leku wchodzi salicyl. **83.** (częściej dk) w. w czyją skórę ⟨grać rolę kogo, poczuć się kim⟩: Wszedł w skórę wielkiego pana tak łatwo i swobodnie, jakby się w niej urodził. Par. Król 82. **84.** w. w służbę ⟨obejmować służbę⟩. **85.** w. (z kim) w spółkę ⟨należeć do spółki⟩. **86.** w. z kim w spór, w spory ⟨popadać w spór, spierać się⟩. **87.** w. w sprawę ⟨zaznajamiać się ze sprawą, analizować sprawę szczegółowo⟩: Nie będę dalej wchodził w tę sprawę. Skiba Poziom. 37. **88.** w. w jakieś stadium, w jakiś stan ⟨znajdować się w jakimś stadium, w jakimś stanie⟩: Kłótnia weszła w stadium widać najwyższego napięcia, bo trzy głosy szły razem. Brosz. Oczek. 94. **89.** w. (z kim) w stosunki ⟨zawiązywać, nawiązywać stosunki⟩: Namówił mnie, ażeby na parę dni przyjechać do Lwowa i wejść w stosunki z tamtejszymi działaczami. Krzyw. L. SPP. **90.** w. (z kim) w styczność ⟨stykać się⟩. **91.** w. w system ⟨należeć do systemu⟩. **92.** w. w szkodę ⟨o bydle, trzodzie: wchodzić na wypas w cudze pole⟩: Przybyła [...] na służbę jako dziewięcioletnia pasterka i krowy weszły jej w szkodę. Ward. Wyłom 27. **93.** w. w (czyje) ślady ⟨wstępować w czyje ślady, naśladować kogo⟩: Inny byłby dumny, że jest synem takiego ojca, myślałby tylko, jak mu się przypodobać, jak wejść w jego ślady. Krzyw. I. Gorzk.

74. **94. w.** w świat ⟨*być wprowadzonym w życie towarzyskie*⟩: Młody Cedro zimę spędził z ojcem i siostrą we Lwowie, gdzie panna Mery w świat wchodziła. *Żer. Popioły II, 161.* **95. w.** w targi ⟨*targować się*⟩. **96. w.** (z kim) w układy ⟨*układać się, pertraktować*⟩. **97. w.** w użycie ⟨*być używanym*⟩. **98. w.** w wojnę z kim ⟨*zaczynać wojować; popadać w konflikt z kim*⟩: Sam nawet nie wiedział, kiedy wszedł w otwartą wojnę ze swym nauczycielem. *Dygas. Piszcz. II, 106.* **99. w.** w zakres (czego) ⟨*należeć do czego, do jakiejś dziedziny*⟩: Instruowanie młodszych pracowników wchodzi w zakres jego obowiązków. **100. w.** w zatarg ⟨*mieć zatarg*⟩. **101. w.** z kim w zażyłość ⟨*być z kim w zażyłych stosunkach*⟩. **102. w.** (z kim) w zmowę ⟨*być w zmowie*⟩. **103. w.** z kim w związek małżeński ⟨*żenić się lub wychodzić za mąż*⟩. **104. w.** w zwyczaj ⟨*stawać się zwyczajem*⟩: Kąpiele w przerębli weszły w mój zwyczaj. *Fiedl. A. Biz. 28.* **105. w.** z kim w związki ⟨*łączyć się z kim w związki, tworzyć z kim związki*⟩. **106. w.** w życie: a) ⟨*o człowieku: rozpoczynać działalność życiową*⟩: Wchodziłem dopiero w życie, pierwsze kroki czyniłem w rozpoczętym zawodzie. *Orzesz. Wesoła 23*; b) ⟨*uzyskiwać ważność prawną; obowiązywać; zaczyna być realizowanym, stosowanym*⟩: Wchodzą w życie nowe ograniczenia hamujące rozwój przemysłowej gospodarki kapitalistycznej. *Żółk. S. Spór 113.* **107. w.** w czyje życie ⟨*wnikać w warunki czyjego życia*⟩: Znał doskonale swoich parafian, wchodził w ich życie, widział ich wady i nałogi. *Korz. J. Krewni 3.* **108.** Proszę wejść! ⟨*formuła zapraszająca do wejścia, rozkazująca wejść*⟩: Proszę wejść! Co u licha! Drzwi są przecież otwarte... *Winaw. Roztw. 14.*

przysł. **109.** Nim słońce wejdzie, rosa oczy wyje.

wciąć, wcinać 1. *posp.* **w.** co (np. chleb, owoce, mięso) ⟨*zjeść*⟩: Wcinał kiełbasę z kapustą aż mu się uszy trzęsły. **2.** *poligr.* **w.** wiersz, tekst ⟨*odsunąć początek wiersza od lewego marginesu*⟩.

wciągać, wciągnąć 1. w. k o g o d o c z e g o, w c o ⟨*nakłaniać kogo do czego, wprowadzać kogo w co; wdrażać, przyzwyczajać*⟩: w. kogo do swego grona, do rozmowy, do spółki, do współpracy, do współzawodnictwa; **w.** kogo w grę, w pijatykę, w robotę; **w.** kogo do interesów, do lektury, do pracy. Nie próbowano go wciągać do żadnych akcji. *Hertz P. Sedan 217.* Wciągał go zaraz w akcję i w ten sposób ratował przynajmniej pozory swej władzy. *Chłęd. Pam. II, 278.* **2. w.** do kartoteki, do księgi, w księgi ⟨*wpisywać, rejestrować*⟩. **3. w.** co do protokołu, do rachunku, do rejestru ⟨*wpisywać, umieszczać*⟩. **4. w.** kogo do spisku, do sprzysiężenia; w spisek ⟨*wplątywać, mieszać, wikłać*⟩. **5. w.** do walki, do wojny ⟨*zmuszać*⟩. **6. w.** kogo w awanturę, w dyskusję, w spór ⟨*wplątywać, wikłać, mieszać*⟩. **7. w.** kogo w matnię, w pułapkę, w sidła, w zasadzkę ⟨*wplątywać kogo w sytuację bez wyjścia*⟩: Postanowili wciągnąć Szwedów w zasadzkę i nasławszy im fałszywych przewodników, umyślnie zwabili do tego parowu. *Sienk. SPP.* **8. w.** kogo w krąg, w orbitę czego ⟨*pochłaniać coraz bardziej*⟩: Zaczęła mię wciągać w orbitę uroku coraz silniej i głębiej literatura. *Pigoń Komb. 147.* **9. w.** k o g o, c o — n a c o: a) ⟨*ciągnąc wprowadzać (do czego lub na co)*⟩: Otworzono bramę [...] wciągnięto sanie na dziedziniec duży i porządnie utrzymany. *Dyb. B. Pam. 305.* **w.** żagiel na reję; b) ⟨*wkładać, nakładać*⟩: **w.** czapkę, kapelusz na głowę; ubranie na grzbiet; sweter na koszulę, buty na nogi; **w.** dziecku pończochy (na nogi). **10. w.** (kogo, co) na listę ⟨*wpisywać*⟩. **11. w.** co przez co ⟨*wkładać, nakładać*⟩: Wciągała przez głowę ciasną sukienkę. *Braun Lewanty 64.* **12.** Coś wciąga kogo (coraz bardziej) ⟨*coś pochłania, interesuje, absorbuje kogo (coraz bardziej)*⟩: Życie teatralne wciągało ją coraz bardziej; praca wciąga.

wciągać się, wciągnąć się 1. w. się d o c z e g o; w c o ⟨*przyzwyczajać się do czego; wprawiać się w co*⟩: Tu się uczyli wojny [...] strzelali do celu, wciągali się do karności i do trudów wojennych. *Strug Ojc. 261.* Wciągnął się w służbę, ale z każdym dniem dziwaczał coraz bardziej. *Ziel. S. Świt. 182.* **2. w. się** do interesów, do nauki, do roboty.

wcielać, wcielić (się) 1. w. k o g o, c o — d o c z e g o ⟨*włączyć*⟩: **w.** rekruta do armii, do pułku; w. okoliczną wieś, osadę do miasta. **2. w.** w życie ⟨*urzeczywistni(a)ć*⟩: Musiał obejrzeć się za pomocnikiem literackim, który by program jego wcielał w życie. *Żer. Opow. 67.* **3. w. się** w czyn ⟨*dochodzić do skutku, urzeczywistniać się; być wykonywanym*⟩: Odżyła pamięć olimpiady i wcielała się w czyn. *Rudn. H. Spart. 215.*

wcielenie 1. Idealne, wspaniałe, żywe **w.** (czego) ⟨*uosobienie*⟩. **2.** Ekranowe, sceniczne **w.**; **w.** roli ⟨*typ stworzony przez aktora na ekranie, na scenie*⟩: Wszystko cokolwiek byśmy dziś mogli powiedzieć i tak nie odda [...] oszałamiającego artyzmu wszystkich jej [Modrzejewskiej] scenicznych wcieleń. *Solski Wspom. I, 213.* Aktorka, która byłaby zupełnie idealnym wcieleniem tej roli, to byłby fenomen. *Boy Flirt V, 182.* **3. w.** c z e g o (np. marzeń, cnót, dobroci itp.) ⟨*uosobienie*⟩: Każdy musiał ją uwielbiać jako wcielenie dobroci, wdzięku i prostoty. *Zap. G. Drob. 55.* **4. w.** w życie, w czyn (np. pomysłów, idei) ⟨*urzeczywistnienie*⟩. **5.** Być wcieleniem czego ⟨*urzeczywistniać co*⟩: Wszelkie dzieło ludzkie [...] jest tylko wcieleniem jego myśli. *Krasz. Nowe I, 29.* **6.** Widzieć w kim **w.** czego (np. cnót, marzeń, idei).

wcielony 1. Diabeł, szatan **w.**! ⟨*o osobie gwałtownej, podstępnej, złej*⟩: Ignacy, ten diabeł wcielony [...] poprzysiągł mnie zemstę wieczystą i teraz ją wykonywa! *Kaczk. Murd. II, 76.* **2. w.** geniusz, **w.** cnota itp. ⟨*istny(-a); prawdziwy(-a); uosobiony(-a)*⟩: Naród grecki był wcielonym geniuszem sztuki. *Brodz. Estet. 101.*

wcieranie 1. *pot.* Dać, sprawić komu **w.** ⟨*dać nauczkę, burę; dać lanie*⟩. **2.** *pot.* Dostać **w.** ⟨*dostać baty*⟩: Nie uważasz, że czas już na ciebie? Dostaniesz w domu wcieranie. *Twórcz. 12, 1953, s. 95.*

wcięty 1. Bluzka, suknia **w-a**; płaszcz **w.**, fason **w.** (ubrania) ⟨*o kroju zwężonym w pasie*⟩. **2. w.** w pasie, *daw.* w stanie ⟨*o osobie, o stroju: ktoś o smukłej talii*⟩.

wcinać p. **wciąć**

wciskać, wcisnąć 1. w. c o — d o c z e g o, p o d c o, (p o) m i ę d z y c o, w c o, z a c o: a) ⟨*wtłaczać, wpychać siłą*⟩: Podsuwali kubki, wciskali do garści, do gardła przemocą chcieli lać. *Wikt. Papież 129.* - **w.** bieliznę, odzież do walizki. - Sta-

rała się piękne loki to wcisnąć pod czapkę, to przytrzymać rękami na czole. *Dąbr. M. Noce II, 43.* Dłoń zwieszona za zagłówek łóżka napotyka wciśnięty między deski przedmiot. *Szmag. Dymy 45.* - **w.** głowę w poduszki; ręce w kieszenie: Na twarz „figuranta" buchnęły ognie. Z rozpaczą wcisnął odrzucony dar za pazuchę. *Brand. M. Pocz. 40*; b) **w.** c o — d o c z e g o ⟨*wyciskać*⟩: **w.** cytrynę do herbaty. **2.** Palca by nie wcisnął; nie ma gdzie palca wcisnąć ⟨*jest bardzo ciasno*⟩: Prastary, ciasny kościołek zapchany był już tak szczelnie, że palca by tam nie wcisnął. *Żer. Uroda 31.* **3. w.** c o — n a k o g o, n a c o ⟨*nakładać siłą, wtłaczać, pakować co na kogo, na co*⟩: Stara kobieta usiłuje za wszelką cenę wcisnąć na małego, wątłego chłopinę ciasny płaszcz. *Was. W. Obl. 30.* **w.** czapkę, kapelusz na oczy, na głowę, na czoło, na uszy. **4. w.** co komu (np. datek, jałmużnę) do ręki, w rękę ⟨*dawać co komu przemocą, mimo czyichś oporów*⟩: Wcisnąłem mu w garść kawał razowca. *Kłos. Wiosna 76.* **5. w.** co komu na raty, za gotówkę ⟨*zmuszać kogo do kupna czego na raty, za gotówkę)*⟩. **6. w.** komu sztylet, nóż do ręki ⟨*uzbrajać kogo; namawiać, skłaniać kogo do zabójstwa*⟩: Odmowa wsparcia albo wykrycie nadużyć czy nawet szpiegowskiej roboty mogły po roku wcisnąć komuś sztylet do ręki. *Kien. Sapieha 179.* **7. w.** k o g o — do c z e g o (g d z i e); n a k o g o, n a c o ⟨*starać się mimo trudności umieścić kogo gdzie na jakimś stanowisku, na posadzie; popierać kogo usilnie, bez skrupułów, na jakie stanowisko*⟩: Profesor wcisnął go do ministerstwa opieki społecznej. *Breza Mury 11.* Został [...] przez stryja prawie gwałtem wciśnięty na koadiutora biskupstwa warmińskiego. *Moracz. Dzieje V, 235.*

wciskać się, wcisnąć się 1. w. się c z y m ⟨*pakować się, wtłaczać się, wdzierać się pomimo przeszkód, ciasnoty*⟩: Tłum ich [myszy] z pola płynie, wciskają się każdą szparką. *Hertz B. Bajki 244.* - Kurz, chłód wciska się szparami. **2. w. się** d o c z e g o; n a c o; p o d c o; (p o) m i ę d z y k o g o, c o; (p o) m i ę d z y c z y m; p r z e z c o; w c o, z a c o: Wcisnął się do kąta i dalejże majstrować przy tatusiowym zegarku. *Świerszcz. 6, 1952.* Rozpychając się łokciami, wcisnął się do środka zatłoczonej sali. *SPW.* Oszukawszy czujność kościelnego nieraz wciskał się z bandą umorusanych chłopaków wiejskich na chór. *Kłos. Mgła 21.* Dopadła łóżka [...] by się wcisnąć pod kołdrę i kapę. *Nałk. Z. Mił. 165.* Wiatr, zimno wciska się pod ubranie. - Pomiędzy dwie wysokie skały wciskało się morze wąską cieśniną. *Par. Przyg. 13.* Wiatr razem z deszczem wciskał się przez pootwierane drzwi i przenikał mnie do kości. *Reym. Now. I, 283.* W martwotę mieszkania [...] zaczął wciskać się od strony stancji Walentego jakiś szmer. *Twórcz. 8, 1954, s. 103.* Mama porwała nagle Jasia na ręce i wcisnęła się z nim w kąt za szafę. *Bron. J. Siostrz. 4.* **3.** (Głos, jęk) wciska się w uszy. **4.** (Wiatr, ziąb, zimno) wciska się za kołnierz. **5. w. się** d o k ą d (d o c z e g o, n a k o g o, n a c o; w c o) ⟨*pchać się gdzie mimo przeszkód; wślizgiwać się gdzie mimo trudności*⟩: **w. się** do organizacji; **w.** się na dyrektora, na posadę; **w.** się w szeregi. - Czarny charakter wciska się w dom poczciwego jegomości, pozyskuje rękę jego córki. *Boy Flirt III, 132.* **6.** Coś wciska się do duszy, do serca, w duszę, w serce ⟨*ktoś doznaje mimowoli jakiegoś uczucia*⟩: Żal wciska się do serca. **7. w. się** w ubranie ⟨*wpychać się w przyciasne ubranie*⟩. **8. w.** się w czyją łaskę, w czyje tajemnice ⟨*pozyskiwać czyją łaskę mimo oporów; starać się poznać jakąś lub czyjąś tajemnicę*⟩.

wczasy 1. w. letnie, zimowe; niedzielne, świąteczne; **w.** krajoznawcze, lecznicze, robotnicze, pracownicze, ruchome (wędrowne), turystyczne; **w.** pełnopłatne, ulgowe ⟨*wypoczynek urlopowy*⟩. **2.** Skierowanie na **w. 3.** Fundusz Wczasów Pracowniczych [FWP] ⟨*instytucja organizująca wczasy pracowników*⟩. **4.** Dostać, otrzymać przydział na **w. 5.** Jechać, pojechać, wyjechać na **w. 6.** *książ.* Zażywać wczasów; *daw.* wczasu ⟨*odpoczywać*⟩: Pofolgował Beniowski dnia tego załodze [...] i sam też dłużej wczasów zażywał. *Sier. Ocean 151.*

wczesny 1. w-e dzieciństwo ⟨*okres początkowy dzieciństwa*⟩. **2. w-a** godzina, pora ⟨*ranna*⟩. **3. w.** gotyk, renesans itp. ⟨*okres początkowy gotyku, renesansu itp.*⟩. **4. w-e** kwiaty ⟨*wcześnie kwitnące*⟩. **5. w-e** owoce, warzywa ⟨*wcześnie dojrzewające*⟩. **6. w.** ożenek; **w-e** małżeństwo ⟨*małżeństwo w młodym wieku*⟩. **7. w.** pociąg ⟨*odchodzący we wczesnych godzinach, o wczesnej porze dnia*⟩. **8. w-e** stadium czego ⟨*początkowe*⟩. **9. w-a** śmierć ⟨*w młodym wieku*⟩. **10. w-e** średniowiecze ⟨*okres początkowy średniowiecza*⟩. **11. w-a** wiosna, jesień, zima, **w-e** lato ⟨*występujące wcześniej niż zwykle; przedwczesna(-e)*⟩. **12. w-e** wstawanie ⟨*o wczesnej porze*⟩. **13.** Ziemniaki **w-e** ⟨*gatunek wcześnie dojrzewający*⟩. **14.** Wczesnym rankiem ⟨*z samego rana; skoro świt*⟩: Wstał, zerwał się z łóżka wczesnym rankiem; wczesnym rankiem myśliwi wyruszyli na stanowiska. **15.** Od wczesnego dzieciństwa, od wczesnej młodości ⟨*od najmłodszych lat*⟩.

wczoraj 1. Bez **w.** ⟨*o ludziach: bez przeszłości*⟩: Ojciec i matka — otóż i cały rodowód, jak to jest u nas w dziejach nowoczesnych ludzi bez wczoraj. *Żer. Przedw. 9.* **2.** Do **w.**, od **w.** ⟨*do dnia, od dnia poprzedzającego dzień dzisiejszy*⟩. **3.** Nie od **w.** ⟨*od dość dawna*⟩: Znamy się nie od wczoraj. *SPW.* **4.** *żart.* Na **w.** ⟨*o czymś bardzo pilnym, przeterminowanym*⟩: Na kiedy to przepisać? — Na wczoraj.

wczorajszy 1. w-a znajomość ⟨*świeża, niedawna*⟩: Nasza znajomość nie jest, jak mówią, wczorajsza. *Kras. SW.* **2.** *iron.* Szukać dnia wczorajszego; zostawić dzień **w.** ⟨*o kimś, kto sam nie wie, czego szuka*⟩: Jeśli to was przywiodło w tak niebezpieczne miejsce, to jakbyście dnia wczorajszego po próżnicy szukali. *Dąbr. M. Stan. 80.* Szuka, gorliwie czegoś szuka. Czyś ty nie zostawił tam dnia wczorajszego?... pyta groźnie majster. *Gard. Trzech 76.*

wdać się, wdawać się 1. w. się w c o ⟨*wmieszać się w co, wplątać się w co, wtrącić się do czego*⟩: Ma słuszny żal do szkoły, że jej syn wdał się w niepotrzebną aferę. *Korcz. Jan. Bankr. 190.* - **w. się** w bój, w dyskusję, w grę, w interesy, w intrygi, w konszachty, w romans, w spisek, w spory, w (cudze) sprawy. **2. w. się** w pertraktacje, w porachunki, w prośby, w rachuby, w rozmowy, w spekulacje, w swawolę, w targi, w układy, w żarty ⟨*zacząć, pertraktować, rachować się z kim, prosić kogo, rozma-*

wiać, spekulować, swawolić, targować się, układać się z kim, żartować⟩: Wdawał się w targi. Chcieli dziesięć kawałków. *Rudn. A. Morze 161.* **3. w.** się w szczegóły ⟨*omówić, przedstawić co szczegółowo, drobiazgowo*⟩. **4. w.** się nie w swoje rzeczy ⟨*wtrącić się w nie swoją sprawę*⟩: Tylko waść nie odskakuj od sprawy i nie wdawaj się nie w swoje rzeczy. *Rzew. H. Zamek 228.* **5. w.** się w k o g o: a) *przestarz.* ⟨*mieć do czynienia z kim*⟩: Niechbym się tylko wdał w doktorów, a z pewnością bym nie żył. *Prus Lalka II, 108*; b) *pot.* **w.** się w k o g o (z c z e g o) ⟨*być podobnym do kogo pod jakimś względem*⟩: Wiesz przecie [...] jaki z twego ojca niedołęga. Ty będziesz taki sam [...] W ojca się wdałeś. *Krzyw. I. Bunt. 183.* Pokażcie mi to moje chrzestne [...] w ojca się wdało z urody, czy w matkę? *Zar. Ludzie 6.* **6.** Wdać się w kogo jak dwie krople wody ⟨*być zupełnie podobnym*⟩. **7.** *pot.* **w.** się z k i m ⟨*nawiązać znajomość, utrzymywać stosunki*⟩: Jak się wdać z mężczyzną to już z takim, co będzie z niego mąż. *Zap. G. Kaśka 84.* **8. w.** się w (nieodpowiednie) towarzystwo ⟨*nawiązać kontakt, wejść z kim w bliższe stosunki; przebywać, obcować z kimś (nieodpowiednim)*⟩. **9.** *pot.* **w.** się za pan brat z kim ⟨*być z kim w zażyłych stosunkach*⟩: Mama miała mu trochę za złe, że wdaje się za pan brat z panem Stachurskim. *Prus Now. III, 21.* **10.** *daw.* **w.** się z a k i m ⟨*ująć się za kim*⟩: Może Anglia i Francja silnie wdadzą się za nami. *Niemc. Pam. 1830, 64.* **11.** *daw.* **w.** się d o c z e g o ⟨*wtrącać się*⟩: Podżegała ich [...] by inne tą sprawą zatrudnić dwory i przeszkodzić, by się do interesów polskich nie wdawały. *Niemc. Pam. 1830, 149.*

przysł. **12.** Z kim się wdajesz, takim się stajesz.

wdech 1. Głęboki **w.** ⟨*wciągnięcie powietrza w płuca*⟩. **2.** Ćwiczyć w-y i wydechy; zrobić (kilka) wdechów.

wdepnąć 1. w. w c o ⟨*stąpając wejść*⟩: **w.** w błoto, w kałużę. **2.** *posp.* **w.** do baru na jednego ⟨*wstąpić, zajść*⟩. **3.** *posp.* **w.** w awanturę ⟨*znaleźć się w przykrej sytuacji*⟩. **4.** *posp. żart.* **w.** w sakrament ⟨*ożenić się*⟩: Wyraźnie stronił od tych panien, lękając się, żeby czasem nie przyszło „wdepnąć w sakrament" z osobą, której całym posagiem były źrenice jak głębia niebios. *Żer. Opow. 300.* **5.** *posp.* Ale wdepnął ⟨*nie udało się, wpadł*⟩.

wdowa, wdówka 1. Bezdzietna **w. 2.** Ciepła **w.** ⟨*zamożna*⟩: Ubierz się fantastycznie — i złap sobie jaką ciepłą wdowę, co ma pieniążki. *Słow. Czasz. 90.* Długo nie mogli zapomnieć mu tego, że im sprzątnął sprzed nosa taką ciepłą wdówkę. *Bal. Burm. 28.* **3.** *żart.* Słomiana **w.** ⟨*kobieta, której mąż przebywa chwilowo poza domem*⟩: Gdy się jest, jak ja, słomianą wdową, nie można sobie pozwolić na więcej, niż jednowieczorowe flirty. *Nałk. Z. Książę 55.* Kto wie, czy słomiana wdówka, której trzydziestka jeszcze nie wybiła, nie zakręci się koło niego. *Mort. Dni I, 70.* **4. w.** p o k i m: **w.** po nauczycielu, urzędniku, aptekarzu itp; **w.** po dwóch mężach. Ożenić się z wdową. Zostać wdową; zostawić żonę wdową.

przysł. **5.** U wdowy chleb gotowy.

wdowi 1. Grosz **w.** ⟨*niewielka ofiara dana ze szczerego serca, kosztem wielu wyrzeczeń; pieniądze z trudem zebrane*⟩: Musiałem iść na pożegnalny obiad, który za grosz wdowi wyprawiała dla mnie brać literacka. *Sienk. Listy I, 10.* **2.** Stan **w.** ⟨*wdowieństwo*⟩.

wdowiec 1. Bezdzietny, parokrotny **w. 2.** *żart.* Słomiany **w.** ⟨*mężczyzna, którego żona przebywa okresowo poza domem*⟩: A ja jestem słomianym wdowcem — pośpieszył oznajmić Niechcic — żona mi się ostatecznie przeniosła z dziećmi do miasta. *Dąbr. M. Noce III/1, 185.* **3.** Wyjść za mąż za wdowca; zostać wdowcem.

wdówka p. **wdowa**

wdrażać (się), wdrożyć się 1. w. śledztwo ⟨*wszczynać, zarządzać*⟩: Król kazał wdrożyć śledztwo w tej sprawie. *Szeląg. Bałtyk 143.* **2. w.** k o g o w c o a. d o c z e g o ⟨*przyzwyczajać, zaprawiać, przyuczać*⟩: **w.** kogo do pracy, do posłuszeństwa, do służby; **w.** kogo w dyscyplinę życia. **3. w.** c o — w k o g o a. k o m u ⟨*wpajać, wszczepiać*⟩: **w.** w młodzież poszanowanie dla starszych. Wdrażał Konarski swoim wychowankom myśli postępowe i patriotyczne. *Brück. Kult. III, 97.* **4. w.** co komu w serce; **w.** się komu w serce: **w.** młodzieży w serce miłość ojczyzny. - Luba postać dziecięcia tak mocno wdrożyła mu się w serce, że na każde wspomnienie o nim starzec zalewał się gorącymi łzami tęsknoty. *Łoz. Wal. Szlach. III, 99.* **5. w.** się w c o a. d o c z e g o ⟨*przywykać, przyzwyczajać się do czego*⟩: **w.** się w studia; w sztukę czytania; **w.** się do pracy, do nauki. **6. w.** się w pamięć ⟨*wbijać się w pamięć, utrwalać się w pamięci*⟩: Pierwsze przeżycia silnie wdrażają się w pamięć.

wdziać, wdziewać 1. w. c o — n a c o ⟨*włożyć, wciągnąć, ubrać się w co*⟩: **w.** buty, fartuch, koszulę, palto, perukę; pierścień na palec; czapkę, kapelusz na głowę; okulary na nos; **w.** żałobę, kir żałobny. **2. w.** habit (mniszy), **w.** suknię, sukienkę zakonną ⟨*zostać zakonnikiem albo zakonnicą, wstąpić do klasztoru*⟩: Wyzuwszy się ze wszystkiego [...] wdział sukienkę zakonną. *Berent Diog. 171.* **3. w.** mundur ⟨*wstąpić do wojska*⟩: Niegdyś w stolicy sławne pisał ody, potem wdział mundur. *Mick. Tad. 348.* **4. w.** suknię duchowną ⟨*zostać księdzem*⟩: Nie dostawało Kochanowskiemu jak wdziać suknię duchowną, do której go Padniewski uporczywie namawiał. *Krasz. Nowe II, 11.*

wdzięcznie 1. w. uśmiechać się, kłaniać się, stanąć, poruszać się, wypowiadać co ⟨*z wdziękiem*⟩. **2.** Wyglądać **w.** ⟨*przyjemnie*⟩: Chociaż tęga, wyglądała młodo i wdzięcznie. *Twórcz. 7, 1953, s. 23.* **3.** *przestarz.* **w.** wspominać kogo, co, przyjąć co ⟨*z wdzięcznością*⟩: Nie wątpię, kochana córko moja, iż wdzięcznie przyjmiesz przestrogi kochającego ojca. *Kras. Podstoli 123.*

wdzięczność 1. Bezbrzeżna, bezgraniczna a. bez granic, dozgonna, dziecięca, głęboka, miła, najwyższa, należyta, nieograniczona, niewyczerpana, niewygasła, niewymowna, niewysłowiona, osobista, prawdziwa, rzewna, serdeczna, synowska, szczególna, szczera, wieczna, wiekuista, wielka, żywa **w.**; **w.** ludzka ⟨*pamięć o czyjejś przysłudze, o czyimś dobrodziejstwie; uczucie podzięki*⟩. **2. w.** c z y j a: **w.** syna, ucznia, narodu, potomnych. **3. w.** k o m u:

Cześć i wdzięczność wszystkim, bo wszyscy troskliwie chodzili około tej pracy. *Mac. Piśm. III/1, 878.* **4.** **w.** d l a k o g o: Wdzięczność dla ciebie gryzie mię i truje coraz bardziej. *Dygas. Zając 173.* **5.** **w.** d o k o g o: Gdyby się nad tym zastanowił, odczułby wdzięczność do ludzi, którzy go uwolnili od geniusza wymagającego podziwu. *Par. Niebo 28.* **6.** **w.** k u k o m u: Wdzięczność ku mojemu łagodnemu dyrektorowi przymnażała się coraz. *Kras. Podstoli 12.* **7.** **w.** w o b e c k o g o: Wdzięczność narodu bułgarskiego wobec wyzwolicieli wyraziła się również i w tym, iż na miejscach walk wybudowano pomniki wdzięczności. *Wiedza 696, s. 20.* **8.** **w.** względem kogo: Wdzięczność względem nauczyciela, szkoły, rodziców. **9.** **w.** z czyjej strony: Rozpoczął Wielhorski od wynurzeń uczuć wdzięczności ze strony konfederacji za okazaną [...] opiekę. *Kraus. Repn. I, 357.* **10.** **w.** z a c o: Był to ślub wdzięczności za podwójne ocalenie od śmierci. *Szajn. Szkice III, 440.* **11.** Dług, *książk.* dank, wdzięczności. **12.** Dowód wdzięczności; w dowód wdzięczności: Cechna skoczyła po masło i kucharka w dowód wdzięczności poczęstowała ją [...] plackiem. *Goj. Dziew. I, 199.* **13.** Łzy, słowa, uczucie, uśmiech, wyrazy, znak wdzięczności. **14.** Obowiązek wdzięczności. **15.** Odrobina, ogrom wdzięczności. **16.** Dla wdzięczności (robić co): Nie dla wdzięczności pracował [...] uśmiechał się na złość ludzką, którą ciągłym poświęceniem zawstydzał. *Koźm. Pam. II, 238.* **17.** Przez w.; z wdzięczności (robić co): Chyba przez wdzięczność zaliczył go do pocztu Rusinów. *Rol. Trzy 12.* Ubóstwiany, czuł jakby mu się z wdzięczności na czulsze sentymenta zbierało. *Krasz. Chata I—II, 82.* **18.** Z wdzięcznością (robić co, spotkać się); spojrzeć na kogo, wspominać kogo, co z wdzięcznością. Wypił szklankę herbaty, z wdzięcznością przyjął drugą. *Breza Uczta 69.* Rzadko za to spotykała się z wdzięcznością tych, którym świadczyła. *Gorec. Wspom. 25.* **19.** Budzić, chodzić, czuć, mieć, objawiać, obudzić, odczuć, okazać; *daw.* oświadczyć; pobudzać czyją, udowodnić (swoją), uzewnętrznić, wynurzyć, wyrazić, zachować, zdobyć, zjednać, zyskać, żywić w.: Długo serce młodzieńca proste i dziewicze chowa wdzięczność za pierwsze miłości słodycze. *Mick. Tad. 138.* Pracują na ciebie, żebyś w rynsztoku z głodu nie zdechł, a ty nie masz żadnej wdzięczności. *Dygas. Warsz. 223.* Ci nawet, którym służył z takim zaparciem się siebie, nie okazywali mu wdzięczności. *Krasz. SPP.* Oświadczyłem wdzięczność, a nie chcąc, aby na mnie czekano, siadłem natychmiast do karety. *Kras. Podstoli 223.* Będziesz żywił dla nas wdzięczność. *Sienk. SPP.* **20.** (Być) winnym w.: Szczególną wdzięczność winniśmy Zachodowi za rozkwit naszego piśmiennictwa. *Kot Złot. 48.* **21.** Liczyć, rachować, zasłużyć na w.; ubiegać się o w. **22.** Spłacić komu, zaciągnąć u kogo dług wdzięczności. **23.** Dochować, spodziewać się, wyrzec się, wymagać wdzięczności. **24.** Odwoływać się, poczuwać się do wdzięczności; zapewniać o wdzięczności. **25.** Napełniać, płacić, promienieć, przejąć się wdzięcznością: Każde słowo wypowiedziane przychylnie, rozrzewnia ją i napełnia wdzięcznością wielką. *Zap. G. Kaśka 230.* Nawet najbezinteresowniejszy człowiek rad widzi, iż zasługi jego cenią, wdzięcznością płacą, cnotę uznają. *Sienk. Pot. IV, 215.* **26.** **w.** należy się komu; przepełnia, zalewa serce.

wdzięczny ⊕ **1.** ⟨*przejęty wdzięcznością*⟩ **w.** całą duszą, całym sercem; do grobu, do grobowej deski; z (całej) duszy, z (całego) serca. **2.** **w-a** gleba, ziemia, **w-e** pole ⟨*dające plony*⟩: *przen.* Skarbowość polska w ogóle przedstawia wdzięczne pole dla badacza. *Korzon Wewn. III, 2.* **3.** **w-a** pamięć ⟨*wyrażająca wdzięczność*⟩: Rej zasługuje na wdzięczną pamięć, pisał dostępnie dla ogółu i dotykał śmiało zagadnień życia praktycznego. *Maj. Hist. 144.* **4.** **w-a** potomność ⟨*odczuwająca, wyrażająca wdzięczność*⟩. **5.** **w-a** praca ⟨*dająca rezultaty, ciekawa, interesująca*⟩. **6.** **w-a** publiczność, **w.** słuchacz ⟨*chętnie słuchająca(-y); przyjmująca(-y) co; życzliwa(-y)*⟩: Piotr nie był bynajmniej wdzięczną publicznością [...] siedział obojętny [...] i znudzony. *Ritt. Noc. 8.* **7.** **w-e** serce ⟨*uczucie wdzięczności*⟩; wdzięcznym sercem (co przyjąć) ⟨*z wdzięcznością*⟩. **8.** **w-e** zadanie ⟨*przyjemne, interesujące, dające satysfakcję*⟩. **9.** **w.** k o m u; być komu wdzięcznym: Byli mu wdzięczni, że przerwał niemiłą rozmowę. *Krzywosz. Jula 138.* **10.** **w.** z a c o: Ja jestem tylko głęboko Pani wdzięczny za dobrą chwilę w życiu. *Sienk. Koresp. II, 102.*

⊕ **11.** ⟨*pełen wdzięku, pociągający, ujmujący, przyjemny, miły, harmonijny*⟩ **w-e** dziecko; **w.** gest, głos, krok, kształt, ruch, ukłon, uśmiech; **w-a** postać, powierzchowność, poza: Wdzięcznym gestem pokazała gościowi muzyczny instrument. *Orzesz. Klat. 129.* Wdzięczna jej postać uderzała wybujałością wzrostu i delikatną budową. *Urban. Księż. 23.* Kociak przysuwa się do kolan Mei, wdzięcznym pieszczotliwym ruchem ociera się o nią. *Zar. Ludzie 236.* **12.** **w.** w c z y m ⟨*przyjemny, harmonijny*⟩: Koło nóg przebiegła mysz, szary kłębuszek potoczył się na krótkich nóżkach, zwinny i wdzięczny w swym kształcie. *Morc. Inż. 228.*

wdzięk **1.** Cichy, cielesny, cudowny, czarowny, delikatny, drażniący, dziecięcy, dziewiczy, kobiecy, lubieżny, męski, miły, nadobny, naiwny, naturalny, niedbały, nieodparty, nieopisany, niepojęty, nieporównany, niesłychany, niewieści, niewymowny, niewysłowiony, niezrównany, niezwykły, odrębny, oryginalny, osobisty, panieński, pogodny, powabny, powierzchowny, pozorny, przekwitły, przyrodzony, romantyczny, rzeczywisty, specjalny, subtelny, swobodny, szczególny, tajemniczy, ujmujący, ukryty, upajający, uroczy, urzekający, utajony, wielki, właściwy, wrodzony, wyjątkowy, wytworny, zmysłowy **w.**; **w.** artystyczny; poetycki, towarzyski ⟨*powab, urok, czar*⟩: Jakaś łagodność [...] tudzież męski wdzięk i urok przemawia z całej pogodnej twarzy. *Lamus 8, 1910, s. 474.* Ileż w pani młodości [...] co za dowcip i bystrość umysłu, wiele dałaby niejedna z młodych kobiet za taki wdzięk towarzyski. *Dąbr. M. Noce IV, 402.* **2.** Obfite **w-i** ⟨*o obfitych kształtach, obfitej tuszy kobiety*⟩: Jej szlafrok rozchyla się na piersi i ukazuje bielutkie obfite wdzięki. *Hulka Żyrar. 151.* **3.** **w-i** niewieście, wiośniane; **w-i** ciała ⟨*ujmująca powierzchowność, uroda*⟩: Dziwy: ród wielki, a nie dumna, piękna jest a skromna, wdzięki jeszcze wiośniane, a rozsądek siwy. *Tremb. Różne 67.* **4.** **w.** c z e g o: **w.** głosu, młodości, prostoty, urody; **w.** rozmowy; **w.** natury. **5.** **w.** u k o g o: Jaka duma, jaka godność, jaki wdzięk u tych miesz-

czanek. *Poręb. Studia 17.* **6. w.** w c z y m (w k i m): Aż dziw brał, skąd zdobywała się na taki wdzięk w ruchach po ośmiu godzinach ciężkiej fizycznej pracy. *Braun Lewanty 154.* **7.** *żart.* Arsenał, wystawa wdzięków: W jej obejściu nie było nic zalotnego, co by usprawiedliwiało żądzę podobania się jeszcze, ten cały arsenał podrobionych wdzięków. *Morzk. Bożek 41.* Nadobna płeć jak najczęstsze urządza wystawy swych wdzięków i strojów po salonach. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* **8.** Uosobienie wdzięku ⟨*o kimś ładnym, miłym, ujmującym*⟩. **9.** Coś (ktoś) bez wdzięku; nie bez wdzięku: Autor [...] maluje swojskość, proste i nie bez wdzięku obrazy. *Wiśl. Prz. Tyg. Życia 15, 1868.* **10.** Ktoś, coś w całym wdzięku czego: Wchodzi bohatyr piękny, okazały, w całym wdzięku młodości, w całym blasku chwały. *Groza Poezje 190.* **11.** Ktoś, coś z wdziękiem: Dziewczyna z wdziękiem. **12.** Pełen wdzięku; pozbawiony, niepozbawiony wdzięku: Okazała się dziewczątkiem wyjątkowo, nawet zjawiskowo uroczym, pełnym wdzięku. *Orzesz. Listy II/2, 40.* **13.** Oczarowany, urzeczony, zachwycony wdziękiem. **14.** Owiany wdziękiem. **15.** Obojętny, wrażliwy na **w. 16.** Ubogi we **w. 17.** Ufny w (swój, czyj) **w. 18.** Sławny, słynny z wdzięku. **19.** Z wdziękiem (robić co) ⟨*zachowując wdzięk, wdzięcznie, powabnie mówić, poruszać się, skłonić się, ukłonić się, uśmiechnąć się, zapytać o co z wdziękiem*⟩. **20.** Chwalić, dostrzegać, gasić, zadawać czemu, opiewać, podnosić, podziwiać, pomnażać, roztaczać uosabiać, wysławiać czyj, wziąć po kim, zachować, zniszczyć **w.** (również w *lm*): Nie będę naśladowała pewnych matek, które [...] pragną gasić sobą wdzięk swych córek. *Orzesz. Pam. I, 14.* Była trochę blada, co jednak przy błyszczących oczach podnosiło jej wdzięki. *Prus Emanc. II, 91.* Wzięła po matce i wdzięki, i usposobienie. *Dzierzk. Rodzina 51.* **21.** Mieć **w.**: Malicka dała pełnej krwi kobietę, miała ogień, wdzięk, słodycz. *Boy Flirt V, 59.* Nasza zima ma swoje wdzięki. *Krasz. Poeta 166.* **22.** Kupować, obnażać, ofiarować, oglądać, pożerać oczami, sprzedawać swoje **w-i**; łakomić się na czyje **w-i**: Gdzie wiek złoty, gdy za polne kwiaty, za haftowane kłosem majowe sukienki kupowano panieńskie serduszka i wdzięki. *Mick. Son. 179.* Miejmy nadzieję, że kapłanki muz [...] nie będą grywały sztuk polegających na ażurowych kostiumach i na obnażaniu wdzięków. *Sienk. Sprawy 180.* Przybył do Tylży król pruski z małżonką Luizą, której wdzięki ofiarowane Napoleonowi były ceną, za jaką imperator Francuzów nie przystąpił do wymazania Prus z karty Europy. *Sokoł. A. Dzieje I, 282.* Co dzień muszę oglądać wdzięki panny Katarzyny. *Krzyw. I. Bunt 148.* **23.** Dodawać, nabierać, przydawać wdzięku: Lekko przypudrowane popielate włosy, które niby to miały markować sędziwość, dodawały tylko wdzięku świeżej jak róża twarzy. *Boy Flirt V, 60.* Podzielone to pismo na rozdziały [...] przeplatane jest gładkimi wierszykami, które mu wiele przydają wdzięku. *Mac. Piśm. III/1, 803.* **24.** Rozkochać (się), rozmiłować (się) we wdzięku; słynąć z wdzięku. **25.** Składać, złożyć hołd wdziękom czyim. **26.** Czarować, napawać się, nęcić, oczarować, okrasić, podbijać; pozyskać, co; promienieć, przynęcać, pysznić się, tchnąć, uderzać, ujmować, wabić, zachwycać (się) wdziękiem: Roztacza Mistral olbrzymią erudycją, umiejąc [...] okrasić suchy przedmiot poetyckim wdziękiem. *Poręb. Studia 156.* Pysznił się prezes wdziękami i rozumem córki. *Korz. J. Koll. 17.* I latem są rozrywki w Nicei, które wdziękiem i prostotą mogą zachwycić najwybredniejsze gusty. *Żwan Wspom. 12.* **27.** Frymarczyć, przekupywać wdziękami: Traktował podwładnych w najgorszy sposób, pozwalał się przekupywać wdziękami ładnych żon urzędników. *Chłęd. Pam. II, 99.* **28. w.** bije (od kogo, od czego; z czego), ciągnie, czaruje, krasi kogo, pociąga, wabi, zdobi kogo, co; znika: Z ruchów jej, gestów, mimiki bił niewymowny wdzięk. *Orzesz. Niemn. III, 40.* Rysy twarzy miała niezbyt regularne [...] nade wszystko krasił ją wdzięk młodości i świeżości. *Lam J. Kariery 151.*

według, *przestarz.* **wedle 1. w.** k o g o ⟨*zdaniem kogo*⟩: **w.** mnie (niego, nas itp.); **w.** Platona, Arystotelesa, Marksa itp. Według mnie moralność człowieka powinna wynikać z życia, nie z literatury. *Brand. K. Troja 191.* **2. w.** legendy, podania ⟨*jak głosi legenda, podanie*⟩. **3. w.** rozkazu: a) ⟨*zgodnie z rozkazem*⟩: O siódmej mam się według rozkazu zameldować w Komendzie. *Żukr. Dni 9*; b) ⟨*odpowiedź na wydany rozkaz (w wojsku); żart. pot. odpowiedź na polecenie, prośbę*⟩: No chłopcy... Pójdziemy wojować, co? Wedle rozkazu — rześko powiedział Solik. *Was. W. Gwiazdy 20.* **4. w.** wszelkiego prawdopodobieństwa ⟨*prawdopodobnie*⟩.

przysł. **5.** Według (wedle) stawu grobla.

wejrzenie 1. *przestarz.* dziś *książk.* Baczne, bliższe, błędne, błagające, błagalne, chmurne, ciężkie, czułe, desperackie, dowcipne, dumne, dzikie, dziwne, głębokie, groźne, jadowite, kamienne, kose, krótkie, łagodne, łzawe, mądre, mętne, niebiańskie, niemiłe, niepewne, nieprzytomne, niespokojne, obojętne, odważne, ogniste, okrutne, omdlewające, ostatnie, piorunujące, pobieżne, pogardliwe, ponure, poważne, pożądliwe, proste, przeciągłe, przelęknione, przelotne, przenikliwe, przyjazne, pytające, radosne, roztropne, senne, smętne, smutne, surowe, swobodne, szklane, szydercze, śmiałe, tkliwe, twarde, ukośne, wesołe, wściekłe, wzgardliwe, zaciekawione, zimne, zniewalające, zwycięskie **w.**; **w.** spod oka ⟨*spojrzenie, wzrok*⟩; częste **w-a. 2. w.** lwa: a) ⟨*odważne*⟩; b) ⟨*zwycięskie*⟩. **3. w.** n a c o (n a k o g o): Każde wejrzenie na chatę żalem ją napawało. *Krasz. Chata III, 168.* - **w.** na świat. **4. w.** w c o (w k o g o): Wejrzenie w istotę tego zjawiska stanie się możliwe po sporządzeniu modelu Wodniczka. *Demb. J. Posz. 219.* **5.** Ktoś (jakiegoś) wejrzenia; o jakimś wejrzeniu: W. książę litewski jest mężczyzną miernego wzrostu [...] nadobnej twarzy, wesołego wejrzenia. *Szajn. Jadw. III, 137.* Bladolicy, smutny brunet o nieprzytomnym wejrzeniu, jakby dopiero co wstał od mądrych ksiąg, oznajmił [...] że ojciec zaraz przyjdzie. *Kow. A. Rogat. 43.* **6.** Miłość, sympatia, uczucie od pierwszego wejrzenia ⟨*od pierwszego spojrzenia; gwałtowna(-e)*⟩. **7.** Na pierwsze **w.**; od pierwszego wejrzenia; z pierwszego wejrzenia (sądzić); za pierwszym wejrzeniem ⟨*na pierwszy rzut oka; od pierwszego spojrzenia; natychmiast*⟩: Czarne małe oczy na pierwsze wejrzenie zdradzały chytrość i przebiegłość. *Niemoj. J. Wspom. 458.* Prawdziwie szczerze go od pierwszego wejrzenia pokochałem i czuję, że będziemy przyja-

ciółmi. *Krasz. Wędr. 85.* **8.** Jednać, oczarować, pociągać, podobać się, poznać, sądzić, wydawać się jakim od pierwszego wejrzenia, za pierwszym wejrzeniem, z pierwszego wejrzenia: Można by sądzić z pierwszego wejrzenia, że Wiktor Emanuel jest znakomitym gastronomem. *Chłęd. Szkice 118.* Przystępny, za pierwszym wejrzeniem wszystkich serca do siebie pociągał. *Kras. Hist. 78.* **9.** Chwytać, łapać, odwrócić, otrzymać **w.**; rzucić **w.** na kogo, na co; spotkać, wbić w co, wywołać, zrozumieć **w.**; zwrócić **w.** (ku komu, czemu; na kogo, na co); zwrócić na siebie czyje **w.**; ciskać **w-a**: Lud jak wryty stanął i wejrzenie błędne wbił w głazy. *Konopn. Balcer 249.* Gdy zakończyli obradę, wszyscy trzej ku Aldonie smutne zwrócili wejrzenie. *Mick. Konrad 112.* **10.** Ubiegać się o **w.** **11.** Mścić się, okazywać (co), wyrażać (co) itp. przez **w.**; *daw.* mieć jakie, czego **w.** ⟨*wyglądać jak co, być ukształtowanym, ułożonym w jaki sposób*⟩: Koniektury i objaśnienia, nie zawsze dość szczęśliwe wejrzenie miały. *Lel. Polska II, 512.* **12.** Unikać wejrzenia. **13.** Mierzyć, obdzielać, objąć, obrzucać, patrzeć, taksować, otaksować, toczyć, zabijać wejrzeniem; sypać wejrzeniami: Z rzadka podnosił powieki patrząc mu w oczy ciężkim wejrzeniem. *Strug Krzyż III, 7.* Zimnym, jadowitym wejrzeniem otaksowała dwóch osobliwych przybyszów. *Dobrow. S. Not. 63.* Toczyła po pokoju niespokojnym wejrzeniem. *Dąbr. M. SPP.* **14.** Topnieć pod (czyim) wejrzeniem, spotkać się z wejrzeniem: Nigdy w życiu nie spotkał się z podobnym wejrzeniem, było ono łagodne lecz [...] hipnotyzujące. *Prus Now. IV, 80.* **15.** Okazuje się (co) przy bliższym wejrzeniu. **16. w.** (czyje) błądzi; obejmuje kogo, co; obiega; pada na kogo na co; posępnieje; spoczywa, zatrzymuje się na kim, na czym: Senne jego wejrzenie spoczywało na Ryszardzie. *Żer. Nawr. 278.*

wejście ◉ ⟨*miejsce, którędy się wchodzi (drzwi, brama, furtka, przejście itp.)*⟩ **1.** Boczne, drugie, dwudziałowe, frontowe, główne, inne, jedyne, oddzielne, osobne, okazałe, paradne, tajemne **w.**; **w.** kuchenne: Matki jednak wiedziały o drugim wejściu [...] i tamtędy wdarły się do środka. *Grusz. An. Od Karpat 82.* Odnajmuje [...] małą izdebkę z alkierzem z osobnym wejściem. *Krzywosz. Rusał. 126.* Poprowadził go ziemnym korytarzem, gdzie znał jakieś tajemne wejście. *Par. Niebo 62.* **2. w.** d o c z e g o: Wejście do mieszkania było umajone choiną. *Jackiew. Jan 284.* **3. w.** n a c o: Trzy wejścia na scenę łączyły się z trzema garderobami dla aktorów. *Pam. Teatr. 2, 1955 s. 90.* **4. w.** o d c z e g o: **w.** od ulicy, od tyłu, od podwórza, od frontu, od kuchni. Wejście od ulicy szerokiej prowadzi do prywatnych apartamentów starosty. *Bogusz. Polon. II, 261.* **5. w.** p r z e z c o: **w.** przez kuchnię, przez (czyje) mieszkanie, przez przedpokój, przez sień. **6. w.** z c z e g o: **w.** z bramy, z dziedzińca, z ulicy, z podwórza. **7.** Mieć **w.**: Dom z cegły miał pośrodku wejście. *Meis. Sześciu 193.* **8.** Otworzyć, rozewrzeć **w.**: Mieszkania w bursach były tego rodzaju, iż wejście do nich można sobie było nożem otworzyć i wchodzić do nich o każdej porze. *Ptaś. Żak. 136.* **9.** (O)zdobić, ubrać, umaić **w.**; tarasować, wskazywać, zamykać, zasłaniać **w.**: Szeroki wał ułożony z głazów zebranych na szczycie zamknął jedyne wejście na górę. *Rudn. H. Spart. 105.* Wejście zdobił umieszczony w sklepionej niszy posąg bachantki z białego marmuru. *Pam. Teatr. 2, 1955, s. 96.* **10.** Bronić, pilnować, strzec wejścia. **11.** Iść, przyjść, wpaść, wpuścić kogo wejściem: Przyszedł jak zwykle wejściem od kuchni. *Nałk. Z. Gran. 234.* **12.** Umieścić koło, obok, około, wprost wejścia; przy wejściu; u wejścia; nad, przed wejściem: Umieszczoną nad wejściem popękaną szybką zajrzała półdziecięca twarzyczka. *Oppman Pieśń 28.* **13.** Cisnąć się, czekać, stać, umocować (co), zatrzymać się, znaleźć się przed wejściem, przy wejściu, u wejścia, wprost wejścia: Chwyciwszy za łańcuchy umocowane u wejścia, nagłym, błyskawicznym szarpnięciem wciągają łódkę do wnętrza. *Par. Wios. 161.* **14. w.** prowadzi dokąd, znajduje się gdzie.

◉ **w.** ⟨*możność wejścia, wstęp*⟩ **15.** Bezpłatne, płatne; gwałtowne, nagłe, trudne, wspólne **w.**: Park Kultury i Odpoczynku jest to normalny ogród miejski [...] wejście jest bezpłatne. *Lep. Sybir 54.* **16.** *sport.* Szczytowe **w.**; **w.** wysokogórskie: Uzyskaliśmy ostatecznie w zespole Sekcji Alpejskiej Grenoble trzy wejścia szczytowe, a w tym i na najwyższy szczyt masywu Oisans. *Wierchy 1938, s. 106.* **17.** *przestarz.* **w.** księżyca, słońca ⟨*wschód*⟩. **18.** Bilet, karta wejścia: Wprowadził mnie do kasyna nawet bez karty wejścia. *Weys. Józ. Żywot 270.* **19.** Ułatwić, uzyskać **w.** **20.** Ustąpić, zaniechać, wejścia. **21.** Płacić za wejście ⟨*za wstęp*⟩. **22.** *przestarz.* Obaczyć, zobaczyć, spojrzeć, zauważyć itp. za pierwszym wejściem: [Ogrody] tak były rozrządzone, iż za pierwszym wejściem wszystko było obaczyć można. *Kras. Podstoli 8.* **23. w.** czyje przerywa co, wywiera wrażenie: Dyskusję i zakład przerwało wejście majstra. *Gard. Trzech 17.*

wejść p. **wchodzić**

weksel 1. w. ciągniony a. trasowany, dyskontowany, protestowany, redyskontowany, własny; sola **w.**; **w.** bez pokrycia; **w.** na x złotych ⟨*pisemne zobowiązanie (wystawione na specjalnym blankiecie) do zapłaty okazicielowi oznaczonej sumy w oznaczonym terminie*⟩. **2. w.** in blanco ⟨*podpisany bez podania sumy pieniędzy*⟩. **3.** Oddać **w.** do protestu. **4.** Płacić, podpisać, poręczyć, sfałszować, sprolongować, wykupić, wystawić, (za)protestować, (z)dyskontować, zrealizować, żyrować **w.**; skupywać weksle. **5.** Pożyczać (pieniądze, jakąś sumę) na **w.** **6.** Protestować **w.** ⟨*stwierdzać urzędowo niewykupienie weksla*⟩.

wełna 1. w. biała, ciemna, szara, czarna; kolorowa ⟨*barwiona*⟩; cienka, gruba, kręcona, niewydajna; puszysta, stuprocentowa; w. dwuskrętna, dywanowa; **w.** angorska, kozia, merynosowa, owcza, wielbłądzia ⟨*miękki, kręcony włos niektórych zwierząt*⟩. **2.** *włók.* **w.** czesankowa ⟨*gładka wełna o długim włosie, używana do wyrobu wysokogatunkowych tkanin*⟩. **3. w.** drzewna ⟨*cienkie wiórki drzewne używane do opakowań*⟩. **4.** *włók.* **w.** ponowna ⟨*wtórna, otrzymywana ze starych skrawków wełnianych i półwełnianych*⟩. **5. w.** surowa, potna ⟨*nie oczyszczona*⟩. **6. w.** szklana ⟨*cienkie nitki szklane, używane do izolacji*⟩. **7. w.** zgrzebna ⟨*gruba wełna, używana do wyrobu ciepłych tkanin*⟩. **8. w.** żużlowa ⟨*lekki, porowaty, ognioodporny materiał otrzymywany z płynnej lawy żużla wielkopiecowego, używany do izo-*

lacji⟩. **9.** *przen.* **w.** włosów. **10.** Kłębek, motek wełny ⟨*kłębek nici wełnianych*⟩. **11.** Kupon wełny ⟨*kupon materiału wełnianego*⟩. **12.** Garnitur, suknia z wełny ⟨*z materiału wełnianego*⟩. **13.** Koc, materiał, tkanina z wełny ⟨*z nici wełnianych*⟩. **14.** Kożuch, serdak wełną do góry. **15.** *posp.* Wełna nie wełna (byle kicha była pełna) ⟨*o jedzeniu: jeść byle co nie wybredzając, byle dużo*⟩. **16.** Czesać, gremplować, prząść, skubać wełnę; strzyc wełnę z baranów (z owiec).

wena 1. w. humorystyczna, literacka, oratorska, pisarska, poetycka ⟨*zapał, natchnienie, werwa*⟩: Gdybym był w humorystycznej wenie, to by mię bardzo zabawił ten list. *Żmich. Narc. 169.* Czuć w sobie wenę literacką. **2. w.** d o c z e g o: Pasjami lubię obrazy; lecz gdy słyszę taką cenę, tracę do malarstwa wenę. *Rodoć Piosnki 215.* Czuć wenę do czego: Czuję w tej chwili szczególniejszą wenę do wywnętrzania się. *Sztyrm. Pow. II, 163.* **3.** Być w wenie: Zagrajmy w szachy. Jestem w takiej wenie, że dam panu mata jak stało. *Życie Lit. 18, 1954.* **4. w.** (poetycka) nie dopisuje komu; opuszcza, opuściła kogo; służy, sprzyja komu.

wenecki 1. Diabeł **w.**: a) ⟨*osoba dziwacznie przybrana; cudak, dziwak*⟩; b) ⟨*wyzwisko*⟩: Ruszaj precz, ty diable wenecki: czemu mącisz spokój mego domu? *Kaczk. Murd. II, 10.* **2.** Koronki **w-e** ⟨*o fantastycznym wzorze kwiatów, liści itp.*⟩. **3.** Okno **w-e** ⟨*szerokie, trójskrzydłowe*⟩. **4.** Straszydło **w-e** ⟨*potwór*⟩: Ni to jeż, ni to sowa, czyste Boże odpuść straszydło weneckie. *Chodź. Pisma II, 35.*

werwa 1. Błyskotliwa, młodzieńcza, ogromna, osobista, niezwykła, szalona **w.**; **w.** komiczna, literacka, narracyjna, piosenkarska, satyryczna **w.** ⟨*ożywienie, zapał, energia, temperament, wigor*⟩. **2.** Pełen werwy (narrator, mówca; styl). **3.** Z werwą (grać, śpiewać, tańczyć; mówić, pisać, opisywać co; pracować): Począł mówić z werwą. *Dan. SPP.* **4.** Odzyskać, stracić werwę. **5.** Wpaść, wpadać w werwę: Wpadam w werwę i recytuję bezwiednie te uwagi, jakimi zapisywałem marginesy książek. *Berent Fach. 101.* **6.** Nab(ie)rać werwy; kipieć, nadrabiać (braki gry), tryskać werwą. **7. w.** opuszcza, opuściła kogo.

wesele 1. Chłopskie, huczne, krakowskie, sute, szumne, świetne, uroczyste, wspaniałe **w.** ⟨*uroczystość obchodzona na cześć nowożeńców połączona z wystawnym przyjęciem, czasem z tańcami; gody weselne*⟩: Chutor istotnie był niedaleko, a stary Bondar bogaty, więc i wesele było szumne. *Sienk. Ogn. III, 63.* **2.** Srebrne, złote; brylantowe **w.** ⟨*obchód 25, 50, 75 rocznicy ślubu*⟩. **3.** Stroi się, wystrojony jak na **w. 4.** Iść do bitwy (do ataku itp.) jak na **w.** ⟨*odważnie, uroczyście, wesoło*⟩: Szli do bitwy ze śpiewaniem jak na wesele. *Sienk. Ogn. IV, 97.* **5.** Sprawić, urządzić, wyprawić (komu) **w.**; *przestarz.* odprawić **w.**: Godzi się przecież odprawić wesele. *Kaczk. Olbracht. III, 87.* **6.** Kat wam (ci, jemu, jej itp.) sprawi, wyprawi **w.** ⟨*źle się to dla was skończy*⟩: Mówię ci dziewko, żebyś uciekała od Panicza; bo jak się poznacie, to kat wam wesele wyprawi. *Sztyrm. Katalept. II, 54.* **7.** *iron.* Poczekaj, ja ci (mu, wam itp.) sprawię **w.** ⟨*w pogróżkach: ja ci dam, ja cię obiję*⟩: A żeby cię pokręciło [...] poczekaj ja ci sprawię wesele — będziesz ty pamiętał Wincentego Pypcia, jako jest jeszcze mocny w garści. *Jun. Antrop. 222.* **8.** (Za)prosić kogo na **w. 9.** Czynić przygotowania do wesela. **10.** Do wesela się zgoi ⟨*zagoi się szybko, o cierpieniu (fizycznym lub moralnym): szybko się zapomni*⟩: Złożył mu złamaną rękę i nastawił zwichniętą nogę. — Do wesela się zgoi. *Meis. Arkt. 79.* **11.** Dom rozbrzmiewa weselem ⟨*uciechą, radością*⟩. **12.** Oblicze, oczy czyje; twarz czyja jaśnieje, jaśnieją; promieniuje, promieniują weselem ⟨*rozradowaniem, radością*⟩: Każde oblicze jaśnieje weselem. *Rewol. 124.* Oblicze dziewczyny promieniowało weselem. *Choj. Alkh. III, 55.* **13.** Oczy czyje błyszczą, błysnęły weselem ⟨*radością*⟩. **14.** Grać, tańczyć; wytańczyć się na weselu. **15.** Odsłużę ci się na weselu ⟨*odwdzięczę ci się*⟩. *SW.* **16.** Jedzie **w.** ⟨*orszak weselny*⟩. **17. w.** odbyło się ⟨*uroczystość weselna*⟩. **18. w.** strzela, strzeliło komu z oczu; **w.** tryska komu z oczu, z twarzy.

przysł. **19.** Obędzie się cygańskie wesele bez marcypana(-ów). **20.** Starość nie radość, śmierć nie wesele.

weselić Coś (widok jakiś) weseli oczy (czym) ⟨*cieszy, raduje*⟩: Gdzieniegdzie weseliły oczy dąbrowy i olszyńce. *Sienk. Krzyż. I, 48.*

weselić się 1. w. się jak dziecko, jak ptaszek ⟨*cieszyć się, radować się*⟩. **2. w.** się — c z y m: **w.** się muzyką, śpiewem. **3.** *książk.* Serce (czyje) się weseli ⟨*ktoś się raduje, cieszy*⟩.

wesoło Na **w.** ⟨*w sposób wesoły, w atmosferze pogody*⟩: Popłakaliśmy się, ale jakoś na wesoło. *Krasz. SW.*

wesołość 1. Dziecięca, dziecinna, gwarna, hałaśliwa, jowialna, krzykliwa, łzawa, niefrasobliwa, niekłamana, niewymuszona, ogólna, pogodna, pusta, radosna, rubaszna, swawolna, szalona, szczera, sztuczna, szumna, wymuszona, żywa **w.** ⟨*pogodny, radosny nastrój; radość, uciecha, beztroska, dobry humor*⟩. **2.** Wybuchy wesołości. **3.** Budzić, odzyskać, podzielać czyją, stracić, udawać, wnieść, wnosić z sobą, wywołać **w.**; silić się na **w.**; wpadać, wpaść w **w. 4.** Pobudzać kogo do wesołości. **5.** Odznaczać się, tryskać wesołością. **6. w.** bije od kogo, z czyich oczu, ciągnie, chwyta, ujmuje kogo; jaśnieje w (czyich) oczach; ogarnia kogo, owładnęła kim, ożywia czyje oczy, porywa kogo, znika (z czyjej twarzy): Wesołość ogarnęła wszystkich. *Sienk. Wolod. I, 79.*

wesoły 1. w-a anegdota; **w.** kawał ⟨*rozweselająca(-y); śmieszna(-y)*⟩: Myślałam, że [...] lubisz wesołe kawały. Wszyscy je lubią ... przecież takie śmieszne ... *Reym. Now. V, 124.* **2. w-a** barwa, **w.** kolor ⟨*jasna(-y), żywa(-y)*⟩. **3. w.** błysk, ognik (oczu a. w oczach); **w-a** mina; **w-e** oczy; **w-e** spojrzenie, **w-a** twarz ⟨*świadczący(-a,-e) o wesołości*⟩: Wesoły błysk zamigotał mu w oczach. *Ziel. S. Pol. 306.* W jego kosych oczach zamigotał wesoły ognik. *Breza Uczta 323.* **4. w-e** miasteczko ⟨*teren zabaw ludowych z urządzeniami rozrywkowymi, jak: karuzela, strzelnica, młyny diabelskie, beczki śmiechu itp.*⟩: Wachty wolne od służby wysypały się na ląd, aby odwiedzić pobliskie lodziarnie i bary mleczne, zajrzeć do wesołego miasteczka i spróbować szczęścia w kioskach z automatami. *Meis. Sześciu 224.* **5. w.** ogień, pło-

mień ⟨*jasny, trzaskający, rzucający iskry*⟩: Wieczorem [...] wesoły ogień hałasuje za drzwiczkami pieca. *Waś. W. Pierw. 5.* **6. w.** pokój ⟨*jasny*⟩. **7. w-e** słońce, światło ⟨*jasne*⟩. **8.** Wesołych świąt. Życzę wesołych świąt ⟨*formułki życzeń świątecznych*⟩. **9.** Wesołej zabawy! Życzę wesołej zabawy ⟨*formułka życzenia przyjemnej zabawy*⟩: No, żegnam pana, wesołej zabawy. Podał rękę dziedzicowi, który z pośpiechem opuścił pokoik wracając na salę balową. *Prus Plac. 120.* **10. w.** do (aż do) pustoty, do (aż do) rubaszności: Elsia, zwykle wesoła aż do pustoty, była tego dnia melancholicznie usposobiona. *Lam J. Głowy III, 88.* **11. w.** z natury, z usposobienia. **12. w.** jak ptak, jak ptaszek, jak ptaszę; jak szczygieł; jak śpiew skowronka; jak wiosenne słońce; **w-a** jak gazela: Szczęśliwe one, wesołe jak ptaszęta, wszystko je bawi i zajmuje. *Jun. Now. 233.* **13.** Coś wesołego (powiedzieć, opowiedzieć) ⟨*wesołe wydarzenie; wesołą przygodę, wiadomość, anegdotę*⟩: Nawracała kilkakroć do linijki, żeby o coś zapytać albo coś wesołego powiedzieć. *Żer. Przedw. 155.* **14.** Udawać wesołego. **15.** (Po)czuć się, wydawać się, stać się wesołym.

przysł. **16.** Gospodyni wesoła, gdy ma gości dokoła. **17.** Goły, ale wesoły; głupi, ale zdrów.

wesprzeć, wspierać 1. w. k o g o, c o ⟨*dopomóc komu, wspomóc kogo*⟩: **w.** biednego, potrzebującego, sierotę, ubogich; **w.** nędzę. **2. w.** k o g o — c z y m ⟨*przyjść z pomocą materialną lub moralną*⟩: **w.** kogo, chlebem, kawałkiem chleba, datkiem, jałmużną, ofiarą, pieniędzmi, pomocą, zapomogą; **w.** żołnierzem, wojskiem; **w.** czynem, przykładem, radą: Miasto obronne, gdzie się byli schronili Rzymianie niektórzy po klęsce, żołnierzem swoim wsparł i osadził. *Kras. Życia VIII, 180.* **3. w.** k o g o — p r z e c i w k o m u (c z e m u) ⟨*popierać kogo, pomagać komu przeciw komu*⟩: Część dawnych mieszkańców Lakonii [...] zaprzestała walki za cenę łagodniejszego stosunku zwycięzców, których nawet wspierała przeciw walczącym do ostatka współplemieńcom. *Hist. star. 75.* **4. w.** k o g o — w c z y m ⟨*pomóc komu w czym*⟩: **w.** kogo w biedzie, w chorobie, w niemocy, w potrzebie, w walce, w zamiarach. **5.** *daw.* **w.** konia ostrogą ⟨*dać bodźca*⟩.

wesprzeć się, wspierać się 1. w. się c z y m ⟨*podeprzeć się czym*⟩: **w.** się kijem, laską; łokciem, plecami, ramieniem, ręką. **2. w.** się n a k i m, n a c z y m; o k o g o, o c o ⟨*oprzeć się*⟩: **w.** się na kiju, na lasce; na łokciu, na ramieniu, na ręce; **w.** się na stole; **w.** się o ścianę. Wsparła się o drzewo. *Bart. SPP.* Przymknął powieki, o poręcz się wsparł, żeby nie upaść. *Gomul. Ciury III, 112.* **3.** *przen.* **w.** się na kim ⟨*znaleźć w kim oparcie moralne, zdać się na kogo*⟩: Zapragnęłam wtedy [...] wyspowiadać komuś najskrytsze głębie ducha, wesprzeć się na kimś. *Orzesz. Klat. 48.* **4. w.** się pod boki ⟨*ująć się rękami pod boki*⟩. **5. w.** się u c z e g o: **w.** się u kominka, u stołu. **6.** (częściej *ndk*) **w.** się wzajem, wzajemnie ⟨*pomagać sobie wzajemnie*⟩: Czuli, że dłonie ich nie rozłączą się nigdy i wspierać się będą wzajem w doli i niedoli. *Orzesz. Eli II, 57.*

westchnąć, wzdychać 1. w. boleśnie, cicho, ciężko, głęboko, mocno, ukradkiem, żałośnie; **w.** przez sen; w duchu; **w.** z głębi piersi; z głębi serca; **w.** z żalem ⟨*odetchnąć głęboko*⟩. **2.** Westchnąć d o k o g o, d o c z e g o ⟨*z westchnieniem zwrócić się do kogo*⟩: Los zawistny zrządził, że w smutnej godzinie, jeśli ty westchniesz do mnie, ja będę w Lublinie. *Bart. A. Niew. 27.* Dafne [...] westchnęła do Zeusa, żeby ją w drzewo zamienił. *Siem. L. Dzieła I, 38.* **3. w.** do Boga. Westchniesz sobie, mój kochanku, do rodzinnej lubej chatki. *Ziel. G. Poezje I, 254.* **4.** Wzdychać d o k o g o (do kobiety) ⟨*zalecać się, podkochiwać się*⟩: Wciąż do panny wzdychał po kryjomu i pisywał o niej wierszy sporo. *Bał. Poezje 54.* Panu Wołodyjowskiemu przesunął się przez pamięć cały szereg panien, do których już wzdychał w życiu. *Sienk. Pot. I, 127.* **5.** Wzdychać d o c z e g o, z a c z y m ⟨*pragnąć czego*⟩: **w.** do pokoju, do posady, do spokojnego życia, do wojny; **w.** za pokojem. Wzdychał za czymś dawnym i widać niepowrotnym. *Żer. Opow. 255.* **6. w.** n a d k i m, n a d c z y m ⟨*westchnieniem wyrażać żal*⟩: Ioas często cmokał wargami i wzdychał nad tępą głową Jakubka. *Brand. K. Sams. 47.* Nieraz wam tu przyjdzie westchnąć nad przewrotnością naszą. *Krasz. Brühl 113.* **7.** Westchnąć z a k o g o: **w.** za czyją duszę ⟨*pomodlić się*⟩: Jeśli zginę, ty jeden westchniesz za mą duszę. *Mick. Tad. 221.* Westchnijcie i za mnie. Macie swobodę i czas. *Mick. Listy II, 415.* **8.** Wzdychać za kim ⟨*westchnieniami objawiać tęsknotę za kim*⟩: Ciągle za nim wzdycha, bo żyć bez niego nie może. *SPP.*

westchnienie 1. Ciche, ciężkie, głębokie, głośne, głuche, gorące, odruchowe, ostatnie, pobożne, przeciągłe, sentymentalne, serdeczne, skryte, smutne, strzeliste, szczere, tłumione, żałosne **w.**; dziewczęce, miłosne **w-a** ⟨*głębokie odetchnienie będące wyrazem smutku, pragnienia, wzruszenia itp.; w lm pragnienia, myśli związane z kim, z czym; zabiegi o czyje względy*⟩: Po odruchowym ironicznym westchnieniu pod adresem rodziny pani Smolicka od razu uznała za stosowne usprawiedliwić te nienormalne stosunki. *Perz. Uczn. 108.* A z ust, wraz z ostatnim westchnieniem, wybiegło jedno tylko słowo. *Gomul. Mieszczka 159.* **2. w.** ulgi, żalu; *przen.* **w.** wiatru. **3. w.** d o k o g o, d o c z e g o: **w.** do ukochanej, do nirwany. **4. w.** z a c z y m: Po wyładowaniu westchnień za ubiegłymi laty. *Żer. SPP.* **5.** Z westchnieniem (ulgi) ⟨*odpowiedzieć, zrobić co, przyjąć co*⟩. **6.** Dobyć (z piersi); posłać komu, czemu; (s)tłumić, wydać **w. 7.** Pierś (piersi) podnosi się (podnoszą się) westchnieniem. **8. w.** dobywa się, wydobywa się, wyrywa się z czyjej piersi; rozdyma piersi: Tłumione westchnienia wyrywały się z jej piersi. *Sarn. Febr. 73.*

wesz 1. w. głowowa, łonowa, odzieżowa, ubraniowa ⟨*owad bezskrzydły pasożytujący na ssakach*⟩: Podobnie jak komar roznosi zarazki malarii, wszy odzieżowe są roznosicielkami zarazków tyfusu plamistego. *Werner. Człow. VII, 116.* **2.** Mieć wszy ⟨*być zawszonym*⟩. **3.** *pot.* Rzucać się, skakać jak **w.** na grzebieniu: Idiota. Skakał jak wesz na grzebieniu i doskakał się! *Twórcz. 7, 1954, s. 66.* **4.** Trzymać się czego, jak **w.** kożucha ⟨*trzymać się czego uporczywie*⟩. **5.** Wytrząsać wszy z czego (np. z odzieży). **6. w-y** chodzą, łażą po czym (po ubraniu, po pościeli); jedzą, *wulg.* żrą kogo, pasożytują na kim, na

czym (na człowieku, na zwierzęciu); oblazły kogo, roznoszą tyfus; zalęgły się komu (we włosach).

wet 1. Oddać, odpłacić **w.** za **w.** ⟨*odpłacić tym samym, pięknym za nadobne*⟩: Chciałem ci oddać wet za wet, zniewagę zgładzić zniewagą. *Bełc. Kmita 92.*
przysł. **2.** Wet za wet, darmo nic — byka za indyka. (*Fredro A.*).

wetknąć, wtykać 1. **w.** c o — d o c z e g o ⟨*wsunąć, wepchnąć*⟩: **w.** komu parę groszy do ręki; **w.** sobie palec do buzi (o dziecku). **2.** *pot.* **w.** c o g d z i e ⟨*wsadzić, wścibić, zapodziać*⟩: Gdzieżeś wetknął rękawiczki, że ich znaleźć nie mogę? *SW.* **3. w.** c o — m i ę d z y c o: **w.** pyszczek między łapy (o zwierzęciu). **4. w.** c o p o d c o, w c o, z a c o ⟨*wsadzić, włożyć*⟩: **w.** książkę pod poduszkę; **w.** palce we włosy; kluczyk w kłódkę, w dziurkę (od zamka); **w.** (komu) papierosa w usta; **w.** świecę w lichtarz, korek w butelkę; **w.** ręce w kieszenie; **w.** ręce za pas, zawiniątko za pazuchę. **5.** *pot.* w. co komu w łapę ⟨*dać łapówkę*⟩. **6. w.** kij w mrowisko ⟨*wywołać zamieszanie, poruszenie*⟩: Pokład „Narwiku" wyglądał jak mrowisko, w które został wetknięty kij. *Balc. Ocz. 38.* **7.** Nie było gdzie palca wetknąć, nie ma gdzie szpilki wetknąć, nie dałoby się wetknąć szpilki, szpilki byś nie wetknął, ani szpilki wetknąć ⟨*o wielkim ścisku, tłoku*⟩: Przez zbity tłum, gdzie już jak to mówią, nie było gdzie palca wetknąć, przedzierać się zaczął szereg ułanów. *Żer. Char. 139.* Panowało jednak tak straszliwe przepełnienie, że do wnętrza nie dałoby się wetknąć szpilki. *Krzyw. I, Dzieci 112.* Zjazd był wielki, a mieścina bardzo mała, w gospodach ścisk taki, że i szpilki byś już nie wetknął nigdzie. *Łoz. Wł. Narwoj. 58.* Tłok w lokalu, ani szpilki wetknąć. *Twórcz. 5, 1955, s. 13.* **8.** *pot.* **w.** nos gdzie, w co a. do czego ⟨*wejrzeć w co, wtrącić się, wmieszać się do czego*⟩: Miasta miały swe przywileje i tak przy nich stały, że rycerzom i nosa nie wolno było wetknąć w ich sprawy. *Kaczk. Olbracht. III, 208.* Przy biurku ktoś całą robotę załatwił, zamiast wetknąć nos do każdego worka. *Żukr. Zioła 85.* Nos wtyka w nieswoje sprawy. *Poraz. Kich. 50.* Marianna nie przywykła, żeby jej kto do balii nos wtykał, pobiegła na górę cała w ogniach. *Konopn. Now. III, 157.* Żadna kucharka nie lubi, gdy jej ktoś nos wtyka w garnek. *Teatr 21, 1952, s. 18.* **9.** *pot.* **w.** nos w gazetę, w książkę, w papiery ⟨*zagłębić się w czytaniu, studiowaniu*⟩: Usiadł przy biurku i wetknął nos w papiery. *Żer. Opow. 9.* **10. w.** nos w każdy kąt ⟨*obejrzeć dokładnie*⟩: Przechadzał się po domu, wtykając nos w każdy kąt. *Górs. H. Czarn. 92.* **11.** (częściej *ndk*) **w.** swoje trzy grosze w co ⟨*wtrącać się do czego, do cudzych spraw*⟩: Nie proszony wtykał swoje trzy grosze w rodzinne życie uczciwych Francuzów. *Pytl. Pożegn. 109.*
przysł. **12.** Nie wtykaj (nie można wtykać) nosa do cudzego trzosa ⟨*nie należy wtrącać się do cudzych spraw*⟩.

weto (veto) 1. Liberum veto ⟨*dosłownie: wolne nie pozwalam; zasada jednomyślności uchwał sejmowych w Polsce XVII—XVIII w. umożliwiająca na skutek protestu jednego posła zerwanie sejmu*⟩. **2.** Prawo weta ⟨*przysługujące głowie państwa prawo odmowy zatwierdzenia uchwalonej przez parlament ustawy; w Radzie Bezpieczeństwa ONZ prawo sprzeciwu przysługujące przedstawicielom pięciu wielkich mocarstw w stosunku do uchwał podjętych przez pozostałych przedstawicieli*⟩. **3.** Kłaść, postawić, zakładać **w.**: Ja tu postawię swoje veto. *SW.*

wewnątrz 1. Do **w.** ⟨*do środka, do wnętrza*⟩: Otworzyła drzwi i wpuściła gości do **w.** **2.** Od **w.** ⟨*od środka, od wewnętrznej strony*⟩: Zamknąć drzwi od **w.**; klucz tkwił w zamku od **w.**

wewnętrzny 1. Bezpieczeństwo **w-e** ⟨*wewnątrz kraju*⟩: Władze powstańcze rozpoczęły swe rządy od zapewnienia miastu bezpieczeństwa wewnętrznego i przygotowania środków obrony. *Smol. W. Mieszcz. 222.* **2.** Bodziec **w.** ⟨*pochodzący od organizmu*⟩. **3.** Ból **w.**, **w-e** cierpienie ⟨*duchowy(-e)*⟩. **4.** Bunt, zamęt **w.**, niesnaski **w-e** ⟨*wewnątrz kraju, państwa*⟩. **5.** *med.* Choroby **w-e** ⟨*choroby układów takich jak: krążenia, oddychania, wydzielania; układu trawiennego, moczowego*⟩. **6.** *fiz.* Ciśnienie **w.** ⟨*ciśnienie panujące wewnątrz cieczy wskutek wzajemnego przyciągania się jej drobin*⟩. **7.** Dług **w.** ⟨*zaciągnięty przez państwo u obywateli przez wypuszczanie obligacji*⟩. **8.** Drzwi, okno **w-e**; okiennica, szyba **w-a** ⟨*od strony mieszkania*⟩: Na skutek wyjęcia zimowych wewnętrznych okien śpiew ptaków dźwięczał za pojedynczymi szybami ze spotęgowaną wyrazistością. *Dąbr. M. Noce II, 56.* **9.** Dyscyplina **w-a** ⟨*opanowanie*⟩: Kto wyrobił sobie latami dyscyplinę wewnętrzną ten wie, co może robić i czego nie może. *Bogusz. Polon. I, 128.* **10. w.** dziedziniec ⟨*dziedziniec wewnątrz domu, zabudowania*⟩. **11.** Dzieje **w-e**; historia **w-a** kraju, państwa ⟨*wydarzenia, fakty z życia danego kraju, państwa, obrazujące stosunki wewnętrzne*⟩. **12.** Głos **w.** ⟨*przeczucie*⟩: Głos jakiś wewnętrzny powiada mi, że ten człowiek zna mnie. *Dzierzk. Pow. II, 305.* **13.** Handel **w.** ⟨*prowadzony w obrębie danego kraju*⟩. **14. w-e** ja ⟨*własna osoba, jaźń*⟩. **15.** *mat.* Kąt **w.** (trójkąta, wielokąta) ⟨*kąt ograniczony bokami (trójkąta, wielokąta) wychodzącymi z jednego punktu*⟩. **16.** *mat.* Kąty naprzemianległe **w-e** ⟨*kąty nie mające wspólnego wierzchołka, utworzone między dwiema prostymi równoległymi i prostą je przecinającą, leżące po obu stronach tej prostej wewnątrz prostych równoległych*⟩. **17. w-a** izba, komnata; **w.** pokój ⟨*nie mająca(-y) ani jednej ściany zewnętrznej*⟩. **18. w.** krwotok ⟨*wylew krwi do wnętrza organizmu*⟩. **19.** Lęk, niepokój **w.** ⟨*uczucie lęku, niepokoju bez określonej przyczyny zewnętrznej*⟩. **20.** *geogr.* Morze **w-e** ⟨*nie połączone z oceanem*⟩. **21. w.** mus, nakaz ⟨*wypływający od samego siebie, od nas samych*⟩. **22.** Mur **w.**, **w-a** ściana ⟨*przebiegający(-a) wewnątrz budowli*⟩. **23.** *anat.* Narządy **w-e** ⟨*znajdujące się wewnątrz organizmu*⟩. **24.** Nieprzyjaciel, wróg **w.** ⟨*obywatel wrogi wobec państwa*⟩. **25.** Obrażenia **w-e** ⟨*obrażenia organów wewnętrznych*⟩. **26.** Obrót **w.** ⟨*sprzedaż i kupno wewnątrz kraju*⟩. **27.** Ogień, żar **w.** ⟨*namiętność, pasja, zapał*⟩: W twarzy wychudłej, spalonej wewnętrznym ogniem tkwiły oczy owiane płomieniami uniesienia. *Wikt. Papież 77.* Płomienny żar wewnętrzny rozpalał mu policzki. *Lamus 8, 1910, s. 447.* **28.** Polityka **w-a** ⟨*wewnątrz państwa, w przeciwieństwie do zewnętrznej, zagranicznej*⟩. **29.** Przekonanie **w-e** ⟨*osobiste*⟩. **30.** Przeżycie **w-e** ⟨*psychiczne*⟩. **31.** *lit.* Rym

wewnętrzny ⟨*występujący w środku wiersza*⟩: Druga zwrotka [Bogurodzicy] zbudowana nieco odmiennie, rymów wewnętrznych nie ma. *Brück. Jęz. 76.* **32.** Schody **w-e** ⟨*znajdujące się wewnątrz mieszkania, domu*⟩. **33.** Stosunki **w-e** ⟨*wewnątrz jakiejś grupy ludzi, wewnątrz społeczeństwa, państwa*⟩. **34. w-a** strona czego ⟨*odwrotna*⟩: **w-a** strona okładki, podszewki. **35. w.** świat (człowieka) ⟨*psychika (człowieka)*⟩. **36.** *fiz. chem.* Tarcie **w-e** ⟨*tarcie między poruszającymi się względem siebie warstwami cieczy lub gazów*⟩. **37. w.** telefon ⟨*łączony za pośrednictwem własnej centrali*⟩. **38.** *anat.* Ucho **w-e** ⟨*część organu słuchu mieszcząca zmysł równowagi oraz zakończenie nerwu słuchowego*⟩. **39. w-e** urządzenie domu ⟨*umeblowanie*⟩. **40. w.** ustrój państwa ⟨*ogół urządzeń i stosunków społecznych, gospodarczych, politycznych w danym państwie*⟩. **41.** Walka **w-a** ⟨*między obywatelami tego samego państwa*⟩. **42.** Zapotrzebowanie **w-e** (np. na towary) ⟨*zapotrzebowanie rynku wewnętrznego*⟩.

wezbrać p. **wzbierać**

wezbrany Płynąć, wpadać wezbraną falą, rzeką ⟨*w wielkiej masie; nagle, gwałtownie, nawałem*⟩: Węgiel płynął w dolinę wezbraną falą, napełniał wagoniki na głównym chodniku. *Morc. Ptaki 273.* Wpadają wezbraną rzeką Krzyżowcy [...] Muzułmanie zaskoczeni ulegają. *Kossak Z. Krzyż. III—IV, 251.*

wezwać, wzywać 1. (częściej *ndk*) **w.** c z e g o ⟨*żądać czego, prosić o co*⟩: **w.** litości, opieki, pomocy, pomsty, ratunku, śmierci. **2. w.** czyjego imienia ⟨*wymówić głośno czyje imię*⟩: Nie pozostaje mi nic, jak złożyć ci jeszcze raz dzięki, dostojna księżniczko, żeś mi pozwoliła wzywać twojego imienia w potyczce. *Rzew. H. Zamek 128.* **3. w.** k o g o ⟨*przywać, zawezwać*⟩: **w.** lekarza, milicję. **4. w.** k o g o c z y m: Donośnym i wesołym głosem wezwała rodzinę. *Orzesz. Mirt. 91.* Wyjechał, wezwany depeszą do chorego ojca. *Dąbr. M. Noce IV, 123.* - **w.** gestem, oczami. **5. w.** k o g o d o k o g o: Zaledwie się przebrałem, wezwano mnie do dowódcy. *Meis. Wilk 125.* - **w.** lekarza do chorego, **w.** kogo do siebie. **6. w.** k o g o d o c z e g o ⟨*gdy się wymienia miejsce lub czynność*⟩; **w.** n a c o ⟨*gdy się wymienia czynność*⟩: **w.** kogo do biura, do urzędu, do gabinetu; **w.** kogo do poddania (czego, się), do posłuszeństwa, do powrotu, do raportu, do stawienia się, do udziału, do współzawodnictwa; **w.** kogo na konsylium, na ratunek, na rozmowę, na śledztwo. Wezwał nas wszystkich do swojego pokoju na krótką naradę. *SPP.* **7. w.** kogo do kolacji, do obiadu; na kolację, na obiad. **8. w.** kogo do pomocy a. na pomoc, *daw.* ku pomocy, w pomoc, w sukurs: Usłyszeli blisko siebie krzyk gwałtowny, wzywający ku pomocy. *Dmr. Niw. 97.* Dotąd nasza moc często nie na czystym gruncie stała i wzywaliśmy w sukurs tysiące sił obcych. *Mick. Listy II, 412.* **9. w.** do sądu ⟨*do gmachu sądowego*⟩; na sąd ⟨*na sprawę sądową, na sądzenie*⟩; przed sąd ⟨*przed sędziego, przed kolegium sądzące*⟩. **10.** *uczn.* **w.** do tablicy ⟨*wywołać (ucznia z ławki) do odpowiedzi przy tablicy*⟩: Wezwana do tablicy odpowiadała świetnie. *Bogusz. Aniel. 45.* **11. w.** kogo do telefonu ⟨*przywołać*⟩: Zapytany [...] po co go wzywano do telefonu, zbył ich byle czym. *Jackiew. Jan 93.* **12.** Interesy, sprawy wzywają kogo dokąd ⟨*wymagają jego przybycia dokąd, jego tam bytności*⟩. **13. w.** na koń ⟨*do wsiadania na koń (aby wyruszyć na ćwiczenia, w bój, w pochód itp.)*⟩: Cały dzień konno [...] a rankiem znowu trąba na koń wzywa. *Mick. Graż. 20.* **14. w.** na świadectwo ⟨*świadczyć się czym; odwoływać się do czyjego świadectwa*⟩: Oskarżyciel wzywał na świadectwo wszystko stworzenie. *Żer. Prom. 127.* **15. w.** k o g o n a k o g o ⟨*powołać*⟩: Każda osoba, wezwana na świadka, stawić się powinna. *Kod. post. kar. 22.* - **w.** na eksperta. **16. w.** kogo na (określony) czas: **w.** kogo na (pierwszą, drugą itp.) godzinę; na termin. **17.** *przestarz.* **w.** k o g o — o c o ⟨*zażądać od kogo — czego, prosić kogo o co*⟩: **w.** kogo o ratunek, o złożenie raportu. - Jak go się wezwie o bliższe wyjaśnienie szczegółów, to ich dać nie umie. Stał na dwu łapach i o litość wzywającymi oczami dokoła kuchni wodził. *Orzesz. Ant. 121.* **18.** (częściej *ndk*) **w.** o pomstę do nieba ⟨*domagać się pomsty, kary za co; oburzać się na co*⟩: Krew zastygła na waszych palcach [...] to krew wzywająca o pomstę do nieba [...] to bratobójcza krew. *Iwasz. J. Wiersze 23.* **19. w.** pod broń ⟨*powołać pod broń, zawezwać do walki*⟩: Publikowano przy biciu w bębny rozkazy [...] wzywając pod broń wszystkich do noszenia oręża zdolnych. *Jeż Rotul. 366.* **20.** *daw.* **w.** pod chorągiew ⟨*do oddziału, pod dowództwo*⟩: Wzywa dawnych swych żołnierzy pod swą chorągiew. *Zapał. Pam. I, 66.* **21. w.** kogo przed (czyje) oblicze ⟨*nakazać, zażądać, aby się stawił przed kim*⟩. **22. w.** k o g o z c z e g o (s k ą d): **w.** lekarza z miasta. **23. w.** k o g o j a k o k o g o: Wezwałem pana jako dawnego pełnomocnika mego i ojca. *Orzesz. Na dnie 108.* **24. w.** kogo w czyim imieniu, w czyim zastępstwie, *daw.* w czyje imię: Dawniej szliśmy za tobą, boś nas wzywał w imię królowej, ale teraz już nie jesteś hetmanem jej. *Mick. Księgi 52.*

wezwanie 1. Bojowe, donośne, kilkakrotne, krótkie, naglące, nagłe, niespodziewane, obszerne, pilne, pisemne **w.** a. **w.** na piśmie; podburzające, powtórne, publiczne, sekretne, tajemne, tajemnicze, uprzejme, urzędowe, wielokrotne **w.**; **w.** radiowe, rejentalne, sądowe, wojskowe ⟨*ustny lub pisemny nakaz, rozkaz, polecenie, rozporządzenie; apel*⟩: Kserkses widząc, że ma w pułapce Greków, przysłał im krótkie wezwanie: — złóżcie broń. *Prus Wyb. 228.* **2. w.** c z e g o: **w.** pomocy, stawienia się. **3. w.** d o c z e g o: **w.** do pracy, do roboty, do stawienia się, do układów, do współzawodnictwa; **w.** do sądu, do władz. **4. w.** d o k o g o: Zarząd cmentarza parokrotnie ogłaszał w pismach wezwanie do właścicieli zniszczonych grobów. *Breza Uczta 35.* **5. w.** n a c o: **w.** na rozprawę, na śledztwo. **6. w.** o c o: Podała mu kilka druków. Były to wezwania o zapłatę rozmaitych podatków. *Święt. A. Nałęcze 91.* **7. w.** o d k o g o; p r z e z k o g o, p r z e z c o: Zastałem u siebie wezwanie od ministra dworu [...] który zaproponował mi wyjechanie na kilka dni do Gatczyny. *Grąb. Podróże III, 10.* - **w.** przez radio. **8. w.** w imię czyje a. czego: **w.** w imię miłości ojczyzny. **9.** Na **w.** czyje ⟨*na skutek wezwania*⟩: Przyjechał na **w.** chorego ojca; za każdym, pierwszym, drugim itp. wezwaniem; *przestarz.* za czyim wezwaniem

⟨*po każdym itp., po czyim wezwaniu*⟩: Za każdym wezwaniem do pacjenta przygotowany był ujrzeć postać leżącą, bladą, żółtą [...] jakby trupią. *Bog. Rodin III (1897), 27.* **10.** Cerkiew, kościół, szpital (jest) pod czyim wezwaniem ⟨*pod imieniem, pod nazwą*⟩: Cerkiew fundował [...] pradziad Wawrzyniec. Stąd cerkiew jest pod wezwaniem niezbyt szeroko w kościele wschodnim znanego Ławrentija. *Prusz. Karabela 179.* **11.** Doręczyć, dostać, dostarczyć, nadać (przez radio), odcyfrować, odebrać, odrzucić, ogłosić, opatrzyć podpisem; *daw.* otrąbić, otrzymać, pisać, podcyfrować, podpisać, ponowić, posłać, powtórzyć przejąć, przyjąć, przynieść, przysłać, rzucić, skierować do kogo, (u)słyszeć, wysłać, zapowiedzieć, zarządzić w.: Ludowi wezwanie otrąbiono na czterech rogach rynku. *Gomul. Miecz II, 9.* **12.** Rozdawać, rozsyłać w-a. **13.** Czekać, iść, odpowiedzieć, pójść, przybyć, stanąć na w.; stawić się (na każde), zjawić się (na pierwsze) w. **14.** Oczekiwać, posłuchać, (u)słuchać wezwania.

węch 1. Delikatny, dobry, nieomylny, subtelny, wyostrzony, znakomity w. ⟨*zmysł powonienia*⟩. **2.** Psi w., również *przen.* ⟨*wyczucie, spryt*⟩: Jakimś psim węchem nieomylnie trafiał najkrótszą drogą tam, gdzie należało. *Kamiń. A. Kam. 71.* **3.** w. polityczny, śledczy ⟨*dobra orientacja, dobre wyczucie; trafne rozumienie sytuacji; instynkt*⟩. **4.** w. d o c z e g o: *przen. pot.* w. do handlu, do interesów. **5.** Zmysł węchu. **6.** Wiedziony (nieomylnym) węchem. **7.** Mieć w.: a) ⟨*być obdarzonym tym zmysłem*⟩: Smak i węch miał czuły; b) ⟨*mieć wyczucie*⟩: To genialny chłopak, miał pan węch. *Brand. K. Troja 60.* **8.** Stracić w. **9.** Czuć, rozpoznawać, wyczuwać co, wytropić (np. zwierzynę) węchem ⟨*o psie*⟩; *również przen.*: Węchem jakoś czuję, że uczony Redaktor nie omylił się. *Sztyrm. Katalept. I, 144.* **10.** Kierować się (w życiu) węchem. **11.** Iść jak pies za węchem. **12.** Wytropić węchem (zwierzynę) ⟨*o psie*⟩. **13.** Polegać na węchu. **14.** Stracić zwierzynę z węchu ⟨*o psie*⟩. **15.** w. kogo nie myli; zawodzi, nie zawodzi: Nie wierzę, co prawda w talent Marcina, ale chcę zdobyć pewność, że mój węch mnie nie myli. *Brand. K. Troja 62.*

wędka 1. Zapuszczać, zarzucać, zastawiać wędkę, łowić ryby na wędkę. **2.** Dać się (z)łapać na wędkę ⟨*dać się podejść, dać się ująć obietnicami*⟩: To nie jest człowiek [...] który da się złapać na wędkę. *Tarn Sprawa 27.* Niewielki pożytek z ludzi, co się dają łapać na wędkę reklamy. *Lam J. Kron. 160.*

wędlina 1. Sucha w.; zimne w-y; w-y trwałe, nietrwałe ⟨*wędzony wyrób z mięsa zwierzęcego*⟩. **2.** Bułka z wędliną ⟨*tartynka, sandwicz*⟩.

wędrować 1. w. d o k ą d, p o c z y m, s k ą d, d o k ą d, o d k ą d d o k ą d, p r z e z c o ⟨*chodzić, podróżować*⟩: w. do miasta; po mieście, po okolicy, po górach, po świecie; od wsi do wsi, z miasta do miasta; przez las, przez pola, przez stepy. **2.** w. do obozu (karnego), za kratki ⟨*być odstawionym do obozu, do więzienia; być umieszczonym w obozie, w więzieniu (w areszcie)*⟩: Przyłapany na gorącym uczynku kradzieży wędruje za kratki. **3.** w. do rąk czyich ⟨*dostać się, być doręczonym, danym*⟩: Starannie wytarty owoc wędrował do rąk dziecka. *Otw. Spot. 86.* **4.** w. na Stare Miasto ⟨*udawać się w celu zwiedzenia*⟩: Wycieczki z całego kraju wędrują na Stare Miasto. **5.** w. po prośbie ⟨*o wędrownym żebraku*⟩. **6.** w. po niebie ⟨*o słońcu, gwiazdach, planetach itp.: przesuwać się*⟩. **7.** w. z k i m, z c z y m: w. z kolegami; ze swą trupą. **8.** w. z miejsca na miejsce, z hotelu do hotelu ⟨*przenosić się*⟩. **9.** w. z rąk do rąk: a) ⟨*być podawanym*⟩: Wysoka misa z makaronem wędrowała z rąk do rąk. *Stryjk. Bieg 276*; b) ⟨*dostawać się w coraz inne posiadanie*⟩. **10.** w. za morze ⟨*emigrować*⟩: Chłop helleński porzucał swą ziemię i wędrował za morze jako osadnik i najemny żołnierz. *Hist. star. 139.* **11.** w. c z y m ⟨*iść, posuwać się po czym*⟩: w. chodnikiem, brzegiem morza, polami, ulicami. **12.** w. spojrzeniem, wzrokiem, oczami po czym lub za czym ⟨*przesuwać wzrok*⟩: Wędrował wzrokiem po twarzach zebranych. - Wędruje spojrzeniem za białymi żaglami na horyzoncie. *Morc. Ptaki 207.*

wędrowny 1. w. aktor ⟨*należący do trupy wędrownej, wędrujący wraz z trupą*⟩. **2.** Biblioteczka w-a ⟨*objazdowa*⟩. **3.** Cyrk, teatr w.; w-a trupa ⟨*nie mający(-a) stałej siedziby, przenoszący(-a) się z miejscowości do miejscowości*⟩. **4.** Dziad, żebrak w. ⟨*żebrak utrzymujący się w czasie wędrówki z żebraniny*⟩. **5.** Grajek, muzyk, śpiewak w. ⟨*grajek, śpiewak, zarabiający na utrzymanie w czasie wędrówki graniem, śpiewaniem*⟩. **6.** *daw.* Gwiazdy w-e ⟨*planety*⟩. **7.** Ryby w-e (np. węgorze, łososie) ⟨*zmieniające na okres tarła środowisko, w którym żyją*⟩. **8.** w-e kurhany, zaspy, wydmy ⟨*przesuwające się pod wpływem wiatru*⟩. **9.** w. kramarz, kupiec ⟨*wędrujący z towarami od miejscowości do miejscowości*⟩. **10.** Ptaki w-e; ptactwo w-e ⟨*opuszczające na pewien czas (zwykle na okres zimy) miejsce gniazdowania*⟩. **11.** Szczep w. ⟨*koczowniczy*⟩ **12.** Wczasy w-e ⟨*turystyczne*⟩.

wędrówka 1. Bezcelowa, daleka, długa, krótka, masowa, mozolna, piesza, tułacza, uciążliwa, wspólna w. ⟨*wędrowanie, podróż (najczęściej pieszo) po czym*⟩; w-i narciarskie; w. wakacyjna, wczasowa, w. po lądach i morzach. **2.** Sezonowe w-i ⟨*ptaków, reniferów*⟩. **3.** *przen.* Doczesna, ziemska w. ⟨*życie*⟩: Nie o takim kresie doczesnej wędrówki myślał. *Krzywosz. Życie 135.* **4.** w-i żebrackie (po wsiach, po domach) ⟨*masowe nachodzenie (wsi, domów) przez żebraków*⟩. **5.** w. c z y m; p o c z y m; p r z e z c o: w. lasem, polem, grzbietami gór, ulicami; w. po mieście, po wsi, po parku; w-i po kraju; w. przez las, przez pola, przez góry; przez ulice; przez moczary, przez gęstwinę. **6.** w. o d... do...: Wędrówka w górach, od schroniska do schroniska — to jeden z najprzyjemniejszych sposobów spędzenia urlopu. *Moda 22, 1950.* **7.** w. m i ę d z y c z y m (a c z y m) ⟨*chodzenie*⟩: Po całodziennych wędrówkach między redakcjami, lokalami stowarzyszeń i kawiarniami [...] wpadła na chwilę do domu. *Dąbr. M. Noce IV, 373.* **8.** w. po sali ⟨*przechadzka, chodzenie tam i z powrotem*⟩. **9.** w. w teren ⟨*wyprawa, wycieczka*⟩: w-i ekip naukowych w teren. **10.** w. z a c z y m: Po daremnej wędrówce za pożywieniem krążył niedaleko Mańki. *Wikt. SPP.* **11.** w. dusz ⟨*metempsychoza*⟩: Wiara w wędrówkę dusz. **12.** w. księżyca (po niebie) ⟨*przesuwanie się, krążenie*⟩: Księżyc zeszedł i rozpoczął wędrówkę. *Sienk. Ogn. IV, 71.* **13.** w-i ludów, narodów

⟨*ruchy ludów germańskich w Europie w IV i V w.; również przen.*⟩: Za tym pociągiem jak w czasach wędrówek narodów, szli starcy, kobiety i dzieci. *Sewer Nafta I, 166.* **14.** *przen.* **w.** wyrazu ⟨*przenikanie z jednego języka do innego; z jednego środowiska do innego środowiska*⟩. **15.** *zool.* **w.** zwierząt (ptaków, ryb, owadów) ⟨*gromadne przenoszenie się zwierząt (ptaków, ryb, owadów) spowodowane porą roku, szukaniem pożywienia lub miejsca na tarło (u ryb)*⟩.**16.** *książk.* **w.** życia ⟨*życie*⟩: Niech będzie ze mną, jak Bóg chce, w tej smutnej wędrówce życia. *Słow. Listy I, 213.* **17.** *pot.* **w.** po biurach, fabrykach za pracą ⟨*wędrowanie, chodzenie w poszukiwaniu pracy*⟩. **18.** *przen.* Koniec doczesnej wędrówki ⟨*śmierć*⟩: Zaniemógł obłożnie i końca doczesnej wędrówki rychłego się spodziewa. *Zeg. Uśm. 556.* **19.** *przen.* Kres wędrówki ⟨*kres życia, ostatnie chwile życia*⟩: Pisał do przyjaciela — prawie u kresu swej wędrówki, bo na pięć miesięcy przed śmiercią. *Wrocz. K. Wspom. 13.* **20.** Szlak wędrówki. **21.** Odby(wa)ć wędrówkę; podjąć (dalszą), *książk.* przedsiębrać wędrówkę; puścić się, wyjść, wychodzić na wędrówkę. **22.** (Po)wracać z wędrówki. **23.** *książk.* Skończyć, zakończyć wędrówkę życia ⟨*umrzeć*⟩.

wędzidło 1. Społeczne **w.** ⟨*hamulec*⟩. **2.** Gryźć, rwać, zerwać wędzidło ⟨*o koniu; również przen.*⟩: O jakbym pragnął mieć [...] olbrzyma ramię, co kruszy więzy [...] i rwie praw ludzkich żelazne wędzidła. *Kaspr. Lir. I, 50.* **3.** Nałożyć komu **w.** ⟨*poskromić kogo*⟩. **4.** Popuścić wędzidła komu, czemu (np. wyobraźni). **5.** Nie znosić wędzideł ⟨*hamulców*⟩: Miał porywczy charakter ojca, nie znoszący żadnych wędzideł. *Reym. SPP.*

węgiel ⊙ ⟨*pierwiastek chemiczny*⟩ **1.** Czysty **w.** **2.** *chem.* Dwutlenek węgla ⟨*bezwodnik kwasu węglowego, gaz bezbarwny bez zapachu, rozpuszczalny w wodzie*⟩. **3.** *chem.* Tlenek węgla ⟨*gaz trujący, bez zapachu, palny, o właściwościach redukcyjnych; pot. czad*⟩. **4.** Asymilować **w.** ⟨*o roślinach*⟩: Rośliny asymilują węgiel z powietrza. *Michaj. Życie 25.*
⊙ **w.** ⟨*rodzaj skały pochodzenia roślinnego (wydobywanej z ziemi)*⟩ **5.** Chudy, kruchy, lśniący, niewydajny, sypki, tłusty **w.**; **w.** do pieca na opał; **w.** długopłomienny, krótkopłomienny. **6.** **w.** brunatny, drzewny, energetyczny, gazowniczy, gazowy, gazowo-płomienny, kamienny, koksujący, kopalny, odgazowany, odpadowy, opałowy, prażony, retortowy, roślinny, sprasowany. **7.** Biały **w.** ⟨*woda jako siła napędowa w stacjach hydroelektrycznych, wytwarzających energię elektryczną*⟩. **8.** Błękitny **w.** ⟨*wiatr jako siła napędowa, używana do celów energetycznych*⟩. **9.** Czerwony **w.** ⟨*rozżarzony*⟩: Ogień w piecowisku świeci już tylko kupą czerwonych węgli. *Orzesz. Przędze 83.* **10.** Czarny jak **w.**: Dwóch masztalerzy [...] podało mu niezwykłej piękności ogiera czystej krwi arabskiej, czarnego jak węgiel. *Sztyrm. Katalept. II 189.* **11.** Oczy goreją, świecą się jak (rozpalone) węgle. **12.** **w.** rysowniczy ⟨*węgiel drzewny w kształcie laseczek używany do rysowania*⟩: W pudełku [...] znalazły się resztki węgli rysowniczych i jakieś wspomnienie ołówka, lecz nie było papieru. *Żer. Nawr. 297.* **13.** Oczy jak **w.**; *przen.* węgle oczu ⟨*oczy czarne, błyszczące*⟩: Adam aż ulękł [uląkł] się tych czarnych węgli jej oczu. *Krasz. Chata I—II, 39.* **14.** Bryła, kawał, kawałek węgla. **15.** Hałda, kopalnia, zwał węgla. **16.** (Sucha) destylacja węgla. **17.** Król węgla ⟨*w państwach kapitalistycznych: posiadacz wielu kopalni lub wielu akcji kopalni węgla*⟩: Światowi królowie węgla i stali, cynku i bawełny nie wyrzekli się jeszcze marzeń o powrocie czasów, kiedy Śląskiem dzielili się Harrimanowie, Schneider-Crezotowie. *Nowe Drogi 7, 1953, s. 24.* **18.** Pokład, warstwa, złoże węgla. **19.** Skład węgla a. z węglem. **20.** Asortyment węgla. **21.** *górn.* Ściana węgla: Kolce [wrębiarki] jęły się wgryzać w ścianę węgla. *Morc. Ptaki 272.* **22.** *górn.* Uławicenie węgla. **23.** Dobywać; *górn.* fedrować; kopać, ładować, nosić; *górn.* odstrzelić; *chem.* prażyć; przegarniać, roznosić, rozpalać, rozwozić, spalać, sypać (na palenisko), transportować; *górn.* wybierać; wydobywać, wygarniać, wypalać (z drewna), zużyć, zwozić **w.**: Byli to przeważnie ludzie starsi, budowacze i cieśle, wycofani ze zmian, na których fedruje się węgiel. *Jackiew. Jan 141.* Przestrzeń po wybranym węglu zapełniał las stempli ustawionych w równych szeregach. *Morc. Wyrąb. I, 28.* **24.** Błyszczeć jak **w.** **25.** (S)palić (się) na **w.**: Milczenie ogarnęło izbę i słychać było, jak się prosię z jednej strony na węgiel zaczyna palić. *Bog. Rodin I (1896), 32.* **26.** Dokładać, dorzucać (do pieca), nanosić, nasypać, nawieźć węgla. **27.** Kreślić, rysować, szkicować węglem: W przeciągu minuty naszkicował na obrusie węglem takiego dojeżdżacza. *Weys. Józ. Żywot 225.* **28.** *żart.* Węglem w kominie zapisać ⟨*o rzeczy niezwykłej, zdumiewającej*⟩: No, no, co się stało! Kazik pierwszy na nogach! Węglem w kominie zapisać! *Perz. Uczn. 87.* **29.** Ogrzewać, palić węglem. **30.** Grzać, zagrzać; piec, przypiekać na węglach. **31.** Czekać, oczekiwać, siedzieć, stać jak na węglach, jak na gorących węglach, jak na rozpalonych węglach, jak na rozżarzonych węglach ⟨*niespokojnie, niecierpliwie*⟩: Westchnął [...] i jak na węglach oczekiwał przerwy. *Twórcz. 7, 1953, s. 23.* Edmund siedział jak na gorących węglach ciągle patrząc na zegar. *Rydz. Ludzie 161.* **32.** **w.** dogasa, gaśnie, wygasa, goreje, ogrzewa, pali się, płonie, tli się, tleje, zapala się, żarzy się.

węgielny Kamień **w.**: a) ⟨*pierwsza cegła lub kamień wmurowany w fundament budowli, często wraz z aktem erekcyjnym, jako symbol rozpoczęcia robót*⟩: Położyć, wmurować kamień **w.** pod budowę gmachu opery; uroczystość założenia (wmurowania) kamienia węgielnego; b) ⟨*główna podstawa, zasada czego; podstawowy warunek*⟩: Wychowanie publiczne jest kamieniem węgielnym szczęścia narodu. *Lim. Społ. XVIII, 82.*

węgieł 1. Na **w.** (budować, wiązać, zacinać) ⟨*łącząc bale narożnika w ten sposób, żeby końce bali zachodziły na siebie*⟩: Zburzyli wszystkie murowane domy i postawili nowe, drewniane, zacinane na węgieł, tak jak to bywało dawniej. *Bystr. Kult. 42.* **2.** Cofnąć się za **w.**; (u)kryć się za węgłem (domu) ⟨*za róg, za narożnik; za rogiem, za narożnikiem*⟩. **3.** Mord, strzał zza węgła ⟨*podstępny*⟩. **4.** Godzić w kogo, napaść na kogo, strzelić do kogo; walczyć zza węgła ⟨*podstępnie, niejawnie, z ukrycia*⟩: [Glikson] nie mógł przeciwstawić się indywidualności artystycznej Pawlikowskiego, wolał więc walczyć zza węgła. *Solski Wspom. I, 252.*

węgierski 1. Śliwki w-e ⟨*węgierki*⟩. **2.** Z węgierska ⟨*na sposób węgierski*⟩: Ubierać się z węgierska.

węglowy 1. Baron, magnat w. ⟨*właściciel kopalni węgla*⟩. **2.** Basen w. (w porcie) ⟨*basen, w którym ładuje się węgiel na statki*⟩. **3.** *chem.* Bezwodnik w. ⟨CO_2⟩. **4.** Brykiety w-e ⟨*wyrabiane z prasowanego miału węglowego*⟩. **5.** *elektr.* Grysik w. ⟨*kryptol, ziarnisty proszek, składający się z czystego węgla i półprzewodników*⟩. **6.** Komora w-a ⟨*na okręcie: komora przeznaczona na węgiel*⟩. **7.** *chem.* Kwas w. ⟨*kwas znany w roztworach wodnych; powstaje przez rozpuszczenie dwutlenku węgla w wodzie*⟩. **8.** Miał, piasek, pył w. ⟨*okruchy węgla; sproszkowany drobny węgiel*⟩. **9.** Mikrofon w. ⟨*stary typ mikrofonu*⟩. **10.** *geol.* Okres w. ⟨*okres karboński, karbon (czwarty okres ery paleozoicznej)*⟩. **11.** Okręg w.; zagłębie w-e ⟨*okręg, w którym znajdują się kopalnie węgla*⟩. **12.** Orzeszek w. ⟨*drobny węgiel*⟩. **13.** Piec w. ⟨*na węgiel*⟩. **14.** Przemysł w. ⟨*zajmujący się eksploatacją węgla*⟩. **15.** Pylica w-a ⟨*choroba zawodowa górników, powstająca na skutek wdychania pyłu węglowego*⟩. **16.** Stal w-a ⟨*zawierająca węgiel*⟩. **17.** Ściana w-a (w kopalni) ⟨*zawierająca węgiel*⟩.

węgorz Śliski jak w.; wić się, wyśliznąć się jak w.

węzeł 1. Ciasny, gruby, luźny, misterny, mocny, monstrualny, nierozerwalny, ogromny, podwójny, silny, słaby, swobodny, ścisły, trwały, twardy, zawiły w.; w. harcerski, marynarski ⟨*rodzaj zaciągniętej pętli, supeł*⟩. **2.** *anat.* Węzły chłonne a. limfatyczne ⟨*okrągławe twory skupione w pobliżu narządów wewnętrznych tułowia i szyi oraz w przegubach dużych stawów kończyn; produkują limfocyty i zatrzymują drobnoustroje*⟩. **3.** Dozgonne, kruche, serdeczne, silne, wieczne, węzły (*rzad. w lp*); węzły ideologiczne, kulturalne, małżeńskie, obyczajowe, osobiste, rodowe, rodzinne, społeczne, ślubne, towarzyskie, życiowe; węzły braterstwa, przyjaźni, solidarności, sympatii, uczuć, wspólnoty ⟨*to co łączy, wiąże ludzi ze sobą; związki, więzy, więź*⟩: Zwracał był uwagę, jak kruchym jest węzeł łączący Anglię z jej posiadłościami w Ameryce Północnej. *Ask. Studia 32.* Co o wierności małżeństw podano, upewnia o silnym onych węźle. *Lel. Polska III, 406.* Łączyły go węzły serdeczne z wielu kolegami, a ogół profesorów wileńskich darzył go teraz sympatią. *Śliw. A. Lel. 126.* Między rodzinami Bécu i Śniadeckich istniały silne węzły towarzyskie. *Hertz P. Słow. 23.* **4.** w. dramatyczny a. dramatu, powieściowy a. powieści; w. intrygi; w. komedii, sztuki ⟨*zawiązanie i przeprowadzenie akcji, której przedmiotem jest konflikt między postaciami utworu; intryga*⟩: Recenzenci zarzucili [...] sztuce brak węzła dramatycznego, brak intrygi, namiętności i subtelnej analizy charakterów. *Sienk. Szkice II 163.* **5.** w. drogowy a. dróg; handlowy, komunikacyjny a. komunikacji, kolejowy, wodny; w. szlaków drogowych, komunikacyjnych, handlowych ⟨*skrzyżowanie dróg, arterii komunikacyjnych, linii kolejowych, wodnych, handlowych; stacja kolejowa, miasto, port itp. stanowiące taki węzeł*⟩: Szły armie, szybsze niźli polski piechur, bomby waliły w kolejowe węzły. *Bron. W. Warsz. 61.* Druga droga prowadziła z węzła dróg na placu Trzech Krzyży przez Bracką, Zgoda, Bagno. *Szwank. Warsz. 41.* **6.** w. gordyjski ⟨*sprawa zawiła; trudność nie do przezwyciężenia*⟩: Każdy nowy temat, każda nowa postać, to węzeł gordyjski zagadnień i zagadek. *Twórcz. 7, 1955, s. 191.* **7.** Grecki, klasyczny w. ⟨*rodzaj uczesania kobiecego: nisko upięte z tyłu włosy (jak w rzeźbach starogreckich)*⟩: Skręciła w grecki węzeł całą masę przepysznych rudawoblond włosów. *Reym. Ferm. I, 23.* **8.** *bot.* w. liściowy ⟨*miejsce przyczepu liści na łodydze*⟩. **9.** w-y krwi, pokrewieństwa, powinowactwa ⟨*związki pokrewieństwa*⟩. **10.** w. włosów ⟨*splot, kok*⟩: Widziała w lustrze złoty węzeł włosów Magdaleny, wysuwający się spod lekkiego, wieczorowego kapelusika. *Goj. Rajs. II, 70.* **11.** w-y m i ę d z y k i m, m i ę d z y k i m a (i) k i m; w-y z k i m ⟨*więzy, więź*⟩: Pieśń pierwsza domyślać się pozwala bolesnej przeszłości Konrada i tajemniczych węzłów między nim a Halbanem. *Mick. Konrad 105.* **12.** w. n a c z y m, p r z y c z y m, u c z e g o, z c z e g o ⟨*supeł*⟩: w. na sznurku; w. chustki przy szyi. Dolne guziki u kamizelki rozpiął, węzeł u wiązanego krawata rozluźnił. *Gomul. Ciury II, 8.* [Pies] na szyi ma zaciśnięty, potężny jak pięść węzeł z grubego sznura. *Zar. Ziarno 58.* **13.** *hist.* Sejm, sejmik pod węzłem konfederacji ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: sejm, sejmik, którego nie można zerwać*⟩. **14.** Docisnąć, rozciąć, rozluźnić, rozplątać, rozerwać, rozsupłać, rozwiązać, rozwikłać, rwać, umocnić, wzmacnić, zacieśnić, zacisnąć, zadzierzgnąć, zaplątać, zawiązać, zerwać, związać w.; zawiązać, związać na w., w w.: I biedził się stary dalej, probując grubymi palcami węzły rozplątać. *Jun. Antrop. 193.* Sznur splątał się, z trudem rozwikływał węzły. *Was. W. Gwiazdy 193.* Okrywszy głowę dużą chustką wełnianą, przepasała się nią i zawiązała węzeł z tyłu. *Ward. Wyłom 186.* Pozostałoby dość sznura, aby go zawiązać na podwójny węzeł. *Demb. J. Posz. 16.* Poprawił czerwoną chustę na szyi, związaną w misterny węzeł. *Płomyk 46, 1952.* **15.** Nawiązywać w-y (przyjaźni), podtrzymywać w-y (rodzinne). **16.** Obsługiwać w. (np. kolejowy). **17.** Potargać, powikłać w-y ⟨*związki*⟩: Może długie lata niewidzenia powikłały między nimi stare węzły. *Brand. K. Troja 173.* **18.** Przeciąć, rozciąć w. (gordyjski) ⟨*rozwiązać trudność; rozstrzygnąć zdecydowanie jakąś skomplikowaną sprawę*⟩: Rozcina węzeł jednym zamachem: Elżbieta nie kocha męża, zatem powinna go opuścić. *Boy Flirt III, 109.* Gordyjski węzeł wątpliwości postanowiłem przeciąć żołnierskim bagnetem. *Pigoń Komb. 200.* Przychodziło mu rozcinać istny węzeł gordyjski najsprzeczniejszych czynników i względów politycznych i wojskowych. *Ask. Poniat. 211.* **19.** Skręcić, spiąć, spleść, ująć, upiąć, zebrać, zwinąć warkocz, włosy w w. ⟨*w splot, w kok*⟩: Rude włosy, jak zwykle były zebrane w ogromny węzeł. *Prus Lalka III, 262.* **20.** Zadzierzgnąć, zaplątać, zawiązać, zawikłać, rozplątać, rozwikłać w. (dramatu, sztuki): I oto węzeł sztuki zawiązany. *Sienk. Szkice II, 121.* **21.** Zawiązać, związać, zebrać (rzeczy, manatki, ubranie itp.) w w. ⟨*w chustę, w kawałek tkaniny związanej na wierzchu; tobołek*⟩: Marzenie podpowiadało jej perypetie czynu: zabrać Czarusia, zawiązać w węzeł trochę rzeczy i czmychnąć. *Żer. Przedw. 24.* **22.** Połączyć, spoić, złączyć, związać kogo (się) węzłem (przyjaźni, małżeńskim, solidarności itp.). **23.** w. łączy, rozluźnia się, rwie się, spaja, supła się, wiąże, zacieśnia się; w-y (przyjaźni) rozprzęgają się, zacieś-

niają się; zrywają się: Zerwały się węzły z Flandrią, iż odpadł ważny artykuł wywozu: miedź. *Kurz. Hand. 71.*

węzełek 1. Podróżny w. ⟨*zawiniątko*⟩. 2. w. z c z y m ⟨*tobołek, zawiniątko*⟩: w. z brudną bielizną, z rzeczami. 3. Ciągnąć, pociągnąć węzełki ⟨*urządzić rodzaj losowania (przez ciągnienie rogów)*⟩: Obyczajem studenckim ciągnęliśmy węzełki, aby los rozstrzygał, kto by czytać miał. *Pol Obrazy I, 279.* 4. Zawinąć w. z czym; zawiązać, związać rzeczy w w. ⟨*zrobić tobołek, zawiniątko*⟩. 5. Zrobić, zawiązać sobie w. na czym (np. na chustce) ⟨*zrobić supełek dla przypomnienia o czym*⟩: Zrobił sobie węzełek na chustce, aby pamiętać o zwróceniu pożyczonej książki. Zawiążcie sobie węzełki na końcach wąsów, żeby nie zapomnieć o tej przestrodze. *Żer. Popioły II, 196.* 6. Związać co (np. róg chustki) w w. ⟨*związać rogami na krzyż*⟩. 7. Dobyć, supłać, wysupłać co z węzełka (np. pieniądze).

węzłowato Krótko i w. ⟨*zwięźle, treściwie*⟩: Nazwali go krótko i węzłowato tchórzem.

węzłowaty 1. w-e palce ⟨*o zgrubiałych stawach*⟩. 2. w-e ręce ⟨*żylaste*⟩. 3. Krótki a w. ⟨*zwięzły, treściwy*⟩: Rozkaz krótki a w.

węzłowy 1. Stacja w-a ⟨*stacja, gdzie krzyżują się pociągi, idące w różnych kierunkach*⟩. 2. Zagadnienie w-e ⟨*podstawowe, zasadnicze*⟩.

wgląd 1. Bezpośredni, szeroki, śmiały w. (w co) ⟨*naoczne przekonanie się o czym, wejrzenie w co, zaznajomienie się z czym*⟩. 2. Prawo wglądu do czego (np. do korespondencji, rachunkowości). 3. Dawać w. w co: Badanie psychiki ludzkiej w oderwaniu od naturalnych warunków życia nie daje wglądu w istotne pobudki ducha. *Hirsz. Hist. 55.* 4. Mieć, uzyskać w. w co: Mieć w. w gospodarkę, pracę czyją, w czyje życie domowe. 5. Otrzymać co (np. akta) do wglądu; wyłożyć co (np. listy wyborcze) do wglądu ⟨*do sprawdzenia, do zaznajomienia się z czym*⟩.

wiać, wionąć 1. w. c z y m ⟨*zawiewać, powiewać*⟩: Zimne powietrze wiało mrozem. *SPP.* Wiało wilgotnym, nieprzyjemnym chłodem, ale Agnieszka, nie zważając na to, otworzyła okno. *Olcha Most I, 30.* Wtem wiatr z ognisk takim żarem wionął, że duszącym objęty oddechem padł koń drugi. *Ziel. G. Kirgiz 36.* 2. C o ś w i e j e c z y m; o d k o g o, o d c z e g o w i e j e c z y m; c o ś w i e j e s k ą d (z c z e g o) ⟨*powiew czego dochodzi (od kogo, od czego); coś daje się odczuć, jest widoczne, uzewnętrznia się*⟩: Znowuście mi zimna do domu nanieśli — rzekła wrogo, gdyż od ojca wiało deszczem i chłodem. *Dąbr. M. Noce II, 35.* Trwoga wionęła ulicami. Złowróżbne milczenie dygotało w zamarłych domach. *Reym. Now. IV, 187.* Z listów jego wieje pogoda — tam zowie się szczęśliwym. *Sienk. Mieszan. 125.* Z oczu ich wiał chłód. *Przem. Jakobin 28.* Wieje z orędzia tego gorące pragnienie pokoju. *SW.* 3. Wieje skąd groza, melancholia, niepokój, nuda, pustka, smutek, śmierć, tajemnica, trwoga, westchnienie, wspomnienie a. wieje skąd grozą, melancholią itp. ⟨*daje się odczuć groza, melancholia itp., wytwarza się nastrój grozy, melancholii itp.*⟩: Pustka wieje ze ścian. - Malinowskiego w domu nie było, mieszkanie wionęło pustką. *Reym. Ziemia II, 120.* 4. Domyślać się, miarkować, rozumieć, wiedzieć itp. skąd wiatr wieje (skąd wiatry wieją) ⟨*orientować się w sytuacji*⟩: Przezorny ptaszek, stary wyjadacz, zrozumiał, skąd wiatr wieje, wiedział gdzie raki zimują. *Gordon Sołdat 208.* 5. Patrzeć, skąd wiatr wieje ⟨*iść za prądem chwili dla kariery*⟩. 6. Wieje, jak sto diabłów, jak w psiarni ⟨*o silnym wietrze, przewiewie, przeciągu*⟩. 7. Wionąć jak cień, jak plewy, jak wicher ⟨*o kimś, o czymś: przesunąć się, przebiec; przeminąć, zniknąć; rozprzestrzenić się, ogarnąć co*⟩: Zerwała się bezszelestnie, ogarnęła szlafrok, wsunęła bose stopy w pantofle i wionęła jak cień do przedpokoju. *Goj. Rajs. II, 52.* Moje lube czerwieńce wionęły jak plewy. *Zabł. Sarm. 112.* Tegoż samego dnia panika jak wicher wionęła po mieście. *Niedź. Dzieło 115.* 8. *pot.* Wiać aż się kurzy, gdzie pieprz rośnie, na łeb na szyję, *wulg.* na zbity pysk; żeby znaku nie było ⟨*uciekać śpiesznie, w popłochu*⟩. 9. *pot.* Wiać dokąd, skąd; przez co; z kim ⟨*uciekać*⟩: w. do lasu; z domu, z obozu, w. za granicę. Musisz stąd wiać przez granicę. *Jackiew. Górn. 97.* Chcesz wiać ze mną, przydasz się w drodze. *Rus. Igr. 90.* 10. Wiać zboże, żyto; pszenicę, owies itp. ⟨*oczyszczać z chwastów i plew w specjalnym młynku*⟩: Był [...] potrzebny w stodole, mianowicie miał wiać żyto. *Mort. Spow. 150.*

wiadomo 1. Jak w. ⟨*co jest rzeczą ogólnie znaną; co jest oczywiste*⟩: Filologie nowożytne [...] są jak wiadomo, córkami filologii klasycznej. *Sinko Lit. I/1, 11.* 2. Nie w. co i jak ⟨*coś nie jest znane dokładnie*⟩: Nie ma głupich zapisywać, dopóki nie wiadomo co i jak. *Bogusz. Kura 168.* 3. Nie w. jak i kiedy ⟨*niepostrzeżenie*⟩: Ani się spostrzegła, jak młodość znikła bardzo już dawno temu, nie wiadomo jak i kiedy. *Bogusz. Kura 90.* 4. N i e w. k t o, k t ó r y, g d z i e, j a k ⟨*trudno się zorientować, zdać sobie sprawę, kto, który, gdzie itp.*⟩: Nie w. kto to wziął, nie w. która godzina; nie w. gdzie się podziać. 5. Nigdy nic nie w. z kim ⟨*nie można przewidzieć, jak się zachowa, jak postąpi*⟩: Ze Stasiem nigdy nic nie wiadomo. Zawsze był niepoczytalny. *Iwasz. J. Odbud. 14.* 6. O ile mi w. ⟨*o ile wiem*⟩: O ile mi jednak wiadomo, ma już znaczną część przekładu w rękopisie. *Sienk. Koresp. II, 356.* 7. w. komu (o czym, że...) ⟨*ktoś wie*⟩: w. nam o jego trudnościach. 8. (Wszem wobec i każdemu z osobna) w. czyni(my) ⟨*dawna formuła urzędowego powiadomienia wszystkich*⟩: Wszem wobec i każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, pan starosta krakowski a hetman w. k. wiadomo czyni. *Szujski Zbor. 90.* 9. Jest wiadomo(-e), że... gdzie... itp. ⟨*jest rzeczą wiadomą, wie się*⟩: Jak to nigdy nie jest wiadomo, gdzie człowieka zapędzi los. *Wołosz. Słow. 84.*

wiadomość 1. Aktualna, alarmująca, bezpośrednia, bieżąca, brukowa, ciekawa, dobra, dokładna, drobna, drukowana, *książk.* dyskrecjonalna, dyskretna, faktyczna, fałszywa, frapująca, groźna, katastrofalna, krótka, lakoniczna, marna, miejscowa, miła, nadzwyczajna, najświeższa, nieoczekiwana, niejasna, niepewna, niepomyślna, nieprawdziwa, niesłychana, niespodziana, niespodziewana, niesprawdzona, niezwłoczna, niezwykła, nowa, optymistyczna, ostatnia, pewna, pierwsza, plotkarska, pocieszająca, po-

myślna, potrzebna, poufna, pozytywna, prawdziwa, przerażająca, sensacyjna, smutna, szczęśliwa, szyfrowana, świeża, telefoniczna, telegraficzna, tragiczna, treściwa, urzędowa, ustna, ważna, wiarygodna, wstrząsająca, zaciekawiająca, zatrważająca, zdumiewająca, zła, znakomita **w.**; **w.** radiowa, wojenna; (również w *lm*); codzienne, częste, rzadkie, sprzeczne **w-i**; **w-i** rozproszone po pismach ⟨*wieść, nowina, zawiadomienie, informacja, wzmianka, wieści, nowiny itp.*⟩: Niecierpliwie oczekuję godziny szóstej, spragniona obiadu, dobrych wiadomości i miłego towarzystwa. *Sewer Nafta II, 143.* Po usłyszeniu nieoczekiwanej wiadomości Latośkiewicz stracił zupełnie głowę. *Rudn. H. Płom. 76.* Jako swoją misję dziejową przyjęła właśnie krążenie wśród znajomych i kolportaż optymistycznych wiadomości. *Putr. Wrzes. 157.* Wpadł do wagonu chłopak z gazetami i krzyczał jak oszalały: — Najświeższe wiadomości! *Reym. Now. IV, 227.* **2.** Hiobowa **w.** ⟨*bardzo zła*⟩. **3. w.** z pierwszej ręki ⟨*bezpośrednia*⟩; z drugiej ręki ⟨*pośrednia*⟩. **4.** Bezładne, chaotyczne, dostateczne, drobiazgowe, duże, elementarne, fachowe, gruntowne, konkretne, niepospolite, niezbędne, obszerne, ogólne, ograniczone, początkowe, podstawowe, pouczające, powikłane, użyteczne, rozległe, rozliczne, skąpe, suche, szczegółowe, szczupłe, teoretyczne, ułamkowe, wszechstronne **w-i**; **w-i** geograficzne, historyczne, językowe, książkowe, lingwistyczne, literackie, militarne, polityczne, praktyczne, przyrodnicze, techniczne, teoretyczne, źródłowe ⟨*zasób wiedzy*⟩: Oto młody człowiek, bystrego pojęcia i obszernych, ale pobieżnie nabytych wiadomości. *Szujski Portr. 29.* Żadnego nie odebrał wychowania i do końca życia pozostał przy nader szczupłych wiadomościach. *Ask. Studia 73.* **5. w.** dla kogo ⟨*informacja*⟩. Chłopca [...] posłał do domu z wiadomością dla żony, żeby się go nie spodziewała wcześniej jak nad ranem. *Szew. Kleszcze 196.* **6. w.** d o c z e g o ⟨*informacja, wzmianka*⟩: **w.** do gazet, do pism. **7. w.** o k i m a. o c z y m ⟨*informacja, wieść, zawiadomienie*⟩: Mógłby zrobić wiele dla wszystkich obozów koncentracyjnych [...] Chociażby wiadomości o bliskich. *Szmag. Dymy 133.* Otrzymał w domu wiadomość o śmierci. *Wrocz. K. Wspom. 51.* **8. w.** o d k o g o ⟨*wieść, nowina*⟩: Nie miał dotychczas jeszcze żadnej wiadomości od Jagienki. *Kaczk. Olbracht. I, 216.* **9. w.** p r z e z c o ⟨*informacja, powiadomienie*⟩: **w.** przez radio, przez telefon. **10. w.** u k o g o ⟨*informacja, wzmianka*⟩: Karczma do sprzedania z wolnej ręki, wiadomość u Krzysztofa. *Bog. Rodin I (1896), 99.* **11. w.** w c z y m ⟨*wzmianka, informacja*⟩: **w.** w pismach, w prasie. **12. w.** z c z e g o: a) ⟨*przyniesiona, przysłana skąd*⟩: **w.** z frontu, ze świata; b) ⟨*wyczytana gdzie, podana przez kogo, co*⟩: **w.** z dzienników, z gazet, z pism. **13. w-i** z czego, z dziedziny czego (jakiej), z zakresu czego (jakiego) ⟨*wiedza, zasób wiedzy*⟩: **w-i** z geografii, z historii, z literatury; z dziedziny, z zakresu geografii, historii, literatury. Poza wiadomościami z geografii byłem daleko posunięty w astronomii. *Rudn. L. Stare I, 90.* **14.** *żart.* Kopalnia, potop wiadomości: Pan jest kopalnią ciekawych wiadomości. *Ziel. S. Pol. 257.* Nikt też ze znających go nie potrącił drażliwej żyłki, tak się obawiano potopu wiadomości pana Leona. *Krasz. Jabł. I, 23.* **15.** Skarbiec, zasób, zbiór, źródło wiadomości: Dziś pismo to jest skarbcem wiadomości doskonale odzwierciedlającym społeczność ówczesną. *Tyg. Ilustr. 202, 1863.* **16.** Bez czyjej wiadomości ⟨*bez czyjej wiedzy, nie opowiedziawszy się*⟩: Przyszedł tu bez mego pozwolenia, bez mojej wiadomości nawet. *Sztyrm. Katalept. II, 168.* **17.** Na **w.** o czym, że... (co zrobić) ⟨*w rezultacie wiadomości, jako reakcja na wiadomość*⟩: Ale kiedy się samemu naciułało sporo dobrego, tedy na wiadomość, że drugi z dołu sięga także po jakieś dostatki, ogarnia człowieka mętny niepokój. *Dąbr. M. Noce II, 249.* **18.** Z wiadomością czyją, *rzad.* za wiadomością czyją (co robić) ⟨*z wiedzą czyją (co robić)*⟩: Jam do spadku nie przyszedł żadną drogą krętą. Objąłem go w biały dzień za wiadomością ludzką. *Jeż Rotul. 190.* **19.** Chłonąć, chwytać, czerpać, czytać, dać, dać o sobie **w.**: Ludzie, którzy mogli dać jakąś wiadomość, pomarli. *Sienk. Pust. II, 203.* **20.** Coś dochodzi do czyjej wiadomości. **21.** Dostać, kolportować, komentować, komunikować, łapać, mieć **w.**: Dawno nie mieliśmy wiadomości, bo ani poczty, ani przyjazdów. *Jarec. Ludzie II, 306.* **22.** Nadesłać, obwieścić, odebrać, zgłosić, otrzymać, pochwycić, podać **w.**: Z ust do ust podawano wiadomości. *Sienk. SPP.* **23.** Podać co do czyjej (do ogólnej, publicznej) wiadomości ⟨*zawiadomić kogo, donieść o czym*⟩. **24.** Posłać, potwierdzić, powiedzieć, powierzyć komu, *rzad.* powziąć o czym **w.**: Nie można było wiedzieć, co z nią było przed chwilą, zanim powzięła wiadomość o jego przybyciu. *Nałk. Z. Mił. 182.* **25.** Przeczytać, przenieść, przesłać, przyjąć **w.**: Wiadomość o odstępstwie Francji przyjęli konfederaci z największym oburzeniem. *Ask. Stulecia 172.* **26.** Przyjąć co do wiadomości ⟨*usłyszawszy co wziąć pod uwagę, uznać za fakt*⟩: W trakcie istnienia konfederacji król bezsilny przyjmował jedynie do wiadomości wszelkie uchwały. *Kraus. Repn. I, 318.* **27.** Przynieść, przywieźć, puścić (w świat) rozgłaszać, roznosić, rozpowszechniać, rozpuszczać, rozsiewać, roztrąbić, schować, słyszeć, stwierdzić, ukrywać, umieścić **w.**: Postanowił się zemścić i puszcza wiadomość grubo ubliżającą [...] rywalowi. *Prz. Tyg. Życia 2, 1875.* Zapragnęła ile możności wiadomość tę stwierdzić. *Kaczk. Olbracht. III, 280.* Następnego dnia na tym samym miejscu umieścimy tłustym drukiem wiadomość. *Ziel. S. Pol. 41.* **28.** Usłyszeć, uzyskać, wyciągać, wyduszać z kogo, wydobyć, wydostać od kogo, z kogo; wynosić, wysyłać **w.**; zachować **w.** w sekrecie, zaczerpnąć, zanieść, zawierać, zby(wa)ć, zdobyć, zostawić **w.**; znosić **w-i** ⟨*wieść, informację; wieści, informacje*⟩: Pogadać z nim muszę, może też z niego jaką wiadomość wyduszę. *Fredro A. Intr. 14.* Namyślał się, jakby tu zajść kuternogę, aby wydostać od niego potrzebne mu wiadomości. *Zar. Wędr. 38.* Zaczął [...] rozpowszechniać swe przepowiednie, które rozchwytywano, gdyż zawierały mnóstwo ciekawych wiadomości. *Chłęd. Odr. 483.* Nic nie wiedział o śmierci [jej] matki. Zbył wiadomość kondolencją, która wypadła zimno. *Perz. Las 62.* Za każdym razem wychodząc z domu zostawiałem wiadomość, gdzie mają mnie szukać. *Rudn. A. Morze 297.* **29.** Zbierać, zebrać (potrzebne) **w-i** ⟨*informacje*⟩: Cezary wystawał codziennie przed biurem, badał urzędników i zbierał wiadomości w mieście. *Żer. Przedw. 98.* Luki te wymagały wypełnienia ich na podstawie wiadomości

zebranych od szeregu osób. *Wrocz. K. Wspom. 7.* **30.** Opanować, pochłaniać, pogłębić, posiadać, przyswoić sobie, rozszerzać (zakres), szufladkować, uzupełniać, wykładać, wynosić z domu **w-i** ⟨*zasób wiedzy*⟩: Siedząc na stosie gruzu wykładał tej czeladzi podstawowe wiadomości z zakresu budownictwa. *Żer. Nawr. 136.* Ośmioletnie dziecko szwajcarskie z największą łatwością i uciechą przyswaja sobie wiadomości geograficzne. *Żer. Syzyf. 164.* Koleżanki moje [...] wyrażały się poprawniej ode mnie i wyniosły z domu wiele wiadomości. *Kow. A. Rogat. 141.* W wioskach, o których mówił chory myśliwiec, zasięgnęli nowych wiadomości o wojnie. *Sienk. Pust. II, 142.* **31.** Czekać, oczekiwać, wyczekiwać na **w.**; przyjść, przysłać po **w.**; wsłuchiwać się w **w.** (**w-i**) ⟨*wieści*⟩: Wsłuchiwaliśmy się niecierpliwie w wiadomości radiowe, jakżeż skąpe. *Koźn. Dzies. 234.* **32.** Dziękować za **w.** (o kim, o czym) ⟨*za informację*⟩: Dziękuję ci, droga, za wiadomość o Ludce. *Słow. Listy I, 392.* **33.** Czekać, dostarczać, oczekiwać, słuchać, spodziewać się, szukać, udzielać, zasięgnąć u kogo wiadomości ⟨*wieści, informacji*⟩; nabierać, nabywać wiadomości ⟨*zasobu wiedzy*⟩. **34.** Naznosić, żądać wiadomości ⟨*wieści, informacji*⟩. **35.** Coś dochodzi czyjej; dochodzi, dociera, dostaje się, przedostaje się do czyjej, do ogólnej, powszechnej wiadomości ⟨*ktoś się o czymś dowiaduje*⟩: Zamysły polskie [...] doszły niezwłocznie wiadomości Napoleona. *Ask. Poniat. 119.* **36.** Coś uszło (czyjej) wiadomości ⟨*ktoś nie zauważył czego*⟩: Całe armie reporterów [...] czuwają, żeby nic godnego uwagi w świecie nie uszło ich wiadomości. *Sienk. Listy I, 85.* **37.** Dzielić się, interesować się, podzielić się, przysłużyć się wiadomością ⟨*informacją*⟩; błysnąć, obciążyć pamięć, popisywać się, wzbogacić się wiadomościami ⟨*zasobem wiedzy*⟩. **38.** Iść, wracać, zjawić się; oswoić się z wiadomością ⟨*z wieścią, z informacją*⟩. **39.** Być, zostawić (kogo) bez wiadomości; sądzić z wiadomości ⟨*bez informacji; z informacji*⟩: Nie mogę pojąć, droga moja, dlaczego znów tak długo zostawiasz mnie bez żadnej wiadomości. *Słow. Listy I, 378.* Święto robotnicze wypadło imponująco, ponad najśmielsze spodziewanie, jak można było sądzić z dotychczasowych wiadomości. *Krzyw. I. Siew 398.* **40. w.** ⟨*wieść, informacja*⟩ cieszy, ucieszyła kogo; dociera, dochodzi do kogo; elektryzuje kogo; godzi, ugodziła w kogo (jak grom, jak piorun): gruchnęła, idzie (z ust do ust) krąży, nadeszła; **w-i** napływają: Dotarła do pani Usiaszewicz wiadomość, że Joanna żyje. *Breza Uczta 78.* Ta wiadomość ugodziła we mnie jak piorun. *Jun. Now. 192.* Wiadomości napływały powikłane, w plątaninie pogłosek zacierały się fakty. *Brand. K. Troja 244.* **41. w.** ⟨*wieść, informacja*⟩ niepokoi, obiega, obija się o uszy; **w-i** płyną; **w.** pochodzi od kogo, skąd; pojawia się, zjawia się; porusza, wzrusza kogo; potwierdza się, przechowuje się, przenika, przychodzi, przydaje się, robi wrażenie, rozbrzmiewa, rozchodzi się, rozdrażnia kogo, rozlega się, roznosi się, smuci; spada na kogo (jak grom, jak piorun); sprawia przykrość, radość; ukazuje się w gazecie, w prasie, wywiera wrażenie, zaprząta kogo, czyją uwagę, zaskakuje kogo, zasmuca, zjawia się: Przez głośniki radiowe w izbach płynęły wiadomości z frontu. *Bron. J. Siostrz. 97.* Mogę tylko zapewnić, że wiadomość pochodzi z poważnego i dość bezpośredniego źródła. *Sienk. Koresp. 261.* Niemal jako podanie rodzinne przechowała się wiadomość, że matka jej w siedemnastym roku wyszła za mąż. *Dąbr. Ig. Matki 90.* Wiadomość o wybuchu strajku szkolnego rozniosła się po mieście z błyskawiczną szybkością. *Dąbr. M. Noce III/2, 10.* Na Świrskiego, jak piorun spadła wiadomość, że w lasach około Żelaznych Hut odbyła się potyczka. *Prus Dzieci 193.* Ciągle, tydzień po tygodniu, zjawiały się wiadomości dodające nadziei. *Grusz. An. Od Karpat 65.* **42. w-i** czyje ⟨*zasób wiedzy*⟩ są wyczerpujące.

wiadomy 1. w. adres ⟨*znany*⟩: Udał się pod wiadomy sobie adres. **2. w.** cel, powód ⟨*znany*⟩: Z wiadomych (komu) powodów, w celach im wiadomych. **3. w.** (tylko) sobie ⟨*znany*⟩: Wędrować wiadomymi sobie ścieżkami. Około północka wymknął się wiadomą sobie dziurą w płocie. *Wikt. Burek 13.* **4.** *mat.* Wielkości **w-e** ⟨*przedstawiane za pomocą liczb, w przeciwieństwie do wielkości niewiadomych przedstawianych za pomocą liter (x, y, z)*⟩. **5.** *daw.* **w.** c z e g o: a) ⟨*znający co, obeznany z czym*⟩: **w.** zwyczajów; b) ⟨*przewidujący*⟩: **w.** przyszłości. **6.** W sposób jemu (tylko) **w.**; sposobem jemu (tylko) wiadomym ⟨*w znany (jemu tylko) sposób; znanym (jemu tylko) sposobem*⟩: Nalewki przyrządzać umiał w sposób jemu tylko wiadomy. Potrafił się wszędzie wcisnąć sposobem jemu tylko wiadomym. **7.** Rzecz to wiadoma; **w-a** rzecz (że...) ⟨*rzecz ogólnie znana*⟩: Kto się miłością cieszy, temu karty nie idą, rzecz to wiadoma. *Goj. Dzień 105.* **8.** Jest rzeczą wiadomą, że... a. wiadomą jest rzeczą, że... ⟨*ogólnie znaną*⟩: Wiadomą jest rzeczą, że popularyzacja wiedzy należy do zadań najtrudniejszych. *Tyg. Ilustr. 27, 1900.* **9.** Stać się (gdzie) wiadomym ⟨*rozpowszechnić się, być znanym*⟩: Tymczasem traktaty zborowskie stały się wiadome w obozie. *Sienk. Mieszan. 134.*

wiadro 1. Blaszane, brezentowe, cynkowe, drewniane, skórzane **w.**; puste, pełne **w.** ⟨*kubeł*⟩. **2. w.** wody, wapna itp. ⟨*wiadro z zawartością wody itp.; miara czego (np. wody, wapna) równa objętości wiadra*⟩. **3. w.** d o c z e g o, n a c o, o d c z e g o ⟨*wiadro przeznaczone na co, służące do czego*⟩: **w.** do wody; **w.** na węgiel; **w.** od węgla, od śmieci. **4. w.** p o c z y m ⟨*opróżnione z czego*⟩: **w.** po węglu, po wapnie. **5. w.** z c z e g o ⟨*wiadro zrobione z czego*⟩: **w.** z drzewa, z blachy, z bakelitu. **6. w.** z c z y m ⟨*wiadro z zawartością wody, wapna*⟩: **w.** z wodą, z wapnem. **7.** Deszcz leje, lunął, puścił się jak z wiadra. **8.** Jakby (jak gdyby (mu) na niego, na głowę) kto **w.** zimnej wody wylał: Jakby na niego kto wiadro zimnej wody wylał, ostygł natychmiast. *Krasz. Z dzien. 64.* **9.** Rozlać, wylać **w.** atramentu ⟨*napisać wiele, zwykle niepotrzebnie, bezskutecznie*⟩: „Aukcja wojska“ była celem obrad sejmowych, programów reformy, walki stronnictw. Rozlały się wiadra atramentu i nieskończone flukty wymowy sejmowej, ale nic nie zdziałano. *Brück. Kult. III, 36.*

przysł. **10.** Z próżnego wiadra nikt nic naleje.

wianek 1. w. cierniowy, mirtowy ⟨*korona spleciona z cierni, z mirtu*⟩. **2. w.** dożynkowy ⟨*zwój ze zboża, symbol zebranych plonów*⟩. **3.** *przestarz.* **w.** dziewiczy ⟨*dziewictwo, panieństwo*⟩. **4. w.** grochowy ⟨*odmowa wyjścia za mąż, odkosz*⟩: Zdaje się będzie

wianek grochowy [...] wszystko co mam jest twoje. Błagam cię w zamian o twą rękę, na kolanach! *Tyg. Ilustr. 144, 1870.* **5.** Dostać **w.** grochowy ⟨*dostać odkosza*⟩. **6.** Ruciany **w.** ⟨*symbol cnoty dziewczęcej*⟩. **7.** Ślubny **w.** ⟨*wianek z ruty nakładany na welon ślubny przez pannę młodą*⟩. **8. w-i** świętojańskie ⟨*puszczane na wodę wieczorem 23 czerwca*⟩. **9. w.** z czego: **w.** z kwiatów. **10. w.** czosnku, grzybów ⟨*sznur*⟩. **11. w.** kiełbasy ⟨*pęto*⟩. **12. w.** włosów ⟨*warkocz upięty w wianek*⟩. **13.** *przen.* **w.** chmur. **14.** *daw.* Jak **w-i** wił ⟨*bardzo łatwo, bez trudu, bez pracy*⟩. **15.** Puszczanie wianków ⟨*starodawny zwyczaj puszczania wianków na wodę w wigilię świętego Jana (23 czerwca) połączony z paleniem ognisk, tańcami, zabawami*⟩. **16.** Puszczać **w-i** na wodę. **17.** *daw.* Skraść pannie **w.** ⟨*pozbawić dziewictwa*⟩: Mój kochanek skradł mi wianek, mówiąc kocham cię. *Miron Poezje 79.* **18.** *daw.* Strzec (swego) wianka ⟨*zachowywać dziewictwo*⟩. **19.** *daw.* Utracić **w.** ⟨*o pannie: utracić dziewictwo*⟩. **20.** (U)pleść, (u)wić **w.**; wiązać **w-i.** **21.** Spleść co (np. warkocze, kwiaty) w **w.**; upiąć warkocz w **w.** **22.** Leżeć, okalać co wiankiem ⟨*gwiaździście, naokoło*⟩: U spodu tego głazu leżały wiankiem okalające go figurki drewniane. *Święt. A. Duchy 66.* **23.** Otoczyć kogo wiankiem ⟨*kręgiem dokoła*⟩. **24.** Położyć się wiankiem ⟨*gwiaździście*⟩: Dragoni z muszkietami położyli się wiankiem na blankach dysząc zawziętością. *Sienk. Wołod. III, 209.*

przysł. **25.** Na kwiecień lada z czego wianek upleciem.

wiano 1. *hist.* **w.** ślubne, klasztorne ⟨*zapis na rzecz żony, klasztoru*⟩; *daw.* otrzymać x dukatów (talarów) wiana. **2.** *daw.* **w.** wdowie ⟨*opatrzenie dożywotnie dla żony, gdy zostanie wdową*⟩. **3.** Dać komu **w.**: Wziął Francuzeczkę bez grosza, dał jej wspaniałe wiano, dwanaście tysięcy talarów rocznie. *Boy Mar. 50.* **4.** *daw.* Przynieść co komu w wianie, wnieść **w.** a. wnieść co wianem: Wianem wniosła Chodorków w dom jego. *Baliń. M. Polska II, 622.* **5.** *daw.* Zapisać co komu tytułem wiana. **6.** *daw.* Dostać co w wianie: Dostał w wianie żony, dwie morgi na górce. *Twórcz. 6, 1953, s. 93.*

wiara 1. Bezgraniczna, bezkrytyczna, bezwzględna, dziecięca, dziecinna, entuzjastyczna, fantastyczna, głęboka, gorąca, naiwna, nieograniczona, nieskażona, niewzruszona, niezachwiana, niezłomna, obłudna, płomienna, potężna, prawdziwa, prosta, silna, słaba, ślepa, tradycyjna, twarda, utracona, zabobonna, zażarta, zupełna, żarliwa, żywa **w.** ⟨*wierzenie; przyjmowanie czego za prawdę; ufność, zaufanie*⟩. **2. w.** bałwochwalcza, Chrystusowa, chrześcijańska, ewangeliczna, gminna, grecka, kalwińska, katolicka, luterańska, mahometańska, mistyczna muzułmańska; nowa **w.**; objawiona, pogańska, prawosławna, protestancka, rzymskokatolicka, wschodnia ⟨*wierzenie, wyznanie, religia*⟩: Ta powieść osnuta na wierze gminnej, według której posiadanie kwiatu paproci daje wiedzę duchową wszystkiego. *Gosz. Uzup. 554.* **3.** Dozgonna **w.**; **w.** małżeńska ⟨*wierność*⟩: Autor nie ma bynajmniej zamiaru pisać kodeksów małżeńskich, dowodzić, że wiara małżeńska lepszą jest od wiarołomstwa. *Sienk. Chwila II, 96.* **4.** Twórcza **w.**; **w.** filozoficzna, polityczna ⟨*przekonanie*⟩. **5.** Dobra **w.** ⟨*przeświadczenie o słuszności swego postępowania*⟩: Uczynić co w dobrej wierze; nie wątpić o czyjej dobrej wierze. Oni to robią w najlepszej wierze. *Nałk. Z. SPP.* - Odmawiać komu dobrej wiary; robić co, przyjąć co z dobrą wiarą. - Z najlepszą wiarą umieszcza banalne „głosy prasy". *Boy Słowa 117.* **6.** Zła **w.** ⟨*świadomość złego postępowania, złe intencje*⟩. **7.** *praw.* Ktoś dobrej, złej wiary ⟨*działający w dobrej, złej intencji*⟩. **8.** *praw.* Posiadacz w złej wierze ⟨*ten kto wie, że nie przysługuje mu prawo posiadania*⟩. **9.** Stara **w.**; panowie **w.** ⟨*dawni towarzysze nauki, pracy*⟩: Raz po raz ubywa ktoś ze starej wiary, kogoś chowają. *Boy Słowa 152.* Panowie wiara, towarzysze, do jedzenia! *Strug Ojc. 17.* **10.** Żołnierska **w.** ⟨*żołnierze, których łączą wspólne przeżycia, wspólne boje*⟩. **11.** *pot.* Chłop z wiary ⟨*porządny, zuch*⟩. **12. w.** w kogo, w co: a) ⟨*wierzenie o charakterze religijnym*⟩: **w.** w Boga, w objawienie; b) ⟨*ufność w kogo, w co, zaufanie do kogo, do czego; głębokie przekonanie o czym*⟩: **w.** w wodza, w przyjaciela; **w.** w zwycięstwo, w przyszłość. **13.** Akt wiary; apostoł wiary; dogmat wiary. **14.** Odstępca wiary, od wiary. **15.** Wyznanie wiary ⟨*zasady stanowiące czyj program*⟩: Było to jego wyznanie wiary. *Nałk. Z. SPP.* **16.** Na wiarę (przyjąć, powtórzyć co) ⟨*bez dowodu*⟩: Formułka, nie zrozumiana, nie oceniona krytycznie, przyjęta na wiarę [...] nic nie wyjaśnia. *Witkiew. S. Szt. 88.* **17.** Bez czci i wiary ⟨*o kimś bez skrupułów, bez sumienia*⟩: A na wszystkich klęskach, na każdej nędzy zarabia i bogaci się zawrotnie zbrodniarz bez czci i wiary, paskarz i szmuglerz wojenny. *Strug Krzyż II, 81.* **18.** Nie do wiary; rzecz nie do wiary ⟨*trudno uwierzyć; (co jest) nieprawdopodobne, nieoczekiwane, zaskakujące*⟩: Ile rzeczy pogubiłem, to nie do wiary. - Ileż to czasu, ile lat przeminęło [...] rzecz nie do wiary — niespełna trzy tygodnie ... *Strug Krzyż II, 325.* **19.** Niepodobne, nieprawdopodobne, trudne do wiary ⟨*do uwierzenia*⟩: Józia spojrzała na panią Barbarę jakby zdziwiona, że słyszy takie niepodobne do wiary rzeczy. *Dąbr. M. Noce II, 12.* Przyznać ci się albowiem muszę, iż mi się to wszystko trudne do wiary zdaje. *Kras. Lucjan 165.* **20.** Ktoś małej wiary ⟨*o kimś nie mającym zaufania do kogo, do czego; nie mającym nadziei na co*⟩: Wstydź się kobieto małej wiary... To pani myślisz, że tylko takie smyki, jak Kotowski mają odwagę?.. *Prus Emanc. I, 133.* **21.** Budzić wiarę ⟨*zaufanie, ufność*⟩. **22.** Dać wiarę, dać komu, czemu wiarę ⟨*uwierzyć*⟩: Czy pani da wiarę, iż mogą mi zlicytować meble?... *Prus Emanc. I, 155.* **23.** Głosić wiarę: a) ⟨*głosić przekonanie religijne*⟩; b) głosić wiarę w kogo, w co ⟨*wierzyć w kogo, w co; mieć zaufanie do kogo, do czego*⟩: Głosić wiarę w naród. **24.** *daw.* Kłaść (w kim, w czym) wiarę ⟨*ufać komu, czemu; mieć zaufanie do kogo, do czego*⟩: W jego dowcipie [...] daleko większą wiarę kładła, niż w Gustawie. *Krasz. Poeta 173.* **25.** Krzewić, narzucić, odmienić, porzucić, przechować, przyjąć, rozkrzewić, rzucić, szerzyć, ugruntować, wyznać, wzmagać, zachować, zdradzić, zmienić wiarę ⟨*religię, wyznanie*⟩: Przyjęli język zdobywców, ich obyczaje i ich wiarę. *Was. W. Rzeki 585.* Książę na Birżach i Dubinkach wyznawał wiarę kalwińską. *Szajn. Szkice III, 177.* **26.** *przestarz.* Łamać wiarę (małżeńską) ⟨*nie dochować wierności (małżeńskiej)*⟩: Upadek kobiety stał się faktem codziennym, a łamanie wiary małżeńskiej rzeczą powszechną. *Sienk.*

Szkice II, 130. **27.** *książk.* Mieć wiarę: a) ⟨*wierzyć*⟩: Miałam wiarę, ale mnie moja wiara zawiodła. *Kaczk. Olbracht. III, 31*; b) ⟨*zaufanie u ludzi*⟩: Kłamca nie ma u ludzi wiary. *SW.* Ponieważ osobiście nie był znanym na emigracji, żadnej przeto nie miał wiary, a nawet [...] zaczęto podejrzywać go o stosunki z ambasadą rosyjską. *Dan. W. Not. 214.* **28.** Mieć wiarę u kogo ⟨*być przedmiotem czyjej wiary; wierzyć w co*⟩: Sprzeczałem się ze stronnikami klasyczności, utrzymującymi, iż przesądy, u nikogo już wiary nie mające, nie mogą być cierpiane w poezji. *Grabow. Mich. Listy 5.* **29.** *przestarz.* Mieć wiarę w co ⟨*wierzyć w co, spodziewać się czego*⟩. Kto [...] tyle razy spudłował, sam nie ma wiary w celność swego strzału. *Dygas. Zając 72.* **30.** Odebrać, odjąć komu wiarę w co ⟨*pozbawić kogo zaufania do czego*⟩: Wie pan dlaczego tak bardzo nienawidzę Niemców? Dlatego właśnie, że odebrali mi wiarę w dobroć ludzką. *Koźn. Rok 175.* **31.** Odzyskać, osłabić, podciąć, poderwać, podkopać, podzielić, potęgować, przywracać, umacniać, utwierdzać, wpajać, wzbudzać, zachwiać, zaszczepić, zdeptać, żywić wiarę ⟨*zaufanie, ufność*⟩: Panika podcina wiarę we własne siły. *Rudn. A. Morze 81.* Jakoś nie mogła wzbudzić w sobie wiary w siły i wytrwałość jedynaka. *Ziel. S. Pol. 226.* Ostatnie lata [...] zachwiały w nim wiarę we wszystko, co uważał za niewątpliwe. *Brand. K. Troja 190.* Żywiliśmy jednakową wiarę w rozwój i postęp kultury. *Krzywosz. Życie 21.* **32.** Pokładać wiarę w kim, w czym ⟨*mieć zaufanie do kogo, do czego*⟩: Nakazując [...] chłopom, aby trwali do czasu w konspiracji, ks. Ściegienny coraz bardziej zaczynał pokładać wiarę w wystarczalność ich sił. *Sow. A. Ścieg. 76.* **33.** *książk.* Przysięgać, ślubować, zaprzysiąc komu wiarę ⟨*wierność*⟩: Obojgu brak w sprawach miłosnych doświadczenia, sporo wody upływa, nim sobie padną w objęcia i przysięgną wiarę przed ołtarzem. *Boy Flirt VI, 17.* Wszyscy [...] obojętnie patrzyli na ślubujących sobie wiarę dozgonną: bo cóż ich obchodziła przyszłość młodych małżonków! *Wilk. P. Wieś II, 202.* Wolałem opuścić dom rodzicielski, niż zaprzysiąc wiarę tej, której ani miłować, ani szanować nie mogłem. *Rzew. H. Zamek 118.* **34.** (S)tracić wiarę (w co) ⟨*zwątpić o czym*⟩: Wyczerpawszy najprzeróżniejsze fortele ataku i obrony straciłem już wiarę w odwet. *Gard. Trzech 14.* Począł na serio tracić wiarę w siebie. *Zachar. SPP.* **35.** *książk.* Tchnąć wiarę w co ⟨*zaufanie*⟩: Słowa hetmańskie zagrzały żołnierzy i tchnęły w nich wiarę w możliwość zwycięstwa. *Śliw. A. Sob. 78.* **36.** Złamać wiarę ⟨*nie dotrzymać przyrzeczenia*⟩. **37.** Znaleźć wiarę: a) ⟨*uwierzyć*⟩; b) ⟨*wzbudzić zaufanie*⟩: Na biedę przyszło, kiedy tak wierutny łgarz wiarę znalazł. *Rzew. H. Pam. 417.* **38.** *przestarz.* Zyskać wiarę ⟨*zaufanie*⟩. Bilety bankowe zyskały wiarę u publiczności. *Korzon Handl. 188.* **39.** Nawracać kogo na jaką wiarę: Przybyli misjonarze i apostołowie, co jadą Turków na wiarę chrześcijańską nawracać. *Kaczk. SPP.* **40.** Przejść na wiarę ⟨*na wyznanie, na religię*⟩: Potocki [...] przeszedł wkrótce na wiarę grecką i postanowił [...] wymurować świątynię. *Baliń. M. Polska III/1, 85.* **41.** Zasługiwać na wiarę ⟨*być wiarogodnym*⟩. **42.** Żyć (z kim) na wiarę ⟨*bez ślubu*⟩: Była to para, która ku zgorszeniu całej wsi żyła od paru lat na wiarę. *Żukr. Kraj. 39.* **43.** Prześladować kogo, umrzeć, walczyć za wiarę ⟨*za religię*⟩. **44.** Bronić, nauczać, odstąpić, trzymać się, uczyć się, wyprzeć się, wyprzysiąc się, wyrzec się, zaprzeć się wiary ⟨*religii, wyznania*⟩: Odstąpili wiary przodków, pozostawiając naród samemu sobie. *Jeż Uskoki I, 8.* **45.** *książk.* Dochować wiary komu ⟨*dochować wierności; być wiernym komu*⟩. **46.** Dodawać wiary w kogo, co ⟨*potęgować ufność, zaufanie do kogo, czego*⟩: Żelazna energia [...] dodawała mu pewności i wiary w siebie. *Śliw. A. Lel. 23.* **47.** Dotrzymywać wiary ⟨*być wiernym*⟩: Jakieś urzeczenie miłosne, któremu sam się dziwi, każe mu dotrzymywać wiary swojej Marysieńce. *Boy Mar. 138.* **48.** *przestarz.* Nadużyć czyjej dobrej wiary ⟨*czyjego zaufania*⟩. Jeślibym zdołał zasłużyć na przyjaźń waszego brata, czyż mogę nadużyć jego ufności, jego dobrej wiary? *Bełc. Kmita 77.* **49.** *przestarz.* Odmówić wiary komu ⟨*nie wierzyć komu*⟩: I mnież odmówicie wiary? [...] Ach, ja szczęśliwa, ja uniosłam życie, lecz matka moja! *Słow. Ballad. 127.* **50.** Wyzbyć się wiary ⟨*zaufania*⟩. **51.** Powrócić, *daw.* nawrócić do wiary ⟨*do religii*⟩: Z nawróceniem do wiary Pomeranów za Warcisława I ustawał już i pretekst napaści. *Narusz. Hist. III, 299.* **52.** Odsądzić kogo od czci i wiary; *rzad.* nie zostawić na kim czci i wiary ⟨*przypisywać komu same ujemne cechy; sądzić, wyrażać się o kim (mówić, pisać) źle*⟩: Obaj krytycy odsądzili go od czci i wiary za wystawienie sztuki. *Ower. Ramp. 379.* [Dziedzic] siebie wynosi, na zaborzańskich zaś chłopach psy wiesza, czci i wiary na nich nie zostawia. *Dygas. Now. V, 209.* **53.** (Na)tchnąć wiarą; *książk.* napawać kogo wiarą; pałać wiarą ⟨*ufnością, zaufaniem*⟩: Natchnął on wiarą w zwycięstwo młode pokolenie. *Sokoł. A. Stycz. 234.* Słowa jego tchnęły taką wiarą, że Zośka nie mogła znaleźć żadnego kontrargumentu. *Braun Lewanty 74.* Po przeżyciu tylu klęsk publicznych, wymagać nie można, aby pałali taką gorącą wiarą, jak młodzież. *Niemoj. J. Wspom. 83.* **54.** Pogodzić (się) z wiarą ⟨*religią*⟩. **55.** Opierać się na wierze; *daw.* gruntować się na wierze, w wierze; chwiać się, trwać, umacniać (się); *daw.* umocować się; utrwalać (się), utwierdzać (się), wzmocnić (się), zachwiać (się) w wierze ⟨*na przekonaniu, w przekonaniu, na ufności, zaufaniu; w ufności, w zaufaniu do kogo, do czego*⟩: Kmicic umacniał się w wierze względem Radziwiłła. *Sienk. SPP.* Wierzył, że ojciec nie zdradzi, chociaż ton jego w czasie ostatniego spotkania [...] zachwiał go trochę w tej wierze. *Jackiew. Wiosna 209.* **56.** Wychowywać, wytrwać w wierze ⟨*w religii*⟩. **57.** Działać w dobrej wierze ⟨*być przekonanym o słuszności swego postępowania*⟩. **58.** Działać w złej wierze ⟨*świadomie komu szkodzić*⟩. **59.** w. krzewi się, przenosi góry, odbiega kogo, odżywa w kim; oziębia się, wygasa, załamuje się, zawiodła, znika, zwycięża, żyje w kim ⟨*głębokie przekonanie o czym; przekonania religijne*⟩: Szybciej, niż się spodziewał, odbiegła go wiara w pomyślność wywróżoną siódemką. *Ziel. S. Pol. 315.* Żyła w nim mocna wiara, że zło musi być ukarane. *Strug Ojc. 142.* **60.** Dalej, wiara! Naprzód wiara! Na koń, wiara! Marsz, wiara! ⟨*dawne komendy wojskowe*⟩: Naprzód marsz! wiara! skończone królestwo cara! *Wysp. Noc 184.*

przysł. **61.** Sen mara, Bóg wiara.

wiatr 1. Bujny, chłodny, ciągły, cichy, ciepły, do-

brotliwy, dobry, gwałtowny, huraganowy, jesienny, jęczący, lekki, lodowaty, łagodny, miejscowy, miękki, mocny, mokry, mroźny, nadmorski, nadwodny, nagły, napastliwy, nielitościwy, niespokojny, orzeźwiający, ożywczy, ostry, palący, piekielny, pieszczotliwy, podniebny, podobłoczny, poranny, porywczy, porywisty, półsztormowy, przeciwny, przejmujący, przedranny, przedwieczorny, przelotny, przenikliwy, przeraźliwy, przychylny, przyjazny, pustynny, raptowny, rozhukany, rześki, rzeźwy, silny, skłębiony, skośny, słaby, słony, spiekły, srogi, straszny, suchy, swobodny, szkaradny, szorstki, szumiący, szumny, świeży, tęgi, trzepotliwy, upalny, wieczorny, wielki, wilgotny, wiosenny, wściekły, zawodzący, zimowy, zły w.; w. morski, lądowy, stepowy; w. południowy, północny, wschodni, zachodni, południowo-wschodni, południowo-zachodni, północno-wschodni, północno-zachodni, w. sztormowy; w. wstępujący, zstępujący ⟨*ruch powietrza powstający na skutek różnicy ciśnień*⟩: Deszcz [...] brzydko [...] zawierucha, wiatr szkaradny [...] ulewa. *Witw. S. Piosnki 292.* Wiatr szorstki rozwiewał strusie pióra jej kapelusza. *Żer. Uroda 75.* Wiatry wstępujące porywają z hal owady, np. motyle. *Fud. Zwierz. 26.* **2.** **w.** jakby się kto powiesił; **w.**, że mało głowy nie urwie ⟨*bardzo silny*⟩: Kiedyś za młodu byłam w Połądze i zawsze tam był taki wiatr, jakby się kto powiesił. *Dąbr. M. Noce II, 53.* **3.** *żegl.* Boczny **w.** ⟨*wiejący w bok łodzi, statku*⟩. **4.** Górny **w.**: a) ⟨*wiejący wysoko*⟩; b) *łow.* ⟨*chwytanie nawiewanego nie nad samą ziemią zapachu zwierzyny*⟩: Gdy wyżeł włóczył nos po ziemi, nauczyciel zakładał mu widełki zniewalające do górnego wiatru. *Dygas. As 53.* **5.** **w.** halny ⟨*silny, porywisty wiatr występujący w Karpatach i Karkonoszach, opadający z gór ku dolinom, niosący ocieplenie*⟩. **6.** **w-y** niezmienne, stałe ⟨*wiejące stale w jednym kierunku*⟩: Madagaskar cały leży [...] w obszarze stałych wiatrów pasatowych. *Lewiń. J. Afr. 180.* **7.** **w-y** okresowe, sezonowe ⟨*wiejące w określonych porach roku: w lecie od oceanów, w zimie od lądu; właściwe wielu krajom nadmorskim podzwrotnikowym; monsuny*⟩. **8.** **w.** pasatowy ⟨*wiejący od zwrotnika ku równikowi*⟩. **9.** *przen.* Pomyślny **w.** ⟨*sprzyjające okoliczności*⟩. **10.** **w-y** zmienne ⟨*zmieniające kierunek*⟩. **11.** **w.** o d c z e g o; z c z e g o ⟨*od strony czego*⟩: **w.** od morza, od lądu, od gór; **w**: z gór, z morza. **12.** **w.** od południa, od północy, od wschodu, od zachodu ⟨*wiejący z południa, północy itp.*⟩. **13.** *żegl.* **w.** po żaglach; **w.** w żagle. **14.** **w.** w czym (gdzie): **w.** w górach, w lesie; ale: na morzu, na jeziorze. **15.** *przen.* **w.** w polu ⟨*o kimś lekkomyślnym, nie zagrzewającym miejsca*⟩: Co WM Pan z takim człowiekiem wskórasz, który jako wiatr w polu, dziś tu, a jutro o mil kilkanaście. *Boh. Figl. 124.* **16.** **w.** w oczy, w twarz: z przodu, z tyłu, z ukosa. **17.** Słowo **w.** ⟨*nic nie znaczy, można się go wyprzeć*⟩: Słowa wiatr, mościpanie! pisma dowodami! *Zabł. Pojedn. 237.* **18.** Słowo nie **w.** ⟨*można na nie liczyć*⟩: Ślub to ślub — i żadnemu z nich ani postało w umyśle, by się teraz od niego uchylać. Rycerskie słowo nie wiatr. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 201.* **19.** Ciąg, muskanie, napór, oddech, pęd, podmuch, poryw, powiew, prąd, przeciąg, smagnięcie, strumień, tchnienie, uderzenie wiatru: Chłodny, wilgotny ciąg wiatru podnosił grzywiastą falę. *Meis. Sześciu 142.* Czułem pieszczotliwe muskanie wiatru, słyszałem odległy szum fal. *Reym. Now. III, 96.* Gdy ustają porywy wiatru, wzmaga się ulewa. *Pap. Szczury 52.* Lufcik był otwarty, prąd wiatru poruszył płomienie świec w kandelabrach. *Jun. Now. 71.* Ciepłe przeciągi wiatru szły wzdłuż i w poprzek Łżawca, topiąc do reszty śnieg. *Żer. Prom. 24.* **20.** Gwizd, huk, jęk, łomot, poświst, świst, szum, skowyt, wycie, zawodzenie wiatru. **21.** *żegl.* Linia wiatru: Statek stoi w linii wiatru. *Ziel. A. Okręt 195.* **22.** *łow.* Pies, ogar itp. dobrego, złego wiatru ⟨*węchu*⟩: Posiadał on trzy duże ogary z Węgier sprowadzone, doskonałego wiatru, rączości, odwagi. *Wodz. Wspom. 63.* **23.** Róża wiatrów: a) ⟨*wykres przedstawiający częstość występowania wiatrów wiejących w różnych kierunkach*⟩; b) ⟨*rodzaj koła służącego do wyznaczania kierunku wiatru*⟩: Przeczekał chwilę, póki róża wiatrów nie stanęła nieruchomo. *Meis. Sześciu 252.* **24.** Chłostany, gnany, kołysany, niesiony, obalony, popychany, unoszony wiatrem a. przez **w.**: Podwoił siły, płynął potężnie jak łódź lekka gnana wiatrem. *Dygas. Piszcz. I, 27.* Tulipany, irysy [...] wychylają głowy nad trawę i kołysane wiatrem mienią się jak tęcza. *Sienk. Now. III, 114.* Nacisnął kapelusz na oczy i poszedł popychany wiatrem. *Brzoza Bud. 43.* Roślinność stepowa, wyrosła w klimacie suchym i kontynentalnym miała tworzyć powierzchnię chwytną dla pyłu lessowego unoszonego przez wiatr. *Szaf. W. Lod. 47.* **25.** (Twarz, ręce) posiekane wiatrem. **26.** Wiatrem podszyty ⟨*o odzieży: lekka, licha, przepuszczająca zimno*⟩: Zdoła kupić sobie płaszcz. Taką jesionkę tanią, wiatrem podszytą. *Brzoza Bud. 209.* **27.** Wystawiony na **w.**: [Willa] wystawiona na szalone wichry morskie na wiosnę i jesienią, z pewnością by się nie ostała. *Tyg. Ilustr. 10, 1900.* **28.** Chwiejny od wiatru: Dróżką [...] obrośniętą przez paproć, dzikie jeżyny i chwiejne od wiatru skabiozy weszli w ów wąwóz. *Żer. Uroda 126.* **29.** Opalony od wiatru, wiatrem: Był to starszy, surowy mężczyzna o twarzy opalonej od wiatru, kościstej i groźnej. *Prusz. Karabela 113.* **30.** *przen.* Chorągiewka na wietrze ⟨*o kimś chwiejnym, niezdecydowanym*⟩: Podkomorzynę już całkiem zyskał dla siebie, okulbaczył starego, a panna — panna, moje dziecko, to chorągiewka na wietrze. *Kaczk. Grób II, 77.* **31.** Liść na wietrze, ktoś jak liść na wietrze; być jak liść na wietrze ⟨*o kimś niestałym, o kimś, kto nie może pobyć długo na jednym miejscu*⟩: Była jak liść na wietrze — nie wiedziało się nigdy, co dzień następny przyniesie. *Was. W. Rzeki 295.* **32.** Obietnica, przyrzeczenie, słowa itp. na wiatr ⟨*nie dotrzymane*⟩: Przykro mi powiedzieć, że były to obietnice na wiatr. Zapomniał o nich zupełnie. *Wędr. 8, 1901, s. 144.* **33.** Grzywa, włosy, puszczone na wiatr: Sadzi na koniu generał. Koń wspaniały, grzywa puszczona na wiatr. *Melc. Statek 10.* **34.** Plewa rzucona na wiatr, jak plewa rzucona na wiatr; być jak plewa rzucona na wiatr ⟨*o wypowiedzi niczym nie popartej, gołosłownej*⟩: Aby sława nie była plewą na wiatr rzuconą, trzeba ją obciążyć cetnarami nauki. *Libelt Pedag. 44.* **35.** Nie na wiatr ⟨*można na to liczyć*⟩: Obietnica nie na wiatr. - Powiedziane to było nie na wiatr. **36.** Pod wiatr, przeciw wiatrowi ⟨*w kierunku przeciwnym niż wieje wiatr*⟩: Czasteczki wody [...] w dolinie [Jali] mają tendencję do ruchu pod wiatr. *Meis. Sams. 183.* **37.** Z wiatrem ⟨*w kierunku dokąd wiatr wieje*⟩: Sztormowe ożaglenie przy kursie

z wiatrem [...] stanowią: for-sten-sztag-żagiel, formars-żagiel i fok. *Zarus. Żegl. 107.* **38.** Pies z ostrym wiatrem ⟨*z węchem*⟩: Ta psina z ostrym wiatrem doskonale tropiła grubego zwierza. *Wodz. Wspom. 26.* **39.** Biec, pędzić, gnać, lecieć jak **w.** ⟨*bardzo szybko*⟩: Leciałem jak wiatr. Koń stanął w pianach cały. *Żer. Dzien. I, 295.* **40.** *żegl.* Brać, chwytać **w.** żaglami: Popłynęli biorąc wiatr wszystkimi żaglami. *Sier. Ocean 104.* **41.** *łow.* Chwytać **w.** ⟨*o psie: węszyć zwierzynę*⟩: Lis przemyka [...] czujnie strychuje wyżeł i chwyta wiatr z wysoka... *Pol Obrazy I, 268.* **42.** Chwytać, łapać **w.** nozdrzami, ustami: Stał tak i chwytał ustami i nozdrzami wiatr, ciepły wiatr południowy. *Krzyw. I. Siew. 318.* **43.** Czuć, odczuwać **w.**: Nie odczuwało się wyraźnego wiatru, choć powiew kołysał fale. *Żer. Uroda 337.* **44.** *daw.* Gonić, pędzić wiatry po błoniach, polach, po świecie ⟨*uganiać się nie wiadomo za czym*⟩: Na swawolnych tak jak sami koniach pędzili wiatry po błoniach. *Groza Poezje 103.* **45.** Mieć **w.** w głowie ⟨*kierować się chwilowymi impulsami; być lekkomyślnym*⟩: Młody to [...] zawsze ma wiatr w głowie. *Bobiń. Zemsta 23.* **46.** Pędzić jak **w.** **47.** *żegl.* Wypuścić **w.** z żagli ⟨*zwrócić tak okręt, żeby żagle załopotały*⟩. **48.** *żegl.* Złapać **w.**: Po dwóch tygodniach złapaliśmy pierwszy przychylny wiatr. *Brand. K. Troja 244.* **49.** Dmuchać na **w.** ⟨*mierzyć się bezskutecznie z wielkimi siłami*⟩. **50.** Gadać, mówić na **w.** ⟨*mówić nadaremnie*⟩. **51.** Mówić, puszczać, rzucać słowa na **w.** ⟨*nie odpowiadać za to, co się mówi; obiecywać, czego się potem nie dotrzymuje, nie spełnia*⟩: Nie może przecież rzucać słów na wiatr byleby się odczepić. *Putr. Wrzes. 168.* **52.** *przestarz.* Pójść na **w.** ⟨*rozwiać się, nie udać się, spełznąć na niczym*⟩: Zapędy ich na wiatr poszły. *Pilch. SW.* **53.** Przegnać, przegonić, przepędzić, rozegnać, roznieść, rozpędzić, rozrzucić, rozsypać, ruszać, uciekać, wygnać, wypędzić na cztery wiatry ⟨*przepędzić kogo, co itp. gwałtownie, bezwzględnie, na zawsze*⟩: Zabieraj mi zaraz swoje manatki i ruszaj sobie na cztery wiatry — krzyczała na mnie zadyszana gospodyni. *Jank. Zaśc. 74.* **54.** Rozpuścić włosy na **w.**: Rozpuściła na wiatr włosy i łzami skropiła lica. *Mick. Ball. 25.* **55.** Strzelić, wypalić na **w.** ⟨*w powietrze*⟩: Kiedy macie strzelby, to strzelcie na wiatr [...] Prześlicznie niosło echo strzały po wodach... *Pol Obrazy II, 151.* **56.** Wystawić twarz na **w.** **57.** Biec, iść, płynąć itp. pod wiatr, przeciw (naprzeciw) wiatrowi ⟨*w kierunku przeciwnym niż wieje wiatr; również przen: walczyć z silniejszymi przeciwnościami, przeciwstawiać się silniejszym przeciwnościom*⟩: Biegłam przed siebie, pod wiatr, pod smugi deszczu. *Życie Lit. 49, 1954.* **58.** Szukaj wiatru w polu ⟨*o kimś, o czymś niemożliwym do odnalezienia*⟩: Zaczęły się łapanki [...] z sąsiadów coraz to kogoś ubywało [...] szukaj wiatru w polu. *Płomyk 15, 1953.* **59.** Obracać się do wiatru. **60.** *posp.* Wystawić kogo do wiatru ⟨*zawieść, oszukać*⟩: Ja was znam, kombinatorów. Wejdzie, towaru nabierze i inną bramą wychodzi. Mnie do wiartu wystawia. *Czesz. Pokol. 38.* **61.** Chronić (się) od wiatru. **62.** Chwiać się, giąć się, kołysać się od wiatru: Całe połacie gałęzi kołysały się od wiatru, raz silnie [...] to znowu tak cicho. *Żer. Opow. 292.* **63.** Osłaniać, zastawiać od wiatru. **64.** Wydąć się od wiatru: Krótkie rękawy sukni, ściągnięte przy łokciach gumką, wydęły się od wiatru. *Goj. Dziew. II, 40.* **65.** *łow.* Stracić (zwierzynę) z wiatru ⟨*o psie: przestać czuć węchem, stracić ślad*⟩. **66.** Czuć co wiatrem ⟨*o dzikiej zwierzynie, o dzikim ptactwie: mieć specyficzny zapach właściwy dziczyźnie*⟩: Mięso zająca, wrony czuć wiatrem. **67.** Biec, gnać, lecieć, mknąć, pędzić, pomknąć, przelecieć wiatrem; jak by kogo **w.** gnał ⟨*bardzo szybko*⟩: Dziki królik leciał również jakby go wiatr gnał. *Sienk. Listy III, 231.* **68.** *łow.* Gonić wiatrem ⟨*o psie: wystawiać zwierzynę kierując się węchem*⟩. **69.** *żegl.* Iść wiatrem ⟨*o statku, żaglówce: być poruszanym za pomocą wiatru (łapanego w żagle)*⟩: Statek szedł wiatrem samym, wioślarze przestali odgarniać wiosłami wodę. *Makowiec. Dios. 112.* **70.** *daw.* Nogi niosą, poniosą wiatrem ⟨*bardzo szybko*⟩. **71.** Opalić się wiatrem, od wiatru. **72.** Płynąć, żeglować itp. w pół wiatru ⟨*mieć wiatr wiejący w żagle z boku*⟩. **73.** Opierać się, urągać wiatrom: Piorunom się oprze; wichrom, aż przyjdzie czas butwienia. *Orkan Rozt. 12.* Modrzew za mojej pamięci sadzony, wyrósł w potężne drzewo i urąga wiatrom. *Chlęd. Pam. II, 339.* **74.** Pachnie, zapachniało wiatrem, powiało wiatrem. **75.** *żegl.* Żagiel wypełnia się, wzdyma się wiatrem: Żagiel rozwijał się w dół, wypełniał się wiatrem. *Meis. Sześciu 128.* **76.** Zaszumieć wiatrem: Zaszumiał wiatrem wierzch drzewa zielony, po cichych wodach błękit się rozlewa. *Gosz. Lir. 6.* **77.** *daw.* Żyć wiatrem ⟨*utrzymywać się z niczego; żyć nie wiadomo czym*⟩: Zuzanna nie będzie przy mnie wiatrem żyła i ona potrzebuje zjeść i ubrać się. *Bał. Dziady 192.* **78.** Chwiać się, giąć się pod wiatrem. **79.** Chronić (się), zasłaniać (się) przed wiatrem. **80.** Biec, iść; lecieć, mknąć, płynąć, żeglować; falować itp. z wiatrem ⟨*w kierunku dokąd wiatr wieje*⟩: W pośpiechu pospuszczali łódki, powchodzili do nich i z wiatrem zaczęli żeglować w stronę Bergan. *Pap. Szczury 9.* **81.** Biegać, latać, mknąć, nieść, płynąć itp. z wiatrem na wyścigi, z wiatrem w zawody, *daw.* na przegony z wiatrem ⟨*bardzo szybko*⟩: Po długich latach z krainy wygnania ujrzał, jak Grecy z wiatrem na wyścigi nieśli po górach hasło zmartwychwstania. *Słow. Poem. I, 161.* Przemykał się jak wąż pod kołami olbrzymich omnibusów, skręcił nagle jak kula odbita i leciał z wiatrem w zawody. *Reym. Now. V, 210.* **82.** Borykać się, mocować się, walczyć, zmagać się z wiatrem. Kręcić się z wiatrem, za wiatrem, kręcić się za wiatrem jak chorągiew, chorągiewka, jak kurek ⟨*być niestałym, zmiennym, stosować się do koniunktury*⟩: Ot! jak chorągiew na zamkowym dachu, tak serce hrabi za wiatrem się kręci. *Syrok. Gaw. 157.* **83.** Pójść, przeminąć, ulecieć z wiatrem ⟨*bez śladu*⟩: Starał się zapał wojenny wzniecać i zasycać, lecz słowa jego bez skutku i wszelkiego nawet wpływu przemijały z wiatrem. *Moracz. Dzieje II, 275.* **84.** Puścić (majątek, pieniądze itp.) z wiatrem ⟨*stracić, zmarnować*⟩: Zaniedbałem chatkę i z wiatrem szczupłą puściłem intratkę. *Pług Zagon III, 179.* **85.** *przen. daw.* Iść, jechać, lecieć, ulatywać itp. za wiatrem ⟨*dostosowywać się do koniunktury*⟩: Szedł zawsze za wiatrem i w demokratach widział przyszłość. *Bobrz. Dzieje III, 346.* **86.** Chwiać się, giąć się, kołysać się na wietrze; chwiać się jak, jakby na wietrze, chwiać się jak trzcina na wietrze: Tuż [...] znajdował się słup [...] z żelaznym wygiętym u góry trzymadłem, u którego wisiała chwiejąc się na wietrze duża olejna

latarnia. *Gomul. Ciury I, 11.* **87.** Łopotać, trzepotać na wietrze: Niesiono ich w lektykach, których fiołkowe zasłony trzepotały na wietrze. *Par. Wios. 140.* **88.** Ogorzeć, opalić się na wietrze. **89.** Płynąć, żeglować itp. przy wietrze: Przy dobrym wietrze żaglowiec wyprzedzał wiosłową barkę, przy złym pozostawał w tyle. *Makowiec. Przyg. 287.* **90. w.** bałwani morze (wodę, rzekę), bałwani się (po zbożu); bije o szyby, w okna, w twarz, bucha po czym, burzy morze, chłodzi, chłoszcze, chodzi po czym, chwieje (trawą, gałęziami), chyli (drzewa, trawy), ciągnie, cichnie, ciska (liście, śnieg a. liśćmi, śniegiem) czai się, dmie, dmucha, dokucza, dopada czego, dopływa dokąd, dudni, faluje (trawy, zboże); folguje, sfolgował; furczy (chorągwią a. w chorągwi), gasi (płomyk), gna (chmury, piasek, śnieg), głaszcze kogo, co: Zimny wiatr buchnął po sali, aż portrety królów zakołysały się na ścianach. *Reym. Now. IV, 26.* Korytarze puste, cele pootwierane, wiatr po nich chodzi swobodnie. *Krasz. Kartki 704.* Od morza ciągnął gwałtowny wiatr. *Braun Lewanty 319.* Wiatr dopadł smrekowego lasku [...] nad ranem ujrzano wyrwane z korzeniami pnie drzew. *Chor. Zazdrość 157.* Do wschodniego brzegu [Afryki] dopływają wilgotne wiatry pasatowe. *Lewiń. J. Afr. 21.* Wiatr, chociaż w nocy trochę sfolgował, nadal był niemały. *Breza Uczta 342.* W chorągiewkach lanc furczał wiatr. *Tuwim Rzecz. 89.* **91. w.** gra, gwiżdże, hałasuje, harcuje, hasa, huczy, hula, idzie skąd, jęczy, kładzie (zboże, trawy, statek na burtę), kłapie (okiennicą), kłuje, kołuje, kołysze czym, kształtuje (chmury), leci, liże co, łagodnieje, łamie (drzewa, gałęzie), łomocze, łuszczy wodę, marszczy (fale, jezioro, morze, wodę), mąci ciszę, miecie (liście, piasek, żwir), mija, milknie, miota (suknią, włosami, trawami), mrozi, nacicha. Po nagim polu mgła się kłębami przewala — po nagich ścianach gór dziko gra wiatr jesienny. *Zmor. Poezje 94.* Skąd te złe wiatry idą, co podrywają skrzydła żurawiom? *Konopn. Now. I, 97.* Wiatr [...] dmie z taką siłą, że kładzie statki na burtę aż do relingów. *Pap. Szczury 176.* Zimny wiatr lizał nogawki, łydki wydawały się nagie. *Braun Lewanty 456.* **92. w.** nadchodzi, nadciąga, nadlatuje, nagania chmury, nanosi (mgłę, deszcz), napędza chmury, nasila się, niesie (burzę, chmury, deszcz, ulewę; dźwięki, głosy, rozmowy), niesie się, obala (drzewa, domy), obija się, obrywa (liście), owiewa kogo, opala kogo, osłabł, otrząsa (krople, liście), oślepia (kurzem), pachnie czym, pędzi (chmury, kurzawę, łódkę); pędzi polem, po łące, przez zagony, pluszcze deszczem; *poet.* płacze, pochyla (drzewa, gałęzie): Od dalekich gór niósł się lekki, ciepły wiatr. *Morc. Wyrąb. I, 70.* Owiał nas zimny wiatr, przynosząc ochłodę. *Grąb. Podróże I, 164.* Dobrotliwy wiatr pachnący już latem, lekki i świeży pod gorącym słońcem, przepłasza babczyne troski. *Bogusz. Kura 89.* **93. w.** podnosi (fale, kurz), podnosi się, podrywa (liście, piasek), podrywa się, podzwania o szyby, w szyby; pogania (chmury, obłoki), pojękuje, porusza (firanką, włosami), porywa (pył, liście, kapelusz), porywa się, poświstuje, potęguje się, powiewa, powstaje, przebiega (ulice); przechodzi w huragan, w zawieruchę; przeciąga, przeciska się przez co; przeczesuje (trawy, gałęzie, zboża): Podniósł się szalony wiatr halny [...] wiało ze świstem i wyciem w całej okolicy. *Ritt. Most 53.* Wiatr gwałtowny porwał się od morza. *Konopn. Now. IV, 74.* Wiatry miejscowe powstają wskutek przyczyn natury termicznej oraz dynamicznej. *Wiedza 532, s. 55.* **94. w.** przegania chmury, mgły; przegarnia trawy, zboża; przejmuje zimnem, do kości, do szpiku kości, na wskroś; przelatuje; przenika kości, do kości, do szpiku kości; przenosi co, przepędza chmury, przesuwa się, prześwistuje, przewala się, przewiewa kogo, co; przybiera na sile, przychodzi, przycicha, przygania (chmury, deszcz), przygina do ziemi (drzewa, trawy, zboże); przygłusza (dźwięki, muzykę, rozmowę), przygania co: I to chuchro, które — zdawałoby się — wiatr przewróci, przetrwało wszystkich. *Boy Znasz. 78.* **95. w.** przynosi, przywiewa (kurz, kurzawę, piasek: głos, dźwięk, hałas, pieśń; woń, zapach; opady), przypada do ziemi, rośnie; rozbujał, rozhuśtał fale, morze; rozdmuchuje (iskry), rozdyma (płomień, suknię); rozgania, rozmiata, roznosi, rozpędza, rozwiewa (chmury, obłoki, mgły, liście, kurz, śnieg), rozgarnia (chmury, liście), rozhulał się; rozprasza (liście) rzuca czym, ryczy, siecze, skowyczy: Niekiedy od pobliskich winnic przywiewał wiatr przytłumione głosy pracujących najemników. *Lamus 8, 1910, s. 431.* Silny wiatr — jak zwykle przed burzą — to podrywał się, to do ziemi przypadał. *Gomul. Miecz I, 164.* **96. w.** skrzypi (bramą, oknem, zawiasami), słabnie; smaga (w twarz, po twarzy), snuje się, spryskuje (deszczem), strząsa (liście, krople deszczu), sypie (kurzem, liśćmi, piaskiem), swawoli, szaleje; szamoce, szarpie (drzewa, płaszcz); szamoce się (w wąwozie, po zaułkach), szarpie się, szasta po czym, szemrze, szumi, szybuje, ścicha, śmiga, śpiewa, świszcze (w uszach): Cisza... zaledwie czasem wiatr po liściach szasta. *Syrok. Rymy 16.* Świszczący wiatr śmiga stronami i smaga wysoczyzny półwyspu. *Żer. Wiatr 305.* **97. w.** tamuje oddech, tańczy po czym, targa (domem, drzewami, gałęziami, odzieżą), tłucze (o konary, o okno), tłucze się (po lesie, po polu), tnie (po twarzy, w oczy), toczy się, trąca (trawy, liście), trzepocze (chorągwie, sukienkę), ucicha, ucieka, ucisza się, uderza, *poet.* uderza skrzydłami, ugina (drzewa, gałęzie, trawy) umilkł, unosi (piasek, pył, tumany śniegu), uspokaja się, ustaje: Wpadł weń z impetem szumny wiatr, tańczy po salach, po pokojach. *Tuwim Czyh. 36.* **98. w.** wali (śniegiem, deszczem); wali o szyby, w szyby; wciska się, wdziera się, wieje, wionął, wiruje, wpada, wstaje, wstrząsa (drzewami), wtargnął (do domu, do namiotu), wwala się, wydyma żagle, wyje, wykręca się, wymiata (śnieg, pył, kurz, liście), wypada skąd, wypełnia żagle, wywraca (drzewa, słupy), wysusza ziemię, wywiewa co: Wstał wiatr zachodni, z nim przyszły sine chmury. *Par. Przyg. 28.* W dzień wiatr [...] wykręcił się na północno-zachodni i dmie. *Pap. Szczury 176.* Niespodzianie wypadł spoza lasu wiatr. *Sewer Biedr. 10.* Mroźny wiatr wywiał z nie opalonych mieszkań resztki ciepła. *Jackiew. Wiosna 213.* **99. w.** wzbija (kurz, pył, śmiecie), wzdyma (fale, żagle), wzmaga się, zacicha, zacina, zadął, zakręcił; zamiata ślady kurzem po drodze; zamiera; *książk.* zanosi się jękiem, płaczem; zapiera oddech, zasypuje (śniegiem, kurzem), zatrzaskuje (drzwi, okno), zawiewa skąd; zawiewa drogi (śniegiem), zawirował, zawodzi, zdmuchuje (liście, kartki): Zawiały wiatry z zachodu. *Sier. Dno 303.* **100. w.** zgarnia (liście, śnieg), zgina (drzewa), ziębi, zmienia kierunek, zrywa (dach, ka-

pelusz, liście), zrywa się, zwiewa (pył, śnieg), *poet.* zwija skrzydła, zwolniał; w-y zmagają się: Wiatr zwinął skrzydła i zawisł w przestrzeni pachnącej żywicą, wikliną i zbożami. *Żer. Opow. 79.* **101.** Komuś inne wiatry świszczą koło uszu ⟨*ktoś ma inne zainteresowania*⟩: Inne mu już wiatry świstały koło uszu. *Żer. SPP.* **102.** Czuć, domyślać się, miarkować, patrzeć, poczuć, rozumieć, uważać, wiedzieć itp. skąd w. wieje (*wg Jana III, 8*) ⟨*wyczuwać, co się dzieje, jakie się szykują zmiany; dostosowywać się do aktualnej sytuacji*⟩: Zrób to ostrożnie i w porę [...] Gotówem przysiąc, że się nie domyśli, skąd wiatry wieją... *Dobrow. S. Spart. 76.* **103.** *przen.* Inny w. zawiewa ⟨*coś nowego się dzieje, nastają nowe zwyczaje*⟩: Muchanow, zacięty wróg polskości [...] gdy w 1858 inny wiatr zawiał, mógł jej nadskakiwać i zwiódł nawet takich przezornych jak hr. Andrzej. *Brück. Kult. IV, 445.* **104.** Komuś w. wieje w oczy ⟨*kogoś ciągle spotykają przykrości, prześladują przeciwności*⟩.

przysł. **105.** Biednemu zawsze wiatr w oczy. **106.** Kto wiatr sieje, burzę zbiera. **107.** Pies szczeka, wiatr wieje (Pies szczeka wiatr niesie, rozejdzie się to po lesie) ⟨*nie warto zwracać uwagi na ludzkie obmowy*⟩.

wiatrak 1. *przestarz.* **w.** salonowy ⟨*o kimś dużo mówiącym, zwłaszcza posługującym się formułami grzecznościowymi; rozmówca „papla"*⟩: Obsypał zaraz z góry i gospodynię i gospodarza [...] tylą słów gładkich [...] że pani Rudnicka, lubo bardzo oswojona z podobnymi wiatrakami salonowymi, była [...] istotnie podbita. *Kaczk. Grób II, 147.* **2.** Wojna z wiatrakami ⟨*walka bezsensowna, beznadziejna z urojonym przeciwnikiem*⟩: Wydanie na ohydę publiczną nałogu karciarstwa nie jest w naszych czasach wojną z wiatrakami. *Sienk. Szkice I, 189.* **3.** Walczyć, wojować z wiatrakami ⟨*walczyć z urojeniami zwykle beznadziejnie*⟩: Zawsze musi ktoś zwrócić na coś uwagę, pomylić się raz i drugi, narazić na drwiny lub kije, walczyć z wiatrakami przesądów. *Matusz. I. Twórcz. 310.* **4.** *posp.* Co ma piernik do wiatraka? ⟨*o rzeczach nie mających ze sobą żadnego związku: co ma jedno do drugiego*⟩. **5.** Machać, wywijać ramionami jak **w. 6.** Rozpuścić język, trajkotać jak **w.** ⟨*dużo mówić*⟩: Zresztą z nią rozmowa nietrudna, gdyż trajkocze jak wiatrak. *Żer. Dzien. III, 98.*

wiązać w. c o: **1.** *bud.* **w.** cegły, głazy, kamienie ⟨*układać według sztuki murarskiej*⟩. **2. w.** fakty ⟨*doszukiwać się między faktami powiązań przyczynowych*⟩. **3. w.** konfederację ⟨*organizować*⟩: Wracali do domów po beresteczkowskim zwycięstwie i wiązali konfederacje wojskowe. *Sienk. Mieszan. 127—128.* **4. w.** miotły, snopki ⟨*formować, związując tworzyć*⟩. **5. w.** komu ręce a. czyje ręce ⟨*krępować czyją swobodę działania*⟩: Obecność w rządzie trzydziestu sześciu jakby radców ministerialnych z głosem stanowczym [...] wiązała ręce królowi. *Kalin. St. Aug. I, 226.* **6. w.** rymy ⟨*układać wiersze*⟩: Twoim pastuszkowie natchnieni przykładem wiązali proste rymy chodząc za swym stadem. *Zab. III/2, 1780, s. 384.* **7. w.** sieć ⟨*sporządzać*⟩. **8. w.** słowa ⟨*dobierać słów; łączyć słowa w zdania*⟩: Brakowało jej gotowych określeń, z trudem wiązała słowa, aby opowiedzieć mu jakieś swoje doznanie. *Twórcz. 5, 1953, s. 58.* **9.** Nie wart komu wiązać sznurowadeł u trzewika, nie wart komu trzewików wiązać ⟨*dużo mniej wart*⟩: I do kogo się tak spieszy? Do tego nicponia, co nie wart jej trzewików wiązać! *Krzywosz. Jula 84.* **10.** *przestarz.* **w.** wianek (z kwiatów); girlandę (z traw) ⟨*pleść, splatać*⟩. **11. w.** włosy ⟨*upinać*⟩. **12. w.** zboże (żyto, pszenicę itd.) ⟨*związywać w snopki*⟩: Przy użyciu żniwiarki należy pszenicę za nią natychmiast wiązać i składać. *Upr. rośl. I, 206.* **13. w.** sobie (komu) los, świat, życie; **w.** sobie kim świat ⟨*przeszkadzać w karierze, w osiągnięciach, uniemożliwiać sobie (komu) lepsze ułożenie życia*⟩: Nie powinien wiązać sobie życia, nie powinien się zwłaszcza żenić. *Boy Flirt IX, 76.* Ty jeszcze jesteś młoda, młodości twojej szkoda, nie wiąż dla siebie świata. *Mick. Ball. 67.* Ale cóż tam sobie takim pokraką świat wiązać ma! *Konopn. Now. III, 53.* **14. w.** kogo jak barana: W którejże, powiedz, stronie taka rzecz słychana, schwytawszy mnie zaczęto wiązać jak barana. *Zabł. Sarm. 91.* **w.** k o g o, c o — c z y m: **15. w.** kogo przysięgą ⟨*zobowiązywać*⟩. **16. w.** kogo stułą, **w.** komu ręce stułą ⟨*o księdzu: dawać ślub*⟩: Boże wam błogosław... — wzdycha biskup i oto teraz wśród uroczystego milczenia wiąże młodym ręce stułą. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 451.* **17. w.** co szydełkiem ⟨*szydełkować*⟩: Wzięła z majolikowego wazonika niciane ząbki i szydełkiem zaczęła je wiązać. *Dąbr. M. Noce II, 53.* **18.** *daw.* Coś kogo wiąże do ludzi ⟨*coś kogo przywiązuje do ludzi, łączy z ludźmi*⟩: W Zarzeczu mogło go coś wiązać do ludzi, bo tu znalazł serca przychylne. *Jun. Mazur. 107.* **19. w.** c o — w c o: **w.** pszenicę w snopy; **w.** co w całość, w jedną całość ⟨*łączyć co w całość; jednoczyć, zespalać*⟩. **20. w.** c o — z c z y m: **w.** fakt z faktem, *pot.* **w.** koniec z końcem ⟨*z trudem się utrzymywać zaspokajając pierwsze potrzeby*⟩: Aby móc wiązać koniec z końcem, pracował na kilku posadach. *Rudn. A. Morze 427.* **21.** Coś kogo wiąże ze światem, z życiem ⟨*łączy*⟩: To jest zupełnie naturalne, że stary człowiek coraz bardziej pozbywa się wszystkiego, co jeszcze wiąże go z życiem... *Bogusz. Aniel. 40.* **22.** Most wiąże brzegi ⟨*łączy*⟩. **23.** Pokrewieństwo wiąże (ludzi) ⟨*zespala, łączy*⟩. **24.** Przepis wiąże kogo ⟨*krępuje kogo; ktoś jest skrępowany przepisem*⟩. **25.** Przyjaźń wiąże kogo z kim ⟨*łączy; ktoś jest z kim w przyjaźni; przyjaźni się z kim*⟩. **26.** Przysięga wiąże kogo z kim ⟨*zobowiązuje*⟩: Poddanych wiąże z władcą przysięga na wierność. *Grod. Dzieje 177.* **27.** Stosunki (jakieś) wiążą kogo z kim ⟨*ktoś jest z kimś w (jakichś) stosunkach*⟩. **28.** Wiążą kogo węzły rodzinne ⟨*ktoś jest z kim spokrewniony*⟩: Wiązały je węzły rodzinne: były dla siebie siostrami przyrodnimi.

wiązać się w. się c z y m: **1. w.** się małżeństwem, *daw.* w małżeństwo ⟨*zawierać związek małżeński*⟩. **2. w.** się przysięgą ⟨*zobowiązywać się; przysięgać*⟩. **3. w.** się słowem ⟨*zobowiązywać się*⟩. **4. w.** się sojuszem ⟨*zawierać sojusz*⟩. **5. w.** się ślubem ⟨*zawierać ślub*⟩. **6.** *daw.* **w.** się p r z e c i w k o m u, c z e m u ⟨*sprzymierzać się*⟩: Wiązali się tedy husyci polscy, a nawet i inni panowie świeccy przeciw biskupom. *Moracz. Dzieje II, 225.* *hist.* Konfederacja wiąże się przeciw królowi, przy królu ⟨*powstaje, organizuje się*⟩. **7. w.** się w c o. **8.** *hist.* **w.** się w konfederację ⟨*organizować konfederację, działać*

na zasadzie konfederacji›: Aby nie być zrywanym, sejm wiązał się niekiedy w konfederację. **9. w.** się w przymierze ‹*sprzymierzać się*›. **10. w.** się w stowarzyszenie ‹*stowarzyszać się*›. **11.** Słowa, wyrazy wiążą się w zdania ‹*układają się w zdania; tworzą zdania; składają się na zdania*›. **12. w.** się z k i m, z c z y m ‹*łączyć się, zadawać się, przestawać; kojarzyć się*›: **w.** się z nieprzyjacielem, ze sprawą tą wiązały się liczne trudności. **13.** Coś wiąże się (jakimiś) nićmi z czym ‹*coś łączy się z czymś w jakiś sposób*›: Na terenie Ziem Odzyskanych [...] każda działalność zmierzająca do utrwalenia dorobku tradycyjnej kultury wiąże się mocnymi nićmi z rzeczywistością. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 197.* **14. w.** się z kim, z czym na całe życie, na śmierć i życie ‹*łączyć się z kim, z czym na stałe; przyjmować co raz na zawsze*›: Nie wiąże się on [Irzykowski] nigdy na śmierć i życie z żadnym światopoglądem. *Fik Dwadz. 24.* **15.** Kapusta, sałata się wiąże ‹*zwija się w główkę*›. **16.** Owoce się wiążą ‹*zawiązują się; tworzą się*›: Owoce na czereśniach już ładnie się wiązały. *Żukr. Zioła 221.*

wiązanie 1. w. c z e g o; **w.** c z e g o z c z y m ‹*łączenie*›: **w.** myśli; **w.** teorii z praktyką. **2.** Trzeszczeć w swych wiązaniach (o budowli, statku itp.).

wiązanka 1. w. kwiatów, kwiecia a. z kwiatów, z kwiecia ‹*bukiet*›: Wręczyć komu wiązankę kwiatów. - Kolisto upleciona wiązanka z kwiatów lub ziół zowie się wieńcem, wiankiem. *Glog. SPP.* **2. w.** parówek, serdelków ‹*wieniec, pęto*›. **3. w.** melodii, pieśni (np. ludowych) ‹*zbiór melodii, pieśni, łączących się tematycznie*›: Grać, wiązankę melodii; śpiewać wiązankę pieśni. **4.** *wiech.* **w.** murarska ‹*seria wymysłów, przekleństw*›. **5. w.** wierszy ‹*zbiór*›. **6.** *przen.* **w.** wspomnień. **7.** Robić, układać wiązankę (kwiatów).

wiązany 1. Kolana, palce (u rąk) grubo **w-e** ‹*mające grube stawy (kości stawowe)*›. **2. w.** krawat ‹*z węzłem wszytym na stałe*›. **3.** *lit.* Mowa **w-a**, słowo **w-e** ‹*wiersz*›.

wiązka 1. w. drzewa, chrustu; rózeg, prętów, włókien ‹*pęk*›. **2.** *fiz.* **w.** elektronów ‹*strumień*›. **3. w.** grzybów ‹*wianek grzybów suszonych*›. **4. w.** kiełbasy ‹*pęto*›. **5. w.** kwiatów ‹*wiązanka, pęczek*›. **6. w.** siana, słomy ‹*snopek*›. **7.** *przen.* **w.** nowin, wiadomości; przeżyć.

wiążący 1. *handl.* Oferta **w-a** ‹*oferta zobowiązująca do zawarcia umowy w określonym terminie*›. **2.** *techn.* Materiał, substancja, środek **w.** ‹*spoiwo, stanowiące element łączący, spajający*›: Klej jest materiałem wiążącym farby wodne. **3.** Słowo **w-e** (na koncercie, w rewii itp.) ‹*zapowiedzi poszczególnych numerów programu, ewentualnie komentarz do nich*›.

wicher 1. Gwałtowny, huraganowy, nagły, nielitościwy, niespokojny, ostry, palący, piekielny, porywczy, porywisty, potężny, przeraźliwy, pustynny, raptowny, silny, skłębiony, srogi, stepowy, straszny, szumny, tęgi, wielki, wściekły, zły **w.** ‹*silny wiatr*›. **2.** *przen.* **w.** wojenny ‹*o wojnie*›: Jak przez dom rozbity, przez Polskę długo wichry wojenne wiały. *Worosz. Ojcz. 72.* **3.** *przen.* **w.** c z e g o ‹*o gwałtownych uczuciach, doznaniach*›: **w.** miłości, namiętności, nienawiści, pożądania, uniesienia: Poczuła w sobie wicher nienawiści aż do fizycznego ostrego bólu. *Was. W. Rzeki 551.* **4.** *przen.* **w.** rewolucji ‹*o rewolucji*›: Z głów potężnych pomazańców wicher rewolucji strącił korony. *Nowe Drogi 7, 1953, s. 89.* **5.** *przen.* **w.** włosów ‹*potargane włosy, rozburzone*›: Ruchem głowy odrzuciła z czoła wicher swych bardzo jasnych włosów. *Dąbr. M. Noce III/2, 186.* **6.** *przen.* Nieposłuszny **w.**, **w.** na czubku głowy, **w.** nad skronią ‹*stercząca kępa włosów na głowie*›: Żartem pociągnął chłopca za nieposłuszny wicher nad lewą skronią. *Dąbr. M. Noce II, 59.* **7.** *przen.* **w.** w polu ‹*o kimś lekkomyślnym, nie zagrzewającym miejsca*›: Wiedząc dobrze, że to także wicher w polu [...] surowo a pilnie go strzegła. *Kaczk. Olbracht. II, 259.* **8.** Swobodny jak **w.**: Duch, czyli w mędrca przebywa czerepie, czy w wąskiej czaszce dziewczęcia, zawsze swobodny jak wicher na stepie, szydzi z ziemskiego zamknięcia. *Gomul. Pieśni 15.* **9.** Huk, łomot, poświst, ryk, skowyt, świst, zawodzenie; *poet.* lament wichru: Melodia smętna i zajękliwa [piosenek żeglarskich] przypomina ciche lamenty wichrów. *Gomul. Róże 51.* **10.** Napór, pęd, poryw, podmuch, powiew, uderzenie wichru. **11.** Bity, smagany wichrem: Sam na pokładzie, wichrem bity, blady, płynę przy skale nieszczęsnej Leukady. *Słow. Poem. II, 23.* **12.** Biec, lecieć, pędzić, uciekać jak **w.** ‹*bardzo szybko*›: Rząd sanek po drodze jak wicher ucieka. *Syrok. Gaw. 48.* **13.** Biegnie, leci, pędzi itp. jakby go **w.** gnał ‹*bardzo szybko*›. **14.** Upaść, zerwać się jak **w.** ‹*nagle, gwałtownie*›: Późno w noc Stefan nadjechawszy do miasta dowiedział się o mnie i wpadł jak wicher. *Krasz. Pam. 124.* Czasem tylko w jego sercu zrywał się jeszcze ból, jak wicher, czasem błysnęła, jak błyskawica, nadzieja. *Sienk. Quo III, 169.* **15.** Pognać, pomknąć, popędzić, przelecieć wichrem ‹*bardzo szybko*›: Wypadł z majdanu na drogę i pomknął wichrem ku Pilwiszkom. *Sienk. Pot. II, 206.* **16.** Borykać się, mocować się, walczyć, zmagać się z wichrem. **17. w.** atakuje; bije o szyby, o okna, w twarz; ciągnie (od morza); ciska (liście, śnieg, śmiecie a. liśćmi, śniegiem, śmieciami), dmie, dmucha, dopada kogo, czego; dudni; folguje, sfolgował; gna (chmury, piasek, śnieg), gwiżdże, harcuje, hasa, huczy, hula, jęczy, leci, łamie (drzewa, gałęzie), miota czym, nadciąga, nadlatuje: Noc była biała, obsypana gwiazdami, wicher ciskał suchym śniegiem. *Morc. Ptaki 39.* **18. w.** nagania, napędza chmury; obala (drzewa, domy), pędzi (chmury, kurzawę); pędzi polem, po łące, przez zagony; pochyla (drzewa, gałęzie), przeciąga; przegania, przewraca (chmury, mgły), przelatuje, przewala się, przewraca (drzewa, domy), przybiera na sile, przygania co, rośnie; rozgania, rozmiata, roznosi, rozpędza, rozwiewa (chmury, obłoki, mgły, liście, kurz, śnieg); rozhulał się, ryczy, rzuca czym: Wicher przygnał z północy dwie góry lodowate. *Sienk. Listy I, 70.* Wicher przewracał chmury, skręcał je i szarpał jak zetlałe szmaty. *Sienk. Now. V, 120.* **19.** *książk.* **w.** spoczywa, swawoli; szaleje, szarpie (chmury), targa (drzewami, gałęziami), toczy się, ucicha, uderza; wali (śniegiem, deszczem), wali o szyby, wieje, wwala się dokąd, wyje, wyrywa drzewa, wzbija (kurz, pył, śmiecie, tumany kurzu, pyłu, śmieci), wzmaga się, zadął, zawodzi, zgina drzewa, zrywa (dachy), zrywa się;

w-y zmagają się: Tak śpi przed burzą uciszone morze, gdy spoczną wichry i wybłysną zorze. *Rom. Drobne 49.* Na niwie wicher ze śniegiem swawoli burzliwie. *Syrok. Wyb. 252.* W ciasną komorę wwalił się z chichotem skłębiony, czarny, wilgotny wicher. *Morc. Wyrąb. I, 179.*

wichrowaty 1. w-a czupryna, **w-e** włosy ⟨*nie dająca(-e) się gładko uczesać; stercząca(-e)*⟩. **2. w-a** głowa ⟨*o człowieku niezrównoważonym, szaleńczym*⟩. **3.** Koń **w.** ⟨*mający wichry na sierści*⟩. **4.** *mat.* Proste w-e ⟨*nierównoległe, nie leżące w jednej płaszczyźnie*⟩.

wichura 1. Groźna, gwałtowna, potworna, straszna, straszliwa, wściekła **w.**; **w.** piaskowa ⟨*gwałtowny, silny wiatr; wicher, zawierucha*⟩. **2.** *przen.* **w.** wojenna ⟨*o wojnie*⟩. **3.** *przen.* **w.** czego ⟨*o gwałtownych doznaniach, uczuciach*⟩: **w.** rozpaczy. **4.** *przen.* **w.** włosów ⟨*o bujnych, sterczących w nieładzie włosach*⟩. **5.** Podmuchy, poświsty wichury. **6.** Gnane wichurą ⟨*o chmurach, tumanach kurzu itp.*⟩. **7.** Borykać się, zmagać się z wichurą. **8.** Oprzeć się wichurze. **9. w.** cichnie, dmie, hula, łomocze gałęziami (drzew); przeszła, przewaliła się (przez miasto), szaleje, szumi, ucichła, uciszyła się, ustała; wyje (za oknami), zerwała się; **w.** pędzi, zmiata co (piasek, śnieg, tumany kurzu).

I wić ● ⟨*długa, cienka gałązka; witka, pręt*⟩ **1. w.** brzozowa, olszowa, wierzbowa, wiklinowa; **w.** brzozy, olchy, wierzby, wikliny a. z brzozy, z olchy, z wierzby, z wikliny. **2.** Pęta z wici. **3.** Kręcić, ukręcić; rwać, urwać **w.**; wiązać, powiązać **w-i**: Przy drodze rosła wierzba; urwał z niej wić i nabrawszy odwagi [...] wbiegł w środek wsi. *Sewer Przybl. 18.* **4.** *daw.* Kręcić wici ⟨*bałamucić, tumanić, wykręcać się sianem*⟩: Póki stryj nie siedział w Warszawie, mogliśmy kręcić wici i mydlić mu oczy, ale teraz przyjechawszy, podowiaduje się o wszystkim. *L.*
● zwykle w *lm hist.* wici ⟨*pierwotnie zwitek sznurków podawany od grodu do grodu i od dworu do dworu, zwołujący pospolite ruszenie; potem wezwanie pisane lub drukowane*⟩ **5.** Wici królewskie, hetmańskie, rotmistrzowskie; pierwsze, drugie, trzecie wici; trzykrotne wici; wici na pospolite ruszenie; wici od króla. **6.** Obesłać, obnieść, obwołać, odebrać, posłać, przesłać, rozdać, rozesłać, rozpisać, wydać, wysłać wici: Pospolite ruszenie pruskie odebrało wici do gromadzenia się u Grudziądza. *Moracz. Dzieje VII, 231.* **7.** Wezwać, zwołać (szlachtę) wiciami a. przez wici. **8.** Wici przyszły: Tymczasem przyszły wici zwołujące szlachtę — więc poczęto ruszać się na Laudzie. *Sienk. Pot. I, 8.*

II wić ⟨*splatać, pleść*⟩ **1. w.** girlandę, wieniec, *daw.* równiankę: Siadała z robotą. Czasem wiła girlandę, czasem sztuczne kwiatki dziergała. *Gomul. Poezje 187.* **2. w.** kwiaty, **w.** kwiaty na wieniec; laur na skronie; **w.** wieniec z kwiatów z mirtu, z bławatków, z lauru itp. **3. w.** gniazdo ⟨*o ptakach: robić, formować; również przen.*⟩. **4. w.** nici na wrzeciono ⟨*nawijać*⟩.

wić się 1. w. się gwałtownie, kręto, pokrętnie, wężykowato, zygzakowato ⟨*kręcić się, wyginać się; skręcać się; układać się wężykowato, tworzyć zakręty*⟩. **2. w.** się jak chrabąszcz na szpilce, jak motyl na szpilce ⟨*skręcać się; cierpieć, objawiać cierpienie*⟩: Nie będzie wił się w jej oczach, jak chrabąszcz na szpilce. *Sienk. Bez dogmatu III, 61.* **3. w.** się jak gad, jak węgorz; **w.** się jak w ukropie ⟨*przewijać się, wyginać się w różne strony, przesuwać się; prześlizgiwać się; starać się wybrnąć z trudnej sytuacji; wykręcać się będąc przypartym do muru*⟩: Zabłąkany wśród wozów, pojazdów, wagonów, wśród dyszlów i buforów, wiję się jak gad. *Tuwim Słowa 28.* Dyrektor policji wił się jak w ukropie, przeczył wszystkiemu. *Dasz. Pam. I, 91.* **4. w.** się jak powój ⟨*oplatać co, piąć się po czym; również przen.*⟩. **5. w.** się czym; między czym; wśród czego ⟨*kręcić, zakręcać; tworzyć skręty, układać się wężykowato*⟩: Droga, ścieżka wije się gąszczami, łąkami. - Mijali wielkie wydłużone jezioro, wzdłuż którego wiła się droga serpentyną. *Rus. Igr. 230.* Nida, zatamowana młynem, płynie wolno, szeroko, sennie, wije się wężem wśród łąk. *Nałk. W. Pisma 266.* Moja droga wije się między żytami, tak wysokimi jak ja. *Żer. Dzien. III, 462.* Ścieżka szła nad brzegiem rzeki [...] wiła się wśród zarośli. *Żer Ludzie II, 88.* **6.** Dym się wije, dym wije się kłębami, dym wije się słupem (z komina) ⟨*unosi się spiralnie*⟩. **7.** Włosy wiją się lokami, kędziorami, pierścieniami, puklami; w loki, w kędziory, w pierścienie, w pukle; w lokach, w kędziorach, w pierścieniach, w puklach ⟨*układają się w loki, kędziory itp.*⟩: Spod szerokich skrzydeł kapelusza spadały mu na ramiona włosy czarne i wijące się w gęste pierścienie. *Zar. Wędr. 229.* Włosy jej były krucze, wpadające w odcień niebieski, i wiły się w puklach. *Żer. Char. 20.* **8. w.** się około, wokół czego ⟨*o niektórych roślinach lub ich częściach: owijać się dokoła czego, oplatać się, piąć się*⟩: Bluszcze i powoje wiły się wokół drzew, szemrały strumyki. *Was. S. Romans 42.* **9. w.** się po czym ⟨*przewijać się*⟩: Słuchał z uwagą, ale po ustach wił mu się lekceważący uśmiech. *Reym. Now. IV, 140.* **10. w.** się pod razami, uderzeniami itp. ⟨*skręcać się, rzucać się*⟩: Szarpał się i wił pod razami rzemiennego bata, wzywając [...] ratunku czy litości. *Makowiec. Przyg. 93.* **11. w.** się w boleściach bólach, drgawkach, konwulsjach, kurczach, męce; **w.** się z bólu ⟨*skręcać się*⟩: Ciało pacjentki wiło się w bólach, skłuwane igłami zastrzyków. *Kurek Ocean 315.* **12. w.** się w zakręty, w zakrętach; w zygzak, w zygzakach ⟨*o rzekach, strumieniach, drogach, ścieżkach itp.: tworzyć spirale, zakręcać*⟩.

wid Ani (ni) widu, ani (ni) słychu o kim, o czym ⟨*nic nie słychać, niczego nie widać; ktoś przepadł bez wieści*⟩: Przepatrzono i przemacano las cały.... ni widu, ni słychu... Niedźwiedź przepadł jak w ziemię. *Berw. Pow. I, 104.*

widać 1. w. co jak na dłoni, *przestarz.* jak przy latarni ⟨*coś jest widoczne wyraźnie*⟩: Wiedeń było widać jak na dłoni, ale dzieliły wojsko od niego nieprzewidziane góry i przepaście. *Boy Mar. 211.* Firankę poręby stanowi las stary, rzadki, w którym wszystko z daleka widać jak przy latarni. *Dygas. Zając 74.* **2.** Nie **w.** końca drogi ⟨*daleko do końca*⟩: Szli i szli, końca drogi widać nie było. *Skiba Poziom. 195.* **3.** Nie **w.** wyjścia ⟨*o trudnym położeniu*⟩: Dziś już nasza arystokracja wpadła w biedę, z której nie widać wyjścia, a i twój dwór, panie, odczuwa niedostatek. *Prus Far. II, 52.* **4.** Nic nie **w.**; świata nie

w., świata Bożego nie w. ⟨*jest ciemno; jest mgła*⟩: Noc tak ciemna, że o kilka kroków nic nie widać. *Sztyrm. Pow. I, 299.* Noc zapadła zupełnie czarna, tak że na krok nie było nic widać. *Sienk. Pust. I, 201.* Późno, a świata nie widać. Zima nie pyta, gdzie się lato podziało. *Twórcz. 1, 1954, s. 109.* **5.** Nie **w.** kogo; długo nie **w.** kogo ⟨*nie przychodzi*⟩: I jak go długo nie widać, to ci markotno, co? prawda? *Bliz. Dam 67.* **6.** Nie **w.** żywego ducha ⟨*nie ma nikogo; jest zupełnie pusto*⟩. **7.** Tylko co kogo nie widać ⟨*zaraz nadejdzie*⟩: List od Zosi i depesza. Dziś przyjeżdża [...] Myślę, że tylko co jej nie widać. *Sienk. Uzup. 25.* **8. w.**, jak **w.** ⟨*jako wyraz wtrącony: widocznie*⟩: Obok drogi były w zboczu góry dawne kamieniołomy, zaniechane już, widać. *Żer. Wiatr 241.* Wydaje wszystko na stroje, pstro ma, jak widać, w głowie. *Goj. Dziew. II, 100.* **9.** Ani słychać, ani **w.** ⟨*wcale nie ma*⟩: Myszy mojej dziś nie było ani słychać, ani widać, kawałek cukru leży pod stołkiem nie tknięty. *Krasz. Z dzien. 8.* **10.** Jak nie **w.**, tak nie **w.** ⟨*ciągle nie ma, nie można się doczekać*⟩: Tymczasem deszczu jak nie widać, tak nie widać. Gdzieś tam pod koniec maja pokropił coś niecoś i wszystko. *Świerszcz. 34, 1953.* **11. w.** c o — m i ę d z y c z y m; n a c z y m; n a d c z y m, p o d c z y m; p r z e d c z y m; p r z e z c o; s p o d c z e g o, s p o m i ę d z y c z e g o, w c z y m, z c z e g o, z a c z y m ⟨*coś jest widoczne, daje się widzieć*⟩: Między drzewami widać było białe ściany oficyny. *Dąbr. M. Noce II, 67.* - **w.** co na drodze, na horyzoncie, na morzu. - Nad parkanami widać było jabłeczne sady. *Dąbr. M. Noce II, 195.* Widać było pod koronami [palm] śmigające małe małpeczki. *Sienk. Pust. 201.* Tysiące ludzi widać przed barakami. *Szmag. Dymy 18.* - **w.** co przez drzwi, przez okno, z okna. - Widać spod uchylonego rożka kawałek jakiegoś programu i nic więcej. *Sienk. Mieszan. 190.* Wysmukłe pnie [sosen] widać było daleko spomiędzy koron i cieniów. *Żer. Prom. 113.* W oknach widać światło. Choćby lampki nocnej — u mnie ciemno. *Gomul. Ciury I, 46.* Ze szczytu widać było okolicę. *Hertz P. Sedan 158.* - **w.** co w ciemności. - Za ogrodem widać pola zżęte i złote w słońcu sterty. *Strug Chim. I, 143.* **12. w.** c o — n a k i m; p o k i m; p o c z y m; u k o g o; z c z e g o ⟨*można się zorientować, jest widoczne po czyim zachowaniu, po minie, po wyrazie twarzy, oczu itp.*⟩: Ciągle zajęta, mimo to nie widać na niej znużenia. *Groza Wiad. II, 24.* Powitał go grzecznym skinieniem ręki, ale widać było po nim, że tego niespodziewanego gościa nierad widzi u siebie. *Kaczk. Olbracht. II, 100.* Pospolity arystokratyzm widać było u ludzi wszelkiego rodzaju. *Żer. Nawr. 263.* Tak mówiąc na sędziego mrugał; widać z miny, że miał i taił inne, ważniejsze przyczyny. *Mick. Tad. 17.* - **w.** co po ruchach, po minie, po oczach, po twarzy; z ruchów, z oczu, z twarzy.

widły 1. w. d o c z e g o, o d c z e g o: **w.** do gnoju, od gnoju. **2. w.** rzeki a. rzek ⟨*rozwidlenie*⟩: Miasto leżało w widłach rzeki. **3.** *przestarz.* Coś jest widłami pisane ⟨*coś jest niepewne, niewyraźne*⟩: Czeka na wiadomość od tego, co to się z nią powinien żenić, choć to między nami powiedziawszy, widłami pisano. *Krasz. Szalona 162.* **4.** *przestarz* Widłami komu w głowie układano ⟨*ktoś ma wiadomości niedokładne, niesystematyczne; ma chaos w głowie*⟩. **5.** (Z)robić z igły widły ⟨*przesadzić, wyolbrzymić co*⟩: Ta baba z igły zrobi widły. *Bał. Dom 109.*

widmo ⊙ ⟨*złudzenie wzroku lub wyobraźni; upiór, mara, widziadło*⟩ **1.** Blade, błędne, dokuczliwe, fantastyczne, krwawe, piekielne, ponure, posępne, przerażające, senne, straszne, tajemnicze, upiorne, złowieszcze, zwodnicze **w. 2.** Blady jak **w.** ⟨*bardzo blady*⟩: Stał blady jak widmo i zatapiał osłupiałe spojrzenie w czarną głąb sceny. *Gomul. Obraz. 16.* **3.** Morowe **w.** ⟨*uosobienie moru, zarazy*⟩: Gdzie morowe widmo powiało swą śmiertelną chustą, tam pada nie jedna ofiara, ale całe gromady. *Święt. A. Obraz. 141.* **4. w.** człowieka ⟨*o człowieku wychudłym, zmizerowanym*⟩: Ogarniało przerażenie, kiedy patrzył na przykute do ściany łańcuchem widmo człowieka, od którego buchał ohydny zaduch, duszący smród. *Was. W. Gwiazdy 252.* **5. w.** c z e g o ⟨*perspektywa czegoś złego, uosobienie, groźna zapowiedź czego*⟩: **w.** głodu, klęski, nędzy, nieszczęścia, starości, śmierci, więzienia, wojny, zagłady. Nie można do jesieni odkładać gromadzenia zapasów, gdyż [...] stanęłoby przed osadą widmo głodu. *Cent. Odarpi 123.* Sejm 1578 roku, widząc idące ku Rzeczypospolitej widmo zagłady, zrozumiał, że do wielkiej wojny sposobić się trzeba. *Śliw. A. Bat. 132.* **6.** Przypominać **w.**; zobaczyć **w. 7.** Bać się, lękać się widma. **8.** Bać się, lękać się jak widma ⟨*bardzo się lękać*⟩: Lękam się samotności jak widma, boję się siebie. *Żer. Dzien. II, 38.* **9.** Iść, poruszać się cicho jak **w.** ⟨*bardzo cicho*⟩. **10.** Migać, przesuwać się, snuć się, znikać jak **w.** ⟨*szybko, nagle, bez śladu*⟩: Po chwili Halim skoczył na konia i zniknął, jak widmo, w tłumie... *Sienk. Wołod. III, 17.* **11.** Wyglądać jak **w.** ⟨*o człowieku: wyglądać blado, chudo; o przedmiocie, np. o drzewie: przypominać wyglądem widmo*⟩: Białe pnie brzóz wyglądały jak widma, a wielkie kłody zwalone na ziemię i z kory odarte podobne były trupom, które nakryto prześcieradłami. *Gomul. Kajet 24.* **12.** Uciekać, jakby **w.** gnało, goniło ⟨*uciekać w popłochu, w przerażeniu*⟩: Zaczął uciekać po ogrodzie bez celu, jakby go widmo jakie gnało. *Wol. Bakał. 312.* **13.** w. dręczy, gna kogo; majaczy, prześladuje, straszy, trapi kogo; śni się, ukazuje się komu; znika.

⊙ *fiz.* **w.** ⟨*rozdział jakiejkolwiek wielkości fizycznej według jej różnych wartości*⟩ **14. w.** słoneczne a. słońca ⟨*widmo świetlne słońca*⟩. **15. w.** świetlne a. **w.** światła ⟨*rozdział światła na poszczególne długości fal; zespół barw powstający wskutek rozszczepienia światła białego*⟩. **16. w.** dźwięku ⟨*zespół tonów prostych, na które dźwięk danego źródła da się rozłożyć*⟩. **17. w.** pierwiastków ⟨*zespół barw otrzymywany wskutek rozszczepienia światła wysyłanego przez poszczególne pierwiastki chemiczne pobudzone do świecenia*⟩. **18.** Otrzymywać **w.**: Do otrzymywania widm służy przyrząd zwany spektoskopem. *Wiedza 495, s. 14.*

widnokrąg 1. Ciasny, daleki, nieskończony, niezmierzony, morski, nowy, rozległy, szeroki **w.**; **w.** myślowy, polityczny, poznawczy, umysłowy ⟨*widzialny krąg ziemi; przestrzeń widzialna dokoła; linia pozornego zetknięcia ziemi z niebem; przen. (często w lm) zakres, zasięg; możliwości, persypektywy*⟩. **2.** Linia, granica, kraniec, skłon widnokręgu; aż do

granic; (hen) aż po krańce, po skraj widnokręgu ⟨*jak okiem sięgnąć*⟩: Gdy spojrzeć hen, aż po krańce widnokręgu, widzi się wciąż nowe i nowe grzbiety górskie. *Wut. Kraj 156.* **3.** Na widnokręgu (czernieć, rysować się, stykać się z czym, ukazać się, pojawić się): Las czerniał na widnokręgu; wierzchołki gór rysowały się ostro na widnokręgu. - Na widnokręgu pojawił się okręt. **4.** Obejmować, ogarniać szerokie widnokręgi ⟨*perspektywy*⟩: Umysł to ogarniający ilościowo bardzo szerokie widnokręgi. *Sienk. Mieszan. 172.* **5.** Otwierać, otworzyć, nowe, szerokie widnokręgi ⟨*możliwości, perspektywy*⟩: Badania wszczęte nad dzieckiem otworzyły nowe widnokręgi dla psychologii. *Joteyko Metoda 35.* **6.** Przesłonić, zakryć, zawalić **w.** ⟨*o chmurach, dymie, mgle itp.*⟩: Wiatr naniósł dymów, które przesłoniły cały widnokrąg. *Sienk. Ogn. II, 119.* **7.** Rozszerzać **w.** kogo, czego; zacieśniać **w.** (np. umysłowy): Okoliczności od niego niezależne zmieniają go [Kochanowskiego] w poetę chwil przełomowych w dziejach państwowości polskiej, rozszerzają jego widnokrąg. *Wind. Koch. 106.* **8.** Zamknąć, zamykać **w.**: Z dwóch stron widnokrąg był zamknięty ciemnym borem. *Pług Zagon II, 24.* **9.** Zniknąć z czyjego widnokręgu ⟨*z pola widzenia, z zasięgu wzroku*⟩: Pojazd oddalał się aż zniknął z naszego widnokręgu. **10.** Stoczyć się za krańce widnokręgu ⟨*o słońcu*⟩. **11.** (Nieskończone, niezmierzone, szerokie itp.) **w-i** otwierają się przed kim; **w.** czyj rozszerza się; **w.** jaki a. czego zacieśnia się: *przen.* Młody człowiek wczytywał się w te dzieła [...] a z każdym dniem widnokrąg jego myśli rozszerzał się. *Jun. Mazur. 304.* - **w.** polityczny zaciemniał się.

widny **1.** **w.** pokój ⟨*jasny, dobrze oświetlony*⟩. **2.** *rzad.* **w.** jak na dłoni ⟨*widoczny, nie zasłonięty*⟩: Ze wzgórza cała wieś widna jak na dłoni. **3.** *daw.* **w.** c z e m u, d l a c z e g o ⟨*widoczny dla czego*⟩: Wieże **w-e** oku a. dla oka. **4.** **w.** o d c z e g o ⟨*jasny*⟩: Noc widna od księżyca, od gwiazd. **5.** *rzad.* **w.** w c z y m ⟨*widoczny*⟩: Zarysy postaci widne w mroku nocy. **6.** *rzad.* **w.** z różnych stron, z daleka ⟨*widoczny*⟩. **7.** *pot.* Za widna ⟨*kiedy jest widno, kiedy jest dzień*⟩: Wracaj do domu za widna.

widoczność Dobra, zła, ograniczona, mała, niezła **w.** ⟨*możliwość widzenia w danej przestrzeni, w danych warunkach*⟩. Ograniczać, utrudniać, zacierać **w.**

widoczny **1.** **w.** jak na dłoni ⟨*bardzo wyraźnie widoczny*⟩: Las, widoczny z oficyny jak na dłoni, wstawał w chłodnym słońcu bladoróżowy, osnuty błękitnym dymkiem. *Brand. K. SPP.* **2.** **w-e** miejsce ⟨*będące na widoku*⟩: Położyć, umieścić co na widocznym miejscu. **3.** **w.** niepokój; **w-a** niechęć, ochota, odraza, ulga ⟨*uzewnętrzniany(-a)*⟩: Odnosić się do kogo, do czego z widoczną niechęcią. **4.** **w.** powód ⟨*wyraźny, oczywisty*⟩: Obraził się bez widocznego powodu. **5.** **w-a** rzecz, jest rzeczą widoczną, *przestarz.* **w-a** ⟨*jest rzeczą oczywistą, nie ulegającą wątpliwości*⟩: Lubił p. Pasek naturę, to widoczna. *Morc. Pisma II, 10.* **6.** **w.** ślad ⟨*dający się widzieć, wyraźny*⟩: Nosić na sobie widoczne ślady czego. **7.** **w.** c z y m ⟨*widzialny*⟩: **w.** gołym okiem. **8.** **w.** z c z e g o ⟨*dający się pojąć, wyrozumieć z czego; wyzierający z czego*⟩: Intencja sformułowania **w-a** z dalszego ciągu wypowiedzi. **9.** **w.** d l a k o g o, c z e g o ⟨*dostępny wzrokowo*⟩: **w.** dla wzroku. **10.** Coś jest, staje się widoczne ⟨*oczywiste*⟩: Raz wraz któryś wielbłąd potknął się i widoczne było, że należy im dać wypoczynek. *Sienk. Pust. I, 55.*

widok **o** ⟨*widzenie, możność widzenia; to co się widzi, widziana przestrzeń, krajobraz; obraz, wygląd (czyj a. czego)*⟩ **1.** Bajeczny, barwny, bolesny, ciekawy, codzienny, cudny, cudowny, czarowny, czarujący, częsty, daleki, dantejski, dziwny, groźny, haniebny, interesujący, jednostajny, ładny, makabryczny, malowniczy, mglisty, miły, niebywały, niespodziewany, niesamowity, niezwykły, nowy, odmienny, odpychający, okazały, okropny, opłakany, osobliwy, oszałamiający, piękny, ponury, porywający, posępny, pożądany, przecudny, przecudowny, przepyszny, przerażający, prześliczny, przyjemny, przykry, rozkoszny, rozległy, smutny, straszny, szeroki, szkaradny, śliczny, śmieszny, świetny, typowy, uroczy, wesoły, wspaniały, wstrząsający, zachwycający, zajmujący, znany, żałosny **w.**; **w.** nie z tego świata; **w.** jak, jakby nie z tego świata. Upajam się [...] codziennym widokiem Anielki. *Sienk. Bez dogm. II, 54.* Newada razem ze swymi dantejskimi widokami, z zimą i mroźnym wichrem znikła. *Sienk. Listy I, 174.* **2.** **w.** krajobrazowy ⟨*krajobraz*⟩: Są to zdjęcia [...] obejmujące bardzo piękne widoki krajobrazowe. *Wierchy 1938, s. 240.* **3.** **w.** miejski, morski; **w.** ogólny, panoramiczny; **w.** wiejski: Pod wiosennym niebem rozciągał się „widok ogólny" Lwowa. *Par. Niebo 212.* **4.** **w.** olejny, ołówkowy, akwarelowy, pastelowy ⟨*malowidło, rysunek przedstawiający krajobraz*⟩. **5.** Otwarty **w.** ⟨*wyraźny, nie zasłonięty*⟩: Marszałkowscy szpiegują dokoła, a na dziardyn nasz z dwóch baszt widok otwarty. *Gomul. Mieszczka 74.* **6.** *daw.* **w.** publiczny, teatralny ⟨*widowisko*⟩: Widoki publiczne są wielkim kosztem utrzymywane i bardzo piękne. Dekoracje teatrów są pyszne. *Staszic Dzien. I, 206.* **7.** **w.** n a c o ⟨*możność oglądania czego; przestrzeń widziana z jakiegoś punktu*⟩: Mansardowe mieszkanko z widokiem na dachy wydało się Stachowi [...] bardzo paryskie. *Krzyw. I. Bunt 52.* Mieszkali na Smolnej, w pokoju o dwóch oknach, z których był widok na Wisłę. *Dygas. Pióro 97.* **8.** **w.** p r z e z c o; z c z e g o ⟨*przestrzeń oglądana przez co, skąd (z czego)*⟩: **w.** przez okno, z okna; **w.** z lotu ptaka: Gdy uprzykrzył sobie widok z balkonu, stawał w oknie klatki schodowej. *Otw. Czas 73.* **9.** **w.** z natury ⟨*rysunek, malowidło*⟩. **10.** Na **w.** kogo, czego (co robić) ⟨*zobaczywszy kogo, co (co robić)*⟩: Na widok wchodzącego zerwał się na równe nogi. Jaka radość na widok pierwszej poziomki, fiołka, albo wysmukłej karmazynowej smółki. *Jank. Zaśc. 10.* **11.** *daw.* Ładny, przyjemny, urodzinowy itp., nieładny, niepozorny itp. **w.**; na widok, z widoku ⟨*zewnętrznie*⟩: Mały jeszcze pachołek, ale zmyślny i na widok urodziwy jak dziewka. *Dąbr. M. Stan. 60.* Koń, z widoku wcale niepozorny i, jak się zdawało, powolny, tak rżał, miotał się i nogami grzebał. *Sztyrm. Katalept. II, 80.* **12.** *pot.* lub *gw.* Za widoku, po widoku ⟨*za dnia, póki widno*⟩: Trza było za widoku przyjść. *Orkan SW.* **13.** Album z widokami: I bez żadnej ceremonii, a nawet bez dalszych wyjaśnień, doręczył panu Ignacemu album z widokami Warszawy. *Prus Lalka II, 57.* **14.** Karta, pocztówka z widokiem: Zwiedzali

okolice Florencji, potem Rzym i zewsząd przy lada sposobności wysyłali pocztówki z widokami. *Dąbr. Ig. Matki 339.* **15.** Dawać **w.**: Skoczył jeden młody do wizówki przerzedzonej między dębami i dającej widok w głąb kraju. *Weys. Puszcza 6.* **16.** Filmować, fotografować, zdejmować **w.**: Przyjeżdżają tu mieszczanie z Bayeux [...] dla zdejmowania widoków morskich [...] sposobem fotograficznym. *Siem. L. Dzieła 6.* **17.** Kompletować, dokompletować, skompletować **w-i** ⟨*karty z widokami, malowidła*⟩. **18.** Kontemplować **w.**, kreślić, malować, rysować **w. 19.** Mieć **w.** czego, mieć **w.** przed oczyma, przed sobą, mieć **w.** w oczach ⟨*widzieć co*⟩: Szeruda ma w oczach widok twarzy starej kobiety. *Morc. Inż. 149.* **20.** Ma widok na co, *daw.* czego ⟨*móc ogarniać co spojrzeniem*⟩: Z gloriety masz jeszcze cudowny widok na morze. *Chlęd. Szkice 34.* **21.** Obejmować okiem dalekie **w-i. 22.** Odkrywać, odsłaniać **w.**: Brzegi [rzeki] to wznosiły się, to stawały się płaskie odkrywając widok na śliczne dąbrowy. *Sienk. Ogn. I, 126.* **23.** Oglądać, pamiętać, ujrzeć, usunąć (sprzed oczu), widzieć, wyobrażać sobie **w.** (kogo, czego) ⟨*obraz, wyglądać kogo, czego*⟩. **24.** Przedstawiać, sprawiać, jakiś (np. niezwykły, niesamowity) **w.** ⟨*wyglądać w jakiś sposób; wyglądać jak (np. niezwykle, niesamowicie)*⟩: W obcisłych gaciach flanelowych, kurtce flanelowej, w szlafmycy na głowie [...] niezwykły przedstawiał widok. *Lim. Pam. 24.* Zaczerwienione ich twarze, oczy, pełne gorączkowego blasku [...] odpychający sprawiały widok. *Sewer Zyzma 3.* **25.** Przesłaniać, zasłaniać (komu) **w.** ⟨*zasłaniać (komu) pole widzenia*⟩. **26.** Przybierać **w.** ⟨*wygląd*⟩: Dzień był handlowy, miasto więc przybrało typowy widok tego rodzaju zbiorowisk. *Sienk. Now. I, 3.* **27.** *daw.* Robić z siebie **w.** (albo widowisko): Robi mu haniebny z siebie widok król pojmany. Do nóg Emiliusza twarzą na ziemię upada. *Gol. Wym. 7.* **28.** (Na)rysować, wyrysować; sporządzić **w.** ⟨*obraz (czego)*⟩: Wyrysuję wam kiedyś i przyszlę widok domu, w którym mieszkam. *Słow. Listy I, 116.* Sporządził Vogel widok Natolina z lotu ptaka. *Lorentz Natol. 190.* **29.** Wyobrażać **w.** czego ⟨*obraz, krajobraz czego*⟩: Wisi kilka akwarel, wyobrażających widoki Wenecji. *Tyg. Ilustr. 10, 1900.* **30.** Krzyknąć, przeląc się, radować się, cieszyć się, rozpromienić się, skamienieć, skoczyć, smucić się, uciekać, ucieszyć się, zblednąć, zdumieć się, zdziwić się itp. na **w.** czego a. kogo ⟨*patrzeć na kogo, na co: zobaczywszy kogo, co*⟩: Uwierzył, że paczkę w rikszy porzucił przypadkowy pasażer, uciekając na widok łapanki. *Brand. K. Troja 198.* **31.** Patrzeć, rzucić okiem na **w.** (czego, jaki) ⟨*na obraz czego*⟩. **32.** Wydobyć, wyjść, wystawić, wystawić się, wywiesić, wywlekać itp. na **w.** publiczny ⟨*aby każdy mógł widzieć; umożliwić oglądanie czego szerszej publiczności*⟩: Jak pan może wystawiać się na widok publiczny w kawiarni? Poznają pana. *Wojtk. Gen. 225.* **33.** Obfitować w **w-i** ⟨*w obrazy*⟩. **34.** Pozbawiać, pragnąć, wyrzec się widoku czego; nie znosić widoku czego: Zapomniał już od dawien dawna o szramie na swej twarzy i nie znosił jej widoku w lustrze. *Żer. Uroda 359.* **35.** Przywyknąć do widoku (czego, czyjego). **36.** *pot.* Być, postawić, rosnąć, stać, umieścić, zostawić itp. na widoku ⟨*tak, że każdy może widzieć; na widocznym miejscu*⟩: Pani pozwoli trochę kwiatów [...] postawię na widoku, aby go kłuły w oczy. *Zap. G. Malicz. 363.* **37.** Odwracać się, odwracać oczy, zemdleć, od widoku ⟨*od oglądania, wyglądu czego*⟩: Od samego widoku jego kuli zemdlałem jak kobieta. *Korz. J. Koll. 140.* **38.** Bawić się, cieszyć się, cieszyć oczy; (na)paść się, napawać się; (na)paść, napawać oczy; oczarować; poić się, przerazić się, radować się, rozkoszować się, (na)sycić się, trwożyć się, upajać się, zachwycać się widokiem (czyim, czego). **39.** Oswoić się, spotkać się, zżyć się z widokiem (kogo, czego). **40.** Tęsknić za widokiem (kogo, czego). **41. w.** (czego, jaki) bawi (oczy), cieszy (oczy); odkrywa się, odsłania się, otwiera się; odmienia się, zmienia się; przedstawia się oczom; przejmuje (radością, strachem itp.), przeraża, przestrasza; rozciąga się; *daw.* rozlega się; rozpościera się, roztacza się (przed czyimi oczami), ucieka, umyka, uderza kogo, uderza oczy; ukazuje się komu, czyim oczom, wprawia w zachwyt, zachwyca, zamyka się, zmienia się: Jasio plecami oparł się o budkę szofera i patrzył na umykające widoki. *Bron. J. Siostrz. 20.* Nie było można oderwać się od tych ustawicznie zmieniających się widoków. *Reym. Now. I 261.*

● w *lm* ⟨*plany, projekty, nadzieje, możliwości; szanse*⟩ **42.** Ambitne, bliskie, dalekie, dobre, doskonałe, duże, konkretne, lepsze, małe, osobiste, prywatne, realne, samolubne, śmiałe, świetne, uboczne, uludne, złudne; własne, ziszczalne **w-i**: [Branicki] zawiedziony w ambitnych widokach zaczął szukać wielkości na innej drodze. *Korzon Wewn. IV, 290.* **43. w-i** dynastyczne; familijne, rodzinne; majątkowe, materialne, narodowe, naukowe, polityczne, światowe. **44.** *posp.* Marny twój (mój, jego itp.) widok, marne wasze (nasze, ich) **w-i** ⟨*źle będzie z tobą, ze mną, z nim itp.; biada ci, nam itp.*⟩: Albo zapłacisz, albo marny twój widok. Uduszę jak psa. *Braun Lewanty 231.* Źle taką ulicą uciekać! Goni was kto, a niech ma broń przy sobie, marne wasze widoki! *Twórcz. 5, 1955, s. 26.* **45. w-i** d l a k o g o: Z wielką otwartością do mnie mówił o swoich widokach dla brata. *Rzew. H. Zamek 271.* **46. w-i** n a k o g o, n a c o ⟨*wyrachowanie związane z kim, z czym, możliwości uzyskania czego, liczenie na co*⟩: Mam nawet na niego pewne widoki, ale wprzódy trzeba zobaczyć, czy zechce sumiennie uczyć się i pracować. *Grabow. Mich. Listy 69.* Kancelaria rejenta w Paryżu to dostatek, niemal bogactwo, stanowisko, widoki na dobre małżeństwo, los! *Boy Balz. 16.* **47. w-i** na poprawę bytu, na pracę, na przyszłość. **48.** Dawać, mieć **w-i** ⟨*szanse*⟩: Wokulski stara się o pannę Łęcką, a choć zrazu dostał odkosza, jednak dziś znowu tam bywa, więc musi mieć widoki... *Prus Lalka III, 25.* **49.** Mieć **w-i** czego, na co ⟨*mieć możliwości, szanse czego; móc liczyć na co*⟩: Wyprawa jego miała także widoki powodzenia i z tego powodu, że za Dniestrem ciągnęły się kraje pustynne, w których zataić się było łatwo. *Sienk. Wołod. III, 120.* **50.** *przestarz.* Mieć **w-i** własne w czym ⟨*kierować się w czym własnymi celami*⟩: Wszystkie te życiorysy jezuici po łacinie skreślili za granicą: polscy przełożyli je stąd na język ojczysty mając w tym widoki własne. *Mac. Piśm. III/1, 116.* **51.** Odrzucać, otwierać, popsuć komu na co; urzeczywistnić swe **w-i. 52.** Żywić **w-i** ⟨*cele, zamiary*⟩: Kościuszko [...] nie żywi żadnych samolubnych widoków. *Choł. Duch 143.* **53.** Zrzec się widoków (na co); robić co bez widoków ⟨*perspektyw, szans; bez*

szans⟩: Ten drugi to porucznik Lin, wzdychający do panny bez żadnych, zdaje się, widoków. *Nałk. Z. Romans 59.* **54.** Wyzyskać co dla własnych widoków ⟨*dla własnych zamiarów, celów*⟩: Usiłowali wyzyskać dla własnych swoich celów i widoków to rozbudzone zajmowanie się mieszczan sprawą publiczną. *Lam J. Kron. 239.* **55.** Nagiąć co do swoich widoków ⟨*do swoich celów*⟩: Jezuici [...] do swoich widoków umieli naginać dwory najpotężniejszych państw. *Moracz. Dzieje VI, 209.* **56.** Mieć co na widoku ⟨*na względzie*⟩: Mamy na widoku jeszcze dwie spółki: do handlu zbożem i — okowitą. *Prus Lalka I, 244.* Dostrzegł, że ci, którzy mu dla ogółu pracować kazali, raczej swoje, niż powszechne kraju dobro mieli na widoku. *Mac. Piśm. I, 642.* **57.** *daw.* Mieć co w widoku; mieć w widoku co robić ⟨*stawiać sobie jako cel, zmierzać ku czemu*⟩: Autor „Nierozsądnych ślubów" [...] miał w widoku zająć swych czytelników losem kilku osób. *Grabow. Mich. Lit. 6.* **58.** *daw.* (Robić co) w widokach czego ⟨*mając co na względzie*⟩: W widokach dobra publicznego i oświaty zajął się losem pijarów wileńskich. *Krasz. Wilno II, 475.* **59.** w-i (czego) otwierają się (komu); spełzły na niczym; świtają, ziściły się komu: Otworzyły się widoki przywrócenia zniesionej w Warszawie wszechnicy. *Ask. Hist. 390.*

widokowy Punkt w. ⟨*miejsce (pagórek, wieża, szczyt góry), skąd się roztacza piękny widok*⟩.

widomy 1. w. objaw, symbol znak czego ⟨*widoczny*⟩: Piotra nie było już w pokoju, lecz pozostał po nim widomy znak jego mężowskiej troskliwości. *Brand. M. Piotr 35.* **2.** w. dla kogo: Piękno w-e dla wszystkich.

widowisko 1. Ciekawe, dobre, dziwne, barwne, fantastyczne, interesujące, krwawe, makabryczne, masowe, niepowszednie, niespodziewane, niezwykłe, ohydne, pamiętne, piękne, plugawe, popularne, posępne, prześliczne, pyszne, smutne, sromotne, straszne, szlachetne, świetne, tandetne, tendencyjne, udane, ulubione, wdzięczne, wesołe, wspaniałe, wyborne w., w. pełne barw, ruchu; w. o charakterze poważnym, wesołym ⟨*oglądane zdarzenie; przedstawienie, spektakl*⟩: Rewia staje się widowiskiem popularniejszym niż premiera najbardziej znanego autora. *Bystr. Publ. 385.* **2.** w. alegoryczne, amatorskie, bachiczne, baletowe, cyrkowe, dramatyczne, filmowe, gimnastyczne, historyczne, jasełkowe, jubileuszowe, kinowe, liturgiczne, ludowe, mimiczne, operowe, pasyjne, publiczne, regionalne, religijne, sceniczne, sytuacyjne, taneczne, teatralne ⟨*przedstawienie, spektakl; popis*⟩: Wokulski nabrał dziś nadzwyczajnego gustu do widowisk teatralnych. *Prus Lalka II, 54.* Było to [...] widowisko sytuacyjne, przy czym sytuacje trzeba pojmować jako kawały [...] fars włoskich. *Sinko Lit. I/1, 399.* **3.** w. d l a k o g o: Obie te sztuki stają się wkrótce jedynie widowiskami dla młodzieży. *Kott Oświec. 10.* **4.** w. na dochód: Ma zamiar dać widowisko na dochód mającego się założyć ogrodu zoologicznego. *Sienk. Chwila I, 174.* **5.** w. w dwóch, trzech itd. aktach, odsłonach; *daw.* z dwóch, trzech aktów, scen, odsłon. **6.** w. z prologiem, ze śpiewami, z tańcami. **7.** Czynić, robić z siebie w. ⟨*swoim zachowaniem ściągać na siebie uwagę; afiszować się*⟩: Przepił zarobek i wychodził na drogę szmatławy, by czynić z siebie posępne widowisko. *Morc. Ptaki 232.* **8.** Dawać, inscenizować, oklaskiwać, organizować, powtarzać, przedstawiać, przygotować, reżyserować, rozpoczynać, stworzyć, ujrzeć, urządzić, wyprawić, wystawić, zapowiadać, zobaczyć, zrobić w.: Trupa komedii francuskiej dawać będzie widowiska w „Odeonie". *Tyg. Ilustr. 11, 1900.* Współpracując z młodymi dramatopisarzami, teatr stworzył wiele widowisk obrazujących rewolucyjny rozwój społeczeństwa radzieckiego. *Teatr 21, 1952, s. 4.* Pomysłowe scenariusze i pomysłowe sceny [...] mogłyby z tej sztuki zrobić dobre widowisko. *Rocz. Lit. 1934, 78.* **9.** Pisać w. ⟨*utwór sceniczny*⟩: Młody Mickiewicz pisze widowisko dramatyczne „Dziady". *Nowe Drogi 1, 1955, s. 9.* **10.** Gapić się, iść na w.; patrzeć na w., jak na w., spoglądać na w.; uczęszczać na w-a; wybierać się na w.; złożyć się na w.: Napastowanego nie bronił nikt, stali ludziska i patrzyli jak na widowisko. *Wędr. 22, 1901, s. 423.* Upodobanie baroku do teatralizacji życia i polski pociąg epoki sarmatyzmu do przepychu [...] złożyły się na widowisko jedyne w swoim rodzaju. *Biul. Hist. Szt. I, 1954, s. 124.* **11.** Wracać z widowiska. **12.** Przyjrzeć się, przypatrzeć się widowisku; występować w widowisku. **13.** w. ciągnie się (długo), kończy się, rozpoczyna się; składa się z czego.

widownia 1. Pusta, wypełniona po brzegi, szczelnie zapełniona w.; w. kinowa, teatralna; w. na 1000 miejsc ⟨*część sali widowiskowej z miejscami dla widzów*⟩; *przen.* w. dziejowa a. dziejów. **2.** *przen.* w. działania czyjego, w. walk ⟨*teren, pole*⟩. **3.** Podbić widownię ⟨*o artyście: pozyskać sympatię widzów; wywołać entuzjazm u widzów*⟩. **4.** Zapełnić widownię ⟨*o publiczności*⟩. **5.** Wprowadzić kogo, co na widownię (polityczną, dziejową). **6.** Wypłynąć na widownię (polityczną, dziejów), wystąpić na widownię (np. dziejową) a. na widowni (np. świata). **7.** Wysuwać się na widownię (np. polityczną, dziejową). **8.** Być, stać się widownią czego: Cała Polska doby Krzywoustego była widownią ożywionego ruchu na polu budownictwa. *Wal. M. Szt. 923.* **9.** Pojawić się, ukazać się, na widowni; siedzieć na widowni. **10.** Ustąpić, usunąć się, zejść, zniknąć z widowni czego (np. życia politycznego). **11.** w. ⟨*publiczność*⟩ żywo reaguje (na co).

widywać 1. w. ludzi ⟨*obcować z ludźmi*⟩: Często i chętnie widywał ludzi, z nikim się nie kłócił. *Strug Chim. II, 168.* **2.** w. kogo u siebie ⟨*przyjmować kogo u siebie (jako gościa)*⟩: My żyjemy samotnie, nie bywamy nigdzie i mało kogo widujemy u siebie. *Korz. J. Koll. 68.* **3.** w. kogo, co w snach, w marzeniach, w myślach ⟨*myśleć o kim, o czym intensywnie, mieć obraz kogo, czego stale przed oczami*⟩: Mógłbym ci powiedzieć z świadomością jak najszczerszej prawdy, żem Cię przeczuł, żem postać Twoją widywał w snach i marzeniach. *Kaspr. O bohat. 117.* Oto jest park, który tyle razy widywała w swoich snach na jawie. *Prus Emanc. I, 34.* I coraz częściej widywał ją w myślach, i coraz bardziej tęsknił za jej głosem. *Orkan Rozt. 172.*

widz 1. Bierny, obojętny, postronny, przygodny, przypadkowy w. ⟨*osoba oglądająca widowisko; (bierny) obserwator czego*⟩: w. kinowy, teatralny.

2. **w.** c z e g o ⟨*obserwator*⟩: **w.** incydentu, walki. **3.** Tłum widzów. **4.** Teatr Młodego Widza. **5.** Być, pozostawać (tylko) widzem czego, występować w roli (biernego) widza czego ⟨*przyglądać się czemu biernie, nie brać udziału w czym*⟩: Był tylko biernym widzem zabawy. - Wygodniej być widzem tragedii niżeli aktorem. *Bełc. Tarło 186.* **6.** Przemawiać do widza ⟨*o sztuce, filmie itp.*⟩: Film jest sztuką bezpośrednio przemawiającą do widza.

widzenie ● ⟨*patrzenie, oglądanie; pogląd na co*⟩ **1.** Idealistyczne, realistyczne; jasne, optymistyczne, pesymistyczne **w.** czego. **2.** Wewnętrzne **w.** ⟨*intencja*⟩. **3. w.** z k i m ⟨*spotkanie, zobaczenie się*⟩: Dla mnie widzenia z wami są jedyną miarą czasu. *Gill. Wspom. 110.* **4.** Dzień widzenia ⟨*odwiedzin w więzieniu w obecności władz więziennych*⟩: W dniu widzeń przychodziła matka [...] nie od razu odnajdował ją wzrokiem w garstce odwiedzających. *Brand. K. Sams. 76.* **5.** Kąt widzenia; punkt widzenia; pod kątem widzenia; z punktu widzenia (czego) ⟨*stanowisko, z jakiego się co ocenia; z jakiego stanowiska; ze stanowiska czego*⟩: Postanowiła utrzymać Stefana przy sobie do chwili, w której już potrafi zrozumieć i zrespektować jej punkt widzenia. *Brosz. Oczek. 184.* Art. 14 ustawy [...] regulował interesujące nas zagadnienie tylko fragmentarycznie i pod kątem widzenia walki z drożyzną. *Państwo 3, 1954, s. 496.* **6.** *pot.* Pole widzenia ⟨*przestrzeń obejmowana wzrokiem*⟩: Pole widzenia jest ograniczone przez okrągłą szybę w hełmie. *Meis. Wraki 408.* **7.** Zmysł widzenia ⟨*zmysł wzroku, wzrok*⟩: Na wsi oko ludzkie spotyka [...] dwa niezmiernie przyjemne dla zmysłu widzenia kolory: zielony i niebieski. *Prus Kron. III, 97.* **8.** Do widzenia, do miłego, prędkiego widzenia! ⟨*formuła pożegnania*⟩: Żona znowu uściskała go mówiąc: Do prędkiego widzenia. *Prus Now. IV, 10.* **9.** *przestarz.* Od pierwszego widzenia ⟨*od pierwszego spotkania*⟩: Julia od pierwszego widzenia [...] przylgnęła do niego. *Krasz. Sfinks II, 8.* **10.** Znajomy z widzenia; znać kogo z widzenia ⟨*ktoś, kogo się zna na skutek częstego spotykania, ale nieosobiście; znać kogo ze spotkań tylko, nieosobiście*⟩. **11.** *przestarz.* Za pierwszym widzeniem ⟨*przy pierwszym widzeniu się, spotkaniu*⟩: Za pierwszym widzeniem ze Stasiem August wezwał go do pomówienia na osobności. *Krasz. Latarn. II, 114.* **12.** *pot.* Dostać **w.**, mieć, uzyskać **w.** (z więźniem) ⟨*dostać, mieć, uzyskać możność zobaczenia się, rozmowy z więźniem*⟩: Bał się podnieść oczy, gdy po raz pierwszy przez kraty uzyskał widzenie. *Rudn. A. Morze 31.* **13.** Naznaczyć **w.**: a) *pot.* ⟨*odwiedziny w więzieniu*⟩; b) *przestarz.* ⟨*spotkanie*⟩: Jadzia... naznaczyła mi widzenie, a ja miałbym się nie stawić? *Prus Dzieci 215.* **14.** Przysłaniać **w.** ⟨*widok*⟩: Miasto paliło się [...] dymy ogromną chmurą ścielały ku Narwi, przysłaniały widzenie. *Żukr. Dni 77.* **15.** *przestarz.* Coś jest do widzenia: a) ⟨*coś jest godne obejrzenia, zwiedzenia*⟩: Niezmordowanie zwiedzał wszystko co było do widzenia na całym półwyspie. *Siem. L. Portr. I, 298*; b) Ktoś, coś jest do widzenia ⟨*z kimś można się zobaczyć; coś można obejrzeć*⟩: Kazał go przeprosić, bo był zatrudniony, a damy także nie były do widzenia. *Zachar. Kres. 310.*

● **w.** ⟨*zjawa; wizja*⟩ **16.** Cudowne, gorączkowe, mistyczne, nadziemskie, nieziemskie, ponure, prorocze, przykre, rajskie, senne, straszne, świetlane, złudne **w.**; **w.** na jawie, we śnie. **17.** Piękny jak anielskie, niebiańskie **w.** ⟨*o pięknej osobie*⟩: Włosy pozłocistymi pasmami spływały ze skroni. Była w owej chwili piękna jak widzenie anielskie. *Żer. Dzieje II, 66.* **18.** Mieć **w.** czego, o kim, o czym: [Chory] miał straszne widzenia, gadał rzeczy potworne, od których staremu skóra cierpła. *Gomul. Miecz II, 162.* Straszliwy gdzieś lud ode wschodu wstał... a ja miałem o nim już widzenie. *Słow. Król 128.* **19.** Odtwarzać, stawiać przed oczy, przed oczami, śnić **w.**: Nie była pewna, czy to nie gorączka stawia jej przed oczyma złudne widzenia. *Sienk. Wołod. III, 72.* **20.** Niknąć, znikać jak **w.**, jak senne **w.** ⟨*znikać bez śladu, szybko*⟩: Ledwo jednak brał się do rysowania, obraz nikł jak senne widzenie. *Twórcz. 8, 1953, s. 94.* **21.** Otrząsnąć się z widzenia. **22.** Spać bez widzeń ⟨*bez snów*⟩. **23.** Wydawać się, zdawać się widzeniem. **24. w.** dręczy kogo; niknie, znika; pryska, przesuwa się przed oczami, rozwiewa się, trapi kogo, trwoży, zakłóca sen, zmienia się, znika; **w-a** opadają kogo.

widzenie się **1.** Osobiste, ostatnie, pierwsze **w.** się ⟨*zobaczenie się, spotkanie*⟩. **2. w.** się z k i m: To krótkie widzenie się z Zonią rozmarzyło na nowo chorążyca. *Krasz. Szalona 60.* **3.** *daw.* Do widzenia się! ⟨*formuła pożegnania*⟩: To już do widzenia się... — rzekła Madzia ze smutkiem. *Prus Emanc. III, 15.* **4.** Dla widzenia się ⟨*aby się zobaczyć*⟩: Obaj jadą także z Port-Saidu do Kairu dla widzenia się z ambasadorem. *Sienk. Pust. 30.* **5.** *daw.* Na widzeniu się ⟨*w czasie widzenia się, spotkania*⟩: Poniatowski na osobistym widzeniu się ze Schwarzenbergiem [...] zerwał ostatecznie z dawnym towarzyszem broni. *Ask. Poniat. 209.* **6.** Szukać, żądać widzenia się (z kim).

widziadło **1.** Czarodziejskie, dziwaczne, fantastyczne, krwawe (*Słow. Sen 155*), nocne, okropne, straszliwe, straszne, upiorne, urocze **w.** ⟨*mara, zjawa*⟩; **w-a** halucynacyjne; **w.** piekielne, senne. **2.** Rozwiać się; stać, zjawić się, zniknąć jak (senne) **w.**: Postać znikła jak senne widziadło. *Sienk. Quo II, 89.* **3. w-a** dręczą, męczą, prześladują, trapią kogo; ukazują się komu (we śnie): Dręczyły ją straszne widziadła. Zrywała się z pościeli, chciała uciekać. *Gomul. Miecz I, 25.*

widzialny **1. w.** gołym okiem ⟨*widoczny*⟩: Gwiazda widzialna gołym okiem. **2. w.** na tle czego ⟨*widoczny*⟩: Wieżyczka widzialna na tle nieba. **3.** Promieniowanie światła **w-e** ⟨*o długości fal od 4000 do 7000 Å*⟩.

widziany **1.** Dobrze, mile; źle **w.** ⟨*aprobowany, przyjmowany; nie aprobowany, niechętnie przyjmowany*⟩. **2.** Być dobrze, mile, źle widzianym ⟨*o osobie: być chętnie, niechętnie przyjmowanym, mieć dobrą, niedobrą opinię; o rzeczy, zjawisku: być aprobowanym, znajdować uznanie; nie mieć aprobaty, nie być uznawanym*⟩: Wybryki awanturników jasełkowych mile były widziane przez tłum, zgromadzony na placach publicznych. *Matusz. I. Swoi 470.* **3. w-e** rzeczy! ⟨*coś niezwykłego, dziwnego*⟩: Widziane rzeczy, powariowały kobietki! Przyjmują nas jakby nie wiem jakich cennych gości. *Bron. J. Siostrz.*

17. **4.** *przestarz.* Na nie widziane ⟨*nie oglądając*⟩: Jeszcze teraz chcą kupcy na nie widziane kupić cały połów. *Pol Obrazy II, 135.*

widzieć 1. w. c o: **w.** film, sztukę, wystawę ⟨*obejrzeć; być na filmie, na sztuce, na wystawie*⟩. **2. w.** co czarno; różowo; **w.** co w ciemnych, czarnych barwach, kolorach; **w.** co w jasnych, różowych barwach, kolorach ⟨*zapatrywać się na co pesymistycznie, optymistycznie*⟩: Wszystko czarno widzi, wszystkiemu łaje i przygania. *Mac. Pism. III/1, 34.* Zrzędzisz, w nic nie wierzysz, widzisz wszystko w ciemnych kolorach. *Szan. Teatry 85.* Pełen wiary w przyszłość, o założeniu rodziny myślał, widział świat w barwach różowych. *Jun. Bruk. 23.* **3. w.** dno butelki ⟨*wypić do dna, całą zawartość; pić dużo*⟩: Niejeden zanadto bywał ciekawy widzieć dno butelki. *Wodz. Wspom. 2.* **4. w.** koniec swego nosa, **w.** tylko swój nos, nie **w.** dalej swego nosa: a) ⟨*mieć na względzie tylko swój osobisty interes*⟩; b) ⟨*nie mieć szerszych zainteresowań*⟩: Wy jesteście ciasny człowiek, wy widzicie tylko koniec swojego nosa. *Pytl. Listy 132.* **5. w.** swoje szczęście z kim ⟨*pragnąć z kim obcować, żyć*⟩: Widział pan swoje szczęście z Zofią, chciałam panu dać Zofię. *Perz. Las 133.* **6. w.** (co) dla kogo ⟨*znajdować co, uważać za odpowiednie*⟩: Ja w chwili obecnej nie widzę dla siebie żadnych innych możliwości, jak tylko robić pieniądze. *Pytl. Fund. 82.* **7. w.** co na oczy, na własne oczy ⟨*widzieć osobiście*⟩: Połowy własnych wsi nie znał z nazwiska, ani ich przez całe życie na oczy widział. *Dygas. Now. V, 209.* **8. w.** co na kim, na czym; po kim, po czym; po czyjej minie, twarzy, po czyich oczach; *żart.* po czyim nosie ⟨*widzieć co po sposobie bycia, zachowania się, po minie kogo, po wyglądzie czego*⟩: Agnieszka odmieniała naturę ludzi; to się widziało na Renacie. *Nałk. T. SPP.* Widzę po twoich oczach, że jesteś zmęczony i głodny. *Leśm. Klech. 18.* Widzę po twoim nosie, że udajesz, ty łobuzie. *Dąbr. M. Noce II, 29.* **9. w.** co przed oczami ⟨*widzieć blisko*⟩: Król, śmierć widząc przed oczyma, przywołał pierworodnego syna. *Ask. Stulecia 163.* **10. w.** c z y m: **w.** oczami (oczyma), **w.** gołym okiem, **w.** kątem oka. **w.** czyimi oczami (oczyma) ⟨*ulegać czyjemu wpływowi*⟩: Widzą wszystko oczyma ukochanych, ich zdanie poczytują za prawdy niewątpliwe. *Chmielow. Dram. 259.* **11. w.** oczami (oczyma) duszy, wyobraźni ⟨*odczuwać intuicyjnie*⟩. **12. w.** kogo, co na jawie ⟨*w rzeczywistości, w przeciwieństwie do widzeń sennych*⟩: Ściskał to drzewo, ażeby się umocnić w przekonaniu, że nie śpi, że na jawie widzi tamtego człowieka. *Żer. Przedw. 64.* **13.** Wolałbym (wolałbyś itd.) kogo **w.** na marach ⟨*wolałbym, żeby umarł, żeby nie żył*⟩: Gdyby [...] mój śliczny Leszek miał kiedy pójść do kopalni, to wolałabym go raczej na marach widzieć! *Morc. Ptaki 191.* **14. w.** kogo przed śmiercią: Karolina umiera! [...] Pragnęła cię widzieć przed śmiercią. *Żer. Przedw. 229.* **15. w.** kogo u siebie ⟨*przyjmować kogo u siebie*⟩: Chętnie widziała u siebie sąsiadki z kądzielą. *Pigoń Komb. 83.* **16. w.** kogo, co we śnie ⟨*śnić*⟩. **17. w.** kogo, co we wspomnieniu ⟨*wspominać*⟩. **18. w.** k o g o, c o w k i m, w c z y m ⟨*upatrywać, dopatrywać się kogo, czego w kim, w czym; uważać kogo, co za kogo, za co*⟩: Widzi w niej całe swoje szczęście. *SW.* Należał on bowiem do [...] mężczyzn, którzy w żadnej kobiecie nie widzą zupełnego człowieka. *Święt. A. Obraz I, 166.* Nie pojmowała tych, którzy widzą szczęście w majątku. *Lam J. Głowy III, 29.* **19.** Chcieć, pragnąć kogo **w.** kim, jakim, gdzie ⟨*pragnąć, aby ktoś był kim, jakim, aby zajmował jakieś stanowisko*⟩: Pragnęłabym bardzo widzieć pana mężem Irenki. *Święt. A. Piękna 43.* **20. w.** w kim cały świat ⟨*kochać, uwielbiać nade wszystko, o nic i o nikogo poza tym nie dbając*⟩: Cały swój świat widział tylko w Jagience, a poza nią nic, tylko puszczę bezludną, śmierć i nicestwo. *Kaczk. Olbracht. III, 150.* **21.** Co on (ja, ty itp.) w nim (w niej, we mnie itp.) widzi ⟨*dziwne, że go lubi, szanuje, kocha itp.*⟩: Co oni wszyscy w niej widzą, przecież to brzydactwo. *Słonim. Walki 45.* **22.** Dobrze kogo **w.**: a) ⟨*widzieć wyraźnie*⟩: O, to państwo z Serbinowa tu idą? A ja dobrze nie widziałam, myślałam, że to kto obcy. *Dąbr. M. Noce II, 151*; b) ⟨*ustosunkować się do kogo przychylnie, chętnie go widzieć, przyjmować*⟩: Dwie były osoby, które prawie codziennie w domu naszym bywały: Oskar i Robert; ojciec mój jednego i drugiego dobrze widział i dobrze przyjmował. *Tysz. Morena 115.* **23.** Mile kogo a. co **w.** ⟨*być komu życzliwym; ustosunkować się przychylnie do kogo, do czego*⟩: Pokochał się serdeczną miłością z Kasią [...] Rodzice dziewki mile to widzieli. *Zmor. Podania 121.* **24.** Miło mi **w.** (kogo) ⟨*zwrot grzecznościowy: cieszę się ze spotkania (z kim)*⟩: Miło mi widzieć syna przyjaciela mego. *Niemc. Sieciech. 4.* **25.** Źle kogo, co **w.**: a) ⟨*widzieć niewyraźnie*⟩; b) ⟨*ustosunkować się niechętnie do kogo, do czego*⟩: Powrót Twój do kraju źle widzianym nie będzie. *Kron. Koresp. 355.* **26. w.** jak na dłoni ⟨*wyraźnie*⟩: Ja i Stach widzieliśmy to wszystko jak na dłoni, lecz udawaliśmy ślepych. *Gard. Trzech 167.* **27. w.** jak na jawie ⟨*wyraźnie*⟩: Dziś jeszcze jak na jawie widzę śp. matkę moją czytającą. *Żer. Dzien. I, 43.* **28. w.** jak przez mgłę ⟨*niewyraźnie*⟩. **29. w.** jak w zwierciadle ⟨*jasno*⟩. **30. w.** w nocy, jak kot ⟨*doskonale*⟩: Światło było słabe, lecz dostateczne ażeby taki rycerz, co i w nocy widzi jak kot, mógł dobrze rozeznać przedmioty. *Kaczk. Olbracht. III, 193.* **31. w.** na jedno oko. **32. w.** na lewe, prawe oko: Na lewe oko nie widział. Wyczuwał palcami w miejscu brwi, gałki ocznej i policzkowej kości wypukłą bulwę. *Żer. Rzeka 8.* **33. w.** na jaką odległość: Gęsta zbita masa śniegu nie pozwala nic widzieć na odległość kilku metrów. *Cent. Czel. 72.* **34.** Widzisz; widzi pan, pani; widzicie ⟨*zwroty wtrącone bez znaczenia konkretnego, nadające wypowiedzi charakter bardziej poufały*⟩: Widzi pan, w naszym przedsiębiorstwie, jak już nadmieniłem, jest pewna głębsza myśl społeczna. *Krucz. Sidła 275.* **35.** Widzisz, a widzisz, no widzisz ⟨*zwroty używane dla zadokumentowania, podkreślenia czego; właśnie, otóż to, przekonałeś się, że...*⟩: (A) widzisz, nie miałeś racji. - Naucz się, przecież kochasz mnie trochę, prawda? No widzisz. *Dąbr. M. Noce II, 29.* **36.** Widzisz, widzieliście, widzisz go (ją, ich), widzieliście go (ją, ich); widział to kto ⟨*zwrot wyrażający niezadowolenie, oburzenie: to dopiero!*⟩: Co to pana właściwie obchodzi, czy ja płaczę, czy nie płaczę. Pana sprawa? Widzieliście, opiekun. *Prusz. Karabela 145.* Widzicie ją! Od kucharzy będzie wydziwiać! *Jaroch. Liście 224.* **37.** Bodaj świata bożego nie widział! ⟨*przekleństwo*⟩.

38. Co widzę! Kogo widzę! ⟨*okrzyk wyrażający zdziwienie, radość na widok kogo, czego*⟩: Ale co widzę! junak tak spochmurniał niby te czarne świerki w waszych górach! *Kaspr. Bunt 18.* Kogoż to ja widzę! sługa pułkownika! — witał młodego eleganckiego oficera. *Nałk. Z. Romans 7.* **39.** Coś widzę, że... ⟨*wydaje mi się, jestem przekonany*⟩: Coś widzę, że tylko z dawnymi przyjaciółmi całkiem duszą można zrozumieć się. *Mick. Listy II, 279.* **40.** (Coś, ktoś) czego, kogo, jakiego świat nie widział ⟨*niezwykły, niezwykle dobry, zdolny, piękny itp.*⟩: Wtedy to poszła do ataku litewska husaria [...] Było ich tysiąc dwieście ludzi i koni, jakich świat nie widział. *Sienk. Pot. VI, 135.* **41.** Jak widzę, jak widzisz, jak pan widzi: Nauczyłeś się pan już, jak widzę, od Józia uważać mię za kapryśną dziewczynkę. *Lam J. Głowy III, 86.* **42.** Jak dziś widzę ⟨*pamiętam, przypominam, wyobrażam sobie*⟩: Jak dziś widzę zdumioną i szczerze zafrasowaną twarz profesora. *Przybysz. Współ. I, 51.* **43.** Jak mnie widzisz (widzicie), jak mnie żywego widzisz (widzicie) ⟨*zaręczenie prawdziwości słów*⟩: Powiem ci, Klarciu, jak mię widzisz, że gdyby nie ty [...] to bym cisnął to wszystko. *Przyb. Oblęż. 10.* Jak mię żywego widzisz, będziesz w tym lesie wisiał na pierwszej gałęzi! *Dygas. Beld. 138.* **44.** Jakby mnie (ciebie itd.) nie widział (widzieli) ⟨*nie zwraca (nie zwracają) uwagi*⟩: Byli milczący, prawie nieruchomi, jakby mnie nie widzieli. *Prusz. Karabela 139.* **45.** Jakby widział (jakby widział, jakbyśmy widzieli itd.) ⟨*o czymś sugestywnym, obrazowym*⟩: To z dawnych czasów, jeszcze pogańskich, ale takie, powiadam pani, żywe, że jakbym widział. *Dąbr. M. Noce II, 81.* **46.** Już cię (go) widzę, jak... ⟨*wyobrażam sobie*⟩: Już cię widzę, jak pierwszego stycznia dostajesz na łapę jakie pięćset koron i [...] wyruszasz na dworzec. *Peip. Lat 374.* **47.** Kto to widział, widział to kto, widział kto coś podobnego ⟨*zwroty wyrażające, oburzenie, zgorszenie z jakiegoś powodu; to niesłychane!*⟩. **48.** Kto widział (z bezokolicznikiem wyrażającym dopełnienie) ⟨*nie należy, nie można*⟩: Kto widział tak dzwonić. Jakbyś pan był urwał dzwonek, to bym była na pana garnek wody wylała. *Korz. J. Krewni 221.* **49.** Nie **w.** grosza ⟨*nie mieć, nie dostać*⟩. **50.** Nie **w.** powodu do czego ⟨*nie traktować czego jako powód do...; nie być skłonnym do czego*⟩: Na teraz jeszcze nie widział powodu do robienia koncesji. *Kaczk. Olbracht. III, 205.* **51.** Nie **w.** świata (bożego) (po)za kim, (po)za czym ⟨*być kim bardzo zajętym, być w kim bardzo zakochanym; być czemu oddanym bez reszty, interesować się czym wyłącznie*⟩: Już świata poza nim nie widziała! *Goj. Dzień 124.* Świata poza koniem nie widział. *Bartosz. SPP.* **52.** (Nigdy) nie **w.** czego ⟨*nie zetknąć się, nie dostać, nie bywać itp.*⟩: Chłop, który nigdy nie widział szkół, posiadał doskonały obraz społeczeństwa od podstaw do samej góry. *Rudn. A. Lato 9.* **53.** Patrzeć a nie **w.** ⟨*patrzeć nie postrzegając*⟩: Zdaje mi się, że straciłam już zdolność myślenia, że patrzę a nie widzę, że mi się w oczach troi. *Jun. Mazur. 334.* **54.** Sto lat nie **w.** (kogo) ⟨*bardzo dawno*⟩: Wydobył z kieszeni ogromną złotą papierośnicę i częstując Nikodema, zaczął kordialnie: — sto lat nie widziałem szanownego pana prezesa... *Mostow. Kariera 245.* **55.** Tyle go widziano, tylem go widział, tyleś go widział! itp. ⟨*przepadł bez śladu*⟩: I tyle go też widziano, nie wrócił więcej. *Mick. SPP.* **56.** Udawać, że się kogo a. czego nie widzi: Raz tylko rzuciła okiem w stronę Bezmiana, ale udawała, że go nie widzi. *Żer. Uroda 377.* **57.** Żebym cię więcej nie widział! Żeby cię oczy moje więcej nie widziały! Idź! niech cię moje oczy nie widzą! ⟨*nie chcę z tobą obcować; nie chcę cię znać*⟩. **58.** Bóg widzi ⟨*zapewnienie wiarogodności słów*⟩: Nie życzę mu śmierci, Bóg widzi. *Kaczk. Olbracht. III, 53.* **59.** Buty nie widziały szewca; ubranie nie widziało krawca ⟨*są (jest) podarte, nigdy nie naprawiane*⟩. **60.** Oko ludzkie nie widziało, oko nie widziało, ucho nie słyszało ⟨*o czymś niezwykłym, osobliwym*⟩: Słowacki — to przecież poeta, któremu subtelność czucia odkryje światy, jakich oko nie widziało i ucho nie słyszało. *Kleiner Słow. I, 72.* **61.** Ręce, nogi czyje nie widziały mydła; szyja czyja nie widziała mydła ⟨*nie bywają myte, nie bywa myta; są brudne, jest brudna*⟩. **62.** Widzi źdźbło w oku bliźniego a belki w swoim nie widzi (widzi źdźbło w oku brata swego, a nie widzi tramu w oku własnym) *(Mat. VII, 4—5; Łuk. VI, 42)* ⟨*widzi drobne wady u kogo, a swoich wielkich nie widzi*⟩. *por.* Cudze widzi pod lasem, a swego nie widzi pod nosem.

przysł. **63.** Jak cię widzą, tak cię piszą. **64.** W Rzymie być, a papieża nie widzieć ⟨*nie obejrzeć, nie zwiedzać rzeczy najważniejszej*⟩.

widzieć się 1. *pot.* **w.** się (k o m u) k i m, c z y m, jakim; **w.** się j a k, j a k o(b y), k t o, c o ⟨*wydawać się*⟩: Ta nowa pani profesorka jakoś się widzi nie wygadana. *Jaroch. Liście 225.* Dlaczego miesiąc na niebie tak mi się bladym widzi. *Tysz. Amer. II, 36.* W peruce [...] wysoko utapirowanej, z białymi lokami spadającymi po pas — widział się jak ten sędzia angielski. *Berent Diog. 50.* Spłacheć rudej roli, tak daleki, że widzi się jakoby chmura. *Żer. Dzieje II, 61.* **2.** *pot.* Ktoś, coś się komu widzi, nie widzi; gdzieś się komu widzi, nie widzi ⟨*ktoś, coś się komu podoba, nie podoba; gdzieś się komu podoba, nie podoba*⟩: Coś mi się jednak ten człowiek „nie widzi". *Wilczek Nr 16, 178.* Jak się panu na wsi widzi? *Wysp. Wes. 57.* **3.** Ktoś, coś widzi się komu bardziej, lepiej ⟨*wydaje się lepszy(-e), bardziej na miejscu*⟩: Ostrożność i przezorność bardziej mi się tu widzą. *Dąbr. M. Stan. 48.* **4.** *pot.* Coś mi się widzi, iż ... że ...; tak mi się widzi, że .... ⟨*wydaje mi się, że...*⟩: Tak mi się widzi, że ja mego starego pono nie przeżyję. *Kaczk. Olbracht. II, 111.*

widzimisię 1. Dziwaczne, prywatne, własne **w.** ⟨*czyjś własny pogląd nie liczący się z obiektywną racją; upodobanie, zachcianka, kaprys*⟩. **2.** Mieć swoje **w.**; narzucić komu swoje **w. 3.** Robić co według swego (własnego) **w. 4.** Zależeć od czyjego **w.**

wiec 1. w. fabryczny, powszechny, protestacyjny, przedwyborczy, publiczny, robotniczy ⟨*masowe zgromadzenie ludności lub pracowników instytucji w celu przedyskutowania aktualnych wydarzeń lub zamanifestowania swojej wobec nich postawy*⟩. **2.** Odbyć, ogłosić, rozpędzić, zwołać **w.**; urządzać **w-e. 3.** Pójść na **w. 4.** Przemawiać na wiecu. **5.** Brać, wziąć udział; uczestniczyć w wiecu; bywać na wiecach: Nie na samych wiecach i zebraniach bywał młody Baryka. *Żer. SPP.*

wiecha 1. Murarska **w.** ⟨*znak zakończenia robót*

murarskich w kształcie wieńca lub pęku zieleni zawieszony na szczycie budowli⟩. **2.** Broda jak **w.** ⟨*długa, szeroka*⟩; wąsy jak **w-y** ⟨*duże, sumiaste*⟩. **3. w.** ze słomy ⟨*pęk, wiązka*⟩. **4.** *przestarz.* Siedzieć, spędzać czas pod wiechą ⟨*w karczmie*⟩. **5.** Zatknąć wiechę (na żerdzi) ⟨*pęk gałęzi, słomy*⟩. **6.** Zawiesić wiechę na budynku, nad budynkiem ⟨*zatknąć na dachu pęk zieleni na znak, że budynek osiągnął swą ostateczną wysokość*⟩. **7.** Zwisać jak **w-y** ⟨*o wąsach*⟩.

wieczerza 1. *książk.* Obfita, skromna, suta **w.** ⟨*posiłek wieczorny, kolacja*⟩. **2.** *kult.* Ostatnia **w., w.** Pańska: a) ⟨*wieczerza Chrystusa z apostołami w przededniu śmierci*⟩; b) ⟨*obraz, rzeźba przedstawiająca tę wieczerzę*⟩. **3. w.** wigilijna ⟨*tradycyjny, uroczysty wieczorny posiłek w wigilię Bożego Narodzenia*⟩. **4.** Gotować, jeść, podać, spożywać, zastawić wieczerzę; (za)prosić na wieczerzę. **5.** Nakryć, (u)siąść, zasiąść do wieczerzy; siedzieć przy wieczerzy.

wieczność 1. Długi jak **w.** ⟨*bardzo, nieskończenie długi*⟩. **2.** Na **w.** ⟨*na wieczne czasy, na zawsze*⟩: Oddać, objąć co (ziemię, kraj) na **w. 3.** Nie **w.** ⟨*coś nie jest zbyt długotrwałe, (coś) można przetrwać, przeczekać*⟩: Przeraża go ogrom pracy, ale stanie do walki. Zresztą pięć lat nie wieczność; wytrzymują ludzie dłużej i w cięższych opałach. *Jun. Wod. 17.* **4.** (Dni) wloką się jak **w. 5.** Coś wydaje się, zdaje się wiecznością: Zima groźna swoimi długimi wieczorami zdawała się wiecznością. *Fredro A. Trzy 152.* **6.** Należeć już do wieczności ⟨*umrzeć, być nieżyjącym*⟩. **7.** Przenieść się do wieczności, odejść w **w.**; *książk.* stanąć na progu wieczności; udać się, pójść w drogę wieczności ⟨*umrzeć*⟩. **8.** *książk.* **w.** ogarnia kogo w swoje objęcia ⟨*ktoś umiera*⟩: Czuł, że śmierć zbliża się w ciemnościach [...] że wieczność ogarnia go w słodkie objęcia. *Reym. Now. III, 16.* **9.** *żart.* Wszystko głupstwo (na)przeciw wieczności ⟨*nie warto się martwić, bo mogłoby być gorzej*⟩.

wieczny 1. w-e awantury, kłopoty, nieporozumienia, swary ⟨*ciągłe, nieustanne, ustawiczne*⟩. **2. w-a** chwała, sława ⟨*trwała, nieśmiertelna*⟩. **3.** Na wieczne czasy ⟨*na zawsze*⟩: Kanclerstwo Koronne z przydanymi do urzędu tego bogatymi dochodami, na wieczne czasy przy biskupstwie poznańskim zostać miało. *Narusz. Hist. IV, 209.* **4.** *geogr.* **w.** dzień, **w-a** noc ⟨*w okolicach arktycznych okres kiedy nie zachodzi lub nie wschodzi słońce*⟩. **5. w-a** kara ⟨*w niektórych religiach kara po śmierci człowieka za jego grzechy*⟩. **6. w-a** lampka ⟨*w kościele katolickim: światło palące się przed Eucharystią w tabernakulum*⟩. **7. w-e** lody ⟨*w krajach arktycznych: lody nie topniejące nigdy całkowicie*⟩. **8. w-e** łowy ⟨*w wierzeniach indiańskich: życie pozagrobowe*⟩: Zabili sześciu ludzi [...] ale za to daliśmy im bobu, że popamiętają aż do wiecznych łowów. *Fiedl. A. Biz. 84.* **9. w-e** miasto ⟨*Rzym*⟩. **10. w-a** miłość, przyjaźń ⟨*dozgonna*⟩. **11. w-a** młodość ⟨*długotrwała*⟩. **12.** Dać, pożyczyć, wziąć na **w-e** oddanie a. nieoddanie ⟨*pożyczyć z góry zakładając, że się nie odda albo nie odbierze pożyczki lub rzeczy pożyczonej*⟩: Trochę [książek] rozkradziono — niby nie tak wprost, lecz pożyczano sobie [...] na wieczne nieoddanie. *Zeg. Zmory 280.* **13.** *kult.* **w.** odpoczynek, **w-e** odpoczywanie, *daw.* **w-e** odpocznienie: a) ⟨*zbawienie po śmierci*⟩; b) ⟨*pierwsze słowa modlitwy za zmarłych*⟩. **14. w.** mu (jej, im) odpoczynek (odpoczywanie, *daw.* odpocznienie) ⟨*potoczna formułka, używana w niektórych środowiskach przy rozmowie o zmarłych*⟩: Umarł, powiadasz?... Wieczny mu odpoczynek! *Prus Lalka I, 157.* **15. w.** ogień ⟨*stale podtrzymywany, nigdy nie gaszony*⟩. Wzniesiono świątynię na miejscu, gdzie stała świątynia i gorzał wieczny ogień. *Tygod. Ilustr. 195, 1863.* **16. w-a** ondulacja ⟨*trwała*⟩: Krysia z wieczną ondulacją, w swojej brązowej sukience, którą zawsze wkłada, gdy chce się czuć ładna. *Bogusz. Kura 158.* **17. w.** palnik ⟨*mały palnik stale palący się w piecyku gazowym, od którego zapalają się wszystkie inne palniki po odkręceniu kurka*⟩. **18.** Na wieczną pamiątkę, na wieczną rzeczy pamiątkę ⟨*dla trwałego zachowania w pamięci, dla upamiętnienia*⟩: A szkoda, że i obywatela Jana Kubicy nie sfotografowali wczoraj na wieczną rzeczy pamiątkę, jak [...] zataczał się pod płotem. *Past. Trzeba 18.* **19. w-a** pamięć ⟨*trwała*⟩. **20. w-e** pióro ⟨*przyrząd do pisania ze zbiornikiem w obsadce, z którego atrament spływa przy pisaniu na stalówkę; daw. pióro zawierające wieczny atrament*⟩: Mój kodak nie uchwycił tych wszystkich subtelności, a wieczne pióro z trudem odda wszystkie uroki tego miasta. *Hertz P. Not. 9.* Starannie pisał piórem zawierającym wieczny atrament. *Żer. Char. 307.* **21. w.** pokój ⟨*długotrwały, bez wojen*⟩. **22. w.** sen ⟨*śmierć*⟩: Są dnie, kiedy się czuje zawrót głowy, ciągnący gdzieś w przepaście, szepcący: jedna chwila, jeden skok — i wieczny sen bez marzeń. *Żer. Dzien. I, 245.* **23.** *podn.* Zasnąć snem wiecznym ⟨*umrzeć*⟩. **24. w.** spoczynek ⟨*odpoczynek po śmierci; pochowanie w grobie*⟩: Niewielkie grono bliższych przyjaciół odprowadziło ciało na wieczny spoczynek. *Tyg. Ilustr. 52, 1904.* **25. w.** strach, **w-e** zmartwienie ⟨*ciągły(-e), stały(-e), nieustanny(-e)*⟩. **26.** *żart.* **w.** student: a) ⟨*bardzo długo studiujący, nie zdający w określonym czasie egzaminów*⟩; b) ⟨*studiujący na coraz innym wydziale*⟩: Kraje niemieckie obfitowały [...] w żarliwych naukomanów, typu wiecznych studentów, co przestudiowawszy wszystkie po kolei fakultety, zdumiewali ludzi zasobem swych spichrzy nieprzydatnych. *Berent Diog. 267.* **27. w-a** suknia, sukienka, **w-e** ubranie, **w.** płaszcz, kapelusz itp. ⟨*ciągle ta sama to samo, ten sam, nie zmieniana(-e,-y); stale noszona(-e,-y)*⟩: W swojej wiecznej czarnej sukience szła [...] zawsze ulicami miasta spiesznie z kibicią trochę naprzód podaną. *Orzesz. Zim. 8.* **28.** *pot.* **w-a** śmierć ⟨*według niektórych wierzeń potępienie po śmierci*⟩. **29. w.** śnieg ⟨*śnieg leżący całe lata w wysokich górach lub w krajach polarnych*⟩. **30.** Granica wiecznego śniegu ⟨*klimatyczna granica obszarów wiecznego śniegu*⟩. **31. w.** tułacz; Żyd wieczny tułacz ⟨*ten, kto dużo podróżuje, kto często zmienia miejsce pobytu*⟩: Panią Celestynę zowią pospolicie Żydem wiecznym tułaczem, bo od lat wielu ciągle jest w podróży. *Krasz. Seraf. 98.* **32.** *pot.* Na wieki wieczne ⟨*na zawsze*⟩: Jej straszne przeżycia zostały pogrzebane w niej samej, na wieki wieczne, nikt o tym w domu nie wie. *Goj. Dziew. II, 126.* **33. w-e** życie, żywot **w.** ⟨*w religii chrześcijańskiej: życie duszy po śmierci człowieka*⟩: Od zgonu Wiktorii, jak to widać z licznych rymów, [Michał Anioł] zaczął uważać życie za wstęp przygotowawczy do ży-

cia wiecznego. *Siem. L. Kart. 79.* **34.** *roln.* **w-e** żyto ⟨*uprawiane przez wiele lat na tym samym polu bez płodozmianu*⟩. **35.** *pot.* Ktoś nie jest **w.** ⟨*musi umrzeć*⟩: Staruszkowie nie są wieczni i nie wiadomo, czy dzieciom trafi się druga okazja posłuchać napoleońskich wiarusów. *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 34, 1957.*

wieczorny 1. Dziennik **w.** ⟨*wychodzący wieczorem; w radiu: ogłaszany, czytany wieczorem*⟩. **2.** Gwiazda **w-a** ⟨*jutrzenka, planeta Wenus*⟩. **3. w-e** modlitwy, pacierze ⟨*odmawiane wieczorem*⟩. **4.** *przen.* **w-e** lata, **w-e** dni życia ⟨*schyłek życia*⟩. **5.** Wieczorną porą ⟨*wieczorem*⟩: Spotykać się z kim wieczorną porą.

wieczorowy 1. Kursy **w-e**, szkoła **w-a** ⟨*w których zajęcia odbywają się wieczorem*⟩. **2. w-e** przyjęcie ⟨*przyjęcie towarzyskie w godzinach wieczornych*⟩. **3.** Strój **w.**: suknia **w-a**; **w-a** toaleta ⟨*strój, suknia odpowiednia na wieczorne zebranie towarzyskie, pójście do teatru itp. bardziej uroczyste okazje*⟩.

wieczór ● ⟨*część doby między popołudniem a nocą*⟩ **1.** Bezwietrzny, brzydki, cały, chłodny, cichy, ciepły, cudowny, czarny, czarowny, deszczowy, dżdżysty, długi, duszny, głęboki, jasny, ładny, łagodny, mglisty, nastrojowy, nudny, ostatni, pamiętny, piękny, pogodny, ponury, poprzedni, późny, pusty, słotny, smutny, spokojny, szarawy, szary, śliczny, ubiegły, wczesny, wesoły, wolny, zadeszczony, zajęty **w.**; wiosenny, letni, jesienny, zimowy **w.**; **w.** księżycowy, przesycony światłem; **w.** jak w bajce: Pojechałem do niego na Nowy Świat na zaimprowizowaną herbatę, gdyż szczęściem wieczór miałem wolny. *Krasz. Wybór 37.* Macie dziś zajęty wieczór? [...] Do siódmej jestem w ubezpieczalni. *Lut. Próba 16.* **2.** Dobry **w.** ⟨*formułka powitania*⟩; dobry **w.** komu: Gdy jej dziś powiedział dobry wieczór, zaledwie mu głową kiwnęła. *Wol. Fraszki 80.* Wchodząc rzekła serdecznie: — dobry wieczór wszystkim. *Goj. Krata 30.* **3. w.** gwiazdkowy ⟨*24 grudnia*⟩. **4. w.** sobótkowy ⟨*23 czerwca*⟩. **5. w.** sylwestrowy ⟨*31 grudnia*⟩. **6. w.** wigilijny ⟨*24 grudnia*⟩. **7.** *przen.* **w.** życia ⟨*schyłek życia, starość*⟩: Tkliwą swoją przyjaźnią opromieniała jeszcze niedawno wczesny wieczór mego życia. *Sztyrm. Katalept. II, 219.* **8.** Dzisiejszego, jednego, jutrzejszego, pewnego, poprzedniego, owego, tego, tego samego, wczorajszego wieczoru: Wyjątkowo zaciążyła jej tego wieczoru samotność i poczucie opuszczenia. *Perz. Las 144.* **9.** Wieczorem; dziś, jutro, wczoraj wieczorem lub **w.**; kiedyś, późno wieczorem lub **w.**; szósta, siódma, ósma itp. wieczorem lub **w.**; o szóstej, siódmej itp. wieczorem lub **w.**: Dziad przyrzeka przyjść wieczorem. *Sinko Lit. I/1, 125.* Bal rozpoczął się o dziesiątej wieczorem. *Mostow. Kariera 324.* Kiedyś wieczór, gdy Marek zamierzał udać się na zwykły spacer, zatrzymała go już na schodach wieść, że w Śródmieściu znowu łapanki. *Otw. Czas 73.* Cesia pracowała przez cały tydzień od 8 rano do 8 wieczór. *Dygas. Now. I, 73.* **10.** Wieczorami, całymi wieczorami; po wieczorach, po całych wieczorach: Z ciotką gadał całymi wieczorami, był najserdeczniejszy i to bez żadnego przymusu. *Strug Chim. II, 180.* Próżnują marznąc i drzemiąc po całych dniach i wieczorach. *Żer. Przedw. 283.* **11.** Co wieczora, co wieczór ⟨*każdego wieczora*⟩: Ostatnio co wieczór kazała robić taką iluminację, gdyż bała się ciemności. *Mostow. Kariera 259.* **12.** Do wieczora, aż do wieczora, do późnego wieczora, do samego wieczora; do późna **w.**: Ona ma cały dzień wolny, może zostać u pani do późnego wieczoru! *Goj. Dziew. I, 147.* **13.** Od rana, od poranku, od świtu, od wschodu słońca do wieczora, aż do wieczora, do późnego, do samego wieczora: Dwie pogłębiarki kubłowe [...] czynne od świtu do wieczora, kończyły przystosowywać do potrzeb żeglugi cały obszar wodny. *Breza Uczta 342.* **14.** Na wieczór ⟨*wieczorem*⟩: Zawsze na wieczór ledwo chodzę. *Dąbr. M. Noce II, 130.* **15.** Nad wieczorem, pod **w.**, *daw.* nad **w.** ⟨*gdy się wieczór zbliża*⟩: Nad wieczorem wyszedł by odnieść tużurek znajomemu. *Berent Fach. 157.* Pod wieczór jestem taki zmęczony, że ledwo do domu się dowlokę. *Berent Fach. 163.* Było już dobrze pod wieczór, kiedy znalazł się na podwarszawskiej szosie. *Piach. Nas 18.* **16.** *daw.* O wieczorze: A o wieczorze w cichej krzewinie śpiewka słowika [...] rozbrzmiewa. *Rom. Poezje II, 16.* **17.** Przed wieczorem: Przed wieczorem [...] chory zdradził pierwsze objawy zamroczenia gorączką. *Brand. K. Sams. 386.* **18.** Przez cały wieczór: Śmiano się przez cały wieczór i nie chciano jej wypuścić. *Żer. Przedw. 227.* **19.** Z wieczora, jeszcze z wieczora, już z wieczora: Z wieczora wzięto mnie w wonne księżniczek świetlice. *Słow. Król 184.* **20.** Przepędzić, przeżyć, spędzić, strawić, uprzyjemnić, zabić **w.**: Muzyka, tańce uprzyjemniały wieczór. *Chłęd. Hist. 162.* Baśń czy klechda domowa wystarczały aż nadto do zabicia wieczoru. *Syrok. Lit. III, 194.* **21.** Dzień chyli się, skłania się ku wieczorowi; ma się ku wieczorowi, pod **w.** ⟨*zbliża się wieczór*⟩: Widząc bledniejące światło, wniosłem, że to już dzień chyli się ku wieczorowi. *Wodz. Wspom. 59.* Ku wieczorowi się miało, słońce chyliło się na zachód. *Jun. Antrop. 131.* Pod wieczór się miało [...] na niebie zawisł miesiączek biały. *Kunc. Twarz 3.* **22.** Korzystać z wieczoru: Korzystając z przepięknego wieczoru zamiast zasiąść do kart poszli się przejść w stronę rzeki. *Dąbr. Ig. Matki 383.* **23. w.** mija, nadchodzi, nastaje, *książk.* obejmuje ziemię, ogarnia co, opada, osuwa się; schodzi; *książk.* opływa, wstaje; zapada; *poet.* zapala gwiazdy; zaskakuje kogo, zbliża się: Ostatni wieczór w praskim mieszkaniu zeszedł jej bardzo smutno. *Perz. Las 173.* Bała się, że ją w drodze wieczór zaskoczy, po ciemku już mało co widzi. *Par. Zegar 62.* **24.** *pot.* Robi się **w.** ⟨*ściemnia się*⟩: Wieczór prędko zaczął się robić. *Iwasz. J. SPP.*

● **w.** ⟨*zebranie, występ, przedstawienie*⟩ **25. w.** artystyczny, autorski, cyrkowy; kameralny **w.**; **w.** karciany, kawalerski, kompozytorski, literacki; muzyczny, *daw.* muzykalny; odczytowy, poetycki, pożegnalny; prywatny **w.**; **w.** składkowy, taneczny, tańcujący, towarzyski, wokalny, wokalno-deklamacyjny; wspólny, wytworny **w.**: Co tydzień urządzała w swoim mieszkaniu wieczory muzyczne, na których grywał Egon. *Jackiew. Wiosna 136.* Wracam z wieczoru muzykalnego od panien Pinard. *Słow. Proz. 512.* Co robić na tańcującym wieczorze, kiedy głowa boli, nogi nie mają ochoty do skoków. *Wol. Odwiedz. 194.* Po balu rozpoczęły się wieczory towarzyskie, uwertura sezonu pełnego gwaru i zabaw. *Hertz P. Słow. 80.* Wieczorem byłem na wieczorze wokalno-deklamacyjnym. *Żer. Dziew. I, 167.* Raz tylko dała się namówić na wspólny wieczór we troje-

Brand. K. Troja 33. **26.** Dziewiczy **w.** ⟨*zebranie dziewcząt w wigilię ślubu jednej z nich — zwyczaj obrzędowy*⟩: Udała się do kuchni, aby dwom starszym siostrom dopomóc w robieniu ciasta na gąski [...] którym każda panna na swoim dziewiczym wieczorze gości częstować powinna. *Orzesz. Bene 165.* **27. w-y** florenckie ⟨*zebrania towarzyskie, urozmaicone występami artystów*⟩: Pani ma widocznie szczęście do artystów — i jak się moje wieczory florenckie zaczną, musimy się trzymać z Lénets, inaczej pójdziemy w kąt! *Sienk. Połan. II, 225.* **28. w.** jubileuszowy ⟨*zebranie, koncert, przedstawienie itp. na cześć jubilata*⟩: Zasłużona artystka obrała na swój wieczór jubileuszowy niemłodą, ale doskonałą komedię. *Boy Flirt 3.* **29.** *daw.* Piwny **w.** ⟨*zebranie studentów uczelni niemieckich*⟩. **30.** *przestarz.* Proszony **w.** ⟨*zebranie towarzyskie w prywatnym domu*⟩: To był wieczór proszony, bo był to dzień urodzin Ewuni. *Przyb. Ideały 119.* **31.** *hist.* **w-y** uczone ⟨*odbywające się u Krasickiego zebrania, na których gospodarz odczytywał swe utwory literatom, czasami w obecności króla*⟩. **32. w.** d l a k o g o: **w.** dla młodzieży, dla dorosłych. **33. w.** ku czyjej czci, ku czyjemu uczczeniu: Na scenie u góry paliły się dwie mocne lampy i podnosiły przepych dekoracji, stanowiącej tło dla wieczoru ku czci trzech wieszczów. *Par. Niebo 212.* **34. w.** na jakiś cel: Panie, urządzające wieczór na cel dobroczynny, zaprosiły mnie, bym wziął udział w komitecie. *Ower. Ramp. 360.* **35. w.** na ileś osób ⟨*przyjęcie, zebranie*⟩. Urządził wieczór tańcujący na 150 osób. *Chłęd. Pam. II, 174.* **36. w.** u k o g o: Tańce na wieczorze u profesorstwa skończyły się punktualnie o północy. *Skiba Poziom. 134.* **37.** Bohater, bohaterka wieczoru: Z nią najdłużej i kilkoma nawrotami rozmawiał bohater wieczoru. *Prus Emanc. III, 65.* **38.** Król, królowa wieczoru: Upojona była swoim triumfem, wyobrażała siebie królową wieczoru. *Bał. Dziady 180.* **39.** Ubranie, ubrany na **w.**, jak na **w.** ⟨*w stroju wieczorowym*⟩: Właśnie wypadał wtedy w mieście tańcowy balik [...] przyszedł do mnie Stoiński, przyszedł ubrany jak na wieczór. *Tysz. Amer. I, 150.* **40.** Dać **w.**; dawać **w-y**; inicjować, organizować, urządzić, wydać, wyprawić **w.**: Lubi bawić się, trzyma powóz i konie, daje co tydzień wieczory. *Słow. Listy I, 254.* Powinniście u siebie urządzić jaki wieczór tańcujący. *Bał. Dom I, 14.* **41.** Zaszczycić **w.** swoją obecnością. **42.** Prosić, zapraszać na **w.**; przychodzić, zbierać się na **w. 43.** Być, przyjąć kogo, znaleźć się na wieczorze. **44.** Chodzić z wieczoru na **w. 45.** Wracać z wieczoru. **46. w.** odbywa się; udał się: W chacie Dopiela odbywa się wieczór dziewiczy. *Pot. L. Pam. I, 114.* Wieczór udał się świetnie i pewna była, że się wszyscy doskonale bawią. *Perz. Las 159.*

wieczysty 1. w-e braterstwo; przymierze; pokój **w.** ⟨*zawarte(-y) na wieczne czasy, stałe(-y)*⟩. **2.** *praw.* **w-a** dzierżawa ⟨*dziedziczne prawo trwałego dzierżawienia cudzego gruntu*⟩. **3.** *praw.* Księga **w-a** ⟨*księga hipoteczna zawierająca ogół praw rzeczowych, dotyczących danej nieruchomości*⟩. **4.** Lampka **w-a**; ogień **w.** ⟨*paląca(-y) się stale, stale podtrzymywany*⟩. **5.** Msza **w-a** ⟨*odprawiana stale*⟩. **6.** *praw.* Prawo **w-e** ⟨*prawo, na mocy którego nabyty lub otrzymany majątek, urząd, przywilej stają się własnością dziedziczną*⟩. **7.** *kult.* Śluby **w-e** ⟨*dozgonne śluby zakonne*⟩. **8.** *przestarz. książk.* Przenieść się do wieczystej chwały ⟨*umrzeć*⟩: Jeno się przeniesie do wieczystej chwały, biorą po niej majątek czysty i niemały. *Fredro A. Geld. 13.* **9.** *przestarz. książk.* Usnąć snem wieczystym ⟨*umrzeć*⟩: Sędziwy starzec usnął z starości snem wieczystym. *Dz. Lit. Lw. 19, 1857.*

wiedeński 1. Bułka **w-a** ⟨*bułka okrągła nacinana z wierzchu w kształcie róży; kajzerka*⟩. **2.** Jaj(k)a po wiedeńsku ⟨*na miękko, rozmieszane, podawane w szklance*⟩. **3.** Krzesło **w-e** ⟨*o giętych nogach, poręczach i wyplatanym siedzeniu*⟩. **4.** Sernik **w.** ⟨*gatunek sernika (bez kruchego spodu)*⟩. **5.** Sznycel **w.** a. po wiedeńsku ⟨*bity kotlet cielęcy, opiekany w tartej bułce, podawany z sadzonym jajkiem i cytryną*⟩.

wiedza ⊙ ⟨*ogół wiadomości, umiejętności w jakiejś dziedzinie; erudycja, uczoność, nauka*⟩ **1.** Czysta, dokładna, dostępna, duża, fachowa, fałszywa, fragmentaryczna, głęboka, gruntowna, jednostronna, konkretna, najwyższa, niedokładna, niezgłębiona, nowoczesna, odpowiednia, ogromna, pełna, pewna, połowiczna, popularna, powierzchowna, pozytywna, prawdziwa, rozległa, rzetelna, skąpa, solidna, szeroka, tajemna, ułamkowa, urywkowa, wielka, współczesna, wyjątkowa **w.**: Imponowała młodzieży rozległa i niezgłębiona jak morze wiedza Lelewela. *Śliw. A. Lel. 145.* **2. w.** aktorska, artystyczna, astronomiczna, biologiczna, chemiczna, chirurgiczna, encyklopedyczna, faktograficzna, filozoficzna, geograficzna, historyczna, humanistyczna, językowa, książkowa, lekarska, literacka, ludzka, medyczna, muzyczna, myśliwska; *filoz.* naturalna; naukowa, pojęciowa, polityczna, praktyczna, prawdziwa, przyrodnicza, rolnicza, starożytna, stosowana, ścisła, teatralna, techniczna, teoretyczna, uniwersytecka, wojskowa, zawodowa. **3. w.** c z e g o; częściej: o k i m, o c z y m: **w.** świata, życia; **w.** o Mickiewiczu; o języku, o literaturze, o świecie, o życiu: Gdybyśmy mieli zrobić bilans naszej wiedzy o Mickiewiczu, musielibyśmy stwierdzić jej nierównomierności. *Boy Mick. 254.* **4. w.** w dziedzinie (jakiej, czego); w zakresie (jakim, czego): **w.** w dziedzinie historii; **w.** w zakresie historii teatru. **5. w.** z c z e g o ⟨*z jakiejś dziedziny*⟩: W „Eneidzie" zużytkował Wergili rozległą wiedzę z mitologii, historii, geografii. *Par. Alch. 204.* **6.** Bagaż wiedzy; dyscyplina, dziedzina, gałąź, głód, granica, horyzonty, królestwo, *książk.* księga; obszar, ognisko, ogrom, okruchy, podstawy, rudymenty, skarby, *książk.* skarbnica, zakres, zasób, zdobycze, źródło, żądza wiedzy: Porzucił naukę oficjalną, liznąwszy rudymentów wiedzy prawniczej w kolegium rodzinnego Paryża. *Poręb. Studia 123.* **7.** Człowiek dłużej, rozleglej, szerokiej, głębokiej wiedzy; o dużej, rozległej itp. wiedzy: Przyszedł do mnie Peter Hille, artysta dużej miary, człowiek o niezmiernie rozległej wiedzy literackiej. *Przybysz. Wspól. I, 109.* **8.** *przestarz.* dziś *żart.* Przybytek wiedzy ⟨*zakład naukowy, instytucja naukowa*⟩: Jąłem się Cycerona i Homera, którzy mieli, mi torować drogę do przybytku wiedzy: przepoczwarzałem się z realisty na filologa. *Dygas. Now. VIII, 196.* **9.** Czerpać, da(wa)ć, dopełniać, gromadzić, kompilować, krzewić, mieć, nabywać, odda(wa)ć, odświeżać, ogarniać, pchnąć naprzód, poda-

wać, podnosić, pogłębiać, posiąść, powiększać, pożerać, systematyzować, szerzyć, ugruntować, uzupełniać, wpajać, wynosić skąd, wysilać, wywodzić, wzbogacić, zawdzięczać, zdobywać, zgłębiać, zużytkować wiedzę: Z tych książek kiedyś czerpał wiedzę. *Jackiew. Jan 55.* Uniwersytet dał Mickiewiczowi gruntowną wiedzę, zwłaszcza w zakresie języków starożytnych. *Nowe Drogi 1, 1955, s. 4.* Ja mam wiedzę techniczną — myślał — a on nie tylko tę jedną. *Szew. Kleszcze 145.* Całą swoją wiedzę oddał w służbę naukowemu mordowaniu ludzi. *Strug Krzyż III, 36.* Wyniósł z uniwersytetu wiedzę głęboką, rzetelną. *Śliw. A. Lel. 70.* Słynni budowniczowie, Sewerus i Celer, wysilili całą swą wiedzę, by wznieść amfiteatr niezrównany. *Sienk. Quo III, 101.* [Parmenides] całą wiedzę wywodził z założonych a priori przesłanek ogólnych. *Tatar. Hist. I, 35.* **10.** Liczyć na wiedzę: Liczył zwłaszcza na jego fachową wiedzę wojskową. *Przem. Demb. 53.* **11.** Dostarczać, łaknąć, pragnąć, przysparzać, służyć, wymagać, zaczerpnąć skąd wiedzy; garnąć się, prowadzić do wiedzy. **12.** Błysnąć, imponować, karmić, odznaczać się, popisywać się, porywać kogo, przerastać kogo, przewyższać, przykuwać, służyć, zadziwiać wiedzą. **13.** w. daje owoce, przydaje się, rozwija się, wspiera się na czym.

● **w.** ⟨*to, że się wie, znajomość, wiadomość czego; świadomość*⟩ **14.** Bez czyjej wiedzy, poza wiedzą czyją ⟨*bez powiadomienia kogo, bez jego aprobaty*⟩: Musiałem dać słowo, że bez wiedzy cioci nie zabiorę z szafy żadnej książki. *Sienk. Dram. 210.* **15.** Bez niczyjej wiedzy ⟨*nie powiadamiając nikogo*⟩: Zabrał książkę bez niczyjej wiedzy. **16.** *daw.* Dla wiedzy kogo ⟨*aby kogo powiadomić o czym, dla powiadomienia o czym*⟩: Drukuje się to nie dla publiczności, ale dla wiedzy niewielu dyplomatów i dziennikarzy. *Mick. Listy II, 137.* **17.** *przestarz.* Mimo (swojej) wiedzy ⟨*bezwiednie*⟩: Zbaczał mimo swojej wiedzy w starą ulicę. *Strug Chim. I, 223.* **18.** Z wiedzą, za wiedzą czyją (co robić) ⟨*z wiadomością czyją, z aprobatą czyją*⟩: Wszystko to załatwiła właściwie Izolina z wiedzą pana Gronowskiego. *Żer. Char. 62.* Wszedł w porozumienie z właścicielem domu i za jego wiedzą oszalował deskami wewnątrz izby ciemnię. *Rus. Człow. 54.* **19.** *przestarz.* (S)tracić wiedzę ⟨*świadomość, przytomność*⟩. **20.** Coś dochodzi (czyjej) wiedzy ⟨*coś dochodzi do czyjej wiadomości*⟩. **21.** Być, leżeć, znajdować się bez wiedzy ⟨*bez świadomości, bez przytomności; nie wiedząc nic*⟩: Leżał długie godziny [...] bez wiedzy, co się z nim stało. *Makowiec. Dios. 188.* **22.** Podać (co) do (czyjej) wiedzy, do wiedzy publicznej ⟨*do wiadomości*⟩: Dzieło cudze, a przypisane sobie, podał za pośrednictwem księgotłoczni do publicznej wiedzy. *Mac. Piśm. III/1, 3.*

wiedzieć 1. Mało co **w.**; nie bardzo **w.**; nic a nic nie **w.**; nie wie ani w ząb, nie **w.** w pień, niewiele **w.**; **w.** piąte przez dziesiąte ⟨*bardzo niedokładnie*⟩; **w.** to i owo; **w.** jak dwa a dwa cztery; **w.** z pierwszej, z drugiej, z trzeciej ręki, z dobrego, z najlepszego, z pewnego źródła; **w.** bliżej, lepiej; **w.** z góry ⟨*przewidywać, przypuszczać*⟩: Więc jego historię wiesz [...] A wiem piąte przez dziesiąte, bo mój ojciec po jego śmierci rozpowiadał o nim. *Chodź. Pisma III, 206.* Barania mina Turlińskiego zdradzała wyraźnie, że ani w ząb nie wie, o kim mowa. *Boy Znasz. 127.* Chorągwie doszły na dwadzieścia kroków do brzegu i stanęły długą linią wzdłuż koryta. Nikt z oficerów ni żołnierzy nie wiedział w pień, dlaczego to czynią. *Sienk. Pot. V, 132.* Mówiła, że dla różnych okoliczności za mąż nie pójdzie [...] chciałem tedy coś bliżej wiedzieć. *Mick. Listy I, 376.* Ona sama pewnie nie bardzo wie o co jej chodzi... *Bogusz. Aniel. 20.* Z tą swoją mądrością stał się ostatnio niemożliwy [...] Wszystko z góry wiedział. *New. Pam. 118.* **2.** Wiesz (co), wiecie (co), wie pan (co), wie pani (co) ⟨*zwroty potoczne rozpoczynające wypowiedź, czasem zawierające propozycję, polecenie*⟩: Anka! Ty mi nie kupuj już cukierków! Wiesz? *Was. W. Pok. 54.* Wiesz co, ponieważ zależy ci na tajemnicy, przejdziemy na chwilę do mojego pokoju. *Par. Niebo 139.* **3.** Wiem ci ⟨*wzmocnione wiem*⟩: Wolność — to wielka rzecz [...] Wiem ci, bom zaznał, co to jest niewola. *Dobrow. S. Spart. 78.* **4.** Wie, co mówi; wie, czego chce ⟨*o kimś świadomie co mówiącym; świadomie czego żądającym*⟩. **5. w.**, jak trawa rośnie ⟨*wszystko wiedzieć, nawet najtajniejsze*⟩. **6. w.** jedno ⟨*wiedzieć tylko to*⟩: Wiem jedno, jeśli nie uda mi się zwiać, zdechnę tu w zimie na pewno. *Rus. Igr. 90.* **7. w.** (co) po sobie ⟨*mieć w czym własne doświadczenie*⟩: Ale ja wiem po sobie samej, co się pod względem nauki wynosi z owych rządowych gimnazjów. *Dąbr. M. Noce II, 161.* **8. w.** sam z siebie, z siebie samego ⟨*samemu*⟩: Trzeba na oślep, a jednak bez omyłki, z siebie samego wiedzieć, czego potrzebuje wschodzący owies. *Dąbr. M. Noce II, 97.* **9.** *przestarz.* **w.** to do siebie ⟨*znać jakąś swoją właściwość*⟩: Wiem to do siebie, żem żołnierz. *Sienk. SPP.* **10.** (Al)bo ja wiem? czy ja wiem? ⟨*zwroty wyrażające niepewność zdania albo sądu o kim, o czym*⟩: Wieś mała. A ładna, tatusiu? Czy ja wiem. Wioska, jak wioska. *Rus. Wiatr 114.* **11.** Bies, czort, diabeł, diabli, diasek, kaduk wie; bies, czort itd. go (tam) wie; Bóg wie, Bóg raczy **w.**, Bóg tylko wie; *wulg.* cholera wie, cholera go (ich, cię itp.) wie; *daw.* grzech (go) wie, kat (go) wie; licho wie ⟨*nie wiadomo, nikt nie wie*⟩: Szlachta przez kilka pokoleń robiła długi czort wie na co. *Prus Przem. 96.* Diabli go wiedzą, co to był za jeden. *Twórcz. 7, 1954, s. 41.* Wyciąga z tego przeżycia, Bóg wie, jakie wnioski. *Przybysz. Współ. I, 1.* Cholera ich wie, jakie mają kontakty z załogą. *Braun Lewanty 11.* Grzech wie, jaki to był trunek: kwaśny, gęsty, śmierdział dziegciem. *Ossol. Frasz. 36.* Może oni rzeczywiście za ostro się wzięli... licho wie... *Twórcz. 7, 1953, s. 77.* **12.** Bóg wie nie co (czemu, o co) ⟨*o różne rzeczy, o wszystko*⟩: Mściwi i zazdrośni ludzie szarpali jego sławę [...] oskarżali go Bóg wie nie o co. *Chrzan. I, Lit. 561.* **13.** Choćby, żeby (tam) nie wiem co (jak, jaki itp.) ⟨*zwroty wyrażające zapewnienie, że coś się stanie, że ktoś wykona to co zamierza, mimo przeszkód, albo nie wykona czego, mimo największego nacisku; bez względu na okoliczności, trudności, przeciwności; mimo wszystko; w żadnym razie*⟩: Jak się uprze, to żeby tam nie wiem co, musi na swoim postawić. *Dąbr. Ig. Felka 107.* Za parę dni wyjeżdżam, żebyś nie wiem jak się o to starał, już się nie zobaczymy. *Perz. Raz 324.* Za nic nie chciałaby tu mieszkać, choćby ją nie wiem jak proszono. *Nałk. Z. Gran. 222.* Nie idź tak bez namysłu za mężczyzną, choćby cię o to nie wiem jak prosił. *Goj. Dziew. II, 55.*

14. Co ty tam wiesz! ⟨*niewiele wiesz, nic nie wiesz*⟩. **15.** Cóż można **w.**; skąd można **w.**, skąd **w.**, skąd pan (pani) wie, skąd wiesz itp.: A skąd pani wie, że mąż pani nie ma talentu? *Perz. Las 42.* **16.** Jak nie wiem co ⟨*zwrot podkreślający intensywność czego; nadzwyczajny, nadzwyczajnie*⟩: Uparty jak nie wiem co. Rozszedłem się z Zofiją [...] więcej godzin sprzeczki [...] aż mię bolą uszy! Uparta, jak nie wiem co... *Zabł. Pojedn. II, 171.* **17.** Jak wiesz ⟨*jak ci (dobrze) wiadomo*⟩: Jak wiesz, byłem oficerem intendentury. *Krucz. Sidła 16.* **18.** *pot.* Jakbyś wiedział, żebyś wiedział (, że...) ⟨*właśnie tak (jest), jak mówiłem; właśnie że tak*⟩: Pojedziesz z nami na wycieczkę? — Jakbyś wiedział, że pojadę. **19.** Jeśli wolno **w.** ⟨*zwrot grzecznościowy, usprawiedliwiający pytanie o sprawy osobiste*⟩: Pańska godność, jeśli wolno wiedzieć? *Brand. K. Sams. 9.* **20.** Kto, któż wie, kto, któż to wie, kto, któż może **w.**, mało kto wie, kto go tam zresztą wie; rzadziej: kto wiedział, któż to mógł **w.** itp. ⟨*nikt nie wie; nikt nie wiedział*⟩: Kto wie, czy się kiedy w życiu spotkamy. *Zap. G. Mił. 411.* A skąd on jest? [...] — A któż go tam wie. *Łoz. Wal. Dwór 25.* Zakonspirował swoje życie, tak że mało kto wiedział, z czego żyje, co porabia. *Wikt. Miasto 100.* **21.** Kto wie? ⟨*może*⟩: Przed końcem kontraktu tego nie zrobi, bo nie będzie chciał stracić, chociaż kto wie? *Dąbr. M. Noce II, 250.* **22.** *pot.* Ma się **w.** ⟨*oczywiście*⟩: Zamknęłam ją wieczorem, ale rano, ma się wiedzieć, do roboty trzeba było wypuścić. *Goj. Dziew. I, 94.* **23.** Masz **w.**, że...; trzeba ci (wam) **w.** ⟨*powinieneś wiedzieć; dowiedz się, że...*⟩: Masz wiedzieć, że bohaterowie kulis prędko się zużywają. *Rzew. H. Listop. I, 196.* **24.** Nie chcieć o niczym **w.** ⟨*umywać ręce od czego, usuwać się od czego*⟩. **25.** *pot.* Nie **w.**; nie **w.** co..., czego..., czemu..., dlaczego..., po co, jak długo..., jaki...; kiedy..., kto..., skąd... ⟨*nie wiadomo*⟩: To wszystko widzisz, że wojną pachnie, a gdzie się zacznie, to nie wiedzieć. *Chopin Wyb. 173.* Czytanie Piątka wywiera na niego, nie wiedzieć czemu, tak dziwne wrażenie. *Żer. Syzyf. 21.* Mógłby był nie wiedzieć jaki majątek zbić, gdyby chciał. *Kow. A. Rogat. 83.* Ilekroć [...] wchodziła na dziedziniec, człowiek ten, nie wiedzieć skąd, zjawiał się także. *Orzesz. Zim. 24.* Nie wiedzieć kiedy znalazł się na drugim końcu miasta. *Żer. Prom. 28.* **26.** Nie **w.** ani dnia, ani godziny ⟨*nie wiedzieć co się kiedy stanie; co kiedy może nastąpić*⟩: Jeżeliby więc pan Nakwaski miał jakie polecenie do Włoch, niech mi je raczy wcześnie nadesłać, bo nie wiem ani dnia, ani godziny. *Słow. Listy II, 100.* **27.** Nie **w.** gdzie kogo posadzić, jak ugościć, jak zapraszać, przepraszać, witać itp. ⟨*nadzwyczaj serdecznie, wylewnie, uniżenie kogo przyjmować, gościć, zapraszać itp.*⟩. **28.** Nie wiem jak długo (bardzo długo), nie wiem jak ty, ale ja... (on, my itd.) ⟨*ja w przeciwieństwie do ciebie; on, my itp. w przeciwieństwie do ciebie*⟩: Nie wiem, jak ty, ale ja uważam, że tu jest przecudnie. *Dąbr. M. Noce II, 196.* **29.** Nie wiem jaki ⟨*okropny*⟩: Jeśli mi nie pokażecie obrazu, mogę sądzić, żeście tu nie wiem jaką przywieźli szkaradę. *Krasz. Brühl 228.* **30.** Nie **w.** o świecie, o bożym świecie: a) ⟨*nie orientować się, co się dzieje na świecie; być odciętym od świata, od kontaktów z ludźmi*⟩: Miał co opowiadać kniaziównie, która zamknięta w dzikim jarze, o świecie nie wiedziała. *Sienk. Ogn. IV, 1*; b) ⟨*nic nie wiedzieć i nie słyszeć będąc pochłoniętym, zajętym czym*⟩: Pochłonięty lekturą nie wiedział o bożym świecie. **31.** O ile wiem ⟨*jeżeli się nie mylę, jeżeli mnie dobrze poinformowano*⟩: Jest to, o ile wiem, twój dobry znajomy. **32.** Od nie wiem kiedy ⟨*od dawna*⟩: Jej przecież nie ma już we wsi od nie wiem kiedy. *Dąbr. M. Noce II, 236.* **33.** On wie jedno, ja drugie; on wie swoje, a ja swoje; ty wiesz jedno, a ja drugie ⟨*o kimś, kto nie zna motywów czyjej wypowiedzi lub czyjego postępowania*⟩. **34.** Po raz nie wiem który ⟨*po raz nie wiadomo który; wielokrotnie*⟩. **35.** *iron.* Powiedział, co wiedział ⟨*o niezbyt trafnej, mądrej czyjej wypowiedzi*⟩. **36.** Sam nie wie ⟨*nie może określić czego, zdać sobie sprawy z czego*⟩: Jak zeskoczył po drugiej stronie na ziemię, sam nie wiedział. *Perz. Uczn. 80.* **37.** *pot.* Taki (np. dobry, zły, nudny), że nie wiem ⟨*bardzo dobry, bardzo zły, bardzo nudny*⟩: Taka ta niedziela nudna teraz, że nie wiem. *Dąbr. Ig. Felka 79.* **38.** *pot.* To się wie (wiadomo): a) ⟨*jako zdanie wtrącone*⟩: Suteryna, to się wie, tyle zostało zapisane i powiedziane o tych oknach przyziemnych. *Goj. Dziew. I, 29*; b) ⟨*jako osobne zdanie potwierdzające; rozumie się, oczywiście*⟩: Obrałeś już sobie zawód? — To się wie! *Gomul. Wspom. 287.* **39.** Tyle wiem, że ⟨*wiadome mi jest tylko to, że...*⟩: W emigracji zaczęto gadać i pisać, że Jełowicki spekuluje, oszukuje etc. (tyle wiem, że mnie nie oszukiwał). *Mick. Listy II, 134.* **40.** Wróble na dachu wiedzą ⟨*wszyscy wiedzą, wszystkim wiadomo*⟩. **41.** Za dużo **w.** ⟨*znać szczegóły jakiejś sprawy będącej czyją tajemnicą*⟩. **42.** Żebyś wiedział; jakbyś wiedział ⟨*oczywiście*⟩: Może nowe ubranie? żebyś wiedziała. *Kunc. Dni 63.* Przypuszczasz więc, że byli w aliansie. Jakbyś wiedział, kochali się bardzo. *Jun. Dworek 77.* **43.** Żywa dusza nie wie ⟨*nikt nie wie*⟩.

przysł. **44.** Ci chleb jedzą, co domu nie wiedzą. **45.** Nie wie prawica, co czyni lewica. **46.** Tyle wie, co zje. **47.** Wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi.

wiedziony **w.** c z y m ⟨*powodowany czym*⟩: **w.** ciekawością, instynktem, przeczuciem, sentymentem, skłonnością, uczuciem, węchem, współczuciem, życzliwością.

wiejski **1.** **w-a** baba, **w-a** kobieta ⟨*wieśniaczka, chłopka*⟩. **2.** Biedota **w-a**; proletariat **w.** ⟨*bezrolni, wynajmujący się do pracy na roli u innych*⟩: Szczególną troską i opieką winniśmy otoczyć małorolnych i biedotę wiejską. *Nowe Drogi 6, 1952, s. 60.* **3.** Bogacz **w.** ⟨*zbogacony wieśniak; kułak*⟩. **4.** **w-a** droga; **w.** trakt ⟨*prowadząca(-y) do wsi*⟩: Trzeba [...] skręcić w kamienistą drogę wiejską, prowadzącą do dużej wsi. *Koźn. Żyw. 9.* Karczma, która kiedyś stała na trakcie wiejskim, już od wielu lat jest prywatnym mieszkaniem. *Wróbl. Dr. Wspom. 10.* **5.** **w-e** gospodarstwo ⟨*na wsi: niewielki obszar gruntu wraz z zabudowaniami; gospodarstwo rolne*⟩. **6.** **w-e** jedzenie, potrawy ⟨*proste, składające się głównie z nabiału i jarzyn, w mniejszym stopniu z mięsa, przyrządzane bez wyszukanych przypraw*⟩: Przy każdej chatce była jeszcze łazienka i altanka, a pod nią kuchnia, z której stół potrawami wiejskimi zastawiony wychodził do altany. *Pam. Radziw. 6.* **7.** Lud **w.** ⟨*wieśniacy, chłopi*⟩. **8.** Ludność **w-a** ⟨*chłopska*⟩. **9.** Nauczyciel **w.** ⟨*uczący w wiejskiej szkole*⟩. **10.** *przestarz.* Obywatel wiejski ⟨*właściciel majątku ziemskiego*⟩:

Wyszła za mąż za obywatela wiejskiego. *Orzesz. Na dnie II, 113.* **11.** **w-a** piosenka ⟨*ludowa*⟩. **12.** Osada **w-a** ⟨*osiedle pośrednie między wsią i miasteczkiem; kolonia*⟩. **13.** **w-e** płótno ⟨*lniane, ręcznie tkane*⟩: Chodził wtedy boso, w bluzce z wiejskiego płótna. *Brand. K. Antyg. 201.* **14.** **w-e** powietrze ⟨*zdrowe, świeże; nie zanieczyszczone dymami i spalinami*⟩: Wychwalał świeże powietrze wiejskie, w którym „człowiek z miasta czuje się jak ptak lekki i zdrów jak ryba". *Dygas. Pióro 82.* **15.** Przemysł **w.** ⟨*chałupniczy*⟩. **16.** **w-e** roboty ⟨*roboty rolne*⟩: Do robót wiejskich od wiosny do jesieni najmowano do Niemiec dziesiątki i setki tysięcy robotników. *Grusz. An. Od Karpat 140.* **17.** Scena **w-a** ⟨*rodzajowa; sielankowa*⟩: Ostatnie promienie słońca oświecały blaskiem jaskrawym tę scenę wiejską, nacechowaną sielankową prostotą. *Krasz. Chata III, 153.* **18.** Strój **w.**; ubranie **w-e** ⟨*ludowy(-e)*⟩: Słowacja jako kraj chłopski, odznacza się wybitnie jednolitym i charakterystycznym strojem wiejskim. *Koźn. Rok 6.* **19.** Szkoła **w-a** ⟨*szkoła podstawowa na wsi*⟩. **20.** *książk.* Przenieść się pod wiejską strzechę ⟨*przenieść się na wieś; zamieszkać na wsi*⟩: Odważył się porzuciwszy świetność i wygody dworu przenieść się pod wiejską strzechę. *Mac. Piśm. I/1, 485.* **21.** Po wiejsku, z wiejska ⟨*tak jak wieśniak, po ludowemu; z chłopska*⟩: Przyszli jacyś trzej chłopcy ubrani z wiejska. *Piach Nas 117.* Na komorze granicznej pisarz i rewizor znajdować się musieli ciągle, ale żyli też po wiejsku. *Korzon Wewn. IV, 131.*

wiek ● ⟨*okres stu lat; stulecie; epoka*⟩ **1.** Bohaterski, przeszły, ubiegły, zeszły **w.**; **w.** teraźniejszy, dawne, długie, odległe, ostatnie, pierwsze **w-i**; **w-i** rycerskie: Niedzisiejszych to czasów ludzie, ale wieków bohaterskich. *Krasz. Nowe II, 85.* Naśladując dziewicę wieków rycerskich, wystawiła ich obu na próbę miłosną. *Zachar. Kres. 192.* **2.** (Całe) **w-i** ⟨*bardzo długi okres czasu*⟩: Półtrzecia tygodnia nie widział żadnej z nich! Wieki!... *Niedź. Dzieło 128.* **3.** (Całe) **w-i** temu ⟨*bardzo dawno*⟩: Niegdyś, ale to już całe wieki temu, Pretwicowie byli i z nami spokrewnieni. *Sienk. Dram. 4.* **4.** *geolog.* **w.** geologiczny ⟨*jednostka czasu czwartego rzędu, okres*⟩: **w.** kredowy, interglacjalny, holoceński, plejstoceński. **5.** Potomne **w-i** ⟨*potomne pokolenia*⟩: Wieki potomne będą mówiły tylko o tym pomniku i o mnie. *Sienk. Quo II, 77.* **6.** *hist.* **w-i** średnie ⟨*średniowiecze (V—XV w.)*⟩. **7.** Złoty **w.** ⟨*okres największego rozkwitu kultury (literatury, sztuk plastycznych); okres największego rozkwitu jakiejś dziedziny sztuki*⟩: Deklamacja! Był to złoty wiek tej szlachetnej sztuki. *Boy Mick. 263.* **8.** **w.** żelazny ⟨*według starożytnych: nowszy okres historii ludzkości (po okresie złotym i srebrnym), charakteryzujący się ciężką pracą i upadkiem moralnym ludu*⟩. **9.** **w-i** odrodzenia ⟨*odrodzenie (XV—XVI w.)*⟩. **10.** **w.** oświecenia ⟨*oświecenie (w. XVIII)*⟩. **11.** **w.** odkryć: Rozpoczął on [Kolumb] wiek wielkich odkryć. *Radlicz Geogr. 11.* **12.** *daw.* **w.** życia ⟨*znaczna część życia*⟩: Wiek życia przesłużył w różnych broniach i obozach. *Sienk. Pot. III, 283.* **13.** *daw.* Badacz wieków ⟨*historyk*⟩. **14.** Choroba wieku ⟨*szkodliwe zjawisko, charakterystyczne dla danego wieku, okresu*⟩. **15.** Dziecko (swojego) wieku ⟨*o typowym przedstawicielu danej epoki*⟩: Kochanowski [...] był przede wszystkim Polakiem i dzieckiem swojego wieku. *Syrok. Lit. II, 12.* **16.** *książk.* Pomroka wieków ⟨*bardzo dawna, głęboka przeszłość*⟩: Początki dziejów historycznych narodu armeńskiego giną w pomroce wieków. *Małysz. Listy 413.* **17.** *książk.* Próg wieku, u progu wieku ⟨*początek stulecia; na początku sztulecia*⟩: Pierwsze wydanie słownika Lindego u samego progu wieku XIX ukazało się w Warszawie. *Dor. Rozm. 10.* **18.** Przełom wieków; na przełomie wieków: Na przełomie wieków XII i XIV okolica Świdnicy [...] była niemieckim zasiana osadnictwem. *Lamus 5, 1909—10, s. 79.* **19.** Schyłek wieku ⟨*okres końcowy stulecia*⟩. **20.** *żart.* Ząb wieków (*por.* ząb czasu). **21.** Na **w-i**, na **w.** wieków, na **w-i** wieków, na **w-i** wieczne ⟨*na zawsze*⟩: Wojski ma na jutro biesiadę wyprawić, którą chce dom Sopliców na wiek wieków wsławić. *Mick. Tad. 306.* **22.** Na wieki wieków ⟨*zwyczajowa odpowiedź na pozdrowienie: niech będzie pochwalony*⟩. **23.** Od wieków, od wieku wieków ⟨*od bardzo dawna*⟩: Mama już od wieków na ciebie czeka. *Iwasz. J. Odbud. 39.* **24.** Po wszystkie **w-i**, po **w.** wieków, po **w-i** wieków ⟨*od najdawniejszych czasów, od dawna; stale, zawsze*⟩: Trakt ten dobrze pomnę, którym po wiek wieków smutna chodzi Dola. *Kaspr. Chwile 32.* **25.** Przed wiekami ⟨*bardzo dawno*⟩. **26.** (Po)przez **w-i** ⟨*w ciągu stuleci*⟩: Woda przez wieki rwąc tutaj kawałkami łono ziemi oszczędziła w samym środku wąwozu jedną wyżynkę. *Dygas. Właśc. 136.* **27.** Coś sprzed wieków ⟨*coś dawnego, starego*⟩: Były to suknie sprzed wieków, nie widziało się już takich sukien nawet u najstarszych pań. *Goj. Dziew. I, 149.* **28.** Z wiekiem, z wiekami ⟨*z biegiem czasu, w ciągu długiego okresu czasu; w ciągu stuleci*⟩: Utworzyło się z wiekami [...] wyobrażenie, jakoby narody reprezentowane tylko były przez ową mniejszość ukształconą. *Libelt Pedag. 27.* **29.** Być, czekać, przepracować gdzie **w.**, **w-i**, **w-i** wieków ⟨*bardzo długi okres czasu*⟩: Chciała obejrzeć całe mieszkanie, jakby tu wiek nie była. *Goj. Dziew. II, 90.* **30.** Coś trwa, przetrwa **w-i**: a) ⟨*długie lata, stulecia*⟩: Budowla ta przetrwa wieki. *SW*; b) *iron.* Coś trwa **w-i** ⟨*coś trwa bardzo długo*⟩: Czekanie na obiad trwa wieki. **31.** Coś staje się, wydaje się wiekiem ⟨*coś staje się, wydaje się niezmiernie długie*⟩: Godzina wyczekiwania wydawała się wiekiem. **32.** Oprzeć się wiekom. **33.** **w.** przemija, upływa; **w-i** przewalają się.

● **w.** ⟨*lata czyjego życia, liczba lat przeżytych; o roślinie: liczba lat wzrostu*⟩ **34.** **w.** dojrzały, dziecięcy, dziecinny; *poet.* jesienny **w.**; ładny, piękny, śliczny **w.**; męski, młodociany, młody, młodzieńczy, niemowlęcy, nieodgadniony, nieokreślony, pacholęcy, podeszły, posunięty, późny, przepisany **w.**; **w.** rozrodczy; równy, sędziwy, starszy, stateczny, średni **w.**; **w.** względny; zgrzybiały **w.**: W dojrzałym już wieku jął próbować swoich sił poetycznych. *Szajn. Szkice I, 287.* Wykipiała zielona młodość, szronem straszy jesienny wiek. *Dobrow. S. Rzecz 33.* Siedemdziesiąt dwa lata chłop przeżył. Ładny wiek. *Gaz. Rob. 189, 1954.* Towarzystwo było niewielkie — kilka pań i panów w starszym wieku. *Hertz P. Sedan 210.* Średniego wieku, dziwnie pogodny i szczęśliwy z pełnionego zadania, entuzjasta. *Orzesz. Listy II/2, 72.* Możemy ustalić, które warstwy [skalne] powstały wcześniej, a które później, czyli określić kolejne ich następstwo, a więc wiek względny. *Radlicz*

Geogr. 274. **35.** *daw.* **w.** dojrzewający, dziadowski, stary; wczesny **w.**: Mimo wczesnego wieku przesiedział cały rok w Cytadeli. *Krzywosz. Życie 5.* **36. w.** krytyczny, przejściowy, *med.* klimakteryczny ⟨*wiek przekwitania, zwłaszcza u kobiety*⟩: Była ona zresztą wtedy w krytycznym wieku kobiet, była prawie wariatką. *Chłęd. Pam. II, 73.* **37. w.** małżeński ⟨*odpowiedni do zawarcia małżeństwa*⟩. **38.** Nierównego wieku ⟨*o dwojgu ludzi w różnym wieku*⟩: Czy nigdy ci się nie trafiło widzieć szczęśliwe małżeństwo, a nierównego wieku. *Fredro A. Damy 198.* **39.** Patriarchalny **w.** ⟨*bardzo stary*⟩. **40.** Ktoś w pewnym wieku, być w pewnym wieku ⟨*w wieku dojrzałym, bliżej nieokreślonym*⟩: [Przyprowadzono] jegomościa w pewnym wieku i spłaszczonym cylindrze. *Żer. Uroda 377.* **41. w.** poborowy ⟨*wiek, w którym obywatel jest powołany do odbycia służby wojskowej*⟩: Walek już w wieku poborowym, kawaler. *New. Pam. 247.* *żart.* Największa z aktorek polskich (oczywiście tych w wieku poborowym). *Putr. Wrzes. 310.* **42. w.** przedszkolny ⟨*od 3 do 6 lat*⟩. **43.** *leśn.* **w.** rębny ⟨*wiek drzewa odpowiedniego do wyrębu*⟩: Posiadamy zaledwie ok. 10% powierzchni pod drzewostanami w wieku rębnym. *Wiedza 620, s. 8.* **44. w.** szkolny ⟨*wiek, w którym dziecko podlega obowiązkowi nauki w szkole (od 7 do 15 lat)*⟩. **45. w.** d o c z e g o: Masz dopiero lat jedenaście, a to nie jest jeszcze wiek do zamążpójścia. *Dąbr. Ig. Matki 89.* **46.** Ktoś bez określonego wieku ⟨*ktoś, czyj wiek trudno określić*⟩: Najgłośniej śmiała się mecenasowa [...] szatynka bez określonego wieku, bardzo ładna. *Otw. Spot. 35.* **47.** *książk.* Szron wieku ⟨*siwizna*⟩: Ubieleni wieku szronem, żyją przeszłości obrazem. *Bart. A. Sat. 94.* **48.** *daw.* Ileś lat wieku: Liczył sobie około siedemdziesięciu lat wieku. *Sztyrm. Paliw. 223.* **49.** Jednego z kim wieku; w czyimś wieku ⟨*rówieśnik*⟩: On jest jednego ze mną wieku. Mają syna w jego wieku, kolegują ze sobą. *Rudn. A. Morze 197.* **50.** *daw.* Ktoś w wieku ⟨*stary*⟩: Usłyszawszy [...] o jakimś likworze, który damom w wieku miał przywracać świeżość i wdzięk młodości, wytarła się nim. *Prus Lalka II, 167.* **51.** Ktoś w wieku od iluś do iluś lat: Policja [...] znalazła w cegielni Płaszowa śpiących jedenastu chłopców w wieku od dziesięciu do czternastu lat. *Żer. Nawr. 272.* **52.** W wieku lat x ⟨*mając x lat*⟩: Zmarł w wieku lat 26. *SW.* **53.** *książk.* W kwiecie wieku ⟨*młody; młodo*⟩: Byłem podówczas w kwiecie wieku, bo liczyłem lat trzydzieści. *Sik. Roch Łyki 42.* Zmarł w kwiecie wieku. **54.** W podeszłym wieku, *przestarz.* podeszły w wieku ⟨*stary*⟩. **55.** Ktoś w sile wieku ⟨*w pełni sił*⟩. **56.** W średnim wieku ⟨*ktoś w wieku dojrzałym między młodością i starością*⟩. **57.** Młody wiekiem. **58.** Nadwątlony, omszały, obarczony, obciążony, osiwiały, pochylony, poważny, przyciśnięty, przygarbiony, przygnieciony wiekiem: Tam stary, omszały wiekiem kościołek, owdzie trójkopulna cerkiewka. *Tyg. Ilustr. 172, 1863.* Z nią zapoznawały się damy poważne stanowiskiem i wiekiem. *Prus Emanc. III, 65.* **59.** Skołatany, starszy, najstarszy, stargany, sterany, ubielony wiekiem. **60.** Złamany, znękany wiekiem. **61.** Na swój **w.**, jak na swój **w.**: Choć na swój wiek jest bardzo mała i trzpiotka wielka, czas by jej już rozmaite rzeczy w Rzymie pokazać. *Sienk. Polan. I, 92.* Ubierała się, jak na swój wiek, w sposób zbyt wyszukany. *Dąbr. Ig. Matki 318.* **62.** Dojrzały, poważny, rozwinięty itp. nad, ponad **w.**: W jej towarzystwie byłem umiarkowany w swej wesołości, poważny nad wiek, chętny do nauk. *Sztyrm. Katalept. II, 144.* Umysł ma — jak twierdzą nauczyciele — ponad wiek rozwinięty. *Parn. Aecjusz 242.* **63.** Z wiekiem ⟨*w miarę przybywania lat, w miarę starzenia się*⟩: Szerokie bardzo nosił szarawary, gdyż nieco zbytniej tuszy nabrał z wiekiem. *Konopn. Imag. 180.* - Rozum przychodzi z wiekiem; z wiekiem się ustatkował. **64.** *daw.* Kończyć **w.** (doczesny) ⟨*kończyć życie*⟩: Kończąc wiek doczesny, wieczne zaczął lata. *Zab. VI/1, 1772, s. 47.* **65.** Mieć **w.**, mieć **w.** po temu, mieć **w.** za sobą ⟨*mieć odpowiednie lata; przeżyć swoje lata*⟩: Matka ma prawo i wiek za sobą, by w spokoju i wygodach żyć bez trudu. *Rodz. Dew. 343.* **66.** Określić, oznaczyć, przekroczyć, zdradzić **w.** **67.** *daw.* Pędzić **w.** ⟨*żyć*⟩: Pędził wiek smutny w ustawicznych słabościach ciała i umysłu. *Narusz. Hist. III, 50.* **68.** *daw.* Przepędzić, przeżyć, spędzić, sterać, strawić **w.** ⟨*przeżyć życie*⟩. **69.** *daw.* Skrócić **w.** ⟨*skrócić życie, przyspieszyć śmierć*⟩: Cierpienia skróciły wiek Augusta żonie. *Fel. A. Barb. 23.* **70.** Nie wyglądać na swój **w.** ⟨*wyglądać młodziej*⟩. **71.** Zestarzeć się nad, ponad **w.** **72.** Dochodzić (jakiegoś), domyślać się, dorastać, dożyć (jakiego) wieku: Książę nie dość zapędy krwi hamuje i dlatego nie dożyje późnego wieku. *Sienk. Pot. VI, 144.* **73.** Dożywać swego wieku ⟨*kończyć życie*⟩: Tu bliżej kościoła i cmentarza, państwo Zawilscy dożywali swego wieku spokojnie. *Krasz. Int. 120.* **74.** *daw.* Dokonać wieku ⟨*umrzeć*⟩. **75.** Dojść, przyjść do wieku ⟨*osiągnąć odpowiedni wiek (lata)*⟩: Od czasu, jak przyszedłem do tego wieku, że oddano mię do szkół, byłem zawsze samotnym i ponurym. *Żer. Dzien. I, 43.* **76.** Być w jakim, w tym, w tym samym, w podeszłym itp. wieku: W jakim ona jest wieku? [...] Młoda jeszcze. *Rus. Paw. 12.* **77.** Umrzeć w młodym, podeszłym, późnym itp. wieku. **78.** Coś się komu należy z wieku i urzędu ⟨*coś się komu należy jako najstarszemu, najbardziej zasłużonemu, zajmującemu najwyższe stanowisko spośród otoczenia*⟩: Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem, z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy. *Mick. Tad. 147.* **79.** Wyrastać z (jakiegoś) wieku. **80.** Coś przystoi wiekowi (jakiemuś, czyjemu) ⟨*jest odpowiednie dla wieku*⟩: Król bardziej folguje swym namiętnościom, aniżeli jego wiekowi przystoi. *Chłęd. Neapol. 155.* **81.** Przewyższać, różnić się, sięgać wiekiem: Kościołek ten jest jeszcze jeden z owych kościołków modrzewiowych, które sięgają swoim wiekiem pierwszych czasów chrześcijaństwa w Polsce. *Gosz. Dziennik 240.* **82. w.** (podeszły) dodaje powagi, nadchodzi, osłabia, pochyla (człowieka, plecy, chatę), przynosi doświadczenie, przyprósza czuprynę, przytłacza, srebrzy włosy, usprawiedliwia co, zgarbił (człowieka, plecy, ramiona). **83.** Wieku ubywa komu ⟨*ktoś czuje się, wygląda młodziej*⟩: Starym natomiast ubywało wieku z każdą stacją. *Par. Niebo 276.*

przysł. **84.** Trzeba się uczyć, upłynął wiek złoty (Krasicki).

wiekowy 1. w-a dama; **w.** mężczyzna ⟨*mająca(-y) wiele lat; stara(-y)*⟩. **2. w-e** drzewo ⟨*liczące ponad sto lat; stare*⟩. **3.** *żart.* **w.** kapelusz ⟨*staromodny, stary*⟩. **4. w-a** niewola ⟨*trwająca wiek albo wieki*⟩.

5. **w-a** tradycja ⟨*trwająca wieki; dawna, starodawna*⟩.

wiekuisty 1. *książk.* **w-a** chwała ⟨*wieczna*⟩: Utwór godny wiekuistej chwały. 2. *książk. przestarz.* Bóg powołał kogo do swej wiekuistej chwały ⟨*ktoś umarł*⟩. 3. *książk.* Dąb **w.** ⟨*odwieczny*⟩. 4. *książk.* Miejsce wiekuistego odpoczynku ⟨*grób*⟩. 5. *książk.* **w-e** kłopoty, zmartwienia; **w-e** szczęście; **w-a** tęsknota ⟨*ustawiczne(-a), stałe(-a), ciągłe(-a)*⟩. 6. *książk.* **w-a** prawda ⟨*wieczna*⟩. 7. *książk. przestarz.* Sen **w.** ⟨*śmierć*⟩: Ale nie był to sen chwilowy; był to sen wiekuisty. *Orzesz. Pam. III, 425.* 8. *książk. przestarz.* Uśpiony snem wiekuistym ⟨*zmarły*⟩. 9. *kult.* Światłość **w-a**; żywot **w.**; życie **w-e** ⟨*wieczna(-y,-e); szczęśliwość po śmierci*⟩. 10. A światłość **w-a** niechaj mu świeci na wieki wieków ⟨*formuła wypowiadana w modlitwach chrześcijan przy grzebaniu zmarłych*⟩. 11. *hiperb.* **w-a** wdzięczność ⟨*dozgonna*⟩: Zapewniać kogo o swej wiekuistej wdzięczności. 12. *przestarz.* Ku wiekuistej pamięci ⟨*na wieczną pamiątkę*⟩: Zapisaliśmy nasze imiona ku wiekuistej pamięci w księdze hotelu. *Krasz. Kartki 257.*

wielbiciel 1. Bezkrytyczny, entuzjastyczny, gorący niezmordowany, oddany, szczery, ślepy, zagorzały, zapalony, zdeklarowany, żarliwy **w.** (kogo, czego) ⟨*człowiek wielbiący kogo lub co; zwolennik, wyznawca, amator*⟩. 2. **w.** c z e g o: **w.** płci pięknej; muzyki, literatury, teatru. 3. Ciżba, legion, rój, tłum, zastęp wielbicieli. 4. Ciągnąć za sobą tłum wielbicieli, być otoczoną rojem, tłumem wielbicieli ⟨*o kobiecie: mieć wielkie powodzenie u mężczyzn*⟩. 5. Gromadzić koło siebie, mieć wielbicieli.

wielce **w.** szanowny panie, **w.** szanowna pani itp. ⟨*w tytułach i zwrotach grzecznościowych (zwłaszcza na początku listów): bardzo*⟩; *daw.* **w.** miłościwy panie, miłościwa pani (itp).

wiele 1. **w.** mówiący, **w.** obiecujący ⟨*pozwalający się wiele domyślać; zachęcający, ponętny*⟩: Na ich wiele obiecujące wołanie rozebrzmiały okoliczne budy. *Wikt. Burek 16.* 2. **w.** wart ⟨*wartościowy*⟩. 3. **w.** c z e g o, z c z e g o: **w.** ludzi; **w.** kłopotów. Zapomniały wiele z dawnego obyczaju. *Par. SPP.* Miała wiele z wdzięku. *SPP.* 4. **w.** wody upłynie, upłynęło ⟨*minie, minął dłuższy okres czasu*⟩. 5. Wiele z ludzi, z mężczyzn, z rodaków itp., **w.** z dzieci, z kobiet, z roślin, ze zwierząt itp.: Karakon był rodem z Korsyki i jak wielu z rodaków Napoleona służył ongi w francuskiej policji. *Prusz. Karabela 74.* 6. Mało **w.** ⟨*niewiele*⟩: Z dzieci [...] nie żywie już ani jedno, z kobiet mało wiele. *Kossak Z. Krzyż III—IV, 279.* 7. Nazbyt **w.**, aż nazbyt **w.** ⟨*zbyt dużo*⟩. 8. Nie na **w.** ⟨*w bardzo małym stopniu*⟩: Nie na wiele się to przydało. 9. Nie tak to **w.** ⟨*niewiele*⟩. 10. Tego (już) za **w.**, tego mi za **w.**! ⟨*wykrzyknienie wyrażające oburzenie z powodu czegoś, co przekracza dopuszczalne granice*⟩: Co to znów za figle! Tego już za wiele. *Reym. Fron. 133.* 11. Za **w.** (czego) — na kogo, jak na kogo ⟨*czegoś jest za dużo; coś przekracza czyje możliwości, czyjąś wytrzymałość, odporność*⟩: Wielka sława poetycka i najwyższa godność wojskowa — czy to trochę nie za wiele, jak na jednego człowieka? *Parn. Aecjusz 282.* 12. (Za) **w.** na raz ⟨*(za) dużo jednocześnie, za jednym razem*⟩: Mąciło mu się w głowie [...] inspektor powiedział mu za wiele na raz. *Meis. Sams. 139.* 13. O **w.** (ze stopniem wyższym przymiotników lub przysłówków) ⟨*daleko, znacznie, dużo*⟩: O wiele lepszy, milszy, przyjemniejszy, większy itp. Zrozumiała od razu wszystko, o wiele więcej niż powiedział. *Par. Niebo 85.* 14. O wiele inny ⟨*w znacznym stopniu inny*⟩: Jestem teraz inna, o wiele inna, zupełnie do tamtej niepodobna. *Dygas. Gorz. II, 144.* 15. O **w.** za (z przymiotnikiem lub przysłówkiem) ⟨*zbyt*⟩: Spodnie miał o wiele za krótkie. *Jaroch. Liście 247.* - O **w.** za dobrze, za dużo, za łatwo, za wyraźnie itp. 16. Jakich **w.**, jakich wielu ⟨*zwykle spotykany, taki jak inni, podobny do innych, niczym się nie wyróżniający spośród innych, przeciętny*⟩: Na jednej z ławek siedzi wojskowy. Ot wojskowy, jakich wielu. *Świerszcz. 13, 1954.* 17. Jeden z wielu ⟨*przeciętny, zwykły (człowiek)*⟩: Ja jeden z wielu ukryty wśród miliarda wstydzę się, że jestem. *Twórcz. 2, 1954, s. 12.* 18. *pot.* Co tu wiele gadać! ⟨*nie ma o czym mówić, nie ma co mówić*⟩. 19. Móc **w.** ⟨*być w możności pomóc komu przez stosunki; być ustosunkowanym*⟩: Ma nadzwyczaj liczne stosunki i [...] może bardzo wiele. *Jun. Now. 167.* 20. Coś daje, dało komu **w.** do myślenia ⟨*zmusza, zmusiło do zastanowienia się*⟩. 21. Mieć **w.** do roboty, do zrobienia ⟨*musieć (jeszcze) włożyć w co wiele pracy*⟩. 22. Nie ma **w.** do stracenia ⟨*niewiele może stracić*⟩. 23. Ktoś, coś przedstawia **w.** do życzenia ⟨*ktoś nie jest taki, jaki być powinien; coś nie jest takie, jakie być powinno*⟩. 24. Pozwalać sobie **w.**, na **w.**, za **w.**, trochę za **w.**, już za **w.**, aż za **w.** ⟨*nadużywać czyjej dobroci, pobłażliwości; wyżywać się w czym*⟩. 25. Pozwalać komu na **w.** ⟨*patrzeć przez palce na czyje postępowanie (zachowanie); zbytnio komu pobłażać*⟩. 26. **w.** przejść, przeżyć ⟨*mieć liczne przejścia, przeżycia*⟩. 27. Nie na **w.** się przydać ⟨*przydać się w nieznacznym stopniu; nie przydać się*⟩. 28. *przestarz.* **w.** rozumieć, trzymać o sobie ⟨*być zarozumiałym*⟩. 29. *przestarz.* **w.** stanowić ⟨*dużo znaczyć*⟩: Jedź, bo jedna chwila czasem wiele stanowi! *Wilk P. Poran. II, 99.* 30. **w.** wymagać ⟨*być wymagającym*⟩. 31. **w.** zaważyć ⟨*mieć wpływ na co*⟩: Jedno jego słowo zaważyłoby wiele... *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* 32. **w.** żyć ⟨*wiele przeżyć, mieć doświadczenie życiowe*⟩: Znać w nim człowieka, co żył wiele i ludzi umie [zna] na wylot. *Krasz. Pam. 26.*

przysł. 33. Krowa, która wiele ryczy, mało mleka daje. 34. Wiele ten czyni, kto musi.

wielki 1. **w.** aktor, artysta, muzyk, naukowiec, pisarz, poeta, uczony, wódz itp. ⟨*wybitny, znakomity; sławny*⟩. 2. **w.** Boże ⟨*wykrzyknienie o różnym zabarwieniu uczuciowym, np. strachu, zdziwienia, oburzenia*⟩: Wielki Boże, jaki to z niego głupiec. *Dąbr. M. Noce II, 264.* 3. *hist.* **w-a** buława; **w-a** pieczęć ⟨*oznaka godności hetmana wielkiego, kanclerza*⟩. 4. *pot.* **w.** chłop, chłopisko ⟨*mężczyzna rosły, wysoki, dobrze zbudowany*⟩. 5. *daw.* **w-a** choroba ⟨*epilepsja*⟩: Trząsł się, jak w wielkiej chorobie, zsiniał, dech tracił i błędne źrenice obracał kołem. *Konopn. Balcer 73.* 6. **w-a** chwila, **w-e** wydarzenie ⟨*doniosła(-e), ważna(-e)*⟩. 7. **w.** czas ⟨*naglący, pilny*⟩: Idź spać mateczko... Dla ciebie już wielki czas udać się na spoczynek. *Sarn. Dwor. 96.* 8. Po większej części ⟨*przeważnie*⟩. 9. **w.** człowiek ⟨*wybitny; zdolny; sławny*⟩: Ufny w okrzyczany i reklamowany

przez dzienniki mój rozum, miałem się za wielkiego człowieka. *Sewer Nafta I, 4.* **10.** *żart.* **w.** człowiek do małych interesów ⟨*o kimś sprytnym, obrotnym, umiejącym załatwić drobne sprawy, a będącym o sobie wysokiego mniemania*⟩. **11. w.** czyn ⟨*sławny, wiekopomny*⟩. **12. w-a** dama ⟨*kobieta pochodząca ze sfer arystokratycznych; kobieta elegancka, znająca konwenanse towarzyskie; iron. o kobiecie pragnącej za taką uchodzić*⟩. **13. w-e** dobra, **w-a** własność ziemska ⟨*dobra obszarnicze, wielki majątek ziemski*⟩. **14.** Człowiek wielkiego ducha ⟨*o człowieku szlachetnym, wspaniałomyślnym; o człowieku niezłomnym*⟩. **15. w.** dzień ⟨*dzień w pełni*⟩: Gdy się przebudził, dzień był wielki, ale mało go przez brudne szyby wpadało do izdebki. *Krasz. Sfinks I, 182.* **16.** Coś od wielkiego dzwonu; robić co od wielkiego dzwonu ⟨*na wielką uroczystość, okazję*⟩: Swoją też jedną spódnicę z falbaną, którą chowała od wielkiego dzwonu, podarowała szewcowej. *Kosiak. Now. 53.* **17.** *pot.* **w-a** fisza ⟨*o osobie znakomitej, wpływowej*⟩: Myślałem, że to jakaś wielka fisza, a to co? Zwykły robotnik z jakiejś fabryki. *Lut. Próba 24.* **18.** *posp.* Pić wielką gębą ⟨*dużo*⟩: Zostałem na obiedzie, przy którym po staremu pito wielką gębą. *Kaczk. Murd. I, 35.* **19. w.** głos ⟨*mocny, silny*⟩. **20.** Wołać, krzyczeć, nawoływać itp. wielkim głosem: a) ⟨*wołać itp. głośno*⟩; b) *przen.* ⟨*domagać się czego usilnie; ostrzegać przed czym*⟩. **21.** *hist.* Hetman, kanclerz, marszałek, podskarbi itp. **w.**; **w.** urząd ⟨*tytuły w Polsce przedrozbiorowej; urząd Rzeczypospolitej Polskiej w Polsce przedrozbiorowej — w odróżnieniu od urzędów nadwornych*⟩: Do Paryża wysłany został najgorętszy zwolennik Ludwika XIV podskarbi wielki koronny, Andrzej Morsztyn. *Śliw. A. Sob. 232.* **22. w-e** imię, nazwisko ⟨*sławne*⟩. **23. w.** interes ⟨*bardzo zyskowny*⟩. **24.** *muz.* **w-a** kadencja ⟨*złożona z trzech akordów*⟩. **25.** *fiz.* **w-a** kaloria ⟨*ilość ciepła potrzebna do ogrzania 1 kg wody o 1°C*⟩. **26.** *przestarz.* Łajdak, łotr, złodziej itp. na **w.** kamień ⟨*w najwyższym stopniu*⟩: Pan jesteś łotr na wielki kamień, infamis od stóp do głowy. *Łoz. Wal. Dwór 347.* **27.** *mat.* **w-e** koło ⟨*przekrój kuli przeciętej płaszczyzną przez środek*⟩. **28. w-a** kreacja (np. aktorska) ⟨*wybitny, oryginalny sposób odtworzenia przez aktora roli w utworze scenicznym*⟩. **29.** *daw.* Wielkiej krwi ⟨*o osobie: szlachetnie urodzona, wysokiego rodu; o koniu: szlachetnej rasy, pełnej krwi*⟩: Dziewka to jest wielkiej krwi, bo Kurcewicze, słyszę od książąt ród wywodzą. *Sienk. Ogn. II, 11.* **30.** Chodzić, pędzić, iść, biec itp. wielkimi krokami ⟨*długimi*⟩. **31.** *biol.* **w.** krwiobieg a. **w.** obieg krwi ⟨*droga, którą krew przebywa od lewej komory serca do prawego przedsionka*⟩. **32.** *hist.* **w.** książę ⟨*w dawnej Rusi i na Litwie — książę mający władzę zwierzchnią nad udzielnymi książętami*⟩. **33.** *hist.* **w-a** laska ⟨*oznaka władzy wielkiego marszałka*⟩. **34. w-a** litera ⟨*majuskuła; w drukarstwie: wersalik*⟩: Każdy wiersz zaczynał się od wielkiej litery. *Choj. Alkh. I, 234.* **35. w.** los (na loterii) ⟨*główna wygrana*⟩; *przen.* wygrać **w.** los na loterii ⟨*zrobić niespodziewaną karierę; mieć szczęście*⟩. **36.** *żegl.* **w.** maszt ⟨*najwyższy maszt na statku; grotmaszt*⟩. **37.** *pot.* **w-e** (mi) mecyje! ⟨*nie sztuka!*⟩. Prosili, żeby im odczytać ich korejskie pisanie — no, tom im odczytał. Wielkie mi mecyje. *Brand. M. Dom 20.* **38.** Człowiek wielkiej miary ⟨*wybitny, niezwykły*⟩. **39. w-a** mina ⟨*ważna; wyrażająca dumę, pychę*⟩: Nos do góry, brylant w ucho i buńczuczna wielka mina [...] razem... „księżna lub hrabina". *Zag. Chochl. 24.* **40.** *hist.* **w.** mistrz ⟨*najwyższy zwierzchnik zakonu rycerskiego*⟩: Car rosyjski Paweł proklamował się Wielkim mistrzem zakonu maltańskiego. *Chłęd. Neapol. 510.* **41.** *przestarz.* **w.** mundur ⟨*galowy*⟩. **42. w-a** narada ⟨*ważna, liczna*⟩. **43. w-e** nieba! ⟨*wykrzyknienie o różnym zabarwieniu uczuciowym, jak np. zdziwienie, oburzenie, trwoga*⟩: Wielkie nieba! Obraziłem młode i płoche dziewczę! *Żer. Grzech 15.* **44. w.** niebezpieczeństwo ⟨*groźne*⟩. **45.** *kult.* **W-a** Niedziela ⟨*niedziela Wielkanocna*⟩. **46.** *astr.* **W-a** Niedźwiedzica, **W.** Wóz ⟨*gwiazdozbiór nieba północnego*⟩. **47.** Zrobić wielkie oczy ⟨*zdziwić się bardzo*⟩: Chodziło o jakąś kwestię z zakresu fizyki, na którą pan Witold zrobił wielkie oczy. *Prus Dusze 101.* **48. w.** ołtarz ⟨*główny*⟩. **49. w.** palec ⟨*kciuk*⟩: Doktór Rose kręcił ciągle młynka wielkimi palcami. *Melc. Statek 85.* **50. w.** pan; **w-a** pani; wielcy (*posp.* wielkie) państwo ⟨*daw. arystokrata, arystokratka, arystokraci; dziś iron. o kimś puszącym się, nieprzystępnym, wyniosłym*⟩: Czy by ich [...] chcieli zaprosić? przecież wiadomo, że nie, bo są za wielkie państwo. *Bogusz. Kura 153.* **51. w-a** pauza ⟨*dłuższa przerwa między lekcjami, zwykle w połowie zajęć*⟩: Pomagał żonie zbierać naczynia z bufetu po wielkiej pauzie. *Par. Niebo 146.* **52.** *techn.* **w.** piec ⟨*typ pieca szybowego, w którym wytapia się rudy żelaza*⟩: Uruchomienie wielkiego pieca miało dla fabryki zasadnicze znaczenie, bowiem piece martenowskie były już gotowe. *Hamera Plewa 206.* **53. w-e** pieniądze ⟨*znaczne sumy*⟩. **54. w.** podróż ⟨*daleka*⟩. **55. w-a** polityka ⟨*polityka międzynarodowa o dużym znaczeniu*⟩. **56. w-e** porządki ⟨*gruntowne*⟩: To stary tercjan Michał robił wielkie porządki. *Par. Niebo 103.* **57.** *kult.* **w.** post ⟨*w kościele katolickim: czterdziestodniowy okres postu od Popielca do Wielkanocy*⟩. **58. w-a** prawda ⟨*istotna*⟩. **59. w.** przemysł ⟨*obejmujący duże zakłady wytwórcze*⟩. **60. w-e** przyjęcie ⟨*na większą liczbę osób; wystawne*⟩. **61. w-a** przyszłość ⟨*wspaniała*⟩. **62.** *reg.* **w.** redyk ⟨*wiosenny wymarsz owiec na hale, na pastwiska*⟩. **63. w.** repertuar ⟨*klasyczny, złożony z arcydzieł*⟩: Triumf „Kordiana" był ostrogą dla poetów i utorował drogę zwycięską dla wielkiego repertuaru. *Kotarb. J. Świat. 293.* **64. w-a** (mi) rzecz, **w-e** rzeczy, **w-a** (mi) sztuka ⟨*lekceważąco lub ironicznie: to nic ważnego, to głupstwo; to żadna sztuka*⟩: Już dobrze, wyczyści się, wielka rzecz! *Rus. Paw. 70.* Ja dzwonić umiem doskonale [...] Wielka sztuka, to lada kiep potrafi. *Korz. J. Tad. 144.* **65. w-e** serce ⟨*o kimś odznaczającym się wielkim uczuciem; współczuciem dla bliźnich*⟩. **66.** *hist.* Sejm Wielki ⟨*Sejm Czteroletni 1788—1792*⟩. **67.** Na wielką skalę ⟨*o wielkim znaczeniu*⟩: Szyfman tymczasem otworzył Teatr Polski. Był to ze wszech miar wyczyn na wielką skalę. *Wrocz. K. Wspom. 58.* **68. w-e** słowa ⟨*patetyczne*⟩: Nie znosił w ogóle wielkich słów, nie używał nigdy takich określeń jak: miłość, ojczyzna. *Kamiń. A. Kam. 66.* **69.** (Żyć) na wielką stopę ⟨*w dostatkach, szeroko*⟩. **70.** Coś (ktoś) w wielkim stylu ⟨*o wielkich ambicjach, rozmachu; coś na wielką skalę*⟩: Marcin Krasicki, wojewoda podolski [...] pan w wielkim stylu [...] pragnął [...] utrwalić splendor familijny Krasickich. *Łoz. Wł.*

Praw. I, III. **71.** *karc.* **w.** szlem ⟨*wzięcie wszystkich lew*⟩: Do trzeciej w nocy grał w karty, dwa razy dostał wielkiego szlema. *Jun. Bruk. 83.* **72. w.** świat ⟨*ludzie wpływowi, dygnitarze; wyższe sfery*⟩: Za rzymskich cesarzy kobiety wielkiego świata, lwice rzymskich towarzystw szalały za artystami. *Chłęd. Szkice 53.* **73. w-e** święto ⟨*uroczyste*⟩. **74.** Coś od wielkiego święta ⟨*na wielką uroczystość, okazję*⟩: Stała teraz zmieszana w swojej brązowej sukience [...] i w swojej białej bluzce, tej od wielkiego święta. *Bogusz. Kura 221.* **75.** *kult.* **W.** Tydzień: **W.** Poniedziałek, **W.** Wtorek, **W-a** Środa, **W.** Czwartek, **W.** Piątek, **W-a** Sobota ⟨*tydzień; poszczególne dni tygodnia bezpośrednio przed Wielkanocą*⟩. **76. w.** umysł ⟨*wybitny, genialny*⟩. **77.** Rzecz, sprawa wielkiej wagi ⟨*bardzo ważna*⟩. **78. w.** właściciel ziemski ⟨*obszarnik*⟩. **79.** *pot.* **w-a** woda ⟨*powódź*⟩. **80.** Wypływać na **w-e** wody ⟨*wyruszać w świat, robić karierę*⟩: Tak więc córeczka moja odjeżdża w świat — wypływa na wielkie wody, wróci znakomitym lekarzem. *Dąbr. M. Noce III/1, 241.* **81.** Jedno wielkie nic ⟨*o kimś małowartościowym: absolutna nicość, zero*⟩: Twój pan Alfred ze swoim dobrym gniazdem, ogładzeniem, majątkiem, ładnością, to jest... nic — jedno wielkie nic. *Jun. Mazur. 284.* **82. w.** c z y m: Nigdy nie doznałem tyle serca, współczucia [...] miłości bliźniego, jaką obdarzyli mnie ci prości i maluczcy, a wielcy sercem i duszą! *Zapał. Pam. II, 239.* **83. w.** w c z y m: Siostra Alix zawsze wielka w duchu i w działaniu niespracowana. *Mick. Listy III, 30.* **84. w.** jak dąb, jak góra, jak stodoła, jak świat ⟨*bardzo wielki*⟩: Byłem w szkołach i sam na świecie, sam w mieście, które mi się wtedy wydawało wielkie jak świat. *Żer. Rzeka 106.* **85.** *posp. euf.* Do wielkiej Anielki, *wiech.* Janielki ⟨*przekleństwo: do diabła, do cholery*⟩: Co za maskarada, do wielkiej Janielki! Puszczaj panna. *Twórcz. 1, 1954, s. 148.* **86.** (w użyciu rzeczownikowym): Wielcy tego świata ⟨*ludzie wpływowi, dygnitarze*⟩: Możni i wielcy tego świata kłaniali mi się uniżenie. *Tuwim Rzecz 120.* **87.** Dokonać czegoś wielkiego ⟨*wielkich czynów*⟩: Nie znajdowali jeszcze sami sposobności do dokonania czegoś wielkiego, więc się zastanawiali nad wielkimi czynami innych. *Skiba Poziom. 121.* **88.** *posp.* Odstawiać wielkiego ⟨*udawać osobę ważną, dygnitarza*⟩: Nudziarz straszliwy, wielkiego odstawia. *Andrz. Popiół 229.*

przysł. **89.** Strach ma wielkie oczy. **90.** Z wielkiej chmury mały deszcz.

wielkość 1. Kolosalna, maksymalna, mierna, mikroskopijna, mikroskopowa, minimalna, monstrualna, nadludzka, nadnaturalna, nadzwyczajna, najmniejsza, największa, naturalna, niezmierna, określona, pierwszorzędna, pozorna, prawdziwa, średnia **w.** ⟨*rozmiary czego*⟩: Posągi ich naturalnej wielkości, dłuta Santi Gucci, są z czerwonego marmuru [...] z wiernym podobieństwem twarzy. *Baliń. M. Polska II, 55.* **2.** *fiz.* **w.** bezkierunkowa, kierunkowa, skalarna, wektorowa; *mat.* **w.** bezwzględna, niewiadoma; **w-i** odwrotnie proporcjonalne, wprost proporcjonalne; *fiz. mat.* **w.** stała, **w.** zmienna ⟨*właściwość ciała lub zjawisk, którą można mierzyć*⟩. **3.** *astr.* **w.** gwiazdowa ⟨*liczba charakteryzująca jasność gwiazdy*⟩. **4.** Genialna, przyszła, uznana **w.**; **w.** tego świata ⟨*wybitna, wpływowa osobistość*⟩: Czatertonizm był dobry, gdy literatów przybijano za ucho do pręgierza, za obrazę jakiej wielkości tego świata. *Wiśl. Prz. Tyg. Życia 49, 1869.* **5.** *astr.* Gwiazda pierwszej, drugiej itp. wielkości ⟨*gwiazda oceniana według stopnia jasności; przen. o wybitnym człowieku*⟩: Był [...] starosta [...] gwiazdą pierwszej wielkości w konstelacji szlacheckiej, do której należał. *Skarb. Pam. 90.* **6.** Mania wielkości ⟨*chorobliwe przeświadczenie o ważności swojej osoby, wygórowane mniemanie o sobie*⟩: Dostał manii wielkości i pisał gdzieś w jakimś szpitalu po całych dniach [...] traktat o ogromnych jakichś sprawach. *Strug Ojc. 215.* **7.** Coś (ktoś) jakiejś wielkości, coś (ktoś) wielkości czego: Na wysokiej łysinie nad czołem sterczał guz wielkości kurzego jaja. *Twórcz. 1, 1954, s. 21.* **8.** *mat.* Dodawać, odejmować, porównywać **w-i**; operować wielkościami. **9.** Czuć, doceniać, głosić, przeceniać, uznawać czyją **w.**; okazać **w.**: Czuł swą wielkość i wiedział, że sam sobie starczy. *Staff L. Poezje I, 26.* **10.** Mieć w sobie jakąś **w.** ⟨*mieć, posiadać cechy wielkości*⟩: Wszak każde silne uczucie choćby spaczone, źle skierowane przez swą siłę ma w sobie jakąś wielkość, nakazującą szacunek. *Dąbr. Ig. Matki 401.* **11.** Mierzyć, określać, osiągnąć, uzasadniać **w.** (czego). **12.** *pot.* Chorować na **w.** ⟨*mieć o sobie wygórowane mniemanie, uważać się za wielkiego człowieka*⟩: Powtarzano sobie rozmaite o nim zabawne anegdotki, osobliwie na temat jego próżności i chorowania na wielkość. *Chłęd. Pam. II, 10.* **13.** Być (jakiejś) wielkości, być wielkości (czego): Grad padał rzadki, ale za to pojedyncze ziarna gradu były jakoby wielkości pięści człowieka. *Dyb. B. Pam. 229.* **14.** Dochodzić wielkości czego ⟨*osiągać rozmiary czego*⟩: Zawsze uważałem za przesadę, gdy opowiadano mi dawniej, że fale morskie dochodzą wielkości domów. *Sienk. Listy I, 62.* **15.** *daw.* Przychodzić do wielkości: Mocą praw i zgody przychodzą do wielkości najsłabsze narody. *Niemc. Warn. 405.* **16.** Wyprostować się w całej swojej wielkości ⟨*w całej wysokości; całkowicie*⟩. **17.** Dorastać, dorównywać komu, czemu; imponować, mierzyć co, nadymać się, odznaczać się, porażać, przerażać, pysznić się, różnić się, zdumiewać wielkością: Dzisiejsza praktyka żeglarska wartość morską danego państwa mierzy wielkością jego portu. *Szeląg. Polska 25.* **18. w.** (czego) maleje, rośnie. **19. w.** (kogo, czego) polega, zasadza się na czym: Wielkość człowieka polega na podnoszeniu się z upadku, na przezwyciężaniu własnych słabości. *Morc. Ptaki 206.*

wielmożność *daw.* Jaśnie **W.**, Wasza **W.** ⟨*tytuły grzecznościowe w zwrotach do osób wyżej postawionych w hierarchii społecznej*⟩.

wielmożny 1. Jaśnie **w.** ⟨*magnat; arystokrata; obszarnik*⟩: Na tym samym rynku, którym przejeżdżają kosze i karety jaśnie wielmożnych, stoją fury chłopskie z drzewem. *Krasz. Latarn. III, 33.* **2. w.** pan, jaśnie **w.** pan ⟨*tytuł grzecznościowy używany dawniej w stosunku do dostojników (wojewodów, kasztelanów i magnatów), później bardzo rozpowszechniony w zwrotach do osób postawionych wyżej w hierarchii społecznej; dziś niekiedy stosowany w korespondencji*⟩.

wieniec 1. Bohaterski, kłosisty, kwiecisty, pośmiertny, złoty, zwycięski, żałobny **w.**; **w.** blaszany, blusz-

czowy, nagrobny, oliwny, pogrzebowy ⟨*wiązanka upleciona lub zrobiona z czego w kształcie koła*⟩: Oto cezar [...] ukazał się nagle na ukwieconej arenie, przybrany w purpurowy płaszcz i złoty wieniec. *Sienk. Quo III, 125.* A na cmentarzu, na grobie blaszany wieniec leży z czerwoną szarfą. *Past. Komuna 125.* **2.** w. apoliński, *daw.* apollinowy; w. poetycki ⟨*symbol sławy poetyckiej*⟩. **3.** Cierniowy w. ⟨*symbol męczeństwa*⟩. **4.** w. dębowy, laurowy, wawrzynowy ⟨*symbol zwycięstwa, sławy*⟩. **5.** w. dożynkowy ⟨*duża kolista wiązanka z kłosów ozdobiona kwiatami, owocami, symbol obfitych plonów, wręczana podczas dożynek kierownikowi gospodarstwa*⟩. **6.** *daw.* w. doktorski ⟨*symbol stopnia akademickiego*⟩: Pojechał do Rzymu: tam otrzymał wieniec doktorski z teologii. *Bartosz. Hist. 191.* **7.** Dziewiczy, ruciany, ślubny w. ⟨*noszony przez pannę młodą w czasie uroczystości ślubnych*⟩. **8.** Grochowy w. ⟨*oznaka rekuzy dla starającego się o pannę*⟩. Dostać grochowy w. ⟨*rekuzę*⟩: Pan Wojewodzic poszóstną karetą zajeżdżał, na próżno, dostał grochowy wieniec i odjechał z niczym. *Wójc. Zar. IV, 17.* **9.** w. konkursowy ⟨*nagroda na konkursie*⟩. **10.** Męczeński w. ⟨*symbol męczeństwa*⟩. **11.** w. olimpijski ⟨*symbol zwycięstwa (sportowego), sławy (sportowej)*⟩. **12.** w. n a c o: w. na głowę, na skroń, na włosy; w. na trumnę: Wybór mój [...] padł na ubranie z krepy gorąco różowego koloru [...] z konwaliowym wieńcem na głowę. *Orzesz. Pam. I, 236.* **13.** w. n a c z y m: w. na czole, na głowie, na skroniach, na włosach: Niewiasty [...] w szatach białych i wieńcach róż na włosach pochylają się przed królową. *Mark. W. Mity 283.* **14.** w. z c z e g o: w. z kwiatów, z lauru, z róż, z wawrzynu, w. z kłosów; w. z blachy, ze złota. **15.** Okolony, opasany, otoczony, ozdobiony wieńcem: Jeden tylko skrawek koło źródła i sadzawki Aretuzy opasany był wieńcem zieleni: palm różnych, rododendronów i pigw. *Makowiec. Przyg. 45.* **16.** Ułożyć włosy, warkocze, kosy w w. ⟨*w koronę*⟩: Miała śliczne płowe kosy, ułożone w wieniec dokoła głowy. *Kow. A. Rogat. 104.* **17.** *daw.* Zebrać się w w. ⟨*w koło*⟩: Pułkownikom i rotmistrzom w wieniec zebrać się kazał. *Niemc. Jan 103.* **18.** Maić, (o)zdobić, wieńczyć wieńcem. **19.** Obrzucać, zasypywać wieńcami. **20.** Opasać, otoczyć, siedzieć, stać, stanąć wieńcem ⟨*kołem*⟩: Rozstawiwszy naokoło hufce, wieńcem zamek opasał. *Narusz. Hist. I, 352.* Siedzieli ciasnym wieńcem wokół podłużnego, zawalonego jadłem i czaszami stołu. *Parn. Orły 142.* **21.** Zasłużyć na w.; sięgać po w.; stroić głowę, stroić się w w. **22.** Pokryć grób, trumnę wieńcami. **23.** Chodzić w wieńcu; również *przen. książk.* Chodzić w wieńcu sławy ⟨*być sławnym*⟩. **24.** Zbierać wieńce: Będzie się zatrzymywał wszędzie po drodze. Śpiewał, zbierał wieńce, łupił świątynie i wreszcie wróci, jako tryumfator. *Sienk. Quo II, 73.* **25.** (U)zyskać, zdobyć w. ⟨*zasługi, sławy*⟩. **26.** *daw.* Stracić w.; umrzeć w wieńcu ⟨*stracić panieństwo (dziewictwo); umrzeć w panieństwie (w dziewictwie)*⟩. **27.** Składać, złożyć w. na grobie, na trumnie, pod pomnikiem. **28.** Pleść, splatać; *daw.* wiązać; (u)wić w.; pleść itp. w. z kłosów, kwiatów, zieleni; wić kwiaty na w.: Z kwiatków wieniec wiązała sobie ku zabawie. *Węg. Ody 4.* **29.** Kłaść, włożyć w., włożyć komu w., włożyć (komu) w. na czoło, na głowę, na skroń. **30.** Nosić w. ⟨*na głowie*⟩. **31.** w. czeka kogo; ocienia czyje czoło, skronie; opasuje, otacza czoło, głowę, skroń, skronie: Tam czeka cię sława Apollina, tam czekają cię wieńce, triumfy. *Sienk. Quo III, 155.*

wieńczyć **1.** w. c o — c z y m ⟨*okalać, opasywać; ozdabiać*⟩: w. skronie laurem.
przysł. **2.** Koniec wieńczy dzieło.

wieprz **1.** Karmny, spaśny, tuczony w. ⟨*wytrzebiony samiec świni*⟩. **2.** Gruby, spasiony jak w. **3.** Bić w-e, zarzynać wieprza. **3.** Rzucać perły przed (między) w-e. (*Mat. VII, 6*) ⟨*dawać komu to, czego nie umie ocenić*⟩. **4.** w. chrząka, kwiczy.

wieprzowy **1.** Kotlet, tłuszcz w.; mięso w-e; kiełbasa w-a ⟨*z wieprza*⟩. **2.** Tusza w-a ⟨*mięso z wieprza po usunięciu szczeciny i naskórka*⟩.

wiercić w. c o: **1.** w. mak ⟨*ucierać*⟩. **2.** w. szyb (kopalniany, naftowy); w. studnię ⟨*drążyć w ziemi, budować*⟩. **3.** w. komu dziurę w brzuchu ⟨*domagać się czego natarczywie; naprzykrzać się z czym*⟩: Znów nam będzie wiercił dziury w brzuchu, żebyśmy go naznaczyli na młynarza. *Olcha Most II, 219.* w. c z y m (w c z y m): **4.** w. językiem (w gębie) ⟨*dużo mówić bez potrzeby i bez sensu, paplać, pleść*⟩: Wiercisz językiem w gębie jak tłuczkiem mak w donicy. *Święt. A. Duchy 56.* **5.** w. oczami (w kogo) ⟨*wpatrywać się uparcie*⟩: Był wystraszony, ale oczami wiercił w nieznajomych, jakby ich chciał przejąć na wskroś. *Strug Ojc. 329.* **6.** *żart.* w. palcem w nosie ⟨*dłubać*⟩. **7.** *daw.* w. piętą ⟨*kręcić się, okazywać niecierpliwość; nadskakiwać komu, szastać nogami*⟩: Chłop ręce łamie, próżno piętą wierci, myśli: ucieknę, ale znowu rzecze: a któż przed smokiem skrzydlatym uciecze? *Jabł. SW.* Dworzanin twój modny piętą przed tobą i za tobą wierci. *L.* **8.** w. w c z y m ⟨*o bólu, odgłosach, hałasach, gwizdach, zapachu: stawać się dokuczliwym*⟩: Ból wzrastał ciągle — i wiercił tak w czole, w oczach, w całej głowie, aż skowytanie wydobywało się z piersi Azji. *Sienk. Wołod. III, 27.* Przeraźliwy gwizd lekomotywy wiercił w uszach i ogłuszał. *Dobrow. S. Not. 80.* Kartofle przysmalili. Aż w nosie wierci. *Huss. Mur 32.* **9.** Głód wierci wnętrzności ⟨*ktoś odczuwa silne łaknienie*⟩. **10.** W kościach wierci komu (jak świderkiem) ⟨*łamie kogo, ktoś odczuwa bóle reumatyczne*⟩.

wiercić się **1.** w. się niespokojnie, nerwowo; jak na sprężynach, jak mucha w ukropie, *daw.* jak mucha w grochu ⟨*kręcić się*⟩: Wierci się, jak mucha w grochu. *Troc SW.* **2.** w. się n a c z y m a. w c z y m (np. na krześle, w fotelu).

wierność **1.** Bezwzględna, dozgonna, niewzruszona, niezachwiana, psia, wypróbowana w.; w. do grobu ⟨*pozostawanie wiernym komu lub czemu, dochowanie wiary; oddanie, przywiązanie*⟩. **2.** w. małżeńska. **3.** Drobiazgowa, filologiczna, fotograficzna w. (czego, w czym) ⟨*dokładność*⟩. **4.** w. c z e g o ⟨*dokładność*⟩: w. rysunku, w. tłumaczenia, przekładu. **5.** w. k o m u, c z e m u; d l a k o g o, d l a c z e g o: w. królowi a. dla króla; w. idei; w. dla majestatu, dla męża. **6.** w. w c z y m: w. w dopełnianiu obowiązków. **7.** w. w o b e c c z e g o: w. wobec materiału (w sztuce), wobec faktów rzeczywistych. **8.** Nagroda za w. **9.** (Dać) dowód wierności.

10. Obowiązek wierności (brać na siebie). **11.** Przysięga wierności, na **w.**; złożyć przysięgę wierności a. na **w.** **12.** (Po)przysiąc, ślubować, zaprzysiąc, złamać (komu) **w.** **13.** Liczyć na **w.** kogo. **14.** Przysięgać na **w.** **15.** Dochować komu wierności; trwać, wytrwać w wierności dla kogo, czego. **16.** Zapewniać kogo o swej wierności. **17.** Oddać, odmalować, opisać co z wiernością ⟨*z dokładnością*⟩: Oddać koloryt epoki z niesłychaną wiernością. **18.** Odtwarzać co z fotograficzną wiernością ⟨*bardzo dokładnie*⟩.

wierny ⊙ ⟨*dochowujący wiary, będący wyrazem oddania; przywiązany do kogo; pewny, szczery*⟩ **1. w.** przyjaciel, sojusznik, sprzymierzeniec, towarzysz; **w.** syn ojczyzny; **w-a** miłość, przyjaźń, **w-e** usługi. **2.** Niezłomnie, ślepo, zawsze **w.**: **w.** jak pies; **w.** do grobowej deski, do grobu, do śmierci, do zgonu; **w.** do końca: Pracowita jak mrówka, wierna jak pies, trzymała się dłuższy czas już w domu Linowskich, choć jej tam nie najlepiej było. *Bał. Dziady 83.* Oni nie skrewią, będą wierni do końca. *Stryjk. Bieg 335.* **3. w.** k o m u a. c z e m u: Byliśmy krajowi wierni i wiernie jemu dotrwamy. *Słow. Marek 19.* **w.** ojczyźnie, **w.** przekonaniom, wspomnieniom, zasadom. **4.** w. c z y m: Sercem [...] i obyczajem wierny jestem ojczyźnie naszej. *Orzesz. Mirt. 124.* **5. w.** d l a k o g o: Dla córek Ewy bywałem ślepo wierny. *Lamus 8, 1910, s. 503.* **6. w.** w c z y m: Spojrzał na psa, jedynego wiernego we wszelkiej doli i niedoli towarzysza. *Rodz. Dew. 320.* - **w.** w przyjaźni.

○ **w.** ⟨*dokładny; zgodny z oryginałem, z wzorem, z rzeczywistością*⟩ **7. w-a** kopia; **w.** odpis; **w-e** podobieństwo, **w-e** tłumaczenie: Daje wierny obraz owych czasów i szczegółowy opis wojny. *Wiszn. Lit. VIII, 99.* **8. w-e** oczy; **w-e** spojrzenie ⟨*wyrażające wierność*⟩. **9. w-a** pamięć ⟨*utrwalająca i odtwarzająca dokładnie doznane przeżycia, wrażenia, nabyte wiadomości*⟩: Mam wzrok bystry i wierną pamięć. *Żmich. Pog. 113.*

wiersz ○ ⟨*utwór poetycki ukształtowany przez rytm, często także przez rym; w lm poezja*⟩ **1.** Chropawy, czuły, długi, dobry, doskonały, dowcipny, dźwięczny, gładki, górny, grafomański, harmonijny, kiepski, lichy, ładny, mały, nieudolny, niezgrabny, oryginalny, płomienny, płynny, potoczysty, przygodny, realistyczny, regularny, rozwlekły, swawolny, szumny, śpiewny, świetny, wspaniały, zabawny, złośliwy, zręczny **w.**; drobne, ulotne **w-e**. **2.** W literaturze: **w.** akcentowy, albumowy, arytmiczny, bezrymowy, bezśredniówkowy; *daw.* bohaterski; ciągły, dedykacyjny, dydaktyczny, elegijny, epicki, erotyczny; *daw.* godowy; historyczny, idylliczny, iloczasowy, inwokacyjny, jambiczny, klasyczny, liryczny, makaroniczny, metryczny, miarowy, miłosny; *daw.* **w.** napisowy, **w.** nierymowy; **w.** obrzędowy, obyczajowy, okolicznościowy, patriotyczny, pochwalny, powitalny, programowy, religijny, retoryczny, rycerski, rymowany, rytmiczny, satyryczny, sentymentalny, średniówkowy, świecki, trocheiczny, zdaniowy, żałobny. **3.** *lit.* **w.** adoniczny ⟨*wiersz składający się z daktyli i spondejów albo trochejów*⟩. **4.** *lit.* **w.** alcejski a. alkaiczny ⟨*wiersz jedenastozgłoskowy*⟩. **5.** *lit.* **w.** asklepiadejski; asklepiadejska miara wiersza ⟨*wiersz pisany miarą o schemacie: trochej, dwa albo trzy chorjamby i jeden jamb*⟩. **6.** *lit.* **w.** biały ⟨*wiersz bezrymowy*⟩. **7.** Częstochowski **w.** ⟨*nieudolny, prymitywny*⟩: Widzicie, jakie to częstochowskie wiersze — takimi niegdyś winszowałem wam Bożego Narodzenia. *Słow. Listy I, 208.* **8. w.** dziadowski ⟨*utwór wierszowany, tworzony na modłę pieśni śpiewanych przez dziadów kościelnych*⟩: W okresie oświecenia krążyły tak zwane wiersze dziadowskie, anonimowe próbki doświadczonych poetów podszywających się pod styl dziadów kościelnych. *Waż. Mick. 48.* **9. w.** homerycki ⟨*wiersz taki jak u Homera w Iliadzie i Odysei (heksametr)*⟩. **10.** *lit.* **w.** heterosylabiczny ⟨*utwór wierszowany o nierównej liczbie sylab w poszczególnych wersach*⟩. **11.** *lit.* **w.** izosylabiczny ⟨*utwór wierszowany o równej liczbie sylab w poszczególnych wersach*⟩. **12.** *lit.* **w.** meliczny ⟨*wiersz mający charakter pieśni; liryczny*⟩. **13.** *lit.* **w.** nieregularny ⟨*wiersz nie pisany jedną miarą, zmiennometryczny, zmiennomiarowy*⟩: Ogół wierszy możemy podzielić na dwie zasadnicze grupy: primo wiersze równometryczne [...] secundo wiersze zmiennometryczne = zmiennomiarowe, nieregularne. *Furm. Wers. 74.* **14.** *lit.* **w.** sylabiczny ⟨*równozgłoskowy o swobodnym ukształtowaniu intonacyjnym ze średniówką występującą stale w formach dłuższych niż ośmiozgłoskowiec*⟩. **15.** *lit.* **w.** sylabotoniczny ⟨*wiersz równozgłoskowy charakteryzujący się dużą regularnością rytmu*⟩. **16.** *lit.* **w.** toniczny ⟨*wiersz nierównozgłoskowy, zachowujący stałą liczbę sylab akcentowanych*⟩. **17.** *lit.* **w.** wolny ⟨*wiersz o budowie rytmicznej nie opartej na żadnym ustalonym schemacie wersyfikacyjnym*⟩. **18. w.** à la (ktoś, coś, jakiś) ⟨*wiersz pisany na wzór kogo, czyim stylem*⟩: Co noc pisałem wściekłe wiersze à la Słowacki. *Gomul. Poezje 45.* **19. w.** d l a k o g o ⟨*przeznaczony dla kogo*⟩: **w.** dla dziecka, dla ukochanej. **20. w.** d o k o g o ⟨*pisany, skierowany do kogo; dedykowany komu*⟩: **w.** do ojca, do dziecka, do ukochanej. **21. w.** n a c o: Zaczął dobitnie skandować wiersz Horacego na cześć wina, dobrych przyjaciół i życia niefrasobliwego. *Gomul. Miecz II, 55.* Wspomnimy Treny i wiersze Wiktora Hugo na śmierć córki. *Rocz. Lit. 1938, 25.* **22. w.** na (jakiś) temat. **23. w.** o k i m, o c z y m: Odczytałem parę wierszy o wiośnie czy o miłości. *Słonim. Walki 135.* **24.** Budować, cytować, czytać, dać do druku, drukować, gładzić, gryzmolić, improwizować **w.**; *pot.* klecić, kropić; komponować **w-e**; *uczn.* kuć, mówić, nadesłać (do druku), odczytać; poświęcić komu, czemu; powiedzieć, przepisać **w.** *daw.* robić, składać **w-e**; skomponować, tworzyć, układać **w.**; umieścić **w.** (w tygodniku); wydrukować, wygładzić, wygłosić, wypowiedzieć, zadeklamować, zapamiętać **w.**: Powinien byś tedy wiersze zawsze kropić, przynajmniej nie tak byś tęsknił do Litwy. *Mick. Listy II, 22.* Składałem piosenki i wiersze w wesołości ducha, dla zabawy jednego wieczoru, bez myśli o druku. *Boy Znasz. 151.* **25.** Ująć w **w.**; układać w **w-e**: Utwór [„Szachy"] jest lekki, potoczysty, plastyczny, ujęty w wiersz jedenastozgłoskowy, ciągły. *Wind. Koch. 52.* Katalogi zwycięstw prawie zawodowego sportsmana układać w wiersze nie było to zadanie bardzo ponętne. *Sinko Lit. I/1, 354.* **26.** Uczyć (się) wiersza (na pamięć). **27.** Gadać, mówić, pisać, przekładać, tłumaczyć wierszem, *daw.* do wiersza. **28.** Opiewać, opisać (kogo, co) wierszem, w wierszu. **29.** Przeplatać pro-

zę wierszami. **30.** Witać kogo wierszami; władać wierszem: Braun tak samo świetnie włada wierszem, jak prozą. *Rocz. Lit. 1933, s. 35.* **31.** Wystąpić z wierszem.

● w. ⟨*linijka pisma lub druku; w drukarstwie: złożona linijka tekstu, o określonej liczbie znaków drukarskich*⟩ **32.** Osobny w.; w. na początku, pośrodku, na końcu kolumny. **33.** *poligr.* w. wychodni ⟨*ostatni wiersz akapitu*⟩. **34.** Od wiersza, od nowego wiersza ⟨*od początku, od nowej linijki*⟩: Zaczynać zdanie od wiersza. **35.** w. w w. (przekładać, tłumaczyć) ⟨*dosłownie*⟩: Odyniec nie przekłada tekstu wiersz w wiersz, ani słowo w słowo, lecz obejmuje okres. *Tysz. Rozb. III, 246.* **36.** Łamać w.; układać w-e w kolumny: Trzeba drzeworyt włożyć, ustawić, obłożyć, trzeba wiersze drukarskie łamać w taki sposób, ażeby zapełniły przestrzeń pomiędzy drzeworytem a marginesem. *Tyg. Ilustr. 200, 1863.* **37.** Płacić od wiersza ⟨*licząc za każdy wiersz*⟩: Ma już ładny dochód, bo oprócz pensji płacą mu w redakcjach od wiersza. *Bliz. Dam. 113.* **38.** *pot.* Zrobić (z czego) ileś wierszy ⟨*napisać tekst składający się z iluś wierszy*⟩: Zrobiłby pan z tego, jak to wy dziennikarze, trzydzieści wierszy. *Prusz. Trzyn. 277.* **39.** Czytać między, pomiędzy wierszami ⟨*domyślać się tego, czego wyraźnie nie napisano*⟩: Czytając nawet między wierszami trudno się było czegoś więcej doczytać z tego listu. *Dąbr. Ig. Matki 312.* **40.** Coś kryje się między, pomiędzy wierszami ⟨*czegoś trzeba się domyślać (z ukrytych aluzji)*⟩: Pisarze i czytelnicy zważali bardziej na to, co się między wierszami kryło, aniżeli na to, co się w samych wypowiadało wierszach. *Kraus. Krasz. 12.* **41.** *pot.* w. wjeżdża na w.; w. zlewa się z wierszem ⟨*o nierównych linijkach pisma lub druku; o zjawisku zlewania się linijek tekstu (przy słabym wzroku lub przy zaburzeniach wzrokowych)*⟩: Tracił wzrok, nie dostrzegał własnego pisma, tak że wiersz mu wjeżdżał na wiersz, czyniąc tekst zgoła nieczytelnym. *Dąbr. M. Noce IV, 401.*

wierutny w. łgarz, kłamca, oszust; w. fałsz; w-a bajka; w-e kłamstwo, głupstwo; w-e brednie ⟨*istny(-a, -e); prawdziwy(-a, -e); skończony(-a, -e)*⟩: Całe to opowiadanie uważam za wierutną bajkę. *Sienk. Listy I, 222.*

wierzba 1. Dziuplasta, garbata, przysadzista, rosochata, stara, wypróchniała w. ⟨*drzewo lub korzeń z rodziny wierzbowatych*⟩. **2.** w. arktyczno-alpejska, biała, czarna, długolisciowa, karłowata, laurowa, pospolita ⟨*gatunki wierzb*⟩. **3.** w. iwa ⟨*gatunek wierzby pospolitej, Salix caprea*⟩. **4.** w. krzaczasta, wiciowa, koszykarska ⟨*wiklina*⟩. **5.** w. purpurowa ⟨*gatunek wikliny o czerwonych nagich prętach, rosnący nad rzekami i potokami, używany w koszykarstwie i lecznictwie*⟩. **6.** w. płacząca ⟨*gatunek wierzby drzewiastej o wiotkich, zwisających gałązkach*⟩. **7.** Sucha w. ⟨*uschła, bez liści*⟩: Powiesił się na suchej wierzbie. **8.** Warkocze wierzby ⟨*przen. o gałązkach wierzby, zwłaszcza płaczącej*⟩. **9.** Gruszki na wierzbie; obiecywać komu gruszki na wierzbie ⟨*projekty, obietnice nierealne; łudzić kogo obietnicami, robić komu nadzieje nieziszczalne*⟩: Jeszcze to wszystko na wierzbie gruszki — odparł Jaś z westchnieniem. — Kto to wie; nuż się stary ożeni. *Krasz. Int. II, 275.* Drwił z niego obiecując mu gruszki na wierzbie. *Korz. J. Wdow. 410.*

wierzch 1. Na w. ⟨*na zewnątrz*⟩: Kołnierzyk wyłożony na w. **2.** Oczy wysadzone na w. ⟨*wypukłe*⟩. **3.** Na (samym) wierzchu ⟨*na samej górze, na wierzchołku; na powierzchni czego*⟩. **4.** Po (sam) w. ⟨*po brzegi, po górny kraniec*⟩: Naładować kufer po sam w. **5.** Po wierzchu, z wierzchu ⟨*z zewnątrz, zewnętrznie*⟩: Warszawa za Sasów stała się miastem po wierzchu strojnym, w głębi pełnym brudu. *Tyg. Ilustr. 32, 1899.* Istniał [...] dziedzińczyk i długa w nim chałupa — ohydna z wierzchu. *Żer. Uroda 54.* **6.** Równo z wierzchem ⟨*po same brzegi*⟩: Powstał i ogromnej wznosząc puchar miary, pełny równo z wierzchem wonnego węgrzyna [...] prawić zaczyna. *Zmor. Poezje 190.* **7.** Koń pod w., *rzad.* do wierzchu ⟨*koń do konnej jazdy, wierzchowiec*⟩. **8.** Skóra na w-y (*domyśl.* obuwia) ⟨*skóra na przyszwy*⟩. **9.** Spacer wierzchem ⟨*konno*⟩. **10.** *przestarz.* Brać w. nad kim ⟨*brać górę, zdobywać przewagę nad kim*⟩. **11.** Nałożyć, zdjąć; otworzyć, zamknąć w. ⟨*przykrycie, wieko*⟩. **12.** Odwrócić, włożyć, wywrócić futrem, wełną itp. na w. ⟨*wewnętrzną powierzchnię dać jako zewnętrzną*⟩: Spod czarnego serdaka, włożonego futrem na wierzch, błyskał szeroki [...] pas. *Kryt. 10/2, 1910, s. 171.* Przy pomocy szofera, odzianego w wywróconą na wierzch baranicę, zabrał się do rozstawiania teodolitów. *Brand. M. Pocz. 31.* **13.** Włożyć co na w.: ⟨*ubrać się w co jako w wierzchnie ubranie; włożyć co na wszystko co się ma na sobie*⟩: Mam dwa kombinezony, obszerne, włożymy na wierzch, szkoda rzucać munduru. *Żukr. Dni 304.* **14.** Wyciągnąć (się), wydobyć (się), wydostać (się), wydźwignąć (się), wygrzebać (się) na w. ⟨*na górną powierzchnię, na brzeg czego, na zewnątrz czego*⟩: Ciągnął Hieronima, jak się dało, wreszcie wydźwignęli go na wierzch. *Grusz. An. Żak. 35.* Gdy wygrzebałem się na wierzch, stanąłem na lewym brzegu. *Brand. K. Troja 131.* **15.** Coś wychodzi na w. (jak oliwa) ⟨*ujawnia się, nie daje się ukryć*⟩: Umowa jego z malarzem, jej warunki nawet, wszystko to wyszło na wierzch i stało się wiadomym. *Krasz. Sfinks II, 173.* **16.** Oczy komu wychodzą, *pot.* wyłażą na w. (z podziwu, ze zdziwienia) ⟨*ktoś wytrzeszcza oczy (z podziwu, ze zdziwienia); podziwia co, dziwi się czemu*⟩: Zobaczysz, jaki ja sobie dom wybuduję! Oczy ci na wierzch wyjdą z podziwu. *Mort. Wiano 48.* **17.** Wypłynąć na w. ⟨*na powierzchnię; przen. wybić się*⟩. **18.** Nalać, napełnić, nasypać, wypełnić pod w. ⟨*po same brzegi, krawędzie czego*⟩: Postawiła więc przede mną na stoliku duży, wysmukły garnuszek, napełniony pod wierzch świeżym rosołem. *Mort. Spow. 136.* **19.** Używać konia pod w. ⟨*do jazdy wierzchem*⟩. **20.** Coś dobywa się, przelewa się, przesypuje się przez w. ⟨*przez górne krawędzie czego (np. naczynia)*⟩: Kożuch dobywał się przez wierzch, spływał po boku garnuszka. *Dąbr. M. Noce II, 34.* **21.** Przechodzić, przełazić przez w. ⟨*przez wierzchołek, przez górną powierzchnię czego*⟩. **22.** Dolać, wypełnić do wierzchu ⟨*do brzegów, do samej krawędzi (naczynia)*⟩. **23.** Być na wierzchu ⟨*być górą, tryumfować*⟩. **24.** Moje (twoje, nasze, wasze, jego, ich) na wierzchu, jest na wierzchu ⟨*moja, twoja itp. opinia, sprawa górą; moja, twoja itp. racja zwycię-*

ża; przyznają mi rację⟩: Zawsze moje jest na wierzchu. *Dąbr. Ig. SPP.* Założywszy apelację do sądu głównego oczekujemy dekretu, spodziewając się, że nasza będzie na wierzchu; bo i prawo za nami. *Krasz. Latarn. II, s. 23.* **25.** Mieć co, położyć, postawić na wierzchu; coś jest, leży na wierzchu; przygotować co na wierzchu, na samym wierzchu ⟨*mieć, położyć itp. nie schowane; coś leży odkryte, na widoku*⟩: Wziąwszy papierosa sięgnął po zapałki. Biskupski uprzedził go: — Mam na wierzchu, niech pan nie szuka. *Meis. Sześciu 79.* **26.** Mieć oczy na wierzchu ⟨*wypukłe*⟩: Oczy miała na wierzchu, nos sterczący jak dziób. *Nałk. Z. Gran. 159.* **27.** Utrzymać się, znaleźć się na wierzchu ⟨*utrzymać przewagę nad kim, nad czym; być górą*⟩: Ten kto jest na dole, nie powinien tracić zimnej krwi, może znaleźć się na wierzchu. *Demb. J. SPP.* **28.** Iść, leżeć, ślizgać się itp. po wierzchu ⟨*po powierzchni*⟩: Na całym obszarze skorupy śniegowej leżały po wierzchu żółtawobure płaty i smugi. *Żer. Prom. 19.* **29.** Znać co po wierzchu ⟨*powierzchownie*⟩. **30.** Jechać wierzchem ⟨*konno*⟩; koń chodzi pod wierzchem ⟨*z jeźdźcem*⟩: Szlachcic uważał, że do godności stanu należy jeździć wierzchem i z konia walczyć. *Bystr. Dzieje II, 220.* **31.** Płynąć, przymarznąć itp. wierzchem ⟨*na powierzchni*⟩: Śnieg po odwilży przymarzł wierzchem; okryła go śreń, skorupa lodowa. *Żer. Popioły I, 22.*

wierzchołek 1. Niebotyczne **w-i** (gór) ⟨*szczyty*⟩. **2.** *mat.* **w.** kąta ⟨*punkt, w którym zbiegają się ramiona kąta*⟩. **3. w.** trójkąta, czworokąta, prostokąta ⟨*punkt, w którym zbiegają się dwa boki trójkąta, czworokąta itp.*⟩. **4.** *mat.* **w.** graniastosłupa, ostrosłupa itp. ⟨*punkt, w którym zbiegają się płaszczyzny boczne graniastosłupa, ostrosłupa itp.*⟩. **5.** Od korzeni aż po **w-i** ⟨*na całej wysokości*⟩: Wiatr zwiewał dymne chmury i wtedy widać było, jak las płonie od korzeni aż po wierzchołki. *Kuchar. Deresz. 145.* **6.** Wejść, wspinać się, wspiąć się na wierzchołek (drzewa, góry). **7.** Zginać **w-i** drzew (o wietrze). **8. w-i** (drzew) chwieją się na wietrze.

wierzenia 1. Dawne, pierwotne, prastare, przesądne **w-a**; **w-a** ludowe, mistyczne, pogańskie, religijne ⟨*przekonania oparte na wierze*⟩. **2.** *daw.* Rzecz trudna do wierzenia ⟨*rzecz nie do wiary, nieprawdopodobna*⟩: Rzecz ciekawą, lecz trudną do wierzenia powiem. *Kras. Bajki 29.*

wierzyć 1. Wierz (wierzaj), wierz mi, niech mi pan (pani) wierzy ⟨*zdanie wtrącone: bądź przekonany, niech pan będzie przekonany*⟩: Nie przypuszczałem, niech mi pani wierzy, żeby moje uwagi mogły panią tak ranić. *Urban. Księż. 197.* **2.** Możesz (możecie) mi **w.**; możesz (możecie) mi **w.** albo nie ⟨*możesz (możecie) uznać za prawdziwe, za pewne (albo nie)*⟩. **3. w.** się nie chce, **w.** się wprost nie chce, **w.** mi się wprost nie chce (czemu a. w co) ⟨*coś jest nie do wiary, nie do uwierzenia; w coś trudno uwierzyć*⟩: W to się prawie wierzyć nie chce. *Dąbr. M. SPP.* Szybko przebiegam oczami stronice i natrafiam na tytuł, któremu wierzyć mi się wprost nie chce. *Berent Fach. 99.* **4. w.** k o m u a. c z e m u ⟨*mieć do kogo, do czego zaufanie*⟩: Nie wierzy sam sobie; niczemu nie **w.**; **w.** plotkom, pozorom, słodkim słówkom, wszystkiemu. Nie miałem doświadczenia, wierzyłem jeszcze ludziom i ich pięknym słowom. *Zal. K. Ślub. 432.* **5. w.** (swoim, własnym) oczom, uszom; nie **w.** (swoim, własnym) uszom ⟨*ufać temu, co się widzi, słyszy; nie ufać temu, co się widzi, słyszy; nie móc się pogodzić z oczywistością*⟩: Cóż wy tu robicie? Jam nie wiedziała, czy wierzyć swym oczom, czy to wy tutaj. *Belc. Kmita 118.* Nie chciał wierzyć własnym oczom. *Dąbr. M. SPP.* Ledwie uszom swoim mógł wierzyć. Wyraził powątpiewanie. *Skiba Poziom. 52.* **6. w.** komu na słowo ⟨*wierzyć bez sprawdzenia prawdziwości tego, co ktoś mówi; ufać czyim słownym zapewnieniom*⟩: Musimy wierzyć na słowo. *Reym. SPP.* **7.** *daw.* **w.** o c z y m ⟨*być przekonanym o czym, wierzyć czemu*⟩: Bardzo pochlebne rzeczy słyszę, o czym wy z trudnością wierzyć możecie. *Słow. Listy I, 122.* **8. w.** w k o g o, w c o ⟨*być pewnym kogo, czego, ufać komu, czemu bezwzględnie*⟩: **w.** w kogo, w co jak w słońce. Kocha go i wierzy w jego zacność i prawość jak w Ewangelię. *Orzesz. Pam. II, 202.* **9. w.** w Boga, w bóstwo ⟨*mieć przekonanie o istnieniu istoty nadprzyrodzonej lub sił nadprzyrodzonych*⟩. **10.** (Ratujcie, chodźcie, róbcie itp.) kto w Boga wierzy ⟨*wykrzyknienie wzywające (wszystkich) na pomoc lub do wykonania czego*⟩: Poczęła biec do gościńca wołając... Ratujcie!... Staśka ratujcie!... kto w Boga wierzy. *Prus Plac. 191.* **11.** *iron.* **w.** tylko w swój brzuch i w gardło ⟨*myśleć tylko o jedzeniu i piciu*⟩. **12. w.** w duchy ⟨*być przekonanym o realnym istnieniu duchów*⟩. **13. w.** w swoją gwiazdę ⟨*w swoje szczęście, w pomyślną przyszłość*⟩. **14. w.** we własne siły ⟨*mieć zaufanie do siebie, do własnych sił*⟩. **15. w.** w sny ⟨*w sprawdzanie się snów*⟩. **16. w.** we wróżby, w przepowiednie ⟨*być święcie przekonanym o spełnianiu się wróżb, przepowiedni*⟩.

wieszać 1. w. c o — d o c z e g o, w c z y m, n a c z y m ⟨*przyczepiać tak, aby wisiało, zawieszać*⟩: **w.** ubranie do szafy a. w szafie; **w.** bieliznę na sznurze, obraz na ścianie. **2. w.** psy na kim ⟨*obmawiać, szkalować kogo; wymyślać komu*⟩: Moja kochana, bądź i na to przygotowana, że na mnie psy wieszać będą, opinia publiczna nie zawsze jest sprawiedliwa. *Smolka F. Dzien., s. XLVI.* **3. w.** kogo na szubienicy, na gałęzi, na latarni ⟨*zadawać komu śmierć przez powieszenie*⟩. **4. w.** co na kołku ⟨*zaprzestawać jakiej czynności*⟩: Nawet alumn duchowny wieszał podczas feryj rewerendę na kołku i [...] w gospodarstwie pomagał ojcu. *Smol. W. Pisma I, 213.*

wieszać się 1. w. się n a c z y m ⟨*zadawać sobie śmierć przez powieszenie*⟩: **w.** się na pasku. **2. w.** się na błękicie ⟨*o ptakach (np. o skowronku): unosić się i trwać nieruchomo w powietrzu*⟩. **3. w.** się komu na ramieniu ⟨*opierać się mocno*⟩: Ile razy wyszliśmy na przechadzkę, wieszała się natychmiast na moim ramieniu, obarczając mnie przy tym narzutką lub szalem. *Zag. Chochl. 145.* **4. w.** się komu na szyi: a) ⟨*obejmować kogo ramionami za szyję*⟩: Najhałaśliwiej cieszyły się nim [bratem] dzieci, wieszając mu się na szyję i macając jego dziwaczny ubiór uszyty modą turecką. *Kaczk. Olbracht. III, 138*; b) ⟨*zanudzać, zamęczać kogo objawami uczucia*⟩. **5. w.** się przy kim, przy czym ⟨*trzymać się kogo, przystać na służbę u kogo, wysługiwać się komu*⟩: Fortunę [...] w kości przegrał i przepił — od trzech lat przy panu Kmicicu się wieszał. *Sienk. Pot. I, 29.*

Był w młodości w podolskie kraje wysłany dla zabawy marsowej, a powróciwszy stamtąd wieszał się przy dworach panów. *Mac. Piśm. III, 1, 563.* **6. w.** się u klamki czyjej (pańskiej, królewskiej) ⟨*wysługiwać się komu*⟩: Ciągle wieszają się u klamki królewskiej, ciągle służą królom. *Przyb. Warsz. I, 31.*

wieś *1.* ⟨*osiedle zamieszkałe przez rolników; ogólnie: tereny pozamiejskie*⟩ Bliska, błotnista, cicha, czysta, daleka, długa, głęboka, głucha, górska, licha, ludna, olbrzymia, opuszczona, osiadła, piękna, pobliska, podgórska, podleśna, porządna, pograniczna, prawdziwa, przeludniona, prześliczna, przyległa, pusta, rodzinna, rozległa, rozsiadła, rozsiana, rozsypana, skupiona, spokojna, typowa, uboga, wielka, wymarła, wzorcowa, zapadła **w.**; **w.** podmiejska, odcięta od świata; **w.** rybacka, spółdzielcza; **w.** zabita deskami; **w.** ciasno, luźno, dobrze, źle, ładnie, brzydko zabudowana; **w.** dobrze, źle zagospodarowana; **w.** zelektryfikowana. **2.** *hist.* **w.** bartnicza, czynszowa, dziedziczna, filialna, królewska, łowcza, macierzysta, pańszczyźniana, stołowa, targowa, włościańska. **3. w.** kościelna: a) ⟨*w której jest kościół*⟩; b) *hist.* ⟨*należąca do kościoła*⟩. **4. w.** pracująca ⟨*ludność wiejska*⟩: Warunki życia zmieniały się gruntownie z chwilą likwidacji obszarnictwa, wysysającego w ciągu wieków z polskiej wsi pracującej wszystkie soki żywotne. *Państwo 3, 1954, s. 401.* **5.** *hist.* **w.** szlachecka ⟨*zaścianek, zamieszkały przez drobną szlachtę*⟩. **6.** Na wsi (ogólnie, w przeciwieństwie do miasta) ⟨*na prowincji, poza miastem*⟩: Mieszkać na wsi. **7.** We wsi ⟨*w jakiejś, konkretnej wsi; w środku wsi, wewnątrz wsi*⟩: Mieszkać we wsi, mieszkać w podgórskiej wsi. **8.** Człowiek, chłop, kobieta, rolnik, rzemieślnik itp. ze wsi ⟨*pochodzący(-a) ze wsi*⟩. **9.** Budować **w.**; brać **w.** (po kim, w dzierżawę, w zastaw), darować, dzierżawić, kupić, nabyć; mieć, posiadać; objąć **w.**; odbudować, opuścić, przekształcić, spalić, uregulować, urządzić **w.**; wypuścić **w.** w dzierżawę, *daw.* w arendę, dzierżawą, arendą; zabudować, założyć, zapisać **w.** (synowi, dzieciom, żonie, instytucji, organizacji); zastawić, zelektryfikować **w.** **10.** Osadzać **w.**, osadzać **w.** włościanami; *hist.* osadzać **w.** na prawie magdeburskim, pruskim. **11.** Jakby siedem (dziesięć, kilka) wsi spalił ⟨*o kimś ponurym, boczącym się*⟩: Wszyscy się bawią, wszyscy weseli, a ty patrzysz, jakbyś dziesięć wsi spaliła. *Perz. Raz 213.* **12.** Biec, iść, jechać itp. wsią, przez **w.**: Biegnąc przez wieś po zastodolu dostrzegł przed chałupą ojca gromadkę kobiet. *Kow. W. Rodz. 41.* **13.** Iść, jechać, ściągać itp. do wsi, ku wsi: Ściągnąłem na koniec do wsi kościelnej na nocleg. *Kossak. Ksiądz 31.* Wilki spuszczają się na podgórza i w doliny ku wsiom. *Pol Obrazy II, 194.* **14.** Iść, jechać, pójść, przyjeżdżać, wyjeżdżać, wysyłać, wziąć (kogo), zaglądać itp. na **w.**: Obiecał, że weźmie wujostwa razem z Kazikiem na całe lato na wieś. *Perz. Uczn. 103.* **15.** Mieszkać, osiąść, siedzieć, zagrzebać się, zakopać się itp. na wsi: Otóż on był właśnie jakby na to stworzony, żeby siedzieć na wsi. *Dąbr. M. Noce II, 90.* **16.** *pot.* Spędzić wakacje na wsi ⟨*wyjechać z miasta do miejscowości letniskowej, spędzić wakacje w takiej miejscowości*⟩. **17.** Wytrzymać, żyć na wsi. **18.** Iść, jechać, wędrować itp. od wsi do wsi, od jednej wsi do drugiej. **19.** Chodzić, wałęsać się, włóczyć się itp. po wsi. **20.** Wchodzić, wjeżdżać w **w.** **21.** Być, stacjonować, znajdować się we wsi: Kolumna stacjonująca we wsi otrzymała rozkaz wyjazdu. *Brand. K. Sams. 387.* **22.** Być, przybyć, przyjechać, przywędrować itp. ze wsi: Pani Kalinowska też jest ze wsi, jak mama. *Was. W. Pok. 43.* **23.** Tęsknić za wsią. **24. w.** ciągnie się, leży, liczy (ileś chat, iluś mieszkańców), powstaje; rozłożyła się, rozrasta się, rozsiadła się, stoi, uprzemysławia się, uspółdzielcza się, znajduje się gdzie: Wieś leży na wzniesieniu [...] w niewielkiej kotlinie. *Wierchy 1938, s. 88.* Wierzchowinę zajęły pola uprawne, a na jej skrajach rozsiadły się rzadkie wsie. *Smol. J. Morze 78.* Na wzgórzu znajdowała się wieś, dalej widać było czworaki dworskie. *Lim. Pam. 425.* **25. w.** ⟨*ludność wiejska*⟩ sprzątа z pola; wyległa (na drogę), wzbogaciła się, zbiegła się.

I wieść 1. Alarmująca, bajeczna, chyża, cicha, ciekawa, dobra, dziwaczna, dziwna, fałszywa, fantastyczna; *daw.* fortunna; głośna, głucha, groźna, haniebna, mętna, nadzwyczajna, nagła, niegodziwa, niejasna, niekorzystna, niemiła, nieoczekiwana, niepokojąca, nieprawdziwa, nieprzewidziana, niesłychana, niesprawdzona, nieuzasadniona, niewiarogodna, niewyraźna, nowa, odległa, pewna, pierwsza, piorunująca, plotkarska, pocieszająca, pokątna, pomyślna, ponura, posępna, potworna, powszechna, pożądana, prawdopodobna, przedziwna, przeraźliwa, przerażająca, przesadna, przesadzona, radosna, romantyczna **w.**; rzadkie **w-i**; sekretna; *poet.* skrzydlata; smutna **w.**; sprzeczne **w-i**; stłumiona, straszliwa, straszna, szczęśliwa, śmieszna, tajemna, tajemnicza, tragiczna, trwożna **w.**; tysiączne, urywkowe **w-i**; ważna, wesoła, wiarogodna, zatrważająca, zła, złowroga, zmyślona, *książk.* żałobna **w.** ⟨*wiadomość*⟩. **2. w.** jak grom, jak piorun ⟨*nagła*⟩. **3.** *daw.* **w.** gminna ⟨*podanie ludowe*⟩: O wieści gminna! ty arko przymierza między dawnymi i młodszymi laty, w tobie lud składa broń swego rycerza, swych myśli przędzę i swych uczuć kwiaty. *Mick. Konrad 101.* **4. w.** hiobowa *(Hiob I, 14—19)* ⟨*smutna, żałobna*⟩: Dembicki przybył spóźniony tylko po to, żeby swoim przyjaciołom zakomunikować hiobową wieść: Napoleon III poddał się. *Krzyw. L. Wspom. 56.* **5.** *książk.* Stugębna, wieloustna **w.** ⟨*powtarzana przez wiele osób*⟩: Wieść stugębna w Sarmackim rozchodzi się kraju [...] padł ostatni z dawnego plemienia. *Bork. J. Pisma 33.* **6.** *daw.* **w.** c z e g o: Rozeszła się więc wieść zwołania starszyzny. *Krasz. Chata I—II, 198.* **7. w.** o k i m, o c z y m: Nadbiegły [...] tak przerażające wieści o Wilczku i zamku tustańskim, że wszystkich zmroziły. *Kaczk. Olbracht. III, 357.* **8. w.** o d k o g o: Wieści od hetmana i widoki pracy ciężkiej wielką sprawiły panu Wołodyjowskiemu ulgę. *Sienk. Pot. I, 145.* **9. w.** s k ą d: Uradowały mnie przede wszystkim wieści z kraju; dowiedziałem się, że wszyscy są zdrowi. *Zapał. Pam. II, 143.* - **w.** ze świata, z szerokiego świata. **10.** Kartka, list z wieścią: Przyniesiono mi paczkę dokumentów i kartę z wieścią o śmierci Jana. *Brand. K. Miasto 39.* **11.** Chwytać **w-i**; dawać **w.**, nie dawać wieści: Czy też Leon żyje, skoro żadnej wieści nie daje przez tyle miesięcy. *Jarec. Ludzie II, 9.* **12.** Głosić **w.**; mieć, miewać wieści: Dwoje innych [dzieci] w świat daleki wyprawiła i rzadko o nich wieści miewa. *Orzesz. Melanch. I, 124.* **13.** Odebrać **w.**;

opowiadać w-i; otrzymać w.; podawać sobie w., podawać w. od ucha do ucha, z ust do ust: Z ust do ust podawano sobie szeptem wieści, że tego aresztowano, że tamten w więzieniu. *Hulka Żyrar. 72.* **14.** Powtarzać w.; *daw.* powziąć w.; przekazać, przyjąć w.: Pan Zagłoba przyjął ze zdumieniem wieść o wyjeździe Ketlinga. *Sienk. Wołod. I, 166.* **15.** Przynieść, przysłać, przywieźć, puścić, rozgłaszać, roznosić, rozpuszczać, rozsiewać, roztrąbić w.: Zaczęli krążyć po wsiach agitatorzy [...] rozsiewając najpotworniejsze wieści. *Sokoł. A. Stycz. 68.* **16.** Słyszeć, szerzyć, trąbić w.: Wieść ta, którą zresztą sam na cztery strony świata trąbiłem, okazała się fałszywą. *Sienk. Chwila I, 175.* **17.** Usłyszeć, wyssać z palca, zanieść w. **18.** Pierzchać, uciekać, zmykać, ruszyć się, zbroić się itp. na w. czego; o czym: Jejmość, wychowana na kresach, była niewiastą energiczną [...] na wieść o kozakach nie ruszyła się z miejsca. *Rol. Trzy 150.* **19.** Pytać o w-i. **20.** *daw.* Kogoś, coś dochodzi, ktoś dowiaduje się o czym itp. przez wieść: Naprzód tylko przez wieść doszło go to zwycięstwo, a nazajutrz goniec od wojsk urzędową przywiózł wiadomość. *Moracz. Dzieje II, 205.* **21.** Czekać, dowiedzieć się, oczekiwać, słuchać, udzielić, wyglądać, wysłuchać, dawać ucha, dać wiarę wieści. **22.** Ginąć, przepaść, z(a)ginąć, zniknąć itp. bez wieści ⟨*bez śladu*⟩: Zaginął bez wieści w czasie wojny. *Wierchy 1947, s. 3.* **23.** Dzielić się, podzielić się, przejąć się wieścią. **24.** Biec, iść, posłać, przybiec, przyjść, przylecieć itp. z wieścią: Dopiero dziś po raz pierwszy przybiegł do niej z tak ważną wieścią. *Krzyw. I. Siew 43.* **25.** w. biegnie, bieży, brzmi jak...: Niektóre z tych wieści brzmią jak prawdziwe romanse. *Sienk. Listy I, 135.* **26.** w-i chodzą (po mieście, po kraju). **27.** w. dochodzi (kogo), dociera do kogo, dokąd: Do Warszawy z głównej kwatery złe dochodziły wieści. *Smolka SPP.* Doszła nas wieść, że... *Żer. SPP.* **28.** w. głosi, gruchnęła; idzie, poszła; jest w. ⟨*od kogo, że...*⟩: Długo nie było od niego wieści. *Żer. Przedw. 27.* **29.** w. krąży, leci, milknie, nadbiega, nadchodzi; w-i napływają. **30.** w. niesie; jak w. niesie: Wieść niosła, że Hetman Wielki prowadzi ze sobą znaczne wojska. *Śliw. A. Sob. 129.* Blask zachodu oświetlał wieżę [...] Zbudowano ją, jak wieść niosła, w wieku trzynastym. *Żer. Prom. 22.* **31.** w. niesie się: Dziwne nosiły się wieści o nim po całej okolicy. *Barsz. Włosy 64.* **32.** w. obiega (miasto, kraj), płynie, poleciała, powstała, przechodzi z ust do ust, przedostaje się (do wiadomości), przedziera się, przybiega, przybywa, przychodzi; raduje, rośnie. **33.** w. rozbiega się, rozchodzi się (lotem błyskawicy), rozlega się, roznosi się: O tajemniczym mieszkaniu rozchodziły się najpotworniejsze wieści. *Wikt. SPP.* **34.** w. runęła; w. spada, sprawdza się, szerzy się, trwoży, utrzymuje się, wpada, wstrząsa kim, czym; wyprzedza kogo, co: Skrzydlate wieści wyprzedzały ciebie. *Staff L. Igrz. 28.* **35.** w. o kim z(a)ginęła; w. zatrzymuje kogo; w. znajduje wiarę: Zatrzymała go już na schodach wieść, że w śródmieściu znowu łapanka. *Otw. Czas. 73.*

II wieść, wodzić 1. Tędy cię wiedli! ⟨*do tego zmierzasz, to masz na myśli*⟩: Podobno za granicą panowie sami sobie buty czyszczą, niemowlę przewijają, łóżka ścielą... Tędy cię wiedli! Chcesz, żebym niemowlę przewijał? *Kunc. Dni 111.* **2.** *książk.* w. co: wieść armię, pułki ⟨*prowadzić będąc dowódcą*⟩. **3.** Wieść bój, walkę; wojnę ⟨*walczyć; prowadzić wojnę*⟩. **4.** Wieść jakie dni, życie; jaką egzystencję; jaki żywot ⟨*pędzić życie*⟩: Wiedli znojne, ciasne, ubogie życie małych rolników. *Orzesz. SPP.* Zaczął wieść żywot ascetyczny. *Poręb. SPP.* **5.** Wieść dyskusję, dysputę ⟨*dyskutować, dysputować*⟩. **6.** *daw.* Wieść dyskurs ⟨*rozmawiać*⟩. **7.** Wieść gawędę ⟨*gawędzić*⟩. **8.** Wieść gospodarstwo ⟨*gospodarować*⟩. **9.** Wieść handel ⟨*handlować*⟩. **10.** w. kłótnię ⟨*kłócić się*⟩. **11.** Wieść konszachty ⟨*zmawiać się*⟩. **12.** Wieść kroki ⟨*iść*⟩; w. czyje kroki ⟨*kierować kim*⟩. **13.** w. mazura, poloneza, w. taniec ⟨*prowadzić*⟩: Ach, to może ostatni! patrzcie, patrzcie młodzi, może ostatni, co tak poloneza wodzi! *Mick. Tad. 354.* **14.** w. młode, w. kurczęta, kaczęta itp. ⟨*o ptakach: prowadząc je, otaczać młode opieką, staraniem; troszczyć się o nie*⟩: Samica głuszca [...] wysiaduje i potem wodzi młode sama, bez pomocy koguta. *Kors. Rok 49.* **15.** Wieść narady ⟨*naradzać się*⟩. **16.** w. oczy, wzrok po czym ⟨*patrzeć na co, oglądać co*⟩: Oczy wiodę po ścieżkach gwiezdnych. *Tuwim Słowa 5.* **17.** Wieść początek z czego ⟨*zaczynać się, mieć początek; pochodzić od czego, z czego*⟩: Był [...] członkiem rodziny Collonów, z której i papież wiódł początek. *Proch. Szkice 340.* **18.** Wieść pogawędkę, rozmowę ⟨*rozmawiać*⟩. **19.** Wieść proces ⟨*procesować się*⟩. **20.** w. prym ⟨*przodować*⟩: Jednocześnie szła służba Małego Sabotażu, podejmowana przez różne grupy podziemne, w której zawsze jednak prym wiedli Wawerczycy. *Kamiń. A. Kam. 132.* **21.** w. rej ⟨*przodować, kierować*⟩: Francja w nowożytnych dziejach bezsprzecznie rej wiodła. *Bobrz. Dzieje I, 256.* **22.** Wieść ród ⟨*pochodzić z rodu*⟩: Ten, co ród wiedzie od dwunastu wojewodów, nie szuka innych parenteli [paranteli]. *Niemc. Jan 84.* **23.** w. spór ⟨*spierać się*⟩. **24.** *książk.* w. k o g o c z y m (k t ó r ę d y) ⟨*prowadzić, przeprowadzać*⟩: Wiódł go nowym gankiem, sprowadził do upadu opuszczoną pochylnią. *Morc. Wyrąb. I, 27.* **25.** Droga wiedzie dołem, górą, doliną, krajem itp. ⟨*prowadzi, biegnie*⟩. (częściej *ndk*) w. c z y m ⟨*za pomocą czego*⟩. **26.** w. nosem po papierze, książce, stole itp. ⟨*pochylać nisko głowę pisząc, czytając, szukając itp.*⟩: Sekretarz, wodząc nosem po papierze, pisał zawzięcie protokół. *Zap. G. Kaśka 246.* **27.** w. oczami, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*przesuwać wzrok z jednego przedmiotu na drugi*⟩: Wodził po ludziach mądrym, ciepłym spojrzeniem. Coraz to ktoś ku niemu podchodził. *Bron. J. Ogn. 180.* **28.** w. palcem ⟨*przesuwając po czym, pokazywać*⟩. **29.** w. piórem (po papierze) ⟨*pisać*⟩: Zawzięcie notował każde słowo wodząc po papierze skrzypiącym piórem. *Przem. Jakobin 40.* **30.** w. smyczkiem (po strunach) ⟨*grać*⟩. **31.** w. ustami po czym, dotykać ustami ⟨*całować co*⟩: Począł wodzić ustami po jej ramionach i szyi. *Sienk. Quo II, 70.* **32.** *książk.* w. d o c z e g o, k u c z e m u ⟨*prowadzić, doprowadzić do czego; pociągać za sobą jakieś następstwa*⟩: w. do celu, do sławy, do szczęścia, do upadku, do złego; to wiedzie do zbrodni; w. ku dobremu, ku zwycięstwu; *książk.* w. kogo, co do boju, w bój ⟨*prowadzić kogo, co do boju, w bój*⟩. **33.** *książk.* w. k o g o n a c o ⟨*prowadzić*⟩: w. kogo na śmierć, na zatracenie. To przedsięwzięcie wiedzie ich jakby na inną drogę niż ta, która była ich drogą na tym świecie. *Dąbr. M. Noce II, 221.* **34.** *książk.* w. k o-

go, co na czym; za co ⟨*prowadzić*⟩: w. na powrozie, na smyczy, na sznurku; w. za sznurek, za uzdę, za rękę. Czterech łuczników wiodło na łańcuchu chłopa, widać za jakieś przewinienie. *Sienk. Krzyż. II, 214.* Koń [...] łeb nosił hardo. Za krasną uzdę dwóch giermków go wiodło. *Konopn. Imag. 189* (częściej *ndk*) w. kogo na pasku ⟨*przewodzić komu, narzucać mu swą wolę*⟩: Niepiękna i niemłoda już wdowa [...] poznawszy dobrze pana Adama, wiodła go na pasku aż do ołtarza. *Krasz. Chata I—II, 59.* **35.** *książk.* w. kogo, co dokąd, skąd (do czego, od czego, po czym, pod co, popod co, przez co, w co, wśród czego, wzdłuż czego) ⟨*prowadzić w jakim kierunku*⟩: Akacje, otaczające szosę wiodącą od spółdzielni do kościoła, były jeszcze zupełnie zielone. *Pięt. Łuna 50.* - w. po manowcach. - Wzdłuż piaszczystej drogi, wiodącej trochę pod górkę, stało żyto. *Pięt. Łuna 169.* Przekopali kanał podziemny, wiodący popod rzekę. *Kaczk. Olbracht. I, 17.* Uprowadzili go z pokoju, wiedli go przez ciemne, kręte krużganki. *Wilk. P. Poran. II, 95.* Droga wiodła wśród gór. *Rudn. H. Spart. 179.* Ścieżka do osiedla wiodła wzdłuż brzegu rzeki. *Fiedl. A. Biz. 122.* **36.** Wodzić kogo od Annasza do Kaifasza ⟨*odsyłać kogo od jednego do drugiego, od jednej instancji do drugiej (przy załatwianiu jakiejś sprawy)*⟩. **37.** (częściej *ndk*) w. kogo po czym ⟨*prowadzać*⟩: Z sarkastyczno-wesołym uśmiechem wodziła Zenia pana Michała po wieczorach i balach. *Orzesz. Pam. II, 52.* **38.** (częściej *ndk*) w. po sądach ⟨*procesować się z kim*⟩. **39.** *książk.* w. kogo pod rękę ⟨*prowadzić; pomagać komu iść podtrzymując go pod ramię*⟩. **40.** *książk.* w. w tan ⟨*prowadzić do tańca*⟩. **41.** *książk.* w. kogo, co z sobą, za sobą ⟨*prowadzić*⟩: Wszedł Bal wiodąc ze sobą czarno ubranego [...] doktora. *Kaczk. Murd. I, 236.* [Oddziały] wiodły za sobą tłumy powiązanych w łyka jeńców. *Sienk. Pot. V, 136.* **42.** w. za co: Wodzić kogo za nos ⟨*przewodzić komu, rządzić kim*⟩: Ja to zaraz spenetrowałem i wodzę go za nos. *Zap. G. Czworo 236.* **43.** Wodzić za kim oczami: a) ⟨*ciągle się komu przyglądać, śledzić kogo*⟩: Razem z nią wodził oczami za swoją żoną. *Nałk. Z. SPP*; b) ⟨*przyglądać się komu z upodobaniem; patrzeć na kogo pożądliwie*⟩: On wodzi za tobą oczami jak kot za mlekiem. *Makowiec. Przyg. 258.* **44.** *daw.* w. nieszczęście za sobą ⟨*przynosić nieszczęście*⟩: Ona nieszczęście wodzi za sobą: Kunc dla niej kark skręcił. *Kaczk. Olbracht. II, 259.* **45.** *książk.* Droga, korytarz, podest, przesmyk, ścieżka, sień, ulica, wiedzie; drzwi, schody, stopnie, ślady wiodą dokąd, którędy ⟨*prowadzi, prowadzą dokąd, którędy*⟩: Droga wiodła przez las. - Wstępowałem powoli na stopnie niskiego podestu, wiodącego do wnętrza wielkiej sieni. *Hertz P. Sedan 212.* Trójka Włochów wcisnęła się w wąski, spadzisty przesmyk, wiodący ku Białej Wieży. *Gomul. Mieszczka 32.* **46.** *książk.* Ciekawość, miłość, przeczucie, tęsknota itp. wiedzie kogo ⟨*powoduje kim*⟩: Mnie wiodła miłości tęsknota — I w tobie znalazłem ją. *Goj. Dziew. I, 86.*

przysł. **47.** Wszystkie drogi wiodą do Rzymu. **48.** Wiódł ślepy kulawego ⟨*iron. o niewłaściwym kierowaniu, bezskutecznej pomocy*⟩.

wieść się, wodzić się 1. Komuś wszystko się wiedzie, wiedzie się dobrze, doskonale, szczęśliwie, świetnie, nad podziw, jak z płatka; nic się nie wiedzie, wiedzie się nieszczególnie, licho, źle ⟨*komuś wszystko się udaje, powodzi się dobrze, doskonale itp.; nic się nie udaje, powodzi się nieszczególnie itp.*⟩: W gospodarstwie wiodło mu się jak z płatka, cokolwiek przedsięwziął, wyszło na dobre. *Łoz. Wal. Szlach. II, 123.* **2.** Jak ci (wam, jemu itd.) się wiedzie? ⟨*jak ci (wam itp.) się powodzi*⟩. **3.** Ktoś, coś się komu wiedzie, nie wiedzie ⟨*ktoś, coś się komu dobrze, chowa*⟩: Dzieci mu się nie wiodły; troje w niemowlęcych latach zeszło ze świata. *Choj. Alkh. I, 129.* [Pszczelarze] rozmaite tradycyjne praktyki zachowywali, aby im się pszczoły wiodły. *Bystr. Dzieje II, 527.* **4.** *przestarz.* Wieść się skąd ⟨*wywodzić się, pochodzić skąd*⟩: Wszyscy Gomuliccy wiedli się z Chełmna. *Gomul. Miecz II, 124.* **5.** Wodzić się po sądach ⟨*procesować się*⟩: Po sądach się wodzili, ten z tym, ów z tamtym. *Jun. Bracia 254.* **6.** Wodzić się (z kim) za bary, za łby ⟨*bić się, mocować się*⟩: Ciągnąć do wody kogoś, kto mycie się uważa za przesąd [...] równa się wodzeniu z nim za bary. *Sienk. Sprawy 188.* Ujrzała braciszków wodzących się za łby. *Orzesz. Cnot. 105.* **7.** *iron.* Wodzić się z łysym za czuprynę ⟨*o sytuacji niemożliwej*⟩: Z tobą gadać [...] to jak z łysym za czuprynę się wodzić. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 47, 1900.*

wietrzny 1. Dzień w., noc w-a ⟨*w czasie którego (której) wieje wiatr*⟩. **2.** *geol.* Erozja, korozja w-a ⟨*ścieranie i drążenie powierzchni skał przez naniesiony wiatrem piasek*⟩. **3.** *daw.* Młyn w. ⟨*wiatrak*⟩. **4.** *med.* Ospa w-a ⟨*choroba zakaźna, charakteryzująca się występowaniem wysypki w postaci pęcherzyków*⟩. **5.** w. piasek ⟨*lotny*⟩. **6.** *techn.* Silnik w. ⟨*silnik wykorzystujący energię wiatru do napędu młynów, pomp, prądnic itp.*⟩.

wietrzyć ⊙ w. co ⟨*przewietrzać*⟩ **1.** w. pokój ⟨*otwierając okno, wpuszczać świeże powietrze*⟩. **2.** w. pościel ⟨*wystawiać na działanie świeżego powietrza*⟩.

⊙ w. co ⟨*wyczuwać*⟩ **3.** w. awanturę ⟨*spodziewać się*⟩. **4.** w. krew ⟨*o zwierzętach: czuć na odległość rozlew krwi, np. bitwę, wojnę itp.*⟩: Wojna! wojna! Zwiastowały ją [...] i nocne wycie psów przed chatami, i rżenie koni krew wietrzących. *Sienk. Ogn. II, 237.* **5.** w. śmierć ⟨*o zwierzętach: przeczuwać, odczuwać*⟩: Zwierzęta mają zmysł, którego brakuje ludziom; wietrzą one śmierć bezpośrednio i od razu. *Dygas. Now. I, 20.* **6.** w. żer ⟨*o zwierzętach: śledzić, wyczuwać węchem*⟩: Czasem kruk [...] przeleciał nad nami, krakając przeraźliwie jak gdyby żer wietrzył. *Kaczk. Olbracht. I, 120.* **7.** w. co w powietrzu ⟨*domyślać się czego, spodziewać się czego*⟩: Bufetowa z gospody [...] wietrzyła tego dnia w powietrzu jakąś sensację i co chwila zerkała przez okno na drogę. *Życie Lit. 44, 1954, s. 2.* **8.** w. intrygę, podstęp, spisek ⟨*podejrzewać*⟩: Wiesz, jak jest nieufny! Jak wszędzie podstęp wietrzy! *Dobrow. S. Spart. 80.* **9.** w. niebezpieczeństwo ⟨*spodziewać się, wyczuwać*⟩. **10.** w. zwierzynę, zwierza ⟨*o psach, ptakach drapieżnych lub łowczych: starać się poczuć*⟩: Na całą milę wietrzą [psy] zwierza. *Pol Obrazy II, 196.* **11.** w. w kim kogo, w czym co ⟨*spodziewać się, podejrzewać*⟩: Choć dotąd żadnym wyraźnym słowem myśli nie objawił wewnętrznej, matka i córka wietrzą w nim starającego się. *Dzierzk. Pow. II,*

325. - W każdym wietrzył przestępcę, wroga, przeciwnika. - Pół szkoły, wietrząc w tym oświadczeniu „kawał", wybuchło śmiechem. *Rudn. L. Stare I, 85.* **12. w.** c z y m: **w.** nosem, rozdętymi chrapami (nozdrzami) ⟨*wyczuwać węchem*⟩.

wiew 1. Chłodny, ciepły **w.**; lekki, mroźny, rozkoszny, świeży **w.**; **w.** idący, niosący się od pól ⟨*powiew, prąd powietrza*⟩. **2. w.** c z e g o: **w.** chłodu, wiatru; **w.** zgnilizny; *przen.* **w.** życia, **w.** wolności. **3. w.** idzie (od czego, skąd), przeciąga: Wciągał w płuca chłodny wiew idący od morza. *Makowiec. Przyg. 13.*

wieźć, wozić 1. w. k o g o, c o — c z y m, n a c z y m, p o c z y m, w c z y m ⟨*przenosić kogo, co z miejsca na miejsce, przy użyciu jakiegoś środka lokomocji*⟩: **w.** kogo końmi do miasta; **w.** pasażerów autobusem, towar ciężarówką; **w.** ziemię taczkami; **w.** chorego na wozie; **w.** bagaże na wielbłądach; **w.** kogo łódką po jeziorze; **w.** walizkę w pociągu; **w.** książki w walizce. **2.** Wozić kogo po doktorach ⟨*powodować czyje intensywne leczenie przewożąc go do doktorów i zasięgając konsultacji różnych doktorów*⟩. **3.** *pot.* Wozić łebki ⟨*przewozić osoby samochodem nie przeznaczonym do obsługi pasażerów, biorąc opłatę od osoby niezależnie od odległości*⟩: Teraz ludzie przedsiębiorczy w Warszawie wożą „łebki". *Dor. Rozm. I, 13.*

wieźć się, wozić się 1. Kazać **w.** się dokąd: Kazał wieźć się na dworzec, do teatru. **2. w.** się na kółku ⟨*w kolarstwie: jechać tuż za innym kolarzem, nie wychodząc na prowadzenie*⟩.

wieża 1. Baniasta, bombiasta, ciężka, czworoboczna, czworograniasta, kwadratowa, narożna, okrągła, ośmiokątna, potężna, smukła, strzelista, śmigła, spiczasta, tępa, wyniosła, wysmukła, wysoka, zębata **w.** ⟨*wysoka budowla o różnym kształcie i przeznaczeniu stojąca wolno lub jako przybudówka nad inną budowlą*⟩: Najpiękniejszy [...] to dworek [...] parterowy, barokowy budyneczek z baniastymi wieżami. *Wierchy 1938, s. 61.* **2.** Jak **w.**: Tam były sosny jak świeca, proste, a wysokie jak wieża. *Dzierzk. Obrazy 171.* **3. w.** cerkiewna, dyspozytorska, katedralna, kolejowa, kościelna, masztowa, *hist.* oblężnicza, obronna; **w.** obserwacyjna; *hist.* **w.** odporowa, przybramna; **w.** ratuszowa, spadochronowa, strażacka; *hist.* **w.** strażnicza; **w.** warowna; **w.** zamkowa, zegarowa; **w.** do skoków (do wody): Lada dzień ruszą do szturmu, wspartego oblężniczymi wieżami. *Kossak Z. Krzyż. I—II, 447.* Tęgi mróz zmusza SS-mana [esesmana] w obserwacyjnej wieży do głośnego przytupywania. *Szmag. Dymy 107.* **4. w.** Babel, istna **w.** Babel: a) ⟨*zgromadzenie ludzi wielu narodowości, mówiących różnymi językami*⟩: Rozbrzmiewała tu mowa ukraińska, rosyjska, litewska, rumuńska — cała wieża Babel w pomieszaniu wschodnioeuropejskim. *New. Chłopiec 185*; b) ⟨*rozgardiasz, zamieszanie*⟩: U nas ciągłe kłótnie; pojedynki. Dziś Jełowiecki ma strzelać się z Duninem. Istna wieża Babel. *Mick. Listy II, 135.* **5.** *wojsk.* **w.** czołgowa a. czołgu ⟨*opancerzona, obrotowa, nadbudówka nad czołgiem z otworami strzelniczymi*⟩. **6.** *daw.* **w.** fundowa ⟨*więzienie kryminalne*⟩. **7.** *hist.* Mysia **w.** ⟨*na jeziorze Gople — związana z legendą o Popielu*⟩. **8.** *górn.* **w.** szybowa, wyciągowa ⟨*wysoka konstrukcja nad szybem, zaopatrzona w specjalne maszyny i urządzenia do wyciągania pracowników, wydobywanych kopalin, sprzętu itp.*⟩. **9.** *górn.* **w.** wiertnicza ⟨*budowla o konstrukcji kratowej stawiana nad otworem wiertniczym, umożliwiająca operowanie długim sprzętem wiertniczym*⟩. **10. w.** wodociągowa; **w.** ciśnień ⟨*zbiornik oczyszczanej wody, doprowadzanej później do sieci rurociągów*⟩. **11.** *daw.* Kara wieży ⟨*kara więzienia*⟩; rok, pół roku itp. wieży. **12.** Budować, wbudować (w mury), wznosić; burzyć wieżę. **13.** *daw.* Odsiadywać wieżę ⟨*więzienie*⟩; osądzić, skazać kogo na wieżę ⟨*na więzienie*⟩. **14.** *daw.* Sadzać, wsadzić, wtrącić, zamknąć do wieży ⟨*do więzienia*⟩. **15.** Wieńczyć wieżę: Iglica wieńczy wieżę Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie. **16.** Wdrapać się, wejść na wieżę. **17.** Zdobywać wieżę (obronną); bronić wieży. **18.** *przestarz.* Ułożyć co w wieżę ⟨*w piramidę*⟩: Wszędzie lśniły się [...] olbrzymie półmiski pełne barwnych owoców i pachnących cukrów, w wieżę ułożonych. *Chłęd. Odr. 146.* **19.** *książk.* **w.** bodzie niebo, powietrze; sterczy; strzela ponad dachy, w niebo; wyrasta, wystrzela, wzbija się, wznosi się (w niebo); **w-e** jeżą się, piętrzą się. **20.** *daw.* **w.** czeka kogo, grozi komu ⟨*więzienie*⟩.

więcej 1. w., aniżeli..., niż..., niżeli..., niźli..., kto a. co: Czymże jest więcej niż sztubakiem powtarzającym oklepane frazesy, które wykuł na pamięć? *Par. Niebo 213.* Drżenie głosu, czułość wzroku mówi więcej niźli słowa. *Damr. Niw. 111.* **2. w.** aniżeli... niż..., niżeli..., niźli jaki ⟨*w wyższym stopniu jaki*⟩: Jest więcej niż ładna. *Gomul. Ciury III, 138.* **3. w.** aniżeli..., niż..., niżeli..., niźli, kiedy: O przeszłości tedy wolę milczeć, a przyszłość więcej niż kiedy — niepewna. *Mick. Listy II, 18.* **4. w.** niż o... [nie: o więcej niż...]: Liczba „a" różni się od „b" więcej niż o „d" [nie: różni się o więcej niż „d"]. *SPP.* **5. w.** nad...; **w.** ponad... ⟨*ponad*⟩: Przestrzeń na karcie [mapie] wynosiła coś więcej nad trzy mile. *Pol Obrazy II, 179.* **6. w.** od... ⟨*bardziej od*⟩: Jako opiekun Polci, którą zresztą więcej od własnych dzieci kocham, chciałbym jej przysporzyć majątku. *Narzym. Ojczym 87.* **7.** (Nic) **w.** (o)prócz... Nie mogłem w jego twarzy wyczytać nic więcej prócz nudy. *Jastr. Alp. 76.* **8.** Dwa **w.** dwa jest cztery ⟨*dwa a dwa (dwa plus dwa) jest cztery*⟩. **9.** Co **w.**, co najwięcej, cokolwiek **w.**, coraz **w.**, coraz to **w.**: Niżej siedzieli pułkownicy i rycerze, którym bliska wojna co najwięcej śmiercią groziła. *Sienk. Pot. I, 277.* Tego Bogumiła z latami coraz to więcej lubię. *Dąbr. M. Noce II, 255.* **10.** Daleko **w.**, dużo **w.**: Ciotka Anna zarabiała dużo więcej niż jej młodsza siostra. *Kow. A. Rogat. 134.* **11.** Ileś (dwa, trzy, dziesięć, sto itp.) razy **w.**: W porównaniu z zeszłym rokiem szkoła ma dwa razy więcej uczniów. *Breza Uczta 157.* **12.** Ilekroć (dwakroć, trzykroć, stokroć itp.) **w.**: Dziś wiem, że będę żałował stokroć więcej, jeśli się w tej drodze zatrzymam. *Par. Niebo 83.* **13.** Im bardziej, wyżej itp..., tym **w.**: Im wyżej wchodziła, tym więcej było dymu. *Was. W. Pok. 18.* **14.** Im **w.**, tym gorzej, mniej, rozpaczliwiej, żwawiej itp.: Im więcej czytam, tym mniej rozumiem. *SPW.* Im więcej okazuje swej dobroci, tym rozpaczliwiej łka Janka. *Goj. Dziew. I, 204.* **15.** Im **w.**, tym **w.**; tym **w.**, im **w.**: Powiedziałabym, że im więcej na początku [małżeństwa] złudzeń, tym więcej później rozczaro-

wań. *Perz. Las 85.* **16.** Trochę ktoś, jakiś, a najwięcej...: W końcu krzywej uliczki osiadł Michał Rakieta, trochę wojak, szewc trochę, a najwięcej — poeta. *Gomul. Pieśni 135.* **17.** Jeden **w.**; jedna **w.**; jedno **w.**: Straciła czas i pieniądze, ale zyskała jedno więcej doświadczenie. *Urban. Księż. 245.* **18.** Mało **w.**, mało co **w.**: Na tak obszernej ziemi Rzeczpospolita mało więcej nad 6 milionów ludzi rachuje. *Staszic Uwagi 188.* **19.** Mniej **w.**; mniej albo (lub) **w.**: Zawsze żyłem wśród ludzi mniej więcej postępowych. *Brand. K. Troja 195.* Główny zrąb polszczyzny był już w XV w. mniej więcej ten sam, co i dzisiaj. *Brück. Kult. IV, 173.* Deklamują różne wiersze, mniej lub więcej okolicznościowe. *Putr. Rzecz. 276.* **20.** Ni mniej ni **w.**; ni mniej ni **w.**, tylko: Wie pani, czego oni chcą? Ni mniej ni więcej chcą obalić orzeczenie komisji. *Past. Trzeba 27.* **21.** Nikt **w.**; żaden **w.**: Zawczasu się oświadczam, iż nikogo więcej nie dopuszczę. *Kras. Podstoli 106.* **22.** Nic, nieco, trochę, wiele, znacznie **w.** (niż...): Tylko własnemu pragnieniu wiedzy była winna, że umiała trochę więcej, niż ją starano się nauczyć. *Urban. Księż. 24.* **23.** **w.** a (i) **w.** ⟨*coraz więcej*⟩: Byleby mu się wiodło, nigdy dosyć, chce się więcej a więcej, aż nareszcie gwiazdki z nieba. *Krasz. Kołk. 35.* **24.** Być **w.** czym a. kim: Ze wspólnej szczegółowej rozmowy o wszystkim, ze znękania pani Barbary wynika coś, co jest więcej miłością, niż sama miłość. *Dąbr. M. Noce II, 230.*

przysł. **25.** Im dalej w las, tym więcej drzew.

więdnąć 1. **w.** w panieńskim, staropanieńskim stanie ⟨*starzeć się nie wychodząc za mąż*⟩: Zamiast być żoną, matką [...] więdnie w staropanieńskim stanie. *Orzesz. Melanch. II, 204.* **2.** Uszy więdną ⟨*przykro jest słuchać*⟩: Jak zacznie wygadywać — uszy więdną. *Sienk. Połan. II, 96.*

większość 1. Miażdżąca, nieznaczna, ogromna, przeważająca, przeważna, przygniatająca, przytłaczająca, znaczna, znakomita **w.** ⟨*liczba osób, przedmiotów, głosów itp. przewyższająca pozostałą część ogółu*⟩. **2.** Absolutna, bezwzględna, zwykła **w.** (głosów) ⟨*przewyższająca choćby o jeden głos połowę ważnie oddanych głosów*⟩. **3.** Kwalifikowana (przepisana, ustawowa) **w.** (głosów) ⟨*wyrażająca się wyższym stosunkiem niż zwykła, np.* $^2/_3$, $^3/_5$, $^3/_4$ *itp.*⟩. **4.** **w.** parlamentarna, sejmowa ⟨*liczba członków parlamentu, posłów, stanowiąca więcej niż połowę ogólnej liczby wszystkich członków parlamentu, sejmu*⟩. **5.** W ogromnej, przeważającej itp. większości: Pracownicy w ogromnej większości wykwalifikowani. - Znaleźć się w przytłaczającej większości. **6.** W większości wypadków ⟨*zazwyczaj, zwykle*⟩: W większości wypadków miał rację. **7.** *mat.* Znak większości ⟨*znak wskazujący, że jedna strona nierówności jest większa od drugiej* (>)⟩. **8.** Mieć za sobą, uzyskać **w.** (głosów) ⟨*o projekcie, ustawie itp.*⟩. **9.** Przejść, postanowić, rozstrzygnąć co większością głosów: Wniosek przeszedł większością głosów. **10.** Powziąć uchwałę większością głosów. **11.** Przyjąć, uchwalić (projekt, ustawę, wniosek) większością głosów a. większością x głosów. **12.** Decyzja zapada większością głosów, decyduje **w.** głosów. **13.** Stanowić o czym, wybrać kogo większością głosów. **14.** **w.** popiera kogo, głosuje za kim lub przeciw komu.

większy 1. *hist.* **w-a** buława ⟨*oznaka władzy hetmana wielkiego, p. wielki*⟩. **2.** *hist.* **w-a** pieczęć ⟨*oznaka władzy kanclerza, p. wielki*⟩. **3.** Po większej części ⟨*przeważnie*⟩: Siedziały damy piękne lub tylko przystojne, po większej części już przekwitłe, w strojach wspaniałych. *Krzywosz. Jula 10.* **4.** *pot.* Jeden **w.**, dwa **w-e** itp. ⟨*kieliszek alkoholu*⟩: Pewnego dnia [...] zachorował [...] nie wypił rano tradycyjnych dwu większych i poprosił o szklankę herbaty. *Słonim. Końce 129.* **5.** *pot.* **w-a** połowa ⟨*większa część*⟩: Ja wezmę chętnie połowę, większą połowę twoich trosk, byleś mi wdzięcznym nagrodził uśmiechem. *Fredro A. Jow. 243.* **6.** Pod największym sekretem ⟨*mówić, powiedzieć co komu*⟩. **7.** Na większą skalę; w większym stopniu ⟨*w wyższym stopniu*⟩: Nie tylko umiał zastąpić nieobecnego, ale jeszcze na większą skalę rozwinął jego warsztat. *Bał. Dziady 146.* **8.** Coś większej wagi, dla większej wagi; przywiązywać większą wagę do czego: Skrypt dla większej wagi podpisał i pieczęcią hetmańską opatrzył sam Chodkiewicz. *Gomul. Miecz II, 132.* **9.** **w....** niż..., niżeli..., niżli..., aniżeli...: Gdyby też była królową, nie mógłby otaczać jej większą czcią i większymi atencjami, niż to czynił. *Sienk. Wołod. I, 139.* **10.** **w.** o metr [nie: na metr]. **11.** **w.** od kogo a. czego: Teraz nie był taki skurczony, był większy od Adama i wydawał mu się też starszy. *Grusz. An. Od Karpat 115.* W kieszeni marynarki spoczywała wąska koperta z pensją [...] trzykrotnie większą od przekazów, jakie przysyłał mi ojciec. *Brand. K. Troja 79.* **12.** Coś większego ⟨*coś poważnego, mającego duże znaczenie*⟩: Nie pytałem, co nauka przyniesie i czy potrafię stworzyć coś większego, szedłem za nieodpartym głosem wewnętrznego musu. *Hirsz. Hist. 29.* **13.** *daw.* Co większa ⟨*co więcej*⟩: [Trąba powietrzna] lasy wykorzenia, dachy zrywa i przenosi, co większa, mury obala. *Goł. Kwestia 57.* **14.** Coraz, daleko, jeszcze, nierównie, trochę, znacznie **w.**; jak największy. **15.** O ileś **w.**; o wiele **w.**: Zajmowaliśmy sąsiednie pokoje, jednakowo urządzone, z tą różnicą, że jego był o kilka metrów kwadrat. większy. **16.** Tym **w.**: Widocznie pan Hieronim zakazał bratankowi mówić o majątku, żeby niespodzianka była tym większa. *Perz. Uczn. 126.* **17.** Mniejszy i **w.**; mniejszy lub (albo) **w.**; mniejszy czy **w.**: Zjeżdżali powoli w niziny przerżnięte rzeką spławną i nawiedzane od czasu do czasu mniejszymi i większymi wylewami. *Urban. Księżn. 247.* **18.** Im **w.**, tym...; tym **w.**, im; im...: tym **w.**: Im łotr większy, tym głośniej zawsze gwałtu woła. *Hertz B. Bajki 211.*

więzić 1. **w.** głos w gardle ⟨*paraliżować, powodować, że nie można głosu wydobyć*⟩: [Trwoga] co to paraliżuje ruchy, a głos więzi w gardle. *Dygas. Gorz. II, 125.* **2.** **w.** kapitał ⟨*unieruchomić, umieścić gdzie bez możności wycofania*⟩: Chodziło o to, żeby wzbogacone mieszczaństwo nie więziło swych kapitałów w gospodarstwie rolnym, żeby je zużytkowało w dalszym ciągu w przedsiębiorstwach handlowych. *Balzer Zagadn. 46.* **3.** Więzić wzrok ⟨*przyciągać, przykuwać wzrok*⟩: Storczyk wieży Mariackiej [...] oświetlony nocnymi reflektorami więził wzrok stojącego wśród murów mężczyzny. *Otw. Spot. 37.* **4.** **w.** kogo przy sobie ⟨*nie pozwalać komu nigdzie bywać; krępować czyją swobodę ruchów*⟩: Sama nigdzie nie bywa i córkę przy sobie więzi. *SW.*

więzienie 1. Bezterminowe, ciężkie, długoletnie, dożywotnie; *daw.* wieczne; karne, ścisłe, zbiorowe **w.**; **w.** śledcze ⟨*kara pozbawienia wolności; budynek więzienny*⟩. **2. w.** celkowe ⟨*system więzienny, polegający na umieszczaniu więźniów w odosobnionych celkach; budynek więzienny mający takie celki*⟩. **3.** *hist.* Etapowe **w.** ⟨*w czasie drogi zesłańców na Syberię przejściowe więzienie w punktach przerw w marszu*⟩. **4.** *daw.* **w.** domowe ⟨*zakaz opuszczania mieszkania; areszt domowy*⟩. **5. w.** z a c o: Wpadła w wielkie kłopoty finansowe, które ją zaprowadziły do więzienia za długi. *Chłęd. Hist. 532.* **6. w.** w c z y m: **w.** w twierdzy. **7.** Kara więzienia. **8.** Dzielić z kim, mieć za sobą, napełnić, odsiadywać, odsiedzieć, wytrzymać **w. 9.** Skazać na więzienie, na x lat więzienia: Został skazany [...] na dwanaście lat więzienia. *Brand. M. SPP.* **10.** Dostać rok, dwa lata itp. więzienia. **11.** Otworzyć komu bramy, drzwi więzienia ⟨*wypuścić*⟩: Bojaźliwy śni tylko, jak drogą łaski otwierają mu drzwi tego samego więzienia, w którym jęczał. *Bog. Kapit. I, 73.* **12.** Uniknąć więzienia. **13.** Brać, wziąć do więzienia ⟨*więzić*⟩: Nowych dwudziestu [zakładników] wzięli do więzienia. *Grusz. An. Od Karpat 63.* **14.** Dostać się, odesłać kogo, odprowadzić, odstawić; *pot.* (w)pakować kogo; posadzić, posłać do więzienia: Jakże tu sądzić taką biedę, co ma lat dziesięć [...] Do więzienia ją posłać, czy jak?... *Sienk. Now. II, 105.* **15.** Powędrować, pójść do więzienia ⟨*zostać uwięzionym*⟩. **16.** Wrzucić, wtrącić, zabrać, zaprowadzić do więzienia ⟨*uwięzić*⟩. **17.** Obronić, uchronić; uciec, umknąć od więzienia, przed więzieniem. **18.** Uciec, ujść z więzienia. **19.** Powrócić z więzienia. **20.** Uwolnić, wyciągnąć z więzienia: Znów będzie mówił z adwokatem [...] który go przed dwoma laty wyciągnął z więzienia. *Jackiew. Jan 50.* **21.** Wyjść z więzienia ⟨*zostać zwolnionym z więzienia*⟩. **22.** Wykupić, wypuścić, zwolnić z więzienia. **23.** Karać, ukarać więzieniem. **24.** Być w więzieniu ⟨*być uwięzionym*⟩: Sufit pokoiku był niski [...] okienko małe. Toteż Piotrowi śniło się wciąż, że jest w więzieniu. *Żer. Uroda 160.* **25.** Męczyć kogo, odwiedzać, osadzić w więzieniu. **26.** Przebywać, siedzieć w więzieniu ⟨*być więźniem*⟩. **27.** Siedzieć jak(by) w więzieniu ⟨*nie móc wyjść, nie wychodzić*⟩: Sprzykrzyło mi się siedzieć dni kilka w pokoju jak w więzieniu; pierwsza wyszłam do lasu. *Fel. E. Syb. I, 166.* **28.** Trzymać kogo w więzieniu. **29.** Trzymać jak, jakby w więzieniu ⟨*nie pozwalając na swobodę ruchów, wychodzenia*⟩: Ratował się majątkiem swojej pupilki, którą trzymał w Sośnicy jakby w więzieniu i do wstąpienia do klasztoru zmuszał. *Łoz. Wł. Praw. II, 237.* **30.** Umieścić, zamknąć w więzieniu. **31.** Zamknąć jak(by) w więzieniu. **32.** Zatrzymać w więzieniu. **33.** Zginąć w więzieniu. **34.** Zgnić w więzieniu ⟨*siedzieć całe życie*⟩: Od dawna mówiono, że wyrośnie na złodzieja i zgnije w więzieniu. *Kow. W. Rodz. 86.* **35. w.** czeka (kogo), doświadczyło kogo, grozi komu, **w.** napełnia się.

więzienny **1.** Alfabet, szyfr **w.** ⟨*alfabet używany przez więźniów do porozumiewania się przez ściany; szyfr stosowany w takim porozumiewaniu się lub w korespondencji za pomocą grypsów*⟩. **2.** *przen.* Gorzki chleb **w.** ⟨*więzienie, życie więzienne*⟩: W czasach Polski przedwrześniowej dzielił gorzki chleb więzienny z komunistami polskimi w więzieniach sanacyjnych. *Wiedza i Życie 9, 1954, s. 581.* **3.** Gryps **w.** ⟨*kartka, list, za pomocą których więźniowie porozumiewają się ze sobą lub z osobami poza więzieniem, często pisane specjalnym szyfrem*⟩. **4.** *przen.* Mury **w-e** ⟨*więzienie*⟩. **5.** Numer **w.** ⟨*numer ewidencyjny więźnia*⟩. **6.** Wagon **w.** ⟨*przeznaczony do przewożenia więźniów*⟩. **7.** Znaleźć się za kratą więzienną ⟨*znaleźć się w więzieniu, zostać uwięzionym*⟩.

więznąć Głos więźnie w gardle; słowa, wyrazy, pytania więzną komu w gardle (*rzad.* w ustach) ⟨*ktoś nie może mówić pod wpływem wzburzenia, zdenerwowania itp.*⟩: Próbował gwizdać i przyśpiewywać, ale głos mu wiązł w gardle. *Reym. Ziemia II, 25.* Nie mogłem mówić dalej, wyrazy więzły mi w gardle. *Orzesz. Bieguny 281.*

więzy **1.** Istotne, krępujące, mocne **w.** ⟨*pęta*⟩; również *przen.* **w.** lodowe; (słodkie) **w.** małżeńskie, miłosne a. miłości; **w.** rodzinne, społeczne: Uwolnić statek z więzów lodowych. **2. w.** c z e g o: **w.** ciała, etykiety, miłości, niewoli; przesądów, przyjaźni, przymusu. **3.** Nałożyć **w.** na kogo, na co; narzucić komu **w. 4.** Oswobodzić się, otrząsnąć się z więzów (np. etykiety, zależności). **5.** Potargać, stargać; rozciąć, rozluźnić, zrzucić, zerwać **w.** (również *przen.*): Bratu rozciął więzy. Kazał nam wsiąść na dwa konie przygotowane w pobliżu i czym prędzej umykać. *Fiedl. A. Biz. 68.* Romantyzm, potargawszy więzy klasycyzmu, poszedł po natchnienie do wieków średnich. *Chmielow. Fant. 68.* **6.** Zacieśnić **w.** (np. przyjaźni). **7.** Uwolnić, wyplątać się, wyrwać się, wyswobodzić, wyzwolić kogo (się) z więzów: Udział kobiet w walkach rewolucyjnych wyzwalał je z więzów ciemnoty, zabobonów. *Kobiety 9.* **8.** Skrępować kogo więzami. **9.** Pozostawać w więzach (np. zwierzęcości); trzymać kogo w więzach. **10. w.** cisną, krępują kogo; ciążą, dolegają komu; łączą kogo z kim; opadają, pękają, pryskają.

więź **1.** Bliska, głęboka, mocna, nierozerwalna, stała, ścisła, trwała, żywa **w.** ⟨*łączność, związek, ogniwo*⟩. **2. w.** duchowa, ekonomiczna, gospodarcza, ideowa, polityczna, rodowa, rodzinna, społeczna, uczuciowa. **3. w.** kompozycyjna (utworu) ⟨*zwartość, spoistość wewnętrzna*⟩. **4. w.** między kim (a kim) czym (a czym): **w.** między członkami rodziny. **w.** między faktami rzeczywistości. **5. w.** z k i m, z c z y m: **w.** ze społeczeństwem; **w.** nauki z praktyką; stracić **w.** z masami ludowymi. **6.** Osłabiać, rozluźniać **w.**; stanowić **w.** z kim, z czym. **7.** Coś tworzy **w.** między kim (a kim), czym (a czym). **8.** Umacniać **w.** (kogo); z kim; utrzymywać z kim **w.** (np. uczuciową), wzmacniać, zacieśniać (swoją) **w.** z kim, z czym. **9.** Związać się z kim, z czym więzią czego. **10. w.** łączy kogo, co; powstaje, wytwarza się.

więźba **1. w.** dachowa a. dachu; **w.** kadłuba (statku) ⟨*wiązanie*⟩. **2.** *żegl.* **w.** rejowa ⟨*wiązanie żelazne, łączące reję z masztem lub stengą*⟩. **3.** *przen.* **w.** rodowa; **w.** wewnętrzna (utworu, opowiadania) ⟨*więź*⟩: Zatracają się na wsi przechowywane jeszcze do niedawna rudymenta więźby rodowej. *Pigoń Komb. 32.*

wigilia, wilia **1.** Skromna, suta, uroczysta **w.** ⟨*posiłek wigilijny*⟩. **2. w-e** żałobne (celebrować, odprawiać np. przy zwłokach) ⟨*rodzaj nabożeństwa*⟩.

3. w. czego ⟨*dzień poprzedzający inny dzień; przeddzień*⟩: w. Nowego Roku; w. Bożego Narodzenia; w. przyjazdu, wyjazdu, ślubu, uroczystości. 4. w. za umarłych; odmawiać, śpiewać wigilię nad kim; za umarłych ⟨*rodzaj modlitwy; również przen.*⟩: Jeżeli nad każdym trupem wojny będziesz tak pięknie wigilie śpiewał, to z ciebie będzie najtęższy oficer w armii. *Żer. Popioły II, 244.* 5. Jeść wigilię ⟨*wieczerzę wigilijną*⟩. 6. Obchodzić, wyprawiać wigilię (Bożego Narodzenia) ⟨*świętować, urządzać wieczerzę wigilijną*⟩: W domu rodziców obchodzono wigilię Bożego Narodzenia. *Żmich. Pog. 53.* 7. Zaprosić kogo na wigilię.

wigor 1. *przestarz.* w. cielesny, towarzyski ⟨*siła żywotna, krzepkość, energia*⟩. 2. *przen.* w. komiczny, satyryczny. 3. Pełen wigoru. 4. Dla wigoru (robić co): Wódka, którą łykali przed wymarszem dla wigoru, grała w żyłach. *Jackiew. Góra 21.* 5. Osłabić w. 6. Nabierać, nabrać wigoru: Zaczynał się znowu puszyć i nabierać wigoru. *Morc. Urodzaj 82.*

wikłać 1. w. co: w. krok ⟨*nie wybijać rytmu krokiem, iść nierównym krokiem*⟩. 2. w. sprawę ⟨*gmatwać*⟩. 3. w. kogo w co ⟨*wciągać w co niekorzystnego, wplątywać*⟩: w. kogo w sidła miłości.

wikłać się 1. w. się w czym ⟨*plątać się*⟩: w. się w sprzecznych tłumaczeniach. 2. W głowie się wikła ⟨*miesza; plączą się myśli*⟩: Wszystko wikła się w mojej głowie. *Bog. Rodin II (1897), 248.* 3. Sprawa się wikła ⟨*gmatwa, komplikuje*⟩.

wikt 1. *przestarz.* dziś *żart.* Doskonały, lichy, obfity, skromny, zdrowy w.; w. domowy, więzienny, żołnierski ⟨*całodzienne wyżywienie, pożywienie, żywność*⟩. 2. *żart.* w. i opierunek ⟨*całkowite utrzymanie*⟩: Ożenił się dla wiktu i opierunku. *SW.* 3. Na własnym wikcie (być, umieścić gdzie kogo): Lepiej go umieścić na stancji na własnym wikcie. *Bogusz. Kura 52.* 4. Dbać o w.; dostać za co w. i mieszkanie; mieć u kogo w.; pracować za sam w.; wziąć kogo, na swój w., zapewnić komu w. 5. *iron.* Pójść do Abrahama na lepszy w. (i) na (jakie takie) piwo ⟨*umrzeć*⟩: Mieszkał podle, w dziurawych krypciach łaził; przywiązała się jakaś brzuszna historia i poszedł ze swą etyką do Abrahama na lepszy wikt i na jakie takie piwo. *Żer. Prom. 58.*

wilczy 1. w. apetyt, głód ⟨*wielki, ogromny*⟩. 2. *daw.* w. bilet ⟨*dokument zabraniający osobie wydalonej z jakiejś uczelni wstępu na jakąkolwiek uczelnię w tym kraju*⟩. 3. w. chód ⟨*cichy, podkradający się*⟩. 4. w. dół ⟨*samołówka na wilki w postaci zamaskowanego dołu*⟩. 5. *bot.* (Pokrzyk) w-a jagoda, wiśnia ⟨*Atrapa belladonna, roślina z rodziny psiankowatych o małych amarantowowiśniowych silnie trujących jagodach; owoc tej rośliny*⟩. 6. *bot.* (Wawrzynek) w-e łyko ⟨*Daphne mezereum, krzew z rodziny wawrzynkowatych mający zastosowanie w lecznictwie, o różowych kwiatach i czerwonych owocach*⟩. 7. w-a pokora ⟨*udana*⟩. 8. w-e prawo ⟨*prawo silniejszego, prawo pięści*⟩. 9. *med.* w-a paszcza ⟨*wada rozwojowa polegająca na całkowitym rozszczepieniu podniebienia i górnej wargi*⟩. 10. Po wilczemu ⟨*jak wilk, w sposób właściwy wilkowi*⟩: Od strony Kiejdan przekradał się po wilczemu Sakowicz. *Sienk. Pot. VI, 187.* *przysł.* 11. Popie oczy, wilcze gardło, co zobaczy, to by żarło ⟨*o łakomczuchu*⟩.

wilgoć 1. Chłodna, ciepła, piwniczna, przejmująca, zatęchła, zimna, zgniła w.; w. atmosferyczna, podeszczowa ⟨*nasycenie wodą gleby, powietrza; woda nasycająca gleby, powietrze itp.*⟩. 2. w. w czym: w. w powietrzu; w. w mieszkaniu. 3. *przen.* w. w oczach ⟨*łzy*⟩: Był do głębi wzruszony i czuł wilgoć w swoich oczach. *Kaczk. Olbracht. III, 30.* 4. Plamy, zacieki wilgoci, z wilgoci. 5. Czarny, sczerniały od wilgoci; poczernieć od wilgoci, z wilgoci ⟨*o murze, ścianie*⟩. 6. Trzymać w. ⟨*o glebie*⟩. 7. Czuć, nasiąkać, ociekać, przesiąknąć, przesycić wilgocią. 8. Powiało wilgocią. 9. Zajść wilgocią ⟨*o szkłach, szybach: pokryć się drobniutkimi kropelkami*⟩. 10. Ziać wilgocią ⟨*o piwnicach, lochach, korytarzach itp.*⟩. 11. Chronić przed wilgocią. 12. w. ciągnie od czego (np. od piwnic, od ziemi); kapie, ścieka ze ścian; osiada na czym; unosi się w powietrzu.

wilgotny 1. w-e czoło; w-a twarz; w-a dłoń, ręka ⟨*nie wysuszone(-a); lekko spocone(-a)*⟩. 2. w. dzień, rok; w-a jesień, wiosna, zima; w-e lato ⟨*deszczowy(-a, -e)*⟩. 3. w. klimat ⟨*charakteryzujący się obfitymi opadami*⟩. 4. w-e mieszkanie, w. pokój ⟨*mające(-y) wilgoć*⟩. 5. w-e oczy, źrenice; w-e spojrzenie ⟨*łzawe*⟩. 6. w. wiatr ⟨*niosący wilgoć*⟩. 7. w-e prasowanie; prasowanie na wilgotno ⟨*prasowanie rzeczy nie wysuszonych zupełnie albo zwilżonych*⟩. 8. w. czym: Michał i Zosia mieli oczy wilgotne żalem. *Rzew. H. Listop. I, 292.* 9. w. od czego: Legiwał na małej łączce za młynem, wilgotnej od sąsiedztwa rzeczułki. *Gomul. Kajet 42.* w. od potu, od rosy. 10. w. od łez; jak(by) od łez ⟨*załzawiony; jakby załzawiony*⟩: Czuł na sobie jej oczy, które były już stare i zawsze wilgotne jakby od łez. *Brand. K. Sams. 40.*

wilia p. **wigilia**

wilk 1. Drapieżny, krwiożerczy, zajadły, zgłodniały, żarłoczny w.; w. leśny, pustynny, stepowy ⟨*Canis lupus, ssak drapieżny z rodziny psów*⟩. 2. w. basior a. basiur ⟨*wilk samiec*⟩: Sądząc, że mu w noc ciemną ujdzie to bezkarnie, wilk-basiur postanowił odwiedzić owczarnię. *Hertz B. Bajki 220.* 3. Głodny, żarłoczny jak w. ⟨*bardzo*⟩: Głodni, jak wilki, trzęsąc się, jak w zimnicy, zabierają się do ubierania. *Dzierzk. Obrazy 90.* 4. Chmara, gromada, stado wilków; wycie wilków. 5. w. chowany ⟨*natura dzika, pozornie oswojona*⟩. 6. w. morski ⟨*doświadczony marynarz*⟩: Wiosłował z wrodzonym zapałem i odbijał od lądu szybko nad wyraz, szybciej, niż mógłby to uczynić najbardziej zawołany wilk morski. *Żer. Dzieje II, 28.* 7. w. w skórze baraniej, jagnięcej a. w skórze barana, jagnięcia; w. w owczej skórze (*Mat. VII, 15*) ⟨*ktoś udający łagodnego, pokornego, obłudnik*⟩: Brat mój podlił się wciąż więcej. Naraz zjawia się u nas — ściska matce nogi [...] w rodzinne progi powrócił wilk niesyty, choć w skórze jagnięcej. *Grudz. Poezje 135.* 8. Podchodzić w-i; chodzić, polować na w-i. 9. Jeść jak w. ⟨*żarłocznie, dużo*⟩: Przysiadł się do syna, popijał i ukontentowany do głębi, dumny, słuchał i jadł jak wilk. *Reym. Ferm. II, 189.* 10. Krążyć jak w. koło owczarni ⟨*uporczywie, groźnie, w złych zamiarach*⟩. 11. Skowyczeć jak w.; jak ranny w. ⟨*przeraźliwie, ża-*

łośnie⟩: Bohun uchwycił się tymczasem za głowę i skowyczał jak ranny wilk. *Sienk. Ogn. II, 7.* **12.** Sprężyć się jak **w.** do skoku. **13.** Targać się jak **w.** na łańcuchu. **14.** Wpaść jak **w.** w jamę ⟨*o sytuacji bez wyjścia*⟩. **15.** Być na co wilkiem, *daw.* być na co **w.** ⟨*lubić co pasjami, przepadać za czym*⟩. **16.** Patrzeć, popatrzeć, spoglądać itp. wilkiem; jak **w.**; wilkiem komu z oczu patrzy ⟨*o kimś nieszczerym, nieżyczliwym*⟩: Wilkiem na mnie spojrzał i jeszcze kulą się odgrażał. *Przem. Jakobin 99.* **17.** Gadać, mówić, słuchać itp. jak(by) o żelaznym wilku ⟨*jak o czymś nieprawdopodobnym, nie do uwierzenia*⟩: W dziesięć lat po śmierci człowieka gadają o nim jak o żelaznym wilku; wnuki nie wiedzą o dziadku więcej niż o królu Gwoździku i bracie jego Ćwieczku. *Krasz. Z dzien. 2.* Młodzieży gadaj o tym, to słucha jakby o żelaznym wilku. *Rzew. H. Pam. 235.* Ilekroć mowa u nas o masonerii w Polsce, tylekroć widzimy ruszanie ramionami, jak gdyby się mówiło o żelaznym wilku. *Dęb. L. Z hist. 200.* **18.** Oczy błyszczą jak wilkowi, jak u wilka; twarz się kurczy jak u (złego) wilka ⟨*groźnie*⟩. **19.** Iść jak wilkowi w gardziel ⟨*narażać się na niebezpieczeństwo*⟩. **20.** (W)puścić wilka do owczarni; posłać wilka po owce ⟨*przyjąć, posłać kogo, kto zachowa się nieprzyjaźnie, zrobi krzywdę, zaszkodzi; powierzyć opiekę nad czym wrogowi*⟩. **21.** (A) bodaj cię **w-i**, *daw.* wilcy; (a) bodaj cię **w-i** (wilcy) zjadły (zjedli) ⟨*przekleństwo*⟩: Wołała — a bodaj cię wilcy! a bodaj cię złapano na męki piekielne! *Iwasz. J. Mił. 236.*

przysł. **22.** Człowiek człowiekowi wilkiem. **23.** Czekaj tatka latka, aż kobyłkę wilcy zjedzą. **24.** I liczone wilk bierze. **25.** I wilk syty i koza cała. **26.** Miłuje go jak wilk barana; miłują się, jak wilk z baranem. **27.** Mów, wilku, pacierz, a on woli kozią macierz. **28.** Natura ciągnie wilka do lasu. **29.** Nie taki wilk straszny jak go malują. **30.** Nie wywołuj wilka z lasu ⟨*nie prowokuj niebezpieczeństwa*⟩. **31.** Nosił wilka (razy kilka), ponieśli i wilka. **32.** O wilku mowa, a wilk pode drzwiami. O wilku mowa, a wilk tuż. **33.** O wilku mowa, a wilk już wyje **34.** Przez posły wilk nie tyje. **35.** Trudno wilkiem orać. **36.** Trudno z wilka uczynić barana. **37.** Uchodząc przed wilkiem, trafił na niedźwiedzia ⟨*starając się uniknąć (mniejszego) niebezpieczeństwa znalazł się w większym*⟩. **38.** Wilk chowany, a przyjaciel zjednany niewiele warci. **39.** Wilk z wilkami żyje (wyje) ⟨*kto z kim przestaje, takim się staje*⟩.

wina 1. Bezecna, bezkarna, ciężka, dawna, drobna, istotna, lekka, mimowolna, nieumyślna, niewątpliwa, umyślna, wielka, wyłączna **w.** ⟨*przewinienie, zły czyn; moralna odpowiedzialność za zły czyn; przyczyna czego złego*⟩. **2. w.** czego: Czy to wina interesów, czy polityki, czy moja, nie wiem, ale wiem, że zaszedłem nie tam, gdzie chciałem. *Dąbr. M. Noce II, 192.* **3. w.** po czyjej stronie: Co do poruszonej kwestii niesłowności wydawców [...] jest w tym wiele słuszności, ale wina główna po stronie publiki. *Prz. Tyg. Życia 8, 1875.* **4. w.** w o b e c k o g o, c z e g o: Winy wobec matki pozostały nie okupione i trudno o nich zapomnieć. *Was. W. Pok. 104.* Nie poczuwam się do żadnej winy wobec państwa. *Ritt. Noc. 161.* **5. w.** w z g l ę d e m k o g o, c z e g o: Głównym więc staraniem Zbigniewa było zmazać winę względem Kurci. *Smolka Szkice I, 81.* **6. w.** z czyjej strony: Czułem to dobrze, żem się obojgu naraził bez żadnej winy z mojej strony. *Skarb. Pam. 85.* **7. w.** z a c o: Martin du Gard [...] winę za wybuch wojny światowej rozkłada na wszystkie wielkie mocarstwa. *Rocz. Lit. 1938, 140.* **8.** Żal za winę, za **w-y**. **9.** Z winy czyjej, wskutek czyjej winy ⟨*za sprawą czyją, z przyczyny czyjej, przez kogo*⟩: To nie z mojej winy. *SW.* Z nikim nie żyjemy bliżej, ale musisz przyznać, że to przeważnie z twojej winy. *Perz. Uczn. 108.* Jest i wśród nas dużo zdolności niepoślednich, które czy to wskutek win własnych, czy też nieszczęśliwego zbiegu okoliczności nie mogły talentu swego w pełni rozwinąć. *Chmielow. Poeci 344.* **10.** Brać; wziąć na siebie (całą) winę. **11.** Darować komu, gładzić, karać, karcić winę; mieć winę na sumieniu; odkupić, odpokutować, odpuścić, okupić, ponosić, popełnić, przebaczyć, przekreślić, przyjąć na siebie, przypisywać komu, czemu, przypłacić czym, rozpatrzyć winę; roztrząsać **w-y**: Przeklinał Paryż i twierdził, że to miasto ponosi winę za wszystkie jego nieszczęścia. *Brand. K. Troja 233.* Pamiętajcie, chłopcy, że skrucha przekreśla nawet największe winy. *Kłos. Wiosna 23.* Jazda nadworna [...] schwytanego przywiozła do Warszawy, gdzie gardłem winę przypłacił. *Moracz. Dzieje VII, 120.* **12.** Pomniejszyć, umniejszyć; zmniejszyć, powiększyć, zwiększyć winę. **13.** Składać, spychać, zrzucać, zwalać na kogo a. na co winę: Rozgrabiono mnóstwo mieszkań pod pretekstem rewizji, zwalając później winę na komunardów. *Wojtk. Gen. 212.* **14.** Stwierdzić, udowodnić, ukryć, upatrywać w kim, w czym, ustalić, uświadomić komu (sobie), uznać (swoją własną), wyrzucać komu (sobie), wyznać, zapomnieć, zarzucić komu, zmazać, zmyć, zrzucić z siebie winę: Zapomniał winy, przebaczał, poprawiał i padł ofiarą niewczesnej dobroci. *Czyń. Jakob. 238.* Oto my pragniem zmyć winy, oto pragniem wyznać grzechy. *Wysp. Legion 190.* **15.** Zamykać oczy na **w-y**. **16.** Wierzyć w (czyją) winę. **17.** Karać za winę, odpowiadać, (od)pokutować za winę; poczytywać co komu za winę. **18.** Dopuścić się winy, dowieść komu a. czyjej, zaprzeć się winy. **19.** Być bez winy; cierpieć bez winy: Skądże możemy mieć prawo sądzić drugich? czy jesteśmy bez win? *Reym. Now. I, 9.* **20.** Poczuwać się, przyznawać się, przywieść kogo do winy: Źle postąpisz, jeśli [...] zacną pannę, którą do winy przywiodłeś, we wstydzie zostawisz. *Sienk. Wołod. I, 106.* **21.** Kajać się, pokajać się z win; oczyścić się, rozgrzeszyć z winy: Trzeba mi koniecznie, abyś położywszy rękę twoją na mojej schylonej głowie, rozgrzeszyła mnie z moich win. *Słow. Listy I, 381.* **22.** Obarczyć, obciążyć winą. **23.** Przekonać się o winie. **24. w.** ciąży (na kim). **25. w.** jest, leży w czym; nie ma w czym winy: Zawstydziła się swego sieroctwa i osamotnienia, jakby w tym była własna jej wina. *Zap. G. Kaśka 96.* **26. w.** jest po czyjej stronie: Wina jest, zdaje się, po naszej stronie [...] myśleliśmy, że zawieramy przymierze z kimś, kto jest mały i słaby, a człowiek okazał się silniejszy od nas. *Was. W. Pierw. 167.* **27. w.** patrzy komu z oczu; **w.** patrzy z czyich oczu ⟨*znać po nim, że jest winien*⟩: Wita nas niewyraźnym uśmiechem. Wina jego patrzy mu z oczu. *Fiedl. A. Rio 132.* **28. w.** polega (na czym). **29. w.** (s)pada na kogo; spada na czyją głowę: A że na Walka właśnie wina padła, w pysk mu dał i wygnał ze służby. *Żer. Opow. 55.*

winien **1.** **w.** c z e g o; c z e m u ⟨*który zawinił, odpowiedzialny za co; będący sprawcą czego złego*⟩: **w.** klęski, nieszczęścia, zbrodni. Mamo moja ... Wszystko dobre mam od ciebie — wszystkiemu złemu sam jestem winien. *Słow. Listy I, 45.* **2.** Bogu ducha **w.** ⟨*niewinny, spokojny, nikomu nie wadzący*⟩: Jest to, jak mi się zdaje, człowieczysko Bogu ducha winien, schorowany, myślący tylko wyłącznie o lekarstwach i doktorach. *Jun. Now. 166.* **3.** *księg.* Strona **w.** ⟨*w książce buchalteryjnej: stan czynny*⟩: *przen.* Świat jest to księga główna, w której każdy ma swój rachunek. Urodziłeś się, czyli dostałeś życie i rodziców, a więc — zapisać mu to na stronie „winien". *Prus Now. III, 172.*

wino ⊙ ⟨*napój alkoholowy, otrzymywany z winogron lub z innych owoców*⟩ **1.** Białe, cierpkie, ciężkie, czerwone, gorzkie, grzane, klarowne, lekkie, młode, mocne, mrożone, perliste, przednie, rubinowe, skwaśniałe, słodkie, stare, szlachetne, tęgie, wyborne, wyborowe, *daw.* wysokie; wystałe, wzmacniające, zacne, złociste, złote **w.**: Nie wiem, czy uwierzycie [...] ale białe wino mi szkodzi. *Melc. Statek 64.* Będzie spijał wysokie wina na rachunek tego kodycylu. *Sienk. Połan. II, 51.* Złocistym winem czarę napełnioną do ust podnoszę. *Kaspr. Chwile 92.* **2.** **w.** burgundzkie, deserowe, francuskie, greckie, gronowe, hiszpańskie, lesbijskie, mozelskie, musujące, owocowe, portugalskie, reńskie, stołowe, węgierskie, wytrawne, ziołowe; **w.** domowej roboty. **3.** **w.** mszalne ⟨*wino gronowe używane do celów liturgicznych*⟩. **4.** **w.** szampańskie ⟨*szampan*⟩. **5.** **w.** z c z e g o: **w.** z agrestu, z jabłek, z porzeczek itp. **6.** Mocny, tęgi jak **w.**: Jak to powietrze pachnie cudownie. Czyste jak brylant, a mocne jak wino. *Grusz. An. Od Karpat 117.* W powietrzu stał zapach tęgi jak wino, zapach mięty i macierzanki. *Żer. Uroda 367.* **7.** *mitol.* Bóg wina ⟨*grecki: Dionizos, rzymski: Bachus*⟩. **8.** Bukiet wina ⟨*zapach, aromat*⟩. **9.** Handel, handelek win: W pewnym znajomym sobie handelku win i korzeni miał nadzieję spotkać pana Pasternakowskiego. *Prus Drobiaz. 225.* **10.** Przyjęcie z winem. **11.** Ciągnąć **w.** ⟨*pić*⟩. **12.** Kosztować, próbować **w.**; wina: Kosztując wina mlaskał językiem po całym podniebieniu. *Dygas. Kielc. 32.* **13.** Nalewać, pić, podawać, popijać, przechowywać, robić, rozlewać, roznosić, ściągać, tłoczyć, wychylać, wyciskać, (wy)sączyć, (wy)toczyć, zamrozić, zapijać **w.**: Rozlał z powagą wino do kieliszków. *Brand. M. Pocz. 332.* Sześciu piwnicznych nieustannie toczyli wino w dzbany. *Rzew. H. Listop. I, 77.* Dotknął swoją szklanką szklanki księcia i zaraz obydwaj wychylili wino do połowy. *Bog. Rodin. I (1896), 321.* Wysączywszy wino z dzbana, pojechali. *Gard. Trzech 16.* **13a.** *pot.* Trąbić **w.** ⟨*pić dużo, chciwie*⟩. **14.** *pot.* Wysuszyć antałek, beczkę itp. wina: Kasztelan hojnie podejmował gości i niejeden antałek wina wysuszono. *Rol. Nowe 46.* **15.** Spijać **w-a.** **16.** Iść, prowadzić, przychodzić, wstąpić, zaprosić na **w.**: Prowadził wszystkich na wino do „gabinetu". Tam stawał się już niemożliwy. *Gomul. Ciury III, 40.* **17.** Dolewać, skosztować, łyknąć, nadpić, napić się, utoczyć wina: Przyjaciele skosztowali jakiegoś wina, które okazało się wybornym maślaczem. *Weys. Józ. Puszcza 32.* **18.** Częstować kogo (się), gasić pragnienie, handlować; napełnić kieliszki, oszałamiać się, pachnieć, poić, przepijać, raczyć kogo (się), rozpijać kogo (się), traktować kogo (się), upić kogo (się), upoić kogo, uraczyć kogo (się), zakrapiać, zapijać winem: Przy sąsiednim stoliku raczyli się tanim winem i podejrzanymi konceptami. *Żer. Dzieje II, 24.* Wysłali wóz sianem, okryli kocami, ułożyli na nim chorego i po uraczeniu go winem odwieźli. *Sewer Nafta II, 21.* Każdy kęs mięsa zakrapiali wybornym czerwonym winem. *Par. Przyg. 5.* **19.** Znać się na winie. **20.** Gawędzić, rozmawiać przy winie. **21.** Utopić frasunki, kłopoty, zmartwienie w winie: Dzień nam się zachmurzył, zimno przykre, posiądźmy rzędem przy kominie, utopmy frasunki w winie. *Tremb. Bajki 3.* **22.** Zasmakować w winie. **23.** **w.** burzy się, fermentuje; musuje, pieni się, szumi, tryska, wietrzeje: Marmur i złoto niech rzucają blaski, wino niech szumi w kryształowej czarze. *Gomul. Poezje 16.* **24.** **w.** działa; idzie, uderza do głowy; mroczy, oszałamia, rozmarza, rozochoca, rozpala, rozwesela, szumi w głowie; wyparowuje z głowy, *żart.* z łysiny: Wino poczęło działać: widzę jeszcze Scheerbartha, rozciągniętego na dywanie, jak wali pięścią w podłogę. *Przybysz. Współ. I, 116.* W godzinę później, gdy wino wyparowało mu z łysiny [...] poznał poniewczasie na jaki hazard, wystawiał szyję własną i towarzyszów. *Sienk. Pot. II, 1.* **25.** Ktoś (a. coś) idzie, uderza do głowy jak **w.**: Idzie do głowy ta dziewka jak wino! [...] ale się nim nie upiję, bo cudze. *Sienk. Ogn. IV, 11.* Ten wiew wolności uderza do głowy jak wino, jak mocne białe wino pite bez umiaru z nieugaszonego pragnienia. *Szmag. Dymy 111.* **26.** **w.** leje się, płynie potokiem, strugą, strumieniem; leje się z beczek ⟨*dużo go podają, piją*⟩: Co wieczora huczne się wyprawiały biesiady, wino się lało strugami, hulano, grano. *Kaczk. Anunc. II, 214.* Przy nas w zabawie rozpogodzisz lice, razem zasiądziem do wspólnego stołu, wino strugami płynie w mej komorze. *Staff L. God. 37.* **27.** **w.** mówi, paple przez kogo ⟨*ktoś mówi po pijanemu*⟩: Słabą masz głowę i wino przez ciebie paple. *Wol. Bakał. 153.*

przysł. **28.** Ile wina w brzuchu, tyle mocy w duchu. **29.** Ile wina w głowie, tyle prawdy w słowie.

⊙ **w.** ⟨*roślina z rodziny winorośli*⟩ **30.** Dzikie **w.** ⟨*winobluszcz*⟩: Sztamowe róże w przednich gatunkach wyrosły jak spod ziemi; dzikie wino ganek oplotło. *Nałęcz Szmat 127.* **31.** Szlachetne, *pot.* prawdziwe **w.** ⟨*roślina rodząca winogrona*⟩. **32.** Obrośnięty, ocieniony, opleciony, porosły, zarosły winem; spowity w **w.**: Skręcił w najgęstszą część parku, znalazł jakąś altankę zarosłą winem i kontent rzucił się na ławę. *Prus Far. II, 206.* **33.** **w.** obrasta, ocienia, oplata, porasta, zarasta (co); pnie się, wije się, zwiesza się (nad oknami): Dzikie wino obrasta okien moich story. *Słonim. Poezje 10.* Wino zasłaniało całą ścianę i zwieszało się zieloną frędzlą nad oknami. *Reym. Ziemia II, 39.* **34.** Przyciąć, rozpiąć, (po)sadzić, zasadzić **w.**: Szli pod wzgórze winnicami, pod zielonymi dachami wina rozpiętego, przez które księżyc kładł cudowne, srebrne arabeski na ziemię. *Reym. Now. II, 53.*

winszować **1.** **w.** k o m u c z e g o: a) ⟨*życzyć czego, składać życzenia: zdrowia; pomyślności*⟩: **w.** komu szczęścia; b) ⟨*składać gratulacje z okazji sukcesu, pomyślnego wydarzenia*⟩: **w.** komu odznacze-

nia, talentu, zamążpójścia. Sąsiedzi corocznie winszowali mu przybycia na świat nowego potomka. *Dygas. Piszcz. I, 73.* **2.** **w.** komu imienin ⟨*składać życzenia z okazji imienin*⟩. **3.** **w.** sobie w duszy czego a. że...: Winszował sobie w duszy, że pomimo skłonności, jaką uczuwał do niej, nie dał jej nigdy wyraźnie poznać swoich intencji. *Bał. Dziady 185.* **4.** *iron.* Winszuję!: I pan pali to szkaradzieństwo? Winszuję! Pan sobie potarga nerwy na strzępki. *Wędr. 7, 1901, s. 139.*

wionąć p. **wiać**

wiosenny 1. **w.** dzień ⟨*charakterystyczny dla wiosny: słoneczny, dość ciepły*⟩. **2.** Kostium, płaszcz **w.**; **w-e** ubranie ⟨*noszony(-e) na wiosnę, lekki(-e)*⟩. **3.** *książk.* **w-a** młodość ⟨*pierwsza młodość*⟩: Człowiek już nie wiosennej młodości, ale jeszcze wcale nie stary. *Kaczk. SW.* **4.** Pora **w-a** ⟨*wiosna*⟩. **5.** *astr.* **w-e** porównanie dnia z nocą ⟨*przejście Słońca przez punkt równonocny wiosenny (równonocy wiosennej)*⟩. **6.** *astr.* Punkt równonocy wiosennej ⟨*punkt, w którym Słońce znajduje się na równiku, przechodząc z półkuli południowej nieba na półkulę północną*⟩. **7.** Sesja **w-a** sejmu ⟨*sesja zwyczajna, odbywająca się w porze wiosennej*⟩. **8.** Orka **w-a**; siew **w.**; prace, roboty **w-e** (w polu) ⟨*wykonywana(-y, -e) na wiosnę*⟩. **9.** **w-a** zieleń ⟨*świeża, właściwa porze wiosennej*⟩. **10.** Zupa wiosenna ⟨*gotowana na młodej włoszczyźnie*⟩. **11.** Po wiosennemu ⟨*tak jak na wiosnę; jak zwykle w porze wiosennej*⟩: Rzeka wezbrana po wiosennemu. - Ubrać się po wiosennemu. **12.** Robić wiosenną toaletę ⟨*o mieście: wykonywać roboty porządkowe: porządkować ulice, zieleńce, podwórka itp.*⟩: Warszawa poczyna robić zwykłą wiosenną toaletę. *Sienk. Chwila 1, 126.*

wiosło 1. Ciężkie, długie, krótkie **w-a** ⟨*przybory (kije, drągi) zakończone łopatowato, służące do popychania pojazdów wodnych*⟩. **2.** Plusk wioseł; (rytmiczne) uderzenie wioseł. **3.** Chwycić za wiosło; brać się do wioseł ⟨*zacząć wiosłować*⟩: Chwyciła również za wiosło i statek prędzej, śmielej sunąć się zaczął ku upragnionej stronie. *Krak. Wspom. 157.* **4.** Przykuć (niewolnika, galernika) do wioseł. **5.** Odepchnąć łódź wiosłem od czego (np. od brzegu). **6.** Pchać, pędzić (łódź) wiosłami ⟨*posuwać, popychać, poruszać za pomocą wioseł*⟩: Skoczył i łódź pchnięta wiosłami zaczęła się oddalać. *Meis. Wraki 326.* Na czajce, pędzonej wiosłami, wolno się tylko bardzo poruszać można. *Pol Obrazy II, 95.* **7.** Poruszać wiosłem: Od czasu do czasu tylko poruszała wiosłem i płynęła powoli. *Jun. Mazur. 201.* **8.** Pracować, robić, uderzać wiosłami ⟨*wiosłować*⟩: Robię wiosłami, a czółno się nie porusza... ugrzęzło w piasku. *Święt. A. Duchy 168.*

wiosna 1. Bliska, bujna, ciepła, deszczowa, dżdżysta, długa, gwałtowna, krótka, krótkotrwała, malownicza, miła, piękna, pogodna, późna, prawdziwa, prześliczna, przeżyta, rozkwitła, spóźniona, szczęśliwa, śliczna, upajająca, upalna, urocza, uśmiechnięta, wczesna, wesoła, wieczna, wilgotna, wonna, zupełna **w.** ⟨*pora roku*⟩. **2.** *przen.* Druga **w.** ⟨*druga młodość*⟩: Zaczynam wkraczać w to, co ludzie nazywają... drugą wiosną!... *Zap. G. Mił. 237.* **3.** *książk.* Młoda, młodociana, pierwsza **w.** ⟨*wczesna wiosna; początek wiosny*⟩: Był to kwiecień, młoda wiosna rwała się do życia. *Dygas. Robins. 102.* Cicha radość pierwszej wiosny przenikała świat [...] święty dreszcz budzącego się znów życia. *Reym. Now. V, 183.* **4.** Piękny jak **w.**: Piękną była [...] wśród całego uroczego otoczenia wydała mi się równie piękną jak ta wiosna, co mnie otaczała. *Dzierzk. Pow. II, 12.* **5.** *hist.* **w.** ludów ⟨*ruchy rewolucyjne w 1848 r.*⟩. **6.** **w.** młodości ⟨*wczesna młodość*⟩. **7.** **w.** życia ⟨*młodość*⟩. **8.** Którąś **w.** (życia); w którejś wiośnie (życia) ⟨*rok życia, w któryms roku życia (zwykle o młodym wieku)*⟩: Maria zaledwie w szesnastej wiośnie pod okiem ojca jak róża rośnie. *Rom. Chorąży 6.* Trawiony puchliną wodną zgasł przedwcześnie — w dwudziestej siódmej wiośnie życia. *Chrzan. I. Lit. 52.* **9.** **w.** w duszy ⟨*radosny nastrój, uczucie radości*⟩: Wspominała wycieczkę [...] Jakże było wesoło, jaka wiosna była w duszach! *Żer. Przedw. 25.* **10.** *poet. książk.* Goniec, hejnał, oddech, powiew, sztandar, tchnienie, zwiastun wiosny: Czekałem na wiosny gońce, na ptaki, kwiaty i słońce, i błękit gwiazdami złoty... *Miron Poezje 83.* Wtem pierwszy słychać jęk żurawia, hejnał wiosny — do życia on przyrodę sprawia. *Starzeń. Gaw. 11.* Już bocian przyleciał do rodzinnej sosny i rozpiął skrzydła białe, wczesny sztandar wiosny. *Mick. Tad. 304.* **11.** Uosobienie, wcielenie wiosny ⟨*o młodej dziewczynie*⟩: Dziewczyna, istne uosobienie wczesnej wiosny. *Choj. Alkh. I, 322.* **12.** Co wiosna, co wiosny, co wiosnę ⟨*w czasie każdej wiosny, co rok*⟩: Nad jego domem co wiosny bocian nowe gniazdo wije. *Słow. Poem. I, 90.* **13.** *książk.* Ku wiośnie; pod wiosnę ⟨*w okresie poprzedzającym wiosnę*⟩: Czasem było jadła skąpo, ale czasem, zwłaszcza ku wiośnie, gdy owce zdychać zaczęły, Brzost dorzynał je i wyprawiał [...] sute biesiady. *Święt. A. Obraz. I, 100—101.* Pod wiosnę, gdy powietrze zaczyna się cokolwiek ocieplać [...] zasypują go [zapas mięsa] śniegiem. *Fel. E. Syb. I, 262.* **14.** Na wiosnę, z nastaniem wiosny; wiosną, z wiosną, *przestarz.* z wiosny (co robić) ⟨*na początku wiosny; w okresie wiosny*⟩: Zima w Kaleniu upłynęła spokojnie, ale na wiosnę Niemcy przystąpili do wyrębu lasu. *Brand. K. Antyg. 336.* Jak miło po raz pierwszy wiosną wyjść bez palta. *Słonim. Poezje 166.* Pierwsza z wiosny kluje się trawka. *Pol Obrazy II, 141.* **15.** *książk.* O wiośnie ⟨*w czasie wiosny*⟩: Deszcz o wiośnie kogo zmoczy, ten urośnie. *Staff L. Poezje II, 314.* **16.** Jednej, pewnej, tej, tamtej wiosny ⟨*w czasie tej, pewnej itp. wiosny*⟩: Takiego umordowania jak tej wiosny nie było jeszcze nigdy. *Dąbr. M. Noce II, 49.* Ptaki [...] z każdą wiosną w jedne strony jednymi powracają szlaki. *Mick. Wiersze 342.* **17.** Czuć, głosić (o ptakach), opiewać (o poetach), przeżywać, spędzać, śpiewać, witać, zwiastować wiosnę: Wszędzie dokoła leżał jeszcze śnieg, czuć jednak było bliską wiosnę. *Fiedl. A. Biz. 22.* Skowronki bujając w powietrzu głosiły wiosnę, miłość i nadzieję. *Korz. J. Koll. 127.* Postanowiliśmy więc spędzić wiosnę w okolicach Mentony, a lato w Bretanii. *Brand. K. Troja 36.* **18.** Mieć, liczyć (sobie) ileś wiosen, którąś wiosnę; skończyć którąś wiosnę, ileś wiosen ⟨*mieć, skończyć ileś lat*⟩: Pieszczocha [...] liczyła 16 wiosnę. *Wójc. Zar. IV, 17.* **19.** 20 dopiero co skończyłem wiosnę. *Gocz. Wspom. 93.* **20.** Czekać, doczekać, używać, wyglądać wiosny. **21.** Pachnie wiosną; rozkoszować się wiosną; tchnąć wiosną: Powietrze tchnie wiosną.

SFA. **22. w.** budzi się, czyni się, idzie, mija, nadchodzi, nastaje, następuje, pachnie, panuje, powraca, przybliża się, przybywa, przychodzi, robi się, rozkwita, rozzielenia się, wisi w powietrzu, wraca, zaczyna się, zapowiada się, zawitała, zbliża się; *książk.* barwi łąki, mai drzewa, odziewa drzewa w liście, okrywa ziemię zielenią, osypuje krzewy kwiatami, ożywia ziemię; rozwija kwiaty, pąki; tchnie w powietrzu; ubiera drzewa, krzewy, ziemię; ukwieca łąki, uśmiecha się, wysypuje barwy: Wiosna czyniła się na świecie [...] drzewa zakwitły, strzeliły kwiaty. *Sienk. Pot. VI, 96.*

przysł. **23.** Jedna jaskółka nie czyni wiosny.

wiór 1. Cienkie, drobne, grube w-y ⟨*strużyny, ostrużyny*⟩. **2.** w-y stalowe. **3.** Chudy, wychudzony jak w.; suchy jak w. **4.** Mięso jak w. ⟨*suche, nie soczyste*⟩. **5.** Wyschnąć, zeschnąć na w. a. jak w.; wysuszyć na w. **6.** w-y lecą z podłogi (w czasie tańca) ⟨*o zamaszystym tańcu*⟩.

przysł. **7.** Gdzie drwa rąbią, tam wióry lecą.

wir 1. Burzliwy, głęboki, gwałtowny, kręty, lejowaty, mętny, podwodny, potężny, rozhukany, skłębiony, wartki, wklęsły, wściekły, zawrotny w. ⟨*ruch obrotowy wody lub powietrza*⟩: Łódź potężnie gniotąc wklęsłe wiry i banie wodne, szła na ukos w świerzy wodnej. *Żer. Popioły I, 70.* Woda we wściekłych wirach biła w niebo. *Reym. Now. III, 98.* **2.** w. morski, piaszczysty, powietrzny a. powietrza, rzeczny a. rzeki; w. śnieżny; w. wodny a. wody: Zadymka wiła się już ogromnymi, burymi, śnieżnymi wirami. *Pięt. Białow. 70.* **3.** *przen.* (Szalony) w. taneczny a. tańca. **4.** *przen.* w. ludzki; miejski, rewolucyjny, światowy a. świata; w. uliczny, wielkomiejski: W skłębionym wirze ludzkim rozróżniałeś tu tylko wzniesione kije i pięści. *Choyn. Kuź. 11.* Będzie z dala od wiru miejskiego, od pokus [...] i zaczepek pięknych urwipołciów. *Żer. Char. 26.* Jakże często ci, co żyją w wirze świata [...] marzą o cichym życiu na uboczu. *Dąbr. M. Noce II, 278—279.* **5.** w. n a c z y m; w c z y m: w. na morzu, na rzece, na wodzie; w. w powietrzu. **6.** *przen.* w. c z e g o: w. bitwy, interesów, kłótni, myśli, namiętności, niebezpieczeństwa, polemiki, pracy, uciech; w. walczących, w. walki; w. wrażeń, wypadków, zajęć, zdarzeń; w. życia. **7.** Omijać w-y; powodować, tworzyć, wywoływać w., w-y: Wezbrana fala płynęła potężniej jak zwykle, tworząc tu i owdzie liczne wiry i zakręty. *Sienk. Ogn. II, 87.* **8.** Trafić na w.; pędzić, płynąć przez w.; ciągnąć, dostać się, pchnąć, porwać w w.; rzucić się w w. (walki, zabaw, życia); skoczyć w w.; (nurt) skręca się w w.; wciągnąć w w. **9.** Wydobyć, wydostać się, wyrwać (się) z wiru. **10.** Kipieć (o wodzie); kręcić (o wietrze) wirem; mocować się, walczyć z wirem. **11.** Kręcić się w wirze (np. tańca). **12.** w-y borykają się z sobą; w. chwyta kogo, co; kotłuje się, krąży, kręci się, kręci (łódką), miota czym; porywa kogo, co; rzuca (statkiem), tworzy się: Zobacz rzekę [...] na załomach stromych brzegów tworzą się wiry, a po gładkich bokach nieruchome rozlewy. *Święt. A. Obraz. II, 158.*

wiraż 1. Ostry w. ⟨*zakręt*⟩. **2.** Na wirażu (minąć kogo, przyśpieszyć). **3.** Brać w. ⟨*o aucie*⟩; wykonać w. ⟨*o samolocie*⟩.

wisieć 1. Będziesz (będzie, będę itp.) wisiał! ⟨*spotka cię (go, mnie itp.) duża kara*⟩: Ale pamiętaj! — pogroził robotnikowi pięścią — jedno maleńkie wykroczenie a będziesz wisiał! *Szew. Kleszcze 250.* **2.** w. oczyma, spojrzeniem, wzrokiem u czego ⟨*zawisać*⟩: Poznała, co to jest zatonąć spojrzeniem w czyichś oczach, wisieć spojrzeniem u czyichś warg. *Goj. Rajs. II, 10.* **3.** w. na słowo honoru ⟨*być źle umocowanym, a jednak nie spadać*⟩. **4.** w. n a c z y m ⟨*być zawieszonym na czym*⟩: w. na ćwieku, gwoździu, haku; na nitce, na sznurze; w. na ścianie. Podróżne ubranie, szare i miękkie, wisiało na haku. *Weys. Józ. Żywot 12.* Kapelusz zsunął się jej na plecy, ledwo wisi na gumce. *Goj. Dziew. I, 59.* **5.** w. na jednej nitce ⟨*grozić urwaniem*⟩. **6.** w. na krzyżu ⟨*być rozpiętym na krzyżu*⟩. **7.** w. na szubienicy ⟨*być powieszonym na szubienicy*⟩. **8.** w. na stopniach (pociągu, tramwaju, autobusu) ⟨*stać w czasie jazdy na stopniach wagonu, trzymając się uchwytu, klamki lub tp.; jechać w tłoku*⟩: W tramwaju był tłok [...] Ludzie wisieli na stopniach. *Brand. K. Miasto 108.* **9.** w., to na czym dobrym ⟨*tak się urządzić, żeby nie odczuwać przykrości położenia, żeby się czuć dobrze*⟩: Jakaż to buzia, oczki, rączki, figurka! [...] Mam wisieć, to na czym dobrym! Zrobiłem stryjkowi wyborny kawał, ani pomyśli, żem się dziś oświadczył! *Dygas. Pióro 47.* **10.** w. komu na karku ⟨*być komu ciężarem*⟩. **11.** w. na czyjej łasce ⟨*być na czyjej łasce*⟩. **12.** w. na włosku ⟨*grozić urwaniem się; przen. być niepewnym*⟩: Anna zachorowała na serce. Przez kilka dni życie jej wisiało na włosku. *Brand. M. Piotr 98.* **13.** w. n a d c z y m: Nad ogniskiem wisiał na tęgim haku wielki żelazny kocioł. *Żer. Nawr. 277.* **14.** Coś wisi nad kim ⟨*grozi komu*⟩: A nad panem i nad wami wszystkimi nie wisi śmierć? [...] będziecie żyli wiecznie?... *Prus Dzieci 71.* **15.** w. nad głową, nad czyim karkiem: Do kogoż mamy udać się o pomoc [...] kiedy nieszczęście wisi nad naszą głową? *Bełc. Król 264.* w. p r z y c z y m: **16.** w. przy pergaminie: Przy pergaminie wisiały dwie duże pieczęcie. *Gomul. Mieszczka 156.* **17.** w. przy fartuszku ⟨*kręcić się koło kobiety*⟩. *SPP.* **18.** *pot.* w. przy telefonie ⟨*ciągle telefonować; czekać na telefon*⟩. **19.** *pot.* w. przy urzędzie ⟨*być zatrudnionym*⟩. **20.** *pot.* w. p r z y k i m ⟨*być na czyim utrzymaniu*⟩: Dorosły syn wisi przy ojcu zależny od jego łaski [...] czekając niecierpliwie na jego śmierć. *Boy Flirt I, 237.* **21.** w. u c z e g o ⟨*wisieć będąc zaczepionym w pobliżu czego*⟩: Wisząca u sufitu lampa. *Reym. SPP.* Rusznicę nosił na plecach, kołczan z strzałami wisiał u pasa z prawego boku. *Gemb. Uzbr. 295.* w. w c z y m: **22.** w. w błękicie ⟨*o ptaku: unosić się*⟩: [Skowronek] wisiał w błękicie jak maluteńka, szara grudka. *Zar. Wędr. 100.* **23.** w. w próżni ⟨*nie mieć podstaw, nie być realnym*⟩: Ogólniki wiszą w próżni, nie służą objaśnianiu żywych i złożonych w swej konkretności faktów językowych. *Dor. Rozm. II, 6.* **24.** w. w powietrzu: a) ⟨*unosić się*⟩: Chociaż wydawało się, że dopiero był ranek, tak się nachmurzyło i mgła wisiała w powietrzu. *Twórcz. 8, 1953, s. 101*; b) *przen.* ⟨*być oczekiwanym lada chwila; grozić*⟩: Burza, deszcz wisi w powietrzu. - Zamach stanu wisiał w powietrzu — nie było tylko komu go wykonać. *Ask. Stulecia 21*; c) ⟨*nie mieć pewnej podstawy*⟩: Sprawa wisiała w powietrzu. *Nałk. Z. SPP.* **25.** w. z c z e g o ⟨*zwisać, zwieszać się*⟩: w. z sufitu. **26.** w. jak

miecz Damoklesa, w. jak miecz Damoklesa nad głową ⟨grozić⟩: Groza zapowiedzianej rekrutacji wisiała jak miecz Damoklesa nad głowami spiskowych. *Sokoł. A. Stycz. 187.* **27.** Deszcz wisi w powietrzu ⟨*będzie padać lada chwila*⟩. **28.** Dług wisi ⟨*jest nie spłacony*⟩. **29.** Głaz, kamień wisi ⟨*leży niepewnie, nie jest dobrze umocowany, grozi stoczeniem się; zwisa*⟩: Wielkie, szare głazy [...] wsparte jedne nad drugimi, wiszą nad czarnym otworem pieczary. *Witkiew. S. Szt. 465.* **30.** Groźba wisi (nad kim, nad czym) ⟨*istnieje; coś grozi komu, czemu*⟩. **31.** Łza wisi na oku, na powiekach, na rzęsach, u rzęs; uśmiech wisi (komu) na wargach ⟨*pokazuje się, pojawia się*⟩. **32.** Mgła wisi nad czym (nad doliną, nad miastem) ⟨*unosi się*⟩. **33.** Most wisi ⟨*jest rozpięty (na stalowych linach)*⟩: Kamienny most o siedemnastu potężnych łukach wisiał nad Garonną. *Życie Lit. 9, 1954, s. 13.* **34.** Ptak (jastrząb, skowronek itp.) wisi ⟨*unosi się w powietrzu wydając się nieruchomy*⟩: Skowronek wisząc w przestrzeni czarownej dźwięków krainy, srebrnym tonem radość kwili. *Ziel. J. Poezje I, 289.* **35.** Ptak (jastrząb, skowronek, wrona itp.) wisi na skrzydłach, na rozpiętych skrzydłach ⟨*utrzymuje się w powietrzu*⟩. **36.** Ubranie wisi na kim ⟨*jest za luźne*⟩. **37.** Ubranie, odzież, suknia, płaszcz itp. wisi (na kim) jak worek, jak na kiju, na kołku, na wyschłym kołku, na żerdzi ⟨*jest za obszerne(-a, -y)*⟩: Wyszedł [...] w starym, zaplamionym, brązowym paltocie [...] który wisiał na nim jak worek. *Syg. Wysadz. 281.* Płócienna kapota wisiała na nim jak na wyschłym kołku. *Konopn. Now. II, 63.* **38.** Ubranie wisi w strzępach ⟨*jest podarte*⟩. **39.** Włosy wiszą jak strączki ⟨*nieporządnie, polepione*⟩.

przysł. **40.** Kto (co) ma wisieć, nie utonie ⟨*co komu przeznaczone, to go nie minie*⟩.

wiszący 1. *daw.* Kolej **w-a** ⟨*linowa*⟩. **2.** Lampa **w-a**; **w.** świecznik ⟨*rodzaj lampy, świecznika zawieszanych zwykle u sufitu*⟩. **3.** Most **w.** ⟨*most, którego przęsła są zawieszone na specjalnych stalowych linach lub łańcuchach*⟩. **4.** Ogrody **w-e** ⟨*słynne w starożytności ozdobne ogrody babilońskie, założone na wspartych o słupy tarasach*⟩: Sławne wiszące ogrody babilońskie miały być dziełem Semiramidy. *Siem. L. Dzieła I, 98.* - *żart.* Wyobraźcie sobie ciężką suknię do ziemi, olbrzymi kapelusz z rozmaitymi kukuryku, strusiami, kolibrami, winogronami, całe wiszące ogrody na głowie. *Boy Znasz. 14.* **5. w.** podbródek ⟨*zwisający*⟩. **6.** Półka **w-a**; **w-a** szafeczka; zegar **w.**; **w-e** zwierciadło ⟨*zawieszana(-y,-e) na ścianie*⟩. **7. w-a** skała ⟨*zwisająca; nawis skalny*⟩.

witać (się) 1. Witam! witam cię, was, pana, panią, państwa itp. ⟨*formułka przywitania: pozdrawiam*⟩: Witam... — Moje uszanowanie panu! *Strug Krzyż II, 55.* Witam panów. Tak dawno nie widziano was w mych progach. *Belc. Tarło 162.* **2.** *książk.* nieco *podn.* Witaj, witajcie; witajże, witajcież; witaj nam, witajcie nam ⟨*formuła, okrzyk powitania*⟩: A witajże nam, witaj! — zawołał redaktor z radością. *Grusz. Ar. Tys. 310.* **3.** Mam honor **w.**, mam przyjemność **w.** ⟨*grzecznościowe formułki*⟩: Czy wolno zapytać, kogo mam honor i przyjemność witać? *Słow. Ben. 244.* **4.** Witaj (z wołaczem rzeczownika, do którego się stosuje powitanie): Stary rok się skończył [...] Witaj, roku nowy... a nie przynoś mi złej wieści. *Żer. Dzien. II, 69.* **5. w.** k o g o — c z y m: **w.** kwiatami, mową, przemówieniem; oklaskami, okrzykami, pocałunkami, podaniem ręki, skinieniem głowy, słowami, ukłonem, uściskiem, uśmiechem; **w.** westchnieniem ulgi. **6. w.** chlebem i solą ⟨*starodawny zwyczaj witania nowych gospodarzy*⟩. **7. w.** kosmato ⟨*po zawartym małżeństwie według zwyczaju: nie gołą ręką, ale przez połę, mówiąc: kosmato, bogato*⟩: Nazajutrz po ślubie miałem go witać kosmato. *L.* Wszyscy jego przyjaciele witali go kosmato i szczerze mu szczęścia życzyli. *Kaczk. Olbracht. III, 119.* **8. w.** otwartymi ramionami, rękami ⟨*serdecznie*⟩: Wszyscy witani otwartymi rękami przez gospodarzy, przez zawsze [...] wszystkim chętną [...] panią domu. *Sokoln. Cztern. 10.* **9. w.** po angielsku ⟨*podając rękę*⟩. **10. w.** jak po długim niewidzeniu, jak pożądanego gościa, jak przyjaciela, jak znajomego. **11. w.** się z k i m, z c z y m: Witał się z mężczyznami i całował ręce każdej po kolei kobiety. *Syg. Wysadz. 183.* **w.** się ze wszystkimi; **w.** się z nowym rokiem. **12. w.** się przez próg ⟨*według przesądu: grozi to kłótnią witających się osób*⟩: Ciocia [...] była bardzo przesądna. Nie witała się przez próg, bo to niedobrze. *Świerszcz. 50, 1952.*

wiwat 1. Gromkie, huczne **w-y** ⟨*okrzyki na cześć czyją, wyrażające życzenia zdrowia, pomyślności dla kogo*⟩. **2.** Na **w.** (strzelać, wystrzelić, wypalić) ⟨*dla oddania czci, honorów; dla wyładowania radości, uniesienia*⟩: Wszystkie działa huknęły na **w.**

wiza 1. w. konsularna, pobytowa, wjazdowa a. na wjazd ⟨*pisemna zgoda państwa, udzielana przez organy konsularne na przekroczenie granicy i pobyt na jego terytorium obywatela innego państwa*⟩. **2. w.** tranzytowa ⟨*pozwolenie na przejazd przez dany kraj bez prawa zatrzymywania się w nim*⟩. **3. w.** wyjazdowa ⟨*w niektórych krajach: adnotacja w paszporcie uprawniająca do wyjazdu za granicę*⟩. **4.** Dać, otrzymać, przedłożyć, uzyskać, wydać wizę. Odmówić wizy.

wizerunek 1. *przestarz.* wierny **w.** ⟨*podobizna, portret*⟩. **2.** *książk.* (Na)kreślić **w.** (czyj, czego) ⟨*opisać kogo lub co (słowami)*⟩: Pisarz w powieści nakreślił wizerunek epoki.

wizja ⊙ ⟨*widzenie, wyobrażenie czego; majak, zjawa; obraz czego przedstawiony słownie lub za pomocą środków plastycznych*⟩ **1.** Barwna, chaotyczna, ciężka, czarowna, dręcząca, fantastyczna, gnębiąca, gorączkowa, groteskowa, katastrofalna, koszmarna, kusząca, miła, nadziemska, nastrojowa, pierzchliwa, ponura, prorocza, przerażająca, straszna, subiektywna, sugestywna, symboliczna, tajemnicza, uplastyczniona, utopijna, wspaniała, złudna, zwodząca **w.**; **w.** apokaliptyczna, architektoniczna, artystyczna, epicka, historyczna, malarska, mistyczna, plastyczna, poetycka, teatralna: Robi wyrzuty poetom, którzy w wizjach apokaliptycznych rozkwit handlu, kupiectwa uważają za upadek społeczeństwa. *Wóyc. K. Walka 19.* Pod jego [Noakowskiego] palcami, podobnie jak na tablicy w czasie wykładu, powstawały coraz to nowe wizje architektoniczne. *Stol. 1950, nr 51—52.* **2. w.** senna ⟨*obrazy widywane we śnie*⟩: Przymknięcie oczu powoduje momentalnie wizje senne. *Wierchy 1948, s. 286.* **3. w.** na jawie, we śnie. **4.** Mieć wizję (czego): Zasnął powtórnie — i

znowu miał wizję nocy, tylko pogodnej, pełnej księżyca. *Nałk. Z. Romans 179.* **5.** Narzucić komu wizję (czego); odtwarzać, stwarzać, ukazywać, utrwalać, uzmysławiać, wywoływać wizję (czego); zakląć wizję w formę, w kształt czego a. jaki: Jaracz [...] stworzył [w postaci Kalibana] nieodpartą wizję ludzkiego przodka przed miliardami lat. *Wrocz. K. Wspom. 59.* **6.** Doznać wizji. **7.** Upajać (się) wizją. **8. w.** kusi, nadchodzi, napada, nawiedza, opętuje kogo; powstaje, przesuwa się przed czyimi oczami; ukazuje się komu; ustępuje; wyrasta (przed kim): Coraz częściej nawiedzały go jakieś wizje na jawie. *Korcz. Jerzy Trzy 21.* Pod wpływem wypitego wina [...] wizje przeszłości wyrastały przed nim tak uchwytnie i plastycznie jak na taśmie filmowej. *Jackiew. Wiosna 118.*

● **w.** ⟨*urzędowe oględziny, np. obejrzenie miejsca zbrodni, spornego obiektu itp.*⟩: **w.** formalna, lokalna. **9.** Przeprowadzać, robić wizję: Trzeba było rozsądzać spory, łagodzić konflikty, ferować wyroki, robić wizje lokalne w powiecie, odbywać długie rozprawy. *Solski Wspom. I, 42.* **10. w.** odbywa się gdzie.

wizyta 1. Ceremonialna, codzienna, długa, etykietalna, gratulacyjna, kondolencyjna, konieczna; *przestarz.* konwenansowa; krępująca, krótka, nagła, niespodziewana, nieoczekiwana, nieoficjalna, oficjalna, osobista, pierwsza, popołudniowa, poślubna, powitalna, pożegnalna, późna, ranna, rodzinna, rzadka, spóźniona, świąteczna, uroczysta, urzędowa, wieczorna **w.** ⟨*odwiedziny*⟩; Wzajemne **w-y. 2. w.** lekarska ⟨*konsultacja u lekarza lub przez lekarza*⟩. **3. w.** u k o g o: Była to ich pierwsza wizyta u ciotki, spoglądali też po izbie ciekawym wzrokiem. *Kosiak. Now. 55.* **4. w.** w c z y m ⟨*w jakimś ubraniu*⟩: Złożył jej ceremonialną wizytę, w tużurku i rękawiczkach. *Gomul. Obraz. 90.* **5. w.** w c z y m (g d z i e): **w.** w zaprzyjaźnionym domu. **6.** Anonsować wizytę. **7.** Mieć wizytę: a) ⟨*do złożenia*⟩: Ma jeszcze wizytę na mieście u chorej. *Dąbr. M. Noce IV, 61*; b) ⟨*złożoną przez kogo*⟩: Miałyśmy dziś wizytę baronowej. *Prus Lalka III, 31.* **8.** Odbierać **w-y**; odebrać wizytę: Umiała we właściwym czasie złożyć i odebrać wizytę. *Nałk. Z. SPP.* **9.** Odbywać **w-y**; oddać, odłożyć, odsiedzieć; *daw.* otrzymać, oznajmić, ponowić, powtórzyć, przyjąć wizytę; wymienić z kim **w-y**; wyznaczyć, zapowiedzieć, złożyć wizytę: Czwartek jest u niego przeznaczony na przyjmowanie wizyt. *Słow. Listy I, 49.* Żyła w obecnym towarzystwie swego męża, w sferze skromnych urzędników [...] wymieniała wizyty z ich żonami. *Nałk. Z. Mił. 10.* **10.** Składać komu lub u kogo wizytę: Składamy sobie wizyty. *Zap. G. SPP.* **11.** Zamówić wizytę u lekarza. **12.** Uniknąć wizyty. **13.** Przyjść, przyjechać, wrócić z wizyty. **14.** Naprzykrzać się wizytami. **15.** Bawić, być na wizycie, z wizytą: Prawie wszyscy, u których byliśmy z wizytą — rewizytowali nas. *Zap. G. Pam. 39.* **16.** Iść, jechać, pójść, przyjść, przyjechać, udać się, wybierać się, wyjść, wyjechać na wizytę, z wizytą: Do ojczulka z wizytą przyszło trzech panów. *Orzesz. SPP.* Nie myślę jechać do owej panny nie tylko w konkury, ale nawet z wizytą. *Żer. Uroda 208.* **17.** Prowadzić, wieźć, wyprawić (kogo) na wizytę, z wizytą: Przemykały lekkie powoziki wiozące elegantów na wizyty. *Płomyk 20, 1952, s. 309.* **18.** Bawić się, siedzieć na wizycie: Nazajutrz w południe w buduarze ciotki Gertrudy siedziała na rannej wizycie Gołoledzka. *Sewer Nafta III, 32.* **19. w.** ciągnie się, mija, powtarza się, przeciąga się, trwa, wypada (w jakimś czasie): Czasami znowu wypadała urzędowa wizyta, imieniny, dzień recepcji u kogoś z wielkich figur miasta. *Żer. Uroda 56.*

wizytacja 1. Częste, krótkie, nieustanne **w-e** ⟨*odwiedzenie instytucji przez zwierzchnika lub delegata instytucji nadrzędnej w celu kontroli*⟩. **2.** Dokonać wizytacji (np. placówek naukowych). **3.** Towarzyszyć komu w wizytacji. **4.** Przybyć, przyjechać, udać się na wizytację (np. szkoły). **5.** Przyjechała **w.** ⟨*osoba lub osoby wizytujące*⟩.

wizytowy 1. Bilet **w.**; karta **w-a** ⟨*mały, prostokątny kartonik z wydrukowanym nazwiskiem, często z tytułem i adresem*⟩. **2.** *przestarz.* Fotografia **w-a** ⟨*większego formatu (9 × 12), gabinetowa*⟩. **3.** Garnitur, strój **w.**; suknia **w-a** ⟨*przeznaczony(-a) na wizyty*⟩.

wjazd 1. Ciasny, dogodny, szeroki, wąski **w.** (p r z e z c o, d o c z e g o) ⟨*miejsce wjazdu, podjazd*⟩. **2. w.** tryumfalny, uroczysty, zwycięski ⟨*uroczyste wjechanie wodza, władcy, posła itp. wraz z orszakiem dokąd (zwykle do stolicy kraju)*⟩: Tryumfalny wjazd imperatora do Rzymu. **3.** Wolny **w.**: a) ⟨*nie zamknięty, nie zatarasowany*⟩; b) wolny **w.**! ⟨*można wjechać, droga wolna*⟩. **4. w.** d o k ą d (d o c z e g o) a. n a c o: **w.** do miasta, do pałacu, do portu; na most, na dziedziniec, na teren budowy. **5. w.** zabroniony ⟨*wjeżdżanie nie dozwolone, zakazane*⟩. **6.** *przestarz.* Odbyć, odprawić **w.** ⟨*wjechanie*⟩: Jan Kazimierz odprawił z królową okazały wjazd 1 stycznia 1659 r. *Baliń. M. Polska I, 724.* **7.** Otworzyć, zamknąć **w.**: a) ⟨*umożliwić, uniemożliwić wjechanie*⟩; b) ⟨*otworzyć, zamknąć miejsce do wjeżdżania, podjazd*⟩. **8.** Zatrzymać się przed wjazdem, u wjazdu ⟨*przed podjazdem, u podjazdu*⟩. **9. w.** (czyj) odbył się.

wjechać, wjeżdżać 1. w. d o c z e g o, w c o: **w.** do bramy, do rowu; do miasta; w bramę, w granice kraju (miasta), w aleję; **w.** do rzeki a. w rzekę; do lasu a. w las; **w.** w cudzy grunt. **2.** *daw.* **w.** konno i zbrojno ⟨*na koniu i w zbroi*⟩. **3. w.** n a k o g o: a) ⟨*najechać*⟩: Samochód wjechał na przechodnia; b) *posp.* ⟨*wpaść na kogo z pretensjami, z wymysłami*⟩: Początkowo wjechał na mnie, jak „na łysą kobyłę". Nikomu też nie pozwala dojść do słowa. *Gaz. Rob. 293, 1954.* **4. w.** n a c o: **w.** na drogę, na wzgórze, na dziedziniec, na chodnik, na peron (o pociągu). **5.** *przestarz.* **w.** na biskupstwo, na arcybiskupstwo ⟨*odbyć uroczysty ingres*⟩: Wjeżdżał Grochowski na swoje arcybiskupstwo z wielkim przepychem. *Łoz. Wł. Praw. II, 18.* **6.** *pot.* **w.** na stół ⟨*o potrawach: być wniesionymi*⟩: Na stół wjechały ryby, kartofle i chleb. *Koźn. Żyw. 21.* **7. w.** n a c z y m: **w.** na koniu. **8. w.** na karkach czyich dokąd ⟨*goniąc kogo; nacierając na kogo wpaść za nim*⟩: Wpadają we drzwi gumna stojące otworem i Gerwazy do gumna na ich karkach wjechał. *Mick. Tad. 265.* **9. w.** c z y m (n a c o): **w.** koniem, rowerem, samochodem (na wzgórze) ⟨*jadąc na czym dostać się dokąd*⟩. **10.** *daw.* **w.** w szranki ⟨*wjechać na boisko turniejowe*⟩: Po chwili wjechali obydwa rycerze w szranki [...] i w całym pędzie

swych koni uderzyli na siebie. *Kaczk. Olbracht. III, 347.*

wklęsły 1. Brzuch **w.**; **w-a** klatka piersiowa; oczy, policzki **w-e** ⟨*zapadły(-a,-e); zapadnięty(-a,-e)*⟩. **2.** *poligr.* Druk **w.** ⟨*wklęsłodruk*⟩. **3.** *mat.* Kąt **w.** ⟨*kąt większy od kąta półpełnego*⟩. **4.** Linia **w-a** ⟨*rodzaj linii łamanej*⟩. **5.** *fiz.* Soczewka **w-a** ⟨*soczewka dająca obrazy urojone, zawsze mniejsze od przedmiotu (niezależnie od jego wielkości)*⟩. **6.** *fiz.* Zwierciadło **w-e** ⟨*zwierciadło, którego powierzchnia odbijająca jest wewnętrzną powierzchnią kuli*⟩. **7. w.** w c o: wał **w.** w ziemię ⟨*wpadnięty, zapadnięty*⟩.

wkład 1. Cenny, doniosły, istotny, ogromny, poważny, rzetelny, trwały, twórczy, wartościowy, wielki, znaczny **w.** (czego); **w.** artystyczny, myślowy, organizacyjny ⟨*udział w czym; wysiłek*⟩. **2. w-y** bankowe ⟨*pieniądze wpłacone do banku na konto lub książeczkę oszczędnościową*⟩. **3. w.** finansowy, pieniężny, inwestycyjny ⟨*pieniądze zainwestowane*⟩. **4. w.** inwentarzowy (do spółdzielni) ⟨*w bydle*⟩. **5. w-y** oszczędnościowe ⟨*oszczędności wniesione na książeczki PKO*⟩. **6. w.** c z e g o: a) ⟨*nakład, wpłata*⟩: **w.** pieniędzy; b) ⟨*udział w czym, wysiłek*⟩: **w.** energii, pracy. **7. w.** c z y j d o c z e g o a. w c o ⟨*udział w czym*⟩: Przewaga wiedzy konkretnej nad pojęciową [...] to wkład Newmana do filozofii XIX wieku. *Tatar. Hist. III, 84.* Dotychczasowy wkład Polski w walkę o pokój jest bardzo poważny. *Horod. Pok. 28.* **8.** *przestarz.* Poczynić w co **w-y** ⟨*ponieść koszty czego*⟩: Nie wyrestaurował wprawdzie karczmy zupełnie, ale przecież znaczne poczynił w nią wkłady. *Kaczk. Anunc. II, 122.* **9.** Robić **w-y** ⟨*robić inwestycje*⟩: Ziemia ubożeje, bo wkładów nikt nie robi i na przyszłość o tym nie myśli. *Witos Wyb. 273.* Nie restaurowała tego, co swoją niszczejącą pięknością dotąd czarowało oczy. Powtarzała, że nie może teraz robić lekkomyślnie żadnych wkładów. *Nałk. Z. Mił. 80.* **10.** Coś wymaga wkładu czego: Kopalnia Arnolda wymagała olbrzymiego wkładu pracy i wysiłku. *Morc. Pokład 434.*

wkładać, włożyć 1. w. c o ⟨*wdziewać*⟩: **w.** bieliznę, buty, palto, rękawiczki, ubranie. - Ubrali ją ciepło, włożyli nowe buciki [...] i wyprowadzili na spacer. *Zap. G. Krzyż 136.* **2.** *poligr.* **w.** drzeworyt, ilustrację, tekst ⟨*umieszczać na stronie drukowanej*⟩: Trzeba drzeworyt włożyć, ustawić, obłożyć, trzeba wiersze drukarskie łamać w taki sposób, ażeby zapełniły przestrzeń pomiędzy drzeworytem a marginesem. *Tyg. Ilustr. 200, 1863.* **3. w.** okulary ⟨*nakładać, nasadzać*⟩. **4. w.** pieniądze: a) w c o ⟨*inwestować*⟩: **w.** pieniądze w hodowlę jedwabników; b) d o c z e g o, n a c o ⟨*składać, umieszczać gdzie, oszczędzać*⟩: **w.** pieniądze do banku, na książeczkę PKO. **5. w.** plecak ⟨*brać, zarzucać (na plecy)*⟩: Zbliżał się czas odmarszu do Brennej. (Chłopcy) wkładali plecaki, porządkowali chlebaki. *Kamiń. A. Kam. 20* **6. w.** szablę, szpadę ⟨*chować do pochwy*⟩: Rozkazuję wam [...] Włóżcie zaraz szpady, inaczej każę zawołać żołnierzy i do więzienia zawieść. *Bełc. Tarło 183.* **7. w.** c o d o c z e g o ⟨*umieszczać co gdzie; wsadzać, wtykać, wsuwać*⟩: **w.** klucz do zamka, palec do ust, kwiaty do wody, list do koperty, ręce do kieszeni. **8. w.** kapitał, oszczędności, pieniądze, jakąś sumę do banku, do kasy ⟨*oddawać, umieszczać*⟩. **9. w.** rękę do czyjej kieszeni ⟨*wyciągać pieniądze komu z kieszeni; brać od kogo pieniądze, pożyczać*⟩. **10.** Jest co włożyć do garnka, w garnek, do ust, w usta, *posp.* do gęby, do pyska, w gębę, w pysk ⟨*jest co jeść*⟩: Przez pierwsze dwa lata nie było do ust co włożyć i tylko perz się z pól ciągle wywoziło. *Dąbr. M. Noce II, 55.* I budynki [...] mam niezgorsze i w garnek mam co włożyć i łacha jakiegoś kupi się od czasu do czasu. *Gałaj Rodz. 163.* **11. w.** kogo do trumny ⟨*układać, umieszczać zwłoki czyje w trumnie*⟩: Starca włożono do trumny, trumnę na czarne postawiono nosze. *Słow. Ben. 232.* **12. w.** c o (k o m u) — d o c z e g o: **w.** (komu) broń do ręki, w rękę ⟨*uzbrajać kogo*⟩; *przen.* ⟨*ułatwiać komu wrogą działalność; dostarczać komu polemicznych argumentów*⟩. **13. w.** co komu do głowy, *posp.* do łba ⟨*tłumaczyć*⟩, **w.** co komu łopatą do głowy, *posp.* do łba ⟨*tłumaczyć przystępnie*⟩: Wkładałeś mi przez dwie godziny łopatą do głowy te wszystkie wzory. *Meis. Sześciu 9.* **14. w.** komu pióro do ręki ⟨*namawiać, skłaniać, zmuszać do pisania*⟩. **15. w.** c o m i ę d z y c o; p o d c o ⟨*wsuwać*⟩: Włożyła między karty koniec klucza, owiązała sznurkiem. *Goj. Dziew. I, 90.* Opatrzył brauning i wraz z kilkoma zapasowymi magazynkami włożył go pod poduszkę. *Prus Dzieci 140.* **16. w.** co między bajki ⟨*uważać za bajkę*⟩: Wszystko to być może: prawda; jednakże ja to między bajki włożę. *Kras. Bajki I.* **17. w.** c o — n a c o, n a k o g o ⟨*nakładać, nasadzać, wdziewać*⟩: **w.** czapkę, kapelusz na głowę; pierścień na palec, okulary na nos; wieniec na głowę (na czoło, na skroń). **18. w.** komu koronę na głowę ⟨*koronować kogo*⟩. **19. w.** płaszcz na ramiona ⟨*narzucać*⟩. **20. w.** jedno na drugie ⟨*nakładać co na co*⟩: Staś ubrany był w dwie ciasnawe pyjamy, niebieską i zieloną, włożone jedna na drugą. *Iwasz. J. Brzez. 209.* **21.** *pot.* Mieć co włożyć na grzbiet, na siebie ⟨*mieć się w co ubrać*⟩: Mnie [...] chodzi [...] o to, żebyś miał co na grzbiet włożyć, bo tak jak jesteś, wstyd chodzić. *Mort. Dni I, 104.* **22. w.** na kogo habit ⟨*oddawać do zakonu, przyjmować do zakonu*⟩. **23. w.** c o — n a c o a. n a k o g o ⟨*obarczać kogo czym*⟩: Cały ciężar asystowania, wodzenia po ulicach, kawiarniach i teatrach na mnie wkłada. *Słow. Listy I, 389.* **24. w.** na kogo haracz ⟨*obciążać kogo nadmiernymi kosztami, wydatkami, opłatami, podatkami*⟩. **25. w.** na kogo jarzmo (czego) ⟨*obciążać kogo bardzo, ponad jego siły*⟩. **26. w.** n a k o g o; na barki, na ramiona czyje obowiązek, odpowiedzialność, zadanie, zobowiązanie ⟨*zobowiązywać kogo do czego, czynić kogo odpowiedzialnym za co; powierzać komu jakie zadanie*⟩: Włożono na sejm obowiązek nobilitowania wszystkich plenipotentów miejskich, którzy przez dwa lata zasiadali w asesorii. *Belzer Refor. 59.* **27. w.** c o (k o m u) — w c o ⟨*wsadzać, wtykać, pakować*⟩: Wkładają jej w rękę parę złotych. *Orzesz. Z różnych III, 268*; **w.** co w zanadrze; **w.** monokl w oko. **28. w.** co — w głowę ⟨*uczyć czego, wpajać co*⟩: Co mu włożono w głowę za młodu, to uleciało po trosze. *Jun. Mazur. 356.* **29. w.** co komu w ucho ⟨*mówić co komu (na ucho)*⟩: Pono plotkę ci w ucho włożono. *Kaczk. Olbracht. III, 142.* **30. w.** komu co w usta ⟨*przypisywać komu jakieś powiedzenie, słowa, podawać jakieś słowa jako czyjeś*⟩: Pisarz [...] nie zaniedbuje [...] bohaterom swoim włożyć w usta

właściwą mowę [...] wprowadzić obyczaje odpowiednie wiekowi. *Siem. L. Rys. I, 80.* **31.** *przen.* **w.** palec w drzwi, w cudze drzwi ⟨*wtrącać się w nieswoje sprawy*⟩: Wy wszyscy, którzy wkładacie palce w cudze drzwi [...] piszecie anonimy [...] jesteście nikczemnikami. *Sienk. Mieszan. 79.* **32. w.** w co (całą) duszę, inteligencję, pasję, (wszystkie) siły, starania; (cały) talent, trud, wysiłek ⟨*oddawać się czemu całkowicie, z pasją, zapałem; starać się o co ze wszystkich sił; pracować nad czym intensywnie*⟩: Gdybym mogła duszę włożyć w to zajęcie [...] spełniam ściśle, co do mnie należy, ale [...] z musu. *Wędr. 41, 1901, s. 803.* W zawód swój wkładał Wincenty całą pasję dyplomaty z powołania. *Jaroch. Niemił. 56.* **33. w.** w co kapitał, majątek, pieniądze ⟨*inwestować; łożyć na co*⟩: Włożył w tę sprawę niemal cały twój majątek. *Żer. Char. 17.* **34. w.** w co pracę ⟨*pracować nad czym*⟩: Licha to wieś. Wiele tu trzeba pracy włożyć [...] rąk nie żałować. *Bron. J. Ogn. 189.* **35. w.** w co serce, uczucie ⟨*angażować się uczuciowo*⟩. **36. w.** k o g o — w c o: *przestarz.* **w.** kogo w rygor ⟨*przyzwyczajać do rygoru*⟩: Postanowiono go zahartować, włożyć w rygor i nie rozmazgajać wizytami. *Żer. Syzyf. 27.*

wkradać się, wkraść się 1. w. się jak złoczyńca ⟨*wchodzić gdzie ukradkiem, złodziejskim sposobem*⟩. **2. w.** się d o c z e g o; (p o) m i ę d z y k o g o, c o; w c o: a) ⟨*dostać się, przenikać*⟩: Błędy wkradły się do druku, do rozumowania; nieporządki wkradły się do biura. - Nad Soplicowem słońce weszło, i już padło na strzechy, i przez szpary w stodołę się wkradło. *Mick. Tad. 44*; b) ⟨*o uczuciach, stanach uczuciowych: opanowywać kogo*⟩: Żal wkradł się do serca, wątpliwość wkradła się do duszy a. w duszę. - Gdyby tylko trochę nienawiści wkradło się do duszy tego człowieka, byłby straszny. *Rudn. A. Żołn. 97.* Wyczuwał jakiś przymus, który wkradł się pomiędzy nich. *Meis. Sześciu 93.* **3. w.** się do czyjego serca, w serce czyje; **w.** się w łaski czyje ⟨*pozyskiwać umiejętnie czyje uczucia, względy*⟩: Słodyczą łagodności wkradnie się do serc tych ludzi. *Zab. I/I, 1775, s. 83.* Umiał się wkradać w serca i przymuszał zbraniających się, aby go kochali. *Kras. Życia VIII, 139.* Zjednał sobie ciotkę i wkradł się w łaski stryja. *Gomul. Mieszczka 116.*

wkupić się, wkupywać się w. się w czyjeś łaski ⟨*pozyskać czyjeś względy, protekcję (usłużnością, nadskakiwaniem, pochlebstwem)*⟩: Jeśli gospodarz [...] chciał się wkupić w czyjeś łaski, ofiarowywał gościowi ten przedmiot, który tenże przypadkowo czy umyślnie pochwalił. *Bystr. Dzieje II, 165.*

wlać, wlewać 1. *książk.* **w.** w co całą duszę, całe uczucie ⟨*przejąć się czym całkowicie; umiłować, pokochać co*⟩. **2.** *pot.* **w.** co w siebie ⟨*wypić*⟩: Wleli w siebie kilka butelek wina. **3.** *pot.* **w.** w czuba ⟨*podpić sobie*⟩: Trochę zanadto w czuba wlałem. *Wol. Korep. 40.* **4.** *książk.* **w.** co w czyje serce, w czyją duszę ⟨*spowodować jakiś stan uczuciowy u kogo; spowodować jakieś poczucie kogo*⟩: **w.** radość w czyje serce. - Spokojne szpitalne życie wlewało w w duszę pogodę. *Gard. Trzech 125.* **5.** *książk.* **w.** otuchę, nadzieję (w serce) ⟨*napełnić kogo otuchą, nadzieją*⟩: Jej słowa odświeżyły jego pamięć o ojcu i wlały w jego serce otuchę. *Sinko Lit. I/1, 116.* Niepokój siedzi wciąż we mnie, ale przecie otuchę mi waćpan wlałeś. *Sienk. Wołod. I, 189.* Rozmowy z kasjerem wlały nową nadzieję w jego serce już bardzo zmęczone i pobudziły go do mniej gorzkich rozmyślań. *Brand. K. Sams. 149.* **6.** *książk.* **w.** pociechę (zdrój pociechy) w serce ⟨*pocieszyć kogo*⟩: Może kiedyś braci ludzi dźwięk pieśni poruszy, zdrój pociechy w serce wleje. *Grudz. Ideal. 49.* **7.** *książk.* **w.** truciznę w czyje serce ⟨*zatruć kogo moralnie*⟩. **8.** *książk.* **w.** życie w co ⟨*ożywić*⟩: Wejrzenie postępowe rzucić na przeszłość jest to wlać życie w historię. *Kamień. Wyb. 43.*

wlatywać, wlecieć 1. Wlecieć jak bomba, jak piorun, jak wicher; jak na skrzydłach (np. do pokoju) ⟨*wpaść; wbiec szybko*⟩: Pan Zagłoba wleciał jak piorun do izby. *Sienk. SPP.* **2.** *pot.* **w.** d o c z e g o, n a c o, w c o ⟨*lecąc wpaść, wbiec, wjechać szybko; przeniknąć do czego, w co*⟩: Kazała pozamykać drzwi, ażeby nie wlatywały muchy. *Prus SPP.* Przez otwarte drzwi wleciało świeże powietrze do pokoju. - Ekspres wleciał na stację. *Reym. SPP.* - Ścigany dzik wleciał w gęstwinę; samolot wleciał w chmury. **3.** *pot.* **w.** n a k o g o ⟨*lecąc natknąć się na kogo*⟩: Na rogu ulicy wleciał na znajomego.

wlec, włóczyć 1. w. c o: **w.** kroki, nogi, stopy; **w.** nogi za sobą, ledwie **w.** nogi (za sobą) ⟨*iść powłócząc nogami, iść z trudem, ledwie iść*⟩: Szary niedźwiedź, wlokąc ociężałe kroki, idzie zanurzyć w strumieniu uznojone żarem dziennym cielsko. *Sienk. Listy II, 9.* **2.** Wlec dni, egzystencję, życie, *książk.* żywot ⟨*żyć nudno, nędznie, marnie; wegetować*⟩: *przen.* Wlokła scena polska marny żywot. *Brück. Kult. III, 371.* **3.** Nogi, stopy wloką (kogo) ⟨*ktoś porusza się, posuwa się z trudem*⟩. **4. w.** c z y m; (ledwie) **w.** nogami ⟨*powłóczyć, ciągnąć; ledwie iść*⟩: Powrócili ledwie wlokąc nogami. *Żukr. Dni 146.* Szedł do domu ledwie nogami włócząc. *Bobiń. SPP.* Karol ledwie nogami włóczy. Na pewno już długo nie pociągnie. *Perz. Raz 191.* **5. w.** oczami ⟨*patrzeć tu i tam*⟩: Milcząc oczyma po izbie włóczył. *Orkan Pomór 49.* **6. w.** k o g o — c z y m: **w.** kogo końmi a. za końmi ⟨*dawna kara na wielkich przestępców*⟩: Zabójców i rabusiów kazał wieszać, a drugim postronki na nogi zakładać i za koniem ich włóczyć. *Moracz. Dzieje VIII, 249.* **7.** *posp.* **w.** k o g o, c o — d o k ą d (d o c z e g o, n a c o), p o c z y m, z a c o, z a k i m (za sobą) ⟨*prowadzić siłą, ciągnąć, taszczyć*⟩: **w.** chłopca do domu; cielę do obory; **w.** kogo na mękę, na stos, na śmierć. - Potargali na mnie suknie, buty ściągnęli i pół nago wlekli po śniegu. *Rewol. 182*; **w.** kogo po ziemi. - Mąż włóczy ją po dancingach. *Kunc. Dni 118.* **w.** dziecko za rękę; psa za obrożę. - Wlecze kogoś za włosy, kopie obcasami. *Żer. Opow. 181.* Po pewnym czasie wrócił wlokąc za sobą ciężkie płótno. *Makowiec. Przyg. 279.* **8.** Wlec kogo do ślubu ⟨*zmuszać do małżeństwa*⟩. **9.** *pot.* **w.** kogo po sądach ⟨*ciągnąć, wodzić po sądach; pozywać do sądu, procesować się z kim*⟩. **10. w.** k o g o p r z e d k o g o a. p r z e d c o ⟨*pociągać, zmuszać do stawienia się przed kim, przed czym*⟩: **w.** kogo przed sędziego, przed sąd. - Jeszcze nikt nikogo przed trybunały nie wlókł za list, jakich setki u nas co pierwszego kwietnia kursują. *Fredro J. Żyw. 101.* **11. w.** kogo jak bydlę (na jatki), jak zarżnięte, zarzynane bydlę; jak

prosiaka, jak trzodę: Postanawiała sobie [...] dać się wlec jak zarznięte bydlę do ślubu. *Kaczk. Olbracht. II, 65.* **12.** Wlec nogę za nogą ⟨*iść, poruszać się powoli*⟩.

wlec się 1. w. się apatycznie, ciężko, długo, krok za krokiem, leniwie, leniwo, mozolnie, noga za nogą, ociężale, ospale, pomału, powoli, sennie, wolno, wytrwale, z wolna, żmudnie; **w. się** powolnym, ślimaczym, wolnym, żółwim krokiem; **w. się** ostatkiem sił; **w. się** szłapią, żółwiem; **w. się** z mozołem, z trudem, z wysiłkiem: Godziny dnia tego wlokły się żółwim krokiem. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 33, 1900.* Wierzchowiec [...] minął kłusem pierwsze i drugie czaty, potem szłapią wlókł się między skałami. *Gomul. Miecz II, 101.* **2. w.** się o kiju. **3. w.** się na końcu, w ogonie: Brygada [...] odpadła z czołówki, wlokła się w ogonie. *Pytl. Listy 122.* **4. w.** się jak cień, jak ćma, jak dziad z odpustu, jak guma, jak mucha w miodzie, jak potępieniec, jak smoła (po piasku); jak sparaliżowany, jak ślepy, jak ślimak, jak widmo; jak po mazi, jak za pogrzebem, jak żółw: Opowiadania były nieskładne, urywane, zacinały się i wlokły jak guma wyciągana z jakowychś czeluści. *Prusz. Karabela 51.* Ciężkie i długie widowisko wlokło się jak po mazi. *Boy Flirt IX, 73.* **5. w. się** jak maruder ⟨*na końcu*⟩. **6. w. się** c z y m ⟨*posuwać się powoli po czym*⟩: Kulejąc i podpierając się kosturem wlókł się gościńcem. *Dygas. Gorz. I, 12.* **7. w. się** d o c z e g o; k u c z e m u; z a k i m ⟨*posuwać się powoli, leźć, człapać*⟩: Utykając na lewą tylną nogę, wlókł się do budy. *Grabow. J. Opow. II, 113.* Niechętnie wlecze się ku bramom rzęsiście oświetlonego Luwru. *Kaspr. O bohat. 33.* Usłyszał go jednak jakiś cień ludzki, co się wlókł o kilkadziesiąt kroków za nim. *Reym. Now. II, 7.* **8. w. się** p o c z y m; u c z e g o ⟨*ciągnąć się; być ciągniętym*⟩: Widok faceta [...] dźwigającego coś pod wlokącą się niemal po ziemi peleryną, zwrócił uwagę. *Warsz. młod. 250.* Zaklinam cię — jęczała Joasia, wlokąc się u nóg moich — zatrzymaj się w zemście. *Sztyrm. Katalept. II, 168.* **9.** Czas, dzień, noc się wlecze; godziny, minuty się wloką; lata się wloką ⟨*mija, przechodzi; mijają, przechodzą powoli; czas się dłuży; godziny itp. się dłużą*⟩. **10.** Droga, podróż się wlecze ⟨*trwa długo*⟩. **11.** Kuracja się wlecze ⟨*przeciąga, przewleka, trwa długo*⟩. **12.** Nogi, stopy się wloką ⟨*ktoś porusza się z trudem, powoli*⟩. **13.** Sprawa się wlecze ⟨*przeciąga się, przedłuża się, nie jest załatwiana*⟩: Sprawa wlokła się bardzo długo. *Łoz. Wł. SPP.* **14.** Życie się wlecze ⟨*upływa powoli, nudnie*⟩.

wlecieć p. **wlatywać**

wlepiać, wlepić 1. (częściej *dk*) *posp.* **w.** k o m u — c o ⟨*podsunąć komu co, zmusić kogo do przyjęcia, do kupna czegoś mało wartościowego*⟩: **w.** komu zły towar. **2.** (częściej *dk*) *posp.* **w.** komu baty, bizuny, bykowce, lanie, plagi, razy itp., **w.** komu ileś batów, bizunów itp. ⟨*zbić kogo*⟩: Rozciągniętemu na długiej ławie [...] wlepiono dziesięć bykowców. *Was. W. Obl. 22.* Powinienem rozciągnąć cię tutaj i wlepić tęgie lanie. *Ukn. Strachy 208.* **3.** (częściej *dk*) *pot.* **w.** komu dwójkę ⟨*postawić dwójkę; ocenić odpowiedź ucznia na niedostatecznie*⟩. **4.** (częściej *dk*) *posp.* **w.** komu karę; ileś złotych kary ⟨*ukarać kogo pieniężnie; wymierzyć komu karę (ileś złotych kary)*⟩: Przeszli na drugą stronę ulicy nieprawidłowo [...] czyhał na nich policjant z mandatem. Wlepił każdemu po pięć złotych kary. *Breza Niebo I, 283.* **5.** (częściej *dk*) *posp.* **w.** komu kopniaka ⟨*kopnąć kogo*⟩. **6.** (częściej *dk*) *posp.* **w.** komu ileś lat więzienia ⟨*wymierzyć komu karę iluś lat więzienia*⟩. **7.** (częściej *dk*) *posp.* **w.** k o m u k o g o ⟨*wsadzić, narzucić*⟩: Urząd Kwaterunkowy [...] wytropił pewnego dnia dwa pokoje [...] i z miejsca wlepił Dudzie lokatorów. *Andrz. Wojna I, 126.* **8. w.** oczy, gały, spojrzenie, ślepia, wzrok, źrenice w kogo, w co; *daw.* na kogo, na co; przed siebie ⟨*patrzeć uporczywie; patrzeć tępo, bezmyślnie*⟩: Niezawodnie goście! [...] Wlepiła oczy i tęskno opuściła ręce... pojazd pojechał na prawo. *Krasz. Poeta 165.* Wygrzebał księgę zostawioną przez kogoś. Wlepiał ślepia w karty nieme. *Witk. Papież 178.* Podnoszę oczy, wlepiam je na zmienny księżyc. *Niemc. Rasslas. 184.* Wzrok znowu wlepił przed siebie i znowu wraz z lulką obwisła ręka. *Czapl. Irtysz. 24.*

wlepiać się, wlepić się Oczy, gały, spojrzenie, ślepia, wzrok, źrenice wlepiają się w kogo, w co ⟨*ktoś patrzy na kogo, na co uporczywie, badawczo*⟩: Wszystkie oczy wlepiły się w Michała. *Braun Lewanty 380.*

wlepić p. **wlepiać**

wlepić się p. **wlepiać się**

wlewać p. **wlać**

wleźć, włazić 1. *pot.* **w.** c z y m ⟨*przejść, przedostać się gdzie przez co*⟩: **w.** drzwiami, oknem. **2.** *pot.* Włazić drzwiami i oknami ⟨*o wielu osobach natrętnie nachodzących, napastujących kogo*⟩: Prasa, panie ministrze. Pędzę, jak mogę. Nie nadążam. Drzwiami, oknami włażą. *Putr. Wrzes. 380.* **3.** Coś jednym uchem wlezie, drugim wylezie ⟨*nie pamięta się*⟩: Mam pamięć dziurawą, co jednym uchem wlezie, drugim już zaraz wylazło. *Marc. Ideały 33.* **4.** *pot.* **w.** c z y m — n a c o ⟨*wdrapywać się z czym na co*⟩: Wlazł zabłoconymi butami na świeżo zapastowaną podłogę. *Braun Lewanty 236.* **5. w.** d o c z e g o ⟨*przedostać się, dostać się do środka czego*⟩: Wlazłem do ciężarówki, w której jechały mleczarki z pustymi bańkami. *New. Archip. 76.* **6.** *pot.* **w.** komu z kaloszami do duszy ⟨*być w stosunku do kogo niedyskretnym, natrętnym; niedelikatnie dotknąć czyich spraw*⟩. **7.** Coś włazi, wlazło komu do głowy, w głowę; *rub.* do łba, w łeb: a) ⟨*coś komu przychodzi do głowy, zaprząta myśli; coś się komu ubrdało, przywidziało*⟩: Co ci znowu w głowę wlazło? *L.* Jak jej też co w głowę wlezie, to jej żadnym sposobem wyperswadować nie można. *L.*: b) ⟨*coś nie jest dla kogo zrozumiałe, niełatwo mu przychodzi; ktoś nie może czegoś zrozumieć, nauczyć się*⟩: Prosiłem [...] żeby mnie do dworu oddał, bo mi żadnym sposobem Alwar do głowy nie chciał wleźć. *Kras. Podstoli 146.* **8. w.** m i ę d z y k o g o a. c o ⟨*dostać się*⟩: Może, wlazłszy między gbury, jak ich zacznę zabawiać [...] dostanę kawał kiełbasy. *Bogusł. W. Cud 53.* **9. w.** n a c o ⟨*wejść, wspiąć się, wdrapać się na co*⟩: Wlazł na drzewa upatrując gniazd ptasich. *Rudn. H. Spart. 53.* **10.** *pot.* **w.** komu na głowę ⟨*zawojować kogo; nie liczyć się z kim; zbyt wiele sobie pozwalać, panoszyć się wobec ko-

go⟩. **11.** *środow. lotn.* **w.** na ileś metrów, kilometrów ⟨*wzbić się samolotem*⟩: Włażę na 200 metrów; z trudem na 300 i 400 metrów, drę maszynę. *Scheuer Pam. 44.* **12.** *pot.* **w.** komu na hipotekę ⟨*zabezpieczyć sobie zwrot pieniędzy na czyim majątku; obciążyć długiem czyją hipotekę*⟩. **13.** *pot.* Któryś krzyżyk wlazł komu na kark ⟨*ktoś wszedł w któryś dziesiątek lat*⟩: Siódmy krzyżk wlazł mu na kark. **14.** *posp.* **w.** komu na pensję ⟨*położyć areszt na czyjej pensji na rzecz swojej należności*⟩. **15. w.** p o c z y m ⟨*wspiąć się*⟩: **w.** po drabinie, po murze, po schodach. **16. w.** p o d c o ⟨*wejść*⟩: Obudził się z rana jak zawsze rześki, wlazł pod zimny tusz. *Chor. Zazdrość 56.* **17.** *pot.* **w.** komu pod bok, pod rękę ⟨*znaleźć się w pobliżu kogo, przeszkadzać komu*⟩. **18. w.** pod koc, kołdrę, pierzynę ⟨*wsunąć się, położyć się*⟩. **19.** (częściej *ndk*) **w.** komu pod podeszwy ⟨*być uniżonym*⟩. **20. w.** p r z e z c o ⟨*przeniknąć*⟩: Przez serduszko mojej okiennicy włazi słońce i zawsze mi bije w same oczy. *Słow. Czasz. 107.* **21.** *pot.* **w.** w c o: a) ⟨*wejść*⟩: Onegdaj, idąc do Brzeziny, wlazłem w drzwi do Lafora zamiast w przechodnią sień. *Chopin Wyb. 30*; b) ⟨*wdepnąć*⟩: **w.** w błoto, w kałużę. **22.** (częściej *dk*) **w.** w awanturę ⟨*wmieszać się*⟩. **23.** (częściej *dk*) **w.** w chomąto ⟨*musieć ciężko pracować*⟩. **24. w.** w długi (aż po szyję) ⟨*zadłużyć się*⟩. **25.** *pot.* **w.** komu w drogę ⟨*przeszkodzić komu w czym; wejść mu w paradę*⟩. **26. w.** w mysią dziurę, norę ⟨*ukryć się*⟩. **27.** *pot.* Ćwiek wlazł komu w głowę ⟨*ktoś myśli o czym ustawicznie, upiera się przy czym*⟩. **28. w.** w biedę, w kabałę, w pasztet ⟨*wmieszać się w co niepotrzebnie; narazić się lekkomyślnie na kłopoty, nieprzyjemności*⟩. **29. w.** w czyją kieszeń: a) ⟨*zadłużyć się u kogo*⟩; b) ⟨*dostać się na czyje utrzymanie*⟩. **30.** Coś wlazło komu w kości, w nogę, w rękę; pod żebro ⟨*ktoś odczuwa bóle w stawach, w nodze, w ręce, w okolicy żebra*⟩. **31.** *pot.* **w.** w książkę, w gazetę ⟨*czytać nie odrywając się*⟩. **32.** *pot.* **w.** komu w oczy ⟨*nawinąć się, napatoczyć się*⟩. **33.** *pot.* **w.** w pantofle, obuwie, buty itp. ⟨*włożyć*⟩. **34.** *pot.* **w.** komu w paradę ⟨*przeszkodzić komu w czym, pokrzyżować komu plany*⟩. **35. w.** w paszczę, paszczękę lwa, smoka; lwu, smokowi; jak lwu, smokowi w paszczękę ⟨*narazić się na bezpośrednie niebezpieczeństwo*⟩. **36.** *pot.* Coś włazi komu w pięty ⟨*coś dokucza komu, dotyka kogo do żywego*⟩. **37.** *pot.* **w.** komu w ręce ⟨*dostać się do czyich rąk*⟩. **38. w.** w nową skórę ⟨*stać się innym*⟩. **39. w.** w szkodę ⟨*o bydle: sprawić szkodę, niszcząc, wyjadając zasiewy*⟩. **40.** *pot.* **w.** w wydatki ⟨*mieć dużo wydatków*⟩. **41.** *pot.* Diabeł w kogo wlazł ⟨*ktoś zmienił się na gorsze; stał się nagle nieznośny, zły*⟩: Chłopak był dobry, spokojny, usłuchany, a teraz diabeł w niego wlazł. *Twórcz. 4, 1954, s. 153.* **42. w.** z c z e g o ⟨*przedostać się skąd*⟩: Wlaziły z ulicy psy i myszkowały tutaj, rozgrzebywały ziemię łapami. *Was. W. Wierzby 55.* **43. w.** z jednej biedy w drugą ⟨*znaleźć się w sytuacji gorszej niż poprzednio*⟩. **44. w.** z a c o: *pot.* **w.** (komu) za paznokcie, za pazury, za skórę ⟨*dokuczyć, dopiec komu*⟩: Najwięcej właził za skórę zostającym pod jego władzą Polakom. *Zielon. L. Wspom. 108.* **45.** Wszędzie wlezie ⟨*o kimś uprzykrzonym, wścibskim, psotnym*⟩: Nieznośny chłopak, wszędzie wlezie. **46.** Ile wlezie, co wlezie, ile tylko wlezie, co tylko wlezie ⟨*dużo, jak najwięcej, ile tylko można, ile się dało*⟩: Bij, ile wlezie. *SW.* Pod pozorem szukania broni splądrowali cały dom, nakradli ile wlezie. *Unił. Żyto 75.* Jak jeden i drugi porządne lanie dostał, jak mu nakładli co tylko wlazło, to dziesiątemu zapowiedział, żeby lipowieckie panny omijał. *Jun. Bracia 261.*

przysł. **47.** Jak nie potrafisz, nie właź (nie pchaj się) na afisz. **48.** Kiedy wlazłeś między wrony, musisz krakać jak i one. **49.** Wlazł na gruszkę, trząsł pietruszkę ⟨*o czyimś bzdurnym gadaniu*⟩.

władać **w.** c z y m: **1. w.** berłem ⟨*rządzić*⟩. **2. w.** bronią, orężem, mieczem, szablą, kopią itp. ⟨*umieć posługiwać się bronią itp. w walce*⟩. **3. w.** głosem ⟨*posługiwać się głosem; móc mówić, śpiewać*⟩: Potrafiła w umiejętny sposób władać swoim niskim, miękkim głosem. *Kowalew. S. Droga 42.* **4. w.** językiem, **w.** językiem w słowie, w piśmie ⟨*znać język, posługiwać się nim; mówić nim*⟩: Władał dobrze w słowie i piśmie językiem francuskim i niemieckim. *Ask. Łukas. I, 4.* **5. w.** koniem ⟨*kierować*⟩. **6. w.** majątkiem: a) ⟨*rozporządzać, dysponować*⟩; b) ⟨*mieć*⟩. **7. w.** czyimi myślami, czyim umysłem ⟨*kierować kim, narzucać komu sposób myślenia; mieć wpływ na kogo*⟩. **8. w.** narzędziem ⟨*umieć posługiwać się nim*⟩. **9. w.** nogami ⟨*mieć władzę w nogach; móc poruszać nimi, móc chodzić*⟩. **10. w.** pędzlem ⟨*umieć malować; malować*⟩. **11. w.** piórem ⟨*znać sztukę pisarską, umieć się wypisać*⟩. **12. w.** prozą, wierszem ⟨*umieć pisać prozą, wierszem; być prozaikiem, poetą*⟩. **13. w.** ręką ⟨*ruszać nią, używać jej; mieć w niej władzę*⟩. **14. w.** rozumem ⟨*posługiwać się*⟩. **15. w.** czyim sercem ⟨*być kochanym*⟩. **16. w.** słowem, stylem ⟨*umieć się wypowiedzieć*⟩. **17. w.** sobą; nie **w.** sobą ⟨*panować nad sobą; nie panować nad sobą*⟩: Duma jego była tak drażliwa, że nic łatwiejszego jak ją rozdrażnić, a wtedy przestawał władać sobą. *Rzew. H. Zamek 202.* **18. w.** sterem ⟨*sterować*⟩. **19. w.** światem ⟨*rządzić*⟩. **20. w.** k i m, c z y m; n a d k i m, n a d c z y m, *daw.* k o m u, c z e m u ⟨*rządzić kim, czym*⟩: **w.** narodem, krajem. - Kiedy królowa Jadwiga nad Lwowem i Rusią Czerwoną władała, jeden Halicz [...] stawiał jeszcze opór. *Stadn. Syn. 21.* O! Lachy, ja nieznany rycerz, nie mogę przesławnemu władać narodowi. *Słow. Ballad. 133.* **21.** Gniew, miłość, namiętność, niepokój, trwoga, zawiść itp. włada kim ⟨*kogoś ogarnął, opanował gniew, niepokój; ogarnęła, opanowała miłość, namiętność, trwoga, zawiść itp.*⟩. **22. w.** udzielnie ⟨*rządzić, panować niezależnie*⟩: Król [...] władał udzielnie, mogąc sam przez się tyle co sejmy. *Mech. Wym. I, 43.*

władanie **1.** Czasowe, wspólne **w.** czym ⟨*dysponowanie czym, posiadanie czego*⟩. **2.** Dziedziczne, suwerenne, udzielne, wieczne **w.** ⟨*władza, panowanie*⟩. **3. w.** c z y m: a) ⟨*manipulowanie*⟩: **w.** bronią; b) ⟨*posługiwanie się czym, umiejętność posługiwania się czym*⟩: **w.** językiem (obcym), piórem; c) ⟨*dysponowanie, rządzenie*⟩: **w.** ludźmi. **4.** Dostać (kraj, dzielnicę itp.), dostać się (o kraju itp.) we **w.** (czyje). **5.** Objąć, wziąć, zabrać kogo, co we **w.** ⟨*zdobyć władzę nad kim, nad czym; zapanować gdzie*⟩: Objęły go we władanie: cisza nocna i coś stokroć lepszego niż sen, bo spokój, spokój zupełny. *Żer. Prom. 120.* Chłodna prostracja obojętności wzięła mię we władanie. *Pigoń Komb. 240.* **6.** Oddać co komu we **w.**:

Zeus objął rządy nad niebem, swemu bratu Posejdowi oddał morze we władanie. *Mark. W. Mity 32.* 7. Mieć kogo, co pod swoim władaniem ⟨*rządzić kim, czym, panować nad kim, nad czym*⟩.

władca 1. Absolutny, dziedziczny, niezależny, suwerenny; potężny, pracowity, udzielny **w.** ⟨*monarcha, panujący*⟩. **2.** Najwyższy **w.**; **w.** świata; **w.** nieba i ziemi ⟨*o Bogu, o najwyższych bogach starożytnych (np. Jowiszu, Zeusie)*⟩. **3.** *żart.* Pan i **w.** ⟨*mąż*⟩.

władny 1. **w-a** moc, siła (czego) ⟨*przemożna, potężna*⟩: Zamknął oczy i oddał się we władną i słodką moc marzenia. *Reym. Now. V, 38.* **2.** Być władnym (co zrobić) ⟨*być w stanie, w możności (co zrobić)*⟩: Autor dzieła jest jego ostateczną instancją, on tylko jest władny decydować o jego artystycznym i ideowym kształcie. *Życie Lit. 43, 1954.*

władza 1. Bezpośrednia, całkowita, faktyczna, legalna, naczelna, nadrzędna, najwyższa, niepodzielna, niezłomna, obszerna, odwieczna, ograniczona, ogromna, pierwotna, potężna, prawowita, rozległa, samowolna, silna, słaba, sprężysta, twarda, tyrańska, udzielna, wyższa, żelazna **w.**; **w.** absolutna, arbitralna, despotyczna, dyktatorska, hetmańska, kapłańska, królewska, książęca, lenna, ludowa, monarchiczna, monarsza, nieograniczona, nominalna, ojcowska, patrymonialna, polityczna, rodzicielska, rządowa, sądownicza, senioralna, sędziowska, suwerenna, zwierzchnicza ⟨*prawo rządzenia, rozporządzania kim; panowanie, rządy nad kim*⟩: Wielki Książę Konstanty po odkryciu spisku Łukasińskiego [...] zażądał od cesarza władzy nieograniczonej. *Koźm. Pam. II, 176.* **2.** **w.** administracyjna, apelacyjna, centralna, cywilna, duchowna, egzekucyjna, kierująca, kierownicza, kontrolująca, krajowa, miejscowa, miejska, municypalna, nadzorcza, obozowa, odgórna, okupacyjna, oświatowa, państwowa, partyjna, policyjna, portowa, powstańcza, prawodawcza, przełożona, publiczna, regencyjna, rewolucyjna, sądowa, skarbowa, szkolna, śledcza, świecka, terenowa, tymczasowa, uniwersytecka, ustawodawcza, więzienna, wojskowa, zaborcza, zwierzchnia, związkowa (również w *lm*) ⟨*prawo rządzenia, kierowania kim, czym, w jakim zakresie; w lm instytucja rządząca, organ rządzący; osoby rządzące*⟩: Władze okupacyjne wywoziły z miasta wszystkie ocalałe maszyny fabryczne w głąb swego kraju. *Pietr. Wspom. 10.* **3.** **w-e** naczelne, nadrzędne, najwyższe, wyższe ⟨*organy; osoby rządzące*⟩. **4.** **w.** czarnoksięska ⟨*moc, urok, wpływ*⟩: Przypatrując się ruchowi igły magnesowej czuli się pod władzą czarnoksięską. *Pol Obrazy II, 179.* **5.** **w.** duchowa, intelektualna, poznawcza, psychiczna, twórcza, umysłowa; (również w *lm*) ⟨*zdolność umysłowa; rozum*⟩: Wszystkie jego władze duchowe [...] stały się mocne a zarazem wrażliwe jak struny harfy. *Sienk. Leg. 113.* Indianin wytęża wszystkie władze umysłowe, by zrozumieć. Twarz jego nabrzmiewa w wielkim wysiłku. *Fiedl. A. Rio 114.* **6.** *żart.* Najwyższa **w.** ⟨*żona*⟩. **7.** *gw. miejska* Pan **w.** ⟨*policjant, milicjant*⟩: W okienku błysnął daszek milicjanta [...] panie władza, niech pan daruje! *Brand. K. Obyw. 332.* **8.** **w.** życia i śmierci ⟨*prawo rozporządzania czyim życiem*⟩: Prawo odebrało szlachcicowi władzę życia i śmierci nad chłopem dopiero w 1768 r. *Korzon Wewn. I, 360.* **9.** **w.** k o g o — n a d k i m a. n a d c z y m: Władza ojca nad dziećmi była bardzo wielka. *Ziel. T. Kult. ant. II, 83*; **w.** nad krajem, nad światem. **10.** **w.** w c z y m ⟨*możność władania, poruszania czym (częściami ciała)*⟩: Nie mam władzy w lewej ręce, w lewej nodze — i nie mogę wstać. *Sienk. Połan. 186.* **11.** Mocą, z mocy władzy: W ciągu IX wieku [...] sformułował się w Europie Zachodniej pogląd, że cesarze i królowie mogą nadawać i przesyłać korony królewskie i książące z mocy swej władzy. *Lab. Studia 282.* **12.** Z ramienia władzy ⟨*z upoważnienia, na zlecenie władzy*⟩: Opracowany jest program długofalowych transakcji, który sporządza specjalna komórka z ramienia zwierzchniej władzy gospodarki narodowej. *Maz. Plan. 29.* **13.** Organ władzy ⟨*instytucja rządząca, osoby rządzące czym*⟩. **14.** Brać, chwycić władzę w (swoje) ręce; czuć władzę; czuć czyją władzę nad sobą; da(wa)ć komu, dziedziczyć po kim; *książk.* dzierżyć, mianować władzę; dzielić z kim władzę: Król, wielce ograniczony w swych prawach, dzielił władzę z sejmami. *Śliw. A. Sob. II.* **15.** *przestarz.* Brać, chwycić władzę nad kim ⟨*mieć władzę nad kim*⟩: Ta Justusia to luba dziewczyna! Rzadką jakąś nade mną władzę brać zaczyna. *Fredro A. Mąż 198.* **16.** Mieć władzę ⟨*sprawować rządy*⟩. **17.** *przestarz.* Mieć władzę czego a. co robić ⟨*mieć uprawnienia do czego; być władnym co robić*⟩: Miał zupełną władzę przyjmowania i oddalania oficjalistów. *Łoz. Wal. Dwór 129.* Już w ostatecznej się widzę niedoli. Powiedz!, o! powiedz, czy ten Lech ma władzę ojca mojego zabić? *Słow. Lilla 300.* **18.** Mieć władzę nad kim ⟨*sprawować władzę nad kim; wywierać wielki wpływ na kogo*⟩: Pani Lenta miała nad przyjaciółką wyraźną władzę. *Żer. Nawr. 155.* Semenycha i oboje Ratajowie mieli jakąś władzę nad sierotą i opiekę nad nią. *Krasz. Chata III, 148.* **19.** Mieć władzę nad sobą ⟨*panować nad sobą, być opanowanym; nie dać się opanować nerwom*⟩. **20.** Mieć **w.** w czym; nie mieć władzy w czym ⟨*władać czym, móc poruszać czym; nie władać czym; nie móc poruszać czym*⟩: mieć władzę, nie mieć władzy w nogach. **21.** *daw.* Mieć kogo pod władzą ⟨*być czyim zwierzchnikiem*⟩: Przyznać nie bez wstydu i żalu należy, iż wielu Panów tak nielitościwie gnębili poddanych, iż sprawiedliwie równać ich miana było z niewolnikami; ale też byli takowi, którzy czuli, iż ludźmi byli, i ludzi mieli pod władzą. *Kras. Podstoli 182.* **22.** Naruszyć, narzucić komu, obalić, objąć, odebrać, odjąć, odzyskać, ograniczyć, okroić; opierać na kim, na czym; osłabić, pełnić, *książk.* piastować, pochwycić; poderwać, podkopać czyją władzę: Stany czeskie [...] oddały władzę regencyjną magnatowi czeskiemu. Jerzemu z Podiebradu. *Piw. Hist. 121.* Może deptać wolę senatu, odejmować władzę wyznaczonym przez Rzeczpospolitą wodzom? *Sienk. Ogn. II, 239.* Władzę swą opierał na prostym fakcie posiadania przekazanych mu przez ojca ziem. *Piw. Hist. 39.* Na odkrywanych przez siebie ziemiach miał piastować władzę gubernatorską dożywotnio. *Peip. Kolumb 249.* Szlachta [...] podkopie władzę królewską, zegnębi magnatów i stanie się klasą rządzącą. *Smol. W. Dzieje 80.* **23.** Natężyć **w-e** umysłowe. **24.** Odzyskać władzę w czym (np. w rękach, w nogach); odzyskać **w-e** umysłowe. **25.** Podzielić **w-e**: Ustanowiony rząd pewny i wolny, podzielone władze, wie każda, co

ma czynić. *Niemc. Kaz. 44.* **26.** Poruczyć komu, porzucić, posiąść, postradać, powierzyć komu, przedłużyć, przekształcić; przelać na kogo, na co; przywłaszczyć sobie, przywrócić, reprezentować; rozciągnąć na kogo, nad kim, nad czym; rozpościerać, rozszerzyć; składać, złożyć, skupić władzę: Województwa [...] zgodziły się na przedłużenie władzy posłów swoich, ale liczbę ich podwoiły. *Koll. Pam. Zającz. 25.* Będzie paraliżować próby przywrócenia władzy wyzyskiwaczy. *Nowe Drogi 12, 1954, s. 3.* Jan Luksemburski rozciągnął swą władzę lenną nie tylko nad Śląskiem, ale i nad Płockiem. *Dąbr. J. Dzieje 7.* Czyli mają Pompejusz i Cezar władzę złożyć? *Kras. Życia IX, 158.* [Dyktatorzy] gdy tylko niepotrzebnymi już byli, składali władzę w ręce ludu, który ich nią obdarzył. *Orzesz. Mirt. 101.* Skupia w swoim ręku władzę polityczną i sądową. *Ekon. 1953, III, s. 15.* **27.** Przytępić, stępić; rozwinąć w-e umysłowe: Z przytępieniem słuchu idzie u niego w parze przytępienie władz umysłowych. *Gomul. Wspom. 41.* **28.** Sprawować, trzymać (w rękach), ugruntować, ująć, ukrócić, umocnić, ustalić, ustanowić, uszczuplić, utwierdzić, uznać, uzurpować, uzyskać nad czym, wydrzeć komu, wykonywać, wzmocnić, zachować, zagarnąć, zaprowadzić, zawiesić, zdać, zdobyć, załamać, zlewać na kogo, na co, zmniejszyć, znieść, zorganizować, zrzucić, zwiększyć władzę: Władysław Pogrobowiec wreszcie sam ujmie władzę. *Piw. Hist. 128.* Zamojski [...] ukracał arbitralną władzę pana nad poddanymi. *Pot. L. Pam. III, 94.* Wyobrażał sobie, że mieszkańcy Sudanu różnią się od wszystkich Arabów zamieszkujących Egipt tym tylko, że wierzą w Mahdiego i nie chcą uznać władzy Kedywa. *Sienk. Pust. 121.* Do zaprowadzenia w Polsce władzy i porządku posługiwali się oni wpływem i siłami mocarstwa interesowanego utrzymać ją w bezwładności i anarchii. *Alc. Rzecz. 86.* Zdaję mą władzę, zrzekam się buławy. *Bork. L. Cymb. 172.* **29.** (S)tracić, utracić władzę czego, w czym: Tracę w jednej chwili władzę mówienia, myślenia, nawet poruszania się. *Gomul. Ciury II, 147.* Zaczyna cedzić słówko po słówku [...] z takim trudem, jakby nagle stracił władzę w języku. *Gomul. Wspom. 153.* **30.** Wytężyć w-e (np. umysłowe). **31.** Zawiadomić w-e ⟨*organa rządzące*⟩. **32.** Ubiegać się o władzę. **33.** Sięgać, wyciągać rękę po władzę. **34.** Brać, wziąć kogo; dostać się pod władzę; oddać kogo (się) pod władzę czyją; podbić kogo, poddać (się), przejść, zagarnąć pod władzę. **35.** Nadużyć, poddać się, podlegać, pozbawić kogo, pragnąć, sprzeciwiać się, trzymać się, ulec, użyć, wyrzec się, wyzbyć się, zrzec się władzy: Postanowiła użyć władzy, jaką miała nad mężem, na wyjednanie lubemu żądanego urzędu. *Choj. Alkh. IV, 175.* **36.** Być w pełni władz umysłowych. **37.** Dojść, dorwać się; *daw.* przyjść; rwać się, wynieść kogo do władzy: Wszyscy wiedzieli, że pan dogorywa, a pani do władzy przychodzi. *Żmich. Pow. 145.* **38.** Oddać, wydać kogo władzy, władzom, w ręce władz; oddać się w ręce władz: Cieszył się już tym, że chwyci Jakima i że go wyda władzy jako włóczęgę opryszka. *Pol Obrazy II, 229.* **39.** Odsądzić; *pot.* odstawić; odsunąć od władzy: Świdrygiełło, stryj królewski, odsądzony od wszelkiej władzy i wyzuty z posiadłości. *Moracz. Dzieje II, 237.* **40.** Buntować się, podburzać przeciw władzy. **41.** Utrzymać się przy władzy. **42.** *daw.* Wyjąć spod władzy. **43.** Wyłamać się, wyzwolić (się) spod władzy: Niedługo przyjdzie czas, gdy będziesz nas mógł wyzwolić spod władzy czarownicy. *Mark W. Baśnie 87.* **44.** Postawić, stać u władzy; utrzymać się u władzy, u steru władzy; stanąć u steru władzy; ująć w swe ręce cugle, ster władzy. **45.** Wpaść w ręce władzy, wydostać się, wyrwać się z rąk władzy. **46.** Być we władzy: Są we władzy wspomnień, duch w nich upada. *Melc. Statek 119.* **47.** Wyzuć kogo z władzy. **48.** Być władzą: Wy ponosicie za wszystko odpowiedzialność, gdyż wy jesteście władzą, nie ja. *Sier. Ocean 169.* **49.** Dzielić się, podzielić się z kim władzą: obdarzyć kogo, rozporządzać władzą: Rozporządzając nieograniczoną władzą [...] Sulla [...] przeprowadził szereg reform w interesie wielkich posiadaczy. *Hist. star. 213.* **50.** Być, (po)zostawać pod władzą; trzymać kogo pod swoją władzą: Nie wie, co tu czyni, po co przyszedł, czuje tylko, że jest pod władzą jakiejś wyższej mocy. *Gomul. Ciury III, 153.* **51.** Zadzierać z władzą. **52.** Władza jest przy kim, w czyich rękach: Gdy król przebywał w Koronie, władza była przy marszałku wielkim koronnym. *SRG 246.* **53.** w. dostaje się komu, do czyich rąk, w czyje ręce: Zburzono trony i zaprowadzono rzeczpospolite, lecz oto władza dostała się nie do rąk ludu, lecz właśnie do rąk bogaczów. *Żer. Nawr. 61.* **54.** w. leży na ulicy ⟨*nikt nie rządzi; każdy może ją zagarnąć*⟩: Demokracja lwowska rozbiła się więc na 3 odłamy, z których żaden nie wiedział dobrze, czego chce, — władza leżała na ulicy. *Kien. Sapieha 253.* **55.** w. należy do kogo; przechodzi na kogo, w czyje ręce; rozciąga się na kogo, na co; rozprzęga się, sięga dokąd, spoczywa w czyich rękach; ucieka, wysuwa się z czyich rąk; upaja kogo; utrwala się, wzmaga się, wzrasta: Władza podskarbiego koronnego nie rozciągała się na Prusy królewskie. *Smol. IV. Dzieje 150.* **56.** w-e (organa władzy) ścigają kogo, wkraczają gdzie, wykrywają kogo, co; zatwierdzają co.

własnościowy Spółdzielnia w-a ⟨*spółdzielnia mieszkaniowa, której statut przyznaje członkom prawo dysponowania wkładem oraz spółdzielczym prawem do lokalu*⟩.

własność **1.** Bezwarunkowa, burżuazyjna, cudza, czasowa, dożywotnia, drobna, dziedziczna, faktyczna, feudalna, jedyna, kolektywna, kooperatywna, leśna, mała, nieograniczona, niepodzielna, nietykalna, niezaprzeczona, obszarnicza, odwieczna, osobista, powszechna, prawna, prawowita, prywatna, publiczna, rodowa, rodzinna, rzeczywista, socjalistyczna, spółdzielcza, średnia, tymczasowa, wieczysta, wielka, większa, wspólna, wyłączna w.; w. autorska, gruntowa, indywidualna, internacjonalna (międzynarodowa), nieruchoma, państwowa, partykularna, rolna, spadkowa, społeczna, użytkowa, ziemska ⟨*posiadanie, prawo posiadania; rzecz posiadana, mienie, majątek*⟩: [W Attyce] drobna własność coraz bardziej zanikała, a latyfundyści obracali pola dawniej uprawne na pastwiska. *Sinko Lit. II/1, 5.* Ta fajka była [...] jedyną własnością, którą się szczycił. *Sier. Now. 87.* W Europie było prawo, iż rzeczy rozbitków morskich, które woda na lądy wyrzucała, stawały się prawną własnością tych, co je zabrali. *SRG 381.* Na północy kraju [Włoch] wielkiej własności ziemskiej i wielkiemu kapitałowi naj-

mocniej przeciwstawił się zorganizowany proletariat. *Radio i Świat 36, 1950.* Niektórzy włościanie posiadali dziedziczną własność użytkową i grunta przechodziły wówczas na dzieci. *Rutk. Jan Włośc. 8.* 2. Akt własności; prawo własności; tytuł własności. 3. Kupić, kraść, łupić, nabyć, nadać komu, ochraniać, oddać, odebrać, odzyskać, podkupić, przywłaszczyć (sobie) cudzą, przyznać komu **w.**: Domagają się, aby nadać wolność i własność włościanom. *Czyń. Jakob. 344.* Oddawaj mi moją własność! — krzyknął [...] chwytając za rękaw opiekuna rzeczy złożonych na przechowanie. *Żer. Przedw. 90.* **4.** Stanowić **w.** czyją: [W Egipcie] istniał również monopol kopalniany [...] polegający na tym, że wszystkie ukryte w ziemi skarby stanowiły własność państwową. *Ser. SPP.* **5.** Stracić, szanować czyją, uczynić z kogo, z czego (swoją) **w.**: Przyzwyczaił się dziwnie szybko, wchłonął to wszystko dobro i uczynił zeń swą własność. *Żer. Uroda 77.* **6.** Traktować kogo, co jak swoją **w.**: Trzeba dać nauczkę temu smarkaczowi [...] każdą kobietę traktuje nieodwołalnie jak swoją własność. *Pięt. Białow. 32.* **7.** Utracić, wydzierać, zabezpieczyć; zabrać, zagarnąć cudzą, zagwarantować, zakupić, zapisać (komu), znieść **w.**: Gdy Aleksander Macedoński Azję podbił, wiele greckich narodów zniosło u siebie własność i zajęło się równym podziałem ziemi. *Siem. L. Rys. I, 4.* **8.** Da(wa)ć, darować, nadać, oddać, przyznać, zapisać, zostawić na **w.**, *daw.* we **w.** ⟨*uczynić kogo właścicielem czego; dać komu prawo całkowitego rozporządzania czym*⟩: Olbrzymią gałąź handlu w krótkim czasie stworzymy i oddamy ludziom na własność *Żer. Nawr. 116.* Oddam wam folwark w nieograniczoną własność. *Święt. A. Nałęcze 8.* **9.** Dostać, kupić, nabyć, objąć, pozyskać, przejąć, przyjąć, zagarnąć, zająć na **w.**: Po chwili dziewczynka zagarnęła, jak zwykle, Połanieckiego na wyłączną swą własność. *Sienk. Połan. I, 89.* **10.** Mieć, posiadać na **w.**: Masz Sosnową Wólkę na własność i w dodatku ten las. *Dzierzk. Rodzina 149.* **11.** Coś przechodzi na czyją **w.**, przypada komu na **w.** ⟨*ktoś staje się właścicielem czego*⟩: W razie bezpotomnego zejścia Witołda przypadnie cała Litwa na własność zakonowi. *Szajn. Jadw. III, 10.* **12.** Upominać się o **w.** **13.** Sięgać po cudzą **w.** **14.** Uważać za **w.**: Starsi aktorzy uważali tę domenę [reżyserię] za swą niepodzielną własność. *Wrocz. K. Wspom. 60.* **15.** Domagać się, dowodzić, pilnować, pozbyć się, przestrzegać, strzec, uszczknąć, używać, wyzbyć się, zrzec się własności; obchodzić się bez własności; dochodzić, przychodzić do własności; odsądzić kogo od własności; korzystać, wyzuć z własności: Pergaminami, pieczęciami i podpisami dowodzą swej własności. *Sienk. Listy I, 134.* **16.** Dysponować (swoją), obdarzyć kogo, pozostawać, stać się własnością: Czegokolwiek się nauczył, umiał gruntownie i pozostawało to jego własnością na całe życie. *Kosiak. Bud. 96.* Stawali się niewolnicy własnością pana, który mógł nimi dowolnie rozporządzać. *Hist. star. 54.* **17.** **w.** należy do kogo, niszczeje; przechodzi na kogo, w czyje ręce; przepada: Osadnik na prawie niemieckim był tylko użytkowcą gruntu, którego własność należała do pana. *Balzer Zagadn. 49.*

przysł. **18.** Cudza własność nie tuczy.

własny **1.** **w.** chleb ⟨*samodzielne utrzymanie, życie*⟩: Byłem już na własnym chlebie. *Gawal. Szkice 44.* **2.** Bać się własnego cienia ⟨*o kimś bardzo bojaźliwym*⟩. **3.** Iść własną drogą; chodzić własnymi drogami ⟨*postępować indywidualnie, inaczej niż inni*⟩: Nigdy nie żył ze mną zbyt blisko, zawsze chodził własnymi drogami. *Jackiew. Wiosna 168.* **4.** **w.** dziadek, ojciec, syn; **w-a** babka, matka, córka; **w-e** dziecko ⟨*rodzony(-a,-e)*⟩. **5.** Wyglądać na własnego dziadka, ojca, na własną babkę, matkę ⟨*staro*⟩: Wyglądacie na własnego dziadka, Franciszku, ja bym tam na waszym miejscu nie udawał młodzika. *Jackiew. Jan 122.* **6.** Imię **w-e**: a) ⟨*imię nadawane każdemu po urodzeniu*⟩; b) *jęz.* ⟨*rzeczownik będący nazwą indywidualną osoby lub przedmiotu, np. Maria, Tatry*⟩: Imiona własne Kazio, Józio, Kościuszko [...] są przecież rodzaju męskiego. *Lehr Gram. 55.* **7.** Wziąć co na własne imię ⟨*na swoje nazwisko*⟩: Folwarczek wziął na dalsze trzy lata w dzierżawę na własne imię. *Narzym. Ojczym 31.* **8.** We własnym imieniu ⟨*od siebie*⟩: Wystąpić w jakiej sprawie, złożyć komu gratulacje we własnym imieniu. **9.** **w-e** ja; wbrew własnemu ja ⟨*wbrew sobie*⟩: Zwycięstwem jest [...] wierność zasadom wbrew wszystkiemu, wbrew własnemu ja. *Twórcz. 10, 1955, s. 149.* **10.** Datek, darowizna z własnej kieszeni ⟨*z osobistych funduszów*⟩. **11.** Dbać o własną kieszeń ⟨*o swój majątek, o swoją sytuację materialną*⟩. **12.** Znać co jak własną kieszeń ⟨*doskonale; dokładnie*⟩: Znam kopalnię jak własną kieszeń. *Jackiew. Jan 98.* **13.** Przerobić kogo na własne kopyto ⟨*po swojemu*⟩. **14.** *ekon.* Koszty **w-e** ⟨*koszty surowców i materiałów zużytych w produkcji wraz z płacami robotników*⟩: Koszty własne przy robotach ratowniczych rosły niepomiernie. *Meis. Wraki 190.* **15.** Własnym kosztem, nakładem; sumptem, na **w.** koszt ⟨*z własnych pieniędzy*⟩: Przyprowadził mu kilka własnym kosztem wystawionych chorągwi. *Śliw. A. Sob. 16.* Wydali swoje dramaty nakładem własnym. *Rocz Lit. 1933, s. 48.* W tejże gospodzie własnym sumptem musiałem ich fetować. *Sztyrm. Katalept. II, 29.* **16.** Zostawić, pozostawić kogo, co własnemu losowi ⟨*przestać się kim, czym zajmować; przestać pomagać komu*⟩. **17.** Miłość **w-a** ⟨*cenienie siebie, ambicja*⟩. **18.** Stać, stanąć na własnych nogach ⟨*być, stać się samodzielnym (życiowo)*⟩: Nigdy na własnych nogach nie stoi i ciągle cudzym kosztem żyć pragnie. *Goł. Kwestia 12.* **19.** Widzieć tylko koniec własnego nosa ⟨*myśleć tylko o swoich sprawach, interesach, mieć tylko swoje interesy na względzie*⟩: Wszystkiemu winna była rada miejska, konserwatywna i zapleśniała. Sobkowie, co tylko koniec własnego nosa widzieć umieli. *Dz. Pol. 274, 1954.* **20.** *praw.* Obrona **w-a** ⟨*odparcie przez kogo bezpośredniego, bezprawnego zamachu na jego osobę lub na należące do niego dobro materialne*⟩: Działać w obronie własnej. **21.** Widzieć własnymi oczami, na własne oczy ⟨*osobiście; być naocznym świadkiem czego*⟩: Widziałam go na własne oczy i sto innych kobiet aż z Zapiecka. *Bog. Kapit. I, 179.* **22.** We własnych oczach ⟨*wobec siebie samego, oceniając siebie samego*⟩. **23.** Nie wierzyć własnym oczom ⟨*być zdziwionym, zaskoczonym na widok czegoś, co się wydawało niemożliwe*⟩. **24.** Na własną odpowiedzialność; na własne ryzyko ⟨*biorąc na siebie całkowitą odpowiedzialność, całkowite ryzyko za co; ryzykując osobiście*⟩. **25.** Ktoś we własnej osobie ⟨*ktoś osobiście*⟩: Ukazał się szewc

w swojej własnej osobie, który [...] kłaniał się tym panom aż do ziemi. *Bog. Kapit. II, 184.* **26.** Przy czyim (cudzym) ogniu upiec własną pieczeń ⟨*wykorzystać czyją działalność, sytuację dla siebie*⟩: Przy każdej sposobności starał się przy moim ogniu upiec własną pieczeń, prosił mnie, aby [...] zbliżyć go do ministra finansów urządzając dla niego obiad. *Chłęd. Pam. II, 179.* **27.** Bronić, zasłaniać kogo własną piersią ⟨*narażając się na niebezpieczeństwo*⟩. **28.** Mieć, użyć co na własne potrzeby ⟨*dla siebie*⟩. **29.** Na własną prośbę; na własne żądanie ⟨*na swoją, osobistą prośbę, na swoje, osobiste żądanie*⟩: Zwolniłem się z pracy na własną prośbę. *Przyj. 50, 1952.* Odchodził na własne żądanie i był z nimi tylko cztery dni. *Otw. Czas 7.* **30.** Robić co własnym przemysłem ⟨*bez pomocy*⟩: Hetman musiał często własnym przemysłem i własnym kosztem prowadzić wojnę i karmić żołnierza. *Boy Mar. 205.* **31.** Robić co na **w.** rachunek ⟨*na swój koszt*⟩. **32.** Własną ręką; własnymi rękami (robić co) ⟨*własnoręcznie, osobiście*⟩: Koło wirydarza własnymi rękami zasadziliśmy wiele drzewek. *Kaczk. Murd. II, 166.* **33.** Do rąk własnych (oddać, doręczyć co komu) ⟨*bezpośrednio tej osobie, bez pośrednictwa osób trzecich*⟩: Pisma sądowe doręcza się adresatom [...] do rąk własnych. *Kod. post. karn. 40.* **34.** Na własną rękę (robić co) ⟨*samodzielnie, bez współpracy z innymi; bez porozumienia się z innymi*⟩: Rozpoczniemy akcję na własną rękę. *New. Chłopiec 165.* **35.** Coś (np. serweta) własnej roboty ⟨*coś własnoręcznie przez kogoś wykonane*⟩. **36.** *astr.* Ruch **w.** gwiazd ⟨*przesunięcie się gwiazd na niebie wynikające z ich ruchu przestrzennego (wyrażone w mierze kątowej, np. w sekundach na rok lub stulecie)*⟩. **37.** Własnymi siłami; o własnych siłach ⟨*bez niczyjej pomocy, samodzielnie*⟩: Nie mogła o własnych siłach zwlec się z łóżka. *Kłos. Wiosna 128.* **38.** Na własnej skórze (odczuć co) ⟨*na sobie*⟩: Poznał życie wydziedziczonych, upośledzonych na własnej skórze. *Wikt. Papież 185.* **39.** Dbać, drżeć, troszczyć się itp. o własną skórę; myśleć o własnej skórze ⟨*dbać itp. o swoje osobiste bezpieczeństwo, o swoje interesy; myśleć o swoim osobistym bezpieczeństwie, o swoich interesach*⟩. **40.** Mówić, opowiadać własnymi słowami ⟨*swoimi słowami*⟩. **41.** Kwasić się we własnym sosie ⟨*nie utrzymywać kontaktów z nikim*⟩: Nie zostaniemy tu chyba znowu sami, aby się kwasić [...] we własnym sosie. *Słonim. Konice 240.* **42.** Na własnych śmieciach ⟨*u siebie*⟩: Czuć się gdzie, jak na własnych śmieciach; witać kogo na własnych śmieciach. - Gdy wyspę [...] za sobą zostawili, wędrowcy nasi znaleźli się [...] na śmieciach własnych. *Jeż Uskoki I, 213.* **43.** Światło **w-e** ⟨*światło, którym świecą gwiazdy*⟩. **44.** Słyszeć co na **w-e** uszy ⟨*słyszeć co osobiście będąc świadkiem czego*⟩. **45.** Nie wierzyć własnym uszom ⟨*być zaskoczonym słysząc coś niewiarogodnego*⟩. **46.** Być na własnym utrzymaniu ⟨*utrzymywać się samodzielnie, bez niczyjej pomocy materialnej*⟩. **47.** Dla własnego użytku; na **w.** użytek ⟨*dla siebie, do swego użytku*⟩. **48.** Weksel **w.** ⟨*weksel stanowiący zobowiązanie wystawcy do zapłacenia sumy w określonym czasie i miejscu, wystawiony w jednym egzemplarzu*⟩. **49.** **w-e** widzimisię ⟨*osobisty pogląd, osobiste stanowisko w jakiej sprawie*⟩. **50.** Z własnej winy; za własne winy ⟨*ze swojej winy; za swoje winy*⟩. **51.** Własną wolą; z własnej woli ⟨*bez przymusu, dobrowolnie*⟩: Do wojska szedł z własnej woli, nie z musu. *Bocheń. Praw. 183.* **52.** Coś własnego wyrobu ⟨*zrobione przez siebie, indywidualnie, osobiście, bez niczyjej pomocy*⟩: Sieroszewski pierwszą książkę pisał na Syberii atramentem i piórem własnego wyrobu na skrawkach gazet. *Par. Alch. 104.* **53.** **w-e** zdanie; mieć **w-e** zdanie ⟨*osobiste, odrębne; nie powtarzany za innymi pogląd na co*⟩. **54.** Jak **w.**, jakby **w.**; jakby był **w.**: Czy czekać cierpliwie [...] czy bez [...] żadnych sądów i wyroków wjeżdżać na jego pole i orać jak własne. *Mort. Wawrzek 152.* Pilnowała jego dobra, jakby było jej własne. *Mort. Wawrzek 15.* **55.** Nie mieć nic własnego do powiedzenia ⟨*nie móc nic indywidualnego powiedzieć*⟩: Kto zna doskonale technikę danej sztuki, lecz nic ma nic własnego do powiedzenia, jest tylko wirtuozem. *Matusz. I. Swoi 192.*

przysł. **56.** Zły to ptak, co własne gniazdo kala.

właściwie w. mówiąc ⟨*ściśle mówiąc, prawdę mówiąc*⟩: W Stanach Zjednoczonych [...] wszelka praca jest [...] cenioną i szanowaną, tak że właściwie mówiąc, nie ma tam zajęć wyższych i niższych. *Sienk. Listy IV, 81.*

właściwość 1. Brzydka, cenna, charakterystyczna, ciekawa, dodatnia, formalna, główna, indywidualna, istotna, korzystna, magiczna, moralna, nieodłączna, niezmienna, niezwykła, odrębna, szczególna, osobliwa, osobna, piękna, podstawowa, przyrodzona, specjalna, swoista, szkodliwa, tajemnicza, ujemna, urzekająca, wartościowa, ważna, wtórna, wyjątkowa, zasadnicza, znana **w.** ⟨*swoista cecha (czego)*⟩: Jak wszyscy współcześni, wierzyła w tajemnicze właściwości pewnych kamieni i leków. *Chłęd. Odr. 186.* Antropolog niemiecki G. Schwalbe bronił [...] poglądu, że niski wzrost ludów karłowatych jest właściwością wtórną, nabytą pod wpływem środowiska. *Czekan. Człow. 220.* **2.** **w.** absolutna; *jęz.* artykulacyjna; chemiczna, cielesna, duchowa, etniczna, fizyczna; *jęz.* gwarowa; językowa, lecznicza; *jęz.* mechaniczna; nabyta, poznawcza; *fiz.* promieniotwórcza; przyrodnicza, psychiczna, smakowa, stylistyczna, stylowa, techniczna, topograficzna, trująca, wewnętrzna, wrodzona, zewnętrzna: Dziedziczność nie jest właściwością absolutną. *Kosmos A 4, 1955, s. 525.* Jon posiada zupełnie inne właściwości chemiczne aniżeli atom obojętny. *Piek. Elektr. 360.* [Minerałami] nazywamy związki o określonym składzie chemicznym i o pewnych stałych właściwościach fizycznych. *Sams. Geol. 11.* Należy tu podkreślić jeszcze lecznicze właściwości owoców jagodowych. *Zaliw. Krzewy 9.* Owoce wielu odmian dają się przechowywać [...] nie tracąc właściwości smakowych. *Pomol. 10.* **3.** **w.** c z e g o: a) ⟨*swoista cecha*⟩: **w.** charakteru, natury, organizmu, umysłu, usposobienia, wymowy, wzroku; b) ⟨*kompetencja*⟩: **w.** sądu, sejmu. **4.** Badać, dziedziczyć, mieć, normować, podkreślać, poznać, przejąć, przypisywać **w.**; rozróżniać **w-i**; tłumić, (s)tracić, utracić, uwydatnić, uwzględnić, uznawać, wykazywać, zachować **w.**: Żył długo, jakby przejął tę właściwość od drzew, z którymi całe życie obcował. *Kubac. Kryt. 40.* Wynaturza jednostkę [...] tłumiąc najwartościowsze właściwości dziecka. *Rudniań. Idea 68—69.* **5.** Nabierać właściwości. **6.** Jest właściwością czyją, czego, że ..., (a)by...: Jest to już właściwością natury ludzkiej,

aby w całym szukać dziury. *Dygas. As 123.* **7.** Poznać się, zapoznać się z właściwością (czego). **8.** w. (czego) rozwija się, rzuca się w oczy, występuje, wzmaga się, zaciera się: W owym czasie przywódcze właściwości Zośki rozwijają się i wzmagają. *Kamiń. A. Kam. 35.*

właściwy 1. w-a chwila, pora ⟨*odpowiednia*⟩. **2.** *fiz.* Ciepło w-e ⟨*ilość ciepła potrzebna do ogrzania 1 g ciała o 1°C.*⟩. **3.** *fiz.* Ciężar w. ⟨*stosunek ciężaru danego ciała do jego objętości*⟩. **4.** *anat.* w-e jelito cienkie ⟨*część jelita cienkiego, znajdująca się za dwunastnicą*⟩. **5.** *bot.* Mchy w-e. **6.** w. człowiek na właściwym miejscu ⟨*odpowiedni*⟩: Czuł się już teraz pewnie, jak człowiek właściwy na właściwym miejscu, jako podoficer. *Czesz. Pokol. 111.* **7.** w-e imię, nazwisko ⟨*istotne, prawdziwe, nie fałszywe*⟩. **8.** *fiz.* Objętość w-a ⟨*objętość, jaką zajmuje 1 g masy danego ciała*⟩. **9.** *elektr.* Oporność w-a; opór w. materiału ⟨*oporność przewodu z tego materiału długości 1 metra o przekroju poprzecznym 1 mm²*⟩. **10.** *ogr.* Owoc w. ⟨*wytworzony wyłącznie z zalążni, np. czereśnia, wiśnia, strąk grochu*⟩. **11.** w-a przyczyna ⟨*istotna*⟩. **12.** *chem.* Roztwór w. ⟨*roztwór, w którym rozdrobnienie substancji rozpuszczonej dochodzi do wielkości pojedynczych cząstek lub jonów*⟩. **13.** Sąd w. ⟨*kompetentny dla danej sprawy*⟩. **14.** *anat.* Skóra w-a ⟨*leżąca pod naskórkiem*⟩. **15.** w. ślad; naprowadzić na w. ślad. **16.** w-e światło; oglądać, widzieć co a. kogo we właściwym świetle. **17.** *techn.* Tłuszcz w. ⟨*wytworzony przez procesy fizjologiczne w organizmie zwierzęcym lub roślinnym*⟩. **18.** *geol.* w-e trzęsienie ziemi ⟨*tektoniczne*⟩. **19.** *mat.* Ułamek w. ⟨*ułamek, w którym licznik jest mniejszy od mianownika*⟩. **20.** *jęz.* Wykrzyknik w. ⟨*wyraz nie mający treści znaczeniowej, oddający tylko różnego rodzaju stany uczuciowe, np. oj! ach! hej!*⟩. **21.** w-a wymowa ⟨*poprawna, zgodna z normą*⟩. **22.** *jęz.* w-e znaczenie wyrazu ⟨*podstawowe*⟩. **23.** w. k o m u, c z e m u ⟨*charakterystyczny, typowy dla kogo, dla czego*⟩: Spoglądał na resztę śmiertelnych z tym arystokratycznym wyrazem politowania, właściwym olbrzymowi, co nie chcąc rozdeptał robaka. *Lam J. Głowy III, 32.* Stara Serbia [...] mimo znaczny obcych żywiołów napływ zachowuje zawsze właściwy sobie charakter. *Jeż Rotul. 8.* Miały na sobie strój wieśniaczek, właściwy tym okolicom. *Dygas. Piszcz. II, 6.* Nie istnieją również dzisiaj sposoby malowania właściwe wyłącznie pewnym krajom. *Sienk. Mieszan. 22.* **24.** w. d o c z e g o ⟨*kompetentny*⟩: Niezależnie od orzekania w sprawach cywilnych sądy powiatowe są właściwe do przeprowadzania pojednania stron. *Kod. post. cyw. 93.* **25.** w. d l a k o g o, d l a c z e g o ⟨*odpowiedni*⟩: Z głęboką i ostrożną rozwagą wyciągnął stąd właściwą dla siebie wskazówkę. *Ask. Stulecia 347.* Jest to wielki wyzyw dla Prus i dla Poznańskiego [...] natchniony krok i najwłaściwszy dla tamtego kraju. *Mick. Listy II, 593.* **26.** w. n a c o ⟨*odpowiedni, stosowny*⟩: Czas właściwy na polowanie. **27.** w. jak (pod jakim względem): Formą etymologicznie właściwą jest murarz, bo wyraz wiąże się z murem i murowaniem, chociaż nie bezpośrednio. *Dor. Rozm. II, 70.* **28.** (Coś) jest, nie jest w-e; uważać, uznać co za w-e ⟨*odpowiednie; uczciwe*⟩: To, co zamierzacie robić, nie jest właściwe. *Par. Niebo 149.* Zachęta wyszła od profesorowej. Kilka pań uważało za właściwe poprzeć ją uprzejmym mruknięciem. *Gomul. Ciury I, 37.*

włazić p. **wleźć**

włączać, włączyć w. k o g o, c o — w c o; w. kogo, co w orbitę, w krąg, w nurt czego ⟨*wciągać, wcielać, przyłączać*⟩: w. kogo do pracy nad czym, do akcji; w. młodzież w nurt walki o pokój. - Znacznie później zostali włączeni w orbitę politycznych i kulturalnych wpływów ogólnopolskich Mazowszanie. *Bystr. Kult. 82.* Włączają rzemiosło w krąg gospodarki planowej. *Barb. Nauka 238.*

włączać się, włączyć się w. się d o c z e g o, w c o; w. się w nurt, w rytm, w wir czego ⟨*przystępować do czego, dołączać się do czego*⟩: w. się do rozmowy, do akcji; w. się w nurt życia; w. się w rytm pracy; w. się w wir walki, zabawy.

włączyć p. **włączać**

włączyć się p. **włączać się**

włos 1. Bezbarwne, bezładne, białe, blond, bogate, bujne, bursztynowe, ciemne, cienkie, ciężkie, czarne, czerwone, delikatne, długie, faliste, falujące, fałszywe, farbowane, gęste, gładkie, grube, hebanowe, jasne, jedwabiste, jedwabne, kasztanowate, kędzierzawe, konopne, kręcące się, kręcone, kręte, krótkie, krucze, kudłate, lniane, malowane, miedziane, miękkie, najeżone, nastroszone, nastrzępione, niesforne, obcięte (krótko), obfite, ogniste, ondulowane, ostrzyżone (krótko), piękne, piętrzące się, płomienne, płowe, poczochrane, podwinięte, pokudłaczone, połyskujące, pomadowane, popielate, posiwiałe, potargane, pozłociste, proste, (prze)pyszne, przerzedzone, przycięte, przyczesane, przylizane, przystrzyżone, pszeniczne, puszyste, rdzawe, rozburzone, rozczesane, rozczochrane, rozfryzowane, rozkudlane, rozluźnione, rozplecione, rozpuszczone, rozrzucone, rozstrzępione, rozsypane, roztargane, rozwiane, rudawe, rude, ryże, rzadkie, siwe, siwiejące, skąpe, skołtunione, skręcone, skudłacone, skudłane, słomiane, spiętrzone, splątane, spłowiałe, srebrne, sterczące, strzyżone, suche, sypkie, szczeciniaste, szorstkie, szpakowate, sztuczne, sztywne, śnieżne, tlenione, tłuste, trefione, twarde, ucięte, uczesane, ukarbowane, upięte, wełniste, wichrowate, wijące się, wonne, wyburzałe, wyliniałe, wylizane, wypomadowane, wysmarowane, wyszczotkowane, wzburzone, zaczesane, zaondulowane, zaplecione, zawszone, zebrane, zgarnięte, zjeżone, zlepione, złociste, złote; zmierzwione, związane, zwieszające się, zwinięte, żytnie w-y [rzadziej w *lp*] ⟨*owłosienie głowy ludzkiej*⟩. **2.** w-y dobrze, źle, niedbale, starannie utrzymane; ujęte, związane przepaską, wstążką; przetykane, przyprószone siwizną, *książk.* srebrem, szronem; w-y bez połysku; do kolan, do pasa, do pięt, do ramion, do ziemi; w kędziorach, w lokach, w puklach, w strąkach, w warkoczach; w nieładzie: Wykąpane, w zmiętych, skurczonych po parówce sukniach, z włosami w strąkach szły w głąb więzienia. *Goj. Krata 44.* **3.** w-y jak heban ⟨*czarne*⟩; jak len, jak pszenica, jak żyto ⟨*jasne*⟩; *książk.* jak łan dojrzałej pszenicy ⟨*jasnozłote*⟩; jak siano ⟨*bezbarwne; suche*⟩; jak srebro ⟨*siwe*⟩; jak złoto ⟨*blond o odcieniu złotawym*⟩; w-y barwy (koloru) hebanu, lnu, miodu, pszenicy, sie-

bra, złota, żyta: Była wysoką, smukłą, bardzo przystojną blondyną, o włosach koloru lnu. *Chłęd. Pam. II, 136.* **4.** Anielskie w-y ⟨*cienkie, błyszczące nici do ozdabiania choinek*⟩: [Boże drzewko] osnute anielskimi włosami, okryte sztucznym śniegiem, przetkane gwiazdkami z błyszczącego papieru. *Par. Godz. 129.* **5.** Koński w.: Wyrabiają z włosa końskiego piękne łańcuszki. *Kęsik Za drut. 42.* **6.** Cienki jak w.: [Muchy] zacierały niejako cienkie jak włos kończyny, głaskały nimi blade skrzydełka. *Dąbr. M. Noce II, 165.* **7.** Aureola, okole, wianek włosów: Ręce [...] dźwigały cudną główkę, oblaną krwawą aureolą miedzianych włosów. *Wędr. 7, 1901, s. 135.* Patrzył z wzruszeniem na jego pochylone plecy, na wielką łysinę w okolu siwych włosów. *Par. Niebo 136.* Szpakowaty wianek włosów otaczał jego łysą czaszkę. *Braun Lewanty 28.* **8.** Burza, chmura włosów ⟨*dużo gęstych włosów w nieładzie*⟩: Pod burzą jasnozłotych włosów ma białe, gładkie czoło. *Meis. Lucy 17.* **9.** Czub, fala, gąszcz, gęstwa, gęstwina, grzywa, kaskada, kopica, korona, kosmyki; pasmo, pasemko; pęk, pęczek; pierścienie; promień, promyk, pukiel, splot, strączki, strzecha, szczotka, zwój włosów: Drobna garść schwyciła go za czarny czub włosów nad czołem. *Berent Ozim. I, 14.* Grzywa rudych włosów płonęła mu nad czołem jak ogień. *Brand. M. Pocz. 231.* Kaskada czarnych włosów spływa po jej szyi, po śnieżnych ramionach. *Zap. G. Krzyż. 77.* Oczywiście, radca nie powinien spodziewać się, że wzruszy tę pannę o wysokiej kopicy włosów. *Par. Niebo 40.* Spod płowej strzechy od wielu miesięcy nie strzyżonych włosów patrzyły na świat [...] jasnobłękitne oczy. *Brand. M. Pocz. 235.* Czoło jego pod szczotką krótko ostrzyżonych włosów zmarszczyło się. *Braun Lewanty 128.* **10.** Meszek, puch, wełna włosów: Podziwiał Papuasa o białej wełnie włosów i czerwonych tęczówkach. *Par. Niebo 34.* **11.** Płaszcz włosów ⟨*o długich, gęstych, rozpuszczonych włosach*⟩. **12.** Okolony, porosły, porośnięty włosami, włosem: Twarz była blada, pokryta piegami i porośnięta rzadkim rudawym włosem. *Brzoza Bud. 80.* **13.** Ktoś (jakichś) włosów, o (jakichś) włosach; *daw.* (jakiegoś) włosa, pod (jakimś) włosem: Było to śliczne dziecko o jasnych włosach i ciemnych oczach. *Lam J. Głowy I, 127.* Słusznego wzrostu młodzieniec [...] wzniosłego czoła, kruczego włosa, nie potrzebował być królem, aby się mógł podobać. *Szajn. Szkice I, 165.* Opiekował się nim [...] ks. Conti, pod siwym włosem amfitrion wszystkich gwiazd opery. *Ask. Hist. 48.* **14.** Ani o w. (nic chybić, nie opóźnić) ⟨*nic, wcale*⟩: Nie opóźni ani o włos rozwoju. *Dąbr. M. SPP.* **15.** O mały w. (coś się nie stało); o w. (byłoby się co stało) ⟨*mało brakowało, żeby się co nie stało*⟩: Literatura o mały włos nie została zbogacona nową znakomitością w mojej osobie. *Dąbr. Ig. SPP.* O mały włos nie posprzeczałem się z ciotką o młodych ludzi. *Berent Fach. 132.* **16.** Na w., ani na w., nawet na w. (nie chybić) ⟨*niewiele, nic, wcale*⟩: Spojrzał na zegarek. Wskazówka [...] nie przesunęła się nawet na włos. *Chor. Zazdrość 7.* **17.** *przestarz.* Aż do sędziwego, siwego włosa ⟨*aż do późnej starości*⟩: Żył jak żołnierz w trudach krwawych aż do sędziwego włosu tego, w którym go śmierć zastała. *Birk. SW.* **18.** Barwić, burzyć, czernić, czesać, farbować, fryzować, gładzić, golić, karbować, mierzwić, muskać, najeżyć, namaścić, nawijać, obciąć (krótko, przy skórze, przy samej skórze, do samej skóry), odgarnąć (dłonią, od uszu, z czoła, za uszy, znad czoła), odrzucić (do tyłu, w tył, z czoła, z twarzy), ostrzyc (na jeża, przy skórze, przy samej skórze, do samej skóry), poczesać, podgalać, podstrzygać, pomadować, poprawiać, posrebrzyć, potargać, pozawijać, pozwijać, przeczesać, przefarbować, przemalować, przerzedzić, przewiązać, przyciąć, przyczesać, przygładzić, przyklepać, przylizać, przypiekać żelazkiem, przyprowadzić do porządku, przystrzyc (na jeża), pudrować, puścić (swobodnie, na wiatr), rozburzyć, rozczesać, rozczochrać, rozdzielić (pośrodku, na boku), rozgarniać, rozluźnić, rozpinać, rozplatać, rozpuszczać, rozrzucać, rozsypać, rozwiewać, rurkować, skręcać (w loki, w kok, w wałek, w węzeł), smarować, spinać, splatać, stracić, strzyc (na grzywkę, na garsonkę, na jeża), szarpać, szczotkować, ściągnąć, tapirować, targać, trefić, układać (w fale, w loki, w kok, w koronę), upinać, utlenić, wichrzyć, wyczesać, wzmacniać, zaczesać (do góry, na bok, na tył, z czoła, za uszy), zakręcać, zapiekać, zaplatać, zapuszczać, zawijać, zdobić, zebrać, zgarniać, zgolić, związać (wstążką, w kok, w węzeł) w-y: Była wówczas tęgą, żywą kobietą o włosach barwionych henną. *Goj. Krata 49.* Ujmuje [...] proste pasmo jasnych włosów panny i nawija je szybko na żelazko. *Zar. Wędr. 255.* Był to piękny młodzieniec [...] z [...] włosami starannie pozwijanymi w loki i pukle. *Orzesz. Z różnych I, 61.* Zaczęła rozpinać swe wielkie włosy, rzucając szpilki. *Nałk. Z. Książę 57.* Włosy miała ściągnięte z tyłu w malutką kupeczkę. *Zap. G. Modl. 67.* Nad karkiem włosy jej związane były w ciężki klasyczny węzeł. *Borowy Kam. 60.* **19.** Osypać, przyprószyć w-y siwizną, *książk.* szronem; siwizna osypała, przyprószyła; *książk.* szron osypał, przyprószył w-y: Tajemne walki [...] siwizną przyprószyły jej wspaniałe krucze włosy. *Strug Ludzie 233.* **20.** Drzeć, rwać sobie w-y; drzeć, rwać w-y na głowie, z głowy ⟨*targać włosy w rozpaczy; rozpaczać*⟩: Krzyk rósł i potężniał. Niektóre z kobiet zaczęły płakać, rwąc sobie włosy. *Rudn. H. Spart. 218.* **21.** Dzielić, rozdzielać, rozcinać, rozczepiać w. na czworo, na dwoje, na części ⟨*przesadnie dokładnie dociekać czego, analizować co; wdawać się w drobiazgową analizę czego*⟩: Wiedli zawiłe dyskusje, analizowali swe uczucia, rozczepiali każdy włos na czworo. *Krzywosz. Życie 112.* To już jest rozcinanie włosa na części. *Dąbr. M. SPP.* **22.** Coś (strach, groza, przerażenie itp.) jeży, podnosi, zjeżyło komu w-y na głowie ⟨*kogoś ogarnia wielki strach*⟩: Wsłuchiwali się w nocne odgłosy puszczy, a strach jeżył im włosy na głowie. *Was. W. Pierw. 46.* Panu Kmicicowi strach podniósł włosy na głowie i całe jego ciało dygotać poczęło. *Sienk. Pot. VI, 208.* Przerażenie zjeżyło włosy wodza pod hełmem i odjęło mu mowę. *Żer. Wiatr 125.* **23.** Nosić w-y ⟨*mieć, nie przycinać*⟩: Włosy nosił za długie i tak się źle ubierał... *Reym. Now. IV, 245.* **24.** Szanować, uszanować siwe w-y ⟨*starość*⟩: Uszanuj moje siwe włosy [...] oddaj mi ciało syna. *Par. Troja 63.* **25.** Brać, wziąć (kogo) pod w. ⟨*starać się uzyskać coś od kogoś przez pochlebstwa, granie na jego ambicji*⟩: Czemu właśnie on dał się wziąć pod włos Łękotowi? [...] tylko on pchał mu się w ręce. *Brand. K. Obyw. 346.* **26.** Iść, pędzić, jechać, posuwać się itp. pod w.

⟨*w innym kierunku niż wszyscy*⟩: Jechał pociągiem [...] Wszystko pędziło szybko pod włos. *Breza Mury 7*. **27.** Iść pod **w.** czego ⟨*nie odpowiadać czemu*⟩: Rola idzie pod włos jego upodobań. Pod włos, bo musi tu odtwarzać figurę podwładną, z musu potulną. *Siedl. A. Świat 417*. **28.** Wbić, wpleść, wpiąć co we **w-y**: Wyszła tu jedynie dla poprawienia uczesania, wyjęła szpilkę rogową i wbijała ją [...] niedbale w włosy. *Berent Ozim. I, 9*. **29.** Ciągnąć za **w-y** ⟨*robić co z wielkim trudem, z oporami*⟩: Trzeba było ciągnąć rozmowę za włosy. *Perz. Las 65*. **30.** Drzeć, porwać, (s)chwycić, szarpać, targać, tarmosić, wlec kogo za **w-y**. **31.** Głaskać (kogo) po włosach. **32.** Głaskać kogo pod **w.** ⟨*drażnić się z kim, sprawiać mu przykrość, ból*⟩. *SFA*. **33.** Głaskać z włosem ⟨*schlebiać komu*⟩. *SFA*. **34.** Mieć czego jak włosów na głowie; tyle, ile włosów na głowie; więcej niż, niżeli włosów na głowie; czegoś robi się tyle, ile włosów na głowie; ktoś zrobił czego więcej, niż miał włosów na głowie ⟨*mieć czego bardzo dużo; czegoś robi się, ktoś zrobił czego bardzo dużo*⟩: Wydatków mam jak włosów na głowie. *Sienk. Połan. II, 9*. Tym trybem szło życie w owej niegdyś spokojnej wiosce, gdzie się mnożyło procesów, ile włosów na głowie. *Siem. L. Dzieła I, 204*. Daleko więcej bitew odprawił, niżeli miał włosów na głowie. *Kaczk. Olbracht. I, 66*. **35.** Sczerwienieć, zaczerwienić się po **w-y**, aż po (same) **w-y**, aż po czubki, po korzonki włosów: Pomimo wysiłku sczerwieniała aż po włosy. *Pięt. Białow. 132*. Staruszka zaczerwieniła się nagle aż po korzonki siwiejących, popielatych włosów. *Dobrow. S. Not. 64*. **36.** *euf.* Mieć głowę ogołoconą z włosów ⟨*być łysym*⟩: Głowę miał na pół już ogołoconą z włosów, postawę skromną. *Orzesz. Mirt. 221*. **37.** Pokrywać się, zarastać włosem: Pokrzepniał, dźwignął się i wypełzła nawet głowa nowym mu się zaczęła pokrywać włosem. *Krasz. Opow. 26*. Zarósł włosem na twarzy obrzmiałej, pokrytej czerwonymi pryszczami. *Dygas. Gorz. I, 206*. **38.** **w-y** bielą się, błyszczą, jeżą się (na myśl o czym, ze strachu, ze zgrozy) na głowie, kręcą się komu; *pot.* lezą w oczy; lśnią; muskają czoło, policzek; nabierają połysku, najeżyły się, nastroszyły się, odrastają, okrywają ramiona; opadają kosmykami, warkoczami, opadają na czoło, na ramiona, na twarz; **w-y** płowieją; połyskują srebrem, złotem; przerzedziły się; przylegają (ściśle) do czaszki, do skroni; rozsypują się po czole, po skroniach; roztrzepały się, rozwichrzyły się, rzedną, siwieją; spadają kędziorami, lokami, pierścieniami, w kędziorach, w lokach, w pierścieniach na czoło, na kark, na ramiona, na szyję; **w-y** spływają na plecy, na ramiona, na szyję, srebrzą się: Czuł, że mu się włosy jeżą ze strachu, a po twarzy spływa zimny pot. *Poraz. Kich. 90*. Złote jej włosy spadały w lokach na ramiona. *Sewer Przybł. 95*. **39.** **w.** komuś z głowy nie spadnie ⟨*nic mu się nie stanie; jest całkowicie bezpieczny*⟩: Póki ja tu jestem, włos wam z głowy nie spadnie. *Sand. Śmierć 16*. Tej pannie nic tu nie grozi. Ręczę, że jej włos z głowy nie spadnie. *Żer. Turoń 268*. **40.** **w-y** stają; **w-y** stają na głowie (*Hiob. IV, 15*); **w-y** stają od czego, z czego: z przerażenia, ze strachu, z grozy: Zaczynają opowiadać niestworzone historie. Włosy od nich stają na głowie. *Kurek Woda 124*. **41.** **w-y** stają dęba, słupem, *daw.* dębem: Przestańcie już opowiadać o tych wszystkich okropnościach, bo reszta włosów staje mi dęba na głowie. *Melc. Statek 37*. Ciarki przeszły chłopa i włosy mu co do jednego słupem stanęły na głowie. *Dygas. Now. V, 175*. **42.** **w-y** sterczą; ściemniały; tracą barwę, połysk, puszystość; układają się w fale, w loki, w pierścienie, w pukle; wiją się, wiszą; wychodzą (komu z głowy), wychodzą, wymykają się, wypływają spod kapelusza; wypadają komu, wypełzły, zarastają skronie, zasłaniają (komu) czoło, oczy, twarz; zjaśniały: Jej jasne włosy same układały się w pierścienie. *Bogusz. Kura 58*. Trzymała w ręku kapelusz, potargane włosy wisiały przy rozpalonej twarzy. *Jarec. Ludzie II, 187*. **43.** (Aż) **w-y** wstają na głowie ⟨*o czymś okropnym, budzącym grozę*⟩: Co też on tam prawił przed sędziami na panicza, aż włosy wstają na głowie, jak przypomnę sobie... *Pług Zagon I, 253*. Dwa lata temu bardzo chorował na tyfus i dużo mu włosów wyszło z głowy. *Dąbr. Ig. Felka 72*. Wąsy jego były zupełnie białe, a spod kapelusza wychodziły włosy, które wiek posrebrzył. *Korz. J. Tad. 216*. **44.** **w-y** (pierwej, prędzej) komu wyrosną na dłoni (nim, zanim, niż coś się stanie) ⟨*coś nigdy nie dojdzie do skutku, nie stanie się*⟩: A ja ci powiadam, że prędzej na dłoni włosy mi wyrosną, niż on będzie twoim. *Gomul. Róże 156*. **45.** **w-y** nie znają grzebienia ⟨*są potargane*⟩. **46.** **w-y** bieleją, pobielały komu; okryły się srebrem, szronem ⟨*ktoś siwieje, osiwiał*⟩. **47.** **w-y** by komu zbielały ⟨*ktoś by osiwiał ze zmartwienia, z przerażenia*⟩: Gdybym ci zaczęła opowiadać, o czym wiem i co się tutaj dzieje, tu, tu w tym domu, włosy by ci zbielały. *Iwasz. J. Lato 37*. **48.** **w-y** podnoszą się, powstają (na głowie) od czego, z czego (ze strachu, ze zgrozy, z przerażenia): Włosy powstawały od opowiadania zbiegów. *Sienk. Pot. V, 179*.

przysł. **49.** Gdy panowie za łby chodzą, poddanemu włosy trzeszczą.

włosek 1. Ani na **w.**, *daw.* na **w.** ⟨*zupełnie nie, nic a nic*⟩: Mróz ani na włosek nie zelżał. *Gomul. Obraz. 34*. Na włosek nie poniósł straty. *Łoz. Wal. Szlach. II, 38*. **2.** *przestarz.* Do włoska ⟨*do gołej skóry*⟩: Ogolić głowę do włoska. **3.** Rozszczepiać **w.** na czworo ⟨*analizować co zbyt drobiazgowo*⟩. **4.** Coś wisi, zawisnęło (zawisło), trzyma się na włosku: a) ⟨*coś jest zagrożone, jest w niebezpieczeństwie*⟩: Życie tylko na włosku wisi. *Perz. SW*. Moja posadka wisiała na włosku pana naczelnikowej łaski. *Reym. Now. III, 200*. Mój los zawisnął na włosku. *Pigoń Komb. 134*; b) ⟨*coś może się stać w każdej chwili, może wybuchnąć*⟩: Z końcem roku 1810 wojna wisiała na włosku. *Smolka Lubec. II, 85*. **5.** Miecz zawieszony na włosku ⟨*coś stale zagrażającego komu, prześladującego kogo; miecz Damoklesa*⟩: Ale ta myśl jest jak miecz zawieszony na włosku nad moją głową. *Słow. Listy I, 134*. **6.** **w.** komu z głowy (z główki) nie spadnie, nie zleci ⟨*nic się komu nie stanie*⟩: Trzeba mnie pilnować, żeby mi, broń Boże, włosek z główki nie zleciał. *Ptach Nas 69*.

włoski 1. *handl.* **w-a** buchalteria, **w.** system buchalterii ⟨*sposób księgowania, przy którym każdą sumę wpisuje się na dwóch kontach, na jednym w debecie, na drugim w kredycie*⟩. **2.** **w-a** kapusta ⟨*odmiana kapusty jadalnej o karbowanych liściach i miękkiej główce*⟩. **3.** Makaron **w.** ⟨*rurkowaty*⟩. **4.** Orzech **w.**

⟨*drzewo z rodziny orzechowatych, wysokie i rozłożyste, o podłużnych, ciemnozielonych liściach i dużych owocach otoczonych dwiema łupinami, hodowane w Polsce; owoc tej rośliny*⟩. **5. w-a** topola ⟨*odmiana topoli pochodząca z krajów śródziemnomorskich*⟩. **6.** *polit.* Strajk **w.** ⟨*strajk, w czasie którego pracownicy przychodzą do swego zakładu pracy, ale nie pracują*⟩. **7.** Mówić po włosku ⟨*mówić językiem włoskim; znać język włoski*⟩.

włożyć p. **wkładać**

włóczęga 1. Bezcelowa, beztroska, daleka, długa, samotna **w.**; piesza **w.** ⟨*wędrowanie, włóczenie się*⟩. **2. w.** p o c z y m: **w.** po kraju, po górach, po świecie; po ulicach, po mieście, po lesie. **3.** Iść, pójść, wyjechać, wybrać się, (wy)puścić się, wyruszyć na włóczęgę (np. po górach). **4.** Spędzić (jakiś) czas na włóczędze: Spędziłem koniec lata na włóczędze w tej właśnie okolicy. *Prusz. SPP.* **5.** Wrócić z włóczęgi.

włóczyć p. **wlec**

włóczyć się 1. w. się (całymi) dniami, godzinami, latami; po całych dniach; **w. się** od rana do wieczora (do nocy), od świtu do nocy; **w. się** bez celu, bez planu; z miejsca na miejsce ⟨*wałęsać się; wędrować*⟩: Ja całymi dniami włóczyłam się po Wenecji. *Perz. Raz 27.* **2. w. się** po nocy: a) ⟨*chodzić gdzie, wałęsać się nocą*⟩; b) ⟨*nie wracać do domu na noc, spędzać noc poza domem*⟩. **3. w. się** z kąta w kąt ⟨*nic nie robić, nudzić się*⟩. **4. w. się** m i ę d z y c z y m; o d c z e g o d o c z e g o, p o c z y m ⟨*chodzić; wałęsać się*⟩: Wszystko spać musi — i niech mi nikt nie śmie włóczyć się potem między namiotami. *Dobrow. S. Spart. 13.* W dzieciństwie żebrak, włóczył się od chaty do chaty, a gdzie jałmużny nie dostał — kradł. *Smol. W. Pisma III, 118.* - **w. się** po manowcach, po wertepach. **5.** *pot. pog.* **w. się** po sądach ⟨*procesować się*⟩. **6.** *pot. pog.* **w. się** po knajpach ⟨*bywać w restauracjach, zwykle po to, aby pić alkohol*⟩: Czego ty po tych knajpach się włóczysz? *Zap. G. Dul. III.* **7. w. się** u czyich nóg, stóp ⟨*prosić kogo, błagać pokornie*⟩: Nie pozwolę ojcu, ażeby zaciągał się do jakichkolwiek spółek, choćbym miała włóczyć mu się u nóg. *Prus Lalka I, 92.* **8.** *posp.* **w. się** z k i m ⟨*chodzić z kim, spacerować; nadskakiwać (kobiecie)*⟩: Po kiego diabła zatem masz włóczyć się po nocy z jakąś aktorką, skoro się w niej nie kochasz? *Krzywosz. Jula 40.* **9.** *pot.* **w. się** z a c z y m ⟨*chodzić, jeździć tu i tam w jakichś sprawach*⟩: Włócząc się za różnymi interesami po okolicy wstąpił do Biednowoli na popas. *Jun. Antrop. 207.* **10.** *posp.* **w. się** z a k i m ⟨*chodzić za kim, prześladować kogo swoim towarzystwem*⟩: Dlaczego pan za mną włóczysz się? *Prus Now. I, 42.* **11.** *pot.* **w. się** jak bezdomny, bezpański pies, *daw.* jak błędny pies; jak zabłąkany, jak nieprzytomny; jak lunatyk: Już czas, żebyś zaczął praktycznie postępować, a nie włóczyć się po świecie, jak lunatyk jaki. *Kron. Koresp. 352.* **12.** *pot.* **w. się** jak cielę za krową ⟨*chodzić za kim nie odstępując go*⟩. **13.** Dymy, mgły włóczą się (po ziemi, po polach) ⟨*snują się, rozpościerają się, kładą się*⟩.

włókienniczy 1. Fabryka **w-a**; kombinat **w.**; zakłady **w-e** ⟨*produkująca(-y, -e) włókno*⟩. **2.** Maszyny **w-e** ⟨*do przędzenia (wyrobu) włókna*⟩. **3.** Półfabrykaty **w-e** ⟨*półfabrykaty służące do wyrobu włókna, np. bawełna, wełna, len, konopie*⟩. **4.** Przemysł **w.** ⟨*gałąź przemysłu zajmująca się przeróbką włókna na tkaniny; włókiennictwo*⟩. **5.** Surowiec **w.** ⟨*służący do wyrobu włókna*⟩. **6.** Technikum **w-e** ⟨*przygotowujące specjalistów w zakresie przemysłu włókienniczego*⟩. **7.** Wyroby **w-e** ⟨*z włókna*⟩.

wmawiać, wmówić 1. w. w k o g o c o: a) ⟨*zmuszać do czego, zwykle do zjedzenia lub wypicia*⟩: **w.** w kogo szklankę mleka; b) ⟨*przekonywać o czym*⟩: **w.** w kogo chorobę; **w.** w kogo, że powinien wyjechać. **2. w.** w kogo przekonanie, że... ⟨*przekon(yw)ać kogo o czym*⟩. **3.** *pot.* **w.** co w kogo jak w chorego jajko ⟨*przypisywać co komu, wmawiać co w kogo wbrew rzeczywistości*⟩: Wszyscy mi tu w domu trajkoczecie, że mam coś do Felka na wątrobie. Wmawiacie jak w chorego jajko. *Lut. Sprawa 15.*

wnętrze 1. Bogate, ciasne, ciemne, ciepłe, mroczne, nastrojowe, niechlujne, nowoczesne, obmierzłe, przepyszne, przytulne, puste, smutne, stare, tajemne, tajemnicze, ubogie, własne, wspaniałe, zamierzchłe, zaniedbane, zbytkowne **w.** ⟨*pomieszczenie wewnętrzne budowli*⟩: Wysunęła lewą rękę z mufki i śmiejąc się ciągle prawą jego rękę przemocą niemal wciągnęła do ciepłego wnętrza. *Żer. Uroda 74.* **2. w.** architektoniczne, barokowe, gotyckie, romańskie, secesyjne itp.; **w.** kościelne, mieszkalne, pałacowe: Przykładem zaś secesyjnego wnętrza — hall i inne apartamenty hotelu Bristol. *Szwank. Warsz. 258.* **3. w.** ziemskie a. **w.** ziemi ⟨*głąb ziemi wraz z kopalinami*⟩. **4.** *przen.* **w.** duchowe ⟨*życie duchowe człowieka*⟩: Liryka, która czerpie z wnętrza duchowego, jest daleko właściwszym rodzajem poezji dla średnich wieków niż epopeja. *Kremer Listy II, 223.* **5.** Architektura wnętrz: a) ⟨*sztuka artystycznego komponowania i urządzania pomieszczeń*⟩; b) ⟨*wydział na wyższych uczelniach plastycznych*⟩. **6.** Od wnętrza ⟨*od wewnątrz*⟩: Jesteś [nędzo] czerwiem, który drzewo toczy od wnętrza. *Gomul. Poezje 27.* **7.** Odnawiać, odsłaniać, opisywać, oświetlać, remontować, rozjaśniać, ukazywać, urządzać, wykańczać, zastawiać **w.** (czego): Roztwarty kufer odsłaniał wnętrze pełne brudnej bielizny. *Żer. Opow. 22.* Duże ognisko ukazywało wnętrze tej budowli i znaczną część podwórza. *Żer. Nawr. 276.* Niewielkie wnętrze tak było zastawione meblami, że trudno się było poruszać. *Perz. Las 192.* **8.** Coś szarpie czyje **w.** ⟨*ktoś przeżywa co w sposób gwałtowny; ma przykre przeżycia*⟩: Twarz miał zniszczoną, przeżartą przez jednostajne zmory, które wnętrze jego szarpały. *Żer. Uroda 319.* **9.** Zamieszkiwać **w.** czego (jakiego kraju, obszaru) ⟨*zamieszkiwać w części środkowej (jakiego kraju, obszaru)*⟩: Próbował handlu z dzikimi plemionami, zamieszkującymi wnętrze Brazylii. *Sienk. Now. III, 7.* **10.** Dostać się, prowadzić, przedostać się, przenikać, przesiąkać, wedrzeć się, wejść, wprowadzić, zaglądać, zapraszać do wnętrza ⟨*do środka*⟩: Błoto zimne, krzepnące przesiąka do wnętrza obuwia. *Gard. Trzech 110.* **11.** Dobywać (się), wydobywać się, wydostawać się z wnętrza (czego) ⟨*ze środka*⟩: Stojący bliżej okien słyszeli od czasu do czasu gwar donośnych głosów wydobywających się z wnętrza izby. *Sienk. Pot. I, 196.* **12.** *pot.* Mieć co na wnętrzu ⟨*w duszy, w myśli, w sercu*⟩: Wszystko,

co ma na wnętrzu, wypowie i ukryty żal wyzna. *Jun. Bracia 37.* **13.** Kryć (się), ukrywać (się); coś odbywa się we wnętrzu ⟨*w środku*⟩.

wnętrzności 1. Coś pali, trawi komu **w.** ⟨*ktoś doznaje uczucia pieczenia w trzewiach*⟩: Gorączka paliła mu wnętrzności. *Dan. W. Not. 428.* **2.** Ból, lęk, rozpacz, złość przeszywa, rozdziera, skręca, ssie, szarpie, ściska (komu) **w.**; targa **w.** a. wnętrznościami ⟨*ktoś doznaje gwałtownego bólu w trzewiach; doznaje uczucia gwałtownej rozpaczy, złości*⟩: Na tę myśl brał ją lęk niesłychany, który ją dreszczem przejmował i targał wnętrznościami. *Kaczk. Olbracht. III, 59.* **3.** Głód, pragnienie ściska, skręca, ssie, targa komu **w.** ⟨*ktoś doznaje uczucia silnego głodu, pragnienia; odczuwa silny głód, silne pragnienie*⟩: Nie jadł od rana i głód zaczął mu ssać wnętrzności. *Reym. Ferm. II, 81.* **4. w.** się komu przewracają; aż się komu **w.** przewracają (ze strachu, z oburzenia, ze złości) ⟨*ktoś się czym bardzo denerwuje, oburza, złości*⟩: Czuję po prostu, jak mi się wnętrzności przewracają ze strachu i złości. *Nowak. K. Tak było 35.* **5.** Jakby się komu **w.** rozdarły: Dał się słyszeć [...] krzyk taki, jak gdyby się komu wnętrzności rozdarły. *Kaczk. Olbracht. III, 223.* **6. w.** sypią się z czego (z materaca, z kołdry itp.) ⟨*materiał stanowiący wnętrze czego wysypuje się, wydostaje się na zewnątrz*⟩.

wniebogłosy Drzeć się, krzyczeć, lamentować, ryczeć, wołać, wrzeszczeć, zawodzić; podnieść krzyk, wrzask **w.** ⟨*drzeć się, krzyczeć itp. bardzo głośno, przeraźliwie*⟩: Wołały wniebogłosy, że dzieci się znalazły. *Dąbr. M. SPP.* Pękającymi od zduszenia płucami począł wniebogłosy wrzeszczeć. *Żer. SPP.*

wnieść, wnosić 1. w. c o: **w.** akt oskarżenia ⟨*skierować, sformułować oskarżenie przeciw komu (zwykle do sądu)*⟩: **2. w.** humor, radość, smutek, wesołość itp. ⟨*wprowadzić*⟩. **3. w.** co nowego, nie **w.** nic nowego (do sprawy) ⟨*wprowadzić*⟩: Jednego świadka luzował drugi, ale do sprawy nie wnosił nic nowego. *Mort. Wiano 330.* **4.** *daw.* **w.** instancję, **w.** za kim instancję ⟨*prosić, wstawić się*⟩: Gdy książę chciał go rozstrzelać, tom ja za nim instancję natarczywie wnosił. *Sienk. Pot. IV, 95.* **5. w.** interpelację ⟨*interpelować*⟩. **6. w.** kielich, puchar (za czyje, czego zdrowie); **w.** toast, wiwat, zdrowie (czyje, czego); ⟨*wznieść toast na cześć czyją a. czego; za czyje zdrowie*⟩: Hetman ucztę sprawił, za zdrowie prawa wniósł sute puchary, upoił szlachtę. *Szujski Lubom. 302.* Poczęto wnosić wiwaty dla pana Skrzetuskiego, Kniaziówny, ich przyszłych potomków i pana Zagłoby. *Sienk. Ogn. II, 106.* Po drugiej potrawie wniesiono ogromnym szkłem familijnym „zdrowie [...] solenizantki!" *Wilk. P. Wieś II, 54.* **7. w.** jakąś kwotę, należność, opłatę, podatek, składkę; **w.** jakąś sumę na książeczkę PKO ⟨*uiścić należność, opłatę, podatek, składkę; wpłacić*⟩. **8. w.** niezgodę ⟨*spowodować*⟩. **9. w.** obiad, śniadanie, kolację; **w.** herbatę, kawę, ciastka itp. ⟨*podać*⟩: Felicja wniosła kawę, a jednocześnie zdjęła coś z tacy. *Dąbr. M. Noce II, 236.* **10. w.** podanie, skargę, sprzeciw, wniosek, zarzut, zażalenie ⟨*przedstawić podanie itp. do rozpatrzenia, do załatwienia; wystąpić z podaniem, skargą itp.*⟩. **11. w.** poprawkę do czego ⟨*dokonać w czym poprawki, poprawić, skorygować co*⟩. **12. w.** posag, wiano; **w.** x zł posagu; **w.** co w posagu ⟨*o kobiecie: przez poślubienie kogo powiększyć jego majątek o własne kapitały, nieruchomości itp.*⟩: Wniosłam twemu ojcu 300 000 złp. posagu. *Orzesz. Wesoła, 98.* Pan Krasicki ożenił się z Potocką, która mu wniosła w posagu zamek Baranów. *Pam. Lit. 2, 1953, s. 562.* **13. w.** prenumeratę ⟨*opłacić, wpłacić*⟩. **14. w.** projekt ⟨*złożyć, zgłosić*⟩. **15. w.** prośbę ⟨*złożyć prośbę, zgłosić się z prośbą, poprosić o co*⟩. **16. w.** protest ⟨*złożyć protest; zaprotestować*⟩. **17. w.** rozdwojenie ⟨*spowodować*⟩. **18. w.** sprawę do sądu ⟨*zacząć postępowanie sądowe przeciw komu*⟩. **19. w.** ustawę ⟨*zgłosić projekt ustawy*⟩. **20. w.** życie w co ⟨*ożywić co*⟩: Radosne głosy [ptaków] wnoszą trochę życia w ciszę północy. *Cent. Odarpi 85.* **21. w.** c o c z y m: Z góry było wiadomo, że nic nowego swymi zeznaniami nie wniesie. *Jackiew. Wiosna 306.* **22. w.** c o — d o c z e g o: Za wniesienie walizy do wagonu dał posługaczowi czterdziestówkę. *Kosiak. Now. 77*; **w.** co do kartoteki, do książki; **w.** co do nauki. **23. w.** (ustawę) do sejmu ⟨*zgłosić*⟩. **24. w.** co do spółki, przedsiębiorstwa, spółdzielni (np. inwentarz, udział, wkład, ziemię) ⟨*przystępując jako wspólnik, udziałowiec do spółki, przedsiębiorstwa itp. zainwestować swoje kapitały, mienie itp.*⟩. **25. w.** skargę do kogo ⟨*poskarżyć się komu*⟩: Stoczył spór w sądach metropolii lwowskiej, a następnie wniósł osobiście skargę do króla. *Mech. Wym. I, 411.* **26. w.** c o — n a c o: Woźny [...] wnosił na scenę mały, okrągły stolik. *Par. Niebo 212.* Wniosła na stół pokrajane w długie paski kołacze. *Ward. Wyłom. 25.* **27. w.** na mapę ⟨*oznaczyć na mapie*⟩. **28. w.** (projekt) na posiedzenie ⟨*zgłosić*⟩. **29. w.** (sprawę) na Radę Ministrów ⟨*zgłosić*⟩. **30. w.** k o g o, c o — n a c z y m: Weteranowi [...] czeladź moja domowa ręce całowała i ledwo nie na ramionach własnych wnosić go do pokoju chciała. *Kossak. Ksiądz 61* Wniosła na tacy ser, masło, kiełbasę, chleb i piwo. *Grusz. Ar. Huzar 112.* **31. w.** o c o ⟨*złożyć wniosek o co, wystąpić z wnioskiem o co*⟩: Na sejmie 1688 wnieśli do stanów Rzeczypospolitej o udzielenie Budnemu konsensu na uczenie. *Łukasz. Hist. I, 169*; **w.** o zmianę wyroku. **32. w.** c o p o c z y m: Widywał górników [...] wnoszących te ciężary 12 razy dziennie po schodach. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **33. w.** c o p r z e d k o g o a. p r z e d c o ⟨*wystąpić z czym do kogo*⟩: Wniósł sprawę drobnej swej pretensji do kolegi [...] przed sąd rektorski. *Kot Frycz 3.* **34. w.** c o — w c o; **w.** co z sobą ⟨*wprowadzić*⟩: Węgrzyn grał swego lekkoducha [...] on jeden wniósł w tę sztukę sporo humoru. *Boy Flirt V, 85.* Pierwszy raz [...] widzieliśmy na scenie p. Białkowską: wniosła z sobą dużo wdzięku i szczerego łobuzerskiego zacięcia. *Boy Flirt I, 101.* **35.** Wnosić sobie ⟨*wnioskować, wyciągnąć wniosek*⟩; **w.** sobie z czego: Z przyjemnego mym uszom twych ślicznych ust głosu wnoszę sobie: łaskawy wyrok mego losu. *Rzew. J. Zabaw. 72.* **36. w.** o c z y m ⟨*wnioskować*⟩: Daleko sięgające różnice w [...] cechach kultury Wielko- i Małopolski z jednej, Mazowsza z drugiej strony pozwala[ją] nam wnosić o pierwotnej odrębności plemiennej tych grup. *Bystr. Ludozn. 18.* **37.** Wnosić c o p o c z y m, z c z e g o ⟨*wnioskować*⟩: Nauczymy się jedno z drugiego wnosić i jedno na drugim opierać. *Gol. Wym. 167.*

38. Godzi się, kazać, można, należy, pozwalać wnosić ⟨*wnioskować*⟩: Można wnosić, że to było jeszcze za życia Galla. *Bartosz. Hist. 42.* **39.** (O) ile **w.** mogłem, jak sobie wnoszę ⟨*o ile, jak mogę, mogłem wywnioskować*⟩: Ma on, ile wnieść mogłam, charakter miękki. *Orzesz. Wesoła 155.* Najprzód ruszam na wszechnicę, gdzie, jak sobie wnoszę, po łebkach, z nauk pochwycę wszystkiego po trosze. *Rodoć Piosnki 45.*

wnieść się, wnosić się w. się d o c z e g o ⟨*wprowadzić się*⟩: Zaprosił nas wszystkich czterech, byśmy się do jego chałupy wnieśli. *Rzew. H. Pam. 153.* Uskarżali się mieszczanie na nieprawe [...] zajmowanie gospód [...] gospodarzy z nich wypędzali, a sami z tłumnym dworem i klientami wnosili się. *Krasz. Wilno II, 55.*

wniosek 1. Analogiczny, błędny, cenny, charakterystyczny, daleko idący, dorzeczny, dostateczny, fałszywy, jasny, kategoryczny, konieczny, logiczny, mylny, nagły, nieodparty, ogólny, optymistyczny, ostateczny, pesymistyczny, pewny, pisemny, pochopny, pośpieszny, praktyczny, prawdziwy, prawny, prosty, przeciwny, przekonywający, radykalny, rewelacyjny, rozsądny, skrajny, słuszny, smutny, stanowczy, szeroki, trafny, umotywowany, ustny, wiążący **w.**; **w.** historyczny, ideologiczny, naukowy, polityczny, racjonalizatorski, teoretyczny ⟨*to, co ktoś proponuje, projekt, propozycja; konkluzja*⟩. **2.** *praw.* **w.** dowodowy ⟨*żądanie strony, jej przedstawiciela lub pełnomocnika, aby pewna ważna, ich zdaniem okoliczność była przedmiotem badania i ustalenia za pomocą określonego środka dowodowego*⟩. **3.** Wolny **w.** ⟨*projekt przedstawiony na zebraniu luźno związany lub nie związany z przedmiotem zebrania*⟩. **4. w.** c z e g o: **w.** udzielenia urlopu; **w.** zakupu. **5. w.** c o d o c z e g o, d o t y c z ą c y c z e g o: **w.** co do czyjej wypowiedzi a. dotyczący czyjej wypowiedzi. **6. w.** o c o ⟨*pisemne podanie do władz w jakiej sprawie*⟩: Wnioski o skierowanie do sanatorium wydawać będą lekarze zakładowi lub rejonowi. *Dz. Pol. 270, 1954*; **w.** o zamknięcie dyskusji; o awans. **7. w.** o c z y m ⟨*rezolucja o czym*⟩: **w.** o redukcji. *SPP.* **8. w.** w sprawie czego: Przygotował list popierający moje starania, właściwie jest to wniosek w sprawie mojego powrotu. *Rus. Paw. 72.* **9. w.** z c z e g o ⟨*konsekwencja wysnuta z czego*⟩: Jakież z tych rozważań praktyczne wnioski? *Borowy Studia II, 52.* **10.** Cofnąć, wycofać **w. 11.** *książk.* Czynić **w.**: Myślał o granicy rzeczy dobrych i złych, czynił szybkie wnioski, oparte na mnóstwie zdarzeń, przygód, cierpień i radości ze swego życia. *Żer. SPP.* **12.** Formułować, *daw.* formować **w.**; korygować **w. 13.** Notować, zapisać **w.**: Konferencja w ambasadzie włoskiej. Polecono mi notować wnioski. *Brand. K. Troja 82.* **14.** Obalić, oddalić, odrzucić **w.**: Wniosek upadł, obalony nieznaczną większością głosów. *Brand. K. SPP.* **15.** Objaśnić, opracować, podać, podjąć, podpisać **w.**: Każdy mu był wrogiem, kto mu wniosku o premię albo o awans nie podpisał. *Twórcz. 8, 1953, s. 47.* **16.** Podtrzymywać, ponowić, poprawić, poprzeć, postawić, potwierdzić, przedstawić, przegłosować, przekazać, przeprzeć, przyjąć (jednomyślnie, przez aklamację, większością głosów); redagować, robić, rozpatrywać, rozstrzygać, rozważać, składać **w.**: W dyskusji [...] postawiła wniosek żądając uznania go za nie cierpiący zwłoki. *Prus SPP.* Przedstawiam wniosek, aby spisywano protokoły z naszych posiedzeń. *Prus SPP.* Przeparto wniosek, aby po wysłuchaniu wotów senatorskich odczytać list Radziejowskiego. *Kub. Szkice II, 86.* **17.** Snuć **w-i**: Snuł dalsze wnioski — trzeba ożywić świetlicę udziałem poetów. *Otw. Spot. 64.* **18.** Sporządzić, stawiać, uchwalić, uchylić, ująć, uogólnić, uwzględnić, uzasadnić, wnieść, wyciągnąć, wycofać **w.**: Proszę cię [...] tylko żadnych z tego wniosków pochopnie nie wyciągaj. *Zar. SPP.* **19.** Wyprowadzać, wysnuwać, wywodzić **w.**: Lubił z zasłyszanych zdań cudzych wyprowadzać w milczeniu różne wnioski. *Dygas. SPP.* Trafiał nieoczekiwanie w sedno myśli najbardziej zawikłanych i wysnuwał z nich wniosek doskonały a prosty jak suma w dodawaniu. *Żer. SPP.* **20.** Wysuwać, załatwić, zgłosić, złożyć, zmienić **w. 21.** Uchwalić, uczynić, zrobić co, zgodzić się na **w. 22.** Dochodzić, doprowadzać, prowadzić, przychodzić, skłaniać do wniosku ⟨*do konkluzji, do przekonania*⟩: Skąd ciocia doszła do tego wniosku? *Perz. SPP.* Wobec tego wszystkiego przychodzę do wniosku, że... *SW.* **23.** Przychylić się do czyjego wniosku ⟨*do czyjej propozycji*⟩. **24.** Obstawać, stać mocno, twardo przy wniosku. **25.** Sprzeciwiać się wnioskowi, być przeciw wnioskowi. **26.** Skończyć, zakończyć wnioskiem. **27.** Głosować, radzić nad wnioskiem. **28.** Wystąpić z wnioskiem. **29.** Być za wnioskiem. **30. w.** dotyczy kogo, czego; **w.** narzuca się; **w.** sam się narzuca, nasuwa się komu, wynika; wypływa z czego: Gdy z faktem wiązał fakt, to z nich konieczne wnioski niby strumienie ze źródeł wynikały. *Jastr. Barwy 70.* **31. w.** pozyskał większość głosów, przechodzi, przeważa, upada, wpływa: Przeważył wniosek udania się nazajutrz całym kołem poselskim do króla. *Szajn. Dziej. I, 342.* A więc wpłynęły dwa wnioski [...] kto jest za pierwszym wnioskiem? *Lut. Próba 48.*

wniwecz 1. Obrócić, obracać **w.** ⟨*zniszczyć, zburzyć, zniweczyć*⟩: Owoc wieloletniego upartego mozołu został obrócony wniwecz. *Pigoń Komb. 97.* **2.** Obrócić się, pójść **w.** ⟨*zniszczeć, zmarnieć*⟩: Nadzieje obróciły się **w.**

wnosić p. **wnieść**

wnosić się p. **wnieść się**

wobec 1. w. t e g o ⟨*z tego powodu, z tej racji; dlatego*⟩: Lekarz oświadczył, że nie może być mowy w tych warunkach o wyjeździe [...] wobec tego dzieciom groziło spędzenie świąt Bożego Narodzenia w domu. *Sienk. Pust. I, 22.* **2.** Wszem **w.**; wszem **w.** i każdemu z osobna ⟨*wszystkim razem; wszystkim po kolei*⟩: Oznajmiam wszem wobec, jako do dnia jutrzejszego sprawa się zawiesza! *Gomul. Mieszczka 211.* Mężczyźni [chełpili się] zbroją świeżo wyczyszczoną, aby zaświadczyć wszem wobec i każdemu z osobna, że [...] gotowi do obrony. *Wikt. Papież 35.* **3.** Być, znaleźć się **w.** kogo, czego ⟨*w bezpośredniej bliskości kogo, czego*⟩: Jesteśmy tedy wobec nieprzyjaciela, który nas może lada chwila zaskoczyć. *Jun. Mazur. 231.* Pchnął drzwi i oko w oko znalazł się wobec siostry. *Prus Emanc. II, 134.* **4.** Być jakim **w.** kogo a. czego ⟨*w stosunku do kogo, czego*⟩.

woda 1. Błękitna, brudna, bystra, chłodna, ciemna, ciepła, cuchnąca, czarna, czysta, deszczowa, dobra, duża, gładka, głęboka, gorąca, hucząca, kryniczna, letnia, lodowata, mętna, migotliwa, modra, mulista, naturalna, nieprzejrzana, nieruchoma, ogromna, ogrzana, orzeźwiająca, ożywcza, pachnąca, pienista, płytka, połyskliwa, przeczysta, przegotowana, przezroczysta, rdzawa, rozfalowana, rozhukana, rozlana (szeroko), rzeźwiąca, senna, sina, skłębiona, spokojna, studzienna, szemrząca, szeroka, szmaragdowa, świetlista, świeża, uśpiona, wartka, wezbrana, wielka **w.**; wiosenne **w-y**; wzburzona, zamarznięta, zamącona, zamulona, zastała, zbałwaniona; zgniła, zielona, zimna, zmącona, żywa **w.** ⟨*najbardziej rozpowszechniony w przyrodzie związek chemiczny, ciecz; naturalne a. sztuczne zbiorowisko wody*⟩: Patrzyliśmy oboje na wodę gładką, jak lustro i błękitną. *Sienk. Now. III, 74.* A nad głębiami sennej, cichej wody [...] krzyk czajki się rozlega. *Kaspr. Hymny 75.* Chciałbym [...] patrzeć na tę wodę szeroką — szeroką, gdy ją księżyc oświeci. *Żer. Przedw. 178.* Po ciepłej wieczornej burzy woda w rzece była zmącona i ciemna. *Zar. Wędr. 58.* Uśmiechnął się w duchu [...] bo sobie przypomniał, że w domu czeka go książka, co go znowu jakby wodą żywą napoi. *Morc. Wyrąb. I, 83.* **2. w.** atmosferyczna, drenowa; **w-y** lądowe, śródlądowe; **w.** morska, oceaniczna, odpływowa, opadowa, podskórna, podziemna; **w-y** powierzchniowe, powodziowe; **w.** przybrzeżna, rzeczna; **w-y** spławne; **w.** stawowa; **w-y** ściekowe; **w.** śniegowa; **w.** okuta, skuta lodem; **w.** zdrojowa, źródlana: Cezary nie wiedział wcale, jak długo jechał przez [...] wody lodami okute. *Żer. Przedw. 104.* **3. w.** bieżąca ⟨*woda płynąca w rzekach, strumieniach itp. oraz woda doprowadzana do kranów za pomocą wodociągów*⟩: Praca wody bieżącej jest niszcząca, transportująca i nagromadzająca. *Radlicz Geol. 77.* Pierwszorzędne lecznice prywatne nie miały w pokojach wody bieżącej. *Warsz. młod. 85.* **4.** *farm.* **w.** Burowa ⟨*roztwór zasadowego octanu glinowego; środek ściągający i odkażający, stosowany w lecznictwie*⟩. **5.** Cicha **w.** ⟨*o kimś pozornie spokojnym, milczącym, skrytym*⟩: Ja jestem tylko taka cicha woda, ale jak przyjdzie co do czego, to ze mną nie tak łatwo. *Dąbr. M. SPP.* A Stach? To cicha woda, mruk. Ja wiem, on się nikomu nie poskarży. *Gard. Trzech 85.* **6.** *chem.* Ciężka **w.** ⟨*woda, w której skład wchodzi izotop wodoru; stosowana w reakcjach jądrowych*⟩. **7. w.** destylowana ⟨*woda prawie wolna od rozpuszczonych substancji mineralnych*⟩. **8.** Duża **w.** ⟨*wysoki stan wody w rzece*⟩: Woda na Wiśle duża. *Kotarba Pam. 66.* **9.** Dziesiąta, dziewiąta **w.** po kisielu ⟨*bardzo dalekie pokrewieństwo, bardzo daleki krewny*⟩: Ktoś tam był ich wspólnym krewnym, ale jakie to tam pokrewieństwo: dalsze niż dziesiąta woda po kisielu. *Kosiak. Now. 53.* Matka zwierza się Bronce, iż kuzynka Helena to dziesiąta woda po kisielu. *Goj. Dziew. I, 109.* Ten Gątowski to też podobno jakiś powinowaty wuja? [...] — Dziewiąta woda po kisielu. *Sienk. SPP.* **10. w.** gazowana ⟨*woda destylowana nasycona dwutlenkiem węgla*⟩. **11.** Głodne a. jałowe **w-y** ⟨*niezasobne w pokarmy utrzymujące przy życiu organizmy żywe*⟩. **12. w.** gruntowa ⟨*woda warstwy wodonośnej leżącej na większej głębokości*⟩. **13.** *farm.* **w.** gulardowa ⟨*roztwór octanu ołowiu; środek leczniczy używany na okłady*⟩. **14.** *farm.* **w.** karbolowa ⟨*zawierająca karbol, środek dezynfekcyjny*⟩. **15. w.** kolońska ⟨*alkoholowa woda toaletowa przyprawiona aromatycznymi olejkami*⟩. **16.** *chem.* **w.** królewska ⟨*mieszanina stężonych kwasów, azotowego i solnego, rozpuszczająca metale szlachetne, jak złoto i platynę*⟩. **17. w.** kwiatowa ⟨*woda toaletowa o określonym zapachu kwiatowym, np. bzu, jaśminu, fiołka itp.*⟩: Szedł od niej lekki zapach wody kwiatowej i lekarstw. *Jackiew. Jan. 23.* **18.** *mit.* **w.** letejska ⟨*według mitologii starożytnej woda z rzeki Lety, dająca zapomnienie duszom zmarłych*⟩: Napiwszy się wody letejskiej niepomni byli wszystkich cierpień i radości, jakie przeżyli na ziemi. *Mark. W. Mity 25.* **19.** Mała **w.** ⟨*płytki stan wody w rzece utrudniający żeglugę*⟩: Woda mała: wszędy wystają zaspy piasku, żegluga utrudniona. *Sienk. Chwila II, 31.* **20.** Miękka **w.** ⟨*zawierająca niewiele soli wapnia i magnezu*⟩. **21. w.** mineralna ⟨*zawierająca rozpuszczone gazy i sole mineralne*⟩: Mnie się zdaje, że natrafiliśmy na źródło wody mineralnej, którą gazy naftowe wyrzucają w górę. *Sewer Nafta II, 22.* **22.** Obce **w-y** ⟨*wody, stanowiące terytorium obcego państwa*⟩: Jesteśmy na obcych wodach, Amerykanie prowadzą kontrolę statków. *Melc. Statek 196.* **23.** *techn.* **w.** obrotowa ⟨*woda używana powtórnie do fabrykacji*⟩. **24.** *daw.* **w.** odmładzająca: Wierzono w wodę odmładzającą, moc talizmanów, uroki i czary. *Syrok. Lit. I, 200.* **25.** *żart.* **w.** ognista ⟨*wódka*⟩: Odkorkował, powąchał ostrożnie, przyłożył do ust i bez połykania wlewał w siebie wodę ognistą. *Zeg. Zmory 128.* **26.** Pełna **w.** ⟨*obszar wody z dala od brzegu*⟩: Odpychają czółna [...] kierują je na pełną wodę. *Wierchy 1924, s. 111.* **27. w.** pitna a. do picia, **w.** zdatna do picia ⟨*nie zawierająca bakterii ani składników szkodliwych dla zdrowia*⟩. **28.** *med.* **w-y** płodowe ⟨*płyn otaczający płód do chwili porodu*⟩. **29. w.** przemysłowa ⟨*dostarczana na potrzeby przemysłu*⟩. **30. w.** rybna ⟨*obfitująca w ryby*⟩. **31.** Słodka **w.** ⟨*rzeczna lub źródlana w przeciwieństwie do morskiej*⟩: Statek zaopatrzono w żywność i słodką wodę, ruszyliśmy w dalszą drogę. *Balc. Ocz. 40.* **32.** Słoneczna **w.** ⟨*nagrzana, oświetlona słońcem*⟩. **33. w.** sodowa ⟨*woda gazowana pod ciśnieniem, używana jako napój chłodzący*⟩: Gaz z wypitej wody sodowej wyrwał mu się sycząc z gardła. *Gomul. Ciury III, 71.* **34.** Stojąca **w.** ⟨*woda jezior, stawów, kałuż itp. nie mająca odpływu*⟩. **35.** Surowa **w.** ⟨*nie gotowana, nie destylowana*⟩. **36.** *daw.* Sztuczna **w.** ⟨*mineralna*⟩: Co drugi dzień przyjeżdża furgon z wodami sztucznymi z fabryki. *Gąs. W. Pig. 10.* **37.** *kult.* Święcona **w.** ⟨*sakralnie spreparowana, używana do różnych celów kościelnych*⟩. **38. w-y** terytorialne ⟨*wchodzące w obręb posiadłości państwa*⟩: Nasze wody terytorialne są na ogół płytkie. *Wiedza 534, s. 4.* **39. w.** toaletowa ⟨*woda zaprawiana olejkami aromatycznymi używana przy zabiegach toaletowych*⟩: Paryska perfumeria [...] dostarczała mu wody toaletowej. *Wysoc. A. Sprzed, 167—168.* **40.** Twarda **w.** ⟨*bogata w zawartość soli wapnia i magnezu*⟩. **41.** *chem.* **w.** utleniona ⟨*trzyprocentowy roztwór nadtlenku wodoru; stosowana w lecznictwie i kosmetyce*⟩: Odchyliwszy właśnie brzegi głęboko naciętego karbunkułu, przemywał jego obślizgłe wnętrze pienistą strugą utlenionej wody. *Jaroch. Niemił. 94.* **42.** Wy-

soka w. ⟨*woda w czasie przyboru rzeki*⟩: Okna wychodziły na Wołgę, płynącą wysoką wodą do ostatniego przełomu. *New. Pam. 9.* **43.** w. zaskórna ⟨*znajdująca się blisko powierzchni ziemi*⟩. **44.** w. żelazista ⟨*zawierająca dużo żelaza w postaci kwaśnego węglanu*⟩. **45.** w. d o c z e g o ⟨*gdy się wymienia czynność, którą się za pomocą wody wykona*⟩: w. do mycia; do płukania ust, do prania. **46.** w. n a c o ⟨*gdy się wymienia rzecz, na którą jest woda przeznaczona*⟩: w. na herbatę. **47.** w. na czyj młyn, *daw.* na czyje koło, komu na koło ⟨*okoliczność sprzyjająca komu*⟩: Może to być właśnie woda na mój młyn, może mnie w czym oświeci, może da radę. *Kaczk. Murd. I, 186.* Zaczął go się prosić, żeby im zechciał powiedzieć, co to za zaklęta królewna [...] karczmarzowi, zwyczajnie gadule, była to woda na koło [...] począł rozpowiadać. *Zmor. Podania 107.* **48.** w. z c z e g o: w. z jeziora, z morza, z oceanu, z rzeki, z sadzawki, ze stawu, ze strumienia, ze studni, z zatoki, ze zdroju, ze źródła; w. z kranu. - Zjedli chleb ze słoniną na wieczerzę, zapili wodą z potoku. *Sier. Now. 196.* **49.** Niezbędny jak w. **50.** (Ktoś, coś) czystej, pierwszej wody ⟨*pierwszej jakości, bez skazy, również przen.*⟩: Gracz pierwszej wody. *Sienk. SPP.* Elegant pierwszej wody. *Żer. SPP.* Zachowywał się w tej sprawie jak czystej wody filozof-pozytywista. *Dygas. SPP.* Był to karierowicz czystej wody. *Lim. Pam. 350.* Musisz mi zabłysnąć w świecie jak brylancik pierwszej wody. *Orzesz. Pam. I, 14.* Gdybyś się pan kształcił, mógłby z pana wyjść publicysta pierwszej wody. *Berent. Fach. 199.* **51.** Krew nie woda ⟨*o dużym temperamencie*⟩: W młodych sercach krew nie woda, wyście młodzi — ona młoda — tobyście się zakochali. *Bał. Poezje 65.* **52.** Ktoś w gorącej wodzie kąpany ⟨*niecierpliwy*⟩: Nie rozumiem, czego się śpieszysz? Mógłbym ci pomóc, coś ty taki w gorącej wodzie kąpany? *Melc. Amer. 29.* **53.** *wiech. warsz.* Kamień woda! ⟨*rzecz puszczona w niepamięć; rzecz, która nie może być ujawniona; tajemnica, której należy dochować*⟩: Zna mnie pani nie od dzisiaj. U mnie sekret to kamień woda! *Wiech Śmiej I, 204.* **54.** Podobni(-e) jak (dwie) krople wody ⟨*bardzo podobni(-e)*⟩: Tańcujący wieczór miał nareszcie przerwać jednostajność tego życia pracowitego, którego dni podobne były do siebie, jak krople wody. *Urban. Księż. 162.* **55.** Bełkot, bulgot, bulgotanie, chlupot, huk wody. **56.** Bryzg, chlust wody: Jeszcze jestem trochę zaspany. Bryzg wody otrzeźwił mnie zupełnie. *Balc. Ocz. 196.* **57.** *geogr.* Dział wód ⟨*wzniesienie terenu, będące granicą między dorzeczami lub zlewiskami; wododział*⟩: Jeżeli granicę stanowi grzbiet górski, linia graniczna idzie działem wód. *Ehrl. Prawo 429.* **58.** *książk.* Gładź, kryształ, lazur, łuski, szkliwo, szkło, szyba, tafla, wstęga, zwierciadło wody: Czasem wiatr musnął pieszczotliwie zielone pióra zbóż i sine gładzie wód pomarszczył. *Reym. Now. V, 183.* Księżyc [...] odbijał twarz bladą w cichych wód krysztale. *Ziel. G. Poezje II, 99.* Lekki blask pokrywał łuski wody i szmerem leciutkim klaskała fala przy brzegu. *Iwasz. J. Księżyc 192.* Z rowów, przepadlisk, wądolców i jam, pokrytych opalowym szkliwem zgniłych wód zaczyna wypełzywać żmij skłębiony płód. *Kaspr. Hymny 8.* Ten obraz brzegów, co się szkłem wody powleka, tak tu czaruje, zachwyca. *Gosz. Lir. 26.* Brzegi były zupełnie zmarznięte, środkiem płynęła szeroka wstęga wody. *Sienk. Wołod. III, 56.* **59.** Burza w szklance wody ⟨*awantura z błahego powodu*⟩: W jej życiu, pełnym tylko używania, zbytków, rozrywek [...] o straszne burze w szklance wody nie było trudno. *Dąbr. Ig. Matki 49.* **60.** *żart.* Wróg wody ⟨*nie lubiący się myć; brudas*⟩: Był on urodzonym, zaprzysiężonym wrogiem grzebienia i szczotki, wody i mydła. *Skiba Poziom. 24.* **61.** *przen.* Bańki na wodzie ⟨*złudzenia*⟩: Marzenia miłości — to zamki na lodzie; nadzieje przyszłości — to bańki na wodzie! *Damr. Niw. 78.* **62.** Coś na wodzie pisane ⟨*niepewne*⟩: Warszawa — bez mieszkań, z perspektywami, które gwiazdom z baletu wydawały się na wodzie pisane [...] nie przyciągała. *Breza Uczta 51.* **63.** W gorącej wodzie kąpany ⟨*o kimś niecierpliwym, narwanym*⟩: Cierpliwości, cierpliwości, człowieku w gorącej wodzie kąpany! *Leśm. SPP.* **64.** Mięso, ryba, warzywa z wody ⟨*ugotowane w wodzie i odsączone z wywaru*⟩. **65.** Coś płynie jak w. ⟨*szybko*⟩: Płynie czas, szanowny panie, płynie jak woda. *Jun. Now. 182.* **66.** Pieniądze płyną jak w. ⟨*dużo się wydaje*⟩: Tymczasem pieniądze płynęły jak woda. *Prus SPP.* **67.** Coś (nagana, przykrość) spływa po kim jak w. po gęsi, po kaczce ⟨*coś nie robi na kim większego wrażenia; ktoś nie przejmuje się czym*⟩. **68.** Brać, bałwanić, chłeptać, filtrować, gotować, grzać, lać, magazynować, mącić, nosić, oczyszczać, odparować, odprowadzać, odżeleźniać, ogrzewać, otrząsnąć, pić, pobierać, pompować, popijać, przefiltrować, przegotować, przelać, przeprowadzać, puścić, rozlać, rozprowadzać, sączyć, spuszczać (z kranu, ze stawu), ssać, tłoczyć, ująć, wyciskać, wyczerpać, wypić, wyżymać, zamącić, zanieczyścić, zlać, zmieniać, zmiękczać; *posp.* żłopać wodę: Rzeki wypływające z jezior żłobiąc coraz silniej dno odprowadzają coraz więcej wód jeziornych. *Radlicz Geogr. 250.* - Korzenie roślin pobierają wodę z podglebia. - Podstawił miednicę pod kran i puścił wodę. *Unił. Pok. 23.* Kanały rozprowadzają wodę po całym prawie kraju. *Żółk. W. Droga 139.* Woda może być ujęta bądź z rzek i jezior, bądź też z głębi ziemi. *Wiedza 478, s. 8.* Wody, ujęte w ciasne łożysko, zimą i latem pracują. *Żer. Przedw. 80.* Robił mu zastrzyki i zmieniał wodę, gdy stygła. *Brand. K. Antyg. 219.* Chłopak w pierwszych dniach żłopał nienasycenie wodę z konewki. *Morc. Wyrąb. I, 232.* **69.** Krajać, pruć, rozcinać wodę ⟨*o rybie, o motorówce*⟩; przebyć wodę w bród, wpław; na łodzi, na promie: Ukazała się wielka barka fenicka. Pruła spokojnie wodę. *Makowiec. Dios. 180.* Żelazny dziób statku rozcinał wodę jeziora. *Świerszcz. 48, 1952.* **70.** Nastawić wodę a. wody; wstawić wodę (na herbatę): Rozniecila ogień, nastawiła wody i zabrała się do skrobania kartofli. *Sewer Łusia 30.* Wstawiła wodę na herbatę, nakryła stół i rozłożyła prowianty. *Goj. Dziew. II, 90.* **71.** Toczyć swe w-y ⟨*o rzece*⟩: Wisła powoli toczyła swe wody. *Przyb. Oblęż. 44.* W swej lewej ręce dzbanek mam, a prawą toczę wodę. *Staff L. Poezje II, 322.* **72.** Ciągnąć wodę na swoje koło, na swój młyn ⟨*wyzyskiwać okoliczności*⟩. **73.** Czerpać wodę przetakiem, sitem ⟨*podejmować pracę nadaremną, bezowocną*⟩: Stawianie pewnych wymagań w imieniu opinii publicznej znaczy to samo, co czerpanie wody przetakiem. *Prus Kron. III, 142.* **74.** Lać wodę do dziurawego naczynia, do naczynia bez dna ⟨*robić co nie osiągając rezultatu*⟩: Pracować bez

pieniędzy to wszystko jedno, co wodę do dziurawego naczynia lać. *Orzesz. Eli II, 26.* **75.** Lać wodę na czyj młyn ⟨*działać na czyją korzyść*⟩. **76.** *daw.* Lać wodę na szablę ⟨*zawierać przymierze, braterstwo*⟩: Z niektórymi murzami wodę na szablę lał i pobratymstwo zawarł. *Sienk. Wołod. II, 1.* **77.** Mącić, zamącać komu wodę (zwrot wzięty z bajki Ezopa „Wilk i baranek") ⟨*przeszkadzać, dokuczać komu; robić intrygi*⟩: Po dawnemu mieszka na trzecim piętrze, zawsze cichutki, nikomu nie mącąc wody. *Prus SPP.* Ten zwykły tryb i porządek [...] cichy, spokojny, nie mącący wody nikomu [...] nagle i niespodzianie zwichnął [...] rok 1830! *Gocz. Wspom. II, 109.* Będzie miała poczciwego męża, który jej wody nie zamąci i słuchać jej będzie jak dziecko. *Dzierzk. Rodzina 150.* **78.** *daw.* Pić **w-y** ⟨*leczyć się wodami mineralnymi*⟩. **79.** Uzdatnić wodę ⟨*uczynić wodę zdatną do picia*⟩. **80.** Wozić wodę do morza ⟨*czynić rzecz niepotrzebną*⟩. **81.** Opuścić, spuścić (łódź, statek) na wodę. **82.** Patrzeć, gapić się jak kozioł na wodę ⟨*gapić się bezmyślnie*⟩: Ofuknął [...] Czego się gapisz na mnie, jak kozioł na wodę? *Berent Fach. 204.* **83.** Rzucić kogo (się) na głęboką wodę ⟨*pozostawić kogo własnym siłom, zdać się na własne siły*⟩: Rzuceni na głęboką wodę sami uczyli się pływać. *Wrocz. K. Wspom. 37.* **84.** Wyprowadzić co na czyste wody ⟨*uzdrowić, poprawić*⟩: Wyprowadzę wszystko na czyste wody, wykadzę wszelkie draństwo z oddziału i postawię oddział na nogi. *Hamera Plewa 156.* **85.** Wypływać na czyste **w-y** ⟨*wydostawać się z kłopotliwej sytuacji, pokonywać trudności*⟩. **86.** Puszczać kogo; puszczać się na szerokie **w-y** ⟨*dawać komu możność samodzielnego działania; robić co z rozmachem, ryzykować co, decydować się na dużą akcję*⟩. **87.** Wydostać się, wyjść, wypłynąć na szerokie, wielkie **w-y** ⟨*zrobić karierę*⟩: Tak więc córeczka moja odjeżdża w świat — wypływa na wielkie wody, wróci znakomitym lekarzem. *Dąbr. M. Noce III, 241.* **88.** Skazać na chleb i wodę ⟨*na wyżywienie głodowe*⟩: Jednej nocy chcieli uciec [...] Za to skazano ich na chleb i wodę na trzy miesiące. *Staszic Dzien. II, 116.* **89.** Chodzić, płynąć, popłynąć pod wodę ⟨*w górę rzeki*⟩: Statki nawet większe chodzić mogły [...] pod wodę. *Pol Obrazy II, 96.* **90.** Iść, pójść pod wodę: a) ⟨*w górę rzeki*⟩; b) ⟨*pod powierzchnię wody*⟩: Wypłynął na powierzchnię i znowu poszedł pod wodę złapawszy tylko oddech. *Pięt. Łuna 204.* **91.** Iść po wodę; iść, przechodzić przez wodę; ciskać co, iść, pójść, skoczyć w wodę; obfitować, rzucać (się), zanurzyć (się), zaopatrywać (się) w wodę. **92.** Iść, pójść za kim, za kogo w ogień i wodę ⟨*wszystko dla kogo zrobić; także: zaufać komu bez ograniczeń*⟩: Niech sobie pan zakarbuje w pamięci, że za Lentą pójdę zawsze w ogień i wodę. *Żer. Nawr. 220.* **93.** Przepaść, wpaść, zginąć, zniknąć jakby, jak gdyby kto kamień w wodę rzucił; przepaść, wpaść, zginąć, zniknąć jak kamień w wodę **a.** w wodzie; skrótowo: ktoś jak w wodę wpadł; kamień w wodę, jak (kamień) w wodę ⟨*o kimś, kto przepadł bez wieści; o czymś, co zginęło bez śladu*⟩: Przyszły druhny po pannę młodą, a pan młody zniknął kędyś jak kamień w wodę. *Mick. Wiersze 385.* Ukradł mu kilka listów zastawnych i — zginął jak kamień w wodzie. *Prus Now. II, 165.* Kazano też najsurowiej szukać pana Zagłoby, bo nikomu nie było tajno, że to on podniósł burzę, lecz pan Zagłoba jak w wodę wpadł. *Sienk. Pot. V. 219.* Zeszyty zginęły; — kamień w wodę! — szukano — nie znaleziono. *Zeg. Zmory 235.* Gdzie się podział, dokąd się udał — nikt nie wiedział. Głosiliśmy, szukali, pytali — jak w wodę. *Krasz. Int. 35.* **94.** Wrzucić w wodę; jak(by) w wodę wrzucił ⟨*stracić*⟩: Kto jemu pieniędzy pożyczy albo co na kredyt da, to jakby w wodę wrzucił. *Orzesz. Eli II, 20.* **95.** Iść, pójść za **w-y,** za lasy ⟨*daleko*⟩. **96.** Dać, dostarczyć, nabrać, naczerpnąć, nagrzać, nalać, napić się, napuścić, opić się, pociągnąć, podać, przynieść, ulać, użyć, zaczerpnąć wody: Stasiowi chciało się rzeczywiście pić, więc pociągnął dobrze wody. *Sienk. Pust. I, 75.* **97.** Być, czuć się, nie móc się obejść, umrzeć itp. jak ryba bez wody: Nie byłabyś ze mną szczęśliwa. Umarłabyś bez zbytku jak ryba bez wody. *Żer. Uroda 168.* **98.** Rzucić się, skoczyć, wejść, wpaść, wskoczyć; włożyć, wstawić co do wody. **99.** Bać się, unikać kogo, czego jak diabeł święconej wody; odżegnywać się, uciekać od kogo, od czego jak diabeł od święconej wody ⟨*bać się kogo, czego panicznie; unikać kogo, czego skrupulatnie*⟩: Dawniej jak diabeł święconej wody unikał wszelkich książek, potem [...] po całych dniach nie odrywał się od czytania. *Łoz. Wal. Dwór 250.* Pan Przyborski zaś uciekał przez te wszystkie lata od naszej poczty jak diabeł od święconej wody. *Orzesz. Z różnych I, 306.* **100.** Coś jest kroplą wody na rozpalony kamień ⟨*coś znika natychmiast, nie ma znaczenia*⟩: Te drobne koncesje były kroplami wody na rozpalone kamienie. *Brück. Kult. IV, 448.* **101.** Nabrać wody w usta, do ust; skrótowo: **w.** w usta, *posp.* w gębę ⟨*milczeć uparcie, nie chcieć nic powiedzieć*⟩: Dziennikarze natomiast nabrali wody w usta. Rewolucja stała się tematem zakazanym. *Brosz. Opow. 91.* Woda w gębę, gęba na kłódkę! Co by to było, gdyby [...] nagle tak zaczął mówić o tym, co nie trzeba? *Bogusz. Polon. IV, 153.* **102.** *przestarz.* Odmówić komu ognia i wody ⟨*wyłączyć ze społeczności ludzkiej*⟩. **103.** Nie ma kto podać kubka, szklanki wody ⟨*nie ma żadnej pomocy*⟩: Siedzę [...] samotny i chory w obcym mieście i nie ma mi kto szklanki wody podać. *Sienk. Bez dogm. III, 128.* **104.** Rad by go w kropli, w łyżce wody utopić; on by mnie w łyżce wody utopił ⟨*o czyim wrogim stosunku*⟩: On by mnie utopił w łyżce wody. *Prus SPP.* Dawniej rad bym był Sopliców rodzinę w łyżce wody utopić. *Mick. Tad. 315.* Każda macocha rada by pasierbicę w łyżce wody utopić albo na dziesięć spustów w klasztorze gdzie zamknąć. *Żmich. Pow. 164.* **105.** *przen.* Wsadzić końce do wody ⟨*zmylić, zatrzeć ślady*⟩: Zaplątaj dobrze węzeł, końce wsadź do wody. Raportu nic podamy, tak się nikt nie dowie. *Mick. Tad. 245.* **106.** Chrzcić, ochrzcić z wody. **107.** Ocierać (ręce, twarz) z wody; wstawać, wychodzić, wychylić (się), wynurzyć (się) z wody: Mgły wilgotne wstają z wody, z łąk wieczorna wieje woń. *Zmor. Poezje 148.* **108.** Nie móc złapać tchu, czuć się, tłuc się jak ryba wyjęta z wody. **109.** *daw.* Jeździć, rozjeżdżać się, wyjechać, wysłać kogo do wód; bawić, leczyć się, siedzieć u wód ⟨*do miejscowości klimatycznej o wodach mineralnych*⟩: Gdy nieco do sił przyszedłem, lekarze co prędzej wysłali mnie do wód. *Bał. Dziady 204.* Siedząc nawet w Puryżu lub u wód, zajmował się pan Zygmunt [...] sprawą ogólną. *Weys. Józ. Żywot 79.* **110.** Chlusnąć,

chłodzić, gasić (pożar, pragnienie), kropić, nacierać (się), nalać, napełnić (się), nasiąknąć, nasycić (się), oblać (się), (ob)myć (się), ociekać, omywać, opryskiwać (się), płukać, podbiegać, podchodzić, pokryć (się), polewać (się), popijać, popłukać, przepłukać, przesycić, rozcieńczyć, spływać, skropić (się), spryskać (się), umyć (się), zalać, zapić, zasilić, zmoczyć, zmyć, zlać wodą; iść, płynąć, spławiać wodą: Chlusnęła gorącą wodą do szaflika stojącego na ziemi. *Goj. Dziew. I, 227.* [Beczkę] przytoczył na rynek i nalał wodą. *Jun. Dworek 115.* Dworska ziemia [...] lepsza przecież była niż wiejskie piaszczyste wydmuchy albo podbiegłe wodą dolinki. *Was. W. Gwiazdy 153.* Rzucił się biegiem po pochyłości, rozbryzgując podeszły wodą śnieg. *Jackiew. Jan 151.* Począł jeść popijając każdy łyk zimną wodą. *Mort. Wiano 249.* Lodowiec spływał obficie wodą, która wytapiała z niego całe masy kamieni. *Szaf. W. Lod. 17.* **111.** Oblać kogo zimną wodą, wylać na kogo a. komu na głowę dzbanek, kubeł, wiadro zimnej wody ⟨*ostudzić czyj zapał, rozwiać czyje złudzenia*⟩: Cygliński, zimną wodą oblany, umilkł, obraził się. *Ritt. Duchy 96.* Było to pierwsze oblanie zimną wodą gorącej wiary młodzieńczej przez rzeczywistość. *Sienk. SPP.* **112.** Jakby (kogo) zimną wodą oblał; jakby na kogo wiadro zimnej wody wylał ⟨*ktoś gwałtownie ochłonął, zreflektował się*⟩: Jakby mnie kto zimną wodą oblał. Głębokie poczucie wyrządzonej niesprawiedliwości na wskroś mnie przeniknęło. *Żmich. Pow. 124.* Jakby na niego kto wiadro zimnej wody wylał, ostygł natychmiast, zakłopotał się, zmieszał mocno. *Krasz. Z dzien. 64.* **113.** Szybować, unosić się nad wodą. **114.** Być, stać, znaleźć się pod wodą: a) ⟨*być zalanym przez wodę*⟩: Śródokręcie [...] statku było pod wodą. *Pap. Szczury 66.* Deszcze lały całymi tygodniami, że wszystkie drogi, rowy, dolinki stały pod wodą. *Reym. Kom. 27*; b) ⟨*być zalanym przez falę powodziową*⟩: Szły straszne wieści [...] że Nowy Sącz pod wodą. Że Klęczany dosłownie zmyte z powierzchni ziemi. *Kurek Woda 65.* **115.** Skryć się pod wodą ⟨*zatonąć*⟩. **116.** Płynąć z wodą ⟨*w dół rzeki; przen. postępować tak jak wszyscy*⟩. **117.** (To już) poszło z wodą ⟨*minęło*⟩. **118.** *chem.* Reagować z wodą: Metylan sodu jest związkiem, który reaguje z wodą odtwarzając z powrotem alkohol. *Turk. Chem. VIII, 92.* **119.** Spędzać (czas, dnie, godziny) na wodzie; stać, trzymać się, utrzymywać się na wodzie: Wiedział jeszcze ze szkół, że Wenecja stoi na wodzie, ale wiedzieć a widzieć — jest co innego. *Sienk. Leg. 114.* **120.** Być, siedzieć; być więzionym o chlebie i wodzie; areszt, więzienie o chlebie i wodzie ⟨*otrzymywać głodowe wyżywienie; być więzionym przy takim wyżywieniu; areszt, więzienie o takim wyżywieniu*⟩: Darował im [...] karę cielesną [...] wszystkim zapowiedział, że przez osiem godzin [...] będą siedzieli o chlebie i wodzie. *Skiba Poziom. 47.* **121.** Pościć, suszyć o chlebie i wodzie ⟨*nie przyjmować innych pokarmów poza chlebem i wodą*⟩. **122.** Brodzić, mknąć, płynąć, wozić po wodzie: Pieśń płynęła po wodzie czysta i donośna. *Urban. Księż. 264.* **123.** Iść, płynąć przeciw wodzie: a) ⟨*płynąć pod prąd*⟩; b) ⟨*przeciwstawiać się panującym zwyczajom; postępować inaczej niż inni, wbrew ogólnie przyjętym tendencjom*⟩: Owa mniejszość [...] znajdowała się niejednokrotnie w trudnym położeniu, jak zwykle gdy się płynie przeciw wodzie. *Dęb. L. Z hist. 122.* **124.** Brnąć, brodzić, chlapać się, maczać, (na)moczyć, umoczyć co, odbijać się, osiąść, pływać, pogrążyć się, przeglądać się, rozpuścić, stać, tonąć, utopić kogo (się), wymoczyć, zanurzyć w wodzie: Księżyc z niebios odbijał się w wodzie. *Groza Poezje 130.* **125.** Czuć się, poczuć się, żyć itp. jak ryba w wodzie ⟨*doskonale*⟩: Żył w pracy jak ryba w wodzie, od przybytku nigdy go głowa nie rozbolała. *Choj. Alkh. I, 166.* **126.** Łowić ryby w mętnej wodzie ⟨*korzystając z zamieszania, wyciągać dla siebie korzyści*⟩: Zaleca ludowi, aby się nie dał bałamucić ludziom złej woli, ludziom nieuczciwym, którzy rozsiewają niezgodę, aby w mętnej wodzie ryby łowić. *Bojko Pisma 128.* **127.** Pływać jak ryba w wodzie ⟨*czuć się dobrze, dobrze żyć*⟩: Gdybyż był został na miejscu, we Lwowie. Dzisiaj dopiero otwarłoby się dla niego pole, dziś pływałby jak ryba w wodzie. *Boy Flirt 1, 74.* **128.** Utopić kogo w łyżce wody [zwykle w formie trybu warunkowego: chciałby, rad by utopić] ⟨*nienawidzić kogo, czyhać na czyją zgubę*⟩. **129.** Utopić końce w wodzie ⟨*zatrzeć po czym ślady*⟩: Moja dyplomacja kobieca umie zawiązać węzeł i końce utopić w wodzie. *Sienk. Dram. 130.* **130.** w. bełkocze, bije; bije falami, fontanną o brzeg, ze źródła, ze skały; w. błyszczy, bryzga (pianą), bulgocze, burzy się, bryzga, chlupie, chlupocze, chłodzi, cieknie, dosięga (czego), faluje, gotuje się, gromadzi się, grzeje się, huczy, idzie, kapie, kipi, kłębi się, kołysze (okręt), leje się (do piwnic), marszczy się, oblewa (brzegi, wyspę), oczyszcza się, odbija (lasy, księżyc), okrywa się lodem, opada, orzeźwia, oziębia się, paruje, pieni się, pluszcze, płynie, podmywa (brzeg); pokrywa się krą, lodem, falami, rzęsą; połyskuje, pryska, przecieka, przeciska się, przelewa się, przepływa, przybiera, rozlewa się, rwie, rzeźwi, sączy się, skrapla się, spada, spływa, srebrzy się, stoi, szeleści, szemrze, szepce, szkli się, szumi, ścieka, ścina się, tężeje, tryska, trzeźwi, unosi (łódź, piasek), wali, wdziera się, wlewa się, wpływa, wre, wsiąka, wtargnęła, wylewa się, wyparowuje, wypełnia co, występuje z brzegów, wypycha, wzbiera, wzdyma się, zalewa (brzegi), zamarza, zasila co; zrywa (groblę, most), żłobi co: Woda szła wielką siłą, niosąc na grzbietach fal odpryski światła. *Otw. Spot. 43.* Odkręcił kurek od kranu i długo, długo pozwolił płynąć wodzie ze śpiewnym sykiem. *Jaroch. Niemił. 202—203.* Woda rwie nad całymi łąkami od pagóra do pagóra. *Żer. Śnieg. 1.* Na polach kałużami stoi woda. *Kurek Woda 154.* Coraz gęstszy prószy śnieg i od zimna woda tężeje. *New. Archip. 207.* **131.** Coś idzie jak w. ⟨*jest prędko rozprzedane*⟩: W kilka godzin całe miasto już wiedziało o przedstawieniu; bilety szły jak woda. *Warsz. młod. 145.* **132.** *med.* w-y odchodzą ⟨*przed porodem*⟩. **133.** *pot.* w. sodowa uderza komu do głowy ⟨*ktoś staje się nieprzystępny, dumny, zarozumiały z powodu powodzenia*⟩: Uprzejmie odpowiadał na pozdrowienia i starał się zachowywać najzwyczajniej w świecie. „Byleby nie pomyśleli — przestrzegał się w duchu — że woda sodowa uderzyła mi do głowy". *Brand. K. Obyw. 79.* **134.** Dużo, wiele wody upłynie (upłynęło), zanim..., nim (coś się stanie)... ⟨*minie, minęło dużo czasu*⟩: Dużo wody upłynie, zanim Balzac [...] znajdzie swą drogę. Mało który z wielkich pisa-

rzy wykluwał się tak wolno i tak mozolnie. *Boy Balz. 15.*
przysł. **135.** Cicha woda brzegi rwie. **136.** Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie. **137.** Rybom woda, ludziom zgoda, bez niej nic. **138.** Woda bierze, woda daje. **139.** Wodę warzyć, woda będzie ⟨*o pracy bezprzedmiotowej, bezcelowej*⟩.

wodny 1. Arteria, droga **w-a** ⟨*rzeka spławna, kanał spławny*⟩. **2.** *mit.* Boginka **w-a** ⟨*w mitologii greckiej: nimfa wodna zamieszkująca źródła, strumienie i rzeki; najada*⟩. **3.** Chłodzenie **w-e** ⟨*w pojazdach mechanicznych: chłodzenie za pomocą wody*⟩. **4.** *geogr.* Dział **w.** ⟨*wzniesienie terenu, będące granicą między dorzeczami lub zlewiskami; wododział*⟩. **5.** Elektrownia **w-a** ⟨*poruszana wodą*⟩. **6.** *geogr.* Erozja **w-a** ⟨*spowodowana działaniem wód bieżących*⟩. **7.** Farba **w-a** ⟨*akwarela*⟩. **8.** Flora, fauna **w-a**; rośliny, zwierzęta **w-e** ⟨*rośliny, zwierzęta żyjące w wodzie lub w okolicy wody*⟩. **9. w-a** gospodarka ⟨*gospodarka zmierzająca do racjonalnej eksploatacji wód*⟩. **10.** *techn.* Kąpiel **w-a** ⟨*zanurzenie w wodzie*⟩: Stal hartuje się, gdy materiał ogrzany do wysokiej temperatury oziębiamy nagle, na przykład przez zanurzenie w kąpieli olejowej lub wodnej. *Pleś. Chem. 406.* **11.** Komunikacja **w-a** ⟨*korzystająca z dróg wodnych w przeciwieństwie do komunikacji lądowej*⟩. **12.** *zool.* Kurka **w-a** ⟨*Gallinula chloropus, ptak wodny, przelotny z rodziny chruścieli*⟩. **13.** *bot.* Lilia **w-a** ⟨*Nymphaca, roślina wodna z rodziny grzybieniowatych; grzybień (biały)*⟩: Nad strumieniem schylona siedziała marząc [...] U stóp jej wodne lilie główki schylały. *Grudz. Marz. 32.* **14.** Linia **w-a** ⟨*styk lustra wody z lądem*⟩. **15.** Linia **w-a** statku ⟨*poziom, do którego statek może zanurzyć się nie narażając się na zatonięcie*⟩. **16.** *techn.* Łaźnia **w-a** ⟨*środowisko ciekłe, które ogrzewane z zewnątrz utrzymuje stałą temperaturę przedmiotów w nie zanurzonych; naczynie wypełnione ogrzewaną cieczą*⟩. **17.** Milicja **w-a** ⟨*milicja rzeczna*⟩. **18.** Młyn **w.** ⟨*poruszany wodą*⟩. **19.** Ondulacja **w-a** ⟨*jeden ze sposobów fryzjerskiego ondulowania włosów*⟩. **20.** *bot.* Orzech **w.** ⟨*Trapanatans, roślina wodna, jednoroczna z rodziny wiesiołkowatych; kotewka*⟩. **21.** *hist.* Pan **w.** ⟨*rurmistrz, urzędnik dozorujący wody w mieście*⟩: W Poznaniu [w XVI w.] [...] pan wodny ściąga u piwowarów po ośm groszy od każdego waru na utrzymanie wody. *Moracz. Dzieje VI, 69.* **22.** Para **w-a** ⟨*woda w stanie lotnym*⟩. **23.** *bot.* Pieprz **w.** ⟨*Polygonum hydropiper, roślina z rodziny rdestowatych, rdest ostrogorzki*⟩. **24.** Pompa **w-a** ⟨*maszyna do podnoszenia cieczy z niższego poziomu na wyższy; pot. pompa studzienna*⟩. **25.** Powłoka **w-a** ⟨*hydrosfera*⟩. **26.** *techn.* Prasa **w-a** ⟨*maszyna do wywierania ciśnienia na dany przedmiot za pomocą wody; prasa hydrauliczna*⟩: W ostatnich czasach zamiast młotów [...] stosuje się prasy wodne. *Lips. Kow. 33.* **27.** *med.* Puchlina **w-a** ⟨*obrzęki powstałe na skutek nasiąknięcia tkanek surowicą lub nagromadzenia się płynu surowiczego w jamie ciała*⟩: Radził się lekarza, który stwierdził wodną puchlinę i uważał stan jego za beznadziejny. *Chłęd. Neapol. 551.* **28.** *chem.* Roztwór **w.** ⟨*jednorodna mieszanina substancji chemicznej z wodą*⟩: Wodny roztwór chlorowodoru nazywamy kwasem chlorowodorowym albo solnym. *Pleś. Chem. 123.* **29.** *sport.* Sekcja **w-a** (np. klubu sportowego) ⟨*sekcja, której członkowie zajmują się uprawianiem sportów wodnych*⟩. **30.** Sieć **w-a** ⟨*ogół rzek i kanałów na danym obszarze*⟩. **31.** Sport **w.** ⟨*związany z wodą, np. wioślarstwo, żeglarstwo, pływanie*⟩. **32.** *zool.* Szczur **w.** ⟨*piżmowiec*⟩. **33.** *chem.* Szkło **w-e** ⟨*rozpuszczalny krzemian alkaliczny*⟩. **34.** Szyba **w-a**; tafla **w-a** ⟨*górna warstwa, powierzchnia wody*⟩: [Z dna] wyrastały łodygi lotosu, rozkwitającego nad wodną szybą kwieciem różowym i białym. *Sienk. Now. V, 265.* **35.** Turbina **w.** ⟨*poruszana wodą*⟩. **36.** *żegl.* Tor **w.** ⟨*bezpieczna droga, wytyczona za pomocą pław, wiech, nabieżników itp.*⟩: Przez jezioro to przebiega tor wodny — oznakowany — dla statków kursujących z Piszu do Mikołajek. *Vade Żegl. 225.* **37.** Ujęcie **w-e** *p.* ujęcie: Już w 1955 r. — Kraków otrzyma nowe ujęcie wodne na Rudawie. *Dz. Pol. 290, 1954.* **38.** Waga **w-a** ⟨*libella*⟩: Wydobył murarski młotek i małą wagę wodną, taką jakiej używają zdunowie. *Huss. Mur 90.* **39.** Wał **w.** ⟨*duża fala*⟩. **40.** *zool.* Wąż **w.** ⟨*zaskroniec*⟩. **41.** Zapora **w-a** ⟨*budowla przegradzająca dolinę rzeki w celu spiętrzenia jej wód i zapewnienia równomiernego przepływu wody, chroniąca przed powodzią*⟩. **42.** *techn.* Znak **w.** ⟨*filigran*⟩: [Stronice książeczki] oglądane pod światło ukazywały gustowny wodny znak: wagę i dwa złączone klucze. *Hertz P. Sedan 33.* **43.** Zwierciadło **w-e** ⟨*powierzchnia, lustro wody*⟩. **44.** *zool.* Żaba **w-a** ⟨*zielona*⟩. **45.** *książk.* Żywioł **w.** ⟨*woda*⟩.

wodza 1. Pod wodzą ⟨*pod dowództwem*⟩: bunt, powstanie, walka pod (czyją) wodzą. - Zamek, w którym było 300 załogi pod wodzą Sobieskiego, bronił się mocno. *Schmitt Dzieje II, 63.* **2.** Bronić się, chwytać za oręż, dobijać się sławy, okryć się sławą; dobywać miasta, iść, pójść, najeżdżać, stać, walczyć, zbierać się, zwyciężyć pod (czyją) wodzą: Krzyżacy znaczne otrzymali posiłki, stojące pod wodzą samego wielkiego komtura. *Żer. Wiatr 129.* **3.** *daw.* Mieć wodzę nad kim, nad czym ⟨*mieć dowództwo*⟩: Ma on wodzę nad wojskiem francuskim. *Niemc. Pam. 1807, s. 164.* **4.** Mieć (kogo a. co) pod wodzą ⟨*mieć (kogo, co) pod swym dowództwem*⟩: Ty wielki — wielkie duchy masz pod wodzą. *Słow. Król 114.* **5.** Brać, chwycić **w-e**; brać **w-e** do ręki, w ręce; ująć **w-e** czego (np. państwa) silną ręką ⟨*ująć kierownictwo w swe ręce*⟩: Król uznał [...] konfederację tyszowiecką i sam do niej przystąpił wziąwszy wodze wszelkich spraw w swe niestrudzone ręce. *Sienk. Pot. IV, 142.* **6.** Puścić, popuścić, rozpuścić **w-e** czemu ⟨*oddawać się czemu; świadomie nie starać się panować nad czym*⟩: Gdy był sam, puszczał wodze marzeniom. *Skiba Poziom. 221.* - Puścić wodze fantazji, językowi, złym skłonnościom, wyobraźni. **7.** Zerwać **w-e** ⟨*postępować samowolnie, jak się chce; nie licząc się z niczym*⟩. **8.** *przestarz.* Brać, chwytać co na **w-e** ⟨*kierować czym*⟩: Rozkosznych marzeń nie chwytał na wodze. *Tyg. Ilustr. 198, 1863.* **9.** Trzymać, utrzymywać, *daw.* wstrzymywać co na wodzy ⟨*hamować, powściągać co*⟩: Przygniatało nam coś jednak serca i trzymało na wodzy języki. *Gomul. Róże 63.* Żebym swe namiętności wstrzymywał na wodzy. *Karp. Zab. VII, 24.* **10.** Trzymać się na wodzy ⟨*panować nad sobą*⟩: Na drugi raz, trzymaj się na wodzy, teraz przeproś sąsiadów. *Chęc. Szlach. 147.* **11.** *daw.* Iść, pójść pod

wodze ⟨*być hamowanym, powściąganym*⟩: Zbyt udelikatnione czucie może mieć złe skutki, jeżeli nie pójdzie pod wodze rozsądku. *Brodz. Estet. 19.*
wodzić p. II **wieść**

wojenny 1. Akcja, kampania, operacja, wyprawa w-a; działanie w-e; *przen.* kroki w-e ⟨*działanie strategiczne*⟩: Prosił o zaprzestanie kroków wojennych. *Śliw. A. Bat. 156.* **2.** Burza, nawałnica, zawierucha; pożoga w-a; kataklizm, wiatr, wicher w. ⟨*przen. o wojnie*⟩: Śniły się emigrantom nowe burze wojenne, nowe zawikłania, przewroty, rewolucje. *Śliw. A. Lel. 393.* Jak przez dom rozbity, przez Polskę długo wichry wojenne wiały. *Worosz. Ojcz. 72.* **3.** Chrzest w. ⟨*pierwszy udział w bitwie*⟩: Pilno mu było odbyć chrzest wojenny — rad byłby szramie krwawej. *Gomul. Miecz II, 93.* **4.** Flota, marynarka w-a ⟨*zespół okrętów wojennych*⟩. **5.** Gra w-a ⟨*manewr strategiczny*⟩: Zapowiedziana wyprawa Bogusława na Podlasie mogła być tylko podstępem i grą wojenną. *Sienk. Pot. IV, 221.* **6.** Histeria w-a ⟨*atmosfera podniecenia, niepewności spowodowana możliwością wybuchu wojny*⟩. **7.** Inwalida w. ⟨*żołnierz niezdolny do dalszej służby wojskowej z powodu kalectwa lub utraty zdrowia*⟩. **8.** Jeniec w. ⟨*człowiek wzięty do niewoli w czasie wojny; pot. niewolnik*⟩: Jeniec wojenny pozostaje w mocy rządu nieprzyjacielskiego, a nie jednostek lub oddziałów, które dokonały wzięcia w niewolę. *Ehrl. Prawo 410.* **9.** Komunikat w. ⟨*informacja podana do powszechnej wiadomości przez naczelne dowództwo o stanie działań wojennych na froncie*⟩: Czytał z gazet ostatnie komunikaty wojenne. *Morc. Ptaki 88.* **10.** Konflikt w. ⟨*konflikt zbrojny; wojna*⟩. **11.** Korespondent w. ⟨*reporter przesyłający informacje o stanie działań wojennych swemu dziennikowi lub swej agencji*⟩. **12.** Laury w-e ⟨*przen. o zwycięskich bitwach, o zwycięskiej wojnie*⟩. **13.** *przestarz.* Liga w-a ⟨*sojusz wojskowy państw*⟩. **14.** *daw.* Ludzie w-i; ludzie wojennego rzemiosła ⟨*ludzie zaprawieni w wojnach, obyci z wojną; żołnierze zaciężni*⟩: Ludzi wojennych tu nie brak, byle było za co ich na nogi postawić. *Sienk. Pot. I, 140.* Po całym zachodzie Europy zbierano rycerzy i ludzi wojennego rzemiosła na wielką wyprawę. *Proch. Szkice 146.* **15.** *daw.* Machiny w-e ⟨*sprzęt wojenny używany w dawnych wiekach, zwłaszcza przy oblężeniach*⟩: Pierwszy raz natenczas widziano wieże, tarany, kusze i inne ówczesne machiny wojenne. *Mick. Hist. 97.* **16.** *pot.* Maszyny w-e ⟨*o czołgach, samochodach pancernych itp. pojazdach wojskowych*⟩: Pod lasem tkwią jeszcze, ponura zawada, szczątki spalonych, zmiażdżonych, porozbijanych wojennych maszyn. *Zar. Ziarno 83.* **17.** Okręt, statek w. ⟨*jednostka floty wojennej*⟩. **18.** Podżegacz w. ⟨*polityk, dziennikarz itp. nawołujący do wojny*⟩. **19.** Pogotowie w-e ⟨*stan gotowości do boju*⟩. **20.** *daw.* Pole w-e ⟨*pole bitwy*⟩: Z pola wojennego biegł dzielny Sobieski na elekcją i na koronacją. *Lel. Dzieje 280.* **21.** Przemysł w. ⟨*produkujący broń, sprzęt wojenny, pracujący na potrzeby wojny*⟩. **22.** Ruchy, *daw.* obroty w-e (wojsk) ⟨*ruchy, posunięcia strategiczne*⟩. **23.** *hist.* Rydwan w. ⟨*u starożytnych: wóz dwukołowy z tyłu otwarty, używany w boju*⟩. **24.** Sąd w. ⟨*sąd działający w czasie wojny, rozpatrujący sprawy dezerterów, szpiegów, zbrodniarzy wojennych itp.*⟩. **25.** Stan w. ⟨*stan ogłoszony na wypadek wojny, podczas którego rząd danego kraju korzysta ze specjalnych uprawnień*⟩: Oddani są pod sąd wojenny dla osądzenia według praw stanu wojennego. *Tyg. Ilustr. 33, 1900.* **26.** Na stopie wojennej (utrzymać oddział, twierdzę) ⟨*w gotowości bojowej*⟩: Utrzymanie [zamków] na wojennej stopie olbrzymich sum wymagało. *Proch. Szkice 44.* **27.** *pot.* Sztuka w-a ⟨*strategia*⟩: Biegli w sztuce wojennej [...] powybijali bramy petardami. *Moracz. Dzieje VII, 88.* **28.** Taniec w. ⟨*obrzędowy taniec niektórych ludów tańczony zwykle po zwycięskiej bitwie*⟩: Za każdą odmianą księżyca wykonywali wspaniałe tańce wojenne. *Prus Now. IV, 40.* **29.** Pogrzebać, zakopać topór w. ⟨*u Indian: zaprzestać walki; nie prowadzić wojny*⟩: Topór wojenny długo leżał pogrzebany między czerwonymi a białymi. *Sienk. Listy I, 134.* **30.** Wykopać topór w. ⟨*u Indian: rozpocząć walkę*⟩. **31.** Zabawa w-a ⟨*zabawa dzieci w wojnę*⟩: Czupurny, zawadiacki, bitny — organizował zabawy wojenne. *Zeg. Zmory 78.*

wojna 1. Bezkrwawa, bezmyślna w.; bezustanne w-y; bratnia, ciągła, ciężka, długa, długoletnia; *daw.* dorywcza, fatalna, formalna, groźna, krwawa, łupieska, niebezpieczna, niepomyślna, nieszczęśliwa, nieustająca w.; nieustanne w-y; niszczycielska, obmierzła, otwarta, podstępna, pomyślna, regularna, słuszna, sprawiedliwa, sroga, straszliwa, straszna, systematyczna, szczęśliwa, święta, trudna, walna, zacięta, zażarta, zwycięska w. ⟨*zorganizowana walka zbrojna*⟩: Wasz pojedynek będzie hasłem krwawej domowej wojny. *Bełc. Tarło 220.* W wiekach średnich odróżniać zaczęto wojnę słuszną i niesłuszną; pierwszą uznawano za uprawnioną, ale zakreślono jej wcale szerokie granice. *Kutrz. Wstęp. 86.* **2.** w. agresyjna, bakteriologiczna, domowa, dynastyczna, dywersyjna, ekonomiczna, imperialistyczna, kolonialna, lotnicza, ludobójcza, ludowa, manewrowa, morska, najeźdźcza, napastnicza, narodowa, narodowowyzwoleńcza, obronna, odporna, okopowa, partyzancka, podjazdowa, podwodna, powietrzna, powstańcza, powszechna, pozycyjna, religijna, sąsiedzka, społeczna, sukcesyjna, światowa, totalna, wewnętrzna, wszechświatowa, wyzwoleńcza, zaborcza, zaczepna, zdobywcza; w. bez wypowiedzenia; w. na śmierć i życie; *daw.* na zabój, na zwycięstwo: Partyzantka jest to rodzaj wojny oddziałowej, podstępnej, dywersyjnej. *Bork. K. Pam. 168.* Przygotowywaliśmy się, bo tak się przygotowywało całe wojsko francuskie, do wojny okopowej i pozycyjnej. *Koźn. Rok 55.* **3.** w. atomowa (jądrowa) ⟨*wojna, w której byłaby użyta broń atomowa (jądrowa)*⟩. **4.** w. błyskawiczna ⟨*wojna zaskakująca przeciwnika, zmierzająca do zlikwidowania oporu przy użyciu wszystkich sił stojących do dyspozycji*⟩. **5.** w. celna ⟨*nakładanie wysokich ceł na towary importowane*⟩. **6.** w. prewencyjna ⟨*wojna przedsięwzięta w celu uprzedzenia napadu przeciwnika*⟩. **7.** *hist.* w. prywatna ⟨*prowadzona przez magnatów we własnym imieniu i interesie*⟩. **8.** *żart.* Węgierska w. ⟨*pijatyka*⟩. **9.** w. zewnętrzna, *daw.* zagraniczna ⟨*na obcym terytorium*⟩: Potrzeba było prócz tego królowi pieniędzy na wojny zagraniczne. *Narusz. Hist. VI, 39.* **10.** Zimna w. ⟨*napięte stosunki między państwami połączone z wyścigiem zbrojeń oraz wrogą działalnością dyplomatyczną i gospodarczą*⟩. **11.** w. c z y j a z k i m;

p r z e c i w (k o) k o m u, c z e m u: **w.** Polski z Niemcami; **w.** Jagiełły z Zakonem Krzyżackim; w. narodowowyzwoleńcza przeciwko imperialistom. **12. w.** (p o) m i ę d z y k i m: Korzystając z otwartej wojny pomiędzy braćmi zajął Bytom nad Odrą. *Baliń. M. Polska III/2, 250.* **13. w.** o c o ⟨*o zdobycie czego*⟩: **w.** o wolność. - Wybuchła wojna o niepodległość kolonii amerykańskich. *Ask. Studia 180.* **14. w.** w obronie kogo, czego: **w.** w obronie kraju, niepodległości, ojczyzny, wolności. **15. w.** z k i m: Przez zajęcie Malborga wojna z zakonem zdawała się skończoną. *Moracz. Dzieje III, 64.* **16. w.** z wiatrakami ⟨*o coś nierealnego, nieosiągalnego*⟩: Wszyscy w tym rodzie mieli umysły niespokojne, zawsze czegoś szukające i gotowe do wojen z wiatrakami. *Orzesz. Bieguny 162.* **17. w.** z a c o ⟨*o zachowanie czego*⟩: **w.** za wolność. **18.** *mit.* Bóg, bożek wojny ⟨*Mars*⟩. **19.** Walec wojny przewalił się przez co (przez jakiś kraj, miasto itp.) ⟨*wojna dotknęła, czego (kraju, miasta itp.) przeszła przez co (przez kraj, miasto itp.)*⟩: Przewalił się przez dawne wschodnie prowincje Rzeszy ciężki miażdżący walec wojny. *Małc. Gran. 106.* **20.** Być w wojnie z kim ⟨*być z kim w nieprzyjaznych stosunkach*⟩: Stadnicki, zawsze w wojnie z całym światem [...] skarb wielki w srebrze i złocie [...] ukrył. *Łoz. Wł. Praw. II, 354.* **21.** Głosić, gotować, narzucać; *daw.* odbywać; podjąć, podnieść; *daw.* podżegać, praktykować; prowadzić, przegrać, przerwać wojnę: Razem służąc i wojny odbywając. *Sienk. SPP.* Sejm odbierał królowi wszelką możność podjęcia wojny. *Szajn. Dzieje I, 183.* Obaj jego wrogowie podadzą sobie ręce, wojnę i bunt podnosząc przeciw niemu. *Bełc. Król 300.* Wiem również, kto podżega tę domową wojnę. *Chęc. Szlach. 88.* Dość mi już wojny, bom ją wyrostkiem praktykować począł. *Sienk. Wołod. I, 8.* **22.** *daw.* Mieć wojnę z kim ⟨*walczyć z kim o co, mieć z kim spór o co*⟩: Miał wojnę z prezesem guberni [...] o grzebanie schizmatyków. *Łęt. Wspom. 38.* **23.** Przepowiadać, przewidywać, przewlekać, przeżyć, przygotować; *pot.* robić; rozniecić, rozpalić, rozpętać, rozpocząć, rozżarzyć, skończyć, spędzić gdzie, sprowadzić (na kraj), sprowokować, szykować, toczyć; *daw.* uchylić; ukończyć, *książk.* wieść, wróżyć, wszczynać, wydać komu, czemu, wygrać, wypowiedzieć, wykonać, wywołać, wzniecić, zacząć wojnę: Wojnę ostatnią spędził na froncie we Francji. *Kurek Ocean 234.* Okropną zaiste jest wojna domowa i któż by chciał ją na kraj własny sprowadzić? *Zal. Br. Czart. 71.* Pracuje nad uchyleniem wojny domowej, pogodzeniem zwaśnionych braci. *Stadn. Herald. 173.* Dali się namówić do wydania wojny carowi. *Korzon Woj. III, 92.* **24.** Zapalić, zapowiadać, zażegnać, zwiastować wojnę. **25.** Chodzić, ciągnąć, iść, pójść, pociągnąć, ruszyć, wyjechać, wyprawić się, wyruszyć na wojnę: Na wojnę chodził, ziemi bronił, bił się mężnie. *Żer. Przedw. 132.* Dopiero za trzecimi wiciami pospolite ruszenie wyruszyło na wojnę. *Kutrz. SPP.* **26.** Liczyć, rachować na wojnę; przygotowywać (się), zdecydować się na wojnę. **27.** Zanosi się, zbiera się na wojnę. **28.** Uwikłać się, wejść z kim, wplątać (się) w wojnę: Sam nawet nie wiedział, kiedy wszedł w otwartą wojnę ze swym nauczycielem. *Dygas. Piszcz. II, 106.* **29.** Chcieć, pragnąć wojny; skosztować, spróbować, szukać, unikać, zaniechać, zaprzestać wojny. **30.** Być, znajdować się w stanie wojny. **31.** Czekać do wojny: Przypuszczali, że z ujawnieniem zdrady każe może im czekać do wojny, by zdradzić jak najskuteczniej. *Sienk. Wołod. III, 29.* **32.** Dochodzi do wojny: Między królem a „familią" do otwartej doszło wojny. *Ask. Studia 144.* **33.** Doprowadzić do wojny. **34.** Gotować się do wojny; nawoływać, porwać, przygotować (się), rwać się, sposobić (się), wejść, wciągnąć (się), wzywać do wojny: Do wojny sposobił żołnierzy. *Zabawy III/1, 1779, 19.* **35.** Odwyknąć od wojny. **36.** Znać kogo sprzed wojny. **37.** Wracać, wyjść z wojny: Francja wyszła z [...] wojny siedmioletniej kolonialnej poszwankowana. *Korzon Handl. 177.* **38.** Grozić, zagrozić; dyszeć wojną: Równie jak szlachta polska tak i ogół krzyżactwa dyszał wojną. *Szajn. Jadw. IV, 248.* **39.** Przeciwstawiać się, zapobiegać wojnie. **40.** Być na wojnie ⟨*brać udział w wojnie*⟩: Wszyscy, którzy byli na wojnie, znają takie historie. *Rudn. A. SPP.* **41.** Ucierpieć, wymierać, (z)ginąć na wojnie. **42.** Robić co, coś dzieje się po wojnie. **43.** *pot.* Odkładać, odraczać, zapraszać na po wojnie: Zapraszaliśmy ich do nas na po wojnie. Zobaczą wtedy prawdziwą [...] polską gwiazdkę. *Koźn. Rok 145.* **44.** Manifestować przeciw(ko) wojnie. **45.** Być w wojnie: Jesteśmy w wojnie i porty nasze są blokowane. *Padal. Opow. II, 40.* **46.** Odznaczyć się, wspomagać kogo, zasmakować, zostawać z kim, żyć w wojnie. **47. w.** idzie, kończy się, mija, nastaje, następuje, nawiedza (kraj), niszczy, oddala się, omija kogo, co, pozbawia kogo — czego; przechodzi, przeciąga, przewala się, przychodzi, pustoszy (kraj, okolicę), robi spustoszenie, rozgorzała, rozlewa się (jak powódź), rozpala się, rozpoczyna się, sroży się, szaleje, toczy się: Wojna pozbawiła ją wszystkiego, co stanowiło treść jej istnienia. *Brand. K. Antyg. 330.* Wojna przeszła tu [...] jak burza. *Otw. Czas 18.* Wojna przeciągnęła tędy i na każdym miejscu znaczyły się ślady jej nieubłaganych pazurów. *Reym. Now. III, 245.* Wojna jak powódź rozlała się po krainie. *Koźn. Żyw. 151.* Wojna toczyła się ze zmiennym szczęściem. *Ziel. T. Rzym 225.* **48. w.** trapi (kraj, ludzi), trwa, ustaje, wisi (na włosku, w powietrzu), wlecze się, wre, wybucha, wycieńcza, wyciska ślady, wyludnia, wywiązuje się, zaczyna się, zagraża, zaskakuje kogo, zawisła (nad krajem), zawrzała, zbliża się, zmiata co z powierzchni ziemi: Wojna wisiała w powietrzu i wojną wszystkie umysły były zajęte. *Śliw. A. Lel. 230.* Ileż zbiorów takich jak biblioteka Kuźniarskiego [...] zmiotła z powierzchni ziemi wojna! *Dor. Rozm. I, 15.*

wojować 1. *przen.* **w.** c z y m ⟨*szermować*⟩: **w.** językiem, argumentami. - Wojują wyobrażeniami. *Mochn. SPP.* **2.** *przen.* w. o c o ⟨*usilnie się czego domagać, awanturować się, kłócić się o co*⟩: **w.** o podwyżkę. **3.** *przen.* **w.** z k i m ⟨*być w niezgodzie z kim, toczyć z kim spór, wadzić się, swarzyć się*⟩: Wiecznie wojuje z żoną. *SW.* **4.** *przen.* **w.** z c z y m ⟨*szafować czym lekkomyślnie, szastać czym*⟩: **w.** ze zdrowiem.

przysł. **5.** Kto mieczem wojuje, ten od miecza ginie. **6.** Panowie sobie wojują, a chłop w skórę bierze.

wojsko 1. Bitne, doborowe, karne, liczne, niedołężne, nieliczne, niezliczone, niezwyciężone; sprawne,

waleczne, wielkie, wyborne, wyborowe, wyćwiczone, zwycięskie **w.** ⟨*siła zbrojna państwa, armia; oddział siły zbrojnej*⟩. **2. w.** inżynieryjne a. saperskie; **w.** kolonialne, lądowe, liniowe, najemne, narodowe; **w-a** oblężnicze; **w.** odwodowe, okupacyjne; **w.** piesze, *daw.* piechotne; **w.** pograniczne, posiłkowe, powstańcze, regularne; *hist.* **w.** skonfederowane; **w.** sprzymierzeńcze, sprzymierzone, stałe, szeregowe, wyzwoleńcze, zaciężne (dobrze, źle) zaopatrzone, zawodowe, zdolne do boju: Obowiązywał się [...] zorganizować 32 000 piechoty i 8000 jazdy regularnego wojska. *Ask. Nowe 179.* **3.** *hist.* **w.** gotowe ⟨*zawodowe, stałe*⟩. **4.** *hist.* **w.** komputowe ⟨*najemne*⟩: Wojsko komputowe litewskie [...] rozdzieliło się na dwa obozy. *Sienk. Pot. II, 74.* **5.** *hist.* **w.** koronne ⟨*polskie w odróżnieniu od litewskiego*⟩. **6.** *hist.* **w.** kwarciane ⟨*wojsko stałe, utrzymywane za 1/4 dochodów z królewszczyzn*⟩. **7.** *pot.* Leśne **w.** ⟨*w czasie okupacji niemieckiej w II wojnie światowej — partyzantka*⟩: Leśne wojsko dało o sobie znać dopiero w końcu września. *Brand. K. Antyg. 361.* **8.** **w.** morskie ⟨*marynarka wojenna*⟩. **9.** *hist.* **w.** nadworne ⟨*utrzymywane przez króla*⟩. **10. w.** nieliniowe ⟨*nie biorące bezpośredniego udziału w walce na linii frontu, służba nie na linii frontu*⟩. **11.** *hist.* **w.** nieregularne ⟨*nie wchodzące w skład stałej armii, formowane doraźnie w czasie wojny*⟩: Dla obrony Krakowa zostawiona była mała załoga, urządzona milicja miejska [...] utworzony oddział kosynierów, pikinierów i nieregularnej jazdy pod Stadnickim. *Korzon Wewn. VI, 98.* **12.** *hist.* **w.** prywatne ⟨*utrzymywane przez magnatów*⟩. **13.** *hist.* **w.** reformowane ⟨*nowego autoramentu*⟩. **14.** *hist.* **w.** regestrowe ⟨*pułki kozackie na służbie Rzeczypospolitej*⟩. **15.** *hist.* **w.** cudzoziemskiego autoramentu ⟨*obce wojsko zaciężne*⟩. **16.** Chmura wojska ⟨*bardzo liczne oddziały; masy wojsk*⟩: Chmury wojsk szły na północ. *Syrok. Ułas. 14.* **17.** *hist.* Komput wojska ⟨*ogólna liczba żołnierzy w armii*⟩: Podniósł natychmiast komput wojska zaporoskiego do 40 000. *Kub. Szkice II, 138.* **18.** *pot.* Ktoś po wojsku; przed wojskiem ⟨*po służbie wojskowej; przed służbą wojskową*⟩: Stach Skobel, chłopak jeszcze przed wojskiem, zaczął opowiadać [...] przeżycia własne. *Twórcz. 4, 1954, s. 130.* **19.** Rygor jak w wojsku. **20.** Atakować, ćwiczyć, formować, gromić, lustrować, mieć **w.**, oddać **w.** pod dowództwo, pod komendę: Nosił się dwór z myślą, aby nowe wojsko oddać pod komendę jenerała, który by bezpośrednio królowi podlegał. *Brück. Dzieje III, 37.* **21.** Odsługiwać, organizować, pobić, pomnożyć, poprowadzić **w.**; pościągać **w-a**; powiększyć, prowadzić, przerzucać, przygotować, razić, rozbić, rozesłać, rozgromić, rozproszyć, rozpuścić **w.**; rozstawiać **w-a**; rozwijać, skoncentrować; *daw.* sprawić; stawiać taborem, szykować **w.**; ściągać **w-a**; tworzyć, ustawić, uszykować, utrzymywać **w.**, utrzymywać **w.** na stopie bojowej, w karbach, uzbroić, wciągnąć w zasadzkę **w.**: Ks. Poniatowski rozesłał wojsko na zimowe leże po departamentach Księstwa. *Gemb. Uzbr. 352.* W bitwach walnych należało do godności rycerskiej wojska rozwijać na równinie, aby je nieprzyjaciel mógł okiem zmierzyć. *Moracz. Dzieje II, 161.* Witold, sprawiwszy swe wojska [...] starł się z przeważającymi siłami krzyżackimi. *Dąbr. J. Dzieje 265.* **22.** Wprowadzić **w.** (dokąd, gdzie), wyciągnąć **w.** w pole; wyciąć (w pień); wycofać, wyćwiczyć, wyprowadzić (skąd), wyprowadzić w pole, wypierać, wystawić, zaciągać, zaprowadzić **w.**: Zaproponował Fryderykowi II, aby swe wojska do Polski wprowadził. *Korzon Wewn. I, 191.* Legenda powiada, że królowa [Gruzji] Tamara zaprowadziła wojsko kobiece. *Małysz. Listy 434.* **23.** Zasilać, zebrać, znieść, zwerbować, zwinąć **w.** **24.** Brać, wziąć do wojska; iść, pójść, stawać do wojska: Jeśli ciebie wezmą do wojska, to i ja pójdę, będę sanitariuszką. *Pięt. Łuna 59.* Za rok do wojska będziesz stawał. *Krucz. SPP.* **25.** Oddać, posłać kogo; *pot.* przysłać; wcielić kogo; wstąpić, zaciągnąć (się), zapisać (się), zgłosić (się) do wojska. **26.** Dowodzić wojsku a. wojskiem; hetmanić, przewodzić wojsku. **27.** Osaczyć, osadzić, otoczyć wojskiem: Zamek [...] otoczony był wojskiem, jak gdyby pod jego murem miano bitwę stoczyć. *Sienk. SPP.* Dom nasz otoczony jest wojskiem. *Dan. W. Not. 315.* **28.** Ukrywać się od wojska, przed wojskiem. **29.** Wedrzeć się, wejść, wtargnąć z wojskiem. **30.** Bić się w wojsku: Był to jeden, co bił się aż w hiszpańskich wojskach. *Past. Lira 59.* **31.** Być, służyć, umieścić (się) w wojsku. **32. w.** atakuje, bije się, biwakuje, broni (pozycji, miasta), ciągnie, cofa się; gotuje się, szykuje się (do boju); idzie na odsiecz, idzie w rozsypkę: Biwakuje hucznie wojsko wokoło ognisk rozpalonych na wymarłych ulicach. *Zar. Ludzie 152.* Obok Francuzów ciągnie polskie wojsko całe, nasz Józef, nasz Dąbrowski, nasze orły białe. *Mick. Tad. 175.* **33. w.** kwateruje, maszeruje, naciera, nadchodzi, nadciąga, oblega (wroga, miasto, twierdzę), odnosi zwycięstwo, odpiera (napad, wroga), osacza (miasto, nieprzyjaciela), pada, pierzcha, ponosi klęskę, posuwa się, potyka się (z wrogiem), powstaje; powstaje przeciw komu, czemu; przechodzi, przeciąga: Padało wojsko wciągnięte w zasadzkę. *Ziel. S. Pol. 307.* Niedługo zapewne [...] powstanie wojsko narodowe. *Skarb. Starosta 126.* **34. w.** przeprawia się (przez rzekę), przewala się, razi (wroga), rekwiruje, rośnie, rozchodzi się, rozlewa się (po kraju), rusza (do ataku, na wroga), stacjonuje, stoi gotowe a. w gotowości (do boju), stoi pod bronią, ściąga (na leże), śpieszy (na pomoc), ucieka, uformowało się w szyk bojowy, ustępuje, walczy, wali, wchodzi, wkracza, wychodzi, wylądowuje, zajmuje (miasto), zbliża się, zwiększa się: Stronami przewalały się wojska, dudniły armaty. *Morc. Ptaki 24.* Wojska księstwa zaczęły się rozchodzić na zimowe kwatery. *Koźm. Pam. II, 51.* Wojsko waliło i waliło, wieś cała się zbiegła. *Prusz. Karabela 200.*

wojskowy **1.** Baza **w-a** ⟨*wydzielone terytorium zajęte przez wojsko, stanowiące podstawę do akcji militarnej*⟩. **2.** Czapka **w-a** ⟨*czapka różnego kroju z emblematami i znakami uwidoczniającymi szarżę*⟩. **3.** Ćwiczenia **w-e** ⟨*ćwiczenia mające na celu wyrobienie sprawności bojowej żołnierza*⟩. **4.** Dyktatura **w-a** ⟨*rodzaj dyktatury opartej na sile militarnej*⟩. **5.** Dyscyplina, karność **w-a** ⟨*dyscyplina, karność polegająca na bezwzględnym podporządkowaniu się rozkazom przełożonych*⟩. **6.** Formacja **w-a** ⟨*samodzielny oddział wojskowy, rodzaj broni*⟩. **7.** Honory **w-e** ⟨*ustalone regulaminem sposoby okazania czci komu, jak prezentowanie broni, oddawanie salw honorowych, parada wojskowa itp.*⟩: Jeszcze mu honory wojskowe będziemy musieli oddać. *Sienk. Pot.*

V, 173. **8.** Jednostka **w-a** ⟨*najmniejsza podstawowa całość organizacyjna w armii; oddział wojska*⟩: Defilada jednostek wojskowych [...] pokazała, jak wspaniałe jest nasze Ludowe Wojsko. *Pokój 13.* **9.** Kolumna **w-a** ⟨*długi zwarty szyk marszowy oddziału lub oddziałów*⟩. **10.** Koszary **w-e** ⟨*budynek przeznaczony na kwaterowanie żołnierzy*⟩. **11.** Komenda **w-a**: a) ⟨*krótki słowny rozkaz wydawany przez dowódcę w wojsku*⟩; b) ⟨*komendantura*⟩. **12.** Krzyż, order **w.** ⟨*odznaczenie, order nadawane wojskowym za waleczność lub za wybitne osiągnięcia w dziedzinie wojskowości*⟩. **13.** Książeczka **w-a** ⟨*dokument określający przydatność mężczyzny do służby wojskowej (po ewentualnym odbyciu służby), jej przebieg, stopień wojskowy, przydział do formacji itp.*⟩. **14.** Lekarz **w.** ⟨*lekarz pracujący w wojsku, będący jednocześnie wojskowym (zwykle w stopniu oficera)*⟩. **15.** Lotnictwo **w-e** ⟨*jeden z rodzajów broni, obejmujący lotnictwo rozpoznawcze, bombowe, myśliwskie, transportowe itp.*⟩. **16.** Manewry **w-e** ⟨*taktyczne ćwiczenia w terenie w warunkach zbliżonych do bojowych*⟩. **17.** Mundur **w.** ⟨*przepisowy ubiór wojska*⟩. **18.** *daw.* Obóz **w.** ⟨*miejsce koncentracji wojsk służące za stanowisko obronne*⟩. **19.** Oddział **w.** ⟨*zespół ludzi stanowiący część składową jednostki wojskowej (grupa, batalion, kompania itp.)*⟩. **20.** Operacja **w-a** ⟨*zaplanowana akcja wojskowa mająca na celu zdobycie określonego punktu strategicznego*⟩: Będą musieli zdobywać każdy fort po kolei, co jest poważną operacją wojskową. *Tyg. Ilustr. 36, 1904.* **21.** *przestarz.* Ordynek **w.** ⟨*szyk wojska*⟩: Zrobił Makara zbiórkę junaków, przyłączył ich do plutonu saperów, przybyłych w ordynku wojskowym. *Kurek Woda 153.* **22.** Parada **w-a** ⟨*uroczysty przegląd wojsk połączony z defiladą*⟩. **23.** Patrol **w.** ⟨*oddział wojskowy przeznaczony do wykonania określonych zadań, najczęściej zwiadowczych*⟩. **24.** Płaszcz **w.** ⟨*wierzchnie okrycie (w wojsku) o ustalonym kroju*⟩. **25.** Posterunek **w.**: a) ⟨*żołnierz lub grupa żołnierzy pełniących straż w określonym miejscu*⟩; b) ⟨*miejsce pełnienia straży przez żołnierza*⟩. **26.** Postawa, *przestarz.* pozycja **w-a** ⟨*postawa zasadnicza, na baczność*⟩: Stanął wyprężony w pozycji wojskowej. *Grusz. Ar. Huzar 133.* **27.** Przysposobienie **w-e** ⟨*przygotowanie młodzieży do służby wojskowej w szkołach średnich i organizacjach pozamilitarnych*⟩. **28.** Ranga **w-a** ⟨*stopień w hierarchii wojskowej*⟩. **29.** Rewia **w-a** ⟨*defilada wojska*⟩. **30.** Siły **w-e** ⟨*wojsko*⟩. **31.** Stopień **w.** ⟨*ranga wojskowa, szczebel w hierarchii wojskowej*⟩. **32.** Szpital **w.** ⟨*dla wojskowych*⟩. **33.** Teren **w.** ⟨*zajęty przez wojsko lub przeznaczony do ćwiczeń wojskowych; poligon*⟩. **34.** Ukłon **w.** ⟨*salutowanie*⟩. **35.** Po wojskowemu ⟨*jak w wojsku, jak żołnierz*⟩: Kłaniać się, salutować po wojskowemu.

wokanda 1. w. sądowa: a) ⟨*rejestr spraw sądowych w danym dniu; kolejność spraw rozpatrywanych przez sąd w danym dniu*⟩. **2.** Coś na wokandzie ⟨*coś aktualnego w danej chwili*⟩. **3.** Mieć coś na wokandzie ⟨*mieć coś w projekcie na najbliższy czas*⟩. **4.** Coś wchodzi na wokandę ⟨*coś staje się aktualne*⟩.

wola 1. Harda, mocna, nieodmienna, nieokiełzana, nieprzełamana, nieprzymuszona, nieubłagana, nieugięta, niewzruszona, niezachwiana, niezłomna, silna, skrępowana, słaba, stalowa, stanowcza, swobodna, szczera, świadoma, twarda, twórcza, własna, zbiorowa, zła, żarliwa, żelazna **w.** ⟨*świadome dążenie do osiągnięcia czego*⟩: Z twoimi zdolnościami, przy silnej woli prędko się nauczyć można wszystkiego. *Wol. Dom. III, 59.* **2.** Dobra wola ⟨*życzliwość, przychylność, uczciwość zamierzeń*⟩: Lękam się, żeby zbyteczne upodobanie w pustocie światowej nie zagłuszyło w tobie dobrej woli. *Sztyrm. Pow. I, 365.* **3.** *górn.* **w.** górnicza ⟨*prawo poszukiwania i eksploatacji minerałów na obcym gruncie*⟩. **4.** Ostatnia **w.** ⟨*rozporządzenie wydane przed śmiercią; testament*⟩: Bracia [...] rozpierają się sądownie o część spadkową, temu ostatnią wolą ojca przekazaną. *Mech. Wym. III, 396.* **5.** Wolna **w.** ⟨*według filozofii idealistycznej: możność wyboru drogi postępowania bez względu na okoliczności czy trudności*⟩. **6. w.** czego: Wola pokoju jest oczywista i powszechna wśród mas pracujących świata. *Horod. Pok. 5*; **w.** zwycięstwa. **7.** Do woli ⟨*dostatecznie dużo; tyle, ile trzeba; do syta*⟩: Dzieci pluskały się [...] i baraszkowały do woli. *Morc. Urodzaj 80.* Nagadawszy się do woli poszedł spać. *Zap. G. SPP.* Ciesz się do woli. *Żer. SPP.* **8.** Mimo woli ⟨*bez uprzedniego zamiaru, wbrew zamiarowi; mimowolnie, bezwiednie, odruchowo*⟩: Łzy napływały mu mimo woli do oczu. *Sienk. Pust. I, 181*; uśmiechać się mimo woli; być świadkiem czego mimo woli. **9.** *daw.* Po czyjej woli ⟨*zgodnie z czyją wolą; tak jak ktoś zechce*⟩: Zrobię, co będzie w mej sile. Stanie się po twojej woli. *Gosz. Pow. 157.* **10.** *przestarz.* Po dobrej woli ⟨*dobrowolnie; z własnej chęci*⟩: Nie zechcesz mnie po dobrej woli, to cię i tak wezmę. *Sienk. Pot. I, 76.* **11.** Stosownie do czyjej woli; zgodnie z czyją wolą ⟨*tak, jak ktoś chce; tak, jak ktoś zadysponuje*⟩: I pochowaliśmy go, stosownie do jego woli, w ubogiej trumience. *Pług Zagon I, 275.* Chodził, mówił i robił, obracał się w prawo lub w lewo, siadał i wstawał tylko zgodnie z wolą pani Małgorzaty. *Lam J. Kor. 227.* **12.** Wbrew woli; na przekór czyjej woli ⟨*wbrew czyjemu zamiarowi, pomimo czyich protestów, wbrew czyjej chęci*⟩: Opuścił uczelnię wbrew woli rodziców; wciągnięto go do zabawy wbrew woli. - Na przekór woli papieskiej nie dopuściła Katarzyna kasaty jezuitów na Białej Rusi. *Smol. W. Dzieje 414.* **13.** Z woli, z czyjej, z jakiej woli ⟨*zgodnie z czyją wolą*⟩: Ostatni postój wypadł z woli maszynisty o dziesięć wiorst przed Charkowem. *Żer. Przedw. 88.* **14.** Z dobrej, z wolnej woli (co robić) ⟨*nie pod przymusem*⟩: Czynimy to z wolnej woli. *Dąbr. M. SPP.* **15.** Z własnej, z własnej i nieprzymuszonej woli; według własnej i nieprzymuszonej woli ⟨*zgodnie z własną wolą*⟩: Przyszli tu z własnej woli. *Par. Wios. 126.* Z własnej i nieprzymuszonej woli [...] brali się do lektury. *Matusz. R. Lit. 218.* Tym, co do mnie należy, rozporządzać mogę według mej własnej i nieprzymuszonej woli. *Orzesz. Pam. III, 439.* **16.** *przestarz.* Za czyją wolą ⟨*tak, jak sobie ktoś życzy, zgodnie z jego życzeniem*⟩: Poszedł tedy za wolą rodziców i [...] klerykiem został. *Konopn. Now. IV, 345.* Panny [...] nie porwał gwałtem, ale wywiózł ją za jej zgodą i wolą. *Łoz. Wł. Praw. I, 281.* **17.** Akt, siła, słabość, wysiłek woli. **18.** *daw.* Dziej się czyja **w.**, niech się dzieje czyja **w.** ⟨*niech będzie, jak ktoś chce*⟩: Każesz rok czekać? [...] niech się wola twoja dzieje; jeno [...] zostaw, dziewczyno, nadzieję. *Rom. Poezje II, 218.* **19. w.** boska, stań się **w.** boża, stań się **w.**

Jego! ⟨*niech się dzieje co Bóg da, niech się dzieje co chce: trudno*⟩: Każe się [Bóg] stawić przed swój trybunał, stań się wola Jego! *Krasz. Szalona 146.* **20.** *daw.* Wolna czyja w. coś uczynić ⟨*ktoś może uczynić jak zechce*⟩: Wolna Waszej królewskiej mości wola uczynić jak zechce. *Sienk. Pot. IV, 39.* **21.** *daw.* Jak w., jak komu w., jeśli w., kiedy w., komu w. ⟨*kto chce, jeśli kto zechce*⟩: Jeśli wola, zostań sobie gościem na zamku. *Kaczk. Olbracht. III, 70.* Komu wola za mną pod Częstochowę iść [...] to proszę. *Sienk. Pot. IV, 119.* **22.** Hartować, krępować, kształtować wolę. **23.** Mieć swoją, własną wolę ⟨*mieć swoje zamiary, cele; kierować się w postępowaniu własną wolą; starać się uniezależnić od czyjej woli*⟩: Syn, pod pozorami pokory, ma swój upór i swoją wolę, i nareszcie postanawia uwolnić się od twardego rygoru. *Ask. Stulecia 45.* **24.** *przestarz.* Mieć wolę; jest w. co robić ⟨*chcieć, zamierzać co uczynić; chce się, zamierza się co uczynić*⟩: Miałem najlepszą wolę pozostać. *Rudn. A. Morze 154.* Cóż to? Trojnat! Maszże ty wolę zostać mnichem? *Słow. Mind. 49.* Więc wola jest rzucić miasto... *Słow. Marek 17.* **25.** *przestarz.* Dać komu wolę w czym ⟨*dać swobodę postępowania*⟩: Postanowione zostało, że się Elżbiecie da wolę we wszystkim — niech ma swobodę. *Goj. Ziemia 18.* **26.** Nagiąć czyją wolę (do swych celów, widoków, życzeń); narzucić komu swą wolę; natężać, objawiać, ograniczać czyją, osłabiać, oznajmiać swoją, paraliżować, pełnić czyją wolę. **27.** (Po)czuć wolę bożą ⟨*(po)czuć powołanie do czego (zwykle do stanu duchownego, do zakonu); żart. (po)czuć popęd płciowy*⟩. **28.** Przełamać czyją wolę, przeprowadzać, spełniać czyją, szanować czyją wolę; ugiąć przed kim swą wolę; ujarzmić czyją, ujawnić swą; uszanować, wykonać, wypełnić czyją wolę; wyrabiać, wyrażać, wytężać, złamać wolę. **29.** Spuścić się, zdać się, zdać co, *daw.* dać co na czyją wolę: Wszędzie taż sama apatia, taż sama bierna rozpacz i zdanie się na wolę żywiołu. *Sienk. Chwila II, 60.* Tymczasem daję na wolę WM Pana, jak chcesz mię tak nazywać, przezwiesz. *Mon. 1763, s. 175.* **30.** Posądzać kogo o złą wolę ⟨*o zły zamysł, zamiar; złe intencje*⟩: Nie posądzam go o złą wolę. *SW.* **31.** Rozbić się o czyją wolę: Wszystkie jej namowy, prośby, gniewy nawet, rozbiły się o wolę niezłomną sieroty. *Krasz. Czarna 193.* **32.** Czuć się panem, panią swojej, własnej woli: Któryż ulicznik nie czuje się być wszechwładnym panem swojej woli, dopóki hasa pod gołym niebem z kolegami? *Bog. Kapit. I, 15.* **33.** Oprzeć się (czyjej) woli; poddać się czyjej woli; przeciwstawić się, podlegać, sprzeciwiać się, (u)czynić zadość, ulegać, ustąpić czyjej woli, wyrzec się własnej woli. **34.** Naginać do swojej (czyjej) woli; stosować się, zastosować się do czyjej woli. **35.** *daw.* Siedzieć na woli ⟨*nie być obowiązanym do pańszczyzny*⟩. **36.** Zależeć od czyjej woli: Decyzja o reszcie jego życia zależy od woli jej syna. *Brand. K. Antyg. 266.* **37.** Stawać w poprzek czyjej woli. **38.** *daw.* Mieć co w swojej woli ⟨*móc czym dysponować*⟩: Że on będzie miał nasze pieniądze w swojej woli. *Dąbr. M. Noce II, 228.* **39.** Postępować według własnej woli. **40.** *daw.* Robić co własną, czyją wolą: Czy księżna własną wolą zastąpiła męża? *Mick. Graż. 43.* **41.** Korzyć się, ugiąć się przed czyją wolą. **42.** Liczyć się z (czyją) wolą. **43.** w. (czyja) kieruje kim, czym; kruszeje, kruszy się; trzyma (kogo) na nogach; krzepnie, słabnie: Praca była nad siły, a wola tylko trzymała na nogach. *Krasz. Kartki 417.*

woli w-e oczy ⟨*wytrzeszczone, wyłupiaste*⟩. *szt.* **w-e** oczy, oczka ⟨*poziomy ornament — szereg wypukłych kółek (oczek); jajownik*⟩.

I wolno 1. Za w. ⟨*zbyt powoli*⟩: Zaczęto wołać, że za wolno idą; więc [...] pobiegli naprzód. *Brand. K. Obyw. 411.* **2.** *przestarz.* w. praktykujący ⟨*nie na stałych poborach*⟩: Widziano tu wolno praktykujących lekarzy. *Prus Wiecz. 84.* **3.** w. spadający ⟨*luźno, swobodnie opadający*⟩: Jest odziany w szeroką złotawo-żółtą szatę z rozciętymi rękawami, spadającymi wolno. *Lamus 5, 1909—10, s. 45.* **4.** w. stojący ⟨*o drzewach: rosnący na wolnej przestrzeni, nie w grupie drzew*⟩: Wolno stojące graby rodzą już w 20 roku. *Sokoł. St. Las 340.* **5.** Oddychać, odetchnąć w. ⟨*swobodnie*⟩. **6.** Puścić kogo w. ⟨*nie zatrzymywać, nie więzić kogo, dać komu wolność*⟩; puścić konia w. ⟨*dać koniowi swobodę ruchów, nie trzymać uwiązanym, nie wiązać konia*⟩: Puścił wolno konia, a sam ukryty w okolicznych szuwarach przeczekał pościg. *Przem. Demb. 57.*

II wolno 1. w. (jest), nie w. (co robić) ⟨*jest dozwolone, nie jest dozwolone*⟩: Wolno kobiecie, która nie żyje z mężem i stara się o rozwód, oddać serce innemu. *Sienk. Wiad. II, 243.* Nie wolno było rozmawiać, toteż duszono złość w sobie, ale na twarzach widać było nienawiść. *Rudn. A. Żołn. 100.* **2.** Nie w., (a)by..., żeby... ⟨*nie jest rzeczą dopuszczalną; nie powinno być tak, aby ...*⟩: Nie wolno, by jeden pracował od świtu do nocy i nędzę cierpiał, a inny próżnował całe życie i miał wszystko, czego serce zapragnie. *Płomyk 20, 1952, s. 310.* **3.** Komuś wszystko w. ⟨*komuś pozwala się na wszystko; ktoś może robić wszystko, co mu się podoba*⟩: W dumnym przeświadczeniu, że jej wszystko wolno i wszystko jej ujdzie, puściła się w swój wielki wojaż do obozu nieprzyjaciela. *Strug Krzyż III, 168.* **4.** Czy w.? (z *domyśl.* wejść) ⟨*czy można*⟩: Stanął przed drzwiami [...] i zapytał: — Czy wolno?... — Proszę — odpowiedział kobiecy głos z pokoju. *Prus Plac. 130.* **5.** Niech mi w., niech mi w. będzie (powiedzieć, zwrócić uwagę, wierzyć itp.) ⟨*zwrot wtrącony wyrażający w złagodzonej formie prawo do czego, zastrzegający sobie takie prawo: pozwolę sobie (powiedzieć itp.)*⟩: Wy, co z Warszawy imieniem łączycie obrazy bólu pełne i ogromne, wy, niech mi wolno wierzyć, wybaczycie, że ją wam dzisiaj młodzieńczą przypomnę. *Słonim. Poezje 312.*

wolność 1. Całkowita, częściowa, mniemana, nieograniczona, powszechna, prawdziwa, wieczysta, wytęskniona, zdeptana, zupełna w. ⟨*niezależność, swoboda, samodzielność*⟩. **2.** w. celna, klasowa, narodowa, obywatelska, osobista, podatkowa, polityczna, religijna, republikańska, seksualna. **3.** w-i obywatelskie ⟨*prerogatywy, przywileje*⟩. **4.** *hist.* w. szlachecka ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: możność korzystania z przywilejów*⟩. **5.** *hist.* Złota w. ⟨*przywileje szlachty polskiej przed 1791 r.*⟩. **6.** w. c z e g o: w. druku, handlu, myśli, nauki, obrad, prasy, przekonań, słowa, sumienia, wiary, woli, wyznania. **7.** w. obyczajów ⟨*rozluźnienie, rozwiązłość obyczajów*⟩. **8.** *daw.* w. żołądka ⟨*rozwolnienie*⟩. **9.** w. o d c z e g o: Poddani, zapragnąwszy wypoczynku lub wol-

ności od pracy, uciekali na Niż Dnieprowy. *Korzon Woj. II, 290.* **10.** **w.** w czym: Wymawiali mu błąd jego w tym, co się stało, i używali niewczesnej wolności w mówieniu. *Zab. III, 1, 1779, 57.* **11.** *hist.* Czapka wolności ⟨*czapka frygijska*⟩. **12.** *hist.* Źrenica wolności ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: elekcja viritim i jednomyślność obrad sejmowych*⟩. **13.** Związek Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD). **14.** Za naszą i waszą **w.**, za **w.** naszą i waszą ⟨*hasło popularne w okresie wojen wolnościowych w XIX w.*⟩. **15.** (Ktoś) na wolności ⟨*nie uwięziony*⟩: To wy na wolności? [...] mówili, że was bezpieka przymknęła. *Braun Lewanty 81.* **16.** Cenić, dać, darować, gwarantować, krępować, mieć, nadać, nieść, odebrać komu, odzyskać, ogłosić, ograniczyć, okupić, otrzymać; powracać komu, przynosić, przyrzekać, przywracać, przyznawać, (u)tracić, ubezpieczyć, ukrócić, uzyskać **w.**: Stu niewolnikom wejść kazał i darował im wolność. *Krasiń. Iryd. 74.* Powiedziałem, że Polacy potrafili uciekać z Syberii na Madagaskar, żeby mieć wolność. *Meis. Żąd. 79.* Francuzi [...] przewracają małych tyranów i niosą Włochom wolność. *Sienk. Leg. 108.* Friedrich Wilhelm, przestraszony swoją bezsiłą, wycofał wojska, ogłosił wolność prasy. *Osm. Not. 32.* Rzeką krwi była okupiona wolność każdego skrawka ziemi. *Was. W. Rzeki 578.* **17.** Warować, wyjednać, wywalczyć, zabezpieczyć, zachować, zapewnić, zaręczyć **w.**; zastrzec **w.** czego; zawarować, znosić, zyskać **w.**: Niech nam zaręczą [...] osobistą wolność, osobistą swobodę myśli, słowa i sumienia. *Choj. Alkh. IV, 271.* Konstytucja zastrzegła wolność wiary i przekonań. *Grusz. Ar. Tys. 128.* Karol X wydał [...] rozporządzenia [...] w których rozwiązywał izbę, znosił wolność prasy i zmieniał prawo wyborcze. *Boy Balz. 62.* **18.** Dostać się, puścić kogo, wydostać się, wyjść na **w.**; wypuścić kogo na **w.**, wyrwać się na **w.**: Skazańcy z galer rzadko wydostawali się na wolność. *Rudn. H. Spart. 253.* **19.** Walczyć o **w.** **20.** Ginąć, umierać; walczyć za **w.** **21.** Bronić, dobijać się, domagać się, pozbawić kogo, pragnąć, strzec, używać, zagrażać, zakosztować, zrzec się wolności: Rozszedłszy się po niespełna rocznym pożyciu z mężem używała swej wolności w towarzystwie trzech ministrów. *Chłęd. Pam. II, 109.* **22.** Dążyć do wolności. **23.** Być, pozostawać, żyć na wolności: Przedtem odsiedział już razem sześć [lat] i niedługo był na wolności. *Past. Komuna 10.* **24.** *daw.* Stać przy wolności: Całe wojsko koronne chce stać niezłomnie przy Rzpltej wolnościach i prawach. *Schmitt Dzieje I, 40.* **25.** Korzystać z wolności. **26.** *praw.* Odpowiadać z wolności ⟨*o oskarżonym: nie podlegać więzieniu prewencyjnemu w okresie przewodu sądowego*⟩. **27.** Cieszyć się, (ob)darować kogo, upić się wolnością.

wolny **1.** **w.** jak ptak ⟨*niczym nie skrępowany*⟩: Będziesz już wolny jak ptak, bo my wyjeżdżamy! *Prus Now. I, 189.* **2.** **w.** balon ⟨*swobodny, nie uwiązany*⟩. **3.** **w.** bieg ⟨*powolny*⟩; jechać, pracować na wolnym biegu: Na drodze czernił się ciężarowy samochód. Mruczał grubym basem. To motor pracuje na wolnym biegu. *Morc. Ptaki 40.* **4.** **w-a** bluzka ⟨*luźna*⟩. **5.** *mors.* **w-a** burta ⟨*część burty statku powyżej linii wodnej*⟩. **6.** **w-a** chwila, godzina; **w.** czas, dzień, wieczór; **w-e** popołudnie ⟨*nie zajęta(-y, -e)*⟩: Spędzała swój wolny czas zupełnie samotnie. *Dąbr. M. Noce III, 57.* **7.** **w-e** ciasto ⟨*niezbyt gęste, nie twarde*⟩. **8.** *sport.* **w-e** ćwiczenia ⟨*bez przyrządów*⟩. **9.** **w-a** droga ⟨*otwarta do przejścia, do przejazdu*⟩. **10.** *hist.* **w-a** elekcja ⟨*w Polsce przedrozbiorowej pojagiellońskiej: obiór króla przez bezpośrednie głosowanie całej szlachty*⟩. **11.** *ekon.* **w.** handel: a) ⟨*handel międzynarodowy nie ograniczony cłami ochronnymi*⟩; b) ⟨*handel prywatny*⟩. **12.** **w.** kapitał ⟨*kapitał, którym się nie obraca, będący w każdej chwili do dyspozycji*⟩: Miasto nie jest bogate, śród Polaków ze świecą trzeba szukać takich, którzy by mieli wolne kapitały. *Dąbr. M. Noce II, 206.* **13.** **w.** kąt, pokój; **w-e** łóżko, miejsce, mieszkanie ⟨*nie zajęty(-e)*⟩: Gdy strażnik przekręcił klucz w olbrzymim zamku, nowy gość szukał oczami wolnego miejsca na narach. *Żer. Uroda 379.* **14.** *techn.* **w-e** koło ⟨*urządzenie umożliwiające w rowerze jazdę bez użycia pedałów, w pojeździe mechanicznym jazdę bez napędzania kół*⟩. **15.** *ekon.* **w-a** konkurencja ⟨*konkurencja w handlu i przemyśle polegająca na dużej swobodzie w decyzji jednostek gospodarczych*⟩. **16.** **w.** kraj, naród; **w-e** państwo ⟨*niepodległy(-e)*⟩. **17.** *hist.* **w-e** lata ⟨*zwolnienie osadników na pewien czas od płacenia czynszów; wolnizna*⟩. **18.** *bot.* **w-e** liście, płatki ⟨*nie zrośnięte ze sobą*⟩. **19.** *polit.* **w-e** miasto ⟨*mające przywileje polityczne uniezależniające je od władz państwa, na którego terenie się znajduje*⟩: Miasto Kraków wraz ze swoim okręgiem uważane będzie na wieczne czasy za miasto wolne, niepodległe i ściśle neutralne. *Rzeczp. Krak. 10.* **20.** **w-a** miłość ⟨*bez ślubu*⟩. **21.** **w-e** morze ⟨*dostępne dla wszystkich państw*⟩: Do walki z teorią morza zamkniętego występuje teoria morza wolnego. *Szeląg. Bałtyk 34.* **22.** *daw.* **w.** mularz ⟨*mason*⟩: Chcę być przyjęty do społeczności wolnych mularzów — rzekł Rafał. *Żer. Popioły II, 50.* **23.** **w-a** myśl ⟨*niczym nie skrępowana, niezależna*⟩. **24.** Pracować, iść, itp. na wolnych obrotach ⟨*pracować w zwolnionym tempie*⟩: „Błyskawica" skręciła prawie na miejscu [...] zapadła cisza. Tylko silniki klekotały jednostajnie na wolnych obrotach. *Meis. Arkt. 153.* **25.** **w-e** obyczaje ⟨*swobodne, rozwiązłe*⟩: Losy jego podwładnych [...] zależą całkowicie od widzimisię jego kochanki, kobiety o nader wolnych obyczajach. *Pam. Teatr. 2, 1955, s. 210.* **26.** **w.** ogień ⟨*słaby*⟩: Gotować, smażyć, piec, na wolnym ogniu. ◊ Prasłowianie nie wypalali już naczyń w gorącym popiele lub na wolnym ogniu, lecz używali w tym celu pieców garncarskich. *Wiedza 3, s. 13.* **27.** *chem.* **w.** pierwiastek ⟨*występujący nie w związku chemicznym, w stanie rodzimym*⟩. **28.** **w.** płaszcz, **w-a** suknia, **w-e** ubranie ⟨*luźny(-a, -e)*⟩. **29.** **w.** pokój (np. w hotelu) ⟨*nie zajęty, do wynajęcia*⟩. **30.** **w-e** powietrze ⟨*miejsce poza budynkiem*⟩: Twardy ten żywot, na wolnym powietrzu, prawdziwie koczowniczy, zahartował wątłe ciało. *Siem. L. Brodz. 11.* **31.** **w.** przejazd, **w-e** przejście ⟨*nie zajęty(-e), nie zatarasowany(-e)*⟩. **32.** **w-a** przestrzeń ⟨*nie zabudowana*⟩. **33.** **w-a** ręka ⟨*nie zajęta*⟩: Stojąc kulili się, wolnymi rękami nastawiając kołnierze palt i marynarek. *Past. Komuna 9.* **34.** *ekon.* **w.** rynek ⟨*handel, którego ceny nie są normowane przez państwo*⟩: Szkło sprzedawali na wolnym rynku! [...] Kanciarze! *Konw. Władza 376.* **35.** *hist.* Sejm **w.** ⟨*w Polsce przedrozbiorowej: Sejm nie zawiązany pod laską konfederacji*⟩: Nie pozwala na przemianę

sejmu wolnego w konfederacki. *Schmitt Dzieje II, 386*. **36.** w-e serce ⟨*nie kochające*⟩. **37.** w. słuchacz ⟨*student nie podlegający rygorom uczelni, mogący słuchać wykładów, bez prawa zdawania egzaminów i nie otrzymujący żadnych świadectw*⟩; Zapisał się do nowo powstałej „Szkoły Głównej" jako wolny słuchacz wydziału lekarskiego. *Dyb. B. Pam. 1*. **38.** w-e stadło, w. związek ⟨*nieślubny*⟩: Gdy nie mogą zdobyć się na małżeństwo urzędowe, tworzą wolne stadło. *Prus Lalka II, 235*. **39.** w. stolik ⟨*w kawiarni, restauracji itp.: nie zajęty*⟩: Piotr zajął wolny stolik pod ścianą i zamówił obiad. *Rus. Człow. 26*. **40.** w-a strefa ⟨*część portu, gdzie nie obowiązuje cło*⟩. **41.** w. temat ⟨*temat wypracowania nie sprecyzowany przez nauczyciela, do sprecyzowania przez ucznia*⟩: Tematy zadań dawał „wolne" — nigdy — żadne charakterystyki, porównania. *Zeg. Zmory 287*. **42.** w-e tłumaczenie, w. przekład ⟨*nie dosłowny; parafraza tekstu*⟩: Tasso wcielił w swoją „Jerozolimę wyzwoloną" całe ustępy z Chrysyady w wolnym tłumaczeniu. *Chlęd. Odr. 337*. **43.** w-e wejście ⟨*otwarte dla wszystkich*⟩. **44.** *lit.* Wiersz w. *p.* wiersz. **45.** w. wniosek ⟨*nie związany tematycznie z obradami, nie przewidziany w ustalonym porządku*⟩: Kiedy na zebraniu [...] chciałam w wolnych wnioskach wypowiedzieć się [...] prezes [...] odebrał mi głos i zamknął zebranie. *Przyj. 51, 1952*. **46.** w-a wola *p.* wola. **47.** Wstęp w. ⟨*dozwolony dla wszystkich*⟩: Odbywaliśmy periodyczne zebrania w Uniwersytecie ze wstępem wolnym dla wszystkich. *Pigoń Komb. 214*. **48.** w. zawód *p.* zawód. **49.** w-e żarty ⟨*chyba żartujesz; żartuj zdrów*⟩: Wolne żarty! Acan zechcesz mi teraz dowieść, że w mojej służbie nadwerężyłeś własny swój majorat. *Choj. Alkh. I, 262*. **50.** w. d o c z e g o: Gdy psy opadną go z dala od jamy, przewraca się podobno na grzbiet, aby mieć wolne do obrony wszystkie cztery łapy. *Sienk. Listy I, 220*. **51.** w. o d c z e g o: a) ⟨*uwolniony od czego, pozbawiony czego*⟩: Wolne od lodu jest tu tylko obrzeże nie przekraczające $^1/_7$ powierzchni wyspy. *Szaf. W. Lod. 21*. Żaden śmiertelnik nie jest wolny od jakiegoś dziwactwa. *Prus SPP*; b) ⟨*zwolniony, nie podlegający czemu*⟩: w. od opłaty, od podatków. **52.** w. w c z y m: Ona jest tak lekkomyślna, tak wolna w postępowaniu, że wyrzucam sobie, iż żyjąc z nią w przyjaźni, upoważniam niejako jej postępki. *Rzew. H. Listop. II, 234*. **53.** Mieć wolną głowę ⟨*nie zaprzątniętą niczym*⟩: Skoro tylko trybunał się skończy i mieć będziem obaj wolne głowy, pomyśli zaraz o tym. *Bełc. Tarło 208*. **54.** Dać, zostawić komu wolną rękę w czym ⟨*zostawić komu swobodę działania*⟩. **55.** Mieć wolną rękę, w-e ręce ⟨*mieć swobodę działania*⟩: Nie stracili czasu nadaremnie i przez dwa miesiące, upłynione od śmierci królewskiej, mając ręce zupełnie wolne, znacznie zdążyli posunąć sprawę Leszczyńskiego. *Ask. Stulecia 105*. **56.** Sprzedać, kupić co z wolnej ręki ⟨*poza licytacją*⟩. **57.** Być, znaleźć się itp. na wolnej stopie ⟨*będąc wolnym, nie aresztowanym, nie uwięzionym*⟩: Jakim prawem przyjechał do Warszawy? dlaczego na wolnej stopie, skoro sąd marszałkowski skazał go wraz z Radziejowskim na wieżę? *Kub. Szkice II, 92*. **58.** Odpowiadać z wolnej stopy ⟨*z wolności, nie z więzienia*⟩: Może ci pozwolą odpowiadać z wolnej stopy za poręczeniem lub kaucją. *Święt. 1. Obraz. II, 318*.

wolny (w użyciu rzeczownikowym) **1.** *pot.* Wolnego! *gw. warsz.* wolnego, wolnego nie tak galop(k)a ⟨*nie śpiesz się, zaczekaj*⟩: Wolnego, panie doktorze, wolnego. Pan o niczym nie wie. *Prusz. Trzyn. 114*. **2.** *pot.* Iść, jechać wolnego ⟨*powoli, wolno*⟩: Widzą, idzie wolnego, jeleń stary, wielki jak koń cugowy. *Żer. Popioły I, 19*. **3.** *pot.* Mieć, dostać, otrzymać w-e ⟨*czas wolny od zajęć*⟩: Otrzymała od pani swej wolne, by [...] wziąć udział w próbie śpiewaczej. *Goj. Ziemia 23*.

wołać **1.** w. k o g o: doktora ⟨*wezwać do pacjenta*⟩. **2.** *pot.* w. kogo, na kogo Jan, Stefan, Maria, Zofia itp.; *daw.* w. kogo kim ⟨*nazywać kogo Janem itp.*⟩: Każdy góral nazywa się potrójnie albo i poczwórnie: wołają go Jaś, pisze się Krzeptowski, mówi się Sabała. *Witkiew. S. Utwory 36*. Wszyscy na mnie zawsze wołają Leon, to mi służy i za imię, i za nazwisko. *Braun Lewanty 155*. Jego sąsiad woła go panem Szymonem. *Łoz. Wal. Szlach. I, 38*. **3.** w. kogo jakimś imieniem; w. kogo, na kogo po imieniu, po nazwisku ⟨*zwracać się do kogo wymieniając jego imię, nazwisko*⟩: Począł go szukać. Lecz na próżno! I na próżno też wołał nań najczulszymi imionami. *Mort. Wawrzek 99*. Chodząc raz po Palais Royal słyszę, iż ktoś mnie po nazwisku woła. *Słow. Listy I, 38*. **4.** w. c z e g o; w. z dop. w bezokoliczniku ⟨*prosić, dopominać się o co; domagać się czego*⟩: Sam będziesz potem wołał ogórków kwaszonych do obiadu. *Dąbr. M. Noce II, 50*. Stara klucznica radzi, gdy chory jeść woła, żeby lepiej posłał do księdza. *Sienk. Wiad. II, 155*. **5.** w. gwałtu ⟨*krzykiem wyrażać, że się komu dzieje gwałt*⟩: Im łotr większy, tym głośniej zawsze gwałtu woła, że życie trudne, że świat zły. *Hertz B. Bajki 211*. **6.** w. pomocy, pomsty, ratunku ⟨*wzywać*⟩. **7.** *żart. pot.* Buty wołają pić ⟨*mają dziury*⟩: Kożuszysko już za służbę dziękuje, kapota się drze, buty pić wołają. *Jun. Bracia 153*. **8.** w. k o g o d o c z e g o ⟨*wzywać*⟩: w. kogo do telefonu. **9.** w. d o k o g o ⟨*zwracać się, odzywać się głośno*⟩: Wszyscy wołali do mnie głosem zgodnym. *Szujski Portr. 7*. **10.** w. n a k o g o ⟨*przyzywać kogo*⟩: Pani jeszcze nie ubrana [...] Zapomniałam na śmierć. I otworzywszy drzwi zaczęła wołać na garderobianę. *Kosiak. Rick. I, 148*. **11.** w. na pomoc ⟨*wzywać pomocy*⟩. **12.** w. o c o ⟨*domagać się czego, upominać się o co*⟩: Zagrożony śmiertelnie sprzymierzeniec wołał [...] o ratunek i spełnienie zaciągniętych zobowiązań. *Ask. Uwagi 423*; w. o pieniądze. **13.** w. o pomstę do nieba *p.* pomsta. **14.** w. (jakimś) głosem: Ranni wyciągali do niego ręce, wołając cichym głosem o wodę! *Sewer Poboj. 49*. **15.** Czas woła kogo ⟨*nagli*⟩: Odchodzę, bo czas mnie woła... Ślad po mnie czyż tu zostanie? *Kaspr. Chwile 7*. **16.** Mus (kogo) woła ⟨*ktoś musi, powinien*⟩. **17.** Śmierć (kogo) woła ⟨*ktoś niedługo umrze*⟩.

przysł. **18.** Gdzie go nie posieją, tam wschodzi, dokąd nie wołają, tam idzie.

wołanie **1.** Bezgłośne, bolesne, chrapliwe, ciche, dalekie, donośne, głośne, hałaśliwe, krótkie, melancholijne, namiętne, niecierpliwe, nieustające, niewyraźne, ochrypłe, odległe, powszechne, przeciągłe, przejmujące, przytłumione, radosne, rozgłośne, rozpaczliwe, szybkie, tajemnicze, triumfalne, wesołe, żałosne w.; w. pełne czułości, radości, smutku itp.:

Nieraz zza ramion dawał się słyszeć szept spieszczający imię, wołanie pełne czułości. *Żer. Uroda 125.* **2. w.** o c o: **w.** o pomoc. **3.** Powtarzać, stłumić, usłyszeć **w. 4.** Odpowiadać, podchodzić, przychodzić na **w. 5.** Wejść, wtargnąć itp. z wołaniem: Delegacja wtargnęła do pałacu z wołaniem, że obywatele miasta przychodzą rozmówić się z rządem. *Śliw. A. Lel. 358.* **6. w.** dobiega, dochodzi, dolatuje, leci, niesie się, oddala się, odzywa się, płynie, podnosi się, rozbrzmiewa, rozlega się, ściga kogo, tonie, utonęło w czym, zrywa się: Płyną powietrzem melancholijne wołania, którymi oracze napędzają leniwe swe woły. *Orzesz. Z różnych III, 137.* Ze wszystkich stron podniosły się wołania o pomoc. *Ziel. S. Pol. 134.* Gdzieś od strony białego domku ścigają nas jęki, wołania. *Żyw. Oświęc. 220.* Wołania te [...] utonęły w burzliwej debacie: czy demokracja i jeśli tak — to jaka? *Twórcz. 2, 1954, s. 97.*

wołowy 1. w-e oczy ⟨*wielkie, wypukłe oczy*⟩. **2. w-e** litery ⟨*bardzo duże litery*⟩. **3.** Nie spisać, nie spisałby tego na wołowej skórze *p.* skóra.

won [z ros.] *wulg.* w.! poszedł **w.!** pójdziesz **w.! w.** mi stąd (zaraz)! **w.** mi z oczu! ⟨*precz*⟩: Won mi stąd zaraz! żebyście mi się na oczy nie pokazali. *L.*

woń 1. Aromatyczna, balsamiczna, charakterystyczna, chłodna, cierpka, ciężka, cuchnąca, cudna, czarowna, czysta, delikatna, dokuczliwa, drażniąca, dusząca, duszna, gorzka, gorzkawa, jędrna, kojąca, korzenna, kuchenna, kwaśna, lekka, lotna, mdląca, mdła, miła, miodna, miodowa, mocna, narkotyczna, niepochwytna, nieporównana, nieprzyjemna, nikła, obrzydliwa, odrażająca; odświeżająca, odurzająca, ohydna, orzeźwiająca, ostra, ożywcza, piwniczna, ponętna, przedziwna, przenikliwa, przyjemna, przykra, rajska, rozkoszna, różana, rzeźwa, rzeźwiąca, silna, słodka, smakowita, smrodliwa, soczysta, stęchła, subtelna, surowa, sytna, swoista, szczypiąca, śliczna, świeża, tęga, trupia, ledwie uchwytna, ulotna, upajająca, upojna, wieczorna, wiośniana, wódczana, wyborna, zatęchła, zatruta, zielna, znajoma, żywa **w.**; **w.** chlebna, jesienna, konwaliowa, piżmowa, polna, stajenna, żywiczna ⟨*zapach*⟩: Spośród rokicin, iwiny i tataraku nadciągnął powiew szelestny, wiatr zwilgły, nasiąkły ożywczą wonią. *Żer. Popioły I, 130.* Zaleciała woń smakowita tłustego pieczywa. *Weys. Józ. Żywot 213.* Surowa woń jarzyn i ogrodowizny napełniała jej [izby] wnętrze. *Konopn. Now. II, 191.* Odpoczywali [...] oddychając sytną wonią dojrzewających owoców. *Kaczk. Olbracht. II, 145.* Z mnóstwa gnijących ciał woń trupia napełniła całą okolicę. *Sienk. Mieszan. 133.* Na tacy znajdowały się [...] trzy filiżanki, z których ulatywała wyborna woń kawy. *Orzesz. Argon. 200.* **2. w.** c z e g o: **w.** kadzidła, kwiatów (konwalii, lewkonii, macierzanki, róży itp.), lasu, łąk, obory, perfum, piwnicy, potu, siana, spalenizny, stajni, stęchlizny, ziół; *przen.* w. wspomnień: Woń wspomnień mnie owionie, jak starych win opiłość. *Staff L. Poezje II, 361.* **3. w.** o d c z e g o, z c z e g o: Czuł [...] woń z padliny. *Konopn. Now. III, 134.* **4.** Chłonąć, czuć, dawać, lać, łagodzić, mieć, nieść, przywiewać, ronić, rozlewać, roznosić, rozpraszać, rozsiewać, roztaczać, siać, szerzyć, wchłaniać, wciągać, wdychać, wydawać, wydzielać, wyziewać, zabijać, zagłuszyć **w.**: Zali w tym wazonie rosnące róże i helijotropy podobne z siebie jak krew dają wonie? *Słow. Poem. I, 196.* Heliotrop lał duszne wonie. *Gomul. Poezje 125.* Teraz tędy, przez tę błoń, skąd wiatr taką niesie woń. *Rom. Poezje IV, 65.* Powietrze drgało parnym gorącem, sosny roniły silną woń żywiczną. *Sienk. Now. II, 11.* Kwiaty [...] rozsiewały mdlejącą, mocną woń. *Reym. Now. III, 32.* Na powierzchni stawów pleniła się masa wodorostów, które [...] szerzyły woń cuchnącą. *Żer. Ludzie II, 13.* **5.** Nabierać woni. **6.** Buchnąć, cieszyć się, delektować się, dyszeć, napawać się, napełniać, napoić się, nasycić, nęcić, oddychać, owiewać, pachnieć, powiać, przechodzić, przesiąkać, rozkoszować się, (u)dusić się, upajać (się), upoić się, wabić, wiać, wypełnić (powietrze), zaciągać, zaprawić, ziać wonią: Buchało od niego słodkawą wonią potu zmieszanego ze zwietrzałym zapachem tanich perfum. *Braun Lewanty 222.* Wiało od niego trupią wonią. *Sienk. Quo III, 66.* **7. w.** bije, bucha, ciągnie, dławi, dobywa się, emanuje, idzie, kręci w nosie, leci, łechce, napełnia co (izbę, powietrze), niesie się, odurza, ogarnia, oszałamia, owiewa, płynie, powiała, przebija się, przenika, przesyca co (powietrze, odzież), przyprawia o mdłości, rozchodzi się, roznosi się, rozpływa się, rozwiewa się; uderza co, do czego, w co (powonienie, do głowy, w nozdrza); ulatnia się, ulatuje, unosi się, upaja, wionie, wisi (w powietrzu), wznosi się, zabija, zalatuje, zapachniała: Świeże od lasu idą wonie! *Kaspr. Chwile 52.* Od lasów płynie woń przepojonych wilgocią pól. *Zap. G. Mił. 305.* Woń ryb zepsutych uderza ich powonienie. *Gomul. Mieszczka 30.* Wionęła na niego silna woń perfum. *Orzesz. Mirt. 98.* Drogie wonie z urn się kosztownych wznoszą, jak obłoki. *Konopn. Imag. 173.*

woreczek 1. Płócienny, skórzany **w.** ⟨*mały, maleńki worek*⟩. **2. w-i** pod oczami ⟨*fałdy, torby obwisłe będące symptomem chorobowym*⟩. **3. w.** c z e g o, z c z y m ⟨*zawierający co*⟩: **w.** bilonu, mąki, kaszy; **w.** z pieniędzmi, z książkami, z mąką, z kaszą itp. **4. w.** d o c z e g o, n a c o ⟨*przeznaczony do czego, na co*⟩: **w.** do pieniędzy; na książki, na śniadanie.

worek, wór 1. Jutowy, parciany, papierowy, płócienny, podróżny, skórzany, zgrzebny **w.** ⟨*duża torba do przechowywania lub transportu różnych przedmiotów*⟩. **2.** Dziurawy **w.** a. **w.** bez dna ⟨*o kimś a. o czymś, wymagającym stałych nakładów pieniężnych*⟩: Był to niezawodnie szlachetnego serca człowiek, ale bez głowy, bez charakteru i dziurawy worek. *Czartk. Tulcz. 121.* Jeśli chodzi o niektóre części zamienne do traktorów i maszyn rolniczych, to rolnictwo nasze jest „istnym workiem bez dna". *Tryb. Ludu 36, 1956.* **3.** Gumowy **w.** ⟨*termofor*⟩: Walerianowe krople, gruby pled do okrycia, może nawet gumowy worek z gorącą wodą na brzuch. *Bogusz. Polon. I, 182.* **4.** *przen.* Pękaty **w.** ⟨*dużo pieniędzy, duży majątek*⟩: Wybiorę sobie szlachciankę z fraucymeru, z gładkim liczkiem a workiem pękatym. *Gomul. Miecz I, 51.* **5.** *zool.* **w-i** płucne ⟨*u niektórych pajęczaków: narządy oddechowe*⟩. **6. w.** pokutniczy a. pokutny: W worze pokutniczym, boso, z głową posypaną prochem i popiołem, chodzi ulicami miasta. *Parn. Aecjusz 240.* **7.** *zool.* **w-i**

powietrzne <*pęcherze wypełniające wolne przestrzenie w ciele ptaków, spełniające rolę oddechową i termoregulującą*>. **8.** **w.** przeciwmolowy <*papierowy albo foliowy worek, często nasycony środkami molobójczymi, przeznaczony do przechowywania garderoby*>. **9.** *przen.* Pusty **w.** <*brak pieniędzy, majątku*>: Straciwszy po lat kilka w palestrze na rozpuście i próżnowaniu, z pustymi workami i łbami częstokroć do domu powracali. *Kit. Opis. 184.* **10.** *sport.* **w.** szermierczy <*pokrowiec do przechowywania i przenoszenia maski i broni szermierczej*>. **11.** *sport.* **w.** treningowy <*przyrząd w postaci skórzanego pęcherza wypełniony włosiem, używany do treningu bokserskiego*>. **12.** *przen.* Wypchany **w.** <*dużo pieniędzy, bogactwo*>. **13.** Suknia-**w.** <*prosta, luźna bez wcięcia, bez paska*>. **14.** **w.** pełen czego: Gebhr począł marzyć o całych stadach wielbłądów, bydła rogatego, koni i o workach pełnych piastrów. *Sienk. Pust. I, 149.* **15.** **w.** c z e g o: **w.** kawałów, nowin, plotek <*o kimś znoszącym wiele kawałów, nowin, plotek*>. **16.** **w.** d o c z e g o: **w.** do kaszy, mąki, ziemniaków. Większą sumę pochłonęły [...] mocne wory do wożenia jęczmienia, mąki i kaszy. *Grąb. Podróże III, 181.* **17.** **w.** do spania <*śpiwór*>: Mogli nareszcie odpocząć w futrzanych workach do spania. *Cent. Czel. 36.* **18.** **w.** n a c o: **w.** na rzeczy, na mąkę. **19.** **w.** p o c z y m: **w.** po mące; po ziemniakach. - Ani miejsca suchego dokoła domku [...] bez okien, otwory na nie zawieszono starymi worami po soli. *Dyb. B. Pam. 530.* **20.** **w-i**; wory pod oczami <*obwisłe fałdy pod dolnymi powiekami; będące objawem chorobowym*>: Nałóg ten zeszpecił mu twarz, nadawszy jej barwę ziemistą i charakterystyczne dla palaczy opium worki pod oczami. *Grąb. Podróże III, 50.* Miała wory pod oczami. *Jaroch. Niemił. 68.* **21.** **w.** z c z y m: Mucha leci do koni [...] patrzą dzieci z okien na mordy w workach z obrokiem. *Gałcz. Ślub. 65.* Semenowie poczynili sobie z worów z żywnością rodzaj zasłon. *Sienk. Ogn. I, 141.* **22.** Włosy ujęte w **w.**: Oczy jego były wypukłe [...] włosy [...] w tyle głowy ujęte w kitajkowy czarny worek, tworzyły długi harbajtel. *Żer. Popioły II, 11.* **23.** Ciemno jak w worku. **24.** Kot w worku; kupić, targować, sprzedać kota w worku <*to, czego się nie widziało; coś na niewidziane*>: Jeżeli kupisz, to przynajmniej się nie poskarżysz, że ci kota w worku sprzedano. *Kaczk. Olbracht. I, 243.* **25.** Pusto w worku <*nie ma pieniędzy*>: W worku pusto [...] Grosz grosza nie zobaczy. *Zabł. Firc. 6.* **26.** Ktoś w worku <*otoczony; w sytuacji bez wyjścia*>: Wszystko o nim wiemy, a nikt nas nie sypnie, bo cała szajka w worku. *Twórcz. 7, 1954, s. 56.* **27.** Brać **w.**; brać, zarzucić **w.** na plecy. **28.** Dźwigać, ładować **w.**, **w-i**, wory: Omączeni robotnicy ładowali brzuchate wory. *Filip. Księżyc 97.* **29.** *przen.* Otworzyć, rozwiązać **w.** <*dać komu zapomogę pieniężną, pomoc pieniężną, pożyczkę, dać pieniądze*>: Chociaż nędzarz od głodu umiera, któż na te jęki swój worek otwiera? *Węg. Ody 33.* Można by gotowizny dostać na skrypty od miast pruskich [...] chyba dla jednego Jana Kazimierza rozwiązałyby worki. *Sienk. Pot. VI, 21.* **30.** Wysypać **w.** nowin, plotek itp. <*naopowiadać wiele nowin, plotek itp.*>: Domicela o godzinie czwartej na panieński spieszy podwieczorek, nim zakipi kawka, wróży z karty lub nowinek wysypuje worek. *Oppman Typy 20.* **31.** Zamknąć **w.** <*otoczyć kogo, zamknąć kogo w potrzasku*>: To Polacy zamknęli worek, w który wspólnymi alianckimi siłami wtłoczono niemieckie dywizje. *Prusz. Karabela 76.* **32.** Brzęknąć workiem: a) <*dać nadzieję darowizny, datku itp.*>; b) <*dać pieniędzy*>: Mój pan jak brzęknie workiem, sprawiedliwość ogłuchnie natychmiast. *Bogusł. W. Henryk 26.* **33.** Nadszarpnąć worka <*wydać dużą część posiadanych pieniędzy*>. **34.** Uskubnąć komu worka <*uzyskać, wyciągnąć pieniądze od kogo*>: Często przyjeżdżali do niego, najedli się, napili, a jeszcze i worka mu uskubnęli na drogę. *Kacz. Olbracht. I, 80.* **35.** Pakować, wrzucać co do jednego worka, w jeden **w.** <*pomieszać, zmieszać co razem*>: W codziennej praktyce naszego piśmiennictwa często wszelkie odcienie czy też kierunki naturalistyczne wrzucane bywają do jednego worka. *Sokor. Szt. 239.* **36.** Sięgnąć do worka <*aby dać pieniędzy*>. **37.** Wsypać, zsypywać co do worka. **38.** Uginać się pod workiem, pod worem. **39.** Omłócić (kogo) jak kota w worku, w worze <*mocno zbić*>. **40.** Przechowywać co, trzymać w worku, w worze. **41.** Znaleźć się w worku <*znaleźć się w trudnej sytuacji*>. **42.** Sypać, sypać się jak z worka; jak z wora: Skoro pojawił się profesor Bystroń [...] Jak z worka zaczęli sypać się profesorzy uniwersytetów. *Malcz. R. Od cepra 39.* Wiatr huczy, śnieg sypie jak z wora, drogi zawiane. *Dzierzk. Obrazy 99.* **43.** Sypać, trząść nowinami, plotkami itp. jak z worka <*mówić dużo nowin, plotek*>: O nie, nie potrzebowała pytać, sama trzęsła nowinami jak z worka. *Bogusz. Kura 93.* **44.** *przen.* Brać za **w.**, ktoś (*domyśl.* bierze) za **w.** <*płaci, chce płacić*>. **45.** *przen.* Lecieć za workiem <*za majątkiem*>: Młodzi i starzy za złym poszli wzrokiem: tych miłość ślepi, ci lecą za workiem. *Kras. Wiersze 139.* **46.** Spaść, walić się, zwalić się itp. jak **w.**, jak **w.** sieczki <*bezwładnie, ciężko*>: Przeciwnik Lubke tak spadł z konia jak worek z wozu, a jego koń dał drapaka. *Kaczk. Olbracht. I, 287.* W izbie trwała walka [...] Co chwila ktoś walił się jak wór na ziemię. *Szew. Kleszcze 44.* **47.** Coś (ubranie) wisi na kim jak **w.** <*jest luźne, nie dopasowane, za duże*>: Kontusz [...] wisiał na nim jak worek i dotykał prawie kostek. *Przyb. Oblęż. 13.* **48.** Leżeć na worku złota <*mieć pieniądze, majątek, nie robiąc z nich użytku*>.

przysł. **49.** Kto nie domierzy okiem, dopełni workiem <*kto nie dopatrzył wzrokiem, ten dopłaci*>. **50.** Wyszło (wylazło) szydło z worka <*wydało się*>. **51.** Gdy pogłaszczesz konia worem, on ci pójdzie krokiem sporym.

wosk **1.** Biały, żółty, czerwony **w.**; **w.** bawełniany, roślinny, pszczeli, skalny. **2.** **w.** marmurowy <*borysławit*>. **3.** **w.** ziemny <*ozakeryt*>. **4.** Miękki, podatny (do czego, na co) jak **w.**; żółty jak **w.** **5.** Kamień wosku. **6.** Gromnica, świeca z wosku <*woskowa*>. **7.** Jak ulepiony z wosku: twarz, ręce jak ulepiona(-e) z wosku. **8.** Lać **w.** (na wodę) <*wróżyć z figur tworzących się z wosku na wodzie*>: Zabawił z godzinkę z paniami, patrząc, jak panny leją wosk na wodę. *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 14, 1957.* **9.** (S)topnieć jak **w.**: a) <*np. o pieniądzach: rozchodzić się szybko*>; b) a. (z)mięknąć <*o kimś, o czyimś sercu: rozrzewnić się, doznać ciepłych uczuć*>: Oczy jej spojrzały tak słodko na pana Andrzeja, że mu od razu

serce jak wosk stopniało. *Sienk. Pot. I, 17.* Serce zmiękło w nim jak wosk, gdy uczuł jej rękę na swojej. *Sienk. Ogn. I, 65.* **10.** Ugnieść kogo jak **w.** a. na **w.** ⟨*urobić, uczynić uległym; pozyskać kogo*⟩: Połanieckiego ugniotę w ręku, jak wosk. *Sienk. Połan. I, 47.*

woskowy 1. w-a cera, twarz; **w-e** ręce ⟨*bladożółta(-e)*⟩. **2.** *szt.* Farby **w-e** ⟨*farby malarskie, których spoiwem jest wosk*⟩. **3.** Figury **w-e** ⟨*postaci głośnych osób odlane z wosku, wystawiane w galerii osobliwości*⟩. **4.** *zool.* Gruczoły **w-e** ⟨*gruczoły w odwłoku pszczoły robotnicy wydzielające wosk*⟩. **5.** *szt.* Kredki **w-e** ⟨*kredki, których podstawowym składnikiem jest masa woskowa połączona z barwnikiem*⟩. **6.** *techn.* Matryca **w-a** ⟨*matryca impregnowana woskiem; woskówka*⟩. **7.** *bot.* Nalot **w.** ⟨*meszek pokrywający skórkę niektórych owoców*⟩. **8.** Tabliczka **w-a** ⟨*płytka metalowa lub drewniana pokryta warstwą wosku do pisania rylcem*⟩. **9.** Zapałki **w-e** ⟨*malutkie świeczki parafinowe z główką z masy zapałczanej*⟩.

wotum ○ ⟨*decyzja wyrażona w głosowaniu*⟩ **1. w.** zaufania, **w.** nieufności ⟨*uchwała organu zbiorowego stwierdzająca pozytywną a. negatywną ocenę czyjej działalności*⟩: Nikt nie proponował wotum nieufności dla komitetu. *Sienk. SPP.* **2.** Dać, uchwalić, udzielić komu, wyrazić **w.** zaufania, nieufności. **3.** Dawać swoje **w.** na kogo; za czym ⟨*głosować za kim, na kogo, za czym*⟩: Dać **w.** za wnioskiem. **4.** (Po)stawić wniosek o **w.** nieufności (zaufania) dla kogo: Stawiam wniosek o wotum nieufności dla przewodniczącego. *Dąbr. M. SPP.*

⊙ **w.** ⟨*przyrzeczenie; przedmiot ofiarowany kościołowi i zawieszony w ołtarzu*⟩ **5.** *daw.* **w.** błagalne, dziękczynne ⟨*przyrzeczenie, ślub*⟩. **6.** *kult.* **w.** kościelne a. do kościoła ⟨*przedmioty ofiarowane kościołowi w jakiejś intencji i zawieszone w ołtarzu*⟩. **7.** *daw.* uczynić **w.** ⟨*ślubować co*⟩. **8.** Ufundować, zawiesić złożyć **w.** (w kościele).

wódka 1. Mocna, przednia, słaba, tęga, zwykła **w.** ⟨*napój alkoholowy, wodny roztwór spirytusu*⟩: Parę kieliszków tęgiej wódki rozwiązuje mu język. *Kosiak. Now. 167.* **2. w.** domowa; domowej, własnej roboty; domowego wyrobu: Z bufetu wydobył najlepszą wódkę własnej roboty, nalewkę na spirytusie. *Jaroch. Liście 290.* **3. w.** cynamonowa, gorzka, kminkowa, luksusowa, *daw.* lutrowana; ryżowa, szkocka, ślazowa, ziołowa. **4.** Czysta **w.** ⟨*spirytus rozcieńczony wodą*⟩. **5. w.** gatunkowa ⟨*zawierająca prócz spirytusu z wodą dodatki wpływające na smak i zapach*⟩. **6. w.** gdańska ⟨*goldwaser*⟩: Do łba przymknął trzy rureczki, cmoknął, cmok i gdańskiej wódki wytoczył ze łba pół beczki. *Mick. Ball. 48.* **7.** Słodka **w.** ⟨*słodzona w przeciwieństwie do czystej, zwykłej*⟩. **8. w.** zabarwiona, zaprawiona, *daw.* zaprawna czym: Wyjął z kieszeni butelkę i wódką zaprawioną sokiem dopełnił szklanki. *Brand. M. Pocz. 294.* Piją wódkę [...] zaprawną pieprzem tureckim. *Dziek. Bogd. II, 151.* **9.** Jedna **w.**, dwie wódki itd. ⟨*kieliszek, dwa kieliszki itd. wódki*⟩. **10. w.** n a c z y m: Poszukaj tam, Irka, w kredensie, schab jeszcze musi być i ta wódka na berberysie. *Kunc. Dni 209.* **11. w.** z c z y m: Gdy go febra zaczęła trząść przedwczoraj na noc, napił się wódki z dzięglem. *Weys. Józ. Puszcza 386*; **w.** z miodem, z pieprzem. Baryłka, butelka, flaszka, karafka, kieliszek, literatka, szklanka wódki; na wódkę, po wódce; z wódką. **12.** Kolejka wódki: Przy pierwszej kolejce wódki skromnie umoczyła usta w swym kieliszku. *Krucz. Sidła 113.* **13.** Coś pod wódkę: Pod wódkę kanapki z kawiorem, potem flaki, potem kaczka. *Ukn. Strachy 109.* **14.** Nalewać wódkę na owoce ⟨*robić nalewkę na owocach*⟩. **15.** Pędzić wódkę ⟨*wyrabiać*⟩. **16.** Pić, popijać, wychylać; *pot.* golić; *wulg.* chlać wódkę: Wychylał wódkę szlankami. *Olcha Most I, 145.* **17.** Podawać, przyrządzać, rozlewać, stawiać, zamawiać wódkę: Rozlał do szklanek wódkę, wypili. *Bocheń. Praw. 122.* Przyszedł wieczorem pić do karczmy [...] wszystkim stawiał wódkę. *Żukr. Piór. 116.* **18.** Iść, prosić, zaprosić na wódkę. **19.** Nie brać wódki do ust ⟨*nie pić, być abstynentem*⟩: Zacności człowiek. Do ust wódki nie wziął. *Par. Zegar 46.* **20.** Dolewać, nalewać; *pot.* golnąć sobie; napić się wódki; głowa ciąży, w głowie szumi od wódki; wstrzymywać się od wódki. **21.** Częstować, oszałamiać się, poić, raczyć się, rozpijać (się), spijać (się), traktować kogo, upić (się), zakrapiać (się) wódką; zalatuje od kogo wódką; zalewać się wódką. **22.** Być na wódce: a) ⟨*pić u kogo wódkę, pić wódkę w restauracji, barze*⟩; *pot.* ⟨*być lekko pijanym, podpitym*⟩. **23. w.** bucha (od kogo); idzie, uderza do głowy, oszałamia; pali gardło, rozgrzewa, rozwiązuje język: Spoili go po prostu. Nie czujesz, jak wódka bucha? *Dąbr. M. Noce III, 116.* **24.** Dobra wódka nie jest zła ⟨*powiedzenie pijackie*⟩.

wódz 1. Dzielny, mężny, niezwyciężony, sławny, waleczny, wielki, znakomity, znamienity, zwycięski **w.** ⟨*dowódca*⟩. **2.** Naczelny **w.** ⟨*głównodowodzący*⟩. **3. w.** duchowy ⟨*przywódca*⟩: Wodzem duchowym całej młodzieży petersburskiej i wileńskiej był natchniony miłością ludu Zygmunt Sierakowski. *Wojtk. Gen. 24.* **4.** Obrać wodza; obrać wodzem. **5.** Powołać, wyznaczyć wodza a. na wodza. **6.** Być wodzem ⟨*być przywódcą; być dowódcą; przewodzić; dowodzić*⟩: Każdy wodzem być pragnie — a do szeregów nie ma nikogo. *Jun. Mazur. 260.* **7.** Mianować, ogłosić (się), zostać wodzem: Piotrowski ogłosił się wodzem pospólstwa. *Smol. W. Pisma II, 449.* **8.** Defilować przed wodzem.

wójt 1. *daw. pot.* Babi **w.** ⟨*w XVI w. opiekun i dozorca uboższej warstwy ludności miejskiej*⟩. **2.** *daw.* **w.** dziedziczny ⟨*w dawnej Polsce urząd miejski i tytuł nadawany przez króla założycielowi miasta, tzw. zasadźcy*⟩.

przysł. **3.** Nie pójdziemy do wójta ⟨*nie będzie między nami sporu*⟩.

wół 1. *zool.* **w.** piżmowy ⟨*zwierzę z rodziny pustorogich; żyje w stadach w polarnej Ameryce Płn.*⟩. **2. w.** roboczy ⟨*o człowieku, którego praca jest wyzyskiwana; o człowieku bardzo pracowitym, ale mało lotnym*⟩. **3.** *przestarz.* **w.** z pozłacanymi rogami ⟨*nadęty, nieokrzesany dorobkiewicz*⟩. **4.** Litery jak **w.** ⟨*duże, wielkie*⟩. **5.** Napisane jak **w.** ⟨*wyraźnie, widocznie*⟩. **6.** Cierpliwy, ciężki, silny jak **w.** ⟨*bardzo cierpliwy, nieruchawy; bardzo silny*⟩. **7.** Zdatny jak **w.** do karety ⟨*zupełnie nieprzydatny; nieodpowiedni*⟩. **8.** Harować, orać, pracować jak **w.** (w jarzmie) ⟨*bardzo ciężko pracować*⟩: Muszę dzień i noc praco-

wać jak wół. *L.* **9.** Patrzyć jak **w.** na malowane wrota ⟨*ze zdziwieniem*⟩. **10.** Ryczy jak **w.** ⟨*głośno*⟩. **11.** *pot.* Stoi jak **w.** ⟨*jest widoczne, wyraźnie napisane*⟩. **12.** Zjadłby wołu ⟨*jest bardzo głodny*⟩.

przysł. **13.** Biada temu domowi, gdzie krowa dobodzie wołowi (bieda w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie) ⟨*gdzie kobieta przewodzi nad mężczyzną*⟩. **14.** Słowo wróblem wyleci, a powróci wołem ⟨*plotka szybko rośnie*⟩. **15.** Zapomniał wół, jak cielęciem był ⟨*wiek dojrzały nie ma zrozumienia dla wieku młodego*⟩.

wór p. **worek**

wóz 1. Juczny, kryty, kuty, lekki, ładowny, niski, obładowany, otwarty, ogumiony, pakowny, prosty, rozklekotany, wygodny, wywrotny, zakryty, zamknięty **w.** ⟨*pojazd konny lub mechaniczny*⟩: Nie puszczę cię z pustymi rękami. Juczne wozy potoczą się za tobą. *Wikt. Papież 40.* Przyjechał chłop z trzeciej wsi prostym wozem w drabinach do chorego prosić. *Jun. Antrop. 135.* **2. w.** dwukołowy; *daw.* dwukolisty, dwukolny; czterokołowy; *daw.* czterokolisty, czterokolny; **w.** jednokonny, dwukonny, czterokonny; konny, parokonny; **w.** kołowy; **w.** kryty płótnem, **w.** zaprzężony w konie, woły; **w.** fornalski, góralski, koczowniczy: Wyjechałem sankami, ponieważ tak ogromne spadły śniegi, że wozy kołowe żadnym sposobem przechodzić nie mogły. *Bork. K. Pam. 78.* **3. w.** amunicyjny ⟨*do przewożenia amunicji*⟩. **4. w.** asenizacyjny ⟨*do wywożenia śmieci, nieczystości*⟩. **5. w.** bagażowy ⟨*wagon kolejowy przeznaczony do przewożenia bagaży*⟩. **6. w.** bojowy ⟨*opancerzony pojazd mechaniczny używany w boju; w starożytności wóz konny, dwukołowy, z którego walczono*⟩: Książę na swym wozie bojowym wjechał w głąb szeregów nieprzyjacielskich. *Par. Troj. 27.* **7.** *przestarz* **w.** bałagulski ⟨*wóz z najętym furmanem*⟩. **8. w.** ciężarowy ⟨*pojazd mechaniczny, dawniej również konny, do przewożenia ciężarów*⟩. **9. w.** doczepny, przyczepny ⟨*wagon tramwajowy lub kolei elektrycznej doczepiany do motorowego lub do innych wagonów*⟩. **10. w.** drabiniasty ⟨*mający boki z drabin, służący do przewożenia siana, zboża itp.*⟩. **11. w.** elektryczny ⟨*wagon tramwajowy lub kolei elektrycznej*⟩: W pewnym miejscu ulicy naprawiano szyny wozów elektrycznych. *Żer. Dzieje II, 145.* **12. w.** frachtowy, towarowy ⟨*do przewożenia towarów*⟩. **13.** *daw.* **w.** instrumentalny ⟨*do przewożenia różnych narzędzi*⟩. **14. w.** kolejowy ⟨*wagon*⟩. **15.** Mały **W.**, Wielki **W.** ⟨*gwiazdozbiory: Mała, Wielka Niedźwiedzica*⟩: Nad głowy naszymi jaśniał gwiazdami Wóz Wielki. *Staff L. Poezje II, 88.* **16. w.** meblowy ⟨*kryty wóz do przewożenia mebli*⟩. **17. w.** milicyjny, policyjny ⟨*pojazd mechaniczny używany do patrolowania ulic lub do przewożenia aresztowanych osób do komisariatu*⟩. **18. w.** mleczarski ⟨*do przewożenia mleka*⟩. **19. w.** montażowy ⟨*wagon, samochód z wieżą lub z drabiną zakończoną platformą do montażu i naprawy sieci trakcji elektrycznej, sieci oświetleniowej itp.*⟩. **20. w.** osobowy: a) ⟨*wagon kolejowy do przewożenia osób*⟩; b) ⟨*samochód osobowy*⟩. **21.** *daw.* **w.** parowy ⟨*wagon kolejowy*⟩: Z długim warkoczem białego dymu wpadał na most czarny długi szereg parowych wozów. *Orzesz. Sylwek 62.* **22. w.** piekarski ⟨*do przewożenia pieczywa*⟩. **23. w.** pocztowy ⟨*pojazd mechaniczny, dawniej konny, do przewożenia poczty*⟩. **24. w.** pogrzebowy ⟨*autokar przystosowany do przewożenia trumny ze zwłokami i pewnej liczby osób (zwykle rodziny, krewnych, przyjaciół zmarłego)*⟩. **25.** *daw.* **w.** pogrzebny ⟨*karawan*⟩. **26. w.** pożarniczy, **w.** strażacki a. straży ogniowej ⟨*pojazd mechaniczny lub konny ze sprzętem przystosowanym do gaszenia pożaru*⟩. **27. w.** prowiantowy ⟨*w wojsku: wóz służący do dostarczania prowiantu*⟩. **28. w.** restauracyjny ⟨*wagon restauracyjny w pociągu*⟩. **29. w.** radiowy, telewizyjny ⟨*pojazd mechaniczny z urządzeniem nadawczym radiowym, telewizyjnym, używany do przekazywania informacji, obrazów do węzła radiowego lub telewizyjnego, skąd przekazywane są radiosłuchaczom lub telewidzom*⟩. **30. w.** silnikowy ⟨*wagon zaopatrzony w silnik, ciągnący zwykle inne wagony (przyczepne)*⟩. **31.** *daw.* **w.** skarbny ⟨*na pościel, garderobę, podróżny serwis itp.*⟩. **32. w.** służbowy ⟨*auto do przejazdów w sprawach służbowych*⟩. **33. w.** śmieciarski ⟨*do wywożenia śmieci*⟩. **34. w.** techniczny ⟨*pojazd mechaniczny zaopatrzony w urządzenia i narzędzia do usuwania rozbitych lub uszkodzonych innych pojazdów*⟩. **35. w.** tramwajowy ⟨*wagon tramwajowy*⟩. **36. w.** transportowy ⟨*wóz do przewożenia towarów; w wojsku: wóz do przewożenia żołnierzy, sprzętu itp.*⟩. **37.** *hist.* **w.** tryumfalny ⟨*rydwan*⟩. **38. w.** węglarski ⟨*do przewożenia węgla*⟩. **39. w.** więzienny ⟨*kryty pojazd mechaniczny lub konny do przewożenia więźniów*⟩. **40.** *daw.* **w.** wojenny ⟨*w starożytności: dwukołowy wóz, używany w boju*⟩: Prawie każdy oficer [...] miał lektykę z czterema Murzynami, dwukolny wóz wojenny, bogaty namiot. *Prus Far. I, 17.* **41.** *książk.* **w.** żałobny ⟨*karawan*⟩: Poszedł za wozem żałobnym do mogiły. *Krasz. Sfinks II, 180.* **42. w.**-chłodnia ⟨*wóz zaopatrzony w urządzenia chłodnicze*⟩: Wozy-chłodnie przewożą pod gorejącym okiem słońca tony sztucznego i naturalnego lodu. *Róż. Kart. 21.* **43.** *hist.* **w.** Drzymały ⟨*w okresie rug Polaków z własności ziemi przez Niemców — wóz chłopa Drzymały, który wybiegiem utrzymywał się przy ziemi*⟩. **44.** *mitol.* i *poet.* **w.** Feba, Febusa, Apolla ⟨*słońce*⟩. **45. w.** na dwóch, czterech kołach a. o dwóch, czterech kołach. **46.** *pot.* **w.** p o d c o ⟨*wóz przystosowany lub używany do przewożenia czego*⟩: Jedna bateria lekko konna miała 4 armaty [...] 4 [...] wozy pod zapasy. *Gemb. Uzbr. 309*; **w.** pod rzeczy. **47. w.** w jednego konia, we dwa konie itp. **48. w.** z c z y m: Skrzypią wozy z cegłą i w wykopach pod fundamenty krzątają się robotnicy. *Zal. W. Traktory 103.* **49.** Turkot wozu: Piosenka zadźwięczała w powietrzu [...] ale ją zagłuszył turkot wozu, który galopem jechał przez wieś. *Reym. SPP.* **50.** Ciągnąć **w.** ⟨*np. o koniu*⟩. **51.** Mieć **w.** i (albo) przewóz ⟨*być zmuszonym do wyboru, powzięcia decyzji*⟩: Pani Kasztelanowa ma wóz i przewóz, albo Augusta przyjąć za zięcia, albo wszelkich użyć środków, aby go sobie starosta znienawidział. *Skarb. Starosta 106.* Masz W. X. Mość wóz i przewóz: albo po wojnie [...] oddasz mi Billewiczów, a ja W. X. Mości listy, albo [...] zaraz pan Sapieha pokaże je Pontuzowi. *Sienk. Pot. III, 32.* **52.** (Na)ładować, ogumować, okuć, opróżnić, szykować, wyprząc, wywrócić **w.**; wysłać **w.** (np. sianem), zaprzęgać **w.**: Przy szeroko otwartej wozowni stał wyprzężony wóz z sianem. *Bron. J. Ogn. 56.* **53.** Parkować, podstawić, prowadzić, (za)hamować, zaparkować **w.** ⟨*tylko o pojeździe mechanicznym*⟩:

Nie będę potrzebował szofera. Niech tylko podstawi wóz. *Żuł. Rzeka 44.* **54.** Obrócić w., wozem. **55.** Jechać, wozić, wykręcić, wyruszyć, zwozić wozem. **56.** Gramolić się, ładować się, pakować (się), przesiadać się, rzucać, siąść, skoczyć, wsiąść, zabrać się do wozu ⟨*auta, tramwaju, pociągu*⟩, na wóz ⟨*konny*⟩: Wskazał parasolem nadjeżdżający tramwaj. Wsiedli do pierwszego wozu. *Brand. K. Obyw. 289.* **57.** Zakładać, zaprzęgać (konie, woły) do wozu. **58.** Być piątym kołem u wozu ⟨*być niepotrzebnym, przeszkadzać*⟩. **59.** Spaść, wypaść, wysiąść z wozu. **60.** Być na wozie i pod wozem, być raz na wozie, raz pod wozem; skrótowo: dziś na wozie, a jutro pod wozem ⟨*komuś wiedzie się raz lepiej, raz gorzej*⟩: Przechodząc z miejsca na miejsce [...] będąc na przemian na wozie i pod wozem, wyrabiają sobie [...] pogląd na sprawy ludzkie. *Krus. Szkice 76.* **61.** Jechać, pędzić, przywieźć, wozić na wozie ⟨*konnym*⟩, w wozie ⟨*w aucie, tramwaju, kolei*⟩: Pędząc na swym wozie, zaprzężonym w dzikie rumaki o rozwianych grzywach, kruszył Posejdon skały podwodne. *Mark. W. Mity 34.* **62.** w. chwieje się, dąży (do miasta), dudni, idzie, jedzie, nadciąga, oddala się, podskakuje (na czym), posuwa się, przejeżdża, przywozi (zapasy), rusza, skręca, skrzypi, stacza się, stoi, telepie się, toczy się, wjeżdża, wlecze się, wyjeżdża, zajeżdża, zarzuca, zatacza się, zatrzymuje się, zaturkotał, zjeżdża; wozy ciągną (np. drogą, do miasta).

przysł. **63.** Baba z wozu, koniom lżej. **64.** Co z woza upadło, to przepadło. **65.** Przyszła koza do woza.

wózek 1. Lekki, ręczny w.; w. dwukołowy, trzykołowy, czterokołowy; w. jednokonny, dwukonny, parokonny ⟨*niewielki sprzęt do przewożenia ludzi a. ciężarów, ciągniony przez zwierzęta, poruszany ręcznie lub mechanicznie*⟩. **2.** w. dziecinny ⟨*wózek ręczny przystosowany do wożenia małych dzieci*⟩. **3.** w. kolejowy ⟨*do wożenia bagażu*⟩. **4.** w. mleczarski ⟨*do rozwożenia mleka*⟩. **5.** Szpitalny w. ⟨*rodzaj fotela na kołach do przewożenia chorych*⟩: Zaturkotały głucho koła ręcznego szpitalnego wózka. *Zar. Chusta 90.* **6.** w. uliczny ⟨*wózek służący jednocześnie za stragan przy sprzedaży ulicznej owoców, jarzyn, wyrobów galanteryjnych, książek, starzyzny itp.*⟩: Na każdej półce poniewierało się mnóstwo rozmaitości kupowanych przez ojca na wózkach ulicznych. *Waż. Mity 27.* **7.** w. d l a k o g o, c z e g o: w. dla chorego, dla dziecka, dla lalek. **8.** w. na dwóch, trzech, czterech kołach; na wysokich kołach; w. o dwóch, trzech, czterech kołach: Miał maleńki wózek o dwóch kołach w jednego konia zaprzężony. *Bog. Rodin I, 366.* **9.** *pot.* w. p o d c o ⟨*wózek przystosowany lub używany do przewożenia czego*⟩: Wziąłem też i wózek pod rzeczy. *Sienk. Wołod. I, 55.* **10.** w. w jednego konia, we dwa konie itp. **11.** Ciągnąć, hamować, (na)ładować, popychać, przetoczyć, wyprząc, wytoczyć, wywrócić, zahamować, zaprzęgać w. **12.** Gramolić się, ładować się, pakować (się), przesiadać się, rzucać, siąść, skoczyć, wsiąść, zabrać się na w.: Siedli na [...] wózek w jednego konia i pojechali. *Grusz. An. Od Karpat 134.* **13.** Zakładać, zaprzęgać (konie, osły) do wózka. **14.** Jechać, pędzić, przywieźć, wozić wózkiem, na wózku. **15.** Jechać (z kim) na jednym wózku ⟨*dzielić z kim ten sam los*⟩. **16.** Spaść, wypaść, wysiąść z wózka. **17.** w. dudni, jedzie, podskakuje, posuwa się, przejeżdża, przywozi kogo (np. gościa), rusza, skrzypi, telepie się, toczy się, turkocze, wlecze się, zajeżdża, zaturkotał.

przysł. **18.** Na czyim wózku jedziesz, tego piosnkę śpiewać musisz.

wpadać, wpaść 1. (częściej *dk*) w. na chwilę, jak po ogień ⟨*przyjść, zajść na bardzo krótko*⟩: Wpadłem na chwilę, żeby się z tobą na wieczór umówić. *Perz. Siostra 100.* **2.** (częściej *dk*) w. jak bomba, jak burza, jak huragan, jak kula, jak piorun, jak strzała, jak wicher, jak opętany, jak szalony ⟨*wbiec szybko, nagle, gwałtownie*⟩: Przebiegł błyskawicą salon, pokój stołowy, buduar i gabinet, i wpadł jak piorun do sypialni. *Gomul. Obraz. 53.* **3.** *euf.* Wpaść jak śliwka w kompot ⟨*niefortunnie, fatalnie, źle trafić*⟩: Wpadł jak śliwka w kompot. Myślałem, że się już nie wydostanie [...] o mało go nie chcieli zatrzymać. *Twórcz. 3, 1954, s. 145.* **4.** Wpaść jak wilk w jamę ⟨*źle trafić, źle skończyć*⟩. **5.** Wpaść jak w wodę, jak kamień w wodę, jak w ziemię ⟨*zniknąć bez śladu*⟩: Nie powiedział, dokąd się uda, nie dał znać o sobie. Wpadł jak w wodę. *Krasz. Seraf. 177.* **6.** *pot.* Ale, alem, aleś, to, tom, toś wpadł; ale, aleśmy, aleście, to, tośmy, toście wpadli! ⟨*o kimś, kto znalazł się w niekorzystnym położeniu lub został przyłapany na jakiejś nielegalnej działalności, na kłamstwie, na intrygach itp.*⟩: Będzie trudno z noclegiem [...] Do najbliższej wsi dwie godziny drogi. [...] Tośmy wpadli! *Grabiń. Tor 285.* **7.** Wpaść bez jednej, bez dwóch, bez trzech itd. ⟨*w grze w karty: wziąć o jedną lewę, o dwie, trzy itd. lewy mniej niż było zapowiedziane*⟩. **8.** w. c z y m (k t ó r ę d y) ⟨*przedostawać się*⟩: Wiatr wpada oknem. **9.** *pot.* Wpaść z c z y m ⟨*zostać przyłapanym na czym*⟩: Opróżniano większe cele ostrowianek, zatrzymanych przy przejściu granicy [...] wpadły ze szmuglem, ze słoniną. *Goj. Krata 83.* **10.** w. d o c z e g o: Rzeka wpada do morza. Strumień wpada do jeziora (wpływa). **11.** Komuś wpada co do głowy ⟨*przychodzi na myśl*⟩: Wpadło im do głowy szukać Olka Tarasa. *Brand. K. Obyw. 424.* **12.** Wpadło do kieszeni, *daw.* do kalety ⟨*dostało się coś pieniędzy*⟩. **13.** Wpada komuś coś do ręki, w rękę ⟨*ktoś dostaje coś niespodziewanie*⟩: Wpadły mu do rąk białe kruki. *Berent Ozim. I, 186.* Wpadł mi na przykład w rękę przekład Lassala, z którego nauczyłem się wiele. *Sienk. SPP.* **14.** Coś wpada do serca ⟨*chwyta za serce, wzrusza*⟩: Taki miał dar mówienia do dzieci, że słowa jego wpadały prosto do serc. *Hertz B. Samow. 12.* **15.** *pot.* (częściej *dk*) w. d o k o g o ⟨*zajść na krótko*⟩: Chciał wpaść do matki, która [...] nie miała o niego chwili spokoju. *Sienk. Quo III, 136.* **16.** *pot.* (częściej *dk*) w. d o k o g o — n a c o ⟨*zajść do kogo w jakimś celu*⟩: Ja wpadnę do pana w tych dniach na herbatę i pogadankę. *Krzywosz. Rusał. 109.* **17.** (częściej *dk*) w. n a c o ⟨*lecąc, pędząc uderzyć o co*⟩: w. na drzewo, na słup. **18.** *pot.* w. na to, że..., żeby; w. (komu), że... ⟨*domyślić się, że...*⟩: Szukają nas dużo dalej. Nie wpadnie im, że mamy legowisko pod samym nosem. *Żukr. Kraj. 218.* **19.** (częściej *dk*) w. na domysł ⟨*domyślić się*⟩. **20.** (częściej *dk*) w. na koncept, na pomysł ⟨*mieć pomysł, wymyślić co*⟩: Nietrudno wpaść na taki pomysł. *Dąbr. Ig. SPP.* **21.** (częściej *dk*) w. na myśl ⟨*powziąć myśl, pomyśleć co*⟩: Wpadł na kapitalną myśl. *Wikt. SPP.*

22. (częściej *dk*) **w.** na ślad, na trop ⟨*odkryć, znaleźć ślad, wyśledzić co*⟩. **23. w.** na temat ⟨*mówić, myśleć na temat*⟩: Nieraz wpadaliśmy na temat najnowszych doktryn naukowych. *Berent Fach. 23.* **24.** (częściej *dk*) **w.** n a k o g o ⟨*spotkać kogo, zetknąć się z kim nagle, zderzyć się z kim*⟩: Zbiegła pędem ze schodów i już przy samych drzwiach wpadła na starszego pana. *Pytl. Fund. 46.* **25. w.** na kogo jak sęp ⟨*nagle, niespodzianie, gwałtownie*⟩. **26.** (częściej *dk*) *pot.* **w.** na kogo z góry, z krzykiem, ostro, gwałtownie itp.; *posp.* **w.** na kogo z pyskiem ⟨*skrzyczeć kogo, potraktować kogo w sposób nie dopuszczający sprzeciwu*⟩: Rada by była z góry wpaść na Augusta, lecz obecność starosty odwodziła od tego. *Skarb. Starosta 95.* Wpadł na mnie z pyskiem, chociąż nie byłem winny. *SPW.* **27.** (częściej *dk*) **w.** na lud, na miasto, na ziemię ⟨*napaść zbrojnie*⟩. **28.** (częściej *dk*) **w.** po k o g o, p o c o ⟨*wstąpić*⟩: Wieczorkiem mieliśmy wpaść po niego do biura. *Koźn. Rok 25.* **29. w.** pod pióro ⟨*nasuwać się jako temat pisania*⟩: Piszcie, mówcie, co tylko pod ich pióro wpadnie. *Zabł. Sarm. 128.* **30. w.** pod rękę ⟨*nadawać się; osiągnąć co nieoczekiwanie*⟩: Czy chwytano naprawdę każde wpadające pod rękę zajęcie? *Kamiń. A. Kam. 31.* **31.** (częściej *dk*) **w.** pod wpływ czyj ⟨*ulec czyjemu wpływowi*⟩. **32. w.** w c o, np. **w.** w angielszczyznę, francuszczyznę itp. ⟨*w czasie rozmowy w jakimś języku zacząć mówić po angielsku, po francusku itp.*⟩: Zaczął z nią rozmawiać w połowie po polsku, w połowie po angielsku, coraz częściej wpadając w angielszczyznę. *Prus Lalka III, 177.* **33. w.** w apatię ⟨*stawać się apatycznym*⟩. **34. w.** w biedę, w nędzę, w ubóstwo ⟨*biednieć, nędznieć, ubożeć*⟩. **35. w.** w błędy ⟨*popełniać błędy*⟩. **36.** (częściej *dk*) **w.** w chorobę ⟨*zachorować*⟩. **37.** *posp.* **w.** w cholerę ⟨*złościć się*⟩. **38. w.** w długi ⟨*zadłużać się*⟩. **39. w.** w drzemkę ⟨*drzemać*⟩. **40. w.** w dziwactwa ⟨*dziwaczeć*⟩. **41. w.** w ekstazę, w trans, w uniesienie ⟨*popadać w ekstazę, w trans, w uniesienie*⟩. **42. w.** w ferwor, w zapał ⟨*zapalać się*⟩. **43. w.** w furię, w szał ⟨*szaleć*⟩. **44. w.** w galop ⟨*galopować*⟩. **45. w.** w gniew, w pasję ⟨*gniewać się; doznawać uczucia gwałtownego gniewu, popadać w gwałtowną złość*⟩: Wpadł w gniew okrutny i tupał nade mną i przekleństwem mi groził. *Sienk. SPP.* **46. w.** w. jakiś kolor, odcień ⟨*przybierać kolor, zmieniać kolor na inny podobny; zmieniać barwę głosu*⟩: Dziewczyna była [...] ładna o [...] obfitych w granat wpadających włosach. *Kosiak. Rick. I, 64.* Jego głos wpadał w różne odcienie od cienkiego pianissimo do grubego barytonu. *Brzoza SPP.* **47. w.** w (dobry, zły) humor ⟨*przejawiać zadowolenie, niezadowolenie; popadać w dobry, w zły nastrój*⟩. **48.** (częściej *dk*) **w.** w kabałę, w kłopoty w tarapaty ⟨*znaleźć się w trudnej sytuacji, mieć kłopoty*⟩: Rachuje na to, że mu przyjaciel zadaną lekcję podpowie — prędzej czy później musi wpaść w jakąś kabałę i okazać się nieukiem. *Hertz B. Samow. 74.* **49. w.** w kolizję, w konflikt ⟨*być, znajdować się w kolizji, w konflikcie z czym*⟩. **50. w.** w letarg ⟨*zapadać w letarg*⟩. **51. w.** w manierę ⟨*stawać się zmanierowanym, manierować się*⟩. **52.** (częściej *dk*) **w.** w matnię, w sidła, w sieci, w zasadzkę ⟨*dostać się w matnię, w sidła itp.; znaleźć się w położeniu bez wyjścia*⟩. **53.** (częściej *dk*) **w.** w melancholię ⟨*dostać melancholii*⟩. **54. w.** w nałóg ⟨*podlegać nałogowi; być opanowanym przez nałóg*⟩. **55. w.** w nastrój ⟨*być ogarniętym przez jakiś nastrój*⟩. **56. w.** w natchnienie ⟨*doznawać natchnienia*⟩. **57.** (częściej *dk*) **w.** w niełaskę⟩. **58.** (częściej *dk*) **w.** w niewolę ⟨*dostać się do niewoli*⟩. **59.** (częściej *dk*) **w.** w czyje objęcia, w ramiona ⟨*zostać uściskanym*⟩. **60.** (częściej *dk*) **w.** w oko, **w.** komu w oko: a) ⟨*być zauważonym*⟩: W tym pysznym stroju jej wzrost wspaniały i kibić [...] mocniej wpadały w oko. *Kaczk. Olbracht. III, 331*; b) ⟨*podobać się*⟩: Gdy razem z nowożeńcem udał się w swaty, tak bardzo jemu samemu wpadła w oko, że jako wdowiec postanowił odsadzić synowca. *Tyg. Ilustr. 205, 1963.* **61. w.** w odrętwienie ⟨*doznawać uczucia odrętwienia*⟩. **62. w.** w opowiadanie; **w.** komu w opowiadanie, w słowo, w pół słowa ⟨*przerywać komu opowiadanie, wypowiedź*⟩. **63.** (częściej *dk*) **w.** w panikę ⟨*przerazić się*⟩. **64. w.** w pedanterię ⟨*stawać się pedantem*⟩. **65. w.** w podejrzenie ⟨*stawać się podejrzanym*⟩. **66.** (częściej *dk*) **w.** w potrzask, w pułapkę ⟨*znaleźć się w potrzasku, w pułapce*⟩. **67. w.** w przesadę ⟨*przesadzać*⟩. **68.** *pot. środ.* **w.** w reflektor ⟨*nie móc się z czego wydobyć, wyplątać*⟩: W teatrze skarżono się na niego: opuszczał zebrania, źle traktował ludzi. „Wpadł w reflektor — twierdzili niektórzy — i nie może z niego wyskoczyć". *Twórcz. 1, 1956, s. 28.* **69.** (częściej *dk*) **w.** w czyje ręce, łapy, pazury, szpony; **w.** komu w ręce, w łapy, w pazury, w szpony ⟨*dostać się pod czyją władzę, pod czyj wpływ*⟩. **70. w.** w rozmarzenie ⟨*rozmarzać się*⟩. **71. w.** w rozpacz ⟨*rozpaczać*⟩. **72. w.** w roztargnienie ⟨*być, stawać się roztargnionym*⟩. **73.** (częściej *dk*) **w.** w rutynę, w szablon ⟨*zrutynizować się*⟩. **74. w.** w rytm, w takt, w tempo (czego) ⟨*wchodzić w rytm itp.; iść, mówić, śpiewać według ustalonego rytmu, taktu, tempa*⟩. **75. w.** w sen, w senność ⟨*zasypiać, przysypiać, odczuwać senność*⟩. **76. w.** w serce ⟨*chwytać za serce, wzruszać*⟩: Od [...] wiosek donosiły się dźwięki piosenek, brzęk muzyki, które głęboko wpadały w serce Fryderyka. *Iwasz. J. Chopin 17.* **77. w.** w smutek ⟨*smutnieć*⟩. **78. w.** w szaleństwo ⟨*szaleć*⟩. **79. w.** w śmieszność ⟨*stawać się śmiesznym*⟩. **80. w.** w jakiś ton: a) ⟨*śpiewać jakimś tonem*⟩; b) ⟨*nabierać jakiegoś tonu; przystosowywać się do kogo*⟩. **81.** (częściej *dk*) **w.** w (jakie) towarzystwo ⟨*dostać się w towarzystwo; znaleźć się w (jakim) towarzystwie*⟩. **82. w.** w ucho, w uszy: a) ⟨*być usłyszanym*⟩; b) ⟨*zwracać uwagę brzmieniem, dźwiękiem; podobać się z brzmienia, z dźwięku*⟩. **83. w.** w wesołość ⟨*być, robić się wesołym*⟩. **84. w.** w wir czego ⟨*dostawać się w wir czego*⟩. **85. w.** we wściekłość ⟨*wściekać się, stawać się wściekłym (bardzo złym)*⟩. **86. w.** w zachwyt ⟨*zachwycać się*⟩. **87. w.** w zadumę, w zamyślenie ⟨*zamyślać się*⟩. **88. w.** w zapał ⟨*zapalać się (do czego)*⟩. **89. w.** w zdenerwowanie ⟨*denerwować się*⟩. **90. w.** w złość ⟨*złościć się*⟩. **91. w.** w złudzenie ⟨*łudzić się*⟩. **92. w.** w zwątpienie ⟨*podlegać zwątpieniu, doznawać uczucia zwątpienia, wątpić o czym*⟩. **93.** Wiatr, wicher wpada w żagle ⟨*wypełnia żagle, popycha je*⟩. **w.** z c z e g o w c o: **94. w.** z błędu w błąd ⟨*popełniać same błędy*⟩. **95.** (częściej *dk*) **w.** z deszczu pod rynnę ⟨*znaleźć się w gorszym niż poprzednio położeniu*⟩. **96. w.** z ostateczności w ostateczność, z jednej ostateczności w drugą ⟨*stawać się skrajnym w poglądach, w postępowaniu*⟩: Odrywano filozofią od nauk spostrzegawczych, skierowy-

wano myśl ku niedościgłym sferom ideału — z jednej ostateczności wpadają w drugą. *Ochor. Wstęp, 63.* **97.** Blask, światło wpada (do pokoju, przez okno) ⟨*przedostaje się, daje się widzieć*⟩. **98.** Melodia wpada (do pokoju, w ucho) ⟨*daje się słyszeć, przenika do czego*⟩. **99.** Oczy, policzki wpadły (komu); oczy, policzki wpadły w głąb ⟨*zapadły się; ktoś zmizerniał na twarzy*⟩: Coraz więcej słabła i słabła i oddech stawał się ciężki, oczy wpadały, policzki chudły... *Krasz. Latarn. IV, 60.* **100.** Pieniądze wpadły (komu) ⟨*ktoś dostał niespodziewanie pewną sumę pieniędzy*⟩: Kiedy wpadły mu jakieś pieniądze, stawiał wino, obdarowywał ludzi pięknymi kwiatami. *Warsz. Młod. 252.* **101.** Piersi wpadły (komu) ⟨*zapadły (objaw choroby piersiowej)*⟩.
przysł. **102.** Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada.

wpajać, wpoić 1. w. wzrok w kogo ⟨*wpatrywać się uważnie, natarczywie*⟩: Wpoiła wzrok w rotmistrza stojącego na czele i za pierwszym rzutem oka go poznała. *Kaczk. Olbracht. III, 311.* **2. w.** w kogo ideę czego, jaką zasadę, poczucie czego ⟨*wszczepiać, wdrażać*⟩: Z pierwotnego domowego wychowania miałem wpojoną zasadę, że nie urodzenie ani bogactwa stanowią wartość człowieka, tylko jego czyny. *Kamień. Pam. 1.* Wpajać w młodzież poczucie obowiązku. **3. w.** w kogo przekonanie, przeświadczenie ⟨*wdrażać w czyj umysł*⟩: Wpoiłam w nią to przekonanie, że lepiej cierpieć i choćby zginąć aniżeli poniżyć się. *Orzesz. Z różnych III, 199.* **4. w.** co w czyje serce, w umysły czyje ⟨*powodować przyswojenie sobie przez kogo czego w zakresie uczuć, wiedzy, woli; wszczepiać, zaszczepiać co komu*⟩: To co matka w serce dziecka wpoi, pozostaje mu najdłużej w pamięci. *Tyg. Ilustr. 179, 1863.*

wpakować 1. w. kogo do łóżka ⟨*umieścić w łóżku, zmuszać do położenia się do łóżka*⟩. **2. w.** kogo do kryminału, do więzienia itp. ⟨*spowodować uwięzienie; skazać na więzienie*⟩. **3. w.** pieniądze, majątek w co ⟨*ulokować, wyłożyć pieniądze na co*⟩: Połowę swego majątku wpakował w teatr. *Wrocz. K. Wspom. 57.* **4. w.** k o m u c o (słowa, wyrazy) do gardła ⟨*zmusić kogo do milczenia*⟩: Obecność szanownej gospodyni domu oraz miejsce, w którym się znajdujemy nie pozwala mi wpakować ci tego wyrazu do gardła. *Jun. Dworek 81.* **5.** *posp.* **w.** sobie kulę w łeb ⟨*popełnić samobójstwo, zastrzelić się*⟩. **6. w.** (komu) kulę w co ⟨*zranić kogo*⟩: Sklep ogołocili, bratu kulę w bok wpakowali. *Rudn. A. Niekoch. 50.* Drugą kulę wpakował w odyńca leżącego. *Wodz. Wspom. 48.* **7.** *posp.* **w.** komu kulę w łeb ⟨*zastrzelić kogo*⟩: Stój — huknął — ani kroku, bo ci kulę w łeb wpakuję. *Przyb. Oblęż. 108.* **8.** *pot.* **w.** komu lokatora ⟨*narzucić komu lokatora wbrew czyjej woli*⟩.

wpakować się 1. w. się w awanturę ⟨*wmieszać się w awanturę, sprowadzić na siebie awanturę*⟩. **2. w.** się w kabałę ⟨*znaleźć się w trudnym położeniu, w niebezpieczeństwie*⟩: Chcecie jechać, to sobie jedźcie. Jeśli wpakujecie się w jakąś kabałę, nikt po was nie ruszy przed świtem. *Twórcz. 9, 1952, s. 59.*

wpaść p. **wpadać**

wpędzić 1. w. kogo w biedę, w tarapaty, w kłopoty, *rub.* w kabałę ⟨*spowodować czyją biedę, czyje tarapaty; kłopoty; narazić kogo na biedę, na kłopoty*⟩. **2. w.** kogo w chorobę ⟨*spowodować czyją chorobę, przyczynić się do czyjej choroby*⟩: Zobaczysz, oni cię w chorobę ciężką wpędzą. *Dygas. SPP.* **3.** *pot.* **w.** kogo w kozi róg ⟨*zdystansować, przewyższyć*⟩ *por.* róg: Może i uczonego profesora wpędziłaby czarownica w kozi róg swoimi niesłychanymi toksykologicznymi wiadomościami truciznoznawczymi. *Przybysz Współ. I, 250.* **4. w.** kogo do grobu, w grób ⟨*przyczyni(a)ć się do czyjej śmierci*⟩: Kataryniarze zaś i męczą, i do grobu wpędzają nas bezkarnie. *Prus Kron. II, 350.* **5. w.** kogo do matni ⟨*postawić w sytuacji bez wyjścia*⟩: Przyznam się, żem był wpędzony do matni, z której żadnym sposobem wycofać się nie mogłem. *Piotr. R. Pam. II, 65.*

wpić (się), wpijać (się) 1. w. c o — w c o *a.* **w.** się c z y m w c o: **w.** palce we włosy, paznokcie w dłonie; kły, zęby w rękę, w kark itp.; **w.** się palcami we włosy, paznokciami w dłonie, zębami w kark itp. **2. w.** w kogo, w co oczy, wzrok, spojrzenie; **w.** się w kogo, w co oczami, wzrokiem, spojrzeniem; oczy czyje wpiły się w kogo, w co ⟨*wpatrzyć się w kogo, w co uporczywie, przenikliwie; wlepić w kogo, w co oczy; ktoś wpatrzył się w kogo, w co; ktoś wpatrzył się w kogo, w co uporczywie*⟩: Żołnierz wpił pożądliwe oczy w posiłek. *Sienk. SPP.* Czarne, tęskne oczy Józika wpiły się w moją twarz. *Wędr. 42, 1901, s. 823.* **3. w.** żądło w co ⟨*wbić, zagłębić*⟩. **4. w.** się w czyje usta, wargi ⟨*mocno kogo całować w usta*⟩: Przycisnął ją mocno, wpił się w jej wargi. *Pap. Szczury 123.* **5. w.** się w co ustami, pocałunkiem ⟨*mocno pocałować, złożyć mocny pocałunek*⟩. **6.** Coś (np. wrażenie) wpiło się komu w mózg ⟨*coś utrwaliło się komu w mózgu; ktoś coś dobrze zapamiętał*⟩: Wrażenia młodzieńca, które mu się wpiły w mózg, zaczął przetrawiać. *Sewer Zyzma 173.* **7. w.** się komu w serce, w duszę ⟨*owładnąć silnie kim, czym*⟩: Cierpi za tę kobietę, za tę dziewczynę, która mu w serce się wpiła. *Zap. G. Ptak II, 147.* Urojenia jednak zbyt głęboko wpiły się w duszę obu przeciwników, aby je stamtąd można było usunąć. *Prus Dusze 77.*

wpierać 1. w. w k o g o — c o ⟨*wmawiać*⟩. **2.** *posp.* **w.** (w k o g o — c o) jak w chorego jajko ⟨*wmawiać komu (w kogo) co usilnie, wbrew jego chęci*⟩.

wpijać (się) p. **wpić (się)**

wpisać, wpisywać 1. w. kogo na listę ⟨*umieścić nazwisko czyje na liście*⟩. **2. w.** kogo do związku ⟨*zaliczyć kogo w poczet członków związku*⟩. **3.** *mat.* **w.** koło w wielokąt ⟨*wykreślić koło wewnątrz wielokąta tak, aby boki wielokąta były styczne do danego koła*⟩. **4.** *mat.* **w.** trójkąt w koło ⟨*wykreślić trójkąt wewnątrz koła tak, aby wierzchołki trójkąta znajdowały się na okręgu koła*⟩.

wplatać w. w koło ⟨*w średniowieczu: zadawać pewien rodzaj tortury*⟩: Nowy król sprawców imać a potem [...] w koło wplatać i ćwiartować kazał. *Moracz. Dzieje I, 191.* Patrzę na ojczyznę biedną, jak syn na ojca wplecionego w koło. *Mick. Dziady 166.*

wplątać w. k o g o, c o — w c o: **1. w.** kogo, co w awanturę, w wojnę ⟨*wciągnąć*⟩: **w.** kraj w wojnę. **2. w.** kogo w biedę, w tarapaty, w kłopoty ⟨*nabawić*

kogo biedy, kłopotów〉: Co robić, żeby tej Ksawuni na nowo w biedę nie wplątać. *Dąbr. M. Noce III, 223.*

wplątać się 1. w. się w awanturę, w wojnę 〈*zaangażować się; pozwolić się wciągnąć*〉. **2. w.** się w co jak Piłat w Credo 〈*pozwolić się wciągnąć w co; zostać w co wciągniętym*〉: Zdarzył się u nas jeden wypadeczek, w który wplątałem się jak Piłat w Credo. *Wol. Bakał. 217.* **3. w.** się w sidła, w matnię 〈*uwikłać się*〉: Wplątałeś się podobno w piękne sidła, które z namysłu czy bez namysłu na ciebie zastawiono. *Groza Wład. II, 106.*

wpłata 1. w-y częściowe; w-y gotówkowe, podatkowe; w-y należności 〈*sumy wpłacone*〉. **2. w.** n a c o: w. na telewizor. **3. w.** na rachunek: Dokonać wpłaty na rachunek dostawy towaru. **4.** Dowód wpłaty. **5.** Dokonać wpłaty. **6.** Przyjąć wpłatę, przyjmować w-y.

wpłynąć, wpływać ⊙ 〈*płynąc dostać się dokąd; również przen.*〉 **1. w.** c z y m: Gospodarstwo szło jak z płatka, dochody ogromne wpływały strumieniem. *Korz. J. Tad. 57.* **2. w.** d o c z e g o (d o k ą d); w c o: Parowiec anonsował się wpływając do zatoki. *Kurek Ocean 255.* Z pełnym wiatrem wpływali w zatokę. *Pap. Szczury 168.* **3. w.** n a c o: w. na spokojne wody *przen.* 〈*osiągnąć spokój, pewność, zabezpieczenie*〉: Cieszę się bardzo, że okręt Macierzy wpłynął wreszcie na spokojniejsze wody i że w przyszłości może jej tylko grozić zła wola rządu, nie zaś niesnaski. *Sienk. Koresp. II, 23.* **4.** Akta wpływają; podanie, skarga, wniosek, zgłoszenie wpływa dokąd 〈*zostają wniesione; zostaje wniesione(-a, -y)*〉. **5.** Gotówka, grosz wpływa; pieniądze, składki, zyski wpływają 〈*jest wpłacana(-y); są wpłacane*〉. **6.** Łódź, okręt, parowiec wpływa (do zatoki, do portu) 〈*zawija, wchodzi*〉. **7.** Pieniądze, zarobki wpływają komu do kieszeni 〈*ktoś otrzymuje pieniądze; ma, osiąga zarobki*〉. **8.** Powietrze, światło, zapach wpływa (do pokoju, przez okno) 〈*przenika, dostaje się*〉: Do pokoju wpływały przez otwarte okna strugi świeżego, ożywczego powietrza. *Orzesz. Pam. III, 297.* Przez okno wpływało srebrne światło księżyca. *Sienk. SPP.* **9.** Rachunek wpływa 〈*jest przedstawiany do zapłacenia*〉.

⊙ **10. w.** n a k o g o, n a c o — (c z y m) 〈*mieć wpływ na kogo, na co*〉: Wszczął walkę z żywiołem polskim i zaczął wpływać na robotników, by wstępowali do niemieckich towarzystw. *Morc. Wyrąb. I, 72.* Kolacja podana w porę, wódka, kilka gatunków win wyborowych, masa światła, wszystko to wpłynęło na humor towarzystwa. *Syg. Wysadz. 183.* Na umysły wyborców przez swoich zauszników wpływać nie przestawał. *Mieczk. Obrazy 11.* Acz się usunął z widowni politycznej, nie przestawał radą i zdaniem wpływać na współczesnych. *Szujski Roztrz. 10.* **11. w.** (na kogo, na co) bezpośrednio, decydująco, dobrze, dodatnio, drażniąco, fatalnie, kojąco, korzystnie, niefortunnie, niewątpliwie, ogromnie, ożywczo, planowo, potężnie, przyśpieszająco, silnie, szkodliwie, świadomie, ujemnie, uspokajająco, wzajemnie, wychowawczo, zbawczo, zbawiennie, źle, znacznie.

wpływ ⊙ **1.** 〈*wpływanie, oddziaływanie*〉: bezpośredni, bezwiedny, błogi, błogosławiony, ciągły, czarodziejski, czarowny, decydujący, demoralizujący, destrukcyjny, destruktywny, dobroczynny, dobry, dodatni, doniosły, duży, dwoisty, fatalny, głęboki, hamujący, intensywny, istotny, jednolity, kojący, korzystny, łagodny, łagodzący, mały, minimalny, (nad)naturalny, niekorzystny, nieograniczony, niepospolity, niepośledni, nieprzeparty, nieuchwytny, niezmierny, nieznaczny, niszczący, obcy, obszerny, odmienny, ograniczony, ogromny, olbrzymi, osobisty, pociągający, podniecający, postronny, potężny, poważny, przemijający, przemożny, przepotężny, przeważny, przygnębiający, rosnący, rozkładowy, rozległy w.; różnorodne w-y; rzeczywisty, silny, skuteczny, stanowczy, szeroki, szkodliwy, świadomy, trwały, uboczny, ujemny, uszlachetniający, utajony, ważny, widoczny, widzialny, wielki w.; wielorakie w-y; wszechwładny, wybitny, wyczuwalny, wzajemny, wzrastający, zagraniczny, zakorzeniony w.; zakulisowe w-y; zbawienny, zgubny, zły, znaczny, zniewalający w.: Wzajemny wpływ różnych rodzajów sztuki na siebie jest rzeczą niewątpliwą. *Matusz. I. Twórcz. 71.* **2. w.** artystyczny, asymilacyjny, atmosferyczny, cudzoziemski, cywilizacyjny, ideowy, językowy, klimatyczny, kulturalny, literacki, magnetyczny, moralny, polityczny, rewolucyjny, rodzicielski, rodzinny, towarzyski, wojenny. **3. w.** (c z e g o) n a k o g o, n a c o 〈*oddziaływanie*〉: Wpływ romansu antycznego na dzieje powieści europejskiej rozpoczyna się stosunkowo bardzo późno. *Krzyż. J. Romans. 7.* Pisał o wpływie gwiazd na losy ludzkie, na choroby i zbrodnie. *Chłęd. Neapol. 178.* **4. w.** w c z y m (g d z i e): Współzawodniczyli ze sobą [...] który zdobędzie wpływ w ministerstwie. *Chłęd. Pam. II, 11.* **5.** Krąg, orbita, sfera, zasięg wpływu a. wpływów: Wejście w orbitę wpływu. *Nałk. Z. SPP.* **6.** Pod wpływem kogo, czego; *daw.* za czyim wpływem 〈*ulegając wpływowi kogo, czego; pod działaniem czego: za sprawą kogo*〉: Zrobił to pod wpływem kolegów. Nie poznałby go, tak odmłodniał pod wpływem pięknych oczów nieznajomej. *Bał. Burm. 92.* Za wpływem głównie królowej Anny [...] został obrany królem polskim królewicz szwedzki, Zygmunt. *Szeląg. Bałtyk 105.* **7.** *fiz.* Elektryzowanie przez w. 〈*polega na pewnym przemieszczeniu nabojów elementarnych ujemnych na danym ciele*〉. **8.** Mieć w. na kogo, gdzie, na co; *przestarz.* nad kim 〈*(móc) wpływać, oddziaływać na kogo, na co*〉: Perswazja zawsze miała na niego wpływ, a prośba miękczyła go zupełnie. *Skiba Poziom. 32.* Marszałek obszerne miał wpływy w kraju. *Ask. Stulecia 79.* **9.** Mieć w-y, *daw.* również mieć w. 〈*być człowiekiem wpływowym, ustosunkowanym*〉: Niemały mieli wpływ i niejedno przez nich dało się zrobić. *Chłęd. Pam. II, 25.* **10.** Naruszać, neutralizować, obalać, odzyskać, ograniczać, osiągać, osłabić, powiększyć, pozyskać, przeciwstawiać, przeciwważyć, przekazywać, przełamać czyj, przypisywać komu, czemu w.; rozciągać swój w. na co; rozprzestrzeniać, rozszerzać, spotęgować, stracić, stwierdzać, śledzić, tracić w.; ugruntować gdzie swój w., umocnić, ustalić, utrwalić, utrzymać, uzyskać w.; wchłaniać jakie w-y; wykazać, wykorzystać w.; wywierać w. na kogo, na co; wyzyskiwać, zapewnić, zdobyć, zniweczyć, zwiększyć, zyskać w.: Miał przygotowaną [...] pieśń, której Indianie przypisywali nadnaturalny wpływ na losy człowieka. *Fiedl. A. Biz. 86.* Śród wielkich sta-

tystów i wodzów, co wpływ na losy narodu wywarli, Stefan Batory należy do postaci przodowniczych. *Śliw. A. Bat. 258.* **11.** Liczyć, reagować, wystawić co na **w.**; rywalizować o **w.**; dostać się, wpaść pod **w.**: Cywilizacja [słowiańska] [...] wystawiona była na wpływ różnorodnej oświaty zachodniej Europy. *Mac. Pam. II, 91.* **12.** Dopatrywać się, nadużywać, pozbawić, użyć wpływu: Użył jego wpływów, by zbliżyć się do Aleksandra. *Przem. Jakobin 148.* **13.** Być bez wpływu, nie bez wpływu; (po)zostać bez wpływu: Nie bez wpływu jest również fakt, że [...] praca domowa kobiet nie jest tak absorbująca jak dawniej. *Bystr. Publ. 275.* **14.** Izolować (się), odgrodzić (się), odizolować (się), odsunąć (się), ustrzec (się), usunąć (się), uwolnić (się) od wpływu. **15.** Oswobodzić (się), uwolnić (się), wydobyć (się), wyemancypować (się), wyłamać (się), wyrwać (się), wyzwolić (się) spod wpływu: Walkę toczy przeciw zausznikom i pochlebcom, aby spod ich wpływu młodego władcę wyrwać. *Lamus 3, 1909, s. 337.* **16.** Korzystać, otrząsnąć się z wpływu. **17.** Opierać się, poddać się, podlegać, przypisywać co, ulegać wpływowi: Przemianę tę Zofia przypisywała wpływowi Lipeckiej. *Perz. Las 106.* Matka, ulegając wpływowi krewnych postanowiła oddać jedynaka do szkół publicznych. *Dygas. SPP.* **18.** Ogarniać, oplątać, pomagać, utrzymywać (się), wymóc, zaważyć, zdziałać co swoim wpływem: Wzywa Prałata, aby [...] wymógł wpływem swoim, aby przyjęła radę doktora. *Fel. E. Syb. II, 201.* **19.** Być, (po)zostawać pod wpływem (czyim; kogo, czego): Mówi do mnie w ten sposób [...] abym był pod wpływem całego uroku kobiecego ciała. *Chłęd. Pam. II, 87.* **20. w.** (czyj, czego) dominuje, działa na kogo, na co; maleje, obejmuje co, odbija się na czym, oddziaływa na kogo, na co; przeważa, rośnie, rozciąga się, rozszerza się na kogo, na co; sięga (daleko), głęboko; słabnie, szerzy się, trwa, utrzymuje się, wyraża się w czym, wzrasta; zaznacza się czym, na czym, w czym: Pozytywizm [...] dał teorię postępu społecznego, której wpływ sięgnął daleko poza sferę [...] zwolenników. *Filip. T. Zagadn. 30.* Wpływ rosyjski [u Jeża] wyraża się w licznych zapożyczeniach leksykalnych. *Dor. Jęz. 65.* Na stylu angielskim i Szkota, i Polaka zaznaczył się podobnie wpływ wzorów literackich francuskich. *Rocz. Lit. 1937, s. 126.* **21. w-y** krzyżują się.

⊙ **w.** ⟨*wpłata, dochód; przychód*⟩ **22.** Dzienny **w.**; **w.** gotówkowy, kasowy, podatkowy, skarbowy; *buch.* **w.** surowy. **23. w.** d o c z e g o: **w.** do kasy. **24. w.** z c z e g o: **w.** ze sprzedaży, z podatków. **25. w.** z a c o: **w.** za komorne. **26.** Księgować, wpisać **w. 27.** Zmniejszyć, zwiększyć **w.**; **w.** zmniejsza się, zwiększa się: Gdy ubędą dwa miliony ludności, musi zmniejszyć się wpływ podatków. *Prus Far. II, 28.*

wpływać p. **wpłynąć**

wpoić p. **wpajać**

wpół 1. Godzina **w.** do pierwszej, do drugiej itd. ⟨*godzina dwunasta, pierwsza itd. minut 30*⟩. **2.** O **w.** do pierwszej, do drugiej itd. ⟨*o godzinie dwunastej, pierwszej itd. minut 30*⟩. **3.** Na **w.** ⟨*częściowo*⟩: na **w.** przytomny; okna na **w.** otwarte. **4.** Chwycić, objąć, trzymać kogo **w.** ⟨*chwycić itp. kogo w pasie*⟩.

wprawa 1. Duża, nadzwyczajna, ogromna, szalona, wielka, znakomita, zadziwiająca **w.** ⟨*biegłość nabyta wskutek powtarzania jakiejś czynności*⟩. **2. w.** w c z y m: **w.** w liczeniu, w czytaniu. **3.** Dla wprawy (co robić) ⟨*dla osiągnięcia biegłości w czym*⟩: Rozmawiali dla wprawy po francusku. **4.** Z wprawą ⟨*robić co umiejętnie, biegle*⟩: Grać z wprawą na skrzypcach. Z wprawą posługiwać się narzędziami. Obraz namalowany z wprawą. **5.** Mieć wprawę (w czym) ⟨*mieć sprawność, biegłość (w czym)*⟩: Mówił źle, gdyż nie miał wprawy — nigdy nie przemawiał. *Pytl. Listy 60.* Miał wprawę w podróżowaniu bez biletu. *Meis. Sześciu 56.* **6.** Nabrać wprawy w czym, do czego: Przy tym zatrudnieniu nabędziesz wprawy do pisania, co może być ci na przyszłość bardzo użyteczne. *Decz. Żyw. 63.* **7.** Dojść do wprawy (w czym): Po licznych próbach doszliśmy do wprawy w posługiwaniu się aparatem. **8.** Coś wymaga wprawy: Gaszenie ognia, tak jak i szycie butów, wymaga wprawy, której natchnienie nie zastąpi. *Prus Kron. II, 155.* **9.** Wyjść z wprawy: O zmroku siadł do fortepianu. Wyszedł z wprawy [...] Grał cicho, powoli, bez wyrazu. *Jackiew. Wiosna 23.*

wprawiać, wprawić 1. w. k o g o, c o d o c z e g o, w c o ⟨*ćwiczyć kogo, co w czym, wdrażać, zaprawiać do czego*⟩: Dzieci wprawiono do rannego wstawania, prowadząc je w maju na rekreacje przed wschodem słońca. *Kołł. Oświec. 56.* Będziesz polował — wy, młodzieniaszki, winniście wprawiać oko do strzału. *Syrok. Wyb. 164.* Wprawiano ich [uczniów] w deklinacje i koniugacje łacińskie. *Łukasz. Hist. I, 220.* **2. w.** k o g o w c o, w s t a n (j a k i, c z e g o) ⟨*wywoływać w kim jakiś stan, jakieś uczucie; przywodzić kogo do czego*⟩: **w.** kogo w ambaras, w drżenie, w gniew; w dobry, zły humor; w kłopot; w pasję, w podziw, w przerażenie, w rozpacz, w zachwyt, w zakłopotanie, w zdumienie. - Ekskuza skończona, ale nadto i wstęp, czyli zaczęcie listu, co mię zawsze wprawia w ambaras. *Chopin Wyb. 15.* Co ludzi wprawia w najlepszy humor? *Sinko Lit. I/1, 32.* Zawód miłosny wprawił Goethego w stan depresji, w którym nawiedzały go zamiary samobójcze. *Par. Alch. 20.* **3.** *daw.* **w.** w kluby ⟨*brać w ryzy*⟩: Nie chcąc więcej błędów siostry znosić, wprawił rzeczy w ściśle kluby. *Niemc. Bajki 246.* **4. w.** co w ruch ⟨*puszczać co w ruch, powodować ruch czego*⟩.

wprawiać się, wprawić się w. się d o c z e g o; w c o, w c z y m ⟨*nabywać wprawy w czym*⟩: Nazwanie zaś legawca otrzymał od dolegania, czyli warowania, do czego przede wszystkim od młodości się wprawia. *Szlez. Polow. 85.* Aby się wprawiać w strzelanie, niejednokrotnie mierzył do wróbli i wron. *Kosiak. Bud. 37.* Brał Karola Maya, żeby się wprawić w czytaniu. *New. Pam. 174.*

wprawić p. **wprawiać**

wprawić się p. **wprawiać się**

wprawny 1. w. robotnik ⟨*mający wprawę*⟩. **2. w-a** ręka; **w-e** oko, ucho ⟨*wyćwiczona(-e), pewna(-e)*⟩: Kierować autem, końmi wprawną ręką. **3. w.** ruch ⟨*znamionujący wprawę*⟩: Chwycić, rzucić co wprawnym ruchem. **4. w.** w c z y m; *daw.* d o c z e g o ⟨*biegły w czym*⟩: **w.** w pakowaniu (walizek), **w.**

w pisaniu, w czytaniu. Kobieta wprawna do intryg. w. do pióra, do wędrówki.

wprost 1. w. d o k o g o, d o c z e g o; k u k o m u, k u c z e m u; w k o g o, w c o ⟨*w prostej linii, w prostym kierunku; prosto nie na ukos*⟩: Pas łąki prowadził wprost ku jarowi. *Orzesz. Chwile 25.* Mówiąc to spojrzał ojcu wprost w oczy. *Jun. Wod. 28.* **2.** Iść, jechać, patrzeć, rzucać itp. w.; na w., w. przed siebie ⟨*prosto, w prostym kierunku, nie zbaczając*⟩: Wyszedł zaułkiem [...] i wprost, ciągle wprost idąc zaszedł aż ku teatrowi. *Krasz. Opow. 64.* Wynędzniałe twarze patrzyły na wprost, poważnie skupione, zapamiętałe. *Krucz. Sidła 288.* Patrzy wprost przed siebie, w okna kamieniczki. *Bogusz. Polon. I, 19.* **3.** w. d o k o g o, d o c z e g o; n a c o, n a c z y m, z c z e g o ⟨*bezpośrednio*⟩: Doktor Majeska milczała, ponieważ pytanie skierowano wprost do chorej. *Goj. Krata 87.* Gniewała się, że nie wraca ze szkoły wprost do domu. *Was. W. Pok. 104.* Ubrany był w duży, podarty spencerek, włożony wprost na koszulę. *Urban. Księż. 340.* Stawia dymiący kocioł kawy i odbiera szybko dwanaście pajdek chleba kładąc je wprost na podłodze. *Past. Komuna 43.* Pił wodę wprost z karafki, rozlewał ją na gors koszuli. *Jackiew. Wiosna 168.* Wprost z łóżka biegnie do pobliskiego sklepiku po mleko. *Brand. M. Spot. 44.* Tłumaczyć w. z francuskiego, angielskiego. **4.** *przen.* Jeść w. z ręki ⟨*być oswojonym*⟩. **5.** w., na w. k o g o, c z e g o; *daw.* w. k o m u, c z e m u ⟨*naprzeciw*⟩: Wprost jego mieszkania, po drugiej stronie szerokiej ulicy stał wielki dom. *Gomul. Ciury II, 54.* Na wprost księgarni Gubrynowicza stał oddział żołnierzy z karabinami przy nodze. *Par. Niebo 60.* Szeroki korytarz rozbiegał się stąd na dwie strony, a wprost schodom wspaniałe znajdowały się drzwi. *Łoz. Wal. Dwór. 425.* **6.** *mat.* w. proporcjonalny ⟨*o dwóch wielkościach, których iloraz jest stały*⟩; w. proporcjonalny do czego: Siła odśrodkowa jest wprost proporcjonalna do kwadratu szybkości. *Wiedza 602, s. 18.* **7.** *mat.* Dowód nie w. ⟨*przez dowodzenie twierdzenia przeciwstawnego*⟩: Ten matematyk był w otwartej walce z logiką [...] nie rozumiał istoty dowodu nie wprost. *Stein. Mat. 144.* **8.** *mat.* Figury przystające w. ⟨*dające się nałożyć przez przesunięcie jednej z nich w płaszczyźnie, bez wyjmowania z płaszczyzny*⟩. **9.** w. przeciwnie ⟨*wręcz*⟩; w. przeciwny ⟨*całkiem, zupełnie przeciwny*⟩: Ja nigdy nie byłem za sanacją. Wprost przeciwnie. *Twórcz. 2, 1954, s. 98.* **10.** Interpelacja w. ⟨*bezpośrednia*⟩: Zaskoczony interpelacją wprost, zmieszał się w pierwszej chwili. *Syg. Wysadz. 249.* **11.** w. nie do wiary ⟨*mówiąc otwarcie; zupełnie nie do uwierzenia, niepojęte*⟩: Tu coś pchnął, tam coś naprawił, a zawsze z ochotą, serdecznie, wprost nie do wiary. *Mort. Wawrzek 139.* **12.** Mówić, odpowiedzieć, pytać, zapytać itp. w. ⟨*otwarcie, szczerze*⟩: Jagienka ostro spojrzała mu w oczy i zapytała wprost: Czy nie słyszał co o Gniewoszu? *Kaczk. Olbracht. III, 156.*

wprowadzać, wprowadzić w. c o: **1.** w. ład, porządek gdzie (w co) ⟨*porządkować co*⟩. **2.** w. reformę ⟨*reformować co*⟩. **3.** w. udogodnienie, ułatwienie ⟨*udogadniać, ułatwiać co*⟩. **4.** w. zakaz ⟨*zakazywać czego*⟩. **5.** w. c o — d o c z e g o: w. do akcji ⟨*rzucać do akcji, nakazywać działanie*⟩: Wprowadzono do akcji czołgi i ciężkie moździerze. *Korcz. Jerzy Trzy 49.* **6.** w. kogo gdzie, do czyjego domu, do klubu itp., w czyj dom ⟨*umożliwiać komu bywanie gdzie (w czyim domu, w klubie itp.)*⟩: Jest także klub zamknięty, gdzie dostęp mają tylko członkowie i wprowadzeni przez nich goście. *Was. W. Paryż. 54.* Dziadek [...] mi po kilka razy wyrzucał, jak mogłem cudzoziemców w dom wprowadzić. *Kaczk. Murd. I, 126.* w. k o g o — n a c o: **7.** w. kogo na drogę (czego) ⟨*kierować kim, wpływać na kogo w określony sposób*⟩: w. kogo na drogę cnoty. Pierwszy był, co otworzył mi oczy i wprowadził na drogę, po której odtąd iść nie przestałem. *Wies. Wspom. 76.* **8.** w. kogo na dobrą (złą) drogę ⟨*mieć, wywierać na kogo dobry, zły wpływ*⟩. **9.** w. (autora, książkę itp.) na rynek (czytelniczy) ⟨*wydawać, publikować, rozpowszechniać dzieła (jakiegoś autora)*⟩: Autor [van der Meersch] zbyt gorliwie wprowadzany jest na rynek czytelniczy. *Rocz. Lit. 1938, 148.* **10.** w. kogo na scenę ⟨*zaangażować kogo do teatru, umożliwić mu występowanie w teatrze*⟩: Ja ją wprowadziłem na scenę, ja przeczułem w niej talent. *Krzyw. I. Gorzk. 60.* **11.** w. kogo na tron ⟨*powodować, żeby ktoś został królem*⟩. **12.** w. (k o g o, c o) — w c o: w. kogo w ambaras, w zakłopotanie ⟨*ambarasować, kłopotać kogo*⟩; w. w atmosferę czego ⟨*stwarzać nastrój czego*⟩: [Słowacki] wprowadza nas w atmosferę baśni o zabarwieniu komicznym. *Rocz. Lit. 1938, 12.* **13.** w. kogo w błąd ⟨*stawać się przyczyną czyjego błędnego mniemania, rozumienia*⟩. **14.** w. co w czyn, w życie ⟨*wykonywać, urzeczywistniać, realizować co*⟩: Powziął postanowienie, które zaraz dnia następnego w czyn wprowadził. *Gomul. Ciury III, 100.* **15.** w. kogo w ekstazę, w trans, w uniesienie ⟨*wywoływać u kogo ekstazę, trans, uniesienie*⟩. **16.** w. kogo w dobry, w zły humor ⟨*wywoływać u kogo dobry, zły nastrój*⟩: Kobiety czaruje, ludzi [...] do zapomnienia się za nim szaleją: to wszystko wprowadza w dobry humor. *Bog. Wizer. 25.* **17.** w. w obieg ⟨*o pieniądzach; puszczać w obieg; czynić środkiem płatniczym*⟩. **18.** w. kogo w robotę; w zagadnienie ⟨*zapoznawać kogo z robotą; z zagadnieniem*⟩: Chłopcy [...] wprowadzeni w robotę przez Michała uczyli się pracować w nowym rozstawieniu. *Braun Lewanty 323.* **19.** w. w rozpacz, w zachwyt ⟨*powodować czyją rozpacz, czyj zachwyt*⟩. **20.** w. w ruch ⟨*puszczać w ruch, uruchamiać*⟩. **21.** w. kogo w urzędowanie ⟨*zapoznawać kogo z tokiem urzędowania*⟩. **22.** w. kogo w środowisko, w świat, w towarzystwo, w życie ⟨*umożliwiać komu poznanie środowiska, świata, towarzystwa, życia; uczyć postępowania w danym środowisku, świecie, towarzystwie, uczyć radzić sobie w życiu*⟩: Teraz chcę żyć tylko dla ciebie, wprowadzę cię w świat. *Bał. Radcy 4.* **23.** Wprowadzić kogo jako żonę ⟨*pojąć za żonę*⟩: Kochał od dawna piękną dziewczynę [...] którą chciał pod dach swój jako żonę wprowadzić. *Zap. G. Kaśka 282.*

wprowadzający Artykuł, referat wprowadzający ⟨*wstępny*⟩: Referat wprowadzający winien być poświęcony zagadnieniom metodologicznym. *Kosmos A. 6, 1955, s. 729.*

wprowadzić p. **wprowadzać**

wracać, wrócić w. d o c z e g o: **1.** w. do formy,

do normy, do równowagi, do sił, do spokoju, do dawnego stanu ⟨*osiągać poprzednią formę, siły, stan*⟩. **2. w.** do obowiązków, do pracy, do rozmowy, do sprawy, do tematu, do wspomnień itp. ⟨*podejmować znowu obowiązki, pracę, rozmowę itp.*⟩: Skoro tylko uwolniłem się od polityki, wróciłem do przerwanej tak długo pracy naukowej. *Bobrz. Dzieje I, 9.* **3. w.** do pióra ⟨*znów pisać*⟩. **4. w.** do przeczytanych książek, stronic ⟨*czytać powtórnie, nie pierwszy raz*⟩. **5. w.** do przytomności ⟨*odzyskiwać przytomność*⟩. **6. w.** do siebie: a) ⟨*do swego mieszkania, kraju, miasta itp.*⟩: Dźwigali toboły w stronę auta, krzycząc, że wracają do siebie. *Brand. K. Sams. 390*; b) ⟨*odzyskiwać przytomność, dobre samopoczucie*⟩: Sprowadzono go do pokoju [...] tam dopiero powoli wracał do siebie. *Brosz. Opow. 149.* **7. w.** do zdrowia ⟨*odzyskać zdrowie, przychodzić do zdrowia*⟩: Starosta szybkim krokiem wracał do zdrowia [...] siła fizyczna w nim się wzmagała. *Rzew. H. Listop. I, 351.* **8. w.** do życia ⟨*zdrowieć*⟩: Cudem odzyskała zdrowie, dziecko także wróciło do życia. *Mick. Listy II, 265.* **9. w.** n a c o (d o k ą d): **w.** na posadę, na stanowisko ⟨*obejmować poprzednią posadę, stanowisko*⟩. **10. w.** na stare śmiecie ⟨*do dawnego miejsca pobytu*⟩: Ot, z podróży wracamy znów na stare śmiecie. *Słonim. Poezje 314.* **11. w.** na noc, na nocleg; na obiad, na podwieczorek itp. ⟨*w celu nocowania, zjedzenia obiadu, podwieczorku itp.*⟩. **12. w.** o d c z e g o: **w.** od bram śmierci ⟨*uratować się z niebezpieczeństwa grożącego życiu*⟩. **13. w.** p o d c o: **w.** pod pióro ⟨*być znowu tematem pracy, utworu*⟩. **14.** Sprawa wraca pod sukno ⟨*jest znów odłożona*⟩. **15. w.** p r z e d c o: **w.** przed oczy ⟨*być znowu widzianym, wyobrażanym*⟩: Bez ustanku wracały mu przed oczy brudne plamy krwi [...] i obuch skąpany w posoce. *Lamus 8, 1910, s. 446.* **16. w.** w c o (d o k ą d): **w.** w dziecinne, młode lata ⟨*przypominać je sobie, wyobrażać, opowiadać o nich*⟩; **w.** w przeszłość. **17. w.** z c z e g o (s k ą d): **w.** z tamtego, z drugiego świata ⟨*być ocalonym od śmierci, wyzdrowieć*⟩. **18. w.** c z y m: a) ⟨*w czym*⟩: Wracać autem, dorożką, koleją, pociągiem, tramwajem, samolotem; b) ⟨*którędy*⟩: drogą, drzwiami, oknem, polem; c) ⟨*kiedy*⟩: **w.** dniem, nocą; d) ⟨*jak*⟩: **w.** myślą, pamięcią, wspomnieniem (do czego). **19. w.** o c z y m: **w.** o kiju; **w.** o żebranym chlebie: Uciekł z Trębowli i wrócił o żebranym chlebie do ojca. *Kaczk. Olbracht. I, 56.* **20.** Nie ma o czym **w.** (za co): Gdyby mi tu przyszło jeszcze z kilka dni pobyć, to dalibóg, nie byłoby o czym wracać. *Bał. Ryby 43.* **21. w.** z c z y m: **w.** z kwitkiem, z niczym ⟨*nic nie zdziałać, nic nie uzyskać*⟩: Śmiać się z nas będą tylko i sprawiedliwie, żeśmy z kwitkiem od kasztelanica wrócili. *Krasz. Int. 107.*

przysł. **22.** Słówko wyleci wróblem, a wraca wołem.

wrastać, wrosnąć 1. w. komu w pamięć, w serce ⟨*utrwalać się w pamięci; opanować czyje uczucia*⟩. **2.** Bodaj w ziemię wrósł ⟨*rodzaj zaklęcia*⟩: Nic nie powiem, panie mój złocisty, bodajem w ziemię wrósł. *Prus Wiecz. 69.* **3.** Mało w ziemię nie wrósł, nie wrośli ⟨*por. zapaść się w ziemię (ze wstydu)*⟩: Jak dopiero pocznie sąsiadom kazanie prawić, a wstydzić ich, a dogadywać, mało w ziemię ze wstydu nie wrośli. *Jun. Bracia 149.* **4.** (Jakby) nogi wrosły komu w ziemię ⟨*ktoś nie może się poruszyć (zwykle pod wpływem strachu, wstrząsu nerwowego itp.)*⟩: Chcę uciekać, ale nogi wrosły mi w ziemię. *Strug Krzyż II, 97.*

wrazić (się), wrażać (się) 1. w. co komu w głowę, w pamięć, w umysł, w serce ⟨*wpoić coś w kogo*⟩: Powtórzył kilkakrotnie: „Tak! ja byłem dla was dobry!" jakby na wszelki wypadek chciał wrazić to Stasiowi w pamięć. *Sienk. Pust. I, 72.* **2.** *daw.* **w.** komu broń w ręce ⟨*uzbroić kogo*⟩: Wyście to tyranom broń w ręce wrazili, więzy swoje osnuli. *Zabawy I/1, 1775, 19.* **3. w.** w kogo oczy, spojrzenie ⟨*wlepić; wpatrzyć się w kogo uporczywie, badawczo*⟩: A cóżeś ty chciała, żeby ślepia ino w ciebie wrażał. Wolno mu i na książkę popatrzeć. *Sewer Biedr. 103.* Stanął jak wryty i piorunujące spojrzenie wraził w kolegę. *Strug Ojc. 309.* **4.** Coś (ktoś) wraża się komu w głowę, w pamięć, w myśl, w umysł; wraża się w czyją głowę, pamięć, myśl, umysł, w czyje serce ⟨*coś utrwala się komu w myśli, w pamięci*⟩: Karolowi wraziły się w pamięć jej oczy, ciemnoniebieskie, gwałtownie, ostro patrzące. *Pięt. Łuna 20.* **5.** Coś, ktoś wraża się komu w serce ⟨*coś utrwala się w czyim sercu, ktoś opanowuje czyje serce, czyje uczucia*⟩: Coraz głębiej wrażał się w jego serce obraz dziewczynki, która rozwijała się prawie w jego oczach. *Korz. J. Spek. 69.* Dziewczyna była istny obrazek: wraziła mu się w serce tak głęboko, że we śnie i na jawie zdało mu się jakoby mu w oczach stała. *Zmor. Podania 100.*

przysł. **6.** Gdzie diabeł nie mógł, tam babę wraził.

wrażenie 1. Barwne, bezpośrednie, bolesne, chwilowe, dobre, dodatnie, doznane, dramatyczne, duże, dziwne, estetyczne, głębokie, gwałtowne, imponujące, komiczne, korzystne, melancholijne, miłe, mocne, nagłe, niekorzystne, nieodparte, niepokojące, niesamowite, niesmaczne, niespodziewane, niewłaściwe, niezapomniane, niezatarte, niezmierne, niezwykłe, nowe, odurzające, ogólne, olbrzymie, osobiste, piekielne, pierwsze, piorunujące, pocieszne, początkowe, podmiotowe, poetyczne, ponure, potężne, przejmujące, przygnębiające, przygniatające, przyjemne, przykre, przypadkowe, realne **w.**; rozmaite, różne, różnorodne **w-a**; silne, smutne **w.**; sprzeczne **w-a**; subiektywne, sympatyczne, świeże, trwałe, ujemne, ujmujące, upajające, uroczyste, wielkie, wstrząsające, zadziwiające, złe, zupełne, żałosne, żywe **w.** ⟨*stan psychiczny, reakcja psychiczna wywołana jakimś bodźcem*⟩: Opis, który nie posługuje się cyframi, nie jest opisem, lecz zbiorem wrażeń osobistych. *Prus Kart. II, 171.* **2. w-a** kolorystyczne, literackie, miłosne, podróżne ⟨*obserwacje, spostrzeżenia, przeżycia*⟩: Dni chmurnych więcej było niż pogodnych; zatem i mało wrażeń kolorystycznych. *Sienk. Listy III, 32.* **3.** *psych.* **w.** umysłowe; **w.** dotykowe, powonieniowe, słuchowe, smakowe, wzrokowe ⟨*elementarny proces psychiczny powstający wskutek oddziaływania podniet fizycznych na narządy zmysłowe, odzwierciedlający cechy przedmiotów i zjawisk*⟩. **4. w.** dla oka, dla ucha: Łagodne zabarwienie tych rzeźb [...] wywołuje nadzwyczaj przyjemne dla oka wrażenie. *Chłęd. Pam. II, 324.* **5. w.** z c z e g o: Pominąłem obszerne wrażenia z lektur,

notatki literackie oraz długie cytaty z dzieł. *Brand. K. Troja 100*; **w-a** z podróży; **w.** z przedstawienia. **6.** Głód; nadmiar, natłok, nawał, żądza wrażeń. **7.** Badać, budzić w kim **w.**; chłonąć, chwytać **w-a**; dać (komu) **w.**; kojarzyć **w-a**; mącić **w.**: Schody były dostatecznie okazałe, aby dać mieszkającym tu rodzinom wrażenie luksusu. *Krzyw. I. Siew. 173.* **8.** Mieć **w.** czego ⟨*postrzegać co*⟩: Patrząc z mojej werandy mam przede wszystkim wrażenie zieleni. *Chłęd. Pam. II, 377.* **9.** Mieć **w.**, że... (jakby...) ⟨*uświadamiać sobie co niedokładnie, bez dostatecznego uzasadnienia, ulegać złudzeniu czego, kojarzyć z czym*⟩: Jak rozmawiam z panem, to nieraz mam wrażenie, że tak rozmawiałabym z bratem. *Perz. Las 143.* **10.** Naprawić (złe) **w.**; odbierać **w-a**; odnieść, odświeżyć **w.**; opowiadać **w-a**; osiągnąć, osłabić, otrzymać, podnosić, podtrzymywać, popsuć (dobre), powodować, pozostawić, przeżywać **w.**; przyjmować **w-a**; psuć **w.**: Artysta podobnie jak każdy człowiek odbiera wrażenia od świata zewnętrznego [...] stosownie do indywidualnego charakteru swego umysłu. *Syg. Gierym. 42.* W ciągu dalszej rozmowy odniósł wrażenie, że Mietek schował się za muzykę [...] jak za wygodną zasłonę. *Goj. Dziew. II, 26.* W zeszłą niedzielę odniosłam wrażenie, że pannę Zofię zaczyna już nudzić ten portret. *Perz. Las. 126.* Umiał grą świateł i cieni w wysokim stopniu podnosić wrażenie, jakie chciał wywołać w swoich obrazach. *Chłęd. Neapol. 411.* **11.** Robić na kim **w.** (jakie; kogo, czego): On robi na mnie wrażenie dobrego lekarza. *SPW.* Warszawa robi na podróżniku angielskim wrażenie wielkiego, ale nie uporządkowanego miasta. *Korzon Wewn. II, 366.* **12.** Rozpamiętywać, spotęgować, sprawiać, stępić, śledzić, tłumić, uczynić na kim, ukryć, wynieść, wywierać na kogo a. na kim, wywołać, załagodzić, zatrzeć, zbadać **w.**; zbierać **w-a**: Świetliki [...] jasnym, fosforyzującym światłem sprawiają wrażenie niewinnych upiorów. *Fiedl. A. Rio 58.* Wielkie słowo zostało wypowiedziane [...] mecenas zamilkł, śledząc na twarzy Adamskiego wrażenie, jakie ono wywrze. *Narzym. Ojczym 88.* Wyniosłem z przedstawień zielonogórskich dodatnie wrażenie. *Życie Lit. 50, 1954, s. 8.* Rozmaici, nawet przelotnie widywani mężczyźni, zaczynali wywierać na niej wielkie wrażenie. *Perz. Las 124.* Zbierał wrażenia, rozkoszował się widokami pięknej natury, układał sonety. *Chłęd. Barok. 201.* **13.** Zostawiać, robić (na kim) **w.**: Widok natury tego tylko zachwyca i trwałe na nim zostawia wrażenie, kto przeczuwa i rozumie jej duszę. *Dzick. Duch 9.* Ludzie ci zrobili w Warszawie jak najlepsze wrażenie, pozyskali dla siebie i dla całej sprawy energicznych protektorów. *Dygas. Gorz. I, 197.* Oto cały obrazek, któremu równego nie znam: bo żaden na mnie tak wielkiego nie zrobił wrażenia. *Krasz. SW.* **14.** Reagować na **w.** **15.** Obfitować we **w-a.** **16.** Dostarczać wrażeń; doświadczać, doznać wrażenia; łaknąć, poszukiwać, potrzebować wrażeń; pozbyć się wrażenia; szukać, użyć, żądać wrażeń: Doznałem wrażenia takiej ulgi, jaką sprawia powiew wiatru spływający na spocone od skwaru czoło. *Orzesz. Melanch. I, 92.* **17.** Patrzeć, przejść, wysłuchać itp. bez wrażenia: Głos jego [...] nie przeszedł bez wrażenia. *Mech. Wym. I, 146.* **18.** Uciekać od wrażeń. **19.** Być, wracać, zostać, żyć itp. pod wpływem wrażenia: Pod wpływem silnego wrażenia chwycił się oburącz za głowę. *Jun. Now. 82.* **20.** Robić co, ochłonąć, otrząsnąć się, upuścić co z wrażenia: Z wrażenia o mało nie upuściła latarki w śnieg. *Ward. Wyłom. 221.* **21.** Opędzić się, oprzeć się, poddać się, ulec wrażeniu. **22.** Dzielić się, podzielić się z kim wrażeniem; karmić się wrażeniami. **23.** Być, uczynić co, wracać, znajdować się, zostać, żyć itp. pod wrażeniem czego: Antonia jest pod wrażeniem świeżo przeczytanej [...] powieści. *Brand. M. Spot. 53.* Znajdowałem się pod wrażeniem zdziwienia. *Zap. G. SPP.* **24.** Oswoić się z wrażeniem. **25.** Gonić za wrażeniami. **26.** **w.** myli, ogarnia, powstaje, pozostaje, przechodzi, trwa, udziela się, zaciera się zostaje; **w-a** działają (silnie), ścierają się; szarpią, targają, duszą: Dotąd jeszcze pozostało mi dziwne, niepokojące trochę wrażenie jak po dusznym, marzennym śnie ... *Nałk. Z. Książę 133.*

wrażliwy **1.** **w.** jak harfa eolska, jak listek mimozy ⟨*bardzo wrażliwy*⟩. **2.** **w.** n a c o (o osobie, np. o artyście, pisarzu: **w.** na piękno, na ludzką niedolę; na ból i cierpienie ludzkie); **w.** na płeć piękną (o mężczyźnie); **w.** na mróz, na przymrozki (o roślinie); **w.** na światło (o barwniku) ⟨*czuły, uczulony*⟩: Wrażliwy na śmieszność artysta, brał ją tam, gdzie ją najobficiej i najłatwiej znajdował. *Boy Flirt I, 89.* **3.** **w.** na jakimś, na tym punkcie ⟨*drażliwy pod jakimś względem*⟩.

wrogi **w.** k o m u, c z e m u: **w.** rodzinie, sąsiadom; **w.** dążeniu do zmian społecznych. **w.** d l a k o g o: **w.** dla Polski.

wrona **1.** Chytra, żarłoczna **w.** ⟨*ptak z rodziny krukowatych*⟩. **2.** Zmokły jak **w.** **3.** Chmara, chmura, stado wron. **4.** Obsiąść co jak **w-y**: Damy obsiadły fotele i kanapy jak wrony. *Reym. Now. V, 194.* **5.** **w-y** kraczą, wrzeszczą, odprawiają swe sejmy wrzaskliwe (na drzewach).

przysł. **6.** Kiedy wejdziesz między wrony, musisz krakać, jak i one (Wlazłszy między wrony, krakaj jak i one) ⟨*trzeba przystosować się do otoczenia*⟩.

wrosnąć p. **wrastać**

wrośnięty Nie ruszać się, stać, stanąć jak(by) **w.** (w co, np. w ziemię, w bruk itp.): Daremnie naciągali liny i robili wiosłami żeglarze, statek jak wrośnięty w wodę nie ruszał się z miejsca. *Mark. W. Mity 269.* Stali w zbitej grupie, jak wrośnięci w bruk. *Jackiew. Górn. 149.*

wrota **1.** Gościnne, podwójne, szerokie **w.**; cmentarne, wjazdowe, więzienne ⟨*wielkie drzwi, brama*⟩. **2.** Carskie **w.** ⟨*w cerkwi: wrota zamykające ołtarz wielki, otwierane tylko w pewnych momentach nabożeństwa*⟩. **3.** *geol.* **w.** lodowcowe ⟨*otwór w lodowcu, z którego wypływa woda powstała z topniejącego lodowca*⟩. **4.** *przen.* **w.** kariery (otwierają się przed kim); **w.** sławy (stoją otworem przed kim). **5.** *przen.* **w.** śmierci: Wrócić kogo od wrót śmierci ⟨*uratować komu życie*⟩: Pułkownikowa opłakiwana już przez wszystkich [...] jakby cudem od wrót śmierci została wróconą do życia. *Sztyrm. Pow. I, 174.* **6.** **w.** wieczności ⟨*śmierć*⟩. **7.** **w.** d o c z e g o: **w.** do szczęścia, do raju. **8.** **w.** na świat ⟨*o morzu, porcie morskim*⟩. **9.** Skrzydła wrót. **10.** Otwierać komu gościnnie **w.** a. gościnne **w.** ⟨*przyjmować kogo gościnnie*⟩: Faktorie, które zresztą otwierają bardzo

gościnnie podróżnikom swe wrota. *Sienk. Listy III, 66.* Dom sir Ewan Smitha otworzył mi następnego dnia swoje gościnne wrota. *Sienk. Listy III, 89.* **11.** *książk.* Otworzyć swe **w.** komu ⟨*uczynić co dostępnym komu, przyjąć kogo chętnie, szczerze*⟩: Nie białe dwory otwarły wrota swe tułaczowi, ale wieśniacza strzecha przyjmowała go i chroniła. *Siem. L. Portr. I, 490.* **12.** Otworzyć komu **w.** do czego ⟨*udostępnić komu co*⟩: Młody akademik otworzył mu wrota do nieznanych światów wiedzy. *Sienk. Now. IV, 48.* **13.** Otworzyć **w.** komu, czemu ⟨*dopuścić kogo, co — do czego, wpuścić kogo, co, gdzie*⟩: Otworzyć wrota obcym wpływom (np. w dziedzinie językowej, kulturalnej). - Świątynia nauki otwarła im [...] wreszcie swe wrota i pociągnęła do wnętrza. *Pigoń Komb. 260.* **14.** Otworzyć gębę, usta jak **w.** ⟨*bardzo szeroko*⟩: Czego stoicie otwarlszy te gęby jak wrota? Tutaj nie pora na dziwy. *Konopn. Balcer 108.* **15.** Patrzeć, spojrzeć jak cielę na malowane **w.** ⟨*patrzeć bezmyślnie*⟩: On sam siedział patrząc w filiżankę jak cielę na malowane wrota. *Żer. Char. 210.* **16.** *daw. książk.* Przenieść się za wieczności **w.** ⟨*umrzeć*⟩. **17.** Stać u wrót (np. o koniach, pojazdach). **18.** *książk.* Stawać u wrót, zbliżać się do wrót (miasta) ⟨*o wojsku, wodzu, armii*⟩. **19.** Wygonić kogo za wrota ⟨*wypędzić z domu*⟩: W tobie cała nadzieja, że nas za wrota, sierot biednych, nie wygonisz. *Sienk. Pot. I, 32.* **20.** Zamknąć, zawrzeć **w.**; również *przen.*: Wyczuwał [...] że się w tym kryje jakaś wroga ręka i ona to zamyka przed nim wszystkie wrota. *Malew. Żel. 21.*

przysł. **21.** Miłość bez pieniędzy, wrota do nędzy.

wróbel 1. w. domowy; **w.** mazurek ⟨*najbardziej znane gatunki wróbla, ptaka z rodziny łuszczaków*⟩. **2.** *przen.* Bywały, stary **w.**, za stary **w.**, zbyt stary **w.** ⟨*o sprytnym, doświadczonym człowieku*⟩: Ja wróbel bywały, na lada lep nie pójdę. *Łoz. Wł. Narwoj. 79.* Na to mnie nie nabierzesz... Ja za stary wróbel jestem. *Huss. Mur 35.* **3.** Chmara, czereda, stad(k)o wróbli. **4.** Ćwierkanie, świergot wróbli. **5.** Strach, straszydło na wróble: a) ⟨*kij przybrany łachmanami, stawiany w ogrodach i na polach dla odstraszenia ptactwa wyrządzającego szkody*⟩; b) ⟨*człowiek dziwacznie wyglądający*⟩. **6.** Słowo nie **w.** (u kogo) ⟨*ktoś dotrzymuje słowa; będzie tak, jak mówi*⟩: U mnie słowo nie wróbel, tak mówię, że wrócę i koniec. *Tyg. Ilustr. 15, 1900.* **7.** Jeść, pić jak **w.** ⟨*bardzo mało*⟩. **8.** Podskakiwać jak **w.**; rozbiegać się jak spłoszone wróble. **9.** Skakać jak **w.** na nici ⟨*niezgrabnie*⟩. **10.** Uciekać, zrywać się jak chmara, stadko wróbli ⟨*płochliwie*⟩. **11.** Wyglądać, jak strach na wróble ⟨*dziwacznie*⟩: Na głowie miał swój dawny pielgrzymski kapelusz, któremu krysy [...] już służbę wypowiedziały, że wyglądał jak straszydło na wróble. *Kaczk. Olbracht. III, 406.* **12.** Zadziobać kogo jak wróble kanarka. **13.** Starego wróbla nie brać na plewy ⟨*nie da się oszukać*⟩: Zmrużywszy lewe oko mruga nim porozumiewawczo. Nie mnie, starego wróbla, brać na plewy. *Was. W. Rzeki 119.* **14.** Wróble ćwierkają, hałasują, świergocą. **15.** Wróble o tym (na dachu) ćwierkają, świergocą, *przestarz.* świszczą, świstają ⟨*wszyscy o tym wiedzą, wszyscy o tym już mówią*⟩: Przygotowuje się wielka przeciwko Turkom wojna; o tym wróble na dachu świergocą. *Jeż Uskoki I, 131.* Już tu i wróble świszczą o tym na dachach, że nasza młoda pani była pierwej zmówiona z panem starostą tustańskim. *Kaczk. Olbracht. III, 67.* Popytaj ludzi, a dowiesz się prędko, że taki to sekret, o którym wróble świstają po całej Polsce. *Kaczk. Olbracht. II, 104.* **16.** (Komuś) wróble gnieżdżą się w głowie, we łbie, w łepetynie, świtają w głowie, we łbie, w łepetynie ⟨*ktoś jest lekkomyślny*⟩: Pan Józef był dawniej wesoły [...] Byłem, ale nie zawsze człowiekowi wróble we łbie świtają. *Twórcz. 1, 1954 s. 138.*

przysł. **17.** Lepszy wróbel w ręku niż cietrzew na sęku a. niż gołąb na dachu ⟨*lepszy mały zysk, a pewny, niż wielki, a niepewny*⟩. Cudzą pszenicę ogania, a jego wróble jedzą ⟨*troszczy się o cudze dobro, a zaniedbuje swoje*⟩.

wrócić p. wracać

wróg 1. Absolutny, bezinteresowny, dozgonny, fanatyczny, główny, groźny, jawny, naturalny, niebezpieczny, niepokonany, nieprzebłagany, nieprzejednany, niewidzialny, nieznany, odwieczny, okrutny, osobisty, otwarty, potężny, skryty, straszny, śmiertelny, ukryty, wspólny, zacięty, zagorzały, zajadły, zamaskowany, zaprzysiężony, zawzięty, zażarty, zdecydowany, znienawidzony, zwycięski **w.**; **w.** klasowy, narodowy, wewnętrzny, zewnętrzny ⟨*nieprzyjaciel; przeciwnik*⟩: Królik, nie znajdując tam [w Australii] naturalnych wrogów, rozmnożył się tak bardzo, że zaczął niszczyć pastwiska owiec. *Radlicz Geogr. 306.* Oto wróg nieprzejednany, wróg wolności zagraża ruiną. *Wysp. Legion 235.* **2. w.** c z e g o: **w.** kraju, ojczyzny, oświaty, pokoju, wolności; **w.** obłudy; **w.** kobiet. **3.** Bić, tłuc, zabić, zgładzić wroga. **4.** Godzić, pogodzić wrogów. **5.** Mieć wroga (w kim): Zbyt wielu mamy wrogów dookoła i na szerokim świecie, wewnątrz i na zewnątrz. *Żer. Przedw. 328.* Wiedeńska Kamaryla, zawsze przychylna porozumieniu z Rosją, miała niebezpiecznego wroga w arcyksięciu Karolu. *Smolka Lubec. II, 89.* **6.** Napytać sobie, odeprzeć, pokonać, pozbyć się, przejednać wroga; przymnażać, przysparzać wrogów; strzec się, ścigać, uczynić z kogo, widzieć w kim, wyprzeć wroga; wytępić wrogów: Byłem pewny, że uczyniłem z niej sobie śmiertelnego wroga. *Orzesz. Z różnych I, 204.* **7.** Dostać się w ręce wroga. **8.** Przejść na stronę wroga. **9.** Strzelać do wroga. **10.** Runąć, uderzyć, wyruszyć na wroga. **11.** Uważać (kogo) za wroga. **12.** Stawić czoło, urągać wrogowi. **13.** Być komu wrogiem ⟨*wrogo się do kogo odnosić*⟩. **14.** Być wrogiem czego ⟨*być zdecydowanym przeciwnikiem czego*⟩: Jestem wrogiem wszelkich balów. *SW.* **15.** Cofać się przed wrogiem. **16.** Knować, paktować, układać się, walczyć, zmagać się z wrogiem. **17. w.** czyha, napada, uderza, zagraża.

wróżba 1. Cenna, dobra, fatalna, niedobra, niepomyślna, pomyślna, szczęśliwa, zła, złowroga **w.** ⟨*przepowiadanie przyszłości, wróżenie; przepowiednia; prognoza*⟩. **2. w-y** miłosne. **3. w-y** cygańskie ⟨*wróżenie z kart lub z dłoni stosowane przez Cyganki*⟩. **4. w-y** dziewicze ⟨*wróżenie o zamążpójściu z figur wosku lanego na wodę*⟩. **5. w.** d l a k o g o, d l a c z e g o. **6.** Ptak wróżby ⟨*kukułka*⟩. **7.** Na dobrą wróżbę ⟨*na dobrą zapowiedź, na dobry znak czego*⟩: Konie poczęły parskać [...] na dobrą dla żołnierzy wróżbę. *Sienk. Pot. VI, 139.* **8.** Bawić się we **w-y**

⟨*przepowiadać, zgadywać co*⟩: Jak zwykle, bawiono się wczoraj w antraktach we wróżby; czy sztuka będzie miała powodzenie. *Boy Flirt VI, 81.* **9.** Głosić wróżbę ⟨*o wieszczku starożytnym*⟩. **10.** Brać (wziąć), mieć, poczytywać, uważać co za dobrą, złą wróżbę; widzieć w czym dobrą, złą wróżbę ⟨*dobry, zły znak, prognostyk*⟩. **11.** Wyprowadzać, wywodzić z czego dobre, złe **w-y** ⟨*uznawać co za dobrą, złą zapowiedź czego*⟩. **12.** Rozpocząć co pod dobrą, pod złą wróżbą; coś się dzieje, robi pod dobrą, złą wróżbą ⟨*pomyślnie, szczęśliwie lub niepomyślnie, nieszczęśliwie*⟩. **13.** Trudnić się, zajmować się wróżbami. **14. w.** głosi, że...; sprawdza się, wypadła pomyślnie, niepomyślnie; ziściła się, nie ziściła się [również w *lm*].

wróżyć 1. w. z c z e g o ⟨*przepowiadać przyszłość*⟩: **w.** z dłoni, z ręki; z kart, z kuli, z lotu ptaków, z gwiazd. **2. w.** k o m u (s o b i e) c o; **w.** o c z y m ⟨*zapowiadać co*⟩: Wróżyli mu świetną przyszłość. - Ten ton nic mi dobrego nie wróży. *Fredro A. Jow. 244.* Ci, którzy u nas w Galicji widzą wszystko w najczarniejszych zawsze kolorach, źle wróżą o przyszłości naszego dziennikarstwa z powodu zmienionych chwilowo stosunków. *Lam J. Kron. 188.* **3.** Coś wróży na złe; coś nie wróży nic dobrego ⟨*coś grozi czym, zapowiada coś niepomyślnego*⟩: Coś na złe wróży. - Patrzy na wojnę. *Zachar. Kres. I.* Patrzał na nią wzrokiem [...] który nic dobrego nie wróżył. *Żer. Rzeka 77.* **4.** Na dwoje babka wróży(ła) ⟨*rzecz jest niepewna, jeszcze nic nie wiadomo*⟩: Zawsze na dwoje babka wróży. Nie tak i nie owak, a jakoś być musi. *Reym. Ferm. 227.*

wryć 1. w. konia w miejscu ⟨*zatrzymać gwałtownie*⟩: Tuż przed nim wrył ktoś w miejscu rumaka, aż grudy ziemi bryznęły. *Makusz. Król 107.* **2. w.** co w pamięć ⟨*spowodować zapamiętanie czego; utrwalić w pamięci*⟩: Antoni spogląda na mapę, to znów wpatruje się w teren. Chciałby sobie wryć w pamięć ten krajobraz. *Żukr. Dni 22.*

wryć się 1. w. się c z y m — w c o ⟨*wgłębić, zagłębić się*⟩: **w. się** kołami w piasek, kopytami w ziemię. **2. w. się** w pamięć, w świadomość ⟨*utrwalić się w pamięci, w świadomości*⟩: Noc ta straszna wryła się na wieki w pamięć odalisek Osmanbeja. *Jeż Uskoki I, 67.* **3. w. się** w serce ⟨*utrwalić się w sercu, w psychice czyjej*⟩: Głęboko w serce Chopina wryła się historia niedoszłego małżeństwa i miłość nieszczęśliwa do panny Maryni. *Iwasz. J. Chopin 47.*

wryty 1. Stać, stanąć jak **w.**: a) ⟨*o koniu: zaryć się kopytami w ziemię przy gwałtownym zatrzymaniu*⟩: Znowu świsnął i wisnął na konie, wleciał w bramę dworu i stanął jak wryty przed gankiem. *Łus. Pam. 253;* b) ⟨*o człowieku: zatrzymać się gwałtownie, stanąć nieruchomo pod wpływem zdumienia, przerażenia itp.*⟩: Wrzasnęła tak przeraźliwie, że stanąłem jak wryty w pół drogi. *Niedź. Grzech 52.* Niewolnik skamieniał z przerażenia i stał jak wryty. *Lamus 3, 1909, s. 334.* **2.** Zatrzymać konie jak **w-e** ⟨*tak gwałtownie, żeby się zaryły kopytami w ziemię*⟩. **3.** Siedzieć jak **w.** (w siodle) ⟨*siedzieć nieruchomo*⟩: Siedziałem jak wryty w siodle i nie śmiałem odetchnąć nawet, ale na nieszczęście koń mój parsknął głośno. *Łoz. Wal. Dwór 124.* **4.** *daw.* Mieć oczy **w-e** w kogo; obrócić wzrok **w.** na kogo ⟨*wpatrzyć się w kogo intensywnie; wlepić w kogo oczy*⟩: Głosować mających posłów izba cała w twarz swego naczelnika oczy wryte miała. *Fel. A. Barb. 88.* Tu zamilkł i na starca wzrok obrócił wryty. *Zabawy 1/1, 1775, 102.*

wrzask 1. Bezładny, bezustanny **w.**; biesiadne **w-i**; chaotyczny, chóralny, dziecięcy, dziki, gardłowy, głośny, histeryczny, huczny, kobiecy, ludzki, nagły, namiętny, niebosiężny, nieludzki, niesłychany, niewieści, niewypowiedziany **w.**; obelżywe **w-i**; ogłuszający, ogromny, okropny, ordynarny, piekielny, pijacki, pijany, potępieńczy, potężny, przeciągły, przenikliwy, przeraźliwy, psi, ptasi, radosny, rozdzierający uszy, rozgłośny, rozpaczny, rozpaczliwy, rozwścieczony, skrzekliwy, straszliwy, straszny, triumfalny, wielki, wściekły, zgiełkliwy, złowrogi **w.**; **w.** uliczny ⟨*donośne wołanie, donośny krzyk*⟩: Gdybyś mię ty tak ciężko znieważył, bolałoby mię to dotkliwiej niż wszystkie obelżywe wrzaski hołoty. *Dygas. Gorz. II, 136.* Gwar ucztujących zamieniał się niekiedy w istną orgię harmidru i potępieńczych wrzasków. *Oppman Warsz. 103.* **2. w.** ptactwa (czapel, kawek, mew, papug, sójek, wron, wróbli; gęsi, kur, kaczek) ⟨*wrzaskliwe głosy niektórych ptaków*⟩. **3. w.** o c o: **w.** o pomoc. **4.** Czynić **w.**; głuszyć **w-i**; podnieść, przekrzykiwać, robić, ściszać, uciszać, (u)słyszeć, wszcząć, zagłuszyć, zgłuszyć, znosić **w.**: Gęsi nagle obudziły się w zagrodzie przy studni i podniosły wrzask. *Pięt. Białow. 138.* **5.** Przechodzić we **w.**: Nagle pomruk z dołu przeszedł we wrzask, a potem w śmiech. *Rudn. A. Pał. 57.* **6.** Narobić wrzasku. **7.** Alarmować, wybuchnąć wrzaskiem. **8.** Chrypnąć, głuchnąć od wrzasku. **9.** Uszy bolą, pękają, puchną od wrzasku; dom trzęsie się od wrzasku. **10.** Robić co z wrzaskiem: Przysłaniali głowy rękoma, uciekając ze strasznym wrzaskiem [...] gnani przerażeniem. *Reym. Now. IV, 50.* **11. w.** bucha, cichnie dobiega skąd, dochodzi, dolatuje, głuszy co, goni, niesie się, odpowiada komu, panuje gdzie, podnosi się, powstaje, przerywa ciszę, razi (uszy), rozchodzi się; rozdziera ciszę, powietrze; rozlega się, ścichł, trwa, ucichł, ustaje, wdziera się gdzie, wierci w uszach, wybucha, wszczyna się, wypełnia mieszkanie, powietrze, zgłuszył co; **w-i** sypią się skąd: Nagle [...] buchnął ze sklepu [...] nieludzki wrzask. *Reym. Now. IV, 191.* Z dołu niósł się przenikliwy wrzask dzieci bawiących się w wojnę. *Konw. Władza 421.* Z wnętrza chałupy odpowiedział mu dziki wrzask. *Zap. G. Mił. 134.* We wstępnej klasie panował nieopisany wrzask. *Nowa Kult. 19, 1954.* Starych uwagi zgłuszył wrzask młokosów. *Kras. Monach. 50.* **12.** Jest, będzie, było wrzasku: Oj, będzie też tu wrzasku. *Bogusł. Cud. 58.*

wrzasnąć, wrzeszczeć **1. w.** na całe gardło, wniebogłosy ⟨*krzyknąć głośno*⟩. **2.** (częściej *ndk*) **w.** n a k o g o ⟨*wymyślać komu, strofować kogo, krzyczeć*⟩.

wrzawa 1. Balowa, bezładna, bezustanna, bitewna, buńczuczna, chaotyczna, denerwująca, dziecięca, głośna, głucha, hałaśliwa, huczna, jarmarczna, jednostajna, melodyjna, nieopisana, niepospolita, niesforna, niesłychana, nieustanna, niezmierna, nieznośna, ogłuszająca, ogólna, ogromna, okropna, piekielna, pijacka, piskliwa, przebrzmiała, przeciągła, ptasia, radosna, rozgłośna, różnojęzyczna, wesoła, wielka, wzmożona **w.**; miejska, obozowa, targowa, wojenna

w.; w. aż uszy puchną, nic do opisania ‹*hałas powstały z pomieszania wielu głosów; zgiełk, gwar. harmider; rozgardiasz, zamieszanie*›: W dali słychać było melodyjną wrzawę miasta. *Dąbr. M. Znaki 74.* **2.** **w.** c z e g o: **w.** bitwy, boju, kłótni, rozmów, śmiechów; **w.** ptactwa; **w.** głosów, **w.** (wielkiego) świata. **3.** Czynić, podnieść, pomnażać, uciszać, uśmierzać, wszczynać, wytwarzać, wywoływać, wzniecać, zagłuszać wrzawę: Podnosiły wrzawę po zagrodach kundysy. *Bart. SPP.* **4.** Przejść we wrzawę: Dyskusja przeszła we wrzawę. Słuszność rozumowania podkreślano podniesionymi głosami. *Rudn. L. Stare II, 122.* **5.** Narobić wrzawy. **6.** Napełniać co wrzawą: Bawiące się dzieci napełniały wrzawą radosną ogród wiosenny. *Oppman Warsz. 82.* **7.** Drżeć, trząść się od wrzawy: Ogródek aż się trząsł od wrzawy zbudzonego ptastwa. *Gomul. Róże 46.* **8.** Robić co, coś dzieje się wśród wrzawy; z wrzawą: Bójka rozpoczęła się na dobre z różnym powodzeniem i wśród wielkiej wrzawy. *Lam J. Głowy I, 86.* Pędzili z wrzawą jak żurawie zbierając się do odlotu. *Par. Troj. 25.* **9.** **w.** bucha, cichnie, dobiega, dolatuje, dochodzi skąd; głuszy głosy, rozmowę; huczy, kotłuje się, milknie, narasta, panuje, podnosi się, powstaje, przycicha, robi się, rośnie, rozbrzmiewa, rozpętała się, ucichła, ustaje, wszczyna się, wybucha, wzrasta, zapanowała, zmniejsza się, zwiększa się, zrobiła się, zerwała się: **w.** panuje, zapanowała: W świecie publicystycznym zapanowała wrzawa wielka. *Jeż Dypl. 184.* Taka się zrobiła wrzawa i zamęt piekielny złorzeczących głosów, że niepodobna było zrozumieć w tym cokolwiek. *Krucz. Paw. 204.*

wrzeć **1.** **w.** c z y m, o d c z e g o, z c z e g o: a) ‹*o zbiorowiskach ludzkich: przejawiać co; odbywać co w gorączkowym tempie*›: Miasto wrze [*książk.* wre] gwarem, zgiełkiem, życiem; karczma wrzała hulanką. - Dom wrzał od przygotowań świątecznych. *Dąbr. M. Noce IV, 168*; b) ‹*o ludziach: doznawać jakichś gwałtownych uczuć, być opanowanym przez jakieś gwałtowne uczucie*›: Wrzał gniewem, którego oznaki zewnętrzne na tym tylko polegały, że czoło chmurzył. *Jeż Rotul. 295*; **w.** oburzeniem, zemstą; **w.** od gniewu, pasji, złości a. z gniewu, pasji, ze złości. **2.** Wrzało m i ę d z y k i m, w ś r ó d k o g o ‹*było, powstało wzburzenie między kim*›: Wrzało i kipiało między naszymi robotnikami, wyzyskiwanymi bez litości. *Lam J. Głowy III, 145.* **3.** **w.** p r z e c i w k o m u ‹*burzyć się przeciw komu, powstawać przeciw komu*›: Może w tej chwili znów zawahał się co do pani Zamoyskiej, przeciw której wrzała cała Polska. *Boy Mar. 107.* **4.** Coś wrze w kim, w czyjej piersi ‹*jakiś stan, jakieś uczucie opanowuje kogoś gwałtownie*›: Wrzał w nim gniew a. gniew wrzał w jego piersi. **5.** Szampan wrzał w głowach ‹*powodował podniecenie, oszołomienie czyje*›. **6.** **w.** jak ukrop ‹*kotłować się, przewracać się jak gotująca woda*›: [Rzeka] skręcała się w bezsilnym gniewie w potworne wiry, wybuchała słupami w górę, wrzała jak ukrop, ziała ze zmęczenia. *Sienk. Ogn. I, 136.* **7.** **w.** jak w garncu, w garnku; jak w kotle (czarownic): Tam, na skręcie drogi bitwa wrzała jak w garnku. *Przyb. Oblęż. 105.* Z jękiem przyginały się drzewa, skowyczały wiatry i wrzało jak w kotle. *Reym. Now. V, 84.* **8.** **w.** jak w ulu ‹*huczeć*›: W kamienicy, do której wprowadził go Pankrat, wrzało jak w ulu. *Brand. K. Sams. 96.* **9.** Bój, bitwa, walka, wojna wre ‹*toczy się gwałtownie*›: Dokoła wre bój zażarty, a on [...] iść w ogień nie może. *Gomul. Miecz. II, 94.* **10.** Kraj wrze, *książk.* wre ‹*w kraju panuje powszechne wzburzenie, podniecenie*›: Kraj żmujdzki wrzał, czekając godziny odwetu. *Wędr. 2, 1901, s. 26.* **11.** Krew w kim wre ‹*burzy się*›. **12.** Młodość wre ‹*szumi, wyżywa się*›. **13.** Namiętność, nienawiść w kim wre ‹*kogoś opanowuje gwałtownie, namiętnie nienawiść*›. **14.** Praca, robota wre ‹*toczy się, jest wykonywana żywo*›. **15.** Serce wre ‹*ktoś doznaje gwałtownych uczuć*›: Gniew lica mu pali, wre serce i głowa. *Baliń. K. Pisma 20.* **16.** Spór wre ‹*trwa, toczy się*›. **17.** Zabawa wre ‹*ludzie bawią się wesoło*›. **18.** Życie wre ‹*przejawia się w sposób widoczny*›.

wrzenie **1.** Głuche, silne **w.**: a) ‹*harmider*›: Przechodzący mimo Ratusza słyszeli tylko głuche wrzenie — niby klekot gotującej się kaszy. *Gomul. Mieszczka 146*; b) ‹*niepokój, niezadowolenie, bunt*›: **w.** umysłowe, religijne. **2.** **w.** rewolucyjne ‹*objawy niezadowolenia; bunty, będące zwiastunami rewolucji*›. **3.** **w.** w c z y m ‹*niezadowolenie, bunt*›: **w.** w kraju; w masach chłopskich, robotniczych. **4.** Punkt, temperatura wrzenia (np. wody, ciekłego tlenu) ‹*temperatura, w jakiej np. woda, tlen wrze*›. **5.** Budzić, wszcząć, wywoływać **w.**; uśmierzyć **w.** ‹*niezadowolenie, bunt*›: Rychła [...] śmierć Batorego wzbierające między szlachtą wrzenie uśmierzyła. *Brück. Kult. II, 24.* **6.** **w.** nie ustaje, panuje gdzie, ogarnia (np. kraj, masy), wzrasta.

wrzeszczeć p. **wrzasnąć**

wrzód **1.** Ropiejący, skrofuliczny **w.**; bolesny **w.**, również *przen.* ‹*ropień*›. **2.** **w.** c z e g o, n a c z y m, w c z y m: **w.** gardła, żołądka, w gardle, na dwunastnicy, w żołądku. **3.** *przen.* **w.** na organizmie czyim: Plany zlikwidowania ropiejącego ciągle na organizmie Polski wrzodu krzyżackiego spotkały się z przeciwdziałaniem Watykanu. *Nowe Drogi 5, 1953, s. 59.* **4.** Okryty wrzodami. **5.** Dostać wrzodów; chorować na **w.** w czym a. na **w-y**, przeciąć **w.** **6.** **w.** formuje się, nabiera, ropieje; **w-y** okrywają czyje ciało. **7.** **w.** pękł; również *przen.*

wsadzać, wsadzić **1.** (częściej *dk*) **w.** k o g o — d o c z e g o, n a c o ‹*pomóc komu wejść, usadowić kogo gdzie*›: **w.** damę do powozu, do auta, **w.** dziecko na rower. **2.** (częściej *dk*) **w.** kogo do więzienia; *pot.* do ciupy, do kryminału, do kozy ‹*spowodować uwięzienie; skazać na pobyt w więzieniu*›: Jakiegoś Stefana [...] wsadzili do ciupy za kradzież. *Kunc. Dni 142.* **3.** Wsadzić kogo do zakładu dla umysłowo chorych, *daw.* do bonifratrów ‹*umieścić w zakładzie dla umysłowo chorych*›: Jeżeli oszalała, dlaczego jej do bonifratrów nie wsadzą, kaftana nie włożą. *Prus Now. I, 184.* **4.** *pot.* Ktoś może, mógłby wsadzić kogo do kieszeni ‹*ktoś przewyższa kogo pod względem majątkowym; może przelicytować kogo przy kupnie czego*›: A to ci powiem, że szkoda roboty, bo ten tu cały pas, tę łąkę, kupuje jeden taki, co by was wszystkich do kieszeni wsadził, żeby chciał. *Grusz. An. Od Karpat 15.* **5.** Jakby, jak gdyby go na sto koni wsadził ‹*o kimś bardzo zadowolonym*›: Takim kontent, takim wesół, jak gdyby mię kto na sto koni wsadził. *Skarb. Starosta 6.* **6.** *daw.* **w.** kogo

na koń ⟨*tworzyć jazdę z kogo*⟩: Dworzan na koń wsadził i słysząc strzały, w ogień jazdę swą prowadził. *Mick. Tad. 259.* **7. w.** kogo na pal ⟨*wbijać na pal (rodzaj tortury)*⟩: Wezyr się straszliwie na wojewodę Bertuczego gniewa; dał rozkaz w paszaliku całym wsadzać na pal każdego, co imię jego wymówi. *Jeż Uskoki I, 219.* **8.** *pot.* (częściej *dk*) **w.** kogo na stanowisko, na posadę do biura itp. ⟨*spowodować uzyskanie przez kogo stanowiska, posady itp.*⟩: Wsadził go na stanowisko sekretarza redakcji. - Przez swoje stosunki wsadziłbym cię do biura; oni tam potrzebują ludzi z głową. *Dygas. Pióro 22.* **9. w.** c o — d o c z e g o, w c o, g d z i e ⟨*wkładać, wtykać*⟩: **w.** ręce do kieszeni, głowę do pokoju (przez uchylone drzwi), papierosa do ust, kwiatek do dziurki w klapie marynarki. **10.** *pot.* **w.** nos do czego, gdzie nie potrzeba, w czyje sprawy ⟨*wtrącać się do czyich spraw*⟩: Czego się pani mnie czepia [...] czy ja wsadzam nos w pani sprawy? *Mostow. Kariera 121.* Nie trzeba było nosa wsadzać, gdzie nie potrzeba. *Jaroch. Liście 225.* **11.** *pot.* (częściej *dk*) **w.** nos w co ⟨*zająć się czym wyłącznie, pogrążyć się, zagłębić się w czym, nie zwracając uwagi na otoczenie*⟩: Wsadził nos w książkę, w telewizor. - Kamiński macha ręką, znów wsadza nos w gazetę i demonstracyjnie odwraca się do żony plecami. *Lut. Sprawa 84.* **12.** *pot.* (częściej *dk*) **w.** nos w talerz ⟨*zająć się wyłącznie jedzeniem*⟩. **13.** (częściej *dk*) **w.** kij w mrowisko ⟨*narobić zamieszania*⟩. **14. w.** swoje trzy grosze ⟨*wtrącać się do czego; wypowiadać swoje zdanie, nie będąc pytanym*⟩: Stary dwoił się i troił, wszędzie wsadzał swoje trzy grosze. *Braun Lewanty 398.* **15. w.** c o — n a c o ⟨*umieszczać, wciskać*⟩: **w.** kapelusz na głowę, czapkę na uszy, okulary na nos. **16.** *pot.* (częściej *dk*) **w.** kogo za co ⟨*uwięzić, skazać na więzienie za co*⟩: Wsadzili go na trzy lata za malwersacje. **17. w.** k o m u c o (w c o): (częściej *dk*) **w.** komu kulę ⟨*zastrzelić kogo*⟩: Jeśli mu wsadzisz kulę, tam pod piątym żebrem, to dostaniesz ode mnie cztery ruble srebrem. *Mick. Tad. 262.* **18.** (częściej *dk*) **w.** komu serię w co ⟨*wpakować komu serię kul w co*⟩: Widziałem ich postrzelonych na sito, wsadzili im serię z bliska w plecy. *Żukr. Kraj. 252.* **19.** *pot.* Wsadzać komu szpilki ⟨*dokuczać komu*⟩; *pot.* wsadzić komu szpilkę ⟨*dokuczyć komu, powiedzieć co przykrego*⟩: Panna Kazia mnie nie lubi? [...] Dziś przy śniadaniu takie szpilki mi wsadzała. *Mostow. Kariera 126.* **20.** *pot.* (częściej *dk*) **w.** komu co w łapę ⟨*dać łapówkę*⟩: Traktujecie z tym jegomością... może zyskacie zwłokę... Jedyny sposób: wsadzić mu co w łapę. *Bliz. Rozb. 82.* **21.** (częściej *dk*) **w.** nóż w plecy ⟨*zadać cios zdradziecki; zdradzić kogo*⟩: I wy dajecie się omotać przez nich, chcecie za ich pieniądze wsadzić nóż w plecy ludowi pracującemu? *Braun Lewanty 13.*

przysł. **22.** Nie wsadzaj nosa do cudzego prosa ⟨*nie wtrącaj się do cudzych spraw*⟩.

wschodzący **1.** Kraina wschodzącego słońca ⟨*Japonia*⟩. **2.** Wschodząca gwiazda ⟨*ktoś robiący karierę, zapowiadający się jako wybitna, genialna osobistość; początek czyjejś kariery*⟩: Rok 1662 toż to premiera „Szkoły żon", wschodząca gwiazda Moliera! *Boy Mar. 92.* **3.** Wschodzące słońce wojny ⟨*u Turków: o młodym, świetnie się zapowiadającym wodzu*⟩: Sam wezyr zapragnął go widzieć, a „wschodzące słońce wojny", młody Kajmakan Kara Mustafa [...] pokochał go. *Sienk. Wołod. III, 105.*

wschodzić, wzejść **1.** Dzień wschodzi ⟨*rozpoczyna się; świta*⟩: Z oparów czerwcowych wschodził nowy dzień. *Mort. Wawrzek 79.* **2.** Gwiazda (jutrzenka) wschodzi ⟨*ukazuje się na niebie*⟩: Tam z dala błyszczy obłok — tam jutrzenka wschodzi. *Mick. Son. 183.* **3.** Księżyc, słońce wschodzi, wzeszedł, wzeszła ⟨*ukazuje się, ukazał(o) się nad horyzontem*⟩. **4.** Gdzie go nie posieją, tam wschodzi (wzejdzie) ⟨*wszędzie się zjawia, wszędzie go pełno*⟩: Gdzie go nie posieją, tam wschodzi, dokąd nie wołają, tam idzie. *Jun. Mazur. 25.* Była to kobieta rozumna, wymowna i energiczna, gdzie ją kto nie posiał, tam wzeszła. *Kaczk. SPP.*

przysł. **5.** Nim (zanim) słońce wzejdzie, rosa oczy wyje.

wschód ⊙ **1.** ⟨*ranne pojawienie się słońca; część nieba, gdzie słońce wschodzi*⟩: czerwony, purpurowy, różowy **w.**; letni, zimowy **w.** (słońca). **2. w.** nieba ⟨*część nieba, gdzie wschodzi słońce*⟩: Wschód nieba cały złocił się bliskim słońcem. *Słow. Listy I, 181.* **3. w.** ciał niebieskich, gwiazd; **w.** księżyca ⟨*pojawienie się na firmamencie*⟩. **4.** Ku wschodowi ⟨*w kierunku, gdzie wschodzi słońce*⟩: Obłoki [...] wlokły się ku wschodowi w dymach. *Żer. Dzieje II, 61.* **5.** Na **w.**, na **w.** od czego ⟨*w kierunku wschodnim od czego*⟩: Ziemie te, położone na wschód od Bugu [...] pozostawały bez przerwy pod zaborem rosyjskim. *Żółk. Spór 20.* **6.** Iść, jechać, kierować się, patrzeć na **w.** **7.** Na wschodzie: a) ⟨*w tej części nieba, gdzie wschodzi słońce*⟩; b) ⟨*we wschodniej części kraju*⟩: Niebo na wschodzie zrumieniło się i oblało czerwienią. *Wikt. Wierzby I, 3.* Znaczne połacie ziem Polski na wschodzie nie były zamieszkałe w większości przez Polaków. *Prusz. Karabela 244.* **8.** O wschodzie słońca ⟨*w czasie, w momencie, kiedy słońce ukazuje się nad horyzontem*⟩: O wschodzie słońca były już konie osiodłane. *Powst. 1831, s. 9.* **9.** Od wschodu ⟨*z tego kierunku, z tej strony, gdzie wschodzi słońce*⟩: Wiatr silny dął od wschodu, a pędzone nim bałwany leciały groźne, spienione. *Urban. Księż. 249.* **10.** Od wschodu do zachodu ⟨*w ciągu całego dnia*⟩: Słońce pali bez miłosierdzia od wschodu do zachodu. *Świerszcz. 34, 1953.* **11.** Od wschodu ku zachodowi, na zachód; ze wschodu na zachód ⟨*od strony wschodniej w kierunku zachodnim*⟩. **12.** Po wschodzie, przed wschodem, przy wschodzie (słońca) ⟨*po ukazaniu się, przed ukazaniem się, w momencie ukazania się słońca nad horyzontem*⟩: Przy wschodzie słońca ujrzał wspaniały widok morza. *Libelt Gra 183.* **13.** Ze wschodem (słońca) ⟨*w chwili gdy słońce ukazuje się nad horyzontem*⟩: Ze wschodem słońca obaj ze szwagrem byli już na klepisku w stodole. *Mort. Wiano 45.* **14.** Bielеć, czerwienić się, różowić się, rumienić się wschodem ⟨*o niebie: nabierać odpowiednich kolorów pod wpływem promieni wschodzącego słońca*⟩. **15.** Spotykać **w.** słońca ⟨*nie spać do wschodu słońca*⟩: W moim domu [...] za kartowym stolem goście spotykali wschód słońca. *Bursz. Włosy 59.* **16. w.** ⟨*wschodnia strona nieba*⟩ bieleje, ciemnieje, czerwieni się, goreje, płoni się, płonie, różowieje, rumieni się.

⊙ **17.** ⟨*wschodnia część kuli ziemskiej; kraje położone we wschodniej części świata*⟩: Cały, daleki

w. - Lubo wszystkie zachodnie państwa rzymskiego kraje pod władzą były Cezara, wschód cały Pompejusza wspierał. *Kras. Życia IX, 161.* **18.** Bliski **w.** ⟨*terytorium Azji Mniejszej*⟩. **19.** Jechać na **w.**; wracać ze wschodu: Jednego wieczora przybył tam wracający ze wschodu pielgrzym. *Szajn. Szkice III, 87.*

wsiadać, wsiąść 1. w. d o c z e g o, n a c o, w c o ⟨*wchodzić do środka pojazdu, usiąść na pojeździe lub na zwierzęciu*⟩: **w.** do autobusu, do tramwaju, do pociągu, do dorożki, do samolotu a. **w.** w autobus, w tramwaj, w pociąg, w dorożkę, w samolot; **w.** do wagonu; **w.** na statek, na okręt; **w.** do łodzi, na łódź, w łódź; **w.** do metra a. w metro; **w.** na konia, na motocykl, na rower. **2. w.** na koń ⟨*zaciągać się do konnych oddziałów wojskowych*⟩: Wszystko, słowem, co tylko było z młodzieży, wsiadło na koń. *Filarec. 232.* **3. w.** na karki komu: a) ⟨*atakować kogo, zwykle uciekających*⟩: Cofa się walczyć nieśmiała gromada, zwycięzca pędzi i na karki wsiada. *Mick. Graż. 35*; b) ⟨*dokuczać komu, gnębić kogo*⟩: Musimy sobie pomagać [...] Jednaka bieda wsiadła nam na karki. *Reym. Fron. 96*; c) *daw.* **w.** komu na kark ⟨*nalegać na co*⟩: Nastawił na króla niektórych panów [...] a ci mu wsiedli na kark w Przemyślu, ażeby tę wojnę odroczył. *Kaczk. Olbracht. II, 298.* **4. w.** na swego konika ⟨*mówić na ulubiony temat, nawracać do ulubionego tematu*⟩: O arianach jest dużo legend... — Andrzej wsiadł na swego konika. *Otw. Spot. 47.* **5. w.** komu na głowę ⟨*zbyt wiele sobie pozwalać wobec kogo, lekceważyć, nie słuchać zupełnie*⟩: Muszę być poważna [...] niechbym sobie pozwalała na jakieś żarty — na głowę by mi wsiedli. *Prz. Kult. 10, 1954.* **6.** *pot.* **w.** n a k o g o (z góry) ⟨*krzyczeć na kogo, wymyślać komu*⟩: Pani dotąd słodziutka i miła, wsiada nań z góry. *Prz. Tyg. Życia 30, 1875.* Gospodyni wsiada na niego: masz, a za tyle miesięcy nie zapłaciłeś. *Lel. Listy II, 249.* **7.** *książk.* **w.** na poetycznego pegaza ⟨*uprawiać poezję*⟩: [Staszic] nagle wsiada na poetycznego pegaza i w wymownych, rwiących okresach daje się powodować uczuciu i natchnieniu. *Szujski Roztrz. 13.*

wsiadane *przestarz.* **1.** Na wsiadanym ⟨*przy wyjeździe, w momencie odjazdu*⟩: Przy ich wyjeździe nawet byłem w niejakim kłopocie [...] ale Konopka cale niechcący i już na wsiadanym wyrwał mnie z tego kłopotu. *Kaczk. Murd. II, 170.* **2.** Być na wsiadanym ⟨*szykować się, być przygotowanym do wyjazdu*⟩: Mój drogi, zdaje mi się, że od dzisiejszej nocy jestem na wsiadanym. *Sienk. Połan. II, 186.* **3.** Grać, (o)trąbić, zatrąbić, zagrać wsiadanego ⟨*dać sygnał do wsiadania i ruszania w drogę*⟩: Nazajutrz zagrały trąbki wsiadanego. *Sienk. Pot. V, 122.*

wsiąść p. **wsiadać**

wskakiwać, wskoczyć 1. w. d o c z e g o ⟨*skacząc szybko wsiadać*⟩: **w.** do łodzi, do wagonu; **w.** do tramwaju, do dorożki. **2. w.** n a c o: **w.** na krzesło, na stół, na stopień tramwaju ⟨*skacząc stawać nogami na krześle itp.*⟩. **3. w.** na kozioł, na bryczkę ⟨*szybko sadowić się na koźle, na bryczce*⟩. **4. w.** d o c z e g o a. w c o ⟨*skacząc zanurzać się*⟩: **w.** do wody, do jeziora, do rzeki a. w rzekę; **w.** w nurty rzeki; **w.** w gąszcz lasu. **5. w.** na siodło, na konia ⟨*szybko dosiadać konia*⟩. **6.** *pot.* Wskoczyć do kogo ⟨*wpaść na chwilę*⟩: Wskocz do Witwickiego i powiedz, żeśmy jako tako zdrowi. *Mick. Listy II, 325.* **7.** *pot.* Wskoczyć na czyje miejsce ⟨*zająć czyje miejsce, czyje stanowisko*⟩: Liczył na to, że towarzysz Kaczmarkiewicz nie da rady [...] a on po nim chciał na to miejsce wskoczyć. *Twórcz. 7, 1953, s. 106.* **8.** Wskoczyć dla kogo a. za kim w ogień, w wodę (zwykle w trybie warunkowym) ⟨*być gotowym do największych ofiar, narazić życie dla kogo*⟩: Chłopcy ubóstwiali naczelnika, gotowi byli **w.** dla niego w ogień. - Zapomniawszy od razu o wszystkich znanych i zasłyszanych przywarach pana Pobylickiego, byłby za nim w tej chwili wskoczył w ogień bez namysłu. *Łoz. Wal. Szlach. I, 76.*

wskazać, wskazywać 1. w. komu krzesło, fotel, miejsce ⟨*wskazując komu krzesło itp. prosić, aby usiadł*⟩: Wskazał gościowi sąsiedni fotel. *Orzesz. Na dnie II, 60.* **2. w.** komu drzwi ⟨*wskazując drzwi kazać komu wyjść za drzwi; wyrzucić kogo z domu*⟩. **3. w.** c o — c z y m; **w.** n a c o, n a k o g o ⟨*gestem lub spojrzeniem zwrócić czyją uwagę na co*⟩: Musiałabym palcem wskazać, a mnie w dzieciństwie uczono, że to bardzo nieobyczajnie. *Żmich. Róża 129.* Popatrz, jak mi się od mastyksu zaogniła skóra — wskazał na lewą skroń. *Ukn. Strachy 347.* W końcu z pewnym zakłopotaniem wskazał na winowajcę. *Morc. Wyrąb. I, 221.* **4.** Jak adnotacja, jak (sama) nazwa wskazuje, wskazywała ⟨*zdanie wtrącone: jak adnotacja, jak (sama) nazwa świadczy, świadczyła*⟩: Nabywał te książki, jak wskazywały adnotacje, w Londynie. *Berent Ozim. I, 187.*

wskazanie 1. Według, w myśl wskazań (czyich) ⟨*zgodnie z czyimi zaleceniami*⟩: Stosować leki w myśl wskazań lekarza. **2.** Dawać (komu) **w-a** ⟨*wskazówki, pouczenia*⟩. **3.** Stosować się do wskazań czyich ⟨*do czyich zaleceń, wskazówek*⟩.

wskazówka ○ ⟨*strzałka pomiarowa w przyrządzie, np. w zegarze*⟩ **1.** Duża, mała **w.**; **w.** godzinowa, minutowa, sekundowa ⟨*strzałka na tarczy zegarowej wskazująca godziny, minuty, sekundy*⟩. **2. w-i** zegarowe a. zegara: Ruch obrotowy w kierunku wskazówek zegara a. zgodny z ruchem wskazówek zegara. **3. w.** n a c z y m: **w.** na manometrze, na zegarze. **4.** Posunąć **w-i** (zegara). **5. w.** posuwa się (naprzód, wolno), przesuwa się po tarczy (zegara, manometru itp.).

⊙ **w.** ⟨*rada, wskazanie, zalecenie*⟩ **6.** Cenna, dobra, jasna, niezawodna, niezbędna, potrzebna, praktyczna, wyraźna **w.**; dokładne, drobiazgowe, szczegółowe **w-i.** **7. w.** bibliograficzna; **w-i** metodyczne, techniczne, życiowe. **8. w.** c o d o c z e g o: **w-i** co do ruchu statków przy wchodzeniu do portu; **w-i** co do sposobu postępowania. **9. w.** d l a k o g o: **w.** dla aktora, dla turystów. **10. w.** w c z y m: **w.** w sztuce kulinarnej. **11.** Dać komu wskazówkę, dawać, podawać **w-i.** **12.** Znaleźć (w czym, gdzie) **w-i**; prosić o **w-i.** **13.** Słuchać czyich wskazówek. **14.** Udzielać, nie poskąpić komu wskazówek: Chodzi przy kapralu i udziela mu wskazówek, jak powinien postąpić. *Rudn. A. Żołn. 128.* **15.** Postępować według czyich wskazówek. **16.** Kierować się czyimi wskazówkami; iść, pójść za czyimi wskazówkami.

wskazywać p. **wskazać**

wskoczyć p. **wskakiwać**

wskórać 1. Niewiele (móc) **w.**, nic nie **w.**, nie móc nic **w.** ⟨*niewiele uzyskać; nic nie uzyskać*⟩: Lepiej by jednak zrobił, żeby zamysłu swego zaniechał, bo nic nie wskóra. *Lel. Listy I, 59.* **2. w.** c o — c z y m ⟨*uzyskać*⟩: Należy i paktowania spróbować, bo czasem więcej słowem można wskórać niźli orężem. *Sienk. Pot. I, 163.*

wskroś Na **w.**: a) ⟨*przez co, na wylot, na przestrzał*⟩: Przestrzelił deskę na wskroś. *SW*; b) ⟨*całkowicie, zupełnie, do gruntu*⟩: Na wskroś zdemoralizowany. Opowiadanie na **w.** sentymentalne.

wskutek **w.** c z e g o, **w.** t e g o ⟨*dlatego*⟩: Powódź nastąpiła w nocy ciemnej, wśród takiej gęstej mgły, że gasł blask latarni, wskutek tego trudno było orientować się w otoczeniu. *Dyb. B. Pam. 326.*

wsolić *pot.* **w.** komu x batów, bizunów itp. ⟨*wymierzyć komu x razów batem, bizunem*⟩: Takiś pewien, kochanku? Jak ci wsolą dwadzieścia pięć bizunów, to uwierzysz. *Strug Ojc. 331.*

wspak 1. Na **w.** ⟨*na odwrót*⟩: Kto kocha, musi na wspak widzieć rzeczy. *Zabł. Pasterz. 335.* Do głowy mu nie przyszło, że taśma była nie przewinięta i że słucha jej na wspak. *Radio i Świat 16, 1953.* **2.** Czytać co **w.** a. na **w.** ⟨*w odwrotnym kierunku, od końca wyrazu ku początkowi*⟩: Raki, tak nazywano dawniej wiersze, które wspak czytane mają sens odmienny. *SRG 394.* **3.** Iść, pójść na **w.** czemu ⟨*na przekór; wbrew czemu*⟩: Zaszły [...] zdarzenia, które poszły na wspak jej dotychczasowym widokom. *Kaczk. Grób II, 213.* [Molier] kształcił swą epokę, zmieniał ją, ale nie mógł jej iść na wspak. *Boy Flirt III, 142.* **4.** Coś komu poszło **w.** ⟨*nie powiodło się*⟩: Gdy mu wspak poszedł zamiar, uderzył nasz polityk w inną stronę. *Mac. Piśm. I, 475.*

wspaniałomyślność 1. Dobroduszna, królewska, monarsza, prawdziwa, rzadka **w.** ⟨*postępowanie kierujące się cudzym dobrem; wielkoduszność, szlachetność*⟩. **2.** Hojny aż do wspaniałomyślności. **3.** Okaz(yw)ać (komu), wysławiać czyją **w.**; liczyć, rachować na czyją **w.** **4.** Zawdzięczać co czyjej wspaniałomyślności; odwoływać się, udawać się do czyjej wspaniałomyślności. **5.** Zdobyć się na tyle wspaniałomyślności, aby... **6.** Unieść się; uniesiony wspaniałomyślnością.

wspaniałomyślny 1. **w.** dobroczyńca ⟨*kierujący się w postępowaniu cudzym dobrem, szlachetny, wielkoduszny*⟩. **2.** Czyn, postępek **w.**; **w-a** pomoc; **w-e** przebaczenie, **w-e** serce ⟨*szlachetny(-a, -e)*⟩. **3. w.** d l a k o g o: **w.** dla ubogich; **w.** dla pokonanego. **4.** Okazać się wspaniałomyślnym.

wspaniałość 1. **w.** c z e g o: a) ⟨*wystawność, bogactwo*⟩: **w.** przyjęcia; **w.** gmachu, stroju; b) ⟨*uroczystość, uroczysty nastrój; doskonałość wykonania*⟩: **w.** koncertu; c) ⟨*wielkość, szlachetność*⟩: **w.** duszy, charakteru, umysłu. **2.** Ze wspaniałością (obchodzić co) ⟨*z przepychem*⟩: Uroczystość pierwszomajową obchodzono w Moskwie z nadzwyczajną wspaniałością. **3.** Pokazywać komu (wszystkie) **w-i** (np. miasta) ⟨*wspaniałe miejsca, budowle, widoki*⟩. **4.** Przejść, przewyższyć co wspaniałością (o przyjęciu, widowisku itp.). **5. w.** czego przechodzi (wszystko) ⟨*wystawność*⟩: Wspaniałość tego obiadu przechodziła wszystko, co tylko wyobraźnia ludzi renesansu wymyślić mogła. *Chłęd. Odr. 315.*

wspaniały 1. **w.** aktor ⟨*doskonały pod względem gry*⟩. **2. w.** bankiet; **w-a** uczta; **w-e** przyjęcie ⟨*wystawny(-a, -e)*⟩. **3. w.** blask ⟨*nadzwyczaj silny, olśniewający*⟩. **4. w.** budynek, gmach, pałac ⟨*piękny, okazały, imponujący*⟩. **5. w.** czyn ⟨*niezwykły, nadzwyczajny, wiekopomny*⟩. **6. w.** dar ⟨*świetny, kosztowny, imponujący*⟩. **7. w-e** dzieło ⟨*imponujące, doskonałe, świetne, niepospolite, wiekopomne*⟩: Marzył o tym, by stworzyć jakieś wspaniałe dzieło, które by rozsławiło jego imię na wieki. *Mark. W. Baśnie 139.* **8. w.** głos ⟨*piękny, silny, o szerokiej skali*⟩. **9. w.** humor ⟨*doskonały, świetny*⟩. **10. w-a** kariera ⟨*wielka, świetna*⟩. **11. w.** kolor ⟨*piękny, żywy, mocny*⟩. **12. w-a** książka ⟨*o interesującej treści i pięknej formie*⟩. **13. w.** kwiat ⟨*piękny w kolorze, okazały*⟩. **14. w-a** myśl ⟨*doskonała, niezwykła, świetna*⟩. **15. w.** obraz, widok ⟨*uderzający pięknością, niezwykłością*⟩. **16. w-e** oczy ⟨*bardzo piękne, niezwykłe, pełne wyrazu*⟩. **17. w.** orszak ⟨*liczny i świetnie przystrojony*⟩. **18. w-a** pogoda ⟨*bardzo piękna, ciepła i bezchmurna*⟩. **19. w.** pomysł ⟨*doskonały, niezwykły, oryginalny*⟩. **20. w.** strój; **w-e** szaty ⟨*bogaty(-e), piękny(-e); wystawny(-e)*⟩: Ustroił się wieczorem w jakieś wspaniałe szaty, aż blask bił od niego. *Iwasz. J. Tarcze 46.* **21. w.** sukces ⟨*niezwykły, nadzwyczajny*⟩. **22. w.** umysł ⟨*światły, o szerokich horyzontach*⟩. **23. w-a** uroczystość ⟨*z przepychem urządzona*⟩. **24. w.** urodzaj ⟨*nadzwyczaj obfity*⟩. **25. w-e** włosy ⟨*gęste, bujne, pięknego koloru*⟩. **26. w-a** zabawa ⟨*doskonała, pyszna, świetna*⟩. **27. w-e** zwycięstwo ⟨*wielkie, druzgocące, świetne*⟩. **28. w-e** życie ⟨*interesujące, pełne wielkich osiągnięć, głębokich przeżyć*⟩. **29. w.** c z y m: Był tam [...] ogród stary, rozległy, wspaniały odwiecznymi drzewami i barwisty mnóstwem kwiatów. *Orzesz. Z różnych III, 98.*

wsparty (*por.* wesprzeć (się)) **1. w.** n a c z y m ⟨*wspierający się, podtrzymywany przez co*⟩: **w.** na kiju, na lasce, na łokciu; **w.** na kolumnach (o gmachu, ganku itp.); z głową wspartą na ręku. **2. w.** o c o: **w.** o kolumnę.

wspiąć, wspinać **w.** konia ⟨*kłując ostrogami zmusić konia do powstania na tylne nogi*⟩: Wspiął konia. Szybko ruszył naprzód. *Parn. Aecjusz 305.*

wspiąć się, wspinać się **1. w.** się dęba ⟨*o koniu: stanąć na tylnych nogach, wznosząc przednie do góry*⟩. **2. w.** się łapami ⟨*o zwierzętach czworonożnych, zwłaszcza o psach: stojąc na tylnych łapach, oprzeć się przednimi łapami o co*⟩: [Dzieci] zaczepiły radośnie psiaka. Obiegł je, obwąchał, skwapliwie wspiął się łapami na jedno, na drugie. *Zar. Ziarno 51.* **3. w.** się na tylne łapy a. na tylnych łapach ⟨*o zwierzętach czworonożnych: stając na tylnych łapach unieść się do góry*⟩: Pies wspiął się na tylne łapy. **4. w.** się na palce a. na palcach ⟨*o ludziach: unieść się na palcach nóg*⟩: Wspięli się na palce zaglądając do pustych klas. *Bron. J. Ogn. 118.* Wspięła się na palcach i ucałowała bez ceremonii Kostkę w oba policzki. *Krzywosz. Jula 81.*

wspierać (się) p. **wesprzeć (się)**

wspięty *sport.* Krok wspięty (na palcach).

wspinaczka 1. Efektowna, niebezpieczna, trudna w.; w. skalna, wysokogórska ⟨*wspinanie się na szczyty górskie przy użyciu odpowiedniego wyposażenia*⟩. 2. Czysta w. ⟨*samo wspinanie się, nie licząc biwaków, postojów itp.*⟩. 3. w. n a c o: w. na ścianę (np. Giewontu). 4. Iść na wspinaczkę, uprawiać wspinaczkę. 5. Dokon(yw)ać wspinaczki (na co). 6. Pokonać urwisko wspinaczką.

wspinać p. **wspiąć**

wspinać (się) p. **wspiąć (się)**

wspominać, wspomnieć 1. Chętnie, ciepło, dobrze, miło, nawiasowo, obojętnie, tkliwie, wdzięcznie, żywo w.; w. (kogo, co) ze czcią, ze łzą w oku, z miłością, z odrazą, z rozczuleniem, ze smutkiem, z wdzięcznością, ze wzruszeniem; w. dobrym słowem; nie w. ani słowem ⟨*wywoływać w pamięci obraz tego, co minęło; przypominać sobie*⟩: Czasów niewoli egipskiej dobrym słowem wspominać nie będziemy nigdy. *Brück. Dzieje IV, XV*. 2. w. k o g o, c o; o k i m, o c z y m: w. dawne czasy. Wspominać będziesz przeszłość wśród grona rodaków. *Słonim. Poezje 301*. Nigdy nie słyszałam, aby wspomniał o swej przeszłości. *Orzesz. Pam. III, 16*. 3. Jak (już) wspomniałem ⟨*zdanie nawiązujące do poprzedniej wypowiedzi: o czym już poprzednio mówiłem*⟩: Jak wspomniałem, jednym z kalectw Krakowa było sztuczne zduszenie go w strefie „fortecy". *Boy Znasz 158*. 4. Ani wspomniał(a) o czym ⟨*nic nie powiedział(a) o czym*⟩: O modach ani wspomniała, wystaw sklepowych nie miała kiedy oglądać. *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 29, 1957*. 5. Że wspomnę, wspomnimy; żeby tylko wspomnieć (co, o czym) ⟨*zdanie zwykle wtrącone: żeby tylko przykładowo wymienić, przypomnieć co*⟩: Brak krytycznych wydań, nawet arcydzieł (że wspomnę tylko „Pamiątki Soplicy" Rzewuskiego) jest brakiem dotkliwym. *Korb. Wstęp 96*. 6. *pot.* Wspomnisz moje słowa ⟨*to, co mówię, sprawdzi się*⟩.

wspominki 1. *pot.* Rzewne w. ⟨*wspominanie czego, wspomnienia*⟩. 2. Kościelne w. (o zmarłych). 3. w. c z e g o, o c z y m: w. przeszłości. w. o odległych zdarzeniach. 4. *pot.* Zebrało się komu na w. ⟨*ktoś odczuwa potrzebę wspomnień*⟩. Obecnym zebrało się na wspominki. Potoczyły się opowieści o „pierwszych dniach" huty. *Prz. Kult. 12, 1954*. 5. Oddawać się wspominkom.

wspomniany Wyżej, wyż. w. ⟨*o którym była mowa poprzednio*⟩: Ustęp drugi powtarza uchwałę wyż. wspomnianą z r. 1532. *Gumpl. Prawodaw. 59*.

wspomnieć p. **wspominać**

wspomnienie 1. Blade, błahe, bolesne, chlubne, czułe, dalekie, dawne, dobre, dręczące, drogie w.; fragmentaryczne w-a; gorzkie, melancholijne, mgliste, miłe, natarczywe, niejasne, niezatarte, niezniszczalne, odległe, osobiste, ponure, posępne, przelotne, przyjemne, przykre, romantyczne w.; rozpierzchłe w-a; rozrzewniające, sentymentalne, serdeczne, słodkie, smętne, smutne, stare, straszne, szkolne, świeże, tkliwe, trwałe, wakacyjne, ważne, wesołe, wojenne, wspólne, zatarte, złowrogie, żałosne, życzliwe, żywe w.; w. związane z kim, z czym; poświęcone komu, czemu ⟨*wywołany w myślach obraz tego, co minęło; szkic literacki związany z przeżyciami autora; resztki, pozostałości czego*⟩: Nie ruszać lepiej wspomnień związanych z pobytem na pensji. *Goj. Dziew. I, 236*. 2. *daw.* w. grobowe ⟨*tablica nagrobkowa, wmurowana w kościele*⟩: Wspomnienia grobowe, wyryte w kościołach, nie szkodzą bynajmniej powadze miejsca. *Krasz. Wilno I, 225*. 3. w. pośmiertne ⟨*artykuł, notatka omawiające życie i działalność zmarłej osoby*⟩: Zeszyt zamyka [...] wspomnienie pośmiertne poświęcone zmarłej [...] działaczce. *Pol. Szt. Lud. 2, 1952, s. 113*. 4. w. c z e g o: a) ⟨*przypominany obraz czego*⟩: w. dawnych lat; młodości, (całego) życia; b) ⟨*resztki, pozostałości czego; również żart.*⟩: Ruiny zamku to w. dawnej świetności miasta. Na stole pozostało tylko wspomnienie ciastek: papierki firmowe, nie dojedzone okruchy. 5. w. o k i m, o c z y m: Obok wspomnienia o rodzicach moich, budziło się drugie [...] wspomnienie dziecinnego wieku. *Pług Zagon I, 70*. 6. w. z c z e g o: Ilekroć pojawiało się imię Teofila, Pańcia wybuchała jakimś wspomnieniem z jego dzieciństwa. *Par. Niebo 88*; w. z podróży, z własnego życia. 7. Na w. kogo, czego; na samo w. o czym (co robić) ⟨*na samo przypomnienie sobie czego; na samą wzmiankę o czym*⟩: Płonąc na samo wspomnienie. *Dąbr. M. SPP*. Naraz zapłakał na wspomnienie dawnych czasów. *Wikt. SPP*. Wstrząsnął nią dreszcz na wspomnienie tej pory, kiedy nie znała jeszcze ognia. *Was. W. Pierw. 75*. 8. Fala, łańcuch, nić, pasmo, przypływ, rój wspomnień ⟨*o wspomnieniach pomyślanych*⟩; garść wspomnień ⟨*o wspomnieniach utrwalonych na piśmie*⟩. 9. Budzić, czytać, drukować, kreślić, mieć, nasuwać, obudzić, odgrzebać, odnowić, odpędzać, odświeżać, opowiadać, pisać, poświęcać, (po)zostawić po sobie, przekazywać, przywoływać w.; rozgrzebywać w-a; snuć, spisywać w-a; unosić, wynieść, wywołać, wzbudzać, zachować, zacierać, zniszczyć w.: I ta melodia snuje mi się wciąż w głowie, gdy czytam te wspomnienia Stacha z krakowskich czasów. *Boy Znasz 96*. Każdy z nas na zmianę opowiadał swoje wspomnienia z ostatnich lat. *Brand. K. Troja 107*. Chciałem po prostu z okazji 25-lecia poświęcić wspomnienie Zielonemu Balonikowi. *Boy Znasz 141*. Każdy biedny, nieszczęśliwy uniósł z przygód życia wspomnienia jakichś chwil bardzo pamiętnych. *Dygas. Zając 47*. 10. Pozostawić po sobie dobre, złe itp. w. ⟨*dobrą, złą itp. pamięć*⟩. 11. Zasłużyć na w.; sięgać po w. 12. Pozbyć się, unikać wspomnień; wracać do wspomnień. Otrząsnąć się ze wspomnień. 13. *książk.* Uderzyć w strunę wspomnień ⟨*zacząć co wspominać, oddać się wspomnieniom*⟩: Na zakończenie zaś uczty uderzył w liryczną strunę wspomnień. *Kleiner Mick. I, 153*. 14. *książk.* Żyć w krainie, w świecie wspomnień ⟨*żyć wspomnieniami; często oddawać się wspomnieniom*⟩. 15. Wracać wspomnieniami (do dzieciństwa, do rozmowy, spotkania); żyć wspomnieniem, wspomnieniami; (po)zostać ze wspomnieniem, ze wspomnieniami. 16. Mieć, widzieć (kogo a. co) we wspomnieniu: Miała ona ją we wspomnieniu jako zadumaną, poetyczną dziewczynkę. *Dąbr. M. SPP*. 17. Zatonąć, żyć we wspomnieniach. 18. w. blaknie, blednie, budzi się, nawiedza kogo, odżywa w pamięci, ogarnia kogo, ożywa, pali, przemyka, przesuwa się, ściga kogo, wraca, wymyka się, wzrusza, zaciera się, zjawia się: Nienaskiego ogarnęło przelotne

wspomnienie kryminału, różnych pospólnych noclegów. *Żer. Nawr. 279.* **19. w.** czego zaginęło ⟨*pamięć o czym*⟩. **20. w-a** cisną się, nadchodzą, napastują kogo, napływają, opadają kogo, rwą się, tłoczą się.

wspólnota 1. w. duchowa, etniczna, gospodarcza, językowa, kulturalna, majątkowa, małżeńska, materialna, narodowa, plemienna ⟨*to, co jest wspólne pewnej liczbie osób; grupa osób związanych ze sobą wspólnymi interesami, wspólnym życiem itp.*⟩. **2.** *hist.* **w.** pierwotna ⟨*pierwsza formacja społeczno-ekonomiczna, w której ludzie pierwotni pracowali i dzielili się równo produktami swej pracy*⟩. **3. w.** czego ⟨*to, że coś jest wspólne pewnej liczbie osób*⟩: w. celów, dążeń, pragnień, upodobań. **4.** Należeć, poczuwać się do wspólnoty.

wspólny 1. *przen.* **w.** język ⟨*porozumienie*⟩: Jeszcze się z młodymi dogadam. Łatwiej z nimi o wspólny język niż z mymi rówieśnikami. *Żukr. Zioła 10.* **2.** Znaleźć z kim w. język ⟨*móc się porozumieć, dojść do porozumienia*⟩: Nie wiedział, co to znaczy czuć do kogoś antypatię. Z każdym potrafił znaleźć wspólny język, dla każdego znaleźć miłe słówko. *Przem. Jakobin 123.* **3.** *przen.* Sprowadzić co (sprzeczne interesy) do wspólnego mianownika ⟨*pogodzić, uzgodnić co (sprzeczne interesy)*⟩: Nie da się sprowadzić do wspólnego mianownika sprzecznych interesów plantatorów buraków i właścicieli cukrowni. *Tyg. Ilustr. 20, 1900.* **4.** Mieć w. punkt (z kim) ⟨*zgadzać się z kim pod jakimś względem*⟩: Opozycja przeciw królowi miała jeden tylko punkt wspólny: niedopuszczenie do wzmocnienia władzy królewskiej. *Lim. Społ. XVIII, 291.* **5.** Coś idzie na w. rachunek ⟨*coś idzie do wspólnego rozliczenia*⟩: Jak moi ludzie lepiej robią, a twoi gorzej, to wszystko pójdzie na wspólny rachunek. *Braun Lewanty 160.* **6.** Robić co wspólnymi siłami, wspólnym wysiłkiem ⟨*razem; wspólnie*⟩: Kobieta ostrym krzemieniem rozcięła skórę na brzuchu wilka i potem zdzierali ją wspólnymi siłami. *Was. W. Pierw. 40.* **7. w.** komu, czemu: Krajobraz, który przesuwa się przed naszymi oczami, cechują: nuda i jednostajność — wspólne całej panoramie najbliższych okolic Rzymu. *Brand. M. Spot. 51.* **8. w.** dla kogo: [Tłumacz „Historii trojańskiej"] odtworzył [...] spotkanie królowej z urodziwym Parysem, posługując się motywami wyraźnie wskazującymi podobieństwo z Bielskim, choć odeń niezależnym, co właśnie każe przyjąć wspólne dla obydwu źródło. *Krzyż. J. Romans 33.* **9.** Mieć z kim, z czym co wspólnego; mieć z kim, z czym mało, niewiele wspólnego; nie mieć z kim, z czym nic wspólnego ⟨*mieć z kim, z czym jakieś powiązania; mieć z kim, z czym niewielkie powiązania; nie mieć z kim, z czym żadnych powiązań, żadnej styczności*⟩: Jakże ja mogę żyć z tym człowiekiem? Co ja mam z nim wspólnego? *Tarn Ortega 75.* Jego zapatrywania, jego sposób mówienia mało miały wspólnego z otaczającym ją światem. *Grusz. Ar. Tuzy 352.*

współczucie 1. Bezinteresowne, głębokie, gorące, niekłamane, powszechne, serdeczne, szczere, żywe, życzliwe w.; w. ludzkie ⟨*uczucie żalu i smutku nad kim z powodu jego nieszczęścia a. cierpienia*⟩. **2. w.** dla kogo, dla czego: w. dla bohatera tragedii; w. dla trosk czyich. **3. w.** z czym: w. z niedolą. **4.** Ze współczuciem (mówić o kim, o czym, zwracać się do kogo, uścisnąć komu rękę, patrzyć na kogo) ⟨*okazując współczucie*⟩. **5.** Mieć dla kogo, okaz(yw)ać komu, (po)zyskać czyje, (wz)budzić, znajdować u kogo, żywić dla kogo **w.**: Miał współczucie dla tego starego pozytywisty zabłąkanego w dzisiejszy irracjonalny świat. *Nałk. Z. SPP.* Cała klasa okazała mu współczucie. *Korcz. Jan. SPP.* **6.** Doznać współczucia: Doznała bolącego współczucia dla tego dziecka. *Grusz. An. SPP.* **7.** Serce czyje wzbiera współczuciem dla kogo ⟨*ktoś komuś współczuje*⟩. **8. w.** maluje się w oczach czyich, na twarzy czyjej, ogarnia kogo.

współka *przestarz.* Na współkę *p.* na spółkę (pod spółka): Spłacił już wszystkie długi, żyje jak pan, a nawet mieszka na współkę z tym brylantowym młodzieńcem Zgrzytowiczem. *Prus SPP.*

współzawodnictwo 1. Lojalne, nielojalne, szlachetne, zaciekłe w.; w. długofalowe, drużynowe, grupowe, indywidualne, pokojowe, socjalistyczne, sportowe, zespołowe ⟨*dążenie do górowania nad kim w jakiejś dziedzinie; rywalizacja*⟩. **2.** (Socjalistyczne) **w.** pracy ⟨*w ustroju socjalistycznym: rywalizacja w dążeniu do osiągania coraz lepszych wyników pracy*⟩. **3. w.** kogo z kim: Taternicy polscy postanowili zacząć współzawodnictwo z innymi narodami w poznawaniu i zdobywaniu nowych gór. *Wierchy 1934, s. 103.* **4. w.** o co: w. o podniesienie wydajności pracy, o tytuł najlepiej pracującego zespołu. **5. w.** w czym: w. w biegach, w strzelaniu; w szkoleniu nowych kadr; w. w dziedzinie czego; w nauce. **6.** Prowadzić ze sobą, rozwijać, wprowadzić, zorganizować w. **7.** Przyłączyć się, włączyć się, przystąpić do współzawodnictwa (np. międzyzakładowego). **8.** Stanąć, wezwać do współzawodnictwa: Do współzawodnictwa stanęły z każdej strony dwa zespoły trójkowe. *Exp. 331, 1949.* **9.** Objąć współzawodnictwem. **10.** Brać udział, uczestniczyć, zwyciężyć we współzawodnictwie.

wstać, wstawać 1. Czas, pora **w.** ⟨*czas, pora podnieść się z łóżka po śnie*⟩. **2.** Proszę wstać, sąd idzie ⟨*formuła wygłaszana w momencie wchodzenia sądu na salę rozpraw*⟩: Woźny [...] zawołał: Proszę wstać. Sąd idzie. *Jackiew. Jan 88.* **3. w.** na nogi ⟨*wyzdrowieć*⟩: Albo to mało chorób na świecie, a ludzie wstają na nogi. *Wol. Dom. I, 124.* **4. w.** na powitanie ⟨*podnieść się, powstać, przybrać pozycję stojącą*⟩. **5. w.** od czego ⟨*podnieść się, powstać*⟩: Profesor [...] wstawał od biurka i podchodził do drzwi, aby nasłuchiwać czy [przyjaciel] nie idzie. *Par. Niebo 244*; w. od obiadu, od stołu. **6.** *daw.* **w.** przeciw komu ⟨*powstać, wystąpić przeciw komu*⟩: Tyle wstało przeciw Szwedom wojowników [...] wszyscy chwycili za broń, aby najezdnika z kraju wyżenąć. *Sienk. Pot. VI, 97.* **7. w.** w strzemionach ⟨*stanąć*⟩. **8. w.** z czego ⟨*podnieść się, stanąć na nogi*⟩: Wstał z krzesła i zaczął chodzić dokoła stołu. *Zap. G. Pam. 37*; w. z klęczek, z kolan, z kuczek; w. z miejsca, ze swego miejsca; w. z posłania, z pościeli. **9. w.** z grobu ⟨*ożyć*⟩: Pan pułkownik chyba by z grobu wstał, żeby się o tym dowiedział. *Sienk. Now. IV, 15.* **10. w.** z gruzów (zostać odbudowanym): Chodźmy dziś na Stare Miasto [...] Wstają z gruzów kamieniczki. *Świerszcz. 4, 1951.*

11. w. z letargu ⟨*obudzić się*⟩. 12. w. z łóżka: a) ⟨*podnieść się z łóżka*⟩; b) ⟨*opuścić łóżko po chorobie*⟩. 13. w. z martwych ⟨*ożyć*⟩. 14. w. ze snu ⟨*przestawszy spać podnieść się, powstać*⟩. 15. w. z trumny ⟨*ożyć*⟩; wygląda jakby wstał z grobu, z trumny ⟨*źle, blado, mizernie, chorobliwie*⟩. 16. Dzień, ranek, noc wstaje ⟨*zaczyna się*⟩. 17. Jutrzenka wstaje ⟨*pojawia się*⟩. 18. Mgła wstaje (nad łąkami) ⟨*podnosi się*⟩. 19. Słońce wstaje ⟨*wschodzi*⟩: W stronie wschodu widać z bielszego nieco na niebie obwodu, że słońce wstało, tędy ma zstąpić na ziemię. *Mick. Tad. 169.* 20. Świt wstaje ⟨*świta, robi się widno*⟩. 21. Wiatr wstaje ⟨*zrywa się*⟩. 22. Włosy wstają, włosy wstają na głowie, aż, że włosy wstają na głowie ⟨*włosy jeżą się ze strachu, z przerażenia*⟩: Język mi w ustach kościeje, włosy wstają, pot się leje i drży całe moje ciało. *Słow. Książę 331.* O jej ojcu i matce dziwy prawili, nasłuchałam się, że włosy na głowie wstają. *Krasz. Chata III, 135.* 23. w. rankiem, rano, wcześnie, do dnia; w. o czwartej, piątej, ósmej itp.; o południu, o świcie; w. przede dniem, z rana; w. z kurami, ze skowronkiem ⟨*bardzo rano*⟩; ze słońcem, ze wschodem słońca ⟨*podnieść się z łóżka po śnie*⟩. 24. w. (z łóżka) lewą nogą ⟨*być w złym humorze*⟩: I ona też wstała dziś lewą nogą z łóżka. Zresztą nastrajało ją wrogo przeciw sobie bliskie sąsiedztwo. *Niedź. Dzieło 45.* 25. w. jak, jakby podrzucony sprężyną ⟨*podnieść się, powstać gwałtownie; zerwać się na równe nogi*⟩: Jakby sprężyną podrzucony, wstał ze stołka i w całej wysokości wyprostował swoją chudą [...] postać. *Orzesz. Melanch. I, 96.* *przysł.* 26. Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje.

wstawać p. **wstać**

wstawiać, wstawić 1. w. łatę, kawałek materiału ⟨*wszywać, wsztukowywać łatę itp.*⟩. 2. w. komu sztuczną szczękę, zęby ⟨*wprawiać*⟩. 3. w. szyby (w oknie) ⟨*wprawiać*⟩. 4. *pot.* w. wodę na co ⟨*stawiać na ogień do zagotowania*⟩: Obrała kartofle i wstawiła wodę na zacierki. *Kłos. Mgła 49.*

wstawiać się, wstawić się w. się z a k i m — (d o k o g o, u k o g o) ⟨*przemawiać w obronie kogo, brać kogo w obronę*⟩: Bolko był ukochanym synem księżny Salome i zawsze za nim się u ojca wstawiła. *Iwasz. J. Tarcze 378.*

wstawić p. **wstawiać**

wstawić się p. **wstawiać się**

wstawienie się *przestarz.* Za wstawieniem się czyim ⟨*na skutek czyjego poparcia, czyjej prośby*⟩: Za wstawieniem się jednak Zofii pozwolono mu kilka godzin pracować w ogrodzie. *Święt. A. Twinko 154.*

wstąpić, wstępować 1. *książk.* Radość wstąpiła w kogo ⟨*ktoś się uradował, ucieszył*⟩: Radość wstąpiła w nią, że i bez operacji może być uleczoną. *Bał. Dziady 245.* 2. w. d o k o g o; d o c z e g o ⟨*zajść na chwilę*⟩: Zapytała, czy wstąpią zaraz do gospodarza, ażeby się rozmówić. *Dąbr. M. Noce II, 200.* Przybywszy do wsi, wstąpił do karczmy, długo coś szwargotał z arendarzem. *Siem. L. Dzieła I, 200.* 3. w. do środka ⟨*wejść, zajść*⟩. 4. w. do klasztoru, do zakonu ⟨*zostać zakonnikiem*⟩. 5. w. do organizacji, do partii ⟨*zostać członkiem*⟩. 6. w. do policji ⟨*zostać policjantem*⟩. 7. w. do służby ⟨*zacząć służyć, pracować*⟩. 8. w. do szkoły ⟨*zostać uczniem*⟩. 9. w. do teatru ⟨*zostać aktorem*⟩. 10. w. do wojska ⟨*zostać żołnierzem*⟩. 11. w. (do wojska) na ochotnika ⟨*zaciągnąć się (do wojska) jako ochotnik*⟩: Wstępuje na ochotnika do wojska polskiego. *Młyn. Dem. 20.* 12. w. n a c o: w. na drogę cnoty, poprawy, pracy itp. ⟨*zacząć być cnotliwym, zacząć poprawiać się, pracować itp.*⟩. 13. w. na gawędę, rozmowę ⟨*zajść do kogo, gdzie, aby porozmawiać*⟩. 14. w. na herbatę, na wódkę, na kieliszek, na jednego ⟨*zajść do kogo, gdzie, aby się napić herbaty, wódki*⟩. 15. w. na czyje miejsce ⟨*zająć czyje miejsce*⟩. 16. w. na praktykę ⟨*zostać praktykantem*⟩. 17. w. na scenę ⟨*zostać aktorem*⟩. 18. w. na służbę ⟨*zacząć służyć, pracować*⟩. 19. *książk.* w. na ślubny kobierzec ⟨*wyjść za mąż, ożenić się*⟩. 20. w. na tron ⟨*zostać królem, cesarzem*⟩. 21. w. na uczelnię, na wyższą uczelnię, na uniwersytet, na architekturę, medycynę itp. ⟨*zostać studentem*⟩: Sporządził sobie rajzbret i w gimnazjum mówiło się, że Kuśnar po maturze wstąpi na architekturę. *Brand. K. Obyw. 144.* 22. w. p o k o g o, p o c o: Wstępując po Henryka często kluczył tak, aby nie natknąć się na jego rodziców. *Krzyw. I. Siew. 176.* Do cukierni wstąpiłem po ciastka. *Gomul. Poezje 71.* 23. w. p o c z y m; p r z e z c o, w c o ⟨*wejść*⟩: Wstępujemy po szerokich schodach na ganek wsparty na dwóch wyszczerbionych kolumnach. *Zal. W. Traktory 42.* Częstokroć dopiero wonny poranek majowy, wstępujący przez otwarte okno, wzdychanie fal zatoki [...] budziło ją. *Żer. Dzieje II, 19.* Nim w ten dom wstąpimy, musimy się pana zapytać, czy osoby nasze tu będą bezpieczne? *Kaczk. Murd. I, 120.* 24. Wstępować komu w drogę ⟨*przeszkadzać komu*⟩. 25. w. w młode, w sędziwe lata ⟨*stać się młodzieńcem, starcem*⟩. 26. w. w (jakiś) okres ⟨*rozpocząć (jaki) okres*⟩: Wstąpiliśmy w okres decydujący o pomyślnej realizacji naszego Planu Sześcioletniego. *Nowe Drogi 6, 1952, s. 5.* 27. w. w czyje prawa ⟨*wejść*⟩: Uchroniwszy się cudownym sposobem od śmierci, chce wstąpić nareszcie w swoje prawa. *Kamień. Wyb. 303.* 28. w. w szeregi (czego, jakie) ⟨*zapisać się do jakiejś organizacji, zostać jej członkiem*⟩: w. w szeregi partii. 29. w. w szranki ⟨*walczyć, rywalizować, współzawodniczyć*⟩. 30. w. w czyje ślady ⟨*naśladować kogo*⟩. 31. w. w świat ⟨*zacząć bywać, bawić się*⟩: Kolie te i broszę otrzymałam z rąk mojej matki w dniu, gdym po raz pierwszy w świat wstępowała. *Orzesz. Cnot. 61.* 32. w. w związki małżeńskie ⟨*wyjść za mąż, ożenić się*⟩. 33. w. w życie ⟨*zacząć żyć samodzielnie*⟩: Skłonność do ścisłych definicji ogromnie się krzewi wśród młodzieży wstępującej w życie!... *Żer. Prom. 62.* 34. w. z c z e g o (skąd, idąc skąd): Wstępował tam co dzień z biura. *Par. Niebo 234.* 35. *daw.* w. nogą ⟨*zajść gdzie, znaleźć się gdzie*⟩: Kiedy wstąpił nogą do tej piwnicy, serce uderzało mu zaraz z gwałtownością. *Bog. Rodin I, 285.* 36. Jak, jakby coś w kogo wstąpiło, diabeł, szatan w kogo wstąpił, licho, złe w kogo wstąpiło ⟨*ktoś postępuje inaczej niż zwykle, postępuje źle*⟩: Albo cię, człeku, skrzywdzi, albo choć do rany go przyłóż. Jak co w niego wstąpi. *Prus Plac. 114.* Zaczęłam kaprysić, krzywić się [...] ani mama, ani wujaszek nie mogli pojąć, co za licho wstąpiło we mnie. *Żmich. Pow. 82.* 37. Cisza, moc, męstwo, nadzieja, otucha, siła, spokój, szczęście, wiara wstąpiła do duszy, serca, w kogo.

w serce ⟨*ktoś poczuł spokój, moc, męstwo itp.*⟩: Gdy choinka roziskrzyła się tysiącem świeczek [...] na jedną chwilę wstąpiła do duszy mej cisza. *Gomul. Róże 264.* Zaraz słabość mi przejdzie i siła we mnie wstąpi na powrót. *Sienk. Pot. IV, 169.* **38.** *przestarz.* Księżyc, słońce wstępuje na niebo ⟨*wschodzi*⟩. **39.** *przestarz.* (Tam, tu) nie wstąpiła noga ⟨*nikt nie był*⟩. **40.** *przestarz.* Rumieniec, szkarłat, pąs itp. wstąpił na policzki, na twarz, na lica ⟨*ktoś się zarumienił*⟩.

wstążka, wstęga [w znaczeniu realnym częściej używana wstążka, w znaczeniu przen. wstęga] **1.** Aksamitna, atłasowa, bawełniana, jedwabna, morowa w. **2.** Biała, czarna, czerwona itp., kolorowa, różnokolorowa, wzorzysta w.; ciemna, jasna, jaskrawa w. **3.** Metalowa, papierowa w. **4.** Ognista, świetlana w. *przen.* Rozległ się huk i wszyscy zobaczyli podwójną ognistą wstęgę przelatującą jak błyskawica od ładunku do ładunku. *Meis. Arkt. 40.* **5.** w. orderowa: Wielu [...] leciało po złote kołnierze i wstęgi orderowe, ba, niestety, i po pieniądze. *Szujski Portr. 66.* **6.** w. orderu, Legii honorowej, Orła Białego, Virtuti Militari itp.: W potyczce pod Tczewem wytrzymał pierwszy chrzest ogniowy i zaraz zasłużył sobie na czerwoną wstążkę Legii honorowej. *Ask. Hist. 89.* **7.** *przen.* (zwykle wstęga) ⟨*smuga, pasmo*⟩: w. błyskawicy, boru, lasu, brzasku, drogi, dymu, gościńca, łuny, ognia, poloneza, rzeki, strumienia, szosy, światła, tęczy, ulicy, wody itp. - Śledziła go, jak się oddalał na jasnej wstążce drogi eskortowany niewielką chmurką kurzu. *Zap. G. Mił. 101.* Snuła się poloneza wstęga aż do stołu białej podkowy. *Berent Ozim. I, 106.* **8.** w. n a c z y m, u c z e g o, w c z y m: w. na kapeluszu; u czepka, u kapelusza; w. we włosach. - Wyszła [...] w jasnej, jedwabnej sukni, ze wstęgami we włosach. *Orzesz. Mił. 171.* **9.** w. na piersi ⟨*order, odznaczenie, oznaka pewnych godności*⟩: Senator, choć w drodze dźwiga na sobie swej godności znaki: wstęgi na piersiach. *Węg. Ody 24.* **10.** w. z c z e g o: w. z bawełny, z jedwabiu, z mory itp. - Pierwszą rzeczą, którą [...] sprzedała w swym sklepie [...] była jasnofiołkowa wstążka z mory. *Zar. Chusta 57.* **11.** Dostać, otrzymać wstęgę ⟨*order, odznaczenie, oznakę godności, godność*⟩: O honory nie było trudno, bo za lada co można było dostać tytuł, order lub zgoła wstęgę. *Kaczk. Gniazdo 131.* Nawinąć wstążkę; nosić wstążki (we włosach). **12.** Przeciąć wstążkę, wstęgę ⟨*symbol otwarcia wystawy, mostu, drogi itp.*⟩. **13.** Wiązać wstążkę; wplątać, wpleść wstążkę (w warkocz, we włosy): Przed lusterkiem opartym o kałamarz wiązał pod kołnierzykiem czarną jedwabną wstążkę. *Jackiew. Wiosna 70.* **14.** Furkotać, zafurkotać wstążkami; powiewać wstążką. **15.** Odznaczyć kogo wstęgą: Odznaczony on został wielką wstęgą św. Szczepana. *Dęb. L. Z hist. 222.* **16.** Obszyć, opasać, otoczyć, przepasać, przeplatać, przetykać, przewiązywać, ubrać, uwieńczyć, (za)sznurować, zawiązać, związać, wstążką; przybrać, ubrać wstążką, we wstążki: Nosił purpurę, włosy opasywał białą wstążką jak wieszcz lub kapłan. *Par. Wios. 145.* Spod fałd jasnej sukni wysunęła pani Julia nogę, obutą w płytki trzewik, zasznurowany czarnymi wstążkami na białej pończosze. *Zar. Wędr. 168.* Była szatynką; dwa małe warkoczyki przetykane wstążką i zakończone motylem. *Zeg. Zmory 318.* **17.** *przen.* Płynąć wstęgą (o rzece); rozwijać się, wić się wstęgą (o drodze, rzece); słać się, ulatywać wstęgą (o dymie); przesuwać się wstęgą (o wspomnieniach).

wstecz 1. (Ruchy) w przód i w. ⟨*do tyłu*⟩. **2.** Być krokiem w. ⟨*cofnięciem się*⟩: Komedia sowizdrzalska [...] była [...] krokiem wstecz, jeśli idzie o poziom ekspresji artystycznej związany z wykorzystaniem praw przysługujących sztuce. *Pam. Lit. 1954, s. 26.* **3.** Datować w. ⟨*datę wcześniejszą*⟩. **4.** Oglądać się, spojrzeć; spojrzenie w. ⟨*za siebie; przen. w przeszłość*⟩: Wielka literatura była zawsze odkrywcza i prekursorska — a spojrzenie wstecz musi być także spojrzeniem naprzód, jeśli nie ma być jałowe. *Nowa Kult. 23, 1954.* **5.** Sięgać pamięcią w. ⟨*w przeszłość*⟩. **6.** *książk.* Zawrócić w. koło historii ⟨*odwrócić bieg wydarzeń*⟩. **7.** *daw.* Pierzchnąć na w. ⟨*tył podać, uciec*⟩ *Troc.*

wsteczny 1. *techn.* w. bieg ⟨*w pojazdach mechanicznych: położenie kół zębatych w skrzynce biegów umożliwiające poruszanie się pojazdu do tyłu*⟩. **2.** *jęz.* Derywacja w-a ⟨*tworzenie wyrazów pochodnych od wyrazu podstawowego przez odrzucenie przyrostka, np. chwyt od chwytać*⟩. **3.** *geol.* Erozja w-a (rzeki) ⟨*działalność żłobiąca rzek górskich polegająca na stopniowym przedłużaniu wcięć w górę cieku*⟩. **4.** Ideologia w-a ⟨*oparta na wstecznych poglądach*⟩. **5.** w-e poglądy ⟨*zacofane, obskuranckie*⟩. **6.** Ruch w. ⟨*do tyłu*⟩. **7.** *jęz.* Upodobnienie w-e ⟨*upodobnienie głoski następnej do poprzedniej*⟩.

wstęga p. **wstążka**

wstęp ⊚ ⟨*prawo wejścia; wejście; dostęp*⟩ **1.** Łatwy, trudny w.; w. bezpłatny, dozwolony; w. darmo: Nie było to żadne przedsiębiorstwo; wstęp był bezpłatny, ale za to warunkowany w udzielaniu zaproszeń surową cenzurą. *Boy Znasz 142.* **2.** w. wolny ⟨*wejście bezpłatne*⟩. **3.** w. d o c z e g o, *daw.* w c o: w. do domu, do teatru. Nadanym przywilejem szlachectwa otwarł mu wstęp do wyższych godności. *Mech. Wym. I, 471.* Pewną już jestem tego, czegom się od pierwszego w ten dom wstępu spodziewała. *Krak. Pam. 75.* **4.** w. do złego ⟨*pierwszy krok na złej drodze*⟩. **5.** w. n a c o: w. na uniwersytet. - Na samo przedstawienie wstęp był pierwotnie wolny dla wszystkich obywateli. *Sinko Lit. I/2, 24.* **6.** Bilet, karta; prawo wstępu. **7.** Na (samym) wstępie ⟨*na (samym) początku*⟩: Na utrzymanie swoje zarabiać będę lekcjami. Byłem miała o co ręce na wstępie zaczepić. *Wędr. 22, 1901, s. 422.* Pilnował się, żeby na samym wstępie nie popełnić fatalnego błędu. *Strug Krzyż III, 111.* **8.** *daw.* Przy wstępie ⟨*początku; na początku*⟩: Nie dufaj temu, że błędy przy wstępie życia popełnione za czasem poprawić przyjdzie z łatwością. *Czart. Dośw. IV, 3.* **9.** Dawać, otwierać komu w. do czego ⟨*umożliwiać komu bywanie gdzie*⟩: Bliskie sąsiedztwo, tożsamości wieku [...] otworzyły Pawełkowi wstęp do pałacu i zbliżyły go z rówieśnicą. *Skiba Poziom. 77.* **10.** Mieć w. do kogo, do czego ⟨*móc kontaktować się z kim (z jakim środowiskiem); być dobrze widzianym u kogo*⟩: Szczupła tylko garstka zaufanych osób miała wstęp do pustelni wielkiego abnegata. *Prus Kłop. 82.* **11.** Tamować, ułatwiać, utrudniać, umożliwiać, zamykać (komu) w.; zdobyć, znaleźć, zyskać w.; prosić o w.: Daje jej znać służący, że jakiś pielgrzym

[...] prosi o wstęp i posłuchanie u pani. *Kaczk. Trad. 202.* **12.** Płacić za **w.** ⟨*za wejście*⟩. **13.** Bronić, odmawiać, zabronić; udzielić komu wstępu: Czasem pracujące w kuchni Polki przedrą się przez warty broniące wstępu na rewir i przyniosą kilka dzbanków czarnej kawy. *Szmag. Dymy 44.* **14. w.** należy się, przysługuje komu.

⊚ **w.** ⟨*tekst słowny lub muzyczny poprzedzający utwór; wprowadzenie*⟩ **15.** Długi, gruntowny, krótki, obszerny, ogólnikowy, zawiły **w. 16. w.** dedykacyjny, historyczny, muzyczny, orkiestrowy: A niech tylko powieść ma [...] wstęp dedykacyjny: pomija się to bez żadnej ceremonii. *Borowy Studia II, 90.* Kama zagrała po wtóre ten sam wstęp muzyczny. *Żer. Uroda 32.* W dramatach Wagnera zasadniczą rolę odgrywają wstępy orkiestrowe. *Radio i Świat 35, 1953.* **17. w.** k o g o: **w.** autora, tłumacza, wydawcy. **18. w.** d o c z e g o: Zmieniam wstępy do tekstów klasycznych. *Twórcz. 2, 1954, s. 189.* **19.** Bez wstępu, bez (żadnych) wstępów ⟨*bez wstępnych ceremonii, wyjaśnień, omówień*⟩: Przerwała robotę i przywitała się z Madzią bez wstępów, mocno ściskając ją za rękę. *Prus Emanc. I, 174.* **20.** Po wstępie, po (długich) wstępach ⟨*po wstępnej wypowiedzi, po (długich) wstępnych tłumaczeniach, zagajeniach, wyjaśnieniach*⟩: Po bardzo długich wstępach [...] oznajmiała, że w najbliższą środę wybiera się do Wiednia. *Kow. A. Rogat. 69.* **21.** Napisać **w.** (do dzieła); opatrzyć, zaopatrzyć co (utwór) wstępem a. we **w.**: Zaopatrzył tom we wstęp historyczny i drobiazgowy komentarz. *Rocz. Lit. 1938, s. 106.* **22.** Poprzedzać, rozpoczynać co wstępem. **23.** Składać się na **w.**: Na wstęp [...] składają się rozdziały o jaskinioznawstwie i hydrografii kratowej. *Wierchy 1947, s. 180.* **24.** Napisać, podać, wyłuszczyć, zapowiedzieć co we wstępie. **25. w.** mówi, opowiada o czym; pojawił się, rozpoczyna, zaczyna (dzieło), ukazał się

wstępny 1. Artykuł **w.** (w czasopiśmie). **2.** Wstępnym bojem ⟨*w pierwszym uderzeniu, natarciu*⟩: Zająć miasto, pozycję nieprzyjaciela wstępnym bojem; *przen.* ⟨*od pierwszego razu, od pierwszego wystąpienia*⟩: Odbył się koncert młodego kompozytora, który wstępnym bojem zdobył entuzjazm szerszej publiczności. *Tyg. Ilustr. 49, 1904.* **3.** Egzamin **w.** ⟨*do gimnazjum; na wyższą uczelnię*⟩. **4.** Klasa **w-a** ⟨*przygotowawcza do pierwszej*⟩. **5. w.** krok ⟨*działanie przygotowujące do właściwej czynności; krok przygotowawczy*⟩. **6.** *praw.* Linia **w-a** ⟨*przodkowie wywodzący się z linii prostej od wspólnego przodka do rodziców włącznie*⟩. **7. w-a** rozmowa ⟨*przygotowawcza*⟩. **8.** Słowo **w-e** ⟨*przedmowa*⟩: Wygłosić słowo wstępne. Poprzedzić książkę słowem wstępnym. **9.** Uwagi **w-e** (w rozprawie, w dziele) ⟨*ogólne, rozpoczynające rozprawę, dzieło*⟩.

wstępować p. wstąpić

wstępujący 1. *daw.* Karty wstępujące ⟨*coraz wyższej wartości*⟩: Od asów kładą się karty coraz wstępujące jako to: as, dwójka, trójka itd. *Słow. Listy I, 201.* **2.** *meteor.* Prądy, wiatry **w-e** ⟨*prądy powietrza wędrujące ku górze wskutek napotkania przeszkody w postaci gór, ośrodka niskiego ciśnienia itp.*⟩. **3.** *lit.* Zestrój **w.** ⟨*najmniejsza jednostka intonacyjna o intonacji wznoszącej się*⟩.

wstręt 1. Chorobliwy, fizyczny, instynktowny, lekki, (źle) maskowany, mimowolny, naturalny, niepohamowany, niepojęty, niepokonany, nieprzełamany, nieprzezwyciężony, niewypowiedziany, niewymowny, niezwalczony, organiczny, stanowczy, wrodzony, wyraźny **w.**; **w.** moralny ⟨*uczucie obrzydzenia, odrazy do kogo, do czego*⟩: Ten takt, z jakim się [...] znalazła przy Stefanie, musiałem uwielbiać — bo z niezmierną trafnością milczała, krzywiła się, zżymała a jednak nie [...] okazała ani zbytniej chęci, ani stanowczego wstrętu. *Krasz. Pam. 178.* **2. w.** d o k o g o, d o c z e g o; *rzad.* k u k o m u, k u c z e m u: Do zawodu lekarskiego nie miałem pociągu [...] czułem wstręt do trupów, które krajać trzeba było. *Lim. SPP*; **w.** do obłudy. - Tkwi w nas stara odwieczna cecha — wstręt do pióra. *Tyg. Ilustr. 52, 1904.* **3.** Dreszcz, uczucie, wyraz wstrętu: Wyraz wstrętu maluje się w jego smutnych wielkich oczach. *Zap. G. Drob. 82.* **4.** *daw.* Bez wstrętu ⟨*nie czyniąc przeszkód, bez przeszkód*⟩: Czasem przybywały deputacje od posłów ziemskich do senatu. Przyjmowano je zawsze bez wstrętu. *Kaczk. Olbracht. II, 175.* **5.** *daw.* Dla wstrętu komu, czemu ⟨*dla odstraszenia kogo, czego*⟩: Koszulę podróżną kazałem sobie łojem kozłowym dla wstrętu gadowi wysmarować. *Sienk. Wołod. I, 20.* **6.** Ze wstrętu: Wzdrygała się ze strachu i ze wstrętu. *Goj. Dziew. II, 14.* **7.** Ze wstrętem (patrzyć na kogo, na co, odepchnąć, odtrącić kogo, co, odrzucić co, odwrócić się od kogo, czego): Czy nie odepchnie go ze wstrętem, jak bezwstydnie rozłakomionego samca? *Dąbr. Ig. Zmierzchy 22.* **8.** Budzić (w kim), czuć (do kogo, do czego); okazywać komu, podzielać, pogłębić, powziąć do kogo, przemóc, przezwyciężyć, rozbudzić, taić, tracić, uczuwać, udawać, wykorzenić, wzbudzić, zachować, zwyciężyć, *książk.* żywić **w.**: Ja podzielam twoje wstręty do rodzaju człowieczego, zbrzydł mi ten ród. *Gosz. Lir. 69.* Pogłębiło wstręt dziwne zachowanie się Bolskiej. *Gomul. Ciury I, 93.* **9.** *daw.* Czynić, uczynić komu, czemu **w.** ⟨*przeszkadzać, przeszkodzić komu w czym*⟩: Myśliłem nawet do Indii jechać, gdyby wojna [...] zamysłom mym nie uczyniła wstrętu. *Zab. IV/1, 1793, s. 20.* **10.** *daw.* Dać **w.** komu ⟨*dać odpór; stawić czoło*⟩: Można było po staremu dać wstręt nieprzyjacielowi [...] zatrzymać go. *Sienk. Pot. I, 207.* **11.** Mieć **w.** do kogo, do czego ⟨*odczuwać wstręt do kogo, do czego*⟩: Miał chorobliwy wstręt do wszelkiego rodzaju frazesu lub płaskiego patosu. *Przybysz. Współ. I, 130.* Kiedy bywało wspomnę o nim, słucha mnie z niechęcią, jak gdyby miała wstręt do podobnych rozmów. *Sztyrm. Katalept. II, 136.* **12.** Robić, *książk.* czynić komu **w-y** ⟨*robić trudności, przeszkadzać, dokuczać komu*⟩: Jeśli ta nowa [...] zechce tamtej „naszej" robić jakie wstręty, to lepiej, aby się była nie rodziła. *Makusz. Bezgrz. 155.* **13.** Zasługiwać na **w. 14.** Doświadczać, doznawać, nabierać; pozbyć się, wyzbyć się wstrętu do czego. **15.** Coś napełnia, przejmuje, przenika kogo, wzbiera w kim wstrętem: Wszystkie drobne gospodarskie zajęcia stanęły jej żywo przed oczyma i napełniły wstrętem. *Grusz. Ar. Tuzy 274.* **16.** *daw.* Stać, stanąć na wstręcie ⟨*stanowić przeszkodę, przeszkadzać, utrudniać*⟩: Stała nade wszystko na wstręcie potężna na wzgórku twierdza, strażnica miasta przyległego. *Narusz. Hist. I, 351.* Widzę, że wszystko mi stoi na wstręcie, nawet pisania łatwość rzuca plamę. *Słow. Ben. 124.*

17. w. bierze, aż w. bierze (patrzeć na co); w. ogarnia kogo; w. niknie, objawia się czym, porywa kogo; w. powstaje w kim; w. przejmuje, zdejmuje, zdjął kogo: Wstręt bierze patrzeć, gdy tchórze uciekają przed wrogiem. *Małysz. Listy 36.* Rafała na widok [...] książek ogarnął nieprzełamany wstręt. *Żer. Popioły II, 153.* Wśród książek na biurku walał się zatłuszczony papier z kawałkiem salami. Zdjął mnie lekki wstręt. *Brand. K. Troja 61.*

wstrętny 1. w-e jedzenie ⟨*budzące wstręt, niesmaczne*⟩. 2. w-e kłamstwo; w. postępek ⟨*budzące(-y) wstręt moralny; odrazę*⟩. 3. w-e rany ⟨*ropiejące*⟩. 4. w-e wyrazy, wyzwiska ⟨*wulgarne*⟩. 5. w. zapach ⟨*odór, smród*⟩. 6. w. d l a k o g o *rzad.* k o m u ⟨*budzący w kim wstręt, odrazę*⟩: Jałmużna wstrętna dla chłopca. - Do wstrętnego jej szukania protekcji. *Dąbr. M. SPP. 7.* Coś komu jest wstrętne ⟨*ktoś odczuwa do czegoś wstręt; nie cierpi, nie znosi czego*⟩: Nie cierpiałem mleka, widok kożuchów był mi wstrętny. *Kow. A. Rogat. 127.* 8. Stać się komu wstrętnym ⟨*budzić w kim wstręt, odrazę*⟩: Słuchała jego pochwał, ale nie dopuszczała go do siebie. Stał się jej wstrętny. *Sier. Dno 312.*

wstrząs 1. Ciężki, głęboki, gwałtowny, nagły, niebezpieczny, potężny, silny w. ⟨*nagłe zaburzenie funkcji organizmu; zwykle w lm ruchy w skorupie ziemskiej wywołane działaniem sił tektonicznych*⟩. 2. w. duchowy, nerwowy, psychiczny ⟨*szok*⟩. 3. w. ekonomiczny, gospodarczy, polityczny, w. wewnętrzny (w państwie) ⟨*gwałtowna zmiana w ekonomice, gospodarce państwa; kryzys*⟩. 4. w. wulkaniczny ⟨*gwałtowne ruchy skorupy ziemskiej towarzyszące wybuchowi wulkanu*⟩. 5. w. mózgu ⟨*nagłe zahamowanie czynności mózgu wskutek urazu czaszki*⟩. 6. Łagodzić w-y ⟨*o resorach: zmniejszać gwałtowne podskakiwanie pojazdu*⟩. 7. Powodować w-y; wywołać w. 8. Przeży(wa)ć (silny, gwałtowny itp.) w.; doznać wstrząsu. 9. Dudnić od wstrząsu (o ziemi).

wstrząsać, wstrząsnąć 1. w. c z y m: w. głową, grzywą ⟨*potrząchać, poruszać gwałtownie*⟩. 2. *przen.* Wstrząsnąć czyim sercem, sumieniem, umysłem ⟨*poruszyć czyje serce, sumienie, czyj umysł*⟩. 3. (częściej *dk*) w. kim, czym do głębi, do podstaw, w posadach ⟨*poruszyć całą istotę kogo, czego; przejąć całkowicie, poruszyć do głębi*⟩: Jak mogło dojść do takiego rozpętania agresji germańskiej, które wstrząsnęło w posadach całą Europą. *Piw. Odra 116.* 4. Coś wstrząsa kim, czym ⟨*coś powoduje czyjś wstrząs, chybotanie, drżenie*⟩: Wiatr, wicher wstrząsa drzewami, domami. 5. Dreszcze wstrząsają kim, czyim ciałem ⟨*ktoś doznaje dreszczy*⟩. 6. Grzmot, łoskot wstrząsa murem, szybami, ziemią ⟨*powoduje wstrząs, chybotanie muru, szyb, ziemi*⟩. 7. Grzmot, łoskot, wystrzał wstrząsa, wstrząsnął powietrzem ⟨*daje się, dał się gwałtownie słyszeć*⟩. 8. Kaszel wstrząsa kim, czyją piersią ⟨*ktoś gwałtownie kaszle*⟩. 9. Łkanie, płacz, szloch wstrząsa kim, czyim ciałem, czyimiś ramionami ⟨*ktoś płacze gwałtownie, drgając na całym ciele, poruszając ramionami*⟩. 10. w. k o g o z a c o: *przestarz.* w. kogo za rękę ⟨*potrząsać czyją ręką*⟩: Bądź zdrów, łaskawy panie, dodał wstrząsając go za rękę. *Krasz. Walery 798.*

wstrząsać się, wstrząsnąć się 1. w. się c z y m, n a c z y m ⟨*drgać*⟩: Chory zapadł w jakąś niespokojną drzemkę, bo oczy zamknął [...] chwilami tylko wstrząsał się całym ciałem. *Rudn. H. Spart. 41*; w. się na całym ciele. 2. w. się o d c z e g o, z c z e g o ⟨*gdy się wymienia przyczynę wstrząsania*⟩: Wstrząsnął się od gwałtownego dreszczu — kurtka przemokła. *Brosz. Oczek. 247.* Wstrząsał się z zimna: noc była coraz chłodniejsza, nie miał na sobie płaszcza. *Jackiew. Jan 37*; w. się ze wstrętu. 3. w. się z c z y m ⟨*wstrząsając się manifestować co*⟩: w. się ze wstrętem, z odrazą. 4. *przen.* Dusza się wstrząsa ⟨*ktoś się zżyma, obrusza, oburza*⟩.

wstrząsający w. dramat, obraz; widok; w-a myśl, wiadomość; w-e widowisko, wrażenie ⟨*robiący(-a, -e) wielkie wrażenie, poruszający(-a, -e) do żywego; przerażający(-a, -e)*⟩: Ażeby podobne przygody mogły się układać we wstrząsające obrazy, muszą posiadać zalety Sienkiewiczowskich malowideł. *SW.* Car między kadrylem a menuetem odebrał wstrząsającą wiadomość: Napoleon przeszedł Niemen. *Smolka Lubec. II, 168.*

wstrząsnąć p. **wstrząsać**

wstrząsnąć się p. **wstrząsać się**

wstrzemięźliwość 1. Daleko idąca w.; w. płciowa ⟨*powściągliwość*⟩. 2. w. w c z y m, *daw.* o d c z e g o: w. w piciu, w jedzeniu; w. w żartach; w. od trunków. 3. Zachować, zalecać komu w. (w czym); *pot.* wziąć na w.: Ustatkował się i wziął na wstrzemięźliwość: nie pijał już wina, nie jadał mięsa. *Chrzan. I. Lit. 475.*

wstyd 1. Dziewiczy, fałszywy, głęboki, gryzący, nagły, niezmierny, palący, piekący, panieński, straszny, szalony w. ⟨*upokarzające uczucie doznawane przy ujawnieniu naszego niewłaściwego postępku; wstydliwość*⟩: Pola w tej chwili miała ogromną ochotę rzucić się na szyję matce i wyznać jej wszystko, ale wstrzymywał ją ten wstyd dziewiczy, który każde pierwsze uczucie taić każe do ostatniej chwili. *Narzym. Ojczym 161.* Fałszywy wstyd mię zatrzymał, względy światowe. *Pług Zagon I, 69.* 2. w. d l a k o g o: Jedno tylko było wstydem dla opowiadającego, a to, gdy [...] nie potrafił zająć słuchaczów. *Makowiec. Przyg. 48.* 3. w. p r z e d k i m; p r z e d c z y m: Broniło ją czuwające w niej jeszcze poczucie wstydu przed śmiesznością. *Strug Krzyż. III, 160.* 4. w. w o b e c k o g o, c z e g o: Wiecznie jakieś kłopoty i wstydy wobec wszystkich dobrze odzianych i dobrze jadających. *Hulka Żyrar. 81.* 5. w. z a k o g o, z a c o: w. nauczyciela za uczniów. 6. Ktoś bez wstydu: To istoty bez czci; bez wstydu — żeby się całować po schodach. *Reym. Now. IV, 265.* 7. Czerwony, nieprzytomny, wściekły, zły ze wstydu; być czerwonym, czerwienić się, poczerwienieć, zaczerwienić się, zarumienić się ze wstydu ⟨*pod wpływem wstydu*⟩. 8. Jest komu w., że... ⟨*ktoś się wstydzi, że...*⟩: Jest mu wstyd, że przechodzi [...] chorobę miłości. *Unil. Pok. 68.* 9. w. (co robić) ⟨*jest rzeczą kompromitującą (co robić), należy się wstydzić (tak postępować)*⟩: w. powiedzieć, wyznać, o tym myśleć, pokazać się (w łachmanach); w. obmawiać bliźnich. 10. w. k o m u c z e g o, p r z e d k i m; w. jest komu (co robić); robi się komu w. czego; w. wobec kogo ⟨*ktoś się wstydzi czego albo co robić*⟩: Szablę kocham, wstyd

mi noża. *Krasiń. SW*; w. głupoty, kłamstwa, lęku, strachu. - Wstyd mi było jechać dorożką. *Zap. G. Pam. 18.* Ach, wstyd mi wyznać, czuję wzgardę dla siebie samej. *Wędr. 42, 1901, s. 822.* Zali to nie wstyd tak znamienitemu żołnierzowi pierzchać na samą wieść o nieprzyjacielu? *Sienk. Pot. VI, 183.* Korzystał z ich zdobyczy. Teraz go to gryzie i wstyd mu o tym myśleć. *Morc. Ptaki 206.* Żal mu się potem jej zrobiło i wstyd swojej brutalności. *Braun Lewanty 430.* Ryszardowi zrobiło się nieprzyjemnie i wstyd wobec tych starców. *Żer. Nawr. 281.* **11.** *przestarz.* w. mnie (jest, było) ⟨*wstydzę się*⟩. Wstyd mnie było, że żołnierza widzę płaczącego. *Rybka S. Pęta 57.* Darłem się, aż mnie wstyd teraz! *Skiba Poziom. 48.* **12.** w. (jest) k o m u k o g o; z a k o g o, z a c o ⟨*ktoś się wstydzi za kogo, za co*⟩: Serce tak się jakoś ścisnęło dziecinnie, że mi staremu wstyd było samego siebie. *Krasz. Kartki 5.* Wstyd jej było za niego. *Sienk. SPP.* Wstyd mi za zatwardziałość tego narodu. *Sienk. SPP.* **13.** w., że...; to w. abym..., by, ..., żebym...; aż w.! ⟨*wstydzić się trzeba, że...*⟩. Trochę wstyd, że to taki paniczyk. *Krzyw. I. Siew 61.* Wiesz, że to wstyd, żeby mężczyzna w dwudziestym wieku był taki głupi. *Kunc. Dni 339.* W takich łachach łaziła koło domu, że aż wstyd. *Mort. Wawrzek 104.* Świeci golizną, że aż wstyd! *Morc. Ptaki 124.* **14.** Jak ci (panu) nie wstyd ⟨*czemu się nie wstydzisz, wstydź się*⟩: Jak waćpanu nie wstyd gadać nawet o takiej imprezie! *Sienk. Pot. IV, 120.* **15.** Czuć, poczuć w sobie, uczuwać w.: Czuł piekący wstyd, jakiego doznają ludzie niezdolni do intryg, kiedy się dowiadują, że wokoło wre od konszachtów i knowań. *Dąbr. M. Noce II, 242.* **16.** Mieć w. ⟨*wstydzić się*⟩: Przed ludźmi chociaż mniej wstyd — pluń na troski, na nowo odżyj. *Bełc. Kmita 106.* Wolę nieraz darować swoją krzywdę niż mieć wstyd, że z mojego zakładu gość bez surduta na mróz wychodzi. *Dygas. Gorz. II, 116.* **17.** *przestarz.* Poświęcić swój wstyd ⟨*o kobiecie: zgodzić się na stosunek*⟩. **18.** Przełamać, przezwyciężyć fałszywy **w.** **19.** Przynosić, robić, zrobić; sprawiać; *książk.* czynić, uczynić komu, czemu w. ⟨*kompromitować kogo, co*⟩: Jesteś nicponiem, co wstyd przynosi zasłużonemu imieniu. *Krzyw. I. Bunt 65.* Baczże, byś się sprawował godnie, a wstydu naszemu domowi nie przyniósł. *Grusz. An. Żak 21.* Jużeś go, widzę naciągnął [...] Ej ty, ty ... wstyd mi robisz ... *Bliz. Rozb. 109.* Wstydu mi nie zrób, bo będzie źle. *Jun. Dworek 90.* Jakie ty prawo masz taki wstyd na stare lata matce sprawiać. *Goj. SPP.* Pół dnia gadał mi o tym, że mu wstyd czynię. *Orzesz. Z różnych I, 44.* **20.** Tracić, znosić w. **21.** Wystawiać kogo na wstyd ⟨*narażać na wstyd, na urągowisko*⟩: Wystawiłeś mnie na wstyd i śmiech; wiedzże tedy, że ja takich żartów płazem nie puszczam. *Kaczk. Murd. I, 57.* **22.** Doznać wstydu, doznać uczucia wstydu; mieć uczucie wstydu: Na samą myśl, że przed chwilą najwidoczniej wzięto mnie za żebraka, doznałem gryzącego wstydu. *Kłos. Wiosna 114.* Obie dziewczynki miały uczucie palącego wstydu, nic nie mówiły i patrzyły po kątach. *Krzyw. I. Bunt 43.* **23.** Najeść się, *rzad.* nałykać się wstydu ⟨*wstydzić się (zwykle za kogo)*⟩: Tylko człowiek się wstydu naje, nie wiedzieć z jakiej racji i tyle. *Bliz. Rozb. 40.* **24.** Narobić komu (sobie) wstydu: a) ⟨*zawstydzić kogo*⟩; b) ⟨*skompromitować kogo*⟩: Powiadam ci wyraźnie, że Klarunia może nam narobić wstydu! *Dygas. Now. V, 40.* **25.** Nie mieć wstydu, nie mieć wstydu w oczach, nie mieć wstydu za grosz ⟨*zupełnie się nie wstydzić*⟩: Już chyba nie miałaby wstydu, romansując z cudzym kochankiem. *Prus Lalka III, 260.* Za grosz wstydu nie mają, łobuzy! *Piach Nas 118.* **26.** Nie mieć wstydu (co robić) ⟨*nie wstydzić się czyniąc co*⟩: — Patrzcie, to ta lafirynda, którą sobie Leon sprowadził [...] Że taka nie ma wstydu pokazywać się publicznie! *Braun Lewanty 305.* **27.** Oszczędzić komu wstydu: Poprosił, aby mu [...] oszczędził wstydu przechodzenia pod konwojem przez rynek. *Sow. A. Ścieg. 154.* **28.** Pozbyć się fałszywego wstydu; wyzbyć się wstydu, wyzuć się ze wstydu. **29.** Kłamać bez wstydu ⟨*nie wstydzić się*⟩: Kłamie bez żadnego wstydu, wszystko uważa za godziwe. *Rudn. A. Niekoch. 70.* **30.** Nie móc podnieść oczu ze wstydu ⟨*wstydzić się bardzo*⟩. **31.** Palić się, spalić się, płonąć, rumienić się, zarumienić się od wstydu a. ze wstydu; *daw.* rumienić się wstydem ⟨*bardzo się wstydzić*⟩: Zdawało mi się, że spalę się ze wstydu, gdy się tylko ukażę na estradzie. *Przybysz. Wspól. I, 53.* **32.** *hiperb.* Umrzeć ze wstydu (zwykle w formie trybu przypuszcz.): Umarłbym, umarłbyś itd. ze wstydu. **33.** Coś jest wstydem (dla kogo) ⟨*coś jest kompromitujące (dla kogo), ktoś musi się czegoś wstydzić*⟩: Jedno tylko było wstydem dla opowiadającego, a to, gdy wydał się nudny. *Makowiec. Przyg. 48.* Uczyć się nie powinno być dla nikogo wstydem. *Kowalew. M. Kamp. 197.* **34.** Kierować się fałszywym wstydem. **35.** Oblać się wstydem, rumieńcem wstydu ⟨*zawstydzić się*⟩: Oblał się krwawym rumieńcem wstydu. *Reym. Now. V, 132.* **36.** Okryć się wstydem ⟨*zhańbić się*⟩. **37.** Twarz pali kogo wstydem a. ze wstydu; coś pali, piecze czyją twarz wstydem; twarz pała komu wstydem ⟨*ktoś się bardzo wstydzi*⟩: Zanurzył się znowu w robocie, a mnie ze wstydu twarz palić zaczęła. *Krasz. Seraf. 88.* [Prześladowania] wstydem i oburzeniem paliły twarz chłopca. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.* Każde słowo [...] piekło go wstydem. *Brand. M. Piotr 82.* Twarz mi wstydem pała! *Zabł. Firc. 62.* **38.** Płonąć wstydem a. ze wstydu; spłonąć wstydem a. rumieńcem wstydu ⟨*wstydzić się, zawstydzić się*⟩: I wierzy, i strach nań pada, i wątpi, i wstydem płonie. *Mick. Ball. 55.* Płonąc ze wstydu, wyznawał, że istotnie miał do niej niejaką „męską skłonność". *Żer. Uroda 342.* Spłonąłem cały wstydem, spuściłem oczy. *Gosz. Pow. 213.* Spłonęła nagle ciemnym rumieńcem wstydu. *Goj. Dziew. II, 172.* **39.** Przyznawać (się), wyznawać ze wstydem (, że ...): Przyznam się ze wstydem [...], że ja sam nie lubię czytać uczonych wywodów. *Syg. Wysadz. 173.* A przecież, — wyznam ze wstydem! w tej chwili, kiedy się ważą narodów wyroki, myślę o tobie. *Mick. Konrad 93.* **40.** Walczyć ze wstydem ⟨*starać się opanować uczucie wstydu*⟩. **41.** w. czeka, dławi, ogarnia, pali kogo, pali komu ciało, policzki, powstrzymuje kogo od czego; rumieni (twarz, lica, czoło), zdejmuje kogo: Chce zapytać — przyjemnie mamie? — ale wstyd powstrzymuje ją od tego pytania. *Goj. Dziew. I, 139.* Ogarniał ją wstyd i pogarda dla samej siebie. *Sienk. Wołod. I, 152.* Przysłoniłam dłonią oczy; wstyd mię palił. *Wędr. 21, 1901, s. 402.* **42.** Odrobina wstydu zostaje komu: widać, że jeszcze jej zostało odrobinę wstydu. *Sewer Zyzma 126.* **43.** Rumieńce wstydu biją na twarz czyją: Krótko obcięte włosy rozsypały

się czarnym koliskiem koło jej twarzy, na którą bily rumieńce wstydu. *Sienk. Ogn. II, 61.* **44.** Uczucie wstydu onieśmiela, ogarnia kogo. **45.** Hańba i wstyd! ⟨*wykrzyknienie oznaczające tyle co: wstydź się*⟩: Długi masz — to hańba i wstyd! *Rodz. Dew. 14.* **46.** Wstyd i hańba spada na kogo.

wstydliwy 1. Choroby **w-e** ⟨*weneryczne; płciowe*⟩. **2. w-e** części ciała ⟨*rodne, płciowe*⟩. **3. w-a** skromność ⟨*nieśmiała*⟩. **4. w-e** spojrzenie; **w.** uśmiech ⟨*wyrażające(-y) wstyd; kłopotliwe(-y), nieśmiałe(-y)*⟩.

wsunąć, wsuwać 1. *posp.* **w.** c o ⟨*zjeść z apetytem*⟩: **w.** chleb, kluski, mięso, kawałek, płat mięsa, porcję mięsa, obiad, śniadanie itp. **2. w.** c o k o m u (w rękę) ⟨*wetknąć*⟩: Czasem go która baba z litości pożywiła, kawał chleba mu wsunęła. *Kosiak. Rick. I, 25.* Wsunęła jej w rękę ostatni jakiś pieniążek z prośbą o możność widzenia się ze znakomitym doktorem. *Żer. Rzeka 88.* **3. w.** c o d o c z e g o, c o m i ę d z y c o, c o n a c o, c o p r z e d c o, p r z e z c o, w c o — ⟨*włożyć, umieścić, wsadzić, nasunąć*⟩: Wsunął paszport do wierzchniej kieszeni palta. *Kosiak. Now. 76.* Bierze w rękę bukiet i z tajemniczym uśmiechem wsuwa między białe kwiaty maluchną karteczkę. *Zap. G. Jed. 158.* Doktor włożył palto, wsunął czapkę na głowę i szybko wymknął się z pokoju. *Prus Now. IV, 20.* Wsunęła rękę pod ramię Karola. *Gomul. Ciury I, 45.* Wsuwając głowę przez otwarte drzwi powtórzyła jeszcze każdemu życzenia dobrej nocy. *Stryjk. Bieg 109.* **4.** *pot.* **w.** komu w łapę ⟨*dać łapówkę*⟩.

wsunąć się, wsuwać się 1. w. się chyłkiem, cichaczem, cicho, na palcach, nieznacznie, ostrożnie, pokornie, ukradkiem; jak cień ⟨*wśliznąć się*⟩: Zaledwie wstaliśmy od obiadu, wsunęła się jak cień do pokoju [...] staruszka. *Sewer Pam. 130.* **2. w.** się głęboko (do karety, w fotel) ⟨*wcisnąć się*⟩. **3. w.** się d o c z e g o; n a c o; p o d c o, p r z e z c o, z a c o ⟨*wejść cichaczem, wśliznąć się*⟩: Do pokoju wsunęła się trwożliwie kobieta skromnie ubrana. *Tyg. Ilustr. 59, 1904.* Wsunął się na wąskie podwórko, na brudne schody, z cicha przycisnął klamkę i wszedł do kuchni. *Żer. Prom. 121.* Do okna przystawione było krzesło. Wszedł po nim, okno zamknął, rozebrał się i wsunął pod kołdrę. *Sier. Now. 152.* Chłopak ostrożnie wsunął się przez wąskie, niskie drzwi. *Par. Niebo 211.* Z bijącym sercem, jak złodziej, wsunąłem się za ogrodzenie. *Kłos. Wiosna 16.* **4. w.** się w c o ⟨*wcisnąć się*⟩: Wsunęła się w głąb fotelu przybita, złamana. *Dąbr. Ig. Matki 115.*

wsunąć się p. **wsuwać się**

wsuwać p. **wsunąć**

wszcząć, wszczynać 1. w. jaką akcję ⟨*zacząć jaką działalność*⟩: Przez dziesięć dni nie wszczynano żadnej akcji dywersyjnej. *Jackiew. Jan 250.* **2. w.** alarm ⟨*podnosić alarm; zaalarmować kogo, co*⟩. **3. w.** awanturę, bójkę, kłótnię, spór, sprzeczkę, wojnę, zatarg ⟨*zacząć, wywołać awanturę, bójkę itd.*⟩. **4. w.** bunt ⟨*podnieść, wzniecić bunt; zbuntować się*⟩. **5. w.** dochodzenie, śledztwo ⟨*rozpocząć*⟩. **6. w.** dyskusję ⟨*zacząć dyskutować*⟩. **7. w.** hałas, wrzawę, zgiełk ⟨*podnieść, zacząć hałas, wrzawę, zgiełk; zacząć hałasować*⟩. **8. w.** kroki, **w.** pewne, pierwsze kroki ⟨*zacząć działać*⟩: Mogę panu poradzić, aby pan wszczął pewne kroki... Należy zmienić adres, wyjechać na jakiś czas. *Brand. K. Antyg. 257.* **9. w.** kwestię ⟨*podnieść kwestię, zakwestionować co*⟩. **10. w.** rozmowę, rokowania ⟨*rozpocząć*⟩. **11. w.** zaloty ⟨*zacząć się zalecać*⟩.

wszelki 1. Wszelkimi siłami ⟨*ze wszystkich sił*⟩: Żyjąc na obczyźnie poeta starał się wszelkimi siłami stworzyć sobie swojskie gniazdko rodzinne. *Prz. Tyg. Życia 34, 1875.* **2.** Wszelkimi sposobami ⟨*wszystkimi możliwymi sposobami*⟩: Stara się wszelkimi sposobami, aby temu zapobiec. *SW.* **3.** *przestarz.* Na **w.** sposób ⟨*w sposób kategoryczny, kategorycznie*⟩: Przyznał się od razu? — Gdzie tam! zapierał się na wszelki sposób. *Bałc. Król 256.* **4.** Na **w.** wypadek ⟨*na taki, który się może zdarzyć*⟩: Pogoda jest niepewna. Weź na wszelki wypadek parasol. **5.** Nad **w.** wyraz ⟨*nie dający się wyrazić, nadzwyczajny; nadzwyczajnie*⟩: Latem upały, którym towarzyszą roje dokuczliwych nad wszelki wyraz moskitów, większe są niż we Włoszech. *Sienk. Uzup. 52.* **6.** Pod wszelką postacią ⟨*w każdej postaci*⟩. **7.** Ponad wszelką wątpliwość ⟨*niewątpliwie*⟩: Ustalono ponad wszelką wątpliwość, że siedemnastu mężczyzn [...] posiada wyższe wykształcenie. *Ziel. S. Pol. 36.* **8.** Według wszelkiego prawdopodobieństwa ⟨*prawdopodobnie*⟩. **9.** Z wszelką pewnością ⟨*na pewno*⟩. **10.** Życzenia, życzyć wszelkich pomyślności ⟨*formułka życzeń*⟩. **11.** (Coś, ktoś) wszelkiego rodzaju ⟨*różnego rodzaju*⟩: Cierpią [...] wszelkiego rodzaju dolegliwość. *Kras. Podstoli 247.* **12.** Za wszelką cenę ⟨*nie licząc się z niczym; bez względu na wysiłek, następstwa; koniecznie, bezwarunkowo*⟩: Za wszelką cenę postanowiła wyrwać się z tych ohydnych miejsc. *Sienk. Pot. VI, 15.* **13.** Mieć wszelkie dane na co ⟨*mieć odpowiednie warunki; odpowiadać czemu całkowicie*⟩. **14.** Poczynić **w-e** starania; dołożyć wszelkich starań ⟨*starać się wszystkimi możliwymi sposobami*⟩. **15.** Przechodzić **w-e** granice, miarę, oczekiwanie, pojęcie ⟨*wykraczać poza zwykłą miarę, przyjęte normy; być trudnym do zrozumienia, pojęcia*⟩: Jego zawziętość przeszła wszelką miarę, z rycerza stał się ponurym barbarzyńcą. *Par. Troj. 59.* **16. w.** słuch o kim zaginął ⟨*nic o nim nie wiadomo*⟩. **17. w.** duch Pana Boga chwali! **w.** duch! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdumienie, przerażenie*⟩: Wszelki duch! Jakaż potwora! Widzicie w oknie upiora? *Mick. Dziady 19.*

wszystek, wszystka, wszystko (w użyciu rzecz. wszyscy, wszystkie, wszystko) **1. w-y** bez różnicy wieku, zdolności itp.; **w-y** (bez wyjątku); **w-y** co do jednego; **w-y** razem wzięci, *daw.* **w-y** w czambuł; **w-y** jak jeden mąż ⟨*wszyscy ludzie; wszyscy ludzie danej grupy, danego środowiska, w danym miejscu*⟩: Szło również w ordynku kilka rot piechoty i wszyscy jak jeden mąż oficerowie pułkowi. *Żer. Uroda 196.* Wszystkim bez wyjątku robiło się mroczno od tej pieśni. *Goj. Dziew. I, 115.* **2. w-y** razem i każdy z osobna ⟨*bezwzględnie wszyscy, wszyscy bez wyjątku*⟩: Pech prześladował nadal wszystkich razem i każdego z osobna. *Prusz. Trzyn. 227.* **3. w-o** będzie dobrze ⟨*sprawa czyja zakończy się, sprawy czyje ułożą się pomyślnie*⟩. **4 w-o** co do joty; **w-o** od a do z, od początku do końca ⟨*ogół rzeczy, spraw, szczegółów itp. bez wyjątku; dokładnie wszystko*⟩: Gdy wracał do domu powtarzał matce wszystko od

a do z. *Żer. Przedw. 33.* **5. w-o** co do kropli (wypić, wysączyć, zużyć itp.) ⟨*o płynie: całą zawartość*⟩: My już wypili wszystko co do kropli. *Bełc. Kmita 131.* **6.** *pot.* **w-o**, co żyje ⟨*wszyscy ludzie, wszyscy mieszkańcy*⟩: **w-o**, co żyje wybiegło na ulicę. **7. w-o** dokoła, wokoło, wokół ⟨*całe otoczenie; cała okolica*⟩. **8. w-o** gra ⟨*całość jakichś urządzeń, jakiejś organizacji działa sprawnie; poszczególne elementy całości współdziałają harmonijnie*⟩. **9. w-o** idzie po staremu ⟨*sprawy układają się zwykłym trybem, tak jak do tej pory*⟩. **10. w-o** inne ⟨*inne sprawy*⟩: Pomijając wszystko inne byłem po ludzku wzruszony. *Brand. K. Troja 179.* **11. w-o** jedno, jest (komu) **w-o** jedno ⟨*obojętnie*⟩: Uciekajcie, we wsi są Niemcy! Ale nam było wszystko jedno. *Żukr. Kraj. 22.* **12. w-o** leci komuś z rąk ⟨*ktoś upuszcza trzymane przedmioty na skutek niezręczności lub zdenerwowania*⟩: Pamiętam, jak się spieszyłem, jak mi wszystko leciało z rąk. *Reym. Now. V, 246.* **13. w-o** na marne, na nic, na próżno ⟨*o bezowocnych wysiłkach, zabiegach, pracy nie dającej rezultatów*⟩: Tfu! [...] tyle pracy i na nic wszystko. *Świerszcz. 13, 1951.* **14. w-o** przepadło ⟨*rzecz, sprawa, zakończyła się niepomyślnie; sytuacji nie da się odmienić*⟩. **15. w-o** się dobrze składa ⟨*sytuacja układa się pomyślnie; jest, powstaje pomyślny zbieg okoliczności*⟩. **16. w-o** skończone (między kim a kim) ⟨*stosunki między kim a kim zostają zerwane*⟩: Między nami wszystko skończone. **17.** *pot.* **w-o** śpi ⟨*jest zupełna cisza nocna; nie ma żadnego ruchu*⟩: W miasteczku wszystko spało. *Krasz. Zadora 72.* **18. w-o** to (bardzo) pięknie, ale... ⟨*to słuszne, ale...*⟩: Wszystko to bardzo pięknie, ale my z Bodziem, jak ci wiadomo, nie jadamy pieczeni. *Dąbr. M. Noce II, 208.* **19. w-o** w porządku ⟨*rzecz przedstawia się tak, jak powinna, jak należy*⟩. **20. w-o** wschodzi, rośnie itp. ⟨*wszystkie rośliny*⟩. **21.** Wszystkiego dobrego, wszystkiego najlepszego! życzyć wszystkiego dobrego, wszystkiego najlepszego ⟨*formułka życzeń składanych z jakiejś okazji*⟩. **22.** Do wszystkich diabłów, niech to **w-y** diabli, bodaj cię **w-y** diabli ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩. **23.** Dzień Wszystkich Świętych, *pot.* wszystkich świętych ⟨*dzień 1 listopada, święto kościelne*⟩. **24.** *przestarz.* Niech mnie, cię, was itp. **w-y** święci zachowają od czego ⟨*rodzaj zaklęcia: abym, abyś itd. uniknął tego*⟩: A niechże mnie wszyscy święci od takiej myśli zachowają. *Libelt Gra 178.* **25.** (Ktoś) do wszystkiego: a) ⟨*ktoś wszechstronnie uzdolniony*⟩; b) ⟨*ktoś, komu poleca się wszelkie prace; niespecjalista*⟩. **26.** Dziewczyna, służąca do wszystkiego ⟨*jedyna pomoc domowa*⟩; chłopak do wszystkiego ⟨*na posyłki*⟩. **27.** Ktoś zdolny do wszystkiego ⟨*mogący popełnić najgorszy czyn*⟩. **28.** Głuchy, obojętny itp. na **w-o** ⟨*na to co się dzieje, co się robi; co kogo spotyka*⟩. **29.** Jak **w-y** diabli ⟨*okropny, okropnie*⟩: Wicher dmie jak wszyscy diabli. *Morc. Ptaki 220.* **30.** Mimo **w-o** ⟨*wbrew pozorom*⟩: Jednak mimo wszystko prawdziwie korzystającą z lekcji była tylko Agnisia. *Dąbr. M. SPP.* **31.** Na dobitek, na domiar wszystkiego ⟨*ponadto, poza tym*⟩: Był śmieszny: [...] zgarbione barki, ręce niby wahadła i na domiar wszystkiego krok aż nadto godny. *Brosz. Oczek. 11.* **32.** Na **w-e** boki (oglądać, obracać co): a) ⟨*ze wszystkich stron; dokładnie, skrupulatnie*⟩: Obracali na wszystkie boki tę drażliwą kwestię. *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 28, 1957*; b) Na **w-e** boki (wyspać się) ⟨*obracając się z boku na bok wyspać się doskonale*⟩. **33.** Na **w-e** strony, na **w-e** cztery strony; na **w-e** strony świata ⟨*we wszystkich kierunkach; dokoła*⟩: Z wyraźnym zakłopotaniem rozglądał się na wszystkie strony. *Krucz. Sidła 158.* **34.** Nad(e) **w-o**, ponad **w-o** ⟨*niezwykle, nadzwyczajnie; przede wszystkim*⟩: Ja kocham nad wszystko pojęcie dobra i prawdy. *Orzesz. Klat. 102.* **35.** Po wszystkim, jest po wszystkim, i po wszystkim, już po wszystkim ⟨*koniec*⟩: Zaczęli rozcierać mu skronie i puls, ale już było po wszystkim. *Hertz P. Słow. 269.* **36.** Po(przez) **w-e** czasy, dni, lata, wieki ⟨*na zawsze*⟩: Masz prawo po wszystkie czasy do mojej wdzięczności. *Bog. Kapit. II, 112.* **37.** Poza wszystkim ⟨*oprócz tego, poza tym, ponadto*⟩: Sądzę, że poza wszystkim krępowało cię przyrzeczenie, które mi dałeś. *Par. Niebo 219.* Przede wszystkim ⟨*najpierw, w pierwszej kolejności*⟩: Poprosił, żeby przede wszystkim wstąpić do syndykatu. *Dąbr. M. Noce II, 102.* **38.** Szczyt wszystkiego ⟨*rzecz niezwykła, nadzwyczajna, niespotykana; najwyższy stopień czego*⟩. **39.** To **w-o**; ot, oto i **w-o**; i to **w-o** ⟨*tylko to, tylko tyle i nic więcej*⟩: Prycza drewniana przy oknie, dalej komoda i szafka na jedzenie [...] na ścianie wiszą łachy — i to wszystko. *Goj. Dziew. I, 222.* **40.** Wbrew wszystkiemu i wszystkim ⟨*na przekór wszelkim przeciwnościom, sprzeciwom*⟩: Uparł się, zawziął wbrew wszystkiemu i wszystkim i postawił na swoim. *Makowiec. Przyg. 282.* **41.** We wszystkich kierunkach ⟨*w różnych kierunkach*⟩: Po tych jeziorach [...] wiły się we wszystkich kierunkach przeróżne statki. *Szajn. Jadw. I, 9.* **42.** Z tego wszystkiego ⟨*w tym zamieszaniu, zakłopotaniu*⟩: Czekajże, bo z tego wszystkiego zapomniałem, gdzie ją włożyłem. *Dąbr. M. Noce II, 155.* **43.** Za **w-e** czasy ⟨*jak nigdy, doskonale*⟩: Nagadamy się za wszystkie czasy, naśmiejemy się... *Bogusz. Aniel. 23.* **44.** *pot.* Ze wszystkim; nie ze wszystkim ⟨*całkiem, całkowicie, zupełnie; nie całkiem, niezupełnie*⟩: Jeszcze się Zagłoba nie ze wszystkim zestarzał! *Sienk. Pot. IV, 177.* Żarty i krotochwile [...] nie ze wszystkim były przystojne. *Kaczk. Mąż 37.* **45.** Ze wszystkich stron ⟨*zewsząd, z różnych stron*⟩: Naraz ze wszystkich stron rozlega się: Regina, mama cię woła! *Goj. Dziew. I, 223.* **46.** Być wszystkim; potrafić, umieć **w-o** ⟨*być wszechstronnym; wszystko wiedzieć, na wszystkim się znać*⟩: Gdyby to tylko wójtostwo, ale tu człek musi być wszystkim! Szkoła, czytelnia, kółko rolnicze. *Sewer Nafta III, 141.* **47.** Być dla kogo wszystkim ⟨*być jedynym źródłem zainteresowania, celem dążeń, pragnień*⟩: Kochałam tę lalkę, była ona dla mnie wszystkim. *Zap. G. Dzień 76.* **48.** Dawać z siebie **w-o** ⟨*poświęcać czemu wszystkie siły*⟩. **49.** *posp.* Gwizdać na **w-o** ⟨*lekceważyć opinię, obowiązki*⟩. **50.** Jadać, jeść **w-o** ⟨*nie wybredzać*⟩. **51.** Ktoś (coś) jest na wszystkich ustach ⟨*wszyscy o kim, o czym mówią; ktoś, coś jest tematem powszechnych rozmów*⟩. **52.** Kląć się, zaklinać kogo (się), prosić, przysięgać na **w-o**, na wszystkich bogów, na **w-e** bogi, na **w-e** świętości ⟨*kląć się, zaklinać itp. uroczyście*⟩: Płakała rzewnymi łzami i klęła się na wszystkie bogi, że [...] zapadał się. *Kaczk. Olbracht. III, 242.* **53.** Mieć **w-o** ⟨*mieć to, co potrzebne, wszelką pomoc*⟩: Mówiłem, żeby go przenieść do szpitala. Miałby i opiekę, i wszystko. *Dąbr. M. Noce IV, 252.* **54.** Mieć czas na **w-o** ⟨*zdążyć wykonać obowiązki i mieć czas na rozrywki*⟩. **55.** Mieć

dosyć wszystkiego; mieć wszystkiego dość ⟨*mieć czego ponad miarę, nadto*⟩. **56.** *pot.* Mieć, liczyć, ileś lat wszystkiego ⟨*mieć zaledwie ileś lat*⟩: Jest młodym człowiekiem. Liczy wszystkiego dwadzieścia sześć lat. *Pytl. Listy 95.* **57.** Mówić, rozmawiać itp. o wszystkim i o niczym ⟨*prowadzić lekką rozmowę*⟩: Mówiliśmy naturalnie o wszystkim i o niczym, jak zwyczajnie z taką pensjonarką — paplącą bez myśli. *Krasz. Pam. 54.* **58.** Nadawać się do wszystkiego ⟨*umieć wszystko zrobić, wykonać*⟩. **59.** Obracać wszystko w żart ⟨*nie odnosić się do niczego poważnie; żartować ze wszystkiego*⟩. **60.** Odmawiać (komu, sobie) wszystkiego; żałować (komu, sobie) na w-o ⟨*nie zaspokajać czyich (swoich) najniezbędniejszych życiowych potrzeb*⟩. **61.** Opływać we w-o ⟨*mieć wszystkiego w bród*⟩. **62.** Plunąć na w-o ⟨*zrezygnować ze spraw, o które nie warto walczyć*⟩. **63.** Pozwalać (komu) na w-o ⟨*zbyt komu pobłażać*⟩. **64.** Pracować, robić, myśleć za wszystkich ⟨*za daną grupę ludzi*⟩. **65.** Słuchać kogo (się) we wszystkim ⟨*w każdej sprawie*⟩: Niechętni (bo któż ich nie ma) mówili, wprawdzie, że żony we wszystkim zbytnio słucha, ale on się tego nie wstydził. *Sienk. Pot. VI, 233.* **66.** Ktoś stanie za wszystkich; jest wyższy nad wszystkich ⟨*jest więcej wart niż wszyscy*⟩: Z mówców stawia na czele [...] Cycerona, który stanie za wszystkich. *Mech. Wym. II, 631.* **67.** Stawiać w-o na jedną kartę ⟨*ryzykować*⟩. **68.** Umyć ręce od wszystkiego ⟨*zrzucić z siebie odpowiedzialność za wszystko*⟩. **69.** Ustępować komu we wszystkim ⟨*ustępować komu w każdej sytuacji; uzależnić się od kogo całkowicie*⟩. **70.** Wydawać w-o ⟨*wszystkie pieniądze, cały swój dochód*⟩. **71.** Użyć wszystkich sił, wytężać w-e siły; robić co wszystkimi siłami, ze wszystkich sił ⟨*użyć całej swej mocy, wytężyć całą moc; robić co wszelkimi sposobami*⟩: Wyzuwał się wszystkimi siłami z wrodzonej sobie etyki. *Niedź. Grzech 26.* Pomagał ze wszystkich sił. *Żukr. Zioła 198.* **72.** Zamknąć co na w-e spusty ⟨*gruntownie, dokładnie zamknąć, zaryglować*⟩. **73.** Zjeść w-e rozumy, zdaje mu się, myśli, że zjadł w-e rozumy, jakby zjadł w-e rozumy ⟨*o kimś mędrkującym, zarozumiałym, przemądrzałym*⟩: Ciska się dokoła, poucza i strofuje, jakby wszystkie rozumy zjadła. *Twórcz. 4, 1953, s. 166.* **74.** Zobaczyć w-e gwiazdy ⟨*doznać wrażenia migotania punktów świetlnych przed oczami na skutek silnego uderzenia w głowę*⟩: Kolba wyrżnęła mnie w szczękę, aż zobaczyłem wszystkie gwiazdy. *Meis. Wilk 68.*

przysł. **75.** Nie wszystko złoto, co się świeci.

wściąż *daw.* Na wściąż ⟨*na całą szerokość, na rozcież*⟩: Na koniec z trzaskiem sali drzwi na wściąż otwarto. *Mick. Tad. 329.*

wścibiać, wścibić 1. *pot.* **w.** głowę, *posp.* **w.** łeb ⟨*wsuwać*⟩: Przez otwarte okna wścibiła łeb stara, oblizując się łakomie. *Sewer Biedr. 47.* **2.** Ani palca wścibić ⟨*ciasno, tłoczno, nie ma miejsca*⟩: Bywało, zajedzie do jakiej karczmy, a tam ani już palca wścibić. *Sienk. Wołod. I, 21.* **3.** Nigdzie nic **w.** paznokcia ⟨*nie ma miejsca, nie ma się o co zaczepić*⟩: Zrąb tak gładki, że nigdzie nie wścibić paznokcia. *Mick. Wiersze 352.* **4.** Wścibić nos w co ⟨*zająć się czym wyłącznie, gorliwie; zatopić się w czym*⟩: Wrócił do stołu i nos wścibił w książkę. *Rudn. A. Niekoch. 48.* **5.** *posp.* **w.** nos wszędzie, w nieswoje sprawy ⟨*zaglądać wszędzie, interesować się wszystkim; wtrącać się w nieswoje sprawy*⟩: Zagroził jej, że wyleci z posady, gdy będzie wścibiać nos w nieswoje sprawy. *Grabs. Konf. I, 198.* Wszędzie musi swój nos wścibić i zna wszystkie tajemnice całego miasta. *Bełc. Proteg. 280.* **6. w.** (wszędzie) swoje trzy grosze: a) ⟨*do wszystkiego się wtrącać*⟩: Kręci się więc ten rajca wszędzie [...] i wszędzie wścibia swoje wytarte trzy grosze. *Sienk. Mieszan. 159;* b) ⟨*odzywać się, wypowiadać swoje zdanie, nie będąc pytanym*⟩.

przysł. **7.** Nie wścibiaj nosa, gdzieś nie dał grosza (Nie wścibiaj nosa do cudzego trzosa).

wściec się, wściekać się 1. *pot.* Można się wściec (z nudów) ⟨*można oszaleć (z nudów)*⟩. **2. w. się** ze złości ⟨*stracić panowanie nad sobą, wpaść w szał ze złości*⟩: Wściekł się ze złości, że mu się kto ośmiela sprzeciwiać. *Grabow. J. Opow. II, 96.* **3. w. się** n a k o g o ⟨*rozgniewać się, rozwścieczyć się na kogo*⟩: Wściekał się na służbę. *Żer. SPP.* **4.** *przestarz. pot.* Wściekać się z a k i m ⟨*szaleć za kim*⟩: Jesteś przystojny Patkiewicz. Kobiety wściekają się za tobą. *Prus Lalka III, 58.*

wściekłość 1. Bezrozumna, bezsilna, dzika, głucha, gwałtowna, hamowana, milcząca, namiętna, niepohamowana, niepowstrzymana, nieprzytomna, niesłychana, nieustająca, piekielna, rozpaczliwa, szalona, ślepa, wewnętrzna, zajadła, zwierzęca **w.** ⟨*zapamiętały gniew; furia, szał*⟩. **2. w.** n a k o g o (n a c o): Na przemian palił go wstyd, to trzęsła go gwałtowna odraza i wściekłość na ludzi. *Pięt. Białow. 157.* **3. w.** w c z y m: **w.** w oku, w twarzy. **4. w.** z a c o: Wściekłość za doznane krzywdy i zaciętość wezbrała w sercu każdego. *Wikt. Papież 22.* **5.** Atak, napad, paroksyzmy, szał, wybuch wściekłości. **6.** Miotany, powodowany, zaślepiony, zdjęty wściekłością; zły do wściekłości. **7.** Blady, zachrypnięty itp. od wściekłości, ze wściekłości. **8.** Czuć **w.**, czuć w sobie **w.**; hamować, koić, maskować, podniecać, tłumić, ukoić, wyładować, wywierać swą **w.** na kim, wzmagać **w.** **9.** Popadać, wpadać we **w.**: Wpadł we wściekłość, ryczał jak dziki zwierz. *Sienk. SPP.* **10.** Doprowadzić, przywodzić kogo do wściekłości. **11.** *przen.* Ociekać pianą wściekłości ⟨*wyrażać gwałtowny gniew*⟩: Jego replika ociekająca pianą wściekłości nie zrobiła wielkiego wrażenia. *Przybysz. Współ. I, 128.* **12.** Pienić się, od wściekłości, z wściekłości; nie posiadać się z wściekłości; rzucać się, szaleć, trząść się z wściekłości. **13.** Robić co we wściekłości: Przepłakała cały dzień i noc gryząc w bezsilnej wściekłości tkaninę, okrywającą wezgłowie. *Parn. Aecjusz 209.* **14.** Dławić się, dyszeć, ściągać się (o twarzy, rysach), ziać wściekłością. **15.** Z wściekłością ⟨*wściekle*⟩: Krzyknął z całą wściekłością, jakby go zły duch opętał. *Piotr. R. Pam. III, 31.* **16. w.** bierze, dławi, dusi kogo; gotuje się w kim, miota kim, napada kogo; narasta (w kim); nurtuje, ogarnia, opada, opanowuje, oślepia, ponosi, porywa kogo; przechodzi, ściska gardło, wre w kim, wstrząsa kim; **w.** wybucha, wykrzywia rysy, twarz, usta, wzbiera w kim, zapiera oddech, zdejmuje kogo.

wściekły 1. w. atak ⟨*zajadły, gwałtowny, szalony*⟩. **2. w-a** awantura ⟨*gwałtowna, niepohamowana*⟩: Powrócił dopiero późną nocą kompletnie pijany

i wściekłą awanturą poderwał na nogi cały barak. *Brand. M. Pocz. 96.* **3. w.** ból ⟨*nieznośny, szalony, gwałtowny*⟩. **4. w-a** furia, pasja; nienawiść, złość; **w.** gniew, szał ⟨*niepohamowana(-y), gwałtowna(-y)*⟩. **5. w.** głos ⟨*wyrażający wściekłość, bardzo zły*⟩: Schwycił go lewą ręką za kołnierz od koszuli, a prawą zaczął prać po twarzy, krzycząc wściekłym głosem. *Syg. Wysadz. 254.* **6. w.** łoskot ⟨*gwałtowny, nieznośny*⟩. **7. w.** mróz, żar; w-e zimno ⟨*dokuczliwy(-e), nieznośny(-e); bardzo wielki(-e)*⟩. **8. w-e** nudy ⟨*szalone, wielkie*⟩. **9. w-e** oczy, **w-e** spojrzenie ⟨*wyrażające wściekłość, złość*⟩. **10. w-a** robota ⟨*duża, trudna*⟩. **11. w-e** ujadanie ⟨*gwałtowne, złe*⟩. **12. w-a** walka ⟨*zaciekła*⟩: *przen.* Od trzech tygodni już wrzała okrutna, wściekła walka w sercu i głowie Jerzego. *Łoz. Wal. Szlach. III, 54.* **13. w.** wiatr, wicher ⟨*gwałtowny, dokuczliwy*⟩. **14. w-a** zawziętość ⟨*gwałtowna, okrutna*⟩. **15. w-a** zazdrość ⟨*gwałtowna, szalona*⟩. **16. w.** n a k o g o, n a c o ⟨*gwałtownie rozgniewany, rozwścieczony*⟩: Byłem taki wściekły na swą głupotę, iż miałem chęć palce sobie ogryzać ze złości. *Krzywosz. Jula 59.* **17.** Chwytać, gonić, ścigać jak wściekłego psa: Przed oczyma każdego człowieka w Polsce stoją niezatarte wizje ludzi chwytanych jak wściekłe psy, wywożonych i zabijanych. *Hirsz. Hist. 359.* **18.** Biec miotać się, rzucać się, wpadać, zrywać się jak **w.**, jak **w.** pies, jak **w-e** zwierzę: Przypadła do śpiącej Maryny i rzuciła się jak wściekłe zwierzę [...] i poczęła dusić. *Dygas. Złam. 82.* **19.** Pracować jak **w.** ⟨*prędko, zaciekle, intensywnie, nie odrywając się*⟩: Pracowali jak wściekli, ręce odbijali od kości, a brygada Markusza była znowu na przodzie. *Braun Lewanty 324.* **20.** Boli jak **w.** ⟨*bardzo*⟩: Krzyże mnie dalej bolą jak wściekłe. *Mort. Wawrzek 140.*

wślizgiwać się, wśliznąć się w. się w czyje łaski ⟨*podstępnie zyskiwać czyją przychylność*⟩.

wświdrować (się), wświdrowywać (się) 1. w. w kogo oczy, wzrok; oczy czyje wświdrowują się w kogo, w co ⟨*wpatrzyć się w kogo przenikliwie, wbić w kogo wzrok; ktoś wbija w kogo, w co swój wzrok*⟩: Oczy Muśkiewiczowe nie wytrzymały i wświdrowały się w nią natrętnie, szydząc. *Blu. SW.* **2. w.** się w czyje oczy ⟨*wpatrzyć się w czyje oczy przenikliwie, zatopić swój wzrok w czyich oczach*⟩: Wzrok jej biegł w otwarte szeroko oczy pana Piotra, wświdrował się w nie. *Jeż SW.* **3. w.** się w pamięć, w umysł ⟨*utkwić w pamięci, w świadomości; zostać dobrze zapamiętanym*⟩.

wtór Do wtóru ⟨*do akompaniowania, do towarzyszenia*⟩: Jest mistrz, co wszystkie duchy wziął do chóru i wszystkie serca nastroił do wtóru. *Mick. Wiersze 254.* Przygrywać, przyśpiewywać do wtóru ⟨*akompaniować grą, śpiewem, towarzyszyć w grze, w śpiewie*⟩.

wtrącać, wtrącić 1. w. c o: **w.** swoje, swoje trzy grosze ⟨*w czasie czyjej wypowiedzi dodawać swoje uwagi, swoje zdanie*⟩: I jeszcze do jakich — wtrąciła pani Barbara swoje — do najgorszych. *Dąbr. M. Noce II, 241.* W urządzaniu sali i innych pokoi chciał pokazać swój gust i wtrącał wszędzie swoje trzy grosze. *Korz. J. Spek. 188.* **2. w.** k o m u c o ⟨*podpowiadać*⟩: Była [...] suflerem podczas przyjęć [...] spoglądała tylko, aby wtrącić matce półgłosem brakujące słowo, podpowiedzieć jej nazwisko. *Chłęd. Pam. II, 172.* **3. w.** k o g o a. c o d o c z e g o: **w.** kogo do więzienia ⟨*powodować uwięzienie, osadzenie kogo w więzieniu*⟩: Wyrywano z domów rodzicielskich młodzież, poddawano ją torturom badania i wtrącano do więzień. *Śliw. A. Lel. 134.* **4.** Wtrącić kogo do grobu ⟨*przyczynić się do czyjej śmierci; spowodować czyją śmierć*⟩. **5.** (częściej *dk.*) **w.** k o g o, c o w c o ⟨*pogrążyć kogo, co — w czym; wywołać u kogo jakiś stan, doprowadzić kogo, co do jakiego stanu*⟩: Chcą wtrącić narody w odmęt wojny. *Nowe Drogi 6, 1952, s. 16;* **w.** kogo w rozpacz.

wtrącać się, wtrącić się w. się do czyich spraw, w nieswoje sprawy, interesy; nie w swoje sprawy, interesy ⟨*narzucać się komu ze swoim zdaniem; chcieć kierować czyimi sprawami*⟩: Nie wtrącał się do [...] spraw radą żadną ani uwagą. *Żer. Przedw. 294.* A co ci do tego? — Co się wtrącasz w nieswój interes! *Braun Lewanty 230.*

wtrącić p. **wtrącać**

wtrącić się p. **wtrącać się**

wulkan 1. Czynny, wygasły **w.** ⟨*góra w kształcie ściętego stożka, powstała z materiału wyrzuconego z głębi ziemi*⟩. **2. w.** dymi, zieje lawą. **3.** Tańczyć na wulkanie ⟨*nie zdawać sobie sprawy z niebezpieczeństwa*⟩.

wybaczenie 1. Nie do wybaczenia ⟨*niewybaczalny, którego nie można wybaczyć*⟩: błąd, lekkomyślność nie do wybaczenia. **2.** Błagać, prosić o **w.** ⟨*o darowanie przewinienia*⟩.

wybaczyć Proszę mi **w.**; pan, pani wybaczy; wybaczy pan (pani), że... (ale...) ⟨*zwroty usprawiedliwiające co; przepraszam (pana, panią)*⟩: Wybaczy pan profesor, że ufam tak i mówię jak do ojca. *Wol. Dom. I, 58.* Niech mi pan wybaczy, że o tym mówię. *Brand. K. Troja 200.*

wybadać, wybadywać w. grunt ⟨*sprawdzić sytuację, upewnić się w sytuacji*⟩.

wybałuszać, wybałuszyć w. oczy, ślepia (na kogo, na co) ⟨*wytrzeszczać(-yć)*⟩: Pan Zagłoba oczy wybałuszył, usta otworzył i zdumiał tak, że słowa nie mógł przemówić. *Sienk. Ogn. II, 39.*

wybawiać, wybawić 1. w. kogo od śmierci ⟨*uchronić od śmierci, ocalić życie*⟩: Dziki były rozjuszone, zapienione i kłapiące zębami. Nieruchomość posągu wybawiła mnie od śmierci. *Wodz. Wspom. 53.* **2. w.** kogo z kłopotu, z opresji, z przykrej sytuacji, z kłopotliwego położenia, *daw.* z tarapaty ⟨*uwolnić, uratować kogo; przyjść komu z pomocą w potrzebie*⟩: Na szczęście obowiązki gospodarza wybawiały go z kłopotu. *Par. Niebo 38.*

wybawienie 1. w. d l a k o g o ⟨*ratunek*⟩: Była wybawieniem dla dziewcząt. **2. w.** z c z e g o ⟨*uwolnienie od czego*⟩: **w.** z tarapatów. **3.** Czekać czego jak wybawienia: Wieczoru czekałem jak wybawienia; chcieli mnie zatrzymać na noc. *Krasz. Pam. 47.* **4.** Szukać wybawienia w czym ⟨*ocalenia*⟩: Jeden z nich [hufców] czyni odwrót szybki i wybawienia szuka w ucieczce. *Orzesz. Mirt. 172.*

wybić, wybijać 1. **w.** kogo, co do nogi, do ostatniego, do ostatniego żołnierza ⟨*wygubić, wyniszczyć, wymordować, wystrzelać*⟩. **2. w.** c o: **w.** arkusz, egzemplarz, książkę, wzór, litery, napis; **w.** w drukarni; drukarnia wybiła ⟨*wydrukować, wydrukowała*⟩: Łukasz Górka założył w tym miejscu drukarnię, która [...] wybijała książki kościelne dla Braci Czeskich. *Baliń. M. Polska I, 70.* **3. w.** bark, rękę, staw; **w.** bark, rękę ze stawu ⟨*wywichnąć*⟩. **4. w.** bramę, drzwi, furtkę, okno: a) ⟨*wysadzić, wywalić*⟩: Porwawszy go swymi żelaznymi rękami, jak gdyby taranem wybił nim drzwi i wyrzucił do sieni. *Kaczk. Olbracht. I, 48*; b) ⟨*zrobić otwór na bramie itp.*⟩: Wybijano często w murach furtki dla komunikacji z przedmieściami. *Tyg. Ilustr. 180, 1863.* **5.** Wybijać otwarte drzwi, **w.** wywalone drzwi ⟨*podawać jako nowość to, co było od dawna znane*⟩: Szczególnie krytycy młodzi odznaczają się pewnością siebie, szafują pouczeniami i wybijają otwarte drzwi. *Irzyk. Czyn 387.* **6. w.** dziurę, otwór ⟨*wywiercić, przebić*⟩: **w.** dziurę, otwór młotem, taranem. **7.** Wybić hołubca ⟨*uderzyć*⟩; wybijać hołubce ⟨*uderzać, krzesać*⟩. **8. w.** korek ⟨*wysadzić uderzając w dno butelki*⟩. **9.** Wybijać krok ⟨*iść rytmicznie*⟩. **10. w.** medal, monetę ⟨*wyryć*⟩: Stanisław August [...] kazał wybić medal złoty, z popiersiami autora i tłumacza. *Tyg. Ilustr. 171, 1863.* **11. w.** nutę ⟨*dobitnie, wyraźnie zagrać*⟩: Dopiero oklaski, pochwały, że każda nutka jak perełka wybita. *Chopin Wyb. 56.* **12. w.** okno, szybę ⟨*wytłuc*⟩. **13. w.** (komu) oko ⟨*uderzając spowodować wypadnięcie gałki ocznej; wyłupić*⟩. **14. w.** olej ⟨*wytłoczyć*⟩. **15.** *sport.* **w.** piłkę: a) ⟨*uderzeniem wyrzucić piłkę w górę lub w dal*⟩; b) **w.** piłkę (z czyich rąk) ⟨*wytrącić uderzeniem*⟩: Piłka zostaje wybita z rąk atakujących. Grupa przeciwna już ją sobie podaje z rąk do rąk. *Kowalew. S. Bliżej 172.* **16.** Wybić pokłon; wybijać pokłony ⟨*skłonić się, kłaniać się nisko*⟩. **17. w.** rytm, takt; **w.** czym do taktu ⟨*uderzeniem zaznaczyć rytm, takt*⟩: Maszerują dumni przez ulice Szczecina, wybijają rytm butami, a muzyka na przedzie rżnie marsze. *Morc. Ptaki 194.* Cała muzyka ma na oku swojego kapelmajstra [...] co wybija takt i dyryguje wszystkimi. *Kremer Listy I, 221.* Cyprian lekko wybijał o podłogę takt jakiegoś mazura. *Orzesz. Klat. 128.* Przestał jeść i począł z lekka wybijać do taktu łyżką. *Prus Plac. 50.* **18.** Grad wybił zboże ⟨*wytłukł, wbił w ziemię; spowodował wyłuszczenie kłosów*⟩. **19. w.** komu (sobie) zęby ⟨*przez uderzenie spowodować wypadnięcie zębów*⟩. **20. w.** zwierzynę ⟨*wystrzelać, wyniszczyć*⟩: Wygrażał się niegdyś, że wybije moje jelenie. *Wędr. 12, 1901, s. 222.* **21.** Zegar wybił, zegar wybił raz, dwa, trzy itp. razy, zegar wybił pierwszą, drugą itp., zegar wybił północ, zegar wybijał godziny; wybiła godzina, wybił kwadrans, wybiła pierwsza, druga, trzecia itp., wybiło wpół do pierwszej, drugiej itp., wybiła północ, wybiło dwa, trzy itp. razy (na zegarze) ⟨*zegar wydzwonił (godzinę) pierwszą, drugą, północ itp.*⟩: Słodko, prędko czas ucieka, wtem koń zarżał, jękła sowa, zegar wybił. *Mick. Wiersze 261.* Dawno już północ wybiła na zegarkach [...] a Łusia oka jeszcze nie zmrużyła. *Dygas. Piszcz. I, 95.* Wybiło trzy kwadranse na dziesiątą, a Mańka jeszcze się nie zjawiła. *Gomul. Obraz. 60.* **22.** Wybiła czyja godzina ⟨*nadszedł czas na kogo, przyszła kolej na kogo*⟩. **23.** Dwudziestka, trzydziestka itp. (komu) wybiła ⟨*ktoś skończył dwadzieścia, trzydzieści itp. lat*⟩: Kto wie, czy słomiana wdówka, której trzydziestka jeszcze nie wybiła, nie zakręci się koło niego. *Mort. Dni I, 70.* **24. w.** c o c z y m: **w.** co klinem ⟨*usunąć co energicznie, stosując gwałtowne środki*⟩: Co rozważyłem i ułożyłem w mojej głowie, klinem mi pan tego nie wybijesz. *Sarn. Dwor. 83.* **25. w.** klin klinem ⟨*zapobiec czemu, usunąć co, stosując środek podobny do przyczyny istniejącego a niepożądanego stanu*⟩: Chciałem klin klinem wybić i pojechałem do pana Schyllinga, który ma córkę bardzo urodziwą. *Sienk. Pot. I, 224.* **26. w.** c o (d o c z e g o): **w.** jaja, **w.** jaja do mleka, ciasta ⟨*stłukłszy wlać zawartość; wbić*⟩. **27. w.** c o — n a k i m, n a c z y m: **w.** piętno, **w.** piętno na kim, na czym ⟨*zaznaczyć, wycisnąć*⟩: Charakter kraju wybił swoje piętno na stosunku Malczewskiego do pejzażu. *Heyd. Malcz. 14.* **28. w.** cechę na czym ⟨*odbić*⟩. **29. w.** co na zegarze ⟨*odbić automatycznie*⟩: Bileter [...] inkasuje pieniądze i co pewien czas wybija na specjalnym zegarze cyfrę oznaczającą ilość sprzedanych dotąd miejsc w tramwaju. *Balc. Ocz. 56.* **30. w.** c o (k o g o) — z c z e g o. **31. w.** c o a k o g o, k o m u (sobie) z głowy ⟨*wytłumaczyć, wyperswadować nonsens nieostrożności, szaleństwo itp. myśli, projektów itp. w stosunku do czego albo kogo*⟩: Lepiej byłoby wybić sobie z głowy tę dziewczynę, póki jest jeszcze czas po temu. *Sienk. Połan. I, 66.* **32. w.** komu (sobie) ćwieka, ćwiek z głowy ⟨*przestać o czymś uporczywie myśleć*⟩: Nie ma nikogo, kto by mu potrafił ten ćwiek z głowy wybić, gdyż on swe cierpienia tak pieści, że usunąć ich nikomu nie pozwoli. *Berent Fach. 82.* **33. w.** komu (sobie) co z pamięci ⟨*sprawić, żeby się o czymś zapomniało*⟩. **34. w.** (sobie) rękę ze stawu ⟨*wywichnąć*⟩. **35. w.** kogo ze snu ⟨*sprawić, że ktoś nie może spać*⟩: Kawa może mnie ze snu wybije. *L.* **36. w.** ziarno z kłosów ⟨*wymłócić*⟩.

wybić się, wybijać się 1. w. się czym ⟨*zająć znaczną pozycję w danym środowisku*⟩: Wyszedłszy ze wsi, zasługą, zdolnościami, pracą wybili się. *Pigoń Komb. 56.* **2. w. się** na czoło, na pierwsze miejsce, na pierwszy plan, na świecznik, na wierzch; **w. się** na jakim polu ⟨*wysunąć się, wyróżnić się*⟩: Jeśli wybił się wśród nas na pierwsze miejsce, to nie przez intrygi. Nie zabiegał o to; słusznie mu się to należało. *Prom. Opow. 212.* Prawością charakteru wybił się wkrótce na plan pierwszy [...] otrzymał [...] nominację na podporucznika. *Rozwad. 3.* **3. w. się** n a k o g o — z k o g o ⟨*zaczynając od skromnego stanowiska dojść do wysokiego, odpowiedzialnego*⟩: Z prostego robotnika sezonowego wybił się na kierownika 300-hektarowego gospodarstwa. *Brosz. Feliet. 56.* **4. w. się** spod (czyjej) władzy ⟨*wydostać się siłą*⟩. **5. w. się** ze snu ⟨*nie móc zasnąć*⟩: Leżała na łóżku i chciała zasnąć; wybiła się ze snu. *Bart. L. Ludzie 225.* **6.** *sport.* **w. się** z uderzenia ⟨*w boksie: nie uderzać precyzyjnie, zacząć bić się chaotycznie*⟩. **7.** Rumieńce wybiły się na policzki, twarz, *poet.* lica ⟨*pojawiły się na twarzy*⟩. **8.** Wyraz radości, smutku itp. wybił się na czyją twarz ⟨*odmalował się, odbił się na czyjej twarzy*⟩.

wybiec, wybiegać 1. w. jak oparzony, jak szalony, jak z procy ⟨*wylecieć, wypaść*⟩: Wybiegł z pałacu jak oparzony i [...] pomknął strzałą do wieży. *Gomul.*

Mieszczka 100. Wybiega jak z procy, a nieszczęśliwy, kto by jej [...] w drogę wejść zechciał. *Chłęd. Album 15.* **2.** **w.** c z y m: w. spojrzeniem, wzrokiem dokąd ⟨*spojrzeć gdzie, skierować spojrzenie dokąd*⟩. **3.** **w.** myślą, marzeniem dokąd ⟨*skierować swoją myśl, swoje marzenie na co; pomyśleć, zamarzyć o czym*⟩: Czasem myślą wybiegła po kobiecemu naprzód, ale ją odciągnęła troska powszednia. *Krasz. Chata I—II, 117.* **4.** Droga wybiega (np. w pole) ⟨*prowadzi, kieruje się w pole*⟩. **5.** Łzy wybiegają (na policzki, spod rzęs, z oczu) ⟨*komuś łzy płyną z oczu; ktoś płacze*⟩. **6.** Myśl czyja wybiega (wysoko, ku górze, poza rodzinny kraj) ⟨*ktoś kieruje myśl na co, rozmyśla o czym*⟩. **7.** Narzekania, przekleństwa, skargi, słowa, wyrazy wybiegają (na usta, z ust, spod pióra) ⟨*ktoś wypowiada, wypisuje przekleństwa, skargi itp.*⟩. **8.** Oczy komu wybiegają na wierzch ⟨*są wytrzeszczone*⟩. **9.** Oczy, spojrzenia wybiegają, wzrok wybiega (naprzód, w dal, w górę, ku domowi) ⟨*ktoś kieruje wzrok, spojrzenie dokąd*⟩. **10.** Rumieńce wybiegają (na twarz, *poet.* na lica) ⟨*ktoś dostaje rumieńców, rumieni się*⟩. **11.** Uśmiech wybiega (na usta) ⟨*ktoś się uśmiecha*⟩.

wybieg 1. Chytry, dyplomatyczny, dziecinny, kłamliwy, lisi, niegodny, szelmowski, tchórzowski, zręczny **w.** (również w *lm*) ⟨*wykręt, fortel, sztuczka*⟩. **2.** Znaleźć **w.**: Poszedł po rozum do głowy, znalazł wybieg. *Pigoń Komb. 66.* **3.** *przestarz.* Brać się na **w-i.** **4.** Uciec się, uciekać się do wybiegu (do wybiegów); używać wybiegów: Uciekł się do zwykłego wybiegu przedstawienia rzeczy w świetle odmiennym. *Schmitt Dzieje II, 78.* Do trzech lat przeszło nie chciałem inaczej zasnąć jak na ręku ojca [...] Toteż ojciec musiał używać wybiegów, aby się oswobodzić od swego tyrana, jak mnie sam często nazywał. *Gorec. Wspom. 5.*

wybiegać p. **wybiec**

wybierać, wybrać ◎ **w.** c o ⟨*zabierać, wyjmować, wykopywać, wyciągać*⟩ **1.** *górn.* **w.** filar ⟨*urabiać (wydobywać) caliznę węgla zawartą między chodnikami*⟩: Stanął przed wybranym filarem w starych robotach. *Morc. Ptaki 138.* **2.** **w.** kontrybucje, podatki ⟨*ściągać*⟩: Wybierali od poddanych podatki. *Schmitt Dzieje I, 115.* **3.** *żegl.* **w.** kotwicę, linę ⟨*wyciągać kotwicę, linę z wody na pokład*⟩. **4.** **w.** studnie ⟨*kopać*⟩: Wybierano studnie, grodzono płoty i na gwałt wznoszono domostwa. *Żer. Opow. 27.* **5.** **w.** c o (należność, pensję itp.) z dołu, z góry; **w.** naprzód; **w.** zaliczkami, akontami ⟨*otrzymywać należność z dołu, z góry, zaliczkami*⟩: Pensję wybrała z góry, nic nie mogła posłać do domu. *Goj. Dziew. II, 63.* Zaliczkami na życie Szczęsny wybrał u niego sto dwadzieścia złotych. *New. Pan. 400.* **6.** **w.** k o g o — z c z e g o ⟨*wyłapywać, wyjmować*⟩: **w.** kogo jak (jako) raki z saka ⟨*wyłapywać pojedynczo*⟩: Niech się kupy, na miły Bóg, trzymają, bo ich wojewoda wileński jako raki ze saka wybierze. *Sienk. Pot. III, 75.*

○ **7.** **w.** k o g o, c o ⟨*dokonać wyboru, selekcji*⟩; **w.** kogo, co jednomyślnie, większością głosów; **w.** na jakiś okres, na ileś czasu (lat, miesięcy itp.): Sąd Najwyższy wybiera Rada Państwa na okres lat pięciu. *Konst. PRL 269.* **8.** **w.** z dwojga złego; *daw.* również **w.** z dwojga ⟨*decydować się na wybór jednej z dwu niekorzystnych rzeczy*⟩: Zagroził mu śmiertelnym pojedynkiem, i pan Kazimierz wybierając z dwojga złego wolał wyrzec się zalotów niż życia. *Choj. Alkh. I, 180.* Wybierajmy z dwojga: albo śmierć Tarły, lub wojna domowa. *Bełc. Tarło, 170.* **9.** Jest w czym **w.** ⟨*jest dużo do wyboru*⟩: Nie zabraknie na pretendentach; tym lepiej, jeżeli jest w czym wybierać. *Choj. Alkh. I, 187.* **10.** **w.** nuty; **w.** gamy, pasaże; **w.** melodię ⟨*dobierać ze słuchu*⟩: W czwartym roku wybierał sam gamy i pasaże zasłyszane na koncercie. *Tyg. Ilustr. 5, 1900.* **11.** **w.** k o g o k i m a. n a k o g o ⟨*przez głosowanie obierać kogo, typować na jakiś urząd*⟩: Został wybrany prezesem nowego towarzystwa. *Reym. Now. IV, 302.* Dziad mój był przez lat 30 [...] wybierany na burmistrza. *Stasz. Dzien. I, 19.* **12.** **w.** k o g o — d o c z e g o ⟨*przez głosowanie typować kogo do czego (do instytucji, urzędu, ciała ustawodawczego itp.)*⟩: Każdy stan wybiera do ciała prawodawczego tylu reprezentantów, ile ma setek tysięcy mieszkańców. *Sienk. Uzup. 76.* **13.** **w.** kogo za cel swoich starań, zabiegów; zalotów ⟨*zacząć zabiegać o czyje względy; zacząć zalecać się do kogo*⟩: Każdej dziewczynie dawał po kolei do zrozumienia, że wybiera ją za cel swoich zalotów. *Choj. Alkh. I, 51.* **14.** **w.** (kogo) na męża ⟨*decydować się zostać czyją żoną*⟩.

wybierać się, wybrać się 1. Dobrze, źle się wybrać ⟨*wystąpić z czym w porę, nie w porę*⟩: Boby się źle wybrał, mój ojciec nie pożycza takim, co nie płacą długów. *Lam J. Głowy 118.* **2.** **w.** **się** d o k o g o, d o c z e g o — p o c o, z a c z y m ⟨*udawać się do kogo, dokąd — w jakimś celu*⟩: Na wiadomość, że matka wybiera się do babki na dłużej, rozpłakała się. *Mort. Wawrzek 113.* W takich uroczystych chwilach życia wybierali się do teatru. *Jun. Wod. 21.* Przykazywała synkowi, gdy wybierał się do biblioteki po książki, by przyniósł jej także. *Morc. Wyrąb. I, 84.* Wybrał się do miasta za interesami. **3.** **w.** **się** n a c o; w c o ⟨*zamierzać gdzie pójść (aby coś tam robić)*⟩: Niosłam łozinowy koszyk; wybieraliśmy się bowiem na pieczarki. *Kow. A. Rogat. 36*; **w.** się na bal, na polowanie (na dziki, na zające, na kuropatwy), na koncert. **4.** **w.** **się** na wycieczkę; w drogę, w podróż ⟨*zamierzać pójść, pojechać na wycieczkę; zamierzać udać się w drogę, w podróż*⟩. **5.** **w.** **się** na tamten świat ⟨*chcieć umrzeć, mieć umrzeć*⟩: Żyje i wcale tak prędko na tamten świat wybrać się nie myśli. *Krasz. Walery 237.* **6.** *daw.* **w.** **się** przeciw komu ⟨*szykować wyprawę (wojenną) przeciw komu*⟩: Cesarz wybierał się przeciw Turkowi. *Moracz. Dzieje II, 168.* **7.** **w.** **się** w goście, w odwiedziny a. z odwiedzinami, z wizytą ⟨*zamierzać odwiedzić kogo*⟩. **8.** **w.** **się** w świat, w daleki, w szeroki świat; **w.** się za granicę ⟨*zamierzać udać się w daleką podróż; w podróż zagraniczną*⟩. **9.** **w.** **się** za mąż ⟨*mieć zamiar wyjść za mąż*⟩. **10.** **w.** **się** (dokąd) tak jak się stoi ⟨*udawać się dokąd bez przygotowań, bez bagażu*⟩: Dopędził poselstwo w trzy czy cztery dni w Wielkopolsce, wybrawszy się z Krakowa tak, jak stał. *Kot Frycz 144.* **11.** Alem (aleś, ale itd.) się wybrał! w porem, w poreś, w porę się wybrał z ⟨*wykrzyknienie oznaczające, że ktoś nie w porę z czym wystąpił*⟩: O czym tak myślisz? — o całym moim życiu. — W porę wybrałeś się. *Iwasz. J. Odbud. 78.*

wybijać p. **wybić**

wybijać się p. **wybić się**

wybitka 1. Do wybitki; do wypitki; do wypitki i do wybitki (jedyny, skory, gotowy) ⟨*o kimś zawsze gotowym do bójki, do picia; do bójki i do zabawy; do wszystkiego*⟩: Do wypitki, do zalotów, do wybitki Mazur gotów. *Świdz. Poezje 93.* Setny chłop do wypitki i do wybitki. *Gawal. Szkice 120.* **2.** Gra na wybitkę; grać (w warcaby) na wybitkę ⟨*gra; grać z tym warunkiem, że ten wygrywa, komu przeciwnik prędzej pionki wybije; pot. gra, grać w poddanego*⟩. **3.** Gra w wybitkę; grać w wybitkę ⟨*gra polegająca na tym, że grający wybijają kolejno monety umieszczone na dłoni, uderzając dłonią o kant czego (stołu, podestu itp.); wygrywa ten, czyja moneta przykryje całkowicie lub częściowo monetę w ten sposób wyrzuconą poprzednio*⟩: Gazeciarz usiadł na schodach i jął przeliczać pieniądze, przyszedł drugi, trzeci i zaczęli grać w wybitkę. *Unił. Pok. 253.*

wybitny 1. w. artysta, człowiek, pisarz, poeta, uczony ⟨*wyróżniający się, zdolny, utalentowany, znakomity*⟩. **2.** *żart.* w. brzuch ⟨*duży, sterczący, wystający*⟩: Brzuszek ma wybitny i półkolisty, nogi i ręce cieniutkie. *Fiedl. A. Rio 48.* **3.** w-a cecha ⟨*charakterystyczna*⟩. **4.** w-e dzieło ⟨*znakomite*⟩. **5.** w-a indywidualność, inteligencja, jednostka, osobowość; w. umysł ⟨*wyróżniająca(-y) się, oryginalna(-y)*⟩. **6.** w-a poprawa ⟨*bardzo duża, znaczna*⟩. **7.** w-a rola ⟨*znaczna, pierwszorzędna*⟩: Boy-Żeleński odegrał wybitną rolę w naszym ruchu literackim. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 247.* **8.** *daw.* w. rumieniec ⟨*wyrazisty, mocny*⟩: Portret [...] okazuje rysy twarzy okrągłe i pełne, oko czarne, włos gęsty, ciemny, wijący się, rumieniec wybitny. *Rul. Wspom. 97.* **9.** w-e rysy, wargi; w. nos ⟨*wydatne(-y)*⟩: Przez binokle patrzy zawsze na koniec swego, dosyć wybitnego zresztą nosa. *Putr. Rzecz. 63.* **10.** w-e stanowisko ⟨*kierownicze, odpowiedzialne*⟩. **11.** w. talent; w-e zdolności ⟨*wielki(-e); niezwykły(-e)*⟩. **12.** w. na owe, na swoje czasy, na ów, swój wiek, jak na owe, swoje czasy, jak na ów, swój wiek ⟨*wyróżniający się, znakomity*⟩: Należał do osobistości na owe czasy wybitnych i wpływowych. *Kot Frycz 123.*

wyboje 1. Głębokie, liczne w.; w. uliczne a. na ulicy; w. na jezdni, na szosie ⟨*dziury powybijane w jezdni na skutek dużego ruchu pojazdów*⟩. **2.** Pełna wybojów (o drodze). **3.** Podskakiwać; trząść na wybojach (o powozie). **4.** Skakać, turkotać po wybojach (o wozie).

wyborczy 1. Cenzus w. ⟨*zespół warunków uprawniających do korzystania z prawa wyborczego*⟩. **2.** Kampania w-a ⟨*zabiegi partii, stronnictw o przeprowadzenie swoich kandydatów w czasie wyborów*⟩. **3.** Komisja w-a ⟨*komisja, której zadaniem jest czuwanie nad prawidłowym (zgodnym z ordynacją) przebiegiem wyborów*⟩. **4.** Lokal w. ⟨*w którym odbywa się głosowanie podczas wyborów*⟩. **5.** Okręg w. ⟨*część kraju lub miasta stanowiąca jednostkę wyborczą*⟩. **6.** Ordynacja w-a ⟨*ustawa zawierająca regulamin wyborów*⟩. **7.** Prawo w-e ⟨*prawo, które określa zasady obowiązujące w postępowaniu wyborczym*⟩. **8.** Czynne, bierne prawo w-e ⟨*prawo wybierania; prawo bycia wybranym*⟩. **9.** Reforma w-a ⟨*zmierzająca do zmiany ordynacji wyborczej*⟩. **10.** System w. ⟨*sposób wybierania przedstawicieli do władz państwowych i samorządowych*⟩. **11.** Urny w-e ⟨*pudła, do których głosujący wrzucają swoje głosy (zwykle kartki z nazwiskami kandydatów) w czasie wyborów*⟩. **12.** Walka w-a ⟨*agitacja stronnictw przed wyborami*⟩. **13.** Stanąć u urny wyborczej ⟨*stanąć do wyborów, brać udział w głosowaniu*⟩.

wyborny 1. w. apetyt, napój, obiad, przysmak; w-a kawa, kuchnia, potrawa; w-e jedzenie, śniadanie, wino ⟨*doskonały przepyszny*⟩: Miewał nie tylko wina wcale wyborne, ale nawet [...] petercymenty i sekty. *Kaczk. Anunc. II, 122.* **2.** w. humor, w-a pamięć, polszczyzna ⟨*doskonały(-a), wyśmienity(-a), znakomity(-a)*⟩: Nastusi aż łzy stawały w oczach od ciągłego śmiechu z konceptów i baraszkowań starego kowala, który był w wybornym humorze. *Bał. Dziady 154.* **3.** w-a myśl, okazja; w. gracz, gust, w-e maniery. **4.** *przestarz.* w. żołnierz; w-e wojsko ⟨*wyborowy(-e)*⟩. **5.** nieco *przestarz.* w. jesteś! ⟨*dobry sobie, zabawny, dziwnie naiwny*⟩. **6.** w. w c z y m ⟨*doskonały*⟩, np. w. w smaku (w innych połączeniach nieco *przestarz.*): Wyborny jednak w gospodarskich i domowych rzeczach administrator, urządził dom jak zegarek. *Chlęd. Pam. II, 172.* **7.** *przestarz.* w. d l a k o g o ⟨*odpowiedni dla kogo*⟩: Kuzyn jej, zdaniem familii, partia pod każdym względem dla niej wyborna [...] miał się w niej kochać szalenie. *Wiśn. S. Niewidz. 140.* **8.** *przestarz.* w. d o c z e g o, n a c o ⟨*doskonale się nadający, odpowiedni do czego*⟩: Buciki z cienkiego safianu [...] wyborne do sani lub konnej jazdy, nie chroniły dostatecznie jej nóg przed uderzeniami o kamienie. *Sienk. Wołod. III, 59.* Od prawego boku szedł las [...] pełen miejsc krzaczastych, wybornych na zasadzki. *Moracz. Dzieje VII, 173.*

wyborowy 1. w. gatunek (np. papieru); mięso w-e ⟨*doskonały(-e), najwyższej jakości*⟩. **2.** Publiczność w-a; w-e towarzystwo ⟨*stanowiąca(-e) sam wybór, najlepsza(-e)*⟩. **3.** Rasy (bydła) w-e ⟨*stanowiące sam wybór, wyselekcjonowane*⟩. **4.** w. strzelec ⟨*dobrze wyćwiczony w strzelaniu, umiejący celnie strzelać*⟩. **5.** w. żołnierz; w-a jazda; w-e wojsko ⟨*doskonale wyćwiczony(-e) i wyposażony(-e)*⟩. **6.** Wódka w-a ⟨*najwyższego gatunku, podwójnie rektyfikowana*⟩: Wódka czysta w-a.

wybory p. **wybór**

wybór ● ⟨*wybieranie, decyzja wybrania; selekcja*⟩ **1.** Celowy, dobrowolny, dobry, fortunny, należyty, niebaczny, ograniczony, ostateczny, ostrożny, ponowny, sprawiedliwy, stosowny, szczęśliwy, trafny, trudny, zły w. - Przyjaźń polega na dobrowolnym, niczym nie skrępowanym wyborze. *Krzyw. I. Gorzk. 85.* **2.** *przestarz.* w. d o c z e g o: Kończyło się wszystko na uśmiechu przy pożegnaniu, na wyborze do mazurka kilka razy powtórzonym. *Korz. J. Tad. 23.* **3.** w. m i ę d z y k i m a k i m, c z y m a. c z y m: Gdy przyjdzie wybór między sromotą a śmiercią, śmierć tylko wybrać wolno. *Sienk. Quo I, 61.* **4.** w. n a c o ⟨*obiór, wyznaczenie kogo na jakieś stanowisko, do pełnienia jakiejś funkcji*⟩: Wybór osoby na tak wysokie i trudne stanowisko był trafny. *Sokoł. A. Stycz. 109.* **5.** w. w c z y m: Jej wszystko jedno, z kim się bawi, co robi, żadnego

w niczym wyboru. *Dąbr. M. Noce II, 7.* **6.** Coś (ktoś) do wyboru, coś (ktoś) jest do wyboru: Językiem wykładowym miał być odtąd łaciński lub niemiecki do wyboru. *Tyg. Ilustr. 28, 1900.* **7.** Ostrożny, rozumny, szczęśliwy, trzeźwy, wybredny, wymagający w wyborze: Pokierował edukacją wnuczki jak najrozumniej, a w wyborze nauczycielki był bardzo, bardzo szczęśliwym. *Jun. Mazur. 248.* **8.** Czynić, dopuścić, poprzeć, pozostawić komu **w.**; robić, uczynić **w.**, usprawiedliwić **w.**, zostawić (komu) **w.** **9.** Mieć **w.**, nie mieć wyboru ⟨*móc wybierać, nie móc wybierać*⟩: Czuła, że służba jej będzie bardzo ciężka, ale nie miała wyboru. *Zap. G. Kaśka 44.* Samowładca nie miał wyboru: musiał uścisnąć dłoń przyjacielską, którą i pierwszy konsul, i cesarz Francuzów tyle razy wyciągał do Petersburga. *Smolka Lubec. II, 35.* **10.** Przeprowadzić czyj **w.**; przyjąć **w.**, uznać **w.** **11.** *daw.* Dać na **w.**: Między nami była zwada, niechajże ją rozstrzygnie pistolet lub szpada. Daję ci broń na wybór, od działa do szpilki. *Mick. Tad. 261.* **12.** Pozwolić, przyzwolić na **w.**; wpływać na **w.**; zdecydować się na **w.** **13.** Namyślać się, zastanawiać się nad wyborem. **14.** Dokonać, zaniechać wyboru. **15.** Pozostawić komu swobodę wyboru. **16.** Robić co (czytać, kupować, przyjmować) bez wyboru: Czytałem bez wyboru, co mi pod rękę podpadło, co gdzie wydostać mogłem. *Dan. W. Not. 3.* **17.** Dać, mieć, (po)zostawić, skłonić do wyboru: Że dzielnie się bronił, nie dziw: on jeden miał do wyboru śmierć z mieczem w ręku albo na palu. *Prus Wyb. 74.* Miał teraz do wyboru: albo ostrzec Bałturyna o liście wysłanym do Orszy, albo go prosić o pomoc. *Brand. K. Antyg. 274.* **18.** Postawić kogo wobec wyboru między czymś. **19.** Mylić się, omylić się w wyborze; zdać się (na kogo, na co) w wyborze: Przyniosła mu czystą serwetę i nakrycie, a gdy zdał się na nią w wyborze jedzenia, podreptała sama do kuchni. *Krzywosz. Jula 66.* **20.** Robić co, coś dzieje się według wyboru: Żeniąc syna według swego wyboru [...] nie miała sobie nic do wyrzucenia. *Kaczk. Olbracht. III, 40.* **21.** Pochodzić z wyboru. **22.** **w.** mija, omija kogo, pada na kogo na co: Wybór jego padł na znanego nam już O. Janickiego. *Szujski Roztrz. 61.*

◎ **23.** (zwykle w *lm*) ⟨*wybieranie kogo do władz za pomocą głosowania*⟩: Ponowny(-e), prawomocny(-e) **w.**, wybory. **24.** Wybory bezpośrednie, cząstkowe, powszechne, proporcjonalne, równe, tajne, uzupełniające; wybory dwustopniowe, wolne, ściślejsze. **25.** Wybory równe ⟨*każdy wyborca ma tylko 1 głos*⟩. **26.** *hist.* Wybory sejmikowe, trybunalskie. **27.** Wybory prezydenckie, sejmowe. **28.** Wybory d o c z e g o: wybory do parlamentu, do rad narodowych, do sejmu; wybory do władz, do zarządu. **29.** Wybory k o g o, n a k o g o: wybory delegata, posła a. na delegata, na posła. **30.** Naznaczyć, odkładać **w.**, wybory; *hist.* obwoływać **w.** (np. króla); organizować wybory; potwierdzić **w.**; przeprowadzić; *pot.* robić; rozpisać wybory; unieważnić **w.**, wybory; wygrać, wyznaczyć, zarządzić, zatwierdzić wybory. **31.** Przystąpić, stawać do wyborów. **32.** Wyjść z wyboru, z wyborów ⟨*zostać wybranym*⟩. **33.** Oddać głos przy wyborze, wyborach; stracić, zyskać głosy w wyborach. **34.** Wybory nadchodzą, następują, przychodzą, odbywają się, zbliżają się.

◎ **w.** ⟨*to, co zostało wybrane, wyselekcjonowane; rezultat selekcji*⟩. **35.** Duży, kompletny, mały, obszerny, wielki **w.**: Znajdzie tu [...] niezbędne w jej pracy pisma literacko-społeczne w kompletnym wyborze. *Dz. Lit. Krak. 3, 1950.* **36.** Najprzedniejszy, sam **w.** czego ⟨*najlepsza część czego, sam kwiat, sama śmietanka*⟩: Najprzedniejszy wybór rycerstwa [...] poniewieranym dawniej zajęciom wracał piętno należne. *Smol. W. Pisma I, 37.* Gości nie bardzo wiele, ale sam wybór i wszyscy w najwyższej gali. *Kaczk. Grób II, 192.* **37.** **w.** pism, utworów; **w.** z pism, z twórczości ⟨*utwory wybrane*⟩. **38.** **w.** towaru, towarów ⟨*asortyment*⟩: Sklep ma duży **w.** towaru. **39.** Drukować, wydawać **w.** (pism, poezji); drukować, wydawać (pisma, poezje) w wyborze; obejmować **w.** z czego: Dał swój ostatnio wydany tom poezji, obejmujący obszerny wybór z całej jego dotychczasowej twórczości. *Twórcz. 1, 1956, s. 103.* **40.** Poczytywać, uważać za **w.** ⟨*za najlepszych*⟩; iść, jechać, wyprawić się gdzie z wyborem (ludzi, żołnierzy).

wybrać p. **wybierać**

wybrać się p. **wybierać się**

wybredny **w.** gust, **w.** smakosz ⟨*wyszukany, wyrafinowany*⟩. **w.** w c z y m: w jedzeniu; **w.** w wyborze, w doborze (np. przyjaciół).

wybrnąć **w.** z c z e g o (obronną ręką) ⟨*wyjść cało, wyplątać się z czego; poradzić sobie w jakiejś sytuacji*⟩: **w.** z biedy, z kłopotu, z tarapatów. - Udało mi się wybrnąć z niezmiernie ciężkiej sytuacji. *Rose Wspom. 138.* **w.** z długów ⟨*spłacić długi*⟩.

wybryk **1.** Chuligańskie, dziecinne, dzikie, lekkomyślne, łobuzerskie, młodzieńcze, nieprzyzwoite, szalone **w-i** ⟨*postępki kolidujące z przyjętymi obyczajami; wyskoki, ekscesy; figle*⟩. **2.** **w-i** młodości ⟨*wyskoki, ekscesy*⟩. **3.** **w.** natury ⟨*monstrum, stworzenie nienormalne, wynaturzone*⟩. **4.** Tolerować, znosi czyje **w-i**. **5.** Pozwalać komu, sobie na **w-i**. **6.** Dopuszczać się wybryków. **7.** Powstrzymywać kogo od wybryków. **8.** **w-i** uchodzą, uszły komu płazem.

wybuch **1.** Chwilowy **w.**; częste **w-y**; daleki, doświadczalny, głośny, głuchy, gwałtowny, krwawy, nagły, namiętny, nerwowy, nieoczekiwany, niespodziewany, niewczesny, niezwłoczny, ognisty, potężny, przedwczesny, rychły, silny, spontaniczny, uczuciowy **w.** ⟨*eksplozja; nagły początek czego; gwałtowny objaw stanów psychicznych*⟩: Temperament melancholijny wziął w nim górę nad chwilowym wybuchem. *Gomul. Mieszczka 37.* Pierwsza bomba atomowa użyta przeciw ludziom. Poprzedził ją doświadczalny wybuch na pustkowiach stanu Mexico. *Twórcz. 6, 1954, s. 210.* Działacze Komitetu stawiali na rychły wybuch akcji zbrojnej. *Żółk. S. Spór 142.* **2.** *wojsk.* **w.** jądrowy ⟨*gwałtowne wydzielenie się energii, wywołane lawinową reakcją rozszczepiania w ładunku materiału jądrowego*⟩. **3.** **w.** rewolucyjny, zbrojny; **w.** akcji zbrojnej ⟨*nagłe rozpoczęcie działań rewolucyjnych, zbrojnych*⟩. **4.** **w.** wulkaniczny a. wulkanu ⟨*nagłe wydobycie się z krateru wulkanu magmy, pyłu, gazów itp.*⟩. **5.** **w.** bomby; granatu, pocisku ⟨*eksplozja*⟩: W ten syreni lament raz wraz poczęły wpadać wybuchy bomb. *Bron. J. Siostrz. 4.* **6.** **w.** choroby, epidemii ⟨*szybkie i groźne wystąpienie*

objawów chorobowych, rozprzestrzenienie się epidemii⟩. **7. w.** energii, czułości, furii, gniewu, namiętności, płaczu, radości, szczerości, szlochu, śmiechu, temperamentu, uczucia, wesołości, zapału, zazdrości, zemsty, żalu ⟨*gwałtowny objaw, przejaw żywiołowych stanów psychicznych, wrażeń, uczuć; napad czego*⟩. **8.** *górn.* **w.** nafty ⟨*gwałtowny wypływ ropy naftowej z odwiertu pod działaniem silnego ciśnienia gazu*⟩. **9. w.** powstania, rewolucji, wojny ⟨*nagłe rozpoczęcie działań powstańczych, rewolucyjnych, wojennych*⟩. **10. w.** silnika ⟨*główny takt silnika podczas jego funkcjonowania, objawiający się detonacją w cylindrze*⟩. **11.** *przestarz.* Z wybuchem ⟨*z emfazą, z zapałem; manifestując co w gwałtowny sposób*⟩: Zbyt piękną jesteś Cecylio — przerwał jej Wilhelm z wybuchem — by można o tobie zapomnieć. *Morzk. Bożek 21.* **12.** Hamować, łagodzić; poprzedzać, uprzedzać; powstrzymać, (s)powodować, przygotować **w.**; (s)tłumić, uśmierzyć, wywołać, zatrzymać **w.**: Żona niewyczerpaną słodyczą, łagodnością uśmierzała wybuchy męża. *Choj. Alkh. I, 200.* **13.** Spodziewać się wybuchu. **14.** Dochodzi, przychodzi do wybuchu. **15.** Doprowadzić, przeć, przywodzić do wybuchu. **16.** Wstrzymać (się) od wybuchu. **17.** Zapobiec wybuchowi. **18.** Grozić, zagrażać wybuchem. **19. w.** cichnie, ucichł; dochodzi, dociera, grozi; nadchodzi, następuje, rozlega się, towarzyszy (komu, czemu), wstrząsa (powietrzem), zaskakuje; **w-y** dudnią, powtarzają się: Dochodziły go jeszcze wybuchy bomb głębinowych. *Pap. Szczury 67.*

wybuchać, wybuchnąć 1. w. jak burza, jak nawałnica, jak pożar, jak wulkan; **w.** z siłą, ze zdwojoną siłą, z potęgą; **w.** za lada dotknięciem; **w.** z lada powodu ⟨*szerzyć się gwałtownie; wyrażać, objawiać swoje uczucia w sposób gwałtowny; zaczynać się nagle*⟩: Więc chociaż serce jak wulkan wybucha, samotne musi wieczność gniewu prześnić. *Asnyk Poezje I, 91.* **2. w.** c z y m, *daw.* **w** c o ⟨*objawiać co w sposób gwałtowny; unosić się czym; nie móc stłumić w sobie czego*⟩: Deptali [...] po leżących wszędzie pokotem żołnierzach, którzy wyrwani z kamiennego snu, wybuchali złorzeczeniem i klątwą. *Strug Krzyż I, 9.* Wewnętrznie desperuje, a na zewnątrz wybucha coraz większą irytacją. *Orzesz. Jędza 125*; **w.** gniewem, łkaniem, narzekaniem, oburzeniem, słowami, skargą, śmiechem, wrzaskiem, zachwytem, żalem. - Zerwała się z miejsca i wybuchnęła w płacz taki głośny, jakby w nim już miała postradać życie. *Kaczk. Grób II, 172.* **3. w.** płomieniem ⟨*zapalać się gwałtownie; również przen.*⟩. **4. w.** w c z y m ⟨*gwałtownie co objawiać*⟩: **w.** w słowach. - Uczucie jego długo tłumione wybuchnęło w słowach gorących. *Orzesz. Klat. 323.* **5.** Afera wybucha ⟨*zostaje nagle ujawniona*⟩. **6.** Amunicja, bomba, dynamit, granat, mina, pocisk wybucha; prochy wybuchają ⟨*eksploduje; eksplodują*⟩: Całe pola były zaminowane [...] miny ciągle wybuchały. *Twórcz. 7, 1953, s. 114.* **7.** Awantura, bójka, burza, kłótnia, nieporozumienie, spór, sprzeczka wybucha ⟨*powstaje nagle*⟩. **8.** Bunt, powstanie, rewolucja, strajk, wojna wybucha; rozruchy wybuchają ⟨*powstaje(-ą) nagle*⟩: Często wybuchały wśród nich (niewolników) powstania. *Hist. star. 196.* Zaoponował przeciwko twierdzeniu Żurka, jakoby strajk wybuchł spontanicznie. *Jackiew. Jan 90.* **9.** Choroba, epidemia, zaraza wybucha ⟨*rozprzestrzenia się szybko*⟩. **10.** Dyskusja, polemika wybucha ⟨*wywiązuje się nagle, rozwija się gwałtownie*⟩. **11.** Gniew, nienawiść, uczucie, wesołość wybucha ⟨*objawia się u kogo w sposób gwałtowny*⟩. **12.** Krzyk, lament, okrzyk, płacz, śmiech, śpiew, wrzawa wybucha ⟨*podnosi się nagle, daje się słyszeć; ktoś nagle zaczyna krzyczeć, lamentować, płakać, śmiać się, śpiewać itp.*⟩. **13.** Ogień, pożar wybucha ⟨*coś się nagle zapala*⟩. **14.** Strzał wybucha (częściej: bucha) ⟨*rozlega się, pada*⟩.

wybuchnąć p. **wybuchać**

wybuchowy 1. Materiał **w.**, substancja **w-a** ⟨*związek lub mieszanina zdolne do gwałtownej reakcji chemicznej*⟩. **2.** Mieszanka **w-a** ⟨*mieszanka pędna, składająca się z mieszaniny benzyny i powietrza*⟩. **3. w.** temperament; **w-e** usposobienie ⟨*gwałtowny(-e), nieopanowany(-e)*⟩.

wychodne 1. Na wychodnym ⟨*na chwilę przed wyjściem; w momencie wychodzenia; na wylocie*⟩: Dopiero na wychodnym przypomniał sobie, jak dawno fajki nie palił. *Krasz. Jerm. 48.* **2.** Być na wychodnym ⟨*szykować się do wyjścia; być gotowym do wyjścia*⟩: Teraz właśnie byłem na wychodnym. *Boł. Ryby 68.* Dłużewska nigdy nie miała czasu. Jeśli ją zastawał w domu, to zawsze była na wychodnym. *Perz. Raz 86.* **3.** Mieć **w.** ⟨*o służbie domowej: mieć czas wolny od zajęć; mieć prawo do wyjścia*⟩: Maria ma dziś wychodne, ale my z Krysią i Franią również wychodzimy — do kina. *Wańk. Ziele 39.*

wychodny Polowanie, polować na wychodnego ⟨*polowanie; polować na zwierzynę wychodzącą na żer*⟩.

wychodzić, wyjść 1. w. jak zmyty: Wyszedł jak zmyty, bom mu drzwi pokazał. *Krasz. Pam. 202.* **2. w.** c z y m (k t ó r ę d y): *przen.* Coś wychodzi (komu) bokiem, gardłem ⟨*coś obraca się na złe; brzydnie, dokucza komu*⟩: To sprzątanie wychodziło mi już gardłem. *Twórcz. 5, 1953, s. 135.* **3.** Coś jednym uchem wchodzi, wlatuje, a drugim wychodzi, wylatuje ⟨*coś jest szybko zapomniane*⟩: Nie mogę [...] powtarzać słów jakiej panienki, które mi przez jedno ucho weszły, a przez drugie wyleciały. *Słow. Listy I, 155.* **4. w.** c z y m, w c o, z c z e g o: **w.** asem, królem itp., **w.** w asa, króla, młódkę itp.; **w.** z asa, z króla itp. ⟨*w grze w karty: zagrać w asa itp.*⟩: Wychodził z asa, obrabiając w ten sposób drugie króle pani Julii. *Dąbr. Ig. Matki 367.* **5. w.** d o c z e g o; n a c o: **w.** do dymisji; do emerytury a. na emeryturę ⟨*być dymisjonowanym; być emerytowanym*⟩. **6. w.** n a c o: coś wychodzi na co ⟨*wydaje się czym*⟩: Satyra zaostrza krytykę, ale powinna mieć swoje granice, żeby na obmowę nie wyszła. *Kras. Rozm. 13.* **7. w.** na czoło, na pierwsze miejsce ⟨*przodować w czym, prowadzić*⟩. **8.** Coś wychodzi komu na dobre, na korzyść, na pożytek; coś wychodzi na czyją niekorzyść, coś wychodzi komu na szkodę, na złe ⟨*coś jest dla kogo korzystne, przyjmuje korzystny dla kogo obrót; jest niekorzystne, przyjmuje niepożądany obrót*⟩: Pani myśli, że hece z Joasią albo z Dębickim mogły wyjść pensji na pożytek? *Prus Emanc. I, 222.* Zawsze mówiłam, że na złe ci wyjdzie latanie. *Prus Now. II, 86.* **9.** *pot.*

w. na dwór ⟨*wychodzić z potrzebą naturalną*⟩. **10. w.** na jaw, na światło dzienne, na wierzch ⟨*okazywać się jawnym; ujawniać się*⟩: Umowa jego z malarzem, jej warunki nawet, wszystko to wyszło na wierzch i stało się wiadomym. *Krasz. Sfinks II, 173.* Przykra sprawa nigdy nie wyjdzie na światło dzienne. *Strug Krzyż II, 73.* **11.** *nieos.* Wychodzi (wyszło) na jedno ⟨*jedno równe drugiemu*⟩: Bałagułami długo podróż trwała, choć taniej niby, ale policzywszy czas stracony i mękę — to na jedno wychodziło. *Łus. Pam. 246.* **12.** *nieos.* Wychodzi (wyszło) na moje, twoje, nasze, wasze ⟨*okazuje się moja, twoja itp. racja*⟩: Mówiłem to zawsze: z tego chłopca będą ludzie! Puszczali to mimo uszu, a teraz wyszło na moje. *Padal. Opow. I, 69.* **13. w.** na swoje: a) ⟨*nie tracić i nie zyskiwać*⟩: Ja nie mogę ustąpić od moich warunków, obliczyłem się dokładnie, ledwie wyjdę na swoje. *Grusz. Ar. Tuzy 190*; b) ⟨*zakładać własny dom, własne gospodarstwo*⟩: Pojął za żonę wdowę z czworgiem dzieci i starą chałupą [...] z czworaków wyszedł na swoje. *Twórcz. 8, 1955, s. 24.* **14.** Coś wychodzi na świat ⟨*jest wydrukowane, wydane*⟩: broszura, powieść wychodzi na świat. **15.** *nieos.* Wychodzi (wyszło) na to, że... ⟨*z tego wynika, że...; kończy się na tym, że...*⟩: Robię za wszystkich, a wychodzi na to, że jestem u matki na garnuszku. *Bogusz. SPP.* **16.** *pot.* Wyjść na ulicę: a) ⟨*przestać się ukrywać, zacząć manifestować co*⟩; b) ⟨*o kobiecie: zacząć uprawiać prostytucję*⟩. **17. w.** na wolność ⟨*zostać wypuszczonym z więzienia*⟩. **18.** Coś wychodzi (komu) na zdrowie ⟨*jest korzystne dla czyjego zdrowia*⟩: Przy ciągłej pracy siedzącej, umysłowej, taka przechadzka wyjdzie mu na zdrowie. *Jun. Now. 104.* **19.** *pot.* lub *gw.* **w.** na żebry ⟨*stawać się żebrakiem, zaczynać żebrać*⟩: Lepiej często stracić materialnie, wyjść nawet na żebry, aniżeli utracić sławę nieposzlakowaną. *Lubow. Sąd 128.* **20. w.** n a k o g o ⟨*stawać się, zostawać kim*⟩: Gdyby [...] młodo nie był skończył, na wielkiego by wodza wyszedł. *Rzew. H. Pam. 17.* **21. w.** na błazna, na dudka, na durnia, na głupca, na kpa ⟨*skompromitować się; ośmieszyć się*⟩: Nie jest dobrze, bo gdy się nie będę mógł ożenić, bo nie będę miał za co, wyjdę na dudka lub głupca. *Sewer Nafta III, 42.* **22.** Wyjść na człowieka; na ludzi ⟨*osiągnąć wykształcenie, zawód, pewien stopień rozwoju, stanowisko; zrobić karierę*⟩: No, wyszliście na ludzi, moje chłopaki, i świat stoi przed wami otworem. *Sienk. Now. IV, 49.* **23. w.** n a c o a. n a k o g o ⟨*natykać się*⟩: Aż tu znienacka wyszła na kramy ze świecidłami! *Poraz. Dwun. 28*; Skręcił w prawo i wyszedł na profesora. **24.** Coś wychodzi na co ⟨*o drodze, oknach, budynku itp.: prowadzi w kierunku czego, jest położone (są położone) od strony czego*⟩: Droga wychodzi na pole; pokój wychodzi na południe; okna wychodzą na ulicę (na podwórze, na ogród, na park). **25.** Na coś wychodzi tyle a tyle pieniędzy, tyle a tyle materiału ⟨*jest wydawane tyle a tyle pieniędzy; jest zużywane tyle a tyle materiału*⟩: Wyliczał, ile łokci wstążki wychodzić powinno na garnirowanie sukni. *Orzesz. Wesoła 154.* **26. w.** n a c z y m: **w.** na czym dobrze, źle, ładnie, brzydko ⟨*odnosić korzyść, skorzystać; ponosić stratę, tracić na czym*⟩: Ilekroć brał się do interesów, zawsze wychodził na nich źle. - I nigdy źle na tym nie wyszłam! *Sienk. SPP.* **27. w.** dobrze lub źle na fotografii, na portrecie, w odtworzeniu literackim ⟨*być dobrze lub źle sfotografowanym, namalowanym, odtworzonym w utworze literackim, przedstawiać się korzystnie lub niekorzystnie, robić korzystne, niekorzystne wrażenie*⟩: Bardzo nawet ciemna plama błękitna wychodzi na fotografii jaśniej od najjaśniejszej plamy żółtej lub czerwonej. *Wikt. SPP.* Ale też wyszliście na tym zdjęciu [...] Istny zbój. *Brand. M. Pocz. 251.* **28. w.** o d c z e g o ⟨*zaczynać się, pochodzić*⟩: Badania archeologiczne regionalne wyjść mogą od poszukiwań, eksploracyj i studiów. *Ziemia 1925, s. 20.* **29.** Coś wychodzi od kogo ⟨*ktoś jest inicjatorem czegoś*⟩: Takie zaproszenie powinno wyjść od mężczyzny. *Twórcz. 7, 1953, s. 20.* **30.** Nie wychodzić o d k o g o, s k ą d ⟨*często, stale bywać u kogo; nie opuszczać kogo*⟩: Doktor od niego nie wychodzi. *Dąbr. M. Noce II, 108.* Bieda nie wychodzi z tego domu. **31. w.** p o d c z y m: coś (dzieło, książka, pismo itp.) wychodzi pod jakimś tytułem ⟨*ukazuje się w druku, jest wydawane*⟩; gazeta, pismo wychodzi pod czyjąś redakcją ⟨*ktoś jest odpowiedzialnym redaktorem danej gazety, pisma*⟩. **32. w.** p o z a c o: **w.** poza ramy, poza zakres czego ⟨*przekraczać zakres czego*⟩: W numerach, które się ukazały, pomieszczono jednak także [...] artykuły wychodzące poza ramy biuletynu. *Wierchy 1931, s. 213.* Wiedział mnóstwo rzeczy, które nawet wychodziły poza zakres jego stanowiska, i był naszą biurową encyklopedią. *Chlęd. Pam. II, 14.* **33. w.** s p o d c z e g o: coś wychodzi spod czyjego dłuta, pędzla, pióra ⟨*ktoś jest twórcą czego; coś jest wyrzeźbione, wymalowane, napisane przez kogo*⟩: Zdaje mi się, że arcydzieło sztuki i podobieństwa wyszło spod mojego pędzla. *Krak. Pam. 140.* Spod pióra Kallimacha wyszła [...] biografia Grzegorza z Sanoka. *Budzyk Lit. 52.* **34.** Coś wychodzi spod czyjej ręki ⟨*jest zrobione przez kogo; jest jego dziełem*⟩: Cały sprzęt stolarski od warsztatu poczynając aż do strugów [...] — wszystko to wyszło spod jego ręki. *Pigoń Komb. 89.* Przywileje [...] spod ręki królewskiej wychodziły. *Kit. Opis. 252.* **35.** Coś (książka, pismo, utwór itp.) wychodzi spod prasy ⟨*jest wydrukowane*⟩. **36. w.** spod kurateli, opieki ⟨*przestawać być pod kuratelą, opieką*⟩: Lubię kobiety [...] A że wyszedłem spod kurateli [...] nie mam potrzeby kryć się z tym moim upodobaniem. *Bliz. Rozb. 41.* **37. w.** spod czyich skrzydeł ⟨*zawdzięczać komu opiekę, poparcie, karierę*⟩: Wszystkie literackie i militarne znamienitości drugiej połowy osiemnastego wieku wyszły spod skrzydeł [Czartoryskiego]. *Pam. Tow. Nauk. 56.* **38. w.** w c o: **w.** w morze ⟨*o statkach: wypływać, zaczynać rejs*⟩. **39. w.** w pole: a) ⟨*do pracy polnej*⟩: Ludzie wychodzili w pole orać, lecz raz po raz ustawali w pracy. *Bobiń. Chłop. 127*; b) *daw.* ⟨*do walki*⟩: Szwedzi w strachu, ogień w całym kraju, wojna w całym kraju... kto żyw, w pole wychodził *Sienk. Pot. III, 297.* **40.** Nie mieć w czym **w.** ⟨*być obdartym, nie mieć porządnego ubrania do wyjścia*⟩. **41. w.** z c z e g o. **42.** Z czegoś wychodzi tyle a tyle czego ⟨*z czegoś można zrobić tyle a tyle czego, czegoś starcza na tyle a tyle czego*⟩: Z produktów, które mieliśmy, wyszło sześć obiadów; z materiału wyszły dwa kostiumy. **43. w.** z brzegów ⟨*o rzece: wylewać*⟩. **44. w.** z czego cało, na sucho, obronną ręką, bez szwanku ⟨*kończyć jakieś przedsięwzięcie bez straty, wydostawać się*

z *opałów bez szwanku*⟩: Szczęściem, udało mi się wyjść z tego obronną ręką. *Krasz. SPP.* Lotnicy wyszli na szczęście bez szwanku, ale dwie maszyny odpadły z ratowniczych szeregów. *Cent. Czel. 68.* **45.** w. z choroby (z grypy, tyfusu, kaszlu itp.) ⟨*zdrowieć*⟩: Ojciec wyszedł z choroby, ale dostał zwykle następującego po niej tyfusu. *Prus Now. IV, 171.* **46.** w. z długów ⟨*spłacać*⟩. **47.** Nie w. krokiem z domu ⟨*siedzieć ustawicznie, przesiadywać w domu*⟩. **48.** w. z druku ⟨*być wydrukowanym, ukazać się w druku*⟩: Czasopismo, książka wychodzi z druku. **49.** w. z dzieciństwa, z niemowlęctwa, pacholęctwa, z dziecięcych, niemowlęcych itp. lat ⟨*dorastać*⟩: Czuję, że zupełnie wyszłam z dzieciństwa, że umysł mój dojrzał. *Krak. Pam. 69.* **50.** w. z formy ⟨*stracić formę, dobry wygląd*⟩: Pokazaliście, że nie wyszliście z formy [...] entuzjazmował się. *Braun Lewanty 134.* **51.** w. z głosowania, z wyborów, z urny; w. z głosowania, z wyborów, z urny jako kto; w. z głosowania, z wyborów, z urny iluś głosami ⟨*być wybranym*⟩: Dwudziestu czterema głosami większości wyszedł z głosowania lwowskiej Rady miejskiej jako dyrektor nowego teatru p. Tadeusz Pawlikowski. *Tyg. Ilustr. 17, 1900.* **52.** Coś wychodzi z (czyjej) głowy ⟨*jest obmyślone*⟩: Odmiana polityczna świata nie wyjdzie z głowy jednego człowieka. *Mick. Listy II, 200.* **53.** Coś komu wyszło z głowy, z pamięci ⟨*ktoś o czymś (chwilowo) zapomniał*⟩. **54.** Coś nie wychodzi, nie może wyjść z głowy, myśli, pamięci ⟨*ktoś o tym stale myśli, pamięta; coś zajmuje czyją uwagę, pochłania kogo*⟩: Jej obraz stoi przed moimi oczami — zdaje mi się, że jej nie kocham, a przecież z głowy nie wychodzi. *Chopin Wyb. 91.* **55.** Coś (np. wróżba) wychodzi z kabały, z kart, z pasjansa ⟨*wynika*⟩. **56.** w. z k o g o, z c z e g o ⟨*pochodzić*⟩: Wyszedł z chłopów miejscowych i zaledwie czytać i nabazgrać coś umiał. *Kowalew. Z. Wspom. 206.* w. z dołów, z ludu, z inteligencji. **57.** Ktoś wychodzi z kogo ⟨*ktoś staje się kim*⟩: Gdybyś się pan kształcił, mógłby z pana wyjść publicysta pierwszej wody. *Berent Fach. 199.* **58.** w. z kursu, z obiegu, z użycia ⟨*przestawać być w kursie, obiegu, użyciu*⟩: Zbiór jest z czasu, gdy Mieszka pieniądz z kursu wyszedł. *Lel. Polska IV, 342.* W ciągu ostatnich stu lat dawny, tradycyjny ubiór ludowy wyszedł z użycia na większości polskiego obszaru etnograficznego. *Bystr. Kult. 283.* **59.** w. z (czyjego) łona ⟨*rodzić się; być (czyimś) dzieckiem — tylko w stosunku do matki*⟩: Córko, na mojąż hańbę wyszłaś z mego łona?... *Fredro A. Odl. 235.* **60.** w. z łóżka ⟨*wstawać*⟩. **61.** w. z matni, z niebezpieczeństwa, z opałów, z opresji, z tarapatów, z trudności ⟨*ratować się*⟩. **62.** w. z miasta, ze wsi: a) ⟨*opuszczać*⟩; b) ⟨*pochodzić*⟩. **63.** w. z mody ⟨*przestawać być modnym*⟩: Staroświeckie racimory wyszły z mody, lisie czapki mole zjadły. *Jun. Dworek 18.* **64.** w. z obozu, z więzienia ⟨*być uwolnionym*⟩. **65.** w. z odrętwienia, osłupienia, zdumienia, zdziwienia ⟨*otrząsać się z odrętwienia, osłupienia itp.*⟩: Zwróciłem mu wspaniałomyślnie swą zdobycz wprzód, zanim miał czas wyjść z osłupienia. *Belc. Król 256.* **66.** Bodaj z piekła nie wyszedł! ⟨*przekleństwo*⟩. **67.** w. z pieluch, powijaków ⟨*przestawać być dzieckiem, podrastać*⟩. **68.** Nie móc wyjść z podziwu, ze zdumienia itp. ⟨*bardzo się dziwić, zdumieć się itp.*⟩. **69.** w. z portu ⟨*o statkach: wypływać, zaczynać rejs*⟩. **70.** w. z przekonania, ze stanowiska, z założenia, z zasady ⟨*być przekonanym, że...; przyjmować jakie stanowisko, założenie, zasadę*⟩: Perzanowska wyszła z założenia, że „Damy i huzary" cechuje rytm jazdy konnej (jak „Zemstę" rytm poloneza). *Wrocz. K. Wspom. 85.* **71.** Coś wychodzi z czyjej pracowni, czyjego warsztatu; z czyjej ręki ⟨*coś zostaje wykonane w czyjej pracowni, w czyim warsztacie; przez kogo*⟩: Każda para butów wychodząca z jego warsztatu odznaczała się dobrym wykończeniem i trwałością. *Prus Now. III, 163.* Projekty wychodzą z pracowni inżyniera. *Twórcz. 8, 1953, s. 105.* Różne części rękopisu mają pismo tak podobne do siebie, że cały rękopis mógł wyjść z jednej ręki. *Bujak Geogr. 151.* **72.** w. z rezerwy ⟨*przestawać być neutralnym, nie zaangażowanym*⟩. **73.** w. z roli: a) ⟨*o grze aktorskiej: błędnie odtwarzać rolę; zapominać właściwy tekst roli*⟩: Ciągle się mylił, wychodził z roli, słowem, psuł przedstawienie. *Bał. Dziady 184*; b) ⟨*przestawać być kim*⟩: Wielopolski [...] ani na chwilę nie wyszedł z roli gotowego zawsze do walki o swe prawa i o swą osobę szermierza. *Kraus. Krasz. 7.* **74.** Coś wychodzi z czyjego serca, woli ⟨*coś jest spowodowane czyim uczuciem, wolą*⟩: Wybór pani, jeśli wyszedł z jej serca i woli, musi być dobry. *Sienk. Dram. 30.* **75.** Wychodzić z siebie: a) ⟨*starać się robić coś jak najlepiej*⟩: Tańczy cała izba [...] Ludzie wychodzą z siebie. *Wierchy 1938, s. 11*; b) ⟨*tracić opanowanie, przestawać panować nad sobą, denerwować się*⟩: Któregoś dnia ojciec wyszedł, jak to się mówi, z siebie i paskiem przetrzepał mu skórę. *Szk. Dom XI, 1957, s. 13.* **76.** w. ze skóry ⟨*bardzo się starać*⟩: Ze skóry wychodzą, zabijają się po prostu, żeby te słupki podnieść do góry. *Kowalew. M. Kamp. 305.* **77.** w. ze szkoły, z uczelni, z uniwersytetu, akademii itp. ⟨*kończyć szkołę itp.*⟩: Uzyskał zabezpieczenie szkoły rycerskiej, z której wychodzić mieli ukształceni oficerowie. *Schmitt Dzieje II, 154.* **78.** Wyjść ze szpitala ⟨*opuścić szpital po chorobie*⟩. **79.** Nie w. z ubrania, fraka, marynarki, sukni itp. ⟨*stale w tym chodzić*⟩: Młody mężczyzna nie wychodzi z fraczka. *Tyg. Ilustr. 2, 1900.* **80.** Wyjść jakim a. jak z walki, z wojny ⟨*zakończyć walkę, wojnę z jakimś wynikiem (pomyślnym lub niepomyślnym)*⟩: W sumieniu jego toczyła się walka chwilowa. Wyszedł z niej zwycięsko. *Skiba Poziom. 75.* Francja wyszła z [...] wojny siedmioletniej kolonialnej poszwankowana. *Korzon Handl. 177.* **81.** w. z wojska ⟨*przestawać służyć w wojsku*⟩. **82.** w. z wprawy ⟨*tracić wprawę*⟩. **83.** Coś wychodzi ze zwyczaju ⟨*coś przestaje być zachowywane jako zwyczaj*⟩. **84.** Coś nie wychodzi, nie wychodzi nic, nic z tego nie wychodzi ⟨*nie udaje się*⟩: Z felietonów Gabriela nie wyszło nic. Były bez stylu, chaotyczne, długie. *Otw. Nagr. 98.* **85.** (częściej *dk.*) w. z c z y m, np. w. z honorem ⟨*zakończyć jaką sprawę nie tracąc dobrego imienia*⟩: Miał zamiar pozbycia się broni i rozmyślał nad tym, jak to uczynić, żeby wyjść z honorem. *Strug Ojc. 333.* **86.** w. z próżnymi, pustymi rękami (rękoma) ⟨*nic nie zyskawszy*⟩: Odbyła się uroczystość oddania orderu w ręce posła, który także nie wyszedł z próżnymi rękoma, gdyż monarcha obdarzył go kosztownym naszyjnikiem. *Chłęd. Odr. 540.* **87.** w. z torbami ⟨*zbiednieć, zbankrutować*⟩. **88.** w. z zyskiem (zyskiwać): Kupcie od mnie tę dąbrowę. Oszczędzi

mi to szukania kupca, a wy możecie wyjść z zyskiem. *Sienk. Polan. II, 10.* **89.** **w.** z k i m. *przestarz.* **w.** z kimś nieuczciwie, dobrze, uczciwie, źle, chytrze, po ludzku itp. ⟨*postępować z kim dobrze lub źle*⟩: On się nie domyśla nawet, jak to chytrze trzeba z ludźmi wychodzić, aby nie być wyzyskanym. *Kosiak. Rick. II, 31.* **90.** **w.** z a k o g o, **w.** za mąż, **w.** za mąż za kogo ⟨*zawrzeć z kim związek małżeński*⟩: Córka wyszła za organistę, porządnego człowieka. *Prus Now. IV, 70.* Wyszła potem za mąż za fabrykanta. *Perz. Las 173.* **91.** **w.** zza chmur ⟨*o słońcu, księżycu: wyjrzeć, pokazać się, wyłonić się*⟩. **92.** Dzień, tydzień, miesiąc, rok itp. nie wyszedł; minuta, godzina nie wyszła ⟨*nie upłynął, nie upłynęła; nie minął, nie minęła*⟩: Nie wyszło pięciu minut: znów hałas u drzwi. *Gomul. Mieszczka 157.* **93.** Choroba wychodzi z kogo ⟨*ktoś zdrowieje*⟩. **94.** Cypel wychodzi w morze ⟨*jest wysunięty*⟩. **95.** Dźwięk, głos, słowa wychodzą z gardła, z ust ⟨*ktoś wydaje dźwięk, głos; wymawia, wypowiada słowa*⟩. **96.** Jęki wychodzą z piersi, z ust ⟨*ktoś jęczy, wydaje jęki*⟩. **97.** Miasto wychodzi z ruin ⟨*jest odbudowywane*⟩. **98.** Noga nie wyjdzie ⟨*nikt nie ocaleje*⟩: Zastaliby nas na dobre śpiących i noga nasza by nie wyszła. *Pam. powst. 109.* **99.** Numer wychodzi na rulecie, w rulecie, na loterii ⟨*jest wylosowany*⟩: Tu numer 5 wyszedł na rulecie trzy razy z rzędu. *Weys. Józ. Żywot 271.* **100.** Oczy wychodzą na wierzch, z orbit: a) ⟨*komuś na skutek wysiłku, wzburzenia itp. uwypuklają się gałki oczne*⟩: Zaczerwienił się pan Zagłoba z gniewu, aż mu oczy na wierzch wyszły. *Sienk. Wołod. I, 30*; b) ⟨*ktoś intensywnie się w coś wpatruje; kogoś ogarnia zdumienie, przerażenie*⟩. **101.** Pasjans wychodzi ⟨*układa się do końca*⟩. **102.** Pieniądze wychodzą ⟨*są wydawane; rozchodzą się*⟩: Sama nie wiem, jak to mi tak tyle pieniędzy wyszło. *Dąbr. Ig. Felka 29.* **103.** Roślina wychodzi z ziemi ⟨*wyrasta*⟩. **104.** Termin wychodzi ⟨*kończy się*⟩. **105.** Włosy komu wychodzą ⟨*wypadają*⟩. **106.** Zapasy wychodzą ⟨*wyczerpują się, są zużywane*⟩. **107.** Złość wychodzi z kogo, z czyjego serca ⟨*ktoś nie może się powstrzymać od złości, aby nie wybuchnąć złością*⟩. **108.** Zapowiedź (czyja) wychodzi, zapowiedzi (czyje) wychodzą ⟨*czyjś ślub kościelny zostaje zapowiedziany przez księdza z ambony*⟩: Wyszły już wszystkie trzy zapowiedzi ładnej Zazulki; nazajutrz ma być wesele. *Łoz. Wal. Szlach. III, 52.* **109.** Żyły wychodzą komu na czoło, na skroń, na czole, na skroni ⟨*występują, nabrzmiewają*⟩.

przysł. **110.** Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło. **111.** Wyszedł jak Zabłocki na mydle ⟨*wszystko stracił*⟩. **112.** Wyszło szydło z worka.

wychować, wychowywać 1. **w.** kogo starannie, surowo. **2.** **w.** k o g o — n a c z y m ⟨*wyrobić w kim określone nawyki; ukształtować czyj umysł w pewnym kierunku*⟩: Wychowywał go na wzorach klasycznych. *SPP.* **3.** **w.** k o g o — w c z y m: Wychowywał syna w ideologii romantyzmu. *SPP*; **w.** (dziecko) w poszanowaniu dla starszych. **4.** **w.** k o g o n a k o g o: **w.** młodzież na świadomych obywateli. Nie wychowajże ich na prostaków. *Dąbr. M. Noce II, 38.* **5.** **w.** kogo na ludzi ⟨*pokierować właściwie czyim wychowaniem, wychować kogo na pożytecznego członka społeczeństwa*⟩.

wychowanie 1. Babskie, bezmyślne, dobre, domowe, doskonałe, fałszywe, miękkie, modne, mylne, ojcowskie, patriarchalne, powierzchowne, pozaszkolne, praktyczne, przedszkolne, racjonalne, rodzicielskie, rozumne, staranne, surowe, świetne, tradycyjne, trafne, twarde, umiejętne, wytworne, zaniedbane, złe **w.**; **w.** ideologiczne, klasztorne, moralne, obywatelskie, organizacyjne, polityczne, publiczne, rolnicze, społeczne, sportowe, szkolne, świeckie, wojskowe, zagraniczne, zakonne, zawodowe, żołnierskie ⟨*edukacja, wykształcenie*⟩: Był jedynakiem pieszczonym i wychuchanym przez matkę, czyli inaczej mówiąc, odebrał babskie wychowanie. *Dyb. B. Pam. 65.* Nikt tutaj nie zamąci ogólnej zabawy i nigdzie się oko nie spotka z czymś, co by raziło dobre wychowanie. *Chłęd. Szkice 167.* **2.** **w.** fizyczne: a) ⟨*metoda wychowania kładąca nacisk na rozwój fizyczny człowieka*⟩; b) ⟨*ćwiczenia fizyczne, sporty jako przedmiot nauczania w szkole*⟩. **3.** **w.** pod kierownictwem, pod okiem czyim: Utraciwszy ojca bardzo młodo, odebrał wychowanie pod okiem matki i dwóch ciotek. *Bog. Kapit. III, 27.* **4.** **w.** w duchu czego: Plan „rewolucji pokojowej" [...] z ideą naczelną wychowania w duchu pracy [...] wywołać musiał entuzjazm. *Rudniań. Idea 57.* **5.** **w.** w c z y m (g d z i e): **w.** w domu, w szkole; **w.** w klasztorze. **6.** Ktoś bez wychowania ⟨*o kimś nieokrzesanym, nie umiejącym się zachować*⟩: To jakiś prostak bez wychowania! *Łoz. Wal. Dwór 61.* **7.** Brak wychowania: Gwałtowny, niesforny i nieokrzesany [...] zdradzał zupełny brak wychowania. *Łoz. Wal. Dwór 102.* **8.** Ktoś (jakiś) z wychowania: Burmistrz Łucka, tęgi chłop, jak każdy tu o nim mówi, jest Sanoczanin z urodzenia, a Amerykanin z wychowania. *Boy Flirt V, 224.* Nieszczęściem moja wnuczka, z wychowania skromna, ale raźna i ładna, a zatem ułomna. *Tremb. Polit. 145.* **9.** Da(wa)ć komu **w.**; mieć, odebrać, okazywać, otrzymać, pobierać, powierzyć komu czyje **w.**: Mimo że trochę ekonomskie miał wychowanie, zaczął z miejsca starać się o łaski Ziemiałkowskiej. *Chłęd. Pam. II, 75.* Okazywał tak dobre wychowanie, był zawsze i dla wszystkich tak chłodno uprzejmym, że go ogólnie nazywano „lordem". *Ritt. Noc. 30.* **10.** Brać, wziąć kogo (dziecko) na **w.** ⟨*adoptować kogo (dziecko)*⟩: Znalazła raz dwoje dzieci podrzutków [...] ulitowała się nad nimi i wzięła je na wychowanie. *Ziel. T. Rzym 172.* **11.** Oddać kogo na **w.**: a) ⟨*powierzyć komu wychowanie kogo (dziecko)*⟩; b) *daw.* oddać niemowlę na **w.** ⟨*na wykarmienie przez mamkę*⟩. **12.** Wpływać na czyje **w.** **13.** Dbać o czyje **w.** **14.** Kierować, zająć się wychowaniem. **15.** Być na wychowaniu (u kogo, czyim): Czy u was był mały chłopiec na wychowaniu? *Grusz. Ar. Tys. 329.* **16.** Oddać się czyjemu wychowaniu. **17.** **w.** opiera się, polega (na czym): Wychowanie powinno polegać nie tylko na świadomym organizowaniu jego działalności. *Wiedza 524, s. 58.*

wychowany 1. (Człowiek) dobrze, starannie, źle **w.** ⟨*umiejący się zachować, ułożony, grzeczny; nie umiejący się zachować, niegrzeczny, prostak*⟩. **2.** **w.** g d z i e: **w.** w szkole, w mieście, na wsi, *iron.* za piecem: Słuchaj no, tylko zaprezentujże mi się dobrze, niech nie powiedzą, żeś za piecem wychowana. *Bliz. Dam. 66.* **3.** **w.** w c z y m: **w.** w czci dla rodziców; **w.** w dobrobycie, w nędzy.

wychowywać p. **wychować**

wychudzony 1. w-a twarz, **w-e** policzki, ręce; **w-e** ciało ⟨*wynędzniała(-e), niezwykle chuda(-e)*⟩. **2. w.** jak szkielet. **3. w.** czym ⟨*wyniszczony*⟩: **w.** chorobą.

wychwalać w. kogo w głos, pod niebiosa(-y) ⟨*bardzo kogo chwalić*⟩: Nadzwyczajny człowiek... Wszyscy go szanują i wychwalają pod niebiosy. *Ritt. Dom. 11.*

wychylać, wychylić 1. w. kielich, kufel, puchar, szklenicę (duszkiem, do dna) ⟨*wypijać jednym haustem, od razu*⟩. **2. w.** czyje zdrowie, **w.** toast — czym ⟨*pić za czyje zdrowie*⟩: Ponczem i goździkówką [...] sumiennie wychylał zdrowia wszystkich po kolei kobiet. *Wol. Fraszki II, 141.* **3. w.** do dna kielich goryczy (niedoli) ⟨*przeżyć, przecierpieć przykrość do końca*⟩: Wychyliłem do dna ów kielich goryczy, czyniąc ofiarę z buntującej się godności ojca i Polaka. *Kraus. Czasy 52.* Okropna, iż do dna wychylić musimy ten gorzki kielich niedoli! *Kraus. Kartki II, 129.* **4. w.** głowę (z okna) ⟨*wysuwać*⟩. **5. w.** gdzie nosa ⟨*wyjeżdżać niedaleko, w pobliże czego*⟩: Ledwie człowiek wychylił nosa za granicę swego zaścianka, już mu się wydaje, że nowy świat odkrył i częstuje bliźnich swymi „wrażeniami z podróży". *Rocz. Lit. 1932, 202.* **6. w.** nos przez co ⟨*wyglądać, zaglądać przez co*⟩: **w.** nos przez półotwarte drzwi. **7.** Nie **w.** nosa skąd ⟨*nie wychodzić, nie wyjeżdżać; pozostawać stale na miejscu*⟩: Sir Pretorius i major O'Brien nie wychylali nosa ze swych kabin. *Płomyk 19, 1955, s. 691.*

wychylać się, wychylić się 1. w. się c z y m, p r z e z c o, z c z e g o, z z a c z e g o, z a c o ⟨*pochylając się w jakimś kierunku wysuwać się, wystawiać się, wyglądać skąd*⟩: Nie zaziębiaj się i nie wychylaj się oknem. *Dąbr. M. Noce II, 276*; **w.** się przez okno, z okna, za okno; **w.** się za burtę, zza płotu. **2. w.** się do przodu, do tyłu ⟨*przegiąć się do przodu, do tyłu*⟩. **3. w.** się s p o d c z e g o ⟨*wysuwać się*⟩: Włosy wychylały się spod czapki. **4.** *książk.* **w.** się s k ą d, p o z a c o, z c z e g o (często z przeczeniem) ⟨*wychodzić skąd*⟩: Nie wychylaj się na krok z domostwa, niech nie wie, że jesteś tu. *Wędr. 2, 1901, s. 23.* Leśny zwierz wychylał się z gęstwiny i zbliżał do mieszkań ludzkich. *Sienk. Na polu 1.* Bali się wychylać poza mury miasta. **5.** Księżyc, słońce wychyla się zza chmur ⟨*ukazuje się spoza chmur, wygląda zza chmur*⟩.

wychylić p. **wychylać**

wychylić się p. **wychylać się**

wyciąć, wycinać w. k o m u — c o: **1.** *pot.* **w.** (komu) byka, **w.** (komu) byka w nos ⟨*uderzyć kogo głową (w nos)*⟩. **2. w.** (komu) całusa ⟨*pocałować kogo z rozmachem*⟩. **3.** *pot.* **w.** (komu) figla, sztukę ⟨*spłatać figla*⟩. **4. w.** hołubca ⟨*uderzyć, stuknąć obcasami w tańcu*⟩. **5.** *przestarz.* **w.** (komu) kapitułę ⟨*zwymyślać kogo*⟩. **6. w.** kieliszek ⟨*wypić jednym haustem*⟩. **7. w.** (komu) klapsa ⟨*dać, wymierzyć*⟩: Wycinała mu tęgiego klapsa i kazała lecieć na drogę, do dzieci. *Mort. Wawrzek 31.* **8.** *daw.* **w.** (komu) kominka ⟨*użyć wykrętu, fortelu*⟩. **9. w.** krakowiaka, oberka ⟨*zatańczyć zamaszyście, z temperamentem*⟩: Będzie [...] radość i wesele. Wtedy krakowiaka i ja wytnę sobie, że się aż umarli uradują w grobie. *Bał. Poezje 225.* **10.** *daw.* **w.** (komu) kota, kurtę ⟨*spłatać figla*⟩. **11. w.** list ⟨*wystosować*⟩: Schwyciłem za pióro i wyciąłem list sążnisty do Litwinki, nie szczędząc strzelistych afektów. *Gordon Obraz. 25.* **12.** Wyciąć komu kazanie, pater noster, perorę, słowa prawdy ⟨*wygarnąć, wytknąć co komu prosto z mostu*⟩: A oto jakie pater noster wyciął trzykrotnie krytyk malarski Przeglądu... Chełmońskiemu. *Wóyc. K. Walka I, 213.* **13. w.** mowę ⟨*palnąć, wypowiedzieć*⟩. **14. w.** (komu) policzek ⟨*spoliczkować kogo*⟩: Ojciec wyciął mu tęgi policzek. *Dygas. SPP.* **15. w.** (komu) prztyczka, szczutka ⟨*dać prztyczka, szczutka*⟩. **16. w.** susa, szczupaka ⟨*skoczyć nagle*⟩: [Zając] zebrał się w kupę, zwinął, odsadził i w mgnieniu oka wyciął w powietrzu susa potężnego. *Dygas. Gody 28.* **17. w.** kogo do jednego, co do jednego, do nogi, co do nogi, w pień, ze szczętem ⟨*wymordować wszystkich*⟩: Legioniści, rozwścieczeni śmiercią ukochanego wodza, wycięli w pień zbuntowaną ludność. *Sokoł. A. Dzieje I, 184.* Wszystkich Kozaków, którzy już do środka byli wtargnęli, do nogi wycięto. *Kub. Szkice I, 123.* **18.** *pot.* **w.** k o g o — c z y m — p o c z y m, w c o ⟨*uderzyć, palnąć*⟩: Chciała chłopca wyciąć ręką, ale on w czas zwinął się i uciekł. *Mort. Wawrzek 128.* Dobywszy [...] kańczuk, tak mnie wyciął po ręku, że mi zaraz nabiegła. *Czart. Panna 132.* Odskoczyłem od niego i kiedy go wytnę w łeb czekanikiem, padł. *Kaczk. Murd. II, 83.* **19.** *pot.* Wycinać na fujarce, ligawce, skrzypcach itp.; **w.** (smyczkiem) w struny; **w.** od ucha ⟨*grać*⟩: Radość powszechna z tego tytułu, że stare wierzby już zielenieją [...] i że pastuch tak po swojsku wycina na ligawce. *Żer. Popioły III, 194.* Miło, gdy człowiek w karczmie posłucha. Jak to skrzypki wytną od ucha! *Wol. Poezje II, 165.* **20. w.** o c o ⟨*uderzyć o co*⟩: Przewróciłem się, wracając, przez janczarskiego trupa i głową o kulę leżącą wyciąłem. *Sienk. Wołod. III, 234.*

wyciąć się, wycinać się *daw.* **w.** się z k i m ⟨*odbyć pojedynek*⟩: Porzuciłeś swój znak i powinność, żeby tu przyjechać, wyciąć się z wujem, i ubić go. *Czart. Panna 166.*

wyciąg 1. w. bankowy, **w.** z konta bankowego ⟨*skrótowy wypis podający stan konta*⟩. **2.** *muz.* **w.** fortepianowy ⟨*układ kompozycji zespołowej (symfonii, opery itp.) na fortepian*⟩. **3. w.** górski ⟨*kolejka linowa*⟩. **4. w.** klatkowy (w kopalni) ⟨*rodzaj windy*⟩. **5. w.** krzesełkowy ⟨*urządzenie linowe z krzesełkiem, stosowane zwykle w górskich miejscowościach turystycznych do wciągania narciarzy na szczyt góry*⟩. **6. w.** metrykalny ⟨*wypis z aktu urodzenia*⟩. **7. w.** mięsny ⟨*ekstrakt w postaci proszku, bulionu, peptonu itp.*⟩. **8.** *techn.* **w.** linowy, pochyły ⟨*urządzenie wzdłuż liny nośnej o przebiegu pochyłym, stosowane w hutnictwie do podnoszenia zbiornika towarowego oraz w transporcie górskim*⟩. **9. w.** nikotynowy ⟨*ekstrakt z nikotyny*⟩. **10.** *bud.* **w.** słupowy ⟨*platforma prowadzona wzdłuż słupa, stosowana w budownictwie*⟩. **11.** *techn. bud.* **w.** szybowy ⟨*platforma (kabina) prowadzona w szybie; winda*⟩. **12. w.** turystyczny ⟨*rodzaj kolejki linowej*⟩. **13. w.** wątrobowy ⟨*ekstrakt z wątroby*⟩. **14. w.** z c z e g o: a) ⟨*wypis*⟩: **w.** z protokołu; b) ⟨*wywar, ekstrakt*⟩: **w.** z ziół. **15.** Robić **w.**, porobić, poczynić **w-i** (z czego)

⟨*wynotowywać co*⟩: Robić w. z akt, z korespondencji, z dzieła. **16.** Uruchomić, zbudować **w.** ⟨*urządzenie do podnoszenia (wciągania) towarów lub osób z jednego poziomu na inny*⟩.

wyciągać, wyciągnąć w. c o: **1. w.** arię, melodię, nutę, pieśń, ton, trel ⟨*śpiewać wysokim (właściwym) tonem*⟩: Wyciągał hałaśliwie ton ostrym dźwięcznym tenorem. *Pięt. Białow. 63.* **2. w.** budowlę, mury, **w.** budowlę, mury pod dach ⟨*budować, wzwyż, wznosić*⟩. **3. w.** członki, gnaty, kości ⟨*położyć się swobodnie; wyprostować członki*⟩: Pragnąłbym [...] w cieniu drzew tych wyciągnąć znużone kości człowiecze. *Kaspr. Księga 29.* **4. w.** ileś kilometrów, do iluś kilometrów ⟨*o aucie; o kierowcy: osiągać prędkość iluś kilometrów na godzinę*⟩: Szofer [...] opanowany nie tylko śmiało wyciąga setkę, ale przede wszystkim dba o swą maszynę. *Por. Jęz. 4, 1949, s. 5.* **5. w.** ileś (złotych, rubli itp.), do iluś (złotych, rubli) miesięcznie, rocznie ⟨*osiągać taką sumę*⟩: Zarabiam ... wcale nieźle [...] Wyciągam do dwustu miesięcznie, samą pisaniną. *Bogusz. Polon. I, 98.* **6. w.** krok, kłusa ⟨*iść, biec szybko*⟩: Rozpuścił konie, które czując dom prychały coraz częściej i wyciągały tęgiego kłusa. *Dan. Dni 7.* **7. w.** konsekwencje z czego; w stosunku do kogo ⟨*być konsekwentnym, postępować logicznie; postępować odpowiednio do czyjego stanowiska, zachowania*⟩: Ja wyciągnę konsekwencje w stosunku do pana [...] Pan drogo zapłaci za to! *Pytl. Fund. 320.* **8. w.** linię bojową, szereg ⟨*formować*⟩: Odstępując od rzeki wyciągnięto linię bojową ogromną. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 51, 1900.* **9. w.** gorączkę ⟨*zmniejszać, likwidować*⟩: Lepiej może na kurację do lasu uskoczyć. Świerczyna wyciąga gorączkę. *Żer. Rzeka 97.* **10. w.** losy ⟨*losować*⟩: Wyciągnąć szczęśliwy los. **11. w.** morał, naukę, sens z czego ⟨*korzystać z poprzedniego (czyjego lub własnego) doświadczenia; wysnuwać wniosek o charakterze pouczającym*⟩. **12.** Wyciągać nogi, dobrze **w.** nogi ⟨*iść szybko, dużymi krokami; pośpieszać*⟩: Musi dobrze nogi wyciągać, aby zdążyć z powrotem na obiad. *Poraz. Kich. 62.* **13.** *pot.* Wyciągnąć nogi, *posp.* kopyta ⟨*umrzeć*⟩: Widziałeś, jak Cieślik zmarniał, niedługo nogi dziadyga wyciągnie. *Jackiew. Jan 124.* Krukowski w pół roku wyciągnąłby przy niej kopyta. *Prus Emanc. II, 198.* **14. w.** normę ⟨*osiągać*⟩: W zeszłym roku myśmy z biedą wyciągnęli normę. *Kowalew. M. Kamp. 376.* **15.** *mat.* **w.** pierwiastek ⟨*znaleźć liczbę, która podniesiona do potęgi równej potędze pierwiastka da liczbę pierwiastkowaną*⟩. **16. w.** rysunek ⟨*obrysowywać*⟩: Próbował malować, rysować, wyciągać tak starannie dawniej wykonane rysunki techniczne. *Żer. O Adamie 105.* **17. w.** samolot, maszynę, **w.** samolot, maszynę do góry, w górę ⟨*wzbić się na samolocie*⟩: Miało się wrażenie, że zaraz [skrzydła] opadną na wirażach; trudno było tę maszynę wyciągnąć. *Scheur Pam. 53.* **18.** w. słuch, uszy ⟨*pilnie nadsłuchiwać*⟩; w. wnioski ⟨*wnioskować; logicznie przewidywać na podstawie znanych przesłanek*⟩. **19. w.** c o — c z y m: w. kasztany cudzymi rękami, w. kasztany z ognia cudzymi rękami ⟨*używać kogo do wykonania czynności, z której ma się samemu korzyść*⟩: Na powstanie zgodziłby się dopiero, gdyby Szeklerzy wciągnęli Austrię do wojny [...] „Choć raz kasztany cudzymi rękami chciałem wyciągać dla Polski" — zeznał na sądzie. *Kien. Sapieha 280.* **20. w.** co farbą, pędzlem, tuszem ⟨*pociągać, obrysowywać*⟩: Każdy kolor należy wyciągać tuszem na kalce. *Jackow. Książ. 88.* **21.** Wołami go nie wyciągnąć, nie wyciągnął ⟨*w żaden sposób nie zmusi się do wyjścia, wyjazdu*⟩: Teraz mojej Moniki wołami z Zachodu nie wyciągnąć. *Bogusz. Kura 225.* **w.** c o — d o k o g o (k u k o m u): **22. w.** dłoń, ramię, rękę do kogo, ku komu, na powitanie, do uścisku: Mistrz! — rzekła poetycznie, wyciągając rękę do gnącego się w pokłonach gościa. *Gomul. Ciury I, 84.* **23. w.** dłoń, rękę do zgody ⟨*chcieć się z kim pogodzić, występować z inicjatywą zgody*⟩. **24. w.** dłoń, rękę do kogo: a) ⟨*okazywać pomoc*⟩: Nikt im nie pomoże, nikt do nich nie wyciągnie ręki. *Probl. 6, 1953, s. 403*; b) ⟨*prosić o jałmużnę, o wsparcie; żebrać*⟩. **25. w.** pomocną dłoń, rękę do kogo ⟨*okazywać komu pomoc*⟩. **26. w.** dłoń, rękę po co: a) ⟨*sięgać po co, chcieć wziąć co do ręki*⟩: **w.** rękę po książkę, po papierosa; b) a. **w.** dłoń, rękę po cudze ⟨*chcieć sobie co przywłaszczyć, ukraść*⟩. **27. w.** dłoń, rękę po datek, po jałmużnę. **28. w.** dłoń, rękę po władzę, *daw.* po buławę itp. ⟨*sięgać po władzę*⟩: Skrzynecki [...] narzuciwszy się obecnym pewną siebie postawą śmiało wyciągnął ręce po buławę. *Śliw. A. Lel. 302.* **29. w.** dłoń, rękę, aby co zabrać, zagarnąć ⟨*starać się zabrać, zagarnąć co*⟩: Król macedoński Filip wyciągnął ręce, aby zagarnąć ateńskie kolonie. *Hist. star. 113.* **30.** Tylko dłoń, rękę **w.**; wystarczy, potrzeba tylko dłoń, rękę **w.** ⟨*łatwo osiągnąć, osiągnie się co przy lada próbie, chęci*⟩: Szczęście czeka na ciebie, potrzebujesz tylko wyciągnąć rękę. Siebie i ród nasz od razu postawisz na szczycie. *Sewer Nafta III, 2.* **w.** c o — n a c o: **31.** *sport.* **w.** na 2:1, 3:2 itp. ⟨*osiągnąć wynik wyrażający się liczbą strzelonych bramek, określonym czasem itp.*⟩: Po długotrwałym oblężeniu pola karnego bytomianin wyciągnął na 2:1. *Sport 21, 1954.* **32. w.** co na jaw, na światło dzienne ⟨*zrobić jawnym; ujawnić co, podać do wiadomości publicznej*⟩: Wszelkie sprawy, o których się dotychczas szeptało po kątach, będą wyciągnięte na światło dzienne. *Olcha Most II, 211.* **w.** k o g o — n a c o: **33. w.** kogo na miasto, na spacer, na wycieczkę ⟨*namówić do wyjścia, do wyjazdu (na wycieczkę)*⟩: Panna Magdalena wyciąga Femcię na spacery. *Prus Emanc. II, 162.* **34. w.** kogo na pijaństwo, pijatykę ⟨*namawiać do wypicia (zwykle większej ilości) alkoholu*⟩. **35. w.** (kogo) na dyskusję ⟨*namawiać, prowokować kogo do dyskusji*⟩. **36. w.** (kogo) na komplementy ⟨*prowokować kogo do mówienia komplementów*⟩. **37. w.** (kogo) na opowiadania, na plotki, na słowa, na słówka, na zwierzenia ⟨*prowokować, nakłaniać kogo do powiedzenia, opowiadania, plotkowania, do zwierzeń itp.*⟩: Dwie noty dyplomatyczne, z których jedna wyciąga na słówka, druga się strzeże tego słówka wydać. *Krasiń. Listy I, 26.* **w.** c o — o d k o g o: **38. w.** grosz, pieniądze, **w.** ostatni grosz, **w.** grosz, pieniądze od kogo, z kogo, z kieszeni, z sakiewki: a) ⟨*odbierać (uprzednio pożyczone); zabierać*⟩; b) ⟨*wyciskać, wyłudzać, wyduszać*⟩: Wyciągają ostatni grosz z sakiewki wieśniaka, a sami są karciarzami, opilcami, obżartuchami. *Żer. Uroda 243.* **39. w.** wiadomości od kogo, z kogo ⟨*starać się dowiedzieć czego od kogo*⟩: Starałem się wyciągnąć z ciotki jak najwięcej wiadomości o Anielce. *Sienk. Bez dogm. II, 27.* **40.** Nie

można, trudno od kogo a. z kogo **w.** dwa słowa, prawdę, wiadomości itp. ⟨*nie można, trudno zmusić kogo do mówienia, do powiedzenia czego*⟩. **w.** c o — p o d c o: **41. w.** co pod kant, pod sznur ⟨*wyrównywać co (np. krawędzie), ustawiać co wzdłuż równo, dokładnie*⟩. **42.** I w sto koni nie wyciągnąć, nie wyciągnąłby go w ⟨*w żaden sposób*⟩: Mówiła, że wszyscy już śpią, a męża to i w sto koni nie wyciągnąłby teraz z łóżka. *Hulka Żyrar. 153.* **w.** k o g o — z c z e g o: **43. w.** kogo z biedy, z nędzy, z błota ⟨*dopomóc komu do wydobycia się z trudnej materialnej sytuacji, z upodlenia*⟩: O to mi chodzi, abyś rodziców twoich wyciągnęła z nędzy, w którą [...] popadli. *Orzesz. SPP.* Wyciągnęła go z błota, odziała w atłas i klejnoty [...] rękę córki mu oddała. *Gomul. Miecz II, 39.* **44.** Wyciągnąć (kogo) z przepaści ⟨*uratować*⟩. **45. w.** kogo z więzienia, z obozu ⟨*uwalniać*⟩. **46. w.** (kogo) z wody: a) ⟨*ratować tonącego*⟩; b) ⟨*skracać kąpiel*⟩. **47. w.** korzyść z czego ⟨*korzystać*⟩. **48. w.** zyski z czego ⟨*ciągnąć, mieć zyski*⟩: Cały po prostu swój dobytek zgromadzili ci ludzie w pokoiku, aby w sezonie letniskowym wyciągnąć z tego jakieś zyski. *Rus. Człow. 21.* **49. w.** c o z k o g o ⟨*wywiedzieć się czego od kogo*⟩: Egzaminowany, badany, najczęściej plątał przeciwnika i zdając się wywnętrzać, wyciągał z niego to, co chciał wiedzieć. *Krasz. Latarn. II, 19.* **50. w.** (kogo) za uszy ⟨*gwałtem*⟩. **w.** c o — k o m u, z k o g o: **51. w.** komu, z kogo bebechy, flaki, kiszki: a) ⟨*męczyć, nudzić kogo*⟩: Zachciało jej się białego beretu i o ten beret wyciąga flaki z swojej rodzonej matki. *Goj. Rajs. II, 240*; b) ⟨*zmuszać kogo (siebie) do wielkiego wysiłku*⟩: Człowiek bebechy z siebie wyciąga, żeby było jak najlepiej wszystko, a oni jeszcze mają pretensje. *Hamera Plewa 163.* **52.** Głód wyciąga komu, z kogo kiszki ⟨*dokucza*⟩.

wyciągać się, wyciągnąć się 1. w. się kolumną, linią, szeregiem, sznurem, rzędem, wężem; **w.** się w kolumnę, w korowód, w linię, w szereg, w węża ⟨*rozciągać się*⟩: Piechota ruszyła naprzód kolumnami, wyciągnęła się sznurem i [...] poszła. *Małysz. Listy 38.* Kłąb ludzi bezładny ruszył z miejsca, potem wyciągnął się w długiego węża. *Sienk. Pot. IV, 255.* **2. w.** się na baczność ⟨*wyprężać się; stawać na baczność; o zwierzęciu: sprężać się do skoku*⟩: Stał w kącie wyciągnięty na baczność, z wybałuszonymi oczami. *Past. Komuna 154.* [Wyżeł] wyciągnięty jak struna [...] rwał się coraz gwałtowniej naprzód. *Krzywosz. Jula 114.* **3. w.** się jak żołnierz ⟨*stawać na baczność*⟩. **4. w.** się na całą długość, na całą wysokość ⟨*wyprostować się*⟩. **5.** *pot.* **w.** się na co, **w.** się do ostatka ⟨*wydać wszystkie pieniądze zdobyte z trudem*⟩: Wyciągnęliśmy się na twoją naukę do ostatka. *Pigoń Komb. 170.* **6. w.** się n a c z y m, w c z y m ⟨*kłaść się prostując się*⟩: **w.** się na kanapie, na łóżku, na podłodze, na wyrku, na ziemi; **w.** się w fotelu, w krześle, w łóżku, w puchach. - Zdmuchnąwszy lampę wyciągnąłem się na twardym wyrku. *Kłos. Wiosna 116.* Wyciągnęła się jeszcze i wygrzewała w łóżku z kwadrans, a potem zerwała się raptem. *Żer. Opow. 147.* **7. w.** się w galopie, w kłusie ⟨*galopując itp. rozciągać się*⟩. **8.** Wyciągnąć się jak długi ⟨*upaść, przewrócić się*⟩. **9.** Dłonie, ręce wyciągają się do zgody, na powitanie ⟨*ktoś wysuwa dłoń, rękę na znak powitania, zgody*⟩. **10.** Nos wyciągnął się komu; twarz, buzia wyciągnęła się, rysy wyciągnęły się komu: a) ⟨*twarz komu wyszczuplała*⟩; b) ⟨*ktoś zmienił się na twarzy na skutek przeżyć wewnętrznych, choroby, wyczerpania lub zbliżającej się śmierci*⟩: Był młody, ale zmieniony, rysy ściągnięte wiecznym wysiłkiem woli, usta wpadły, a nos mu się wyciągnął. *Iwasz. J. Tarcze 264.* **11.** Twarz, buzia wyciągnęła się (komu) ⟨*ktoś nie jest zadowolony, doznał zawodu*⟩: Czeladnikom naszym wyciągnęła się buzia, gdy każdy z nas trzech (uczniów) dostał nagrodę za pilność. *Gard. Trzech 51.*

wyciągnąć p. **wyciągać**

wyciągnąć się p. **wyciągać się**

wyciągnięty 1. Twarz **w-a** ⟨*wydłużona; wychudzona*⟩. **2. w.** jak chart ⟨*o koniu w biegu*⟩: Konie [...] wzięły pęd największy i biegły ze stulonymi uszami, wyciągnięte jak charty. *Sienk. Pot. VI, 150.* **3. w.** jak struna (stać, prężyć się): Przyłożył palec do daszka, stał wyciągnięty jak struna. *Sienk. Leg. 142.* **4.** Wyciągniętym kłusem (biec, jechać, ruszyć, pędzić) ⟨*zwykle o koniach*⟩: Na białym Arabie, wyciągniętym kłusem, jechał młody człowiek. *Narzym. Ojczym 52.* **5.** Wyciągniętym krokiem (biec, iść, posuwać się) ⟨*dużymi krokami*⟩: Biegł po zewnętrznym torze długim, wyciągniętym krokiem. *Prom. Opow. 109.* Wszyscy szli wyciągniętym krokiem, mocując się z wiatrem. *Kowalew. M. Kamp. 270.* **6.** Wyciągniętym marszem: Cały korpus grecki jest już po tej stronie rzeki i wyciągniętym marszem idzie na miasto. *Makowiec. Przyg. 224.* **7.** Wyciągniętym szeregiem ⟨*o oddziale ludzi, żołnierzy; o drzewach, wozach itp.: obok siebie, w prostej linii*⟩: Na drodze u wyciągniętych szeregiem bryczek i wozów podniosła się wrzawa pożegnań. *Orzesz. Niemn. III, 237.* **8.** Psu z gardła **w.**, jak psu z gardła **w.** ⟨*pognieciony*⟩: Zaniedbany w ubraniu do ostateczności [...] krawatki psu z gardła wyciągnięte — zgroza! *Zeg. Zmory 233.* **9.** Mokry, zmoczony jak **w.** z wody ⟨*bardzo zmoczony*⟩. **10.** Otrząsać się jak pies **w.** z wody.

wycie 1. Dzikie, gardłowe, głuche, jękliwe, nieludzkie, okropne, przeraźliwe, przeciągłe, przejmujące, posępne, rozpaczliwe, straszliwe, żałosne **w.**; **w.** psa, wilka, hieny; **w.** tłumu, tłuszczy ⟨*głos niektórych zwierząt; przeciągły krzyk ludzki, odgłos podobny do głosu zwierząt*⟩. **2. w.** c z e g o ⟨*dźwięk, odgłos podobny do głosu zwierząt*⟩: **w.** syren (alarmowych); **w.** wiatru; **w.** motoru, pocisku. **3.** Zanosić się od wycia ⟨*o psach*⟩. **4.** Rozbrzmiewać wyciem ⟨*o puszczy, lesie*⟩. **5. w.** odzywa się, podnosi się, rozdarło powietrze, targnęło powietrzem, przerwało ciszę, rozlega się; słychać, daje się słyszeć **w.**

wycieczka ⊙ ⟨*ekskursja; zespół uczestników wycieczki*⟩ **1.** Bliska, całodzienna, ciekawa, daleka, forsowna, gromadna, interesująca, koleżeńska, odległa, piękna, przyjemna, samotna, wspólna, zbiorowa **w.** **2. w.** autobusowa, górska, konna, krajoznawcza, lądowa, morska, myśliwska, narciarska, naukowa, piesza, podmiejska, saneczkowa, szkolna, wysokogórska, tatrzańska, turystyczna, wodna, zorganizowana, zamiejska. **3. w.** c z y m: **w.** autem, autobusem, jachtem, koleją, końmi, łodzią, statkiem. **4. w.** d o k ą d (d o c z e g o, w c o, z a c o): Wy-

cieczki [...] do zwalisk zamkowych powtarzały się każdego dnia. *Skiba Poziom. 99*; **w.** w góry, w Beskidy, w Tatry; **w.** za miasto; *przen.* **w.** w przeszłość. **5. w.** p o c z y m: Uczniowie pod kierunkiem nauczycieli powinni robić wycieczki po kraju. *Tyg. Ilustr. 2, 1900.* **6.** Na wycieczce ⟨*w czasie wycieczki*⟩: Ta rzecz popsuła się dopiero na tej ślicznej wycieczce. *Nałk. Z. SPP.* **7.** Odbywać, organizować, prowadzić, robić, urządzać wycieczkę. **8.** Brać kogo na wycieczkę; iść, jechać, puszczać się, przyjechać, umówić się, wybierać się, wyruszać, zapraszać na wycieczkę; chodzić na wycieczki: Ludzie się dowiedzieli, że tu są ładne okolice. I nieraz ktoś teraz przyjeżdża na wycieczkę. *Nałk. Z. Dom. kob. 19.* **9.** Uczestniczyć w wycieczce. **10.** Wracać z wycieczki. **11.** Być (gdzie) z wycieczką: Będzie pani, będzie w Warszawie z wycieczką. *Prusz. Karabela 146.* **12. w.** odbyła się.

◉ *przestarz.* **w.** ⟨*wypad, wyprawa*⟩ **13.** Łupieska, nocna, podjazdowa, śmiała, zbrojna **w.**; **w.** nieprzyjacielska a. nieprzyjaciela; **w.** rekonesansowa, wywiadowcza. - Wojska jego obległy Smotrycz [...] zapuszczają zuchwale swe zagony po ziemi lwowskiej [...] czyniąc łupieskie wycieczki ze Zbaraża, Oleska i Krzemieńca. *Dzied. Oleśn. I, 344.* Niemcom nie udała się nocna wycieczka, cofali się. *Sewer Pobój. 102.* [Anglicy] trapieni bezustannie wycieczkami podjazdowymi, ponoszą wciąż wielkie straty. *Wędr. 5, 1907, s. 95.* Wojsko znudzone [...] wycieczkami nieprzyjaciela [...] burzy się. *Moracz. Dzieje V, 193.* **14. w.** przeciw komu a. czemu: Gdańszczanie znowu robili wycieczki przeciw Polakom. *Moracz. Dzieje V, 137.* **15. w.** z fortecy. **16.** Odpierać, przedsiębrać wycieczkę. **17. w.** przedarła się, uderzyła, wtargnęła dokąd.

◉ zwykle w *lm* ⟨*docinki, przytyki, złośliwe uwagi lub aluzje pod czyim adresem*⟩ **18.** Osobiste, ostre, polemiczne, polityczne, satyryczne, tendencyjne, zjadliwe, złośliwe **w-i**; **w-i** pod czyim adresem: Pozwalał sobie na ostre wycieczki polityczne pod adresem caratu. *Waż. Mity 93.* **19. w-i** (skierowane) przeciw komu (czemu): Cóż ją mogły obchodzić [...] docinki, skoro Jan nie brał w tych, przeciw niej skierowanych wycieczkach udziału? *Zap. G. Kaśka 124.*

wycierać, wytrzeć w. c o: **1. w.** co do sucha ⟨*dokładnie osuszać*⟩: **w.** talerze, szklanki do sucha. **2. w.** buty, nogi, podeszwy ⟨*trąc o wycieraczkę oczyszczać obuwie z kurzu, błota*⟩. **3.** Wycierać boki, **w.** boki na wielkim świecie ⟨*ocierać się, nabierać ogłady*⟩: Był to młody [...] uchodzący za człowieka na wielkim świecie, jak mówiono, boki wycierającego. *Kossak. Obyw. 93.* **4.** Wycierać kąty, **w.** czyje, cudze kąty ⟨*tułać się po cudzych domach, mieszkaniach; korzystać z gościny w cudzych domach*⟩: Ścierpieć tego nie mogła, żeby szlacheckie dziecko, mając ojca i bogatego ojca, tułało się [...] i cudze wycierało kąty. *Jun. Bracia 280.* **5. w.** dziury na łokciach, kolanach; **w.** łokcie, kolana, ubranie ⟨*przecierać ubranie na łokciach, kolanach; niszczyć ubranie*⟩. **6. w.** nos (w co) ⟨*czyścić wnętrze nosa ze śluzu*⟩: Wytarł hałaśliwie nos w kraciastą chusteczkę. *Ward. Wyłom 37.* **7.** Wycierać pańskie progi ⟨*bywać u panów*⟩: Przyjmowany w najlepszych domach, wolał bratać się z ubogimi, niż wycierać progi pańskie. *Krasz. Sfinks II, 8.* **8.** *pot.* Wycierać ławki ⟨*przebywać, przesiadywać w szkole, na uczelni*⟩: To chłopiec naukowy, ławek w szkołach i uniwersytecie nie wycierał nadaremnie. *Wol. Bakał. 207.* **9. w.** c z y m: Wycierać sobie kim, czym gębę, *rzad.* zęby; *daw.* **w.** sobie gębę, zęby o kogo, o co ⟨*mówić o kim, o czym niepochlebnie, obmawiać kogo, brać kogo, co na język*⟩: Nie mogę ścierpieć, żeby sobie mną lada kto gębę wycierał! *Dygas. Now. I, 129.* A ty sobie godnym przezwiskiem zębów nie wycieraj. *Jun. Bracia 327.*

wycierać się, wytrzeć się 1. *daw.* Wytrzeć się między ludźmi, na świecie itp. ⟨*ogładzić się, obyć się, otrzaskać się, ucywilizować się*⟩: Bywał po świecie i na wojnach się wytarł. *Kaczk. Mąż 63.* **2. w.** się n a c z y m ⟨*o ubraniu: przetrzeć się, przedziurawić się*⟩: Marynarka wytarła się na łokciach; spodnie wytarły się na kolanach. **3. w.** się p o c z y m ⟨*walać się, poniewierać się*⟩: Suknię wyczyść i powieś w szafie, niech się nie wyciera po kątach. *SW.* Chodź, Aniela, do domu. Co się będziesz wycierać po drogach. *Twórcz. 8, 1954, s. 36.* **4.** Niebo się wytarło ⟨*chmury zniknęły; wyjaśniło się, wypogodziło się*⟩.

wycięty 1. w. kołnierz; kostium, gors **w.**; suknia **w-a** ⟨*wykrojony(-a) przy szyi; wydekoltowany(-a)*⟩: Jesteś w białej sukni z wyciętym kołnierzem. *Tuwim Czyh. 113.* Wdziewano na dziewczynę kabatek [...] od ramion do nóg długi, z gorsem wyciętym. *Kit. Opis 69.* Młoda kobieta w białej wyciętej sukni wstawała właśnie od maszyny do szycia. *Goj. Dziew. I, 193.* **2.** Jak z żurnalu **w.** ⟨*modnie ubrany*⟩. **3.** Żywcem **w.** z ilustracji ⟨*taki jak na ilustracji*⟩: Dał typ starego łowcelasa żywcem wycięty z ilustracji „Bociana", zatem pojęty w banalnej karykaturze. *Boy Flirt III, 15.*

wycinać p. **wyciąć**

wycinać się p. **wyciąć się**

wycisk *gw. miejska* Dać komu **w.**; dostać **w.** ⟨*zbić, pobić kogo; zostać pobitym*⟩.

wyciskać, wycisnąć 1. w. jak cytrynę, jak gąbkę ⟨*wyciskać całkowicie, zupełnie, gruntownie*⟩. **2. w.** kogo jak cytrynę ⟨*wyzyskać kogo do ostateczności*⟩. **3. w.** c o: **w.** ser, twaróg ⟨*odsączać serwatkę z sera, twarogu (zwykle w prasie)*⟩. **4. w.** wrzód, pryszcz ⟨*usuwać ropę ściskając miejsce dokoła wrzodu, pryszcza*⟩. **5. w.** c o — n a c z y m ⟨*odciskać, wygniatać, wytłaczać*⟩: **w.** pocałunek na policzku, na ustach; **w.** ślady na miękkim gruncie; pieczęć na dokumencie. **6. w.** na czym piętno, ślad (czego) ⟨*zostawiać ślady; mieć wpływ na co*⟩: Patrzał na tę twarz kochaną, bladą i wynędzniałą, na której powietrze miasta i nocne, gorączkowe życie wyciskało już swoje piętno. *Reym. Kom. 213.* Zdarzenie to wycisnęło na jego duszy niezatarte ślady. *SW.* **7. w.** c o z c z e g o ⟨*wytłaczać*⟩: **w.** olej z rzepaku; sok z jagód, z owoców. **8. w.** łzy (z oczu) ⟨*pobudzać, zmuszać do płaczu; rozczulać, rozrzewniać*⟩: Coś go w gardle dławi, wyciska łzy z oczu. *Jackiew. Górn. 139.* Czy przez lat piętnaście wycisnąłem ci z oczu chociaż jedną łzę. *Święt. A. Dram. 88.* **9. w.** c o — z k o g o ⟨*wymuszać, wyduszać, wyciągać, wydobywać*⟩: Z czasem miasta stały się dla starostów źródłem dochodów, wyciskanych z mieszkańców samowolnie. *Fiedl. F. Konst. 8.* On umiał wszystko z ludzi wy-

cisnąć [...] twardą miał rękę. *Żukr. Dni 213*. **10.** Nie wyciśniesz z niego ani grosza ⟨*ktoś nie ma grosza przy duszy, nie śmierdzi groszem, zły płatnik*⟩. *SW*. **11.** *posp*. **w.** z kogo ostatni dech, ostatnią parę ⟨*obarczać kogo pracą ponad siły*⟩. **12.** *przen*. **w.** krew z kogo ⟨*gnębić, maltretować, niszczyć kogo*⟩: W przemocy zbrojnej krew wyciskali z nich żołdacy. *Staff L. God. 56*.

wyciśnięty **w.** jak cytryna ⟨*wymizerowany, blady, wychudzony*⟩.

wycofać (się), wycofywać (się) 1. w. c o — z c z e g o: **w.** książkę z rynku księgarskiego; sprawę z sądu. **2. w.** pieniądze, kapitały z przedsiębiorstwa ⟨*odebrać, wydostać*⟩. **3. w.** z obiegu, z kursu ⟨*o pieniądzach, papierach wartościowych itp.*⟩: *przen*. W trzydziestym piątym roku życia świetny, głośny, fetowany piłkarz staje się [...] starym chłopcem, wycofanym z obiegu. *Rudn. A. Sport. 23*. **4. w.** z użycia ⟨*o przedmiotach wadliwie wykonanych lub zużytych*⟩. **5. w.** się z c z e g o ⟨*usunąć się od czego*⟩: **w.** się z życia politycznego, z interesów, ze spółki, z gry, z walki. **6. w.** się z przykrej sytuacji ⟨*wykręcić się z przykrego położenia; umyć ręce od czego*⟩.

wyczerpać, wyczerpywać 1. w. c o: **w.** argumenty ⟨*przytoczyć, zużyć wszystkie, nie mieć więcej argumentów*⟩. **2. w.** baterię ⟨*zużyć*⟩. **3. w.** cierpliwość ⟨*przebrać*⟩. **4. w.** dochody, fundusze, kapitał, kredyt, pieniądze ⟨*zużytkować, wydać*⟩. **5. w.** energię ⟨*zużyć*⟩. **6. w.** glebę, pole ⟨*wyjałowić, wyeksploatować*⟩. **7. w.** kopalnię; **w.** pokłady, złoża czego ⟨*skończyć wybieranie kopalni; wykorzystać pokłady, złoża do ostatka; wyeksploatować kopalnię, pokłady, złoża*⟩: Kopalnia nie jest jeszcze wyczerpana, podobno niżej są pokłady węgla koksującego. *Jackiew. Jan 34*. **8. w.** możliwości, pomysły, środki, zapasy, zasoby ⟨*zużytkować*⟩. **9. w.** nakład ⟨*wyprzedać*⟩. **10. w.** organizm, siły ⟨*wycieńczyć, wyniszczyć*⟩: Praca ponad siły i złe odżywianie wyczerpywały jej organizm, czyniły ją nerwową. *Górs. H. Tory 102*. **11. w.** przedmiot, temat, dyskusję, rozmowy; **w.** zagadnienie ⟨*omówić, przedyskutować wszechstronnie to, co było do omówienia, przedyskutowania; zakończyć rozważania nad czym; wypowiedzieć wszystko, co było do powiedzenia na dany temat*⟩. **12. w.** k o g o, **w.** k o g o — c z y m ⟨*zmęczyć kogo, zużyć jego siły*⟩: Chorego tymczasem wyczerpało widać podniecenie krótkie, gdyż osunął się ciężko na poduszki. *Berent Diog. 138*. Nachodziliśmy całymi grupami Karpiela przez cały dzień, wyczerpując go poza tym nieustannym telefonowaniem. *Putr. Rzecz. 149*. **13. w.** c o — w c z y m ⟨*zużywać — w czym*⟩: Słowianie, zamiast bronić się wspólnie, wyczerpywali siły swoje w zatargach domowych. *Smol. W. Dzieje 16*. **14. w.** c o — z c z e g o: a) ⟨*pozbawiać co — czego*⟩: Chwasty [...] wyczerpują glebę ze składników pokarmowych. *Upr. rośl. II, 789*; b) *daw*. ⟨*zaczerpnąć*⟩: Kochanowski czy co wyczerpał z książki czy ze świata, wyśpiewał z duszy. *Syrok. Lit. II, 54*.

wyczerpać się, wyczerpywać się 1. w. się c z y m; n a c z y m, p r z y c z y m, w c z y m ⟨*zużyć się, zmęczyć się; zużyć siły*⟩: Wyczerpał się kaszlem i rozmową [...] oparł głowę na worku stojącym w kącie ławki — i przymknął powieki. *Sienk. Now. VI, 280*; **w.** się na duchu, na siłach. - Gdy w czyim artykule jest zbyt wiele rebusów, wysiłek czytelnika wyczerpuje się przy ich rozwiązywaniu. *Dobos. Jęz. 52*. Pani Rudnicka wyczerpała się w konwersacji i już się zaczęła powtarzać. *Kaczk. Grób II, 151*. **2. w.** się z c z e g o: **w.** się z gotówki, z kapitału, z pieniędzy ⟨*wydać gotówkę, kapitał, pieniądze*⟩. **3.** Bateryjka (latarki) wyczerpała się ⟨*wyładowała się, zużyła się*⟩. **4.** Cierpliwość czyja wyczerpała się ⟨*ktoś stracił cierpliwość, został wyprowadzony z równowagi*⟩. **5.** *pot*. Pisarz wyczerpał się ⟨*stracił impuls do pisania, nie ma już nic nowego do powiedzenia, powtarza się*⟩.

wyczerpanie 1. Niezmierne, ostateczne, ogólne, zupełne **w.**; **w.** nerwowe ⟨*wycieńczenie, ubytek sił, osłabienie*⟩. **2.** Coś jest, ma się na wyczerpaniu ⟨*zasoby czego kończą się, wyczerpują; coś się kończy, wyczerpuje*⟩: Gdy młody adept sztuki artyleryjskiej [...] miał w myślach tylko chaos okryty frazesami, które również były na wyczerpaniu [...] puszczono go na miejsce z wysoką aprobatą. *Żer. Uroda 12*. **3.** Książka jest na wyczerpaniu ⟨*niewiele jej egzemplarzy pozostało w sprzedaży*⟩. **4.** Paść, słaniać się, (ze)mdleć z wyczerpania ⟨*z wycieńczenia, z ubytku sił*⟩.

wyczerpujący 1. w-a odpowiedź; **w-e** wyjaśnienie ⟨*gruntowna(-e)*⟩. **2. w-a** praca ⟨*męcząca*⟩.

wyczerpywać p. **wyczerpać**

wyczerpywać się p. **wyczerpać się**

wyczucie 1. Doskonałe, głębokie, swoiste, znakomite **w.** czego; **w.** artystyczne ⟨*zdolność intuicyjnego pojmowania, wyczuwania czego; odczucie, orientacja, intuicja*⟩. **2. w.** językowe ⟨*zdolność właściwego użycia wyrazów oraz form wyrazowych*⟩. **3.** Na **w.** (ocenić, określić co) ⟨*intuicyjnie; w przybliżeniu, nie mając ścisłych danych*⟩. **4.** Mieć **w.** czego: Według mnie pan ma największe wyczucie współczesności. *Wikt. SPP*.

wyczyn 1. Bohaterski, heroiczny, ładny, nic lada, niezwykły, wspaniały **w.** ⟨*osiągnięcie, nadzwyczajny czyn*⟩. **2.** Chuligańskie, pijackie **w-y** ⟨*wybryki*⟩. **3. w-y** kulinarne ⟨*wyroby, wypieki*⟩. **4. w-y** sportowe ⟨*wartościowe osiągnięcia, rezultaty*⟩. **5. w-y** wojenne ⟨*czyny niezwykłe, zwycięstwa*⟩. **6.** Dokonać wyczynu. **7.** Zdobyć się na **w.**: Wszyscy prawie byli poprzednio gladiatorami, którzy zdobywali się na niejeden wyczyn szaleńczej odwagi. *Rudn. H. Spart. 159*.

wyczynowy Sport **w.** ⟨*uprawiany przez zawodników specjalnie przygotowanych do brania udziału w różnego rodzaju rozgrywkach i zawodach*⟩.

wyczyścić 1. Niewart komu butów **w.** ⟨*o kimś mniej wartym pod względem umysłowym lub moralnym*⟩: Widząc, że lada baletmistrz, który [...] niewart był mi butów wyczyścić, lepiej się ma ode mnie, rzuciłem zawód choreografa. *Prus Now. I, 58*. **2. w.** rolę ⟨*usunąć, wyrwać chwasty*⟩.

wyczytać, wyczytywać 1. w. co między wierszami ⟨*czytając domyślać się prawdziwej intencji piszącego*⟩: Wybicki [...] zdawał sobie niewątpliwie sprawę z tego, że poddaństwo chłopów było zagadnieniem ustrojowym [...] Łatwo to wyczytał między wierszami każdego jego listu omawiającego sprawy chłop-

skie. *Pam. Lit. 1950, s. 738.* **2. w.** co na czyim czole, obliczu; na czyjej twarzy; **w.** co w czyich oczach, w czyim spojrzeniu, wzroku, obliczu, uśmiechu; w czyich rysach twarzy; **w.** co z czyjej miny, twarzy, z czyjego wzroku, oblicza, uśmiechu; z czyich oczu, rysów twarzy ⟨*domyślić się czego z czyjego wyrazu twarzy, wzroku, spojrzenia, uśmiechu itp.*⟩: Spoglądał to na jednego, to na drugiego badawczym wzrokiem [...] chcąc choć cień nadziei na ich obliczach wyczytać. *Sienk. Ogn. IV, 32.* Niechybnie wyczytał w mych oczach, iż już byłem w matni. *Polak w Paryżu 99.* W uśmiechu, jakim odpowiadał na aluzję Lipeckiej, wyczytała ona upoważnienie do otwartej rozmowy. *Perz. Las 79.* Śledziła bacznie jego spojrzenia, jakby z oczu jego chciała wyczytać jakąś prawdę, o którą jej chodziło. *Kosiak. Rick II, 86.* **3. w.** z gwiazd, z kart, z dłoni, z linii dłoni ⟨*wywróżyć*⟩: Sam królewicz zachowuje milczenie, z gwiazd bowiem wyczytał, iż tylko milczeniem od zguby ocalić się może. *Krzyż. J. Romans 77.*

wyć ⟨*o niektórych zwierzętach: wydawać przeciągły, zawodzący głos; o ludziach: zawodzić głośno i przeciągle; o pociskach, motorach, mechanizmach itp.: wydawać dźwięki przypominające wycie zwierząt; o wietrze: szumieć głośno i przeciągle*⟩ **1. w.** dziko, nieludzko, ponuro, przeciągle, przejmująco, przeraźliwie, rozpaczliwie, straszliwie, wniebogłosy, wrzaskliwie, wściekle, żałośnie; **w.** jak diabli, jak sto diabłów, jak stado diabłów, szatanów; **w.** jak najęty; **w.** jak opętany; **w.** jak pies, jak pies na powrozie: **w.** jak potępieniec, jak stado potępieńców; **w.** jak zwierz, jak zwierzę; jak dziki zwierz, jak dzikie zwierzę: Nie spał [...] wył z bólu i ze złości jak pies na powrozie i gryzł ziemię pod sobą. *Ziel. G. Poezje II, 240.* Wył jak dziki zwierz i zrywał się chcąc sam lecieć, dognać ją, schwytać. *Sienk. Wołod. III, 28.* **2. w.** (jakimś) głosem: [Pies] z początku piszczał, potem skamlał, w końcu wył żałosnym głosem. *Prus Emanc. III, 148.* **3. w.** d o c z e g o: **w.** do księżyca, do miesiąca. - Wyjesz do miesiąca [...] psie, gór wolnych wolny obiboku, owczarku mój! *Kaspr. Chwile 66.* **4. w.** n a k o g o; n a c o: Podobno to na niego psy wyją! *Zabł. Zabob. 31.* Czyje brytany na śmierć wyją w sieniach! *Słow. Agez. 183.* **5. w.** o c o: Z murów Kapitolu [...] powiewała posępnie skrwawiona toga Cezara, a w dole lud wył o zemstę. *Sienk. Listy IV, 167.* **6. w.** w c z y m, z c z e g o: Całymi godzinami ją błagał, wyjąc w bólach, żeby mu wystrzałem między oczy skróciła tę nędzę istnienia. *Żer. Rzeka 80.* Trafiwszy na stóg siana wygrzebał w nim wnękę i, wtulony w nią, jęczał, a nawet wył z rozpaczy. *Żer. Przedw. 243.* **7. w.** z nudów ⟨*bardzo się nudzić*⟩: Wył z nudów, musiał jednak dyktować małemu leniuchowi z [...] książeczek. *Iwasz. J. Księżyc 62.* **8.** Jaguar, kujot, pies, szakal, wilk wyje. **9.** Bomba, kula, pocisk wyje: Wyją nad nim przelatujące pociski, grzmią wybuchy. *Strug Krzyż II, 83.* **10.** Huragan, wiatr, wicher wyje; morze wyje; zamieć, zawieja wyje. - Wiatr w kominie wyje. *SW.* **11.** Maszyna, motor, świder wyje. **12.** Syrena wyje: Syreny rzeczywiście wyły dłużej niż zwykle, wyglądało, że nalot zapowiada się ciężki. *Putr. Wrzes. 291.* **13.** Sala, tłum, tłuszcza wyje: Zdobywca tylu miast, ów stary żołnierz zląkł się teraz okropnie wyjącej tłuszczy. *Sienk. Pot. V, 215.*

wydać, wydawać 1. w. c o (album, broszurę, dzieło, książkę, powieść; przekład, tłumaczenie czego itp., nuty, koncert, partyturę; pocztówki, znaczki pocztowe); **w.** co drukiem ⟨*ogłosić, opublikować drukiem, wydrukować*⟩: Gdy powieści [...] nie znajdowały już odbiorców w księgarniach, zaczęto wydawać je dla klienteli wiejskiej. *Bystr. Kult. 248.* Wydałam u Mortkowicza pierwszy tomik poezji. *Nowa Kult. 1, 1955.* **2. w.** co czyim, własnym kosztem, nakładem, sumptem ⟨*sfinansować druk czego*⟩. **w.** co w (jakiejś) szacie ⟨*w odpowiedniej formie zewnętrznej*⟩: Otrzymawszy swe ukochane dzieło w tak pięknej wydane szacie [...] śledził, jakie wrażenie wywoła wśród społeczeństwa. *Kot Frycz 132.* **3. w.** bal, bankiet, festyn, fetę, koncert, maskaradę, obiad, przyjęcie, ucztę, wieczerzę, wieczór itp. ⟨*urządzić*⟩. Wydali wieczorek, na który zaprosili [...] kilka jeszcze osób z sąsiedztwa. *Wol. Bakał. 288.* **4. w.** bitwę, *daw.* batalię komu ⟨*zmusić kogo do przyjęcia bitwy*⟩. **5.** Wydawać blask ⟨*błyszczeć, świecić*⟩. **6.** Wydawać ciepło ⟨*wydzielać*⟩. **7.** (częściej *dk.*) **w.** dekret, edykt, manifest; **w.** odezwę, proklamację, rozporządzenie; **w.** prawo, statut, uchwałę, uniwersał, ustawę, zarządzenie ⟨*ustanowić, sformułować; obwieścić*⟩. **8. w.** dyplom, kwit, pokwitowanie, przepustkę, świadectwo, zaświadczenie ⟨*wystawić, wypisać*⟩. **9.** (częściej *dk*) **w.** dyrektywę, instrukcję, przepis, wskazówkę; dyspozycję, polecenie, zlecenie; **w.** nakaz, rozkaz, zakaz ⟨*sformułować co, powiadomić kogo o czym w sposób autorytatywny*⟩. **10.** Wydawać gazetę, pismo ⟨*redagować; być nakładcą*⟩. **11. w.** głos, gwizd, jęk, kwik, krzyk, okrzyk, pomruk, szept, szum, szelest, wołanie itp. ⟨*odezwać się głośno, gwizdnąć, jęknąć, kwiknąć, krzyknąć, mruknąć, szepnąć, zaszumieć, zaszeleścić, zawołać itp.*⟩: Chłopak wydał krzyk przeraźliwy i zaczął szarpać się gwałtownie. *Żer. Syzyf. 148.* **12.** Wydać hasło, sygnał ⟨*obwieścić co, zasygnalizować*⟩. **13. w.** komendę ⟨*wypowiedzieć rozkazującym tonem*⟩. **14. w.** krzyk, okrzyk czego ⟨*krzyknąć w jakiś sposób; krzykiem, okrzykiem wyrazić co*⟩: **w.** krzyk rozpaczy; **w.** okrzyk radości na czyj widok a. na widok czego. **15.** *przestarz.* **w.** lekcje, **w.** co (gramatykę, historię, wiersze itp.); **w.** co przed kim, komu ⟨*wypowiedzieć wobec kogo zadaną lekcję*⟩: Nudziło go stękanie dzieci wydających przed nauczycielem alfabet rosyjski. *Żer. Syzyf. 22.* Stałem wtedy w oknie i wydawałem lekcję korepetytorowi. *Żer. Opow. 10.* **16. w.** opinię, orzeczenie, sąd o czym ⟨*wyrazić o czym swoje zdanie, sąd, opinię*⟩. **17. w.** ostatnie tchnienie ⟨*umrzeć*⟩: Chcą mnie wygnać stąd, gdzie moja dziecina wydała ostatnie tchnienie. *Prus Lalka II, 187.* **18.** *przen.* **w.** owoce, plony ⟨*zostać zrealizowanym z korzyścią, przynieść korzyść*⟩: Jestem dziś szczęśliwy, widząc, że moje nauki, moje wskazówki, moje rady, wydały tak błogie owoce. *Jun. Now. 239.* **19. w.** pieniądze, grosze, krocie, jakąś sumę, ileś złotych (franków, rubli, dolarów); **w.** na co, na kogo: Sumę zostawioną przez Szczerbica wydała prędko. *Żer. Dzieje I, 206.* Mając takie dochody przez kilkanaście lat można było coś odłożyć... A tu wszystko wydało się na dom, na szyk, na dzieci... *Prus Emanc. I, 221.* **20. w.** na przyjemności, na rozrywki, zabawy; na ubranie; na siebie. **21.** Gleba, ziemia wydaje plon, płody ⟨*uzyskuje się z upraw plony, płody*⟩. **22. w.** potomstwo, płód ⟨*o zwierzętach: urodzić kogo, co*⟩. **23. w.** przepis(y)

⟨*uregulować co przepisami*⟩. **24. w.** reszty, resztę; **w.** reszty, resztę czym, w czym; **w.** (reszty, resztę) z czego ⟨*dać resztę pieniędzy pozostałych po odliczeniu sumy należnej od sumy wręczonej przez klienta*⟩: Ręce Feli, jak zgrabnie i sprawnie oddzierają bilety, przyjmują pieniądze, wydają reszty... *Bogusz. Polon. III, 45.* Dostał pięćdziesięciozłotowy papierek i wydał reszty srebrną pięciozłotówką. *Piach Nas 131.* Wręczył jej bochenek chleba i wydał resztę w miedziakach. *Ward. Wyłom 9.* W tramwajach konduktorzy często muszą wydawać resztę z 50 lub nawet 100 złotych. *Moda 5, 1952.* Wyda mi pan z dziesięciu rubli? *Prus Emanc. II, 9.* **25.** Coś wydało rezultaty, skutek ⟨*zostało doprowadzone do pomyślnego końca, uwieńczone skutkiem, rezultatem*⟩: Wyprawa orężna nie dała się zorganizować, akcja dyplomatyczna natomiast wydała rezultaty. *Dąbr. J. Dzieje 73.* **26. w.** czyj, swój sekret; czyją, swoją tajemnicę; **w.** kogo z sekretu ⟨*zdradzić sekret, nie dochować sekretu*⟩. **27. w.** walkę czemu ⟨*starać się zwalczać co, usunąć, unicestwić*⟩. **28. w.** weksel ⟨*wypisać, wystawić*⟩. **29.** *hist.* **w.** wici ⟨*ogłosić*⟩: Król Zygmunt wydał był wici na pospolite ruszenie, gotując wyprawę przeciw Wołoszy. *Mech. Wym. I, 301.* **30.** *przestarz.* **w.** wojnę komu ⟨*wypowiedzieć komu wojnę*⟩: Król Węgier [...] zamierza wydać wojnę Czechom. *Stadn. Herald. 195.* **31.** Wydawać woń, zapach, odór, smród, zaduch, wyziewy ⟨*wydzielać woń itp.; pachnieć; cuchnąć, śmierdzieć*⟩: Rzucają się w oczy akacje wydające w epoce kwitnienia przyjemnie mdły zapach. *Prus Kart. II, 34.* **32. w.** wyrok ⟨*obwieścić*⟩. **33. w.** k o g o: **w.** dziecko, syna, córkę; **w.** dziecko na świat, *daw.* **w.** pologiem ⟨*urodzić*⟩: Wydała na świat dziecię niewymownej piękności. *Mark. W. Mity 31.* **34.** *daw.* **w.** k o g o c z e m u ⟨*poddać kogo czemu*⟩: Dioklecjana dworzanie wydani byli torturom i są powieszeni. *Staff L. Igrz. 37.* **35. w.** k o g o, c o n a c o: **w.** kogo na języki, na oszczercze języki ⟨*spowodować plotki, oszczerstwa na czyj temat*⟩. **36. w.** kogo na łaskę, na pastwę (kogo, czego) ⟨*uzależnić kogo od czyjej łaski; narazić kogo na nieprzyjemności, wydać na ofiarę*⟩. **37. w.** co na łup ⟨*spowodować, że coś stało się łupem czyim; narazić na zgubę, na zniszczenie*⟩: Całe królestwo wydane zostało na łup rozpuście żołnierza. *Sienk. Pot. III, 298.* **38. w.** kogo na rzeź, na śmierć; pod miecz ⟨*spowodować czyją rzeź, śmierć*⟩. **39. w.** kogo, co na pośmiewisko ⟨*spowodować ośmieszenie, wyszydzenie kogo*⟩. **40. w.** kogo w czyje ręce; *daw.* na sztych komu ⟨*oddać kogo do czyjej dyspozycji*⟩: Zdrada z przewrotności zrodzona wydała w ręce nieprzyjaciół Kiejstuta z synem Witoldem. *Baliń. M. Pisma IV, 171.* Umyślnie tu przybyli, aby mię [...] na sztych nieprzyjacielowi wydali. *Narusz. Hist. II, 238.* **41. w.** córkę, dziewczynę, siostrę itp., **w.** dobrze, źle, świetnie, znakomicie itp. **w.** za mąż, **w.** za kogo (za mąż) ⟨*dać w małżeństwo; oddać za żonę*⟩: Jeżeli ta stara prukwa wydała córkę tak znakomicie, to może miała wstęp na salony. *Krzyw. I. Bunt 101.* Dzieckiem wydano mnie za mąż za człowieka, którego nie kochałam. *Bork. L. Paraf. 116.* **42.** Zbrodniarz, złoczyńca, złodziej jakiego piekło nie wydało ⟨*wielki*⟩.

wydać się, wydawać się 1. Wydaje się ⟨*jako zdanie wtrącone*⟩: Chudy, wysoki — że czupryną, wydaje się, sufit mógłby zamiatać — przyrzekł, że [...] zawiezie na punkt skupu ziemniaki. *Dz. Pol. 263, 1954.* **2.** Coś wydaje się konieczne, wskazane ⟨*należy coś zrobić, zastosować, przeprowadzić*⟩. **3.** Może (mogło) się **w.**, może (mogło) się komu **w.**; zaczyna się (komu) wydawać: Patrzącym na gwałtowną ulewę, mogło się wydawać, że nastąpiło oberwanie chmury. **4.** Coś wydaje się jakie w oczach czyich a. czego: Panowanie nasze nad stworzonymi postaciami jest bardziej ograniczone, niż to się wydaje w oczach zdrowego rozsądku. *Par. Niebo 7.* **5.** *przestarz.* Coś wydaje się na kim dobrze, źle ⟨*coś na kim leży dobrze, źle*⟩: No, na cioci wszystko się dobrze wyda. *Zap. G. Dul. 116.* **6. w.** się na łup, na pastwę czego ⟨*narazić się na co*⟩: Wydała się niejako na łup spojrzeń córki. Patrz sobie, widzisz, jaką teraz jestem. *Goj. Ziemia 14.* **7. w.** się na twarzy, po minie, w oczach, z oczu, z miny ⟨*ujawnić się, uwidocznić się*⟩: Zaraz się na mojej twarzy nowicjuszowskiej wszystko wydało. *Polak w Paryżu 148.* **8. w.** się (przed kim) z czym ⟨*zdradzić się z czym*⟩: Postanowił się nie wydać z tajemnicą. *Krasz. Czarna 81.* Papa nie wydaje się przed nikim z tym projektem. *Sarn. Dwor. 35.* **9. w.** się w czyje ręce ⟨*oddać się do czyjej dyspozycji*⟩. **10. w.** się z a k o g o, **w.** się za mąż, **w.** się za kogo za mąż; skrótowo: **w.** się ⟨*wyjść za mąż*⟩: Wydała się za czeladnika przybyłego z daleka i przyjętego przez ojca na naukę. *Krasz. Sfinks I, 49.* Może się jeszcze wydacie? *Wysp. Wes. 19.*

wydajność 1. Duża, maksymalna, mała, największa, wysoka **w.** ⟨*ilość otrzymanego produktu w stosunku do zużytego surowca; wynik ilościowy jakiejś hodowli, uprawy, produkcji*⟩. **2. w.** dzienna (np. górnika) ⟨*wynik pracy w ciągu dnia roboczego*⟩. **3. w.** c z e g o: **w.** hodowli, maszyny; **w.** wełny (z owcy), mleka (od krowy). **4. w.** gleby, ziemi ⟨*plony*⟩. **5. w.** pracy ⟨*ilość jednostek produktu wytworzonych przez jednego pracownika w określonej jednostce czasu*⟩. **6. w.** procesu spalania ⟨*stosunek ilości ciepła lub pracy realnie zużytkowanej do ilości maksymalnej ciepła, jaką może dać paliwo*⟩. **7. w.** światła, **w.** świetlna ⟨*stosunek energii świetlnej wydawanej w postaci światła widzianego do całkowitej energii wydawanej przez źródło*⟩. **8. w.** zbóż z hektara ⟨*ilość ziarna otrzymanego w stosunku do zasianej powierzchni*⟩. **9. w.** w c z y m: **w.** w rolnictwie. **10. w.** z c z e g o: **w.** z hektara; wzrost wydajności z hektara. **11.** Osiągnąć (określoną) **w. 12.** Podnieść, wzmóc **w.** (pracy); zmniejszyć, zwiększyć **w. 13.** Pracować z maksymalną wydajnością. **14. w.** wzrasta, wzmaga się, podnosi się, spada.

wydanie ⊙ ⟨*oddanie*⟩ **1. w.** zbrodniarza ⟨*ekstradycja*⟩. **2.** Córka, dziewczyna, panna na wydaniu ⟨*córka, dziewczyna dojrzała do małżeństwa*⟩: Jak taka gruba ryba pokaże się w domu, gdzie są panny na wydaniu, zaraz mama, ciocie i opiekunowie usiłują go złapać na męża. *Bal. Ryby 17.* **3.** Być na wydaniu ⟨*o pannie oczekującej męża*⟩: Będąc już na wydaniu, miewać schadzki skryte! *Zabł. Szlafm. 238.*

⊙ **w.** ⟨*to, co zostało ogłoszone drukiem; edycja, publikacja, nakład*⟩ **4.** Artystyczne, albumowe, dobre, ilustrowane; jednotomowe lub dwutomowe itp., kilkutomowe, kolejne, komentowane, kompletne, kosztowne, krytyczne, książkowe, miniaturowe **w.**;

nadzwyczajne **w.** (dziennika), następne, naukowe, nowe, obszerne, okrojone, ostatnie, ozdobne; pierwsze, drugie itp.; pomnikowe, poprawione, poprawne, popularne **w.**; poranne, wieczorne **w.** (prasy); pośmiertne **w.** (dzieł); powiększone, powtórne, rękopiśmienne, rozszerzone, rzadkie, staranne, stare, straganowe, tanie, wyczerpane, wytworne, wzorowe, zbiorowe, zupełne **w.**: Dziękując wydawcy za wybór obecny pragnęliśmy go równocześnie zobligować do opracowania nowego wydania — wydania obszerniejszego, bodaj dwutomowego. *Twórcz. 5, 1955, s. 167.* Patrzcie, co znalazłem [...] Staszic! ... Stare wydanie [...] I co za czcionka. *Brand. K. Obyw. 255.* **5.** Kieszonkowe **w.** ⟨*mały format książki mogącej zmieścić się w kieszeni*⟩. **6. w.** w (iluś) egzemplarzach, w nakładzie iluś egzemplarzy; **w.** z ilustracjami. **7.** *przen.* Ktoś (coś) w (jakimś) wydaniu: Był duży, zwalisty, czerwony na twarzy, o rudawym zaroście, a tępy jak pień: Roch Kowalski w najtańszym wydaniu. *Meis. Żąd. 98.* **8.** Drukować, opatrzyć komentarzem, opublikować, opracować, powtórzyć, przygotować; rozchwytać, rozprzedać, sporządzić, sprzedać, zakupić, *pot.* zrobić **w.**: Pomimo złośliwej lub obojętnej krytyki w kilka tygodni sprzedano cztery wydania. *Par. Król 28.* Nie stracisz na tym, choćby i puścili za wiele egzemplarzy, bo po wyjściu terminu będziesz mógł zrobić nowe wydanie powiększone. *Mick. Listy II, 269.* **9.** Doczekać się wydania; mieć (ileś) wydań; włączyć co do wydania: Książczyna ta, rzekomo zakazana, miała kolejnych wydań cztery. *Berent Diog. 31.* **10.** Objąć (utwory, pisma, wiersze) wydaniem. **11.** Ukazać się, wyjść w (książkowym) wydaniu: Powieść ta w wydaniu książkowym polskim dotychczas się nie ukazała. *Tyg. Ilustr. 32, 1900.* Oczekiwana i znana tylko z fragmentów powieść historyczna Berenta nie wyszła dotąd w wydaniu książkowym. *Rocz. Lit. 1933, s. 78.* **12. w.** idzie do druku, pojawia się, rozchodzi się, ukazuje się (w druku), wychodzi (z druku).

wydarty *posp.* Jak psu z gardła **w.** ⟨*wymięty, wymiętoszony*⟩: Krawat, płaszcz jak psu z gardła wydarty.

wydarzenie 1. Błahe, ciekawe, doniosłe, dużej miary, główne, najważniejsze, niemałej wagi, przełomowe, radosne, szczęśliwe, ważne, wielkie **w.** ⟨*zdarzenie, przypadek, traf*⟩. **2. w.** artystyczne, dziejowe, historyczne, kulturalne, naukowe, polityczne ⟨*wybitne osiągnięcie w jakiejś dziedzinie*⟩. **3. w.** dnia, sezonu ⟨*najważniejsze zdarzenie, osiągnięcie w ciągu dnia, w ciągu sezonu*⟩: Komedia Niemcewicza [„Powrót posła"] stała się wydarzeniem dnia i przyniosła autorowi laury. *Krzyż. J. Lit. 515.* **4. w.** w c z y m: **w.** w życiu kulturalnym, literackim, teatralnym, politycznym; w dziejach sztuki, literatury; miasta. **5.** Bieg, rozwój, łańcuch, zbieg wydarzeń: Ucieszony tak doskonałym zbiegiem wydarzeń. *Żer. SPP. 6.* Coś jest, było, staje się, stało się wydarzeniem ⟨*ważnym faktem, zdarzeniem*⟩: Przyjazd znakomitego pianisty do stolicy stał się wydarzeniem artystycznym.

wydatek 1. Drobny, duży, konieczny, mały, nadbudżetowy, naglący, niepotrzebny, nieprzewidziany, niespodziewany, nieuchronny, niezbędny, niezwykły, olbrzymi, osobisty, pilny, potrzebny, rujnujący, skromny, uciążliwy, umiarkowany, wielki, wspólny, zbyteczny, zbytkowny, znaczny **w.**; **w.** budżetowy, gotówkowy, inwestycyjny; **w.** nad możność, nad stan (również w *lm*) ⟨*rozchód*⟩: Po najściślejszym rachunku zostaje nam niecałe dwa ruble na nieprzewidziane wydatki w drodze. *Strug Wspom. 14.* **2.** Bieżące, ciągłe, codzienne, domowe, dzienne, miesięczne, nadmierne, szalone, roczne, własne **w-i**; **w-i** biurowe, fabryczne, organizacyjne, państwowe, rzeczowe, wojskowe, zbrojeniowe. **3. w.** n a k o g o, n a c o: **w.** na dziecko, na siostrę; **w.** na jakiś cel; **w-i** na utrzymanie, na życie. - Wydatek na lokal, na opał, światło [...] wszystko to da się wziąć pod kredkę. *Sienk. Chwila I, 40.* **4. w.** z czego: a) ⟨*rozchód, ekspens*⟩: **w.** z kasy, z własnej kieszeni; b) *daw.* ⟨*wydajność*⟩: Na poczciwych poleskich a dobrze zagnojonych łanach [...] wydatek z kopy daleko większy. *Krasz. Jabł. I, 89.* **5.** *daw.* Łożyć wydatki: Na zakupowanie ksiąg i ogłaszanie drukiem pism uczonych szczodrze łożył wydatki. *Mech. Wym. I, 369.* **6.** Mieć, mnożyć, ograniczyć, opędzić, planować, pociągać za sobą, pokryć, ponosić, robić, *książk.* czynić; spisywać, zapisywać, sumować, uszczuplać, wstrzymać, zaspokoić **w-i**: Nie mogę się do niczego porządnego zabrać — drobne różne rzeczy kuję — aby codzienne wydatki opędzić. *Lamus 8, 1910, s. 490.* Coroczne zaś wydatki na dezynfekcję mogliby ponosić wszyscy mieszkańcy. *Prus Kron. II, 458.* **7.** Brać, dawać, godzić się, iść, narażać kogo (się); obracać, starczać, używać, wystarczać, żałować komu (sobie) na **w-i**: Od pierwszego będzie mi dawał 60 rubli na domowe wydatki. *Zap. G. Pam. 12.* Pobory do skarbu wpływały [...] szły na różne wydatki królewskie. *Moracz. Dzieje II, 47.* Pieniądze, przeznaczone na urządzenie pałacu, obrócił na własne wydatki. *Chlęd. Barok 356.* **8.** Dokonać wydatku; oszczędzać, przysparzać komu (sobie), żałować wydatków; obejść się bez wydatku. **9.** Tłumaczyć się, usprawiedliwić się z wydatku. **10.** Nastarczyć, zapobiec wydatkom. **11.** Obarczyć, obciążyć wydatkiem; liczyć się, rachować z wydatkami. **12.** Ograniczyć się, oszczędzać w wydatkach. **13. w.** amortyzuje się, czeka kogo, idzie na próżno, przychodzi (nagle): Często nagle, ni stąd, ni zowąd przyjdzie jakiś wydatek. Ot, musiałam kupić dwa tuziny ścierek. *Zap. G. Pam. 31.* **14. w-i** dochodzą do jakiejś sumy, wysokości; pochłaniają (dochód, kapitał, pobory); rosną, wzrastają, zwiększają się; maleją, zmniejszają się.

wydawać p. **wydać**

wydawać się p. **wydać się**

wydawniczy 1. Adres **w.** (w książce) ⟨*oznaczenie wydawcy i miejsca wydania utworu drukowanego*⟩. **2.** Jednostka **w-a** ⟨*każda książka, broszura osobno wydana*⟩. **3.** Katalog **w.** ⟨*wykaz tytułów publikacji wydawniczych w układzie alfabetycznym (według nazwisk autorów) lub działowym*⟩. **4.** Koncesja **w-a** ⟨*zezwolenie władz na prowadzenie wydawnictwa*⟩. **5.** Licencja **w-a** ⟨*zezwolenie na korzystanie z praw do dzieła, będącego przedmiotem prawa autorskiego*⟩. **6.** *daw.* Oficyna **w-a** ⟨*wydawnictwo połączone z drukarnią*⟩. **7.** Ruch **w.** ⟨*działalność wydawnicza*⟩. **8.** Rynek **w.** ⟨*całokształt wydawanych, drukowanych dzieł w danym kraju, ośrodku, miejscowości*⟩.

wydąć, wydymać 1. w. c o: **w.** pierś ⟨*wypełnić po-*

wietrzem i wysunąć do przodu⟩. **2.** **w.** wargi, usta ⟨*wywinąć wargi, usta, zwykle na znak niezadowolenia, pogardy*⟩. **3.** **w.** co jak bańkę mydlaną ⟨*zwiększyć co do przesadnych rozmiarów, przesadzić w czym*⟩: Poeta buduje świat, wydyma go jak bańkę mydlaną. *Marc. Pisma I, 163.*

wydębić **w.** c o o d k o g o a. n a k i m ⟨*uzyskać, wymusić*⟩: **w.** od kogo pieniądze. - Cesio i pan wydębimy na Maniszewskim lepsze warunki. *Grusz. Ar. Tuzy 361.*

wydęty **1.** **w.** brzuch; **w-e** policzki ⟨*wzdęty(-e), nabrzmiały(-e)*⟩. **2.** **w-e** wargi. **3.** **w.** jak balon. **4.** **w.** jak żagiel: *przen.* Ujrzała [...] mężczyznę w długim szarym płaszczu z wydętymi jak żagiel połami. *Zar. Chusta 230.* **5.** **w-a** kopuła nieba.

wydłużać, wydłużyć **1.** **w.** krok ⟨*iść coraz szybszym krokiem*⟩. **2.** *pot.* Nos się komu wydłużył ⟨*ktoś stracił humor*⟩. **3.** **w.** piłkę ⟨*w tenisie: posyłać ją coraz dalej*⟩. **4.** **w.** twarz ⟨*czynić dłuższą*⟩: Zapadnięte policzki wydłużały jej twarz.

wydłużający **w.** fason sukni ⟨*nadający całej postaci wygląd szczuplejszy; wywołujący wrażenie, że ktoś jest wyższy*⟩.

wydłużony **1.** **w.** krok (np. w narciarstwie). **2.** **w-a** mina ⟨*rozczarowany, niezadowolony wyraz twarzy*⟩. **3.** Pismo **w-e** ⟨*smukłe*⟩. **4.** **w-a** twarz ⟨*podłużna*⟩.

wydłużyć p. **wydłużać**

wydma **1.** **w-y** nadmorskie, pustynne, śródlądowe ⟨*piaszczyste wały lub pagórki naniesione przez wiatr*⟩. **2.** **w-y** ruchome, wędrowne ⟨*przesuwające się z kierunkiem wiatru, który przewiewa piasek z jednego zbocza na drugie*⟩.

wydobyć, wydobywać **1.** **w.** c o c z y m: **w.** efekty — czym ⟨*osiągnąć efekty za pomocą czego*⟩: Na co ludziom, którzy umieją tworzyć takie rzeczy i wydobywać wodnymi farbami tak silne efekty, babrać się w oleju i terpentynie? *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* **2.** **w.** co na jaw, na światło dzienne; *daw.* na jaśnię; **w.** co na wierzch ⟨*ujawnić co*⟩: Chodziło mi o to głównie, aby wydobyć na jaw i przypomnieć, jakie były tradycyjne zdobycze naszej kultury teatralnej. *Kotarb. J. Teatr. 97.* **3.** **w.** k o g o, c o z c z e g o, s p o d c z e g o ⟨*wyciągnąć, wyjąć*⟩: Wydobył z kieszeni kilka bułek, spory kawał kiełbasy i podał je starcowi. *Prus Dusze 20.* Wydobył spod siennika rewolwer i przez chwilę ważył go w ręku. *Pytl. Fund. 334.* **4.** **w.** kogo z biedy, z nędzy; z kłopotów, z tarapatów ⟨*pomóc komu w biedzie, w kłopotach*⟩: Wydobyłem go z nędzy, a on umiał być wdzięcznym... *Sarn. Dwor. 3.* **5.** (częściej *ndk.*) **w.** co z ciemności, z mroku ⟨*o świetle, blasku, świecie itp.: oświetlając czynić widocznym, wyrazistym; uwypuklać, wyodrębniać*⟩: Blask płomyków [...] wydobywał z ciemności masywne stopy z białego marmuru. *Twórcz. 6, 1954, s. 19.* **6.** **w.** co z niepamięci, zapomnienia, z pyłu zapomnienia, z pomroki dziejów, wieków ⟨*dać poznać co zapomnianego, dotychczas nie znanego*⟩. **7.** **w.** co z ukrycia ⟨*dać poznać co ukrytego*⟩. **8.** **w.** akord, dźwięk, ton (z insrumentu); **w.** dźwięk, ton, głos (z gardła) ⟨*zagrać na instrumencie; zaśpiewać, krzyknąć*⟩: Sięgnął po mandolinę i zaczął z niej wydobywać cieniutkie górne dźwięki. *Szew. Kleszcze 105.* **9.** **w.** dochód, zysk z czego ⟨*osiągnąć; wyciągnąć dochód, zysk z czego*⟩: Nasz chłop nie wydobywa ze swej ziemi nawet trzeciej części zysków, jakie mógłby mieć. *Prus Przem. 205.* **10.** **w.** głos, **w.** głos z gardła, z krtani, z piersi; nie móc **w.** głosu ze ściśniętego, zaciśniętego gardła, ze ściśniętej, zaciśniętej krtani; **w.** głos z siebie ⟨*wydać głos; nie móc wydać głosu*⟩: Zbladł jak wosk i z zaciśniętej krtani nie mógł wydobyć głosu. *Prus Far. III, 7.* **11.** **w.** miecz, szablę, szpadę, **w.** miecz, szablę, szpadę z pochwy, **w.** miecz, szablę, szpadę w (czyjej) obronie: a) ⟨*wyciągnąć*⟩: Z ócz poczęły iść mu błyskawice, nagle wydobył szpadę z pochwy i zawołał: [...] Niech się stanie, co ma być. *Sienk. Pot. IV, 36*; b) *przen.* ⟨*walczyć*⟩: Żołnierz gotów zawsze wydobywać miecz w obronie sprawiedliwości — przeciw uciskowi. *Sewer Poboj. 95.* **12.** Wydobywać minerały, kruszce, skały; **w.** piasek, węgiel ⟨*dobywać, wydostawać z wnętrza (ziemi) na zewnątrz; eksploatować*⟩. **13.** **w.** plon, **w.** plon z roli, ziemi ⟨*osiągnąć, uzyskać*⟩. **14.** **w.** siły, **w.** (z siebie) ostatnie, wszystkie siły, resztki sił ⟨*zrobić wysiłek, ostatni wysiłek; zdobyć się na wielki wysiłek; wysilić się*⟩: Uderzył konia tak silnie, że ten ostatni wydobywając siły, skoczył. *Narzym. Ojczym 219.* **15.** **w.** uśmiech, **w.** uśmiech na usta, wargi ⟨*spowodować*⟩. **16.** **w.** c o o d k o g o ⟨*wydostać, wyciągnąć, wydusić, wydębić co od kogo; wymóc co na kim*⟩: Udało się Flemingowi wydobyć od Czartoryskich [...] formalny cyrograf, obiecywali [...] przyczynić się do zapewnienia korony królewiczowi. *Ask. Stulecia 17.* **17.** **w.** (od kogo, z kogo, z czego) słowo, odpowiedź, prawdę, tajemnicę, wiadomość, wyjaśnienie, zeznanie ⟨*zmusić kogo do wypowiedzi, do odpowiedzi; do powiedzenia prawdy, wyjawienia tajemnicy, podania wiadomości; do wyjaśnień, do zeznań*⟩: Przemyśliwałem, jakim by sposobem ująć Kundę i wydobyć od niej wiadomość. *Sewer Biedr. 35.* Z chaosu zeznań wydobył generał szwedzki prawdę, że kolubryna została umyślnie przez kogoś rozsadzona. *Sienk. Pot. III, 322.* **18.** **w.** co spod ziemi, jakby spod ziemi ⟨*umieć co zdobyć, uzyskać, znaleźć zręcznie, sprytnie, pomimo trudności*⟩: Stary kłusownik spod ziemi umiał wydobyć kuropatwę czy zająca. *Krzywosz. Rusał. 120.*

wydobyć się, wydobywać się **1.** **w.** się c z y m n a c o, p r z e z c o, s p o d c z e g o ⟨*wydostać się, wyjść, wymknąć się*⟩: Trzeba [...] wydobyć się tylnym otworem wagonu i zeskakiwać po buforach. *Tyg. Ilustr. 29, 1900.* **2.** **w.** się na powierzchnię, na wierzch, na zewnątrz; **w.** się przez otwór, przez szparę: Potrząsł głową, że aż złote włosy wydobywające się spod kapelusza zaszeleściały. *Sewer Biedr. 156.* **3.** **w.** się spod jarzma (czyjego) spod władzy (czyjej) ⟨*uwolnić się spod ucisku czyjego, wyswobodzić się spod władzy czyjej*⟩: Narody słowiańskie dzielnością swoją spod uciążliwego jarzma wydobywały się. *Lel. SW.* **4.** **w.** się z c z e g o ⟨*wydostać się, wygrzebać się, wygramolić się, wyleźć, wybrnąć z czego*⟩: Stangret zlazł z kozła i ściągał walizkę, podczas gdy pani Barbara wydobywała się z okryć i pledów. *Dąbr. M. Noce II, 254.* **5.** **w.** się z biedy ⟨*poradzić sobie w trudnej sytuacji*⟩. **6.** **w.** się z długów ⟨*spłacić długi, zaspokoić wierzycieli*⟩. **7.** **w.** się z matni, z potrzasku, z pułapki ⟨*uwolnić się, wyplątać się; uratować się*⟩. **8.** **w.** się z niebez-

pieczeństwa, z nieszczęścia ⟨*uniknąć niebezpieczeństwa, nieszczęścia: ujść cało*⟩. **9.** **w.** się z powijaków (czego) *przen.* ⟨*rozwinąć się*⟩: Teatr jako instytucja artystyczno-społeczna wydobył się z powijaków bytu rudymentarnego. *Kotarb. J. Świat 75.* **10.** **w.** się z pazurów, ze szponów; z czyich rąk; z pęt, z więzów; ze ścisku ⟨*wyrwać się, uwolnić się*⟩. **11.** Głos czyj nie wydobywa się przez zaciśnięte usta ⟨*ktoś nie może mówić, wydać głosu*⟩: Przez zaciśnięte jego usta nie wydobył się żaden głos. *Sewer Zyzma 169.*

wydobywać p. **wydobyć**

wydobywać się p. **wydobyć się**

wydostać się **1.** **w.** się z opresji ⟨*poradzić sobie w trudnej sytuacji, uniknąć trudności, przykrości, niebezpieczeństwa*⟩. **2.** **w.** się z czyich rąk, z czyjej paszczy ⟨*uniknąć złapania, uwięzienia; uciec, uwolnić się od kogo*⟩. **3.** **w.** się na wolność ⟨*zostać zwolnionym z więzienia*⟩.

I wydra **1.** *zool* **w.** morska ⟨*Enhydra lutris, zwierzę żyjące w północnej części Oceanu Spokojnego*⟩. **2.** *zool.* **w.** pospolita ⟨*Lutra lutra, zwierzę wodne z rodziny kun*⟩. **3.** *pog.* Istna **w.** ⟨*o kobiecie niesympatycznej, chudej, złośliwej*⟩. **4.** *pog.* Stara **w.** ⟨*o starej, chudej kobiecie*⟩: Paniusie z tego towarzystwa, takie różne stare wydry, zaczęły mnie wypytywać. *Piach Nas 69.* **5.** Ni pies, ni **w.** ⟨*ni to, ni owo, niewiadomo kto*⟩: Że taki się stałem ni pies, ni wydra — to mnie dusi. *New. Pam. 233.* **6.** Kołnierz z wydry ⟨*z futerka wydry*⟩.

II wydra *gw. złodziejska* Chodzić na wydrę ⟨*uprawiać kradzież polegającą na wyrywaniu torebek damskich z ręki*⟩.

wydrapać **w.** komu oczy, ślepia ⟨*zwrot używany często jako pogróżka*⟩: Gdyby kto chciał mojemu dziecku krzywdę jakową zrobić, to, jak jestem kobieta słaba, oczy bym mu wydrapała. *Gomul. Kajet 90.*

wydrzeć, wydzierać **1.** **w.** c o — c z y m ⟨*wygrzebać czym*⟩: Rudziały resztki kartoflanej naci, spod której baby już dawno kopaczkami lub zwyczajnie pazurami wydarły wszystkie kartofle. *Was. W. Gwiazdy 150.* **2.** **w.** k o g o, c o — k o m u, c z e m u ⟨*zabrać, wyrwać siłą*⟩: Niewdzięczne miasto! Własną krwią i trudem musiałem je nieprzyjacielowi wydzierać, a teraz kąta dla siwej głowy żałuje. *Sienk. Wołod. I, 25.* **3.** **w.** komu żonę ⟨*uwieść*⟩: Wydarłem mu żonę, godnym szatana podstępem, już prawie stojącą na stopniach ołtarza. *Bog. Rodin VI, 221.* **4.** **w.** komu oczy ⟨*rodzaj pogróżki*⟩: Oczy bym mu wydarła, wolałabym umrzeć, niż takie rzeczy znosić. *Krzyw. I. Siew 164.* **5.** **w.** (kogo) biedzie, nędzy, hańbie, śmierci, zatraceniu ⟨*uchronić kogo od biedy, nędzy, hańby, śmierci, zatracenia*⟩: Śmiercim go prawie wydarła siłą moją serdeczną, matczyną. *Słow. Proz. 110.* **6.** **w.** komu ostatni grosz ⟨*przyczynić się do czyjej nędzy, zubożyć kogo*⟩. **7.** **w.** komu ziemię, kawał ziemi ⟨*pozbawić kogo ziemi, wyzuć z ojcowizny*⟩. **8.** **w.** co komu z gardła, jak psu z gardła ⟨*zabrać, wyrwać co komu przemocą; zmusić kogo do oddania czego*⟩: Gdy idzie o odniesienie korzyści, [ludzie] sięgają drugim do kieszeni, z gardła by wydarli. *Niedź. Grzech 12.* Pan Sobieski kozactwu i tatarstwu znów te strony wydarł jako psu z gardła. *Sienk. Wołod. II, 16.* **9.** Dać sobie co wydrzeć ⟨*pozwolić co sobie zabrać siłą*⟩: Pierwej bym padł był trupem, niżelibym sobie dał pańską pracę z garści wydrzeć! *Ossol. Frasz. 30.* **10.** Wydzierać kogo, co sobie; **w.** sobie nawzajem, wzajem, wzajemnie z rąk do rąk, jeden drugiemu ⟨*rozchwytywać kogo, co; wyrwać sobie kogo, co wzajemnie*⟩: Dwóch jakichś oberwańców, trzymając po obu stronach ucha nieszczęsnego bagażu, wydziera go sobie wzajemnie. *Dąbr. Ig. Matki 421.* Wydzierano go sobie z rąk do rąk i zasięgano jego rady we wszystkim. *Sienk. Pot. III, 86.* **11.** **w.** co z ziemi, z wnętrza ziemi ⟨*wykopać, wydobyć bogactwa mineralne*⟩. **12.** **w.** ziemię czemu ⟨*oczyścić ziemię z czego, przygotować pod uprawę*⟩: Zaczęliśmy systematycznie przywracać obszar uprawy buraka cukrowego, wydzierając ziemię minom, chwastom i ugorom. *Malc. Gran. 120.* **13.** *książk.* Śmierć wydarła kogo komu, wydarła kogo spośród żywych ⟨*śmierć zabrała kogo, pozbawiła życia; ktoś z bliskich umarł*⟩: I te mi dziecko sroga śmierć wydarła! *Słow. Poem. I, 284.* Śmierć wydarła ją spośród żywych. *Nowa Kult. 1, 1955.* **14.** **w.** k o g o s k ą d (z c z e g o, z z a c z e g o) ⟨*wydobyć, wydostać siłą, z trudem*⟩: Zza krat i zza klamek wydarłbym ją, rozbiłbym w puch ten jego zamek! *Mick. Tad. 290.* **15.** **w.** c o — k o m u, o d k o g o; z k o g o ⟨*wydostać, wywiedzieć się, wymusić na kim*⟩: Nic nie wiem! A gdybym nawet wiedział, nikt ode mnie nie wydrze tajemnicy. *Strug Krzyż III, 157.* On wydarł ze mnie więcej, niż ogniste wydrą tortury... *Słow. Beatr. 194.* **16.** *przen.* **w.** z kogo bebechy, flaki, wnętrzności ⟨*wykorzystać kogo, zabrać komu majątek, pieniądze; zmęczyć kogo, zanudzić*⟩: Zagrajmy w kości. — Graj! Chcesz wydrzeć ze mnie bebechy. *Wikt. Papież 139.* **17.** **w.** duszę z kogo ⟨*wyzyskać, zgubić*⟩; **w.** duszę z siebie ⟨*ponieść wiele ofiar; zrobić wszystko, co tylko jest w czyjej mocy*⟩: Duszę by z siebie wydarła, żeby matce dogodzić. *Bogusz. Kura 164.* **18.** **w.** c o s p o d c z e g o: **w.** co komu spod serca ⟨*ujawnić czyjeś skryte serdeczne myśli, uczucia*⟩: Z ust jego zrywa się tylko jeden krótki okrzyk [...] wydarty wprost spod serca. *Brand. M. Dom 229.* **19.** **w.** k o g o — z a c o: **w.** kogo za łeb, za uszy, za czuprynę ⟨*wytargać, wytarmosić*⟩: A ile razy on dostał od Sarmaty po grzbiecie harapnikiem, ile go nakopano nogami, wydarto za łeb, za uszy, nabito w gębę! *Dygas. As 53.*

wydrzeć się, wydzierać się **1.** **w.** się c z e m u (a. k o m u): **w.** się śmierci ⟨*ujść śmierci, ujść z życiem*⟩: Pewnie łeb Protazemu rozbiłby na ćwierci; szczęściem schylił się woźny i wydarł się śmierci. *Mick. Tad. 158.* **2.** **w.** się s p o d c z e g o; z c z e g o: **w.** się spod czyjego (czujnego) oka ⟨*uwolnić się spod czyjego nadzoru*⟩. **3.** **w.** się spod czyjej władzy ⟨*uwolnić się spod czyjej władzy*⟩: Wydarły się legiony spod władzy austriackiej. *Ask. Uwagi 332.* **4.** **w.** się z objęć, z ramion ⟨*wyrwać się, wymknąć się z czyich objęć*⟩. **5.** **w.** się z czyich rąk ⟨*uwolnić się od czyjej przemocy*⟩. **6.** **w.** się — w c o: wydzierać się w drogę, w (szeroki) świat ⟨*wyrwać się*⟩: Cała dusza młodej dziewczyny wydziera się w świat. *Sienk. Wiad. II, 186.* **7.** **w.** się z c z e g o: **w.** się z ubrania, obuwia, z okryć; **w.** się ze wszystkiego ⟨*podrzeć całkowicie odzież; nie mieć się w co ubrać*⟩: Moich muszę też obszyć, wydarli się ze wszystkiego. *Sier.*

Now. 207. **8.** *posp.* Wydzierać się pełnym, silnym głosem; na cały głos, na całe gardło; na wszystkie tony; wniebogłosy; **w. się** ponad kogo ⟨*krzyczeć*⟩: Kto miał mocniejsze gardło, wydzierał się ponad innych silnym głosem; nawoływał do wytrwania. *Rus. Burza 93.* **9.** Wydzierać się jak ryba ⟨*zwinnie*⟩.

wydusić, wyduszać 1. *wulg.* Niech ich zaraza wydusi; bodaj ich, was cholera wydusiła ⟨*przekleństwa*⟩: Bodaj was cholera wydusiła złodzieje! *Kow. W. Dal. 120.* **2. w.** co z siebie ⟨*z trudem lub niechętnie mówić co*⟩. **3. w.** z kogo podatki, pieniądze ⟨*zmusić do zapłacenia*⟩.

wydymać p. **wydąć**

wydzielać, wydzielić 1. w. ciepło ⟨*emanować*⟩. **2. w.** komu grunt, ziemię ⟨*obdarować kogo gruntem, ziemią*⟩. **3. w.** jad, soki, ślinę, żółć itp. ⟨*o organach wewnętrznych, gruczołach itp.: wytwarzać*⟩. **4. w.** miasto ⟨*tworzyć z miasta samodzielną jednostkę administracyjną*⟩. **5. w.** plac, teren, obszar (pod budowę) ⟨*wyznaczać, wytyczać*⟩. **6. w.** odór ⟨*cuchnąć*⟩. **7. w.** torowisko (tramwajowe) ⟨*wyznaczać na jezdni i odgradzać oddzielne miejsce na torowisko*⟩. **8. w.** woń, zapach ⟨*pachnieć*⟩: Stojący na stoliku bukiet jaśminu wydzielał silny zapach.

wydzielony Miasto **w-e** ⟨*miasto wyłączone z województwa, stanowiące samodzielną jednostkę administracyjną*⟩.

wydzierać p. **wydrzeć**

wydzierać się p. **wydrzeć się**

wydziwiać *pot.* **w.** na kogo ⟨*natrząsać się, szydzić z kogo, pomstować na kogo*⟩.

wydźwignąć (się) w. kogo (się) z biedy, z nędzy, z ruiny ⟨*wydobyć (się); pomóc; odbudować*⟩: **w.** miasto z ruiny. - On mnie z największej wydźwignął nędzy, z błota ulicznego wyciągnął. *Dzierzk. Pow. II, 271.*

wyfrunąć, wyfruwać 1. w. w świat ⟨*o kimś już dorosłym: usamodzielnić się opuszczając dom rodzinny*⟩. **2.** *pot.* Ptaszek wyfrunął (z klatki) ⟨*o więźniu, który uciekł*⟩.

wygadać (się) 1. *pot.* **w.** co przed kim; **w. się** przed kim z czego ⟨*zdradzić się z czym; gadaniem zdradzić co*⟩: Jurek wygadał się zaraz z nowiną przed Anusią. *Sienk. Pot. VI, 183.* **2. w.** z siebie duszę ⟨*gadaniem doprowadzić się do zupełnego wyczerpania*⟩: Choć nigdy nie był specjalnie rozmowny, zdawało się, że teraz duszę z siebie wygada. *Kurek Woda 228.* **3. w.** płuca ⟨*gadaniem osłabić, zmęczyć płuca*⟩: Ja już płuca wygadałem, a wy ani słówka, jakbyście mieli knebel w ustach. *Prus Przem. 91.* **4. w.** swoje ostatnie słowo ⟨*wypowiedzieć wszystko szczerze, to co się myśli; ujawnić swoje myśli*⟩: Myśmy, niestety, nigdy dyplomatami nie byli — zawsześmy wygadali nasze ostatnie słowo, zamiast je tłumić w sobie. *Kron. Koresp. 299.*

przysł. **5.** Co ludzie gadają, to i wygadają ⟨*to, o czym ludzie mówią, zwykle następuje*⟩.

wygadywać 1. w. niestworzone rzeczy, herezje, brednie, głupstwa; co ślina na język przyniesie ⟨*mówić bez sensu, pleść*⟩. **2.** Co ty wygadujesz? co pan (pani) wygaduje? ⟨*co pleciesz; co pan (pani) plecie*⟩: Na miłość boską, dziecko, co ty wygadujesz? *Sienk. Dram. 218.* Co pan wygaduje? jak można? *Orzesz. SPP.* **3. w.** na kogo ⟨*narzekać, skarżyć się na kogo; złorzeczyć komu*⟩: Zosiu, któż słyszał wygadywać tak na matkę. *Reym. Kom. 242.*

wygarnąć, wygarniać 1. w. co — z czego ⟨*wygrzebać*⟩: w. ziemniaki z popiołu. **2.** *pot.* **w.** kogo skąd ⟨*wyprowadzić siłą, przemocą; wyłapać*⟩: Wygarniali ludzi z domów. *Goj. SPP.* **3.** (częściej *dk*) **w.** do kogo, do czego — z czego ⟨*wystrzelić*⟩: w. z dwururki do kaczek. **4.** (częściej *dk*) **w.** komu (przed kim) — co ⟨*wypowiedzieć nie owijając w bawełnę*⟩: Wygarnął mu prawdę w oczy. - Wygarnąłem mu wprost, co o nim myślę. *Bart. L. Ludzie 275.*

wygasać, wygasnąć 1. Dynastia, ród wygasa ⟨*kończy się, wymiera bezpotomnie*⟩. **2.** Epidemia wygasa ⟨*słabnie, ustaje, kończy się*⟩. **3.** Pamięć (o kim) wygasła, nie wygasła, nie wygaśnie ⟨*ktoś jest, będzie; nie jest, nie będzie zapomniany*⟩: Pamięć ich nie wygaśnie w sercu moim. *Dzierzk. Pow. II, 170.* **4.** *książk.* Pożar wojny wygasa ⟨*wojna się kończy*⟩. **5.** Umowa wygasa ⟨*termin umowy kończy się; umowa przestaje obowiązywać*⟩.

wygasły 1. w. wulkan, krater ⟨*nieczynny*⟩. **2. w-e** uczucie ⟨*które przeminęło*⟩. **3. w-e** gatunki zwierząt ⟨*które wyginęły; wymarłe*⟩.

wygasnąć p. **wygasać**

wygląd 1. Brzydki, chorowity, czysty, dobry, dorodny, dostojny, dziecinny, dziwaczny, elegancki, estetyczny, groźny, junacki, karykaturalny, krzepki, ładny, marsowy, melancholijny, miejski, miły, młody, niechlujny, nieporządny, niesamowity, obskurny, odmienny, odrażający, odstręczający, odświętny, opłakany, oryginalny, pierwotny, piękny, pociągający, podejrzany, ponętny, potężny, potworny, powabny, prostacki, senny, smętny, smutny, starczy, stroskany, stylowy, suchotniczy, sympatyczny, świąteczny, tęgi, ujmujący, wesoły, wiejski, wielkomiejski, wielkopański, wspaniały, wstrętny, wytworny, zabawny, zaniedbany, zawadiacki, zdrowy, złowrogi, zły, zmieniony, żałosny **w.**; **w.** zewnętrzny ⟨*powierzchowność, prezencja; wyraz twarzy; widok, właściwość czego*⟩: Narzuca się oczom patrzących czysty, zdrowy wygląd spacerujących kobiet. *Szmag. Dymy 133.* [Żyto] posiane tu na zbyt dobrej ziemi, miało wygląd niepospolicie dorodny. *Dąbr. M. Noce II, 166.* Napomykał mu coś o złym wyglądzie i doradzał zawezwać lekarza. *Grabiń. Zemsta 312.* **2.** Dla wyglądu ⟨*ze względu na wygląd*⟩: Dla swego pięknego wyglądu bywa limba bardzo chętnie sadzona na Podhalu. *Radw. Świat 37.* **3.** Na w.; z wyglądu (jaki) ⟨*z powierzchowności, z pozoru, na pierwszy rzut oka*⟩: Profesora zagadnęła tymczasem figurka strojna, zwrotna i nerwowa w gestach, bez wieku na wygląd, bez płci. *Berent Ozim. II, 105.* Chłopaczyna zadziorny, choć tak z wyglądu mizerny [...] zerkał [...] i milczał. *Pytl. Listy 25.* **4.** Ktoś o jakimś wyglądzie, czyimś wyglądzie: Zaczął przyjeżdżać niejaki Łoboz, człowiek o sympatycznym wyglądzie Pickwicka. *Szew. Kleszcze 156.* Przed otwartymi drzwiami stał mężczyzna o wyglądzie robotnika. *Krucz. Sidła 126.*

5. Chwalić, dawać, doprowadzić do porządku w.: Snop światła zaigrał w jej złotych puklach, dając jej uduchowionej głowie wygląd prerafaelitycznego Archanioła. *Boy Flirt III, 25.* 6. Mieć w. jaki; kogo, czego ⟨*wyglądać zewnętrznie w jaki sposób; jak kto, co*⟩: Dwie boczne oficyny miały wygląd zaciszny. *Dąbr. M. Noce II, 196.* Miał wygląd skończonego światowca. *Perz. Las 43.* 7. Nadać czemu, odtwarzać, osiągać, poprawiać, przybrać, przyjąć, sprawdzać; stracić, utracić, zatracić; zachować (np. młody), zmienić w.; dbać o w.: Odsłania się zielonkawy ił, któremu czerwone i niebieskawe plamy nadają oryginalny, pstrokaty wygląd. *Turysta 9, 1957, s. 10.* Mały dodatek syropu ziemniaczanego poprawia wygląd marmolad. *Krauze. Żywn. 106.* Sprawdza swój wygląd w lustrze [...] i jest zupełnie ze swej miny zadowolony. *Rus. Burza 42.* 8. Nabierać wyglądu; powrócić do (dawnego, pierwotnego, poprzedniego) wyglądu; być jakimś, kimś z wyglądu; przypominać kogo, co z wyglądu: Zarówno z usposobienia, jak z wyglądu był od razu na wskroś chłopakiem. *Dąbr. M. Noce II, 5—6.* 9. Budzić co swoim wyglądem ⟨*wywoływać swoją postacią jakieś uczucia u patrzących*⟩: Wyglądem swoim budził w nas wszystkich podejrzenie. *SPP;* budzić litość, strach swoim wyglądem. Różnić się, wyróżniać się, zalecać się wyglądem. 10. Coś odbija się na wyglądzie (czyim, czego). 11. Komuś zależy na wyglądzie: Komuż nie zależy na ładnym wyglądzie parku. *Głos Wielkopol. 290, 1954.* 12. Uderza coś w wyglądzie; coś zmienia się w wyglądzie: Przypominał małe, przelękłe dziecko. Już w wyglądzie to uderzało. *Rudn. A. Żołn. 59.* 13. w. (czyj) budzi zaufanie; w. (czyj, czego) zmienia się.

wyglądać, wyjrzeć ○ wyglądać ⟨*mieć wygląd jaki, wydawać się, przedstawiać się, prezentować się*⟩ 1. w. apatycznie, bajecznie, biednie, blado, brzydko, chorowicie, codziennie, cudacznie, cudownie, czarująco, czerstwo, czysto, dobrze, dorzecznie, doskonale, dumnie, dziarsko, dziecinnie, dzielnie, dziewczęco, dziko, dziwnie, efektownie, estetycznie, fantastycznie, głupio, groźnie, imponująco, inaczej, inteligentnie, kiepsko, korzystnie, kwitnąco, ładnie, malowniczo, marnie, mizernie, młodo, młodzieńczo, niepozornie, nieszczęśliwie, nieszkodliwie, obskurnie, odświętnie, okazale, okropnie, oryginalnie, pięknie, pociesznie, po europejsku, pokaźnie, porządnie, pospolicie, powabnie, poważnie, przeciętnie, prześlicznie, przyzwoicie, pysznie, przepysznie, rażąco, rozpaczliwie, smętnie, smutnie, staro, strasznie, swobodnie, sympatycznie, szpetnie, ślicznie, śmiesznie, świetnie, świeżo, teatralnie; *pot.* tip-top; tragicznie, ujmująco, uroczo, wdzięcznie, wesoło, wspaniale, wulgarnie, wybornie, zdrowo, zgrabnie, znakomicie, zręcznie, zwyczajnie, źle, żałośliwie: Wyglądał apatycznie, pozwalał na wszystko. *Brand. K. Antyg. 356.* Wytworny ubiór Karola i strojne [...] domino Bolskiej czyniły wrażenie na tym tłumie [...] wyglądającym bardzo codziennie. *Gomul. Ciury I, 45.* 2. Jak to wygląda, jak kto wygląda ⟨*co o tym, o kim ludzie myślą, sądzą; do czego to podobne*⟩: Puść! Jak to wygląda. Ludzie będą się śmiać. *Jackiew. Jan 103.* Jak on teraz wygląda. Jak spojrzy w oczy ludziom. *Kowalew. M. Kamp. 267.* 3. *iron.* Ładnie (to) wygląda, ładnie by wyglądało, ładnie byśmy wyglądali itp. ⟨*źle się (to) przedstawia, źle by się przedstawiało; źle byśmy na tym wyszli itp.*⟩: Gdyby nas tak na łeb na szyję z Warszawy nie wywiózł, to ładnie byśmy tam dziś wyglądali! *Twórcz. 1, 1954, s. 99.* 4. Blado, dobrze, pięknie, zdrowo itp. mi (nam) wyglądasz, wygląda, wyglądacie, wyglądają ⟨*użycie zaimka mi, nam w tych związkach podkreśla stosunek uczuciowy mówiącego do czyjegoś wyglądu*⟩: Zdrowo mi wyglądasz. *Słow. Ballad. 102.* 5. *nieos.* Wygląda, aby..., że(by) ...; nie wygląda, aby ..., że(by) ... ⟨*wydaje się, ma pozory (, że ...); nie wydaje się, że(by)...*⟩: Nie wyglądało, aby tu miało być bez żadnych wojennych zdarzeń. *Grusz. An. Od Karpat 57.* Wyminął je, aby nie wyglądało, że idzie za nimi. *Par. Niebo 29.* 6. w. n a c o ⟨*mieć wygląd czego*⟩: Ów zajazd wygląda raczej na więzienie, aniżeli na zwykły dom mieszkalny. *Chłęd. Odr. 7.* 7. *nieos.* Wygląda na to, że ... ⟨*wydaje się*⟩: Jeździł dla niej po lekarstwa, polecał ją szczególnej opiece, wyglądało na to, że się zakochał. *Rudn. A. Morze 436.* 8. w. n a k o g o ⟨*mieć wygląd kogo*⟩: Bem twierdzi mi ciągle, że wyglądam na starca — na wsi bym odżył. *Żer. Dzien. I, 285.* 9. w. n a j a k i e g o, n a j a k ą, n a j a k i e ⟨*mieć wygląd jaki*⟩: Wyglądały na przystojne, chociaż trudno było za to ręczyć, gdyż obie miały okulary automobilowe, zakrywające niemal pół twarzy. *Mostow. Kariera 180.* 10. w. na ileś lat; w. na swoje lata, na swój wiek ⟨*mieć tyle lat, na ile się wygląda*⟩: Miał już sześćdziesiąt lat, ale nie wyglądał na więcej niż na czterdzieści. 11. w. (jakoś) na oko, na pierwszy rzut oka; w. na pozór ⟨*mieć jakiś wygląd, wydawać się komuś jakimś zewnętrznie*⟩: Chłopak ten wyglądał na oko sympatycznie. *Braun Lewanty 218.* 12. w. n a k i m, n a c z y m ⟨*prezentować się na kim, na czym w jakiś sposób*⟩: Powiadam panu, wyglądała na koniu, że się napatrzyć dosyć nie można było. *Bał. Dziady 94.* 13. Coś wygląda na kim (dobrze, źle itp.) ⟨*ktoś w czymś wygląda, prezentuje się (dobrze, źle itp.)*⟩: Żebym na siebie nie wiem co włożyła, to nic tak na mnie nie wygląda! ... Może dlatego nie chce mi się ubierać? *Bogusz. Polon. I, 87.* 14. w. p r z y k i m, p r z y c z y m; w ś r ó d k o g o a. c z e g o ⟨*prezentować się w zestawieniu z kim, z czym*⟩: Jakże ja płocha figlarka, wyglądam przy tej matronie? *Hertz B. Bajki 25.* 15. w. w c z y m ⟨*prezentować się w jakimś stroju*⟩: Ciekaw jestem, jak pan Szydłowski będzie wyglądał w mundurze studenckim. *Perz. Uczn. 121.* 16. w. w czyich oczach ⟨*przedstawiać się w jakiś sposób komu*⟩: Rubaszny wesołek — tak wyglądał Rebelais w oczach współczesnych. *Twórcz. 7, 1953, s. 151.* 17. w. z miny na kogo ⟨*mieć pozorny wygląd kogo; wyglądać zewnętrznie na kogo*⟩: Z miny wyglądał na ekonoma, a z wyrazu twarzy na człowieka, którego przyszłość od tego pociągu zależy. *Wędr. 18. 1901, s. 342.* 18. w. jak...: w. jak aniołek, jak bóstwo, jak bóstwo olimpijskie, jak chory, jak cień, jak czupiradło, jak dziwoląg, jak goguś, jak hrabia, jak jabłko, jak jabłuszko, jak jutrzenka, jak koczkodan, jak królewna, jak królewna z bajki, jak królowa, jak księżniczka, jak maszkara, jak niebos- kie stworzenie, jak niedźwiedź, jak oberwaniec, jak po chorobie, jak róża, jak rydz, jak strach na wróble, jak straszydło, jak szczur z mąki, jak szkielet, jak śledź wymoczony, jak śmierć angielska, jak trup, jak

tur, jak widmo, jak z krzyża zdjęty, jak zawsze, jak zdrowie, jak samo zdrowie, jak zjawa, jak zmokła kura: Ratusz uroczy w swojej linii, którą zawdzięcza głównie renesansowej attyce wyglądającej pod światło jak kunsztowna koronka. *Hertz P. Not. 11.* **19. w.** jak (kogo) Pan Bóg stworzył, natura stworzyła ⟨*taki jaki jest*⟩: Nie chcę o niej nic złego powiedzieć, każdy wygląda, jak go Pan Bóg stworzył. *Par. Niebo 96.* **20. w.** jak uosobienie czego: Pani Julia, pewna swojej toalety, wyglądała tak jak uosobienie młodości i wdzięku. *Dąbr. Ig. Matki 387.* **21. w.** jak w bajce: Dzieciom oczy wyłaziły z głowy, bo istotnie wszystko to wygląda jak w bajce. *Sienk. Koresp. II, 71.* **22. w.** jakby...; jak gdyby...; niby ktoś, coś, jakiś; wygląda jakby nic w ustach nie miał ⟨*na głodnego*⟩; jakby trzech (do trzech) zliczyć nie umiał ⟨*na nierozgarniętego*⟩; jakby wstał z trumny, jakby po ciężkiej chorobie ⟨*bardzo źle*⟩: Stojąc tak, zapatrzona przed siebie, wyglądała, jakby wcielenie tych wszystkich marzeń o życiu w słońcu. *Perz. Las 34.* Wyglądało, jak gdyby stryj miał już trochę w czubie. *Fiedl. A. Biz. 129.* Wyglądasz niby dyplomata. *Dąbr. M. Noce II, 203.* Urosła i trzeba było płaszczyk trochę podłużyć, ale w ogóle wyglądał niby nowy. *Dąbr. M. Noce II, 271.*

◎ Wyglądać ⟨*czekać, oczekiwać, spodziewać się czego*⟩ **23.** Długo, daremnie, nadaremnie, na próżno, niecierpliwie, tęsknie, ustawicznie **w. 24. w.** z ciekawością, z niecierpliwością, z upragnieniem, z utęsknieniem itp.: Prawie z ciekawością wyglądam chwili naszego spotkania. *Żmich. Listy 16.* **25. w.** (kogo, czego), jak kania deszczu, dżdżu; jak zbawienia: Obiecał mi dziś przybyć do Kosmyrzowa i ja wyglądam go jak kania deszczu. *Rzew. H. Zamek 183.* **26. w.** k o g o, c z e g o; *pot.* n a k o g o, n a c o ⟨*z upragnieniem wyczekiwać kogo, czego*⟩: Od rana wyglądano gości. Stół zastawiono mięsiwem, gorzałką i piwem. *Kow. W. Dal. 220.* Od miesiąca już prawie co dzień listu od Ciebie wyglądam. *Słow. Listy I, 492.* **27. w.** c z e g o: **w.** końca, pomocy, śmierci, wiadomości. Ponieś mię do brzega, gdzie jest moja rybka, co na mnie wygląda i [...] mnie widzieć żąda. *Was. E. Poezje 24.* **28. w.** (c z e g o) o d k o g o ⟨*spodziewać się, wymagać*⟩: Ja przeciw niemu nic nie powiem, jeno to, żem za stary na taką służbę, jakiej on od żołnierza wygląda. *Sienk. Pot. V, 151.*

◎ **w.** ⟨*wychyliwszy się patrzeć na kogo, na co; o przedmiotach martwych: wychylać się, sterczeć na zewnątrz*⟩ **29. w.** c z y m: Panna oknem cały dzień wygląda i cały dzień śpiewa. *Słow. Listy I, 142.* **30.** Wyjrzeć d o k o g o, d o c z e g o ⟨*zajrzeć do kogo, do czego*⟩: Wyjrzała raz i drugi do kurcząt. *Bogusz. Kura 171.* Wyjrzała była do sieni, kiedy Bogumił schodził ze stróżem z góry. *Dąbr. M. Noce II, 67.* **31. w.** k u k o m u, k u c z e m u ⟨*spoglądać w kierunku kogo, czego*⟩: Janusz się spóźniał. Maria wyjrzała ku bramce, czy nie nadchodzi. *Kow. A. Uliczka 28.* **32. w.** n a c o, p r z e z, p o p r z e z c o, s p o d c z e g o; s p o m i ę d z y, s p o ś r ó d, s p o z a c z e g o, w c o (d o k ą d), z a c o, z a k i m: Schronił się po obiedzie do swego pokoiku i wyglądając stąd na dziedziniec przyzwał przez okno Frankę. *Dygas. Właśc. 54.* Wyjrzał przez drzwi frontowe. Lało. *Breza Uczta 66.* I uważnie wyjrzały spod delikatnych powiek jej ładne oczy. *Bogusz. Kura 168.* Siwowłosa kobieta wygląda spomiędzy doniczek z mirtami. *Szew. Kleszcze 160.* Spoza lip starych wyglądają dwory. *Pol Janusz. 16.* Nerwowo wyglądano w aleję kasztanów — czy nie widać Dawida. *Żer. Dzien. III, 142.* W taki sposób około kwadransa szedł zamiejskimi ogrodami, nasłuchując i wyglądając za parkany. *Prus Dzieci 212*; **w.** za okno. - Przywarła ciasno do lakierowanej ścianki, nie mógł jej ani usłyszeć, ani dostrzec, choć za nią wyjrzał. *Melc. Statek 92.* **33.** *daw.* Okno wygląda na ogród ⟨*wychodzi*⟩. **34.** Nie **w.** poza granice czego ⟨*nie opuszczać miejsca zamieszkania, nigdzie nie podróżować*⟩: Pieśni takie mogły śpiewać panny, które nie wyjrzały poza granice Czarnolasu. *Wind. Koch. 125.* **35.** *daw.* Lisi ogon wygląda komu spod surduta ⟨*ktoś jest chytry, podstępny*⟩. **36. w.** z c z e g o (s k ą d): Pies wyjrzał z budy, warknął głucho. *Grusz. Ar. Huzar 101*; **w.** z okna. - Chustkę na szyi miał małą, ale za to pstrokatą od tabaki na pół łokcia z kieszeni wyglądała. *Krasz. Walery 219.* **37.** Smutek, troska, strach itp. wygląda (komu) z oblicza, z oczu, z twarzy ⟨*maluje się na czyjej twarzy; jest widoczny w oczach, na twarzy*⟩: Co się mogło stać z rodzicami? - Strach wyjrzał z jej jasnych oczu. *Reym. Fron. 144.* **38.** Coś wygląda z każdego kąta ⟨*jest wszędzie, panuje wszechwładnie*⟩: Z każdego kąta wygląda szablon i maniera. *Konopn. Ludzie 394.* **39.** *pot.* Nie wyjrzysz (wyjrzy itp.) z kryminału; bodajbyś (bodajby itp.) nie wyjrzał z kryminału, z piekła ⟨*rodzaj złorzeczenia, przekleństwa*⟩: Zobaczysz łajdaku... nie wyjrzysz z kryminału! *Jun. Antrop. 97.* Bodajście z piekła nie wyjrzeli. *Prus Wiecz. 142.*

wygnać, wygonić 1. w. jak psa, na cztery wiatry, precz ⟨*wypędzić bezlitośnie; bez prawa powrotu*⟩. **2. w.** bydło (na pastwisko) ⟨*wypędzić, skierować*⟩. **3. w.** kobietę na ulicę ⟨*zmusić do uprawiania nierządu*⟩. **4. w.** najeźdźcę z kraju ⟨*zwyciężywszy wyprzeć, usunąć siłą*⟩. **5. w.** duszę z kogo ⟨*zamęczyć na śmierć; zabić*⟩: No, żeby dziś — mówiła — dostał chłopca w swe łapy, duszę wygnałby z niego. *Sewer Biedr. 39.* **6. w.** nieczystego ducha, diabła z kogo ⟨*dokonać egzorcyzmu*⟩: Prowincjał przysłał tutaj ciebie, abyś wygnał nieczystego ducha z matki Joanny? *Iwasz. J. Mił. 124.* **7. w.** kogo z domu ⟨*wypędzić; zabronić przebywać, mieszkać z kim pod jednym dachem*⟩. **8.** *daw.* **w.** kogo z państwa, z kraju ⟨*skazać kogo na banicję*⟩. **9.** *posp.* **w.** (kogo) ze szkoły, ze służby ⟨*wydalić*⟩. **10.** Pogoda taka, zimno itp., że psa ciężko **w.** z domu; psa by nie wygnał (nie wygonił (z domu) ⟨*o bardzo złej pogodzie, o dużym zimnie, zawiei, pluszcze*⟩: Nie widać świata przed sobą. W taką porę [...] psa żal wygnać z domu. *Wroń. Pam. 92.*

wygnanie 1. Dobrowolne, dożywotnie **w.** ⟨*banicja; miejsce przebywania skazanego na banicję; przen. odludzie*⟩. **2.** Iść, pójść (z kim), skazać kogo na **w. 3.** Być, pozostać, umrzeć, znaleźć się na wygnaniu. **4.** Odwołać kogo, wrócić z wygnania.

wygnieść, wygniatać 1. w. c o z k o g o ⟨*wymóc co od kogo, uzyskać co od kogo siłą, terrorem*⟩: Albo bezpośrednio sam, albo przez oficjalistów wyciskał z poddanych wszystko, co wygnieść z nich zdołał. *Święt. A. Hist. II, 154.* **2. w.** kogo jak ro-

bactwo ⟨*zniszczyć, pozabijać*⟩: Nad jeziorem łukańskim dopadł śpiących Krassus i byłby jak robactwo wygniótł. *Dobrow. S. Spart. 12.*

wygoda 1. Chwilowa, dostateczna, konieczna, miła, niezbędna, osobista, wielka, własna, wymyślna **w.**; **w.** cielesna; domowe, nowoczesne, wykwintne, wyszukane **w-y**; **w-y** życiowe ⟨*to, co człowiekowi dogadza, wygadza; dogodność; w lm urządzenia itp. ułatwiające wykonywanie czego, uprzyjemniające życie*⟩. **2. w.** d l a k o g o: **w-y** dla chorego, dla dziecka, dla starca. **3.** Dla wygody (co robić) ⟨*aby było wygodnie, aby mieć w czym wygodę*⟩: Magnaci utrzymywali licznych dworzan [...] dla wygody w posłudze. *SGR 72.* **4.** Dom, mieszkanie, pokój z wszelkimi wygodami, z wygodami (bez wygód) ⟨*zaopatrzone w kanalizację, łazienkę, centralne ogrzewanie itp.*⟩: Mieszka w nowym osiedlu robotniczym, w mieszkaniu złożonym z dwóch pokoi i kuchni, z wygodami. *Róż. Kart. 80.* Hotelik trzeciorzędny, a mój pokoik [...] bez żadnych europejskich wygód, nawet bez zmywalni. *Harb. Po prochy 28.* **5.** Lubić, zapewnić, zaspokoić, znaleźć **w-y**; *daw.* prosić na wygodę ⟨*na odpoczynek*⟩: Proszę koniki do stajni na wygodę. *Chodź. Pisma III, 89.* **6.** Mieć **w-y** ⟨*mieć możność odpoczynku, wygodnego urządzenia się*⟩: Mój mąż musi mieć także wygody po całorocznej pracy. *Dąbr. M. Znaki 120.* **7.** *pot.* Mieć z kogo (z czego); z kim, z czym, wygodę ⟨*mieć pożytek*⟩: Służąca z niej była rzadka [...] z niej mieli wygodę, bo była i kucharką, i pokojówką. *Bał. Dziady 84.* **8.** Dbać o **w-y**; opływać w **w-y**. **9.** Łaknąć, pragnąć wygody; potrzebować, unikać, używać, wyrzekać się, zażywać wygód. **10.** Nawyknąć, przywyknąć, przyzwyczaić się do wygód. **11.** Służyć do wygody, ku wygodzie. **12.** Odwyknąć, odzwyczaić się od wygód. **13.** Korzystać z wygód. **14.** Wychować (się), żyć w wygodach. **15.** Służyć wygodzie; pamiętać o wygodzie: Żelazo wygodzie służyło, ani krwią ludzką pomazane było. *Karp. Pieśni 108.* **16.** Gardzić, nie gardzić; otoczyć (się) wygodami; urządzić (np. mieszkanie) z wygodami.

wygodny 1. w. dom, pokój, **w-e** mieszkanie, miejsce, pomieszczenie ⟨*obszerny(-e); zapewniający(-e) wygodę*⟩: Wybrał sobie na nocleg duże, rozgałęzione drzewo [...] o wypróchniałym pniu, w którym znalazł wygodne pomieszczenie. *Rudn. H. Spart. 57.* **2. w-a** droga, ścieżka ⟨*szeroka, niewyboista*⟩. **3. w-a** egzystencja, **w-e** życie ⟨*pełna(-e) wygód, przyjemności, wolna(-e) od trosk*⟩. **4. w.** gość: a) ⟨*gość, z którym nie ma kłopotów, nie wymagający, nie krępujący*⟩: Nie była z wygodnych gości [...] nigdy zadowolona ani u siebie, ani z siebie, ani z drugich. *Puz. W Wilnie 165*; b) *pot.* ⟨*ktoś lubiący się wysługiwać innymi*⟩. **5. w.** mebel, fotel, tapczan, sprzęt; **w-e** łóżko ⟨*zapewniający wygodę*⟩: Rozciągnięty w wygodnym fotelu palił cygaro. *Morzk. Bożek 51.* **6. w-e** obuwie, buty, pantofle ⟨*luźne, nie uciskające*⟩. **7. w-e** odzienie, ubranie ⟨*swobodne, dostatnie, niezbyt obcisłe, nie krępujące ruchów*⟩. **8. w-e** posłanie, spanie ⟨*nie twarde, zapewniające wygodę*⟩: Nie pamiętam, abym od początku aresztowania miał kiedykolwiek takie wygodne spanie. *Zapał. Pam. II, 107.* **9. w-e** warunki ⟨*nieuciążliwe*⟩. **10. w-a** posada ⟨*nie wymagająca dużo czasu i pracy*⟩. **11.** Ktoś jest wygodny ⟨*lubi wygody, nie lubi się męczyć, trudzić*⟩: Wisłowski był obrotny życiowo, miał wymagania, był wygodny. *Braun Lewanty 201.* **12. w.** k o m u; d l a k o g o, c z e g o: Pomoże w objęciu komisarycznego zarządu temu, kto pani będzie wygodny. *Brand. K. Antyg. 306.* Przy [...] Pireusie powstało nowe miasto tejże nazwy, ognisko rozległego handlu i stacja wygodna dla floty wojennej. *Korzon Handl. 23.* **13. w.** d o c z e g o; *daw.* k u c z e m u; narzędzie **w-e** do trzymania. - Domownicy moi mają izby wygodne ku mieszkaniu, mają w nich łóżka i pościel należytą. *Kras. Podstoli 112.*

wygnieść p. **wygniatać**

wygonić p. **wygnać**

wygrać, wygrywać ⊙ ⟨*osiągnąć wygraną*⟩ **1. w.**, przegrać ⟨*raz tak, raz inaczej*⟩: Tak zawsze w miłości: wygrał, przegrał. Myśl sobie, żeś niby grał w kości! *Zabł. Firc. 69.* **2.** Przegrać, czy **w.** ⟨*i tak, i tak; w każdym razie; bez względu na wynik*⟩: Przy każdym [...] procesie zachowywał [...] wytrwałość i konsekwencję. Przegrał czy wygrał, nie przestał on [...] gonić na ostro z adwersarzem. *Łoz. Wal. Szlach. I, 16.* **w.** c o: **3. w.** atuty ⟨*zagrać atutem; wyzyskać szanse*⟩: O jego przygodach nie mówię tu umyślnie, bo nie chcę odkrywać kart i wygrywać z miejsca wszystkich atutów. *Winaw. Znajom. 6.* Wygrywał przeciw Anglii najlepsze swe atuty, skrajną prawicę i skrajną lewicę. *Ask. Uwagi 157.* **4. w.** batalię, bitwę, kampanię, pojedynek, potyczkę, wojnę ⟨*zwyciężyć w bitwie, w pojedynku itp.*⟩. **5.** *sport.* **w.** bieg, konkurencję, mecz, mistrzostwo, seta, szablę, szpadę; **w.** 2:1, 4:3 itp. ⟨*zwyciężyć w biegu, meczu itp.*⟩: Szablę wygrali również łodzianie 4:0. *Sport 13, 1951.* **6.** *przen.* **w.** czyją kartę (w jakiejś rozgrywce) ⟨*wyzyskać kogo, co jako argument, atut w rozgrywce*⟩: Nie udało się dyplomacji Chamberlaina wygrać karty Austrii jako jednego z atutów ogólnej rozgrywki politycznej z Hitlerem. *Piw. Monachium 65.* **7.** Wygrywać komedię miłosną ⟨*udawać miłość*⟩: Siedem dni, jak wygrywam komedię miłośną [miłosną]! Jak wzdycham tajnie, jawno, po cichu i głośno. *Chęc. Szlach. 66.* **8. w.** los, główny los ⟨*uzyskać wygraną, główną wygraną na loterii*⟩. **9. w.** partię (np. szachów) a. w jakiejś grze (w szachy, w warcaby itp.) ⟨*zwyciężyć w grze lub w jednej rozgrywce jakiejś gry (np. w szachy)*⟩. **10. w.** pieniądze, sumę, znaczną sumę ⟨*grając uzyskać, wziąć od kogo pieniądze (znaczną) sumę*⟩. **11. w.** proces, sprawę; **w.** przed sądem, w sądzie; w pierwszej, drugiej, ostatniej instancji ⟨*uzyskać rozstrzygnięcie sprawy na swoją korzyść w sądzie itp.*⟩. **12. w.** strajk ⟨*osiągnąć żądania stawiane przez strajkujących*⟩: Nazywało się, że wygrali strajk. Otrzymali podwyżkę [...] i ulgi były obiecane. *Brzoza Bud. 179.* **13. w.** zakład ⟨*uzyskać to, o co był robiony zakład, o co się zakładano*⟩. **14. w.** n a c z y m ⟨*zyskać co, dobrze wyjść na czym*⟩: Prosiłam, aby w naszym mieszkaniu zostawiono okno szklane. Wprawdzie niewiele na tym wygrałam, bowiem gruba powłoka zamrozu, okrywając szkło jakby tynkiem, robi je [...[nieprzezroczystym. *Fel. E. Syb. I, 209.* **15.** Karta (as, król itp.) wygrywa, karta za kartą wygrywa ⟨*powoduje wygraną*⟩: Los [...] zaczął mi stanowczo sprzyjać. Karta za kartą wygrywała. *Sztyrm. Paliw. 242.* **16.** (Każdy) los wygrywa ⟨*każdy los loteryjny zapewnia wygra-*

ną⟩. **17.** Nie wygrałem (wygrałeś, wygrał itp.) nóg na loterii ⟨*zwrot oznaczający niezbyt uprzejmą odmowę pójścia gdzie i załatwienia czego: nie będę nóg męczył, nie opłaci mi się nóg męczyć*⟩: Nie wygrałem nóg na loterii, by je na obcych schodach niszczyć. *Krzywosz. Rusał. 109.* **18. w.** na czym; w co ⟨*grając uzyskać korzyść*⟩: **w.** na giełdzie, na loterii, na wyścigach; **w.** w karty, w kości, w orła i reszkę. - Pewnie WPan wygrałeś w karty? — A tak! W faraona. *Sztyrm. Paliw. 240.*

o **w.** ⟨*wykonać utwór na instrumencie muzycznym; zagrać, odegrać*⟩ **19.** Wygrywać od ucha, piskliwie, skocznie, wesoło, żałośnie ⟨*grać w pewien sposób*⟩. **20. w.** co: **w.** dumkę, krakowiaka, marsza, oberka, walca; **w.** nutę, pieśń, sygnał. - Katarynkarz niemiłosiernie wygrywa arie z oper. *Chłęd. Szkice 103.* Potrafią wygrać każdziutką melodię. *Twórcz. 4, 1954, s. 125.* Któż wygrał te parę tonów? *Par. Godz. 9.* **21.** *środ.* **w.** aktora ⟨*wyzyskać jego grę; wyzyskać jego warunki, umiejętności do odpowiednich ról*⟩: Dziwny teatr [...] Ma tylu świetnych aktorów, może najlepszych w Polsce, a tak nie umie ich wygrać! *Boy Flirt V, 56.* **22. w.** co na czym ⟨*wykonać jakiś utwór na instrumencie*⟩: **w.** co na fortepianie, na skrzypcach itp. - Ona śpiewaczka, jam gracz niepośledni; co zaśpiewała, jam wygrał na flecie. *Gosz. Pow. 129.* **23. w.** co na scenie ⟨*przedstawić za pomocą gry scenicznej*⟩: O Molierze mówili współcześni, że siebie i swoich bliskich i życie swoje wygrywał na scenie. *Boy Flirt VI, 277.* **24. w.** kogo (co) przeciw (przeciwko) komu (czemu) ⟨*wyzyskać kogo w swoim interesie przeciwko komu*⟩: Uważał Francuzów za najgroźniejszych, starał się więc wygrywać przeciwko nim Anglików. *Lewiń. J. Afr. 191.*

przysł. **25.** Kto chce wygrać gąsiora, musi ważyć kaczora ⟨*dla rzeczy większej trzeba poświęcić mniejszą*⟩.

wygrać się, wygrywać się w. się w czym ⟨*o aktorze: wykazać swój talent, swoje możliwości; wyżyć się w grze*⟩: Ach, Boże, dostać taką rolę, w której mógłbym się wygrać. *Ukn. Strachy 271.*

wygrana 1. Główna **w.** (na loterii) ⟨*najwyższa suma, jaką można wygrać*⟩. **2.** Dać za wygraną; nie dać za wygraną ⟨*zrezygnować z czego; nie zrezygnować z osiągnięcia celu, ze zwycięstwa*⟩: W walce tej stargały się jego siły. Daje za wygraną. *Boy Flirt I, 7.* Tyzenhaus, chociaż oświadczył, że umywa ręce, nie dał jednak za wygraną. *Sienk. Pot. IV, 41.* **3.** Tabela wygranych (na loterii).

wygrany w. instrument ⟨*ograny, dający doskonały dźwięk*⟩.

wygrywać p. wygrać

wyjaśnienie 1. Bliższe, dokładne, obszerne, ostateczne **w.** (czego); szczegółowe, ścisłe, wyczerpujące, zupełne, sprzeczne **w-a**; **w-a** terminologiczne ⟨*usprawiedliwienie czego, umotywowanie; objaśnienie*⟩. **2. w.** czego: **w.** nieporozumienia, swego stanowiska, sytuacji. **3. w.** co do czego: **w.** co do swojej osoby. **4.** Dać **w.** czego a. w czym: Gdy jeden z posłów polskich chce dać wyjaśnienie w tej sprawie i odeprzeć potwarz, przewodniczący parlamentu odbiera mu głos. *Wędr. 20, 1901, s. 394.* **5.** Domagać się, żądać wyjaśnienia (wyjaśnień). **6.** (Po)prosić o **w.** (czego). **7.** Szukać (w czym) wyjaśnienia (czego): Niewprawnie rozplątywali swoje i cudze motywy, szukali wyjaśnień. *Melc. Statek 171.* **8.** Udzielać, udzielić wyjaśnienia (wyjaśnień); złożyć wyjaśnienia w jakiej sprawie.

wyjazd 1. Nagły **w.**; **w.** naukowy, służbowy ⟨*udanie się dokąd za pomocą jakiegoś środka lokomocji*⟩. **2. w.** dokąd: **w.** do sanatorium, na wieś, w teren, za granicę. **3. w.** skąd: **w.** z Krakowa, ze wsi, z miasta. **4. w.** czym: **w.** koleją, samochodem, statkiem. **5.** Gotowy do wyjazdu ⟨*o pojeździe*⟩. **6.** Koń do wyjazdu. **7.** Rozkaz wyjazdu. **8.** *przestarz.* Być na wyjeździe ⟨*kończyć przygotowania do wyjazdu*⟩: Każą mi prędko list kończyć — państwo Dembowscy, którzy się go zabrać podejmują, już są na samym wyjeździe. *Żmich. Listy 17.* **9.** Odłożyć, opóźnić, przyśpieszyć **w.** **10.** Przygotow(yw)ać się, zbierać się do wyjazdu; przygotować pojazd (samochód) do wyjazdu. **11.** Śpieszyć się, zwlekać z wyjazdem.

wyjąć, wyjmować 1. w. dokument, metrykę ⟨*uzyskać odpis dokumentu, metryki*⟩. **2. w.** komu co z ręki ⟨*wziąć z ręki*⟩: Zerwał się z krzesła i wyjął Formozie pergamin z ręki. *Kaczk. Olbracht. III, 33.* **3.** *daw.* **w.** kogo, co od czego ⟨*wykluczyć*⟩: Tylko jeden piątek jest wyjęty od gry w karty, od pijatyki. *Kaczk. Swaty 70.* **4. w.** co spod czego, spoza czego, z czego, zza czego ⟨*wydostać, wyciągnąć, wziąć*⟩: Przemówił [...] nakładając gościowi z bukowego drzewa fajeczkę, którą z poufałością wyjął spoza skrzydeł jego kapelusza. *Bog. Rodin I, 17.* Zdecydował się wyjąć książkę z ukrycia. *Par. Niebo 64*; **w.** cygaro, fajkę, papierosa z ust; **w.** bułkę, chleb, ciasto z pieca; **w.** list ze skrzynki; **w.** rękę z kieszeni; **w.** strzelbę z futerału; **w.** szablę z pochwy; **w.** szpilkę z włosów; **w.** co z zanadrza. - Wyjął powoli jatagan zza pasa, ostrza popróbował. *Jeż Rotul. 84.* **5.** *pot.* **w.** (słowa, zdanie, życzenie) komu spod języka ⟨*powiedzieć, co miał zamiar mówić kto inny*⟩: Wprawdzie to życzenie wyjęła mu spod języka, lecz nie on, tylko ona je wyrzekła. *Morc. Ptaki 87.* **6. w.** kogo spod prawa ⟨*pozbawić opieki prawa*⟩: Senat ogłosi Aecjusza buntownikiem, uchwali wyjęcie go spod prawa. *Parn. Aecjusz. 165.* **7. w.** co komu spod serca, jakby **w.** co komu spod serca ⟨*wypowiedzieć to, co komu leżało na sercu, co ktoś miał na myśli*⟩: A toś mi się spisał, panie Kochanku! Jakby spod serca wyjąłeś mi to, coś powiedział. *Zag. Chochl. 130.* **8. w.** co (żywcem) z akt, z książki, z listu, z odpisu, z powieści, z rękopisu ⟨*(dosłownie) przepisać, przeczytać, przytoczyć*⟩: Szczegóły życia Szymonowicza, wyjęte z jego listów własnoręcznych, rzucają światło na sposób myślenia i postęp poety. *Mac. Piśm. I, 739.* **9.** *przen.* Sytuacja „wyjęta żywcem" z powieści Wiktora Hugo ⟨*podobna, jak w powieści*⟩. **10. w.** kasztany z ognia (cudzymi rękami) ⟨*użyć kogo do wykonania czynności, z której ma się samemu korzyść*⟩: Rozsypał w Polsce masę pieniędzy swego monarchy na to, aby wyjąć kasztany z ognia dla Marysieńki. *Boy Mar. 179.* **11. w.** dla kogo serce z piersi (zwykle w trybie warunkowym) ⟨*być gotowym zrobić wszystko dla kogo, ponieść każdą ofiarę*⟩: Serce byś z piersi wyjęła dla niego [...] a on tobie — jak ten wróg najgorszy.

Zar. Grusze 39. **12.** Z ust komu wyjąć ⟨*powiedzieć to samo, co ktoś miał, chciał powiedzieć*⟩: Sam chciałem ci to proponować i z ust mi to wyjąłeś. *Sienk. Na polu 95.* **13.** Wyjąwszy k o g o, c o, *daw.* c z e g o; wyjąwszy n a c z y m, n a k i m itp.; wyjąwszy, iż..., że...; wyjąwszy, gdy..., kiedy... ⟨*z wyjątkiem*⟩: Odebrałem list Wasz ostatni, w którym mi piszecie, żeście zdrowi, wyjąwszy Barteczka. *Chopin Wyb. 148.* Mury i baszty były własnością miasta [...] wyjąwszy zamek krzyżacki. *Balin. M. Polska I, 84.* Wyjąwszy majątku i nazwiska, obaj bracia nie mają z sobą nic wspólnego. *Choj. Alkh. I, 25.* Ściany przedzielone wewnątrz budowli [...] powinny być koniecznie murowane wyjąwszy na piętrach. *Niwa VI, 1875, s. 652.* Wieś Gniazdów uwalnia od robocizn, wyjąwszy, iż w zimie obrąbywać będą włościanie lód w fosach. *Balin. M. Polska II, 150.* **14.** *przestarz.* Nie wyjmując kogo, czego (także kto, co) ⟨*nie wyłączając kogo, czego*⟩: Całe towarzystwo, nie wyjmując kobiet, starców i dzieci, poczęło znosić suche gałęzie. *Prus Kart. II, 37.*

wyjątek **1.** Rażący w.; najbardziej charakterystyczne, nieliczne w-i ⟨*część, części jakiejś całości; rzecz lub osoba wyłączona, pominięta*⟩. **2.** w. o d c z e g o ⟨*rzecz lub osoba wyłączona od czego*⟩: Nie ma wyjątku od tej zasady. - Nie jestem wyjątkiem od tej reguły. *Orzesz. Listy II/2, 131.* **3.** w. c z e g o a. z c z e g o ⟨*część całości; zwykle utworu*⟩: w. poematu; w. z listu; w-i z dzieła. **4.** Bez wyjątku ⟨*nie wyłączając nikogo*⟩: Ogłoszono bankructwo i zwolniono wszystkich bez wyjątku pracowników. Nauka dostępna dla wszystkich bez wyjątku obywateli. **5.** Z wyjątkiem [nie: za wyjątkiem] ⟨*z wyłączeniem kogo lub czego*⟩: Z wyjątkiem psa Burka nic już nie przybyło w gospodarstwie. *Prus SPP.* **6.** Z małymi wyjątkami. **7.** Cytować, przytaczać w-i (z autora, z utworu). **8.** Należeć do wyjątków: Raczej do wyjątków należą dzieła literackie zupełnie ogołocone z osobistych zwierzeń. *Par. Alch. 20.* **9.** Ktoś, coś stanowi w. **10.** Uważać kogo za w.; zaliczać kogo do wyjątków: Nie uważa siebie za wyjątek — wprost przeciwnie, czuje się typem całego pokolenia. *Kleiner Mick. I, 485.* **11.** Zrobić dla kogo w.: Chociaż nie pożyczam książek z mej biblioteki, dla pani zrobię wyjątek. *Pytl. Pożegn. 220.* **12.** w-i potwierdzają regułę.

wyjątkowy **1.** Chwila w-a ⟨*niezwykła*⟩. **2.** w. człowiek, przyjaciel ⟨*niezwykły, nadzwyczajny*⟩. **3.** w-a nędza; nędza w-a ⟨*bardzo wielka*⟩. **4.** w-a okazja ⟨*nadzwyczajna*⟩. **5.** Okoliczności w-e ⟨*niezwykłe*⟩. **6.** w. osioł ⟨*o kimś zupełnie tępym, matołkowatym*⟩. **7.** w-e prawa: Korzystać z praw wyjątkowych. **8.** Stan w. ⟨*stan prawny, w czasie którego zostają zawieszone określone prawa jednostki, swobody obywatelskie zagwarantowane przez konstytucję, ogłoszony z powodu jakichś wydarzeń (zwykle z powodu jakiegoś niebezpieczeństwa)*⟩.

wyjechać, wyjeżdżać **1.** w. nagle, służbowo. **2.** w. c z y m; n a c z y m ⟨*udać się dokąd jakimś środkiem lokomocji*⟩: w. autem, autobusem, pociągiem, samochodem itp.; w. na motocyklu, rowerze, wozie. **3.** w. d o k ą d, g d z i e: Gwido wyjechał [...] do Hagi, Brukseli, Sztokholmu i Oslo. *Brand. K. Troja 36.* Wymogła na ojcu, ażeby na resztę czasu wyjechać nad morze. *Żer. Uroda 122*; w. poza Warszawę. Długo jeszcze patrzyli na kurzawę [...] gdy ci już wyjechali za wrota i znikli im z oczu. *Korz. J. Tad. 235.* **4.** w. d o k o g o: Właśnie pod same żniwa wyjechałem do krewnych moich o mil kilkanaście od Warszawy. *Niemc. Sieciech. 3.* **5.** w. n a c o: a) ⟨*dokąd*⟩: Profesorowa wyjechała na wieś. *Goj. Dziew. II, 147*; b) ⟨*w jakimś celu*⟩: Ciotka wyjechała na kurację. *Kow. W. Rodz. 29*; w. na inspekcję, na polowanie, na spacer, na studia, na urlop, na wakacje. **6.** *wulg.* w. (na kogo) z gębą, z pyskiem: a) ⟨*zacząć komu wymyślać*⟩: Jak się woźny nie rozzłości! Jak nie wyjedzie na nie, jak to mówią, z pyskiem! *Ejs. Bajki 25*; b) w. z pyskiem ⟨*odgryzać się, pyskować*⟩: Widzicie go, będzie mi tu wyjeżdżał z pyskiem! Ruszaj natychmiast. *Reym. Now. III, 211.* **7.** *posp.* w. na innych ⟨*robić karierę kosztem innych*⟩: Jak mu się ziemia pali pod nogami, to od razu robi się przodownik. Chce zamazać swoje grzeszki, chce wyjechać na innych! *Braun Lewanty 363.* **8.** *posp.* w. na kim z mieszkania, z pokoju itp. ⟨*wyrzucić kogo, bijąc go i goniąc z mieszkania*⟩: I on nie łapie kija i nie wyjeżdża na tych łachudrach z mieszkania? *Wiech Śmiej I, 8.* **9.** *pot.* w. przeciw(ko), naprzeciw komu (a. czemu) z zarzutami ⟨*zarzucić komu co, wystąpić z zarzutami*⟩: Lubieniecki, jako to zawsze niecierpliwy a względem wszystkich, podejrzliwy, wyjechał przeciw Łętowskiemu z [...] zarzutami. *Kaczk. Murd. I, 161.* **10.** *daw.* w. przeciwko sobie ⟨*wyjechać w szranki, stanąć do walki turniejowej*⟩: Do drugiego turnieju wyjechali przeciwko sobie młody Buczacki i równie młody Kościelecki. *Kaczk. Olbracht. III, 348.* **11.** *pot.* w. p r z e d k i m z c z y m ⟨*powiedzieć komu o czym*⟩: Po coś ty wyjechał przed paniami z tym moim bliskim ślubem? *Orzesz. Melanch. II, 226.* **12.** w. p r z e z c o (k t ó r ę d y): Na chłopskim wózku wyjeżdżali przez most Kierbedzia „na wschód", mijając co chwila niemieckie furgony. *Bron. J. Siostrz. 4.* **13.** w. s p o m i ę d z y, s p o ś r ó d c z e g o (k o g o); s p o z a c z e g o: Gdy wyjechano spomiędzy zabudowań wsi na szosę, z pola nadeszło do wnętrza karety tchnienie ciepłe jak żywy oddech. *Dąbr. M. Noce II, 101.* Spoza płaskiego szczytu wzgórza wyjeżdża [...] czerwony traktor. *Zal. W. Traktory 31.* **14.** w. w c o: a) ⟨*dokąd*⟩: Jutro wyjeżdżam w Alpy, aby w zupełnej samotności pracować nad sztuką. *Brand. K. Troja 67*; w. w teren; b) ⟨*w jakimś celu*⟩: w. w gościnę, w podróż. **15.** w. z c z e g o (s k ą d): Pani z domu wyjeżdża; ja za nią w też tropy. *Zabł. Firc. 16*; w. z Warszawy. **16.** w. z k i m, w r a z z k i m, r a z e m z k i m: Mieszkanie odnajmie i wyjeżdża z tym kaszlącym chuchrem do ludzi, na wieś. *Brand. K. Sams. 153.* **17.** *pot.* w. z komplementem ⟨*powiedzieć komplement*⟩: Chciał koniecznie wyjechać z jakim nadzwyczajnie grzecznym komplementem. *Dygas. As 26.* **18.** *pot.* w. z konceptem, z morałami, z prośbą, z zapytaniem ⟨*wystąpić z konceptem itp.*⟩. **19.** w. z a c z y m ⟨*w jakimś celu*⟩: w. za interesami **20.** w. z z a c z e g o: Już widać przystanek tramwajowy, zza drzew wyjechał tramwaj. *Bień. Czyś. 50.*

wyjezdne Na wyjezdnym (być): a) ⟨*w okresie poprzedzającym wyjazd*⟩: Na wyjezdnym był u państwa

Smolickich. *Perz. Uczn. 103.* Pan Zygmunt był na wyjezdnym; kończył rachunki i likwidację swych interesów w kraju. *Weys. Józ. Żywot 243*; b) ⟨*w momencie poprzedzającym wsiadanie do jakiegoś środka lokomocji*⟩: Na wyjezdnym zamienił z gospodarzami kilka słów pożegnania.

wyjeżdżać p. **wyjechać**

wyjęty 1. Wyrazy w-e prosto z serca ⟨*słowa serdeczne, pełne uczucia*⟩: Na jego pytania najczulsze, przysięgi najognistsze, wyrazy prosto z serca wyjęte odpowiadała milczeniem. *Dzierzk. Obrazy 17.* **2.** Jak, jakby (*daw.* jak żeby) **w.** z obrazu, jak żywcem **w.** z obrazu, jak portret **w.** z ram ⟨*podobny bardzo*⟩: To ten sam! Poznała od razu! Jak żeby żywcem wyjęty z obrazu, który tworzyła swej duszy barwami. *Gosz. Pow. 151.* Siedział podparty na lasce, jak stary portret z ram wyjęty... ze swym uśmiechem sarkastycznym i białymi wysoko stojącymi kołnierzykami. *Krasz. Pam. 192.* **3.** Jak (jakby, jak gdyby) **w.** z pudełka, jak (jakby, jak gdyby) tylko co **w.** z pudełka ⟨*świeży*⟩: Zawsze był tak starannie ubrany, jak gdyby tylko co z pudełka był wyjęty. *Kamień. Pam. 287.* **4.** Jak (jakby) **w.** z (ostatniego) żurnalu ⟨*modny, elegancki*⟩: Strój jego jakby z ostatniego żurnalu wyjęty, pełen wytworności i lekkiej świeżości. *Dzierzk. Obrazy 140.* **5.** *wulg.* Wygląda jak psu z gardła **w.** ⟨*o ubraniu: wygląda bardzo nieporządnie, nieświeżo, pogniecione*⟩. **6. w.** żywcem z życia ⟨*autentyczny, wzięty z życia*⟩: Autor [...] nie mówi [...] o wyzyskiwaniu robotników [...] ale ta scena męczeńska, żywcem z życia fabrycznego wyjęta nie mówi, ale krzyczy. *Sienk. Szkice I, 310.* **7.** Rzucać się, tłuc się, łapać dech, oddech jak ryba **w-a** z wody: Dominik otwierał i zamykał usta nie mogąc złapać tchu jak ryba wyjęta z wody. *Meis. Sams. 25.*

wyjmować p. **wyjąć**

wyjrzeć p. **wyglądać**

wyjście 1. Boczne, frontowe, główne, kuchenne, osobne, paradne, strome, zapasowe **w.** ⟨*miejsce, przez które się wychodzi; drzwi*⟩. **2.** Jedno, jedyne **w.**: a) ⟨*drzwi*⟩: Typowe mieszkanko warszawskie w podłużnej oficynie [...] z jednym wyjściem. *Popł. Szkice 112*; b) ⟨*rozstrzygnięcie, ratunek*⟩: Widzę jedno tylko wyjście z tej sytuacji — wyjazd. - Pozostało królowi jedno tylko wyjście: pociągnąć eks-kanclerza do odpowiedzialności. *Rudniań. Idea 91.* **3.** Kompromisowe, łatwe, proste, skomplikowane, trudne **w.** ⟨*zakończenie jakiej sprawy, rozstrzygnięcie, ratunek*⟩. **4. w.** bezpieczeństwa ⟨*otwór miejsce, którędy można wydostać się w razie nagłego niebezpieczeństwa (np. pożaru)*⟩: Dobrze jest rozwiązana komunikacja wewnętrzna, poza zbyt stromymi pochylniami przy wyjściach bezpieczeństwa. *Archit. 4, 1955, s. 89.* **5. w.** g d z i e (w c z y m): **w.** w bramie, w murze. **6. w.** d o k ą d (d o c z e g o, n a c o): **w.** do ogrodu a. na ogród; **w.** na ulicę. - Ma śliczny pokój z wyjściem na taras. *Goj. Dziew. II, 62.* **7. w.** s k ą d (z c z e g o): **w.** z domu, ze sklepu. **8. w.** z c z e g o ⟨*rozstrzygnięcie, ratunek*⟩: **w.** z sytuacji: Dawała mu wolną rękę [...] i bardzo zwyczajne wyjście z sytuacji. *Goj. Rajs. II, 165.* **9.** Punkt wyjścia (do czego) ⟨*początek i podstawa (czego)*⟩: Dyskusja schodzi na stosunki prywatne. Trzymajmy się punktu wyjścia. *Tyg. Ilustr. 33, 1904.* **10.** Dolina, droga, zaułek bez wyjścia ⟨*nie mająca(-y) wyjścia; zamknięta(-y)*⟩. **11.** Położenie, sytuacja bez wyjścia ⟨*nie dające(-a) się rozwiązać; rozpaczliwe(-a)*⟩: Coraz bardziej rozumiałem, że mądrość polega na tym, aby nie dopuścić do sytuacji bez wyjścia. *Rudn. A. Morze 157.* **12.** Od wyjścia, po wyjściu skąd (robić co) ⟨*od czasu opuszczenia; po opuszczeniu czego (szkoły, instytucji, fabryki itp.)*⟩: Katalogi roślin czytałem i uczyłem się na pamięć nazw roślin; więcej żadnej książki i nie widziałem od wyjścia ze szkoły. *Łus. Pam. 121.* **13.** Jest **w.**; nie ma wyjścia; pozostało jedno tylko **w.**; nie pozostało innego wyjścia jak ...; mieć **w.**, mieć jedno **w.**, mieć jedyne **w.**; mieć inne **w.** ⟨*jest rozwiązanie, nie ma rozwiązania w jakiejś sytuacji*⟩: On da na kredyt [...] Jest to wprawdzie stary złodziej, ale jak nie ma się innego wyjścia ... *Brzoza Bud. 88.* **14.** Obstawić, odciąć, otworzyć, tarasować, torować, zamykać **w.**; zawalić **w.** (np. kamieniami): Gestapowcy nie znalazłszy go od razu obstawią wszystkie wyjścia i wtedy Gwóźdź wpadnie wprost na nich. *Jackiew. Górn. 67.* **15.** Widzieć **w.**; nie widzieć wyjścia, innego wyjścia; znaleźć wyjście ⟨*rozwiązanie*⟩. **16.** Zastrzec sobie **w.** ⟨*możność odejścia, wydostania się skąd*⟩: Poddał się [...] zastrzegłszy sobie wyjście z bronią w ręku. *Szujski Roztrz. 94.* **17.** Pilnować, strzec, szukać wyjścia: Wyciągnąwszy ręce przed siebie szukamy po omacku wyjścia. *Sienk. Now. V, 97.* **18.** Cisnąć się, tłoczyć się, zbiec, zejść do wyjścia, ku wyjściu; iść, kierować się, przepychać się, sunąć, wycofać się, zawrócić, zmierzać do wyjścia, w stronę wyjścia, ku wyjściu ⟨*w stronę drzwi, ku drzwiom*⟩: Zadzwoniono, pasażerowie zaczęli tłoczyć się do wyjścia. *Prus Emanc. I, 307.* Jakub szybko zbiegł ze schodów ku wyjściu na dziedziniec, skąd dolatywał śmiech, krzyk i wrzawa. *Brand. K. Sams. 58.* **19.** *przestarz.* Mieć się do wyjścia, ku wyjściu ⟨*kierować się do wyjścia*⟩: Na każde zawołanie dostaniesz pan u mnie pieniędzy. No, zgoda? — Zgoda, odrzekłem, mając się ku wyjściu. *Szyman. Lich. 55.* **20.** Odprowadzić kogo do wyjścia ⟨*do drzwi*⟩. **21.** Podnieść się, wstać do wyjścia ⟨*aby wyjść*⟩. **22.** Ubrać się do wyjścia, jak do wyjścia ⟨*włożyć ubranie wyjściowe*⟩. **23.** Zbierać się do wyjścia, ku wyjściu ⟨*przygotować się do wyjścia; kierować się do wyjścia*⟩. **24.** Czatować, czekać na czyje **w.** ⟨*czekać, żeby ktoś wyszedł*⟩. **25.** Dostać się, wymknąć się wyjściem: Bocznym wyjściem zdołał się wymknąć do parku. *Brand. K. Sams. 370.* **26.** Stanąć przed samym wyjściem; zniknąć za wyjściem. **27.** Stać, stanąć, zatrzymać się, znaleźć się przy wyjściu, u wyjścia. **28. w.** prowadzi (np. do pokoju), wiedzie dokąd: Trzecie wyjście wiodło na wschód, w ogrody i bocznice ku bramie. *Żer. Popioły III, 55.*

wyjść p. **wychodzić**

wykapać *daw.* Dać sobie oczy **w.** ⟨*decydować się na największe przykrości*⟩: Chętnie dałbym sobie oczy wykapać, byle twego śpiewania do śmierci słuchać. *Sienk. Ogn. I, 65.*

wykapany 1. w. księżyc ⟨*bardzo podobny do księżyca*⟩: Miał [...] pucołowatą twarz [...] w uśmiechu był wykapanym księżycem z humorystycznych ilustracji. *Par. Zegar 126.* **2. w.** ojciec, **w-a** matka, babka itp. ⟨*o dziecku: bardzo podobne do ojca, do matki itp.*⟩.

wykaz 1. Alfabetyczny, dokładny, szczegółowy, urzędowy **w.** ⟨*zestawienie, spis*⟩. **2. w.** hipoteczny (sumy ulokowanej na nieruchomości). **3.** Prowadzić, sporządzić **w.** (czego).

wykazać, wykazywać 1. w. czarno na białym; dobitnie, jasno, konsekwentnie, naocznie, niewątpliwie, niezbicie, słusznie, wyraźnie; **w.** jak na dłoni ⟨*pokazać; wytknąć, przedstawić, udowodnić*⟩: Wykażemy czarno na białym, z czyjej winy są opóźnienia w produkcji. *Twórcz. 7, 1953, s. 16.* Wykazał jak na dłoni, że z owsem, prosem, grochem i żytem daleko się nie zajedzie. *Tyg. Ilustr. 13, 1900.* **2. w.** c o: **w.** apetyt ⟨*przejawić*⟩. **3. w.** błąd; braki, fałsz, niedobór, prawdę ⟨*udowodnić*⟩: W długiej a płomiennej mowie wykazywał wszystkie błędy, jakie [...] popełniła Rada Administracyjna. *Śliw. A. Lel. 211.* **4. w.** dochody ⟨*podać w wykazie, ujawnić*⟩: Pan tymczasem po trzech latach wykazał dochody, a obecnie doprowadził pan Serbinów do stanu, w jakim nie znajduje się [...] żaden majątek. *Dąbr. M. Noce II, 55.* **5. w.** energię, hart, radość, samodzielność, talent, umiejętność, wiadomości, właściwości, zainteresowanie, zalety, zamiłowanie, zdolności, zręczność ⟨*przejawić, dać czemu wyraz*⟩: Każdy chłopak chciał wykazać swą zręczność [...] czy to w skokach, czy w biegach. *Fiedl. A. Biz. 85.* **6. w.** c o c z y m ⟨*udowodnić, unaocznić*⟩: Przemawiał mu do sumienia i do ambicji, wykazywał cyframi, ile szkody czyni sobie, rodzinie i społeczeństwu. *Morc. Ptaki 232*; **w.** rachunkami. **7. w.** c o w c z y m (w k i m) ⟨*przejawiać, dać czemu wyraz*⟩: Jako aktor, wykazał w prowadzeniu swej roli swobodę, inteligencję i dużo wdzięku. *Boy Flirt III.* **8.** Analiza wykazała (np. obecność tlenu); ankieta wykazała (np. różnorodność zdań); autopsja wykazała (np. zgon od kuli); badania wykazały (np. wysoki poziom wiedzy); ekspertyza wykazała (np. zepsucie towaru); nauka wykazała (np. prawdziwość źródła); obserwacja wykazała (np. stałe powtarzanie się zjawiska); statystyka wykazała (np. procent zatrudnionych) ⟨*unaoczniła(-y); dowiodła(-y)*⟩.

wykazać się, wykazywać się 1. w. się c z y m: **w. się** dokumentami, papierami ⟨*wylegitymować się wobec władz*⟩: Złapano jakichś cywilów [...] schwytani wykazali się wszystkimi potrzebnymi papierami. *Rudn. A. Morze 75.* **2. w. się** c z y m; w c z y m ⟨*dać dowód swej wartości, wiedzy o czym*⟩: **w. się** pracą, wiedzą. Bawił u nas krótko, ale już w kilku akcjach zdążył się wykazać i przewidywaliśmy w nim rzeczywiście dobrego towarzysza. *Twórcz. 7, 1954, s. 57.*

wykazywać p. **wykazać**

wykazywać się p. **wykazać się**

wykierować (się) 1. *przestarz.* Rzecz **w.** ⟨*pokierować sprawą*⟩: Trzeba tak rzecz wykierować, żebyśmy swoje zrobili, ażeby każdemu się zdawało, że na swoim postawił. *Rzew. H. Zamek 270.* **2. w.** k o g o (s i ę) n a k o g o ⟨*wykształcić kogo na jakiegoś specjalistę: spowodować, żeby zdobył fach*⟩: Był sam doktorem i wykierował na lekarzy dwóch synów. *Smol. W. Mieszcz. 34.* **3. w.** kogo (się) na człowieka, na ludzi ⟨*wykształcić kogo, umożliwić komu zdobycie fachu, stanowiska; zdobyć wykształcenie, fach, stanowisko*⟩: Dadzą wam mieszkanie w nowych pięknych domach. Synów na ludzi wam wykierują. *Brand. M. Pocz. 60.* Głód i chłód zniesie, byle ojcu ciężarem nie być i na człowieka się wykierować. *Jun. Wod. 18.* **4. w.** się na błazna ⟨*zbłaźnić się, skompromitować się*⟩.

wykluczony 1. Coś jest **w-e** ⟨*jest nieprawdopodobne, niemożliwe*⟩. **2.** Nie (jest) **w-e**, że... ⟨*jest rzeczą możliwą, że...*⟩: Nie wykluczone, że do wieczora przy sprzyjających warunkach łodzie przypłyną. *Fiedl. A. Rio 52.*

wykład 1. Długi, dobry, dogmatyczny, dostępny, fachowy, gruntowny, interesujący, jasny; jednogodzinny, dwugodzinny; poglądowy, pedantyczny, popularny, porywający, przystępny, publiczny, suchy, systematyczny, ścisły, świetny, teoretyczny, treściwy, usystematyzowany, zajmujący, zawiły **w.**; **w.** inauguracyjny, kliniczny, lektorski, monograficzny, publiczny, uniwersytecki, zlecony ⟨*jednostka zajęć na wyższych uczelniach; prelekcja, odczyt*⟩: Mówiono o nim, że kocha młodzież, że zachował entuzjazm dla nauki, że ma dar jasnego wykładu. *Nałk. Z. Romans 95.* **2. w.** c z e g o: W wykładach literatury polskiej [...] sławi Brodziński łagodną kulturę Słowian. *Bystr. Kult. 382.* **3. w.** d l a k o g o: Za dużo czasu zajmowały wykłady dla drugorocznych słuchaczy. *Waż. Mity 92.* **4. w.** o c z y m: Wykłady o literaturze słowiańskiej to ostatnie słowa wypowiedziane publicznie przez Mickiewicza o sztuce. *Myśl Filoz. 4, 1956, s. 68.* **5. w.** g d z i e: **w.** w szkole, w uniwersytecie. **6. w.** z c z e g o: Wykłady z fizyki sprawiały wielką przyjemność, tym bardziej że towarzyszyły im zajmujące doświadczenia. *Lim. Pam. 79.* **7. w.** z zakresu czego: Niewielka ta książeczka jest popularnym wykładem z zakresu paleontologii. *Tyg. Ilustr. 3, 1900.* **8.** Ciągnąć **w.** ⟨*kontynuować*⟩: Gdy się już wszyscy napatrzyli na rysunek, nieznajomy jął mówić, jakby ciągnąc wykład przerwany. *Gomul. Miecz II, 112.* **9.** Improwizować, mieć, notować, ogłosić, opuścić, przygotować, rozpocząć, skończyć, streścić, udostępnić, wygłosić, zacząć, zakończyć **w.**: Profesorowie niektórzy ogłosili wykłady. Chodziło się z indeksem. *Kunc. Twarz 102.* **10.** Objąć, prowadzić **w-y**: Wydział farmaceutyczny zwrócił się do mnie o objęcie wykładów zleconych z bakteriologii. *Hirsz. Hist. 77.* **11.** Przerwać komu, czyj **w.** ⟨*przeszkodzić w wykładzie*⟩: Wyjaśniała dalej, niezadowolona, jak nauczyciel w klasie, gdy uczeń przerwie mu wkład. *Prusz. Karabela 136.* **12.** Przerwać **w-y** ⟨*przestać wykładać*⟩: Stosownie do zobowiązania [...] przerywa wykłady, które prowadził w Paryżu. *Radliń. Katol. 49.* **13.** Iść na **w.**; chodzić, uczęszczać na **w-y.** **14.** Podjąć się wykładu; słuchać wykładu. **15.** Nawiązać do wykładu: Miało to wyglądać jak nawiązanie do poprzedniego wykładu. *Par. Niebo 166.* **16.** Pamiętać, zapamiętać co z wykładu. **17.** Zarabiać wykładami. **18. w.** ciągnie się, odbywa się; **w-y** odbywają się, toczą się (ustalonym trybem).

wykładać, wyłożyć ● ⟨*mieć wykład; wyjaśniać, przedstawiać*⟩ **1. w.** barwnie, dobrze, dokładnie, dostępnie, jasno, krótko, obszernie, płynnie, przekonywająco, przystępnie, rzeczowo, systematycznie, treściwie, zajmująco, zastępczo, zrozumiale, zwięźle, żywo ⟨*mieć wykład; przedstawiać, wyjaśnić, zreferować*

co⟩. 2. w. co jak na dłoni, jak na patelni ⟨*jasno, wyraźnie*⟩: Nie pora bawić się w szarady [...] wyłożę rzecz jak na patelni. *Choj. Alkh. III, 17.* 3. Wykładać c o ⟨*mieć wykład w zakresie czego; z jakiego przedmiotu*⟩: w. filozofię, fizykę, historię, literaturę, matematykę, prawo itp.; w. przedmiot. - Wykładano następujące przedmioty: wymowę, poetykę, matematykę. *Łukasz. Hist. I, 128.* 4. Wyłożyć cel, myśl, prośbę, rzecz, sprawę; swój punkt, sposób widzenia; swoje zdanie, znaczenie czego, swoje życzenie ⟨*przedstawić, wyjaśnić cel itp.*⟩: Po wstępnych preludiach Laura wyłożyła cel swojej wizyty. *Brand. K. Troja 76.* Wyłożyłem pokrótce myśl przewodnią dramatu. *Brand. K. Troja 74.* 5. (częściej *ndk*) w. sny ⟨*tłumaczyć*⟩. 6. *daw.* w. co na jakiś język (np. polski), *reg.* na polskie ⟨*tłumaczyć*⟩: Dziełko głośne podówczas w zachodniej Europie wyłożył na język polski. *Mac. Pism. III/1, 32.* Maiori cede! — co się na polskie wykładało: mocniejszemu nie bruźdź. *Grusz. An. Żak. 186.* 7. Wykładać d l a k o g o: Chemik [...] wykładał dla wybranych technologię. *Brück. Kult. IV, 308.* 8. Wykładać g d z i e: w. na kursie, na uniwersytecie; w. po szkołach; w. w szkole, w uniwersytecie. 9. Wykładać o c z y m: [Prof. Łoś] wykładał długo o najdawniejszych zabytkach piśmiennictwa staropolskiego. *Pigoń Komb. 254.* 10. Wykładać c o p o d ł u g, w e d ł u g k o g o a. c z e g o: Wykłada nam filozofię podług Libelta i Trentowskiego. *Rewol. 53.* 11. w. c o p r z e d k i m a. p r z e d c z y m ⟨*przedstawiać komu, czemu*⟩: Wyłożył przed nim swój program polityczny. *Młyn. Dem. 88.* 12. Wykładać z c z e g o: w. z notatek, ze skryptu; w. z pamięci. 13. *daw.* Wykładać z dłoni, z gwiazd, z kart itp. ⟨*wróżyć*⟩: Mnieć to wróżbita wykładał i z gwiazd, i z dłoni dzieciucha, a jam [...] wiary dać nie chciał. *Berw. Pow. I, 85.*

⊛ w. ⟨*wydawać, asygnować; układać*⟩ 14. w. c o: w. gotówkę, pieniądze, ileś złotych, rubli; jakąś sumę (na kogo, na co) ⟨*wydawać, asygnować*⟩: Na mieszkanie zaraz wyłożył sześć rubli. *Prus Wiecz. 231.* 15. w. kapitał ⟨*dawać, wypłacać, asygnować*⟩. 16. w. karty ⟨*kłaść*⟩: Wyszedł asem — mimo to przegrał. Wykładał odtąd karty w milczeniu jak automat. *Pięt. Białow. 11.* 17. w. kołnierz, mankiety ⟨*wywijać*⟩: Zapinał u piersi srebrne guziki, prostował i wykładał u szyi kołnierz oszyty galonem. *Orzesz. Z różnych III, 282.* 18. w. konie, w. karetę, wóz, powóz itp. ⟨*wyprzęgać*⟩: Kazał zawrócić z drogi, stanąć, konie wyłożyć i rozniecić ogień. *Kłosy 170, 1868, s. 174.* Natychmiast posłała jeszcze nie wyłożoną karetę po doktora. *Rzew. H. Listop. II, 389.* 19. w. koszty ⟨*ponosić*⟩. 20. w. listy wyborcze ⟨*przedstawić, rozłożyć w wyznaczonych lokalach do wglądu i sprawdzenia przez wyborców*⟩. 21. *sport.* w. piłkę, w. piłkę na rakietę, w. piłkę prostopadle ⟨*kierować*⟩. 22. w. towary (na półki; na ladzie) ⟨*kłaść, układać tak, aby były widoczne*⟩. 23. w. c o n a c o ⟨*wyjmować co i kłaść na czym*⟩: Przez niedomknięte drzwi było widać, jak Gawrysiowa wykładała łazanki na półmisek. *Twórcz. 8, 1953, s. 94*; w. gotówkę na stół. 24. *pot.* w. kawę na ławę ⟨*mówić otwarcie, jasno, bez ogródek*⟩. 25. w. c o — c z y m ⟨*pokrywać, okładać jakąś powierzchnię (zewnętrzną lub wewnętrzną) warstwą czego*⟩: w. drogę, szosę, ulicę kostką; w. pokój, ściany boazerią; łazienkę, kuchnię kafelkami; w. obuwie futerkiem; schody dywanem, suknem. 26. w. podwórze, ulicę kocimi łbami ⟨*układać nawierzchnię z brukowca*⟩. 27. w. scyzoryk masą perłową ⟨*inkrustować*⟩; w. szablę turkusami, rubinami itp. ⟨*nabijać*⟩; w. zbroję srebrem, złotem ⟨*obijać, inkrustować*⟩. 28. w. wóz słomą ⟨*mościć*⟩.

wykładany w. kołnierz, kołnierzyk ⟨*kołnierz rozpięty przy szyi z brzegiem wykładanym na kołnierz żakietu lub marynarki*⟩: Miał na sobie aksamitny spencerek, miękką koszulę z wykładanym kołnierzem. *Par. Król 23.*

wykłuć, wykłuwać 1. w. komu czym oczy ⟨*przedstawiać rzeczywiste lub rzekome naoczne dowody; dokuczać komu czym, wytykać komu co*⟩: Wszyscy mi oczy wykłuwają tym spaniem. *Prus Emanc. III, 31.* 2. *pot.* Wykolę ci (wam itp.) oczy ⟨*przekonam cię (was itp.) naocznie o czym, przedstawię rzeczywisty dowód na co*⟩. 3. Ciemno; noc ciemna, choć oko wykol, że oko wykol ⟨*bardzo ciemno; bardzo ciemna noc*⟩: Noc była ciemna, choć oko wykol. *Pam. powst. 9.*

przysł. 4. Kruk krukowi oka nie wykole.

wykonać, wykonywać 1. w. c o j a k: w. co artystycznie, bezpłatnie, bez szemrania, bez wahania, biernie, darmo, za darmo, dobrowolnie; dobrze, doskonale, jak najlepiej; dokładnie, efektownie, energicznie, głupio, gorliwie, koncertowo, kosztownie, łatwo, mistrzowsko, na czas, na termin, na swoją, na własną rękę, natychmiast, niedbale, niezręcznie, od ręki, opieszale, opornie, pilnie, pokazowo, poprawnie, prawidłowo, prędko, szybko; przedterminowo, rad nierad, rygorystycznie, samodzielnie, składnie, skrupulatnie, skwapliwie, służbiście, sprawnie, starannie, stopniowo, sumiennie, ściśle, ślepo, śmiało, śpiesznie, świetnie, tanio, terminowo, umiejętnie, w pełni, wspaniale, w terminie, wykwintnie, wzorowo, zgodnie z nadwyżką, z nawiązką, znakomicie, zręcznie, źle; wykonywać co bez wytchnienia. 2. w. c o: w. czynność ⟨*spełnić*⟩: I nawet kiedy mogła zdać jakąś czynność na kogoś, biegła wykonać ją sama. *Dąbr. M. Noce II, 46.* 3. *książk.* w. dodawanie, odejmowanie, mnożenie, dzielenie ⟨*dodać, odjąć, pomnożyć, podzielić*⟩. 4. w. doświadczenie ⟨*przeprowadzić*⟩. 5. w. gest, ruch, skok, ukłon, zwrot ⟨*zrobić gest, ruch; skoczyć, ukłonić się; zrobić zwrot*⟩: Wykonał na lewo zwrot tak niefortunny, że się potknął i upadł. *Rodz. Dew. 72.* 6. w. groźbę, pogróżkę ⟨*zrealizować to, co było wyrażone w groźbie, w pogróżce*⟩. 7. w. koncert ⟨*zagrać*⟩. 8. w. obowiązek ⟨*spełnić*⟩. 9. w. obstalunek, zamówienie ⟨*zrealizować*⟩. 10. w. odwrót ⟨*wycofać się*⟩. 11. w. pieśń ⟨*zaśpiewać pieśń*⟩. 12. w. plan ⟨*zrealizować*⟩. 13. w. polecenie, przedsięwzięcie, rozkaz, wyrok, zadanie, zobowiązanie ⟨*spełnić, zrealizować*⟩. 14. w. pracę, robotę ⟨*ukończyć podjętą pracę*⟩. 15. Wykonywać praktykę ⟨*praktykować w swoim zawodzie*⟩: Ma prawo wykonywać praktykę lekarską. 16. w. rysunek ⟨*narysować co*⟩. 17. *daw.* Wykonywać sądownictwo ⟨*sprawować władzę sądowniczą*⟩: Sądownictwo wykonuje książę albo sam, albo przez sędziego lub też kasztelana. *Kętrz. Ludn. 41.* 18. w. taniec ⟨*odtańczyć co*⟩. 19. Wykonywać władzę ⟨*sprawować*⟩: Państwo może z mocy umowy wykonywać władzę [...] na terytorium suwerenności drugiego

państwa. *Ehrl. Prawo 424.* **20. w.** na kim wyrok ⟨*zgładzić kogo, pozbawić go życia na podstawie wyroku*⟩. **21. w.** zabieg, zastrzyk ⟨*zrobić*⟩. **22. w.** zamach ⟨*dokonać zamachu*⟩. **23. w.** zamiar ⟨*zrealizować*⟩. **24. w.** c o — c z y m ⟨*spełnić jakąś czynność, zrealizować coś w jakiś sposób, za pomocą czego*⟩: Druk ten wykonano piękną czcionką. *Rocz. Lit. 1937, s. 109*; **w.** napis, rysunek piórem; **w.** ruch, znak ręką; **w.** pracę wspólnymi siłami. **25. w.** c o — w c z y m, z c z e g o ⟨*zrobić, skonstruować co z jakiegoś materiału*⟩: Poręcze przy schodach na taras projektowane i wykonane są w drzewie. *Wierchy 1931, s. 119.* Drogi płytowe są wykonywane z płyt kamiennych naturalnych lub sztucznych. *Teren. 99.* **26.** Wykonywać co w czyim imieniu ⟨*pełnić jakieś funkcje zamiast kogo, zastępując kogo*⟩: W okresie sądownictwa, wykonywanego w imieniu króla, przyznano mu prawa ułaskawienia. *Kutrz. Hist. 216.*

wykonanie, wykonywanie 1. Artystyczne, bezpłatne, bierne, dalsze, dobre, dobrowolne, dokładne, doskonałe **w.**; dzienne **w.** (np. planu); efektowne, energiczne, forsowne, gorliwe **w.**; ilościowe **w.** (np. planu), jakościowe **w.** (np. umowy); każdorazowe, koncertowe, kosztowne, łatwe, mistrzowskie, natychmiastowe, niedbałe, niezręczne, opieszałe, oporne, pilne, pokazowe, poprawne, praktyczne, prawidłowe, prędkie, rychłe, szybkie, przedterminowe, rygorystyczne, samodzielne, sceniczne, składne, skrupulatne, skwapliwe, służbiste, sprawne, staranne, stopniowe, sumienne, ścisłe, ślepe, śmiałe, śpieszne, świetne, tanie, techniczne, terminowe, umiejętne, wspaniałe, współczesne, wybitne, wzorowe, zamierzone, złe, znakomite, zręczne **w.** ⟨*realizacja czego*⟩: Współczesne wykonania Giacony [...] są realizacjami oderwanych pomysłów Bacha sprzed 200 lat. *Iwasz. J. Bach 70.* **2. w.** c z e g o: Wykonanie pracy jest to pokonywanie oporu na pewnej drodze. *Fot. Fiz. VII, 128.* **3.** Dokładność, precyzja, staranność wykonania, w wykonaniu. **4.** Coś do wykonania, nie do wykonania: Bogumił zdębiał usłyszawszy te straszne, nie do wykonania konsekwencje swych słów. *Dąbr. M. Noce II, 267.* **5.** Muzyka, pieśń, utwór itp. w wykonaniu czyim ⟨*wykonywana(-y) przez kogo*⟩: Słuchano muzyki na staroświeckim szpinecie w wykonaniu pięknych dam. *Bar Kum. 54.* **6.** Trudny (łatwy) do wykonania, w wykonaniu. **7.** Hamować, kontrolować, odkładać, powierzyć komu, powstrzymać, przyspieszyć, ułatwić, zapewnić **w.** czego; zawiesić **w.** czego (np. kary). **8.** Prosić o **w.** czego. **9.** *daw.* Wprowadzić w **w.**: Ułożyła sobie pewien plan, który dziś jeszcze postanowiła wprowadzić w wykonanie. *Prus Dusze 123.* **10.** (Do)pilnować, odmawiać, podjąć się, zabronić wykonania czego. **11.** Pozostać bez wykonania: Przepis pozostał bez wykonania. **12.** Brać się, dopomóc, mieć, nadawać się, oddać co, otrzymać co, przystąpić, zabrać się do wykonania (czego): Miała do wykonania czyn prosty a potrzebujący przezorności. *Żer. Rzeka 169.* **13.** Uchylać się od wykonania czego. **14.** Zdać sprawę z wykonania (czego). **15.** Czuwać nad wykonaniem. **16.** Spieszyć się, zwlekać z wykonaniem (czego). **17.** Celować, pomagać, współzawodniczyć w wykonaniu czego. **18. w.** idzie (szybko, sprawnie itp.), następuje, odznacza się czym (np. finezją).

wykonywać p. **wykonać**

wykonywanie p. **wykonanie**

wykończenie 1. Solidne, staranne **w.** ⟨*cechy tego, co jest tak lub inaczej wykończone*⟩. **2. w.** z c z e g o ⟨*przybranie, obramowanie, wypustka na brzegach itp.*⟩: **w.** z koronki, z białej piki (u sukni, u bluzki); **w.** ze skóry (u torby). **3.** Być na wykończeniu: a) ⟨*o rzeczach: być w końcowej fazie wykonania; być prawie gotowym*⟩; b) ⟨*o ludziach, zwierzętach: być bliskim śmierci*⟩.

wykopać 1. *przen.* **w.** przedział, przepaść (między kim a kim) ⟨*przyczynić się do pogłębienia nieporozumień między kim a kim*⟩: Sam wykopałeś tę przepaść, która cię od nas dzieli. *Meis. Sześciu 268.* **2. w.** co spod ziemi ⟨*zdobyć co nie szczędząc największych wysiłków, najprzemyślniejszych starań*⟩: Na koniec lipca będę, choćbym miał konie spod ziemi wykopać. *Sienk. Pot. I, 145.*

wykraczać, wykroczyć 1. w. poza granicę, ramy, zakres czego ⟨*wychodzić poza granice czego, przekraczać granice czego*⟩: To już wykracza poza ramy, które zakreśliłem sobie dla tego pamiętnika. *Rosen Wspom. 18.* **2. w.** przeciwko czemu ⟨*naruszać co; przeciwdziałać, sprzeciwiać się czemu*⟩: Był to warchoł na wielką rękę, który sam jeden tyle wzniecał niepokoju, tyle razy przeciw prawu wykroczył, że w każdym innym państwie byłby dawno głowę nałożył. *Sienk. SPP.* - U was pewno na podłogę pluć nie wolno. — Jak chcesz, możesz — odparł zmieszany Kazik, uważając, że krępowanie w czymkolwiek przyjaciela wykraczałoby przeciwko obowiązkom gościnności. *Perz. Uczn. 198.* Przeciwko woli ojcowskiej nie miał odwagi wykroczyć. *Kaczk. Trad. 215.*

wykrajać, wykroić *przestarz.* **w.** komu kurtę ⟨*rozprawić się z kim, obić kogo*⟩: Waszmość ani wyobrażenia nie masz, jaką my kurtę wykroim temu diabłu weneckiemu! *Kaczk. Murd. II, 99.*

wykres 1. Techniczny **w.** ⟨*graficzne przedstawienie czego*⟩. **2.** *mat.* **w.** funkcji ⟨*krzywa otrzymana w układzie, w którym jedną współrzędną jest zmienna niezależna, drugą — wartość funkcji tej zmiennej* $y=f(x)$⟩. **3.** Sporządzić, (z)robić **w.**, (**w-y**) czego.

wykreślać, wykreślić 1. w. granice czego ⟨*oznaczać, zakreślać*⟩: Granice sztuki pisarskiej niepodobna wykreślać ani według rodzajów literackich, ani tym mniej według tematów. *Par. Alch. 34.* **2.** *żegl.* **w.** kurs ⟨*oznaczać linią (na mapie)*⟩: Rzucił okiem na mapę z wykreślonym przez siebie kursem i rozejrzał się po czystym niebie. *Meis. Sams. 63.* **3. w.** kogo z listy żyjących ⟨*uznać za skazanego na śmierć; za takiego, który wkrótce umrze*⟩: Zanim doszedłem do lat pacholęcych lekarze trzykrotnie składali nade mną uczone konsylia i trzykrotnie z listy żyjących wykreślali. *Gomul. Róże 66.* **4.** Wykreślić kogo, co z pamięci, z serca ⟨*usunąć kogo, co z pamięci, z serca; przestać o kim, o czym pamiętać; przestać darzyć kogo, co uczuciem*⟩: Barnat postanowił wykreślić Teresę z pamięci i z serca. *Meis. Wraki 133.*

wykręcać, wykręcić 1. w. c o: **w.** bieliznę, **w.** bieliznę w praniu, z prania, z wody ⟨*wyżymać*⟩. **2. w.** (komu) członki, palce, ramię, rękę, nogę ⟨*rodzaj tor-*

tury: skręcać członki, palce itp. w stawach〉: Napadali podróżnych, obdzierali kobiety, wykręcając im palce dla zdobycia pierścionka. *Puz. W Wilnie 145.* **3. w.** esy, floresy, zygzaki 〈*o samolocie: wykonywać różne ewolucje w powietrzu*〉: Ponad samą polaną wykręca fantazyjne esy, floresy maleńki samolocik. *Was. W. Rzeki 321.* **4.** Wykręcić fujarkę, dudkę, piszczałkę; wykręcać fujarki, dudki, piszczałki (z gałęzi, z wierzbiny, z wierzby) 〈*robić, sporządzić*〉: Nie będę się gniewać, choć dudki pójdziesz wykręcać do lasu. *Konopn. Imag. 149.* Wykręcił z gałązki [...] wierzby piszczałkę i zadął. *Wójc. Klechdy II, 17.* **5. w.** głowę, łeb, szyję 〈*obracać, skręcać*〉: Dorożka nie mogła przejechać, koń wykręcał łeb. *Brand. K. Sams. 44.* **6. w.** knot (u lampy naftowej) 〈*przez pokręcanie wysuwać knot, aby zwiększyć płomień*〉. **7. w.** (szablą) młynka, młyńca 〈*wprawiać (szablę) w ruch obrotowy, wywijać (szablą)*〉. **8. w.** czyją myśl 〈*przedstawiać na opak, przekręcać*〉. **9. w.** obuwie, pantofle, buty 〈*wykrzywiać*〉: Całe nogi, matowe i mszyste od złych pończoch, niezgrabne od lichych, wykręconych pantofli — każdy ruch był upokarzający i bolesny. *Nalk. Z. Mił. 139.* **10.** Wykręcić (sobie) palec, ramię, rękę, nogę 〈*zwichnąć*〉: Trzeba było ciągle patrzeć sobie pod stopy, aby nogi nie wykręcić lub w fosę nie wpaść. *Gomul. Miecz II, 182.* **11.** Wykręcać (sobie) palce 〈*skręcać w zakłopotaniu*〉: Zatrzymawszy się na krok przed nim, spuściła nagle oczka i splótłszy dłonie poczęła wykręcać paluszki, zapłoniona i zmieszana. *Sienk. Krzyż. 24—25.* **12. w.** piruetа 〈*w tańcu: obracać się szybko w miejscu na palcach jednej nogi*〉. **13. w.** (komu) ramiona, ręce do tyłu, ku tyłowi 〈*zginać siłą ku tyłowi*〉. **14.** *pot.* Wykręcić k o g o 〈*okpić, oszukać*〉: Inni się uczą [...] Co mam być głupi jak tabaka, żeby mnie młodzi wykręcili i wyszli górą moim kosztem. *Braun Lewanty 77.* **15. w.** (c o) — c z y m: jeszcze by (wozem) w cztery konie wykręcić, można by (wozem) w cztery konie wykręcić 〈*o dużym placu, szerokiej drodze, dużym pomieszczeniu*〉: *przen.* Od targu zaś do kupna, wiadomo, też plac jest, że jeszcze wozem w cztery konie po nim wykręcić mógł. *Konopn. Now. III, 62.* **16. w.** kota ogonem 〈*przedstawi(a)ć co w sposób wykrętny, fałszywy*〉: Nie wykręcaj kota ogonem! Mówiłaś mu coś czy nie? *Lut. Sprawa 34.* **17.** *daw.* **w.** c o o d k o g o, u k o g o 〈*wydobywać, wydostawać nieuczciwymi środkami*〉: Oddasz WM Pan nam to wszystko, coś u nas wykręcił. *Boh. Figl. 82.*

wykręcać się, wykręcić się 1. w. się jak fryga, jak wrzeciono 〈*obracać się*〉: Wykręciła się jak fryga na jednej nodze i znikła. *Zachar. Kres. 94.* **2. w. się** jak piskorz 〈*wywijać się*〉. **3. w. się** c z e m u a. k o m u: **w.** się śmierci 〈*wywijać się od śmierci, unikać śmierci*〉: Espada wykręca się śmierci, odskakuje i [...] czeka nowego ciosu. *Reym. Now. III, 140.* **4. w.** się c z y m 〈*tłumaczyć się wykrętnie*〉: Przed nami będzie się wykręcał tym, że nie zrozumiał naszych rozkazów. *Sienk. Pust. I, 48*; w. się kpinami, żartami. **5. w. się** psim swędem, sianem 〈*wykpiwać się z czego tanim sposobem*〉: Wykręcałem się sianem z różnych okazji, ale w takich jeszcze nie byłem. *Sienk. Ogn. II, 40.* **6. w. się** o d c z e g o: a) 〈*skręcać w innym kierunku*〉: Brnęły już konie po brzuch prawie w wodzie i poczęły się wykręcać od wody, czując, że nagle przybywa. *Pol Obrazy II, 162*; b) a. z c z e g o 〈*używać wybiegów, aby czegoś uniknąć*〉: Od podchorążówki zdołał się jakoś wykręcić dzięki protekcji warszawskich znajomych. *Jaroch. Liście 255.* Emilka wykręcała się od lekcji. *Dąbr. M. Noce II, 40.* Wykręciłem się z lekcji, wypadłem na dwór. *Żer. Opow. 10*; **w.** się z obowiązków. **7. w.** się na pięcie 〈*zrobić obrót, obrócić się na pięcie*〉: Między fakirami indyjskimi ten poczytuje się za lepszego od innych, który chyżej wykręcać się umie na pięcie. *Prus Kron. II, 66.* **8. w.** się przed lustrem 〈*przeglądać się, krygować się*〉: Nigdy nie będę wykręcać się przed lustrem, jak te głupie dziewczyny. *Orzesz. Z różnych III, 357.* **9. w. się** p r z e d k i m a. p r z e d c z y m 〈*uzyskiwać co nieuczciwie; wykłamywać się; unikać czego nieuczciwie*〉: Nie wniósłszy opłaty, korzystają z praw instytucji, zręcznie wykręcając się przed szwajcarem pytającym o bilet. *Prz. Tyg. Życie 7, 1875.* **10. w. się** z c z y m: **w.** się z wiatrem 〈*skręcać się w kierunku, w którym wiatr wieje*〉: Na szczycie pozłacana syrena wykręcała się z lekkim wiatrem, skrzypiąc wesoło. *Gomul. Miecz II, 11.*

wykręcany Ołówek **w.** 〈*z wykręcanym grafitem*〉.

wykręt 1. Adwokackie, dyplomatyczne, dziecinne, niegodne, prawne, próżniackie, przewrotne, szkolne **w-y** 〈*preteksty, wybiegi*〉. **2.** Próbować, szukać, używać wykrętów; uciec się, uciekać się do wykrętów: Pan Ignacy próbował zrazu wykrętów, ale jako nie nawykły do dyplomacji, począł się wikłać. *Dan. Dni 132.* **3.** Nie pomogą, nie pomogły żadne **w-y**.
przysł. **4.** Każdy święty ma swoje wykręty.

wykroczenie 1. Ciężkie, gorszące, małe, potworne, warcholskie **w.** 〈*czyn zakazany pod groźbą kary; przewinienie*〉. **2. w.** administracyjne 〈*przewinienie przeciwko przepisom administracyjnym podlegające karze administracyjnej*〉. **3. w.** p r z e c i w (k o) c z e m u: **w.** przeciw gramatyce, przeciw regułom gry; **w.** przeciw moralności publicznej, przeciwko subordynacji. **4.** Karać, ukarać, popełnić **w. 5.** Dopuszczać się, dopuścić się wykroczenia, wykroczeń: Panie prezesie, dopuszczasz się pan wykroczenia przeciwko karności. *Prus SPP.*

wykrojony Jak **w.** z żurnalu 〈*o modnie ubranym człowieku*〉.

wykrzesać 1. *daw.* **w.** ognia 〈*skrzesać ognia*〉: Nazbierał w pobliżu suchych gałęzi, narąbał polanek, ułożył ognisko, wykrzesał ognia i podpalił. *Jeż Rotuł. 208.* **2. w.** co z siebie 〈*wzniecić co w sobie, wydobyć co z siebie*〉: Nie byłem zdolny wykrzesać z siebie dawnego entuzjazmu. *Rudn. A. Lato 179.*

wykrztusić Nie móc **w.** słowa 〈*nie móc nic wypowiedzieć*〉: Patrzyli wciąż na siebie, nie mogąc wykrztusić słowa z przeogromnego szczęścia. *Morc. Ptaki 293.*

wykrzyknik 1. Miłosne, namiętne, radosne, tkliwe **w-i** 〈*wyrazy, okrzyki nacechowane uczuciem*〉. **2.** Położyć, postawić **w.** 〈*znak pisarski (zwany wykrzyknikiem)*〉. **3.** Sypać, zasypywać kogo wykrzyknikami 〈*okrzykami, wyrazami nacechowanymi uczuciem*〉. **4. w-i** posypały się, wydzierają się z ust komu.

wykształcenie 1. Artystyczne, domowe, dostateczne,

duże, elementarne, estetyczne, fachowe, głębokie, gruntowne, jednostronne, niedostateczne, nieprzeciętne, ogólne, pierwsze, początkowe, powierzchowne, praktyczne, rozległe, rzetelne, solidne, specjalne, staranne, szerokie, średnie, teoretyczne, uniwersalne, uniwersyteckie, wielostronne, wszechstronne, wyjątkowe, wyższe, *przestarz.* wysokie **w.** ⟨*suma wiadomości nabytych w jakiejś dziedzinie, wiedza w jakimś zakresie; skończone studia w zakładzie naukowym*⟩. **2. w.** filologiczne, humanistyczne, klasyczne, matematyczne, muzyczne, naukowe, prawne itp.; **w.** książkowe, politechniczne, socjalistyczne; techniczne, umysłowe, wojskowe, zawodowe. **3. w.** w zakresie czego: **w.** w zakresie szkoły średniej; **w.** w zakresie sztuki, literatury, techniki. **4. w.** w c z y m: Wysoko cenimy u historyka fachowe wykształcenie w naukach społecznych i politycznych. *Smolka Szkice I, 342.* **5.** Ktoś bez wykształcenia, z wykształceniem; z jakimś wykształceniem: Ja jestem samoukiem, ale myślę, że tutaj duże trudności miałby także człowiek z uniwersyteckim wykształceniem. *Twórcz. 7, 1952, s. 97.* **6.** Ktoś o jakimś wykształceniu: Był to wybitny humanista polski XVII w. o uniwersalnym wykształceniu. *Probl. 8, 1953, s. 558.* **7.** Chemik, fizyk, matematyk, prawnik itp. z wykształcenia; być kim z wykształcenia: Sam był artylerzystą z wykształcenia. *Żer. SPP.* **8.** Dać (komu) **w. 9.** Kończyć, skończyć **w.**: Chopin w roku 1829 skończył swe wykształcenie muzyczne w warszawskiej Szkole Głównej Muzyki. *Iwasz. J. Chopin 27.* **10.** Mieć, odebrać, otrzymać, pobierać, podnieść, uzupełnić, zacząć, zaniedbać, zapewnić komu (sobie), zdobyć **w.**: Matka uszczuplała swoje i męża potrzeby, aby córka odebrała staranne wykształcenie. *Zap. G. Drob. 37.* Pobierał wykształcenie początkowe, a następnie i prawnicze, w Warszawie. *Tyg. Ilustr. 51, 1899.* **11.** Dorównać, odznaczać się, ustępować (komu) wykształceniem.

wykuć, wykuwać 1. w. c o — (w c z y m): **w.** posąg w kamieniu; **w.** korytarz, tunel w skale; *przen.* wykuwać lepsze życie, lepsze jutro. **2. w.** lekcje, wiersz, przedmiot jaki (np. matematykę, historię) itp; **w.** na pamięć ⟨*(wy)uczyć się czego bezmyślnie, na pamięć*⟩: Wiedzieli, że umiem, że zawsze miałem wykute „na blachę" każde zdanie. *Rus. Wiatr 47*; **w.** na pamięć tabliczkę mnożenia.

wykuty Jak(by) w skale a. ze skały **w.**; w kamieniu, z kamienia; w granicie, z granitu **w.**: Wszystko w niej było piękne: i wysmukła postawa, i szerokie ramiona, i piersi jak ze skały wykute. *Sienk. Krzyż. I, 247.*

wylać, wylewać 1. w. krew (dla kogo, za kogo, za co) ⟨*odnieść rany lub stracić życie w walce (dla kogo, za kogo, za co)*⟩: Żołnierz stary, krew wylał. *Rzew. J. Zabaw. 44.* Chciałby był się dla niej poświęcić, chciałby był wylać dla niej krew swoją lub umrzeć dla niej. *Kaczk. Olbracht. I, 280.* Za swoją ojczyznę krew wylewa [...] za całą nagrodę nie pragnie od was bogactw i zaszczytów, ale gałązki oliwnej. *Belc. Hun. 38.* **2. w.** niejedną łzę, **w.** potok, rzekę, strumień, morze łez ⟨*płakać*⟩: Pani Barbara niejedną gorzką łzę wylała z tego powodu. *Dygas. Pióro II.* **3.** (częściej *ndk*) **w.** łzy nad kim, nad czym; po kim, po czym ⟨*płakać nad kim, nad czym; po kim, po czym*⟩: Pewno tam po mnie wylewa łzy rzewne, kłócąc powietrze smutnymi jękami! *Pług Zagon III, 44.* **4. w.** c o (n a k o g o, n a c o); p r z e d k i m; w c z y m, z c z e g o: **w.** (na kogo) zły humor ⟨*uzewnętrznić*⟩. **5.** (częściej *ndk*) **w.** jad, złość; gniew, radość, smutek, żal; serce, uczucie ⟨*uzewnętrzniać*⟩: Począł wylewać żal [...] i jego los był podły. *Niedź. Grzech 140.* **6. w.** na kogo, na czyją głowę, komu na głowę gniew, złość, żółć itp. ⟨*zwrócić, skierować, wywrzeć na kogo swój gniew, zły humor; swoją złość itp.*⟩: Byłem zły i pragnąłem na kogoś złość wylać; nawinął mi się jakiś wartogłów, plunąłem mu w oczy. *Krasz. Jaryna 37.* **7. w.** gniew, gorycz, radość, smutek, uczucie, żal itp. przed kim ⟨*okazać komu gniew, gorycz, radość itp.*⟩: Zwrócił się ku niemu, aby wylać przed nim uczucia, jakie nim miotały. *Niedź. Dzieło 120.* **8. w.** gniew, gorycz, radość, smutek, uczucie, żal itp. we łzach, w słowach ⟨*wypowiedzieć, wyrazić*⟩: Kirgiz pierwszą swą radość wylał w słowach do wierzchowca zwróconych. *Tysz. Rozb. III, 131.* **9. w.** ból, gniew, radość, smutek, złość, żal itp. z duszy, z serca, z siebie, z głębi siebie ⟨*uzewnętrznić*⟩: Wylewa z siebie całą złość, cały jad kobiety biednej, która nie ma [...] często co jeść. *Niedź. Dzieło 47.* **10. w.** kogo z domu, z mieszkania, z posady, z pracy, ze szkoły; *uczn.* z budy, ze sztuby; z uniwersytetu itp.; **w.** kogo za drzwi ⟨*wyrzucić*⟩: Wiedział tylko, że z tego mieszkania stanowczo go wyleją i że drugiego w mieście bezwarunkowo nie znajdzie. *Żer. Ludzie II, 82.* Czułem, że nas wyleją z budy, i to wtedy, kiedy postanowiłem uczyć się za wszelką cenę. *Kłos. Wiosna 161.* **11.** *pot.* **w.** kogo; *posp.* **w.** kogo na zbity łeb, na pysk ⟨*wyrzucić*⟩: Żeby to ode mnie zależało, wylałbym cię na zbity łeb. *Meis. Sześciu 249.* **12. w.** komu kubeł zimnej wody na głowę, na kogo kubeł zimnej wody ⟨*otrzeźwić kogo, otworzyć komu oczy na istotę rzeczy*⟩; czuć się jakby kto wylał na głowę kubeł zimnej wody. **13. w.** komu kubeł pomyj na głowę, **w.** na kogo kubeł pomyj ⟨*oszkalować kogo; powiedzieć komu o jakichś brudnych, nieuczciwych sprawach*⟩; czuć się, jakby kto wylał kubeł pomyj na głowę: Po wysłuchaniu relacji [...] zaniemówił z gniewu, a potem powiedział: Wiesz, czuję się tak, jakbyś mi wylał na głowę kubeł pomyj. *Brand. M. Pocz. 280.* **14. w.** co na papier ⟨*napisać*⟩: Siadasz z głową pełną myśli, ażeby wylać je na papier. *Prz. Tyg. Życia 7, 1875.* **15.** (częściej *ndk*) Nie **w.** za kołnierz ⟨*lubić pić wódkę, często pić wódkę, chętnie pić wódkę*⟩: Postawił [...] kwartę, którą niebawem opróżniono [...] Łyko zaś, zawołany bywalec w świecie [...] nigdy nie wylał za kołnierz. Poszła niebawem druga kwarta. *Dygas. Now. I, 18.* **16.** Wylał potok, strumień, wylało jezioro, wylała rzeka, *pot.* wylała woda ⟨*wystąpiły z brzegów, zalały brzegi*⟩: Rzeka wylała — rzekła [...] myśląc o domu rodziców, stojącym także nad wodą, i obawa o nich zatrwożyła jej serce. *Urban. Księż. 247.* Dziś w nocy woda wylała i prom zerwało. *Prus Emanc. I, 313.* **17.** *nieos.* Wylało ⟨*jest powódź; rzeka, jezioro itp. wystąpiły z brzegów*⟩: Wylało na wiorstę! Pszenicę zmuliło na tym wzgóreczku, co za brzeziną. *Żer. Śnieg 1.*

wylać się, wylewać się 1. *daw.* **w.** się przed kim ⟨*wyżalić się*⟩: Szuka matki, aby się przed nią wylać,

powierzyć, utulić się do niej. *Chodź. Pisma I, 149.* **2.** Gniew, radość, uczucie, żal itp. wylewa się (w jakiś sposób) ⟨*uzewnętrznia się*⟩: Bezsilny gniew kniahini wylał się tylko potokiem obelg. *Sienk. Ogn. I, 73.* **3.** Tłum, tłuszcza wylewa się skąd, przez co ⟨*wychodzi*⟩: Z dworca wylewały się co chwila coraz to nowe tłumy ludzi. *Kłos. Wiosna 182.* Tłumy poczęły opuszczać amfiteatr i wylewać się przez wyjścia. *Sienk. Quo 128.*

wylanie Z wylaniem ⟨*szczerze, serdecznie, otwartym sercem*⟩: Przywitać kogo z wylaniem.

wylany 1. w-a serdeczność ⟨*szczera, otwarta*⟩. **2.** Być wylanym dla kogo ⟨*być szczerym, otwartym, serdecznym dla kogo*⟩: Żyjemy w nowej epoce [...] dla każdego trzeba być grzecznym, wylanym. *Bełc. Proteg. 264.*

wylatywać, wylecieć, *przestarz.* **wylatać 1. w.** jak z procy, jak oparzony, jak strzała ⟨*wybiec bardzo szybko; być wyrzuconym gwałtownie*⟩. **2. w.** w powietrze ⟨*być, zostać wysadzonym*⟩: Fort wyleciał, twierdza wyleciała w powietrze. Kocioł wyleciał w powietrze. *SW.* **3. w.** z gniazda ⟨*o dzieciach: usamodzielni(a)ć się*⟩: Dzieci wyrastają jak dęby, a dorośłszy wylatują z gniazda. *Sienk. Listy I, 117.* **4.** *posp.* **w.** na bruk ⟨*zostać zredukowanym, stracić pracę*⟩. **5. w.** z posady, z pracy, ze szkoły ⟨*być, zostać usuniętym, wyrzuconym*⟩. **6.** Coś wylatuje, wyleciało komu z pamięci, z głowy ⟨*ktoś o czymś zapomina, zapomniał*⟩: Jak się zdenerwuję, najprostsze wzory matematyczne wylatują mi z pamięci. *Breza Niebo 323.* Wcale nie mam pamięci do imion damskich, wylatują mi z głowy. *Goj. Dziew. II, 28.* **7.** Czapki wylatują, wylatywały w górę ⟨*ludzie ogarnięci zapałem wyrzucają czapki w górę*⟩: Laudańscy poczęli palić z samopałów, czapki wylatywały w górę, naokół widziałeś tylko uniesione radością twarze, rozpalone oczy. *Sienk. Pot. VI, 231—232.* **8.** Wylecieć, nie wylecieć sroce spod ogona ⟨*być, nie być byle kim*⟩: A czemu to Edek nie miałby być sztygarem? Sroce spod ogona wyleciał? *Rydz. Ludzie 16.* **9.** *posp.* **w.** z gębą ⟨*występować z pretensjami*⟩: Jak wyszedł z sieni, obstąpiły go, skłoniły się i Zalesiaczka wyleciała pierwsza z gębą. *Żer. Syzyf. 38.* **10.** *pot.* **w.** za drzwi ⟨*być, zostać wyrzuconym za drzwi lub zostać zmuszonym do wyjścia*⟩: Za to, że rozmawiał na lekcji, wyleciał za drzwi. **11.** Mleko wyleciało, potrawa wyleciała (z garnka) ⟨*wykipiało, wykipiała*⟩.
przysł. **12.** Słówko wyleci wróblem, a wraca (wróci) wołem.

wylew 1. w. wiosenny (rzeki) ⟨*wystąpienie z brzegów; powódź*⟩. **2.** *med.* **w.** krwawy (w tkance) ⟨*wybroczyna*⟩; **w.** krwawy do mózgu ⟨*wylew krwi do mózgu*⟩. **3. w.** wulkaniczny ⟨*wylanie się lawy podczas wybuchu wulkanu; w lm zakrzepłe kawały lawy*⟩. **4.** *med.* **w.** krwi ⟨*krwawienie*⟩; **w.** krwi do mózgu ⟨*wylanie się krwi do mózgu na skutek pęknięcia naczynia krwionośnego, udar mózgowy*⟩. **5.** *przen.* **w.** uczuć, czułości, żalu, radości; elokwencji ⟨*gwałtowne uzewnętrznienie czego*⟩.

wylewać p. **wylać**

wyleźć, wyłazić 1. *pot.* Samo (coś) wylezie ⟨*wyjdzie na jaw*⟩: Diabli go wiedzą, co to był za jeden i czemu się tak skrzywił [...] Może to kiedyś samo wylezie. *Twórcz. 7, 1954, s. 41.* **2.** Oczy komu wylazły, aż komu oczy wylazły; oczy wylazły komu na wierzch, z głowy, z orbit; mało, omal oczy nie wylazły komu na wierzch, z głowy, z orbit; oczy wylazły komu z ciekawości, z bólu, ze zdumienia itp. ⟨*oczy jak gdyby wysunęły się z oczodołów na skutek dużego wysiłku, zdenerwowania, zdziwienia, gwałtownego uczucia itp.*⟩: Połknąłem haust czystego spirytusu, od którego omal mi oczy nie wylazły z głowy. *Lam J. Rozmait. 52.* **3.** Łokcie wylazły (komu) z rękawów, kolana wylazły (komu) ze spodni, palce, pięty wylazły (komu) z butów, pończoch ⟨*ktoś ma podartą odzież, obuwie*⟩: Pięty z cerowanych pończoch wyłażą. *Korz. J. Wdow. 325.* **4. w.** c z y m: coś wylazło komu bokiem ⟨*dokuczyło, wyszło na złe; przysporzyło przykrości, kłopotów*⟩: Mówiłem, że nieproszona opieka panny Brzeskiej wylezie nam bokiem. *Prus Emanc. II, 103.* **5.** Coś wylazło komu gardłem, bodaj coś wylazło komu gardłem ⟨*poszło na złe, zaszkodziło*⟩: Dam dwadzieścia pięć reńskich i bodajby im gardłem wylazły. Oto mnie obskubałeś. *Fredro J. Żyw. 11.* **6.** Coś wlazło (komu) jednym uchem, a drugim wylazło ⟨*ktoś nie przyjął czego do wiadomości, nie zapamiętał*⟩. **7. w.** s p o d c z e g o: *posp.* **w.** spod kołdry spod pierzyny ⟨*wstać z łóżka*⟩. **8. w.** z c z e g o; **w.** z betów, z łóżka ⟨*wstać*⟩: Przed ósmą nie mogę z łóżka wyleźć. *Chopin Wyb. 175.* **9.** *pot.* **w.** z biedy, z choroby, z długów, z kłopotów ⟨*wyplątać się, uwolnić się, wywikłać się z biedy itp.*⟩. **10.** (częściej w *ndk*) **w.** ze skóry ⟨*starać się, robić co z wielkim staraniem, wysiłkiem, gorliwością; wysilać się, aby coś załatwić*⟩: Bywają tacy służbiści, którzy dla przypodobania się swemu panu gotowi wyleźć ze skóry. *Hulka Żyrar. 276.* **11.** Bodaj(ś), żeby(ś) nie wylazł z piekła ⟨*rodzaj przekleństwa*⟩. **12.** Wylazło szydło z worka ⟨*okazało się to, co dotąd było ukryte; wydało się, prawda się ujawniła*⟩: Naopowiadałeś mi cudów o brzanie, ale dopiero pod koniec wylazło szydło z worka: mięso liche, ikra pędzi na siódmy zagon. *Życie Lit. 38, 1954.* **13.** Coś z kogo wylazło ⟨*ktoś okazał się jakimś*⟩: Koncepcja tej roli [...] nie docenia Cześnika-zabijaki, który mógł udawać, że jest „Statystą", a z którego przy lada okazji wyłazil sejmikowy burda. *Twórcz. 7, 1953, s. 188.*

wyliczony Zostać wyliczonym ⟨*w boksie: przegrać przez nokaut*⟩.

wyliczyć (się) *sport.* Dać się wyliczyć ⟨*przegrać przez nokaut, dać się znokautować*⟩.

wylizać się w. się z ran, z guzów ⟨*wyleczyć się*⟩: W niedługim czasie [...] wylizał się z niegroźnej rany. *Rychl. Człow. 78.*

wylot ● ⟨*otwór, wyjście*⟩ **1.** Bliski, daleki, duży, przeciwległy, szeroki, wąski **w.**: **w.** kominowy, strzelniczy. **2. w.** c z e g o: a) ⟨*zakończenie arterii komunikacyjnej, przejścia*⟩: w. alei, bramy, doliny, drogi, placu, podwórka, sieni, tunelu, ulicy, wąwozu. - U dalekiego wylotu ulicy ukazał się samochód i sunął powoli w naszą stronę. *Hertz P. Sedan 221*; b) ⟨*otwór, przez który coś wydostaje się na zewnątrz, wylatuje*⟩: **w.** działa, fuzji, strzelby; krateru, komina; retorty, rury; c) ⟨*ujście*⟩: **w.** kanału, potoku, strumienia, ścieku. **3. w.** n a c o: Rodzeja

[...] leży wewnątrz lądu, od portów daleko, a najbliższy port w Beirze stanowi wylot [...] na [...] Ocean Indyjski. *Lewiń. J. SPP.* **w.** na podwórze, na ulicę. **4. w.** w c z y m: Przez wylot w suficie wyciąga ku niebu lufę działko lotnicze. *Nowa Kult. 49, 1952.* **5.** Na **w.**: a) ⟨*na przestrzał*⟩: Cegła pustak ma kształt prostopadłościanu [...] w którym są dwa równe sobie otwory podłużne na wylot. *Wiedza 429, s. 11.* Przebić, przechodzić, przedziurawić, przejąć, przenikać, przestrzelić, przewiercić itp. na wylot. - Mógłby był w tej chwili rzucić się na swego prześladowcę i przeszyć go szpadą na wylot. *Sienk. Pot. V, 84*; b) ⟨*całkowicie*⟩: Poznać, przejrzeć, przezierać na **w.** - Był to stary w obozach i garnizonach wychowany żołnierz, który rzemiosło swoje na wylot znał i z zamiłowaniem je pełnił. *Jeż Uskoki II, 65.* **6.** Maskować, otwierać, zamykać; zapychać, zasłaniać **w. 7.** Ciągnąć (się), dojść, dostać się, iść, zbliżyć się itp. do wylotu a. ku wylotowi: [Słoń] chwiejnym krokiem zbliżył się do wylotu wąwozu. *Sienk. Pust. II, 18.* **8.** Być, znajdować się, stać, pojawić się, postawić, ustawić, umieścić itp. (po)między wylotami, (na)przeciw wylotu; u wylotu; przy wylocie, w wylocie (czego): Gabinet dyrektora znajdował się na pierwszym piętrze naprzeciw wylotu klatki schodowej. *Zeg. Zmory 21.* W wylocie ulicy znów pojawiła się gromadka śpiewających manifestantów. *Dąbr. M. Noce III, 126.* Ze wszystkich wylotów ogromnego placu sypały się na środek pociski. *Choym. Kuź. 90.* **9.** Iść, wychodzić itp. z wylotu czego.

● **w.** ⟨*wylecenie, odlot*⟩ **10. w.** c z y m: Kiedy nastąpił wylot Gambetty balonem z oblężonego Paryża [...] byłem przejęty do głębi. *Niedź. K. Wspom. 9.* **11. w.** n a c o: [Wydrukowanie nowelki] miało być wylotem na świat. *Goj. Dziew. II, 12.* **12.** *reg.* Na wylocie ⟨*o kimś, kto ma być zwolniony, kto ma odejść z pracy*⟩: Pisarz z gorzelni na wylocie, był chyba donos, czy co? *Grusz. Ar. Tuzy 122.* **13.** Być, czuć się na wylocie ⟨*być na chwilę przed wyjazdem, przed wyjściem; być na wychodnym, na wyjezdnym*⟩: Była już na wylocie, bo krucze włosy swe przykryła ciemnym kapeluszem. *Orzesz. Z różnych III, 417.* **14.** *pot.* Dusza (czyja, u kogo) na wylocie ⟨*ktoś jest bliski śmierci*⟩: U tego zdechlaka, widzę, dusza na wylocie. *Dygas. Gody 26.*

● w *lm hist.* **w-y** ⟨*rozcięte, szerokie rękawy*⟩ **15. w-y** kontusza, od kontusza; kontusz z wylotami. **16.** Odrzucić, rozwiać; rzucić na tył, w tył; zarzucić **w-y**: Starosta na tył rzucił wyloty, pokręcił wąsa, wziął puchar złoty i pił. *Rom. Poezje II, 52.* Podkomorzy rusza i z lekka zarzuciwszy wyloty kontusza, i wąsa podkręcając, podał rękę Zosi. *Mick. Tad. 353.* **17.** Poprawić wylotów.

wyładować, wyładowywać 1. w. gniew, wściekłość, złość, zły humor (na kim) ⟨*skierować na kogo, wywrzeć na kim gniew itp.*⟩: Werter nie mając na kim wyładować złości uderzył pierwszego z brzegu Wawrzyna. *Rus. Igr. 94.* **2. w.** energię, **w.** (swe) siły ⟨*zaspokoić potrzebę zużycia energii, sił; zużyć energię, siły*⟩: Lubił robotę, w której mógł swe siły wyładować. *Jackiew. Górn. 54.* **3.** *pot.* **w.** kieszenie ⟨*grubo zarobić*⟩: Grubo zarobiliśmy, wyładowaliśmy kieszenie i śmiejemy się z głupoty motłochu, który nam wierzył. *Sewer Zyzma 381.*

wyładować się, wyładowywać się 1. w. się n a k i m ⟨*o czyim gniewie, humorze, złości itp.: skupić się na kim, skierować się na kogo*⟩: Cały jej zły humor wyładował się od razu na kucharce. *Pięt. Białow. 32.* **2. w.** się w c z y m ⟨*zużyć energię w czym, wyżyć się*⟩: **w.** się w bijatyce.

wyładowanie 1. Samorzutne, spontaniczne **w.** czego ⟨*zużycie czego*⟩. **2. w-a** atmosferyczne ⟨*grzmoty, pioruny*⟩; **w-a** iskrowe, elektryczne (w atmosferze) ⟨*błyskawice*⟩. **3. w.** energii ⟨*zużycie energii*⟩. **4.** Domagać się wyładowania: Nurtujący go niepokój domagał się wyładowania.

wyłamać, wyłamywać 1. w. drzwi ⟨*wyważyć, wysadzić z futryny*⟩. **2.** (częściej *ndk*) **w.** komu ręce; sobie palce (nerwowo, z żalu, z rozpaczy) ⟨*wykręcać*⟩.

wyłamać się, wyłamywać się 1. w. się o d c z e g o, z c z e g o: **w.** się od obowiązku, z obowiązku ⟨*nie chcieć dalej pełnić obowiązku*⟩. **2. w.** się z posłuszeństwa ⟨*przestać być posłusznym*⟩. **3. w.** się s p o d c z e g o: **w.** się spod kurateli, opieki, władzy, wpływu ⟨*wyzwolić się spod czyjej opieki, władzy, wpływu*⟩: Karol wyłamał się już zupełnie spod jej wpływu. *Perz. Raz 179.*

wyłaniać, wyłonić 1. *książk. urzęd.* **w.** c o: **w.** komisję, radę (naczelną), prezydium itp. ⟨*wybierać*⟩: Sejm wyłania (różne) komisje. Zarząd wyłonił ścisłe prezydium. Komisja wyłoniła podkomisje. **2.** *książk.* **w.** co z siebie, spośród siebie: a) ⟨*wypuszczać, wypuścić*⟩: Drzewa wyłoniły z siebie dotychczas skryte najczulej, świeżo narodzone listki. *Krzyw. I. Siew 386*; b) ⟨*wybierać*⟩: Władze te wyłoniły spośród siebie delegację. *Prus Kron. IV, 27.*

wyłaniać się, wyłonić się 1. *książk.* **w.** się z c z e g o, z z a c z e g o ⟨*być, stawać się widocznym (na jakimś tle); ukazywać się, wychylać się*⟩: Sylwetki domów wyłaniają się z mroku. Skały wyłoniły się z wody. Księżyc wyłania się zza chmur. Pierwiosnki wyłaniają się spod śniegu; *przen.* Z chaosu przeżyć wewnętrznych nie wyłaniała się żadna nić przewodnia. *Iwasz. J. Księżyc 183.* **2.** Coś wyłania się w pamięci a. z pamięci ⟨*ktoś sobie o czym przypomina, coś nasuwa się komu w pamięci*⟩: Wyłaniało się w pamięci tamto dalekie miejsce zagubione wśród lasu. *Andrz. Ład 154.* Z zakamarków pamięci wyłaniały się wspomnienia — zdarzenia i ludzie, których dawno zapomniałem. *Prz. Kult. II, 1954.* **3.** *rzad.* **w.** się na jaśnię ⟨*o myśli, pomyśle itp.: stawać się jasnym; zarysowywać się wyraźnie*⟩: Gonił za jakąś myślą, która z wolna wyłaniała się na jaśnię, stawała się wyraźna i nakazująca. *Reym. Now. V, 149.* **4.** *książk.* Wyłania się konieczność, kwestia; trudności wyłaniają się ⟨*powstaje; powstają*⟩: Już w pierwszych miesiącach organizowania badań wyłoniły się trudności.

wyłazić p. **wyleźć**

wyłączać, wyłączyć 1. Nie wyłączając kogo, czego ⟨*łącznie z kim, z czym*⟩: Babom nic mówić nie można nie wyłączając własnej żony, bo zaraz dzieją się plotki. *Prus Przem. 54.* **2. w.** c o: *mat.* Wyłączyć czynnik ⟨*przenieść jakiś czynnik przed nawias lub za nawias*⟩. **3. w.** motor ⟨*spowodować, żeby*

przestał działać; zatrzymywać jego działanie〉. **4. w.** radio, telewizję 〈*przerywać połączenie ze stacją nadawczą*〉. **5. w.** sprawę 〈*odłączać od innej sprawy do odrębnego rozpatrzenia*〉: Jeżeli przeciwko nieletniemu wszczęto sprawę wespół z dorosłym, prokurator może wyłączyć sprawę nieletniego i przekazać ją sądowi dla nieletnich. *Kod. post. karn. 94.* **6. w.** światło 〈*gasić, przekręcając kontakt*〉. **7. w.** telefon 〈*odłączać od sieci*〉. **8. w.** uwagę 〈*odwracać od czego*〉. **9. w.** k o g o — c o — poza nawias 〈*wyodrębniać, wykluczać, wynosić poza obręb czego; usuwać z jakiejś całości*〉: **w.** kogo poza nawias społeczeństwa. **10. w.** k o g o, c o — z c z e g o; o d c z e g o: **w.** kogo z rodziny, z dyskusji, z zabaw, z grona, z towarzystwa; **w.** kogo od uczestnictwa w czym 〈*wykluczać*〉. **11. w.** kogo spod czyjej władzy 〈*usuwać spod czyjej władzy*〉.

wyłom 1. Drobny, głęboki, niebezpieczny, niemały, pierwszy **w.** 〈*luka, wyrwa, ubytek*〉. **2. w.** w c z y m: **w.** w murze; **w.** w teorii (np. dramatu), w pojęciach. **3.** Czynić, zrobić **w.** w czym: Gierymski [...] zrobił wyłom w pojęciach naszej publiczności o sztuce. *Witkiew. S. Szt. 495.* **4.** Dokonać wyłomu w czym (np. w poglądach czyich).

wyłożyć p. **wykładać**

wyłupać się w. się z jajka 〈*o ptaku: wykluć się*〉: Wielka szkoda, że urodziłem się moim rodzicom, a nie wyłupałem z jajka w gnieździe. *Hertz B. Samow. 166.*

wyłupiać, wyłupić, wyłupywać 1. (częściej *dk*) **w.** oczy komu 〈*pozbawiać kogo wzroku, wycinając mu gałki oczne*〉: Zwabiwszy wkrótce do siebie Jaromira, pod pozorem ugody [...] oczy mu wyłupić kazał. *Narusz. Hist. I, 148.* **2.** Wyłupiać, wyłupić oczy, źrenice, *rub.* gały (na kogo, na co) 〈*wytrzeszczać oczy na kogo, na co*〉: Raz przyniosłem z polowania zająca i prosiłem swej gospodyni, aby go upiekła; wyłupiła na mnie swe małe, świdrujące oczy. *Zapał. Pam. II, 203.* **3.** *rub.* Wyłupić kieliszek 〈*wypić kieliszek*〉. *SPP.* **4.** *pot. rub.* Wyłupić komu skórę 〈*sprać, zbić kogo*〉: Wara, wara bom się upił, bym ci skóry nie wyłupił. *Kolb. Pieśni 371.*

wyłuskać, wyłuskiwać 1. w. c o z c z e g o: **w.** prawdę, *książk.* ziarno prawdy 〈*wydoby(wa)ć prawdę*〉: Poeta naiwny, powtarzający starożytne klechdy, widzie w duszy autora bój z badaczem naukowym, starającym się wyłuskać prawdę z obsłonki mitycznej. *Chmielow. Poeci 414.* **2. w.** kogo z grosza, z pieniędzy a. co do grosza 〈*obrać, obedrzeć, obrabiać kogo z pieniędzy*〉: Wyłuskali mnie co do grosza... nożem zagrozili. *Reym. Now. IV, 74.*

wymagać 1. *pot.* Płacę i wymagam 〈*wyrażenie oznaczające żądanie solidnego spełnienia życzeń klienta*〉: Jajecznica niedosolona [...] Ja płacę i wymagam — a wy, gaździnko nie róbcie takich oczu, bo ja jestem pies na jajecznicę. *Malcz. R. Od cepra 56.* **2. w.** c z e g o d l a k o g o (a. c z e g o) 〈*domagać się, żądać*〉: Sam [...] cieszący się szacunkiem pośród robotników, wymagał dla córek takiego samego uznania. *Braun Lewanty 48.* **3. w.** o d k o g o 〈*żądać, mieć wymagania w stosunku do kogo*〉: Ja myślę, że nie można od ludzi za wiele wymagać. *Hamera Plewa 135.* Od służby trzeba umieć wymagać, inaczej każdy się rozpuści. *Nałk. Z. Dom Kob. 14.* **4.** *daw.* **w.** p o k i m 〈*zmuszać kogo do czego; żądać od kogo*〉: Więcej jeszcze panieński wstyd wymaga po mnie, niźli okazać mogę. *Zabł. Pasterz 302.*

wymagający 1. w. klient, zwierzchnik; **w.** nauczyciel 〈*mający duże wymagania; niepobłażliwy, surowy*〉. **2. w.** c o d o c z e g o: Tak, pan był wymagający co do różnych rzeczy: jedzenia, nakrycia, ubrania. *Goj. Dziew. II, 64.* **3. w.** d l a k o g o, w z g l ę d e m k o g o.

wymaganie 1. Codzienne, dokuczliwe, duże, groźne, małe, nowe, nowoczesne, odmienne, niedorzeczne, przesadzone, różne, skomplikowane, skrajne, skromne, słuszne, sprzeczne, wielkie, wybredne, wygórowane, wysokie, wzrastające, życiowe **w-a**; **w-a** artystyczne, estetyczne, literackie, naukowe, sceniczne, techniczne, towarzyskie 〈*żądania, potrzeby, postulaty, pretensje*〉. **2. w-a** c z e g o: **w-a** chwili (bieżącej), epoki; **w-a** etykiety, higieny, nauki, sztuki, wiedzy; sceny, serca, szkoły. - Do wymagań etykiety należało nienoszenie biżuterii, gdy się było żoną jubilera. *Nałk. Z. Romans 30.* **3. w-a** c o d o c z e g o: Ukazanie się [...] na balu przy zachowaniu [...] wymagań co do stroju zaledwie bagatelką 50-rublową opędzi się. *Prz. Tyg. Życia 3, 1875.* **4. w-a** d l a k o g o: Ubiór jej był zawsze najprostszy [...] wymagań dla siebie nie miała żadnych. *Fel. E. Syb. III, 194.* **5.** Godzić **w-a**: Życie społeczne częściowo godzi sprzeczne wymagania różnych gatunków zwierząt oraz roślin. *Gaj. W. Symb. 9.* **6.** Mieć **w-a** 〈*wymagać czego od otoczenia (niekiedy nadmiernie)*〉: Coś wyraźnie zmieniło się w jej usposobieniu, zaczęła mieć wymagania i grymasić. *Nałk. Z. Gran. 197.* **7.** Obniżyć, podnieść, spełnić, stawiać, zadowolić, zaspokoić **w-a**: Wymagania stawia sobie przede wszystkim sam twórca i tylko on jeden świadom jest swego deficytu. *Rudn. A. Żołn. 14.* **8.** Skarżyć się na czyje **w-a**. **9.** Być człowiekiem małych wymagań 〈*mieć małe wymagania, poprzestawać na małym*〉: Był on bowiem człowiekiem pod każdym względem nader małych wymagań. *Dąbr. M. Noce II, 21.* **10.** Istnieć, żyć itp. bez wymagań: Żyję [...] bez trosk i zbyt wielkich wymagań. *Prus Drobiaz. 156.* **11.** Nagiąć (się), stosować się do wymagań. **12.** Mówić, myśleć, pisać, obmyślać, żyć itp. podług, według wymagań (jakich, czego): Był to duży budynek, obmyślany podług wszelkich wymagań nowoczesnego budownictwa szklarniowego. *Urban. Księż. 148.* **13.** Czynić zadość, odpowiadać, poddawać się, sprostać, urągać wymaganiom (jakim, czego): Muzykę polską Odrodzenia wydawano za granicą, gdyż odpowiadała najwyższym wymaganiom artystycznym międzynarodowego rynku tego czasu. *Probl. 4, 1954, s. 262.* Budynki urągały wymaganiom higieny i bezpieczeństwa pożarowego. *Szwank. Warsz. 196.*

wymawiać, wymówić 1. w. (c o) j a k 〈*wypowiadać w jakiś sposób; artykułować*〉: **w.** bezdźwięcznie, bezgłośnie, bez tchu, cicho, długo, dobitnie, dobrze, doskonale, gardłowo, głośno, inaczej, jednakowo, krótko, miękko, nieporządnie, poprawnie, powoli, prędko, szybko; rozmaicie, różnie, starannie, twardo, wolno, wyraźnie, zabawnie, zrozumiale, źle; **w.**

cichym, podniesionym, drżącym głosem; półgłosem, ruchem warg, szeptem; **w.** jednakowym, podniesionym tonem; **w.** przez zęby; **w.** od niechcenia; **w.** z intencją, z naciskiem; **w.** z namysłem, z wysiłkiem; **w.** po polsku, po angielsku, po francusku itp.; **w.** z polska, z angielska, z francuska itp. - Uczyła wszystkie dzieci czytać i dobrze wymawiać po francusku. *Korz. J. Tad. 168.* Wygadana bestia, inteligentny, trzeba przyznać, „r" wymawia z francuska. *Pytl. Fund. 125.* Wymawia tak nieprządnie, że połowę słów się nie rozumiało. *Boy Flirt IX, 95.* Imię [...] ukochanej [...] za którą rozpaczał, wymawiali wszyscy szeptem pełnym współczucia. *Poręb. Studia 161.* Usta medyka wdzięczyły się; słowa wymawiane przez zaciśnięte zęby brzmiały syczącо. *Gomul. Ciury I, 41.* Mówi niegłośno i spokojnie, z naciskiem wymawiając każdziuteńkie słowo. *Bogusz. Dzieci 21.* Sąsiedztwo tak wpływa na samogłoskę, że za każdym razem wymawiamy ją inaczej. *Skor. Studia 83.* **2. w.** w złą chwilę, godzinę, byle, żeby nie **w.** w złą chwilę, godzinę ⟨*jakby ściągając tymi słowami nieszczęście; żeby tymi słowami nie ściągnąć nieszczęścia*⟩: W złą godzinę wymówił jakoś te słowa, bo w tydzień, panie, i żona, i czternaścioro dzieci mu wymarły. *Krasz. Int. 234.* **3.** Nie wymówić słowa, ani słowa, nie móc **w.** słowa ⟨*stracić chwilowo zdolność mówienia (zwykle pod wpływem wielkiego wzruszenia)*⟩: Porywa się z krzesła, przyciska ją do serca, nie mogąc dla łez i słowa wymówić. *Zab. III/1, 1779, 138.* **4. w.** c o ⟨*zastrzec co z góry; zlikwidować co przez wypowiedzenie*⟩. **5. w.** hotel ⟨*zapowiadać wyprowadzkę z hotelu*⟩: Wymówił hotel i zaczął się gorączkowo pakować. *Reym. Now. V, 233.* **6. w.** mieszkanie ⟨*rozwiązywać umowę o najem*⟩: Badała okolicę, szukała sługi, wynajmowała i wymawiała mieszkania. *Ritt. Most 54.* **7.** Wymówić komu dom ⟨*zabronić bywać w swoim domu*⟩. **8. w.** miejsce, obowiązek, posadę, pracę, służbę, **w.** komu miejsce, obowiązek itp. ⟨*rozwiązywać umowę o pracę*⟩: Ukazały się ogłoszenia zarządu fabryki, wymawiające pracę wszystkim robotnikom. *Hulka Żyrar. 258.* **9. w.** (komu) posłuszeństwo ⟨*uniezależniać się*⟩. **10. w.** k o m u ⟨*rozwiązywać z kim umowę*⟩: Dziś zaraz wymówię kucharce. Będę się jakoś przeżywiała po garkuchniach. *Perz. Raz 301.* **11. w.** na rok, na miesiąc itp.; **w.** od pierwszego, od piętnastego, od miesiąca (od pierwszego dnia najbliższego miesiąca), od Nowego Roku, od jutra itp.; od zaraz ⟨*wypowiedzieć umowę w jakimś terminie*⟩: Pewno nie będzie chciał ani się wynieść, ani zapłacić [...] Nastawiła się w każdym razie na ostrą rozmowę, po prostu mówić mu od zaraz — może nawet zagrozi eksmisją. *Dąbr. M. Znaki 115.* **12. w.** s o b i e c o ⟨*zapewniać; zastrzegać*⟩: Stoją u boku [właściciela gondoli] najemnicy, którym on oddaje swą barkę i podróżnego, wymawiając sobie od godziny zapłatę. *Krasz. Kartki 148.* **13.** (częściej *dk*) **w.** s o b i e c o u k o g o ⟨*zawarować co, z góry co ułożyć*⟩: Wymówiłem sobie u furmana zboczenie do Karwowa dla obejrzenia źródła Kadłubka. *Nałk. W. Pisma 298.* **14. w.** k o m u c o ⟨*robić wymówki, stawiać komu zarzuty z jakiego powodu, o co*⟩: Wymawiał Krzyżakom chęć zerwania związku między Polską a Litwą. *Szajn. Jadw. IV, 20.*

wymawiać się, wymówić się 1. w. się c z y m ⟨*usprawiedliwiać się czym*⟩: Wymówiła się bólem głowy i wyszła do ogrodu, żeby odetchnąć świeżym powietrzem. *Urban. Księż. 326*; **w.** się chorobą, brakiem czasu. **2. w.** się o d c z e g o ⟨*wykręcać się*⟩: **w.** się od kieliszka, od picia; **w.** się od pracy. - Chciano nas na rękach nosić, ledwie wymówić się mogliśmy rozentuzjazmowanym Niemcom od tego triumfu. *Niemoj. J. Wspom. 363.* **3. w.** się z c z e g o ⟨*usprawiedliwiać się z czego*⟩: Zaczęła się wymawiać z zaniedbania swojej toalety, poprawiła czepek i włosy. *Skarb. Starosta 23.*

wymazać, wymazywać 1. w. z pamięci ⟨*usunąć, usuwać z pamięci, starać się o czym zapomnieć*⟩: Ową niechęć [...] z powodu ucieczki Felka już wymazali z pamięci. *Morc. Ptaki 251.* **2. w.** z karty, z mapy (świata), **w.** z życia ⟨*o kraju, narodzie: zniszczyć, unicestwić*⟩: Trzeci rozbiór wymazał Polskę jako państwo z karty europejskiej. *Schmitt Dzieje IV, 111.* Silna postawa etyczna i duma otrząsnęła się z nich [z pokus] i wymazała je z życia. *Kleiner Mick. I, 479.* **3.** *książk.* **w.** kogo z listy żyjących ⟨*unicestwić, uśmiercić kogo; potraktować kogo jako nieżyjącego*⟩.

wymiana 1. Korzystna, sąsiedzka, swobodna, wzajemna **w.** ⟨*zamiana jednej rzeczy na inną; wzajemne dawanie, okazywanie sobie czego*⟩. **2.** Ostra, przyjacielska **w.** (np. słów). **3. w.** gospodarcza, handlowa, kulturalna, międzynarodowa. **4.** *jęz.* **w.** funkcjonalna ⟨*zmienianie się końcówek i tematów w deklinacji i koniugacji*⟩. **5.** *biol.* **w.** gazowa ⟨*pobieranie tlenu i wydzielanie dwutlenku węgla; oddychanie*⟩. **6.** *jęz.* **w.** ilościowa ⟨*pojawienie się lub zniknięcie jakiejś głoski w szeregu pokrewnych wyrazów i form gramatycznych*⟩. **7.** *jęz.* **w.** jakościowa ⟨*zmiana różnych głosek pod względem jakości brzmienia*⟩. **8.** *jęz.* **w.** morfologiczna ⟨*zmienianie się rdzeni, przyrostków*⟩. **9.** *ekon.* **w.** towarowa a. towarów ⟨*dobrowolne odpłatne przeniesienie dóbr z jednego władania w drugie lub świadczenie usług w zamian za usługi lub dobra*⟩. **10. w.** c z e g o: **w.** depesz, not ⟨*wzajemne doręczenie sobie depesz, not; wzajemne komunikowanie się za pomocą depesz, not*⟩. **11. w.** grzeczności, usług ⟨*wzajemne świadczenie sobie grzeczności, usług*⟩. **12. w.** jeńców ⟨*przekazywanie sobie jeńców przez strony walczące*⟩. **13. w.** listów ⟨*wzajemne korespondowanie; porozumiewanie się listowne*⟩. **14. w.** myśli, słów ⟨*wzajemne porozumiewanie się, wypowiadanie wzajemne myśli, słów*⟩. **15. w.** podarków ⟨*obdarowywanie się wzajemne*⟩. **16. w.** pocałunków, uścisków ⟨*wzajemne ucałowania, uściski*⟩. **17. w.** poglądów, zdań ⟨*komunikowanie sobie poglądów, wzajemne konfrontowanie poglądów*⟩. **18. w.** spojrzeń ⟨*porozumiewanie się za pomocą spojrzeń; porozumiewawcze spojrzenia*⟩. **19. w.** strzałów, ognia ⟨*wzajemne ostrzeliwanie się*⟩: Granicę naruszył jakiś silny patrol niemiecki, po wymianie ognia wycofał się unikając okrążenia. *Żukr. Dni 43.* **20. w.** uczuć ⟨*wzajemne obdarzanie się uczuciami*⟩. **21. w.** ukłonów ⟨*wzajemne ukłony*⟩. **22. w.** uśmiechów ⟨*porozumiewawcze uśmiechy*⟩. **23. w.** m i ę d z y k i m: Jest on [język] środkiem komunikowania się ludzi, środkiem wymiany myśli między nimi. *Dobos. Jęz. 12.* **24. w.** n a c o: **w.** c z e g o n a c o: Ziarno przy wymianie na mąkę

oddawano za bezcen. *Grąb. Podróże I, 158.* **25. w.** w naturze ⟨*w towarach*⟩: Gdyby pieniądze nie istniały, wymiana odbywałaby się w naturze. *Supiń. Pisma II, 304.* **26. w.** z k i m: Mamy wprawdzie w kraju wielu dobrych dyrygentów, ale bez wymiany z zagranicą będziemy się niestety stale obracali w ramach tradycyjnych schematów. *Prz. Kult. 9, 1954.* **27. w.** z a c o; **w.** c z e g o z a c o: Rząd Cejlonu podpisał w 1952 r. układ handlowy z Chinami, przewidujący wymianę kauczuku za Chiński ryż. *Nowe Drogi 3, 1955, s. 71.* **28.** Przeprowadzać, ułatwiać wymianę (czego). **29.** Dać, mieć, nieść, przeznaczyć itp. na wymianę: Nie wszystkie [więźniarki] jednakże mają na wymianę rzeczy takie, jak przysmaki przysyłane w paczkach. *Szmag. Dymy 152.* **30.** Odmawiać wymiany. **31.** Służyć do wymiany: Płótna [...] zarówno jak futra zastępowały pieniądz i służyły do wymiany. *Bandt. Hist. 72.* **32.** Pośredniczyć w wymianie. **33. w.** następuje, odbywa się, trwa, zachodzi.

wymiar 1. Dokładne, mikroskopijne, nieprawdopodobne, olbrzymie, ściśle, znormalizowane **w-y** ⟨*rozmiary*⟩. **2.** Łagodny, surowy **w.** (kary) ⟨*zastosowanie (kary)*⟩. **3.** *filoz.* Czwarty **w.** ⟨*w teorii względności wymiar określony współrzędną czasową w czterowymiarowej czasoprzestrzeni*⟩. **4. w-y** liniowe ⟨*długość, szerokość, średnica itp.*⟩. **5.** *praw.* **w.** sprawiedliwości ⟨*orzekanie o karach i ich wykonywanie, rozstrzyganie spraw cywilnych oraz wykonywanie czynności z rozkazu sądownictwa niespornego; także sądownictwo, sądy*⟩: Wymiaru sprawiedliwości dokonują sądy w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej. *Kalend. Leśny 1950, s. 393.* **6.** Na **w.** (ciąć, przycinać co) ⟨*do określonego rozmiaru*⟩: Przycinać blachę, tekturę na **w. 7.** Mieć określone **w-y** ⟨*określoną długość, powierzchnię, objętość; określoną wielkość, określone rozmiary*⟩: Rama ma **w-y** 5 m x 3 m. - W ogóle egzaltacja jej ma wymiary nieprawdopodobne. *Borowy Studia II, 292.* **8.** Podać **w-y** (czego) ⟨*określić dokładnie wielkość czego*⟩. **9.** Przedstawiać sobie, widzieć co, zarysowywać się komu w jakichś (innych, wyolbrzymionych itp.) wymiarach: Wszystko oczywiście widział w całkiem innych wymiarach, niż zwykły śmiertelnik. *Przybysz. Współ. I, 2.* **10.** Przybrać, przybierać jakieś **w-y** ⟨*rozmiary*⟩: Straszny był; postać jego przybrała nieczłowiecze wymiary. *Sienk. Ogn. IV, 61.*

wymiatać, wymieść 1. Jakby kogo wymiotło ⟨*wszyscy nagle wynieśli się*⟩: Przycichli jakoś i zaczęli się kręcić niespokojnie po wozie, a potem nagle jakby ich wymiotło z przedziału. *Grabiń. Tor 283.* **2.** Jak(by) wymiótł: a) ⟨*o czymś pustym, opustoszałym*⟩: Drogę — jak wymiótł. Ani ludzi, ani zwierząt. *Konop. Ludzie 125*; b) ⟨*o ciszy*⟩: Obywatele — wrzasnął po raz wtóry i cicho się zrobiło jak wymiótł. *New. Archip. 221.* **3.** *daw.* Wymiatać komu co na oczy ⟨*ukazywać naocznie, wyrzucać co komu*⟩: Mierzy życiem daleko, przeszłe wielbi lata, a młodszym ich postępki na oczy wymiata. *Zab. III/2, 1780, s. 406.*

wymieniać, wymienić w. co: **1. w.** grzeczności; uprzejmości ⟨*wypowiadać lub przesyłać uprzejme słowa; świadczyć sobie wzajemnie grzeczności, uprzejmości*⟩: Przechodząc otarłem się o niego i przez sekundę patrzyliśmy sobie w oczy, wymieniając grzeczności. *Brand. K. Troja 61.* **2. w.** (swoje) nazwisko ⟨*wypowiadać, komunikować komu (swoje) nazwisko*⟩: Przedstawiając się, wymienił niewyraźnie swoje nazwisko. **3. w.** pocałunki, uściski ⟨*całować się, ściskać się wzajemnie*⟩. **4. w.** pożegnania ⟨*wypowiadać wzajemnie słowa, formuły pożegnania*⟩. **5. w.** słowa, uwagi, wrażenia ⟨*komunikować sobie wzajemnie słowa, uwagi, wrażenia*⟩. **6. w.** spojrzenia ⟨*porozumiewać się spojrzeniami*⟩. **7. w.** wizyty ⟨*składać sobie wizyty; wizytować się wzajemnie*⟩. **8. w.** k o g o (z a k o g o) ⟨*przesyłać, przekazywać sobie wzajemnie jeńców, zakładników, zbiegów itp.*⟩: **w.** jeńców. - Frąca puścili, wymieniwszy go za kilku mieszczan, co w turmie zamkowej za przemytnictwo siedzieli. *Kaczk. Olbracht. III, 227.* **9. w.** k o g o — m i ę d z y, (p o) m i ę d z y s o b ą ⟨*przekazywać sobie kogo wzajemnie na pewien czas*⟩: Profesorowie wymieniali między sobą swych uczniów, aby skorzystali z uwag różnych profesorów [...] i nie skostnieli wyłącznie w jednej metodzie nauczania. *Muz. 9—10, 1952, s. 80.* **10. w.** kogo po imieniu, po nazwisku ⟨*nazywać kogo, wypowiadać jego nazwisko*⟩: Nauczyciel tylko wskazywał trzciną na jedną z wyciągniętych rąk lub wymieniał [uczniów] po nazwisku. *Morc. Wyrąb. I, 167.* **11. w.** kogo z imienia, z nazwiska; z przezwiska, z dziadków, z rodziców ⟨*podawać czyje imię, nazwisko, przezwisko; imię dziadka, rodziców*⟩: Potrafi wszystkich wymienić z nazwiska i z przezwiska i ze zdrobniałego imienia, i z rodziców, i z dziadków. *Bogusz. Kura 89.*

wymierzać, wymierzyć 1. *przestarz.* **w.** komu baty, plagi, razy, uderzenia ⟨*dawać komu baty; bić, uderzać kogo*⟩. **2.** *przestarz. książk.* **w.** komu chłostę ⟨*chłostać kogo*⟩: Wymierza chłostę obłudnikom i złodziejom. *Syrok. Lit. III, 7.* **3.** (częściej *dk*) *książk.* **w.** cios, klapsa, kopniaka, kuksańca, kułaka, szturchańca ⟨*uderzyć kogo; dać klapsa, kopniaka itp.*⟩: Gdy tak krążył bez celu [...] skrzyczał go woźnica za gapiostwo, a przechodzący tragarz wymierzył nawet dotkliwego kułaka. *Mikul. Spot. 69.* **4.** *książk.* Wymierzyć komu policzek ⟨*uderzyć kogo w twarz, spoliczkować kogo*⟩. **5.** *książk.* **w.** komu karę, sprawiedliwość ⟨*karać kogo*⟩: Za każdą psotę wymierzał wyżłowi karę. *Dygas. As 30.* **6.** *książk.* **w.** komu nagrodę ⟨*nagradzać kogo*⟩. **7. w.** opłaty, podatki ⟨*naznaczać, obliczać*⟩: Opłaty [w przedszkolu] są wymierzane w stosunku do zarobków rodziców [dzieci]. *Przyj. 47, 1952.*

wymigać się, wymignąć się, wymigiwać się 1. w. się c z y m ⟨*wykręcić się czym*⟩: W świdrujących oczkach tamtego widział, że tu się byle czym wymigać nie poradzi. *Krucz. Paw. 259.* **2. w. się** o d c z e g o; z c z e g o — (c z y m) ⟨*wykręcić się od czego; uniknąć czego*⟩: **w. się** od odpowiedzialności; od śmierci; od kłopotów. - Nie potrafiła [...] zmusić go do poważnej rozmowy; wciąż wymigiwał się żartami. *Waż. Mity 148.* Nie wymigasz się, człowieku, z niczego. *Bogusz. Polon. IV, 345*; **w. się** z opresji, z biedy.

wymioty 1. Gwałtowne, silne **w.** ⟨*torsje*⟩. **2.** Krwawe **w.** ⟨*wymiotowanie krwią*⟩. **3.** Mieć **w. 4.** Dać komu co na **w.**; komuś zbiera się na **w. 5.** Przyprawi(a)ć o **w.**: Kołysanie statku przyprawiało o wy-

mioty. **6.** Dost(aw)ać wymiotów. **7.** Coś doprowadza do wymiotów: Ckliwy zapach doprowadzał do wymiotów. **8.** Obrzydnąć do wymiotów ⟨*w najwyższym stopniu*⟩: Ustawiczne jego zrzędzenie i docinki obrzydły mu do wymiotów. **9. w.** porywają, porwały kogo.

wymknąć się, wymykać się 1. w. się bokiem, chyłkiem, cichaczem, cichcem, cicho, cicho-sza, po cichu, z cicha, milczkiem, niepostrzeżony, niepostrzeżenie, nieznacznie, ostrożnie, prędko, szczęśliwie, ukradkiem, zgrabnie, zręcznie; **w. się** jak złodziej ⟨*wysunąć się, wykraść się*⟩: Cicho wymknął się ze swego pokoju, ażeby nie spotkać nikogo z rodziny. *Prus Przem. 55.* Albo leżał w łóżku i czytał całymi dniami, albo zdrowiał nagle i wymykał się z domu jak złodziej. *Krzyw. I. Bunt 76.* **2. w. się** c z e m u; **w. się** czyjej uwadze ⟨*ujść czyjej uwagi*⟩. **3. w. się** (czyim) oczom, (czyjemu) spojrzeniu; przed czyim okiem, wzrokiem, spojrzeniem; spod czyjego oka ⟨*ujść czyjej uwagi, kontroli*⟩: **w. się** przed okiem, wzrokiem matki. - Pośrednie tony [...] wiążące barwy czyste, wymykają się najczęściej spod oka przeciętnego obserwatora. *Witkiew. S. Szt. 233.* **4. w. się** s p o d c z e g o: **w. się** spod czyjego dozoru, nadzoru; spod czyjej opieki, kontroli ⟨*uchylić się od nadzoru, opieki, kontroli; nie dać się kontrolować, nie dać się sobą opiekować*⟩. **5.** Coś się wymyka spod wszelkiej kontroli ⟨*czegoś nie można w ogóle sprawdzić, skontrolować*⟩. **6.** Coś wymknęło się komu z pamięci ⟨*coś uszło, uleciało komu z pamięci; ktoś nie może sobie o czym przypomnieć*⟩. **7. w. się** spod pióra ⟨*zostać napisanym mimo woli; ktoś napisał mimo woli*⟩: Nieraz wymykała mu się spod pióra smutna refleksja, że wszelkie jego wysiłki daremne. *Pam. Lit. 1950, s. 756.* **8. w. się** komu z rąk: a) ⟨*wypaść, wylecieć z rąk*⟩; b) a. **w. się** komu spod ręki ⟨*wydostać się z czyich rąk; wyzwolić się spod czyjej władzy*⟩. **9. w. się** z c z y m: *przestarz.* **w. się** ze słówkiem ⟨*wygadać się, powiedzieć co niepotrzebnie*⟩: Doktor wymknął się z pewnym słówkiem nieumyślnie. *Mick. Dziady 234.* **10.** Słówko się komu wymknęło; *nieos.* wymknęło się komu ⟨*ktoś powie co niechcący*⟩: Pan jej powiedział? - Tak... wymknęło mi się. *Ritt. Dom. 134.*

wymowa 1. Angielska, francuska, niemiecka, polska, rosyjska, włoska itp. **w.**; bezbłędna, cudzoziemska, dobra, dokładna, doskonała, dźwięczna, łatwa, niedbała, normatywna, odrębna, okropna, ordynarna, poprawna, prawdziwa, skomplikowana, staranna, swobodna, swoista, trudna, wadliwa, właściwa, współczesna, wyraźna **w.**; **w.** gwarowa, inteligencka, kresowa, literacka, miejska; **w.** krakowska, warszawska, paryska, moskiewska itp.; **w.** potoczna, sceniczna, szkolna, uliczna ⟨*sposób wymawiania dźwięków mowy; wymawianie*⟩: *Przetrzyć, widzić* są normalne w inteligenckiej wymowie wielkiej części Polski. *Nitsch Wyb. I, 12.* Choć w nas nie przestrzegał paryskiej wymowy, pletliśmy po francusku jak hiszpańskie krowy. *Syrok. Wyb. 217.* **2.** *jęz.* **w.** mazurująca, mazurząca ⟨*wymawianie polegające na zastępowaniu spółgłosek dziąsłowych sz, ż, cz, dż przez spółgłoski zębowe s, z, c, dz*⟩: Nie mazurząca wymowa literacka jest wyraźną wskazówką, że kolebki polskiego języka literackiego należy szukać w nie mazurzącej Wielkopolsce. *Lehr Szkice 23.* **3.** Cycerońska, dramatyczna, filozoficzna, gładka, groźna; kaznodziejska, kwiecista, miodopłynna, niepospolita, nieszczególna, obfita, ognista, patetyczna, piękna, płomienna, płynna, pociągająca, polotna, porywająca, świetna, wstrząsająca, wyborna, wykwintna, wytworna, żarliwa **w.**; **w.** ideologiczna, ideowa (utworu), **w.** polityczna ⟨*zdolność, umiejętność płynnego mówienia; wymowność; również przen.*⟩: Akcja powieści, rozgrywająca się w ciągu jednej nocy balowej, ma dramatyczną wymowę. *Rocz. Lit. 1937, s. 86.* Wielokierunkowość często jest po prostu wynikiem sprzeczności w immanentnej wymowie ideologicznej utworu. *Pam. Lit. 2, 1951, s. 356.* **4. w.** sądowa, sejmowa ⟨*sztuka wygłaszania mów sądowych, sejmowych*⟩. **5.** *przen.* **w.** cyfr; dokumentów, dramatu, faktów, milczenia, nauki, oczu, słów, spojrzenia, uśmiechu: I oczu swych, i uśmiechów wymową, czarem wabnej przynęty zmąciłaś spokój mej myśli. *Staff L. Poezje II, 99.* **6.** Dar, kunszt, sztuka wymowy. **7.** Potok, strumień, zdrój; upusty wymowy: Każdy miał twarz zarumienioną i oczy roziskrzone, potoki wymowy zalewały nie tylko salę jadalną, lecz także przyległe ubikacje. *Rog. J. Bohat. II, 163.* Stróż domu otrzymawszy od doktora kilka złotych otworzył upusty wymowy i objaśnił, że ci państwo zadłużyli się za węgle. *Prus Now. IV, 17.* **8.** Mieć jaką wymowę ⟨*wymawiać dźwięki językowe w jakiś sposób*⟩: Głos miał ostrawy, niebarwny, wymowę z kresów. *Breza Mury 41.* **9.** Mieć swoją wymowę ⟨*świadczyć o czym w wyraźny sposób*⟩. **10.** Przejmować czyją wymowę ⟨*czyj sposób wymawiania*⟩: Ucząc się języka przejmujemy wymowę otoczenia. *Szober Straż. 58.* **11.** Tracić wymowę ⟨*zdolność płynnego mówienia*⟩: Nie wiedział, co mówić, jak odpowiadać, tracił zwykłą swą śmiałość i wymowę. *Sewer Zyzma 405.* **12.** Ułatwiać komu (sobie) wymowę ⟨*sposób wymawiania*⟩. **13.** Coś nabiera wymowy ⟨*wyraża co w sposób wyrazisty*⟩. **14.** Uczyć wymowy ⟨*sposobu wymawiania*⟩. **15.** Czarować, oczarować kogo, dorównać komu, popisywać się, przewyższać kogo wymową; słynąć wymową a. z wymowy, wsławić się, zadziwić wymową ⟨*umiejętnością, sztuką pięknego mówienia*⟩: Powołany na kaznodzieję katedry krakowskiej, wsławił się niepospolitą wymową. *Mech. Wym. II, 39.* **16.** Ćwiczyć się w wymowie ⟨*w sposobie wymawiania; w sztuce płynnego mówienia*⟩. **17. w.** kwitnie ⟨*sztuka pięknego mówienia*⟩. **18. w.** zmienia się ⟨*sposób mówienia*⟩. **19. w.** zdradza co a. kogo ⟨*świadczy o czyimś pochodzeniu skąd (z jakiegoś kraju, z jakichś okolic danego kraju)*⟩: Język polski znał dobrze, ale wymowa jego zdradzała cudzoziemca. *Śliw. A. Lel. 31.*

wymowny 1. w. ruch, wzrok; **w-e** milczenie, spojrzenie ⟨*pełen, pełne wyrazu; wyrazisty(-e)*⟩: Wymownym ruchem dłoni dał wartownikowi do zrozumienia, że się bardzo spieszą. *Andrz. Popiół 12.* **2.** *iron.* a. *żart.* **w-a** przekupka: Potrafiła lunąć na kogoś jazgotem najwymowniejszej z przekupek i nie dopuściwszy do słowa zupełnie ujarzmić. *Jaroch. Niemił. 14.* **3. w.** c z y m ⟨*wiele mówiący, wyrazisty czym*⟩: Listy [...] nic nie wypowiadające wyraźnie, były wszakże bardzo a bardzo małomównością swoją wymowne. *Las. Wspom. I, 75.* **4. w.** w c z y m: Jest to malowidło staroniemieckiej szkoły, bardzo

szlachetnego stylu, dziwnie wymowne w swej prostocie. *Tyg. Ilustr. 114, 1870.*

wymówić p. **wymawiać**

wymówka 1. Delikatne, gorzkie, lekkie, łagodne, ostre, przyjazne, pełne żółci **w-i** ⟨*napomnienia, nagany, wyrzuty*⟩. **2.** Wykrętna **w.** ⟨*tłumaczenie się, wykręt*⟩. **3. w-i** o co ⟨*nagana*⟩: **w-i** o złą wymowę. **4. w.** za co ⟨*nagana*⟩: **w.** za niedokładną robotę, za spóźnianie się. **5. w.** za kogo ⟨*upomnienie, nagana z powodu kogo*⟩: Domyślam się, że jej mama musiała czynić wymówki za mnie. *Krasz. Pam. 171.* **6.** Z wymówką (spojrzeć na kogo, powiedzieć co, zapytać kogo) ⟨*z wyrzutem*⟩. **7.** Robić, *przestarz.* lub *książk.* czynić komu **w-i**, zrobić komu wymówkę ⟨*robić wyrzuty komu, ganić kogo za co*⟩: Coraz częściej robiła mu wymówki [...] że nie ma się w co porządnie ubrać, że ją męczy to ustawiczne pranie pieluch i jego brudnej bielizny. *Morc. Pokład 169.* Nie zrobiła mu żadnej wymówki, tylko obdarzyła spojrzeniem, które Homer psim okiem nazywa. *Dygas. Pióro 57.* **8.** Znaleźć wymówkę ⟨*wykrętne tłumaczenie się, usprawiedliwienie się, wykręt, wybieg*⟩. **9.** Znosić czyje **w-i** ⟨*wyrzuty, naganę*⟩. **10.** Służyć za wymówkę ⟨*za usprawiedliwienie*⟩: Dziś owo sławne Szymonowica: Sobie śpiewam nie komu, żadnemu z drukujących za wymówkę nie służy. *Zienk. Wiecz. 35.* **11.** Nie mieć żadnej wymówki ⟨*nie mieć usprawiedliwienia, nie móc się uprawiedliwić*⟩: Połaniecki, kiedy zaniedbuje Marynię, nie ma wymówki żadnej. *Tarnow. Sienk. 249.* **12.** Słuchać wymówek ⟨*wyrzutów, wyrazów niezadowolenia*⟩. **13.** Obsyp(yw)ać, zasyp(yw)ać kogo wymówkami ⟨*wymawiać co komu, ganić kogo za co*⟩: Chciał zawołać Klarunię i obsypywać ją wymówkami — lecz, do czegóż to doprowadzi? Co pomoże? *Jun. Mazur. 53.* **14.** Zasłaniać, zasłonić się wymówką ⟨*wymówić się od czego*⟩: Znamienitsi ziemianie najczęściej nie stawiali się — na sejmiki osobiście, zasłaniając się pierwszą lepszą wymówką. *Łoz. Wł. Praw. I, 355.* **15. w.** brzmi, brzmiała; w czyim głosie, dźwięczy, dźwięczała ⟨*nagana, wyrzut*⟩.

przysł. **16.** Paluszek i główka to szkolna wymówka.

wymysł 1. Czczy, prosty; kłamliwy, wierutny **w.** ⟨*rzecz zmyślona*⟩: Skłonny był wierzyć, że wszystkie plotki o niej są czczym wymysłem zazdrośników. *Twórcz. 6, 1853, s. 45.* Te pogłoski są wierutnym wymysłem. *SPP.* **2.** Diabelski, ludzki, szatański **w.** ⟨*rzecz wymyślona, pomysł*⟩. **3.** Ordynarne **w-y** ⟨*wymyślania*⟩. **4. w.** czego; o czym ⟨*zmyślenie, fantazja*⟩: **w.** bujnej wyobraźni, fantazji; **w-y** o krasnoludkach. **5.** Obrzucić kogo wymysłami ⟨*nawymyślać komu*⟩. **6. w-y** posypały się ⟨*ktoś zaczął wymyślać, sypać wymysłami*⟩.

wymyślać 1. w. głośno, gromko, na głos, mocnymi (ostrymi, ostatnimi) słowami, wyrazami; z krzykiem, wrzaskiem; co wlazło, ile wlazło; na czym świat stoi ⟨*pomstować, złorzeczyć komu; besztać, łajać kogo; kląć*⟩. **2. w.** od kogo (czego): a) ⟨*łajać kogo nazywając kogo kim; wyzywać kogo, lżyć, obrzucać wymysłami*⟩: Lubiła go za prostotę, z jaką opowiadał, co musiał przecierpieć w szkołach, jak mu wymyślano od chamów. *Reym. Kom. 29*; **w.** od niedołęgów, od złodziei; od najgorszych, od ostatnich; b) ⟨*kląć*⟩: **w.** od diabłów, od wszystkich diabłów. **3. w.** komu — za co: Trzymał się towarzysza i choć wyrzekał i wymyślał mu za niezdarność, jednak szedł za nim jak cień. *Strug Ojc. 315.* **4. w.** na kogo (na co) — przed kim: Tak się gniewał, że oblężenie się przeciąga, iż ciągle wymyślał na dowódców. *Chłęd. Odr. 245*; **w.** na wszystko. - Tylko na Jędrzejowicza, gdzie może, wymyśla przed przyjaciółmi, że bydlę, że osioł. *Chłęd. Pam. II, 251.*

wymyślić, wymyślać 1. w. co własną głową, własnym rozumem ⟨*obmyślić co, rozstrzygnąć co samodzielnie*⟩: Gubię się w myślach i nic nie mogę wymyślić własnym rozumem. *Strug Ojc. 147.* **2.** Prochu nie wymyśli ⟨*o kimś niezbyt zdolnym, niezbyt bystrym, mało inteligentnym*⟩. **3.** *pot.* **w.** z głowy, z siebie ⟨*stworzyć samemu*⟩: Naucza Wątorek z Biblii, ale i wymyśla z głowy różne gadki. *Bocheń. Praw. 111.* **4. w.** co z powietrza ⟨*nie mając żadnych danych, podstaw*⟩. **5.** *iron.* Też wymyślił ⟨*też miał pomysł; co też mu do głowy przyszło*⟩: Przytoczę konkretny przykład, jak [...] taniec i muzyka dopomogły przy tak bardzo prozaicznej akcji jak kontraktacja trzody chlewnej. Sztuka i świnie — powiecie. Też wymyślił. *Twórcz. 4, 1954, s. 141.*

wynagrodzenie 1. Dostateczne, godziwe, marne, odpowiednie, sowite, umówione **w.** ⟨*zapłata*⟩. **2. w.** akordowe, dniówkowe; **w.** dzienne, miesięczne; **w.** pieniężne; **w.** w naturze. **w.** czego: **w.** krzywdy, straty. **3. w.** za co: **w.** za pracę, za używanie czyich rzeczy, za szkody, za usługi. **4.** Wysokość wynagrodzenia. **5.** Za wynagrodzeniem (robić co) ⟨*za zapłatą*⟩: Matka za pieniężnym wynagrodzeniem zaangażowała Walka, aby codziennie godzinę poświęcił czytaniu z młodszym bratem. *Peip. Lat. 147.* **6.** Otrzymać, pobierać, podnieść (komu, czyje), przyjąć od kogo, przyznać komu **w. 7.** Żądać wynagrodzenia (za co). **8.** Coś jest komu wynagrodzeniem czego a. za co: Przeświadczenie, że robi co powinien, jest mu dostatecznym wynagrodzeniem trudów, a nawet zawodów. *Tyg. Ilustr. 177, 1863.*

wynalazek 1. Cudowny, genialny, wielki **w.**; **w.** naukowy, racjonalizatorski, techniczny ⟨*rzecz nowa lub udoskonalona, wypracowana przez człowieka*⟩. **2. w.** czego: **w.** druku, prochu, śruby okrętowej, maszyny do pisania. **3. w.** w dziedzinie czego: **w.** w dziedzinie elektryczności, cukrownictwa. **4.** Opatentować, upowszechnić **w. 5.** Być twórcą wynalazku, dokonać wynalazku. **6.** Pracować nad wynalazkiem.

przsł. **7.** Potrzeba matką wynalazków.

wynaleźć Prochu nie wynajdzie, prochu by nie wynalazł ⟨*o kimś mało inteligentnym*⟩: Chmurzyński prochu by nie wynalazł, chłop olbrzymiego wzrostu, siły niedźwiedziej [...] a człowiek dobry, do rany go przyłóż. *Dygas. Now. VII, 144.*

wynieść, wynosić 1. w. ciało na cmentarz, wynieść kogo na cmentarz ⟨*pochować*⟩: Nim powrócił z podróży, przyjaciela wyniesiono na cmentarz. **2.** Wynieść cały dom, cały majątek; wszystko **w.** ⟨*zabrać wszystko z mieszkania, okraść, obrabować mieszkanie*⟩: Mogą bandyci cały dom wynieść, a ty nawet palcem nie kiwniesz. *Krzyw. I, Siew 6.* **3. w.** głowę:

a) ⟨*podnieść*⟩, *przen.* ⟨*być dumnym*⟩; b) **w.** głowę z czego ⟨*ujść z życiem, ocaleć*⟩. **4.** Wynosić czyje imię, czyje przymioty, zalety, zasługi ⟨*wysławiać*⟩. **5.** *księg.* **w.** kwotę, sumę do innej rubryki ⟨*wpisać, przepisać*⟩. **6. w.** skąd ogładę, wiedzę, (dobre, złe) wychowanie ⟨*otrzymać (gdzie)*⟩. **7.** *poet.* **w.** orły w pole ⟨*zacząć wojnę, bitwę*⟩. **8. w.** rany, szramy ⟨*być rannym*⟩. **9. w.** rozczarowanie ⟨*rozczarować się*⟩. **10.** Wynieść całą skórę, zdrowie, życie, *daw.* **w.** duszę ⟨*wyjść cało*⟩: Krewniak mój zniesion do szczętu w Janowie przez samego Bogusława. Ledwie sam zdrowie wyniósł. *Sienk. Pot. IV, 222.* **11. w.** tajemnicę ⟨*rozgłosić, rozgadać, rozpowiedzieć wszystkim*⟩. **12. w.** skąd wrażenie, wspomnienie ⟨*odnieść wrażenie; wspomnieć kogo, co*⟩. **13. w.** (c o) p o k i m ⟨*to, co ktoś zbrudził, naśmiecił, wynieść czyją urynę, ekskrementy*⟩: Koło siebie sama niczego nie zrobi, trzeba po niej wynieść, uprać, wszystko oporządzić. *Nałk. Z. Gran. 98.* **14.** Wynieść co z domu, z kolebki, z powijaków ⟨*nabyć, nauczyć się czego za czasów dzieciństwa*⟩: **w.** z domu uczciwość; **w.** z kolebki miłość prawdy. **15.** Wynieść co ze studiów ⟨*nabyć co, nauczyć się czego podczas studiów*⟩. **16.** *nieos.* Wyniosło kogo, wyniosło kogo dokąd, skąd ⟨*ktoś wyszedł, zsunął się, oddalił się szybko; przesunął bez własnej woli, ulegając musowi, silnej chęci, pokusie*⟩: Teofila zepchnięto, a że nie opierał się, wyniosło go aż na plac. *Par. Niebo 60.* Józef nie dunderował na Terkę, choć ją zaraz gdzieś z izby wyniosło. *Zar. Grusza 10.* **17.** *pot. żart.* Przynieś — wynieś ⟨*o kimś, kim się posługują, komu dają polecenia do wykonania, kto nie pracuje samodzielnie*⟩: Mówią, że od tego właśnie jestem, albo że i tak nic wiadomo za co mi płacą... Ot taki tam „przynieś — wynieś". *Życie Lit. 16, 1954.* **18.** Wynieść kogo wysoko ⟨*sprawić, że ktoś zrobił karierę, uzyskał wysokie stanowisko*⟩: Los go wyniósł wysoko, zaznał sławy i władzy. *Strug Krzyż I, 321.* **19. w.** kogo do godności czego ⟨*nadać komu jaki tytuł, jaką godność*⟩: Cesarz wyniósł go do godności barona czeskiego. *Kraus. Łaski II, 207.* **20. w.** (kogo) do władzy ⟨*powierzyć, dać komu władzę*⟩. **21. w.** k o g o n a c o: **w.** (kogo) na księstwo, na tron ⟨*zrobić księciem, królem*⟩. **22. w.** kogo na czyje miejsce, na stanowisko, na wyższy szczebel, na urząd; *daw.* w dostojeństwie ⟨*posunąć, wynieść w hierarchii społecznej*⟩. **23. w.** kogo na czoło, na piedestał, na najwyższy szczyt czego ⟨*wywyższyć kogo, wyprowadzić kogo na wyżyny hierarchii społecznej*⟩. **24. w.** kogo na kogo ⟨*mianować kogo kim; obdarzyć kogo jakąś godnością*⟩: Hetmani wyniesionymi zostali na senatorów dopiero r. 1768. *Bandt. Hist. 620.* Wyniesiony z człowieka bez urodzenia na bardzo znakomitego pana, potrafił [...] wpłynąć i na Czechy. *Moracz. Dzieje III, 117.* **25.** Wynosić k o g o; **w.** (k o g o a. c o) pod niebiosa, pod niebo, pod nieba ⟨*wychwalać, sławić kogo, co bardzo*⟩: Zasługę Sobieskiego rozmyślnie starano się zataić, wynosząc i nagradzając Stahremberga. *Boy Mar. 212.* Siebie wynosi, na zaborzańskich zaś chłopach psy wiesza. *Dygas. Now. V, 219.* Na próżno wynosiłem pod niebiosa moje talenty chemiczne, cytowałem moje patenty. *Żer. Opow. 10.* **26.** Coś wynosi x zł ⟨*jest warte, kosztuje, stanowi*⟩: Moje wynagrodzenie miesięczne wynosiło rb. złotem 5. *Raw. O własn. 23.* Zaciąg i transport tysiąca ludzi wyniesie tysiąc pięćset funtów złota. *Sier. Ocean 366.* **27. w.** w sumie ⟨*stanowić razem*⟩: Kapitał tego interesu wynosił w sumie około dwudziestu rubli. *Żer. Nawr. 143.* **28. w.** w złotych, w kilogramach, w stopniach itp. ⟨*mieć wartość w zł, w kilogramach itp.*⟩. **29.** Armia wynosi iluś ludzi, żołnierzy ⟨*liczy*⟩. **30.** Droga, odległość, wysokość itp. wynosi ileś kilometrów, metrów ⟨*stanowi (jest równa), równa się*⟩: Odległość między El-Fachen a Medinet wynosi w prostej linii około czterdziestu pięciu kilometrów. *Sienk. Pust. I, 46.* **31.** Temperatura wynosi (ileś) stopni ⟨*wysokość temperatury wyraża się w (iluś) stopniach*⟩. *przysł.* **32.** Kogo nie proszą, tego kijem wynoszą.

wynieść się, wynosić się 1. w. się chyłkiem, cichaczem, cicho, cicho sza, cichcem, po cichu, z cicha; dyskretnie, niepostrzeżony, nieznacznie, po angielsku; natychmiast, co prędzej, czym prędzej; pośpiesznie, prędko, rychło; **w.** się precz; **w.** się gdzie pieprz rośnie ⟨*wyjść, oddalić się*⟩: Zamknąć podwoje, bo gotów nam figla spłatać i wynieść się niepostrzeżony. *Słow. Proz. 91.* Biedna panna Cecylia, musi wynosić się z domu, gdzie pieprz rośnie. *Prus Emanc. II, 204.* **2.** Wynoś się! wynoście się, wynoś mi się! Wynoś się do diabła, do licha! ⟨*idź, idźcie precz*⟩: Zbieraj sobie manatki, jakie tam chcesz, i marsz, wynoś się! *Żer. Grzech 74.* **3. w.** się na tamten świat, *żart.* do Abrahama na piwo ⟨*umrzeć*⟩: Patrzajże... Jeszcze się baba gotowa wynieść do Abrahama na piwo. *Żer. Grzech 35.* **4.** Wynieść się do dostojeństw ⟨*osiągnąć dostojeństwa*⟩: Powinieneś dążyć do tego, ażeby iść drogami Bonapartego, wynieść się tutaj do wysokich dostojeństw. *Żer. Sułk. 113.* **5.** Wynosić się nad innych ⟨*wywyższać się, pysznić się*⟩. **6.** *daw.* **w.** się w górę ⟨*wzbić się w górę*⟩: [Sokół] wynosił się w górę i upatrując ptaszkę, ważył się nad nią. *Pol Moh. 11.*

wynik 1. Błahy, ciekawy, dobry, dodatni, fałszywy, interesujący **w.**; kiepskie, marne **w-i**; korzystny, lichy, namacalny, negatywny, nieoczekiwany, niepewny, nieprzewidziany, niespodziewany, nieuniknionу, nowy, najnowszy, ogólny **w.**; ogromne, olbrzymie, opłakane, optymalne **w-i**; ostateczny, pewny, pomyślny, poważny, pozytywny, pożądany, rewelacyjny **w.**; sprzeczne **w-i**; szczęśliwy, świetny, trwały, ujemny, wartościowy, ważny, wspaniały, zadowalający, zły, żałosny **w.** ⟨*skutek, rezultat, następstwo*⟩: Marcin zdumiewał się ogromowi wysiłków zorganizowanych dla tak błahego wyniku. *Dąbr. M. Znaki 154.* **2. w.** gospodarczy, ilościowy, jakościowy, leczniczy, naukowy, polityczny, praktyczny, rachunkowy, *sport.* **w.** remisowy, wyczynowy; techniczny: Plonem naszej pracy były nie tylko wyniki naukowe, ale i zdobycie ludzkich serc. *Hirsz. Hist. 37.* **3. w.** c z e g o: **w.** analizy, badania; **w.** doświadczenia, dyskusji; **w.** egzaminu; głosowania, nauczania; **w.** śledztwa; **w.** walki, współzawodnictwa, zabiegów; *sport.* **w.** biegu, gry, skoków, rzutów itp.; **w.** spotkania: Na stadionie powrócono do przerwanych konkurencji w skokach i rzutach, speaker ogłosił już wyniki biegu z dokładnym podaniem czasów. *Prom. Opow. 145.* **4.** *mat.* **w.** działania: **w.** dodawania, odejmowania, mnożenia, dzielenia; **w.** pierwiastkowania, potęgowania; **w.** równania. **5. w.** d l a k o g o: Powróciłem [...] do dawnej formy czysto sportowej [uprawiania alpiniz-

mu] uzyskania wyniku wyłącznie dla siebie samego. *Wierchy 1938, s. 113.* **6. w.** w c z y m: Pewniejsze wyniki w nauce osiągnie pan pracując w szkole. *Breza Uczta 135.* **7.** Dać, dawać **w.**: Nie mogłem ukryć przed sobą, że moja tamtejsza działalność dała liche wyniki. *Brand. K. Troja 188.* **8.** *mat.* Dodać, odjąć, podzielić, pomnożyć **w.**: Mnożymy osobno część ułamkową i dodajemy wyniki. *Aryt. VI, 81.* **9.** Obliczyć, podnieść **w.**; obliczać **w-i**; ocenić, ogłosić, omówić **w.**: Na tablicy współzawodnictwa ogłoszono miesięczne wyniki. *Braun Lewanty 357.* **10.** Osiągnąć, otrzymać, podać, podsumować **w-i**: Jest pewien, że w biegach i skakaniu osiągnąłby najlepsze wyniki. *Rudn. H. Spart. 208.* Odbyło się podsumowanie wyników wystawy. *Prz. Artyst. 5, 52, s. 76.* **11.** Przewidywać, przynieść, sprawdzić, ustalić, uzyskać **w.**; zastosować **w-i** (czego): Podczas wojny rozpisano konspiracyjny konkurs na sztukę teatralną, który przyniósł ciekawe wyniki. *Teatr 11, 1956, s. 4.* Umieli zastosować wyniki nauki zachodniej do potrzeb i wymagań kraju. *Chmielow. Zarys 69.* **12.** Czekać na **w.** **13.** Chlubić się, chwalić się, pochwalić się wynikami. Skończyć, ukończyć (szkołę, uniwersytet itp.), wystawić sztukę z jakimś wynikiem: Był zadowolony z córki. Skończyła szkołę z dobrym wynikiem. *Braun Lewanty 51.* Wystawił już w Reducie kilka sztuk muzycznych ze świetnym wynikiem. *Loren. Dwadz. 94.* **14.** *sport.* **w.** pada ⟨*jest osiągany; uzyskano rezultat*⟩: W czasie mistrzostw [...] w sztafetach padły następujące wyniki: w konkurencjach kobiet 3×5 km [...] Gwardii [...] 1:23,21 przed CWKS. *Sportow. 1952, s. 2.* **15.** Winszować, gratulować wyniku, dobrego wyniku. **16.** Dojść do wyniku; oprzeć się na wyniku, decydować o wyniku, dać, otrzymać, powstać w wyniku: Tłumacząc [...] oszczędzała sobie trudu, polonizując z lekka wyrazy francuskie [...] co dało w wyniku obrzydliwy żargon. *Rocz. Lit. 1937, s. 159.*

wyniosłość ● **1.** ⟨*wzniesienie terenu, pagórek, wzgórze*⟩: lekka, niewielka, pagórkowata, znaczna **w.** **2.** Tworzyć **w.**: Lewy brzeg tworzy wyniosłość zarosłą liściastym lasem. *Baliń. M. Polska IV, 720.*

● **w.** ⟨*wyniosłe zachowanie, nieprzystępność, duma, pycha*⟩ **3.** Chłodna, pogardliwa, wielkopańska **w.** **4.** Z wyniosłością (mówić, zwracać się do kogo, traktować kogo, przyjąć kogo) ⟨*wyniośle, dumnie*⟩. **5. w.** maluje się na czyjej twarzy.

wyniosły ● ⟨*wysoki*⟩ **1. w-e** czoło ⟨*wysokie*⟩: Oczy miał bystre, piękne oczy, a czoło wyniosłe, gładkie. *New. Pam. 122.* **2. w-a** kibić, postać, **w.** wzrost ⟨*wysoka(-i)*⟩. **3. w.** jak maszt: Weszli do parku. Stanął przed nimi eukaliptus z pniem prostym i wyniosłym jak maszt. *Żer. Popioły II, 115.*

● **w.** ⟨*dumny, nieprzystępny*⟩ **4. w.** chłód, kark; **w-a** mina, obojętność, pogarda, uprzejmość; **w-e** lekceważenie, obejście, postępowanie, usposobienie, zachowanie (się): Wieje od niego wyniosły chłód i wielkopańska pogarda. *Morc. Inż. 117.* Dumny Pan z wyniosłym karkiem schyla się pod strzechę uboższego [...] dla wygodzenia swojej potrzebie. *Jezier. Rzepicha 304.* **5. w.** głos, ton, wzrok; **w-e** spojrzenie ⟨*świadczący(-e) o wyniosłości*⟩. **6. w.** c z y m: Stali naprzeciw siebie milczący obaj [...] jednakowo niezgiętą dumą wyniośli [...] dziwnie do siebie podobni. *Orzesz. Sylwek 248.* **7. w.** w c z y m: Był to kawaler [...] zgrabny, ale ruchów powolnych, a w manierach pański i wyniosły. *Kaczk. Murd. I, 315.* **8. w.** w o b e c k o g o: Wyniosły wobec podwładnych, umiał Skrzynecki [...] z błędów Sejmu wykuć swoją przewagę nad rządem. *Śliw. A. Lel. 303.*

wynos [*pot.* niezbyt poprawne] **1.** Na **w.**: Dania na **w.** ⟨*których się nie spożywa na miejscu, które się zabiera do domu*⟩. **2.** Sprzedaż na **w.** ⟨*sprzedaż do domu; o napojach: sprzedaż butelkowa*⟩.

wynosić ● *ndk* p. wynieść.

● **1. w.** dziecko ⟨*nosić płód w łonie do urodzenia dziecka*⟩: To było jej, jej własne dziecko. Ona je wynosiła, ona je urodziła, ona je wychowa. *Was. W. Rzeki 22.* **2. w.** kogo na rękach ⟨*opiekować się kim w niemowlęctwie; wychować, wyniańczyć od dziecka*⟩.

wynoszony **w-a** odzież, suknia; **w-e** buty, obuwie, ubranie ⟨*długo noszone, zniszczone przez noszenie*⟩: Nie zastanawiała się ani na chwilę nad wynoszonymi i dziurawymi bucikami, w które wsunęła małe i zgrabnie utoczone stopy. *Orzesz. Jędza 3.*

wyobrazić, wyobrażać **1. w.** k o g o, c o pod postacią (jaką, czego, czyją) ⟨*przedstawić, odtworzyć w jakiejś postaci, w jakimś kształcie*⟩: Malarz pod postacią klęczącego mężczyzny usiłował na pewno wyobrazić owego świątobliwego chłopka. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 22.* **2.** *przestarz.* **w.** c o w s o b i e ⟨*symbolizować co*⟩: Don Kiszot wyobraża w sobie duch rycerstwa, pełen poświęcenia i ofiary. *Marc. Pisma I, 106.* **3.** Wyobraź sobie, wyobraź pan (pani) sobie, niech pan (pani) sobie wyobrazi; wyobraźcie sobie; proszę sobie **w.** ⟨*proszę sobie uzmysłowić, zdać sprawę z czego (zdanie wtrącane w toku wypowiedzi lub na początku, zwracające komu uwagę na to, co będzie powiedziane*⟩: Wyobraź sobie, śpi do dziesiątej. *Pięt. Młod. 160.* Ten Baryka rzucił, wyobraź sobie, medycynę. *Żer. Przedw. 74.* **4.** Co sobie wyobrażasz? Co on sobie wyobraża? itd. ⟨*co sobie myślisz, co ci się zdaje, wydaje*⟩: Zuzia wzruszyła ramionami: co on sobie wyobraża? *Meis. Sams. 53.* **5. w.** sobie co ⟨*wystawić sobie, zobaczyć w wyobraźni*⟩: Można sobie wyobrazić niesłychane zdumienie mego ojca. Widzę go jeszcze. *Przybysz. Współ. I, 20.* **6.** Nie wyobrażasz sobie, aby... by... żeby; nie móc, nie być w stanie wyobrazić sobie (czego, żeby...) ⟨*nie mieć o czym pojęcia, nie pojmować czego; nie móc czego pojąć*⟩: Nie wyobrażałem sobie nigdy, żebyś był do tego stopnia dobrym!... *Dygas. Robins. 9.*

wyobraźnia **1.** Artystyczna, błyskotliwa, bogata, bujna, chłonna **w.**; chora, chorobliwa, dziecięca, gorąca, kipiąca, konkretna, niespokojna, ognista, pierwotna, płodna, pobudliwa, płomienna, podniecona, poetycka, potężna, romantyczna, rozgorączkowana, rozigrana, rozkołysana, rozogniona, rozpalona, ruchliwa, śmiała, świetna, wizjonerska, wrażliwa, wybujała, wykształcona, zapalna, zmysłowa, zorganizowana, zwyrodniała, żywa **w.**; **w.** twórcza ⟨*zdolność przedstawiania sobie sytuacji, osób, przedmiotów, zjawisk itp. nie widzianych dotąd; fantazja, imaginacja*⟩: Bujnej wyobraźni młodzieniec znowu sobie wymarzył, że wszystko to już gotowe czeka na

niego. *Kaczk. Grób II, 219.* Miej wzgląd na moje nerwy, na moją chorobliwą wyobraźnię. *Krzywosz. Jula 113.* Mickiewicz miał wyobraźnię zbyt konkretną, by wywody młodego filozofa mogły mu trafić do przekonania. *Jastr. Mick. 139.* **2.** *psych.* **w.** plastyczna ⟨*tworząca jasne, konkretne, określone obrazy, kojarząca według obiektywnego pokrewieństwa*⟩. **3.** *psych.* Rozlewna **w.** ⟨*nie tworząca konkretnych, określonych obrazów, nie kojarząca według obiektywnych pokrewieństw*⟩. **4. w.** k o g o: **w.** artysty, autora, malarza, muzyka, plastyka, poety; **w.** czytelnika, słuchacza, widza; **w.** dziecka; **w.** ludu. - Każdy proces twórczy jest rezultatem zorganizowanej w określony sposób wyobraźni artysty i właściwych tej wyobraźni środków wyrazu. *Sokor. Szt. 171.* **5.** Cugle, lejce, wodze wyobraźni; puszczać cugle, lejce, wodze wyobraźni. Ściągać cugle, lejce, wodze wyobraźni. - Wyegzaminowała ucznia, zrobiła plan dalszej jego nauki, puściła lejce swej wyobraźni i z góry sobie układała, że musi wykształcić tego malca. *Dygas. Gorz. I, 76.* **6.** Gra wyobraźni. **7.** *poet.* Skrzydła wyobraźni; rozwinąć skrzydła wyobraźni. **8.** Twór, wytwór; *daw.* utwór wyobraźni: Trudno też o ostrzejszy dla historyka zarzut, jak że się dał unieść fantazji, że praca jego jest utworem wyobraźni. *Smolka Szkice I, 347.* **9.** Ktoś bez wyobraźni, z wyobraźnią; o (jakiej) wyobraźni: Kubiak jest poetą o bogatej wyobraźni, lecz nie dość silnym zmyśle konstrukcji. *Matusz. R. Lit. 107.* **10.** Frapować, pobudzać, pociągać, podniecać, poruszać, rozbudzić, rozpalić, rozpłomienić, sycić, uderzyć, zachwycić, zająć, zaludnić, zapalić, zapełnić, zapładniać wyobraźnię: Najsilniej uderzyła wyobraźnię poety mumia, spoczywająca w łonie piramid. *Kleiner Słow. II, 147.* Wyspiański zaludnił wyobraźnię tych ludzi królami, biskupami i witeziami. *Irzyk. Czyn 35.* **11.** Działać, podziałać, wpływać na wyobraźnię. **12.** Narzucać się wyobraźni. **13.** Patrzeć, widzieć oczami wyobraźni: Oczami wyobraźni widziała już chłopca swego [...] posiadaczem dwóch własnych domów. *Orzesz. Ant. 120.* **14.** Przedstawiać co przez pryzmat wyobraźni: [Słowacki] pragnie przedstawić [postaci] w świetle przełamanym przez pryzmat własnej wyobraźni. *Matusz. I. Słow. I, 72.* **15.** Przemawiać do wyobraźni. **16.** Istnieć, kojarzyć się, malować, powstać, tworzyć (się), utrwalić (się), widzieć, zobaczyć w wyobraźni: Podole, które poznałem wówczas, wydaje mi się dziś wizją, w mojej wyobraźni powstałą. *Rosen Wspom. 201.* **17.** Czerpać, snuć, wysnuć z wyobraźni: Po większej części wszystkie te szczegóły wysnuł Długosz z wyobraźni swojej. *Helc. Praw. I, CV.* **18.** Bujać, dopełniać, nadrabiać, przenosić się (np. w przeszłość), uciekać (np. od szarości życia), widzieć, zobaczyć wyobraźnią, zawładnąć wyobraźnią: Tyle przecież, co powie [Horacy], wystarczy, żeby czytelnik resztę wyobraźnią dopełnił. *Siem. Dzieła I, 102.* **19. w.** czerpie co skąd, góruje nad czym, gra, nasuwa (np. obraz), odtwarza co, operuje czym; płonie, podszeptuje co komu, ponosi kogo, porywa, pracuje, roi, rozigrała się, stawia co przed oczy; stroi kogo, co w co, tworzy, wymyśla co, zaludnia, zapełnia (np. pokój postaciami), zawodzi, żyje czym: Wyobraźnia czerpie zawsze materiał z olbrzymiego morza barw i dźwięków umysłowego świata. *Niwa VI, 1875, s. 586.* Wyobraźnia twórcza operuje skrótem i kondensacją. *Teatr 7, 1956, s. 5.* Kto tutaj był? — zapytywał sam siebie Józio, zaniepokojony tym, co spostrzegał i co mu podszeptywała wyobraźnia. *Dygas. Pióro 71.* Wyobraźnia stawiała mi przed oczy pokusy dawnego życia. *Sztyrm. Katalept. II, 207.* Dziewczęca wyobraźnia stroiła tego, który miał przybyć, w najpiękniejsze szaty, niby Kirkora w baśni. *Zap. G. Krzyż 44.* Muzyka, śpiewy, rozhowory, tańce, oto czym winna żyć twa wyobraźnia. *Kaspr. Chwile 119.*

wyobrażać p. **wyobrazić**

wyobrażenie 1. Arystokratyczne, błędne, dobre, dokładne, fałszywe, fantastyczne, fantazyjne, intuicyjne, jakie takie, jasne, małe, mgliste, nabyte, nadzwyczajne, niejasne, obce, ogólne, pełne, plastyczne, płodne, pochlebne, podmiotowe, poetyckie, popularne, przedmiotowe, przesadzone, rzetelne, skostniałe, skrzywione, słabe, tradycyjne, urojone, utarte, wielkie, właściwe, wszechstronne, wysokie, zamglone, złe, żywe **w.**; **w.** zmysłowe ⟨*przedstawienie sobie, odbicie w myśli zmysłowego przedmiotu; pojęcie, pogląd na co*⟩: Mój syn sługą! — zawołała w obrażonej dumie czcicielka arystokratycznych wyobrażeń. *Bog. Kapit. II, 60.* **2. w.** estetyczne, etyczne, historyczne, językowe: Skłonniejszym był znacznie do robienia ustępstw finansowych, aniżeli do przeniewierzenia się swoim estetycznym wyobrażeniom. *Dygas. Właśc. 189.* **3. w.** mitologiczne, religijne, społeczne: Nieraz przykro nam, gdy się musimy rozstać z pewnymi historycznymi wyobrażeniami, gdy świetna i poetyczna tradycja ustępuje przed ścisłą krytyką. *Chłęd. Szkice 192.* Związek języka z myślą jest bardzo bliski i bezpośredni, wyobrażenia językowe posiadają jednak swoją samodzielność. *Szober Gram. 120.* Utwory jego są pełne erudycji, przesiąkłe greckimi wyobrażeniami mitologicznymi. *Wind. Koch. 38.* **4.** *psych.* **w.** odtwórcze, wytwórcze; **w.** pamięciowe, ruchowe, słuchowe, wzrokowe. **5. w.** spostrzegawcze: Wyobrażenie jest spostrzegawcze, ilekroć treść jego ma charakter rzeczywistości każdemu dobrze znany. *Kotarb. T. Elem. 72.* **6. w.** k o g o, c z e g o ⟨*obraz, wizerunek, podobizna*⟩: Leżał obok marmurowej tablicy [...]. Wykute na niej było niezgrabne wyobrażenie rycerza w zbroi. *Żer. Popioły III, 41.* Nad winiarnią [pomieszczono] wieniec z liści winogradu lub wyobrażenie grona winnego. *SRG 520.* **7. w.** na czym ⟨*obraz, podobizna*⟩: **w.** na płótnie, na pieczęci, na sygnecie. **8. w.** o c z y m a. o k i m ⟨*pojęcie*⟩: Nasze wyobrażenia o rzeczywistości zawsze są od niej albo piękniejsze, albo straszniejsze. *Hertz P. Sedan 181.* **9. w.** o sobie ⟨*mniemanie o sobie*⟩: Nie odznaczał się ani rozumem głębokim, ale też nie miał o sobie wysokiego wyobrażenia. *Chrzan. I. Lit. 526.* **10. w.** w c z y m ⟨*obraz, wizerunek, podobizna*⟩: Jest tu tablica erekcyjna z wyobrażeniem w płaskorzeźbie Matki Bożej. *Baliń. M. Polska III/I, 311.* **11.** Asocjacja, kojarzenie wyobrażeń. **12.** Medal, pieczęć, pierścień, plafon, rysunek itp. z wyobrażeniem kogo, czego ⟨*z obrazem, podobizną, wizerunkiem:*⟩ Nadaje magistratowi pieczęć z wyobrażeniem żurawia, trzymającego kamień w nodze. *Baliń. M. Polska III/I, 142.* **13.** Wedle, według czyich, jakich wyobrażeń ⟨*zgodnie z czyimi pojęciami o czym, poglądami na co*⟩:

Wedle wyobrażeń indyjskich niewiasta i tylko [...] niegodny tej nazwy mężczyzna okazuje, co się dzieje w ich duszy. *Sienk. Listy I, 140.* **14.** *przestarz.* Chwytać, czerpać, formułować **w-a** ⟨*poglądy, pojęcia*⟩: Młodzież po uniwersytetach niemieckich chwytała nowe wyobrażenia. *Mech. Wym. II, 9.* **15.** Dać **w.** czego: Niechaj więc opis tego malutkiego procesu da wyobrażenie wymiaru tegoczesnej sprawiedliwości. *Moraw. S. Szlachta 190.* **16.** Kojarzyć **w-a.** **17.** Kuć, malować, rysować itp. **w.** kogo, czego ⟨*obraz, podobiznę, wizerunek*⟩. **18.** Mieć **w.** czego ⟨*wyobrażać sobie co, zdawać sobie sprawę z kształtu, wyglądu czego*⟩: Żeby mieć wyobrażenie rzeczy, trzeba ją widzieć z bliska. *Siem. L. Rys. II, 360.* **19.** Mieć na sobie **w.** kogo, czego ⟨*obraz, podobiznę, wizerunek*⟩: Przy pergaminie wisiały dwie duże pieczęcie. Jedna miała na sobie wyobrażenie syreny. *Gomul. Mieszczka 156.* **20.** *przestarz.* Mieć jakie o kim, o czym **w.** ⟨*wyobrażać, przedstawiać sobie kogo, co jakim*⟩: Miałem o nim inne wyobrażenie. Myślałem, że to jeden z tych ludzi, których zdania i czynności tylko z osobistych wypływają widoków. *Fredro J. Żyw. 75.* Miałem lepsze wyobrażenie o tobie, a teraz poznaję, że się omyliłem. *Krasz. Czarna 250.* Znała już Wiedeń, miała wyobrażenie o trybie życia, jaki w nim prowadzono. *Choj. Alkh. IV, 22.* **21.** Nie mieć (najmniejszego, najlżejszego) wyobrażenia o czym, co..., kto..., ile, jak..., jaki... ⟨*nie wyobrażać sobie, nie mieć pojęcia, nie wiedzieć*⟩: Nie masz wyobrażenia, jaką okropną przeszedłem kolej zwątpienia. *Sztyrm. Paliw. 240.* Nie miałem [...] najmniejszego wyobrażenia o tym, co pocznę w najbliższej przyszłości. *Lam J. Głowy II, 153.* **22.** Czy masz, czy ma pan, pani; czy macie **w.**? ⟨*czy wiesz, czy pan, pani wie, czy wiecie*⟩: Czy ma pani wyobrażenie — ha, superfenomenalną wódkę przygotowała dla nas moja Tecia! *Pięt. Białow. 6.* **23.** Paczyć, porządkować, poznać, prostować, przyswoić sobie, tworzyć, wyrobić sobie, wzbudzić w kim (w sobie), zamącić **w.** **24.** *książk.* Powziąć **w.** ⟨*wyobrazić sobie*⟩: O Warszawie, jaką była w połowie XVIII wieku, niełatwo jest powziąć wyobrażenie nam, co ją oglądamy dzisiaj. *Korzon Wewn. I, 288.* **25.** Coś przechodzi ludzkie, wszelkie **w.**; trudno, dziwnie, niebywale itp.; trudny, dziwny, niebywały itp., że wyobrażenie przechodzi ⟨*coś jest bardzo trudne, dziwne, niezwykłe*⟩: O posadę, chociażby tylą, trudno tak, że to przechodzi ludzkie wyobrażenie! *Żer. Prom. 52.* **26.** Oddziaływać na **w.** **27.** Nabierać wyobrażenia. **28.** Przystosować (się) do wyobrażeń: Naśladował i do polskich wyobrażeń przystosował drugą sielankę Teokryta. *Mac. Pism. I, 748.* **29.** Hołdować jakim wyobrażeniom: Hołdują wtedy wyobrażeniom francuskim, korzą się przed potęgą genialnych myślicieli francuskich. *Sokoł. A. Dzieje II, 205.* **30.** Być, trwać, urastać itp. w (czyim, jakim) wyobrażeniu. **31.** Żyć wyobrażeniem; oswoić się z wyobrażeniem (czego). **32.** **w.** (czego, jakie) nasuwa się, powstaje, zjawia się.

wypad **1.** **w.** autobusowy, motocyklowy, samochodowy; krótki **w.**; **w.** z c z e g o, s k ą d; niedzielny, świąteczny **w.**; pieszy **w.**; **w.** zagraniczny ⟨*wyjazd, wycieczka*⟩: Pamiętał krótkie motocyklowe wypady z Warszawy, noclegi załapane późno, przypadkowo. *Prusz. Karabela 217.* Niecierpliwi polarnicy już w marcu rozpoczęli wypady piesze. *Cent. Arkt. 66.* **2.** Błyskawiczny, nagły, niespodziewany, śmiały, tajemniczy, wrogi, zdradziecki **w.**; ciągłe, ustawiczne **w-y**; **w.** rozpoznawczy, wywiadowczy ⟨*akcja o charakterze wojskowym*⟩. **3.** **w.** rabunkowy, rozbójniczy ⟨*napad*⟩; **w.** złodziejski ⟨*wyprawa*⟩. **4.** **w.** d o c z e g o, d o k ą d ⟨*wyjście, pójście*⟩: Unikał kolegów [...] nie udawało się namówić go na wypad do kina. *Meis. Sześciu 223*; **w.** do teatru, do kawiarni. **5.** **w.** n a c o: a) ⟨*wyjazd*⟩: **w.** na prowincję, na wieś; b) ⟨*akcja wojskowa*⟩: **w.** na tereny nieprzyjaciela. **6.** **w.** n a c z y m ⟨*wyprawa*⟩: Zaporożcy na swych lekkich czółnach [...] dokonywali niezwykle śmiałych wypadów aż do Konstantynopola. *Film 24, 1953, s. 4.* **7.** **w.** p o c z y m ⟨*krótka wycieczka*⟩: Polarnicy już w marcu rozpoczęli wypady [...] po nowo odkrytym lądzie. *Cent. Arkt. 66.* **8.** **w.** w c o: a) ⟨*wyprawa, wycieczka*⟩: W czasie swojego ostatniego wypadu w góry [Księżycowe] przez trzy tygodnie nie oglądał słońca! *Wierchy 1947, s. 85.* **w.** w teren; b) ⟨*nagła wizyta*⟩: **w.** w sąsiedztwo; c) ⟨*akcja agresywna o charakterze wojskowym*⟩: Brandenburgia zagrabiła nader ważne strategicznie terytorium polskie [...] i ziemię tę uczyniła bazą do wypadów w dalsze ziemie słowiańskie. *Piw. Odra 143.* **9.** **w.** z c z e g o, s k ą d ⟨*akcja o charakterze wojskowym*⟩: Głogowianie urządzili wypad z twierdzy atakując obóz niemiecki. *Piw. Hist. 16.* **10.** **w.** z a c o ⟨*wycieczka*⟩: **w.** za miasto. **11.** Organizować **w.** (np. w góry) ⟨*wycieczkę*⟩. **12.** Paraliżować **w.** ⟨*akcję zaczepną*⟩. **13.** Robić **w-y**; zrobić **w.**: a) ⟨*robić wycieczki, zrobić wycieczkę; wyprawiać się, wyjeżdżać gdzie; wyprawić się, wyjechać gdzie*⟩: Wzdłuż tych gór szliśmy ku północy robiąc krótkie wypady na zachód w głąb tajemniczego kraju. Robić **w-y** do miasta; b) ⟨*o oddziale wojskowym: dokonywać akcji zaczepnych, wykonać akcję zaczepną; dokonać nagłego ataku na pozycję nieprzyjaciela*⟩: Bitwa była dla nas wygrana, nastrój dobry, chcieliśmy nocą zrobić wypad, kiedy niespodziewanie przyszedł rozkaz odwrotu. *Żukr. Dni 112.* **14.** Dokonać wypadu ⟨*o oddziale wojskowym: przechodzić do akcji zaczepnej, atakować*⟩: Dokonywali rozpaczliwych wypadów z Solca w stronę mostu. *Brand. K. Antyg. 355.* **15.** *sport.* Cofać się z wypadu ⟨*w szermierce: odskakiwać po zadaniu ciosu*⟩: W fechtunku ja byłem górą [...] Janek z wypadu za późno się cofał, a Stach nie był jak iskra obrotny. *Gard. Trzech 39.* **16.** Powrócić z wypadu: a) ⟨*z wycieczki*⟩; b) ⟨*o oddziale wojskowym: z akcji zaczepnej*⟩. **17.** Męczyć, nękać, szarpać (nieprzyjaciela) wypadami. **18.** Zaskoczyć (przeciwnika) wypadem.

wypadać, wypaść **1.** **w.** biegiem, galopem, skokiem, pędem; **w.** z harmiderem, hukiem, krzykiem, wrzaskiem; **w.** jak błyskawica, bomba, burza, huragan, kula, strzała; **w.** jak z procy; **w.** jakby kto kogo gonił ⟨*wybiegać, wyskakiwać skąd z wielkim impetem*⟩: Bitwa wrzała i pod wałami, bo raz wraz z obozu wypadały jak huragan straszliwe chorągwie pancerne. *Sienk. Mieszan. 130.* Wykręcił się na pięcie i wypadł ze sklepu jak z procy. *Orzesz. Broch. I, 85.* Wypadli wszyscy, jakby ich kto gonił. *Kras. Monach. 50.* **2.** Wypaść jak ⟨*okazać się, być jakim; powieść się, nie powieść się; zrobić takie lub inne*

wrażenie›: **w.** bez zarzutu, blado, dobrze, drogo, efektownie, fałszywie, inaczej, mizernie, niefortunnie, niezgrabnie, niezręcznie, pokazowo, pomyślnie, ponuro, pozytywnie; różnie, serdecznie, sympatycznie, szczęśliwie, sztucznie, świetnie, tanio, źle. - To była skaza na całości egzaminu, który poza tym wypadł wprost bez zarzutu. *Dąbr. M. Noce II, 261.* Zbiory z ośmiu zagonów wypadły dobrze [...] ziemniaków pod krzakiem moc. *Sewer Przybl. 95.* Ostatnie jego koncerty wypadły dość mizernie. *Jackiew. Wiosna 250.* Opinia ta wypadła pozytywnie. *Lep. Madag. 20.* Przywitanie nasze wypadło mniej serdecznie, niż przypuszczałem. *Brand. M. Spot. 20.* Najszczęśliwiej wypadły dwa pierwsze akty. *Boy Flirt VI, 89.* Kładłam dziś kabałę i wypada jak najgorzej. *Korz. J. Krewni 16.* **3. w.** d o k o g o, d o c z e g o; k u k o m u, k u c z e m u; n a c o; s p o d c z e g o; s p o m i ę d z y, s p o z a c z e g o; w c o; z c z e g o; z z a c z e g o ‹*wylatywać, wyskakiwać z impetem*›: Kiedyśmy weszli, dwa ogromne kundysy wypadły do nas. *Kaczk. Mąż 23.* Wypadł do sieni i wymachując rewolwerem wołał ratunku. *Szew. Kleszcze 44.* Wypadł ku łąkom, ludzi zawołał, wielbłądy juczyć i konie siodłać kazał. *Orzesz. Czciciel 36.* Nie wiem, jakim sposobem wykręciłem się z lekcji, wypadłem na dwór, zwołałem psy. *Żer. Opow. 10*; **w.** na drogę, na szosę, na podwórze, na ulicę. - Wtem ogromne wypada spod nóg niedźwiedzisko, ryknął i pobiegł w puszczę. *Syrok. Gaw. 62.* Drożyna szła [...] nad Aarem, który wypadał spomiędzy skał na łąkę. *Żer. Opow. 216.* Gwizdnął w palce i siedmiu ludzi wąsatych wypadło spoza krzaków. *Berw. Pow. I, 267.* Wypadł w ogród. *Grabow. J. Opow. II, 132.* Chwytam jakiś pałasz leżący na stole [...] i wypadam z domu. *Fredro A. Trzy 62*; **w.** z pokoju, z sali, z ukrycia, z zasadzki. - Przy zbiegu ulic [...] tłukł się i łomotał wypadając zza węgłów potężny wiatr. *Dąbr. M. Znaki 47.* **4. w.** n a k o g o ‹*napadać*›: Taborek i was ubezpieczywszy będę na Szwedów wypadał i znosił tych, którzy się na brzegi puszczańskie odważą. *Sienk. Pot. VI, 176.* **5.** (częściej *dk*) **w.** na ileś dni, tygodni itp., na jakiś czas ‹*wyjechać*›: W okresie Wielkiejnocy „wypadłam" na dziesięć dni do Paryża. *Warsz. Młod. 55.* **6. w.** z a k i m, z a c z y m ‹*rzucać się za kim, za czym w pogoń*›: Basia wypadła za panem Zagłobą. *Sienk. Wołod. I, 198*; psy wypadły za kotem. **7. w.** c z y m (k t ó r ę d y), n a c o, p r z e z c o; z c z e g o, z a c o ‹*wysuwać się, wymykać się, wyślizgiwać się*›: Dziecię oknem wypadło [...] na bruku roztrzaskało głowę. *Gomul. Poezje 135*; **w.** na podłogę, na ziemię. - Pamięć ludzka to takie dziwne sitko, przez którego oka ziarna duże wypadają niekiedy, a drobne nie wypadają. *Orzesz. Iskry 17.* Konie się z nim rozbiegły i wypadł z bryczki. *Dąbr. M. Noce II, 24*; **w.** z dłoni, z ręki, z kieszeni. - Na mostku każdy trzymał się czego mógł, by nie wypaść za burtę. *Pap. Szczury 43.* **8.** (częściej *dk*) **w.** s p o d c z e g o; **w.** spod czyich skrzydeł ‹*zostać pozbawionym opieki*›: Może wypadł spod skrzydeł swego protektora. *Zabł. Pojedn. 199.* **9.** Ktoś nie wypadł sroce spod ogona ‹*nie jest byle kim*›: Nie wypadłem sroce spod ogona. Mój ojciec jest robotnikiem, matka także robotnicą. *Andrz. Wojna I, 202.* **10.** Wszystko wypada komu z rąk: a) ‹*ktoś nie może pracować, skupić się*›: Każdy mógł spostrzec, że ojcu po pewnym czasie wszystko z rąk wypadało i to, co dziś było ważne, jutro stawało się głupstwem. *Goj. Dziew. I, 55*; b) ‹*ktoś się spieszy*›. **11.** Coś wypada komu z głowy, z myśli, z pamięci ‹*ktoś o czymś zapomina*›: Przypominam sobie... Jakże to wszystko z głowy mi wypadło! *Mick. Graż. 31.* **12. w.** z kursu ‹*tracić kurs, właściwy kierunek*›: Dwa razy podchodził [...] z maszyną do lądowania, oba razy wypadał z kursu. *Kurek Ocean 348.* **13. w.** z łask ‹*tracić łaski*›. **14. w.** z nastroju ‹*tracić nastrój*›. **15. w.** z roli ‹*nie utrzymywać się w roli*›: Komedia, którą grała, tak była dla niej denerwująca, że obawiała się już, by nie wypaść z roli. *Perz. Las 81.* **16. w.** ze stylu, z taktu, z tonu ‹*nie móc utrzymać się w stylu, w tonie, nie móc utrzymać taktu*›. **17.** Włosy wypadają komu ‹*wychodzą*›. **18.** Zęby wypadają komu ‹*wylatują*›: Wapniały naczynia, wypadały zęby. *Tuwim Rzecz. 106.* **19.** *nieos.* Wypada, nie wypada; wypada, aby..., by..., żeby...: a) ‹*jest zgodne z formami, ze zwyczajami, uchodzi, godzi się; nie jest zgodne z formami, ze zwyczajami, nie uchodzi, nie godzi się*›: Ociągał się, wzbraniał, perswadował. - Ależ nie wypada, moja duszko — by był bez marynarki, w kamizelce. *Par. Zegar 33.* Wypadało, aby niższy socjalnie [...] pierwszy do czapki sięgnął. *Bystr. Dzieje II, 154.* Nie wypada mi, żebym zapisywał imię moje między składkującymi. *Mick. Listy III, 470.* Bawiłem u pani Luizy może dłużej, niż wypadało. *Orzesz. Z różnych I, 198*; b) wypada (z dopełnieniem w bezokoliczniku) ‹*należy, trzeba*›: Wypada najpierw przeprosić państwa za ten najazd bez uprzedzenia. *Bień. Czyś. 191.* Choćby nawet wypadło ślub odłożyć na czas nieograniczony, cóż to jest w porównaniu z spodziewaną po stryju spuścizną. *Dzierzk. Szpic. 10*; c) wypada komu (z dopełnieniem w bezokoliczniku) ‹*powinien, musi, przychodzi komu*›: Przyszedł tam, gdzie już koniecznie wypadało mu być. *Nałk. Z. Mil. 12.* Wypadło mu zmierzyć się z trudnościami. *Krzyż. J. Romans 236.* **20.** Coś komu wypadło ‹*coś się komu wydarzyło*›: Myślę sobie: pewnie mu coś wypadło i dlatego nie przyszedł. *Dąbr. Ig. Felka 58.* **21.** Coś wypada na czyją korzyść, na czyją niekorzyść ‹*coś kończy się dla kogo korzystnie, niekorzystnie; przynosi komu korzyść, stratę*›: Wojna wypadła na niekorzyść Francuzów. *Chłęd. Odr. 528.* **22.** Coś wypada po czyjej myśli ‹*coś jest zgodne z tym, co ktoś o jakiejś sprawie myśli; coś dzieje się zgodnie z czyim życzeniem; coś składa się pomyślnie, szczęśliwie dla kogo*›. **23.** Kolej wypada na kogo ‹*przychodzi pora na kogo*›: Teraz kolej wypada na Anię. *Kunc. Twarz 78.*

wypadek 1. Autentyczny, błahy, burzliwy, ciekawy, doniosły, drobny, epokowy, głośny, groźny, gwałtowny, konkretny, krwawy, nadzwyczajny, nagły, niepomyślny, nieprzewidziany, niespodziewany, niezwykły, odosobniony, pomyślny, pospolity, poważny, rzadki, sensacyjny, sporadyczny, szczególny, ważny, zastraszający, życiowy **w.**; **w-i** bieżące, dziejowe, historyczne, krajowe, kryminalne, losowe, polityczne ‹*zdarzenie(-a), wydarzenie(-a), fakt(y)*›: Pomoc w nagłych wypadkach. **2.** Beznadziejny, ciężki, fatalny, lekki, nieszczęśliwy, straszny, śmiertelny, tragiczny **w.**; **w.** kolejowy, lotniczy, samochodowy,

wy, uliczny ⟨*mniejsza lub większa katastrofa*⟩. **3. w.** chorobowy ⟨*zachorowanie (na co)*⟩. **4. w.** g d z i e (n a c z y m, w c z y m): **w.** na drodze, na wodzie, na ulicy; **w.** w górach, w mieście. - Okropnie się wody bały i przez całą Wisłę albo krzyczały, albo sobie opowiadały o rozmaitych wypadkach na wodzie. *Dąbr. Ig. Felka 184.* **5. w.** p r z y c z y m: **w.** przy pracy. **6. w.** z k i m, z c z y m: Dali znać, że stał się wypadek z nieznajomą panią. *Prus Emanc. I, 318.* My w sprawie tego wypadku z autem na ulicy. *Was. W. Pok. 113.* **7.** Wypadkiem, niby to wypadkiem ⟨*mimo woli, niechcący, przypadkowo*⟩: Wypadkiem oczy jego pobiegły w moją stronę. *Dan. W. Not. 468.* Gdy mówi, wpatruję się w niego, usiłuję czytać w jego oczach, czy wypadkiem nie kłamie, aby mię uspokoić. *Orzesz. Melanch. II, 127.* **8.** Szczęśliwym wypadkiem ⟨*szczęśliwie*⟩: Szczęśliwym wypadkiem przybyłaś tu, Gabrielo, bo właśnie pragnąłem się z tobą rozmówić. *Belc. Król 271.* **9.** Na **w.**, na wszelki **w.**, na **w.** czego, na **w.**, gdy..., gdyby..., jeśli... ⟨*w razie czego*⟩: Przed wyjazdem zostawił na wszelki wypadek list polecający. *Goj. Dziew. I, 113.* O zaprowadzeniu straży ogniowych [...] na wypadek ognia w małych miasteczkach marzyć dziś nawet nie można. *Prus Kron. IV, 112.* A krople na wypadek, jeśli się mała obudzi? *Sienk. Połan. I, 200.* **10.** *przestarz.* Od wypadku ⟨*na wszelki wypadek, w przewidywaniu wypadku*⟩: Tego dukata chował troskliwie [...] chciał mieć coś od wypadku. *Grusz. An. Żak. 125.* **11.** Od wypadku do wypadku ⟨*od czasu do czasu; w miarę potrzeby*⟩: Udawali się w podróż okrężną po wsiach, gdzie od wypadku do wypadku urządzali improwizowane drukarnie po karczmach, zajazdach. *Rein. Druki 93.* **12.** W wypadku, gdy..., gdybym..., jeśli... ⟨*w razie gdy(by)*⟩. **13.** W wypadku, w danym, w najlepszym, najgorszym, przeciwnym, tym, żadnym itp. wypadku ⟨*w razie; w danym, w najlepszym itp. razie*⟩: Drżą zgarbione plecy odziane w najlepszym wypadku w jeden sweter. *Szmag. Dymy 23.* **14.** W iluś wypadkach na ileś ⟨*w pewnej liczbie wypadków; ileś razy na ileś*⟩: Nie znasz dobrze języka. W 75 wypadkach na sto, zostaniesz oszukany. *Balc. Ocz. 58.* **15.** W razie wypadku ⟨*jeżeli się zdarzy wypadek*⟩: W razie wypadku koniecznie potrzebna sanitariuszka. *Świerszcz. 4, 1951, s. 58.* **16.** W wielu wypadkach ⟨*bardzo często*⟩: W wielu wypadkach byłem świadkiem, jak nie chciał ukryć się, by uniknąć robót. *Rudn. A. Żołn. 74.* **17.** Z tytułu wypadku ⟨*z powodu wypadku*⟩: Roszczenia cywilne o przyznanie renty inwalidzkiej z tytułu wypadku lotniczego może pan wnieść w trybie przepisanym. *Kurek Ocean 385.* **18.** Bieg wypadków ⟨*wydarzeń*⟩. **19.** Kronika wypadków ⟨*rubryka w czasopismach podająca różnego rodzaju lokalne wypadki*⟩. **20.** Komentować, obserwować, przedstawić, spowodować, uprzytomnić komu (sobie) **w. 21.** Mieć **w.**: Karol miał wypadek [...] Prawda! ręka na temblaku... *Sienk. Bez dogm. I, 9.* **22.** Oczekiwać wypadku. **23.** Nie było (jeszcze) wypadku, aby..., ażeby..., by... ⟨*nie zdarzyło się (jeszcze), aby...*⟩: Nie było jeszcze wypadku, ażeby się kiedy nie zgadzała ze zdaniem matki. *Mort. Wawrzek 116.* **24.** Zawiadomić o wypadku. **25.** Ratować od wypadku. **26.** Brać udział, uczestniczyć w wypadku. **27.** Zginąć w wypadku. **28.** Wyjść cało z wypadku. **29.** Kierować wypadkami; panować nad wypadkami. **30.** Poddać się wypadkom. **31.** Ulec, zapobiec wypadkowi. **32. w-i** biegną; mnożą się, następują po czym (po sobie); pędzą, rozgrywają się, rozstrzygają się, rozwijają się; toczą się, potoczyły się ⟨*wydarzenia*⟩: Szczegółowiej przedstawił wypadki, które nastąpiły w jakieś sześć lat po wojnie siedmioletniej. *Żer. Uroda 17.* **33. w-i** chodzą po ludziach ⟨*zdarzają się*⟩. **34. w.** grozi, ma miejsce, przejmuje trwogą, przytrafia się, stał się, trafia się, zdarza się, zachodzi, zaskakuje kogo ⟨*nieszczęście*⟩: Podobne wypadki trafiają się wszędzie, same z siebie. *Prus Now. III, 22.* **35. w.** zrządził, że... ⟨*traf spowodował, że...*⟩: Wypadek zrządził, że podejrzliwy Maciej dowiedział się o całej tajemnicy. *Rol. Gaw. 23.*

wypalać, wypalić 1. Wypalić na postrach, na wiwat ⟨*wystrzelić*⟩. **2.** Wypalić komu co bez ogródek, prosto w oczy ⟨*powiedzieć śmiało, nie owijać w bawełnę*⟩. **3.** *przestarz.* Wypalić komu baty, dyscypliny, razy itp. ⟨*wybić kogo*⟩: Wypalił mi ośm dyscyplin w przytomności matki. *Rul. Wspom. 125.* **4.** Wypalić głupstwo ⟨*powiedzieć, palnąć głupstwo*⟩: Ile razy pragnę okazać pani potęgę moich uczuć, tyle razy wypalę jakieś głupstwo. *Prus Now. I, 152.* **5.** Wypalić kazanie, mowę, orację, przemowę; pater noster, prawdę ⟨*powiedzieć*⟩. **6.** *przestarz.* Wypalić policzek, **w.** komu policzek ⟨*spoliczkować kogo*⟩. **7.** Wypalić sobie w łeb ⟨*zastrzelić się*⟩: W łeb sobie wypalę, i jedno prochu nabicie zakończy kłopot i życie! *Jasiń. Pisma 60.* **8.** Słomiany ogień się wypala ⟨*zapał przechodzi*⟩. **9.** Życie czyje się wypala ⟨*przemija, kończy się*⟩: On idzie dalej drogą życia, ona zaś chce, by jej życie wypaliło się jak najprędzej. *Sienk. Połan. II, 30.*

wypaść p. **wypadać**

wypchać się *tryw.* Każ się **w.** ⟨*nie zawracaj głowy*⟩.

wypełniać, wypełnić 1. w. c o — (czym) do ostatniego miejsca, do połowy, po brzegi, po szczyt, po wręby; pod dach, pod strop, pod sufit; **w.** co całkowicie, szczelnie ⟨*napełniać, uczynić pełnym*⟩. **2. w.** co akuratnie, bez wahania, co do joty, co do litery, sumiennie, ślepo, święcie, w całej rozciągłości, wiernie; do końca, w iluś procentach, zupełnie ⟨*wykonywać, spełniać co*⟩. **3. w.** ankietę, blankiet, deklarację, druczek, formularz, kwestionariusz, rubryki ⟨*wpisywać potrzebne dane (w odpowiednie rubryki)*⟩: Miała dziś swój dobry dzień: wypełniała kwestionariusze szybko, bez omyłek. *Bogusz. Aniel. 42.* **4. w.** braki, luki ⟨*uzupełniać*⟩. **5. w.** czas, dni, noce, wieczory, życie ⟨*zapełniać, zajmować*⟩: Dnie wypełniała mu pusta gadanina, wieczory i noce niezdrowa, wyczerpująca zabawa. *Gomul. Ciury I, 77.* **6. w.** czasopisma, dzienniki, szpalty ⟨*umieszczać w szpaltach artykuły, wiadomości*⟩: Szpalty dzienników wypełniały wiadomości z frontu. **7. w.** groźbę, misję, obowiązki, polecenie, powinność, przysięgę, rozkaz, ślub, testament, (ostatnią) wolę, warunek, wskazania, zachcianki, zadanie, zlecenie, zobowiązanie ⟨*wykonywać, spełniać*⟩: Nie możemy godniej uszanować jej pamięci, jak wypełniając ostatnią jej wolę. *Choj. Alkh. I, 302.* Cały zespół aż do drobnych rólek [...] wypełnił swoje zadanie. *Boy Flirt V, 60.* **8. w.** obowiązki, powinność ⟨*spełniać, wykonywać*⟩. **9. w.** progam ⟨*wchodzić do programu; skła-*⟩

dać się na program⟩: Program tej audycji wypełnią świeckie utwory wokalne. *Radio i Świat 39, 1953,* **10.** **w.** rolę ⟨*pełnić rolę*⟩: Poważny i zamyślony, zdawał się tylko mimochodem wypełniać rolę kupca. *Dąbr. M. Noce II, 136.* **11.** **w.** służbę ⟨*pełnić*⟩. **12.** Coś, kogo wypełnia a. czyje serce, czyją duszę ⟨*ktoś podlega jakiemuś stanowi uczuciowemu; doznaje jakiegoś uczucia*⟩: Uciszał się w sercu, spokój wypełniał go do ostatka. *Morc. Inż. 6*; gniew wypełnia kogo, czyje serce; radość wypełnia duszę. **13.** Gorycz wypełnia usta ⟨*ktoś doznaje uczucia goryczy*⟩. **14.** Ktoś wypełnia czyją duszę, czyje myśli, czyje serce ⟨*ktoś absorbuje kogoś myślowo, uczuciowo*⟩: Wypełnia pani wiele myśli mojego życia. *Unił. Pok. 89.*

wypędzać, wypędzić 1. Wypędzić na cztery wiatry ⟨*wygonić precz*⟩: Groził, że jeśli dziewczyna się nie zmieni i nadal zechce łazić z tym dziadem, wypędzi ją na cztery wiatry. *Kłos. Mgła 5.* **2.** **w.** co komu z głowy ⟨*wybijać co komu z głowy*⟩: Stary facecista, pomyśli [...] ale ja mu te koncepta wypędzę z głowy albo jego samego stąd. *Chodź. SPP.* Ho, ho, wypędziłbym takiemu z głowy naukę, wypędził. *Gard. SPP.* **3.** **w.** diabła, szatana z kogo ⟨*odczyniać czary; nawracać kogo na drogę cnoty*⟩: Służył ludziom [...] bo i chorobę zażegnał i diabła wypędził z człowieka, a jeszcze i mądrą dał radę. *Kaczk. Olbracht. I, 37.* **4.** **w.** kogo jak psa ⟨*wyganiać, wyrzucać bezlitośnie*⟩. **5.** Wypędzić kogo ze szkoły ⟨*wydalić*⟩: Tak mię gryźli, tak mi buty szyli, że mię wreszcie jak łotra ze szkół wypędzili. *Bogusł. W. Cud 35.* **6.** Kijem go z domu nie wypędzi ⟨*nie chce mu się z domu ruszyć*⟩.

wypiąć, wypinać 1. **w.** pierś ⟨*wyprężyć, wydąć*⟩: Idąc wypinał pierś. **2.** *posp.* **w.** brzuch, tyłek, zad(ek) ⟨*wydąć, wystawić, wysunąć*⟩. **3.** *wulg.* **w.** tyłek na kogo, na co ⟨*nic sobie z kogo, z czego nie robić; okazać lekceważenie, pogardę dla kogo, czego*⟩.

wypić, wypijać 1. **w.** duszkiem; haustem, łykiem; jednym haustem, łykiem, tchem; dużymi, małymi łykami; **w.** do dna; **w.** co do kropli: Zostało mi jeszcze pół butelki Marqaux, wypiję ją przed snem, małymi łykami. *Brand. K. Troja 9.* **2.** **w.** dla odwagi; **w.** na frasunek ⟨*napić się alkoholu (dla odwagi, na frasunek)*⟩: Na ten frasunek, na ten żal, jeszcze sobie po kieliszku wypijemy. *Jun. Bracia 229.* **3.** **w.** na pożegnanie; na wsiadanym, **w.** strzemiennego ⟨*wypić bezpośrednio przed wyjściem, przed odjazdem*⟩. **4.** **w.** na czyją cześć; za pomyślność, za obecnych. **5.** **w.** bruderszaft, **w.** z kim bruderszaft; **w.** (z kim) na ty ⟨*pić z kim wódkę, wino, aby być z kim po imieniu, na ty*⟩: Wypiłam z Ksawerym bruderszaft. Ale nie wiem, chyba nie potrafię mówić mu ty. *Nałk. Z. Dzień 77.* **6.** **w.** jeden głębszy, dwa, parę, kilka głębszych; **w.** po jednym (głębszym), po dwa (głębsze) itp.: Wypili parę głębszych. Bałajowi zarumienił się potężny nochal. *Putr. Wrzes. 225.* **7.** **w.** kielich, kieliszek, kropelkę, kubek, łyk, parę łyków, puchar itp.; po (jednym) łyku, kieliszku itp.: Wykradł po kolacji z kredensu trochę pitnego miodu, wypił dwa kubki. *Brosz. Opow. 41—42.* Ja tylko sam jeden do samego dna kielich goryczy wypić musiałem! *Wybic. Pam. II, 30.* **8.** *przen.* **w.** kielich goryczy; gorzki kielich; **w.** do dna ⟨*wycierpieć z jakiego powodu, odcierpieć co do końca*⟩: Dawny mój przyjaciel zrobił się najzaciętszym moim wrogiem. Wypiłem z jego rąk gorzki kielich! *Sztyrm. Pow. I, 33.* **9.** **w.** kolejkę; toast, zdrowie czyje a. za czyje zdrowie: Wypili kolejkę, Madej zrewanżował się drugą. *Krucz. Paw. 212.* Kilka razy wypili zdrowie gospodyni. *Pięt. Białow. 22.* Im gorszym kto trunkiem czyje zdrowie wypijał, tym większego afektu lub cześci dowód tym dawał. *Kaczk. Mąż 35.* **10.** **w.** lekarstwo ⟨*zażyć, przyjąć płynne lekarstwo*⟩. **11.** **w.** d o k o g o; w czyje ręce ⟨*przepić do kogo; pijąc skierować toast do kogo*⟩: I nalawszy kielich wódki wypił do pana Jerzego. *Rzew. H. Pam. 281.* Pozwól [...] abym w twe ręce wypił na cześć sztuki polskiej. *Berent. Ozim. I, 113.* **12.** *przen.* **w.** z kogo krew ⟨*wyzyskać, wyeksploatować kogo bezwzględnie, niemiłosiernie*⟩: Dobry gospodarz to on jest [...] dobry, ale dla siebie. Drugiego by oszukał, krew by z niego wypił. *Bart. L. Ludzie 244.*

przysł. **13.** Jakiegoś piwa nawarzył, takie wypij.

wypijać p. **wypić**

wypisać 1. Coś jest wypisane na czole, na twarzy ⟨*coś jest widoczne z wyrazu twarzy, z miny*⟩: Wszedł do jego kwatery Rzędzian, zabłocony, zmęczony, wymizerowany, ale wesół i z dobrą wieścią wypisaną na czole. *Sienk. Ogn. I, 93.* **2.** Coś jest wypisane w czyich oczach ⟨*coś maluje się w czyich oczach, czyjeś oczy wyrażają coś*⟩: Cała treść jego nieszczęsnej, męczącej się duszy była w tych oczach wypisana. *Witkiew. S. Gier. 98.* **3.** Wypisz wymaluj ⟨*o kimś, o czymś bardzo podobnym do kogo lub czego*⟩: Z tym „egzotycznym" zawodem kipera kojarzyłem zawsze pucołowatą gębę jowialnego pana z nosem jak marchew, policzkami jak ćwikła — wypisz wymaluj obrazek z prospektów reklamowych Haberbuscha i Schiele. *Życie Lit. 39, 1954.* **4.** Tego by na wołowej skórze nie wypisał ⟨*o czymś ogromnym, wielkim, długo trwającym, nadzwyczajnym, wspaniałym*⟩: Jakie tam były uczty, gonitwy, turnieje, mowy wszystkimi językami, tego by człowiek na wołowej skórze nie wypisał! *Rzew. H. Zamek 324.*

wypitka *pot.* Do wypitki, do wybitki ⟨*o towarzyszu, kompanie: zawsze skory do bójki i do zabawy; gotowy do wszystkiego*⟩: Wy dobrzy do wypitki, dobrzy do wybitki. *Mick. Tad. 265.* Chętny, skory do wypitki ⟨*do (wy)picia alkoholu*⟩.

wypłacać (się), wypłacić (się) 1. **w.** komu co wzajemnością ⟨*odwzajemniać się*⟩: Mam dla niej trochę pogardy, to [...] i ona wypłaca mi pod tym względem wzajemnością. *Sienk. Bez dogm. II, 25.* **2.** **w.** dług młodości ⟨*wyżywać się*⟩: Puszczeni samopas i wzdęci nadmiarem sił fizycznych, wypłacają dług młodości, jak mówią u nas, to jest śmieją się na całe gardło, kpią, tańczą, chodzą w czapkach na bakier. *Padal. Pok. 149.* **3.** częściej *książk.* Wypłacić się komu czym, z długu ⟨*wypełnić swoje zobowiązania wobec kogo*⟩: Używał pociechy, której ten doznaje, kto się już wypłacił z długu ojczyźnie. *Skarb. Starosta 145.* Bóg mi pozwoli, czym dobrym się waszmości wypłacić, boś mnie na śmierć i życie zobowiązał. *Sienk. Pot. I, 154.* Za ich serce, wypłacić się taką niewdzięcznością! *Krasz. Szalona 213.* **4.** *książk.*

w. się wdzięcznością, z długu wdzięczności ⟨*odwdzięczać się, wywdzięczać się*⟩: Przyjąwszy chleb łaskawy, czyli osiadłszy na rezydencji, starali się wszystkimi siłami wypłacać się z długu wdzięczności [...] każdy więc obrał sobie jakieś wyłączne a pożyteczne zatrudnienie. *Pług. Zagon II, 46.* Każdy człowiek wiele jest winien drugim, obowiązany więc jest wypłacać się wdzięcznością za to, co odebrał. *Niemc. Rasslas. 27.*

wypłata 1. Dostać, podjąć, wziąć wypłatę ⟨*należność wypłaconą*⟩. **2.** Przyśpieszyć, wstrzymać, zawiesić, wypłatę (czego) ⟨*wypłacenie należności*⟩. **3.** Dokon(yw)ać wypłaty ⟨*wypłacenia należności*⟩. **4.** Zalegać z wypłatą ⟨*z wypłaceniem należności*⟩.

wypłynąć, wypływać w. na co: **1. w.** na jaw ⟨*ujawnić się*⟩. **2. w.** na widownię ⟨*o kimś: zacząć działać publicznie, mieć na co widoczny wpływ*⟩. **3. w.** na wielkie wody ⟨*zrobić karierę; uzyskać możliwość zrobienia kariery*⟩: Tak więc córeczka moja odjeżdża w świat — wypływa na wielkie wody, wróci znakomitym lekarzem. *Dąbr. M. Noce III, 241.* **4.** Rozmowa wypłynęła na inne tory ⟨*została skierowana na inny temat*⟩. **5.** Rumieniec wypłynął na policzki ⟨*ktoś się zarumienił*⟩. **6.** Uśmiech wypłynął na wargi ⟨*ktoś się uśmiechnął*⟩. **7.** Ktoś, coś (komu) wypływa przed oczami ⟨*ktoś, coś komu staje przed oczami; ukazuje się, zjawia się w pamięci wzrokowej*⟩: Nie mógł skupić uwagi — wciąż wypływała przed oczyma blada, skrwawiona twarz szofera. *Was. W. Pok. 112.* **8.** Słowa wypływają komu spod pióra ⟨*ktoś z łatwością pisze, tworzy*⟩. **9.** Sprawa wypłynęła gdzie (np. w szkole) ⟨*sprawę poruszono (np. w szkole)*⟩. **10.** Wypłynęła kandydatura ⟨*została wysunięta*⟩. **11.** Prawda wypłynie; prawda wypłynie jak oliwa, prawda wypłynie na wierzch jak oliwa, prawda wypłynie z czasem jak oliwa ⟨*ujawni się*⟩.

wypoczynek 1. Dłuższy, krótki, poobiedni, słuszny, zasłużony **w.**; **w.** świąteczny ⟨*przerwa w pracy dla nabrania sił; odpoczynek*⟩. **2. w.** po czym: **w.** po pracy, po dniu pracowitym. **3.** Miejsce wypoczynku. **4.** Prawo do wypoczynku. **5.** Dać komu, czemu **w.**: dać **w.** wojsku; dać **w.** nogom. **6.** Potrzebować wypoczynku. **7. w.** należy się komu.

wypogadzać (się), wypogodzić (się) w. czoło, oblicze, twarz; czoło, oblicze, twarz wypogadza się komu ⟨*czynić pogodnym, wesołym; rozchmurzać (się); ktoś się rozchmurza, odzyskuje spokój, dobry humor, dobre samopoczucie*⟩: Cień smutku przebiegł po jej bladej twarzy. Po chwili jednak wypogodziła czoło. *Tyg. Ilustr. 196, 1863.* Wychylał jedne kielichy po drugich, ale nie wypogadzał oblicza. *Choj. Alkh. I, 51.* Niekiedy wypogadzała mu się twarz, to dziczała, zasmucała i rozjaśniała. *Krasz. Baśń 356.*

wypowiadać, wypowiedzieć 1. w. co bez ogródek; nie na żarty, nie na wiatr ⟨*mówić co otwarcie; serio*⟩: Była to groźba dość nieokreślona [...] wypowiedziana ona była nie na żarty i nie na wiatr. *Lam J. Głowy II, 36.* **2. w.** boleść, ból ⟨*wyrażać*⟩: Potrzebowała wypowiedzieć swój ból, przytulić się do kochającej piersi. *Morzk. Bożek 157.* **3. w.** duszę, serce ⟨*wyrażać swoje myśli, uczucia*⟩: W krótkiej chwili można całą wypowiedzieć duszę. *Krasz. Chata I—II, 48.* **4. w.** co — czym: **w.** co gestem, ruchem, uściskiem, uśmiechem ⟨*wyrażać*⟩. **5. w.** co językiem: Wśród wszystkich sztuk jedna muzyka tylko posiada ten szczególny język, którym może wypowiedzieć najdelikatniejsze uczucia. *Kryń. SPP.* **6. w.** co okiem ⟨*o aktorze: wyrażać, odtwarzać jakiś stan wewnętrzny, jakieś uczucie*⟩: Świetnie wypowiadał Żółkowski okiem stany zdumienia, lęku, niepewności — to znowu [...] wesołości. *Kotarb. J. Aktorzy 23.* **w.** komu co. **7.** (częściej *dk*) **w.** (komu) dom ⟨*zabronić komu bywać u siebie*⟩. **8.** zwykle wypowiedzieć komu dług, pożyczkę ⟨*uprzedzić kogo o konieczności spłaty długu, pożyczki*⟩: Kto głosować będzie za przyznaniem obywatelstwa synom Peryklesa, temu Kalias nie pożyczy pieniędzy, nie otworzy kredytu, wypowie dług. *Święt. A. Asp. 183.* **9.** częściej *ndk* **w.** (komu) kontrakt, miejsce, mieszkanie, posadę, pracę, służbę, usługi ⟨*uprzedzić o terminie rozwiązania umowy o co*⟩: Spostrzegłszy, że dziewczyna jest w ciąży, pani wypowiada jej służbę. *Boy Słowa 111.* Co zrobimy, gdy Czertwan wypowie nam usługi? *Rodz. Dew. 147.* **10. w.** (komu) posłuszeństwo ⟨*odmawiać posłuszeństwa, buntować się*⟩. **11. w.** przymierze, rozejm, *daw.* pokój ⟨*uznawać za niebyłe, zrywać przymierze, rozejm, pokój*⟩: W roku 1512 Bazyli W[ielki] kniaź moskiewski wypowiedział pokój królowi Zygmuntowi. *Stadn. Syn. 93.* **12. w.** (komu) walkę, wojnę ⟨*wyzywać kogo do walki; zaczynać z kim walkę, wojnę; rozpoczynać z kim działania wojenne*⟩.

wypowiadać się, wypowiedzieć się w. się czym; w czym ⟨*wyrażać co (się) za pomocą czego*⟩: Dłonie i palce spotęgowały swą wymowę — ojciec wypowiada się gestem, spojrzeniem, uśmiechem i skrzywieniem ust. *Goj. Dziew. I, 176.* Chopin tworzy, bo jest to dla niego koniecznością, bo tylko w dziełach swych wypowiada się całkowicie. *Mayz. Chopin 62.*

wypowiedź 1. Osobista, samokrytyczna, szczera **w.**; **w.** ogólnikowa, szczegółowa; **w.** pisemna, ustna; krytyczna, polemiczna, teoretyczna; **w.** polityczna, publiczna ⟨*zabranie głosu w jakiej sprawie, wypowiedzenie się*⟩. **2.** Cytować, przytaczać czyją **w.**; powoływać się na czyją **w.**

wypracować, wypracowywać 1. w. co w sobie ⟨*dojść do czego pracą nad sobą*⟩: Nie chciałem prowadzić cię na pasku moich zasad, gdyż nie wątpiłem, że sam je w sobie wypracujesz. *Sewer Zyzma 178.* **2. w.** plan; metodę badań ⟨*wyrobić pracą, wykończyć w szczegółach; opracować*⟩.

wypracowanie 1. w. domowe ⟨*do wykonania, wykonane w domu, w przeciwieństwie do wykonywanego w szkole*⟩. **2. w.** maturalne, szkolne; **w.** pisemne, stylistyczne ⟨*ćwiczenie pisemne na zadany temat*⟩. **3. w.** czego ⟨*opracowanie*⟩: **w.** projektu, planu, instrukcji. **4. w.** na jakiś temat (np. na dowolny temat) ⟨*ćwiczenie pisemne*⟩. **5.** (Na)pisać **w.**; poprawiać **w-a**; zadać (uczniom) **w.**

wypraszać w. sobie co ⟨*nie życzyć sobie czego; zastrzegać się kategorycznie przeciw czemu*⟩: Wypraszam sobie tego rodzaju uwagi. *Lut. Próba 9.*

wyprawa ● ⟨*ekspedycja wysłana w określonym celu (naukowym, wojennym, w celu niesienia ratunku*

itp.)⟩ 1. Awanturnicza, bezpowrotna, chlubna, daleka, egzotyczna, grabieżcza, gromadna, niefortunna, niepomyślna, niesławna, nieszczęsna, nieudana, nocna, opłakana, owocna, pamiętna, pomyślna, powszechna, ryzykowna, samodzielna, szczęśliwa, tajemnicza, udana **w.**; ustawiczne, ciągłe **w-y**; walna, wielka, zaczepna, zakazana, zamierzona, zamorska, zdobywcza, zuchwała, zwycięska **w.**; **w.** alpejska, arktyczna, badawcza, botaniczna, dalekomorska, dywersyjna, geograficzna, geologiczna, górska, interwencyjna, kajakowa, kolonizacyjna, korsarska, lotnicza, łowiecka (myśliwska), łupieska, łupieżcza, misyjna, morska, narciarska, naukowa, oceanograficzna, odkrywcza, pacyfikacyjna, podbiegunowa, polarna, przyrodnicza, ratownicza, ratunkowa, rycerska, tatrzańska, wodna, wojenna, wysokogórska, wywiadowcza, zagraniczna, zbójecka, złodziejska, zoologiczna: Powrócił do portu macierzystego żaglowiec „Challenger", na którym odbyła się pierwsza oceanograficzna, w pełnym znaczeniu tego słowa, wyprawa dokoła świata. *Probl. 1954, s. 189.* **2.** *hist.* **w.** krzyżowa ⟨*krucjata*⟩: Zamek okryty był świeżą żałobą z powodu śmierci na wyprawie krzyżowej najstarszego syna. *Iwasz. J. Tarcze 36.* **3.** Odwoływać, organizować, otrąbić, podejmować, ponowić, powtórzyć, postanowić, projektować, prowadzić, poprowadzić, przedsiębrać, przygotować, robić, sposobić, uchwalić, urządzić, wysyłać, zacząć, zakończyć, zapowiedzieć wyprawę: Zwołał swoją drużynę i ogłosił zamorską wyprawę. *Mark. W. Mity 172.* Obesłał [Ziemowit] [...] wyprawę przeciw Krzyżakom. *Dąbr. J. Dzieje 262.* Bo mówiono mi w Wilnie, że otrąbią niemylnie trzy wyprawy na świata trzy strony. *Mick. Wiersze 228.* Przez cały prawie rok 1810 [pułk] konsystował w mieście Baza robiąc stąd częste wyprawy. *Gemb. Uzbr. 335.* **4.** Brać kogo na wyprawę. **5.** Chodzić na wyprawy; ciągnąć, pociągnąć; iść, jechać, pospieszyć, spieszyć; puszczać (się), ściągać, udać się, wyruszać na wyprawę: Udał się na wschód i południe od Nilu na wyprawę po niewolników. *Sienk. Pust. I, 162.* Co dzień mały oddział wyruszał na wyprawę między lody. *Sier. Now. 85.* **6.** Poniechać, zaniechać wyprawy; przystosować do wyprawy (np. okręty); skłonić, zagrzewać do wyprawy. **7.** Odciągać kogo od wyprawy. **8.** Powracać, wracać z wyprawy. **9.** Dowodzić, kierować wyprawą. **10.** Brać udział, uczestniczyć; przewodzić, sprzeciwiać się wyprawie: Przed wojną brał udział w wyprawie na Spitsbergen. *Brand. K. Troja 110.* **11. w.** kieruje się dokąd, odbywa się, powiodła się, rozpoczęła się, rusza, udała się, nie udała się; **w-y** ustają; zjawia się gdzie: Wyprawa nasza nie udała się i musimy co prędzej wracać. *Leśm. Klech. 71.* W trzydzieści lat po badaniach Dziewulskiego zjawia się nad brzegami Morskiego Oka nowa wyprawa. *Wierchy 1937, s. 71.* **12.** *mit.* **w.** Argonautów ⟨*wyprawa 50 bohaterów greckich, którzy na statku Argo pod wodzą Jazona wyruszyli do Kolchidy (wsch. wybrzeże M. Czarnego) po złote runo*⟩. **13. w.** d o k ą d (d o c z e g o, n a c o, p o d c o; w c o): **w.** do puszcz brazylijskich; **w.** na pustynię, na Spitsbergen; **w.** pod Wiedeń; **w.** w doliny, w góry. **14. w.** n a c o: **w.** na grzyby, na jagody, na polowanie, na połów, na ryby; na (pełne) morze. **15. w.** n a k o g o: **w.** na wroga. **16. w.** n a c z y m: Jeden z pisarzy opowiadał o swych podniebnych wyprawach na samolotach. *Morc. Ptaki 189.* **17. w.** p o c o: *mit.* **w.** po złote runo ⟨*wyprawa Argonautów*⟩: Usłyszawszy o wyprawie Jazona po złote runo, pojechał z Argonautami do bajecznej Kolchidy. *Mark. W. Mity 157.* **18. w.** c z y m: **w.** autem, balonem, końmi, samolotem, statkiem. **19. w.** p o c z y m: **w.** po (otwartym, pełnym) morzu. **20. w.** p r z e c i w c z e m u a. k o m u: Każdemu podobała się myśl o dalekiej wyprawie przeciw miastom i ludom nieznanym. *Par. Troj. 7.* **21.** Ekwipować, wyposażać; głosić, ogłaszać wyprawę; gotować, szykować; obesłać, obwieszczać, odbywać, odkładać wyprawę.

● **w.** ⟨*to, co rodzice dają córce wychodzącej za mąż; posag*⟩ **22.** Bogata, kosztowna, porządna, ślubna **w.** - W zamężciu szukać posagu i bogatej wyprawy jest to upodlać tak święte związki. *Kras. Dośw. 25.* **23. w.** panny młodej, dla panny młodej. **24.** Dać komu, mieć, otrzymać, przygotować, robić, sprawiać (komu, sobie), szykować wyprawę: Obie córki otrzymały od rodziców duże posagi i wyprawy. *Nałęcz. Szmat. 42.* Wydają córkę za mąż i na gwałt robią wyprawę. *Dąbr. Ig. Felka 143.* **25.** Dostać wyprawę a. dostać co do wyprawy, na wyprawę; *daw.* w wyprawie: Dwanaście tylko łyżek srebrnych, dwa nakrycia stołowe i kilka sukienek na wyprawę dostała. *Wilk. P. Wieś II, 89.* Fruniesz sobie po ślubie za granicę, dostaniesz w wyprawie z pół tuzina aksamitnych sukien, a potem będziesz panią. *Orzesz. Pam. II, 116.* **26.** Szyć wyprawę; szyć coś do wyprawy, na wyprawę: Siedzi przy stole oświeconym lampą: szyje coś do wyprawy Kazinej. *Sienk. Now. VI, 86.* **27.** Zaopatrzyć (kogo, się) w wyprawę; *daw.* opatrzyć kogo wyprawą.

● **w.** ⟨*garbowanie (skór)*⟩ **28.** Oddać skórę do wyprawy.

● **w.** ⟨*warstwa tynku nałożona na ścianę budowli; materiał, którym wykłada się piece, kadzie itp.*⟩ **29.** Cementowa, gipsowa, krzemionkowa; świeża, wapienna **w.**; **w.** sztukatorska: Zobaczył dwupiętrowe domy o cementowej wyprawie. *New. Archip. 90.* **30.** *techn.* **w.** ogniotrwała ⟨*materiał ogniotrwały, którym wyłożone są piece odlewnicze, hartownicze, kadzie itp.*⟩: Kadzie wykonane z blachy stalowej [...] wyłożone są wewnątrz wyprawą ogniotrwałą. *Lips. Odlewn. 12.* **31.** *bud.* Półszlachetna ⟨*sporządzona z zaprawy cementowo-wapiennej z dodatkiem grysiku kamiennego oraz barwidła dla uzyskania koloru; tynk półszlachetny*⟩. **32.** Mur, ściana w (jakiej) wyprawie: Ściany w wyprawie sztukatorskiej, ciągnione w gipsie. *Archit. 6, 1952, s. 162.* **33.** Powlec (mur, ścianę) wyprawą; wyłożyć piec, ścianę kadzi wyprawą.

przysł. **34.** Nie staje skórka za wyprawę.

wyprawiać, wyprawić ● ⟨*wysyłać, ekspediować*⟩ **1. w.** kogo za drzwi ⟨*wyrzucać*⟩: Jedno słowo Jerzego wystarczy, aby go wyprawiła za drzwi do domowych pieleszów. *Boy Flirt III, 120.* **2. w.** kogo z kwitkiem, z niczym ⟨*odprawić z niczym, nic nie załatwiwszy*⟩: Wyprawili go z kwitkiem, jeszcze nawet, co na podróż stracił ojciec, i tego mu nie wrócili. *Krasz. Int. II, 200.* **3.** (częściej *dk*) **w.** kogo do grobu, **w.** kogo na tamten świat, na lepszy świat; *książk.* **w.** kogo na Pola Elizejskie ⟨*zabić, spowodować śmierć*⟩: Nie żartuje, leniwych lub niepo-

słusznych zaraz na lepszy świat wyprawiając. *Sienk. Listy IV, 20.*

● **w.** ⟨*urządzać, powodować, organizować*⟩ **4. w.** awantury, brewerie, figle, psie figle, fochy, hałasy, harce, hece, komedie, miny, kocią muzykę, sceny, sceny zazdrości, skoki, swawole, sztuki ⟨*urządzać*⟩: Zaczepiali oni małpę chętnie, wyprawiając z nią harce po pokoju i bawiąc się przerażeniem zwierzątka. *Niedź. Grzech 115.* **5. w.** bal ⟨*organizować, wydawać*⟩. **6. w.** komu baty, lanie, rózgi ⟨*bić kogo*⟩: A myśmy im za to wyprawili lanie! Ale i naszych dużo zginęło. *Rudn. H. Spart. 180.* **7. w.** chrzciny, imieniny, kolację, stypę, ucztę, wesele ⟨*urządzać*⟩: Miecznik rosieński ciężką miał przeprawę z panną Aleksandrą, zanim zgodziła się pójść na ową ucztę, którą hetman dla swych ludzi wyprawił. *Sienk. Pot. II, 118.* **8. w.** orgie, pijatyki ⟨*urządzać*⟩: Za moje pieniądze wyprawia orgie z kobietami. *Krzywosz. Rusał. 113.* **9.** (częściej *dk*) **w.** komu pogrzeb ⟨*zorganizować, urządzić komu pogrzeb; pochować kogo, pogrzebać*⟩. **10. w.** śmiechy, żarty ⟨*śmiać się, żartować*⟩. **11. w.** święta ⟨*urządzać, przygotowywać*⟩: Ciągle sobie myślę, jak to ja u siebie będę święta wyprawiała. Już nawet umiem mazurki piec. *Dąbr. Ig. Felka 157.* **12. w.** tańce ⟨*organizować*⟩. **13.** Co ty wyprawiasz? ⟨*co ty wyrabiasz; ustatkuj się, uspokój się*⟩. **14. w.** c o z c z y m a. z k i m ⟨*wyczyniać co z kim, z czym*⟩: Widzisz go? — pogroził mu rzemieniem. — Cóż ty z dzieckiem wyprawiasz? — wtrąciła Tekla. *Orkan Pomór 66.*

● **15. w.** kożuchy ⟨*przygotowywać skóry na kożuchy*⟩: Kożuchy te wyprawiają okoliczni kuśnierze. *Tyg. Ilustr. 157, 1870.* **16. w.** rzemienie, skóry ⟨*garbować*⟩: Radzą mi, abym kupił sobie buty lapońskie ze skóry miękko wyprawionej, zabezpieczają one najlepiej przed mrozem. *Cent. Foka 13.* **17.** *przen.* **w.** komu skórę ⟨*bić kogo*⟩: Nie bój się, już on się ujmie za nami, a wyprawi wam skórę, a nie pozwoli krzywdzić nas biednych. *Makowiec. Dios. 58.*

● **18. w.** mury, ściany, tynki ⟨*tynkować*⟩: Stawiano kominy [...] wewnątrz wyprawiano tynki, podłogi, w rekordowym tempie wykończano instalacje. *Pytl. Listy 71.*

wyprawiać się, wyprawić się 1. w. się n a k o g o, n a c o; p r z e c i w k o m u, c z e m u ⟨*organizować wyprawę przeciw komu, czemu; najeżdżać zbrojnie na kogo, na co*⟩: Obóz tam swój rozłożył, puszczając wieści, jakoby miał morzem się na nieprzyjaciół wyprawić. *Zab. III/1, 37.* Cesarz Henryk V chciał siłą zmusić księcia polskiego do uległości i w r. 1109 wyprawił się na Polskę. *Piw. Hist. 16.* Postanowił osobiście wyprawić się przeciw Frankom, których zamierzał rozgromić. *Parn. Aecjusz 297.* **2. w. się** n a c o, p o c o ⟨*wyruszać, wychodzić dokąd, w jakim celu*⟩: Staś wyprawiał się na antylopy — ariele i na strusie, których liczne stada pojawiły się w dole rzeki. *Sienk. Pust. II, 36.* **w.** się na polowanie, na grzyby. - Pan Klemens o wschodzie słońca wyprawił się na rynek po gospodarskie sprawunki. *Orzesz. Z różnych II, 155.* **3.** Wyprawić się na tamten świat ⟨*umrzeć*⟩. **4.** Co się tu (to) wyprawia? ⟨*co się dzieje*⟩: I zrobił się na rynku taki harmider, że ludzie wychodzili z domów patrzeć, co się to wyprawia? *Grabow. J. Opow. II, 148.*

wyprosić 1. w. c o — o d k o g o, u k o g o ⟨*prośbą co wyjednać, uzyskać*⟩: Niejedno życie ode mnie wyprosił. *Żer. SPP.* Czy uwierzysz, że ledwom wyprosił u niego nietykalność dla gruzów zamczyska. *Choj. Alkh. I, 305.* **2. w.** kogo z pokoju, z sali; za drzwi ⟨*kazać komu wyjść, zmusić kogo do wyjścia skąd*⟩.

wyprostować, wyprostowywać 1. w. grzbiet, plecy, postać ⟨*z pozycji zgiętej przejść do pionowej*⟩. **2. w.** kości, gnaty ⟨*rozprostować członki, wyprężyć całe ciało*⟩.

wyprowadzać, wyprowadzić w. c o: **1. w.** budowę, komin, mur, ściany ⟨*wznosić, budować*⟩: Zesłał 1620 r. budowniczego, polecając wyprowadzić mury dokoła gmachów. *Balin. M. Polska II, 157.* Założono fundamenty, wyprowadzono do pewnej wysokości mury, wzniesiono dokoła tymczasowe budynki gospodarskie. *Gomul. Opow. 32.* **2. w.** budowę (dom, szkołę, zamek), mur, ściany, pod dach ⟨*wznosić, budować do pewnej wysokości*⟩: Murarze i cieśle spieszyli się ogromnie, by szkołę wyprowadzić pod dach przed zimą. *Morc. Ptaki 173.* **3. w.** budowę, zabudowę, ściany w stanie surowym ⟨*wznosić, budować bez tynkowania*⟩: Ujrzeliśmy obustronną zabudowę dużej ulicy wyprowadzoną w stanie surowym pod dach. *Biul. Inst. Urb. 1, 1954, s. 4.* **4. w.** (komu) bydło, konia ⟨*kraść ze stajni*⟩: Podsunąwszy się cicho pod oborę wyprowadzili gospodarzowi troje bydła. *Ścieg. Złota 123.* **5. w.** ciało, nieboszczyka, zmarłego; **w.** k o g o (*domyśl.* zmarłego) ⟨*wynosić trumnę ze zmarłym*⟩: Wyprowadzono ciało. Przed bramą czekał karawan. *Boł. Dziady 127.* **6.** *przestarz.* **w.** litery, napis ⟨*starannie pisać*⟩: Czasami odymał wargi i nachylał głowę ruchem kaligrafów wyprowadzających świetne litery. *Żer. Prom. 130.* **7. w.** młode ⟨*o samicach ptaków: wylęgać potomstwo*⟩. **8. w.** swój początek, ród, rodowód od kogo ⟨*określać, wywodzić, swoje pochodzenie, swój rodowód od kogo*⟩. **9.** *mat.* **w.** równanie, wzór ⟨*układać*⟩. **10. w.** tony, trele ⟨*wyciągać, ciągnąć*⟩. **11. w.** wniosek ⟨*wyciągać*⟩: Z zachowania się jego różne wyprowadzano wnioski. *SPP.* **12. w.** wróżby (z czego) ⟨*wróżyć (z czego)*⟩. **w.** k o g o, c o: **13. w.** kogo na cmentarz ⟨*wynosić, wywozić trumnę ze zmarłym na cmentarz; prowadzić pogrzeb*⟩: Sam proboszcz na cmentarz ją wyprowadził i nad grobem przemówił. *Jun. Bracia 342.* **14.** *przen.* **w.** kogo na dobrą, na złą drogę, na manowce ⟨*wpływać na kogo dobrze, źle*⟩. **15. w.** kogo na ludzi ⟨*umożliwiać komu zdobycie wykształcenia, fachu, stanowiska; kształcić, wychowywać kogo*⟩: Tu jest po sąsiedzku u hrabiego pisarz, bardzo młody, bardzo edukowany człowiek, to ja jego wyprowadziłem na ludzi. *Jun. Bracia 76.* **16.** *książk. przestarz.* **w.** kogo na widownię czego ⟨*wprowadzać kogo gdzie*⟩: Niesłychana łatwość pisania [...] wyprowadziła go na widownię takiego dziennika, jak Revue de deux mondes. *Chłęd. Album 202.* **17.** *przen.* **w.** kogo, co na wody; **w.** na czyste wody ⟨*doprowadzać do porządku, do ładu*⟩: Jak wyprowadzę wszystko na czyste wody [...] postawię oddział na nogi, to wtedy mi wszystko jedno. *Hamera Plewa 156.* **18. w.** co na jaw, na światło (dzienne), *daw.* na scenę ⟨*ujawniać, wyciągać co na światło*⟩: Komedie Fredry wyprowadziły na jaw ludzi wyłącznie i na wskroś polskich. *Sokoł.*

A. Dzieje II, 500. Śmieszyli jeden drugiego wyprowadzając na scenę wady i dziwactwa swoich znajomych. *Barszcz. Włosy 55.* **19. w.** k o g o, c o p r z e c i w (p r z e c i w k o) c z e m u a. k o m u ⟨*prowadzić, stawiać do boju, do walki przeciw komu*⟩: Pan Wołodyjowski mógł wyprowadzić przeciw niemu około trzystu szabel. *Sienk. Pot. I, 109.* **20. w.** kogo w pole ⟨*oszukiwać, zwodzić kogo*⟩: Przypomniał sobie dawny aforyzm, że najprzebieglejszego mężczyznę może wyprowadzić w pole najzwyklejsza kobieta. *Prus Emanc. I, 153.* **21. w.** wojsko w pole ⟨*wyruszać z wojskiem do boju*⟩: Ilekroć monarchowie potężni wyprowadzali wojska w pole, następowały wielkie bitwy i wielkie odmiany. *Mick. Polit. 102.* **22.** *przestarz.* Wyprowadzić z ambarasu, z kłopotu ⟨*wybawić z kłopotu*⟩: Przez chwilę pobawił się ich zakłopotaniem, wreszcie wyprowadził ich z ambarasu. *Skiba Poziom. 229.* **23.** (częściej *dk*) **w.** kogo z biedy, z nędzy ⟨*pomóc komu w biedzie, przyczynić się do przezwyciężenia czyich kłopotów*⟩. **24.** (częściej *dk*) **w.** z błędu, z niepewności ⟨*sprostować czyje mylne mniemanie*⟩. **25.** *przestarz.* (częściej *dk*) **w.** kogo z choroby ⟨*wyciągnąć kogo z choroby, wyleczyć*⟩. **26. w.** z cierpliwości, z równowagi ⟨*denerwować, niecierpliwić kogo*⟩. **27.** Świętego by z równowagi wyprowadził, można (by) świętego z równowagi wyprowadzić ⟨*najspokojniejszego człowieka mógłby, można (by) podniecić i zdenerwować*⟩: Tego rodzaju poezje mogły i świętego z równowagi wyprowadzić. *Bar. Kum. 236.* **28.** *daw.* Wyprowadzić nieprzyjaciela z kraju ⟨*usunąć*⟩: Obrał Bolesław środek roztropny choć mało godny narażenia własnej osoby na poniżenie, byle z kraju nieprzyjaciela wyprowadzić. *Lel. Polska II, 118.* **29.** (częściej *dk*) **w.** z opresji, z położenia bez wyjścia ⟨*wybawić, uratować kogo*⟩. **30. w.** wszystko z rozumu ⟨*uzasadniać rozumowo*⟩: Nie wierzy w Boga. Wyprowadza wszystko z rozumu. *Wojtk. Gen. 126.* **31.** (częściej *dk*) **w.** samolot ze skrętu, statek z burzy ⟨*wymanewrować*⟩.

wypróżniać, wypróżnić 1. Wypróżniać butelki, kieliszki, kielichy ⟨*pić napoje alkoholowe*⟩; wypróżnić butelkę, kieliszek ⟨*wypić zawartość butelki, kieliszka*⟩: Wypróżnialiśmy gęste kielichy za różne zdrowia. *Kaczk. Swaty 101.* **2. w.** komu kieszenie ⟨*skłaniać do trwonienia pieniędzy; ogrywać kogo*⟩: Założyli w swych mieszkaniach formalny dom gry i ściągali tam swych znajomych, aby im wypróżniać kieszenie. *Chłęd. Barok. 346.*

wypuszczać, wypuścić 1. (częściej *dk*) **w.** żywcem ⟨*darować życie*⟩; nie **w.** żywcem ⟨*zabić, zgładzić*⟩: Oszczerca. Niech się dostanie w moje ręce! Żywcem go nie wypuszczę. *Wikt. Papież 353.* **2.** Wpuszczać jednym uchem a wypuszczać drugim ⟨*słuchać nieuważnie*⟩. **3. w.** buty, konserwy, odzież itp. ⟨*o fabryce: produkować*⟩. **4. w.** dobra, folwark, ogród, wioskę; **w.** komu dobra, folwark, ogród, wioskę itp. w arendę, w dzierżawę a. dzierżawą ⟨*dawać w dzierżawę*⟩: Chciała [...] syna wziąć na wieś, folwark mu jeden wypuścić, bodaj już ożenić. *Krasz. Szalona 147.* Zamojski wypuścił dobra Jonne i Elżbiecin w dzierżawę na lat 5 kilkunastu gospodarzom za pańszczyznę i daniny. *Święt. A. Hist. I, 389.* **5.** *daw.* **w.** ducha, duszę ⟨*umierać*⟩: Dziewkę mi wydarł, a samego usiekł, tak że ledwiem tam duszy nie wypuścił. *Sienk. Pot. IV, 93.* **6. w.** gazetę, numer (gazety), odbitkę, wydanie itp. ⟨*wydawać drukiem; drukować*⟩: My tymczasem wypuszczaliśmy kolejny numer „Czerwonego Sztandaru". *KPP Wspom. 167.* **7. w.** kiszki, bebechy; **w.** komu, z kogo kiszki, bebechy ⟨*ranić kogo w brzuch; zabijać kogo, zadając mu rany brzucha*⟩: Już tam ktoś inny bebechy z ciebie wypuści, nie ja... *Was. W. Gwiazdy 88.* **8. w.** konia ⟨*zmusić do biegu, popuszczając cugli*⟩: Krzyknął: „Naprzód" i wypuścił konia, a za nim wiara czwałuje przez błonia. *Rom. Łużeccy 137.* **9. w.** konia galopem, kłusem; **w.** konia na wiatr; **w.** konia w cwał; w skok: Wydał krzyk [...] i wypuścił ku małemu rycerzowi podobnego do wichru konia. *Sienk. Wołod. III, 190.* Lubią też czasami wypuścić konia w cwał i pędzić. *Żer. Dzien. III, 129.* **10. w.** maturzystów, magistrów, pracowników, specjalistów itp. ⟨*o uczelni, instytucie, zakładzie: kształcić*⟩. **11.** *pot.* **w.** psy na kogo ⟨*szczuć kogo psami*⟩. **12.** Wypuszczać strzały; wypuścić strzałę ⟨*strzelać, strzelić (z łuku, z procy lub z podobnej prymitywnej broni)*⟩. **13. w.** sznur przed siebie ⟨*wyrzucać, rzucać*⟩: Gdy jeździec wypuści przed siebie sznury, wytrawny mustang zwija piorunem młynka na miejscu. *Sienk. Listy II, 47.* **w.** c o n a c o, w c o: **14. w.** bluzę, koszulę na wierzch ⟨*wykładać*⟩. **15. w.** towar na rynek ⟨*wprowadzać do handlu*⟩. **16. w.** co w najem ⟨*wynajmować*⟩: Mieszkał w zielonym domku, ale zajmował jedną tylko połowę, a drugą wypuszczał w najem. *Orzesz. Graba I, 72.* **17.** *hist.* **w.** co w lenno ⟨*w średniowieczu: nadawać wasalowi przez seniora pewne dobra pod warunkiem zależności lenniczej*⟩: Ludwik Węgierski wypuścił [...] [ziemię wieluńską] w lenno Władysławowi. *Bobrz. Dzieje I, 294.* **18. w.** co w obieg ⟨*o pieniądzach, znaczkach itp.: wprowadzać do obiegu*⟩. **19. w.** w powietrze ⟨*strzelać w powietrze*⟩: Wypuszczali w powietrze całe serie z automatów. Na wiwat! *Mort. Dni I, 5.* **20. w.** k o g o p r z e c i w k o m u, c z e m u ⟨*o wojsku: kierować, rzucać do boju przeciw komu, czemu*⟩: Wypuszcza przeciw niemu kopijników, którzy nieprzyjaciela prą i odganiają. *Moracz. Dzieje V, 245.* **21. w.** kogo spod oka, spod opieki, z opieki ⟨*przestawać czuwać nad kim, opiekować się kim*⟩: Jakim sposobem się stało, że ją spod oka rodzicielskiego i nieodstępnej opieki [...] wypuszczono. *Skiba Poziom. 144.* **22.** (częściej *dk*) *przen.* **w.** kogo, co z dłoni, garści, ręki, ze szpon ⟨*niebacznie uwolnić kogo, co, pozwolić komu, czemu oddalić się; pozbawić się czego; przeoczyć co*⟩: Ale my tu czas trawiąc, wypuścim z rąk Figlackiego. *Boh. Figl. 158.* **23. w.** okazję z ręki. **24.** Nie wypuszczać pióra z ręki ⟨*dużo pisać*⟩. **25.** (częściej *dk*) **w.** kogo z próżnymi, pustymi rękami ⟨*nic nie dać*⟩: Pójdziecie ze mną, bo i ugościć należy was przecie, i nie wypuścić z próżnymi rękami. *Bełc. Kmita 117.* **26.** Nie wypuszczać cygara, fajki, papierosa z ust ⟨*dużo palić*⟩. **27. w.** dech z piersi ⟨*oddychać*⟩. **28. w.** łzy z oczu ⟨*płakać*⟩. **29.** Nie **w.** pary z ust, *posp.* z gęby ⟨*milczeć*⟩. **30.** *żegl.* **w.** wiatr z żagli ⟨*zwrócić tak statek, żaglówkę, żeby żagle załopotały*⟩.

przysł. **31.** Jak Pan Bóg dopuści, to i z kija wypuści.

wyrabiać, wyrobić 1. Wyrabiać awantury, brewerie,

burdy, hece, historie, sceny ⟨*robić, wyprawiać awantury itp., awanturować się*⟩. **2. w.** ciasto, glinę ⟨*miesić*⟩. **3. w.** dniówkę, normę, plan, premię ⟨*osiągać przewidzianą normę w danym czasie*⟩. **4. w.** dokumenty, paszport, posadę (komu, dla kogo) ⟨*starać się o dokumenty, paszport, o posadę dla kogo*⟩: Wyrobił dla niej paszport i kupił bilety. *Kow. A. Grec. 39.* Wyrabiam swemu kuzynowi posadę w banku. *Prus Now. IV, 56.* **5.** Wyrabiać hałasy, krzyki ⟨*hałasować*⟩. **6.** Wyrabiać kawały ⟨*nabierać ludzi, oszukiwać*⟩: Patrzą na nas jak na żonglerów ulicznych, wydrwigroszów, którzy różne kawały wyrabiają, żeby w końcu nabrać na forsę. *Słonim. Walki 40.* **7.** Wyrabiać miny ⟨*robić, stroić miny*⟩. **8.** Wyrabiać psoty ⟨*psocić*⟩. **9.** Co też on nie wyrabia, co też oni nie wyrabiają ⟨*o kimś popisującym się czym, wysilającym się na co, błaznującym itp.*⟩: Co też oni [...] nie wyrabiali, dosyć żem się dawno tak nie uśmiał. *Czart. Panna 139.* **10.** Wyrabiać różne, dziwne, straszne itp. rzeczy ⟨*wyprawiać różne itp. rzeczy; zachowywać się w dziwny, w straszny sposób*⟩. **11.** Wyrabiać skóry; wyrobić skórę ⟨*garbować; wygarbować*⟩. **12. w.** sobie opinię, pogląd, sąd, zdanie (o kim, o czym) ⟨*kształtować swoją opinię, pogląd itd.; nabierać jakiegoś przekonania o kim, o czym*⟩. **13. w.** sobie u kogo markę, opinię (jaką, kogo) ⟨*uchodzić w opinii czyjej za kogo, być uważanym za kogo*⟩: Był wyjątkowym okazem niczym nie hamowanej, dzikiej a szalonej natury, przez co wyrobił sobie u kolegów opinię półwariata. *Las. Wspom. I, 236.* **14. w.** c o w s o b i e ⟨*wypracowywać, ćwiczyć*⟩: Przynajmniej w tym przewyższała swą matkę, że wyrobiła w sobie większą cierpliwość. *Kaczk. Grób II, 245.* **15. w.** w kim poczucie czego ⟨*kształcić, wytwarzać*⟩: Poczucie władzy wyrobiła w Skrzyneckim długoletnia służba wojskowa. *Śliw. A. Lel. 303.* **16.** Wyrabiać z kim, z czym, co się komu podoba, wszystko ⟨*zmuszać kogo do najrozmaitszych czynności, usług; pozwalać sobie z kim za bardzo*⟩: Wziąć go lepiej w kluby, bo, mówiąc między nami, ten Gustawek luby wyrabia ze stryjaszkiem, co mu się podoba. *Fredro A. Śluby 33.* **17.** Co ty ze sobą wyrabiasz, co on, pan, pani ze sobą wyrabia; co wy wyrabiacie itp.? ⟨*jak ty postępujesz, jak on (pan, pani) postępuje, zachowuje się, poczyna sobie*⟩: Co pani ze sobą wyrabia, panno Heleno? Po co pani sama siebie dręczy? *Strug Ojc. 271.*

wyrabiać się Co się to, tu wyrabia ⟨*co się dzieje*⟩: Jeszcze się tam cieszą, jak to sprytnie Azjatów w butelkę nabili... Co się to wyrabia, moje dziecko, opisać trudno... *Was. W. Rzeki 92.*

wyrachowanie 1. Dyplomatyczne, chłodne, niskie, sprytne, zimne **w.** ⟨*upatrywanie w czym własnej korzyści, zysku; interesowność*⟩. **2.** Z wyrachowania ⟨*przez interesowność*⟩: Umyślnie z wyrachowania zachowywał się przy ludziach, jak obłąkany. *Strug Ojc. 180.* **3.** Z wyrachowaniem ⟨*z rozmysłem, z ukrytą myślą o czym*⟩: Byłam przekonana, że z wyrachowaniem rozprawia tyle o swych dolegliwościach, aby tym skuteczniej odwrócić moją uwagę. *Chor. Zazdrość 166.* **4.** Kierować się, powodować się (w życiu) wyrachowaniem. **5.** Mieć w czym (swoje) **w.** ⟨*liczyć w czym na korzyści*⟩: Ma w tym [...] wyrachowanie, aby z wygodnej bądź co bądź izdebki przenosić się na lato z rodziną do skleconego naprędce szałasu. *Jordan Pam. I, 248.* Nawet najgorszym płatnikom pożycza. I miał w tym Wartazor swoje wyrachowanie. *Szymon. W. Lichw. 86.* **6. w.** zawodzi kogo ⟨*wyliczenie, obliczenie czego, liczenie na co*⟩: Ale zły był, że się pomylił i że go wyrachowanie zawiodło. *Sienk. Krzyż. II, 22.*

wyrastać, wyrosnąć 1. w. jak na drożdżach; **w.** jak grzyby po deszczu ⟨*rosnąć szybko; rosnąć szybko, licznie; również przen. pojawiać się, być budowanym*⟩: Dom wyrasta jak na drożdżach; domy wyrastały jak grzyby po deszczu. **2.** Jak, jakeś mi wyrósł, wyrosła; jak, jakeście mi wyrośli, wyrosły ⟨*w zwrotach do dorastających dzieci: jak urosłeś, urosłaś; urośliście, urosłyście; jak już jesteś duży, duża; jesteście duzi, duże*⟩: Pochwyciła go w objęcia [...] A, jakeś mi wyrósł, mój Guciu! *Krasz. Poeta 81.* **3.** Komuś wyrastają, wyrosły rogi: a) ⟨*ktoś zaczyna być, jest hardy, niezależny*⟩; b) ⟨*o mężu: jest zdradzany, został zdradzony*⟩. **4.** Ciasto wyrasta (na drożdżach, kwasie) ⟨*zwiększa objętość wskutek dodania pewnych substancji*⟩. **5.** Budowla, dom, gmach, dzielnica, mur, pałac, zamek itp. wyrasta ⟨*jest wznoszony, budowany*⟩: Widok z okna szeroki, długi, bo zamek wyrósł w miejscu wysokim, nad samą rzeką. *Grosz. Pow. 154.* Mury wyrosły już do czwartego piętra. *Brzoza Bud. 183.* **6.** Kartofle w piwnicy wyrosły ⟨*dostały kiełków, porosły*⟩. **7.** Mogiły wyrastają ⟨*są sypane, powstają; ludzie umierają lub giną w czasie wojny i są grzebani*⟩. **8.** Nienawiść wyrasta między kim (a kim) ⟨*powstaje*⟩. **9.** Coś (jakieś uczucie) wyrasta w sercu ⟨*powstaje, rodzi się*⟩: Miłość, jako nasionko leśne, z wiatrem leci, ale gdy drzewem w sercu wyrośnie, to chyba razem z sercem wyrwać je można. *Sienk. Uzup. 103.* **10. w.** k o ł o k o g o, c z e g o; p o z a k i m, c z y m; p r z e d k i m, p r z e d c z y m; s p o d c z e g o; s p o z a k o g o, c z e g o; w c z y m; z a k i m, z a c z y m ⟨*zjawiać się, ukazywać się nagle*⟩: Ojciec kręcił się niespokojnie śród grządek i wciąż wyrastał koło stryja. *Kow. A. Rogat. 112.* Za chwilę poza nim wyrosła zbrojna drużyna rycerzy, którzy [...] rzucili się na bohatera. *Mark. W. Mity 211.* W drzwiach wyrosła nagle przysadzista postać. *Brand. K. Troja 255.* Gdzie się tylko ruszyłem, woźny za mną wyrastał. *Żukr. Zioła 258.* **11. w.** jak spod ziemi ⟨*zjawiać się nagle, niespodziewanie*⟩: Zostawił mię z psem przy zabitym jaku, żeby bronić go od szakali, które jak spod ziemi wyrosły dokoła, i czując ucztę, pojękiwały z daleka. *Grąb. Wspom. 14.* **12. w.** k u c z e m u: **w.** ku niebu ⟨*wznosić się ku górze*⟩: Wyrastał ku niebu prosty słup dymu. *Lamus 8, 1910, s. 453.* **13.** Coś wyrasta pomiędzy kim (a kim) (czym a czym) ⟨*coś powstaje, staje między kim (a kim), czym (a czym)*⟩: Pomiędzy dniem wczorajszym a dzisiejszym wyrósł nagle mur nieprzebyty. *Gomul. Wspom. 29.* **14. w.** n a c o, n a k o g o ⟨*przekształcić się w kogo; stać się kim*⟩: Przywykłem widzieć cię dziecięciem i nie spostrzegłem się, kiedyś mi wyrosła na kobietę. *Choj. Alkh. II, 307.* **15. w.** na człowieka, na młodzieńca, na samoluba, na złodzieja. **16. w.** n a c z y m ⟨*powstawać*⟩: Miasto wyrasta na gruzach. **17. w.** na (czyim) ręku, na czyich rękach ⟨*być przez kogo wychowy-*

wanym⟩: Żal mu było do głębi duszy tego dziecka, które wyrosło na jego ręku i które kochał nad życie. *Sienk. Quo III, 165.* **18.** Prędzej włosy na dłoni wyrosną, niż... ⟨*o czymś niemożliwym do urzeczywistnienia, osiągnięcia*⟩: A ja ci powiadam, że prędzej na dłoni włosy mi wyrosną, niż on będzie twoim. *Gomul. Róże 156.* **19. w.** n a d, p o n a d k o g o, c o ⟨*przerosnąć, przewyższyć kogo, pod jakimś względem*⟩: Idą chłopcy i dziewczęta w kadrach, będą teraz obok nas rośli, a później wyrosną nad nas. *Jastr. Alp. 112.* **20. w.** w k o g o, w c o ⟨*przekształcać się, przeobrażać się w kogo, co*⟩: Płyną latka [...] i sierotka już wyrósł w chłopaka. *Bał. Poezje 122.* W zagajniku sosnowym młode drzewka tworzą gąszcz nieprzebyty. Ile ich musi zginąć, gdy wyrosną w duże drzewa. *Demb. J. Posz. 19.* Drzewa wyrastają w lasy. **21. w.** w oczach, w czyich oczach na kogo ⟨*wydawać się komu jakimś, nabrać nagle jakichś cech*⟩: Kapitan wyrósł w naszych oczach na prawdziwego bohatera. *Sienk. Listy I, 71.* **22.** Ktoś, coś wyrasta z kogo, z czego (na kogoś, na coś) ⟨*ktoś z czasem staje się jakimś*⟩: Nigdy bym nie powiedział, że z takiego chuderlaka taki mężczyzna wyrośnie. *Iwasz. J. Odbud. 39.* Wyrasta z kogo numer, ziółko. - Z dzieweczki wyrosła na cudowną niewiastę. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 49, 1900.* **23.** Co z ciebie, z niego, z was, z nich wyrośnie? ⟨*jaki, kim będziesz, będzie; jacy, kim będziecie, będą w przyszłości*⟩. **24. w.** z jakiejś szkoły ⟨*być wychowankiem, zwolennikiem jakiegoś kierunku w sztuce, literaturze, nauce, polityce; tworzyć, działać zgodnie z tym kierunkiem*⟩: Gałczyński wyrósł ze szkoły Skamandra, kształtował swe natchnienie rozwijając tradycyjną poetykę. *Rocz. Lit. 1938, 31.* **25. w.** z dzieciństwa, z lat dziecinnych ⟨*stać się dojrzałym, dorosłym*⟩. **26. w.** z wieku, z lat ⟨*być za starym*⟩: Pucek wyrósł już z tego wieku, kiedy się poluje na wróble. *Grabow. J. Opow. II, 56.* **27. w.** z c z e g o ⟨*nie mieścić się w czym (na skutek powiększenia swych rozmiarów, swego wzrostu)*⟩: **w.** z ubrania. - Wyrosłem już z łóżeczka, lecz długo jeszcze nie dawałem go ruszyć. *Par. Zegar 91.* Wyrósł zupełnie ze swej kurtki. *Karp. SPP.* **28.** Czuć się, iść, biec itp. jakby, jak gdyby (komu) skrzydła u ramion wyrosły ⟨*lekko, szczęśliwie*⟩. **29. w.** gdzie (kogo) nie posiano ⟨*zjawiać się nieoczekiwanie, niepożądany*⟩: Że [...] tu się znalazła, w tym nie ma nic dziwnego; wyrastała ona wszędzie, gdzie jej nie posiano. *Korz. J. Tad. 211.*

wyraz ● ⟨*elementarna jednostka językowa, znak desygnatu; słowo*⟩ **1.** Barwny, bezwstydny, brudny, brzydki, charakterystyczny, cierpki, czczy, czuły, długi, gburowaty; *przestarz.* gminny; gniewny, gorący, górny, górnolotny, grzeczny, jędrny, konwencjonalny, krótki; ładny, piękny **w.**; martwy, miły, mocny, nieobyczajny, niepotrzebny, nieprzystojny, nieprzyzwoity, nieznany, niezrozumiały; nowy, świeży **w.**; obelżywy, obrażający, obraźliwy, oddzielny, oklepany **w.**, okropny, osobny, ostry, pieszczotliwy, plugawy, pochlebny, pokrewny, poszczególny, poufały, przyjacielski, rażący, pusty; słodki **w.**; soczysty, sromotny, stary, szumny, śmiały, tkliwy, trywialny, twardy, układny, uszczypliwy; właściwy, wulgarny, wyszukany, zagadkowy, zjadliwy, znany, życzliwy **w.**: Życzliwym wyrazem i uprzejmym skinieniem głowy i ręki odpowiadała na liczne powitania. *Wilk. P. Poran. I, 203.* **2. w.** amorficzny; **w-y** bliskoznaczne; **w.** cudzoziemski, obcy; **w.** dźwiękonaśladowczy, fachowy, gwarowy, jednolity, jednozgłoskowy, dwuzgłoskowy, trzyzgłoskowy itp.; **w.** wielozgłoskowy; **w.** jednoznaczny, wieloznaczny; książkowy, literacki, miejscowy, niesamodzielny, oderwany od tekstu; odmienny, nieodmienny; ogólny, powszechny, określający, określany, onomatopeiczny, pierwotny, pochodny, podstawowy, pospolity, prosty, prowincjonalny, przestarzały, rdzenny, rodzinny, rządzący, samodzielny, samoistny; **w-y** swojskie; **w.** techniczny, uogólniający, zapożyczony, zdrobniały, zgrubiały, złożony. **3. w.** języka naukowego, ogólnego, potocznego itp.; obcego pochodzenia; **w.** rodzaju męskiego, żeńskiego, nijakiego. **4. w-y** czego: **w-y** miłości, poważania, powitania, pożegnania, sympatii, szacunku, uznania, wdzięczności, współczucia. **5.** Nad **w.**, nad wszelki **w.** ⟨*bardzo, ponad miarę*⟩: Piotr poddał się i dał powodować jak dziecko, weseląc się czegoś nad wyraz niby mały chłopczyk. *Żer. Uroda 247.* **6.** W całym, w pełnym znaczeniu (tego) wyrazu ⟨*bardzo*⟩: Ubrany był w całym znaczeniu tego wyrazu porządnie i wykwintnie. *Żer. Dzieje I, 40.* **7.** W danym, ścisłym, właściwym itp. znaczeniu (tego) wyrazu: Był artystą w głębokim a szlachetnym znaczeniu tego wyrazu, rwał się do piękna i sztuki. *Tyg. Ilustr. 177, 1870.* **8.** Brzmienie, budowa, cząstka słowotwórcza, desygnat, etymologia, forma wyrazu. **9.** Dobór, gra, igraszka wyrazów: [W XVII w.] igraszki wyrazów zastępują myśli; smak się psuje. *Krasz. Wilno IV, 100.* **10.** Akcentować, bełkotać, cedzić, dobierać, łączyć, mówić **w-y**; oszczędzać **w-y** a. wyrazów; połykać, przytaczać, skandować, układać, wplatać, zestawiać **w-y**: Spojrzał na żonę i widząc jej minę frasobliwą połknął ostatnie wyrazy. *Grusz. Ar. Tuzy 47.* **11.** Bąknąć, izolować, napisać, objaśnić, podpowiedzieć, powtórzyć, przeczytać, przekręcić, przerobić, przyswoić sobie, rozumieć, słyszeć, szeptać, tłumaczyć, tworzyć, urwać, wybąkać, wyjaśnić, wymówić, wypowiedzieć, znaleźć odpowiedni, właściwy **w.** **12.** Brakuje, braknie komu wyrazu ⟨*ktoś nie wie jakimi wyrazami to wyrazić*⟩: Starosta — wiesz... ze swą miłą wnuczką... flądrą... wyrazów mi braknie — wiesz, co zrobili!? *Krasz. Pam. 197.* **13.** Szukać, używać wyrazu. **14.** (Powiedzieć, wyrazić co) jednym wyrazem ⟨*krótko*⟩: Jednym wyrazem: nie jesteśmy w stanie uzmysłowić sobie nawet rozmiarów ziemi. *Prus Kart. II, 103.* **15.** Lżyć, przeklinać, wymyślać itp. ostatnimi wyrazami. **16.** Określać co, odpowiedzieć komu, na co jakimś (jednym) wyrazem; operować wyrazami; posługiwać się jakim wyrazem, sypać wyrazami. **17.** Mówić, opowiadać itp. w dwóch wyrazach ⟨*krótko*⟩. **18.** Przebierać w wyrazach; zamykać co w wyrazie: Moja ludzkość to Polacy, mój wszechświat [...] to ojczyzna z tym wszystkim, co się w tym wyrazie zamyka... *Żer. Dzien. II, 15.* **19. w.** brzmi, ciśnie się na usta, ciśnie się pod pióro, dobiega, dochodzi, dolatuje skąd, ginie, ma znaczenie, odmienia się, oznacza co (przedmiot, właściwość przedmiotu, czynność, stan), pada, wyrywa się z ust; pochodzi od czego (np. od wyrażenia), tkwi w pamięci, wyraża co, zamiera, zjawia się na ustach; **w-y** płyną z ust, starzeją się.

● **w.** ⟨*odbicie wewnętrznego nastroju człowieka*

w układzie jego rysów, w gestach, w brzmieniu głosu, w oczach itp.; wygląd kogo⟩ **20.** Ascetyczny, bolesny, brutalny, chorobliwy, chytry, codzienny, dobroduszny, dziki, idealny, inteligentny, kamienny, kpiarski, kpiący, lisi, melancholijny, miły, naiwny, nieprzyjemny, niezdecydowany, obojętny, okrutny, podstępny, pogardliwy, pogodny, ponury, poważny, radosny, senny, skromny, skupiony, słodki, smutny, spokojny, sprytny, surowy, swobodny, sympatyczny, szelmowski, szklany, szlachetny, sztuczny, ujmujący, uprzejmy, uroczysty, wyniosły, wzgardliwy, zagadkowy, zimny, zmysłowy, zwierzęcy **w.**: Na tłuste policzki Warszawskiego powrócił zwykły, kpiarski wyraz. *Gomul. Ciury II, 16.* Jego wysoka a niezgrabna postać, rude włosy i nieprzyjemny wyraz twarzy, zwróciły uwagę obecnych. *Prus Dzieci 67.* Diego nie śpi. Już na pierwszy rzut oka spostrzegam poprawę: oczy jego straciły poprzedni szklany wyraz i patrzą przytomniej. *Fiedl. A. Rio 158.* **21. w.** c z e g o: a) ⟨*gdy się wymienia rodzaj uczucia malujący się w rysach lub w postawie człowieka*⟩: **w.** apatii, dobroci, obawy, pewności siebie, pychy, rozczarowania, smutku, wzgardy, zniechęcenia, życzliwości. - Na twarzy męża złowiła jeszcze wyraz oburzenia. *Dygas. Pióro 58.* Była to twarz [...] straszna przez swój wyraz piekielnych cierpień. *Sienk. Pot. IV, 125*; b) ⟨*gdy się wymienia część ciała, w której wyraz ów się uwidacznia*⟩: **w.** oczu, ślepi. spojrzenia, wzroku, źrenic. - Mogła się zdobyć na uśmiech, ale nie panowała nad wyrazem oczu. *Perz. Las 107.* **22. w.** (c z e g o) — n a c z y m, w c z y m: **w.** (czego) na obliczu, na twarzy; w obliczu, w twarzy, w oczach, w ślepiach, w spojrzeniu, we wzroku, w źrenicach, w ruchach. - Przy stole siedzi starzec z zagasłym od pracy wzrokiem, z wyrazem zawodu i zniechęcenia na twarzy. *Poręb. Studia 197.* Pochylił się nad Ksawerym i spostrzegł w jego oczach szczególny wyraz, którego znaczenia nie potrafił zrozumieć. *Brand. K. Antyg. 356.* **23.** Ktoś a. coś (np. oblicze, rysy, oczy itp.) bez wyrazu: Szeroko rozwartymi oczami bez żadnego wyrazu patrzy na ciemną komodę. *Bogusz. Polon. II, 311.* **24.** Ktoś (a. coś) o (jakimś) wyrazie, z (jakimś) wyrazem: Jeden był człowiek niestary [...] straszny, o okrutnym, zwierzęcym wyrazie oblicza. *Sienk. Wołod. III, 48.* Miała oczy duże o [...] anielskim, zamglonym wyrazie. *Pięt. Białow. 49.* Wysoki lecz szczupły [...] łagodnych oczu i ust o wyrazie jakby z wizerunku świętego zdjętym. *Poręb. Studia 184.* **25.** Jakiś w wyrazie: Szczególnie piękna była w linii i wyrazie broda Tuśki, ozdobiona ślicznym dołeczkiem. *Zap. G. Mil. 43.* Miał drobne usta, ładnie wykrojone, prawie dziecięce, w wyrazie nieśmiałe. *Kurek Ocean 131.* **26.** Mieć **w.**: Natura ma wyraz tak samo, jak ma wyraz twarz ludzka. *Witkiew. S. Gier. 165.* **27.** Mieć **w.** jaki, czego: a) ⟨*o oczach, twarzy, postawie itp.: wyrażać jakieś stany psychiczne*⟩: Oczy na wierzch wysadzone, miały wyraz zarazem dziki i obłędny. *Gomul. Wspom. 231.* Oblicze jego miało wyraz dobrotliwy, ale zarazem i czujny. *Sienk. Krzyż. I, 76;* b) mieć **w.** jaki, czego, w czym ⟨*przejawiać jakieś stany psychiczne w układzie rysów, w postawie itp.*⟩: Cóż ty masz dzisiaj taki szczególny wyraz twarzy? *Goj. Dziew. I, 208.* W oczach jego malowała się okrutna fantazja i zadziorczystość, ale w obliczu miał wyraz uczciwy. *Sienk. Ogn. I, 6.* **28.** Nad(aw)ać oczom, spojrzeniu, wzrokowi, obliczu, twarzy, rysom, postaci **w.** (jaki, czego): Wpatrywał się w Bachracha, usiłując nadać swoim rozbieganym, nerwowym oczom wyraz jak najbardziej demoniczny. *Putr. Rzecz. 26.* Ubiór ten przyczynił się do nadania postaci jej wyrazu surowości i suchości. *Orzesz. Ant. 29.* **29.** Nosić **w.** jaki, czego ⟨*o twarzy, obliczu*⟩. **30.** Przybierać, zachować, tracić, zatracić **w.** (jaki, czego) zbywać wyrazu: Przybrała wyraz obojętności i zimnej grzeczności. *Zachar. Kres. 329.* **31.** Zmieniać **w.** ⟨*o twarzy, obliczu itp.*⟩. **32.** Układać usta, wargi w (jakiś) **w.** **33.** Nabrać wyrazu: Jego surowa twarz nabrała dziwnie rzewnego wyrazu. *Prus Lalka I, 45.* **34.** Odgadywać, sądzić, wnioskować z wyrazu (np. twarzy): Z wyrazu twarzy jego odgadła, iż wieści, które przynosi, muszą być smutne. *Orzesz. Na dnie I, 331.* **35.** Jaśnieć, mroczyć się, okrywać się, ożywiać się, pałać, powlekać się, przemawiać, tchnąć wyrazem (jakim, czego) ⟨*o twarzy, obliczu*⟩: Twarz moja ożywiała się na kilka dni takim wyrazem radości, jak gdybym posiadł wszystkie skarby świata. *Sztyrm. Katalept. II, 146.* **36.** Patrzeć, spoglądać, wpatrywać się itp. z (jakimś) wyrazem, podnieść, wlepić oczy (z jakimś) wyrazem: Wielkie ciemnoszafirowe oczy patrzyły w niego z wyrazem trwogi, zdziwienia, wyrzutu. *Prus Now. IV, 194.* **37.** Płonąć, uderzać, tryskać, żarzyć się jakimś wyrazem ⟨*o oczach, spojrzeniu, wzroku, źrenicach*⟩: Brwi zakreślały się śmiałymi łukami nad czarnymi, życia i dobroci wyrazem tryskającymi oczyma. *Jeż Uskoki I, 99.* **38.** (Jakiś) **w.** błąka się (np. na twarzy, ustach), błyska (np. w oczach), cechuje (kogo), jaśnieje, zajaśniał (np. na twarzy), maluje się, odmalował się, rysuje się, odrysował się (np. na twarzy), objawia co (np. pokorę), objawia się (np. w oczach), odbija się (np. w oczach), osiada (np. na ustach), okrywa (twarz); opromienia kogo; ożywia (np. rysy), panuje, zapanował (na twarzy), pojawia się, pozostaje (na twarzy), przebija się (w oczach), przemknął (po ustach), przenika (całą postać), rozlewa się (po twarzy), schodzi (z ust), spoczywa (na twarzy, ustach); ściąga (rysy, twarz, usta, wargi), ukazuje się (w oczach), ustępuje (z twarzy), wybija się (na twarzy), wykrzywia (usta, rysy), wyrył się (na twarzy), występuje (w ustach), zmienia się, znika (z twarzy): Policzki jej stały się jeszcze chudszymi, twarz całą okrywał wyraz cierpiącego marzenia. *Orzesz. Mirt. 69.* Na ustach spoczywał wyraz dobroci i niby lekki odcień rzewnej zadumy. *Orzesz. Cnot. 246.* Na jego twarzy był wyryty wyraz najgłębszej boleści. *Kaczk. Grób II, 242.*

● **w.** ⟨*wyrażenie, odbicie, odzwierciedlenie; ekspresja, wymowa czego*⟩ **39.** Artystyczny, bezpośredni, dobitny, godny, mistrzowski, ostatni, pełny, piękny, poetycki, skończony, szczery, świetny, widomy, wspaniały, wymowny, zewnętrzny **w.** (czego): Szczerość uczucia łączy się u niego ze szczerością artystycznego wyrazu. *Kryt. 3/2, 1910, s. 197.* Komedia kastylska była i jest skończonym wyrazem hiszpańskiego temperamentu. *Poręb. Studia 215.* **40. w.** architektoniczny, dramatyczny, emocjonalny, estetyczny, malarski, muzyczny, plastyczny, psychologiczny (np. dzieła): Tłumacz zdołał spotęgować wyraz emocjonalny oryginału. *Szmydt. Mick. 131.* **41. w.** c z e g o: **w.** czasu, epoki, okresu; **w.** dążeń,

hańby, kultury, myśli, piękna, poezji, polityki, przeżyć, przyjaźni, sztuki, temperamentu, tęsknoty. **42.** Siła wyrazu: To były dzieje [...] wsiowych wyrobników pełne dramatyzmu i siły wyrazu. *Pięt. Współ. 35.* **43.** Jakiś w wyrazie, być jakimś w wyrazie: Obrazy bywają mdłe w ogólnym wyrazie. *Heyd. Malcz. 217.* **44.** Coś jako **w.**; ważny, wart jako **w.**; mieć wartość, znaczenie, widnieć, występować itp. jako **w.**: Uchwała detronizacyjna, jako wyraz uczuciowy Sejmu, pozostanie na zawsze szacownym dokumentem w skarbcu pamiątek narodowych. *Śliw. A. Lel. 267.* Nie dowierza mi, gdy go zapewniam, że rzeźby te mają wielką wartość jako wyraz rodzimej sztuki indiańskiej. *Fiedl. A. Rio 219.* **45.** Dać **w.** czemu; dać **w.** czemu w czym ⟨*wyrazić co (w czym)*⟩: Nie może w tej chwili dać dobitniejszego wyrazu oburzeniu swemu i swej wielkiej wzgardzie. *Konopn. Now. IV, 38.* Uczuciom patriotycznym poeta dał później wspaniały wyraz w tragedii „Persowie". *Witkow. S. Trag. I, 153.* **46.** Przybierać **w.**: Dawniejsze jego otwarte postępowanie z nami zaczyna przybierać wyraz dwuznaczny. *Żer. Dzien. I, 284.* **47.** Składać, złożyć komu **w-y** czego (hołdu, poważania, szacunku, współczucia) ⟨*wyrażać, wyrazić komu co (w formie słownej), np. hołd, poważanie, szacunek, współczucie*⟩: Może pan będzie łaskaw złożyć jej w moim imieniu wyrazy współczucia. *Pytl. Fund. 121.* **48.** Wydobyć (z czego), zyskać **w. 49.** Znajdować **w.**; znajdować swój **w.**; znajdować **w.** dla czego, w czym: Usiłował znaleźć wyraz dla swych zachwytów cudacznych i wiedział, że jedynie w książce go odkryje. *Morc. Wyrąb. I, 40.* Radykalizm młodego Kasprowicza znalazł wyraz w jego kilku wczesnych utworach drukowanych w czasopismach socjalistycznych. *Jakub. Lit. 70.* **50.** Uważać co za **w.** czego, za jaki **w.**: Końcówkę *a*, obcą mianownikowi imion męskich w dawnej polszczyźnie, uważać należy za wyraz naśladowania łaciny. *Bem Zarys 118.* **51.** Poszukiwać, szukać wyrazu. **52.** Być, stać się, pozostawać wyrazem czego: Poezja Słowackiego stawała się wyrazem przeżyć. *Kleiner Słow. I, 200.* Przypominać (co a. kogo) wyrazem. Wykonywać co (np. taniec) z wyrazem (czego).

wyrazić (się), wyrażać (się) 1. w. c o (się) j a k: **w.** co (się) barwnie, cicho, głośno; cyfrowo, liczbowo, statystycznie; entuzjastycznie, dyplomatycznie, gładko, górnolotnie, krótko, krytycznie, lekceważąco, niedołężnie, obrazowo, otwarcie; ozdobnie, plastycznie, po prostu, pochlebnie, poetycznie, poprawnie, pospolicie, prostacko, przychylnie, przystępnie, retorycznie, scenicznie, skrótowo, szyderczo, ściśle, trafnie, trywialnie, umiejętnie, uroczyście, w skrócie, w superlatywach, wyszukanie, zwięźle, źle ⟨*wypowiedzieć się w jakiś sposób*⟩: Może nie potrafiłem dość barwnie swoich uczuć wyrazić. *Perz. Las 128.* Szlachta ariańska [...] wyrażała otwarcie swe sympatie dla króla. *Budzyk Lit. 77.* **2. w.** c o ⟨*wypowiedzieć co słowami; dać wyraz czemu gestem, mimiką, postawą itp.*⟩. **3. w.** chęć, pragnienie, życzenie: Po raz pierwszy od miesięcy wyraził jakieś życzenie. *Jackiew. Wiosna 219.* **4. w.** miłość, przywiązanie, niechęć, nienawiść; obawę, przerażenie, strach; radość, zadowolenie, smutek; sympatię, uczucie, ubolewanie, współczucie. **5. w.** opinię, przekonanie, sąd, zdanie. **6. w.** pewność, wątpliwość; uznanie, wolę. **7.** Oczy, spojrzenie, wejrzenie, wzrok wyrażają prośbę, zachwyt, miłość, wstręt: Twarz wyraża ból, cierpienie, miłość, zachwyt, głupotę, spokój. **8. w.** zachwyt ⟨*zachwycić się*⟩. **9. w.** zgodę ⟨*zgodzić się*⟩. **10. w.** k o m u c o: Rodzice wyrazili artyście radość swoją, że ich córeczki zdołały zwrócić uwagę takiego artysty. *Bał. Dziady 56.* **11. w.** c o — c z y m: Matka w wypiekach, jakaś zaaferowana, nie wyrażała miną nic stanowczego. *Dąbr. Ig. Matki 81*; **w.** co oczami, twarzą, oklaskami, postawą. - Pani obchodzi mnie więcej, niżbym to zdołał jakimikolwiek słowami wyrazić. *Sienk. Koresp. II, 105.* **12. w.** c o — w c z y m: **13. w.** co w mowie, w słowach, w zdaniach, w jednym zdaniu; w skrócie. **14. w.** co w poezji, w powieści, w wierszu; **w.** co w literaturze, malarstwie, rzeźbie. **15. w.** co w metrach, w tonach, w procentach, w złotych itp.: Wysokość ciśnienia wyrażamy najczęściej w metrach słupa wody. *Por. rzem. 198.* **16. w.** co w czyim imieniu: Wyraziłem mu w imieniu matki mojej i swoim wdzięczność za trudy. *Orzesz. Pam. III, 195.* **17. w.** co za pomocą czego: Liczby szczególne wyrażamy za pomocą liczebników głównych. *Por. rzem. 41.* **18.** Coś (jakieś uczucie) wyraża się na twarzy, na obliczu; w oczach, w rysach itp.: Na twarzy, na obliczu, w oczach, w rysach wyraża się ból, cierpienie, radość, smutek itp. **19. w. się** d o k o g o, w o b e c k o g o, p r z y k i m: Jak ty się wyrażasz do ojca, Stasinek! — zauważyła ze zgrozą. *Braun Lewanty 236.* **20.** *posp.* Nie wyrażaj się! nie wyrażajcie się! ⟨*nie mów, nie mówcie ordynarnie, wulgarnie*⟩. **21. w. się** j a k, o k i m a. o c z y m: Posłów królewskich traktował wzgardliwie, o królu wyrażał się nieprzystojnie. *Śliw. A. Bat. 134.* **22.** Jak się wyraził, że się tak wyrażę ⟨*zdanie wtrącone*⟩: Było dużo trudności, które jednak swoim, jak się wyraziła, lataniem szczęśliwie pokonała. *Dąbr. M. Noce II, 154.* Byliśmy zmuszeni uciekać się do świadków nielegalnych, a nawet, że się tak wyrażę, do bezczelnych różnorodnych żądań. *Zielon. L. Wspom. 152.*

wyraźny 1. w-a aluzja, instrukcja, odpowiedź ⟨*nie budząca wątpliwości*⟩. **2. w-a** barwa ⟨*czysta*⟩. **3. w.** cel; **w-a** sytuacja ⟨*jasny(-a), nie budzący(-a) wątpliwości*⟩: Miewał wyraźne cele i dążył do nich przez pewien czas wytrwale. *Święt. A. Nałęcze 93.* Lubię wyraźne sytuacje, tymczasem nie wiem: z kim właściwie mam do czynienia? *New. Chłop. 169.* **4. w.** dowód ⟨*widoczny, przekonywający*⟩. **5. w.** druk, napis, **w-e** litery, **w-e** pismo ⟨*łatwy(-e) do rozpoznania, czytelny(-e)*⟩. **6. w-a** dykcja ⟨*polegająca na dokładnym wymawianiu dźwięków językowych, na starannej wymowie poszczególnych głosek i całych wyrazów*⟩: Od aktorów wymagał wyraźnej dykcji oraz zdecydowanego gestu. *Wrocz. K. Wspom. 41.* **7. w-e** kontury; **w-a** sylwetka ⟨*dobrze się rysujące(-a), odcinające(-a) od tła*⟩. **8. w-a** myśl ⟨*jasna*⟩. **9. w-a** poprawa ⟨*widoczna*⟩. **10. w.** ślad ⟨*dobrze widoczny; łatwy do rozpoznania*⟩. **11. w.** zapach ⟨*łatwy do rozpoznania*⟩. **12. w.** jak na dłoni ⟨*bardzo, zupełnie wyraźny*⟩: Mniema, że cały stan jego duszy jest jasny, wyraźny jak na dłoni, i każdy go z łatwością odczytać może. *Dygas. Pióro 160.* **13. w.** d l a k o g o: Na sali sądowej prawda tryumfowała.

stała się całkowicie jasna, wyraźna dla wszystkich. *Was. W. Paryż 69.* **14. w.** w c z y m: Jamby nie tyle śpiewne co matematycznie regularne i wyraźne w swoim rytmie, są wykonane [...] sumiennie i dokładnie. *Rocz. Lit. 1938, 27.*

wyrażenie ● *jęz.* ⟨*połączenie frazeologiczne o charakterze nominalnym będące zespołem co najmniej dwóch wyrazów stanowiące pewną całość syntaktyczną, zawierającą pewną myśl; pot. wszelki zwrot językowy*⟩: **1.** Brukowe, chropawe, cyniczne, dawne, dobitne, dosadne, dziwne, fachowe, finezyjne, gładkie, gminne, jędrne, krótkie, malownicze, mętne, miejscowe, mocne, nieoględne, nieparlamentarne, niepoprawne, nieprzyzwoite, niestosowne, obce, obelżywe, ordynarne, patetyczne, piękne, potoczyste, rodzinne, salonowe, stare, stosowane, trafne, treściwe, trywialne, ulubione, utarte, wieloznaczne, właściwe, wulgarne, wyszukane, wytworne, zwięzłe **w.**: Lubował się w mocnych słowach i [...] dla romantyków miał zawsze w zapasie cały dykcjonarz obelżywych wyrażeń. *Bar Kum. 157.* **2. w.** archaiczne, biblijne, dwuczłonowe, eliptyczne, frazeologiczne, gwarowe, idiomatyczne, jednowyrazowe, językowe, konwencjonalne, książkowe, ludowe, nieosobowe, opisowe, porównawcze, potoczne, prawnicze, przyimkowe, przysłówkowe, specjalne, staropolskie, syntaktyczne, techniczne, teatralne, umowne, wykrzyknikowe, żargonowe, żeglarskie: Autor używa wyrażeń gwarowych pochodzących z różnych dialektów o przejrzystej budowie słowotwórczej. *Dobos. Jęz. 70.* **3.** Dobierać, szukać, używać wyrażeń: Panując nad sobą tyle tylko, że dobierał wyrażeń, zaczął przytaczać różne jego występy. *Breza Uczta 116.* **4.** Mówić wyrażeniami: Mówił tak stanowczymi wyrażeniami, jak starożytne wyrocznie. *Sztyrm. Pow. I, 48.* **5. w.** uderza, razi kogo: Raziły go pewne wyrażenia, czasami trywialne, a czasami dosadne tylko i malownicze. *Chmielow. Studia 16.*

● *mat.* **w.** ⟨*zespół liczb połączonych znakami wskazującymi, jakie działanie i w jakiej kolejności należy wykonać*⟩: **w.** algebraiczne, arytmetyczne. **6. w.** piętrowe ⟨*wyrażenie ułamkowe, którego licznik albo mianownik jest ułamkiem, albo i licznik i mianownik są ułamkami*⟩. **7. w.** ułamkowe ⟨*ułamek*⟩.

wyrąb Na wyrąb ⟨*do wyrąbania*⟩: Drzewa w lesie przeznaczone na **w.** Pracować przy wyrębie lasu ⟨*przy wyrąbywaniu*⟩.

wyrąbać 1. w. kogo w pień ⟨*wybić bronią sieczną*⟩: Raz udało się Gyllenhielmowi napaść w lesie oddział radziwiłłowski z czterystu ludzi i prawie w pień wyrąbać. *Moracz. Dzieje VI, 245.* **2.** *pot.* **w.** k o m u c o, **w.** prosto z mostu, prosto w oczy ⟨*powiedzieć, napisać wręcz, nie owijając w bawełnę*⟩: Ostro napisane! Można powiedzieć, że nas nie oszczędza. Wyrąbał prosto z mostu! *Brand. K. Obyw. 318.* **3. w.** (komu) prawdę ⟨*wypowiedzieć w sposób brutalny, nie ukrywając nic*⟩: Postanowił wyrąbać prawdę, bez osłonek. *Bart. L. Ludzie 236.*

wyrobić p. **wyrabiać**

wyrobienie 1. w. fizyczne, umysłowe ⟨*sprawność fizyczna, umysłowa osiągnięta odpowiednim ćwiczeniem, odpowiednią pracą*⟩. **2. w.** estetyczne ⟨*poczucie piękna ugruntowane na praktyce*⟩. **3. w.** obywatelskie, organizacyjne, polityczne, społeczne, życiowe ⟨*stan gotowości człowieka do pełnienia określonych funkcji, wykonywania pewnych zadań osiągnięty przez praktykę*⟩. **4. w.** towarzyskie ⟨*obycie, ogłada*⟩.

wyrobiony 1. Mało **w.** ⟨*niewiele obyty, doświadczony*⟩. **2. w.** politycznie, społecznie, życiowo ⟨*mający doświadczenie polityczne, społeczne, życiowe*⟩. **3. w-a** publiczność ⟨*znająca się na rzeczy*⟩. **4. w.** sąd o czym ⟨*ustalony, ugruntowany*⟩. **5. w.** styl ⟨*gładki, sprawny*⟩.

wyrocznia 1. *przen.* Nieomylna **w.** ⟨*nieomylny, rozstrzygający autorytet*⟩: Wolę ojca uważał za nieomylną wyrocznię. **2.** Mieć, uważać kogo, co; uchodzić za wyrocznię w czym ⟨*za nieomylny, rozstrzygający autorytet*⟩: Miano go ogólnie za wyrocznię w sprawach hodowli i wyścigów. *Weys. Józ. Żywot 85.* Wergiliusz od dawna był ulubionym poetą średnich wieków; jego dzieła uważano za wyrocznię. *Tyg. Ilustr. 47, 1899.* Uchodzi za olbrzyma, za istotę wyższą, za wyrocznię nieomylną w rzeczach literatury. *Krasz. Poeta 122.* **3.** Patrzeć na kogo, na co jak na wyrocznię; przyjmować co jak wyrocznię; słuchać kogo, czego jak wyroczni; wierzyć w kogo, co jak w wyrocznię ⟨*o osobie lub wypowiedzi czyjej: patrzeć itp. jak na najwyższy autorytet; przyjmować wypowiedź jako nie podlegającą dyskusji, autorytatywną, do której się należy bezwzględnie zastosować*⟩: Słuchał wszystkich moich słów jak wyroczni. *Kamień. Pam. 222.*

wyrok 1. Anonimowy **w.** (śmierci): Otrzymywałem liczne anonimowe wyroki śmierci. *Nowak Jul. Wspom. 45.* **2.** Ciężki, doraźny, dwulicowy, groźny, łagodny, łaskawy, łączny, motywowany, niecofniony, nieodwołalny, niepomyślny, nieprawomocny, niesłuszny, niesprawiedliwy, niewielki, okrutny, ostateczny, polubowny, pomyślny, prawny, prawomocny, salomonowy, sprawiedliwy, srogi, surowy, uzasadniony **w.**: Sześć lat za pierwsze, cztery za drugie. I nie łączny wyrok, sześć lat, tylko dwa dodane. *Putr. Wrzes. 91.* **3. w.** dożywotni, karny, kompromisowy. **4.** *hist.* **w.** marszałkowski; potępiający, rehabilitacyjny, rozjemczy, sądowy, skazujący; *hist.* **w.** trybunalski; **w.** umarzający postępowanie, uniewinniający, zaoczny, zasądzający: Za życia Vaniniego wydała inkwizycja hiszpańska 30 tysięcy wyroków skazujących. *Wiedza i Życie 6, 1953, s. 386.* **5. w.** apelacyjny ⟨*w sądzie apelacyjnym*⟩. **6. w.** bezapelacyjny ⟨*bez odwołania*⟩. **7. w.** kasacyjny ⟨*w sądzie kasacyjnym*⟩. **8.** *daw.* **w.** oczny ⟨*ogłoszony bezpośrednio skazanemu, w jego obecności, w oczy*⟩: Wyrok (w dawnej procedurze sądowej) mógł być zaoczny lub oczny. *Śliw. S. Proces 47.* **9. w.** prawotwórczy ⟨*ustalający nowy stosunek prawny między stronami*⟩. **10.** *hist.* **w.** sejmowy ⟨*sądu sejmowego*⟩. **11. w.** przeznaczenia: Któż odgadnie wyroki przeznaczenia? *Orzesz. Wesoła 37.* **12. w.** śmierci, zagłady. **13. w.** iluś (np. dziesięciu, dwudziestu) lat (*domyśl.* więzienia). **14. w.** bez sądu. **15. w.** n a k o g o (a. n a c o): Miał się Giller za prawego wyraziciela idei 63 roku i z tego stanowiska ferował wyroki na białych i na czerwonych. *Kien. Sapieha 240.* **16. w.** na (czyją) korzyść, niekorzyść: Zygmunt

[Luksemburczyk] obrany sędzią rozjemczym, zjednany przez Krzyżaków, wydał w roku 1420 we Wrocławiu wyrok na niekorzyść Polski i Litwy. *Bobrz. Dzieje I, 229.* **17. w.** p r z e c i w(k o) k o m u, c z e m u: Jeżeli pozwany [...] nie stawi się w sądzie [...] może na wniosek powoda zapaść przeciwko niemu wyrok zaoczny. *Wiedza 365, s. 20.* **18. w.** w sprawie (czyjej, o co): Pięć dni temu wydział sądu okręgowego wydał wyrok w sprawie niejakiego p. H. *Sienk. SPP.* Posiadam [...] rozmaite dokumenta [...] a między innymi — zabawny wyrok w sprawie o wiarołomstwo. *Prus Now. III, 299.* **19. w.** z a c o: Jak huknął w swój hermetyczny piec, tak wyleciała z niego cała biblioteka pozwów i wyroków za długi. *Prus Kron. III, 235.* **20.** Motywy, sentencja wyroku. **21.** Bez wyroku (robić co, coś się dzieje): Bez sądu i wyroku odesłać go kazał pod silną strażą do zamku Königstein. *Tyg. Ilustr. 177, 1863.* **22.** Na mocy, na podstawie, na zasadzie wyroku; *pot.* z wyroku (czyjego): Wytoczył proces [...] i na mocy wyroku trybunalskiego zajął połowę dóbr. *Łoz. Wł. Praw. II, 119.* Z wyroku sędziego gminnego zapłacił chłopu pięćdziesiąt rubli. *Syg. Wysadz. 105.* **23.** Apelacja, odwołanie od wyroku. **24.** Cofnąć, d(aw)ać, dostać, egzekwować, ferować, kasować, obalić, obwieścić, (od)czytać, ogłosić; *pot.* odsiadywać, odsiedzieć; orzekać, otrzymać, podpisać, potwierdzić, powstrzymać, przyjąć, przyspieszyć, skasować, (s)pisać, uchylić, usłyszeć, wydać, wygotować, wykonać, zaskarżyć, zatwierdzić, załagodzić, zmienić, znieść, zyskać **w.**: Chciałbym, żebyśmy tym razem obaj wyszli na wolność wraz z wszystkimi po odsiedzeniu wspólnego wyroku. *Brand. K. Sams. 124.* Sąd rewizyjny nawet przy braku skargi rewizyjnej prokuratora ma prawo wyrok uchylić. *Państwo 9, 1955, s. 433.* Król [...] uległ i pozwolił kanclerzowi Radziwiłłowi według jego wniosku wygotować wyrok. *Moracz. Dzieje VII, 360.* **25.** Mieć **w.**: a) ⟨*być skazanym*⟩: Tylko w rzeszowskim więzieniu ponad 100 chłopów miało wyroki od 1 do 10 lat. *KPP Wspom. 127*; b) ⟨*otrzymać rozstrzygnięcie sprawy*⟩: Ja zaraz zapozwę pana Kusztyckiego do sądu i będę miał wyrok. *Jun. Antrop. 26.* **26.** Czekać na **w. 27.** *pot. środ.* Iść na **w.** ⟨*do więzienia, odbywać karę*⟩: Ten siwy pan jest z Sosnowca, idzie już na trzeci wyrok. Dostał 8 lat. *Past. Komuna 10.* **28.** Zdać się na (czyj) **w. 29.** *daw.* Iść pod (czyj) **w.**: Szlachta jego stronnictwa pójdą pod wyrok króla i senatu. *Moracz. Dzieje V, 251.* **30.** Oczekiwać, uniknąć wyroku. **31.** Apelować, odwoływać się od wyroku. **32.** Poddać się, podlegać wyrokowi. **33.** Karać kogo, rozstrzygać co; skazać, wygnać, wydalić kogo wyrokiem: Winnego, który przez cały ciąg procesu nie przestał być galernikiem, tak łaskawym karać wyrokiem? *Prz. Tyg. Życia 1, 1875.* **34. w.** ciąży na kim, grozi komu, kończy się komu; podlega apelacji, kasacji, zaskarżeniu; pozostaje w mocy, spadł na kogo; uprawomocnił się; zagraża, zapada: Jeśli powód lub pozwany nie stawia się na rozprawę, zapada wyrok w zaoczności. *Kutrz. Wstęp 142.* Surowe barbarzyńskie śledztwa wykryły spiskowych. Spadły na nich srogie wyroki. *Bobrz. Dzieje III, 161.* **35. w.** skazuje kogo na co ⟨*ktoś zostaje skazany na co*⟩: Wyrok skazał go na powieszenie. *Bog. Kapit. III, 103.* Padł wyrok skazujący go na wygnanie. *Kras. Życia VIII, 134.*

wyrosły 1. w. jak dąb, jak młody dąb ⟨*silny*⟩. **2. w.** jak drągal ⟨*wysoki*⟩. **3. w-a** jak łania, trzcina ⟨*zdrowa, prosta*⟩: Była to śliczna brunetka, biała jak śnieg, a jak trzcinka wyrosła. *Łus. Pam. 92.*

wyrosnąć p. **wyrastać**

wyrost *pot.* Na **w.** ⟨*o ubraniu: zbyt obszerne; o budżecie: wygórowany, większy niż potrzeba*⟩: Dzieciom kupuje się często ubrania na **w.** Zaplanowano preliminarz (budżetu) na **w.**

wyrostek 1. Kilkunastoletni **w.** ⟨*młody, kilkunastoletni chłopiec, młokos, niedorostek*⟩. **2.** *anat.* **w.** robaczkowy a. **w.** ślepej kiszki ⟨*u niektórych ssaków (np. człowieka, małp, zajęcy) zakończenie jelita ślepego w postaci cienkiego wyrostka*⟩.

wyrozumiałość 1. Wzajemna **w.** ⟨*pobłażliwość dla czyichś błędów, dla czyjego niewłaściwego postępowania*⟩. **2. w.** d l a k o g o: prosił o wyrozumiałość dla osoby nerwowej. **3. w.** n a c o: **w.** na błędy. **4. w.** w c z y m: Wyrozumiałość w sądzeniu prowadzi do pobłażliwości w karaniu. *Brodz. Synon. 215.* **5.** Z wyrozumiałością (słuchać czego, oceniać co, traktować kogo, odnosić się do kogo, czego) ⟨*wyrozumiale*⟩: Ze specjalną wyrozumiałością odnosił się Kawka do najbiedniejszych. *Kłos. Wiosna 49.* **6.** Mieć w. dla kogo, czego ⟨*być wyrozumiałym dla kogo, czego*⟩: Nie uważam za bumelanta starego człowieka, choć opuści cztery dniówki na miesiąc. Trzeba przecież mieć wyrozumiałość dla jego wieku. *Życie Lit. 48, 1954.* **7.** Okazywać komu (dla kogo) **w.**: Człowiek [...] powinien okazywać dla zwierząt litość, wyrozumiałość. *Dygas. As 88.*

wyrób ⊙ **1. w.** c z e g o ⟨*wyrabianie, wytwarzanie*⟩: **w.** amunicji, cegieł, kapeluszy, obuwia, wędlin, wina. - W najeździe perskim zginęła tajemnica wyrobu czarnej polewy waz attyckich. *Par. Godz. 91.* **2.** Coś jakiegoś wyrobu; coś domowego, krajowego, miejscowego, swojego, własnego wyrobu: Wędliny własnego wyrobu. - Obok, na trawniku, ułożył na kawałku ceraty parę obrazków własnego wyrobu. *Par. Niebo 131.* **3.** *pot. przestarz.* Skóra na **w.** ⟨*surowa skóra do garbowania*⟩: Zakupiwszy deski oraz inne niezbędne akcesoria, ogłosiliśmy, iż przyjmujemy skóry na wyrób w cenie trzech rubli. *Kowalew. Z. Wspom. 139.* **4.** Służyć do wyrobu czego; stosować co, używać czego do wyrobu (czego). **5.** Trudnić się, zajmować się wyrobem czego. **6.** Specjalizować się w wyrobie (czego). **7. w.** (czego) odbywa się na czym, polega na czym: Wyrób tkanin (tkanie ręczne) odbywa się na specjalnym warsztacie tkackim. *Kryń. J. Towarozn. II, 83.*

⊚ **w.** ⟨*to, co zostało wytworzone, wyprodukowane; fabrykat; wytwór*⟩ **8.** Cenny, delikatny, dobry, doskonały, gustowny, krajowy, lichy, wartościowy, wykwintny, zagraniczny, zbytkowny, zły **w.** (również *lm*). **9. w-y** artystyczne, drewniane, dziane, dziewiarskie, galanteryjne, garmażeryjne, garncarskie, gastronomiczne, gliniane, gumowe, instalacyjne, jedwabne, jubilerskie, konsumpcyjne, koszykarskie, ludowe, masarskie, platerowane, precyzyjne, przemysłowe, ręczne, rymarskie, rzeźbiarskie, samodziałowe, skórzane, srebrne, stolarskie, tkackie, tokarskie, tytoniowe, użytkowe, wędliniarskie, włókiennicze, złotnicze, żelazne; **w-y** codziennego użytku:

Drewno [...] użytkowane jest głównie na opał, ale również i na drobniejsze wyroby tokarskie i rzeźbiarskie. *Radw. Świat 49.* Skarbiec jego był składem numizmatów i wyrobów złotniczych. *Jeż Rotul. 339.* **10.** w-y gotowe ⟨*wytwarzane w stanie gotowym do użytku, do konsumpcji*⟩: Ogólnym aktem normatywnym był dekret [...] o reglamentacji niektórych surowców, półfabrykatów i wyrobów gotowych. *Państwo 3 1954, s. 514.* **11.** w-y nietypowe ⟨*nie objęte obowiązującymi cennikami, produkowane pojedynczo lub w małych seriach*⟩. **12.** w. (jakiejś, czyjejś) roboty: Znalazła się w dużym pokoju z aksamitnymi meblami starego fasonu, obwieszonymi wyrobami szydełkowej roboty. *Żer. Dzieje II, 87.* **13.** w. z c z e g o: Wykładał, ile to się wtedy będzie brało za garnki, samodziały, wyroby z czeczotki i lnu, sprzedawane jako arcydzieła miejscowego folkloru. *Prusz. Trzyn. 50*; w-y z ciasta. **14.** Eksportować, importować, produkować, sprzedawać, sprowadzać (z zagranicy), wwozić, wywozić w-y. **15.** Dostarczać wyrobów.

wyrównać, wyrównywać **1.** w. dług wdzięczności ⟨*spłacić dług wdzięczności; odwdzięczyć się czym*⟩: Dług wdzięczności to dług honorowy [...] to trzeba wyrównać. *Winaw. Znajom. 39.* **2.** w. krok ⟨*iść, maszerować jednakowym, równym z kim krokiem*⟩: Potykając się o kępy sitowia, z trudem wyrównywał krok z kapralem. *Żukr. Dni 37.* **3.** w. krzywdy ⟨*naprawić*⟩. **4.** w. lot ⟨*wyprowadzić samolot na właściwą trasę, nadać lotowi samolotu właściwy kierunek*⟩. **5.** w. przepaść ⟨*zapełnić: również przen.*⟩: Teraz wiedział już, że nic, do śmierci, nie zdoła wyrównać przepaści, jaka się między nimi otworzyła. *Perz. Las 229.* **6.** w. rachunki z kim ⟨*uregulować*⟩: Wyrównał wszystkie zaległe rachunki z domem Kiliasa. *Kaczk. Olbracht. III, 154.* **7.** *pot.* w. zaległości ⟨*odrobić*⟩. **8.** *przestarz.* w. k o m u w c z y m ⟨*dorównać*⟩: Żaden z pisarzów naszych nie wyrównał Naruszewiczowi w pracowitości. *Czart. Myśli 82.* Wiedzą wszyscy, że mu nikt na tym instrumencie nie wyrówna w biegłości. *Mick. Tad. 349.*

wyróżnienie **1.** Specjalne w. ⟨*wyrażenie uznania; pochwała, uznanie*⟩. **2.** Zaszczytne w. ⟨*rodzaj nagrody w konkursach, na wystawach*⟩. **3.** w. graficzne (tekstu) ⟨*odrębny sposób złożenia części tekstu dla jej uwydatnienia (np. innym rodzajem lub krojem czcionki, stosowaniem linii, ramek, ornamentów, spacji*⟩. **4.** Z wyróżnieniem (zdać egzamin, ukończyć szkołę) ⟨*z pochwałą, ze specjalną wzmianką na świadectwie szkolnym*⟩. **5.** Otrzymać w., przyznać komu w. (za pracę, za obraz na wystawie). **6.** Zasługiwać na w. ⟨*o kimś lub o czymś*⟩: Klasa zasłużyła na wyróżnienie. **7.** *nieco przestarz.* Traktować kogo z wyróżnieniem ⟨*wyróżniać kogo*⟩: Osieńska traktowała go z pewnym wyróżnieniem. *Perz. Raz 190.* **8.** w. spotyka kogo: Spotkało panią wyróżnienie, idzie pani pewną drogą do sukcesu. *Breza Uczta 229.*

wyrwać, wyrywać ⊙ **1.** w. c o ⟨*wydrzeć, szybko wyciągnąć, wyjąć*⟩. **2.** w. k o g o, c o — s k ą d, z c z e g o, c z e m u. **3.** w. skąd pieniądze, trochę grosza, ileś złotych, rubli, dolarów ⟨*dostać, zdobyć*⟩: Wyrwał skąd mógł trochę grosza i machnął, żeby się rozerwać w Paryżu. *Tyg. Ilustr. 27, 1900.* **4.** w. (komu) pieniądze, pewną sumę, ileś złotych z kieszeni ⟨*narazić kogo na wydatek*⟩. **5.** w. (kogo) z biedy, z nędzy ⟨*wydobyć kogo z biedy, pomóc komu w trudnym położeniu*⟩. **6.** w. (kogo) z drzemki, ze snu ⟨*obudzić kogo nagle*⟩. **7.** w. (kogo) z łóżka, z pościeli ⟨*zmusić do wstania*⟩. **8.** w. (kogo) z marzeń, z osłupienia, z rozmyślań, z zadumy, z zamyślenia itp. ⟨*przywołać kogo do rzeczywistości, otrzeźwić kogo*⟩: Głos, wołanie, okrzyk, śpiew itp. wyrwał (kogo) z rozmyślań, osłupienia, zadumy. - Obudziła mnie dziwna cisza [...] Z osłupienia wyrwał mnie okrzyk: „Wstawaj, jesteśmy w Helsinkach". *Balc. Ocz. 196.* **9.** *książk.* w. kogo, co niepamięci ⟨*przypomnieć o kimś, o czymś zapomnianym*⟩. **10.** w. (kogo) z odrętwienia, otępienia ⟨*natchnąć kogo energią, ożywić kogo*⟩. **11.** w. (kogo, co) z paszczy czyjej, ze szponów, z pazurów czyich ⟨*uratować przed niebezpieczeństwem*⟩: Wyrwał kuzyna z paszczy Jakobinów, przywiózł zbłąkaną owieczkę do Petersburga. *Smolka Lubec. II, 240.* **12.** w. kogo z rąk czyich ⟨*uwolnić kogo spod czyjej władzy, czyjego wpływu*⟩: Wyrwiemy Stacha z rąk tej panny Łęckiej. *Prus Lalka III, 92.* **13.** Wyrywać sobie kogo (nawzajem), z rąk do rąk ⟨*poszukiwać gwałtownie czyjego towarzystwa*⟩: Rodzice wyrywali sobie nawzajem dziecko dawno nie widziane. *Urban. Księż. 268.* Kochaliśmy go wszyscy: i dzieci, i starcy, i wyrywaliśmy go sobie na chwilę rozmowy. *Hirsz. Hist. 253.* **14.** w. (kogo, miłość, uczucie, czyj obraz) z serca ⟨*zniszczyć czyje uczucie do kogo*⟩. **15.** w. kogo z sideł ⟨*uwolnić kogo od czyjego wpływu*⟩: Mego rodu krew zbawię od sromu i brata z sideł wyrwę czarownicy. *Belc. Kmita 79.* **16.** w. co (komu) z gardła ⟨*wydobyć co za wszelką cenę*⟩. **17.** w. (słowa, zdania) z kontekstu ⟨*wyizolować ze szkodą dla sensu*⟩. **18.** Wyrywać sobie włosy z głowy ⟨*być w wielkiej rozpaczy*⟩: Wyrywał sobie włosy z głowy i klął. *Marc. Ptaki 232.* **19.** w. kogo śmierci ⟨*ocalić komu życie*⟩. **20.** Kaszel wyrywa komu płuca ⟨*ktoś kaszląc odczuwa dotkliwy ból w płucach*⟩. **21.** *uczn.* w. ucznia (do tablicy); w. na lekcji ⟨*wywołać ucznia do odpowiedzi w szkole*⟩: Bałem się śmiertelnie, że będę wyrwany do tablicy i pytany z lekcji [...] której nie rozumiałem. *Warsz. Młod. 78.* Nieraz, wyrwany na lekcji, odpowiadałem nie na temat budząc wesołość kolegów. *Kłos. Wiosna 127.*

⊙ *posp.* w. ⟨*uciec, prędko pobiec, pojechać, polecieć*⟩ **22.** w. galopa: Ojejej! — jęknął i wyrwał takiego galopa, że aż mu uszy fruwały. *Grabow. J. Opow. II, 73.* **23.** (częściej *ndk*) w. gdzie pieprz rośnie: A ja, bracie, zmieniwszy „poglądy", wyrywam od was, gdzie pieprz rośnie. *Żer. Przep. 123.* **24.** w. pełnym gazem: Ciężarówki [...] wyrywały pełnym gazem na punkty zborne po nowy towar. *Borow. Świat 63.* **25.** w. na oślep, z kopyta: Przed bramą rozchodziły się drogi sąsiadów. Stefan z kopyta wyrywał na lewo; Ania odpływała w prawo. *Kunc. Twarz 28.* **26.** (częściej *ndk*) w. aż się kurzy, aż się za kim kurzy ⟨*biec ze wszystkich sił*⟩.

wyrwać się, wyrywać się ⊙ w. się (bez dopełnienia i określeń) ⟨*wydostać się siłą, gwałtownie, uciec*⟩ **1.** Wyrywać się jak ptak z klatki ⟨*starać się gwałtownie uwolnić od czego*⟩. **2.** w. się c z e m u: w. się pogoni ⟨*ujść pogoni*⟩. **3.** w. się d o c z e g o

a. k o g o: Niejednokrotnie w ciągu tego czasu wyrywał się do swoich. *Makowiec. Przyg. 19.* **4.** (częściej *ndk*) **w. się** do walki ⟨*rwać się do walki, chcieć walczyć*⟩: Natarczywość wilków wywabiała go spod namiotu i pies co noc wyrywał się do walki. *Fiedl. A. Biz. 177.* **5. w. się** spod nóg, jakby spod nóg ⟨*wybiec z bliskiej odległości*⟩: Szarak wyrwał się jakby spod nóg, zamigotał talerzem i skręcił w gąszcze. *Reym. Now. III, 214.* **6. w. się** spod czyjego oka, spod czyjej opieki, władzy ⟨*uwolnić się od czyjego nadzoru, opieki, władzy*⟩. **7. w. się** w górę ⟨*wzbić się*⟩: [Samolot] przemknął, wyrywając się w górę z wyciem motoru. *Was. W. Rzeki 434.* **8. w. się** z c z e g o: **w. się** z niebezpieczeństwa, z opresji ⟨*uwolnić się od niebezpieczeństwa*⟩. **9. w. się** z objęć, z ramion, z uścisków ⟨*uwolnić się od objęć, uścisków*⟩. **10. w. się** z czyich rąk, ze szponów ⟨*uwolnić się od czyjej przemocy*⟩. **11. w. się** z więzienia ⟨*uciec*⟩. **12.** Dźwięk, głos, okrzyk, ryk, przekleństwo itp. wyrwał(o) się z gardła, z gardzieli, z piersi, płuc, ust (komu a. kogo) ⟨*ktoś krzyknął, zaklął, ryknął itp.*⟩: Wówczas z tysiąca płuc wyrwał się okrzyk tak gromki, że aż ściany zadrżały. *Sienk. Ogn. III, 111.* Przekleństwo wyrwało się z ust Krzeczowskiego, powstrzymał jednak wybuch. *Sienk. Ogn. I, 193.* **13.** *nieos.* Wyrwało się, wyrwało się komu ⟨*powiedział mimo woli*⟩: Wyrwało mi się [...] — zaczął się tłumaczyć — człowiek [...] mało z kim gada, więc jak ust otworzy [...] *Skiba Poziom. 271.* **14.** Dusza wyrywa się z ciała, rada wyrwać się z ciała ⟨*ktoś chce umrzeć*⟩.

● **w. się** ⟨*powiedzieć co niepotrzebnie nie w porę, bez związku z sytuacją*⟩ **15. w. się** nie w porę. **16. w. się** z czym niestosownym, niewłaściwym, z głupstwem ⟨*powiedzieć coś niestosownego, niewłaściwego*⟩. **17.** *pot.* **w. się** z c z y m ⟨*wystąpić z czym nie w porę, niefortunnie*⟩: **w. się** z odpowiedzią; z pytaniem, z (jakim) słowem, ze zdaniem, z dowcipem, z głupią uwagą. - Nikomu pardonu nie dawał — i zaraz z jakim niepolitycznym słowem się wyrwał. *Jun. Antrop. 23.*

przysł. **18.** Wyrwał się jak filip z konopi.

wyryć w. co na czole, na twarzy a. w twarzy; **w.** w pamięci, w sercu; **w.** w sercu pamięć o czym ⟨*utrwalić*⟩: Wieki wyryły im na twarzach bolesny grymas cierpienia. *Tuwim Czyh. 78.* Niech słowo „kocham" jeszcze raz z ust twych usłyszę, niech je w sercu wyryję i w myśli zapiszę. *Mick. Tad. 226.* Każdy szczegół tej chwili pozostał głęboko wyryty w mej pamięci. *Orzesz. Prow. 61.*

wyrywać p. **wyrwać**

wyrywki 1. Na **w.**: a) ⟨*nie zachowując kolejności, co któryś z kolei*⟩: Znać co na **w.**; b) *reg.* ⟨*rwąc do przodu*⟩: Skroś topniejących śniegów bulgotały drobne strużki wody, śpieszące na wyrywki. *Morc. Ptaki 87.* **2.** Pytać na **w.** ⟨*pytać, przeskakując z tematu na temat, z różnych dziedzin*⟩.

wyrządzać, wyrządzić 1. (częściej *dk*) **w.** komu afront, zniewagę ⟨*urazić czyją ambicję, znieważyć kogo*⟩: Ale wyrządzoną zniewagę zapamiętał i niechęć ukrył w sercu. *Prus Far. II, 202.* **2.** *przestarz.* **w.** komu honory, zaszczyt ⟨*okazywać cześć komu, przyjmować kogo z honorami, zaszczycać kogo czym*⟩: Dziękuję za zaszczyt, jaki mi pani raczyła wyrządzić. *Prus Lalka I, 1965.* **3. w.** komu krzywdę; niedźwiedzią przysługę; niesprawiedliwość ⟨*krzywdzić kogo; źle się przysłużyć komu; być niesprawiedliwym dla kogo*⟩: Nie bój się, nie mam zamiaru wyrządzać ci żadnej krzywdy. *Was. W. Pierw. 111.* Wyrządził mi wielką moralną krzywdę. *SPP.* **4. w.** komu łaskę ⟨*uczynić łaskę*⟩: Wyrządzi mi kochana pani wielką łaskę, prawdziwe dobrodziejstwo, jeżeli wstawi się za mną do tego pana. *Prus Lalka III, 34.* **5. w.** psoty ⟨*psocić*⟩. **6.** (częściej *dk*) **w.** komu przykrość ⟨*sprawić, zrobić*⟩: Jeżeli pani wyrządziłem przykrość, to stokrotnie przepraszam. *Żer. Grzech 83.* **7. w.** szkody ⟨*robić szkody*⟩: Powódź wyrządziła duże szkody.

wyrzeczenie (się) 1. Całkowite, codzienne, drobne **w.** (**się**) czego ⟨*rezygnacja z czego*⟩. **2.** Osiągnąć, uzyskać, zdobyć co za cenę wielu wyrzeczeń. **3.** Coś wymaga, żąda wyrzeczenia (się), wyrzeczeń: Trening długodystansowca wymaga [...] wyrzeczenia się niejednej uciechy życiowej. *Petk. Biegi 95.*

wyrznąć, wyrżnąć, wyrzynać 1. w. c o: **w.** (miasto, załogę, mieszkańców itp.) w pień ⟨*wymordować całkowicie, wszystkich*⟩. **2. w.** c z y m — o c o; w c o ⟨*mocno uderzyć, rąbnąć*⟩: **w.** nosem o słup; **w.** pięścią w stół. **3. w.** k o g o — (c z y m) — w c o ⟨*mocno uderzyć; palnąć, grzmotnąć*⟩: **w.** przeciwnika w głowę, w brzuch. - Wyrżnęła go kułakiem w twarz. *Wikt. Wierzby I, 176.* **4.** Wyrżnąć komu x batów, batogów ⟨*wymierzyć, wyliczyć*⟩: Jeżeli mi jeszcze słówko piśniesz, to każę ci wyrznąć sto batogów. *Prus Kłop. 31.* **5.** *posp.* Wyrznąć komu prawdę ⟨*wypowiedzieć, wyrąbać*⟩: Żeby świat cały miał się zapaść, musiał wyrżnąć, jak sam o sobie powiadał, prawdę każdemu. *Dzierzk. Rodzina 46.*

przysł. **6.** Trafił frant na franta i wyrznął mu kuranta ⟨*trafił na równego sobie*⟩. por. Trafiła kosa na kamień.

wyrzucać, wyrzucić 1. w. c o: kartę: a) ⟨*kłaść w grze*⟩; b) ⟨*odrzucać jako niepotrzebną*⟩. **2. w.** kule, pociski ⟨*strzelać*⟩. **3. w.** pieniądze; **w.** pieniądze przez okno, za okno; w błoto ⟨*wydawać bez zastanowienia, trwonić; marnować*⟩. **4. w.** ręce, nogi, ramiona ⟨*z wymachem wysuwać*⟩: Koń wypoczęty linił, parskał i ostro wyrzucał nogi. *Twórcz. 5, 1954, s. 44.* **5. w.** (z siebie) słowa, wyrazy, zdania ⟨*mówić szybko*⟩. **6.** Pociąg wyrzuca pasażerów ⟨*pasażerowie wysiadają tłumnie*⟩. **7.** Zboże wyrzuca kłos ⟨*kłosi się*⟩. **8. w.** k o g o, c o — c z y m: wyrzucają (kogo) jednymi drzwiami, a on wchodzi drugimi; wyrzucają (kogo) drzwiami, a on wchodzi oknem ⟨*o intruzie*⟩. **9. w.** krew ustami ⟨*mieć krwotok*⟩. **10. w.** pieniądze garściami; na prawo i lewo, na wszystkie strony; **w.** (pieniądze, krocie) na kogo, na co ⟨*wydawać bez zastanowienia bardzo dużo pieniędzy; trwonić pieniądze na kogo, na co*⟩: Wyrzucał krocie na nierządnice, ale sług nie płacił. *Brück. Kult. III, 271.* **11. w.** (słowa, wyrazy, zdania) głosem twardym, jasnym, syczącym itp. **12. w.** ziemię, śnieg kopytami, spod kopyt ⟨*o biegnącym koniu: wyrywać kopytami grudki ziemi, śniegu i rozrzucać na boki*⟩. **13. w.** głową, łbem, nogami, ramionami rękami ⟨*potrząsać*⟩: Spasione gniade konie ruszyły uroczystym kłusem parskając i wyrzucając łbami. *Prus Lalka I, 95.* **14. w.** k o g o, c o — n a c o:

w. kogo na bruk, na ulicę ⟨*pozbawiać pracy, mieszkania*⟩: Kryzys to nieuchronne zjawisko gospodarki kapitalistycznej — od trzech lat wyrzuca na bruk miliony ludzi pracy. *Ludzie KPP 23.* **15.** *posp.* **w.** kogo na łeb, na zbity łeb, *wulg.* na mordę, na pysk, na zbity pysk ⟨*usunąć kogo siłą; wypędzić*⟩: Ta niemrawa Danusia siedzi [...] i głaszcze psa. Dziwne, że Feluś jej nie wyrzuca na zbity pysk. *Piach Nas 86.* **16.** *sport.* (częściej *dk*) **w.** piłkę na aut ⟨*wybić, wykopać piłkę poza linię boiska*⟩. **17. w.** co na szmelc ⟨*usunąć zupełnie, jako niepotrzebne*⟩. **18. w.** bluzkę, koszulę na wierzch, na wierzch spódnicy, spodni ⟨*wywijać, wykładać*⟩. **19. w.** czapki w górę ⟨*na znak radości, wiwatowania*⟩. **20. w.** k o g o, c o — z c z e g o: (częściej *dk*) **w.** kogo z domu: a) ⟨*usunąć siłą*⟩; b) ⟨*wymówić dom, zabronić bywać w swoim domu*⟩. **21.** (częściej *dk*) **w.** z gimnazjum, ze szkoły ⟨*wydalić, usunąć*⟩. **22.** (częściej *dk*) **w.** kogo z posady, pracy, roboty, służby ⟨*pozbawić, posady itd.*⟩. **23.** (częściej *dk*) **w.** kogo z serca (na zawsze) ⟨*przestać kochać*⟩. **24. w.** co z siebie; **w.** co jednym tchem ⟨*wypowiadać*⟩: Wyrzucał z siebie wszystko, czego się dowiedział w ciągu ostatnich miesięcy. *Par. Niebo 117*; **w.** z siebie słowa, zdania, zwierzenia. **25.** *przen.* **w.** kogo za burtę ⟨*usuwać*⟩: Albo pójdzie naprzód ze wszystkimi, albo go życie samo wyrzuci za burtę. *Was. W. Rzeki 502.* **26. w.** (kogo) za drzwi ⟨*usunąć siłą*⟩. **27.** *mat.* **w.** (po)za nawias ⟨*wynosić przed lub za nawias wspólny czynnik*⟩; *przen.* ⟨*usuwać kogo, co*⟩: Dajecie się zastraszyć, zaimponować sobie łobuzom, zamiast odizolować ich i wyrzucić poza nawias. *Braun Lewanty 263.* **28.** (częściej *dk*) **w.** (kogo) poza społeczeństwo, poza nawias społeczeństwa ⟨*usunąć kogo ze społeczeństwa, zerwać z nim wszelkie kontakty*⟩. **29.** Wyrzucać k o m u c o ⟨*zarzucać komu co, robić wymówkę, zarzut z jakiegoś powodu*⟩: Wyrzucała mi wrzekome skąpstwo moje tłumacząc się, że temu nie winna, iż pieniądze idą. *Zag. Chochl. 154.* Nie lęka się możnych [...] ale im w oczy wyrzuca zatwardziałość ich serca. *Bojko Pisma 144.* **30.** Sumienie wyrzuca co komu ⟨*ktoś jest niespokojny z jakiegoś powodu; ma wyrzuty sumienia*⟩: Sumienie jednak musiało mu coś wyrzucać. *Prus Wiecz. 143.*

wyrzucający Siła wyrzucająca ⟨*siła odśrodkowa*⟩: [Narciarz] wjeżdżając na garb przyjmie pozycję mniej lub więcej skuloną, uginając nogi w kolanach, jednocześnie wychylając je do przodu, aby przeciwstawić się sile wyrzucającej. *Bielcz. Narc. 36.*

wyrzucany Bluzka, koszula **w-a** ⟨*lekko wyciągnięta z paska, z wyciągniętym i zawiniętym od spodu brzegiem*⟩: Miał na sobie ciemne spodenki po kolana i wyrzucaną bluzkę z kołnierzem marynarskim. *Dan. Dni 98.*

wyrzucony Jak wyrzucony z procy; jak kamień wyrzucony z procy (wylecieć, wypaść, wyskoczyć itp.) ⟨*gwałtownie, nagle, szybko (wylecieć itp.)*⟩: Kwiryna pomknęła po sól do sklepiku, ale w tej chwili wyleciała stamtąd jak wyrzucona z procy. *Goj. Dziew. I, 227.*

wyrzut ● ⟨*ostra wymówka, zarzut uczyniony komu wprost*⟩ **1.** Bolesny, cierpki, ciężki, głośny, gorzki, jawny, karcący, łagodny, milczący, niemy, nieodparty, niepotrzebny, obcesowy, ostry, słodki, sprawiedliwy, surowy, uzasadniony, żałosny, żywy **w.**; ciągłe, wzajemne **w-y**: Zwróciła na męża spojrzenie pełne niemego wyrzutu. *Krucz. Sidła 116.* Stąd żywa między nimi rozprawa, stąd wzajemne wyrzuty, przymówki, obraza. *Koźm. Pam. II, 242.* **2. w-y** sumienia ⟨*niepokój wewnętrzny przy uczuciu, że się źle postąpiło*⟩. **3.** *daw.* **w.** o c o: Czynił w liście swoim Stefanowi gorzkie wyrzuty o domaganie się jakichś pieniędzy. *Moracz. Dzieje V, 178.* **4. w.** w c z y m: **w.** w głosie, w oczach, w twarzy, w rysach. Czy ty, Wandziu, masz mnie za źle wychowaną osobą? — mówiła z wyrzutem w głosie. *Tyg. Ilustr. 35, 1904.* **5. w.** z a c o: Robiła matce cierpkie wyrzuty za wyprawienie ojca do oficyny z [...] poselstwem. *Dygas. Pióro 26.* **6.** Czuć, poczuć, uczuć **w.**: Poczuł on litość nad kochanką i wyrzut, że ją tak niemiłosiernie doświadczał. *Święt. A. Obraz. I, 40.* **7.** Czynić, robić (komu) **w.**; **w-y**: Robił mu wyrzuty, że go nie uprzedził. *Przybysz. Współ. II, 138.* **8.** Mieć **w-y** sumienia: Ciągle mam wyrzuty sumienia. *Żmich. Narc. 315.* **9.** Uciszyć, zagłuszyć **w-y** (sumienia). **10.** Miotać, rzucać **w-y**. **11.** Narażać (się), zasłużyć na **w. 12.** Doświadczać, doznać, słuchać wyrzutu. **13.** Szczędzić (komu), unikać wyrzutów. **14.** Mówić, patrzeć, spoglądać itp. bez wyrzutu: Dawno nie byłaś — rzekła serdecznie, prawie bez wyrzutu. *Nałk. Z. Książę 9.* **15.** Opędzać się od wyrzutów. **16.** Bryzgać, dokuczać, dręczyć, obarczać, obsypywać, zasypywać wyrzutami. **17.** Mówić, patrzeć, spoglądać itp. z wyrzutem: Michał patrzy na nią chwilami z wyrzutem i z cichym, pełnym goryczy żalem. *Strug Ojc. 67.* **18. w.** dokucza, gryzie, niepokoi, nurtuje kogo; obciąża (sumienie), prześladuje, spotyka kogo; **w.** szarpie, targa duszę, myśl, serce; **w.** trapi kogo, zjawia się: Gryzł go nieodparty wyrzut, jak gdyby samochcąc zagubił szczęście całego życia. *Strug Jutro 73.* Trapiły go wyrzuty sumienia i przykro mu było, że nie on [...] ujmował się za honorem [...] kolegi. *Prus Dusze 13.*

● **w.** zwykle w *lm* ⟨*krosty, wysypka*⟩ **19.** Skórne **w-y**: Ciała mają wychudłe, częstokroć [...] pokryte skórnymi wyrzutami. *Past. Komuna 214.* **20. w-y** n a c z y m: **w-y** na ciele, na rękach, nogach, twarzy, na skórze. **21.** Mieć **w-y**. **22.** Dostać, pozbyć się wyrzutów. **23. w.** niknie, zjawia się; **w-y** pokrywają całe ciało; ręce, twarz itp.

wyrzutek w. społeczny; **w.** społeczeństwa ⟨*człowiek jakby wyrzucony ze społeczeństwa, wzgardzony, wyrodek, nikczemnik, łajdak*⟩. **w.** z piekła rodem.

wyrzynać (się) w. c o — z c z e g o a. w c z y m: **w.** figurki z drzewa a. w drzewie, z kości a. w kości słoniowej. Zęby się (dziecku) wyrzynają ⟨*wychodzą, wyrastają*⟩.

wysadzać, wysadzić w. c o: **1. w.** ciasto, chleb ⟨*ciasto, chleb wsadzone(-y) do pieca wyjmować po upieczeniu*⟩. **2. w.** chorego, dziecko; **w.** na basen, na kubeł, na nocnik ⟨*obsługiwać przy oddawaniu moczu, kału*⟩. **3. w.** oczy, **w.** oczy na wierzch, z orbit ⟨*wytrzeszczać*⟩: Lekko drgnął i wysadził na wierzch przenikliwe i drobne oczki, którymi zmierzył całego przychodnia. *Bog. Rodin I, 311.* **4.** Wystrzał wysadził (komu) oko ⟨*spowodował wypadnięcie, wysunięcie się gałki ocznej*⟩. **5. w.** co w po-

wietrze ⟨*zburzyć, zniszczyć za pomocą materiałów wybuchowych*⟩: Chce wysadzić zamek w powietrze. *Kleiner Słow. II, 59.* **6.** *nieos.* Wysadziło (komu) oko, zęby ⟨*wskutek uderzenia, schorzenia, bólu oko, zęby są nieco wysunięte z orbity, dziąseł*⟩. **7.** (częściej *dk*) **w.** kogo z auta, karety, powozu, pociągu, samolotu: a) ⟨*pomóc wysiąść, wyjść z czego*⟩; b) ⟨*zmusić do opuszczenia pojazdu, do wyjścia z pojazdu*⟩: Konduktor poszedł, lecz powiedział, że na najbliższej stacji wysadzi go z pociągu. *Morc. Ptaki 157.* **8. w.** kogo z siodła: a) ⟨*zrzucić z siodła*⟩: Pchnięciem w boki razy parę o mało go z siodła nie wysadził [...] ciosy miecza osłabił i kierowanie koniem utrudnił. *Jeż Uskoki I, 140*; b) *przen.* ⟨*wyprzeć, usunąć kogo z zajmowanego stanowiska*⟩: Stanowisko Czartoryskiego z końcem 1804 r. było mocno zachwiane. Jednak jeszcze tym razem nie udało się wysadzić go z siodła. *Ask. Hist. 130.* **9. w.** kogo z łask, z majątku, z posady, stanowiska, urzędu itp. ⟨*pozbawiać, powodować pozbawienie*⟩: Nie ma tu kolegów pragnących wysadzić innego ze stanowiska, jakie zajmuje. *Prus Kart. I, 129.* **10. Żadna siła** (kogo) nie wysadzi, nic wysadzi skąd ⟨*nie usunie*⟩: Powiedział mi, że go stąd żadna siła nie wysadzi, że [...] będzie kamieniem siedział. *Dygas. Pióro 27.*

wysilać, wysilić 1. w. (cały) dowcip, koncept, spryt ⟨*koncentrować swoje zdolności, swój spryt, aby co osiągnąć*⟩: Wysilał cały swój spryt, żeby wynaleźć formę niebywale nową i trafiającą jak najcelniej w sedno sprawy. *Strug Chim. II, 78.* **2. w.** fantazję ⟨*rozwijać pomysły; fantazjować*⟩. **3. w.** głos ⟨*podnosić, natężać głos, mówić głośniej*⟩: Wysilał głos, aby kłócących się przywołać do porządku. **4. w.** mózg, rozum na co; **w.** myśl ⟨*skupiać się myślowo na czym; w jakimś celu*⟩: Zabiegał i pracował, mózg na to tylko wysilał, aby się na swoich śmieciach utrzymać. *Jun. Wod. 41.* **5. w.** pamięć ⟨*starać się sobie przypominać co*⟩. **6. w.** słuch, wzrok ⟨*natężać*⟩. **7. w.** sposoby ⟨*starać się o co na wszystkie sposoby*⟩: Co za okropna klęska — wojna, gdzie ludzie wysilają wszystkie sposoby, by się nawzajem wygubiać. *Niemc. Pam. 1830, s. 102.*

wysiłek 1. Bezcelowy, bezowocny, bezpłodny, bohaterski, daremny, długoletni, duży, gwałtowny, heroiczny, imponujący, maksymalny, mały, minimalny, nadludzki, nadmierny, najwyższy, niepotrzebny, niesłychany, nieużyteczny, niezmierny, niezmordowany, ogromny, ostatni, owocny, próżny, rozpaczliwy, systematyczny, szalony, świadomy, tytaniczny, uporczywy, ustawiczny, wielki, wieloletni, wspólny, wyraźny, wzmożony, zbiorowy, zespołowy, zgodny, znaczny **w.** ⟨*natężenie, wytężenie wszystkich sił dla dokonania czego*⟩: Tak nad brzegiem przepaści ostatni wysiłek częstokroć o ocaleniu stanowi. *Sienk. Pot. I, 258.* **2.** Gorączkowe **w-i. 3. w.** badawczy, finansowy, fizyczny, indywidualny, intelektualny, inwestycyjny, mięśniowy, myślowy, organizacyjny, patriotyczny, twórczy, umysłowy, zbrojny. **4. w.** k o g o, c z e g o; czyj **w.**: Wysiłek górnika pod ziemią należy do najcięższych i najniebezpieczniejszych prac fizycznych. *Sęcz. Ochr. 192*; **w-i** narodu; **w.** grzbietu, nóg, ramion, rąk, mięśni; **w.** pracy, woli, wyobraźni, wytrwałości. **5.** Bez wysiłku ⟨*nie wysilając się*⟩: Sprawiło mu przyjemność, że słyszy w tych murach coś, co można rozumieć bez wysiłku. *Par. SPP.* Tańczyła bez wysiłku, pewnie, ładnie pracując nogami. *Breza Uczta 104.* **6.** Z wysiłkiem ⟨*z trudem*⟩: Osłabione serce pracowało z wysiłkiem. *Święt. A. SPP.* Infanteria w swych kamaszkach [...] brnęła z wysiłkiem i marzła siarczyście. *Żer. Popioły II, 276.* **7.** Ostatnim wysiłkiem (robić co) ⟨*wytężając ostatnie siły, wysilając się, wysiliwszy się ostatecznie*⟩: Zapadł w topielisko [...] Ostatnim wysiłkiem chwycił się kurczowo pnia. *Wikt. Miasto 209.* **8.** Czynić, robić **w.**; **w-i**: Generał Bosak, cudem ocalony, wraz z komisarzem Kotkowskim, czynią nadludzkie wysiłki, żeby rozpierzchłe partie zebrać. *Zapał. Pam. I, 111.* **9.** Jednoczyć **w-i. 10.** Kierować, skierować **w.**: Skierowaliśmy cały wysiłek, aby wzbudzić zaufanie pracowników do partii. *Życie Szk. W. 3, 1954, s. 67.* **11.** Paraliżować, podejmować, podwajać, zdwajać, udaremnić, wkładać, wydobywać, wykorzystać, zdradzać, znać **w.**: Nie są to proste rzeczy [...] musimy włożyć wielki wysiłek [...] aby je pojąć należycie. *Kowalew. M. Kamp. 218.* Każdy [Eskimos] musi przecież nieustannie wydobywać z siebie najwyższy wysiłek, aby żyć. *Cent. Odarpi 84.* **12.** Stać kogo na **w. 13.** Zdobyć się na **w. 14.** Dokonać wysiłku. **15.** Coś kosztuje **w.**; dużo, wiele wysiłku: Odwrócił się brzuchem do ziemi, kosztowało go to wiele wysiłku. *Was. W. Rzeki 602.* **16.** Szczędzić, nie szczędzić wysiłku, wymagać wysiłku: Popularnym często nazywają takie dzieło, którego czytanie nie wymaga żadnego wysiłku umysłowego. *Demb. J. Posz. IX.* **17.** Naginać, skłaniać do wysiłku: Zżywali się z nimi, naginali ich rozwichrzone temperamenty do systematycznego wysiłku, zaprawiali w rzemiośle górniczym. *Morc. Ptaki 250.* **18.** Dyszeć, męczyć się, pocić się, skręcać się, zwijać się itp. od wysiłku, z wysiłku: Dobrze rządziła swym majątkiem. W jej malutkich rękach ludzie zwijali się od pośpiechu i wysiłku, pracowali do siódmego potu. *Nałk. Z. Mił. 73.* Dyszał z wysiłku, pot ciekł mu po twarzy. *Morc. Ptaki 216.* **19.** Dźwigać, krzywić się, nabrzmiewać, prężyć się itp. w wysiłku: Kilkanaście ramion sprężyło się w strasznym wysiłku, kilka drągów podważyło trzeszczące deski. *Makowiec. Przyg. 233.* **20. w.** idzie na marne, maluje się na twarzy, w oczach; **w-i** rozbijają się o co: Wszystkie nasze wysiłki rozbijają się o brak dróg. *Bobiń. Zemsta 195.* **21. w.** spełza na niczym, ustaje, wyczerpuje, zmierza do czego.

wyskakiwać, wyskoczyć 1. (częściej *dk*) **w.** jak bomba, jak piłka, jak pajac z pudełka, jak z procy ⟨*wybiec, wypaść, wylecieć nagle, szybko*⟩: Pan Zagłoba, posłyszawszy [...] hałas, wpadł nagle w furię i wyskoczył jak z procy na majdan. *Sienk. Wołod. III, 65.* **2.** (częściej *dk*) **w.** jak oparzony, jakby kto kogo ukropem oblał: Wyskoczyłem z sieni, jakby mnie kto ukropem oblał. *Sztyrm. Katalept. II, 54.* **3.** Wyskoczyć jak filip z konopi ⟨*bez sensu się odezwać, postąpić*⟩. **4.** Wyskoczyć jak Minerwa z głowy Jowisza ⟨*zjawić się nagle, niespodziewanie*⟩. **5.** Co koń wyskoczy (jechać, pędzić) ⟨*bardzo szybko*⟩: Dalej na czarne łby z gołymi kordy — co koń wyskoczy! *Belc. Kmita 126.* **6.** Wyskoczyć dokąd a. po co ⟨*wyjść, wypaść na chwilę, na krótko*⟩: **w.** do miasta. - Niech pan tu zaczeka, a ja jeszcze wyskoczę na wieś. *Nowa Kult. 51/52, 1952*; **w.** po papierosy. **7.** (częściej *dk*) *pot.* **w.** d o k o g o,

na kogo (z buzią; *wulg.* z gębą, z mordą, z pyskiem) ⟨*wystąpić wobec kogo z reprymendą, z pretensją; wsiąść na kogo*⟩: Wyskoczył wtedy na nas, od „minimalistów" wymyślał, bajerował. *Twórcz. 7, 1953, s. 89.* Ona, jak to ona, od razu do mnie z pyskiem wyskoczyła, że próżniak jestem. *Wiech Śmiej I, 98.* Wyskoczył na mnie z pyskiem [...] Nie w smak mu, że się z nami trochę wczoraj zabawiłaś. *Lut. Sprawa 52.* **8.** Coś (jakiś przedmiot) wyskakuje ⟨*zjawia się nagle, staje się nagle widoczne*⟩: Za szpalerem opadł kurz, nagle wyskoczyła wieżyczka pałacu, potem ganek. *Brand. K. Antyg. 200.* **9.** *pot.* Wyskoczył (komu) bąbel, pęcherz, siniak ⟨*ukazał się na skórze*⟩. **10.** Ledwo (komu, z kogo) dusza nie wyskoczy ⟨*o silnym doznaniu uczuciowym*⟩: To moja krew [...] dusza ledwo mi nie wyskoczy, że w siostrzanie znajduję tak dzielnego sługę Rzeczypospolitej. *Rzew. H. Zamek 130.* **11.** Guz wyskoczył (komu) na czole ⟨*uformował się nagle*⟩. **12.** Korek wyskoczył ⟨*nagle wypadł, został wyrzucony*⟩: Uderzył zręcznie dłonią w dno i sztuczka się udała, korek wyskoczył. *Brosz. Oczek. 24.* **13.** *pot.* Wyskoczyła niespodzianka ⟨*coś stało się niespodzianie*⟩: W najbliższych dniach, o ile oczywiście nie wyskoczy jakaś niespodzianka, będzie się stopniowo ocieplać. *Życie Warsz. 144, 1958.* **14.** *pot.* Oczy komu wyskakują, aż wyskakują, do czego ⟨*coś przyciąga czyj wzrok, coś się komu bardzo podoba; ktoś patrzy na co z ogromną ciekawością*⟩: Oczy mu aż wyskakują do niebieskiego samochodzika. *Świerszcz. 35, 1952.* **15.** *pot.* Oczy wyskoczyły na wierzch, z orbit, jakby wyskoczyły na wierzch, z orbit, oczy wyskoczyły na wierzch, z orbit z ciekawości, zdumienia, zdziwienia ⟨*zostały wysadzone pod wpływem jakiegoś silnego przeżycia*⟩: Krew uderzyła na twarz purpurową łuną, oczy rozwarły się tak, jakby miały wyskoczyć z orbit. *Par. Król 175.* **16.** Piegi wyskoczyły (komu) na nosie, na twarzy ⟨*pojawiły się*⟩. **17.** Rumieńce wyskoczyły komu na policzki, na twarz ⟨*wystąpiły gwałtownie*⟩. **18.** Coś wyskoczy spod pióra ⟨*nagle, mimo woli piszącego zostanie napisane*⟩. **19.** **w.** spod ziemi, jak spod ziemi ⟨*nagle się zjawiać*⟩: Wyskakujesz pan, jak spod ziemi — zawołał [...] witając agenta. *Sewer Nafta III, 151.* **20.** Wyskoczyć sroce spod ogona ⟨*o kimś niewiadomego pochodzenia; o byle kim*⟩: Sroce spod ogona nie wyskoczyłam, a że w służbę poszłam, to już taka dola moja nieszczęśliwa. *Orzesz. Cham 25.* **21.** **w.** z czego: **w.** z łóżka, **w.** z łóżka równymi nogami, na równe nogi ⟨*szybko wstawać*⟩: Wyskoczył równymi nogami z łóżka i zaczął się pośpiesznie ubierać. *Dąbr. M. Przyj. 17.* **22.** Wyskoczyć ze skóry; (o) mało, ledwie ze skóry nie **w.** ⟨*być bardzo przejętym, poruszonym czym; bardzo czegoś chcieć, ucieszyć się czym*⟩: To mało powiedzieć: będzie rad. On ze skóry wyskoczy, jak mu pan powie. *Prusz. Karabela 38.* **23.** Serce (komu) z piersi ledwie, omal nie wyskoczy ⟨*o silnej reakcji uczuciowej*⟩. **24.** **w.** ni w pięć ni w dziewięć ⟨*odzywać się bez sensu*⟩; **w.** nie proszony, nie pytany ⟨*z własnej woli*⟩: Nikt się jakoś nie roześmiał, mimo że Czelis wyskoczył ni w pięć ni w dziewięć, nie proszony ani nie pytany, wytrzeszczający oczy na prezydialny stół. *Brand. K. Obyw. 250.* **25.** **w.** z czym: **w.** z głupstwem, z planem, z projektem itp. ⟨*mówić co, występować z czym nagle*⟩: Pilnie zważał na Malagę, aby ten nie wyskoczył z jakimś swoim głupstwem. *Brand. M. Pocz. 102.*

wyskoczyć p. **wyskakiwać**

wyskok **1.** *pot.* Na **w-i**, *daw.* na **w.** (mieć co, robić co) ⟨*szybko, natychmiast, w jednej chwili; ochoczo*⟩: Pilne, pilne. Teraz ci ludzie to chcieliby mieć wszystko na wyskoki. *Bał. Ryby 8.* Konie luźno puszczone, na wyskok pędzą ku stajniom. *Berw. Pow. I, 66—67.* **2.** *daw.* Co **w.** (pędzić) ⟨*co koń wyskoczy*⟩: Przesiadłszy się na świeże wózki, pędziliśmy co wyskok po równym, bitym gościńcu. *Pol Obrazy I, 45.*

wysługa *przestarz.* **1.** **w.** publiczna ⟨*praca, służba na jakimś stanowisku*⟩: Długoletnia wysługa publiczna, sprawowanie funkcji plenipotenta na sejmie prowadziło [...] do nobilitacji. *Korzon Wewn. II, 399.* **2.** **w.** lat ⟨*ukończony, zamknięty okres długiej służby na jakimś stanowisku*⟩: Dodatek do uposażenia za wysługę lat. **3.** *daw.* Być na wysłudze u kogo ⟨*do posług, na posyłki*⟩: Zostawił przy nich Kostrubena, aby im był na wysłudze. *Kaczk. Olbracht. III, 78.*

wysłużony **1.** **w-e** auto, ubranie ⟨*podniszczone przez długie używanie*⟩. **2.** *przestarz.* **w.** profesor, urzędnik ⟨*emerytowany*⟩.

wysłużyć **1.** **w.** emeryturę ⟨*długoletnią służbą zarobić na emeryturę, dosłużyć się emerytury*⟩. **2.** **w.** lata ⟨*spędzić na służbie, odsłużyć*⟩: Wysłużywszy lata, podał się do emerytury. *Sienk. Szkice II, 25.*

wysnuć, wysnuwać **w.** wniosek ⟨*wyprowadzić z czego, oprzeć na czym; wyciągnąć*⟩.

wysoce ⟨*bardzo, wielce, w dużym stopniu*⟩ **1.** **w.** artystyczny, ceremonialny, nieprzyzwoity, niesympatyczny, nietaktowny, niezdrowy, niezgrabny, ogniotrwały, oryginalny, podobny, porowaty, pożądany, szkodliwy, szlachetny, utalentowany, uzdolniony, wykształcony: Jego odezwanie się było wysoce nietaktowne, nawet wprost niegodne dżentelmena. *Krzywosz. Rusał. 114.* Karborund jest związkiem wysoce ogniotrwałym. *Pleś. Chem. 323.* Bogaty i wysoce wykształcony umysł jest mu niewyczerpanym źródłem pociechy w samotności więziennej. *Łoz. Wł. Praw. II, 169.* **2.** *przestarz.* Cenić, czuć **w.**: Uczony matematyk za pośrednictwem sławnego Arago, który wysoce go cenił, podawał do Akademii Nauk prace. *Górec. Wspom. 87.* Czuł się jakimś wybrańcem na ziemi, czuł wysoce swoją wyjątkową, królewską wartość. *Sienk. Mieszan. 13.* **3.** *przestarz.* Mówić, gadać, myśleć **w.** ⟨*górnolotnie*⟩: Gada wysoce i śmiało o wszystkim sądzi. *Kossak. Ksiądz 250.*

wysoki **1.** **w-e** ambicje, aspiracje ⟨*wielkie, wygórowane*⟩. **2.** **w-e** buty ⟨*z długimi cholewkami (damskie), z długimi cholewami (męskie)*⟩. **3.** *meteor.* **w-e** chmury ⟨*występujące powyżej 6000 m nad poziomem morza*⟩. **4.** *med.* **w-e** ciśnienie (krwi) ⟨*ciśnienie znacznie większe od normalnego*⟩: Nabierał potrójne porcje każdej potrawy, co było tak lekkomyślne przy jego wysokim ciśnieniu. *Nałk. Z. Gran. 58.* **5.** **w-e** czoło ⟨*mające więcej niż przeciętne rozmiary, zwłaszcza wymiar pionowy*⟩: Spod wysokiego czoła patrzyły oczy bystre, iskrzące się zapałem. *Śliw. A. Lel. 78.* **6.** *iron.* Mieć **w-e** czoło ⟨*być łysym*⟩.

7. **w-e** dostojeństwo, **w-a** funkcja, godność, posada; **w.** urząd, **w-e** stanowisko, **w.** zaszczyt ⟨*wybitne(-a, -y), cenne(-a, -y), znakomite(-a, -y)*⟩. **8.** **w.** dygnitarz, dostojnik, urzędnik; **w.** duchowny, **w.** wojskowy ⟨*zajmujący wysokie, odpowiedzialne stanowisko*⟩: Robi karierę urzędniczą, zostaje wysokim dygnitarzem. *Rocz. Lit. 1937, s. 50.* **9.** **w.** dźwięk, głos, ton; **w.** gwizd, krzyk, świst; **w.** alt, sopran, tenor ⟨*mający dużą częstotliwość drgań*⟩: Głos miała wysoki i tak czysty w brzmieniu, aż szklany. *Zar. Wędr. 291.* **10.** **w-a** fala ⟨*duży przybór*⟩. **11.** **w.** gatunek, **w-a** jakość, wartość czego ⟨*bardzo dobry(-a)*⟩. **12.** **w-a** gra ⟨*o duże sumy pieniężne*⟩: W tylnym pokoju była czasem dość wysoka gra, a niejeden [...] tam swój pugilares wypróżnił. *Chlęd. Pam. II, 26.* **13.** **w-a** inteligencja, **w.** rozum, talent, **w-e** zdolności ⟨*wybitna(-y, -e)*⟩. **14.** **W-a** Izbo! **W.** Sądzie! ⟨*oficjalne zwracanie się mówcy, zeznającego itp. w parlamencie, w sądzie*⟩. **15.** **w.** kapelusz ⟨*o wydłużonej główce; cylinder*⟩. **16.** **w-a** kara, **w.** wyrok ⟨*surowa(-y)*⟩. **17.** Ktoś wysokiej kategorii, klasy ⟨*wybitny*⟩: Jest dziś aktorem wysokiej klasy o zadziwiająco rozległej skali [...] talentu. *Boy Flirt III, 93.* **18.** **w.** kołnierz, kołnierzyk ⟨*sztywny kołnierz(yk) zapinany pod szyją*⟩: Rozpiął wysoki kołnierz, który go ugniatał. *Par. Niebo 120.* **19.** Wysokiej krwi ⟨*o koniu, psie: szlachetnej rasy*⟩: Zbliżał się trzeci wyścig, do którego stawało siedm koni wysokiej krwi. *Weys. Józ. Żywot 88.* **20.** **w.** lot ⟨*na dużej wysokości*⟩: Był to łucznik niezrównany, który czaplę w wysokim locie na żądanie strzałą przeszywał. *Sienk. Wołod. II, 28.* **21.** *meteor.* **w-a** mgła ⟨*mgła, której gęstość wzrasta wraz z wysokością; tworzy się zimą nad obszarami lądowymi, nad którymi zalega wyż barometryczny*⟩. **22.** **w-e** miejsce ⟨*zaszczytne, honorowe*⟩: Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem. *Mick. Tad. 18.* **23.** **w-e** mniemanie, rozumienie, pojęcie, wyobrażenie ⟨*wielkie*⟩. **24.** *elektr.* **w-e** napięcie; druty, prąd wysokiego napięcia ⟨*powyżej 650 woltów*⟩. **25.** Na **w.** połysk ⟨*o meblach: mający błyszczącą powierzchnię dzięki pokryciu specjalną politurą lub lakierem*⟩: W środku najgorsze drzewo, [...] a z wierzchu piękny fladr na mat lub na wysoki połysk. *New. Pam. 163.* **26.** **w-e** poważanie, **w.** szacunek ⟨*wielki(-e)*⟩. **27.** Coś na wysokim, na wyższym poziomie ⟨*coś mające dużą wartość*⟩: Przyjemność sprawiały mi wykłady na wyższym poziomie. *Hirsz. Hist. 99.* **28.** *przen.* **w-e**, za **w-e** progi ⟨*miejsce, ludzie, do których jest trudny dostęp*⟩; wysokie, za wysokie progi na czyje nogi: Wysyłana przez matkę zachodziła często do Laternów pożyczyć parę groszy na obiad. A teraz — wielcy państwo, wysokie progi. *Nalk. Z. Romans 6.* **29.** **w-a** przegrana, wygrana ⟨*stanowiąca dużą sumę (pieniędzy)*⟩. **30.** **w.** ród; **w-e** pochodzenie, urodzenie ⟨*arystokratyczny(-e)*⟩. **31.** *jęz.* Samogłoski **w-e** ⟨*samogłoski, przy których wymawianiu stopień wzniesienia języka w przodzie lub w tyle jamy ustnej jest największy*⟩. **32.** **w.**, wyższy stan ⟨*szlachecki*⟩: Był to widocznie jakiegoś wyższego stanu młodzieniec, w wytwornych sukniach. *Łoz. Wal. Noce 81.* **33.** **w-a** stopa (życiowa) ⟨*wysoki znaczny, poziom*⟩: Przyjęcie guwernantki wielce mu pochlebiało, stawiąc dom jego na wyższej stopie. *Krasz. Int. 113.* **34.** **w.** stopień, szczebel rozwoju ⟨*wysoki, znaczny poziom rozwoju*⟩: Malarstwo rodzajowe, zdaje się, stało [w Pompei] na wysokim stopniu rozwoju. *Chlęd. Szkice 145.* Życie psychiczne zjawia się dopiero na wyższych szczeblach rozwoju gatunków zwierzęcych. *Baley Psych. 28.* **35.** Dochodzić do najwyższego stopnia ⟨*osiągać najwyższe nasilenie*⟩: Niepokój jej poczynał dochodzić do najwyższego stopnia. *Krasz. Chata I—II, 234.* **36.** *geol.* **w-e** torfowisko ⟨*torfowisko wzniesione ponad poziom brzegów, czerpiące swoje zasoby wodne głównie z opadów atmosferycznych*⟩. **37.** **w-a** woda, **w.** stan wody ⟨*poziom, stan rzeki większy od zwykłego*⟩: Okna wychodziły na Wołgę, płynącą wysoką wodą do ostatniego przełomu w kredowych górach. *New. Pam. 9.* **38.** **w.** na chłopa, na piętro, na ileś pięter: Spostrzegł poza działami wysoki na chłopa mur skrzynek amunicyjnych. *Żukr. Dni 35.* **39.** **w.** na metr, stopę, ileś metrów, stóp ⟨*mający ileś metrów, stóp wysokości*⟩: Jest wysoki na trzy łokcie, ale za to, jak śmierć chudy. *Oppman Typy 23.* **40.** Z wysoka ⟨*z pewnej wysokości; z dużej wysokości*⟩: Spaść z wysoka. - Z wysoka doleciał mnie głos żurawi, ciągnących gdzieś ku Oceanowie. *Sienk. Now. III, 27.* Ponieważ górował wzrostem nad Dudą i Paciorkiem, z dosyć wysoka obrzucił ich przyjaznym spojrzeniem. *Andrz. Wojna I, 163.* **41.** Patrzeć, zachowywać się, nosić się z wysoka: a) ⟨*zachowywać się wyniośle, lekceważąco, pogardliwie w stosunku do otoczenia*⟩; b) patrzeć z wysoka na co ⟨*patrzeć z pewnej perspektywy, pobłażliwie*⟩: Uczcie się patrzeć z wysoka na małostki ziemi. *Boy Słowa 158.*

wysoko **1.** **w.** ceremonialny ⟨*w dużym stopniu, bardzo*⟩: Samowarek ustawiono na rogu stołu [...] i zaczęto zasypywać i zaparzać herbatę w sposób wysoko ceremonialny. *Żer. Syzyf. 12.* **2.** *zool.* **w.** cielna ⟨*o samicy, która niedługo ma się ocielić*⟩: Wysoko cielne łanie poczynają odosabniać się w maju wyszukując spokojne, zaciszne miejsca do ocielenia. *Kraw. Łow. 186.* **3.** **w.** kwalifikowany ⟨*o pracowniku mającym wysokie kwalifikacje fachowe*⟩. **4.** *daw.* **w.** oświecony ⟨*tytuł przysługujący osobom pochodzenia arystokratycznego, zwłaszcza książętom*⟩. **5.** **w.** postawiony, *przestarz.* **w.** położony ⟨*zajmujący wysokie stanowisko*⟩: Ze znajomych wysoko położonych osób, o których mowa była wprzódy — nikt się jakoś nie zjawiał. *Krasz. Seraf. 221.* **6.** **w.** uprzemysłowiony (np. teren) ⟨*mający bardzo rozwinięty przemysł*⟩. **7.** *daw.* **w.** urodzony ⟨*pochodzący z arystokratycznej rodziny*⟩. **8.** **w.** wydajny ⟨*dużo produkujący czego*⟩: **w.** wydajna maszyna. **9.** **w.** wykształcony ⟨*mający wykształcenie wyższe; wybitnie, niezwykle wykształcony*⟩. **10.** **w.** zorganizowany; szkoła **w.** zorganizowana ⟨*pełna szkoła, mająca wszystkie klasy zgodnie z ustawą*⟩. **11.** *przen.* Celować, iść, mierzyć, patrzeć, piąć się, sięgać, zmierzać **w.** ⟨*dążyć do zaszczytów, stanowiska itp.*⟩: Zapewne, dobra to rzecz żenić się z bogatą księżniczką, ale czyż potrzeba koniecznie tak wysoko sięgać. *Siem. L. Portr. I, 329.* Syn wdał się w ojca, lecz zręczniej sobą pokierował; giętki, przedsiębiorczy, żołnierz śmiały, wysoko mierzył. *Ask. Łukas. I, 288.* Syn ogrodnika — nie piął się też wysoko: był nauczycielem w szkółce ludowej. *Poręb. Studia 143.* **12.** Cenić, oceniać, szacować **w.** ⟨*bardzo, wielce*⟩. **13.** *przen.* Dojść **w.** ⟨*osiągać stanowisko, bogactwo, wykształcenie*⟩. **14.** Grać **w.**

⟨*o duże stawki*⟩. **15.** *nieco przestarz.* Klaść, stawiać, uważać co **w.** ⟨*uważać za ważne, wartościowe; oceniać co wysoko*⟩: Ja towarzyską ogładę niezmiernie wysoko kładę. *Rodoć Piosnki 216.* Oczy mu się zaświeciły, gdym bardzo wysoko stawiał wartość artystyczną jego „Legendy". *Przybysz. Współ. II, 106.* Uważał wysoko swoje zasługi i na wiecu w Warce domagał się ziemi dobrzyńskiej. *Moracz. Dzieje II, 133.* **16. w.** licytować ⟨*do dużej sumy*⟩. **17.** Mieszkać **w.**: a) ⟨*na wzniesieniu, w wysokich partiach gór*⟩; b) ⟨*na wysokim piętrze budynku*⟩. **18. w.** nosić czoło, głowę; nosić się **w.**: a) ⟨*nosić się dumnie, mieć dumną postawę*⟩: Szła sprężyście, niosąc wysoko i dumnie swą małą, kształtną głowę, ciasno opiętą lśniącymi włosami. *Brand. M. Pocz. 320*; b) ⟨*być dumnym, uważać się za kogoś znacznego*⟩: Przy swoim ubóstwie wysoko nosił czoło, bo sam już na chleb zarabiał. *Krasz. Opow. 59.* I wójt więc studzienicki wysoko się nosił, tytułowali go burmistrzem sławetni koledzy. *Rol. Nowe 102.* **19.** *przen.* **w.** nieść sztandar czego ⟨*dzielnie walczyć o co; być wiernym jakiejś idei*⟩. **20.** Podgolić **w.** (włosy) ⟨*mocno wygolić (włosy) z tyłu i po bokach głowy*⟩. **21.** Podkasać **w.** (suknię) ⟨*unieść wyżej kolan*⟩. **22.** Postawić kogo **w.**; postawić kogo **w.** w oczach czyich ⟨*ugruntować czyją pozycję społeczną, naukową itp.*⟩: Zasługi około formowania dróg reformacji polskiej [...] wysoko postawiły Frycza w oczach obozu reformacyjnego. *Kot Frycz 195.* **23.** Siadać, siedzieć **w.** ⟨*na honorowym miejscu*⟩: Pani cześnikowa obiadu nie jadła, że od niej wyżej pani skarbnikowa siadła. *Węg. Organy 174.* **24.** Śpiewać, wymawiać **w.** ⟨*na wysokiej tonacji*⟩: Wszystkie „i" wymawiała wysoko i przeciągle, niby ćwierk jaskółki. *Iwasz. J. Tarcze 122.* Jakiś głos kobiecy śpiewa wysoko i czysto. *Bron. J. Siostr. 57.* **25.** *przestarz.* Trzymać o kim **w.** ⟨*być o kim dobrego mniemania, cenić kogo bardzo*⟩: Ogół powszechności (ten ogół, o którym wielu tak wysoko trzyma) okazał się lekceważący i nieczuły. *Grab. Mich. Art. 122.* **26.** Unieść **w.** brwi ⟨*ściągnąć ku górze ze zdziwienia*⟩. **27.** Urosnąć **w.** w opinii ⟨*zyskać w opinii, zyskać powszechne uznanie*⟩. **28.** Wybić się **w.** ⟨*uzyskać stanowisko, wpływy*⟩. **29.** *przen.* Wynieść, wynosić kogo **w.** ⟨*na dobre stanowisko*⟩: Los go wyniósł wysoko, zaznał sławy i władzy. *Strug Krzyż I, 321.* **30.** Zaczesać **w.** (włosy) ⟨*do góry*⟩. **31.** *przen. pot.* Zajechać, zajść **w.** ⟨*osiągnąć wiele; osiągnąć stanowisko, wybić się, zrobić karierę*⟩: Szwagier powiedział [...] że ten Kuźnar to chyba wysoko nie zajechał. *Brand. K. Obyw. 19.* **32.** *przen.* Zadzierać **w.** głowę, nosa ⟨*być dumnym, pysznić się, puszyć się*⟩. **33.** Spiąć, zapiąć **w.** (przy szyi, pod brodą, pod szyją) ⟨*o ubraniu: spiąć, zapiąć suknię, kołnierzyk pod brodą tak, aby kołnierzyk przylegał do szyi*⟩: Miała na sobie sukienkę z czarnego jedwabiu bez ozdób, spiętą wysoko przy szyi broszką. *Brand. K. Antyg. 296.* Widział [...] chłopca o wesołej twarzy i kędzierzawych włosach, w czarnym wysoko zapiętym mundurku. *Brand. K. Sams. 145.* **34. w.** zarabiać ⟨*dużo*⟩. **35. w.** zasłać łóżko ⟨*nakłaść na wierzch łóżka dużo pościeli, poduszek*⟩. **36.** Barometr stoi wysoko ⟨*na pogodę*⟩. **37.** Słońce jest, stoi, wzeszło **w.** ⟨*jest około południa, późny ranek, południe, wczesne popołudnie*⟩: Już słońce było wysoko, gdy na polu pod lasem jezdni się ukazali. *Krasz. Baśń 202.* Słońce stało jeszcze wysoko na niebie i dopiekało potężnie. *Sienk. Pust. II, 9.* **38. w., w.**; gdzieś **w.**, hen, het **w.** ⟨*bardzo wysoko*⟩: W niebie bezchmurnym, wysoko, wysoko wisiał jastrząb na skrzydłach rozpiętych. *New. Pam. 80.* Noc letnia, [...] het wysoko, na niebie, gwiazdki złociste mrugały. *Jun. Bracia 283.* **39. w.** na chłopa ⟨*na wysokość mężczyzny*⟩: W głębokich fosach szumiała woda na chłopa wysoko. *Sienk. Ogn. IV, 36.*

wysokość 1. Absolutna, bezwzględna, dostateczna, dowolna, duża, mała, najwyższa, niebotyczna, niedościgła, niedościgniona, niepokojąca, nieskończona, niewielka, nieznana, ogromna, określona, pierwotna, rozmaita, różna, ta sama, względna, zawrotna, znaczna **w.** ⟨*wymiar pionowy; odległość, na jaką coś się wznosi ponad ziemię; ilość, liczba czego, wielkość, natężenie, intensywność*⟩: Zdolność odróżniania tonów zależy od ich wysokości absolutnej. *Demb. J. Zwierz. 273.* **2.** Jego, jej, wasza **w.**; jego, jej książęca **w.**; wasza **w.**, wasza książęca **w.** ⟨*tytuł stosowany wobec książąt*⟩: Mówił mi pan Billewicz, że ma zacne kwoty zakopane [...] chce je tu w bezpieczne miejsce przenieść, aby je waszej książęcej wysokości na skrypt oddać. *Sienk. Pot. VI, 21.* **3.** Coś jakiejś wysokości, wysokości czego (a. kogo); coś ileś metrów, łokci itp. wysokości: Cezary patrzał posępnymi oczyma na grząskie uliczki [...] na domy rozmaitej wysokości, formy, maści. *Żer. Prom. 109.* W półmroku stała olbrzymia kadź drewniana wysokości człowieka. *Kunc. Zagr. 46.* Wieś leży [...] w niewielkiej kotlince, otoczonej [...] grzbietami gór, przekraczającymi 1000 m wysokości. *Wierchy 1938, s. 88.* **4.** Na **w.**: a) ⟨*na odległość równą tej wysokości; w wymiarze pionowym*⟩: Na długość starczyło miejsca tyle co w trumnie [...] Na wysokość było go więcej. *Żer. Nawr. 282*; b) na **w.** czego ⟨*do wysokości czego; do miejsca, w którym się coś znajduje*⟩: Podnieśli karabiny na wysokość oka. *Stryjk. Bieg 295*; fontanna biła na **w.** kilku pięter. **5.** Na wysokości czego: a) ⟨*na poziomie czego; w odległości pionowej od powierzchni ziemi do czego*⟩: W willi, na wysokości jednego piętra, była mansarda. *Dąbr. Ig. Matki 350*; b) ⟨*naprzeciw czego, np. na rzece, na morzu naprzeciw jakiegoś miejsca, jakiegoś punktu na brzegu; na jakiejś szerokości geograficznej*⟩: Poranek dnia następnego zawitał podróżnym naszym na wysokości południowego cypla Półwyspu Istryjskiego. *Jeż Uskoki I, 211.* **6.** Na wysokościach ⟨*bardzo wysoko*⟩: Na wysokościach ciągnęło z krzykiem ptactwo rozmaite. *Sienk. Ogn. III, 264.* **7.** Chwała Panu na wysokości ⟨*zwrot w modlitwie*⟩. **8.** Mierzyć **w.**; mierzyć okiem, spojrzeniem **w.**; obliczać, osiągać, podnosić, przekraczać, tracić, ustalić, utrzymać, zyskać **w.**: Pilot podnosi wysokość. *Kurek Ocean 343.* Kolumienka [...] długów Stefana wydłużała się niepokojąco, a suma ich przekraczała wysokość tygodniówki. *Czesz. Pocz. 8.* Gaz oziębił się, powłoka [balonu] zwiotczała i została obciążona szronem i oto tracimy cenną wysokość. *Meis. Wilk 173.* **9.** *sport.* Przejść jakąś **w.** ⟨*przeskoczyć*⟩: Tyczkarz przeszedł **w.** 5 m. **10.** Wyciągnąć (się), wyprostować (się) na całą **w.**, w całej wysokości ⟨*jak wysoki, jak długi*⟩: Chce wstać, rozprostować nogi, wyciąg-

nąć się na całą wysokość. *Bogusz. Polon. I, 141.* Wstał ze stołka i w całej wysokości wyprostował swoją chudą, barczystą postać. *Orzesz. Melanch. I, 96.* **11.** Pofrunąć, polecieć, (po)szybować w (niedościgłe) w-i: Na ich [gór] szczycie orzeł się gnieździ i szybuje w niedościgłe wysokości. *Berw. Pow. I, 7.* **12.** Dochodzić, dosięgać jakiejś wysokości: Karpaty dosięgają tu wysokości znacznej i przedstawiają niezwykle malowniczy widok. *Korz. J. Karpac. 24.* **13.** Nabierać wysokości: Aparat odrywa się od betonowej powierzchni wybiegu, leci nad trawą, nabiera wysokości, szybuje nad przylądkiem. *Kurek Ocean 350.* **14.** Dochodzić, gromadzić się podnosić (się) do jakiejś wysokości: Przed nim [młynem] była zbudowana szluza [śluza], gromadziła się więc woda do znacznej wysokości. *Lim. Pam. 468.* **15.** Płacić, poręczać do wysokości (iluś złotych, rubli, franków itp.): Ojciec Balzaka poręcza za syna do wysokości 30 000 franków. *Boy Balz. 31.* **16.** Rosnąć, urosnąć, wyrastać do jakiejś wysokości: Pnie są zawsze proste, jednakowo rozgałęzione, wyrastają wszystkie do tej samej mniej więcej wysokości. *Dyak. Las 18. przen.*: Wergiliusz urósł w rzymskim świecie do wysokości narodowego poety. *Chłęd. Neapol 12.* **17.** Wznieść (się) do wysokości (np. iluś metrów). **18.** Stać na jakiejś wysokości, na tej samej, na równej z czym a. z kim wysokości. **19.** Być, stać, stanąć na wysokości zadania ⟨*postępować właściwie, zachować się odpowiednio w danej sytuacji; sprostać zadaniu*⟩: Jako tłumacz nie stanął na wysokości zadania. *Rocz. Lit. 1934, 143.* **20.** Zbadać, zobaczyć, obejrzeć, spojrzeć, patrzeć, widzieć co z jakiejś wysokości. **21.** Runąć, spaść, strącić, wpaść, zejść, zrzucić z jakiejś wysokości: Z wysokości stu stóp wpadł w przepaść, gdzie znalazł śmierć na granitowych odłamach w dolinie. *Bog. Rodin I, 113.* **22.** Czynić co, mówić, patrzeć na co, widzieć co z wysokości swego stanowiska; z wysokości tronu ⟨*czynić co, mówić co jako reprezentant danego stanowiska, danej władzy; jako monarcha; patrzeć na co, widzieć co z takiego stanowiska*⟩: Z wysokości tronu widzi się takie rzeczy, jakich nawet nie przeczuwają śmiertelni. *Prus Far. I, 179.* **23.** Przytłaczać wysokością; różnić się wysokością. **24.** w. (czego) dochodzi do czego; przewyższa co, sięga czego: Niekiedy wysokość zabudowy przewyższała szerokość dziedzińca i powstawały podwórza-studnie. *Szwank. Warsz. 277.* Wysokość stawki sięgała nieraz 40 rubli. *Żer. Syzyf. 179.*

wyssać 1. w. kogo do ostatniej kropli krwi; w. krew z kogo ⟨*wydrzeć komu wszystkie zasoby, wyzyskać kogo całkowicie*⟩: [Lichwiarz] nie opuści swojej ofiary, dopóki całej krwi z niej nie wyssie. *Szyman. W. Lichw. 192.* **2.** w. co z mlekiem (matki) ⟨*mieć co wrodzonego, odziedziczyć co po przodkach*⟩: Tak płynnie rozprawiał po łacinie, jakby tę mowę z mlekiem wyssał. *Rzew. H. Zamek 302.* **3.** *pot.* w. co z palca ⟨*zmyślić*⟩: Niepodobna, aby pan Paweł wszystko to z palca wyssał, co mówił, i kłamał tak bezczelnie. *Korz. J. Spek. 219.*

wyssany *pot.* w. z palca ⟨*nieprawdziwy, zmyślony*⟩: Wiadomość, plotka w-a z palca.

wystarczać, wystarczyć 1. w. samemu sobie ⟨*nie odczuwać potrzeby towarzystwa*⟩. **2.** Wystarczy (coś zrobić), aby... i...; wystarczy, że...: a) ⟨*należy zrobić to a to, aby osiągnąć jakiś skutek*⟩: Wystarczy przekręcić kontakt, aby się zapaliło światło; b) ⟨*jeżeli się stanie to a to, wywoła to pożądany lub niepożądany skutek*⟩: Wystarczy, że zachorujesz i cały plan na nic.

wystawa ● ⟨*miejsce, w którym się coś wystawia, ekspozycja*⟩ **1.** Ciekawa, dobra w.; w. architektoniczna, fotograficzna, graficzna, malarska, rzeźbiarska, rolnicza, przemysłowa, techniczna itp.; w. powszechna, problemowa, szkolna, światowa; w. wymienna. **2.** w. jubileuszowa ⟨*związana z jakąś rocznicą*⟩. **3.** w. objazdowa, ruchoma ⟨*przenoszona z miejsca na miejsce*⟩. **4.** w. c z e g o: w. druków, karykatur, książki, obrazów, pamiątek, rzeźb itp.; w. malarstwa; w. koni, psów; *iron.* w. wdzięków, zbytku. - Rzucił wzrok pogardy na tę wystawę zbytku, zwiastującą upadek kraju. *Rzew. H. Listop. II, 130.* **5.** Katalog wystawy. **6.** Oglądać, widzieć, zwiedzać wystawę: Spytał, czy widziałem wystawę impresjonistów. *Brand. K. Troja 92.* **7.** Poświęcić wystawę komu a. czemu; urządzić, zmienić wystawę: Wystawa poświęcona Słowackiemu przez Muzeum Narodowe ma charakter monograficzny. *Nowa Kult. 16, 1950.* **8.** Iść, pójść na wystawę; posłać (obraz), przygotować, robić co na wystawę. **9.** *euf. wulg. przestarz.* Kopnąć kogo w wystawę ⟨*w tyłek*⟩: Proszę sobie wyobrazić, że jeden chcąc kopnąć drugiego w wystawę — uderzył damę! *Prus Lalka II, 12.* **10.** Być, bywać na wystawie; wystawiać na wystawie: Na wystawach wileńskich wystawiał kopie z dzieł Rafaela. *Sokol. A. Dzieje II, 137.*

● w. ⟨*witryna*⟩ **11.** w. sklepowa; w. cukiernicza, fryzjerska, księgarska itp.: Zatrzymuję się przed wystawami księgarskimi [...] co dzień spotykam jakiś nowy tom nowel, powieści. *Żer. Dzień. II, 423.* **12.** w. w oknie ⟨*wystawione towary, dekoracje w witrynie sklepowej*⟩: Piękne wystawy w oknach magazynów [...] miały wygląd wielkomiejski. *Lim. Pam. 211.* **13.** Dekorować wystawę; patrzeć, spojrzeć na wystawę. **14.** Kłaść, postawić, rozkładać, wystawić co na wystawie: Ten towar dobrze idzie. Postaw go na wystawie. *Bron. J. Dziad. 12.* **15.** Zobaczyć co na wystawie. **16.** Stanąć, przystanąć, zatrzymać się itp. przed wystawą: Przystanął wtedy przed pierwszą lepszą wystawą. Oparł się o żelazną sztangę, chroniącą szybę. *Breza Uczta 92.* **17.** Światła biją z wystawy.

● w. ⟨*przepych, wystawność*⟩ **18.** Królewska, monarsza w.: Około niego żadnej monarszej wystawy, ledwie to, co konieczność mieć zmusza. *Krasz. Kartki 451.* **19.** Bez wystawy; z wystawą ⟨*bez zbytku, przepychu; ze zbytkiem, z przepychem*⟩: W drugą stronę ciągną się pokoje księżnej i księcia, we wszystkich to samo staroświeckie bogactwo, bez przepychu, bez wystawy, bez pretensji. *Krasz. Lutarn. IV, 15.* Nieustające zabawy: bale, festyny, rauty [...] polowania, a wszystko urządzone kosztownie i z wystawą. *Kalin. St. Aug. I, 221;* śluby z wystawą. **20.** Lubić wystawę: W domu dobrze jeść, pić, wszystkiego do zbytku; pani Kancelińcina lubiła wystawę. *Siem. L. Brodz. 24.*

● *teatr.* w. ⟨*sposób wystawienia sztuki teatralnej, widowiska; oprawa plastyczna widowiska, dekoracje, kostiumy, rekwizyty*⟩ **21.** Bogata, oryginalna,

staranna, wspaniała w. 22. w. c z e g o: w. sztuki (teatralnej, komediowej itp.). - Opracowałem tekst poematu, zrobiliśmy sesję [...] zapraszając także Włodzimierza Tetmajera, który chętnie udzielał wskazówek przy wystawie sztuki. *Kotarb. J. Świat 290.* **23.** Obmyślić wystawę: Obmyślił wystawę i ukostiumowanie „Nieboskiej", starając się pilnie, aby tło dekoracyjne miało szlachetną harmonię. *Kotarb. J. Świat 89.*

◎ *leśn. ogr. roln.* **w.** ⟨*kierunek nachylenia terenu w stosunku do stron świata*⟩ **24.** **w.** południowa, północna, wschodnia, zachodnia; południowo-wschodnia itp.: Stoki [...] znaczniejszych wzniesień terenu [...] na zboczach o wystawie północnej posiadają inny klimat termiczny, aniżeli na zboczach o wystawie południowej. *Szaf. W. Geogr. 23.* **25.** **w.** słoneczna ⟨*położenie pod względem stopnia nasłonecznienia; miejsce, gdzie najwięcej operuje słońce*⟩: Najlepsze siano dają niezbyt wilgotne łąki górskie z dobrą wystawą słoneczną. *Konopiń. Żywienie 180.*

wystawiać, wystawić **w.** c o: **1.** **w.** co swoim, własnym kosztem, nakładem, sumptem ⟨*wybudować, ufundować*⟩. **2.** Wystawić armię, kompanię, pułk, *daw.* chorągiew ⟨*zorganizować, wyposażyć (własnym kosztem)*⟩: Odpowiedział, że chętnie pułk pieszy z ośmiuset ludzi na obronę miasta wystawi. *Moracz. Dzieje VIII, 172.* **3.** **w.** bilet ⟨*wypisywać, wydawać*⟩: Gdy przyjdzie konduktor, poproś go, by ci wystawił bilet z Warszawy do Szczecina. *Morc. Ptaki 18.* **4.** **w.** czaty, czujki, posterunki, straże, warty ⟨*stawiać, rozmieszczać*⟩. **5.** **w.** czek, kwit, rachunek, rewers, weksel ⟨*wypisywać, wydawać*⟩: On na stryja masę weksli wystawił. *Lubow. Sąd 148.* **6.** **w.** czyją kandydaturę ⟨*proponować kogo na jakieś stanowisko lub do władz*⟩: Kandydaturę moją wystawiła brać górnicza Zagłębia Dąbrowskiego. *Tryb. Ludu 292, 1952.* **7.** **w.** obraz, portret, rzeźbę itp. ⟨*dawać na wystawę, umieszczać na wystawie*⟩: Wystawię twój portret [...] Zobaczysz... To będzie arcydzieło. *Kosiak. Rick II, 22.* **8.** **w.** okno ⟨*wyjmować z ramy*⟩: W sąsiedniej chacie złodzieje wystawili okno i [...] wynieśli skrzynię z rzeczami. *Nałk. W. Pisma 272.* **9.** **w.** paszport ⟨*wydawać*⟩. **10.** *mat.* Wystawić prostopadłą (do prostej) ⟨*poprowadzić prostą prostopadłą do danej prostej przez punkt leżący na niej lub poza nią*⟩. **11.** Coś komu wystawia jakieś świadectwo ⟨*coś świadczy o kim w jakiś sposób*⟩. **12.** **w.** towary ⟨*kłaść, aby mogły być oglądane — dla zachęty do kupna*⟩: W miasteczkach francuskich były wystawione normalnie przed witrynami na długich ławkach towary, których nikt nie pilnował. *Kożn. Rok 36.* **13.** **w.** twarz do czego, ku czemu, na co, pod co itp. ⟨*zwracać twarz w kierunku czego*⟩: Zamknąwszy oczy wystawił twarz ku słońcu. *Brosz. Oczek. 93.* Wystawił bladą, pofałdowaną twarz prosto pod mroźny ciąg wiatru. *Mort. Dni I, 39.* **14.** **w.** zęby ⟨*pokazywać, szczerzyć, wyszczerzać*⟩: Przepraszam, że tak w obiadeczek — wystawiał żółte zęby w uśmiechu. *Rus. Człow. 27.* **15.** *łow.* **w.** zwierzynę; skrót. **w.** ⟨*o psie myśliwskim: wytropiwszy zwierzynę, stawać w bliskości zwierzyny dając w ten sposób o niej znać myśliwemu*⟩: Pies wystawi szaraka i kić [stadko] kuropatew, przytrzyma borsuka. *Pol Obrazy I, 94.* Znałem amatora polującego [...] na kuropatwy z foksterierem ostrowłosym, który wystawiał niczym wyżeł i doskonale aportował. *Smycz. Psy 53.* **16.** **w.** zwłoki, ciało; **w.** zwłoki, ciało na katafalku, na marach, w domu, w kościele ⟨*stawiać trumnę ze zmarłym w okresie między śmiercią a pogrzebem*⟩: Spadkobierca [...] zajął się pogrzebem; ciało królowej wystawiono na wspaniałym katafalku. *Chłęd. Barok 422.* **17.** **w.** k o g o — d o c z e g o: *posp.* **w.** kogo do wiatru ⟨*okpiwać, oszukiwać, zwodzić kogo; wywodzić w pole*⟩: Ja was znam, kombinatorów. Wejdzie, towaru nabierze i inną bramą wychodzi. Mnie do wiatru wystawia. *Czesz. Pokol. 38.* **18.** **w.** k o g o, c o n a c o; na działanie czego ⟨*narażać kogo, co na co; poddawać kogo, co, działaniu czego*⟩: **w.** kogo na atak, na ciosy, na gniew, na katusze, na krytykę, na łup, na niebezpieczeństwo, na nienawiść, na nieprzyjemności, na obmowę, na pociski, na pokusy, na pośmiewisko, na razy, na uderzenia, na sztych, na szwank, na szyderstwo, na śmieszność, na śmiech, na ukąszenie, na urągowisko, na wpływy, na wstyd, na zarzut, na żarty. - Trawniki były zrudziałe [...] na spadzistościach wzgórz, bardziej na słońce wystawionych aż popielate. *Gomul. Ciury II, 132.* Opady deszczowe w Tatrach są bardzo obfite, jako w górach wystawionych na działanie panujących wiatrów zachodnich. *Radw. Świat 25.* **19.** *przen.* **w.** kogo, co na blask (dzienny) ⟨*pokazywać bez osłonek*⟩: Wyszukuje w tych smutnych dziewczynach wad [...] wystawia je na blask dzienny. *Przyb. Ideały 211.* **20.** **w.** kogo na durnia, głupca, idiotę ⟨*wywieść w pole, ośmieszyć kogo*⟩: Można ich szpetnie nabrać — ojej, jeszcze jak! — Oszwabić, na durnia wystawić! *New. Chłop. 114.* **21.** *daw.* **w.** życie na hak ⟨*narażać życie*⟩: Przyjaciel ochoczy wystawia życie na hak. *Zabł. Amf. 164.* **22.** **w.** co na jaw ⟨*ujawnić co*⟩. **23.** **w.** co na licytację ⟨*uczynić co przedmiotem licytacji, urządzać licytację czego*⟩. **24.** **w.** kogo na męczarnie ⟨*sprawiać komu męczarnie*⟩: Niepisanie twoje wystawia mię na prawdziwe męczarnie. *Słow. Listy I, 319.* **25.** **w.** kogo na pastwę czego ⟨*narażać kogo na co*⟩. **26.** **w.** co na pokaz ⟨*pokazywać, demonstrować co*⟩. **27.** **w.** kogo na próbę; **w.** czyją cierpliwość, czyje nerwy na próbę ⟨*poddawać kogo próbie, wypróbowywać kogo; narażać kogo na utratę czego*⟩. **28.** *daw.* **w.** kogo na przykład, komu na przykład ⟨*dawać, stawiać kogo za przykład*⟩: Widząc w nim tak przykładne zamiłowanie do gospodarstwa, wystawiali go synom na przykład. *Choj. Alkh. I, 231.* **29.** **w.** co na sprzedaż ⟨*przedstawiać; wykładać do sprzedaży*⟩. **30.** **w.** kogo, co na targ ⟨*przedstawiać na targu do sprzedaży*⟩: Oto dzieci, wywiezione z Zamojszczyzny do jakiegoś miasta, wystawiono na targ jak bydło!... *Morc. Ptaki 44.* **31.** **w.** co na widok publiczny ⟨*udostępniać oglądanie czego wszystkim*⟩. **32.** *daw.* **w.** co przed oczy ⟨*pokazywać co komu, stawiać do oczu*⟩. **33.** Nie **w.** skąd nosa ⟨*nie wychodzić, nie pokazywać się nikomu*⟩: Powiedział żakom, iż lepiej by było, by nigdy nosa z bursy nie wystawiali. *Grusz. An. Żak. 131.* **34.** *przestarz.* **w.** k o g o, c o — w c z y m: **w.** co w jasnych, pięknych, czarnych itp. barwach, kolorach ⟨*przedstawiać*⟩: Autor wystawił zepsucie w zbyt jaskrawych barwach. *Krasz. Kartki 812.* **35.** *przestarz.* **w.** co a. kogo w dobrym, korzystnym, złym itp. świetle ⟨*przedstawiać*⟩: Wszystkie czyny zmarłego króla bohatera stara się wystawić w nie-

korzystnym świetle. *Syrok. Lit. III, 147.* **36.** *daw.* **w.** kogo (komu) za wzór ⟨*stawiać*⟩: Rektor [...] zawsze ciebie nam wszystkim za wzór wystawiał. *Rzew. H. Zamek 235.* **37.** Wystaw sobie, wystawcie sobie; możesz sobie **w.**; możecie sobie **w.** ⟨*wyobraź, wyobraźcie sobie*⟩: Wystawcie sobie, zapisałam kilkanaście balowych sukien z Paryża. *Bork. L. Paraf. 46.* Możecie sobie wystawić, co to za szosa. *Korz. J. Wiz. 52.*

wystawiać się, wystawić się 1. w. się do słońca, ku słońcu, na słońce ⟨*zwracać się w kierunku słońca*⟩. **2. w.** się n a c o ⟨*narażać się na co*⟩: **w.** się na atak, na ciosy, na gniew, na katusze, na męczarnie, na krytykę, na niebezpieczeństwo, na nienawiść, na nieprzyjemność, na obmowę, na pociski, na pokusy, na razy, na uderzenia, na spojrzenia, na szyderstwo, na śmiech, na śmieszność, na urągowisko, na żarty. **3. w.** się na działanie (np. słońca, promieniowania) ⟨*poddawać się działaniu czego*⟩. **4. w.** się na podmuchy wiatru, na wiatr, pod wiatr ⟨*poddawać się działaniu (podmuchom) wiatru*⟩. **5. w.** się na pokaz ⟨*pokazywać się*⟩. **6. w.** się na próbę ⟨*poddawać się próbie*⟩. **7. w.** się na durnia, głupca, idiotę ⟨*kompromitować się, okazywać się durniem, głupcem, idiotą*⟩. **8. w** się na ukąszenia ⟨*poddawać się ukąszeniom*⟩: Uczeni wystawiali się własnowolnie na ukąszenia komarów, by zbadać działanie malarii. *Melc. Statek 100.*

wystawienie w. Najświętszego Sakramentu ⟨*w liturgii katolickiej: wydobycie hostii z tabernakulum dla adoracji przez wiernych i udzielenia im błogosławieństwa*⟩.

wystawny ⟨*obliczony na popis, okazały, zbytkowny, wykwintny*⟩: **w-e** jedzenie, przyjęcie; **w.** obiad; **w.** dom, **w-e** życie (prowadzić).

wystawowy ⟨*odnoszący się do wystawy*⟩: Gablota, sala, szyba, witryna **w-a**; okno **w-e**; pawilon **w.**

wystąpić, występować 1. w. j a k: **w.** bojowo, ceremonialnie, czynnie, dwornie, godnie, gorąco, gościnnie; gromadnie, masowo, tłumnie; jawnie; energicznie, okazale, orężnie, osobiście, otwarcie, publicznie, samodzielnie, skutecznie, solidarnie, solo, strojnie, śmiało, uroczyście, urzędowo; na własną rękę, w całej pełni, wyraźnie, zaczepnie, zbiorowo, z bronią w ręku, z otwartą przyłbicą, z przepychem; występować sporadycznie ⟨*ukazać się, pokazać się; zacząć działać w jakiś sposób*⟩. **2.** Wystąp! ⟨*komenda wojskowa, nakazująca wysunięcie się naprzód z szeregu*⟩. **3. w.** d o c z e g o: **w.** do bitwy, boju, walki ⟨*stanąć; wyruszyć, wyprawić się; również przen.*⟩: Do strasznej walki o byt [...] występował nie tylko bez broni, którą by ciosy zadawał, lecz i bez tarczy, która by go od ciosów ochraniała. *Gomul. Ciury I, 77.* **4. w.** do ślubu ⟨*przygotować się, wystroić się; przystąpić*⟩: Niech sobie Dominik pamięta, że do ślubu trzeba wystąpić jeszcze paradniej. *Dygas. Pióro 82.* **5. w.** d o k o g o o c o, w j a k i e j s p r a w i e ⟨*zwrócić się do kogo w jakiej sprawie*⟩: Postanowiliśmy [...] wystąpić do władz municypalnych z prośbą o mianowanie odpowiedniego człowieka na stanowisko dyrektora. *Ower. Ramp. 427.* **6. w.** n a c o: **w.** na arenę, na plac, na pierwszy plan, na scenę, na środek czego, na widok (publiczny), na widownię. **7.** Bladość występuje komu na twarz, na policzki, *książk.* na lice; na twarzy, na policzkach, na licach ⟨*ktoś blednie (na twarzy pod wpływem jakiegoś silnego wstrząsu, uczucia)*⟩. **8.** Oczy występują komu na wierzch ⟨*wychodzą z orbit; ktoś wytrzeszcza oczy*⟩. **9.** Piana występuje (komu) na usta a. na ustach ⟨*pojawia się*⟩. **10.** Plamy, rumieńce, wypieki, zmarszczki (rumieniec, purpura) występują komu na czoło, na twarz, na policzki, *książk.* na lica; na czole, na twarzy, na policzkach, na licach ⟨*ktoś dostaje plam, rumieńców, wypieków, zmarszczek (na czole, na twarzy, na policzkach zwykle pod wpływem jakiegoś silniejszego wstrząsu, uczucia)*⟩: Hrabinie wystąpił na czoło rumieniec i gęsty pot. *Prus Lalka I, 137.* Billewiczówna podniosła głowę; surowe jej oczy pałały gniewem, a purpura wystąpiła na policzki. *Sienk. Pot. I, 72.* **11.** Pot występuje komu na czoło, na twarz, na policzki, *książk,* na lica; na czole, na twarzy, na policzkach, na licach ⟨*ktoś poci się na czole, na twarzy, na policzkach*⟩. **12.** Uśmiech występuje (komu) na usta a. na ustach ⟨*ktoś uśmiecha się*⟩: Było to śliczne dzieciątko [...] tak mile i rozkoszne, iż na ustach wszystkich mimowolnie radośny [radosny] uśmiech wystąpił. *Bog. Rodin I, 53.* **13.** Żyły występują (komu) na czoło, ręce, szyję a. na czole, rękach, szyi ⟨*nabrzmiewają (zwykle pod wpływem wielkiego wysiłku fizycznego lub umysłowego)*⟩: Na czoło, potem zlane, wystąpiły żyły, jak sznury. *Rodz. Dew. 223.* **14. w.** na jaw ⟨*ujawnić się*⟩: Wystąpią jeszcze na jaw żale i skargi jednostki pokrzywdzonej. *Tyg. Ilustr. 36, 1900.* **15. w.** n a c z y m: **w.** na arenie, na estradzie, na koncercie, na scenie ⟨*zaprodukować się, zagrać*⟩. **16. w.** na balu, na przyjęciu, na wieczorze, na zabawie ⟨*pojawić się*⟩. **17. w.** na kliszy ⟨*odbić się, zarysować się*⟩: Gwiazdy [...] na kliszach występują jako regularne krążki. *Probl. 4, 1954, s. 234.* **18. w.** na zebraniu (z czym) ⟨*podnieść jaką sprawę, przemówić, wypowiedzieć się w jakiej sprawie*⟩. **19. w.** o c o ⟨*stawić wniosek o co*⟩: Komisja [...] wystąpiła do Prezydium WRN o uregulowanie sprawy zatrudnienia. *Biul. Analf. 2, 1950, s. 62.* **20. w.** przeciw(ko) komu, czemu: a) ⟨*podjąć działanie skierowane przeciw komu, czemu; zająć przeciwne komu a. czemu stanowisko*⟩: Czy wolno jemu, synowi, otwarcie w swej pracy wystąpić przeciwko ojcu. *Jackiew. Wiosna 131*; b) ⟨*wszcząć akcję zbrojną przeciw komu, czemu*⟩. **21. w.** przeciw prawu ⟨*wykroczyć przeciw prawu*⟩. *SW.* **22. w.** pod cudzym, przybranym nazwiskiem; **w.** pod pseudonimem ⟨*przyjąć, przybrać jakieś nazwisko; o artystach, pisarzach: produkować się, opublikować swoje prace pod cudzym nazwiskiem, pod pseudonimem*⟩: Wśród postaci [powieści] występował po przybranym nazwiskiem Waszyngton. *Kleiner Mick. II/1, 81.* **23. w.** pod (jaką) postacią; w postaci czego ⟨*jako co; w kształcie czego*⟩: Czasownik, jak wiadomo, może występować pod postacią słowa osobowego, imiesłowu [...] i bezokolicznika. *Szober Gram. 137.* **24. w.** p r z e d k o g o, p r z e d c o; p r z e d k i m, p r z e d c z y m: Przed Trybunałem ze strony angielskiej wystąpili — radca prawny [...] i prof. Waldkoc. *Państwo 3, 1954, s. 527.* **25. w.** w bój, w pole, w szranki ⟨*stanąć do boju*⟩: Podkopują się jak krety, nie śmiejąc otwarcie w bój wystąpić. *Siem. L. Rys*

II, 437. **26. w.** w imię czyje a. czego ⟨*pokierować się czym (jakąś ideą, jakimś hasłem) w swej działalności*⟩: Występował w imię haseł wolnościowych, demokratycznych. *Wiedza 87, s. 1.* **27. w.** w c z y m ⟨*zaprodukować się, zagrać*⟩: **w.** w cyrku, w teatrze, w sztuce, w dramacie, komedii itp. - W komedyjce występował aktor [...] który naprawdę grał i grał dobrze. *Was. W. Paryż. 31.* **28. w.** w c z y m ⟨*pokazać się w jakimś stroju*⟩: **w.** we fraku, w tużurku, w balowej, wizytowej sukni. - Po raz pierwszy w swym życiu wystąpił w czarnym fraku i służył za drużbę przyjacielowi. *Łoz. Wal. Dwór 447.* **29. w.** w czyim, własnym, swoim imieniu; **w.** z ramienia czyjego: a) ⟨*reprezentować kogo, siebie samego*⟩: Któż to aspanu dawał plenipotencję występować w moim imieniu? *Bał. Dom 128*; **w.** z ramienia współpracowników; b) ⟨*przemówić w czyim imieniu*⟩. **30. w.** w (czyjej) obronie ⟨*stanąć w czyjej obronie; być gotowym bronić kogo*⟩. **31. w.** w c z y m ⟨*znaleźć się w czym, być obecnym w czym*⟩: W przyrodzie chlor występuje w postaci chlorków. *Pleś. Chem. 125.* **32. w.** w pamięci ⟨*pojawić się w pamięci, przypomnieć się*⟩. **33.** Łzy wystąpiły w oczach ⟨*pokazały się*⟩. **34. w.** w (jakiejś, czyjej, czego) roli ⟨*starać się działać jako kto, co; odegrać rolę kogo, czego*⟩: Nowosilcow zamierzał wystąpić w ponętnej roli inicjatora zbawczych pomysłów finansowej sanacji. *Smolka Lubec. II, 926.* **35. w.** w głównej roli. **36. w.** w całej sile ⟨*zastosować w działaniu wszystkie rozporządzalne środki; przejawić całą siłę*⟩: Pierwszego dnia naszego powstania trzeba, żeby w całej sile wystąpił. *Rewol. 10.* **37. w.** w żałobie ⟨*przybrać się w strój żałobny*⟩. **38. w.** w o b e c k o g o a. c z e g o ⟨*zaprezentować się wobec kogo w pewien sposób*⟩: Różnych używał środków, aby wobec ludzi wystąpić okazale. *Smol. W. Pisma III, 139.* **39. w.** z c z e g o (skąd) ⟨*opuścić co, zrezygnować z pracy, ze służby gdzie*⟩: Wystąpić z armii, z redakcji, ze służby, z urzędu, ze spółki, ze szkoły, z wojska. - Przed pięciu laty wystąpił z wojska w randze porucznika. *Boy Flirt, V, 39.* **40. w.** z brzegów, z koryta, z łożyska ⟨*o rzece, wodzie: wylać, przelać się przez brzegi, rozlać się szeroko; zalać okoliczne tereny*⟩. **41. w.** z szeregu ⟨*wysunąć się naprzód z szeregu, przed szereg*⟩. **42. w.** z c z y m: **w.** z artykułem ⟨*opublikować artykuł*⟩. **43. w.** z deklamacją ⟨*zadeklamować co*⟩. **44. w.** z dowcipem ⟨*powiedzieć dowcip*⟩. **45. w.** z dowodami przeciw komu ⟨*przedstawić dowody przeciw komu*⟩. **46. w.** z hipotezą, z poglądem, z teorią ⟨*stworzyć hipotezę, pogląd, teorię*⟩. **47. w.** z inicjatywą ⟨*zainicjować co*⟩. **48. w.** z koncertem ⟨*dać koncert*⟩. **49. w.** z krytyką (kogo, czego) ⟨*skrytykować kogo, co*⟩. **50. w.** z mową, z przemową ⟨*wygłosić mowę, przemowę; przemówić*⟩. **51. w.** z obiadem, przyjęciem, z winem ⟨*dać obiad; przyjęcie; podać (zwykle podczas obiadu, przyjęcia) wino*⟩. **52. w.** z opozycją przeciw komu, czemu ⟨*sprzeciwić się komu, czemu; być przeciwnego zdania niż kto inny*⟩. **53. w.** z oskarżeniem ⟨*oskarżyć kogo*⟩. **54. w.** z planem, z projektem ⟨*przedstawić plan, projekt*⟩. **55. w.** z pretensją ⟨*przedstawić swoje pretensje*⟩. **56. w.** z procesem ⟨*wytoczyć komu proces*⟩. **57. w.** z pytaniem, zapytaniem ⟨*zapytać*⟩. **58. w.** z referatem ⟨*wygłosić referat*⟩. **59. w.** z repliką ⟨*odpowiedzieć, zareplikować*⟩. **60. w.** z toastem ⟨*wznieść toast*⟩. **61. w.** z wnioskiem ⟨*zgłosić wniosek*⟩. **62.** Występować z a k i m, z a c z y m ⟨*popierać kogo, co, bronić kogo, czego*⟩: Występował gorąco za minimalnym programem reformacyjnym, uchodził nawet za głowę tego ruchu. *Kot Frycz. 156.*

wystąpienie Krwawe, stanowcze, zbrojne **w.** ⟨*akcja podjęta w jakiej sprawie, manifestacja, demonstracja; akcja zbrojna*⟩.

występ 1. Artystyczne, gościnne **w-y**; niefortunny, udany, uroczysty; pożegnalny **w.** (artysty); **w.** solowy ⟨*wystąpienie, publiczny popis artysty, aktora*⟩. **2. w.** autorski, oratorski, poetycki ⟨*wystąpienie; wygłoszenie przemówienia, wydanie utworu(-ów) poetyckiego (poetyckich)*⟩. **3. w.** publiczny: a) ⟨*pokazanie się publiczne*⟩: Na pierwszy występ publiczny w Warszawie pragnęła mieć coś nowego. *Urban. Księż. 162*; b) ⟨*wystąpienie, wypowiedzenie się publiczne*⟩: Zaczął przytaczać różne jego występy publiczne i artykuły. *Breza Uczta 117*; c) ⟨*wystąpienie na scenie*⟩: Czuję tylko od wczesnej młodości, że niepokonana siła rwie mnie do teatru [...] do występów publicznych. *Święt. A. Nałęcze 17.* **4. w.** skalny ⟨*próg skalny*⟩. **5. w-y** na estradzie, na scenie; na polu satyry ⟨*produkowanie się artysty, twórcy*⟩. **6. w.** c z e g o ⟨*część wystająca*⟩: **w.** muru, kamienicy, mostu. - Nocą spuszczali się po występach muru [...] żeby się zaopatrzyć w żywność. *Rudn. A. SPP.* **7.** Przyjechać na **w-y**. **8.** Zaangażować, zaprosić aktora, muzyka na (gościnne) **w-y**: Zaproszony na gościnne występy Osterwa dał w roli Konrada kreację wielkiej miary. *Rocz. Lit. SPP.* **9. w.** (**w-y**) odbywa się (odbywają się).

występek 1. Karygodny, największy, podły, szkaradny, zuchwały **w.**; **w.** wołający o pomstę do nieba ⟨*czyn karygodny; przestępstwo*⟩. **2.** Droga występku. **3.** Karać **w.**; popełnić **w.**: W głosie jego przebijała szczera skrucha, jak gdyby popełnił występek. *Dygas. SPP.* **4.** Popaść, popadać w **w. 5.** Dopuścić się występku, splamić się występkiem. **6.** Sprowadzić kogo na drogę występku: Powiedz mi, jakie nieszczęście z drogi cnoty sprowadziło cię na drogę występku. *Czyń. SPP.*

występować p. **wystąpić**

wystrychnąć *pot.* **w.** kogo na dudka, *rzad.* na głupca, na błazna ⟨*zrobić z kogo głupca, ośmieszyć kogo; oszukać, zawieść kogo*⟩: Nie myśl, że stary Kunicki pozwoli się wystrychnąć na dudka. *Mostow. Kariera 242.* Ale zje diabła poganin, zanim nas na głupców wystrychnie. *Łoz. Wal. Szlach. I, 93.*

wystrzał 1. Suchy **w.**; gęste **w-y**; **w.** armatni, karabinowy, rewolwerowy itp. ⟨*wyładowanie nabitej broni palnej, strzał*⟩. **2. w-y** korków, butelek (szampana) ⟨*huki spowodowane wysadzeniem korków przez gazy przy otwieraniu butelek wina musującego*⟩. **3. w.** z c z e g o: **w.** z broni ręcznej; **w-y** z armat. **4. w.** z bata ⟨*trzask*⟩. **5.** Grzmot, huk, kanonada, odgłos, trzask wystrzałów. **6.** Za pierwszym wystrzałem ⟨*po pierwszym wystrzale*⟩: Za pierwszym wystrzałem uciekli. *Niemc. SPP.* **7.** Odebrać sobie życie, pozbawić kogo życia wystrzałem (z rewolweru). **8.** Witać kogo wystrzałami. **9.** Poddać się, złożyć broń, zająć, zdobyć co bez wystrzału (o od-

działe, o mieście, o twierdzy) ⟨*bez walki*⟩. **10.** **w.** huknął, rozległ się; **w-y** grzmią.

wystrzelać, wystrzelić 1. Wystrzelić w powietrze, **w.** dla postrachu w powietrze ⟨*strzelać w górę, nie do celu*⟩: Wystrzelił dla postrachu w powietrze. Złodzieje zbiegli. *Cent. Wyspa 236.* **2.** Wystrzelać kogo jak kaczki ⟨*strzelając łatwo wszystkich pozabijać*⟩: Zmykać po tych bagnach w dzień biały było niepodobieństwem. Wystrzelano by nas jak kaczki. *Kowalew. Z. Wspom. 29.* **3.** Wystrzelić jak korek z butelki ⟨*powstać, zrobić się nagle*⟩: Awantura wystrzeliła jak korek z butelki. *Braun Lewanty 84.* **4.** Roześmiać się, ryknąć, grzmotnąć, uderzyć, walnąć, jakby kto wystrzelił ⟨*głośno*⟩: Ryknął śmiechem, jakby kto [...] wystrzelił z moździerza. *Żer. Char. 260.* **5.** Nabić w armatę i wystrzelić ⟨*o kimś a. o czymś nic nie wartym, do niczego*⟩: Tamte [...] to tylko nabić w armatę i wystrzelić. [...] W istocie z tamtych obu, z Tećki i Frani, były nicponie. *Niedź. Grzech 165.* **6.** **w.** (p o) n a d c o, w c o, (p o) n a d c z y m, s p o ś r ó d c z e g o, z c z e g o ⟨*wznosić się, górować nad czym; wysuwać się ku górze*⟩: Nad płotem wystrzelał piętrowy dom. *Bron. J. Ogn. 55.* Wieża wystrzeliła ponad dachy domów. - Spośród smreków wystrzelały nagie turnie i turniczki opasane pasemkami murawy. *Wierchy 1924, s. 130.* Wystrzelały z wody pierwsze pędy tataraków. *Żer. Opow. 278.* **7.** **w.** w górę, w niebo; *poet.* pod lazur, w lazur nieba ⟨*wzbijać się, wznosić się w górę*⟩: Wieża wystrzeliła w niebo. - Czasami pod lazur nieba wystrzelił skowronek, zawisł w błękitach. *Przyb. Oblęż. 63.* **8.** *żegl.* Wystrzelić stengę ⟨*wysunąć do góry*⟩. **9.** Butelka wystrzeliła; korek, napój (z butelki) wystrzelił ⟨*pod wpływem ciśnienia ciecz w butelce wysadziła z hukiem korek, wylała się gwałtownie*⟩. **10.** Rumieniec wystrzela na twarz ⟨*występuje nagle na twarz, oblewa twarz*⟩. **11.** Samolot wystrzela w niebo, w chmury ⟨*wzbija się w górę*⟩. **12.** Sosna wystrzela w strzałę ⟨*ma długi prosty pień z koroną u samej góry*⟩.

wystukać, wystukiwać 1. **w.** liczbę na klawiaturze (maszyny do liczenia) ⟨*uderzając w klawisze maszyny wyznaczyć odpowiednie liczby, które mają być poddane działaniu*⟩: Wystukał na klawiaturze liczbę, nacisnął guzik, maszyna zazgrzytała [...] w okienku u góry wyskakiwały cyferki. *Kowalew. M. Kamp. 178.* **2.** **w.** co na maszynie (do pisania) ⟨*(wy)pisać niewprawnie*⟩: Wystukiwała powoli na maszynie zaległą korespondencję. *Goj. Rajs. II, 213.* **3.** **w.** melodię na pianinie ⟨*wygrać niewprawnie*⟩: Podszedł do klawiatury i jednym palcem wystukał melodię piosenki. *Iwasz. J. Panny 134.* **4.** **w.** c o (przez ścianę) ⟨*stukaniem zakomunikować co*⟩: Przyłożył ucho do ściany, spróbował wystukać sygnał. *Brand. K. Sams. 75.* **5.** **w.** kogo z pokoju ⟨*stukaniem wywołać*⟩.

wysunąć, wysuwać **w.** c o: **1.** **w.** nos, **w.** nos na zewnątrz, **w.** nos skąd ⟨*wyjść, pokazać się*⟩: Niedźwiedzięta [...] drżące zaszyły się głęboko w barłóg, skąd przez długie godziny obawiały się wysunąć nos na zewnątrz. *Żab. Któż 115.* **2.** **w.** pazury, pazurki, szpony: *przen.* Wysuwała pazurki i umiała walczyć do upadłego, aż postawiła na swoim. *Boy Mar. 254.* **3.** **w.** argument, hipotezę, przypuszczenie, tezę, zagadnienie ⟨*sformułować*⟩. **4.** **w.** hasło ⟨*rzucić hasło*⟩. **5.** **w.** kandydata, kandydaturę czyją ⟨*zaproponować kogo na jakieś stanowisko lub do władz*⟩. **6.** **w.** koncepcję, projekt, plan ⟨*stworzyć*⟩. **7.** **w.** obiekcje, roszczenie, wątpliwości, zastrzeżenie, żądanie ⟨*zgłosić*⟩. **8.** **w.** propozycję ⟨*zaproponować co*⟩. **9.** **w.** wniosek ⟨*zgłosić, stawić*⟩. **10.** **w.** zarzut ⟨*postawić, zgłosić*⟩: [Dyskusja] ukazała niesłuszność zarzutów, zbyt pochopnie wysuwanych. *Putr. Wrzos. 32.* **11.** **w.** kogo na stanowisko, na miejsce, na pozycję itp. ⟨*poprzeć, zaprotegować kogo, pomóc komu w osiągnięciu stanowiska itp.*⟩: Jeżeli szanowny pan zechce, poruszę wszystkie sprężyny, ażeby go wysunąć na pierwszorzędną pozycję. *Żer. Uroda 272.* **12.** **w.** (kogo, co) na czoło, na pierwsze miejsce, na pierwszy plan ⟨*poprzeć kogo, zaprotegować kogo; uznać co za najważniejsze; uczynić co najważniejszym*⟩: Artykuły Mochnackiego wysunęły „Gazetę Polską" na czoło ogólnego zainteresowania. *Bar Kum. 341.* Projektem swoim i mową wysunął Trębicki sprawę miejską na czoło. *Smol. W. Pisma II, 399.* Rozwój sytuacji międzynarodowej po II wojnie światowej wysunął na czoło zagadnień międzynarodowych problem utrzymania pokoju światowego i zapobieżenia nowym wojnom. *Myśl Filoz. 1, 1955, s. 3.* Główną atrakcją miała tu [w „Czarnym Karnawale" Bunikiewicza] być postać E. T. A. Hoffmanna, wysunięta w akcji powieści na plan pierwszy. *Rocz. Lit. 1938, 89.* **13.** **w.** k o g o n a k o g o ⟨*zaproponować kogo na jakieś stanowisko; powierzyć komu jakieś stanowisko*⟩: Partia zrobiła dobrze, wysuwając was na kierownika. *Braun Lewanty 447.* **14.** **w.** co do przodu, ku przodowi, naprzód, w przód ⟨*umieścić jak najdalej od punktu wyjścia*⟩: **w.** czaty, bastion, posterunek, szaniec ku przodowi. - Dolna warga trochę naprzód wysunięta kazała się domyślać dumy. *Narzym. Ojczym 54.* **15.** **w.** co spod nóg ⟨*usunąć spod nóg*⟩: *przen.* Fatalizm [...] spychający pomazańców z politycznego widnokręgu, zacięta walka na ulicach Berlina, niepojęcie swego położenia aż dopiero po niewczasie wysunęły spod nóg monarszych ostatnią kładkę ratunku i odstręczyły na zawsze ludy niemieckie od powierzania losów swoich królowi pruskiemu. *Choj. Rew. 273.*

wysunąć się, wysuwać się 1. **w.** się jak ⟨*sunąc wyjść na zewnątrz, wymknąć się*⟩: **w.** się bokiem, bezszelestnie, cichaczem, cicho, po cichu, chyłkiem, milczkiem, na palcach, niepostrzeżenie, nieznacznie; **w.** się jak wąż ⟨*cicho*⟩: Wysunęli się cichaczem z tłumu. *Jeż Uskoki II, 177.* Gdy Karolina wyszła z mieszkania [...] chyłkiem wysunęła się za nią na schody. *Żer. Przedw. 187.* Chłopak wysunął się jak wąż z małego obozu. Ostrożnie, z zapartym tchem szedł na palcach. *Was. W. Gwiazdy 205.* **2.** **w.** się naprzód, na pierwsze miejsce: a) ⟨*wyjść przed innych, wyjść ku przodowi*⟩: Kościuszko [...] wysunął się naprzód dla rozpoznania pozycji. *Korzon Wewn. VI, 284*; b) a. **w.** się na plan pierwszy ⟨*stać się najważniejszym*⟩: Zobaczymy, kto wysunie się naprzód, choćby przy możliwych wyborach do rady miejskiej. *Prus Lalka I, 80.* W czasach najnowszych [w teatrze] [...] wysunęły się natomiast na plan pierwszy [...] poszukiwania gorączkowe nowych form ekspresji teatralnej. *Kotarb. J. Świat 34.* **3.** **w.** się na czoło: a) ⟨*wyjść na pierwsze miejsce, na przód*⟩: Tyzenhaus

z dwudziestu ludźmi w mgnieniu oka wysunął się na czoło. *Sienk. Pot. IV, 67.* Zrazu biegli zwartą gromadą, wnet jednak na czoło wysunęło się dwóch biegaczy. *Makowiec. Dios. 32*; b) wybić się na czoło ⟨*stać się pierwszym, najważniejszym*⟩: Chce przy pomocy mieszczaństwa wysunąć się na czoło arystokracji. *Prus Lalka 1, 85.* **4.** w. się na światło ⟨*ukazać się, ujawnić się*⟩: Teraz dopiero wysunęły się na światło przewinienia względem niej [matki]. *Żer. Przedw. 46.* **5.** w. się n a k o g o ⟨*awansować*⟩: Generał Walter szybko wysunął się na najbardziej cenionego dowódcę w Brygadach Międzynarodowych. *KPP. Wspom. 211.* **6.** Coś wysuwa się komu z rąk ⟨*wypada, wymyka się; również przen.*⟩: Z ich rąk [z rąk wielkich rodów] wysunął się nagle ster spraw publicznych. *Kien. Sapieha 1.* **7.** w. się za drzwi ⟨*wyjść, wycofać się, wymknąć się*⟩: Układny starzec wśród ukłonów i podziękowań wysunął się za drzwi. *Krak. Wspom. 16.*

wysunięty 1. w. dach ⟨*wystający daleko poza ściany*⟩. **2.** w. półwysep ⟨*schodzący głęboko w morze*⟩. **3.** w-a szczęka, warga ⟨*stercząca do przodu*⟩: Byłby przystojny, gdyby nie szpeciła go wysunięta ku przodowi dolna warga. *Rudn. H. Spart. 141.* **4.** w. odcinek frontu; w-a placówka ⟨*sięgający(-a) w głąb terenów zajętych przez nieprzyjaciela*⟩.

wysupłać, wysupływać w. grosz, złotówkę, jakąś sumę (na co) ⟨*z trudem, z biedą wydostać na co pieniądze*⟩.

wysuszać, wysuszyć w. butelkę, dzban, kielich (wina, miodu) ⟨*wypijać butelkę itp. wina, miodu*⟩.

wysuwać p. **wysunąć.**

wysuwany 1. Ołówek w. ⟨*ołówek z urządzeniem do wysuwania pręcika lub pręcików z różnokolorowymi grafitami*⟩. **2.** Miarka w-a, metr w. ⟨*taśma metalowa z podziałką (zwykle centymetrową) zwijana w krążek i wysuwana w miarę potrzeby*⟩. **3.** Koła, płozy (samolotu); stopnie (tramwaju, autobusu) w-e ⟨*koła, płozy, stopnie z automatycznym urządzeniem pozwalającym wciągać je do wewnątrz podczas ruchu i wysuwać podczas postoju pojazdu*⟩.

wysypać, wysypywać 1. w. c o: w. cały słownik czego ⟨*użyć całego znanego sobie słownictwa z jakiegoś zakresu*⟩: Począł kląć na opóźnienie jakieś i wysypał cały słownik [...] połajań miejscowych. *Krasz. Sfinks I, 227.* **2.** w. k o g o: a) ⟨*wywracając co wyrzucić*⟩: Zawadziwszy o kamień, wysypał nas z bryczki. *SW.* Na pewno wysypałby nas pan do jakiego rowu. *Perz. Raz 95.* Zapomniawszy o rowie śniegiem pokrytym, zjechał do niego jedną sanicą przy wymijaniu i porucznika wraz z kilkoma podchmielonymi w śnieg wysypał. *Skarb. Starosta 44*; b) ⟨*zdradzić*⟩: Wysypał towarzyszy z konspiracji. **3.** *nieos.* Wysypało ⟨*upadł śnieg*⟩: Dawno śnieg? W niedzielę wysypało, a wczoraj na noc ścisnęło. *Dan. Dni 185.* **4.** *daw.* w. grzędę, kopiec, mogiłę, okopy, szańce ⟨*usypać*⟩: Ledwie Grodzicki szańce jakie takie wysypał. *Sienk. Pot. V, 178.*

wysypać się, wysypywać się 1. w. się gromadą, hurmem, masą, rojnie, tłumnie ⟨*wybiec, wylecieć w większej liczbie*⟩. **2.** Ktoś, coś wysypuje się skąd, dokąd ⟨*ktoś, coś wybiega, wylatuje gromadnie; coś wysuwa się, rozsypuje się luźno*⟩: Za nami [...] wysypała się inna szlachta ze dworku. *Kaczk. Mąż 36.* Spomiędzy zielonego podszycia wysypała się cała gromada rudych, pasiastych warchlaków. *Płomyk 20, 1955, s. 707.* Zdjął furażerkę, wysypały się spod niej gęste, zlepione od potu, wypłowiałe od słońca włosy. *Szew. Kleszcze 62.* **3.** Gwiazdy wysypały się na niebo ⟨*pojawiły się*⟩: O zmroku, gdy się już gwiazdy wysypały na niebo, wstał i powlókł się w kierunku płonących szczytów górskich. *Morc. Ptaki 67.* **4.** Ludzie wysypują się (tłumnie); tłumy (ludzi, podróżnych) wysypały się ⟨*ludzie wychodzą skąd tłumnie*⟩: Pociąg zatrzymał się przed stacją. Przez otwarte drzwi wagonów wysypały się tłumy podróżnych. *Grabiń. Tor 285.* **5.** Odra, ospa, szkarlatyna wysypała się (komu), wysypała się na twarzy, ciele ⟨*zjawiła się wysypka*⟩. **6.** Piegi, plamy, zmarszczki wysypały się (komu), wysypały się na rękach, twarzy ⟨*pokazały się, wystąpiły*⟩. **7.** Pióra się wysypały ⟨*ptak się opierzył*⟩. **8.** Wąs, zarost wysypał się (komu); wąs wysypał się nad wargą, pod nosem; zarost wysypał się na brodzie ⟨*komuś wyrósł pierwszy, bujny zarost*⟩: Miał lat dwadzieścia trzy, wąsik mu się czarny wysypywał. *Chodź. Pisma II, 169.* **9.** Zboże się wysypuje ⟨*z przejrzałego zboża sypie się, wypada ziarno*⟩. **10.** w. się: a) ⟨*wypaść, wylecieć z czego, wywrócić się*⟩: Pojazd wywrócił się, a ja wysypałem się na ziemię. *Wilk. A. SW*; b) ⟨*zdradzić się*⟩: Widzę, że się zdenerwował, myślę: to dobrze, jak jesteś winien, to się zaraz wysypiesz. *Twórcz. 7, 1953, s. 98.*

wysypka Łagodna, ostra w.; w. odrowa ⟨*wykwity skórne w postaci plamek, grudek, pęcherzyków itp., będące objawami chorób, zatruć lub wadliwej przemiany materii*⟩. Mieć wysypkę; dostać wysypki; pokryć (się) wysypką ⟨*o ciele, części ciała, skórze*⟩: Całe ciało dziecka pokryte było wysypką.

wysypywać p. **wysypać**

wyszczerzać (się), wyszczerzyć (się) 1. *pot.* w. zęby w uśmiechu; w. zęby do kogo ⟨*śmiejąc się pokazywać zęby; umizgać się do kogo*⟩: Wyszczerzył do niej swoje szerokie, białe zęby, oczy mu się śmiały i twarz przybrała dobroduszny, jowialny wyraz. *Gawal. Szkice 163.* Zuźka Sas, czarnooka władczyni kuchennego państwa, wyszczerzała do przechodniów białe swoje zęby. *Konopn. Now. I, 71.* **2.** *pot.* w. zęby na kogo, na co ⟨*szczerząc zęby, grozić komu, czemu*⟩. **3.** *pot.* w. się do kogo, do czego ⟨*pokazywać zęby wdzięcząc się do kogo, do czego*⟩.

wyszkolenie 1. w. bojowe, lotnicze, wojskowe, sportowe; w. polityczne; w. zawodowe ⟨*zdobyte umiejętności w jakiejś dziedzinie*⟩. **2.** Mieć, uzyskać, zdobyć w.

wyszukany 1. w-a elegancja, grzeczność ⟨*wytworna, nadzwyczajna, niezwykła*⟩: Witać, żegnać kogo z wyszukaną grzecznością. **2.** w-e potrawy, przysmaki ⟨*wymyślne, rzadkie, wyrafinowane*⟩. **3.** w. w c z y m: w. w stroju.

wyścig 1. Szaleńczy w. ⟨*ubieganie się o pierwszeństwo, o zwycięstwo w jakiejś dziedzinie działalności*⟩. **2.** w. kolarski, motocyklowy, samochodowy, saneczkowy itp. ⟨*zorganizowana impreza sportowa: kolarska, motocyklowa, samochodowa, saneczkowa*

itp.⟩. **3. w.** szosowy ⟨*wyścig odbywający się na szosach w przeciwieństwie do wyścigu torowego*⟩. **4. w.** torowy ⟨*odbywający się na torze stadionu*⟩. **5. w-i** konne ⟨*zawody konne połączone z totalizatorem*⟩. **6. w., w-i** c z e g o: **w. (w-i)** kajaków, łodzi; **w-i** psów. **7. w.** pracy ⟨*współzawodnictwo pracy (spontaniczne lub zorganizowane)*⟩. **8. w.** zbrojeń: Rozpętać **w.** zbrojeń. **9. w.** d o c z e g o ⟨*ściganie się*⟩: **w.** do tramwaju. **10. w.** n a c z y m: **w.** na rowerach, na hulajnogach. **11. w.** na dystansie x metrów, kilometrów. **12. w.** na torze, na hipodromie. **13. w.** o c o: **w.** o nagrodę. **14. w.** z c z y m: **w.** z czasem. **15.** Na **w-i** z k i m, z c z y m; *daw.* na **w.** ⟨*ścigając się z kim, z czym; jeden przez drugiego*⟩: Biec na **w-i** z wiatrem; wszyscy jedli na **w-i**; opowiadać, śpieszyć się, zmierzać do czego na **w-i**. - Wiązy, jesiony, klony pną się na wyścig wierzchołkami ku słońcu. *Dygas. Zając 5.* **16.** Iść na **w-i** z wiatrem, z wiatrami ⟨*pędzić bardzo szybko, rozwijać wielką szybkość*⟩: Wystawiłem sobie farysów ukraińskich, idących na wyścigi z wiatrami. *Korz. J. Krewni 305.* **17.** Grać, zgrać się na wyścigach ⟨*w totalizatora*⟩. **18.** Urządzić **w-i**, zorganizować **w.** (np. kolarski). **19. w.** odbywa się, odbył się.

wyświadczać, wyświadczyć 1. w. k o m u c o ⟨*okazywać, robić, wyrządzać komu co*⟩: **w.** komu dobrodziejstwo, grzeczność, łaskę, przysługę. - Chociaż nie był z nim w zażyłości, wyświadczył mu jednak w kilku przygodach ważne usługi. *Choj. Alkh. I, 190.* **2. w.** komu wiele dobrego ⟨*robić dla kogo wiele dobrego; pomagać komu w trudnej sytuacji*⟩: Przecież pan może liczyć na tych ludzi, którym pan tyle wyświadczył dobrego. *Słonim. Murz. 170.* **3. w.** komu zaszczyt ⟨*zaszczycać kogo czym*⟩: Dziękuję panom za wyświadczony mi zaszczyt. *Grusz. Ar. Tys. 132.*

wyświecić 1. w. k o g o, c o s k ą d ⟨*wygnać, wypędzić, wyrzucić, usunąć*⟩: Werbował głosy za kandydaturą „stańczyka" [...] a ludowców rad by ze swych stron wyświecić. *Pigoń Komb. 182.* **w.** obce wyrazy z języka **2.** *przestarz.* w. prawdę ⟨*wyświetlić prawdę, dojść do prawdy*⟩: Zaczęliśmy wspólnie rozbierać źródło i powód tych pogłosek, aby o ile możności prawdę wyświecić. *Dan. W. Not. 394.*

wyświęcać (się), wyświęcić (się) 1. w. kościół a. (jakiś budynek) na kościół ⟨*dokonywać ceremonii poświęcenia kościoła, budynku*⟩. Wyświęcić kartę ⟨*wyłożyć kartę na stół jako atutową*⟩. **2. w.** księdza, biskupa lub **w.** a. **w. się** na księdza, na biskupa ⟨*dokonać święceń kapłańskich, biskupich; przyjąć święcenia kapłańskie, biskupie*⟩.

wytaczać, wytoczyć 1. w. argumenty ⟨*argumentować*⟩. **2.** *książk.* **w.** krew, **w.** krew wroga, **w.** ostatnią krew, **w.** ostatnią kroplę krwi, **w.** krew za kogo, **w.** krew niewinnie ⟨*oddać zdrowie, życie w jakiej sprawie*⟩: Wytoczymy, proszę pani za Dżeka ostatnią kroplę krwi. *Korcz. Jan. Bankr. 232.* **3. w.** kwestię na stół ⟨*mówić o niej*⟩. **4. w.** oskarżenie ⟨*oskarżać*⟩. **5. w.** powództwo, pozew, proces, sprawę (przed sąd, przed sądem, przed sędzią, przed sędziego) ⟨*kierować sprawę o co do sądu; pozywać kogo do sądu*⟩: Krewny zabitego [...] wytaczał pozew, czyniąc tym zadość prawu, następnie zaś godził się z zabójcą. *Łoz. Wł. Praw. I, 17.* Przegrała proces, jaki była wytoczyła mężowi o posagową sumę. *Orzesz. Pam. III, 329.* **6. w.** skargę (na kogo, przeciw komu) do władzy, do sądu ⟨*skarżyć kogo, składać skargę na kogo*⟩. **7. w.** spór ⟨*spierać się*⟩. **8. w.** śledztwo ⟨*powodować, wszczynać*⟩. **9. w.** walkę, wojnę ⟨*rozpoczynać, wypowiadać*⟩: Urządzili w podwórku wiec oficjaliści, chcą panu wytoczyć wojnę. *Hertz B. Bajki 92.* **10. w.** zarzut, zarzuty (przeciw komu) ⟨*kierować zarzuty, występować z zarzutami przeciw komu; zarzucać co komu*⟩. **11. w.** żale ⟨*wystąpić z żalami (przeciw komu); żalić się na kogo*⟩.

wytapetować się *tryw.* Każ się **w.** ⟨*daj mi spokój, nie zawracaj głowy, odczep się; każ się wypchać*⟩.

wytarty 1. w-e czoło ⟨*o kimś bezwstydnym, bezczelnym*⟩: Wichula [...] z gębą wyszczekaną, z czołem wytartym [...] wiele łez panią Siekierzyńską kosztował. *Krasz. Siekierz. 14.* **2. w-e** sumienie ⟨*brak sumienia*⟩: Pańskie sumienie jest wytarte, jak podszewka u kamizelki naszego stróża! *Wędr. 20, 1901, s. 388.* **3.** *środ.* Śledzie **w-e** ⟨*poławiane po tarle*⟩. **4.** Znać kogo jak **w.** szeląg ⟨*znać bardzo dobrze, dokładnie*⟩: Znano już jak wytarty szeląg w mieście tę figurkę małą [...], która każdemu z bliskich i dalszych znajomych narzucała się z nieśmiałą prośbą o pożyczkę. *Bał. Dziady 259.*

wytchnąć 1. w. p o c z y m ⟨*wypocząć nieco, odetchnąć po zmęczeniu*⟩: **w.** po pracy, po trudach. **2.** Dać komu wytchnąć ⟨*odetchnąć, odsapnąć, odpocząć*⟩: Ledwie przyjechał, nie dadzą mu wytchnąć. *Bełc. Tarło 172.* Dać koniom **w. 3.** *książk.* **w.** ducha, duszę ⟨*zginąć, umrzeć*⟩: **w.** ducha w boju. - Gdzie chodzi o najwyższe na świecie dobra, tam trzeba wytchnąć ze siebie całą duszę, poświęcić się zupełnie, oddać życie. *Dygas. Gorz. II, 128.*

wytchnienie 1. Krótkie **w.** ⟨*odpoczynek, wypoczynek po znużeniu; przerwa, pauza wśród trudów, pracy*⟩. **2.** Bez wytchnienia (pracować, gnać, pędzić); praca bez wytchnienia ⟨*bez odpoczynku; niezmordowanie, nieustannie*⟩. **3.** Dać **w.** a. chwilę wytchnienia (np. koniom) nogom. **4.** Mieć chwilę wytchnienia, nie mieć chwili wytchnienia; znajdować w czym **w.** (po pracy). **5.** Szukać, zażywać wytchnienia.

wytężony w-a nauka, praca ⟨*intensywna*⟩: Dzień mi zszedł na wytężonej pracy. *Pap. Szczury 94.*

wytknąć, wytykać 1. w. komu błędy, braki, nadużycia, niedokładności, pomyłkę, szalbierstwo, uchybienie, zło ⟨*wykazać, ujawnić; podkreślić z dezaprobatą czyjeś postępowanie, błędy itp., zganić kogo za co*⟩: Ciągle twardo mu wytykał błędy w książce. *Grusz. An. Żak. 170.* Wiele w tych wszystkich reformach wytknąć można niedostatków i braków. *Bobrz. Dzieje II, 243.* Wytyka dziadom szalbierstwa, udane kalectwa. *Chmielow. Dram. 84.* **2. w.** komu (sobie) cel, drogę, zadanie ⟨*wskazać komu, nakreślić sobie cel, zadanie*⟩: Jeśli wytkniesz sobie drogę, a prostą — to choćby do słońca zalecisz. *Słow. SPP.* **3. w.** drogę, gościniec, trasę, kurs ⟨*wyznaczyć kierunek drogi, kursu*⟩: Ostrożnie, z podebranymi żaglami, szedł statek w nocnych ciemnościach według wytkniętego kursu. *Sier. Ocean 9.* **4. w.** głowę na świat, na szerszy świat ⟨*wyjechać gdzie, zobaczyć co*

nowego⟩. **5.** **w.** granicę ⟨*wyznaczyć*⟩. **6.** Nie **w.** nosa na dwór, na podwórze, na ulicę; nie **w.** nosa poza miasto, poza jakiś kraj ⟨*nie wyjść z domu; nie wyjechać, nie ruszyć się z miasta, z kraju; nie zobaczyć czego nowego*⟩: Taka była wichura, że nosa na podwórze nie wytknąć. *Krasz. SW.* Siedemnastoletni blondas ze skromnej rodziny nigdy przedtem nosa poza Skandynawię nie wytykał. *Kunc. Dni 331.* **7.** Wytykać kogo palcami ⟨*pokazywać z pogardą*⟩: *przen.* Ośmieszy się, jeśli wydrukuje ten artykuł. Będą go palcami wytykać. *Przem. Jakobin 75.* **8.** Nie wytykając palcem ⟨*nie wymieniając z imienia, nazwiska osoby, o którą chodzi*⟩. **9.** *daw.* Wytykać co złotem, srebrem ⟨*tkać, wyszywać*⟩: Jechał Emiliusz na wspaniałym i bogato ubranym wozie odziany purpurą złotem wytykaną. *Zab. III/1, 81.*

wytoczyć się **w.** się jak pijany: Wytoczyłem się jak pijany na ulicę i ledwie że drogę do domu znalazłem. *Berent Fach. 181.*

wytracać, wytracić **w.** szybkość (statku, samolotu) ⟨*zmniejszać szybkość jazdy, lotu przez odpowiedni manewr lub hamowanie*⟩: Na zakończenie zrobił efektowny korkociąg w górę, wytracił szybkość, zawisł na moment nieruchomo w martwym punkcie. *Tyg. Powsz. 14, 1961.*

wytrąbić *rub.* **w.** butelkę ⟨*wypić*⟩: Wytrąbili dwie butelki koniaku.

wytrącać, wytrącić **1.** *fiz. chem.* **w.** c o — z c z e g o ⟨*wyłączać, wydzielać, oddzielać*⟩: **w.** z jądra atomu protony; **w.** co z roztworu alkoholem. **2.** **w.** co komu z rąk ⟨*pozbawiać kogo czego*⟩: Druk wytrącił też z rąk kleru monopol na wykształcenie i książkę. *Probl. 7, 1954, s. 482.* **3.** **w.** komu broń z ręki ⟨*udaremniać komu co; pozbawiać go argumentów, pretekstu do działania*⟩: Kobieta, która się przyznaje do winy, wytrąca broń z ręki każdego przeciwnika. *Sienk. Połan. I, 176.* **4.** Coś komu wytrąciło pióro z ręki ⟨*ktoś przestał pisać, tworzyć z jakiegoś powodu*⟩: Czarna melancholia [...] wytrącała mi pióro z ręki. *Zienk. Wiecz. 72.* **5.** **w.** komu — co z pensji, z poborów, z zarobku ⟨*odtrącać, odejmować*⟩: Żniwiarkę do naprawy poślę, ale co za nią w mieście zapłacę, to ci z pensji wytrącę. *Orzesz. Niemn. III, 55.* **6.** **w.** k o g o z c z e g o ⟨*wybijać kogo z czego, uniemożliwiać komu co, przeszkadzać w czym*⟩: **w.** kogo z rytmu; z zadumy; ze snu, ze zwykłego trybu (życia). **7.** **w.** kogo z równowagi ⟨*sprawiać, że ktoś traci równowagę, spokój, opanowanie; denerwować kogo; mącić komu spokój*⟩: Taka szarpanina [...] wytrąca mnie z równowagi. *Chor. Zazdrość 265.*

wytrwać **1.** **w.** w c z y m ⟨*nie ustać, nie zaprzestać, znieść, ścierpieć co; wytrzymać w czym*⟩: **w.** w oporze, w postanowieniu, w wysiłku, w walce, w wierności dla kogo. **2.** **w.** na stanowisku, na posterunku ⟨*nie opuścić stanowiska, posterunku*⟩: Artyści [...] postanowili jednomyślnie wytrwać na stanowisku i pracować dla sceny macierzystej. *Kotarb. J. Teatr 91.* **3.** **w.** p r z y k i m, *daw.* p r z y c z y m ⟨*pozostać komu wiernym; nie porzucić czego*⟩: Wojskowych było najwięcej, a zwłaszcza oficerów cudzoziemskiego autoramentu, którzy prawie wszyscy przy księciu wytrwali. *Sienk. Pot. II, 118.* Zamiast wytrwać przy nauce do końca, niespełna w rok rzucił szkołę. *Prus Lalka I, 8.* **4.** *daw.* Nie móc z kim **w.** ⟨*nie móc wytrzymać z kim*⟩: Gdy my płaczem, on jakby na złość głuszy nas niewczesnym śpiewaniem swoim; zgoła wytrwać z nim nie możemy. *Kras. Lucjan 111.*

wytrwałość **1.** Bezprzykładna, chłopska, chwalebna, imponująca, niezwykła, niezłomna, niezmordowana, uparta, zaciekła, żelazna **w.** ⟨*wytrzymałość, niespożytość; niezłomność, hart*⟩. **2.** *przestarz.* **w.** n a c o ⟨*wytrzymałość*⟩: **w.** na głód, na zimno. - Takie męstwo nadawało im wytrwałość na tyle cierpień. *Stasz. SPP.* **3.** **w.** w c z y m: **w.** w dążeniu, w nauce, w pracy. - Wytrwałość w trudach i odwaga w bitwach [...] imponowały ludziom ówczesnym. *Kaczk. SPP.* **4.** Człowiek żelaznej wytrwałości ⟨*zdolny do wielkiego i wytrwałego wysiłku*⟩. **5.** Koń wielkiej wytrwałości ⟨*zdolny do wytrwałego biegu, do wytrwałej pracy*⟩. **6.** Z wytrwałością (dążyć do czego, pracować, robić co) ⟨*wytrwale*⟩. **7.** Mieć **w.**; uzbroić się w **w.**: Trzeba mieć wytrwałość i nie zrażać się przeciwnościami. *Zal. K. Górą 122.* **8.** Zachęcać, zagrzewać kogo do wytrwałości.

wytrwały **1.** **w-e** dążenie, staranie ⟨*stałe, ustawiczne, niezachwiane*⟩. **2.** **w-a** praca ⟨*ustawiczna, niezmordowana*⟩. **3.** **w.** upór ⟨*stały, nieugięty, niezachwiany, niezłomny*⟩. **4.** **w.** na co ⟨*wytrzymały na co*⟩: **w.** na głód, na trudy. **5.** **w.** w c z y m ⟨*cierpliwie, uparcie dążący do czego*⟩: **w.** w dążeniu do czego; **w.** w nauce, w pracy.

wytrzaskać, wytrzasnąć **1.** **w.** kogo po twarzy, *rub.* po gębie ⟨*zbić po twarzy*⟩. **2.** *pot.* Wytrzasnąć k o g o, c o ⟨*zdobyć kogo, co, wystarać się o kogo, o co w jakiś sposób*⟩: **w.** sobie pannę; **w.** pieniądze.

wytrząsać, wytrząsnąć **1.** **w.** co z rękawa a. jak z rękawa ⟨*wynajdować kogo, co na poczekaniu*⟩: Na takie kwestie nie wytrząsa się odpowiedzi z rękawa. *Prus Przem. 38.* **2.** *rub.* Wytrząsnąć kufel, butelkę itp. ⟨*najczęściej o alkoholu: wypić do kropli, wysączyć, wypróżnić, wysuszyć; wytrąbić*⟩.

wytrząsać się *pot.* **w.** się n a d k i m, n a d c z y m ⟨*urągać komu, czemu; wydziwiać, dogadywać*⟩: Widzieli! Jak wytrząsała się nad starą! [...] Jakby ją giez uciął! *Dobrow. S. Spart. 109.*

wytrząść **w.** duszę z kogo: a) ⟨*trzęsąc, potrząsając kim, uśmiercić go*⟩: Konie [...] ruszyły cwałem. Myślałem, że duszę ze mnie wytrzęsie. *Lam J. Rozmait. 84*; b) ⟨*zbić, stłuc kogo mocno*⟩.

wytrzeć (się) p. **wycierać (się)**

wytrzeszczać, wytrzeszczyć **1.** **w.** oczy (na kogo, na co) ⟨*szeroko otwierać, wybałuszać*⟩: Wszyscy z zaciekawieniem spojrzeli na Kazika, który wytrzeszczył oczy na wuja, nie wiedząc, co to miało znaczyć. *Perz. Uczn. 92.* **2.** *rzad.* **w.** zęby ⟨*wyszczerzać*⟩: Milczek aż zęby wytrzeszczył, tak się cieszył i śmiał. *Jun. Bracia 29.*

wytrzymać, wytrzymywać **1.** Łatwo, niepodobna, nie sposób, trudno **w.** gdzie ⟨*łatwo, trudno co znieść; przebywanie gdzie nie sprawia trudności, sprawia trudność*⟩: Cała załoga wylega na pokład szalupowy, gdyż w kabinach nie sposób wytrzymać. *Balc.*

Ocz. 139. **2.** Nie **w.** nerwowo ⟨*nie wytrwać do końca w czym; dać upust nerwom, zdenerwowaniu*⟩. **3. w.** c o: **w.** czyj atak ⟨*znieść, odeprzeć czyj atak*⟩: Czoło wojska koronnego wytrzymało pierwszy atak ciężkiej rajtarii. *Lamus 2, 1909, s. 191.* **4.** Coś nie wytrzymuje krytyki ⟨*jest złe, niewłaściwe, kiepskie*⟩: Ogół linij [budowy] jest piękny; ozdoby tylko zbyteczne rażą dziwacznością i wymysłami, które nie wytrzymują krytyki. *Krasz. Kartki 141.* **5. w.** czyje spojrzenie, czyj wzrok ⟨*znieść, przetrzymać do końca*⟩: Wytrzymałem jego wzrok, lecz zapytałem: — Co tak, ojcze, patrzycie na mnie? *Małysz. Listy 215.* **6.** Nie móc **w.** bez kogo, bez czego ⟨*nie móc się bez kogo, bez czego obejść*⟩: Bez kobiety wytrzymać nie mogę, a osobliwie jak przyjdzie zima. *Prus Emanc. I, 61.* **7.** *pot.* **w.** o suchym pysku (nic nie jedząc) ⟨*przetrzymać, przezwyciężyć uczucie głodu*⟩. **w.** w c z y m: **8. w.**, nie móc **w.** w (jakiejś) atmosferze ⟨*dobrze się czuć, źle się czuć w jakiejś atmosferze*⟩: Antoni nie mógł wytrzymać w atmosferze wytwornego przyjęcia. *Iwasz. J. Księżyc 192.* **9.** (częściej *ndk*) **w.** (kogo) w jakimś stanie, np. w niepewności ⟨*utrzymywać kogo w jakimś stanie, np. niepewności; podtrzymywać jakiś stan, np. stan niepewności u kogo*⟩: Kokietka wyrafinowana, obłudnie pobożna, o krwi zimnej, wytrzymująca wielbicieli swych przez długie lata w niepewności i pożądaniu. *Chmielow. Powieść. 124.* **10. w.** z k i m, z c z y m; nie móc **w.** z kim, z czym ⟨*znosić kogo, co; nie móc ścierpieć czyjejś obecności, współżycia z kim; nie znosić czego*⟩: Nie rozumie, jak Anka może wytrzymać z takim wiecznym bałaganem w domu. *Was. W. Pok. 19.* Nie mogła wytrzymać z mężem, gburem, despotą, i rozstali się dobrowolnie. *Tyg. Ilustr. 35, 1904.* **11.** *daw.* **w.** komu ⟨*dotrzymać*⟩: Uderzył jak piorun, wiedząc, że w ręcznej walce jazda szwedzka nawet wolentarzom nie wytrzyma. *Sienk. Pot. V, 36.*

wytrzymałość 1. Wyjątkowa, żelazna **w.** ⟨*wytrwałość, odporność*⟩: Człowiek, koń żelaznej wytrzymałości. **2. w.** fizyczna, mechaniczna (metalu), ludzka, moralna, nerwowa. **3. w.** c z e g o: **w.** materiałów. **4. w.** n a c o: **w.** na głód, na uderzenia, na urazy (fizyczne), na zimno; **w.** na ściskanie ⟨*o materiale, metalu itp.*⟩. **5.** Granica, próba wytrzymałości: Obciążyć co (np. belkę) do granic wytrzymałości. **6.** Nadawać czemu (np. taśmie, linie) (dużą) **w.**; wyrabiać w sobie **w.** **7.** Odznaczać się wytrzymałością. **8. w.** czyja, czego wyczerpuje się.

wytrzymały w. n a c o: **w.** na wstrząsy, na działania atmosferyczne; na zimno ⟨*o człowieku, zwierzęciu, roślinie*⟩, na zmęczenie ⟨*o człowieku, zwierzęciu*⟩; na rdzewienie ⟨*o metalu*⟩: Podhalanie na największe trudy wytrzymali. *Zsz. SW.*

wytrzymanie Nie do wytrzymania (ktoś, coś) ⟨*nie do zniesienia, trudny(-e) do zniesienia; (ktoś, coś) jest nieznośny(-e), okropny(-e); z kimś, z czymś nie można wytrzymać, coś przekracza granice wytrzymałości, cierpliwości*⟩: Tak całą drogę mnie piłuje! Nie do wytrzymania! [...] Szlag mnie trafi ze złości! *Gąs. W. Pig. 47.* Ból nie do wytrzymania. *Nałk. Z. SPP.* Zaduch, pragnienie, zimno nie do wytrzymania. - Co się tu dzieje, to nie do wytrzymania! *Fredro A. Jow. 196.*

wytrzymywać p. **wytrzymać**

wytwarzać (się), wytworzyć (się) 1. w. atmosferę; atmosfera (jaka) wytwarza się gdzie: Każda jego nowa sztuka, poprzedzona zawczasu rozgłosem, wytwarza atmosferę zaciekawienia. *Boy Flirt III, 188.* W biurze wytworzyła się bardzo nieprzyjemna dla niej atmosfera. *Perz. Las 109.* **2.** *książk.* **w.** potomstwo ⟨*rodzić, płodzić*⟩: Był to człowiek zdrowy i silny, a fizjologicznie biorąc, jeden z takich osobników, które [...] zdolne są wytworzyć równie silne potomstwo. *Sienk. Mieszan. 81.*

wytworność 1. Nadzwyczajna, światowa, wyszukana **w.** ⟨*wyszukana elegancja*⟩. **2. w.** w c z y m: **w.** w obejściu. **3.** Z wytwornością (urządzić mieszkanie, ubierać się; skłonić się) ⟨*wytwornie, z wyszukaną elegancją*⟩: Skłonił się ze światową wytwornością. *Tet. SW.* **4.** Odznaczać się wytwornością ⟨*o wyrobach, manierach czyich*⟩.

wytworny 1. w-a dama ⟨*bardzo elegancka, o wytwornych manierach*⟩. **2. w.** gust, **w-e** maniery, ruchy ⟨*pełen, pełne elegancji; wykwintny(-e), wyszukany(-e)*⟩. **3. w.** hotel, **w-e** mieszkanie ⟨*odznaczający(-e) się przepychem, wykwintny(-e), urządzony(-e) z komfortem*⟩. **4. w-e** potrawy ⟨*wyszukane, wykwintne, wystawne*⟩. **5. w-e** przyjęcie ⟨*eleganckie, wyszukane, wykwintne*⟩. **6. w-a** publiczność ⟨*bardzo elegancka, wykwintna*⟩. **7. w-a** robota ⟨*kunsztowna, zbytkownie, bogato wykończona*⟩. **8. w.** w c z y m: **w.** w obejściu, w ruchach; **w.** w kolorze.

wytwór 1. Rodzimy **w.** ⟨*płód, produkt*⟩. **2. w-y** duchowe; **w-y** fantazji, imaginacji ⟨*twory, płody*⟩. **3.** Być wytworem jakim a. czego: Epopeja rycerska w formie romancy jest wytworem czysto hiszpańskim. *Poręb. Studia 21.*

wytyczna 1. Główna, naczelna **w.**; ogólne **w-e** ⟨*wskazówki, dyrektywy postępowania*⟩. **2. w-e** c z e g o ⟨*wskazówki, główne zasady*⟩: **w.** postępowania, polityki. **3. w.** d l a k o g o: **w.** dla pracowników. **4. w-e** d o c z e g o, w c z y m: **w.** do pracy a. w pracy. **5.** Realizować, ustalać **w-e**. **6.** Kierować się wytycznymi czego, opierać się na wytycznych: Kierować się wytycznymi planu gospodarczego, naukowego.

wytykać p. **wytknąć**

wywabiać, wywabić 1. w. plamę, plamy ⟨*usuwać za pomocą jakiegoś środka, zwykle chemicznego*⟩. **2. w.** zwierzę z kryjówki ⟨*skłaniać do wyjścia, wyprowadzać, wyciągać podstępnie*⟩. **3. w.** kogo w pole ⟨*wywieść kogo podstępnie w pole*⟩: Nasłuchawszy się wieści o Jurandzie ze Spychowa [...] postanowili wywabić w pole słynnego wojownika. *Sienk. Krzyż. II, 99.*

wywalać, wywalić 1. w. drzwi ⟨*wysadzać, wyważać*⟩. **2.** Wywalać otwarte drzwi ⟨*robić niepotrzebnie to, co już zostało zrobione*⟩: Brzozowski wywala otwarte drzwi [...] zbija stanowisko dawno już przezwyciężone. *Irzyk. Czyn 260.* **3.** *posp.* **w.** gały, ślepia ⟨*wytrzeszczać oczy, przypatrywać się komu, czemu intensywnie*⟩. **4.** *rub.* **w.** język, jęzor ⟨*wysuwać, wystawiać*⟩. **5.** (częściej *dk*) *posp.* **w.** kogo na pysk, na zbity łeb ⟨*wyrzucić; usunąć kogo bez skrupułów*⟩: **w.** ⟨*pozbawić kogo pracy*⟩. **6.** (częściej *dk*) *posp.* **w.**

pieniądze ⟨*wydać, wyłożyć*⟩: Trochę nawet ciężko z tą dzierżawą, wywalić od razu tyle pieniędzy. *Grusz. Ar. Tuzy 479*. **7.** (częściej *dk*) *posp.* **w.** kogo z pracy, ze szkoły, z mieszkania ⟨*usunąć, wyrzucić*⟩. **8.** *posp.* **w.** wszystko na ławę ⟨*wypowiadać bez o(b)słonek*⟩.

wyważać w. otwarte drzwi ⟨*robić co niepotrzebnie; robić to, co już zostało zrobione*⟩: Jeśli spotka mnie zarzut, że wyważałem otwarte drzwi, odpowiem: Może warto było jednak to uczynić dla spłoszenia teoretyków zamykania drzwi. *Nowa Kult. 17, 1954.*

wywczas, wywczasy 1. *przestarz.* dziś *książk.* Miły(-e), zasłużony(-e) **w.**; sielskie **w-y**; **w-y** letnie, wakacyjne ⟨*wypoczynek w okresie wolnym od pracy; wczasy*⟩: Wojna zastała go na wywczasach letnich w Zakopanem. *Ower. Ramp. 407.* **2.** Używać, zażywać wywczasu: Matka jej po bezsennej nocy [...] teraz używała wywczasu. *Wilk. P. Poran. I, 36.* **3.** Potrzebować wywczasu ⟨*odpoczynku*⟩. **4.** Być na wywczasach; spędzać **w-y** nad morzem; wracać z wywczasów.

wywiad ● ⟨*rozmowa przeprowadzona przez przedstawiciela prasy, radia lub telewizji ze znaną osobistością w celu uzyskania pewnych informacji*⟩ **1.** Błyskawiczny, krótki, sensacyjny **w.**; **w.** dziennikarski, prasowy, radiowy, telewizyjny. **2. w.** z k i m ⟨*rozmowa w celu jej opublikowania*⟩: **w.** ze znanym artystą, pisarzem, politykiem. **3.** Przeprowadzić, zrobić z kim **w.**; uzyskać u kogo **w.** **4.** Udzielić komu wywiadu.

○ ⟨*jeden ze sposobów rozpoznania strategicznego polegający na zbieraniu za granicą wiadomości o danym kraju; organizacja zbierająca te informacje; rzadziej służba śledcza na terenie własnego kraju*⟩. **5.** Obcy **w.** a. **w.** obcego państwa; **w.** gospodarczy, polityczny, wojskowy, zagraniczny. **6.** Agent wywiadu. **7.** Być asem wywiadu; pracować w wywiadzie. **8. w.** działa, pracuje, ustala co ⟨*oddział wywiadowczy*⟩.

wywiązać się, wywiązywać się ⟨*wypełnić to, co trzeba, do czego się jest obowiązanym*⟩ **1.** *daw.* **w.** się k o m u — c z y m ⟨*spełnić swój obowiązek wobec kogo*⟩: Ja wywiązałem się mojemu narodowi, poświęciłem ojczyźnie siły, młodość. *Gaj. z Bloc. Pam. I, 164.* Czuł, że mając głowę i ręce, winien pracą wywiązywać się ojcu swojemu. *Rzew. H. Listop. I, 36.* **2. w. się** z c z e g o ⟨*spełnić co jak należy, sprostać czemu*⟩: Mam nadzieję, że z delikatnej misji zgrabnie się wywiążesz. *Rog. J. Bohat. II, 210.* Ambasador przed wszystką szlachtą zdawać musiał sprawę, jak się wywiązał z danych sobie zleceń. *Syrok. Lit. III, 175.* **w. się** z obowiązków z polecenia, z poselstwa, z roli, z zadania. **3. w.** się z długu ⟨*spłacić dług*⟩. **4. w. się** z obietnicy ⟨*dotrzymać obietnicy*⟩. **5. w.** się z danego słowa ⟨*dotrzymać słowa*⟩: Nie był zajęty swoją podstarzałą, wychudłą narzeczoną i żenił się tylko, aby wywiązać się z nieostrożnie danego słowa. *Chłęd. Pam. II, 144.* **6.** Wywiązała się awantura, choroba, dyskusja, rozmowa, strzelanina, walka, wywiązał się spór, wywiązało się uczucie; wywiązały się powikłania, trudności ⟨*wynikła, wynikł, wynikło, wynikły; powstała, powstał, powstało, powstały*⟩: Wywiązał się długi, zacięty spór o to, czyje nieszczęście jest większe. *Dygas. Swojcz. XIII, 206.*

wywiązywać się p. **wywiązać się**

wywierać, wywrzeć 1. w. ciśnienie, ucisk na co ⟨*cisnąć, uciskać na co*⟩: Ciężar leżący na stole wywiera na stół ciśnienie z góry na dół. *Witkow. A. Zar. fiz. 30—31.* **2. w.** czar, urok (na kogo) ⟨*oddziaływać swym urokiem na kogo*⟩. **3. w.** drzwi, wrota ⟨*otwierać na całą szerokość*⟩. **4. w.** działanie na co ⟨*działać na co (z pewną siłą)*⟩. **5. w.** efekt ⟨*wywoływać efekt, robić na kim wrażenie*⟩: Dbał zawsze o to, aby jego wejście między ludzi wywierało odpowiedni efekt. *Perz. Las 118.* **6.** *tryw.* **w.** gębę na kogo ⟨*wymyślać komu*⟩. **7. w.** gniew na kogo, na kim ⟨*wyładowywać swój gniew na kogo, na kim*⟩. **8. w.** nacisk, presję na kogo, na co ⟨*naciskać na kogo, na co; również przen.*⟩: Gospodarz wywierał na niego nacisk, żeby się wyprowadził. **9. w.** piętno ⟨*odciskać piętno; pozostawiać ślad*⟩. **10. w.** oczy (na wierzch) ⟨*wytrzeszczać*⟩: Wyszczerzył strasznie zęby, wywarł na wierzch oczy, zjeżył sierść na karku. *Dygas. Now. I, 51.* **11. w.** skutek ⟨*mieć, pociągać za sobą skutek*⟩: Słowa jego wywarły skutek. *Sienk. SPP.* **12. w.** wpływ na kogo, na co ⟨*mieć wpływ, wpływać na kogo, na co*⟩: Został radcą w magistracie, znaczny wpływ wywierał na sprawy miejskie. *Orzesz. Z różnych II, 172.* **13. w.** wrażenie ⟨*wywoływać, sprawiać*⟩: Całość, nosząca na sobie poniekąd modernistyczny charakter, wywiera na patrzącym bardzo silne wrażenie. *Tyg. Ilustr. 5, 1900.* Pogłoski o jego powrocie wywarły w środowisku emigranckim potężne wrażenie. *Brand. K. Troja 185.* **14. w.** wściekłość, złość na kogo, na co; na kim, na czym ⟨*wyładowywać*⟩. **15. w.** zemstę (na kogo, na kim) ⟨*mścić się na kim*⟩.

wywiesić, wywieszać 1. w. białą chorągiew, płachtę ⟨*zasygnalizować chęć poddania się, poddać się*⟩: Wywiesił białą płachtę na znak, że się poddaje. *New. Archip. 286.* **2. w.** język, jęzor, ozór (zwykle o psie) ⟨*wytknąć, wysadzić, pokazać cały język*⟩. **3.** *pot.* Biegać, ganiać, latać z wywieszonym językiem, *rub.* ozorem ⟨*o ludziach: chodzić dużo i z pośpiechem, starając się coś załatwić, biegać za czym*⟩: Pański gospodarz cały dzień gania z wywieszonym ozorem po ludziach, to mógłby naznosić wiadomości. *Reym. Now. IV, 143.*

wywieść, wywodzić w. c o: **1. w.** co jak (jako) na dłoni ⟨*udowodnić co, dowieść czego niezbicie, wyraźnie*⟩: Autor [...] wywiódł jasno jak na dłoni, że od czasów rzymskich Francja była zawsze zwartym geograficznym pojęciem. *Zakrz. St. Zagadn. 73.* **2. w.** co na jaw ⟨*ujawnić co*⟩. **3.** (częściej *ndk*) **w.** argumenty, racje (przed kim) ⟨*twierdzić co, dowodzić czego, przytaczając argumenty, racje*⟩: Nadal wywodził swoje racje [...] po plotkarsku. *Brosz. Oczek. 61.* Będzie wywodził przed panią mnóstwo racji, co trzeba uczynić. *Strug Krzyż II, 308.* **4.** *daw.* **w.** proces ⟨*wytoczyć proces, sprawę*⟩: Panowie ławnicy wywiedli przeciwko niemu proces kryminalny. *Kaczk. Olbracht. III, 226.* **5.** (częściej *ndk*) **w.** skargi, treny, żale ⟨*skarżyć się, żalić się; rozwodzić się ze skargami, żalami*⟩. **6. w.** wniosek ⟨*wyprowadzić*⟩. **7. w.** (c o) — c z y m; j a k; n a c z y m: wywodzić dyszkantem, sopranem, altem, tenorem itp.

⟨(*śpiewać) wyśpiewywać, wyciągać melodię*⟩. **8.** *książk.* Wywodzić melodie, śpiew, trele ⟨*śpiewać, wyśpiewywać*⟩: Wśród ciszy wilga wywodziła na różne tony swe figlarne melodie. *Strug Krzyż III, 55.* **9. w.** napis, wyraz itp. ołówkiem, tuszem, atramentem ⟨*napisać, wykreślić*⟩: Wokół ścian [celi] napisy wywiedzione ołówkiem, wyskrobane pracowicie szpilką lub nawet paznokciem. *Goj. Krata 24.* **10.** (zwykle *ndk*) **w.** co — na skrzypcach, na gitarze, na flecie itp. ⟨*wygrywać*⟩: Na skrzypcach wywodził, a same smutne kawałki. *Tyg. Ilustr. 125, 1870.* **11. w.** k o g o, c o d o c z e g o: **w.** kogo, co do boju, do walki, *książk.* ⟨*wyprowadzić, poprowadzić*⟩. **12.** Coś wywiodło kogo dokąd ⟨*coś było powodem, że ktoś wyszedł dokąd*⟩: Ciekawość wywiodła na ulice tłumy. *Schmitt Dzieje I, 57.* **13. w.** c o — o d k o g o, o d c z e g o: **w.** genealogię, pochodzenie; parantelę, pokrewieństwo; ród, rodowód — do kogo, od czego ⟨*wyprowadzić ród, pokrewieństwo, rodowód od kogo, od czego; również przen.*⟩: Od niego [od Słowackiego] wywodzi „Młoda Polska" w prostej linii swój rodowód. *Przybysz. Szlak. 102.* **14.** *przestarz.* **w.** k o g o, **w.** c o (d o k ą d) ⟨*wyprowadzić*⟩: Wziął go z lekka pod rękę i wywiódł w ganek. *Krasz. Ostap 79.* **15.** *książk.* **w.** wojsko, pułki, szyki itp. w pole ⟨*wyprowadzić wojsko, wyruszyć z wojskiem na wojnę*⟩: Tatarzy się ze wszystkich stron naprzykrzali i król [...] znowu wywiódł szyki w pole. *Moracz. Dzieje VIII, 125.* **16. w.** kogo w pole ⟨*okpić, zwieść, oszukać kogo*⟩: Przemyśliwał chytrze nad tym, żeby rywala w pole wywieść. *Parn. Orły 138.* **17. w.** k o g o z c z e g o: **w.** kogo z błędu ⟨*wyprowadzić kogo z błędu; otworzyć komu oczy na co; uprzytomnić komu, że się myli*⟩. **18. w.** kogo z kłopotu ⟨*wybawić kogo z kłopotu*⟩. **19. w.** kogo, co z niepewności, z zamętu ⟨*wyprowadzić*⟩. **20.** Ptak wywodzi małe, pisklęta ⟨*wylęga, wysiaduje z jaja, wyprowadza*⟩: Wróble są nadwyczaj mnożne [...] wywodzą pisklęta po trzy i cztery razy do roku. *Dyak. Przyr. 8.*

wywieść się, wywodzić się 1. (częściej *ndk*) **w.** się o d k o g o, c z e g o; z k o g o, z c z e g o ⟨*pochodzić od kogo, od czego; wyprowadzać ród od kogo*⟩: [Poprzednicy Mieszka I] wywodzili się, wedle podania, od legendarnego Piasta. *Baran. Hist. 57.* **2.** (częściej *ndk*) **w.** się z c z e g o ⟨*udowadniać swoje pochodzenie od kogo, czego; legitymować się z czego*⟩: Nie pora mi się z mego szlachectwa wywodzić, ale tak myślę, że wasze księstwo mogłoby snadnie za nim mieczyk i tarczę nosić. *Sienk. Ogn. I, 73.* **3.** Ptaki, zwierzęta wywodzą się, wywodzą się gdzie ⟨*rodzą się, lęgną się*⟩: Lisy wywodzą się niemal zawsze w lesie, natomiast dalszy żywot wiodą tak w kniei jak w polu, zależnie od pory roku. *Kraw. Łow. 424.*

wywijać, wywinąć 1. Wywijać kozły, koziołki; wywinąć kozła, koziołka, *daw.* kominka ⟨*fikać kozły; fiknąć kozła, przewrócić się*⟩: Wywinął kozła, rąbnął w kant stołu i padł. *New. Pam. 64.* **2. w.** młynka, młyńca ⟨*obracać co (się) dokoła*⟩: Wywijał młynka laską. - Pęk kluczy wywinął młynka wokół dłoni oddziałowego. *Past. Komuna 40.* **3. w.** oberka, polkę, walca ⟨*tańczyć z werwą*⟩: Jakżeż ja bym wolała [...] raz jeszcze walca wywinąć. *Żmich. Listy 6.* **4. w.** wargi (ze wzgardą, wzgardliwie) ⟨*wydymać (na znak wzgardy)*⟩: Zatrzymał wzrok na śpiących, wywinął wzgardliwie grube wargi [...] i mruczał. *Święt. A. Obraz. I, 110.* **5. w.** k i m, c z y m: **w.** partnerką, dziewuchą (w tańcu) ⟨*tańcząc obracać partnerką*⟩. **6.** *posp.* Wywijać jęzorem, ozorem ⟨*dużo mówić*⟩: Bo ci tutaj źle? Ozorem wywijać, honorem się puszyć — jacy my to! *Wikt. Papież. 310.* **7. w.** rękami, ramionami jak wiatrak ⟨*machać, wymachiwać*⟩. **8. w.** nad kim kańczugiem, laską, mieczem, szablą itp. ⟨*grozić komu uderzeniem, śmiercią*⟩: Ten co dziś nad chłopem wywija kańczugiem, sam chłop — wdzieje siermięgę i pójdzie za pługiem! *Berw. Poezje II, 79.* **9.** Wywijać z k i m ⟨*tańczyć, hasać z kim*⟩: Patrz, jak dzielnie wywija z panną Karoliną [...] jak żyje, nie znajdowała się w podobnych obrotach. *Choj. Alkh. I, 31.* **10.** Jak z płatka, jak z rąbka wywinął ⟨*gładko, sprawnie*⟩: Wszystko im szło pomyślnie, jak z rąbka wywinął. *Tremb. Bajki 21.*

przsł. **11.** Święta Zofija kłosy wywija.

wywijać się, wywinąć się 1. w. się jak piskorz, jak wąż ⟨*wykręcać się zręcznie*⟩: Musiał znowu ściągać przeciwnika, co jak wąż się wywijał. *Dzied. Lisow. I, 111.* **2. w.** się jak z płatka, jak z rąbka ⟨*udawać się; kończyć się pomyślnie*⟩: W pięćdziesiąt koni uderzysz, a już ja sam będę z moimi drabami na dole i przypilnuję, aby się wszystko wywinęło jak z płatka. *Kaczk. Olbracht. III, 166.* **3. w.** się k o m u, c z e m u ⟨*wykręcać się*⟩. **4. w.** się śmierci ⟨*unikać śmierci*⟩: Już ja się śmierci nie wywinę [...] nic nie pomoże. *Sienk. Krzyż. I, 105.* **5.** (częściej *dk*) **w.** się na pięcie ⟨*obrócić się*⟩. **6. w.** się z c z e g o: (częściej *dk*) **w.** się z objęć, rąk, ramion ⟨*wykręcić się, uwolnić się*⟩: Wywinęła się z rąk draba. W zaciśniętych jego garściach zostawiła chustkę zdartą z grzbietu. *Wikt. Miasto 153.* **7.** (częściej *dk*) **w.** się z pazurów ze szponów ⟨*wyrwać się, wykręcić się spod czyjej władzy, przemocy*⟩: Władza pociągnęła mnie [...] do indagacji, zdołałem się jednak wywinąć wtedy ze szponów pruskich. *Niemoj. J. Wspom. 590.* **8.** Wywinąć się z biedy; z ciężkiego, przykrego położenia ⟨*wykręcić się, wyjść z tarapatów; uniknąć zręcznie niebezpieczeństwa*⟩: A cóż, nie gracko wywinąłem się z ciężkiego położenia. *Dzierzk. Rodzina 70.*

wywijany Taniec **w.** (pszczół): Odróżnił on [Frisch] wtedy dwie formy tańca werbunkowego [pszczół]: taniec „okrężny", zawiadamiający o znalezionym nektarze, oraz taniec „wywijany", związany ze swoistymi ruchami odwłoka w lewo i prawo. *Demb. J. Zwierz. 257.*

wywinąć się p. **wywijać się**

wywlec, wywlekać w. co na jaw, na światło dzienne ⟨*ujawnić*⟩: Wszystkie jego sprawy były wywleczone na jaw. *Breza Uczta 386.*

wywodzić p. **wywieść**

wywołać, wywoływać 1. w. aktora, autora, reżysera (na scenę) ⟨*oklaskami i okrzykami po przedstawieniu skłonić aktora, autora, reżysera do ukazania się na scenie*⟩: Po zapadnięciu kurtyny rozbawiona publiczność stała w miejscach, waląc zapamiętale brawo, wywołując aktorów i krzycząc „reżyser". *Boy Flirt VI, 103.* **2.** Wywoływać cienie przodków

⟨*wspominać o przodkach*⟩. **3.** Wywoływać duchy ⟨*na seansie spirytystycznym: starać się nawiązać kontakt z duchami*⟩: Wywoływałyśmy duchy, talerzyk chodził jak szalony. *Żukr. Zioła 174.* **4. w.** godzinę ⟨*obwieścić*⟩: Stróż nocny wywoływał właśnie dziesiątą godzinę, Capowice spały spokojnie. *Lam J. Świat, 73.* **5. w.** czyje nazwisko; **w.** kogo po imieniu, nazwisku ⟨*wymienić, wyczytać czyje nazwisko*⟩: Gdy [nauczyciel] wywołał nazwisko Knakego, czyjś głos spod ściany mruknął: Chory od dwóch dni. *Brand. K. Obyw. 271.* Porucznicy wszystkich po imieniu i nazwisku wywoływali dla przekonania się, czy kto nie zginął. *Dzied. Listow. II, 117.* **6. w.** numer ⟨*wymienić*⟩: Na stole leżą równo rozłożone tabliczki loteryjki. Pośrodku kupka tafelek szklanych do nakrywania wywołanych numerów. *Zar. Chusta 27.* **7. w.** obraz, widok, wizję, **w.** obraz, widok, wizję przed oczy, przed oczyma, w pamięci, w wyobraźni ⟨*wyobrazić, przypomnieć sobie*⟩: Jedno z najmilszych wspomnień mych, obraz z dzieciństwa wywołany: zasnuty pajęczyną strych dziwny. *Oppman Warsz. 19.* **8. w.** przedmioty (np. meble, listy), **w.** na licytacji ⟨*wymienić, ogłosić*⟩: Kiedy wywołano listy w cenie 200 franków, a ktoś zaczął licytować, antykwariusze-bywalcy pociągnęli go za rękaw: „Niechże pan nie podbija". *Boy Słowa 174.* **9. w.** sprawę, **w.** sprawę przed sąd, przed sądem ⟨*ogłosić rozpoczęcie posiedzenia sądu w danej sprawie*⟩. **10. w.** stację, sygnał ⟨*wezwać stację odpowiednim sygnałem, starać się nawiązać kontakt ze stacją za pomocą odpowiednich sygnałów*⟩: Włączył nadajnik. Wolnym, monotonnym głosem wywoływał sygnał lotniska. *Płomyk 20, 1955, s. 711.* **11.** Wywoływać towary ⟨*zachwalać wywoływaniem*⟩: Przekupnie wywoływali swoje towary. *Sienk. Quo III, 93.* **12. w.** ucznia do odpowiedzi, **w.** ucznia do lekcji, do tablicy, **w.** ucznia na środek, z ławki ⟨*zawołać, aby pytać, egzaminować*⟩: Wywołał profesor na środek ku tablicy jednego ze słabszych uczniów. *Pigoń Komb. 138.* **13. w.** co z pamięci ⟨*przypomnieć sobie co*⟩. **14. w.** kogo z szeregu ⟨*zawezwać do wystąpienia z szeregu*⟩. **15.** *daw.* **w.** (kogo) z kraju, z miasta ⟨*ogłosić banitą*⟩: Dziedzic wsi Słupcy i Jan Rogala, kasztelan włocławski, wywołani z kraju za zabicie [...] kasztelana wiślickiego [...] trapili okolice. *Balin. M. Polska II, 252.* **16. w.** kogo, co z zapomnienia ⟨*przypomnieć kogo, co czyjej pamięci*⟩. **17. w.** film, obraz, zdjęcie, kliszę, błonę, odbitkę ⟨*przez działanie chemiczne wydobyć negatyw lub pozytyw fotografii*⟩. **18. w.** aplauz ⟨*spowodować aplauz, spotkać się z uznaniem*⟩: Czarna kawa jak zwykle wszystkim smakowała; placek również podobno wywołał ogólny aplauz. *Cent. Wyspa 126.* **19. w.** awanturę, bójkę, ból, chorobę, dreszcz, dyskusję, efekt, entuzjazm, furię, gniew, **w.** rumieniec gniewu, głód, hałas, katastrofę, konsternację, łzy, następstwa, nastrój, niezadowolenie, oburzenie, oddźwięk, odruch, oklaski, omdlenie, owację, panikę, polemikę, popłoch, powstanie, rewolucję, ruch zbrojny, pożar, pragnienie, przewrót, radość, reakcję, rozruchy, ruchawkę, rumieniec (na policzki, na twarz), schorzenie, sen, senność; sensację, skandal, skargę, skutek, spór, sprzeciw, swary, szkodę, śmiech, śmierć, uczucie, uśmiech na usta, walkę, wojnę, wrzawę, współzawodnictwo, wybuch, wymioty, zainteresowanie, zamęt, zarzuty, zatarg, zawiść, zazdrość, zbiegowisko, zgorszenie, zgrozę, zjawisko, zmianę, zwierzenia, żal ⟨*spowodować*⟩: Drgnięcie było tak silne, że udzieliło się chorej nodze, wywołało ból dotkliwy. *Gomul. Ciury I, 129.* Wszyscy wykonując odmienne prace są zdani na siebie i na innych. Minimalny błąd frezera wywołuje rumieńce gniewu u technika. *Pytl. Fund. 322.* **20. w.** w kim, w czym jakąś reakcję ⟨*spowodować reakcję kogo na co*⟩: Każde środowisko, w chwili gdyśmy się z nim zetknęli, wywołuje w nas reakcję uczuciową dodatnią lub ujemną. *Jęz. Pol. 1939, s. 78.*
przysł. **21.** Nie wywołuj wilka z lasu ⟨*nie kuś złego*⟩.

wywoływać p. **wywołać**

wywód 1. Abstrakcyjny, błahy, długi, dowolny, głęboki, mglisty, obszerny, ogólny, przekonywający, rozumny, skomplikowany, trafny, uczony, ustny, zawikłany, zawiły **w.** ⟨*dowodzenie, argumentacja*⟩: Gdyby pan Gajowiec wiedział, o czym myśli ten młody człowiek w trakcie jego zawiłych wywodów, zamknąłby usta na cztery spusty. *Żer. Przedw. 291.* **2. w.** dedukcyjny, etnograficzny, filozoficzny, genetyczny, historyczny, ideowy, językoznawczy, krytyczny, matematyczny, metafizyczny, polityczny, rozumowy, słowny, socjologiczny, techniczny, teologiczny, teoretyczny: Zadaniem logiki jest opis myślenia i genetyczny wywód form złożonych z form prostych. *Czeż. Log. 223.* Obmyślał po drodze jakieś wywody matematyczne. *Waż. Mity 99.* **3. w.** etymologiczny ⟨*wykazanie pochodzenia wyrazu*⟩. **4. w.** genealogiczny ⟨*rodowód*⟩: Analizując charakter Adama Sapiehy [...] zacząć musimy od sił dziedziczenia. Spójrzmy na jego wywód genealogiczny, o ile herbarz ustalić go zdoła. *Kien. Sapieha 5.* **5. w.** c z e g o: **w.** rodu, rodziny ⟨*rodowód, drzewo genealogiczne*⟩. **6.** *hist.* **w.** szlachectwa ⟨*w dawnej Polsce udowodnienie pochodzenia szlacheckiego*⟩: Świadkiem prawie druga wieku szesnastego połowa, pełna wzniosłych wywodów szlachectwa od szlachetności. *Szujski Roztrz. 173.* **7. w.** o c z y m: Dwie teorie czasowo bardzo od siebie odległe: Arystotelesa i Crocego dały [...] wywód o autonomii sztuki. *Rocz. Lit. 1938, 5.* **8.** Budować, zbudować **w.**; czytać **w.**; ilustrować czym **w-y**: Było zbyt gorąco i duszno, żeby te wywody czytać dokładnie. *Sienk. Listy III, 114.* Przeszli z kolei do omawiania architektonicznej strony projektu, ilustrując swoje wywody planami i wykresami. *Brand. M. Pocz. 106.* **9.** Obalić **w.**; oprzeć na czym, podbudować czym, poprzeć, przerwać, śledzić, uzasadnić, wygłaszać, wyłuszczać **w.**: Wywody jego są oparte na mylnych przesłankach. *Bujak Społ. 239.* **10.** Puszczać się na **w-y**; wda(wa)ć się, zapędzić się w **w. 11.** Godzić się na **w.**, z wywodem. **12.** Słuchać wywodu; przychylać się do wywodu. **13.** Odmawiać słuszności, przyklaskiwać, przytakiwać wywodom. **14.** Wystąpić przeciw wywodowi. **15. w.** trafia do przekonania.

wywracać (się), wywrócić (się) 1. w. co (się) do góry dnem, do góry nogami ⟨*odwracać co spodem na wierzch*⟩. **2. w.** co do góry nogami, na nice, *daw.* na ręby: a) ⟨*zmieni(a)ć co gruntownie, niweczyć*⟩: Zbrojne napady pustoszyły miasto i wywracały porządek jego na nice. *Gomul. Hist. ulic 9.* W codziennym, zwyczajnie spokojnym życiu domu państwa

Jasieńskich wywracało się teraz wszystko do góry nogami. *Dąbr. Ig. Matki 103*; b) ⟨*robić nieporządek; przeszukiwać gruntownie, penetrować; wprowadzać do czego zamęt*⟩. **3.** Coś wywróci się do góry nogami ⟨*coś się zmieni radykalnie, do gruntu, zasadniczo*⟩. **4. w.** co na wierzch; na drugą stronę: **w.** baranicę na wierzch. Wywrócił płaszcz na drugą stronę. **5. w.** co podszewką, włosem do góry: **w.** kożuch włosem do góry. **6. w.** kota ogonem ⟨*przedstawiać sprawę w sposób diametralnie różny, wykrętny*⟩: Słowa nie pisnę [...] ale na drugi raz niech Irena nie wywraca kota ogonem! *Lut. Sprawa 88.* **7.** Wywracać kozły, koziołki; wywrócić kozła, koziołka ⟨*fikać kozły; fiknąć kozła, przewrócić się*⟩: Zając wywrócił koziołka. - Kuglarze wywracali koziołki. *Krasz. Kartki 147.* **8. w.** oczami a. oczy (białka oczu) ⟨*poruszać gałkami oczu, patrząc w górę*⟩: Prawi tysiąc grzeczności, kłania się, uśmiecha, czasem oczy wywraca i głęboko wzdycha. *Mick. Tad. 148.* **9. w.** się jak długi ⟨*upadać całą długością ciała*⟩.

wywrót Na **w.**: a) ⟨*podszewką do góry*⟩: Czapka na **w.** - Niewiele myśląc, narzucam na siebie ubranie, trochę na wywrót i pędzę! *Rosen Wspom. 17*; b) ⟨*w sposób diametralnie przeciwny*⟩: Niekiedy tłumaczenie z niepojętą przekorą oddaje wprost na wywrót myśl autora. *Rocz. Lit. 1934, s. 209.*

wywrzeć p. **wywierać**

wyzionąć w. ducha, duszę, ostatni dech, ostatnie tchnienie, *daw.* życie ⟨*umrzeć, skonać*⟩: Eliza wyzionęła ducha w najokropniejszych boleściach. *Sztyrm. Pow. I, 183.* Byłbym duszę moją wyzionął, aby jej zdrowie powrócić. *Kaczk. Murd. II, 168.* Miałem ochotę [...] biec gdzieś aż na koniec świata, pókibym ostatniego tchu nie wyzionął. *Lam J. Głowy III, 31.*

wyznanie ● ⟨*wypowiedź, w której ktoś coś wyjawia, wyznaje; przyznanie się do czego*⟩ **1.** Ciche, gorące, jawne, kompromitujące, naiwne, namiętne, osobiste, otwarte, płomienne, pokorne, serdeczne, siostrzane, szczere, zamaskowane **w.**; **w** miłosne. Wszystkie jego słowa uważał za moje osobiste wyznania. *Par. Niebo 6.* **2. w.** c z e g o ⟨*przyznanie się do czego*⟩: **w.** grzechów, miłości, omyłki, prawdy, radości, skruchy, uczucia winy itp. - Nie miałem ochoty słuchać banalnych wyznań miłości. *Wiśn. S. Niewidz. 152.* **3. w.** o c z y m: Nie jest czczym mistycyzmem to, co się tak często powtarza w wyznaniach autorów o niepodległości ich bohaterów. *Par. Niebo 7.* **4.** Mieć na ustach, powtarzać, przemilczeć, przerwać, (u)czynić, wydobyć, wymusić, zamknąć w sobie, (z)ignorować, (z)robić **w.**; zbierać **w-a**: Torturami, wielkimi mękami wymuszali na nich wyznanie o robotach oblężniczych. *Korzon Woj. II, 57.* Zbierała komplementy, wyznania, spojrzenia i uśmiechy. *Dąbr. M. Noce III, 215.* **5.** Czekać, odważyć się na **w. 6.** (Wy)słuchać wyznania; przychodzi do wyznania; zmusić kogo do wyznania: Do otwartego przyszło już między nimi wyznania. *Łoz. Wal. Szlach. III, 13.* **7.** Zaskoczyć wyznaniem. **8. w.** ciśnie się na usta, wyrywa się komu.

● ⟨*wiara, religia wyznawana*⟩ **9.** Panujące **w.**; **w.** religijne; **w.** augsburskie, chrześcijańskie, ewangelickie, greckie, kalwińskie a. helweckie, katolickie, luterańskie, mahometańskie a. muzułmańskie, mojżeszowe, prawosławne, protestanckie, rzymskokatolickie, schizmatyckie, unickie, wschodnie. **10. w.** wiary ⟨*akt, formuła określająca podstawy czyjegoś wierzenia religijnego; skład apostolski; przen. sformułowanie podstawowych tez, założeń czyichś przekonań, jakiegoś kierunku literackiego, politycznego itp.; czyjeś „credo"*⟩: Stanęło, że biskupi nikogo nic mają ordynować na kapłana [...] dopóki nie podpisze wyznania wiary ułożonego przez Hozjusza. *Zakrz. W. Reform. 104. przen.* Wyznanie wiary demokracji polskiej, ogłoszone w słynnym Manifeście z 1836 r. *Lim. Społ. XVIII, 397.* **11.** Wolność, swoboda wyznania: Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. *Konst. PRL 273.* **12.** Przyjąć (jakie) **w.**, rozszerzać, zachować (jakieś) **w.**; zmienić **w.**: Rozejdź się z żoną. Jak się zmieni wyznanie, to można. *Dąbr. M. Noce III, 237.* **13.** Być, trzymać się (jakiegoś) wyznania; należeć do (jakiegoś) wyznania.

wyzuty *książk.* **w.** z c z e g o ⟨*pozbawiony czego, ogołocony z czego*⟩: **w.** z sił, z majątku, z sumienia, ze wstydu, z ambicji.

wyzwać, wyzywać 1. w. kogo do boju, do bójki, do walki, do skruszenia kopii ⟨*wezwać do walki*⟩: Prosił Łopatkę, ażeby, jeżeli łaska, wyzwał w jego imieniu Olizara do walki. *Kaczk. Olbracht. III, 227.* **2. w.** kogo na bój, na harc, na ostre, na pojedynek, na rękę ⟨*wezwać do walki wręcz, zaproponować komu pojedynek*⟩: Wyzywam cię na pojedynek, w którym jeden z nas musi paść trupem. *Prus Now. II, 191.* **3.** *daw.* **w.** kogo na parol ⟨*wyzwać na pojedynek, w którym wyzwany daje „parol", iż stanie do pojedynku w każdej chwili*⟩: Wiadomo panom, żem na ostatniej naradzie wyzwał Kuklinowskiego na kawalerski parol. *Sienk. Pot. III, 346.* **4. w.** kogo na pistolety, na szable, na rapiery ⟨*wezwać do stoczenia walki określoną bronią*⟩: Ten go na pistolety wyzwał. Pan Podsędek strzelać się nie chciał. *Koźm. Pam. I, 12.* **5.** *daw.* **w.** kogo na dysputę ⟨*w dawnych wiekach, zwłaszcza w okresie reformacji: wezwać kogo do odbycia publicznej polemiki na tematy teologiczno-filozoficzne*⟩. **6.** Wyzywać niebezpieczeństwo, nieszczęście ⟨*wywoływać, ściągać na siebie*⟩.

wyzwalać (się), wyzwolić (się) 1. w. c o (np. energię, instynkty, siły twórcze, zapał) — w k i m ⟨*powodować ujawnienie się czego, uzewnętrznienie się czego*⟩. **2. w.** czeladnika, mistrza, terminatora ⟨*czynić kogo czeladnikiem, mistrzem, terminatorem*⟩. **3. w.** niewolników ⟨*obdarzać wolnością*⟩. **4. w.** k o g o, c o (np. naród, kraj); **w.** się spod jarzma, z pęt (niewoli, eksploatacji) ⟨*uwalniać kogo, co od czego*⟩: Klasa robotnicza wyzwala człowieka z pęt eksploatacji kapitalizmu. *Sokor. Szt. 33.* **5. w.** kogo (się) spod władzy czyjej ⟨*uwalniać (się)*⟩: Gdy [...] wyrósł na młodzieńca, postanowił [...] pomścić cierpienia braci, wyzwolić ich spod władzy okrutnego rodzica. *Mark. W. Mity 29.* **6. w.** k o g o, c o z c z e g o; z rąk czyich ⟨*oswobodzić, uwolnić, wyzbawić*⟩: **w.** naród, kraj z niewoli; **w.** więźniów z obozu koncentracyjnego. **7. w.** się na czeladnika, na majstra ⟨*uzyskać dyplom czeladnika, majstra*⟩: Mógłby oto wyzwolić się na majstra, założyć sobie warsztacik jaki. *Wol. Dom II, 192.* **8. w.** się spod

opieki, władzy czyjej, spod przewagi ⟨*oswobodzić się*⟩. **9. w.** się z objęć czyich, z więzów ⟨*uwolnić się*⟩. **10. w.** się z przesądów ⟨*przestać być przesądnym*⟩. **11. w.** się ze strachu ⟨*wyzbyć się strachu*⟩: Wargi mu się trzęsły. - Jeszcze nie wyzwolił się ze strachu, jakim napełniło go spojrzenie Trepy. *Braun Lewanty 405.*

wyzwanie 1. Cyniczne, szydercze **w.** ⟨*wezwanie kogo do czego; prowokacja*⟩: Tak jest, przysiągł i znowu złamie słowo. Dobrze. Zaciął się, usta ułożyły się w cyniczne, szydercze wyzwanie całemu światu. *Strug Krzyż I, 97.* **2. w.** n a c o: **w.** na rękę, na pistolety na szable; na pojedynek ⟨*wezwanie do walki wręcz, do odbycia pojedynku*⟩. **3.** Przyjąć **w. 4.** Posłać; rzucać, rzucić **w.** (komu): Zapowiedź nowych ciężarów zrozumiano jako wyzwanie rzucone gromadzie. *Krucz. Paw. 161.*

wyzwisko 1. Brzydkie, karczemne, najgorsze, obelżywe, ordynarne, soczyste, wstrętne, wzgardliwe, żartobliwe **w-a** ⟨*słowa obelżywe, wyzwiska, przezwiska*⟩. **2.** Rzucać **w-a** komu, pod adresem kogo. **3.** Obrzucać, obsypywać kogo (się) wyzwiskami (stekiem wyzwisk). **4. w-a** sypią się, spadają na kogo.

wyzwolenie 1. w. z c z e g o, s p o d c z e g o: **w.** z niewoli, z pęt; spod jarzma, spod władzy ⟨*uwolnienie*⟩. **2. w.** narodowe ⟨*uzyskanie niepodległości*⟩. **3. w.** społeczne ⟨*uwolnienie od ucisku klasowego*⟩. **4.** Nieść **w.** komu, czemu (np. narodowi, krajowi). **5.** Dążyć do wyzwolenia.

wyzwolony 1. Nauki, sztuki **w-e** ⟨*w średniowieczu nauki stanowiące podstawę wykształcenia: gramatyka, dialektyka, retoryka, muzyka, arytmetyka, geometria, astronomia*⟩: magister nauk wyzwolonych. **2. w.** o d c z e g o, z c z e g o ⟨*uwolniony*⟩: **w.** od ograniczeń; **w.** z osaczenia.

wyzysk 1. Bezlitosny, bezwzględny, brutalny, koszmarny, nieludzki, niemiłosierny, okrutny, straszny, wzmożony **w.** ⟨*nadmierne wykorzystanie, wyciągnięcie zysków z kogo, z czego; eksploatacja*⟩. **2. w.** ekonomiczny, gospodarczy, feudalny, imperialistyczny, kapitalistyczny, klasowy, kupiecki, niewolniczy, obszarniczy, *hist.* **w.** pańszczyźniany; **w.** społeczny; **w.** człowieka przez człowieka: Urzędowy cennik maksymalny zasłaniał ogół przed drożyzną i wyzyskiem kupieckim. *SRG. 473.* **3.** Obalić, ograniczyć, wyplenić, zmniejszyć, znieść, zwiększyć **w. 4.** Krzyczeć, narzekać na **w. 5.** Bronić, chronić od wyzysku. **6.** Oddać na pastwę wyzysku. **7.** Przykręcić śrubę wyzysku: Podupadający właściciele ziemscy coraz silniej przykręcali śrubę wyzysku. *Pol. Szt. Lud. 6, 1952, s. 303.* **8.** Wyzwalać spod wyzysku. **9.** Pędzić życie, żyć w wyzysku; żyć z wyzysku: Ciężkie pędził życie w niedostatku, w nędzy, wyzysku. *Wikt. Papież 83* [PRL] ogranicza, wypiera i likwiduje klasy społeczne, żyjące z wyzysku robotników i chłopów. *Konst. PRL 257.* **10.** Ulegać wyzyskowi. **11.** Walczyć z wyzyskiem. **12. w.** ciąży; **w.** daje się odczuć, daje się we znaki, ustaje: Wyzysk i bezprawie ciążyły taką przemocą, że chyba tylko wyższa siła mogła je podważyć. *Rudn. L. Stare II, 35.*

wyzywający 1. w-a postawa, **w.** ton, wyraz (twarzy) ⟨*wyrażająca(-y), zuchwałość; impertynencka(-i), buńna(-y)*⟩. **2. w-e** spojrzenie, **w.** uśmiech ⟨*prowokujące(-y), wabiące(-y)*⟩: Ani zważał na to, że z grona dziewcząt latały ku niemu uprzejme i wyzywające spojrzenia. *Dzierzk. Rodzina 53.*

wyż 1. Rozległy **w.**: a) *geogr.* ⟨*obszar wyżynny, wyżyna*⟩; b) *meteor.* ⟨*obszar wysokiego ciśnienia*⟩. **2.** *meteor.* **w.** barometryczny ⟨*obszar wysokiego ciśnienia barometrycznego*⟩. **3. w.** demograficzny ⟨*duży przyrost naturalny ludności*⟩. **4. w.** (barometryczny) przemieszcza się, ustępuje, zbliża się, zanika.

wyżej, najwyżej 1. w. c z e g o ⟨*ponad co*⟩: Brnęliśmy w błocie wyżej kostek. *Prus Lalka I, 188.* **2.** Mieć czego **w.** dziurek od nosa, **w.** uszu ⟨*mieć czego za dużo; uprzykrzyć sobie*⟩: Matka ma roboty wyżej uszu. Pranie, naprawianie, łatanie. *Bogusz. Wał. 13.* **3.** Jak, jako się **w.** rzekło, wspomniany **w.** itp. ⟨*poprzednio*⟩: Wspomniani wyżej pisarze i publicyści ariańscy [...] są ideologami plebejskiego nurtu arianizmu. *Budzyk Lit. 156.* **4.** (To) **w.** to niżej ⟨*na różnych poziomach*⟩: Pachoł lampki wiesza [...] przymierza, rychtuje, wyżej to niżej, wtem brzdęk! leci mu z ręki do licha cała ta parada. *Konopn. Ludzie 194.* **5.** *pot.* Najwyżej (coś się zrobi, czegoś się nie zrobi) ⟨*wyraża lekceważenie: wielkie rzeczy; niewielka będzie strata, jeżeli się coś zrobi albo czegoś się nie zrobi*⟩: Będziesz musiał to przepisać. - Najwyżej! Najwyżej nie wyprawi się świąt. *Goj. Dziew. I, 120.* **6.** *pot.* Najwyżej ileś; najwyżej ileś razy ⟨*nie więcej niż...; najwięcej ileś*⟩: Wojna nie będzie trwała długo [...] może miesiąc. Najwyżej dwa. *Żer. Przedw. 19.* Sama także chodziła czasami do Łazienek, ale rzadko, najwyżej raz na tydzień. *Perz. Uczn. 135.* **7.** Najwyżej kto, co ⟨*wyłącznie ktoś, coś; tylko ten ktoś, to coś*⟩: W gruncie rzeczy [list] nie był przecież niebezpieczny i zdołałby przerazić najwyżej starostę. *Brand. K. Antyg. 271.* **8.** Co najwyżej, już najwyżej ⟨*wyłącznie tylko*⟩: Co najwyżej można dojść do przekonania, że mierzył innym łokciem niż ten, który my znamy. *Par. Niebo 76.*

wyżerka *rub.* Na wyżerkę ⟨*aby dobrze podjeść, odżywić się*⟩: Co parę tygodni przyjeżdża do domu na odpoczynek i wyżerkę. *Nowak K. Tak było 166.*

wyższość 1. w. moralna, intelektualna, kulturalna, umysłowa ⟨*większy stopień czego, przewaga*⟩: Wyższość umysłowa zawsze objawić się musi, pomimo najmniej starannego wychowania. *Ziem. Myśli 204.* **2. w.** n a d k i m, n a d c z y m (mieć, czuć itp.): Był przekonany o swej wyższości nad innymi. Zawsze czuła wyższość jego nad sobą, wyższość rozumu i elegancji. *Orzesz. Przerw. 248.* **3.** Poczucie wyższości. **4.** Uznawać czyją **w.** nad sobą. **5.** Imponować wyższością (intelektualną).

wyższy, najwyższy 1. Formy, gatunki, zwierzęta **w-e** ⟨*odznaczające się bardziej złożoną, zróżnicowaną budową, bardziej rozwinięte*⟩. **2. w-a** instancja (we władzach) ⟨*odwoławcza*⟩: Ponad królem, Repnin stał się od razu jakby wyższą instancją mogącą sądzić i karać. *Kalin. St. Aug. I, 169.* **3. w.** izba parlamentu, sejmu ⟨*druga izba, mająca uprawnienia kontrolujące, zatwierdzające itp. w stosunku do pierwszej*⟩. **4. w-e** klasy (szkoły) ⟨*starsze*⟩: Jedni byli pewni przejścia do klasy wyższej, innych promocja

wisiała „na włosku". *Gomul. Wspom. 51.* **5.** **w.** kurs (nauczania, wiedzy) ⟨*na wyższym poziomie*⟩: *żart.* Najprostsze działania arytmetyczne stanowiły wyższy kurs i wykonywały się przy pomocy kulek. *Prus Far. II, 12.* **6.** **w-a** matematyka ⟨*dział matematyki obejmujący bardziej skomplikowane pojęcia, wymagające specjalnych studiów*⟩. **7.** **w.** oficer, **w.** wojskowy ⟨*oficer, wojskowy w stopniu wyższym od majora*⟩. **8.** **w.** pilotaż ⟨*wykonywanie bardziej skomplikowanych, często akrobatycznych ewolucji statkiem powietrznym*⟩: Nad lasek nadleciał samolot i demonstrował pokaz wyższego pilotażu. *Borow. Kron. 89.* **9.** *bot.* Rośliny **w-e** ⟨*rośliny kwiatowe, nasienne*⟩. **10.** Coś wyższego rzędu ⟨*coś ważniejszego z jakichś względów, w jakiejś hierarchii*⟩: Przyjąć dyskusję wyraźnie, dowodzić i przekonywać, być wytrwałym stanowi o użyteczności wyższego rzędu. *Dygas. Publ. 159.* **11.** Siła **w-a** ⟨*okoliczności niezależne od woli ludzkiej i działania ludzkiego*⟩: W tamtym roku wszystko szło sprawnie. A teraz wylazło [...] No, i mróz fantastyczny, siła wyższa. *Rus. Paw. 50.* **12.** *jęz.* Stopień **w.** ⟨*forma przymiotnika, przysłówka lub imiesłowu wyrażająca różnicę natężenia cechy jakiegoś przedmiotu przy porównaniu go z innymi przedmiotami*⟩: Stopień wyższy [przymiotnika], tworzy się od równego przez dodanie przyrostka -szy lub -ejszy. *Szober Gram. 129.* **13.** **w-e** studia, **w-e** wykształcenie ⟨*zdobyte w uczelni typu akademickiego*⟩. **14.** **w-a** szkoła, uczelnia; **w.** zakład naukowy ⟨*uczelnia, zakład typu akademickiego, uniwersyteckiego*⟩: Agronom to już był przecież, wyższą szkołę rolniczą ukończył. *Jun. Mazur. 151.* **15.** **w-e** towarzystwo ⟨*elita towarzyska*⟩: Otwarły się przed nią salony wyższego towarzystwa i otoczyli ją wielcy tego świata. *Strug Krzyż II, 110.* **16.** **w.** typ ⟨*doskonalszy*⟩: Góralska chata jest wyższym typem drzewnego budownictwa. *Witkiew. S. Utwory 7.* **17.** **w-e** widoki ⟨*większe możliwości czego (kariery, twórczości itp.)*⟩: Śmieję się z tych, co uważają, że się zdurniłem, odrzucając wyższe widoki, a tylko na fortepian pisząc. *Chopin Wyb. 209.* **18.** **w-a** władza ⟨*nadrzędna*⟩. **19.** **w-e** względy ⟨*ważniejsze*⟩. **20.** Ktoś **w.** (po)nad co ⟨*nie przywiązujący wagi do czego, nie dbający o co; traktujący co z lekceważeniem*⟩: Był on przede wszystkim Polakiem żarliwym, rycerzem wyższym nad małostki i partie, zaprzysięgłym sługą prawa i obowiązku. *Rozwad. 222.* **21.** Coś wyższego (po)nad kogo, co ⟨*coś lepszego, bardziej wartościowego*⟩: Uważa siebie jeżeli nie za całego, to przynajmniej półboga; mieni się czymś wyższym nad czerń śmiertelną. *Prz. Tyg. Życia 6, 1875.* **22.** *mat.* Podnieść liczbę do wyższej potęgi ⟨*pomnożyć ją przez siebie samą, spotęgować*⟩. **23.** **w-a** instancja (we władzach) ⟨*kontrolująca instancje niższe i rozstrzygająca ostatecznie*⟩. **24.** Istota **N-a** ⟨*Bóg*⟩. **25.** Sąd **n.** ⟨*naczelny organ sądowy orzekający w ostatniej instancji i sprawujący nadzór nad działalnością wszystkich innych sądów*⟩. **26.** *przen.* **N.** Sędzia ⟨*Bóg*⟩. **27.** *jęz.* **n.** stopień ⟨*forma przymiotnika, przysłówka lub imiesłowu wyrażająca największe natężenie cechy przedmiotu przy porównaniu go z innymi przedmiotami*⟩. **28.** Do najwyższego stopnia, w najwyższym stopniu ⟨*w największej mierze, najbardziej, najwięcej*⟩: Wyobrażeniu Witkiewicza [...] o malarzu polskim [...] Kossak odpowiada w najwyższym stopniu. *Tyg. Ilustr. 48, 1900.* **29.** **n-a** sympatia ⟨*największa*⟩. **30.** *żart.* **n-a** władza, instancja ⟨*o żonie*⟩. **31.** **n.** wysiłek ⟨*największy*⟩: Strach chwycił mnie za gardło [...] pytałem z najwyższym wysiłkiem. *Reym. Now. V, 256.*

wyżyć **w.** z c z e g o ⟨*utrzymać się, mieć środki utrzymania z czego*⟩: **w.** z roli, z ziemi ⟨*z pracy na roli, z rolnictwa*⟩; **w.** z literatury, z pióra ⟨*z pracy pisarskiej*⟩; **w.** z pensji; **w.** z iluś złotych miesięcznie.

wzajemność **1.** Obustronna **w.** ⟨*odpłacanie tym samym; odwzajemnianie; przychylność*⟩: Obustronna wzajemność wskazywała sama dalszego postępowania drogę. *Kaczk. Trad. 212.* **2.** **w.** w c z y m: **w.** w miłości. **3.** Bez wzajemności; z wzajemnością (kochać się) ⟨*nie mając wzajemności; mając wzajemność*⟩. **4.** Mieć, pozyskać; *książk. przestarz.* posiąść (czyją) **w.**: Pokochałem ją szczerze i mniemam, iż posiadłem wzajemność. *Orzesz. Na dnie I, 136.* **5.** Prosić kogo o **w.** (w czym). **6.** Darzyć kogo: odpłacać, wypłacać (się) komu wzajemnością: Mam dla niej trochę pogardy, to [...] i ona wypłaca mi pod tym względem wzajemnością. *Sienk. Bez dogm. II, 25.*

wzajemny **1.** *praw.* Pozew **w.** ⟨*zgłoszenie przez pozwanego roszczenia przeciwko powodowi w toczącej się sprawie cywilnej; pismo procesowe zawierające takie roszczenie*⟩. **2.** *żart.* Towarzystwo wzajemnej adoracji ⟨*grono osób wzajemnie się popierających, chwalących, wielbiących się bezkrytycznie*⟩. **3.** Towarzystwo wzajemnej pomocy: a) ⟨*stowarzyszenie w celu pomagania członkom ze wspólnych funduszów*⟩; b) *żart.* ⟨*o ludziach, którzy protegują jeden drugiego*⟩. **4.** Być wzajemnym (komu) ⟨*odwzajemniać czyjeś uczucie*⟩: Tak luby starościcu! kocham cię, ale ty gdybyś mi był wzajemny! *Zabł. Firc. 62.* Od dawna widzę, że kochasz Małgosię, że ona ci jest wzajemną. *Tyg. Ilustr. 157, 1870.*

wzbierać, wezbrać **1.** **w.** jak potok, jak powódź, jak rzeka ⟨*wzmagać się, przybierać*⟩: Fale złotego blasku wzbierając jak powódź poczęły wypełniać izbę. *Sienk. Now. VI, 112.* **2.** **w.** na sile ⟨*potęgować się, stawać się coraz silniejszym*⟩: O ruchu reformacyjnym, wzbierającym na sile w sąsiednich Niemczech, bez wątpienia wiele w Krakowie wiedziano. *Kot Frycz 8.* **3.** **w.** po brzegi; *przestarz.* w brzegach ⟨*podnosić się, przybierać do górnej krawędzi brzegów*⟩: Udała się ku rzece, która wezbrała po brzegi. *Żer. Rzeka 189.* Wisła [...] wezbrała w brzegach i zagrażała zniszczeniem całej okolicy. *Pol Obrazy II, 285.* **4.** Coś (jakieś uczucie) wzbiera (w kim), w czyjej piersi, w czyim sercu; pierś czyja, serce czyje wzbiera czym (jakimś uczuciem) ⟨*w kimś powstaje ze wzmożoną intensywnością, przybiera na sile, wzmaga się jakieś uczucie*⟩: Gdy gardziele od krzyku zaschły, a złość do niepohamowania wezbrała, puścili pięście w ruch. *Jun. Bracia 146.* Obok pogardy wezbrał gniew w Krzysi. *Sienk. Wołod. I, 152.* Gniew wzbierał coraz więcej w sercu Oleńki i zawziętość przeciw towarzyszom pana Kmicica wzrastała. *Sienk. Pot. I, 53.* Pierś Pawłowa wzbiera szczęściem i nic więcej mu nie trzeba. *Gomul. Pieśni 83.* Jej serce wezbrało znów goryczą. *Sienk. Pot. VI, 82.* **5.** Głos wzbiera hardością, siłą, twardością ⟨*nabiera hardości, siły, twardości*⟩. **6.** Głos, śpiew wzbiera namiętnością, uczuciem ⟨*w głosie, w śpiewie prze-*

bija namiętność, uczucie⟩. 7. Łzy wzbierają (pod powiekami); oczy wzbierają łzami ⟨*komuś łzy napływają do oczu*⟩. 8. Płacz wzbiera w kim; łkanie wzbiera (w piersiach) ⟨*ktoś zaczyna płakać, łkać*⟩: Wezbrał w niej płacz tak gwałtowny, że zdawało się, iż piersi jej rozerwie. *Orzesz. Anast. 101.* 9. Twarz wzbiera czerwienią, krwią, purpurą ⟨*nabiega*⟩.

wzbudzać, wzbudzić w. co w czyim sercu ⟨*wywoływać w kim jakiś stan uczuciowy*⟩: Czy wierzysz mocno temu, że on może szacunek zawsze wzbudzić w twoim sercu. *Bełc. Kmita 114.*

wzburzenie 1. Gniewne, gwałtowne, silne, wewnętrzne **w.**; powszechne **w.** (umysłów, opinii) ⟨*podniecenie, podrażnienie*⟩. **2. w.** p r z e c i w k o m u: **w.** przeciw agresorom. **3. w.** w ś r ó d k o g o a. m i ę d z y k i m: **w.** wśród mieszkańców wsi; **w.** między ludem. **4.** Ze wzburzenia (drżeć, poczerwienieć, sapać itp.) ⟨*pod wpływem wzburzenia*⟩: Ręce Amelii drżały ze wzburzenia tak mocno, że łyżeczka z brzękiem padła na talerz. *Goj. Rajs. II, 156.* **5.** Ze wzburzeniem (mówić, opowiadać co) ⟨*z podnieceniem*⟩. **6.** Opanować, (po)hamować, (s)tłumić, uśmierzyć **w.**; (s)powodować, wywoł(yw)ać **w. 7. w.** ogarnia kogo, co (np. tłumy, salę obrad), rośnie, wzmaga się, wzrasta.

wzejść p. **wschodzić**

wzgarda 1. Jawna, lekka, nietajona, wieczna, zimna **w.**; **w.** publiczna, powszechna ⟨*lekceważenie, pogarda*⟩. **2.** Ze wzgardą (odrzucić propozycję, odwrócić się od kogo, spoglądać na kogo, na co; wyrażać się o kim, o czym) ⟨*z lekceważeniem, z pogardą*⟩. **3.** Budzić wzgardę. **4.** Mieć, odczuwać, (u)czuć wzgardę dla kogo, czego, ku czemu: Szańfary stał się samotnikiem. Odciął się od świata; ma dla niego wzgardę i nienawiść. *Kleiner Słow. I, 109.* **5.** Okaz(yw)ać komu wzgardę. **6.** Ściągać, ściągnąć na kogo wzgardę. **7.** *daw.* Podać, wydać kogo na wzgardę (świata, przed światem): Bezład w domu, bieda, mój nałóg haniebny podały mnie na wzgardę i na śmiech przed światem! *Mick. Tad. 292.* **8.** Zasługiwać na wzgardę. **9.** Dozn(aw)ać wzgardy: Rozkochany w Helgundzie jakkolwiek wzgardy doznawał, ciągle gorzał namiętną miłością. *Wójc. Klechdy I, 29.*

wzgląd ● zwykle w *lm* ⟨*przychylność, życzliwość, sympatia, względność, pobłażliwość*⟩ **1.** Czułe, łaskawe, miłosne, niezwykłe, powinne, specjalne, szczególne, wyraźne, zaszczytne względy; względy ojcowskie, rodzicielskie: Oczekiwałem od całego świata jakichś specjalnych względów. *Pytl. Fund. 106.* **2.** Względy dla kogo ⟨*szacunek; pobłażanie, wyrozumiałość; świadczenie uprzejmości komu, zainteresowanie kim*⟩: Względy dla kaleki, dla chorego. - Niepodobna mu było trwać dalej w delikatnych swych względach dla wojewodzianki. *Kaczk. Grób II, 190.* **3.** Jednać, kaptować sobie czyje względy: Szczerością głębszego liryzmu, poezją miłości, czarem oblicza i głosu jednała sobie względy widzów Janina Szylliżanka. *Kotarb. J. Teatr. 72.* **4.** Mieć względy dla kogo; okazywać komu względy ⟨*okazywać komu przychylność, sympatię*⟩: Okazując mu czułe względy, niejedną noc przesiedział przy jego łóżku. *Sztyrm. Katalept. II, 217.* **5.** Mieć względy u kogo ⟨*być przez kogo dobrze widzianym, łaskawie traktowanym*⟩: Miał on u pana Piotra wielkie względy, towarzyszył mu na polowaniu. *Jun. Dworek 127.* Miała wielkie względy u obojga rodziców. *Sztyrm. Katalept. II, 40.* **6.** Posiąść, pozyskać, zachować, zapewnić (komu, sobie), zaskarbić sobie, zdobyć, zjednać, zyskać czyje względy: Wstępnym bojem zdobył sobie względy kucharza, który [...] nakarmił ich i napoił. *Meis. Sześciu 75.* **7.** Liczyć, rachować na względy, (nie) pozwalać na względy, zasłużyć na czyje względy: Na żadne szczególne względy dla osoby swojej nie pozwalał, do ogólnego kamertonu nastrajał się łatwo. *Kosiak. Bud. 16.* **8.** Błagać, prosić o względy; (nie) dbać, starać się, ubiegać się, walczyć, zabiegać o czyje względy: starać się o względy panny. **9.** Być dla kogo pełnym względów ⟨*okazywać komu przychylność, życzliwość, sympatię*⟩: Od razu ojca ocenił i był dla niego pełen przyjaźni i względów. *Gorec. Wspom. 115.* **10.** Doznawać, oczekiwać (od kogo), pragnąć, pożądać, szukać, zazdrościć względów: Gdy powracałem do zdrowia, oczekiwałem od całego świata jakichś specjalnych względów. *Pytl. Fund. 106.* **11.** (Nie) szczędzić, udzielać komu swych względów. **12.** Mówić, odzywać się (o czym a. o kim) bez żadnych względów. **13.** Korzystać z czyich względów: Przy korzystaniu ze względów płci pięknej lepszą jest tradycyjna ostrożność, aniżeli więcej lub mniej demoniczna śmiałość. *Prus Lalka III, 184.* **14.** Polecać kogo czyim względom: Polecam twoim względom oddawcę niniejszego pisma; jedzie on za naszymi wspólnymi interesami handlowymi. *Mick. Listy II, 30.* **15.** Przyjmować czyje względy. **16.** Świadczyć, wrócić komu swoje względy. **17.** Chełpić się, chwalić się, cieszyć się czyimi względami; darzyć, obdarzać, obsypywać, otaczać, ujmować, zaszczycać kogo względami: Jeden z moich przyjaciół, całe życie szczęśliwy w miłości, do sześćdziesiątego roku cieszył się względami płci pięknej. *Prus Kłop. 135.* **18.** Obchodzić się z kim, traktować kogo z względami. **19.** Względy należą się komu.

● **w.** ⟨*racja, motyw, powód, przyczyna*⟩ **20.** Ciasny, osobisty, słuszny, szeroki, uboczny **w.** (często w *lm*). **21. w.** architektoniczny, artystyczny, czasowy, duchowy, dyplomatyczny, dziejowy, ekonomiczny, finansowy, fizyczny, handlowy, historyczny, humanitarny, ideowy, językowy, liczebny, małomiasteczkowy, materialny, meteorologiczny, moralny, oszczędnościowy, polityczny, praktyczny, propagandowy, prywatny, religijny, strategiczny, światowy, taktyczny, uczuciowy, utylitarny, wojskowy, wychowawczy, zdrowotny, życiowy (często w *lm*): W willi, na wysokości jednego piętra, była mansarda, zawdzięczająca swoje istnienie względom tylko architektonicznym. *Dąbr. Ig. Matki. 350.* Nie był szczęśliwy. Męczyły go względy ideowe. *Twórcz. 2, 1954, s. 82.* **22. w.** c z e g o; **w.** n a k o g o, n a c o; **w.** bezpieczeństwa, kurtuazji. A choć przez wzgląd na gości niewiele z nim mówił, widać było z łez, które wylotem kontusza otarł prędko, jak kochał pana Tadeusza. *Mick. Tad. 16.* Wszystko, na czym w naszym pojęciu zasadza się grzeczność, wzgląd na drugich, delikatność, takt, słowem dobre wychowanie nie było równie dobrze znane. *Tarnow. Dworz. 223.* Nawet wzgląd na bezpieczeństwo domu i trwoga o życie nie mogły uciszyć nieludzkich jego krzyków. *Żer. Rzeka 79.* **23. w.** (jakiejś) natury:

Ważył się los cłowej autonomii królestwa, splątany drażliwymi względami natury politycznej. *Smolka Lubec. II, 269.* **24.** Bez względu, co..., czy...., gdzie..., iż..., że...; bez względu na kogo, na co ⟨*nie oglądając się na kogo, na co; nie licząc się z kim, z czym; nie licząc się z tym, co..., czy..., że...; niezależnie od czego*⟩: Zrobić dobry plan i wykonać go bez wahania, bez względu, co będzie kosztował, oto zasadnicze obowiązki wodza. *Prus Dzieci 18.* Nosił natomiast parasol rozpięty bez względu na pogodę. *Par. Alch. 131.* **25.** Dla jakiegoś względu (robić co) ⟨*z jakiegoś powodu, z jakiejś racji*⟩: Założyłem sobie pierwotnie mówić jedynie o historyku [...] Dla wyłuszczonych względów wydało się stosownym dotknąć po drodze innych rysów wybitnego człowieka i pisarza. *Ask. Studia 250.* **26.** Pod jakimś względem, pod względem czego ⟨*w czym, w zakresie czego; z pewnej strony*⟩: Prześcignąć kogo pod względem sprawności. (Zioła) cenione pod względem leczniczym; (utwór) doskonały pod względem językowym. - Wystawię twój portret [...] To będzie arcydzieło pod względem koloru. *Kosiak. Rick II, 22*; (utwór) doskonały pod względem formy. **27.** Pod każdym względem; pod wszystkimi względami ⟨*we wszystkim, całkowicie; ze wszech miar*⟩: Zależało komuś na tym, aby człowieka pod każdym względem ośmieszyć, upośledzić. *Dygas. Gorz. I, 202*; nieustępliwy, słabszy pod każdym względem; różnić się pod każdym względem; piękny pod wszystkimi względami. **28.** Pod pewnym względem, pod niektórymi względami ⟨*do pewnego stopnia*⟩: Szukanina wymagała wiele trudów, a pod pewnym względem była nawet niebezpieczna. *Sienk. Listy II, 61.* Zaniedbany pod niektórymi względami. **29.** Pod tym względem ⟨*co do tego, w tej sprawie, w tej mierze*⟩: Ma dokładne informacje pod tym względem. **30.** Przez w. na kogo, na co (robić co) ⟨*ze względu na kogo, na co*⟩: Zaprosiłem go tutaj na nocleg, zatem przez wzgląd na mnie nie powinniście mu tego odmawiać... *Bog. Rodin I, 20.* **31.** *książk.* W tym względzie, w wielu względach, we względzie czego ⟨*co do tego, pod tym względem, pod wielu względami, pod względem czego; co do czego; w tej mierze*⟩: Do lepszych w tym względzie kompozycji należy Herkules toczący walkę z lwem. *Chłęd. Szkice 151.* A jeżeli co ją niepokoiło w tym względzie, to jedno przykre wspomnienie sprzed niedawnego czasu. *Dąbr. M. Noce II, 258.* Główne podstawy i warunki kulturalnego, gospodarczego i politycznego życia Polski były w wielu względach te same, co w innych krajach. *Balzer Zagadn. 70.* Gdzie tu przebywa stary Józef z Sokolnik, któremu zawsze można zaufać we względzie świeżego masła. *Par. Niebo 107.* **32.** Z tego, z jakiego względu, z wielu względów, z jakiego, jakich względów, ze względu, iż..., że..., ze względu na co a. na kogo ⟨*z tego powodu, z jakiego powodu, z wielu powodów, z tego powodu, że..., z uwagi na co*⟩: Trudno mi z wielu względów do pisania zasiąść. *Żmich. Narc. 96.* Otrzymał świadectwo, że musi wyjechać ze względów zdrowotnych. *Hertz P. Słow. 46.* Całe otoczenie papieża odradzało mu tej wyprawy ze względu, że jeszcze nie był zupełnie zdrów. *Chłęd. Odr. 244.* Ustępowano panu Zagłobie miejsca ze względu na jego wiek. *Sienk. Wołod. I, 21.* **33.** Brać, mieć w. na kogo a. na co ⟨*być względnym; brać kogo, co pod uwagę; pamiętać o kim, o czym; uwzględniać co*⟩: Współczuć trzeba, gdy zdarzy się nieszczęście, ale czynić to stale i wciąż brać wzgląd na człowieka ciągle nieszczęśliwego? *Osm. Sprawy 73.* Ja familią obarczony [...] żona, dzieci wkrótce będą, miejże wzgląd na niemowlęta, na niewinne me pisklęta. *Fredro A. Doż. 61.* Miej wzgląd na moje nerwy. *Krzywosz. Jula 113.* **34.** Mieć jakiś (swój) w.; jakieś (swoje) względy ⟨*mieć jakieś (swoje) racje, powody*⟩: Pan możesz mieć swoje względy wydawnicze, dla których podział na trzy tomy jest dla pana wygodniejszy. *Sienk. Koresp. II, 338.* **35.** *przestarz.* Baczyć na w. czego ⟨*brać co pod uwagę; uwzględnić co*⟩: Myślał teraz, jakby zmodyfikować projekt bacząc koniecznie na wzgląd oszczędności, którą zalecił pan Beleński. *Wol. Dom. II, 70.* **36.** (Nie) oglądać się na (jakiś) w., troszczyć się o (jakiś) w. **37.** Odrzucać, porzucić w-y. **38.** Ulegać względowi. **39.** Kierować się, powodować się, rządzić się (jakimś) względem; (jakimiś) względami ⟨*postępować według czego, w myśl czego*⟩: Kierować się względami humanitarnymi. - Ludzie częstokroć udają, że związki krwi są dla nich święte, a w gruncie rzeczy powodują się zupełnie innymi względami. *Dygas. Molk. 33.* **40.** Liczyć się, rachować się z (jakimś) względem, z (jakimiś) względami. **41.** *daw.* Być (dla kogo) na względzie ⟨*być branym pod uwagę, być ważnym*⟩: [Na drodze literacko-historycznej] Polska [...] będzie dla nas zawsze na najpierwszym względzie. *Bork. K. Pam. 104.* **42.** Mieć co (kogo) na względzie ⟨*brać co, kogo pod uwagę, uwzględniać czyje interesy; liczyć się z kim, z czym*⟩: Jeśli moje szczęście masz szczerze na względzie, zezwól, nasze żądanie niech spełnione będzie. *Fredro A. Zrzęd. 127.* **43.** *daw.* Stać na (jakimś) względzie ⟨*na (jakimś) planie; być uwzględnionym w jakiejś mierze*⟩: Magnatom [...] [szło] o wzrost własnej potęgi [...] — wiara i postęp stały tu na drugim względzie. *Syrok. Lit. III, 81.* **44.** w. (jakiś) kieruje kim a. czym: Klasą rządzącą w oporze przeciwko równouprawnieniu dysydentów kierowały przeważnie względy natury politycznej. *Smol. W. Przewrót 226.* **45.** w. (jakiś) mówi za czym, nakazuje co, powstrzymuje kogo, przemawia za czym, przeważa, skłania ku czemu, ustaje, wymaga czego (również w *lm*): Chruściele trzymają się stale wybranych miejsc, tu wszakże przemawia wzgląd wilgoci, wyschłe miejscowości opuszczają nie mogąc żyć bez wody. *Wodz. Wspom. 128.*

względnie 1. w. dobrze, w. dobry ⟨*w pewnym stopniu; dość (dobrze, dobry)*⟩. **2.** *daw.* w. k o g o, c z e g o ⟨*ze względu na, w stosunku do*⟩: Kobieta zamężna zowie się [...] względnie stanu mężatką, względnie męża żoną. *Brodz. Synon. 119.*

względny 1. Czas w. ⟨*uzależniony od szybkości poruszającego się punktu lub układu*⟩. **2.** *mat.* Liczba w-a ⟨*liczba dodatnia, ujemna lub zero*⟩. **3.** Ruch w. ⟨*ruch jednego ciała względem drugiego*⟩. **4.** w. spokój; w-a cisza ⟨*znośny(-a); umiarkowany(-a)*⟩. **5.** Wartość w-a (czego) ⟨*określona w stosunku do innych wartości*⟩. **6.** Wysokość w-a (przedmiotu, np. góry) ⟨*liczona od podstawy, nie od poziomu morza*⟩. **7.** *jęz.* Zdanie w-e ⟨*zdanie podrzędne łączące się ze zdaniem nadrzędnym za pomocą zaimków względnych*⟩. **8.** *jęz.* Zaimek w. ⟨*zaimek odnoszący się do*

poprzedzającego rzeczownika, przymiotnika lub zaimka, np. który, jaki, kto, co〉. **9.** w. dla kogo 〈*pobłażliwy, przychylny*〉: Szef w. dla podwładnych.

wzięcie 1. Duże, powszechne w. 〈*powodzenie*〉. 2. Kawaler, panna do wzięcia 〈*kandydat, kandydatka do małżeństwa*〉. 3. w. u kogo: w. u kobiet; pacjentów 〈*o lekarzu*〉. 4. Mieć w. (u kogo): a) 〈*być cenionym, poszukiwanym, wyróżnianym, lubianym przez kogo; cieszyć się powodzeniem u kogo*〉: Wzięcie miałem tylko u starych panien. *Bobr. Matka 81*; powieść miała wielkie wzięcie; b) mieć, zyskać w. 〈*o lekarzu, adwokacie: mieć licznych pacjentów, klientów*〉: Zdolny lekarz ma wzięcie. *SW*. 5. Cieszyć się wzięciem 〈*mieć powodzenie; być powszechnie używanym, stosowanym*〉.

wziętość 1. Duża, powszechna, wielka w. 〈*wzięcie, powodzenie, popularność*〉. 2. w. u kogo a. wśród kogo 〈*powodzenie, popularność, mir*〉: w. u publiczności, wśród narodu. 3. Mieć w. (u kogo, gdzie): Pismo miało dużą wziętość w kraju. - Wpływamy na opinię publiczną przez ludzi wziętość mających, redaktorów itd. *Smolka F. Dzien. 285*. 4. (Po)zyskać, zjednać sobie, stracić w.: Wyleczywszy kilku chorych z pomyślnym skutkiem, zjednał sobie wziętość. *Tyg. Ilustr. 41, 1899*. 5. Cieszyć się wziętością: Największą wziętością cieszyły się satyry. *Wiedza i Życie 5, 1953, s. 345*. 6. *daw.* Używać wziętości (u kogo) 〈*cieszyć się popularnością*〉: Dla rzadkich darów wymowy wielkiej używał wziętości. *Mech. Wym. II, 38*. 7. w. czyja rośnie.

wzięty w. adwokat, artysta, autor, lekarz, pisarz itp. 〈*mający powodzenie, mający dużo klientów, pacjentów, czytelników*〉: Mówił o ciotce zamężnej za wziętym adwokatem z Kijowa. *Choyn. SPP.*

wzmianka 1. Ciekawa, dawna, drobna, konkretna, krótka, lekka, luźna; mało, wiele mówiąca, myląca, mylna, niedokładna, niejasna, niepewna, niewielka, obszerna, osobna, petitowa, pobieżna, pochwalna, przygodna, serdeczna, skąpa, słaba, specjalna, sympatyczna, szczególna, wyraźna, zamaskowana, zawoalowana, złośliwa, zwięzła, źródłowa w. 〈*uwaga przelotna, napomknięcie o kim, o czym; krótki artykulik informacyjny, notatka*〉. 2. w. archiwalna, biograficzna, bibliograficzna, dziennikarska, historyczna, kronikarska, piśmienna, prasowa, telegraficzna; w. dotycząca kogo, czego. 3. w. o k i m, o c z y m; *daw.* c z e g o: Dziś duże znaczenie ma dla nas każda archiwalna wzmianka dotycząca malarstwa na terenie Polski z epoki Odrodzenia. *Biul. Hist. Szt. 1, 1954, s. 20*. Za Władysława Jagiełły pierwsza jest w Polsce wzmianka o strzelbie ognistej i o prochu palnym. *Bandt. Hist. 401*. W opisie [nadania] nie masz wzmianki innych miejscowości krom wsi Otależ. *Syrok. Wędr. 19*. 4. w. u k o g o: Wzmianka u autora, pisarza, korespondenta. 5. w. w c z y m; *rzad.* d o c z e g o: w. w gazecie, w prasie; w. w recenzji, w rękopisie, w rozmowie. - Gdy Mickiewicz przyjechał, Słowacki nie chciał mu złożyć pierwszej wizyty; wzmianki w listach świadczą o dość wyraźnej niechęci. *Kleiner Słow. I, 201*. Dziwny teatr. Ani wzmianki do gazet, ani anonsów. *Ritt. Duchy 32*. 6. Na wzmiankę; przy wzmiance o kim, o czym 〈*na wspomnienie kogo, czego; na napomknięcie o kim, o czym*〉: Kraj ten musi być wart kochania, gdy na wzmiankę o nim ludzie tak promienieją. *Rodz. Dew. 132*. Najrozkoszniej uśmiechnęła się przy wzmiance o wnukach. *Orzesz. Z różnych II, 262*. 7. Dać, honorować, podać, (prze)czytać, słyszeć, spotkać, (u)czynić, umieścić, uzyskać, zamieścić, zawierać, znaleźć, (z)robić wzmiankę: Dzieło to, wystawione w Salonie paryskim, uzyskało tam pochlebną wzmiankę. *Matusz. I. Twórcz. 329*. 8. Natrafić, zasługiwać na wzmiankę. 9. Unikać wzmianki; wymagać wzmianki: Osobnej wzmianki wymagają nazwy miejscowe [...] zachował się w nich język, jakiego dzisiejsi nieraz już nie rozumieją. *Brück. Jęz. 33*. 10. Ograniczyć się do wzmianki; zacząć od wzmianki o kim, o czym. 11. Opierać się, osnuć co, poprzestać na wzmiance; pisać we wzmiance: Byron i Moore poematy osnuli na wzmiance biblijnej o miłości aniołów ku ziemiankom. *Kleiner Słow. II, 180*. 12. w. dotyczy czego a. kogo; należy się komu, czemu; pojawia się gdzie (np. w tygodniku), przechowała się, ukazuje się; zasługuje na uwagę, na wiarę; znajduje się gdzie (np. w gazecie); w-i powtarzają się: Osobna wzmianka należy się wspaniałej szacie ilustracyjnej. *Wierchy 1931, s. 215*.

wznak Na w. (leżeć, położyć się, pływać, spać) 〈*na grzbiecie, na plecach*〉.

wzniecać, wzniecić 1. w. c o 〈*powodować*〉: w. tumany kurzu. 2. w. bunt, rozruchy, wojnę 〈*wywoływać, wszczynać*〉. 3. w. intrygi, spory; popłoch 〈*wszczynać, wywoływać*〉. 4. w. ogień, pożar, pożogę 〈*powodować*〉. 5. w. podejrzenie 〈*budzić*〉. 6. w. pragnienie, uczucie, żądzę 〈*wywoływać*〉. 7. w. zapał (do czego) 〈*pobudzać, wywołać*〉: Umieli oni wzniecać zapał, ale też wiedzieli, kiedy go hamować. *Kras. Życia VIII, 172*.

wzniesienie Nieznaczne, znaczne w. 〈*wyniosłość, wzgórze, pagórek*〉; w. nad poziom morza 〈*wysokość bezwzględna*〉.

wznieść, wznosić 1. (częściej *ndk*) w. błaganie 〈*błagać*〉. 2. w. brew 〈*unieść, ściągnąć w górę*〉. 3. w. broń, karabin, miecz, strzelbę, szablę, topór 〈*unieść, podnieść do uderzenia, do strzału*〉: Miecze wznoszą — już lecą — rozsieką! rozsieką! *Malcz. Maria 63*. 4. w. chorągiew, sztandar 〈*podnieść, rozpostrzeć*〉. 5. w. czarę, kielich; w. toast, wiwat, zdrowie (czym na czyją cześć, pomyślność, szczęście itp.) 〈*pić (za czyje zdrowie, na czyją cześć, pomyślność, szczęście)*〉: Kapitan wzniósł kielich „za zgodę, za spełnienie przedsięwziętego dzieła!" *Sier. Now. 113*. A szlachta ciągle pije i wiwaty wznosi: Napoleona, wodzów, Tadeusza, Zosi. *Mick. Tad. 356*. Kilkadziesiąt osób obsiadło wielki stół i piło, krzyczało, wznosiło ustawicznie zdrowia. *Reym. Now. I, 446*. Starką zdrowie wszystkich wznosi. *Bart. A. Tydz. 57*. Książę był wesół, bo brzemię z serca zrzucił, i wznosił kielichy na pomyślność przyszłego stadła. *Sienk. Ogn. II, 255*. 6. w. czoło, głowę; dłoń, rękę, ramiona (do góry) 〈*podnieść, unieść*〉: Słona piana [...] zalewała nozdrza i gardło. Wznosił głowę do góry, zadzierał ją ponad odmęt. *Żer. Uroda 387*. Strzeż się pan... — rzekł z okropnym uśmiechem, wznosząc głowę o jaki cal nad poduszką. *Żer. Prom. 92*. Czasem staje na miejscu, rękę grzecznie wznosi

i żeby mimo przeszli, pokornie ich prosi. *Mick. Tad. 354.* **7.** w. dziękczynienie, dzięki ⟨*podziękować*⟩: Rzuciłam się na kolana i z głębi serca wzniosłam dzięki. *Krak. Pam. 33.* **8.** w. modlitwę, modły ⟨*pomodlić się*⟩. **9.** w. myśl ⟨*pomyśleć o czymś nieprzyziemnym, nierealnym*⟩. **10.** w. oczy, spojrzenie, wzrok, źrenice ⟨*spojrzeć w górę*⟩. **11.** w. ręce do Boga, do nieba ⟨*prosić, błagać*⟩. **12.** w. serce ⟨*być ogarniętym idealnym uczuciem, skierować swe uczucie ku czemu*⟩. **13.** w. skargę ⟨*złożyć skargę, poskarżyć się*⟩. **14.** w. spojrzenie ku komu ⟨*spojrzeć na kogo; podnieść wzrok na kogo*⟩: Wznosi ku mnie uporczywe spojrzenie. *Fiedl. A. Rio 137.* **15.** w. głos, krzyk, okrzyk, wołanie ⟨*krzyknąć, zawołać*⟩: Prusak wciąż wołał, a głos coraz wyżej wznosił, aż posłuchanie [...] wyprosił. *Mick. Tad. 195.* **16.** w. pieśń i śpiew ⟨*zaśpiewać*⟩. **17.** w. żagiel ⟨*podnieść, rozwinąć; wciągnąć na maszt*⟩. **18.** *książk.* w. nad kim topór gniewu ⟨*przerazić kogo gniewem, zagrozić karą*⟩: Postanowił odnaleźć spiskowców, wznieść nad nimi topór swojego gniewu i karą śmierci zatrwożyć wszystkich. *Śliw. A. Lel. 244.*

wznieść się, wznosić się 1. *książk.* w. się do zenitu czego ⟨*osiągnąć szczyt czego*⟩: Nie była w stanie skrzywdzić takiej dziewczyny [...] ona jedna wznosiła się do tego samego zenitu miłości dla jej syna, co ona sama. *Żer. Rzeka 168.* **2.** w. się na palce, na palcach ⟨*unieść się, wspiąć się*⟩. **3.** w. się na (wysoki) poziom, na wyżyny ⟨*osiągnąć wysoki poziom*⟩: Uczucie Anieli nie wznosi się na jakieś szczególne wyżyny, nie wybucha potęgą namiętności. *Gost. Przeszł. 139.* **4.** Dźwięk, głos, jęk, krzyk, melodia, okrzyk, pieśń, śpiew wznosi się ⟨*daje się słyszeć, rozlega się*⟩: Ze zgiełku i wrzawy dźwięk jeden wybucha i rośnie, kołuje jękliwie, głos syren — w oktawy opada — i wznosi się jęk: „Ogłaszam alarm dla miasta Warszawy". *Słonim. Poezje 283.* **5.** Mgła, opar wznosi się ⟨*unosi się*⟩: Noc była pogodna, pełna gwiazd. Lekkie opary białe wznosiły się naokoło. *Grusz. An. Żak. 38.* **6.** *mors.* Okręt wznosi się ⟨*o okręcie w dryfie: posuwa się naprzód zataczając półkole*⟩. **7.** *książk.* Pierś czyja wznosi się oddechem, westchnieniem ⟨*ktoś oddycha, wzdycha*⟩.

wzór 1. Antyczny, cudzoziemski, cudzy, dawny, dobry, doskonały, drobiazgowy, drobny, gotowy, idealny, kolorowy, kunsztowny, najnowszy, niedościgły, niedościgniony, nieomylny, nieprześcigniony, nieśmiertelny, oryginalny, piękny, praktyczny, prawdziwy, rzadki, stary, skostniały, starożytny, szczytny, wesoły, wspaniały, zagraniczny, zamazany, żywy w. ⟨*model — uosobienie czego, okaz doskonały, ideał; rysunek ornamentacyjny*⟩: Wiele może wzór dobry, ciągłe wpatrywanie się w cnotę. *Krasz. Latarn. IV, 11.* W tym wytwornym towarzystwie, w jednym z najpierwszych salonów Paryża, ona to była niedoścignionym wzorem ogłady i taktu. *Strug Krzyż I, 58.* **2.** Barwisty, barwny w.; w. geometryczny, roślinny; hafciarski, kolisty, kwiatowy, kwiecisty, ludowy, krzyżykowy, ostry, wgłębiony, wschodni, zdobniczy ⟨*w zdobnictwie, rzemiośle, sztuce, przemyśle: rysunek ornamentacyjny, deseń zdobiący*⟩: Dużą bardzo ilość stanowią klocki o drobniutkim roślinnym lub geometrycznym wzorze w postaci rzucików. *Rein. Druki 185.* Były to lniane lub bawełniane wstęgi mieniące się pysznymi wschodnimi wzory. *Orzesz. Mirt. 29.* **3.** w. literacki, klasyczny, przemysłowy, użytkowy ⟨*model, szablon, wedle którego wykonuje się lub ocenia podobne wytwory*⟩. **4.** *chem.* w. chemiczny ⟨*formuła wyrażająca jakościowy i ilościowy skład cząsteczki związków chemicznych za pomocą symboli literowych i liczbowych*⟩: Producent podaje nazwę handlową i wzór chemiczny barwnika nadesłanego do rejestracji. *Krauze Żywn. 251.* **5.** Drukowany w. ⟨*nadruk na materiale*⟩: Im bardziej płótno było białe i sprane, tym piękniej wychodził na nim drukowany wzór. *Rein. Druki 71.* **6.** w. kaligraficzny ⟨*szablon zawierający litery, wyrazy do przepisywania w nauce kaligrafii*⟩: Cierpliwość przezwycięża wszystko — myślał pan Albin, przypominając sobie, że tę maksymę zna z wzorów kaligraficznych. *Dygas. As 31.* **7.** *mat.* w. matematyczny ⟨*przedstawienie prawa matematycznego lub zasady matematycznej za pomocą symboli algebraicznych, w postaci liczb, liter i znaków*⟩. **8.** w. wielkościowy (metra, kilograma) ⟨*model, wzorzec (metra, kilograma)*⟩. **9.** w. c z e g o: a) ⟨*model; deseń zdobiący*⟩: w. dywanu, serwety, tkaniny. - Wzór tego haftu stanowią wielkie ukośne kwadraty. *Tyg. Ilustr. 20, 1900*; b) ⟨*ideał*⟩: w. cnoty, doskonałości, elegancji, grzeczności, polszczyzny, pracowitości; w. człowieka, nauczyciela, obywatela, rycerza, szefa, uczonego itp. - Mania jest wzorem doskonałości, ale ja będąca wzorem ułomności lękam się tego spotkania. *Zap. G. Żab. 13.* Dzieła jego ojczystą pisane mową nazwać się mogą wzorem pięknej polszczyzny. *Mech. Wym. II, 495.* Jest Żółkiewski nieprześcignionym w doskonałości wzorem człowieka, obywatela i rycerza. *Chol. Duch. 141.* **10.** w. d l a k o g o: Wzorem dla Lubeckiego w przeobrażeniu poboru dowodów konsumpcyjnych od trunków były [...] urządzenia skarbowe rosyjskie. *Smolka Lubec. I, 126.* **11.** w. d o c z e g o: w. do haftu, do obrazu, posągu; w. do naśladowania. **12.** w. n a c z y m: w. na dywanie, sukni, szalu, tkaninie. **13.** w. w c z y m: w. w mówieniu, w pisaniu. **14.** Na w. czego (robić, wykonać co) ⟨*wzorując się na czym; podobnie do czego*⟩: Pudrowano głowy i szwarcowano wąsy na wzór saski. *Brück. Kult. III, 41.* **15.** Podług, według, wedle (jakiego) wzoru (co robić) ⟨*zgodnie ze wzorem, trzymając się wzoru*⟩: Wedle wzorów obcych urządził obserwatorium krakowskie. *Brück. Kult. III, 313.* Wyszywałyśmy obie krzyżykami serwetę wedle wzoru, jaki nam zeszłego roku dała pani Dębicka. *Kow. A. Rogat 150.* **16.** Wzorem czyim, czego, *rzad.* za wzorem (robić co) ⟨*tak jak ktoś inny; na wzór czego*⟩: Gospodarstwo prowadził wzorem ojców, nie kusząc się o żadne nowości. *Sokol. A. Dzieje IV, 89.* Roku 1775 urządzono za wzorem krajów dziedzicznych i w Galicji stany krajowe. *Brück. Kult. IV, 15.* **17.** Brać w.; czerpać w-y: Nie z książek, lecz z ludzi brał wzór i naukę. *Zabł. Sarm. 95.* **18.** Dać, doścignąć w. **19.** Drukować, haftować, kopiować w.; *pot.* małpować, ryć, rzezać w.: Gdy ci przyjdzie wzór żywy kopiować, ani kolorytu, ani wymiaru właściwego nie przestrzegasz. *Żmich. Róża 154.* Ryjąc wzór nie rysował go rzeźbiarz uprzednio na desce, lecz ciął z pamięci. *Rein. Druki 51.* **20.** Mieć w. przed oczami ⟨*naśladować*⟩. **21.** Napisać, odczytać, wyprowadzić, zanotować, zapisać, znaleźć w.

(matematyczny): Wyprowadzimy wzór służący do obliczania objętości walca. *Wiedza 429, s. 46.* W pewnym momencie Jan zgubił wątek wykładu, nie zdążył zanotować wzoru. *Jackiew. Jan 140.* Znaleźć wzór matematyczny w formie równania. *Górs. J. Geom. 39.* **22.** Odbijać, odciskać, podać, przekazać, przekształcić, przenosić, przyjmować, przyswajać, stosować, stworzyć **w.**: Chopin wskazał na daleko idące możliwości przekształcania wzorów ludowych. *Łob. Muz. 276.* Naród rzymski stworzył nieśmiertelne wzory cnót. *Par. Godz. 157.* **23.** Tworzyć, ukazać, wskazać, wybijać, wykluwać, wymyślić, wyszywać, zaczerpnąć **w.** **24.** Brać (kogo a. co) na **w.**: Snycerz mógłby wziąć jej rysy i postać na wzór do posągu niewieściej piękności. *Choj. Alkh. I, 219.* **25.** Kształcić, kształtować, przekształcać na **w.** (czego, czyj, jaki): Nawet najlepsi pisarze swój język żywcem na wzór łacińskiego kształtowali. *Demb. E. Pism. 202.* Nosiła ona w duszy ideał społeczeństwa [...] i pragnęła widzieć ojczyznę na ten wzór przekształconą. *Zal. Br. Czart. 10.* **26.** Podciągać pod **w.** **27.** Haftować, malować, tkać, układać, wystrzygać, wyszywać, znaczyć we **w.**: Świetna czarno-brunatna skóra [pytona] z lekkim tęczowym połyskiem, znaczona w równy wzór [...] wzdymała się w równym oddechu. *Siedl. M. Opow. 81.* **28.** Brać, obrać, stawiać, *daw.* wystawiać, poczytywać, podawać (kogo, co); (po)służyć komu, uchodzić, uważać, uznawać za **w.**: Uchodzi ona za wzór dystynkcji. *Sienk. Bez dogm. II, 136.* **29.** Dostarczyć, szukać, trzymać się wzoru. **30.** Sięgać, odbiegać, odstępować od wzoru: Patrzył z podziwem na starego klasyka. Jakże daleko pokolenie, do którego należał, od tych wzorów odbiegło. *Gomul. Ciury I, 57.* **31.** Wyłamać się spod wzoru: Młody malarz nie wyłamał się również do tego czasu spod pewnych wzorów. *Sienk. Wiad. II, 4.* **32.** Zwracać się do wzoru. **33.** Korzystać, zapożyczać ze wzoru. **34.** Obliczać co za pomocą wzoru (matematycznego); sprowadzić co do wzoru: Pole trójkąta o bokach *a, b, c,* oblicza się za pomocą wzoru Herona. *Chmiel. Alg. 33.* Dla oznaczenia wielkości pola ożaglenia istnieje kilka wzorów empirycznych, które wszystkie dadzą się sprowadzić do [...] wzoru Czapmana. *Zarus. Żegl. 85.* **35.** Być, stać się, zostać wzorem: Żołnierz polski stawał się znowu wzorem dla obcych. *Brück. Kult. III, 251.* **36.** Posługiwać się, zdobić, ozdabiać wzorem: Zdobiła tymiż wzorami bieliznę nocną i dziecinną. *Grusz. Ar. Tuzy 116.* **37.** Świecić, uczynić, zrobić wzorem: Miał w sobie takie przymioty, które mogły go uczynić wzorem rycerza. *Sienk. Pot. I, 88.* **38.** Iść, pójść za wzorem czyim, czego: Posiadając łatwość wierszowania, poszedł za wzorami poezji ojczystej. *Chmielow. Poeci 244.* **39.** Ćwiczyć się, kształcić, opierać się, ukształcić, ukształtować, wychować się, wykształcić (się) na wzorze: Przybywał z obcej rodziny, cały ukształtowany na wzór zmarłego swego ojca. *Nałk. Z. Niecierp. 74.* **40.** **w.** idzie skąd (od obcych, z kraju, z zagranicy); oddziaływa, przyświeca komu, czemu. **41.** **w.** wychodzi na czym, występuje: Im bardziej płótno było białe i sprane, tym piękniej wychodził na nim drukowany wzór. *Rein. Druki 71.*

wzrok ● ⟨*zmysł umożliwiający widzenie, zdolność widzenia; widzenie*⟩ **1.** Dalekosiężny, dobry, doskonały, krótki, nadzwyczajny, niezwykły, ostry, silny, słaby **w.**: Doskonały wzrok pozwalał mi obchodzić się bez szkieł. *Lam J. Głowy IV, 54.* **2.** Jastrzębi, orli, rysi, sokoli **w.** ⟨*bardzo dobry, ostry*⟩: Przed jego orlim wzrokiem nigdy się nic nie ukryło. *Kaczk. Olbracht. II, 63.* Ziemi nieuprawionej [w Darwazie] zupełnie nie ma. Wyzyskany jest każdy skrawek gruntu, dostrzeżony sokolim wzrokiem Tadżyka, kędyś na niebotycznym urwisku. *Grąb. Podróże III, 36.* **3.** Koci **w.** ⟨*dobry, widzący nawet po ciemku*⟩: Byłby może uciekł, ale Wojtek miał wzrok koci, a słuch zajęczy — spostrzegł go. *Jun. Antrop. 92.* **4.** Kreci **w.** ⟨*krótki*⟩. **5.** Narząd, organ wzroku ⟨*oko, oczy*⟩. **6.** Zmysł wzroku ⟨*jeden z podstawowych zmysłów człowieka, zdolność widzenia*⟩. **7.** *przen.* **w.** duszy, pamięci: Przed wzrokiem pamięci ukazała się z powrotem stronica zapisana dużymi, kształtnymi literami. *Par. Niebo 214.* **8.** Chronić, koić, łudzić, męczyć, mylić, nadwerężyć, nasycić, natężać, oczarować, odzyskać, oszukać, stracić, szanować, uderzyć, wydrzeć, wytężać **w.**: Kiedy wyjdziesz w miasto, uderzą twój wzrok wspaniałe jakieś zupełnie nowe budowle. *Was. W. Paryż 21.* Wytężył wzrok, ale nie mógł rozpoznać, czy Cannikus jest między nimi. *Rudn. H. Spart. 60.* **9.** Coś ćmi, kłuje, mroczy, oślepia, razi, zaciemnia, zasłania **w.**: Jasne, częstokroć w jaskrawość przechodzące barwy aż wzrok ćmiły. *Gomul. Miecz I, 46.* Trawa pięła się drapieżnie po zboczu i kłuła ostrą zielenią wzrok. *Borow. Świat 102.* **10.** Coś (ktoś) zachwyca **w.** **11.** Zamienić się (cały) we **w.**: Cały zamieniłem się we wzrok, a wzrok utkwiłem w pływaka. *Hertz B. Samow. 174.* **12.** Pozbawić kogo wzroku ⟨*oślepić*⟩. **13.** Uciekać, umykać wzrokowi: Spostrzegła i zrozumiała wiele rzeczy umykających dotąd wzrokowi jej i rozwadze. *Orzesz. Niemn. I, 136.* **14.** Widzieć wzrokiem ⟨*zmysłem wzroku, oczami*⟩. **15.** Coś, ktoś staje, ukazuje się przed czyim wzrokiem: Ludzie, ich siedliska, ich słowa i czyny stanęły mi przed wzrokiem. *Orzesz. Listy II/2, 207.* **16.** **w.** gaśnie, łudzi, myli, mąci się. **17.** Jeśli mnie **w.** nie łudzi, nie myli, czy mnie **w.** łudzi, myli, czyżby mnie **w.** łudził, mylił ⟨*nie jestem pewien tego, co widzę, nie wiem, czy dobrze widzę; czy to możliwe, co widzę*⟩: Czyżby mnie wzrok mylił? Na placu Ściborowym dawnego pierścienia nie widzę. *Gomul. Mieszczka 214.* **18.** **w.** poprawia się, psuje się, wątleje, zaostrza się.

● **w.** ⟨*spojrzenie, wejrzenie*⟩ **19.** Anielski, apatyczny, badawczy, bezmyślny, bezradny, błagalny, błędny, błyszczący, chciwy, chłodny, chmurny, ciekawy, dumny, dziki, głodny, głupi, głupowaty, gniewliwy, gniewny, gorący, groźny, hardy, iskrzący, jasny, karcący, kpiarski, kpiący, lodowaty, ludzki, łagodny, łakomy, łzawy, magnetyczny, martwy, marzący, mętny, miękki, mocny, mściwy, namiętny, natrętny, nieczuły, niedbały, nienawistny, niepewny, nieprzytomny, nieruchomy, niespokojny, nieśmiały, nieubłagany, nieulękły, obezwładniający, obłąkany, obojętny, ognisty, ołowiany, osłupiały, osowiały, ostry, oszalały, otępiały, pałający, pieszczotliwy, pieściwy, pijany, piorunujący, płomienny, podejrzliwy, pogodny, ponury, posępny, powłóczysty, pożądliwy, prowokujący, przelękniony, przenikliwy, przerażony, przestraszony, przychylny, przygasły, przyjazny, pytający, rozgorzały, roziskrzony, rozkochany, rozmiłowany, rozmarzony, rozpłomieniony,

roztargniony, rozżalony, skruszony, skupiony, smętny, smutny, spokojny, stęskniony, straszny, szacujący, szalony, szklany, sztywny, szyderczy, śmiały, tępy, tęskny, trwożny, trzeźwy, ufny, uległy, uszczęśliwiony, utęskniony, uważny, wesoły, wylękły, wymowny, wyniosły, wyostrzony, wyzywający, wzgardliwy, zaciekawiony, zacięty, zagasły, zgasły, zalękniony, załzawiony, zamglony, zamyślony, zbójecki, zimny, złośliwy, złowrogi, zły, znudzony, zuchwały, zdziwiony, żałosny, żarliwy, życzliwy, żywy **w.**; **w.** pełen dobroci; **w.** spod oka, spod powiek, spod rzęs: Powiódł jasnym, życzliwym wzrokiem po niebieskich mundurkach i uśmiechnął się dobrotliwie. *Gomul. Wspom. 265.* **20.** Nieśmiały **w.**: Przyglądał się obecnym wylękłym, nieśmiałym wzrokiem. *Brand. K. Antyg. 239.* Siedział przy oknie i szklanym wzrokiem patrzył przed siebie. *Was. W. Ziemia 237.* Wszyscy w milczeniu wlepili sztywny wzrok w płomienie ogniska. *Fiedl. A. Biz. 227.* **21.** Bazyliszkowy **w.**; **w.** bazyliszka ⟨*spojrzenie złe, zawistne, wrogie, nieżyczliwe*⟩: O co gramy? — spytał tamten, przezierając wzrokiem bazyliszkowym puste kieszenie lisowczyka. *Gomul. Miecz II, 82.* **22.** Siła wzroku ⟨*spojrzenia*⟩: Siła wzroku tej kobiety [...] trzymała go przykutym do drzwi. *Krasz. Ulana 31.* **23.** Miły, przyjemny dla wzroku. **24.** Pod (czyim, jakim) wzrokiem (robić co) ⟨*pod wpływem czyjego spojrzenia*⟩: Nie wiedząc z zakłopotania, jaką by przybrać pozę pod karcącym wzrokiem szefa, ze drżeniem przestępował z nogi na nogę. *Niedź. Grzech 161.* **25.** Chwycić, czuć, dostrzec (czyj), łudzić, nęcić, odczuwać, odwrócić, omijać czyj, paść (czym a. kim), pochwycić, pociągać **w.**; podnieść **w.** ku czemu a. komu, na co a. na kogo, w kierunku kogo a. czego, *przestarz.* postawić **w.** w słup; posyłać, przenieść **w.**: Idzie trotuarem i czuje na sobie wzrok zachwyconych kobiet. *Unił. Człow. 15.* Justyna parę razy podnosiła wzrok na towarzysza swego, jakby przemówić chciała. *Orzesz. Niemn. II, 157.* Andrzej machinalnie przeniósł wzrok na fotografię pod oknem. *Breza Uczta 136.* **26.** Przetrzymać, przyciągać, przykuwać, rozumieć czyj **w.**; rzucić **w.**; rzucić **w.** na co a. na kogo; rzucić **w.** za siebie: schwycić, skierować **w.**; (s)krzyżować **w.** (z czyim wzrokiem); skrzyżować oczy z czyim wzrokiem: Rzucił na podającego wzrok tak straszny, iż przerażonemu lokajowi półmisek wypadł z ręki. *Nałk. W. Pisma 290.* Gość rzucił spod powiek ukradkiem wzrok w kierunku Anny. *Otw. Czas 114.* Skrzyżował oczy ze wzrokiem wodza i odrzekł spokojnie: — Ja nie jestem faszystą. *Brand. M. Spot. 97.* **27.** Słać, spotkać (czyj), spuścić, ściągnąć, utkwić, (u)topić **w.**: Spojrzała mu w oczy i zaraz spuściła wzrok. *Putr. Rzecz. 200.* Jak widzisz, musiałem wąsy ogolić, bobym nimi wzrok ludzki ściągnął. *Rzew. H. Listop. II, 142.* Pan Michał utkwił w nią wzrok rozżalony i skłonił się nisko kapeluszem. *Sienk. Pot. I, 253.* **28.** Uwięzić, wbijać, więzić, wlepiać, wpijać, wymijać czyj, wysyłać, wytrzymać czyj, zagłębić, zapuścić, zatopić, zatrzymać czyj **w.**; zatrzymać, zawiesić (swój) **w.** na kim, na czym; złapać, znieść czyj, zniżyć, zwracać **w.**: Wysyłała wzrok tęskny na topolami wysadzoną drogę. *Wilk. P. Poran. I, 67.* Zapuścił wzrok w dal, objął nim lasy, dąbrowy, łąki i łany. *Sienk. Pot. I, 182.* Zatopiłem w jej oczach wzrok — nigdy w niczyje oczy nie patrzyłem tak głęboko. *Brand. K. Troja 78.* Niewiele miał danych, by zatrzymać wzrok młodej dziewczyny. *Rudn. A. Morze 343.* Rozejrzał się naokoło, zatrzymał wzrok na śpiących. *Święt. A. Obraz. I, 110.* **29.** Bać się czyjego wzroku; nie odrywać wzroku, nie móc oderwać wzroku; nie spuszczać wzroku z kogo, z czego: Radiotelegrafista [...] nie odrywając wzroku od taśmy, odczytał: — Zaprzestać wszelkich działań wojennych. *Rudn. A. Morze 107.* Długo nie spuszczała wzroku z mojej twarzy. *Orzesz. Pam. III, 148.* **30.** Strzec się, unikać czyjego wzroku. **31.** Nie zdejmować z czego a. z kogo wzroku: Pan Andrzej nie zdejmował wzroku z Oleńki i oczy iskrzyły mu się coraz bardziej. *Sienk. Pot. I, 16.* **32.** Czytać, odgadywać, wyczytać co we wzroku, ze wzroku: Mogli mi przecież ufać, nie byłem obcy — a jednak odgadywałem w ich wzroku podejrzliwość. *Brand. K. Troja 151.* Nie zdążyłem z jej wzroku wyczytać odpowiedzi. *Brand. K. Troja 24.* **33.** Coś (np. duma, radość) maluje, odmalowuje się; coś (np. zachwyt, żal) odbijają się we wzroku. **34.** Badać, błagać, błądzić, chwytać, dawać do poznania, dosięgać, dziękować, ganić, gonić, gromić, lustrować, łowić co wzrokiem: Łowił wzrokiem resztki zorzy wieczornej, migające wśród gąszczów. *Gomul. Ciury I, 139.* **35.** Łypnąć, macać, magnetyzować, mierzyć kogo, mówić, naradzać się, obiegać, objąć, ogarnąć, obrzucić, obserwować wzrokiem: Mimo zachowywanej ostrożności poznawali mnie już żandarmi [...] macali wzrokiem podejrzani eleganci. *Rudn. L. Stare II, 126.* Panny sklepowe mierzyły go wzrokiem, lecz nie śmiały protestować. *Sewer Zyzma 108.* Badawczym wzrokiem objął posąg od góry do dołu. *Lamus 3, 1909, s. 323.* **36.** Odnaleźć, odprowadzać, onieśmielać, patrzyć, palić, pieścić, piętnować, popędzać, porozumiewać się, pożerać się, prosić, przebiegać, przebijać (np. ciemności), przedrzeć (np. zasłonę), przenikać, przeprowadzać kogo, co, przesuwać po czym a. po kim, przeszukiwać, przeszyć, przyglądać się, przygwoździć, przykuć, przywrzeć wzrokiem: Nie wstając z łóżka popędzał ją wzrokiem. Zbierała manatki. *Braun Lewanty 64.* Usiadł z książką w ręku na kanapie i obserwował narzeczonych — pożerali się wzajemnie wzrokiem. *Unił. Człow. 87.* Przeszywam każdą piękność chciwym wzrokiem, rumienię niewinności, cieszę głupie. *Bełc. Kmita 133.* **37.** Razić kogo, rozglądać się, rzucić wzrokiem; rzucić wzrokiem na co a. na kogo, po kim a. po czym; rzucić wzrokiem za siebie; sięgać, skakać, spoglądać, strzelać, sondować, spocząć na czym a. na kim, sprawdzać co, szukać kogo, czego: ścigać, śledzić, ślizgać się po czym a. po kim, świdrować, taksować, toczyć wzrokiem: Rzucił niedowierzającym wzrokiem na przyjaciela. *Szajn. Szkice I, 157.* Ludzie, sięgający wzrokiem dalej w przyszłość twierdzili, że wobec nowej wiary fundamenta państwa rzymskiego nie mogłyby się ostać. *Sienk. Quo III, 191.* Jak szczur wyglądał, co uciekł z pułapki i trwożnym wzrokiem strzela dookoła. *Gomul. Pieśni 105.* Bezradnym wzrokiem szukam pomocy we wszystkim, co mnie otacza. *Par. Zegar 5.* **38.** Tonąć wzrokiem; tropić, uderzać, unieruchomić kogo, uwielbiać, wiercić, wodzić za kim, za czym, wpatrywać się, wpijać się w co a. w kogo, wskazać, wybiegać, wyzywać, zapatrzyć się, zerkać, zjadać się, zmierzyć kogo, znaleźć kogo, co wzrokiem: Bezmyślnym wzrokiem to-

nął w drganiach drzew chwiejących się za oknem. *Reym. Ziemia I, 416.* Żona nieszczęśliwa w płacz, wzrokiem za mną po świetlicy wodzi. *Tuwim Rzecz 61.* **39.** Uciekać, umykać wzrokiem, ze wzrokiem. **40.** Gdzie rzucić, rzucę, rzucisz itd. wzrokiem (wszędzie): Gdzie wzrokiem rzucisz, tam krzywda ludzka. *Twórcz. 1, 1954, s. 17.* **41.** Blednąć, czerwienić się, zmieniać się, mieszać się itp. przed czyim wzrokiem; spuścić oczy przed czyim wzrokiem. **42.** Chować (się), kryć, ukrywać, zakrywać (się) itp. przed czyim wzrokiem: W hotelu zastała list z domu. Przeczytała szybko, kryjąc go przed wzrokiem matki. *Sewer Nafta III, 242.* **43.** Coś roztacza się przed czyim wzrokiem. **44.** Spotkać się z czyim wzrokiem. **45. w.** (czyj) bada, błaga, błądzi, błąka się, błyska, chmurzy się, chwyta (np. obraz), chwyta za serce, daje do poznania, dosięga czego a. kogo, działa na kogo; gubi się, iskrzy się, jarzy się, kieruje się, lata, leci, lśni, lustruje co a. kogo, łapie co, łagodnieje, łowi (np. błyski), miota błyskawice, pioruny, mknie, mówi, napotyka co, nurza się w czym, obejmuje kogo, co, obiega (np. tłum), obserwuje, ogarnia co, a. kogo; odkrywa, odnajduje kogo, co, odróżnia co, omdlewa, onieśmiela, opiera się na czym, pada na co a. na kogo. Wzrok Hermana niemile działał na Manię. *Jun. Bruk. 43.* Wzrok gubił się w plątaninie gałęzi i pędów. *Siedl. M. Opow. 128.* Wzrok jego latał niespokojnie od przedmiotu do przedmiotu, z miejsca na miejsce, szukając czegoś znajomego i bliskiego. *Żer. Syzyf. 16.* Przeszli na tarasy, z których wzrok ogarniał niezmierną przestrzeń kraju. *Sienk. Wołod. I, 144.* Wzrok jej padł na biurko. Siadła, pochwyciła pióro i zaczęła pisać. *Sewer Nafta III, 47.* **46. w.** pali, pali jak ogień, pieści, płonie (ogniem), pomyka, pożera, prosi, przebiega (np. po twarzach), przebija (np. kurtynę), przechodzi (z czego, na co), przemyka się, przesuwa się, przenika co, przylgnął do czego a. do kogo, przeszywa (np. rozmówcę), przygważdża, przykuwa, przywiera do czego a. do kogo, rozchmurza się, rozróżnia przedmioty, sięga dokąd: Wzrok jej przechodził z twarzy na twarz, widziała wszystkich. *Iwasz. J. Tarcze 311.* Niebo było bez chmurki, powietrze tak przezroczyste, że wzrok sięgał na niezmierną odległość. *Sienk. Pust. I, 91.* **47.** Jak **w.** sięga ⟨*bardzo daleko, do granic horyzontu*⟩: Jak wzrok sięgnął, czerniło się mrowie ludzkie i końskie ginące w dymach i łunach oddalenia. *Sienk. Ogn. IV, 45.* **48. w.** spoczywa na czym a. na kim, spotyka co a. kogo, szuka kogo, czego, ściga co a. kogo, śledzi, ślizga się, tonie w kim, w czym, tropi, ucieka, uderza, ulatuje ku czemu; wdziera się, widzi, wybiega, wypatruje, zieje nienawiścią, zahacza o co a. o kogo, zatrzymuje się na czym a. na kim: Zadymka w polu. Próżno szuka wzrok drogi wśród śnieżnej kurzawy. *Bron. W. Bagnet 15.* Wzrok jego przy całej swej łobuzerskiej zuchowatości tonął w niej z widocznym upodobaniem. *Dąbr. Ig. Matki 41.* Przez otwarte okno wzrok mój ulatuje ku żółtym pasom dojrzałego owsa. *Kasp. O bohat. 1.*

wzrost 1. Bujny, ciągły, dalszy, dwukrotny, trzykrotny, czterokrotny itd. **w.**; wielokrotny **w.** czego; gwałtowny, nadmierny, nagły, nieustanny, nikły, poważny, prędki, równy, stały, stopniowy, systematyczny, szybki, ustawiczny **w.**; **w.** ilościowy, liczebny ⟨*wzrastanie*⟩: Produkcja poetycka w roku sprawozdawczym okazuje dalszy wzrost ilościowy. *Rocz. Lit. 1938, 18.* **2.** Dobry, duży, mały, mierny, niepokaźny, niski, ogromny, olbrzymi, potężny, słuszny, smukły, śliczny, średni, wielki, wybujały, wysoki, znaczny **w.** ⟨*miara wzrostu*⟩: Mógłby uchodzić za przystojnego, gdyby nie [...] wyjątkowo niepokaźny wzrost. *Jaroch. Liście 220.* Biała płeć, jasne włosy, oko pełne życia, śliczny wzrost, składały się na to, aby należała w Neapolu do najpowabniejszych kobiet. *Chłęd. Neapol 451.* **3.** Głęboki, wysoki, duży itp. na czyj **w.**: Opasał najprzód swój obóz taborem, wałem i rowem głębokim na wzrost chłopa. *Korzon Woj. II, 50.* **4.** Ktoś (jakiegoś) wzrostu: Mężczyzna słusznego wzrostu [...] od postrzału pod Awersą chromał na jedną nogę. *Szajn. Jadw. I, 57.* **5.** *bot.* Stożek, wierzchołek wzrostu ⟨*w korzeniu, pędzie: część szczytowa składająca się z komórek tkanki twórczej, które stale się dzielą, co powoduje wzrost rośliny*⟩: Odmiany cebuli o jednym lub dwóch wierzchołkach wzrostu są bardziej cenione od odmian o wierzchołkach liczniejszych. *Towarozn. owoców 157.* **6.** Mały, średni, wysoki, najwyższy, najmniejszy itp. wzrostem: Ten stary jegomość z siwą, gęstą czupryną, najwyższy wzrostem z całego kolegium profesorskiego, budził w nas szacunek i strach. *Rus. Wiatr 50.* **7.** *daw.* Brać **w.** ⟨*rosnąć, wzrastać, rozwijać się*⟩: Mocarstwa [...] podnoszą się, wzrost biorą i w stos rozwalin [...] przemieniają się. *Zab. 1/21, 1776, 118.* **8.** Hamować, tamować, wstrzymywać **w.**; przyspieszać **w.**: Alkohol zadawany szczególnie w okresie rozwoju [...] hamuje wzrost (człowieka lub zwierzęcia). *Żab. Któż 92.* **9.** Mieć (jakiś) **w.** (np. wysoki, niski); mieć ileś metrów, centymetrów itp. wzrostu: ma wysoki **w.**; ma dwa metry wzrostu. **10.** Przewyższać, zachować (czyj, jaki) **w.** **11.** Wpływać na **w.** (czego) ⟨*na wzrastanie czego; na rozwój czego*⟩: W Ameryce powierzenie wychowania kobietom [...] wpływa ogromnie na wzrost cywilizacji obyczajowej. *Sienk. Listy I, 100.* **12.** Dodać wzrostu: [Koturny] zmuszały do powolnego, uroczystego kroku. Nie wkładał ich dla dodania sobie wzrostu — to pewne. *Par. Wios. 145.* **13.** *przen.* Nabrać wzrostu ⟨*rozrosnąć się*⟩: Musiało się miasto zaludnić i przyzwoitego nabrać wzrostu. *Baliń. M. Polska I, 406.* **14.** Być, sięgać (jakiego, czyjego) wzrostu: Był już niemal równego wzrostu ze mną. *Pięt. Wspól. 49.* Wielka tarcza, zrobiona z kilku pokładów skóry i blachy, sięgała prawie wzrostu ludzkiego. *Par. Troj. 24.* **15.** Przyczynić się do wzrostu. **16.** Stać, stanąć podług, według wzrostu. **17.** Wydawać się jakim a. kim ze wzrostu: Ze wzrostu, z barków [...] z tęgich ud i szerokich piersi wydawał się być mężem całkiem dojrzałym. *Sienk. Krzyż. I, 130.* **18.** Dorównać, przerastać, przewyższać, różnić się, sięgać, wybujać wzrostem: Wielkolud ten o płowej czuprynie w siedemnastym roku życia przerósł wzrostem wszystkich uczniów i czeladników. *Gard. Trzech 71.* Przed setnikiem stanął do pasa mu zaledwie wzrostem sięgający człowieczek. *Orzesz. Mirt. 180.* **19.** Poznać kogo, co po wzroście: Ho! to ja bym ją w masce poznał, po ruchach, po wzroście; nic się nie zmieniła. *Bał. Dziady 43.*

wzruszać, wzruszyć 1. w. c o: *pot.* **w.** pierze, pierzynę, poduszki, pościel ⟨*poruszać pościelą tak, aby*

rozluźnić zbite, zgniecione pierze, zgniecioną pościel〉: Poprawiała pościel, uderzała wprawnie w poduszki, wzruszając pierze. *Ziel. S. Świt. 128.* **2.** Wzruszyć świat z posad 〈*zmienić ludzi, obyczaje, stosunki itp.*〉: Kryspowi zaś ten mały zgarbiony człowiek wydał się [...] olbrzymem, który wzruszy świat z posad i zagarnie ludy i ziemie. *Sienk. Quo II, 52.* **3. w.** c z y m 〈*poruszać*〉: **w.** ramionami; **w.** ramionami lekceważąco, lekko, nieufnie, nieznacznie, obojętnie, ostentacyjnie, pogardliwie, wymownie, wzgardliwie, z niecierpliwością, z politowaniem, ze złością 〈*wykonywać charakterystyczny ruch ramionami ku górze będący wyrazem obojętnej, lekceważącej lub tp. postawy kogoś wobec kogo lub czego*〉: Pogardliwie wzruszył ramionami i skrzywił się ironicznie. *Meis. Sams. 16.* Wzruszała ramionami na to, co ojciec nam mówił, i wykrzywiała drwiąco usta. *Kow. A. Grec. 111.* **4.** *przen.* **w.** ramionami nad czym a. nad kim 〈*zachowywać się obojętnie wobec kogo, czego*〉: Co nam do tego wszystkiego. Ramionami wzruszamy nad tym światem i mówimy: Szkoda dla niego poświęceń. *Sienk. Mieszan. 14.* **5. w.** k o g o — j a k 〈*rozczulać, rozrzewniać*〉: **w.** kogo do dna duszy, do głębi, do głębi serca, do łez, do ostatnich granic, **w.** do żywego; **w.** głęboko; mocno, mało, prawdziwie, silnie **w.** - To szlachetne, bezinteresowne uczucie, wyjawione z taką prostotą, mocno wzruszyło młodzieńca. *Dygas. Gorz. II, 108.* **6. w.** k o g o, c o: Nikogo to nie wzrusza 〈*wszyscy są obojętni*〉: Jak na rodzinę swoją nie zarobi, to z głodu z nią zdechnie i nikogo to nie wzruszy. *Putr. Wrzes. 279.* **7. w.** duszę (czyją), serce (czyje) 〈*poruszać, rozrzewniać kogo*〉: Widok niedoli niezasłużonej a olbrzymiej będzie zawsze wzruszał ludzkie dusze. *Sienk. Szkice II, 103.* **8.** Kamień, skałę by wzruszył 〈*o czymś budzącym współczucie swoim zachowaniem lub położeniem*〉: Na nic się nie zdały jęki, płacze rozpaczy oraz prośby chłopa, które by kamień wzruszyły. *Dygas. Now. III, 12.* **9. w.** k o g o — c z y m 〈*rozrzewniać, rozczulać czym*〉: Wzruszył ją swoim listem i zaczęła się zastanawiać, czy nie odniosła się do całego zajścia zbyt surowo. *Perz. Las 173*; **w.** kogo głosem, łzami, spojrzeniem. **10.** Coś wzrusza w kim 〈*czyjeś zachowanie, postawa, gra (u aktora) wywołuje wzruszenie*〉: Najbardziej może to pociąga, zachwyca i wzrusza w Jaraczu, że we wszystkim, cokolwiek tworzył i robił, był tak niesłychanie ludzki. *Wrocz. K. Wspom. 115.*

wzruszać się, wzruszyć się 1. w. się jak 〈*rozrzewniać się, rozczulać się w mniejszym lub większym stopniu*〉: **w. się** do dna duszy, do głębi, do głębi duszy, serca, do łez, do ostatnich granic, do żywego; **w. się** głęboko, udało się **w.**; mocno się **w.**; **w.** się po ludzku, prawdziwie; silnie się **w.**, **w. się** c z y m: Umieli dojrzeć w sobie duszę i pocieszyć się jej spokojem, powagą, wzruszyć się jej samotnością i smutkiem. *Par. Niebo 265.* **2. w.** się w duszy, w sercu, w głębi duszy, serca 〈*czuć się do głębi wzruszonym, rozczulonym, rozrzewnionym*〉: Wzruszył się w swym dobrym sercu tą nędzą. *Kaczk. Olbracht. II, 221.* **3. w.** się z byle powodu 〈*być czułym, skłonnym do rozczuleń*〉. **4.** Mieć się czego **w.**: Miał się czego wzruszać [...] zyskał serce dziewczęcia. *Przyb. Ideały 122.* **5.** Dusza, serce wzrusza się 〈*ktoś się rozczula, rozrzewnia, roztkliwia*〉: Kieliszek wina lubię w przyjaciół mych gronie, lecz serce najbardziej się wzrusza, gdy żądzą piosnki zapłonie. *Kaspr. Chwile 29.*

wzruszenie 1. Bolesne, chwilowe, dobre, dodatnie, głębokie, jawne, ludzkie, miłosne, mocne, namiętne, nerwowe, nieme, nieprzyjemne, ogromne, olbrzymie, przejmujące, przemożne, przykre, radosne, rozkoszne, silne, słodkie, smutne, straszliwe, straszne, szczere, szlachetne, tajemne, tkliwe, trwożne, wesołe, wewnętrzne, zakłopotane, żywe **w.**; **w.** matczyne, ojcowskie, rodzicielskie 〈*rozrzewnienie, rozczulenie*〉. **2. w.** artystyczne, estetyczne, literackie, poetyckie, religijne 〈*przeżycie natury emocjonalnej doświadczone podczas obcowania z dziełami sztuki lub pod wpływem religii*〉. **3.** Blady, czerwony, zaczerwieniony, drżący, zmieniony itp. od wzruszenia, ze wzruszenia. - Ścisnął uprzejmie za rękę i drżącym od wzruszenia głosem powiedział: okropne pokolenie! *Marc. Ideały 17.* Nawet dziadek miał ze wzruszenia jakiś zmieniony głos. *Bron. J. Dziad. 69.* **4.** Da(wa)ć **w.**, dużo, wiele wzruszeń: Wśród tych pisarzy, których lektura dawała mu najwięcej wzruszeń [...] niepoślednie miejsce zajmował Stendhal. *Ujej. J. Korz. 165.* **5.** Budzić, czuć, hamować, manifestować, maskować, objawiać, okazywać, odczuć, opanować, pokonać, potęgować, pokrywać, przeżyć, rozbudzić, skryć, (s)tłumić, uczuć, ukryć, wynurzyć, wyrazić, wywołać, wzbudzić, zdławić, zdradzać **w.**: Matka przytuliła ukradkiem policzek do twarzy syna i szybko uciekła, aby nie okazać wzruszenia. *Cent. Odarpi 25.* Słuchał [...] pokrywając wzruszenie drwiącym uśmieszkiem niedowierzania. *Niedź. Dzieło 174.* Wiedząc, jak nieliczne są dni jego pobytu na ziemi, pragnął [...] wyrazić wzruszenia [...] o których nie chcą wiedzieć śmiertelni. *Żer. Wspom. 21.* Twarz przybrała wyraz spokojnego chłodu; tylko drżenie grzebiących wśród papierów dłoni zdradzało przebyte wzruszenie. *Choyn. Kuź. 169.* **6.** Wprawić (kogo, się) we **w.** **7.** Doświadczyć, wstydzić się wzruszenia; oszczędzać komu, unikać wzruszeń: Trzeba jej oszczędzać wzruszeń, tymczasem ona przejmuje się wszystkim. *Breza Uczta 9.* **8.** Drżeć, dygotać, nie móc patrzeć na kogo, na co, (o)słabnąć, spotnieć od wzruszenia, ze wzruszenia: Miała [...] duże czarne oczy [...] a w tych oczach łzy żywe, takie rzewne, że nie można było patrzeć na nią bez głębokiego wzruszenia. *Kaczk. Grób II, 10.* Słabł od nieznanego wzruszenia, że przecież znalazł się człowiek, w którego ręce mógł złożyć wszystko, co miał. *Brand. K. Antyg. 279.* **9.** (Twarz) mieni się od wzruszenia, ze wzruszenia. **10.** Ochłonąć; płakać, rozpłakać się ze wzruszenia. **11.** Opędzić się, oprzeć się, poddać się, ulegać, dać się unieść wzruszeniu: Mnie także dusiło coś w gardle i nie mogłem się opędzić wzruszeniu. *Sienk. Now. III, 50.* **12.** Mówić, świadczyć o wzruszeniu: Falowanie jej piersi [...] mówiło o silnym wzruszeniu. *Gomul. Mieszczka 109.* **13.** Opancerzyć się przeciw wzruszeniom. **14.** Słuchać czego we wzruszeniu, ze wzruszeniem: Towarzystwo słuchało w bolesnym wzruszeniu. *Żer. SPP.* Słuchaliśmy ze wzruszeniem gwizdu — śpiewu, wysnuwanego z duszy tego niezrównanego rękodzielnika [...], który naprawdę [...] powinien był zostać muzykiem, pieśniarzem. *Gard. SPP.* **15.** Trwać we wzruszeniu: Na parę sekund uczeń i profesor

trwali w niemym wzruszeniu. *Par. Niebo 162.* **16.** Dławić się, drżeć, owładnąć, (po)dzielić się (z kim), przejąć (się), rumienić się, unieść się, (za)płonić się, zareagować, zarumienić się wzruszeniem: Głos Niny dźwięczał, falował subtelną modulacją, czasem drżał wzruszeniem. *Mostow. Kariera 66.* Kocham — twej twarzy śnieżną białość, kiedy wzruszeniem się zapłoni i tak wygląda, jakby biały zaróżowiony kwiat jabłoni. *Wędr. 1, 1901, s. 18.* **17.** Coś napełnia duszę, serce wzruszeniem; serce uderza wzruszeniem. **18.** Panować, zapanować nad wzruszeniem. **19.** Opowiadać co, pasować się, walczyć, wspominać co ze wzruszeniem: Jacyna raz ze wzruszeniem opowiadał, że idąc po ulicy ujrzał wiezionego w kibitce przez żandarmów swego brata. *Lim. SPP.* **20.** **w.** błyska w oczach; **w.** chwyta za gardło, za serce; **w.** dławi; dławi w gardle, za gardło; maluje się na twarzy, obliczu, w oczach, spojrzeniu; miota (kim), napełnia; przepełnia kogo, czyją duszę, czyje serce; odbija się na twarzy, na obliczu, w oczach, w rysach, w spojrzeniu, we wzroku; ogarnia kogo, paraliżuje kogo; paraliżuje komu gardło, język; przechodzi, przejmuje kogo, przenika kogo, przepełnia kogo; przepełnia komu duszę, serce; przeszkadza komu (co robić), przyćmiło (bystrość, pamięć, umysł), ściska serce, tamuje, zatamowuje głos, oddech; udziela się; ustało, wybucha; zabarwia głos, zabłysło w oczach, zapiera oddech, zdejmuje kogo: Gdy się znalazł w ogródku, ogarnęło go wzruszenie na widok drzew, krzewów, trawy, kwiatów. *Strug Jutro 40.* Tu wzruszenie przeszkodziło mu mówić, bo wysmukła czarnobrewa Ksenia przypominała Helenę. *Prus. Wyb. 64.* Wzruszenie przemożne udzieliło się publiczności, kiedy zakutego w kajdany prowadzono do więzienia. *Pięt. Białow. 58.* Wzruszenie przepełniające serca wybuchło jak nawałnica. *Konopn. Now. IV, 98.* Suffczyńskiego zdjęło takie wzruszenie, iż głos począł mu drżeć, łamać się. *Krzywosz. Jula 28.* **21.** Widać, znać **w.** (w czyjej twarzy): Pokazywali je [zjawisko fatamorgana] sobie palcami, ale w ich twarzach nie było znać najmniejszej niepewności lub wzruszenia. *Sienk. Pust. I, 100.*

wzruszyć się p. **wzruszać się**

wzywać p. **wezwać**

Z

zabawa 1. Beztroska, godziwa, hałaśliwa, huczna, karczemna, niefrasobliwa, niewinna, ochocza, ożywiona, setna, siarczysta, szalona, szampańska, szumna, ulubiona, wesoła **z.** ⟨*uprzyjemnienie czasu, rozrywka*⟩. **2.** **z.** całonocna, dziecięca (*daw.* również dziecinna), karnawałowa, kostiumowa, ludowa, publiczna, sylwestrowa, szkolna, towarzyska, weselna, zapustna; **z.** na otwartym, na świeżym powietrzu ⟨*zebranie towarzyskie, często z atrakcjami, z tańcami; bal*⟩. **3.** **z.** taneczna, *pot.* tańcująca **z.** ⟨*z tańcami*⟩. **4.** *daw.* **z-y** myśliwskie ⟨*polowania*⟩. **5.** **z-y** ruchowe ⟨*gry*⟩. **6.** *daw.* **z-y** rycerskie ⟨*gonitwy, turnieje*⟩. **7.** Przyjemnej, wesołej zabawy! ⟨*formułka wyrażająca życzenie przyjemnego spędzenia czasu*⟩. **8.** **z.** c z y m ⟨*gdy się wymienia przedmiot, którym się bawimy*⟩: **z.** lalkami. **9.** **z.** d l a k o g o, d l a c z e g o: **z.** dla dzieci; *przen.* **z.** dla oczu: Cały pierwszy akt był nieprzerwaną zabawą dla oczu. *Boy Flirt V, 288.* **10.** **z.** w c o ⟨*gra*⟩: **z.** w gospodarstwo, w klasy, w chowanego. **11.** **z.** z k i m, z c z y m ⟨*gdy się wymienia osobę lub rzecz, stanowiące przedmiot zabawy*⟩: **z.** z dziećmi, **z.** z psem. **12.** **z.** z c z y m ⟨*gdy się wymienia czynność wykonywaną w czasie zabawy*⟩: **z.** z tańcami. **13.** Królowa zabawy. **14.** Towarzysz, towarzyszka zabaw. **15.** Chętny, ochoczy, skłonny do zabawy. **16.** To nie **z.** (z kim, z czym) ⟨*to nie żarty*⟩: Wyjazd na morze to nie **z.** **17.** Nie dla zabawy (robić co) ⟨*na serio*⟩: A jak się bili, to nie dla zabawy. *Bart. A. Sat. 11.* **18.** Brać udział, uczestniczyć w zabawie. **19.** Bywać na zabawach. **20.** Dać komu co do zabawy: Dać dziecku pudełeczko do zabawy. **21.** Huczeć zabawą ⟨*o lokalu, miejscu, w którym się zabawa odbywa*⟩. **22.** Iść, pójść na zabawę; uczęszczać na **z-y**; mieć, robić sobie (z kogo, z czego) zabawę ⟨*traktować kogo, co lekko, żartować z kogo, czego*⟩: Wcale — dodała — nie jestem za tym, aby sobie z takich okoliczności zabawę robić. *Dąbr. M. Noce II, 121.* **23.** Oddawać się zabawie. **24.** (Po)psuć, zepsuć komu zabawę. **25.** Prosić kogo na zabawę. **26.** Przepadać za zabawami. **27.** Rzucić się w wir zabaw. **28.** Służyć do zabawy. **29.** Spędzać czas na zabawach. **30.** Stronić od zabaw. **31.** Urządzić, zorganizować zabawę dla kogo (np. dla dzieci). **32.** Wymyślić jakąś zabawę, wyżywać się w zabawach. **33.** **z.** idzie w najlepsze, kipi (na placu), odbyła się, przeciągnęła się do późna w noc, wre.

zabawiać (się), zabawić (się) 1. **z.** k o g o — c z y m: **z.** towarzystwo dowcipami; gości rozmową, opowiadaniami. **2.** **z.** oko ⟨*zająć, ucieszyć*⟩: Jest czym w tej podróży zabawić oko. *Kras. Ogrod. 252.* **3.** Krótko, długo itp. zabawić: a) ⟨*potrwać*⟩: Schowaj karty, zbierz butelki. — To zabawi bardzo krótko. *Fredro A. Dożż. 17*; b) ⟨*pozostawać gdzie*⟩: Zaraz wrócę, nie zabawię długo. *Orzesz. Broch. I, 173.* **4.** Zabawić u kogo ⟨*przebywać; pozostać u kogo*⟩: **z.** u krewnych cały tydzień. **5.** **z.** się dobrze, wesoło, cudzym kosztem. **6.** **z.** się c z y m ⟨*zajmować się, zatrudniać się*⟩: **z.** się lekturą, strzelaniem, łowami, rozmową. **7.** *żart.* **z.** się butelką ⟨*pić alkohol*⟩: Nasz Pan Podstoli i OO. Reformaci zabawiali się butelką. *Kras. Podstoli 45.* **8.** *książk.* Zabawiać się piórem ⟨*pisywać, uprawiać pisarstwo*⟩: Nie tylko czytał ów Dziennik, ale i sam się piórem zabawiał. *Smol. W. Pisma II, 435.* **9.** **z.** się p r z y c z y m: **z.** się przy kieliszku. **10.** **z.** się w c o: **z.** się w gry towarzyskie. **11.** **z.** się w k o g o ⟨*naśladować, udawać kogo*⟩: **z.** się w znawcę sztuki. **12.** **z** się z k i m ⟨*spędzać czas na zabawie wspólnie z kim*⟩: Ja tutaj oto ciężko pracuję dla niej, a ona tam może mile zabawia się z kochankiem. *Dygas. Molk. 52.*

zabawny 1. *daw.* **z.** c z y m ⟨*zatrudniony, zajęty, zaabsorbowany, zaprawiony w czym*⟩: Walecznymi

dziełami zabawny, ręką nie piórem umiał dokazować. *Kras. Monach. 48.* Włościanie żniwem zabawni. *Narusz. Hist. III, 56.* **2.** z. dla kogo, dla czego: z. dla otoczenia. **3.** z. z czym ⟨*śmieszny, dobry sobie*⟩: Zabawny jesteś ze swymi pretensjami.

zabezpieczenie (się) 1. Całkowite, dostateczne, trwałe, wystarczające z. ⟨*gwarancja, rękojmia*⟩. **2.** z. czego: z. pokoju światowego. **3.** z. sobie czego: z. sobie starości. **4.** z. (czego) na co: z. (kartofli) na zimę. **5.** z. na starość ⟨*renta emerytalna*⟩. **6.** z. (się) od czego: z. wsi od pożarów. - Dla zabezpieczenia jej raz na zawsze [...] od prawdopodobieństwa choroby piersiowej, radzą lekarze, by zimę przebyła w górach. *Sienk. Koresp. II, 14.* **7.** z. czego (się) przed czym: z. kraju, okolicy przed powodzią; z. książek przed zniszczeniem; z. drzew przed mrozami; z. się przed agresją.

zabezpieczyć (się) 1. z. (komu) co: z. komu życie, z. sobie miejsce w wagonie, z. czyje interesy, czyj los, czyją przyszłość. **2.** z. co przed czym: z. artykuły żywnościowe przed zepsuciem; z. ogień przed zalaniem. **3.** z. broń (karabin, rewolwer) ⟨*zastawiając spust, uniemożliwić strzał*⟩. **4.** z. co — czym: z. szaniec wałem ziemnym. **5.** z. co — na czym: z. sumę na nieruchomości. - Dochody zabezpieczone na żupach solnych. *Łukasz. Hist. III, 26.* **6.** z. kogo, co od czego: z. dom od ruiny; szałas od deszczu, mury od wilgoci, miasto od powodzi. **7.** z. się od czego, przed czym: z. się od zimna, przed mrozami.

zabicie Dla zabicia czasu, nudy itp. ⟨*aby wypełnić czas, nie nudzić się itp.*⟩: Dla zabicia czasu zajmował się majsterkowaniem. Dla zabicia nudy rozwiązywał krzyżówki.

I **zabić** (p. bić) Serce zabiło; serce zabiło komu, serce zabiło młotem, nadzieją, trwogą; serce zabiło dla kogo, do kogo, niespokojnie, radośnie, z przerażenia, z miłości ⟨*ktoś doznał gwałtownego wzruszenia, uczucia*⟩: Nie było też bez tego, by jakie serce nie zabiło dla niej w młodej piersi, jeno że oczy nie śmiały na nią patrzyć. *Sienk. Pot. VI, 177.*

II **zabić, zabijać 1.** z. ramiona, ręce; z. ramionami, rękami ⟨*uderzyć oburącz (na krzyż) o własne ramiona*⟩: Po dorożkarsku zabił ręce dla rozgrzewki. *Jackiew. Jan 42.* **2.** z. komu (sobie) głowę, klina, ćwieka, z. komu klina, ćwieka w głowę ⟨*podsunąć komu wątpliwości; dać trudne zadanie do spełnienia, trudną sprawę do rozwiązania*⟩: Zły, bom mu zabił takiego klina, że będzie majster, jeżeli się z tego wykręci. *Bał. Dom 6.* **3.** z. kogo, co na miejscu, jak psa, skrytobójczo, bez litości, bez miłosierdzia, w uniesieniu; na ofiarę; na wojnie, (zwierza) na polowaniu; w pojedynku, w walce, w czyjej (własnej) obronie; z zimną krwią; ze strachu; *przen.* z. moralnie, z. w opinii ⟨*uśmiercić kogo, co; przen. zniszczyć*⟩: Na niego padł los... [...] zabije jak psa... nie zawaha się... taki drań... tylu ludzi wydał... *Reym. Now. IV, 137.* Zabita na duszy idę przez zamordowane miasto, martwymi szczątkami ulic między prochy domowe. *Zar. Ziarno 85.* Raniły księcia [...] twarde koleżeńskie wyroki, zabijające go w opinii świata. *Ask. Poniat. 77.* **4.** *pot.* z. na śmierć: Leży pod gałęziami, zabity na śmierć. *Reym. Now. V, 259.* **5.** z. kogo, co — czym, z czego — za co ⟨*uśmiercić*⟩: Przed łóżkiem rozściełała się skóra wilka, którego Świrski zabił własną ręką. *Prus Dzieci 38.* Chamis zabijał ich [pantarck] po kilkanaście dziennie ze starej kapiszonowej strzelby. *Sienk. Pust. I, 167.* W Burakowie zabito sołtysa za donosicielstwo. *Ziel. S. Pol. 141.* *przen.* Przeraża widokiem, zabija spojrzeniem [...] każdą chwilę snu przerwie. *Sztyrm. Katalept. II, 109.* **6.** *kart.* z. królem, asem: z. waleta asem, dwójkę dziesiątką, z. atutem; w grach: z. figurę (w szachach), kamień (w warcabach), kostkę (w dominie) itp. ⟨*zabrać na zasadzie reguł gry*⟩: Grał w karty. Miał właśnie zabić królem i był pewny wygranej. *Brzoza Bud. 231.* **7.** Muchy by nie zabił ⟨*o kimś łagodnym, dobrym, niezdolnym do zła, zbrodni*⟩: Ja zabiłbym strażnika!... Ależ ja muchy nie zabiłbym. *Prus Dzieci 71.* **8.** z. co (w kim) ⟨*zniszczyć, unicestwić*⟩: z. (w kim) inicjatywę, myśl, nadzieję, odpowiedzialność, rozum, samodzielność, sumienie, talent, zło. - Parę kropel (zaprawy) zabijało nieprzyjemny smak wódki. *Ziel. S. Świt. 118—119.* Miłość złotej wolności [...] chciwość bogactw zaślepiały szlachtę i zabijały w niej prawdziwą miłość ojczyzny. *Chrzan. I. Lit. 48.* **9.** Coś zabija czas ⟨*powoduje, że czas szybko mija*⟩: Postaw sobie pasjansa [...] to zabija czas! *Breza Uczta 399.* **10.** z. nudę ⟨*opędzić się od niej, nie poddać się jej*⟩. **11.** Zabijać robaka ⟨*głuszyć zmartwienie*⟩: Zabijał więc robaka nikotyną, raz wraz spoglądając zza dymu na Wiktora. *Dan. Dni 65.* **12.** Bodaj cię, was, *daw.* waści zabito! ⟨*rodzaj złorzeczenia*⟩: Bodaj waści zabito za taką pociechę! *Sienk. Pot. V, 171.* **13.** Dałby się za kogo z. ⟨*wszystko by dla niego zrobił*⟩. **14.** Wszyscy bij, zabij (na kogo) ⟨*wszyscy powstają przeciw komu, huzia na niego*⟩: Wszystkie panie bij zabij na Anielę. *Dzierzk. Obrazy 95.*

zabić się, zabijać się 1. Zabić się jak nic ⟨*ulec śmiertelnemu wypadkowi*⟩: Tak, to prawda — przyznawała ze zgrozą pani Barbara — pani rzeczywiście mogła się zabić jak nic. *Dąbr. M. Noce II, 70.* **2.** z. się sam, samemu ⟨*popełnić samobójstwo*⟩: Niechaj nas po dniu zimne rozsądzi żelazo. O! zabić go! a potem zabić się samemu. *Słow. Maz. 219.* **3.** Zabijać się; zabijać się, aby..., (że)by..., zabijać się czym; dla kogo ⟨*męczyć się, zapracowywać się*⟩: Co się masz zabijać? Wymów od pierwszego — po krzyku. *Kunc. Dni 317.* Ze skóry wychodzą, zabijają się po prostu, żeby te słupki podnieść do góry. *Kowalew. M. Kamp. 305.* O jedno proszę, błagam i ubłagać nic mogę, abyś tak nie zabijała się robotą. *Orzesz. Jędza 16.* Wyżyjemyż z twojej pracy? Ty dla mnie zabijać się będziesz. *Krasz. Sfinks II, 55.* **4.** Zabijać się o co ⟨*starać się usilnie o co, wychodzić ze skóry, aby co zdobyć*⟩: W Wiedniu brak cukru, ludzie zabijają się o cukier. *Jackiew. Wiosna 25.*

zabiec, zabiegać 1. z. komu drogę ⟨*biegnąc zastąpić*⟩: W pewnej chwili, niedaleko rogu Brackiej, zabiegł mu drogę wyrostek roznoszący gazety. *Brand. K. Sams. 156.* **2.** z. komu pole ⟨*o wojsku: biegnąc zastąpić*⟩: Naszym ułanom [...] zabiegły pole trzy szwadrony. *Mier. Kamp. I, 389.* **3.** *daw.* z.

c z e m u ⟨*zapobiec czemu, nie dopuścić do czego*⟩: Posłałeś mnie, abym złemu zabiegła. *Kras. Lucjan 147*. **z.** szkodzie, nieszczęściu. **4.** *daw.* **z.** c z y m: **z.** łzami, krwią ⟨*o oczach: zajść*⟩: Gwałtownie zakaszlał się, tak że mu oczy krwią zabiegły. *Prus Lalka II, 311*. **5.** Zabiegać (o) k o ł o k o g o, c z e g o, *daw.* w e d l e k o g o, c z e g o: Wszyscy tak koło mnie zabiegają [...] iż się temu bałamuceniu oprzeć trudno. *Krasz. Seraf. 188*. **6.** Zabiegać o c o (u k o g o) ⟨*starać się usilnie o co*⟩: **z.** o czyje względy, o posadę.

zabieg ● ⟨*czynność zapobiegająca skutkom choroby; w ogóle środek zaradczy*⟩ **1.** Bolesny, drobny, konieczny, przykry, uciążliwy **z.**; **z.** chirurgiczny, inhalacyjny, kosmetyczny, lekarski, operacyjny, pielęgnacyjny, położniczy, transfuzyjny, wewnętrzny; **z.** agrotechniczny, fryzjerski, gospodarski, higieniczny, hodowlany, konserwatorski, kulinarny, toaletowy, wychowawczy, zootechniczny. **2.** Dokonać zabiegu; powtórzyć, zrobić, wykonać **z.**; poddać się zabiegowi; iść, udać się na **z.** **3.** **z.** udał się, nie udał się.

● **z.** w *lm.* ⟨*starania, wysiłki, usiłowania*⟩ **4.** Bezowocne, bezwstydne, chytre, daremne, długoletnie, długotrwałe, forsowne, kręte, nadaremne, niepotrzebne, niezmordowane, płonne, podłe, podstępne, pojednawcze, pokątne, pracowite, przemyślne, skryte, skrzętne, skuteczne, staranne, tajemne, tysiączne, uciążliwe, uczciwe, uniżone, uprzejme, usilne, zbyteczne, zdradzieckie, żmudne **z-i**; **z-i** dworskie, dyplomatyczne, handlowe, kolekcjonerskie, majątkowe. **5.** **z-i** d l a c z e g o: Fryderyk Wielki [...] śród półwiekowych blisko zapasów i zabiegów dla wywyższenia swoich Prus [...] cały świat kolejno miał za sobą i przeciw sobie. *Ask. Stulecia 175*. **6.** **z-i** d o k o ł a, (o) k o ł o c z e g o a. k o g o: Do najpiękniejszych zabiegów dokoła języka należy odświeżanie powszechnie używanych wyrazów. *Par. Alch. 238*. Mnie doszła wieść o zabiegach pana Solskiego około panny Heleny. *Prus Emanc. I, 157*. **7.** **z-i** o c o a. o k o g o: Zaprzątnięty zabiegami o poprawę bytu rodziny, pożyczkami i kupnami, nie przestał jednakże pisać. *Kot Frycz 260*. Pan Łęcki, nie mogąc już ukryć zabiegów Wokulskiego o pannę Izabelę, zapytał księcia o zdanie. *Prus Lalka III, 106*. **8.** **z-i** o czyją rękę, o czyje względy. **9.** **z-i** u k o g o: Rozpoczął również zabiegi u władz carskich, starając się przede wszystkim o uzyskanie oficjalnego uznania i ubezpieczenia praw spadkobierców. *Nauka Pol. 2—3, 1956, s. 149*. **10.** **z-i** w c z y m: Nie dbała o skrzętne zabiegi w przypodobaniu się młodzieży męskiej. *Jezier. Rzepicha 117*. **11.** **z-i** ze strony kogo (np. zwolenników). **12.** Czynić, robić; doceniać, podejmować, podwajać, (po)krzyżować, ponawiać, przeprowadzać, rozpocząć **z-i** (o co), stosować, udaremniać, wszcząć **z-i**. **13.** Dokładać, nie szczędzić, oszczędzać, wymagać, żałować zabiegów. **14.** Osiągnąć, wyjednać co zabiegami. **15.** Nie ustawać; współzawodniczyć w zabiegach. **16.** **z-i** idą na marne, w niwecz; wszystkie **z-i** na nic; spełzają na niczym; rozbijają się (np. o czyjś upór); nie pomagają. Sprawa jest już skończona i nie pomogą teraz żadne zabiegi. *Kłos. Wiosna 47*. **17.** **z-i** odnoszą skutek, skutkują, zostały uwieńczone pomyślnym skutkiem.

zabiegać p. **zabiec**

zabierać, zabrać **1.** **z.** czas — (czym) ⟨*zajmować, zaprzątać*⟩: Korepetycje zabierają mi wszystek czas. *Żer. Dzien. I, 200*. Niechże Arkuszowa czasu nie zabiera bajkami. *Dąbr. M. Noce II, 110*. **2.** **z.** głos ⟨*przemawiać, pisać, odzywać się*⟩: (Brückner) wielokrotnie zabierał głos w kwestiach ściśle językoznawczych. *Lehr Rozpr. 286*. **3.** **z.** miejsce: a) ⟨*potrzebować pewnej przestrzeni, zajmować pewną przestrzeń*⟩: To dużo miejsca w wagonie zabierze. *SW*; b) a. **z.** krzesło, stołek itp. [w tym użyciu *przestarz.*] ⟨*zajmować, plasować się na jakim miejscu*⟩: Przysunęła sobie jeden ze stołków i zabrała miejsce pomiędzy stryjenką a matką. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 301*. Wysiadywał w sklepach godzinami zabierając jedno z nielicznych krzeseł. *Michal. Książ. 96*. **4.** *daw.* **z.** przyjaźń, znajomość ⟨*zawierać*⟩: Nie zabieram przyjaźni tak rychło i w nocy. *Mick. Tad. 116*. **5.** **z.** serce ⟨*pozyskiwać czyje uczucie*⟩: Chcę się zapytać, czy to nie pani zabrała nam serce naszego syna? *Band. K. Łuk 314*. **6.** **z.** zdrowie ⟨*być przyczyną utraty zdrowia*⟩. **7.** **z.** życie ⟨*pozbawiać życia, uśmiercać*⟩. **8.** **z.** co do grobu, do trumny ⟨*nie ujawniać czego przed śmiercią*⟩: Aleksander zabrał do grobu swą tajemnicę. *Smolka Lubec. I, 283*. **9.** **z.** kogo do niewoli, w niewolę, w jasyr; do obozu, do więzienia ⟨*uprowadzać do niewoli; osadzać w obozie, w więzieniu; więzić kogo*⟩. **10.** **z.** kogo do wojska ⟨*wcielać*⟩. **11.** **z.** co na rzecz państwa, skarbu ⟨*konfiskować*⟩. **12.** **z.** kogo na spacer ⟨*pozwalać, aby towarzyszył*⟩. **13.** **z.** co pod pachę ⟨*wkładać, wsuwać*⟩: Nie pozostaje panu nic innego, jak zabrać ją pod pachę, pójść do domu i przeczytać. *Par. Niebo 75*. **14.** **z.** komu — kogo, co sprzed nosa ⟨*ubiegać kogo w konkurencji, w rywalizacji o kogo (np. o pannę), o co*⟩: Tego młodzika, który im taką pannę sprzed nosa zabiera, kiedykolwiek na gorzkie jabłko stłuką. *Orzesz. Bene 140*. **15.** **z.** kogo (co) jak swojego (swoje): Przyjdzie [...] lada furfant [...] i — zabierze pannę jak swoją. *Prus Emanc. II, 105*. **16.** Bóg, Pan Bóg, śmierć zabiera kogo (ze świata, z ziemi) ⟨*ktoś umiera*⟩: Myśleli, że się na starość przy synu przytulą, a tymczasem Pan Bóg go zabrał. *Sienk. Bez dogm. II, 50*. Lepszych zabiera śmierć — gorsi pozostają. *Krasiń. Listy II, 326*. Pomimo wszelkich starań lekarskich i podróży do wód [śmierć] zabrała go z tego świata w 47 roku życia. *Dmoch. S. Wspom. 182*. **17.** Ogień zabiera co ⟨*coś się pali, spala*⟩. **18.** Powódź, rzeka, strumień, woda zbiera co ⟨*unosi, niszczy*⟩: Deszcz padał nieustannie, woda rozmoczyła groble, wylała na łąki i zabrała mosty w mieście. *Kub. Szkice I, 145*. Woda zabrała mu siano. *SW*. **19.** Wojna zabiera ludzi, dobytek ⟨*jest przyczyną, że ludzie giną, że dobytek ulega zniszczeniu*⟩.

zabierać się, zabrać się **1.** **z. się** d o c z e g o a. co robić ⟨*przystępować do czego, zaczynać co robić*⟩: **z.** się do jedzenia, do kawy, do obiadu; do kart; do pióra; do pracy, do roboty; do snu, do wyjścia; **z. się** do dzieła. - Był bez marynarki, w szelkach, zabierał się właśnie do gazety. *Żukr. Piór. 202*. Zabiera się odbyć w miękkim fotelu popołudniową drzemkę. *Kosiak. Now. 19*. **2.** **z. się** d o k o g o: a) ⟨*zaczynać działać przeciw komu, na czyją szkodę*⟩: Załatwił się z jednym przeciwnikiem, a teraz zabiera się do drugiego. *SPP*;

b) ⟨*kierować ku komu swoje zapędy erotyczne*⟩: Starsi koledzy [...] grywali w karty i na dobre już zabierali się do dziewcząt. *Gard. Trzech 42*. **3.** *nieos. przestarz.* Zabiera się na co (na deszcz, na pogodę, na wiosnę; na długie opowiadanie) ⟨*zbiera się, zanosi się*⟩: U nas w Paryżu na piękne zabiera się na wiosnę. Już się [...] na kominku nie pali. *Lamus 5, 1909—10, s. 109*. **4.** z. się z k i m — d o k o g o, d o c z e g o, n a c o, p o c o ⟨*przyłączywszy się do kogo iść, jechać z kim do kogo, do czego, na co, po co*⟩: Zabieram się z panem i — jedziemy do mnie. *Prus Lalka I, 231*. **5.** Zabieraj się, zabierajcie się (skąd, z moich oczu) ⟨*wynoś się, wynoście się*⟩: Chodź, Jasiek, do sądu. Tyś nas kradł nie na żarty i ja z tobą nie będę żartował. Zabieraj się! *Prus Plac. 289*. Wy, młodzi, zabierajcie się stąd. Nic tu po was. *Krzyw. I. Bunt 71*. **6.** Zabrał się i (co zrobił) ⟨*uwinął się szybko i...*⟩: Dlaczego oni zostawili mi to wszystko na karku, zabrali się i pojechali? *Goj. Dziew. II, 143*. **7.** Zabrał się z domu i (co zrobił) ⟨*opuścił dom, uciekł z domu i...*⟩: Chłopak, ciężej niż zwykle pobity przez tatę, zabrał się z domu i przepadł. *Krucz. Paw. 143*.

zabijać p. **zabić**

zabijać się p. **zabić się**

zabity 1. Leżeć jak z. ⟨*nieruchomo, nie okazując oznak życia*⟩; spać jak z. ⟨*bardzo mocno*⟩. **2.** z. myśliwy; niedowiarek, warszawiak; być zabitym nieprzyjacielem, przeciwnikiem; zwolennikiem kogo, czego ⟨*zagorzały(m), zacięty(m), zakamieniały(m), prawdziwy(m)*⟩. **3.** *daw.* z-a śmierć: a) ⟨*śmierć gwałtowna, zabójstwo, morderstwo*⟩: Cezar zabitą śmiercią zginął. *Petr. SW*; b) ⟨*kara śmierci, stracenie*⟩: Skazano ich zabitą śmiercią na gardle. *Kn. SW*. **4.** Świat deskami zabity: Rozumieją, że za ich powiatem lub ziemią świat deskami jest zabity. *L.* ⟨*kończy się świat, ziemia*⟩. *SW*.

zabobon 1. Grube; ludowe, (pra)dawne, stare, staroświeckie, średniowieczne, zakorzenione z-y ⟨*przesądy, gusła*⟩. **2.** z. o c z y m: z. o wilkołakach. **3.** Powtarzać, występować przeciwko zabobonom; tępić z-y; walczyć z zabobonami. **4.** Tkwić w zabobonach; trzymać się zabobonów; wierzyć zabobonom, w z-y. **5.** Coś trąci zabobonem. **6.** z. panuje, rządzi, szerzy się (gdzie), rozpowszechnia się (również w *lm*).

zaboleć 1. z. n a d k i m, n a d c z y m ⟨*uczuć ból; rozczulić się*⟩: Postrzegłszy ubóstwo wszędzie wymownie napiętnowane, zabolał nad stanem biednego a szlachetnego człowieka. *Krasz. Sfinks II, 3*. **2.** Głowa nie zaboli kogo o co ⟨*ktoś nie zatroszczy się o co*⟩: Kto go odziewa? Co? Ciebie o to głowa nie zaboli. *Orkan Pomór 67*. Coś kogo zabolało pod sercem, w sercu; serce, pod sercem zabolało kogo ⟨*coś kogo mocno, boleśnie dotknęło, ubodło; ktoś doznał przykrego uczucia*⟩: Na taką niewdzięczność serce mnie zabolało. *SW*. Zabolało ją serce, że okazał się dla niej tak srogi i niemiłosierny. *Urban. Księż. 114*. Zabolało go pod sercem troszkę z zazdrości a troszkę z żalu. *Sewer Nafta I, 172*.

zabój Na z.: a) (pić, kochać, zakochać się, flirtować, hulać, tańczyć) ⟨*namiętnie, szalenie, intensywnie, bez opamiętania, bez pamięci, ze wszystkich sił, do upadłego*⟩; b) *daw.* ⟨*na śmierć i życie*⟩: Wydał walkę na zabój rozpoczętym reformom. *Kalin. St. Aug. I, 146*.

zabójczy 1. z-a choroba (np. febra, dżuma) ⟨*śmiertelna*⟩. **2.** z. klimat ⟨*niezdrowy, powodujący śmiertelne (bakteryjne) schorzenia*⟩. **3.** *żart.* z. mężczyzna ⟨*przystojny*⟩. **4.** *żart.* z-e wąsiki ⟨*urocze; wywołujące zainteresowanie kobiet*⟩. **5.** z. sztylet (utopić w czyich piersiach) ⟨*zabić, zasztyletować kogo*⟩. **6.** z. d l a k o g o, c z e g o: z. dla sprawnego działania; z. dla zdrowia.

zabójstwo 1. Jawne, ohydne, rozmyślne, skryte z. ⟨*mord, morderstwo*⟩. **2.** z. ojca ⟨*ojcobójstwo*⟩; z. matki ⟨*matkobójstwo*⟩; z. brata ⟨*bratobójstwo*⟩. **3.** Dokonać, dopuścić się zabójstwa na kim. **4.** Popełnić z.

zabór ⟨*zabranie, zagarnięcie cudzych terytoriów*⟩ **1.** Bronić się przed zaborem (przed zaborami). **2.** Dążyć do zaboru (cudzych ziem). **3.** Dokonać zaboru (kraju, ziem, terytorium).

zabrać p. **zabierać**

zabrać się p. **zabierać się**

zaburzenie 1. z-a atmosferyczne ⟨*gwałtowne zmiany, zakłócenia w stanie atmosfery*⟩. **2.** z-a czynnościowe, hormonalne, jelitowe, organiczne, psychiczne, umysłowe, wzrokowe, żołądkowe itp.; z-a w krążeniu, w układzie krążenia, w czynnościach (np. jelit); z-a na tle nerwowym ⟨*zakłócenia czynności fizjologicznych*⟩. **3.** z-a społeczne ⟨*rozruchy, strajki, manifestacje*⟩. **4.** z. w c z y m: a) ⟨*o miejscu, środowisku*⟩: z. w atmosferze; b) ⟨*o czynności*⟩: z. w pracy silnika. **5.** Ulegać zaburzeniu ⟨*o zjawiskach fizycznych, chemicznych itp.*⟩.

zachęta 1. Gorąca, gorliwa, miła, serdeczna, życzliwa z. ⟨*zachęcanie, pobudka, bodziec, impuls*⟩. **2.** z. d l a k o g o, d o c z e g o: z. dla pracowników; z. do wytrwania (w czym). **3.** Słowa zachęty. **4.** Dla zachęty (robić co): Na [...] ladzie sklepiku [...] rozłożone były dla zachęty przechodniów wydawnictwa najpoczytniejsze w tej okolicy. *Żer. Char. 21*. **5.** Dodawać (komu), nie szczędzić zachęty. **6.** Coś stanowi zachętę do czego; wyraża zachętę (np. spojrzenie, uśmiech). **7.** Znajdować w kim, w czym zachętę.

zachłanny z. n a c o ⟨*chciwy czego*⟩: z. na pieniądze, na wpływy.

zachodzić, zajść 1. Zajść daleko: a) ⟨*dużo osiągnąć w życiu*⟩: Mógłby zajść daleko, gdyby chciał spożytkować tak wielki talent. *Żer. Dzien. I, 62*; b) ⟨*posunąć się, osiągnąć jakiś kres*⟩: Jeżeli jednak rzeczy tak daleko zaszły, ludzka moc złego nie naprawi. *Choj. Alkh. IV, 220*. **2.** Zajść daleko z kim ⟨*osiągnąć co w stosunkach z kim*⟩: Zaciekawia mię ten twój romans. Więc jakże tam daleko zaszło z tą gąską? *Bliz. Dam. 44*. **3.** z. wysoko ⟨*osiągać awans, godności, wykształcenie itp.*⟩. **4.** z. c z y m: a) ⟨*pokrywać się czym*⟩: Okulary, szkło, szyba zachodzą parą, rosą. Oczy zachodzą bielmem, ciemnością, cieniem, czerwienią, krwią, łzami, mgłą, mrokiem, pomroką, wściekłością, złością, żalem. Niebo zachodzi chmurami, mrokiem, czerwienią; policzki, twarz zachodzą czerwienią, rumieńcem. Twarz za-

chodzi cieniem śmierci; b) *daw.* a. od czego ⟨*zanosić się*⟩: Użal się, użal mego cierpienia! [...] i łkaniem zaszła. *Gosz. Pow. 143.* Od śmiechu zachodził. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 351.* **5.** **z.** komu co: **z.** (komu) drogę, *daw.* w drogę ⟨*zabiegać, zastępować drogę; wychodzić na spotkanie*⟩: również *przen.* Nieszczęściem kurczę zaszło mu drogę. *Kras. SW.* A sztykutają, a śpieszą, byle tylko babom drogę zajść, a choć główkę czosnku uprosić. *Konopn. Ludzie 322.* Respekt dla monarszej krwi nie dozwalał im zachodzić w drogę członkowi panującej rodziny. *Choj. Alkh. IV, 177.* **6.** *daw.* **z.** komu w oczy. **7.** **z.** (komu) z boku, z przodu, z tyłu (*rzad.* tył); od przodu, od tyłu; **z.** ze strony, z innej, z lewej, prawej, przeciwnej strony, to z tej, to z owej, z tamtej strony ⟨*zabiegać, następować*⟩: Krzyknął na Wojtka [...] aby zaszedł psu tył i zamknął wrota. *Kosiak. Bud. 46.* Nie odstępował też nowo narodzonego. Zachodził to z tej, to z owej strony i ocząt od niego nie odrywał. *Jeż Rotuł. 159.* **8.** *daw.* **z.** kogo, komu ⟨*zaskakiwać, napadać*⟩: Nikt nie umiał zajść tak niespodzianie nieprzyjaciela, rozbić go tak szalonym napadem, rozproszyć na cztery wiatry. *Sienk. Ogn. III, 242.* W dziesięćkroć drobniejszej sile Tatarom zachodził śmiało. *Gosz. Pow. 98.* **9.** **z.** kogo o co a. o kogo ⟨*wspominać o czym a. o kim, prosić za kim, dowiadywać się o co a. o kogo*⟩: Kilka razy mi te pytania na myśl przychodziły podczas mojej w Dzieduszycach bytności, kilka razy zachodziłem z daleka starostę o pułkownika. *Kaczk. Swaty 123.* **10.** **z.** kogo z mańki ⟨*wyprowadzać w pole*⟩: Zachariasz z mańki Hulajduszę zachodził. Sam sobie ledwie odrobinkę, a gościowi cały kielich nalał. *Jun. Bracia 223.* **11.** *daw.* **z.** w co ⟨*wikłać się w co*⟩: **z.** w nieporozumienie, spór, zatarg, wojnę itp. **12.** Zajść (w ciążę) ⟨*zostać zapłodnioną; spodziewać się dziecka*⟩: Ożenisz się z Zośką [...] Zośka już zaszła... i na chorobę trzeba będzie dużo pieniędzy. *Reym. Now. 120.* Nie mówiła mężowi, nie mając jeszcze pewności, że zdaje jej się, iż znów zaszła w ciążę. *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 34, 1957.* **13.** *pot.* **z.** w głowę ⟨*zastanawiać się, dziwić się, zdumiewać się, nie rozumieć*⟩: Co tych dwóch ludzi dzieliło? Kuźnar często w głowę zachodził, czemu tak ciężko im się ze sobą uładzić. *Brand. K. Obyw. 241.* Zachodzę w głowę, co by to mogło znaczyć. *SW.* **14.** **z.** w lata; lata kogo zachodzą ⟨*osiągnąć starszy wiek, starzeć się; ktoś się starzeje*⟩: Zaszedł już w lata, zdobył sobie pozycję, posiadał grosz. *Jeż Rotuł. 492.* Panna oświadczyła, że chce panną zostać, choć ją lata zachodzą. *Lel. Listy II, 312.* **15.** Buty zachodzą do kolan, wyżej kolan, za kolana; kołnierz zachodzi pod (same) uszy ⟨*sięgają; sięga*⟩. **16.** *daw.* Głos zachodzi ⟨*dochodzi*⟩: Znów nastała cisza, tylko od strony Santa Maria Liberatrice zachodził ciągle głos fletu. *Sienk. Polan. II, 166.* **17.** Goście, znajomi itp. zachodzą kogo ⟨*przychodzą nie w porę*⟩: Mając kilka godzin do odjazdu chciałem Pana odwiedzić, tymczasem zaszli mnie przejezdni warszawiacy i siedzieli tak długo, że ledwie zdążyłem na dworzec. *Sienk. Koresp. II, 53.* **18.** Gwiazda, księżyc, słońce zachodzi ⟨*zapada za horyzont*⟩: Zachodzący księżyc rzucił wąski promień światła na dno rozlewającej się pod ścianą domu kałuży. *Orzesz. Na dnie I, 163.* **19.** *przestarz.* Noc, wieczór zachodzi ⟨*zapada, nastaje, nadchodzi*⟩; *daw.* noc zachodzi kogo ⟨*spotyka kogo, zastaje gdzie*⟩. **20.** Śmierć zachodzi; *daw.* śmierć zachodzi kogo ⟨*spotyka; ktoś umiera*⟩. **21.** Coś zachodzi (po)między kim (a kim); czym (a (i) czym); coś zachodzi w czym ⟨*coś ma miejsce, zdarza się, istnieje, powstaje*⟩: Zachodzi dysproporcja, kolizja, konieczność (czego), kwestia, nieporozumienie, obawa (że...), zachodzą okoliczności (że...), zachodzi podobieństwo, pomyłka, potrzeba, przemiana, przeszkoda, pytanie, rozbieżność, różnica; zachodzi rzecz (nieprzewidziana, nieoczekiwana); zachodzi scysja, spór, wątpliwość, wypadek, zjawisko, związek (między czym a czym); zwłoka itp.: Nic jednak nie zaszło, cała sprawa poczęła przygasać. *Par. Niebo 159.* Jakby nie zauważyła jego zmieszania i w ogóle zachowywała się tak, jakby nic nie zaszło. *Was. W. Rzeki 135.* Pomiędzy Bolesławem i Stasiem zaszła nieprzyjemna scena, zupełnie zresztą bez powodu. *Iwasz. J. Panny 136.* Precz stąd! i ani słowa do nikogo o tym, co między nami zaszło, bo ci kości połamię!... *Prus Now. II, 45.* Zdawało się nie ulegać wątpliwości, że wewnątrz cylindra zachodzą jakieś reakcje chemiczne. *Prus Now. III, 100.*

zachodzić się, zajść się **1.** *przestarz.* **z.** się czym, od czego, rzadziej z czego ⟨*zanosić się*⟩: **z.** się chichotem, łkaniem, śmiechem, płaczem, szlochem; **z.** się od łez, od łkania, od płaczu, od śmiechu: Łkała i zarazem zachodziła się od śmiechu. *Orzesz. Z różnych II, 142.* Rozśmiał się i bez powodu zaszedł się tak ze śmiechu, że na bliską ławkę paść musiał. *Krasz. Seraf. 120.* **2.** *przestarz.* Śmiech, że aż się ktoś zachodzi ⟨*aż ktoś się zanosi od śmiechu*⟩: A tu jeszcze większy śmiech, że aż się zachodzą. *Kaczk. Murd. I, 55.*

zachorować (por. chorować) **1.** Ciężko **z.**; **z.** obłożnie, niebezpiecznie. **2.** **z.** na co: **z.** na tyfus, na biegunkę; na wątrobę, na oczy itp. **3.** *przen.* **z.** na co, na kogo: a) ⟨*udawać, naśladować kogo*⟩: **z.** na wielkość, na pana; b) **z.** na co ⟨*bardzo czego pragnąć*⟩: **z.** na futro, na auto. **4.** **z.** z czego: Sam zachorował z żalu i niepewności, tak że bliski był śmierci. *Boy Mar. 6.*

zachować, zachowywać **1.** **z.** bezstronność, neutralność, ostrożność, środki ostrożności ⟨*być bezstronnym, neutralnym, ostrożnym; kierować się bezstronnością, przestrzegać neutralności, postępować ostrożnie*⟩: Wiadomo, że przy rozkołysaniu się namiętności rzadko kto jest panem siebie i zachowuje bezstronność. *Spas. Wielopol. 90.* Niektórzy zachowywać nie umieli ostrożności potrzebnej. *Jeż Uskoki II, 25.* Pozostaliśmy na tym samym miejscu [...] za to tym pilniej zachowywaliśmy środki ostrożności. *Fied. A. Biz. 216.* **2.** **z.** ciszę ⟨*być cicho, nie hałasować*⟩: W czasie dużej pauzy umyślnie zachowywano ciszę. *Żer. Syzyf. 169.* **3.** **z.** (ścisłą) dietę ⟨*przestrzegać (ścisłej) diety*⟩. **4.** **z.** dyskrecję ⟨*być dyskretnym; nie ujawniać cudzych tajemnic*⟩. **5.** *pot.* **z.** fason ⟨*nadrabiać miną*⟩: Widać było, że nowości pociągały go, a obojętna, stoicka mina to tylko „fason", który usiłował zachować za wszelką cenę. *Braun Lewanty 219.* **6.** **z.** godność, powagę, przytomność, równowagę, siły, spokój, umiar, wierność, wdzięk, zdrowie, zimną krew ⟨*nie stracić, utrzymać*⟩: Nie umieli zachować godności. *Par. Niebo 184.*

7. z. incognito ⟨*nie ujawniać swego nazwiska, nie ujawniać, kim się jest*⟩. 8. z. kontakt z kim, z czym ⟨*utrzymać*⟩. 9. z. linię ⟨*utrzymać smukłą, szczupłą budowę ciała*⟩: Chudzono się umyślnie, aby zachować bardziej efektowną linię. *Bystr. Publ. 341.* 10. z. miarę w czym ⟨*wykazać umiarkowanie, takt w czym*⟩: W żartach czasem miary nie zachował. *Kras. Hist. 81.* 11. z. milczenie ⟨*nie mówić, milczeć*⟩: Przypatrując się sobie wzajem przez czas niejaki, zachowali milczenie. *Kras. Życia X, 47.* 12. z. obyczaje, tradycję, zwyczaj ⟨*przestrzegać obyczajów, tradycji, zwyczaju*⟩: Lud nasz zachowuje wiele jeszcze zwyczajów jako drogich dla siebie pamiątek z odległych wieków. *Kłosy 178, 1868, s. 279.* 13. z. (określoną) odległość ⟨*utrzymać (określony) odstęp*⟩: Kiedy się zatrzymywała i oni się zatrzymywali, zachowując zawsze odległość przepisaną. *Jeż Uskoki II, 44.* 14. z. pamięć o kim, o czym ⟨*zapamiętać kogo, co; utrwalić sobie kogo, co w pamięci*⟩: Pamięć serdeczną, tkliwą zachował poeta tylko o matce. *Kleiner Mick. I, 15.* 15. z. post ⟨*pościć*⟩. 16. z. postawę (jaką, wobec kogo, czego) ⟨*powodować się czym wobec kogo, czego, przyjąć jakąś zasadę postępowania wobec kogo, czego*⟩. 17. z. pozór, pozory czego ⟨*stworzyć pozór czego*⟩: Muszę zachować pozory naszego urzędowego stosunku, ale uważać pana będę za towarzysza, z którym chciałbym spędzić samotne godziny na poufnej rozmowie. *Święt. A. Twinko 167.* Zdarto tu resztę złudzeń, nie zachowywano już żadnych pozorów. *Nałk. Z. Mił. 170.* 18. z. rezerwę wobec kogo, czego ⟨*odnosić się do kogo, czego z rezerwą, powściągliwie*⟩: Słowacki zachował wobec niej (poezji ludowej) chłodną rezerwę. *Krzyż. J. Baśn. 5.* 19. z. sekret, tajemnicę ⟨*nie ujawniać sekretu, tajemnicy*⟩. 20. Nie z. suchej nitki na kim ⟨*nie oszczędzać kogo zupełnie*⟩: Zaczął piorunować na nieobecne, nie zostawiając suchej nitki na obu. *Niedź. Grzech 164.* 21. z. szacunek dla kogo, czego ⟨*mieć, okazać szacunek dla kogo, czego; odnosić się z szacunkiem do kogo, czego*⟩. 22. z. ślady czego ⟨*mieć, nosić, utrzymać*⟩. 23. z. wiarę ⟨*wierzyć*⟩. 24. z. życie ⟨*żyć*⟩: Plazma zachowuje życie tylko w pewnych granicach temperatur. *Lewand. Bot. 30.* 25. z. c o (sentyment, przyjaźń, uczucie, wdzięczność itp.) dla kogo, wobec kogo ⟨*odczuwać co wobec kogo*⟩: Dla Jana zachowała zawsze odcień niewygasłego sentymentu. *Boy Słowa 12.* Zachowywał wobec nich pozorną życzliwość, zabarwioną z lekka protekcjonalnością. *Solski Wspom. I, 55.* 26. z. k o g o, c o o d c z e g o ⟨*uchronić*⟩: z. kogo, co od zagłady; z. kogo od śmierci ⟨*ocalić*⟩. 27. z. co na pamiątkę ⟨*zatrzymać co, nie niszczyć, nie oddawać czego dla upamiętnienia tego, co było*⟩. 28. z. kogo, co w pamięci ⟨*zapamiętać, utrwalić w pamięci*⟩: Zachowuję w serdecznej pamięci te wspomnienia. *SPP.* 29. z. co w sercu (np. wdzięczność dla kogo) ⟨*utrwalić w sobie jakieś uczucie (np. wdzięczności) dla kogo*⟩. 30. z. co w tajemnicy, w sekrecie ⟨*utrzymać tajemnicę, sekret czego*⟩: O to cię tylko proszę i zaklinam [...] abyś zachował rzecz tę w tajemnicy. *Jun. Wod. 98.* 31. z. co dla siebie ⟨*nie przekazywać, nie komunikować czego komu*⟩: Pan wybaczy, co ja muszę, sam wiem. Swoje rady niech pan zachowa dla siebie. *Pytl. Fund. 320.* 32. z. co przy sobie ⟨*nie rozpowiadać; utrzymać co w tajemnicy*⟩: Nie czyniła różnicy pomiędzy tym, co Ninie warto powtórzyć, a tym, co byłoby lepiej i właściwiej zachować przy sobie. *Kosiak. Rick II, 82.* 33. z. kogo przy życiu ⟨*utrzymać kogo przy życiu*⟩: Zachorował nagle [...] a najusilniejsza pomoc lekarzy nie mogła zachować go przy życiu. *Łoz. Wal. Dwór 446.* 34. Los zachował kogo ⟨*oszczędził*⟩: Gdyby los był mi ją [matkę] zachował, mniej bym był spotkał cierni na drodze życia. *Sztyrm. Pow. I, 43.* 35. Niech cię (mię, go itp.) Bóg (od tego) zachowa ⟨*rodzaj zaklęcia oznaczającego intensywne wezwanie do czego lub zaprzeczenie czego*⟩: Nie myślę być nowatorką, niech mię Bóg od tego zachowa! *Sztyrm. Pow. I, 9.* 36. Że niech Bóg zachowa (i broni) ⟨*okropny, straszny*⟩: Powstała bitwa, że niech Bóg zachowa i broni! *Jun. Bracia 146.*

zachować się, zachowywać się 1. z. się taktownie, nietaktownie; z godnością, z nonszalancją; po chamsku; z. się jak cham, jak gbur, jak głupiec, jak idiota, jak prostak; jak dżentelmen itp. ⟨*postąpić, znaleźć się, pokazać się jakim*⟩: Proszę o tym nie mówić [...] Zachowałam się jak ostatnia idiotka! *Breza Uczta 150.* 2. z. się w o b e c k o g o; w z g l ę d e m k o g o, c z e g o. 3. z. się impertynencko, z szacunkiem wobec kobiety, wobec zwierzchnika: Córka jest już kobietą dojrzałą i zachowuje się wobec mnie z wielkim umiarem. *Fiedl. A. Rio 56.* 4. z. się w kawalerskim stanie ⟨*nie ożenić się*⟩: Do czterdziestu coś latek w kawalerskim zachował się stanie. *Wędr. 14, 1901, s. 280.* 5. z. się przy życiu: a) ⟨*ocaleć*⟩: W czasie bombardowania miasta zachowali się przy życiu ci, którzy byli w schronach; b) ⟨*żyć*⟩: Był tak schorowany, że zachowywał się przy życiu dzięki sile woli. 6. Coś zachowało się w pamięci ⟨*pozostało*⟩: Pragnąłbym zacytować ich głosy i nazwiska, lecz muszę poprzestać na tym, co zachowało się w pamięci — po tylu latach. *Par. Niebo 6.* 7. Umieć się z. ⟨*być wyrobionym towarzysko; być taktownym*⟩: Ty jesteś źle wychowany [...] Jesteś zuchwały i wścibski [...] czy ty się umiesz zachować? *Ritt. Most 67.*

zachowanie (się), zachowywanie (się) 1. Bezczelne, bierne, dwuznaczne, gburowate, hałaśliwe, nieobyczajne, nieodpowiednie, powściągliwe, prostackie, prowokacyjne, przyjacielskie, przytomne, rycerskie, skromne, spokojne, szarmanckie, układne, zawadiackie z. (się) ⟨*postawa wobec kogo, czego; ustosunkowanie się do kogo, czego; prowadzenie się*⟩: z. się kogo wobec kogo. - Mówi się tam [...] o sposobach zachowywania się wobec starszych, o rozmaitych zawodach itd. Słowem miała to być cała niemal księga o edukacji. *Wójc. Lit. 44.* 2. Z zachowaniem czego ⟨*zachowując co, przestrzegając czego*⟩: Propozycje musiały być robione z zachowaniem pewnych, nieuchronnych ostrożności. *Fel. E. Syb. III, 215.* 3. Być jakim w zachowaniu ⟨*zachowywać się jakoś*⟩: Są swobodni w zachowaniu. *Lep. Sybir 57.* 4. *daw.* Mieć z. u kogo, być u kogo w (wielkim) zachowaniu ⟨*mieć u kogo znaczenie, poważanie, mir*⟩: Miał on niepospolite zachowanie u ojców i matek. *Łoz. Wal. Szlach. III, 13.* Ci tylko mają u niego zachowanie, którzy umieją sprawnie działać orężem. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 135.* 5. *daw.* Mieć z kim z. ⟨*obcować, przebywać z kim*⟩: Ci, z którymi od młodości miałem zachowanie,

krewni, przyjaciele — wymarli. *Kras. Hist. 6.* **6.** Narazić się komu, zrazić kogo swoim zachowaniem. **7.** *daw.* Stracić **z.** u kogo ⟨*stracić znaczenie, poważanie, mir*⟩: Bojąc się stracić zachowanie i sławę u Porty, napisał co spieszniej list do sułtana. *Dzied. Lisow. I, 233.*

zachowywać p. **zachować**

zachowywać się p. **zachować się**

zachowywanie (się) p. **zachowanie (się)**

zachód ● ⟨*zjawisko rzekomego zapadania ciała niebieskiego za horyzont; miejsce, czas tego zjawiska; jedna ze stron świata*⟩ **1.** Cudowny, krwawy, purpurowy, rubinowy, pogodny **z.**: Patrzał na rubinowy zachód przeglądający przez drzewa i dumał. *Krasz. Poeta 31.* **2.** Południowy **z.**; południo-**z.**; północny **z.**; północo-**z.** ⟨*kierunek geograficzny*⟩: Pogoda pogarszała się ciągle: lodowaty wiatr dął z północo-zachodu, podnosząc dużą falę. *Meis. Sams. 175.* **3.** *iron.* Zgniły **z.** ⟨*państwa Ameryki i zachodniej Europy*⟩. **4. z.** gwiazdy, Księżyca, Słońca. **5.** *przen.* **z.** dni, życia ⟨*koniec, ostatnie lata życia*⟩: Pracuję nie dla siebie, ale dla mojej jedynaczki, dla drogiego dziecka, które umila mi zachód dni moich. *Choj. Alkh. I, 144.* **6.** Od świtu (ranka, wschodu) do zachodu ⟨*w ciągu całego dnia*⟩: Nazajutrz kopali tak samo zawzięcie od świtu do zachodu i wykopali jamę długą na trzy metry. *New. Pam. 71.* Słońce pali bez miłosierdzia od wschodu do zachodu. *Sl. SPP.* **7.** Na **z.** (od czego) ⟨*w stronie zachodniej; w kierunku zachodnim*⟩: Minąwszy Hebrydy odbili daleko na zachód od Szkocji, by wielkim łukiem opłynąć Irlandię. *Meis. Sześciu 188.* Okna wychodzą na zachód. - Śród zapadającego zmroku szedłem wprost drożyną na zachód. *Kaczk. Murd. I, 91.* **8.** Na zachodzie: a) ⟨*po stronie zachodu słońca*⟩: Na zachodzie niebo poczęło się palić. *Dygas. Now. VII, 77*; b) ⟨*w krajach leżących na zachód od nas*⟩: Na zachodzie tysiące chłopów żyje na takich gospodarstwach. *Dąbr. M. Noce II, 179.* **9.** O zachodzie ⟨*w chwili zachodu słońca*⟩: O zachodzie było chłodno, świeżo, a teraz łagodnie, miękko i pachnąco. *Bogusz. Kura 82.* **10.** Od zachodu ⟨*od strony zachodniej*⟩: Okna od zachodu. Budynek położony od zachodu. - Przedzieleni niezmierną przestrzenią stepu, zmierzali z wolna ku sobie — ten od zachodu, tamten od wschodu. *Gomul. Ciury III, 23.* **11.** Pod **z.** ⟨*w porze poprzedzającej zachód słońca*⟩: Dzieci spędzały większą część dnia z tatusiami, a pod zachód słońca wracały do Medinet, do namiotów. *Sienk. Pust. I, 39.* **12.** Z zachodu: a) ⟨*od strony zachodniej, z kierunku na zachód od nas*⟩: Zużył bieg jej wód tak samo jak słony prąd morski, z zachodu zdążający ku wschodowi. *Żer. Przedw. 79.* Oddział szedł z zachodu i był bardzo zmęczony. *Grusz. An. Od Karpat 58*; b) ⟨*z krajów na zachód od nas*⟩: Przybysz z zachodu; wracać z zachodu. **13.** Chylić się, kłonić się, mieć się, opadać, skłaniać się, spuszczać się, zniżać się ku zachodowi: Upalny dzień sierpniowy miał się ku zachodowi. *Żer. Dzieje II, 161.* Słońce opadało już ku zachodowi. *Strug Krzyż III, 54.* **14. z.** blednie; czerwieni się, pali się (łuną), różowi się, rumieni się (zorzą); rozgorzał: Zachód rumienił się zorzą, wschód ciemniał. *Sienk. Now. III, 26.*

◎ **z.** zwykle w *lm, nieco przestarz.* ⟨*starania, trudy, zabiegi*⟩ **15.** Długie, krótkie, niestrudzone, niezmordowane, nieustanne, nudne, płonne, stracone, wielkie, zbytnie zachody. **16.** Zachody kosmetyczne, kuchenne, miłosne, naukowe, toaletowe. **17. z.** k o ł o, o k o ł o c z e g o (a. k o g o): Widać zachody kuchenne około wieczerzy były tak daleko posunięte, że [...] kucharze nie potrzebowali nowych [...] zapasów. *Spekt. Krzem. 1.* **18. z.** z c z y m a. z k i m: Posłem właściwie nie był. Jeśli nie był, to po co z nim tyle zachodu? *Makowiec. Przyg. 38.* **19.** Wart, niewart zachodu (zachodów): Rzecz niewarta zachodu. *SFA.* Ja panu swoje słowo powtarzam, taka panna warta zachodu, ja panu mówię. *Jun. Bracia 95.* **20.** Bez zachodu, zachodów (uzyskać, otrzymać itp. co): Bodaj to tak zawierać małżeństwo... bez zachodów i długiej dreptaniny. *Prz. Tyg. Życia 32, 1875.* **21.** Czyim (własnym itp.) zachodem (zrobić co) ⟨*czyim (własnym itp.) staraniem*⟩: Suma wiedzy, jaką własnym zachodem był zebrał w tym czasie, godną jest podziwu. *Ask. Hist. 387.* **22.** Z (dużym, wielkim itp.) zachodem ⟨*z dużym itp. trudem; po (wielu) staraniach*⟩: Do dóbr swoich [...] sprowadziła z wielkim zachodem Siostry Miłosierdzia [...] uposażyła je wsią. *Siem. L. Rys. I, 166.* **23.** Za jednym zachodem ⟨*jednocześnie*⟩: Za jednym zachodem załatwię także mój interes. *Rog. J. Bohat. I, 101.* **24.** Czynić, robić **z.** a. zachody około czego. **25.** (Coś) kosztuje (trochę, dużo) zachodu: Kosztowało mię to trochę czasu i zachodu, żeby zbliżyć się doń. *Pigoń Komb. 191.* **26.** Oszczędzać (komu) zachodów, (nie) szczędzić, (nie) żałować zachodów. **27.** Szkoda zachodu: Och, on jest jak głaz [...] Szkoda zachodu, nie ma na niego żadnego sposobu... *Meis. Sześciu 10.* **28.** Wymagać zachodu, zachodów: Rzepa i rzodkiew małego zachodu wymagają. *L.*

zachwiać 1. z. k o g o — w c z y m a. c o — w k i m ⟨*osłabić, poderwać*⟩: **z.** kogo w postanowieniu, przekonaniach, w zasadach. - Wierzył, że ojciec nie zdradzi, chociaż ton jego w czasie ostatniego spotkania [...] zachwiał go trochę w tej wierze. *Jackiew. Wiosna 209.* Dowody te zachwiały widocznie w rewidentach podejrzenie co do naszej politycznej nieprawomyślności. *Schmidt Serv. 14.* **2. z.** (co a. czym) w posadach ⟨*wstrząsnąć*⟩: **z.** państwem w posadach.

zachwiać się (por. chwiać się) **1. z. się** jak uderzony: Jadwiga zachwiała się jak uderzona. Czarne płatki płynęły przed jej oczyma. *Was. W. Gwiazdy 138.* **2. z. się** na nogach ⟨*nie móc ustać, zakołysać się*⟩. **3. z. się** pod ciężarem (czyim a. czego): Chwycił ciężką łopatę i podniósł ją w górę, ale pod ciężarem jej zachwiał się i potoczył do burty. *Sier. Now. 164.* **4.** Nogi zachwiały się pod kim ⟨*ugięły się*⟩: Nogi się zachwiały pode mną, usiadłem na ławie. *Dan. W. Not. 139.* **5. z. się** w c z y m ⟨*zawahać się*⟩: **z. się** w miłości, w obowiązkach, w postanowieniach, przekonaniach, w wierze, w zaufaniu.

zachwycać, zachwycić ● ⟨*wprawiać w zachwyt; wywoływać zachwyt*⟩ **1. z.** duszę, serce, umysł, wyobraźnię; oczy, uszy ⟨*bardzo się podobać; wprawiać w zachwyt*⟩: Widok nadzwyczajnie bogatych darów w klejnotach i gotówce zachwycał oczy szczęśliwych

biesiadników. *Szajn. Jadw. IV, 37.* **2. z.** k o g o — c z y m ⟨*wywoływać zachwyt*⟩: Julia miała zaledwie lat dziesięć, a już zachwycała wszystkich swoim głosem i talentem dramatycznym. *Dygas. Molk. 109.* Zachwycać prostotą, urodą, wdziękiem. **3.** Coś zachwyca w kim a. w czym: ⟨*bardzo się podoba, wywołuje zachwyt*⟩: Co jednak panią Ewelinę najbardziej w dziecku tym zachwycało, to szczególny zmysł piękna. *Orzesz. Ant. 65.*

● Zachwycić ⟨*uchwycić, zdobyć, złapać, dosięgnąć*⟩ **4. z.** choroby ⟨*nabawić się*⟩. **5. z.** gród, miasto, zamek ⟨*opanować, zdobyć*⟩: Skoro tenże żyć przestał, zachwycił Świdrygiełło zamek 1440 r. i do zgonu tamże mieszkał. *Balin. M. Polska III, 9.* **6. z.** kraj, państwo, teren. **7. z.** języka ⟨*dowiedzieć się o czym*⟩: I ja panu dam znać, tylko zachwycę języka... *Prus Lalka III, 314.* **8. z.** łaciny, matematyki, umiejętności, wiedzy itp. ⟨*przyswoić sobie, posiąść, umieć trochę*⟩: Nie nowina też dla niej wziąć na czas i diariusz sejmowy do ręki, a że cokolwiek zachwyciła łaciny, nuż tedy politykować. *Kaczk. Anunc. I, 108.* **9. z.** pieniędzy, sumę pieniędzy ⟨*wziąć, dostać*⟩. **10. z.** powietrza, tchu ⟨*zaczerpnąć powietrza; odetchnąć*⟩. **11. z.** słów ⟨*posłyszeć słowa*⟩. **12. z.** o kim a. o czym słuch ⟨*usłyszeć*⟩: Pozostawała mu tylko ucieczka [...] Słuch o niej zachwyciłem ze strzępów rozmowy. *Twórcz. 7, 1953, s. 123.* **13. z.** k o g o, c o c z y m ⟨*dosięgnąć kogo, co — czym*⟩: Wiatrak rogiem go skrzydła zachwycił i ze szkapy zwalił. *Czart. Myśli 99.* **14. z.** piersią (powietrza) ⟨*odetchnąć*⟩. **15. z.** uchem ⟨*usłyszeć*⟩; **z.** okiem ⟨*zobaczyć*⟩. **16.** Jak okiem, uchem **z.** ⟨*jak okiem sięgnąć, jak uchem pochwycić*⟩: Jak okiem sięgnąć, jak uchem zachwycić, las był pusty. *Żer. Rzeka 11.*

zachwycać się, zachwycić się 1. z. się k i m, c z y m ⟨*unosić się nad czym*⟩: Justyn zachwycał się dzieckiem jak kobieta, chciał wszystko o nim wiedzieć. *Nałk. Z. Mił. 134.* Kilka razy miała sposobność zachwycić się jego gibkością i siłą, gdy siedział na koniu. *Orzesz. Niemn. I, 68.* **z. się** muzyką, pomysłem, widokiem. **2. z. się** n a d c z y m a. n a d k i m ⟨*wpadać w zachwyt nad kim, nad czym; wychwalać kogo, co entuzjastycznie*⟩: Z uśmiechem słuchał, jak paplałam o Cezarach, albo zachwycałam się nad moimi dwoma bohaterami: Epaminondasem i Aleksandrem Macedońskim. *Gorec. Wspom. 19.* **3. z. się** c z y m — p r z e d k i m: Zachwycała się przed panią Suffczyńską utworami jej męża. *Krzywosz. Jula 137.* **4.** Jest się czym (kim) zachwycać ⟨*jest powód do zachwytu, jest wiele rzeczy godnych zachwytu*⟩: Przyznasz chyba, że i bez królików jest się tu czym zachwycać. *Dąbr. M. Noce II, 197.* **5.** Oczy, spojrzenie, wzrok zachwycają się; uszy, słuch zachwycają się czym ⟨*ktoś czymś się zachwyca*⟩.

zachwycenie 1. *książk.* Głębokie, milczące, niewymowne, rajskie, szczere **z.** ⟨*uniesienie, upojenie, ekstaza*⟩. **2.** (Jak) w zachwyceniu, z zachwyceniem (patrzeć, spoglądać na kogo, na co; oglądać, przyjmować kogo, co itp.) ⟨*jak w ekstazie; w uniesieniu; w zachwycie, z zachwytem*⟩. **3.** Uśmiech zachwycenia: Z uśmiechem zachwycenia na ustach ścigał okiem jej uroczą postać. *Orzesz. Wesoła 202.* **4.** Budzić, obudzać **z.**: Dzieła Fra Angelico obudzają podziw i zachwycenie. *Krasz. Kartki 269.* **5.** Wprawi(a)ć, wprowadzić kogo; wpaść, wpadać w **z.**: Wszystko, co nas z daleka wprawia w zachwycenie, przejada się bardzo prędko. *Prus To i owo 131.*

zachwycić p. **zachwycać**

zachwycić się p. **zachwycać się**

zachwyt 1. Barani, bezmierny, ciągły, cielęcy, ekstatyczny, entuzjastyczny, głęboki, jawny, mdły, młodzieńczy, najwyższy, niebiański, niebywały, niekłamany, niemy, nieustanny, niezwykły, ogólny, powszechny, prawdziwy, radosny, rosnący, szczery **z.**; **z.** bez granic ⟨*uniesienie, upojenie, ekstaza, entuzjazm*⟩: Zapadł w najgłupszą pod słońcem radość, w stan, który w tych sferach nazywano zachwytem cielęcym. *Strug Wspom. 10.* **2. z.** d l a k o g o a. d l a c z e g o: Zdobyć i pokonać tego człowieka, stanąć nad nim i nakazać mu zachwyt dla siebie! *Żer. Uroda 11.* **3. z.** na widok czego (a. czyj): Pełen zachwytu na widok tylu wdzięków, nie umiałem ust otworzyć. *Sztyrm. Katalept. II, 149.* **4. z.** n a d k i m, n a d c z y m; *rzad.* k i m, c z y m: Zachwyt nad Włochami [...] udziela się i średniemu ziemiaństwu, które w połowie wieku (XVI) gromadami wybiera się poza Alpy. *Kot Złot. 14.* Słyszałem, a przynajmniej czytałem niedawno wielkie uniesienia i zachwyt nad naszym miastem. *Sienk. SPP.* **5. z.** w duszy, w sercu: Nie mógł znaleźć słów dla swego przeżycia, dla głębokiego zachwytu w sercu. *Goj. Rajs. II, 110.* **6.** Uniesiony zachwytem, oniemiały, onieśmielony z zachwytu. **7.** Bez zachwytu (robić co): Bez zachwytu patrzeć na nią niepodobna. *Rodz. Dew. 183.* **8.** Z zachwytu, rzadziej od zachwytu (drżeć, gorzeć, mdleć, oniemieć, otrząsnąć się, promienieć, zamierać): Wielbicielka pani Lenty gorzała od zachwytu najzupełniej szczerze i bezinteresownie. *Żer. Nawr. 155.* **9.** Piać z zachwytu ⟨*głośno objawiać zachwyt*⟩: Kwiryna piała z zachwytu, nigdy nie przypuszczała, że można się w ten sposób uczyć! *Goj. Dziew. I, 188.* **10.** W zachwycie (robić co): Stał [...] i gapił się w zachwycie i podziwie na wielkie, wypukłe na horyzoncie morze. *Rus. Człow. 11.* Pogrążać się, tonąć, trwać, żyć w zachwycie. **11.** Z zachwytem (robić co): Z zachwytem wpatrywał się w jej wdzięki. *SW.* Byłem przekonany, że wszyscy patrzą z zachwytem na mój nowiutki mundur. *Meis. Wilk 129.* **12.** Czuć, podzielać czyj **z.**; słyszeć **z-y**; udawać, wypowiadać, wyrażać (czym), wywoływać, (wz)budzić **z.**: Wyrażali swój zachwyt oklaskami, które jak rotowy ogień rozlegały się po sali. *Jun. Now. 160.* Niekłamany zachwyt wywoływała Dolina Kościeliska. *Wierchy 1947, s. 153.* Pan profesor budzi rzeczywiście zachwyt swymi wykładami. *Żer. SPP.* **13.** Doznawać zachwytu. **14.** Słuchać zachwytów: Pani Teresa słuchała zachwytów nad sobą z pewnym uczuciowym chłodem. *Perz. Raz 54.* **15.** Opierać się zachwytom. **16.** Napawać zachwytem: Awanturnicze życie najmłodszego z braci ojca napawało go [...] zachwytem. *Pięt. Młod. 106.* **17.** Oczy zachodzą mgłą zachwytu; twarz oblewa się zachwytem. **18.** Wybuchać, zachłystywać się; zdejmować kogo zachwytem: Ta przepaść zdejmowała go zachwytem. *Nałk. Z. SPP.* **19.** Wpaść w **z.**; wprawić, wprowadzić kogo w **z.**: Zachwanie się pustego dziewczęcia wprawiało w zachwyt skromnego i niezepsutego jeszcze młodzieńca. *Dygas. Molk. 22.*

20. Nie mieć miary w zachwycie. **21. z.** maluje się, odbija się na twarzy, w oczach; ogarnia kogo, wzrasta.

zaciąć, zacinać 1. z. cygaro ⟨*obciąć koniec*⟩: Zbliżył się w zadumie do okna, zaciął cygaro i zapalił. *Grabiń. Tor 281.* **2. z.** ołówek (ostro) ⟨*zatemperować*⟩. **3. z.** pióro (gęsie) ⟨*zaostrzyć*⟩: Zacinał gęsie pióra, aby były odpowiednio miękkie, kończyste i zdatne do pisania. *Wikt. Papież 224.* **4. z.** c o — c z y m ⟨*naderznąć, skaleczyć*⟩: I ma się rozumieć, w tej chwili zaciął brzytwą pasek. *Perz. Uczn. 42.* **5. z.** k o g o ⟨*skaleczyć*⟩; **z.** kogo w pojedynku, w spotkaniu, w walce ⟨*zranić*⟩: Zacięto mnie w spotkaniu, krew mi idzie i zesłabłem. *Sienk. Pot. V, 168.* **6. z.** konia, **z.** psa, **z.** rena, wołu itp. (batem, biczem, uderzeniem bicza) ⟨*uderzyć (batem)*⟩: Zrzucił wszystko, potem reny zaciął i ruszył z kopyta. *Sier. Dno 196.* Złość wyładował na koniach, zacinając każdego mocnym uderzeniem bicza. *Rudn. L. Stare I, 107.* **7. z.** batem, biczem (w powietrzu) ⟨*trzasnąć z bata*⟩: Zaciął batem w powietrzu i truchtem ruszył z miejsca. *Pięt. Białow. 168.* **8.** Deszcz, kurzawa, wiatr zacina (bokiem, bokami), z boku, z ukosa, w twarz ⟨*padając uderza z boku, skosem*⟩. **9.** *nieos.* Zacina deszczem, lodem, piaskiem, śniegiem, żwirem; **z.** po czym, w co: Zacina śniegiem w okna. Zacinało piachem po twarzach. *Żukr. Dni 73.* **10. z.** kozaka, mazura na skrzypcach, na harmonii ⟨*zagrać*⟩: Jakiś rzępajło zacinał na skrzypeczce kozaka, który za serce chwytał młodzież. *Padal. Opow. I, 51.* **11. z.** szczęki, usta, wargi, zęby ⟨*mocno zewrzeć*⟩: Zaciął szczęki i porwał się dziko. *Lamus 8, 1910, s. 431.* **12. z.** szczęki, usta, wargi, zęby w gniewie, w złości, w żalu itp., z gniewu, ze złości, z żalu itp.: O, rozwiąż serce i usta rozłam zacięte w gniewie. *Lieb. Poezje 100.* **13.** Zacinać na kogo ⟨*być trochę kim, pozować na kogo, zakrawać na kogo*⟩: Za dawniejszych czasów p. Mykita troszkę zacinał [...] na lwowskiego demokratę. *Chłęd. Album 198.* Zacina trochę panicz na szulera. *Zabł. SW.* **14.** Zacinać z litewska, z mazurska, z niemiecka itp. ⟨*mieć akcent, wymowę litewską, mazurską, niemiecką itp.*⟩: Mówią po polsku prawidłowo, bez szczególnych prowincjonalizmów, zacinają niekiedy z mazurska. *Wędr. 25, 1901, s. 485.*

zaciąć się, zacinać się 1. z. się c z y m, w c o ⟨*skaleczyć się*⟩: O mało nie zaciął się kozikiem w palec. *Bron. J. Ogn. 241.* **2.** Broń, karabin zacina się ⟨*przestaje funkcjonować, przerywa funkcjonowanie*⟩; broń, karabin zacina się komu: I teraz Mirkowi broń się zacięła: zamek pozostał w położeniu tylnym. *Twórcz. 7, 1954, s. 45.* **3.** Drzwi się zacięły, okno się zacięło ⟨*nie dają, nie daje się poruszyć (otworzyć lub zamknąć)*⟩: To okno tak się zacięło, że nie wiem, czy się panu uda otworzyć. *Perz. Raz 25.* **4.** Głos zaciął się komu ⟨*głos urwał się; ktoś nagle przestał mówić*⟩. **5.** Klucz zaciął się (w zamku) ⟨*nie daje się poruszyć, nie otwiera (zamka)*⟩. **6.** Motor, silnik zaciął się ⟨*przestał działać*⟩. **7.** Zamek zaciął się ⟨*przestał działać*⟩. **8.** Szczęki, usta, wargi, zęby zacięły się (komu) ⟨*zwarły się*⟩: W tej chwili uchwycił go pierwszy paroksyzm, tak iż szczęki mu się zacięły i słowa więcej przemówić nie mógł. *Sienk. Pot. VI, 32.* **9. z. się** p r z y c z y m ⟨*nie móc, nie umieć kontynuować czego*⟩: Stoi przy tablicy i rozwiązuje zadania. Zaciął się przy mnożeniu. *Świerszcz. 2, 1951.* Zaciąć się przy trudniejszym tekście, wyrazie. **10. z. się** w mowie, w mówieniu; **z. się** w pół słowa; **z. się** lekko, z lekka: Od czasu do czasu zacinał się lekko w mowie: „Naa...lazło się do partii zbankrutowanych dziedziców. *Rudn. L. Stare II, 144.* **11. z. się** n a c z y m: Dyszał ciężko i mówił zacinając się na każdym słowie. *Rudn. H. Spart. 43.* **12. z. się** n a k o g o (a. n a c o) ⟨*zawziąć się*⟩: Los na mnie się zaciął. *Staff L. Poezje III, 287.* **13. z. się** w decyzji, w gniewie, w milczeniu, w przedsięwzięciu, w smutku, w uporze, w złości, w żalu ⟨*uprzeć się, zawziąć się, zapamiętać się*⟩: Wiedział z doświadczenia, iż gdy król coś zamierzy i zatnie się w przedsięwzięciu, tedy żadne odmowy nie pomogą. *Sienk. Ogn. IV, 164.* **14. z. się** w sobie ⟨*uwziąć się, uprzeć się*⟩: Na pewno zaciął się w sobie i nie napisze do niej. *Twórcz. 5, 1953, s. 68.*

zaciąg 1. Ochotniczy, przymusowy, świeży, wolny **z.**; **z.** wojskowy ⟨*werbunek, rekrutacja*⟩. **2. z-i** d o c z e g o: **z-i** do wojska, do brygad międzynarodowych. **3. z-i** pod sztandary wojskowe. **4. z-i** n a c o: **z-i** na wojnę, na wyprawę; na budowę. **5.** Wojsko, armia własnego zaciągu. **6.** Prowadzić, przeprowadzać, robić, *książk.* czynić **z-i**: Zaciągi od dwóch miesięcy z jego rozkazu czyniono. *Sienk. Pot. I, 216.* **7.** Organizować, rozpocząć **z.** (do czego). **8.** Rozpuścić, ściągać **z-i**. **9.** Szukać zaciągów (w obcych armiach). **10.** Zasilić wojsko (świeżym) zaciągiem: Obawiał się, że zasilenie wojska świeżym zaciągiem osłabi jego sprawność żołnierską. *Bobrz. SPP.* **11. z-i** idą, szły.

zaciągać, zaciągnąć 1. z. chorągiew, żagiel (na maszt) ⟨*wciągać*⟩. **2. z.** czaty, straż, wartę, zmianę ⟨*stać na czatach itp., na straży, na warcie; obejmować straż, wartę, zmianę*⟩: Pachołkowie miejscy, pobrzękując gardami, szli zaciągać straż w bramach. *Gomul. Miecz I, 111.* Robotnicy zaciągają trzecią zmianę. *Dz. Pol. 267, 1954.* **3. z.** dług, pożyczkę ⟨*zadłużać się, brać pożyczkę*⟩: Z chęcią zaciągała pożyczki, zwlekając z oddaniem. *Tyg. Ilustr. 36, 1904.* **4. z.** obowiązek; zobowiązanie (względem kogo) ⟨*brać na siebie obowiązek, zobowiązanie; zobowiązywać się do czego*⟩. **5. z.** dług wdzięczności u kogo, wobec kogo, względem kogo ⟨*poczuwać się do wdzięczności wobec kogo*⟩. **6. z.** firankę, storę, zasłonę (na okno, u okna, w oknie); kurtynę, portierę (na drzwi, u drzwi, w drzwiach): **z.** okno firanką, storą, zasłoną; **z.** drzwi portierą ⟨*zasłaniać (okno) firanką itp., drzwi portierą itp.*⟩: Zaciągnął story i poszedł spać po dwóch nocach spędzonych w trzeciej klasie pociągu. *Prusz. Trzyn. 256.* Na półkach ustawiono w kolorowych wazonach płaskie bukiety — wtedy też zaciągnięto u okien żółte firanki. *Goj. Dziew. I, 72.* **7. z.** języka u kogo ⟨*dowiadywać się*⟩: Zaciągnąłem u kobiety języka [...] opowiedziała mi wszystko, co wiedziała o Szczepanie. *Pięt. Grom 106.* **8. z.** niewód, sieć (na jeziorze); **z.** niewodem, siecią (w jeziorze) ⟨*zastawiać, zapuszczać niewód, sieć*⟩: Gdy w jeziorze zaciągną siecią, to wierzyć się nie chce, aby taka ilość i różnorodność gatunków ryb znaleźć się mogła. *Zapał. Pam. II, 205.* **9. z.** ochotników, rekruta, żołnierzy (do szeregów, do powstania, do wojska); **z.** wojsko ⟨*werbować*⟩:

Panowie sprawowali nad nimi (kolonami) częściowo władzę sądową, zaciągali spośród nich rekruta do wojska. *Hist. star. 266.* **10. z.** pas, rzemień (na którąś dziurkę) ⟨*ściągać, zapinać*⟩: Mundury opięte, pasy na ostatnią dziurkę zaciągnięte. *Zeg. Uśm. 517.* **11. z.** pasa ⟨*żyć skromnie, głodować*⟩. **12. z.** pętlę, supeł, węzeł (palcami, zębami) ⟨*zawiązywać, zaciskać*⟩: Zaciągnął supeł zębami, ani na chwilę nie wypuszczając broni z lewej ręki. *Bron. J. Ogn. 74.* **13. z.** podłogę (pastą, pokostem, pyłochłonem); **z.** podłogę na (jakiś) kolor ⟨*nasycać podłogę pastą, pokostem itp.; pastować; malować*⟩: Miał dwa pokoiki, niewielkie, ładnie pomalowane, z podłogą zaciągniętą na orzechowy kolor. *Kosiak. Bud. 286.* **14.** *przestarz.* **z.** pracę, robotę, rozmowę itp. ⟨*przeciągać, przedłużać*⟩: Mówiłem, aby zaciągnąć rozmowę. *Dygas. Now. I, 90.* **15. z.** przychód, rozchód, wydatki do książki, zeszytu itp. ⟨*wciągać, wpisywać*⟩: Chcąc do regestru zaciągnąć wczorajszy wydatek, usiadł przy stoliku. *Pług Zagon II, 199.* **16. z.** w akta, w księgi, w zeszyt ⟨*zapisywać*⟩: Panowie grodowi zaciągają w akta deportację sumy zastawnej. *Kaczk. Trad. 195.* **17.** *kuch.* **z.** sos, zupę (żółtkiem, śmietaną) ⟨*zaprawiać*⟩. **18. z.** szal, szlafrok, płaszcz, chustkę itp. (na szyi, pod szyją, w pasie) ⟨*zawijać, obwijać*⟩: Cofnęła się o krok, zaciągając pod szyją szlafrok. *Brand. K. Sams. 377.* **19.** *przestarz.* **z.** wagi (zegara) ⟨*podciągać*⟩: Przeszła pod wielki drewniany na ścianie zegar i zaciągnęła jego wagi. *Bog. Rodin VI, 31.* **20.** Chmury zaciągnęły horyzont, niebo ⟨*zasnuły, zasłoniły*⟩. **21.** *nieos.* Zaciągnęło chłodem, deszczem, śniegiem, wonią, zapachem; zaciągnęło chłodem itp. od czego, skąd ⟨*powiało*⟩: Od rzeki zaciągało chłodem. *Żuł. Rzeka 58.* **22. z.** (kogo) do chaty, do domu, do siebie, do szkoły itp.; **z.** (kogo) gwałtem, przemocą ⟨*prowadzić gwałtem*⟩: Po przedstawieniu znajomi [...] zaciągnęli mnie na kolację. *Lam J. Rozmait. 92.* Zaciągnął go przemocą do domu i tam wmówił w niego szklanicę czarnego nektaru. *Strug Chim. II, 107.* Spotykając Sabałę po drogach, zaciągali go do siebie, leli w starca wódkę i wyciągali na anegdoty. *Witkiew. S. Utwory 112.* **23. z.** (kogo) do ołtarza ⟨*zmuszać do małżeństwa*⟩. **24. z.** (kogo) na wojnę, na wyprawę; pod chorągiew, pod znak ⟨*werbować*⟩: Zaczął [...] zaciągać ludzi pod swoje chorągwie i wkrótce nazbierał ich do dwunastu tysięcy. *Kaczk. Olbracht. I, 165.* **25. z.** c o a. k o g o w c o (d o k ą d) ⟨*wciągać, wprowadzać gwałtem*⟩: Dopadł ją znienacka, opasał uściskiem, zaciągnął w pobliską kupę krzewia. *Wikt. Papież 312.* **26. z.** kogo w poczet (uczniów, pracowników itp.) ⟨*przyjmować kogo jako ucznia, pracownika itp.*⟩: Dał rezolucję przychylną i rozkazał zaciągnąć Radka w poczet uczniów klasy piątej. *Żer. Syzyf. 163.* **27. z.** z litewska, z rosyjska, ruska; (w mowie) ⟨*mówić z charakterystyczną intonacją (w danym języku, np. litewskim, rosyjskim itp.)*⟩: Byliście pewnie długo w Rosji? Tak zaciągacie z rosyjska... *New. Chłopiec 169.* **28. z.** z południa, z północy, ze wschodu, z zachodu ⟨*zawiewać*⟩: Chłodny powiew zaciągał z północy, od dalekich łęgów nadwiślańskich. *Krucz. Paw. 154.*

zaciągać się, zaciągnąć się 1. Horyzont, niebo zaciąga się (chmurami, obłokami) ⟨*niebo się chmurzy*⟩: Niebo się zaciąga, pochmurza, wiatr rośnie, wzmaga się. *Konopn. Now. IV, 381.* **2.** Sieć zaciąga się dokoła, koło kogo ⟨*ktoś znajduje się w położeniu bez wyjścia, coś komu grozi*⟩: Nie alarmowałbym, gdybym nie miał niezbitych danych, że zaciąga się dokoła pani śmiertelna sieć. *Strug Krzyż II, 334—335.* **3.** Sprawa zaciąga się (na długo, na dłużej) ⟨*przedłuża się, nie zanosi się na rychłe jej zakończenie*⟩. **4. z.** się cygarem, fajką, dymem, papierosem (głęboko, szybko, smakowicie) ⟨*paląc wciągać dym z cygara itp.*⟩: Pisał, szybko zaciągając się papierosem. *Gomul. Ciury II, 10.* **5. z.** się powietrzem, wonią, zapachem ⟨*wciągać powietrze, woń, zapach; oddychać głęboko powietrzem itp.*⟩: (Psy) czekały, aż ich jedzenie wystygnie. Tymczasem zaciągały się rozkosznym zapachem. *Grabow. J. Opow. II, 116.* **6.** Oczy zaciągają się bielmem ⟨*zachodzą bielmem; ktoś ślepnie*⟩. **7.** Woda zaciąga się rzęsą ⟨*pokrywa się, zarasta*⟩. **8. z.** się do artylerii, do piechoty, do milicji, do powstania, do służby, do szeregów, do wojska ⟨*wstępować (ochotniczo) do artylerii, piechoty itp.*⟩: Porzuca on kraj rodzinny, zaciąga się do służby u możnego pana. *Krzyż. J. Romans 68.* **9.** Coś zaciąga się na długo, na lata, miesiące ⟨*zanosi się*⟩: Ten romans z Grabowskim zaciąga się na lata. *Perz. Raz 169.* **10.** Zaciąga się na co (na jesień, na lato, na wiosnę, na zimę) ⟨*jesień itp. nadchodzi, nastaje*⟩: Już dobrze zaciągnęło się na jesień, liście na drzewach poczerwieniały i zżółkły. *Sewer Głod. 113.* **11. z.** się n a c o (g d z i e) ⟨*wstępować do jakiej służby*⟩: Zaciągnąłeś się za grube hopy na statek wynajęty na wojnę w Korei. *Melc. Statek 14.* **12. z.** się na ochotnika, na szeregowca, na żołnierza itp.; **z.** się do szeregów (jako żołnierz) ⟨*wstąpić ochotniczo do wojska*⟩: Zaciągniemy się na prostych szeregowców, ale będziemy wreszcie walczyć. *Ziel. S. Świt. 47.* Chociaż sam Niemiec z urodzenia, zaciąga się jako podoficer gwardii do szeregów i broni Warszawy. *Lamus 8, 1910, s. 477.* **13. z.** się pod chorągiew, pod sztandar, pod znaki; w służbę, w szeregi ⟨*wstępować do wojska*⟩: Mnóstwo młodzieży mazowieckiej do naszych się garnęło i zaciągało się pod znaki Sawy. *Rzew. H. Pam. 241.* Przybył do nas posępny, z wyrazem rozpaczy, zaciągnął się w szeregi nieznany nikomu. *Słow. Mind. 19.* **14. z.** się z cybucha, z fajki ⟨*paląc wciągać dym tytoniowy*⟩: Z cybucha się zaciągnął. *Jeż Rotuł. 435.*

zaciągnąć p. **zaciągać**

zaciągnąć się p. **zaciągać się**

zaciążyć 1. z. n a k i m, n a c z y m a. n a d k i m, n a d c z y m ⟨*wywrzeć wpływ na kogo, na co*⟩: Hegemonia muzyki niemieckiej zaciążyła szkodliwie na naszej muzyce. *Reiss SPP.* Tradycja logicznych rozważań i podziałów zaciążyła najbardziej nad tą nauką (gramatyką). *Dor. SPP.* **2. z.** komu kamieniem na sercu ⟨*o uczuciach: silnie kim owładnąć*⟩: Żal, wielki żal kamieniem zaciążył jej na sercu. *Sewer Zyzma 68.*

zaciekawienie 1. Niezwykłe, rosnące, szczególne, widoczne, żywe **z.** ⟨*zainteresowanie, ciekawość (do czego)*⟩. **2. z.** c z y m, d o c z e g o, w c z y m: Miał wielkie zaciekawienie do nauk przyrodniczych. *SPP.* **3.** Z zaciekawieniem (słuchać czego, przysłuchiwać się czemu, obserwować kogo, co, spoglądać

na kogo, na co, oczekiwać czego): Przyglądał się z wielkim zaciekawieniem. *SW*. Oglądał zabytki z zaciekawieniem. *SPW*. 4. Budzić, obudzić, podniecać, podsycać, wzbudzać z.: Pani Teresa wiedziała, że wzbudziła w młodym człowieku niezwykłe zaciekawienie. *Perz. Raz 10*. 5. z. maluje się w czyim spojrzeniu, wzroku.

zacierka 1. Pszenne, żytnie z-i; z. z mąki pszennej, żytniej; z. siekana, skubana, tarta. 2. z. a. z-i na wodzie; na mleku, z mlekiem. 3. Gnieść, zagniatać, skubać z-i.

zacięcie 1. Narratorskie z. ⟨*swada*⟩; z. humorystyczne, polemiczne, publicystyczne ⟨*żyłka, uzdolnienie do czego*⟩. 2. Z zacięciem (co robić): Książka napisana z zacięciem. 3. Mieć, wykazywać z. (do czego a. jakie; na kogo, na co): Ma zacięcie na artystę ⟨*żyłkę artystyczną*⟩. *SW*.

zacięty 1. z. antagonista, nieprzyjaciel, przeciwnik, wróg ⟨*zawzięty, zajadły*⟩. 2. z-a bitwa, debata, obrona, walka, wojna; z. atak, bój, opór, spór, upór ⟨*zaciekła(-y)*⟩: Trwać w zaciętym uporze. 3. z. charakter ⟨*zażarty, zaciekły*⟩. 4. z-a mina, twarz; z. wyraz twarzy ⟨*wyrażająca(-y) zaciętość*⟩. 5. z-e usta ⟨*zaciśnięte*⟩. 6. z. w c z y m ⟨*zawzięty, nieustępliwy*⟩: z. w boju, w oporze, w uporze.

zacinać p. **zaciąć**

zacinać się p. **zaciąć się**

zaciskać, zacisnąć 1. z. c o ⟨*ściskając zamykać*⟩: z. dłonie, ręce, garść, kułak, pięść, palce (kurczowo), szpony (o ptakach drapieżnych); z. szczęki, żuchwy; z. zęby; z. usta, wargi; z. oczy, powieki; *przen.* pięści ⟨*trwać w ukrywanym gniewie*⟩; z. zęby ⟨*trwać w ukrywanym zniecierpliwieniu*⟩. 2. z. pas ⟨*ściskać się pasem*⟩: Obciągał na sobie bluzę, zaciskał pas i czyścił szmatką odznaki. *Brand. K. Sams. 387*. 3. z. pasa ⟨*żyć skromnie, odmawiać sobie wiele, głodować*⟩: Przednówek tego roku nie był specjalnie dokuczliwy, ale przecież biedni dorocznym zwyczajem musieli zaciskać pasa. *Zal. W. Traktory 167*. 4. *przen.* z. sakwę ⟨*być skąpym, nie chcieć dawać, wydawać pieniędzy*⟩: Sakwę zaciskał i dukatów na futra sobole a złote manele dać nie chciał. *Lam S. Stroje 3*. 5. z. c o — c z y m: a) ⟨*ściskać mocno; ściskając ściągać*⟩: Siedzi z przymkniętymi oczami i dłońmi zaciska skronie. *Past. Komuna 174*; b) ⟨*ściskając zawiązywać*⟩: z. palcami szal. 6. z. c o — n a c o ⟨*naciskać, wciskać*⟩: z. czapkę, kapelusz na czoło, na oczy. 7. z. c o — n a c z y m: a) ⟨*ściskając dopinać, dociągać*⟩: z. płaszcz na piersiach, w pasie; b) ⟨*obejmując co ściskać*⟩: z. dłonie na poręczy; z. palce, ręce na kolanie, na szyi. 8. z. c o o c o: Nagłym ruchem zacisnąłem palce o palce, że aż mi wszystkie stawy chrupnęły. *Żmich. Pog. 68*. 9. z. c o — w c o ⟨*ściskać, zwijać w co*⟩: z. dłoń, rękę w kułak, w pięść. - Zacisnął włochatą prawicę w kułak i wymachując nią niby maczugą, krzyknął wściekle [...] idę na Rzym! *Rudn. H. Spart. 158*. 10. z. c o — w c z y m ⟨*zamykać ściskając*⟩: z. co w dłoni, garści, w palcach, w ręku. - Coraz bardziej zaciskał gołębia w garści. *Kow. W. Rodz. 104*. 11. z. c o — w o k ó ł c z e g o ⟨*ściskając zamykać, zawiązywać*⟩: z. pętlę wokół szyi. *przen.* Wiatr północny znów zacisnął kleszcze lodowe wokół „Czeluskina". *Cent. Czel. 26*. 12. z. c o — z c z e g o: z. pięści, zęby z bólu, z gniewu, z pasji, ze złości itp. - Widząc swego sekretarza, poruszającego się dokoła stołu ze sztywnością manekina, zacisnął z pasji pięści. *Andrz. Popiół. 152*. 13. Dłoń, garść, ręka zaciska co, palce zaciskają co ⟨*ściskają mocno*⟩: Garście zaciskały drzewce kopii. *Wikt. Papież 27*. 14. Skurcz, zaciska gardło, serce, szczęki ⟨*ściska*⟩.

zaciskać się, zacisnąć się 1. Coś zaciska się ⟨*ściskając zwiera się*⟩: Krtań zaciska się; obręcz, pierścień zaciska się; oczy, powieki zaciskają się; usta, wargi zaciskają się (od czego); garść, kułak, pięść zaciska się (dokoła, (o)koło, wokół czego); palce, ręce zaciskają się (na czym). Usta, wargi zaciskają się od bólu, gniewu, złości. - Ręce spracowane i czerwone zaciskają się ruchem nerwowym pod fałdami szarej, zniszczonej chustki. *Zap. G. Kaśka 6*. Palce obydwóch jego rąk konwulsyjnie zaciskały się około poręczy krzesła. *Orzesz. Pam. III, 172*. Zmarznięte palce z coraz większym wysiłkiem zaciskają się na niewielkich występach skalnych. *Żuł. W. Trag. 3*. *przen.* Obręcz terroru policyjnego zaciskała się coraz mocniej. *Ludzie KPP 155*. 2. z. się w c o: a) ⟨*wciskać się, wtłaczać się*⟩: Zaciśnięty w najciemniejszy kąt szynku [...] siedział on samotnie. *Łoz. Wal. Szlach. I, 42*; b) ⟨*zwierać się w uścisku*⟩: dłonie, palce, ręce zaciskają się w uścisk.

zacisnąć p. **zaciskać**

zacisnąć się p. **zaciskać się**

zacny 1. z. charakter, człowiek, obywatel, przyjaciel; z-a dusza, matrona, niewiasta; z-e serce ⟨*o człowieku szlachetnym, poczciwym*⟩: Odnajmowałem porządny pokój u zacnych ludzi. *Rudn. A. Morze 241*. 2. z. do gruntu, z gruntu, *rub.* z bebechami ⟨*bardzo poczciwy, szlachetny*⟩: Był to Tadeusz N., zresztą zacny z bebechami człowiek, ale również zacnie głupi. *Krzyw. L. Wspom. 184*.

zacząć, zaczynać 1. z. c o (z domyślnym lub wypowiedzianym bezokolicznikiem) ⟨*zabrać się do czego, rozpocząć co*⟩: Zacząłem list (pisać). Zacząłem bochenek (jeść). Zacząłem wtedy martwić się na dobre. *SPP*. 2. z. c o — c z y m: z. co dziesięcioma palcami ⟨*rozpocząć (pracę) własnymi rękoma, bez niczyjej pomocy*⟩: Ja też wyszedłem z dołów, ja też zacząłem tymi — rozłożył swoje opuchłe dłonie — tymi dziesięcioma palcami. *Jackiew. Jan. 112*. 3. z. co (*domyśl.* mówić) jakim głosem, szeptem, tonem ⟨*powiedzieć co jakimś głosem itp.*⟩: Z miejsca zaczęła swoim ochrypłym głosem: [...] Narąb mi drzewa. *Rus. Człow. 60*. 4. z. o c z y m, o k i m (*domyśl. mówić*): Kiedy zaczynają o interesach, mam ochotę wiać, gdzie pieprz rośnie. *Dąbr. M. Noce II, 207*. No, młodzi nie byli pyszni — rzekła pani Barbara, i zaczęto o młodych. *Dąbr. M. Noce II, 23*. 5. z. o d c z e g o, o d k o g o; *rzad.* c z y m; p r z e z c o: Nie wiedziała, od czego zacząć. *Żer. SPP*. Rozpoczynałem rozmowę co chwila, zaczynając od rzeczy codziennych; urywała się ciągle. *Siedl. M. Opow. 142*. Malowali je [podłogi] wszyscy w domu, zacząwszy od „pana inżyniera", a skończywszy na Romku. *Bobiń. Chłop. 16*. Zaczynając pytaniem... *Dąbr. M. SPP*. Wszystkie familie do jedyno-

władztwa dążące zaczynały przez łączenie się z miastami przeciwko szlachcie. *Staszic Przestr. 213.* **6. z.** od początku: Jakby mu się te papiery gdzieś zawieruszyły, to wszystko od początku musiałby zaczynać. *Lut. Sprawa 20.* **7. z.** z k i m, z c z y m ⟨*drażnić, zaczepiać kogo; prowokować do awantury, do bijatyki, do zaatakowania (o zwierzęciu)*⟩: Nie zaczynaj z nim, bo to awanturnik. *SW.* Lepiej nie zaczynać z psem nie uwiązanym. *Makowiec. Dios. 13.* **8.** *uczn.* Nie zaczynaj! nie zaczynajcie! ⟨*nie zaczepiaj*⟩: Raz po raz spoglądał ze złością na Heńka, który stękał na łóżku. — Małpa! — krzyknął wreszcie. — Nie zaczynaj — odparł płaczliwym głosem Heniek. *Perz. Uczn. 14.* **9. z.** z k i m — c o (np. kłótnię, bijatykę). **10. z.** z innej, jakiej, której, tej, tamtej; to z tej, to z tamtej beczki ⟨*zacząć mówić na inny, jaki itp. temat, zmienić temat rozmowy, sposób uzasadnienia myśli*⟩: Ci panowie, których tu poznałam, [...] bardzo nudni, i nie wiem z jakiej beczki można z nimi zacząć. *Korz. J. Wdow. 446.* **11. z.** z innego końca ⟨*odwrócić bieg myśli*⟩.

zacząć się, zaczynać się 1. *nieos.* bez dopełnienia: Zaczyna się, zacznie, zaczęło się ⟨*o czymś przykrym: awanturze, kłótni itp.*⟩: Zjeżyli się chłopcy niby dwa gniewne ptaki. Już się zaczyna — ktoś szepnął. *Bartk. SPP.* Wieczorem przyszedł pan Michałowski i znów się zaczęło! *Goj. Dziew. II, 91.* Teraz się dopiero zacznie! **2. z. się** o d c z e g o, od k o g o, *rzad.* c z y m: Lato od dżdżów się zaczęło. *SW.* Ten wyraz zaczyna się dużą literą (lub od dużej litery, nie: z dużej litery). *SPP.* Zachorował Mikołaj ciężko. Zaczęło się od niewinnej odry — skończyło się na silnym zapaleniu płuc. *Zeg. Zmory 157.* Zaczęło się od Dąbrowskiej [...] którą los rzeczywiście pokrzywdził. *Par. Niebo 172.* Następny ranek zaczął się złotym blaskiem słońca na sosnowej podłodze i gruchaniem gołębi. *Was. W. Pok. 89.* **3.** Coś (a. ktoś) zaczyna się i kończy na czym (a. na kim) ⟨*ogranicza się do czego*⟩: Przypominała sobie lata, gdy była dzieckiem [...] szczęśliwym, a świat zaczynał się i kończył na domu. *Goj. Dziew. II, 110.* **4.** Zaczyna się ściemniać ⟨*nastaje, zapada zmrok*⟩.

zaczepiać (się), zaczepić (się) 1. z. dyskusję, czyją wypowiedź, czyje zdanie ⟨*kwestionować*⟩: Referaty otwierające raczej określały zakres aktualnej problematyki niż zaczepiały dyskusję. *Prz. Kult. 24, 1954.* **2. z.** k o g o: a) ⟨*zatrzymywać w przejściu; prowokować do awantury*⟩: Kto mnie zaczepia, ten życia niepewny. *SW*; b) a. **z.** k o go — c z y m ⟨*usiłować nawiązać z kim rozmowę, znajomość*⟩: Słyszałem, że w Warszawie mężczyźni zaczepiają kobiety. *Zap. G. SPP.* Zaczepiał każdego przechodnia. Nigdy nie był syty rozmowy i ludzkiego ciepła. *Wierchy 1937, s. 65.* Usiłował zaczepić ją jakimiś słowami obojętnymi i grzecznymi, na które trudno było nie odpowiedzieć. *Żer. Char. 116.* **3. z.** kogo w (jakiej) sprawie ⟨*pytać kogo o co, indagować w jakiej sprawie*⟩: Nie wchodził widać w rachuby dotyczące placów, gdyż wujenka Michalina nie zaczepiała go w tej sprawie. *Dąbr. M. Noce II, 193.* **4. z.** (się) o c o: **z.** o jakiś kraj, jakieś miasto, jakiś dom, o kogo ⟨*wstępować po drodze*⟩: Berlin roił się od skandynawskich artystów, którzy w dalszej podróży do Paryża i Włoch zwykle o Berlin zaczepiali. *Przybysz. Współ. II, 166.* **5. z.** o (jakąś) kwestię, rzecz, sprawę, o jakiś temat ⟨*poruszać jakąś kwestię, rzecz itp., napomykać o czym*⟩: Nie mówił już o pracy i emigracji, a kiedy sam zaczepiłem o ten temat — przerwał mi opryskliwie. *Brand. M. Spot. 20.* Obawiałam się nawet zaczepić w rozmowie o przedmiot smutny i drażliwy. *Orzesz. Pam. III, 13.* **6.** Myśl zaczepia się o co ⟨*ktoś o czym myśli; coś komu przychodzi na myśl*⟩. **7. z.** się o c o: mieć o co, za co ręce **z.**, nie mieć o co rąk **z.** ⟨*mieć pracę, zarobek, znajdować podstawę materialną; nie mieć pracy, zarobku, nie mieć co robić*⟩: Jest się o co zaczepić. *Dąbr. M. SPP.* Często gęsto trzeba było głodować na lądzie, zanim człowiek się gdzie zaczepił o jaką łajbę. *Meis. Arkt. 48.* Miał za co ręce zaczepić, bo i znaczny kapitał obrotowy nosił za czerwoną koszulą. *Krasz. Szalona 193.*

zaczepka 1. Grube, grubiańskie, karczemne, ordynarne, śmiałe **z-i** ⟨*zaczepiania, napaści, prowokacje; okazje do zwady*⟩. **2. z.** d o c z e g o ⟨*pretekst*⟩: z. do wojny, do pojednania. - Chodziło Jagielle i Witoldowi o ziemie przez Zygmunta odsądzone i szukali zaczepki do wojny. *Moracz. Dzieje II, 116.* **3. z.** ze strony czyjej: **z.** ze strony sąsiadów, ze strony wroga. **4.** Czekać zaczepki. **5.** Dać powód do zaczepki. **6.** Szukać zaczepki (z kim): Nie jestem awanturnikiem, a szukałbym z każdym zaczepki. *Bliz. Dam. 97.* **7.** Unikać zaczepek. **8.** Odpowiadać, odpowiedzieć; nie odpowiadać na zaczepkę. **9.** Przyjąć zaczepkę.

zaczerwienić się 1. z. się po uszy, po białka oczu; jak piwonia, jak rak, jak róża ⟨*dostać rumieńców, oblać się rumieńcem; spąsowieć*⟩. **2. z. się** z c z e g o, *daw.* o d c z e g o: **z. się** ze złości, z gniewu, ze wstydu.

zaczynać p. **zacząć**

zaczynać się p. **zacząć się**

zaczyniać, zaczynić z. c o, *daw.* n a c o — c z y m: z. chleb, *daw.* na chleb; **z.** ciasto drożdżami ⟨*zaprawiać, zarabiać, rozczyniać*⟩.

zaćmić się Zaćmiło się komu w oczach; wzrok czyj się zaćmił ⟨*pociemniało komu w oczach; ktoś chwilowo stracił zdolność widzenia*⟩: Chwyciły ją zastraszające bóle w piersiach czy może w pasie. Nogi zmiękły, a wzrok się zaćmił. *Dąbr. M. Znaki 121.*

zaćmienie 1. z. Księżyca ⟨*zasłonięcie części lub całej tarczy Księżyca przez Ziemię*⟩. **2. z.** Słońca ⟨*zasłonięcie części lub całej tarczy słonecznej przez Księżyc*⟩.

zadać (się), zadawać (się) 1. *przestarz.* **z.** k o m u — c o a. c z e g o: **z.** komu lekarstwo a. lekarstwa (np. bromu, waleriany), narkotyk, truciznę a. trucizny, ziela, ziółek ⟨*dać pić, zaaplikować, podać, zaordynować*⟩: Patkiewicz jako medyk pomacawszy puls baronowej, kazał jej zadać waleriany. *Prus Lalka III, 98.* **2. z.** lubczyku ⟨*dać do picia wywar z ziół tej rośliny, która według wierzeń ludowych rzekomo wzbudza wzajemność w miłości*⟩. **3. z.** bydłu czego ⟨*nałożyć paszy za drabki; przyrzucić czego*⟩: Znoszono w workach omłot dzienny, zadawano bydłu słomę, koniom obrok i siano. *Żer. Popioły I, 25.* **4. z.** karmę, napój, obrok, pokarm itp. a. jako

karmę itp. ⟨*dać, podać*⟩: [Sumik karłowaty] pożera wszelkie resztki zadawanej pstrągom karmy. *Staff F. Ryby 208.* Większość ziomiopłodów [...] jest [...] zadawana jako karma dla zwierząt. *Archit. 4, 1955, s. 81.* **5. z.** (komu) bobu, pieprzu ⟨*dać (komu) nauczkę, dać się (komu) we znaki*⟩: Gdyby tak naszą dwunastkę wpuścić na scenę, dopiero byśmy zadali bobu! *Gard. Trzech 188.* Ha! Zadałem mu pieprzu! Umyślnie udałem ucieczkę, żeby go za sobą wywabić. *Sienk. Ogn. IV, 66.* **6.** *posp.* **z.** szyku ⟨*zaimponować szykiem; pokazać się szykownie, popisać się; dodawać (komu) szyku*⟩: Pomiął mi krawat, który dziś cały dzień zadawał szyku. *Bełc. Proteg. 252.* **7.** dziś *żart.* **z.** k o m u c o a. c z e g o: **z.** czar, urok ⟨*uroczyć, zaczarować kogo; rzucić urok na kogo, na co*⟩: Chyba pogłupieli, chyba im ktoś czegoś zadał, że bez słowa słuchali. *Bogusz. Kura 162.* Albo musiała mi coś zadać, albo konstelacje są takowe, że po prostu od zmysłów odchodzę. *Sienk. Pot. VI, 29.* Miał oczy uroczne, które chorobę [...] ludziom zadawały. *Wójc. Klechdy I, 56.* W drugiej chacie krowa mleko dawać przestała, trzeba ją było okurzyć, aby czar i uroki zadane odczynić. *Krasz. Baśń 309.* **8. z.** (k o m u) c o: **z.** cięgi, cios, pchnięcie, raz, razy, sztych, uderzenie ⟨*wymierzyć*⟩: Rzuca się [...] na nieprzyjaciół. Osłabiona ręka słabe tylko zadaje razy. *Bełc. Hun. 10.* **9. z.** (komu) guzy ⟨*spowodować*⟩. **10. z.** (komu) ranę ⟨*zranić kogo*⟩: Nie tylko z łatwością odpierała jego ciosy, ale parując sama zadawała dotkliwe rany. *Strug Krzyż III, 117.* **11. z.** (komu) boleść, ból, cierpienie, katusze, męczarnie, męki, tortury, udrękę ⟨*narazić kogo na katusze, męczarnie itp., ściągnąć na kogo katusze itp.; spowodować czyj ból, czyje męczarnie itp.*⟩: Chyba sam nie wiesz, jaki ból zadajesz mi tym słowem. *Sienk. Dram. 83.* **12. z.** (komu) śmierć ⟨*spowodować śmierć czyją, zabić kogo*⟩: Nie samą śmierć tylko zadawano mieszkańcom, bo wprzód mękami najwymyślniejszymi ich morzono. *Sienk. Pot. II, 159.* Żołnierz nie kat. Sam zadaje śmierć, lecz widoku męki nie lubi. *Sienk. Pot. IV, 253.* **13. z.** (sam) sobie śmierć ⟨*popełnić samobójstwo*⟩: W napadzie hipokondrii sam sobie śmierć zadał. *Choj. Alkh. I, 210.* **14. z.** klęskę, porażkę ⟨*spowodować*⟩. **15.** *karc.* **z.** asa, króla itp., **z.** atu, **z.** karo, kier, pik, trefl ⟨*wyjść w asa, króla itp.*⟩: Siedzący vis a vis pokłócą się [...] co należało zadać, czy trefl, czy karo? *Sienk. Sprawy 213.* **16.** *szachy* **z.** mata ⟨*dać*⟩: [Król] ni się zasłonić, ni uciec nie zdoła [...] kończy się gra ta, a zwycięzcy się chlubią, że zadali mata. *Czayk. Poezje 85.* **17. z.** k o m u c o: **z.** komu co do zrobienia, do wykonania ⟨*polecić zrobić, wykonać co; wyznaczyć co do wykonania; polecić nauczyć się czego itp.*⟩: Nie umiała ona jeszcze zadanej bajki francuskiej [...] przeto zabrała się do nauki. *Dygas. Now. V, 28.* Anka przejmowała się każdym zadawanym tematem, uczyła się go niejako sama. *Dąbr. M. Noce II, 29.* **z.** ćwiczenie, wypracowanie; lekcję, przepisywanie; słówka, wiersz. - Zadano mu więc do wyrobienia kanapkę na dwie osoby, z ładnymi wyrzynaniami. *Korz. J. Krewni 330.* **18. z.** stąd dotąd ⟨*o zadaniu lekcji bez objaśnienia nauczyciela*⟩. **19. z.** c o z c z e g o ⟨*polecić nauczyć się z jakiego działu (przedmiotu), z podręcznika itp.*⟩: Właściwie powinna by iść jeszcze do jednej koleżanki, gdyż spostrzegła, że nie wie, co zadane z historii. *Dąbr. M. Noce III, 191.* **20. z.** łamigłówkę, rebus, zagadkę ⟨*dać do rozwiązania łamigłówkę itp.*⟩. **21. z.** pokutę, pracę, robotę ⟨*wyznaczyć*⟩: Co mi rozkażesz, królowo? Zadaj piękną jaką pracę. Winąć tęczę kolorową albo budować pałace. *Słow. Ballad. 25.* **22. z.** pytanie ⟨*zapytać*⟩: Zadać nauczycielowi pytanie. **23.** *przestarz.* **z.** (komu) fałsz, kłamstwo, łgarstwo, nieprawdę, podłość, zdradę, złodziejstwo (w oczy, w żywe oczy) ⟨*zarzucić komu fałsz, kłamstwo; pomówić kogo o fałsz itp.*⟩: Jeszcze mi zadajesz kłamstwo w żywe oczy? *Tremb. Bajki 7.* Gdym mu zdradę przed pojedynkiem zadał, tedy nie zaprzeczył. *Sienk. SPP.* **24. z.** kłam czemu ⟨*zaprzeczyć czemu*⟩: Postępki jego zadają kłam zasadom, głoszonym przez niego. *SW.* My dopiero zadamy kłam tej głupiej teorii, że nie ma szczęśliwych małżeństw. *Perz. Raz 289.* **25. z.** komu tchórzostwo, *daw.* tchórza ⟨*zarzucić komu tchórzostwo*⟩: Kto mi tchórza zadaje, temu się sprawię na każdym polu. *Sienk. Pot. V, 186.* **26. z.** (komu, sobie) fatygę, mozoł, trud ⟨*utrudzić kogo (się); zmusić kogo (się) do wysiłku*⟩: Po cóż by zadawać sobie miała jakąkolwiek fatygę. *Orzesz. Niemn. I, 69.* **27. z.** (komu, sobie) gwałt ⟨*zmusić kogo (się) do czego*⟩. **28. z.** (komu, sobie) przymus ⟨*przymusić kogo (siebie) do czego*⟩. **29. z.** (komu) belkę, brzemię, ciężar, kufer, walizkę, worek; **z.** belkę, brzemię itp. na co; **z.** komu na co ⟨*podawszy założyć, zarzucić do dźwigania; zahaczyć, zaczepić o co*⟩: Zadać komu ciężar na ramię, na plecy. *SW.* Przysiadłszy na ziemi zadaje sobie [...] na plecy kufer i nie może go dźwignąć. *Żer. Dzieje I, 136.* Zobaczywszy kilkunastu ludzi dźwigających potężną belkę [...] przeniósł z nimi i zadał ją na ścianę. *SRG. 442.* **30. z.** c o — c z y m ⟨*zaprawić*⟩: W ogromnych dębowych kadziach [...] fermentowała w spokoju brzeczka zadana świeżo drożdżami. *Zar. Wędr. 42.* Do zadanego wapnem soku wpuszczono dwutlenek węgla. *Kowalew. M. Kamp. 17.* **z.** kwas ługiem, sodą; **z.** olej roztworem. **31.** *reg.* **z.** biczem ⟨*uderzyć, smagnąć*⟩: Na moście z końmi wóz staje, próżno woźnica przynagla do biegu, hej! krzyczy, biczem zadaje. *Mick. Ball. 41.* **32. z. się** z k i m: ⟨*mieć do czynienia*⟩: Nie zadawał się z kobietami, niewiele pił, nie grał w karty. *Meis. Wraki 189.* Siódmoklasiści nie lubią się zadawać ze smarkaczami. *Skiba Poziom. 240.*

zadanie ● ⟨*cel; staranie, dążenie, dążność, obowiązek*⟩ **1.** Aktualne, bliskie, bojowe, ciężkie, czołowe, doniosłe, główne, kardynalne, kłopotliwe, konkretne, łatwe, naczelne, nadludzkie, odpowiedzialne, określone, piękne, pilne, planowe, podstawowe, praktyczne, programowe, proste, rozległe, skomplikowane, specjalne, syzyfowe, szczytne, terminowe, trudne, ważne, wdzięczne, wielkie, wzniosłe, zasadnicze, zaszczytne, żmudne, żywotne **z.**: Wmyśleć się w dzieło i znaleźć dla niego najwłaściwszą formę, odczytać zeń ducha i wolę autora, to już dosyć piękne i trudne zadanie! *Boy Flirt V, 10.* Do Syzyfowego zadania, jakim w ówczesnych stosunkach było ujęcie całokształtu dziejów narodowych, nikt nie był zdolnym. *Smolka Szkice I, 73.* **2. z.** administracyjne, gospodarcze, informacyjne, naukowe, organizacyjne, państwowe, partyjne, pedagogiczne, plastyczne, poetyckie, polityczne, produkcyjne, spo-

łeczne, strategiczne, wychowawcze. 3. z. do rozwiązania, do spełnienia, do wykonania itp.; z. na (jakiś) czas, okres; z. ponad siły. 4. z. d l a k o g o: Z koła zbutwiałych wyobrażeń ciężko wyjść [...] jest to zadanie dla pokoleń, nie dla jednostek. *Prus Studia 53*. 5. Dostać, otrzymać z.: Kompania otrzymuje zadanie bronić odcinka. *Putr. Wrzes. 145*. 6. Mieć (jakieś) z.; mieć z. (co robić); mieć za z. (co robić) ⟨*mieć, otrzymać polecenie wykonania czego; stawiać sobie co jako cel, obowiązek; służyć jako środek do realizacji czego*⟩: Sejm warszawski 1740 roku piękne miał zadanie, miał w programie aukcję wojska i odpowiednie urządzenie skarbu. *Ask. Stulecia 202*. Miałem określone zadanie przed sobą: dać proces przeistoczenia się ludzi cywilnych w wojsko. *Rudn. A. Żołn. 13*. Szkoła ma za zadanie wyrobić u uczniów przyzwyczajenie poprawnej i starannej wymowy. *Kult. Jęz. 45*. 7. Mieć z kim, z czym (ciężkie, trudne itp.) z. ⟨*mieć z kim kłopot*⟩: Mieli ciężkie zadanie z żywym niegrzecznym chłopakiem w domu rozpieszczonym. *Chlęd. Pam. II, 53*. 8. Narzucić komu (sobie); określać, omawiać, planować; poruczyć, powierzyć (komu), sformułować z. 9. Postawić z.; postawić, stawiać z. komu, sobie, przed kim; postawić, stawiać sobie za z. ⟨*cel, za cel*⟩: Piotr postawił sobie zadanie wyprowadzenia go z tej ulicy niejako siłą sugestii. *Żer. Uroda 70*. Darwin postawił sobie za zadanie nie tylko udowodnić istnienie ewolucji organizmów, ale również wytłumaczyć jej przyczyny. *Michaj. SPP*. 10. Dostać, otrzymać; (o)brać (sobie) co za z., jako z. 11. Porywać się na z. 12. Przekroczyć, przydzielić (komu); realizować, rozstrzygać, rozumieć, spełnić, wypełnić z.: Instytucja nie spełniała tych zadań, które by spełniać mogła. *Sienk. SPP*. 13. Ułatwić, uprościć, urzeczywistnić, ustalić; utrudnić, włożyć na kogo; wskazać, wyjaśniać, wykonać, wypracować, wysuwać, wytykać, wyznaczyć (komu, sobie), zlecić komu z. 14. Jąć się zadania; podjąć z.; podjąć się zadania: Czy wolno, bez dostatecznych wiadomości praktycznych i teoretycznych [...] jąć się po dyletancku tak trudnego zadania. *Smolka Lubec. I, 90*. 15. Dorastać do (wysokości) zadania; stanąć, stać na wysokości zadania: W chwili przybycia Lelewela nie wszystkie katedry miały już odpowiednie siły i nie wszyscy profesorowie stali na wysokości zadania. *Śliw. A. Lel. 29*. 16. Zaprawiać (się) do zadania. 17. Wybrnąć, wywiązać się z zadania: Wywiązała się z zadania jak najlepiej. *Dygas. SPP*. 18. Odpowiedzieć, odpowiadać zadaniu: Pewny jestem, że takie pismo pod redakcją pańską, wszelkim odpowie zadaniom. *Grabow. Mich. Listy 154*. 19. Podołać, poradzić, sprostać zadaniu. 20. Brać udział, uczestniczyć w zadaniu. 21. Obarczyć (kogo) zadaniem. 22. Stanąć przed zadaniem: U schyłku XIV w. Polska stanęła przed zadaniem pokonania sprytnego i bezwzględnego Zakonu Krzyżackiego. *Budzyk Lit. IX, 9*. 23. Borykać się, parać się, uporać się z zadaniem. 24. z. czeka kogo, dostaje się komu; leży, stoi przed kim: Nie mogliśmy spełnić leżących przed nami zadań — i upadliśmy. *Sienk. Wiad. II, 9*. 25. z. nasuwa się, obejmuje co, polega na czym, przerasta (czyje) siły, przypada komu, spada na kogo.

● z. ⟨*temat, zagadnienie dane do rozwiązania; kwestia, problemat; ćwiczenie, wypracowanie szkolne*⟩ 26. z. algebraiczne, arytmetyczne, geometryczne, stereometryczne, matematyczne, rachunkowe; z. fizyczne; z. domowe, klasowe; trudne, zawiłe z.; z. do rozwiązania: Tego samego dnia [...] było akurat zadanie klasowe, którego Dżek nie umiał rozwiązać. *Korcz. Jan. Bankr. 160*. 27. z. szachowe: Rozwiązuje sobie szarady, rebusy, szachowe zadanie. *Prus Lalka I, 276*. 28. z. konikowe ⟨*w szachach: zadanie polegające na przeprowadzeniu konika przez wszystkie pola szachownicy, stawiając go na każdym polu tylko raz*⟩. 29. z. z c z e g o; rozwiązać z.: Rozwiązywałem najtrudniejsze zadania z matematyki i fizyki. *Libelt Gra 183*. 30. Podręcznik zadań a. do zadań; zbiór zadań; zeszyt do zadań: Chcieli kupić nowy podręcznik do zadań na drugą klasę. *Dąbr. M. Noce II, 104*. 31. Komponować z. (szachowe). 32. Odrabiać, poprawić, przerabiać, (z)robić z. 33. Sprowadzić z. do czego: Przedstawiamy ją (liczbę podpierwiastkową) w postaci liczby dziesiętnej [...] by sprowadzić zadanie do obliczenia pierwiastka z użyciem tablic. *Chmiel. Alg. IX, 41*. 34. Ściągać z. (od kolegi, z książki), męczyć się, siedzieć, ślęczeć nad zadaniem. 35. *pot.* z. wychodzi, wypada ⟨*rozwiązuje się dobrze*⟩.

zadatek 1. z. (n a c o) ⟨*zaliczka*⟩: z. na mieszkanie; z. c z e g o, n a c o: *iron.* n a k o g o, *przen.* ⟨*próbka, przedsmak; zaczątek*⟩: z. szczęścia; z. na przyszłość. - Są w „Dantyszku" zadatki na poemat niepospolity. *Kleiner Słow. II, 243*. z. na chuligana. 2. Na z. czego ⟨*na poczet*⟩: Jedna z kompanionek zaśmiała się już na zadatek przyszłej zabawy. *Orzesz. SPP*. 3. Dać, dostać, przyjąć, wpłacić, wypłacić, wziąć, zwrócić (komu) z. ⟨*zaliczkę*⟩: Dał krawcowi zadatek w starych rublach. *Żer. SPP*. 4. Mieć z-i na co ⟨*zapowiadać się jako co*⟩: Miał [...] zadatki na jednostkę wysoce wartościową. *Pigoń Komb. 100*. 5. Stać się zadatkiem czego ⟨*początkiem, zaczątkiem czego*⟩: Wszystko to staje się zadatkiem przyszłej pomyślności narodu. *Lel. Polska IV, 441*.

zadawać (się) p. **zadać (się)**

zadłużyć się 1. z. się po uszy ⟨*wpaść w wielkie długi*⟩. 2. z. się (na jakąś sumę pieniędzy); u k o g o; z a c o: Zadłużyłem się u moich krewnych na całe dwadzieścia rubli. *Berent Fach. 136*. Zadłużyli się za węgle, za mąkę, za chleb. *Prus Now. IV, 17*.

zadośćuczynienie 1. Pieniężne z. ⟨*zaspokojenie, wynagrodzenie, odszkodowanie*⟩. 2. z. c z e m u ⟨*zaspokojenie czego*⟩: z. postulatom, żądaniom, prośbie. - Musieliśmy postarać się o zadośćuczynienie jego potrzebom najważniejszym. *Święt. A. SPP*. 3. z. z a c o ⟨*odszkodowanie, satysfakcja*⟩: z. za cierpienia, za krzywdę. 4. Dać komu, uzyskać z. 5. Dokonać zadośćuczynienia za co. 6. Wymagać, żądać zadośćuczynienia.

zadowolenie 1. Bezmyślne, błogie, głębokie, jawne, moralne, niekłamane, nietajone, obopólne, spokojne, wewnętrzne, widoczne, złośliwe, zupełne, zwierzęce, żywe z. ⟨*radość z otrzymania, osiągnięcia tego, czegośmy pragnęli; ukontentowanie*⟩. 2. z. artystyczne, estetyczne. 3. z. z k o g o, z c z e g o: z. z sukcesu, z siebie, z czyjego postępowania, ze spełnionego obowiązku, z życia, z pracy. 4. Błysk

zadowolenia (w oczach), uśmiech, wyraz zadowolenia (igra, rozlewa się na czyjej twarzy, na czyich ustach); twarz czyja jaśnieje, rozjaśnia się zadowoleniem, uśmiechem zadowolenia. **5.** Okrzyk(i) zadowolenia wyda(wa)ć. **6.** Objawy, oznaki, uczucie zadowolenia. **7.** Dla zadowolenia czego (np. własnej próżności). **8.** Ku zadowoleniu (czyjemu): Wszystko odbyło się bardzo pięknie ku powszechnemu zadowoleniu. *Kaczk. Olbracht. III, 117.* **9.** Z zadowolenia a. z zadowoleniem (zacierać ręce); z zadowolenia (podskakiwać, mruczeć, poczerwienieć); z zadowoleniem (stwierdzić, przyjąć co; uśmiechnąć się). **10.** Coś daje komu z.: Praca twórcza dawała mu wielkie zadowolenie. **11.** Objawiać, okazywać, osiągnąć z. **12.** Sprawiać komu z. **13.** Wyrażać z. (o oczach, o twarzy, gestach, mimice). **14.** Znajdować, znaleźć w czym z. (np. w pracy badawczej, w sztuce). **15.** Dozna(wa)ć zadowolenia. **16.** Dać wyraz (zupełnemu, swemu) zadowoleniu z czego. **17.** Jaśnieć, promieniować zadowoleniem ⟨*o kimś, o czyjej twarzy, o czyich oczach*⟩. **18.** **z.** bije z czyjej twarzy; maluje się, pojawia się, pokazuje się, rozlewa się na czyjej twarzy: Zadowolenie malowało się na ich twarzach. *SW.*

zadowolony z. z k o g o, z c z e g o: Ojciec jest zadowolony z rządcy. *Krucz. SPP.* Nie był zadowolony z tego rozkazu. *Święt. A. SPP.* **z.** z siebie ⟨*ze swego postępowania*⟩.

zadrzeć, zadzierać 1. **z.** głowę, ogon ⟨*wznieść, wznosić do góry*⟩. **2.** **z.** koty z kim ⟨*mieć zatarg z kim*⟩: Niepotrzebnie zadarł koty z karczmarzem. *Mort. Wiano 56.* **3.** *pot.* **z.** nogi: a) ⟨*wywrócić się, wywrócić koziołka*⟩: Sąsiada tak grzmotnął pięścią, że aż nogi zadarł. *L.*; b) ⟨*paść, zginąć, umrzeć*⟩: Trzy razy aż pode drzwi to chłopstwo się wparło, ale za każdym razem trzech nogi zadarło. *Mick. Tad. 52.* Finfa braciszkowi memu [...] który czeka jak kania deszczu, aż ja nogi zadrę. *Chodź. Pisma III, 148.* **4.** **z.** nos (do góry); zadzierać nosa ⟨*puszyć się, wynosić się nad innych*⟩: Skoro Antek przekonał się, że jest z nas najzamożniejszy, nos do góry zadarł i przybrał tony wodza wyprawy podbiegunowej. *Hertz B. Samow. 169.* Klimcia nie chciała wyjść za wiejskiego chłopaka. Nosa zadziera. *Kow. A. Rogat. 166.* **5.** Zadzierać nosa nad głowę ⟨*mieć więcej tonu niż rozumu*⟩: Nos nad głowę zadzierają. *SPP.* **6.** **z.** spódnicę, *posp.* kieckę ⟨*unieść, unosić, odsłaniając uda, tyłek*⟩: A moja, jak to moja [...] zadarła kieckę i kazała im się pocałować. *Twórcz. I, 1954, s. 30.* **7.** **z.** samolot ⟨*skierować gwałtownie w górę*⟩: Nurkował wprost na nasz taras i dopiero na kilkudziesięciu metrach zadarł samolot płynnie w górę, wykonując pętlę. *Tyg. Powsz. 14, 1961.* **8.** **z.** z k i m ⟨*mieć z kim zatarg; narazić się komu*⟩: **z.** z szefem, z kolegami. **9.** **z.** z prawem ⟨*być, znaleźć się w kolizji z przepisami prawa*⟩.

zaduma 1. Bezmyślna, błoga, bolesna, cicha, głęboka, melancholijna, ponura, posępna, półsenna, smutna, smętna, tępa, tęskna z. ⟨*zamyślenie*⟩. **2.** **z.** n a d c z y m: **z.** nad niedolą ludzką; nad światem. **3.** Popaść, wpaść, zapaść w zadumę: Chciał coś przemówić, ale umilkł nagle, jak gdyby wpadł w zadumę. *Prus SPP.* **4.** Pogrążyć się w zadumę a. w zadumie. **5.** Siedzieć, utonąć w zadumie. **6.** Spoglądać na co w zadumie a. z zadumą. **7.** Ocknąć się; wytrącić, wyrwać kogo (się), (z)budzić kogo (się) z zadumy.

zadzierać p. **zadrzeć**

zadzierzgać (się), zadzierzgnąć (się) *książk.* **z.** węzły, więzy, więź (jakie lub czego) między kim (a kim), z kim, z czym ⟨*zawierać, zawiązywać, utrwalać*⟩: Wspólna walka zadzierzgnęła nowe, mocne więzy między przyjaciółmi. *Mark. W. Mity 246.* Zadzierzgnięta została w ten sposób niezmiernie istotna więź literatury z narodem. *Twórcz. 7, 1954, s. 162.* Przyjaźń, zażyłość, węzły, więzy, więź przyjaźni itp. zadzierzgnęła się między kim a kim: Zadzierzgnęła się między mną a profesorem — przewodnikiem ściślejsza zażyłość. *Pigoń Komb. 260.*

zagadka 1. Ciemna, dręcząca, głęboka, intrygująca, męcząca, mroczna, niedocieczona, nieodgadniona, niepojęta, nie rozstrzygnięta, nierozwiązalna, nierozwikłana, niewytłumaczona, niezrozumiała, pasjonująca, sfinksowa, subtelna, tajemnicza, wielka, zabawna, zajmująca, zawiła z.; **z.** bez rozwiązania; **z.** do rozwiązania, rozwikłania, nie do rozwiązania, nie do rozwikłania ⟨*to, co się daje do odgadnięcia; zadanie, zagadnienie, pytanie do rozwiązania; rzecz tajemnicza, trudna do zrozumienia*⟩: Co też tam mogli wymyśleć? Była to pasjonująca zagadka, na razie bez rozwiązania. *Putr. Rzecz. 363.* **2.** **z.** archeologiczna, biologiczna, etymologiczna, dziejowa a. historyczna, kosmogoniczna, metafizyczna itp.: Na czym polega istota zdolności kształtotwórczych protoplazmy, to wielka zagadka biologiczna. *Demb. J. Posz. 239.* **3.** **z.** bytu, istnienia, życia: Wierzaj mi, umieć korzystać, a zręcznie, to cała życia ludzkiego zagadka. *Ziel. G. Poezje II, 42.* **4.** **z.** d l a k o g o: Zgodzili się na to, że [przybyły] jest dla nas zagadką. *Dzierzk. Pow. II, 23.* **5.** Klucz do, od zagadki; Pięścią uderzył się w czoło [...] jak człowiek, który nagle znalazł klucz do jakiejś ważnej zagadki. *Łoz. Wal. Dwór 205.* **6.** Coś pozostaje zagadką dla kogo ⟨*ktoś nie może czegoś zrozumieć*⟩: Zawsze pozostawało dla mnie zagadką, dlaczego wtedy darowano nam życie. *Fiedl. A. Biz. 69.* **7.** Dociekać zagadki; szukać wyjaśnienia, wytłumaczenia, rozwiązania zagadki; znaleźć wyjaśnienie itp. zagadki. **8.** Dać (komu) zagadkę (do rozwiązania). **9.** Kryć (w sobie, dla kogo) zagadkę: Chemiczna budowa drewna kryje nawet dla specjalistów wiele zagadek. *Wiedza 544, s. 5.* **10.** Mówić, prawić zagadkę; zagadkami; mówić bez zagadek ⟨*bez obsłonek*⟩. **11.** Objaśnić, rozjaśnić, rozplątać, rozstrzygnąć, rozwiązać, rozwikłać, wyjaśnić, wytłumaczyć zagadkę: Sztuka czyliż zdoła rozwiązać zagadkę świata i człowieka? *Mochn. SPP.* **12.** Odgadnąć, pojąć, przeniknąć, zrozumieć zagadkę; bawić się w odgadywanie zagadek: A jak pan myślisz, co ja z panem zrobię? - Przyznam się panu, że nie mam chęci bawić się w odgadywanie zagadek. *Pam. Powst. 171.* **13.** Ułożyć, zadać zagadkę: Mit grecki opowiada, że gdzieś w Tebach przy drodze zasiadł sfinks i zadawał przechodniom zagadki. *Spas. Wielopol. 123.* **14.** Łamać sobie głowę nad zagadką; parać się, trudzić się z zagadką. **15.** Stać wobec zagadki. **16.** Znaleźć klucz do zagadki. **17.** **z.** dręczy kogo; krąży gdzie; rozjaśnia się, wyjaśnia się. **18.** Oto jest z. ⟨*rzecz trudna do rozwiązania*⟩: Jaki wybrać zawód? Oto była wielka zagadka. *Sztyrm. Pow. I, 43.*

zagadnienie 1. Aktualne, bieżące, centralne, ciekawe, ciężkie, dominujące, doniosłe, dostępne, elementarne, główne, interesujące, istotne, kapitalne, kluczowe, łatwe, nie rozstrzygnięte, nowe, ogólne, osobliwe, osobne, palące, pasjonujące, porywające, pierwszorzędne, podstawowe, poważne, praktyczne, proste, rewelacyjne, skomplikowane, sporne, szczegółowe, trudne, typowe, uproszczone, ważne, węzłowe, zawiłe, złożone, żywotne z.; z. agrarne, antropologiczne, architektoniczne, artystyczne, biologiczne, bytowe, estetyczne, etyczne, fachowe, filozoficzne, formalne, gramatyczne, językowe, kulturalne, literackie, malarskie, metafizyczne, moralne, morskie, muzyczne, naukowe, narodowe, obyczajowe, organizacyjne, państwowe, polityczne, produkcyjne, psychologiczne, religijne, socjalne, społeczne, stylistyczne, stylowe, terminologiczne, ustrojowe, wiejskie, życiowe (również w *lm*) ⟨*problem(y), sprawa(y)*⟩. 2. z. do dyskusji, do omówienia, do przemyślenia, do rozwiązania. 3. z. d l a k o g o: Ileż tu pasjonujących zagadnień dla krytyka! *Boy Słowa 52.* 4. z. z c z e g o (z zakresu, z dziedziny czego): zagadnienie z filozofii, z historii, z literatury itp. 5. Analizować, badać, dyskutować, naświetlać, omawiać, opracować, oświetlać, pogłębiać, pomijać, popularyzować, poruszać, postawić, precyzować, przemyśleć, rozpatrywać, rozstrzygać, roztrząsać, rozumieć, rozważać, rozwiązywać, rozwikłać, stawiać, ujmować, wyczerpywać, wyodrębniać, wysuwać, zgłębiać z. (również w *lm*): Wiek XIX rozwiązał zagadnienia, które przedtem były dręczącą tajemnicą. *Par. Niebo 82.* Skromne ramy artykułu nie pozwalają na wyczerpanie zagadnienia. *Pol. Szt. Lud. 3, 1952, s. 163.* 6. Interesować się, zająć się zagadnieniem; debatować, zastanawiać się nad zagadnieniem; (u)porać się z zagadnieniem. 7. Zwrócić (się) do zagadnień, ku zagadnieniu: Na umysłowości Frycza wywarł Melanchton ślady niezatarte: zwrócił go ku zagadnieniom etycznym. *Kot Frycz 44.* 8. Brnąć, wmyślać się, wnikać, wprowadzać kogo w z.: Studiowała [...] rzeczy okultystyczne, czytała Aksakowa, wróżyła z ręki, brnęła w takie zagadnienia jak tajemnice luster. *Żer. Nawr. 150.* Umówiłem się z Fałowskim z Inwestycyjnego, który wprowadzi tego pana w zagadnienia. *Braun Lewanty 28.* 9. Stawiać, postawić kogo wobec zagadnienia: Postawił on go wobec nowych zagadnień, pobudził do ruchliwej działalności publicznej. *Wind. Koch. 106.* 10. z. domaga się rozstrzygnięcia, rozwiązania. 11. z. (jakie a. czego) powstaje, staje, stoi, trapi kogo, tyczy (się) kogo, czego; wyłania się, wypływa, wysuwa się (na czoło): Teraz stanęło zagadnienie: „Kiedy należy pisać myślnik w przymiotniku złożonym?" *Polonist. 6, 1954, s. 30.*

zagaić, zagajać 1. z. dyskusję, konferencję, obrady, posiedzenie, zebranie ⟨*zainaugurować*⟩. 2. z. rozmowę ⟨*nawiązać*⟩.

zaganiać, zagnać, zagonić 1. z. k o g o, c o — d o c z e g o, w c o, n a c o ⟨*zapędzać*⟩: z. drób do kurnika; bydło na pole a. w pole. - A cóż to panicza w nasze góry zagnało, jeszcze w taką plutę? *Sewer SPP.* Wiatr zagnał nas na odludną ziemię, gdzie nie było żywego ducha. *Mark. W. SPP.* 2. Kaczki zaganiać ⟨*o pijanym: zataczać się*⟩: Powracał w nocy do domu z miną byczą [...] a nucąc sobie, zaganiał kaczki, jak to ludzie mówią, w prawo, w lewo, tak i siak. *Fredro A. SW.* 3. z. kogo do roboty ⟨*napędzać, przynaglać*⟩. 4. Los (losy) zagnał (zagnały) kogo — gdzie ⟨*ktoś zmuszony okolicznościami znalazł się gdzie*⟩: Jestem nie znanym, szarym człowiekiem, którego losy wojny zagnały na wieś z chorą córką. *Hirsz. Hist. 288.*

zagarnąć, zagarniać 1. z. co przemocą, siłą ⟨*opanować, zagrabić*⟩. 2. z. dobytek, majątek, mienie, pieniądze, posiadłość, ziemię ⟨*zabrać, zagrabić*⟩: A gdzie żarna w chałupie znajdą, tam chłopa skatują, dobytek zagarną. *Sienk. Krzyż. II, 209.* 3. z. handel ⟨*opanować*⟩. 4. z. korzyść, zysk ⟨*uzyskać; przywłaszczyć sobie*⟩. 5. z. (c o) — c z y m ⟨*garnięciem zająć*⟩: z. siecią, niewodem. - Trzy razy zdążyli zagarnąć niewodem i wyciągnęli w tym dniu cztery tony szczupaka. *New. Archip. 217.* z. owies sierpem; wodę wiosłem. 6. z. toń ⟨*objąć; ogarnąć siecią*⟩: Szczęśliwie zagarnięta toń może przynieść rybakowi całe dziesiątki tysięcy kilogramów leszcza na raz. *Staff F. Ryb. 160.* 7. z. c o (c z e g o) n a c o ⟨*garnąc nabrać, nasunąć na co*⟩: Otworzył drzwi jednego z kotłów, zagarnął węgla na szeroką łopatę i cisnął głęboko w czeluść pieca. *Hulka Żyrar. 118.* 8. z. co komu sprzed nosa ⟨*zabrać to, co ktoś łatwo mógł sam mieć, osiągnąć*⟩: Otwiera się dla każdego sposobność dojścia do dobrobytu, o ile nie będziemy oczywiście patrzeć bezczynnie, jak obcy zagarniają nam wszystko sprzed nosa. *Dąbr. M. Noce II, 214.* 9. z. co (w rękę, w ręce) ⟨*ująć, uchwycić; przen. zdobyć siłą, gwałtem; opanować*⟩: Stangret zagarnął lejce w jedną rękę, w drugą zaś ujął bat. *Dygas. Piszcz. I, 167.* 10. z. kierownictwo, rządy, tron, władzę: Państewko plemienne, którego rządy zagarnął Ziemowit, obejmowało co najmniej ziemię Polan i Kujawy. *Grod. Dzieje 22.* Magnaci zagarniali w swe ręce wyższą komendę, której sprawować zwykle nie umieli. *Korzon Wewn. IV, 293.* 11. z. k o g o (d o c z e g o, w c o) ⟨*zabrać, zapędzić, zająć*⟩: z. jeńców, niewolników: [Policja niemiecka] obchodziła mieszkanie po mieszkaniu, legitymując lokatorów i pewną ich część zagarniając do stojących obok bud. *Kamiń. A. Kam. 84.* 12. z. kogo do niewoli, w niewolę ⟨*zabrać, wziąć jako jeńca (jeńców)*⟩. 13. z. kogo, co w objęcia ⟨*objąć*⟩. 14. *książk.* z. kobietę w posiadanie ⟨*przyciągając, obejmując posiąść*⟩: Nie wydała okrzyku, nie westchnęła, gdy ją bezoporną i posłuszną zagarnął w posiadanie. *Żer. Przedw. 194.* 15. z. kogo z sobą ⟨*ogarniając, porwać, pociągnąć, unieść*⟩: Jakiś tłum nadbiegł i zagarnął mnie z sobą. Unieśli mnie, jak huragan. *Reym. Now. IV, 190.* 16. z. k o g o, c o p o d c o: z. kogo, co pod swoje berło, panowanie, zwierzchnictwo; pod swoją władzę; zwierzchność ⟨*opanować, objąć swoją władzą*⟩: Dążyli Habsburgowie do osłabienia Rzeczypospolitej lub do zagarnięcia jej pod swoje berło. *Śliw. A. Bat. 52.* Rzym Gallów, koło Padu siedzących, pod swoje panowanie zagarnął. *Lel. SW.* 17. Fala, woda zagarnęła dom, ludzi, zwierzęta ⟨*objęła, porwała*⟩. 18. Mrok zagarnął ulice ⟨*objął*⟩.

zagiąć, zaginać 1. z. rękawy ⟨*zakasać, zawinąć*⟩: Zagiął rękawy i [...] wziął się do roboty. *Pol. Moh. 69.* 2. z. sukni ⟨*unieść, uchylić nieco, podkasać*⟩. 3. *przestarz.* z. kruczka ⟨*zwieść, wywieść w pole*

kogo; urządzić komu kawał⟩: Może on wam zagiął kruczka takiego, że zginiecie, bo to chytra sztuczka. *Mick. Tad. 274.* **4.** *daw. karc.* **z.** parol ⟨*uprawiać grę hazardową (podwajając stawkę po każdej wygranej)*⟩: [Ryszard] zaginał tymczasem parol na zielonym stoliku. *Wilk. P. Tak I, 147.* **5. z.** parol na kogo, na co ⟨*upodobać sobie kogo, co; zawziąć się na kogo, na co*⟩: Ma organizować w Warszawie kabaret artystyczny. Zagiął parol na ciebie. Przychodź jutro. *Warsz. młod. 155.*

zaglądać, zajrzeć 1. z. c z y m: a) ⟨*przez co*⟩: z. drzwiami, oknem, szparą; b) ⟨*spoglądać, zapuszczać wzrok; również przen.*⟩: z. okiem; oczyma: Stanął pod oknami kochanki i uklęknąwszy na ziemi, zajrzał roziskrzonym okiem do środka. *Łoz. Wal. Szlach. III, 48.* Szerokie liście dawały latem chłód, cień i zielonymi kitami zaglądały do ganku. *Korz. J. Koll. 30.* Księżyc powoli zaczął zaglądać bladymi promieniami do celi. *Sewer Pam. 149.* **2. z.** d o c z e g o: a) ⟨*sięgać okiem w głąb, do środka*⟩: z. do pokoju, do środka, do wnętrza a. do wewnątrz; b) ⟨*zachodzić*⟩: Spał na stole w biurze, do domu nie zaglądał całymi dniami. *Pytl. Listy 121.* Coraz częściej zaglądał już kmieć do karczmy, chociaż sam mógł jeszcze piwo warzyć i miód sycić. *Brück. Kult. I, 500*; c) ⟨*czytając przeglądać; czytywać co*⟩: z. do książki, do notatek. **3.** *żart.* **z.** do butelki, do kieliszka ⟨*pić wódkę; oddawać się pijaństwu*⟩: Ja, oczywiście, jako malec, nic nie piłem, ale starsza młodzież widocznie zaglądała do kieliszka. *Iwasz. J. Szyman. 28.* **4. z.** (komu) do garnka, w garnek ⟨*niepotrzebnie interesować się czyimi sprawami, niepotrzebnie wglądać w czyje życie*⟩: Powinni tak zrobić, żeby każdy mógł u siebie siedzieć w spokoju, drugiemu w garnek nie zaglądać. *Kunc. Dni 49.* **5.** *pot. żart.* **z.** komu do starej pani ⟨*(wy)bić kogo (zwykle dziecko) po tyłku*⟩. **6. z.** d o k o g o ⟨*odwiedzać kogo, zachodzić do kogo na krótko*⟩: Sprzątała podwórze, zamiatała ulicę, zaglądała do lokatorów, których znała na wylot. *Kłos. Wiosna 202.* **7. z.** n a c o: z. na wieś, na poddasze ⟨*zachodzić*⟩; z. na kawę, na obiad, na karty, na rozmowę ⟨*zachodzić w jakimś celu (aby wypić kawę, zjeść obiad itp.)*⟩. **8. z.** p o d c o; p r z e z c o, s p o n a d c z e g o, w c o: z. pod łóżko, pod stół; przez drzwi, przez okno, przez szybę, (komuś) przez ramię; sponad okularów; w okno, w papiery, (komu) w twarz, w karty. **9. z.** komu w oczy: a) ⟨*spoglądać zalotnie na kogo*⟩: Obcy pan tulił jej rękę [...] i zaglądał jej w oczy, co było bardzo żenujące. *Krzyw. I. Bunt 180*; b) ⟨*spoglądać na kogo śmiało, wyzywająco*⟩. **10. z.** w każdy kąt, w każdą dziurę ⟨*wtrącać się w najdrobniejsze szczegóły (np. gospodarstwa)*⟩. **11. z.** w cudzą, czyją kieszeń, komu w kieszeń ⟨*żyć na cudzy koszt; interesować się czyim stanem majątkowym*⟩: Zaglądając z profesji swej w kieszenie cudze, żywił wielką pogardliwość dla pieniędzy. *Berent Diog. 252.* **12. z.** prawdzie w oczy ⟨*dowiadywać się prawdy, istotnego stanu rzeczy*⟩. **13. z.** śmierci w oczy ⟨*narażać się na śmiertelne niebezpieczeństwo, ryzykować życie*⟩: Jać, com już nieraz zajrzał śmierci w oczy, pewno się czego nie zlęknę, i choćby diabłu kroku dostoję. *Zmor. Podania 4.* **14. z.** w siebie ⟨*zastanawiać się nad sobą, oceniać siebie*⟩: Pozwólcie odpłacić wam dzisiaj dobrą radą. Zajrzyjcie w siebie [...] macie braki w wykształceniu. *Twórcz. 1, 1954, s. 137.* **15. z.** (komu) w duszę, w serce, w głąb duszy, serca ⟨*spoglądając na kogo przenikliwie, starać się wybadać jego myśli, uczucia, zamiary*⟩. **16. z.** w (czyje) sumienie, komu w sumienie ⟨*przemawiać, zwracać się do czyjego sumienia*⟩. **17. z.** w świat fantazji, marzeń ⟨*fantazjować, marzyć*⟩. **18. z.** w czyje uczynki, w czyje życie ⟨*interesować się czyim postępowaniem, czyim życiem*⟩. **19. z.** z c z e g o (s k ą d), z z a c z e g o: Przez otwarte okna zaglądały z ogródka żółte dziewanny, purpurowe malwy. *Sier. Now. 31.* Ustąpiły wstydliwe i zaglądały tylko ciekawie zza firanki, wsparłszy się główkami na ramieniu staruszki. *Krasz. Sfinks I, 140.* **20.** Jak zajrzeć, jak, gdzie okiem zajrzeć, zajrzysz: Bory tajemne Podlasia, od wód jasne, od sosen swych ciemne, smętne — jak okiem zajrzeć — podmiękłe równiny. *Konop. Poezje II, 173.* **21.** Bieda, głód, nędza, niedostatek; widmo biedy, głodu, nędzy, niedostatku zagląda gdzie, do kogo, komu w oczy ⟨*ktoś głoduje, doświadcza biedy, niedostatku*⟩: Komornicy i małorolni dostali po kilka, nawet po kilkanaście hektarów ziemi z parcelacji folwarku i nędza przestała zaglądać ludziom w oczy. *Meis. Sześciu 27.* **22.** Księżyc, niebo, słońce; smuga, promień księżyca, słońca; światło, świt, dzień, wieczór, noc zagląda gdzie ⟨*promienie księżyca, słońca padają gdzie; światło dochodzi dokąd; świt, dzień, noc nastaje*⟩. **23.** Śmierć zagląda komu w oczy ⟨*ktoś jest bliski śmierci*⟩: Stary bardzo, śmierć mu w oczy zagląda. *Kn.*
przysł. **24.** Darowanemu koniowi nie zaglądaj w zęby.

zagłada 1. Całkowita, doszczętna, masowa, niechybna, nieuchronna, ostateczna, stanowcza, stopniowa, zupełna z.; z. biologiczna, fizyczna, moralna ⟨*zatrata, całkowite zniszczenie, wytępienie*⟩. **2. z.** k o g o, c z e g o: z. cywilizacji, ludności, ludzkości, miasta, narodu, państwa, świata. **3.** Broń, środki masowej zagłady ⟨*broń bakteriologiczna, gazowa, nuklearna*⟩: Broń bakteriologiczna i gazowa, jako broń masowej zagłady, jest już objęta skonkretyzowanym zakazem. *Państwo 9, 1955, s. 361.* **4.** Obóz zagłady ⟨*obóz koncentracyjny*⟩: Żydzi bułgarscy nie zostali wywiezieni do obozów zagłady. [...] przecierpieli jednak niemało szykan w specjalnych obozach pracy. *Wiedza 696, s. 33.* **5.** Gotować, knuć, nieść, przynosić, pociągać za sobą, poprzysiąc, (s)powodować, przyspieszyć, sprowadzić, szerzyć, zapowiadać, zwiastować zagładę. **6.** Czyhać na zagładę; oczekiwać zagłady; dać, narazić, przeznaczyć, rzucić, skazać kogo, co na zagładę; sprzysiąc się na czyją zagładę a. na zagładę czego. **7.** Dokonać; ujść, uniknąć zagłady; przyczynić się do zagłady. **8.** Bronić, ocalić, ratować, strzec, (u)chronić, zabezpieczyć, zachować od zagłady: Bohaterskie męstwo Polaków ocaliło stolicę Austrii od niechybnej zagłady. *Bobrz. Dzieje II, 208.* **9.** Dążyć, iść, prowadzić, zmierzać do zagłady, ku zagładzie: Utrata ziem nadodrzańskich przez Polskę prowadziła w dalszych konsekwencjach dziejowych do jej zupełnej zagłady. *Piw. Odra 6.* **10.** Ulec zagładzie. **11.** Grozić, zagrażać zagładą. **12.** Ratować przed zagładą, (wy)ratować z zagłady: Człowiek jako gatunek przetrwał różne kataklizmy geologiczne, wytrzymał mróz epoki lo-

dowej, wyratował siebie i zwierzęta z zagłady potopu. *Teatr 1, 1957, s. 9.* **13.** z. czeka, dosięga kogo, co; grozi komu, czemu; nadchodzi; omija, spotyka kogo, co, szerzy się.

zagłuszać, zagłuszyć z. głos sumienia ⟨*usypiać sumienie*⟩: Głosu sumienia nikt w sobie zagłuszyć nie zdoła. *Choj. Alkh. II, 335.*

zagnać p. **zaganiać**

zagniatać, zagnieść 1. z. ciasto, placek ⟨*wyrabiać, ugniatać*⟩: Zagniotła rano z reszty mąki placek i upiekła nad fajerką. *Kow. W. Dal. 110.* **2.** z. kluski, zacierkę ⟨*gniotąc ciasto robić*⟩. **3.** *przen.* Zagnieść kogo ⟨*urobić kogo, narzucić komu swą wolę*⟩: Potrafię go zagnieść, jako kucharka kluski. *Sienk. SW.*

zagniewany z. n a k o g o, n a c o: z. na syna, na cały świat. z. c z y m: Komtur odpowiedzią twardą zagniewany, miasto posiłków niesie ogień i tarany. *Mick. Graż. 44.*

zagon ● ⟨*pas gruntu uprawnego*⟩ **1.** Chłopski, dworski, dziedziczny, goły, jałowy, lichy, ojcowski, ojczysty, rodzinny, sąsiedni, sąsiedzki, uprawny, własny, żyzny z. **2.** z. buraczany, konopny, warzywny, ziemniaczany itp. a. buraków, konopi, warzyw, ziemniaków itp.: Mały ogródek z kapustą i kilku zagonami konopi przypierał do chaty. *Pol Obrazy I, 79.* **3.** z. n a c o, p o d c o ⟨*przeznaczony na co*⟩: Kupię plac i choćby ze trzy zagony na ziemniaki i kapustę, postawię chałupę i będę się żenił. *Sewer Nafta II, 14.* z. pod warzywa, zboże. **4.** z. z c z y m: z. z warzywami. **5.** Grabić, kosić, pleć, opleć, wypleć, uprawiać z. **6.** Orać, przeorać, zaorać z.; *książk.* Krajać pługiem z-y; pług kraje z-y. **7.** Zasadzić, zasiać z. czym: Brunatne, gołe zagony, zasiane oziminą, powlekały się z dnia na dzień zupełnie różowym nalotem wschodzących kiełków. *Nałk. Z. Mił. 119.* **8.** *przen.* Wracać na z. ⟨*do gospodarstwa, do uprawy roli*⟩. **9.** *przen.* Osiąść na zagonie ⟨*oddać się rolnictwu*⟩: Mówił, że szlachtę polską coś wrodzonego ciągnie do roli i że po burzliwych przeżyciach młodości chętnie osiada na swym zagonie ojczystym. *Lim. Pam. 193.* **10.** *przen.* Pracować na tym samym zagonie ⟨*w tej samej dziedzinie*⟩. **11.** *przen.* Siedzieć, żyć na zagonie ⟨*trudnić się uprawą roli*⟩. **12.** Krajać ziemię, orać pole w z-y. **13.** Żyć, żywić się z zagonu ⟨*z uprawy ziemi*⟩. **14.** z-y ciągną się, rozciągają się. **15.** z. mieni się barwami, od barw; zieleni się.

● ⟨*oddział wojska wysłany dla pustoszenia kraju nieprzyjacielskiego*⟩ **16.** Drapieżny, korsarski, kozacki, lotny, luźny, niszczycielski, potężny, tatarski, zbójecki, zbrojny, zwycięski z.; z. nieprzyjacielski, pancerny; z. nieprzyjaciela, koczowników itp. (również w *lm*): Na wybrzeżach bałtyckich szalały bez ustanku korsarskie zagony normańskich Wikingów. *Smolka Mieszko 13.* Od razu po wzięciu do niewoli zagonu pancernego nieprzyjaciela posłałem meldunek. *Ziel. S. Świt. 11.* **17.** (Po)bić, powstrzymać, znieść z.: Za Tatarami poszły cztery roty głęboko w Polesie, gdzie jakiś zagon pobito pod miasteczkiem Łukaszówką. *Proch. Żółk. 113.* **18.** Posuwać, puszczać, rozpuszczać, rozpościerać, rozsyłać, rozsypywać, (s)kierować, wpuszczać, wyprawiać, wysyłać, zapuszczać, *daw.* szerzyć z-y: Wojska polskie [...] puszczały zagony swoje w kraj nieprzyjacielski. *Narusz. Hist. III, 58.* Tatarzy [...] szerzyli znowu swoje zagony przez Podole. *Moracz. Dzieje II, 265.* Czatował chwili, w której by mógł bezkarnie w głąb kraju zapuścić zagony. *Pot. L. Pam. I, 1967.* **19.** Iść, wdzierać się, wkraczać itp. zagonem, zagonami; pustoszyć (kraj) zagonami: Nasza kawaleria poszła zagonem w Prusy. *Żukr. Dni 62.* **20.** Iść, pójść w z-y: Stanąwszy koszem niedaleko Buska poszli w zagony na wszystkie strony, paląc, łupiąc, zabijając. *Moracz. Dzieje IV, 71.* **21.** Rozpuścić (żołnierzy, wojsko) w z-y. **22.** z. posuwa się, przedziera się, przeprawia się (przez bród, przez rzekę). **23.** z-y rozbiegają się, rozchodzą się (po kraju), zalewają kraj. **24.** z. wchodzi, wdziera się w głąb kraju, wtargnął, wyprawił się (dokąd), *przen.* fala, woda idzie, pędzi, przychodzi itp. zagonem, zagonami: W dali, gdzie widać pełnię morza, szerokim zagonem pędzi fala. *Żer. Wspom. 164.*

zagonić p. **zaganiać**

zagonowy 1. Szlachta z-a ⟨*siedząca na jednym zagonie, drobna, drążkowa*⟩. **2.** Uprawa z-a ⟨*obejmująca wydzielone zagony po 6 rzędów roślin*⟩.

zagospodarowanie z. przestrzenne: Plan zagospodarowania przestrzennego.

zagrać ● **1.** z. k o g o, c o: a) ⟨*o utworach muzycznych: wykonać je na jakimś instrumencie*⟩: z. Szopena; z. krakowiaka, marsza, walca. - Paderewski zagrał koncert Schumanna, a ja, profan, odczułem całą jego tęsknotę. *Sienk. Listy IV, 123*; b) ⟨*odtworzyć jakąś postać w sztuce*⟩: z. Hamleta, Rejenta (w Zemście); z. rolę, scenę, sztukę. - Człowiek znający tak do ostatniego włókienka arkana teatru, zdolny zagrać wszystkie role, musiał być urodzonym reżyserem. *Boy Flirt VI, 149.* Scenę spotkania małżonków zagrali oboje [...] koncertowo. *Boy Flirt VI, 280.* **2.** z. komedię ⟨*zachować pozory, udawać*⟩: Zadrwiłem z nich, zagrałem komedię choroby. *Lubow. Sąd 63.*

● z. ⟨*wydobyć dźwięk instrumentu, wygrać melodię na instrumencie*⟩ **3.** z. na fortepianie, na fujarce, na harfie, na harmonii, na skrzypcach: Lubił posiedzieć u nich wieczorem i zagrać pannom na harmonijce. *Reym. Now. IV, 142.* **4.** *przen.* z. na czyjej ambicji, delikatności, dumie, głupocie itp. ⟨*wykorzystać czyją ambicję itp., odwołać się do czyjej ambicji itp.*⟩: Umieli wybrać to, co trzeba, żeby otumanić ludzi. Żeby zagrać na ludzkiej głupocie. *Was. W. Rzeki 312.* **5.** *przen.* z. komu na nerwach ⟨*zdenerwować kogo*⟩: Umie go zaciekawić, podrażnić, zagrać mu na nerwach. *Boy Flirt IX, 214.* **6.** z. do wtóru; do śpiewu, do tańca ⟨*zaakompaniować*⟩: Zagrano do tańca. Tęskne tony Strausowskiego walca napełniają salon. *Wędr. 2, 1901, s. 35.* **7.** z. pod nogę ⟨*wybijając takt marsza*⟩. **8.** z. palcami na nosie ⟨*przyłożywszy duży palec do nosa poruszać pozostałymi palcami na znak przekory, lekceważenia*⟩: Zaśmiała się dziwacznie, pokazała język i zagrała palcami na nosie. *Dąbr. M. Noce III, 97.* **9.** *daw.* z. wsiadanego ⟨*dać sygnał trąbką do wsiadania na koń*⟩. **10.** z. w czyją dudkę ⟨*mówić zgodnie z czyim życzeniem; przytaknąć komu; zastosować się do czyich chęci*⟩: Cóż? może za to, żem w twoją dudkę

zagrał o tym panku mówiąc, raczysz mi winy moje przebaczać? *Orzesz. Niemn. III, 69.* **11.** Skakać, tańczyć, jak kto (komu) zagra ⟨*postępować, mówić wg czyjej woli*⟩: Myślisz, szlachciuro, że dam ci się zjeść w kaszy... Śni ci się, że będę tańczył, jak mi zagrasz. *Żer. Popioły II, 151.* **12.** *przen.* Zagrały armaty, działa; zagrała artyleria; zagrały cekaemy ⟨*zahuczały, zaczęły kanonadę, obstrzał*⟩: Zagrała ukryta na wzgórzach artyleria, a zawtórował jej trzask muszkietów. *Śliw. A. Sob. 201.* **13.** *przen.* Zagrała cięciwa (łuku) ⟨*zawarczała*⟩. **14.** *przen.* Kule zagrały ⟨*zaświstały*⟩. **15.** *przen.* Motor zagrał (warkotem) ⟨*zawarczał*⟩. **16.** *przen.* Derkacz zagrał ⟨*wydał charakterystyczny głos*⟩. **17.** *łow.* Pies zagrał (szczekaniem) ⟨*zaszczekał, odezwał się*⟩. **18.** *przen.* Duma, krew zagrała w kim; zagrało w kim uczucie ⟨*ktoś uniósł się dumą, rozgniewał się, gorąco coś odczuł*⟩: Zagrała w Batorym gorąca krew węgierska, płomień gniewu uderzył na jego twarz. *Śliw. A. Bat. 242.* **19.** *przen.* Słońce zagrało blaskiem. **20.** Śledziona zagrała w koniu ⟨*dała się słyszeć*⟩: Semen położył się na kulbace, ruszył, aż śledziona w koniu z miejsca zagrała. *Sienk. Wołod. II, 65.* **21.** *przen.* Twarz zagrała (komu) uniesieniem ⟨*mieniła się*⟩. **22.** *przen.* Łkanie, szloch zagrały komu w piersiach, *nieos.* zagrało komu łkaniem, szlochem w piersi ⟨*ktoś zapłakał, zaszlochał*⟩: Z bezsilnej wściekłości zagrało mu szlochem w piersi. *Mort. Dni I, 25.* **23.** Zagrało komu w kiszkach (z głodu) ⟨*ktoś poczuł silny głód*⟩: Ledwo czekali godzinkę małą, wilkowi z głodu w kiszkach zagrało. *Swin. Sat. 95.*

● **z.** ⟨*wziąć udział w grze sportowej lub towarzyskiej*⟩ **24. z.** c o lub w c o: z. mecz; z. partię (szachów, warcabów itp.); z. bridża, preferansa, winta, wista itp. a. w bridża, w preferansa, w winta, w wista itp.; z. w domino, w warcaby, w szachy, w cetno i licho, w kości, w kręgle, w palanta, w piłkę. Lubię [...] w dobranym towarzystwie pogadać o polityce albo zagrać preferansa. *Prus Drobiaz. 156.* Nie chce zięcia odludka i półgłówka, u którego ani w preferansa zagrać nie można, ani kolacji dobrej nie dostanie. *Prus To i owo, 152.* **25. z.** robra: Potrafił zjeść półmisek kołdunów, zagrać dwadzieścia robrów winta. *Boy Znasz 74.* **26. z.** w karty. **27.** *przen.* **z.** w otwarte karty ⟨*mówić bez osłonek, szczerze; ujawnić swoje zamiary wobec kogo, czego*⟩: Dobrze robię ludziom. [...] nie zawracaj głowy, że robisz to z dobrego serca. Kolega, znudzony, zagrał w otwarte karty. *Życie Lit. 10, 1954, s. 1.* **28. z.** na zwłokę ⟨*przewlec, opóźnić sprawę*⟩: Lada chwila mogła nadejść odsiecz [...] Spróbowała zagrać na zwłokę. *New. Pam. 272.*

zagrać, zagrywać 1. *karc.* **z.** karo, kier, pik, trefl, asa, dziesiątkę itp. ⟨*wyjść w karo itp.*⟩: Teraz zagrywam karo i wszystkie lewy nasze. *Bał. Ryby 32.* z. z ręki, ze stołu: Jak przyszło samemu zagrać z ręki, to [...] dziesięć niepotrzebnych kart wysypało się na stół. *Łoz Wal. Dwór 50.* **2.** *sport.* **z.** (wysoką, niską) piłkę: Każdy gracz turniejowy musi umieć zagrywać wysoką piłkę. *Kuch. Tenis 104.*

zagradzać, zagrodzić 1. z. komu drogę, drzwi, wejście ⟨*zatrzym(yw)ać kogo, nie pozwalać(-olić) przejść; zastąpić komu drogę*⟩: Skierował się do swego pokoju, lecz Welzlowa zagrodziła mu drogę. *Jackiew. Wiosna 212.* Ogromna jego postać zagrodziła drzwi. *Żer. Dzieje II, 239.* **2. z.** komu (sobie) drogę do czego ⟨*przeszkadzać komu w czym, nie dopuszczać do czego*⟩: Nie chcę ci zagradzać drogi do sławy, szczęściu twemu przeszkadzać! *Mick. Tad. 226.* Nie chciał sam zagradzać sobie drogi do tego szczęścia, o które wolno mu było pokusić się. *Korz. J. Wdow. 376.*

zagranica 1. Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą. **2.** (Po)wrócić, sprowadzać co zza granicy ⟨*z obcego kraju*⟩. **3.** Uciec, (wy)jechać za granicę ⟨*za linię graniczną lub do obcego kraju*⟩.

zagraniczny 1. z. akcent ⟨*właściwy obcemu językowi*⟩: Mówił miękko i pieszczotliwie, akcentem zagranicznym. *Weys. Józ. Żywot 222.* **2. z.** ambasador, dyplomata, poseł ⟨*obcego kraju, państwa*⟩. **3.** Handel z. ⟨*z obcymi krajami*⟩. **4. z.** kapitał ⟨*obcy, cudzoziemski; obcy, cudzoziemscy kapitaliści*⟩: Fabryka [...] została przejęta przez kapitał zagraniczny. *Hertz P. Sedan 28.* **5.** Legia z-a ⟨*cudzoziemska*⟩: Komendę [...] objął sławny awanturnik, eks-żołnierz z francuskiej legii zagranicznej. *Pam. Powst. 161.* **6.** Paszport z. ⟨*uprawniający do wyjazdu za granicę*⟩. **7.** Placówka z-a ⟨*przedstawicielstwo danego kraju w innym kraju*⟩: Przy odpowiednich staraniach mógłby otrzymać stanowisko na jakiejś innej placówce zagranicznej. *Perz. Raz 70.* **8.** z-e pochodzenie czego ⟨*zza granicy, z obcego kraju*⟩. **9.** z-a podróż ⟨*do obcych krajów*⟩. **10.** Polityka z-a ⟨*dotycząca stosunku jakiegoś kraju do innych krajów*⟩. **11.** Przybysz z. ⟨*z obcego kraju*⟩. **12.** Publikacja z-a ⟨*za granicą, w obcym kraju*⟩. **13.** Sprawy z-e ⟨*dotyczące obcych krajów*⟩: Minister spraw zagranicznych; Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ). **14.** Studia z-e ⟨*na obcych uczelniach lub w obcych placówkach naukowych*⟩.

zagroda 1. Chłopska, *książk.* gospodarska, kmieca, wiejska; rybacka z.; z. wielobudynkowa ⟨*mała posiadłość, chałupa z podwórzem, zabudowaniami i ogrodem*⟩. **2.** Ojczysta, rodzinna z. **3. z.** dla bydła ⟨*miejsce zagrodzone, grodza*⟩. **4.** Osiąść; siedzieć na zagrodzie ⟨*założyć; prowadzić gospodarstwo wiejskie (rolne)*⟩. **5.** Zaganiać bydło do zagrody (do zagród).

przysł. **6.** Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie.

zagrodowy Rolnik z.; szlachcic z. ⟨*ubogi, szaraczkowy, zaściankowy*⟩.

zagrodzić p. **zagradzać**

zagrywać p. **zagrać**

zagryzać, zagryźć (się) 1. z. usta, wargi ⟨*przyciskać zębami, przygryzać*⟩: Musiałem zagryźć usta, żeby nie parsknąć śmiechem. *Perz. Cud. 209.* Dygoczę ze złości i zagryzam wargi, by nie wybuchnąć. *Berent Fach. 187.* **2. z.** c z y m ⟨*zakąszać, przekąszać*⟩: z. chlebem, serem. **3.** Zagryźć kogo na śmierć ⟨*przez pokąsanie, poszarpanie zębami spowodować śmierć czyją*⟩: Zanim pomoc nadbiegła wilki zagryzły chłopca na śmierć. **4.** Zagryźć się na śmierć ⟨*umrzeć ze zgryzoty, ze zmartwienia*⟩: Ty możesz [...] na śmierć się zagryźć i nikt nie będzie miał nawet jednego słowa współczucia. *Perz. Siostra 225.*

zagrzać, zagrzewać 1. z. k o g o, c o d o c z e g o

⟨*zachęcić, skłonić*⟩: z. żołnierzy do walki; z. konia do biegu. 2. Nie z. nigdzie miejsca, kąta ⟨*nie pozostać nigdzie dłużej*⟩: Prześladował go jakiś pech. Nigdzie na dłużej miejsca zagrzać nie mógł. *Mostow. Kariera 9.* Nie zagrzejemy kąta w Krakowie. *Rzew. H. Zamek. 318.*

zagrzmieć 1. Działa zagrzmiały; wystrzał (z działa) zagrzmiał; zagrzmiała salwa ⟨*wystrzelono z dział, z działa; dano salwę (z dział)*⟩: Działa zagrzmiały, w bębny uderzono. *Mick. Konrad 73.* **2.** Zagrzmiały kopyta (po bruku) ⟨*zahuczały*⟩. **3.** Zagrzmiały oklaski, wiwaty ⟨*rozległy się potężnie, głośno*⟩. **4.** Zagrzmiała orkiestra, trąbka ⟨*zagrała donośnie, potężnie*⟩.

zagważdżać, zagwoździć 1. z. armatę, działo ⟨*zabijając lufę gwoździem uniemożliwić wystrzał, uszkodzić działo*⟩: Krzyżacy, pewnego dnia wypadłszy z zamku, kilka dział polskich zagwoździli. *SRG 11.* **2.** (częściej *dk*) z. komu głowę ⟨*zaprzątnąć czyją myśl, uwagę; zabić komu klina (do głowy)*⟩: I ze wszystkiego tego, co mi się przez myśl przesunęło, najbardziej mi głowę zagwoździł ów Jędruś staroście. *Kaczk. Murd. I, 61.*

zahamowanie 1. Gwałtowne, nagłe z. (pojazdu). **2.** Wewnętrzne z-a: Z dużym wysiłkiem zwalczał w sobie jakieś wewnętrzne zahamowania. *Łukas. Naucz. 132.* **3.** Doznać zahamowania: Gwałtowny rozwój gospodarczy kraju doznał zahamowania. **4.** Mieć z-a ⟨*opory wewnętrzne*⟩. **5.** Ulec zahamowaniu: [Bolid] poruszał się z szybkością 20—30 km/sek względem Ziemi, w pobliżu jej powierzchni bieg jego uległ zahamowaniu do 2—3 km/sek. *Wiedza 509, s. 20.*

zainteresowanie (się) 1. Daleko idące, duże, elementarne, głębokie, gwałtowne, jednokierunkowe, jednostronne, najwyższe, namiętne, niesłabnące, ogólne, określone, powszechne, poważne, prawdziwe, specjalne, rzetelne, szczególne, uboczne, wielkie, wyjątkowe, zawodowe, zbędne, zbytnie, życzliwe, żywe, żywiołowe z. (również w *lm*); liczne, rozległe, szerokie, wielostronne, wspólne, wszechstronne z-a: Ilekroć miała głowę zwróconą w jego stronę, przyglądała mu się ze specjalnym zainteresowaniem. *Breza Uczta 104.* Komisarz podniósł wzrok znad protokołu. Odrobina zawodowego zainteresowania błysnęła mu w zgaszonych oczach. *Żuł. Rzeka 15.* **2.** (zwykle w *lm*) z-a artystyczne, bibliofilskie, botaniczne, estetyczne, filozoficzne, historyczne, intelektualne, językowe, językoznawcze, kulturalne, literackie, ludoznawcze, matematyczne, naukowe, społeczne, teatralne, teoriopoznawcze, umysłowe. **3.** z. (się) c z y m a. k i m: Mimo żywego zainteresowania sprawą chłopską dalecy byli od ludu. *Przem. Demb. 35.* **4.** z. d o c z e g o: Zainteresowanie do książek [...] przerodziło się w namiętność. *Wiedza 127, s. 3.* **5.** z. w c z y m: Pisarz europejski związany z ustrojem kapitalistycznym ze względu na swoje bezpośrednie czy pośrednie zainteresowanie w wyzysku kolonii nie mógł sięgać po właściwą problematykę społeczną narodów kolorowych. *Nowa Kult. 15, 1950.* **6.** z. w ś r ó d k o g o: Duże zainteresowanie wśród zwiedzających wzbudza izba poświęcona pamiątkom po [...] wynalazcy lampy naftowej. *Turysta 1, 1957, s. 5.* **7.** z. z (czyjej) strony: Każdy najmniejszy dowód zainteresowania ze strony mężczyzn wydawał jej się obelgą. *Nałk. Z. Mił. 12.* **8.** Brak, szczyt zainteresowania. **9.** Krąg zainteresowań. **10.** Pozbawiony zainteresowań; wszechstronny w zainteresowaniach. **11.** Z zainteresowaniem (czytać, obserwować, patrzeć, przyglądać się, przypatrywać się, pytać, słuchać, spojrzeć, uczyć się, wypytywać itp.): Spojrzał na nią z takim zainteresowaniem, jakby widział ją po raz pierwszy. *Bień. Czyś. 190—191.* **12.** Budzić, dzielić, hamować, mieć z. (do czego), objawiać, obudzić (w kim) z. do czego, okazywać z. kim, czym; podsunąć komu jakieś z.; przejawiać, rozbudzić, wykazywać, wywoływać, wzbudzić w kim z.; zabić, zdradzać,ześrodkować z. (z-a): Twardowski [...] dzielił swoje zainteresowania między poezję okolicznościową [...] a satyrę. *Budzyk Lit. IX, 144.* Dawno już nie przebywał wśród ludzi, mających te same zainteresowania i tę samą naukową odskocznię. *Probl. 8, 1953, s. 530.* Robiłabym to, do czego mam powołanie i zaintesowanie. *Jaroch. SPP.* Szczegółowe notowanie wykładu staje się rychło nużącym, zabija zainteresowanie i odciąga uwagę. *Rudniań. Technol. 105.* **13.** Dać wyraz zainteresowaniu, świadczyć o zainteresowaniu: Nie szczędził ocen świadczących o jego intelektualnych zainteresowaniach. *Putr. Wrzes. 108.* **14.** Cieszyć się zainteresowaniem: Wystawa cieszyła się nie słabnącym od wielu tygodni zainteresowaniem społeczeństwa. *Przeg. Art. 5, 1952, s. 77.* **15.** Spotkać się z zainteresowaniem. **16.** Zasługiwać na z. **17.** Znaleźć się w centrum zainteresowania. **18.** z. objawia się, odzywa się, przerasta co, rośnie; skupia się,ześrodkowuje się na czym a. na kim, słabnie, wzrasta: Zainteresowania nasze przerastały znacznie ramy wiadomości zdobywanych w szkole. *Polił. Z walk 36.*

zainteresowany z. k i m, c z y m: Młoda kobieta była już zainteresowana kim innym. *Rudn. A. Morze 182.* z. muzyką, poezją. z. w c z y m: Kraj z. w utrzymaniu pokoju.

zajadły 1. z. myśliwy ⟨*zagorzały, namiętny*⟩. **2.** z-e psy ⟨*rozwścieczone*⟩. **3.** z. przeciwnik, wróg ⟨*zacięty, zagorzały*⟩. **4.** z. spór; z-a walka ⟨*zaciekły(-a), zażarty(-a), zawzięty(a-)*⟩. **5.** z-e szczekanie, ujadanie (psów) ⟨*zawzięte, gwałtowne*⟩. **6.** z. c z y m ⟨*zapamiętały, rozwścieczony*⟩: z. zazdrością. **7.** z. n a k o g o, n a c o: Pies z. na ptactwo domowe.

zając 1. z. stepowy, z. bielak, z. szarak ⟨*gatunki zająca*⟩. **2.** Tchórzliwy jak z. **3.** Coś (zwykle jakaś robota, praca) nie z. (nie ucieknie) ⟨*coś (jakaś czynność) nie jest pilne, można to odłożyć na później*⟩: Pole nie zając, nie ucieknie. *Jun. Bracia 19.* **4.** Polować na z-e. **5.** Strzelać do ludzi jak do zajęcy. **6.** Uciekać, zmykać jak z. **7.** Wiązać chustkę w zająca ⟨*z rogami wystającymi jak uszy u zająca*⟩. **8.** Jakby mu z. drogę przebiegł ⟨*o kimś pechowym, przesądnym*⟩. **9.** *łow.* z. kica, daje psom obroty, kluczy, kołuje, okłada, pomyka z kotliny, robi kominki; rwie (do lasu); z. staje słupka, wywraca koziołka; z. (raniony) beczy a. kniazi. **10.** z. parka, parkosi się ⟨*zaspokaja popęd płciowy*⟩.

przysł. **11.** Kota na myszy, na zające charta. **12.** Kto dwa zające goni, żadnego nie złapie. **13.** Lepszy zając w miechu od niedźwiedzia w puszczy.

14. Wśród najlepszych przyjaciół psy zająca zjadły. *(Kras.).* 15. Przed zającem żaby umykają (uciekają) ⟨*trafił tchórz na jeszcze większego tchórza*⟩. 16. Zając wlazł mu w nogi ⟨*stchórzył i ucieka*⟩.

zajączek 1. Cierpieć na zajączki, mieć zajączki w głowie; komuś zajączki śmigają po głowie ⟨*być niespełna rozumu*⟩: Człowiek ten [...] miał zajączki w głowie. *Łęt. Wspom. 198.* 2. Mieć swego zajączka ⟨*mieć bzika na jakimś punkcie*⟩: Tu, panie, każdy ma swego zajączka! I pan go będziesz miał, tylko pan trochę posiedzisz. *Gąs. W. Pig. 7.* 3. Puszczać zajączki ⟨*rzucać światło (słoneczne) odbite w lusterku na ścianę*⟩.

zająć, zajmować ● 1. z. c o ⟨*wziąć w posiadanie, w użytkowanie*⟩: z. dom, fabrykę, gospodę, izbę, pokój, mieszkanie, przedział. - Pierwsze piętro nie było zamieszkane [...] gospodarz dół tylko zajmował. *Choj. Alkh. I, 194.* 2. z. c o d l a k o g o ⟨*wziąć, zabrać, skonfiskować*⟩: Niemcy [...] zajęli budynek szkolny dla esesów. *Grusz. An. Od Karpat 87.* 3. z. c o n a c o a. p o d c o ⟨*wziąć w użytkowanie z przeznaczeniem na co*⟩: Pałac Jabłonowskich zajęto na ratusz. *Janow. Warsz. 62.* Zaraz na dole był zielony cmentarz, tylko w mniejszej części zajęty pod groby. *Grusz. An. Żak. 130.* 4. z. co na użytek, na swój użytek, na specjalny użytek: W malarskiej pracowni jeden kąt zajęli na swój specjalny użytek. *Żer. Nawr. 290.* 5. z. co w posiadanie ⟨*objąć w posiadanie*⟩: Jak prędko go [lokal] wynajął, tak z większym nierównie pośpiechem zajął go w posiadanie. *Bog. Kapit. II, 5.* 6. z. bydło itp. w szkodzie ⟨*zabrać, zagarnąć*⟩: Robił zasadzkę i hojnie płacił polowemu za każdą zajętą w szkodzie sztukę bydła. *Bliz. Obraz. 31.* 7. z. fotel, krzesło, miejsce itp.: a) ⟨*usiąść*⟩: Oboje, zamieniwszy milczący uścisk ręki, zajęli miejsca w karecie. *Gomul. Ciury I, 113*; b) ⟨*zarezerwować*⟩: Jeżeli przyjdziesz do pociągu wcześniej, zajmij mi miejsce przy oknie; c) ⟨*objąć stanowisko*⟩: Krzesło prezesowskie w Towarzystwie zajął niestrudzony i zasłużony Stanisław Staszic. *Sokoł. A. Dzieje II, 508.* 8. z. główne, honorowe, naczelne, należne, poczesne, uprzywilejowane miejsce; z. pierwsze miejsce (za stołem, w czyim sercu): Ty zajmujesz pierwsze miejsce w sercu moim. *Słow. Listy I, 376.* 9. z. pierwsze, drugie itd. miejsce ⟨*w zawodach sportowych: zostać sklasyfikowanym jako pierwszy, drugi itd.; przybyć jako pierwszy itp., okazać się najlepszym itp.*⟩: W biegu na pięć kilometrów zajął pierwsze miejsce. 10. z. miejsce czego a. czyje ⟨*zastąpić kogo, co*⟩: Miejsce wojny i nienawiści, które miały trwać całe lata, zajęło głębokie uczucie spokoju i zaufania. *Prus Far. II, 290.* 11. z. miejsce w kolejce, w szeregu ⟨*stanąć w kolejce, w szeregu*⟩: Prześcigają się nawzajem, by wcześniej zająć miejsce w kolejce do kuchni. *Nowak. K. Tak było 33.* 12. z. katedrę ⟨*zostać profesorem*⟩: Jechał na uniwersytet we Wrocławiu, gdzie od niedawna katedrę języków i literatur słowiańskich zajmował czeski poeta i filozof. *Mikul. Spot. 149.* 13. z. kraj, miasto, terytorium ⟨*owładnąć krajem, miastem*⟩. 14. (częściej *ndk*) z. obszar, powierzchnię, przestrzeń ⟨*rozciągać się na pewnej przestrzeni*⟩: Duża scena zajmowała półkolistą przestrzeń. *Putr. Rzecz. 271.* 15. z. posadę ⟨*objąć*⟩. 16. z. postawę ⟨*przyjąć*⟩: Niektórzy sprawozdawcy zajęli względem autora postawę bez zastrzeżeń przychylną. *Smol. W. Przewrót 6.* 17. z. posterunek, pozycję ⟨*objąć*⟩. 18. z. (komu) ruchomości, rzeczy ⟨*o komorniku: nałożyć sekwestr (areszt sądowy)*⟩. 19. z. stanowisko: a) ⟨*objąć*⟩: Zajął stanowisko przewodniczącego związku; b) ⟨*stać na stanowisku*⟩: W tej sprawie zajął nieprzejednane stanowisko. 20. z. stół, stolik: a) ⟨*usiąść przy nim*⟩: Zajęliśmy stolik w lodziarni i znad porcji lodów obserwowaliśmy ruch tego lokalu. *Unił. Żyto 264*; b) ⟨*zarezerwować*⟩: W dużej sali restauracyjnej kilka stolików zajęto dla uczestników zjazdu. 21. z. tron ⟨*objąć władzę monarchy*⟩. 22. z. urząd ⟨*objąć*⟩. 23. Tekst (powieść, wiersz, artykuł itp.) zajmuje ileś wierszy, stron, arkuszy ⟨*mieści w sobie, obejmuje, zawiera*⟩.
● 24. z. c o ⟨*zaabsorbować, zatrudnić*⟩: z. myśl, umysł, uwagę. 25. z. wiele rąk ⟨*zaabsorbować, zatrudnić wiele osób*⟩: Hodowla jedwabników nie wymaga wielkich nakładów, nie zajmuje wielu rąk, nie wymaga studiów. *Sienk. Chwila I, 89.* 26. z. (komu) czas, dużo, mało czasu, dzień, godzinę, kwadrans, miesiąc, rok itp. ⟨*zaabsorbować kogo na jakiś czas*⟩: Mam przed sobą kilkunastoarkuszowy kontrakt, którego lektura zajęłaby parę godzin czasu. *Bąk. K. Frasz. 53.* Cały dzień zajęła Krakowskim przeprowadzka. *Rudn. A. Morze 428.* 27. z. k o g o: a) ⟨*zainteresować, zaciekawić*⟩: Zająć czytelnika, widza, słuchacza. Mamę także zajął i zaciekawił, słyszałam, jak powiedziała baronowi: — Ale przywieźże go kiedy do nas. *Krasz. Seraf. 68*; b) ⟨*dać zajęcie, zająć czym*⟩: Przede wszystkim porządek i dyscyplinę utrzymać i żołnierzy zająć, żeby próżnowaniem nie sparcieli. *Sienk. Pot. III, 92.* 28. Ktoś, coś zajmuje kogo: Mnie, jako człowieka nieżonatego, zajmują bardzo kobiety. *Sienk. Połan. II, 163.* Bardzo go zajęły złote okulary, więc je obejrzał w całości. *Dygas. Now. VII, 14.* 29. z. k o g o k i m a. c z y m ⟨*zaprzątnąć, zaciekawić*⟩: Wszystkich nas zajął swoim opowiadaniem. *SPP.* Zająć kogo rozmową. Zająć młodzież sportem. - Podwajał wysiłki, aby go sobą zająć. *Brand. K. Antyg. 232.*

zająć się, zajmować się 1. Zająć się c z y m (np. jakąś doraźną czynnością lub jakimś przedmiotem) ⟨*zainteresować się, zaabsorbować się, zatrudnić się czym*⟩: z. się czytaniem, koncertem, książką, oglądaniem ilustracji, rozmową. 2. z. się domem, gospodarstwem, kuchnią ⟨*prowadzić dom, gospodarstwo; przyrządzać posiłki (gotować)*⟩. 3. z. się interesami ⟨*prowadzić interesy*⟩. 4. z. się nauką: a) *dk pot.* ⟨*zacząć się uczyć*⟩: Nie biegaj po kinach, zajmij się lepiej nauką; b) *ndk* ⟨*uprawiać naukę, pracować naukowo*⟩: Ludzie zajmujący się nauką często są niezaradni życiowo. 5. Zająć się pracą, robotą ⟨*zacząć co robić*⟩. 6. z. się przygotowaniami do czego ⟨*zacząć co przygotowywać*⟩. 7. Zająć się pogrzebem ⟨*wziąć na siebie trud załatwienia formalności pogrzebowych i urządzenia pogrzebu*⟩. 8. z. się czyją sprawą, czyimi sprawami ⟨*zgodzić się prowadzić czyją sprawę (czyje sprawy) w sądzie, w urzędach itp.*⟩: Uprosił jednego z najznakomitszych prawników, by się zajął moją sprawą. *Krak. Wspom. 46.* 9. z. się czyim (swoim) zdrowiem ⟨*zacząć dbać o czyje (swoje) zdrowie; (zacząć) leczyć kogo (się)*⟩. 10. Zajmować się czym ⟨*interesować się, trudnić się*

czym stale; uprawiać co zawodowo⟩: z. się rzemiosłem, rolnictwem, praktyką lekarską, nauczaniem, literaturą, hodowlą, handlem itp. - Zajmowała się szyciem, miała u siebie kilka panien przychodnich, bo roboty jej miały wielką wziętość. *Bał. Dziady 147.* **11.** z. się k i m: a) a. czyim losem ⟨*zaopiekować się kim, mieć pieczę nad kim*⟩: z. się dzieckiem. - Zamiast zająć się nowo przybyłym kolegą, obrzucili go wyzwiskami. *Kłos. Wiosna 96*; b) ⟨*poczuć skłonność do osoby innej płci*⟩: Ewunia nim się mocno zajęła. *Korz. J. SW.* Wieść przyszła z Rzymu, gdzie mieszka kilka polskich rodzin, które już dostrzegły, że pan Stefan zajął się panną Heleną. *Prus Emanc. I, 156*; c) ⟨*zainteresować się czyimi utworami, pracami, poglądami itp.; zacząć studiować czyje dzieła itp.*⟩: Poeta żywo zajmował się Byronem. *Kleiner Mick. II/1, 14.* **12.** Coś zajmuje się ogniem, płomieniem ⟨*zapala się, zaczyna płonąć*⟩: Sucha drzazga płomieniem się zajęła. *Gomul. Miecz I, 35.* **13.** Coś zajmuje się od czego ⟨*gdy się wymienia przyczynę zapalenia się, np. od ognia, od pochodni, od zapałki itp.*⟩: Od wybuchów zajęły się magazyny na dworcu towarowym i zasnuły ulicę gęstym dymem. *Ziel. S. Pol. 133.*

zajechać, zajeżdżać 1. z. (komu) drogę ⟨*podjechać tak, że przeszkadza się jechać dalej*⟩: Raptem zajechała im drogę bryczka zaprzężona w parę gniadych, rosłych koni. *Kow. W. Dal. 33.* **2.** z. k o g o ⟨*przyjechać do kogo nie uprzedziwszy*⟩: Na wsi, największy kutwa wkłada w niedzielę odświętne ubranie [...] dlatego, że zawsze mogą go zajechać goście. *Boy Flirt V, 44.* **3.** A to go zajechał, ale go (mu) zajechał ⟨*przymówił, dogadał; zaszachował, zaskoczył*⟩: Arnuld spogląda z zakłopotaniem wkoło, niepewny jak się zachować, co rzec. A to go zajechał ten milczek! *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 61.* Dobrze mu wygarnął! [...] Ale mu zajechał! Nie da sobie w kaszę dmuchać! *Brzoza Bud. 137.* **4.** z. c z y m; w c z y m ⟨*gdy się wymienia środek lokomocji*⟩: z. autem, samochodem, dorożką, *pot.* dryndą, powozem, wozem. - Zajeżdżał w powoziku zielonym „na resorach" w gniade beskidzkie koniki. *Zeg. Uśm. 323.* **5.** z. konno; czwórką (koni): Każdy umyślnie czwórką zajeżdża, jakby nie mógł parą? *Dygas. Pióro 45.* **6.** *daw.* z. gościną: Kiedy, pamiętam, zajadę gościną [...] ojciec [...] o swej się dziewie nagadać nie może. *Bał. Poezje 322.* **7.** z. c z y m (częściej *ndk* i *nieos.*) *posp.* ⟨*pachnieć*⟩: Zajeżdża, zajechało (skąd, od kogo) czym (np. czosnkiem); zajechało (zajeżdżało) odorem, smrodem, zapachem; odór, smród, zapach zajechał (skąd) ⟨*poczuło się odór, smród, zapach*⟩. **8.** *nieos. pot.* zajeżdża, zajechało od kogo ⟨*czuje się, poczuło się idący od kogo zapach — najczęściej o zapachu wódki*⟩: Tak haniebnie „zajeżdżało" od niego czosnkowym odorem, że niektórzy mdleli. *Morc. Ptaki 249.* Że pije, wiedziałem. Nieraz od niego zajeżdżało, ale żeby się zatoczył albo co, to nie. *Twórcz. 7, 1953, s. 97.* Stąd zajeżdżał zapach róż więdnących w kolorowych kryształach wazonów. *Jaroch. Niemił. 101.* **9.** *posp.* z. k o g o — c z y m — p o c z y m, w c o ⟨*uderzyć; skaleczyć*⟩: z. kogo kijem, pięścią, obuchem, nożem itp.; z. kogo po głowie, po grzbiecie, po plecach; w bok, w kark, w piersi, w skroń itp. - Zaczęła się bitwa na kije i kułaki [...] i mnie któryś zajechał kijem po grzbiecie. *Chodź. Pisma III, 76.* Zajeżdżał w piersi obuszkiem nieposłusznych czeladników. *Sienk. Szkice I, 117.* **10.** Ktoś zajechał, coś zajechało (komu) do głowy a. w głowę ⟨*ktoś myśli intensywnie o kim, o czym, jest kim, czym zaabsorbowany*⟩: Ta sukcesja — wiesz aści, że mnie ona diable zajechała do głowy. *Skarb. Starosta 107.* Czy nie jaka Aldona zajechała ci w głowę [...] i snu cię pozbawiła? *Korz. J. Spek. 52.* **11.** z. d o k o g o, d o c z e g o ⟨*zatrzymać się u kogo a. gdzie jakiś czas, wstąpić do kogo, gdzie*⟩: Przyjechał do Galicji [...] zajechał do znajomych. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 221.* z. do miasta, do domu, do hotelu; z. do celu, do mety. **12.** z. n a c o, p o d c o, p r z e d c o, w c o: a) ⟨*dokąd*⟩: z. na podwórze; pod bramę, pod dom, pod hotel, pod ganek a. przed dom, przed hotel, przed ganek ⟨*podjechawszy zatrzymać się, stanąć*⟩: Jedne wozy odjeżdżały, drugie zajeżdżały pod żelazną rurę dla wypełnienia beczek ropą. *Sewer Nafta II, 39.* Przed kamienicę zajechał ciężarowy samochód. *Brand. K. Sams. 97.* Gdzie zajechali w osiedle, nocą lub z wieczora, sowa ich już wyprzedzała [...] i głosiła ich zajazd swoim [...] wołaniem. *Orkan Pomór 190*; b) n a c o, p o c o, p o k o g o, z c z y m ⟨*w jakimś celu*⟩: Raz zajechał na nocleg do pewnej austerii. *Groza Róża 162.* z. na obiad, na piwo; na popas. - Ścigało ich jeszcze klaskanie batów, turkot kół i okrzyki stangretów zajeżdżających po ostatnich gości. *Hertz P. Słow. 59.* Zajechać z pożegnaniem, z wizytą. **13.** z. na miejsce, do celu ⟨*dojechać, przyjechać*⟩. **14.** z. (komu) pod piąte, siódme żebro ⟨*dokuczyć*⟩: Jak kto zajechał mu pod siódme żebro, to się mścił z wyrachowaniem. *New. Chłopiec 37.* **15.** z. n a c z y m: Odsiecz niemiecka zajechała na ciężarowych automatach, uzbrojona. *Rybka S. Pęta 21.* z. na motorze, na rowerze. **16.** z. o d c z e g o ⟨*od strony czego*⟩: Posłyszałem, jak od dziedzińca zajechało coś i zatrzymało się w podwórzu. *Prusz. Karabela 12.* **17.** z. (komu) od czoła, od przodu: Furman zaczął się śmiać głośno i stropił koniuszego, który teraz podparł sobie bok ręką, zajechał chłopu od czoła. *Dygas. Zając 126.* **18.** z. z boku, z lewej, z prawej ⟨*zajść, zastąpić z boku itp.*⟩: Dragonom skoczył na odsiecz Bogusławowy pułk ciężkiej jazdy. - Śmierć idzie! — pomyślał Kmicic widząc ich zajeżdżających z boku. *Sienk. Pot. VI, 154.* Zajeżdżaj zawsze z lewej, bo tym sposobem ściganemu niezręcznie cię przez konia sięgać, a ty go masz na odlew. *Sienk. Wołod. II, 63.* **19.** z. (kogo) z mańki ⟨*sprytnie podejść*⟩: Włościanie tutejsi zwrócą mi podwójnie me koszta, trzeba tylko umieć zajechać ich z mańki. *Gordon Sołdat 207.* **20.** z. z c z y m: Zajeżdżano co duchu z armatami, by je odprzodkować ku rzece. *Sienk. Pot. VI, 149.* **21.** z. daleko, dalej; z. wysoko ⟨*dużo osiągnąć*⟩; z. daleko, niedaleko, z czym ⟨*osiągnąć co, nie osiągnąć czego*⟩: Dalej zajedziesz na wytartej kulbace niźli inni w poszóstnych karetach. *Sienk. Wołod. I, 81.* Masz tylko dwie koszule, no, no! Niedaleko w życiu zajedziesz! *Goj. Dziew. II, 143.* Panie inżynierze, z pańską dialektyką niedaleko byśmy zajechali. *Twórcz. 1, 1954, s. 123.* **22.** *daw.* z. k o g o, c o; z. (kogo) bezprawnie, gwałtem, siłą; z. zbrojno ⟨*napaść, najechać*⟩: z. dom, dwór, majątek, majętność, miasto, wieś, zamek. - Poza tymi ludźmi, co się zaciekle pieniali,

zajeżdżali zbrojno sąsiadów [...] istniała przecież większość spokojna, poczciwa. *Łoz. Wł. Praw. I, 4.* **23.** *daw.* z. dobra ⟨*objąć siłą w posiadanie, napaść*⟩: Król też postąpił z największą bezwzględnością, dobra biskupie zajechał, kanoników rozegnał. *Szujski Hist. 128.*

zajeździć, zajeżdżać z. konia ⟨*zamęczyć jeżdżeniem*⟩: Pan Ignacy wszystkie konie ojca do ochwatu, do dychawicy zajeździł. *Moraw. S. Szlachta 129.* A zalałeś ty karemu wałachowi ranę terpentyną?... Psiakrew, gawronie, umiesz tylko zajeżdżać konie. *Dygas. Gorz. I, 85.*

zajeżdżać p. zajechać

zajeżdżać p. zajeździć

zajęcie ⊙ ⟨*zatrudnienie (chwilowe lub stałe); praca, posada*⟩ **1.** Bezcelowe, bezużyteczne, ciągłe, ciężkie, codzienne, dodatkowe, domowe, dorywcze, dowolne, drobne, główne, honorowe, interesujące, jednostajne, jedyne, korzystne, lekkie z., liczne z-a; miłe, mozolne, niepotrzebne, nieustanne, niewinne, normalne, nudne, obowiązkowe, odpowiednie, odpowiedzialne, odrębne, określone, opłacalne, pasjonujące, pilne, płatne, popłatne, podrzędne, podstawowe, pożyteczne, przewidziane, przygodne z.; różnorodne z-a; spokojne, stałe, towarzyskie, tymczasowe, uboczne, uczciwe, ulubione, umiłowane, ważne, zwykłe, zyskowne z.: Praca została wykonana bezpłatnie, z dobrej woli i poza godzinami normalnych zajęć. *Meis. Sams. 16.* **2.** *daw.* Wolne z. ⟨*zawód*⟩. **3.** z. administracyjne, biurowe, gospodarskie, kancelaryjne, literackie, nauczycielskie; z-a polne, publiczne, regulaminowe, rolnicze, sceniczne, społeczne, sądowe, szpitalne, świetlicowe, teatralne, umysłowe, zawodowe; z. na marginesie (czego): Winawer [...] studiował fizykę — swój przyszły zawód. Literaturę traktował jako zajęcie na marginesie. *Twórcz. 12, 1955, s. 33.* **4.** z-a praktyczne; szkolne ⟨*nauka, robótki; lekcje*⟩: Codziennie były cztery godziny lekcyj, potem jakieś zajęcia praktyczne. *Piach Nas 68.* W czwartek na lekcji zajęć praktycznych zakończono klejenie czerwono-białych i czerwonych chorągiewek. *Płomyk 18, 1953, s. 564.* **5.** z. d l a k o g o: Czy będę miała prawo zajmować się dziećmi? [...] to jest zajęcie nie dla kobiet. *Twórcz. 1, 1954, s. 149.* **6.** z. k o ł o, o k o ł o c z e g o: Wyznaczony został termin sejmików dla nieprzerywania zajęć około żniwa jak najpóźniejszy. *Szajn. Dziej. I, 264.* **7.** z-a na politechnice, uniwersytecie, medycynie, prawie itp. ⟨*wykłady, ćwiczenia*⟩. **8.** z. w c z y m: z. w administracji, w biurze, w fabryce, w kancelarii, w rolnictwie, w sądzie, w szkole, w szpitalu itp. - Znalazł wreszcie podrzędne zajęcie w handlu. *Żer. Wspom. 12.* **9.** z-a z c z e g o ⟨*nauka, lekcje, ćwiczenia*⟩: Zajęciami praktycznymi z ogrodnictwa kieruje 82-letni profesor, który pomaga uczniom nie tylko wiedzą, lecz i własną motyką. *Brosz. Feliet. 90.* **10.** z-a z k i m: Panienki asystowały przy praktycznych zajęciach z dziećmi w szkółce freblowskiej. *Goj. Dziew. II, 63.* **11.** Nawał zajęć. **12.** Rozkład zajęć ⟨*plan lekcji i zajęć praktycznych*⟩. **13.** Człowiek, osoba bez zajęcia ⟨*osoba nie pracująca, nie mająca stałego zatrudnienia*⟩: Ci dwaj nowi towarzysze, jako ludzie bez zajęcia, mieli bardzo wiele czasu do zabicia. *Dygas. As 9.* **14.** Wolny od zajęć: Dzień wolny od zajęć. **15.** Ciągnąć, kontynuować, pełnić, podejmować z.; podejmować się, szukać zajęcia; projektować, (roz)planować z-a; próbować (różnych) zajęć; rozłożyć z-a: Podejmował się nawet każdej posługi i najdrobniejszego zajęcia, byle mu jaki grosz wpłynął. *Krasz. Jabł. I, 42.* **16.** Dać (komu) z.; dostarczyć komu zajęcia; obiecać, przyobiecać, przyrzec komu, wynaleźć, wyszukać, znaleźć z.: Może ci dać zajęcie, okryć cię swoją protekcją. *Krasz. Sfinks I, 288.* **17.** Dostać, otrzymać z.; łączyć z-a: Zamiast posady wychowawczyni otrzymała zajęcie — u dentysty. *Goj. Dziew. II, 123.* **18.** Mieć, miewać z.: Dni wyrobnika różnie się przeplatały: kolejno miewał i nie miewał zajęcia. *Święt. A. Obraz. I, 140.* **19.** Opuszczać z-a; porzucić, przerwać z.: Nie potrzebowałby pan chyba opuszczać swych zajęć biurowych. *Żer. Prom. 71.* **20.** Prowadzić, przeprowadzać z-a (praktyczne): Założono poletka doświadczalne, na których przeprowadza się zajęcia praktyczne. *Gaz. Kuj. 285, 1954.* **21.** Oddać się zajęciu. **22.** Przeszkadzać zajęciu, w zajęciu. **23.** Wymawiać się zajęciem. **24.** Brać się, wziąć się, zabierać się; iść, pójść, rozejść się, udać się, wrócić do zajęcia: Przypomniano mi, że powinienem wziąć się do spokojniejszego zajęcia. *Prus Emanc. I, 183.* Zabiera się do najbardziej pasjonującego zajęcia, tj. do rozwiązywania krzyżówek. *Cent. Foka 65.* Lenistwo moje, gdym wrócił do zwykłych zajęć, znikło jak różdżką czarodziejską odegnane. *Lim. Pam. 110.* **25.** Nadawać się do zajęć: Poza drobnymi pracami w kuchni i na podwórzu nie nadawała się do cięższych zajęć. *Ward. Wyłom 27.* **26.** Starać się o z. **27.** Uchylać się, usuwać się od zajęć. **28.** Pomagać komu, wyręczać kogo w zajęciu, w zajęciach: Krysia, odkąd dorosła, wyręcza mię w zajęciach domowych. *Orzesz. Na dnie II, 69.* **29.** z. pochłania kogo, pochłania czas; polega na czym; z-a toczą się; z. wymaga czego, zwala się na kogo: Zajęcie moje [...] polegało [...] na segregowaniu zawartości drewnianych pak. *Hertz P. Sedan 197.* Te [gospodarskie] zajęcia wymagały bezustannej czujności i troski. *Goj. Dziew. II, 149.* Ale potem tyle się zwaliło zajęcia, że nie miał czasu o tym myśleć. *Grusz. An. Od Karpat 53.*

⊙ z. ⟨*zainteresowanie*⟩ **30.** Mocne, niezmierne, niezwykłe, ogólne, osobliwe, powszechne, rzetelne, wzrastające, żywe z. **31.** z. c z y m a. k i m: Literatura, nie mogąc wzbudzić zajęcia treścią, pozbawioną piętna prawdy i myśli, stara się imponować napuszoną formą. *Bobrz. Dzieje II, 158.* **32.** Z zajęciem (co robić) ⟨*z zainteresowaniem*⟩: Z wielkim zajęciem przyglądał się wysmukłej jak topolka, o modrych, figlarnych oczach dziewczynie. *Dygas. Now. VIII, 167.* **33.** Budzić, obudzić, okazać, rozbudzić, wywołać, wzbudzić czyje z.: Pierwszy teatr publiczny, otwarty w Warszawie r. 1765, początkowo bardzo żywe obudził zajęcie. *Chmielow. Dram. 142.* Referat nie wzbudził żadnego zajęcia. *Dan. SPP.* **34.** z. maleje, zmniejsza się; rośnie.

⊙ z. ⟨*sekwestr*⟩ **35.** Dokonać zajęcia (czego), *pot.* (z)robić z.: Nakaz komornika? [...] Chce zaraz robić zajęcie. *Bliz. Rozb. 80.* **36.** Kryć, skryć, ukryć co (np. meble) przed zajęciem. **37.** Ulegać zajęciu: Wskazane przez wierzyciela przedmioty majątkowe ulegną najpierw zajęciu, a w jakiś czas później przymusowemu spieniężeniu. *Wiedza 365, s. 2.*

zajęczy z-e serce ⟨*o kimś tchórzliwym, bojaźliwym*⟩. z-a skórka ⟨*symbol tchórzostwa*⟩.

zajęty 1. Być zajętym ⟨*być zatrudnionym (chwilowo), nie mieć czasu*⟩: Jestem dziś bardzo zajęty. *SPW.* **2.** Być zajętym kim a. czym ⟨*sympatyzować z kim, interesować się kim, czym*⟩: Zdawała się być nim trochę zajęta. Pozwalała na silne ściskanie rączek. *Kosiak. Now. 132.* **3.** Mieć zajęte płuca ⟨*zaatakowane przez chorobę (zwykle przez gruźlicę)*⟩.

zajmować p. **zająć**

zajmować się p. **zająć się**

zajrzeć p. **zaglądać**

zajście 1. Burzliwe, gorszące, gwałtowne, krwawe, niemiłe, przykre z. ⟨*awantura, incydent*⟩. **2.** z. graniczne ⟨*incydent*⟩. **3.** z. uliczne ⟨*awantura; rozruchy*⟩. **4.** z. o k o g o, o c o: z. o dziewczynę, o miejsce w wagonie. **5.** z. w c z y m: z. w autobusie, w kinie, w restauracji. **6.** z. z k i m: z. z awanturnikiem, z sąsiadem, z szefem. **7.** Mieć z kim z.: Miał z. z konduktorem w tramwaju. - Właśnie w owym czasie Miłkowski opuścił był posadę buchaltera w pewnym sklepie, ponieważ miał zajście z szefową. *Dor. Jęz. 85.* **8.** Położył kres zajściu: Interwencja policji położyła kres zajściu, które przybierało coraz groźniejszy charakter. *Jac. kiew. Wiosna 256.* **9.** Przychodzi do zajścia: Wołodyjowski wstrzymał konia, bo od razu zrozumiał, że pewnie przyjdzie do jakowegoś zajścia. *Sienk. Ogn. III, 129.* **10.** Sprowokować, wywołać, załagodzić z. **11.** z. powstaje, wybucha (między kim a kim).

zajść p. **zachodzić**

zajść się p. **zachodzić się**

zakasać, zakasywać z. rękawy (rzad. rękawów): Należy on do tego gatunku ludzi, którzy, gdy zdarzy się jakaś praca, nie namyślają się długo, ale zakasują rękawy i potem robota pali się w ich ręku. *Sienk. Listy III, 127.* Zakasałem rękawów i od razu zacząłem pracować nad nowym tłumaczeniem. *Hulka Żyrar. 138.*

zakaz 1. Całkowity, ostry, słuszny, stanowczy, surowy z. (czego). **2.** Cofnąć, obejść, ominąć, przekroczyć, uchylić, wprowadzić, wydać, (z)łamać, znieść z. (czego). **3.** Obwarować kogo, co zakazami. **4.** Podporządkować się zakazom; postąpić wbrew zakazom. **5.** Przestrzegać zakazów; stosować się do zakazów. **6.** z. obowiązuje; z. wychodzi.

zakazany 1. z-a knajpa, spelunka ⟨*licha, nędzna, okropna, ostatniego rzędu*⟩. **2.** Książki z-e: a) ⟨*będące na indeksie, np. władz kościelnych*⟩; b) ⟨*niedozwolone np. dla młodzieży*⟩. **3.** z. owoc ⟨*rzecz niedozwolona*⟩: Zakazane owoce smakują najlepiej (aforyzm). **4.** z. przez prawo: czyn z. przez prawo ⟨*karalny*⟩.

zakaźny 1. Choroba z-a ⟨*wywołana drobnoustrojami chorobotwórczymi, infekcyjna*⟩. **2.** Oddział z. (szpitala), szpital z.

zakąska 1. Gorące, zimne z-i ⟨*przekąski*⟩. **2.** z. z c z e g o: z. ze śledzia, z konfitur; z jaj, z warzyw z sosem majonezowym (*Techn. Gastr. 126*). Służono mu likworami i zakąską z konfitur. *Kossak. Ksiądz 64.* **2.** Podać z-i, podać co (np. kanapki) na zakąskę a. jako zakąskę. **3.** Zastawić stół zakąskami.

zakląć 1. z. brzydko, dosadnie, ordynarnie, siarczyście, szpetnie; głośno; na (cały) głos; pod nosem, przez zęby, w pień ⟨*wymówić, wypowiedzieć przekleństwo*⟩. **2.** z. z gniewu, z pasji, ze złości, z żalu; z. z gniewem, z nienawiścią, z pasją, ze złością, z żalem. **3.** z. na kogo, pod czyim adresem: Żeby cię choroba! — zaklął sam na siebie. *Reym. Now. IV, 138.*

zakląć, zaklinać 1. Zaklinać k o g o — c z y m; z. kogo, (a)by..., (a)żeby..., iżby... ⟨*zobowiązywać pod przekleństwem; prosić, nalegać usilnie*⟩: Zaklinano jenerała Chłapowskiego, aby dla dobra sprawy narodowej przyjął naczelnictwo. *Gocz. Wspom. II, 49.* Peryklesie, zaklinam cię długą przyjaźnią naszą [...] zbierz złoto i rzuć oszczercom. *Święt. A. Asp. 227.* Zaklęła go, ażeby nigdy nie pojedynkował się, jeżeli nie chce wpędzić jej do grobu. *Prus Drobiaz. 180.* **2.** z. niebiosa, niebo. **3.** z. k o g o d o c z e g o: Zaklinał [...] wszystkich do zgody, jedności i wzajemnego przebaczania sobie uraz. *Schmitt Dzieje I, 17.* **4.** z. k o g o n a k o g o a. n a c o: z. kogo na Boga, na wszystkie bogi; na miłość, na przyjaźń; na pamięć (np. rodziców); na rany boskie; na sumienie, na szczęście; na wszystko, na wszystko, co ma najdroższego, na wszystko co święte; na wszystkie sposoby; na wszystkie świętości; na życie. - Na pamięć twych rodziców, na wszystko cię zaklinam, nie mów nikomu, żeś tu kogo widział. *Jun. Dworek 48.* Musiałam aż zakląć go na nasze szczęście małżeńskie. *Prus Now. III, 60.* **5.** z. k o g o — o c o: z. kogo o jałmużnę, o pomoc. **6.** z. kogo w imię czego a. czyje: W imię naszej starej przyjaźni zaklinam ciebie, byś mnie słuchał cierpliwie. *Rzew. H. Listop. II, 38.* **7.** z. kogo w czyim imieniu: Zaklęłam ich w imieniu nieobecnych rodzin [...] aby nie brali na siebie zarzutu fałszywie wykonanej przysięgi. *Krak. Wspom. 70.* **8.** z. kogo w (jakichś) słowach: Zwrócił się do księcia i w najczulszych słowach zaklinał go, by buławy nie odrzucał. *Sienk. Ogn. III, 112.* **9.** z. c o a. k o g o ⟨*zaczarować, rzucić czary*⟩: Jakiż czar na tym domu legł, zaklął schody, pokoje opętał. *Lieb. Poezje 139.* **10.** z. k o g o, c o — w c o a. w k o g o: ⟨*w bajkach: zamienić w co za pomocą czarów*⟩: z. kogo w drzewo, w kamień. W podziemiach starego zamku Ostrogskich w Warszawie na Tamce mieszkała królewna zaklęta w złotą kaczkę. *Radio i Świat 39, 1953.* **11.** z. c o — w c o; w c z y m: częściej *dk* ⟨*oddać, wyrazić, wypowiedzieć w jakiś sposób, za pomocą czego*⟩: Poeta naprzód odczuwa świat, który chce zakląć w słowo, potem wizję swą odtwarza. *Poręb. Dante 2.* Ocaliłeś promieniejące na cały świat piękno poezji, zaklęte w hegzametrach [heksametrach] Homera. *Parn. Aecjusz 299.* **12.** Jakby (go) kto zaklął: Nie szło mu tak jak dawniej [...] buduary zamykały się przed nim, a jeżeli otwierały, to z rzadka i zimno. Jakby go kto zaklął. *Dzierzk. Rodzina 205.*

zakląć się, zaklinać się 1. z. się c z y m (częściej *ndk*) ⟨*zapewniać pod klątwą, przysięgać*⟩: z. się słowem (honoru). - Żeby się zaklinał świętymi sło-

wami, że kocha, to mu nie można wierzyć. *Bliz. Rozb. 116.* **2.** z. się n a k o g o, n a c o: z. się na Boga, na wszystkie bogi; na dziecko, na ojca, na matkę; na niebo, na piekło; na brodę proroka, Mahometa; na duszę, na (czyje) zdrowie; na wszystkie świętości. - Zaklął się na siwy włos swój, że póki żyw nie pozwoli na małżeństwo. *Krasz. Chata I—II, 54.* **3.** z. się o c z y m: Przemówił w sejmie, trzaskał w szablę, sapał, zaklinał się o swojej poczciwości i pozostał nadal wiernym przyjacielem króla. *Boy Mar. 208.* **4.** z. się p r z e d k i m: Zaczęła się jakaś sprzeczka. Dwóch żaków zaklinało się przed trzecim, że nie oni potargali [...] książkę. *Grusz. An. Żak. 186.*

zaklęty 1. z-a kraina ⟨*zaczarowana*⟩. **2.** z-e koło ⟨*zaczarowany krąg*⟩: W jakimś zaklętym kole się błąkałem. *Belc. Kmita 149.* **3.** z. królewicz, z-a królewna ⟨*w bajkach: zaczarowany(-a), uśpiony(-a) przez złe moce*⟩. **4.** Zaklęci rycerze ⟨*według legendy śpiący w podziemnych grotach*⟩. **5.** z-e skarby ⟨*ukryte przez zaklęcie*⟩. **6.** Jak z. (milczeć, stanąć): [Pan Longinus] słowem związany milczał jak zaklęty. *Sienk. Ogn. III, 263.* Od jednego skinienia wodza mała armia stanęła jak zaklęta. *Sewer Poboj. 32.* **7.** Jak z-a królewna (wyglądać): W mirtowym wianku na głowie wyglądała jak zaklęta królewna z bajki, jak jakie nadzwyczajne zjawisko. *Jun. Dworek 143.*

zaklinać p. **zakląć**

zaklinać się p. **zakląć się**

zakład ● ⟨*instytucja, uczelnia, przedsiębiorstwo*⟩ **1.** z. dobroczynny, karny, opiekuńczy, poprawczy, wychowawczy ⟨*instytucja*⟩: Cały swój znaczny majątek rozpisała na dobroczynne zakłady. *Groza Wład. II, 216.* Zakład Stanisława Augusta należał do najznakomitszych zakładów wychowawczych swojego czasu. *Korzon Wewn. IV, 184.* **2.** z. badawczy, teoretyczny; z. anatomii, chemii, fizyki, geografii; hydrografii, językoznawstwa, historii literatury itp. ⟨*pracownia naukowa, instytut*⟩: Za moich młodych lat asystentami w zakładach badawczych byli na ogół obcokrajowcy. *Hir. Hist. 163.* Pracował w Uniwersytecie Jagiellońskim w zakładzie fizyki, potem objął katedrę psychologii i filozofii. *Tatar. Hist. III, 496.* **3.** z. położniczy; z. obłąkanych a. dla obłąkanych; z. dla paralityków ⟨*lecznica, sanatorium*⟩: Odwieziono go w kaftanie do zakładu obłąkanych. *Zeg. Zmory 477.* **4.** z. gimnastyczny, naukowy; średni, wyższy z. naukowy ⟨*szkoła, uczelnia*⟩: Z innych zakładów naukowych wymienić należy licznie uczęszczane gimnazja, szkoły realne. *Baliń. M. Polska III/2, 203.* **5.** Kluczowy, mały, nowoczesny, olbrzymi, rentowny; wielki; wzorowy, zmechanizowany z. ⟨*przedsiębiorstwo*⟩. **6.** z. fabryczny, państwowy, produkcyjny, prywatny, przemysłowy, publiczny, rękodzielniczy, spółdzielczy, usługowy, wytwórczy; z. ceramiczny, drukarski, energetyczny, fotograficzny, gastronomiczny, hodowlany, hydropatyczny, kamieniarski, kąpielowy, kosmetyczny, krawiecki, litograficzny, meblarski, mechaniczny, metalurgiczny, mleczarski, naprawczy, odzieżowy, ogrodniczy, pogrzebowy, przewozowy, stolarski, ślusarski, utylizacyjny, wędkarski, włókienniczy; z. oczyszczania miasta; z. pracy, z. użyteczności publicznej, z. (jakichś) wyrobów, z. żywienia zbiorowego (również w *lm*) ⟨*przedsiębiorstwo, fabryka, pracownia, warsztat*⟩: Towarzystwo młodzieży siedziało około okrągłego stolika w jednym z gastronomicznych zakładów. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.* Przyjmę obowiązek w jakim dużym zakładzie ogrodniczym. *Jun. Now. 186.* Kupił na licytacji karawany i otworzył duży zakład pogrzebowy. *Żukr. Dni 228.* Kupił od rządu kontens na zakład wyrobów bawełnianych. *Kalin. Galic. 258.* **7.** Dewastować, fundować, objąć, odbudować, organizować, otworzyć, prowadzić, stworzyć, utrzymać, wznieść, zbudować, zwinąć z.; kierować zakładem ⟨*przedsiębiorstwo, przedsiębiorstwem*⟩. **8.** Ukończyć z.; wstąpić do zakładu ⟨*uczelnię, na uczelnię*⟩. **9.** Umieścić w zakładzie ⟨*w lecznicy, w instytucji itp.*⟩: Sąd [...] orzekł umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym. *Kod. post. kar. 69.* **10.** z. ⟨*przedsiębiorstwo*⟩ funkcjonuje, idzie, powstaje; produkuje, wytwarza.

● z. ⟨*zakładanie się, założenie się o co*⟩ **11.** Duży, gruby, ogromny, znaczny; przegrany, wygrany; rujnujący z. **12.** z. (p o) m i ę d z y k i m: z. między widzami, zawodnikami. **13.** z. o c o; c o d o c z e g o: Bywały [...] wyścigi [...] kto prędzej wypije, były zakłady o wypicie duszkiem ogromnych garnców. *Bystr. Dzieje II, 178.* Po dłuższej dyspucie zrobiłem z lekarzem zakład co do rezultatu przyszłych wyborów i [...] wygrałem. *Dan. Wraż. 58.* **14.** *daw.* z. z a k i m; z a c z y m: Grali koleją w bilard lub przypatrywali się grającym i zakłady za tym i owym czynili. *Skarb. Starosta 66.* **15.** O z. ⟨*załóżmy się, założę się; z całą pewnością*⟩: O zakład, że zgadnę, jak masz imię. *Słow. Maz. 215.* Po każdej niedzieli, o zakład konsyliarz roboty ma więcej. *Oppman Typy 32.* **16.** z. z k i m — o c o: Ja poszedłbym o zakład z całym prześwietnym zgromadzeniem ichmościów naszych. *L.* **17.** *przestarz.* O z., pod zakładem (robić co): grać o z. - Był tak gruby, że za dobrego wołu ważył, a zjadał ćwierć pirogów o zakład. *Kaczk. Murd. I, 61.* Dwa żółwie pod zakładem poszły na wyścigi. *Kras. Bajki 3.* **18.** Czynić, stawiać, (z)robić; trzymać z kim z.; porobić z-y: Młodzi patrycjusze czynili nieraz ogromne zakłady, zgrywając się częstokroć do nitki. *Sienk. Quo III, 111.* Z dwóch nowych szybów, które teraz wiercimy, pan Stefan stawia zakład sto przeciw jednemu, że wypłynie morze nafty. *Sewer Nafta II, 36.* Za kilka dni ma odbyć się wyścig, a baron porobił duże zakłady. *Prus Lalka I, 325.* **19.** Podwyższyć, przeciąć z.: Odchodząc widziałem, że obaj antagoniści wyciągają do siebie ręce i że ktoś trzeci przecina zakład. *Prus Now. I, 34.* **20.** Przegrać, wygrać z.: Przeszłego tygodnia trzy zakłady przegrałem. *SW.* **21.** Iść, pójść; chodzić o z. *przestarz.* w z. ⟨*założyć się o co*⟩: Za swych lat młodszych chodził na polowaniach o zakład ze szlachtą, że pięcioma strzałami zrzuci w locie pięć z rzędu jaskółek. *Żer. Syzyf. 125.* Jestem nawet gotów pójść o zakład, że jutro będzie piękna pogoda. *Pięt. Białow. 6.* Pójdę w zakład o sto przeciw jednemu, że go wyprowadzę prosto w pole. *Zabł. Zabob. 16.* **22.** Wygrać w zakładzie; zgrywać się w zakładach: Oprócz więc dziesięciu pomarańcz w zakładzie wygranych, zyskałem jeszcze, że [...] co dzień po parę godzin u księżnej przepędzałem. *Demb. L. Wspom. I, 196.*

● *przestarz.* z. ⟨*zastaw, kaucja, wadium; gwaran-*

cja⟩ **23.** z. z a k o g o a. z a c o: Jedynym zakładem za Infanta twój honor mi stoi. *Słow. Książę 357.* **24.** Brać, wziąć kogo, co w z.; dać, oddać co w z.: Wzięto w zakład przeszło stu pięćdziesięciu jeńców. *Szajn. Jadw. IV, 199.* Oddał mi swe Birże w zakład wierności. *Sienk. Pot. I, 288.* **25.** Dawać w z. gardło, głowę, szyję, życie ⟨*ręczyć za prawdziwość czego, upewniać o czym*⟩: Że sprawka nieczysta w tym jest — głowę daję w zakład. *Jun. Bruk. 170.* **26.** Postawić, stawiać w z.: Fant postawiony w zakład wracać się nie może. *Mick. Tad. 320.* **27.** Trzymać, zatrzymać w z. **28.** Być, zostawać; mieć kogo w zakładzie (czyim a. u kogo): Każdy z tych poręczycielów przyrzekał osobnym pismem zostawać tak długo w zakładzie u Polaków. *Szajn. Jadw. III, 140.* Jakże on może łączyć się z nami przeciwko Turkom, kiedy ma syna w zakładzie u tureckiego cesarza? *Kaczk. Olbracht. II, 301.*

● z. ⟨*w różnych znaczeniach*⟩ **29.** z. w c z y m (np. w sukni, w spódnicy) ⟨*fałda, założony brzeg materiału*⟩: Utyłaś, rozpuść znowu zakład w sukni. *SPP.* **30.** z. z psami (robić, zrobić) ⟨*zasięg, obwód nagonki*⟩: Znalazł się w wąskim cyplu lasu, gdzie można było zrobić piękny zakład z jamnikami. *Dygas. Now. VII, 98.* **31.** Łączyć, połączyć na z. ⟨*aby jedno na drugie zachodziło*⟩: Połączenie na zakład [dachówek] bywa [...] wzmocnione zaprawą. *Wiedza 662, s. 16.* **32.** Rąbać z. ⟨*duży otwór w lodzie do zakładania sieci*⟩: Za nim szli rębarze i rąbali przeręble w wyznaczonych miejscach: najpierw zakład. *Sztand. Młod. 27, 1950.*

zakładać, założyć 1. z. dom, rodzinę, ognisko rodzinne ⟨*ożenić się i mieć dzieci*⟩: Założył ognisko rodzinne, jest niezłomnie pewny uczuć małżonki i żyje zapracowany. *Dygas. Gody 37.* **2.** *daw.* z. komu drogę ⟨*zagradzać, zawalać*⟩: Wyzwolili kraj cały, a wystawieniem zamku radzyńskiego założyli Prusakom drogę do niego. *Kętrz. Ludn. 52.* **3.** z. dynamit, lont, ładunek, minę ⟨*zaminowywać*⟩: Był dawniej pirotechnikiem na Kaukazie, zakładał teraz ładunki wśród pustyń polarnych. *Meis. Arkt. 37.* **4.** z. dzwonek, gaz, elektryczność, radio, telefon itp. ⟨*instalować*⟩: Teraz zakłada w domu radio, robi dziury w murach, przeciąga druty. *Bąk. K. Frasz. 76.* **5.** z. firanki, portiery, sztory ⟨*wieszać*⟩. **6.** z. fundamenty, kamień węgielny, podwaliny ⟨*kłaść; również przen.*⟩: Delacroix [...] zakładał podwaliny malarstwa romantycznego. *Iwasz. J. Chopin 42.* **7.** z. gniazdo ⟨*o ptakach: wić, urządzać*⟩. **8.** *łow.* z. gon, psy ⟨*wypuszczać psy na zwierzynę*⟩: Trza nowy gon założyć — wądołami psy puszczać — górą osadzić łuczniki. *Berw. Pow. I, 104.* Jeszcze raz założył psy i wnet pogoniły; znowu zabił zająca. *Dygas. Now. VII, 99.* **9.** z. kartotekę, katalog ⟨*sporządzać*⟩. **10.** *łow.* z. kocioł (na zwierzynę) ⟨*otaczać zwierzynę ze wszystkich stron z nagonką, posuwać się koncentrycznie w kierunku miotu*⟩: Założyli kocioł na sarny, wyszedł młody jelonek [...] blisko krajał las. *Reym. Ferm. II, 105.* **11.** z. las, ogród, park, sad, winnicę ⟨*sadzić, urządzać*⟩. **12.** *łow.* z. naprzód ⟨*celować przed biegnącego zwierza, lecącego ptaka — w kierunku ruchu*⟩. **13.** z. niewód, sidła, sieć ⟨*zastawiać*⟩. **14.** z. obóz ⟨*rozbijać, urządzać*⟩. **15.** z. odmę (choremu, pacjentowi) ⟨*wprowadzać powietrze do wewnętrznych narządów chorego (np. do jamy opłucnowej) w celach leczniczych*⟩. **16.** *karc.* z. pulę, bank ⟨*rozpoczynać grę stawiając sumę, równą sumie stawek graczy; trzymać bank*⟩: Zawsze stały w bocznych pokojach stoły do gry i zawsze ktoś bank zakładał i graczów zwabiał. *Brück. Kult. III, 268.* **17.** z. ręce: a) ⟨*splatać, krzyżować*⟩: Zakładał ręce ustawicznie, to nagle opuszczał je ku ziemi lub [...] czynił niespokojne giesta [gesty]. *Bog. Rodzin II, 236*; z. ręce na krzyż, po napoleońsku, z napoleońska; b) ⟨*zaczepiać, zatykać*⟩: z. ręce na kolana, na piersiach, na podołku, pod fartuch, pod głowę, w tył, za głowę, za kark, za siebie. Założyć rękę za pas. *SPP*; c) ⟨*nic nie robić, być bezczynnym, siedzieć bezczynnie, próżnować*⟩: Nie zakładajcie rąk, otrzyjcie oczy [...] do roboty. *Krasz. Latarn. II, 62.* **18.** *przestarz.* z. rękawy ⟨*zawijać*⟩. **19.** z. sieci ⟨*zapuszczać, rozstawiać*⟩. **20.** z. materiał, tkaninę, bluzkę, spódnicę, suknię, z. w fałdy, w kontrafałdy: a) ⟨*układać, fałdować, plisować*⟩: Spódnica jest dokoła założona w płaskie, małe kontrafałdy. *Przyj. 51, 1952*; b) z. materiał, płaszcz, spódnicę, suknię; brzeg płaszcza, sukni itp. ⟨*robić, zaszywać zakładkę, robić obręb*⟩. **21.** z. apelację, kasację, rewizję ⟨*wnosić o apelację, kasację, rewizję; apelować*⟩: Rewizja nadzwyczajna jest zakładana zawsze w interesie wymiaru sprawiedliwości. *Państwo 7—8, 1955, s. 205.* **22.** z. protest, sprzeciw, veto ⟨*protestować, sprzeciwiać się*⟩: Veto zakładam! Waszmość wdarłeś się tu bezprawnie i gwałtem przebywasz. *Aud. Zbieg. 72.* **23.** z. wniosek ⟨*stawiać*⟩. **24.** z. c o — d o c z e g o, n a c o, p o d c o, w c o, z a c o ⟨*nakładać, nasadzać, wkładać, wsadzać; zasadzać, zatykać*⟩: z. papier do maszyny, na maszynę, w maszynę; z. słuchawki na uszy; z. wiosło w dulkę; z. termometr (choremu) pod pachę, w pachwinę; z. okulary, szkła na nos; z. płótno, żagiel na reję; z. stryczek na szyję. - Założywszy sobie łopatę i żelazne grabki na ramię, poszła w kąt podwórza. *Was. W. Pok. 25.* Do łóżka przygważdżał mnie ciężki jedenastokilowy gips, założony na pęknięte od wstrząsu kręgi w plecach. *Prusz. Trzyn. 205.* Założywszy pod głowę ramiona obnażone aż po pachy zapatrzyła się gdzieś błędnie. *Berent Ozim. II, 11.* Usiadł sztywno i założył palec za guzik zapiętego surduta. *Weys. Józ. Żywot 306.* z. okulary, włosy za uszy. **25.** *przestarz.* z. haczyk, kłódkę, rygiel, skobel; z. drzwi na haczyk itp. ⟨*zamykać drzwi na haczyk itp.*⟩: Wybiegł i rygle za sobą założył. *Słow. Poem. I, 198.* **26.** z. konie, woły; z. konie, woły do brony, pługa, do dyszla; z. konie do dorożki, powozu, wózka itp. ⟨*zaprzęgać*⟩: Zakładaj konie — ryknął do kuchni, gdzie jego stangret jadł kolację. *Reym. Ziemia II, 12.* **27.** *przestarz.* z. bryczkę, dorożkę, powóz, wóz itp., z. bryczkę, dorożkę itp. końmi ⟨*zaprzęgać w konie*⟩: Ukazała się zielona bryczka założona trzema pstrokatymi końmi. *Orzesz. Klat. 281.* **28.** z. nogę na nogę ⟨*(s)krzyżować nogi*⟩. **29.** z. zęby na kołek ⟨*cierpieć głód, nie mieć co jeść*⟩. *SW.* **30.** z. c o (interes, sklep itp.) na siebie, na kogo, na czyje imię ⟨*zarejestrować na swoje (czyje) nazwisko*⟩: Namów Stawską, ażeby sama na siebie założyła sklep, a my jej dostarczymy funduszów. *Prus Lalka III, 151.* **31.** z. pieniądze, jakąś sumę, ileś pieniędzy za kogo ⟨*wpłacać zamiast kogo*⟩: Nie mam trzech rubli nawet przy sobie, załóżcie za mnie pięć rubli. *Reym. Ziemia I, 394.* **32.** z. sobie co a. co robić ⟨*planować*

co; przyjmować, uważać za pewne⟩: Jakżem odbiegł w myślach moich od założonego sobie celu! *Goj. z Błoc.: Pam. I, 3.* Jej wola nie mogła dopuścić żadnego sprzeciwu, wszystko musiało być tak, jak założyła sobie z góry, że będzie. *Nałk. Z. Mił. 87.* Pobudzając nas do śmiechu zakłada sobie komedia poprawiać w nas defekta, które wystawia. *Czart. Panna 65.* **33.** *daw.* z. c o — n a k i m, n a c z y m ⟨*zasadzać, utwierdzać co na kim, na czym; widzieć co w kim, w czym*⟩: Ty niegdyś w mojej szkole ozdoba młodzieży, na tobie najpiękniejszem zakładał nadzieje. *Mick. Dziady 72.* Na tym wszystkie swoje nadzieje założył. *SPP.* **34.** *przestarz.* z. k o g o, c o — c z y m ⟨*zastawiać, zasłaniać*⟩: Gerwazy zbladnął, ławą Hrabiego zakłada, cofa się ku drzwiom. *Mick. Tad. 161*; z. drzwi, okno belką, sztabą. **35.** z. c o — c z y m ⟨*rozkładając zastawiać, zawalać, zarzucać*⟩: z. stół mapami, papierami, wykresami. - Ujrzała pisarza siedzącego przy biurku założonym książkami. *Jackiew. Wiosna 17.* **36.** z. książkę, stronicę, czytane miejsce (czym) ⟨*kłaść zakładkę w celu łatwiejszego odszukania założonego miejsca*⟩: Otworzył przed Słowackim Biblię na stronicy założonej bladą wstążką i suchym nieśmiertelnikiem. *Wołosz. Słow. 107.* **37.** z. miejsce, z. miejsce komu, dla kogo — czym ⟨*zajmować, rezerwować*⟩: Na zebranie przyszedł nader wcześnie, książką założył sobie miejsce na jednym z krzeseł *Peip. Lat 131.*

zakładać się, założyć się **1.** z. się o c o: O ile się założysz? [...] Nawet o milion. Jestem pewny swego. *Ritt. Duchy 20.* **2.** z. się z k i m: Zakładają się z panem Janem, że wystrzał z jego rewolweru nie wybije szyby, lecz ją przedziurawi tylko. *Żer. Dzien. III, 293.*

zakładowy **1.** Fundusz z. ⟨*pieniądze przeznaczone na uruchomienie zakładu, przedsiębiorstwa*⟩. **2.** Lekarz z. ⟨*urzędujący przy zakładzie pracy*⟩. **3.** Rada z-a ⟨*organ związkowy przy zakładzie pracy*⟩.

zakłopotanie **1.** Lekkie, widoczne, wyraźne z. **2.** z. w o b e c k o g o, c z e g o; p r z e d k i m, p r z e d c z y m: Przed nią czułyśmy zakłopotanie. *Nałk. Z. SPP.* **3.** W zakłopotaniu, z zakłopotaniem (uśmiechać się, spuścić oczy, spoglądać na kogo, na co, pocierać kark itp.) ⟨*w pomieszaniu, w niepewności, z niepokojem*⟩. **4.** Budzić, wywoł(yw)ać z. **5.** Nie móc ukryć zakłopotania. **6.** Coś wprawia, wprowadza kogo w z. **7.** z. ogarnia kogo, maluje się, odbija się, widać na czyjej twarzy: Na jego twarzy widać zakłopotanie. *SW.*

zakłócać, zakłócić **1.** z. ciszę, spokój ⟨*burzyć, naruszać*⟩: Krzykami z. ciszę, spokój mieszkańców domu. **2.** z. szczęście: Ten lichwiarz... nędznik... zakłócił szczęście całej rodziny. *Prus Now. II, 45.*

zakłócenie **1.** z-a atmosferyczne a. w atmosferze ⟨*wiatr, burza*⟩; z-a magnetyczne ⟨*burza magnetyczna*⟩. **2.** z. porządku, spokoju publicznego. **3.** z. w c z y m: z. w komunikacji, w ruchu (planety); w rozwoju gospodarki.

zakłócić p. **zakłócać**

zakon **1.** z. benedyktyński, jezuicki a. benedyktynów, jezuitów itp. ⟨*klasztor, zgromadzenie klasztorne*⟩. **2.** z. klauzurowy; kobiecy, niewieści; męski. **3.** *hist.* z. krzyżacki, teutoński, maltański, mieczowy, rycerski, świecki. **4.** *daw.* z. kaznodziejski, żebraczy (żebrzący). **5.** *przen. żart.* z. małżeński, z. Adama, adamowy ⟨*małżeństwo*⟩: Skoro ci milszym jest zakon Adama, dopełnisz ślub mój, jeśli dobrą będziesz żoną! *Zabł. Mężowie, 67.* **6.** Generał, ksieni, przeor, przeorysza; *hist.* komtur, (wielki) mistrz zakonu: Mówiono [...] że był tercjarzem w zakonie jezuitów [...] i dlatego był tak powolnym narzędziem w ręku generała zakonu. *Kub. Szkice I, 5.* **7.** *przen.* Mury zakonu ⟨*klasztor*⟩: W murach zakonu będziesz za swój grzech pokutować. *Bełc. Hun. 19.* **8.** Być, żyć w zakonie; odbywać nowicjat, wychować się w zakonie: Odbywał nawet nowicjat w zakonie paulinów w Częstochowie. *Jakub. Lit. XI/1, 53.* **9.** Porzucić, rzucić z. **10.** Ustanowić, założyć; rozwiązać, (z)likwidować, znieść z. **11.** Wejść, wstąpić do zakonu: W Rawennie [Dante] przyjął zapewne pasek św. Franciszka i wstąpił do trzeciego, świeckiego zakonu. *Poręb. Dante 29.*

zakonny **1.** Brat, braciszek z. ⟨*mnich*⟩. **2.** Cela z-a ⟨*klasztorna*⟩. **3.** Dom z. ⟨*klasztor*⟩. **4.** Duchowieństwo z-e, kler z. ⟨*zakonnicy*⟩. **5.** Generał z. ⟨*główny przełożony zakonu*⟩. **6.** Habit z. ⟨*mniszy*⟩. **7.** Imię z-e ⟨*przybierane przez zakonnika*⟩: Przywdział on [Konstantyn] szatę mniszą w jednym z klasztorów rzymskich i przybrał zakonne imię Cyryla. *Lehr Rozpr. 153.* **8.** Klauzura z-a: a) ⟨*przepisy ograniczające kontakty zakonników z osobami obcymi*⟩; b) ⟨*część klasztoru zamknięta dla obcych*⟩. **9.** Kwestarz z. ⟨*zakonnik zbierający datki na utrzymanie klasztoru*⟩. **10.** *przen.* Mury z-e ⟨*klasztor*⟩: Niejedną pannę możnego domu pogrzebiono [...] w murach zakonnych. *Łoz. Wł. Praw. I, 227.* **11.** Odzież, suknia, sukienka, szata z-a ⟨*habit, strój zakonnika*⟩; zrzucić suknię zakonną ⟨*wystąpić z zakonu*⟩: Oswajać się zaczął z myślą wittemberskiego reformatora, który mu radził iść za swoim przykładem: ożenić się i zrzucić suknię zakonną. *Szujski Odr. 38.* **12.** Reguła z-a ⟨*przepisy normujące tryb życia w zakonach*⟩. **13.** Siostra, siostrzyczka; *daw.* panna z-a ⟨*zakonnica*⟩: Kasztelan sieradzki, Walewski, ma córkę panną zakonną w Wieluniu. *Smol. W. Przewrót 27.* **14.** *hist.* Państwo z-e ⟨*państwo krzyżackie, utworzone na terenie Prus około 1283 r., trwało do sekularyzacji zakonu w r. 1525*⟩: Od wielkiej klęski grunwaldzkiej rozprzęgało się powoli ale statecznie zakonne państwo Krzyżaków. *Szujski Hist. 119.* **15.** Prowincjał z. ⟨*wyższy przełożony nadzorujący klasztory prowincji zakonnej*⟩. **16.** *hist.* Rycerz z. ⟨*członek zakonu rycerskiego*⟩. **17.** Życie z-e ⟨*klasztorne, mnisze*⟩.

zakończenie Na z., zakończenie (czego) ⟨*w końcowej części, w końcowym momencie; na koniec, w końcu*⟩: Na zakończenie, w zakończeniu dodam, że... dodam, co następuje. *SW.* Na z. przemówienia, uroczystości (powiedzieć, wykonać co).

zakończyć **1.** z. sprawę ⟨*doprowadzić do końca, załatwić*⟩. **2.** z. życie, *książk.* żywot ⟨*umrzeć*⟩. **3.** z. c o — c z y m: z. rozmowę słowami; z. spór układem. **4.** z. n a c z y m: Tą godziną jam przeszłość z mą przyszłością łączył, od niej milsze dni zaczął i na niej zakończył. *Mick. Wiersze 155.* **5.** z.

z c z y m (a. z k i m): Rodzice domagali się szkoły polskiej, żeby już raz zakończyć z tym pokryjomym nauczaniem. *Brück. Kult. IV, 502.*

zakos 1. Droga, ścieżka w z-y: A potem zbocze Gubałówki i mozolne pięcie się po gliniastym polu w zakosy. *Matl. SW.* 2. Zakosami (o ścieżce, drodze: biec, piąć się, prowadzić, wieść; o osobie, pojeździe: iść, posuwać się, jechać; o narciarzu: zjeżdżać).

zakrawać 1. z. n a k o g o, n a c o ⟨*wyglądać na kogo, na co; mieć pozory czego; być podobnym do kogo, czego*⟩: z. na szaleństwo, na ucieczkę, na bajkę, na nieporozumienie. - Zakrawasz coś na napastnika. *Tyg. Ilustr. 194, 1863.* 2. To na kpiny, na żart zakrawa! ⟨*to niepoważne*⟩.

zakres 1. Ciasny, mały, odrębny, ograniczony, ogromny, określony, (ściśle) oznaczony, rozległy, rozszerzony, szczupły, szeroki, wąski, wspólny, znikomy, zwężony z. ⟨*obręb, granice; sfera, dziedzina*⟩. 2. z. znaczeniowy (wyrazu) ⟨*ogół przedmiotów, do których wyraz się stosuje; denotacja*⟩. 3. W jakimś zakresie, w zakresie czego: Antek jest przygotowany do egzaminu w zakresie czterech klas. *Prus Przem. 196.* Niepodobna twórców w zakresie sztuki słowa wyodrębnić niby jakieś zjawiska osobliwe. *Par. Alch. 16.* 4. W swoim zakresie ⟨*w swoim rodzaju*⟩: W ciągu trzydziestu kilku lat zgromadziła się [...] jednostronna wprawdzie, ale ogromna i całkowita w swoim zakresie kolekcja. *Żer. Wspom. 10.* 5. W szerszym zakresie ⟨*szerzej*⟩. 6. We własnym zakresie (robić co) ⟨*nie odwołując się do czyjej decyzji, własnym sposobem, na własną rękę*⟩: Nakłady zaopatrzenia zostają obciążone kosztami własnego transportu, jeżeli zwózka materiałów odbywała się we własnym zakresie. *Skrzyw. Przem. II, 46.* 7. Z jakiegoś zakresu, z zakresu czego (audycja, ćwiczenie, dzieło, podręcznik, porada, praca, pytanie, wiadomości, wykład itp.) ⟨*z jakiejś dziedziny*⟩: Tłumacz [...] oświadcza, że prace z zakresu literatury powszechnej lub sztuki należą do najrzadszych zjawisk literackich. *Sienk. Wiad. II, 206.* 8. Ograniczyć, oznaczyć, powiększyć, przekroczyć, rozszerzyć, ścieśnić, ustanowić, wyznaczyć, zmniejszyć, zwęzić z. (czego): Zwężenie zakresu znaczeniowego zrekompensowane zostało większą specjalizacją wyrazu, wzbogaceniem jego treści. *Jęz. Pol. 1939, s. 54.* 9. Objąć zakresem: Plan ów obejmuje swym zakresem działalność całego przedsiębiorstwa. *Pos. Org. 105.* 10. Należeć do zakresu: Czytelnia ta nie należała bezpośrednio do zakresu jej władzy. *Dąbr. M. Znaki 45.* 11. Wychodzić, wykraczać poza z. (czego), wchodzić w z. czego: O wszystkim, co nie wchodzi w zakres ich obowiązków, słuchają jak bajki. *Padal. Opow. I, 149.* 12. z. (czego) maleje, wzrasta, zmniejsza się, zwiększa się; z-y krzyżują się.

zakreślać, zakreślić 1. z. sobie lub komu, czemu cel, granice, obowiązki itp. ⟨*wyznaczać*⟩: Subiektywna krytyka zakreśla sztuce ciasne granice, w których się sama obraca. *Witkiew. S. Szt. XVII.* 2. z. c o — c z y m: Zakreślił ręką półkole ogarniające północny horyzont. *Żer. Przedw. 66.* Podnosi zmięty, szary, gruby papier zakreślony niekształtnym pismem. *Zap. G. Dzień 83.* 3. *mat.* z. łuk, okrąg promieniem. 4. z. (c o) d o k o ł a, k o ł o c z e g o a. k o g o: [Oś ziemska] zakreśla dokoła bieguna ekliptyki stożek w ciągu 26000 lat. *Probl. 4, 1954, s. 230.* 5. z. c o n a c z y m: Rakieta z sykiem strzeliła w górę, zakreśliła na niebie nierówne półkole i spadła w wodę. *Pap. Szczury 109.* 6. z. c o z c z y m: Szedł krokiem równym, pewnym, zakreślając w powietrzu grubym swoim koszturem tak misterne kółka jak spacerową laseczką. *Konopn. Now. II, 172.*

zakręcać, zakręcić 1. (częściej *dk*) z. gaz, kran, kurek ⟨*kręcąc zamknąć*⟩. 2. z. piec, śrubę ⟨*kręcąc zaciskać, zaśrubowywać*⟩. 3. z. papiloty; z. włosy w papiloty ⟨*nawijać włosy na zwitki papieru w celu skręcenia ich w loki*⟩: Dokoła głowy sterczały jej zakręcone papiloty, miała na sobie odświętną sukienkę. *Krzyw. I. Bunt 17.* Nielitościwie zakręcała je [włosy] w papiloty, a potem przypiekała rozpalonym żelazkiem. *Orzesz. Pam. I, 79.* 4. z. światło ⟨*gasić*⟩. 5. z. wąsa ⟨*podkręcać*⟩; z. wąsa, wąsy ⟨*kręcąc układać*⟩: Zakręcał wąsa lewą ręką, na której małym palcu jaśniał gruby, złoty pierścień. *Prus Dzieci 184.* Był to portret [...] przedstawiający mężczyznę z brwiami wyrazistymi, z wąsami zakręconymi do góry. *Jun. Dworek 143.* Wysłuchał z uwagą, ze spuszczonymi oczami i długi wąs na palec zakręcając. *Orzesz. Niemn. I, 83.* 6. z. włosy, grzywkę, loki ⟨*układać włosy w grzywkę, w loki; fryzować włosy*⟩. 7. *nieos.* Zakręciło kogo w brzuchu, w dołku, od czego ⟨*ktoś poczuł gwałtowny głód pod wpływem czego (np. zapachu pokarmu)*⟩: Smak [kartofli] wraz z kłębami pary rozchodził się po całym gościńcu. Owczarza aż w dołku zakręciło od tych zapachów. *Prus Plac. 9.* 8. (częściej *dk*) z. c z y m: a) ⟨ *zatoczyć czym krąg, koło*⟩: Pachołek [...] zakręcił batem i wystrzelił bardzo sprawnie. *Sienk. Pot. I, 39*; b) ⟨*obrócić czym, pokręcić*⟩: Zakręcić korbą. Zakręcono kluczem i w uchylonych drzwiach ukazał się stary człeczyna. *Prus Emanc. I, 269.* 9. z. k i m, c z y m: (jak frygą; jak świdrem) ⟨*obracać kim, czym dokoła osi*⟩: Zimny wiatr wypadł z Karmelickiej i Leszna, na skrzyżowaniach ulic zakręcił dziewczętami, spódnice załopotały. *Goj. Dziew. I, 15.* Chwycił [...] Oleńkę za ręce i ku ognisku odwrócił, tak nią, jak frygą, zakręciwszy. *Sienk. Pot. I, 14.* Wiatr uderzył czasem jak młotem, czasem zakręcał jak świdrem, słowem: pastwił się nad falami i statkiem. *Sienk. Listy I, 65.* 10. Coś zakręciło komu w głowie ⟨*coś spowodowało u kogo zawrót głowy*⟩: Spirytus z malinowym sokiem zakręcił w głowie Szymkowi. *Olcha Most I, 131.* 11. Coś zakręciło komu w nosie ⟨*coś podrażniło błony śluzowe nosa*⟩: Zapach naftaliny zakręcił mi w nosie. - Apsik! *Bron. J. Dziad. 85.* 12. Aleja, droga, korytarz itp. zakręca w lewo, w prawo ⟨*kieruje się, skręca*⟩: Aleja zakręcała w prawo i prowadziła do stawu. *Nałk. Z. Gran. 238.*

zakręcić się 1. z. się na miejscu, w miejscu; na pięcie ⟨*obrócić się*⟩: Zakręcił się na miejscu jak postrzelone zwierzę. *Prus Plac. 251.* Zakręcił się zgrabnie na pięcie i już go nie było. *Olcha Most II, 188.* 2. z. się jak fryga: Anusia zakręciła się jak fryga i furknęła na drugą stronę izby. *Sienk. Ogn. III, 124.* 3. z. się (o)k o ł o, w k o ł o, w o k ó ł c z e g o a. k o g o ⟨*zająć się kim, czym; czynić zabiegi około kogo, czego*⟩: Trzeba tam przecież podejść, wywąchać jakieś wieści, zakręcić się około jadła. *Rus. Igr. 218.* 4. z. się p o c z y m, p r z y

c z y m ⟨*zajrzeć, wpaść tu i tam; zakrzątnąć się około czego*⟩: Tylko zakręci się po obejściu i smyk — tyleś go widział. *Żukr. Zioła 209*. Zakręciła się przy bufecie, a pompując piwo patrzyła w Józia, wzdychając. *Reym. Now. V, 11*. **5.** *nieos*. Zakręciło się komu w głowie (od czego) ⟨*ktoś doznał zawrotu głowy; oszołomienia (np. pod wpływem alkoholu)*⟩: Trąćmy się tym kwaśnym mlekiem, za zwycięstwo! — Pijmy, od tego się w głowie nie zakręci. *Żukr. Dni 201*. **6.** *nieos*. Zakręciło się komu w nosie (od czego) ⟨*coś podrażniło komu błony śluzowe w nosie*⟩. **7. z.** się w tańcu (w krakowiaku, walcu itp.) ⟨*wykonać obroty w tańcu; zatańczyć (krakowiaka, walca itp.)*⟩: Schwycił Jankę za rękę i zakręcili się w wesołym krakowiaku. *Świerszcz. 40, 1953*. **8.** Łzy zakręciły się komu w oczach, *książk*. pod powieką ⟨*napłynęły do oczu; pokazały się, wystąpiły w oczach*⟩: Ludwikowi łzy zakręciły się w oczach; poczerwieniał i wyszedł do swojej stancyjki tłumiąc łkania. *Prus Now. I, 189*. **9.** Pokój, świat itp. zakręcił się (komu) w oczach ⟨*ktoś doznał silnego wstrząsu, zaburzeń wzrokowych*⟩: Oleńce świat cały zakręcił się nagle w oczach, serce w niej zamarło, piersiom zabrakło oddechu. *Sienk. Pot. VI, 215*.

zakręt 1. Bliski, najbliższy; duży, ogromny, wielki; nagły, niebezpieczny, ostry, szeroki, wąski **z.** ⟨*zagięcie, skręt*⟩; liczne, niezliczone, zawile **z-y**: Droga pnie się pod górę, wreszcie nagły zakręt odcina ją od pól i wciska między skały. *Par. Włos. 67*. **2. z.** rzeczny ⟨*zakole, meander*⟩: Nad wodą rosły zwarte olszyny i przysłaniały zakręty rzeczne. *Żer. Syzyf. 87*. **3. z.** alei, drogi, labiryntu, rzeki; **z.** parkanu, schodów, szyn; **z-y** skał; **z.** ulicy, wąwozu. **4. z.** śmierci ⟨*ostry zakręt drogi, gdzie zdarza się dużo wypadków samochodowych*⟩: Szybko mijaliśmy zakręt śmierci na wilanowskiej szosie. *Brand. K. Miasto 11*. **5.** *pot*. Ostrożnie na zakrętach! ⟨*uważaj, strzeż się, nie brawuruj*⟩: Chwycił go za bluzę na piersi, podciągnął w garści pod sam podbródek. Ty! ostrożnie na zakrętach... *New. Archip. 94*. **6.** Brać **z.** ⟨*jadąc skręcać*⟩: Samochód mknął lekko jak jaskółka, biorąc zakręty bez wstrząsu, a mosty jak narciarz. *Braun Lewanty 420*. **7.** Robić tworzyć **z.** ⟨*zakręcać, skręcać*⟩: Rzeczka robiła zakręt w tym miejscu, po obu jej brzegach rozrosły się kępy olch. *Jun. Mazur. 201*. **8.** Ścinać, wymijać **z. 9.** Wywijać **z-y** ⟨*obracać się w tańcu*⟩: Dziewczęta tańczą, czy też raczej biegają sznurem, trzymając się za chustki, wywijając różne zygzaki i zakręty. *Tyg. Ilustr. 15, 1900*. **10.** Ciągnąć się, skręcać, śpieszyć, zmierzać zakrętami: Szybkim krokiem, przez nikogo nie poznana, śpieszyła zakrętami i zaułkami znajomymi. *Jeż Uskoki I, 174*. **11.** Biec, dojść, iść, zbliżać się do zakrętu: Zjeżdżaliśmy z góry, zbliżając się do zakrętu na prawo. *Schmidt Serv. 177*. **12.** Być, spotkać kogo (się) na zakręcie; ujrzeć, zobaczyć kogo; ukazać się; (z)ginąć, zniknąć na zakręcie, za zakrętem; skryć się w zakręcie: Oddziały walczące skryły się powoli w zakręcie wąwozu. *Żer. Opow. 245*. **13.** Łamać się, wić się w **z-y**, w zakrętach: W kilku zakrętach wił się aż do pasa gruby łańcuch złoty. *Orzesz. Mirt. 162*. **14.** Wejść, wjechać w **z. 15.** Wyjść, wysunąć się spoza, zza zakrętu: Wtem spoza zakrętu wysunęło się dwu konnych. *Grusz. An. Żak. 12*. Na ścieżce ukazują się jasne sylwetki Tadeusza i Anny. Wyszli nagle zza zakrętu. *Bień. Czyś. 15*.

zakrwawiać, zakrwawić (się) 1. z. komu serce ⟨*ranić, rozżalać, rozgoryczać, kogo; zasmucać serdecznie*⟩: Twój widok serce mi zakrwawia. *Słow. Maria 137*. **2.** Serce zakrwawiło się komu ⟨*ktoś się zasmucił, rozżalił serdecznie*⟩: Serce mi się zakrwawiło na te wieści. *Gocz. Wspom. II, 130*.

zakryty Grać w **z-e** karty ⟨*nie ujawniać zamiarów*⟩: Po co mamy grać w zakryte karty, panie prezesie? Ja wiem, że pan stawiasz moją kandydaturę i wiem, czym ją pan popierasz. *Zal. K. Górą 68*.

zakuć, zakuwać 1. z. w kajdany, w łańcuchy, w dyby kogo, co: Wtrącili go do lochu, zakuli w kajdany i grożą haniebną śmiercią. *Wikt. Papież 281*. **2. z.** komu głowę ⟨*przytępić, zabić w kim zdolności; zagwoździć komu umysł, stępić samodzielność umysłową*⟩: Zakuwasz głowy dziewczętom. *Prus SW*. **3.** zakuwać, *żarg*. uczyć się dużo.

zakup 1. Drobny, poważny; okazyjny **z. 2.** Dokonać zakupów: Ministerstwo Kultury i Sztuki dokonało zakupów na wystawie artystów plastyków. **3.** (Po)robić, załatwić, zrobić, *książk*. poczynić **z-y**; iść po **z-y**.

zakurzyć (się) 1. *rub*. **z.** fajkę, papierosa ⟨*zapalić*⟩. **2.** Zakurzyło się komu z czupryny ⟨*ktoś sobie podpił, podchmielił*⟩: Pijemy tak ciągle, że już i północ wybiła [...] a ten jeszcze stoi jak mur i ani mu się z czupryny nie zakurzyło. *Kaczk. Bitwa 267*. **3.** Aż się zakurzyło: Nad łbem kota aż się zakurzyło, tak śrut obrzucił kotlinę. *Dygas. Zając 81*.

zakusy 1. z-y dynastyczne, imperialistyczne, wojenne ⟨*próby, usiłowania osiągnięcia, zagarnięcia czego*⟩. **2.** Wrogie **z-y**. **3.** Bronić się przed czyimi zakusami. **4.** Być wystawionym na czyje **z-y**. **5.** Mieć, podjąć, robić **z-y** o co, na co ⟨*usiłować co zagarnąć, zagrabić*⟩. **6.** (Z)demaskować, pokrzyżować, rozbić czyje **z-y**. **7. z-y** nie zdały się na nic. **8. z-y** czyje zmierzają do czego.

zakuty 1. z. łeb, **z-a** głowa ⟨*o człowieku tępym*⟩. **2. z.** w zbroję, w stal, w żelazo, w pancerz ⟨*o rycerzu*⟩.

zakuwać p. **zakuć**

zakwitać, zakwitnąć 1. *książk*. **z.** c z y m ⟨*zabarwiać się, stroić się, jaśnieć*⟩: Sady zakwitają barwami. - Całe miasto zakwitło chorągwiami. *Sienk. SW*. **2. z.** o d c z e g o a. k o g o: Cała droga wiodąca od zamku zakwitła jak kwiatami od całych gromad strojnych mieszczanek. *Sienk. Krzyż. I, 127*. **3.** Chleb zakwita ⟨*pleśnieje*⟩: Co się nie zjadło, to się zepsuło. Chleb zakwitł; korzystałyśmy tylko z worka sucharków. *Fel. E. Syb. I, 68*. **4.** *książk*. Policzki zakwitają, twarz zakwita rumieńcem; rumieniec zakwita na policzkach, na twarzy ⟨*ktoś oblewa się rumieńcem, czerwieni się*⟩. **5.** *książk*. Uśmiech zakwita na twarzy, ustach, wargach, w oczach ⟨*twarz czyja rozjaśnia się uśmiechem*⟩. **6.** *książk*. Coś (jakieś uczucie) zakwita w sercu ⟨*ktoś doznaje jakiegoś uczucia, jakieś uczucie powstaje, rodzi się w czyim sercu*⟩: Wszystkim zrobiło się jakoś weselej, jakby z bocianami wraz zakwitła w sercach nadzieja. *Reym. Fron. 34*.

zalać, zalewać 1. z. ogień ⟨*ugasić wodą*⟩. 2. *pot.* z. pałkę ⟨*upić się*⟩: Teraz stałeś się pospolity gbur, a gdy pałkę zalejesz, to i wypaplesz wszystko. *Krech. Lux. w: Tyg. Ilustr. 49, 1900.* 3. z. robaka, smutek ⟨*wypić alkohol, aby zapomnieć o zmartwieniu, kłopotach itp.*⟩: Urządzili sobie we dwoje libację, aby zalać robaka i zapić zmartwienie swoje. *Bał. Burm. 139.* Pić zaczęto i smutek zalewać. *Krasz. Latarn. II, 86.* 4. Krew zalała (komu) mózg, *daw.* krew zalała kogo ⟨*ktoś dostał wylewu krwi do mózgu*⟩: Krzyknęła, krew ją zalała i umarła. *Kaczk. Murd. II, 171.* 5. Krew, fala krwi zalała oczy, policzki, twarz (z gniewu, oburzenia, złości); zalała kogo czarna, nagła, zła krew ⟨*komuś krew napłynęła do oczu, do twarzy pod wpływem gniewu itp.; ktoś zirytował się, zezłościł się*⟩: Dziw, że mi się bebechy nie przewróciły, myślałem, że mnie zła krew zaleje. *Reym. Now. V, 19.* 6. Żeby cię krew, czarna, nagła, zła krew zalała! niech cię (go) krew, żółć zaleje ⟨*złorzeczenia*⟩: Konia chciałeś mi zmarnować. Żeby cię nagła krew zalała, żebyś te swoje sztywne łapska połamał... *Gałaj Rodz. 35.* 7. Czerwień zalała, rumieniec zalał (komu, czyją) twarz, czoło, policzki, uszy ⟨*ktoś zaczerwienił się, oblał się rumieńcem*⟩. 8. Ból, gorycz, złość itp. zalała kogo; gorycz, radość, smutek, strach, żal zalewa kogo, komu a. czyją duszę, czyje serce ⟨*ktoś doznaje bólu, goryczy, radości itp.*⟩: Zalewa ją gorycz i złość na córki. *Bogusz. Polon. IV, 292.* Gorycz zalała nam serce: uważali go za wyrzutka, zdolnego do każdego występku. *Meis. Sześciu 259.* 9. z. c o — c z y m: z. zgliszcza wodą; z. herbatę wrzątkiem, ranę jodyną, rybę sosem. 10. *książk.* Księżyc zalał ziemię srebrem; słońce zalało pole złotem ⟨*oświetlił(o)*⟩. 11. z. jedzenie miodem, piwem, wódką itp. ⟨*popić*⟩: Ocpałeś się mięsa, mizerii zdmuchnąłeś salaterkę ze śmietaną, zalałeś to piwskiem [...] A cóż to za strusi żołądek. *Wol. Dom. I, 143.* 12. *pot.* z. głowę miodem, winem, wódką itp. ⟨*upić się*⟩: W południe winem bieżysz zalać słabą głowę. *Krasz. Poezje I, 101.* 13. z. serce, sumienie, niepokój, nudę itp. gorzałką, miodem, winem itp. ⟨*uspokoić, znieczulić*⟩: Zalewali znudzenie i niepokój ponczykiem na winie szampańskim. *Dzierzk. Salon 135.* 14. z. kraj, rynek itp. — czym ⟨*puścić dużo jakiegoś towaru na rynek*⟩. 15. z. c o — k i m, c z y m ⟨*zapełnić*⟩: Rewolucja francuska zalała kraj nasz emigrantami, uciekającymi przed gilotyną. *Gaj. z Błoc.: Pam. I, 189.* Obszerny plac przed gmachem trybunału w Tenerze był po brzegi zalany tłumem ludzi. *Święt. A. Duchy 291.* 16. z. komu za skórę, z. komu sadła, gorącego sadła za skórę, za siódmą skórę ⟨*dokuczyć*⟩: Nie podobał się mój mąż, że was trzymał za lekko [...] dał Pan Bóg nowego dziedzica, co wam za skórę zaleje. *Krasz. Jabł. II, 208.* 17. *posp.* Nie zalewaj, nie zalewajcie (głodnych kawałków)! ⟨*nie udawaj, nie blaguj; nie udawajcie, nie blagujcie*⟩: W więzieniu też można prowadzić robotę... — E, jaka tam robota, nie zalewajcie. *Putr. Rzecz. 397.* Nie zalewajcie głodnych kawałków! [...] powiedzcie od razu wszystko. *Braun Lewanty 11.*

zalać się, zalewać się 1. z. się c z y m: z. się krwią ⟨*spłynąć krwią*⟩: W lewą część czoła strzałą rażony, runął z konia i krwią się zalał. *Dzied. Lisow. I, 52. posp.* W mordę trza było lunąć na odlew, ażby się juchą zalał! *Kow. W. Dal. 143.* 2. z. się łzami ⟨*zapłakać gwałtownie, wybuchnąć płaczem*⟩. 3. *pot.* z. się (bez dopełnienia), z. się alkoholem, gorzałką, trunkiem, wódką (na trupa, na umór, w pestkę, w sztok) ⟨*upić się*⟩: Ma już jako tako w czubie. Słabą miał głowę — zawsze pierwszy się zalał. *Twórcz. 9, 1953, s. 107.* Nie wiadomo czym żył, bo prawie nic nie jadał prócz chleba, wódką się tylko zalewał bez miary. *Jun. Antrop. 221.* Nie lubił knajpy. Wypić od czasu do czasu — owszem, ale siedzieć godzinami przy stoliku i zalać się na trupa — nie. *Mostow. Kariera 227.* 4. Zalewać się kawą, herbatą, lemoniadą itp. ⟨*dużo pić kawy itp.*⟩. 5. *książk.* Serce czyje zalało się goryczą ⟨*ktoś doznał uczucia goryczy*⟩.

zalany *pot.* z. w pestkę, w sztok ⟨*pijany*⟩.

zalec, zalegać, *rzad.* **zależeć** 1. z. c o, n a c z y m, p o c z y m ⟨*pokryć, zająć co; leżeć*⟩: Tłum zaległ ławki w parku. Błoto zalegało ulicę. Śnieg zaległ pola a. na polach. Chmury zaległy niebo. - Na stole, po krzesłach, na podłodze zalegały książki, stare gazety. *Par. Król 225.* 2. *daw.* z. drogę ⟨*zatarasować, zawalić, zagrodzić*⟩: Biją Szwedów [...] znoszą mniejsze oddziały, zalegają drogi i pasy. *Sienk. Pot. III, 296.* 3. *daw.* Zalegać kanapę, łóżko (łoże), pryczę itp. ⟨*leżeć w łóżku, wylegiwać się; gnuśnieć*⟩: Zazwyczaj do 10, to jest do śniadania łóżko zalegam. *Słow. Listy I, 141.* 4. *daw.* z. miejsce czego ⟨*zająć co, zastąpić co*⟩: Gładkość, powierzchowność, galanteria zaległy miejsce prostoty, czucia, imaginacji. *Brodz. Klasycz. 108.* 5. *daw.* z. pole (czego) ⟨*zaniedbać co; zaniedbać się, opuścić się, gnuśnieć w bezczynności*⟩: Przez kilkanaście lat pokoju zależeli pole, bo naczelny wódz [...] ćwiczenie wojenne zaniedbywał. *Bobrz. Dzieje III, 119.* Nie zalegam [...] pola pracy uniwersyteckiej. *Pigoń Komb. 253.* 6. Zalegać p o d c z y m ⟨*tkwić*⟩: Złoże nie zalega głęboko pod nadkładem skał. *Budr. Górn. 61.* 7. z. w c z y m ⟨*zapaść, zagłębić się*⟩: Po nocnych łowach rysie zaległy w gęstwinie. *Ejs. Pusz. 17.* 8. (częściej *ndk*) z. w c z y m, z c z y m ⟨*opóźniać się w czym, w załatwianiu czego (w wykonaniu, w opłacie czego)*⟩: z. w opłacie a. z opłatą (czego); z. w podatkach a. z podatkami; z. w komornym a. z komornym; z. z czynszem, z prenumeratą, z ratami; z. z robotą. - Zjawia się brak [...] zalega się w komornym, przychodzą pozwy. *Sulig. Z dalszych 99.* 9. z. z a c o: za x czasu ⟨*być dłużnym, opóźnić się w opłacie*⟩: Musimy się złożyć na opłacenie drukarni, zalegamy za pierwszy numer. *Putr. Rzecz. 11.* Płatnik [...] z powodu chwilowego wyczerpania się kredytu zaległ mi za dwa miesiące. *Strug Krzyż II, 56.* 10. Ciemności, noc zaległa; mrok zaległ; cienie zaległy co, gdzie, na czym, nad czym ⟨*objęła, objął, objęły co*⟩: Noc głęboka nad zamkiem zaległa. *Żer. Wiatr 110.* Na placu pozbawionym latarni zalegał nieprzenikniony mrok. *Sokoln. Czter. 214.* 11. Cisza zaległa, milczenie zaległo (klasę, tłum; w klasie, w tłumie; wśród kogo) ⟨*zapanowała(-ło)*⟩: W tej chwili po raz pierwszy burmistrz zląkł się tej ciszy, jaka od pierwszych jego słów zaległa wśród zebranych. *Prusz. Karabela 125.* 12. Czynsz, dług, opłata, pensja, podatek, procent, rata, wypłata, żołd zalega ⟨*czeka na zapłacenie, na*

uregulowanie⟩. **13.** Praca, robota zalega ⟨*czeka na wykonanie*⟩. **14.** Pieniądze zalegają komu u ludzi ⟨*ktoś ma dłużników*⟩. **15.** *daw.* Sen zaległ powieki ⟨*ktoś zasnął*⟩. **16.** Smutek zaległ, trwoga zaległa serca (serce) ⟨*opanował kogo smutek, opanowała kogo trwoga*⟩.

zalecanki **1.** Czułe z-i ⟨*konkury, starania o rękę (kobiety); umizgi*⟩. **2.** z-i d o k o g o: Niechętnie patrzał na zalecanki brodacza do córek. *Dzierzk. Rodzina 55.* **3.** Stroić z-i do kogo: Jego żona lalka malowana, co tylko rada przed lustrem siedzieć i zalecanki do młodzieży stroić. *Orzesz. Prow. 216.* **4.** Iść do kogo w z-i; przyjmować z-i od kogo.

zalecenie **1.** Gorące, surowe z. **2.** Przestrzegać zaleceń (np. lekarza); (za)stosować się do czyich zaleceń. **3.** Spełnić, wypełnić czyje z-a.

zalegać p. **zalec**

zaległość **1.** z-i podatkowe ⟨*nie zapłacone podatki*⟩. **2.** z-i w c z y m, w jakiej dziedzinie: z. w nauce, w pracy, w dostawach; w dziedzinie sztuki. **3** Mieć z-i. **4.** Odrabiać, odrobić, wyrównać z-i: Załoga tego zakładu ma do odrobienia poważne zaległości z poprzednich miesięcy. *Gaz. Rob. 290, 1954.* **5.** *daw.* Pozostawać w zaległości ⟨*zalegać z czym*⟩: Nie chcąc pozostawać dłużej w zaległości, pośpieszam z przesłaniem asygnacji. *Kron. Koresp. 380.* **6.** Spłacić, ściągnąć z-i (pieniężne); uiścić się z zaległością. **7.** z-i powstają, rosną, narastają.

zaległy **1.** z-e długi, raty (zapłacić); z. podatek, procent, żołd ⟨*nie uregulowane(-y), nie zapłacone(-y)*⟩. **2.** z-a korespondencja ⟨*nie załatwiona*⟩.

zaleta **1.** Bezsprzeczna, cenna, duchowa, głęboka, główna, jedyna, moralna, nadzwyczajna, nieporównana, niepoślednia, niewątpliwa, niezwykła, osobista, osobliwa, pierwszorzędna, rzadka, rzadko spotykana, specjalna, umysłowa, uznana, wielka, wybitna, wyjątkowa, znana z. (również w *lm*) ⟨*przymiot, cecha dodatnia*⟩. **2.** z-y techniczne (np. maszyny, auta). **3.** Cnoty i z-y; wady i z-y: Te wszystkie Tadeusza cnoty i zalety ściągnęły wzrok sąsiadki. *Mick. Tad. 29.* Ludzi znał doskonale, nigdy się też na nich nie zawodził, bo ich nie idealizował i brał ich takimi, jacy są, kochając ich wraz z wadami i zaletami. *Iwasz. J. Chopin 19.* **4.** z. c z e g o, *daw.* z c z e g o: z-y umysłu, serca. - Zwierzyłem się, iż nie jest mi potrzebny powóz mający zaletę z piękności i mocy, ale tylko takowy, który by sto mil drogi mógł wytrzymać. *Tremb. Listy I, 265.* **5.** (Ktoś) jakichś zalet; o jakichś zaletach, z jakimiś zaletami: Był to rzadkich zalet człowiek, uprzejmy, grzeczny w obejściu z otoczeniem, względny dla podwładnych. *Dyb. B. Pam. 366.* Kobieta z takimi, jak pan wyliczył, zaletami nie potrzebuje mieć posagu. *Prus Przem. 184.* **6.** Cenić, oceniać (czyje) z-y. **7.** Mieć swoje z-y. **8.** Łączyć (w sobie), wykazywać z-y; (s)tracić z-y. **9.** Odkrywać w kim, w czym z-y. **10.** Odmawiać (komu a. czemu) zalet: Dziś jeszcze nie można było jej twarzy osobliwszych odmówić zalet. *Łoz. Wal. Szlach. I, 48.* **11.** Podnosić, wysuwać (czyje) z-y: Pochwalne, a zarazem trafnie podnoszące zalety pieśni, słowo z jego ust byłoby mu w tej chwili wielką pociechą. *Sienk. Quo III, 128.* **12.** Pozbawić (kogo a. czego) zalety. **13.** Coś stanowi zaletę: Celną zwięzłość, która stanowi zaletę najlepszych liryków Tuwima, nie zawsze udało się poecie przenieść i zastosować w toku epickiej opowieści. *Matusz. R. Lit. 76.* **14.** Ujmować zaletami. **15.** *daw.* Dać (komu) zaletę ⟨*zalecić, polecić kogo*⟩: Miałem [...] upraszać WKMci o danie mi zalety, jako z [...] respektem i chęcią sprawiałem się. *Tremb. Listy I, 66.* **16.** *daw.* Mówić (o czym a. o kim) z zaletą ⟨*zalecając, chwaląc*⟩: Krajopisarze [...] z wielką zaletą o pałacu Rudnickim mówią. *Baliń. M. Pisma IV, 266.*

zalewać p. **zalać**

zalewać się p. **zalać się**

zależeć (*ndk*) **1.** Zależy (k o m u) n a c z y m, n a k i m; (a)by, żeby... ⟨*chodzi (komu) o co, o kogo*⟩: Komuś musiało na takiej robocie zależeć, ktoś musiał mieć z tego korzyści. *Hamera Dozn. 22.* Zależy na pieniądzach, na pośpiechu, na (czyim) sądzie, na (dobrych) stosunkach, na tajemnicy, na zarobku. - Bardzo jej zależało, aby wyglądać specjalnie korzystnie na tym balu. *Jaroch. Liście 235.* **2.** *daw.* z. w c z y m: Nam obojgu wiele w tym zależy, abyś dary przyjęła. *Zabł. Pojedn. 185.* **3.** z. o d k o g o, o d c z e g o ⟨*być zależnym*⟩: Nie zależysz od siebie, ale [...] powinieneś był wyrwać się. *Korz. J. Krewni 108.* Ryzyko kupca zależało najbardziej od spotkania transportu z rabusiami. *Korzon Handl. 227.* Wszystko u niego zależało od humoru, a humor był niejednostajny. *Chłęd. Pam. II, 16.*

zależność **1.** Bezpośrednia, całkowita, istotna, pośrednia, stała, szczególna, ścisła, wzajemna, zupełna z. **2.** z. ekonomiczna, gospodarcza, kulturalna, niewolnicza, osobista, państwowa, polityczna, prawna, prawno-publiczna, służbowa, *hist.* lenna, trybutarna. **3.** z. m i ę d z y c z y m a. k i m, m i ę d z y c z y m a (i) c z y m, k i m a (i) k i m: Pospolity to bardzo objaw w przyrodzie [...] wzajemna zależność między drapieżcą a ofiarą. *Dyak. Las 141.* **4.** z. o d c z e g o, o d k o g o; *daw.* w o b e c c z e g o, w o b e c k o g o: Doskwierała mu zależność od pogody, która się nagle popsuła. *Par. Niebo 99.* Wielkie urzędy koronne czy litewskie [...] przechodzą w stosunek daleko sięgającej zależności wobec sejmu. *Balzer Zagadn. 35.* **5.** Stosunek zależności; tytuł zależności; z tytułu zależności: Cesarstwo posiadało prawne podstawy do zwierzchnictwa nad książętami polskimi z tytułu zależności trybutarnej. *Lab. Studia 293.* **6.** W zależności od czego ⟨*zależnie od czego*⟩: Zawsze w zależności od tego, kto go rozważał. *Nałk. Z. SPP.* Drzewa zdrowe ulegają zniszczeniu w zależności od rozwinięcia systemu korzeniowego, wysokości i gęstości korony. *Wiedza i Życie 8, 1954, s. 545.* **7.** Trzymać, wykazać, znieść z.; (u)trzymać w zależności. **8.** Uwolnić się, wyzwolić się od zależności. **9.** Bronić się przed zależnością. **10.** Popaść, wpaść w z. **11.** Być, pozostawać, zostawać; znajdować się, żyć w zależności od kogo, od czego: Wybór testów w ścisłej pozostaje zależności od zamierzonego celu. *Joteyko Metoda 61.* **12.** z. ogranicza się do czego, pogłębia się, utrwala się. **13.** z. zachodzi (pomiędzy czym i czym): Wzór ten określa zależność, jaka zachodzi pomiędzy bokiem kwadratu i jego obwodem. *Iwasz. Alg. VII, 141.*

zależny 1. z. o d k o g o, o d c z e g o: U niektórych ludów występuje kult słońca i ognia, jako sił, od których człowiek był najbardziej zależny. *Mark. W. Mity 7.* 2. Kraje z-e ⟨*podporządkowane politycznie i gospodarczo innym krajom*⟩. 3. *gram.* Przypadek z. ⟨*każdy przypadek oprócz mianownika i wołacza; używany jako wszelkiego rodzaju określenie w zdaniu*⟩. 4. *mat.* Zmienna z-a ⟨*wielkość, której zmiany są uzależnione od zmian innej wielkości; funkcja*⟩.

zaległy z-e jaja.

zaliczać, zaliczyć 1. z. kogo do grona, w poczet (czego) ⟨*włączać*⟩: z. kogo do grona przyjaciół. - Cel marzeń każdego polskiego aktora urzeczywistnił się i dla mnie. Zaliczono mnie w poczet artystów warszawskich! *Żel. Teatr. 63.* 2. z. co na poczet czego ⟨*zarachowywać*⟩: z. sumę na poczet długu; z. na poczet kary okres tymczasowego aresztu. 3. *środ.* Zaliczyć egzamin ⟨*zdać*⟩; z. ćwiczenia ⟨*wykonać wymagane prace pisemne i zdać kolokwium*⟩; z. semestr, rok ⟨*uzyskać wizę dziekańską, stwierdzającą, że studiujący dopełnił wszystkich obowiązków wymaganych podczas studiów w ciągu semestru, roku*⟩.

zaliczenie Za zaliczeniem (pocztowym) (doręczyć, wysłać przesyłkę pocztową) ⟨*doręczyć po opłaceniu należności za przesyłkę*⟩.

zaliczka 1. z. n a c o ⟨*pieniądze wypłacone lub wpłacone na poczet czego*⟩: z. na pensję ⟨*na poczet pensji*⟩; z. na wykonanie roboty. 2. Brać, pobrać, wziąć; dostać, otrzymać, przyznać, dać, wypłacić, wpłacić, złożyć zaliczkę. 3. Wybierać z-i na co; wybrać zaliczkami (jaką sumę).

zalotność 1. Bezwiedna, wrodzona z. ⟨*kokieteria*⟩. 2. z. d o k o g o; w z g l ę d e m k o g o: Chociaż taka ładna, nigdy nie zauważyliśmy cienia nieprzyzwoitej zalotności do kogokolwiek. *Weys. Józ. Żywot 231*; z. względem wielbicieli. 3. Z zalotnością (np. uśmiechać się). 4. Robić co przez z., z zalotności.

zaloty 1. Dyskretne, natarczywe z. ⟨*starania o rękę lub o względy kobiety; umizgi*⟩. 2. z. d o k o g o: Po wiosce wieść gruchnęła o zalotach leśniczego do Marysi. *Krasz. Chata III, 146.* 3. Chodzić, (przy)jechać, jeździć, puścić się, puszczać się w z.: Wstyd rycerzowi w zaloty chodzić, gdy ojczyzna ręce wyciąga i ratunku prosi. *Sienk. Pot. I, 127.* Jakżeby siwemu, łysemu, szczerbatemu puszczać się w zaloty. *Chodź. Pisma III, 508.* 4. Prześladować (kobietę) zalotami. 5. Przyjmować z. (chłopców). 6. *przestarz.* Stroić z. do kogo, z kim ⟨*umizgać się*⟩: Tu [...] pastuchy przy ognisku gwarzą, dziewczęta zaloty z chłopakami stroją. *Konopn. Ludzie 327.*

załamać, załamywać 1. z. bilet, kartkę, papier ⟨*zagiąć*⟩. 2. *fiz.* (częściej *ndk*) z. promienie, światło ⟨*odbijać pod kątem*⟩: Odróżniamy szkło [...] silniej lub słabiej załamujące promienie świetlne. *Fir. Chem. 225.* 3. z. dłonie, palce, ręce (na myśl (o czym), na wspomnienie itp., nad czym a. nad kim) ⟨*splótłszy palcami wygiąć dłonie (z rozpaczy); rozpaczać*⟩: Doktór załamał palce aż trzasnęły stawy. *Kunc. Cudz. 239.* O rebelii mówił i kamratów namawiał?... - Oburzają się panowie i ręce załamują nad zepsuciem świata. *Morc. Pokład 69.*

załamać się, załamywać się 1. z. się n a c z y m ⟨*o świetle, promieniach: odbić się pod kątem od czego*⟩: Promienie słońca odbijały [się] na bokach konia i załamywały się na świecidłach uprzęży i na błysku sierści. *Iwasz. J. Księżyc 93.* 2. z. się p o d c z y m a. p o d k i m ⟨*zarwać się, runąć*⟩: Natrafiliśmy na mostek, [...] który załamał się pod ciężkim furgonem. *Schmidt Serv. 164.* 3. z. się psychicznie ⟨*popaść w depresję, w nastrój rezygnacji*⟩. 4. z. się p o d c z y m, pod wpływem czego, w o b e c k o g o, c z e g o ⟨*zrezygnować z oporu, z walki*⟩: Kilku wybitnym osobom, które obawiały się, iż załamią się pod biciem, na ich własne żądanie doktor Braun posłał truciznę. *Rudn. A. Ucieczka 135.* Wciągnęliśmy do akcji zawieszonych w prawach członków Komuny [...] ludzi [...] którzy załamali się pod wpływem tortur defensywy. *KPP Wspom. 158.* Chłopiec wobec wrogiego frontu załamał się. *Rudn. A. Żołn. 93.* 5. z. się w c o ⟨*zagiąć się, przełamać się*⟩: Toń wygina się jak lśniąca blacha, ale nie załamuje się w fale. *Sienk. Listy III, 4.* 6. Atak, desant, ofensywa, powstanie itp. załamał(-a, -o) się ⟨*nie udał(-a, -o) się, został(-a, -o) powstrzymany(-a, -e), odparty(-a, -e)*⟩. 7. Duch, hart czyj a. w kim się załamał ⟨*ktoś upadł na duchu, stracił hart*⟩: Duch obrońców Warszawy nie tylko nie załamał się, ale jakby okrzepł. *Putr. Wrzes. 485.* Żelazny hart się w starcu załamał, i zwątpił w walkę. *Bał. Poezje 288.* 8. Fale (morskie) załamują się ⟨*rozbijają się, rozpryskują się*⟩. 9. Front załamał się ⟨*został przerwany*⟩: W grudniu pod uderzeniem radzieckim cały ogromny front niemiecki pod Moskwą załamał się. Wojska faszystowskie zaczęły cofać się. *Barb. Nauka 104.* 10. Głos się załamał ⟨*przeszedł nagle w inny ton*⟩. 11. Kolana, nogi załamują się (komu, pod kim), załamują się nogi w kolanach (ze strachu, zmęczenia) ⟨*uginają się*⟩: Kolana się pod nim załamały, jakby je kto w żyłach popodcinał, i upadł. *Łoz. Wal. Szlach. II, 97.* Nogi jej załamały się nagle, usiadła na pryczy obok swej dawnej towarzyszki. *Goj. Krata 43.* 12. Plan się załamał; praca się załamała ⟨*nie został wykonany, nie została wykonana; wykonanie planu, pracy zostało przerwane, zaniechane*⟩. 13. Polityka załamała się ⟨*nie dała rezultatu*⟩. 14. Promień, światło załamuje się ⟨*odbija się pod kątem*⟩. 15. Wiara czyja, w co załamała się ⟨*ktoś stracił w co wiarę*⟩. 16. Ktoś się załamał ⟨*stracił wiarę w siebie, zrezygnował z działania*⟩: Po kilku osobistych niepowodzeniach rozpił się, załamał i wykoleił. *Prz. Kult. 3, 1954.*

załatwiać, załatwić 1. z. c o ⟨*wykonywać, spełniać*⟩. 2. z. (jakie) czynności ⟨*pełnić jakie funkcje, być zatrudnionym jako kto*⟩: Orłowski był zawiadowcą stacji i załatwiał czynności ekspedytora. *Reym. Ferm. I, 19.* 3. z. formalności ⟨*dopełniać przepisowych czynności*⟩. 4. z. korespondencję ⟨*przyjmować listy i odpisywać na nie*⟩. 5. *pot. euf.* z. swoją potrzebę, potrzebę naturalną; z. grubą potrzebę ⟨*oddawać mocz; wypróżniać się*⟩. 6. z. rachunki ⟨*rozliczać się; regulować, płacić*⟩. 7. z. spór ⟨*rozstrzygać; łagodzić*⟩: Wysłali do Troi poselstwo w nadziei, że spór da się załatwić ugodą. *Par. Troj. 10.* 8. z. sprawunki, zakupy ⟨*czynić, robić*⟩: Pan zawsze mojej mamie załatwiałeś sprawunki. *Bał. Ryby 24.* 9. z. telefon ⟨*omawiać, rozstrzygać sprawę*

przez telefon⟩. **10.** z. c o (k o m u): z. (komu) sprawę, interes. **11.** z. (c o) d l a k o g o ⟨*starać się o co dla kogo*⟩: Można na nim polegać [...] Załatwiłem dla niego awans. *Twórcz. 1, 1954, s. 120.* **12.** z. k o g o ⟨*obsługiwać kogo w jakiej sprawie*⟩: z. interesanta, klienta, kupującego. Kasjer tak się uwinął, że w dwadzieścia minut wszystkich załatwił. *Pytl. Listy 34.*

załatwienie 1. Polubowne, połowiczne, pomyślne z. czego ⟨*zakończenie, uregulowanie*⟩. **2.** Interes, sprawa do załatwienia; mieć wiele spraw do załatwienia.

załączać Załączam ukłony, pozdrowienia, wyrazy (wysokiego) poważania itp. ⟨*formuły kończące list*⟩.

załączenie W załączeniu (przesyłać co).

załoga 1. Liczna, silna, szczupła, waleczna, zbrojna z.; z. budowlana, czołgowa a. czołgu, fabryczna a. fabryki, w fabryce; forteczna, fortecy, w fortecy; górnicza; kopalniana, kopalni, w kopalni; *hist.* z. grodowa a. grodu; z. hutnicza a. huty, w hucie; murarska; nurkowa a. nurków; okrętowa a. okrętu, na okręcie; z. produkcyjna, ratunkowa; robotnicza a. robotników; z. samolotu, statku; twierdzy a. w twierdzy; z. wojskowa; z. zakładu pracy; zamkowa, zamku, na zamku ⟨*obsada, garnizon (wojskowy); ekipa pracowników*⟩. **2.** z. miasta, w mieście ⟨*garnizon*⟩. **3.** z. wioślarska a. wioślarzy; z. łodzi ⟨*osada*⟩. **4.** Alarmować załogę. **5.** O(b)sadzić, umieścić załogę. **6.** Oblegać, rozbić, ściągnąć skąd, trzymać, utrzymywać, wyciąć, wymordować, wzmocnić załogę: Wdarł się do twierdzy, załogę całą wyciął [...] i wały rozkopał. *Korzon Woj. II, 316.* **7.** O(b)sadzić załogę: Obawiając się przemocy, obsadził dolną bramę zamkową silną załogą. *Kraus. Łaski II, 225.* **8.** Stać załogą: Pałac Saski pozostawał wciąż własnością rodziny królewskiej; mieszkał tu rezydent saski i załogą stał saski oddział wojskowy. *Bystr. Warsz. 101.* **9.** Umocnić (miasto, twierdzę) załogą. **10.** Siedzieć załogą ⟨*przebywać gdzie stale, nie ruszając się z miejsca*⟩: Pan Władzio literalnie zasypywał narzeczoną kwiatami [...] i codziennie siedział załogą po sześć godzin z rzędu. *Dąbr. Ig. Matki 103.* **11.** Pozostać, zostać; stać na załodze: Czy chcesz zostać na załodze w Taurogach, bo muszę tutaj kogoś zostawić? *Sienk. Pot. VI, 86.* **12.** Zaopatrzyć (miasto, okręt) w załogę. **13.** z. broni się, buntuje się, poddaje się, robi wypad (z twierdzy), stoi gdzie: Zbuntowała się załoga Wisłoujścia i poddała twierdzę Francuzom. *Żer. Wiatr 221.* Na zamku stała załoga z kilkudziesięciu ludzi złożona. *Kaczk. Olbracht. II, 78.* **14.** z. staje do pracy: Większość załogi stanęła do pracy i strajk upadł. *New. Pam. 116.*

założenie ● ⟨*przesłanka, podstawa, zasada*⟩ **1.** Błędne, dowolne, fałszywe, główne, mylne, ogólne, pierwotne, podstawowe, prawdziwe, słuszne, szerokie, zasadnicze z. **2.** z. dydaktyczne, ekonomiczne, filozoficzne, ideowe, metodologiczne, metodyczne, naukowe, teoretyczne. **3.** z. o c z y m: Założenie o dwuatomowej budowie cząsteczek gazów prostych [...] zostało potwierdzone i teoretycznie, i doświadczalnie. *Fir. Chem. 79.* **4.** Dedukcja, wniosek, wywód z założenia. **5.** Dowodzić założenia; dochodzić do założenia. **6.** Formułować, odrzucać, popierać, udowodnić z.: Ogłosił ważną bardzo rozprawę, silnymi dowodami popierając swoje założenie. *Baliń. M. Polska IV, 11.* **7.** Przyjmować z.; przyjmować (co) jako z.: Jako założenie przyjmuje prof. Szober zwyczajnie powtarzaną formułę: styl jest to sposób wyrażania myśli. *Styl. 152.* **8.** Coś odpowiada, nie odpowiada założeniu. **9.** Budować, opierać się na założeniu: Narazimy się na zarzut budowania teorii na dowolnych założeniach. *Pam. Lit. 3, 1955, s. 160.* **10.** Coś jest, dzieje się, staje się jakieś, tkwi w założeniu: W kinie wypadki nie tylko przebiegają szybciej niż w teatrze, lecz już w założeniu są bardziej skoncentrowane. *Irzyk. Muza 14.* **11.** Wychodzić, wypływać z założenia: Ówczesna nauka wychodziła bowiem z założenia, że w okolicach bieguna znajduje się morze wolne od lodów. *Cent. Arkt. 19.*

● z. ⟨*budowla, teren; rozwiązanie, ujęcie*⟩ **12.** Monumentalne, obronne z.; z. pałacowe, parkowe, urbanistyczne, zielone: Pomnik stanął w nowym założeniu parkowym sięgającym od fortów Cytadeli do brzegów Wisły. *Stol. 35, 1950.* **13.** z. powstaje, ciągnie się na (jakiej) przestrzeni.

założony Z założonymi rękami (czekać, siedzieć) ⟨*bezczynnie, obojętnie*⟩: Zbiera się chmura, a myż będziemy z założonymi rękami czekać? *St. Aug. SW.* Lubiłam zawsze cokolwiek robić... byle co... byle nie siedzieć z założonymi rękami. *Orzesz. Z różnych III, 214.*

założyć (się) p. **zakładać (się)**

zamach ● ⟨*zamachnięcie*⟩ **1.** Mocny, potężny, szeroki, *daw.* krzyżowy z.: Jakiż to nowy rycerz, krzyżowym zamachem, drogę sobie toruje śmiercią i przestrachem? *Malcz. Maria 64.* **2.** z. miecza, szabli; nogi, ramienia, ręki; z. nogą, ramieniem, ręką; z. w ramieniu, w ręku: Prawie nie mogłem wierzyć, że ten jowialny staruszek posiada taki zamach w ręku. *Prus Lalka I, 30.* **3.** Co siły w zamachu: Z góry, co siły w zamachu, potężnym ciosem, chichocąc, wbił je [żelazo] w lewe ślepie. *Żer. Popioły I, 109.* **4.** Jednym zamachem, od jednego zamachu, za jednym zamachem ⟨*jednym zamachnięciem, cięciem; od razu, szybko*⟩: Jednym zamachem zdobył sobie byt i warsztat, na którym mógł spokojnie pracować do końca życia. *Prus Lalka I, 9.* Ponieważ pisałem od jednego zamachu, rzecz więc ma przymioty jednego zamachu. *Sienk. Koresp. II, 134.* Wiele dyskusji i narad się odbyło. Ale trudno było wszystko za jednym zamachem załatwić. *Pytl. Listy 31.* **5.** Z zamachem (ciskać, rzucać, uderzać itp.) ⟨*zamaszyście, robiąc zamach*⟩: Zdarł z ramienia rzemień i z zamachem cisnął skórzaną torbę. *Żer. Rzeka 115.* **6.** Robić, wykonać z.: Dobył miecza z pochwy, robił nim zamach w tę i ową stronę i na powrót go do pochwy wsunął. *Mieczk. Obrazy 21.* **7.** Nabrać zamachu. **8.** Ciąć, cisnąć, kłaść, kopnąć, odciąć, przeciąć, rozciąć, uderzyć, zwalić itp. (jednym) zamachem: Potężnym zamachem nogi w brzuch go kopnął. *Żer. Wiatr 252.* Prawicę w swoim czasie, broniąc chorągwi, utracił — za to w lewej miał taką siłę, że jednym zamachem odcinał łeb konia. *Sienk. Pot. I, 179.*

● z. ⟨*porwanie się na czyje życie, napad, atak*⟩ **9.** Krwawy, niedoszły, nieudany, odważny, planowany, skuteczny, tajny, ukryty, zabójczy, zamierzony, zbrodniczy z.; z. skrytobójczy, terrorystyczny; z.

z ukrycia; z bronią w ręku. **10.** z. polityczny, rewolucyjny. **11.** z. samobójczy ⟨*samobójstwo*⟩. **12.** z. stanu ⟨*próba obalenia rządu*⟩. **13.** z. na co a. na kogo, przeciw czemu a. komu; ze strony czyjej: z. na byt polityczny, na całość państwa; z. na konstytucję, na wolność; na pokój świata; z. na króla, na prezydenta; z. na czyją własność, na czyje życie; z. przeciw państwu; z. ze strony spiskowców. **14.** Gotować, odeprzeć, odwrócić, popierać, potępić, przeprowadzić, przygotować, szykować, udaremnić, (u)knuć, urządzić, wykonać, (z)organizować z.: Nieprzyjaciel wciąż nam wisi na karku, a cała sztuka na tym, aby udaremnić jego zamachy. *Bełc. Król 299.* **15.** Dokonać, dopuścić się zamachu; paść ofiarą zamachu. **16.** Dochodzi, przychodzi do zamachu. **17.** Bronić, chronić od zamachu. **18.** Przeszkodzić zamachowi. **19.** Zginąć w zamachu. **20.** z. udał się, nie udał się.

zamalować *posp.* z. kogo (pięścią) w gębę, w papę, w twarz; w łeb, po fizjonomii, między oczy ⟨*uderzyć*⟩: z. kogo pięścią w twarz, pałką w łeb. *SW.*

zamącać, zamącić 1. z. ciszę ⟨*zakłócać*⟩. **2.** z. (komu) spokój ⟨*niepokoić kogo*⟩: Nie lubił spraw, które mogły zamącić jego spokój. *Jastr. Mick. 148.* **3.** z. sprawę ⟨*gmatwać*⟩. **4.** Nie z. komu wody ⟨*nie przeszkadzać, nie zawadzać komu w czym*⟩: Jedno drugiemu wody nie zamąciło, jedno na drugie palca nie zakrzywiło. *Jun. Bracia 195.* **5.** (częściej *dk*) z. komu w głowie a. głowę ⟨*zawrócić komu głowę, skołować kogo*⟩: Takeście mi głowę zamącili, że doprawdy nie pamiętam. *Prus Now. I, 68.*

zamek ⊙ ⟨*budowla, twierdza*⟩ **1.** Graniczny, pograniczny, przygraniczny; historyczny; obronny, potężny, starożytny, średniowieczny, warowny z. **2.** z. feudalny, gotycki, romański, rycerski; królewski. **3.** (zwykle w *lm*) z-i na lodzie ⟨*coś nierealnego, nieosiągalnego*⟩: Czas [...] trzeźwym być, wyrzec się baniek mydlanych, niebieskich migdałów, zamków na lodzie. *Jun. Wod. 66.* **4.** Budować, stawiać z-i na lodzie ⟨*opierać nadzieje na niepewnych podstawach; snuć nierealne plany, marzyć, fantazjować*⟩: Kto ma rozum, czy stary, czy młody, widzi rzeczy, jak są; nie buduje zamków na lodzie. *Korz. J. Spek. 170.* Dziewczę roiło o przyszłym szczęściu, stawiało zamki na lodzie. *Łoz. Wal. Dwór 388.* **5.** (Z)budować, stawiać, wznieść; (z)burzyć, odbudować; obwarować z.; otoczyć z. fosą, murem, wałem. **6.** Oblec, opanować, poddać, zdobyć z.: Przekupił załogę podhajecką i zdradą opanował zamek. *Łoz. Wł. Praw. II, 75.* **7.** Zwiedzać z. **8.** Mieszkać, rezydować na zamku a. w zamku: Ludzie, których król u siebie przyjmował [...] byli to senatorowie [...] rotmistrze i starostowie rezydujący na zamkach granicznych. *Kaczk. Olbracht. II, 211.*

⊙ z. ⟨*przyrząd do zamykania*⟩ **9.** z. amerykański, angielski, bębenkowy, cuhaltowy, sprężynowy. **10.** z. błyskawiczny ⟨*suwak*⟩. **11.** z. czego; od czego, u czego: z. drzwi, kufra, walizki, z. od drzwi a. u drzwi; od kufra a. u kufra; od walizki a. u walizki itp. **12.** z. w czym: z. w drzwiach, w bramie. **13.** z. z klamką. **14.** Klucz do zamka. **15.** Być; mieć, trzymać, zostawić itp. pod zamkiem ⟨*pod zamknięciem*⟩: O ich kandydacie [...] nie może być mowy, ten będzie bezpieczny i nieszkodliwy pod zamkiem. *Grusz. Ar. Tys. 354.* Całą moją chudobę zostawiam pod zamkiem, a klucz panu kumowi. *Jank. Zaśc. 105.* **16.** *posp.* Mieć słaby z. ⟨*nie móc powstrzymać moczu*⟩. **17.** Naprawić, oderwać, odryglować, (na)oliwić, otworzyć; przerobić, wyłamać; zamknąć, zatrzasnąć z. **18.** Próbować zamka: Próbowała zamków, odsuwała szufladki [...] myślała, co ona tam schowa. *Korz. J. Krewni 381.* **19.** Zamknąć na siedem, na sto zamków, na wszystkie z-i: a) ⟨*bardzo szczelnie*⟩: Sto przyczyn na sto zamków zamknęło mu usta. *Orzesz. Niemn. III, 224*; b) ⟨*odseparować, uczynić niedostępnym*⟩: Zalana słońcem kotlina Żabiego wypełnia się rozrzuconymi osiedlami, z których każde to tajemniczy zamknięty na siedem zamków świat huculskiego żywota. *Wierchy 1937, s. 90.* **20.** Wsunąć, włożyć klucz do zamka a. w z.; obracać, przekręcić klucz w zamku. **21.** Zamknąć na z.: Oświadczywszy stanowczo, że jedzie, zamknęła drzwi na zamek. *Jank. Zaśc. 105.* **22.** Tkwić w zamku ⟨*o kluczu*⟩. **23.** z. zacina się; skrzypi, zaskrzypiał, zgrzyta.

⊙ z. ⟨*część mechanizmu broni palnej*⟩ **24.** z. blokowy, karabinowy, ryglowy: Spusty takie [jednooporowe] spotykamy u niektórych karabinów bocznego zapłonu o zamku blokowym. *Podos. Strzel. 10.* **25.** z. czego, od czego, u czego: z. broni, dubeltówki, flinty, pistoletu, rewolweru itp. - Dopiero, gdy zaczęło szarzeć, Jakub zdrzemnął się, z policzkiem przytulonym do zamka karabinu. *Brand. K. Sams. 100.* Powiadają, że można tu też znaleźć zamki od dubeltówek, a nawet lufy! *Sier. Now. 141.* Ja właśnie tak jako dzisiaj, czyściłem sobie zamki u pistoletów. *Kaczk. Mąż 28.* **26.** Odwieść, otworzyć; spuścić; wyjąć z.: Nowa fuzyjka? [...] otworzył zamki, zajrzał do luf. *Krzywosz. Rusał. 132.* Podchorąży wyjął zamek z kaemu i zatknął za pas. *Żukr. Kraj. 44.* **27.** Szczęknąć, trzasnąć zamkiem: Nasze trzy karabiny, rzucone na stos do rowu, trzasnęły sucho zamkami. *Meis. Żąd. 49.*

zamęt 1. Bitewny, domowy, gorączkowy, niebywały, nieopisany z.; z. nie do opisania; niesłychany, piekielny, powszechny, rozpaczliwy, straszliwy z. ⟨*zamieszanie, chaos; nieład, rozgardiasz*⟩: Wichry zmieszały ocean z chmurami w jeden piekielny zamęt. *Sienk. Now. V, 230.* **2.** z. gospodarczy, krajowy, światowy, wewnętrzny, wojenny: Jak to często bywa w okresie zamętu gospodarczego, zaczęła się bezczelna spekulacja ziemią. *Ziel. T. Rzym. 218.* **3.** z. ideowy, myślowy, pojęciowy; z. idei, myśli, pojęć; z. uczuć: Panna Izabela była zakłopotana: dawno już nie doznała takiego zamętu uczuć, jak w tej chwili. *Prus Lalka II, 25.* **4.** z. wśród kogo: Widział on z dala jakiś zamęt wśród kopiących, rozważył, że się stać musiało coś nadzwyczajnego. *Dygas. Właśc. 39.* **5.** z. w czym: z. w duszy, w głowie, w myślach, w pojęciach. **6.** Robić, siać, sprawiać, szerzyć, wszczynać, wytwarzać, wywoływać z.; narobić zamętu: Męczysz mnie! Robisz taki zamęt dokoła siebie! *Aud. Zbieg. 89.* **7.** Wpaść w z. wprowadzać w z.: Koniugacje greckie [...] wprowadziły biedną jego głowę w taki zamęt, że spać nie mógł. *Sienk. Now. VI, 3.* **8.** Pogrążyć się w zamęcie, znaleźć się wśród zamętu. **9.** Korzystać z zamętu. **10.** Wydostać się, wyjść, wyrwać się z zamętu; wyprowadzić, wywieść z zamętu. **11.** z. ogarnia co;

panuje, zapanował; powstał z.; z. rośnie, rodzi się, wszczyna się, wybucha, wzrasta: Zamęt ogarnia coraz szersze kręgi i wywraca do góry nogami laboratorium prof. Pytla. *Boy Flirt I, 147.* W zamęcie, jaki panował w kraju, niczego nie można się było dowiedzieć. *Strug Ojc. 276.*

zamężna 1. Kobieta z. ⟨*mężatka*⟩. **2.** z. z kim, za kim, *daw.* komu: z. z górnikiem (*Jackiew. Górn. 102*). Mówił o ciotce zamężnej za adwokatem z Kijowa. *Chojn. SPP.* Ograniczyło się imię Czarnieckich na jedną tylko niewiastę, córkę Stefana Zofię, zamężną Michałowi Potockiemu. *Szajn. SW.*

zamian W z. (czego a. za co), *daw.* na z. ⟨*zamiast czego*⟩: W zamian powiem, że pani podobna do dziewczyny z egzotycznej ballady. *Morc. Urodzaj 128.* Jeżeli się duchowni zechcą flintą bawić, na zamian wraz pójdziemy msze za nich odprawić! *Tremb. Polit. 180.*

zamiana 1. Dobrowolna z. ⟨*wymiana*⟩. **2.** z. czego na co ⟨*zamienienie; przeobrażenie*⟩: z. aresztu na grzywnę; z. ruchu obrotowego na postępowy, z. wody na parę. **3.** Dokonać, podjąć się zamiany. **4.** Zaproponować komu, zrobić zamianę; zgodzić się na zamianę. **5.** z. dochodzi do skutku, dokonuje się.

zamiar 1. Ambitny, bezinteresowny, chwalebny, dziwaczny, godziwy, jawny, lisi, niebezpieczny, niecny, nieczysty, nieprzyjazny, niewczesny, niewzruszony, niezłomny, niezmienny, pierwotny, piękny, podstępny, poważny, pożyteczny, przewrotny, przyjazny, skryty, spełniony, szalony, szczery, szlachetny, śmiały, tajny, uczciwy, ukryty, widoczny, wielkoduszny, wrogi, zacny, zbawienny, zbrodniczy, zdradziecki, zgubny, zły, zuchwały, życzliwy, z góry powzięty z. (również w *lm*); dalsze, małżeńskie, matrymonialne, szerokie, wspólne, zgodne z-y; z-y na przyszłość ⟨*zamierzenie, zamysł, cel; zamierzenia, zamysły, cele*⟩: Słowicze wdzięki w mężczyzny głosie, a w sercu lisie zamiary. *Mick. Ball. 20.* Był podobny do zbójnika [...] który już się wprawdzie poprawił, lecz dalej knuje w swym kruczym sercu jakieś niecne zamiary. *Morc. Ptaki 118.* Bywał w ich domu, lecz bez żadnych zamiarów matrymonialnych. *Lubow. Sąd 71.* **2.** z-y naukowe, twórcze ⟨*plany, pomysły*⟩: Zmarł w pełni sił i zamiarów twórczych. *Twórcz. 1, 1954, s. 4.* **3.** z. czego; co do kogo, co do czego; na kogo, na co; wobec kogo, czego; względem kogo, czego: Zamiar pomocy ze sfery życzeń powinien przejść w sferę czynów. *Sienk. Wład. I, 11.* Jakież zamiary ma pani co do tego chłopczyka? *Prus Now. III, 241.* Mój kuzynek wdzięczne oczy do niej robi... Zdaje mi się, że od niejakiego czasu ma na nią zamiary. *Krasz. Latarn. II, 11.* Dowieść się stara swojej niewinności, swoich najlepszych zamiarów wobec ojczyzny. *Łoz. Wł. Praw. II, 170.* **4.** Stałość, szczerość zamiarów a. w zamiarach. **5.** Nieugięty; zmienny w zamiarach. **6.** Badać z.; doprowadzić z. do skutku, knuć z.: Wszystko wikła się w mojej głowie... myśli krzyżują się ustawicznie, gdy badam skryte ich zamiary. *Bog. Rodin VI, 77.* **6a.** Mieć z. (co robić; aby, (że)by...): A przy tym czy to nie wiadomo, jak gospodarzy ktoś, kto ma zamiar odejść? *Dąbr. M. Noce II, 251.* Mam zamiar, aby Teodor jakiś czas mnie w całym kole zastępował. *Mick. Listy II, 591.* **7.** Mieć jaki z. a. jakie z-y; *daw.* mieć co w zamiarze, mieć w zamiarze co robić ⟨*zamierzać co, stawiać sobie co za cel*⟩: Przysięgnij mi [...] że nie masz złych zamiarów, że weźmiesz z nią ślub. *Sarn. Dwor. 71.* Godne wprawdzie uszanowania żołnierstwo, gdy ma w zamiarze bezpieczeństwo krajowe. *Kras. Podstoli 285.* Co Joachim uczynił niegdyś z pracą swego ojca, to znowu z jego dziełem uczynił bezimienny mając w zamiarze przywłaszczyć sobie cudzą pracę. *Mac. Pism. III/1, 336.* **8.** Niweczyć, objawić, odgadnąć, odkryć, odmienić, okazywać, osłonić z.; pokrywać czym (np. pozorem czego) swój z.; pokrzyżować czyje, popsuć komu z-y; porzucić z., powikłać z-y: Co było prawdą z tego, co mówił, a co mówił dlatego, ażeby osłonić swoje zamiary. *Kaczk. Olbracht. II, 89.* Długo myślał, a kiedy otworzył oczy, już zamiar wojaczki został porzucony. *Strug Ojc. 145.* **9.** Powziąć z. czego a. co robić: Władysław IV-ty powziął zamiar wystawienia kolumny swemu rodzicowi. *Gomul. Opow. 104.* **10.** Poznać (czyj) z., przedstawić, przejawiać, przejrzeć (czyj) z.; przekreślić, przeniknąć (czyj) z., przeprowadzić z.: W zapasach z wrogiem nie dawał się zbić chwilowymi niepowodzeniami, zamiary swe przeprowadzał. *Wind. Koch. 22.* **11.** Przewidzieć, przywieść, przyprowadzić do skutku, rozgłosić, rozważać, rozwikłać (czyj), spełnić z., studzić (czyje) z-y, udaremnić (czyj), ujawnić, ukryć swój z.; unicestwić, urzeczywistnić, uskutecznić, wcielić w czyn z.; wprowadzić z. w czyn, w życie; wybić (komu, sobie) z. (z głowy); wyjawić, wykonać, wykryć (czyj), wyłożyć (swój), wymacać (czyj), wyrazić, ziścić, zmienić; zniweczyć, zwichnąć (czyj) z.; żywić z. (wobec, względem kogo). **12.** Dopiąć, poniechać, wyrzec się, zaniechać, zrzec się zamiaru; odwieść kogo od zamiaru. **13.** Kłaść kres, przeciwstawiać się, sprzyjać zamiarom. **14.** Odważyć się na z.: Nie mieliśmy jeszcze sił, z którymi by można było odważyć się na ten zuchwały zamiar. *Powst. 1831, s. 102.* **15.** Kończy się, skończyło się na zamiarach. **16.** *książk.* Mierzyć siły na z-y: Cyrkla, wagi i miary do martwych użyj brył; mierz siły na zamiary, nie zamiar podług sił! *Mick. Wiersze 106.* **17.** Podejrzewać o (niecny, zły) z. **18.** Odstąpić, odwieść (kogo) od zamiaru. **19.** Wtajemniczyć (kogo) w z. **20.** Iść, pójść, podejść, zbliżyć się itp., robić co w (jakimś) zamiarze: Niby w zamiarach przyjaznych zbliżał się z objawami serdeczności, z kręceniem ogona, z przymilaniem. *Wikt. Burek 131.* **21.** Coś leży w (czyim) zamiarze: Straszny starzec, jakiego nam tak żywo pokazał p. Kamiński, zmienia najzupełniej barwę tej komedii, daje jej tony tak posępne, jakie z pewnością nie leżały w zamiarach autora. *Boy Flirt. V, 40.* **22.** Trwać, umocnić się, utwierdzić się w zamiarze. **23.** Kryć się, nosić się, zdradzać się, zwierzać się z zamiarem; iść, pójść, śpieszyć się, zbliżać się, robić co z (jakim) zamiarem, z zamiarem czego: Bardzo wcześnie poszli na ryby z zamiarem ułowienia czegoś na obiad. *Prus Przem. 113.* **24.** z. dochodzi do skutku, dojrzewa; idzie w niwecz; kiełkuje, powstaje; przechodzi, przelatuje (komu) przez głowę; rozbija się o co, spełza na niczym; świta, zaświtał komu w głowie: Wielki zamiar w duszy mu dojrzał zostać poetą. *Berw. Poezje II, 100.*

przysł. **25.** Zamiar czynu nie stanowi.

zamiatać, zamieść 1. Zamiatać nogą ⟨*powłóczyć zataczając*⟩. **2.** Jak zamiótł ⟨*całkowicie, do cna, zupełnie*⟩: Wypróżnili obejścia jak zamiótł. *Łoz. Wal. Dwór 67.*

zamieć 1. Sroga, śnieżna, śnieżysta, zimowa z. ⟨*zawieja, zadymka, zawierucha, burza śniegowa*⟩: Po śnieżystej zamieci do wsi zbrojny mąż leci. *Mick. Wiersze 229.* **2. z.** szaleje, zaskakuje kogo, bije (śniegiem) w okna, zrywa się.

zamieniać, zamienić 1. z. c o n a c o: a) a. w c o ⟨*przekształcać co w co*⟩: Energię kinetyczną [wiatru] zamieniamy na pracę użyteczną w różnego rodzaju wiatrakach, żaglach itp. *Ignat. Maszynozn. 6.* z. ugór w rolę. - Ja chcę [...] marzenia swoje zamieniać w czyn. *Sewer Nafta II, 164*; b) ⟨*wymieniać, zastępować co czym*⟩: **z.** towar na pieniądze; **z.** karę śmierci na dożywotnie więzienie. **2. z.** co na brzęczącą monetę ⟨*sprzedawać*⟩. **3. z.** dzień na noc ⟨*spać w dzień*⟩. **4. z.** godziny na minuty ⟨*skracać czas; powodować, że czas szybko upływa*⟩: Zawsze wesoła, zawsze mająca do opowiadania tysiące rzeczy, potrafiła godziny zamienić na minuty. *Kosiak. Bud. 93.* **5. z.** pług na kielnię, młot, pióro ⟨*z rolnika zostawać murarzem, kowalem, pisarzem*⟩. **6.** z. w gruzy, perzynę, w popiół ⟨*burzyć*⟩: Szwedzi z Rakoczym ks. Siedmiogrodu w gruzy i popiół zamienili miasto wraz z zamkiem. *Baliń. M. Polska III/1, 408.* **7. z.** serce w kamień ⟨*czynić nieczułym, obojętnym*⟩. **8. z.** w nicość ⟨*unicestwiać*⟩. **9. z.** co w piekło ⟨*czynić co nieznośnym, nie do wytrzymania*⟩: Prędko wzięła górę nad słabym starcem [...] zamieniając cały dom, niegdyś tak cichy, w piekło. *Siem. L. Brodz. 8.* **10. z.** kraj w pustynię ⟨*pustoszyć*⟩. **11. z.** c o (z k i m, z c z y m): **z.** czułości, grzeczności; hasło, komplementy, myśli, słowa, uwagi, zdania, życzenia itp. ⟨*mówić do siebie wzajemnie*⟩: Zamieniano skąpe słowa i uwagi o potrawach przy stole. *Goj. Dziew. II, 151.* **12. z.** pierścionki ⟨*zaręczać się*⟩: Dzień zrękowin nadszedł wkrótce; zamieniliśmy pierścionki. *Las. Wspom. I, 305.* **13. z.** pocałunki ⟨*całować się*⟩. **14. z.** razy, uderzenia itp. ⟨*bić się wzajemnie*⟩. **15. z.** spojrzenia ⟨*patrzeć jeden na drugiego*⟩. **16. z.** strzały ⟨*strzelać do siebie wzajemnie*⟩. **17. z.** ukłony (z kim) ⟨*kłaniać się sobie wzajemnie*⟩: Zaczął rozglądać się za wolnym miejscem, zamieniając ukłony z kolegami. *Gomul. Ciury II, 100.* **18. z.** uścisk ręki ⟨*ściskać się wzajemnie za ręce*⟩. **19. z.** uśmiechy ⟨*uśmiechać się do siebie wzajemnie; porozumiewać się za pomocą uśmiechu*⟩: Zauważył, że niewolnicy zamienili między sobą znaczące uśmiechy. *Rudn. H. Spart. 234.* **20.** Jakby go (ją) kto zamienił ⟨*o kimś kto się zmienił*⟩: I nagle ani go poznać! Przeinaczył się, jakby go kto zamienił! *Łoz. Wal. Dwór 73.*

przysł. **21.** Zamienił stryjek na siekierkę kijek (siekierkę na kijek).

zamieniać się, zamienić się 1. z. się n a c o (a. n a k o g o); w c o ⟨*przekształcać się*⟩: Skromne dawniej mieszkanie zamieniło się w apartament, którego posadzki zalegały perskie dywany. *Żer. Przedw. 15.* Podejrzenie zamieniło się w pewność. Zażyłość między nimi zamieniła się w przyjaźń. **2. z.** się w ruinę ⟨*ulegać ruinie*⟩: Deszcz szczerbił dworskie budynki [...] cała sadyba w oczach zamieniała się w ruinę. *Was. W. Rzeki 189.* **3. z.** się w ciekawość ⟨*być bardzo ciekawym*⟩: Poszli [...] Kaziek trochę zakłopotany [...] ona z iskrzącymi oczyma, cała zamieniona w ciekawość. *Niedź. Dzieło 71.* **4. z.** się w proch ⟨*rozsypywać się, gnić*⟩: Śmiertelnym jest człowiek [...] najpiękniejszy w proch się zamieni, będzie zgnilizną i jadłem robaków. *Żer. Wiatr 95.* **5. z.** się w słuch, w ucho, uszy ⟨*słuchać uważnie, z natężeniem*⟩: Milczeliśmy. Wszyscy, można powiedzieć, zamieniliśmy się w słuch. *Pytl. Pożegn. 75.* **6. z.** się w słup soli ⟨*osłupieć*⟩: Nie masz powodu zamieniać się w słup soli ze zdumienia. *Krzywosz. Jula 48.* **7. z.** się w sopel lodu ⟨*marznąć*⟩: Czułem, jak zamieniam się w sopel lodu. *Solski Wspom. I, 147.* **8. z.** się we wzrok, w oko, w oczy ⟨*patrzeć uważnie*⟩: Cały zamieniłem się we wzrok, a wzrok utkwiłem w pływaku. *Hertz B. Samow. 174.* **9. z.** się z k i m — n a c o ⟨*robić zamianę czego*⟩: Może pani zechce zamienić się ze mną na miejsca. *Perz. Raz 14.*

zamienić p. **zamieniać**

zamienić się p. **zamieniać się**

zamierać, zamrzeć 1. Dech, oddech zamiera ⟨*przerywa się, jest powolniejszy*⟩. **2.** Dusza (czyjaś) a. w kimś zamiera ⟨*ktoś się boi*⟩. **3.** Dyskusja zamiera, ustaje ⟨*kończy się*⟩. **4.** Dźwięk, głos zamiera ⟨*cichnie, niknie*⟩. **5.** Głos zamiera komu (w gardle, w krtani; od czego, z czego) ⟨*ktoś nie może wydobyć głosu (pod wpływem jakiegoś wzruszenia)*⟩: Przestała na chwilę mówić, głos jej zamierał od żałości, usta drżały. *Orzesz. Cnot. 170.* **6.** Handel, przemysł zamiera ⟨*nie rozwija się, likwiduje się*⟩. **7.** Miasto zamiera ⟨*staje się ciche, nie ma ruchu na ulicach*⟩: Miasteczko zamarło, ani jednego światełka w oknach domów — zaledwie gdzieniegdzie migotały bladym płomieniem latarnie. *Sewer Poboj. 84.* **8.** Nadzieja w kim zamiera ⟨*ktoś traci nadzieję*⟩. **9.** Roślina zamiera ⟨*marnieje, więdnie, usycha*⟩. **10.** Ruch zamiera ⟨*ustaje*⟩. **11.** Serce zamiera (komu, w kim) ⟨*przestaje bić; ściska się; ktoś doznaje przykrych uczuć*⟩: Hesi zamierało serce na myśl o tym niegodziwym Morysiu. *Krzyw. I. Bunt 81.* W Oldze zamierało serce [...] Więc nie ma kresu ani granic dla szczęścia. *Was. W. Gwiazdy 248.* **12.** Serce zamiera w kim od czego, z czego (np. od niepokoju a. z niepokoju, od strachu a. ze strachu itp.) ⟨*ktoś doznaje uczucia niepokoju, strachu itp.*⟩: Mimo uspokojeń lekarza serce zamierało w niej nieraz z trwogi. *Sienk. Połan. I, 186.* **13.** Siły zamierają w kim ⟨*wyczerpują się*⟩. **14.** Uśmiech zamiera (na czyjej twarzy) ⟨*znika z twarzy*⟩. **15.** Twarz czyja zamiera ⟨*drętwieje*⟩. **16.** Wyraz, słowo zamiera ⟨*wychodzi z użycia*⟩. **17.** Słowo, śmiech, uśmiech zamiera na ustach, wargach ⟨*ktoś nie może słowa wymówić albo urywa w pół słowa; ktoś przestaje się śmiać, uśmiechać*⟩: Słowa dziękczynne zamarły na wargach na widok jej nadludzkiej piękności. *Mark. W. Mity 214.* **18.** Życie zamiera ⟨*ustaje*⟩. **19.** Zamrzeć d l a c z e g o a. k o g o ⟨*przestać istnieć, stracić kontakt z kim, z czym*⟩: Niech zamrę dla świata — byleby tylko żyć i karmić się nauką. *Żer. Dzien. I, 66.* **20. z.** o d c z e g o; z c z e g o; **z.** w c z y m: Musieliśmy go niemal przemocą karmić, by nie zamarł z głodu. *Dan. Wraż. 147.* Stałam tak — bez ruchu, zamierając wprost z oczekiwania, pełnego męki i rozkoszy. *Nałk. Z. Książę 87*; **z.** z bólu, lęku, przerażenia,

strachu, trwogi, żalu itp. z. w miejscu, w ruchu, w oczekiwaniu ⟨*nie ruszać się; zatrzymać się*⟩. z. w trwodze, żalu itp. ⟨*nie móc się poruszać z trwogi, z żalu itp.*⟩: Armaty grały nieustannie [...] a ludzie zamierali w śmiertelnej trwodze. *Reym. Fron. 63.*

zamieszanie 1. Chwilowe, ogólne, okropne, powszechne z. ⟨*zamęt, rozgardiasz; zaburzenie, rozruch, tumult*⟩. **2.** (S)korzystać z zamieszania: Korzystając z zamieszania, wymknął się z sali. **3.** Powodować, powiększać, robić, siać, szerzyć, wprowadzać, wywoł(yw)ać z.: Nie róbcie zamieszania! *Dąbr. M. SPP.* **4.** z. ogarnia co, robi się, zrobiło się; rośnie, panuje, powstaje, wszczęło się, uczyniło się, wynikło.

zamieszki, *daw.* **zamieszka 1.** Burzliwe z-i; z-i domowe, krajowe, religijne, uliczne, wewnętrzne ⟨*zaburzenia, zamęt, bunt, rozruchy*⟩. **2.** z-i o c o: z-i o następstwo tronu. **3.** Stłumić, potłumić; wzniecić z-i.

zamieść p. **zamiatać**

zamiłowanie 1. Gorące, namiętne, niezmierne, niezwykłe, osobiste, pedantyczne, rodzinne, sielskie, specjalne, szczególne, szczere, szlachetne, wielkie, wrodzone z.; z. artystyczne, badawcze, bibliofilskie, handlowe, literackie, matematyczne, muzyczne, przyrodnicze, włóczęgowskie (również w *lm*) ⟨*upodobanie, pociąg do czego*⟩. **2.** z. d o c z e g o, w c z y m, *daw.* c z e g o: Człowiek z samego zamiłowania do wygody jest gotów przyjąć najdziwniejszą koncepcję świata za racjonalną. *Par. Niebo 81.* Okazywał zawsze zamiłowanie w gospodarstwie. *Orzesz. SPP.* U ludzi familijnych zamiłowanie domu jest także jednym ze znaków spokojnego sumienia. *Sztyrm. Katalept. II, 158.* - z. (do) nauki, piękna, zawodu. **3.** Z zamiłowania (np. artysta, ogrodnik, żeglarz; robić co): Artysta z zamiłowania i wykształcenia, do artystycznego zawodu sposobił się przez lata młodzieńcze z miłością. *Orzesz. Cnot. 71.* Poszedł do seminarium nauczycielskiego nie z zamiłowania, lecz dlatego, że takiemu jak on tylko tam łatwiej było się dostać. *Hamera Dozn. 6.* **4.** Z zamiłowaniem (robić co): Pracować z zamiłowaniem. Konie to specjalność Kossaka, maluje je z zamiłowaniem i ze znajomością rzeczy. *Prz. Tyg. Życia 29, 1875.* **5.** Budzić, krzewić, rozbudzić, wzbudzić (w kim) z. (do czego). **6.** Czuć, poczuć z.: Uczył się dużo i szybko, do pracy swej czuł zamiłowanie i wkładał w nią cały swój entuzjazm. *Braun Lewanty 216.* **7.** Mieć z. do czego, *daw.* w czym ⟨*lubić co w wysokim stopniu*⟩: Od najwcześniejszych lat miałem zamiłowanie do polowania i do jazdy konnej. *Brzech. Kleks. 12.* **8.** Okazywać, wykazywać, zdradzać, żywić z.; podzielać czyje z.: Dorastające pokolenie już nie podziela zamiłowań swych ojców, woli zawody intratniejsze. *Rudn. A. Lato 6.* **9.** Rozniecać, rozwijać, wszczepiać, wzniecać, zaszczepiać z. **10.** Wynieść z.: Wyniesione z gimnazjum zamiłowanie do sportów znajdowało nieraz dalszy ciąg w związkach atletów. *Sinko Lit. II/1, 7.* **11.** Nabrać zamiłowania. **12.** Folgować zamiłowaniom; kierować się zamiłowaniem. **13.** z. niknie; rośnie, wzrasta, rozwija się.

zamknąć, zamykać 1. z. c o — c z y m, n a c o, w jaki sposób: z. drzwi kluczem; na antabę, na klamkę, na kłódkę, na skobel, na zasuwę; z. szufladę na klucz; z. księgę na klamrę; z. drzwi, szufladę z hałasem, z trzaskiem; z. pokój od środka, od wewnątrz; ze środka, z wewnątrz, z zewnątrz. **2.** z. co głucho; na głucho, na amen, na mur, na ślepo; na cztery spusty, zamki; na sto spustów, zamków; na siedem pieczęci ⟨*zamknąć co szczelnie, przen. uniemożliwić co*⟩: Mimo dnia czerwone okiennice były głucho zamknięte. *Żukr. Dni 144.* Sklepy były na głucho zamknięte. *Żer. SPP.* Stukał do zamkniętych na cztery spusty drzwi. *Pytl. Pożegn. 94.* Sto przyczyn na sto zamków zamknęło mu usta. *Orzesz. Niemn. III, 224.* Dusza człowieka [...] jest [...] księgą zamkniętą na siedm pieczęci. *Boy Flirt I, 60.* **3.** z. akcję ⟨*zakończyć*⟩: Manifestacja zamyka akcję zbierania podpisów. *Andrz. Pokój 60.* **4.** *księg.* z. bilans ⟨*podsumować, zestawić rachunki*⟩: *przen.* Początek nowego roku [...] jest okresem zamykania bilansów, wznoszenia toastów, wzajemnych życzeń i nowych planów. *Brosz. Feliet. 134.* **5.** z. dom, drzwi: a) ⟨*wejście do domu*⟩; b) z. dom, drzwi (komu, dla kogo) ⟨*nie chcieć przyjmować kogo u siebie w domu*⟩: Obcych przyjmował chłodno, a zdarzały się chwile, w których drzwi jego dla wszystkich były zamknięte. *Tyg. Ilustr. 151, 1870.* **6.** z. (komu) drogę, odwrót ⟨*zagrodzić drogę; nie przepuścić kogo*⟩. **7.** z. (komu) dostęp do czego; z. przejście, wejście, wyjście, z. ulicę ⟨*uniemożliwić dostęp; zabronić przejścia, przejazdu, zagrodzić czym*⟩. **8.** z. dyskusję, obrady, porządek dzienny, posiedzenie, protokół, zebranie ⟨*zakończyć*⟩. **9.** z. elektryczność, gaz, dopływ gazu; z. radio, telewizor ⟨*wyłączyć*⟩: Zamknął gaz i położywszy samolot na lewe skrzydło, z wolna pocisnął orczyk w prawo. *Meis. Arkt. 16.* **10.** z. fabrykę, kawiarnię, sklep, szkołę, teatr ⟨*zwinąć, zlikwidować*⟩. **11.** z. granicę ⟨*wydać zakaz jej przekraczania; obstawić granicę wojskiem*⟩. **12.** z. horyzont, widnokrąg, widok ⟨*zasłonić, zagrodzić; ndk występować na końcu, rysować się na końcu horyzontu*⟩: Horyzont zamykały sine Wogezy. *Hulka Żyrar. 146.* **13.** *księg.* z. konto ⟨*wyrównać*⟩; z. rachunki, preliminarz (budżetowy) ⟨*podsumować*⟩. **14.** z. książkę: a) ⟨*złożyć*⟩; b) ⟨*zakończyć*⟩: Książkę [...] autor zamyka szyderczą anegdotą. *Kotarb. J. Świat 342;* c) *księg.* z. książkę, księgę a. w *lm* ⟨*podsumować*⟩: Księgowość [...] można [...] prowadzić przez cały rok kalendarzowy, zamknąć książki w dniu 31 grudnia. *Iwań. Księg. 23.* **15.** z. listę ⟨*nie wpisać nikogo więcej*⟩. **16.** *techn.* z. nit ⟨*zamocować*⟩: Na zimno zamyka się nity miedziane i aluminiowe. *Lewic. Masz. 10.* **17.** z. nóż, scyzoryk, ostrze noża, scyzoryka ⟨*złożyć ostrzem do środka*⟩. **18.** z. oczy, powieki; a) ⟨*spuścić powieki całkowicie*⟩: Zamyka zmęczone powieki, pragnąc łudzić się, że to on jest przy niej. *Zap. G. Dzień 94;* b) ⟨*umrzeć*⟩: Kiedy król zamknął oczy, przywódcy narodu potracili głowy. *Kraus. Łaski I, 164;* c) zwykle: z. oczy na co ⟨*nie zauważyć czego, nie chcieć zauważyć, sprawić, że się nie zauważa; udać, że się czego nie widzi, lekceważyć co*⟩: Gorąca miłość Polski nie zamykała mu oczu na jej grzechy i wady. *Chrzan. I. Lit. 314.* Pokazuje się, że każdy czyta w książce to tylko, co wyczytać pragnie, a zamyka oczy na to, czego widzieć nie chce. *Tyg. Ilustr. SPP.* **19.** Nie z. oka, oczu ⟨*nie zasnąć, nie móc zasnąć*⟩: Mam spać, kiedy mnie wybił ze snu... Pewnie nie

zamknę oczu do rana. *Prus Drobiaz. 157.* **20.** Sen, senność zamknął, zamknęła (komu) oczy, powieki ⟨*ktoś zasnął*⟩. **21. z.** oczy komu ⟨*być obecnym przy czyjej śmierci, pielęgnować kogo do samej śmierci*⟩: Przybył jeszcze na czas, aby własną ręką zamknąć oczy ostatniemu dziecku. Potem zajął się pogrzebem. *Bał. Dziady 231.* **22.** Zamknąć gasnące oczy, powieki; zamknąć oczy, powieki snem wiecznym, na sen wieczny, na wieki ⟨*umrzeć*⟩. **23. z.** opowiadanie, utwór, powieść, dzieło, wiersz itp. ⟨*zakończyć*⟩. **24.** Zamykać orszak, pochód, poczet, szereg ⟨*iść, jechać; znajdować się na końcu*⟩: Orszak zamykali rodzice nowożeńców i goście, wszyscy konno. *Sienk. Ogn. III, 60.* **25. z.** pismo ⟨*zabronić wydawać; przestać wydawać*⟩: Rząd nowej republiki najpierw odsuwa od redakcji „Trybuny Ludów" Mickiewicza, a potem zamyka pismo. *Boy Mick. 239.* **26. z.** ruch ⟨*przerwać*⟩: Ruch kołowy na ulicy Koszykowej był zamknięty. *Pytl. Listy 92.* **27. z.** usta, buzię: a) ⟨*zawrzeć, zsunąć wargi*⟩: Dominik otwierał i zamykał usta nie mogąc złapać tchu. *Meis. Sams. 25*; b) **z.** usta a. **z.** komu usta ⟨*zamilknąć; zmusić kogo do milczenia, kazać komu milczeć*⟩: Tymi kilkoma słowami zamknęła mi usta. *Sienk. SPP.* Nie, ja nie mogę spytać mojej żony! czuję, że jakaś wstydliwość zamknie mi usta. *Słow. Horszt. 315*; **z.** komu usta dłonią, ręką, pocałunkiem ⟨*uciszyć kogo kładąc mu dłoń na ustach, całując go*⟩. **28.** Zamknij buzię, usta *posp.* gębę, jadaczkę, mordę, pysk, zamknij buzię, usta itp. na kłódkę ⟨*milcz*⟩: Zamknij pani jadaczkę, bo do paki! *Strug Krzyż II, 38.* Ja przecie nie jestem taki znowu skory do gadania; tylko kiedy trzeba, nie mogę gęby na kłódkę zamykać... *Dygas. Gorz. I, 200.* **29. z.** uszy: a) ⟨*o niektórych ptakach: zakryć, stulić*⟩: Uszy te są zupełnie ruchome, tak że puchacz może je dowolnie zamykać, gdy śpi, lub otwierać, gdy wyrusza na łowy. *Dyak. Las 150*; b) **z.** uszy (na co) ⟨*nie chcieć słyszeć, słuchać, głuchym być na co*⟩: Nie godzien jest pomocy ludzkiej... kto zamyka uszy przed proszącym, a drzwi przed potrzebnymi [potrzebującymi]. *Baz. SW.* **30. z.** c o d o c z e g o a. w c z y m ⟨*schować, zabezpieczyć w czym*⟩: Pośpiesznie zesumował długie kolumny cyfr, wypełnił raport [...] i wszystko razem zamknął do żelaznej kasetki. *Reym. Now. V, 199.* Były tam przecież wielkie bogactwa w srebrnych i złotych pieniądzach, zamknięte w skrzyniach żelaznych. *Kaczk. Olbracht. III, 434.* **31. z.** c o (w c z y m): a) ⟨*objąć, ująć czym*⟩: Każdy słupek ma okrągłą, malutką główkę; Teofil nachyla się, aby zamknąć w dłoni jedną taką główkę, ciepłą od słońca. *Par. Niebo 260*; b) ⟨*wyrazić, wypowiedzieć czym*⟩: **z.** (miłość, żal) w wołaniu. **32. z.** co w granicach, w kole, w kręgu czego ⟨*ograniczyć co do określonego zakresu, kręgu*⟩. **33. z.** co w słowa a. w słowach ⟨*wypowiedzieć, wyrazić słowami*⟩: Czego ja od was chcę, panowie? Chcę wam powiedzieć wszystko — wszystko, co tylko zdołam zamknąć w słowa. *Słonim. Poezje 199.* W jakichże słowach można zamknąć to, co chce się powiedzieć tym ludziom? *Was. W. Paryż. 97.* **34. z.** co w sobie: a) ⟨*nie okazać*⟩: Z nikim nie mówił szczerze, obawiał się wszystkich, wszystko w sobie zamykał i nie chciał wynurzać się przed nikim. *Krasz. Int. 262*; b) ⟨*zawrzeć, zmieścić*⟩: Dębowa skrzynka pozytywki zamykała w sobie dwie tylko melodie. *Gomul. Róże 51.* **35. z.** co w sercu, w głębi duszy (jak w grobie) ⟨*nie uzewnętrznić (swych uczuć)*⟩: **z.** boleść, ból, cierpienie, radość, żal itp. w sercu. - Wszystkie żywota gorycze zamknąłem w sercu jak w grobie. *Asnyk Poezje II, 38.* **36. z.** k o g o d o c z e g o a. w c z y m ⟨*odosobnić kogo w czym, uwięzić*⟩: W barbarzyński sposób obił Beatryczę, kazał ją zamknąć do osobnego pokoju. *Chlęd. Barok. 91.* Żeby jedną córkę na to zamykać w klasztorze, aby druga trochę lepiej za mąż poszła [...] to mi się wcale nie zdaje. *Kaczk. Trad. 181.* **37. z.** kogo do aresztu, do celi, ciemnicy, ciupy, kozy, kryminału, więzienia a. w areszcie, celi, ciemnicy, ciupie, kozie, kryminale, więzieniu; **z.** k o g o z a c o ⟨*uwięzić za jakieś przestępstwo*⟩: Radcę X zamknięto do kryminału za lichwę. *Boy Flirt III, 162.* **38. z.** k o g o z a c z y m ⟨*odgrodzić kogo od czego; zatrzymać w czym*⟩: To jest niepodobne, żeby takiego zagończyka, jak ty jesteś, za murem zamykano, zamiast go w polu zażywać. *Sienk. Wołod. III, 92.* **39. z.** kogo o chlebie i wodzie ⟨*uwięzić stosując surowe rygory*⟩. **40. z.** o d k o g o ⟨*zabezpieczyć od kogo*⟩: Pilnujże się, Maryś, a chatę zamykaj od złodzieja. *Krasz. Chata III, 103.* **41. z.** kogo, co pod klucz, pod szkło a. pod kluczem, szkłem ⟨*uwięzić kogo; schować, ukryć co*⟩: Przyjaciół politycznych wyłowiono i zamknięto pod klucz jeszcze w ciągu tej nocy. *Grąb. Na służbie 205.* Zamknięta pod szkłem rozprawa [...] nie może bezpośrednio informować zwiedzających. *Probl. 4, 1954, s. 263.* **42. z.** k o g o, c o p r z e d c z y m a. k i m ⟨*schować, ukryć*⟩: Chwilę wodzili wzrokiem po rozkołysanych, szumiących, gęstych ścianach zboża, zamykających ich przed ludzkim spojrzeniem. *Morc. Wyrąb. I, 91.* Nie będę musiała zamykać przed wami chleba. *Goj. Dziew. I, 144.* **43.** *tryw.* **z.** co (drzwi) komu przed nosem ⟨*ostentacyjnie nie wpuścić kogo do swego domu*⟩: Ufundował sklep, urządził mieszkanie, płaci, a ona mu drzwi zamyka przed nosem. *Sewer Zyzma 258.* **44.** *pot.* **z.** kogo w domu wariatów ⟨*umieścić kogo w szpitalu dla umysłowo chorych*⟩. **45. z.** kogo w cztery deski ⟨*włożyć do trumny*⟩: Rodzina po nim popłacze, zamknie go w cztery sosnowe deski, pogrzebie. *Syrok. Wędr. 238.* **46. z.** kogo w grobie ⟨*pochować, pogrzebać kogo*⟩. **47. z.** kogo w objęciach, ramionach; **z.** kogo, czyje dłonie w uścisku ⟨*objąć kogo; uściskać kogo*⟩: Widzi, jak wysoki młodzieniec o pięknej twarzy obejmuje Irenę, jak ją zamyka w objęciach. *Goj. Dziew. II, 74.*

zamknąć się, zamykać się 1. *wulg.* Zamknij się! ⟨*zamilcz*⟩: Warknął: — Zamknij się, szczeniaku. *Meis. Sześciu 247.* **2. z.** się na cztery spusty, zamki, na siedem, sto spustów, zamków ⟨*zamknąć się szczelnie, na głucho; przen. odosobnić się; zerwać kontakt z ludźmi*⟩: Ludzie bali się siebie wzajem, ukrywali swoje myśli, zamykali się na siedem spustów. *Jackiew. Wiosna 261.* **3. z.** się o d k o g o a. c z e g o; p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*unikać kogo, czego, odseparować się od kogo, czego*⟩: To ty zawsze przecież się ode mnie zamykasz. *Dąbr. M. Noce II, 77.* Wróciwszy po ospie do Warszawy, raz zamykał się przed ludźmi, drugi raz hulał. *Sienk. Mieszan. 124.* *przen.* ⟨*nie chcieć się zwierzyć, wynętrzyć*⟩: Nie zamykaj się przede mną, synku, powiedz, co cię gnębi. *Jackiew. Wiosna 145.* **z.** się

w c z y m: **4.** z. się w czterech ścianach, między cztery ściany ⟨*nie wychodzić z pokoju; zakopać się w domu; przen. nie utrzymywać kontaktu z ludźmi*⟩: Zamknięto się w czterech ścianach szlacheckich dworów [...] aby z światem jak najmniej mieć relacji. *Szujski Portr. 119.* Przymuszony zamknąć się między cztery ściany [...] rozruszałem wszystkie [...] dolegliwości. *Mick. Listy II, 99.* **5.** Coś zamyka się w granicach, w obrębie czego; zamyka się bez reszty ⟨*mieści się w czym; mieści się w czym całkowicie*⟩: Świat jej przeżyć zamyka się bez reszty w granicach ciemnego [...] mieszkania. *Brand. M. Spot. 44.* **6.** z. się we własnym kółku, kręgu, w (ciasnym, szerokim) kole ⟨*ograniczyć się do własnego kółka, kręgu; do ciasnego, szerszego koła (np. spraw)*⟩. **7.** z. się w milczeniu, w obojętności ⟨*zaciąć się w milczeniu, w obojętności; milczeć zawzięcie; okazywać obojętność*⟩. **8.** z. się w murach (klasztornych) ⟨*wstąpić do klasztoru*⟩. **9.** Coś zamyka się w sercu czyim ⟨*ktoś przeżywa co głęboko (zwykle jakieś uczucie)*⟩: O, niewiadoma ta boleść nikomu, jaka się w moim sercu dziś zamyka! *Słow. Poem. I, 278.* **10.** z. się w skorupie, jak ślimak w skorupie ⟨*odsunąć się od ludzi*⟩: Nie mając między sobą języka, zamknęliśmy się w skorupach. *Mick. Listy I, 471.* Chciałoby się zamknąć w sobie jak ślimak w skorupie [...] o niczym nie słyszeć. *Żer. Nawr. 114.* **11.** z. się w sobie ⟨*być, stać się skrytym*⟩: Spoważniał i zamknął się w sobie. *Jun. SW.* **12.** Brama (więzienia) zamknęła się za kim ⟨*ktoś został osadzony w więzieniu*⟩: Nie po raz pierwszy zamknęły się za Wieczorkiem bramy katowickiego więzienia. *Ludzie KPP 11.* **13.** Drzwi się nie zamykają ⟨*przychodzi dużo osób*⟩. **14.** Rana zamknęła się ⟨*zabliźniła*⟩. **15.** Usta się (komu) nie zamykają ⟨*ktoś dużo mówi*⟩: Kobietom nie zamykały się usta. Mówiono o pogodzie, o nowych zasiewach, młocce. *Ward. Wyłom 136.*

zamknięcie **1.** Długie, długotrwałe, dożywotnie, przymusowe z.; z. domowe ⟨*odosobnienie; areszt, więzienie*⟩. **2.** z. klasztorne ⟨*klauzura*⟩. **3.** z. rachunkowe ⟨*bilans*⟩. **4.** Dobre, złe; stałe, szczelne z. ⟨*zamek, urządzenie do zamykania*⟩. **5.** z. bajki, książki, powieści itp. ⟨*koniec, reasumpcja*⟩: Lafontaine w zamknięciu bajki potępił nierozsądne miłosierdzie. *Szmydt. Mick. 40.* **6.** (S)powodować czyje z. ⟨*czyje aresztowanie, czyj areszt*⟩: Oczekiwał [...] że będą mu stawiać pytania w związku z nieporozumieniem, które spowodowało jego zamknięcie. *Rudn. A. Morze 172.* **7.** Wyłamać z. ⟨*zamek*⟩. **8.** Skazać na z. ⟨*na odosobnienie; na areszt, na więzienie*⟩: Prawdziwie straszny dla skazanych na zamknięcie podrostków byłby tylko zupełny głód. *Skiba Poziom. 49.* **9.** *książk.* Iść, pójść pod z. ⟨*być zamkniętym*⟩; wziąć co pod z. ⟨*zamknąć co*⟩: Wszystkie rzeczy kazano wziąć pod zamknięcie i zapieczętować. *Moracz. Dzieje VII, 23.* **10.** Mieć, trzymać kogo, co pod zamknięciem, w zamknięciu ⟨*mieć, trzymać kogo, co w miejscu zamkniętym; nie pozwalać wychodzić komu, opuszczać miejsca przebywania*⟩: Młodzież trzymano pod ścisłym zamknięciem [...] nie mogła bez osobnego pozwolenia wybiegać do miasta. *Dziad. Oleśn. II, 440.* **11.** Żyć w zamknięciu ⟨*w odosobnieniu; nie utrzymywać stosunków z ludźmi*⟩: W zamknięciu żyję, ludzi prawie nie widuję, nigdzie nie jeżdżę. *Orzesz. Listy II/1, 57.* **12.** Dokonać zamknięcia (rachunkowego). **13.** Wydawać, wyprowadzać co spod zamknięcia ⟨*z pomieszczenia zamkniętego*⟩: Prowadzenie domu we dworze polega w pierwszym rzędzie na wydawaniu czegoś spod zamknięcia. *Jaroch Liście 229.* **14.** Wydobyć kogo z zamknięcia *przen.* ⟨*wydobyć z odosobnienia; wprowadzić w świat, poznać z ludźmi*⟩: Czas by już Zośkę wreszcie wydobyć z zamknięcia, bo wszakci to już pono wyrasta z dziecięcia. *Mick. Tad. 87.*

zamknięty **1.** z-a (w sobie) całość ⟨*zakończona, pełna; osobna*⟩: Każdy z ośmiu tragicznych tematów Małej Iliady stanowi zamkniętą całość. *Sinko Lit. I/1, 171.* **2.** Przy drzwiach zamkniętych (sądzić, obradować) ⟨*bez publiczności*⟩: Chciał król [...] sejmować przy drzwiach zamkniętych. *Schmitt Dzieje II, 137.* **3.** z-a głowa ⟨*człowiek ograniczony, o ciasnych horyzontach*⟩: Tak myśleć mogła każda ciasna, zamknięta, zaszpuntowana głowa. *Jun. Now. 9.* **4.** z-e jezioro, morze ⟨*bez odpływu*⟩: Mniejsze rzeki [pustynne] kończą się jeziorami zamkniętymi. *Lewiń. J. Życie 156.* **5.** z-a kareta, z. powóz ⟨*kryta(-y)*⟩: W uszach buczał nieustający grzmot karet, otwartych i zamkniętych powozów, powozików. *Żer. Dzieje II, 40.* **6.** z-a karta ⟨*coś skończonego*⟩: Kartą zamkniętą jest dziś już twórczość tych, co przedwcześnie odeszli. *Starzyń. Szt. 1159.* **7.** z. konkurs ⟨*nie dla każdego dostępny (dla zaproszonych osób)*⟩. **8.** *mat.* Linia z-a ⟨*okrąg lub elipsa*⟩. **9.** Pantofle z-e ⟨*przykrywające pięty i palce*⟩. **10.** *jęz.* Sylaba, zgłoska z-a ⟨*zakończona spółgłoską*⟩. **11.** Szkoła z-a ⟨*internatowa*⟩. **12.** z-a twarz ⟨*nie odbijająca wrażeń, myśli*⟩. **13.** z-e wody: a) ⟨*sztuczne stawy i odgałęzienia naturalnego zbiorowiska wody*⟩; b) ⟨*stawy i jeziora naturalne nie mające połączenia z naturalnymi łożyskami wody*⟩. **14.** z-e życie (prowadzić, wieść) ⟨*samotne, bez stosunków z ludźmi*⟩. **15.** Człowiek z. w sobie ⟨*skryty*⟩: Naczelnik powiatu był już człowiekiem starym, zgrzybiałym, zamkniętym w sobie, zimnym. *Gąs. W. Pig. 46.* **16.** z. w o b e c k o g o: Dlaczego zawsze jesteś wobec mnie taki zamknięty, dlaczego milczysz? *Jackiew. Jan 282.* **17.** z. w czterech ścianach ⟨*nie wychodzący z pokoju, z domu, z mieszkania*⟩.

zamorzyć z. kogo głodem (na śmierć) ⟨*zagłodzić*⟩: Powiadali o nim, że pierwszą swoją żonę głodem na śmierć zamorzył. *Jun. Bracia 20.*

zamożność **1.** Duża, jaka taka, średnia, wielka z. ⟨*zasobność, dostatek*⟩. **2.** Dojść, przyjść do zamożności ⟨*stać się zamożnym*⟩: Miasto przyszło do wielkiej zamożności. **3.** Przysporzyć komu, czemu zamożności. **4.** Rosnąć w z. **5.** z. panuje (gdzie), wzrasta, zwiększa się.

zamożny **1.** z. dom, gospodarz, obywatel, skarb (państwa); z-e miasto; z-a instytucja, jedynaczka, okolica, rodzina, wieś ⟨*odznaczający(-e, -a) się zamożnością*⟩. **2.** z. księgozbiór ⟨*liczny, zasobny, bogaty*⟩. **3.** *daw.* dziś *rzad.* z. c z y m; c o d o c z e g o; w c o ⟨*zasobny, bogaty w co*⟩: Zbierali je [książki] ludzie rozumu i zdolnościami zamożni. *Lel. Bibliot. 146.* Tyniec wspaniały co do gmachów, zamożny co do funduszów [...] najbogatszym w kraju był klasztorem. *Baliń. M. Polska II, 207.* Choć w zacność, mądrość każdy z was zamożny, niech będzie czuły, niech będzie ostrożny. *Kras. Monach.*

46. Obok siedlisk, wydających drzewostany niezwykle zamożne w masę drzewną, natrafiamy na bardzo liche siedliska. *Mikl. Lasy 451.* **4.** Średnio z. **5.** z. z domu ⟨*mający rodziców zamożnych, rodzinę zamożną*⟩: Chłopak z. z domu. - Ależ żona prezydenta jest zamożna z domu. *Kow. A. Rogat. 65.*

zamówienie 1. z. listowne (towaru). **2.** z-a rządowe ⟨*obstalunki*⟩. **3.** z. społeczne ⟨*domaganie się przez społeczeństwo prac społecznie pilnych*⟩: Podstawą planu wydawniczego powinno być [...] zamówienie społeczne, będące wyrazem określonych, realnych potrzeb świata czytelniczego. *Musz. Książ. 216.* **4.** z. n a c o: z. na roboty kamieniarskie; na dostawę traktorów. **5.** Na z. ⟨*na zlecenie, na obstalunek*⟩: Palto na z.; napisać sztukę, wykonać meble na z. **6.** Dokonać zamówienia. **7.** Dostać, otrzymać z. (na co): Dostał z. na obraz. Majster otrzymał wiele zamówień. *SW.* **8.** *daw.* Mieć z. (co robić) ⟨*mieć pretekst do czego*⟩: Wypadnie mi Kmicica odwiedzić, jako kawalerski jest zwyczaj, a mając list będę miał lepsze jeszcze zamówienie. *Sienk. Pot. I, 143.* **9.** Przyjąć z., zbierać z-a (np. o kelnerze). **10.** Realizować, wykonać z. (np. o fabryce).

zamrzeć p. **zamierać**

zamydlać, zamydlić z. oczy (komu) ⟨*zwodzić, oszukiwać kogo*⟩: Na [...] naradzie goście, którzy przyrzekli sobie mówić prawdę o stanie swych majątków, okłamują się wzajem bez miłosierdzia, zamydlając oczy jeden drugiemu najbezczelniej. *Sienk. Wiad. II, 155.*

zamykać p. **zamknąć**

zamykać się p. **zamknąć się**

zamysł ⊙ (dziś częściej w *lm*) *książk.* ⟨*projekt, zamiar*⟩ **1.** Chwalebny, chytry, daremny, dumny, lekkomyślny, nagły, niebezpieczny, nierozważny, nieprzyjazny, niewczesny, obłąkany, pierwotny, piękny, pożyteczny, rozpaczliwy, skryty, szalony, szkaradny, szkodliwy, śmiały, taktyczny, wrogi, wspaniały, zbawienny, zdradziecki, zgubny, zuchwały z.; z-y dynastyczne, małżeńskie, polityczne, wojenne. **2.** Powolny, wierny zamysłom. **3.** Skryty, stały, śmiały w zamysłach: Skryty w zamysłach, zręczny i przebiegły w sprawach [...] był ideałem światowego mocarza. *Dzied. Oleśn. I, 139.* **4.** Dzielić, podzielać (czyj) z. **5.** Knuć, podjąć, przedsięwziąć, przeprowadzić, spełnić, taić, ukryć, urzeczywistnić, wprowadzić w czyn, wykonać, żywić z. **6.** Powziąć z. (co robić): Powziął on zamysł w rysunkach wystawić nieporównane powieści Paska. *Grabow. Mich. Art. 128.* **7.** Zdradzić z.: Książę popełnił wielką nieostrożność, wielki błąd zdradziwszy najtajniejsze zamysły własne i hetmańskie. *Sienk. Pot. II, 203.* **8.** Odkryć, odsłonić, wyjawić (czyj) z. **9.** Odmienić, zamienić; osłaniać, popierać, porzucić; (po)znać, przejrzeć, przeniknąć (czyj) z.; uznać; (po)chwalić czyj z. **10.** Pokrzyżować, powściągnąć, (s)paraliżować, udaremnić, ukrócić, wybić z głowy, (z)niweczyć (czyj) z. **11.** Odstąpić zamysłu a. od zamysłu; zaniechać zamysłu. **12.** Dociekać; dokazać, dopiąć zamysłów. **13.** Przeciwstawiać się, przeszkadzać zamysłom. **14.** Sprzyjać zamysłom. **15.** Upewnić się o (czyich) zamysłach. **16.** Zaniechać zamysłu, odstąpić od zamysłu. **17.** Wchodzić w z-y czyje: Odbudowanie zatem Polski nie wchodziło w zamysły i rachuby polityczne Napoleona. *Alc. Rzecz 123.* **18.** Odwodzić, odwracać uwagę od zamysłów. **19.** Mieć co, mylić się, pomylić się, pomagać w zamysłach. **20.** Rezygnować, zwierzać się z zamysłów. **21.** z-y idą w niwecz, odnoszą skutek, powiodły się. **22.** z. powstał, rodzi się, zrodził się; rozbił się, spełzł na niczym, runął, upadł.

● *daw.* dziś *książk.* z. ⟨*zamyślenie*⟩ **23.** Popadać w z-y; pogrążać się, siedzieć w zamysłach: Od tej chwili popadał w zamysły, w senne zadumy. *Kaspr. Ball. 187.* **24.** Robić co w zamyśle: Ten i ów kiwał głową w potakującym zamyśle. *Krucz. Paw. 203.* **25.** Zasępić się, zostawać w zamyśle: W tak wielkim zostawała zamyśle, że nie postrzegła tego, jako przy boku onej stanął Klerwill. *Zab. XIV/2, 1776, 315.*

zamyślać, zamyślić *przestarz.* **1.** z. c o; o c z y m a. co robić ⟨*nosić się z myślą (o czym), zamierzać co*⟩: z. zdradę. - Zawrócił głowę biedaczce, która zamyślała czasami o samobójstwie. *Chmielow. SW.* Zamyślam siedzieć w Genewie i nie robię żadnych wędrówek po Szwajcarii. *Słow. Listy I, 138.* **2.** *daw.* z. co własną głową ⟨*obmyślać co*⟩: Zali widziałeś kiedy, żeby chybiło to, com własną głową zamyślił? *Sienk. Pot. V, 62.* **3.** *daw.* Zamyślać o k i m ⟨*mieć plany matrymonialne względem kogo*⟩: Jeśli nie mylę się, to podobno zamyśla o pannie Teresie. *Niemc. Powrót 11.* **4.** *przestarz.* z. c o z c z y m a. z k i m (domyśl. robić, począć) ⟨*mieć zamiar (co robić)*⟩: Cóż ty ze starym zamyślasz Derwidem? *Słow. Lilla 303.*

zamyślenie 1. Głębokie, ponure, słodkie, smutne z. ⟨*zaduma, medytacja*⟩. **2.** W zamyśleniu (robić co): Baldwin targa wąsy w zamyśleniu. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 57.* - Spoglądać na co w zamyśleniu; siedzieć w zamyśleniu. **3.** Popaść, wpaść, zapaść w z. **4.** *książk.* Pogrążyć się w zamyśleniu (o czym) ⟨*zamyślić się*⟩: Pogrążył się całkiem w zamyśleniu o tym, co za chwilę się stanie. *Sienk. SW.* **5.** (O)budzić się, otrząsnąć się, zbudzić kogo (się), ocknąć się, wyrwać kogo (się) z zamyślenia: Stukanie [...] wyrwało Suszyca z zamyślenia. *Orzesz. Na dnie I, 234.* **6.** z. pojawia się na czyjej twarzy.

zamyślić p. **zamyślać**

zanadrze Chować, mieć, trzymać co w zanadrzu; chować, pielęgnować itp. węża w zanadrzu ⟨*mieć co przygotowane, zamierzać co nie ujawniając przedwcześnie; knuć, przygotowywać zdradę*⟩: Umie podtrzymać zaciekawienie i zawsze ma jakąś niespodziankę w zanadrzu. *Boy Flirt I, 133.* Panie Doktorze, gdy się rozgadacie, rzadko rzecz bywa ku naszej pociesze: zawsze w zanadrzu coś złego chowacie. *Kras. Wiersze 155.*

zanadto *przysł.* Co zanadto, to niezdrowo.

zaniedbanie 1. Całkowite, długoletnie, karygodne, poważne, wiekowe, zupełne z.; z., z-a gospodarcze, wychowawcze. **2.** z. w c z y m: z. w pracy, w obowiązkach, w nauce. **3.** Nadrobić, odrobić; *daw.* wetować; wykazać z. **4.** Dopuścić się zaniedbania. **5.** Ulec zaniedbaniu: Stosunki z Piekarami Wielkimi tak dawno już uległy zaniedbaniu i prawie zapomnieniu. *Dąbr. M. Noce II, 119.* **6.** Razić, ziać

zaniedbaniem, zwracać uwagę zaniedbaniem. **7.** Iść, pójść w z. **8.** Być, marnieć, zostawać, żyć w zaniedbaniu. **9.** Wydostać się, wyjść z zaniedbania. **10.** z. mści się.

zaniepokojenie **1.** Silne, wielkie z. ⟨*niepokój*⟩. **2.** Budzić, wywoływać, zdradzać z. **3.** z. maluje się, odmalowało się w czyich oczach, na czyjej twarzy.

zaniepokojony **1.** z. wzrok ⟨*wzrok, w którym maluje się zaniepokojenie, świadczący o zaniepokojeniu patrzącego*⟩: Wpatrywać się w kogo, co zaniepokojonym wzrokiem. **2.** z. c z y m: z. chorobą.

zanieść, zanosić **1.** *książk.* (wychodzące z użycia, częściej *ndk* z. apelację, prośbę (do kogo), protest (przeciw czemu); skargę, zażalenie (na kogo) ⟨*występować z czym (z apelacją, z prośbą itp.), wnosić co (apelację, prośbę itp.)*⟩: W pierwszej instancji przegrali... Zanoszą teraz apelację. *Orzesz. Niemn. I, 109.* **2.** *przestarz.* (częściej *ndk*) z. dzięki, podziękowanie, modlitwę, modły (do kogo) ⟨*dziękować komu; modlić się do kogo*⟩. **3.** *nieos.* Zaniosło kogo dokąd, nogi, kroki kogo zaniosły dokąd ⟨*ktoś dokąd poszedł, zaszedł*⟩: Zaniosło ci tego sakramenckiego rzeźbiarza aż do Suchej! [...] dla takiego to i dziesięć mil — guzik! *Zeg. Uśm. 327.* **4.** Licho zaniosło kogo dokąd ⟨*ktoś poszedł niepotrzebnie*⟩: Zaniosło go licho z wizytą na oddalone przedmieście do młodej wysokiej blondynki. *Bork. L. Paraf. 113.* **5.** Losy zaniosły kogo gdzie ⟨*rzuciły*⟩. **6.** Iść, jechać, puścić się itp. gdzie (kogo) oczy zaniosą ⟨*bez wyraźnego celu*⟩: Po ostatnim spotkaniu się z baronem puścił się w świat, gdzie go oczy zaniosą. *Łoz. Wal. Szlach. II, 63.* **7.** z. drogę, pole, ślady ⟨*o śniegu: zawiać drogę itp.*⟩. **8.** Telegraf zaniósł wiadomość, wieść ⟨*wiadomość została przekazana za pomocą telegrafu*⟩. z. (c o) — c z y m: **9.** z. (izbę, miejsce, podłogę, pokój itp.) błotem, piaskiem, śniegiem itp. ⟨*nanieść błota itp.*⟩. **10.** *nieos.* Zaniosło podmuchem, wiatrem, świeżością, śniegiem; zaniosło skąd, od czego; zaniosło kogo, co śniegiem ⟨*powiało, zawiało; zasypało*⟩: Przez moment zaniosło od wody świeżym, wilgotnym podmuchem. *Andrz. Popiół 79.* Zaniosło nas tu śniegiem i od dwóch tygodni wszelka walka ustała. *Strug Krzyż I, 377.* **11.** *nieos.* Zaniosło hałasem, krzykiem, walcem, muzyką itp. ⟨*dał się słyszeć hałas itp.*⟩: Z barów zanosiło francuskim walcem granym na akordeonie. *Żuł. Rzeka 29.* **12.** *nieos.* Zaniosło smrodem, zaduchem, zapachem, wonią itp. ⟨*dał się czuć (powonieniem) smród, zaduch itp.*⟩: Z dołu, z kuchni restauracyjnej, zaniosło mdlącym zapachem tłuszczu. *Andrz. Popiół 55.*

zanieść się, zanosić się **1.** Zanosi się n a c o ⟨*coś zapowiada się, ma nastąpić*⟩: Zaniosło się [...] na wielką wojnę europejską. *Sokol. A. Dzieje IV, 248.* Zanosi się na bunt, na kłótnię, na walkę, na zmiany; zanosi się na burzę, na deszcz, na śnieg; na pogodę, na upał. **2.** Coś zanosi się na długo; na dobre; na krótko ⟨*coś będzie trwało długo; krótko*⟩: Niebezpieczeństwa nie ma, ale choroba na długo się zanosi. *Mick. Listy III, 511.* Wiosenna plucha zaniosła się na dobre i orka stawała się coraz cięższa. *Reym. Fron. 34.* **3.** *przestarz.* Ktoś, coś zanosi się na kogoś, na coś, na jakieś ⟨*ktoś (coś) zapowiada się, będzie jakiś (jakieś)*⟩: Kazia dano imię tej dzieweczce, która się zanosiła na piękność. *Dygas. Pióro 9.* Zima nie zanosi się na złą. *Chopin Wyb. 154.* **4.** *nieos.* Zanosi się komu na co ⟨*kogoś ma coś nieuchronnie spotkać*⟩: Upłynęło dziesięć lat od tego orzeczenia doktora, a Wigder żył jeszcze i wcale mu się na śmierć nie zanosiło. *Orzesz. Graba I, 73.* **5.** z. się c z y m, o d c z e g o, z c z e g o: aż się zanieść, zanosić ⟨*wykonać jakąś czynność gwałtownie, intensywnie*⟩: Mały chłopiec płakał tak, że aż się zanosił. *Piach Nas 117.* **6.** z. się jękiem; jazgotem, od jazgotu ⟨*zajęczeć; zajazgotać zapamiętale*⟩: Wtem wicher zaniósł się ogromnym jękiem, zawył, zahuczał. *Konop. Now. IV, 94.* Karabiny maszynowe zanosiły się od jazgotu. *Żuł. Rzeka 118.* **7.** z. się kaszlem, od kaszlu, z kaszlu ⟨*zakaszlać się*⟩. **8.** z. się krzykiem, od krzyku, z krzyku ⟨*krzycząc zapamiętać się*⟩. **9.** z. się łkaniem, od łkania, z. się łzami, od łez; z. się płaczem, od płaczu, z płaczu; z. się szlochem, szlochaniem, od szlochu, od szlochania ⟨*zapłakać, zaszlochać gwałtownie*⟩: Umarł ojciec temu chłopakowi; lament ogromny w chałupie, matka się zanosi z płaczu. *Dygas. Beld. 6.* **10.** z. się śmiechem, od śmiechu, ze śmiechu ⟨*zaśmiać się gwałtownie*⟩. **11.** z. się śpiewem, od śpiewu ⟨*zapamiętać się w śpiewie, rozśpiewać się*⟩. **12.** z. się blaskiem, chmurą, łuną, pożarem, światłem itp. ⟨*pokryć się*⟩: Brzeg się zanosi rudosiną łuną. *Kurek Płom. 13.*

zaoczny **1.** Kształcenie, nauczanie; technikum, studium z-e, szkoła z-a ⟨*nie stacjonarne(-a)*⟩. **2.** z. wyrok ⟨*wydany w nieobecności oskarżonego*⟩.

zaopatrzenie **1.** Sprawne z. **2.** z. w c o: z. wojska w prowiant; szpitala w medykamenty; miasta w wodę; szkół w pomoce naukowe. **3.** Centrala zaopatrzenia ⟨*przedsiębiorstwo zaopatrujące w surowce i materiały pomocnicze zakłady produkcyjne*⟩.

zaostrzać, zaostrzyć **1.** z. c o: a) ⟨*czynić ostrym, szpiczastym*⟩: z. kołek, pręt, słup ⟨*zaciosywać*⟩; z. ołówek ⟨*temperować*⟩; b) *przen.* ⟨*wzmagać, potęgować, pobudzać, powiększać*⟩: z. antagonizm, niechęć, przeciwieństwa, spór, żal.; z. apetyt: Zakąsił [wódkę] trzema dzwonkami śledzia marynowanego, bo tylko taka zakąska zaostrza apetyt. *Syg. Wysadz. 305.* z. ciekawość, czujność, ostrożność ⟨*wzmagać, potęgować, pobudzać*⟩: Kończyć powieści nie raczy, jak gdyby chciał zaostrzyć ciekawość słuchaczy. *Mick. Tad. 219.* z. dowcip: Wino zaostrza dowcip i serce weseli. *Zabł. Zabob. 14.* **2.** *daw.* z. język na kogo ⟨*obmawiać, szkalować kogo*⟩: Niech się wstecz obrócą ci, którzy szukają duszy mojej i zaostrzają na mnie swe języki. *Smotr. SW.* **3.** z. karę ⟨*powiększać*⟩. **4.** z. krytykę, sąd ⟨*czynić surowszą(-ym)*⟩. **5.** z. pióro ⟨*pisać krytycznie o kim, o czym; występować (w pismach) napastliwie przeciw komu*⟩: Arkadiusz pisał książki przeciwko dyzunitom, a szczególniej zaostrzył pióro przeciw Krzysztofowi Brońskiemu, arianinowi. *Wiszn. Lit. VIII, 307.* **6.** z. rysy ⟨*powodować wyrazistość; wyszczuplać*⟩: Ukryta choroba [...] zaostrzyła rysy. *Gomul. Ciury III, 74.* **7.** z. słuch, zmysły ⟨*uczulać*⟩. **8.** z. spojrzenie, wejrzenie, wzrok (na co) ⟨*czynić ostrym, badawczym; wyczulać (na co)*⟩: Brwi zsunął, spojrzenie zaostrzył i wytężył. *Konopn. Now. II, 36.* Szczęście rozsze-

rzało mu serce i zaostrzało wzrok na cierpienia innych. *Orzesz. Ławicz 291.* **9.** **z.** stosunki, sytuację, warunki ⟨*powodować pogorszenie stosunków itp.*⟩. **10.** **z.** zęby na kogo a. na co ⟨*szykować się, mieć ochotę*⟩: Buziak kobiety, którą zęby bolą, pożądanym nie jest, chociażby człowiek... kiedy indziej sobie na niego i bardzo zęby zaostrzył. *Orzesz. Niemn. I, 28.* **11.** **z.** c o — c z y m: Wydobył piórko do zębów, nożem zaostrzać je zaczął. *Gomul. Ciury III, 34.* **12.** **z.** c o — w c o: Uciął grubszą gałąź. Przyciął ją krótko, zaostrzył w kołek niby ząb brony. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 385.*

zaostrzać się, zaostrzyć się **1.** Apetyt się komu zaostrza ⟨*wzmaga, powiększa; ktoś nabiera apetytu*⟩. **2.** Broda, twarz, nos się zaostrza (komu), rysy się zaostrzają (komu) ⟨*stają się wyrazistsze*⟩: Nos mu się zaostrzył, wydłużył, oczy błyszczały niespokojnym, gorączkowym blaskiem. *Andrz. Popiół 261.* Rysy się zaostrzyły, niebieskie oczy stały się wąskie jak szparki. *Dąbr. M. Noce III/1, 210.* **3.** Choroba się zaostrza ⟨*przechodzi w stan ostry, wzmaga się*⟩. **4.** Konflikt, walka się zaostrza ⟨*wzmaga się*⟩. **5.** Słuch, wzrok się (komu) zaostrza ⟨*staje się ostry; wyczula się*⟩.

zaostrzony **z.** jak igła: Ujrzała gromadę mężczyzn biegnących; trzech niosło bambusy [...] czwarty miał długą i cienką lancę, starą, zardzewiałą, ale na końcu zaostrzoną jak igła. *Siedl. M. Opow. 40.*

zaostrzyć p. **zaostrzać**

zaostrzyć się p. **zaostrzać się**

zapach **1.** Aromatyczny, balsamiczny, charakterystyczny, cierpki, ckliwy, czysty, delikatny, drażniący, duszący, duszny, gorzki, gryzący, intensywny, kadzidlany, korzenny, kuchenny, kwiatowy, kwietny, lekki, lepki, leśny, lotny, łagodny, łaskoczący, mdlący, mdły, metaliczny, miły, miodny, miodowy, mocny, narkotyczny, nieprzyjemny, nieuchwytny, nieznośny, nikły, odurzający, odstręczający, ohydny, orzeźwiający, ostry, ożywczy, paskudny, ponętny, przedziwny, przenikliwy, prześliczny, przyjemny, przykry, rozkoszny, silny, słaby, słodki, słonawy, słony, smakowity, smołowy, soczysty, specyficzny, stęchły, subtelny, świerkowy, świeży, trupi, upajający, wilgotny, wiosenny, wonny, wstrętny, wyraźny, zatęchły, zgniły, ziołowy, zmysłowy, zwietrzały, żywiczny **z.**; **z.** apteczny ⟨*woń, wonność*⟩. **2.** **z.** c z e g o; o d c z e g o, z c z e g o: W ładny poranek otworzę sobie okna i będę miał słońce — zapach róż — i zapach balsamiczny jodeł. *Słow. Listy I, 113.* Natychmiast poczuła specyficzny odstręczający zapach od przesiąkniętej wilgocią odzieży Frani. *Goj. Dziew. I, 28.* **3.** Coś o jakimś zapachu: Dwutlenek siarki w warunkach normalnych jest bezbarwnym gazem o silnie drażniącym ostrym zapachu. *Schillak Owoc. 11.* **4.** Przesycony, upojony, znęcony zapachem; ostry; duszno od zapachu (czego): Powietrze było ostre od zapachu mokrej kosówki. *Twórcz. 8, 1953, s. 86.* W alei było gorąco, pusto, duszno od zapachu lip. *Braun Lewanty 244.* **5.** Brać **z.** (od czego): [Woda] była [...] zielona zielenią ciemną biorącą swą ciemność i zapach od porosłego dębami i bukami garbu lasów. *Prusz. Karabela 133.* **6.** Chłonąć, chwytać (w nozdrza); ciągnąć (za sobą), łowić **z.**: Zapachy perfum, łowione ustawicznie, wzmagały w nim wewnętrzną miłą aurę: trans podniecenia. *Krucz. Sidła 23.* **7.** (Po)czuć **z.**: Czuję, krakał, zapach trupi, jeździec głupi, rumak głupi. *Mick. Wiersze 242.* **8.** Mieć, nadawać (czemu); (s)tracić **z.**: Kapuśniak — najczęściej ma zapach niemiły, ale dziś z lubością wciągaliśmy go w nozdrza. *Cent. Wyspa 227.* **9.** Nieść, przynieść z sobą, wnieść; przywiać, rozlewać, rozsiewać rozsyłać, roztaczać, siać, szerzyć, wydawać, wydzielać, wyziewać, (po)zostawić **z.**: Lekki wietrzyk niósł zmysłowe, drażniące zapachy ostatnich dni jesiennych. *Krzywosz. Rusał. 46.* Wniósł do mieszkania leciutki zapach lizolu czy eteru, zawodowych perfum chirurga. *Krucz. Sidła 30.* Był wzgórek z brzegu lasu, zielenił swe czoło i zapach macierzanki rozsyłał wokoło. *Malcz. SW.* Słodkie zefir sieje zapachy. *Zab. III/1, 1779, 117.* Iza wyszła, pozostawiając w pokoju odurzający zapach fiołkowych perfum. *Zap. G. Pam. 73.* **10.** Wąchać **z.**; wchłaniać, wciągać, wdychać **z.** (nozdrzami, nosem, piersią, w nozdrza, w nos, w pierś, w siebie): Przymknęła oczy, aby tylko czuć, aby tylko wciągać w siebie ten zapach. *Goj. Dziew. I, 241.* **11.** Ciągnie (od czego); powiało (skąd, w co) zapachem: Wiatr widać zmienił kierunek, wprost w twarz powiało swędem, kopciem, zapachem spalenizny. *Was. W. Rzeki 603.* **12.** Drażnić, dyszeć, napełniać, nasiąkać, nęcić, oddychać, odurzać (się), pachnieć (jakimś), poić (się), tchnąć, trącić, upajać (się), upić (się), ziać, zalatywać, (za)wiać, zionąć zapachem: Dna porcelanowych filiżanek nie obeschły jeszcze z czekolady, która aromatycznym zapachem drażniła powonienie. *Gomul. Róże 81.* Stali blisko przy nim. Dyszeli mu w twarz zapachem tytoniu i kawy zbożowej. *Jackiew. Jan 303.* Pachniała czeremcha gorzkim mocnym zapachem. *Was. W. Rzeki 136.* Są okna piwnic tchnące zapachem drzewa, jabłek, świeżo szatkowanej kapusty albo samą ciemnością i wilgocią. *Par. Zegar 6.* **13.** Dowiedzieć się, poznać, zgadnąć itp. po zapachu: Trzeba trupy poznawać dopiero po zapachu, przez co powietrze, i tak straszne, psuje się jeszcze bardziej. *Sienk. Quo III, 162.* **14.** **z.** bije (w nos, w nozdrza), bucha, dławi, drażni, kręci w nosie, łechce; miesza się z czym; nęci, odurza, ogarnia, oszałamia, otacza, prześladuje kogo, przyprawia o ból głowy, o mdłości, upaja, wierci (w mózgu, w nosie, w nozdrzach): Zapach schnącego siana mieszał się już z wyziewami gnojówki. *Twórcz. 9, 1952, s. 112.* **15.** **z.** (czego) dochodzi, dolatuje, nadlatuje, napływa, napełnia co; nasyca, przesyca (powietrze); niesie się, owiewa, płynie, podnosi się, przenika; rozchodzi się, rozlewa się, roznosi się, rozpływa się, sączy się, snuje się, spływa; wieje, wionął, wydobywa się, wypełnia (pokój): Doleciał mnie ostry zapach cygara. *Prus Now. III, 202.* Zapach smoły, bursztynu, spalonych ziół przesycał powietrze ciężkie i ciepłe. *Krasz. Baśń 172.* Znad łąk niósł się zapach, jakby wygrzebany z urn grobowych. *Szew. Kleszcze 224.* Z zarzecznych borów płynie zapach miły. *Gomul. Poezje 112.* Przyjemny zapach rozchodzi się w powietrzu. *Por. Jęz. SPP.* Od pól i łąk wiał zapach skoszonej trwawy i wysychającego siana. *Zap. G. Krzyż 42.* **16.** **z.** stoi, trwa, towarzyszy komu, czemu, uderza, ulatnia się, ulatuje, unosi się, wciska się, wdziera się, wlewa się, wpływa; *posp.*

zajeżdża; zapełnia co, zawiewa: W pokoju, niedokładnie po gościach przewietrzonym, stał zmieszany zapach pitej niedawno wódki, białej kiełbasy i pieluszek. *Korcz. Jerzy Trzy 74.* Stąd zajeżdżał zapach róż więdnących pod wieczór. *Jaroch. Niemił. 101.* Służący wyniósł na srebrnej podstawie mocną pleśnią okryte butelki; zapach myszki całe mieszkanie zapełnił. *Wilk. P. Wieś II, 151.* Niezamącona cisza panowała w powietrzu, od ogrodów i sadów zawiewał [...] silny zapach dojrzałych jarzyn i usychających liści. *Kaczk. Olbracht. II, 149.*

zapadać, zapaść 1. z. n a c o ⟨*zachorować na co*⟩: **z.** na anginę, na febrę, na gruźlicę, na nogi, na oczy, na serce, na tyfus, na zapalenie płuc itp.; **z.** ciężko (na co): Zapadłem ciężko na serce i tylko dzięki energicznej kuracji [...] uniknąłem katastrofy. *Dym. Dzies. 96.* **2. z.** n a c z y m: **z.** na umyśle ⟨*wpadać w chorobę umysłową*⟩. **3. z.** na zdrowiu ⟨*niedomagać, chorować*⟩: Zaczął zapadać na zdrowiu, toczyła go gruźlica płuc. *Wiedza 99, s. 2.* **4. z.** po lasach, polach, wąwozach itp.; w lasy, w pola itp. ⟨*kryć się, chować się, zaszywać się*⟩: Partia z daleka okrążała wsie, zapadała na dzień po lasach [...] a w nocy posuwała się wciąż ku południowi. *Strug Ojc. 3.* **5. z.** w c z y m, w c o (po kostki, po pas, po ramiona itp.) ⟨*pogrążać się, zanurzać się, zagłębiać się; o ptakach: osiadać gdzie, w czym*⟩: Odruchowo skoczył w błoto, idąc mi na pomoc, zapadając przy tym miejscami po pas w grząskim bagnie. *Grąb. Wspom. 76.* Kuropatwy zapadły w bruzdę. *Zar. Ziarno 183.* Zapadł wygodnie w swój fotel i zajął się czytaniem grubej książki. *Brand. M. Wypr. 11.* - **z.** w śnieg, w zaspy, w ziemię. **z.** w cień, w głąb, w otchłań (nieszczęścia, rozpaczy, żalu). **6.** Jakby w ziemię zapadł ⟨*zginął, przepadł bez śladu*⟩: Wiatr [...] porywał tuman liści i roznosił go z wściekłością; chwilami ustawał, jakby w ziemię zapadł. *Sienk. Wołod. III, 132.* **7. z.** w dal ⟨*oddalać się*⟩: Jak to wszystko daleko! [...] jak to wszystko zapadło w jakąś dal. *Zap. G. Mił. 344.* **8. z.** w c o, w stan jaki a. czego ⟨*stawać się jakim, poddawać się czemu*⟩: **z.** w apatię, w ekstazę, w kontemplację, w odrętwienie. - Zapadał powoli w stan gnuśnego spokoju, obojętności zupełnej. *Żer. Opow. 40.* **9. z.** w ciążę ⟨*zachodzić (w ciążę)*⟩. **10. z.** w drzemkę ⟨*zaczynać drzemać*⟩. **11. z.** (komu) w duszę, w pamięć ⟨*utrwalać się (komu) w pamięci*⟩: Wrażenie było tak wyraziste i mocne, że zapadło w duszę na zawsze. *Kotarb. J. Świat 10.* **12. z.** w chorobę ⟨*niedomagać, chorować*⟩. **13. z.** w majaczenie ⟨*majaczyć*⟩. **14. z.** w milczenie ⟨*milczeć*⟩. **15. z.** w obłęd ⟨*dostawać obłędu*⟩. **16. z.** w omdlenie ⟨*omdlewać*⟩. **17. z.** (komu) w serce ⟨*być kochanym, lubianym przez kogo*⟩. **18. z.** w sen ⟨*zasypiać*⟩. **19. z.** w zadumę, zamyślenie ⟨*zamyślać się*⟩. **20. z.** z a c o, p o z a c o ⟨*zasuwać się, zachodzić*⟩: Słońce zapadało za błękitne wzgórki i ciemne lasy. *Niemc. Rasslas. 292.* **21.** Boki zapadają (komu) ⟨*wpadają; ktoś chudnie*⟩. **22.** Ciemność, zmrok zapada ⟨*robi się ciemno*⟩: W pokoju jej nie było jeszcze światła, chociaż zmrok krótkiego dnia zimowego na dobre zapadać zaczął. *Orzesz. Pam. II, 128.* **23.** Cisza zapada (między kim) ⟨*robi się, powstaje cisza*⟩: Po krótkiej rozmowie zapadła między nimi cisza. *Sienk. Połan. I, 208.* **24.** Decyzja, postanowienie, uchwała, wyrok zapada ⟨*ktoś decyduje, postanawia, uchwala, wydaje wyrok*⟩. **25.** Dzień noc, wieczór zapada ⟨*robi się, nastaje*⟩. **26.** *przen.* Klamka zapadła ⟨*coś jest nieodwołalne; stało się! nie ma rady!*⟩: Cofnąć się nie mógł, klamka zapadła. *Rol. Nowe 44.* **27.** Kurtyna, zasłona zapada ⟨*jest opuszczana*⟩. **28.** Zapadło milczenie ⟨*zapanowało, nastało*⟩. **29.** Mrok, półmrok, szara godzina, *pot.* szarówka zapada ⟨*robi się mroczno, ściemnia się*⟩. **30.** Oczy (komu) zapadają ⟨*wpadają, cofają się w głąb oczodołów*⟩: Była coraz szczuplejszą [...] oczy jej coraz głębiej zapadały, ale się nigdy na nic nie skarżyła. *Żmich. Pam. 231.* **31.** Powieki zapadają ⟨*opuszczają się, zamykają się*⟩. **32.** Słońce, księżyc zapada ⟨*zachodzi*⟩. **33.** Zima zapada ⟨*nadchodzi*⟩.

zapadać się, zapaść się z. się p o d c o, w c o **1.** *przen.* **z. się** pod ziemię a. w ziemię ⟨*przepadać bez śladu*⟩: Przetrząśnięto cały zaułek — zbiegów nigdzie ani śladu. Zapadli się w ziemię. *Gomul. Mieszczka 45.* **2.** (Ginie, znika, przepada itp.) jakby się zapadł pod ziemię, w ziemię ⟨*ginie itp. bez śladu*⟩: Usunął się z miasta i nic nie napisał [...] jakby się pod ziemię zapadł, a dziś wraca. *Jackiew. Wiosna 13.* Skinął bezwiednie ręką i zniknęli, jakby się w ziemię zapadli. *Reym. Now. IV, 16.* **3.** Być rad, pragnąć, woleć itp. zapaść się pod ziemię, w ziemię ⟨*zwrot oznaczający chęć uniknięcia czego, wycofania się*⟩: Bogumiłowi krew uderzyła do głowy, rad był się zapaść pod ziemię. *Dąbr. M. Noce III/2, 114.* Ilekroć [...] pieści jej ręce, gładzi jej włosy, całuje czoło — tylekroć [...] ona wolałaby się pod ziemię zapaść, niż poddawać się tym pieszczotom. *Sienk. Bez dogm. III, 15.* **4. z. się** po jakąś granicę (np. po dach, po kostki, po osie itp.): Łączka była bagnista i konie poczęły zapadać się po brzuchy. *Pam. powst. 160.* Powóz zapada się po osie, deszcz siecze. *Brand. K. Troja 48.* **5. z. się** p o d c z y m a. p o d k i m: Deszcz się wzmagał, w bruzdach już polśniewała woda i ziemia zapadała się pod nogami. *Reym. Fron. 39.* Jeżeli zaś [w ogrodzie klasycznym] była woda, to koniecznie nad brzegiem figurowało jakie wodne bóstwo lub jaki figielek, np. mostek, co się zapadał pod przechodzącym. *Siem. L. Dzieła I, 113.* **z. się** w c o: **6. z. się** w błoto, w dół, w głąb, w głębinę: Potykała się o wyboje i kretowiska, zapadała w świeżo zoraną ziemię. *Zar. Chusta 74.* **7. z. się** w gruzy ⟨*rozpadać się*⟩: Słychać było daleki grzmot zapadających się w gruzy dzielnic. *Sienk. Quo III, 15.* **8. z. się** w chaos, w nicość: Krew wzburzona szumi, świat zapada się w purpurową nicość. *Morc. Pokład 36.* **9. z. się** w c z y m: Zapadał się w śniegu, kożuch plątał mu się pod nogami. *Żukr. Piór. 128.* **10. z. się** w sobie ⟨*zamykać się wewnętrznie*⟩: Weronika z dnia na dzień coraz bardziej zapadała się w sobie, milkła. *Pięt. Białow. 96.* **11. z. się** z a c o, p o z a c o ⟨*zachodzić, zasuwać się*⟩: Księżyc zapadł się poza dachy domów i ulice miasteczka były pogrążone w ciemnościach. *Pytl. Fund. 62.* **12.** Oczy, policzki się zapadają; twarz zapada się (komu) ⟨*ktoś ma zapadnięte oczy, policzki; zapadniętą twarz*⟩: Brakuje mu trzonowych zębów, zapadają mu się nie ogolone jak zwykle policzki. *Żukr. Dni 48.* **13.** Niech świat się zapada, niechby świat się zapadł ⟨*wszystko jedno, co będzie*⟩: Gdyby mógł tak wodzić ustami po ramionach Ligii [...] to potem niechby się zapadł

świat. *Sienk. Quo II, 70.* **14.** Wydaje się, że świat się zapada ⟨*ginie*⟩: Każdemu konającemu wydaje się, że świat zapada się z nim razem. *Sienk. Bez dogm. II, 2.* **15.** Żeby świat miał się zapaść, (to) [...] ⟨*za wszelką cenę*⟩: Żeby świat cały miał się zapaść, musiał wyrżnąć, jak to sam o sobie powiadał, prawdę każdemu. *Dzierzk. Rodzina 46.*

zapadły 1. z. brzuch; **z-a** twarz; **z-e** boki, piersi, policzki, usta ⟨*wpadnięte, wklęśnięte*⟩: Zapadłe piersi, brzuch, tworzyły całość na wskroś zjedzoną życiem i nędzą kieratowej pracy. *Zap. G. Mił. 379.* **2. z-e** oczy ⟨*wpadnięte głęboko w oczodoły*⟩: Oczy głęboko zapadłe świeciły jakimś niezdrowym blaskiem. *Szew. Kleszcze 185.* **3. z.** kąt, **z-e** miasto, **z-a** wieś, prowincja ⟨*oddalone od skupisk ludzkich*⟩: Sceną naszego opowiadania jest zapadły, zabity deskami od świata, kąt dawnej Polski, Pokucie. *Przyb. Ideały 36.*

zapakować 1. z. walizkę ⟨*włożyć rzeczy do walizki, spakować*⟩. **2. z.** kogo do łóżka ⟨*zmusić kogo do położenia się do łóżka, umieścić kogo w łóżku*⟩. **3. z.** kogo do więzienia, do kryminału ⟨*spowodować czyje uwięzienie*⟩.

zapalać, zapalić 1. z. p o d c z y m, w c z y m ⟨*rozniecać ogień, rozpalać*⟩: **z.** pod blachą, pod kuchnią ⟨*rozpalać ogień pod kuchnią*⟩: Matka zapalała pod blachą, robiło się ciepło w kuchni. *Twórcz. 65, 1953, s. 78. przestarz.* Zapalić w piecu ⟨*napalić*⟩: Zawołaj zaraz Ambrożego, niech zapali we wszystkich piecach. *Słow. Listy I, 256.* **z.** c o: **2. z.** blaski, błyski, gwiazdy, jutrznię, łunę, tęczę, zorzę ⟨*powodować światło itp., świecić; powodować żeby (gwiazdy) świeciły*⟩: Noc zapala gwiazdy. Słońce zapala blaski. Pożar zapala łunę. **3. z.** chęć do nauki ⟨*pobudzać*⟩. **4. z.** głowę, umysł, serce ⟨*przejmować zapałem, entuzjazmować kogo — czym*⟩. **5. z.** krew ⟨*roznamiętniać*⟩. **6. z.** imaginację, wyobraźnię ⟨*pobudzać*⟩. **7. z.** miłość (żar miłości), nienawiść, serce, namiętności ⟨*wzniecać, pobudzać*⟩. **8.** *pot.* **z.** motor, silnik ⟨*puszczać w ruch, uruchamiać*⟩: Poszli w stronę wozu, który grał już zapalonym motorem. *Żukr. Zioła 179.* **9.** *przestarz. książk.* **z.** pochodnię hymenu ⟨*żenić się*⟩. **10. z.** rumieniec ⟨*wywoływać*⟩. **11.** *przen.* **z.** czerwony semafor a. czerwone światło ⟨*zagradzać czemu drogę; powstrzymywać, hamować co*⟩: Powszechność przestępstwa nakazuje i na tym odcinku naszego życia społecznego zapalić czerwony semafor. *Exp. 294. 1959.* **12. z.** c o — c z y m: Drżącymi rękami zapaliła lampkę. *Sewer Zyzma 53.* **13. z.** mąką potrawy ⟨*zaprawiać*⟩. **14. z.** k o g o (d o c z e g o), **z.** c o w k i m ⟨*pobudzać kogo do czego, budzić w kim chęci, zapał (do czego)*⟩: Emigracja polska w Londynie całkiem obudziła się z dawnej ospałości. Wróblewski umiał zapalić ludzi, zmuszał ich do myślenia i działania. *Wojtk. Gen. 245.* **z.** do czynu, do boju. - Starali się [...] zapalić w studentach [...] chęć do nauki. *Kit. Opis 88.* **z.** (k o g o) — c z y m. **15. z.** (kogo) gniewem ⟨*wywoływać gniew u kogo, pobudzać do gniewu*⟩. **16.** *przen.* **z.** kogo ogniem ⟨*pobudzać, podniecać do czego*⟩: Czar był jakiś w tym zamku, w księżycu, w ogrodzie, co mię obłąkał, ogniem zapalił. *Słow. Maz. 222.* **17.** Zapalić sobie ⟨*zapalić papierosa, fajkę*⟩: Posmutniał stary wachmistrz, a wyjąwszy krótką fajeczkę, zapalił sobie ku lepszej fantazji. *Zachar. Kres. 56.*

zapalać się, zapalić się 1. z. się c z y m: Miasto zapala się światłami. *przen.* Najmniejsza iskierka czystego uczucia [...] zapala się coraz mocniejszym płomieniem. *Sztyrm. Pow. I, 176.* **2. z. się** gniewem, miłością, namiętnością, zazdrością, zemstą; oczy czyje zapalają się gniewem; serce czyje zapala się zazdrością, gniewem itp. ⟨*unosić się, zapałać gniewem itp.; w oczach czyich maluje się gniew; ktoś doznaje gwałtownego uczucia zazdrości; kogoś chwyta gniew itp.*⟩: Zapaliło się serce jego zazdrością i wielkim gniewem. *Sztyrm. Katalept. I, 241.* **3. z. się** winem ⟨*podniecać się*⟩: Wiedzą o smutnym nałogu Konrada, że gdy się winem zbytecznie zapali, w dzikie zapały, w bezprzytomność wpada. *Mick. Konrad 119.* **4. z. się** d o c z e g o ⟨*unosić się zapałem, roznamiętniać się do czego*⟩: Odczytałem nawet ku zdziwieniu babki kilka wierszy [...] zapaliłem się do dalszego czytania. *Rudn. L. Stare I, 127.* **z. się** do nauki, do tematu, do teatru. **5. z. się** d o k o g o; *książk.* Serce czyje zapala się do kogo ⟨*entuzjazmować się kim; pałać uczuciem, żądzą do kogo; ktoś pała uczuciem do kogo*⟩: Jak można zapalać się do człowieka, z którego nawet hotelowa służba żartuje! *Prus Lalka III, 133.* Do tej Włoszki zapaliło się serce podstolego, konkurował, chciał się żenić. *Kaczk. Trad. 216.* **6. z. się** o d c z e g o ⟨*gdy się wymienia źródło ognia*⟩: Obawiam się, że włosy pani mogą się zapalić od ognia i wtedy... *Żer. Przedw. 145. przen.* W jego rudym jak miedziana szczotka zaroście od blasku lampy zapalały się złote ogniki. *Meis. Sams. 9.* **7. z.** się jak siarka: Pani X, zapalająca się jak siarka, gdzie chodziło o nową rozrywkę, już pozazdrościła sąsiadce przejażdżki renami. *Fel. E. Syb. I, 201.* **8.** Błysk, iskra zapala się w czyich oczach; oczy czyje zapalają się ⟨*rzucają błyski, błyszczą*⟩: Na czole rysuje się dziwnie twarda i surowa bruzda, oczy jego zapalają się i gasną. *Konopn. Now. IV, 32.* **9.** Zapala się komu głowa ⟨*ktoś wpada w zapał, entuzjazm*⟩: Przez zatapianie się ustawne w [...] księgach [...] zapalały się Hiszpanom głowy, przewracały się mózgi. *Czart. Myśli 231.* **10.** Gniew zapala się w kim, w czyich oczach ⟨*ktoś wybucha gniewem; gniew maluje się w czyich oczach*⟩: Łatwo ulega wzruszeniom, jeszcze łatwiej zapala się w nim gniew. *Brosz. Mił. I, 43.* **11.** Gwiazdy zapalają się; zorza zapala się (na niebie) ⟨*gwiazdy ukazują się, zaczynają świecić; zorza pojawia się (na niebie)*⟩. **12.** Krew się w kim zapala ⟨*ktoś się roznamiętnia*⟩. **13.** Motor się zapala ⟨*zaczyna działać, zostaje wprawiony w ruch*⟩. **14.** *książk.* Rumieniec zapala się na czyich licach, policzkach, twarzy ⟨*ktoś oblewa się rumieńcem, staje w pąsach, w ogniach*⟩.

zapalający Bomba **z-a**, pociski **z-e** ⟨*wywołująca(-e) pożar(y)*⟩.

zapalczywość 1. Głucha, ślepa; wrodzona **z.** ⟨*zaciekłość, zajadłość, zaciętość, zażartość*⟩. **2. z.** w c z y m: **z.** w natarciu, w walce, w polemice. **3.** Z zapalczywością (rzucić się na przeciwnika, wystąpić przeciw komu, czemu ⟨*zaciekle, zażarcie*⟩. **4.** Podniecać, wzniecać w kim **z. 5.** Powściągnąć **z. 6.** Unieść się zapalczywością. **7.** Ochłonąć z zapalczywości.

zapalczywy 1. Kłótnia z-a ⟨*zacięta, zawzięta, zajadła*⟩. 2. z-a twarz ⟨*świadcząca o zapalczywości*⟩. 3. z. w czym: z. w krytyce, w sądach (o czym).

zapalenie 1. Chroniczne, ciężkie, groźne, gwałtowne, infekcyjne, ostre, przewlekłe, ropiejące, ropne, uporczywe, wirusowe, złośliwe z.; z. wysiękowe ⟨*stan zapalny organu; tkanek ustroju*⟩: Powieki [...] były zawsze czerwone wskutek jakiegoś chronicznego zapalenia. *Gomul. Róże 357.* 2. z. czego: z. gardła, kiszek, mózgu, opon mózgowych, nerek, oczu, okostnej, oskrzeli, otrzewnej, płuc (jednostronne, obustronne), powiek, spojówek, stawów, ucha, wsierdzia, wyrostka robaczkowego (*pot.* ślepej kiszki); *żart.* z. sumienia: Jakie to na przykład szczęście, że nie jesteś za mała i że nie potrzebujesz nosić korków, bo gdybyś je nosiła, miałabyś ustawicznie zapalenie sumienia, że oszukujesz ludzi. *Sienk. Połan. II, 256.* 3. *pot.* z. w czym: Okno trzeba było zamknąć, gdyż pewien [...] jegomość [...] wołał z trzeciej ławy, że dostaje zapalenia w prawym płucu. *Żer. Prom. 12.* 4. Dostać, nabawić się zapalenia; złapać z.: Pisał, że w drodze dostał zapalenia płuc i leży ciężko chory w hotelu. *Grąb. Podróże III, 14.* 5. Leczyć z., leczyć się na z.: Zaziębiwszy się, leczył się na zapalenie płuc. *Strug Ojc. 276.* 6. Mieć, przebyć, przejść z.: Przeszedł ciężkie zapalenie płuc [...] odwiedzałem go w chorobie. *Grąb. Wspom. 104.* 7. (S)powodować, sprowadzić, wywołać z. 8. Grozić zapaleniem. 9. Chorować na z., przechorować się na z., rozchorować się, zachorować, zapaść na z.; cierpieć, umrzeć, zemrzeć na z. (czego): Ciężko raniony kulą „dum-dum" zmarł na zapalenie błony brzusznej. *Wróbl. Dr Wspom. 63.* 10. z. mija, postępuje, wywiązuje się, przeszło; nęka, męczy, trapi kogo: Grabskiego trapiło zapalenie okostnej, utworzył się bolesny wrzód. *Przybysz. Wspól. I, 54.* Zanieśli mnie do szpitala. Wywiązało się groźne zapalenie płuc. *Tokarz. Siedem 199.*

zapalić p. **zapalać**

zapalić się p. **zapalać się**

zapalny 1. Iskra z-a, punkt z. (czego) ⟨*powodująca(-y) pożar, przen. wybuch czego*⟩. 2. z. materiał ⟨*łatwo się zapalający*⟩. 3. z. charakter, temperament ⟨*łatwo wybuchający, krewki, gwałtowny*⟩. 4. Stan z. (organu) ⟨*zapalenie, podrażnienie tkanek ustroju*⟩. 5. Umysł z. ⟨*pełen zapału, namiętny, gorący*⟩. 6. z. na co ⟨*wrażliwy, czuły na co*⟩: Serce miał bardzo zapalne na wdzięki kobiece. *Przyb. Ideały 10.*

zapalony 1. z. badacz, stronnik, myśliwy, turysta, wielbiciel, zwolennik kogo, czego ⟨*zagorzały, namiętny, zawołany*⟩. 2. z-a głowa ⟨*o osobie entuzjastycznej, nie mającej poczucia rzeczywistości*⟩. 3. z. czym ⟨*pobudzony, podniecony*⟩: Zapalony winem i pieśnią, nuci śpiew o zdradzie Maura. *Proch. Szkice 31.* - z. ideą. 4. z. do czego: z. do teatru.

zapał 1. Bezgraniczny z., z. bez granic; chwalebny, chwilowy, cielęcy, cudowny, dziecinny, fanatyczny, gorączkowy, młodzieńczy, namiętny, nie gasnący, niekłamany, nieokiełznany, nieopisany, niepomierny, nie słabnący, niesłychany, niewczesny, niewinny, niewymowny, niewypowiedziany, niezmierny, niezwykły, ognisty, ogólny, ogromny, patriotyczny, prawdziwy, słomiany, stygnący, szczery, szlachetny, sztuczny, święty, twórczy, wielki, wojowniczy, wzmożony, zbyteczny, zbytni, zdwojony, żarliwy z. ⟨*entuzjazm, ferwor, uniesienie, poryw*⟩. 2. z. bitewny, bohaterski, bojowy, godny lepszej sprawy, kaznodziejski, kolekcjonerski, myśliwski, naukowy, obywatelski, oratorski, poetycki (poetyczny), powszechny, publiczny, religijny, retoryczny, rewolucyjny, rycerski, wojenny. 3. *książk.* Miłosne z-y ⟨*miłość, uczucie miłości; namiętność*⟩: Obce dla niego wyrazy miłośne, choć czuł miłośne zapały. *Mick. Ball. 43.* 4. z., z-y dla kogo, do kogo, ku komu: Te odwiedziny wystarczyły zupełnie, aby w sercu pana Szczęsnego ochłonęły zapały dla sąsiadki. *Dygas. Piszcz. I, 148.* 5. z. do czego a. ku czemu: z. do nauki. - Zawiązało się w Litwie w roku 1817 towarzystwo [...] które pod osłoną wesołości miało rozszerzać zapał ku nauce. *Bartosz. Hist. 498.* 6. z. w czym: Głos ma czysty i wiele zapału w grze. *Prz. Tyg. Życia 28, 1875.* 7. Ożywiony, porwany, przejęty, roznamiętniony, uniesiony, wiedziony zapałem; skłonny do zapału. 8. Bez zapału (robić co) ⟨*niechętnie*⟩: Zawraca z powrotem bez zapału, wolno, ociężale. *Gard. Trzech 77.* 9. W zapale (robić co): (O)stygnąć w zapale; mówić w zazapale. - Młodzież, w zapale bitewnym, weszła na dach i rozebranymi dachówkami zasypała uwięzionych. *Ziel. T. Rzym. 381.* 10. Z zapałem (robić co): Mówić z zapałem. Oddać się czemu; wziąć się, przystąpić do czego z zapałem. - Pracował [...] z dawnym zapałem. *Jackiew. Wiosna 209.* 11. Budzić, chłodzić, ochładzać, czuć, hamować, marnować, miarkować, mieć, odczuwać, okazać, ostudzić, podniecić, podnieść, podsycić, podtrzymać, poskromić, powstrzymać, rodzić, rozniecić, rozpalać, spotęgować, (s)tłumić, studzić, (s)tracić, wkładać, wywołać, wzniecić, zdradzać, (z)gasić, (z)mrozić, żywić z.: Czuję młodość, rzeźwość, zapał do pracy. *Gard. Trzech 176.* Widok tłumów mroził w nim w jednej chwili zapał i wiarę w siebie. *Gomul. Obraz. 10.* Starano się nie zaniedbywać niczego, co by zapał podnieść i ducha pokrzepić mogło. *Powst. 1831, s. 74.* Byli to zapaleni myśliwi, a w opowiadania swoje myśliwskie wkładali cały zapał, całą energię. *Dygas. As 9.* Tchnienie życia zmrozi młodzieńcze zapały i porywy. *Orzesz. Klat. 19.* 12. Wpaść, wpadać w z.: Pokazywał rysunki, rozwijał pomysły, wpadał w zapał, mówił coraz głośniej. *Orzesz. SPP.* 13. Dodać zapału. 14. Ulegać zapałowi. 15. Natchnąć kogo, pociągać, podbijać, porywać, przejąć się, (roz)gorzeć, (s)płonąć, unieść się, wrzeć, zachwycać zapałem; oczy błyszczą, iskrzą się, świecą się zapałem. 16. Ochłonąć, stygnąć z zapału. 17. Brak, brakuje zapału. 18. z. dochodzi do szczytu, gaśnie. 19. z. ogarnia (kogo), obejmuje wszystkich. 20. z. opuszcza (kogo), ostyga, panuje, płonie. 21. z. podsuwa myśli, obrazy, pojawia się, zjawia się: Patrzcie, jaki w jego oczach pojawił się zapał, gdy nam obiecywał wojnę z bisurmanem. *Rzew. H. Zamek 188.* 22. z. porywa kogo, przebija (w słowach), przygasa, rozgrzewa (serca), stygnie, szerzy się, udziela się (komu), unosi (kogo), ustaje, wybucha, wygasa; iskry zapału wygasają; z. występuje (u kogo), wzmaga się, wzrasta, zwiększa się, żarzy się.

zapalać z. czym do kogo, czego ⟨*zapalić się, zapłonąć, rozgorzeć*⟩: z. miłością, gniewem, na-

miętnością, zemstą do kogo. z. ogniem ⟨*zapalić się, przen. zabłyszczeć*⟩: We wszystkie serca wstąpiła otucha, wszystkie źrenice zapałały ogniem. *Sienk. Pot. VI, 63*. Twarz Cygana zapałała ogniem. *Krasz. Chata I—II, 127*.

zapałka 1. z-i książeczkowe ⟨*z gęsto naciętych arkusików kartonu lub cienkich płytek drewnianych*⟩. 2. z-i sztormowe ⟨*do zapalania przy silnym wietrze*⟩. 3. z-i woskowe ⟨*malutkie świeczki parafinowe z główką z masy zapałczanej*⟩. 4. Łepek od zapałki. 5. Pudełko, paczka zapałek. 6. Potrzeć, zapalić zapałkę. 7. Podpalić co zapałką.

zapamiętały 1. z. gracz, wielbiciel ⟨*zagorzały, namiętny, zapalony*⟩. 2. z-a nienawiść; z. wróg ⟨*zaciekła(-y), zajadła(-y)*⟩. 3. z-a praca ⟨*zaciekła, intensywna*⟩. 4. z. w c z y m: z. w zawziętości, w żarliwości.

zapanować 1. z. c z y m; z. n a d k i m, n a d c z y m; *daw.* k o m u, c z e m u ⟨*wziąć górę nad kim, nad czym; opanować kogo, co*⟩: Poskoczył na mównicę, zapanował głosem nad zgiełkiem [...] jął groźnie przyzywać do porządku. *Choj. Rew. 201*. z. nad położeniem, popędami, temperamentem, tłumem, wrażeniem, wrzawą, wzruszeniem. - Był dziwnie pod wieloma względami uległym swojej żonie i potrafiła ona zapanować najzupełniej nad tym rozumnym człowiekiem. *Chłęd. Pam. II, 56*. Skoro jednak zapanujemy wzburzonym uczuciom [...] wtedy sprawa niniejsza w innym przedstawi się nam świetle. *Korzon Wewn. I, 481*. 2. z. nad sobą ⟨*nie wyjść z równowagi, nie wybuchnąć; utrzymać się we właściwych granicach*⟩. 3. z. n a c z y m; (p o)- m i ę d z y k i m, c z y m; w ś r ó d k o g o, c z e g o; w c z y m: Na twarzy jego [...] zapanował [...] wyraz nieprzezwyciężonego wstrętu. *Orzesz. Na dnie II, 145*. Usteczka otwarte już do okrzyku zatrzymały się [...] i między dziećmi zapanowało milczenie. *Bał. Dziady 86*. W szkolnictwie różne zapanowują w rozmaitych okresach kryteria szacowania nauczycieli. *Pigoń Komb. 140*. 4. Zapanowała cisza, noc, zgoda; zapanował dostatek, ład, mrok, pokój, zamęt; zapanowały ciemności, (normalne) stosunki ⟨*nastała, nastał, nastały*⟩. 5. Zapanował niepokój, zapanowało przygnębienie, zapanowała radość ⟨*opanował ludzi niepokój, opanowało przygnębienie, opanowała radość*⟩. 6. Zapanowała walka ⟨*powstała, wywiązała się*⟩.

zaparcie (się) 1. Całkowite, niesłychane, prawdziwe, zupełne z. (się) ⟨*trzymanie się uparte czego*⟩. 2. z. się c z e g o ⟨*wyrzeczenie się*⟩: z. się wiary, ideałów. 3. z. (się) siebie ⟨*oddanie, poświęcenie*⟩: Okazuje najdalej idące zaparcie się siebie, unika nawet cienia stronniczości. *Boy Flirt IX, 53*. 4. Z zaparciem (robić co) pracować ⟨*z poświęceniem, z oddaniem*⟩: Narcyza pielęgnuje z zaparciem się siebie chorego suchotnika. *Irzyk. Czyn 324*.

zaparkować z. auto, wóz ⟨*umieścić w miejscu wyznaczonym na postój*⟩.

zaparty Z zapartym oddechem, tchem (słuchać czego; siedzieć; śledzić co; przyglądać się czemu) ⟨*wstrzymując oddech pod wpływem wielkiego zainteresowania czym*⟩: Godzinami mógł słuchać z zapartym oddechem barwnych opowiadań łowieckich. *Cent. Odarpi 23*. Z zapartym tchem śledziłem mrożące krew popisy akrobatów. *Kłos. Wiosna 87*.

zaparzać, zaparzyć z. kawę, herbatę, ziółka a. zaparzyć kawy, herbaty, ziółek ⟨*zalewając wrzątkiem sporządzić napar z kawy, herbaty itp.*⟩.

zapas 1. Bogate, dostateczne, drobne, nadmierne, nieprzebrane, niewyczerpane, obfite, ogromne, skąpe, spore, szczupłe, ubogie, wielkie, zeszłoroczne, znaczne z-y ⟨*zasoby*⟩. 2. z-y domowe, kuchenne, spiżarniane, zbożowe, żywnościowe; z-y podróżne, szpitalne, towarowe, zimowe: Kazał naładować kosz zapasów spiżarnianych. *Dąbr. M. Noce III/2, 12*. 3. z-y kasowe, pieniężne ⟨*rezerwy*⟩. 4. Żelazny z. ⟨*zapas zachowany na czas, kiedy mogą być trudności w zdobyciu artykułów pierwszej potrzeby (zwykle na skutek klęsk żywiołowych, wojny lub w specjalnych okolicznościach)*⟩: Byliśmy świadkami, jak [...] pożyczył jednemu z zawodników biorących udział w wyścigu gumę — swój żelazny zapas. *Prz. Sport. 69, 1950*. 5. z. c z e g o ⟨*co jest w zapasie*⟩: z. amunicji, broni, żywności, gotówki, papierosów, surowca, węgla, wody; z. humoru, siły, wiadomości, wiedzy. 6. z. c z e g o ⟨*znajdujący się w czyim posiadaniu*⟩: z. piwnicy, domu, kraju, państwa, ludności. - Zaklinała go na świeżo napoczętą beczkę kapusty, na ogórki i kartofle, na wszystkie zapasy piwnicy, z którymi śmiech „tryndać się" po mieście. *Par. Niebo 233*. 7. z. d l a k o g o: Każdy postój zmniejszał w oczach zapasy dla zwierząt i ludzi. *Sienk. Pust. I, 97*. 8. z. n a c o: z. na drogę, na ileś czasu, na lato, zimę. - Ustawiano w długich szeregach, jako zapas na zimę, sągi drzewa opałowego. *Karw. Szkice 124*. 9. z-y w c z y m: a) ⟨*w tym, co stanowi zapas*⟩: z-y w żywności, w złocie; b) ⟨*w miejscu, gdzie są przechowywane*⟩: z-y w domu, w piwnicy, w spiżarni; w kasie. 10. Na z. ⟨*aby korzystać z czego później, w przyszłości; aby czego na dłużej starczyło*⟩: Wyruszyliśmy około jedenastej rano, podjadłszy sobie przedtem porządnie, na zapas. *Lep. Sybir 138*. - Wypalić papierosa na z.; kupować na z.; nabrać sił na z.; brać, wziąć co na z. 11. Brać, wziąć z. czego: Trzeba wyładować ponad sto ton ryby; trzeba wziąć nowy zapas słodkiej wody, mielonego lodu, soli i żywności. *Meis. Sams. 26*. 12. Chować, dopełniać, napocząć, niszczyć, oddać, pomnażać, powiększać, przechowywać, przygotować, robić, ukrywać, uzupełniać, wydobyć, wyprzedać, zabrać, zasilić, zbierać, (z)gromadzić, zjadać, złożyć z-y: Wszystkie zapasy złoży się w jednym miejscu i będzie się wydzielało racje. *Was. W. Rzeki 61*. 13. Mieć, tworzyć, wyczerpać, wzbogacić, zachować z.: Pytasz mi się już po raz trzeci, czy mi groszy nie potrzeba? Otóż szczerze ci mówię, że teraz mam zapas i nie jestem w żadnej potrzebie. *Słow. Listy I, 547*. Mleko przerobione na sery tworzy zapas pożywienia białkowego o wysokiej wartości odżywczej. *Wiedza i Życie 1954, s. 100*. 14. Pochłonąć z-y: Dzieci było ośmioro — wydatki duże — kuracja pochłonęła zapasy. *Jun. Mazur. 184*. 15. Dostarczać zapasów. 16. Żyć zapasem czego: Stara ostygła, żyje zapasem doświadczenia, którego chce użyć na dobro dzieci. *Marc. Pisma II, 158*. 17. Zaopatrzyć (kogo) (się) w z-y. 18. Mieć co, trzymać w zapasie: Mam sto odpowiedzi w zapasie, ale spieszę się do teatru... na farsę. *Irzyk. Czyn 282*. 19. Mieć co z zapasu:

Krzemieni miał pod dostatkiem z zapasu zebranego przez żonę. *Was. W. Pierw. 38.* **20.** **z.** kończy się, wychodzi, wyczerpał się, wystarcza; z-y kurczą się, nagromadziły się, pomnażają się, psują się, składają się (z czego): Zapasy te składały się z owoców granatu, z rodzynków drobnych. *Jeż Rotuł. 349.*

zapasowy 1. Amunicja, broń **z-a** ⟨*stanowiąca zapas*⟩. **2.** Części **z-e** (aparatu, maszyny, samochodu) ⟨*wymienne*⟩. **3.** Wyjście **z-e** (w teatrze, kinie) ⟨*dodatkowe, używane w okolicznościach niezwykłych, np. na wypadek pożaru*⟩. **4.** *przestarz.* Żołnierz **z.** ⟨*stanowiący rezerwę, będący w rezerwie*⟩.

zapasy *książk.* Bohaterskie, ciężkie, krwawe, mordercze, rozpaczliwe, rycerskie, śmiertelne, tytaniczne, uporczywe, walne, wojenne, zajadłe, zapamiętałe, zwycięskie **z.**; **z.** na śmierć i życie ⟨*walka, borykanie się, zmaganie się*⟩. **2.** Dziennikarskie, poetyckie; naukowe, społeczne **z.**: Wiedział dobrze, że w nowoczesnych zapasach społecznych nie ma miejsca na rycerstwo, na wdzięk, na poezję czynu. *Żer. Nawr. 234.* **3.** *daw.* Pojedynkowe **z.** ⟨*pojedynek*⟩. **4. z.** m i ę d z y k i m (a k i m): Staś począł rozmyślać nad udziałem, jaki mu wypadnie wziąć w zapasach między pokoleniem Wa-himów a Samburu. *Sienk. Pust. II, 142.* **5. z.** o c o: Rozpoczęły się [...] zamieszki, wywoływane zapamiętałymi zapasami o spadek. *Jabłonow. Hist. 51.* **6. z.** z k i m, z c z y m: Wszystkich oczy zwrócone były na Polskę i jej zapasy z Zakonem. *Proch. Król II, 264.* **z.** z losem, z morzem, z życiem. **7.** Toczyć, staczać **z. 8.** Kłaść koniec, kres, zapobiegać zapasom. **9.** Porywać się do zapasów, w **z.**; stawać do zapasów, wyzywać na, w **z.**: Człek porwał się butnie na żylaste lasy, chwycił się z puszczą, jak z wilkiem, za bary, wyzwał bór czarny w śmiertelne zapasy. *Staff L. Poezje III, 70.* **10.** Iść, pójść w **z.**: Ty jeszcze z młodszymi mógłbyś pójść w zapasy. *Mick. Tad. 337.* **11.** Hartować się, mierzyć się, pokonać, zwyciężyć, zetrzeć się, zewrzeć się w zapasach. **12.** Wyjść (zwycięsko) z zapasów. **13. z.** toczą się, wszczęły się.

zapaść p. **zapadać**

zapaść się p. **zapadać się**

zapatrywać się, zapatrzyć się 1. Zapatrywać się n a k o g o, n a c o ⟨*mieć pogląd na kogo, na co*⟩: Ogół psychologów zapatruje się na dzieci, jako na doskonały obiekt do eksperymentów psychologicznych. *Joteyko Metoda 64.* Zajmuję tak skromne stanowisko, że nie mogę zapatrywać się na winę ludzką, jak sędzia. *Szan. Most 45.* **2.** Zapatrywać się na co przez pryzmat; z jakiegoś punktu, stanowiska: W haremie wychowana, zapatrywała się na rzeczy przez pryzmat haremowy. *Jeż Rotuł. 217.* Na wszystkie cierpienia można zapatrywać się ze stanowiska przyszłości [...] z wyjątkiem głodu. *Żer. Dzien. III, 86.* **3.** (częściej *ndk*) **z. się** n a k o g o ⟨*brać wzór, przykład z kogo; naśladować kogo*⟩: Patrz, ty darmozjadzie, na nią się powinnaś we wszystkim [...] zapatrywać. *Dąbr. Ig. Felka 70.* Zapatrzyliście się na tego rudego, imponuje wam? A chcecie wiedzieć, na kogo się zapatrujecie? Co to za gagatek? *Braun Lewanty 263.* **4.** Zapatrzyć się n a c o a. n a k o g o; zapatrzyć się bezmyślnie ⟨*patrzyć uporczywie, nie odrywając wzroku*⟩: Zagryzł wargi i zapatrzył się na dalekie drzewa na horyzoncie. *Rudn. H. Spart. 141.* Nie wzbudzał zaufania [...] żółty na twarzy, zapatrzył się bezmyślnie nabiegniętymi krwią piwnymi oczami. *Ukn. Strachy 108.* **5.** Zapatrzyć się przed siebie; zapatrzyć się w siebie: Zamknął się w sobie, sposępniał, [...] a oczy miał jakieś obłędne i zapatrzone w siebie, że aż lęk budził. *Morc. Serce 11.* **6.** Zapatrzyć się (p r z e z c o) w c o: Zapatrzył się przez okno w zamglony, jesienny dzień. *Reym. Ferm. I, 5.* Oczy spełzłe i smutne, nie widząc zresztą nic, zapatrują się w biurowe okna. *Wołosz. Słow. 3.* **7.** Zapatrzyć się w dal, w jeden punkt, w przestrzeń. **8.** *posp.* **z. się** we własny pępek ⟨*nie widzieć nic i nikogo poza własnymi sprawami*⟩: Zapatrzeni we własny pępek niewiele więcej wiedzą o sobie niż ci, którzy się tą skomplikowaną czynnością nie zajmują. *Rudn. A. Pal. 78.* **9.** Zapatrzyć się w kogo (rzadziej w co) jak w obraz, jak w tęczę: a) ⟨*nie odrywać oczu od kogo, czego*⟩: Gdzie jemu iść przeciw Dolińskiemu, tym więcej, że on sam zapatrzony jest w niego jak w obraz. *Pytl. Listy 39*; b) ⟨*być pod czyim urokiem*⟩. **10.** Zapatrzyć się jak wrona w gnat ⟨*przyglądać się czemu bezmyślnie, zagapić się na co*⟩. **11.** *pot.* Zapatrzyć się (bez dopełnienia), zapatrzyć się n a k o g o, n a c o ⟨*o kobiecie ciężarnej: patrząc na kogo, na co rzekomo przenieść cechy właściwe tym osobom lub rzeczom na dzieci*⟩: Tylko malarz może być tak nierozsądny, by młodej żonie pokazywać czarnych dziwoludzi! Jak nic może się zapatrzyć! *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 25, 1957.*

zapatrywanie (się) 1. z-a literackie, polityczne, społeczne ⟨*pogląd, opinia, zdanie, przekonanie*⟩. **2. z.** n a k o g o, n a c o ⟨*opinia o kim, o czym*⟩: **z.** na sztukę, na sytuację polityczną kraju, na wychowanie młodzieży. **3. z.** w kwestii jakiej, w zakresie czego. **4.** Bronić czyich (swoich) zapatrywań. **5.** Dać wyraz zapatrywaniu, wypowiedzieć swoje **z.** ⟨*wyrazić, wypowiedzieć pogląd na co, opinię o czym*⟩. **6.** Mieć (odmienne, inne, zgodne) **z-a**: W wielu sprawach mieli odmienne zapatrywania. *Wikt. Papież 377.* **7.** Podzielać czyje **z-a**. **8.** Różnić się w zapatrywaniach na co.

zapatrzyć się p. **zapatrywać się**

zapewniać, zapewnić 1. z. c o — k o m u, c z e m u — c z y m ⟨*zabezpieczać, gwarantować*⟩: Wojsko jest po to, by zapewnić bezpieczeństwo. *Ziel. S. Pol. 305.* Kontrakt ślubny, dzięki biegłości rejenta, zapewniał nowożeńcom wszelką niezawisłość majątkową. *Choj. Alkh. I, 199.* Prostota i piękność najwyższa obrazowi temu zapewniają wielką przyszłość. *Słow. Listy II, 247.* Ci rycerze, którzy dawniej ginęli, zapewnili zgonem swoim szczęście przyszłych pokoleń. *Słow. Listy I, 245.* **2. z.** byt, egzystencję, dach nad głową, dochód, korzyści, ład, mieszkanie, naukę, odwrót, opiekę, pierwszeństwo, pomoc, powodzenie, pracę, spokój, stanowisko, (spokojną) starość, utrzymanie, wolność, wykształcenie, względy, zwycięstwo. **3. z.** sobie kogo, co: Musiano sobie zapewnić stałego robotnika. *Goł. Kwestia 272.* **4. z.** c o — d l a k o g o: Twój projekt ma zapewnić dla właścicieli zyski. *Kamień. Wyb. 5.* **5. z.** k o g o o c z y m ⟨*utwierdzać kogo w przekonaniu o czym*⟩: Dym się wił ponad drogą, zdawał się

o zwycięstwie zapewniać, ale zarazem z tegoż zwycięstwa chichotać. *Żer. Wiatr 218.* **6. z.** (kogo) słowem, pod słowem ⟨*przyrzekać co, ręczyć za co, dając słowo (honoru)*⟩: Z całą swoją bezwzględnością zapewnił słowem, że wszystko będzie dobrze. *Reym. Kom. 10.* Wrogowie życzyli nam z całą pewnością, abyśmy połamali ręce i nogi. Tak nas przynajmniej zapewniał „pod słowem" stary Kubar. *Twórcz. 4, 1954, s. 148.*

zapędy 1. Artystyczne, awanturnicze, despotyczne, dyktatorskie, egoistyczne, intryganckie, matrymonialne, miłosne, natarczywe, niepomiarkowane, nierozsądne, niewczesne, romansowe, romantyczne, uwodzicielskie, wodzowskie, wojownicze, wychowawcze, wywrotowe, zaborcze, zuchwałe **z.**; **z.** twórcze ⟨*porywy, starania, zakusy*⟩. **2. z.** w c z y m: Powinnością jest wymowy umieć tak pochwały swoje miarkować, żeby równie być dalekim od [...] zbytnich zapędów w uwielbieniu. *Gol. Wym. 251.* **3.** Niewstrzymany w zapędach. **4.** Hamować czyje **z.**: Wojna — już Konrad hamować nie zdoła zapędów ludu i nalegań rady. *Mick. Konrad 120.* **5.** Mieć **z.**: Stale przebywała w Warszawie, gdzie się uczyła śpiewu, gdyż miała artystyczne zapędy. *Dąbr. M. Znaki 90.* **6.** Ponawiać, poskramiać, powściągać, ukrócić, uśmierzać, wstrzymywać (czyje) **z.** **7.** Zapobiegać zapędom. **8.** Wstrzymać, powstrzymać od zapędów: Zręczność dyplomacji rosyjskiej obok nieudolności francuskich ambasadorów powstrzymały leniwych baszów od wszelkich zapędów wojennych. *Sokoł. A. Dzieje I, 43.* **9.** Powstrzymywać, wstrzymywać się w zapędach. **10.** Iść (zbyt) daleko w zapędach. **11. z.** (czyje) rosną.

zapędzać, zapędzić 1. z. (z bezokolicznikiem) ⟨*zaganiać*⟩: Czuwał nad tym, żeby chłopcy regularnie chodzili na lekcje, budził ich wcześnie, wieczorem spać zapędzał. *Gomul. Róże 306.* **2. z.** k o g o — d o c z e g o — c z y m ⟨*naganiać, naglić, zmuszać*⟩: **z.** batem, kijem, razami, słowami, siłą. - Zapędzał go więc do książki i, żeby go lepiej mieć na oku, do własnej pierwszej zapakował izby. *Moraw. S. Szlachta 98.* **z.** do roboty; **z.** (dzieci) do łóżka. - Tłumy spieszonych jeńców libijskich, zapędzane batami w bój, parły na oślep. *Makowiec. Przyg. 266.* **3. z.** (kogo) do grobu, do trumny ⟨*powodować czyją śmierć*⟩. **4. z.** k o g o p o d c o: Żadna siła nie jest w stanie zapędzić chłopów z powrotem pod bat obszarniczego ekonoma. *Myśl Filoz. I/11, 1954, s. 25.* **5. z.** (kogo) w długi ⟨*powodować zadłużenie się*⟩. **6. z.** (kogo) w kąt: a) ⟨*odcinać odwrót*⟩; b) ⟨*uniemożliwiać przeciwstawianie się, polemikę*⟩; c) ⟨*prześcigać, dystansować*⟩: W kąt by zapędził i najmłodszego amanta. *Tyg. Ilustr. 146, 1870.* **7. z.** kogo w kozi róg ⟨*wykazywać swoją przewagę, stawiać kogo w sytuacji bez wyjścia*⟩: W rozprawy wdawać się z tobą nie mogę, bo mnie w kozi róg zapędzisz. *Sienk. Bez dogm. III, 36.* **8. z.** kogo w matnię, w pułapkę, w ślepą ulicę, w ślepy zaułek ⟨*stawiać w sytuacji bez wyjścia*⟩: Prowadzona przez nich polityka siły zapędziła ich w ślepy zaułek. *Twórcz. II, 1953, s. 213.* **9.** Burza, los, przypadek, życie zapędza (kogo) gdzie ⟨*rzuca kogo gdzie; powoduje, że ktoś znajduje się gdzie*⟩: Burza zapędziła nas na te brzegi. *SPW.* Jakież to losy zapędziły kochanego pana aż tutaj. *Żer. Char. 29.* Wyjechałem był tylko dla przejażdżki [...] przypadek aż tu mię zapędził. *Tysz. Amer. I, 112.*

zapić, zapijać 1. z. robaka, troskę ⟨*upić się ze zmartwienia*⟩: Chodź pan [...] wstąpimy na jedną wzmocnioną. Zapijemy robaka co nas toczy. *Malcz. R. Od cepra 249.* **2. z.** sprawę ⟨*zakończyć wypiciem, wypić na zgodę*⟩: Więc zgoda, podajmy sobie ręce i zapijmy tę sprawę. *Rzew. H. Zamek 34.* Przy kupnie przychodziło do litkupu [...] jakim niegdyś sprawę zapijano. *Brück. Walka 186.*

zapiekły 1. z-a krzywda, **z.** żal ⟨*zadawniona(-y)*⟩. **2. z-a** rana ⟨*zakrzepła, zaskorupiała; przen. niezagojona, zadawniona*⟩. **3. z-e** usta ⟨*spierzchnięte*⟩. **4. z.** c z y m: **z.** zaciekłością ⟨*zaciekły*⟩.

zapierać, zaprzeć 1. z. c o — c z y m — n a c o ⟨*zamykać co czym lub na co*⟩: Podszedłszy znalazłem drzwi domu zamknięte, drągiem zaparte i zapieczętowane. *Krasz. Opow. 122.* Rzuciła się z krzykiem do chaty, drzwi na skobel zaparła. *Konopn. Now. I, 16.* **2. z.** drzwi przed kim ⟨*nie chcieć kogo wpuścić do swego domu; nie chcieć przyjmować kogo w swoim domu*⟩: Przecież drzwi komnaty swojej nie zaprzecie przede mną. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 32, 1900.* **3. z.** k o g o d o c z e g o ⟨*przypierać, przyciskać*⟩: Zaparł mnie do kąta i musiałem z nim półgodzinną o literaturze i o Anglii odbyć rozmowę. *Słow. Listy I, 50.* **4.** *gw.* **z.** k o g o w c z y m ⟨*zamykać*⟩: Dziecko zaparte w chałupie przez nieobecną matusię darło się na całe gardło. *Dygas. Marg. 152.* **5.** *nieos.* Zapiera dech, oddech, zapiera komu dech, oddech (w piersi) czym, od czego, z czego ⟨*ktoś oddycha z trudem, komuś brak tchu*⟩: Od przywiędłego zapachu zbóż i traw aż dech zapierało z lubości. *Reym. Fron. 7.* **6.** Gniew, wściekłość itp. zapiera (komu) dech, oddech: Kmicicowi wściekłość zapierała oddech w piersi. *Sienk. Pot. III, 276.* **7.** *posp.* Zapierają (kogo) kolki: Niespodzianie zaparły mnie kolki w brzuchu. *Mort. Spow. 64.* **8. z.** k o m u c z e g o; **z.** c o p r z e d k i m (przed sobą) ⟨*zaprzeczać*⟩: Dzieciom do własności ojcowskiej nie zapierano pierwszeństwa. *Moracz. Dzieje I, 121—122.* Trudno bowiem miała przed sobą zapierać poważna panna, że jej się okrutnie podobał ów rozhukany kawaler. *Sienk. Pot. I, 26.* **9. z.** c o — w c o ⟨*zarywać, wpierać*⟩: **z.** nogi w piach, pług w ziemię. - Dojechał i o dziesięć lub ośm kroków zaparł konia w śnieg. *Sienk. Krzyż. II, 119.*

zapierać się, zaprzeć się 1. z. się w c z y m ⟨*zamykać się; zabarykadowywać się*⟩: Jedna część wojska zaparła się w dużym murowanym piętrowym domu. *Zapał. Pam. I, 108.* **2. z. się** c z y m — o c o, w c o, **z. się** p o d c o ⟨*opierać się, wpierać się*⟩: **z. się** plecami, ramionami, rękami. - Konie zapierają się kopytami. - Dosiadł [...] kuca. Żartował, że chcąc go zatrzymać zapiera się nogami o ziemię, a wierzchowiec spod niego wychodzi. *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 29, 1957.* Wozacze pieronują ciężko i zapierają się plecami w ciężar. *Morc. Pokład 67.* **3. z. się** w c z y m: **z. się** w siodle, w strzemionach. **4. z. się** w nogach ⟨*opierać się mocno nogami*⟩: Zaparł się w nogach i chwycił za oba ramiona przzodownika, nie pozwalając się zepchnąć. *Kurek Ocean 286.* **5. z. się** c z e g o:

a) ⟨*nie przyznawać się do czego, wyrzekać się czego*⟩: z. się przekonań, zasad. - Są chwile, w których milczeć i ulegać — znaczy zaprzeć się swego człowieczeństwa. *Żukr. Kraj. 139*; b) z. się k o g o, c z e g o ⟨*wypierać się*⟩: Olgierd by się zaparł takiego syna... ty takiego brata! *Słow. Wall. 43*. Dla miłości złudnej sławy gotowy jesteś, rycerzu, ojczyznę zdradzić, zaprzeć się narodu. *Wikt. Papież 161*. **6.** z. się w żywe oczy ⟨*nie przyznawać się do czego wbrew oczywistości*⟩: Jeżowicz zapierał się w żywe oczy, że nie zna takich ludzi. *Morc. Urodzaj 123*.

zapięty z. na ostatni guzik: a) ⟨*starannie, ostatecznie wykończony*⟩: Obojętnym na pozór spojrzeniem sprawdzał harmonijny układ fałd swojego obszernego, dokładnie — na ostatni, jak się to mówi, guzik — zapiętego płaszcza! *Dobrow. S. Not. 76*; b) ⟨*starannie ubrany*⟩: Był [...] olśniewająco elegancki, zapięty na ostatni guzik. *Rus. Ziemia 87*.

zapijać p. zapić

zapis ● ⟨*zapisanie, zarejestrowanie, wpisanie; napis, wpis, wykres*⟩ **1.** Błędny, dokładny, wadliwy z.; z. algebraiczny, buchalteryjny, brulionowy, dokumentacyjny, dokumentowy, fonograficzny, graficzny, literacki, nutowy, oscylograficzny, źródłowy; z. dźwięku, ułamka. **2.** z. d o c z e g o; n a c z y m; w c o: z. do ksiąg, w księgi; z. na karcie pracy. - Zapisów do księgi głównej wolno dokonywać wyłącznie na podstawie odpowiednich pozycji [...] w dzienniku. *Niemski Księgow. 149*. **3.** *księg.* z. na koncie, na rachunku. **4.** z. o c z y m: Do sprawdzenia, czy zamówienie zostało zrealizowane, może nam służyć zapis o wysłaniu zamówienia na koncie danego towaru. *Pos. Org. 69*. **5.** Analizować, poprawiać, przekreślać, uprościć z.; dokonać zapisu.

● zwykle w *lm* z. ⟨*zgłoszenia*⟩ **6.** Powakacyjne, przedwakacyjne z-y; z-y kandydatów, uczniów; z-y na kurs, do szkoły: Pani Barbara przypomniała sobie z przestrachem, że pora przedwakacyjnych zapisów [...] przemija. *Dąbr. M. Noce II, 64*. **7.** Ogłaszać, otworzyć, przyjmować, przedłużyć z-y. **8.** z-y odbywają się, trwają.

● z. ⟨*legat*⟩ **9.** Duży, hojny, szczodry, znaczny z.; z. testamentowy a. w testamencie; z. wieczysty; z. majątku: Na jej to właśnie ręce płyną datki najobfitsze, najbardziej szczodre zapisy. *Żer. Char. 133*. **10.** z. d l a k o g o, d l a c z e g o: Niewiele wypadków wzruszyło go tak, jak wiadomość o zapisie Turzyńskiego dla matki. *Prus Przem. 56*. Dyrektor spodziewał się znacznego zapisu [...] dla szkoły, co by znakomicie podreperowało uposażenie. *Łukas. Naucz. 280*. **11.** z. n a k o g o, n a c o; na czyją korzyść, na czyją rzecz a. na korzyść, na rzecz kogo: W intercyzie umieścimy zapis Oświerzyna na pannę Ludwikę i tejże reces do posagu matczynego. *Dzierzk. Pow. II, 340*. Zabronił uznawać za prawne wszelkie testamentowe zapisy na rzecz duchownych. *Baliń. M. Polska III/2, 157*. z. na szkołę, na jakiś cel. **12.** z. n a c z y m ⟨*obciążenie*⟩: z. na dobrach, na majątku. **13.** z. o d k o g o: Błagał, abym [...] przepisał sto tysięcy na nazwisko baronostwa Żabińskich, niby jako zapis od osoby trzeciej. *Chęc. Szlach. 140*. **14.** Hipotekować, kasować, legować, otrzymać, potwierdzić, powiększyć, uchylić, (u)czynić, wymóc, wypłacić, (z)robić z.: Poszła za męża otrzymawszy zapis jednego miliona. *Bog. Kapit. I, 123*. Wymoże na hrabinie jaki zapis, który mu zapewni egzystencję. *Bał. Dziady 196*. **15.** Dostać, odziedziczyć, otrzymać przez z.: Z ojca ubogi, przez zapis krewnego odziedziczył wielki majątek w dobrach i kruszcach drogich. *Moracz. Dzieje VIII, 234*. **16.** Przypadać z zapisu; wyzuć z zapisu. **17.** z. ciąży (na majątku, dobrach); przypada (komu).

zapisać, zapisywać **1.** z. adres, imię i nazwisko; wyraz, zdanie, wrażenia, wynik czego ⟨*zanotować*⟩: Każde jego słowo z gorączkowym zapisywał pośpiechem. *Prus Dusze 13*. **2.** z. dochód, rozchód ⟨*zaksięgować*⟩. **3.** z. kartkę, papier, zeszyt ⟨*wypełnić pisaniem*⟩. **4.** z. lekarstwo, miksturę, proszki ⟨*o lekarzu: wypisać receptę na lekarstwo, miksturę, proszki*⟩: Głowa cię boli? [...] zapiszę ci proszki, musisz być przemęczony. *Krzyw. I. Siew 180*. **5.** z. melodię ⟨*zanotować za pomocą nut*⟩. **6.** z. kogo na listę; z. kandydata, ucznia, studenta ⟨*wciągnąć na listę, do rejestru*⟩. **7.** z. d o c z e g o; w c z y m: z. do dziennika, do notesu, do zeszytu; w dzienniku, notesie, zeszycie. - Był dość pogodny, nigdy nie oskarżał nas przed dyrektorem, do dziennika nie zapisywał, a dwójki stawiał rzadko. *Hertz B. Samow. 132*. **8.** z. kogo do szkoły ⟨*umieścić w szkole, oddać do szkoły*⟩: Zapisał mnie ojciec do szkoły i od razu zrobił mi z deszczułek taką wielką „dekę". *Mort. Spow. 24*. **9.** z. kogo do kary ⟨*zanotować nazwisko kogo w celu ukarania go*⟩: Gardził nim [...] niejednokrotnie jednak korzystał z jego donosów i zapisywał robotnika do kary. *Morc. Wyrąb. I, 72*. **10.** z. c o n a k o g o ⟨*obciążyć kogo czym*⟩: 200 talarów wziąłem na drogę. Racz je zapisać na mnie jako dług mój. *Mick. Listy II, 53*. **11.** z. co na czyje dobro, na czyje konto, na czyj karb, na karb czego; na czyje imię ⟨*przypisać co komu, czemu*⟩: Kocha się idealnie [...] to jedno przynajmniej można zapisać na jego dobro. *Dąbr. M. Noce IV, 26*. Owoce tak znakomitego i wiekopomnego zwycięstwa chciał prędko kto inny na swoje konto zapisać. *Rozwad. 26*. Bardzo często się zdarza między wierszami 8-zgłoskowymi wiersz krótszy lub dłuższy o jedną zgłoskę, co nie zawsze bynajmniej na karb kopistów zapisać trzeba. *Łoś J. Wiersze 68*. **12.** z. co na (czyją) korzyść. **13.** z. co na swój rachunek ⟨*przyjąć co na swój rachunek*⟩: Mimo protestów Kietlicza kazał zapisać jego obiad na swój rachunek. *Krzywosz. Jula 67*. **14.** *książk.* z. imię swoje na karcie dziejów, historii złotymi zgłoskami ⟨*wsławić się, zasłużyć się wspaniałymi czynami, osiągnięciami*⟩: Józef Rychter [...] zapisał imię swoje na karcie historii teatru złotymi zgłoskami, jako niezrównany artysta w rolach fredrowskich. *Żel. Teatr. 74*. **15.** z. co na wieczną rzeczy pamiątkę ⟨*uwiecznić*⟩: Pod rokiem 1699 zapisano w kronikach miejskich, na wieczną rzeczy pamiątkę, że „ulica Gnojowa na uroczystość Bożego Ciała po raz pierwszy została uprzątnięta..." *Gomul. Opow. 14*. **16.** z. kogo w poczet (np. studentów) ⟨*przyjąć do grona (studentów), zarejestrować (jako studenta)*⟩: Wydano mi bez trudności książkę immatrykulacyjną i zapisano w poczet studentów. *Sokoln. Cztern. 94*. **17.** z. węglem w kominie ⟨*coś nadzwyczajnego, niebywałego*⟩: No, no, co się stało! Kazik pierwszy na nogach! Węglem w kominie zapisać. *Perz. Uczn. 67*.

18. z. w c z y m: z. w myśli, w pamięci, w sercu ⟨*utrwalić*⟩: Niech słowo „kocham" jeszcze raz z ust twych usłyszę, niech je w sercu wyryję i w myśli zapiszę. *Mick. Tad. 226.* **19.** *nieos.* Tak zapisano, jest zapisano, zapisano w górze, na górze, w niebie, wysoko, wyżej ⟨*sądzone*⟩: Waszmość tej panny nigdy nie dostaniesz; tak już jest zapisano. *Kaczk. Murd. II, 71.* Jak na górze zapisane było, iż koniecznie muszę się ożenić, wolę mieć moją żonę, niż jakąkolwiek inną. *Rzew. H. Zamek 292.* **20.** Jak zapisał ⟨*zdanie wtrącone: stale, niezmiennie; regularnie*⟩: A tak przyjemnie schodziły nam wieczory, co dzień — jak zapisał — partyjka: to wiścik, to taroczek. *Bał. Ryby 16.* **21. z. k o m u c o** ⟨*przeznaczyć w testamencie, legować*⟩: **z.** (komu) dożywocie, majątek, legat, x złotych. **22. z.** duszę diabłu ⟨*zaprzedać się*⟩: Niestworzone rzeczy bajano; najpowszechniej atoli utrzymywano, żem diabłu duszę zapisał, albo żem zgoła sam diabeł. *Kaczk. Murd. II, 9.* **23. z.** (komu) testamentem a. w testamencie; **z.** aktem rejentalnym: Ja po śmierci męża odziedziczyłam 20 tysięcy rubli. Zapisał je w testamencie mnie i Aurelce. *Żer. Grzech 17.* Przed samą moją śmiercią byłbym ci zapisał wieczystym aktem rejentalnym te trzy morgi. *Mort. Wawrzek 122.* **24. z. c o d l a k o g o** (a. **c z e g o**); **z. n a c o, n a j a k i c e l**: Zapisała umierając dla wdów i panien ubogich dziesięć tysięcy złotych. *Krasz. Wilno II, 444.*

zapisać się, zapisywać się 1. z. się do głosu ⟨*zgłosić chęć zabrania głosu, przemówienia*⟩: No, otwieram dyskusję! Zapisywać się do głosu! *Żukr. Zioła 211.* **2. z. się** do kółka, towarzystwa, związku; **z. się** do spółdzielni ⟨*wstąpić do kółka itp.; zostać członkiem kółka itp.*⟩. **3.** *książk. daw.* **z. się** do rzędu czego a. kogo ⟨*stać się, zostać kim*⟩: Dwóch lat nie upłynie, a Cezary nazad z wdowca zapisze się do rzędu żonatych. *Krasiń. Listy II, 318.* **4.** Nie **z. się** ani na plus, ani na minus ⟨*nie odznaczać się niczym szczególnym*⟩: Nie zapisał się niczym wydatnym, ani na plus, ani na minus. *Ower. Ramp. 407.* **5. z. się** na naukę czego: Trzeba umieć bić się naprawdę! [...] — To się zaraz jutro zapisz na naukę boksu. *Krzyw. I. Dzieci 41.* **6. z. się** na członka ⟨*zgłosić chęć zostania członkiem czego*⟩: Zapisując się na członka korzystającego z wypożyczalni, trzeba było płacić jakąś niedużą wkładkę miesięczną. *Pigoń Komb. 149.* **7. z. się** na politechnikę, na uniwersytet itp.; na jakiś wydział, na filozofię, matematykę, polonistykę itp. ⟨*wstąpić na wyższą uczelnię (politechnikę itp.), zostać studentem wyższej uczelni (politechniki itp.); jakiegoś wydziału itp.*⟩. **8.** *książk.* **z. się** w dziejach, w historii; **z. się** na karcie dziejów, w historii ⟨*odegrać znaczną rolę w dziejach kraju, społeczeństwa, ludzkości*⟩: W walce [...] z akcją germanizacyjną kilku księży polskich zapisało się chlubnie na kartach historii Polski. *Nowe Drogi 5, 1953, s. 65.* **9. z. się** w szeregi czego (organizacji, partii itp.) ⟨*wstąpić do organizacji, partii itp.*⟩: Zapisał się w szeregi tej partii, która miała nieść pomoc polskiemu powstaniu. *Poręb. Studia 194.* **10. z. się** czym, jak w czyjej pamięci ⟨*upamiętnić się komu, utrwalić się w czyjej pamięci*⟩: Dzień ten przepędzony wśród rodziny krawca mile zapisał się w jej pamięci. *Bał. Dziady 154.* Sykstus IV zapisał się w pamięci Rzymian dwoma gmachami, które do dziś dnia sławią imię Roverów. *Chłęd. Odr. 166.* **11. z. się** w (czyim) sercu ⟨*zdobyć czyją sympatię, uczucie*⟩.

zapisany 1. z. do głosu: Ład przywrócił dopiero zapisany poprzednio do głosu stary [...] wiecownik. *Strug Chim. II, 48.* **2. z.** niezatartymi, ognistymi, złotymi głoskami, zgłoskami: Widzieliśmy [Żółkiewskiego] [...] w ufortyfikowanym obozie, dwukrotnie zapisanym w dziejach wojennych Polski niezatartymi głoskami. *Korzon Woj. II, 154.*

zapisujący Przyrządy **z-e** (rejestrujące): Przyrządy miernicze zapisujące (rejestrujące) utrwalają pomiar w postaci krzywej ciągłej, kropkowanej lub drukiem. *Kasper. Mechan. 42.*

zapisywać p. **zapisać**

zapisywać się p. **zapisać się**

zaplatać, zapleść 1. z. ręce, dłonie, palce ⟨*łączyć palcami, przeplatać*⟩: Ręce zaplótł w gniewie bezsilnym. *Gomul. Mieszczka 82.* **2. z.** warkocze, włosy ⟨*pleść w warkocz(e)*⟩: Zaplatała swe długie kasztanowate warkocze. *Goj. Dziew. I, 79.* Zaplatała sobie na noc włosy. *Sienk. Now. II, 121.* **3. z.** włosy w warkocze, *poet.* w kosy: Rozwiązała wielki węzeł włosów i zaplotła je w warkocze. *Zap. G. Dzień 186.*

zaplątać z. k o g o — w c o ⟨*wplątać, uwikłać; zamieszać*⟩: Zaplątać kogo w nieczystą sprawę. *SW.*

zaplątać się 1. z. się w sidła, w sieci ⟨*uwikłać się; również przen.*⟩: Sam zaplątał się w swoje sidła, niech w nich siedzi. *Fredro A. Jow. 194.* **2. z. się w c o, w c z y m: z. się** w krzaki; **z. się** w sznurach; *przen.* **z. się** w zeznaniach ⟨*zeznawać sprzecznie*⟩; **z. się** w aferę ⟨*wmieszać się niepotrzebnie*⟩. **3.** Język się komu zaplątał ⟨*ktoś pomylił się w mowie*⟩.

zapleść p. **zaplatać**

zapłacić z. c o: 1. z. dług ⟨*spłacić, oddać*⟩. **2. z.** frycowe ⟨*ponieść stratę na skutek braku doświadczenia*⟩: Dziesięciu zapłaciło frycowe, a jedenasty zaledwie jako tako prowadzi interes. *Chłęd. Album 166.* **3. z.** (wysoką) cenę ⟨*zdobyć co kosztem dużych wyrzeczeń, ponieść wielkie ofiary*⟩: Musi kogoś kochać i czuć się kochanym, bez względu na cenę, jaką mu przyjdzie zapłacić. *Par. Król 216.* **4. z. c o c z y m**: Kupcy z furami czekają [...] i chcą na niewidziane zapłacić wszystko srebrem i złotem na miejscu. *Pol Obrazy II, 134.* **5. z.** gardłem, głową, życiem; własną skórą ⟨*ponieść śmierć, zginąć*⟩: Zaczęła krzyczeć na niego, by dał spokój, że to gardłem zapłaci. *Grusz. An. Żak. 119.* **6. z. z a c o**: Zapłacił za kolację, wziął w bufecie ćwiartkę wódki, dwie butelki piwa i zakąski. *Pytl. Fund. 346.* **z.** za mieszkanie, za utrzymanie. **7. z.** komu za krzywdę ⟨*odwzajemnić się, zemścić się*⟩: Poczekaj, już ja ci zapłacę za moją krzywdę! Jeszcze dostaniesz się w moje ręce! *Kłos. Wiosna 82.* **8. z.** dobrym za złe: Matka biła ją dawniej, ciągnęła za włosy, a ona wróciła i zapłaciła dobrym za złe. *Goj. Dziew. I, 225.* **9.** Bóg zapłać; powiedzieć Bóg zapłać; jedno, ciche, serdeczne Bóg zapłać; Bóg ci (panu, wam itp.) zapłać, Bóg zapłać za co; za

Bóg zapłać ⟨*ludowa forma podziękowania; niekiedy iron.*⟩: Powiedzcie Jagielle, że nie dałbym [...] za jego książęcą czapkę — kuniej skóry, a za jego sumienie — jednego „Bóg zapłać"... *Słow. Wall. 63.* Zaraz musiał pomagać przy mierzeniu. Pomruczał z niezadowolenia. Bo to nie płacone. Tak tylko, za Bóg zapłać. *Brzoza Bud. 18.* **10.** Ciężko, drogo, grubo z. za co ⟨*być narażonym na wielkie ofiary, ponieść wielkie koszty, ofiary*⟩: Nie wiedzieli, jak ciężko przyjdzie im zapłacić za tę chwilę łatwego triumfu. *Makowiec. Dios. 58.* **11.** *iron.* Pięknie z.: Pięknieśmy mu zapłacili za gościnność, nie ma co mówić. *Sienk. Wołod. I, 200.*

zapłakać 1. Gorzko, żałośnie; cicho, rzewnie z.; z. jak bóbr, w głos; z. rozdzierającym (serce), bezsilnym łkaniem, bolesnym szlochem; z. wielkim płaczem; z. łzami radości; z. z radości. **2.** z. krwawymi, rzewnymi, palącymi łzami — na kogo: Głupia pało benedyktyńska! cały świat krwawymi łzami zapłacze na niego i na ciebie, jeżeli puścisz go żywym. *Prus Wiecz. 179.*

zapłata 1. Całkowita, dobra, gruba, hojna, judaszowska (za zdradę), królewska, licha, marna, mizerna, należna, natychmiastowa, nędzna, niska, odpowiednia, punktualna, słuszna, sowita, suta, wygórowana, znaczna z. ⟨*wynagrodzenie, płaca*⟩. **2.** z. c z e g o ⟨*uregulowanie, zapłacenie*⟩: z. rachunku. **3.** z. w c z y m: z. w naturze, w pieniądzach. **4.** z. z a c o: z. za pracę, za towar. - W bufecie zażądano od niego zapłaty za cztery kawy. *Gomul. Ciury II, 102.* **5.** Brać, dostać, obniżyć, odebrać, otrzymać, pobierać, podwyższyć, proponować, przyjąć, przyrzec, wziąć, (za)ofiarować, zatrzymać (komu) zapłatę. **6.** Domagać się, dopominać się, napierać się, wymagać, żądać zapłaty. **7.** Upomnieć się o zapłatę. **8.** Chodzić, iść, przyjść po zapłatę: Kazałem mu powiedzieć, by przyszedł po swoją zapłatę. *Polak w Paryżu 411.* **9.** Podjąć się (coś zrobić) za zapłatą: Znalazłem sobie jakiegoś Gintowta, który za zapłatą podjął się wszystko przyprowadzić do ładu. *Kaczk. Murd. II, 7.* **10.** z. należy się, przypada, zalega.

zapłonąć *książk.* ⟨*zapalić się; zapałać*⟩ **1.** z. (gorącym) afektem, uczuciem, miłością do kogo (ku sobie): Oboje zapłonęli ku sobie gorącym uczuciem. *Tyg. Ilustr. 38, 1904.* **2.** z. gniewem, żądzą czego. **3.** z. namiętnością do kogo, do czego: z. namiętnością do sceny. **4.** z. (świętym) ogniem zapału ⟨*o osobie*⟩; z. ogniem miłości (do kogo). **5.** z. (ponurym) ogniem ⟨*o oczach*⟩; ognie, iskry zapłonęły w czyich oczach. **6.** z. ciemnym, czerwonym, gwałtownym rumieńcem ⟨*o osobie, o twarzy czyjej, o policzkach*⟩. z. rumieńcem wstydu, oburzenia. **7.** z. jaskrawym, migotliwym światłem ⟨*o ogniu, pomieszczeniu, pochodni*⟩.

zapominać, zapomnieć 1. z. c o a. c z e g o; *daw.* n a c o ⟨*puszczać co w niepamięć; nie zachowywać w pamięci*⟩: Obadwa rody zapomniały uraz przy wspólnym stole. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* Obrażeni słudzy zapomnieli na przytomność państwa, a gniewne i obelżywe wyrazy sypnęły się z ust wszystkich. *Krak. Wspom. 36.* **2.** z. języka, jakiegoś języka ⟨*tracić biegłość w (jakimś) języku, przestawać nim mówić, władać*⟩: Nieraz na głos czytam te wiersze, żeby nie zapomnieć polskiego języka. *Kurek Ocean 311.* **3.** z. języka, języka w ustach, w gębie ⟨*nie wiedzieć, co powiedzieć (na skutek zmieszania, zdumienia itp.)*⟩: Kiedy wchodziła i wychodziła [...] tom zapominał języka w gębie i tylkom się patrzył na nią. *Jeż Rotuł. 399.* **4.** z. c z e g o [nie: co] ⟨*nie brać czego przez zapomnienie*⟩: z. książki, parasola. **5.** z. o c z y m ⟨*przestawać myśleć lub pamiętać o czym*⟩: Pracowano gorączkowo, bez chwili wytchnienia, zapominając o śnie i odpoczynku. *Cent. Czel. 48.* Wśród tych trosk sercowych nie zapomniała jednak o rzeczach więcej realnych. *Chłęd. Barok. 378.* **6.** z. o kim, o czym na śmierć, w kamień, w żywy kamień ⟨*zupełnie zapominać*⟩. **7.** z. o wszystkim, o (całym) świecie, o bożym świecie ⟨*nie interesować się niczym poza jedną osobą lub jednym przedmiotem; interesować się wyłącznie kim lub czym*⟩: Zakochani zapomnieli o świecie. *SW.* Zapomniał dla niej o całym świecie i w końcu pojął ją za żonę. *Mark. W. Mity 67.* **8.** Nie z. do (samej) śmierci, nigdy nie z. ⟨*zapamiętać na zawsze*⟩: Ty jesteś prawdziwy Łach, z domu Łachów: do śmierci ci nie zapomnę twojego nazwiska! *Bog. Kapit. I, 83.* Nigdy nie zapomnę tej uroczystej chwili, w której powitany głosem sędziwego prezesa [...] zasiadłem pomiędzy nimi. *Krasz. Kartki 22.* **9.** Nie da się, niepodobna, nie umieć z.: Widzieli to zmaltretowane [przez gestapowców] ciało i słyszeli koszmarną opowieść. Tego zapomnieć się nie da. *Kamiń. A. Kam. 113.* **10.** z. k o g o: Kochał się łatwo i również łatwo zapominał osób kochanych. *Sienk. Mieszan. 124.* **11.** z. c z e g o k o m u ⟨*nie pamiętać czego, wybaczyć co komu*⟩: Zapomniał już Kazikowi tych pierwotnych dąsów. *Bron. J. Ogn. 167.* **12.** Nigdy ci (wam, panu itp.) nie zapomnę: Ze łzami w oczach począł go ściskać. — Nigdy panu tego nie zapomnę. Uszczęśliwił mię pan. *Ritt. Duchy 72.* **13.** z. o k i m: Czemuż to Aniela zapomina o babce i całymi tygodniami się nie pokazuje. *Kow. A. Rogat. 6.* **14.** Nie z. k o g o w c z y m ⟨*nie pomijać kogo w czym*⟩: Matka, która by chciała zagarnąć świat cały dla swej jedynaczki, rachuje na to, że ciotka nie zapomni o niej w testamencie. *Sienk. Bez dogm. II, 16.*

przysł. **15.** Zapomniał wół, jak cielęciem był.

zapominać się, zapomnieć się 1. z. się w c z y m: a) ⟨*zaniedbywać się*⟩: z. się w obowiązkach; b) ⟨*unosić się*⟩: z. się w gniewie, w złości. **2.** z. się w o b e c k o g o a. c z e g o ⟨*nie panować nad sobą; uchybiać komu, czemu*⟩: Szlachcic [...] łatwo się zapominał wobec równych sobie. *Bystr. Dzieje II, 158.* **3.** Zapominasz się! zapominacie się! pan (pani) się zapomina! proszę się nie zapominać! ⟨*wykrzyknienie zwracające uwagę na czyjeś niewłaściwe zachowanie*⟩: Co to za krzyki? Co to za burdy [...] Pan się zapominasz! *Krzyw. I. Bunt 40.* **4.** z. się z k i m ⟨*mieć stosunek płciowy*⟩: Gdyby jednak pan Dulski zapomniał się ze sługą. *Zap. G. Dul. 102.*

zapomniany z. od Boga i ludzi ⟨*opuszczony, samotny, nie odwiedzany*⟩: Tam się rzadko pojawiał jakiś Niemiec, bo ten ci Rypin, to zapomniany od Boga i od ludzi świat. *Rus. Wiatr. 155.*

zapomnieć p. **zapominać**

zapomnieć się p. **zapominać się**

zapomnienie 1. Chwilowe, głębokie, wieczne, zupełne z. 2. z. o kim, o czym: W niewielu wierszach maluje [...] przemianę ziemian w zapalonych predykantów z zapomnieniem zupełnym o obowiązkach rycerskich. *Wind. Koch. 60.* 3. *książk.* Cień, fala, mgła, mrok(i), noc, odmęt zapomnienia (obejmuje, ogarnia, otacza kogo); pleśń, proch, pył, pieczęć zapomnienia (pokrywa co): Sen osuszał, jak dobra matka, łzy smutku i otaczał głowy śpiących jakby cichą mgłą zapomnienia. *Sienk. Now. V, 267.* 4. *pot.* Rzeka, zdrój zapomnienia ⟨*woda letejska; Leta*⟩: Sprawiedliwi na znak dany przez sędziów szli na prawo, skąd prowadziła ścieżka do rzeki zapomnienia. *Mark. W. Mity 35.* 5. Łatwy, trudny do zapomnienia: Był to widok wprost trudny do zapomnienia. *Brand. M. Spot. 119.* 6. Skazany na z. 7. D(aw)ać z.: Tylko muzyka mogła jej dać zapomnienie. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 65.* 8. Pić z.; pić z. jak z Lety: Kto mógł, z pełnego kielicha jak z Lety pił zapomnienie. *Prz. Tyg. Życia 9, 1875.* 9. Znaleźć z. 10. Szukać (w czym) zapomnienia. 11. Ulec zapomnieniu: Przykre przejścia uległy zapomnieniu. *SPW.* 12. (U)ratować od zapomnienia. 13. Zgubić, zostawić (co) przez z.: Czy ten batożek zostawił on przez zapomnienie, czy może umyślnie? *Jank. Zaśc. 59.* 14. Iść, pójść w z.: Urazy szły w zapomnienie. *SW.* 15. Puścić, *daw.* podać w z.: Bywa to częstokroć, że nieszczęście przyjaciela u innych przyjaciół podaje w zapomnienie. *Zab. XIV/2, 1776, 336.* 16. Popaść, zapaść w z. 17. Umrzeć; zginąć w zapomnieniu; *książk.* utonąć w zapomnieniu, w falach zapomnienia. 18. Pogrzebać w zapomnieniu. 19. Żyć w zapomnieniu. 20. Odgrzebać, wygrzebać z zapomnienia. 21. Wydobyć co z zapomnienia (z pyłu zapomnienia).

zapomoga 1. Bezzwrotna, pieniężna, stała, żywnościowa z., z. pośmiertna ⟨*wsparcie*⟩. 2. z. dla kogo: z. dla bezrobotnych, dla osób niezdolnych do pracy, dla powodzian. 3. z. na co: z. na pogrzeb, na urządzenie mieszkania. 4. Dać, wypłacić zapomogę (na co); rozdawać z-i, udzielić (komu) zapomogi: Wdowom po radcach niezamożnych kasa miejska dawała zapomogi. *Smol. W. Mieszcz. 61.* 5. Dostać, otrzymać, uzyskać zapomogę. 6. Wspierać kogo zapomogami.

zapora ⊜ ⟨*tama, przen. przeszkoda, zawada*⟩ 1. z. betonowa, lodowa, podwodna, przeciwtankowa (przeciwczołgowa), wodna: Dno rzeki w tej części jest skaliste, pełne zapór podwodnych i raf. *Popł. Szkice 222.* Miasto było gotowe do walki ulicznej, opasane rowami, pocięte przez barykady i zapory przeciwtankowe. *Brun W walce 110.* 2. Naturalna, nieprzebyta, niezwalczona, potężna, silna, skuteczna, słaba, trwała, walna z. 3. z. dla czego a. dla kogo: Panujący z domu aragońskiego zastali już lennictwo w najwyższym rozkwicie i spostrzegli w nim zaporę dla swych despotycznych zamiarów. *Chlęd. Neapol. 27.* 4. z. do czego: Częstokroć to, co się wydaje celem, było w istocie zaporą do dalszego pochodu. *Krasz. Kartki 843.* 5. z. (po)między czym a. kim: z. między przyjaciółmi. 6. z. na czym: Przewiduje się budowę wielkiej zapory wodnej na Angarze, przy jej wyjściu z Bajkału. *Lep. Sybir 44.* z. na drodze. 7. z. przeciw(ko) czemu a. komu: Idziemy gęsiego po zastawionych chodnikach — wszystko to zapory przeciw czołgom nieprzyjaciela. *Rudn. A. Morze 74.* 8. z. przed czym, przed kim: Gdyby atmosfera nie stanowiła zapory przed tym ustawicznym obstrzałem kosmicznym [...] nie wiadomo, czy życie organiczne w ogóle rozwinęłoby się na naszej planecie. *Wiedza 509, s. 30.* 9. z. w czym: Mury te przeleciałem na miłości piórach, słaba dla niej zapora w parkanach i murach. *Mick. Fragm. 338.* 10. z. z czego: W poprzek przedniejszych ulic porobiono zapory, nie z kłód, ale z szczepanego drzewa. *Niemc. Pam. 1830, s. 64.* 11. Kłaść, położyć, podnieść, postawić, stawiać, (u)tworzyć, wytworzyć, zbudować zaporę: Król nie okazał dość siły, ażeby uczuciu zemsty szlacheckiej położyć skuteczną zaporę. *Bobrz. Dzieje I, 270.* Wskutek uskoku warstwa nieprzepuszczalna utworzyła zaporę dla spływu wód gruntowych. *Radlicz Geogr. VIII, 226.* 12. Mijać, ominąć zaporę. 13. Przejść, przekroczyć; przełamać, przerwać, przezwyciężyć, rozbić, rozerwać, rozsadzić, (s)kruszyć, usunąć, zburzyć, (z)druzgotać, (z)łamać, znieść, zniszczyć zaporę: Trzeba było rozbijać dynamitem zapory lodowe otaczające okręt. *Cent. Czel. 24.* 14. Iść, przejść, przedostać się, przebić się, przedrzeć się przez zaporę: Kurier mediolański biegł całym pędem, przedzierając się przez zaporę Apeninów. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 105.* 15. z. dzieli, oddziela; powstrzymuje, spiętrza (wody), staje (na zawadzie), wyrasta: Liczne potężne zapory oddzieliły nas od świętej ziemi naszej. *Bork. K. Pam. 72.* Dwaj przyjaciele spojrzeli sobie w oczy i zaraz znać było, że między nimi stanęła niebywała dotąd zapora. *Dygas. Gorz. II, 81.* 16. z. padła, pękła; prysła: Pękły zapory, które słowom jej stawiała nieśmiałość. *Orzesz. Ad astra 370.*

⊜ z. ⟨*rygiel; wrzeciądz; zasuwa*⟩ 17. Dolna, górna; drewniana, żelazna z.; z. drzwiowa, okienna; więzienna z. 18. z. bramy, drzwi, okna a. z. u bramy, u drzwi, u okna, u wrót: Potrzebaż jeszcze było, aby żelazne zapory u drzwi kazamaty oddzielać mię miały od ziemskiej atmosfery? *Gordon Obraz. 21.* 19. Odchylić, odsunąć zaporę; otworzyć zaporę a. z zapory: Odemknął zasuwkę u spodu, a niemało się namozolił i natrudził, nim i górną odchylił zaporę. Nareszcie rozwarł całe okno. *Łoz. Wal. Dwór 182.* Otworzył drzwi z ciężkiego łańcucha i drewnianej zapory. *Rudn. H. Spart. 36.* 20. Zamknąć, zawrzeć zaporę a. zamknąć, zawrzeć (drzwi, bramę) na zaporę: O zachodzie słońca dzwoniono w mieście na znak bliskiego zamykania bram [...] podoficerowie [...] zawierali je na zapory i kłódki. *Tyg. Ilustr. 180, 1863.* 21. Spada, upada z.: „Kto tam?" — spadła zapora, wychodzi starzec. *Mick. Ball. 62.*

zapotrzebowanie [lepiej: zamówienie] 1. z. rynkowe a. rynku. 2. z. społeczne. 3. z. na co: z. na artykuły pierwszej potrzeby, na meble, na energię elektryczną, na twórczość artystyczną. 4. Pokryć z.; zaspokajać z-a (np. na wyroby przemysłowe). 5. Przesłać, wysłać z. ⟨*przesłać, wysłać pismo określające przedmiot i wysokość zamówienia*⟩.

zapowiedź ⊜ ⟨*zapowiedzenie; prognostyk, przepowiednia*⟩ 1. Dobra, zła; groźna, niechybna, niewątpliwa, pewna, szumna, wyraźna z. 2. z. czego: z. końca z. burzy, choroby, klęski, nieszczęścia; z. końca (czego), przyjazdu, wizyty; z. reform. 3. Bez zapo-

wiedzi (robić co; coś się dzieje): Pewnego dnia, jak zwykle, bez poprzednich zapowiedzi, mój towarzysz polecił ubrać się w strój nurkowy i zaprowadził mnie do statku. *Siedl. M. Głęb. 75.* **4.** Według zapowiedzi, zgodnie z zapowiedzią; *przestarz.* pod zapowiedzią (robić co, coś się dzieje): Zgodnie z zapowiedzią babci w ruch poszły jabłka i cukierki. *Gaz. Kuj. 288, 1954.* Pod grozą bagnetów i pod zapowiedzią kar i zaboru majątków odbyło się najspokojniej wcielenie ziem polskich do trzech państw sąsiednich. *Schmitt Dzieje II, 369.* **5.** Dotrzymać zapowiedzi; spełnić z.: Wydawca miał się niby to trzymać porządku chronologicznego; ale i tutaj nie dotrzymał zapowiedzi. *Rocz. Lit. 1934, 124.* **6.** z. sprawdza się; pojawia się, zjawia się; z-i ukazują się, mnożą się. *SFA.*

● **z.** ⟨*ogłoszenie z ambony osób zamierzających zawrzeć małżeństwo*⟩ **7.** Pierwsza, druga, trzecia z.: Ksiądz zaczął wyliczać regestr zabierających się do stanu małżeńskiego [...] Aleksander Kański [...] z Pauliną Jelewską, panną, zapowiedź pierwsza. *Korz. J. Krewni 206.* **8.** Ogłosić z-i. **9.** *pot.* Dać na z-i (z kim): Przyszedł młody chłopak ze swą narzeczoną dać na zapowiedzi. *Święt. A. Dryg. 49.* Dał na zapowiedzi z niańką ze dworu [...] bardzo piękną wdową. *Dąbr. M. Ludzie 188.* **10.** z. (pierwsza, druga...) wyszła; z-i odbyły się.

zapoznać, zapoznawać **1.** z. k o g o z k i m, z c z y m ⟨*poznajomić, zaznajomić*⟩: Tarnowski zapoznał go ze starym Koźmianem, a potem wprowadził na obiady literackie do Krasińskiego. *Bar. Kum. 32.* Zapoznam cię z okolicą. *Gocz. Wspom. II, 87.* **2.** *przestarz.* z. czyje zasługi ⟨*nie docenić, nie uznać czyich zasług*⟩.

zapoznany z. poeta, geniusz ⟨*nie uznawany, zapomniany, niedoceniany*⟩.

zapraszać, zaprosić **1.** z. k o g o — d o k o g o, d o c z e g o, *daw.* w c o ⟨*prosząc wzywać dokąd a. do czego*⟩: z. do domu, do siebie; do środka; z. do jedzenia, do stołu, do odpoczynku. - Zaprosił nas obu do cukierni i utraktował lodami. *Lim. Pam. 463.* Z teatru zaprosił ów Gabryelski cygańską kompanię do siebie. *Boy Znasz 90.* Nie tylko ogłasza swój afekt dla synowej, ale w dom zaprasza. *Malcz. Maria 26.* **2.** z. do tańca, do walca, do mazura itp. ⟨*prosić, zamawiać*⟩. **3.** z. do towarzystwa. **4.** z. kogo — pod dach, pod strzechę ⟨*do siebie, do swego domu*⟩: Nie mam serca narzucać ludziom znękanej mojej osoby i sam pod samotną strzechę nikogo nie zapraszam. *Choj. Alkh. IV, 226.* **5.** z. k o g o — n a c o ⟨*gdy się wymienia cel zaproszenia*⟩: z. na imieniny; z. na kieliszek, na wódkę, na obiad, na polowanie, na ślub, na święta, na zabawę; na lato, na wieczór; z. na wieś. - Spotkał na ulicy Suffczyńskich i tak gorąco zaczął ich zapraszać na wieś, że obiecali przybyć. *Krzywosz. Jula 132.* **6.** z. na tron ⟨*proponować władzę zwierzchnią — królewską albo książęcą*⟩: Powstawszy przeciw królowi zaprosili na tron Bolesława, księcia Opolskiego. *Balin. M. Polska III/2, 29.* **7.** z. w gości, w gościnę. **8.** z. (k o g o) c z y m: z. kogo gestem, ruchem.

zaprawa **1.** z. betonowa, cementowa, gipsowa ⟨*kruszywo pomieszane ze spoiwem*⟩. **2.** z. murarska (mularska), wapienna ⟨*wapno wymieszane z piaskiem*⟩. **3.** z. kuchenna ⟨*przyprawa*⟩. **4.** z. sportowa ⟨*całokształt zabiegów i ćwiczeń mających na celu osiągnięcie dobrej formy zawodnika; trening*⟩: z. gimnastyczna, hokejowa, kondycyjna, lekkoatletyczna, pięściarska, turystyczna. **5.** z. c z e g o, d o c z e g o, p o d c o ⟨*pasta, podkład*⟩: z. podłogi a. do podłóg; z. pod murowanie. **6.** z. d o c z e g o ⟨*przyprawa*⟩: z. do wódki. **7.** z. do sałatek ⟨*masa (zwykle olej i ocet) służąca do wymieszania pokrojonych jarzyn i owoców wchodzących w skład sałatki*⟩. **8.** z. d o c z e g o ⟨*rodzaj treningu*⟩: z. do służby wojskowej; z. (sportowa) do skoku wzwyż. **9.** z. w c z y m ⟨*wprawa*⟩: z. w chodzeniu po górach. **10.** Kłaść (na mur) zaprawę. **11.** Mieć zaprawę (do czego, w czym) ⟨*mieć przygotowanie*⟩: Masz zaprawę, umiesz strzelać. *Jackiew. Jan 196.*

zaprawiać (się), zaprawić (się) **1.** z. c o — c z y m ⟨*dodawać zaprawy, przyprawiać czym*⟩: z. zupę śmietaną; buraczki octem; wino piołunem, herbatę rumem; z. żwir cementem; *przen.* z. dowcip solą attycką; rozmowę octem; życie piołunem. - Swoją broszurkę w niektórych miejscach [...] zaprawił pieprzem, nawet i solą. *Klaczko Zapomn. 287.* Z ledwie dostrzegalnym uśmiechem zaprawionym ironią, czy też goryczą, patrzył na to powitanie. *Meis. Wraki 213.* **2.** *posp.* (Dobrze) kogo, co z. (z czego) ⟨*uderzać, ranić, kaleczyć, haratać*⟩: Strzelał do pierwszego czołgu. Dobrze go zaprawił. *Żukr. Dni 249.* Przecięto druty... Uparł się, że naprawi, zawrócił i założył złączkę, wtedy go zaprawiło ze szrapnela. *Żukr. Dni 95.* **3.** z. k o g o, c o; z. się — d o c z e g o — n a c z y m — w c z y m ⟨*wprawiać, ćwiczyć w czym, wdrażać do czego*⟩: z. młodzież, żołnierzy, zawodników; z. ciało, rękę, siły; z. pióro, z. się do pióra; z. do biegów; do boju, do walki; do gospodarstwa, do nauki, do pracy, do rządów; z. młodzież na dziełach klasyków. - Wcześnie zaprawiono Marka i Jana do ćwiczeń wojennych. *Boy Mar. 19.* Wysłał tam Kazimierza, niechże gospodaruje, choć nie na swoim, niech się zaprawi do doglądania dworu, koni i czeladzi. *Iwasz. J. Tarcze 31.* Napoleon w młodości zaprawiał pióro na utworach literackich, zanim je unieśmiertelnił w swych proklamacjach. *Par. Alch. 11.* Był to wielki, kudłaty pies [...] zaprawiony od szczeniaka w złości. *Makowiec. Dios. 9.* Był duszą organizacji [...] porządkował obóz, zaprawiał w wojennym kunszcie rekrutów. *Zapał. Pam. I, 36.* Powstały bractwa strzeleckie, które się zaprawiały w celowaniu do kurka. *Moracz. Dzieje III, 310.* **4.** z. ptaka, psa do polowania ⟨*układać, tresować*⟩: Przyprowadził cztery ogromne kundle, zaprawione na dziki i niedźwiedzie. *Wójc. Zar. III, 89.*

zaprawić (się) p. **zaprawiać (się)**

zaprosić p. **zapraszać**

zaproszenie **1.** Grzeczne, łaskawe, miłe, serdeczne, uprzejme z. **2.** z. n a c o: z. na obiad, na herbatę; na bal, na akademię, na inaugurację roku akademickiego. **3.** Dostać, otrzymać; posłać, wysłać komu; przyjąć z.: Przez chwilę wymawiał się, lecz zaproszenie przyjął. *Kowalew. M. Kamp. 172.* **4.** Skorzystać z zaproszenia.

zaprowadzać, zaprowadzić **1.** z. c o ⟨*wprowadzać*⟩:

z. ład, porządek, reformy, rygor, zmiany, zwyczaj. 2. z. gospodarstwo, hodowlę ⟨*zakładać, urządzać*⟩. 3. z. książki ⟨*zakładać*⟩: Rektor miał uczynić lustrację akademii, zaprowadzić książki poświadczające uczęszczanie na wykłady. *Szujski Roztrz. 342.* 4. z. c o — n a c z y m; p o c z y m, w c z y m: Mrówki, które zagnieździły się pod skrzynkami w cieplarni, zaprowadziły na młodych roślinkach hodowlę mszyc przywleczonych z ogrodu. *Żukr. Zioła 208.* Obalili całą Konstytucję 3 maja i zaprowadzili po wsiach dawny stan rzeczy. *Gorz. Chłop. 103.* Postanowił od nowego roku zaprowadzić w swoim folwarku wyłącznie męską służbę. *Święt. A. Nałęcze 76.* 5. Zaprowadzić k o g o d o c z e g o; n a c o (dokąd; w jakimś celu) ⟨*przywieść, doprowadzić*⟩: z. gościa do stołu; z. dziecko do szkoły. - Ciekawość przypatrzenia się rzeczom z bliska zaprowadziła mnie na podwórze. *Kras. Podstoli 98.* Miał pieniądze, obiecał po lekcjach zaprowadzić Kazika i Arbuza na ciastka. *Perz. Uczn. 69.* 6. Zaprowadzić kogo do łóżka ⟨*zmusić do położenia się*⟩. 7. Zaprowadzić kogo do ołtarza ⟨*doprowadzić, zmusić do małżeństwa*⟩. 8. Zaprowadzić (kogo) do piekła ⟨*skłonić, przywieść do najgorszego*⟩: Mnie dobrocią do piekła by można zaprowadzić. *Sienk. Połan. II, 37.* 9. Zaprowadzić kogo na manowce ⟨*wywieść w niewłaściwym kierunku; nie doprowadzić do celu; zwieść kogo*⟩. 10. Zaprowadzić k o g o p r z e d c o a. p r z e d k o g o: Zaprowadził wycieczkę przed gmach opery i wyjaśnił historię jego budowy. 11. Zaprowadzić k o g o w c o: Rozczarowanie zaprowadziło Pawła Stroganowa [...] w szeregi czynnej armii; szukał śmierci. *Smolka Lubec. II, 254.* 12. z. daleko, za daleko, zbyt daleko ⟨*wywoływać niepożądane skutki*⟩: W tak wyjątkowych warunkach nadmiar gwałtowności może nas zaprowadzić zbyt daleko. *Prus Now. II, 156.*

zaprószyć 1. z. ogień ⟨*zapuścić przez nieuwagę*⟩. 2. z. oko — czym ⟨*zasypać (prochem, pyłem), zakurzyć*⟩. 3. *żart.* z. komu (sobie kim) oko ⟨*podobać się komu*⟩: Pannie wpadł w oko i oczko zaprószył. *Pol. SW.* 4. z. komu (sobie) głowę ⟨*oszołomić kogo, wywołać u kogo stan podchmielenia; podchmielić sobie*⟩: Kastor, któremu poprzednie kielichy zaprószyły już nieco głowę [...] zawołał ze śmiechem: — A ja piję na cześć Nike! *Rudn. H. Spart. 234.* Z zaprószoną od wódki głową dwie godziny błąkał się po plantach. *Tetm. SW.* 5. *przestarz.* z. komu serce ⟨*pozyskać, wywołać czyje uczucie*⟩: Wyglądała tak cudnie, że mogła znowu zaprószyć serce jakiemuś staroście. *Kaczk. Olbracht. III, 360.* 6. *daw.* Nie masz czym by oko zaprószył ⟨*nic nie ma*⟩.

zaprząc, zaprzęgnąć, zaprzęgać 1. z. c o — (d o c z e g o) ⟨*założyć, uwiązać (zwierzę) do pojazdu*⟩: Zaprzęgają już konie i wyjeżdżamy stąd natychmiast, oby jak najdalej. *Lam J. Rozmait. 155.* Zaprzężono konie do malowanych i kutych sanek, główne siedzenie wysłano barwnym, strzyżonym dywanem. *Żer. Syzyf. 5.* z. parę, trójkę, czwórkę itp. (domyśl. koni, psów itp.) — do czego. 2. z. (konie) w poręcz ⟨*jeden obok drugiego*⟩: Jechał na sejmiki szlachcic budą płótnem krytą, czterema końmi w poręcz zaprzęgniętymi, a każdy odmiennej maści. *Pot. L. Pam. I, 302.* 3. z. (konie) w lejc, w szpic, w szydło; z. gęsiego ⟨*jeden za drugim*⟩: Zwierzęta pociągowe (konie, muły, osły) zaprzęgane bywają w szpic. *Hertz B. Samow. 176.* 4. z. c o — c z y m — w c o ⟨*zaopatrzyć pojazd w zwierzę pociągowe*⟩: Wasyl biegał co chwila do stajni, aby wydawać rozkazy: zaprząc wolant, siodłać konie. *Iwasz. J. Księżyc 169.* Zajechała najtyczanka czterema pięknymi końmi zaprzęgnięta. *Łus. Pam. 117.* Z trzaskiem, z turkotem, wpadła we wrota wspaniała karoca, dzielną zaprzężona szóstką. *Pług Zagon II, 115.* Zaprzęgano nie czwórkami, tylko po parę koni i wszyscy, kto żywy, wozili zboże. *Dąbr. M. Ludzie 33.* Zaprzągł bryczkę w parę koni. *SPP.* 5. z. k o g o — d o c z e g o ⟨*zasadzić, zmusić do wykonania czego*⟩: z. kogo do interesu, nauki, roboty, do warsztatu, do współpracy. - Nie umiem zaprzęgać ludzi do pracy, nie umiem stawiać im dość twardych żądań. *Pigoń Komb. 238.* 6. z. kogo do (swego) rydwanu ⟨*mieć wielbiciela, mieć na usługach*⟩: Turczynki i Niemki, Hiszpanki, Francuzki i Polki zaprzęgałeś na przemian do swego rydwanu. *Bełc. Król 326.* 7. z. z a c o ⟨*przymocować zaprząg do karku, rogów, tułowia itp. zwierzęcia*⟩: Woły w Polsce zaprzęgano w jarzma za karki; na Żmudzi jednakże i na Białej Rusi zwykle za rogi. *Moracz. Dzieje VI, 236.*

zaprzątać, zaprzątnąć 1. z. komu (sobie) głowę kim, czym, coś zaprząta głowę czyją ⟨*być czym zaabsorbowanym; myśleć o kimś, o czym*⟩: Odkąd wyprowadził się z domu, widywał Ankę tak rzadko, że w ogóle nie zaprzątał sobie zbytnio głowy jej losem. *Krzyw. I. Siew 239.* Głowę wietrznika inne już zaprzątały myśli. *Ask. Hist. 50.* 2. Coś zaprząta myśl, uwagę ⟨*jest przedmiotem myśli, absorbuje umysł czyj, uwagę czyją*⟩: Dziwna broszka nieraz zaprzątała myśli profesora. *Par. Niebo 186.*

zaprzeczenie 1. *przestarz.* Bez zaprzeczenia ⟨*bezspornie, bez wątpienia*⟩: Są to bez zaprzeczenia poczciwi i bardzo życzliwi ludziska. *Wol. Dom. I, 165.* 2. Być, sta(wa)ć się zaprzeczeniem czego ⟨*przeciwieństwem czego*⟩: [Romantyzm] był zaprzeczeniem zupełnym panujących aż do owego czasu wyobrażeń estetycznych. *Sienk. Szkice I, 60.*

zaprzeczyć Nie da się, nie można, niepodobna, trudno z., że... ⟨*nie można odmówić słuszności czego*⟩: Nie można zaprzeczyć, że pracowano wytrwale. *Zal. Br. Zniesienie 45.*

zaprzeć p. **zapierać**

zaprzeć się p. **zapierać się**

zaprzedać, zaprzedawać 1. z. kraj w niewolę ⟨*poddać pod obce panowanie; zdradzić dla korzyści osobistych*⟩. 2. z. duszę komu, sumienie ⟨*oddać się do czyjej dyspozycji całkowicie (zwykle dla korzyści materialnych)*⟩: z. duszę lichwiarzowi. 3. z. duszę diabłu ⟨*ważyć się na wszystko; nie mieć sumienia*⟩: Zaprzedałby dla tej zemsty duszę diabłu, gdyby nie to, że w diabła nie wierzy. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 179.* 4. Psu oczy zaprzedał ⟨*bardzo bezwstydny*⟩. *SW.*

zaprzęgać p. **zaprząc**

zaprzysiąc, zaprzysięgać 1. z. c o k o m u ⟨*przyrzec przysięgając*⟩: z. komu zemstę, wierność, miłość; z. przywileje (o monarsze). 2. z. k o g o ⟨*przyjąć przysięgę od kogo*⟩: z. nowy rząd, nowego prezydenta; z. świadka.

zaprzysięgać się z. się na Boga, na szczęście swoich dzieci; **z. się** na śmierć i życie ⟨*zaklinać się*⟩.

zaprzysięgać p. **zaprzysiąc**

zapuszczać, zapuścić 1. z. brodę, faworyty, wąsy, włosy, zarost ⟨*nie golić, nie strzyc, pozwalać rosnąć*⟩: Zapuszczali włosy długie, które, pokudłane, straszną nadawały im postać. *Bandt. Hist. 3.* **2.** Zapuścić dom, gospodarkę, mieszkanie, ogród, park ⟨*zaniedbać*⟩: Zapuścił gospodarkę, wypobożniał i doszczętnie zgłupiał. *Bocheń. Praw. 69.* **3. z.** firanki, kurtynę, portierę, roletę, storę, zasłonę ⟨*zasłaniać firanką itp.; opuszczać firankę itp.*⟩; **z.** okno firanką, roletą, storą ⟨*zasłaniać*⟩: Zamknął na klucz drzwi od ogrodu i zapuścił portierę. *Iwasz. J. Księżyc 153.* Okno, w którym ją widywałem, zapuszczone było firanką białą. *Dan. W. Not. 24.* **4. z.** kurtynę na co ⟨*puszczać co w niepamięć*⟩: Trzeba było zapuścić kurtynę na to, co było, i zacząć całą robotę na nowo. *Witkiew. S. Szt. 549.* **5. z.** korzenie, korzonki; **z.** korzenie, korzonki w glebę, grunt, ziemię ⟨*rozrastać się korzeniami w głąb gruntu, ziemi*⟩: Najgłębiej zapuszczają korzenie: dąb, sosna, wiązy, jesion, klon. *Sokoł. St. Las. 24. przen.* Prawdy ekonomiczne zapuściły korzonki w naszą glebę. *Sienk. Sprawy 6.* **6. z.** krople, lekarstwo (do czego), pod co (do oka, pod powiekę) ⟨*wpuszczać, wstrzykiwać*⟩. **7. z.** motor, silnik ⟨*zapalać*⟩: Szofer [...] ogląda ostatni raz opony, siada, zapuszcza motor. *Putr. Wrzes. 250.* **8. z.** niewód, sieć (w wodę, do wody) ⟨*zanurzać*⟩. **9.** Zapuścić ogień ⟨*zaprószyć*⟩: U nas spaliły się zabudowania... czeladnik ogień zapuścił. *Sienk. Wołod. I, 149.* **10. z.** oko, spojrzenie, wzrok, *żart.* żurawia (do czego, przez co, w co) ⟨*patrzeć, spoglądać, zerkać*⟩: Rozgarniali rękoma gęstwę zboża, ostrożnie, powoli, by nie przeoczyć zguby [...] zapuszczali spojrzenia, jak daleko mogli — a książki jak nie ma tak nie ma. *Morc. Wyrąb. I, 91.* Przykładał głowę do szerokiej szpary w parkanie i zapuszczał wzrok do ogrodu. *Przyb. Oblęż. 29.* W biurze zawsze ruch [...] czasem gość zapuści oko w mój dekolt bardzo głęboko. *Turs. Klub 53.* Coś tam skrobie, wciąż zapuszczając żurawia do zeszytu sąsiada. *Hertz B. Samow. 76.* **11.** *pot. środ.* **z.** oczy ⟨*wpuszczać krople, lekarstwo do oczu*⟩: Pełniłem rolę asystenta „pana dochtora" zapuszczając oczy lub stawiając bańki różnym naszym pacjentom. *Wysoc. A. Sprzed 12.* **12. z.** pazury, szpony, żądło ⟨*wbijać*⟩: Żałuję, że nie jestem pszczołą, aby mu żądło aż w samo serce zapuścić. *Orzesz. Sylwek 235.* **13. z.** przyłbicę ⟨*zamykać, zsuwać*⟩. **14. z.** psa (jamnika) pod ziemię, w jamę ⟨*kazać psu wejść do jamy w celu wypłoszenia zwierzyny*⟩: Znajdował stare lisie jamy [...] zapuszczał pod ziemię jamniki i nasłuchiwał. *Dygas. Now. VII, 98.* **15. z.** ręce do kieszeni a. w kieszeń ⟨*wkładać, wsuwać*⟩. **16. z.** sondę ⟨*badać za pomocą sondy, sondować*⟩. **17. z.** welon, woalkę (na twarz) ⟨*zasłaniać twarz welonem, woalką; opuszczać welon, woalkę na twarz*⟩: Zapuściła welon na twarz, uklękła i z ręką wyciągniętą niby do wiązania stułą, szeptała coś cicho. *Reym. Ferm. II, 47.* **18.** Zapuścić wilgoć ⟨*dopuścić do powstania wilgoci*⟩. **19. z.** zagony ⟨*wysuwać oddziały w głąb kraju atakowanego*⟩: Wróg swe zagony dalej zapuszcza, morduje, więzi, łupi. *Syrok. Gaw. 82.* **20. z.** co farbą ⟨*nasycać farbą, farbować*⟩: On tu sam te szkła kolorował i farbą zapuszczał. *Prusz. Trzyn. 89.*

zapuszczać się *zootechn.* Krowa zapuszcza się ⟨*nie daje mleka przed ocieleniem*⟩.

zapuścić p. **zapuszczać**

zapytanie 1. Drażliwe, krzyżowe **z-a**; nieme **z. 2. z.** o k o g o, o c o: **z.** o matkę, o rodzinę; **z.** o zdrowie, o godzinę. **3.** Znak zapytania ⟨*jeden ze znaków interpunkcyjnych: znak graficzny pytania*⟩; *przen.* ⟨*pytanie, kwestia*⟩: Czy co z tego będzie, to jeszcze wielki znak zapytania. *SW.* **4.** Opatrzyć co; stawiać, postawić co pod znakiem zapytania ⟨*(za)kwestionować*⟩: Stawiać pod znakiem zapytania autorstwo jakiegoś dzieła. **5.** Znaleźć się pod znakiem zapytania ⟨*stać się wątpliwym, budzić wątpliwość*⟩: Jego dalsza kariera [...] znalazła się pod znakiem zapytania. *Breza Niebo II, 149.* **6.** Odpowiadać, nie odpowiadać na **z-a. 7.** Postawić sobie **z.** ⟨*zagadnienie, problem*⟩. **8.** Zarzucać kogo zapytaniami. **9.** Zwracać się z zapytaniem do kogo. **10. z-a** napływają (np. do redakcji), posypały się, krzyżują się.

zarabiać, zarobić ● ⟨*osiągać zysk (za pracę)*⟩ **1.** Dobrze, dużo, grubo, lekką ręką, mało, nieźle, uczciwie, w pocie czoła, wspólnie, z trudem **z.**; **z.** na czysto, podwójnie, potrójnie itp.: Wojna pozbawiła go stanowiska i wygnała z miasta, gdzie pracował i dobrze zarabiał. *Ziel. S. Pol. 168.* Lekką ręką zarobiło się cztery stówki. *Rund. A. Lato 185.* Po obliczeniu rozchodów zarobił na czysto około dwudziestu florenów. *Ward. Wyłom 267.* **2. z.** c z y m: **z.** lekcjami, pędzlem, pracą, szyciem. - [Słowacki] pragnął zarabiać piórem, gdyż niemiłą było to dla niego rzeczą, że utrzymuje się tylko z pieniędzy przysyłanych przez matkę. *Kleiner Słow. I, 202.* **3. z.** n a c z y m: **z.** na dostawach, na sprzedaży. - Flaubert nie zarabiał na swoich dziełach; czasem nawet do nich dokładał. *Par. Alch. 57.* **4. z.** grosz na groszu ⟨*100%*⟩: Sprzedawał im drób i nabiał, pieczywo i jarzyny po cenie oznaczonej przez inżyniera [...] zarabiając grosz na groszu. *Prus Plac. 81.* **5. z.** n a c o (u k o g o); **z.** n a k o g o: **z.** na chleb (powszedni), na kawałek chleba; **z.** na utrzymanie, na życie. - Gdybyście potrzebowali zarobić na kąt, na obiad i na te buty, nie mielibyście czasu na melancholię. *Strug Chim. I, 26.* Jak na rodzinę swoją nie zarobi, to z głodu z nią zdechnie. *Putr. Wrzes. 279.* **6.** Zarobić n a c o ⟨*dosłużyć się, doczekać się czego*⟩: **z.** na nagrodę, na plagi, na sławę, na wymówki. Prędzej na płacz niż na śmiech u waćpanny zarobię. *Sienk. Wołod. I, 78.* **7. z.** w c z y m (gdzie): Na chleb zarabiał w biurze znanego architekta. *Żer. Nawr. 178.* **8. z.** z a c o: Pierwsze pieniądze, zarobione za wydobyty węgiel, brzęczały i szeleściły w czarnych dłoniach. *Morc. Serce 157.*

● **z.** ⟨*rozrabiać, rozcierać*⟩ **9. z.** chleb ⟨*zagniatać; zaczyniać*⟩. **10. z.** ciasto ⟨*zagniatać*⟩. **11. z.** farby ⟨*mieszać, rozpuszczać, rozrabiać*⟩. **12. z.** gips ⟨*rozrabiać z wodą*⟩. **13. z.** c o — c z y m ⟨*rozrabiać, rozcieńczać*⟩: Badany pigment zarabiamy wodą i papkę nakładamy na bibułę. *Nowak Surowce II/4, 112.* **14. z.** c o — n a c z y m: Drożdże zarobione na mleku rozmnażają się szybciej. *Czerny Kuch. 57.* **15. z.** c o — n a c o: **z.** mąkę na ciasto; **z.** sól na pastę.

● **2.** z. ⟨*dorabiać część brakującą*⟩ **16.** z. firankę, oczko, pończochę, sieć: Jak pająki wnet zarabiają sieć, gdzie los przeleciał, by w niej nie widzieć pustki i rozdarcia. *Słow. Lilla 330.* **17.** z. igłą, szydełkiem; z. robotą siatkową, szydełkową.

zaradzać, zaradzić z. c z e m u ⟨*znajdować radę, zapobiegać*⟩: z. kłopotom, nieszczęściu, złemu (złu).

zarastać, zarosnąć z. brudem ⟨*okrywać się warstwą brudu*⟩: Cały dom zarośnie brudem. *Twórcz. 1, 1954, s. 99.*

zaraza 1. z. morowa ⟨*dżuma*⟩: Tknięty zarazą morową, umarł w drodze. *Moracz. Dzieje II, 136.* **2.** *daw.* z. powietrzna. **3.** *bot.* z. ziemniaczana ⟨*wywołana przez grzybek pasożytniczy*⟩. **4.** *przen.* z. faszystowska ⟨*o faszyzmie*⟩: Jedynymi konsekwentnymi bojownikami przeciwko zarazie faszystowskiej były partie komunistyczne. *KPP Wspom. 214.* **5.** *przen.* z. moralna, społeczna ⟨*demoralizacja, zgnilizna moralna*⟩. **6.** z. n a k o g o; n a c o ⟨*pomór*⟩: z. na bydło, na drób. **7.** Zły jak z. **8.** Bać się, strzec się, unikać kogo, czego jak zarazy; stronić, uciekać jak od zarazy: Unikała [...] tych czułości jak morowej zarazy. *Chłęd. Pam. II, 66.* **9.** (Z)nienawidzić kogo, co jak zarazę: Znienawidziłem go jak zarazę i on mnie nienawiścią ścigał. *Sienk. Wołod. II, 30.* **10.** Nanieść, przynieść, przywlec, zawlec zarazę: Nierad, bo się lękał, aby mu wojsko nie naniosło zarazy do miasta. *Pot. L. Pam. III, 30.* **11.** Nie ma na nich (na ciebie, na niego, na was) zarazy ⟨*rodzaj przekleństwa; o kimś uprzykrzonym, nieznośnym, dokuczliwym*⟩: Nie wiem po kiego diabła te szmaciarze kręcą się tam [...] Handlują i wrzeszczą, zarazy na nich nie ma. *Unił. Pok. 27.* **12.** Odwrócić, powstrzymać, zażegnać zarazę. **13.** Przenosić, roznosić, siać, szerzyć, wnosić, wywoływać zarazę: Jeśli Aspazja tak jawnie i wszędzie siała zarazę moralną, czemuż [...] musiano aż fałszować żale wygnańca. *Święt. A. Asp. 259.* **14.** Kłaść tamę zarazie. **15.** Ulec zarazie. **16.** Chronić, schronić (się), uciekać od zarazy, przed zarazą. **17.** Paść na zarazę, od zarazy, z zarazy: Zakopywano gnaty krów, które padły z zarazy. *Żer. Char. 280.* **18.** z. atakuje; bierze, dziesiątkuje, ogarnia kogo, co: Jak mi bydło zaraza wzięła, to panicz przysłał jałówkę *Rodz. Dew. 266.* W XIV wieku zarazy zdziesiątkowały ludność, wskutek czego dał się uczuć silnie brak rąk roboczych. *Kulcz. L. Socjol. 161.* **19.** z. dosięga, dusi, wydusza (kogo, co). **20.** Niech ich (was) z. wydusi ⟨*rodzaj złorzeczenia: oby ich co najgorszego spotkało*⟩: Niech ich zaraza wydusi, pozwalają wysyłać [...] po pół kilo boczku miesięcznie na taki głód. *Past. Komuna 20.* **21.** z. grasuje, morduje, następuje; z. pada na kogo, co; panuje; pojawia się, przechodzi, przychodzi, rozchodzi się, rozlewa się (po kraju), rozszerza się, szerzy się, sroży się, trapi (ludność), wybija (owce), wybucha, zjawia się: Panowała między załogą morowa zaraza, śmiertelność była wielka. *Moracz. Dzieje II, 57.* **22.** z. pochłania (ludzi, bydło, ofiary); pustoszy (miasto, ziemię).

zaręczenie 1. Osobiste, solenne, uroczyste z. ⟨*poręka, rękojmia*⟩. **2.** Na czyjeś z., za czyimś zaręczeniem (zrobić co) ⟨*za czyimś poręczeniem, za czyjąś poręką*⟩: Przyjął pana na moje zaręczenie. *Reym. SPP.* **3.** Dać, wydać z.: Ministrowi żadnych zapewnień i zaręczeń dawać nie mogę. *Mick. Listy II, 308.*

zaręczyny 1. Uroczyste z. ⟨*uroczyste przyrzeczenie połączenia się związkiem małżeńskim*⟩. **2.** z. k o g o z k i m. **3.** Zerwać z. **4.** Dopełnić zaręczyn. **5.** z. odbywają się, odbyły się (np. tydzień temu).

zarobek 1. Całkowity, cały, dobry, dorywczy, doskonały, dostateczny, godziwy, groszowy, gruby, korzystny, lekki, lichy, łatwy, mały, mizerny, nędzny, nielichy, niski, pewny, przeciętny, skromny, sowity, stały, wspaniały, wysoki z., również w *lm* ⟨*wynagrodzenie, płaca; zarobione pieniądze*⟩. **2.** Dzienny, miesięczny, roczny z. **3.** z. brutto ⟨*bez potrąceń*⟩; z. netto a. czysty z. ⟨*po potrąceniach*⟩: otrzymany zarobek netto pracownik kwituje na liście płacy. *Skrzyw. Przem. II, 17.* **4.** z. n a c z y m ⟨*zysk, korzyść*⟩: [Za pomoc] to bym ci parę groszy dał — dużo nie, bo co to na tych drzewkach za zarobek. *Was. W. Pok. 58.* **5.** z. p r z y c z y m: Ja drzewo kupuję, dam wam zarobek przy wycięciu, przy zwózce. *Jun. Antrop. 83.* **6.** z. z c z e g o: Zarobek z dzisiejszego wieczora był wspaniały. Po obliczeniu rozchodów zarobił na czysto około dwudziestu florenów. *Ward. Wyłom 267.* **7.** z. z a c o: Ma około dwudziestu pięciu rubli [...] nie licząc zarobku za furmanki i zapłaty za dnie stracone. *Prus Plac. 81.* **8.** Chciwy zarobku, na z. **9.** Dawać z.: Trzeba było chwytać wszystko, to, co dawało zarobek. *Kamiń. A. Kam. 31.* **10.** Dostarczać z., zarobku; mieć, nastręczyć, obciąć, obiecać, obniżyć, odebrać komu, odrzucić, otrzymać, podnieść, podwyższyć z. **11.** Oddawać z.: Biegała po lekcjach, a nie chcąc być ciężarem w domu, oddawała matce zarobek co do grosza. *Krzyw. I. Siew 11.* **12.** Potrzebować, szukać zarobku: Przecież to wierutne głupstwo wyrzekać się pracy, kiedy się potrzebuje zarobku! *Dygas. Now. V, 89.* **13.** Pozbawić kogo zarobku. **14.** Przepić z. ⟨*zarobione pieniądze*⟩: Przepił cały zarobek. *SW.* **15.** Przynosić z. ⟨*dawać dochód, zysk*⟩: Czas [...] marnuje na [...] pracy przynoszącej chociaż mały, ale pewny zarobek. *Prz. Tyg. Życia 2/1875.* **16.** (S)tracić, ustalić, uszczuplić, utracić, uzyskać, wypłacić, zapewnić, zdobyć, zmniejszyć, znaleźć z.: Pisze do mnie prosząc o sukurs, bo jeszcze się nie zagospodarzył i żadnego zarobku nie znalazł. *Mick. Listy II, 185.* **17.** Dzielić się, kontentować się (małym) zarobkiem. **18.** Chodzić na z., po zarobkach, za zarobkiem ⟨*najmować się do pracy; pracować*⟩: Adam już mniej teraz chodził za zarobkiem, pracował tylko na swoim polu. *Pięt. Białow. 143.* Kobiety się zapracowują, chodzą po zarobkach, a ten hultaj [...] przepija ich krwawicę. *Dygas. Swojcz. 167.* **19.** Sprzedać co z zarobkiem. **20.** Gonić, uganiać się za zarobkiem. **21.** z. wynosi (x zł): Ich miesięczny zarobek wynosi około czterech tysięcy złotych. *Hamera Dozn. 25.*

zarobić p. **zarabiać**

zarodek 1. W zarodku (stłumić, zlikwidować, zdusić opór) ⟨*u podstaw, w początkach*⟩: Próbę niesubordynacji zduszono w zarodku. **2.** Kryć, nosić w sobie z. (z-i) czego (np. zła, upadku, choroby) ⟨*zalążek (zalążki)*⟩: Powstanie, choć początkowo udane, nosiło w sobie zarodek klęski. *Hertz P. Słow. 42.* **3.** z. czego kryje się, tkwi w czym.

zarodowy 1. Drożdże z-e ⟨*dodawane do brzeczki w celu wywołania fermentacji*⟩. 2. Zwierzęta z-e (bydło z-e) ⟨*hodowane dla rozpłodu*⟩.

zarosły, zarośnięty 1. z. (c z y m): Jezioro zarosłe (zarośnięte) trzciną; ścieżka zarosła trawą; twarz zarośnięta; niskie zarośnięte czoło. 2. Zarośnięty jak dziad.

zarosnąć p. **zarastać**

zarost 1. Bujny, ciemny, czarny, delikatny, długi, gęsty, jasny, kasztanowaty, kędzierzawy, kosmaty, krótki, młody, młodzieńczy, nie golony, nieporządnie utrzymany, nieporządny, obfity, pierwszy, przystrzyżony, rudawy, rudy, rzadki, silny, siwiejący, siwy, skąpy, słaby, starannie utrzymany, szczeciniasty, szpakowaty, świeży, zapuszczony z. ⟨*uwłosienie*⟩. 2. z. c z e g o a. n a c z y m: z. brody, głowy, policzków, twarzy a. na brodzie, na głowie, na policzkach, na twarzy. - Zarost na głowie miał więcej niż obfity. *Dyb. B. Pam. 514.* 3. (Twarz) pozbawiona zarostu. 4. (Twarz) ocieniona, okolona, owłosiona, pokryta zarostem. 5. (Człowiek) bez zarostu; oblicze, twarz bez zarostu: Zajechał przed domek mój człowiek młody, bez zarostu, z długim blond włosem. *Rewol. 36.* 6. Czernić, farbować; (o)golić; mieć, nosić, usunąć, utrzymać, zapuścić z.: Miał niebieskie wyłupiaste oczy, duży nos i zarost blond, sprawiający wrażenie rzadkiego żyta na piasku. *Dygas. Pióro 29.* Już rycerstwo czasów piastowskich nie zawsze nosiło zarost. *Bystr. Dzieje II, 457.* Żołnierz austriacki chętnie zapuszczał zarost na wzór cesarza Franciszka Józefa. *Bystr. Kult. 327.* 7. Kłuć zarostem: Objął go i serdecznie ucałował, kłując zarostem. *Jackiew. Górn. 180.* 8. z. czerni się; kędzierzawi się, ocienia (policzki, usta, wargi), okrywa, okala brodę, oblicze, policzki, twarz: Na jego policzkach czernił się kilkudniowy zarost. *Jackiew. Jan 222.* 9. z. pokazuje się; puszcza się; srebrzy się, sypie się: Na twarzy, pomarszczonej jak gruszka sapieżanka, nie pokazywał mu się żaden zarost. *Gomul. Róże 355.* Oko jego pałało blaskiem energii [...] głowę przyozdabiała bujna czarna czupryna, a nad ustami i na brodzie puszczał się ciemny zarost. *Dygas. Molk. 12.*

zarośnięty p. **zarosły**

zarozumiałość 1. Chełpliwa, niesłychana, śmieszna, wielka z. ⟨*zbyt wysokie o sobie mniemanie; próżność, pycha*⟩. 2. Popadać w z. 3. Wbić kogo w z.

zarówno 1. z. ... jak...: Niedbały ton, z jakim mówił o tym Połaniecki, zarówno ją zabolał, jak oburzył. *Sienk. Połan. II, 98.* 2. z. ... lub...: Kto pracuje tylko dla pracy, temu zarówno siać zboże lub kółka kreślić na piasku. *Choj. Alkh. IV, 211.* 3. z. i...: Mędrek dmie się przed uczniem, przed spółmędrcem chlubi, lecz zarówno spółmędrka i ucznia nie lubi. *Mick. Wiersze 367.*

zarwać, zarywać 1. z. nocy ⟨*zająć, zużyć część nocy na co*⟩: Gdybyśmy się spóźnili z wyjechaniem, zarwalibyśmy nocy. *Kras. Podstoli 135.* Zarwali dużą część nocy na pakowanie bagaży. *Dąbr. Ig. Matki 415.* 2. z. k o g o ⟨*narazić go na straty*⟩. 3. Zarywać n a k o g o, n a c o, *daw.* k o g o ⟨*mieć wygląd podobny do kogo, czego, wyglądać na kogo, na co*⟩: Więcej zarywał na syndyka niż na ułana. *Fredro A. Trzy 110.* Według mego zdania zarywa to na szaleństwo. *Kras. Lucjan 142.* 4. Zarywać o c o ⟨*potrącać o co, wspominać o czym*⟩: Trzeci motyw, o który zarywa sztuka to kwestia socjalna. *Boy Flirt IX, 121.* 5. Zarywać z k i m ⟨*zadzierać*⟩: Nie zarywaj z panem Jakubem, bo to sztuka nie lada! *Karw. Szkice 120.* 6. Zarywać z jakiego języka, zarywać jakim akcentem: Odparł Niemcowi bardzo dobrą niemczyzną, nawet trochę saskim zarywając akcentem. *Krasz. Brühl. 358.* Pan Stanisław niekiedy z ruska zarywa. *Chodź. Pisma I, 277.*

zarys ● ⟨*linia obrzeżna, kontur*⟩ 1. Bliski, daleki, mętny, mglisty, ostry, przybliżony, regularny, słaby, szkicowy, wyraźny z. 2. z. c z e g o: z. dachu; z. twarzy. 3. Dojrzeć, dostrzec, odgadnąć, rozpoznać, zobaczyć z. (czego). 4. Kreślić, rzucić (na papier, na płótno), szkicować, ustalić, uwydatnić, wydobyć, zamazać z. (czego): Spodziewał się w chwili natchnienia rzucić główny zarys kompozycji na płótno. *Krasz. Opow. 167.* Odróżniać, rozróżnić z-y. 5. Odcinać się, odznaczać się zarysem. 6. Kreślić, odtwarzać, szkicować, ukazywać w zarysie. 7. z. (czego) powstaje, majaczy, roztapia się, rysuje się, ukazuje się, widnieje, wyłania się, wyrasta, znika; z-y zlewają się: W dali, we mgle błękitnej, powstawać począł ciemny zarys lądu. *Mark. W. Mity 208.*
● z. ⟨*szkic; opis ogólny*⟩ 8. Krótki, ogólny, popularny, systematyczny, zwięzły z. 9. z. biograficzny, geograficzny, historyczny itp. 10. z. c z e g o: z. dramatu, dzieła, powieści; dziejów; z. pomysłu. 11. z. d o czego: Są to raczej zarysy do kazań, najczęściej ze wstępem. *Mech. Wym. I, 193.* 12. Dać, opracować z. (czego). 13. Formułować, kreślić, skreślić; odtworzyć, opowiedzieć, przedstawić, (s)charakteryzować; znać co w zarysie: W krótkich zarysach pragnę scharakteryzować młodą beletrystykę rosyjską. *Biał. Szkice 60.* Wśród pisarzy współczesnych wszystkich krajów znalazłoby się znikomą garstkę takich, co znają bodaj w zarysie historię prozy artystycznej. *Par. Alch. 245.*

zarywać p. **zarwać**

zarząd ⟨*kierownictwo, zawiadywanie czym; władza, instytucja zarządzająca; osoby zarządzające czym*⟩ 1. Bezpośredni, centralny, jednolity, tymczasowy, ustępujący z.; z. drogowy, miejski, państwowy; z. główny, komisaryczny, naczelny, obieralny: Wydzierżawił do pasienia ten pas na całe lato od zarządu drogowego. *Grusz. An. Od Karpat 29.* 2. z. c z e g o: z. domu, dóbr, fabryki, przedsiębiorstwa, spółdzielni, stowarzyszenia, teatrów ⟨*zarządzanie; władze (osoby) zarządzające*⟩. 3. z. c z y m: z. domem, dobrami, fabryką, kancelarią, krajem, przedsiębiorstwem, spółdzielnią, świetlicą, teatrem. 4. z. n a d c z y m: Objąwszy całkowity zarząd nad interesami doprowadził je do stanu wysokiej rentowności. *Hertz P. Sedan 87.* 5. Brać z. (w swoje ręce). 6. Mieć, objąć, sprawować z. (czego, nad czym) ⟨*zarządzać czym*⟩; mieć z. ⟨*mieć władze zarządzające*⟩: My mamy swój własny zarząd obieralny. *Żer. Dzieje II, 188.* 7. Otrzymać, powierzyć (komu), prowadzić, przejąć, przekazać (komu), przyjąć, sprawować z. 8. Składać z., składać z. w czyje ręce, tworzyć, ustanowić, zdawać z.: Senat zmuszony był tworzyć

zarząd nowych prowincji. *Ziel. T. Rzym. 108.* Zdawszy zarząd sklepiku swojemu pomocnikowi pobiegł po mnie. *Niemoj. Szach 106.* **9.** Wybierać z. **10.** Udzielić zarządowi absolutorium. **11.** Kierować zarządem. **12.** Wchodzić do zarządu: Do zarządu rady nadzorczej miało wejść kilku Francuzów. *Chłęd. Pam. II, 22.* **13.** Być, pozostawać, zostawać pod czyim zarządem. **14.** Dać, oddać; objąć (majątek), przejąć (fabrykę) pod z. a. w z.: Skarb państwa przejął ten Zakład we własny zarząd. *Wierchy 1931, s. 95.* Poddać, przejść pod z. **15.** Brać, wziąć; puścić w z.: O wzięcie w zarząd stołowych dóbr tykocińskich ubiegał się Sapieha hetman. *Moracz. Dzieje IX, 44.* **16.** Być, zostać, pozostać, zasiadać w zarządzie: Ważna osoba [...] Zasiada w zarządach wszystkich stowarzyszeń katolickich niewieścich. *Goj. Ziemia 23.* **17.** Coś się znajduje w czyim zarządzie, pod czyim zarządem ⟨*ktoś czymś zarządza*⟩. **18.** Usunąć z zarządu: Został przez syna i córki usunięty z zarządu majątkiem, gdyż bardzo go zadłużył. *Nowak. K. Tak było 166.* **19.** Coś się dzieje za (czyjego) zarządu: Skarga został rzeczywistym rektorem kolegium wileńskiego i właśnie za jego zarządu przypadło podniesienie tego kolegium do stopnia akademii. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* **20.** z. (czego, czym, nad czym) należy do kogo; przechodzi do kogo, na kogo; do czyich rąk, w czyje ręce; znajduje się w czyich rękach (w czyim ręku): W pana ręku znajduje się główny zarząd interesów [...] Orwida. *Rodz. Dew. 120.* **21.** z. zbiera się; zmienia się: Ani razu nie zebrał się zarząd. *Zal. W. Traktory 5.*

zarządzenie 1. Drastyczne, odpowiednie, ostre, surowe z.; z. administracyjne, fiskalne, gospodarcze, ministerialne, policyjne, rządowe, wojenne, wojskowe; z. wykonawcze ⟨*rozporządzenie, dyspozycja*⟩. **2.** z. o c z y m, w sprawie czego: z. o pracy nocnej, o finansowaniu inwestycji. **3.** Na z. czyje (robić co). **4.** Wydać; wypełnić, wykonać z.

zarznąć (się), zarżnąć (się), zarzynać (się) 1. z. kogo jak barana. **2.** Ryczeć jak zarzynany baran, bawół; kwiczeć jak zarzynane prosię. **3.** Spać jak zarznięty a. zarżnięty. **4.** z. się c z y m — w c o ⟨*skaleczyć się*⟩: z. się brzytwą; z. się w palec. **5.** z. się pracą ⟨*pracować ponad siły; dobić się pracą*⟩.

zarzucać, zarzucić ● **1.** z. c o ⟨*rzuciwszy zapuszczać*⟩. **2.** z. kotwicę, przynętę, sieć, wędkę ⟨*rzucać w kierunku ku dołowi; zagłębiać*⟩: Zarzucili pląsającą przynętę w szerokim, cichym rozwidlu [rzeki]. *Zar. Chusta 179.* **3.** z. linę, pomost, sznur ⟨*rzucać w kierunku poziomym, ku górze, rzucać zaczepiając za co*⟩: Napastnicy zarzucają pomosty [...] zaczynają walkę pierś w pierś. *Rudn. H. Spart. 252.* **4.** z. c o — d o c z e g o: z. wędkę do rzeki, do stawu, do wody. - Rybak stanął na brzegu i zarzucił sieć do wody. *Leśm. Klech. 91.* **5.** z. koniczynę, siano, trawę a. koniczyny, siana, trawy ⟨*wkładać do żłobu*⟩: Zaprowadził konia do stajni, postawił u żłobu, zarzucił siana, a sam przyszedł na śniadanie. *Chodź. Pisma I, 98.* **6.** z. c o — (n a c o) ⟨*rzucając kłaść na co*⟩: z. palto, płaszcz, szal, ubranie. - Zarzuciła chustkę, żeby zbiec do sklepiku po chleb i mleko. *Dąbr. M. Noce III/2, 142.* **7.** z. wyloty (kontusza) ⟨*odrzucać do tyłu*⟩: Podkomorzy rusza i z lekka zarzuciwszy wyloty kontusza, i wąsa podkręcając, podał rękę Zosi. *Mick. Tad. 353.* **8.** z. chustkę, plecak, tobół, worek na plecy, na ramiona ⟨*zakładać*⟩; z. futro na ramiona, szale na szyję. **9.** z. broń, karabin, strzelbę na ramię ⟨*wieszać*⟩. **10.** z. nogę na nogę ⟨*zakładać*⟩. **11.** z. komu ręce, ramiona na szyję, koło szyi ⟨*obejmować kogo rękami, ramionami za szyję*⟩: Podbiegła do niego i krągłe, obnażone ręce zarzucając mu koło szyi, pocałowała go w same usta. *Gomul. Róże 48.* **12.** z. (co) na kogo, na siebie ⟨*wkładać na kogo, na siebie naprędce, w pośpiechu*⟩: Gospodyni [...] zarzuciła na siebie płachtę upranej bielizny i pobiegła do rzeki. *Prus Plac. 11.* **13.** z. na kogo sieć, wędkę ⟨*chcieć kogo uwikłać, pociągnąć ku sobie, postawić w trudnej sytuacji*⟩: Przepowiedział mi zaraz, że te Włoszki zaczną na mnie siatki zarzucać. *Słow. Listy I, 330.* **14.** z. zasłonę na co ⟨*zasłaniać co; również przen.*⟩: Zarzućmy zasłonę na te straszne obrazy. *Szyman. W. Lichw. 207.* **15.** z. ręce nad głowę, pod głowę ⟨*zakładać, zaplatać*⟩: Najczęściej leżałem na sofie, z twarzą do sufitu obróconą i rękami zarzuconymi nad głową. *Orzesz. Melanch. I, 113.* Rozparła się później w krześle i zarzuciwszy ręce pod głowę patrzyła przed siebie. *Żer. Dzieje II, 37.* **16.** z. sieci przed niewodem ⟨*zbyt szybko decydować, być pewnym czegoś, co nie jest dobrze przygotowane*⟩. **17.** z. c o — (c z y m): a) ⟨*zawalać, zasypywać*⟩: z. dół, rów; ogień ziemią, piaskiem. Ciurowie pod osłoną ciemności zarzucili w mgnieniu oka fosę i kupą bezładną dotarli aż do murów. *Sienk. Pot. V, 181*; b) ⟨*obrzucać, obsypywać*⟩: z. aktorkę kwiatami. - Napastnice zasypywały go popiołem, zarzucały kamieniami, okładały kijami. *Jeż Uskoki II, 209.* z. miasto bombami, gradem bomb. **18.** z. stół papierami, książkami ⟨*zakładać, zastawiać*⟩. **19.** z. łóżko kapą ⟨*nakrywać*⟩. **20.** z. rynek ⟨*puszczać dużo czego do sprzedaży*⟩: Wydawcy nasi zarzucają rynek księgarski [...] powieściami francuskimi. *Sienk. Listy IV, 114.* **21.** Zarzucić kogo czapkami ⟨*łatwo zwyciężyć z powodu małej liczebności przeciwnika*⟩: Województwa stanęły pod bronią [...] ale nie wychylały się z lasu, ażeby Wołosza nie mogła wiedzieć, jakie są nasze siły i rozumiała, że nas czapkami zarzuci. *Kaczk. Olbracht. III, 347.* **22.** z. (kogo) pytaniami, gradem pytań ⟨*dużo pytać, pytać raz po raz*⟩. **23.** z. (kogo) listami ⟨*pisać dużo listów*⟩. **24.** z. kogo robotą ⟨*dawać dużo roboty*⟩.

● **25.** Pociąg, samochód, samolot zarzuca; *nieos.* zarzuca kogo — na co, zarzuca na zakrętach, w bok, w lewo, w prawo ⟨*pojazd skręca gwałtownie powodując ruch odśrodkowy jadących*⟩: Panowie na zakrętach przyciskali się mocno do pań pod pozorem, że samochód zarzuca. *Jaroch. Niemił. 142.* Na placu Trzech Krzyży rękę odjął od kierownicy [...] i akurat wtedy zarzuciło go na inny wóz. *Słonim. Końce 132.*

● **26.** z. c o ⟨*zaniedbać, zaniechać*⟩: z. naukę, studia; z. palenie (papierosów); z. (jakiś) zwyczaj. - Szlachta zarzuciła strój narodowy i zaczęła chodzić po miejsku. *Bystr. Kult. 229.* **27.** Zarzucić c o — g d z i e ś ⟨*zagubić*⟩: Tańczyłyśmy. W jednej figurze poprosiłam ją o wachlarz, gdyż swój gdzieś zarzuciłam. *Żer. Uroda 151.* Kilka innych [ksiąg] może w kącie gdzie zarzuconych albo na ziemi pyłem zasypanych. *Staszic Dzien. I, 32.*

● **28.** z. c o — k o m u, c z e m u ⟨*robić zarzut*⟩: z. (komu) fałsz, lenistwo, niedbalstwo, nie-

dołęstwo, zdradę. - Akt oskarżenia zarzucał zrabowanie maszynki spirytusowej. *Husz. Impert. 123.* Zarzucają sobie nawzajem kłamstwa, przekupstwa, wszystkie zbrodnie i występki. *Boy Słowa 206.* Zarzucano tej powieści, że jest źle zbudowana. *Irzyk. Czyn 272.*

zarzut 1. Bezpodstawny, bolesny, ciężki, główny, gołosłowny, gwałtowny, kardynalny, konkretny, miażdżący, niesłuszny, niesprawiedliwy, nieuzasadniony, ostry, oszczerczy, płonny, potwarczy, poważny, powierzchowny, przykry, słuszny, sprawiedliwy, surowy, urojony, uzasadniony, wyraźny, zjadliwy z. (również w *lm*) ⟨*to, co komu można zarzucić; przygana; obwinienie, oskarżenie*⟩. **2.** z. c z e g o, c o d o c z e g o: Niczego się tak nie obawiałem, jak zarzutu tchórzostwa. *Hertz B. Samow. 113*; z. co do germanizmów. **3.** *daw.* z. n a c o: Obijały się o moje uszy zarzuty na nieczynność Stanów. *Kalin. Galic. 29.* **4.** z. o c o: Łokietkowi zarzutu o zamęt w kraju nikt czynić nie może. *Helc. Praw. I, CXIV.* **5.** z. pod (czyim) adresem: Literatura satyryczna pełna jest cierpkich, czasami i gwałtownych zarzutów pod adresem mieszczanków. *Bystr. Dzieje II, 445.* **6.** z. p r z e c i w c z e m u a. k o m u: Doszły mnie wieści, że na soborze wrogowie podniosą bolesne zarzuty przeciw tobie. *Wikt. Papież 8.* **7.** z. w stosunku do kogo: Powtarzał te same zarzuty w stosunku do władz kopalni. *Jackiew. Jan 89.* **8.** z. w o b e c c z e g o a. k o g o: Ja nie mam osobistych zarzutów wobec Czyża [...] mnie się tylko nie podobają jego reportaże. *Brand. K. Obyw. 295.* **9.** Bez zarzutu (ktoś, coś; być, robić co) ⟨*tak, że nic nie można zarzucić, nienaganny, nienagannie; doskonały, doskonale*⟩: Żoną mu byłam bez zarzutu, że nikt słowa nie może powiedzieć przeciwko mnie. *Twórcz. 5, 1954, s. 19.* Siedział przed nią mężczyzna [...] ubrany w letni, popielaty garnitur świeżości i kroju bez zarzutu. *Dąbr. Ig. Matki 353.* Przeegzaminowali pannę Pietrow, mówiła po polsku bez zarzutu. *Ower. Ramp. 364.* **10.** Cofać, czynić (komu), obalić, odeprzeć, odwołać, osłabić czyj z. **11.** Podnieść (przeciwko komu), podtrzymywać, postawić, robić komu z czego, rozpatrzyć, rozważyć, sformułować, skierować (przeciw komu), stawiać komu, ściągnąć na siebie, usprawiedliwić, utrzymać, wysunąć, wytoczyć, wywlec, wywołać, zbić z.: Sarkała szlachta, żaliła się, podnosiła zarzuty, ale [...] nie odmówiła [...] dalszej pomocy. *Śliw. A. Bat. 153.* Gorąca, pełna patriotyzmu mowa Zamoyskiego nie powstrzymała skierowanych przeciw Batoremu zarzutów. *Śliw. A. Bat. 153.* Wobec wyroku sądowego nie możemy wprawdzie utrzymywać zarzutu zdrady, lecz obwiniamy Ponińskiego bez wahania o nieudolność. *Korzon Wewn. VI, 336.* **12.** (Nie) szczędzić komu zarzutów. **13.** Ujść, uniknąć zarzutu: Wojsko też, acz zyskanymi laurami chlubne, nie uszło zarzutu. *Koźm. Pam. II, 5.* **14.** Dotknąć, obarczyć, obciążyć kogo; godzić w kogo zarzutem; obrzucać kogo zarzutami. **15.** Narażać się na z. **16.** Odpowiedzieć na z. **17.** Zasłużyć na z. **18.** Oczyścić się od zarzutu, z zarzutu; uwolnić (się) od zarzutu. **19.** Być, (po)zostawać, stanąć, stawać, aresztować kogo pod zarzutem (czego): Za godzinę mogą panią zaaresztować pod zarzutem szpiegostwa. *Perz. Raz 60.* **20.** Bronić się przed zarzutem. **21.** Uniewinnić (się), usprawiedliwić (się) z zarzutu; tłumaczyć się z zarzutów. **22.** Spotkać się, wystąpić z zarzutem: Wobec przewagi, jaką Łaski w otoczeniu króla pozyskał [...] nikt nie śmiał wystąpić przeciw niemu z zarzutem i publicznie oskarżyć go o gwałty. *Kraus. Łaski I, 247.* **23.** z. boli, zabolał kogo, ciąży na kim, dotyczy czego, dotyka kogo; mierzy w kogo, w co; spada na kogo, spotyka kogo, upada (sam przez się); z-y sypią się, posypały się: [Mickiewicz] zbija tylko dwa zarzuty dotyczące języka, mianowicie prowincjonalizmów i wyrazów obcych. *Kleiner Mick. II/1, 43.*

zarzynać (się) p. **zarznąć (się)**

zasada 1. Absolutna, chwiejna, elementarna, etyczna, fałszywa, gruntowna, humanitarna, kardynalna, mocna, naczelna, nienaruszona, niepewna, niewzruszona, niezachwiana, ogólna, podstawowa, postępowa, prosta, rozumowa, skrajna, słuszna, stała, surowa, szczytna, szlachetna, tradycyjna, wzniosła, zdrowa, zgubna z.; (również w *lm*) sprzeczne z-y; z-y demokratyczne, ideologiczne, metodologiczne, moralne, naukowe, polityczne, prawne, społeczne ⟨*prawidła, reguły*⟩. **2.** z-y dobrego wychowania, estetyki, piękna, sztuki; z-y grzeczności, moralności, postępowania, współżycia, współzawodnictwa; z-y gry; z-y wiary. **3.** Człowiek bez zasad, wyzuty z zasad ⟨*bez podstaw moralnych*⟩: Henryk [...] jest to człowiek bez zasad, bez woli, oszołomiony namiętnością. *Wiśl. w Prz. Tyg. Życia 26. 1868.* **4.** *daw.* Bez zasady ⟨*bez podstawy*⟩: Wytłumacz mi pani znaczenie tej dziwacznej intrygi, bo niepodobna, abyś to wszystko mówiła bez zasady. *Bog. Rodin II, 7.* **5.** Dla zasady; z zasady (robić co) ⟨*żeby zasadzie stało się zadość, kierując się jakąś zasadą (regułą); ze względów zasadniczych*⟩: Występujemy więc dla zasady przeciw wszelkim zakusom wprowadzania [...] pisowni „fonetycznej", słuchowej. *Brück. Walka 94.* Romansów i powieścideł współczesnych nie czytaliśmy z zasady. *Gard. Trzech 36.* **6.** Na zasadzie czego, w imię, w myśl jakiej zasady (robić co) ⟨*opierając się na zasadzie, kierując się zasadą czego*⟩: Na zasadzie twojej obietnicy. *SW.* W myśl zasady Archimedesa, w stanie równowagi wypór równoważy się z ciężarem cieczy, wypartej przez ciało. *Por. rzem. 199.* **7.** Na jakiej zasadzie? ⟨*z jakiej racji*⟩: Na jakiej zasadzie tego żądasz? *Troj. SW.* Na jakiej zasadzie przemawiasz do mnie tonem zwierzchnika? *Prus Far. II, 123.* **8.** W zasadzie ⟨*zasadniczo*⟩: Uchwały zapadały w zasadzie większością głosów. *Ehrl. Prawo 311.* W zasadzie demokrata, pragnie jednak Jezierski, ze względu na stosunki praktyczne, utrzymania organizacji stanowej. *Smol. W. Pisma II, 370.* **9.** Formułować, głosić, gwałcić, interpretować, wyjaśniać, łamać, manifestować, mieć, naruszać, określać, podkopać, podważyć, postawić, poznać, proklamować, przeprowadzić zasadę (z-y): Dla pana łamię zasady, w jakich mnie wychowano. *Prus Lalka I, 102.* Bez żadnej złej myśli — Konstancja miała surowe zasady — usiłowała go zająć sobą. *Krzyw. I. Bunt 85.* **10.** Przyjąć zasadę; przyjąć co jako zasadę, przyjąć za zasadę. **11.** Przyswoić sobie, stosować, szerzyć, tłumaczyć, wyjaśniać, ugruntować, urzeczywistnić, ustalić, ustanowić, utrwalić, utwierdzić, uznawać; wcielić w czyn, w życie; wpajać komu, wprowadzać, wszczepiać, wyjaśniać, wyłożyć, wyłuszczyć, wynieść

(z domu, ze szkoły), wypracować, wyrobić sobie, wyrażać, wysuwać, wyznawać, zachować, zaprowadzić, zaszczepić, złamać, znieść, zwalczać zasadę (z-y): Tłumaczył nam zasady perspektywy tak przystępnie, że wszyscy zrozumieli. *Hertz B. Samow. 130.* Treścią uchwały tej było zniesienie zasady senioratu i przemiana dzielnicy krakowskiej w dziedziczną dzielnicę Kazimierza. *Grod. Dzieje 164.* **12.** Bronić, przestrzegać, trzymać się zasady (zasad); zapierać się zasad; nie odstępować od zasady (czego, jakiej). **13.** Hołdować, przeczyć, sprzeciwiać się jakiej zasadzie (jakim zasadom). **14.** Kierować się, powodować się, przejąć się, przesiąknąć, rządzić się (jaką) zasadą, (jakimi) zasadami. **15.** Sprzeniewierzać się zasadzie; opierać się, polegać na zasadzie. **16.** Odstąpić od zasady. **17.** Trwać przy zasadzie. **18.** Wyłamać się spod zasady, z zasady. **19.** Godzić w zasadę. **20.** Wtajemniczać kogo w jaką zasadę: Znakomity nauczyciel wtajemniczał swego ucznia w zasady kontrapunktu. *Sienk. Szkice II, 27.* **21.** Postępować podług (według) pewnych zasad. **22.** Wychodzić z zasady, że... brać, wziąć, mieć za zasadę: Należał on do szkoły, mającej za zasadę nie przebierać w środkach, gdy chodziło o cel. *Jeż Uskoki I, 120.* **23.** Stawiać co komu za zasadę. **24.** z. brzmi, głosi; kieruje (kim), obowiązuje, panuje, rządzi, ustala się, utrzymuje się, wiedzie (dokąd): Zasada nasza brzmi: piszcie wszyscy na jeden i ten sam ład. *Brück. Walka 54.* Takie zasady wiodły prostą drogą do zacnych czynów. *Szajn. Szkice II, 227.*

zasadzać, zasadzić 1. z. co — na czym, (o)koło czego, w czym ⟨*sadzić, plantować; obsadzać co — czym*⟩: Pamiętajcie, że kto dziś zasadza jedno drzewo morwowe, ten w przyszłości rzuca garść złota do krajowego skarbu. *Sienk. Chwila I, 90*; z. nasienie, ziarno; roślinę. - Wspólnie zaczęli karczować puszczę, zasadzali kukurydzą nowe pola. *Fiedl. A. Rio 191.* Gdziekolwiek jego majątki leżały, upięknił je, zasadzając przepyszne aleje kasztanowe i lipowe. *Siem. L. Dzieła I, 118.* z. bór, gaj, las, ogród, park; z. krzewy na klombie, kwiaty koło domu. - W małej skrzynce na balkonie zasadził stokrotkę. *Świerszcz. 40, 1953.* **2.** *przestarz.* z. co — (na co) ⟨*nasadzać, nakładać*⟩: Zmarszczył czoło, zasadził mocniej monokl i pogrążył się w zadumę. *Grabiń. Tor 278.* Zasadza na nos binokle, które mu spadają. *Prus Lalka I, 40.* z. czapkę, kapelusz na głowę, na czoło, na oczy, na ucho. **3.** z. co — za co ⟨*zatykać*⟩: Sam wojewoda, zasadziwszy za pas buzdygan, a porwawszy koncerz od pacholika, pracował w pocie czoła. *Sienk. Ogn. II, 158.* **4.** *przestarz.* Zasadzić ręce do kieszeni, w kieszenie ⟨*wetknąć, włożyć, wsunąć*⟩: Ręce w kieszenie sukmanki zasadził, grzbiet sprostował [...] środkiem drogi ku chałupie dążył. *Konop. Now. III, 42.* **5.** z. (kogo) do czego ⟨*zapędzać, zmuszać do wykonania czego, do zajęcia się czym*⟩: z. (kogo) do kart, do zielonego stolika; do książki, do roboty. **6.** *przestarz.* z. kogo do łóżka ⟨*pakować kogo do łóżka; kazać komu leżeć w łóżku*⟩: Zasadził mnie pan do łóżka, a to tak przykrzy się leżeć. *Sienk. Dram. 90.* **7.** *przestarz.* z. (kogo) do kozy, do więzienia ⟨*wtrącać, pakować*⟩. **8.** *przestarz.* z. kogo na czym, (o)koło czego, za co, za czym, *daw.* nad czym ⟨*usadzać, umieszczać*⟩: z. gości na ławie, biesiadników koło stołu. - Zasadziła parobków około wielkiego kloca, aby z suchej buczyny szczypki robili. *Pol Obrazy I, 320.* Zasadza je potem za stół, przyjmuje wódką i chlebem. *Tyg. Ilustr. 179, 1863.* Drużba pełniący obowiązki wicegospodarza domu zasadza wszystkich za stołem. *Tyg. Ilustr. 179, 1863.* Zasadziła ją nad stolikiem [...] kazała pisać koniecznie. *Żmich. Róża 87.* **9.** *przestarz.* z. kogo na kogo ⟨*nasyłać*⟩: O ratunek nie proszę, choć mnie książę Bogusław Radziwiłł zemstą ściga i morderców na mnie zasadza. *Sienk. Wołod. I, 42.* **10.** z. kogo, co — w czym ⟨*umieszczać, ukrywać (w zasadzce)*⟩: Zostawiwszy jazdę w gołym polu, zasadził piechotę w pobliskich zagajnikach. *Sienk. Pot. VI, 113.* **11.** *łow.* Zasadzić głuszca ⟨*zaobserwować miejsce (drzewo), na którym samiec zapadł wieczorem*⟩: Jeśli się nie zdradzi, jak nie trzy, to dwa głuszcze z pewnością zasadzi. *Bart. A. Tydz. 4.*

zasadzać się, zasadzić się 1. z. się gdzie na kogo, na co ⟨*robić na kogo, na co zasadzkę; czaić się, czatować, czyhać na kogo, na co*⟩: Zasadziliśmy się na niemieckie dywizje w lasach, na górach, u przepraw. *Prusz. Trzyn. 126.* Ktoś mu kradnie te róże: na jego żądanie, policja przysłała agenta, który zasadza się na złodzieja. *Boy Flirt IX, 15.* Wiele pism i paszkwilów krążyło po kraju przeciw Lipomanowi, a nawet byli tacy, co się na jego życie zasadzali. *Moracz. Dzieje IV, 211.* **2.** *przestarz.* z. się na czym, w czym ⟨*opierać się na czym, znajdować oparcie, podstawę w czym*⟩: Na znajomości surowca zasadza się ekonomia i oszczędność produkcji. *Otw. Spot. 58.* Nie w chwilowym dosycie, lecz w szczęściu drugich prawe zasadza się życie. *Bork. J. Pisma 35.*

zasadzić p. **zasadzać**

zasadzka 1. Chytra, niebezpieczna, zdradliwa, zgubna; leśna, myśliwska, ogniowa, nieprzyjacielska z. **2.** z. na kogo, na co ⟨*zaczajenie się zdradzieckie; miejsce, gdzie się kto na kogo zaczaja; pułapka*⟩: Były to utarczki małe, lecz zajadłe, noce szybkich wilczych marszów, zasadzki na policyjne patrole, wylatujące w powietrze mosty. *Brosz. Oczek. 207.* **3.** Obmyślać, (przy)gotować, szykować; urządzić, umieścić, (z)robić zasadzkę; stawiać, rozstawiać z-i: Robili zasadzki na wilki i lisy w stodołach. *Rul. Wspom. 59.* Umieścił silną zasadzkę w jednym z parowów doliny Trebii. *Ziel. T. Rzym. 117.* **4.** Ukryć zasadzkę; ukryć się w zasadzce. **5.** Omijać zasadzkę. **6.** Podejrzewać, wietrzyć zasadzkę: Wietrzę tu jakąś zasadzkę [...] po lasach muszą być ukryci. *Sienk. Pot. V, 42.* **7.** Przygotować się na zasadzkę. **8.** Obawiać się, spodziewać się; ujść, uniknąć zasadzki. **9.** Wciągnąć, zwabić (kogo) do zasadzki, w zasadzkę. **10.** Wpaść w zasadzkę, wprowadzić kogo w zasadzkę: Mniemam, że Czarniecki umyślnie podesłał języka, aby nas w zasadzkę wprowadzić. *Sienk. Pot. V, 9.* **11.** Czyhać, siedzieć, stać, stanąć, ukryć się w zasadzce, *daw.* na zasadzce; czatować na kogo, śledzić kogo z zasadzki. **12.** Wydostać się, wyjść; wypaść; wywabić kogo z zasadzki: Nieprzyjaciel wypadał z zasadzek, staczał utarczki, ale bitwy stanowczej unikał. *Moracz. Dzieje V, 182.* **13.** z. czyha na kogo, grozi komu.

zasiać, zasiewać 1. z. co (po)między kim ⟨*spowodować*⟩: z. niezgodę, ziarno niezgody, waśń między braćmi. 2. z. co w sercu ⟨*wywołać*⟩: z. w sercu żal. 3. z. co — czym: *przen.* Niebo zasiane gwiazdami. 4. Cicho, cisza jak(by) makiem zasiał ⟨*zupełnie cicho; zupełna, całkowita cisza*⟩.

zasiadać, zasiąść 1. z. co ⟨*siedzieć, usiąść na czym*⟩: z. miejsce, tron. - Panie, których mężowie siedzieli przy grze, zasiadały jeszcze kanapę i graniczące z nią fotele. *Chlęd. Pam. II, 177.* 2. z. do czego, nad czym ⟨*gdy się wymienia czynność, którą się wykonywa siedząc: zabierać się do czego*⟩: z. do brydża, do gry, do kart; do czytania, do książki, do lekcji, do nauki, do pracy; do fortepianu; do śniadania, do obiadu, do stołu; z. nad książką, nad kieliszkiem, nad piwem. 3. z. dokoła, (o)koło, wokoło, wokół czego; przy czym; u czego; za czym: z. dokoła, (o)koło stołu, przy stole, za stołem; z. przy kominku, przy ognisku; z. u ogniska, u stołu; za biurkiem; z. przy kierownicy, za kierownicą. 4. z. na czym: z. na fotelu, na krześle, na ławce. 5. *przestarz.* z. na dzierżawie ⟨*dzierżawić co*⟩. 6. z. na ławie oskarżonych ⟨*być podsądnym*⟩. 7. z. na ławie poselskiej ⟨*być posłem*⟩. 8. z. na tronie, *daw.* na majestacie: a) ⟨*siadać na krześle tronowym*⟩: Jako małżonka Baldwina pani Edessy będzie zasiadać na tronie w mozaikowej sali. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 141*; b) ⟨*obejmować władzę monarszą, być monarchą jakiego państwa, kraju*⟩: Nowa dynastia na tronie polskim zasiadła. *Rul. Wspom. 68.* 9. z. pod czym, przed czym, w czym: z. pod baldachimem; z. przed lustrem; z. w fotelu; z. w oknie, w cieniu, w pierwszym rzędzie, w sali. 10. z. w czym ⟨*być członkiem czego, brać udział w pracach czego*⟩: z. w komisji, w komitecie, w parlamencie, w radzie, w sejmie, w sądzie, w zarządzie. 11. z. gdzie jako kto, w jakiej roli ⟨*spełniać obowiązki, funkcję*⟩: z. jako członek zarządu, jako sędzia, jako poseł. - Chory, z nie wyleczoną influencą, co rok zjeżdżał do Kolonii i na jarmarkach antykwarskich zasiadał w roli eksperta. *Żer. Wspom. 10.* 12. *przestarz.* z. na kogo ⟨*czaić się, być w zasadzce*⟩: Nie godzi się [...] tak mocno bałamucić swoich amantów, ażeby aż zasiadali nocą na siebie i strzelali po mieście z muszkietów. *Kaczk. Olbracht. III, 242.* 13. z. kamieniem ⟨*siedzieć długo, nie ruszając się z miejsca; przen. siedząc pracować pilnie*⟩: Wystarczy zasiąść kamieniem przy biurku, obłożyć je solidnie materiałem naukowym. *Rudniań. Technol. 20.*

zasiewać p. **zasiać**

zasię 1. A z. ⟨*precz!*⟩: Nie rusz; a harap! a fe! a zasię! *Fredro A. Damy 147.* 2. z. komu — do kogo, do czego: Co starszym wolno — to chłopczykom zasię. *Norwid Zwolon 76.* Michałowa też wtrąci się nieraz w nieswoje rzeczy i wolno jej to, do czego innym zasię. *Kosiak. Now. 50.*

zasięg ⟨*odległość, do której coś sięga; obszar, strefa występowania czego*⟩ 1. Bliski, duży, maksymalny, minimalny; mały, ograniczony, ogromny, pierwotny, rozległy, szeroki, wąski, wielki z.; z. cywilizacyjny, geograficzny, kulturalny, przestrzenny; z. fali, ognia, ramienia, ręki; oczu, spojrzenia, wzroku; światła, uprawy. 2. z. czasowy czego ⟨*występowanie w czasie: od teraźniejszości w przeszłość i w przyszłość*⟩. 3. z. działania, oddziaływania; z. myśli, wpływów; z. sztuki ⟨*zakres, sfera*⟩. 4. z. radia, radiostacji, telewizji ⟨*obszar, w którym dana stacja jest słyszalna*⟩. 5. z. roślin ⟨*geograficzne rozprzestrzenienie*⟩: Interesujący ze stanowiska geografii roślin problem pierwotnych zasięgów [ojczyzny] roślin użytecznych dostarczył nam [...] wielu interesujących faktów. *Szaf. W. Geogr. 132.* 6. z. samolotu ⟨*przestrzeń, jaką może przebyć*⟩. 7. Samolot (bombowiec) dalekiego zasięgu ⟨*mogący odbywać długie loty (na dużej przestrzeni)*⟩: Wysoko w górze huk motorów [...] To wracają na swoje lotniska bombowce dalekiego zasięgu. *Was. W. Rzeki 154.* 8. z. w czym: Oznajmił [...] że ma nową substancję, której siła niszcząca [...] i zasięg w terenie przekracza wszystko, co do tej pory było znane. *Strug Krzyż I, 218.* 9. Ograniczyć, przesunąć, rozszerzyć, ustalić; zmniejszyć, zwiększyć z. czego. 10. Objąć, ogarnąć zasięgiem: Akcja tego utworu ogarnia swym zasięgiem wiele osób, zdarzeń, a nawet krajów. *Rocz. Lit. 1934, 204.* 11. Usunąć (się) poza, za z.: Ręce, drżące z wściekłości, wyciągał w kierunku Dubieńskiego. Dubieński leniwie usunął się poza ich zasięg. *Breza Uczta 238.* 12. Być, istnieć, leżeć, pozostać, znaleźć się (po)za zasięgiem czego; w zasięgu czego: Zachowywał się tak, jakby już teraz znajdował się poza zasięgiem tych nieszczęść. *Brosz. Oczek. 201.* 13. Dostać się, wejść, wjechać w z. czego: Szalupa wjeżdżała już w zasięg świateł morskiej latarni. *Melc. Statek 130.* Każdy z nas dobrze rozumie, że jesteśmy ciągle w zasięgu artylerii wszystkich kalibrów. *Meis. Żąd. 223.* 14. z. czego kurczy się, ścieśnia się, zmniejsza się; przekracza co, zwiększa się; z-i (czego) stykają się.

zasięgać, zasięgnąć 1. z. czego — od kogo, u kogo ⟨*zwracać się do kogo o co*⟩: z. informacji, pomocy, porady, rady, wskazówek. - Wgramolił się do innego wagonu klasy trzeciej, nie zasięgając już u konduktora informacji. *Żer. Prom. 9.* Na gospodarstwie znała się tak znakomicie, że nieraz sąsiedzi zasięgali jej rad i pomocy. *Reym. Ferm. I, 109.* 2. z. czyjej opinii, czyjego zdania ⟨*zapytywać kogo o opinię, o zdanie*⟩: Gdy przemawiał, wszyscy słuchali go uważnie. Zasięgano jego zdania. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 341.* 3. z. wiadomości, *daw.* języka ⟨*dowiadywać się czego od kogo*⟩: Udaliśmy się z towarzyszem na rynek, aby od jednego ze znajomych zasięgnąć szczegółowych wiadomości. *Sienk. Chwila II, 59.* 4. z. co — z czego ⟨*czerpać*⟩: Przywodzi autor różne dykteryjki o czartach [...] wątku [...] z kronik niemieckich zasięgnąwszy. *Mac. Piśm. III/1, 15.* 5. *przestarz.* jak okiem zasięgniesz; jak oko, wzrok zasięgnie ⟨*jak okiem sięgnąć*⟩: Jak okiem zasięgniesz, wszędzie równina. *SW.* 6. *przestarz.* Jak pamięć ludzka zasięgnie ⟨*tak dawno, jak tylko mogą ludzie zapamiętać; bardzo dawno*⟩: Tam to na targowisku starodawnym, jak pamięć ludzka zasięgnie [...] ludzie waleczni spotykali się z ludźmi z polan i równin polskich. *Żer. Puszcza 19.*

zasiłek 1. z. emerytalny ⟨*renta*⟩. 2. z. pieniężny. 3. z. rodzinny ⟨*na utrzymanie rodziny*⟩. 4. z. na co: z. na studia, na zakup książek do biblioteki.

5. Dzieło wydane z zasiłku ⟨*gdy zasiłek pokrył całkowicie koszty wydania*⟩; z zasiłkiem ⟨*gdy zasiłek pokrył tylko część kosztów*⟩ (*Jęz. Pol. 20, 62*). 6. Ofiarować, przyznać komu; otrzymać, pobierać; wypłacać z.

zaskarbiać, zaskarbić z. sobie czyją łaskę, sympatię, życzliwość; czyje względy; czyje zaufanie ⟨*pozyskiwać, zjednywać*⟩: Czuł, że rozmową tą zaskarbia sobie życzliwość staruszka. *Perz. Cud. 146.*

zaskarżyć 1. *pot.* z. kogo do sądu, przed sądem ⟨*podać sprawę przeciw komu do sądu*⟩. **2.** z. wyrok ⟨*odwołać się od wyroku do władzy wyższej*⟩.

zasłać, zaścielić — zaściełać, zaścielać 1. z. łóżko: a) ⟨*uporządkować po spaniu*⟩: Należało karabinki czyścić, by nie zardzewiały, łóżka zasłać, rzeczy odłożyć na miejsce. *Rudn. A. Żołn. 133*; b) ⟨*przygotować do spania*⟩: Udałem się do sypialni, aby zasłać łóżka dla obu chłopców. *Brzech. Kleks. 87.* **2.** z. c o — c z y m ⟨*ścieląc pokryć*⟩: Liście zasłały drogę. - Lekki miękki śnieg zasłał obficie ziemię. *Gard. Trzech 73.* **3.** z. schody dywanem ⟨*wyłożyć*⟩. **4.** z. stół obrusem, serwetą; łóżko kapą, kocem ⟨*przykryć*⟩. **5.** z. stół papierami, pismami, książkami itp. ⟨*zarzucić papierami itp.; nagromadzić na stole dużo papierów itp.*⟩. **6.** z. pole, pobojowisko ludźmi, trupem, zabitymi ⟨*pokryć, usłać trupami, zabitymi*⟩. **7.** z. c o — n a c z y m ⟨*rozesłać, rozpostrzeć*⟩: Obrus koniecznie zasłany być musiał na sianie. *Niemc. Pam. czasów 19.*

zasłać p. **zasyłać**

zasłona 1. Ażurowa, gazowa, koronkowa, kretonowa, muślinowa, siatkowa; barwna, kwiecista; ciężka, lekka; gęsta, gruba, nieprzenikniona; powiewna, przejrzysta, tajemnicza z.; z. okienna ⟨*stora, firanka, portiera, kurtyna*⟩. **2.** Dymna z. ⟨*wytwarzana w celu przesłonięcia wojska lub obiektów wojskowych*⟩. **3.** Ślubna, wdowia z. ⟨*welon, woalka*⟩. **4.** *przestarz.* z. o d c z e g o; p r z e d c z y m ⟨*osłona*⟩: Turcy w zabitych i wypaproszonych koniach ogrzania od mrozu a zasłony od śnieżystej zawiei szukali. *Moracz. Dzieje III, 196.* Od południa i zachodu przylegały gęste lasy, stanowiące zasłonę przed atakami jazdy. *Śliw. A. Sob. 76.* **5.** z. n a c o: z. na drzwi, na okno. **6.** z. n a c z y m; u c z e g o; w c z y m: z. na drzwiach, na oknie; u drzwi, u okien; w drzwiach, w oknie. - Pochód otwierało bractwo pogrzebowe, przybrane w czarne [...] opończe i takież zasłony na twarzach z powycinanymi otworami na oczy. *Sienk. Krzyż. I, 129.* W dzisiejszych pałacach [...] drogie obicia na ścianach, zasłony u okien i drzwi [...] snycerskiej roboty meble. *Pot. L. Pam. I, 249.* Przez chwilę chwiała się zasłona w drzwiach i dzwoniły szklane perły. *Kow. A. Grec. 141.* **7.** z. z c z e g o: Spokojnym ruchem opuściła na twarz zasłonę z żałobnej krepy. *Zar. Wędr. 7.* z. z mgły, z pary. **8.** *daw.* Dawać zasłonę ⟨*osłaniać*⟩: Musieli [...] podsypywać wyżej wały, aby lepszą dawały zasłonę. *Sienk. Ogn. IV, 90.* **9.** Narzucić, nosić zasłonę: Wszystkie kobiety nosiły na twarzy białą zasłonę. *Leśm. Klech. 164.* **10.** Odchylić, odrzucić, odsunąć; rozchylić, rozsunąć zasłonę: Rozsunęła zasłonę, podniosła roletę, blask słońca ciął ją jak brzytwą prosto w udręczone oczy. *Strug Krzyż I, 286.* **11.** Opuścić, (za)rzucić, zaciągnąć, zapuścić zasłonę na co ⟨*nie mówić o czym; zachować się dyskretnie, nie ujawniać czego*⟩: Co się zaś działo pod piecem i w kątach — rzućmy na to czym prędzej zasłonę. *Choj. Alkh. I, 3.* **12.** Podnieść zasłonę; uchylić zasłony; *przen.* podnieść, uchylić rąbek zasłony ⟨*uchylić tajemnicy*⟩. **13.** Rozpiąć, wieszać; zasunąć, zawiesić zasłonę; zsunąć z-y: Zasłona [...] rozpięta na sznurze [...] odgradzała warsztat od kuchni. *Waż. Mity 243.* **14.** Spuścić zasłonę (na co): Spuściwszy czarną na twarz zasłonę, udała się przez ogród do kościoła. *Wilk. P. Tak II, 15. przen. poet.* Noc swe grube spuściła zasłony: pora przyjemna dla zwierza i człeka. *Kras. Mysz. 17.* **15.** Ściągnąć, zdjąć, zedrzeć, zerwać zasłonę. **16.** Nakryć, oddzielić (się), odgrodzić (się), okryć (się), pokryć, przesłonić (się), przysłonić, zakryć (np. twarz), zasłonić (np. okno), zawiesić (okno) zasłoną. **17.** Wejść, wsunąć (się), skryć się itp. za zasłonę: Wsunął się za zasłonę na swój barłóg i zaraz usnął. *Reym. Now. IV, 160.* **18.** z. chwieje się, porusza się, powiewa. **19.** z. kryje co (np. oczy), ochrania (drzwi, twarz, oczy), okrywa (obraz), pokrywa (twarz), przedziela (pokój), przepuszcza (światło). zakrywa (twarz, okno). **20.** z. opada; (s)pada, zapada na co: Patrzył w okno i kiwał ręką. Śpiesznie się cofnąłem, zasłona zapadła na okno. *Reym. Now. IV, 198. przen.* Na oczy różowe padła mu zasłona. przez którą wszystko widział pięknym niesłychanie. *Gomul. Poezje 196.* **21.** z. podnosi się, rozsuwa się. **22.** z. spada komu z oczu ⟨*komuś łuski spadły z oczu; ktoś nagle poznał istotny stan rzeczy, zorientował się w sytuacji*⟩.

zasługa 1. Drobna, duża, główna, indywidualna, istotna, niemała, nieoceniona, niepożyta, niezaprzeczona, ogromna, olbrzymia, osobista, poważna, prawdziwa, skromna, trwała, uznana, walna, wiekopomna, wielka, wybitna, znaczna, znakomita, znamienita, znikoma z.; z. bojowa, dziejowa, historyczna, narodowa, naukowa, obywatelska, patriotyczna. pionierska, pisarska, poetycka, polityczna, rewolucyjna, wojenna (również w *lm*); przeszłe z-i ⟨*to czym się kto dobrze zasłużył; zasłużenie się*⟩. **2.** z. c z e g o ⟨*gdy się wymienia dziedzinę, w której położono zasługi*⟩: z. uporządkowania gospodarki; z. doprowadzenia skłóconych do zgody. **3.** z. k o g o (c z y j a): Ogród ma tyle kwiatów jak mało gdzie. Zasługa to mojej żony, która jest zamiłowaną ogrodniczką. *Sienk. Koresp. II, 146.* **4.** z. czyja na jakim polu; w dziedzinie czego: Poruszył kwestię zasług jego na polu krytyki. *Weys. Józ. Żywot 163.* **5.** z. d l a k o g o, d l a c z e g o; o k o ł o c z e g o: z-i dla kraju. - Zasługi około formowania dróg reformacji polskiej [...] wysoko postawiły Frycza w oczach obozu reformacyjnego. *Kot Frycz 195.* **6.** z. p r z e d k i m, p r z e d c z y m; w o b e c k o g o, c z e g o; *rzad.* u k o g o; w z g l ę d e m k o g o, c z e g o: Ludzie czyniąc dobrze w imię Boże lubią jeszcze mieć z tego i przed bliźnim zasługę. *Krasz. Wilno II, 30.* Wytrwali w milczeniu bojownicy są ludźmi największych zalet i zasług wobec spraw, którym służą! *Las. Wspom. I, 79.* Musiał mieć zasługi u kogoś z ludzi wpływowych owej epoki. *Korzon Wewn. IV, 213.* Położył największe zasługi względem kolegium [pijarów]. *Łu-*

kasz. Hist. IV, 262. **7.** z. w czym: Największą zasługę w odparciu Persów położyły Ateny. *Hist. star. 99.* **8.** Cenić, oceniać; nagrodzić, podnosić, podkreślać, przechwalić, sławić zasługę (z-i); przesadzać; uczcić, uszanować, wychwalać, wynagrodzić, wynosić pod niebiosa, pod niebo (czyje) z-i: Intonował pieśni żałobne, podnosił w przemówieniu cnoty i zasługi zmarłego. *Pigoń Komb. 77.* **9.** Mieć, pozyskać, zaskarbić sobie, zdobyć zasługę. **10.** Nieść, przynosić z-i. **11.** Obniżać, ukrywać, umniejszać czyje z-i; odmawiać, ujmować komu, czemu zasługi (zasług): Nie ujmując zasług odnośnym instytucjom, ani słów uznania. *Rocz. Lit. 1937, s. 188.* **12.** Położyć z-i dla kogo, czego; około czego ⟨*zasłużyć się*⟩: Czacki opuścił swoje stanowisko, na którym tyle zasług dla kraju położył. *Korzon Wewn. V, 12.* **13.** Przyćmić, zaćmić czyje z-i. **14.** Przypis(yw)ać (komu, sobie), przyznać komu zasługę czego: Zasługę uporządkowania stosunków ekonomicznych przyznać winniśmy prawnikom. *Korzon Handl. 37.* **15.** Chlubić się, (po)szczycić się, pochwalić się zasługą. **16.** Dobić się, dochrapać się, dojść czego (do czego); osiągnąć, zdobyć co zasługą. **17.** Oddać hołd zasługom. **18.** Poczytywać co komu (sobie) za zasługę. **19.** z. (czyja) leży, tkwi w czym; z. (czego) spada na kogo.

zasnąć, zasypiać 1. z. momentalnie, natychmiast, od razu, prędko, szybko, w mgnieniu oka, przyłożywszy głowę do poduszki; twardo, głęboko, mocno, słodko, smacznie; na pół, na dobre. **2.** z. jak (małe) dziecko; z. snem sprawiedliwego ⟨*spokojnie*⟩: Zaśniesz jak małe dziecko, będziesz miał sny miłe. *Słow. Maria 139.* **3.** z. jak kamień a. kamiennym, twardym snem ⟨*mocno*⟩; z. jak na komendę ⟨*natychmiast*⟩. **4.** *książk.* z. na wieki, na zawsze, w mogile; z. snem wiecznym, wiekuistym; *kult.* (częste na nagrobkach) z. w Panu, w Bogu ⟨*umrzeć*⟩: Bez męczarń dłuższego konania zasnęła na wieki. *Wol. Dom. II, 204.* Chciałbym już zasnąć snem wiekuistym i odpocząć w ciszy mogilnej. *Leśm. Klech. 204.* **5.** z. nad czym; pośród, wśród czego, przy czym: z. nad książką, nad robotą; przy książce, przy robocie. - Była zła, że zasnęła nad czytaniem. *Dąbr. M. Noce II, 52.* Zasnęli wśród przyjaznej rozmowy. *Żer. Uroda 276.* **6.** z. ze zmęczenia: Musiał tyle na raz robić, że ze zmęczenia zasypiał po prostu przy robocie jeszcze, mieszając paszę dla świń. *Grusz. An. Od Karpat 176.* **7.** *rzad. książk.* z. na laurach ⟨*zadowolić się powodzeniem i przestać działać*⟩: Nie zasypiajmy na laurach [...] Trzeba nam natychmiast wybrać męża, co by uzbroił cały naród. *Czyń. Jakob. 342.* **8.** z. z czymś (kimś) pod powiekami ⟨*myśląc, marząc, wyobrażając sobie, śniąc*⟩: Zasypia z jej obrazem pod powiekami, budzi się z myślą o niej. *Sienk. Mieszan. 32.*

zasobny z. w co ⟨*bogaty w co*⟩: z. w siły; z. w wiedzę.

zasób 1. Bogaty, cały, dostateczny, duży, kolosalny, mały, nieprzebrany, niewyczerpany, obfity, ograniczony, ogromny, pokaźny, skromny, spory, szczupły, znaczny z. (również w *lm*) ⟨*nagromadzone źródło czego, zapas*⟩; domowe, naturalne, ostatnie, własne z-y. **2.** z. frazeologiczny (języka), z. językowy, leksykalny, słownikowy, wyrazowy: Należałoby tu rozpatrzyć i zasób językowy, i rodzaj przenośni i porównań, i stopień plastyki u różnych autorów. *Chmielow. Ref. lit. 7.* **3.** z-y energetyczne, finansowe, gotówkowe, gospodarcze, książkowe, leśne, materialne, naukowe, skarbowe, wojenne; z-y intelektualne, umysłowe. **4.** z-y pieniężne, *żart.* brzęczące z-y ⟨*zapas pieniędzy; pieniądze*⟩. **5.** z. czego: z. bogactw, doświadczeń, energii, gotówki; sił, słów, środków, surowców; żywności; wiadomości, wiedzy. - Cały zasób sił życiowych, jaki posiadał, wkładał jedynie w robienie pieniędzy. *Perz. Cud. 162.* **6.** Bogaty, wyposażony w z-y; ogołocony z zasobów. **7.** Bogacić, czerpać, (z)gromadzić, mieć, mnożyć, niszczyć, rozszerzać, wzbogacać z., z-y: Pan Anastazy miał duży zasób sił fizycznych i umysłowych. *Prus Now. III, 139.* Zamiast rozwijać naukę, rozszerzać zasób wiadomości [...] zatapiano się coraz więcej w jałowe i bezpłodne rozumowania. *Bobrz. Dzieje I, 287.* Zgromadził ogromny zasób erudycji archeologicznej i stał się źródłem wiedzy dla całego pokolenia. *Witkiew. S. Szt. 327.* **8.** Osiągnąć; pochłaniać, powiększać, przygotowywać, trwonić, uszczuplać; wyczerpać, wykorzystać, wyszafować, wyzyskać, zbadać, zebrać, zrabować, zużyć z-y; dostarczać, szukać, nie szczędzić zasobów: Zasobów na wydatki publiczne i prywatne dostarczała zamożność mieszkańców. *Mac. Pam. II, 246.* **9.** Dysponować, rozporządzać, szafować zasobem, zasobami; czerpać z zasobów: Jakim zasobem monetarnym rozporządzać mogło powstanie Kościuszkowskie? *Korzon Wewn. II, 210.* **10.** Obfitować, rosnąć, zaopatrywać się w z-y. **11.** z. czego maleje, marnuje się, wyczerpuje się, zmniejsza się; wzrasta, zwiększa się (również w *lm*): Dzień po dniu marnują się bez użytku zasoby jego energii. *Orzesz. Klat. 66.* Zasób form deklinacyjnych i koniugacyjnych zmniejszył się w czasach historycznych. *Łoś Krótka 85.*

zaspać, zasypiać 1. z. co: z. głód ⟨*oszukać spaniem, przespać*⟩: Chcąc nieco głód zaspać, spali po przyzbach. *Sienk. Pot. V, 112.* **2.** z. sprawę, obowiązek, termin itp. ⟨*zaniedbać*⟩: Pan Walery, kiedy się brał do czego, nie lubiał [lubił] zasypiać sprawy. *Kłosy 172, 1868.* **3.** Nie z. gruszek w popiele ⟨*nie zaniedbać pilnej sprawy, nie zwlekać*⟩ p. gruszka: Prędko decyduj się co do Stawskiej, bo czuję, że Mraczewski nie zaśpi gruszek w popiele. *Prus Lalka III, 230.*

zaspakajać, zaspokajać, zaspokoić 1. z. kogo — co, czym (gdy się wymienia środek zaspokojenia) ⟨*uspakajać, zasycać, uśmierzać*⟩: Zaspokojono go jako tako uroczystym zapewnieniem. *SPP.* **2.** z. apetyt, głód, pragnienie ⟨*zasycać, uśmierzać, koić*⟩. **3.** z. ciekawość, kaprysy, potrzeby, pragnienia, pytania, wymagania, żądania, życzenia ⟨*czynić zadość czemu; łagodzić, wypełniać*⟩: Wszystkie potrzeby nasze zaspakaja poczciwa rola, trzoda i pasieka, sól tylko i mydło kupujemy w miasteczku. *Pług Zagon II, 354.* **4.** z. długi, dłużnika, wierzycieli, pretensje ⟨*regulować; płacić*⟩. **5.** z. serce ⟨*uspakajać, rozchwiewać niepewność*⟩: Obecność dobrej wujenki zaspokoiła serce. *Żmich. Listy 4.* **6.** z. kogo — w czym (gdy się wymienia dziedzinę zaspokojenia): z. kogo w ambicji, w pragnieniach, w uczuciach. **7.** z. co — w kim, w czym: Potrzebę fikcji

teatralnej zaspokaja w dawnym społeczeństwie bogato rozbudowana obrzędowość. *Bystr. Ludozn. 170.* 8. z. c o — z c z e g o: Wydatki dyplomatyczne w Koronie urosły w tym czasie, a zaspakajane były z remanentów. *Korzon Wewn. III, 291.*

zaspany z-e oczy ⟨*o przymkniętych, nieco nabrzmiałych powiekach na skutek braku snu lub zbyt długiego spania*⟩: Przecierał zaspane oczy. *Bron. J. Ogn. 242.*

zaspokoić p. **zaspakajać**

zaspokojenie 1. Doraźne, maksymalne, pełne z.; fizjologiczne, moralne z. czego ⟨*zadośćuczynienie czemu*⟩. 2. Uzyskać, zapewnić z.; znaleźć z. w czym. 3. Dozna(wa)ć zaspokojenia: Uczucie przyjemne jest znakiem, iż pewna potrzeba, pewien popęd, doznaje zaspokojenia. *Baley Psych. 169.* 4. Domagać się, szukać zaspokojenia; dążyć, zmierzać do zaspokojenia czego; wołać o z.: Potrzeby człowieka wołają gwałtownie o zaspokojenie. *Kamień. Wyb. 38.* 5. Podlegać zaspokojeniu: Roszczenie wierzyciela podlega zaspokojeniu [...] z odpowiednich kredytów. *Państwo 12, 1955, s. 947.*

zastać, zastawać 1. z. k o g o, c o n a c z y m, p r z y c z y m ⟨*spotkać kogo, co, natknąć się na kogo, na co, przy czym*⟩: z. kogo na czytaniu a. przy czytaniu; z. wszystko na swoim miejscu; z. kogo przy obiedzie, przy robocie. 2. z. kogo na gorącym uczynku ⟨*zdybać, przyłapać kogo w momencie wykonywania czego, zwłaszcza czegoś niedozwolonego*⟩. 3. z. kogo przy życiu ⟨*żywym*⟩: Ze strachem patrzyła na wyschniętą i pożółkłą twarz matki — a czy też ją zastanie przy życiu po powrocie? *Goj. Dzień. 147.* 4. z. k o g o c o — w c z y m ⟨*w jakim stanie*⟩: Wpuszczony do mieszkania, zastał je w daleko większym nieładzie niż dnia poprzedniego. *Żer. SPP.* Zastał przyjaciela już w lepszym humorze. *Perz. SPP.* 5. z. kogo w zdrowiu ⟨*zdrowym*⟩: Wróciwszy po zawarciu pokoju do domu, zastał żonę i dzieci w dobrym zdrowiu. *Sienk. Mieszan. 85.*

zastanowienie (się) 1. Długie, głębokie z. ⟨*namysł*⟩. 2. z. się n a d k i m, n a d c z y m: z. się nad samym sobą. 3. Rzecz godna, coś jest godne zastanowienia: Rzecz godna zastanowienia, że pomiędzy zawziętymi przeciwnikami Malthusa są także gorący wyznawcy tak zwanego żelaznego prawa płacy zarobkowej. *Lim. Społ. XVIII, 276.* 4. Bez zastanowienia ⟨*nie namyślając się*⟩: Działać, odpowiedzieć, robić co bez zastanowienia. - Bez zastanowienia zanurzyłem się w wodę. *Solski Wspom. I, 28.* 5. *daw.* Z zastanowienia (mówić) ⟨*po zastanowieniu się, po przemyśleniu; z namysłem*⟩. 6. Z zastanowieniem ⟨*z namysłem*⟩: Przypatrywał mu się z głęboką uwagą, z zastanowieniem. *Żer. Uroda 18.*

zastaw ⟨*rzecz dana jako zabezpieczenie zwrotu czego; fant*⟩ 1. Dać, oddać co, pożyczyć (jaką sumę), wydobyć, wziąć co na z., w z. a. *przestarz.* w zastawie: Kup butelkę piwa i zostaw dziesiątkę na zastaw. *SW.* Pieniądze wydobyła na zastaw wszystkich swoich kosztowności. *Reym. Ziemia II 171.* Dać pierścień w z.; oddać dobra w z. 2. *daw.* Mieć kogo, co w zastawie ⟨*dysponować kim, czym jako zastawem (zakładnikiem)*⟩: Ptolemeusz król Egiptu gotów był dać mu posiłki, ale żądał dla bezpieczeństwa przymierza mieć w zastawie matkę i syna jego. *Kras. Życia IX, 206.* 3. Dać, pożyczyć, wypłacić, wyposażyć co pod z. czego: Pożyczyć x zł pod zastaw zegarka. 4. Otrzymać, przyjmować co w z. 5. Pójść w z.: Wszystkie cenniejsze sprzęty i kosztowniejsze suknie matki poszły w zastaw jako fanty. *Dygas. Robins. 23.* 6. Odebrać, wykupić, zwrócić z.; wykupić co z zastawu. 7. z. przepada komu.

zastawać p. **zastać**

zastawiać, zastawić 1. z. c o: z. biesiadę, jadło, kolację, obiad, śniadanie, wieczerzę; z. stół a. do stołu ⟨*podawać, ustawiać jedzenie na stole*⟩: Dom pomieścić ich nie mógł — rozbijano dla nich namioty i zastawiano stoły pod niebem otwartym. *Jeż Rotuł. 25.* Dopiero do stołu zastawiają. *Boguśł. W. Cud. 39.* 2. z. (stół) do kolacji, obiadu itd. ⟨*ustawiać jedzenie na stole do kolacji, obiadu itp.*⟩: Generał jeszcze spał, więc służba chodziła na palcach zastawiając w jadalni do rannego śniadania. *Żer. Uroda 194.* Rajmundowa służba już zastawiła stoły do uczty. Siadają hałaśliwie. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 288.* 3. z. stół — czym ⟨*stawiając zapełniać*⟩: z. stół zakąskami. - Jabłkami, winem [...] stół zastawiłem na twe przyjęcie. *Staff L. Poezje I, 179.* 4. z. drzwi, drogę ⟨*zagradzać*⟩: Drzwi tych nie wolno było zastawiać — musiały być stale pod ręką i stale w pogotowiu. *Brosz. Oczek. 272.* 5. z. wodę ⟨*zatrzymywać tamą*⟩. 6. z. potrzaski, saki, sidła, sieci, wędki, więcierze, wnyki, żaki ⟨*zakładać, zarzucać*⟩: Jeździł czasem na rybę [...] zastawiał więcierze i saki, a rybę we dworach lub miasteczku sprzedawał. *Krasz. Jerm. 82.* 7. z. c o — c z y m: a) ⟨*stawiać dużo czego, stawiając zapełniać czym*⟩: z. pokój meblami. - Meble [...] powlekli za sobą, zastawiając wszystkie kąty ławicami gratów. *Żukr. Piór. 18*; b) ⟨*zasłaniać; zatarasowywać*⟩: z. kominek parawanem; wnękę szafą. - Pomagał Dymitrowi schować się pod wyrko. Schował go, zastawiał kryjówkę stołkami. *Morc. Ptaki 77.* 8. z. k o g o — c z y m ⟨*zasłaniać, osłaniać*⟩: z. kogo własnym ciałem. - Kiedy by mi przyszło tego człowieka piersią moją zastawić, to bym chętnie to zrobił. *Kaczk. Olbracht. I, 43.* 9. z. kogo, co — sobą ⟨*stanąwszy zasłaniać*⟩: Córki zastawiły mu sobą drzwi od kuchni. *Niedź. Grzech 44.* 10. z. k o g o — o d c z e g o ⟨*osłaniać*⟩: Ten słabe razy swoimi poprawia, a ten od cudzych razów go zastawia. *Mick. Graż. 36.* 11. z. c o — g d z i e ⟨*dawać w zastaw*⟩: z. biżuterię, klejnoty; dobra, majątek; z. (co) na (wysoki) procent; z. (co) w banku, w lombardzie. - Srebrna waza już sprzedana, więc zastawiam cukiernicę. *Rodoć Sat. 61.* Zastawiałam brylanty Zyzmie na jutrzejszą grę. *Sewer Zyzma 31.* Fałszywe brylanty [...] które pani kiedyś zastawiła za trzydzieści tysięcy. *Bog. Kapit. III, 201.*

zastawiać się, zastawić się 1. z. się k i m, c z y m, o d c z e g o ⟨*zasłaniać się*⟩: Porwał go i niósł przed sobą, i zastawiał się nim jak tarczą. *Mick. Księgi 37.* Zastawił się drągiem jak mieczem, a Kasper już się porwał i biegł ku niemu. *Grusz. An. Żak. 119.* Ledwie się zdołał zastawić od ciosu, który mu rycerz następnie zadał. *Sienk. Pot. V, 52.* 2. z. się k i m ⟨*zasłaniać się kim; wyręczać się kim*⟩: Polityka nie pozwalała na to, żeby pięciu szlachty [...] dobrego gębacza między sobą nie znalazło i potrze-

bowało babą się zastawiać. *Jun. Bracia 32.* 3. *daw.* z. się c z e m u a. k o m u ⟨*przeciwstawiać się*⟩: Fryderyk Wilhelm [...] ma dwadzieścia tysięcy wojska bardzo porządnego, z którym śmiało mógłby się Szwedom zastawić. *Sienk. Pot. I, 222.*

przysł. 4. Zastaw się, a postaw się.

zastawić p. **zastawiać**

zastąpić, zastępować 1. z. (komu) drogę ⟨*zagrodzić*⟩: Lewą ręką na kołowrocie wsparty, w prawej trzymał karabelę, drogę zastąpił i oczy [...] utkwił w Januszu. *Dziek. Bogd. I, 75.* 2. z. czyje miejsce ⟨*zająć czyje miejsce, zastąpić kogo*⟩: Wiem, że miejsca matki nikt zastąpić nie potrafi. *Krak. Pam. 60.* Nikt miejsca twojego nie zastąpi w jego sercu. *Mick. Listy I, 193.* 3. z. k o m u k o g o ⟨*wejść w jego funkcje, wyręczyć go*⟩: Ojca zastąpił sierocie. *Fredro A. Śluby 57.* 4. z. k o g o — k i m, c o — c z y m ⟨*dać na czyje miejsce; wymienić, zamienić*⟩: Niejeden dziedzic wolał unickiego parocha zastąpić popem dyzunitą, ponieważ cerkiew prawosławna potrzebowała mniejszego uposażenia. *Korzon Wewn. I, 202.* Zaczęto łacińskie nazwy miesięczne zastępować domowymi terminami. *Brück. Cywiliz. 46.* 5. z. k o g o p r z y k i m, p r z y c z y m ⟨*zająć jego miejsce, wyręczyć kogo w czym*⟩: z. pielęgniarkę przy chorym. - Zastępuje przy gospodarstwie matkę [...] i piastuje młodsze rodzeństwo. *Orzesz. Z różnych II, 186.* 6. z. k o g o — w c z y m; g d z i e ⟨*wyręczyć kogo*⟩: z. kogo w pracy, w służbie, w roli gospodarza. - Sam często zastępował ojca w sklepie, sam handlował. *Koźn. Piątka 255.*

zastęp 1. Nieprzejrzane, nieprzeliczone z-y (np. wojska) ⟨*tłumy; oddziały, hufce, pułki*⟩: Nieprzejrzane zastępy ruszyły z krzykiem okropnym ku wałom. *Sienk. Ogn. IV, 53.* 2. z. harcerski ⟨*oddział*⟩. 3. *kult. książk.* Pan zastępów ⟨*o Bogu*⟩.

zastępować p. **zastąpić**

zastosowanie 1. Powszechne, praktyczne, szerokie z. 2. z. c z e g o — w c z y m: z. teorii w praktyce; z. penicyliny w lecznictwie. 3. z. d o c z e g o, w c z y m: Para (gorąca) znajduje z. do ogrzewania mieszkań. Etylen znajduje szerokie z. w syntezie. Telewizja znajduje szerokie z. w nauce, technice i przemyśle. 4. W zastosowaniu ⟨*w praktyce, w użyciu*⟩: Nie wiadomo, jakim się ten środek okaże w zastosowaniu. *SW.* 5. W zastosowaniu d o k o g o, d o c z e g o ⟨*w odniesieniu do kogo, czego*⟩: Pani Hupkowa miała ręce obnażone do ramion — choć to było w zastosowaniu do niej aż żenujące. *Nałk. Z. Mił. 94.* 6. Z zastosowaniem czego (coś się odbywa): Zdawanie i przyjmowanie wagonów odbywa się z zastosowaniem przepisów. *SPP.* 7. Mieć, znaleźć z. (do czego, w czym) ⟨*móc, być stosowanym*⟩: Przepisy mają zastosowanie do ruchu samochodów w mieście. *SPP.* Uczty ważne, fatalne, których szereg otwiera z nieprześcignioną potęgą grozy uczta Baltazara, mają w literaturze zastosowanie rozległe. *Kleiner Mick. II/1, 102.* 8. *przestarz.* Wprowadzić co w z. ⟨*zastosować co*⟩.

zastój 1. Całkowity, długi, długotrwały, wyraźny, zupełny z. ⟨*brak ożywienia w jakiej dziedzinie; stagnacja*⟩. 2. z. gospodarczy; umysłowy (kraju). 3. z. c z e g o: z. życia umysłowego. 4. z. w c z y m: z. w handlu, w przemyśle; w interesach. 5. Budzić się z zastoju. 6. Znajdować się w zastoju. 7. z. następuje, powstaje, panuje (w czym): Przyszłości nie ma tam tylko, gdzie panuje zastój myśli, bierność życiowa. *Kryt. 1/1, 1910, s. 5.*

zastrzec, zastrzegać z. sobie c o — w c z y m ⟨*zawarować, zabezpieczyć, wymówić*⟩: z. sobie co w kontrakcie, w umowie.

zastrzeżenie 1. Daleko idące, małe; krytyczne, poważne z-a. 2. z. hipoteczne ⟨*zawarowanie sobie pewnych praw na czyjej hipotece, klauzula*⟩. 3. z. patentowe ⟨*sprecyzowane w kilku punktach znamienne cechy wynalazku*⟩. 4. z. c o d o k o g o, c z e g o: z. co do czyjej osoby. 5. z. p r z e c i w c z e m u; w o b e c c z e g o: z. przeciw projektowi; wobec propozycji. 6. Z tym zastrzeżeniem, aby..., że(by)... ⟨*z tym warunkiem, aby; zastrzegając sobie, wymawiając sobie to, aby...*⟩: Sprawę odesłano do komisji z tym zastrzeżeniem, aby przedstawiła wnioski. *SPP.* Naznaczyła Gustawa Brezę generalnym spadkobiercą, z tym zastrzeżeniem, żeby on odpowiednią fundację Brezów w testamencie pozostawił. *Wróbl. Dr Wspom. 22.* 7. Budzić, wywoływać z-a: Tłumaczenie [...], dokonane poprawną prozą, nie budzi zastrzeżeń. *Krzyż. J. Romans 212.* 8. Mieć, wyrażać, zgłaszać z-a do czego a. co do czego, wobec czego, przeciw czemu: Mieć z-a do czyjej działalności, do programu działania; wobec przekładu. - Szober w „Słowniku poprawnej polszczyzny" za wyrazy utworzone niepoprawnie uważa radioaparat, radiosłuchacz i radiosprzęt, nie ma natomiast zastrzeżeń przeciw wyrazom radiogram i radiostacja. *Dor. Rozm. II, 118.* Wyrażał wprawdzie pewne zastrzeżenia co do twojej [...] osoby, ale wreszcie udało mi się go przekonać. *Brand. K. Troja 96.* 9. Podnieść, (po)czynić, wysunąć z-a: Przedstawienie stało na dobrym poziomie i odniosło pełny sukces, jakkolwiek podniesiono pewne zastrzeżenia. *Wierchy 1938, s. 239.* Po ukończeniu sejmu konwokacyjnego [Twardowski] kładąc swój podpis pod jego uchwałami, poczynił zastrzeżenia. *Korzon Wewn. IV, 155.* Ministerstwo Robót Publicznych wysunęło tyle zastrzeżeń w stosunku do tego planu, że w r. 1926 przystąpiło biuro regulacji do opracowania nowego planu regulacyjnego. *Szwank. Warsz. 281.* 10. Snuć z-a: Pani Barbara jednak w dalszym ciągu snuła swe zastrzeżenia. *Dąbr. M. Noce II, 179.* 11. Obwarować się zastrzeżeniami. 12. Chwalić co, odnosić się do czego, przyjmować co, przystać na co, uznać co bez zastrzeżeń, z zastrzeżeniem: Bez zastrzeżeń chwaliła grę wszystkich aktorów znajdujących się właśnie na scenie. *Ritt. Noc. 82.* 13. Spotykać się z zastrzeżeniem.

zastrzeżony Wszystkie (wszelkie) prawa zastrzeżone ⟨*formuła na wydawnictwach, zwykle książkowych*⟩.

zasunąć, zasuwać 1. z. czapkę na oczy, kapelusz na bakier ⟨*nasunąć*⟩. 2. z. firanki, kotarę, zasłony, żaluzje ⟨*zasłonić co firanką itp.; zaciągnąć firanki itp.*⟩. 3. z. ręce do kieszeni, w kieszenie ⟨*wsunąć, włożyć*⟩. 4. z. rygiel ⟨*zamknąć za pomocą rygla*⟩. 5. z. szufladę ⟨*zamknąć*⟩. 6. z. szyber ⟨*zamknąć szybrem przewód kominowy, wentylacyjny pieca, kuchni*⟩. 7. z. zasuwę, drzwi na zasuwę ⟨*zabezpieczyć drzwi za pomocą zasuwy*⟩. 8. *gw. środ.* z. przemó-

wienie, mowę ⟨*przemawiać, wygłosić mowę*⟩: Cóż ty, przemówienie zasuwasz. *Braun Lewanty 259.*

zasyłać, *daw.* również **zasłać 1.** *książk.* **z.** c o — k o m u, c z e m u; d l a k o g o ⟨*przesyłać, posyłać, przekazywać*⟩: **z.** pozdrowienia, ukłony, życzenia. - Dla pani zasyła specjalne pozdrowienia. *Perz. Las 104.* Panu Bonawenturze wszyscy zasyłamy ukłony. *Mick. Listy I, 276.* Prosiła, abym od niej zasłał ci czułe pozdrowienie. *Słow. Listy I, 196.* **2.** *książk. podn.* Zasyłać błagania, modlitwę, modły do kogo ⟨*błagać kogo; modlić się do kogo*⟩. **3.** *przestarz.* **z.** komu, czemu pożegnanie ⟨*żegnać kogo, co*⟩: Stojąc na pokładzie parowca, każdy się jeszcze zwracał ku wyspie, i tym uroczym skałom serdeczne zasyłał pożegnanie. *Chłęd. Szkice 98.* **4.** *przestarz.* **z.** spojrzenia ⟨*spoglądać na kogo, na co; ku komu, ku czemu*⟩: Jest milczącym świadkiem dysputy, zasyłając ku pięknościom milczące spojrzenie. *Prz. Tyg. Życia 35, 1875.*

zasypać, zasypywać 1. *nieos.* Zasypało, zasypie kogo ⟨*ktoś został, zostanie zasypany, przysypany czym*⟩: Nie mógł uleżeć w piwnicy, bał się, że go zasypie. *Rudn. A. Ucieczka 42.* **2. z.** c o — c z y m ⟨*zapełnić*⟩: **z.** otwór ziemią. **3. z.** c o — c z y m, w c o ⟨*o potrawach: wsypać co do czego, zaprawić czym*⟩: **z.** rosół krupami. - Zdjęła z kotliny garnek z polewką piwną, wylała ją na mieseczkę, zasypała serem pokrajanym w kostkę. *Poraz. Kich. 118.* Gospodyni [...] zasypywała kaszę w garnczek. *Prus Plac. 150.* **4. z.** k o g o, c o — c z y m ⟨*obsypać, zarzucić*⟩: **z.** wroga gradem kul; miasto pociskami. Wiatr zasypuje ogród liśćmi. Zima zasypała pola śniegiem. **5. z.** kogo (aktora) brawami, oklaskami ⟨*oklaskiwać rzęsiście*⟩. **6.** (częściej *ndk*) **z.** kogo listami ⟨*pisać do kogo bardzo często*⟩. **7. z.** kogo (kobietę) klejnotami, komplementami, kwiatami, prezentami ⟨*obdarzyć szczodrze*⟩. **8. z.** kogo obstalunkami ⟨*porobić wiele obstalunków*⟩. **9.** (częściej *ndk*) **z.** kogo prośbami ⟨*zwracać się z częstymi prośbami; często prosić kogo o co*⟩. **10. z.** kogo (dziecko) pocałunkami ⟨*pocałować wielokrotnie*⟩. **11. z.** pytaniami ⟨*często pytać*⟩; słowami ⟨*zagadać kogo*⟩. **12. z.** kogo złotem ⟨*obdarzyć kosztownościami*⟩. **13.** Zasypywać kogo z dział ⟨*ostrzeliwać kogo z dział*⟩: Nieprzyjaciel umyślnie puścił Kmicicową watahę przez bród, następnie począł go zasypywać tak straszliwie z dział, że żywa noga przejść nie mogła. *Sienk. Pot. VI, 152.* **14.** *pot.* **z.** k o g o, c o ⟨*zdradzić*⟩: Policja! Przez myśl przebiegło mi, że mogą mieć w mieszkaniu coś, co mnie zasypie. *Twórcz. 3, 1954, s. 101.* Do tego jegomościa nie mam szczególnych sentymentów. Zasypał fatalnie całą sprawę. *Putr. Rzecz. 502.*

zasypiać p. **zasnąć**

zasypiać p. **zaspać**

zasypywać p. **zasypać**

zaszczycać, zaszczycić 1. z. k o g o — c z y m ⟨*honorować, darzyć kogo — czym*⟩: **z.** kogo swoją przyjaźnią, swoimi względami, zaufaniem. **2.** *grzeczn.* lub *iron.* **z.** kogo, co swoją obecnością, swymi odwiedzinami ⟨*być obecnym u kogo, gdzie; odwiedzać kogo, co*⟩: Pan Żurczyński zaszczycał swą obecnością każdy bal. *Sewer Głod. 127.*

zaszczyt 1. Duży, nie lada, niemały, niepospolity, niezwykły, prawdziwy, wielki **z.**; akademickie, dworskie, dygnitarskie, rycerskie **z-y** ⟨*to co przynosi komu chlubę; cześć, chwałę; stanowisko zaszczytne, dostojeństwo, godność*⟩. **2. z.** d l a k o g o: Wielki to jest zaszczyt dla mnie, że pan naczelnik wzywa moją córkę przed swe oblicze. *Kaspr. Bunt 104.* **3.** Deszcz, powódź zaszczytów. **4.** Brać **z-y** (po kim): Dziś jest nadzieja, że mię syn pochowa i weźmie po mnie zaszczyty ojczyste. *Syrok. Wyb. 176.* **5.** Czynić, robić, wyświadczać komu **z.**: Robisz mi zaszczyt, zapraszając do siebie. **6.** Dawać, rozdawać **z-y**; udzielać zaszczytów ⟨*nadawać tytuły, godności, wysokie urzędy itp.*⟩: Król w nagrodę męstwa herbowne dawać zaczął zaszczyty. *Mac. Piśm. I, 613.* **7.** Dzielić (z kim) **z-y**: Szczęście i nieszczęście, zaszczyty i poniżenie, bogactwo i ubóstwo z mężem dzielić żony jest obowiązkiem. *Wilk. P. Wieś II, 97.* **8.** Mieć **z.** (co robić) ⟨*być zaszczyconym (zwrot grzecznościowy)*⟩: Mam zaszczyt powitać pana i zapytać, czym mogę służyć? *Szan. Teatry 87.* Mam zaszczyt prosić cię [...] o twoją rękę. *Kosiak. Rick II, 20.* **9.** *przestarz.* Mieć, poczytywać sobie za **z.** co a. co robić ⟨*oceniać, traktować co jako rzecz zaszczytną*⟩: Król mnie tu przysyła do was, Bonarze, z swym łaskawym pismem, które wam oddać mam sobie za zaszczyt. *Bełc. Kmita 116.* Podgórze [...] za zaszczyt sobie to miało, że się w nim stare obyczaje ojców przechowywały. *Kaczk. Mąż 4.* Mógł być dozorcą magazynowym i to by sobie poczytywał za wielki zaszczyt. *Krasz. Latarn. IV, 87.* **10.** Dobić się, dorobić się, dosięgnąć, dosłużyć się zaszczytów; łaknąć, pragnąć, zazdrościć zaszczytów; dobijać się, ubiegać się o **z-y**; marzyć o zaszczycie; gonić za zaszczytami: Już od dawna marzę o zaszczycie wpisania się na listę pańskich pacjentów. *Prus Przem. 250.* **11.** Osiągnąć, (u)zyskać, zawdzięczać **z.**; wyjednać, wysłużyć, zbierać, zdobywać **z-y**; zażywać zaszczytów. **12.** *daw.* Potwierdzić **z.** ⟨*przywilej*⟩: Na sejmie warszaw[skim] r. 1572 udzielono mu a raczej potwierdzono zaszczyt szlachectwa. *Mech. Wym. I, 494.* **13.** Coś przynosi komu **z.**; nie przynosi zaszczytu ⟨*coś zaszczytnie świadczy o kim; świadczy niezbyt pochlebnie o kim*⟩. **14.** Przypisać czemu **z.** czego: Czemuż przypisać mogę zaszczyt oglądania pani w moim domu? *Bog. Kapit. III, 80.* **15.** Utracić **z. 16.** Dostąpić jakiego zaszczytu a. zaszczytu czego: Twórca „Cyrana" dostąpił akademickich zaszczytów w trzydziestym trzecim roku życia. *Wędr. 26, 1901.* **17.** *przestarz.* Być zaszczytem czyim ⟨*być czyją dumą, chlubą*⟩: To dziecko będzie kiedyś zaszczytem naszej rodziny. *Słow. Listy I, 22.* **18.** Nagrodzić, obdarować, obsypać zaszczytami. **19.** Dojść, dopuścić (kogo) do zaszczytu; podnieść (się) prowadzić do zaszczytów: Pasją Kazika znów było ostrzenie brzytwy [...] tylko w wyjątkowych razach dopuszczał go do tego zaszczytu. *Perz. Uczn. 40.* **20.** Zasłużyć na **z. 21.** Wymawiać się, wypraszać się od zaszczytu. **22.** Porastać, rosnąć w **z-y**. **23.** (Po)dziękować za **z. 24. z-y** (kogo, na kogo) czekają, należą się komu; **z.** przypada (komu) w udziale; spada, spływa na kogo, na co, spotyka kogo: Podkomorzy najwyższe brał miejsce za stołem, z wieku mu i z urzędu ten zaszczyt należy. *Mick. Tad. 147.* **25. z.** omija kogo; **z-y** stoją przed kim otworem; sypią się, posypały się na kogo.

zasznurować 1. z. usta ⟨*zacisnąć w charakterystyczny sposób; nic nie mówić*⟩: Panny usta zasznurowały i oczy pospuszczały. *Jeż Rotuł. 425.* 2. *daw.* z. komu gębę ⟨*nie pozwolić komu mówić, skłonić, zmusić do milczenia*⟩: A nuż ja mu zacznę przypominać to, co kiedyś bywało, a on mnie powie, że tego nie pamięta, ot i gębę mi zasznuruje. *Rzew. H. Zamek 231.*

zaścielać p. **zasłać**

zaślepienie 1. Namiętne; ojcowskie, macierzyńskie z.; z. kastowe. 2. W zaślepieniu (zrobić co, nie spostrzec czego itp.): Może w zaślepieniu ojcowskim mylę się; może moje stare oczy widzą więcej, niż jest. *Jun. Wod. 53.* 3. Ulegać zaślepieniu: Wierząc w jej niewinność ulegał zaślepieniu. *Strug Krzyż III, 154.*

zaślepiony 1. z. c z y m: z. namiętnością, miłością. 2. z. c o d o c z e g o: Nie jestem zaślepiona co do mojego talentu. *Święt. A. Nałęcze 18.* 3. z. w c z y m: z. we wrogości, w nienawiści. 4. z. w k i m ⟨*rozmiłowany*⟩: Ciotka jest zaślepiona we mnie, jak zawsze. *Sienk. Bez dogm. II, 121.*

zaśmiać się Oczy się komu zaśmiały, dusza zaśmiała się w kim ⟨*ktoś się uradował*⟩: Chorągiewki tak im [husarzom] cudnie furczały u kopii, że aż się dusza zaśmiała we mnie. *Kaczk. Anunc. I, 91.* Pani Julii zaśmiały się nagle oczy, usta, cała twarz. *Krzywosz. Jula 99.* Ciurowi na widok ten oczy się radością zaśmiały ⟨*zabłysły*⟩. *Jeż SW.*

zaśmiewać się 1. z. się do łez, do rozpuku ⟨*zanosić się od śmiechu; płakać ze śmiechu; pękać ze śmiechu*⟩. 2. z. się z c z e g o: Zaśmiewano się z pełnej humoru gry p. Winklera i innych. *SW.*

zaświadczenie 1. z. lekarskie, szkolne ⟨*świadectwo*⟩. 2. Tymczasowe z. tożsamości ⟨*dokument stwierdzający tożsamość osoby niepełnoletniej, wydawany przez władze*⟩. 3. z. o c z y m: z. o niezdolności do pracy. 4. Przedstawić, wydać, wystawić z.

zaświaty *podn. książk.* Odejść w z. ⟨*umrzeć*⟩: Odchodził w zaświaty ich najdroższy przyjaciel, a oni byli bezsilni. *Kamiń. A. Kam. 109.*

zaświecić (się) 1. z. komu przed oczy czym ⟨*pokazać komu co*⟩: Zgodził się dopiero, gdy mu zaświecił przed oczy gotówką. *Rus. Człow. 23.* 2. Oczy zaświeciły się komu ⟨*zabłysły*⟩: Na widok Kmicica posiniał i oczy zaświeciły mu się jak dwa węgle, a wąsy poczęły drgać. *Sienk. Pot. III, 322.* 3. Oczy czyje zaświeciły czym; coś zaświeciło w czyich oczach ⟨*coś pokazało się w czyich oczach; stan, jaki ujawnił się, uczucie, jakie ujawniło się w czyich oczach*⟩: Uradowanie jej w oczach zaświeciło. *Jeż Dypl. 151.* Oczy zaświeciły żarem jakby ukrytym pod warstwą popiołu. *Braun Lewanty 379.* Łzy zaświeciły mu w oczach. Oczy, źrenice czyje zaświeciły łzami. 4. Komuś aż się w oczach zaświeciło (od uderzenia w głowę) ⟨*ktoś doznał wrażeń świetlnych*⟩: Tak go palnął, aż mu się w oczach zaświeciło. 5. I jednym zakadzić, i drugim świeczkę zaświecić. (*Chłęd. Album 103*) ⟨*starać się pozyskać względy dwu przeciwnych stron, dwu obozów*⟩.

zaświtać 1. Dzień, ranek zaświtał; jutrzenka, jutrznia zaświtała ⟨*zrobiło się widno, dniało*⟩: Nazajutrz rano wypogodziło się niebo, zaświtał piękny dzień jesienny. *Krasz. Jabł. II, 175.* Noc zbladła i między koronami sosen zaświtał ranek. *Sienk. Mieszan. 92.* 2. Zaświtało komu w głowie; myśl komu zaświtała (w głowie, w mózgu) ⟨*powstała myśl*⟩: Gdy po raz pierwszy zaświtała mu w mózgu myśl o van Trothenie, uznał to za bzdurę. *Strug Krzyż II, 177.* Coś..., coś.. zaświtało mi w głowie. *Prus Lalka II, 124.* 3. Nadzieja zaświtała w czyim sercu, w umyśle w czyjej duszy ⟨*w kogoś wstąpiła otucha, nadzieja*⟩: Pan Skrzetuski oczy otworzył, jakby nie rozumiał, co mówią, nagle nadzieja zaświtała i w jego umyśle. *Sienk. Ogn. II, 102.* 4. Uśmiech zaświtał na ustach czyich ⟨*pojawił się*⟩: Uśmiech szyderstwa [...] zaświtał na ustach Mruczkiewicza. *Krasz. Sfinks. II, 74.*

zataczać, zatoczyć 1. z. armaty, działa ⟨*przesuwać tocząc*⟩: Zataczano i odprzodkowywano na gwałt armaty. *Sienk. Pot. V, 130.* 2. z. elipsoidę, koło, krąg, łuk, pętlę, półkole, rundę, woltę ⟨*zakreślać, robić*⟩: Puścił się wielkim pędem zataczając większe i mniejsze koła, potem zatrzymał się, szczeknął raz jeszcze radośnie i ruszył w las. *Sienk. Now. II, 9.* Tramwaj [...] rusza zataczając pętlę. *Bogusz. Polon. IV, 73.* 3. *daw.* z. obóz ⟨*zakładać, rozkładać*⟩: Wolinianie zatoczyli na polu bitwy obóz. *Lab. Studia 109.* 4. z. (koło, krąg, półkole) ręką, ramieniem ⟨*zakreślać*⟩: Ot i cały nasz klasztor! — zakonnica zatoczyła ręką. *Breza Uczta 82.* 5. z. oczami, spojrzeniem, wzrokiem (po kim, po czym) ⟨*spoglądać na kogo, na co; toczyć wzrokiem (po kim, po czym)*⟩: Zatoczył błędnymi już oczami i wybełkotał: — Urznąłem się. *Reym. Now. V, 88.* Szyderskim wzrokiem zatoczył po towarzystwie. *Choj. Alkh. III, 16.* 6. *daw.* z. kołem ⟨*zachodzić, zajeżdżać wokół*⟩: Zatoczyli tedy obaj kołem i zwrócili się jednocześnie. *Sienk. Pot. V, 52.* 7. z. koniem, *książk.* rumakiem *daw.* z. konia ⟨*zajeżdżać, kierować wokół, w łuk*⟩: Zatacza ognistym rumakiem i w miejscu go osadza. *Gomul. Obraz. 37.*

zataczać się, zatoczyć się 1. z. się jak pijany: Patrzyłem na matkę postękującą pod ciężarem płachty z drzewem. Co kilka kroków zataczała się jak pijana. *Kłos. Wiosna 20.* 2. z. się o d c z e g o, z c z e g o: z. się od śmiechu. - Pięść spadła na głowę Krawczyka tak zręcznie, że ten, zataczając się od nagłego bólu, z podziwem patrzył na swego przeciwnika. *Szew. Kleszcze 167.* Kiedy wysiadł z karety, zatoczył się z osłabienia i ogromnym cielskiem omal nie powalił czekającego Grumbkowa. *Ask. Stulecia 55.* 3. z. się n a c o; k u c z e m u, p o c z y m, p o d c o: z. się na ścianę. - Stary człowiek zatoczył się ku ławie. *Prus Now. III, 29.* Koń szedł tęgiego kłusa, sanki podskakiwały albo zataczały się po rozjeżdżonej drodze. *Prus Dzieci 27.* Popchnął ją, aż się zatoczyła pod komin. *Jun. Bracia 137.* 4. z. się w krąg, w półokrąg ⟨*tworzyć krąg, półokrąg; zakręcać*⟩: Posuwali się naprzód uliczkami, które raz wraz w półokrąg się zataczały. *Żer. Przedw. 137.* 5. z. się z a c o ⟨*o słońcu: zachodzić*⟩: Dzień majowy miał się ku schyłkowi, słońce zatoczyło się już za wzgórza. *Orzesz. Cnot. 246.* 6. Nogi się zataczają (pod kim) ⟨*ktoś idzie zataczając się*⟩: Wlókł się raczej, niż szedł, bo nogi pod nim chwiały się i zataczały. *Orzesz. Ant. 131.*

zatapiać, zatopić 1. z. c o: z. dom, miasto, pole, terytorium, wieś ⟨*zalewać wodą*⟩: Wisła rozlała szeroko, zatapiając wsie, niszcząc dobytek. *Ziel. S. Pol. 121*. 2. z. łódź, okręt, statek ⟨*powodować zatonięcie*⟩: Zniszczyliśmy setki czołgów, zatopili wiele statków, zdobyli tysiące dział. *Melc. Statek 109*. Płynął jakiś okręt z bronią i amunicją i ten okręt zatopiono na wodach włoskich. *Żółk. W. Droga 170*. 3. z. c o — c z y m: z. co — falą, powodzią, wylewem, wodą ⟨*zalewać, pokrywać*⟩: Skarb wielki w srebrze i złocie w ten sposób ukrył, że kazawszy spuścić sadzawkę, zakopał go na jej dnie, poczem znowu łożysko zatopił wodą. *Łoz. Wł. Praw. II, 354*. 4. *książk*. z. serce łzami; smutek, żal zatapia serce łzami ⟨*płakać; ktoś płacze pod wpływem smutku, żalu*⟩. 5. z. c o — w c z y m (*rzad*. w c o): *książk*. z. co w blasku ⟨*o słońcu: oświetlać intensywnie*⟩. 6. *książk*. z. dłonie, palce, ręce (w czym) ⟨*zagłębiać*⟩: Niech no krajowi jaki wróg dobodzie, jeży się stary, dłoń zatapia w brodzie. *Len. T. Cztery 15*. 7. z. kły, zęby, pazury, szpony w czym ⟨*wpijać; również przen.*⟩: Jeden sokół już zleciał nisko, siadł mu na grzbiecie, szpony zatopił. *Słow. Poem. I, 32*. O myśli! w twojej głębi jest hydra pamiątek, co śpi wpośród złych losów i namiętnej burzy; a gdy serce spokojne, zatapia w nim szpony. *Mick. Son. 184*. 8. *książk*. z. kraj w krwi ⟨*mordować, zabijać wielu ludzi*⟩. 9. *książk*. z. miasto w płomieniach, w morzu płomieni ⟨*palić*⟩. 10. *książk*. z. myśl w czym ⟨*zagłębiać się w co myślą*⟩. 11. *pot*. z. nos w książce ⟨*pogrążać się w czytaniu*⟩. 12. *książk*. z. nóż w sercu (*rzad*. w serce); sztylet w piersiach ⟨*godzić w kogo (w serce, w piersi) nożem, sztyletem; również przen.*⟩: Niech jemu własne dziecko nóż w serce zatopi! *Orzesz. Sylwek 17*. 13. *książk*. z. oczy, spojrzenie, wzrok (w czym, w co) ⟨*patrzeć uporczywie*⟩: Zatapiał osłupiałe spojrzenie w czarną głąb sceny. *Gomul. Obraz. 16*. 14. *książk*. z. oczy, spojrzenie, wzrok w (czyich) źrenicach ⟨*patrzeć komu w oczy*⟩. 15. *książk*. z. twarz w dłoniach ⟨*obejmować twarz dłońmi, opierać na dłoniach*⟩.

zatapiać się, zatopić się 1. z. się w c z y m ⟨*o ptactwie wodnym: osiadać na czym, zapadać w co*⟩: [Gęsi] zatapiają się z krzykiem w jeziorze — dzielą się na wodach na osobne stada. *Pol Obrazy II, 140*. 2. z. się w c z y m ⟨*zagłębiać się, pogrążać się; oddawać się czemu zupełnie*⟩: z. się w marzeniach, w rozważaniach; w milczeniu, w modlitwie; z. się w rachunkach, w robocie. 3. z. się w gazecie, w książce itp.; w czytaniu, w lekturze ⟨*pogrążać się w lekturze; pogrążać się w lekturze czego (gazety itp.)*⟩: Rektor [...] tak zatapiał się w czytaniu, że zapominał o godzinie stołowej. *Wikt. Papież 47*. 4. z. się w myślach, w zadumie ⟨*zamyślać się; być pochłonięty myślami; zadumać się*⟩. 5. z. się w sobie: a) ⟨*zamyślać się*⟩: Gdy tak szedł głęboko w sobie zatopiony, usłyszał [...] chyże kroki. *Żer. Prom. 26*; b) ⟨*zajmować się sobą*⟩: W małym pokoju o jednym oknie stała para ludzi tak zatopiona w sobie, że prawie nie słyszeli tańca. *Reym. Now. III, 103*. 6. z. się myślą w co ⟨*zagłębiać się, wnikać*⟩: Błądził [...] zatapiając się myślą w tę pradawną religię celtyckich rolników i rybaków, czcicieli Słońca. *Żer. Nawr. 100*.

zatarg 1. Krwawy, ostry, poważny, przykry z.; z. graniczny, pieniężny, prawny, sąsiedzki, zbrojny ⟨*spór, konflikt*⟩. 2. z. z k i m, m i ę d z y k i m — o c o, n a t l e c z e g o: z. z sąsiadem o łąkę; z-i między spadkobiercami o schedę; z-i na tle majątkowym. - Już w czasie ostatniego sezonu trwały zatargi aktorki z dyrektorem na tle rozdziału ról. *Pam. Lit. 2, 1951, s. 538*. 3. Mieć z kim z. 4. Wywołać, załagodzić z. 5. Wchodzić z kim w z-i. 6. Dochodzi, doszło; przychodzi, przyszło do zatargu. 7. z. wszczyna się; wybuchł, wywiązał się: Zatarg się z tego wywiązał żywy i z obu stron uparty. *Krasz. SW*.

zatkać, zatknąć, zatykać z. c o: 1. z. dech, oddech ⟨*spowodować trudności w oddychaniu, uniemożliwić oddychanie*⟩. 2. *rub*. z. dziurę ⟨*wynagrodzić stratę*⟩. 3. Zatykać kim dziury ⟨*zmuszać kogo do przykrych posług, wysługiwać się kim*⟩: Nami najgorszą dziurę zatykają. *Koch. P. SW*. 4. z. c o — c z y m: z. butelkę korkiem; uszy dłońmi, rękami, watą. 5. z. (komu) gardło: a) ⟨*przeszkodzić wydać głos*⟩: Wściekłość zatkała mu gardło, w którym coś zaczęło bulgotać. *Fiedl. A. Biz. 130*; b) z. komu gardło — czym ⟨*zadowolić czyje żądanie; zaspokoić kogo — czym*⟩: Byli nawet gotowi zatkać gardło chciwemu marszałkowi daniem znacznej sumy. *Schmitt Dzieje III, 85*. 6. z. komu usta, (dziś) *posp*. gębę — (czym): a) ⟨*zmusić kogo do milczenia*⟩: Milcz, abym ci mieczem gęby nie zatkał. *Skar. SW*; b) ⟨*przekupić, byle milczał, byle przycichł ze swą pretensją; zadowolić czyje żądania*⟩: Przyszła kolej, aby swe znaczenie i swe dostojeństwa [...] opłacić, zatkać usta krzykliwemu ludowi, wyprawić mu widowisko. *Chłęd. Szkice 40—41*. 7. z. uszy na co, przed czym ⟨*nie zwracać na co uwagi; nie chcieć czego słyszeć*⟩: Wziąłeś złota trzos do ręki, zatkałeś sobie uszy na współbliźnich jęki. *Bork. J. Pisma 122*. 8. *nieos*. Kogo zatyka, zatknęło, zatkało: a) ⟨*ktoś nie może oddychać; nie może tchu złapać*⟩: Wiatr miałem całą drogę taki, że aż mnie zatykało. *Dąbr. M. Noce IV, 169*; zatknęło go od wysiłku; b) ⟨*ktoś nie może mówić ze zdziwienia, podziwu; ktoś jest zdziwiony, zaskoczony*⟩: Tak?... A ja mu wtedy coś takiego powiem, że go zatka. *Past. Trzeba 50*. 9. *nieos*. Kogoś (aż) zatkało, zatknęło z oburzenia, ze zdumienia, z podziwu ⟨*ktoś stracił chwilowo zdolność mówienia pod wpływem oburzenia itp.*⟩: Kubika na ten widok aż zatknęło z oburzenia. Inżynierze, jakże tak można przy waszym zdrowiu? *Brand. M. Pocz. 36*.

zatoczyć p. **zataczać**

zatoczyć się p. **zataczać się**

zatonąć 1. *przen. książk*. z. w c z y m ⟨*pogrążyć się w czym, oddać się czemu*⟩: z. w rozmyślaniach, we wspomnieniach, w marzeniach. - Westchnęła, zamyśliła się, w marzeniach swych zatonęła. *Gomul. Mieszczka 112*. 2. z. w fotelu ⟨*wsunąć się w fotel głęboko*⟩. 3. z. w myślach ⟨*zamyślić się*⟩: Obadwaj zatonęli w ciszy i własnych myślach. *Żer. Uroda 65*. 4. z. spojrzeniem, wzrokiem w czyich oczach, w czyjej twarzy; spojrzenie czyje, wzrok czyj zatonęły w czyich oczach, w czyjej twarzy: Poznała, co to jest zatonąć spojrzeniem w czyich oczach, wisieć spojrzeniem u czyich warg. *Goj. Rajs. II, 10*. Wzrok jego zatonął w twarzy jej ponuro. *Orzesz. Mirt. 135*.

5. Oczy czyje zatonęły w sobie: Oczy ich spotkały się i zatonęły w sobie długo i życzliwie. *Reym. Kom. 352.*

zatopić p. **zatapiać**

zatopić się p. **zatapiać się**

zator 1. Groźny, olbrzymi, potężny, wielki z. ‹*stłoczenie się*›; z. lodowy. 2. z. w czym ‹*zahamowanie*›: z. w pracy. 3. z. z czego: z. z kry (na rzece), z wozów (na jezdni). 4. Likwidować, rozsadzać, usuwać z. (na rzece). 5. Powodować, tworzyć z. (w czym). 6. z. robi się, tworzy się, utworzył się, uformował się, powstaje (na rzece, na jezdni); następuje (w pracy).

zatracenie Posłać kogo, pójść na z. ‹*na zgubę, na zagładę*›.

zatrata ‹*zagłada, zniszczenie*› 1. Doprowadzić do zatraty czego ‹*do utraty*›: Egoizm szlachty doprowadził [Polskę] do zatraty niepodległości. *Osm. Sprawy 28.* 2. Iść na zatratę, w zatratę ‹*iść na zagładę; ulec zniszczeniu*›: Los zrządził, że z tej ogromnej liczby spółczesnych opisów [wypraw Aleksandra Macedońskiego] wszystko poszło na zatratę. *Bielow. Wstęp 319.* Ci szli na zatratę w tę głuchą noc listopadową. *Rybac. Not. 15.* 3. Ocalić, uchronić co (np. zabytki) od zatraty lub przed zatratą ‹*od zniszczenia, od ruiny*›. 4. Ulec, ulegać zatracie: Na Bałkanach uległa zatracie większość najbliższych bułgarszczyźnie narzeczy słowiańskich w Tracji i Macedonii. *Lehr Jęz. 10.*

zatroskany 1. z. wzrok, z-a twarz ‹*pełen, pełna troski*›. 2. z. czym: Zawsze była czymś zatroskana. *Nałk. Z. Mił. 7.* 3. z. o kogo, o co: z-a o córkę.

zatrucie 1. Ostre, silne z. 2. z. alkoholowe a. alkoholem. 3. z. kiełbasowe (kiełbasiane). 4. z. czym: z. chloroformem, z. grzybami, jadem kiełbasianym. 5. (S)powodować, wywoł(yw)ać z. (organizmu).

zatruć, zatruwać 1. z. ząb ‹*znieczulić nerw*›: Gdyby mnie ząb nie bolał, wówczas doktór nie potrzebowałby mi go zatruwać. *Prus Kron. II, 232.* 2. z. komu ducha, duszę; umysł ‹*zdeprawować kogo*›: Zawarł w nim [„Śniegu"] poeta obraz monomanii miłosnej, która zatruwa duszę i dąży do samozniszczenia. *Kotarb. J. Świat. 128.* Dzisiejszy ten śpiew [...] zatruł mi duszę wspomnieniem. *Żmich. Pam. 290.* 3. z. komu przyjemność, radość ‹*zniszczyć, zwarzyć, zepsuć*›. 4. z. komu spoczynek, spokój ‹*zakłócić komu spokój, zaniepokoić kogo*›. 5. z. komu szczęście ‹*zniszczyć*›. 6. z. komu życie — (czym): a) ‹*niepokoić kogo czym*›; b) ‹*uprzykrzać, czynić życie nieznośnym*›: Swary rodzinne zatruwają życie królowi. *Boy Mar. 247.* Więc istotnie sądzisz, że córka nasza mogłaby się dopuścić czegoś nadzwyczajnego, czegoś, co by nam goryczą zatruło resztę życia? *Dygas. SPP.* 7. Coś zatruwa komu serce ‹*ktoś jest opanowany przez jakieś uczucie, ulega jakiemuś stanowi uczuciowemu*›: Zazdrość, gniew, żal, poniżenie na przemian zatruwały jej serce. *Padal. Pok. 84.* 8. z. co — w czyim sercu ‹*zniszczyć*›: Rozpacz, smutek i melancholia zatruły w moim sercu ukontentowanie. *Zabł. Zabob. 15.*

zatrudnienie ● 1. Korzystne, przymusowe, stałe z.; z. zarobkowe ‹*zaangażowanie do pracy; zajęcie, posada*›. 2. z. na rzecz czego: z. na rzecz odbudowy kraju. 3. z. w czym: z. w fabryce, w warsztacie, w biurze. 4. z. w jakimś charakterze; w jakiejś funkcji, roli: z. w charakterze maszynisty. 5. z. za wynagrodzeniem. 6. Obowiązek zatrudnienia: Obowiązek pracy członka spółdzielni wytwórczej i odpowiadający mu obowiązek zatrudnienia go przez spółdzielnię wynika z faktu wstąpienia — przyjęcia w poczet członków. *Państwo 3, 1954, s. 475.* 7. Znaleźć z.: Próbowała jeszcze w kilku miejscach znaleźć dla Linowskiego jakie korzystne zatrudnienie. *Bał. Dziady 52.* 8. Prosić o z. 9. Podlegać zatrudnieniu: Rejestracji i przymusowemu zatrudnieniu na rzecz odbudowy kraju podlegają osoby o technicznych kwalifikacjach fachowych z dziedziny budownictwa. *Wiedza 404, s. 37.* 10. z. maleje, wzrasta.

● (wychodzące z użycia, zwykle w *lm*) z-a ‹*czynności, zajęcia wykonywane*› 11. Całodzienne, ciągłe, codzienne, dawne, domowe, drobne, dzienne, honorowe, łatwe, miłe, mozolne, obowiązkowe, pilne, powszednie, pożyteczne, publiczne, różnorodne, służbowe, spokojne, stosowne, ulubione, zwykłe z-a: Po długim próżnowaniu [...] wracam teraz do dawnych zatrudnień. *Mick. Listy II, 20.* Kaśka zapala lampkę i kończy swe dzienne zatrudnienie przy sztucznym świetle. *Zap. G. Kaśka 74.* 12. z-a artystyczne, drukarskie, literackie, nauczycielskie, naukowe, rękodzielnicze, szkolne, wiejskie: Do artystycznych zatrudnień wracała przy każdej sposobności. *Zal. Br. Litw. 87.* Zatrudnienia moje literackie i nauczycielskie przerwała konieczność opuszszenia Warszawy na czas niejaki. *Dmoch. S. Wspom. 211.* W zatrudnieniach rękodzielniczych góral rozwija niepospolitą biegłość. *Gosz. Dziennik 253.* 13. z. przy czym a. przy kim: W takich zatrudnieniach przy naukach wykładanych [...] rok cały prędko a samotnie upłynął. *Rul. Wspom. 130.* 14. z. w czym (gdzie): z. w domu. 15. Mieć z.: Teraz duże zatrudnienie ma. Księgę jakąś pisze. *Jun. Dworek 117.* 16. Obrać, polubić, (po)rzucić z., z-a; wyrzec się zatrudnień; oddać się, podołać, wydołać zatrudnieniom; dzielić (się) z kim zatrudnieniami; wymówić się zatrudnieniem. 17. Być, zostać bez zatrudnienia: Niekiedy używano mnie do pisania raportów w kancelarii szefa sztabu, ale [po]najwięcej byłem bez zatrudnienia. *Gaj. z Błoc.: Pam. I, 90.* 18. Powracać, wracać, spieszyć się, użyć kogo do zatrudnień. 19. Spędzić czas, życie na zatrudnieniach. 20. Uwolnić się od zatrudnień. 21. Robić co, coś dzieje się wśród (śród) zatrudnień: Śród tyla zatrudnień raczysz pamiętać o swoich dalekich przyjaciołach. *Mick. Listy II, 27.* 22. z-a mnożą się, pomnażają się: Pomnażały się tymczasem moje zatrudnienia naukowe. *Rul. Wspom. 109.*

zatruwać p. **zatruć**

zatrzeć, zacierać 1. *daw.* z. czupryny ‹*potrzeć dłonią po włosach dla dodania sobie animuszu*›: Choć dobiegał sześćdziesiątki, zatarłszy podgolonej czupryny, koperczaki stroił do wdówek. *Smol. W. Pisma III, 138.* 2. z. dłonie, ręce (z zimna; w zakłopotaniu, z zadowolenia, z radości); *przen.* ‹*być zadowolonym, szczęśliwym*›: Spiesznie mruga oczyma, zaciera w zakłopotaniu ręce i wycofuje się, by nie ober-

wać. *Rydz. Ludzie 110.* Obchodzi warsztaty [...] i zaciera ręce, że robota ta szybko postępuje. *Zachar. Kres. 320.* **3. z.** granicę między czym (a czym) ⟨*zniwelować*⟩. **4. z.** hańbę ⟨*okupić czym*⟩: Mógłby świetnymi czynami zatrzeć hańbę wyroku królewskiego, zasłużyć się. *Rzew. H. Zamek 273.* **5.** *spoż.* **z.** kaszę ⟨*wymieszać na surowo z jajkiem i wysuszyć, aby po ugotowaniu była sypka*⟩. **6. z.** kontury, linię czego; napis, widok ⟨*rozmazać, uczynić (zarys czego) niewyraźnym*⟩: Lekka mgła zacierała kontury domostw i ludzi idących po drodze. *Morc. Urodzaj 67.* Czas zatarł ten napis. *SW.* **7.** *spoż.* **z.** mąkę (na co): Przed ogniem [...] zacierała mąkę na kluski i na trójnożku smażyła słoninę. *Orzesz. Ławicz 29.* **8. z.** odrębności, różnice ⟨*zniwelować, usunąć*⟩. **9. z.** pamięć, wspomnienia czego; **z.** co w pamięci ⟨*spowodować zapomnienie czego, o czym*⟩: Inne wielkiej wagi zdarzenia zacierały z wolna pamięć domowej zamieszki. *Gomul. SPP.* Po tylu latach nieobecności w kraju czas zatarł w jego pamięci rysy wszystkich tych osób. *Breza SPP.* Roztargnienie, częsta zmiana widoków nie zatrą mnie w jej pamięci. *Krak. Pam. 106.* **10. z.** przeszłość ⟨*spowodować zapomnienie o przeszłości*⟩: Podwajał teraz troskliwość o nią, żeby zatrzeć przeszłość. *Reym. Ferm. II, 128.* **11. z.** sprawę, rzecz ⟨*załagodzić, zatuszować*⟩: Trzeba tę sprawę czym prędzej zatrzeć, żeby się nie rozniosło. *Dygas. SPP.* **12. z.** ścianę ⟨*trąc wyrównać przed malowaniem*⟩: Ściany oskrobano, zatarto i pociągnięto lekkim perłowym kolorkiem. *Petrz. Kośc. 37.* **13. z.** ślad(y) (po kim, po czym; za sobą) ⟨*trąc usunąć; przen. usunąć dowody czyjego (swego) pobytu gdzie, czyjego (swojego) działania*⟩: Ostatni gwóźdź został wbity, a służąca po raz ostatni zatarła na froterowanej posadzce ślady butów stróża. *Par. Niebo 238.* Nikt prócz nas nie wie nic o tobie, umiałeś zacierać ślady. *Jackiew. Wiosna 29.* Aby go nikt nie widział, czeka gdzieś w lasach do nocy. Czasem o kilka mil naokoło objeżdża, aby ślad zatrzeć za sobą... *Kaczk. Trad. 217.* **14. z.** urazę ⟨*spowodować jej zapomnienie*⟩. **15. z.** (złe) wrażenie ⟨*naprawić*⟩. **16. z.** wyrazy ⟨*niewyraźnie wymówić*⟩: Niektórzy artyści dla osiągnięcia subtelności nastrojowej tak ściszali głos i zacierali wyrazy, że chwilami trudno było ich zrozumieć. *Kotarb. J. Świat. 200.*

zatrzeć się, zacierać się z. się w c z y m, g d z i e: **1. z. się** w kształtach ⟨*o przedmiotach: stać się niewidocznym*⟩: Mrok padał z nieba na ziemię, chata, czereśnie i brzozy zacierały się w kształtach, mieszały razem. *Sienk. Now. II, 4.* **2. z. się** w duszy, w pamięci, w sercu ⟨*być zapomnianym*⟩: Napis na grobowcu wileńskim zatarł się z czasem w pamięci i sercu poety. *Przyb. Ideały 99.* **3.** Napis, ślad zatarł się; kontury, litery zatarły się ⟨*przestał być wyraźny, widoczny; przestały być wyraźne, widoczne*⟩. **4.** Obraz czyj, pamięć czego, wspomnienia (o czym) zatarły się w kim ⟨*ktoś przestał pamiętać o kim, o czym; wspominać kogo, co*⟩: Stwierdził, że obraz Matyldy nie zatarł się wcale, że żyje w nim nadal. *Szew. Kleszcze 195.* **5.** *techn.* Silnik zatarł się ⟨*na skutek zanieczyszczeń przestał działać*⟩: Nad środkiem rzeki silnik zatarł się i groźna cisza ogarnęła pilota. *Meis. Warsz. 67.*

zatrzęsienie 1. z. c z e g o ⟨*mnóstwo, mrowie, ćma*⟩: Papug i wszelkiego drobniejszego ptactwa zatrzęsienie. *Sienk. SW.* Grzybów w lasach zatrzęsienie. **2.** *pot.* Mieć **z.** np. roboty ⟨*mieć nadmiar np. roboty*⟩: Jan, będący jedynym lekarzem tego tysiąc z górą dusz liczącego osiedla, miał pracy zatrzęsienie. *Rychl. Człow. 120.*

zatrzymać, zatrzymywać 1. z. k o g o, c o: **z.** ciepło ⟨*przechować, zachować, utrzymać w sobie*⟩. **2. z.** dech, oddech ⟨*powstrzymać, przestać na chwilę oddychać*⟩. **3. z.** łzy ⟨*powstrzymać*⟩. **4. z.** maszynę, zegar ⟨*zastawić*⟩. **5. z.** mieszkanie, miejsce w teatrze (dla kogo, dla siebie) ⟨*zarezerwować, zachować*⟩: Dobrze zrobiła, że zatrzymała mieszkanie, choć zalega z komornem. *Goj. Dziew. II, 90.* **6. z.** pociąg, samochód, tramwaj: a) ⟨*zahamować jego bieg*⟩: Motorniczy tupał nogą w dzwonek i jak na złość dwukrotnie zatrzymywał tramwaj. *Dąbr. M. Noce IV, 374*; b) ⟨*dać sygnał (znak ręką), aby się zatrzymał*⟩. **7. z.** pieniądze ⟨*zostawić przy sobie, zachować dla siebie*⟩. **8. z.** podejrzanego, przestępcę, uciekającego (o milicji, policji) ⟨*złapać, przytrzymać, przyaresztować*⟩: Przestępcę zatrzymała milicja w momencie, gdy usiłował wskoczyć do tramwaju i zmylić pościg. **9. z.** równowagę ⟨*zachować*⟩: Zachwiał się, usiłował zatrzymać równowagę. *Morc. Pokład 62.* **10. z.** tok myśli ⟨*zahamować tok myśli; spowodować, że ktoś przestaje myśleć o czym*⟩. **11. z.** transport ⟨*nie puścić, przyaresztować*⟩. **12. z.** wybuch płaczu ⟨*powstrzymać*⟩. **13. z.** wypłaty ⟨*nie wypłacić należnych poborów, zarobków*⟩: Kto będzie za to wszystko płacił. Bo on zatrzyma wypłaty. *Brzoza Bud. 156.* **14. z.** co przy sobie ⟨*zachować w tajemnicy*⟩. **15.** Coś kogo zatrzymało gdzie ⟨*nie pozwoliło mu się skąd ruszyć (wyjechać, wyjść)*⟩: Ważne sprawy zatrzymały mię jeszcze tydzień w Warszawie. *SW.* **16.** Głos, słowa zatrzymały (kogo) ⟨*spowodowały, że się zatrzymał, że stanął*⟩. **17.** Przeszkoda zatrzymała (kogo). **18.** Ucho zatrzymuje (co) ⟨*słyszy się długo, słyszy się po umilknięciu bodźca*⟩: Pewne wersety [przekładu „Hamleta"], które ucho dłużej zatrzymuje, odznaczają się miłą prostotą. *Borowy Studia I, 34.* **19. z.** kogo jako zakładnika; *daw.* w zakład czego: Zatrzymali go w zakład swoich rodaczek powrotu. *Tysz. Amer. I, 68.* **20. z.** k o g o, c o — c z y m — u k o g o: **z.** kogo na obiad, na kolację, na herbatę, na noc. - Całe towarzystwo zmyka co sił w pole między kaktusy, które jadowitymi kolcami potrafią zatrzymać wszelką pogoń. *Sienk. SPP.* Miał odejść, ale Teofila powstała nagle i zatrzymała go żywym gestem. *Orzesz. Broch. I, 194.* Rada była go u siebie zatrzymać, tyle samotnych godzin miała do powetowania. *Choj. Alkh. III, 39.* **21.** Zatrzymać kogo spojrzeniem, wzrokiem, gestem ⟨*nakazać komu zatrzymanie się, zmusić kogo do zatrzymania się*⟩. **22. z.** c o — d l a k o g o, dla siebie ⟨*zachować, zostawić przy sobie*⟩: Dlaczego koszul dla siebie nie zatrzymałeś? *Mick. Listy II, 9.* **23. z.** oczy, wzrok, spojrzenie na kim a. na czym ⟨*spojrzeć na kogo, na co*⟩: Spojrzał na pułkownika i zatrzymał na nim oczy, nie wiadomo było, czy go poznaje. *Strug Krzyż III, 76.* **24. z.** uwagę na kim, na czym ⟨*skupić uwagę*⟩. **25. z.** kogo, co na sobie ⟨*ściągnąć na siebie, powstrzymać*⟩: Sobieski był dobrej myśli i śmiało zapowiadał, że zatrzyma na sobie nieprzyjaciela. *Śliw. A. Sob. 73.* **26. z.** k o g o n a d c z y m: Jeśli wraca późno, to wtedy, gdy ją dłużej

nad jakąś pilną robotą zatrzymują. *Zap. G. Krzyż 109.* **27. z.** kogo od czego ⟨*powstrzymać*⟩: z. od upadku. **28. z.** kogo — przy czym, przy sobie: Nie umiała chłopca zatrzymać przy sobie. *Goj. Dziew. I, 180.* **29. z.** kogo, co — w czym: z. konia w biegu. *SW.* Siłę miał tak olbrzymią, że karety, uchwyciwszy za koło, w biegu zatrzymywał. *Sienk. Pot. VI, 5.* **30. z.** (kogo) w łóżku ⟨*kazać leżeć*⟩. **31. z.** (kogo) w więzieniu ⟨*osadzić*⟩. **32. z.** co — w swym ręku ⟨*zatrzymać do swej dyspozycji*⟩: Zatrzymali [Polacy] w swym ręku nie tylko moc wymawiania monarchom przestępstw, lecz i wyzuwania ich z władzy. *Smol. W. Szk. 14.* **33. z.** co (np. wspomnienia) w pamięci. **34. z.** co (np. radość) w sercu. **35. z.** co (np. żal) w świadomości.

zatrzymać się, zatrzymywać się 1. z. się jak wryty ⟨*przystanąć nagle, zatrzymać się gwałtownie*⟩: Donośny rozkaz uciął marsz. Oddział zatrzymał się jak wryty. *Rudn. H. Spart. 98.* **2. z.** się blisko, koło, opodal, nie opodal czego a. kogo, między czym a. kim, przed, przy czym a. kim, u czego, za czym a. za kim; z. się na jakiś czas, na chwilę; z. się na przystanku, na miejscu; na widok czego ⟨*przystanąć*⟩: Zatrzymywał się przed jakimś gmachem czy posągiem i [...] usiłował odnaleźć dawne wzruszenie. *Brand. K. Troja 201.* Na chwilę zatrzymał się za krzakiem bzu i nasłuchiwał. *Twórcz. 1, 1954, s. 19.* **3. z.** się gdzie na noc, na nocleg, na popas, na postój ⟨*zamieszkać, stanąć kwaterą*⟩. **4. z.** się gdzie, u kogo w przejeździe ⟨*zamieszkać gdzie, u kogo w przerwie podróżnej*⟩: W przejeździe zatrzymał się u przyjaciół. **5. z.** się w pół drogi, w połowie drogi ⟨*nie dotrzeć do celu; nie wykonać zadania; cofnąć się, zawahać się:*⟩ **6. z.** się myślą, pamięcią, wspomnieniem nad czym ⟨*pomyśleć, zastanowić się nad czym, rozważyć co we wspomnieniu*⟩. **7.** Kroki zatrzymały się ⟨*ktoś przystanął*⟩. **8.** Oko, spojrzenie, wzrok zatrzymuje się na czym a. na kim ⟨*ktoś spogląda na co, na kogo*⟩.

zatrzymywać p. **zatrzymać**

zatuszować z. sprawę, gafę, fakt, rzecz ⟨*zatrzeć, skręcić*⟩.

zatwardziały 1. z. grzesznik ⟨*niepoprawny*⟩; z. niedowiarek, wróg; *żart.* z. stary kawaler ⟨*zdecydowany, zacięty*⟩. **2.** z-e sumienie, serce ⟨*nieczułe*⟩; z. upór ⟨*zdecydowany, niepokonany*⟩: Jestem [...] od tego, żeby kruszyć ludzkie zatwardziałe sumienia. *Żer. SPP.* **3. z.** jak skała. **4. z.** w czym: Serce jej zatwardziałe w gniewie już miękło. *Sier. Dno 316.* **z.** w uporze.

zatykać p. **zatkać**

zaufać 1. z. komu, czemu: z. przyjacielowi; z. czyjej życzliwości, czyim słowom; z. swemu szczęściu ⟨*liczyć na nie*⟩. **2.** Ślepo, we wszystkim komu z.

zaufanie 1. Bezwględne, całkowite, instynktowne, niebywałe, nieograniczone, ogólne, osobiste, pełne, powszechne, przesadne, serdeczne, spontaniczne, stuprocentowe, szczere, ślepe, wzajemne, zasłużone, zbytnie, zupełne z.; z. bez granic. **2. z.** czemu (a. komu): Namawia czytelnika do zaufania dogmatom. *Święt. A. Moral. 59.* **3. z.** do kogo (a. czego): Zaufanie jego do Stasia wróciło przy tym i dlatego, że chłopiec oddawał mu co chwila broń do ręki. *Sienk. Pust. I, 111.* **4. z.** u kogo: Pismo tak byt swój jak i zaufanie u publiczności zawdzięczało głównie pracy tych ludzi. *Sienk. Chwila II, 29.* **5. z.** w co a. w kogo: Zarówno niebezpieczne jest dla narodu [...] przesadne zaufanie w swe siły, jak całkowite zwątpienie. *Bujak Społ. 223.* Idą naprzód z wiarą w siebie i zaufaniem w wodza. *Sewer Poboj. 94.* **6. z.** z czyjej strony: Wystawienie czeku bez pokrycia stanowi w gruncie rzeczy nadużycie zaufania ze strony wystawcy. *Jancz. Prawo 515.* **7.** Brak zaufania. **8.** Kredyt zaufania: Niech mu uwierzą. Na kredyt. Krótkoterminowy kredyt zaufania. *Twórcz. 2, 1954, s. 87.* **9.** Mąż zaufania: Młoda ekspedientka wyróżnia się też w pracy społecznej — jest mężem zaufania grupy związkowej. *Dz. Pol. 271, 1954.* **10.** Sklep(ik) zaufania ⟨*bez sprzedającego, bez kontroli kupującego*⟩: Zakładamy teraz w szkole sklepik zaufania, tak jak w Danii, żeby każdy sobie brał, co mu potrzeba i pieniądze kładł podług cennika. *Bogusz. Żel. 203.* **11.** Votum zaufania ⟨*uchwała sejmu stwierdzająca poparcie sejmu dla polityki rządu*⟩. **12.** Godny zaufania; obdarzony zaufaniem. **13.** Budzić z. (do kogo, do czego); jednać sobie czyje z.: Już samą powierzchownością swoją budził w kupującym zaufanie. *Gill. Wspom. 166.* **14.** Mieć czyje z. ⟨*być darzonym zaufaniem przez kogo*⟩: Do chłopa można było dotrzeć tylko przy pomocy człowieka mającego całkowite zaufanie mas chłopskich. *Młyn. Dem. 100.* **15.** Mieć z. do kogo, *daw.* w kim ⟨*ufać komu, liczyć na kogo*⟩: Czy pani nie ma już do mnie zaufania? *Perz. Las 93.* Moje dziecko ma zaufanie we mnie, ma mą miłość. *Bełc. Kmita 88.* Radził się wielu ludzi, do których miał zaufanie. *Kamiń. A. Kam. 91.* **16.** Obudzić czyje, okazać komu, posiąść czyje z. **17.** Poderwać w kim z. do kogo, do czego; podkopać, podważyć z. czyje do kogo. **18.** Pokładać w kim, w czym z.: Wszyscy mamy dla niego wielki szacunek i pokładamy w nim zaufanie. *Zachar. Kres. 24.* **19.** Posuwać (daleko) swoje z.: Wuj Daniel posuwał bardzo daleko swoje zaufanie, jeżeli pozwalał kelnerowi [...] opiekować się [...] swoją filiżanką. *Dąbr. M. Noce II, 145.* **20.** Powziąć do kogo, pozyskać czyje, przywrócić, (s)tracić z. do kogo, do czego; usprawiedliwić, wyrobić sobie u kogo, zdobyć, zdradzić, zjednać, zyskać z.; żywić z. do kogo, do czego: [Instruktor lotnictwa] powinien [...] umieć sobie wyrobić zaufanie i autorytet u uczni, w każdej sytuacji wiedzieć, co robić i zdecydowanie to wykonywać. *Scheur Pam. 60.* **21.** Wyzyskać, wzbudzić, zachwiać, zaskarbić sobie, zawieść z. **22.** Nabrać zaufania do kogo, do czego; nadużyć czyjego zaufania, zażywać czyjego zaufania. **23.** Odpowiadać zaufaniu. **24.** Cieszyć się, (ob)darzyć kogo; natchnąć, przejąć kogo; zachwiać czyim, zaszczycać kogo zaufaniem. **25.** Wkradać się do (czyjego) zaufania, w (czyje) z. **26.** Zasługiwać na z. **27.** Starać się o z. **28.** Wdzierać się, wkręcać się w (czyje) z.: Nie pytam cię już o nic, przestałam wdzierać się w twoje zaufanie. *Twórcz. 1, 1954, s. 126.* **29.** Opierać się na zaufaniu [nie: o zaufanie] do kogo, do czego. **30.** Mówić, opowiadać, powiedzieć, zwierzać co komu, zapytać w zaufaniu: Jako stały gość pański, ośmielę się w zaufaniu zapytać: co mówiła dama, która wyszła przed

chwilą? *Prus Lalka I, 127.* 31. Zachwiać się w zaufaniu. 32. Mówić, rozmawiać, robić co z zaufaniem: Z nikiem nie mógłbym z takim zaufaniem rozmawiać o mojej pisaninie, jak z panią. *Perz. Las 71.* 33. Dziękować za z. 34. z. maleje, rośnie, wzrasta.

zaufany *daw.* z. w c z y m, w c o: z. w swoim rozumie, z. w sile (sojusznika), z. w swoje siły, w swoją gwiazdę; w przyszłość.

zaułek 1. Boczny, ciasny, ciemny, kręty, malowniczy, martwy, mroczny, niebezpieczny, ponury, staromiejski, wąski z. ⟨*odnoga ulicy, zakątek, zakamarek*⟩. 2. Ślepy z.: a) ⟨*uliczka bez wyjścia*⟩: Dawna uliczka była już tylko zaułkiem ślepym. *Gomul. Hist. ulic 53*; b) ⟨*sytuacja bez wyjścia*⟩: Dostać się; wpędzić, zapędzić kogo w ślepy z. - Koledzy podchwycili wewnętrzny lęk Augustyna, zrobili mu opinię tchórza [...] zapędzili w ślepy zaułek wiecznym na ten temat gadaniem. *Twórcz. 4, 1954, s. 192.* 3. Biegać, chodzić, przekradać się zaułkami; biegać, chodzić, błąkać się, kryć się po zaułkach: Chodzi po zaułkach i wyławia dzieci potrzebujące pomocy lekarskiej. *Morc. Ptaki 123.*

zawada nieco *przestarz.* 1. Duża, mała, kłopotliwa, niepokonana, nieprzeparta, nieprzewidziana, niespodziewana, szkodliwa z.; z. trudna do przebycia; z. na drodze ⟨*przeszkoda*⟩. 2. z. podwodna: Dla pomnożenia środków obronnych brzegów wynaleziono baterie pływające, zawady podwodne. *Tyg. Ilustr. 148, 1870.* 3. z. d l a k o g o: Zawadą dla pani jest dotychczasowa jej nauka. *Chodź. Pisma II, 32.* 4. z. d o c z e g o: z. do zgody. 5. z. u c z e g o: Zrywa się, pędzi, u drzwi zawada. *Wol. Poezje II, 189.* 6. z. w c z y m: z. w życiu. - Zrozumiałem, że gdybym nie wyjechał wówczas, mogłem być zawadą w karierze pani i dzieci... *Prus Emanc. I, 234.* 7. Napotkać, spotkać, znaleźć zawadę; trafić na zawadę: Utyskiwano, że popularyzowanie fizyki doświadczalnej w Polsce napotyka zawady trudne do złamania. *Smol. W. Przewrót 71.* Choć tłum był wielki [...] przechodziłem szybko i łatwo, nie znajdując żadnej zawady. *Korz. J. Narożna 99.* 8. Stawiać z-y. 9. Przebyć, przełamać, usunąć, zniszczyć zawadę; znieść zawadę (z drogi). 10. *daw.* Stanąć zawadą: Słabość stanie mi nadal zawadą. *Tysz. Amer. I, 38.* 11. Robić co, coś dzieje się bez zawady: Tworzył typy [...] Ludzi bezdomnych, tj. wyrzekających się „domu" w imię idei, aby jej móc służyć bez jakiejkolwiek zawady. *Brück. Kult. IV, 553.* 12. Być, stać na zawadzie ⟨*zawadzać, przeszkadzać*⟩: Krótkość czasu była na zawadzie, że nie stało się zadość Buchmanowej radzie. *Mick. Tad. 348.* I usunęli się opodal trochę, aby naradzie starszyzny nie stać na zawadzie. *Krasz. Baśń 242.* 13. *daw.* Mieć na zawadzie ⟨*być niezadowolonym*⟩: Już ma na zawadzie, że ktoś jest wierny. *Fredro A. Śluby 55.*

zawadzać, zawadzić 1. Nie zawadzi ⟨*przyda się, może być pożyteczne*⟩: Ostrożność nigdy nie zawadzi. - Żeby dowiedzieć się czego, nie zawadzi nam udać trochę podpitego. *Zabł. Zabob., s. 14.* 2. *pot.* Zawadzić o c o (o jakie miejsce, o jaką miejscowość) ⟨*wpaść, wstąpić po drodze*⟩: Przejeżdżając zawadzimy i o Warszawę. *SW.* Żeby choć kiedy zawadził o nasz dom! Nigdy! *SPP.* *przysł.* 3. Złej tanecznicy zawadza i rąbek przy spódnicy.

zaważyć 1. z. n a c z y m lub w c z y m ⟨*mieć wpływ na co*⟩: Każdy dzień zwłoki może zaważyć na losie rozbitków. *Cent. SPP.* Winicjusz zbyt zaważył w jej losach [...] by mogła o nim zapomnieć. *Sienk. SPP.* 2. z. na szali (czego) ⟨*wpłynąć na co*⟩: Mocą swej inteligencji, zdumiewającej intuicji tak poważnie zaważyła na szali twórczości zarówno Kasprowicza, jak mojej. *Przybysz. Wspól. II, 158.* Wasze, obywatelu, wstawiennictwo mogłoby nadzwyczajnie zaważyć na szali. *Żer. Sułk. 64.*

zawiać 1. Kogoś zawiało: a) ⟨*ktoś rozchorował się na skutek przeciągów*⟩; b) *żart.* ⟨*ktoś się upił*⟩. 2. Wiatr jaki (przychylny, nieprzychylny, wojenny itp.) zawiał (skąd, gdzie); gdzie, skąd (jaki) wiatr zawieje, zawiał ⟨*powstała gdzie (pomyślna, niepomyślna) koniunktura; wytworzył się przychylny, nieprzychylny nastrój dla kogo; zgodnie z jaką koniunkturą, zależnie od koniunktury*⟩: Z Wiednia [...] zawiał dla Polaków wiatr nieprzychylny. *Sokoł. A. Dzieje IV, 67.* Po pogromie armii sprzymierzonej pod Friedlandem [...] zawiał nagle nad Dunajem wiatr wojenny. *Sokoł. A. Dzieje I, 414.* [Lam] nakreślił przepyszną figurę Czecha Precliczka, który zmienia przekonania i pisownię nazwiska stosownie do tego, jaki wiatr w świecie politycznym zawieje. *Chmielow. Zarys 285.* [...] którego zasady gięły się jak młoda wierzba tam, skąd wiatr zawiał. *Chłęd. Pam. II, 24.*

zawiadamiać, zawiadomić 1. z. k o g o — o c z y m ⟨*donieść, powiadomić*⟩: Zawiadomił nas o swojej chorobie. *Święt. A. SPP.* 2. z. k o g o c z y m, p r z e z c o: z. kogo listem, depeszą; z. kogo przez telefon, przez radio.

zawiadomienie 1. Urzędowe z.; z. listowne, telegraficzne, ustne; z. przez gońca, przez posłańca; przez radio ⟨*wiadomość, anons*⟩. 2. z. o c z y m: z. o chorobie, o kursie, o wyjeździe, o śmierci czyjej, o przesyłce, o ślubie. 3. Doręczyć, posłać, wysłać komu; dostać, odebrać, otrzymać z. 4. z. nadeszło,

zawiasy 1. Chodzić jak na zawiasach ⟨*lekko, sprawnie*⟩: Myśl w nim chodzi tak jak na zawiasach. *Słow. Ben. 429.* Głowa chodziła mu jak na zawiasach. *Dygas. Pióro 19.* 2. *żart.* Zaskrzypi komu w zawiasach ⟨*kości w stawach komu zatrzeszczą*⟩: Kto mi się do rzeczy odezwie, to go w kark, że mu w zawiasach zaskrzypi. *Jordan SW.* 3. *żart.* Wyskoczyć z zawiasów ⟨*o kości: wysunąć się ze stawu*⟩: Rękę mi zestawiono dobrze, ale w fechtunku [...] potrafi najniespodziewaniej wyskoczyć z zawiasów, sprawiając ból nie do wytrzymania. *Janow. J. Karmaz. 45.* 4. Wyważyć, wyrwać, wysadzić co z zawiasów a. z zawias ⟨*nadwerężyć, zepsuć co; zniszczyć*⟩: Korzystając z wrodzonej pobudliwości nerwowej męża, konsekwentnie stara się wyważyć jego rozum z zawiasów, doprowadzić go do obłędu. *Boy Flirt III, 166.* Tego wieczora wszelki porządek z zawias się wyrwał i wszelka dystynkcja została zniweczona. *Żer. Przedw. 134.* 5. z. skrzypią, zaskrzypiały, zgrzytają, zgrzytnęły.

zawiązać, zawiązywać 1. z. (k o m u) c o: z. kokardę, krawat ⟨*wiążąc uformować*⟩ 2. z. dyskusję,

rozmowę ⟨*zacząć, wszcząć*⟩. **3.** Zawiązał intrygę; zawiązywać intrygi ⟨*intrygować, robić intrygi*⟩: Kochali się wszyscy, zawiązywano intrygi, umizgano się do siebie, kradziono [...] całunki. *Przyb. Ideały 57.* **4.** **z.** komu język, usta, *posp.* gębę, pysk ⟨*nie pozwolić mówić, uniemożliwić mówienie*⟩: Czego pan krzyczy, panie prezesie, co pan myśli, że mi pan język zawiąże? *Mostow. Kariera 165.* **5.** **z.** koło, konfederację, spisek, spółkę, sprzysiężenie, stowarzyszenie, zespół (wśród, pośród kogo; (po)między kim) ⟨*zorganizować*⟩: Zawiązywał wśród młodzieży rękodzielniczej kółka artystyczne. *Żer. Nawr. 166.* Zawiązywaliśmy wspólnie pierwsze zespoły artystyczne i oświatowe przy większych ośrodkach produkcyjnych. *Otw. Spot. 16.* **6.** **z.** korespondencję ⟨*nawiązać korespondencję; zacząć korespondować*⟩: **7.** **z.** (komu) los, przyszłość, świat, życie ⟨*przeszkodzić w karierze, w osiągnięciach*⟩: Życie mi zawiązałeś [...] mogłam zrobić świetną partię. *Wiech Śmiej I, 208.* **8.** *przestarz.* **z.** małżeństwo, węzły małżeńskie ⟨*zawrzeć małżeństwo, wstąpić w związki małżeńskie*⟩. **9.** *bot.* **z.** nasiona, owoce, pączki ⟨*wytworzyć, wykształcić z zalążka*⟩: Nie każdy kwiat zawiązał owoc. *Probl. 5, 1953, s. 319.* U grusz podobnie jak u jabłoni występuje często przemienne owocowanie. W jednym roku drzewa owocują bardzo obficie i nie zawiązują pączków kwiatowych na rok następny. *Pomol. 162.* [Lucerna] będzie zawsze [w wilgotnej glebie] wytwarzać dużo masy nadziemnej [...] i źle zawiązywać nasiona. *Upr. rośl. II, 1037.* **10.** **z.** przyjaźń, stosunki, znajomość; **z.** węzły przyjaźni, znajomości (z kim) ⟨*zawrzeć przyjaźń, znajomość, nawiązać stosunki*⟩: Był bardzo łatwy do zawiązywania znajomości. *Krasz. Jabł. I, 42.* **11.** **z.** komu ręce ⟨*uniemożliwić działanie*⟩: Ilekroć o Sicińskim wspomni, zawżdy mówi: on zgubił nas, on ręce zawiązał królowi. *Mick. Wiersze 145.* **12.** **z.** rokowania, układy ⟨*zacząć, wszcząć, nawiązać*⟩. **13.** **z.** romans ⟨*nawiązać stosunek miłosny*⟩. **14.** **z.** c o — c z y m; n a c o: Splatała jej warkocze, mocno, i zawiązywała wstążką. *Goj. Dziew. I, 139.* Miał na głowie chusteczkę zawiązaną na cztery supełki. *Brand. K. Obyw. 403*; **z.** co na kokardę, na supeł, na węzeł; na krzyż. **15.** **z.** c o n a c z y m; p o d c z y m: **z.** chustkę na głowie. - Zawiązawszy serwetę na szyi brał na talerz wielkie porcje każdej potrawy i niszczył ją do ostatka. *Prus Emanc. III, 228.* Wkładam więc grubą kurtkę na siebie, opuszczam nauszniki futrzanej czapki i mocno zawiązuję tasiemki pod brodą. *Cent. Wyspa 142.* **16.** **z.** c o — w c o: Zawiązał dziesięć rubli w szmatkę i włożył ją za pazuchę. *Prus Plac. 50*; **z.** rzeczy w tobół. **17.** *przestarz.* Nie umie i kozie ogona zawiązać ⟨*nic nie umie*⟩.

zawiązać się, zawiązywać się **1.** Dyskusja, rozmowa, korespondencja zawiązuje się (po)między kim ⟨*wywiązuje się, powstaje*⟩. **2.** Koło, konfederacja, spisek, spółka, sprzysiężenie, stowarzyszenie, zespół zawiązuje się ⟨*zostaje utworzony(-a, -e)*⟩. **3.** Miłość, przyjaźń, znajomość zawiązuje się; stosunki zawiązują się ⟨*wywiązuje się, wywiązują się*⟩: Pomiędzy nim a jego uczennicami zawiązał się stosunek sympatyczny. *Dygas. Now. V, 92.* **4.** Owoce: grusze, jabłka, ziemniaki itp. zawiązują się ⟨*powstają z zalążka, formują się*⟩: A ziemniaki nowe prawie się zawiązywały — były tak duże jak okrągły groch. *Orkan Pomór 76.* **5.** Kapusta się zawiązuje ⟨*zwija się, formuje się w główki*⟩. **6.** **z.** się w c o ⟨*utworzyć co, zorganizować się w co*⟩: **z.** się w komitet, w konfederację, w stowarzyszenie. - Rzemieślnicy zawiązywali się w cechy czyli bractwa, którym opaci nadawali przywileje. *Baliń. M. Polska I, 211.*

zawiązany Z zawiązanymi oczyma (oczami): a) ⟨*na ślepo*⟩: W moim wieku ludzie żenią się nawet z zawiązanymi oczyma. *Bog. Kapit. III, 128*; b) ⟨*na pewno, bez wątpienia*⟩: Znając miejscowość, że z zawiązanymi trafiłby oczyma, za przewodnika służył. *Jeż Uskoki II, 106.*

zawiązek *przestarz.* **1.** Pierwszy **z.** ⟨*początek*⟩: Prasłowiańska doba przetwarza się w pierwszą dobę historyczną poszczególnych szczepów, a treść jej wypełniają pierwsze zawiązki państwowe. *Brück. Cywiliz. 32.* **2.** **z.** embrionalny ⟨*zalążek, zarodek płodu*⟩. **3.** **z.** owocowy a. owocu ⟨*zalążek owocu*⟩. **4.** **z.** c z e g o: **z.** armii, floty; biblioteki; **z.** państwa; **z.** pomysłu. - Już powstał piękny port i zdołano utworzyć zawiązki floty polskiej. *Sied. M. Głęb. 108.* **5.** Być zawiązkiem czego ⟨*być początkiem czego, dać początek czemu*⟩: Obaj padli sobie w objęcia i to było zawiązkiem ich przyjaźni. *Kleiner Mick. I, 28—29.* **6.** Być w zawiązku ⟨*być w zalążku; zawiązywać się, powstawać*⟩: Owoce [palm] były dopiero w zawiązku. *Sienk. Pust. I, 201.* Koalicja — gdy była jeszcze w zawiązku w r. 1813 — wydawała się większym hazardem niż wiara w gwiazdę Napoleona. *Smolka Lubec. II, 195.* **7.** **z.** powstaje, rozwija się: W początkach czerwca powstał zawiązek loży niewieściej. *Żer. Popioły II, 59.*

zawiązywać p. **zawiązać**

zawiązywać się p. **zawiązać się**

zawieja **1.** Gwałtowna **z.**; **z.** pyłowa; **z.** śnieżna ⟨*burza z wiatrem lub śniegiem; zawierucha*⟩. **2.** Szum zawiei. **3.** **z.** hula, szaleje, wzmaga się, zrywa się.

zawierać, zawrzeć **z.** c o: **1.** **z.** co na głucho ⟨*zamykać na wszystkie zamki*⟩: Żelazna brama zawarta była na głucho. *Bron. J. Ogn. 68.* **2.** **z.** akt, kontrakt ⟨*wiązać się, zobowiązywać się aktem, kontraktem*⟩. **3.** **z.** pakt, pokój, pobratymstwo, rozejm, sojusz, traktat, ugodę, układ, umowę, zawieszenie broni, zgodę (z kim) ⟨*ustanawiać*⟩: Kierując się zasadą, że lepsza słomiana zgoda niż złoty proces, zawierał pokój z każdym sąsiadem. *Baliń. M. Polska III/2, 31.* Najświętsza rzecz, puścić wszystko w niepamięć i zawrzeć zgodę... *Bliz. Dam. 146.* **4.** *przestarz. książk.* **z.** oczy ⟨*umierać*⟩. **5.** *przestarz. książk.* **z.** komu oczy, powieki ⟨*być przy czyjej śmierci*⟩: Dozwól, niech zawrę powieki moim ojcom, niech grób ich łzą wdzięczności obleję. *Wilk. P. Wieś I, 131.* **6.** **z.** przyjaźń ⟨*zaprzyjaźniać się*⟩. **7.** **z.** przymierze ⟨*sprzymierzać się*⟩. **8.** **z.** ślub (z kim) ⟨*poślubiać kogo*⟩. **9.** **z.** spółkę z kim ⟨*wchodzić z kim w spółkę*⟩. **10.** **z.** znajomość z kim ⟨*zaznajamiać się z kim, poznawać kogo*⟩: Od tylu dni mieszkamy obok siebie, że wypada już chyba zawrzeć znajomość. *Twórcz. 10, 1955, s. 45.* **11.** **z.** c o — w c z y m ⟨*obejmować czym; zamykać; mieścić; wyrażać w czym*⟩: Całą historię można zawrzeć w trzech, czterech zdaniach, ale tyś mi winien opis twego życia. *Żer. Prom. 53.*

zawierać się, zawrzeć się 1. z. się (po)między czym; w obrębie, wewnątrz czego; z. się bez reszty, całkowicie ‹*mieścić się*›: Kąt zawarty między dwusiecznymi dwóch kątów przyległych jest prosty. *Iwasz. B. Geom. 37.* Można obliczyć pracę wykonaną podczas jednego obiegu, obliczając pole zawarte wewnątrz krzywej. *Ignat. Maszynozn. 59.* **2.** *książk.* z. się p r z e d k i m a. c z y m; z. się w sobie ‹*zamykać się*›: Dusza dziecka zmartwiała i zawarła się przed całym światem. *Strug Ojc. 119.* Zawarł się w sobie i postanowił nie uchylać drzwi duszy. *Żer. Uroda 47.*

zawierucha 1. z. śnieżna ‹*burza z zadymką; zawieja, zamieć*›; *przen.* z. dziejowa, rewolucyjna, wojenna: W zawierusze rewolucyjnej trzeba się naprawdę ruszać i stanowczo decydować: z nami lub przeciw nam. *Bał. SW.* **2.** Przebić się przez zawieruchę (śnieżną). **3.** Rozpętać zawieruchę (wojenną). **4.** z. bije tumanami (śniegu), szaleje, zrywa się, wzmaga się.

zawiesić, zawieszać z. c o: **1.** z. antenę ‹*umocować, umieścić, powiesić*›. **2.** z. decyzję, działalność, posiedzenie, przedstawienie, układy, wykłady ‹*wstrzymać, przerwać*›: Izba gmin zawiesiła na dni kilka swoje posiedzenia. *Tyg. Ilustr. 181, 1863.* **3.** z. głos, mowę ‹*przestać mówić na chwilę*›: Gość zawiesił mowę, jakby nie chcąc przeszkadzać zegarom, a gdy umilkły, znowu zaczął. *Prus Emanc. I, 11.* **4.** z. moc prawną czego, karę, wyrok ‹*odroczyć co; wstrzymać egzekwowanie czego*›: Królestwo [...] zawiesiło wykonanie dekretu. *Brück. Kult. IV, 259.* **5.** z. wypłaty ‹*o firmie: przestać płacić należności; stać się niewypłacalną*›. **6.** z. k o g o w c z y m (w nauce, w pracy, w urzędzie, w urzędowaniu, w obowiązkach, w pełnieniu obowiązków) ‹*zwolnić z urzędu, usunąć na pewien czas, do czasu ostatecznej decyzji zabronić wykonywania czynności urzędowych, służbowych; kazać przerwać naukę*›: Następnego dnia zostałem służbowo powiadomiony, że jestem zawieszony w czynnościach. *KPP Wspom. 144.* Zganił tego lub owego, a nawet ukarał po swojemu zawieszając winowajcę na parę dni w lotach bojowych. *Meis. Warsz. 81.* **7.** z. c o — c z y m: a) ‹*wieszając zakryć, zasłonić*›: z. okno firanką, otwór zasłoną; b) ‹*wieszając zapełnić*›: z. pokój portretami. - Ściany zawieszano kobiercami, na ławach i stołkach kładziono poduszki. *Brück. Kult. III, 83.* **8.** z. co — czym na dół ‹*powiesić*›: Zboże [...] wiążą w maleńkie snopki i na [...] drążkach zawieszają kłosem na dół. *Zapał. Pam. II, 174.* **9.** z. c o — (p o)- m i ę d z y c z y m: Stojąc na stole zawieszała girlandy ze złoconego papieru między słupkami werandy. *Sienk. Listy IV, 91.* **10.** z. c o — n a d c z y m; p r z e d c z y m; p r z e z c o; w c z y m: Zawiesiła ich fotografie nad swoim łóżkiem i zdobiła je w kwiaty. *Morc. Ptaki 52.* Przed jego obrazem Heffke zawiesił czerwoną lampkę oliwną. *Morc. Ptaki 51.* z. strzelbę przez plecy, przez ramię. - Kij wielki w ręku i torba wereciana zawieszona przez plecy, robiły go w rzeczy samej podobnym do dziada. *Dzierzk. Szpic. 130.* Unosiły się tumany to niebieskie, to szare zawieszonej w powietrzu wilgoci. *Bog. Kapit. I, 94.* **11.** z. most nad przepaścią ‹*zbudować*›. **12.** z. smyczek nad strunami ‹*przerwać grę nie odkładając smyczka*›. **13.** z. co — w próżni ‹*zerwać kontakt czego z rzeczywistością, oderwać co od rzeczywistości*›: Idealistyczna estetyka [...] odcina je [utwory muzyczne] od rzeczywistości [...] zawieszając tym samym dzieła artystyczne w próżni. *Lissa Uwagi 12.* **14.** z. c o — n a c z y m: z. obraz na gwoździu, na ścianie; z. łańcuch na szyi; kapelusz na wieszaku. **15.** z. co na kołku ‹*przestać używać czego, przestać posiłkować się czym; porzucić co, dać spokój z czym*›: z. na kołku pychę, tytuły. *Kn.* Zawiesił tymczasem pióro na kołku, zakasał rękawy i obecnie myśli sam, na własne ryzyko, założyć publiczną czytelnię. *Prus Kron. II, 132.* **16.** z. spojrzenie, wzrok na czym a. na kim ‹*spojrzeć; zatrzymać spojrzenie na czym, na kim, utkwić w czym, w kim wzrok*›: Zamieniając zdania [...] zawiesili spojrzenia na niebie ubranym w pożarne światła zachodu. *Orzesz. Pieśń, 264.* **17.** z. c o — u c z e g o: Tę szablę synowi u pasa zawiesił. *Gomul. Miecz I, 61.*

zawiesić się, zawieszać się 1. z. się p r z y k i m, p r z y c z y m; u k o g o; *daw.* n a c z y m ‹*znaleźć pracę, schronienie*›: W oczekiwaniu stałego stanowiska zawiesił się tymczasowo przy adwokacie. *SW.* Proletariat u nas ewaporował w nieco zamożniejsze stany, albo sam osiadając na roli, albo zawieszając się u krewnych lub spowinowaconych osiadłych na niej. *Goł. Kwestia 234.* Dowiaduję się, że ten nowy kuzynek, który przybył do Warszawy, zawiesił się na jakiejś posadzie. *Krasz. SW.* **2.** z. się w c z y m: z. się w powietrzu ‹*zawisnąć*›: Orzeł [...] zawiesił się [...] w powietrzu i stał nieruchomy, a potem dalej majestatycznie żeglował... *Krasz. Baśń 5.*

zawieszenie 1. Warunkowe z. (kary). **2.** z. broni (zawrzeć, zerwać; przychodzi do skutku); z. działań wojennych, kroków nieprzyjacielskich ‹*rozejm*›. **3.** z. głosu ‹*krótka pauza w toku wypowiedzi*›. **4.** z. w urzędowaniu. **5.** (Orzec karę x miesięcy) z zawieszeniem (na x lat): W sprawie zapada orzeczenie: zakład poprawczy z zawieszeniem na 2 lata. *Nowa Kult. 11, 1955.* **6.** Podlegać zawieszeniu. **7.** Coś jest, (po)zostaje w zawieszeniu: a) ‹*coś nie zostaje rozstrzygnięte, załatwione*›: Sprawa pozostała w zawieszeniu; b) ‹*działalność urzędu, instytucji zostaje czasowo przerwana*›: W czasie pospolitego ruszenia tylko ten sąd [zadworny] istniał, wszelkie zaś inne w zawieszeniu były. *Moracz. Dzieje VI, 161.* **8.** *przestarz.* Trzymać kogo w zawieszeniu ‹*w niepewności*›.

zawieszony z. m i ę d z y c z y m a c z y m: *przen.* Patrzyli tak wszyscy, oddech w piersiach wstrzymując, zawieszeni między niepewnością a nadzieją! *Sienk. Ogn. IV, 36.* Na kilkupiętrowym rusztowaniu stał zawieszony między niebem a ziemią. *Zap. G. Dzień 38.*

zawieść, zawodzić 1. z. ciekawość ‹*nie zaspokoić ciekawości*›. **2.** z. czyje nadzieje a. kogo w nadziejach; z. oczekiwania, ufność, zaufanie ‹*nie spełnić nadziei, oczekiwania itp.*›: Pomyślała z przykrością, że zawiodła jakieś pokładane w niej nadzieje. *Dąbr. M. Noce III/1, 78.* Zawiedziona w nadziejach. *Wikt. SPP.* **3.** z. kogo do ołtarza, przed ołtarz ‹*doprowadzić do małżeństwa z kim*›: Zawiedzie cię przed ołtarz i przysięgnie miłość dozgonną. *Zap. G. Dzień 31.* **4.** Głos zawiódł: a) ‹*nie wydostał się z krtani*›; b) ‹*w śpiewie: sfałszował*›; c) ‹*załamał się*›.

zdradził uczucie, boleść, żal itp.⟩: Czas jakiś jechał w milczeniu koło Basi i dopiero, gdy poczuł, że głos go nie zawiedzie, zwrócił ku niej oczy [...] i rzekł. *Sienk. Wołod. III, 17.* **5.** Głową kogo zawiodła ⟨*ktoś nie mógł myśleć, źle myślał, źle pracował umysłowo*⟩. **6.** Intuicja kogo zawiodła; przeczucia kogo zawiodły ⟨*ktoś nietrafnie co wyczuł, nie przewidział czego*⟩. **7.** Nogi zawiodły ⟨*ktoś nie mógł iść*⟩. **8.** Oczy kogo zawiodły ⟨*ktoś źle widział*⟩: Niech no pan tu pozwoli, do światła! Czy ja się mylę — czy mnie oczy zawodzą?... *Goj. Dziew. II, 215.* **9.** Pamięć kogo zawodzi ⟨*nie dopisuje komu*⟩. **10.** Jeśli mnie pamięć nie zawodzi ⟨*jeśli się nie mylę, jeśli pamiętam*⟩: Gdyby przyjechał [...] zabaczylibyście się panowie, jeśli mnie pamięć nie zawodzi, po raz pierwszy od ośmiu lat? *Brand. K. Troja 110.* **11.** Rachuby kogo zawiodły ⟨*ktoś się przerachował, przeliczył z czym*⟩. **12.** Ręka zawiodła ⟨*źle funkcjonowała*⟩. **13.** Siły kogo zawiodły ⟨*nie dopisały*⟩. **14.** Szczęście kogo zawiodło ⟨*nie dopisało komu*⟩.

zawieść się, zawodzić się 1. z. się n a k i m a. n a c z y m ⟨*przeliczyć się co do kogo, rozczarować się, stracić do kogo zaufanie*⟩: Zawiodłam się na panu, miałam za lepszego, niż jesteś w istocie. *Rodz. Dew. 325.* Zawiódłszy się na samym sobie nie ma dobrej racji ufać innym. *Orzesz. Melanch. I, 29.* **2. z. się** w c z y m ⟨*doznać zawodu w czym*⟩: **z.** się w nadziei, w oczekiwaniach. - Dlaczego odważył się na czyn tak szalony? Zawiódł się w swoich rachubach i obliczeniach. *Rudn. H. Spart. 116.*

zawijać *pot. rub.* **z.** (co) łakomie, łapczywie, aż się uszy trzęsą, trzęsły; z apetytem ⟨*zajadać*⟩: Jedli razem w hotelu, a Jakub [...] zawijał, aż mu się uszy trzęsły. *Ritt. Most 46.* Jajecznicę z apetytem zawijaliśmy drewnianymi łyżkami. *Żer. Dzien. I, 264.*

zawijać p. **zawinąć**

zawijany 1. Cukierki **z-e** ⟨*w papierkach, w celofanie*⟩. **2.** Zrazy **z-e** ⟨*zrazy z mięsa owiniętego wokół farszu*⟩: Było to raczej polskie śniadanie, do czego jeszcze iluzji przydawały zawijane zrazy. *Słow. Listy I, 63.*

zawiły 1. z-a droga, ścieżka, ulica ⟨*kręta*⟩: W zawiłych uliczkach trafili na ogromny gmach klasztoru. *Żer. Uroda 319.* **2. z-a** fabuła, relacja, treść; **z.** opis; **z-e** opowiadanie, sprawozdanie ⟨*niejasna(-e, -y), skomplikowana(-e, -y)*⟩. **3. z-a** kwestia, sprawa, sytuacja ⟨*skomplikowana, pogmatwana*⟩. **4. z-e** myśli; **z-e** rozumowanie ⟨*niejasne*⟩. **5. z.** rysunek ⟨*niewyraźny, pogmatwany*⟩: Zwrócili głowy ku japońskiej wazie, jakby dopiero teraz spostrzegli zawiły rysunek splecionych ze sobą chryzantem, kwiatów wiśni i czerwonych słońc. *Ziel. S. Świt. 114.* **6. z.** w c z y m: **z.** w rysunku, w układzie. - Bibliografia Estreichera, dosyć zawiła w układzie, wymagałaby bardziej przejrzystej konstrukcji. *Twórcz. 1, 1956, s. 181.*

zawinąć, zawijać z. c o — c z y m: **1. z.** palec, rękę, nogę, czoło, głowę — czym ⟨*owinąć, obandażować*⟩: Usiadła na podłodze i zawijała małej Parukówne skaleczony paluszek. *Was. W. Gwiazdy 295.* Siedział w kącie i sykał, zawijając nogę gałganem. *Kow. W. Dal. 204.* **2. z.** papiloty, włosy, **z.** włosy na papiloty ⟨*nawinąć włosy na papiloty*⟩: Prowentowy pisarz zawijał sobie włosy tak modnie [...] iż na całym jarmarku żaden z młodzieży ani śmiał go przewyższać afektem i wdziękiem. *Padal. Pok. 33.* **3. z.** połę, suknię, żakiet ⟨*zagiąć, podkasać*⟩: Pan sędzia zawinął poły, dosiadł konia raźno. *Kras. Podstoli 45.* **4. z.** nogawki, spodnie, rękawy ⟨*podwinąć, podsunąć, podnieść, założyć, wywinąć*⟩. **5. z.** c o — w c o ⟨*owinąć, opakować czym*⟩: **z.** co w bibułę, w papier, w płótno itp. - Kręcił swego [papierosa] w palcach z grubego dosyć tytoniu, zawijał go w bibułkę wydartą z ordynarnej książeczki. *Żer. Uroda 59.* Teofil wyjął spod pulpitu kilka kartek, które kolejno zawijał w czysty papier jak kopertę. *Par. Niebo 113.* **6. z.** d o c z e g o ⟨*przybić, wylądować*⟩: Nad ranem była burza i to tak silna, że kapitan zdecydował się nie zawijać do Tel-Awiwu jako do zbyt niewygodnej i małej przystani. *Meis. Żąd. 124.* Flotyllą ośmiu okrętów zawinął do zatoki gdańskiej. *Szujski Hist. 320.*

zawinąć się z. się (o)k o ł o k o g o ⟨*zająć się kim, czym; zacząć nadskakiwać komu, zwłaszcza kobiecie*⟩: Znam jedną cud piękności wdowę; nieźle by się koło niej zawinąć nareszcie. *Zabł. Firc. 29.*

zawinięty z. w c o: Ada i pan Solski sadowili na kanapie swoją ciotkę od stóp do głów zawiniętą w aksamity i futra. *Prus Emanc. I, 107.*

zawisać, zawisnąć z. c z y m, n a c z y m: **1. z.** oczami (oczyma); oczy, spojrzenie, wzrok zawisły na kim, na czym ⟨*ktoś zatrzymał wzrok na kim, na czym; spojrzał na kogo, na co*⟩: Wszystkie oczy zawisły na twarzy naczelnego, jakby chciały wyczytać odpowiedź, zanim jeszcze padnie jakiekolwiek słowo. *Twórcz. 7, 1953, s. 85.* **2. z.** komu na (czyjej) szyi ⟨*wieszać się komu na szyi, obejmować kogo za szyję*⟩. **3.** Księżyc zawisł na firmamencie; ptak zawisł na niebie ⟨*ukazał się; znieruchomiał na tle nieba*⟩. **4. z.** na gałęzi, na szubienicy ⟨*być, zostać powieszonym; powiesić się*⟩: Pięciu przywódców - dekabrystów wraz z Pestlem zawisło na szubienicy. *Kalend. Rob. 1951, s. 429.* **5.** Łzy zawisły na powiekach, rzęsach ⟨*zatrzymały się*⟩. **6.** *książk.* Uśmiech zawisł na (czyich) ustach ⟨*ktoś się uśmiechnął*⟩. **7.** Coś zawisa na nitce, na włosku ⟨*jest bardzo słabe, chwiejne, niepewne*⟩: Była chwila, w której życie to zawisło na nitce. Uratował mnie wtedy Karol. *Sienk. Dram. 12.* Życie komisarzy wraz z eskortą zawisło w tej chwili na włosku. *Sienk. Ogn. III, 216.* **8. z.** n a d k i m, n a d c z y m ⟨*zwieszać się nad kim, nad czym*⟩: Niebo zachmurzyło się i nisko zawisło nad ziemią. *Hulka Żyrar. 377.* **9.** Miecz Damoklesa zawisł; nieszczęście, niebezpieczeństwo zawisło, śmierć zawisła nad kim, nad czyją głową ⟨*nieszczęście, niebezpieczeństwo, śmierć grozi komu*⟩: Dopiero w tym terminie zawiśnie mi nad głową miecz Damoklesa... Czy pani da wiarę. iż mogą mi zlicytować meble? *Prus Emanc. I, 155.* Gdy bój zagraża, gdy śmierć zawisa nad wojownikiem, harfy odzywają się same. *Kleiner Słow. II, 315.* **10. z.** w powietrzu, *poet.* w błękicie ⟨*o ptaku; mgle itp.: unosić się, zatrzymywać się; wisieć; ukazywać się*⟩: Usłyszał przyciszoną rozmowę. Skamieniał pod kranem, namydlone ręce zawisły w powietrzu. *Putr. Rzecz. 174.* Pod lazur nieba wystrzelił skowro-

nek, zawisł w błękitach jak czarna plamka i śpiewał. *Przyb. Oblęż. 65.* **11.** Cisza zawisa w powietrzu ⟨*robi się cicho*⟩. **12.** z. w ś r ó d c z e g o ⟨*wisząc zatrzymywać się*⟩: Niektóre [ptaki] zatrzymywały się na winogradzie [...] zawisały wśród splątanych łodyg. *Zar. Ziarno 65.*

zawistny 1. z. los ⟨*pełen zawiści*⟩. **2.** z-e oko ⟨*wyrażające zawiść*⟩; spoglądać, patrzeć na co zawistnym okiem ⟨*patrzeć na co niechętnie; być zawistnym o co*⟩. **3.** z. o c o: z. o nagrodę.

zawiść 1. Bezsilna, drapieżna, egoistyczna, gwałtowna, ludzka, mała, małostkowa, mściwa, nieubłagana, nieprzejednana, osobista, sąsiedzka, stronnicza, tajona, wściekła, wzajemna, złośliwa z.; z. literacka, zawodowa; drobne z-i. **2.** z. c z e g o; z. d o k o g o, d o c z e g o; k u k o m u, k u c z e m u; w o b e c k o g o: z. bogactw. - Senior miał zawsze dość powodów do zawiści wobec braci, którzy zagrażali stale jego władztwu. *Grod. Dzieje 25.* **3.** z. (p o)m i ę d z y k i m; w s t o s u n k u d o k o g o; w ś r ó d k o g o, c z e g o: z. (po)między rywalami. - Pomysł: [...] pokazać zawiść ludzką. Zawiść mądrzejszego w stosunku do głupca. *Brand. K. Troja 69.* Naukowość miała niebawem ustąpić miejsca intrygom i zawiści wśród uczonego zgromadzenia. *Chmielow. Lib. 76.* **4.** Z zawiścią (patrzeć, spoglądać na co) ⟨*zawistnie*⟩: Ludzie, jako zawsze zazdrośni, patrzyli na to śliczne wesele z zawiścią. *Jun. Now. 37.* **5.** Budzić, jątrzyć, poczuć, (u)czuć, ściągnąć na siebie, uśpić, wywołać, wzniecić z.: Niezmierne wzbogacenie się Barberinich wywoływało zawiść [...] u rzymskich rodów. *Chłęd. Barok. 161.* **6.** Wznieść się (po)nad z. **7.** Robić co, coś dzieje się, staje się bez zawiści: Zażywałem szczęścia mego bez zawiści, bom się [...] niesprawiedliwym nigdy nie pokazał. *Zab. XIII/1, 1776, 44.* **8.** Pałać, tchnąć zawiścią. **9.** Robić co, coś dzieje się, staje się przez z., z zawiści: Chcieli ją zawsze oczernić, może przez zawiść, może z głupoty. *Chor. Zazdrość 324.* **10.** Wprawić (kogo) w z.: Muszę w ostatnią zawiść wprawić zazdrośnika. *Zabł. Mężowie, 45.* **11.** z. nurtuje kogo; ogarnia, opanowuje, trawi kogo (duszę, serce człowieka); prze kogo ku czemu; z. wybucha: Im składniej jednak szło Grzelakowi, tym większa zawiść nurtowała w ludziach. *New. Chłopiec 144.* z. włada kim: Ani na tyle zawiść mną nie włada, abym drugiego spychał do przepaści. *Bełc. Tarło 216.*

zawlec, zawlekać, zawłóczyć 1. z. c o — c z y m ⟨*zakryć, zasłonić*⟩: z. niebo chmurami; z. pole mgłą (częściej w formie imiesłowu: niebo zawleczone chmurami, pole zawleczone mgłą). **2.** z. c o — d o k ą d ⟨*sprowadzić, przynieść z sobą*⟩: z. dokąd zarazę, chorobę. - Moda francuska i do nas zawleczoną została. *Kaczk. SW.*

zawody ⟨*współzawodnictwo, wyścigi*⟩ **1.** z. balonowe, kolarskie, konne, lekkoatletyczne, lotnicze, narciarskie, pływackie, saneczkowe, strzeleckie, żużlowe; z. międzynarodowe; z. wojskowe: Na pierwszy plan wysunęły się: międzynarodowe zawody narciarskie o mistrzostwo Polski, interesujące zimowe zawody konne. *Wierchy 1931, s. 203*; z. o puchar. **2.** z. m i ę d z y k i m (a k i m). **3.** Urządzić, zorganizować z. (np. konne, lekkoatletyczne): Urządzono na nim [na stadionie] pierwsze w Zakopanem i pierwsze w Polsce zimowe zawody konne. *Wierchy 1931, s. 205.* **4.** Stawać do zawodów. **5.** Biegać, iść, lecieć, pójść w z. z kim (a. czym) ⟨*współzawodniczyć, ścigać się z kim, (z czym)*⟩: Z czajkami tureckim statkom nie iść w zawody [...] często w pogoni okręt ich pryśnie o piasków ławy. *Słow. Poem. I, 61.* **6.** Puścić (konia) z kim (a. z czym) w z. ⟨*zmusić do ścigania się z kim, z czym*⟩: Ze strusiem na piaski zagnany, bystrego konia puściłem w zawody. *Słow. Poem. I, 143.* **7.** Wzywać kogo w z. ⟨*do współzawodnictwa*⟩. **8.** Brać udział w zawodach, zdobyć jakie miejsce w zawodach: Kilkakrotnie zdobywał pierwsze miejsca w wojskowych zawodach akrobacji lotniczej. *Meis. Arkt. 116.* **9.** z. (sportowe) odbyły się, rozegrano z.; z. zostały rozegrane.

zawodzić 1. z. cicho, głośno, na cały głos, w głos; piskliwie, płaczliwie, ponuro, przeraźliwie, rozgłośnie; rozpaczliwie, w rozpaczy; rzewnie, serdecznie, w niebogłosy, żałośnie; z. n a d k i m, n a d c z y m; z a k i m, z a c z y m; z. lament ⟨*lamentować; wołać, płakać żałośnie*⟩: Mój Boże! — załamał ręce chłopiec, żałośnie zawodząc nad swoim losem — mój Boże! a ja tyle wycierpiałem!... *Skiba Poziom. 54.* Wybuchły płaczem i narzekaniem i zawodziły boleśnie za chudobą swoją, która teraz marnie zginie. *Tyg. Ilustr. 196, 1863.* **2.** z. chórem, dyszkantem, falsetem, z. tęsknie; z. o k i m, o c z y m; z. pieśń, piosenkę ⟨*śpiewać przeciągle, rzewnie*⟩: Z niewypowiedzianą dystynkcją wznosząc oczy ku niebu zawodziła piskliwym falsetem. *Oppman Warsz. 39.* Samych krakowiaków umie ze sto. Gdy zacznie zawodzić o „Jasieńku" i „Kasieńce", to [...] łzy kapią ci z oczu, jak groch. *Gomul. Ciury III, 126.* Cyganie od ogniska przy wtórze bębenka i piszczałki zawodzili jedną z tych pieśni tureckich. *Jeż Uskoki II, 97.* Matka — ślązaczka kołysząc swoje dzieciątko zawodziła mu od wieków niezmienną piosenkę. *Ziemia 1925, s. 47.* **3.** z. melodię ⟨*śpiewać albo grać wysoko, cienko, rzewnie, żałośnie*⟩. **4.** z. skargę ⟨*skarżyć się głośno, żałośnie*⟩. **5.** Flet, harmonia zawodzi ⟨*gra wysokimi tonami, smutnie, żałośnie*⟩. **6.** Słowik zawodzi ⟨*śpiewa*⟩. **7.** Wiatr zawodzi ⟨*wyje*⟩.

zawołanie 1. Być gotowym na każde z. ⟨*w każdej chwili*⟩: Zdążał atoli za nimi z daleka, chcąc na każde zawołanie być gotowym do przyjęcia udziału w towarzystwie. *Choj. Alkh. IV, 242.* **2.** Czekać na czyje z. ⟨*być do czyjej dyspozycji*⟩: Pamiętajcie, iż w Świerczynie czwórka dobranych koników na twoje czeka zawołanie. *Wilk. P. Wieś II, 73.* **3.** Ktoś, coś jest; mieć kogo, co na (każde) z. ⟨*mieć do dyspozycji w każdej chwili*⟩: To była komediantka wytrawna, mająca na zawołanie łzy, skruchę, szczerość, wszystko, co wzruszyć i rozbroić może. *Konopn. Ludzie 111.* **4.** Coś przychodzi komu na z.: Nie zawsze dowcip przyjdzie na zawołanie. *Krasz. Kartki 232.*

zawołany z. gospodarz, myśliwy, śpiewak; *daw.* z. d o c z e g o; z. z c z e g o ⟨*doskonały, wyśmienity; zamiłowany*⟩: Pomiędzy nimi często znajdują się piękne głosy i zawołani śpiewacy. *Orzesz. SPP*; z. do kufla; z. z czystości; z. z ozdobności mowy.

zawód ● ⟨*fach*⟩ **1.** Chlubny, odpowiedni (dla kogo),

praktyczny, stały, trudny, zaszczytny z.: Są rozmaite zawody odpowiednie dla kobiet. *Dąbr. M. Noce II, 159.* **2.** Wolny z. ⟨*zajęcie nieetatowe, zwykle artysty plastyka, muzyka, pisarza, adwokata*⟩. **3.** z. artystyczny, duchowny, dziennikarski, górniczy, lekarski, literacki, nauczycielski, pedagogiczny, pisarski, poetycki, prawniczy, sceniczny, techniczny, urzędniczy, wojskowy. **4.** Ambitny, biegły, genialny, rozkochany, rozmiłowany w zawodzie, w swoim zawodzie: [Porucznik] był zaciekłym, rozmiłowanym w swym zawodzie militarystą. *Rudn. A. Żołn. 58.* **5.** Z zawodu (ten a ten): Z zawodu inżynier — w duszy uważał się za poetę. *Perz. SPP.* **6.** Być kim z zawodu ⟨*być jakim fachowcem; mieć jaki zawód*⟩: Był on z zawodu stolarzem. *Czesz. SPP.* **7.** Kochać, lubić (swój) z.; obrać jaki z. a. z. kogo: Obrał zawód nauczyciela. **8.** Pełnić, rozpoczynać, zaczynać (nowy), (po)rzucić; uprawiać, wybrać, wykonywać, zdobyć, zmienić z.: Chłopcy nasi zdobywają tu na rocznym turnusie stały zawód. *Otw. Spot. 67.* **9.** (Na)uczyć, wyuczyć się zawodu; próbować zawodu, chwytać się różnych zawodów: Bił się w czterech częściach świata — i na tułaczce próbował wszystkich niemal zawodów. *Sienk. Now. III, 7.* **10.** Garnąć się, przygotowywać się, sposobić się, do zawodu. **11.** Zamykać (komu) drogę do zawodu; wycofać się z zawodu. **12.** Oddać się, poświęcić się zawodowi. **13.** Kształcić się, pracować w zawodzie: Dziewczę pracuje w zawodzie nauczycielskim [...] zarobkiem swym utrzymywać musi młodszą siostrę. *Gomul. Róże 254.*

● z. ⟨*rozczarowanie*⟩ **14.** Bolesny, ciężki, gorzki, niemiły z.; z. miłosny, sercowy, serdeczny, życiowy; z. losu, serca: Toż pierwsza moja sztubacka flama i pierwszy zawód sercowy. *Nałk. Z. Romans 116.* Po każdym zawodzie życiowym Malaga pisał. *Brand. M. Pocz. 93.* **15.** z. c o d o c z e g o (a. k o g o); w c z y m: Nie taiła swego zawodu co do pedagogicznych umiejętności Cechny. *Goj. Dziew. II, 64.* Zatrudnienie i oddalenie najlepszym lekarstwem na doznane zawody w uczuciu. *Zal. Marc. Wspom. 132.* **16.** Bez zawodu ⟨*niezawodnie, na pewno, z pewnością*⟩: Tylko przyjdź na spotkanie bez zawodu. - Któż się podejmie dojść bez zawodu Beockich wierzchów skalistych? *Tremb. Polit. 173.* **17.** Odczuwać, (u)czynić, (z)robić (komu) z.: Miły zawód uczynił nam wszakże autor Pamiątek Starego Szlachcica. *Tysz. Rozb. III, 321.* **18.** Przebaczyć, przeboleć, przeżyć, sprawić komu z. **19.** Narażać kogo (się) na z. **20.** z. łamie, złamał kogo, co: Bolesny zawód złamał jego siły duchowe: nie czuł się dość mocnym, by stanąć na powrót do walki. *Krzywosz. Rusał. 12.* **21.** z. maluje się na twarzy, w oczach; spotyka kogo. **22.** Nie może być zawodu ⟨*musi być tak, jak zamierzono*⟩: Tak wszystko obmyślane, że nie może być zawodu. *Sienk. Quo III, 141.*

zawracać, zawrócić 1. z. kogo z drogi ⟨*niewolić, zmuszać do wrócenia się, cofać kogo*⟩. **2.** z. (komu) głowę: a) ⟨*oszałamiać, odurzać, upajać*⟩: Na cóż byś dla córki sklejał związek nowy, gdyby ci tytuł księcia nie zawrócił głowy? *Fredro A. Geld. 38*; b) ⟨*niepokoić, zajmować, być natrętnym*⟩: Ale ja ci zawracam głowę takimi historyjkami [...] a ty może masz do mnie jaki interes? *Huss. Mur 203*; c) ⟨*bałamucić, zajmować sobą*⟩: A teraz słyszę, że któraś ci w mieście głowę zawraca i serce urzeka? *Bork. L. Cymb. 110.* **3.** Komuś zawróciło się w głowie ⟨*ktoś poczuł zawrót głowy, oszołomienie*⟩: Wypił szklankę wina i zawróciło mu się lekko w głowie. *Stryjk. SPP.* **4.** *posp.* z. (komu) gitarę, kontrafałdę, kontramarkę ⟨*przeszkadzać, niepokoić*⟩: Nie zawracaj mi gitary! — wybuchnął gwałtownie. *Reym. Now. IV, 155.* **5.** z. oczy, ślepia, z. oczami, ślepiami: Znowu zawraca oczy, znów się zżyma, gwałtu! *Zabł. Amf. 155.* A te czarne ślepia, jak u cyganichy. Okrutnie ci nimi zawracała. *Sewer. Nafta I, 77.* **6.** Izba, pokój, sala, (że) końmi (w niej, w nim) można (by) z. ⟨*o dużej izbie, sali, o dużym pokoju*⟩: Pokazuje drugą, paradną izbę, końmi w niej można zawrócić. *Nowa Kult. 13, 1954.* **7.** z. na pięcie ⟨*obracać się*⟩: Wikcia zawraca na pięcie i co tchu pędzi do domu. *Świerszcz. 19, 1951.* **8.** z. w kierunku czego (czyim); w stronę czego (czyją); z. w tę, w tamtą stronę ⟨*kierować się w stronę czego, w jakim kierunku*⟩: Zimorodek, wypuszczony z klatki na brzegu rzeki, zawrócił natychmiast w kierunku lasów. *Kurek Ocean 226.* **9.** z. (komu) w głowie ⟨*zaprzątać, zajmować sobą, bałamucić kogo*⟩: [Artystka] grała Klarę [...] Wszystkim nam zawracała w głowie, co doprowadziło do małych niesnasek. *Makusz. Bezgrz. 93.* **10.** z. z drogi, z (raz) obranej drogi, ze swej drogi ⟨*cofać się; również przen.*⟩. **11.** z. z miejsca; natychmiast ⟨*kierować się w (inną) stronę*⟩: Zawróciłem, jak dobry furman — z miejsca! *Aud. Zbieg. 62.*

zawracać się, zawrócić się 1. *przestarz.* Głowa się (komu) zawraca ⟨*kręci się w głowie*⟩: Poczciwa i prosta kobieta nie widziała sposobu wyjścia z tego labiryntu [...] głowa jej się zawracała. *Krasz. Int. 47.* **2.** Zawraca się, zawróciło się (komu) w głowie ⟨*kręci się, zakręciło się*⟩: Jestem słaby tak, że kroku postawić nie mogę, w głowie mi się zawraca. *Żer. Dzien. I, 239.*

zawracanie z. głowy: a) ⟨*rzecz niepoważna, bzdura*⟩: Wacek nie lubi wierszy. Takie tam zawracanie głowy. *Piach Nas 163*; b) ⟨*kłopot*⟩: Zjadał dwoma kęsami cały nakrajany chleb, składając, by mniej było zawracania głowy, wszystkie cieniutkie kromeczki razem. *Jackiew. Górn. 83.*

zawrotny 1. z-a kariera ⟨*nadzwyczaj szybka, błyskawiczna, oszałamiająca*⟩. **2.** z. pęd, taniec; z-e tempo ⟨*niezwykle szybki(-e), szalony(-e)*⟩. **3.** z-a przepaść, wysokość ⟨*przyprawiająca o zawrót głowy; nadzwyczaj wielka*⟩. **4.** z-a suma ⟨*olbrzymia*⟩.

zawrócić p. **zawracać**

zawrót *med.* z. głowy ⟨*kołowanie się w głowie, vertigo*⟩; *przen. przestarz.* ⟨*zaprzątnięcie głowy, ambaras, kłopot, kram*⟩: Mam z tym tylko niepotrzebny zawrót głowy. *SW.*

zawrzeć 1. z. c z y m; o d c z e g o, z c z e g o ⟨*zapalić się czym, zakipieć, wzburzyć się*⟩: z. gniewem, miłością, nienawiścią, oburzeniem a. z. z gniewu, z miłości, z nienawiści, z oburzenia. - Cała Prowancja zawrzała z oburzenia, że królowa łamie niedawno podpisaną ugodę w Château Arnand. *Chłęd. Neapol. 77.* **2.** (zwykle *nieos.*) Zawrzało wśród kogo; zawrzało jak w garnku, jak w ulu ⟨*zakotłowało się, zakipiało*⟩: Wśród chłopców zawrzało i wywiązała się [...] gwałtowna awantura. *Brand. M. Pocz. 193.*

Niebawem zawrzało jak w ulu, a z gwaru rozmów coraz wylatywał jakiś pisk, to krzyk, to śmiech. *Hertz B. Samow. 10.* **3.** Bitwa, bójka, walka, wojna zawrzała; bój zawrzał; dyskusja, kłótnia zawrzała ⟨*rozgorzała, rozgorzał*⟩: Rozprzęgły się wszelkie stosunki, zawrzała wojna domowa, prowadzona przez wrogie sobie rody. *Bobrz. Dzieje I, 200.* **4.** Krew w kim zawrzała; krew zawrzała komu w żyłach ⟨*ktoś się zapalił, wzburzył*⟩: Wszystka krew we mnie zawrzała. *SW.* Południowa krew zawrzała mu w żyłach. *Brand. M. Spot. 68.* **5.** Namiętność jaka zawrzała w kim ⟨*doszła do głosu, wybuchła*⟩: Dawna moja myśliwska namiętność nagle zawrzała we mnie z nową siłą. *Sztyrm. Katalept. II, 205.*

zawsze **1.** z. jednak..., z. przecie: Tylko zamek ocalał, zawsze jednak nadwerężony. *Balin. M. Polska III, 5.* **2.** z. ten sam, z. tak samo ⟨*stale taki sam, tak samo*⟩: Zawsze te same półsłówka, te same uściśnienia ręki, te same spojrzenia. *Lam. J. Głowy III, 78.* **3.** z. to... ⟨*a jednak, przecież; bądź co bądź; mimo wszystko*⟩: Jaką ona sobie jest, to jest... zawsze to matka. *Orzesz. Z różnych III, 252.* **4.** z. i wszędzie a. wszędzie i z. ⟨*stale, wciąż*⟩: Na każdym miejscu i o każdej dobie [...] wszędzie i zawsze będę ja przy tobie. *Mick. Wiersze 123.* **5.** z. i (a) z. ... ⟨*stale, ciągle*⟩: Lubiłem zawsze i zawsze samotność. *Żer. Dzien. I, 43.* Dlaczego mówisz — byłam. Jesteś zawsze a zawsze ładna. *Dąbr. M. Noce II, 171.* **6.** Ktoś i z. ktoś ⟨*wyłącznie ten ktoś*⟩: Pani i zawsze pani mieszasz się teraz do wszystkich spraw moich. *Słow. Listy II, 146.* **7.** Ale z. ⟨*wszakże, a jednak*⟩: Ma chleb, trochę wprawdzie ościsty i spleśniały, ale zawsze chleb. *Konopn. Ludzie 6.* **8.** Gdzie z., jak z. ⟨*jak zwykle*⟩: Będę czekał na tej pryzmie kamieni, gdzie zawsze. *Żer. Przedw. 66.* Miał dziś białe rękawiczki, gębę jak zawsze zapitą. *Rus. Igr. 106.* Wyglądałam tak jak zawsze. *Kow. A. Rogat. 117.* Czuła się sponiewierana, odtrącona i wyszydzona, jak wszędzie, jak zawsze. *Górs. H. Tory 217.* **9.** Na z.; raz na z. ⟨*na stałe, na całe życie*⟩: Błagałem, aby moją na zawsze została. *Orzesz. Bieguny 288.* Gdy pomyślał, że mogłaby nadejść chwila, iż Kazia go opuści na zawsze, ciemniało mu przed oczami. *Morc. Ptaki 167.* Postanowiłem sobie raz na zawsze nie robić nic bez poradzenia się mamy. *Sienk. Uzup. 92.* Zapamiętaj to sobie raz na z. **10.** Niemal z., prawie z. ⟨*zazwyczaj, zwykle*⟩: Najpiękniejszymi jednak były wieczory. Spędzali je prawie zawsze na wielkim tarasie willi. *Dąbr. Ig. Zmierzchy 36.*

zawziętość **1.** Głucha, mściwa, nieubłagana, ślepa, ponura, stronnicza, tajona, zimna z. ⟨*zajadłość, zaciekłość*⟩: Niepokój ogarniał serca, dusze rozpaliły się stronniczą zawziętością. *Sienk. Wołod. I, 175.* **2.** z. n a k o g o, n a c o: z. na wrogów. **3.** z. p r z e c i w(k o) k o m u, c z e m u: Okrutna w laudańskich przeciwko niemu zawziętość, zanim by zipnął, wprzód by go byli na szablach roznieśli. *Sienk. Pot. IV, 158.* **4.** z. w c z y m: z. w ściganiu ofiar. **5.** Z zawziętością (co robić): Riesenberg miał [...] ułatwioną służbę; nic ścigano go z taką zawziętością jak innych. *Rudn. A. Żołn. 102.* **6.** Dyszeć, pałać zawziętością. **7.** Żywić przeciw(ko) komu z.: Zawziętości przeciwko niemu nie żywił. *Pigoń Komb. 70.* **8.** z. rośnie w kim, przeciw komu; wzbiera w czyim sercu; strzela komu z oczu; znika z czyjego serca: W sercu jej wzbierała coraz większa przeciw małemu rycerzowi zawiętość. *Sienk. Wołod. I, 153.*

zawzięty **1.** z-a kłótnia, nienawiść, praca ⟨*zajadła, zapamiętała, zażarta, zacięta*⟩. **2.** z. rywal, wróg, przeciwnik czego lub kogo ⟨*nieprzejednany, zażarty*⟩. **3.** z-a twarz ⟨*wyrażająca zawziętość*⟩. **4.** z-e ujadanie (psów) ⟨*zajadłe*⟩. **5.** z-a walka ⟨*zacięta*⟩. **6.** z. n a k o g o, n a c o; *przestarz.* p r z e c i w k o m u, c z e m u: Gadziny to są, zawzięte na każdą, która od nich młodsza i urodziwsza. *Sienk. Na polu 187.* To mię dziwi, za co przeciw doktorom tak jesteś zawzięta? *Zabł. Amf. 141.*

zazdrosny **1.** z. o k o g o, o c o: z. o żonę, z. o sukcesy. **2.** Patrzyć na co zazdrosnym okiem ⟨*zazdrościć komu czego*⟩: Francja [...] zazdrosnym musiała patrzyć okiem na bezprzykładny wzrost pruskiej potęgi. *Tyg. Ilustr. 137. 1870.*

zazdrość **1.** Bezprzedmiotowa, chorobliwa, dzika, gniewna, gryząca, paląca, piekąca, ponura, ukryta, wściekła, żałosna, żółta z.; z. zawodowa ⟨*dręczenie się cudzym dobrem, sukcesem; zawiść*⟩. **2.** Kocia z.: Kocia zazdrość to syczące śmiertelne żądło, ta zielona ślina cynizmu przyszła na chwilę do mnie. *Żer. Dzien. II, 97.* **3.** z. c z e g o; z. o c o (a. o k o g o): z. sukcesów. - W jego duszy odżyły chwilowo uśpione namiętności: nienawiść do Asyryjczyków i zazdrość o Kamę. *Prus SPP.* **4.** z. w stosunku do czego a. kogo, względem czego a. kogo: Gdy chodzi o interes miasta, o całość jego przywilejów, panowie rajcy umieją ich strzec, a zazdrość względem innych miast bardzo żywą jest namiętnością. *Szujski Roztrz. 321.* **5.** Scena zazdrości: Dziewczyna opowiadała mu zajmującą scenę zazdrości, którą zrobiła jej pani swemu mężowi o nią. *Sewer Zyzma 12.* **6.** Z zazdrości a. przez z. (zrobić co): Zaczęli opowiadać: „baba ma pieniądze, siedzi na pieniądzach". Mówili przez zazdrość. *Jun. Now. 254.* **7.** Z zazdrością (patrzeć, spoglądać na co; przyglądać się czemu): Z zazdrością przyglądał się szczęściu małżeńskiemu sąsiada. *Was. S. Księżn. 40.* **8.** z. komu iż..., że...; jest komu z. ⟨*ktoś zazdrości*⟩: Dotąd jeszcze strzelacie, i do tego jakby na pewniaka! — A tobie zazdrość, że pudłujesz? he! he! he! *Sztyrm. Katalept. II, 181.* Dostali dyplomy [...] za najlepsze wyniki w marszach [...] Innym kolegom jest trochę zazdrość. *Prz. Sport. 85, 1950.* **9.** *przestarz.* Coś jest do zazdrości; coś nie jest do zazdrości ⟨*jest, nie jest do pozazdroszczenia*⟩: Położenie [...] moje, jak widzisz, nie jest do zazdrości. *Korz. J. Krewni 108.* **10.** (O)budzić, okazywać, (u)czuć, ukrywać, wzbudzić, wywołać, (z)dusić, wzniecać, zrodzić z.: Zdusił w sobie wściekłą zazdrość, bezlitosną wolą wpakował ją na dno. *Żer. Popioły II, 221.* **11.** Dręczyć, męczyć, płonąć, prześladować, unieść się, wybuchnąć, zadręczać kogo (się) zazdrością. **12.** Przyprawić o z. **13.** Wprawić (kogo) w z. **14.** Szaleć w zazdrości, z zazdrości. **15.** Cierpieć, pękać, pienić się, skręcać się, zielenieć, żółknąć z zazdrości. **16.** z. bierze kogo; aż z. bierze: Jakże krasne, urodziwe! patrzą na nie baby siwe, aż je dziw i zazdrość bierze. *Staff L. Poezje III, 102.* **17.** z. budzi się; chwyta, dźga kogo; gaśnie, wygasa; gryzie; kieruje kim, czyim postępowaniem, czyimi myślami; kłuje, ukłuła kogo w ser-

ce; męczy kogo, miota kim, nurtuje kogo; opanowuje kogo, czyją duszę, czyje serce; pali, piecze, pożera, szarpie kogo, ściska serce; targa kim, czyim sercem, wgryza się w duszę, w serce; rośnie, wzrasta; zatruwa kogo, czyją duszę, czyje serce, życie; żre kogo, czyje serce: Dźgnęła mnie tylko jakoby zazdrość, że takiego dostąpił zaszczytu były kryminalista. *Kaspr. O bohat. 51.* Ale też ten Paluszek wiezie furę pszenicy [...] i naraz zazdrość ukłuła go w serce. *Pięt. Białow. 134.* Straszna rozpacz nim miota, zazdrość go pożera, ale wszak on nie pierwszy z miłości umiera. *Fredro A. Geld. 51.*

zaznać, zaznawać Nie z. czego ⟨*nie mieć, nie doświadczyć*⟩: nie z. spokoju, szczęścia; nie z. głodu, zimna, biedy.

zażalenie 1. z. n a k o g o, n a c o; p r z e c i w k o k o m u ⟨*skarga, zaskarżenie*⟩: z. na postępowanie sądu. **2.** Książka, skrzynka zażaleń. **3.** Referat skarg i zażaleń (w prezydium WRN). **4.** Napisać, podać, wnieść, *daw.* wytoczyć z. przeciwko komu (np. przeciwko sędziemu). **5.** Skierować z. do kogo: skierować z. do wyższej instancji.

zażarty 1. z. bój ⟨*zacięty*⟩. **2.** z-a dyskusja ⟨*zacięta, gwałtowna, namiętna*⟩. **3.** z-e ujadanie (psa) ⟨*zajadłe*⟩. **4.** z. jak pies ⟨*zajadły*⟩. **5.** *daw.* z. c z y m: Tak mówiąc gniewem i zemstą zażarty staję. *Słow. Poem. I, 383.* **6.** z. n a k o g o, n a c o: Ludzie wzajem na siebie zażarci. Idą jakby tygrysy na mą krew zażarte. *Słow. Mind. 32.* **7.** z. w c z y m: Zażarty w sprzeczce Wolfram dobył miecza. *Sztyrm. Katalept. I, 250.*

zażegnać z. burzę, wrzenie, niebezpieczeństwo ⟨*odwrócić, zapobiec*⟩: Udało się zażegnać to niebezpieczeństwo [wojny] bolesnymi ustępstwami. *Kub. Szkice I, 242.*

zażenowanie 1. Lekkie z. ⟨*żenada, wstyd*⟩. **2.** Z zażenowaniem (co robić): Przyjąć co, uśmiechać się, tłumaczyć się z zażenowaniem. **3.** Opanować, ukryć z. **4.** z. odmalowuje się, maluje się, widać na czyjej twarzy.

zażyć, zażywać 1. z. lekarstwo, krople, pastylki, proszki; z. aspirynę, opium, truciznę ⟨*przyjąć, wziąć, połknąć*⟩: Zażyłem proszek chininy i położyłem się do łóżka. *Dyb. B. Syb. I, 244.* z. k o g o, c o: **2.** *daw.* z. konia, wierzchowca ⟨*pokierować nim, toczyć nim; trzymać się na nim*⟩: W Saraju młódź wprawują do jazdy na koniu, nie tylko żeby na nim pięknie siedzieć i dobrze go zażyć, ale też żeby z konia we wszystkim biegu z łuku strzelać. *Kłok. SW.* Werbował takich [...] co dobrze konia zażyć i bronią władać umieli. *Zielon. Wspom. 18.* **3.** z. kogo z innej beczki ⟨*poradzić sobie z kim inaczej*⟩: Przyszedł do przekonania, że trzeba chłopów zażyć z innej beczki, bo na te plewy trudno ich złapać. *Siem. L. Dzieła I, 206.* **4.** z. kogo z mańki ⟨*podejść, wyprowadzić w pole, wystrychnąć na dudka*⟩. **5.** z. zwierzę, zwierza ⟨*umieć je (go) podejść*⟩: Wie on [wilk] jak zażyć każde zwierzę: wie, do którego trzeba się podkraść, a które zmęczyć pościgiem. *Dyak. Las 43.* **6.** *daw.* z. k o g o — n a k o g o a. n a c o: a) ⟨*użyć przeciwko komu, czemu*⟩: Nalegał wielki kanclerz koronny na króla, aby zażył na Rejtana wojewodę nowogrodzkiego. *Schmitt Dzieje II, 387*; b) ⟨*użyć jako*⟩: Zażywano więc cudzoziemców na guwernerów i powierzano im młodych kawalerów. *Kołł. Oświec. 110.* z. c z e g o: **7.** z. biedy ⟨*doznać, zaznać*⟩: Biedy zażyłem, tylko żem był uparty [...] pótym pracował, aż nim [bogatym] zostałem. *Krasz. Siekierz. 51.* **8.** *daw.* z. broni, oręża; fortelów, sposobu, siły ⟨*użyć*⟩: Czarniecki pierwszy pokazał Szwedom, że Polacy [...] w ręku broni zażyć umieją. *Moracz. Dzieje VIII, 170.* Wszystkich tedy sposobów zażyć potrzeba. *Karp. Wym. 17.* Zażył siły rycerskiego ramienia do zgięcia sprężyn. *Żer. Uroda 20.* **9.** *przestarz.* z. chłodu, głodu; z. dobra, zła; z. miłości, nieszczęść, pokoju, pomyślności, przyjemności, spokoju, szczęścia, trudów, wczasu, wytchnienia ⟨*doznać, zaznać*⟩: Nam trzeba [...] wydusić tam to plemię, abyśmy raz pokoju zażyli. *Krasz. Baśń 341.* **10.** z. kąpieli, łaźni ⟨*wziąć kąpiel*⟩: W miarę jak słońce podnosi się do góry, coraz więcej ukazuje się fok zażywających słonecznej kąpieli na bokach lodu. *Cent. Foka 166.* **11.** *przestarz.* z. majątku, pieniędzy ⟨*użyć*⟩. **12.** (częściej *ndk*) z. powietrza, świeżego powietrza, przechadzki, przejażdżki, ruchu ⟨*korzystać z powietrza itp.; używać przechadzki, ruchu*⟩. **13.** *daw.* z. rąk ⟨*użyć*⟩: Ani pomyślał o tym, do czego zdatnych i umiejętnych rąk zażyć może. *Kołł. Małach. I, 95.* **14.** Zażywać sławy, powagi, rozgłosu, szacunku ⟨*cieszyć się sławą, powagą itp.; być sławnym, poważnym itp.; szanowanym; mieć rozgłos*⟩: Niezwykły miało rozgłos [...] wystąpienie znakomitego pisarza, który już zażywał u rodaków powagi patriarchy. *Ask. Studia 226.* **15.** Zażywać swobody ⟨*używać*⟩: Koty, wróble i mewy zażywają swobody na murze i dachach. *Zar. Ziarno 160.* **16.** z. tabaki; z. niuch, szczyptę (tabaki) ⟨*pociągnąć nosem, wciągnąć w nos*⟩: Babka była wzruszona, lecz nie chcąc tego pokazać, prędko zażyła tabaki i mocno kichnęła. *Par. Zegar 28.* Zażyliśmy sobie tabaczki. *Groza Wład. II, 46.* Dobył tabakiereczkę z kieszeni i zażył z niej szczyptę. *Krasz. Brühl 105.*

zażyłość 1. Bliska, intymna, koleżeńska, poufała, sąsiedzka, serdeczna z. ⟨*zżycie się, zażyłe stosunki*⟩. **2.** z. k o g o z k i m, z c z y m. **3.** Być, (po)zostawać z kim, z czym w zażyłości: Mam w ręku kilkadziesiąt listów Sewera pisanych do Elizy Pareńskiej [...] z której domem był w serdecznej zażyłości. *Boy SPP.* **4.** *przestarz.* Mieć z kim z. ⟨*być z kim w zażyłych stosunkach*⟩: Bielski miał z uczonymi czeskimi ścisłą zażyłość, tak dalece, iż ci rękopisów mu nawet swoich użyczali. *Mac. Piśm. I, 408.* **5.** Wchodzić, wejść w z. z kim, z czym: Przywykły do miasta człowiek z trudnością wchodzi w zażyłość z naturą. *Prus Kart. II, 45.* **6.** z. łączy kogo z kim; zawiązała się, zadzierzgnęła się między kim: Wkrótce wielka zażyłość zapanowała między mieszkańcami naszego wagonu. *Sienk. Listy I, 170.*

zażyły 1. z-a przyjaźń ⟨*poufała, serdeczna*⟩. **2.** z-e stosunki ⟨*poufałe, konfidencjonalne*⟩: Być z kim w zażyłych stosunkach, utrzymywać z kim z-e stosunki. **3.** z. z k i m, z c z y m: Był zażyły z księżmi i sołtysami. *Kurek Czor. 47.*

zażywać p. zażyć

ząb 1. Dolne, górne, przednie; sieczne, trzonowe; mleczne, stałe z-y; białe, drobne, mocne, piękne,

poczerniałe, równe, rzadkie, sczerniałe, silne, spróchniałe, sterczące, szczerbate, sztuczne, śnieżne, spiczaste, tępe, wystające, wysunięte, zdrowe, zepsute, żółte z-y; z-y jak perły ⟨*białe, równe*⟩: Rysy miał regularne [...] czerwone jak malina usta, słodki uśmiech i zęby jak perły. *Sienk. Now. IV, 30.* **2.** z-y jadowe ⟨*u niektórych zwierząt zęby zawierające jad*⟩. **3.** Końskie z-y ⟨*duże*⟩: Luiza pokazała duże, końskie zęby. *Jackiew. Wiosna 9.* **4.** *bot.* Koński z. ⟨*odmiana kukurydzy*⟩: Niwka zębu końskiego jaśnieje zielonością majową. *Orzesz. Chwile 7.* **5.** z-y mądrości ⟨*ostatnie zęby, będące w zaniku, pojawiające się koło 20 roku życia albo później*⟩: *przen.* Zęby mądrości wyrosły szelmie na naszym chlebie. Ale ja bym się z nim nie chciał puścić na językową szermierkę. *Dygas. Pióro 51.* **6.** Srebrne, złote z-y ⟨*mające korony ze srebra, ze złota*⟩: Ma trzy srebrne zęby na przedzie, błyska nimi kokieteryjnie. *Jaroch. Liście 250.* **7.** Wilcze z-y ⟨*białe, ostre, drapieżne*⟩. **8.** z. czasu ⟨*jego niszczące działanie*⟩: Nad grobowcem upływały lata. Ząb czasu szanował marmury. *Jeż Rotuł. 11.* **9.** Nietknięty zębem czasu ⟨*taki, który się nie zmienił, nie postarzał*⟩. **10.** z. za z.: a) ⟨*słowo za słowo, za każdym słowem*⟩: Denerwował się strasznie [...] Janek zaś odgryzał mu się ząb za ząb, choć mógł nieraz zmilczeć. *Strug Wspom. 10*; b) ⟨*wet za wet*⟩: Ząb za ząb! Zgładziłem księcia i dziecko — więc ginę. *Swin. Hurag. 201.* **11.** Ból zęba; próchnica zębów, szkliwo zębów. **12.** Płacz i zgrzytanie zębów ⟨*rozpacz*⟩. **13.** Uzbrojony po z-y, po same z-y: Zjechała [...] policja [...] każdy uzbrojony po same zęby. *Rydz. Ludzie 109.* **14.** Ani w z., *rzad.* w z. ⟨*nic a nic, nic zupełnie*⟩: Chociaż całe lata mieszkał [...] w Paryżu, francuszczyzny ani w ząb opanować nie był w stanie. *Probl. 7, 1954, s. 486.* Oni po polsku ani w ząb, ja zaś ani w ząb po hiszpańsku, a tu trzeba było rozmawiać. *Pigoń Komb. 204.* Tej mowy nikt w ząb nie rozumie. *Konopn. Balcer 344.* **15.** Zębami i pazurami ⟨*zaciecie, nie licząc się z niczym*⟩: Bronić czego zębami i pazurami. - Chcesz mi dowieść, że ja jestem mało wart, dlatego że zębami i pazurami gromadzę majątek. *Żer. Prom. 63.* **16.** Boleć, rwać jak chory z. ⟨*bardzo, dokuczliwie*⟩: Dotknął swojej rozbolałej nogi, rwącej chwilami jak chory ząb. *Grusz. An. Od Karpat 215.* **17.** Coś w z-y; wyciąć, wykończyć w z-y ⟨*z wcięciami podobnymi do zębów; w wycięcia podobne do zębów*⟩: Karczek skrojony jest razem z przodem i wykończony w zęby. *Przyj. 20, 1953.* **18.** Borować z. a. w zębie; oczyścić (za)plombować, usunąć, (wy)rwać, wstawić, zatruć z. **19.** Czyścić, myć z-y. **20.** *pot.* Mieć z. do kogo, na kogo ⟨*mieć do kogo urazę, niechęć, ansę*⟩: Zmierzył ich i policzył oczyma, którzy byli. Tych, do których miał ząb, nie znalazł. *Krasz. Baśń 186.* Ekonom na mnie ma ząb, żem go wówczas obił, szukają mnie wszędzie. *Krasz. Latarn. II, 81.* **21.** Obnażać, odkrywać, odsłaniać z-y (w uśmiechu, w złości, w grymasie): Górna warga kurczyła się obnażając zęby. Wyglądał jak zwierzę warczące. *Żukr. Kraj. 196.* **22.** Ostrzyć (sobie) z-y na co: a) ⟨*chcieć czego, spodziewać się*⟩; b) ⟨*szykować się do krytyki, dokuczenia*⟩: Ironiści i malkontenci ostrzyli sobie zęby oglądając wystawy sklepowe. Krzywo uszyta koszula stanowiła „żelazny" temat satyryków. *Tryb. Rob. 268, 1954.* **23.** Ostrzyć (sobie) z-y na kim ⟨*dokuczać komu*⟩. **24.** (Po)łamać (sobie) z-y na czym, na kim; o co ⟨*napotkać zacięty opór, niezwalczoną trudność, przeszkodę*⟩: Co pan myśli [...] że ja tak się dam łatwo? Jeszcze sobie Sojecki na mnie zęby połamie. *Kowalew. M. Kamp. 127.* **25.** Pokazywać z-y, pokazywać komu z-y, pokazywać z-y w uśmiechu: Zawarczały [...] oba zwierzęta przy spotkaniu, pokazały sobie zęby i rozeszły się. *Dyak. Przyr. 490.* **26.** *posp.* Policzyć (komu), porachować z-y ⟨*pobić kogo; wybić po twarzy*⟩: Żebym ja ci zębów nie policzyła! Schlana byłaś jak nieboskie stworzenie. *Górs. H. Tory 147.* **27.** *posp.* Oberwie, dostanie itp., że zębów nie pozbiera, żeby zębów nie pozbierał ⟨*będzie bardzo pobity*⟩: Powinien tak oberwać po karku, żeby zębów nie pozbierał... *Dygas. Pióro 136.* **28.** *daw.* Położyć z-y na policy ⟨*nie mieć co jeść*⟩: O puzderku i wiktuałach podróżnych gdybym ja nie pamiętał, to przyszłoby i zęby na policy położyć. *Chodź. Pisma I, 336.* **29.** Przetrzeć sobie nieco z-y ⟨*podjeść trochę*⟩. **30.** Rozewrzeć z-y. **31.** *posp.* Suszyć z-y; suszyć z-y do kogo: Suszyła zęby do młodego Pruszoka i chichotali z nim o czymś tam ich własnym. *Żer. Wiatr 149.* **32.** (S)tracić, potracić z-y. **33.** Szczerzyć z-y (do kogo) ⟨*uśmiechać się do kogo; kokietować kogo*⟩: Umiała tak [...] szczerzyć zęby, że zwabiała ku sobie kawalerów. *Dygas. Złam. 5.* Ubóstwo i wyniszczenie szczerzyło zęby ze wszystkich kątów. *Łoz. Wal. Szlach. I, 119.* **34.** *przestarz.* Ściąć, zewrzeć z-y ⟨*zacisnąć mocno*⟩: Z gniewu zęby ścina. *Pot. SW.* **35.** Ścisnąć z-y ⟨*zaciąć się w sobie*⟩: A jeśli przyjdzie ci kiedy do głowy, żeć zapomniano, nie nagrodzono [...] to jeno zęby ściśnij i powiedz: „Tobie ojczyzno!" *Sienk. Wołod. I, 81.* **36.** Wbić, wgryźć, wpić w co z-y; zatopić w czym (w karku) z-y. **37.** Wbij z-y w ścianę, choć wbij z-y w ścianę ⟨*nic nie poradzi*⟩: Tego brak, tamtego nie ma. Kto wziął, kto ruszał — utnij głowę, wbij zęby w ścianę — nie wiadomo! *Żer. Przedw. 234.* **38.** Wybić (komu) z-y. **39.** *posp.* Wycierać (sobie) czym a. kim z-y ⟨*mówić źle, bez szacunku; obmawiać kogo, co*⟩: A ty sobie godnym przezwiskiem zębów nie wycieraj. *Jun. Bracia 327.* **40.** Wyszczerzać z-y na kogo (jak zły pies). **41.** Zaciąć, zacisnąć z-y ⟨*nie chcąc nic powiedzieć, nie chcąc wydać jęku*⟩: Twarda to sztuka: tylko zęby zatnie i nic wydobyć nie potrafią z niego. *Rap. Wit. 109.* **42.** Zjeść z-y na czym ⟨*dawno, długo mieć z czym do czynienia; umieć, znać co dobrze; mieć duże doświadczenie w jakimś zakresie*⟩: Mawiał o sobie z zarozumieniem, że zjadł zęby na bakalarce i że takiego jak on nauczyciela daleko szukać trzeba. *Dygas. Now. I, 56.* **43.** *pot.* Dostać zębów: Wawrzek, dostawszy mocnych zębów, nigdy nie dawał im długo próżnować. Apetyt miał doskonały. *Kosiak. Rick I, 14.* **44.** Spróbować na czym a. na kim zębów: Pies wprawdzie szczekał, dopadał, nigdy się jednak nie posunął tak daleko, żeby na żebraku spróbować swoich zębów. *Dygas. As 39.* **45.** Chwytać, dosięgnąć, drzeć, gryźć, łapać, obrabiać (kości, mięso), przegryźć zębami; przejąć zębem, zębami; rwać, szarpać, walczyć, wczepić się, wpić się zębami: Dzieciuch się rozbeczał [...] chociaż pies nie mógł wcale przejąć zębem grubej sukmany. *Dygas. Now. I, 51.* **46.** Dygotać, dzwonić (z zimna, ze strachu), klekotać, kłapać, szczękać zębami: Od ziemi szedł wilgotny chłód. Jurek rozdygotał się i zaczął szczę-

kać zębami. *Piach Nas 19.* **47.** *posp.* Gryźć zębami piasek, ziemię ‹*umrzeć, nie żyć*›. **48.** Połyskiwać, świecić zębami ‹*śmiejąc się pokazywać zęby*›. **49.** Przygryźć, zagryźć zębami wargi, usta (aby się nie roześmiać, aby zmilczeć). **50.** Trzymać się czego zębami ‹*uporczywie*›. **51.** Zgrzytać zębami (ze złości): Zębami zgrzytam ze złości, słysząc, jak się ze mnie śmieją. *Berent Fach. 187.* **52.** (Trzymać) język za zębami ‹*nic nie mówić, nie wygadać się, milczeć*›: O pewnych rzeczach powinnaś wiedzieć. Tylko pamiętaj... Język za zębami! *Krzyw. I. Bunt 21.* **53.** Brać, wziąć; chwycić (kogo, co) na z.: a) ‹*zawziąć się przeciw komu, czemu, uwziąć się*›: Zygmunt Cesarz... na ząb chwycił, na kieł wziął... i chce na nowo przeciw Turkowi. *Słow. Zawisza 100.* Widziałam, że ty młodego szlachcica na ząb wziął i zaczepki z nim szukasz. *Sienk. Ogn. I, 60*; b) brać, wziąć kogo na z-y ‹*docinać komu, obmawiać*›. **54.** Chorować, cierpieć na z-y. **55.** Dostać się, popaść, wpaść (komu) na z. ‹*być przedmiotem czyjej obmowy; być przedmiotem czyjej wrogości, nienawiści*›: Trzeba się strzec, aby na zęby nie popaść. *Krasz. Kartki 232.* **56.** Dać co na głodny z. ‹*dać co do jedzenia*›: [Cielęta] oblizywały się nieustannie, przypominając, aby im co dać [...] na głodny ząb. *Sewer Łusia 21.* **57.** Kłaść, położyć (co) na z. ‹*zjeść*›: Więc jest co na ząb położyć, rano, w południe i na wieczór. *Dygas. Zając 6.* **58.** Nawinąć się na z., pod z. ‹*do zjedzenia*›: Dla młodego apetytu dobre jest wszystko, co się pod zęby nawinie. *Skiba Poziom. 49.* **59.** Starczyć na jeden z. ‹*trochę nasycić; być w niewielkiej ilości*›; zjeść na jeden z. ‹*zjeść bardzo mało*›: Nie było tam wiele, ale zawsze starczyło na jeden ząb. *Grabow. J. Opow. II, 86.* **60.** Nie trafia z. na z., zębem na z. ‹*komuś jest zimno, ktoś się trzęsie, szczęka zębami*›: Ząb na ząb nie mógł trafić, gdy wieczorami łowiliśmy siecią rybę, idąc po piersi w wodzie. *Dzierż. Pisma 23.* **61.** *pot.* Mieć na zębie kogo ‹*czuć niechęć, urazę do kogo; mieć do kogo pretensję, ansę*›: A że brata swego miał w tej chwili zbyt na zębie, więc obcesowo i bez żadnej ekskuzy wstępnej kropi swoje na ręce całkiem mu nie znanego Fryderyka. *Berent Diog. 254.* **62.** Coś rośnie pod zębami, w zębach ‹*nie smakuje, nie można przełknąć*›: Mięso, które właśnie jadł, zaczęło mu rosnąć pod zębami w pęczniejącą gąbkę, mimo że ruszał szczękami. *Rus. Człow. 27.* **63.** Cedzić (słowa), wycedzić, mówić, mruczeć, syczeć itp. przez zaciśnięte z-y: Czego ty chcesz ode mnie? Nie zaczepiaj! — syknął przez zęby — ja do ciebie nic nie mam. *Zap. G. Kaśka 315.* **64.** Splunąć, strzyknąć (śliną), świstać, poświstywać przez z-y. **65.** *posp.* Brać, dostać, wziąć w z-y ‹*być uderzonym w twarz*›. **66.** Coś kogo kole w z-y ‹*nie smakuje*›: Widać pierogi u siebie je, kiedy go u ludzi chleb w zęby kole! *Orzesz. Bene 53.* **67.** *tryw.* Patrzyć komu w z-y ‹*liczyć komu lata*›. **68.** *posp.* Dać komu, trzasnąć, uderzyć, wyrżnąć (kogo) w z-y ‹*uderzyć w twarz*›: Jak dam w zęby, to się, szczeniaku, nogami nakryjesz. *Was. W. Rzeki 48.* A jakaś dłoń żelazna trzasnęła mnie w zęby. *Tuwim Rzecz 89.* **69.** *pot.* Włożyć, wsadzić co (komu) w z-y: a) ‹*dać jeść*›; b) ‹*zaspokoić czyje żądania, zwłaszcza pieniężne*›: Dla świętego spokoju trzeba wierzycielom wsadzić w zęby jakąś sumę. **70.** *daw. rub.* Zaglądać komu w z-y ‹*całować kogo, umizgać się do kogo*›: Obawiam się, Kasiuniu, by ci nie chciał mój panisko zajrzeć czasem w zęby. *L.* **71.** Chrupnąć, gryźć, trzymać, żuć w zębach; coś skrzypi, trzeszczy, zgrzyta w zębach: Chrupały w zębach pierniki. *Was. W. Pok. 63.* **72.** Dłubać w zębach, wydłubywać z zęba. **73.** Nie mieć nic w zębach ‹*nie jeść*›: Wilk [...] ponieważ nic nie miał w zębach od godzin pięciu, — rad był Cielęciu. *Lem. Bajki 32.* **74.** Mleć w zębach (słowa, przekleństwa itp.): Leon mełł w zębach przekleństwa, ale nie próbował więcej przerywać. *Braun Lewanty 377.* **75.** Nosić koszulę w zębach ‹*być małym dzieckiem*›: Ja taka już byłam od małego — jakem koszulę w zębach nosiła. *Zap. G. Czworo 196.* **76.** z-y błyskają, chwieją się, chwierutają się, cierpną, dzwonią, zgrzytają, kłapią, lśnią, próchnieją, psują się, rosną, stukają o z-y, szczękają, wyrastają, wyrzynają się; z. boli, rwie, ściera się, wypada: Barszcz postny, aż zęby cierpną. *Grusz. Ar. Tuzy 113.* Po nierównych kamieniach rower zatacza mi się, a gdy chcę jechać prędzej, podrzuca mną, aż dzwonią zęby. *Prus Now. III, 212.* Ząb jej dzwoni o ząb z przerażenia. *Słow. Ballad. 139.* Czuł nieprzyjemny chłód w całym ciele; teraz począł drżeć, aż chwilami zęby mu szczękały. *Prus Dzieci 227.* Ząb, który od kilku godzin bolał mniej, zaczął rwać. *Otw. Czas 29.* **77.** *przestarz.* Nie na twoje to z-y ‹*jesteś za stary*›.

przysł. **78.** Darowanemu koniowi nie patrzą w zęby. **79.** Nie wierz gębie, połóż na zębie (póki nie położysz na zębie). **80.** Oko za oko, ząb za ząb ‹*zajadle i mściwie*›. **81.** Śmierć w zęby nie patrzy ‹*nie przebiera; nie ma względu na wiek*›.

ząbek p. **ząb** **1.** z-i jak perełki. **2.** Koronkowe z-i ‹*zakończenia koronki w kształcie ząbków*›; robić z-i. **3.** *pot.* Coś na z. ‹*na zakąskę*›: Machnął po blacie stolika ścierką [...] i postawił flaszkę pośrodku. — A... co na ząbek? — zapytał. *Czesz. Pocz. 10.* **4.** W z.: Budynki usytuowane w ząbek ‹*pod kątem do osi ulicy*›. **5.** W z-i (obrębić, wyciąć, powycinać co): Zawiązał na głowie czerwoną, w ząbki wycinaną chustkę. *Bron. J. Dziad. 6.* **6.** Ostrzyć z-i na kogo ‹*mieć apetyt na kogo, na co; mieć zamiary uwodzicielskie w stosunku do kogo (do kobiety)*›: Życie ich było więc ciche, spokojne, szczęśliwe, a choć paru lwów powiatowych ostrzyło ząbki na młodą żonę starego męża, najzłośliwsze przecież języki nic pani Pęczkowskiej zarzucić nie mogły. *Narzym. Ojczym 32.* **7.** Suszyć z-i (w uśmiechu) ‹*śmiać się beztrosko*›. **8.** Szczerzyć, wyszczerzać z-i: a) ‹*śmiać się*›: Tak lubiła się bawić, swawolić i ząbki wyszczerzać, że gotowa była na wszystko się narazić, byle pochychotać i swobodnie ucieszyć. *Krasz. Sfinks II, 89*; b) Szczerzyć z-i do kogo ‹*o kobiecie: zalecać się, kokietować kogo*›: Zaczęła szczerzyć ząbki do różnych chłopców. *Siem. L. Rys. I, 323.* **9.** Dostać się komu na z-i ‹*stać się przedmiotem plotek*›: Tych kilka hrabin w czarnych koronkach [...] to był naprawdę cały Kraków, któremu dostać się na ząbki w czasie dobroczynnej sesji było losem nie do pozazdroszczenia. *Boy Flirt III, 162.* **10.** Coś (kogo) kłuje w z-i ‹*ktoś grymasi, nie chce czego jeść, komuś coś nie smakuje*›: Jak dam do roboty chlebuś bez masełka, tylko z samą marmoladą, to w ząbki kłuje. *Lut. Sprawa 9.* **11.** z-i (dziecka) wykluwają się, wyrzynają się.

zbadać składnia i znaczenia p. badać

zbawić 1. *książk.* z. k o g o o d c z e g o, *daw.* c z e g o ⟨*uchronić, uwolnić, wybawić*⟩: Wiem ja, że nic od śmierci zbawić mnię nie zdoła. *Dmoch. SW.* Zbawiłeś mię tego nieszczęścia, kłopotu. *Troc.* 2. *daw. książk.* z. k o g o — c z e g o: z. gardła, żywota, życia ⟨*zabić*⟩: On do walki z tobą nie stanie, jeno po prostu weźmie cię w łyka i żywota zbawi. *Sienk. Ogn. III, 202.* 3. *kult.* z. k o g o, czyją duszę; z. świat ⟨*uchronić od stanu potępienia po śmierci, zapewnić szczęśliwość wiekuistą*⟩: Kto wytrwa aż do końca, ten będzie zbawiony. *Wuj. SW.*

zbawienie 1. *kult.* z. wieczne (pozyskać) ⟨*szczęśliwość wiekuistą, życie wieczne*⟩. 2. Jak zbawienia (czekać; oczekiwać, wyglądać czego); jak(by) na z. (czekać na co) ⟨*z upragnieniem, z niecierpliwością*⟩: Czekam na was jak na zbawienie. *Żukr. Dni 52.* 3. Jak pragnę zbawienia duszy; klnę się na z. ⟨*zaklęcie, rodzaj przysięgi*⟩: Dalibóg nie, jak zbawienia duszy pragnę [...] tak nie kradłem. *Orzesz. Zim. 61.* Klnę się na zbawienie, że wasz grosz nie przepadnie. *Sewer Nafta III, 103.* 4. *kult.* Dostąpić zbawienia ⟨*uzyskać po śmierci szczęśliwość wiekuistą*⟩. 5. Szukać, upatrywać w kim, w czym zbawienia; jest w kim, w czym z. ⟨*szukać u kogo, w czym ratunku; ktoś, coś przynosi ratunek*⟩: W nim jednym zbawienie. *Sienk. SPP.* 6. Szukać zbawienia w ucieczce ⟨*ratować się ucieczką*⟩: Szujski [...] w ucieczce szukał zbawienia. *Moracz. Dzieje VII, 64.* 7. (U)chwycić się czego jak deski zbawienia, chwytać co jak deskę zbawienia ⟨*jak deski (deskę) ratunku*⟩: Chwycił się tej myśli, jak deski zbawienia. *Sienk. Połan. II, 39.* Chwytam tę nadzieję jak deskę zbawienia. *Fel. E. Syb. II, 194.*

zbawienny 1. z-a myśl, rada ⟨*szczęśliwa, trafna, pożyteczna*⟩. 2. z. wpływ (wywierać) ⟨*dobroczynny*⟩. 3. z. d l a k o g o, d l a c z e g o; n a c o ⟨*dobroczynny, szczęśliwy, trafny; pożyteczny, skuteczny*⟩: Sposób dla ojczyzny zbawienny. *Sienk. SPP.* Środek zbawienny na takie niedomagania. *SPP.*

zbić, zbijać z. c o: 1. z. akt oskarżenia, argumenty, dowodzenie, dowody, podejrzenie, poglądy, rozumowanie, teorię, twierdzenie, zarzuty, czyje zdanie ⟨*wykazać niesłuszność, obalić; zwalczyć*⟩: Zbijał punkt za punktem cały akt oskarżenia. *Kaczk. Anunc. II, 114.* Za śmiertelny grzech uważał, gdy się kto poważył zbijać jego zdanie. *Krasz. Walery 208.* 2. *rub.* Zbijać bąki ⟨*wałęsać się nic nie robiąc, próżnować*⟩: Całą pierwszą młodość bąki zbijałem. Ledwie żem się u bakałarza jako tako czytać i pisać wyuczył. *Sztyrm. Katalept. II, 23.* 3. *pot.* Zbijać bruki ⟨*chodzić po ulicach miasta, przebywać w mieście; wałęsać się po mieście*⟩: Już od dziesięciu dni warszawskie zbijam bruki. *Słow. Listy II, 20.* 4. z. cios, uderzenie ⟨*odbić*⟩: Nie potrafił zbijać ciosów rywala i nie umiał się przedostawać przez gardę na półdystans. *Sport 26, 1954.* 5. z. forsę, fortunę, grosze, grosz do grosza, kabzę, kapitał, majątek, pieniądze, (jakąś) sumę, (ileś) złotych, rubli, dolarów itp.; z. forsę itp. na czym ⟨*zrobić pieniądze, zebrać majątek*⟩: Mąż mój pracował dzień i noc, z początku aby zbić majątek, potem aby go utrzymać. *Zal. K. Friebe 486.* Główny akcjonariusz [...] był królem bawełny i na bawełnie zbijał majątek. *Hulka Żyrar. 273.* 6. Zbić mięso, befsztyk, zrazy, pieczeń; zbić mięso na befsztyk, na zrazy, na pieczeń ⟨*bijąc zmiażdżyć (aby było kruche)*⟩. 7. z. zboże ⟨*o burzy, gradzie: spowodować pochylenie, położenie; stłuc, stłoczyć, zgnieść, połamać*⟩. 8. Zbijać nogi na drogach, gościńcach, szosach, po drogach, gościńcach, szosach ⟨*dużo chodzić*⟩: Tyś co myślała? Żem się wolny urodził, bo po gościńcach nogi zbijam. *Aud. Zbieg. 21.* 9. z. c o — (c z y m, z c z e g o) ⟨*złączyć za pomocą czego (gwoździ, kołków) z jakich elementów*⟩: Tratwy leżały już dawno na brzegu, a kołki uschły [...] i nie dawały pewności, że dotrzymają w spławie zbite okrąglaki. *Pol Obrazy II, 231.* Po ruinie cholew, po zaniku podeszew przyszła fatalna kolej i na [...] obcasy, twardo spojone, a przy tym zbite ćwiekami. *Dygas. Now. I, 68.* Ujrzeli tratwę rybacką zbitą z kloców jodłowych. *Żer. Wiatr 73.* 10. z. beczkę, budę, ramę, skrzynkę, stół, tapczan, trumnę ⟨*zrobić, zmajstrować*⟩: Powrócił [...] niosąc dwa krótkie i dwa długie kawałki drewna. Złożył, dopasował i zbił ramę. *Huss. Mur 157.* 11. z. cztery deski ⟨*zrobić trumnę*⟩: Pewno już niedługo oni dla mnie sami cztery deski zbiją i na mogiłki sami poniosą. *Orzesz. Niemn. III, 269.* 12. z. co razem, do kupy; z. w jedno, w całość ⟨*złączyć, połączyć*⟩: Dwie wąskie nary, zbite razem, kubeł w kącie i ławka pod cicho szumiącym kaloryferem. *Goj. Krata 23.* Wioszczyna zawsze była licha [...] nie wiem czy dwie belki zbite do kupy znajdę. *Sienk. Wołod. II, 4.* Polski i łaciński druk zbiwszy w jedno wydał powtórnie, a rzeczywiście zrobił nowe wydanie dziełka swojego. *Mac. Pism. III/1, 368.* 13. Zbić (sobie) co — o co ⟨*stłuc, zranić*⟩: Miała kolano mocno zbite i obojczyk złamany. *Puz. W Wilnie 194.* Wpadłem w wodę, zbiłem sobie o kamień brodę. *Pauli Pieśni 27.* 14. Zbijać k o g o ⟨*zwalczać czyje poglądy, zdanie; przeciwstawiać się czyim poglądom*⟩: Rozmawiał [...] z Kukuciem, bo lubił go słuchać, lecz tylko na to, aby go zbijać. *Kaczk. Olbracht. III, 304.* 15. Zbić k o g o — c z y m — p o c z y m (batem, kijem, ręką, rózgą, szpicrutą; po głowie, po karku itp.) ⟨*obić, pobić kogo*⟩: Wyłamali drzwi, zbili wartowników, odebrali broń [...] i uciekli. *Koźn. Rok 85.* Płaczesz jak dziecko, jak student rózgą zbity. *Dzierżk. Pow. I, 28*; Zbiła mnie po głowie i po plecach ręką. *Mort. Spow. 42.* 16. Zbić kogo (czym) do krwi, na miazgę, na kwaśne jabłko ⟨*obić niemiłosiernie, boleśnie; poranić kogo; zmasakrować*⟩: Kijem, co miał w ręku, nie patrząc ni oka, ni boka, zbił mię aż do krwi. *Pług Zagon I, 248.* Sam jeden zbił na miazgę trzech cesarskich żołnierzy. *Choj. Alkh. IV, 41.* Przygroził mi, bym się nie ważyła z tobą widzieć, bo mnie zbije na kwaśne jabłko. *Przyb. Obłęż. 31.* 17. Zbić k o g o (na głowę, na łeb na szyję) ⟨*pokonać, rozgromić, zwyciężyć całkowicie*⟩: Bajaret zbił pod Nikopolem Zygmunta węgierskiego. *Moracz. Dzieje II, 97.* Na Podlasiu wojewoda witebski Sapieha zbił zdrajcę Radziwiłła. *Sienk. Pot. III, 290.* Pokazywano mi plac batalii, gdzie Prusacy zbili kiedyś na głowę Austriaków. *Słow. Listy I, 11.* List przeczytał, krzyknął: Jena! Jena! Zbito Prusaków na łeb, na szyję, wygrana! *Mick. Tad. 192.* z. k o g o z c z e g o: 18. z. kogo z drogi, z kierunku ⟨*odpędzić, odwieść*⟩: Gdy

goniono dzika, strzelił do lisa i zbił odyńca z kierunku obranego ku myśliwym. *Wodz. Wspom. 67.* **19. z.** kogo z kontenansu, z myśli, z pantałyku, z terminu, z toru, z tropu ⟨*pomieszać komu szyki; zaskoczyć, stropić, zdetonować kogo*⟩: Jestem zupełnie wykolejony [...] zdziwiony, zbity z pantałyku, oszołomiony. *Chopin Wyb. 183.* Był widocznie zbity z tropu, spodziewał się innego słów swoich skutku. *Gomul. Ciury III, 32.* **20. z.** kogo z konia ⟨*strącić*⟩. **21. z.** kogo z nóg ⟨*obalić; powalić*⟩: Jego ciosy potrafią być tak precyzyjne, iż mogą zbić z nóg najlepszego przeciwnika. *Sport 8, 1954.*

zbić się, zbijać się 1. z. się o c o ⟨*stłuc się, zranić się*⟩: [Suknia] podwiewała się [...] odkrywając jej podarte, rozdeptane ciżmy, nie broniące gołym palcom nóg zbijać się o uliczne kamienia [kamienie]. *Gomul. Róże 267.* **2. z. się** jak stado owiec. **3. z.** się do kupy; **z. się** w gromadę, w kłąb, w krąg, w kupę, w stado, w szeregi, w tłum ⟨*zebrać się razem, zgromadzić się, złączyć się w kupę, w gromadę itp.*⟩: Kroczyły poważnie zamyślone krowy, a obok dreptały zbite do kupy wystraszone owce i barany. *Bobiń. Chłop. 32.* Ludzie siedli zaraz, przewinęli jako tako nogi suchymi szmatami i zbili się w zwartą kupę. *Żer. Opow. 234.* Ustawiamy się, kolumny zbijają się w zwarty tłum, sztandary [...] idą naprzód. *Putr. Rzecz. 262.* **4. z. się** w kąt, w jeden kąt ⟨*skupić się, zgromadzić się, stłoczyć się w kącie*⟩. **5. z. się** w kołtun ⟨*o włosach: skleić się, skawalić się*⟩. **6. z. się** z drogi (w bok) ⟨*skręcić, zboczyć (z drogi)*⟩: Koń [...] tylko co za wsią, zbił się w bok z drogi, na szerokie puste pole. *Zmor. Podania 125.* **7.** *sport.* Biegacz zbił się z tempa ⟨*wypadł z tempa, rytmu biegu*⟩. **8.** Chmury zbiły się ⟨*zgromadziły się, skupiły się*⟩. **9.** *techn.* Młoty zbijają się ⟨*wskutek uderzeń ulegają odkształceniom*⟩.

zbiec, zbiegać 1. z. c o ⟨*obiec, przewędrować*⟩: A ileż to razy muszę zbiegać pół Warszawy, zanim wystaram się o 12 groszy! *Żer. Dzien. III, 81.* Świat jako wielki zbiegliśmy dokoła. *Mick. Ball. 19.* **2. z.** d o k ą d, s k ą d ⟨*uciec*⟩: Zdążył już być emigrantem politycznym, który w obliczu nieuchronnego więzienia zbiegł do Francji. *Was. W. Paryż. 92*; **z.** z obozu, więzienia, z zesłania. - Zbiegł z domu poprawczego i ukrywał się przed policją. *Piach Nas 136.* **3. z.** z wojska, *książk.* z szeregów, spod sztandaru ⟨*zdezerterować*⟩: Dezerter! [...] Zbiec spod sztandaru, któremu się ślubowało wierność, opuścić i zdradzić towarzyszy broni! *Twórcz. 12, 1953, s. 115.* **4. z.** jak burza, jak huragan, jak wiatr ⟨*z hałasem i bardzo szybko*⟩: Przyśpieszyli wszyscy kroku i po chwili zbiegli jak huragan po schodach do piwnicy. *Grusz. An. Żak. 71.* **5. z.** jak jedna chwila ⟨*upłynąć bardzo szybko*⟩: Pół dnia zbiegło im jak jedna chwila na połykaniu oczyma wszystkiego, co napotkali po drodze. *Niedź. Grzech 134.* **6.** Czas, dzień, miesiąc, wiek itp. zbiegł (na czym a. w czym); młodość komu zbiegła ⟨*upłynął, upłynęła*⟩: Wiek długi cały — jak jeden biały dzień — w niespocznionych zbiegł im gonitwach, na twardych znojach. *Zmor. Poezje 64.* Tam młodość cała biednej zbiegła dziewczynie. *Krasz. Poezje I, 90.* **7.** Droga, ścieżka, pochyłość, zbocze; rzeka, ogród itp. zbiega dokąd, ku czemu ⟨*prowadzi, kieruje się z góry na dół; ku czemu*⟩: Spośród krzewów mącznicy zbiegają ścieżki do rzeki. *Par. Wios. 131.* Obadwaj pensjonarze wychodzili na przechadzkę do ogrodu zbiegającego ku Wiśle. *Żer. Popioły I, 68.* **8.** Krew komu zbiega do serca ⟨*ktoś odczuwa zaburzenia serca pod wpływem wstrząsu (uczuciowego), strachu itp.*⟩: Czułem, że wszystka krew zbiegła mi do serca. *Lam J. SPP.* A mnie wszystka krew zbiegła do serca. *Sienk. SPP.*

zbiec się, zbiegać się 1. z. się jak na widowisko ⟨*tłumnie; ochotnie*⟩. **2. z.** się do kupy, w kupę; **z.** się w gromadę ⟨*zebrać się razem; zgromadzić się*⟩. **3. z. się** w fałdę ⟨*sfałdować się*⟩: Brwi zbiegły się w fałdę. **4. z. się** pod sztandary czego ⟨*skupić się wokół jakiejś organizacji, idei*⟩. **5.** Drogi (rozstajne) zbiegają się ⟨*schodzą się, łączą się*⟩. **6.** Interesy czyje zbiegają się ⟨*stają się wspólne, nie kolidują ze sobą*⟩: Wobec przewagi krzyżackiej zbiegły się interesy polskie i litewskie. *Brück. Kult. I, 419.* **7.** Prace, roboty, sprawy, terminy, zajęcia zbiegają się ⟨*wypadają w jednym czasie*⟩. **8.** Spojrzenia czyje zbiegły się ⟨*spotkały się*⟩.

zbiednieć p. **biednieć**

zbieg ● ⟨*uciekinier*⟩ **1. z.** polityczny, wojskowy; **z.** z obozu, z więzienia, z wojska. **2.** Gonić, odnaleźć, przechowywać, przyjąć, (s)chwytać, szukać, ściągać, ująć, ukrywać, wydać, zatrzymać zbiega; gnać, gonić, pędzić za zbiegiem: Szyldwach, jak tylko się spostrzegł, że więźnia nie ma, wszczął alarm [...] zaczęli szukać zbiega. *Wodz. S. Z ułan. 81.*

● **z.** c z e g o ⟨*spotkanie, zetknięcie, zbiegnięcie się*⟩ **3. z.** spółgłosek. - Chcąc uniknąć zbiegu dorożek, zjechał na brzeg mostka. *Lip. Zapis. 7.* **4. z.** okoliczności, pozorów, wrażeń, wypadków, wyroków, zdarzeń: Dziwnym zbiegiem okoliczności pokazało się na niebie [...] koło ogniste. *Dan. W. Not. 136.* **5. z.** c z e g o z c z y m: Zbieg wielkiej chwili z wielkim geniuszem należy do rzadkich uśmiechów losu. *Siem. L. Kart. 78.* **6.** Na, przy, u zbiegu czego ⟨*na skrzyżowaniu czego*⟩: Mieszkał u zbiegu dwóch uliczek. *Stryjk. Bieg 124.*

zbiegać p. **zbiec**

zbiegowisko 1. z. publiczne, uliczne ⟨*tłumne zbiegnięcie się ludzi; tłum, kupa*⟩. **2. z.** w o k ó ł k o g o, c z e g o: **z.** wokół miejsca wypadku. **3.** Robić, urządzać, rozpędzić, rozproszyć **z.**; wywołać czym **z.** **4. z.** powstało, uczyniło się, utworzyło się, rośnie, zebrało się.

zbierać, zebrać 1. z. antyki, bibliotekę, książki, znaczki pocztowe; **z.** co się da ⟨*kolekcjonować*⟩. **2. z.** argumenty, dane, dowody, głosy, informacje, obserwacje, spostrzeżenia, wiadomości, zapas wiadomości ⟨*gromadzić*⟩. **3. z.** armię, wojsko, gromadę, lud, konsylium; towarzystwo ⟨*gromadzić, ściągać, zwoływać; spraszać*⟩. **4.** Zbierać dopływy, strumienie, rzeki ⟨*dopływy, strumienie, rzeki wpadają do głównej rzeki*⟩: Wisła płynąc przez Polskę zbiera ze wszystkich stron rzeki do siebie. *Grusz. An. Od Karpat 76.* **5. z.** bogactwa; grosz do grosza, ziarnko do ziarnka; majątek, miliony ⟨*gromadzić; zbijać; ciułać*⟩: Zbierał grosz do grosza, aż się uzbierało sto dwadzieścia złotych — na podarki dla domu. *New. Pam. 237.* **6. z.** cugle, lejce, uzdę; **z.** (konia) cuglami, lejcami, uzdą, wodzami ⟨*ściągać (konia) cuglami, lejcami, uzdą*⟩: Stanęliśmy w strzemionach pochyleni, na-

przód podani, krótko zebrawszy cugle, gotowi do skoku. *Konopn. Now. IV, 106.* [Ojciec] pokazał na krześle, jak my zbieraliśmy konia, a jak on zbiera. *Brand. K. W cieniu 35.* **7.** z. grzyby, jagody (borówki, maliny, poziomki itp.), kwiaty, owoce (gruszki, jabłka itp.), rośliny, zioła; z. kłosy; z. plon ⟨*zrywać, zdejmować (ręcznie lub mechanicznie)*⟩. **8.** z. hołdy, oklaski, owacje; laury, wawrzyny ⟨*spotykać się z hołdami, owacjami; być oklaskiwanym, przyjmowanym owacyjnie; być nagradzanym*⟩: Zbierał nieme hołdy wszystkich pań, które oczu od niego oderwać nie mogły. *Perz. Las 119.* **9.** z. karty ⟨*zdejmować część złożonych kart, aby włożyć je pod spód talii — jedna z reguł gry*⟩. **10.** z. koronkę ⟨*ściągać brzeg koronki nitką*⟩. **11.** z. kożuszek, śmietankę (z mleka), szumowiny (z rosołu) ⟨*zdejmować, ściągać, zgarniać (śmietankę, szumowiny)*⟩: Rosół zaczął kipieć [...] Zdjęła pokrywkę i [...] zbierała drewnianą łyżką szumowiny. *Unił. Pok. 316.* **12.** z. manatki ⟨*zbierać swoje (podręczne) rzeczy*⟩: Zanim konie nadeszły, zebrał swoje manatki, zapakował walizkę i [...] pojechał. *Żer. Przedw. 263.* **13.** z. miód (z kwiatów) ⟨*o pszczołach: wysysać z kwiatów nektar przerabiany na miód*⟩. **14.** z. myśli, *pot.* z. myśli do kupy ⟨*skupiać się, zastanawiać się nad czym*⟩: Tak mi w głowie wczorajszy dzień siedzi, że nie mogę myśli zebrać do kupy. *Chopin Wyb. 46.* **15.** z. napiwki ⟨*otrzymywać*⟩. **16.** z. nogi: a) *ndk* ⟨*iść, biec śpiesząc się; uciekać*⟩: Zając szybko zbierał nogi. *Jak. W. SW.* Trzeba będzie dobrze nogi zbierać, żeby zdążyć do bezpiecznego miejsca przed świtem. *Jun. SW*; b) *dk* ⟨*przezwyciężyć trudności chodzenia*⟩: Zebrał stary nogi i na schody gramolić się począł. *Konopn. Now. IV, 19.* **17.** Zebrać odwagę, zebrać się na odwagę ⟨*starać się być odważnym, wysilić się na odwagę*⟩. **18.** z. oszczędności ⟨*oszczędzać*⟩. **19.** z. owoce czego ⟨*doznawać skutków uprzedniej działalności; mieć, osiągać korzyść z czego*⟩: z. owoce swej pracy; z. owoce zwycięstwa. **20.** z. podpisy, zamówienia ⟨*uzyskiwać*⟩. **21.** z. przytomność, zmysły ⟨*starać się oprzytomnieć, być przytomnym*⟩: Nie przywykłem pić i wino uderzyło mi do głowy. Ale — już zebrałem zmysły. *Prus Lalka I, 49.* **22.** z. rannych ⟨*przenosić z pobojowiska do szpitala polowego*⟩: Pobiegliśmy zaraz na pobojowisko. Zebraliśmy czterech rannych. *Zapał. Pam. I, 102.* **23.** z. siano; z. zboże; z. owies, pszenicę, żyto itp. ⟨*uprzątać z pola (z łąki) siano, zboże itp.*⟩. **24.** z. siły ⟨*skoncentrować się, zmobilizować się fizycznie i duchowo*⟩: Katelba zebrał siły i odpowiedział: — Potknąłem się. *Dąbr. M. Noce II, 248.* **25.** z. składki ⟨*ściągać, egzekwować*⟩. **26.** z. (obfite) żniwo ⟨*osiągać (wielkie) rezultaty*⟩. **27.** Nie byłoby co z., nie miałoby się czego z. ⟨*nie pozostałoby nic (nawet szczątków) z kogo, z czego*⟩: Gdybym tak zleciał w dół, nie miałbyś czego zbierać, bracie. *Kurek Płom. 24.* **28.** z. c o d l a k o g o: Niegdyś, o takiej porze, na dalekie stąd łąki wychodziłem zbierać kwiaty dla ciebie. *Prus Now. I, 264.* **29.** z. c o — d o c z e g o; w c o: Zbierała do fartuszka wszystko, co znalazła: kasztany, [...] liście, nawet gładkie kamuszki. *Bobiń. Chłop. 35.* Zbierała w zapaskę znalezione po drodze grudki gliny, jako amunicję, którą zaczęła prażyć przeciwnika. *Sewer Łusia 17.* Zbierać jagody w garść, w rękę. **30.** z. k o g o — (o) k o ł o, w o k o ł o, w o k ó ł c z e g o a. k o g o; p r z y k i m, p r z y c z y m; u. k o g o (u siebie): Zbierał koło siebie kupę ludzi i gorąco, z humorem, jak to on, przekładał, że strajk musi się odbyć. *Jackiew. Górn. 41.* On wszystkich zebrał przy sobie, uściskał, ugłaskał, ucałował. *Święt. A. Nałęcze 95.* Będzie mogła zebrać u siebie towarzystwo takie, jakie się jej tylko podoba. *Kaczk. Grób II, 25.* **31.** z. (c o) — n a c o: z. naczynia na tacę. **32.** z. koronkę na nitkę ⟨*marszczyć*⟩. **33.** z. na posag, na czarną godzinę ⟨*składać*⟩. **34.** z. c o — n a k o g o: z. datki na pogorzelców. **35.** z. c o — n a c z y m: z. majątek na handlu. **36.** z. (karty) na damie, królu, siódemce itp. ⟨*tak, aby ostatnia karta zdjętej partii była damą królem itp.*⟩. **37.** z. c o — o d k o g o; w ś r ó d k o g o: Znów nowe od obojej płci zbierałem pochwały. *Słow. Listy I, 57.* **38.** z. co — w jedno; z. w gromadę, z. razem, z. w paczkę ⟨*łączyć, gromadzić*⟩: Tłomaczył psalmy, które naprzód luźnie, następnie zaś w jedno zebrane dzieło wyszły razem. *Mac. Piśm. III/2, 360.* Szybko liczył pieniądze rzucając je na stół, po czym zebrał w paczkę. *Sewer Zyzma 368.* **39.** z. suknię w fałdy ⟨*fałdować, układać w fałdy*⟩. **40.** z. włosy w węzeł ⟨*łączyć, wiązać w węzeł*⟩. **41.** z. c o — z c z e g o: Ścierał kurz, zbierał okruszyny z podłogi, książki i papiery porządkował nieustannie. *Par. Król 209.* **42.** z. z pól ⟨*sprzątać plony*⟩. **43.** z. ze stołu ⟨*sprzątać po posiłku*⟩. **44.** Chęć, gniew, ochota, płacz, radość, senność, smutek, tęsknota, złość, żal zbiera kogo a. w kim ⟨*kogoś ogarnia chęć itd.*⟩: Nigdy go jeszcze nie zebrała chęć przestąpienia tych progów. *Rog. J. Bohat. I, 128.* Żal ją zbierał, serce się ściskało, przeczuwała, że go traci. *Sewer Biedr. 107.* Ojciec się i teraz uśmiechnął, ale wiadomo było, że zbiera w nim złość. *Rudn. L. Stare I, 109.* **45.** Wrzód zbiera ⟨*formuje się*⟩. *przen.* Czuć, że tu zebrał wrzód dojrzewający od dawna. *Boy Mick. 149.*

przysł. **46.** Kto wiatr sieje, zbiera burzę.

zbierać się, zebrać się 1. z. się d o c z e g o, k u c z e m u, w c o, z c z y m ⟨*przygotowywać się do czego, decydować się na wystąpienie z czym*⟩: z. się do drogi, do odejścia, do odjazdu, do pisania, do podróży, do snu; z. się ku wyjściu; z. się w drogę, w świat. - Pani Barbara też już się czuła zmęczona i zaczęła się zbierać ku wyjściu. *Dąbr. M. Noce III/2, 24.* Rumianki powyrastały pięknie, zbierały się już do kwitnienia. *Żukr. Zioła 220.* Po wczesnych siewach zbieram się ja w drogę, dziesięć rubli ze sobą wziąłem a kij okuty i idę. *Strug Wspom. 77.* W oczach jej malowała się bojaźń, usta drżały — z odpowiedzią się zbierała i zebrać się nie mogła. *Jeż Rotuł. 505.* **2.** Zebrać się n a c o ⟨*zdecydować się; zdobyć się na co*⟩: W tym stanie trudno się było zebrać na list. *Breza Uczta 155.* Długo stał i patrzał na tę boleść, nim się zebrał na słowo. *Rodz. Dew. 30*; z. się na odwagę. **3.** Zebrał się tak, jak stał ⟨*ktoś zdecydował się na odejście, na wyjazd wyłącznie z tym, co ma na sobie*⟩: Zebrał się tak, jak stał — bo żadnych bagaży [...] nie posiadał — i przywędrował pieszo. *Brand. M. Pocz. 237.* **4.** *nieos.* Zbiera się n a c o, zbiera się k o m u n a c o ⟨*coś się szykuje, coś się szykuje u kogo, komu*⟩: Jestem chory. Czuję, że zbiera mi się na atak. *Pytl. Pożegn. 171.* **5.** Zbiera się na deszcz,

na burzę ⟨chmurzy się, zanosi się na deszcz, będzie padał deszcz⟩: Pawie rozkrzyczały się znowu, bo zbierało się na deszcz. *Kossak Z. Krzyż. III/IV, 182.* **6.** Zbiera się na mróz, przymrozek ⟨*zanosi się na mróz, będzie zimno*⟩. **7.** Zbiera się komu na czułości, na dowcip, na humor, na łzy, na płacz, na szloch ⟨*komuś chce się czulić, dowcipkować, być w dobrym humorze, płakać, szlochać*⟩: Czułam, że mi się na łzy zbiera. *Zap. G. SPP.* **8.** Zbiera się komu na sen ⟨*ktoś jest senny*⟩: Mnie się wcale na sen nie zbiera. *Krasz. SPP.* **9.** Zbiera się komu na smutek, na śmiech ⟨*ktoś zaczyna być smutny, chce się śmiać*⟩. **10.** Zbiera się na wojnę ⟨*zanosi się*⟩. **11.** Zbiera się komu na wymioty ⟨*ktoś doznaje nudności*⟩. **12.** Zbiera się komu na złość ⟨*ktoś zaczyna być zły*⟩. **13.** Gorycz, miłość, radość, smutek, tęsknota, żal itp. zbiera się w kim ⟨*ktoś doznaje goryczy itp.*⟩: Powoli zbierała się w chłopie tęsknota, powoli otwierały się oczy. *Szew. Kleszcze 254.* **14.** z. się w c o, w c z y m ⟨*gromadzić się w czym*⟩: Woda zbiera się w kałuże, w jeziorka. **15.** z. się tłumnie, gromadnie; gromadą, kołem; w gromadę, w kupę; w gromadzie, w kupie, w gronie, w komplecie, w kole ⟨*łączyć się, gromadzić się*⟩: Cieszymy się, że możemy zebrać się tutaj w liczniejszym gronie. *Żer. Przedw. 307.* **16.** z. się w sobie, sam w sobie; z. się w sobie jak do biegu, jak do skoku ⟨*skupiać się, gromadzić siły*⟩: Zebrał się sam w sobie, skurczył się, a karabin porwał w ręce obie. *Mick. Tad. 253.* Zebrał się w sobie jak do skoku i czuł, że go czeka walna bitwa. *Krzyw. I. Gorzk. 74.* **17.** z. się w c z y m — n a c o ⟨*gromadzić się gdzie, w jakim celu*⟩: z. się na naradę. - Panowie zebrali się w salonie na karty. *Iwasz. J. Księżyc 179.* **18.** z. się na siłach ⟨*gromadzić siły, robić wysiłek*⟩. **19.** Coś (złego) zbiera się nad czyją głową ⟨*ktoś jest w niebezpieczeństwie, coś grozi komu*⟩: Chmury zbierają się i tak nad moją głową. *Dąbr. M. Stan. 41.* **20.** z. się z ziemi ⟨*wstawać*⟩. **21.** Wrzód się zbiera ⟨*formuje się*⟩.

przysł. **22.** Ziarnko do ziarnka, a zbierze się miarka.

zbierany Mleko z-e ⟨*z. którego zebrano śmietankę*⟩.

zbijać p. **zbić**

zbiorowy 1. z-a akcja, praca; czyn z.; z-e działanie ⟨*wykonywana(-y, -e) przez grupę ludzi*⟩. **2.** z-e bezpieczeństwo ⟨*zabezpieczenie (narodów), przed agresją*⟩: Narody Europy domagają się dalszych rokowań nad projektem systemu bezpieczeństwa zbiorowego. *Życie Warsz. 55, 1954* **3.** z. bilet ⟨*wystawiony na wiele osób (na jednym blankiecie)*⟩. **4.** Człowiek z. ⟨*ogół ludzi; naród, społeczeństwo, ludzkość*⟩: Historia, jako nauka, która zajmuje się dziejami człowieka zbiorowego, dąży do ogarnięcia wszystkich [...] pierwiastków procesu dziejowego. *Hand. Hist. 227.* **5.** z-a egzekucja ⟨*wykonana na wielu osobach jednocześnie*⟩. **6.** z-a fotografia, scena, wycieczka ⟨*obejmująca grupę ludzi*⟩. **7.** *księg.* Konto z-e ⟨*rachunek podlegający podziałowi*⟩. **8.** *jęz.* Liczebnik z. ⟨*używany przy rzeczownikach oznaczających osoby, zwierzęta różnej płci lub rzeczownikach mających tylko liczbę mnogą, np. dwoje (ludzi), czworo (piskląt), troje (drzwi)*⟩. **9.** z. list, protest ⟨*przygotowany wspólnie i podpisany przez wszystkie osoby danej grupy*⟩. **10.** z-a mogiła; z. grób ⟨*zawierająca(-y) zwłoki wielu osób, zwykle bliżej nie rozpoznanych, np. poległych na wojnie, rozstrzelanych; takich, które zginęły w katastrofie itp.*⟩. **11.** z. nocleg ⟨*we wspólnej sali*⟩. **12.** z-a odpowiedzialność ⟨*odpowiedzialność solidarna wszystkich członków danej grupy lub społeczeństwa*⟩: Pomagają sobie zresztą nawzajem. Na zasadzie, jak powiada mój dyrektor, odpowiedzialności zbiorowej. *Breza Uczta 159.* **13.** Paszport z. ⟨*wystawiony na grupę osób*⟩. **14.** z-a premia ⟨*przyznawana grupie pracowników, do podziału między uczestników grupy*⟩. **15.** z-e przeżycie ⟨*wspólne*⟩. **16.** z-a psychika, psychoza ⟨*charakterystyczna dla grupy ludzkiej, dla większego zbiorowiska ludzi*⟩. **17.** *jęz.* Rzeczownik z. ⟨*oznaczający w lp wiele osób lub przedmiotów, np. rodzeństwo, stado, las*⟩. **18.** Umowa z-a ⟨*umowa, dotycząca płac i warunków pracy, zawarta pomiędzy pracownikami, reprezentowanymi przez związek zawodowy danej branży i pracoodbiorcą*⟩: Związek Zawodowy ma dla naszej obrony [...] umowę zbiorową. *Teatr 14, 1956, s. 22.* **19.** Wola z-a ⟨*całej grupy społecznej, całego społeczeństwa*⟩. **20.** Wydanie z-e ⟨*obejmujące wszystkie dzieła autora*⟩. **21.** Żywienie z-e ⟨*w restauracjach, stołówkach itp.*⟩: Jako pomieszczenia żywienia zbiorowego będą wykorzystane wszystkie sale na parterze. *Archit. 6, 1952, s. 155.*

zbiór ● ⟨*kolekcja, zestaw, mniej lub więcej dokładny komplet czego*⟩ **1.** Cenny, drogocenny, kompletny, liczny, luźny, okazały, piękny, rzadki, systematyczny, znaczny z. (również w *lm*); z. artystyczny, biblioteczny, botaniczny, etnograficzny, historyczny, mineralogiczny, numizmatyczny, zoologiczny; z. państwowy, prywatny (również w *lm*): Liczne muzea i zbiory naukowe i artystyczne, bogate i wielkie biblioteki publiczne, sprawiły, że Lwów stał się jednym z ognisk nauki polskiej. *Nowak. S. Wspom. 142.* **2.** *log. mat.* z. skończony, uporządkowany (ciąg); element zbioru. **3.** *mat.* Przeliczalny zbiór liczb ⟨*zbiór liczb, którego wszystkie elementy można ustawić w ciąg, np. zbiór liczb parzystych, zbiór liczb wymiernych*⟩. **4.** z. c z e g o: z. autografów, bajek, broni, czytanek, druków, dzieł, klejnotów, książek, monet, obrazów, osobliwości, pamiątek, pism, prac, praw, przepisów, przysłów, reportaży, rycin, rysunków, starożytności, szkiców, tekstów, zadań; z-y sztuki: Co on zrozumie, odczuje, ten prostak, przebiegający galopem zbiory sztuki. *Nieđź. Grzech 143.* **5.** z. cnót, doskonałości, przymiotów, wad, wiadomości itp. ⟨*ktoś bardzo cnotliwy, doskonały itd.*⟩: Przedstawiono mi pana z góry jako zbiór wszystkich doskonałości. *Sienk. Dram. 71.* **6.** Kupować, włączać do zbioru, do zbiorów. **7.** Być, znaleźć się między zbiorami, wśród zbiorów: Między zbiorami znalazły się bardzo ciekawe i ładne okazy skamielin fauny i flory. *Cent. Wyspa 30.* **8.** Darować, gromadzić, kolekcjonować, kupować, pomnażać, porządkować, powiększać, zwiększać z., z-y; przenosić, przewozić, sprowadzać; wydawać z., z-y: Królowa sprowadziła do Rzymu swe zbiory artystyczne. *Chłęd. Barok. 365.* **9.** Mieścić się, umieścić się, wyjść, znaleźć się w zbiorze; w zbiorach: Sonety [Petrarki] wyszły w zbiorze w r. 1826. *Szmydt. Mick. 144.*

10. z. mieści się, znajduje się (np. w sali, w muzeum); powstaje; również w *lm*.

● z. ⟨*zbieranie plonu; plon*⟩ 11. z. ręczny, maszynowy; pierwszy, drugi itp. z. ⟨*zbieranie*⟩: Pszenica ma krótką słomę i dlatego nadaje się lepiej do zbioru maszynowego niż żyto. *Upr. rośl. I, 205.* Łąki zazieleniły się bogatym potrawem między gęstymi stogami siana z pierwszego zbioru. *Tyg. Ilustr. 47, 1904.* 12. Dobry, zły; globalny, korzystny, obfity; jesienny, letni, roczny; nowy, przyszły, tegoroczny; pierwszy, drugi itp. z.; również w *lm* ⟨*plon, plony*⟩: Przeszłej jesieni z powodu złych zbiorów nie mogłem na czas zapłacić bankowej raty. *Orzesz. Niemn. I, 65.* Była to już druga trawa... potraw obfitszy od pierwszego zbioru. *Jordan Pam. I, 72.* 13. z. c z e g o: z. lnu, owoców, oziminy, siana, warzyw, zboża itp. 14. Kończyć, zaczynać, przeprowadzać z. czego; pilnować zbioru czego ⟨*kończyć itp. zbieranie czego; pilnować itp. zbierania czego*⟩: Spotkał starego Miklosa, który w tej porze pilnował zbioru winogron. *Prus Wiecz. 175.* 15. Dawać, obiecywać, otrzymywać, sprzedawać, zbierać, zwiększać z., z-y; doczekać, oczekiwać zbioru, zbiorów ⟨*dawać itp. plony; oczekiwać itp. plonów*⟩: Lny [...] grochy [...] kartofle [...] pyszniły się sytą wilgoci zielenią i obiecywały zbiory wyjątkowe. *Weys. Józ. Puszcza 172.* Zbiory nieźle sprzedał i noc po litkupie twardo przespał. *Hertz B. Bajki 246.* Z zieleni łąk i miedz wyłaniały się łysiny po zebranych zbiorach — oznaki kończącego się lata. *Ward. Wyłom. 96.* 16. z. niszczeje, stoi na polu; wypada dobrze, źle; również w *lm*.

zbity 1. z-a ciżba, gromada; z. tłum ⟨*stłoczona(-y)*⟩. 2. Zbitą gromadą, zbitą ławą ⟨*o ludziach: tłumie; o falach: masami, masą; raz po raz*⟩: Szli zbitą gromadą. [Fale] raz po raz zbitą ławą uderzają na brzegi. *Tyg. Ilustr. 31, 1900.* 3. z-e kupki, szeregi (ludzi); z-e stado ⟨*skupione, zwarte, ścieśnione*⟩. 4. z. las ⟨*gęsto rosnący*⟩. 5. z-a masa; z. śnieg ⟨*zgnieciona(-y), sprasowana(-y)*⟩: Leżały tam zbitą masą czarne, zeszłoroczne liście. *Żer. Opow. 255.* 6. z-a wełna ⟨*skawalona*⟩. 7. z. c z y m ⟨*zmęczony, znużony*⟩: Zniechęcony, zbity podróżą powlokłem się do ganku. *Krasz. Pam. 108.* 8. z. jak mur: To inna zupełnie okolica, prawdziwie podzwrotnikowa — jeden las, jedno morze zieloności zbitej jak mur. *Sienk. Listy III, 61.* 9. z. w c o ⟨*skupiony, stłoczony*⟩: z-e w gromadkę dzieci; z-e w stado zwierzęta. 10. z. z tropu ⟨*zdetonowany*⟩: Zbity zupełnie z tropu [...] siedział chmurny i widocznie cierpiący. *Krasz. Szalona 45.* 11. *posp.* Na z. pysk, na z. łeb, na zbitą mordę (wyrzucić kogo; pójść, polecieć) ⟨*precz*⟩: Słowa więcej nie powiem. A stawiać się chcesz — za kark i na ulicę, na zbity pysk. *Putr. w Exp. 192, 1954.* Orzekła: wyrzucić chuligana na zbity łeb, a sprawę skierować do MO. *Nowa Kult. 36, 1955.* Wygarnie wszystkim, powie co o nich myśli, trzaśnie drzwiami i pójdzie sobie „na zbity łeb". *Morc. Ptaki 263.* W ostatniej chwili go złapałem, bo byłby poleciał na zbity łeb. *Unił. Pok. 155.* 12. *posp.* Idź na z. łeb! ⟨*idź precz! skręć kark! idź na złamanie karku!*⟩. 13. Być jak z.: Była jakby nie swoja, jak zbita, oczy jej jakoś podsiniały. *Jun. Bracia 130.*

zbliżać się, zbliżyć się 1. z. się pędem ⟨*nadbiegać*⟩. 2. z. się d o c z e g o: z. się do grobu, do kresu, do mogiły, do śmierci ⟨*zbliżać się do końca życia; przeżywać ostatni okres życia*⟩: Zbliżając się do kresu, nie trwożył się śmiercią. *Kras. Podstoli 192.* 3. (częściej *dk*) Zbliżyć się do kogo, do siebie, ku sobie; z kim ⟨*nawiązać bliższe stosunki z kim, zżyć się z kim*⟩: Przez obcowanie z nim w ciągu kilku godzin zbliżyliśmy się do niego. *Schmidt Serv. 70.* W Krakowie tak rzadko się z nim stykałem [...] natomiast zbliżyliśmy się serdecznie do siebie we Lwowie. *Przybysz. Współ. II, 136.* Zbliżacie się ku sobie wzajemnie i radzi przestajecie z sobą. *Orzesz. Wesoła 12.* Tu, na wsi — łatwo jest zbliżyć się z ludem, działać dobrocią, budzić zaufanie. *Nałk. Z. Mił. 82.* 4. (częściej *dk*) Zbliżyć się do kogo, z kim na gruncie czego ⟨*nawiązać z kim kontakt, porozumieć się, współpracować z kim; zżyć się z kim*⟩: Nie kolegowałem z nim [...] ale zbliżyliśmy się na gruncie [...] uczniowskiej tajnej organizacji. *Pigoń Komb. 159.* 5. *nieos.* Zbliżać się ku nocy, ku południu (ku południowi) ⟨*wieczór itp. nadchodzi*⟩: Już się zbliżało ku wieczorowi, nasi podróżni mieli jeszcze do noclegu parę godzin jazdy. *Krasz. Walery 34.* 6. z. się ku końcowi ⟨*kończyć się*⟩: Podróż zbliżała się ku końcowi. 7. z. się na krok, na strzał ⟨*na odległość kroku, strzału*⟩: Odyseusz zbliżywszy się na krok powiedział, że jest rozbitkiem. *Par. SPP.* Linie nieprzyjacielskie zbliżyły się na strzał karabinowy. *Korzon SPP.*

zbliżenie (się) 1. z. miłosne (dwojga ludzi); osobiste, kulturalne, towarzyskie z. 2. z. d o k o g o, d o c z e g o: z. do przyrody. 3. z. (p o)m i ę d z y k i m a k i m; (k o g o, c z e g o) z k i m, z c z y m: z. pomiędzy antagonistami; z. z ludźmi; z. pisarza z czytelnikami; z. Norwida z Krasińskim; z. nauki z życiem. 4. z. w c z y m: z. w poglądach. 5. Za zbliżeniem (się) czyim ⟨*gdy się ktoś zbliżył*⟩: Powstało całe towarzystwo za zbliżeniem się jego. *Berent SPP.* 6. Dążyć do zbliżenia z kim; szukać, unikać zbliżenia z kim, z czym. 7. Fotografować przy dużym zbliżeniu ⟨*z bliska*⟩.

zbliżyć się p. **zbliżać się**

zboczyć z. z c z e g o: 1. z. z drogi; *przen.* Zarzucano mu, że zboczył z drogi wytkniętej przez Reja, że nadużył mitologii. *Pam. Lit. 1954, s. 30.* 2. *żegl.* z. z rumbu, z kursu ⟨*odchylić się od drogi właściwej, pomylić drogę*⟩.

zboże 1. Bujne, faliste, falujące, gęste, kłosiste, młode, płone, powalone, reprodukcyjne, rozkołysane, wyrośnięte, wysokie (na chłopa), złote z.; z. chlebne, chlebowe, na chleb; z. dojrzałe do sierpa, do żęcia, do żniw; główne, podstawowe z-a; z. jare; z-a kłosowe; z. samopylne, siewne, towarowe; z. do siewu; z. na pniu, stojące na pniu ⟨*nie zżęte*⟩; ⟨*roślina kłosista; ziarno tej rośliny*⟩: Paliły się zboża na pniu: nieobjęty łan pszenicy drgał pokryty różową płachtą ognia. *Reym. Now. 274.* Według wstępnych szacunków plony czterech podstawowych zbóż kształtują się wyżej niż w roku ubiegłym. *Głos Wielkop. 270, 1954.* 2. Kopa, mendel, półkopek, snop, sterta, stóg zboża. 3. Łan; *poet.* kobierzec, roztocz; ruń, ściana zboża: Patrzył na szeroką roztocz zbóż zielonych, kołyszących się z jednostajnym szmerem. *Reym. Ziemia II, 32.* 4. Młocka, omłot;

(po)siew, zasiew; sprzęt, spław, uprawa, zbiór, zwózka zboża; orka pod zboże. **5.** Chleb, wódka ze zboża. **6.** Kosić z.; krzyżować z., odmiany zbóż; mleć, młócić, młynkować, odwiać (od plew), produkować, przechowywać (magazynować); siać, wysiewać, zasiewać; spławiać, sprzątać, ścinać, uprawiać, wiązać, wybić (o gradzie), wymłócić, wypalić (o suszy, słońcu), zagłuszyć, zbierać, zwozić, żąć z.: Grad na Sławnie znacznie zboża wybił. *Lel. Listy I, 171.* Susza im zboże wypaliła, buraki nie obrodziły. *Twórcz. 8. 1953, s. 50.* Gdy [...] dopuścimy do zagłuszenia zbóż przez chwasty, to nie otrzymamy właściwego wzrostu plonów. *Wiedza i Życie 5, 1953, s. 309.* **7.** Obsiać (ziemię, pole) zbożem. **8.** Płacić zbożem. **9.** Zaopatrywać w z.: Fornale [...] wyspecjalizowali się w hodowaniu nasion [...] zaopatrują w zboże siewne całe województwo. *Borow. Kron. 78.* **10.** Ogołocić (pola, ziemię) ze zboża. **11.** z. dochodzi, dojrzewa, faluje, kładzie się (pokotem), kłosi się, kołysze się, pada, pokładło się, obrodziło, stoi na pniu (na polu), sypie się, szeleści, szumi, wykłosiło się, zagrzewa się! zapowiada się ładnie, dobrze, źle; złoci się: Zboża już prawie dochodziły, spodziewano się bowiem wczesnych żniw. *Sienk. Ogn. II, 154.* Zboże tak się miejscami pokładło, że nie dawało się kosić żniwiarkami. *Gałaj Rodz. 140.* Są sposoby utrzymywania magazynów tak, iżby się zboże w nich nie zagrzewało. *Korzon Wewn. V, 210.*

zbożowy 1. Handel z. ⟨*zbożem*⟩. **2.** Kawa z-a ⟨*surogat kawy, preparowany z palonego zboża*⟩. **3.** Rdza z-a, wołek z. ⟨*rodzaje chorób zboża*⟩. **4.** Rynek z. ⟨*ogół procesów związanych z handlem zbożem; zespół kupujących i sprzedających zboże, którzy kształtują ceny*⟩. **5.** Siewnik z. ⟨*maszyna do siewu zbóż*⟩. **6.** Skład, spichrz z. ⟨*przeznaczony na zboże*⟩. **7.** Stóg z. ⟨*sterta odpowiednio ułożonego zboża*⟩.

zbój 1. Spoglądać, spojrzeć jak z. ⟨*ponuro*⟩. **2.** *daw.* dziś *gw. podh.* Chodzić po zbóju ⟨*na rozbój*⟩: Czy po zbóju chodził, czy gdzie tak się tylko błąkał: nie wiedzieli ludzie. *Tetm. SW.*

zbójecki 1. Banda, kryjówka, napaść, wyprawa z-a ⟨*banda itp. zbójów*⟩. **2.** z-a twarz ⟨*jak u zbója*⟩. **3.** Po zbójecku ⟨*tak jak zbój, w sposób zbójecki*⟩: Pchnął nożem pułkownika [...] tak po zbójecku, że ofiara padła na ziemię bez jęku. *Rol. Nowe 249.*

zbroczyć 1. z. c z y m ⟨*zakrwawić*⟩: Zbroczeni krwią ludzkich ofiar, zmywają z siebie „skalanie". *Sinko Lit. I/1, 95.* Trupy zbroczone krwią. Mundur zbroczony krwią. **2.** *daw.* z. c o — w c z y m ⟨*zwalać, zafarbować*⟩: Nie wahałbym się miecz ten w własnych piersiach zbroczyć, niźli w niepewnym boju krew niewinną toczyć. *Niemc. Warn. 381.* **3.** z. co krwią, we krwi ⟨*zwalać krwią, zakrwawić*⟩: Najechał ziemię i zbroczył ją krwią od morza do morza. *Sztyrm. Katalept. I, 231.* Szablę we krwi zbroczył. *Rom. Poezje IV, 124.*

zbrodnia 1. Bezecna, bezkarna, bezrozumna, bezsensowna, brzydka, ciężka, haniebna, karygodna, mrożąca krew w żyłach, nieludzka, niesłychana, ohydna, okropna, potworna, straszna, szalona, ślepa, wielka, wyuzdana, zuchwała z. ⟨*ciężkie wykroczenie przeciw prawu*⟩: Zbrodnia to niesłychana, pani zabija pana. *Mick. Ball. 61.* **2.** *daw.* z. gardłowa ⟨*grożąca karą śmierci*⟩. **3.** z. polityczna, prywatna, publiczna, wojenna, zbiorowa; z. z premedytacją: Pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych jest [...] zbrodnią wojenną. *Państwo 9, 1955, s. 358.* Wojna [...] stała się ogromną, bezrozumną i bezsensowną zbrodnią zbiorową, która rozdziela ludzi. *Morc. Pokład 213.* **4.** z. c z e g o: z. dwużeństwa, gwałtu, obrazy majestatu, stanu, wiarołomstwa, zamachu stanu ⟨*przestępstwo, ciężkie wykroczenie przeciw prawu*⟩. **5.** z. morderstwa, zabójstwa ⟨*morderstwo, zabójstwo*⟩. **6.** z. p r z e c i w, p r z e c i w k o k o m u a. c z e m u: Jabym jemu był nieba przychylił — a waszmość mnie o taką zbrodnię przeciwko niemu obwiniasz. *Kaczk. Olbracht. III, 70*; z. przeciwko narodowi, przeciwko ludzkości. **7.** z. w o b e c, w z g l ę d e m c z e g o a. k o g o: Zrozumiał, że wojna jest największą zbrodnią człowieka wobec człowieka. *Morc. Ptaki 23.* Przed „ruchawą" przestrzegają, jak przed największą klęską i zbrodnią względem kraju. *Luks. Wyb. 85.* **8.** Obarczony, skalany zbrodnią; skory, zdolny do zrodni. **9.** Pozew, sprawa o zbrodnię; kara za zbrodnię. **10.** Karać, knuć, mieć na sumieniu, mścić, odkryć, odpuścić, przebaczyć, okupić, opłakiwać, organizować, osłaniać, piętnować, pomścić, popełnić, potępić zbrodnię; puścić zbrodnię bezkarnie, w niepamięć; spełnić, ścigać, tępić, udowodnić komu, ukarać, uknuć, ukryć, wykonać, wyznać, zarzucać zbrodnię komu: Wszystkie łotry, popełniając dziś zbrodnię, przyrzekają sobie od jutra poprawę. *Czyń. Jakob. 218.* Zarzucają sobie nawzajem kłamstwa, przekupstwa, wszystkie zbrodnie i występki. *Boy Słowa 206.* **11.** Obwiniać kogo, oskarżać, posądzać o zbrodnię. **12.** Karać, poczytywać co, pokutować, skazać za zbrodnię: Ma dziecko „na mamkach". Nikt zresztą nie poczytywał jej tego za zbrodnię. *Gomul. Kajet 93.* **13.** Dokonać, dopuścić się, uniknąć, wstydzić się, żałować zbrodni. **14.** Doprowadzić, namówić, (po)pchnąć, przyznać się, skłonić kogo do zbrodni; (przy)chwycić kogo na zbrodni. **15.** Brzydzić się; obarczyć kogo, co; splamić (ręce) zbrodnią: Umierali ludzie, których sumienie było po większej części obarczone najohydniejszymi zbrodniami. *Wodz. S. Z ułan. 41.* **16.** Jest, byłoby zbrodnią (co zrobić, czego nie zrobić): Zbrodnią byłoby nie posłać jej na uniwersytet. *Dąbr. M. SPP.* **17.** Cofnąć się, nie cofnąć się przed zbrodnią. **18.** z. ciąży na czyim sumieniu; gotuje się, szykuje się; panoszy się, rozpanoszyła się; plami, splamiła kogo, co: Ta zbrodnia splamiła honor cesarza i papieża, boć obydwaj pogwałcili list żelazny. *Wikt. Papież 241.*

zbrodniczy 1. z-e knowania, myśli ⟨*mające na celu zbrodnię, zmierzające do zbrodni*⟩. **2.** Podnieść przeciw(ko) komu zbrodniczą rękę ⟨*wystąpić (zbrojnie) przeciwko komu; dokonać zamachu na kogo*⟩: Jeden z tych humanistów, których papież miłością swą otaczał, podniósł przeciw niemu zbrodniczą rękę. *Chlęd. Odr. 115.*

zbroić się z. się w c o: z. się w cierpliwość p. uzbroić się.

zbroja 1. Bogata, brązowa, cała, ciężka, hartowana, hartowna, hecowana, karacenowa, kolcza, kopijnicza, kunsztowna, lekka, lśniąca, łuskowa a. z łusek,

obręczowa, opięta, pancerna, pełna, polerowana, pozłocista, przepyszna, skrzydlata, spuszczana, stalowa (*daw.* stalista) a. ze stali, szmelcowana, świecąca, świetna, tarantowata, złocista, złota, żelazna a. z żelaza; **z.** husarska, rycerska, zupełna: Starosta kałuski objeżdżał mury w szmelcowanej zbroi, z pozłocistym buzdyganem w ręku. *Sienk. Pot. V, 122.* Konie musiały być pokryte zbroją z żelaza i skóry. *Chłęd. Neapol. 200.* Kopijnicy stojący w pierwszym szeregu, mieli zwykle na sobie zbroję zupełną, tj. kirys, przyłbicę, zarękawie, obojczyk i kopię. *Gemb. Uzbr. 272.* **2. z.** d l a k o g o: Dbali patrycjusze lwowscy o zabezpieczenie miasta od nieprzyjaciela i zaopatrywali je w działa, zbroje dla pieszych i konnych żołnierzy, mury obronne. *Korzon Handl. 200.* **3. z.** n a k o g o: Medowie [...] umieli robić tarcze twarde z łozy i zbroje na siebie i na konie. *Mick. Hist. 17.* **4.** Okryty zbroją; odziany, przybrany, ubrany, zakuty w zbroję. **5.** Nosić, (przy)oblec, odziać, przyodziać, wdziać, przywdziać, włożyć, zdjąć zbroję: Zbroję wkładał, w której już nieraz występował w szranki. *Słow. Poem. I, 116.* **6.** Przebić, potrzaskać, strzaskać zbroję. **7.** Odchylić, uchylić zbroi: Przykląkł na piersiach Galla, wydobył krótki nóż, który nosił za pasem, i odchyliwszy zbroi koło szyi przeciwnika, wbił mu po rękojeść w gardło trójkątne ostrze. *Sienk. Quo III, 114.* **8.** Błyszczeć, migotać, połyskiwać, świecić zbroją. **9.** Być, chodzić przy zbroi, w zbroi; stawać, występować w zbroi: Każdy przecież przy zbroi chodził, więc stąd rąbanina nieraz ogólna. *Brück. Kult. II, 94.* **10. z.** brzękła, zabrzękła, zadzwoniła: Szli w ciszy: czasem tylko zabrzękły zbroje rycerzy. *Sienk. Quo III, 230.* **11. z.** lśni, migoce; kryje, okrywa, osłania (rycerza, konia, piersi).

zbrojenie 1. z-a wojenne ⟨*wyposażenie oddziałów wojskowych w broń i sprzęt wojenny*⟩. **2.** Wyścig zbrojeń: Wyścig zbrojeń obciąża ludność stale rosnącymi podatkami. *Nowe Drogi II, 1953, s. 64.*

zbrojny *książk.* **1.** Akcja, agresja, interwencja, kampania, napaść, ruchawka, utarczka, wyprawa z-a; akt, czyn, konflikt, opór, ruch z.; starcie, wystąpienie z-e ⟨*działanie, wystąpienie z bronią w ręku; akcja, działanie wojenne*⟩: Żaden z mówców nie występował przeciwko myśli zbrojnego wybuchu. *Narzym. Ojczym 67.* **2.** z-a jednostka ⟨*oddział wojskowy*⟩: Rozpoczęły pierwsze swe walki regularne polskie jednostki zbrojne na terytorium ZSRR. *Wiedza i Życie 10, 1953, s. 655.* **3. z.** lud; z-a straż, warta, załoga ⟨*uzbrojony(-a)*⟩; *daw.* z. mąż ⟨*wojak; rycerz*⟩: Po śnieżystej zamieci do wsi zbrojny mąż leci. *Mick. Wiersze 229.* **4.** z-a neutralność ⟨*wśród pogotowia wojennego*⟩. **5.** Oddział z., z-a organizacja ⟨*wojskowy(-a) lub o charakterze wojskowym*⟩. **6.** Orszak, poczet z. ⟨*złożony z uzbrojonych osób towarzyszących komu*⟩. **7.** z-a pomoc; posiłki z-e ⟨*wojenna(-e)*⟩. **8.** z-e ramię czyje (narodu) ⟨*przen. o armii*⟩: Sława wodza niewolników rosła. Jego zbrojne ramię potężniało z dnia na dzień. *Rudn. H. Spart. 153.* **9.** z-a ręka ⟨*uzbrojona, zaopatrzona w broń*⟩: Tak ją rodzice pieścili [...] i tak ją zagrabić, dotknąć ją zbrojną ręką, byłoby ją zabić. *Mick. Tad. 290.* **10.** z-e rycerstwo ⟨*w zbrojach*⟩. **11. z.** rycerz ⟨*odziany, zakuty w zbroję*⟩. **12.** Siła z-a; hufce, siły z-e; z-e szeregi, zastępy ⟨*wojsko*⟩: Typ polskiej siły zbrojnej w nowszych czasach i aż niemal do końca tworzyło pospolite ruszenie. *Choł. Duch 118.* **13.** *hist.* **z.** związek ⟨*konfederacja*⟩. **14. z.** c z y m ⟨*uzbrojony w co*⟩: Czuwała nad furtą zbrojna toporem straż. *Szajn. Jadw. III, 123.* **15. z.** po zęby; od stóp do głów: Zastałem tam mnóstwo obywateli, górników z Kielc, akademików, włościan dążących także do Warszawy, a wszystko to [...] miniaste i zbrojne po zęby. *Gocz. Wspom. I, 140.* **16. z.** p r z e c i w (k o) c z e m u a. k o m u (również *przen.*): Przeciw pani jestem zbrojny. *Fredro A. Śluby 39.* **17. z.** w c o: Otoczyli ich żołnierze szkoccy zbrojni w muszkiety. *Sienk. Pot. II, 24.* **18.** Strojny i z.: Przyjechał strojny, zbrojny, jak rycerz do szyku. *Syrok. Ułas 21.* **19.** *daw.* Ciężko z., lekko z. ⟨*o żołnierzu piechoty lub jazdy*⟩.

zbudować *por.* budować **1. z.** c o ⟨*stworzyć, skonstruować; założyć*⟩: **z.** akcję (powieści), powieść; oskarżenie, szczęście, zdanie; **z.** socjalizm. **2.** Nic (czym) nie **z.** ⟨*nic nie osiągnąć, nie zrobić*⟩: Przekupki mielą językiem na rynku od rana do nocy [...] a jednak takim gadaniem nic nie zbudują, tylko tyle, że się rozjątrzają wzajem na siebie. *Bał. Burm. 36.* Mam jeszcze guldena w kieszeni i gorącą chętkę wypicia kieliszka wódki. Za guldena i tak nic nie zbuduję. *Zap. G. Dzień 78.* **3.** *mat.* **z.** cięciwę, linię, okręg, trójkąt, kwadrat ⟨*narysować mając podaną pewną wystarczającą liczbę elementów*⟩. **4. z.** c o — c z y m: Zbudowali swoje wspólne życie własnymi rękami, jak tratwę. *Zar. Ziarno 123.* **5. z.** c o — d l a k o g o, c z e g o ⟨*stworzyć w jakimś celu; stworzyć z przeznaczeniem dla kogo*⟩: Zaprowadził mnie [...] do dość porządnego mieszkania, które było przy folwarku dla ekonomów zbudowane. *Kras. Podstoli 100.* **6. z.** c o — n a c z y m: Pragniemy zbudować pokój na przyjaźni narodów. *Brand. K. Troja 76.* **7. z.** c o — z c z e g o: Natrafiliśmy na mostek, zbudowany [...] z cienkich okrąglaków, który załamał się pod ciężkim furgonem. *Schmidt Serv. 164.* **8. z.** co na piasku ⟨*na niepewnej podstawie*⟩: Całe to [...] rozumowanie jest zbudowane na piasku, zarówno w swej części biologicznej, jak i społecznej. *Krus. Szkice 39.* **9. z.** k o g o — c z y m ⟨*dać komu dobry przykład, pouczyć kogo moralnie*⟩: Gdyby i nieboszczyk Byron był między nami, pewnie by nas zbudował pokorą. *Mick. Listy II, 358.*

przysł. **10.** Nie od razu Kraków zbudowano.

zbudowany 1. Być dobrze, źle itp. zbudowanym (o człowieku lub zwierzęciu) ⟨*mieć dobrą, złą itp. budowę ciała*⟩: Nie bardzo wielki był wzrostem, ale zbudowany barczysto i już cokolwiek zażywny. *Kaczk. Olbracht. II, 141.* Był to typ czysto grecki: głowę miała niewielką, profil piękny i czysty, nos prosty, a nade wszystko była prześlicznie zbudowana. *Sier. Now. 231.* Klacz Hamra, maści czarnej [...] dobrze i kształtnie zbudowana. *Tyg. Ilustr. 188, 1863.* **2.** Być zbudowanym jak Antinous, jak atleta; jak łania (o kobiecie): Lubiański był zbudowany jak atleta i znany powszechnie ze swojej siły fizycznej. *Niemoj. J. Wspom. 35.* Obok niej siedziała młoda osoba zbudowana jak łania [...] o cerze, której nawet puder nie mógł odjąć wrodzonej świeżości. *Lam J. Kariery 7.* **3.** Być zbudowanym czymś ⟨*odnieść dobre wrażenie, być czym zachwyconym*⟩: Byłem

zbudowany mamcinym uczynkiem. *Zap. G. Dul. 107.*

zbudzić p. **budzić.**

zbycie Na z. (przeznaczyć co), do zbycia, na zbyciu (mieć co) ⟨*do sprzedania, na sprzedaż*⟩: Właśnie jeden z artystów ma taki obraz do zbycia. *Bał. Dziady 42.* Przybrał poważną minę kupca, który drogi towar ma na zbyciu. *Krasz. Czarna 225. przen.* Bardzo szybko opowiedzieliśmy sobie nawzajem wszystko, cośmy mieli na zbyciu. *Dan. Wraż. 58.*

zbyć, zbywać 1. Aby zbyć ⟨*byle jak*⟩: Zadania odrabiał, aby zbyć, pod przymusem korepetytora. *Hertz B. Samow. 177.* **2.** *reg.* I zbyte! ⟨*i już*⟩: Zresztą, co tu gadać! Jest źle i zbyte! *Morc. Pokład 161.* **3.** *daw.* z. c z e g o ⟨*pozbyć się czego*⟩: Koń jak gdyby zbył ciężaru, przemknął dziesięć sążni jaru. *Mick. Wiersze 262.* **4.** z. k o g o — (c z y m) ⟨*poprzestać wobec kogo na czym, zaspokoić kogo byle jak, przejść nad kim do porządku*⟩: Żartobliwie, nielitościwie zbył mamę, donosząc, że przez samą troskliwość o jej szacowne zdrowie pieniędzy na tę podróż pożyczyć nie może. *Krasz. Seraf. 58.* Napotykanych dawnych kolegów mijał troskliwie, przypominających się zbywał zimno. *Chodź. Pisma II, 54.* Wobec tak groźnej i ciekawej sytuacji, takimi banalnymi komunałami mnie zbywasz. *Sewer Nafta 22.* **5.** z. kogo, co byle czym, lada czym, niczym: a) ⟨*zadowolić, zaspokoić byle czym, pozbyć się kogo, czego tanim kosztem*⟩: Publiczności byle czym zbyć nie można. *SW*; b) z. (czyje pytanie) byle czym ⟨*odpowiedzieć byle co, nie dać jasnej, wyraźnej odpowiedzi*⟩: Pytał, co Niemiec mówił. Flis go zbył byle czym. *Jackiew. Górn. 75.* **6.** z. kogo obietnicą ⟨*pozbyć się kogo, obiecując mu co bez zamiaru spełnienia obietnicy; pozbyć się kogo tanim kosztem*⟩. **7.** Zbywać kogo półsłówkami, monosylabami, jednym (przeczącym) słowem ⟨*odpowiadać niewyraźnie, niechętnie, potakując tylko lub zaprzeczając, dawać zdawkową odpowiedź; mieć na wszystko jedną (przeczącą) odpowiedź, zaprzeczać wszystkiemu*⟩: Co tylko mu powiesz, zbywa wszystko jednym słowem: nieprawda. *Ossol. SW.* **8.** z. kogo, co śmiechem, żartami ⟨*obrócić, starać się obrócić (czyje zarzuty, pytania) w żart; śmiejąc się, żartując, dać do zrozumienia, że się tego, co ktoś mówi, nie bierze poważnie*⟩. **9.** z. pytanie milczeniem ⟨*nie odpowiedzieć na pytanie, nie chcieć odpowiedzieć, udać, że się pytania nie słyszało*⟩: Z początku zbyła milczeniem pytanie. *Kras. Dośw. 24.* **10.** z. co z głowy, z karku, z oczu, z pamięci ⟨*pozbyć się czego, uporać się z czym*⟩: Jak zbędę z głowy kurs, muszę napisać gramatyczkę porównawczą słowiańską. *Mick. Listy II, 357.* **11.** Zbywa komu czego, na czym ⟨*brakuje*⟩: Zbywa mu przecież jednej wielkiej cnoty [...] nie lubi gospodarstwa, a z nią razem i nie ma chęci do pracy. *Łoz. Wal. Szlach. III, 18.* Koniu! i ty u toku tęsknisz, choć ci obroku ani wygód nie zbywa stajennych. *Ziel. G. Kirgiz 3.* Oddziały polskie nie były dostatecznie wyekwipowane, zbywało im na broni, odzieży i pożywieniu. *Was. Z. Wnukom 53.* **12.** Czasu komu zbyta ⟨*ktoś ma czas*⟩: Jeśli czasu mi zbędzie, to gondolką sobie tam dopłynę. *Norwid Wspom. 65.* **13.** *nieos.* Zbywa (k o m u, c z e m u) n a k i m ⟨*brakuje kogo*⟩: Nigdy nie zbywa na złych ludziach, którzy na niewinność zasadzki czynią. *Boh. Ojc. 481.* Prędzej światu zbędzie na królach niźli na błaznach. *Niemc. Jan 16.* **14.** Nie zbywa k o m u n a c z y m, nie zbywa komu na niczym ⟨*ma wszystkiego w bród, w nadmiarze*⟩; nie zbywa mu na sprycie ⟨*ma dużo sprytu, jest bardzo sprytny*⟩.

zbyt 1. Korzystny, łatwy, momentalny, pomyślny, szeroki z. ⟨*zbycie, sprzedaż; pokup*⟩. **2.** z. c z e g o: z. produktów, towarów, wyrobów; z. owoców, warzyw, wędlin, zwierzyny. **3.** z. n a c o: Na ówczesnych kontraktach kijowskich czego to nie sprzedałeś lub nie kupiłeś. Zbyt tam bowiem był na wszystek towar. *Prz. Tyg. Życia 12, 1875.* **4.** Artykuł, centrala, rynek zbytu: Starać się opanować rynki zbytu. *Krzyw. I. Bunt 67.* **5.** Mieć z. na co ⟨*mieć kupca na co*⟩: Macie zbyt na rznięte i obrobione drzewo? *Reym. Ferm. II, 253.* **6.** Coś ma z. ⟨*cieszy się popytem w handlu*⟩. **7.** Organizować, rozszerzyć, wyrobić sobie, zapewnić, znajdować z.: Przemysł nasz, jeżeli ma się utrzymać, musi koniecznie wyrobić sobie zbyt za granicą, dla zrównoważenia przywozu zagranicznego. *Tyg. Ilustr. 109, 1870.* **8.** Liczyć na z. **9.** Poszukiwać, szukać zbytu. **10.** z. (czego, na co) wzmaga się, wzrasta, zwiększa się.

zbywający 1. z. od pracy ⟨*wolny od pracy*⟩: Nadmiar rąk, zbywających od pracy rolnej, znalazł poniekąd zatrudnienie w przemyśle. *Popł. Pisma II, 45.* **2.** z. z c z e g o ⟨*pozostały po czym*⟩: Dom swój rodzinny, matkę, ojca i braci kochała resztkami uczuć zbywającymi z tej wielkiej miłości, która z każdym dniem stawała się jej celem wyłącznym. *Grusz. Ar. Hut. 117.*

zdać, zdawać ● ⟨*przekazać*⟩ **1.** z. dokumenty ⟨*oddać, powierzyć (do depozytu)*⟩. **2.** z. dowództwo, komendę, rządy, zarząd (na kogo) ⟨*przekazać*⟩: Generał zdał dowództwo, posłuchał, bo był to żołnierz karny. *Rozwad. 62.* Margrabia [...] ściągnął już znaczne wojsko, zdał rządy kraju swego na syna i wstąpił w szranki. *Dzied. Lisow. II, 112.* **3.** z. gospodarstwo, kasę, majątek ⟨*przekazać swemu następcy*⟩: Zdał majątek na syna, a sam osiadł na łaskawym chlebie. *SW.* **4.** z. rachunek, rachunki; z. obrachunek, *daw.* liczbę: a) ⟨*wyliczyć się*⟩: Żądać, by mu zdała liczbę z tego wszystkiego. *Rzew. H. SW*; b) ⟨*zdać sprawę, usprawiedliwić się z czego; odpowiedzieć za to, co się zrobiło*⟩: Zrozumiał, że nadeszła chwila stanowcza i że trzeba będzie zdać rachunek. *Żer. Uroda 115.* **5.** z. raport, relację, sprawę, sprawozdanie ⟨*złożyć, przedstawić*⟩: Zdał sprawozdanie z dotychczasowej działalności organizacji. *Olcha Most I, 65.* **6.** z. służbę ⟨*przekazać czynności służbowe swemu następcy*⟩. **7.** z. sprawę z czego ⟨*złożyć sprawozdanie (z czego)*⟩: Spodziewam się, żem Ci już sprawę zdał z przepędzonego czasu dwutygodniowego. *Chopin Wyb. 15.* **8.** z. sobie sprawę, z. sobie sprawę z czego ⟨*uświadomić sobie co*⟩: Wyglądał na człowieka niezupełnie zdającego sobie sprawę, dokąd dąży. *Dąbr. M. Noce II, 187.* Puszczę swoją kochają wszyscy nad życie i zdają sobie z tego sprawę. *Sienk. Listy IV, 210.* **9.** z. towar ⟨*przekazać po dokładnym sprawdzeniu*⟩. **10.** z. k o g o — k o m u ⟨*przekazać*⟩: Jak tylko minęło niebezpieczeństwo, doktor [...] zdawał pacjenta młodemu swemu

koledze dla dokonania kuracji. *Sztyrm. Pow. I, 169.* **11. z.** kogo na łaskę i niełaskę ⟨*powierzyć kogo czyjej dobrej woli; oddać kogo komu do dyspozycji*⟩: Mąż umierając zapisywał cały swój majątek dożywociem żonie, zdając tym sposobem synów niejako na łaskę i niełaskę matki aż do jej śmierci. *Łoz. Wł. Praw. II, 246.* **12. z.** kogo na los, na łaskę losu; na (samego) siebie, na własne siły ⟨*pozostawić kogo własnemu losowi; własnym siłom, własnej zaradności*⟩: Łatwo przedstawić sobie rozpacz zdradzonej, na własne siły zdanej wraz z dziećmi małżonki. *Krucz. Sidła 18.* **13. z.** c o n a k o g o ⟨*powierzyć co komu; pozostawić załatwienie czego komu*⟩: Zdaj to na mnie, ja może kogo wynajdę. *Sienk. SPP.* **14. z.** co na (czyje, jakie) ręce, **z.** co komu na ręce; **z.** co w czyje (jakie) ręce ⟨*przekazać co komu bezpośrednio*⟩: Na tym papierze mam ręką ojcowską podpisany spis tego, co mi zdano na ręce. *Rodz. Dew. 283.* Wyjeżdżając [...] gospodarstwo nawet we własnym majątku zdał dziedzic w obce ręce. *Pigoń Komb. 43.*
● **z.** ⟨*odbyć*⟩ **15. z.** egzamin, kolokwium, poprawkę ⟨*podczas egzaminu, kolokwium itp. odpowiedzieć na pytania sprawdzające wiadomości z wynikiem pomyślnym*⟩: Ażeby przywdziać mundur — należało zdać egzamin. *Żer. Syzyf. 44.* **16. z.** doktorat ⟨*obronić pracę doktorską i złożyć wymagane egzaminy z wynikiem pomyślnym*⟩. **17. z.** maturę; **z.** maturę jako ekstern ⟨*złożyć wymagane egzaminy pisemne i ustne na zakończenie nauki w szkole średniej lub bez nauki w szkole przed specjalną komisją*⟩: W przerwie między jednym a drugim etapem swej żołnierskiej młodości zdaje w roku 1918 jako ekstern maturę. *Matusz. R. Lit. 9.* **18. z.** do szkoły, do którejś klasy; na wyższą uczelnię, na któryś kurs ⟨*zdać egzamin będący warunkiem przyjęcia do szkoły, do którejś klasy, na wyższą uczelnię, na kurs*⟩: Zdał od razu do drugiej klasy. *SW.* Nie zdał na następny kurs szkoły technicznej. *Dąbr. M. Noce IV, 235.* **19. z.** co (egzamin) u profesora lub przed profesorem: Niech spróbuje zdać fizykę u Gelertowicza. *Brand. K. Obyw. 407.* **20. z.** c o, z c z e g o ⟨*złożyć egzamin z jakiegoś przedmiotu*⟩: **z.** fizykę, matematykę, polski itp. a z fizyki, z matematyki, z polskiego itp. - Zdawałem we Wiedniu z psychologii i dostałem stopień celujący. *Winaw. Roztw. 64.*

zdać się, zdawać się 1. z. się j a k c o ⟨*wydać się czym*⟩: Wszystkie okoliczności ucieczki [...] przejście granicy, pochód w nocy po wertepach i ścieżkach — zdały się jak sen nocny. *Żer. Uroda 314.* **2.** Zda się, zdaje się; jak się zda, zdaje; jak się komu zdaje (zdanie wtrącone) ⟨*wydaje się, jak się wydaje*⟩: Syn był, zda się, z ludzi najszczęśliwszy, gdy go ubrano w mundurek studenta. *Syrok. Szk. 5.* Masz z tym, zdaje się, trochę kłopotu. *Par. Niebo 14.* Wyszedł naprzeciw mnie człowiek nieznajomy, i jak mi się zdało, z przytomności mojej niekontent. *Kras. Podstoli 106.* **3.** To zda się, zdaje się; zdałoby się nic ⟨*wydaje się; wydawałoby się bez znaczenia*⟩: Znalazłem dokument, ot, zdawałoby się nic: rękopis starego wierszyka. *Boy Słowa 52.* Nie zdaje się, nie zdaje się komu, aby..., by... ⟨*nie wydaje się (komu)*⟩: Byłem u niej. Nie zdaje mi się, aby tam zaszło co nowego. *Krasz. Szalona 180.* **4.** Na co się zda, zdało (*nieos.*), na co się coś zdało, ktoś zdał ⟨*w jakim stopniu jest, było coś pożyteczne, celowe*⟩: Na co to wszystko? na co się zdało robić majątek, pracować, żenić się. *Sienk. Połan. I, 22.* Na co ci się te krzyki i lamenty zdały? *Konopn. Now. I, 162.* **5.** *pot.* lub *rub.* Coś zda się na licho, na diabła, na psa; psu na budę; na nic się nie zda, nie na wiele się zda; psu na budę się nie zda ⟨*coś jest do niczego, nie daje żądanego rezultatu; jest bezużyteczne, bezcelowe, bezskuteczne*⟩: W sprawy ogólne kładziesz pół duszy. To się na licho zdało. *Sienk. Dram. 37.* Niech pan już nic nie mówi, to się na nic nie zda. *Strug Krzyż II, 342.* Cała jego wściekłość zda się psu na budę. *Past. Komuna 47.* Trzeba wszystko chwycić za łeb. Inaczej psu na budę się nie zda. *Przyb. Oblęż. 26.* **6.** Zdaje mi się (wyrażenie w funkcji rzeczownika) ⟨*urojenie, fantazja, zachcianka; widzi mi się*⟩: Wolno każdemu objawiać swoje zdaje mi się. *Brodz. Synon. 223.* **7. z. się** d o c z e g o ⟨*nadać się, być odpowiednim, przydać się*⟩: **z. się** do pracy. **8.** *przestarz.* **z. się** n a k o g o: a) ⟨*przydać się komu*⟩: Przynieś jaką tam starą suknienkę, co tobie krótka, zda się na Helenkę. *Słow. Ben. 342*; b) a. **z. się** z a k o g o ⟨*móc być kim, być odpowiednim jako kto*⟩: Na adwokata zdałby się do miasta. *Dygas. Pióro 22.* Ja bym się zdała choć za kucharkę do królewskiej kuchni. *Boguśł. W. Henryk 127.* **9. z. się** n a k o g o, n a c o ⟨*polegać na kim, na czym; spuścić się na kogo w czym: zawierzyć komu, czemu*⟩: Postanowiła, nie zdając się na żadną ze swych pomocnic, osobiście przeprowadzić kontrolę żołnierskiej czytelni. *Dąbr. M. Znaki 45.* Przyniosła mu czystą serwetę i nakrycie, a gdy zdał się na nią w wyborze jedzenia, podreptała sama do kuchni. *Krzywosz. Jula 66.* Na prawy charakter księcia każdy się chętnie zdaje. *Krasz. Latarn. IV, 12.* **10. z. się** na instynkt, *pot.* na czyj nos ⟨*zawierzyć (czyjemu) instynktowi*⟩: Sam mnie nawet zachęcał. Mówił mi: „Panie Baronie, zdaj się pan na mój nos! pańskie przedsięwzięcie nie może się nie udać. *Kosiak. Rick I, 85.* **11. z. się** na los ⟨*pozostawić sprawę do rozstrzygnięcia losowi, przypadkowi*⟩. **12. z. się** na czyją łaskę, na czyją łaskę i niełaskę, na czyją wolę ⟨*uzależnić się (los swój, swoje sprawy) od czyjej woli*⟩: Boerowie lada chwila zdadzą się na łaskę i niełaskę Anglii. *Wędr. 28, 1901.* **13. z. się** na (czyją) opiekę ⟨*powierzyć się czyjej opiece*⟩. **14. z. się** na własne siły ⟨*polegać tylko na własnych siłach*⟩. **15. z. się** na (czyj) wyrok ⟨*poddać się czyjemu wyrokowi*⟩.

zdanie ● ⟨*myśl wyrażona słowami*⟩ **1.** Długie, dobitne, efektowne, krótkie, kunsztowne, luźne, niedokończone, niedomówione, niedopowiedziane, nieskładne, oderwane, okrągłe, patetyczne, płynne, przewlekłe, skąpe, treściwe, ucinkowe, urwane, utarte, zawiłe, zwięzłe **z.**; bezładne **z-a. 2.** *jęz.* **z.** bezpodmiotowe, dopełnieniowe, główne, nadrzędne, nierozwinięte, niezależne, nominalne (pozbawione łącznika), okolicznikowe, określające, orzecznikowe, oznajmujące (orzekające), podmiotowe, podrzędne, pojedyncze, przyczynowe, przydawkowe, przyzwalające; **z-a** przeciwstawne; **z.** pytające (pytajne), rozwinięte, ściągnięte, warunkowe; **z-a** współrzędne; **z.** wykrzyknikowe, zależne, złożone. **3. z.** z c z e g o ⟨*zdanie przytoczone z jakiegoś utworu lub autora, cytat*⟩: Ocalić się dla miłości, to jest znów jakieś zdanie z książki. *Goj. Dziew. II, 78.* **4.** Szyk zdań;

szyk wyrazów w zdaniu. 5. Cytować, formułować, klecić, kształtować z.; łączyć z-a; mówić, opracować, pisać, plątać, powiedzieć, powtarzać, przerwać, przytaczać, rzucić z.; składać z-a; składać wyrazy w z.; układać, urwać z.; wiązać z-a; wtrącić, wygłosić, wymamrotać, wymówić; wyrzucić z siebie, zamienić z kim, zamknąć, zawierać z.: Ksawery powtarzał jedno zdanie, podobne do szmeru owada. *Brand. K. Sams. 389.* W końcu miesiąca Beata opuszcza Paryż [...] układam już najlepsze zdania do listów, jakie będę jej posyłał. *Brand. K. Troja 42.* Był jak niemowa, usiłujący wymówić całe zdanie. *Żer. Uroda 103.* Kropka zamyka zdania lub ich równoważniki, jeżeli stanowią całość samoistną. *Wojeń. J. Litern. 48.* 6. Dokończyć, nie dokończyć zdania; stanąć, urwać, zamilknąć, zamrzeć w połowie, w pół zdania: Zabawa, proszę pani, kosztowna rzecz, jak mówią... — zamilkł w pół zdania. *Koźn. Piątka 15.* 7. Mówić, operować, wyrażać co, zaczynać zdaniem (zdaniami): Mówił krótkimi, urywanymi zdaniami, szybko, nerwowo. *Kłos. Wiosna 41.* 8. Układać co w z-a: Nie mogę pisać... Myśli nie układają się w żadne zdania. *Żer. Dzien. III, 119.* 9. Wpaść komu w z., w czyje z.: A tam już przy stole kompan kompanowi w zdanie wpada — równocześnie — z krzykiem. *Zeg. Uśm. 332.* 10. Objaśnić, ująć, uporać się, wyjaśnić, zamknąć, zawrzeć w zdaniu, w kilku, paru zdaniach: Dzieje człowieka na bezludnej wyspie dałoby się prawdopodobnie zamknąć w dziesięciu zdaniach. *Kott Szkoła 26.* 11. z. brzmi (pięknie, brzydko, złowrogo itp.).

● z. ⟨*sąd, pogląd, opinia*⟩ 12. Błędne, cudze, decydujące, dojrzałe, entuzjastyczne, fałszywe indywidualne, jasne, krytyczne, mylne, negatywne, niedorzeczne, obce, odmienne, osobiste, pochlebne z., podzielone z-a; poważne, powszechne, pozytywne, przeciwne, przetrawione z.; rozbieżne z-a; rozsądne, rzeczowe, samodzielne z. (o czym); słuszne, sporne z.; sprzeczne z-a; stanowcze, światłe, trafne, trzeźwe, własne, wymowne, wyrobione, zdrowe z.: Nie mają innej odpowiedzi, tylko łżenie i od wszelkiej dobrej czci i sławy odsądzenie; o sprostowanie mylnego zdania nie idzie. *Goł. Kwestia 119.* 13. z. o k i m a. o c z y m: Wszak czytałeś, panie Janie, ten nowy zbiorek poezyj? Jakież o nim twoje zdanie? *Rodoć Piosnki 131.* 14. z. w (jakiej) kwestii, w (jakiej) sprawie: Wynurzyłem swe zdanie w tej sprawie bez żadnych ogródek. *Ask. Uwagi 362.* 15. Różnica, sprzeczność zdań. 16. *pot.* Ktoś ze zdaniem ⟨*ktoś mający wyrobiony, zdecydowany sąd o czym*⟩: Kobieta ze zdaniem, wiedząca, jak i co komu powiedzieć, poradzić, miała mir wielki u ludzi. *Dygas. Marg. 161.* 17. Moim, twoim, jego itp. zdaniem; podług, według mego, twego itp. zdania ⟨*według mego itp. przekonania, według mojej itp. opinii; jak sądzę, jak sądzisz itp.*⟩: Powiedziałem mu, że utwór ten nadawałby się, moim zdaniem, na scenariusz do filmu. *Unił. Pam. 68.* Cnota sama z siebie, podług mądrych zdania, powinna wzbudzić ludzi do jej poważania. *Węg. Ody 7.* Na to się przyda [rozum] według mego zdania, żeby nie odpowiadać na głupie pytania. *Kras. SW.* 18. Wbrew czyjemu zdaniu ⟨*czyjej opinii*⟩: Po tej radzie król, wbrew zdaniu wszystkich, postanowił iść na odsiecz. *Kub. Szkice I, 140.* 19. Cenić czyje z.; dzielić, podzielać czyje z.; kwestionować czyje z. 20. Mieć jakie (swoje, własne) z. (o kim, o czym); nie mieć zdania, ⟨*wytworzyć sobie jaką (własną) opinię o czym; nie mieć własnej opinii co do czego*⟩: Sędziowie przestudiowali akta w domu, mają już zapewne swoje zdanie. *Boy Słowa 75.* Wykuł na pamięć coś, co gdzieś przeczytał. [...] ale z pewnością nie ma o tym wszystkim własnego zdania. *Ritt. Duchy 100.* Czy wiesz, że on nie ma żadnych, ale to żadnych poglądów? Nie ma własnego zdania w żadnej kwestii? *Winaw. Znajom. 19.* 21. Nie ma dwóch zdań, że... ⟨*jest rzeczą bezsporną, niewątpliwą, że...*⟩: Nie ma dwóch zdań, że trzeba dać na niego większe baczenie — i że to jest zadaniem ojca. *Dąbr. M. Noce II, 269.* Na biedaka wleźliśmy, nie ma dwóch zdań! *Twórcz. 7, 1954, s. 58.* 22. Narzucić komu swe z.: Nie lubię pism spornych... szanując a. cierpliwie znosząc cudze zdanie, a mego nikomu nie narzucając. *Śniad. SW.* 23. Objawić, obwieścić, podtrzymać, podzielać czyje, poprzeć czyje, powziąć, prostować jakie, przyjąć czyje, szerzyć, ustalić, wygłosić, wyjawić, wynurzyć, wypowiedzieć, wyrazić, wyrzec swoje z.; wyrobić sobie z. o kim, o czym; zmienić z.: Zdanie rotmistrzowej podtrzymał dziadek i wywiązała się dyskusja. *Jun. Dworek 61.* 24. Pytać, zapytywać kogo o z. 25. Być zdania (że(by)...); być innego, jednego, odmiennego, tego, tego samego zdania ⟨*sądzić, uważać (że...); zgadzać się z kim, nie zgadzać się z kim w opinii co do czego*⟩: Była zdania, że tu Szwajcarzy wybudowaliby hotele. *Nałk. Z. SPP.* Zawsze jestem zdania, żeby do kraju wracano. *Kron. Koresp. 345.* Wystarczy po prostu się odezwać, żeby zaraz była innego zdania. *Nałk. Z. Gran. 75.* 26. Być jakiego (dobrego, złego itp.) zdania o kim, o czym ⟨*mieć o kim, o czym jakąś (dobrą, złą itp.) opinię*⟩. 27. Ktoś jest bez zdania, brak komu własnego zdania ⟨*ktoś nie ma własnej opinii w jakiejś sprawie, jest niezdecydowany*⟩: Są lekkomyślni, bez zdania, łatwi do nagięcia. *Moracz. Dzieje V, 22.* Na ogół nikt go nie posądza o karierowiczostwo lub brak własnego zdania. *Brand. K. Obyw. 72.* 28. Godzić (przeciwne, sprzeczne) z-a; odwoływać się do czyjego, posłuchać czyjego zdania; przychylać się, skłaniać się do czyjego zdania; trzymać się czyjego (swego), zasięgnąć czyjego zdania; odstąpić od zdania: Rad zdania doświadczonych żołnierzy posłucham. *Sienk. Wołod. III, 161.* Młodzież nieraz jego zasięgała zdania. *Mick. SPP.* 29. Poddać się, sprzeciwiać się, ulec, wierzyć czyjemu zdaniu; polegać, (po)przestać na czyim zdaniu: Nie znam się przecież na literaturze, polegam na zdaniu tłumacza. *Brand. K. Troja 66.* 30. Komuś zależy na (czyim) zdaniu. 31. Obstawać, upierać się, zostać przy swoim zdaniu. 32. Różnić się, utwierdzać się w zdaniu. 33. Kierować się, różnić się zdaniem; liczyć się, zgadzać się z czyim zdaniem. 34. z. (czyje, jakie, o kim, o czym) bierze górę, przemaga, przeważa; z-a krzyżują się, podzieliły się, są podzielone, ścierają się; upowszechniło się, utarło się z., że..., jakoby...: Upowszechniło się zdanie, jakoby najwyższą zaletą artysty było naśladowanie natury. *Kremer Listy I, 30.* Impreza teatralna walczyła z widmem pustej kasy, utarło się zdanie, że publiczność na Fredrę nie chce chodzić. *Boy Flirt III, 91.*

przysł. 35. Ten pan zdaniem moim, kto przestał na swoim.

zdany 1. Być zdanym na co ⟨*być uzależnionym od czego*⟩: Ich miłość, rozdzielona pokojami, zdana była zawsze na niespodziankę i tułactwo, nigdy nawet nie przespali jednej nocy razem. *Par. Niebo 238.* **2.** Być zdanym na (samego) siebie, na własne siły ⟨*być pozostawionym sobie, własnym siłom, własnej inicjatywie, zaradności; nie otrzymać żadnej pomocy*⟩.

zdarzać się, zdarzyć się 1. Zdarza się, zdarzało się ⟨*bywa, bywało niekiedy*⟩: Zdarzało się, przyjdzie rano, wyjdzie wieczorem, a cały czas opowiada. *Kow. A. Rogat. 110.* **2.** Zdarzało się, zdarzyło się, że(by)...; los, przypadek, traf zdarzył, że... ⟨*stało się tak, że...; okoliczności tak się ułożyły, że...*⟩: Zdarzało się to już nieraz na świecie, że lud [...] znosił ze szlachetną pogardą dumę najezdników. *Skarb. Pam. 53.* Przypadek zdarzył, iż Teatr Polski zmuszony był przygotować nagle „Damy i huzary". *Loren. Dwadz. 75.* Był to odwieczny zwyczaj i nigdy nie zdarzyło się, żeby którakolwiek strona go złamała. *Sienk. Pust. II, 145.* **3.** Tak się jakoś zdarzyło, że... ⟨*tak się złożyło, że...*⟩. **4.** Zdarzało się, zdarzyło się komu (co robić) ⟨*ktoś miał możność, sposobność zrobienia czego*⟩: Zdarzało mu się [...] popełniać czyny, których nie mógł kwalifikować inaczej, jak mianem świństewek. *Perz. Las 115.* **5.** Zdarzyło się (dziwnym) trafem, zbiegiem okoliczności, przypadkiem ⟨*przytrafiło się przypadkiem*⟩. **6.** Zdarza się, zdarzyła się okazja, sposobność (czego) ⟨*ktoś ma, miał sposobność do czego*⟩: Gdy zdarza się sposobność dokuczenia mu lub zrobienia psoty, nie wyrzekali się jej. *Kosiak. Now. 24.* **7.** Może się zdarzyć, że..., iż... ⟨*okoliczności mogą się tak ułożyć, że...*⟩: Może się zdarzyć, że karawana wpadnie na którykolwiek z cofających się oddziałów i zostanie otoczona. *Sienk. Pust. I, 117.* **8.** Co się zdarzy, cokolwiek się zdarzy; gdzie, gdziekolwiek, jak się zdarzy, zdarzyło ⟨*cokolwiek, byle co; gdziekolwiek, byle gdzie*⟩: O każdej porze roku strzela co się zdarzy — choćby wrony. *Nałk. Z. Gran. 11.* Swaty i goście skoczyli na konie, na bryczki, gdzie i jak komu się zdarzyło. *Jank. Zaśc. 124—125.* **9.** Coś zdarza się, zdarzyło się k o m u, u k o g o, z k i m ⟨*coś przytrafia się, przytrafiło się komu*⟩: Zdarzyła mu się przygoda. - Muszę panu profesorowi opowiedzieć, co się zdarzyło memu znajomemu. *Grusz. An. Od Karpat 119.* To się każdemu zdarza, to się może każdemu zdarzyć; nie każdemu się to zdarza. - Uczyniłem postrzeżenie nad nietrafnością instynktu, zdarzającą się u prostych takich ludzi *Zal. Br. Litw. 181.* Po tym, co się z niewiastą ową zdarzyło, oni nam ufać nie będą i szablami na nas uderzą. *Sienk. Wołod. III, 29.* **10.** Coś zdarza się p r z y c z y m; w c z y m ⟨*trafia się*⟩: Musieli dobrze na każdą literę uważać, co im się zwykle przy drukowaniu pism włoskich nie zdarza. *Chłęd. Pam. II, 364.* Zdarzają się niekiedy w życiu przestraszne niespodzianki. *Dygas. Zając 78.*

zdarzenie 1. Banalne, błahe, charakterystyczne, codzienne, dziwne, doniosłe, dramatyczne, dziejowe, dziwne, epokowe, faktyczne, główne, groźne, gwałtowne, konkretne, krwawe, małoznaczne, monotonne, nadzwyczajne, niebywałe, niecodzienne, niesamowite, niespodziane, niespodziewane, nieważne, nieznane, niezwyczajne, niezwykłe, nowe, obecne, ogólne, oryginalne, osobliwe, pamiętne, pomyślne, pospolite, prawdziwe, przeszłe, przeżyte, przypadkowe, przyszłe, radosne, rzadkie, rzeczywiste, smutne, szczególne, szczęśliwe, ślepe, śmieszne, teraźniejsze, ważne, wesołe, wielkie, współczesne, wyjątkowe, wzruszające, zabawne, znamienite, zmyślone z.; z. historyczne, jednostkowe, miłosne, narodowe, naukowe, wojenne, zewnętrzne; z. małej, wielkiej wagi ⟨*wydarzenie, traf, wypadek; przygoda*⟩; (również w *lm*) nieustanne, rozliczne z-a: Archimedes [...] odkrył tzw. ciężar gatunkowy: do tego zdarzenia naukowego odnosi się jego znakomity okrzyk „heureka". *Ziel. T. Rzym. 130.* **2.** z. dnia, epoki, lat dziecięcych, młodości, przeszłości, życia: Rzucał [...] roztargnione spojrzenia, szukając w pamięci zdarzeń ubiegłego dnia. *Par. Niebo 145.* **3.** *daw.* Zdarzeniem losu ⟨*zrządzeniem losu*⟩: Elżbieta wdowa [...] osobliwszym losu zdarzeniem poślubiła 1417 r. króla Jagiełłę. *Baliń. M. Polska II, 180.* **4.** Nie było zdarzenia, żeby...; trzeba zdarzenia, że... ⟨*nie zdarzyło się, żeby...; zdarzyło się, że...*⟩: Przecie nie było zdarzenia, żeby lipowicki kawaler z Zawadek pannę wziął. *Jun. Bracia 261.* **5.** Bieg, logika, łańcuch, morze, plątanina, przebieg, splot, tło, tok, wir, zbieg zdarzeń: W [...] morzu zdarzeń poginęły prywatne sprawy ludzkie. *Sienk. Now. V, 75.* **6.** Ktoś, coś z prawdziwego, z nieprawdziwego zdarzenia ⟨*ktoś, coś taki(-e) jak należy; odpowiedni(-e) do czego; dobry fachowiec; ktoś, coś nieodpowiedni(-e) do czego, niefachowy(-e); pozbawiony(-e) cech prawdopodobieństwa, nierealny(-e)*⟩: W komedyjce występował aktor, aktor z prawdziwego zdarzenia, który [...] grał dobrze. *Was. W. Paryż. 31.* Dyrektorowi z nieprawdziwego zdarzenia zdarzyło się zgromadzić w swej szmirze aktorski narybek, z którego z czasem powstawały grube ryby sceny polskiej. *Wrocz. K. Wspom. 36.* [Autor] daje nam Polskę trochę z nieprawdziwego zdarzenia, trochę konwencjonalną, nijaką. *Boy Flirt IX, 123.* **7.** Opisać, opowiedzieć, przedstawić, przemilczeć, przemyśleć, przeżyć, przypomnieć, przytoczyć, relacjonować, wspomnieć, zatrzeć z. **8.** Obfitować w z-a. **9.** Oprzeć (opis, widowisko) na zdarzeniu: Widowiska te oparte są na prawdziwych zdarzeniach z Podhala. *Życie Lit. 38, 1954.* **10.** Donieść, informować, opowiadać, pisać o zdarzeniu (o zdarzeniach); czerpać (opisy) ze zdarzeń: Zdawałoby się rzeczą niepotrzebną przypominać komu, co pisze pamiętniki [...] aby opisy czerpał ze zdarzeń, w których miał udział. *Siem. L. Rys. II, 169.* **11.** z. dzieje się, ma miejsce, następuje; z-a potoczyły się, toczą się; z. przytrafiło się, rozgrywa się gdzie, rządzi czym, zachodzi: Nie panował on już nad sobą, ani nad swymi postanowieniami. Wszystkim zaczęło rządzić ślepe zdarzenie czy cudza fantazja. *Żer. Syzyf. 158.* Nagle [...] zaszło zdarzenie, które wyrwało go z odrętwiałości. *Sienk. Now. I, 47.*

zdarzyć Będzie, co Bóg, los, przypadek, traf zdarzy ⟨*stanie się, co się ma stać*⟩: Będzie, co Bóg zdarzy, ale w desperackim stanie zostawiłem cały obóz. *Sienk. Pot. VI, 78.*

zdarzyć się p. **zdarzać się**

zdatność *daw.* Mieć z. do czego ⟨*być zdatnym, uzdolnionym do czego*⟩: Poświęć się matematyce, do której masz zdatności. *Libelt Gra 185.*

zdatny 1. z. człowiek; pomocnik, robotnik ⟨*uzdolniony, wprawny, biegły*⟩. 2. z-e narzędzie ⟨*odpowiednie, przydatne*⟩. 3. z-a pora ⟨*odpowiednia*⟩. 4. z. d l a k o g o, d o c z e g o [nie: dla czego]; n a c o ś, p o d c o ś ⟨*przydatny, stosowny, odpowiedni, nadający się do czego, na co*⟩: Uważa Rousseau demokrację za rząd zdatny jeno dla ludu złożonego z bogów. *Rudniań. Idea 15.* Był zdatny do wszelkiej nauki, mógłby może i na jakim urzędzie dojść do wysokich stanowisk. *Dąbr. M. Znaki 9.* Jucha chłopak do wszystkiego zdatny. *Reym. Ferm. II, 51.* z. do drogi, do podróży; do handlu, do pisania, do polowania, do tańca; woda z-a do picia; ziemia z-a do uprawy; odzież z-a do użytku; z. do życia. - Byłbym pewnie panom na coś zdatny, to wiem, a tego nie wiem, za com niepopłatny. *Karp. Zab. VII, 85.* Drewno z-e na budulec, na maszty; miejsce z-e na obóz; torf z. na opał. Koń z. pod siodło, pod wierzch; ziemia z-a pod uprawę. - [Dzieci] kopią dół w rozgrzanym sypkim piasku, aż dopóki nie dokopią się do wilgotnego, zdatnego na budowę fortecy. *Bogusz. Świat 28.* 5. z. n a k o g o: z. na robotnika, urzędnika, uczonego.

zdawać (się) p. **zdać (się)**

zdawkowy 1. z. komplement, uśmiech; z-a uprzejmość, odpowiedź ⟨*banalny(-a), oklepany(-a)*⟩: Zbyć kogo zdawkową odpowiedzią. *SW.* 2. Moneta z-a ⟨*bilon*⟩: *przen.* Ze szczególną grzecznością i taktem obdzieliła gości swoich zdawkową monetą salonowych uprzejmości. *Dzierzk. Rodzina 101.*

zdążać 1. z. dniem i nocą; dużymi (małymi, olbrzymimi) krokami, (forsownym) marszem, pędem ⟨*śpieszyć, podążać*⟩. 2. z. (czyim) śladem ⟨*iść w ślad za kim; przen. naśladować kogo*⟩: Sławnych mężów zdążaj śladem. *Lem. Czyn 170.* 3. z. d o c z e g o: z. do celu; z. do doskonałości; z. do śmierci ⟨*zbliżać się*⟩. 4. z. w (jakimś) kierunku, w (jakąś) stronę, w stronę czego: Zdążaliśmy w stronę rzeki. 5. *przestarz.* Nie z. (z bezokolicznikiem) ⟨*nie dawać rady*⟩: Chociaż nie oślepł zupełnie, ale mało co widział, a robić nic już nie zdążał. *Krasz. Opow. 286.* 6. *przestarz.* Nie z. na nogi ⟨*niedomagać na nogi*⟩. Już teraz nie mam nic, ani pamięci, ani apetytu i na nogi nie zdążam. *Prus Kłop. 13.*

zdążyć 1. z. na (sam) czas, na jakąś godzinę, na jakiś termin, przed jakąś godziną, przed jakimś terminem ⟨*wykonać co w oznaczonym czasie, terminie; przed oznaczonym czasem, terminem*⟩: O szóstej rano trzeba wstać, aby na siódmą zdążyć do warsztatu. *Unił. Pok. 183*; z. na poniedziałek, wtorek itd.; na rano, na wieczór. - Spieszyli się teraz, aby przed godziną policyjną zdążyć do domów. *Andrz. Popiół 182*; z. przed nocą, przed zmrokiem. 2. z. z c z y m ⟨*wykonać co w oznaczonym terminie*⟩: Rzecz prosta, ze sprzątaniem zdąży się w południe. *Krucz. Sidła 14*; z. z robotą. 3. z. z a k i m a. z a c z y m ⟨*dotrzymać komu, czemu kroku, nadążyć za kim, za czym*⟩: Pędził tak szybko, że koledzy zdążyć za nim nie mogli. *Gomul. Wspom. 65.* 4. *żart.* z. wydać, przeputać pieniądze ⟨*wydać, przepuścić*⟩: Jużeś zdążył otrzymane pieniądze przeputać! *SW.*

zdechły Pod zdechłym psem, *żart.* pod zdechłym Azorkiem, kundlem itp. ⟨*niżej wszelkiej krytyki; zupełnie kiepski, marny*⟩: Pogoda pod zdechłym psem; obiady pod zdechłym Azorkiem.

zdechnąć, zdychać 1. *posp.* z. z głodu ⟨*o człowieku: umrzeć śmiercią głodową*⟩. 2. *posp.* z. jak pies ⟨*zginąć marnie*⟩: Ciągle dochodzę mego prawa [...] bom sobie przysiągł, że nie daruję, choćbym miał zdechnąć jak pies. *Łoz. Wal. Dwór 149.* Niejeden z poddanych tego wielkiego pana [...] zdycha jak pies, opuchły z głodu i nędzy. *Żer. Dzien. I, 171.* 3. (częściej *ndk*) z. ze śmiechu ⟨*śmiać się do rozpuku, pokładać się ze śmiechu*⟩. 4. *wulg.* (A)żebyś, (a) bodajeś zdechł ⟨*rodzaj zaklęcia lub przekleństwa*⟩: Kiedy ukląknąwszy na moim brzuchu, kindżał przyłożył mi do gardła [...] ja mu powiedziałem: kol, psi synu, ażebyś potem zdechł z całym twoim rodem. *Rzew. H. Zamek 228.* O, żebyś zdechł, mój kochanku, musisz ożenić się z panią Stawską. *Prus Lalka III, 89.* 5. *posp.* Żebyś pod płotem zdechł; niech sześć razy po sześć lat zdycha i zdechnąć nie może. (*Gomul. Ciury III, 136*) ⟨*przekleństwa*⟩. 6. Zdechł pies ⟨*przepadło; nie powiodło się komu; wszystko na nic*⟩: Na ten całe niespodziewany rozkaz Wara jakoś jakby zdechł pies. *Kaczk. Olbracht. III, 114.* Zbijam się z pantałyku, buch kasztan do rowu i zdechł pies. *Bart. A. Serce 10.* Junaczył, junaczył, a teraz to zdechł pies ⟨*teraz go nie ma, stracił na fantazji, schował dudy w miech*⟩. *SW.* 7. *reg.* Ogień zdechł ⟨*zgasł*⟩.

zdecydowany z. na wszystko ⟨*zdeterminowany; gotowy na wszystko*⟩: Stał wyprostowany i wrogi, zdecydowany na wszystko. *Żukr. Kraj. 183.*

zdejmować, zdjąć 1. z. czapkę, kapelusz przed kim: a) ⟨*kłaniać się*⟩; b) ⟨*zdejmując nakrycie głowy, wyrażać szacunek, uznawać czyją wyższość, czyje znaczenie*⟩: Żaden lokaj już przed nim czapki nie zdejmował, i drzwi wszystkich pałaców zamknęły mu się przed nosem. *Korz. J. Wdow. 428.* Z daleka zdejmuje czapkę, kłania mi się uprzejmie. *Skarb. Starosta 6.* 2. *środ.* z. czas, z. czas robotnikom ⟨*zmniejszać ilość czasu, wymaganego w produkcji; zwiększać normę*⟩. 3. z. kataraktę (z oka) ⟨*usuwać z oka kataraktę za pomocą zabiegu operacyjnego*⟩. 4. z. maskę: a) ⟨*odtwarzać rysy zmarłego w gipsie*⟩; b) ⟨*usuwać maskę z twarzy, odsłaniać twarz zasłoniętą maską*⟩; c) ⟨*odkrywać swój istotny charakter, przestawać się maskować*⟩: Wolno mi już zdjąć maskę, wolno mi być sobą, wolno głośno powiedzieć, czym jestem i czego chcę. *Sewer Zyzma 340.* 5. z. miarę (na co, z czego) ⟨*brać miarę; mierzyć co*⟩. 6. z. mundur: a) ⟨*rozbierać się z munduru*⟩; b) ⟨*przestawać być żołnierzem*⟩: Wreszcie mogłem zdjąć mundur i zasiąść znów na ławie uniwersyteckiej. *Par. Godz. 60.* 7. z. okowy ⟨*dawać wolność; zdobywać wolność*⟩: Któż nam da rękę? Kto zdejmie okowy? *Witw. S. Piosnki 138.* 8. z. posterunek, wartę, straż ⟨*zabierać, likwidować, znosić*⟩: Przed samymi drzwiami, przed którymi warta już była zdjęta, natknął się na pacholika pana miecznika rosieńskiego. *Sienk. Pot. II, 152.* 9. *środ.* z. premię ⟨*pozbawiać premii*⟩. 10. z. rusztowanie ⟨*rozbierać*⟩. 11. Nie z. czarnych szat, czarnej sukni ⟨*chodzić w żałobie*⟩. 12. Nie z. fartucha ⟨*być zajętym pracą związaną z noszeniem fartucha, np. pielęgniarstwem, gospodarką, pracą w ambulatorium, w pracowni itp.*⟩:

Uczyła się opatrunków, więc dużo ma zajęcia i od rana aż do trzeciej godziny, to jest do obiadu, nie zdejmuje białego fartucha. *Sienk. Szkice II, 146.* **13.** Zdjąć komu głowę; zdjąć komu głowę z karku, zdjąć głowę z czyjego karku ⟨*uciąć; uśmiercić przez ucięcie głowy*⟩: Zborowskiemu głowę zdjęto w Krakowie za zniewagę majestatu królewskiego. *Rzew. H. Pam. 258.* **14.** Nikt nie zdejmie ci głowy z karku ⟨*nikt cię nie skrzywdzi, nie zrobi ci nic złego*⟩: Nie ma tu co beczeć i krzywić się. Jak będziesz dobrym, to ci nikt głowy z karku nie zdejmie. *Korz. J. Tad. 120.* **15. z.** c o — z c z e g o: **z.** pierścień z palca; **z.** garnek z ognia; **z.** obuwie z nóg. **16. z.** koła z bryki, karety, powozu ⟨*staropolski sposób zatrzymania gości*⟩. **17. z.** pieczęć z czego ⟨*usuwając pieczęć uwalniać spod sekwestru*⟩. **18. z.** sztukę (dramat, komedię, operę itp.) z afisza, z repertuaru ⟨*przestawać albo zabraniać wystawiać w teatrze*⟩: Jako autor sztuki, której premiera była wczoraj, przyszedłem zapytać, czym się pan prezydent powodował zdejmując dziś sztukę z afisza? *Twórcz. 12, 1955, s. 65.* **19. z.** kłopot, troskę z bark, z głowy ⟨*pomagać w kłopocie, w trosce; zwalniać od troski, kłopotu*⟩: Żłobki i przedszkola zdejmą z bark pracujących matek troskę o ich maleństwa. *Płomyk 17, 1953.* **20. z.** z czego (a. kogo) oczy, spojrzenie, wzrok, źrenice ⟨*przestawać patrzeć*⟩; nie **z.** z czego (a. kogo) oczu, spojrzenia, wzroku, źrenic ⟨*patrzeć uporczywie*⟩: Pan Andrzej nie zdejmował wzroku z Oleńki i oczy iskrzyły mu się coraz bardziej. *Sienk. Pot. I, 16.* **21. z.** pychę z serca ⟨*upokarzać się*⟩: Zdjąwszy ludzką pychę z serca, proszę. Bracia! raz jeszcze rozważcie... *Dobrow. S. Spart. 71.* **22. z.** co z siebie ⟨*zrzucać co z siebie, rozbierać się, odkrywać się*⟩: **z.** z siebie palto, marynarkę. - Odwrócona do lustra zdejmowała z siebie szlafrok. *Jackiew. Jan 114.* **23.** *pot.* Nosi odzież (tak), jakby jej nigdy nie zdejmował ⟨*bardzo wygniata, bardzo niszczy*⟩. **z.** c o — z k o g o ⟨*uwalniać kogo od czego*⟩. **24. z.** czary, urok z kogo ⟨*uwalniać od czarów, od uroku*⟩. **25.** Nie zdejmować kija z kogo ⟨*często okładać kogo kijem; maltretować kogo*⟩. **26. z.** klątwę (z kogo) ⟨*odwoływać wyklęcie kogo; uwalniać kogo od klątwy*⟩: Henryk niemiecki z ojcem świętym zgody szuka. O zdjęcie klątwy zabiega. *Dąbr. M. Stan. 30.* **27. z.** z kogo odpowiedzialność, winę ⟨*uwalniać od odpowiedzialności, winy*⟩. **28. z.** z kogo skórę ⟨*bić kogo, karać dotkliwie*⟩: Okrutnie się boję Ignacego; on mi zawsze powiada: skórę z ciebie zdejmę, łeb ci z kudłów obedrę, gałganie! *Dygas. Now. V, 23.* **29. z.** komu bielmo z oczu (oczów) ⟨*ukazywać komu to, o czym nie wiedział*⟩: Godziny wlekły się [...] każda zdejmowała bielma z jego ślepych oczów [...] i pokazywała coraz inne, coraz bardziej kuszące światy złud. *Reym. Now. V, 198.* **30. z.** komu ciężar, kamień z piersi, z serca ⟨*przynosić ulgę*⟩: Było mi żal, że pani Stawska nie dostanie Stacha za męża, a jednocześnie jakby mi kto zdjął ciężar z piersi. *Prus Lalka III, 19.* Zdjąłeś mi kamień z serca. *SW.* **31. z.** kogo z posterunku, z warty ⟨*kazać zejść*⟩. **32.** *środ.* **z.** kogo z posady, ze stanowiska, z urzędu, skrótowo: z. kogo ⟨*pozbawiać kogo posady itp.*⟩: Sołtys gromady Stróża zdjęty został z urzędu sołtysiego. *Dz. Pol. 274, 1954.* **33.** Jakby **z.** z ołtarza ⟨*brać od kogoś bardzo biednego*⟩: [Komorne] trzysta rubli — [...] To, panie, jakbyśmy z ołtarza zdejmowali... *Prus Lalka II, 191.* **34.** C o ś k o g o zdejmuje a. zdejmuje c z y m ⟨*coś kogo ogarnia, przejmuje; ktoś odczuwa co, doznaje czego (zwykle jakiegoś uczucia)*⟩: Zdejmuje kogo chęć, ciekawość, dziw, gniew, lęk, niepokój, oburzenie, pragnienie, przerażenie, rozpacz, smutek, strach, tęsknota, trwoga, wstręt, wstyd, zachwyt, zgroza, złość, żal; coś zdejmuje kogo lękiem, przerażeniem, trwogą, zachwytem, zgrozą. - Lampa błysła ostatnim płomykiem i zgasła. Dreszcz zimny przebiegł, trwoga zdjęła dziewczynę. *Choj. Alkh. I, 257.* Nieruchome jego straszne spojrzenie zdejmowało ją przerażeniem. *Strug Ojc. 150.* **35.** Zdejmują kogo dreszcze; zimno kogo zdejmuje ⟨*ktoś odczuwa dreszcze, zimno*⟩. **36.** Sen kogo zdejmuje ⟨*ogarnia; ktoś zasypia*⟩: Kobietę zdjął sen twardy, leżała z ramieniem zwieszonym z łóżka i nieruchoma. *Iwasz. J. Mił. 233.* **37.** Śmiech zdejmuje kogo ⟨*bierze kogo; ktoś się śmieje*⟩. **38. z.** k o g o, c o (ludzi, typy ludzkie, widoki itp.): a) a. **z.** na kliszy, na błonie ⟨*fotografować*⟩: Pierwszy stosuje [...] fotografię do celów ludoznawczych [...] fotograf w Krakowie, który w drugiej połowie XIX w. zdejmuje wielką ilość charakterystycznych typów ludowych spotykanych na ulicach Krakowa. *Bystr. Ludozn. 80*; b) *daw.* ⟨*rysować, malować*⟩: Chciałby także być malarzem i zdejmować widoki górskie. *Sienk. Listy IV, 160.* **39.** *przestarz.* **z.** film; **z.** fotografię ⟨*robić zdjęcia filmowe, fotograficzne; filmować, fotografować*⟩: Załoga okrętu, oprócz mnie [...] kapitana, maszynisty, palacza i trzech majtków składa się nadto z [...] fotografów, którzy mają zdejmować filmy krajoznawcze na Borneo. *Święt. A. Nałęcze 86.* Interesujące były wykłady [...] objaśniane filmami zdejmowanymi z samolotów. *Wierchy 1931, s. 181.* **40.** *przestarz.* **z.** kopie ⟨*rysować albo malować według oryginału; kopiować co*⟩: Posągi i obrazy są dostępne [...] dla artystów i rzemieślników, którzy w galeriach mogą zdejmować kopie. *Prus Lalka II, 237.* **41. z.** mapę, plan ⟨*rysować uzgadniając z terenem*⟩: Duńska wyprawa [...] zdejmuje mapę północno-wschodniego wybrzeża Grenlandii. *Cent. Wyspa 21.* **42.** *daw.* **z.** portret ⟨*malować*⟩: Goethe [...] prosił Mickiewicza, żeby mu pozwolił kazać zdjąć jego portret. *Słow. Listy II, 29.* **43.** *daw.* **z.** rysunek ⟨*rysować*⟩.

zdenerwowanie 1. Ciągłe, silne, tajone, ustawiczne **z.** ⟨*rozdrażnienie nerwowe*⟩. **2.** W zdenerwowaniu (uderzyć kogo, stłuc co, nawymyślać komu, oczekiwać na co) ⟨*denerwując się, będąc zdenerwowanym*⟩. **3.** Ze zdenerwowania (płakać, gryźć palce): Zaczęła płakać ze zdenerwowania. *Reym. SPP.* **4.** Czuć, odczuwać, okazywać **z. 5.** Opanować **z.**; zapanować nad zdenerwowaniem; (s)tłumić w sobie, pokryć, ukryć **z. 6.** Przyprowadzić kogo do zdenerwowania: Ale ona i pani Barbarze nie chciała powiedzieć, co ją przyprowadziło do takiego zdenerwowania. *Dąbr. M. Noce II, 85.* **7.** Wpaść w **z. 8.** Żyć w ciągłym zdenerwowaniu. **9. z.** ponosi kogo, udziela się komu.

zdeptać 1. z. prawa ⟨*zlekceważyć; postąpić wbrew prawu*⟩. **2. z.** czyją dumę ⟨*upokorzyć kogo*⟩: Chciałbym upokorzyć go... sponiewierać jego śmiałe żądania... zdeptać jego dumę. *Bog. Rodin II, 216.* **3. z.** co w zarodku ⟨*zdusić, stłumić*⟩: Postanowił

sam na czele wiernych szkockich regimentów zdeptać ogień w zarodku. *Sienk. SW.* **4.** z. przyjaźń ⟨*sponiewierać, odrzucić*⟩. **5.** *pot.* Niech go (to, cię itp.) kaczki zdepczą, a bodaj(że) go (ją, cię, to itp.) kaczki zdeptały ⟨*okrzyk podziwu, niekiedy dezaprobaty: niech go itp. licho porwie*⟩: Panie Damianie, daj mu pokój, niech go tam kaczki zdepczą. *Święt. A. Obraz. I, 7.* A tu taka podskubana koza zdołała go wywieść w pole!... A bodajże ją kaczki zdeptały! *Morc. Ptaki 130.*

zdjąć p. **zdejmować**

zdjęcie 1. Amatorskie; białoczarne, kolorowe, ostre, nieostre, zamazane z. ⟨*obraz fotograficzny lub filmowy*⟩. **2.** z. architektoniczne a. architektury ⟨*przedstawiające budowle*⟩. **3.** z. atelierowe; plenerowe ⟨*zdjęcie filmowe wykonane w atelier; w plenerze*⟩. **4.** *fot.* z. błyskowe ⟨*zdjęcie wykonane przy użyciu lampy błyskowej*⟩: W nowoczesnej technice fotograficznej stosuje się przy wykonywaniu zdjęć błyskowych przy sztucznym świetle zamiast dawniej używanej magnezji dwa zasadnicze typy lamp błyskowych lub lamp elektronowych. *Fotogr. 2, 1955, s. 4.* **5.** z. fotograficzne ⟨*odbitka fotograficzna, fotografia*⟩. **6.** z. grupowe ⟨*zawierające grupę osób*⟩. **7.** z. migawkowe ⟨*wykonane za pomocą migawki przy naświetlaniu błony, taśmy, kliszy trwającym ułamek sekundy*⟩. **8.** z. lotnicze ⟨*wykonane z samolotu*⟩. **9.** z. portretowe ⟨*portret wykonany za pomocą fotografii*⟩. **10.** *med.* z. przeglądowe ⟨*obraz narządów wewnętrznych widocznych na ekranie podczas prześwietlenia*⟩. **11.** z. rentgenowskie ⟨*rentgenogram*⟩. **12.** z-a reportażowe ⟨*robione zwykle dla prasy, utrwalające aktualne zdarzenie lub zjawiska*⟩. **13.** z. rodzinne ⟨*robione zwykle z okazji jakiejś uroczystości rodzinnej, zawierające członków rodziny*⟩. **14.** z. ślubne ⟨*robione bezpośrednio po ślubie, przedstawiające małżonków w strojach ślubnych*⟩. **15.** z. topograficzne ⟨*zdjęcie lotnicze przedstawiające właściwości terenu*⟩. **16.** z-a (filmowe) zwolnione ⟨*przedstawiające ruch w wielokrotnie zwolnionym tempie, pozwalające śledzić wszystkie fazy ruchu*⟩. **17.** *szt.* z. z krzyża ⟨*obraz przedstawiający moment zdjęcia Chrystusa z krzyża*⟩. **18.** z. z ręki ⟨*bez oparcia aparatu na czymś stałym*⟩. **19.** Aparat do zdjęć filmowych ⟨*aparat filmowy*⟩; aparat do zdjęć fotograficznych ⟨*aparat fotograficzny*⟩. **20.** Dokon(yw)ać zdjęć (filmowych, fotograficznych), robić z-a. **21.** Kopiować, wywoływać z-a. **22.** Pozować; upozować, ustawić się do zdjęcia.

zdjęty 1. z. c z y m: z. przerażeniem, strachem ⟨*przerażony, przestraszony*⟩; z. żalem ⟨*rozżalony; skruszony*⟩; z. ciekawością ⟨*zaciekawiony*⟩; z. litością ⟨*przejęty współczuciem dla kogo; rozczulony, rozrzewniony*⟩. **2.** Jak z igły z. ⟨*nowy, świeży*⟩: Jak z igły zdjęte dopiero ich stadło. Otóż nowość, niedosyt, rozdrażnienie chuci... *Zabł. Amf. 103.* **3.** Jak, jakby z krzyża z., chodzić, wyglądać jak z krzyża z. ⟨*o kimś bladym, słabym, także: skłopotanym, zmartwionym*⟩: Chodzi jak zdjęty z krzyża, pobladł i oczy mu w dół zapadły. *Sarn. Febr. 135.* Każdy wyzyskiwał swoje uczucie, każdy odstępował ci część swoich kłopotów, a rezultat jest ten, że wyglądasz jak z krzyża zdjęta. *Prus Emanc. I, 294.* **4.** Jak, jakby z obrazu z. ⟨*wyglądający niewspółcześnie*⟩: Ten stary rządca w czarnej kapocie z kasztanowatym wąsem a siwym włosem, modlący się na łacińskiej książce, to postać nie naszego już wieku, jakby z obrazu zdjęta. *Krasz. Latarn. IV, 11.*

zdmuchiwać z. prochy przed kim ⟨*uwielbiać, czcić kogo*⟩: Była to pani tak pełna wspaniałości, majestatu cnoty, iż pierwszy pan Jan prochy przed nią zdmuchiwał, a przy tym bał się jej jak ognia. *Sienk. Pot. IV, 186.*

zdmuchnąć 1. z. lampę, świecę ⟨*dmuchnąwszy zgasić*⟩. **2.** z. k o m u k o g o; z. komu pannę, dziewczynę, kawalera itp. sprzed nosa ⟨*ubiec kogo w konkurach*⟩: To by dopiero była historia, gdyby jej która z nich kawalera zdmuchnęła sprzed nosa. *Bał. Dom 86.* Pannę sprzed nosa zdmuchną ci jak swoją. *Chęc. Szlach. 57.* Ten zrobi interes na świecie i zdmuchnie ci panią Stawską... Zobaczysz! *Prus Lalka III, 230.* **3.** Jak(by) zdmuchnął; jakby go (ją, ich itp.) kto zdmuchnął ⟨*znikł, (za)podział się itp.; znikł itp. nagle*⟩: Skoro tylko zjedli wczesny niedzielny obiad, znikli wszyscy jak zdmuchnął. *Jarec. Ludzie I, 187.* Nadziwić się nie może, gdzie podział się ten cały Gabryś. Jakby go kto zdmuchnął. *Bogusz. Kura 166.*

zdobny z. c z y m; w c o ⟨*ozdobiony czym*⟩: z. koronkami; mundur z. srebrnymi guzikami. - Rozłożył białe ręce zdobne błyszczącymi pierścieniami. *Sienk. SPP*; księga z-a w złocenia; czub z. w kokardki (*Goj. Krata 14*); ręka z-a w pierścienie; dziedziniec z. w klomby i trawniki. - Wysokie drzwi, zdobne w wyzłacane arabeski i szlaczki, otworzyły się z wolna. *Orzesz. SPP.*

zdobycz 1. Bliska, bogata, cenna, chwilowa, dotychczasowa, drobna, elementarna, formalna, imponująca, istotna, łatwa, niezgorsza, nowa, obfita, ostatnia, piękna, pożądana, skromna, światowa, świetna, świeża, trudna, trwała, upatrzona, ważna, wielka, wspólna, znaczna z.; liczne z-e ⟨*to, co zostało zdobyte, łupy; dorobek, osiągnięcia*⟩: Piękna Sara nie była zbyt trudną zdobyczą dla jakiego biegłego uwodziciela płci nadobnej. *Dygas. Molk. 67.* **2.** z-e miłosne ⟨*podboje miłosne*⟩: Czuł się stworzonym do bogactw wielkopańskiego przepychu, awanturniczych przygód, romantycznych zdobyczy miłosnych. *Perz. Cud. 31.* **3.** z. myśliwska ⟨*upolowana zwierzyna*⟩. **4.** z. wojenna ⟨*łupy wojenne*⟩. **5.** z. agrotechniczna a. agrotechniki, artystyczna, biologiczna a. biologii, cywilizacyjna a. cywilizacji, demokratyczna, duchowa, historyczna, kulturalna a. kultury, muzyczna, naukowa a. nauki, wiedzy, poznawcza, techniczna a. techniki, zootechniczna a. zootechniki; z. dużej, małej, tej miary ⟨*dorobek, osiągnięcie*⟩: Trwałą i wielką zdobyczą biologii w. XIX jest ugruntowanie pojęcia ewolucji świata organicznego. *Michaj. Biol. 40.* **6.** z. d l a k o g o: W powietrzu unoszą się motyle, muchy, komary — pożądana zdobycz dla jaszczurek. *Dyak. Przyr. 159.* **7.** z. n a k i m: Obfitą zdobycz zyskali Grecy na Persach. *Kras. Życia II, 4*; z. na nieprzyjacielu. **8.** z. w c z y m: Wojsko polskie wracało do swego obozu wesoło z zdobyczą w koniach, rządzikach oprawnych, broni ozdobnej. *Korzon Woj. II, 212.* **9.** z. w postaci czego. **10.** z. z dziedziny (czego), z (jakiejś) dziedziny: Wyprawa miała powtórnie zbadać tatrzańskie jeziora

[...] oraz dostarczyć nowych zdobyczy z dziedziny hydrobiologii. *Wierchy 1937, s. 71.* **11.** Brać, chwytać, pochwycić z. **12.** Chybić z.: Gdy ryś chybił w skoku i zwierz uchodził mu cało — nigdy nie ścigał chybionej zdobyczy, lecz rozpoczynał krwawe łowy na nowo. *Ejs. Pusz. 22.* **13.** Czekać zdobyczy a. na z., dopaść zdobyczy. **14.** Łaknąć, pragnąć zdobyczy. **15.** Ochraniać z., odebrać komu, osiągać, przynieść; dzielić, rozdzielać, puścić z.: Zwycięska wojna z Francją [...] przyniosła Niemcom cenną zdobycz w postaci Alzacji i Lotaryngii. *Piw. Odra 217.* Wracali do głównego obozu i przynosili bogatą zdobycz: skórki gronostai, kun [...] rysi. *Fiedl. A. Biz. 168.* **16.** Rozpowszechniać z-e (naukowe): Rozpowszechnianiem najnowszych zdobyczy nauk przyrodniczych i archeologicznych [...] zajął się Stefan Pawlicki. *Chmielow. Zarys 15.* **17.** Rzucić, schować, schwytać, szarpać, rozszarpać z.: Kundle rwą i szarpią ową zdobycz na wszystkie strony. *Goł. Kwestia 43.* **18.** Trzymać, ukryć, nieść, upolować, uprowadzić, węszyć, wydzierać, wypuszczać, wywalczyć, zabierać, zatrzymywać, zwracać, zyskać z. **19.** Czatować, czyhać, rzucać się, spadać, uderzać na z.: W bezchmurnym niebie krążyły sępy wypatrujące zdobyczy, na którą spadały nagle jak kule. *Bobr. Matka 185.* **20.** Dbać, walczyć o z. **21.** Dążyć, iść, sięgać po z. **22.** *daw.* Iść w z. komu ⟨*stać się czyją zdobyczą*⟩: Dwadzieścia tysięcy Kartagińczyków na placu poległo, obóz poszedł w zdobycz Rzymianom. *Kras. Życia III, 48.* **23.** Poszukiwać, przysparzać, spodziewać się, szukać, upatrywać, wypatrywać zdobyczy; zostać przy zdobyczy. **24.** *daw.* Brać, wziąć, zabrać w zdobyczy; dostać (się) w zdobyczy. Notuje [...] wiele nieprzyjaciel zabrał w zdobyczy bydła. *Marc. Pisma I, 197.* Dostało się zwycięzcom w zdobyczy 40 dział. *Baliń. M. Polska III, 19.* **25.** Korzystać ze zdobyczy; pochodzić, rezygnować, żyć ze zdobyczy. **26.** Chlubić się, chwalić się, cieszyć się, dzielić się, obłowić się zdobyczą; kryć się, uciekać, wracać, zmykać ze zdobyczą; uganiać (się) za zdobyczą: Wyzdrowiał całkowicie i uganiał po błotach za zdobyczą. Wracał nażarty i zadowolony. *Rudn. H. Spart. 54.* **27.** z. dostaje się komu, przypada komu; wymyka się z rąk.

zdobyć, zdobywać z. c o: **1.** z. armatę, broń, działo, sztandar ⟨*wziąć, zabrać, opanować przemocą (zwykle w bitwie)*⟩. **2.** z. autorytet, posłuch, szacunek, uznanie, zaufanie ⟨*pozyskać; wyrobić sobie (u ludzi)*⟩. **3.** *sport.* z. bramkę ⟨*strzelić bramkę; wbić, wrzucić piłkę do bramki przeciwnika*⟩. **4.** z. doświadczenie ⟨*zyskać doświadczenie, nabrać doświadczenia*⟩. **5.** z. fach, kwalifikacje, naukę, wiedzę; wykształcenie, zawód ⟨*kształcąc się, ucząc się uzyskać fach, kwalifikacje itp.*⟩: Uczył się. Zdobywał wiedzę, wzbogacał umysł. *Jeż Uskoki I, 111.* **6.** z. fortunę, majątek ⟨*dobić się majątku, dojść do majątku*⟩. **7.** z. górę, szczyt ⟨*wejść na szczyt*⟩: Wspinamy się na śliski brzeg, junacko zdobywamy górę, mijamy przyziemny mały szałas. *Fiedl. A. Rio 163.* **8.** z. kraj, państwo, ziemię; z. miasto, twierdzę, zamek ⟨*opanować przemocą; podbić, zawojować*⟩. **9.** z. (sobie) czyją łaskę, przyjaźń; czyje względy; czyje uznanie ⟨*pozyskać czyją łaskę itp.*⟩ **10.** z. łupy ⟨*zabrać przemocą, zwykle w wyniku zwycięskiej walki, wojny*⟩. **11.** z. bilety (do kina, do teatru), z. miejsce (w pociągu) ⟨*wystarać się o nie w trudnych warunkach, z trudem je uzyskać*⟩. **12.** z. czyją miłość, przyjaźń, sympatię; czyje uczucie; czyje względy ⟨*pozyskać*⟩. **13.** z. mistrzostwo ⟨*wygrać zawody w tym celu zorganizowane*⟩. **14.** z. niepodległość, wolność ⟨*uzyskać, wywalczyć*⟩. **15.** z. ogładę ⟨*nabrać ogłady*⟩. **16.** z. oklaski ⟨*być oklaskiwanym*⟩. **17.** z. okopy ⟨*wziąć szturmem*⟩. **18.** z. pieniądze (pieniędzy) ⟨*wystarać się, wytrzasnąć, wyrwać skąd*⟩: Zdobywszy sobie skądciś pieniędzy poszedł na hulankę. *SW.* **19.** z. pierwszeństwo, przewagę ⟨*uzyskać*⟩. **20.** z. poczytność, popularność ⟨*stać się poczytnym, popularnym*⟩. **21.** z. powodzenie, rozgłos, sławę; z. laury, wawrzyny; z. wpływ ⟨*zyskać powodzenie, rozgłos, sławę; wpływ*⟩. **22.** z. (sobie) prawo obywatelstwa ⟨*zyskać prawo obywatelstwa; wejść w zwyczaj*⟩. **23.** *sport.* z. punkt, punktowane miejsce ⟨*uzyskać w zawodach takie miejsce, którego kolejność oznacza się ilością punktów; przy czym ogólna suma punktów decyduje o zwycięstwie drużyny lub zespołu*⟩. **24.** z. rynek ⟨*uzyskać zbyt towarów w jakim mieście, kraju lub części świata*⟩: Po skończeniu wojny zapewne trudno będzie szewcom warszawskim zdobyć na nowo rynki utracone. *Tyg. Ilustr. 42, 1904.* **25.** z. czyje serce ⟨*pozyskać czyje uczucie*⟩. **26.** z. stanowisko ⟨*z trudem je uzyskać, dobić się go*⟩. **27.** z. świat ⟨*podbić, pozyskać powszechne uznanie, powszechną sławę*⟩. **28.** z. wiadomość ⟨*uzyskać, przynieść*⟩. **29.** z. władzę ⟨*opanować, przejąć, pochwycić*⟩. **30.** z. k o g o: a) ⟨*dostać do pracy*⟩: Zdobyła skądsiś pielęgniarkę, która [...] rozumiała owe [...] słowa, jakie chory wyrzucał w gorączce. *Prusz. Karabela 242*; b) ⟨*pozyskać*⟩: Książka, pisana żywo i pięknie, od razu zdobyła sobie publiczność. *Sinko Słow. 13.* Wyrósł na salonowego lwa, który lekkomyślnie zdobywa i porzuca kobiety. *Piskor A. Siedem 45.* **31.** z. c o j a k o k t o: Nie skończył uniwersytetu, do którego wstęp zdobył jako stypendysta. *Rocz. Lit. 1937, s. 135.* **32.** z. c o — k o m u (sobie): Wydanie to [Kochanowskiego] [...] zdobyło poecie ogólny poklask. *Wind. Koch. 62.* Powoli zaczyna sobie szlachta zdobywać miejsce na wiecach sądowych. *Kutrz. Hist. 123.* **33.** z. (sobie) k o g o — c z y m ⟨*pozyskać, zjednać sobie, zaskarbić sobie czyje względy*⟩: Śmiechem, wdziękiem i bezczelną zalotnością zdobyła sobie w mig wszystkich mężczyzn. *Fiedl. A. SPP.* z. c o — c z y m: **34.** *książk.* z. co mieczem, orężem ⟨*wywalczyć co zbrojnie (przy użyciu broni)*⟩: Mieczem zdobywa się grody, nie rąk załamaniem. *Żer. SPP.* Wiedział, że Polska tylko orężem zdobyć może niepodległość. *Gill. Wspom. 19.* **35.** z. co krwią ⟨*wywalczyć co z bronią w ręku, odnosząc rany, narażając życie*⟩. **36.** z. c o — c z y m, j a k ⟨*uzyskać za pomocą czego, w jakiś sposób, używając czego*⟩: z. co gwałtem, podstępem, przebojem, pracą, przemocą, własnym przemysłem, psim swędem, siłą, własnymi siłami, walką, wielkim (małym, wspólnym) wysiłkiem, przez wysiłek; z. co bez trudu, z narażeniem życia, z trudem; z. co ciężko, krwawo, łatwo, przypadkowo, samodzielnie, własnoręcznie: Część [...] swoich zarobków, które stale własnym przemysłem zdobywała, przynosiła rodzinie. *Żer. Char. 25.* Przynosił drzewo, kartofle, a czasem nawet i bochen chleba zdobyty psim swędem. *Kłos. Wiosna 118.* Młody badacz powinien mieć świadomość, że coś zdobywa przez swój wysi-

łek. *Hirsz. Hist. 81*. **37.** **z.** kogo, co szturmem, wstępnym bojem: a) ⟨*w natarciu*⟩: Żołnierze zdobyli okopy nieprzyjaciela szturmem. - Nie mogąc zdobyć zamku wstępnym bojem, osadził go dokoła. *Łoz. Wł. Praw. II, 140*; b) ⟨*od jednego zamachu, od razu*⟩: Artysta szturmem zdobył publiczność. - Wstępnym bojem zdobył sobie względy kucharza. *Meis. Sześciu 75*. **38.** **z.** k o g o d l a k o g o, c z e g o ⟨*pozyskać kogo dla kogo, czego*⟩: Odzież i pożywienie zdobywała dla siebie prawie od niemowlęctwa. *Żer. Char. 25*. **39.** **z.** c o — d o c z e g o ⟨*uzyskać co, wystarać się o co*⟩: Zbieracza interesuje głównie to, czego nie posiada, a co chciałby zdobyć do swych zbiorów. *Seweryn Rozdr. 10*. **40.** **z.** c o — n a k i m ⟨*złupić na kim, wydrzeć komu siłą, przy użyciu broni*⟩: Początkowo działały małe oddziałki partyzanckie, prymitywnie uzbrojone w broń zdobytą na wrogu. *Nowe Drogi 4, 1952, s. 105*. **41.** **z.** c o — o d k o g o, u k o g o ⟨*uzyskać, wydobyć, wydostać co od kogo*⟩: Szczegóły zdobyli od jednego wyższego oficera. *Twórcz. 1, 1954, s. 105*. Kupiec niemiecki, działając gromadnie i łącznie, zdobywał u krajowców korzystne dla siebie warunki życia i pracy. *Korzon Handl. 72*. **z.** c o — w c z y m: **42.** **z.** co w boju, w walce; w pracy, w trudzie ⟨*uzyskać co, walcząc, pracując, trudząc się*⟩. **43.** **z.** co w pocie czoła ⟨*uzyskać co pracując ciężko*⟩. **44.** **z.** k o g o w k i m ⟨*pozyskać w kim kogo*⟩: Zdobył on sobie w panu tak wspaniałomyślnego protektora. *Orzesz. Argon. 26*. **45.** **z.** co — z lądu, z morza ⟨*wziąć atakiem od strony lądu, morza*⟩: Ortygia mogła być zaatakowana i zdobyta tylko z morza. *Makowiec. Przyg. 46*.

zdolność **1.** Duże, fenomenalne, małe, mierne, nadzwyczajne, niepospolite, niepoślednie, niepowszednie, nieprzeciętne, niesłychane, niezwykłe, osobiste, przeciętne, przyrodzone, słabe, specjalne, średnie, świetne, uśpione, wrodzone, wszechstronne, wybitne, wyjątkowe, wysokie, wyższe, znakomite, znamienite **z-i** ⟨*uzdolnienie, talent*⟩: Dobre rezultaty w nauce osiągał tylko dzięki nieprzeciętnym zdolnościom. *Hamera Dozn. 6*. **2.** **z-i** administracyjne, aktorskie, artystyczne, dyplomatyczne, handlowe, intelektualne, literackie, malarskie, militarne, muzyczne, obserwacyjne, organizacyjne, pedagogiczne, pisarskie, poetyckie, poetyczne, prawnicze, recytatorskie, taktyczne, twórcze, umysłowe, wojskowe ⟨*dar do czego, uzdolnienie w jakiejś dziedzinie, w jakimś kierunku*⟩: Mieliśmy wcale niepochlebne o jego zdolnościach wojskowych i administracyjnych mniemanie. *Dan. W. Not. 274*. **3.** **z.** absorpcyjna (ciała fizycznego), bojowa (dywizji), dysocjująca (rozczynnika), erozyjna (rzeki), kojarzeniowa (umysłu), konkurencyjna (gospodarstwa rolnego), kredytowa (banku), manewrowa (łodzi), obiegowa (monety), odrostowa (rośliny); odtwórcza a. regeneracyjna (np. dżdżownicy); płatnicza (obywatela), postrzegawcza (człowieka); **z.** prawna, procesowa (obywatela); **z.** produkcyjna (fabryki), promieniotwórcza (radu), przeładunkowa (portu), przepustowa (pompy), przerobowa (zakładu), redukująca (związków chemicznych), ruchowa (kalek), skupiająca (soczewki), usługowa (spółdzielni) ⟨*wydajność, wydolność kogo, czego; natężenie pewnej właściwości*⟩: Zdolność absorpcyjna każdego ciała w każdej długości fali równa się zdolności emisyjnej tego ciała w tej samej temperaturze. *Zonn Astr. 175*. Płeć, rasa, narodowość, wyznanie ani pochodzenie nie mają wpływu na zdolność prawną. *Dz. Ustaw 34, 1950*. **4.** **z.** c z e g o ⟨*umiejętność czego, faktyczna zdolność wykonywania czego*⟩: **z.** asymilacji, dojrzewania (owoców), kiełkowania (nasion); myślenia (człowieka), odczuwania (człowieka), owocowania (roślin), panowania nad sobą; przewodnictwa ciepła, rozmnażania się (np. bakterii), wydawania potomstwa (u ssaków). **5.** **z.** d o c z e g o ⟨*predyspozycja do czego, potencjalna zdolność wykonywania czego*⟩: **z.** do czynu, do pracy; **z.** do języków, matematyki, nauki, malarstwa, rzeźby a. rzeźbiarstwa itp. - Określony przez biegłych abstrakcyjny procent utraty zdolności do pracy jest w ogóle nieprzydatny dla oceny roszczenia odszkodowawczego. *Państwo 1, 1954, s. 186*. Miał wielkie zdolności do rzeźbiarstwa i robót mechanicznych... *Prus Wiecz. 211*. **6.** **z.**, **z-i** n a k o g o: **z.** na nauczyciela, pedagoga, uczonego, wodza itp. - Zdolności na wodza stanowczo Sierakowskiemu odmówić musimy. Brak mu determinacji, ruchliwości, bystrości oka, zapału. *Korzon Wewn. VI, 210*. **7.** **z-i** (w jakiejś) dziedzinie, gałęzi; w jakimś kierunku: Człowiek ten już [...] w szkołach zdradzał zdolności niesłychane. Zwłaszcza w dziedzinie matematyki. *Żer. Przedw. 73*. Jest poetą, a przynajmniej zdaje mu się, że posiada niepospolite zdolności w tym kierunku. *Chmielow. Dram. 232*. **8.** Ktoś jakichś zdolności, o jakichś zdolnościach, w rozkwicie zdolności: Był to człowiek niepospolitych zdolności i wszechstronnie wykształcony. *Czayk. Poezje 233*. Pedagog o wielkich zdolnościach. - Jest w sile wieku, w pełnym rozkwicie zdolności — ileż może jeszcze dorobić. *Gomul. Ciury I, 64*. **9.** Cenić, marnować, mieć, odmawiać komu, okazywać, podziwiać, rozwijać, spostrzec (w kim, w czym), spożytkować, trwonić, ujawniać, utracić, wychwalać czyje, wydobywać z kogo, wykazywać, wyrabiać, zachować, zatracić, zdradzać, zaniedbywać, zużyć, zużytkować **z-i** (rzadziej w *lp*): Miał rzadką zdolność wprawiania ludzi w dobry humor. *Kow. A. Rogat. 111*. Kazimierz okazał zdolności wodza partyzanckiego. *Korzon Woj. III, 136*. Nigdy nie spostrzegłem, ażeby choć na chwilę utracił zdolność myślenia. *Prus Przem. 194*. Niekiedy pisarz spotyka w życiu kobietę, która go przeobraża lub wydobywa zeń uśpione zdolności. *Par. Alch. 65*. Wszystkie nasiona tylko przez pewien czas zachowują zdolność kiełkowania. *Sokoł. St. Las. 122*. Zaniedbują zdolności swojej i nie dochodzą stopnia tego, do którego by przyjść mogli. *Kras. SW*. **10.** Celować zdolnościami; dorównać komu, obdarzyć kogo zdolnością, zdolnościami; odznaczać się, zwracać uwagę zdolnością, zdolnościami: Przyroda hojnie go obdarzyła i urodą i zdolnościami. *Lim. Pam. 29*. **11.** Zdobyć co dzięki zdolności, zdolnościom: Nie pocił się on wprawdzie nigdy nad książką, ale dzięki wrodzonym zdolnościom [...] zdobył wcale przyzwoity zapas wiedzy. *Gomul. Obraz. 128*. **12.** Poznać się na zdolności, zdolnościach. **13.** Coś świadczy o czyich zdolnościach. **14.** Z twoimi (jego itp.) zdolnościami (możesz (może) wiele się nauczyć, osiągnąć, wysoko zajść itp.): Z twoimi zdolnościami, przy silnej woli prędko się nauczyć można wszystkiego. *Wol. Dom. III, 59*. **15.** **z-i** giną, maleją, marnują się, rozkwitają, rozwijają się, wracają, wzrastają

(rzad. w *lp*): Mierne zdolności giną, podcięte banałem i bezdusznym naśladownictwem. *Par. Alch. 173.* Powoli wracała jej zdolność myślenia, mogła mówić. *Strug Ojc. 89.*

zdolny 1. z. d o c z e g o ⟨*uzdolniony, mający dar do czego, utalentowany; zdatny do czego; skłonny do czego*⟩. **2. z.** do nauki, do malarstwa, rzeźby, do techniki itp. ⟨*uzdolniony*⟩. **3. z.** do boju, do walki ⟨*o żołnierzu, oddziale itp.: odpowiednio przygotowany*⟩. **4. z.** do (noszenia) broni ⟨*mający odpowiednie fizyczne warunki; zdolny do służby wojskowej*⟩. **5. z.** do okrucieństwa, do poświęceń, do występku itp. ⟨*wykazujący skłonność do okrucieństwa, do poświęceń itp.*⟩. **6. z.** do pracy ⟨*zdatny, przydatny; mający odpowiednie warunki fizyczne, aby wykonywać pracę, zwłaszcza fizyczną*⟩. **7. z.** do wszystkiego ⟨*mogący się ważyć na wszystko*⟩: W tym stanie człowiek zdolny jest do wszystkiego. *Boy Flirt IX, 131.* **8. z.** do wykiełkowania ⟨*o nasieniu*⟩. **9. z.** co robić: Była zdolna dać się owładnąć każdej pracy. *Dąbr. M. SPP.* **10.** *daw.* **z.** c z e m u: Już przystawione do szańców drabiny, fosy głębokie już przeprawom zdolne. *Kras. Wojna 117.* **11.** *daw.* **z.** n a c o: „Tatarzy, przebóg!" [...] Górale do mnie, kto zdolny na opór! *Gosz. Pow. 135.* **12.** Mieć (się), uważać (się) za zdolnego: Zadawał pytania, na które ona, mająca się za mądrą i zdolną, nigdy nie wiedziała, jak odpowiedzieć. *Dąbr. M. Noce II, 146.*

zdrada 1. Brzydka, czarna, haniebna, jawna, łajdacka, mniemana, otwarta, (po)tajemna, sekretna, sromotna, szkodliwa **z.** ⟨*zdradliwe podejście, podstęp*⟩: Czarna Szamotulskiego zdrada, dotknąwszy zbyt szeroką kraju przestrzeń smutkiem i cierpieniem, otworzyła niebacznym oczy. *Lel. Polska IV, 249.* **2. z.** małżeńska ⟨*wiarołomstwo*⟩. **3. z.** narodowa ⟨*wyrzeczenie się własnego narodu; działanie na szkodę narodu*⟩. **4. z.** c z e g o: **z.** kraju, ojczyzny, narodu; **z.** przekonań; **z.** sekretu, tajemnicy. **5. z.** stanu ⟨*ciężkie przestępstwo państwowe*⟩: Spisek został ujawniony; przeciw jego przywódcom istniały niewątpliwe dowody zdrady stanu. *Ziel. T. Rzym. 472.* **6. z.** p r z e c i w k o m u, c z e m u: Chcemy przekonać się, czy nie knujecie zdrady przeciw naszemu panu. *Prus Far. III, 241.* **7. z.** w c z y m: Zdrada w miłości jest starą, oklepaną piosenką. *Dygas. Molk. 111.* **8. z.** w o b e c k o g o, c z e g o: Wstydził się w sercu i wyrzucał sobie ciężko tę zdradę potajemną wobec ukochanej. *Orkan Rozt. 209.* **9. z.** w z g l ę d e m k o g o, c z e g o: Obaj popełniamy zdradę względem naszych najświętszych obowiązków. *Strug Krzyż III, 171.* **10. z.** z (jakiej, czyjej) strony: Kocha męża i nie domyśla się zdrad z tej strony. *Padal. Pok. 11.* **11.** Obawa, strach, lęk zdrady, przed zdradą. **12.** Winny zdrady, zdolny do zdrady. **13.** Proces, sprawa o zdradę. **14.** Demaskować, gotować, kryć, knuć, motywować, odkryć, podejrzewać, przeczuwać, przewąchać, przygotować; *daw.* snuć; szykować, udaremnić, ujawnić, węszyć, wietrzyć, zarzucać komu zdradę: Niestety, był to nikczemnik, który knuł w duszy zdrady. *Dygas. SPP.* W kraju sarkano na członków Komitetu, gorętsi zarzucali im zdradę. *Smolka Lubec. II, 176.* **15.** (U)karać zdradę, za zdradę. **16.** Obwiniać, oskarżać, podejrzewać, pomawiać, posądzać kogo o zdradę. **17.** Poczytać, uważać co za zdradę; sądzić, skazać za zdradę. **18.** Bać się, lękać się, obawiać się zdrady; doświadczyć zdrady; użyć zdrady: Te dwie gromady stanowiły dwa obozy, obozy wyraźnie walczące ze sobą, nieraz przy użyciu [...] łajdackiej zdrady. *Żer. Syzyf. 135.* **19.** Dopuścić się zdrady na kim, wobec kogo; doprowadzić, przywieść kogo do zdrady; przyłożyć rękę, skłonić kogo, zachęcać do zdrady. **20.** Brać, wziąć co (zamek, miasto) zdradą ⟨*zdobyć podstępem*⟩: Wpadł Henryk na zamek Kaliski, będący w posiadaniu Przemysława i zdradą go wziąwszy osadził w nim swoją załogę. *Baliń. M. Polska III/2, 28.* **21.** Dokazać czego, oddać co, odpłacić, podejść, pochwycić kogo, splamić się, walczyć, wojować, wyłudzić co zdradą: Kamieniec zaś oddał Złotnicki Derfeldenowi zdradą bez boju. *Jabłonow. Hist. 348.* **22.** Być, stać komu na zdradzie; zamyślać o zdradzie; maczać ręce w zdradzie: Na zdradzie mu nie stoję. Ziemi nie myślę zabierać. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 233.* **23. z.** boli; czai się, czyha na kogo; grozi komu, czemu; otacza kogo; kryje się, ukrywa się w czym; panoszy się, szerzy się gdzie: Na każdym kroku groziła Komunie zdrada i sabotaż. *Wojtk. Gen. 149.* **24.** Jest w kim **z.**, nie ma w kim zdrady: To pewne — nie ma w tobie zdrady, ty w oczy nasze patrzysz wprost. *Lieb. Poezje 167.* **25. z.**! ⟨*wykrzyknienie: zdradzono nas!*⟩: „Na Boga! zdrada! zginiemy tu marnie!" krzyknęła szlachta i w czambuł się garnie. *Rom. Poezje II, 140.*

przysł. **26.** Gdy szukasz rady, strzeż się zdrady.

zdradzać, zdradzić 1. z. c o a. c o — k o m u ⟨*wydawać potajemnie, ujawniać*⟩: Któż słyszał zdradzać tajemnice rodzinne? *Prus SPP.* Nie chciał mu zdradzać miejsca, które zapewne sobie rezerwował jako melinę. *Breza Uczta 397.* **2. z.** (swój) zamiar ⟨*ujawniać*⟩. **3. z.** zaufanie ⟨*zawodzić*⟩. **4.** (częściej *ndk*) **z.** c o ⟨*wykazywać, ujawniać*⟩: Pożółkła twarz, pałające oczy zdradzały chorobę na pierwszy rzut oka. *Sulig. Z dalszych 96.* **5. z.** chytrość, dobry smak, głupotę, gniew, ignorancję, myśli, nerwowość, niewiedzę, obecność, obawy, objawy czego, podnieoenie, przebiegłość, strach, sympatię, talent, uczucie, wzruszenie, zdolności, złość ⟨*okazywać mimo woli, ujawniać*⟩. **6. z.** c o — c z y m, p r z e d k i m, u k o g o; w k i m, w c z y m ⟨*ujawniać*⟩: **z.** co mową, słowami, wyrazem twarzy, wzrokiem. - Listy były w miarę godne, w miarę serdeczne, zdradzające stylem obycie i wykształcenie. *Kossak Z. Dziedz. w: Kier. 21, 1957.* Twarz moja zdradza mnie przed ludźmi. *Słow. Listy I, 87.* Końce chusteczki [...] podpięte szpilkami z kamieni zdradzają u niektórych pretensję zbliżenia się do strojów wyzwolonych. *Fel. E. Syb. I, 128.* Ręka biała i delikatna zdradzała w nim człowieka nie szukającego chleba w pracy fizycznej. *Rol. Gaw. 30.* Nie zdradzał w swych poglądach żadnych złudzeń. *Święt. A. Moral. 38.* **7. z.** k o g o, c o — d l a k o g o, d l a c z e g o, z a c o ⟨*nie dochowywać wierności, dopuszczać się zdrady wobec kogo, czego; opuszczać, odstępować kogo, co*⟩: **z.** kraj, ojczyznę, sprawę. - Jeden ze stowarzyszonych zdradził swych towarzyszy i przedstawił policji austriackiej piśmienne dowody spisku. *Lim. Społ. XVIII, 237.* Dziewczyna zdradzająca barona dla hrabiego robi baronowi reklamę. *Gomul. Obraz. 55.* Dla miłości złudnej sławy gotowy jesteś, rycerzu,

ojczyznę zdradzić, zaprzeć się narodu. *Wikt. Papież 161.* Bolało go, że Bube od razu, za kromkę chleba zdradził go. *Rudn. H. Spart. 68.* **8. z.** k o g o — z k i m ⟨*nie dochowywać komu wierności małżeńskiej*⟩: Gdy Olaf znów przebywa na wygnaniu, Inguna ulega pokusie i zdradza go z Islandczykiem. *Rocz. Lit. 1937, s. 198.* **9.** Mowa, oczy, twarz, mina, wymowa itp. zdradza kogo, co ⟨*ukazuje, ujawnia, demaskuje*⟩: Język polski znał dobrze, ale wymowa jego zdradzała cudzoziemca. *Śliw. A. Lel. 31.* Nie wiedział, że twarz jego zdradziła go. Była blada. *Brzoza Bud. 58.* Łzy go zdradziły ⟨*zdemaskowały*⟩. *SW.*

zdradzać się, zdradzić się 1. z. się c z y m ⟨*demaskować się, ujawniać się*⟩: Spodziewa się [...] pewnie gościa [...] zdradzał się coraz częstszym wyglądaniem przez okna. *Krasz. Szalona 15.* **2. z. się** w c z y m: Miłość kobiety nie zdradzi się w słowach, ale poznasz ją w spojrzeniach, w ruchach, w łzach, w uśmiechu. *Żer. Dzien. II, 306.* **3. z. się** z c z e g o: Zanadto był obytym [...] by choć jednym słówkiem zdradzić się z nurtujących nim uczuć. *Wędr. 15, 1901.* **4. z. się** z c z y m — p r z e d k i m, p r z e d c z y m: Nie zdradziła się ze swymi podejrzeniami przed tamtymi. *Nałk. Z. SPP.* Z tym właśnie zdradził się Teofil. *Par. SPP.* Niechby tylko nasz stosunek zdradził się przed światem, zostałabym pogardzona, jak występna kobieta. *Bog. Rodzin II, 212.* **5. z. się** j a k o k t o a. c o: Nie śmiał pytać Fierli o wyjaśnienia z obawy, że się zdradzi jako zupełny żółtodziób konspiracyjny. *Twórcz. 2, 1954, s. 101.*

zdradziecki z. w c z y m ⟨*podstępny*⟩: z. w uniżoności.

zdrowie 1. Cherlawe, czerstwe, delikatne, dobre, kruche, krzepkie, liche, marne, nadszarpnięte, nadwątlone, nadwerężone, niepożyte, nieszczególne, osłabione, silne, skołatane, słabe, słabowite, stargane, sterane, szlachetne, wątłe, zagrożone, złe, zniszczone **z.; z.** cielesne, duchowe, fizyczne, moralne, psychiczne, publiczne: Sprawy sanitarne leżały w rękach człowieka, który [...] brał sobie do serca całość zagadnień zdrowia publicznego. *Hirsz. Hist. 70.* **2.** Kamienne, końskie, niedźwiedzie, żelazne **z.** ⟨*bardzo dobre, nie psujące się łatwo*⟩: Trudy [...] coraz bardziej mi się dawały uczuwać, trzeba było mieć chyba zdrowie kamienne, aby to przetrzymać. *Ożeg. Wspom. 187.* Apetyt w górach mamy wilczy, zdrowie niedźwiedzie... *Sewer Nafta I, 53.* **3.** Samo **z.**; wyglądać jak samo **z.** ⟨*o bardzo zdrowym człowieku*⟩: Był to jeśli nie piękny, to bardzo przystojny mężczyzna, samo zdrowie, młodość i siła. *Krasz. Zadora 8.* **4.** Ktoś jakiegoś (dobrego, słabego itp.) zdrowia, *daw.* ktoś jakiś na zdrowiu ⟨*ktoś zupełnie zdrowy, niezbyt zdrowy*⟩: Był słabego zdrowia. **5.** Ktoś w dobrym (złym) zdrowiu; zostać, zobaczyć kogo w dobrym (złym) zdrowiu: Wróciwszy po zawarciu pokoju do domu, zastał żonę i dzieci w dobrym zdrowiu. *Sienk. Mieszan. 85.* **6.** Twoje, wasze **z.! z.** gospodarza, solenizantki itp.! ⟨*toast przy piciu alkoholu za czyje zdrowie*⟩: Twoje zdrowie — dodał podnosząc szklankę z miodem do góry. *Iwasz. J. Mil. 143.* **7.** Dom zdrowia ⟨*lecznica, szpital, sanatorium*⟩: Znikł gdzieś nagle, zdaje się, że w czeluściach jakiegoś domu zdrowia. *Boy Znasz. 84.* **8.** Kosztem zdrowia ⟨*ze szkodą dla zdrowia*⟩: Zabija się lekcjami, pracuje od rana do nocy [...] czyż dziś potrzebuje zarobku kosztem zdrowia? *Jun. Now. 139.* **9.** Obraz, okaz zdrowia ⟨*o kimś bardzo zdrowym*⟩: Młoda kobieta o kwadratowej, atletycznej głowie, małych oczkach, długich i pełnych rękach — okaz zdrowia. *Rudn. A. Morze 15.* **10.** Ośrodek zdrowia ⟨*instytucja udzielająca pomocy leczniczej ludności i prowadząca akcję zapobiegania chorobom*⟩. **11.** Dla poratowania zdrowia (robić co): Wziął sobie [...] urlop w maju dla poratowania zdrowia. *Lam J. Świat 119.* **12.** Służba zdrowia ⟨*ogół pracowników i instytucji lecznictwa w państwie*⟩: Traktujemy służbę zdrowia jako jeden z konkretnych instrumentów działających w służbie mas pracujących. *Nowe Drogi 6, 1952, s. 102.* **13.** Bez szkody, bez uszczerbku dla zdrowia, *daw.* bez uszczerbku zdrowia: Rekonwalescentów bez miłosierdzia wysyłał do szkoły, skoro tylko zauważył, że bez szkody dla swego zdrowia mogą wyjść z domu. *Skiba Poziom. 145.* Przez dni trzy bawiliśmy się bardzo dobrze, a co najlepsza, bez uszczerbku zdrowia. *Kras. Podstoli 119.* **14.** Objaw, ochrona, oznaka, poczucie, pozory, stan, utrata zdrowia: Przypomniał sobie, że opłakany stan jego zdrowia wymaga ruchu — wywrócił zatem parę koziołków. *Prus Wiecz. 71.* **15.** Życzenia zdrowia ⟨*życzenia składane zwykle z okazji świąt, imienin, urodzin i innych uroczystości*⟩. **16.** Coś dla zdrowia: gimnastyka, spacer dla zdrowia. **17.** Konieczny, potrzebny dla a. do zdrowia; szkodliwy dla zdrowia: Święcimy niedzielę z rygoryzmem kwakrów. Odpoczynek to konieczny dla zdrowia po całotygodniowych zatrudnieniach. *Orzesz. Broch. I, 104.* Czystość potrzebna jest koniecznie do zdrowia. *Orzesz. Kląt. 68.* **18.** Coś nie na (czyje) **z.** ⟨*coś szkodzi komu; szkodliwe dla kogo*⟩: [Tylko mi nie dawaj] [...] pieczonych bażantów, bo to nie na moje zdrowie. *Słow. Zawisza 45.* **19.** Wzgląd na **z. 20.** Poszkodowany na zdrowiu; *przestarz.* szkoda na zdrowiu. **21.** Kipiący, kwitnący zdrowiem. **22.** Na **z**!: a) ⟨*wykrzyknienie, zwrócone do kogoś po jego kichnięciu*⟩: Tabaczki zażywa, kicha, a „Na zdrowie!" — [...] szkoła mu odpowie. *Bon. Kość. 42*; b) ⟨*wyrażenie towarzyszące trąceniu się kieliszkami, wspólnemu piciu alkoholu*⟩: No, trąćmy się, kochasiu. Na zdrowie twoje. *Brzoza Bud. 97.* **23.** Chronić, łatać, nadszarpnąć, nadwątlić, nadwerężyć, narażać (na szwank), niszczyć, ochraniać, odbierać komu, odzyskać, oszczędzać, poderwać, podkopać, podtrzymywać, poprawić, (po)ratować **z.**: Gdyby nie odebrali jej zdrowia na Pawiaku, kto wie, może przetrzymałaby Oświęcim. *Czesz. Pocz. 105.* **24.** Pić, wychylić, wypić czyje **z.** a. za czyje **z.**; spełniać czyje **z.** ⟨*pić alkohol wznosząc toasty za czyje zdrowie*⟩: Już trzykrotnie pito zdrowie hojnych ofiarodawców, wygłaszając pijackie mowy. *Strug Krzyż II, 109.* Kielich wznosiłem do góry, by wasze wychylić zdrowie. *Kaspr. Księga 18.* **25.** Podreperować **z.**; podreperować się na zdrowiu. **26.** Przywrócić komu **z.**, przywrócić kogo do zdrowia. **27.** Psuć, rujnować, stargać, sterać, (s)tracić, szanować, szarpać, wrócić komu, wyniszczać, wystawiać na szwank, wziąć (komu), zabrać, zachować, zapewnić, (z)marnować **z.**: Ona wszystkich ziół zna własności [właściwości] [...] ona mu wróci

zdrowie. *Rzew. H. Zamek 78.* Te uczucia niepotrzebne niemało zdrowia jej zabrały. *Dzierzk. Pow. II, 14.* **28.** Wznieść czyje z. ⟨*wznieść toast za czyje zdrowie*⟩: Starką zdrowie wszystkich wznosi. *Bart. A. Tydz. 57.* **29.** Niech ci (jemu, wam, im) (Pan) Bóg da z. ⟨*utarte powiedzenie, znaczy to samo, co: niech ci się dobrze dzieje, jestem ci wdzięczny*⟩: A niech ci, kochaneczku, Pan Bóg da zdrowie za to, żeś tu dziś przyjechał! *Orzesz. Eli II, 213.* **30.** Mieć z., nie mieć zdrowia ⟨*być zdrowym; być chorym, słabym*⟩: Ma zdrowie stary. - Jaki szparki. - Siwy, a taki gimnastyk — wydziwiali widzowie. *Kowalew. S. Świat 33.* Cóż ci brakuje [...] masz zdrowie, wesołe usposobienie, dostatki... *Dzierzk. Obrazy 115.* **31.** Mieć końskie, żelazne z. ⟨*być bardzo zdrowym*⟩: Obie mimo delikatnej budowy i drobnych kształtów miały żelazne zdrowie i niepożytą energię. *Kow. A. Rogat. 11.* **32.** Nie mieć zdrowia na co a. co robić ⟨*nie być w stanie, zwłaszcza fizycznym co czynić; nie być na tyle cierpliwym, aby co robić*⟩: Nie mamy zdrowia włóczyć się po tych waszych norach. *Dan. Wraż. 49.* **33.** *daw.* Wynieść z. ⟨*wyjść cało; ocalić życie*⟩: Krewniak mój zniesion do szczętu w Janowie przez samego Bogusława. Ledwie sam zdrowie wyniósł! *Sienk. Pot. IV, 222.* **34.** Coś idzie, poszło; służy, wychodzi, wyszło (komu) na z. ⟨*dobrze (mu) robi, zrobiło; jest korzystne dla (jego) zdrowia; wpłynęło dodatnio na (jego) zdrowie*⟩: To suszenie co piątek wcale ci nie idzie na zdrowie. *Zar. Ludzie 49.* Taki napój na zdrowie służy. *Orzesz. Klat. 94.* Według Epikura rozkosz płciowa nigdy nie wychodzi na zdrowie, a dobrze, jeśli nie szkodzi. *Sinko Lit. II/1, 46.* **35.** Niech mu (ci, jej, wam itp.) będzie a. idzie na z.; jedz, pij; jedzcie, pijcie na z. ⟨*rodzaj życzenia: niech mu (ci, wam itp.) wyjdzie na dobre; niech ci, wam służy*⟩: Przerwał dość ironicznie: — Kto się tego doczeka, niech mu będzie na zdrowie. *Reym. Now. IV, 140.* Niechże mu idzie na zdrowie! *Bartk. SPP.* Wypiję wam wszystko [...] Pij pan na zdrowie, mamy dosyć. *Żukr. Dni 54.* **36.** Narzekać, utyskiwać, oddziaływać na z.; uważać na z.; zaklinać kogo na z. **37.** *daw.* Następować na czyje z. ⟨*starać się kogo zranić, zabić, zaszkodzić komu fizycznie*⟩: Oświadczam waszmościom, iż najsurowiej zakazuję na zdrowie księcia następować. *Sienk. Pot. IV, 112.* **38.** (Konie) parskają na z.: Konie parsknęły na zdrowie, zbierając się do kłusa z truchtu. *Grzeg. J. Alb. 70.* **39.** Stuknąć się na z. ⟨*wznosząc toast dotknąć kieliszkiem kieliszka współpijącego*⟩. **40.** *daw.* Targnąć się na czyje z. ⟨*na czyje życie*⟩: Bił w jego oczach lube mu osoby; targnął się nawet na własne jego zdrowie. *Dzied. Lisow. I, 66.* **41.** Dbać o z., dowiadywać się o czyje z.; drżeć, pytać, troszczyć się o z.; ręczyć za czyje z. **42.** Jak z.? ⟨*formuła grzecznościowa zapytania o zdrowie*⟩: Jak zdrowie radcy? — Ot, aby — aby. *Lem. Bajki 82.* **43.** Być jakiegoś (dobrego, złego itp.) zdrowia: Władzio, który przez pierwsze lata życia bardzo był wątłego zdrowia, mocno chorował. *Gorec. Wspom. 12.* **44.** Być w pełni sił i zdrowia: Miał lat sześćdziesiąt pięć, ale był jeszcze w pełni sił i zdrowia. *Meis. Sams. 5.* **45.** Coś kosztuje kogo dużo zdrowia ⟨*kosztuje go dużo nerwów, sprawia mu dużo kłopotu, trudności*⟩: Nie było nikogo w domu. Ja byłam bardzo kontenta, bo jestem bardzo nieśmiała i takie wizyty dużo mnie zdrowia kosztują. *Zap. G. Pam. 17.* **46.** Nabrać, nie posiadać, pragnąć, życzyć komu zdrowia: Robić zamierzam — wszystko [...] nie pożałuję rąk, nóg, snu, zdrowia... *Żer. Uroda 348.* **47.** *pot.* Jak pragnę zdrowia ⟨*rodzaj zaklęcia: naprawdę, na pewno, słowo daję*⟩: Znów łżesz? [...] Jak pragnę zdrowia, prawdę mówię, proszę pana. *Pytl. Fund. 62.* **48.** Dochodzić, powracać, przychodzić, wracać do zdrowia ⟨*zdrowieć*⟩: Teraz mię kaszel opuszcza, zaczynam wierzyć, że przyjdę do zdrowia. *Mick. Listy II, 99.* **49.** Grozić, zagrażać, służyć zdrowiu: Przechadzka po obiedzie służy zdrowiu i zapobiega gnuśności. *Sienk. Chwila II, 159.* **50.** Szkodzić, zaszkodzić zdrowiu a. na zdrowiu: Ryby i kawior poczęły szkodzić na zdrowiu wszystkim. *Żer. SPP.* **51.** Bije od kogo zdrowiem: Biło od tej pary zdrowiem, młodością, wesołością, szczęściem. *Sienk. Now. II, 71.* **52.** Cieszyć się, kwitnąć, odznaczać się; (przy)płacić, zapłacić co; promienieć, tryskać zdrowiem: Cała ta rodzina, na pozór przynajmniej, odznaczała się czerstwym zdrowiem. *Prus Now. I, 112.* Staruszek aż osłabł ze wzruszenia odebrawszy tę wiadomość, baliśmy się, aby nie przypłacił zdrowiem. *Fel. E. Syb. II, 219.* **53.** *daw.* Darować kogo zdrowiem ⟨*darować komu życie*⟩: To mój jeniec! Jam go zdrowiem darował, ale pod kondycjami. *Sienk. Pot. VI, 168.* **54.** Czuć się dobrze, źle na zdrowiu a. ze zdrowiem: Źle się czuła ze zdrowiem. *Dąbr. M. SPP.* Smutek nawiedzał ją tak często, że czuła się źle ze zdrowiem. *Goj. Dom 142.* **55.** Niedomagać, odbijać się, podupadać, szkodzić, szwankować, zapadać na zdrowiu: Zamknął się w sobie, nie dowierzał nawet swemu otoczeniu i na zdrowiu bardzo podupadł. *Chłęd. Odr. 118.* Król niebezpiecznie na zdrowiu zapadał. *Niemc. SPP.* **56.** Poprawiać się na zdrowiu [nie: w zdrowiu] ale: poprawa w zdrowiu a. na zdrowiu. *SPP.* **57.** Zachować przy zdrowiu: Przy stratach, strapieniach, którymi Bóg mię dotknął, dał słodką pociechę, zachowując przy zdrowiu tę lubą matkę. *Niemc. Sieciech. 5.* **58.** Wracać w (dobrym) zdrowiu, utrzymywać w zdrowiu. **59.** z. czyje cierpi na czym, chroma, dopisuje komu, opuszcza kogo, pogarsza się, polepsza się, poprawia się, psuje się, słabnie, służy komu, szwankuje, tryska z kogo, wraca komu, wymaga starań, czujności, opieki; wzmacnia się, znika. **60.** z-a grzmią, krążą, mnożą się ⟨*toasty za czyjeś zdrowie grzmią itd.*⟩: Wiwat Wojsko, wiwat Lud, wiwat wszystkie stany! tysiącem głosów zdrowia grzmiały na przemiany. *Mick. Tad. 348.*

przysł. **61.** Jedno zdrowie, a tysiączne choroby.

zdrowo z. i cało (przetrwać wojnę; wyjść z opresji) ⟨*w dobrym zdrowiu*⟩.

zdrowy, zdrów [forma zdrów używana jest tylko w orzeczniku] **1.** z. jak koń, jak ryba, jak rydz, jak rzepa, *rub.* jak byk ⟨*bardzo zdrowy*⟩: Przecież ojciec już jest zdrowy! [...] Zdrowy jak rydz! *Brand. K. Obyw. 308.* Ja zaś jestem zdrów jak koń [...] i nie robię nic! *Prus Emanc. I, 94.* **2.** z. idiota ⟨*prawdziwy*⟩. **3.** z. klimat, z-e powietrze ⟨*służący(-e) zdrowiu*⟩. **4.** z-a krytyka ⟨*rzeczowa, pożyteczna*⟩. **5.** z-a myśl, rada ⟨*trafna, słuszna, praktyczna, rozsądna*⟩. **6.** *gw. środ.* z-a premia ⟨*znaczna, spora*⟩: Pewnie jakaś zdrowa premia ci poleci. *Lut. Sprawa 50.* **7.** z. rozsądek, rozum ⟨*prosty, trzeźwy, praktyczny;*

chłopski⟩. **8.** Brać, wziąć co na z. rozum ⟨*kierować się trzeźwą rozwagą, kierować się rozsądkiem*⟩. **9.** *rzad.* z. środek ⟨*umiarkowanie; złoty środek*⟩: Ateny umiały właśnie utrzymać ten zdrowy środek pomiędzy zmysłem społecznym a indywidualizmem. *Witkow. S. Trag. I, 5.* **10.** z. n a c z y m: z. na ciele, na duszy, na umyśle. - Stwierdziłem, iż jest zupełnie zdrów na umyśle. *Leśm. Przyg. 97.* **11.** Ktoś przy zdrowych zmysłach; być przy zdrowych zmysłach ⟨*ktoś trzeźwy, przytomny; być trzeźwym, przytomnym*⟩: Wracać rzekę do źródła [...] nie może być zamierzeniem człowieka przy zdrowych zmysłach. *Dz. Lit. Lw. 56, 1957.* Jestem przy zdrowych zmysłach, zdrowszych niż wy wszyscy. *Bliz. SPP.* Czy ty jesteś przy zdrowych zmysłach? *Zap. G. SPP.* **12.** Bądź, bądź mi, bywaj z. ⟨*formuła pożegnania*⟩: Bądźże mi zdrowy, gołąbku mój drogi [...] Już cię nie zobaczę. *Fredro A. Intr. 14.* Bywaj zdrów, dzielny chłopcze! Nie trać serca. *Belc. Hun. 35.* **13.** Bądź, bywaj zdrów, *posp.* a. *żart.* bądź, bywaj zdrów, holenderski śledziu ⟨*przypadło!*⟩: Miłość jest gdyby rów: kto w nią wpadł, bywaj zdrów! *Dobrow. S. Warsz. 224.* Nikogo nie posłucha [...] będzie kwaśniał, kwaśniał i bądź zdrów, holenderski śledziu! *Dygas. Gorz. II, 97.* **14.** Gadaj, żartuj (sobie), drwij; niech gada, żartuje itp. z. ⟨*nie szkodzi, że gadasz, żartujesz itp.; mów co chcesz, nie będę ci wierzył, uważając to co mówisz za żarty*⟩: Pan Zagłoba gotów podrwiwać, bo on rad dworuje, gdy mu się okazja zdarzy, ale niech drwi zdrów! *Sienk. Wołod. I, 112.* Żartuj zdrów, kumie wilku, lecz mówiąc bez żartu, jeśli chcesz, możesz sobie równie wypchać boki. *Mick. Wiersze 120.* **15.** Idź, wynoś się, zabieraj się itp., pókiś z. ⟨*idź itp., bo cię uderzę, bo ci co zrobię*⟩: Pakuj się za drzwi pókiś zdrów! *Wilk. P. Tak II, 9.* **16.** Bodajeś, żebyś; bodajem, żebym tak zdrów był!: a) ⟨*rodzaj zaklęcia, podający w wątpliwość twierdzenie rozmówcy*⟩: Żebyś tak zdrów był, jak to prawda! *SW.* No, żebym tak zdrów był, jakeś ty o lekcji myślał. *Perz. Uczn. 115*; b) Żebym tak zdrów był! ⟨*rodzaj zaklęcia, zapewniający rozmówcę o prawdziwości twierdzenia*⟩: Nie mam, żebym tak zdrów był [...] nie mam ani grosza. *Szyman. W. Lichw. 111.* **17.** Kłaść zdrową głowę pod Ewangelię ⟨*niepotrzebnie się narażać*⟩.

zdrój 1. Czysty, kryształowy, przejrzysty, żywy z. ⟨*strumień, struga*⟩. **2.** Gorący z. siarczany; z. leczniczy ⟨*źródła lecznicze*⟩. **3.** *książk. mit.* Kastalski z. ⟨*źródło wypływające spod góry Parnasu, którego woda dawała natchnienie poetyckie; ogólniej: źródło dające asumpt do czego*⟩: [Praca] mi była kastalskim zdrojem męstwa i zdrowia. *Orzesz. Listy II/2, 129.* **4.** *książk.* z. krwi, łez: Legł wielki mistrz Komtury — spłynęły krwi zdroje. *Rom. Poezje I, 214.* Płyńcie oczy moje, wytaczajcie obfite łez rzęsistych zdroje. *Zab. 1/2, 1776, s. 180.* Radość mu zdroje łez wycisnęła z oczu. *Rom. Poezje IV, 205.* **5.** *książk.* Pić ze zdroju (czego) ⟨*korzystać, czerpać z czego*⟩: Jeszczem nic nie pił z miłości zdroju, okrom tęsknoty i niepokoju. *Brodz. Poezje 95.* **6.** z. szemrze, bije, sączy się.

zdrów p. zdrowy

zdumienie 1. Bezbrzeżne, bezgraniczne, chwilowe, ciche, duże, głębokie, jadowite, nabożne, naiwne, najwyższe, niemałe, nieopisane, niepomierne, niesłychane, nieustające, niezmierne, obłąkane, ogólne, ogromne, powszechne, prawdziwe, radosne, rosnące, rzetelne, szczere, tępe, wielkie, zamraczające z. ⟨*zadziwienie, zdziwienie*⟩: Obłąkane zdumienie włosy napastującemu tłumowi zjeżyło. *Żer. Popioły III, 56.* Ciocia cichaczem wyciągała wierszyki pupila i czytano je wśród ogólnego zdumienia. *Chłęd. Album 169.* **2.** z. na widok (czego a. kogo): Jak wyrażę zdumienie na widok rzeczy nieznanych. *Jastr. Alp. 43*; z. na wieść o czym. **3.** z. n a d k i m, n a d c z y m: Stał przez chwilę nieruchomo, zdumiony lub udający przez grzeczność zdumienie nad Krzysiną pięknością. *Sienk. Wołod. I, 120.* **4.** z. w oczach, we wzroku. **5.** Okrzyk, wyraz zdumienia: Wpatrywała się w córkę z wyrazem zdumienia, niepokoju i niemego zapytania. *Dąbr. Ig. Matki 91.* **6.** Nie bez zdumienia, ze zdumieniem, w zdumieniu (robić co) ⟨*zdumiewając się*⟩: Nie bez złości i zdumienia spostrzegł, że Duszkiewicz jest wyraźnie rozweselony sytuacją. *Pięt. Wspól. 40.* Cudzoziemcy podziwiali z zdumieniem to wojsko. *Korzon Woj. II, 438.* Grała tak znakomicie, że zachwyceni widzowie w zdumieniu zapominali [...] o oklaskach. *Dygas. Pióro 134.* **7.** Ku zdumieniu czyjemu (robić co) ⟨*wywołując zdumienie czyje*⟩: Ku zdumieniu kolegów zapisał się na filozofię. *Żer. SPP.* Towarzystwo roześmiało się i Dyzma ku swojemu zdumieniu spostrzegł, że [...] powiedział coś dowcipnego. *Mostow. Kariera 172.* **8.** Okaz(yw)ać, (po)hamować, ukry(wa)ć, wyrażać, wywołać z.: Nie od razu poznała gościa, jej twarz wyraziła zdumienie i przestrach. *Jackiew. Wiosna 22.* **9.** Opierać się zdumieniu, nie móc oprzeć się zdumieniu. **10.** Napełnić, przejąć kogo zdumieniem: Doznany zawód napełnił go i zdumieniem, i goryczą. *Sienk. Quo II, 48.* **11.** Popaść, pogrążyć kogo, wpaść, wprawić kogo w z.: Każdy napotkany szczegół wprawiał go w zdumienie. *Wikt. SPP.* **12.** Nie móc wyjść, ochłonąć, ocknąć się, oniemieć, otwierać (szeroko) oczy, wytrzeszczać oczy, zamilknąć, zaniemówić ze zdumienia: Nie mogła wyjść ze zdumienia. *Makusz. SPP.* **13.** z. maluje się, odmalowało się, odbija się, rysuje się na twarzy czyjej, w oczach czyich; odbiera komu mowę; ogarnia (kogo, że...); z. opanowuje kogo, przemaga; rozlewa się na czyjej twarzy, na czyim obliczu; z. trwa, ustępuje, wzrasta: Ogarniało zdumienie, że ten inteligentny, kulturalny, bystry chłopak jest tak bezradny jako pisarz. *Brosz. Feliet. 18.*

zdusić 1. z. co w sobie ⟨*stłumić*⟩: z. w sobie żal, gniew, gorycz, wściekłość. - Winicjusz przemógł się, zdusił w sobie ból i począł mówić. *Sienk. SPP.* **2.** z. co w zarodku ⟨*stłumić*⟩: z. bunt w zarodku. **3.** z. kogo w uścisku ⟨*mocno uścisnąć*⟩: Czasem się lękam zdusić go w uścisku. *Krasz. Seraf. 167.* **4.** *żart.* Niech go (ją itp.) katar zdusi ⟨*rodzaj łagodnego przekleństwa*⟩: Ja czułem w swoim czasie sympatię do Kożuchoni (niech ją katar zdusi), ale ona wcale się nie odwzajemniała. *Sienk. Koresp. I, 107.*

zduszony 1. z. głos ⟨*przytłumiony*⟩: Dorzuciła jeszcze głosem zduszonym przez łzy. *Płomyk 18, 1953*; mówić, szeptać, wołać, pytać zduszonym głosem. **2.** z. kapelusz ⟨*zgnieciony, zmięty*⟩: Odkrył palto ogromnych rozmiarów i zduszony kapelusz cudzy.

Krasz. SPP. **3.** z-e powietrze ⟨*zagęszczone, nieświeże*⟩. **4.** z-e śmiechy ⟨*przytłumione*⟩.

zdychać p. **zdechnąć**

zdzierać, zedrzeć 1. z. c o — z c z e g o ⟨*zrywać*⟩: z. korę z drzewa; z. czapkę z głowy. **2.** z. gardło ⟨*mówić, krzyczeć dużo i głośno*⟩: 60 tysięcy widzów zdzierało gardła, wiwatując na cześć Kuzina. *Sport 13, 1954.* Mieszczki w salopkach i jubkach, zdzierają gardła, targując się zawzięcie. *Oppman Warsz. 25.* **3.** z. głos, nogi ⟨*przemęczać, forsować*⟩: Nogi wtedy zdarł, serce podniszczył, nerwy stargał. *Breza Uczta 125.* A najgorsze, że głos ma taki zdarty i do śpiewu się bierze. *Goj. Dziew. I, 225.* **4.** Zdzierać język ⟨*mówić dużo; mówić nie osiągając skutku, mówić bez potrzeby*⟩: Szkoda zdzierać język takim gadaniem. *Święt. A. Wisz. 85.* **5.** z. konia czym ⟨*ściągać, powściągać*⟩: Zdarł konia wędzidłem. *Sienk. SPP.* Począł zdzierać lejcami swego skakuna. *Żer. SPP.* Jeździec zdzierał przed rowami rumaka, a ten przesadzał je ze sprężystością jelenia. *Sienk. Pot. V, 41.* **6.** z. łuskę z oczu ⟨*uświadamiać komu co; ukazywać we właściwym świetle*⟩: Zedrzeć łuskę z oczu ludzi otumanionych. *Wiedza i Życie 9, 1952, s. 792.* **7.** z. z kogo, z czego maskę czego (np. obłudy) ⟨*demaskować kogo, co*⟩: Jest to realizm satyryka [...] umiejącego zdzierać maskę obłudy. *Wojc. K. Pow. 47.* **8.** z. pasy z kogo ⟨*torturować kogo, znęcać się nad kim*⟩: Dał się pan nabrać, panie dyrektorze. - Co pan mówi — stęknął kolekcjoner — pasy z baby zedrę! *Brand. K. Miasto 137.* **9.** Zdzierać ręce do łokcia ⟨*ciężko pracować*⟩: Ja zdzieram ręce do łokcia, nauczycielki psują sobie płuca, nic nie użyłyśmy, nic nie mamy. *Prus Emanc. I, 223.* **10.** z. ubranie, obuwie (w strzępy) ⟨*zużywać, niszczyć (całkowicie)*⟩. **11.** z. zdrowie ⟨*niszczyć*⟩: Zdarł zdrowie zupełnie i przez nadużycia młodości, i przez trudy wojenne. *Koźm. Pam. II, 167.* **12.** z. z k o g o, o d k o g o ⟨*łupić kogo, wyciskać co od kogo*⟩: Zdarł ze mnie okrutnie za mieszkanie. *SW.* **13.** z. (ostatnią) skórę z kogo ⟨*wyzyskiwać kogo bezlitośnie, ciągnąć zyski z czyjej pracy*⟩: Mogę na przykład oddziałać [...] żeby bogaty nie zdzierał ostatniej skóry z biedniejszego. *Żer. Prom. 58.*

zdzierstwo 1. Haniebne, nienasycone, niesłychane z. ⟨*łupiestwo, wyzysk*⟩. **2.** Dopuszczać się zdzierstw; popełniać z-a; trapić ludzi zdzierstwami. **3.** Powściągnąć z-a.

zdziwienie 1. Głębokie, lekkie, nieopisane, nieudane, przyjemne, przykre, radosne, szczere, udane, wielkie z. ⟨*bycie zdziwionym, stan osoby zdziwionej*⟩. **2.** Ku (czyjemu) zdziwieniu ⟨*wywołując (czyje) zdziwienie*⟩: Nagle Jakub przemówił, ku największemu zdziwieniu obojga, spokojnie i rzeczowo. *Ritt. Most 19.* **3.** Ze zdziwieniem (oglądać kogo, co, spojrzeć, popatrzyć na kogo, na co; przyjąć, stwierdzać, zauważyć co): Spostrzegłem ze zdziwieniem, że... *SW.* **4.** Budzić, wywołać z.; wprawiać kogo w z.: Sztukę oklaskiwano żywo, mimo że „polityczne" jej momenty budziły raczej zdziwienie i zakłopotanie niż entuzjazm. *Boy Flirt VI, 21.* **5.** Okaz(yw)ać uda(wa)ć z.; nie ukazać, nie taić, nie móc ukryć zdziwienia. **6.** Wyrażać z. (o kimś, o twarzy czyjej): Twarz jego wyraziła wielkie zdziwienie. *Gomul. Wspom. 44.* Któż wyrazi moje zdziwienie, gdy... *SW.* **7.** Oniemieć, osłupieć, nie móc wyjść ze zdziwienia: Patrząc teraz na tę tłustą twarz z łagodnym wejrzeniem [...] nie mógł po prostu wyjść ze zdziwienia. *Sienk. Pust. 139.* **8.** z. ogarnia kogo; z. czyje nie ma granic, maluje się na czyjej twarzy: Było w tym zbliżaniu się coś tak ostrożnego, że Zbyszka ogarnęło zdziwienie. *Sienk. Krzyż. I, 196.*

zabrać (się) p. **zbierać (się)**

zebranie 1. Burzliwe, doroczne, gwarne, improwizowane, jawne, kameralne, liczne, małe, masowe, nadzwyczajne, ogólne, ożywione, poufne, prywatne, tajne, tłumne, uroczyste, walne, zwyczajne z. ⟨*zejście się uczestników, zgromadzenie*⟩. **2.** z. akademickie, blokowe, dyskusyjne, gromadzkie, inauguracyjne, instrukcyjne, karnawałowe, koleżeńskie, komisyjne, konspiracyjne, literackie, nauczycielskie, naukowe, organizacyjne, otwarte, partyjne, plenarne, przedwyborcze, publiczne, robocze, robotnicze, rodzinne, sąsiedzkie, sprawozdawcze, towarzyskie, wyborcze. **3.** *hist.* z. ludowe ⟨*w starożytnej Grecji i Rzymie: zebranie obywateli mających prawa obywatelskie*⟩. **4.** z. egzekutywy (partyjnej), komisji, komitetu (rodzicielskiego), młodzieży, rady pedagogicznej, załogi. **5.** z. w (jakiejś) sprawie, w sprawie czyjej, czego: z. w sprawie szkoły. **6.** z. z dyskusją. **7.** Porządek dzienny zebrania. **8.** Prezydium zebrania, przewodniczący zebrania. **9.** Mieć, odbyć, opuścić, organizować, (po)prowadzić, przygotować; *pot.* robić; rozbić, urządzić, zagaić, zakończyć, zamknąć, zwołać z.: Pamiętał, że Michasia miała dziś jakieś zebranie. *Dąbr. M. Noce II, 226.* Przewodniczący na chwilę umilkł, aby zaczerpnąć tchu i zastanowić się, jak teraz [...] poprowadzić dalej zebranie. *Kowalew. M. Kamp. 61.* Robimy jutro zebranie załogi?! *Twórcz. 1, 1954, s. 141.* Hasło nasze było, aby wszelkie zebrania rozbijać, by nie pozwolić przyjść Niemcom do władzy. *Rybka S. Pęta 51.* Więc poprowadzicie plenum? [...] Gdy zagajała zebranie, była spłoszona i zmieszana. *Pytl. Listy 65.* **10.** Iść, przyjść, schodzić się, zaprosić kogo na z.; chodzić, uczęszczać na z-a; wracać z zebrania: Idąc na zebranie poszedłem Wisłę zobaczyć. *Żer. Dzien. II, 165.* Pani jest teraz taka zalatana, chodzi pani na [...] wszystkie zebrania, konferuje. *Bogusz. Aniel. 119.* **11.** Być, dyskutować, poruszyć jakąś (czyjąś) sprawę, przewodniczyć, wypowiadać się, zabierać głos na zebraniu; wybierać na zebraniu (np. zarząd, komisję); zgłosić na zebraniu (wniosek, postulat). **12.** Stanąć przed zebraniem; wobec zebrania: W kwadrans później Kmicic stanął w komnacie królewskiej przed dostojnym zebraniem. *Sienk. Pot. IV, 18.* **13.** z. ma miejsce, odbywa się.

zedrzeć p. **zdzierać**

zegar, zegarek 1. Dokładny, okrągły, pękaty, staroświecki, staromodny z. **2.** Zegar atomowy, balansowy, elektryczny, mechaniczny, wagowy, wahadłowy; zegar biurowy, kościelny, kurantowy a. z kurantami, miejski, ratuszowy, stojący, stołowy, szafkowy, ścienny, wahadłowy a. z wahadłem, wieżowy, wiszący, zamkowy; zegar z kukułką: Zegary mechaniczne były rzadkie: widzimy je w wielkich miastach na wieżach [...] gdzie jednak raczej dekoracyjne miały znaczenie. *Bystr. Dzieje II, 7.* Po kątach tej komnaty stały [...] porcelanowe [...] i brązowe ze-

gary z kurantami. *Kaczk. Anunc. I, 102.* **3.** Damski, męski; niklowany, oksydowany, srebrny, złoty; ręczny zegarek; zegarek wysadzany kamieniami, brylantami; zegarek kieszonkowy; na dewizce, na łańcuszku, na rękę; z brelokami, z dewizką, z łańcuszkiem; z kopertą, bez koperty: Leżał na czerwonej poduszce srebrny zegarek z łańcuszkiem plecionym z włosów. *Pot. L. Pam. II, 59.* **4.** *posp.* **z.** na chodzie, nie na chodzie ⟨*chodzący, nie zepsuty; zepsuty*⟩: Zegarek męski, mosiężny, staromodna cebula, nie na chodzie... Tego ukraść nie mogła. *New. Archip. 171.* **5.** *daw.* Zegar piaskowy ⟨*klepsydra*⟩. **6.** *fiz.* Zegar, *przestarz.* kompas słoneczny ⟨*przyrząd wskazujący godzinę cieniem rzucanym na płytę przez pręt (gnomon) osadzony równolegle do osi świata*⟩. **7.** Zegar kontrolny ⟨*przyrząd sprawdzający, wykazujący np. obecność, szybkość*⟩: Zastał go w portierni, zajętego naprawianiem kontrolnego zegara. *Wilczek Nr 16, 92*; odbić kartę na zegarze (kontrolnym). **8.** Zegar szybkości: Naciskał guzik klaksonu, trąbka ryczała rozdzierająco, strzałka zaś na zegarze szybkości wskazywała 110 kilometrów na godzinę. *Chor. Zazdrość 318.* **9.** *przen.* Zegar dziejowy; zegar przeznaczeń, wieczności, życia: Na zegarze dziejowym poczęła wybijać godzina wolności naszej. *Rozwad. 211.* Zegar twego życia wnet na zawsze stanie. *Bon. Kośc. 88.* **10.** Chód, cykanie, tykanie, tykot, tykotanie, tik-tak zegar(k)a. **11.** Koperta zegarka; dewizka, koperta, łańcuszek od zegarka, przy zegarku, u zegarka. **12.** Tarcza, *przestarz.* cyferblat; wskazówka zegar(k)a. **13.** Zgodny, zgodnie z ruchem wskazówek zegara. **14.** Jak **z.**, jak w zegarze, zegarku ⟨*punktualny, punktualnie, dokładnie*⟩: Wszystko będzie szło jak zegarek! *Kowalew. M. Kamp. 29.* U nas, panie, jak w zegarze. O szóstej na miejscu, o siódmej precz! *Berent Fach. 29.* Jak w zegarku — coroczne podróże zimowe do Brazylii, Afryki Płdn., Angoli. *Balc. Ocz. 9.* Puls jej bije równo jak w zegarku. *Gomul. Pieśni 161.* **15.** Według zegarka ⟨*punktualnie, dokładnie*⟩: W gospodarstwie wszystko musi iść według zegarka. *Bełc. Król 289.* **16.** Z punktualnością zegarka (robić co): Mietek wstał z punktualnością zegarka i zabierał się do mycia. *Goj. Dziew. II, 34.* **17.** Pilnować się zegara, zegarka ⟨*przestrzegać oznaczonej godziny, być punktualnym*⟩: Nina surowo zabroniła Lorenzowi spóźniać się na śniadanie. On też pilnował się ściśle zegarka i przylatywał na oznaczoną godzinę. *Kosiak. Rick II, 41.* **18.** Pracować jak zegarek ⟨*pracować ściśle przestrzegając rozkładu zajęć*⟩. **19.** Cofnąć, posunąć, popchnąć, zatrzymać **z.** **20.** Naciągać zegar (wagowy). **21.** Nakręcać, regulować **z.**; patrzeć, spoglądać, zerkać na **z.**: Zerknąłem na zegarek i wykrzyknąłem, że już pora na akademię. *Putr. Rzecz. 270.* **22.** Nosić (na ręce, przy sobie, w kieszeni), otworzyć, zamknąć, wyciągnąć, wydobyć, wyjąć zegarek; sięgnąć po zegarek (do kieszeni); *przestarz.* dobyć zegarka (z kieszeni): Zwyczaj noszenia zegarków rozpowszechnił się w ciągu osiemnastego wieku. *Bystr. Dzieje II, 466.* Sięgnął do kieszonki spodni i wyciągając stary zegarek porównał wskazówki z zegarem kolejowym. *Braun Lewanty 5.* **23.** Jakaś godzina (np. pierwsza, druga) bije na zegarze: Na zegarze stacji w Badenie biła dwunasta. *Sewer Zyzma 39.* **24.** Sprawdzić **z.**; sprawdzać godzinę na zegarze, na zegarku. **25. z.** chodzi (dobrze, źle), cyka; odmierza czas, godziny, minuty; pokazuje, wskazuje jakąś godzinę; śpieszy się, spóźnia się, stanął, stoi; stuka, wystukuje godzinę, tyka, tykocze, zatrzymuje się: Skonstatował z przerażeniem, że wielki okrągły zegar [...] wskazywał trzy minuty po dziewiątej. *Perz. Uczn. 73.* Sprawdziłem czas i okazało się, że nasze zegarki spóźniają się o całe pięć minut. *Ziel. S. Pol. 224.* **26.** Zegar bije, wybił (czwartą, szóstą itp.); dzwoni, wydzwania godzinę, gra kuranta; kuka, wykukał godzinę; ogłasza, oznajmia (godzinę, północ), uderza, wydzwania (godzinę): Zegar na wieży zamkowej wybił właśnie dwunastą i słońce przygrzewało mocno. *Goj. Dom 22.* Spostrzegłem, że już północ, gdy stary zegar ścienny wykukał dwanaście razy. *Wędr. 18, 1901.* Zegar metalicznym dźwiękiem oznajmił północ. *Orzesz. Klat. 168.* Czasem tylko warknął ładny chart, drzemiący u komina, lub staroświecki zegar uderzył z wolna godzinę. *Tyg. Ilustr. 178, 1863.*

przysł. **27.** Nie należy gwoździ przybijać zegarkiem.

zejście 1. Strome **z.** (z góry) ⟨*spadzistość, pochyłość, miejsce spadziste do schodzenia*⟩. **2. z.** lawiny ⟨*obsunięcie się lawiny*⟩. **3.** Bezpotomne, bezdzietne **z.** ⟨*zgon osoby, która nie pozostawiła potomstwa*⟩. **4. z.** z tego świata, *med.* **z.** śmiertelne ⟨*śmierć, zgon*⟩. **5.** Akt, dokument, świadectwo zejścia ⟨*śmierci*⟩.

zejść się p. **schodzić się**

zemleć 1. *pot.* **z.** c o (jakieś słowo, wyzwisko, przekleństwo itp.) w zębach ⟨*wypowiedzieć z irytacją, wycedzić, wysyczeć*⟩: - Skąpiradło — zmełł w zębach. *Braun Lewanty 47.* Zmełł jakąś klątwę w zębach i skoczywszy z kopca biegł ku kosynierom. *Konopn. Now. IV, 112.* **2. z.** kogo na otręby ⟨*zniszczyć, unicestwić; potępić*⟩: Opinia publiczna zmiele cię na otręby, jeśli poobalasz takie zapisy. *Sienk. Połan. II, 212.* **3.** Na kim się zmełło, na mnie (na nim itp.) się skrupi ⟨*kto inny zawinił, a kto inny ponosi konsekwencje*⟩: Niech piorun trzaśnie wszystkich Kurcewiczów i wszystkie podwiki! Co mnie do nich?... już mnie one niepotrzebne. Na kim się zmełło, na mnie się skrupi. *Sienk. Ogn. II, 14.*

zemsta 1. Dzika, krwawa, okropna, okrutna, osobista, piekielna, prywatna, słuszna, sprawiedliwa, sroga, straszliwa, straszna, śmiertelna, tajna, usprawiedliwiona, wieczysta, wściekła, wyrafinowana, zaciekła, zapowiedziana, zasłużona **z.**; **z.** familijna, rodowa ⟨*pomsta, odwet*⟩. **2. z.** n a k o g o: Radziejowski pracował z niesłychaną szybkością nad zapewnieniem sobie i wszystkim malkontentom okropnej zemsty na króla. *Szajn. Szkice III, 340.* **3. z.** n a k i m, *rzad.* n a d k i m: Szukał zemsty na [...] dokuczliwym przeciwniku i znalazł ją niebawem. *Łoz. Wł. Praw. I, 323.* Kto tylko ma zdrowy rozum, nie będzie mi zarzucał zemsty nad jakimś oficerem. *Sztyrm. Katalept. II, 170.* **4. z.** p r z e c i w(k o) k o m u: Śmierć ojca Scypionowego rozżarzyła w synu zemstę przeciw nieprzyjaciołom ojczyzny. *Kras. Życia X, 68.* **5. z.** z a k o g o, z a c o: Pozwala zabić przez zemstę za brata. *Sienk. SPP.* Krwawa zemsta za śmierć ojca jest dziełem, które Orestes podejmuje niechętnie; tylko pod

przymusem. *Witkow. S. Trag. I, 217.* **6.** Akt, chęć, dzieło, płomień, pochodnia, szał, żądza zemsty: Zdawał się płonąć cały jak wielka pochodnia zemsty, i drżeć począł. *Sienk. Ogn. I, 169.* **7.** Chciwy, (nie)-syty, żądny zemsty. **8.** Miotany, pchany, zaślepiony zemstą. **9.** Nieubłagany, zatwardziały w zemście. **10.** *daw.* Brać, wziąć zemstę: Szczekacie na mnie, gdzie tylko możecie. Muszę tedy wziąć zemstę okazałą. *Tremb. Bajki 7.* **11.** Budzić, darować, knuć, kryć w sobie (w sercu, w duszy), zemstę; nasycić zemstę, nasycić się zemstą, nosić (w sobie, w duszy, w sercu) zemstę, obmyślać, obracać na kogo, odkładać, podniecać, podsycać czyją, poprzysiąc, (za)przysiąc zemstę; potępić zemstę: Mogę na przykład oddziałać [...] żeby jeden drugiemu darował zemstę, odpuścił zniewagę. *Żer. Prom. 58.* Knuł w milczeniu zemstę. *Sienk. SPP.* Poprzysiągł zemstę miastu. *Łoz. Wł. SPP.* Zaprzysięgli zemstę kapłanom. *Prus SPP.* **12.** Poruczyć, powierzyć (komu) zemstę, ściągnąć czyją zemstę na siebie; udaremnić, ugasić swą, (u)planować, wykonać, wymierzyć, wywołać czyją, wywrzeć, zapowiadać, zaspokoić, zostawić komu zemstę: Starzy husarze pewni byli, że im zemstę poruczy. *Słow. Sen 199.* Nienawidziła ciotki i jej syna i rada by całą zemstę wywrzeć na nich. *Sewer SPP.* Przyjdzie na czele potężnego tatarskiego zastępu straszny Babinicz [...] i zemstę taką wywrze, o jakiej ludzie dotąd nie słyszeli. *Sienk. Pot. VI, 108.* **13.** Wołać o zemstę: Baron śmiał [...] pokrzywdzić naszych wysłanników! — Panowie bracia! To o zemstę woła! *Łoz. Wal. Szlach. I, 103.* Dopuszczono się krzywd o zemstę do nieba wołających. *Goł. Kwestia 211.* **14.** Zrobić co przez zemstę: Pozwala zabić przez zemstę za brata, swata lub pobratymca. *Sienk. Listy II, 12.* **15.** Bać się, lękać się, obawiać się; dopuścić się, dopełnić, dokonać; poniechać, zaniechać; poszukiwać na kim; (za)pragnąć, szukać, uniknąć, wyrzec się, zrzec się zemsty; wydać na pastwę zemsty: Przecierpieć daj nam tę zgryzotę i zemsty za nią nie szukaj. *Bełc. Tarło 210.* **16.** Robić co dla zemsty: Dla osobistej zemsty narażał Holsztyński życie własne i oddanych sobie zwolenników. *Dzied. Oleśn. II, 88.* **17.** Gotować się, przygotowywać się, szykować się do zemsty; pobudzać do zemsty. **18.** Zostawić co zemście czyjej: Uchodzili z swoim dobytkiem do lasów swoich i moczarów, zostawiając chaty zemście zawiedzionego wroga. *Kętrz. Ludn. 14.* **19.** Dyszeć, gorzeć (goreć); (za)pałać; (za)płonąć; płacić, ścigać, ziać zemstą: Dowiedziawszy się o śmierci swego pana zapałali zemstą i zabili mordercę. *Proch. Szkice 155.* Uzbroiwszy się w drągi, ziejąc zemstą biegli rozliczyć się, jak mówili, z rządcą. *Padal. Opow. I, 218.* **20.** Uciekać przed zemstą. **21.** Zatrzymać się w zemście, z zemstą. **22.** Nosić się z zemstą. **23.** z. ciąży nad kim, nad czym, czai się gdzie; dosięga, dotyka kogo, spada na kogo: Zemsta zwycięskiego wroga ciężyła nad krajem. *Popł. Pisma II, 400.* Niechże sprawiedliwa twoja zemsta nie spada na mnie, lecz srogą chłostą niech dotknie bezpośredniego sprawcę nieszczęścia. *Orzesz. Czciciel 56.* **24.** z. mija, nadchodzi, zbliża się; spełnia się, unosi kogo, wrze w kim (w duszy, w piersiach, w sercu), zasłania oczy, zaślepia. **25.** z. jest rozkoszą bogów.

zenit 1. Dochodzić, dobiegać zenitu a. do zenitu; stanąć, znajdować się w zenicie ⟨*o słońcu: osiągnąć najwyższy punkt na sklepieniu nieba (nad naszymi głowami)*⟩. **2.** Dojść, dochodzić, podnosić (co), wznosić się do zenitu; (do)sięgnąć, (do)sięgać zenitu ⟨*osiągnąć najwyższy stopień czego*⟩: W tej epoce do zenitu dochodziła świetność sztuki wykonawczej i ważność aktorstwa na pierwszej polskiej scenie. *Kotarb. J. Teatr. 34.* Wesołość nasza doszła do zenitu. *Sienk. SPP.* Suchość klimatu głównie daje się czuć na [...] dalekim Zachodzie, do zenitu zaś dochodzi w Kalifornii. *Sienk. Listy IV, 53.* W scenie zamordowania księżniczki, dobija się pies do drzwi i ten pomysł jest po prostu genialny... podnosi grozę sytuacji do zenitu. *Wędr. 8, 1901.* Około pierwszej mój niepokój dosięgnął zenitu. *Prus Now. II, 225.* **3.** Być, stać u zenitu czego: stać u zenitu chwały ⟨*o osobie, kraju*⟩.

zepchnąć p. **spychać**

zepsuć (się) 1. z. komu (sobie) apetyt ⟨*odebrać apetyt, obrzydzić komu (sobie) co*⟩. **2.** *pot. środ.* z. dziecko ⟨*spowodować poronienie*⟩: Ją najbardziej bolało, że Ornochów Józka dziecko przez Leona zepsuć musiała. *Braun Lewanty 94* **3.** z. komu humor ⟨*wprawić kogo w zły nastrój*⟩: Unikam wszystkiego, co mogłoby zepsuć mi humor. *Ritt. Duchy 71.* **4.** z. krew (komu) ⟨*poirytować kogo*⟩: Czasem przyjaciel więcej krwi zepsuje niż wróg — ciągnął cierpko Cynarski. *Twórcz. 9, 1953, s. 133.* **5.** *przestarz.* z. komu serce ⟨*uczynić nieczułym na cudze nieszczęście*⟩: Nędza tylko nędzę rozumie, a komu serca nie zepsuło cierpienie, ten lepiej wie od innych, czego boleść potrzebuje i jak smutnego pocieszyć. *Krasz. Kołk. 73.* **6.** *żart.* z. komu skórę ⟨*zbić kogo; dać komu w skórę*⟩: Czasem tylko dopadł na osobności Franka, piętnastoletniego urwisa i zepsuł mu rzetelnie skórę. *Dygas. Zając 31.* **7.** z. sprawę ⟨*wywołać skutek przeciwny zamierzeniu*⟩: Trudno to małemu chłopcu mówić o ulepszaniu gospodarstwa, a nawet robiąc to mógłby zepsuć całą sprawę. *Grusz. An. Od Karpat 39.* **8.** z. zapałkę ⟨*nieumiejętnie pocierając złamać, ukruszyć łepek itp.; nie zapalić zapałki*⟩: Wydobyła [...] papierosa i, zepsuwszy z kilkanaście zapałek, z chciwością zapaliła. *Dąbr. Ig. Matki 31.* **9.** z. k o g o — c z y m ⟨*zdemoralizować*⟩: z. dziecko kosztownymi prezentami; kobietę hołdami, komplementami. **10.** Coś się zepsuło w państwie duńskim p. państwo. **11.** Klepka się komu (w czyjej mózgownicy) zepsuła ⟨*ktoś dostał pomieszania zmysłów; rozum mu się pomieszał*⟩: Coś niezwykłego dzieje się z naszym panem. Czy nie uważasz, Benedykcie, że się w jego mózgownicy jakaś klepka zepsuła? *Wędr. 10, 1901.* **12.** *pot.* Kobieta zepsuła się ⟨*spowodowała sztuczne poronienie*⟩. **13.** Pogoda zepsuła się ⟨*pogorszyła się*⟩.

zepsuty 1. z. język; z-a polszczyzna ⟨*niepoprawny(-a)*⟩. **2.** z. do gruntu, do szpiku kości ⟨*całkowicie zdemoralizowany*⟩. **3.** z. c z y m: z. pochlebstwami.

zerkać, zerknąć 1. z. d o c z e g o ⟨*spoglądać, zaglądać do czego*⟩: z. do lusterka, do otwartej szuflady, do papierów. **2.** z. n a k o g o, n a c o; k u k o m u, k u c z e m u; w stronę kogo, czego; z a k i m ⟨*spoglądać, rzucać okiem*⟩: z. ukrad-

kiem, ukosem a. z ukosa, łakomie, wrogo, spode łba, spod czoła, spod oka, lękliwie, podejrzliwie. Z niecierpliwością zerkał na zegarek. Ukradkiem zerknął ku oknu. - Zerknąłem w stronę nauczycielki. *Unił. SPP.* Wróbel zerka w stronę okna lub drzwi, czy stamtąd nie posypią mu jakich okruchów. *Dyak. SPP.* Ale za to lubię zerkać za panieneczkami. *Prus Kart. I, 83.*

zero 1. z. bezwzględne, temperatura bezwzględnego zera ⟨*najniższa możliwa temperatura, której odpowiadałoby w skali Celsjusza —273°*⟩. **2.** *jęz.* **z.** fonetyczne, **z.** dźwięku ⟨*pauza głosowa*⟩. **3.** *jęz.* Końcówka **z.** a. zerowa ⟨*brak końcówki*⟩. **4.** Kompletne, skończone **z.** ⟨*o człowieku bez znaczenia, ograniczonym umysłowo*⟩. **5.** Dwa **z-a** ⟨*symboliczne oznaczenie ubikacji, ustępu publicznego*⟩. **6. z. z.** ⟨*o godzinie: punkt, punktualnie*⟩: Dwunasta zero zero (12⁰⁰). **7.** Poniżej, powyżej zera ⟨*o temperaturze niższej lub wyższej od umownej, oznaczonej na skali termometru przez 0*⟩: Rano było osiem stopni powyżej zera. **8.** Coś równe, równa się zeru, coś sprowadza się do zera ⟨*czegoś się nie ma zupełnie*⟩: Szanse uzyskania nowego pokoju równe zeru. *Rudn. A. Morze 178.* Wzajemna pomoc sprowadzała się do zera. *Żukr. Dni 227.* **9.** Ograniczyć, zredukować co do zera ⟨*zupełnie zredukować*⟩. **10.** Ostrzyc kogo (się) na **z.** ⟨*do gołej skóry*⟩. **11.** Spaść, zmaleć do zera ⟨*ustać całkowicie*⟩: Do zera spadł wywóz miedzi. *Lewiń. J. Afr. 125.* Napięcie w sieci elektrycznej spadło do zera.

zerwać, zrywać 1. Zrywać boki (od śmiechu, ze śmiechu) ⟨*śmiać się gwałtownie, serdecznie*⟩: Komedia! Boki zrywać! Jak oni się [...] wykłócali: kogo zaprosić i gdzie posadzić? *New. Pam. 487.* **2.** Zerwać (sobie) gardło ⟨*zmęczyć mówieniem*⟩; zrywać (sobie) gardło ⟨*dużo mówić*⟩: Kwadrans zmilczeć nie może. Oba sobie gardła zrywali, a mnie wolno było milczeć. *Krasz. Pam. 71.* **3.** (częściej *ndk*) **z.** głos, piersi, płuca, serce; coś (np. kaszel) zrywa piersi, płuca ⟨*forsować; coś forsuje (piersi itp.)*⟩: Przejeżdżający tamtędy dorożkarze zrywają płuca, wrzeszcząc: — „na bok!" *Jun. Bruk. 3.* W pani wieku trzeba się szanować, zrywa pani sobie serce. *Brand. K. Sams. 48.* **4.** Zrywać gruszki na wierzbie, z wierzby ⟨*uprzedzać fakty, które mogą nie dojść do skutku*⟩: Winszując mi zamążpójścia za pana Michała zrywasz gruszki na wierzbie! *Orzesz. Pam. II, 117.* **5. z.** kajdany, łańcuchy, okowy, pęta, więzy ⟨*uwolnić się*⟩: Sercem w sercu dziewicy utonie i tak silnymi związany ogniwy, nim zerwie łańcuch, wprzód duszę wyzionie... *Słow. Poem. I, 9.* **6. z.** konie ⟨*nieostrożną, forsowną jazdą doprowadzić do zbytniego zmęczenia, choroby*⟩: Kazał siebie podwieźć do domu, gderając na woźnicę, że mu konie zrywa. *Rzew. H. Listop. I, 224.* **7. z.** kontakt, korespondencję, łączność, styczność, związek ⟨*zaprzestać porozumiewania się; zaprzestać kontaktów*⟩: Aktyw kierowniczy był przerzedzony, wiele kontaktów zerwanych. Terror policyjny szalał. *Ludzie KPP 52.* **8. z.** przyjaźń, znajomość; przymierze, sojusz, spółkę, ugodę, unię, związek; **z.** rokowania, układy, umowę ⟨*wypowiedzieć, przerwać, złamać; nie chcieć kontynuować (czego)*⟩: Nie potrzebuję podziału [...] zrywam umowę. *Niedź. Dzieło 151.* **9. z.** lekcję ⟨*spowodować nieodbycie się lekcji*⟩: Tomaszek i Emilka starali się pod byle pozorem zerwać obrzydłą lekcję. *Dąbr. M. Noce II, 124.* **10. z.** małżeństwo, narzeczeństwo ⟨*zrezygnować z małżeństwa, z narzeczeństwa w gwałtowny sposób*⟩. **11. z.** maskę ⟨*zdemaskować, ujawnić właściwe oblicze, właściwy charakter kogo lub czego*⟩: [Balzac] drażnił ludzi małych, urażał ich ambicje, zrywał maski wielu władcom opinii paryskiej. *Boy Balz. 75.* **12. z.** most ⟨*zniszczyć środkami wybuchowymi, wysadzić*⟩: Saperzy zerwali most [...] patrole przeprawiały się w łódkach. *Ziel. S. Pol. 144.* **13.** Fala, kra, powódź, woda zerwała most; *nieos.* zerwało most ⟨*woda, kra porwała, zniszczyła most*⟩: Na krypach nas przewieźli, wtenczas most zerwało. *Fredro A. Cudz. 89.* **14. z.** nici (łączące) z kim, z czym ⟨*zerwać łączność z kim, z czym*⟩: Klątwą rozbiorów było, że zrywały wszelkie nici łączące teraźniejszość z przeszłością. *Brück. Kult. IV, 73.* **15. z.** (sobie) nogi ⟨*przemęczyć chodzeniem albo staniem*⟩. **16. z.** obrady ⟨*spowodować ich przerwanie*⟩. **17.** *przestarz.* Zrywać oczy ⟨*pociągać wzrok*⟩: Białość jej na ulicach miasta oczy przy blasku słonecznym zrywa. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 300.* **18.** *książk.* **z.** pieczęć milczenia ⟨*przemówić*⟩. **19. z.** z kim romans ⟨*rozstać się z kim, rozejść się z kim; przestać z kim utrzymywać intymne stosunki*⟩. **20. z.** sejm ⟨*spowodować przerwanie obrad; nie dopuścić do obradowania*⟩: Jeden poseł mógł zerwać sejm i narazić Rzeczpospolitą na największe klęski. *Lam J. Kron. 234.* Wichrzyli Rzeczpospolitą, sejmy przez najętych posłów zrywali. *Kaczk. Gniazdo 32.* **21. z.** stosunki z kim; **z.** z k i m, **z.** ze sobą ⟨*zaprzestać z kim stosunków; rozstać się z kim (w gwałtowny sposób)*⟩: Zrzekła się dla Dżordża wszystkiego: dla niego zerwała stosunki rodzinne i towarzyskie. *Jeż Uskoki II, 204.* Mama przecie z rodziną musiała zerwać, nie mamy nikogo. *Nałk. Z. Dom kob. 129*; **z.** z narzeczonym, z ludźmi. - Paweł oświadczył się Agnieszce. Wyznał jej swoje uczucia [...] I tego samego dnia zerwali ze sobą na zawsze. *Brand. K. Obyw. 292.* **22. z.** strajk ⟨*spowodować zaprzestanie strajku*⟩. **23. z.** ślub, zaręczyny ⟨*uniemożliwić*⟩. **24. z.** tamę, tamy; **z.** wędzidło ⟨*usunąć przeszkodę, przeszkody*⟩: Pragnienie było tak silne, że zerwało wszelkie tamy — przestał rozważać. *Sier. Now. 209.* Wina to [...] czasu, w którym wszelkiego rodzaju namiętności prywatne już zerwały wędzidło. *Sienk. Szkice I, 57.* **25. z.** węgiel ⟨*odrywać za pomocą środków wybuchowych*⟩: Ilość zerwanego węgla zależy od otworów wiertniczych. *Płomyk 7, 1952.* **26. z.** zasłonę z czego ⟨*ujawnić co*⟩: Nie mam zamiaru zrywać zasłony z tajemnicy. *Kub. Szkice II, 3.* **27.** *zootechn.* Krowa zrywa do buhaja ⟨*jest w okresie popędu płciowego*⟩. **28. z.** c o — z k o g o, z c z e g o: Kat przyniósł powrozy i zrywał ubranie z delikwenta. *Chłęd. Neapol 342.* Zerwał kartkę z kalendarza — 28 sierpnia. *Żukr. Dni 5.* **29. z.** kogo ze snu ⟨*obudzić, zmuszając do gwałtownego wstania, poderwania się*⟩: O północy zerwał nas ze snu rozkaz: „Wszyscy na pokład!" *Balc. Ocz. 201.* **30. z.** z c z y m ⟨*zaprzestać czego; nie stosować czego, nie postępować zgodnie z czym, wyzbyć się czego*⟩: **z.** z nałogami, z przyzwyczajeniami, z rutyną, z szablonem, z tradycją. - Rzeczpospolita [...] zerwała z dawną polityką kanclerza, z układami, z paktowaniem. *Sienk. Ogn. III, 192.* **31. z.** ze świa-

tem ⟨*nie utrzymywać kontaktu z nikim, odsunąć się od wszystkiego, odosobnić się*⟩. **32. z.** z przeszłością ⟨*odciąć się od przeszłości; zmienić dotychczasowy tryb postępowania*⟩.

zerwać się, zrywać się 1. z. się gwałtownie, momentalnie, nagle, niespodziewanie, porywczo, pośpiesznie, prędko, raptem, raptownie, raźnie, rączo, szybko, żywo a. co żywo, w popłochu; **z. się** jak furia, jak oparzony, jak opętany, jak szalony, jak ptak (do lotu), jak na rozkaz, jakby go co ukąsiło, jak za naciśnięciem sprężyny ⟨*porwać się z miejsca, wstać raptownie, skoczyć; również przen.*⟩: Klęła, wyrzekała, czasem jak dziecko kwiliła, a czasem zrywała się jak furia i na pościeli wyprostowana za włosy targała się. *Orzesz. Cham 193.* Tęsknota do niej zrywała się we mnie, jak ptak do lotu. *Niedź. Grzech 200.* **2. z.** się na (równe) nogi ⟨*stanąć szybko, przyjąć szybko postawę stojącą*⟩: Przyszedł do siebie. Zerwał się na nogi, zadzwonił na służącego i czym prędzej się ubrał. *Zachar. Kres. 199.* **3. z. się** o świcie, przed świtem, skoro świt, rano, (wczesnym) rankiem; wcześnie ⟨*porwać się ze snu, wstać energicznie*⟩. **4.** Zrywać się po nocy, wśród nocy, we śnie; za lada szelestem, turkotem ⟨*powstawać gwałtownie z łóżka, mieć sen niespokojny*⟩. **5. z. się** d o c z e g o a. co robić ⟨*zacząć natychmiast wykonywać co; porwać się do czego*⟩: **z. się** do ucieczki, do walki. - Konie osadziły się na chwilę, aby potem zerwać się do biegu szybkiego, wesołego. *Goj. Dziew. II, 38.* Jak tylko przyszła wieść o twoim nieszczęściu, zaraz zerwałam się jechać. *Sienk. Wołod. I, 53.* **6. z. się** do broni ⟨*chwycić za broń, wystąpić zbrojnie*⟩. **7. z. się** do czynu, do lotu, jak do lotu; **z. się** do skoku, jak do skoku: Pod koniec przygrywki, oczy mu ożyły, muskuły zadrgały [...] i zerwał się jak do lotu. Opadł lekko na palce po drugiej stronie sceny. *Ukn. Strachy 135.* **8. z. się** k u c z e m u ⟨*poderwać się, rzucić się*⟩. Skowronki ze wszystkich pól zrywały się ku niebu i drżał w powietrzu ich hymn porankowy. *Reym. Now. II, 107*; **z.** się ku wyjściu. **9.** Coś zrywa się w kim, w czyjej duszy ⟨*coś powstaje w kim gwałtownie, ktoś odczuwa co w gwałtowny sposób*⟩: Ostateczną siłą woli tłumiła bunt, jaki zrywał się w jej duszy. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 1900.* Żal, który się w niej zrywał za dzieckiem, przesłonięty był niepokojem o nie. *Witkiew. S. Utwory 213.* **10. z. się** z c z e g o; o d c z e g o; z z a c z e g o ⟨*powstać gwałtownie*⟩: **z. się** z krzesła, z ławki, ze stołka, z łóżka, z posłania, z miejsca; **z. się** ze snu. - Czemuż lampa nie zgaśnie? albo nie zerwie się z haka u sufitu? *Par. Niebo 44*; **z.** się od stołu. - Zrywał się, czerwony, zza katedry i krzyczał. *Rus. Wiatr 131.* **11.** Krzyk, szept zrywa się z ust ⟨*ktoś zaczyna gwałtownie krzyczeć, szeptać*⟩.

zerwanie 1. z. sejmu (w dawnej Polsce) ⟨*uniemożliwienie obrad przez założenie protestu (veta)*⟩. **2. z.** z k i m, z c z y m: **z.** z narzeczonym (z narzeczoną); **z.** z Kościołem; **z.** z przeszłością; ze środowiskiem; z rodziną.

zerznąć (się), zerżnąć (się) 1. *uczn.* **z.** c o o d k o g o, z c z e g o ⟨*ściągnąć*⟩: **z.** wypracowanie od kolegi; **z.** opowiadanie z książki. **2.** *pot.* **z.** komu skórę, tyłek ⟨*zbić kogo po tyłku (zwykle dziecko)*⟩: Borowicz zadarł głowę z rozpaczliwą odwagą, pewny, że teraz nic go już nie uratuje, że wypędzą go z gimnazjum na cztery wiatry albo mu zerzną skórę na kwaśne jabłko. *Żer. Syzyf. 98.* **3. z.** kogo w piśmie (w prasie, w rozprawie, w referacie itp.) ⟨*skrytykować dotkliwie, zrąbać, schlastać*⟩. **4.** *wulg.* **z.** kobietę ⟨*mieć z nią stosunek*⟩. **5.** *pot. żart.* **z. się** w nowe ubranie, w nową suknię ⟨*wystroić się, wyelegantować się*⟩. **6.** *posp.* **z. się** w spodnie ⟨*załatwić się w spodnie*⟩.

zesłać, zsyłać Traf kogo zsyła, zesłał, (Pan) Bóg kogoś zesłał, niebo kogoś zsyła, zesłało ⟨*ktoś zjawił się niespodzianie w momencie bardzo pożądanym*⟩: Pan Bóg cię tu zesłał, właśnie miałem posłać po ciebie. *Fredro J. Żyw. 5.* Niebo mi cię zsyła! potrzebuję twojej rady, pomocy, w rzeczach ważnych. *Bał. Radcy 57.* Traf zsyła nam bardzo miłego gościa, który [...] będzie nocował. *Dygas. Robins. 84.*

zesłanie 1. z. na galery, na Sybir ⟨*rodzaj kary, deportacja*⟩. **2. z.** Ducha Św. ⟨*w Kościele katolickim święto obchodzone w 40 dni po Wielkanocy; Zielone Świątki*⟩. **3.** Skazać na **z.**, na x lat zesłania; przebywać na zesłaniu; powrócić z zesłania.

zespół 1. Bogaty, doborowy, doraźny, harmonijny, jednolity, karny, przodujący, reprezentacyjny, samodzielny, sprawny, stały, śmiały, świetny, wędrowny, wyodrębniony, wyrównany, zdyscyplinowany, zgrany, zharmonizowany, zwycięski **z.** ⟨*grupa osób lub rzeczy zespolonych w jakimś celu*⟩: Rozumieli wszyscy, że teraz stali się ogniwem w jednym zgranym zespole, że nie wolno nikomu wyłamać się z gromady. *Morc. Ptaki 273.* **2. z.** aktorski, amatorski, artystyczny, autorski, badawczy, budowlany, chóralny, czytelniczy, estradowy, góralski, instrumentalny, kameralny, literacki, ludnościowy, młodzieżowy, naukowy, operowy, orkiestralny, oświatowy, partyjny, poselski, pracowniczy, produkcyjny, profesorski, roboczy, rybacki, sceniczny, szkoleniowy, śpiewaczy, świetlicowy, taneczny, teatralny, techniczny, **z.** trójkowy (murarski), uczelniany, wokalny ⟨*grupa osób współdziałających, wykonujących wspólnie jakąś czynność, zorganizowanych w jakimś celu*⟩: Zespół góralski przez swoje pokazy [...] szerzy propagandę ludowości. *Wierchy 1947, s. 208.* Odbyło się w ogrodzie, na otwartej scenie przedstawienie naszego zespołu teatralnego. *New. Chłopiec 35.* **3. z.** architektoniczny, biologiczny, drzewny, leśny, łąkowy, mieszkalny, mineralny, plastyczny, portowy, roślinny, urbanistyczny ⟨*grupa podobnych lub pełniących podobne funkcje przedmiotów tworzących harmonijną całość*⟩: Las, jako najwyżej zorganizowany zespół biologiczny, stwarzał wyjątkowo sprzyjające warunki dla przetrwania pewnych form i gatunków roślinnych i zwierzęcych. *Przew. leśn. 448.* Rozwój kępkowy oraz rozłogowy traw uzupełnia się wzajemnie w zespole łąkowym. *Upr. rośl. II, 1134.* Każdy płot, brama, zieleń stanowią elementy, które w ręku architekta-urbanisty tworzą zespoły plastyczne. *Archit. 3/4, 1950, s. 85.* W małych zespołach urbanistycznych światło pozwala na wywołanie wielu efektów barwnych. *Archit. 3/4, 1950, s. 115.* **4. z.** słowny, wyrazowy a. **z.** słów, wyrazów ⟨*związek wyrazowy*⟩: Są poeci [...] którzy nie zdecydują

się na żaden zespół słów, dopóki nie stwierdzą, że go nikt dotąd nie użył. *Par. Alch. 250.* **5.** **z.** pieśni i tańca ⟨*zespół śpiewaczo-taneczny*⟩: W kopalniach [...] młodzież założyła [...] zespoły pieśni i tańca. *Sztand. Młod. 54, 1954.* **6.** **z.** **żywego słowa** ⟨*zespół deklamatorski*⟩: Zespół żywego słowa, dwie panienki [...] i [...] młodzieniec recytowali wiersz. *Braun Lewanty 333.* **7.** **z.** barw, gmachów, części, liczb; **z.** czynników, elementów, środków (artystycznych), warunków ⟨*celowe połączenie czego; ogół, kompleks*⟩: Wyrażeniem nazywamy zespół liczb połączonych znakami wskazującymi, jakie działania i w jakiej kolejności należy wykonać. *Iwasz. B. Alg. VII, 43.* Żyjątko nasze jest wystawione na działanie zmiennego i nieobliczalnego zespołu warunków zewnętrznych. *Demb. J. Posz. 60.* **8.** Montować, organizować, stanowić, tworzyć, uruchomić **z.**: Łąka czy las stanowią zespół, gdzie życie zwierząt i roślin jest z sobą ściśle związane. *Gaj. W. Symb. 6.* **9.** Kierować zespołem. **10.** Przyjąć do zespołu. **11.** Włączyć się w **z.**; (po)zostać, znaleźć się w zespole; pracować z zespołem. **12.** **z.** bierze (w czym) udział, powstaje, składa się z kogo, z czego, tworzy się; **z-y** współzawodniczą ze sobą: Zespół aktorski teatru [...] składał się z kilku bardzo dobrych i rutynowanych aktorów. *Teatr 21, 1952, s. 18.*

zestawiać, zestawić **1.** **z.** bibliografię (tematu, działu, dziedziny wiedzy) ⟨*sporządzać*⟩. **2.** **z.** złamaną kość, nogę ⟨*składać tak, aby się kość zrosła*⟩.

zestawienie **1.** **z.** cyfrowe, liczbowe ⟨*sprawozdanie ujęte cyfrowo, liczbowo, zawierające wyłącznie liczby*⟩. **2.** **z.** kasowe a. **z.** kasy ⟨*sprawozdanie ze stanu kasy w formie tabeli cyfrowej*⟩. **3.** **z.** kolorystyczne, kontrastowe ⟨*połączenie różnych (kontrastowych) kolorów*⟩. **4.** **z-a** statystyczne ⟨*tabele zawierające dane statystyczne*⟩. **5.** **z.** tabelaryczne ⟨*ujęte w formie tabeli*⟩. **6.** **z.** zbiorcze ⟨*zestawienie będące sumą innych zestawień*⟩. **7.** **z.** c z e g o z c z y m: **z.** wyrazu określającego z określanym. **8.** W zestawieniu z kim, z czym ⟨*w porównaniu*⟩: Jego imponująca, rozrosła w barach postać wydawała się jeszcze okazalsza w zestawieniu z przeraźliwie chudą sylwetką Krzyczkowskiego. *Meis. Arkt. 58—59.*

zeszły **1.** Zeszłego tygodnia, miesiąca, roku itp., w zeszłym tygodniu, miesiącu, roku itp. ⟨*poprzedniego tygodnia itp., w poprzednim tygodniu itp.*⟩: W zeszłą niedzielę odniosłem wrażenie, że pannę Zofię zaczyna już nudzić ten portret. *Perz. Las 126.* **2.** *daw.* **z.** z tego świata, w Bogu **z.** ⟨*zmarły*⟩: Nikogo ani z żyjących, ani z zeszłych z tego świata, krzywdzić nie myślał. *Czart. Myśli 268.* W Bogu zeszły był kmiotkiem, tak jak rodzice i przodki jego. *Kras. Podstoli 191.*

zetrzeć p. **ścierać**

zew *książk.* **1.** Tajemny **z.** (przyrody); **z.** krwi ⟨*wezwanie, wołanie*⟩. **2.** Na **z.** ⟨*na wezwanie*⟩: Na zew do czynnej walki pierwsza stanęła młodzież. *Mat. PPR 211.* Na zew trombity przypłynęła z niedalekiej zatoczki łódka. *Iwasz. J. Tarcze 12.* **3.** Rzucić **z.** ⟨*wezwać kogo do czego, rzucić hasło*⟩: Rzucić **z.** walki a. do walki.

zewnątrz **1.** Na **z.** ⟨*poza wnętrze albo poza wnętrzem czego*⟩: Wyjść, wystawać na **z.**; *przen.* Na zewnątrz są cudni, a w sercu drapiestwa pełni. *Baz. SW.* **2.** Z **z.** ⟨*skądinąd, zza granicy czego; od strony zewnętrznej czego*⟩: Impulsy z **z.**; napaść z **z.**

zewnętrzny **1.** Bodziec **z.** ⟨*idący od świata zewnętrznego*⟩. **2.** Dzieje **z-e** ⟨*dzieje stosunków jakiegoś kraju z innymi krajami*⟩: Dzieje kraju wewnętrzne znakomitszej nawet wagi są niż zewnętrzne, od znaczenia ich bowiem zależy istotne znaczenie kraju. *Tysz. Rozb. II, 78.* **3.** *mat.* Kąt **z.** ⟨*kąt między przedłużeniem boku a bokiem przyległym*⟩. **4.** Handel **z.** ⟨*zagraniczny*⟩. **5.** Lekarstwo **z-e** ⟨*do użycia zewnętrznego; do smarowania, okładów, dezynfekowania (ran) itp.*⟩. **6.** Nieprzyjaciel, wróg **z.** ⟨*zagraniczny, obcokrajowy*⟩: Ich bohaterski wysiłek polega nie na walce z wrogiem zewnętrznym, ale na przezwyciężaniu bierności duchowej. *Iwasz. J. Chopin 6.* **7.** Objaw **z.** ⟨*widoczny na zewnątrz*⟩: Objawy **z-e** choroby. **8.** Obrażenie **z-e**, rana **z-a** ⟨*dotyczące(-a) powierzchni ciała, nie organów wewnętrznych*⟩. **9.** Ogłada **z-a** ⟨*zachowanie, stosowanie form towarzyskich*⟩: Ludzi szczególnie wrażliwych może razić [...] brak zewnętrznej ogłady. *Brand. M. Spot. 102.* **10.** Opanowanie **z-e** ⟨*opanowanie mimiki, gestów*⟩. **11.** Polityka **z-a** ⟨*zagraniczna*⟩. **12.** Powietrze **z-e** ⟨*znajdujące się poza jakimś pomieszczeniem*⟩: Zimne, ostre, grudniowe powietrze zewnętrzne parło się do rozgrzanej hali. *Grusz. Ar. Hut. 12.* **13.** Schody **z-e** ⟨*znajdujące się na zewnątrz budynku*⟩. **14.** Ministerstwo Spraw Zewnętrznych (dziś: Zagranicznych) (MSZ). **15.** Szata **z-a** (książki, wydawnictwa) ⟨*wygląd zewnętrzny (okładka, obwoluta, układ graficzny itp.)*⟩: Redaktor przedkłada pierwszy projekt szaty zewnętrznej książki oraz układu ilustracji. *Kafel Techn. 11.* **16.** Ściana **z-a** ⟨*zamykająca budynek, pokój z jakiejś strony, oddzielająca budynek lub jego część od otoczenia*⟩. **17.** Świat **z.** ⟨*otaczająca nas, obiektywna rzeczywistość*⟩: Lękam się, abyście nie myśleli, że walka wewnętrzna jest stratą czasu, jest niepożyteczna światu zewnętrznemu. *Mick. Listy II, 101.* **18.** *anat.* Ucho **z-e** ⟨*małżowina uszna i przewód słuchowy*⟩. **19.** Wojna **z-a** ⟨*prowadzona poza granicami kraju*⟩: Przeprowadzano także nowe wojny zewnętrzne i domowe. *Sienk. Pot. I, 95.*

zewrzeć, zwierać **1.** **z.** dłonie ⟨*złączyć*⟩. **2.** **z.** konia, rumaka (ostrogami) ⟨*spiąć ostrogami*⟩. **3.** **z.** nogi, obcasy ⟨*zsunąć*⟩: Wyprostował się dumnie, a przekonywająco, nogi zwarł i patrzył przed siebie. *Brosz. Oczek. 25.* **4.** **z.** pięści, szczęki, zęby ⟨*ścisnąć, zacisnąć*⟩: Kurcz zwarł mu szczęki, przenikliwe zimno sączyło się po krzyżu. *Strug Krzyż I, 338.* **5.** **z.** szereg ⟨*stanąć ściśle jeden obok drugiego*⟩. **6.** **z.** usta, wargi ⟨*zacisnąć, zamknąć*⟩. **7.** **z.** c o — c z y m ⟨*ścisnąć, zacisnąć*⟩: Wielki, niepowstrzymany gniew [...] buchnął krwią do głowy, kurczem zwarł gardło. *Strug Ludzie 219.* **8.** **z.** c o — o c o ⟨*przycisnąć co do czego, sczepić co z czym, uderzyć czym o co (zwykle w walce)*⟩: **z.** pierś o pierś, tarczę o tarczę. **9.** **z.** c o — w c o ⟨*ścisnąć, ściągnąć, zacisnąć*⟩: Chciało się śpiewać jeszcze i jeszcze tę wspaniałą, bojową pieśń, która porywa myśli, zwiera dłonie w pięści, zagrzewa do walki. *Putr. Rzecz. 253.* **10.** **z.** c o — z c z y m ⟨*złączyć, zacisnąć*⟩: Sprzęgło zwiera koło zamachowe z wałem. *Sypn. SPP.*

zewrzeć się, zwierać się 1. z. się c z y m (j a k); z. się (czym) — pierś o pierś; pierś w pierś ⟨*szczepić się*⟩: z. się czworobokiem, kołem, pierścieniem, półkolem. - Zwarli się końmi pierś w pierś, wrąbali się w siebie nawzajem, aż stal z trzaskiem zgrzytała. *Żer. Popioły III, 129.* 2. z. się d o k o ł a, k o ł o, w o k o ł o, w o k ó ł c z e g o a. k o g o ⟨*zacisnąć się*⟩: Lody zwierają się wokół nas i unieruchamiają. *Cent. Foka 198.* 3. z. się n a c z y m ⟨*zacisnąć się na czym*⟩: Ukazuje się charakterystyczna sylwetka dużego niemieckiego auta więziennego [...] Dłonie zwierają się na butelkach, na granatach i na kolbach pistoletów. *Kamiń. A. Kam. 103.* 4. z. się z k i m — o c o ⟨*zetrzeć się, zacząć walczyć z kim — o co*⟩: Sofokles zwarł się z nim [Tespisem] o premium tragedii i wygrał. *Czart. Panna 20.* 5. z. się w c o ⟨*złączyć się, zlać się*⟩: z. się w czworobok, w koło, w pierścień, w półkole; z. się w gromadę, w rząd, w szereg. - Wrzask koci i szczekanie psie zwarły się w jeden głos. *Zap. G. Mił. 60.* 6. z. się — w c z y m ⟨*złączyć się w jakiej czynności*⟩: z. się w uścisku, w zapasach. - Objęła go mocno i znowu się zwarli w szalonym onieprzytomniającym pocałunku. *Reym. Now. III, 114.* 7. z się z k i m; z. się ze sobą ⟨*zetrzeć się, nawiązać walkę wręcz*⟩: Zwarliśmy się z Kozactwem, które po chwili zaczęło pierzchać ku wsi. *Pam. powst. 45.* Obadwa przy niezmiernym tłumie ludzi, na rozpuszczonych koniach zwarli się z sobą. *Moracz. Dzieje V, 58.* 8. Oczy się zwarły: a) ⟨*zamknęły*⟩; b) ⟨*spotkały*⟩. 9. Spojrzenia czyje się zwarły ⟨*dwoje ludzi spojrzało na siebie ostro*⟩: Zwarły się i odtrąciły ich nienawistne spojrzenia. *Krech. Lux, w: Tyg. Ilustr. 32, 1900.*

zez 1. *med.* z. jednooczny, obuoczny ⟨*wady ustawienia gałek ocznych (strabismus monolateralis, strabismus binocularis)*⟩. 2. (Z)robić zeza ⟨*ustawić gałki oczne tak, aby oś jednej była skierowana na przedmiot, drugiej zaś gdzieindziej*⟩. 3. Obserwować, patrzeć, spoglądać, spozierać na kogo, na co zezem: a) ⟨*ukradkiem*⟩: Lis pokręcił ogonem i z miną niewiniątka zezem obserwował czubate kokosze. *Rodz. Dew. 185*; b) ⟨*niechętnie*⟩: Tyzenhaus nie ograniczył się na udzielaniu swych podejrzeń samemu tylko królowi, skutkiem czego wszyscy poczęli zezem na Kmicica spoglądać. *Sienk. Pot. IV, 52*

zeznać, zeznawać 1. z. c o — p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*złożyć zeznanie*⟩: z. przed sądem. - Przed komisją zeznaje człowiek młody, chudy i blady. *Nałk. Z. SPP.* 2. z. do protokołu ⟨*podać do protokołu*⟩: Na miejscu wypadku zgromadzili się ludzie i zeznawali do protokołu, co komu było wiadomo. *Twórcz. 9, 1952, s. 86.* 3. z. prawdę (pod przysięgą, przed sądem) ⟨*wyznać*⟩. 4. *daw.* z. akt (prawny) ⟨*spisać akt u notariusza*⟩.

zeznanie 1. Dobrowolne, fałszywe, obciążające, wiarogodne, wymuszone z.; z. podatkowe ⟨*to, co zeznano; złożone świadectwo lub dowód czego w sądzie, w urzędzie*⟩. 2. z. co do okoliczności. 3. z. świadków. 4. Odwołać z.; spisać czyje z-a; wycisnąć, wydobyć, wydusić z kogo z.; wymusić, wymóc z. na kim; złożyć z. 5. Odmówić zeznań; uchylić się od zeznań. 6. Obciążyć kogo swymi zeznaniami. 7. Plątać się w zeznaniach.

zezwolenie 1. Chętne, milczące z. ⟨*pozwolenie*⟩. 2. z. n a c o: z. na prowadzenie warsztatu; na zawarcie małżeństwa; na wyjazd za granicę; z. na broń. 3. Z zezwolenia czyjego, za zezwoleniem czyim ⟨*mając czyjeś zezwolenie*⟩: Podpisywałeś z jego zezwolenia. *Żer. SPP.* 4. Dać z.; odmówić, udzielić zezwolenia na co. 5. Otrzymać, uzyskać, wyjednać sobie czyje z.

zgadula Zgaduj z. (w której ręce złota kula) ⟨*rodzaj gry dziecięcej*⟩.

zgadzać (się) p. **zgodzić (się)**

zgasić 1. Jakby, jak gdyby kto świecę zgasił ⟨*prędko, nagle*⟩: Zdmuchnął kopią swego przeciwnika z kulbaki, jakby świecę kto zgasił. *Kaczk. Olbracht. I, 287.* 2. z. gwiazdy: a) ⟨*zasłonić chmurami*⟩: Wiatr zgasił gwiazdy. Z łona czarnej nocy burza, jak orzeł, na pustynię spada. *Witw. S. Piosnki 51*; b) ⟨*rozjaśnić niebo*⟩: Świt zgasił gwiazdy. 3. z. chęć, namiętność, ochotę, pragnienie, uczucie, zapał ⟨*stłumić, unicestwić, ostudzić*⟩: Niepowodzenie zgasiło ochotę bojową, zasiało w sercach żal. *Śliw. A. Bat. 184.* 4. *sport.* z. piłkę ⟨*nadlatującą z góry na gracza piłkę zastopować*⟩. 5. z. urodę ⟨*zniszczyć*⟩: Więzienie i choroba zgasiły w części jej urodę. *Sienk. Quo III, 218.* 6. z. co w sercu ⟨*stłumić*⟩: Nic nie zdoła zgasić w naszych sercach wzajemnych uraz i zaciekłych gniewów. *Bełc. Kmita 103.*

zgasnąć 1. z. jak raca, z. jak zdmuchnięta świeca ⟨*zniknąć*⟩: Zapał bohaterski Stadnickiego zabłysnął jak raca i zgasł jak raca, pozostawiając po sobie dym niesmaku. *Łoz. Wł. Praw. II, 294.* I znowu wesołość jej dobroduszna i swobodna zgasła jak zdmuchnięta świeca. *Orzesz. Pieśń 296.* 2. Ktoś zgasł: a) ⟨*został zdystansowany, zagłuszony*⟩; z. przy kim, wobec kogo: Przy maleńkiej, zasuszonej pani Malinowskiej jego majestatyczna [...] żona zupełnie zgasła. *Krzyw. I. Bunt 98*; b) *podn.* ⟨*umrzeć*⟩; z. bez bólu, bez cierpień, z. na co; z. na czyich rękach, po mękach; z. w kwiecie wieku, w pełni sił, wskutek choroby; z. bezpotomnie; z. cicho, przedwcześnie; z. jak dopalona gromnica: Matka zaś Nel zgasła na suchoty w Heluanie, gdy dziewczynka miała lat trzy. *Sienk. Pust. I, 4.* Powróciła do kraju ze zwłokami matki, która zgasła, jak dopalona gromnica, pod owym niebem lazurowym. *Skiba Poziom. 223.* 3. Chwała, sława zgasła ⟨*przeminęła*⟩: Zgasła chwała Herburtów, a w niedługim czasie wygasnąć miał także ród cały. *Łoz. Wł. Praw. II, 181.* 4. Księżyc zgasł, słońce zgasło ⟨*zaszedł, zaszło*⟩: Za lasem siny, chory księżyc za horyzontem bladym zgasł. *Holl. Czas 5.* 5. Miłość zgasła, uczucie zgasło, zapał zgasł ⟨*przeminęła, przeminęło, przeminął*⟩. 6. Motor, silnik zgasł ⟨*przestał funkcjonować*⟩. 7. Nadzieja zgasła ⟨*rozwiała się*⟩. 8. Oczy zgasły: a) ⟨*straciły blask, zmatowiały*⟩: Włosy z kruczych stały się popielate, zgasłe oczy obojętnie patrzyły na wszystko. *Orzesz. Z różnych III, 265*; b) ⟨*przestały widzieć*⟩: Patrzyła na mnie długo, jakby mi się chciała napatrzyć przedtem, nim jej oczy zgasną. *Sienk. Bez dogm. III, 162.* 9. Radość, wesołość czyja a. komu zgasła ⟨*ktoś przestał się radować, weselić*⟩: Zgasła nam radość, jako zaszłe słońce. *Witw. S. Piosnki 137.* 10. Twarz zgasła ⟨*zastygła, straciła wyraz*⟩:

Nie, nie ma teraz uśmiechu na jego zgasłej twarzy. *Rudn. A. Morze 74.*
przysł. **11.** *daw.* Jaśnie zgaśnie — a mosanie zostanie.

zgiąć, zginać 1. z. czyj kark ⟨*upokorzyć kogo*⟩: Chcą wam przebaczyć, ale wpierw chcą zgiąć wasz hardy kark. *Sienk. Krzyż. II, 201.* **2. z.** kark, *rzad.* skroń (przed kim) ⟨*upokorzyć się*⟩: Kto nie śmie wręcz uderzyć, ten pod knutem zegnie skroń. *Świdz. Poezje 81.* **3. z.** grzbiet: a) ⟨*kłaniać się nisko*⟩: Dziedzic stał na stopniach zajazdowego ganku. Przed nim zginał grzbiet niski, krępy chłop i coś pokornie tłumaczył. *Brosz. Opow. 39*; b) ⟨*upokorzyć kogo; upokorzyć się*⟩. **4. z.** kolano przed kim, przed czym, *daw.* komu ⟨*uklęknąć przed kim, przed czym*⟩: Pozwól mi, niech [...] zegnę przed tobą kolano w pokornej prośbie o rękę. *Święt. A. Dram. 89.* Blask pereł znaczy sułtana, każdy mu zgina kolana, lecz w sercu wie, co przenosi. *Jasień. Pisma 104.* **5. z.** k o g o: a) ⟨*spowodować, że się ktoś schylił, przegnie*⟩: Kopnięcie poniżej brzucha zgięło go w pół. *Brand. K. Sams. 163*; b) ⟨*ugiąć, złamać, upokorzyć*⟩: Klęski nas zgięły, i nieszczęścia dzień każdy nam trują. *Rom. Poezje IV, 154.* **6.** Wiek zgiął kogo, wysiłki zgięły komu grzbiet ⟨*ktoś się z wiekiem, ktoś się z powodu wysiłków przygarbił*⟩. **7. z.** kogo do swych kolan, do swych stóp ⟨*upokorzyć kogo*⟩. **8. z.** w kabłąk, w pałąk ⟨*wygiąć w półkole*⟩: Plecy zgięte miał w kabłąk, głowę w dół zwieszoną. *Gomul. Kajet 12.* **9. z.** c o — w c z y m: **z.** nogi w kolanach, ręce w łokciach. - Wydobył z pochwy dość długi miecz błyszczący niby srebro i począł zginać go w ręku. *Prus Far. II, 133.* **10. z.** głowę, kark w ukłonie ⟨*ukłonić się*⟩.

zgiąć się, zginać się z. się w pokłonie, w ukłonie, *daw.* ukłonem; **z.** się w pas, wpół, we dwoje; w łuk, w kabłąk, w pałąk: Zgiął się wpół w pokłonie i wyszedł. *Iwasz. J. SPP.* Siedziała zgięta we dwoje. *Dąbr. M. SPP.* Zgiął się w pół jak klinga. *Past. Lira 139.* Klasnął w dłonie. Ukazał się zgięty w kabłąk urzędniczyna. *Worosz. Mazur 144.*

zgiełk 1. Burzliwy, ciągły, gorączkowy, hałaśliwy, mrukliwy, nieopisany, nieustanny, niewyraźny, ochoczy, orężny, piekielny, pijacki, powszechny, radosny, rytmiczny, światowy, wesoły, wrzaskliwy, wzmożony **z.**; **z.** nie do opisania; **z.** agitacyjny, bitewny, jarmarczny, kramarski, ludzki, miejski, owadzi, szkolny, towarzyski, uliczny, weselny, wojenny, zbrojny ⟨*gwar, hałas, wrzawa, harmider, zamęt*⟩. **2. z.** c z e g o: **z.** głosów, jazzu, maszyn, miasta, muzyki, obozu, obrad, pracy, rozmów, strzałów, strzelaniny; **z.** świata, **z.** walki, zabawy; **z.** psiarni; **z.** walczących. **3.** Daleko, z dala, z daleka od zgiełku: Pragnął daleko od światowego zgiełku na ustroniu oddać się całkiem naukom i poezji. *Siem. L. Rys. II, 300.* **4.** Zagubiony w zgiełku. **5.** Czynić, posłyszeć, przekrzyczeć, robić, (u)słyszeć, wszcząć **z.**: Wróble czyniły swój zwykły zgiełk. *Wikt. Zbunt. 34.* **6.** Głos, dźwięk dochodzi, dobiega, daje się słyszeć itp. przez, poprzez **z.**; głos, dźwięk przechodzi w **z.**; dostać się, wpaść w **z.**: Przez zgiełk strzelaniny dobiegało go huczenie motorów. *Jackiew. Jan 217.* Tymczasem szmer w głębi doliny potęgował się i przeszedł w zgiełk. *Prus Far. II, 240.* **7.** Narobić, unikać zgiełku; uciekać, usunąć się od zgiełku; głuchnąć, przekrzykiwać się, tłoczyć się w zgiełku, wśród zgiełku; dźwięk, głos wybucha, wydostaje się, wyróżnia się itp. ze zgiełku: Ze zgiełku i wrzawy dźwięk jeden wybucha i rośnie, kołuje jękliwie, głos syren — w oktawy opada. *Słonim. Poezje 283.* **8.** Huczeć, napełniać (dom), napełniać się, rozbrzmiewać, (za)wrzeć zgiełkiem; (za)panować nad zgiełkiem: Wielkie miasto huczało zgiełkiem dnia codziennego. *Cent. Czel. 5.* Ciche przed chwilą miasteczko napełniło się zgiełkiem. *Sienk. Ogn. III, 99.* **9. z.** bucha, chlusta, cichnie, czyni się, dobiega, dochodzi, dolatuje (skąd), huczy, milknie, napełnia (ulicę), niesie się, oszałamia, panuje (gdzie), podnosi się, potęguje się, powstaje, przelewa się, przeszkadza, rozlega się, robi się, ucichł, ucisza się, uczynił się, uderza o uszy, umilkł, ustaje, wre, wszczyna się, wzmaga się, wzrasta, zbliża się: Zgiełk taneczny muzyki chlusta z głośnika wiszącego nad drogą. *Zar. Ziarno 45.* Spod bramy niósł się zgiełk bab. *Kunc. Twarz 115.*

zginać p. **zgiąć**

zginąć 1. z. młodo, w sile wieku; nędznie, od razu, przedwcześnie; bez ratunku; w katuszach, w męczarniach; z chwałą; **z.** haniebną, naturalną, okropną, przedwczesną, rycerską itp. śmiercią; **z.** śmiercią lotnika, żołnierza; śmiercią walecznych itp.; **z.** jako kto (jako jeniec obozu, jako ochotnik itp.); **z.** z bronią w ręku ⟨*umrzeć albo polec*⟩: Okazało się, że żaden z nich nie zginął śmiercią naturalną. *Zachar. Kres. 226.* Zginął jako ochotnik w obronie Warszawy we wrześniu 1939 r. *Wierchy 1947, s. 9.* **2. z.** marnie; przyjdzie **z.** marnie ⟨*umrzeć w nędzy, w poniewierce*⟩: Jutro was zaślą daleko, a mnie ludzie osromocą i zginąć przyjdzie marnie. *Krasz. Chata III, 156.* **3. z.** bez śladu, bez wieści ⟨*przepaść, zaginąć*⟩. **4. z.** do nogi, do ostatniego, ze szczętem ⟨*wszyscy wyginęli*⟩: Oddział wojska włoskiego [...] zginął do nogi w piaskach Abisynii. *Witkiew. S. Gier. 74.* **5. z.** jak kamfora, jak kamień w wodzie; **z.** — kamień w wodę; **z.** jak mgła ⟨*przepaść nagle; bez śladu*⟩: Wszelki ślad jego natychmiast zginął jak kamfora, tylko pamięć została. *Brück. Kult. IV, 497.* Lokaj [...] ukradł mu kilka listów zastawnych i — zginął jak kamień w wodzie. *Prus Now. II, 165.* Fakt faktem: zeszyty zginęły; — kamień w wodę! — szukano — nie znaleziono. *Zeg. Zmory 235.* **6. z.** jak mucha, jak robak, jak robak rozdeptany, jak ruda mysz ⟨*marnie*⟩: Nie, nie mogę wydzierżawić, zginę jak ruda mysz. *Grusz. Ar. Tuzy 446.* **7.** Zwyciężyć lub **z.** ⟨*o walce bezwzględnej, na śmierć i życie*⟩: Domyśliłem się, że Bosak postawił wszystko na kartę, że chce zwyciężyć lub zginąć. *Zapał. Pam. I, 107.* **8.** Raczej **z.**, niż... ⟨*wyraz determinacji: raczej umrzeć niż (ustąpić, zmienić stanowisko, oddać co itp.)*⟩: Drapuję się dziś w togę rzymską [...] jako Katon nieugięty, gotów raczej zginąć, niż ustąpić. *Lam J. Kron. 161.* **9.** Niech zginę, jeśli... ⟨*rodzaj zaklęcia*⟩: Brama zabita i tak kurzem okryta, że niech zginę, jeśli ją kto od pół wieku otwierał... *Bog. Rodin I, 126.* **10.** Nie **z.** (na świecie) ⟨*dać sobie radę (w życiu)*⟩. **11.** Zgiń, przepadnij! zgiń, maro, przepadnij! ⟨*rodzaj zaklęcia*⟩: Pamiętam te [...] jakieś żale [...] Za czym? po czym? pfu! Zgiń, maro, przepadnij! *Orzesz. Z różnych III, 216.* **12. z.**

rozszarpany, spalony, trafiony itp.: Co się stało z Wokulskim? czy naprawdę zginął przy studni, rozszarpany dynamitem, czy wyjechał? *Goj. Dziew. I, 154.* **13.** *daw.* **z.** k i m ⟨*umrzeć jako kto*⟩: Jestem śląskie dziecko i Ślązakiem zginę; kocham śląską ziemię, i śląską krainę. *Ligoń Iskra 45.* **14. z.** b e z k o g o ⟨*nie dać sobie rady*⟩: Zginąłby bez opiekuna. **15. z.** na miejscu (np. w wypadku samochodowym) ⟨*zostać zabitym*⟩. **16. z.** na froncie, na wojnie; *podn.* na polu chwały, sławy ⟨*polec*⟩. **17. z.** na polu, na stosie, na szubienicy ⟨*zostać straconym: wbitym na pal, spalonym, powieszonym*⟩. **18. z.** o d c z e g o, p o d c z y m, z c z e g o ⟨*umrzeć, zostać pozbawionym życia, zgładzonym*⟩: **z.** od chłodu a. z chłodu, od głodu a. z głodu, od pożaru; od bomby, od kuli, od wybuchu miny; od stryczka, od sztyletu; pod kulami, pod razami, pod rumowiskiem; z wyczerpania, z tęsknoty, z żalu. - Oficerowie w sadzie zginęli od jednej bomby. *Ziel. S. Pol. 135.* **19. z.** p r z e z k o g o (a. c o) ⟨*gdy ktoś (coś) jest przyczyną czyjejś zguby*⟩: Pięknie dni zacząłem, ale przez ciebie luba! przez ciebie zginąłem! *Groza Poezje 114.* **20. z.** sprzed oczu ⟨*skryć się przed wzrokiem*⟩: Chmury zakryły horyzont, więc zginęły sprzed oczu górskie szczyty. *Wołosz. Słow. 87.* **z.** w c z y m: **21. z.** w dali, w mgle, w mroku, w mrokach nocy ⟨*zniknąć*⟩: Gęste chmury szybko zasnuły horyzont, szczyty zginęły w mgle. *Wierchy 1937, s. 137.* **22.** Coś zginęło w domu ⟨*coś zostało zabrane, skradzione*⟩: I czy przez ten czas zginęło co w domu? *Dąbr. M. Noce II, 268.* **23. z.** w katastrofie, w wypadku; w jakichś a. wśród jakichś okoliczności; w pojedynku, w powstaniu, w bitwie, w potyczce, w walce itp. ⟨*zostać zabitym; polec*⟩: Zginął w okolicznościach dość niezwykłych, zabity przez szwagra. *Nałk. Z. Niecierp. 7.* **24. z.** w obozie (koncentracyjnym) ⟨*umrzeć; zostać zamęczonym*⟩. **25. z.** w niepamięci, w pamięci, w zapomnieniu ⟨*zostać zapomnianym*⟩: Wiele wspomnień zblakło lub całkowicie zginęło w pamięci. *Łoz. Wł. Narwoj. 2.* **26. z.** w tłumie ⟨*zmieszać się z innymi ludźmi w tłumie, zniknąć*⟩. **27. z.** w więzieniu ⟨*umrzeć*⟩. **28. z.** w c z y m, w ś r ó d c z e g o ⟨*o głosie, słowach itp.: nie być słyszanym*⟩: Głos zginął w poświstach wichru; słowa ginęły w hałasie - Przemowa burmistrza zginęła wśród turkotu wozów. *Bał. Burm. 130.* **29. z.** z oczu ⟨*przestać być widzianym; zniknąć*⟩: Przez okno spoglądał na dróżkę przed domem, póki Kasia nie zginęła mu z oczu. *Rudn. A. Morze 472.* **30. z.** z czyjej ręki, *książk.* pod ciosem skrytobójczej ręki ⟨*zostać zabitym, zasztyletowanym, zastrzelonym itp.*⟩: Zginął z jego ręki przy wypełnianiu swoich obowiązków służbowych. *Twórcz. 5, 1953, s. 184.* Już on musi zginąć z mojej ręki, chyba go kto inny wcześniej zabije. *Sienk. Ogn. II, 232.* Od tej chwili ani jeden książę z rodziny Przemysłowiców nie zginął pod ciosem skrytobójczej ręki. *Smolka Szkice I, 22.* **31.** Pieniądze zginęły ze stołu ⟨*zostały skradzione*⟩. **32. z.** z c z y m (a. z k i m), r a z e m z c z y m (a. k i m) ⟨*być zgubionym*⟩: Przy złej sprawie stawając uporem zginąłeś razem z domem i ze dworem. *Zab. XV/2, 1777, 214.* **33. z.** z a c o (a. z a k o g o) ⟨*dać się zabić, polec*⟩: Zginęli za ojczyznę, kładąc swoje młode życie w obronie narodu. *Płomyk 20, 1952*; **z.** za ideę, za sprawę. **34.** Wieść (o kim) zginęła ⟨*nie wiadomo, co się z kim stało*⟩. *przysł.* **35.** Kto mieczem wojuje, ten od miecza zginie.

zgliszcze 1. Dogasające, dymiące, ostygłe, spopielałe **z-a**; **z-a** wojenne ⟨*pogorzelisko*⟩. **2.** Dźwignąć, odbudować ze zgliszcz (wieś, miasto, osiedle itp.) ⟨*ze zniszczeń*⟩. **3.** Pozostawić za sobą (jedynie) **z-a**. **4.** Zmienić (wieś, zabudowania, miasto itp.) w kupę zgliszcz, zamienić się w **z-a**.

zgładzić z. kogo ze świata ⟨*zabić*⟩: Synowców zgładził ze świata, łakomiąc się na spadek po nich. *Krasz. Kartki 639.*

zgłaszać (się), zgłosić (się) 1. z. akces do czego ⟨*przystępować do czego*⟩: W r. 1561 akces do Polski zgłaszają Inflanty. *Choł. Duch 62.* **2. z.** dymisję ⟨*składać; rezygnować ze stanowiska*⟩. **3. z.** swoje dezyderaty, pretensje do kogo; zastrzeżenia (wobec kogo, czego ⟨*występować z dezyderatami itp. wobec kogo, czego*⟩. **4. z.** interpelację (do laski marszałkowskiej), projekt czego, wniosek ⟨*składać interpelację, projekt, wniosek; występować z interpelacją, z projektem, z wnioskiem*⟩. **5. z.** kandydaturę kogo (do władz) ⟨*wysuwać*⟩. **6. z.** sprzeciw ⟨*sprzeciwiać się, protestować*⟩. **7. z.** zapotrzebowanie na co ⟨*składać*⟩. **8. z.** k o m u, d o k o g o — c o ⟨*składać, komunikować komu co*⟩: Członkowie Federacji mają obowiązek zgłaszania do Komitetu wyników swych prac. *Brand. K. Troja 166.* **9. z.** się na ochotnika do czego a. co zrobić ⟨*ofiarowywać się, wykonać co dobrowolnie*⟩: Gdy patrol telefoniczny zawrócił niosąc rannego, podchorąży zgłosił się na ochotnika, że poprawi linię. *Żukr. Dni 76.* **10. z. się** na ochotnika do wojska ⟨*wstępować do wojska ochotniczo (w przeciwieństwie do zgłaszania się z poboru)*⟩. **11. z. się** do raportu ⟨*stawać przed dowódcą (z prośbą osobistą lub w sprawie dyscyplinarnej)*⟩.

zgoda 1. Absolutna, błoga, braterska, budująca, ciągła, cicha, dobra, domowa, doskonała, harmonijna, milcząca, miła, najlepsza, nieprzerwana, niezachmurzona, niezmącona, obłudna, obopólna, ostateczna, papierowa, powierzchowna, powszechna, pozorna, prawdziwa, przykładna, serdeczna, słomiana, stała, święta, wewnętrzna, wieczna, wielka, wspólna, wyjątkowa, wzorowa, złota, zobopólna, zupełna **z.** ⟨*zgodzenie się, zgodność, jednomyślność, harmonia; przyzwolenie, aprobata*⟩: Ukłonił się z obłudną zgodą na te słowa, z udanym współubolewaniem. *Żer. Popioły III, 140.* **2. z.** (p o) m i ę d z y k i m (a. k i m): Zgoda między braćmi niedługo trwała, a powód do jej zerwania dał najmłodszy brat. *Baliń. M. Polska III/2, 26.* **3. z.** n a c o ⟨*aprobata*⟩: Sama do nóg ci padam prosząc przyzwolenia i zgody na ślub. *Słow. Sen 268.* **4. z.** p o c z y m ⟨*pogodzenie się*⟩: Zgoda po kłótni [...] spotęgowała zobopólne uczucia. *Orzesz. Z różnych III, 491.* **5. z.** w domu, w narodzie, w rodzinie itp.: Czy może być większa przyjemność jak zgoda... jeszcze w rodzinie. *Bliz. Dam. 157.* **6. z.** z k i m, z c z y m: **z.** z rodziną, z samym sobą, z sumieniem. **7.** Na znak zgody: Wysłuchał jej próśb i na znak zgody skinął głową. *Par. Troj. 21.* **8.** *jęz.* Związek zgody ⟨*składniowy związek wyrazów, w*

którym wyraz określający zgadza się z wyrazem określanym pod względem liczby, rodzaju i przypadku⟩. **9.** Chętny, skłonny do zgody. **10.** Dla (miłej) zgody ⟨*aby była zgoda*⟩: Nie umie sobie przebojem zdobywać miejsca, lecz woli dla miłej zgody każdemu ustępować z drogi. *Bał. Dziady 107.* **11.** Na zgodę (co robić) ⟨*aby była zgoda, dla zgody*⟩: Pochwycił jego rękę i uderzył w nią na zgodę. *Reym. SPP.* Padłszy sobie w objęcia poczęli się całować i do piersi wzajem przyciskać, za czym i pili dalej na zgodę. *Sienk. Pot. IV, 121.* Kiwać głową na zgodę; przystać na zgodę; wyciągnąć dłoń, rękę na zgodę; dłoń, ręka na zgodę: No [...] ręka na zgodę... Nie gniewaj się. *Skiba Poziom. 269.* **12.** *daw.* Według zgody (robić co) ⟨*według ugody, umowy; zgodnie z umową*⟩: Oddają swoje dzieci na wychowanie do tego szpitala, płacąc od nich według zgody lub szczodrobliwości. *Kit. Opis 33.* **13.** Za zgodą czyją (robić co): a) ⟨*z czyim przyzwoleniem*⟩: Pobrali się za zgodą (a. ze zgodą) rodziców. *SW.* Materiał opracowany przez niego wykorzystałem za jego zgodą w moich wykładach. *Jackiew. Wiosna 189*; b) *daw.* ⟨*gdy jest zgoda, harmonia*⟩: Za zgodą małe rzeczy pomnożone bywają, a za różnicą niszczeją. *Gil. SW.* **14.** Dać zgodę na co ⟨*zgodzić się*⟩. **15.** Osiągnąć, przypieczętować czym, przywrócić, restaurować, rozprzęgać, rwać, sklecić, skleić, udawać, utrzymać, uzależnić od czego, uzyskać, wyjednać zgodę; wyrazić zgodę na kogo, na co; zachować, zakłócić, zamącić, zaprowadzić, zawrzeć, zerwać, zrobić zgodę; starać się, zabiegać o zgodę: Rwały zgodę domową rozterki osobiste. *Mech. Wym. I, 214.* Nie przyjęła jego oświadczyn, uzależniając swoją zgodę od zdania matki. *Ward. Wyłom 16.* Wyraził [...] zgodę na wzniesienie brązowego odlewu [Mickiewicza]. *Osm. SPP.* Po najdzielniejszym oporze wszedł w układy, zawarł zgodę i był do miasta wpuszczony. *Moracz. Dzieje I, 302.* Stuknęli się po rękach i zrobili zgodę, jako na uczciwych gospodarzy przystoi. *Jun. Antrop. 153.* **16.** Chcieć, potrzebować, pragnąć zgody; *książk.* zbudować most zgody między kim (a kim). **17.** Robić co, coś dzieje się bez czyjej zgody: Nie miał prawa rozporządzania naszymi łowiskami bez naszej zgody. *Fiedl. A. Biz. 226.* **18.** Dojść, doprowadzić, nakłonić, namówić do zgody; podać, wyciągnąć dłoń, rękę do zgody; przywieść, wezwać do zgody ⟨*do pogodzenia się, do zgodnego, harmonijnego współżycia*⟩: Teraz powinna ustąpić, to jest: pierwsza wyciągnąć rękę do zgody. *Sienk. Połan. II, 99.* **19.** Przyjść z sobą do zgody: Długo nie mogła przyjść sama z sobą do wewnętrznej zgody, długo szamotała się pełna niepokoju. *Chmielow. Poeci 140.* **20.** Cieszyć się, przełamać trudności, wiązać się zgodą. **21.** Być, zostawać z kim, z czym w zgodzie: Pod tym względem moje pojęcia były w zgodzie z opinią ogółu. *Prus SPP.* Być w zgodzie z sumieniem swoim ⟨*w porządku*⟩. *SW.* Walczę zawsze o to, by zawsze być w zgodzie z sobą, nie okłamywać siebie samej. *Morc. Inż. 83.* **22.** Rozejść się, rozstać się; trwać, wytrwać; żyć z kim, z czym w zgodzie: Żyć nie mogłem w zgodzie z całym światem, bom ani podłym był, ani idiotą. *Miron Poezje 47.* **23.** z.; niech będzie z. ⟨*zgadzam się, zgódź się, zgódźmy się itp.*⟩: Mieszkanie dwadzieścia pięć złotych, śniadanie piętnaście, no i za światło pięć złotych. Zgoda, o, proszę, już bulę. *Unił. Pok. 44.* Bawi się dobrze, o mnie nie myśli... Ale co tam — daj mi buzi, i zgoda. *Chopin Wyb. 8.* A kiedyś zuch, to się nie gniewam... Niech będzie zgoda... *Skiba Poziom. 269.* **24.** z. kwitnie, nastaje, następuje, panuje, stanęła, wraca, zapanowała.

przysł. **25.** Lepsza słomiana zgoda niż złoty proces. **26.** Pamiętaj rozchodzie żyć z dochodem w zgodzie. **27.** Zgoda buduje, niezgoda rujnuje.

zgodny 1. z-e usposobienie ⟨*miłujące zgodę, niekłótliwe*⟩. **2.** z-e współżycie (sąsiadów) ⟨*harmonijne*⟩. **3.** Zgodnym chórem (wypowiedzieć co, żądać czego) ⟨*wszyscy razem, w jednakowy sposób, jednakowo*⟩: Dzieci zgodnym chórem napierały się przejażdżki statkiem. **4.** z. w c z y m ⟨*gdy się wymienia dziedzinę lub czynność, w której zachodzi zgoda*⟩: Elementy fali zgodne w fazie; z-i w działaniu. **5.** z. z k i m, z c z y m ⟨*gdy się wymienia osobę, sprawę lub przedmiot, z którym zgoda zachodzi*⟩: Prace historyczne nie są zgodne z duchem czasu. *Szpot. SPP.* Była zgodna ze swoim typem. *Nałk. Z. SPP.* **6.** z. z oryginałem ⟨*jednakowy; uzgodniony, ujednolicony*⟩: Odpis z. z oryginałem. **7.** z. z przeznaczeniem ⟨*taki, jaki czemu przeznaczono*⟩: Użytek narzędzia z. z jego przeznaczeniem. **8.** z. ze stanem faktycznym, z rzeczywistością, z prawdą ⟨*taki jaki jest, był faktycznie, rzeczywiście; prawdziwy*⟩: Złożyć zeznanie zgodne z prawdą. **9.** Być zgodnym z kim ⟨*zgadzać się z kim na co lub pod jakim względem*⟩: Tym razem ojciec był zgodny z matką. *Goj. Dziew. I, 74.*

zgodzić, *rzad.* **zgadzać 1.** *pot.* z. bryczkę, dorożkę, powóz; z. mieszkanie, stancję ⟨*wynająć*⟩: Kiedy zgodziłem bryczkę, siadł ze mną sierżant KOP-u. *Prusz. Karabela 181.* **2.** z. k o g o a. z a k o g o ⟨*zaangażować kogo do służby; zaangażować kogo jako kogo*⟩: z. lokaja, pokojówkę, wychowawczynię itp.; z. kogo za lokaja, za pokojówkę, za pastucha itp. - Wynajęła im mieszkanie wcale okazałe, dopilnowała należytego umeblowania, sama zgodziła kucharkę. *Krzyw. I. Siew 113.* Przyjął Marysię bardzo uprzejmie [...] zgodził ją bez trudności za „młodszą". *Gomul. Obraz. 88.* **3.** z. kogo do dzieci ⟨*zaangażować do opieki nad dziećmi*⟩: Wynalazła Marysi nową służbę. Zgodzono ją również „do dzieci", podwyższywszy zasługi do dziesięciu złotych na miesiąc. *Gomul. Obraz. 86.* **4.** z. k o g o — d o c z e g o (n a c o, z a c o) ⟨*zaangażować kogo — do czego (na jakichś warunkach, za jakimś wynagrodzeniem)*⟩: Sąsiad przyprowadził jakiegoś gospodarza, który zgodził Stasia do pasania krowy. *Witow. Ludzie 41.* Bogumił był nawet gotów zgodzić ich oboje do folwarku na ordynarię. *Dąbr. M. Noce II, 12—13.* Jakaś starsza zażywna jejmość zgodziła go za paręset złotych i obiad do porąbania drzewa. *Meis. Sześciu 29.* z. kogo na procent a. za procent, za ordynarię, za jedzenie, za zapłatę. **5.** z. kogo do kuchni ⟨*zaangażować kogo jako kucharza, kuchcika*⟩. **6.** z. kogo do pokojów ⟨*zaangażować kogo jako lokaja, pokojówkę*⟩. **7.** *daw.* z. kłótnię czyją, z. pokłóconych (poróżnionych) ⟨*doprowadzić pokłóconych do zgody*⟩: Jam kłótnię panów zgodził, jak to wam opowiem. *Mick. Tad. 316.* Wojski pragnął młodzieńców poróżnionych zgodzić. *Mick. Tad. 344.*

zgodzić się, zgadzać się 1. *nieos.* Zgadza się; nie zgadza się ⟨*jest czegoś tyle, ile powinno być; nie można się doliczyć czego, jest błąd w liczeniu*⟩: Jak zaczęli liczyć, ani razu się nie zgadzało. Raz wypadło, że ciastek ma być 33, a raz, że aż 56. *Świerszcz. 2, 1951.* **2.** Apel zgadza się; nie zgadza się ⟨*wszyscy są na apelu; kogoś brak na apelu*⟩: Blokowa przynosi najgorszą wiadomość: — Apel nie zgadza się. *Szmag. Dymy 19.* **3.** Bilans, kasa zgadza się ⟨*pasywa odpowiadają aktywom*⟩. **4.** Charaktery, usposobienia zgadzają się ⟨*odpowiadają sobie*⟩. **5.** Wszystko się zgadza ⟨*jest tak, jak było przewidziane, jak miało być*⟩: Wywiad pracował dobrze. Wszystko się zgadza. Liczyliśmy się z uderzeniem spod Opola i walnięto nas właśnie stamtąd. *Putr. Wrzes. 302.* **6. z. się** n a c o ⟨*wyrazić zgodę*⟩: **z. się** na kompromis, na kupno czego, na małżeństwo, na propozycję, na ustępstwa. - Umizgał się do wachmistrza, na wszystko się zgadzał, potakiwał i przytwierdzał. *Żer. Rzeka 63.* **7. z. się** na jedno ⟨*być jednego z kim zdania, zgodzić się*⟩: Ustępuję jej niekiedy, co się z jej strony dość rzadko trafia, ale też częściej zgodzimy się na jedno. *Kras. Podstoli 146.* **8.** Zgadzać się pod względem czego: Miejscownik l. poj. rzeczowników rodzaju żeńskiego zgadza się pod względem formy [...] z celownikiem. *Lehr Gram. 60.* **9. z. się** z k i m ⟨*być tego samego zdania, zgadzać się z kim w opinii co do czego, być jednej myśli z kim*⟩: Wytknąłem, w czym niezupełnie się z autorem zgadzam. *Rocz. Lit. 1934, 134.* **10. z. się** z sobą ⟨*odpowiadać sobie pod jakimś względem*⟩: Usposobienia pana Artura i panny Róży zgadzają się z sobą co do joty. *Lam J. Kor. 134.* **11. z. się** jak dwie wskazówki ⟨*zupełnie, we wszystkim*⟩: Co się tyczy mojej żony, nie ma o co zapytywać, bo my zgadzamy się zawsze, jak dwie [w]skazówki zegara. *Bog. Rodin I, 30.* **12.** *pot.* Zgadzać się z kim jak pies z kotem, jak ogień z wodą ⟨*nie odpowiadać sobie zupełnie; być z kim w ustawicznej niezgodzie*⟩. **13. z. się** z c z y m ⟨*akceptować co*⟩: **z. się** z czyimi poglądami, przekonaniami, z faktem dokonanym, z czyją wolą, z czyim zdaniem. - Ku zmartwieniu i zgubie Teofila jego podział godzin nie zgadza się z podziałem godzin Aliny. *Par. Niebo 261.* **14.** Coś zgadza się z rozumem, sumieniem ⟨*coś jest rozumne, zgadza się z czyjąś postawą moralną*⟩: Nie mogę ci przecież dostarczyć środków na coś, co nie zgadza się z moim sumieniem. *Par. Niebo 177.* **15. z. się** d o c z e g o, n a k o g o, z a k o g o ⟨*ugodzić się, umówić się do wykonania jakichś czynności, prac za odpowiednim wynagrodzeniem*⟩: **z. się** do kuchni, do ogrodu, do pomocy, do służby. - Zgodził się na ogrodnika u pana Przyborskiego. *Orzesz. Z różnych I, 305.* **z. się** za lokaja, za młodszą, za pokojówkę, za rządcę itp. **16. z. się** w c z y m: **z. się** we wszystkim. Choć na ogół raczej nie zgadzamy się w poglądach, zawsze mamy o czym mówić. *Krucz. Sidła 150.*

zgon *książk.* **1.** Nagły, przedwczesny, tragiczny **z.**; masowe **z-y** ⟨*śmierć, skon*⟩. **2.** Akt, świadectwo zgonu ⟨*urzędowe stwierdzenie czyjej śmierci*⟩. **3.** Rocznica zgonu. **4.** Opłakiwać, przyspieszać czyj **z. 5.** Stwierdzić **z.** ⟨*zwykle o lekarzu*⟩. **6.** Zawiadomić kogo o czyim zgonie. **7. z.** nadszedł, nastąpił.

zgorszenie 1. Jawne, powszechne, publiczne **z.** ⟨*zły przykład, zepsucie; zgroza, oburzenie*⟩. **2.** Ku zgorszeniu kogo (robić co) ⟨*ku oburzeniu czyjemu*⟩: Była nicpoń, chodziła na randki, ku zgorszeniu mamusi. *Witow. Ludzie 79.* **3.** Ze zgorszeniem (patrzeć na co) ⟨*ze zgrozą, z oburzeniem*⟩. **4.** Budzić, siać, wywołać **z.** gdzie, wśród kogo.

zgromadzenie 1. Burzliwe, doroczne, liczne, męczące, nadzwyczajne, ogólne, plenarne, publiczne, świetne, walne, wieczorne, wrzaskliwe **z.**; **z.** towarzyskie ⟨*zebranie, posiedzenie, sesja, zjazd; ogół zebranych w jakimś celu ludzi*⟩. **2. z.** gminne, ludowe, miejskie, parlamentarne, prawodawcze, prowincjonalne, wyborcze: Cezary Baryka był oczywiście bywalcem zgromadzeń ludowych. *Żer. Przedw. 33.* **3. z.** zakonne; **z.** mnichów, zakonników (mniszek, zakonnic); **z.** jakiejś reguły ⟨*zakon*⟩. **4. z.** narodowe ⟨*we Francji: izba deputowanych; w Polsce międzywojennej: wspólne posiedzenie sejmu i senatu dla dokonania wyboru prezydenta*⟩. **5.** Wolność zgromadzeń ⟨*prawo zwoływania, odbywania zebrań publicznych*⟩. **6.** *przestarz.* Mieć **z.** ⟨*mieć zebranie*⟩: Towarzystwo miewa zgromadzenia w dniach naznaczonych. *Brodz. Synon. 194.* **7.** Opuścić, otworzyć, powitać, rozwiązać, urządzić, zalegalizować, zamknąć, zawiązać, zorganizować, zwołać **z. 8.** Założyć **z.** (zakonne): Założono wiele po różnych stronach kraju zgromadzeń zakonnych różnej reguły. *Balin. M. Polska I, 24.* **9.** Unikać, zabraniać, zakazać zgromadzeń. **10.** Przedstawić (co a. kogo), przewodniczyć zgromadzeniu. **11.** Kierować, zarządzać zgromadzeniem. **12.** Należeć, wpisać się, wstąpić do zgromadzenia (rzemieślników, kupców). **13.** Odwołać się do zgromadzenia. **14.** Wydalić ze zgromadzenia: Prowadziła ustawiczne swary z siostrą starszą — dlatego wydalono ją ze zgromadzenia. *Witow. Ludzie 89.* **15.** Asystować, pokazywać się na zgromadzeniach. **16.** Radzić na zgromadzeniu. **17.** Uczestniczyć w zgromadzeniu. **18. z-a** krzewią się (zakony). **19. z.** odbywa się, przystępuje (np. do wyborów), rozbija się (na frakcje), rozchodzi się, schodzi się; rozstrzyga co a. o czym, trwa, uchwala, przyjmuje (np. rezolucję), wybiera (komisję, zarząd), zbiera się, zgadza się na co: Zgromadzenie rozbiło się na pojedyncze gromadki, niezmiernie wrzaskliwe i niespokojne. *Przyb. Oblęż. 27.* **20. z.** (zakonne) powstaje.

zgroza 1. Głęboka, nieopisana, niesłychana, niewypowiedziana, powszechna, śmiertelna, zimna **z.**; **z.** wojenna ⟨*groza, przerażenie; rzecz wzbudzająca grozę, okropność*⟩. **2. z.** śmierci. **3. z.** w oczach, w sercu, w spojrzeniu ⟨*odraza połączona z przerażeniem*⟩. **4.** Dreszcz, krzyk, okrzyk zgrozy: Włosy powstały mu na głowie, dreszcz zgrozy przebiegł po kościach. *Choj. Alkh. IV, 99.* **5.** Pełen zgrozy; przejęty zgrozą. **6.** Od zgrozy, ze zgrozy, ze zgrozą, ku zgrozie czyjej; w zgrozie (co robić, coś się dzieje) ⟨*z przerażenia, z przerażeniem, ku przerażeniu czyjemu itp.*⟩: Wolę tam truchleć od wojennej zgrozy, niźli tu ginąć. *Rom. Popiel 27.* Podnoszę światło i skamieniałem ze zgrozy. Na podłodze [...] leży jakaś kobieta. *Strug Wspom. 163.* Patrzyła na niego ze zgrozą. *Nałk. Z. SPP.* Ze zgrozą [...] wspominają kaźń w dworskim lamusie w [...] dybach. *Pigoń Komb. 20.* Ku zgrozie rodziny zapomniałem na

śmierć o Lazarze. *Prusz. Karabela 7.* Nadbiegającym ludziom rzucał tę wieść straszliwą [...] Ludzie kamienieli w zgrozie, stawali się bezradni, niemi, bez tchu. *Reym. Now. III, 233.* **7.** Budzić zgrozę: Rewolucja francuska budziła już zgrozę w rządach całej Europy. *Korzon Wewn. I, 450.* **8.** Czuć, uczuć zgrozę. **9.** Popełnić zgrozę ⟨*okropność*⟩: Gdyby [...] ujrzeć, jaką popełniłem zgrozę pisząc — na przykład — Anhellego. *Słow. Ben. 120.* **10.** Wywołać, wzbudzić zgrozę. **11.** Nabierać zgrozy: Ta klęska apokaliptyczna nabiera dopiero całej okropności i zgrozy przez powód kolosalnie zbrodniczy, a kolosalnie mały, który ją sprowadził. *Tarnow. Sienk. 314.* **12.** Myśleć, patrzeć, słuchać, ujrzeć itp. bez zgrozy. **13.** Napełniać, objąć, przejąć kogo, przeniknąć zgrozą: O, któż bez zgrozy ujrzy, że już stary, bez buntu zniesie, że został żebrakiem. *Staff L. Poezje II, 164.* Zgrozą ich twoje napełniają słowa, bluźnisz ich wierze. *Staff L. Igrz. 50.* Połączenie tych wyrazów przejęło go zgrozą. *Par. SPP.* **14.** z.!, aż z.!, że aż z.!, zgrozo!, o zgrozo! ⟨*wykrzyknienie przerażenia, oburzenia*⟩: Swoich i cudzych rabuje, a nierząd lubi, że aż zgroza. *Rzew. H. Pam. 24.* Zaczynamy tańczyć, wysuwam się ochoczo na salę, gdy — o zgrozo!... gubię na środku za duże mi obuwie. *Wilk. P. Wieś I, 74.* **15.** (Aż) z. patrzeć, słuchać itp.: Ale bo też i świat ten znikczemniał, że aż zgroza spojrzeć! *Choj. Alkh. I, 138.* **16.** z. bierze; aż z. bierze: Pisze, że zgroza go brała, gdy patrzał, do jakiej roli daje się użyć nasza młodzież. *Boy Słowa 221.* **17.** z. ogarnia, opanowuje kogo, podnosi włosy na głowie komu, przejmuje kogo, ściska komu serce, zdejmuje kogo: Zgroza przejęła go teraz na samą myśl o tym. *Sienk. SPP.* Zdejmowała go zgroza, gdy widział wyobraźnią potoki krwi bratniej, które w ciągu wieków spłynęły tymi ulicami. *Strug Chim. I, 222.*

zgrubiały **1.** z. o d c z e g o: Ręce z-e od pracy. **2.** *jęz.* Rzeczowniki z-e ⟨*oznaczające osoby lub przedmioty wielkie o zabarwieniu uczuciowym ujemnym; augmentatywy, np. chłopisko, konisko*⟩.

zgrywać (się) **1.** *środ.* z. ważniaka ⟨*udawać osobę ważną; nadrabiając miną*⟩: Każdy mundur wkłada, nie żeby na front iść, tylko żeby go policja nie zatrzymywała, zgrywa ważniaka. *Żukr. Dni 158.* **2.** *pot.* z. się n a k o g o ⟨*udawać, naśladować kogo*⟩: Zarozumiały, podejrzliwy, namiętny w słowie i geście zgrywał się Koszczyc na Mierosławskiego. *Kien. Sapieha 241.* Zgrywa się na cierpiętnicę i wszystko znosi. *Jaroch. Liście 249.* **3.** z. się w c o ⟨*przegrywać znaczne sumy w jakąś grę hazardową*⟩: Młodzieńcy [...] w miarę sił i środków, jak najhazardowniej zgrywali się w „stukułkę". *Żer. Uroda 54.*

zgryzota **1.** Ciągła, ciężka, domowa, dotkliwa; *przestarz.* duszna; głucha, gorzka, krótkotrwała; matczyna, moralna, nadmierna, narodowa, niewypowiedziana, niezmierna, ojcowska, patriotyczna, prawdziwa, rodzicielska, straszliwa, śmiertelna, tajona, urojona, ustawiczna, wewnętrzna, własna z.; liczne, niezliczone z-y ⟨*udręczenie, zmartwienie, utrapienie, troska*⟩. **2.** z. n a c z y m, w c z y m: z. na twarzy, w twarzy; z. w oczach, w spojrzeniu, we wzroku; z. w duszy, w sumieniu. **3.** z. z k i m a. z c z y m: A cóż to za zgryzota z tym chłopczyskiem! *Prus Now. III, 8.* **4.** z. sumienia ⟨*niepokój sumienia*⟩: Dla ciężkiej sumienia zgryzoty i melancholii trzy dni z pokoju nie wychodził. *Skar. SW.* **5.** *książk.* Robak zgryzoty: Robak zgryzoty wiecznie niech twe serce toczy! *Groza Poezje 175.* **6.** Dręczony, przejęty, trapiony, trawiony, zatruty zgryzotą. **7.** Od zgryzoty, ze zgryzoty (nie sypiać, rozchorować się, umrzeć) ⟨*ze zmartwienia*⟩. **8.** Mieć zgryzotę, z-y: Ma zawsze coś melancholicznego w spojrzeniu; czyby on miał jakie zgryzoty? *Skarb. Starosta 81.* **9.** (Po)czuć, przecierpieć, przynosić, (u)koić, uśpić zgryzotę; rozpraszać, sprawiać, tłumić, wynajdywać sobie, znać, znosić z-y: Pobyt we Lwowie przynosił więcej zgryzoty niżeli szczęścia. *Kaczk. Grób II, 25.* Był zawsze złym dzieckiem i same zgryzoty nam sprawiał. *Orzesz. Z różnych I, 78.* **10.** Topić zgryzotę w kieliszku, w winie, w wódce ⟨*pić, aby zapomnieć o zmartwieniu*⟩. **11.** Przyprawić (kogo, się) o zgryzotę. **12.** Doznać zgryzoty; oszczędzić, przyczynić komu zgryzot: Zbytnia stałość w amorach tylko zgryzot przyczynia. *Sienk. Wołod. I, 27.* **13.** *książk.* Rzucić kogo na pastwę zgryzot. **14.** Rosnąć, żyć itp. bez zgryzot, wśród zgryzot: Cieszmy się na spółkę, że tacy ludzie są w tym kraju, że tacy powyrastali wśród biedy i zgryzot. *Żer. Uroda 278.* **15.** Ochraniać od zgryzot. **16.** Pamiętać, zapomnieć o zgryzocie. **17.** Pogrążyć (kogo, się), pomóc, szarpać się, żyć w zgryzocie. **18.** z. dokucza, dręczy; maluje się na twarzy, w oczach, w spojrzeniu, we wzroku; nachodzi (kogo), pali, przeraża kogo; przegryza, przepala, przeżera, toczy, trawi czyją duszę, czyje serce; spotyka kogo; stargała siły, zdrowie; truje, zatruwa kogo, co: Murarza najwyraźniej naszła znowu jakaś zgryzota, ale [...] nikt nie zwrócił na to większej uwagi. *Brand. M. Pocz. 265.* Zgryzoty przeżarły mu duszę, ale ciała zgryźć nie mogły. *Sienk. Ogn. IV, 33.* Dni moje ciężkie zatruły zgryzoty. *Słow. SW.*

zgryźć **1.** z. co w sobie ⟨*stłumić*⟩: Tygellinus zgryzł w sobie gniew. *Sienk. Quo I, 149.* **2.** *pot.* z. k o g o, c o ⟨*rozgryźć kogo, co; przejrzeć, zrozumieć*⟩: Odwołał mnie na stronę i tu [...] zaszeptał: — Nic nie rozumiem, uważasz zgryźć go nie mogę. *New. Chłopiec 14.* **3.** z. wargi ⟨*przycisnąć zębami, przygryźć (zwykle po to, aby czego nie powiedzieć, nie wybuchnąć, nie roześmiać się)*⟩. **4.** Jak(by) orzech zgryzł: a) ⟨*od razu, jednocześnie*⟩: W czym się najbardziej ćwiczyli szeregowi, to w tym, aby ognia dawali razem, jak gdyby orzech zgryzł. *Kit. Opis 327.* Pan Łukasz wypłacił mu jedynaście rubli, jak orzech zgryzł. *Prus Wiecz. 164*; b) ⟨*łatwo, szybko*⟩: Kiedy ich weźmiemy na szable, to jakby orzech zgryzł kilku położyło się zaraz, a reszta jak wymiótł. *Kaczk. Murd. II, 136.* **5.** C o ś k o g o zgryzło; z. się c z y m ⟨*coś zmartwiło, strapiło kogo; zmartwić się, strapić się, struć się czym*⟩: Mocno go to zgryzło. *SW.* Kiedy mię [...] jaka wiadomość zła zgryzła — ona umiała z twarzy mojej wyczytać smutek — i zawsze się jej musiałem wyspowiadać — a po spowiedzi lżej mi było. *Słow. Listy I, 182.* Tą tragedią się przejął i ogromnie zgryzł. *Hertz B. Bajki 236.*

zgrzyt **1.** Chropawy, ciężki, donośny, głuchy, ostry, piekielny, przeciągły, przenikliwy, przeraźliwy, tępy,

złowróżbny z. ⟨*zgrzytnięcie, chrzęst, szczęk*⟩. **2.** z. czego: z. drzwi, hamulca, klucza (w zamku), kół, łańcuchów, piły, rygla, zasuwanych żaluzji, żelaza (po szkle). **3.** z. czego na czym: Usłyszała tylko zgrzyt hamulców na asfalcie. *Jaroch. Niemił. 171.* **4.** z. czego o co: Widzę, jak się chyli szala zwycięstwa. Słyszę zgrzyt mieczów o miecze. *Dobrow. S. Spart. 32.* **5.** z. czego po czym: Wtem puścił fałszywy akord jak syk węża, jak zgrzyt żelaza po szkle — przejął wszystkich dreszczem. *Mick. Tad. 351.* **6.** z. czego w czym: Kroki na korytarzu, zgrzyt klucza w drzwiach celi wywoływały wzdrygnięcie się i śmiertelną bladość. *Goj. Krata 135.* **7.** z. zębów ⟨*pocieranie zębów o zęby (z chrzęstem)*⟩: Słyszę wycia i zgrzyt zębów wilczy, i krzyk, grożący ludzkości zagładą. *Gomul. Poezje 24.* **8.** Słychać z.; wydawać, wywoływać z.: Ciężka brama [...] wydaje zgrzyt przeciągły, do ludzkiego jęku podobny. *Konopn. Ludzie 108.* **9.** Jechać, sunąć, posuwać (się), otwierać (się), zamykać (się), rozsuwać (się) itp. ze zgrzytem: Drzwi rozsunęły się ze zgrzytem. Do wagonu wionął wicher ze śniegiem. *Morc. Ptaki 40.* **10.** z. cichnie, dobywa się, dobiega, dochodzi, dolatuje, przycichł, rozlega się, świdruje uszy, ucichł: Mały rycerz począł straszliwie wąsiskami ruszać, zgrzyt dobył się z jego zębów. *Sienk. Wołod. I, 188.*

zgrzytać, zgrzytnąć 1. z. głośno, przeciągle, przeraźliwe, szczękliwie, żałośnie; z. (zębami) z gniewu, ze złości, z wściekłości. **2.** z. czym ⟨*trąc czym o co chrzęścić*⟩: z. zębami. - Ogarnęła go taka wściekłość, że począł zębami zgrzytać. *Sienk. SPP.* Posępnie wpatrywał się w ziemię i [...] w bezsilności zgrzytnął kilka razy zębami. *Dygas. Now. VII, 112.* **3.** z. na kogo, na co ⟨*złościć się, wyrzekać na kogo, na co (zgrzytając zębami)*⟩: Jeszcze bardziej na nią fukał i zgrzytał, a pod wieczór podciął dziewczynę po łydkach harapnikiem. *Dygas. Now. VIII, 184.* Trzeba było widzieć [...] naczelników [...] zgrzytających na niedołężność rządu. *Choj. Rew. 182.* **4.** z. na czym: Tramwaj zgrzyta na zakrętach (szyn). - Miecz zgrzytnął na kości i końcem zanurzył się w ziemię. *Rudn. H. Spart. 271.* **5.** z. o co: Barka zgrzytnęła o żwir wybrzeża. *Makowiec. Przyg. 100.* Ząb zgrzyta o ząb. **6.** z. (czym) po czym: Koła skrzypiały po twardym śniegu, zgrzytały po piasku, rozsypanym u podjazdu. *Weys. Józ. Żywot 188.* Czołgi zgrzytały gąsienicami po asfalcie. *Prusz. SPP. przen.* Słowa Anielki [...] zgrzytnęły po moich nerwach. *Sienk. Bez dogm. II, 108.* **7.** z. pod kim, pod czym: Zzuwał buty, rzucał je daleko od siebie i nareszcie [...] układał się na łóżku, które pod nim zgrzytnęło. *Prus Plac. 262.* Gruz zgrzyta pod podeszwami. - Pan Zagłoba ciął Czeremisa szablą przez głowę, aż kość zgrzytnęła pod ostrzem. *Sienk. Ogn. III, 279.* **8.** z. w czym: Piasek zgrzyta w zębach. - Usłyszał, jak klucz we drzwiach w kuchni zgrzytnął. *Perz. Uczn. 195.* **9.** Hamulec, łańcuch, zatrzask zgrzyta, zawiasy zgrzytają: Wewnątrz domu coś widać usłyszano, bo zatrzask zgrzytnął, drzwi frontowe otwarły się. *Dąbr. M. Noce III/2, 85.* **10.** Zęby (komu) zgrzytają: Zęby, bywało, ściśnie, aż mu zgrzytną jak u strzygi. *Konopn. Now. II, 69.* **11.** *przen.* Gniew, złość, wściekłość, zgrzyta (w kim) ⟨*ktoś się bardzo gniewa, złości, wścieka; nie posiada się z gniewu itp.*⟩.

zgrzytanie Płacz i z. zębów, będzie płacz i z. zębów ⟨*wielka rozpacz*⟩: Któryś z profesorów [...] odczytał listę [...] promowanych uczniów. O! Cóż to była za radość [...] a co za utrapienie, płacz i zgrzytanie zębów zawiedzionych w nadziei. *Zienk. Wiecz. 157.*

zgrzytnąć p. **zgrzytać**

zguba ● ⟨*rzecz zgubiona*⟩ **1.** Odzyskać, spostrzec, wynagrodzić, znaleźć zgubę; natrafić na zgubę. **2.** Szukać, poszukiwać zguby; ogłaszać o zgubie: Począł się rozglądać, czy kto w pobliżu nie szuka zguby. Zwróciłby bez zwłoki. *Niedź. Grzech 29.* **3.** z. przepada; wraca się, znalazła się.

● z. ⟨*upadek, zatrata, zagłada, klęska*⟩ **4.** Niechybna, nieodwołalna, nieuchronna, niezawodna, oczywista, ostateczna, pewna, ukartowana, wzajemna z.: Czterech ludzi na tej lodowej tratwie płynęło ku niechybnej zgubie. *Gawal. Szkice 84.* **5.** z. dla kogo: Bój się Boga [...] przecież taki tydzień potajemnego śledztwa to zguba dla Teofila. *Par. Niebo 142.* **6.** *daw.* z. z czego a. z kogo: Z samych panów zguba Polaków. *Staszic Przestr. 76.* **7.** z. z czym a. z kim: Nieszczęście! Zguba prawdziwa z osłami i łajdakami tymi! Żniwiarkę mi zepsuł! *Orzesz. Niemn. III, 54.* **8.** z. za co: Broda zaś nadaje mu wygląd jakiegoś średniowiecznego mnicha, który przepowiada zgubę ludzkości za jej grzechy. *Morc. Ptaki 126.* **9.** Na domiar zguby: Jak na domiar zguby domu Kiejstutowego Widymund [...] oraz Butrym [...] ulegli około tegoż czasu męczeńskiej karze. *Baliń. M. Pisma IV, 176.* **10.** Bliski zguby. **11.** Droga do zguby: Trojaka do zguby droga, ciekawość, łakomstwo, trwoga. *Mick. Ball. 59.* **12.** Coś na zgubę czyją; robić co na zgubę czyją: Spisek na zgubę ojczyzny. - Sam witał rekrutów i zachęcał ich do pilnego uczenia się musztry na zgubę wrogów i chwałę faraona. *Prus Far. II, 203.* **13.** Pociągać (za sobą), postanowić, prorokować, przepowiadać, wróżyć; przygotować, przynieść, przynosić, przyśpieszyć czyją, (u)knuć, (z)gotować komu zgubę; upatrywać w czym zgubę: Pokuszenie na majątek bogów pociąga za sobą zgubę świętokradcy. *Prus Far. III, 97.* Cezar nie opierał się nigdy namowom przynoszącym komuś zgubę lub szkodę. *Sienk. SPP.* **14.** Biec, *przestarz.* bieżeć na zgubę: Na zgubę oślep bieży [...] nową zwabiony ponętą. *Mick. Ball. 23.* **15.** Czyhać, dybać, nastawać; iść, prowadzić kogo na zgubę: Wichrem pędzona szła na pewną zgubę. *Libelt Gra 173.* **16.** Sprzysiąc się, *pot.* spiknąć się, wystawić kogo, zmówić się na czyją zgubę: Każdy [...] przez zwykłe plotkarstwo mógł zdradzić w każdej chwili obecność rannego i na zgubę go wystawić. *Żer. Rzeka 167.* **17.** Przyprawić kogo, co o zgubę: Chcesz podstępem o zgubę wojsko przyprawić. *Sienk. SPP.* **18.** Chcieć, pragnąć czyjej, stać się przyczyną, ujść, uniknąć, ustrzec się zguby: Zawzięty los chciał mojej zguby. *Fel. A. Barb. 22.* **19.** Ciągnąć kogo, co; dopuścić; dążyć, iść, lecieć, pędzić; doprowadzić, pchać kogo, co; prowadzić, przeć, przywieść kogo, co; zmierzać do zguby: Ciągnie Polskę do zguby, myśląc, że ją zbawia. *Fel. A. Barb. 70.* Hera prze

do jej zguby, więc i Zeus godzi się na zgubę Troi. *Sinko Lit. I/1, 88.* Poemat kończył się katastroficzną wizją świata zmierzającego do ostatecznej zguby. *Korz. E. Lit. 38.* **20.** Być o włos od zguby; ocalić, (u)ratować, wyratować, zachować; ujść od zguby. **21.** Grozić, zagrażać zgubą. **22.** Dążyć, iść, lecieć itp. ku zgubie. **23.** z. czeka kogo, grozi komu, następuje, spotyka kogo, wisi nad kim: Każdy [...] rozumiał, że zguba wisi nad najezdnikami nieuchronna. *Sienk. Pot. V, 94.*

zgubić **1.** z. ciąg, wątek czego ⟨*zapomnieć o czym się przed chwilą mówiło lub myślało; stracić wątek czego*⟩: W pewnym momencie Jan zgubił wątek wykładu. *Jackiew. Jan 140.* **2.** z. drogę ⟨*zbłądzić*⟩: Zgubiłem drogę, zabłąkałem się zupełnie... Nie wiem, w którą stronę się obrócić. *Bogusł. W. Henryk 64.* **3.** z. febrę, chorobę, gorączkę ⟨*pozbyć się febry itp., wyzdrowieć*⟩. **4.** z. miarę: a) ⟨*przeliczyć się*⟩; b) ⟨*o kimś zbyt wysokim, wyrośniętym: wyrosnąć, wychlustać, osiągnąć bardzo wysoki wzrost*⟩. **5.** z. myśl; z. myśl z głowy; z. co z myśli ⟨*zapomnieć o czym się przed chwilą myślało, stracić wątek myśli; przestać o czym myśleć*⟩: Po paru słowach zdrętwiał, zgubił z głowy wszystkie myśli i stał z wybałuszonymi oczyma. *Strug Chim. II, 26.* **6.** z. oczko ⟨*przy ręcznej robocie dziewiarskiej: spuścić niechcący nitkę z drutu*⟩: Robiła pończochę, pochylała się nad nią chwilami, aby znaleźć zgubione oczka. *Reym. Ferm. I, 105.* **7.** *sport.* z. piłkę ⟨*w grze w piłkę nożną: dać sobie zabrać piłkę przy toczeniu*⟩. **8.** z. rachubę, rachunek czego ⟨*pomylić się w rachubie czego, nie zdawać sobie sprawy z liczby czego*⟩: Rzeczywiście — niedziela... Zgubiłem na wodzie rachubę dni. *New. Archip. 14.* **9.** z. rytm, takt ⟨*wypaść z rytmu, z taktu*⟩. **10.** *pot.* Szuka, czego nie zgubił ⟨*upatruje, co by ukraść*⟩. *SW.* **11.** z. kogo: a) ⟨*stracić z oczu; w stosunku do goniącego, śledzącego: sprowadzić z tropu*⟩; b) z. kogo, co ⟨*doprowadzić do zguby, nieszczęścia, śmierci kogo; spowodować zgubę czego, przywieść co do upadku*⟩: Dyszy zemstą i wściekłością, w zapędzie szalonym chce zgubić rywalkę. *Prz. Tyg. Życia 1876.* z. kraj, ojczyznę, miasto, naród. **12.** Ktoś zgubił kogo; coś zgubiło kogo ⟨*ktoś stracił co przez kogo albo przez co; ktoś doprowadził (coś doprowadziło) kogo do upadku, do nieszczęścia, do nędzy*⟩: Zgubiły go kobiety, karty; wino, wódka zgubiło(-a) kogo. **13.** Jedno słowo zgubiło kogo ⟨*zdradziło, pogrążyło go*⟩. **14.** Drzewo, roślina zgubiło(-a) liście ⟨*liście opadły*⟩. **15.** z. kogo — czym — dla czego ⟨*spowodować czyją zgubę, czyje nieszczęście*⟩: Prędkim uczynkiem a nagłą imprezą możesz waćpan zgubić pannę Billewiczównę i siebie. *Sienk. Pot. IV, 160.* Pełen zjadliwego dowcipu, zły z kościami i skórą, najlepszego przyjaciela zgubi dla konceptu. *Lel. Listy II, 170.* **16.** *daw.* z. kogo na opinii, na sławie ⟨*zaszkodzić komu w opinii, odebrać komu sławę*⟩: Jedno słowo, które wymówisz Kornelowi, już zgubi mnie na sławie. *Bog. Rodin I, 408.* **17.** z. kogo, co — po drodze, w drodze; z. co — gdzie ⟨*zagubić, zatracić*⟩: Paweł gdzieś po drodze zgubił czapkę; pewnie w rozmównicy telefonicznej. *Brand. K. Obyw. 430.* **18.** z. kogo — przed kim, przed czym, w czyich oczach, w czyjej opinii ⟨*pogrążyć go, zniesławić wobec kogo, czego*⟩: Skoro tylko stronnictwo jakie chce kogo zgubić przed sądem ogółu, oskarża go czym prędzej o kradzież. *Choj. Rew. 166.* Byłem zgubiony w opinii, a moja posada wisiała na włosku. *Reym. Now. III, 200.* **19.** *środ.* z. kogo z kółka ⟨*o kolarzach: uciec przed współzawodnikiem*⟩.
przysł. **20.** Lepiej z mądrym zgubić niż z głupim znaleźć.

zgubić się z. się w szczegółach ⟨*wejść zbytnio w szczegóły, nie móc się połapać, zorientować w całości czego*⟩: Zgubiłem się w szczegółach, a nie napisałem, o co tam w ogóle chodzi. *Boy Flirt IX, 32.*

zgubny **1.** z. dla kogo, dla czego: Polityka z-a dla kraju. **2.** z. w czym: z-e w skutkach zwycięstwo.

ziać, zionąć **1.** z. ciężko; z. pyskiem, językiem (o zwierzęciu); pysk (zwierzęcia) zieje ⟨*o zwierzęciu: ciężko oddychać, szeroko otwierając paszczę i wysuwając język; zwierzę ciężko oddycha (całym pyskiem)*⟩: Z otwartego, ciężko ziejącego pyska ciekła ślina i zwieszał się język. *Gomul. Kajet 102.* [Pies] wlókł się ziejąc wywieszonym językiem. *Goj. Dom 135.* **2.** z. co a. czym: a) ⟨*wyrzucać, miotać z siebie co; buchać czym*⟩: Wymyślali na siebie długo i soczyście [...] wygramolili się z sań i szli ku sobie, ziejąc przekleństwa. *Wańk. Ziele 93.* z. dymem, kłębami dymu, gorącem, żarem, parą; b) ⟨*wydzielać silną woń, zawiewać czym*⟩: z. woń, zapach, stęchliznę, wilgoć a. z. wonią, zapachem, stęchlizną, wilgocią; z. chłodem, mrozem, zimnem. - Pustka wokoło ziała chłodem i szyderstwem. *Brand. M. Pocz. 92*; c) ⟨*okazywać, manifestować co intensywnie (zwłaszcza jakieś uczucie); pałać, buchać czym*⟩: z. gniewem, jadem, nienawiścią, pogardą, szyderstwem, zemstą, złością, żółcią. - Zdawała się zionąć ku niemu jakąś złością. *Zap. G. Mił. 343.* **3.** z. ogniem: a) ⟨*wyrzucać ogień; buchać ogniem*⟩: Wpadł do czarnej czeluści zionącej ogniem szukając po omacku w kłębach dymu narzędzi gospodarskich. *Ward. Wyłom 89.* Wulkan zieje ogniem. *przen.* Młodzieńczym ogniem ział p. Warnecki, który wybornie wyreżyserował sztukę. *Boy Flirt IX, 101.* Oto miłość ogniem zionie, wyjdzie z zamętu świat ducha. *Mick. Wiersze 104*; b) ⟨*strzelać intensywnie*⟩: Francuzi zieją ogniem na dolinę. *Sienk. SW.* Armaty, działa zieją ogniem. **4.** z. oddechem ⟨*ciężko oddychać*⟩. **5.** z. otworem ⟨*rozwierać się szeroko; być rozdziawionym; stać otworem*⟩. **6.** z. smutkiem ⟨*być w sposób widoczny smutnym; robić smutne wrażenie*⟩: Puste pola ziały smutkiem. **7.** z. pustką ⟨*sprawiać wrażenie pustki*⟩: Pokoje bez mebli ziały pustką. **8.** z. jak pies, jak zwierzę ⟨*dyszeć ciężko*⟩: Ciemnawo było, ale widzę — bez czapki, bez butów, a zieje jak pies. *Kow. W. Grzmiąc. 34.* [Rzeka] wybuchała słupami w górę, wrzała jak ukrop, ziała ze zmęczenia jak dziki zwierz. *Sienk. Ogn. I, 137.* **9.** z. czym jak wulkan, jak (niby) krater ⟨*wydzielać z siebie co intensywnie*⟩: Cała dolina zalana słonecznym wrzątkiem zionęła niby krater ognisty [...] a upał jeszcze się wzmagał. *Reym. Now. III, 126.* **10.** Coś zieje: jama, lej, otchłań, otwór, przepaść, szczelina zieje ⟨*rozwiera się, rozdziawia się*⟩: Wśród gęsto porastających młodych olszynek

ziała czarna jama. *Strug Mogiła 218.* **11.** C o ś zieje z c z e g o: a) ⟨*o zapachu, zimnie, wilgoci itp.: zawiewa, dochodzi skąd*⟩: Miły chłodek ział z cienia kasztanów. *Nałk. Z. Romans 71*; b) a. o d k o g o ⟨*o jakimś uczuciu: manifestować się w czym (w oczach, w postawie, w zachowaniu, w wypowiedzi)*⟩: Pięście były zaciśnięte. Dzikość zionęła z oczu. *Żer. Rzeka 21.* Nienawiść zieje od kogo.

ziajać Ledwo **z.** ⟨*ledwo tchnąć, ledwo zipać; być bardzo zmęczonym*⟩: Dzień, noc gnać [...] człek zemdlony, spotniały, a koń ledwo ziaje. *Piotr. Satyr 95.*

ziarno, ziarnko 1. Czyste, doborowe, dobre, dojrzałe, dorodne, grube, miękkie, młode, pełne, plenne, poślednie, soczyste, suche, surowe, sypkie, twarde, wyborowe, wyczyszczone, zdrowe, *daw.* żyzne **z.**; **z.** kwalifikowane, pastewne, selekcyjne, siewne; **z.** gorczyczne, jęczmienne, kawowe, pszeniczne, zbożowe, żytnie a. **z.** gorczycy, jęczmienia, kawy, pszenicy, zboża, żyta ⟨*nasienie, istotna część owocu; zbiór ziarn (rośliny uprawnej)*⟩. **2. z.** d o c z e g o a. n a c o: **z.** do siejby, siewu, zasiewu a. na siejbę, siew, zasiew; **z.** na chleb, na kaszę, na mąkę. - Ziarno na kaszę ubijano w ręcznych stępach kielichowatych. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 274.* **3. z.** pod siew, zasiew: Nie dostało chleba [...] zabrakło ziarna pod zasiew. *Łoz. Wal. Szlach. II, 38.* **4. z.** w c z y m: **z.** w kłosach; **z.** w makówce. **5.** *przen.* **z.** c z e g o: **z.** dobra (zła), mądrości, miłości, myśli, nauki, niezgody, prawdy, występku. - W pierwotnych instynktach ludzkich leży tak dobrze zaród cnoty, jak i ziarno występku. *Dygas. Publ. 285.* **6.** *przen.* **z.** c z e g o ⟨*grudka, kulka, kropla, kryształek itp.*⟩: **z.** bursztynu, deszczu, gradu, kruszywa, kwarcu, lodu, minerału, żywicy; **z.** różańca. - Z pierwszym grzmotem spadały grube ziarna deszczu. *Brosz. Oczek. 178.* **7.** Podobnie jak (jakby, niby) ziarna różańca: Dni wlokły się długie, znojne, niby ziarna różańca do siebie podobne, jednako zapełnione krwawym, ciężkim mozołem. *Reym. Fron. 117.* **8.** Roślina (owies, pszenica, żyto itp.) na **z.**: Najlepszym przedplonem okazała się peluszka na ziarno, po której żyto dało wyższy plon niż po łubinie. *Upr. rośl. I, 147.* **9.** Dać **z.**; dawać, mieć ileś ziaren (ziarn): Ziemia obfite ziarno daje. *Len. T. Ziemia I, 17.* Egipcjanin [...] może mieć trzy zbiory w ciągu roku i około trzystu ziarn z jednego ziarna zasiewu. *Prus Far. I, 9.* **10.** Dostarczać, (po)dawać, sprzedawać coś w ziarnach ⟨*w grudkach*⟩: Kazeinę dostarcza się w ziarnach lub poddaje mieleniu. *Kalend. Spoż. II, 694.* **11.** Dziobać, wydziobywać (o ptakach); łuskać, łuszczyć, mleć, (o)młócić, przerabiać, przesiewać **z.** **12.** Oddzielać **z.** od plew ⟨*dobre od złego*⟩: Aby była zawsze zdrowa polska mowa [...] oddziel ziarno jej od plewy, zamknij w czystość swoje śpiewy. *Słob. Wiersze 12.* **13.** Przyjąć **z.** ⟨*o glebie*⟩: Suchy sierpień utrudniał głęboką orkę, gleba nie była gotowa do przyjęcia ziarna. *Brand. K. Człow. 370.* **14.** Rachować, liczyć **z-a** kaszy ⟨*być skąpym, por. liczyć krupy*⟩: Widzimy nieraz bogaczy, dla których puścić w knajpie setkę nic nie znaczy, a w domu będą marnej kaszy ziarnka rachować żonie do garnka. *Hertz B. Bajki 188.* **15.** Rodzić, (roz)rzucać, sypać, (wy)suszyć, wydać, urodzić, wyłuskiwać, wysiewać, zaprawić, zasiać **z.**: Siewca [...] ruchem odwiecznym, dostojnym rozrzucał ziarno niby grudki świetliste. *Wikt. Papież 14.* W magazynach czeka na siew zdrowe, zaprawione ziarno. *Tryb. Ludu 66, 1954.* **16.** Dostarczać ziarna. **17.** Składać, zbierać **z.** do ziarnka ⟨*gromadzić co systematycznie, robiąc drobne oszczędności*⟩: Przy uczciwości był zarazem i skąpy, ziarnko do ziarnka składający. *Kaczk. Murd. II, 2.* **18.** Liczyć co na ziarnka ⟨*skąpo; wydzielać w małych ilościach*⟩: [Pan Bóg] Dla jednego pomyślność odmierza ośminą, drugiemu liczy na ziarnka. *Syrok. Gaw. 44.* **19.** Wyrastać z ziarna: Tkwią na samej ścieżce źdźbła zboża wyrosłe z ziarn zgubionych przez rękę siewcy. *Żer. Godz. 69.* **20.** Obsiać, zasiać ziarnem: Skiby pługiem krając obsiewali ziarnem tę krainę. *Sienk. Pot. VI, 97.* **21.** Żywić się ziarnem. **22. z.** dojrzewa, kiełkuje, pada na ziemię a. w ziemię; pada na bezpłodną, niewdzięczną, złą ziemię, rolę (w ziemię, w rolę), na opokę; pada na dobrą, wdzięczną, żyzną ziemię, rolę (w ziemię, w rolę); również *przen.*: Z takiej polnej gruszki ziarno w ziemię, i przyjmie się, i urośnie. *Zar. Grusze 32.* Rzuciliście ziarno, które nie pada na niewdzięczną rolę. *Kamień. Wyb. 180.* **23. z.** pleni się, wykrusza się, wyrasta, wysypuje się (z kłosa, z makówki).

przysł. **24.** Jakie ziarno sieją, taki plon będą zbierali. **25.** Szukać ziarna w korcu maku. **26.** Trafiło się (jak) ślepej kurze ziarn(k)o. **27.** Ziarnko do ziarnka zbierze się miarka.

ziąb 1. Dojmujący, okropny, przejmujący, przenikliwy, straszny, wilgotny **z.**; **z.** jesienny ⟨*zimne powietrze, zimno*⟩. **2.** Taki (tu) **z.** ⟨*jest (tu) zimno*⟩. **3.** Wyjść na (taki) **z.**: Nie wychodź z dzieckiem na taki ziąb. *SW.* **4.** Ciągnąć, przejmować ziąbem: Z pól ciągnął wilgotny zamróz i przejmował ziąbem do szpiku. *Reym. Now. IV, 76.* Gdy mróz zelżał, tajało. Ciągnęło wtedy od ziemi tak przejmującym ziąbem, że tłukliśmy kamień jak wściekli, podskakując i tupiąc. *Żukr. Kraj. 123.* **5. z.** bierze, ciągnie, maleje, wieje, wzmaga się, wzrasta, zelżał; dokucza, owiewa, przejmuje kogo; przenika do kości; chodzi komu po plecach: Od ziemi przez słomę ciągnął ziąb. *Żukr. Dni 59.* W sionce owiał go przejmujący ziąb ze dworu. *Zal. W. SPP.* Przysunął się do ognia, bo ziąb go przejmował do kości. *Reym. SPP.*

zieleń 1. Blada, bogata, trudna, bujna, burzliwa, chłodna, delikatna, gęsta, głęboka, intensywna, jaskrawa, lekka, łagodna, majowa, matowa, młoda, młodziutka, niebieskawa, ostra, ożywcza, pachnąca, pierwsza, prześwietlona, przymglona, seledynowa, szczerniała, siwa, skąpa, skłębiona, stłoczona, soczysta, spłowiała, świeża, wiosenna, zblakła, zgaszona, zimna, zwarta, zwiewna, żarłoczna, żółknąca, żywa **z.**; **z.** ogrodowa; *urb.* **z.** międzyblokowa ⟨*barwa zielona, zieloność; roślinność (zielona)*⟩: Trawa pięła się drapieżnie po zboczu i kłuła ostrą zielenią wzrok. *Borowy Kam. 102.* Bogumił Niechcic pocierał palcami sukno biurka i wpatrzony w jego spłowiałą zieleń — milczał. *Dąbr. M. Noce II, 55.* **2.** *techn. szt.* **z.** chromowa, cynobrowa, malachitowa, ultramarynowa ⟨*barwniki*⟩. **3.** *bot.* Ciałka zieleni ⟨*chlorofil*⟩. **4.** Pas zieleni ⟨*niezbyt szeroka przestrzeń porośnięta drzewami i krzewami oddzielająca zabudowania, jezdnie, dzielnice miasta itp.*⟩.

5. Rezerwat zieleni; ściana zieleni. 6. Puszczać z.; tracić z.: Na świeżo skopanej grzędzie rozpękłe nasiona kwiatów puszczały młodą, delikatną zieleń. *Konopn. Now. IV, 9.* 7. Przechodzić, przeświecać, spływać, zaglądać itp. przez z.: Światło przez zieleń liści na oczy twe spływa... *Jastr. Poemat 12.* 8. Przechodzić w z.; Niebo ciemne u zenitu, na północnej stronie przechodzi w zieleń seledynową. *Witkiew. S. Utwory 176.* 9. Stroić, ubrać (się), umaić w z. 10. Nabierać zieleni: Już puszczały wierzby [...] oziminy nabierały zieleni. *Reym. Fron. 31.* 11. Być, stać w (pełni) zieleni: Wszystkie krzewy stoją już w zieleni, a niektóre drzewa teraz dopiero puszczają liście z pąków... *Bogusz. Polon. I, 157.* 12. Wyglądać spod zieleni. 13. Tonąć w zieleni; zaszyć się w zieleni; wychylać się, wyglądać, wystrzelać z zieleni. 14. Gaić, maić, kipieć, nęcić, (p)okryć się, rozkwitać, tryskać, (u)stroić, wezbrać, zabarwić się zielenią: Młode sosny tryskały zza brzóz ciemną i potężną zielenią. *Żer. Dzieje II, 125.* 15. z. barwi się, błyszczy (od rosy), chłodzi, kłębi się, mai, umaiła co; nęci, szumi: Rozkwitły ogrody, żywa zieleń drzew umaiła stare, kamienne ulice. *Strug Chim. I, 184.*

zielone 1. Gra, grać w z. ⟨*rodzaj gry dziecięcej (dawniej rozpowszechnionej również wśród dorosłych)*⟩: Prowadziła z poetą rozmowy, nie zaniedbując przytem fortepianu i gry w zielone. *Chmielow. Kob. 66.* 2. *pot.* Dać, dodać, kupić, narwać, sprzedać itp. zielonego ⟨*zielonych gałązek*⟩: Przyjdzie [...] cały zapach z kwiatu wywącha [...] zielonego za darmochę każe sobie dodać. *Wiech Śmiej I, 117.*

zielono 1. Na z. ⟨*na kolor zielony*⟩: Pomalować ściany na z.; ufarbować sweter na z. 2. (Mieć) z. w głowie ⟨*być niedoświadczonym, naiwnym (z powodu młodego wieku)*⟩: Dziewczę młode, a w młodej głowie zielono. *Jeż SW.* Zielono u ciebie w głowie. *Krasz. SW.*

zielony 1. z-a chorągiewka ⟨*oznaka wolnego toru na linii kolejowej*⟩: Dróżnik z zieloną chorągiewką stał [...] obok toru. *Bobiń. Chłop. 22.* 2. z-a głowa ⟨*o kimś młodym, niedojrzałym, niedowarzonym*⟩: Edmund nie był dla ciebie — jeszcze to za płoche, jeszcze głowa zielona i szalona trochę. *Fredro A. Ciot. 41.* 3. z-a granica ⟨*część granicy państwowej nie obsadzona strażą; część granicy w danej chwili nie strzeżona*⟩; przejść, przejechać itp. przez zieloną granicę ⟨*przekraść się*⟩: Będąc odcięta od Polski po traktacie ryskim, przewędrowała przez zieloną granicę. *Wańk. Ziele 16.* 4. z. groszek ⟨*cukrowy*⟩. 5. z-a herbata ⟨*gatunek chińskiej herbaty*⟩. 6. z-a karma, pasza: Trawa łąkowa w czasie, w którym zwykle bywa używana na karmę zieloną, jest [...] uboższa w białko. *Konopiń. Żywienie 166.* 7. *przestarz.* z. karnawał ⟨*powielkanocny okres zabaw*⟩: To miesiąc pełen szału, co wrzawą, gwarem swym uświetnia czas zielonego karnawału. *Wędr. 27, 1901.* 8. z-e lata ⟨*młodość*⟩: Dalej, bryło, z posad świata! nowymi cię pchniemy tory, aż opleśniałej zbywszy się kory, zielone przypomnisz lata. *Mick. Wiersze 103.* 9. *roln.* z-a masa ⟨*części zielone rośliny uprawnej (łodyga, liście bez owocu)*⟩: Obornik nie jest wskazany pod groch, gdyż w takim stanowisku idzie on w zieloną masę i szybko wylega. *Upr. rośl. II, 548.* 10. *pot.* z-a maść ⟨*mentolowa*⟩: Kobietom, które przychodziły po domowe leki, po różne maści zielone, psie i kocie sadła, [aptekarz] zalecał mydło i szorowanie od stóp do głów całego ciała. *Goj. Dziew. II, 122.* 11. z-a miedź ⟨*pokryta patyną*⟩: Miasto było stare. Obok kominów fabryk wyrastały pokryte zieloną miedzią dachy i wieżyce. *Kowalew. S. Bliżej 62.* 12. z-a młodość ⟨*wczesna*⟩: Wykipiała zielona młodość, szronem straszy jesienny wiek. *Dobrow. S. Rzecz 33.* 13. z. orzech włoski ⟨*w wierzchniej zielonej skorupie; niezupełnie dojrzały*⟩: Będzie pięć lat temu, kiedym w ten gąsiorek nalał spirytusu na zielone orzechy włoskie. *Dygas. Warsz. 226.* 14. z. owoc, z-e jabłko, z-a gruszka itp. ⟨*niedojrzały(-e,-a)*⟩: Przystanął pod rozłożystą jabłonią aż gęsto obwieszoną zielonymi jabłkami. *Bron. J. Ogn. 43.* 15. z-a pietruszka ⟨*nać pietruszki*⟩: Przybrała półmisek zieloną pietruszką. *Ukn. Strachy 327.* 16. Zielonego pojęcia, bez zielonego pojęcia, nie mieć zielonego pojęcia ⟨*nic nie wiedzieć, nic nie umieć*⟩: Nie mogę mu powierzyć samodzielnej wachty. Zielonego pojęcia o nawigacji. *Meis. Sześciu 99.* 17. z-a przestrzeń, z. teren ⟨*tereny pokryte drzewami, krzewami, trawą*⟩: Działalność Rady w zakresie urbanistyki polegała przede wszystkim na tworzeniu w śródmieściu przestrzeni zielonych i na poszerzeniu ulic. *Szwank. Warsz. 188.* 18. Roboty z-e ⟨*roboty przy zakładaniu i utrzymywaniu terenów zielonych*⟩. 19. Rośliny z-e ⟨*zawierające chlorofil*⟩. 20. Rośliny, drzewa, krzewy, bory, lasy wiecznie z-e, zawsze z-e ⟨*nie tracące liści na okres przerwy w wegetacji*⟩: Ty marzysz o mnie, gdy widzisz te kwiaty, te stare dęby, świerk wiecznie zielony. *Rom. Poezje IV, 169.* 21. z-e sklepienie ⟨*splecione w górze gałęzie drzew*⟩. 22. z. sos ⟨*holenderski*⟩. 23. z. stół ⟨*zasłany zielonym suknem; miejsce posiedzeń; posiedzenie*⟩: Artykuły jego w Gazecie Polskiej zatrzęsły drzemiącymi około zielonego stołu członkami komitetu. *Witkiew. S. Szt. 372.* 24. z. stół, stolik: a) ⟨*stół do gry w karty*⟩: Ujrzeliśmy towarzystwo męskie porozdzielane przy zielonych stolikach. *Pot. L. Pam. I, 217*; b) ⟨*gra w karty*⟩: Klubowy tryb życia, zielony stolik, wystawne przyjęcia, limuzyna, szofer, wyprawy myśliwskie itd. zjadały niemal całość jego dochodów. *Siedl. A. Świat 278.* 25. z. sygnał, z-e światło ⟨*oznaka wolnego toru dla pociągu; przejścia dla pieszych i pojazdów przy skrzyżowaniu; również przen.*⟩. 26. Z-e Świątki; na Z-e Świątki ⟨*święto katolickie Zesłanie Ducha Św.; w czasie tego święta*⟩: Wszystkie do mnie przychodzą manowce i drogi, szuwarem posypane jak w złote zaranie Zielonych Świątek. *Staff L. Poezje II, 264.* 27. *roln.* z. ugór ⟨*przedplon — mieszanka na oborniku, zbierana na zieloną paszę*⟩. 28. z-a trawa; droga na zieloną trawę, trawkę; iść, wyjść itp. na zieloną trawę, trawkę ⟨*być bez zajęcia*⟩: A komu się to nie podoba, proszę: wolna droga na zieloną trawę. *Brzoza Bud. 106.* 29. *urb.* z-e założenie ⟨*zieleń na miejskich terenach*⟩. 30. z-a żaba, żabka ⟨*wodna*⟩. 31. z. o d c z e g o, *daw.* c z y m ⟨*mający barwę zieloną od czego*⟩: Widzieli przed sobą [...] lasy wielkodrzewe, prastare, zielone od koron sosnowych. *Żer. Wiatr 74.* Zielony sosnami teatr. *Słow. SPP.* 32. z. z c z e g o; o d c z e g o: Aż zielony ze złości. *SW.* Żadnych sztuczek nie próbuj — ostro powie-

dział ormowiec kierując lufę w stronę zielonego ze strachu bandyty. *Bron. J. Ogn. 308.* **33.** z. jak morze; jak szmaragd: Barczysty chłopak [...] o oczach zielonych jak morze. *Bron. J. Ogn. 45.* Murawa ogrodu ciągle zielona jak szmaragdy. *Słow. Listy I, 168.*

ziemia 1. Bezpłodna, ciężka, czarna, dobra, dziewicza, gliniasta, grząska, inspektowa, jałowa, kamienista, kompostowa, lekka, licha, marna, martwa, niewydajna, nieurodzajna, niepłodna, niewdzięczna, nieżyzna, piaskowa, płodna, płona, pszeniczna, pszenna, pulchna, rozmiękła, rozmokła, skamieniała, spękana, sucha, sypka, świeża, tłusta, torfiasta, twarda, uprawna, urodzajna, wilgotna, zeschła, zła, zmarznięta, żyzna z.; z. ogrodowa, ogrodnicza, orna ⟨*gleba, grunt*⟩: Ziemia tu, niestety, niewdzięczna, piaszczysta i górzysta i dlatego zwłaszcza w suche lata ledwie opłaca trud w nią włożony. *Wędr. 22, 1901.* Znajdowano zarodniki [laseczki kiełbasianej] częściej w ziemi dziewiczej, w lasach i na łąkach niż w ziemi uprawnej. *Szyman. Z. Mikrobiol. I, 96.* **2.** Bezbronna, bogata, daleka, górska, macierzysta, nieznana, nizinna, obronna, odludna, ojczysta, ościenna, piękna, pusta, rodzinna, rozległa, uboga, wolna, wulkaniczna z.; okoliczne z-e ⟨*kraj, okolica*⟩: Bogataś ty, rodzinna ziemio. Chcieć ciebie zapomnieć — to trzeba by zapomnieć, że się miało matkę. *Żer. Dzien. II, 143.* Stopniowo brutalna stopa najeźdźcy coraz śmielej depce wolną ziemię. *Boy Flirt I, 48.* **3.** z. dworska, dziedziczna, folwarczna, obszarnicza ⟨*rola, posiadłość, majątek*⟩: W wyniku zwycięstwa demokracji ludowej w Polsce w rękach chłopskich znalazła się ziemia obszarnicza. *Nowe Drogi 4, 1952, s. 40.* **4.** Polska, francuska, niemiecka, rosyjska itp. z. ⟨*kraj, kraina*⟩: Serce wzbiera bezgranicznym szczęściem powrotu na polską ziemię. *Boy Znasz. 90.* **5.** Goła z. ⟨*nie porośnięta niczym, jałowa*⟩: Między kępami wieloletnich traw stepowych widoczna jest goła ziemia. *Gaj. W. Symb. 6.* **6.** *hist.* z-e koronne, litewskie, ruskie; z-e nadodrzańskie, nadwiślańskie; z. gnieźnieńska, kielecka, krakowska, małopolska, mazowiecka; z. podlaska, sandomierska, z. warmińska; z. wielkopolska ⟨*dawne jednostki terytorialne*⟩. **7.** *geol.* z. dyluwialna ⟨*rodzaj gleby*⟩. **8.** z. mlekiem i miodem płynąca ⟨*kraj, okolica obfitujące we wszystko; bogate, urodzajne*⟩: Był to [...] czas żniw w tej bujnej, mlekiem i miodem płynącej ziemi. *Sienk. Ogn. II, 236.* **9.** z. niczyja ⟨*terytorium, dokąd nie dotarły ekspedycje odkrywcze*⟩. **10.** z. obiecana: a) ⟨*w Starym Testamencie: Kanaan*⟩: Żydzi, którzy zwątpili, pomarli, nie weszli do ziemi obiecanej. *Mick. Listy II, 411*; b) ⟨*ziemia bogata, we wszystko opływająca, żyzna, urodzajna; miejsce najbardziej pożądane, wydające się rajem*⟩: Łąka ciągnie się wzdłuż prawego brzegu aż do oceanu i jest ziemią obiecaną dla wodnego ptactwa. *Sienk. Now. III, 114.* **11.** *chem.* z. odbarwiająca ⟨*skała złożona z substancji ilastej, głównie kaolinu z domieszką związku magnezu, wchłaniająca łatwo barwniki, stosowana w przemyśle do odbarwiania np. olejów*⟩. **12.** *geol. roln.* z. okrzemkowa ⟨*rodzaj gleby*⟩. **13.** *roln.* z. wrzosowa ⟨*rodzaj gleby*⟩. **14.** *techn. szt.* z. zielona ⟨*jedna z zieleni*⟩. **15.** Matka z.; z. karmicielka, żywicielka ⟨*poet. o ziemi*⟩: Słychać konania jęki i matka ziemia krwią już zbroczona, i pole bitwy polem jest męki. *Grudz. Ideal. 66.* **16.** Ziemie Odzyskane in. Ziemie Zachodnie ⟨*ziemie polskie obejmujące województwa: opolskie, wrocławskie, zielonogórskie, koszalińskie, szczecińskie, których naturalną granicę na zachodzie stanowią rzeki Nysa i Odra; utracone niegdyś na rzecz Niemiec weszły na nowo w skład Państwa Polskiego po drugiej wojnie światowej*⟩: Na Ziemiach Odzyskanych wre dziś intensywna praca. *Pol. Szt. Lud. 4—5, 1952, s. 189.* **17.** Święta z. ⟨*z naciskiem lub emfazą o ziemi*⟩: Ludzie nazywają mnie skąpcem, a ja nic, ino skrawek do skrawka świętej ziemi skupuję i składam do kupy. *Sewer Biedr. 39.* **18.** Brudny, czarny jak (święta) z. ⟨*bardzo brudny, umorusany*⟩. **19.** Nie wart, że go święta z. nosi ⟨*nic nie wart; gałgan, łotr*⟩. **20.** Aby, żeby, bodaj (bogdaj) cię, go, was, ich święta z. nie nosiła ⟨*przekleństwo*⟩: Siarkowałaś stare ramki jak mówiłem? Nie siarkowałaś? Bogdaj cię święta ziemia nie nosiła za to, żeś mi tu chorobę zawlekła. *Zar. Ludzie 203.* **21.** Z. Święta ⟨*Palestyna*⟩: Puścił się morzem do Ziemi Świętej, wsiadłszy na okręt w Wenecji. *Mac. Piśm. III/1, 497.* **22.** Podobne jak niebo do ziemi ⟨*zupełnie niepodobne*⟩. **23.** *hist.* Generał ziem podolskich ⟨*tytuł starosty kamienieckiego i latyczewskiego*⟩: Książę Adam Czartoryski, Generał ziem Podolskich. *SW.* **24.** Głód ziemi ⟨*brak, niedostatek ornych gruntów*⟩: Na wsi panował głód ziemi. *Kalend. Rob. 1954, s. 283.* **25.** Grudka, szczypta ziemi. **26.** Kawałek, kawał, kęs, skrawek, piędź, płat, połać, połeć, pas, spłacheć, szmat ziemi ⟨*mniejszy lub większy kawałek gruntu, roli*⟩: Przed domem [...] na małym skrawku ziemi bujnie rozkrzewił się dziki ogródek. *Goj. Dziew. II, 145.* **27.** Syn ziemi ⟨*chłop, rolnik*⟩. **28.** Synowie ziemi ⟨*ludzie*⟩. **29.** Człowiek bez ziemi ⟨*bezrolny; robotnik rolny nie mający własnej ziemi pracujący u obszarnika lub kułaka*⟩: Pytam się, czemu nie dajecie ziemi ludziom bez ziemi? *Żer. Przedw. 326.* **30.** Jak(by) spod ziemi ⟨*nagle, niepostrzeżenie*⟩: Podchodzą bliżej, jaskrawa łukowa lampa strzeże wejścia. Jak spod ziemi zjawia się wartownik. *Melc. Statek 134.* Nagle jakby spod ziemi wyrasta silny posterunek wojskowy. *Parn. Aecjusz 51.* **31.** Nie z tej ziemi ⟨*nie z tego świata, nierealny; nadzwyczajny, dziwaczny*⟩ *p.* świat. **32.** Sól ziemi *p.* sól: Są to przecież literaci, sól ziemi, ludzie najsubtelniejsi i najmądrzejsi. *Irzyk. Czyn 210.* **33.** Niebo i z. ⟨*cały świat; wszystko*⟩: Przestało go obchodzić gospodarstwo [...] niebo i ziemia pociemniały mu w oczach. *Dąbr. M. Noce II, 269.* **34.** (Długi) do ziemi, do samej ziemi, aż do ziemi ⟨*sięgający ziemi, do powierzchni ziemi*⟩: Wyobraźcie sobie ciężką suknię do ziemi, olbrzymi kapelusz. *Boy Znasz. 14.* **35.** Do ziemi, ku ziemi chylić (się), naginać (się), opuścić (się), przyczaić się, przypaść, przywrzeć, schylać (się), sięgać, spadać, zwieszać (się), zwisać itp.: a) ⟨*do samej powierzchni ziemi; w kierunku powierzchni ziemi*⟩: Żołnierze przywarli do ziemi. Górą ponad ich głowami lecą szrapnele. *Ludzie KPP 37.* Ręce [...] zwisły ku ziemi i zastygły w powietrzu. *Żer. Prom. 122*; b) do ziemi ⟨*w głębi ziemi, w ziemię*⟩: Zakopać co do ziemi. **36.** Do gołej ziemi ⟨*wszystko, co się znajduje na powierzchni ziemi, do szczętu, ze szczętem*⟩: Do gołej ziemi tu wszystko zniszczą. *Was. W. Gwiazdy*

169. **37.** Na ziemi ⟨*na globie ziemskim, na świecie*⟩: Moim zadaniem jest krzyczeć wniebogłosy [...] że są na ziemi ludzie głodni, bez dachu, bez odzienia. *Żer. Nawr. 75.* **38.** Na gołej ziemi (leżeć, siedzieć, spać) ⟨*bezpośrednio na ziemi; bez posłania*⟩. **39.** Jeden, jedyny na ziemi ⟨*jedyny na świecie; nie występujący poza tym (w przyrodzie)*⟩. **40.** *hist.* Przypisany do ziemi ⟨*o chłopie pańszczyźnianym*⟩. **41.** Piekło na ziemi ⟨*o kataklizmie (burzy, trzęsieniu ziemi, wybuchu wulkanu itp.), o wojnie*⟩. **42.** Pobyt na ziemi ⟨*życie*⟩. **43.** Raj na ziemi ⟨*miejsce, gdzie można łatwo i beztrosko żyć; życie beztroskie i szczęśliwe*⟩: Pomyślałem, że mnie kocha, marzyłem raj na ziemi z tą cudną istotą. *Korz. J. Nарożna 103.* **44.** (Są) znaki na ziemi i niebie ⟨*wszystko mówi, przemawia za czym*⟩: Są tedy znaki na niebie i ziemi, świadczące, iż trzeba może odnowić nasz stosunek do naszego największego poety. *Boy Mick. 34.* **45.** Na ziemi i niebie ⟨*wszędzie*⟩: Straszna podzwrotnikowa burza rozszalała się na ziemi i niebie. *Sienk. Pust. I, 204.* **46.** Między morzem, wodą a ziemią ⟨*między morzem, wodą a lądem*⟩: Szeroki pas białego, gładkiego ubijanego i zmywanego falami piasku ciągnął się między morzem a ziemią. *Grusz. An. Od Karpat 163.* **47.** Bronować, deptać, dostać, dziedziczyć, dzielić, dzierżawić, grabić, grzebać, karczować, kopać, mierzyć, nawozić, odbierać, odgrzebać, orać, polewać, posiadać, przetrząsać, przewracać (łopatą, pługiem), rozdawać, rozsypać, rozwozić, ryć, spulchniać, (s)tratować, uprawiać, użyźniać, wozić, wycieńczać ziemię; wydzierać ziemię (chwastom, kamieniom itp.; pazurami); wyjałowić ziemię, zająć ziemię pod uprawę; zapisać komu ziemię ⟨*grunt, rolę, warstwę ziemi; określoną ilość gruntu*⟩: Stamtąd wyszła na kraj rewolucja, aby dzielić ziemię i obsadzać fabryki. *Brand. K. Troja 151.* Krwawa to była robota, zaiste krwawa — owo wydzieranie pazurami ziemi, piędź po piędzi, równanie wyrw i wzgórz, zasypywanie dołów. *Goj. Dzień 169.* **48.** Gryźć ziemię: a) ⟨*nie mieć co jeść*⟩: Zboże porosło mu w snopach, więc pomyślał, że [...] na przednówku chyba ziemię będą gryźli. *Sienk. Now. II, 115*; b) ⟨*nie żyć*⟩: Wczoraj człowiek układał sobie na życie, a jutro może już gryźć ziemię. *Reym. Fron. 14.* **49.** Obejmować, odzyskać, ogarniać, opuścić, oświecać, otulać, (po)rzucać ziemię, zabrać (czyją), zagarnąć, zagrabić, zalegać, zalewać ziemię, zdobyć, (z)łupić ziemię ⟨*kraj, okolicę*⟩: Mrok ogarnia ziemię. - Województwo pomorskie obejmuje ziemie, które w obszarze Rzeczypospolitej szczególnie ważne mają znaczenie. *Smol. J. Morze 173.* Ale przecież wyście opuścili swoją ziemię i czy to będzie źle, jeśli tam powrócicie? *Brand. K. Sams. 19.* Sroga ciemnica całą ziemię zaległa. *Kaczk. Olbracht. III, 431.* **50.** Pokrywać ziemię ⟨*powierzchnię ziemi; podłogę*⟩: Przed biurkiem był wygodny, zieloną skórą obity fotel, a ziemię pokrywał [...] kobierzec. *Orzesz. Klat. 98.* **51.** Poruszyć niebo i ziemię ⟨*zrobić wszystko możliwe, zrobić bardzo wiele dla osiągnięcia czego*⟩: Nie wiedząc jeszcze, jaki obrót wzięło uwięzienie pana Artura, postanowiła poruszyć niebo i ziemię, by go uwolnić. *Lam J. Kor. 95.* **52.** (S)tracić ziemię spod nóg; z. usuwa się komu spod nóg ⟨*(s)tracić grunt; ktoś traci grunt pod nogami*⟩: Doznała zawrotu głowy, czuła, że jej się ziemia spod nóg usuwa. *Dygas. As 46.* **53.** Zamiatać ziemię kapeluszem (w ukłonie) ⟨*kłaniać się nisko, dotykając kapeluszem powierzchni gruntu*⟩. **54.** Lecieć, padać, spadać, zlatywać; spływać na ziemię, prosto na ziemię; obalić (się), osunąć (się), gruchnąć (się), padać, upaść, runąć, rzucić (się), kłaść (się), upuścić, spłynąć, zsunąć (się) itp. na ziemię ⟨*na powierzchnię ziemi*⟩: Mgła spływa na ziemię - Z samolotów znienacka oderwały się jakieś czarne punkty i poleciały prosto na ziemię. *Morc. Ptaki 22.* Plackiem upadł na ziemię, zsunął się w zagłębienie i pędem zaczął umykać w stronę Furki. *Żer. Opow. 244.* **55.** Napadać na ziemię ⟨*na kraj*⟩. **56.** Spaść, wracać na ziemię ⟨*ocknąć się z marzeń, wracać do rzeczywistości*⟩: Budził się i na ziemię wracał z niechęcią, gdy tamta muzyka umilkła. *Morc. Wyrąb. I, 40.* **57.** Strącać, ściągać, zstępować na ziemię ⟨*ocknąć (kogo) z marzeń, przywrócić do rzeczywistości*⟩. **58.** Ciskać, miotać, grzmotnąć, rzucić, uderzyć itp. o ziemię ⟨*o powierzchnię ziemi; o podłogę*⟩: Chyba pan umyślnie cisnął szklankę o ziemię. *Krzywosz. Jula 36.* **59.** Oprzeć co o ziemię ⟨*o grunt*⟩. **60.** Rozbić co, rozbić się o ziemię ⟨*o powierzchnię ziemi*⟩. **61.** Opuścić, spuścić, utkwić, wbić, wlepić oczy, spojrzenie, wzrok w ziemię; patrzeć, spoglądać w ziemię ⟨*w dół, w kierunku powierzchni ziemi*⟩: Wtem z zasłon błysną piersi łabędzie, strzelec w ziemię patrzy skromnie. *Mick. Ball. 22.* **62.** (Jak, jakby, jakoby) pod ziemię, w ziemię wpadł, zapadł, schował się, skrył się ⟨*zniknął bez śladu*⟩: Przetrząśnięto cały zaułek — zbiegów nigdzie ani śladu. Zapadli się w ziemię. *Gomul. Mieszczka 45.* Dwa nasze podjazdy jakoby w ziemię wpadły. Nie wrócił ni świadek klęski. *Sienk. Pot. VI, 76.* **63.** Chcieć, rad, rad by skryć się, schować się, ukryć się, zapaść się pod ziemię; w ziemię ⟨*zniknąć bez śladu, ukryć się*⟩: Spuścił głowę i skurczył się, jakby się chciał pod ziemię schować pod ciosem najcięższego oskarżenia. *Skiba Poziom. 215.* **64.** Rzucać ziarno, siać w ziemię ⟨*w glebę, w rolę*⟩. **65.** Wdeptać, wkopać, zakopać; wryć, zaryć (się), wbić, wetknąć, zatknąć; wsiąkać, zapadać się w ziemię ⟨*w grunt, w głąb ziemi*⟩: Koń [...] zarył nagle kopytami w ziemię, potem potknął się silnie. *Sienk. Pot. IV, 245.* - Chata, dom zapadłe w ziemię. **66.** Wrosnąć w ziemię, jakby wrosnąć w ziemię, nogi wrosły w ziemię, jakby nogi wrosły w ziemię ⟨*nie móc się poruszyć, być jakby sparaliżowanym*⟩: Stał jakby wrośnięty w ziemię, aż ktoś go przemocą wyciągnął na ulicę. *Reym. Now. IV, 154.* **67.** Bronić ziemi ⟨*kraju*⟩. **68.** Nie (do)tykać, ledwie (do)tykać ziemi, prawie nie (do)tykać ziemi ⟨*powierzchni ziemi (gruntu)*⟩: Tańczyła lekko i zręcznie, nie dotykając prawie ziemi. *Urban. Księż. 31.* **69.** Trzymać się ziemi: a) ⟨*nie wyzbywać się roli, uprawiać rolę*⟩; b) *przen.* ⟨*trzymać się rzeczywistości; nie kierować się fantazją, nie fantazjować*⟩. **70.** Chylić się ku ziemi ⟨*starzeć się, być bliskim śmierci*⟩: Lata płynęły, dzieci rosły, starzy chylili się ku ziemi. *Krasz. Kolk. 79.* **71.** Kłaniać się do ziemi ⟨*bardzo nisko*⟩. **72.** Przykuć, przywiązać do ziemi ⟨*do gleby, do gruntu*⟩. **73.** Gospodarować na ziemi, na cudzej, na własnej ziemi ⟨*na roli, na jakimś obszarze gruntu*⟩. **74.** Kłaść (się), klęknąć, leżeć, stać, siedzieć, spać, postawić, rozesłać, rozciągnąć, rozłożyć itp. na ziemi; umieszczać, widzieć, zobaczyć co na ziemi ⟨*na powierzchni*

ziemi⟩: Potknął się o kamień i wyciągnął się jak długi na ziemi. *Perz. Uczn. 80.* Na ziemi pod oknem pani Barbara zobaczyła coś mętnie białego. *Dąbr. M. Noce II, 65.* **75.** Osiąść na ziemi: a) ⟨*o samolocie, balonie: wylądować na powierzchni ziemi*⟩; b) ⟨*o człowieku: osiąść na roli*⟩. **76.** Potykać się, zmierzyć się, bić się, toczyć bój na udeptanej ziemi; pozwać na udeptaną ziemię ⟨*pojedynkować się na białą broń (pieszo lub konno), wstąpić w szranki; wyzwać na pojedynek do walki wręcz*⟩: Bo się ojciec za synem ujął, a ja za Zbyszkiem: więc potykaliśmy się samoczwart wobec gości na udeptanej ziemi. *Sienk. Krzyż. I, 26.* **77.** Siedzieć na ziemi ⟨*być rolnikiem; być właścicielem kawałka gruntu*⟩. **78.** Zjawić się, żyć na ziemi ⟨*na globie ziemskim*⟩: Człowiek raz tylko żyje na ziemi. *Choj. Alkh. IV, 113.* **79.** Odbić się od ziemi ⟨*od powierzchni ziemi*⟩. **80.** Oderwać się od ziemi: a) ⟨*o samolocie, o jadących, kierujących samolotem: oderwać się od powierzchni ziemi, polecieć, zacząć lot*⟩: Samolot wznosi się w powietrze, odrywając się jakoś niespodzianie, nie wiadomo kiedy od ziemi. *Was. W. Rzeki 141*; b) ⟨*myśleć o sprawach pozaziemskich, nie związanych z życiem ziemskim*⟩. **81.** Nie odrywać, nie podnosić oczu, spojrzenia, wzroku od ziemi ⟨*spoglądać w ziemię, w dół*⟩: Ze wstydu nie mogłem podnieść oczu od ziemi. *Lam J. Głowy III, 47.* **82.** Ledwie, zaledwie odrósł od ziemi; od ziemi nie odrósł ⟨*jest mały, jest dzieckiem*⟩: Berbeć, od ziemi nie odrósł, a już będzie sądził i krytykował postępowanie ludzi starszych. *Jun. Dworek 83.* **83.** Uciekać od ziemi ⟨*myśleć o sprawach nierealnych; uciekać od rzeczywistości*⟩. **84.** Biec; ciągnąć co; czołgać się, iść, pełzać, słać się, wlec (się), tarzać się po ziemi ⟨*po powierzchni ziemi*⟩: Jedna poła jego płaszcza wlokła się po ziemi. *Brand. K. Troja 94.* **85.** Chodzić, stąpać po ziemi ⟨*być trzeźwym, realnym*⟩: Czas stanąć na twardym gruncie, stąpać po ziemi [...] wyrzec się baniek mydlanych. *Jun. Wod. 66.* **86.** Niegodzien stąpać po tej ziemi ⟨*o kimś podłym, bardzo złym*⟩. **87.** Trzymać ucho przy ziemi ⟨*nasłuchiwać jazdy pociągu, auta, koni*⟩. **88.** Brać, wydobyć, wykopać, wytrzasnąć kogo, co itp. spod ziemi, jakby spod ziemi ⟨*wydobyć kogo, co z ukrycia*⟩: Umiał zawsze jakby spod ziemi wydobyć dorożkę. *Prus Now. II, 172.* **89.** Pojawić się, wyjść, wyrosnąć, wyskoczyć, wynurzyć się, zjawić się itp. spod ziemi, z ziemi, jak, jakby spod ziemi, z ziemi ⟨*pojawić się itp. niespodziewanie, niewiadomo skąd*⟩: Ile razy był potrzebny, zawsze zjawiał się przy nich — spod ziemi, rzec można, wyrastał. *Gomul. Miecz II, 178.* **90.** Leżeć, *podn.* spoczywać, *posp.* gnić w ziemi ⟨*umrzeć; być nieżywym; być pochowanym*⟩. **91.** Grzebać się w ziemi ⟨*być rolnikiem, ogrodnikiem, pracować na roli*⟩. **92.** Pochować, pogrzebać w (poświęconej, nie poświęconej) ziemi ⟨*złożyć do grobu*⟩. **93.** Ciągnąć, pobierać, wyciągać pokarm, soki (o roślinach), wygrzebywać co (bulwy, korzenie, skarby) wyrywać co (chwasty, rośliny) z ziemi ⟨*z gleby, z gruntu, z głębi ziemi*⟩. **94.** Ryć (się), zakopywać co; siedzieć, tkwić (o korzeniach, roślinach) w ziemi ⟨*w glebie, w gruncie, w głębi ziemi*⟩. **95.** Podnieść (się), poderwać (się), porwać (się), unieść (się) itp. z ziemi ⟨*z powierzchni ziemi*⟩: Podniósł z ziemi gałązkę, rzucił w ogień. *Was. W. Pierw. 51.* **96.** Usypać co z ziemi ⟨*z gleby, z gruntu, z wierzchniej warstwy powierzchni ziemi*⟩. **97.** (Kiełki, pędy, rośliny) wychodzą, wyłażą z ziemi ⟨*z gruntu*⟩. **98.** Wyjść z ziemi ⟨*pochodzić z rodu rolników*⟩; ciągnie kogo do ziemi ⟨*ktoś chce być rolnikiem*⟩: Kto wyszedł z ziemi, tego do ziemi ciągnie. *Sienk. Krzyż. I, 260.* **99.** Wyzuć (kogo) z ziemi ⟨*pozbawić własności ziemskiej, działki gruntu, większego obszaru ziemi*⟩. **100.** *kult.* Bóg zabrał kogo z ziemi ⟨*ktoś zmarł*⟩. **101.** Zmieść, zetrzeć, znieść, zginąć, zniknąć z powierzchni ziemi, z oblicza ziemi ⟨*zmieść itp. zupełnie, całkowicie, ze szczętem*⟩: Koło Białowieży stoi właśnie ten Sapieha, który dopiero co starł z oblicza ziemi najstraszniejszego Radziwiłła. *Sienk. Pot. VI, 16.* **102.** Żyć z ziemi ⟨*z uprawy roli*⟩. **103.** *książk.* Stać, zwisać nad ziemią ⟨*nad globem ziemskim*⟩: Upał stoi nad ziemią; dzień, noc zwisa nad ziemią. **104.** Pozostawać, być zawieszonym między niebem a ziemią ⟨*wszędzie być obcym, być uważanym za obcego*⟩. **105.** Narzucić, przyrzucić, przysypać, przywalić, zapełnić co ziemią ⟨*warstwą gruntu*⟩. **106.** Obdzielić ziemią ⟨*gruntem, jakąś ilością gruntu*⟩. **107.** Rozmawiać z ziemią ⟨*o załogach statków, samolotów, rakiet (kosmicznych): porozumiewać się ze swymi portami, stacjami macierzystymi za pomocą odpowiedniej aparatury*⟩: Zwały chmur. Radiotelegrafista rozmawia z ziemią. *Kurek Ocean 264.* **108.** Rządzić, władać ziemią ⟨*krajem, okolicą*⟩. **109.** (Z)równać z ziemią ⟨*zburzyć, zniszczyć całkowicie*⟩: Zburzyli pałac, spalili meble i futryny okien; zrównali wszystko z ziemią. *Żer. Biała 37.* **110.** Oby ci (mu) z. lekką była (*Wirgil.*); niech ci (mu) z. lekką będzie ⟨*formuła wypowiadana podczas składania zmarłego do grobu; rzad. rodzaj życzenia kierowanego ku zmarłym*⟩: Chciał zginąć [...] niech mu ziemia ojczysta będzie lekką! *Pam. powst. 48.* **111.** Rozstąp się, ziemio! *p.* rozstąpić się. **112.** z. budzi się ze snu ⟨*przyroda ożywia się o świcie*⟩. **113.** z. dudni, dygoce, drży, chwieje się, jęczy, stęka, tętni, trzęsie się, ugina się itp. (pod kopytami koni, pod kołami pojazdów itp.): Ziemia dudni pod kopytami koni, jakby pod powierzchnią była próżnia. *Wędr. 42, 1901.* Nadbiegał jakiś pociąg, zamigotały ogniste ślepia, zadygotała ziemia... *Reym. Now. V, 234.* **114.** z. grzebie, kryje, pochłania, pokrywa (kogo) ⟨*ktoś ginie przysypany ziemią (na skutek jakiegoś kataklizmu)*⟩: Niechaj nas lepiej Twój piorun wystrzela lub żywych ziemia pogrzebie. *Mick. Ball. 17.* **115.** z. kryje (skarby) ⟨*wnętrze ziemi*⟩. **116.** z. leży odłogiem, rodzi (zboże, ziarno, kwiaty); przestała rodzić; wydaje (rośliny, owoce) ⟨*grunt, rola*⟩. **117.** (Największy) gwałtownik, złośnik, leń, łotr, złodziej itp. jakiego z. nosi, jakiego z. nie nosiła ⟨*najgorszy na świecie*⟩: Wykierowałem się na najniepoczciwsze i najzłośliwsze stworzenie, jakie kiedykolwiek ziemia nosiła. *Lam J. Głowy IV, 140.* **118.** z. pali się pod kim, komu pod nogami, stopami, z. pali kogo, usuwa się komu spod nóg, spod stóp ⟨*komuś grozi niebezpieczeństwo*⟩: Czyż miał prawo wyboru [...] ten, komu się ziemia paliła pod nogami? *Kott Po prostu 80.*

ziemski 1. Atmosfera z-a ⟨*powłoka gazowa otaczająca Ziemię*⟩. **2.** Biegun z. ⟨*każdy z dwóch przeciwległych punktów, w których wyobrażalna oś obrotu dziennego Ziemi przecina się z jej powierz-*

chnią⟩. **3.** Byt z., bytowanie z-e ⟨*życie*⟩: Trawiony suchotami [...] zakończył swój byt ziemski. *Chmielow. Poeci 254.* **4.** Dobra z-e; majątek z.; majętność, posiadłość z-a ⟨*większy, dziedziczny obszar gruntu posiadany przez ziemianina*⟩. **5.** z-a dola ⟨*życie na ziemi*⟩: Spojrzyj w głąb duszy, tam znajdziesz skarbnice czułości, poświęcenia, łagodnej dobroci, i wyobraźni, która ziemską dolę złoci. *Mick. Wiersze 149.* **6.** Glob z. ⟨*Ziemia*⟩. **7.** Globus z. ⟨*wyobrażający Ziemię, zawierający mapę całej kuli ziemskiej*⟩: Stał na stole olbrzymi globus ziemski. *Bog. Rodin II, 3.* **8.** Istota z-a; stworzenie z-e ⟨*człowiek, zwierzę żyjące na Ziemi*⟩. **9.** Księżyc z. ⟨*satelita Ziemi, Księżyc*⟩: Księżyc ziemski ostygł całkowicie. *Sams. Geol. 4.* **10.** Kula z-a ⟨*Ziemia*⟩. **11.** Miłość z-a ⟨*miłość zwykła, oparta na zmysłach w przeciwieństwie do miłości idealnej, platonicznej*⟩: Nasza przyjaźń [...] nie będzie [...] miłością ziemską, ale przyjaźnią niebiańską, czystą, eteryczną, idealną. *Fredro J. Żyw. 17—18.* **12.** Obszar z. ⟨*powierzchnia Ziemi*⟩. **13.** Obywatel, posiadacz, właściciel, *daw.* posesjonat z. ⟨*właściciel majątku ziemskiego*⟩: Stał się majętnym obywatelem ziemskim, właścicielem siedmiu pięknych folwarków. *Gaj. z Błoc. Pam. I, 292.* **14.** Padół z. ⟨*ziemia*⟩. **15.** *książk.* Pielgrzymka, wędrówka z-a ⟨*życie*⟩: Większość spoczęła już. Ja dobiegam kresu mojej ziemskiej pielgrzymki. *Tokarz. Siedem 9.* Kijem wystukiwała stuk! stuk! jak gdyby chciała szlak swej ziemskiej wędrówki na zawsze utrwalić. *Rudn. A. Lato 96.* **16.** Raj z. ⟨*raj na ziemi*⟩ *p.* ziemia: Jerycho, położone w dolinie Jordanu, miało być niegdyś najrozkoszniejszym rajem ziemskim. *Siem. L. Dzieła I, 6.* **17.** Życie z-e, żywot z. ⟨*na ziemi*⟩. **18.** Po ziemsku ⟨*tak jak na ziemi*⟩: Jakiś (dobry, radosny, szczęśliwy itp.) po ziemsku, być jakimś (dobrym, radosnym, szczęśliwym itp.) po ziemsku. - Poety miłość powinna sięgać poza rzeczy ziemskie. Jemu nie trzeba być po ziemsku szczęśliwym. *Gomul. Ciury I, 142.*

zima 1. Bezśnieżna, biała, ciepła, ciężka, długa, długotrwała, groźna, lekka, lodowata, luta, łagodna, mroźna, nielitościwa, nieostra, okrutna, ostra, ponura, późna, silna, spóźniona, sroga, surowa, śnieżna, tęga, twarda, uprzykrzona, wczesna, wieczna, zawalna, zawiejna z.; z. syberyjska (sybirska), polarna; z. bez śniegu, obfita w śnieg: Zawalna zima przycisnęła głodem całą puszczę. *Ejs. Pusz. 17.* **2.** z. kalendarzowa ⟨*rozpoczynająca się 22 grudnia*⟩. **3.** *książk.* z. życia ⟨*starość*⟩: Schodzi mego życia zima. *Groza Poezje 36.* **4.** *książk.* Całun, biały całun zimy ⟨*śnieg*⟩. **5.** Kraina, kraj zimy ⟨*arktyka, północ*⟩: Panowanie jego rozciąga się od kraju zimy aż do tego, w którym jej nie ma nigdy. *Krasz. SW.* **6.** Nawrót, powrót zimy: Nawroty zimy bywają często gwałtowne i połączone ze znacznym oziębieniem. *Fud. Zwierz. 29.* **7.** *książk.* Okowy zimy ⟨*mróz, lód, śnieg*⟩: Ledwo swe zima zdejmie stąd okowy, budzisz [ptaszyno] pól echa. *Witw. S. Piosnki 285.* **8.** Całą, niecałą, długą zimę ⟨*w ciągu całej zimy*⟩: Zgubił ktoś dwa grosze [...] i przeleżały pod śniegiem całą zimę. *Was. W. Pok. 94.* **9.** Na zimę ⟨*na okres, na czas zimy*⟩: Matka chciała kupić na zimę węgla, ale nie było można dostać. *Grusz. An. Od Karpat 61.* **10.** Pod zimę ⟨*w okresie poprzedzającym zimę*⟩: Sprzedaż kilku lub kilkunastu gęsi pod zimę odgrywa w drobnych gospodarstwach rolę jednego z głównych źródeł gotówki. *Bujak Gal. I, 347.* **11.** Przez zimę ⟨*w ciągu okresu zimowego, w ciągu całej zimy*⟩: Rozrobiła wapno, dosypała do niego błękitnej farbki i malowała poczerniałe, pożółkłe przez zimę ściany. *Was. W. Pok. 94.* Sprawa ta ciągnęła się jeszcze przez całą zimę, ku wiośnie była już na ukończeniu. *Dąbr. M. Noce II, 157.* **12.** Jednej, ostatniej, tamtej, tej, zeszłej zimy ⟨*w okresie zimy, podczas zimy*⟩: Jednej zimy przybył do nas rozgłośny wiolonczelista francuski. *Gomul. Ciury I, 102.* **13.** Pośród, śród, wśród zimy ⟨*w środku okresu zimowego*⟩: Dąbrowski rozpoczął kampanię śród ostrej zimy. *Smol. W. Dąbr. 48.* **14.** W ciągu, w czasie zimy; podczas zimy, w zimie, zimą ⟨*w okresie zimy*⟩: Bogumił jednak był markotny, mówił, że [...] zimą trzeba będzie paszy dokupić. *Dąbr. M. Noce II, 93.* Podczas tej zimy rozważałem olśniewającą biel śniegu w Alpach. *Jastr. Alp. 32.* W zimie sypkie spadną śniegi. *Iwasz. J. Wiersze 84.* Ileż to razy chodził tą drogą latem i zimą. *Żer. SPP.* **15.** Mieć zimę: Mamy zimę i to zimę ze śniegiem, zawieją i sankami. *Prz. Tyg. Życia 13, 1875.* **16.** Mieć ileś zim ⟨*lat*⟩: Miałem wtedy dwadzieścia sześć zim. Nie byłem jeszcze zbyt roztropny. *Fiedl. A. Biz. 67.* **17.** Przebyć, przepędzić, przetrwać, przetrzymać zimę: Świadomość, że przetrwały szczęśliwie zimę, napełnia je ufnością. *Szmag. Dymy 135.* **18.** Idzie ku zimie ⟨*ma się, zanosi się na zimę*⟩. **19.** z. chwyta, daje się we znaki, dłuży się, *książk.* gości gdzie, idzie; *poet.* (i)skrzy się mrozem; ma się ku końcowi (schyłkowi), mija, nadchodzi, nadciąga, nastaje; *poet.* perli się szronem; panuje, pokrywa (drzewa, świat) okiścią, śniegiem, przechodzi, przychodzi, *książk.* rozściela (białe, śnieżne) całuny, sroży się, sypie śniegiem, ścina rzeki, ściska ziemię, trwa, trzyma się, ustala się, ustępuje, zawiewa śniegiem; zawitała, zwaliła się; zwarzyła kwiaty, liście, rośliny; zbliża się: Zima jeszcze gościła na uroczysku. *Ejs. Pusz. 74.* Idzie jesień i zima, synów nie ma i nie ma. *Mick. Wiersze 229.* Na szczytach [...] panuje wieczna zima i śniegi leżą nawet w lato. *Sienk. Listy I, 163.* **20.** z-y bielą, pobielają, ubielają głowę, włosy, skronie ⟨*z latami (na starość) przybywa (człowiekowi) siwych włosów*⟩: Dość ma zimowych szronów ten, komu zimy ubieliły już głowę. *Sienk. Quo I, 35.*

przysł. **21.** Kwiecień plecień, bo przeplata trochę zimy, trochę lata. **22.** Na świętego Grzegorza idzie zima do morza.

I zimno ⟨*przysłów. od zimny; chłodno*⟩ **1.** z. nie do wytrzymania, niemożliwie, porządnie, potwornie, przeraźliwie, strasznie: Był ciepły, wiosenny dzień, ale [...] wieczorami jest jeszcze porządnie zimno. *Piach Nas 55.* **2.** z jak diabli; z. jak w lodowni, jak w psiarni ⟨*bardzo zimno*⟩: Zimno u ciebie jak diabli! Poślij po węgiel. *Breza Mury 312.* **3.** Na z.: a) ⟨*o potrawach: w stanie zimnym*⟩: Spożywali z apetytem kurczęta, płaty pieczeni na zimno. *Żer. Echa 9.* Upiekła na rożnie zająca i pieczeń wołową [...] które to przysmaki miały być podane dyrektorowi na zimno. *Żer. Syzyf. 29*; b) ⟨*o obróbce metali: nie rozgrzewając, nie roztapiając (metalu)*⟩: Na zimno zamyka się nity miedziane i aluminiowe. *Lewic. Masz. 10*; c) *przen.* ⟨*z chłodną rozwagą, z zimną krwią, przedmiotowo; nie unosząc się*⟩: Chcę brać rzeczy na

zimno, ponieważ poznałem, że droga awantur jest [...] bydlęca. *Sienk. Koresp. I, 134.* Rozpatrzmy tę rzecz na zimno. *SW.* - Obliczać, planować, rozważać co na z. **4.** Jest, robi się z.: Na dworze było zimno, było błotno, nie chciało się wychodzić. *Bogusz. Dzieci 10.* Robi się zimno i mokro, wyje wichura. *Pap. Szczury 52—53.* **5.** Jest komu z., robi się komu z. ⟨*ktoś doznaje uczucia chłodu, zimna*⟩: Zimno mu było i drżący zbliżył się do ognia. *Iwasz. J. Tarcze 69.* **6.** Aż się komu robi z. ⟨*ktoś doznaje uczucia zimna pod wpływem strachu, ktoś się boi*⟩: Mnie się aż zimno robi, co ona postanowi. Czy ulegnie tym fanaberiom mężowskim. *Kunc. Dni 240.* **7.** z. (komu) w co ⟨*ktoś odczuwa zimno w jakiejś części ciała; komuś zmarzła, zziębła jakaś część ciała*⟩: Zimno nawet w głowy ogolone do samej skóry, na które wieje wiatr. *Szmag. Dymy 23.* **8.** Patrzeć na kogo; przyjąć, traktować, witać, zbyć kogo, żegnać się z kim z. ⟨*patrzeć na kogo itp. dając mu poznać swój obojętny, niechętny stosunek; patrzeć itp. lodowato*⟩.

II zimno ⟨*niska temperatura, chłód, ziąb*⟩ **1.** Bolesne, diabelskie, dojmujące, dotkliwe, grobowe, gryzące, jesienne, lodowate, mroźne, niesłychane nieznośne, nocne, ostre, polarne, poranne, przejmujące, przenikliwe, przeszywające, przykre, sakramenckie, *posp.* sobacze, srogie, straszne, syberyjskie, tęgie, wczesne, wewnętrzne, wielkie, wilgotne, zadawnione z.: Płonął głośny ogień, ale nie mógł rozpędzić zadawnionego zimna tych nie zamieszkałych apartamentów. *Nałk. Z. Mił. 81.* **2.** z. w czym: Poczuła znane jej, swoje własne, szczególniejsze zimno w krzyżu i w końcach palców. *Żer. Przedw. 213.* **3.** Dreszcz, uczucie zimna. **4.** Fala, podmuch zimna. **5.** Przejęty zimnem; zabezpieczony przed zimnem: Straciwszy nadzieję pomyślnego łowu, przejęci zimnem porzuciliśmy sieć. *Fel. E. Syb. I, 288.* **6.** Wrażliwy, wytrzymały na z. **7.** Na (takie) z. ⟨*podczas (tak) niskiej temperatury*⟩: Pani Barbarze nie dawała spokoju myśl, że dzieci cały dzień przebywały na dworze na takie zimno. *Dąbr. M. Noce II, 58.* **8.** Na zimnie ⟨*w niskiej temperaturze na zewnątrz budynku, na otwartej przestrzeni*⟩: Na zimnie i deszczu pracując dzień cały przeziąbłem do kości. *Czerwień. Poezje 100.* **9.** Od zimna, z zimna: a) (jakiś): Czerwony, siny, szary, skulony, zdrętwiały, zgarbiały od zimna a. z zimna. - Był blady i skostniały od zimna, ponieważ w lekkim tylko okryciu wyjechał z Warszawy. *Dygas. Listy 40.* Podniósł wzrok na jej twarz prawie brzydką po deszczu, o nosie posiniałym z zimna, na kędziory niesforne. *New. Pam. 354*; b) ⟨*coś jest jakieś, robi się jakieś; ktoś zachowuje się jakoś, doznaje czegoś, jakiegoś uczucia pod wpływem zimna*⟩: Chuchać w ręce z zimna; cierpieć, drętwieć, dygotać; dzwonić, szczękać zębami; kostnieć, kulić się, marznąć, mrzeć, umierać, sinieć, wstrząsać się od zimna a. z zimna. - Świat stał mokry, zmarzły [...] drzewa ogołocone z liści zdawały się trząść od zimna. *Krasz. Opow. 263.* Ręka, w której trzymałem tornister, bolała mnie z zimna. *Kow. A. Rogat. 126.* Zupa nie rozgrzała nikogo, zsiniałe ciała drżą z zimna. *Szmag. Dymy 30.* **10.** Cierpieć, czuć, mieć, przepuszczać, trzymać, wpuszczać, znosić z.: Ale czemu ty nie opalasz wszystkich pokoików — dlaczego ty zimno cierpisz? *Słow. Listy I, 256.* Mieliśmy 2 tygodnie burzy — a dotąd mamy takie zimna, że trzeba paltotów zimowych. *Sienk. Koresp. II, 8.* Szedł od rzeczki [...] Takie tam jedno miejsce ma [...] że woda czy kawa we flaszce trzyma zimno nawet w największy upał. *Bogusz. Kura 196.* **11.** Doświadczyć zimna. **12.** Nanieść zimna ⟨*chłodu, zimnego powietrza*⟩: Znowuście mi zimna do domu nanieśli. *Dąbr. M. Noce II, 35.* **13.** Ciągnąć, przejmować, siec, tchnąć, ziać zimnem: Od piwnicy ciągnęło zimnem. - Na otwartych miejscach wiatr tchnął lodowatym zimnem. *Grusz. An. Od Karpat 154.* **14.** Iść, chodzić po zimnie ⟨*przebywać przestrzeń o niskiej temperaturze powietrza*⟩: Staruszce po zimnie kazać iść do siebie było okrucieństwem. *Krasz. Czarna 124.* **15.** Być, znaleźć się, przebywać itp. w zimnie: [Samolot] był w półmroku, w zimnie i niewiadomych, zmiennych prądach wietrznych. *Żer. Uroda 384.* **16.** z. bierze; ciągnie, idzie od okna, spod podłogi, przez szpary, ze dworu; dochodzi do x stopni, daje się we znaki, dokucza, doskwiera, nadchodzi, nastaje, następuje, nęka, obejmuje, ogarnia, owiewa, panuje, potęguje się, przejmuje (do kości, do szpiku kości), przechodzi kogo, przenika, prześladuje, przychodzi, szczypie (w uszy, w policzki), ścina krew, ściska wnętrzności, trapi, trzęsie kogo, trzyma (się), wdziera się gdzie, wstrząsa (ciałem), zalatuje, zawiewa, zwiększa się: Ogień zagasł i zimno nastawało przed świtaniem. *Iwasz. J. Tarcze 72.*

zimny 1. Lodowato z.: Woda była głęboka na chłopa z górą — lodowato zimna — pędziła wartkim popławem. *Żer. Rzeka 117.* **2.** z. płciowo ⟨*niepobudliwy*⟩. **3.** z. jak głaz, jak grobowy głaz, jak lód, jak marmur, jak stal: Umył się w zimnej jak lód wodzie. *Prus Now. II, 241.* O parę kroków bliżej z założonymi w krzyż rękoma stał Adam zimny jak marmur. *Dzierzk. Pow. II, 261.* Popatrzył na niego swymi zimnymi jak stal, a jednocześnie przenikliwymi oczami. *Kłos. Mgła 86.* **4.** z. jak psiarnia ⟨*o pomieszczeniu*⟩: Lokaj wprowadził go do stancji zimnej jak psiarnia, a ponurej i złowrogiej niby jaskinia zbójów. *Żer. Prom. 23.* **5.** Zimniejszy od głazu, lodu, lodów, marmuru, stali, nad głazy, lody, marmury, stal: Ich komplementa zimniejsze od lodów, które roznoszą lokaje. *Sztyrm. Pow. II, 54.* Ale gdy ciebie ujrzę, nie pojmuję, czemu znowu jestem spokojny, zimniejszy nad głazy, aby gorzeć na nowo — milczeć po dawnemu. *Mick. Son. 160.* **6.** z-a barwa; z. kolor ⟨*o odcieniu sinawym (niebieskawym) lub zielonawym*⟩: Na mnie z początku przykre wrażenie ruiny bez majestatu uczyniła Wenecja, wieżyce ponachylane [...] biała barwa zimna rozlana wszędzie. *Krasz. Kartki 64.* **7.** z. charakter, z-e usposobienie ⟨*bez temperamentu, spokojny(-e), nie uczuciowy(-e)*⟩: Usposobienia zimnego i umysłu metodycznego i konsekwentnego, był nadzwyczaj pożyteczny przy naczelnym wodzu. *Gemb. Wojsko 14.* **8.** z-a febra (trzęsie kogo); z. dreszcz, z-e mrowie (przechodzi, przejmuje kogo): Wiłem się z bólu głowy i trzęsła mną zimna febra. *Przybysz. Wspól. I, 225.* Doktora przechodziło zimne mrowie. *Żer. Ludzie II, 134.* **9.** Być zimnym głazem ⟨*być obojętnym, niewrażliwym*⟩: Kiedyś się weseliła, brałem twarz wesołą, dziś to już przeszło — dzisiaj jestem zimnym głazem. *Słow. Mind. 27.* **10.** z-a grzeczność, ironia

⟨*obojętna, niechętna*⟩. **11.** **z-a** kąpiel ⟨*w zimnej wodzie*⟩. **12.** **z-a** kokieteria, kokietka ⟨*wyrachowana*⟩: Rozmowa jej wydawała mu się czczą, pustą, a ona sama zimną kokietką. *Bał. Dziady 185.* **13.** **z-a** kolacja ⟨*składająca się głównie z zakąsek, bez potraw przyrządzanych na gorąco*⟩: Wieczory te zaczynały się po dziewiątej; około dwunastej, po zimnej zazwyczaj kolacji, goście powoli znikali. *Chłęd. Pam. II, 177.* **14.** **z.** kompres, okład ⟨*z zimnej wody lub lodu*⟩. **15.** **z-a** krew ⟨*spokój, opanowanie*⟩: Zdarzają się sytuacje, w których najspokojniejszy człowiek traci zimną krew. *Tyg. Ilustr. 51, 1899.* **16.** **z.** lokal, pokój; **z-e** mieszkanie ⟨*nie dające się dostatecznie ogrzać na skutek nieszczelności otworów lub niekorzystnego usytuowania w budynku (nad piwnicami, w ścianie szczytowej itp.)*⟩. **17.** **z-e** oczy; **z-e** spojrzenie, **z.** wzrok ⟨*obojętne(-y), niechętne(-y)*⟩. **18.** **z-e** ognie ⟨*rodzaj świeczek choinkowych w postaci krótkich, cienkich drutów oblepionych masą składającą się głównie z siarki i opiłek, którę po zapaleniu rozsiewają nie parzące iskry*⟩: Stoi drzewko zielone, jak świeca gorejące [...] orzechy, kule szklane, pajac, jabłka rumiane, lampiony i zimne ognie! *Dobrow. S. Rzecz 18.* **19.** **z-a** ondulacja ⟨*wykonywana na zimno*⟩. **20.** **z.** pocałunek ⟨*zdawkowy, nienamiętny*⟩. **21.** **z.** pot ⟨*występujący w chwilach gwałtownych emocji, w strachu lub w agonii*⟩: Ręce podniósł do skroni, poczuł na nich krople zimnego potu. *Makusz. Król 17.* **22.** **z-e** przywitanie ⟨*obojętne, niechętne*⟩. **23.** **z.** rozsądek, rozum; **z-a** refleksja, rozwaga; **z-e** rachuby ⟨*wyrachowany(-a, -e)*⟩: Cyrulik Sewilski jest to poryw młodości, walczącej z zimnymi rachubami wystygłego wieku. *Krasz. Kartki 45.* **24.** **z-a** ryba ⟨*o człowieku bez temperamentu, obojętnym, panującym zawsze nad sobą*⟩: Nie mam co do niego złudzeń [...] zimna ryba... *Twórcz. 1, 1954, s. 124.* **25.** **z-e** serce ⟨*o braku uczucia, o osobie nie reagującej na czyje uczucie*⟩. **26.** *książk.* **z-e** słowo ⟨*obojętne; obojętna rozmowa*⟩: Mieniać z tobą zimne słowo, kiedy wezbrana pierś uczuciem pęka, straszna to męka! *Rom. Poezje I, 71.* **27.** **z.** ukłon ⟨*sztywny*⟩. **28.** Wylać trochę, kubeł zimnej wody na głowę, oblać kogo zimną wodą, jakby oblał zimną wodą ⟨*otrzeźwić, przywołać do rzeczywistości*⟩; wpaść pod kubeł zimnej wody ⟨*otrzeźwieć*⟩: W chwilach radości zwracał się do kogoś najbliższego [...] i natychmiast wpadał pod kubeł zimnej wody, zostawał przywołany do porządku jednym nieprzychylnym spojrzeniem. *Braun Lewanty 334.* **29.** **z-a** wojna ⟨*wojna nerwów*⟩: Od pierwszego dnia aktorzy „Rozmaitości" rozpoczęli zimną wojnę z nowym swoim kierownikiem. *Siedl. A. Świat 395.* **30.** **z.** d l a k o g o: Wszyscy ci goście byli niezmiernie zimni dla niego. *Kaczk. Olbracht. III, 299.* **31.** **z.** n a c o ⟨*obojętny*⟩: Pozostał zimny [...] na łzy syna. *Wilk. P. Poran. II, 151.* **32.** **z.** w c z y m: Zaleskiego „Przenajświętsza Rodzina" jest zimna w swojej wymuskanej i czułej sielankowości. *Tarnow. Sienk. 276.* **33.** **z.** z k i m ⟨*obojętny, niechętny w stosunku do kogo*⟩: Kocha, gdzie niekochany, gdzieby go kochali, nie kocha, ze mną zimny, do ciebie się pali. *Rzew. J. Zabaw. 87.*

przysł. **34.** Kto się na gorącym sparzy, ten na zimne dmucha.

zimować **1.** *pot.* Dowiedzieć się, gdzie raki zimują ⟨*rodzaj pogróżki*⟩: Powiedz jeszcze raz, ale przy świadkach, powiedz, to się dowiesz, gdzie raki zimują. *Jun. Bracia 62.* **2.** *pot.* Pokazać komu, gdzie raki zimują ⟨*dokuczyć komu*⟩: Już my mu pokażemy, gdzie raki zimują. *Grabow. J. Opow. II, 39.* **3.** *pot.* Tu raki zimują ⟨*tu cię boli, tak się rzecz ma, tak się mają sprawy*⟩: — Ja ją bardzo kocham. — Ho, ho!... Tak energicznie? Więc tu raki zimują? A ja sądziłem, że to dla mnie pan sympatię czujesz. *Berent Fach. 96.* **4.** **z.** w klasie ⟨*pozostać w tej samej klasie, nie zdać do klasy następnej*⟩: Zimowało się coś ze trzy razy w jednej klasie. *Dąbr. Ig. SPP.*

zionąć p. **ziać**

ziółko **1.** **z-a** n a c o, p r z e c i w c z e m u ⟨*wywar z ziół*⟩: **z-a** na żołądek, na wątrobę; **z-a** przeciw kaszlowi, katarom. **2.** (Za)parzyć **z-a**; (wy)pić **z-a**; napić się ziółek ⟨*przygotować wywar z ziół; pić wywar z ziół*⟩. **3.** **z.** z k o g o ⟨*gagatek*⟩: Coś tam słyszał [...] jakie to z niej ziółko. *Breza Niebo I, 20.*

zipać; zipnąć **1.** *pot.* Ledwo zipać ⟨*ledwo oddychać również przen.*⟩: Ledwie już zipiesz z zadyszki, a pchasz się na najczarniejszą robotę. *Brand. M. Pocz. 43.* Ekonomicznie oni ledwie zipią [...] otoczeni blokadą. *Żukr. Dni 26.* **2.** *pot.* Ani zipnie ⟨*nie wyda głosu; nie zaprotestuje*⟩: Ani zipnął, pomrugał oczami i żyć przestał. *Gard. Trzech 97.* Pleban go wyrzuci na drogę i ani zipnie. *Bojko Dusze 19.*

zjadać, zjeść **1.** **z.** chciwie, łapczywie, żarłocznie; smacznie, śpiesznie; **z.** masami; **z.** żywcem; **z.** bez apetytu, z apetytem, z przyjemnością, ze smakiem: Ogórków solonych zjadają masami. *Zapał. Pam. II, 115.* **2.** **z.** c o lub c z e g o (z dopełniaczem cząstkowym): **z.** obiad, śniadanie, kolację; **z.** owoce a. owoców. - Zjesz gorącego żuru z ziemniakami. *Sewer Biedr. 24.* **3.** Zjeść arbuza ⟨*dostać odmowę małżeństwa od panny*⟩: Trzeba było [...] oświadczyć się z miejsca i albo po przyśpieszonych zapowiedziach ślub wziąć, albo zjeść arbuza. *Sienk. Pot. I, 127.* **4.** Zjeść z kim beczkę soli ⟨*długo z kim obcować; dobrze kogo poznać*⟩: Dla poznania jednego człowieka trzeba zjeść z nim beczkę soli. *Prus Kart. II, 234.* **5.** Zjadł śledzia ⟨*przepadło, wszystko na nic*⟩: Znowu zgubiłem ... mój kij! ... Teraz zjadł śledzia na dobre — pomyślałem. - Trzeba albo chodzić bez laski, albo sprawić sobie nową. *Prus Drobiaz. 183.* **6.** Zjadłbym, zjadłby itd. konia z kopytami, wołu ⟨*jestem, jest itd. bardzo głodny*⟩. **7.** **z.** zęby na czym a. na kim ⟨*być doświadczonym, znać się na czym albo na kim*⟩: Byli tam żołnierze wytrawni nie lada — z takich, co to jak mówią, zęby swoje zjada na wojaczce. *Mączka Szlak. 52.* Stara, doświadczona, która zęby zjadła na ludziach — nie poznała się na takim zbóju. *Bogusz. Ci ludzie 186.* **8.** Zjadać końcówki, litery, wyrazy ⟨*nie wymawiać*⟩: Nie tylko zjada litery, ale i przekręca całe słowa. *Świerszcz. 38, 1952.* **9.** **z.** dochody, fortunę, majątek, oszczędności itp. ⟨*zużytkowywać, obracać na utrzymanie, marnować*⟩: Wypłaciłem się za Oblęgorek, nie mówiąc o tym, że nie ja zjadam dochody z Oblęgorka. *Sienk. Koresp. I, 49.* **10.** Zjadać książki, powieści, wiersze ⟨*czytać bardzo szybko, jednym tchem*⟩: Powieści się zjadało i tyle [...] Cóż go

mogła obchodzić przeczytana powieść? *Strug Mogiła 67*. **11.** Myśli, sądzi, że zjadł wszystkie rozumy ⟨*jest zarozumiały, sądzi, że wiele umie, wie*⟩: Pleciesz, co ci ślina na język przyniesie [...] Nałykałaś się jakichś głupich broszur, myślisz, że wszystkie rozumy zjadłaś. *Melc. Statek 76*. **12.** Zjadać k o g o: a) ⟨*kosztować dużo*⟩: Mam sam dwóch chłopców w szkołach, którzy mię zjadają. *Lam J. Głowy I, 45*; b) zjeść ⟨*dokuczyć komu, zaszkodzić komu*⟩: Masz jakieś zmartwienie, co? Kogo się chcesz radzić? Mnie się radź. Oni cię zjedzą. *Past. Trzeba 17*; c) zjeść ⟨*dogryźć, przymówić komu trafnie a dotkliwie*⟩: Gdy jedni wielkie dzieła tworzą, inni smarują bibułę. - „A to zjadła Zanicza" — przemknęło mi w myśli. *Berent Fach. 102*. **13.** Nie zjeść k o g o; nie zjeść k o m u c z e g o ⟨*nie zrobić komu nic złego, nie zrobić komu krzywdy; nie zabrać, nie zniszczyć komu czego*⟩: Nie bój się: chyba wiesz, że cię nie zjem; już raz tu byłeś przecież. *Meis. Sams. 153*. **14.** Patrzeć, jakby się chciało kogo zjeść ⟨*chciwie, nieustannie*⟩. **15.** Zjeść kogo w kaszy ⟨*okazać się sprytniejszym*⟩: Zjadł was w kaszy. Gdyby nie ja, w końcu przyznalibyście mu rację. *Brand. K. Obyw. 54*. **16.** Zjeść diabła, diabła czubatego, kaduka, kata, licha, choćby zjeść diabła itd., zjeść diabła itd., nim, zanim, jeśli, żeby... ⟨*choćby nie wiem co, to się nie stanie*⟩: Sędzia taki sam ptaszek jak i ty, lecz nie zwąchasz się z nim, choćbyś diabła zjadł. *Łoz. Wal. Szlach. 115*. Zjesz kata, nim mnie obałamucisz. *Chodź. Pisma III, 135*. **17.** Auto, maszyna zjada benzynę ⟨*zużywa dużo*⟩. **18.** Choroba, gruźlica zjada kogo ⟨*wyniszcza, niszczy*⟩. **19.** Ciekawość zjada kogo ⟨*ogarnia ponad wszelką miarę; pochłania całkowicie*⟩. **20.** Długi zjadają kogo ⟨*rujnują go*⟩. **21.** Głód zjada wnętrzności ⟨*skręca; ktoś odczuwa silny głód*⟩. **22.** Kominek zjada drzewo ⟨*wymaga dużo drzewa (jako paliwa)*⟩. **23.** Mole zjadły futro ⟨*pocięły, zniszczyły*⟩. **24.** Nuda zjada kogo ⟨*ktoś bardzo się nudzi*⟩. **25.** Praca, robota itp. zjada czas, ileś czasu; zjada nerwy ⟨*zużywa; kosztuje wiele czasu; wiele wysiłku nerwowego*⟩: Giaura szelmę i nudnika skończyłem przepisywać; zjadł mi więcej miesiąca. *Mick. Listy II, 60*. **26.** Rdza zjada żelazo ⟨*przeżera, niszczy*⟩. **27.** Smutek, tęsknota zjada kogo ⟨*ktoś bardzo się smuci, tęskni*⟩. **28.** Więzienie zjada zdrowie ⟨*niszczy, rujnuje*⟩. **29.** Życie (hulaszcze, nad stan) zjada majątek ⟨*pochłania pieniądze*⟩. **30.** **z.** k o g o, c o c z y m ⟨*pochłaniać*⟩: **z.** oczami, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*patrzeć zachłannie*⟩; **z.** kogo pocałunkami ⟨*całować namiętnie, serdecznie*⟩. **31.** Dać, przygotować, ugotować, zgotować coś, cokolwiek zjeść: Tu przesiedziałem parę godzin, wyprosiwszy, żeby mi cokolwiek zjeść zgotowali. *Krasz. Pam. 111*. **32.** (Zrobić co) to nie zjeść chleb, kawał chleba z masłem ⟨*to nie jest łatwe, proste*⟩: Żenić się, nie jest to zjeść z masłem kawał chleba. *Zabł. Firc. 50*. **33.** **z.** kogo z nogami ⟨*objadać; narażać na bardzo duże wydatki; kosztować dużo*⟩: Panie dziedzicu, z nogami nas zjedzą te gościnne konie. *Dygas. Pióro 32*. **34.** Lubić (dobrze) zjeść ⟨*być smakoszem*⟩: Lubił życie swobodne, hulaszcze, lubił dobrze zjeść, tęgo wypić, romansować. *Lim. Pam. 276*.

przysł. **35.** Czekaj tatka latka, aż kobyłkę wilcy zjedzą. **36.** Tyle wie, co zje. **37.** Wśród najlepszych przyjaciół psy zająca zjadły. *(Kras)*.

zjadliwy **1.** Komary, muchy, owady **z-e** ⟨*kąśliwe*⟩; ukąszenie **z-e** ⟨*jadowite*⟩. **2.** Dowcip, pamflet, paszkwil **z.**; **z-a** drwina, ironia, krytyka, satyra ⟨*szyderczy(-a), złośliwy(-a), uszczypliwy(-a)*⟩. **3.** **z.** d l a k o g o: Bakterie **z-e** dla człowieka.

zjawisko ● ⟨*fakt dostrzeżony, wszelka zmiana zachodząca w przyrodzie, objaw czego*⟩ **1.** Bezprzykładne, barwne, charakterystyczne, chwilowe, ciekawe, codzienne, cudowne, częste, dodatnie, dostępne, drobne, dziwne, efektowne, epokowe, fenomenalne, groźne, intensywne, interesujące, jednorazowe, lokalne, masowe, miejscowe, naturalne, niebywałe, nieoczekiwane, niepospolite, nieprawdopodobne, niesamowite, niespodziewane, niewiarogodne, nieznane, niezwykłe, normalne, nowe, odmienne, odosobnione, ogólne, oryginalne, osobliwe, piękne, podstawowe, pospolite, potężne, powszechne, powszednie, powtarzające się, pozytywne, proste, przełomowe, radosne, rzadkie, skomplikowane, stałe, szczególne, sztuczne, ujemne, uniwersalne, ważne, wyjątkowe, zawiłe, złożone, zmienne, znamienne **z.**; otaczające **z-a**: Aktywizacja życia duchowego wsi jest sama przez się zjawiskiem dodatnim. *Twórcz. 11, 1946, s. 148*. Na lewym brzegu Wisły wykwitło nowe dla Krakowa zjawisko — cyganeria. *Boy Znasz. 10*. **2.** **z.** akustyczne, artystyczne, atmosferyczne, biologiczne, chemiczne, dziejowe, ekonomiczne, elektryczne, fizjologiczne, fizyczne, geologiczne, głosowe, górotwórcze, gwarowe, historyczne, jądrowe, językowe, klimatyczne, kulturalne, literackie, meteoryczne, muzyczne, nadprzyrodzone, niebieskie, okultystyczne, pamięciowe, poetyckie, przyrodnicze, psychiczne, słuchowe, spirytystyczne, społeczne, stylistyczne, świetlne; *geol.* **z.** krasowe, **z.** wulkaniczne; **z.** obiektywne a. przedmiotowe, okresowe, podobne do czego, subiektywne a. podmiotowe, **z.** szczątkowe, wtórne, **z.** życiowe: Fakt, że stanom i zjawiskom psychicznym zawsze towarzyszą zjawiska fizjologiczne, nie da się chyba zaprzeczyć. *Pol. Tyg. Lek. 19, 1953*. Marcinek wyczekiwał z przerażeniem i nie bez pewnej ciekawości jakichś zjawisk nadprzyrodzonych. *Żer. Syzyf. 28*. Ożywcze soki czerpie dzisiaj ów nurt poetycki z bardzo różnych źródeł, czasem z takich świetnych zjawisk poetyckich, jak twórczość Nerudy. *Matusz. R. Lit. 128*. Przykładem zjawiska okresowego jest odmiana pór roku. *Natan. Fale 5*. W gwiazdach tych [zaćmieniowych] obserwujemy [...] zjawisko podobne do zaćmień Słońca. *Zonn Gwiazd. 87*. **3.** **z.** c z e g o: **z.** chmur, deszczu, echa, mgły, natury a. przyrody, promieniotwórczości, ruchu, śniegu, (otaczającego) świata, wrzenia, zaćmienia; **z.** życia. - Gdy fala głosowa odbita powraca do tego miejsca, z którego wyszła, otrzymujemy zjawisko echa. *Kalinow. Fiz. 8*. Materializm dialektyczny nie ograniczał się do zjawisk przyrody, obejmował także zjawiska społeczne. *Tatar. Hist. III, 66*. Jeżeli krążący dokoła Ziemi Księżyc zanurza się w rzucanym przez Ziemię cieniu, obserwujemy wówczas zjawisko zaćmienia Księżyca. *Kalinow. Fiz. 96*. **4.** **z.** n a c z y m: Układamy kalendarz i obrachowujemy przyszłe zjawiska na niebie. *Prus Far. III, 130*. Docenił w panu Fryderyku Chopinie zgoła wyjątkowe zjawisko na muzycznym firmamencie Europy! *Brosz. Opow. 72*. **5.** **z.** w (jakiejś) dziedzinie;

w naturze, w przyrodzie: Wiele ujemnych zjawisk w dziedzinie wychowania naszej młodzieży ma swe źródło w tym, że szkoła nie stworzyła [...] wychowawczego środowiska. *Szk. Dom 2, 1957, s. 2.* **6.** Świat zjawisk: Profesor prowadził swego ucznia w zaczarowany świat nieznanych zjawisk. *Śliw. A. Lel. 33.* **7.** Analizować, badać, dostrzegać, interpretować, oceniać, obserwować, odkryć, opisać, pojąć, poznać, przedstawić, rozumieć, spostrzec, tłumaczyć, ujmować, uprościć, wyjaśnić, wywołać, zauważyć, zniekształcić z.; porównać, porządkować z-a: Pewne wyniki przewidywała nieomylnie jasno, niektóre zjawiska oceniła z matematyczną dokładnością. *Żer. Przedw. 38.* Epokę lodową trzeba było odkryć tak, jak odkryto tysiąc innych zjawisk w martwej i żywej przyrodzie. *Szaf. W. Lod. 5.* Potrafimy dziś [...] wywołać sztuczne zjawisko fototropizmu. *Demb. J. Posz. 104.* **8.** Reagować, zwrócić uwagę na z. **9.** Przyglądać się, przypatrywać się zjawisku. **10.** Rządzić zjawiskiem, zjawiskami: Możliwość wyzyskania środowiska musi opierać się na dobrej znajomości warunków przyrodniczych i praw, które rządzą zjawiskami przyrody. *Radlicz Geogr. 306.* **11.** z-a otaczają kogo, co; z. powstaje, powtarza się, przebiega, przejawia się (w czym), towarzyszy czemu, trwa, ukazuje się, występuje, zachodzi, zmienia się: [W końcu XVIII w.] opisano takie zjawiska towarzyszące lodowcom, jakimi są na przykład moreny. *Szaf. W. Lod. 7.* Stopniowo geografia z wiedzy o Ziemi przekształciła się w naukę o zjawiskach zachodzących na powierzchni Ziemi. *Radlicz Geogr. 17.*

● z. ⟨*zjawa, widziadło*⟩ **12.** Cudowne, czarodziejskie, nadziemskie, niebiańskie, nieziemskie, promienne, senne, świetlane, wdzięczne z.; z. księżycowe: Czasami przez cukierenkę przewionie czarodziejskie zjawisko: wykwintna światowa dama, szczelnie zasłonięta gęstą woalką. *Oppman Warsz. 29.* Patrzyli od dawna, tamując oddech w piersi, aby nie spłoszyć widziadła w szkarłatach i złocie, które wydało im się sennym zjawiskiem. *Orzesz. Z różnych II, 243.* Zjawisko księżycowe. Gdybym ją nocą letnią spotkał w świerkowej alei [...] może bym się i przeraził. *Kaspr. O bohat. 35.* **13.** Śliczna jak z.: W salonie Tola, przybrana w białą suknię z welonem — śliczna jak zjawisko. *Sienk. Now. VI, 138.* **14.** Iść, posuwać się, przesuwać się, wysuwać się, płynąć, płynąć w powietrzu itp. jak (jakieś) z.: Promieniejąca szczęściem przesunęła się jak zjawisko jakie nadziemskie. *Krasz. Czarna 174.* **15.** Wyglądać jak (jakieś) z.: W mirtowym wieńcu na głowie wyglądała jak zaklęta królewna z bajki, jak jakie nadzwyczajne zjawisko. *Jun. Dworek 143.* **16.** z. daje się widzieć; ukazuje się, unosi się (w powietrzu), wionie; pierzcha, znika: Obie dłonie wyciągnęła przed siebie, jakby chcąc pochwycić unoszące się w powietrzu zjawisko. *Gomul. Ciury I, 46.*

zjazd ● ⟨*zjeżdżanie (w dół; po pochyłości); miejsce do zjeżdżania; pochyły teren*⟩ **1.** Długi, gwałtowny, karkołomny, krótki, ostry, piękny, rozległy, ukośny, wygodny z.; z. narciarski, z. wprost, z. zakosami: Kilkanaście minut jazdy na nartach, ostry zjazd — podejście pod górę i znów jestem nad brzegiem zatoki. *Cent. Wyspa 186.* **2.** z. d o c z e g o: Mój pierwszy zjazd do kopalni. *Kowalew. S. Droga 75.* Zjazd do mostu grzmi nieustannym grzmotem wojny. *Goj. Dziew. II, 78.* **3.** z. k u c z e m u: Droga [...] otwierała się na rozległy wśród bujnej łąki zjazd ku rzece. *Andrz. Popiół 13.* **4.** z. n a c o: W latach 1844—1846 buduje inżynier Pancer [...] wiadukt stanowiący wygodny naówczas zjazd na Powiśle. *Szwank. Warsz. 184.* **5.** z. n a c z y m, p o c z y m: Była to przyjemna praca, kończąca się pięknym zjazdem na nartach w dół po zboczu gór. *Cent. Wyspa 204.* - Zjazd po lodzie. **6.** z. w c o: Dom [...] położony był [...] na skłonie wielkiego garbu, skąd zaraz szedł zjazd w dolinę. *Prusz. Karabela 217.* **7.** z. w z d ł u ż c z e g o: z. wzdłuż linii spadku, wzdłuż stoku. **8.** z. z c z e g o: Ześlizg w bok jest [...] najbezpieczniejszym sposobem zjazdu ze stromego, nawet oblodzonego zbocza. *Bielcz. Narc. 47.* **9.** Szlak, trasa zjazdu, dla zjazdu, do zjazdu: W Tatrach aktualną się stała sprawa wyznakowania specjalnych szlaków dla zjazdów narciarskich. *Wierchy 1934, s. 149.* **10.** Brukować, wybrukować z. ⟨*pochyły teren, ulicę biegnącą w dół*⟩. **11.** Wyślizgać, znaczyć z. **12.** Ćwiczyć się w zjeździe ⟨*w zjeżdżaniu*⟩. **13.** z. prowadzi dokąd: Wybrukowano zjazdy prowadzące z głównego ciągu ku Wiśle — Mostową, Grodzką, Mariensztat. *Szwank. Warsz. 104.*

● z. ⟨*zjeżdżanie się, zebranie (rodzinne, naukowe, towarzyskie, organizacyjne itp.)*⟩ **14.** Doroczny, duży, huczny, jednodniowy, kilkudniowy, niezwykły, ogólny, ogromny, tłumny, walny, wielki, wspólny, zakonspirowany z.; ciągłe, częste z-y: Dopiero dzisiaj, z powodu większego zjazdu, otworzono i wyprzątnięto dół pałacu. *Nałk. Z. Mił. 81.* Bujnie rozwinięte życie rodzinne. Ciągłe zjazdy, odwiedziny, pogawędki, baliki. *Heyd. Malcz. 11.* **15.** z. familijny, graniczny, koleżeński, międzynarodowy, myśliwski, obywatelski, okręgowy, połubowny, powiatowy, publiczny, robotniczy, rodzinny, wyborczy, związkowy. **16.** Zjazd swój rodzinny otwierali wspólnym odśpiewaniem chorału. *Iwasz. J. Bach 18.* **17.** *hist.* z. elekcyjny, prowincjonalny, sądowy, sejmowy, zbrojny. **18.** z. delegatów, gości, lekarzy, pracowników; z. sąsiedztwa; z. organizacji, partii, związku; *żart.* z. karet, pojazdów, samochodów itp.: Kilka razy do roku bywały liczne zjazdy sąsiedztwa, muzyka brzmiała. *Groza Wład. I, 21.* Cóż to za zjazd niezwykły samochodów i karet? Premiera? Bal? Reduta? *Tuwim Jarm. 39.* **19.** z. n a c o: W przewidywaniu tłumnego zjazdu na igrzyska przygotowali pomieszczenia dla cudzoziemców. *Makowiec. Dios. 15.* z. na łowy. **20.** z. u k o g o: z. u seniora rodziny. **21.** z. z k i m: Stosunek [...] między Polską a Szwecją był wciąż nieufny, a pogorszył go, nie polepszył, zjazd Zygmunta III z ojcem w Rewalu. *Szeląg. Bałtyk 126.* **22.** Uchwała zjazdu; uczestnik zjazdu; przygotowania do zjazdu; delegat na z.; udział w zjeździe. **23.** Naznaczyć, odbyć, otworzyć, projektować, uchwalić, urządzić, zorganizować, zwołać z.; *daw.* obwołać, odprawić z.: Obwołano [...] zjazd sejmowy w Krakowie. *Szajn. Jadw. III, 46.* **24.** Przybyć, przyjechać, stawić się, udać się, wyjechać, wzywać, zaprosić, zgodzić się na z.: Zgodzono się na zjazd do Wrocławia, dokąd Olgierd miał przybyć dla widzenia się z cesarzem. *Baliń. M. Polska III, 51.* **25.** Spodziewać się zjazdu gości ⟨*napływu, licznych przyjazdów gości*⟩: W Cie-

chocinku spodziewają się tego roku ogromnego zjazdu gości. *Sienk. Wiad. I, 209.* **26.** Decydować co, przemawiać, przewodniczyć, radzić o czym, uchwalać co, występować, zjawić się na zjeździe; uczestniczyć w zjeździe: Z ramienia swego stronnictwa występował [...] na walnych zjazdach związku chemików. *Breza Uczta 117.* **27.** z. odbywa się; wybiera (np. komisje, delegatów), zbiera się, zbliża się: W domu jego odbywały się liczne zjazdy, gwarne narady, którym przysłuchiwałem się z ciekawością. *Orzesz. Listy II/2, 81.*

zjechać, zjeżdżać **1.** z. hucznie, hurmą, konno, licznie, masowo; niespodziewanie, osobiście; pędem; z. zbrojnie ⟨*przyjechać dokąd*⟩. **2.** z. na czele czego ⟨*przybyć gdzie z orszakiem (w licznym gronie)*⟩: Hetman koronny zjechał na czele licznego orszaku. *Schmitt Dzieje II, 50.* **3.** *daw.* z. kogo ⟨*przyjechawszy najść kogo niespodzianie*⟩: Zjechaliście nas, panowie, tak cicho, gdyśmy sobie w szarej godzinie dumały. *Korz. J. Spek. 98.* **4.** z. co ⟨*objechać, zwiedzić, odbyć podróż po czym*⟩: z. kraj, szmat kraju. **5.** z. czym ⟨*spuścić się w dół, zsunąć się po czym albo na czym*⟩: z. drogą, zboczem; z. wozem, windą. **6.** z. na co; w co ⟨*jadąc skierować się w co*⟩: z. na szosę, na trakt; z. w rów; w ulicę. - Zjechali w wąską, wdrążoną w grunt drogę. *Prusz. Trzyn. 143.* **7.** Czapka zjeżdża na oczy ⟨*zsuwa się*⟩. **8.** *pot.* Rozmowa zjeżdża na politykę ⟨*schodzi*⟩. **9.** z. do kogo, do czego — czym — na co ⟨*przybyć, przyjechać do kogo lub dokąd, zjawić się u kogo lub gdzie w jakimś celu*⟩: Cieszmy się z tego, że dziś pan radca zjechał do nas. *Bełc. Proteg. 241*; z. do miasta, do kraju. - Pociągiem pośpiesznym Paryż—Brest zjechała cała mieszana ekipa wojskowa. *Prusz. SPP.* Zakopane — znana miejscowość wypoczynkowa u podnóża Tatr, do której licznie zjeżdżają na wczasy ludzie pracy. *Wut. SPP*; z. na bal, na polowanie, na sejm. **10.** z. do kopalni, *pot.* pod ziemię, *książk.* w szyb ⟨*opuścić się windą w głąb kopalni*⟩: Gustlik oświadczył matce, że już nigdy a nigdy nie zjedzie pod ziemię. *Morc. Wyrąb. I, 176.* Zjedźmy tedy w dzieciństwo tej mowy, jako górnik zjeżdża w szyb węglowy. *Tuwim Treść 12.* **11.** z. na dół, ku dołowi; z. z góry, z pagórka ⟨*jadąc zsunąć się po linii pochyłej lub pionowej*⟩: Zjeżdżaliśmy z góry, zbliżając się do zakrętu. *Schmidt Serv. 177* **12.** z. na bok (drogi, szosy); z. z drogi, z gościńca, z szosy ⟨*skierować się w bok od właściwej drogi*⟩: Oni także nieco z drogi zjadą, aby się ze mną zobaczyć. *Słow. Listy I, 253.* Ale musimy zjechać z gościńca. Skręć, waćpanna... *Sienk. Ogn. II, 41.* **13.** z. na miejsce ⟨*przybyć dokąd*⟩: Ja też na miejsce zjadę osobiście po nowiny. *Żmich. Listy 24.* **14.** z. komu na kark ⟨*przyjechać do kogo nie w porę, być uciążliwym gościem*⟩: Zjechał mi tu na kark i już od dwóch dni siedzi nudząc mnie nieznośnie. *Skarb. Starosta 105.* **15.** *sport.* z. zakosami, skośnie, szusem, na łeb na szyję ⟨*o narciarzu: spuścić się po zboczu stosując zakosy; jadąc w prostej linii w dół; nie trzymając się przepisów, byle prędzej*⟩: Na torze skoczni zostało tylko parę figurek narciarzy. Inni powoli zjeżdżali zakosami ku trybunom. *Nowa Kult. 14, 1955.* Zawodnik nie może zjeżdżać „na łeb na szyję" nie kończąc większości przejazdów. *Bielcz. Narc. 208.* **16.** z. na czym ⟨*zsunąć się posługując się jakimś narzędziem lub pojazdem*⟩: z. na nartach; na saniach, na wozie. **17.** z. na czym, po czym ⟨*zsunąć się po czym*⟩: z. na poręczy, po poręczy; po pochylni, po stoku. - Tu ślisko, trzymajcie się, panicze, za leszczynę, bo zjedziecie na dół po piasku. *Chodź. Pisma I, 180.* **18.** z. w goście, w odwiedziny ⟨*przyjechać z wizytą, przyjechać, aby kogo odwiedzić*⟩. **19.** z. w czym ⟨*przyjechać jakimś środkiem lokomocji*⟩: z. w aucie, w karecie, w pociągu itp. - Zamieć śnieżna nie zdołała odstraszyć tłumów, które zjechały w karetach, wiktoriach i zwykłych dorożkach. *Par. Król 122.* **20.** *posp.* z. kogo: a) ⟨*skrzyczeć*⟩: Wciśnięte między taborami kompanie pomrukiwały niechętnie, kaprale zjeżdżali bardziej krnąbrnych. *Putr. Wrzes. 258*; b) z. kogo, co ⟨*skrytykować*⟩: Dyskutanci niemiłosiernie zjeżdżali prelegenta-poetę. *Peip. Lat 132.* Mój pierwszy tom wierszy [...] został złośliwie zjechany w „Nowej Kulturze". *Nowa Kult. 14, 1955.*

zjechać się, zjeżdżać się **1.** z. się licznie, tłumnie; jak na odpust; zjechało się (u kogo) jak mrowia ⟨*o licznych, tłumnych odwiedzinach lub zjazdach*⟩: Na wiosnę zjeżdżali się tłumnie dla połowu i wędzenia ryb. *Sienk. Ogn. I, 127.* Był to [...] człowiek rozumny [...] a jaki doktor; wszak to do niego zjeżdżali się jak na odpust. *Groza Moz. 17.* **2.** z. się dokąd, gdzie, u kogo; skąd ⟨*jadąc spotkać się, zebrać się gdzie, u kogo; jadąc skąd zebrać się*⟩: Zjechać się mają do stolicy urzędnicy guberni. *Mick. Listy I, 268.* Umówiłyśmy się przeto i podług umowy zjechały u dobrych znajomych. *Żmich. Listy 26.* Obywateli zjechało się mnóstwo z całej okolicy. *Sztyrm. Pow. I, 50.* **3.** z. się na co ⟨*przyjechać tłumnie dokąd w jakimś celu*⟩: Cała okolica zjechała się na tę uroczystość. *Sienk. Listy I, 209.* **4.** z. się z kim ⟨*przyjechawszy dokąd spotkać się z kim*⟩: Tytus do mnie pisał, żeby się z nim gdzie w Niemczech zjechać. *Chopin Wyb. 109.*

zjednać, zjednywać **1.** z. (sobie) co ⟨*pozyskać, uzyskać, zaskarbić, zdobyć*⟩: z. sobie miłość czyją, przywiązanie czyje; z. sobie czyje serce, czyją sympatię, czyj szacunek, czyje zaufanie. - Wymagający od podwładnych urzędników, nie umiał sobie zjednać ich przychylności. *Kamień. Pam. 136.* Melancholijny smutek czyni fizjonomię interesującą, dodaje jej uroczystości, zjednywa współczucie, pociąga. *Dygas. As 118.* Staram się okazywać synowską niemal troskliwość, bo w ten sposób zjednywam sobie wdzięczność Anielki. *Sienk. Bez dogm. II, 115.* **2.** z. sobie (komu) co — u kogo ⟨*zaskarbić*⟩: Pomieściła go w swoim pałacu i najgrzeczniejszą uprzejmością wielką sobie przyjaźń u niego zjednała. *Czartk. Tulcz. 43.* Umiejętność dobrego strzelania nieraz mu zjednała w zabawach strzeleckich wziętość u panów. *Rul. Wspom. 55.* **3.** z. sobie kogo przez kogo: Trzeba zdobyć przyjaźń tej dziewczyny [...] Przez nią może także zjednać sobie chociaż częściowo Rudolfa. *Jackiew. Wiosna 179.* **4.** z. kogo — czym ⟨*pozyskać, skaptować*⟩: Próbował go zjednać koleżeńskim przyjęciem: przygotował kawę i koniak. *Brand. K. Antyg. 316.* Począł różnymi środkami zjednywać sobie stronników. *Ziel. T. Rzym 16.* **5.** z. sobie kogo pieniędzmi

⟨*przekupić kogo*⟩. **6.** **z.** k o g o d l a k o g o, d l a c z e g o, c z e m u *przestarz.* k u c z e m u ⟨*pozyskać*⟩: Potrafił Bronisław w przeciągu kilku tygodni tak dalece łaskę pani Leliwińskiej zjednać dla siebie. *Wilk. P. Wieś II, 86.* Albo go zjednać dla naszej sprawy, albo mu wypowiedzieć walkę. *Sewer Zyzma 158.* Zjednał sprawie ludowej stronników, sam nim nie będąc. *Kamień. Pam. 115.* Rysunki okazowe wykonywali dla słabszych uczniów zjednani ku temu celujący w tych przedmiotach uczniowie. *Wędr. 11, 1901.*

zjeść p. **zjadać**

zjeżdżać p. **zjechać**

zjeżdżać się p. **zjechać się**

zlać, zlewać **1.** **z.** c o — z c z e g o — d o c z e g o — w c o ⟨*przelać*⟩: Zlała rosół do garnuszka i zamierzała go już pozostawić na gorącej blasze. *Mort. Spow. 136.* Wielkie jeziora [przez rzekę świętego Wawrzyńca] zlewają nadmiar swych wód do Atlantyku. *Sienk. Uzup. 47.* Dziewczyna zlała tymczasem z balii brudną wodę. *Żer. Prom. 30.* Gotują ją [kawę], później zlewają w samowary i na nowo zagotowują. *Fel. E. Syb. I, 129.* **2.** **z.** w całość, w jedno ⟨*połączyć, złączyć w całość*⟩. **3.** *środ.* **z.** z fizyki, polskiego, zoologii itp. ⟨*nie zdać egzaminu*⟩: Zlałem z fizyki. Belferka [...] że mi moda w głowie, a nie nauka. *Życie Warsz. 49, 1961.* **4.** **z.** c o n a k o g o, na czyją głowę: a) *książk.* ⟨*obdarzyć kogo czym*⟩: **z.** dobrodziejstwa, uczucie, zaszczyty na kogo, na czyją głowę; b) *przestarz.* ⟨*przekazać komu co, przepisać co na kogo*⟩: Zlał [...] cały swój majątek na synów brata. *Tyg. Ilustr. 185, 1863.* **5.** Coś zlewa na kogo balsamy: a) ⟨*pachnie*⟩; b) ⟨*uspokaja*⟩. **6.** Zlewać c o — n a c o ⟨*wylewać co na co; przen.*⟩: Księżyc zlewał strumienie światła na łąki. *Przybysz. SW.* **7.** **z.** k o m u c o — (c z y m) ⟨*oblać komu co*⟩: Zacząłem zlewać jej czoło i twarz [...] drgnęły jej powieki i słabo poruszyły się usta. *Strug Wspom. 163.* Zlał mi głowę wodą i to mnie przebudziło. *Wol. Odwiedz. 191*; pot zlewa komu czoło, zlał całe ciało; łzy zlały twarz; wzruszenie zlewało jej twarz łzami. **8.** *rub.* Zlać k o g o — c z y m ⟨*zbić*⟩: **z.** kogo batem, kijem. - Wstał zły i pierwszego parobka, jaki mu się nawinął, okrutnie zlał kańczugiem. *Syg. Wysadz. 104.*

zlać się, zlewać się **1.** **z. się** c z y m ⟨*polać się, oblać się*⟩: Zlał się cały zimną wodą i to od razu go orzeźwiło. *Perz. Cud. 22.* **2.** **z. się** d o c z e g o, w c o ⟨*spłynąć do czego, w co*⟩: Szum płynie szczytami, zlewa się w doliny, zgaśnie na dobrą chwilę, potem znów powstaje. *Morc. Inż. 23.* **3.** C o ś zlewa się n a k o g o, n a c o ⟨*spływa, kieruje się na kogo, na co*⟩: Wszystka macierzyńska miłość zlała się na twoją głowę. *Krasz. Sfinks I, 165.* **4.** Zlewać się z c z e g o ⟨*spływać z czego*⟩: Siedząc, gdzie strumień wśród jaworów ciemnych z łagodnym szumem zlewa się ze skały. *Niemc. Dumy 491.* **5.** **z. się** z c z y m ⟨*złączyć się; również przen.*⟩: Odbyła się [...] wycieczka zbiorowa [...] do miejsca, gdzie Narew zlewa się z Wisłą. *Tyg. Ilustr. 35, 1900.* Chodziło tylko, na jakich prawach ma się nasze stowarzyszenie zlać z organizacją miejską. *Dan. W. Not. 92.* **6.** **z. się** razem, **z. się** w całość, **z. się** w jedno ⟨*złączyć się (w całość)*⟩: Wtem rykły pioruny, krople zlały się razem. *Mick. Tad. 271.* **7.** *środ.* Zlać się (z c z e g o) ⟨*nie zdać egzaminu*⟩: Muszę się uczyć. Pojutrze mam egzamin. Mówiłem ci, że i tak się zlejesz. *Perz. Uczn. 201*; zlać się z matematyki, z polskiego.

zlecenie **1.** Pisemne, ustne; poufne **z.**; **z.** produkcyjne, robocze ⟨*polecenie wykonania czego*⟩. **2.** **z.** księgowe ⟨*nota materiałowa*⟩. **3.** **z.** wydawnicze ⟨*dane dla drukarni zawierające zasadnicze szczegóły wykonania wydawnictwa*⟩. **4.** **z.** o d k o g o, d o k o g o (mieć). **5.** Na **z.** czyje (wykonać, zrobić co). **6.** Adiutant; urzędnik, sekretarz do szczególnych (specjalnych) zleceń (przy generale; ministrze itp.). **7.** Anulować, przyjąć **z.** (na dostawę towaru). **8.** Mieć **z.** (co wykonać) ⟨*otrzymać zlecenie wykonania czego*⟩: Miał Rzewuski zlecenie załatwić sprawę prywatną króla. *Kraus. Repn. I, 140.* **9.** Otrzymać **z.** (czego; od kogo). **10.** Spełnić, wykonać **z.**; (wy)dać komu **z.**

zlewać p. **zlać**

zlewać się p. **zlać się**

zliczyć **1.** Ani zliczy, nie **z.**, nie zliczyłby, trudno (by) **z.** ⟨*o wielkiej liczbie osób, przedmiotów; mnóstwo czego*⟩: Potężna w każdym razie gromada. Nie zliczyć na oko wszystkich. *Andrz. Wojna I, 35.* A co tam się kawalerów w niej kocha, tego byś waszmość na różańcu nie zliczył. *Sienk. Ogn. II, 181.* **2.** Na palcach jednej ręki zliczy; można **z.** na palcach jednej ręki ⟨*o małej liczbie osób, przedmiotów*⟩: Na palcach jednej ręki można zliczyć tych, którzy znają całą nagą prawdę położenia. *Strug Krzyż III, 43.* **3.** Trzech słów nie umie **z.**; (do) trzech nie umie, nie potrafi **z.**; trzech nie zliczy ⟨*o osobie małomównej, gapiowatej, nierozgarniętej; niedorajda, gapa*⟩: W salonie trzech słów zliczyć nie umie, w zmroku wieczornym mówi bez końca. *Zap. G. Dzień 30.* A taki niby dzieciak, zdawało się, że trzech nie zliczy. *Dąbr. Ig. Matki 57.* **4.** Jakby (do) dwóch, trzech, czterech, pięciu **z.** nie umiał, nie potrafił, nie mógł; niby (do) dwóch, trzech, czterech, pięciu nie zliczy ⟨*o osobie niby małomównej, gapiowatej, niezaradnej, wykazującej brak orientacji*⟩: Wyglądasz, jakbyś do trzech nie potrafiła zliczyć. *Piach Nas 54.* Wysłuchawszy, o co właściwie rzecz idzie, stanął, jakby pięciu zliczyć nie umiał. *Łoz. Wal. Szlach. I, 90.* Niby to do trzech zliczyć nie umie, a gada jak adwokat. *Perz. Raz 343.* Stary leśniczy [...] niby czterech nie zliczy, a przez skórę zwietrzy myśliwego. *Dzierzk. Obrazy 167.*

zlitować się *pot.* Zlituj się, zlitujcie się ⟨*zwroty ekspresywne oznaczające wezwanie do wykonania czego lub mitygowanie kogo w czym*⟩: Przecie zlituj się i napisz czasem słówko. *Chopin Wyb. 31.* Zlituj się, co wyrabiasz! *SW.* A! zlituj się pan — mitygując go przerwał Zrębski — w tym interesie potrzeba jak największej ostrożności. *Krasz. Jabł. I, 71.*

złamać **1.** **z.** k o g o, c o: **z.** nieprzyjaciela, wroga; **z.** armię nieprzyjacielską ⟨*zwalczyć, zmóc, zwyciężyć*⟩. **2.** **z.** ducha (żołnierzy) ⟨*odebrać chęć do walki, znękać na duchu; odebrać odwagę*⟩. **3.** **z.** kogo moralnie; **z.** na duchu, na duszy ⟨*spowodować*

czyje załamanie; doprowadzić kogo do załamania〉: Wraca z wojny, która złamała go na duszy i ciele, zrujnowała do szczętu szczęście osobiste. *Rocz. Lit. 1937, s. 189.* **4.** **z.** bunt, powstanie 〈*uśmierzyć*〉. **5.** **z.** kogo, co jak kruchy patyk, jak gałąź 〈*łatwo*〉: Stanowisko burżuazji złamiemy jak kruchy patyk. *Wikt. Wierzby I, 110.* **6.** **z.** co na dwoje, na dwie części 〈*rozłamać, przełamać*〉: Podjąłem kij z ziemi [...] oparłem o kolano i złamałem na dwoje. *Berent Fach. 172.* **7.** **z.** (komu) kark: a) 〈*zwyciężyć kogo*〉; b) 〈*upokorzyć kogo*〉: Jakież wieści macie? [...] wiślańskiemu księciu — wojewoda Ziemowit, słyszę, złamał kark. *Rom. Popiel 151.* **8.** **z.** lody 〈*przełamać*〉: Teraz już lody były złamane. Mogłem rozmawiać do woli. *Sienk. Listy I, 142.* **9.** **z.** okowy 〈*zerwać, skruszyć, stargać*〉. **10.** **z.** czyj opór 〈*przezwyciężyć, przełamać, pokonać*〉: Udało nam się jednak nie tylko złamać ich opór, ale zyskać pomoc. *Święt. A. SPP.* **11.** **z.** pióro 〈*przestać pisać*〉: Gdyby więcej osób miało pisać w ten sam sposób, złamałbym co rychlej pióro recenzenta. *Boy Flirt V, 111.* **12.** **z.** post 〈*nie przestrzegać, nie zachowywać postu*〉. **13.** **z.** prawo, przepis 〈*nie stosować się do prawa, przepisu; naruszyć, pogwałcić prawo, przepis*〉. **14.** **z.** przemoc, przewagę 〈*odeprzeć, zwyciężyć*〉. **15.** **z.** przysięgę, przyrzeczenie, słowo, ślub, wiarę 〈*nie dotrzymać, nie dochować przysięgi itp.*〉: Przysięgała mi być wierną i nie złamie swojej przysięgi. *Skiba SPP.* **16.** Złam ręce i nogi! 〈*przekleństwo*〉. **17.** **z.** rozkaz 〈*nie wykonać rozkazu*〉. **18.** **z.** komu serce 〈*zawieść kogo uczuciowo, zawieść czyje uczucie*〉: Ten gatunek Polek woli złamać serce niż słowo. *Sienk. SPP.* Złamała mu serce wychodząc za mąż. *Boy Flirt III, 118.* **19.** *poligr.* **z.** skład drukarski w kolumnę 〈*sformować kolumnę książki lub czasopisma ze szpalt, tabel, klisz, tytułów itp. elementów drukarskich*〉. **20.** **z.** sojusz, traktat 〈*zerwać*〉. **21.** **z.** strajk 〈*zmusić strajkujących do podjęcia pracy*〉: Do strajku wtrącił się faszystowski rząd, postanawiając złamać go siłą. *KPP Wspom. 71.* **22.** **z.** szereg 〈*rozbić, przełamać*〉: Jednocześnie ruszyła z kopyta usaria i w mgnieniu oka złamała szeregi, dopadła armat. *Korzon Woj. II, 254.* **23.** **z.** czyjś upór, czyjąś wolę 〈*przezwyciężyć; zmusić kogo do ustąpienia czego, do rezygnacji z czego*〉. **24.** **z.** warunek 〈*nie dotrzymać warunku*〉. **25.** **z.** czyj wpływ 〈*przezwyciężyć*〉. **26.** **z.** komu życie 〈*zwichnąć bieg czyjego życia; zawieść kogo moralnie; unieszczęśliwić kogo*〉: Lekkomyślnie złamał jej życie. *Orzesz. SPP.*

przysł. **27.** Żeby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała.

złamanie Na z. karku, jak na z. karku; *daw.* na z. szyi 〈*nie bacząc na niebezpieczeństwo, na oślep, na widoczną zgubę; nieostrożny, nieostrożnie; gwałtownie*〉: Samochód pędził po wertepach i dziurach, nosze podskakiwały, a zamknięte pudło rezonowało piekielnym zgiełkiem tej jazdy na złamanie karku. *Meis. Warsz. 109.* Żeby pani Niechcic nie była taka w gorącej wodzie kąpana i nie kazała lecieć jak na złamanie karku, toby po drodze stanęli. *Dąbr. M. Noce II, 198.* Karol Gustaw [...] cofa się teraz na złamanie szyi ku Prusom Królewskim. *Sienk. Pot. VI, 131.*

złamany **1.** **z.** grosz, szeląg 〈*drobna suma pieniędzy*〉: Nie doczekał się jeszcze tego zaszczytu z mojej strony, żebym go o złamany szeląg kiedy poprosił. *Tyg. Ilustr. 179, 1863.* **2.** Nie wart złamanego grosza, *daw.* szeląga, halerza 〈*o kimś lub o czym: nic nie wart*〉: On nie będzie wart i złamanego halerza. *Rzew. H. Zamek 37.* **3.** Nie dałbym złamanego grosza, *daw.* szeląga za co; że...: a) *pot.* 〈*o rzeczy niewiele wartej lub niepewnej*〉: Za jego uczciwość nie dałbym złamanego grosza; b) *rzad.* 〈*o rzeczy pewnej*〉: Zakochała się w Ewaryście, on w niej i nie dałbym złamanego szeląga, że się pobiorą. *Krasz. Szalona 201.* **4.** Nie mieć złamanego grosza, pozostać bez złamanego grosza, *daw.* szeląga, centa przy duszy, w kieszeni, przy sobie; nie ma gdzie złamanego szeląga: W domu nie było ani złamanego szeląga. *Krasz. Opow. 297.* **5.** Złamanym głosem (mówić, opowiadać itp.) 〈*zbolałym*〉. **6.** **z-e** życie (mieć) 〈*być, czuć się nieszczęśliwym*〉. **7.** **z.** c z y m 〈*przybity, znękany*〉: z. bólem, nieszczęściem; z. życiem. **8.** **z.** na duchu 〈*zgnębiony, złamany*〉.

złapać *pot.* **1.** **z.** audycję radiową 〈*uzyskać odbiór nastawiając na odpowiednie fale*〉. **2.** **z.** baty, rózgi, wały, w skórę 〈*dostać baty itp.*〉. **3.** **z.** chwilę, czas, godzinę, porę, dogodną, wolną chwilę, godzinę, porę, trochę czasu 〈*mieć, uzyskać*〉: Jest niedziela wieczór i trochę czasu złapałem, żeby napisać do Ciebie. *Korcz. Jerzy Trzy 82.* **4.** **z.** chorobę, febrę, odrę, zapalenie płuc itp. 〈*nabawić się choroby itp., zapaść na co*〉: Zapalenie płuc, które Kamil złapał w czasie nieudanej wyprawy do Lip, przyszło bardzo nie w porę. *Krzyw. I. Bunt 173.* **5.** **z.** dech, oddech, powietrze 〈*zaczerpnąć powietrza, odetchnąć*〉: Serce jej się ścisnęło, tchu złapać nie mogła. *Sewer. SPP.* Wypłynął na powierzchnię i znowu poszedł pod wodę, złapawszy tylko oddech. *Pięt. Łuna 204.* **6.** **z.** dwójkę 〈*otrzymać ocenę niedostateczną*〉. **7.** **z.** głos 〈*dobyć głosu, móc przemówić*〉: Chwilę wstrząsał tłustymi rękami bezsilnie, nim głos mógł złapać. *Choyn. Kuź. 18.* **8.** *sport.* **z.** gumę 〈*przedziurawić dętkę*〉: Nie dość że opadł na siłach, ale jeszcze złapał gumę, co eliminuje go z drugiej grupy. *Sport 41, 1954.* **9.** **z.** guza, siniaka 〈*nabić sobie*〉. **10.** **z.** haczyk 〈*dać się na co nabrać; połknąć haczyk*〉: Myśl była kusząca. Kaczor nie dał wyraźnej odpowiedzi, jednakże haczyk złapał. *Braun Lewanty 401.* **11.** **z.** języka 〈*schwytać, zwykle jeńca, który by mógł udzielić potrzebnych informacji; dowiedzieć się czego*〉: Pan Zagłoba kazał nawrócić ku obozowi, ale i tam nie można było złapać języka. *Sienk. Wołod. I, 200.* **12.** **z.** kontakt, łączność 〈*nawiązać kontakt; porozumieć się*〉. **13.** **z.** męża, z. kogo na męża, za męża 〈*pozyskać, postarać się o kogo na męża*〉: Podstolina w „Zemście" Fredrowskiej chce złapać męża. *Twórcz. 12, 1953, s. 186.* Złapie go sobie pewno na męża i będzie miała dom. *Orzesz. Jędza 34.* Usiłuję go złapać za męża. *Bał. SPP.* **14.** **z.** mieszkanie, pokój 〈*dostać, wynająć*〉: Muszę się zakrzątnąć, by pokój gdzie „złapać" na noc. *Rychl. Człow. 234.* **15.** **z.** dobrą partię 〈*ożenić się, wyjść za mąż bogato*〉. **16.** **z.** pociąg, samochód, taksówkę itp. 〈*przychwycić, trafić; zdążyć, dogonić*〉: W El-Wasta złapał pociąg idący z Kairu. *Sienk. SPP.* Złapałem taksówkę, chciałem jak najprędzej przekroczyć próg ambasady. *Brand. K. Troja 215.* **17.** **z.** posag 〈*dostać*〉: Każdy dobry, póki posagu nie złapie i nie puści w karteczki. *Grusz. Ar. Tuzy 400.* **18.** **z.** równowagę 〈*uzys-*

kać⟩. **19. z.** rybę ⟨*pochwycić (na wędkę, w sieć)*⟩. **20. z.** spojrzenie, wzrok ⟨*spotkać*⟩: Już wstawał, gdy złapał rozkazujące spojrzenie Kloci: siedź. *Twórcz. 2, 1954, s. 99.* **21.** *sport.* **z.** strzał, **z.** strzał w bramce ⟨*schwycić piłkę lecącą do bramki*⟩. **22. z.** wiatr (w żagle) ⟨*nastawiwszy odpowiednio żagle doczekać się wiatru*⟩: Po dwóch tygodniach złapaliśmy pierwszy przychylny wiatr. *Brand. K. SPP.* **23. z.** zająca ⟨*o dziecku: przewrócić się*⟩: Na Litwie, kiedy małe dziecko, potknąwszy, upadnie, starsi, chcąc je pocieszyć i rozweselić, powiadają: patrzcie, patrzcie! Jaś zająca złapał. *Wal. SW.* **24. z.** z a c o ⟨*porwać, pochwycić co*⟩: **z.** za kij. **25. z.** k o g o: **z.** kogo przypadkiem, telefonicznie; **z.** kogo w domu ⟨*zastać kogo gdzie (w domu)*⟩: Nie wiem, czy go teraz złapię w domu. *SW.* Spróbuję zaraz złapać telefonicznie Iwanowa. *Płomyk 5, 1952.* **26. z.** k o g o c z y m ⟨*pozyskać czym*⟩: Kobietę złapać można tylko słodyczą, a utrzymać tylko piołunem. *Święt. A. Makary 25.* **27. z.** k o g o (n a c z y m; w c z y m) ⟨*przydybać, przyłapać*⟩: **z.** kogo na kłamstwie, na kradzieży, *posp.* na machlojce; na pomyłce, na błędzie. Dyrektor raz złapał mnie, gdy na lekcji [...] czytałem Dymitra i Marię Korzeniowskiego. *Kosiak. Now. 121.* Wyglądał na wystraszonego, niby złodziej złapany na gorącym uczynku. *Braun Lewanty 373*; **z.** kogo w szkodzie. **28. z.** k o g o, c o — n a c o ⟨*pochwycić za pomocą czego*⟩: **z.** na arkan, na lasso, na pętlę. **29. z.** kogo, co na lep; na plewy, jak starego wróbla na plewy; na przynętę, na wędkę; dać się **z.** ⟨*nabrać kogo na co; dać się nabrać na co*⟩: Zarzuca go najzwyczajniejszymi frazesami, najbardziej oklepanymi komplementy o jego poezjach [...] W miłym złudzeniu, że przyszły zięć da się na ten lep złapać. *Tarnow. Słow. 162.* Obserwowałem go, jego spokój, jego opanowanie... To nie jest człowiek — myślałem — który da się złapać na wędkę, który wkopie się ze strachu. *Tarn Sprawa 27.* **30. z.** k o g o — p o d c o ⟨*podjąć (rękami)*⟩: **z.** kogo pod kolana; pod nogi; **z.** kogo pod pachy. **31. z.** k o g o — w c o ⟨*pochwycić w co; również przen.*⟩: **z.** w potrzask, w sidła, w sieci. - Złapałem był w sidła kilkoro małych zwierzątek. *Kras. Hist. 124.* Królowa i Prażmowski mścić się będą i złapaną w sidła starszyznę powywieszać każą. *Moracz. Dzieje IX, 85.* **32. z.** k o g o z a c o ⟨*uchwycić*⟩: **z.** za gardło, za kołnierz, za połę; za nogę (za nogi): Dopadł go w kilku susach i złapał za kark. — Mam cię. *Meis. Sześciu 90.* **33.** Cieszy się, jakby Pana Boga za nogi złapał; zdaje mu się, że złapał Pana Boga za nogi ⟨*cieszy się przedwcześnie*⟩: Cieszycie się, jakbyście Boga za nogi złapali. A tymczasem nic nie wskóracie. *Jackiew. Jan 111.* **34. z.** kilka srok za ogon ⟨*robić kilka rzeczy na raz*⟩: Chciał od razu kilka srok za ogon złapać, chciał za jednym zamachem dać literaturze ojczystej wszystkie znane podówczas rodzaje powieści. *Chrzan. I. Lit. 448.* **35. z.** kogo za rękę ⟨*pochwycić kogo na gorącym uczynku, w momencie spełniania jakiegoś czynu (zwykle niedozwolonego)*⟩: Po kiego licha mam się przyznawać, kiedy mnie nikt za rękę nie złapał? *Piach Nas 72.* **36. z.** kogo za słowo, słówko ⟨*przyczepić się do sformułowania*⟩: Mówił szybko [...] a jednak ostrożnie, tak że go nikt w życiu za słówko nie złapał. *Krasz. Latarn. II, 19.* **37. z.** kogo za szyję ⟨*objąć za szyję*⟩. **38.** Ból, krwotok złapał kogo ⟨*ktoś doznał nagle bólu, krwotoku*⟩. **39.** Burza, ulewa złapała kogo (np. podróżnych) ⟨*zastała gdzie*⟩. **40.** List złapał kogo w drodze ⟨*doręczono mu list w drodze*⟩. **41.** Maszyna złapała kogo ⟨*ktoś dostał się w tryby maszyny*⟩. **42.** Prąd złapał kogo ⟨*poraził go*⟩. **43.** Strach złapał kogo ⟨*padł na kogo, chwycił kogo*⟩.
przysł. **44.** Złapał Kozak Tatarzyna, a Tatarzyn za łeb trzyma.

złapać się 1. z. się n a c o (na ładne słówka, na plewy itp.) ⟨*dać się nabrać na co*⟩: Och, Wala za mądra, by się złapać na jego wiersze. *Iwasz. J. Odbud. 61.* Samemu sobie [...] nie przebaczam, że będąc starym wróblem jeszcze raz złapałem się na plewy... *Orzesz. Melanch. II, 171.* **2. z. się** jak fryc ⟨*dać się nabrać*⟩. **3.** A to się złapał! ⟨*a to się dał nabrać, a to wpadł*⟩: A niechże go dunder świśnie, a to się złapał! *Bał. Radcy 107.* **4. z. się** w c o; w c z y m ⟨*zaplątać się, zawikłać się w co*⟩: **z. się** w potrzask, w pułapkę. - Sami swojemu systematowi grób kopią, w który niewątpliwie wpadną i tym sposobem w własnej sieci się złapią. *Goł. Kwestia 47.* **5. z. się** z a c o ⟨*pochwycić się za co*⟩: Za brzuch się złapał i aż kucał ze śmiechu. *Kow. W. Dal. 107.* Złapali się za bary i zaczęli się tarzać po podłodze. *Morc. Ptaki 226.* Złapał się za portfel [...] Musimy sobie wszyscy pomagać. Myślę, że pan nie posiada za dużo pieniędzy. *Kurek Ocean 323.* **6.** *pot.* **z. się** za robotę, za szmugiel ⟨*wziąć się do roboty itp., zająć się robotą itp.*⟩.

złączyć (się) 1. z. dłonie (ręce) stułą ⟨*o księdzu: dać ślub*⟩: Sam ksiądz biskup pary młodej szczęsne dłonie stułą złączył. *Wol. Poezje II, 115.* **2.** *książk.* **z.** serca ⟨*pokochać się*⟩: Po cóż te lube miejsca opuszczałem [...] gdzieśmy złączyli serca i jestestwa swoje. *Fel. A. Barb. 40.* **3. z.** k o g o — c z y m — z k i m: *książk.* **z.** kogo węzłem miłości ⟨*zespolić uczuciem*⟩: Byłoby tych dwoje pracowało długo, długo obok siebie, nie zamieniwszy ze sobą słowa, gdyby nie jedno sierpniowe południe, które złączyło ich węzłem jasnej, czystej miłości. *Zap. G. Dzień 47.* **4.** *książk.* **z. (się)** węzłem uczucia z kim ⟨*zespolić kogo (się) uczuciem z kim; podzielać czyje uczucia*⟩: Złączony węzłem gorącego i podzielanego uczucia z Weroniką Dzierżanowską [...] zrósł się ze społeczeństwem warszawskim. *Sokoł. A. Dzieje II, 233.* **5. z. się** z kim przyjaźnią ⟨*zaprzyjaźnić się z kim*⟩: Było tu grono ludzi, z którymi chętnie zamieniał myśli, a ścisłą złączył się przyjaźnią z Antonim Zygmuntem Helclem. *Dęb. L. Z hist. 210.* **6.** *książk.* **z. się** w uścisku ⟨*uściskać się*⟩: Wyciągnęła do niej ramiona i dwie kobiety, które z początku patrzyły na siebie tak niechętnie, złączyły się w długim serdecznym uścisku. *Urban Księż. 335.* **7.** *książk.* Dłonie czyje złączyły się w uścisku ⟨*uścisnęli sobie dłonie*⟩: Fabian wyciągnął do niego rękę przez stół. Ich dłonie złączyły się na chwilę w mocnym, szczerym uścisku. *Meis. Sams. 105.* **8.** *książk.* Pocałunek złączył ich; usta ich złączyły się w pocałunku ⟨*pocałowali się*⟩: Porwał ją, uścisnął ze łzami i nowy pocałunek złączył ich. *Krasz. Poeta 134.* Przywarł ją do siebie mocniej i nagle usta ich złączyły się w pocałunku długim, bez końca słodkim. *Krzywosz. Rusał. 15.*

zło, złe 1. Częściowe, najgorsze, nieodwracalne, nieuleczalne, nieuniknione, niewybaczalne, potworne,

przerażające, wszystko, zgubne z.; z. materialne, moralne, społeczne. **2.** z. konieczne ⟨*konieczność*⟩: Powiada się, że każdy napis w filmie jest właściwie złem koniecznym, które jednak należy redukować do minimum. *Irzyk. Muza 94.* **3.** Samo z. ⟨*wyłącznie, tylko złe*⟩: Słuchając wyłącznie podszeptów nienawiści, w przeciwniku swoim widział samo złe, w sobie tylko dobre. *Prus Dusze 141.* **4.** z. dla zła; złe dla złego: Nie rozumie ona zła dla zła. *Sienk. Szkice I, 181.* **5.** W obliczu zła, złego ⟨*wobec zła*⟩: Nieraz czujemy się słabi w obliczu zła. *Brand. K. Antyg. 288.* **6.** Drzewo znajomości dobrego i złego ⟨*drzewo, pod którym, według Biblii, wąż namówił Ewę do grzechu*⟩. **7.** Walka dobra i zła, dobrego i złego: Powieści Dostojewskiego ukazywały w egzystencji ludzkiej metafizyczną walkę dobra i zła. *Tatar. Hist. III, 176.* **8.** Na domiar złego ⟨*jakby dla uzupełnienia złej sytuacji; dodatkowym złem jest, że...; na dodatek (źle się stało, że...)*⟩: Na domiar złego Szwedzi przeprawili się na drugą stronę Noteci. *Sienk. SPP.* Na domiar złego mąż nie wraca. *Żer. SPP.* Na domiar złego, Mazur wziął na siebie rolę wykładowcy regulaminu. *Rudn. A. Żołn. 46.* **9.** Na przekór złu, złemu ⟨*wbrew złu*⟩. **10.** Cóż w tym złego, nic w tym złego (że sobie czasem pośpiewa) ⟨*rzecz nie jest karygodna*⟩. **11.** Z dwojga złego, *rzad.* z trojga złego (wybrać mniejsze) ⟨*z dwóch rzeczy złych (wybrać rzecz mniej złą)*⟩: Z dwojga złego mniejsze rozum radzi. *Pot. SW.* Trzęsła się nad swymi dziećmi, nie chciała ich puszczać na podwórze, z dwojga złego niech lepiej tamte dzieci, z podwórza, przyjdą na górę. *Goj. Dziew. I, 9.* Z trojga złego, najmniej bolesne wydawało mi się zło galicyjskie. *Solski Wspom. I, 180.* **12.** z. broić, krzewić, naprawić, odsłaniać, odwracać, osłaniać, piętnować, pomnażać, przebaczyć, przezwyciężyć, ściągać, siać, ukarać, umniejszać, widzieć, wybrać, wykorzenić, wyrwać z korzeniem, wytępić, zażegnać, zmniejszyć, zniszczyć z.: Każde złe da się przebaczyć, ale nie każde naprawić. *Kaczk. Olbracht. II, 102.* Miał przesądne uczucie, że ściągnie na siebie wszystko zło, a syna jakoś uchroni. *Krzyw. I. Siew. 212.* Należy działać, użyć wszelkich sposobów do wyrwania złego z korzeniem. *Święt. A. Asp. 180.* Było wiele sposobów, aby zażegnać zło. *Par. SPP.* **13.** Traktować, uznawać co (kogo) jak, jako z., jako z. konieczne: Całą swoją robotę traktowała jak ciężki obowiązek, jak zło, które oby jak najprędzej się skończyło. *Jackiew. Jan 166.* Uznawały jego polityczną dyktaturę jako złe konieczne. *Jeż Uskoki I, 89.* **14.** Naprowadzić, przekręcić, użyć itp. na z.: Świat nie słucha uchem matki, przeciwnie — rad by wszystko przekręcić na złe. *Dąbr. Ig. Matki 95.* Przecież w żadnym razie nie użyjemy tych pieniędzy na złe. *Dąbr. M. Noce II, 276.* **15.** Coś wychodzi komu na złe: Wiedział on to dobrze i uczuł [...] jak mu na złe wychodziła dobroć jego. *Kras. Życia X, 22.* **16.** Zamykać oczy na z. **17.** Brać, wziąć, mieć, poczytywać, uważać komu co za złe: Im tego za złe nie brano. *Sienk. SPP.* Ma za złe (tak się zmienił jednego wieczora), że Telimena zbytnie do zalotów skora. *Mick. Tad. 149.* Pan ma mi za złe, żem lat tyle [...] szukała swej ziemi, ale czas i siły oddała obcym. *Rodz. Dew. 132.* **18.** Odpłacić dobrem za z. **19.** Dopuścić się, pozbyć się, spodziewać się, strzec się, wystrzegać się, życzyć komu zła, złego. **20.** Doznać, zaznać (wiele itp.) złego: Musiał od królów doznać wiele złego, więc teraz został przyjacielem gminu. *Słow. SPP.* Tyleśmy w tamtych stronach zaznali złego i dobrego. *Sienk. SPP.* **21.** Mówić o kim wiele złego ⟨*wypowiadać, szerzyć o kim złą opinię*⟩: Wiem wprawdzie, że mam opinię kokietki i wietrznicy, wiem nawet, że mówią o mnie wiele złego. *Sienk. Dram. 131.* **22.** Wyrządzić, robić komu co (wiele) złego ⟨*dokuczać komu, krzywdzić kogo*⟩: Nic Kubie złego nie robił. *Sewer Przybł. 13.* Bał się, że jeśli spojrzy, to mu zrobi co złego. *Dąbr. M. SPP.* **23.** Sięgnąć do źródła złego ⟨*starać się poznać, usunąć przyczynę zła*⟩. **24.** Stało się co złego: Zdjął go przelotny lęk, czy nie stało się na wsi co złego. *Perz. SPP.* Tylko po jego oczach [...] poznawał [...] że stało się coś złego. *Brand. K. SPP.* **25.** Coś złego w tym się święci. **26.** Uczynić, zrobić sobie co złego ⟨*targnąć się na siebie, popełnić samobójstwo*⟩: Zdolna jestem chwycić się wszystkiego, i bądź pewien, że sobie co złego zrobię. *L.* Zdaje mi się, że mogłabym zrobić sobie co złego, wyskoczyć oknem, roztrzaskać sobie głowę o ścianę. *Zap. G. Pam. 137.* **27.** Ciągnąć, kusić, namawiać, pobudzać, przywodzić kogo do zła, do złego: On go do złego namawiał — dogadywała pani Katarzyna i wygrażała pięścią. *Grabow. J. Opow. II, 220.* **28.** Coś prowadzi do złego ⟨*do demoralizacji, do złych postępków, do nieprawości*⟩. **29.** Bronić, chronić, odwodzić, strzec, wybawiać kogo od złego: Zdało się, że ich pochłaniała w sobie i kryła [...] ta cicha, nieprzerwana noc, że ich chroniła i wybawiała tajemnicami swoich ciemności ode złego. *Żer. Uroda 231.* **30.** Opierać się, zapobiegać, zaradzić złu, złemu. **31.** Brzydzić się, grozić złem. **32.** Płacić złem dobre a. za dobre: Że się dobre złym płaci, nauczyło mnie smutne doświadczenie. *Kras. Dośw. 71.* **33.** Bronić, chronić przed złem. **34.** Walczyć ze złem. **35.** z. czyha; dotyka kogo, gromadzi się, mija, przemija, przychodzi, tkwi (głęboko, w duszy, w postępowaniu), wzmaga się, wzrasta, zakorzeniło się: Czekam, aby odprowadzić na kwaterę [...] Zło czyha wszędzie. *Wikt. Papież 171.* Minie złe i będzie dobrze — mruknął. *Grusz. Ar. Huzar 72.* Wszystko złe i dobre przemija. **36.** Miara (miarka) zła, złego przebrała się: Miarka złego się przebrała. *Kaspr. Bunt. 46.* **37.** z. rodzi się ze zła, złego.

przysł. **38.** Biednym ludziom złe po dwakroć lute. **39.** Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło. **40.** Miłe złego początki (, lecz koniec żałosny) (*Kras. Bajki 22*). **41.** Siła złego na jednego. **42.** Z dwojga złego, imaj się mniejszego.

złocisty **1.** z. blask; z-a poświata, z-e światło ⟨*mieniący(-a, -e) się jakby złotem*⟩: Z sepiowego cienia stajni rzucił okiem na podwórze, wydało mu się pociągnięte złocistą poświatą. *Iwasz. J. Księżyc 126.* **2.** *med.* Gronkowiec z. ⟨*bakteria ropotwórcza*⟩. **3.** z. haft, z-a makata ⟨*przetykany(-a) nićmi złotymi*⟩. **4.** z-a iskra, łuna ⟨*koloru złota*⟩: Obejrzeli się na stogi. Płonęły już oba [...] snopy złocistych iskier rzucały się jak race ku niebu. *Iwasz. J. Księżyc 204.* Zamek jak płomień czerwony, łuna złocista bije na mury i bastiony. *Kaspr. Ball. 141.* **5.** z-e łany ⟨*połyskujące w słońcu jak złoto*⟩. **6.** *szt.* Ochry z-e ⟨*jaskrawe*⟩. **7.** z-a opalenizna ⟨*o mieniącym się, złotawym odcieniu*⟩. **8.** z-e słońce; z. krąg słońca ⟨*koloru złota*⟩. **9.** z. jak miód: Jedna baba była nad-

krojona, aby świadczyć o swej szlachetności złocistym jak miód wnętrzem. *Par. Niebo 65.* **10.** z. c z y m; o d c z e g o: Morze się lśniło ciemno-lazurowe, złociste słońcem — osrebrzone mgłami. *Słow. Poem. I, 201.* Drobne falki szemrały perliście, śmiały się do siebie dziewczęta [...] czasem któraś pisnęła rozpryskując krople jeszcze złociste od blasku odeszłego za horyzont słońca. *Twórcz. 5, 1954, s. 27.* **11.** *rzad.* Mój z.; moja z-a ⟨*w zwrotach do osoby: mój złoty, mój kochany; moja złota, moja kochana*⟩: Nic nie powiem, panie mój złocisty, bodajem w ziemię wrosła. *Prus Wiecz. 69.*

złodziej 1. Kuty, nocny, notoryczny, przebiegły, sprytny, urodzony, zręczny z.; z. recydywista; z. hotelowy, kieszonkowy, leśny, mieszkaniowy, polny, zawodowy. **2.** z. drobiu ⟨*o lisie, tchórzu*⟩: Zaczęto od rzucania podejrzeń na tchórza jako najbardziej osławionego złodzieja drobiu. *Dygas. Marg. 163.* **3.** z. grosza publicznego ⟨*malwersant*⟩: Kasjer miejski z pierwowzoru uczciwości zeszedł na złodzieja grosza publicznego. *Lam J. Rozmait. 24.* **4.** z. nadwartości ⟨*o kapitaliście*⟩. **5.** z. ognia ⟨*o Prometeuszu*⟩. **6.** z. na złodzieju ⟨*o środowisku złodziejskim*⟩: Czy można mieć taką służbę, żeby sobie dać radę. Wszystko to złodziej na złodzieju. *Żer. Ludzie II, 186.* **7.** Banda złodziei. **8.** Ocet siedmiu złodziei; jakby się napił octu siedmiu złodziei; skwaśnieć na ocet siedmiu złodziei ⟨*o czymś bardzo kwaśnym, skwaśniałym; również przen.*⟩: Nie pomoże nalewanie nowego wina w stare miechy; kończy się to zazwyczaj na doprawianiu skisłego cienkusza octem siedmiu złodziei. *Pomian. Widow. 14.* Kergolajowi w objęciach Pachny tak się twarz przekrzywiła, właśnie jak gdyby się był napił octu siedmiu złodziejów. *Kaczk. Olbracht. III, 251.* Starsza córka skwaśniała im na ocet siedmiu złodziei, więc teraz z młodszą umyślili spróbować z innej beczki. *Żer. Popioły I, 57.* **9.** Przekradać się, skradać się, wślizgiwać się jak z. ⟨*niepostrzeżenie*⟩: Pewnej nocy, kiedy wszystko wokoło spało, wstał i, skradając się jak złodziej, wlazł pod tapczan. *Strug Ojc. 243.* **10.** Traktować kogo jak złodzieja. **11.** Chwytać, karać, łapać, osłaniać, robić z kogo, strzec się, ująć złodzieja; złapać złodzieja na gorącym uczynku: Złodzieja ze mnie chcecie zrobić? Nikczemna prowokacja. *Kurek Ocean 280.* **12.** Wsadzić złodzieja do ciupy, do kryminału, do więzienia; wyśledzić złodzieja. **13.** Czatować, czyhać na złodzieja; wyrosnąć na złodzieja. **14.** Mieć kogo, uchodzić za złodzieja. **15.** Chować, zamykać co od złodzieja, przed złodziejem: Pilnujże się, Maryś, a chatę zamykaj od złodzieja. *Krasz. Chata III, 103.* **16.** Zrobić kogo złodziejem: Ci podli ludzie chcą mnie zrobić złodziejem, aby policja miała prawo mnie aresztować. *Kurek Ocean 281.* **17.** Ostrzegać przed złodziejem. **18.** z. idzie pod sąd, do więzienia; kradnie, ukradł, plądruje, rabuje; ucieka, zbiegł; wkrada się, włamuje się, zakrada się: Piekłował, że złodziej ukradł kawał słoniny, to znów, że porwał utuczoną kurę. *Wikt. Burek 137.*

przysł. **19.** Na złodzieju czapka gore ⟨*łatwo poznać sprawcę złego po jego zachowaniu się*⟩.

złodziejski 1. z-a gwara; z. język, żargon ⟨*język, którym posługują się złodzieje*⟩. **2.** z-a melina ⟨*melina, w której przechowuje się lub sprzedaje rzeczy kradzione*⟩. **3.** *med.* Obłęd z. ⟨*kleptomania*⟩. **4.** z-e ręce (mieć) ⟨*o kimś, kto kradnie*⟩. **5.** z-e skłonności ⟨*skłonności do kradzieży*⟩. **6.** Szajka z-a ⟨*złożona ze złodziei*⟩. **7.** Wyprawa z-a ⟨*wyprawa w celach kradzieży*⟩. **8.** Iść na złodziejską robotę ⟨*iść kraść*⟩: Ludzie powiadali, że chodząc po żebrach przepatruje kąty, a szpieguje, gdzie warto iść na złodziejską robotę. *Dąbr. M. Noce III/1, 169.* **9.** Po złodziejsku ⟨*tak jak złodziej, na sposób złodziejski*⟩: Postąpić, zachować się po złodziejsku.

złość 1. Bezbrzeżna, bezsilna, chimeryczna, ciężka, głęboka, głucha, histeryczna, jawna, mściwa, nieprzejednana, nieuświadomiona, pierwsza, plugawa, ponura, skryta, stara, straszna, szatańska, tajemna, tajona, ukryta, wewnętrzna, wściekła, wyrachowana, zapiekła, zastarzała z.; z. ludzka, osobista: Stanęła na progu chaty Budzina [...] kobieta impetyczka, gotowa w pierwszej złości rozedrzeć tego, kto ją rozgniewał. *Dygas. Marg. 141.* **2.** z. d o k o g o, d o c z e g o: Ogarnia ją nagle nienawiść do siebie, do pani doktorowej, złość do całego świata. *Goj. Dziew. I, 205.* **3.** z. k u k o m u, k u c z e m u: Gryzła wargi; skryta złość przejęła ją ku Gorewiczowi. *Skarb. Starosta 123.* **4.** z. m i ę d z y k i m, c z y m: Złość między wsiami taka trwała, że choć to tak po sąsiedzku, a przecież nie było zdarzenia, żeby lipowiecki kawaler z Zawadek pannę wziął. *Jun. Bracia 261.* **5.** z. n a k o g o, n a c o: Rosła jakaś złość na „tę smarkatą“, że [...] bez jej udziału potrafiła sobie poradzić. *Dąbr. Ig. Matki 67.* **6.** z. o k o g o, o c o: Czułem złość o tę niesprawiedliwość. *SPP.* **7.** z. p r z e c i w c z e m u a. k o m u: Zdjęła go głucha złość przeciw tamtemu, któremu nie umiał [...] odpowiedzieć. *Was. W. Gwiazdy 39.* **8.** z. w c z y m: z. w duszy, w sercu. - Wrócili w najgorszych humorach i ze złością w duszy. *Sienk. Pust. I, 152.* **9.** Atak, paroksyzm złości. **10.** Błysk złości w oczach. **11.** Jad, morze złości: W tym morzu nędzy i złości ludzkiej rozkwitało [...] czasem miłosierdzie. *Sienk. Pust. I, 133.* **12.** Ofiara złości. **13.** Spazm, syk złości. **14.** Pełen złości: Ledwie znaleźli się za kulisami, rzucił się, pełen złości, na swą bogdankę. *Gorec. Wspom. 108.* **15.** Opętany, pijany złością. **16.** Zacięty w złości. **17.** Bez złości; nie bez złości ⟨*nie złoszcząc się; ze złością*⟩: Nie bez złości i zdumienia spostrzegł, że Duszkiewicz jest wyraźnie rozweselony sytuacją i uśmiecha się. *Pięt. Wspól. 40.* **18.** Na z. komu, jak, jakby, jak gdyby na z. (zrobić co komu) ⟨*na przekór*⟩: Kazał felczerowi, ażeby mu, na złość żonie, ufarbował łeb i zarost. *Prus Lalka III, 252.* Jak gdyby na złość, zbiegło się na ten czas kilka niepowodzeń fabrycznych. *Berent Fach. 82.* **19.** Przez z. (co robić) ⟨*powodowany złością*⟩: Franek kłamie. On tak przez złość... *Wędr. 28, 1901.* **20.** W złości (być, robić co, powiedzieć co itp.) ⟨*w stanie podniecenia spowodowanego gniewem, złością, irytacją*⟩: Zawsze jakiś docinek, zawsze jakaś kłótnia, nigdy w dobrym humorze, tylko w złości! w grozie! *Zabł. Amf. 137.* A więc wchodził już tyle razy! zawołał hrabia, przygryzając w złości usta. *Bog. Rodin I, 406.* **21.** Ze złości, *rzad.* od złości (robić co) ⟨*powodowany złością, irytacją; pod wpływem złości*⟩: Blednąć, czerwienieć, zaczerwienić się; gryźć palce, ręce, wargi; pąsowieć, płakać, sinieć,

trząść się, wyć, zachłystywać się, zgrzytać zębami, zielenieć ze złości. - Dwa razy dałem ognia i oba wystrzały chybiły; czym ze złości, czy z żalu źle mierzył. *Mick. Tad. 53.* Widząc swą bezsilność, aż posiniał ze złości. *Perz. SPP.* Z oczyma błyszczącymi od złości począł wykrzykiwać. *Dygas. SPP.* Aż się zachłysnęła od nagłej złości. *Pięt. SPP.* **22.** Ze złością (robić co) ⟨*okazując złość*⟩: Mówił ze złością, ostro, słowa niczym strzały wyrzucał z ust. *Twórcz. 1, 1954, s. 29.* **23.** Czuć, dać upust, dusić w sobie, hamować, nasycić, przeżuwać z.; spędzić z. na kogo, wylać z. na kogo, wylać z. z siebie, wyładować, wyrażać z.; wywrzeć z. na kogo, na co; na kim, na czym; wzbudzić z., znosić (czyjąś) z.: Na psie wywierała złość. *Wikt. SPP.* **24.** Mieć złość do kogo, na kogo ⟨*czuć gniew, niechęć wobec kogo*⟩: Miał starą złość do skarbnika i pragnął się zemścić na nim koniecznie. *Kaczk. Grób II, 200.* Nie wiem, czy dzieliła nas zwykła różnica zdań, wiem tylko, że trudno byłoby mieć do niego złość. *Brand. K. Troja 180.* **25.** Wpaść, wprawić (kogo, się) w z. **26.** Bluzgać, iskrzyć się (o czyich oczach), kipieć, pałać, parskać, sapać, wrzeć, wybuchać, wykrzywiać się (o czyjej twarzy), ziać złością: Kopia przeszywa próżnię. Rozpędzony rycerz z trudem hamuje konia, zawraca kipiący złością, składa się ponownie. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 355.* **27.** *książk.* Zapalać się ogniem złości ⟨*złościć się, wybuchać złością*⟩: Kobieta, która [...] zapala się ogniem złości, nie może zostać matką. *Dygas. Marg. 168.* **28.** Doprowadzić kogo do złości: Pan mnie nie tylko do niecierpliwości, ale do złości istotnie doprowadzić może. *Krasz. SPP.* **29.** Bronić, wspierać przeciw (czyjej) złości. **30.** Pękać, (za)pienić się, nie posiadać się, wściekać się ze złości ⟨*być bardzo złym, rozzłoszczonym; bardzo się irytować, złościć*⟩: Korsakow się zapienił ze złości i jak nie krzyknie. *Siw. Katorż. 34.* Szkodził on Ciołkowi do tego stopnia, że namiętny podkanclerzy nie posiadał się ze złości i kipiał chęcią zemsty. *Proch. Szkice 309.* **31.** z. bierze, chwyta, dławi kogo; gotuje się, jątrzy się w kim; odchodzi kogo; odbija się w czyich oczach, w czyjej twarzy; ogarnia kogo; odzywa się, opada w kim; opanowuje, ponosi, porywa kogo; z. przemija; rozpłomienia kogo; wrze, wzbiera, zakipiała w kim, war (bezsilnej) złości zakipiał w kim; z. zalewa kogo, zapiekła się w kim: Prawią trzy po trzy czasem, aż złość człeka bierze. *Piotr. Satyr 15.* Kopnęła kulawą kocicę, co się jej pod nogami nawinęła, i zaraz ją złość odeszła. *Zar. Grusze 9.* Potem to mnie taka złość na siebie ogarnęła, że ażem Jaśka za coś wykrzyczała. *Dąbr. Ig. SPP.* [Lwy] ucztowały tak długo, że Stasia porwała w końcu złość. *Sienk. SPP.* Pan Mikołaj milczał. Wzbierała w nim niezrozumiała dla niego samego gorycz i złość. *Brosz. Opow. 12.* War bezsilnej złości i chęci odwetu zakipiał w nim. *Olcha Most II, 215.*

przysł. **32.** Złość piękności szkodzi.

złośliwość 1. Jadowita, małpia, szczególna, wyrafinowana, zamaskowana z. **2.** z. rzeczy martwych. **3.** z. w stosunku do kogo: z. w stosunku do kolegów. **4.** Ze złośliwością (mówić o czym, zwracać się do kogo, przedstawiać co itp.) ⟨*okazując złośliwość; w sposób złośliwy*⟩. **5.** Mówić komu z-i; powiedzieć komu jakąś z. ⟨*rzeczy złośliwie przykre; rzecz złośliwie przykrą*⟩.

złośliwy 1. z-a aluzja, drwina, ironia, intencja, psota, plotka, uwaga; z. docinek, dowcip, figiel, przytyk, żart ⟨*nacechowana(-y) złośliwością, uszczypliwy*⟩: Żartem, właściwie bez złośliwej intencji zdarł mu kaszkiet z głowy. *Twórcz. 5, 1954, s. 51.* **2.** z. ból ⟨*dokuczliwy*⟩: Była chora. Dokuczał jej złośliwy ból w kolanie. *Grab. J. Opow. II, 167.* **3.** z. chichot, śmiech, uśmiech, uśmieszek; z. wzrok; z-e spojrzenie ⟨*pełen, pełne złośliwości, wyrażający(-e) złośliwość*⟩. **4.** z. język ⟨*o osobie złośliwej*⟩: Choć paru lwów powiatowych ostrzyło ząbki na młodą żonę starego męża, najzłośliwsze przecież języki nic pani Pęczkowskiej zarzucić nie mogły. *Narzym. Ojczym 32.* **5.** z. owad ⟨*kłujący, dokuczliwy*⟩. **6.** z. pies ⟨*który gryzie*⟩: Z dziedzicem powrócił [...] buldog Hektor, pies bardzo złośliwy. *Dygas. Now. V, 20.* **7.** z-a radość, satysfakcja; z-e zadowolenie ⟨*radość itp. z cudzego niepowodzenia*⟩. **8.** *med.* z. guz, z-a infekcja, z-e nadciśnienie, z-a niedokrwistość, z. nowotwór, z. obrzęk ⟨*niebezpieczny(-a, -e); powodujący(-a, -e) komplikacje, przerzuty itp.*⟩. **9.** z. d l a k o g o: z. dla słabych. - Kiedy [...] dziedzic tej ziemi, na której robisz, jest złośliwy dla ciebie, pamiętaj chłopie, że masz żagiew w kalecie. *Jezier. Gowor. 106.* **10.** z. z natury: Byli to ludzie złośliwi z natury, ze skłonnościami dręczycieli. *Dan. Wraż. 72.* **11.** z. jak gadzina, jak małpa, jak mandryl, jak osa, jak szatan: Dla chłopców, złośliwych jak małpy, była to pokusa do codziennych psot. *Żukr. Piór. 22.*

złoto 1. Blade, ciemne, jasne, ciężkie, czerwone, czyste, dentystyczne, dukatowe, lite, obrączkowe, prawdziwe, rodzime, samorodne, sztuczne, szychowe, żywe z. **2.** *techn.* Amerykańskie z. ⟨*tombak platerowany złotem trzeciej próby*⟩. **3.** Białe z.: a) *chem.* ⟨*stop złota z palladem*⟩; b) *daw.* ⟨*platyna*⟩. **4.** *techn.* z. ciągnione, cyzelowane, listkowe. **5.** *chem.* z. koloidalne ⟨*stosowane jako barwnik szkła i w lecznictwie*⟩. **6.** *techn.* z. malarskie ⟨*stop złota w postaci płatków pakowanych w bibułkowych książeczkach*⟩. **7.** *rzad. przen.* Czarne z. ⟨*węgiel*⟩. **8.** Moje z.! ⟨*mój drogi, moja droga — pieszczotliwe wykrzyknienie*⟩: Śpij, moje złoto! Śpiewała kołysząc matka swe dziecię. *Kniaź. Wyb. 112.* **9.** *przen.* Słoneczne z. ⟨*o świetle słonecznym*⟩: I drze się przez góry [...] by z czarnej nocy wydrzeć klejnot ziemi, złoto słoneczne! *Staff L. Poezje II, 371.* **10.** Szczere z. ⟨*również przen. o kimś, o czyimś charakterze*⟩. **11.** z. którejś próby: z. pierwszej, drugiej, trzeciej próby. - Pierścień niechaj Pan Wojski na pamiątkę przyjmie [...] krwawnik jest gładki, złoto jedenastej proby. *Mick. Tad. 320.* **12.** *przen.* z. jaskrów, nasturcji, słonecznika itp. ⟨*złota, żółta barwa*⟩: Poszedłem [...] doliną zieloną, barwną od złota jaskrów, od błękitu dzwonków. *Dygas. Now. I, 99.* **13.** z. loków, warkoczy, włosów ⟨*przen. o włosach blond*⟩: Palcami rozczesuje złoto swych warkoczy. *Kaspr. Hymny 12.* **14.** z. w bryłach, w płatkach, w sztabach ⟨*czyste złoto w postaci brył, płatków, sztab*⟩. **15.** Barwa, kolor złota ⟨*jasnożółta(-y)*⟩. **16.** Blask złota. **17.** Brzęk złota ⟨*przen. o złotych monetach*⟩: Na brzęk złota lub rozkaz pana gladiator walczy, zabija, ginie. *Czayk. Poezje 8.* **18.** Go-

rączka złota ⟨*żądza zdobycia, posiadania złota, bogactwa*⟩: Gorączka złota [...] jest jedną z najpowszedniejszych namiętności naszego wieku. *Prz. Tyg. Życia 35, 1875.* **19.** Góra, stos, wór złota ⟨*bardzo dużo pieniędzy, wielkie bogactwo*⟩: Jest rabusiem, hultajowatym, ale nigdy nie zdradzi, choćby mu góry złota sypano. *Rzew. H. Zamek 367.* **20.** Kopalnia złota; być kopalnią złota ⟨*źródło dużych dochodów; stanowić źródło dużych dochodów*⟩: Kopalnią złota dla oficerów była [...] kasa mundurowa. *Państwo 11, 1950, s. 13.* **21.** Sztuka złota; trzos złota. **22.** Na wagę złota ⟨*o rzeczy bardzo cennej, drogiej*⟩: Koń dzielny, rączy — choć na wagę złota! Wierny przyjaciel i drużba. *Świdz. Poezje 18—19.* Kupiłem od nich te papiery po prostu na wagę złota. *Żer. Biała 126.* **23.** *przen.* Żyła złota ⟨*źródło dużych dochodów, zysków*⟩: Przekonał się poniewczasie, że jedyną żyłą złota jest dlań jego własna twórczość. *Par. Alch. 53.* **24.** W złocie, złotem ⟨*o pieniądzach, opłatach: w monetach złotych*⟩: Odbierał od kupców rygskich parę tysięcy dukatów holenderskich złotem. *Pot. L. Pam. I, 275.* Przywieźli przeszło pół miliona złotych w złocie. *Kaczk. Junak. 31.* **25.** W złocie: a) ⟨*o kimś przyozdobionym kosztownościami ze złota*⟩: Damy we francuskich jedwabiach, brabanckich koronkach, perłach, brylantach i złocie. *Kaczk. Grób. II, 192*; b) *przen.* ⟨*o czymś oświetlonym jaskrawym słońcem*⟩: Tu jasno i wonno; słońce widzę [...] Wszystkie liście w złocie. *Rom. Popiel 171.* **26.** Ze złota: a) ⟨*wykonany ze złota, złoty*⟩: Moneta, naczynie ze złota; b) ⟨*z tworzywa, z surowca będącego złotem*⟩: Ulany, wykuty ze złota. **27.** Bramowany, dziergany, haftowany, lamowany, przetykany, szyty, wybijany, wysadzany, wyszywany, wytłaczany złotem; brzęczący, chrzęszczący złotem (worek). **28.** *przen.* Kieszeń wypchana złotem ⟨*duży majątek, duże bogactwo*⟩: Utrzymywali, że estymował nie osobę, ale jej suto złotem wypchaną kieszeń. *Rol. Nowe 102.* **29.** Błyszczący, ciężki, kapiący, lśniący, migocący, połyskujący złotem, od złota ⟨*błyszczący itp. ozdobami ze złota*⟩: Leciał on jak wicher ową ulicą, a za nim dwóch masztalerzy kapiących od złota. *Sienk. Pot. IV, 79.* **30.** Bogaty, oprawny, zasobny w z. **31.** Rzeźbiony, wyrobiony w złocie. **32.** Dobywać, imitować, naśladować, płukać, przekuwać, przemywać, tezauryzować, walcować, wydobywać, wymywać, wypłukiwać, wytapiać z. **33.** Rozrzucać, rzucać z.; rzucać z. garściami; sypać z. a. złotem ⟨*wydawać duże sumy pieniężne, szafować dużymi sumami pieniężnymi*⟩: Człowiek z natury bardzo mało czuły, rzuca złoto garściami na cele dobroczynne. *Ask. Studia 171.* **34.** Zgarniać z. ⟨*robić pieniądze; majątek; mieć duże zyski z czego*⟩. **35.** *żart. rub.* Wdepnąć, wleźć w z. ⟨*w ekskrementy ludzkie*⟩. **36.** Zamieniać, zmieniać (banknoty) na z. ⟨*na monety złote, na sztaby złota*⟩. **37.** Błyszczeć jak z.: Gładził jej włosy jasne, błyszczące jak złoto. *Pięt. Białow. 171.* **38.** *przen.* Barwić, błyskać, błyszczeć, grać, migotać, oblewać, palić się, połyskiwać złotem ⟨*złotym światłem, blaskiem*⟩: Kopuły jego [Rzymu] kościołów poczynają grać najczystszym złotem. *Brand. M. Spot. 13.* Czerwone zachodzące słońce oblało świat purpurą i złotem. *Strug Ojc. 48.* **39.** *daw.* Brzękać, szeleścić złotem ⟨*trzosem wypełnionym monetą*⟩. **40.** Obsypać, nagrodzić kogo, sypać złotem ⟨*obsypać itp. pieniędzmi*⟩. **41.** Kapać, lśnić, ociekać złotem, od złota ⟨*lśnić ozdobami ze złota*⟩: W [...] żelazne pancerze okuci, podnosili w górę las tkwiących u oszczepów złotych jabłek granatu, a od głowy do stóp ociekali złotem i diamentami. *Orzesz. Czciciel 78.* Wszyscy na dzielnych koniach [...] w mundurach granatowych, kapiących od złota, przy szablach. *Przyb. Oblęż. 34.* **42.** Płacić złotem: a) ⟨*kruszcem*⟩; b) ⟨*monetą złotą*⟩. **43.** *przen.* Ubrać w z. ⟨*o jesieni: zabarwić drzewa kolorem złotym*⟩: Liście ubrała jesień w złoto i tęczowe kolory. *Wierchy 1931, s. 78.* **44.** Jadać na złocie ⟨*w naczyniach ze złota lub złoconych*⟩. **45.** Chodzić w złocie ⟨*w ozdobach ze złota*⟩. **46.** Mieć nabite kieszenie złotem ⟨*mieć dużo pieniędzy, być bardzo bogatym*⟩: Zdawało się im, że dosyć mieć nabite złotem kieszenie i listy polecające od kilku panów, aby urzeczywistnić swą misję. *Kraus. Łaski I, 176.* **47.** *książk.* Zalewać co strumieniami złota ⟨*o słońcu: oświetlać jaskrawo*⟩: Majowe, radosne, zwycięskie słońce [...] strumieniami złota całe miasteczko zalało. *Gomul. Wspom. 174.* **48.** *przen.* Stać, stanąć w złocie ⟨*być oświetlonym światłem słonecznym*⟩: Słońce wzeszło i świat stanął w złocie i w purpurze. *Reym. Now. I, 158.* **49.** z. leje się (potokiem, strumieniem); z. leje się przez czyje palce, ręce ⟨*przez czyje ręce przechodzi dużo pieniędzy*⟩: Kupy złota leją się przez me ręce, a ja chodzę w tym samym serdaku [...] i ten sam jem rosół z ziemniakami. *Sewer Nafta II, 67.* **50.** z. napływa, płynie (np. do kasy, do skarbca) ⟨*pieniądze są wpłacane do kasy, do skarbca*⟩. **51.** z. nie człowiek, nie dziewczyna itp.; człowiek, dziewczyna itp. jak z. ⟨*o kimś bardzo dobrym, wartościowym*⟩: Złoto, nie dziewka! — rzekł po jej odejściu pan miecznik. — Szczere jakoweś serce. *Sienk. Pot. VI, 70.* Wybiegła, kiwnąwszy Marynce głową. Dziewczyna jak złoto — [...] tylko straszna gorączka. *Bobiń. Zemsta 155.* **52.** Pogoda jak z. ⟨*ładna*⟩. **53.** Włosy jak z. ⟨*jasne, błyszczące*⟩. **54.** Robić co jak z. ⟨*doskonale*⟩: Wiśniewski strzelił jak złoto. *Kowalew. M. Kamp. 188.*

przysł. **55.** Mowa srebro, a milczenie złoto. **56.** Nie wszystko złoto, co się świeci.

złoty 1. z-a aureola ⟨*świetlista*⟩. **2.** z-a barwa, z. kolor ⟨*taka(-i), jaką(-i) ma złoto*⟩. **3.** z-a chwila ⟨*miła, radosna*⟩: Sobą tylko zajęci, odbywaliśmy długie spacery... O, jak mi te złote chwile pamiętne!... *Żer. Dzien. I, 46.* **4.** z. cielec ⟨*bogactwo*⟩: Radzili tedy jedni, żeby zgoła porzucić świat złotego cielca i w dalekich pustkowiach, na wyspach samotnych tworzyć wspólnoty na zasadach komunizmu. *Żer. Nawr. 61.* **5.** *poligr.* z-e cięcie ⟨*sprawdzian właściwego graficznie stosunku wielkości kolumny tekstowej do formatu papieru*⟩. **6.** z-e czasy ⟨*dobre*⟩; z-a doba, era ⟨*doba, era rozkwitu; doba, era szczęśliwa*⟩: Ordery mieli na frakach i złotą chwalili erę. *Zag. Chochl. 20.* **7.** z. człowiek, z-a dziewczyna, kobieta itp.; z-a dusza; z-e serce ⟨*o kimś bardzo dobrym, zacnym, szczerym*⟩: Kto by na nią spojrzał [...] mógłby ją za niegodziwą babę mieć; tymczasem to złota kobieta! *Krasz. Opow. 245.* On już taki jest, złota dusza, złote serce, z każdym przyjaciel. *Iwasz. J. Księżyc 49.* **8.** Dawać, dostać, obiecywać itp. z-e góry ⟨*wielką ilość pieniędzy,*

dóbr⟩: Obiecywał złote góry: a to, a sio!... Będziecie wolni, szczęśliwi, bogaci!... *Sier. Ocean 261.* **9.** z. humor ⟨*świetny*⟩: Przyjaciele w złotych humorach ruszyli do Łazienek. *Perz. Uczn. 77.* **10.** z. interes ⟨*doskonały, lukratywny*⟩. **11.** z-e jabłko ⟨*coś, co przynosi doskonały dochód*⟩: Jest to folwarczek oddzielny [...] praca duża tam potrzebna [...] Złote jabłko można z niego zrobić. *Jun. Wod. 31.* **12.** z-e jaja; kura znosi z-e jaja ⟨*wielki dochód*⟩: Zalecał tobie mieszkanie nad golfem na Świętej Łucji... a jeśliś bogatym, jeśli ci kura złote znosi jaja, mieszkaj przy Villa Reale. *Slow. Poem. II, 9.* **13.** z-a jesień ⟨*ciepła, słoneczna jesień, podczas której liście drzew nabierają barwy złocistej*⟩: Dzień wyjazdu był pogodny — sławne babie lato, ostatnie dni złotej, polskiej jesieni. *Brosz. Opow. 87.* **14.** z. jubileusz ⟨*pięćdziesięciolecie*⟩. **15.** *daw.* z-e kajdany ⟨*więzy małżeńskie*⟩. **16.** z. karaś, karp ⟨*odmiana karasia, karpia*⟩. **17.** *przestarz.* Trzymać kogo w złotej klatce ⟨*więzić wśród dostatków*⟩. **18.** *przestarz. reg.* z. kołnierz ⟨*oznaka wyższego stanowiska urzędniczego*⟩. **19.** z-a księga ⟨*zaszczytna, honorowa księga zasłużonych*⟩: Kładzie księgę złotą, zawierającą imiona celujących uczniów. *Chodź. Pisma I, 44.* **20.** *przen.* z. liść ⟨*o kolorze liści, charakterystycznym w jesieni*⟩: Złotym liściem przerzucone bory purpurę jasną brały i kolory. *Konopn. Imag. 115.* **21.** Wypisać, wyryć co złotymi literami ⟨*uczcić w sposób widoczny czyje zasługi (zwykle za pomocą odpowiedniej tablicy z napisem wmurowanej w budowlę)*⟩: [To] Człowiek o znakomitym nazwisku, które, jak twierdzi Luiza, po jego śmierci złotymi literami wyryją na marmurowej tablicy wmurowanej w ścianę willi. *Jackiew. Wiosna 13.* **22.** z-a maksyma, z-a myśl ⟨*aforyzm*⟩: „Pierwszy Naród, potem swobody. Pierwsze życie, potem wygoda." O tej złotej maksymie demokratycznego patriarchy [Staszica] zapomnieli oligarchowie Targowicy. *Szujski Roztrz. 28.* **23.** z-e marzenia ⟨*piękne, szczytne*⟩. **24.** z. medal ⟨*pierwsza nagroda*⟩: Akademika, który tak rysuje i maluje, akademia słusznie nagradza złotym medalem. *Sienk. Wiad. II, 108.* **25.** z. młodzieniec, z-a młodzież ⟨*bawiąca się, hulająca, rzucająca pieniędzmi*⟩: Wkrótce cała paczka, dwóch Szymanowskich, dwóch Zbyszewskich i Iwaszkiewicz, była znana w Elizawetgradzie jako najbardziej „złota" młodzież. *Iwasz. J. Szyman. 58.* **26.** *szt.* z-a ochra ⟨*jeden z odcieni barwy żółtej*⟩. **27.** z-e oczy ⟨*o tęczówce żółtej o odcieniu złotawym*⟩: Jest to pies [...] w typie wyżła, oczy złote, ogon puszysty. *Nałk. Z. Zwierz. 8.* **28.** z-a odznaka ⟨*najwyższe odznaczenie za osiągnięcia w jakiejś dziedzinie działalności lub za wydajną pracę*⟩: Dostał w tym okresie srebrną i złotą odznakę przodownika pracy. *Tryb. Ludu 66, 1954.* **29.** z-e ostrogi: a) ⟨*w średniowieczu: oznaka stanu rycerskiego*⟩: Niczego by Zbyszko tak rad nie widział, jak rycerskiego pasa i złotych ostróg. *Sienk. Krzyż. II, 124*; b) ⟨*wybicie się w jakiejś dziedzinie, odznaczenie się*⟩: Marzyło mi się przez chwilę, że zdobędę złote ostrogi w zakresie ściślej wiedzy literackiej. *Boy Flirt I, 214.* **30.** z. piasek: a) ⟨*zawierający złoto*⟩; b) ⟨*żółty*⟩. **31.** Porastać w z-e pióra ⟨*bogacić się*⟩: Tak to z roku na rok marząc o powrocie do kraju, a jednocześnie porastając w złote i srebrne pióra Seweryn Baryka całą duszę wkładał w synka. *Żer. Przedw. 15.* **32.** z-a pogoda ⟨*słoneczna*⟩: Pomnę jak dziś, pogoda była złota, czerwiec się śmiał rozkoszą i weselem. *Gomul. Poezje 96.* **33.** *poligr.* z-a proporcja ⟨*idealna proporcja wielkości kolumny tekstu i rozmiaru arkusza papieru*⟩. **34.** z-a przyszłość ⟨*szczęśliwa*⟩. **35.** *ogr.* z-a reneta ⟨*odmiana jabłka*⟩. **36.** *hist.* z-a renta ⟨*jeden z rodzajów renty w Austrii*⟩. **37.** z-e ręce ⟨*zdatne, zręczne do pracy ręcznej; człowiek zdatny, zręczny do pracy ręcznej*⟩: Malaja miał „złote ręce". Jego talent murarski wywyższał go nad innych. *Brand. M. Pocz. 86.* **38.** z-a rocznica ⟨*pięćdziesiąta*⟩. **39.** *hist.* Order Złotego runa: Jakubowi Sobieskiemu order Złotego runa bardzo dwuznaczny przyniósł zaszczyt. *Szujski Portr. 74.* **40.** z-e rybki ⟨*różne gatunki drobnych rybek o barwie czerwonawo-żółtej, hodowane w akwariach*⟩. **41.** z. sen ⟨*piękny, szczęśliwy*⟩: Kwitła mi radość — gdziem okiem rzucił; sen to był złoty! — zniknął — nie wrócił... *Rom. Poezje I, 95.* **42.** z-e słońce ⟨*częste przen. określenie światła słonecznego, promieni słonecznych*⟩: Różana jutrznia wstała już na niebie, a potem przyszło złote słońce i oświeciło salę. *Sienk. Ogn. II, 254.* **43.** z-e słowa ⟨*cenne, słuszne, mądre*⟩: Słusznie twierdzi p. Brumer, że twórczość aktora nie polega na przemianie wartości autorskich, „lecz na ich scenicznym naśladowaniu" [...] Złote słowa. *Kotarb. J. Świat. 328.* **44.** z-a smuga, strzała (słońca) ⟨*o promieniach słonecznych*⟩. **45.** z. środek ⟨*umiar, umiarkowanie*⟩: Złoty środek! oto czego, według mnie, roztropność nakazuje się trzymać. *Sienk. Now. V, 106.* **46.** z-a ulewa (słońca) ⟨*silne, jaskrawe światło słoneczne*⟩. **47.** z-e wesele ⟨*pięćdziesiąta rocznica zawarcia małżeństwa*⟩: Białe laski, które im doręczono przy obchodzie złotego wesela, dawno już spróchniały. *Gomul. Kajet. 204.* **48.** z. wiek ⟨*szczęśliwy, pomyślny okres; bajeczne czasy szczęśliwości*⟩. **49.** z. wiek literatury ⟨*okres rozkwitu*⟩. **50.** z-e włosy ⟨*włosy blond o odcieniu złotawym*⟩. **51.** *hist* z-a wolność ⟨*przywileje szlachty polskiej przed 1791 r.*⟩: Z ust Batorego padły słowa ostre i gniewne, jak ongi [...] gdy przestrzegał szlachtę, do czego złota wolność doprowadzić ją może. *Śliw. A. Bat. 244.* **52.** z-a zgoda ⟨*korzystna dla wszystkich*⟩. **53.** z-e żniwo ⟨*dobry dochód*⟩. **54.** z-a żyła a) ⟨*złoto rodzime w postaci rudy*⟩: Kopalnie były [...] otwarte [...] gdy żyła złota trafiła się nie głębiej sążnia, półtora w ziemi. *Kowalew. Z. Wspom. 213*; b) ⟨*dobry dochód; przyczyna bogactwa*⟩: Zdawało się, że pismo złotą żyłę swego powodzenia odkrywszy będzie się starało tą samą drogą podążać. *Bar. Kum. 341.* **55.** z., mój z., moi złoci ⟨*pieszczotliwy zwrot do kogoś*⟩: Złota, kochana, jedyna, to ty sobie odpocznij! *Was. W. Pok. 62.* **56.** z. o d c z e g o; w c z y m: Zdążył zobaczyć jeszcze czarne wygięcie gałęzi na szybie złotej od słońca. *Brand. K. Sams. 60.* Popołudnie wrześniowe. Za ogrodem widać pola zżęte i złote w słońcu sterty. *Strug Chim. I, 143.* **57.** z. jak słońce: Kłosy twoje były grube i ciężkie, a ziarno złote jak słońce. *Was. W. Pierw. 156.*

przysł. **58.** Lepsza słomiana zgoda niż złoty proces. **59.** Złoty orzeł wszędzie doleci, złoty klucz wszystkie bramy otworzy ⟨*przekupstwem wszystkiego można dopiąć*⟩.

złożony **1.** Mechanizm z. ⟨*skomplikowany*⟩. **2.** *fiz.* Ruch z. ⟨*ruch stanowiący wypadkową różnych sił*

działających jednocześnie na dane ciało⟩. **3.** z. c z y m ⟨*chory (na co)*⟩: z. chorobą (podagrą, grypą itp.). **4.** z. do druku ⟨*o rękopisie*⟩. **5.** z. z c z e g o: Mieszkanie z-e z czterech izb. Oddział żołnierzy złożony z dwudziestu osób. Księgozbiór z. z tysiąca tomów.

złudzenie 1. Bolesne, chwilowe, cudowne, czarowne, czcze, dziwne, naiwne, optymistyczne, osobiste, piękne, poważne, przelotne, przemijające, przyjemne, romantyczne, różowe, senne, silne, słodkie, subiektywne, szczęśliwe, szlachetne, wyraźne, zawiedzione, złote, zupełne z.; z. akustyczne, kuglarskie, optyczne; z. polityczne, wzrokowe, zmysłowe ⟨*łudzący pozór, iluzja, ułuda, omam*⟩. **2.** z. c o d o k o g o, c o d o c z e g o: Muszę wyznać, że jakkolwiek nie miałem nigdy złudzeń co do swojej urody, słowa pani kłują mnie dotkliwie. *Święt. A. Obraz. II, 6.* **3.** z. o k i m a. o c z y m: Silny optymizm, oparty na złudzeniu o wszechmocy Korsykanina, niezwykły u Kołłątaja, cechował pismo. *Brück. Kult. IV, 228.* **4.** Coś (ktoś) bez złudzeń: Jesteśmy dziećmi wieku bez miłości, wieku bez marzeń, złudzeń i zachwytu, obojętnego na widok piękności. *Asnyk Poezje I, 8.* **5.** Chciwy złudzeń; odarty, uleczony ze złudzeń; odrzeć kogo ze złudzeń, dawać z.: Ściany kamiennego więzienia, zamknąwszy się ciasno nad nimi, dawały złudzenie bezpieczeństwa. *Melc. Statek 110.* **6.** Odbierać komu, odczuwać, odrzucać, porzucać, pozostawić, przeżywać, psuć, robić z.; rozpędzić, rozproszyć, rozwiać z-a: Widok nieprzejrzanego jeziora psuł złudzenie. *Sienk. Listy II, 298.* Siedziała [...] w odzieży starej i zużytej, ale skrojonej i przybieranej tak, aby robiła złudzenie modnego kroju i formy. *Krasz. Czarna 95.* **7.** Sprawiać z.: Na wałach ciurowie trzymali kopie, sprawiając złudzenie jakoby tam znajdowało się jakieś wojsko odwodowe. *Korzon Woj. II, 337.* **8.** Stracić, stwarzać, szerzyć, wywołać, zachować, zburzyć, zedrzeć czyje z-a: Zdarto tu resztę złudzeń, nie zachowywano już żadnych pozorów. *Nałk. Z. Mił. 170.* **9.** Popaść, wpaść w z.: Wpadała w złudzenie sprawiane własnymi słowami. *Orzesz. Ant. 137.* **10.** Poczytywać, uważać co za z.: To, co spostrzegł, mógł za złudzenie albo omyłkę poczytać. *Orzesz. Czciciel 53.* **11.** Doświadczać, doznawać, oszczędzać komu, pozbawić kogo, pozbyć się, strzec się, unikać, wyzbyć się złudzeń. **12.** Żyć bez złudzeń. **13.** Doprowadzić, imitować, naśladować, przypominać co do złudzenia: Ilekroć wstrzymywano bieg pociągu, wysiadał dla zwiedzenia bufetów, często zaopatrzonych tylko w piwo i kiełbasy do złudzenia imitujące postronki z węzłami. *Żer. Prom. 5.* W młodym swoim wieku i rozroście ten przyszły las przypomina do złudzenia tatrzańską kosodrzewinę. *Żer. SPP.* **14.** Budzić, ocknąć się, otrząsnąć się, przebudzić się; odzierać kogo ze złudzeń. **15.** Oddawać się, opierać się, poddawać się, podlegać, ulegać, zadawać kłam złudzeniu: Poeta uległ złudzeniu wszystkich szlachetnych marzycieli, którzy [...] [są] przekonani, że czytają w literach Zakonu. *Święt. A. Moral. 45.* **16.** Cieszyć się złudzeniem; okazać się, wydać się złudzeniem: Nie chciała jeszcze wierzyć swym uszom, swym oczom, bała się, że wszystko okaże się jakimś kłamstwem, złudzeniem, pomyłką. *Makowiec. Dios. 210.* **17.** Walczyć przeciw złudzeniu. **18.** Trwać, żyć w złudzeniu. **19.** z. mija, opanowuje kogo, pryska (jak bańka), rozwiewa się, trwa, znika.

zły 1. Bardzo, bezwzględnie, do gruntu, do wściekłości, niebywale, ogromnie, okrutnie, z gruntu z. ⟨*mający złą naturę; rozgniewany*⟩: Występnymi i słabymi pogardzają tylko ludzie źli do gruntu. *Orzesz. Pam. III, 44.* **2.** z. jak chrzan, jak czort, jak diabeł, jak diabli, jak sto diabłów, jak szatan; jak furia (piekielna), jak licho, jak nieszczęście, jak osa, jak padalec, jak pies, jak żmija; z. jak piekło; zła, jak jędza, jak suka: Powrócił do roboty. Zły był jak sto diabłów. *Pytl. Listy 126.* **3.** z. (taki), że bez kija do niego nie przystępuj ⟨*bardzo zły, bardzo rozgniewany*⟩. **4.** *indyw.* z. z kościami i skórą: Pełen zjadliwego dowcipu, zły z kośćmi i skórą, najlepszego przyjaciela zgubi dla konceptu. *Lel. Listy II, 170.* **5.** z. akcent ⟨*niewłaściwy, niepoprawny, błędny*⟩: Ktoś dotknął mojego ramienia, złym akcentem prosząc o ogień. *Brand. K. Troja 37.* **6.** Zła chwila (napada, nachodzi kogo) ⟨*ktoś w danej chwili czuje się rozdrażniony, roztrzęsiony, nieopanowany, przygnębiony itp.*⟩: Nie zważaj na to, com powiedział — napadają mnie często złe chwile. *Krasiń. Nie-boska 34.* **7.** z. czas: a) ⟨*niewłaściwa godzina*⟩: Zegar ten wskazuje zły czas; b) ⟨*nieodpowiednia pora*⟩: Zwracasz się do mnie o pożyczkę w złym czasie — na kilka dni przed pierwszym. - W zły czas wybrałeś się ze swymi pytaniami. *SW*; c) ⟨*niepogoda, flaga, chlapanina; zadymka, zawierucha*⟩. **8.** Złe czasy ⟨*ciężkie, trudne*⟩. **9.** Zła i dobra dola ⟨*złe i dobre, nieprzyjemne i przyjemne chwile w życiu*⟩: Trzydzieści lat już służy w naszym domu i dzieliła z nami zarówno złą i dobrą dolę. *Urban. Księż. 111.* **10.** Zła droga: a) ⟨*kiepska, wyboista*⟩; b) ⟨*niewłaściwa, również przen.*⟩: Być na złej drodze, obrać sobie złą drogę. **11.** Zejść na złą drogę ⟨*o kobiecie: zostać prostytutką; łajdaczyć się*⟩. **12.** z. duch ⟨*diabeł; szatan*⟩: Krzyknął z całą wściekłością, jakby go zły duch opętał. *Piotr. R. Pam. III, 31*; zjawić się gdzie jak z. duch ⟨*zjawić się nagle; wnieść niepokój*⟩. **13.** z. dzień ⟨*pechowy, niepomyślny*⟩: Złe dni nadchodzą, nastają dla kogo. - Miał zły dzień, wszystko, co starannie obmyślił i przygotował, nie udało mu się. *Melc. Statek 157.* **14.** Zła frekwencja ⟨*słaba; mała liczba obecnych, oglądających, zwiedzających co itp.*⟩. **15.** z. gatunek (towaru); zła jakość (wyrobu) ⟨*lichy(-a), kiepski(-a), słaby(-a)*⟩: Materiał na ubranie w złym gatunku. **16.** Zła gleba, z. grunt ⟨*nieurodzajna(-y), niewydajna(-y)*⟩. **17.** Zła godzina (wybuchła dla kogo) ⟨*nastał niepomyślny okres dla kogo*⟩. **18.** W złej godzinie, w złą godzinę (powiedzieć, wymówić co) ⟨*powiedzeniem swoim pociągnąć złe skutki dla czego*⟩. **19.** Byle, żeby nie wymówić w złą godzinę ⟨*byle, żeby nie zapeszyć*⟩: Wszystko po staremu, jak szło tak idzie i nawet — byle w złą godzinę nie wymówić — jako tako idzie. *Jun. Bracia 194.* **20.** z. gust, smak ⟨*niewyrobiony, kiepski*⟩; w złym guście, smaku ⟨*niegustowny, świadczący o braku gustu*⟩: Umeblowanie w złym smaku dużo jaskrawych kolorów i świecideł. *Bełc. Proteg. 239.* **21.** Zła gwiazda ciąży na kim, na czym ⟨*kogoś, coś prześladuje pech*⟩: Zła gwiazda zaś ciężyła na misjach dyplomatycznych Zawiszy Czarnego. *Stadn. Herald. 260.* **22.** z. horoskop ⟨*niepomyślny*⟩. **23.** z. humor; złe usposobienie ⟨*kiepski humor, rozdraż-*

nienie⟩. **24.** Zła inklinacja ⟨*inklinacja do złego*⟩. **25.** Zła intencja ⟨*szkodliwa, niepomyślna dla kogo*⟩. **26.** z. interes ⟨*niepomyślny, kiepski*⟩; być w złych interesach ⟨*być w kłopotach finansowych*⟩: Chciałbym ci się czymś przysłużyć, ale sam w bardzo złych jestem interesach. *Krasz. Seraf. 62.* **27.** z. język ⟨*o kimś złośliwym*⟩; dostać się na złe języki, dać pochop złym językom ⟨*być przedmiotem obmowy*⟩; wziąć kogo, narazić na złe języki ⟨*obmówić kogo, narazić na obmowę*⟩; złe języki oczerniły kogo ⟨*ktoś został oczerniony (przez złych ludzi)*⟩. **28.** z. koniec ⟨*fatalny; nieszczęsny, tragiczny*⟩: Przyszło mu na zły koniec. *SW.* **29.** Zła krew zalewa kogo ⟨*ktoś się bardzo irytuje, złości, wścieka*⟩: Dziw, że mi się bebechy nie przewróciły, myślałem, że mnie zła krew zaleje. *Reym. Now. V, 19.* **30.** Bodaj cię zła krew zalała! ⟨*przekleństwo*⟩. **31.** *pot.* Robić, sprawić złą krew, narobić złej krwi ⟨*powodować niezadowolenie; doprowadzić kogo do irytacji*⟩: Wiadomość owa [o nienawiści Krzyżaków do Kopernika] [...] u niektórych spośród [historyków niemieckich] [...] sprawiła złą krew. *Lamus 5, 1909—10, s. 72.* Pindar „sparzył się" na micie o Neoptolemosie [...] który, narobił złej krwi u Eginotów i spowodował [...] chwilowy bojkot Pindara na Eginie. *Sinko Lit. I/1, 345.* **32.** Zła książka, lektura ⟨*nieodpowiednia; niemoralna*⟩. **33.** z. los ⟨*niepomyślny*⟩. **34.** Zła matka ⟨*nietroskliwa, nie kochająca*⟩. **35.** Złe moce sprzysięgły się przeciw komu ⟨*okoliczności okazały się niepomyślne dla kogo*⟩: Wszystkie złe moce sprzysięgły się przeciw mnie. *Nowak. K. Tak było 126.* **36.** Mieć u kogo złą markę ⟨*mieć u kogo niedobrą opinię*⟩. **37.** z. nałóg, obyczaj ⟨*szkodliwy*⟩. **38.** z. nastrój ⟨*smutny, przygnębiający*⟩. **39.** Zła nota, ocena; z. stopień (w szkole) ⟨*mniej niż niedostateczna(-y)*⟩. **40.** Zła nowina ⟨*niepomyślna*⟩. **41.** Rzeczy biorą z. obrót ⟨*sprawy zaczynają się układać niepomyślnie*⟩. **42.** z. obywatel ⟨*nielojalny, nie wypełniający swych obowiązków*⟩. **43.** Złe odżywienie ⟨*niedostateczne, niewłaściwe*⟩. **44.** Złe oczy (mieć): a) ⟨*mieć słaby wzrok*⟩; b) ⟨*mieć rzekomą moc rzucania uroku za pomocą spojrzenia*⟩. **45.** Patrzeć, spojrzeć złym okiem na kogo, na co ⟨*patrzeć nieprzychylnie, zawistnie, nienawistnie na kogo, na co*⟩. **46.** z. omen ⟨*niepomyślny*⟩. **47.** Zła opinia ⟨*ujemna, niekorzystna, niepochlebna*⟩: Mieć, wystawić komu złą opinię. **48.** z. pieniądz, zła moneta ⟨*fałszywy(-a); daw. o niskiej wartości*⟩. **49.** z. pies ⟨*rzucający się na ludzi, gryzący*⟩: Oto się odgraża, że swoje złe psy spuści z łańcucha. *Bogusz. Kura 45.* **50.** Zła pogoda ⟨*deszczowa, wietrzna*⟩. **51.** Zła polszczyzna, francuszczyzna, niemczyzna itp. ⟨*pełna błędów, niestaranna*⟩. **52.** z. postępek ⟨*złośliwy, karygodny*⟩. **53.** *daw.* Złe powietrze ⟨*zaraza, epidemia*⟩. **54.** z. prognostyk ⟨*niepomyślny*⟩. **55.** Złe prowadzenie ⟨*niemoralne*⟩; kobieta złego prowadzenia ⟨*prostytutka*⟩. **56.** Złe przeczucie (mieć) ⟨*oczekiwać, spodziewać się nieszczęścia, czegoś złego, niepomyślnego*⟩. **57.** Zła przemiana materii ⟨*nieprawidłowa*⟩. **58.** *fiz.* z. przewodnik ⟨*ciało nie przewodzące elektryczności*⟩: Szkło i ebonit nie przewodzą elektryczności, są więc złymi przewodnikami. *Fot. Fiz. VII, 81.* **59.** z. przykład: a) ⟨*błędny*⟩; b) ⟨*demoralizujący, gorszący*⟩: Dawać zły przykład dzieciom. *SW.* **60.** Zła robota ⟨*niestaranna, niedbała*⟩. **61.** z. rok ⟨*niepomyślny*⟩: Zimna majowe pognębiły ruń [...] będzie nieurodzaj, zły rok i drożyzna. *Sienk. Sprawy 59.* **62.** z. sen ⟨*męczący, koszmarny*⟩: Dręczyły go złe sny. **63.** z-e serce ⟨*o kimś złośliwym, okrutnym*⟩. **64.** Złe skłonności ⟨*skłonności do nadużyć, wybryków, występków*⟩. **65.** z. skutek ⟨*przeciwny zamierzonemu, niepomyślny, niepożądany, szkodliwy, zgubny*⟩. **66.** Złe słowo ⟨*złorzeczenie*⟩. **67.** Nie powiedzieć o kim złego słowa ⟨*nie wypowiadać ujemnych sądów o kim*⟩: Nikt nigdy złego słowa o nim nie odważył się powiedzieć. *Orzesz. Iskry 148.* **68.** Nie usłyszeć od kogo złego słowa ⟨*nie spotkać się z naganą, przykrością, uszczypliwością ze strony kogo*⟩. **69.** Złe spojrzenie, z. wzrok ⟨*niechętne(-y), nieprzyjazne(-y); świadczące(-y) o niechęci, wrogości*⟩. **70.** z. stan (np. zdrowia) ⟨*niepomyślny*⟩; w złym stanie (o zdrowiu, majątku itp.) ⟨*w fatalnym, opłakanym stanie; w ruinie*⟩. **71.** Zła strona (czego) ⟨*niekorzystna, niewygodna*⟩. **72.** z. śmiech ⟨*złośliwy*⟩. **73.** Zła taktyka ⟨*błędna, niezręczna*⟩. **74.** Złe towarzystwo ⟨*demoralizujące*⟩: Być, znaleźć się w złym towarzystwie. **75.** z. uczynek ⟨*niemoralny, występny*⟩. **76.** Złe uposażenie ⟨*liche, słabe, niewystarczające na najpilniejsze potrzeby*⟩. **77.** Złe warunki ⟨*kiepskie*⟩. **78.** W złej wierze: Posiadaczem w złej wierze nazwiemy każdego, kto albo wie, że prawo posiadane mu nie służy, albo przynajmniej o nieistnieniu tego prawa powinien wiedzieć. *Zoll Prawo cyw. II/1, 42.* **79.** Zła wiadomość, wieść ⟨*niepomyślna, przykra*⟩. **80.** Złe widoki ⟨*niepomyślne, złowrogie, groźne*⟩. **81.** Zła wola ⟨*świadoma niechęć*⟩; człowiek złej woli ⟨*niechętny*⟩. **82.** z. wpływ ⟨*niekorzystny; demoralizujący*⟩: z. wpływ mieć na kogo; podlegać, ulegać złym wpływom. **83.** Złe wrażenie (sprawić, wywrzeć) ⟨*niekorzystne*⟩. **84.** Zła wróżba ⟨*niepomyślna*⟩. **85.** Złe zachowanie ⟨*niestosowne, godne potępienia*⟩. **86.** z. zamiar ⟨*nieprzyjazny*⟩. **87.** z. znak ⟨*symptom, zdarzenie zapowiadające coś niepomyślnego, nieszczęście*⟩: Był to „zły znak", gdy rumak wywrócił się pod jeźdźcem lub wierzgał. *Smol. W. Przewrót 14.* **88.** z. zwiastun ⟨*przynoszący niepomyślną wiadomość; zapowiadający coś niepomyślnego*⟩. **89.** Złe życie ⟨*trudne, nieszczęśliwe; daw. niemoralne*⟩. **90.** z. d l a k o g o (a. d l a c z e g o): a) ⟨*niekorzystny*⟩: Dobry taki handel dla kupców, ale zły dla mieszkańców. *Kras. Podstoli 287*; b) ⟨*niedobry, nielitościwy, zbyt surowy*⟩: z. dla matki; z. dla dzieci, dla żony. **91.** z. d o c z e g o ⟨*nieodpowiedni*⟩: Jesień zła do podróży, wiatry, słoty i deszcze. *Mick. Ball. 66.* **92.** z. n a k o g o, n a c o — z a c o, o c o ⟨*zagniewany na kogo; niezadowolony z kogo, z czego*⟩: Przy mętnym oknie siedział niedawno pan Kowalski, bardzo zły na dzieciaki, że mu gdzieś najlepszy młotek zawlekły. *Kunc. Zagr. 73.* Omaj był stale zły na swój los. *Rudn. A. Żołn. 48.* Czy to pan Jędrzej ogłuchł dzisiaj? — zła już była na niego za milczenie. *Reym. Now. IV, 162.* Bardzo był zły na nią o to. *Iwasz. J. SPP.* **93.** Bez złej myśli (wspomnieć o czym, powiedzieć co) ⟨*bez chęci dokuczenia komu*⟩. **94.** Być, zrobić się złym ⟨*być niezadowolonym; rozzłościć się, rozgniewać się*⟩: Idź precz, bo jestem zła. *SW.* **95.** Być złym na siebie za co ⟨*być z siebie niezadowolonym*⟩. **96.** Być w złej formie ⟨*o sportowcu: nie mieć kondycji, nie być odpowiednio wytrenowanym*⟩. **97.** *pot.* Być w złym sosie ⟨*w złym usposobieniu*⟩: Z całego tonu Drefczyński się zorientował, że Jaszcza nie był w złym sosie. *Breza Niebo I,*

285. **98.** Być w złych rękach ⟨*o książce: ulec zniszczeniu, być w opłakanym stanie, na skutek złego obchodzenia się*⟩. **99.** Dostać się, wpaść w złe ręce ⟨*o osobie: dostać się pod nieodpowiedni wpływ*⟩. **100.** Coś jest w złym tonie ⟨*coś jest nieodpowiednie, nie licuje z czyjąś godnością, stanowiskiem*⟩: To było w bardzo złym tonie mieszkać w domu najętym. *Kaczk. Starosta 131.* **101.** Mieć *daw.* posiadać złą sławę, zażywać złej sławy ⟨*mieć niedobrą opinię*⟩: Domyśliłem się, że jest to owa, tak złą sławę posiadająca siostra Czyńskiego. *Orzesz. Z różnych I, 132.* **102.** Robić dobrą minę do złej gry ⟨*nadrabiać miną*⟩. **103.** Widzieć co (kogo) w złym świetle ⟨*widzieć w kim, w czym ujemne strony*⟩. **104.** Znać kogo jak z. grosz, szeląg *daw.* też złego grosza, szeląga: Ach, jak dobrze znała ich wszystkich! Jak zły szeląg! *Mort. Wawrzek 78.*

przysł. **105.** Nie ma złej drogi do swej niebogi. **106.** Złej tanecznicy przeszkadza i obrąbek u spódnicy. **107.** Zły to ptak, co swe (własne) gniazdo kala. **108.** Zła żona, zły sąsiad, diabeł trzeci — jednej matki dzieci.

zły, złe (w użyciu rzeczownikowym) ⟨*zwykle w zn. uosobienia zła, złych sił, złego ducha*⟩; por. zło, złe. **1.** Odżegnać od kogo, czego; sprowadzić złe, złego; zaprzedać siebie, duszę złemu; żegnać się od złego; trzymać ze złym: Nie mów tak głośno, bo sprowadzisz złe. *Święt. A. Duchy 39.* Serce byś z piersi wyjęła dla niego, duszę byś złemu zaprzedała dla niego. *Zar. Grusze 39.* Noc była ciemna [...] żegnając się ciągle od złego i upiora, biegła, co tchu stało. *Łoz. Wal. Szlach. II, 85.* Pieniędzy ma huk; pewno ze złym trzyma. *Sewer Przybł. 37.* **2.** z. czyha; nie dozwala, nie pozwala na co a. co robić; zły opętał, złe opętało kogo; spotyka kogo (na drodze, w drodze); straszy; złe wstąpiło w kogo: Czyhał zły za węgłem, wychylał się zza strzechy [...] zakręcał wiatrem w ogrodzie. *Was. W. Ojcz. 151.* Znowu cię złe opętało... znów chcesz szaleć. *Jun. Bracia 100.* Złe w ciebie wstąpiło, czy co? *Prus Plac. 24.* **3.** z. nie śpi ⟨*licho, zły los nie śpi*⟩: Złe nie śpi. Po godzinie prawdziwe szkwały przyszły... *Balc. Ocz. 180.* **4.** Złe przyniosło kogo a. co ⟨*diabli go nadali, przynieśli; przyszedł nie w porę, na nieszczęście*⟩: Sąsiada złe przyniosło, i jak rzucił kamieniem [...] tak gąsiora [...] uśmiercił. *Jun. Bracia 22.*

przysł. **5.** Dobrego i karczma nie zepsuje, złego i kościół nie naprawi. **6.** Złego diabli nie porwą.

zmagać się z. się z sobą ⟨*starać się opanować swoje wzburzenie, uczucie, nawyki itp.*⟩: Lecz on zmagał się z sobą póty, póki się nie zmógł i póki nie poczuł, że wola go nie zawiedzie. *Sienk. Krzyż II, 211.*

zmarnieć 1. z. pod płotem, w nędzy ⟨*skończyć w (ostatecznej) nędzy*⟩: Oho, żebym ja go nie była wzięła w opiekę, żeby nie był trafił na dobrą kobietę, dawno by zmarniał gdzie pod płotem. *Dygas. Gorz. I, 51.* Casius Severus, wygnany na wyspy greckie, zmarniał w nędzy. *Par. Alch. 44.* **2.** (A) bodajeś zmarniał! ⟨*przekleństwo*⟩.

zmartwienie 1. Ciężkie, osobiste, szczere, tajone, wieczne, własne z. ⟨*to, co kogo martwi; zgryzota, udręka, frasunek, kłopot*⟩. **2.** Ze zmartwienia, *rzad.* od zmartwienia (co robić a. coś się robi): Schudnąć, rozchorować się ze zmartwienia; pić ze zmartwienia. - Kiedy człowiekowi ręce opadają od zmartwień, nie ma czasu na głupstwa. *Brand. K. Troja 65.* **3.** Dzielić z kim a. czyje z. **4.** Mieć z.; mieć z. z kim, z czym ⟨*mieć kłopot, martwić się; mieć kłopot z kim, z czym; martwić się z powodu kogo lub czego*⟩: Żebyś ty wiedział, jakie ja mam ciężkie zmartwienie, nie dziwiłbyś się wcale temu, że jestem roztargniona. *Perz. Siostra 22.* Inni ludzie mają także zmartwienia, a przecie się nie poddają rozpaczy. *Kacz. Olbracht. II, 130.* Pani Sabina miała dużo zmartwienia ze swym Heniem. *Żer. Nawr. 151.* **5.** Mieć z. o kogo, o co ⟨*odczuwać niepokój o kogo, o co*⟩. **6.** Przeżywać z. **7.** Zapi(ja)ć, topić w trunku z. ⟨*pić (alkohol) z powodu zmartwienia*⟩. **8.** Ktoś, coś kogo kosztuje wiele zmartwień: Pokochała ją nad syna, który ją niegdyś tyle kosztował zmartwień. *Niedź. Grzech 111.* **9.** Oszczędzić komu zmartwienia. **10.** Przyczyniać; *pot.* narobić, napytać komu zmartwienia. **11.** Zwierzać się komu a. przed kim ze swych zmartwień. **12** *przestarz.* Oddawać się zmartwieniu: Nie oddawajcie się zmartwieniu; rzeczy nie pójdą tak źle, jak myślicie. *Oliz. Pam. I, 41.* **13.** z. gryzie kogo (jak robak).

zmarznąć z. na kość *rub.* na gnat, *rzad.* na kamień; jak pies; do szpiku kości: W tych to lodach kopalnych wieku dyluwialnego znaleziono słynne na cały świat zmarznięte na kość całe ciała zwierząt dyluwialnych. *Szaf. W. SPP.* Zmarzłem jak pies. *SW.*

zmaza *książk.* Bez zmazy ⟨*bez plamy, bez skazy; bez zarzutu*⟩: Człowiek, rycerz; życie bez zmazy.

zmazać 1. z. c o — c z y m ⟨*okupić, zetrzeć*⟩: Syn ma zmazać swoją krwią zniewagę. *Bełc. Tarło 192.* **2.** z. hańbę, swą winę ⟨*okupić, odpokutować*⟩: Z serca odpuszczam ci wszystko, boś już winy zmazał. *Sienk. Pot. IV, 98.*

zmęczenie 1. Nieludzkie, straszliwe, śmiertelne z. ⟨*stan osoby, która jest zmęczona, znużenie*⟩. **2.** z. fizyczne. **3.** z. c z y m: z. życiem. **4.** z. na twarzy: Wyraz zmęczenia na twarzy. **5.** *techn.* Wytrzymałość na z. (materiału). **6.** Czuć, odczuwać z. **7.** Nie czuć nóg od zmęczenia a. ze zmęczenia: Pani Zofia co wieczór „nóg nie czuła“ od zmęczenia. *Par. Niebo 238.* **8.** Ochłonąć ze zmęczenia. **9.** Słaniać się, upadać; płakać, sapać ze zmęczenia. **10.** Wymówić się (od czego) zmęczeniem. **11.** z. kryje się, jest widoczne w czyich oczach; mija, morzy kogo, odchodzi, ogarnia kogo, pierzcha, uleciało.

zmęczony 1. Zmęczonym głosem (czytać, mówić, powtarzać co itp.). **2.** z. c z y m: z. podróżą, wrażeniami dnia. **3.** z. z c z e g o: Twarze z-e z niewywczasu.

zmiana ● ⟨*zamiana; przemiana*⟩ **1.** Całkowita, chwilowa, ciągła, częsta, dotkliwa, daleko posunięta, dalekosiężna, dalsza, decydująca, długotrwała, dobroczynna, doniosła, drobna, duża, dziwna, głęboka, główna, gruntowna, gwałtowna, istotna, jednostajna, nagła, nieodwracalna, niepojęta, niepomyślna, niespodziewana, nieznaczna, nowa, odwracalna, ogólna, ogromna, okresowa, osobliwa, ostateczna, powszechna, prędka, radosna, radykalna, raptowna, skomplikowana, stała, stopniowa, szczęśliwa, szybka, tajemnicza, tragiczna, tymczasowa, typowa, uderzająca, ważna, widoczna, wielka, wielostronna,

wieczna, wrodzona, wybitna, wyraźna, zasadnicza, zawiła, znaczna, zupełna z.; również w *lm*: różnorodne z-y: W dziejach tak samo jak w przyrodzie wszystko jest stawaniem się, wieczną zmianą. *Tatar. Hist. III, 169.* **2.** z-y anatomiczne, atmosferyczne, barometryczne, chemiczne, chorobowe, cieplne, fizjologiczne, genetyczne, głosowe, gośćcowe, gruźlicze, ilościowe, indywidualne, jakościowe, jednostkowe, językowe, klimatyczne, konstrukcyjne, morfologiczne, organizacyjne, personalne, polityczne, ropne, rzeczowe, składniowe, skokowe, słowotwórcze, społeczne, strukturalne, stylistyczne, tektoniczne, ustrojowe, wewnętrzne, zewnętrzne, znaczeniowe: [De Vries] obserwował w przyrodzie owe zmiany skokowe, których istnienia nie dopuszczał w swej teorii Darwin. *Michaj. Teor. 38.* **3.** z-y pośmiertne ⟨*zmiany zachodzące w organizmie po śmierci klinicznej*⟩. **4.** z. c z e g o: z. bielizny ⟨*komplet bielizny na zmianę*⟩: Pakują prowiant i jedną zmianę bielizny do plecaków i wychodzą. *Sand. Śmierć 62.* **5.** *przen.* z. dekoracji ⟨*odmienny stan rzeczy*⟩. **6.** *przen.* z. frontu ⟨*zmiana w obejściu, w taktyce*⟩. **7.** z. księżyca ⟨*faza*⟩. **8.** z. (c z e g o) n a c o: Pałac był mocno zrujnowany, ponieważ Sieszyńscy wciąż myśląc o zmianie folwarku na inny, nie chcieli go restaurować. *Perz. Las 7.* **9.** z. na dobre, na lepsze, na złe, na gorsze: Nieszczęścia, których doznała, sprowadzą w niej zmianę na lepsze. *Krasz. Szalona 187.* **10.** z. na korzyść. **11.** z. na wzór czego: Pragnąc [...] zmiany absolutystycznej formy rządu na wzór konstytucjonalizmu angielskiego, nie widzi jednak Helwecjusz sił społecznych zdolnych do realizacji dzieła reformy. *Rudniań. Idea 32.* **12.** z. n a c z y m: z. na stanowisku, na urzędzie, na tronie. - Nie ma się czego obawiać, nawet zmiany na stanowisku wspólnego ministra skarbu. *Par. Niebo 274*; z. na twarzy. **13.** z. c z e g o w c o: Bardzo dotkliwe są raptowne zmiany ciepła w dokuczliwe zimno, połączone z obfitą rosą. *Wodz. S. Z ułan. 36.* **14.** z. w c z y m: z-y w płucach, w składzie krwi; z. w ubiorze, w wyglądzie; z. w obyczajach, w zachowaniu, w życiu. - Przyrzekłem mu, że się namyślę co do zmiany w planach moich studiów. *Lam J. Głowy II, 149.* **15.** z. w stosunku do kogo, do czego: Odczuł boleśnie zmianę w stosunku Marysi do siebie, jej rosnący chłód. *Brand. M. Piotr 69.* **16.** Na zmianę (pogody): ⟨*gdy ma się (pogoda) zmienić, w okresie zmiany*⟩: Na zmianę reumatyzm gorzej dokucza. *SW.* **17.** Bez zmiany ⟨*niezmiennie, nie zmieniając się*⟩: Utworzyła się jakaś pustka [...] mimo że wszystko pozornie płynęło bez zmiany. *Goj. Krata 135.* **18.** Dla zmiany ⟨*aby zmienić co, w celu zmiany*⟩: Dziecko mojej siostry chorowało na koklusz, więc dla zmiany powietrza przysłali je do mnie z Warszawy. *Reym. Ferm. I, 118.* **19.** Bielizna do zmiany a. na zmianę ⟨*czysta, którą się zastępuje zbrudzoną*⟩. **20.** Pieniądze do zmiany ⟨*do wymiany, zwykle na drobne*⟩: Proszę! — zaczął [...] wsypując do szuflady drobne pieniądze do zmiany. *Gąs. W. Pig. 3.* **21.** Badać, dostrzegać, odczuć, pociągać za sobą zmianę; przechodzić z-y; przeprowadzić, przewidzieć, przynosić zmianę, z-y; rejestrować z-y; spostrzec, (s)powodować, sprawić, sprowadzić, stwierdzić, śledzić, uwzględnić, widzieć, wprowadzić, wyświetlić, wywołać, zaakceptować, zaprowadzić, zarządzić, zastać, zauważyć, znaleźć zmianę: Czas płynie nie przynosząc zmian. *Szmag. Dymy 107.* Lekceważenie i niechęć młodziana do czcicielki bałwanów sprawiają zmianę w sercu nadobnej Egipcjanki. *Krzyż. J. Romans 174.* Wybuch wojny sprowadził nagłą zmianę w tym spokojnym, równym, pracowitym życiu. *Nałk. Z. Romans 31.* Badaniem rentgenowskim stwierdzono jakieś zmiany kości ogonowej. *Pol. Tyg. Lek. 20, 1953.* Wyświetlenie zmian, jakim język uległ w rozmaitych epokach swego wielowiekowego rozwoju [...] jest zadaniem gramatyki porównawczo-historycznej. *Szober Gram. 55.* **22.** Zapowiadać zmianę: Barometr zapowiada zmianę. **23.** Ma się, zanosi się na zmianę: a) ⟨*pogoda może się zmienić*⟩; b) ⟨*mogą zajść zmiany w czym*⟩: Zanosi się w świecie na wielkie zmiany. *Pięt. SPP.* **24.** Mieć co na zmianę ⟨*mieć co, żeby móc na przemian zastępować czym innym*⟩: Mieć pościel, ubranie na zmianę. Nowy kapelusz będę miał na zmianę ⟨*będę w nim chodził na przemian ze starym*⟩. *SW.* **25.** Robić co na zmianę z kim ⟨*zmieniając się, kolejno*⟩: Czuwaliśmy na zmianę, pierwszą połowę nocy ja, drugą połowę brat. *Fiedl. A. Biz. 207.* **26.** Przystać, zgodzić się na zmianę; wpłynąć na zmianę czego. **27.** Czekać, dokonać, domagać się, doznać, potrzebować, wymagać, żądać zmiany. **28.** Dążyć do zmiany. **29.** Podlegać, ulegać zmianie: Ogólny nastrój i zewnętrzna fizjonomia szkoły uległy zmianie radykalnej. *Żer. Syzyf. 133.* **30.** Poprzestać na zmianie. **31.** Mówić, opowiadać, powtarzać itp. co ze zmianą; z tą (tylko) zmianą, że...: Wieczorem przy kolacji powtórzył całe opowiadanie z tą tylko zmianą, że na miejsce Klawera podstawił Zakrzewskiego. *Perz. Uczn. 137.* **32.** Będzie z. ⟨*zmieni się pogoda*⟩: Jakoś mnie rany bolą [...] będzie jutro zmiana, odwilż albo wiatr... *Sier. Dno 207.* **33.** z. dokonywa się, idzie, nadchodzi, następuje, odbija się na czym, odbywa się, polega na czym, potęguje się, powstaje, uderza, utrwala się, wywołuje co, zachodzi w kim, w czym, zbliża się: Szły wielkie zmiany. *Par. Niebo 232.* Zmiany psychiczne były bardzo różnorodne; polegały na bezsenności, utracie pamięci. *Pol. Tyg. Lek. 16, 1953.* Gdy spojrzał nań, uderzyła zmiana w twarzy brata. Wyglądał o dziesięć lat starzej niż zazwyczaj. *Kossak Z. Krzyż. II, 455.* Przez krótki czas zdawało mi się istotnie, że zaszła w nim pewna zmiana. *Perz. SPP.* Osobliwa zmiana zaszła w stosunkach małżeńskiej pary. *Dygas. Pióro 144.*

● ⟨*czas przeznaczony na pracę (w fabryce, w biurze) lub na naukę (w szkole) na przemian w ciągu doby; zespół pracujący lub uczący się w tym czasie*⟩ **34.** Pierwsza, druga, trzecia z.; dzienna, nocna z.: Syreny huty „Pokój" ogłosiły koniec pierwszej zmiany. *Przekr. 419, 1953.* O szóstej odchodzi z placu nocna zmiana. *Huss. Mur 7.* **35.** Kończyć, rozpoczynać, zaczynać zmianę; czekać na zmianę. **36.** Pracować, uczyć się itp. na dwie, na trzy z-y; fabryka, szkoła idzie na dwie, na trzy z-y: Rozpoczęto naukę w szkołach na razie na dwie, a nawet na trzy zmiany, dopóki nie odbudowano gmachów szkolnych. *Barb. Nauka 322.* **37.** Pracować przez dwie, trzy z-y. **38.** Wracać z (np. nocnej) zmiany. **39.** z. kończy pracę, przychodzi, wychodzi: Przyszła zmiana, lecz nie po to, by nas zastąpić. *Rudn. A. Morze 72.*

zmiatać, zmieść 1. (częściej *dk*) z. c o — z c z e g o ⟨*zetrzeć, zsunąć, zrzucić co z powierzchni czego*⟩: Fala zmiotła załogę z pokładu. 2. (częściej *dk*) z. co z powierzchni ziemi ⟨*zetrzeć, zniszczyć zupełnie*⟩: Trzęsienie ziemi zmiotło miasto z powierzchni ziemi; lawina zmiotła schronisko z powierzchni ziemi; huragan zmiótł osadę z powierzchni ziemi. 3. *książk.* Śmierć zmiotła kogo (ze świata) ⟨*ktoś umarł*⟩: Nieprzyjaciółka rodu ludzkiego, śmierć morowa, zmiotła go ze świata. *Krasz. Wilno II, 255.* 4. Jakby go wiatr zmiótł ⟨*bardzo szybko*⟩: Tatar skoczył z kulbaki, jakby go wiatr zmiótł. *Sienk. Pot. V, 168.* 5. Zmiatać kurz, prochy przed kim, sprzed czyich kroków ⟨*adorować kogo; być wobec kogo uprzedzająco grzecznym, nadskakiwać komu*⟩: Na rękach do końca życia nosić cię będę, Nino, będę zmiatał kurz sprzed twoich kroków. *Kosiak. Rick II, 22.* Prochy zmiata przed żoną. *Bliz. Rozb. 115.* 6. Zmiatać czołem kurz, proch z czego, sprzed czego ⟨*nisko się kłaniać, fagasować komu*⟩: Grosz ojców roztrwoniliście, zmiatając czołem bezwstydnym kurz z cudzoziemskich przedsionków. *Choj. Alkh. I, 27.* Wszystkie niemal znakomite rody Galicji poczytywały sobie za zaszczyt [...] wycierać kolanami cesarskie przedpokoje, czołem proch zmiatać sprzed stóp księcia kanclerza. *Choj. Alkh. IV, 123.* 7. *pot.* z. z talerza, zmiatać talerze ⟨*zjadać potrawy podane na talerzach*⟩: Z wzorowym apetytem zmiatać talerze. *Wol. Dom. I, 33.* 8. *pot.* Zmiatać jak zając, z. co sił ⟨*uciekać szybko, pośpiesznie*⟩.

zmieniać, zmienić 1. z. afisz ⟨*wystawiać inną sztukę w teatrze*⟩: Teatr Narodowy [...] często musi wystawiać sztuki godne wystawienia, ale nie mogące liczyć na sukces. Trzeba się z tym faktem liczyć i częściej zmieniać afisz. *Boy Flirt VI, 227.* 2. z. banknot, pieniądz ⟨*zamieniać na drobne, rozmieniać*⟩. 3. z barwę, farbę ⟨*stawać się wyznawcą innych poglądów — zwłaszcza politycznych i społecznych*⟩. 4. z. bieg ⟨*zmieniać szybkość pojazdu przez odpowiednie sprzęganie przekładni skrzynki biegów*⟩: Samochód, zmieniając biegi, z zapalonymi światłami odjeżdżał coraz dalej. *Hertz P. Sedan 125.* 5. z. bieliznę, suknię, obuwie, ubranie itp. ⟨*przebierać się w inną bieliznę itp.*⟩: Umył się, zmienił przemoczone obuwie i od razu wyruszył do mieszkania pani Poziemskiej. *Żer. Prom. 121.* 6. z. decyzję ⟨*decydować inaczej, podejmować inną niż poprzednio decyzję*⟩. 7. z. front: a) ⟨*o wojsku, kolumnie ćwiczebnej, pochodowej: inaczej stawać szeregiem*⟩: Żołnierze wybornie uskutecznili półobrót, zmieniając front twarzą do starego wodza. *Sewer Pobój. 99*; b) ⟨*inaczej się zachowywać, co innego niż poprzednio twierdzić*⟩: Pani rejentowa osłupiała, lecz jak biegły dyplomata natychmiast zmieniła front. *Prus Emanc. II, 163.* 8. z. głos ⟨*modyfikować*⟩. 9. z. kierunek, kurs ⟨*kierować się w inną stronę*⟩: Konwój zmienił kurs na zachód. *Pap. Szczury 99.* 10. z. kompres, opatrunek ⟨*kłaść inny kompres, opatrunek*⟩. 11. Rzeka zmienia koryto ⟨*kieruje się, zaczyna płynąć inaczej*⟩. 12. z. kształt ⟨*przybierać inny kształt*⟩. 13. z. kwiaty ⟨*zastępować je innymi (świeżymi)*⟩: Codziennie zmieniane kwiaty — to były nasze akcesoria miłosne. *Brand. K. Troja 43.* 14. z. miejsce; z. miejsce pobytu ⟨*przenosić się na inne miejsce*⟩. 15. z. mieszkanie ⟨*przenosić się na inne mieszkanie*⟩. 16. z. naczynie, talerze, szklanki, kieliszki ⟨*zastępować je innymi (czystymi)*⟩: Lokaje w białych rękawiczkach [...] zmieniali talerze zdobne w [...] monogramy. *Orzesz. Argon. 139.* 17. z. nazwisko ⟨*zastępować dotychczasowe nazwisko innym, przybierać inne nazwisko*⟩. 18. z. oblicze ⟨*przybierać inny wygląd zewnętrzny*⟩: Starym polskim miastem, które całkowicie zmienia swe oblicze, jest Częstochowa. *Probl. 2, 1954, s. 80.* 19. z. opinię pogląd, przekonania. stanowisko, zdanie ⟨*wyrazić inną niż poprzednio opinię, inny pogląd, zająć inne niż poprzednio stanowisko*⟩. 20. z. plan, projekt, zamiar ⟨*powziąć inny plan, projekt, zamiar*⟩. 21. z. postępowanie ⟨*postępować inaczej niż poprzednio*⟩. 22. z. skórę: a) ⟨*o wężu: zrzucać skórę*⟩; b) ⟨*o człowieku: inaczej się ubierać; zachowywać; mieć, wygłaszać inne niż poprzednio poglądy*⟩: Stary zmienił skórę. Przybrany w piękny kontusz [...] giął się w ukłonach [...] prawił komplementy. *Żer. Popioły I, 52.* 23. z. stosunek (do czego a. do kogo) ⟨*ustosunkować się inaczej niż poprzednio*⟩. 24. z. świat ⟨*przeobrażać*⟩: Maszyny zmieniają świat. *Gałaj Rodz. 164.* Po wyswobodzeniu kraju od wroga należy zmienić świat na lepszy. *Brand. K. Sams. 182.* 25. z. wartę ⟨*wymieniać wartowników, zastępować jednych wartowników innymi (w wojsku odbywa się to zwykle z pewnym ceremoniałem)*⟩: Szkocki regiment zmienia wartę. Sztandary! Stój! prezentuj broń! *Słonim. Poezje 191.* z. c o n a c o: 26. z. (kwit, weksel) na gotówkę. - Kupcowa nie miała reszty, Zenon musiał wyjmować pieniądze i zmieniać na drobne. *Nałk. Z. Gran. 126.* 27. *książk.* z. oręż na lemiesz, na pług ⟨*z żołnierza stać się rolnikiem*⟩. 28. z. uczucia, miłość na drobne ⟨*mieć miłostki*⟩: Zmysły trzeba wziąć w karby — szkoda zmieniać na drobne wszystkie uczuć swych skarby. *Wędr. 22, 1901.* 29. z. c o w c o ⟨*przekształcać*⟩: Kto umowność zastępuje w sztuce dosłownością zmienia realizm w naturalizm. *Teatr 7, 1956, s. 4.* 30. z. k o g o w k o g o ⟨*przeistaczać, przeobrażać*⟩: Głęboki spokój uśpił wojowniczego ducha i potomków tych rycerzy [...] zmienił w statystów, uczonych i literatów. *Sienk. Pot. I, 172.* 31. z. c o — w c z y m: A ja wam wciąż powtarzałem, żeby nic w planach nie zmieniać. *Breza Uczta 90.* 32. z. kogo, co jak rękawiczki ⟨*łatwo, nie zastanawiając się*⟩: Jesteście obrzydliwi i wstrętni... Zmieniacie kobiety jak rękawiczki, gdy my [...] pamiętamy o tym jednym i jedynym do grobowej deski. *Tyg. Ilustr. 50, 1904.*

zmieniać się, zmienić się 1. z. się n a c o: Jesień syberyjska wcześnie się zmienia na początki zimy [...] często zdarzają się dnie słotne ze śniegiem. *Dyb. B. Pam. 46.* 2. z. się d l a k o g o: Starosta nagle dla Biłowusa się zmienił. *Kaczk. Olbracht. I, 32.* 3. z. się na dobre, na lepsze; *przestarz.* na awantaż; na korzyść; na niekorzyść, na gorsze: Tyleśmy przez nią mieli ciężkich zmartwień, a teraz wszystko może się zmienić na dobre... *Perz. Siostra 76.* 4. z. się n a c z y m: z. się na twarzy. - Baśka chwieje się, zmienia się na twarzy, martwieje. *Twórcz. 1, 1954, s. 146.* 5. z. się o d c z e g o d o c z e g o: Wektor elektryczny zmienia się okresowo od zera do jakiejś wartości, następnie z powrotem do zera. *Natan. Fale 29.* 6. z. się pod wpływem czego a. czyim: Twarz

garncarza zmieniła się pod wpływem wzruszenia. *Rudn. H. Spart. 63.* **7. z. się** pod (jakimś) względem: Zmieniłaś się bardzo pod względem gustów, jak i uczuć... *Prus Dusze 161.* **8. z. się** p r z e z c o, p o p r z e z c o; **z. się** w c z y m: W kochaniu można zmienić się czasami to przez długie niewidzenie, to przez wielkie oddalenie. *Gosz. Pow. 154.* **9.** Coś zmienia się w powierzchowności kogo ⟨*ktoś zmienia się zewnętrznie, przybiera inny wygląd; wygląda inaczej*⟩: Nie można było od razu określić, co się zmieniło w powierzchowności starego strzelca. *Weys. Józ. Puszcza 56.* **10. z. się** w c o ⟨*przemienić się, przeobrazić się w co*⟩: Poznanie trwało zbyt krótko, lecz pochlebiam sobie, że znajomość nasza zmienia się w przyjaźń. *Sewer Zyzma 195.* **11. z. się** w słuch ⟨*uważnie słuchać*⟩: Cały zmienia się w słuch, gdy mowa jest o [...] Teatrze Narodowym. *Słonim. Walki 15.* **12. z.** się we wzrok ⟨*uważnie patrzeć*⟩. **13. z. się** w k o g o: Żywość Połanieckiego pozwalała mu zmieniać się chwilami w dziecko. *Sienk. Połan. I, 63.* **14.** Coś zmienia się w k i m: Widzę, że znów coś we mnie zaczyna się zmieniać i odnawiać, mam znów inne trochę dążności. *Scheur Pam. 22.* **15. z. się** w stosunku do czego a. kogo: Gruntownie zmieniło się w stosunku do dawnych lat oblicze miast i wsi ormiańskich. *Wiedza i Życie 5, 1953, s. 342.* **16. z. się** z k i m ⟨*zastępować jeden drugiego w jakiej czynności*⟩: Anusia nie była tej niedzieli w kościele, bo przy słabej pannie Kulwiecównie z kolei zostać musiała, przy której się z Oleńką dzień po dniu zmieniały. *Sienk. Pot. VI, 229.* **17. z. się** jak kameleon: Wrażliwiec, tak chorobliwie sugestywny, że — szczerze, nie z wyrachowania — zmienia się jak kameleon, przywłaszczając sobie momentalnie cudze myśli, słowa, a nawet wygląd. *Rocz. Lit. 1933, s. 58.* **18. z. się** jak w kalejdoskopie: Ileż dramatycznego ładunku mieści się w tej ostatniej, końcowej fazie wyścigu, kiedy sytuacja zmieniała się jak w kalejdoskopie. *Sport 42, 1954.* **19. z. się** jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki: Jeszcze rok, dwa, mówię kochanemu koledze, a wszystko się zmieni, jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki. *Syg. Wysadz. 74.*

zmienny 1. z. jak chorągiewka na wietrze, jak chmura, jak księżyc, jak moda: Dusze ludzkie są zmienne jak chmury. Niedawno wszyscy chcieli wracać, a teraz nagle zapragnęli walczyć. *Par. Troj. 24.* **2. z.** klimat ⟨*w którym następują częste zmiany*⟩. **3. z.** los, **z-e** koleje losu ⟨*różny(-e): i dobry(-e), i zły(-e)*⟩. **4. z-e** oblicze; **z-e** rysy; **z-a** twarz ⟨*takie, na którym(-ych, -ej) widać zmiany nastroju, usposobienia; ruchliwe oblicze, rysy, ruchliwa twarz*⟩. **5. z-a** pogoda ⟨*często się zmieniająca, kapryśna*⟩. **6.** *elektr.* Prąd **z.** ⟨*prąd zmieniający w bardzo krótkich odstępach czasu kierunek i natężenie*⟩. **7. z-e** szczęście ⟨*raz pomyślny, raz niepomyślny dla kogo obrót rzeczy*⟩. **8.** Zachmurzenie **z-e** ⟨*zmieniające się: to pochmurnie, to pogodnie*⟩. **9. z.** pod względem czego, pod jakimś względem: [Chrząszcz] carabus silvestris [...] bardzo zmienny pod względem barwy, trafiają się bowiem osobniki piękne złocisto-zielone obok zupełnie matowoczarnych. *Fud. Zwierz. 50.* **10. z.** w c z y m: Mężczyźni, póki młodzi, chociaż w myślach zmienni, w uczuciach są od dziadów stalsi, bo sumienni. *Mick. Tad. 138.*

zmierzać 1. z. d o c z e g o ⟨*dążyć do czego; mieć jakiś cel*⟩: Nie rozumie, do czego pan Cyprian zmierza, wywlekając takie sprawy. *Bogusz. Polon. I, 69.* Jednak domyśla się, do czego zmierzają. Oto usiłują wypróbować jego wolę, wystawiają go na próbę. *Morc. Ptaki 213.* **2. z.** do celu, *rzad.* ku celowi ⟨*dążyć do celu, mieć co na celu*⟩: że zaś zdawało się, iż w ekonomicznych rzeczach największą miał mieć doskonałość, nieznacznie w rozmowie z nim zmierzać począłem do tego celu. *Krasz. Podstoli 99.* Władanie intelektu ma odpowiednik językowy w rozległych, przejrzystych, ku celowi stopniowo zmierzających konstrukcjach zdań rozwiniętych i złożonych. *Kleiner Mick. II/1, 330.*

zmierzch 1. Błękitnawy, bury, cichy, ciężki, fioletowy, gęstniejący, gęsty, głęboki, głuchy, górski, krótki, lekki, leciutki, letni, liliowy, łagodny, modry, nadwieczorny, niebieskawy, pastelowy, późny, przedwieczorny, różowy, siny, siwy, smutny, szary, sztuczny, szybki, wczesny, wieczorny, zapadający, zstępujący, zupełny **z.** ⟨*zmrok, szara godzina*⟩: Bystrzyński zasłaniał okna i tworzył sztuczny zmierzch. *Perz. Las 136.* **2.** *astr.* **z.** astronomiczny ⟨*odstęp czasu od chwili zachodu słońca do chwili, gdy jego środek osiąga 18° poniżej horyzontu*⟩. **3.** *przen.* **z.** c z e g o ⟨*upadek*⟩: **z.** czasów, epoki, kultury, literatury, sztuki; **z.** świata. - W wieku XV następuje zmierzch rzeźby architektonicznej. *Dobrow. T. Szt. 146.* **4.** *przen.* **z.** życia ⟨*starość*⟩. **5. z.** n a d c z y m: Wieczór się zbliża. Łagodny, błękitnawy zmierzch nad nie skoszonymi łąkami. *Żer. Nawr. 270.* **6.** O zmierzchu, *rzad.* zmierzchem ⟨*w momencie zmierzchu, w porze, kiedy się zmierzcha, ściemnia*⟩: Siedzę długo o zmierzchu na kamiennym dachu, nim kładę się do łóżka pod biały baldachim. *Słonim. Poezje 62.* Góry były jeszcze białe od śniegu, a na dole było ciepło i zielono, kiedyśmy zmierzchem zajechali do hotelu. *Iwasz. J. Szyman. 120.* **7.** Między zmierzchem a świtem ⟨*w nocy*⟩: Śmierć Ksawerego Szarleja nastąpiła zapewne tej samej nocy, między zmierzchem a świtem. *Brand. K. Sams. 391.* **8.** Od świtania, świtu do zmierzchu ⟨*cały dzień*⟩. **9.** Od zmierzchu do świtania, świtu ⟨*całą noc*⟩: Koniuchowie tatarscy czuwali od zmierzchu do świtania przy koniach. *Sienk. Ogn. IV, 121.* **10.** *książk.* Chylić się do zmierzchu ⟨*o dniu: kończyć się*⟩. **11.** Ginąć, roztapiać się, tonąć, widnieć itp. w zmierzchu: Szaro-błękitne obszary pól z wolna, z wolna ginęły w łagodnym, kwietniowym zaśnieniu dnia, w uroczym zmierzchu. *Żer. Popioły III, 21.* **12.** Wynurzyć się ze zmierzchu. **13.** Przyjść, przybyć, zawitać itp. ze zmierzchem: Przybywając z ciemnym zmierzchem do Świsłoczy postrzegłem jednak schludność miejsca. *Lel. Listy I, 189.* **14. z.** błękitnieje, czai się, idzie, nadchodzi, nadciąga, napełnia co (dom, kąty, świat itp.), nastaje, następuje, obejmuje, ogarnia, otacza, otula kogo, co (ludzi, świat, pola, okolicę itp.); opada, pada na co; *książk.* przysłania co woalem a. w woale; rośnie, rozlewa się, rozpościera się, rozsnuwa się; *poet.* roztacza swe skrzydła, rzuca swój cień na co; schodzi, spada nagle, *książk.* spowija co (duszę, lasy, chaty) mrokiem: Wczesny zmierzch dnia jesiennego napełniał kąty izdebki coraz gęstniejącym cieniem. *Konopn. Now. II, 24.* Nastawał zmierzch, zieleń spłowiała już, lecz upał mało się zmniejszył.

Dąbr. M. Noce II, 175. Zmierzch opadał popielatą i ciężką mgłą, smętna szarość [...] oślepiała świat. *Reym. Now. III, 59.* Zmierzch już się tail po bramach i przysłaniał domy w niebieskawe woale. *Reym. Now. IV, 143.* Nieznacznie, z wolna, pomalutku schodzi zmierzch. *Staff L. Poezje II, 279.* **15. z.** szarzeje, ściele się; tai się; *książk.* zaciera granice (np. między niebem a ziemią), zalewa (krajobraz) półświatłem; zapada, zapanował, zaściela co, zbliża się, zstępuje: Wśród wiatru na dworze, gdzie zapadał już zmierzch, usłyszał skrzypiące po śniegu kroki. *Sow. A. Ścieg. 45.*

zmierzyć 1. z. kogo, co okiem, oczami (oczyma), spojrzeniem, wzrokiem ⟨*objąć spojrzeniem, zlustrować, obejrzeć*⟩: Zmierzywszy dumnym wzrokiem gawiedź zdumioną, pewnym krokiem wszedł do wnętrza swojej chaty. *Łoz. Wal. Szlach. I, 125.* **2. z.** kogo od stóp do głów ⟨*wodząc spojrzeniem objąć całą postać*⟩: Zwrócił się do mnie, zmierzył od stóp do głów, dość długo wpatrywał się we mnie. *Czapl. Irtysz. 27.* **3. z** d o k o g o, d o c z e g o, *rzad.* k u k o m u, k u c z e m u ⟨*złożyć się, wycelować, wymierzyć (z broni palnej)*⟩: Staś skoczył ku Nel i zastawiwszy ją własnym ciałem, zmierzył znów do napastnika. *Sienk. Pust. II, 136.* Przestraszył się bardzo i chciał zmierzyć ku nam ze strzelby. *Sienk. Pust. I, 101.* **4. z.** z c z e g o; **z.** w c o, m i ę d z y k o g o, c o ⟨*złożyć się, wycelować*⟩: **z.** z karabinu, ze sztucera. - Podniósł karabin, zmierzył w kupę ludzi i wystrzelił. *Żer. Opow. 240.* Błyskawicznie zmierzył prosto między uszy zwierza i strzelił. *Bobiń. Zemsta 208.*

zmierzyć się 1. z. się oczami, spojrzeniem, wzrokiem ⟨*spojrzeć uważnie jeden na drugiego*⟩: Podszedł do Szerudy, stanął przed nim. Zmierzyli się oczami. *Morc. Inż. 147.* **2. z.** się c z y m, z c z e g o ⟨*wycelować*⟩: Zmierzył się pistoletem i rzekł [...] — Jak mi się ruszysz, palnę ci w łeb! *Przyb. Oblęż. 108.* Zmierzył się ze swej pojedynki, wytrzymał dobrze, aż wreszcie rozległ się huk. *Krzywosz. Rusał. 132.* **3. z.** się z c z y m ⟨*borykać się, walczyć z czym*⟩: Wypadło mu zmierzyć się z trudnościami, które nastręczały partie romansu abstrakcyjne, o treści psychologicznej. *Krzyż. J. Romans 236.* **4. z.** się z kim w bitwie, w boju, w pojedynku, w walce; w otwartym polu ⟨*stanąć do walki z kim; stoczyć z kim walkę, walczyć z kim*⟩: Nie czekając na przybycie Turków pod Kamieniec, same [wojska] drogę im zaskoczą i w walnej bitwie się z nimi zmierzą. *Sienk. Wołod. III, 146.* **5. z.** się z kim oko w oko, twarzą w twarz ⟨*stanąć z kim do walki wręcz*⟩: Będzie można zmierzyć się twarzą w twarz z wrogiem. *Putr. Wrzes. 488.*

zmieszać 1. z. razem ⟨*połączyć co mieszając, wymieszać*⟩. **2. z.** jak groch z kapustą ⟨*nieporządnie, byle jak*⟩: Ledwie się można przecisnąć [...] stosy roczników jakichś pism, a wszystko to zmieszane jak groch z kapustą i pokryte wieloletnim kurzem. *Reym. Now. V, 40.* **3. z.** c o — w c o, z c z y m ⟨*pomieszać, wymieszać*⟩: Wichry zmieszały ocean z chmurami w jeden piekielny zamęt. *Sienk. Now. V, 230.* Aby otrzymać chleb lepszego gatunku, zmieszano mąkę żytnią z pszenną w stosunku 3:4. *Aryt. VI, 155.* **4. z.** kogo z błotem ⟨*sponiewierać, zbeształ, oszkalować*⟩: Swymi dalszymi, chłodnymi argumentami zmieszał z błotem i wykpił bezlitośnie nieszczęsną staruszkę. *Unił. Pam. 79.* **5.** *daw.* **z.** z kim krew ⟨*wejść w stosunek pokrewieństwa, spokrewnić się*⟩: Dobrego rodu musi być, bo z byle kim krwi mojej nie zmieszam. *Kaczk. Murd. I, 45.* **6. z.** pół na pół ⟨*połączyć jednakowe ilości czego*⟩: Chełpi się [...] że ma w brzuchu tasiemca i że [...] truje łajdaka gorącym mlekiem, zmieszanym pół na pół z czystym spirytusem. *Morc. Ptaki 249.* **7. z.** k o g o — c z y m: a) ⟨*spowodować zamęt, zamieszanie, pomieszać*⟩: Wyprowadził jeszcze pan Stanisław Skrzetuski dwie chorągwie kaliszanów, chcąc śmiałym atakiem zmieszać Szwedów. *Sienk. Pot. I, 193*; b) ⟨*spowodować niepewność, zawstydzenie; zdetonować, zażenować, zawstydzić kogo*⟩: Niespodziewane wejście człowieka nieznajomego zmieszało Paulinę. *Fel. E. Syb. II, 242.* Chciałem z niczym odprawić, ale Celina zmieszała mnie bardzo dobrym znalezieniem się, oświadczając, że [...] wróci. *Mick. Listy II, 112.*

zmieszać się 1. z. się po pensjonarsku, po sztubacku, jak pensjonarka, jak sztubak ⟨*zdetonować się, skonfundować się*⟩: Ognie uderzyły mi na twarz [...] Zmieszałem się jak sztubak. *Prus Drobiaz. 169.* **2. z.** się pod (czyim) spojrzeniem, wzrokiem; pod wpływem czyjego spojrzenia, wzroku, uśmiechu ⟨*skonfundować się*⟩: Pod wpływem czarownego uśmiechu zmieszał się, serce mu biło. *Sewer Zyzma 89.* **3. z.** się w o b e c k o g o a. c z e g o ⟨*skonfundować się*⟩: Wobec dziewczynki tej, skromnej, a przyjaźnie na niego patrzącej, zmieszał się i języka w gębie zapomniał. *Orzesz. Ant. 144.* **4.** Zmieszało się komu w głowie ⟨*ktoś doznał zawrotu głowy*⟩: Oparł się o krzesło i uczuł, że mu się w głowie zmieszało i krew gwałtownie na mózg napłynęła. *Korz. J. Koll. 188.* **5. z.** się w c o; z k i m, z c z y m ⟨*zlać się, złączyć się*⟩: Pluskanie kul po wodzie zmieszało się ze świstem strzał i jękami rannych. *Sienk. Ogn. I, 141.* Okrzyki i dźwięki orkiestr zmieszały się w potężny głos tryumfu. *Wojtk. Gen. 148.* **6. z.** się z tłumem, z przechodniami ⟨*zniknąć w tłumie, wejść w tłum*⟩: Wokulski zmieszał się z przechodniami i poszedł w stronę Ujazdowskiego Placu. *Prus Lalka I, 167.*

zmieść p. zmiatać

zmiękczyć z. k o g o c z y m; czyje serce ⟨*wzruszyć kogo, uczynić łagodnym*⟩: **z.** kogo prośbami. - Słodki i cichy charakter Karoliny zmiękczył jego surowe serce. *Sztyrm. Pow. II, 93.*

zmięknąć 1. z. jak wosk, jak masło; serce zmiękło w kim (jak wosk) ⟨*ktoś wzruszył się, złagodniał*⟩: Zmiękłem od razu jak masło. *Dąbr. Ig. SPP.* Serce w szlachcicu od razu jak wosk zmiękło. *Sienk. Ogn. III, 62.* Mężowi żal się zrobiło, zmiękło mu serce. *Gaj. z Bloc. Pam. I, 284.* **2.** *wulg.* Rura komu zmiękła, zmięknie ⟨*ktoś spokorniał, spokornieje; spuści(ł) z tonu, komuś odechciało się, odechce się czego*⟩: Wypościsz się, to ci zaraz zmięknie rura! *Reym. Fron. 160.*

zmiłowanie 1. z. n a d k i m ⟨*miłosierdzie, litość*⟩: Odbiera wartość swemu zmiłowaniu nad Achajami. *Sinko Lit. I/1, 97.* **2.** Błagać, prosić, żebrać zmiło-

wania a. o z.: Jedni skarżyli się, zmiłowania pańskiego prosili, inni zaczęli pomstować, zaciskać pięści. *Wikt. Wierzby I, 8.* **3.** Czekać, wyglądać, wyczekiwać czyjego zmiłowania ⟨*zdać się na czyje miłosierdzie*⟩: Klęczę przed tobą, jak rab, jak potępieniec, czekając zmiłowania. *Tyg. Ilustr. 9, 1900.* **4.** Czekać, wyglądać itp. kogo, czego jak zmiłowania ⟨*czekać na kogo niecierpliwie, nie móc się doczekać*⟩: Czekaliśmy, jak zmiłowania, pana doktora. *Grusz. Ar. Hut. 35.* **5.** Czekać, wyglądać, wyczekiwać zmiłowania bożego, boskiego. ⟨*czekać bezczynnie, licząc na cud; czekać na próżno*⟩: Postęp nie czeka tu na zmiłowanie boże i na to, żeby w innych krajach poszli ludzie o sto mil dalej. *Sienk. SPP.* Czekali boskiego zmiłowania i jakiegoś cudu, który by wszystkich ocalił od zagłady. *Reym. SPP.*

zmokły Jak (niby) z-a kura; *rzad.* jak z-a wrona, jak z. ptak, wróbel (chodzić, iść, łazić, siedzieć; wyglądać) ⟨*skulony, zbiedzony, osowiały*⟩: Idą wolno, niby zmokłe kury, a naokoło bez końca bór lub błota i piachy. *Małysz. Listy 138.* Siedzieli jak zmokłe ptaki na gałęzi, nasłuchując, co się dzieje na dole. *Sienk. Pust. I, 208.*

zmoknąć 1. z. do nitki, do suchej nitki ⟨*przemoknąć całkowicie*⟩: Przy wstępie na górę złapała mnie burza gradowa, a choć wkrótce zdołałem się schronić do domu leśniczego, jednak przedtem zmokłem do nitki. *Nalk. Z. SPP.* **2.** *żart.* Oczka komu zmokły ⟨*ktoś się popłakał*⟩: I zaraz ci jej oczka zmokły, aż mi się zrobiło żal. *Sienk. Na polu 116.*

zmora 1. Fantastyczna, dusząca, okropna, prawdziwa, straszliwa, złowroga z.; z. nocna, senna ⟨*twór fantastyczny napastujący (według wierzeń ludowych) ludzi śpiących; ciężki sen z halucynacjami, z uczuciem duszenia, gniecenia na piersiach; również przen.*⟩: z. redukcji, wojny. - Zmora wojny ciąży nad światem. *Borow. Przedp. 92.* **2.** Lec, siąść, wisieć (na piersi) zmorą: Przyśnił się mu [...] sen, który siadł na piersi ciężką zmorą. *Was. W. Gwiazdy 41.* **3.** Uwolnić się od z. czego (np. długów). **4.** Coś dręczy, trapi kogo jak z.: Bezczynność dręczyła mnie jak zmora. *Orzesz. Na dnie II, 309.* **5.** z. (czego) ciąży nad kim, dławi, dręczy, dusi, gniecie, męczy, prześladuje, trapi kogo: Im twardszy był sen mój, tym okropniejsze zmory i widzenia trapiły mój umysł. *Lam J. Kron. 115.* **6.** z. leży, legła siedzi komu na piersiach, na sercu: Chora oddychała ciężko, jakby jej zmora leżała na piersiach. *Ward. Wyłom 228.* Jakaś zmora legła jej na sercu i niczym nie dawała się usunąć. *Ward. Wyłom 171.*

zmorzyć 1. z. snem ⟨*spowodować sen, uśpić*⟩: Snem i winem zmożeni. *Dmoch. SW.* **2.** *daw.* z. głodem ⟨*wycieńczyć*⟩: Wojska rzymskie próżnym się usiłowaniem wyniszczą, głodem zmorzą. *Kras. Życia VIII, 157.* **3.** Sen zmorzył kogo; senność zmorzyła kogo ⟨*komuś zachciało się spać; ktoś zasnął*⟩. *p.* morzyć.

zmowa 1. Cicha, powszechna, tajemna z. ⟨*porozumienie skierowane przeciw komu; konszachty*⟩. **2.** z. z k i m, m i ę d z y k i m (a k i m), p r z e c i w k o m u, *daw.* n a k o g o: Według jego przekonania była to oczywiście jakaś zmowa na niego. *Kaczk. Olbracht. III, 193.* **3.** Knuć z-y: Knują postronne zmowy, arcybiskup i biskupi poznański i kujawski. *Lel. Polska IV, 246.* **4.** Mieć zmowę, wejść w zmowę z kim, być z kim w zmowie ⟨*być z kim w porozumieniu, zmówić się z kim*⟩: I cóż powiesz? [...] — Że jesteście z tym podróżnym w zmowie. *Bog. Rodin I, 43.*

zmóc 1. z. k o g o, c o — c z y m, w c z y m ⟨*pokonać, zwyciężyć*⟩: Król otyły, zmożony trudem boju, nie może uchodzić szybko. *Łoz. Wł. SPP.* Dyrekcja ofiaruje sto dolarów każdemu człowiekowi, który by małoletniego atletę zmógł w ręcznej walce. *Sienk. SPP.* **2.** z. robotę ⟨*podołać robocie*⟩: Jeden traktor zaterkocze, sam robotę zmoże! *Kown. Entl. 83.* **3.** z. słabość ⟨*pokonać, przezwyciężyć*⟩. **4.** Choroba zmogła kogo ⟨*wycieńczyła, pozbawiła sił; ktoś zachorował*⟩. **5.** Sen zmógł kogo ⟨*ktoś zasnął*⟩.

zmówić 1. z. modlitwę, pacierz ⟨*powiedzieć od początku do końca*⟩. **2.** z. k o g o z k i m; *daw.* z. komu (sobie) pannę ⟨*pozyskać kogo (pannę) dla kogo (dla siebie); uzyskać od panny przyrzeczenie poślubienia kogo; zaręczyć kogo (się) z kim*⟩: Nasza młoda pani była pierwej zmówiona z panem starostą. *Kaczk. SPP.* Zmówiłem ci pannę, chciałem cię teraz tylko zeswatać, a ślub odłożyć do zapust. *Kaczk. Olbracht. II, 36.* Nie wiadomo, czy już narzeczona, czy tylko zmówiona. *Krasz. SW.* **3.** z. c o — n a k o g o, n a c o ⟨*złożyć, zwalić, spędzić co na kogo, na co; przypisać co komu, czemu*⟩: Nie wiedziałem, jak mu się z mojego pomieszania wytłumaczyć, musiałem zmówić na psa, co mi wlazł niby pod nogi. *Chopin Wyb. 68.*

zmówić się Jakby się zmówili (zmówiły) ⟨*jakby się porozumieli (porozumiały)*⟩: Jakby się zmówili, oboje zaczęli udawać obojętnych sobie. *Dąbr. Ig. Matki 54.*

zmrok 1. Fioletowy, gęsty, gęstniejący, gruby, kompletny, lekki, leśny, perłowy, pierwszy, popielaty, prędki, siny, srebrny, szary, szybki, wieczorny, wczesny, zupełny z. ⟨*przejście od dnia do nocy, zmierzch; mrok*⟩. **2.** O zmroku; *rzad.* zmrokiem, przy zmroku ⟨*gdy jest zmrok, gdy się ściemnia*⟩: O zmroku ciągnęły za nami pielgrzymki, całe procesje ludzi [...] Trzeba było [...] grać pod gołym niebem. *Twórcz. 4, 1954, s. 148.* Zmrokiem i w nocy trapią mię nieznośne widziadła. *Trent. Demon. 21.* Kazałem przynieść świece, gdyż cała ta nasza pierwsza rozmowa przy zmroku była prowadzona. *Dan. W. Not. 405.* **3.** Dobrze po zmroku ⟨*kiedy się już mocno ściemniło*⟩: Do domu wrócił dobrze po zmroku i usiadł w milczeniu w dużej izbie. *Pięt. Białow. 158.* **4.** Od świtu, świtania do zmroku ⟨*cały dzień*⟩: Zarząd trzech wielkich kopalni wypełniał mu cały czas, od świtu do zmroku. *Sewer Nafta III, 189.* **5.** Przenikać z.; iść, wchodzić, zapadać w z. **6.** Być, pozostać, zatrzymać się do zmroku. **7.** Przywyknąć do zmroku ⟨*do ciemności*⟩: Po chwili, gdy oczy jego przywykły do zmroku, ujrzał całe gromady dziwacznych istot. *Sienk. Quo III, 105.* **8.** Ginąć, pogrążać się w zmroku. **9.** Napełniać się, szarzeć, poszarzeć zmrokiem: Pokój napełniać się począł zmrokiem, tym haszyszem dla oczu. *Orzesz. Chwile 78.* Step już poszarzał zmrokiem, gwiazdy świecą. *Rom. Poezje IV, 196.* **10.** z. bierze co (np. świat) w posiadanie, gęstnieje, nadchodzi, napełnia (izbę), ogarnia

(świat), opuszcza się (na ogród), osiada, osłania kogo (np. przechodniów), pada, panuje; robi się, zrobił się, uczynił się (jaki), rozściela się (na ziemi), sączy się (przez okna), spływa (falami, na ziemię), sunie (po niebie), wisi (nad polami), wypełnia (kąty), wzrasta, zalega (ziemię), zapada, zasłania (drogę), zatapia (pokój): Na długim, wąskim podwórku dnieje, błękitnawy zmrok poranku napełnia izdebkę. *Orzesz. Z różnych III, 112.* Zmrok padał już i niepodobna było widzieć, kto siedział w koczu. *Lam J. Kor. 215.* W drugim, rozległym pokoju panował już o tej popołudniowej godzinie prawie zmrok. *Dąbr. M. Noce II, 142.* Byliśmy zewsząd otoczeni chmurami. Uczynił się zmrok. *Grąb. Podróże III, 211.* Zmrok robił się coraz gęstszy. *Braun Lewanty 418.*

zmusić, zmuszać 1. z. k o g o — c z y m (jak) ⟨*przymusić kogo do czego za pomocą czego*⟩: z. biciem, głosem, gwałtem, przemocą, siłą, wszelkimi siłami, wszelkimi sposobami, szantażem, spojrzeniem, wzrokiem. - Czy cię tyranizuję, czy zmuszam gwałtem? *Bliz. Rozb. 73.* **2.** z. (k o g o) d o c z e g o; z. k o g o (co robić): z. (kogo) do milczenia, do mówienia, do odpowiedzi, do poddania się, do posłuchu, do ucieczki, do uległości, do ustępstw. - Blask roziskrzonego słońcem śniegu zmuszał do przymrużenia oczu. *Ziel. S. Świt. 22.* Jego aniołem stróżem jest Kazia, urzędniczka firmy, która [...] zmusza niecnego wspólnika do zwrócenia Cudzikowi należnej mu sumy. *Rocz. Lit. 1935, 38.* Choroba syna mego zmuszała mnie co dzień wyjazd odkładać. *Kron. Koresp. 270.* Prąd czasu załatwił wiele społecznych kwestii i zmusił iść za ogólnym postępem. *Kub. Hand. 37—38.* **3.** Żadna siła nie może (kogoś) z. do czego: Gdy dym opadł, poczęli krzyczeć z radości i chcieli skoczyć ku chłopcu, ale na próżno, gdyż żadna siła nie mogła zmusić koni do kroku naprzód. *Sienk. Pust. I, 173.* **4.** z. k o g o — z a k o g o ⟨*z domyśl. wyjść za mąż*⟩: Powiedziała wyraźnie, że to jej śmierć, jeśliby ją za Gniewosza zmusili. *Kaczk. Olbracht. II, 88.* **5.** Nie zmuszam cię (go, was, ich), przecież nie zmuszam cię, nie chcę cię zmuszać ⟨*rób jak chcesz*⟩: Jeżeli wolisz iść teraz do ogrodu [...] to możesz iść, nie chcę cię zmuszać. *Ritt. Dom. 126.*

zmyć (się), rzadziej zmywać 1. z. hańbę ⟨*dać zadośćuczynienie, okupić hańbę czym*⟩: Jeżeli zmyjesz hańbę, co ciąży na tobie, to tylko wtedy może być coś naprawione. *Pięt. Białow. 149.* **2.** z. komu głowę *rub.* łeb ⟨*zrobić wymówkę komu, zwymyślać kogo*⟩: W winta grała jak najgorzej i za własne omyłki mnie biednemu parę razy porządnie głowę zmyła. *Orzesz. Iskry 160.* **3.** z. we krwi; z. się we krwi ⟨*okupić krwią, być okupionym krwią*⟩: Taką hańbę Rzymu we krwi syna zmyję. *Os. SW.* Pokąd we krwi nie zmyje się krzywda nasza, ja nie zasiędę z nim przy jednym stole. *Rom. Popiel 94.* **4.** z. krwawo zniewagę ⟨*uzyskać zadośćuczynienie, zemścić się krwawo*⟩: Dotknięty został do żywego zelżywym przezwiskiem „szczeniaka". Toteż postanowił krwawo zmyć zniewagę. *Żer. Char. 251.*

zmykać z. gdzie pieprz rośnie; z. aż się za nim kurzy; z. jak diabeł przed święconą wodą ⟨*uciekać daleko; uciekać szybko; uciekać przed czym, unikać czego*⟩: Tam kumoszki na języki ją wzięły, więc musi babina zmykać, gdzie pieprz rośnie. *Jun. Bruk. 163.*

zmysł 1. Bystry, czujny, sprawny, stępiony, szósty, wyostrzony z.; pobudliwe, rozhukane, wzbudzone, zdrowe z-y ⟨*jeden z pięciu organów ciała ludzkiego reagujących na bodźce zewnętrzne; w lm: ogół tych organów*⟩: Dzięki jakiemuś szóstemu zmysłowi zawsze trafnie odgadywał, co ludzie w brygadach mówią, myślą, a nawet co czują. *Brand. M. Piotr 89.* **2.** Wyższe z-y ⟨*wzrok i słuch*⟩. **3.** z. aktorski, artystyczny, badawczy, dramatyczny, estetyczny, filologiczny, handlowy, historyczny, kompozytorski, krytyczny, kupiecki, moralny, myśliwski, obserwacyjny, organizacyjny, orientacyjny, polityczny, praktyczny, przestrzenny, racjonalizatorski, realistyczny, rodzinny, samozachowawczy, społeczny, spostrzegawczy, teatralny, towarzyski, wynalazczy, zachowawczy ⟨*uzdolnienie, skłonność, żyłka do czego; umiejętność, orientacja w czym, wyczucie czego*⟩: Stosunek Boya do tekstów tłumaczonych jest stosunkiem człowieka o nowoczesnym zmyśle filologicznym. *Borowy Studia II, 90.* Tam zbłąkany, jeśli nie ma zmysłu myśliwskiego [...] to w leśnej pustyni bez granic zginąć musi. *Wodz. Wspom. 86.* Miał w najwyższym stopniu rozwinięty zmysł obserwacyjny i krytyczny. *Rosen Wspom. 48.* **4.** z. c z e g o: z. dotyku, powonienia a. węchu, słuchu, smaku, wzroku; *przen.* ⟨*poczucie czego, orientacja w czym; umiejętność, wyczucie czego, zdolność w jakimś kierunku*⟩: z. humoru, kierunku, ostrożności, oszczędności, piękna, umiaru, teatru. - Muszę mieć na uwadze fatalny mankament: mój absolutny brak zmysłu kierunku [...] a nie mam kompasu. *Nowak. K. Tak było 125.* Wyspiański miał wrodzony zmysł teatru; każdy obraz, każdy niemal szczegół widział w obrazie scenicznym. *Loren. Dwadz. 452.* **5.** z. d o c z e g o: Ocknął się zmysł do historii literatury, gdy dotąd bibliografia wystarczała. *Wiszn. Lit. I, III.* **6.** Pomieszanie, *daw.* obłąkanie zmysłów ⟨*obłęd, obłąkanie*⟩; mieć pomieszanie zmysłów; dostać pomieszania zmysłów ⟨*zwariować*⟩: Król Eryk w obłąkaniu zmysłów brata swego [...] do więzienia wtrącić rozkazał. *Niemc. Jan 58.* **7.** (Ktoś) przy zmysłach, przy zdrowych zmysłach ⟨*(ktoś) myślący sensownie, reagujący normalnie*⟩: Wracać rzekę do źródła [...] nie może być zamierzeniem człowieka przy zdrowych zmysłach. *Dz. Lit. Lw. 56, 1857.* **8.** Bawić, drażnić, mamić, mącić, mieszać, nęcić, odurzać, pobudzać, pociągać, podniecać, rozpętać tracić, uciszać, upajać, usypiać, (wz)burzyć, zaćmić, zadowolić, zaostrzyć, zaspokoić, zwodzić z-y: Nagość naprężonych kobiecych postaci przestała drażnić jego zmysły. *Sienk. Quo III, 152.* Patrzał nie widząc, słuchał nie słysząc, jakiś wewnętrzny niepokój mącił mu zmysły. *Kaczk. Olbracht. III, 35.* **9.** Mieć z. czego, jaki ⟨*być uczulonym, wrażliwym na co, uzdolnionym w jakim zakresie*⟩: Miał duży zmysł humoru, talent wykładowczy zupełnie niespotykany i wielką umiejętność rządzenia ludźmi. *Prusz. Trzyn. 27.* Tomasz ma widać zmysł krytyczny. *Dąbr. M. Noce II, 124.* **10.** *przestarz.* Odjąć komu z-y; pozbawić kogo zmysłów ⟨*pozbawić przytomności*⟩: Nie ręczył za to, że go wyleczy, bo go objęła mózgowa gorączka, która na teraz mu zmysły odjęła. *Kaczk.*

Olbracht. I, 75. Tak go przeraził, że prawie na chwilę pozbawił go zmysłów. *Kożn. Pam. II, 69.* **11.** *przestarz.* Odzyskać, przywrócić z-y ⟨*odzyskać, przywrócić przytomność*⟩. **12.** *przestarz.* Pomieszać, *daw.* obłąkać z-y ⟨*spowodować obłęd*⟩. **13.** *przestarz.* Zebrać z-y ⟨*przyjść do siebie, opanować się*⟩: Nie przywykłem pić i wino uderzyło mi do głowy. Ale — już zebrałem zmysły. *Prus Lalka I, 49.* **14.** Działać, oddziaływać na z-y: Zaduch był gniotący, działał na zmysły. Zapulsowało mi w skroniach. *Żukr. Kraj. 75.* **15.** Podpadać pod z-y; mówić, przemawiać, trafiać przez z-y: Mniej on [Matejko] stara się zgłębić ducha dawnych czasów, więcej dba o ich zewnętrzną, pod zmysły podpadającą stronę. *Siem. L. Dzieła I, 83.* Dźwięk, kształt, barwa, zapach, czyli cała ta mowa, którą świat zewnętrzny przemawia przez zmysły do naszego umysłu, była dla niego [Mickiewicza] zupełnie zrozumiałą. *Witkiew. S. Szt. 219.* **16.** Leżeć, paść, upaść itp. bez zmysłów ⟨*nieprzytomny*⟩: Leżał bez zmysłów przez dni pięć, nic nie śpiąc, nie jedząc. *Lel. Listy I, 72.* **17.** Kochać kogo aż do utraty zmysłów: Znam kogoś, kto szaleje za panem, w istocie aż do utraty zmysłów ... kocha. *Żer. Grzech 49.* **18.** *przestarz* Powrócić do zmysłów ⟨*do przytomności*⟩. **19.** *przestrz.* Przywołać do zmysłów ⟨*ocucić*⟩. **20.** Przemówić, trafić do zmysłów: Myślał, że wystarczy trafić podstarzałej kobiecie do zmysłów, aby ją owinąć koło palca. Tymczasem stał się czymś w rodzaju służącego do specjalnych posług. *Krzyw. I. Bunt. 113.* **21.** Odchodzić od zmysłów ⟨*bardzo się denerwować; tracić przytomność*⟩: Odchodził prawie od zmysłów, zimny pot kroplami płynął mu po skroniach. *Choj. Alkh. IV, 245.* **22.** Poznać za pomocą zmysłów; coś działa za pośrednictwem zmysłów. **23.** Dogadzać zmysłom. **24.** Chłonąć, grzeszyć, posługiwać się, poznawać, spostrzegać, sprawdzać, władać, żyć zmysłami: Chłonie się [...] wszystkimi zmysłami zewnętrzny urok Rzymu. *Brand. M. Spot. 14.* Informacje dziennikarza o Ameryce można sprawdzić na upartego osobiście wszystkimi pięcioma zmysłami. *Osm. Not. 30.* **25.** Być przy zmysłach, przy zdrowych zmysłach ⟨*być przytomnym; normalnym*⟩. **26.** z-y budzą się; ciągną, pociągają kogo do kogo, ku komu; grają w kim, śpią, zaostrzają się, zawodzą kogo: Zmysły moje ciągną mnie do panny Pławickiej. *Sienk. Krzyż. I, 18.* Chłopak czuł, jak wśród nocy i samotności zaostrzają się wszystkie jego zmysły. *Bobiń. Zemsta 207.* Byłem czujny i zręczny, działałem jak precyzyjny mechanizm, nie zawiódł mnie żaden z moich zmysłów. *Brand. K. Troja 42.*

zmyty Pójść, wyjść jak zmyty ⟨*skonfundowany, bez słowa protestu*⟩: Osłupiał i wyszedł ze sklepu jak zmyty. *Goj. Dom 56.*

zmywać p. zmyć

znaczek 1. z. harcerski ⟨*odznaka*⟩. **2.** z. pocztowy ⟨*nalepka stanowiąca opłatę za doręczane pocztą listy, przesyłki itp.*⟩: Dawał mu zagraniczne znaczki pocztowe, które odrywał od listów. *Brand. K. Sams. 14.* **3.** z. stemplowy ⟨*nalepka stanowiąca opłatę na rzecz skarbu przy sporządzaniu dokumentu urzędowego*⟩.

znaczenie 1. Aktualne, ciasne, dawne, decydujące, doniosłe, dotychczasowe, drugorzędne, duże, dziejowe, epokowe, indywidualne, inne, istotne, jakie takie, konkretne, literalne, małe, nadzwyczajne, należne, niepomierne, nowe, obszerne, odmienne, ogólne, ogromne, (ściśle) określone, osobiste, osobliwe, pejoratywne, pełne, pierwsze, pierwszorzędne, poważne, przełomowe, rozległe, rozstrzygające, rzeczywiste, symboliczne, specjalne, szczególne, szczytne, szerokie, szersze, szumne, ścisłe, ściślejsze, trwałe, uboczne, ujemne, ukryte, ustalone, ważne, wąskie, wielkie, właściwe, wszechświatowe, wtórne, wyjątkowe, wyłączne, wyraźne, zasadnicze, znikome, zwykłe, życiowe z. ⟨*sens, rozumienie; waga czego; poważanie, wziętość, uznanie*⟩: W myślach to opowiadanie ma zupełnie inne znaczenie, tu — tylko słowo, a tam — dziwny przenikający ucisk serca. *Goj. Dziew. I, 96.* Przy poparciu osób mających jakie takie znaczenie mógłby [...] otrzymać jakąś skromną posadkę. *Jun. Now. 81.* **2.** z. filozoficzne, gospodarcze, handlowe, historyczne, literackie, matematyczne, mocarstwowe, naukowe, poetyckie, pojęciowe, polityczne, prawne, produkcyjne, przemysłowe, rewolucyjne, społeczne, strategiczne, światowe, techniczne, teoretyczne, towarzyskie, tradycyjne, twórcze, uczuciowe. **3.** *jęz.* z. dokonane, niedokonane (czasownika); z. dosłowne, etymologiczne, pierwotne, podstawowe, przenośne (metaforyczne), realne, strukturalne (wyrazu); z. przymiotnikowe (imiesłowu); z. zdrobniałe (przymiotnika, rzeczownika): W pierwszych dziesiątkach lat XIX wieku czasownik r u n ą ć nie miał znaczenia wyłącznie dokonanego. *Dor. Rozm. II, 125.* **4.** *jęz.* z. wyrazu, słowa, czasownika, przymiotnika, przysłówka, rzeczownika itp.: Niekiedy samo znaczenie wyrazu rzuca światło na przybliżoną datę jego powstania. *Łoś Krótka 232.* **5.** z. c z e g o — d l a k o g o, d l a c z e g o ⟨*waga, wartość*⟩: Ów nadzwyczajny rozrost miasta, zarówno jak i wszechświatowe już dziś jego znaczenie dla handlu, objaśnia się nie samym tylko jego położeniem geograficznym. *Sienk. Listy I, 91.* **6.** z. (k o g o, c z e g o) — w c z y m, w ś r ó d k o g o: z. w rodzinie, w świecie. - Od tej chwili jego znaczenie wśród górników wzrosło niepomiernie. *Morc. Ptaki 250.* **7.** Starszy, znakomity znaczeniem: Musiałem go po dwakroć obić, aby go przekonać, że jest ktoś silniejszy od niego w pięści a starszy znaczeniem w obozie. *Sienk. Now. III, 45.* **8.** (Coś) bez znaczenia: Herby, obrazy i szpargałów stosy — strzeże ich świętość — Boże! ta świętość spróchnieje jak słowo bez znaczenia, roślina bez rosy. *Syrok. Rymy 13.* **9.** Być, pozostawać bez znaczenia ⟨*niewiele znaczyć; nie mieć znaczenia*⟩: Jego podpis na indeksie jest bez znaczenia. *Par. SPP.* **10.** Nie bez znaczenia ⟨*znaczny, mający znaczenie, ważny, dość duży, mający swoją wagę*⟩: Nie bez znaczenia zapewne była przeszkoda, jaką delegacja napotkała na samym wstępie. *Smolka Lubec. II, 95.* **11.** Coś o (jakimś) znaczeniu: a) ⟨*coś mające (jakieś) znaczenie; coś oznaczające*⟩: „Siedm" było traktowane jako rzeczownik żeński o znaczeniu zbiorowym. *Dor. Rozm. II, 129*; b) ⟨*coś o jakimś zasięgu, jakiejś skali*⟩: [Wylęgarnia ryb łososiowatych] jest to obiekt o europejskim znaczeniu. *Wierchy 1947, s. 141.* **12.** W znaczeniu (jakimś) ⟨*w sensie (jakimś)*⟩: W Anglii król przestał być suwerenem w znaczeniu prawnym, a władza królewska stała się tylko symbolem suwerenności narodu angielskiego. *Szeląg. Polska 77.* Francuzi stali się pod względem techniki

mistrzami i rozwinęli ją do tego stopnia, że częstokroć robota w znaczeniu artystycznym przeważa u nich nad ideą. *Sienk. Mieszan. 178.* **13.** W całym, pełnym, szczytnym znaczeniu tego słowa, wyrazu ⟨*w najwyższym stopniu, rzeczywiście, całkowicie, co się zowie*⟩: Jest to chłopiec w całym znaczeniu tego wyrazu zdolny, ale z łaciną nie da sobie rady. *Żer. Syzyf. 161.* **14.** W dobrym, złym; dodatnim, ujemnym znaczeniu tego słowa, wyrazu ⟨*w dodatnim, ujemnym sensie*⟩: Do najgłośniejszych w dobrym i mniej dobrym znaczeniu tego słowa rodzin szlacheckich w ziemi halickiej [...] należą Bałabanowie. *Łoz. Wł. Praw. II, 96.* **15.** W dosłownym, ścisłym znaczeniu tego słowa, wyrazu ⟨*mówiąc dosłownie, ściśle; w dosłownym, ścisłym sensie*⟩. **16.** Cenić, szanować czyje z.: Sam książę, ceniąc jego męstwo i znaczenie [...] ofiarował mu urząd miecznika. *Sienk. Krzyż. I, 147.* Szanuję znaczenie twe w familii. *Orzesz. Pam. I, 312.* **17.** Dać, nadać (nowe) z. (wyrazowi) ⟨*użyć wyrazu w (nowym) znaczeniu*⟩: Trentowski niepotrzebnie namnożył wyrazów lub starym nowe dał znaczenie. *Tyg. Ilustr. 114, 1870.* **18.** Doceniać z. kogo, czego. **19.** Ilustrować, kwestionować, objaśniać, oddać, odgadnąć, pochwycić, podać, pominąć, roztrząsać, rozumieć, sprawdzać, ustalić, wyjaśnić, wykazać, wykładać, wyłuszczać, wytłumaczyć, wywodzić, zacierać, zmieniać, znać z. czego (np. wyrazu): Podstawą grupowania materiału mającego ilustrować znaczenie danego hasła mogą być tylko względy semantyczne. *Dor. Leks. 95.* Tłumacz nie chciał użyć zdeprecjonowanego dziś odpowiednika „cnota" [...] zastąpił go przez termin „dzielność" istotnie lepiej i pełniej oddający znaczenie słowa greckiego. *Rocz. Lit. 1935, 153.* **20.** Mieć z. jakie: Chciała, żeby przedsięwzięcie Anzelma miało szersze społeczne znaczenie. *Dąbr. M. Noce II, 216.* **21** Mieć z. (u kogo, gdzie) ⟨*o osobie: mieć uznanie, wzięcie, mir, poważanie; być wpływowym, znanym, cenionym*⟩: Stary swoje znaczenie u ludzi miał. *Bogusz. Kura 214.* W [...] biurze [...] zajmuje wysoki stopień [...] ma tam powagę i znaczenie. *Korz. J. Krewni 147.* Mieć znaczenie, jest to przez wpływ, urodzenie, możność, talenta lub zasługi i dawną wziętość pozyskać wyższość nad obywatelami. *Brodz. Synon. 183.* **22.** Mieć z. dla kogo, dla czego ⟨*być branym pod uwagę przez kogo, co*⟩: Odpieranie zaświadczeń niewątpliwych słowem honoru czy gołosłowną przysięgą nie może mieć dla sądu znaczenia. *Żer. SPP.* **23.** Naruszyć, obniżyć, ocenić, podnieść, przeceniać, ująć, ukryć, umniejszyć z. czego; odzyskać, osiągnąć, pozyskać, przyćmić z.; przypisać komu, czemu z., (s)tracić z.; uznać czyje z., wyrobić sobie z., zapewniać komu, zdobywać, zyskać z.; dbać o z.; rosnąć, urastać, wzrastać w z. **24.** Nadać z. czemu. **25.** Przywiązywać z. do czego ⟨*łączyć znaczeniowo z czym*⟩: Do pojęcia panegiryk nauczyliśmy się przywiązywać znaczenie niskiego i przesadnego pochlebstwa. *Sienk. Szkice I, 33.* **26.** Dobijać się, dodawać komu, czemu, przysparzać znaczenia; dochodzić, przychodzić, podnosić do znaczenia, urastać, wznosić się do znaczenia: Do wielkiego znaczenia dochodzi hodowla. *Michaj. SPP.* **27.** Dochodzić, domyślać się, szukać znaczenia (wyrazu); nabierać, nabywać znaczenia ⟨*o wyrazie*⟩: Nieraz trzeba i po słownikach szukać, żeby dojść znaczenia słowa przestarzałego. *Brück. Jęz. 33.* **28.** Chełpić się znaczeniem: Począł chełpić się swoim znaczeniem i dostatkami. *Krech. Lux w: Tyg. Ilustr. 49, 1900.* **29.** Różnić się znaczeniem ⟨*o wyrazach*⟩. **30.** Tracić, upadać na znaczeniu: Targi i jarmarki nie tracą na znaczeniu, owszem, stają się bardziej tłumne. *Bujak Społ. 152.* **31.** Używać, występować w znaczeniu ⟨*o wyrazie*⟩: Czasem używano wyrazu księżyc i w znaczeniu „miesiąc". *Dor. Rozm. II, 60.* **32.** z. czego maleje, podupada, urasta, wzrasta.

znaczny **1.** Stosunkowo, wcale z. ⟨*pokaźny, spory*⟩: Musi być przygotowany na znaczne stosunkowo wydatki. *Jun. Now. 98.* **2.** *przestarz.* Ledwie z. ⟨*widoczny*⟩: Wdrapała się na strome wzgórze po ścieżce ledwie znacznej. *Krasz. Jaryna 27.* **3.** z-a kwota, suma; z. wydatek ⟨*niemała(-y), pokaźna(-y), spora(-y)*⟩. **4.** z-a mniejszość, większość ⟨*wyraźna, wyraźnie się uwydatniająca*⟩; być w znacznej mniejszości ⟨*być w znacznie mniejszej liczbie*⟩; być w znacznej większości ⟨*przeważać liczebnie*⟩: Polacy byli w znacznej mniejszości, gdyż [...] mieli mało co więcej nad 100 000 prawdziwego żołnierza [...] Kozacy zaś [...] 300 000. *Szajn. Szkice III, 320.* **5.** z-a, znaczniejsza osoba, osobistość ⟨*mająca znaczenie, wybitna*⟩: Rozesłała zaproszenia do znaczniejszych osób. *Jackiew. Wiosna 142.* **6.** W znacznej mierze; w znacznym stopniu ⟨*wydatnie, w sposób widoczny, wyraźny*⟩: Narodowy program szlacheckiego obozu postępu [...] w wykonaniu został zredukowany w znacznej mierze do obrony klasowych interesów szlachty. *Budzyk Lit. IX, 71.* **7.** z. *daw.* c z y m — w ś r ó d k o g o, c z e g o ⟨*wyróżniający się*⟩: Skoczył na odsiecz Zawisza [...] za nim odwagą i dzielnością znaczny, z zadnieprskim hufcem mężny Sahajdaczny. *Kras. Wojna 117.* Najciszej było w zagrodzie starego Piotra Wojnata, znacznej wśród innych dobrobytem i zamożnością. *Rodz. Dew. 1.* **8.** z. d l a k o g o, j a k d l a k o g o: Przechorowała ona tę stratę jakkolwiek mało znaczną dla tak bogatej jak ona kobiety. *Szyman. W. Lichw. 44.* Wziął wynagrodzenia [...] rubla [...] Była to nader znaczna jak dla niego suma. *Szyman. W. Lichw. 59.* **9.** z. w stosunku do czego ⟨*większy*⟩: Zarobki śpiewaków, tancerzy, skoczków są zwykle znaczne w stosunku do ich rzeczywistej wartości. *Supiń. Pisma II, 232.* **10.** z. z daleka ⟨*widoczny, wyraźny*⟩: Znaczny był z daleka, bo w granatowym bogato szamerowanym mundurze, z żółtym piórem w kapeluszu i złotą szarfą, kiedy wszyscy mieli szarfy srebrne. *Chodź. Pisma I, 401.*

znaczyć **1.** z. c o — c z y m — n a c z y m ⟨*(zo)stawiać znak, naznaczać*⟩: z. towar pieczątką. - Wiosna szła [...] woda opadała, znacząc na suchym sitowiu wciąż niżej ciemną kreskę osiadłego mułu. *Was. W. Rzeki 189.* **2.** z. bieliznę — czym ⟨*wyszywać czym (bawełną, jedwabiem itp.) na niej znaki, zwykle monogramy właściciela)*⟩: Bielizna [...] już uszyta [...] teraz ją znaczą niebieską bawełną. *Hof. Kl. Dziennik 47—48.* **3.** z. karty ⟨*zaopatrywać w znaki w celu łatwego ich rozpoznania (w oszukańczej grze)*⟩: Z uwagą począł wszystkie karty przeglądać [...] pan von der Mark mógł mieć znaczone karty. *Zachar. Kres. 185.* **4.** z. nakrycia, sztućce ⟨*robić na nich znaki (monogramy właściciela)*⟩. **5.** z. ślad (za sobą) ⟨*robić, pozostawiać*⟩: Barka szła lekko, led-

wie widoczny ślad znacząc za sobą. *Gomul. Róże 44*. **6.** z. c o — d l a k o g o ⟨*mieć wagę, znaczenie, wartość*⟩: Pojmujesz, co znaczy dla nas ukazanie się ropy, a przez nią zdobycie kapitału? *Sewer Nafta I, 99*. **7.** z. k o g o ⟨*piętnować*⟩: Wypalał okrutne piętno na czole. Tak znaczonego niewolnika można było rozpoznać i na krańcach świata. *Rudn. H. Spart. 107*. **8.** z. coś na świecie ⟨*być czymś*⟩: Cóż on bez niej znaczył na świecie? Ta kobieta za dziesięciu parobków mu ostoi. *Żer. Opow. 185*. **9.** Ktoś nic nie znaczy ⟨*nie ma żadnego wpływu, nie liczą się z nim*⟩: Ojciec często uskarżał się, że nic w domu nie znaczy i że matka odebrała mu miłość dzieci. *Kow. A. Rogat. 107*. **10.** Co to znaczy? ⟨*co to jest? jak to rozumieć?*⟩: Cóż to znaczy? Ozięble dziękujesz. *Krasz. SW*. Widząc, że ochłonął z gniewu i rozpaczy, spytałem go nieśmiało: co to wszystko znaczy? *Syrok. SW*. **11.** Co to ma, może z.; co by to miało, mogło z. ⟨*co to ma itp. wyrażać, o czym to może itp. świadczyć*⟩: Zadziwiły się niezmiernie, gdy obaczyły przed sobą tak piękne podarunki [...] co by to mogło znaczyć. *Korz. J. Krewni 381*. **12.** To znaczy ⟨*czyli*⟩: Albin [...] pochodzi od albus, to znaczy biały. *Par. Niebo 40*. Posługaczka nie przyszła dziś o zwykłej porze, to znaczy przed ósmą. *Krucz. Sidła 126*. **13.** Znaczy to samo, co; tyle, co ⟨*jest znakiem tego samego, co; oznacza, wyraża to samo*⟩: Był dawniej w użyciu i czasownik w y k n ą ć, bez prefiksu, który znaczył tyle, co „uczyć się". *Dor. Rozm. II, 116*. **14.** Znaczy to, że..., iż...; nie znaczy to, że..., iż... ⟨*to świadczy o tym, że...; to wcale nie świadczy o tym, że...*⟩: Człowiek ujarzmia naturę, ale nie znaczy to, iżby jej był nieprzychylny. *Matusz. R. Lit. 96*.

znaczyć się **1.** z. się c z y m — n a c z y m, w ś r ó d c z e g o ⟨*być widocznym, rysować się*⟩: Ciemną granatową linią znaczyły się bory i połyskiwały w słońcu złotawe żyta i owsy. *Grusz. Ar. Tys. 203*. Ciemnymi kresami znaczyły się wśród pól równych i milczących topole i budynki. *Żer. Opow. 255*. **2.** *pot.* Co to się znaczy, co to się ma znaczyć? ⟨*co to jest właściwie? jak należy to rozumieć?*⟩: Od kilku dni nie rozmawiacie ze sobą. Co to się ma znaczyć? **3.** *pot.* Znaczy się ⟨*zwrot dodawany bez potrzeby; powtarzany inercyjnie: to znaczy, to jest*⟩: Hej, hej! Paolcia! Żono moja, znaczy się! *Bogusz. Polon. IV, 202*.

znać **1.** z. c o: Znam ten ból ⟨*replika na czyje narzekanie — wyraża zrozumienie*⟩. **2.** z. (swój) fach, (swoje) rzemiosło, (swoją) sztukę ⟨*być biegłym w swoim fachu, rzemiośle, w swojej sztuce*⟩: Postanowiono wystawić [...] najlepszego szachistę [...] Był to gracz wytrawny, biegły i znający swoją sztukę. *Niemoj. Szach. 99*. **3.** z. język, języki, z. jakiś język ⟨*władać (jakimś) językiem; móc się wypowiadać w jakimś języku w mowie i w piśmie*⟩: Zna angielski, studiował w Oksfordzie, prawnik, filozof. *Prusz. Karabela 88*. **4.** z. nuty ⟨*umieć je czytać*⟩. **5.** z. świat (i ludzi); z. życie ⟨*mieć doświadczenie życiowe*⟩. **6.** z. wyraz ⟨*rozumieć znaczenie wyrazu*⟩. **7.** Coś nie zna granic, miary ⟨*coś wykracza poza wszelkie granice, miarę*⟩: Jego poświęcenie dla przyjaciół nie znało granic. *Przybysz. Współ. I, 132*. **8.** Ktoś nie zna miary ⟨*jest niepohamowany*⟩. **9.** Włosy nie znają grzebienia, szczotki ⟨*nie są rozczesywane, są potargane*⟩: Gęste, siwiejące włosy, które od dawna już nie znały grzebienia [...] wymykały się bezładnie na ogorzałą szyję. *Niemoj. Szach. 62*. **10.** Nie z. hamulca, wędzidła ⟨*być nieopanowanym*⟩. **11.** Nie z. lęku, strachu, trwogi ⟨*być odważnym*⟩. **12.** Nie z. przeszkód ⟨*nie zwracać uwagi na przeszkody*⟩. **13.** Nie z. wody ⟨*nie myć się, być brudnym*⟩. **14.** Znaj cześć (dla kogo), znaj honor, znaj mores, służbę itp. ⟨*zachowuj, wypełniaj*⟩: A wara, zbóju, tu matka jest, królowa stara; znaj cześć należną dla matki-królowej. *Rom. Popiel 77*. z. k o g o: **15.** Niech cię (go, was, ich) nie znam! ⟨*wykrzyknienie oznaczające zdziwienie, niezadowolenie, podziw, zachwyt itp.*⟩: Ale też wyszliście na tym zdjęciu [...] Niech was nie znam. Istny zbój. *Brand. M. Pocz. 251*. Jaki ten bestia Prus ma dowcip — to niech go nie znam! *Żer. Dzien. I, 302*. **16.** Nie chcieć kogo z.: Sam zerwał stosunki ze mną. [...] Nie chciał mnie znać. *Nałk. Z. Dzień 61*. **17.** O ile siebie, cię, go, was itd. znam ⟨*fraza wtrącona, wyraża zastrzeżenie co do treści wypowiedzi*⟩: Teofil Grodzicki, o ile go znam, otrząśnie się z tego snu. *Par. Niebo 8*. **18.** Znaj, znajcie pana; niech zna, znają pana ⟨*powiedzenie usprawiedliwiające (w sposób chełpliwy) hojny datek, dar*⟩: Masz, durniu, dla ciebie — i dał mu złotą monetę. - Znaj pana. *Tyg. Ilustr. 15, 1900*. **19.** Mieć przyjemność z. kogo ⟨*zwrot grzecznościowy*⟩: Mam już przyjemność znać pana dobrodzieja [...] nie poznałem od razu. *Lam J. Głowy II, 19*. **20.** z. kogo dzieckiem, młodzieńcem, starcem ⟨*znać kogo, gdy był dzieckiem, młodzieńcem, starcem*⟩. **21.** z. na palcach ⟨*dobrze znać, móc wyliczyć*⟩: Wiedział [...] kto upodobany i protegowany przez pannę, znał na palcach wszystkie intrygi dworskie. *Krasz. Sfinks I, 56*. **22.** z. co na pamięć: a) ⟨*o wierszu, utworze, powiedzeniu, sformułowaniu itp.: móc z pamięci dosłownie powtórzyć, zacytować co*⟩: Zna na pamięć „Pana Tadeusza"; b) ⟨*znać dokładnie treść czego, orientować się w czym dokładnie*⟩: Nie staraj się mnie przekonać, znam na pamięć wszystkie twoje argumenty. **23.** z. kogo, co na wylot ⟨*znać kogo, co doskonale, wszechstronnie*⟩: Sposób rozumowania chłopa znał na wylot. *Młyn. Dem. 86*. **24.** z. kogo od dziecka, od dzieciństwa, od pieluch ⟨*znać kogo bardzo dawno, od urodzenia*⟩: Od dziecka znał tego człowieka, żyli razem, a nigdy go takim nie widział. *Rodz. Dew. 33*. **25.** z. co (zwykle utwór) w oryginale, w przekładzie, w tłumaczeniu. **26.** z. kogo z fotografii, z gazet; z. kogo z imienia, z nazwiska, ze sceny, ze słyszenia, z widzenia: Witał wszystkich najserdeczniejszymi pocałunkami, chociaż był pewnym, że większości tych panów nie zna nawet z nazwiska. *Prus Wiecz. 84*. **27.** z. co z doświadczenia; z książek, z literatury, z opowiadania: Indian znamy przede wszystkim z literatury pięknej, z zapałem czytanej w latach młodzieńczych. *Czekan. Człow. 260*. **28.** z. kogo blisko, bliżej, dobrze, dokładnie, doskonale, osobiście, powierzchownie, praktycznie, przelotnie, szczegółowo, w szczegółach; teoretycznie, w całości; z. wybornie, z daleka: Znal żonę bardzo dobrze i wiedział, jak była pamiętliwa i mściwa. *Perz. Las 20*. **29.** z. kogo jak zły szeląg, jak zły, stary grosz ⟨*dobrze*⟩: Osiński [...] znał Krasińskiego jak zły szeląg, wiedział, że generał ściskając się z klasy-

kami, chętnie z nich żartował. *Bar Kum. 230.* **30.** z. kogo, co jak własną, swoją kieszeń; jak swoje (własne) pięć palców: Jedni się dorobili, inni podupadli [...] zna to wszystko jak swoje pięć palców. *Bogusz. Kura 95.* Znam kopalnię jak własną kieszeń. *Jackiew. Jan 98.* **31.** z. co jak pacierz ⟨*na pamięć, znać bardzo dobrze*⟩: Posłano [...] po pana Władysława Skoraczewskiego, który był [...] stary praktyk wojenny znający wojnę jak pacierz. *Sienk. Pot. I, 173.* **32.** Nie z. na kim lat ⟨*ktoś wygląda młodo*⟩: Nie znać na tobie lat, moja droga. *Kow. A. Rogat. 114.* **33.** z. co na czyjej twarzy ⟨*coś maluje się na czyjej twarzy, twarz czyja uzewnętrznia co*⟩: Znać na jej twarzy wpływ zgniłego powietrza, zgryzot i nędznego pożywienia. *Sienk. Now. II, 135.* **34.** z. c o p o c z y m ⟨*widać*⟩: Kwiaty są prawdziwe paryskie, znać to po delikatności wyrobu. *Urban. Księż. 163.* Po wszystkim albowiem znać, że to był człowiek opętany [...] namiętnością. *Bartosz. Hist. 181.* **35.** z. k o g o, c o w c z y m a. w k i m: Znać w nim człowieka, co żył wiele i ludzi umie [zna] na wylot. *Krasz. Pam. 26.* **36.** C o ś z. z c z e g o ⟨*coś jest widoczne*⟩: Żeś jest niewinne dziecko — znać z postawy. *Słow. Ben. 270.* **37.** Dać, dawać z., aby ..., by ..., żeby ...; że ...; iż ... ⟨*powiadomić, sygnalizować*⟩: Przeciągły świst lokomotywy dawał znać, że pociąg dobiega do stolicy. *Sewer Zyzma 48.* **38.** Dać z. czym, jak ⟨*powiadomić, zasygnalizować za pomocą czego*⟩: Dać z. oczami, spojrzeniem; pukaniem; ręką; wołaniem; dać z. na migi, telefonicznie, telegraficznie. **39.** Dać z. do kogo ⟨*powiadomić kogo*⟩: Umarła. Doktor rzekł: Państwo będą łaskawi dać znać do powiatowego lekarza. *Żer. Przedw. 231.* **40.** Dać z. dokąd: Widząc napad, zawrócił konia chcąc dać znać do miasta. *Prz. Tyg. Życia 32, 1875.* **41.** Dać z. skąd: W ostatniej chwili Bogumił dał znać z podwórza, żeby poczekać, bo on także pojedzie. *Dąbr. M. Noce II, 100.* **42.** Dać z. o kim, o czym ⟨*powiadomić o kim, o czym*⟩: Wstydziłem się, leniłem jechać dalej, listownie tylko dałem im znać o moim przybyciu. *Dziek. Siła 44.* Wysłany na zwiady, dał znać o zbliżającym się nieprzyjacielu. *Sewer Przybł. 29.* **43.** Nie dać z. po sobie ⟨*nie ujawniać czego swoim zachowaniem, miną itp.*⟩: Mile łechcą serce księżnej i słowa, i hołdy. Ale tak od razu znać tego po sobie nie daje. *Gomul. Mieszczka 192.* **44.** Dać z. przez kogo ⟨*powiadomić za pośrednictwem kogo*⟩: Dał jej znać przez umyślnie posłanego chłopaka, żeby co duchu przychodziła. *Mort. Wawrzek 120.*

przysł. **45.** Znać pana po cholewach.

znać się 1. Co ty się znasz! dużo się znasz! nie znasz się! (zna, znacie, znają się) ⟨*nie masz pojęcia, wyobrażenia o czym*⟩: Co ty się znasz?... Całe życie chodziłeś za bydłem, głupi jesteś. *Prus Plac. 195.* **2.** *iron.* z. się tyle co kura (jak koza) na pieprzu ⟨*nic się nie znać*⟩. **3.** z. się n a c z y m ⟨*mieć znajomość czego, mieć wiedzę w jakimś zakresie*⟩: Nasz stary był prostym szyprem, ale zna się na morzu lepiej od niejednego dyplomowanego. *Meis. Arkt. 34*; z. się na wszystkim; na niczym się nie z. **4.** z. się na grzeczności ⟨*umieć ocenić grzeczność*⟩. **5.** z. się na żartach ⟨*mieć poczucie żartu, umieć żartować; umieć żart ocenić*⟩. **6.** z. się n a k i m: z. się na ludziach ⟨*znać dobrze naturę ludzką, charakter, postępowanie ludzi; wiedzieć, jak się zachowają w różnych sytuacjach*⟩: Ja starsza od ciebie i na ludziach się znam. *Strug Ojc. 74.* **7.** z. się z k i m ⟨*zawrzeć z kim znajomość, zaznajomić się z kim*⟩: Znamy się z panem zaledwie, jesteśmy sobie niemal obcy. *Krasz. Seraf. 144.* **8.** Nie chcieć się z kim z. ⟨*nie chcieć utrzymywać z kim znajomości, stosunków towarzyskich*⟩: Do Jadzi zaczęła latać jedna koleżanka, Lala, która dawniej wcale nie chciała się z nią znać. *Kunc. Zagr. 11.* **9.** *przestarz.* z. się z c z y m ⟨*poznać co, mieć znajomość czego (zwykle o językach, o jakiejś dziedzinie wiedzy)*⟩: Chociaż nie jest bakałarzem, zna się z greką i łaciną. *Gomul. Pieśni 73.* **10.** z. się od dziecka, od dzieciństwa, od kolebki, od maleńkości ⟨*znać się od najmłodszych lat, od dawna*⟩. **11.** *przestarz.* z. się dziećmi ⟨*jako dzieci, w okresie dzieciństwa*⟩: Znały się dziećmi, i to bardzo niewiele, a od tego czasu obie się zmieniły. *Bał. Dziady 143.* **12.** z. się jak łyse kobyły, konie ⟨*bardzo dobrze*⟩: Trzydziestu czternastolatków z jednej klasy znało się jak łyse konie. *Płomyk 20, 1955.* **13.** z. się z imienia, z nazwiska; z widzenia, ze słyszenia: Niektóre dzieci były z jednej szkoły [...] Inne znały się z widzenia. *Bogusz. Węże 16.*

znajdować, znaleźć 1. z. czyją aprobatę, czyj poklask ⟨*być aprobowanym, przyjmowanym przychylnie przez kogo*⟩. **2.** z. argument ⟨*mieć, formułować, wysuwać*⟩. **3.** z. w czym (swój, jakiś) cel ⟨*widzieć w czym cel*⟩. **4.** z. czas, chwilę czasu; z. ileś minut, godzin itp. dla kogo, na co ⟨*mieć czas, ileś minut itp., poświęcać komu, czemu czas, ileś minut itp., przeznaczać dla kogo, na co czas, ileś minut itp.*⟩: Poczciwie to [...] że pani dogląda tej chorej przyjaciółki, ale żeby też nie znaleźć pięciu minut dla mnie. *Perz. Las 84.* **5.** (częściej *dk*) z. formę (wypowiedzi), z. formułę ⟨*wyszukać, wymyślić, wykoncypować*⟩. **6.** z. fundusze, kredyt, pieniądze, pożyczkę, środki ⟨*wyszukiwać, zdobywać fundusze itp., starać się o fundusze itp.*⟩: Przyjechałem do Warszawy, chociaż [...] ciężko mi było fundusz znaleźć i dom na łasce sług zostawić. *Dygas. Gorz. II, 112.* **7.** z. gościnę, gościnność ⟨*być przyjmowanym gościnnie*⟩. **8.** z. grunt; z. grunt pod nogami, pod stopami ⟨*znajdować punkt oparcia, mocną podstawę czego*⟩: Poczuł się jak pływak, który po długim pływaniu znalazł twardy grunt pod stopami. *Braun Lewanty 17.* **9.** z. lekarstwo na co ⟨*radzić sobie z czym, umieć poradzić na co*⟩: Od razu znalazła lekarstwo na dymiący piec. *Brand. M. Piotr 94.* **10.** z. łaskę u kogo ⟨*spotykać się z łaskawym (przychylnym) ustosunkowaniem*⟩. **11.** z. miejsce, wolne miejsce (np. w kinie); z. miejsce w znaczeniu ⟨*zachodzić, odbywać się, być w zwyczaju*⟩ *germ.* por. nm. Platz finden, np. na zabawie znalazły miejsce nieprzewidziane incydenty (zamiast zaszły nieprzewidziane incydenty). **12.** z. nagrodę w czym ⟨*być nagrodzonym (w jakiś sposób), zyskiwać nagrodę*⟩. **13.** z. obronę w kim, w czym ⟨*być bronionym przez kogo, przez co*⟩. **14.** z. oddźwięk, odgłos ⟨*spotykać się z pozytywną reakcją kogo, czego*⟩. **15.** z. odpowiedź, replikę ⟨*móc odpowiedzieć, replikować*⟩. **16.** z. okazję (do czego) ⟨*mieć, zyskiwać okazję*⟩. **17.** z. oparcie, opiekę, podporę, pomoc, poparcie ⟨*zyskiwać oparcie itp.*⟩. **18.** z. (w czym) otuchę, pociechę, pokrzepienie ⟨*czerpać, mieć otuchę itp., doświadczać otuchy itp.*⟩: Jesteś młoda i pięk-

na, znajdziesz pociechę, zapomnisz! *Mick. Konrad 113.* **19.** z. podziękę (w czym), zachętę do czego ⟨*być podbudzanym przez co do czego; być zachęcanym do czego*⟩. **20.** z. pokup ⟨*o towarze: być pokupnym*⟩. **21.** z. pomieszczenie ⟨*być umieszczonym*⟩. **22.** z. pole, właściwe pole, pole dla siebie, do popisu ⟨*mieć możność wykazania się zdolnościami, umiejętnościami; mieć możność rozwinięcia działalności, inicjatywy*⟩: Silna, poważna indywidualność tego artysty nie znajduje dla siebie właściwego pola w lekkiej komedii. *Boy Flirt III, 34.* **23.** z. posadę, pracę, służbę, zajęcie, zarobek, zatrudnienie ⟨*otrzymywać, posadę, zajęcie; być zatrudnionym; mieć zarobek, zarabiać*⟩. **24.** z. posłuch ⟨*być słuchanym, mieć posłuch*⟩. **25.** z. poważanie ⟨*być poważanym*⟩. **26.** z. pozór, pretekst ⟨*wysuwać pozór, pretekst; zasłaniać się czymś pozornie ważnym*⟩. **27.** z. protekcję ⟨*uzyskiwać; być protegowanym*⟩. **28.** z. przyjemność ⟨*mieć przyjemność, doznawać przyjemności*⟩. **29.** z. przytułek, schronienie ⟨*uzyskiwać*⟩. **30.** z. serdeczne przyjęcie ⟨*doznawać serdecznego przyjęcia; spotykać się z serdecznym przyjęciem*⟩. **31.** z. radę, rozwiązanie, sposób, środek, wyjście ⟨*mieć radę itp.*⟩. **32.** z. radość ⟨*radować się (czym)*⟩. **33.** z. ratunek w kim, w czym ⟨*być ratowanym przez kogo, przez co*⟩. **34.** z. przyjazną rękę ⟨*uzyskiwać pomoc*⟩. **35.** z. rozgłos ⟨*zyskiwać rozgłos, nabierać rozgłosu*⟩. **36.** z. rozrywkę, zabawę (w czym) ⟨*mieć rozrywkę, zabawę*⟩. **37.** z. sens czego a. w czym (np. w pracy, w życiu) ⟨*mieć, widzieć sens, cel czego*⟩. **38.** z. (odpowiednie) słowo, (odpowiedni) wyraz ⟨*odpowiednio się wyrażać; dobierać odpowiednie wyrazy*⟩: Położył mu dłoń na ramieniu — chciał pewnie go pocieszyć, lecz jemu także trudno było znaleźć odpowiednie słowa. *Brand. K. Sams. 142.* **39.** z. spokój ⟨*czuć się spokojnym, uspokojonym*⟩. **40.** z. sposobność ⟨*uzyskiwać*⟩. **41.** z. szczęście ⟨*czuć się szczęśliwym*⟩. **42.** z. śmierć, zgon ⟨*zginąć, zabić się; polec*⟩: Spadła z wieży i śmierć znalazła w przepaści. *Kaczk. Olbracht. III, 441.* **43.** z. trudności ⟨*spotykać*⟩. **44.** z. ujście, upust w czym ⟨*wyładowywać się w czym; wyżywać się w czym*⟩: Energia jego znajdowała upust w działaniu. **45.** z. ulgę ⟨*doznawać ulgi*⟩. **46.** z. w czym urok ⟨*widzieć w czym urok; dopatrywać się w czym uroku*⟩. **47.** z. urzeczywistnienie ⟨*urzeczywistniać się*⟩. **48.** z. usprawiedliwienie ⟨*usprawiedliwiać się*⟩. **49.** z. utrzymanie ⟨*mieć utrzymanie, być utrzymywanym*⟩. **50.** z. uzasadnienie ⟨*mieć uzasadnienie, być uzasadnionym*⟩. **51.** z. uznanie ⟨*spotkać się z uznaniem*⟩: Projekt znalazł powszechne uznanie. *SW.* Jakoś znalazł uznanie u przełożonych i był przez nich lubiany. *Rudn. A. Żołn. 89.* **52.** z. wiadomość (np. po powrocie) ⟨*zastawać, spotykać*⟩. **53.** Coś znajduje wiarę, nie znajduje wiary u kogo ⟨*ktoś daje wiarę, nie daje wiary czemu*⟩: Zeznanie jego nie znalazło wiary u Kolegium. **54.** z. wspólny język ⟨*móc się porozumieć*⟩: Łatwo znajdowałem wspólny język z tymi ludźmi, którzy mówili do mnie zepsutą polszczyzną. *Brand. K. Troja 208.* **55.** z. wymówkę, wytłumaczenie ⟨*wymawiać się; móc się wytłumaczyć*⟩. **56.** z. względy (np. u zwierzchnika); z. wziętość (np. w towarzystwie) ⟨*mieć czyje względy, cieszyć się czyimi względami; mieć powodzenie*⟩. **57.** z. wzmiankę (np. w gazecie) ⟨*spotykać*⟩. **58.** z. zadowolenie w czym ⟨*być zadowolonym z czego*⟩. **59.** z. zaspokojenie ⟨*być zaspokajanym*⟩. **60.** z. zastosowanie (w czymś lub do czegoś) ⟨*być stosowanym*⟩: Alkohol etylowy znajduje szerokie zastosowanie w przemyśle. *Turk. SPP.* **61.** z. zmiany ⟨*zastawać*⟩. **62.** z. zrozumienie u kogo ⟨*być przez kogo rozumianym*⟩. **63.** Nie móc sobie znaleźć kąta, miejsca ⟨*być bardzo niespokojnym, zdenerwowanym*⟩: Tak mu obmierzło życie w domu ze starymi, tak tęsknił za Zosią, że miejsca sobie znaleźć nie mógł. *Sewer Biedr. 188.* **64.** Nie znajdować (dość) słów; nie móc znaleźć (dość) słów, wyrazów ⟨*wyrażać się o kim, o czym z najwyższym uznaniem, w superlatywach*⟩: Krytyka nie znajduje dość słów dla geniuszu mistrza. *Sienk. Now. VI, 50.* **65.** Znaleźć kogo choćby się pod ziemię skrył ⟨*umieć wyszukać kogo najlepiej ukrytego, rzecz najlepiej schowaną*⟩. **66.** z. c o — d l a k o g o: Stary wiarus Jacenty, pełniący obowiązki kamerdynera i kredencerza, znalazł dla mnie jeden z rzadkich swoich uśmiechów. *Lam J. Głowy II, 124.* **67.** Nie z. czego na lekarstwo ⟨*o zupełnym braku czego*⟩: Wieś była tak ogłodzona, że kartofla na lekarstwo by nie znalazł. *Pam. powst. 77.* **68.** z. co na końcu języka ⟨*pytać się, dowiadywać się pytając*⟩: Wszelką drogę na końcu języka znaleźć można. *Orzesz. Bene 183.* **69.** Znaleźć kogo na końcu świata, choćby na końcu świata ⟨*daleko, wszędzie*⟩: Powtarzałem pani zawsze, iż znajdę ją choćby na końcu świata. *Orzesz. Wesoła 219.* **70.** z. w sobie co ⟨*zdobywać się na co*⟩: z. w sobie męstwo, odwagę, siłę (do czego). **71.** z. (sobie) kogo w kim ⟨*zyskiwać, zapewniać sobie*⟩: Znaleźć sobie w kim przyjaciela. *SW.* Niech [...] w matce znajdzie przyjaciółkę, a nie surową dozorczynię. *Prus Emanc. II, 117.* **72.** z. w kim ideał ⟨*widzieć w kim ideał, dopatrywać się w kim ideału*⟩. **73.** (częściej *dk*) z. (sobie) k o g o; z. k o g o n a c o ⟨*pozyskać (sobie) kogo; spotkać kogo; trafić, natknąć się na kogo*⟩: Chyba na te akcje chętnych znajdę. *Żer. Biała 117*; z. (sobie) chłopca, kochanka, męża, żonę, wielbiciela; z. kupca, lokatora, nabywcę, nakładcę, naśladowców, obrońcę, zwolenników. - Wkrótce mu się robi lżej na sercu, gdy znalazł kozła ofiarnego, na którego zwali może całe brzemię poetycznych grzechów. *Prz. Tyg. Życia 1875.* **74.** Nie znaleźć ze świecą, nie móc znaleźć ze świecą ⟨*trudno znaleźć; nie ma*⟩: Ledwie trzech kapitanów i jednego podobno porucznika znałem, a podporucznika i ze świecą byłbym nie znalazł. *Dzierzk. Rodzina 40.* **75.** Jak(by) znalazł ⟨*o niespodziewanym zysku*⟩: Kto się za młodu wyćwiczy — na starość jakby znalazł. *Ochor. Duch 48.* **76.** z. k o g o, c o j a k i m: a) (częściej *dk*) ⟨*zastawać kogo, co jakim*⟩: Dzinkę znalazłem trochę mizerną i trochę kaszlącą. *Sienk. Koresp. II, 170*; b) a. z., iż ..., że ... ⟨*uważać, stwierdzać, że ktoś jest jakiś albo coś jest jakieś*⟩: Jak go znalazłeś? — Wesołym i przyjemnym młodzieńcem. *Sewer Nafta II, 200.* Grę ich znajdował piekielnie nudną, żarty i koncepta niesmacznymi. *Bał. Dziady 261.* Robiąc pierwszą korektę znalazł, że rozprawa jest wcale niezła, przy drugiej — że jest wyborna. *Prus Now. I, 199.*

przysł. **77.** Lepiej z mądrym zgubić niż z głupim znaleźć. **78.** Ze złym źle znaleźć, źle zgubić. **79.** Kto chce psa uderzyć, kij znajdzie.

znajdować się, znaleźć się 1. z. się oko w oko; sam na sam z kim ⟨*napotykać kogo, natykać się na kogo; być, pozostawać z kim*⟩: Gdy się znalazł oko w oko

z Katarzyną, aż przysiadł na ziemi ze strachu. *Grabow. J. Opow. II, 116.* **2. z. się** n a c z y m, w c z y m ⟨*figurować, być umieszczonym*⟩: **z. się** na indeksie, na liście, **z. się** w spisie. **3.** *pot.* Znaleźć się na bruku ⟨*być zwolnionym z pracy*⟩: Znalazła się znów na bruku po dwutygodniowej pracy. *Zap. G. Kaśka 262.* **4. z. się** na łasce czyjej ⟨*być na czyjej łasce*⟩. **5. z. się** na marginesie, poza nawiasem, poza nurtem wydarzeń ⟨*nie brać w czym udziału; być odsuniętym od czego, nie być branym pod uwagę*⟩: Stroniąc od ludzi, znalazł się poza nawiasem. **6. z. się** na rynku, w sprzedaży ⟨*być w sprzedaży*⟩: Czytał pierwsze zeszyty „Kapitału", które znalazły się w sprzedaży. *Krzyw. I. Siew. 347.* **7. z. się** na (u) schyłku życia ⟨*być w podeszłym wieku, w okresie późnej starości*⟩. **8.** Znaleźć się na wysokości zadania ⟨*zachować się odpowiednio*⟩. **9. z. się** w biedzie, w nędzy, w niedostatku ⟨*cierpieć biedę itp.*⟩. **10. z. się** w (czyjej) kieszeni, u kogo w kieszeni ⟨*zapożyczać się u kogo; pożyczając pieniądze, uzależniać się od kogo*⟩: Mając trochę pieniędzy od ojca, urządził się on w krótkim czasie tak sprytnie, że wszyscy koledzy znaleźli się u niego — w kieszeni. *Gomul. Róże 217.* **11. z. się** w kłopocie, w opałach, w opresji, w tarapatach ⟨*być w kłopotliwej, trudnej sytuacji; mieć trudności*⟩: Pod wieczór, gdy już nieprzyjaciel uciekł w popłochu, nasi zbytecznie zapędzeni, znaleźli się w opałach. *Gomul. Miecz. II, 94.* **12. z. się** w konflikcie z kim, z czym ⟨*popadać w konflikt, być w konflikcie z kim, z czym*⟩. **13. z. się** po czyjej stronie ⟨*opowiadać się za kim, popierać kogo, być zwolennikiem kogo*⟩: Myśmy źle zrobili, że was nie poparliśmy [...] Znaleźliśmy się po stronie wroga klasowego. *Braun Lewanty 367.* **14. z. się** pod kuratelą ⟨*być pod nadzorem czyim, pod czyją (krępującą) opieką*⟩. **15. z. się** pod ręką ⟨*być w bezpośrednim zasięgu ręki*⟩. **16. z. się** pod urokiem (czego a. czyim) ⟨*ulegać urokowi kogo, czego*⟩. **17. z. się** (p o) m i ę d z y c z y m a. k i m. **18. z. się** między młotem a kowadłem, między Scyllą a Charybdą ⟨*w sytuacji bez wyjścia*⟩: W 1594 r. Polska znalazła się między młotem a kowadłem, ponieważ obydwie strony wojujące zwróciły się do niej z żądaniami swymi. *Korzon Woj. II, 109.* **19. z. się** u k o g o; w ś r ó d k o g o: **z. się** u przyjaciół; wśród przyjaciół. - Witajcie! Dobrze jest znów się wśród was znaleźć. *Andrz. Wojna I, 173.* **20. z. się** w kropce: a) ⟨*znajdować dobre wyjście z trudnej sytuacji*⟩: Znalazł się w kropce i w przeciągu jednego tygodnia wyrównał całą pretensję Jurka. *Jawor. O Lwowie 8*; b) ⟨*być w kłopotliwym położeniu*⟩. **21. z. się** w matni, w niebezpieczeństwie ⟨*być, pozostawać*⟩. **22. z. się** w obiegu ⟨*o pieniądzach: być w obiegu, kursować*⟩. **23. z. się** w obliczu czego ⟨*być bliskim czego*⟩: Siedział przygnębiony i przestraszony [...] jak gdyby znajdował się w obliczu śmierci. *Wędr. 18, 1901.* **24. z. się** w ogniu ⟨*brać udział w bitwie*⟩: Krzyś, który po raz pierwszy znalazł się w ogniu [...] rwał się do walki. *Gomul. Miecz II, 93.* **25. z. się** w potrzebie ⟨*być w potrzebie, potrzebować czego*⟩. **26. z. się** w (czyim) ręku ⟨*być opanowanym przez kogo*⟩: Miasto znalazło się całkowicie w ręku strajkujących robotników. *Nowe Drogi 1, 1955, s. 63.* **27. z. się** w (jakimś) stadium ⟨*być w stadium czego, przechodzić jakieś stadium, jakąś fazę*⟩: Prace instytutu znajdowały się w stadium organizacji. **28. z. się** w (jakimś) stanie: Budynek szkolny znajdował się w stanie najwyższego zaniedbania. *Krucz. SPP. 29.* **z. się** w o b e c k o g o a. c z e g o ⟨*być, występować, pozostawać*⟩: Czułem, że znajduję się wobec przeciwnika, któremu ulegnę. *Lam J. Głowy III, 37.* **30.** Znaleźć się dobrze, źle; elegancko, grzecznie, mężnie, sprytnie, znaleźć się jak należy, jak niedźwiedź, jak dżentelmen; znaleźć się wobec kogo; znaleźć się w towarzystwie ⟨*zachować się*⟩: Ażem urosła na parę łokci w własnych oczach ... zdaje mi się, żem się dobrze znalazła. *Bliz. Dam. 107.* Zdumieni byliśmy [...] obejściem tych oficerów, którzy znaleźli się wobec nas, jak prawdziwi gentelmani. *Ożeg. Wspom. 294.* **31.** Potrafić, umieć się znaleźć, wiedzieć, jak się znaleźć; znaleźć się w (jakich) okolicznościach ⟨*zachować się odpowiednio*⟩: Umiał się znaleźć we wszelkich okolicznościach, wysławiał się gładko. *Olcha Most II, 170.*

znajomość 1. Biurowa, bliska, chwilowa, dawna, długa, dobra, dziecięca, dziecinna, hotelowa, interesująca, kompromitująca, krótka, łatwa, miła niedawna, nieosiągalna, nowa, odpowiednia, oficjalna, osobista, przelotna, przypadkowa, salonowa, stara, szkolna, świeża, wagonowa, wpływowa, zagraniczna, zaszczytna, zwykła **z.**; liczne, szerokie **z-i** ⟨*poznanie kogo; osoba znajoma; osoby znajome; stosunki między osobami znajomymi*⟩: Z właścicielką dworku przy cmentarzu łączy doktora stosunek dawnej znajomości i przyjaźni. *Jun. Dworek 24.* Tańczyła tylko z dawną znajomością swoją, panem Władysławem. *Tysz. Rozb. III, 416.* Z obydwoma swymi wielbicielami była na stopie dobrej znajomości i pewnego poufałego zbliżenia. *Skiba Poziom. 134.* Odnowiła z tobą dziecinną znajomość. *Święt. A. Makary 23.* Łączy ich coś więcej niż zwykła salonowa znajomość. *Gomul. Ciury I, 82.* Morze przebyłem bez choroby wszelkiej. Ale nie z kurierem ani też moimi nowymi znajomościami wagonowymi. *Chopin Wyb. 173.* **2.** Dobra, dokładna, dostateczna, elementarna, fachowa, gruntowna, mierna, niedokładna, niezwykła, obszerna, ogólna, podstawowa, pomocnicza, (daleko) posunięta, powierzchowna, powszechna, rozległa, rzetelna, ścisła, wielka, wszechstronna, wyjątkowa, wystarczająca, zdumiewająca, zupełna **z.** czego ⟨*poznanie czego, umiejętność, biegłość w czym*⟩: Zdobył dobrą znajomość łaciny. *Poręb. Dante 22.* Wykłady jego cechowały: gruntowna znajomość przedmiotu, jasność i ścisłość sformułowań. **3. z.** c z e g o, *daw.* o k o ł o c z e g o ⟨*umiejętność, biegłość w czym; wiedza o czym*⟩: **z.** charakteru, dzieła, fachu, języka, literatury, matematyki, zoologii itp.; **z.** morza, muzyki, nut, prawa, przedmiotu, rzeczy; **z.** serca ludzkiego, świata, tematu, terenu, życia. - Zarabiał niewiele, ale więcej chodziło mu przecież o znajomość fachu i wyspecjalizowanie się w określonym kierunku. *Balc. Ocz. 92.* W znajomości około koni nikt mię nie przepisze, bo lubię koniki [...] że i podkuję w nagłej potrzebie. *Chodź. Pisma III, 77.* **4. z.** ludzi: a) ⟨*wiedza o naturze ludzkiej, o zachowaniu się, o charakterze ludzi*⟩: Znajomości ludzi zawdzięcza także Chopin i to, że mu czasami w listach przewyborne udają się portrety i portreciki. *Iwasz. J. Chopin 97*; b) ⟨*znajomość wśród ludzi*⟩: On jest znacznie od ciebie starszy [...] będzie szukał znajomości ludzi sobie wiekiem rów-

nych. *Lamus 7, 1910, s. 381.* **5.** z. m i ę d z y k i m: Znajomość między chłopcami, którzy się spotkali pierwszy raz w życiu, zawiązała się prędko i łatwo. *Skiba Poziom. 22.* **6.** z. (zawarta) g d z i e (p r z y c z y m, w c z y m) w ś r ó d k o g o, c z e g o; s k ą d: Przelotna znajomość hotelowa przy stoliku [...] zmieniła się w trwałą przyjaźń. *Perz. Cud. 215*; z. w podróży. - Znajomość wśród obcych, a do tego na statku dość łatwo się nawiązuje. *Tyg. Ilustr. 183, 1863.* Znajomość z loży, znajomość z garderoby i już — zażyłość. *Dygas. Pióro 129.* **7.** z. z lat dawnych, z lat dziecinnych. **8.** z. z k i m: Za świat [...] wyższy uważano literaturę, sztukę, teatr i znajomości z przedstawicielami tych sfer były przedmiotem jawnego samochwalstwa. *Perz. Las 176.* **9.** Koło, kółko, krąg znajomości: Żeby bywać po zebraniach prywatnych, trzeba sobie utworzyć wyłączne kółko znajomości. *Szyman. W. Lichw. 198.* **10.** Biegły w znajomości czego: Mieszczanie Skoczowscy nie byli biegli w znajomości mitologii greckiej. *Morc. Urodzaj 80.* **11.** Czerpać, krzewić z. czego: Francuscy pisarze czerpali znajomość starożytnej tragedii głównie z oryginałów. *Nehr. Studia 63.* **12.** Mieć z-ł; mieć gdzie wiele z-i; mieć z-i w jakichś kołach ⟨*mieć znajomych, wiele znajomych, znać ludzi pewnych zawodów, pewnych sfer; być ustosunkowanym*⟩: Mam za granicą znajomości i stosunki z prawnikami. *Jun. Now. 175.* W Paryżu mało jeszcze mam znajomości. *Słow. Listy I, 29.* - Mieć z-i w kołach lekarskich, towarzyskich. - Miał on swoje znajomości na dworze, wpływy w wysokiej biurokracji. *Chłęd. Pam. II, 223.* **13.** *przestarz.* Mieć z. z kim ⟨*być w stosunkach towarzyskich z kim*⟩: Mam znajomość z jedną panią w tym magazynie, gdzie kostiumy wynajmują. *Szyman. W. Lichw. 18.* **14.** Nawiązać, odnowić z. z kim. **15.** Odświeżyć z. z kim; czego: Odświeżył swą znajomość angielskiego języka. *Sokoln. Cztern. 335.* Poznałem się z nim [...] jadąc do Kijowa. Znajomość tak przypadkową każdorocznie na kontraktach odświeżamy. *Groza Moz. 34.* **16.** Ograniczyć, pogłębić, posiąść, przyswoić sobie, rozpowszechniać, szerzyć z. czego. **17.** Porobić, pozrywać z-i. **18.** Rozszerzać z. (np. historii), z-i (np. towarzyskie). **19.** Spotkać z. ⟨*o osobie*⟩: Spotkał w Rzymie dawną znajomość z arystokratycznego kółka. *Bartosz. Hist. 534.* **20.** Udostępnić, upowszechnić, wszczepić, wykazać z. czego. **21.** Ułatwić z. z kim; czego. **22.** Utrzymać z. z kim; wskrzesić (dawną) z. wykorzystać, wyzyskać z. z kim; czego; *daw.* zabrać z kim z.; zawiązać, zawrzeć z kim z.: Za jego przewodem zabraliśmy bliską znajomość z profesorem filozofii. *Kaczk. Pam. 152.* Stała się nieco łatwiejsza w obcowaniu, jakby teraz dopiero zawarła znajomość z Niechcicami. *Dąbr. M. Noce II, 79.* **23.** Wynieść skąd, zdobyć, zdradzać z. czego: Pewną znajomość języka francuskiego wyniósł Miłkowski z domu. *Dor. Jęz. 85.* Zdobył dobrą znajomość łaciny. *Poręb. Dante 22.* **24.** Wyrabiać sobie z-i. **25.** Zerwać z kim; znaleźć z.; zrobić z kim z.: Kobiecięta będą się tam mogły stroić jak w Paryżu, znajdą znajomości nie kompromitujące. *Chłęd. Szkice 17.* **26.** Pomawiać kogo o z. czego: Pomawiano [...] Kołłątaja o znajomość gotującego się spisku. *Berent Diog. 197.* **27.** Ubiegać się o z. z kim. **28.** Wejść, wplątać (się) w z. z kim. **29.** Wprowadzić kogo w z. czego. **30.** Dowodzić, nabyć, wymagać, uczyć znajomości czego: Brał go z sobą na łódź, na wyprawy dalekie i uczył znajomości morza. *Makowiec. Przyg. 19.* **31.** Pragnąć, przypomnieć się (czyjej), szukać, unikać, wyprzeć się z kim znajomości. **32.** Mówić, pisać, wspominać, wypowiadać się itp. o czym nie bez znajomości ⟨*wykazując znajomość czego*⟩: O muzyce wspomina poeta często z upodobaniem i nie bez znajomości. *Nehr. Studia 101.* **33.** Dochodzi, przychodzi do znajomości z kim. **34.** Przyznawać się do znajomości z kim. **35.** Być na stopie znajomości z kim: Z obydwoma swymi wielbicielami była na stopie dobrej znajomości i pewnego poufałego zbliżenia. *Skiba Poziom. 134.* **36.** *daw.* Biegać, chodzić po znajomościach ⟨*po znajomych*⟩: Chodzi po dawnych znajomościach, prosząc. *Tremb. Proz. 198.* **37.** Robić co, coś dzieje się po znajomości; przez znajomości: Córka na swoje imieniny zaprosiła kilka osób po kumostwie, po dobrej znajomości. *Reym. Kom. 195.* Kilka lat temu wśrubował go tam przez swoje znajomości. *Bał. Dziady 192.* **38.** Robić co, coś dzieje się przy znajomości czego: Dziedzina wiedzy ludowej [...] może być umiejętnie badana tylko przy dostatecznej znajomości dziejów nauki. *Bystr. Ludozn. 52.* **39.** Celować, przewyższać, zadziwiać znajomością czego: Celował Olbracht Łaski znajomością wielu języków. *Kraus. Łaski I, 28.* **40.** Zdradzić się ze znajomością czego. **41.** Chlubić się, popisywać się znajomością z kim, czego. **42.** Słynąć znajomością, ze znajomości czego. **43.** Zaszczycić kogo znajomością. **44.** Robić co ze znajomością; mówić o czym, zabrać się do czego ze znajomością rzeczy: Zagłoba wnet zabrał się z wielką znajomością rzeczy i wprawą do opatrunku. *Sienk. Ogn. III, 163.* **45.** z. z kim imponuje komu, kończy się, łączy kogo, odżywa, pochlebia komu, trwa, układa się (dobrze, niepomyślnie), urywa się, ustaje, ustała się. **46.** z. (między kim) następuje, zawiązuje się, wywiązała się z czego. **47.** z. czego ogranicza się do czego, przydaje się komu na co.

przysł. **48.** Więcej poufałości niż znajomości.

znak ● ⟨*to, co coś znaczy, oznacza, wyraża*⟩ **1.** Barwny, bolesny, charakterystyczny, dobry, groźny, gwałtowny, kłamliwy, konwencjonalny, kręty, nieokreślony, nieomylny, niezrozumiały, ognisty, pewny, przyzywający, rozpaczliwy, świeży, tajemniczy, umowny, umówiony, uroczysty, uspokajający, wiadomy, widoczny, widomy, wyraźny, zagadkowy, złowieszczy, zły, zrozumiały z.; z. orientacyjny, ostrzegawczy, porozumiewawczy, proroczy, rozpoznawczy ⟨*sygnał, cecha rozpoznawcza, znamię, ślad czego; prognostyk, zapowiedź czego*⟩: Zosia pomieszana, Waćpan zamyślony, dobry znak. *Fredro A. Damy 194.* Były znowu złe znaki, z których trwożliwi wywodzili złe wróżby. *Kaczk. Olbracht. II, 322.* **2.** z. abecadłowy ⟨*litera*⟩. **3.** z. alarmowy a. alarmu ⟨*sygnał*⟩. **4.** z-i algebraiczne, chemiczne, matematyczne ⟨*symbole*⟩. **5.** z. Chrystusowy ⟨*krzyż*⟩. **6.** *jęz.* z. diakrytyczny ⟨*znak graficzny umieszczany zwykle nad literą lub pod literą, modyfikujący brzmienie głoski odpowiadającej tej literze*⟩. **7.** z. dodatni; ujemny ⟨*plus* (+); *minus* (—)⟩. **8.** z-i drogowe ⟨*znaki ostrzegawcze lub informacyjne umieszczane z prawej lub lewej strony dróg*⟩. **9.** z-i drukarskie ⟨*litery, znaki przestankowe, cyfry itp. oraz przerwy między wyrazami*⟩. **10.** z. fabryczny, towa-

rowy ⟨*znak umieszczany na wyrobach fabryki, będący świadectwem pochodzenia wyrobu i jego jakości*⟩. **11.** z. górniczy ⟨*symbol*⟩: Na wyłożkach srebrzyły się dwa znaki górnicze, młotek skrzyżowany z kilofem. *Morc. Pokład 48.* **12.** z. graficzny ⟨*znak wyrażony na piśmie lub za pomocą rysunku*⟩. **13.** z. graniczny ⟨*jakikolwiek przedmiot naturalny lub słup oznaczający miejsce, gdzie przebiega granica*⟩: Łąkę dzielą na pasy, pomiędzy którymi kamień, krzew lub bruzda jest znakiem granicznym. *Smol. W. Pisma I, 192.* **14.** z. herbowy, rodowy ⟨*herb*⟩: Zamiast herbowych znaków połączyła z herby moimi dzbanek pełny malin. *Słow. Ballad. 133.* **15.** z. hieroglificzny ⟨*hieroglif*⟩. **16.** z. królewski ⟨*godło*⟩: Miał [...] tarczę polerowaną ze stali, w której środku widać było znak królewski, białego orła w czerwonym polu. *Kaczk. Olbracht. III, 328.* **17.** z. mimiczny ⟨*znak wyrażony za pomocą mimiki; mina, gest*⟩. **18.** z-i muzyczne ⟨*nuty oraz wszelkie znaki używane w muzyce*⟩. **19.** z-i nawigacyjne ⟨*obiekty pływające lub umieszczone na lądzie wyznaczające tory wodne lub miejsca niebezpieczne dla żeglugi*⟩. **20.** z-i niebieskie, z-i na ziemi i niebie a. na niebie i ziemi, z-i złej wróżby ⟨*niezwykłe zjawiska (zwykle atmosferyczne) interpretowane przez ludzi przesądnych jako zapowiedź klęsk, wojen, czyjejś śmierci itp.*⟩: Śmierci jego potomka miały towarzyszyć szczególne znaki niebieskie: w noc jego śmierci burza szalała, niebo paliło się płomieniem, tarcza herbowa znad bramy spadła. *Boy Mar. 277.* Rok 1647 był to dziwny rok, w którym rozmaite znaki na niebie i ziemi zwiastowały jakoweś klęski. *Sienk. Ogn. I, 1.* Na niebie pojawiły się znaki złej wróżby zwiastujące większe jeszcze klęski. *Sienk. Pot. I, 157.* **21.** z. ochronny ⟨*znak właściwy danej firmie, zabezpieczający przed naśladownictwem*⟩. **22.** z-i pisarskie, przestankowe ⟨*znaki interpunkcyjne, np. kropka, przecinek, średnik itp.*⟩. **23.** z. przydrożny ⟨*drogowy*⟩. **24.** *przestarz.* z. sklepowy ⟨*szyld*⟩. **25.** z. stenograficzny ⟨*znak pisma stenograficznego*⟩. **26.** z-i szczególne ⟨*znamiona naturalne na ciele (brodawki, pieprzyki itp.) lub nabyte (blizny, tatuaż itp.)*⟩: Zamężna, bezdzietna, lat 24, znaki szczególne: pieprzyk na prawym ramieniu. *Winaw. Roztw. 89.* **27.** z-i turystyczne ⟨*w górach, puszczach itp. paski kolorowe malowane na pniach drzew, na skałach itp. wyznaczające trasy turystyczne*⟩. **28.** z. wodny ⟨*filigran*⟩. **29.** z-i telegraficzne ⟨*kropki, kreski lub ich kombinacje odpowiadające literom alfabetu pisanego, mające zastosowanie w telegrafie*⟩. **30.** z-i topograficzne ⟨*oznaczenia terenu na mapach*⟩. **31.** *astr.* z-i zodiakalne ⟨*symboliczne oznaczenia wycinków ekliptyki (podzielonej na 12 części); znaki zwierzyńcowe*⟩. **32.** z. zapytania (?). **33.** z. c z e g o ⟨*znamię, symbol czego; wyraz czego (zwłaszcza w znaczeniu przen.)*⟩: z. bogactwa, cierpienia, czasu *(Mat. XVI, 3)*, godności, hołdu, łaski, męczeństwa, męki, męstwa, milczenia, odwagi, pamięci, pomocy, pożegnania, protestu, przeczenia, przyzwolenia, solidarności, tryumfu, walki, zdziwienia, zgody, żalu, żałoby. **34.** z. alfabetu ⟨*litera*⟩. **35.** *astr.* z. Barana, Panny, Wagi itp. ⟨*znaki zodiakalne*⟩. **36.** z. Czerwonego Krzyża ⟨*rysunek przedstawiający skrzyżowane równe ramiona czerwonego krzyża na białym polu; godło międzynarodowej organizacji opiekującej się rannymi i jeńcami w czasie wojny i ludnością cywilną w czasie klęsk żywiołowych*⟩. **37.** *mat.* z. dodawania, dzielenia; mnożenia, odejmowania (+, :, × (.), —). **38.** *mat.* z. pierwiastka ($\sqrt{}$). **39.** z. równości (=). **40.** z. stopy ⟨*ślad*⟩: Widzę tu znaki niezliczonych stóp i ciosy podków. *Żukr. Kraj. 9.* **41.** z. sygnetu ⟨*odcisk tarczy sygnetu*⟩: Szkatułka była na głucho zamknięta i miała na sobie pieczęć ze znakiem sygnetu. *Leśm. Klech. 91.* **42.** z. śmierci, życia ⟨*objaw*⟩. **43.** *posp.* Znakiem tego; znakiem tego, że ... ⟨*a więc; to znaczy, że ...*⟩: No, znakiem tego, zrobione. Nie przyszłam na darmo. *Bogusz. Polon. IV, 62.* **44.** z. c z y m (dać, zrobić itp.): A po paru godzinach tej nudy — ostatni znak paznokciem, do jakiego miejsca nauczyć się na jutro. *Dąbr. M. Noce II, 42.* - z. głową, oczami, ręką; pałeczką, strzałem. **45.** z. d l a c z e g o (a. k o g o) ⟨*gdy się wymienia, do czego się znak odnosi albo dla kogo jest przeznaczony*⟩: Alfabet fenicki [...] nie miał osobnych znaków dla samogłosek. *Ziel. T. Kult. ant. I, 105.* W drużynach tureckich ozwały się trąby i piszczałki; był to znak dla harcowników. *Sienk. Wołod. III, 191.* **46.** z. d o c z e g o, *rzad.* n a c o ⟨*gdy się wymienia cel znaku: sygnał do czego*⟩: Znaki do pisania przez pocztę umówiliśmy. Było ich bardzo mało, lecz każdy znaczył kilkanaście słów i więcej. *Kamień. Pam. 94.* - z. do obiadu, do odejścia, do rozpoczęcia czego. - Latarnia połyskuje niby znak na trwogę. *Żer. SPP*; z. na wyrażenie czego (np. strachu). **47.** z. n a c z y m: z. na czapce, na śniegu, na twarzy, na ziemi. - Trudność odnalezienia drogi była miejscami bardzo wielka: znaki na drzewach pochowały się pod obciążonymi śniegiem gałęziami. *Wierchy 1924, s. 11.* Białe i czerwone znaki na wodzie wskazują drogę tratwom i statkom, którędy mogą płynąć, by znaleźć najgłębszy nurt. *Wut. Kraj 199.* **48.** z. p o c z y m a. p o k i m ⟨*ślad*⟩: Gdyby nie Związek Radziecki, jak sam Idzik powiedział, może by znaku nie zostało po ich wsi. *Radio i Świat 38, 1953.* **49.** z-i po ospie, po ranach ⟨*szramy, blizny*⟩. **50.** z. w formie, w kształcie czego (np. w formie napisu, w kształcie tarczy). **51.** Ani znaku (czego): a) ⟨*ani śladu*⟩: Pusto wszędzie, ani znaku obecności człowieka; b) *daw.* ⟨*ani zapowiedzi*⟩: Deszczów ani znaku. Żelazo w ziemi się łamie, orać nie można. *Lel. Listy I, 475.* **52.** *daw.* dziś *gw.* Do znaku ⟨*całkowicie, zupełnie, do cna*⟩: Zapadłe oczy płonęły w swych dołach, jakby się miały do znaku wypalić. *Żer. Popioły I, 119.* Uschniesz do znaku, jak tak będziesz robić. *Orkan Pomór 29.* **53.** Na z. czego ⟨*aby co wyrazić, zamanifestować; na dowód czego*⟩: Kiwnąć głową na znak zgody. Kręcił nosem na znak lekceważenia. *Wikt. SPP.* Na znak zakończenia targu uderzyli się w dłonie. *Prus SPP.* Zamiast odpowiedzi uśmiechnął się [...] słodko i skłonił lekko głowę na znak potakiwania. *Skarb. Pam. 49.* **54.** Na dany, umówiony z. ⟨*na dany itp. sygnał*⟩: Naprzeciw siebie w pewnej odległości stoją dwa szeregi, na dany znak starają się jak najszybciej przebiec i zająć miejsce przeciwników. *Bielcz. Narc. 102.* **55.** Dla znaku: a) ⟨*dla okazania, dla wylegitymowania się*⟩: Wy dla znaku pierścień tylko weźcie [...] Skoro ujrzy godło, pozna, kto jestem i co nas przywiodło. *Mick. Graż. 9*; b) *daw.* Dla znaku; nie dla znaku ⟨*dla oka, od parady tylko; nie dla oka, nie od parady*⟩: Głowa na

mnie nie dla znaku. *Słow. Ballad. 115.* **56.** Pod znakiem czego a. czyim, pod jakim znakiem ⟨*doświadczając czego, przeżywając co, pod wpływem kogo, na wzór kogo*⟩: Pierwsze tygodnie okupacji upłynęły w domu przy ulicy Norwida pod znakiem niedożywienia i nudy. *Jaroch. Niemił. 61.* Były to lata pod znakiem Wertera, potem przyszła kolej na poematy Byrona. *Hertz P. Słow. 20.* **57.** Spod znaku czego a. czyjego, spod jakiego znaku ⟨*należący do kogo, czego; odnoszący się do czego, związany z czym*⟩: Bomby, miny, złowieszczy warkot samolotów spod znaku czarnego krzyża [...] głęboko przeżyliśmy. *Głos Wielkopol. 295, 1954.* Pierwsze utwory Mickiewicza spod znaku przełomu romantycznego, jak „Ballady i romanse", wprowadzają motywy pieśni ludowej. *Życie Lit. 47, 1954.* **58.** Da(wa)ć, *przestarz.* czynić z., z-i (komu, sobie); da(wa)ć z., że ... ⟨*sygnalizować co komu (np. gestem), porozumiewać się za pomocą znaków*⟩: Spostrzegła go po minucie: dawał jej znaki z końca sali, wskazując mały, okrągły stolik. *Brand. K. Obyw. 210.* Jedni witają się ze mną szczerze, drudzy udając tylko szczerość, a poza plecyma czyniąc sobie znaki naigrawające się ze mnie. *Kaczk. Mąż 168.* Więzień [...] opukuje mury dookoła, dając znak o sobie. *Zag. Chochl. 169.* Dawał znak, że teraz on będzie mówił. *Korcz. Jan. SPP.* **59.** Dawać, kłaść, stawiać z-i pisarskie ⟨*pisząc umieszczać w rękopisie znaki przestankowe*⟩: Pismo było drobne, śpieszne, trudne do odczytania, gdyż Agnieszka nie stawiała ani znaków pisarskich, ani żadnych kropek ni kresek, odróżniających podobne do siebie litery. *Dąbr. M. Noce IV, 397.* **60.** Dawać (słabe itp.) znaki życia ⟨*żyć jeszcze*⟩: Wśród zwłok odnalazła Daniela, który dawał jeszcze pewne znaki życia. *Rudn. A. SPP.* **61.** Nie dawać znaku życia ⟨*nie powiadamiać, co się z kim dzieje*⟩: Od wybuchu wojny nie dawał znaku życia. *Brand. K. SPP.* **62.** Karbować z-i ⟨*robić nacięcia, karby*⟩: Piękna opowieść głosi, że Murzyni z dalekich zakątków Afryki karbowali na kijach swoje znaki, oddając w ten sposób swój głos za pokojem. *Borow. Kron. 82.* **63.** Kłaść, kreślić z.; objaśniać, odcyfrować, pisać, rysować, wybijać (np. na sztućcach), wyciskać z-i: Dziś nie poznać, gdzie [na twarzy] czas znak kładł, a kędy ostry miecz wroga padł. *Zmor. Poezje 64.* Jedna ściana była z gładkiego alabastru, przed nią stał nauczyciel i różnokolorowymi kredkami pisał znaki. *Prus Far. II, 10.* **64.** Odbierać, otrzymywać, przesyłać, wymieniać z., z-i: O niczym więcej nie myślisz, jak tylko, żeby Anielę czasami widzieć i odebrać od niej jaki znak przychylności. *Sztyrm. Katalept. II, 220.* Jakiś tajemniczy znak wymienił z klucznikiem. *Łoz. Wal. Dwór 25.* **65.** Wyróżniać z-i. **66.** Zrobić z. czym (np. kredą, ołówkiem, paznokciem). **67.** Czekać, oczekiwać na z. **68.** Zrobić co, coś dzieje się na (czyj, jaki) z.: Na znak gospodarza domu wszedł do drugiej komnaty. *Prus Far. I, 256.* **69.** Dać, dawać się we znaki ⟨*dokuczyć*⟩: Wjeżdżali w las. Tutaj wiatr od razu przestał się dawać we znaki. *Dąbr. M. Noce IV, 462.* **70.** Czekać, oczekiwać znaku; używać znaków. **71.** Znikać bez znaku ⟨*bez śladu*⟩. **72.** Zapisać (np. kartkę) znakami. **73.** Być, znaleźć się pod znakiem zapytania ⟨*być, stać się wątpliwym; budzić wątpliwości*⟩: Jego dalsza kariera znalazła się pod znakiem zapytania. *Breza SPP.* **74.** Zaopatrzyć w z. zapytania ⟨*poddać w wątpliwość*⟩: Wywody jego zaopatrywać musimy w znaki zapytania. *Rocz. Lit. 1935, 266.* **75.** Wróżyć ze znaków. **76.** Poznać po znakach. **77.** z-i (czego) mnożą się. **78.** Nie ma znaku czego a. kogo ⟨*śladu*⟩: Takem się dobrze jął do pracy, że we dwie niedziele i znaku starego dworu nie było. *Kras. Podstoli 21.* **79.** z. ostrzega. **80.** z-i (turystyczne) prowadzą: Znaki żółte prowadzą z Jordanowa w kierunku północno-wschodnim na Zębalową. *Turysta 10, 1957, s. 13.* **81.** z. spełnia się, sprawdza się ⟨*przepowiednia*⟩: Zapowiedziane przez proroków spełniają się znaki. *Czyń. Jakob. 279.* **82.** z. rysuje się, widnieje, wyraża co, zarysowuje się: Obfitość znaków wyrażających każdą literę sprawiała, że nauka czytania i pisania była bardzo mozolnym zajęciem. *Prus Far. II, 11.* **83.** z. zdarza się ⟨*omen*⟩: Król był wesół i pełen dobrej myśli, bo zdarzył się znak, który wszyscy za najpomyślniejszą poczytywali wróżbę. *Sienk. Pot. IV, 45.* **84.** z. zostaje ⟨*ślad*⟩: Ja się temu sam dziwowałem, że po tak straszliwym cięciu żadnego nie zostało znaku. *Boh. Uraż. 427.*

● z. *hist.* ⟨*chorągiew, sztandar; oddział wojska*⟩ **85.** z-i narodowe. Kiedyśmy wyszli na hetmańskie szlaki, kazał pan Mohort narodowe znaki odkryć. *Pol. Moh. 28.* **86.** Ciężki, lekki, pancerny z. ⟨*oddział ciężkiej, lekkiej, pancernej jazdy*⟩: Wraz z husarią następował znak lekki [...] z gołymi szablami w ręku i łukami na plecach. *Sienk. Pot. IV, 79.* Widziałem w domu naszym nieboszczyka Sapiehę, pancernego znaku porucznika, co potem był nadwornym marszałkiem królewskim. *Mick. Tad. 216.* Kto tylko miał nieco pieniędzy, starał się o przyjęcie do pancernego znaku. *Bystr. Dzieje II, 347.* **87.** z. husarski ⟨*husaria*⟩. **88.** Oficer, porucznik, pułkownik, żołnierz, wojownik itp. spod znaku ⟨*regularnego oddziału (jazdy)*⟩: [Mohort] był to jeszcze wojownik spod znaku i wielki strażnik hetmańskiego szlaku. *Pol Moh. 18.* **89.** Rozpuścić, rozwinąć z. ⟨*sztandar*⟩: Rotmistrze stali przed pułkami, przy nich chorążowie, każdy z rozpuszczonym znakiem. *Sienk. Pot. V, 174.* **90.** Przyjąć, wcielić do znaku ⟨*do oddziału (jazdy)*⟩. **91.** Zaciągnąć się pod z.; stanąć pod znakiem ⟨*wstąpić do regularnego oddziału (jazdy)*⟩. **92.** Służyć pod znakiem a. pod znakami (np. hetmana) ⟨*służyć w regularnym wojsku (zwykle w oddziałach jazdy)*⟩: Każdy czuł, że dzisiaj ma raczej dać duszę za honor znaku, pod którym służy. *Kaczk. Olbracht. II, 349.* **93.** Walczyć pod znakiem czego ⟨*pod sztandarem czego; również przen.*⟩: Walczyć pod znakiem orła i pogoni; walczyć pod znakiem postępu. **94.** Zasiąść pod znakiem ⟨*pod sztandarem*⟩: Zasiadł więc pod znakiem i buńczukiem, na podniesieniu [...] mając przy sobie posłów. *Sienk. Ogn. III, 213.* **95.** z-i chwieją się ⟨*sztandary*⟩: Kraśne znaki chwiały się nad głowami rycerstwa na kształt olbrzymich kwiatów. *Sienk. Pot. V, 154.*

znaleźć p. **znajdować**

znaleźć się p. **znajdować się**

znamię 1. Barwne, charakterystyczne, ciemne, egzotyczne, formalne, główne, istotne, jawne, konieczne, moralne, nieodłączne, nieodzowne, niezatarte,

niezmazalne, niezwykłe, odrębne, ogniste, ogólne, ogólnoludzkie, oryginalne, powszechne, przelotne, rodzime, rodzinne, swoiste, szczegółowe, typowe, ważne, wewnętrzne, właściwe (sobie), wybitne, wyraźne, wyróżniające, zasadnicze, zewnętrzne, złowrogie z. ⟨*znak, cecha charakterystyczna, piętno*⟩. 2. *przestarz.* z., z-a królewskie ⟨*insygnia władzy królewskiej (korona, berło)*⟩: Dostojne osoby niosły znamiona królewskie. *Lel. Dzieje 199.* Korona była bez wątpienia znamieniem królewskim. *Lel. Polska II, 57.* 3. z. c z e g o — w c z y m: Siedział [...] blady, wyschły jak szkielet, z wpadłymi oczyma [...] i znamieniem śmierci we wszystkich rysach twarzy. *Sztyrm. Pow. II, 142.* 4. z. n a c z y m; p o d c z y m: Czasami zaczerniał w wądole drobny gaj olchowy, niby znamię rodzime na pięknej, jasnej okolicy. *Sier. Now. 23.* Mama ma twarz podłużną, włosy blond i żadnych znaków szczególnych, a tatuś: twarz okrągłą i czarne znamię na prawym policzku. *Kunc. Zagr. 18.* Miał [...] ciemne znamię pod prawym okiem i przystojną, pełną wyrazu twarz. *Dąbr. M. Noce III/2, 154.* 5. z. o d c z e g o: Na szyi... krew? ... czerwone znamię, jakby od miecza! ... *Kaspr. Bunt 33.* 6. Mieć z.: Spostrzegłem, że pod mankietem ma niewielkie znamię na ręku. *Brand. K. Troja 39.* 7. Nadawać komu, czemu z. czego: Wysunięta ku przodowi dolna warga czyniła tę twarz odpychającą, nadając jej znamię wyniosłości i zarozumialstwa. *Rudn. H. Spart. 32.* 8. Nosić (na sobie) z.: Nasze pieśni ludu [...] noszą na sobie znamię życia spokojnego, rolniczego. *Maj. Hist. 56.* 9. Otrzymać, przybrać, przyjąć, przypisać, uchwycić, wycisnąć, wypalić, zatrzeć, zetrzeć znamię (czego); uchodzić za znamię czego: Jak długo za znamię poezji uchodziła forma wierszowa — nie mogło być miejsca dla powieści w obrębie poezji epicznej. *Skwarcz. Lit. 144.* 10. Nabierać znamienia. 11. Naznaczyć, piętnować kogo, co znamieniem czego. 12. Poznać po znamionach.

znany 1. z. j a k o k t o: z. jako wybitny malarz. 2. z. k o m u: Poselstwo pruskie w Paryżu sprawuje markiz Lucchesini, znany Wybickiemu jeszcze z czasów warszawskich. *Mikul. Spot. 12.* 3. z. z c z e g o: z. z widzenia, z opowiadań, z doświadczenia, z rozsądku, z gościnności. - Franek Kowalski znany był z tego na stancji i w gimnazjum, że miewał „dzikie żarty". *Perz. Uczn. 51.*

zniesienie Nie do zniesienia ⟨*którego znieść nie można, nie do wytrzymania*⟩: Ból, upał nie do zniesienia *p.* wytrzymanie.

znieść, znosić 1. z. k o g o, c o (najczęściej o prądach wodnych lub powietrznych): a) ⟨*zepchnąć z obranego kierunku ruchu; porwać, unieść z prądem*⟩: Fala znosi łódź. - W połowie rzeki wartki nurt począł nas znosić [...] przewoźnik odpychał je [tafle lodu] osęką. *Kow. A. Próba 29.* Musiało mnie znieść razem z maszyną znad morza, bo wiatr był południowo-wschodni. *Meis. Żąd. 190*; b) z. k o g o, co — z c z e g o ⟨*zepchnąć, zmyć, spłukać z czego*⟩: Olbrzymie fale wpadały na okręt zatapiając ludzi i znosząc niektórych z pokładu. *Leśm. Przyg. 53*; c) ⟨*zerwać, zniszczyć, zburzyć*⟩: Powiedz mi też, czy woda nie zniosła domku nad jeziorem. *Żmich. Listy 35.* W południe lodowy wał jednym uderzeniem zniósł zupełnie kuchnię. *Cent. Czeł. 93.* 2. z. cenzurę, granicę, karę, konstytucję, niewolnictwo, pańszczyznę, poddaństwo, prawo, przepis, przywilej, ustawę, wyrok, zwyczaj ⟨*uchylić, unieważnić, zlikwidować*⟩. 3. (częściej *ndk*) z. (dobrze, lekko; ciężko, źle) alkohol, klimat, podróż, przeciwności, trudy, tułaczkę itp. ⟨*nie odczuwać złych skutków czego, (nie) reagować w przykry sposób na co; być, nie być odpornym na co; wytrzymywać co, nie wytrzymywać czego*⟩: Czy ci nie jest niedobrze? Ty tak źle znosisz morze. *Dąbr. M. Noce IV, 408.* Nie mógł już chory znieść jazdy w saniach i kazał przeto nieść się dalej na noszach. *Szajn. Szkice III, 415.* 4. (częściej *ndk*) z. c o (bez sprzeciwu, bez szemrania, bez protestu; chętnie, niechętnie; cierpliwie, heroicznie, mężnie, milcząco, obojętnie, pogodnie; po męsku; spokojnie; w milczeniu, w pokorze; z odrazą, z pogodą, z pokorą, ze stoicyzmem, z uległością) ⟨*wytrzymywać, przetrzymywać; cierpieć*⟩: z. afront, ból, chorobę, cięgi, ciosy, docinki, gniew czyj, humory, czyj zły humor, krzywdę, nieszczęście, niewygody, obelgi, obóz, obrazę, czyją pogardę, przykrości, przymówki, ucisk, upokorzenia, urazy, więzienie, wyzysk, zaczepki, zniewagi. - Umiałam znieść głód, chłód, pragnienie, a co większa w dobrej i złej doli panować nad sobą, nad mymi namiętnościami i uczuciami. *Groza Moz. 53.* 5. (częściej *ndk*) Nie z. k o g o, c z e g o; nie z. nerwowo; nie z. c z e g o w k i m; nie z. (a)by ..., żeby ⟨*nie cierpieć kogo, czego; reagować w przykry sposób na co; nie dopuszczać czego*⟩: Nie z. sprzeciwu, czyjej obecności. - A ja właśnie tej roboty na pokaz [...] wprost organicznie nie znosiłem. *Breza Uczta 126.* Gdy śpię, nie mogę znieść światła, które bije prosto w oczy. *Dygas. Now. V, 80.* Widocznie nie mógł znieść widoku strasznych męczarni swego ulubieńca, bo [...] w łeb mu strzelił. *Dygas. Piszcz. I, 39.* Człowiek nie znosi w innych przede wszystkim wad własnych. *Sienk. Uzup. 113.* Dziewczęta śmiały się głośno, panią to znów bardzo gniewało, nie znosiła, aby kogoś ośmieszano. *Goj. Dziew. I, 25.* 6. z. armię, wojsko (nieprzyjacielskie), nieprzyjaciela, przeciwnika, wroga; z. (co) do nogi, do szczętu, ze szczętem ⟨*rozbić, rozgromić, pobić*⟩: Po zaciętej walce całe wojsko nieprzyjacielskie zniesione zostało ze szczętem. *Balin. M. Polska I, 206.* 7. z. kogo, co z oblicza ziemi, z powierzchni ziemi ⟨*rozgromić, zniszczyć całkowicie, doszczętnie*⟩. 8. Znosić cierpienia, katusze, męczarnie, męki, tortury: a) ⟨*wytrzymywać, przetrzymywać*⟩; b) ⟨*doznawać, cierpieć*⟩. 9. Znosić krzyż pański gdzie ⟨*doznawać upokorzeń, przykrości; być maltretowanym, poniewieranym*⟩: Rozpoczął służbę u sołtysa i przez dwa lata znosił krzyż pański w tym domu. *Dygas. Swojcz. 255.* 10. z. (czyje) spojrzenie, (czyj) wzrok ⟨*wytrzymać*⟩. 11. z. c o — o d k o g o ⟨*doznawać przykrości, być narażonym na przykrości*⟩: Nie bój się — niech je twa krytyka płatnie, od nieprzyjaciół moich więcej znoszę, te strofy są złe, powiedz to otwarcie. *Słow. Poem. II, 83.* 12. Więcej, niż można; może kto z.; niż mogą siły czyje z. ⟨*niż można, może kto wytrzymać*⟩: Było to więcej, niż słabe siły chorego znieść mogły. Głowa Kmicica opadła na poduszki. *Sienk. Pot. I, 152.* 13. z. jajko ⟨*o ptaku: złożyć; wydać z siebie*⟩: Zagwizdał jak wilga i zagdakał jak kura, kiedy zniosła jajko. *Bogusz. Korn. Ludzie 136.*

14. Kura znosząca złote jajka ⟨*o kimś albo czymś przysparzającym dóbr, bogactw*⟩: Żonę los mu podarował dobrą i nade wszystko pracowitą, przysłowiową kurę znoszącą złote jajka. *Wieś 17, 1953.* **15.** Znosić nowiny, plotki, ploty ⟨*przynosić, powtarzać*⟩: Zawsze tylko ploty znosisz: ten powiedział to, tamten owo. *Kunc. Dni 338.*

znieść się, znosić się 1. (częściej *ndk*) *przestarz.* **z.** się z kim, przez kogo, przez co; **z. się** bezpośrednio, listownie, potajemnie, skrycie, tajemnie, ustnie ⟨*porozumiewać się*⟩: Musiał się znosić w sprawach publicznych ze starostami zamków. *Kaczk. Olbracht. III, 299.* Witold chciwy panowania i sławy, zniósłszy się z przyjaznymi sobie książętami i bojarami litewskimi, postanowił [...] zwierzchnictwo osiągnąć. *Pot. L. Pam. II, 110.* Nie znalazłszy żadnego przygotowania, musieliśmy dopiero znosić się z obywatelami dla uzyskania od nich pomocy. *Bork. K. Pam. 174.* Stany obradowały osobno i znosiły się z sobą przez poselstwa. *Proch. Król II, 330.* **2.** Siły się (wzajemnie) znoszą ⟨*niwelują*⟩: Skoro wypadkowa jest równa zeru, to cały układ sił jest w równowadze, czyli siły wzajemnie się znoszą. *Siekl. Stat. 32.*

znikać, zniknąć 1. z. bez śladu, bez wieści; bezpowrotnie; doszczętnie; ze szczętem; **z.** nagle, natychmiast; **z.** niepostrzeżenie; **z.** migiem, piorunem, prędko, rychło, szybko, w oka mgnieniu; **z.** raptem, raptownie, tajemniczo, zupełnie ⟨*ginąć, przepadać; stawać się niewidzialnym*⟩. **2. z.** na godzinę, na parę godzin, na (cały) dzień, wieczór, na (całą) noc, na tydzień, miesiąc itp.; **z.** od czasu do czasu ⟨*nie pokazywać się, usuwać się; wychodzić, wyjeżdżać na jakiś czas*⟩. **3.** (częściej *dk*) **z.** jak bańka mydlana, jak duch, jak cień, jak eter, jak kamfora, jak kamień w wodzie, jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki, jak powiew wiatru, jak wiatr, jak sen, jak senne marzenie, jak widmo; jak(by) wpadł w wodę; jakby się zapadł pod ziemię, w ziemię: Skręcił w bok i znikł jak kamfora w przechodniej kamienicy. *Lam J. Rozmait. 232.* Odkąd zniknęła jak sen jaki złoty, usycham z żalu, omdlewam z tęsknoty. *Słow. Poem. I, 292.* Napróżno byś szukał tego pana, zniknął jak w wodę wpadł, na kwaterze go nie ma. *Krasz. Latarn. IV, 92.* **4. z.** między czym, pod czym sprzed czego, w czym, wśród czego, za czym ⟨*ginąć, przepadać, kryć się, podziewać się*⟩: Zbiegł ze wzgórza i zniknął między drzewkami. *Prus Lalka I, 253.* Nadbiegła wilczyca i znikła pod nawisłymi gałęźmi figowego drzewa. *Par. Niebo 13.* Dorożka ruszyła z miejsca, znikła sprzed okien, natomiast we drzwiach stanęła Cechna. *Goj. Dziew. II, 87.* Uciekł przez okno złoczyńca w ostatniej chwili, zniknął w ciemnościach. *Wikt. Miasto 18.* - **z.** w cieniu nocy; w czeluści bramy, tunelu; w dali, w gęstwinie, w głębi, we mgle, w mroku, w oddaleniu, w oddali. - Gromadzili się na głos świstawek i uszykowawszy się we dwójki znikali wśród drzew i zarośli. *Prus Dzieci 129.* Wstrzymał konia i zapowiedział odwiedziny za kilka dni. Wnet znikł za bramą. *Kow. W. Rodz. 16.* - **z.** za drzwiami, za horyzontem, za zakrętem **5.** Zniknąć komu sprzed nosa ⟨*być straconym dla kogo; umknąć komu, przepaść*⟩: Wyglądał [...] łaskawego testamentu, bez którego cały majątek zniknąłby mu sprzed nosa. *Dzierzk. Kug. 32—33.* **6. z.** w tłumie ⟨*mieszać się z tłumem, ginąć w tłumie*⟩. **7. z.** w żołądku ⟨*być jedzonym*⟩: Teraz z psem rozpoczęli ucztę. Resztki sera i chleba zniknęły w ich głodnych żołądkach. *Rudn. H. Spart. 52.* **8. z.** skąd (z czego): a) ⟨*o osobie: wychodzić niepostrzeżenie, ulatniać się*⟩: Od czasu do czasu dziewczynka znikała gdzieś z domu. *Was. W. Pok. 122*; b) ⟨*o rzeczy: być usuniętym; być skradzionym*⟩: Fotografia znikła ze ściany. **9.** Coś znika komu z czego ⟨*ustępuje*⟩: Witał gości uprzejmie [...] ale zmarszczki nie znikały mu z czoła. *Choj. Alkh. IV, 52.* - Rumieńce znikły z twarzy, z policzków; uśmiech znikł z ust, z warg. **10. z.** z horyzontu; z oblicza, z powierzchni ziemi; z widowni ⟨*ginąć bezpowrotnie; usuwać się, być całkowicie usuniętym*⟩: **11.** (częściej *dk*) **z.** (komu) z oczu, sprzed oczu; **z.** przed czyim wzrokiem; **z.** z widoku ⟨*zejść, usunąć się z pola widzenia; zginąć dla oka, przestać być widocznym*⟩: Czerwony automobil z narodową chorągiewką zahuczał i zniknął pozostałym żołnierzom z oczu. *Rybka S. Pęta 111.* **12. z.** z rynku (o towarach): a) ⟨*być chowanym*⟩: b) ⟨*być wykupywanym*⟩: Cukier i tłuszcze znikły z rynku, a benzyna podrożała dwukrotnie. *Osm. Not. 93.* **13. z.** ze stołu: a) ⟨*o potrawach: być zabieranym, uprzątanym*⟩: b) ⟨*być szybko zjedzonym*⟩: Prawie wszystkie kotlety znikły ze stołu, został tylko jeden. *Bogusz. Polon. II, 95.* **14.** (częściej *dk*) **z.** z czyjego życia ⟨*przestać dla kogo istnieć, nie stykać się z kim więcej*⟩: Opuścili nasze miasto tak samo, jak do niego przyjechali, zniknęli z naszego życia. *Nałk. Z. Mił. 206.* **15.** Jedzenie, chleb, mięso itp. znika ⟨*zostaje zjedzone, zabrane*⟩: półmiski znikają ⟨*zawartość zostaje zjedzona*⟩. **16.** Nadzieja na co a. czego znika ⟨*rozchwiewa się, rozwiewa się, gaśnie*⟩. **17.** Towar znika ⟨*nie ma go w sprzedaży (jest chowany; jest szybko wykupywany)*⟩. **18.** Zmarszczki znikają ⟨*wygładzają się*⟩.

zniszczenie 1. Bezprzykładne, całkowite, katastrofalne, kompletne, ogromne, potworne, straszliwe, straszne, wielkie, zupełne **z.**; **z-a** wojenne ⟨*spustoszenie, zagłada, ruina*⟩. **2.** *książk.* Anioł zniszczenia: [Zaraza] przeszła, jak straszny anioł śmierci i zniszczenia, zabrawszy tysiące ofiar. *Jun. Dworek 19.* **3.** *książk.* Burza, huragan, lawina, orkan; furia, szał zniszczenia. **4.** Ogrom zniszczeń. **5.** Naprawić, (przy)nieść, roznosić, rozsiewać, siać, (s)powodować, sprawiać, sprowadzać, szerzyć, wynagrodzić, zastać, znać **z.**: Byli jak dwa listki marne wśród burzy, która niosła śmierć i zniszczenie [...] całym plemionom. *Sienk. Pust. I, 125.* A huragan wzmagał się, coraz straszliwsze siał zniszczenie; olbrzymie drzewa [...] łamał. *Reym. Now. I, 198.* Zjawił się smok, który ciężkie sprawiał zniszczenia. *Lel. Dzieje 16.* Zniszczenia było znać na każdym kroku. *Kożn. Rok 160.* **6.** Narazić (się), pozwolić, skazać na **z.** **7.** Dokonać zniszczenia: Działania wojenne 1939 r. dokonały w wielu miastach ogromnych zniszczeń w zabudowie. *Ekon. 3, 1954, s. 91.* **8.** Doprowadzić do zniszczenia. **9.** Cierpieć od zniszczenia: Hale południowej strony Tatr nie są przepasione [...] zaś las nie cierpi od zniszczeń powodowanych przez bydło i owce. *Radw. Świat 45.* **10.** Ocalić, (u)chronić, zabezpieczyć, zachować od zniszczeń, przed zniszczeniem: Prot Lelewel [...] ocalił przed zniszczeniem kilkanaś-

cie jego [brata] listów, pisanych w epoce chłopięctwa. *Śliw. A. Lel. 11.* Książka była widocznie w rękach jakiegoś hultaja, który jej nawet od zniszczenia zabezpieczyć nie umiał. *Prus Kłop. 62.* **11.** Dźwigać się ze zniszczeń. **12.** Oprzeć się, ulec zniszczeniu: Z tych skał ogromnych, które się zwycięsko oparły zniszczeniu wieków [...] dzisiaj jeszcze jest cztery. *Kaczk. Olbracht. I, 3.* Z przerażeniem spostrzegła, że gniazdo cieciorki, założone w pobliżu, uległo podczas nocy zniszczeniu. *Dygas. Gody 43.* **13.** Grozić, tchnąć, znaczyć ślady zniszczeniem. **14. z.** dotyka (co a. kogo).

zniszczony 1. z. c z y m: Budynek zniszczony pożarem. **2. z.** o d c z e g o: Ręce z-e od pracy.

zniszczyć 1. z. kogo, co do cna, do reszty, do szczętu, doszczętnie, w samym rdzeniu, w zarodku, zupełnie; **z.** materialnie, moralnie ⟨*doprowadzić do ruiny, unicestwić, zniweczyć*⟩: Jeśli nam odmówicie pomocy, złodzieje zniszczą nas do reszty. *Ścieg. Złota 125.* **2. z.** buntowników, wojsko, oddział wojska itp. ⟨*rozbić, rozgromić, unicestwić*⟩: Masz wasza dostojność zebrać wojska z Dolnego Egiptu i zniszczyć buntowników. *Prus Far. II, 190.* **3. z.** dokument, list, rękopis ⟨*podrzeć, spalić; uszkodzić*⟩. **4. z.** kraj, miasto ⟨*spustoszyć; doprowadzić do ruiny*⟩. **5. z.** nastrój, przyszłość, szczęście, uczucie ⟨*popsuć, zniweczyć*⟩: Gorączkowy pośpiech i zmęczenie zabrały już i zniszczyły pogodny, radosny nastrój tego poranku. *Strug Chim. II, 126.* Lekkomyślną ręką zniszczył całą przyszłość biednej dziewczyny. *Dzierzk. Pow. II, 157.* **6. z.** piękno ⟨*zniweczyć, unicestwić*⟩. **7. z.** sprzęt ⟨*zużyć; uszkodzić*⟩. **8. z.** ślady ⟨*zatrzeć*⟩. **9. z.** ubranie, obuwie ⟨*zużyć, zedrzeć*⟩. **10. z.** zdrowie ⟨*nadszarpnąć, nadwerężyć, zrujnować*⟩. **11. z.** zło ⟨*wykorzenić, unicestwić*⟩: Ażeby zło w samym rdzeniu zniszczyć, odebrano starej babie nadzór nad gromadzkim bydłem. *Dygas. Now. V, 164.* **12.** Ogień, pożar zniszczył (np. budynek) ⟨*strawił*⟩. **13.** Wojna zniszczyła (np. ludzi) ⟨*zrujnowała*⟩. **14. z.** c o — c z y m: z. kraj mieczem, ogniem, żelazem. **15. z.** c o — p r z e z c o: Czy pani chciała powiedzieć, że pewne sfery społeczne zniszczą piękno przez nieświadomość? *Goj. Dziew. II, 11.* **16. z.** c o — w k i m: Prawdziwa boleść zniszczyła w nim pamięć o rutynie i wydobyła z jego serca skargę zupełnie oryginalną. *Wind. Koch. 140.* **17. z.** kogo w opinii czyjej; *daw.* **z.** kogo na honorze, na sławie ⟨*popsuć komu opinię, zniesławić kogo*⟩: Wiesz, co on zrobił, by mnie zniszczyć w jej opinii? *Pięt. Białow. 123.* Skoro zechcemy, w oczach jego rodaków zniszczymy go na dobrej sławie, na honorze. *Fredro J. Żyw. 101.*

zniżać, zniżyć 1. z. cenę, czynsz, płacę ⟨*zmniejszać, obniżać*⟩: Zaraz napisz mi edykt, jako ludowi zniża się czynsz dzierżawny i podatki. *Prus Wiecz. 255.* **2. z.** głos; **z.** głos do szeptu ⟨*przyciszać głos, mówić ciszej; szeptać*⟩: Ponieważ nie chciał, aby dzieci słyszały wszystko, co mówił, głos zniżał prawie do szeptu. *Orzesz. Niemn. II, 56.* **3. z.** stopę życiową a. życia ⟨*zmniejszyć wydatki na potrzeby codzienne, urządzać się, żyć skromniej*⟩. **4. z.** c o — p r z e d k i m, p r z e d c z y m ⟨*pochylać na znak czci*⟩: Przechodzili niemym szeregiem [...] szable zniżali przed wodzem. *Reym. Now. III, 8.* **5.** (częściej *dk*) **z.** głowę (w ukłonie) ⟨*pochylić*⟩: **z.** czoło a. czoła przed kim, przed czym ⟨*uznać czyją wyższość, ukorzyć się*⟩: Zniżyłem głowę, by ucałować jej ręce. *Dzierzk. Pow. II, 54.* Nie zniży nigdy stary Tęczyński siwego czoła swego przed nimi. *Niemc. Jan 19.* **6. z.** c o — d o c z e g o a. d o k o g o; k u c z e m u; również *przen.*: Nie należy wielkich narodu myśli zniżać do nieoświeconych obywateli, ale raczej umysły ludzi do wielkich narodu myśli wznosić. *Norwid Słow. 194.* Jaskółki kwiliły żałośnie, zniżając tuż ku ziemi swoje loty. *Jaroch. Niemił. 128.* Wyobraźnia zniżająca poezję do poziomu pospolitych utworów. *Mochn. SPP.* **7. z.** co — na ileś złotych, groszy, franków itp., na ileś metrów, centymetrów itp. ⟨*obniżać cenę czego; wysokość czego do jakiejś wartości, jakiejś miary*⟩: Poezje jego wyszły [...] in 12°, cena zniżona na 50 kop. — sprzedają w redakcji. *Krasz. Poeta 189.*

zniżać się, zniżyć się 1. Głos zniża się ⟨*cichnie, scisza się*⟩. **2.** Lotnik, samolot się zniża ⟨*obniża lot, schodzi na mniejszą wysokość*⟩: Lotnicy nieprzyjacielscy zniżają się i zrzucają na wieś bomby. *Kamiń. A. Kam. 22.* **3.** Księżyc, słońce się zniża ⟨*zbliża się ku linii horyzontu*⟩. **4. z. się** d o c z e g o ⟨*poniżać się, schodzić do czego*⟩: **z. się** do pochlebstwa. - Duma [...] nie pozwalała mu zniżyć się ze swojej wysokości do poniewolnego posłuszeństwa. *Szajn. Szkice III, 252.* **5. z. się** do kolan, do nóg ⟨*kłaniać się nisko, zginać się w niskim ukłonie*⟩: Ilekroć spotykał pana, pokornie zdejmował czapkę, zniżał się do kolan. *Krasz. Ulana 86.* **6. z. się** do upadku ⟨*zmierzać do upadku*⟩. **7. z. się** d o k o g o; do czyjego poziomu ⟨*stosować się, naginać się do czyjego poziomu*⟩: Twierdzą niektórzy, że aby się do prostaczków zniżyć [...] potrzeba tylko dobrej woli i gorącego serca. *Tyg. Ilustr. 174, 1863.*

zniżka 1. z. kolejowa ⟨*ulga w opłatach za przejazdy i przewozy kolejowe*⟩: Pracownicy państwowi korzystają z 50% zniżki kolejowej. **2. z.** cen, stopy procentowej ⟨*obniżka*⟩. **3.** Udzielić komu zniżki. **4.** Ulec zniżce (o cenach, produkcji) ⟨*być obniżonym, zmniejszonym*⟩. **5 z.** (cen) nastąpiła.

znosić ⟨*noszeniem zużyć, zniszczyć*⟩ **z.** odzież, ubranie, suknię, garnitur, obuwie itp.: Nie tylko zdarł cztery pary lakierków i znosił dwa fraki [...] ale sam się zmachał. *Weys. Józ. Żywot 183.*

znosić p. **znieść**

znosić się p. **znieść się**

znowu, znów 1. ..., albo **z.** ...; raz ..., **z.** ...; ..., to **z.**; to ..., to **z.** ... ⟨*naprzemian, to ... to, bądź ... bądź ...*⟩: Wpada w pasję albo znowu szaleje. *Dąbr. M. Noce II, 172.* Godzinami nieraz całymi gadała do syna, który odpowiadał raz uśmiechem, to znów płaczem. *Jeż Rotuł. 141.* Co za orgia barw. Żółte, pomarańczowe, rudawe, to znów zielone. *Krzywosz. Rusał. 34.* Dzwonki jęczały to ciszej, to znów głośniej w mroźnej, śnieżnej przestrzeni. *Grusz. Ar. Tuzy 424.* **2.** Co, cóż **z.**; co, cóż to (tam) **z.**; a to **z.**; ale co, cóż **z.** ⟨*wzmacnia pytanie, zastrzeżenie, wykrzyknienie*⟩: Co to znowu za figle! Tego już za wiele! *Reym. Fron. 135.* Chciałem [...] powiedzieć, że jest łotr. Jak to! co to! a to znowu! Cezarek! [...] to najpoczciwsze dziecko. *Dzierzk. Rodzina 200.*

Pan był moim gościem, o żadnym rachunku nie ma mowy [...] — Ale cóż znowu ... [...] certowali się. *Pytl. Fund. 122.* **3.** Ledwie ..., a już z.: Ledwie się skończyło drugie śniadanie [...] a już znowu zaczynają pobrzękiwać talerze na obiad. *Bogusz. Polon. IV, 295.* **4.** Nie ... tak z. ⟨*nie tak bardzo*⟩: Ja tu w mieścinie mojej egzystuję, jak mogę, i nie jest mi tak znowu źle. *Orzesz. Klat. 257.* **5.** Nie taki z. jakiś (wielki, silny, gęsty itp.) ⟨*nie taki przecież, jednakże (wielki, silny, gęsty itp.)*⟩: W cieniu, choć jeszcze nie taki znowu gęsty, robi się odrobineczkę chłodno. *Bogusz. Kura 90.* **6.** Tam ..., a tu z. ⟨*tam ... a tu zaś*⟩: Nie mam się gdzie podziać — tam próba, a tu znów — nie ubrana panna. *Goj. Dziew. II, 29.* **7.** z. i z.; z. ...i z. ... ⟨*ponownie; powtarzając (jakąś czynność) co pewien czas*⟩: Głos umilkł na chwilę nasłuchująco, po czym odezwał się znowu i znowu, i znowu. *Prusz. Karabela 208.* Kiwnął on się kilkakrotnie i o mało nie spadł pod koła; znowu się ocucił [...] i znowu usypiał. *Dygas. Now. V 64.*

znój **1.** Letni, słoneczny z. ⟨*skwar, spiekota*⟩: Serce moje schło, jak trawa w srogie letnie znoje. *Kochan. SW.* **2.** Ciężki, krwawy, twardy z. ⟨*pot; trud, mozół*⟩: Ocieram czoło krwawym znojem zlane. *Kremer Listy I, 7.* **3.** z. rolniczy; z-e wojenne ⟨*ciężka praca, trudy, mozoły*⟩. **4.** z. ciężkiej pracy; *przen.* z. życia. **5.** Trudy i z-e (znosić); w trudzie i znoju (zdobyć co, pracować) ⟨*trudy i ciężką pracę (znosić); w trudzie i w ciężkiej pracy (zdobyć co)*⟩. **6.** Otrzeć z. z czoła ⟨*otrzeć pot*⟩. **7.** Pracować w znoju ⟨*bardzo ciężko pracować*⟩: Mój los był żyć dla ludzi i z ludźmi, którzy od świtu do zmroku w znoju pracują na kawałek chleba. *Choj. Alkh. III, 42.*

znużony **1.** z. c z y m ⟨*strudzony, zmęczony*⟩: z. wędrówką, upałem, rozmową, wrażeniami. **2.** z. n a c z y m: z. na duszy i ciele.

zobowiązać (się), zobowiązywać (się) **1.** z. k o g o — c z y m; z. kogo sobie ⟨*ująć, pozyskać, zjednać sobie*⟩: z. kogo darem, usługą. **2.** z. k o g o — c z y m — d o c z e g o ⟨*włożyć na kogo obowiązek czego*⟩: Dzierżawcę [...] zobowiązała kontraktem do najściślejszego dozorowania każdego zakątka dworu. *Orzesz. Klat. 153.* **3.** z. kogo słowem, pod przysięgą (do czego; że ...) ⟨*uzyskać od kogo przyrzeczenie, przysięgę, że ...*⟩. **4.** z. się c z y m **5.** z. się (do czego) słowem (honoru) ⟨*przyrzec co uroczyście*⟩: Wszyscy się słowem honoru zobowiązali, że nikt o tym nie piśnie. *Krasz. Pam. 166.* **6.** z. się d o c z e g o lub co robić ⟨*przyjąć co za swój obowiązek*⟩: Zobowiążę się nie wydawać drugiej tego tomu edycji, aż po pewnym lat przeciągu. *Mick. Listy I, 277.* **7.** z. się w o b e c, w z g l ę d e m k o g o: Kiedy będę mógł oddać 1 tom do druku, nie umiem powiedzieć i lepiej pod tym względem nie zobowiązywać się względem czytelników. *Sienk. Koresp. I, 374.*

zobowiązanie **1.** Ambitne, cenne, długofalowe, dodatkowe, formalne, moralne; *praw.* naturalne; obopólne, okolicznościowe, osobiste, pierwszomajowe, pisemne, tymczasowe, uroczyste, ustne, wzajemne, zbiorowe, zespołowe z.; z. dłużnicze, finansowe, gwarancyjne, pieniężne, płatnicze, produkcyjne ⟨*to, do czego się ktoś zobowiązał; obowiązek przyjęty na siebie albo włożony na kogo*⟩. **2.** z. c z e g o; d o c z e g o: z. wykonania pracy a. do wykonania pracy. **3.** z. w o b e c k o g o; w z g l ę d e m k o g o: Utonął w zobowiązaniach wobec protektorów i chlebodawców. *Szew. Kleszcze 14.* Rząd francuski [...] łącząc szczerą chęć uniknięcia wojny światowej z poczuciem konieczności wypełnienia swych zobowiązań względem rosyjskiego sprzymierzeńca [...] spróbował bezpośrednio zbadać grunt w Petersburgu. *Ask. Uwagi 413.* **4.** Gwarantować, likwidować, łamać, mieć, płacić, przyjąć (na siebie), regulować, spełnić z.: Wyciągał z kieszeni grubo wypchany pugilares, płacił zobowiązania, wykupywał i rozdzierał weksle. *Gomul. Ciury III, 40.* Zobowiązania spełniał z rzadką akuratnością, uczciwie. *Jun. Wod. 2.* **5.** Podjąć, podpisać, ponowić, powziąć, uczynić z.: Podjęli ambitne zobowiązanie, aby wykonać przedterminowo roczny plan produkcji. *Przyj. 52, 1952.* Dziś podpisałem zobowiązanie na 5 lat służby w wojskach lotniczych. *Scheur Pam. 29.* **6.** Przekroczyć z.: Okazało się, że brygada nie tylko że wykonuje swoje zobowiązania, ale nawet je przekracza. *Gaz. Rob. 275, 1954.* **7.** Uzyskać z.: Kościuszko, wyprawiony z tajną misją do Francji w początku 1793 r. [...] nie uzyskał żadnych zobowiązań pozytywnych od rządu rewolucyjnego. *Ask. Poniat. 57.* **8.** Wkładać na kogo, wykonać, wypełnić, zaciągnąć względem kogo, zatwierdzić, złożyć z.: Gdybyś chciał zatwierdzić zobowiązanie kilkoma wyrazami na piśmie, kamień odwaliłbyś z mej piersi. *Choj. Alkh. IV, 118.* **9.** Dotrzymać zobowiązania. **10.** Uiścić się, wywiązać się z zobowiązania. **11.** Podołać zobowiązaniu.

zobowiązywać (się) p. **zobowiązać (się)**

zorza *daw.* też **zorze** **1.** Biała, blada, czerwona, gasnąca, jasna, krwawa, pierwsza, porankowa, przedporanna, przedwieczorna, ranna, różana, rubinowa, rumiana, srebrna, wieczorna, złota z. ⟨*rozjaśnienie górnych warstw atmosfery przez promienie słońca znajdującego się pod horyzontem*⟩: Każdego wieczora [...] idzie błądzić po brzegach jeziora; albo klęczący [...] aż do białej zorzy świeci z daleka jak posąg. *Mick. Konrad 86.* Oto wschodząca porankowa zorza oświeca [...] Adriatyku fale! *Krasz. Poezje I, 53.* **2.** z. borealna, polarna, północna; z. południowa ⟨*zjawisko świetlne obserwowane na niebie w okolicach podbiegunowych*⟩: Aż o północy zorza borealna rozciągnęła się na całej niebios połowicy. *Słow. Anh. 247.* Na roziskrzonym od gwiazd niebie zaczęły się zapalać różnobarwne wstęgi zorzy polarnej. *Cent. Foka 126.* Co noc prawie płonęły zielonawe, błękitne i różowe smugi zorzy północnej. *Sier. Now. 85.* Trzeba było zbierać spostrzeżenia astronomiczne [...] obserwować zjawiska południowej zorzy. *Tyg. Ilustr. 16, 1900.* **3.** *przen.* z. przyszłości; swobody, wolności; z. wstydu: Wytrwajmy tylko, a ujrzymy zorzę przyszłości lepszej. *Mick. Listy II, 471.* Chciałem ja śpiewać Aliny pochwały, lecz zorze wstydu jej lice oblały. *Brodz. Poezje 230.* **4.** Piękna, śliczna, rumiana, zarumieniona jak z.; rozjaśnić się, świecić jak z.: Ma córkę, śliczną jak zorza, a dobrą jak gołąbek. *Zmor. Podania 47.* Twarz przybysza rozjaśniła się jak zorza. *Sienk. Ogn. IV, 167.* **5.** O zorzy (porannej) ⟨*o świcie*⟩: Tutaj poczynał o zorzy porannej śpiewać. *Pol Moh. 26.* **6.** Przed zorzą ⟨*przed

świtem›: Tych troski [...] budzą przed zorzą. *Niemc. Kaz. 31.* **7.** Czerwienić się, goreć, różowić się, rumienić się zorzą; od zorzy, w zorzy: Więdną gwiazdy, pobladłe bezsenną niemocą, zorzą fala strumienia różowi się blada. *Staff L. Poezje II, 354.* Wierzchołki pinij i cyprysów rumieniły się już od zorzy porannej. *Sienk. Quo I, 89.* **8. z.** barwi się, zabarwia się; mieni się; bije, błyska, blednie, dogasa, dopala się, gasi gwiazdy, gaśnie, goreje, jaśnieje, krwawi się; maluje dachy, okna, szyby itp.; pali się, płoni się, płonie, pojawia się, pokazuje się, rozbłyska, rozjaśnia się, rozpala się, rozświeca niebo, różowi się, rumieni niebo, rzuca brzask, świeci, świta, ukazuje się, wschodzi, wstaje, wypływa na niebo (zza horyzontu), wystrzela (zza gór), wytryska (nad morzem); z. zabłysła, zagasła, zgasła; z. zapala się, zjawia się, złoci się, znika, żarzy się; zwiastuje dzień, narodziny dnia: Choć wiem, że jutro błyśnie nowe zorze, smutno mi, Boże! *Słow. Lir. 77.* Na wschodzie płoniła się, jak dziewczyna, różana zorza poranna. *Sienk. Listy II, 60.* Jutro, nim zorza świtem się rozpali, przyjdź do mnie. *Słow. Poem. I, 167.* Poranna zorza rzuciła brzask szary ponad dalekie podolskie obszary. *Rom. Łużeccy 176.* Purpurowym płomieniem zapala się zorza pod lasem. *Żer. Opow. 68.*

zostać (się), zostawać (się) 1. Co, cóż (komu) zostaje ‹*co ktoś ma począć, robić; co komu pozostaje*›: Stanął przed Hanką wyciągając prawą rękę. [...] Cóż jej zostawało niebodze? *Sewer Przybł. 32.* **2.** Nie zostaje komu nic innego (nic więcej) jak; jak tylko (co robić); prócz czego ‹*ktoś nie ma innego wyjścia jak ...; ktoś może tylko (co zrobić); komuś pozostaje tylko ...*›: Nie zostaje mi nic więcej, jak polecić się twojej pomięci. *Słow. Listy II, 20.* Nic nam nie zostało prócz mrozu, głodu i śmierci. *Brand. K. Sams. 21.* **z. (się)** b e z c z e g o: **3. z. (się)** bez chleba, bez pracy, bez zarobku, bez środków do życia ‹*stracić pracę, możność zarobkowania; być pozbawionym środków egzystencji*›. **4. z. (się)** bez dachu nad głową ‹*być pozbawionym mieszkania, stać się bezdomnym*›. **5. z. (się)** bez grosza (przy duszy) ‹*wydać, stracić wszystkie pieniądze*›. **6.** *przestarz.* **z.** bez duszy ‹*stracić przytomność*›. **7.** *karc.* **z.** bez dwóch, bez trzech itd. (domyśl. lew): Zapowiedzieliśmy z Potockim wielkiego szlema... i ... zostaliśmy bez pięciu! *Grusz. Ar. Tuzy 300.* **8. z. (się)** bez niczego: Aby się trochę ubrać, musieli sprzedać drugi kolczyk i „na czarną godzinę" zostali bez niczego. *Rudn. A. Morze 328.* **9. z.** bez odpowiedzi; (pytanie) zostało bez odpowiedzi ‹*nie otrzymać odpowiedzi; nie odpowiedziano na pytanie*›. **10.** Coś zostało bez skutku ‹*nie odniosło skutku*›: Napomnienie moje zostało bez skutku. *Lam J. Głowy III, 45.* **11. z. (się)** b e z k o g o ‹*nie mieć kogo, pozostać bez kogo*›: Armia nie może zostać bez wodza... *Prus Far. II, 251.* **12. z. (się)** d l a k o g o: Serwis do kawy raz ze srebra zrobiony zostanie i dla dzieci. *Kras. Podstoli 144.* **13.** (częściej *ndk*) **z.** do dyspozycji ‹*być do dyspozycji*›. **14. z.** do odzyskania, do zapłacenia ‹*być, pozostać*›: Zostawały najprzód do odzyskania ziemie ujarzmione, w poddaństwo Niemców przypadłe. *Alc. Rzecz 20.* **15.** Wszystko zostanie między nami; niech to zostanie między nami; niech to przy tobie zostanie ‹*(niech) nie będzie wiadome nikomu więcej, (niech) zostanie naszą tajemnicą; nie mów o tym nikomu*›: Mów śmiało! — Wiem, że wszystko między nami zostanie. *Wol. Dom. I, 58.* **16.** Nie zostało na owinięcie palca ‹*nie pozostało nic*›: Porzuć tę pensję, która ci życie zatruwa. Im prędzej ciśniesz ją, choćby ci nie zostało na owinięcie palca, tym lepiej zrobisz. *Prus Emanc. I, 134.* **17.** Nie zostanie kamień na kamieniu ‹*wszystko zginie, będzie zniszczone; ulegnie zniszczeniu*›: Trzeba [...] ratować jakoś dobytek. Tu kamień na kamieniu nie zostanie. *Rus. Igr. 24.* **18.** Zostało co komu na pamiątkę. **19.** *uczn.* **z.** na drugi rok; ktoś został (w klasie) ‹*nie być promowanym do następnej klasy, powtarzać klasę; ktoś nie został promowany, powtarza klasę*›: Chyba nie zostałeś na drugi rok w tej samej klasie, co? *Kłos. Wiosna 55.* Cała nasza klasa zda do III klasy, ale jeden nasz kolega będzie musiał zostać. *Świerszcz. 42, 1952,* **20. z.** n a c z y m: Krew sączyła się z ran, ślady jej zostawały na śniegu, na gałęziach świerkowych, na badylach i mchu. *Żer. Rzeka 11.* **21. z.** na (czyjej) głowie ‹*być pozostawionym czyjej trosce, czyim zabiegom, staraniom*›: Jakże to bez was wszystko ma zostać na mojej głowie? Spyta mnie kto o co, a ja sam jak tabaka w rogu. *Bron. J. Ogn. 316.* **22. z.** na bruku ‹*stracić posadę, pracę*›: Jeszcze liczniejsze były opowieści o urzędnikach Polakach, których usuwano, a którzy zostawali na bruku. *Krzyw. L. Wspom. 53.* **23. z.** na koszu, na lodzie ‹*znaleźć się w trudnej sytuacji; zostać z niczym; zostać pominiętym*›: Jakkolwiek zabrałem z Warszawy dostateczną ilość pieniędzy, należało mi się jednak dobrze liczyć, aby nie zostać na koszu. *Dygas. Listy 119.* **24. z.** na miejscu, na pobojowisku, *daw.* na placu ‹*paść, polec, zginąć*›: Trafiony kulą, został na miejscu. *SW.* Pomogła do wygranej śmierć króla Asyryjczyków, który mężnie się potykając został na placu. *Kras. Życia III, 4.* **25. z.** o c z y m: **z.** o głodzie ‹*być głodnym, cierpieć głód*›: Po wieku mego wiosny nie wróconej szkodzie, nachylony ku zimie, zostałem o głodzie. *Karp. Zab. VII, 83.* **26.** C o ś (k o m u) zostaje p o k i m ‹*jest pozostawione, przypada po kim*›: Zostały po nim długi. *SW.* Gospodarstwo setne zostało mu po rodzicach. *Dygas. Now. II, 257.* **27. z.** p o d c z y m: **z.** pod bronią ‹*być w pogotowiu bojowym*›: Podwojono czaty [...] całe wojsko zostało przez noc pod bronią. *Korzon Wewn. VI, 284.* **28.** (częściej *ndk*) **z.** pod (czyim) dowództwem, pod wodzą czyją; pod czyją kuratelą, opieką; pod czyim urokiem, wpływem; pod wrażeniem czego; pod czyim zarządem, zwierzchnictwem ‹*być, pozostawać*›. **29.** K t o ś zostaje p r z y c z y m ‹*coś komu przypada, pozostaje przy nim*›: Bolesław przy zdobyczy zostawał. *Lel. Polska II, 38.* **30. z.** przy (czyim) boku ‹*przebywać wraz z kim, towarzyszyć komu*›: Pewna liczba senatorów [...] obowiązana była bezustannie przy boku królewskim zostawać. *Alc. Rzecz 61.* **31. z.** przy swoim, przy swoim zdaniu ‹*nie zmienić zdania*›: Ile pamiętam, po ostatnim widzeniu się zostałaś przy swoim. *Mick. Listy II, 416.* **32. z.** przy życiu ‹*nie stracić życia; żyć nadal, ocaleć*›. **33. z.** p r z y k i m ‹*być obecnym, pozostać przy kim*›: Ilekroć Beduini pojadą po wodę, a my się skryjemy w jakim wąwozie, możecie być pewni, że pies zostanie przy dzieciach. *Sienk. Pust. I, 67.* **34. z.** u k o g o: Niech ta skromna pamiątka po mnie zostanie na zawsze u pana.

Gard. Trzech 129. **35.** **z.** u c z e g o: **z.** u steru ⟨*być na kierowniczym stanowisku, kierować czym*⟩: Koalicyjni ministrowie [...] byli pewni, że długo zostaną u steru. *Chłęd. Pam. II, 129.* **36. z.** w c z y m: **z.** w łóżku ⟨*nie wstawać z łóżka (zwykle na skutek choroby)*⟩: Na drugi dzień nawet bez rozkazu matki został w łóżku obolały, słaby, z dreszczami. *Grusz. An. Od Karpat 92.* **37.** (częściej *ndk*) **z.** w nędzy ⟨*cierpieć nędzę*⟩. **38.** (częściej *ndk*) **z.** w niewoli ⟨*być, przebywać w niewoli*⟩. **39.** Coś zostaje komu w pamięci ⟨*ktoś pamięta o czym*⟩: Nie wszystko rozumiał, co mówił Tolo, ale trochę zostało mu z tego w pamięci. *Brand. K. Sams. 54.* **40.** *daw.* **z.** w posiadaniu ⟨*stać się właścicielem czego*⟩: Od kilku lat już zostaje w prawnym [...] posiadaniu całego lasu. *Łoz. Wal. Szlach. I, 111.* **41.** Coś zostaje w czyim ręku ⟨*w czyjej dyspozycji*⟩. **42.** *przestarz.* **z.** w służbie (u kogo, gdzie) ⟨*być, pozostać na służbie; służyć (u kogo, gdzie)*⟩. **43.** Zostawać z kim w (jakich) stosunkach ⟨*utrzymywać z kim jakieś stosunki, być z kim w jakichś stosunkach, być od kogo w jakiś sposób zależnym*⟩: Następstwem tego bankructwa był powszechny upadek kredytu i ruina mnóstwa osób [...] które z upadłymi firmami zostawały w stosunkach pieniężnych. *Korzon Wewn. II, 159.* **44. z.** w tyle (za kim) ⟨*nie nadążać (za kim)*⟩: Franka i Cechna kroczą razem z nami, nie potrzebują zostawać w tyle. *Goj. SPP.* **45. z.** w zawieszeniu ⟨*o jakiejś sprawie: być zawieszonym; nie być wykonanym, być odłożonym*⟩: Sprawa zostaje w zawieszeniu. *Goj. Dziew. I, 106.* **46. z.** w związku ⟨*być w związku, mieć związek z czym, wiązać się z czym*⟩: Stan włościan i produkcji krajowej w najściślejszym zostają związku. *Kamień. Wyb. 11.* **47.** *środ.* Zostań, zostańcie z Bogiem! ⟨*ludowa formuła pożegnania*⟩: Zostańcie, matko, z Bogiem! — pocałował ją w rękę i ruszył ku drzwiom. *Reym. Fron. 110.* **48.** *przestarz.* Zostań zdrów ⟨*forma pożegnania; bądź zdrów*⟩. **49. z.** z a k i m, z a c z y m ⟨*pozostać po kim, po czym*⟩: Umilkło skrzypienie wozów z ciałami rozstrzelanych; smuga krwi, która została za wozami, wsiąkła w ziemię. *Szmag. Dymy 132.* **50. z.** jak się stoi ⟨*tylko w tym, co się ma na sobie*⟩: Pracowałem dla pana uczciwie [...] a teraz mam zostać jak stoję? ... *Brand. K. Antyg. 261.* **51. z.** (**się**) sam, sam jeden; sam na sam; we dwoje, we troje itd.: Wyleciał gołąbeczek, sama się zostałam. *Kolb. Pieśni 142.* Zaszedł wreszcie powóz — wsiadła do niego — a ja zostałem sam jeden. *Słow. Listy I, 181.* Wszedłszy do pokojów mojej bogini, zostawaliśmy tam kilka minut sam na sam. *Polak w Paryżu 108.* **52. z.** k i m: **z.** spawaczem, studentem, lekarzem, żołnierzem. **53.** Nie **z.** komu dłużnym ⟨*nie zostać bez odpowiedzi, odciąć się*⟩. **54.** Został ślad; nie zostało śladu czego a. z czego: Pierwotnie kościół św. Szczepana założonym był w XII wieku, ale tej budowy [...] śladów dziś nie zostało. *Krasz. Kartki 29.*

przysł. **55.** Jaśnie zgaśnie, a mosanie zostanie.

zostawiać, zostawić 1. z. c o: **z.** długi ⟨*robić długi*⟩. **2.** (częściej *dk*) **z.** dyspozycję ⟨*zadysponować czym*⟩. **3.** *pot. iron.* **z.** dzień wczorajszy ⟨*o kimś, kto szuka czegoś na próżno*⟩: Szuka, gorliwie czegoś szuka. Czyś ty nie zostawił tam dnia wczorajszego? ... pyta groźnie majster. *Gard. Trzech 76.* **4.** Nie **z.** kamienia na kamieniu ⟨*wszystko niszczyć*⟩: Prowadząc dalej dzieło zniszczenia, którego początkiem był pożar Kapitolu, nie zostawiliby oni kamienia na kamieniu w rodowym mieście swoich ciemiężycieli. *Ziel. T. Rzym. 411.* **5. z.** majątek: a) ⟨*opuszczać*⟩; b) ⟨*pozostawiać po sobie w spadku*⟩. **6. z.** komu nadzieję ⟨*dawać*⟩. **7. z.** komu wolną rękę w czym, swobodę działania, ruchów; (swobodne) pole do działania ⟨*nie krępować kogo w postępowaniu, w decydowaniu o czym; nie krępować czyjej działalności*⟩. **8. z.** wrażenie ⟨*sprawiać*⟩: W domach, gdzie był, jak wtedy mówiono, „guwernerem", zostawiał najlepsze wrażenie. *Iwasz. J. Chopin 9.* **9. z.** co — c z e m u: **z.** co czyjemu sądowi, rozsądkowi, rozwadze, uznaniu ⟨*zdawać się na czyj sąd, rozsądek, uznanie*⟩. **10. z.** co czasowi, losowi, przeznaczeniu, przypadkowi, własnemu biegowi ⟨*nie ingerować w jakie sprawy, nie wpływać na bieg czego; nie starać się nic zmienić*⟩: Pani Michalina nie lubiła zostawiać wypadków ich własnemu biegowi. *Dąbr. M. Noce II, 83.* **11. z.** c o — k o m u (w spadku, w spuściźnie) ⟨*pozostawiać w spadku; czynić kogo spadkobiercą czego*⟩: Zszedłszy bezpotomnie, zostawił księstwo bratankowi swemu. *Balińs. M. Polska III/2, 246.* **12.** Zostaw to mnie! ⟨*ja to załatwię*⟩: Prędzej, niż się spodziewasz, będziesz mieć konia; ale jakiego! — już to zostaw mnie. *Rzew. H. Zamek 41.* **13. z.** c o — d l a k o g o: Tylko przez moje osobiste stosunki to wyrobiłem, że dla pani zostawiono pierwszeństwo. *Jun. Bruk. 73.* **14. z.** c o — d o c z e g o: **z.** co do dyspozycji czyjej ⟨*dawać komu możność dysponowania czym*⟩. **15. z.** co komu do uznania ⟨*uzależniać co od czyjej decyzji*⟩: Termin przejazdu zostawiali do uznania samej Anki oraz Bogumiłostwa Niechciców. *Dąbr. M. Noce II, 31.* **16. z.** co czyjej woli; *przestarz.* **z.** co komu do woli ⟨*uzależniać co od czyjej woli, od jego decyzji*⟩: Sposób wetowania sobie strat poniesionych jest każdemu zostawiony do woli. *Kaczk. Murd. I, 181.* **17. z.** dużo, wiele, sporo do życzenia ⟨*zawierać jakieś braki, nie spełniać jakichś warunków*⟩. **18. z.** co na prawo, na lewo ⟨*mijając co, pozostawiać po prawej, po lewej stronie*⟩: Zostawili na prawo cmentarz, przecięli szosę i szczęśliwie dotarli do lasu. *Dygas. Kielc. 93.* **19. z.** co na później ⟨*odkładać*⟩. **20. z.** c o — n a c z y m: Podkowy zostawiały na jezdni czarny ślad. *Brand. K. Sams. 21.* **21. z.** co na (czyjej) opiece, pod (czyją) opieką ⟨*oddawać pod opiekę*⟩. **22. z.** co na boskiej opiece, opatrzności ⟨*pozostawiać bez opieki*⟩. **23. z.** żarty na stronie ⟨*przestawać żartować*⟩: Zostawmy żarty na stronie; a kiedy pan wszcząłeś o tym rozmowę, pogadajmy serio. *Kamień. Pam. 152.* **24. z.** co — po sobie: **z.** po sobie majątek; **z.** dobre imię, sławę. - Tam dobre po sobie zostawiłem wspomnienie. *Słow. Listy I, 33.* **25. z.** co po śmierci: Całe życie biedę klepał, po śmierci nic nie zostawił. *Jun. Now. 172.* **26. z.** co przy sobie ⟨*nie rozgłaszać*⟩. **27. z.** c o — u k o g o ⟨*zapominać zabrać*⟩: Zostawiłem u was parasol. *SW.* **28. z.** co (np. kapitał) w depozycie ⟨*składać do depozytu*⟩. **29. z.** c o (mieszkanie) w porządku ⟨*pozostawiać w stanie uporządkowanym*⟩. **30. z.** co (np. kwiaty) w prezencie ⟨*dawać, składać*⟩. **31. z.** co (np. dom) w ruinie ⟨*opuszczać doprowadziwszy do ruiny*⟩. **32. z.** co — za sobą ⟨*zrywać z czym*⟩: On może jeden w tym tłumie nikogo nie witał, a wszystko żegnał i zostawiał za so-

bą. *Żer. Przedw. 108.* **33.** z. co odłogiem ⟨*o polu: pozostawiać nie uprawione; również przen.*⟩. **34.** z. co otworem ⟨*pozostawiać otwarte*⟩. **35.** z. co pustką ⟨*pozostawiać pustym; nie zamieszkałym; opuszczać co (np. dom)*⟩. **36.** Zostawić kogo; zostawić kogo samego sobie; zostawić kogo w spokoju ⟨*nie niepokoić kogo, pozostawić kogo w spokoju, dać komu spokój*⟩: Ciągnął Józka ku sobie [...] Zostaw chłopaka. Rób jak chcesz, ale chłopaka zostaw. *Pytl. Listy 28.* Zostawiono ją zatem samą sobie, gdyż i tak widziano, że ma dosyć kłopotu. *Dąbr. M. Noce II, 60.* **37.** (częściej *dk*) z. dzieci, potomstwo ⟨*mieć, pozostawić po sobie*⟩. **38.** *pot.* z. kogo, co własnemu przemysłowi, własnym siłom, samemu sobie ⟨*nie starać się przyjść komu, czemu z pomocą*⟩: Większość żołnierzy, zasłużonych w tylu bojach, zostawiono własnemu przemysłowi, skazano na nędzę. *Gemb. Uzbr. 337.* **39.** z. k o g o — k i m ⟨*czynić kogo kim*⟩: Starą matkę sierotą zostawisz i jak psa porzucisz? *Sewer Biedr. 198.* **40.** (częściej *dk*) z. k o g o, c o — b e z c z e g o ⟨*pozostawić kogo, co; odejść bez czego; nie zapewnić, nie udzielić komu, czemu — czego*⟩: z. dzieci bez opieki; z. rodzinę bez (słowa) pożegnania, bez wiadomości; z. żonę bez środków do życia; z. list bez odpowiedzi; z. miasto bez obrony. - Zostawił rzeczy bez dozoru i wszystko diabli wzięli. *Prus Drobiaz. 222.* **41.** *pot.* z. kogo na bruku ⟨*porzucać kogo*⟩: Uciekł i zostawił żonę na bruku. *Berent Próchno 231.* **42.** z. kogo, co — na łup, na pastwę czego; na czyjej łasce, na łaskę, niełaskę czego ⟨*opuszczać kogo, co pozostawiając go komu, czemu; wydawać kogo, co — komu, czemu*⟩: Przyjechałem do Warszawy, chociaż [...] ciężko mi było fundusz znaleźć i dom na łasce sług zostawiać. *Dygas. Gorz. II, 112.* Myśl o sobie [...] a mnie zostaw na łaskę i niełaskę losu... *Krasz. Czarna 70.* **43.** Nie z. na kim suchej nitki ⟨*czynić kogo przedmiotem obmowy*⟩: Zaczął piorunować na nieobecne, nie zostawiając suchej nitki na obu. Wygadywał najgorsze z ich sprawek. *Niedź. Grzech 164.* **44.** (częściej *dk*) z. kogo na lodzie ⟨*opuścić kogo w potrzebie, w trudnej sytuacji; rzucić kogo na pastwę losu*⟩: Anglia [...] pociągnęła Napoleona III do narażenia się Rosji sprawą polską, po czym zostawiła go na lodzie. *Ask. Uwagi 36.* **45.** z. kogo, co pod dozorem ⟨*oddawać pod dozór*⟩. **46.** z. kogo samego ⟨*opuszczać go na pewien czas*⟩: Zostawia ją przez całe miesiące samą, pod pozorem objazdu swoich dóbr. *Boy Mar. 78.* **47.** (częściej *dk*) z. kogo przy życiu ⟨*darować komu życie*⟩. **48.** z. k o g o, c o — u k o g o, c z e g o; n a c z y m, w c z y m ⟨*pozostawiać kogo, co — gdzie*⟩: Zostawiłem mój kufer i torbę u fiakra i, wyszedłszy na drugie piętro, dostałem się do dużego pokoju. *Lam J. Głowy IV, 120.* Zsiedli z koni, zostawili je u słupów, a sami weszli do szynkowej izby. *Sienk. Pot. I, 62;* - z. oddział w ariergardzie; z. kogo na straży. **49.** z. kogo w błędzie ⟨*nie starać się wyprowadzić kogo z błędu*⟩. **50.** z. kogo, co (np. dzieci, teczkę) w domu ⟨*nie zabierać ze sobą, pozostawiać*⟩. **51.** z. kogo (np. rodzinę) w nędzy ⟨*porzucać, opuszczać*⟩. **52.** z. kogo, co w (czyich, jakich) rękach ⟨*powierzać kogo, co komu; powierzać kogo, co czyjej (niezawodnej) opiece*⟩: Umierając wiedziała, że w pewnych i niezawodnych rękach zostawia swe dziecię. *Żer. Śnieg 24.* **53.** z. kogo, co (daleko) w tyle, za sobą ⟨*wyprzedzać, dystansować kogo, co*⟩: Hrabia mając lepsze konie od szlachciców [...] zostawił ich w tyle i biegł przed resztą jazdy. *Mick. Tad. 233.* Chwalę troskliwość o pieniężne względy [...] w tym razie daleko zostawiłeś mnie za sobą. *Choj. Alkh. IV, 115.*

zranić **1.** z. k o g o — c z y m; w c z y m ⟨*dotknąć do żywego*⟩: Ty sobie może nawet nie zdajesz sprawy, Anielko, jak ty mnie zraniłaś swoim zamiarem wyjazdu. *Sienk. Bez dogm. III, 80.* Zraniona w swej miłości, zdradzona i opuszczona najbrutalniej. *Strug Krzyż II, 173.* **2.** z. czyją ambicję, miłość własną: Uwagi rektora głęboko dotknęły autora i boleśnie zraniły jego ambicję. *Śliw. A. Lel. 43.* Zmylone rachuby i zraniona miłość własna w szał go wprawiały. *Sienk. Pot. IV, 186.* **3.** z. czyje a. komu serce ⟨*zawieść czyje uczucie*⟩: Ten, którego kochała, był niegodnym, oszukał ją, zranił jej serce. *Prus Dusza 153.*

zraz **1.** z-y bite, duszone, siekane, zawijane; z-y nelsońskie, polskie ⟨*potrawa mięsna, rodzaj pieczeni duszonej*⟩. **2.** z-y z c z y m: z-y z kaszą, truflami, z jarzynami.

zrąbać **1.** *pot.* z. c o — c z y m ⟨*zbombardować, ostrzelać pociskami artyleryjskimi*⟩: Fasady zrąbane pociskami nachylały się ku niemu pogiętymi żelaziwami. *Rus. Igr. 265.* **2.** *pot.* z. autora, utwór, z. kogo w piśmie ⟨*ostro skrytykować*⟩: „Zrąbać" tę tragedię było nietrudno, ale przystąpiłem do krytyki wcale nieobcesowo. *Weys. Józ. Pam. 114.* **3.** *posp.* z. k o g o — c z y m; z. komu skórę ⟨*zbić*⟩: Albo będziesz mi odpowiadać — zawołał dysząc, albo cię tak zrąbię pasem, że ruski miesiąc popamiętasz. *Mort. Wawrzek 110.* **4.** *posp.* z. kobietę ⟨*odbyć z nią stosunek*⟩. **5.** *rub.* z. c o ⟨*zjeść z apetytem*⟩: Zrąbał całą wędlinę. *SPW.*

zręczność **1.** Cudowna, kobieca, kunsztowna, małpia, nadzwyczajna, niebywała, nieporównana, niepospolita, niepoślednia, niesłychana, niezrównana, piekielna, subtelna, szatańska, taktyczna, towarzyska, wielka, wrodzona, wykształcona, zadziwiająca, zdumiewająca z.; z. godna podziwu; z. cielesna, fizyczna; z. dyplomatyczna, dialektyczna, polityczna ⟨*zwinność, zgrabność w ruchach, sprawność, biegłość; przen. umiejętność postępowania, spryt*⟩: Uczucie w niej nie wygasło, objawiało się przy różnych sposobnościach, a kobiecej zręczności i sprytu miała aż nadto. *Chłęd. Neapol. 479.* **2.** z. d o c z e g o: Z urodą niebywałą [Alcybiadesa] złączona była umysłu żywność i zręczność do wszystkiego. *Kras. Życia I, 114.* **3.** z. w c z y m: z. w biegach, w skokach, w chodzeniu po górach; w robieniu bronią; z. w działaniu, w grze, w postępowaniu z ludźmi, w prowadzeniu intrygi. - Cóż tam za profuzja pomysłów, cóż za zręczność w wyzyskaniu epoki i autentycznej figury Cyrana! *Boy Flirt V, 15.* **4.** Ktoś (jakiejś) zręczności: Iluzjonista niebywałej zręczności; dyplomata wielkiej zręczności. - Mąż urodziwy, odwagi i zręczności niepośledniej, w gonitwach i turniejach pierwszy dank odnosił. *Wójc. Klechdy I, 29.* **5.** Obdarzony zręcznością, ufny w (swą) z. **6.** Ze zręcznością (robić co) ⟨*zręcznie, sprawnie*⟩: Ze zręcznością małpy wdrapałem się na stojącą w pobliżu drobinę. *Hertz B. Samow. 142.* Z wielką

zręcznością i wprawą zaczęła układać [...] bukiety z pączków, cieniując je z wytwornym smakiem. *Zap. G. Znak 78.* **7.** Chwalić, kształcić, oceniać, okazywać, podziwiać, rozwijać, ujawniać, wykazywać, wynosić (czyją), wyrabiać z. Gdy zaczęto powszechnie chwalić zręczność moich nóg, polubiłam taniec. *Święt. A. Piękna 57.* Wyrobił w sobie zręczność, sprawność przemykania przez kręte a ciasne labirynty puszczy. *Dygas. Gody 7.* **8.** Mieć z.: a) ⟨*być zręcznym*⟩: Ludka dzielnie manewrowała, ma wrodzony talent i zręczność. To nie piękna mumia. *Sewer Nafta II, 211*; b) *daw.* ⟨*mieć okazję, sposobność*⟩: Pan August miał zręczność wspomnieć o teatrze. *Korz. J. Spek. 30.* **9.** Dać dowody zręczności, dokazywać cudów zręczności; nabyć, próbować, użyć, wymagać zręczności. **10.** Osiągnąć co, wygrać itp. przy (pewnej) zręczności: Wachty wolne od służby wysypały się na ląd, aby [...] zajrzeć do wesołego miasteczka [...] gdzie przy pewnej zręczności można było wygrać paczkę papierosów. *Meis. Sześciu 224.* **11.** Prześcigać się, ustępować w zręczności. **12.** Celować, dokazywać czego, górować nad kim, odznaczać się, popisywać się, torować drogę, walczyć, wsławić się zręcznością; zasłynąć zręcznością a. ze zręczności. Spiąłem konia ostrogą i pół siłą, pół zręcznością torowałem drogę sobie i moim koniom powodnym. *Fredro A. Trzy 20.*

zręczny **1.** z. jak wiewiórka ⟨*zwinny*⟩. **2.** z. dyplomata; z-a polityka ⟨*sprytny(-a)*⟩. **3.** z-e palce, ręce; z. ruch ⟨*sprawne(-y); zwinne(-y)*⟩. **4.** z. d o c z e g o ⟨*sprawny, biegły, wprawny w czym*⟩: z. do wszystkiego. **5.** z. w c z y m: z. w ruchach; z. w układach, w intrygach.

przysł. **6.** Zręczny człowiek, jak kot, zawsze na nogi upadnie.

zrobić p. **robić**

zrozumiały Rzecz z-a, samo przez się z-e ⟨*rzecz jasna, łatwa do zrozumienia*⟩: Była to osoba przedziwnie ruchliwa, zawsze czynna, interesująca się wszystkim [...] najbardziej pikantnymi anegdotami, no i, rzecz zrozumiała, plotkami najbardziej sensacyjnymi. *Żer. Nawr. 153.*

zrozumieć **1.** Ciężko, dobrze, doskonale, dokładnie, łatwo, nagle, należycie, natychmiast, prędko, szybko, właściwie, wybornie, źle z.; od razu, po chwili, w lot, w mig, w pełni z.; z. do dna, inaczej, jak należy, jak olśniony a. jak w olśnieniu ⟨*ogarnąć rozumem, zdać sobie z czego sprawę, pojąć*⟩: Nie był nawet pewny, czy te hieroglify właściwie zrozumiał. *Gomul. Ciury III, 24.* **2.** Zrozum! ⟨*odwołanie się do czyjego rozumu, inteligencji, pojmowania itp.; zastanów się*⟩: Zrozum, człowieku, że jak pracuje się tymi narzędziami, a nie kosą, albo wiosłem, można mieć ręce gładsze niż twoje. *Szan. Most 10.* **3.** Być w stanie, chcieć, dać (komu), móc, niepodobna, pora, potrafić, trudno, umieć, zdołać z. co (czego): Mówicie niezrozumiale i zawile. Tego nawet ja nie jestem w stanie zrozumieć. *Prz. Kult. 11, 1954.* **4.** Wzniosła na niego swe śliczne oczy, ale zanim zdołał zrozumieć ich wejrzenie, nakryła je powiekami. *Żer. Prom. 115.* **5.** z. co duszą, sercem; z. bez słów ⟨*odczuć, wyczuć*⟩: Sercem starym ledwie zrozumieć mogę młode serce. *Dzierzk. Pow. II, 9.* **6.** z. z c z e g o: Zrozumiała z tonu mych słów, że nie zbliżymy się łatwo. *Nałk. Z. Książę 41.* **7.** z. z a k o g o, za siebie: Nie perswadowali tego i nie przekładali jeden drugiemu, zrozumiał to każdy za siebie, nastąpiła między nimi milcząca zgoda. *Skiba Poziom. 154.*

zrozumienie **1.** Dobre, dokładne, doskonałe, dostateczne, faktyczne, fałszywe, głębokie, lepsze, mylne, należyte, pełne, przyjazne, rosnące, spaczone, świetne, właściwe, wyborne, wzajemne, złe, zupełne z. ⟨*ogarnięcie rozumem, pojęcie czego*⟩. **2.** z. c z e g o: z. faktu, problemu, sytuacji, tekstu, utworu, wyrazu, znaczenia czego: Zrozumienie jednak wyrazu nie jest niczym innym, jak zareagowaniem na posłyszane brzmienie. *Dor. Gram. I, 96.* U Kochanowskiego znać wyborne zrozumienie właściwego znaczenia polskich wyrazów. *Wind. Koch. 169.* **3.** z. k o g o: Jeżeli z kimś rozmawiam, to zwykle patrzę na jego twarz, której wyraz jest tak prawie potrzebny do zrozumienia człowieka, jak jego mowa. *Witkiew. S. Szt. 337.* **4.** z. d l a k o g o, c z e g o: W Zakopanem znajdował ludzi, którzy stwarzali mu atmosferę przyjaźni pełnej zrozumienia dla jego artystycznych zamierzeń. *Wierchy 1938, s. 7.* **5.** z. (p o) m i ę d z y k i m: z. (po)między przyjaciółmi. **6.** Klucz do zrozumienia czego: Podręczniki [...] poprzestając po większej części tylko na opowiadaniu faktów, nie dają klucza do zrozumienia treści żywota [...] społeczeństw. *Sienk. Szkice I, 194.* **7.** Łatwy, trudny do zrozumienia. **8.** Bez zrozumienia (robić co) ⟨*nie rozumiejąc*⟩: Tłumacz częstokroć mechanicznie tylko, bez zrozumienia rzeczy, przekłada tekst. *Sienk. Szkice I, 255.* **9.** Nie do zrozumienia (mówić, tłumaczyć) ⟨*niezrozumiale*⟩: Nie do zrozumienia gadając, wrzeszczy: Obwiesić tych wszystkich! *Staszic Przestr. 40.* **10.** W zrozumieniu czego; ze zrozumieniem (robić co) ⟨*rozumiejąc co*⟩: Państwo polskie nie zostało pobite w r. 986 i [...] do przymierza z Niemcami przystąpiło dobrowolnie i w zrozumieniu obopólnych korzyści. *Lab. Studia 192.* Henryk czytał bez przesadnej deklamacji, lecz ze zrozumieniem, z ogniem, z zapałem. *Kłosy 175, 1868.* **11.** Mieć z. czego a. dla czego: Miały mniej zrozumienia dla nauki czystej i chciały jak najszybciej wyników praktycznych. *Hirsz. Hist. 102.* **12.** Okazać, ułatwić, uprzystępnić, utrudnić, wykazać, znaleźć z.: Mężczyzna, nie znajdujący „zrozumienia" w domu, poszukuje poza nim powinowactwa z wyboru. *Nałk. Z. Mił. 111.* **13.** Liczyć na z. **14.** Nabierać, szukać, wymagać zrozumienia: Od tej godziny czy dwu, co był ze Smoleniem, nabierał dla niego oraz więcej przyjaznego zrozumienia. *Grusz. An. Od Karpat 50.* **15.** Wystarczyć dla zrozumienia. **16.** Dać (komu) do zrozumienia; dać czym do zrozumienia; dać do zrozumienia, (a)by..., żeby..., że..., iż... ⟨*podsunąć (komu) myśl, napomknąć*⟩: Dała gestem do zrozumienia, że nie ma pieniędzy. *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* Gdy wymagała tego konieczność polityczna, dał im do zrozumienia, aby się poddali do dymisji. *Chłęd. Pam. II, 192.* **17.** Przyczynić się, wystarczyć do zrozumienia: Jeden rzut oka wystarczył jej do zrozumienia wszystkiego. *Perz. Uczn. 13.* **18.** Świadczyć o zrozumieniu czego: Architektura „teatru na wyspie" świadczy o zainteresowaniach teatralnych króla, o zrozumieniu przez niego propagandowej i politycznej roli teatru. *Pam.*

Teatr. 2, 1955, s. 77. **19. z.** budzi się, panuje, wypływa z czego: Z poznania teraźniejszości wypływa często zrozumienie przeszłości. *Szaf. W. Lod. 9.*

zrównać 1. z. kogo w prawach z kim ⟨*nadać komu jednakowe prawa*⟩: Kobieta została zrównana w prawach z mężczyzną w zakresie prawa małżeńskiego, rodzinnego, administracyjnego, cywilnego. *Rozmar. Prawo 415.* **2. z.** *przestarz.* k o m u — w c z y m ⟨*dorównać komu w czym*⟩: Waleczni, ale w męstwie żaden mi nie zrówna. *Mick. Wiersze 232.* **3. z.** co z ziemią ⟨*rozwalić, zburzyć, zniszczyć całkowicie, ze szczętem*⟩: Wyrąbano drzewa w sadzie, a na koniec nakazane było chłopom wszystko zrównać z ziemią i zaorać. *Strug Ojc. 137.*

zrywać p. **zerwać**

zrywać się p. **zerwać się**

zrządzenie Dziwne, fatalne, nieoczekiwane **z.**; **z.** boskie a. boże; **z.** Opatrzności; **z.** losu; zrządzeniem a. za zrządzeniem czyim ⟨*pokierowanie, rozporządzenie kim, czym (czyimś losem); za sprawą czyją*⟩: Gdyby jakimś fatalnym zrządzeniem zabrakło zwierzyny, polowałbym w ostateczności na pośmieciuchy. *Wodz. Wspom. 129.* Jest to prawdziwe zrządzenie boskie, żeś przybył w porę. *Święt. A. Asp. 182.* Minął nareszcie obiad, który zjadłem cudem jakowymś a zrządzeniem bożym, bo każdy kawałek mięsa kością w gardle mi stawał. *Żer. Dzien. III, 348.* Stał tu i czekał, uznała to za zrządzenie losu, iż zawsze spotykała go tutaj — oczekującego. *Goj. Dziew. II, 13.*

zrzednąć Mina zrzednie, zrzedła komu ⟨*ktoś się skonfunduje, skonfundował*⟩: Zaraz zaczniesz przegrywać, to ci mina zrzednie. *Pięt. Białow. 11.* Zrzedła im mina. Zaczem dla rezonu urznęli marsza. *Konopn. Balcer 390.*

zrzucać, zrzucić (się) 1. z. c o: **z.** liście ⟨*o drzewie: tracić je na zimę*⟩. **2. z.** maskę jaką a. czego ⟨*pokazywać właściwą swą naturę, nie krępować się niczym*⟩: Raz trzeba zrzucić tę maskę, którą przywdziewa obłuda, jeżeli chcemy zrobić coś na świecie. *Dygas. Gorz. I, 39.* Dopiąwszy swego [...] zrzucił maskę uprzejmości wobec swych pasierbów. *Ward. Wyłom 17.* **3. z.** mundur ⟨*przestawać być żołnierzem, występować z wojska*⟩. **4. z.** mundur szkolny ⟨*kończyć szkołę, przestawać być uczniem*⟩. **5. z.** rogi ⟨*o jeleniach, renach itp.: tracić rogi*⟩: Reny zrzucają rogi corocznie, które im na nowo odrastają z przydatkiem co rok nowej gałęzi. *Fel. E. Syb. I, 202.* **6.** *daw.* **z.** smutek ⟨*przestawać się smucić*⟩: Pasterko! [...] zrzuć smutek, niech sam uśmiech na twej mieszka twarzy. *Zab. XII/1, 1775, s. 40.* **7.** (częściej *dk*) **z.** sutannę, suknie duchowne, habit ⟨*przestać być księdzem, wystąpić z zakonu*⟩: Zrzucił suknie duchowne i szablę przypasał. *Narusz. Hist. III, 293.* **8. z.** wagę ⟨*o zawodniku: zmniejszać swą wagę przez intensywne ćwiczenia, łaźnię itp.*⟩. **9. z.** c o n a k o g o, na czyje barki ⟨*obciążać kogo czym*⟩: Nie wolno całej pracy domowej zrzucać na jej barki. *Przyj. 49, 1952.* W domu zrzucano na niego najcięższą pracę. *Krasz. Chata I—II, 156.* **10. z.** odpowiedzialność na kogo, na głowę czyją ⟨*uważać kogo za odpowiedzialnego za co*⟩: [Koźmian] zwrócił całą swą niechęć przeciw Mickiewiczowi [...] Na jego też głowę zrzucał odpowiedzialność za wszelkie późniejsze nieszczęścia narodu. *Bar Kum. 170.* **11. z.** winę na kogo ⟨*przypisywać komu winę*⟩: Jędrkowi trzeba pomóc, a nie zrzucać całą winę na niego. *Świerszcz. 43, 1953.* **12. z.** k o g o, c o z c z e g o ⟨*spychać, strącać, zwalać*⟩: **z.** kogo z konia, ze schodów. **13. z.** kogo z dowództwa ⟨*odbierać komu dowództwo*⟩: Zrzucono z dowództwa Dziedziałę i obrano nowego wodza. *Sienk. Ogn. IV, 196.* **14. z.** (monarchę) z tronu ⟨*detronizować*⟩: Pawłowi IV zdawało się [...], że może swym słowem zrzucać monarchów z tronu. *Chłęd. Neapol. 316.* **15. z.** z siebie jarzmo (czyje), okowy, pęta ⟨*wyzwalać się spod czyjego panowania*⟩: Waszą obroną kraj nauczony, poczyna zrzucać z siebie jarzmo szwedzkie. *Sienk. Pot. III, 296.* **16. z.** z siebie odpowiedzialność za co ⟨*uchylać się od odpowiedzialności*⟩: Co pani zrobiła!... wołał, zrzucając z siebie wszelką za jej postępek odpowiedzialność. *Niedź. Dzieło 101.* **17. z.** pychę z serca ⟨*korzyć się, pokornieć*⟩: Zrzuciwszy [...] trochę pychy z serca, sam poszedł do jej dworku. *Krasz. Czarna 124.* **18. z.** z siebie jaką skórę ⟨*zmieniać się, wyzbywać się jakich cech*⟩: Chcąc zastosować się do okoliczności, szybko zaczął zrzucać z siebie skórę delikatnego mieszczucha i przerabiać (się) na wieśniaka. *Kosiak. Bud. 36.* **19.** *daw.* **z. się** z c z e g o ⟨*zrzekać się czego, rezygnować z czego, wycofywać się z czego, nie dotrzymywać czego*⟩: Pan Vice-Regent zrzucił się z arendy wsi Pana Cześnika. *Kras. Podstoli 45.* I czyż.ty doprawdy aż byłbyś gotów zrzucić się z zadatku? *Jank. Sędzia 32.* - **z. się** z umowy, z kontraktu.

zsadzić z. kogo z konia, z kulbaki ⟨*strącić (w walce) z konia, z siodła*⟩: Oficer chciał [...] sztychem zsadzić przeciwnika z konia. *Sienk. Pot. II, 67.* Jednego po drugim pięciu najtęższych Kozaków na mnie nasadzono, każdego zsadziłem z kulbaki, żaden z nich kopii mojej nie dotrzymał. *Rzew. H. Zamek 58.*

zsiadać, zsiąść 1. z. z konia, z kozła (dorożki, bryczki), z roweru, z wielbłąda ⟨*schodzić*⟩. **2.** Nie zsiadać z konia ⟨*stale jeździć, pędzić życie na koniu*⟩: Upadałem ze zmęczenia po parotygodniowym życiu, w którym prawie z konia nie zsiadałem, dniem i nocą latając w różne strony. *Dan. W. Not. 249.*

zsiadać się, zsiąść się Mleko się zsiada, zsiadło ⟨*białko zawarte w mleku ścina się, ścięło się*⟩.

zsiadły z-e mleko ⟨*ze ściętym białkiem, kwaśne*⟩.

zsiąść (się) p. **zsiadać (się)**

zsyłać p. **zesłać**

zuch 1. *rub.* **z.** chłop ⟨*chwat, śmiałek*⟩: Zuch chłop!... takich lubię! *Gawal. Szkice 162.* **2. z.** d o c z e g o: **z.** do bitki. **3. z.** z k o g o: Zuch z pana, trzyma się pan dobrze. *Chor. Zazdrość 26.* **4.** Udawać, *daw.* grać zucha: Jest podniecona, udaje zucha, a przecież boi się. *Goj. Dziew. II, 72.* Żołnierzowi, co grał zucha [...] świsnął szablą koło ucha. *Mick. Ball. 47.* **5.** *żart.* **z.** — zobaczył jednego, myślał, że dwóch.

zuchwalstwo, zuchwałość 1. Bezczelne(-a), jawne (-a), niepohamowane(-a) **z.**; **z.** bez miary ⟨*czelność, impertynencja; junakeria, rzecz zbyt śmiała*⟩. **2. z.** w c z y m: **z.** w nauce. **3.** Bezczelny, odważny (aż)

do zuchwalstwa, (aż) do zuchwałości. 4. Odwaga granicząca z zuchwalstwem, z zuchwałością. 5. Popełnić z. 6. Poskramiać czyje (czyją, swoją) z. 7. Coś zakrawa na z. 8. Czyjeś z. przechodzi, przekracza wszelkie granice: Zuchwalstwo jego przechodziło wszelkie granice. *Sienk. SPP.*

zupa 1. z. cebulowa, grochowa a. grochówka; jarzynowa; kalafiorowa, kartoflana, ziemniaczana a. kartoflanka; mięsna a. na mięsie; mleczna a. na mleku; ogórkowa, owocowa; owsiana a. owsianka; piwna, pomidorowa, rakowa, rybna, szczawiowa; gęsta, rzadka, wodnista, zawiesista z. ⟨*potrawa płynna*⟩. 2. z. nic ⟨*z mleka, żółtek i cukru*⟩. 3. z. na rosole ⟨*na wywarze z mięsa*⟩. 4. z. w proszku ⟨*preparat, z którego przyrządza się zupę*⟩. 5. z. (jakaś) z czym: z. pomidorowa z ryżem; z. szczawiowa z grzankami; z. grochowa z wędzonką. 6. z. z c z e g o: z. z jarzyn, z mięsa, z ryb. 7. Gotować, *daw.* warzyć zupę; przyrządzać, przyprawiać zupę; zaprawiać zupę czym (np. mąką, śmietaną).

zużyty 1. Człowiek z. ⟨*zniszczony pracą lub nadużywaniem życia; przeżyty, zblazowany*⟩. 2. z. frazes ⟨*pozornie coś znaczący, pusty*⟩. 3. z-a twarz ⟨*wyrażająca zużycie, wyniszczenie*⟩. 4. z. w c z y m: Człowiek z. w walkach.

zwać się 1. Co się zowie ⟨*jak należy, nadzwyczajny; nadzwyczajnie*⟩: Ot polowanie, co się zowie: i zając, i kuropatwa, a może i sarna się trafi! *Tyg. Ilustr. 7, 1900.* O swój, a raczej o ojcowski grosz dbał, co się zowie. *Żer. Przedw. 293.*

przysł. 2. Jak się zwał, tak się zwał, byle się dobrze miał (aby się dobrze miał).

zwada 1. Gorsząca, karczemna z. ⟨*kłótnia, burda, awantura; zaczepka*⟩. 2. z. m i ę d z y k i m a (i) k i m: z. między konduktorem a pasażerem. 3. z. o c o: z. o zapłatę; o wartości literackie utworu. 4. Pierwszy, skłonny do zwady. 5. Ani do rady, ani do zwady ⟨*o osobie: do niczego*⟩. 6. *daw.* Być w zwadzie ⟨*brać udział w bójce*⟩: Ojciec Kasper leci szybkim krokiem; oko podbite świadczy, że był w zwadzie. *Kras. Monach. 62.* 7. Szukać, unikać zwady (z kim); szukać okazji do zwady. 8. Uśmierzyć, wszcząć z kim, wywołać zwadę. 9. Dochodzi, przychodzi do zwad(y) (między kim a (i) kim). 10. z. powstała, wszczęła się; zdarza się, *daw.* może się przygodzić.

zwalać, zwalić 1. z. c o: z. rząd ⟨*obalać*⟩: Wy rząd chcecie zwalić. *Fel. A. Barb. 69.* 2. z. testament ⟨*unieważniać*⟩: Ja już myślałem, ażeby zwalić ten cały testament. *Wilk. P. Tak I, 268.* 3. z. k o g o, c o — c z y m: a) ⟨*przewracać uderzeniem (pięści, narzędzia)*⟩: z. kogo uderzeniem pięści; z. drzewo siekierą; b) ⟨*burzyć, rujnować*⟩: z. dom bombą; c) zwalić ⟨*uderzyć kogo czym*⟩: W sieniach o mało że jednego ze służby nie zwalił kijem. *Prus Przem. 131.* 4. z. c o — n a c o: z. co na hipotekę ⟨*obciążać czym*⟩: Zwali ci na hipotekę nie cztery tysiące, ale całą pożyczkę ziemską. *Dąbr. M. Noce II, 180.* 5. z. co na kupę ⟨*zsypywać bezładnie*⟩: Koło karczmy leżało kilkanaście rowerów zwalonych na kupę. *Pięt. Łuna 5.* 6. *pot.* z. c o — n a k o g o ⟨*spychać co na kogo, wyręczać się kim*⟩: Brygadziści zwalają na nich najcięższą robotę. *Braun Lewanty 217.* Mąż opuszczał ją na całe miesiące, zwalając na nią starania o dzieci. *Witkow. S. Trag. I, 356.* 7. z. c o — n a k o g o, n a c o ⟨*przypisywać co komu, czemu*⟩: Nie wiesz, że leżała w szpitalu? No wiem, na ślepą kiszkę zwalają. Otruła się. *Kunc. Dni 339.* 8. z. (całą) odpowiedzialność na kogo ⟨*obciążać kogo odpowiedzialnością, czynić odpowiedzialnym za co*⟩: Opinia [...] w danym razie całą odpowiedzialność zwala na mężczyznę. *Sienk. Listy I, 212.* 9. z. podatki na kogo ⟨*obciążać, okładać podatkami*⟩: Za Kazimierza IV zaczęto zwalać podatki na samych włościan, a zwalniać od nich szlachtę. *Bandt. Hist. 378.* 10. z. winę na kogo ⟨*przypisywać winę komu, obwiniać kogo*⟩: Skromnością nieszczęście swoje pokrywali, ale pokątnie jeden na drugiego winę zwalał. *Kub. Szkice I, 86.* 11. z. co na czyje barki (bary) ⟨*spychać (jakąś pracę, obowiązki) na kogo*⟩: Praca nad oświatą jest obowiązkiem władzy krajowej [...] Nie można tej pracy w całości zwalać na barki przyjaciół ludu. *Stoj. Pszczółka 1881.* Nie można wszystkiego zwalać na bary jednego człowieka. *Putr. Wrzes. 317.* 12. z. co komu na głowę, *rub.* na łeb ⟨*obarczać kogo czym; robić komu z czym kłopot*⟩: Nie zwalajcie nam na łeb tylu odezw. *Dzierż. Pisma 100.* 13. z. co na karb czego ⟨*przypisywać co czemu, tłumaczyć co czym*⟩: Nie sposób zwalać wszystkiego na karb zwykłej opieszałości. *Pomian. Widow. 188.* 14. z. kogo (komu) na kark ⟨*narzucać kogo komu; nasyłać kogo komu*⟩: Przecież nikt nie chce tego korepetytora zwalać pani na kark. *Bogusz. Kura 53.* 15. z. k o g o, c o — z c z e g o: z. kogo z konia, z kulbaki, z siodła ⟨*strącać w walce; spowodować, żeby spadł*⟩: Tak go zwalił z kulbaki, jak gdyby piorun w niego uderzył. *Kaczk. Olbracht. I, 287.* 16. z. kogo z nóg ⟨*przewracać, obalać kogo*⟩: Błyskawicznym ruchem uderzył mnie z całej siły kosiskiem przez głowę, zwalając mnie z nóg. *Nowa Kult. 22, 1954.* 17. Choroba zwaliła kogo z nóg ⟨*ktoś zachorował obłożnie*⟩. 18. Zwalić ciężar z serca ⟨*ulżyć sobie, pozbyć się kłopotu*⟩: Jeździło się bardzo dobrze, a powróciło się — z niczym — odpowiedziała od razu, chcąc zwalić ciężar z serca. *Krasz. Int. I, 76.* 19. z. komu kamień z piersi ⟨*powodować, że ktoś się odprężył, przestał martwić, gnębić czym*⟩: Dziękuję ci [...] zwaliłeś mi ogromny kamień z piersi. *Święt. A. Nałęcze 186.* 20. Zwalać c z y m ⟨*powalać, pobrudzić czym*⟩: [Pies] zwalany ziemią, cały drżący, przypada mi do nóg. *Zar. Ziarno 58.*

zwalać się, zwalić się 1. Zwalił się jak długi; jak(by) gromem, piorunem rażony ⟨*przewrócił się; przewrócił się gwałtownie, nagle, natychmiast*⟩: Trzasnęły teraz widły złamane ciężarem i ostatnią konwulsją zwierza — ów zaś zwalił się jakby piorunem rażony na ziemię. *Sienk. Now. I, 198.* 2. *pot.* z. się d o k o g o ⟨*zachodzić, zajeżdżać do kogo niespodzianie*⟩: Rety! Tylko dziś czasem nie zwalcie się do nas. *Bron. J. Ogn. 257.* 3. z. się n a c o ⟨*przewracać się, padać*⟩: z. się na podłogę, na łóżko. - Poraził go, widać, w głowę, bo tamten z jękiem zwalił się na ziemię. *Żer. Przedw. 240.* 4. z. się (na ziemię) jak (niby) kłoda, jak martwy, jak drzewo ścięte: I nagle zwalił się jak martwy z ławy na podłogę. *Sienk. Krzyż. II, 203.* 5. z. się jak burza na kogo ⟨*rzucać się, napadać, wpadać na kogo gwałtownie*⟩: Młody

kniaź zwalił się jak burza na Kozaka, który cofając się z wolna, wywiódł go na środek sieni. *Sienk. Ogn. II, 22.* **6. z.** **się** komu na kark ⟨*zjawiać się niespodzianie, nie będąc pożądanym gościem*⟩: Gotowi mi się tu jeszcze wszyscy zwalić na kark jak nic. — Kto? — Rodzina. *Dąbr. M. Noce II, 78.* **7.** C o ś zwala się n a k o g o: a) ⟨*ktoś zostaje nagle uderzony czym*⟩: Ciężka pięść pijaka zwaliła się na kark żony. *Przekr. 399, 1952*; b) ⟨*coś spada na kogo niespodzianie, nagle*⟩: I znowu jęły się zwalać na nią obawy i lęki. *Morc. Ptaki 32.* Jakiegoś dnia zwaliło się to na nią wspomnieniem w głębi dalekiej Rosji. *Goj. Dziew. I, 223.* **8.** Coś zwala się na czyją głowę ⟨*jakieś kłopoty, przykrości, spadają nagle na kogo*⟩: Krug głowę spuścił i milczał, bo tym sposobem najlepiej się spodziewał zażegnać burzę, która się zwaliła na jego głowę. *Święt. A. Obraz. I, 87.* **9. z. się** z c z e g o ⟨*spadać z czego*⟩: **z. się** z konia. **10. z.** się z nóg ⟨*przewracać się, padać*⟩: Najzdrowszy i najsilniejszy (człowiek) uderzony niespodzianie pałką w głowę, zwala się z nóg od razu. *Sienk. Wiad. II, 63.*

zwalniać (się), zwolnić (się) 1. z. c o: **z.** bieg koni ⟨*powodować, aby wolniej biegły*⟩: Wtem furman zwolnił bieg koni. *Tyg. Ilustr. 7, 1900.* **2. z.** cugle (koniowi); **z.** koniowi ⟨*popuszczać cugli*⟩: Czasem koń, gdy mu zupełnie zwolniono cugle zamiast iść naprzód, zwracał się w stronę wsi. *Prus Plac. 19.* Zwolnili koniom i stanęli na popas ostatni. *Sienk. Pot. VI, 146.* **3. z.** lokal, pokój ⟨*opuszczać, wyprowadzać się*⟩. **4. z.** tempo ⟨*zmniejszać*⟩. **5. z.** uścisk ⟨*rozluźniać*⟩: Jej ręce [...] zwalniały powoli swój uścisk. *Prusz. Karabela 209.* **6. z.** c z e g o: **z.** biegu, pędu ⟨*biec, pędzić wolniej*⟩: Przegalopowali parę taktów. Gdy zwolnili biegu, wyjechali znowu na dużą drogę. *Iwasz. J. Księżyc 259.* Pociąg zwolnił biegu. - Na koniec dotarli o ćwierć stai od wzgórza i zwolnili pędu. *Sienk. Pot. IV, 78.* **7. z.** cugli (*dosł.* i *przen.*) ⟨*popuszczać cugli; dawać więcej swobody*⟩. **8. z.** kroku ⟨*iść wolniej*⟩: Staś [...] zwolnił kroku, bo i jego siły poczęły się wyczerpywać. *Sienk. SPP.* **9.** z. k o g o o d c z e g o, z c z e g o ⟨*uwalniać*⟩: Atlantyk przyjął „Dar Pomorza" wspaniałą pogodą i pomyślnym, stałym wiatrem, który zwolnił wreszcie załogę od ciągłych zmian halsu. *Meis. Sześciu 188.* Bonifacy [...] zwolnił wszystkich wasali i klientów rodziny Collonów z przysięgi poddańczej. *Chłęd. Odr. 22.* **10. z.** ucznia z lekcji; **z.** od podatków; **z. się** z pracy, z biura, z lekcji. **11. z.** kogo od odpowiedzialności, z odpowiedzialności. **12. z.** kogo z pracy (z miejsca, z wymówieniem): Niesolidnego maszynistę zwolniono z pracy. *Brand. M. Piotr 18.* **13. z.** z niewoli, z więzienia.

zwany Tak **z.** ⟨*powszechnie nazywany; wyrażenie (często nadużywane) mające podkreślać zastrzeżenie co do słuszności przytaczanej nazwy*⟩: W wynajętym powozie umieścił [...] wdowę, [...] a sam wlazł na tak zwany kozioł. *Żer. Prom. 110.* Tak zwane „nocne życie" jest w Rzymie znacznie słabiej rozwinięte niż w innych wielkich miastach. *Brand. M. Spot. 111.*

zwariować 1. z. można (z tym człowiekiem) ⟨*o kimś niezrównoważonym, z kim trudno wytrzymać*⟩. **2.** *pot.* Czyś ty zwariował? Czyście zwariowali? zwariował do reszty! ⟨*wykrzyknienie wyrażające zdumienie, oburzenie itp.; czyś ty oszalał? itp.*⟩: Czyś ty zwariowała, dziewczyno — gniewa się matka — mów, co się stało? *Goj. Dziew. I, 58.* **3. z.** na punkcie kogo, czego ⟨*nic nie widzieć poza kim, czym; być wyłącznie zainteresowanym kim, czym; stracić głowę dla kogo lub czego*⟩: Matka zwariowała na punkcie swego syna. Zwariował na punkcie tej dziewczyny. Zwariował na punkcie teatru. **4. z.** z c z e g o: **z.** z radości, z rozpaczy.

zwariowany 1. Jak **z.** (biegać, skakać itp.): Karuś szalał z radości, trzepał postrzępionym ogonkiem jak zwariowany [...] i usiłował Kasię polizać po twarzy. *Morc. Ptaki 33.* **2. z.** na jakimś punkcie (p. zwariować): Byli zupełnie zwariowani na punkcie koni. *Jaroch. SPP.*

zwarty 1. z-a gromada, grupa ⟨*zbita, skupiona*⟩: Zbić się w zwartą gromadę (o ludziach, ptakach); stać zwartą gromadą, grupą. **2. z.** krąg, **z-e** koło ⟨*zamknięty(-e)*⟩: Otoczyć kogo, co zwartym kręgiem (kołem). **3.** Zwarci jak jeden mąż: Wszyscy staniemy w boju, zwarci — jak jeden mąż. *Nowina 54.* **4.** *przen.* **z.** c z y m: Zwarci jednością, zapałem. **5. z.** w c z y m: Powieść zwarta w swej budowie. - Byliśmy zwarci w umiłowaniu wolności i postanowieniu bronienia jej. *Hirsz. Hist. 171.* **6. z.** w sobie: z. w sobie utwór. - Daniło Romanowicz [...] próbuje stworzyć zwarte w sobie państwo. *Jabłonow. Hist. 61.*

zwarzyć (się) 1. z. c o — c z y m ⟨*zmrozić, zniszczyć*⟩: [Na drzewach] powiewały mroźnym szronem zwarzone, martwe listki. *Wilk. P. Poran. I, 204.* - Mróz, szron zwarzył kwiaty, liście, zioła itp. **2. z.** komu humor ⟨*zepsuć humor*⟩: Incydent zwarzył humory wszystkim pasażerom. *Brand. M. Wypr. 15.* **3.** Humory się zwarzyły ⟨*zepsuły się*⟩: Humory się na chwilę zwarzyły, ale dzieci je wnet odzyskały i podwieczorek toczył się jak codziennie. *Dąbr. M. Noce II, 36.* **4.** Mleko zwarzyło się ⟨*zepsuło się przez oddzielenie twarogu od serwatki*⟩.

zwąchać 1. z. co się święci ⟨*domyślić się, dorozumieć się czego*⟩: Zwąchawszy zaraz, co się święci, wszyscy [...] oniemieli. *Kaczk. Mąż 90.* **2. z.** pismo (nosem) ⟨*wyczuć sytuację*⟩: Słuchaj no, Józiak... tyś chłopak niegłupi i zwąchasz zaraz pismo nosem. *Wol. Dom. II, 129.*

zwąchać się *posp.* **z. się** między sobą, **z. się** z k i m ⟨*porozumieć się, zmówić się*⟩: Wnet, jak to bywa wśród fachowców, zwąchali się między sobą. *Strug Krzyż. II, 74.* Czy ty przypadkiem nie chcesz zwąchać się z nimi. *Rog. J. Bohat. II, 44.*

zwątpienie 1. Beznadziejne, bolesne, chwilowe, całkowite, ciężkie, gorzkie, rozpaczliwe **z.** ⟨*brak otuchy, desperacja*⟩. **2. z.** o k i m, o c z y m: **z.** o sobie, **z.** o czyjej przyjaźni. **3. z.** w k o g o, w c o: **z.** w przyszłość, we własne siły. **4.** Rozwiać, siać, szerzyć **z.**; wpaść w **z.**: Uzyskiwała pewność i wpadała w zwątpienie. *Goj. Dziew. II, 176.* **5.** Dać przystęp, oprzeć się, poddać się, *przestarz.* oddać się, ulec zwątpieniu. **6.** Posiać w czyjej duszy, w czyim sercu; sączyć komu do duszy, wszczepiać komu jad, truciznę zwątpienia. **7.** Coś przejmuje kogo zwątpieniem. **8.** Chwile zwątpienia przychodzą na

kogo. **9.** z. dręczy, napada, ogarnia, opanowuje kogo; owładnęło kim; wgryza się w czyje serce, nurtuje w sercu: Jakieś tak rozpaczliwe zwątpienie opanowało jego całą istotę, że... *Kaczk. Grób II, 120.*

zwiać, zwiewać 1. z. co — z czego ⟨*wiejąc zrzucić, zdmuchnąć*⟩: Wiatr zwiał śnieg z szosy, z dachu **2.** z. od kogo, skąd lub dokąd; *pot.* z. z czym ⟨*uciec*⟩: z. od żony, od jakiego towarzystwa; z. z więzienia, z wojska, z frontu, z miasta. za granicę; z. z pieniędzmi.

zwiad 1. Nocny z. (nocne z-y); z. szpiegowski, wojskowy ⟨*wywiad, przeszpiegi*⟩. **2.** z. dla kogo, czego: z. dla artylerii. **3.** Iść, pójść, przyjść gdzie, przysłać kogo, rozesłać (patrole); wysłać, wyprawić kogo na z., na z-y: Drużyna wysłana na zwiad donosi: droga pod topolami pusta. *Putr. Wrzes. 266.*

związać, związywać 1. z. kogo, co (— czym) ⟨*skrępować czym (sznurkiem, powrozem, łańcuchem itp.)*⟩: z. kogo (powrozem) jak barana. **2.** z. sobie świat ⟨*uniemożliwić sobie swobodę działania, postępowania*⟩: Świat sobie związałem, anim jest teraz mężem, ni też owdowiałem. *Piotr. Satyr 7.* **3.** z. co — na kokardę (np. wstążkę). **4.** z. co — w co (również *przen.*): z. rzeczy w węzełek, stare gazety w paczkę. - Zwiążemy cały nasz lud w kooperatywę twórczą. *Żer. SPP.* **5.** z. słowa w rym ⟨*zrymować, ułożyć wiersze*⟩: Komu trudno przychodzi w rym związać dwa słowa, tego, jeśli ma dowcip, wolna wzywa mowa. *Dmoch. Rym. 2.* **6.** z. kogo czym ⟨*zobowiązać do czego*⟩: z. kogo obietnicą, przyrzeczeniem, przysięgą. **7.** z. kogo, co — z kim, z czym ⟨*złączyć*⟩: z. aktora z teatrem; z. swoje pisarstwo z walką o pokój. **8.** z. kogo ze sobą na śmierć i życie ⟨*uzależnić kogo całkowicie od swej woli*⟩. **9.** z. koniec z końcem ⟨*z trudem się utrzymać od jednego przypływu dochodów do następnego; z trudem wystarczyć na potrzeby*⟩: Żal mu było zarobku, bez którego nie związałby końca z końcem w gospodarstwie. *Prus Plac. 63.* **10.** z. (swoje) uczucia z kim, z czym ⟨*zaangażować się uczuciowo wobec kogo, czego*⟩: Nie mam nikogo na świecie, wszystkie uczucia rodzinne związałem z domem waszym. *Sienk. Dram. 51.* **11.** z. komu ręce — czym ⟨*skrępować czyją inicjatywę*⟩: Na sejmikach niemało województw związało instrukcjami posłom ręce. *Moracz. Dzieje VII, 287.* **12.** z. dłonie, ręce (stułą) ⟨*o księdzu: dać ślub*⟩: Już ksiądz związał ręce nowej pary. *Niemc. Dumy 492.* Na zamku, w wierzeje kaplicy zawlókł. Kazał księdzu stułą dłonie nam związać. *Staff L. God. 21.* **13.** z. ręce uściskiem ⟨*uścisnąć sobie ręce*⟩: W pokłonach należnych ich godności i dostojeństwu związali ręce mocnym uściskiem. *Wikt. Papież 170.*

związać się, związywać się *rzad.* **1.** z. się z kim ⟨*żyć jak mąż z żoną*⟩: Na złość też rodzinie związał się Stach z pewną nie pierwszej już młodości krawcową, która wyciągała z niego po trochu pieniądze. *Krzyw. I. Bunt 49.* **2.** z. się — czym ⟨*zobowiązać się do czego — czym*⟩: z. się słowem, przysięgą. **3.** z. się z kim przyjaźnią, *książk.* węzłem przyjaźni, bratnim węzłem ⟨*zaprzyjaźnić się z kim*⟩: Wojna zniknie z oblicza ziemi, kraje się zwiążą węzły bratnimi. *Syrok. Rymy 4.* **4.** z. się z kim przymierzem ⟨*sprzymierzyć się*⟩. **5.** z. się z kim przyrzeczeniem ⟨*przyrzec komu co*⟩: Dlaczego więc skłamałeś pan miłość, związałeś się ze mną przyrzeczeniem? *Święt. A. Piękna 46.* **6.** z. się węzłem małżeńskim ⟨*zawrzeć związek małżeński*⟩. **7.** z. się w co ⟨*złączyć się, skonsolidować się*⟩: Nie każdy naród zdoła się związać w państwo. *Krup. w: Ateneum 9, 1876, s. 550.* Zwiążcie się w konfederację. *Słow. Czasz. 115.* **8.** *rzad.* Koń się związał pod kim ⟨*splątały mu się nogi, zwinął się*⟩: Pod Mellechowiczem [...] związał się koń na pochyłości jaru i zwalił się na dno kamieniste. *Sienk. Wołod. II, 19.*

związany 1. z. czym ⟨*zobowiązany*⟩: z. przysięgą, przyjaźnią, ślubem, słowem, tajemnicą; węzłem przyjaźni, koleżeństwa. **2.** Mieć ręce z-e ⟨*być skrępowanym, nie mieć swobody decyzji, działania*⟩: Cesarz Aleksander mówił wiele o swojej życzliwości dla Austrii, oświadczył jednak, że ma ręce związane. *Sokoł. A. Dzieje I, 417.*

związek 1. Bliski, bliższy, dialektyczny, dobrowolny, luźny, nierozerwalny, osobisty, słaby, ścisły, żywy z. z kim, z czym ⟨*łączność, powiązanie, więź*⟩; dorywcze, wzajemnie z-i między kim (a kim); z-i kulturalne (z kim). **2.** Cudzołożny, kazirodczy z.; z. miłosny, pozamałżeński (dwojga osób) ⟨*stosunek, obcowanie, współżycie z kim*⟩. **3.** Dobrany, niedobrany; dozgonny z. ⟨*zwykle o małżeństwie*⟩. **4.** *pot.* Wolny z. ⟨*małżeństwo niezalegalizowane*⟩: Stanowczo odradzamy ci taki „wolny związek" ze swoim znajomym. *Przyj. 39, 1952.* **5.** *chem.* z-i chemiczne ⟨*połączenia pierwiastków tworzące substancje złożone, charakteryzujące się stałością ilościowego składu*⟩. **6.** z. genetyczny, logiczny, myślowy między czym a czym ⟨*łączność, zależność*⟩. **7.** z. duchowy (z kim) ⟨*łączność duchowa*⟩. **8.** *jęz.* z. etymologiczny (między wyrazami) ⟨*zależność ze względu na pochodzenie od wspólnego pnia*⟩. **9.** z. familijny, rodzinny ⟨*więź rodzinna; rodzina*⟩. **10.** z-i frazeologiczne ⟨*utarte połączenia wyrazowe*⟩. **11.** z. małżeński, *daw.* z. ślubny ⟨*małżeństwo*⟩. **12.** *chem.* z-i nieorganiczne ⟨*nie zawierające pierwiastka węgla lub będące prostymi związkami węgla*⟩. **13.** *chem.* z-i organiczne ⟨*zawierające pierwiastek węgiel*⟩. **14.** *chem.* z-i proste ⟨*nieskomplikowane, najczęściej dwuskładowe (złożone z dwóch pierwiastków)*⟩. **15.** z. przyczynowy ⟨*zachodzący między przyczyną a skutkiem*⟩. **16.** *jęz.* z. składniowy ⟨*zależność formalna wyrazów lub zdań jednych od drugich*⟩. **17.** z. artystyczny, literacki, młodzieżowy, robotniczy, sportowy, strzelecki; tajny, twórczy, wojskowy, zawodowy ⟨*organizacja, stowarzyszenie*⟩: Był członkiem związku zawodowego i zebrań nigdy nie opuszczał. *Hamera Plewa 39.* **18.** Centralna Rada Związków Zawodowych [CRZZ]; Światowa Federacja Związków Zawodowych [ŚFZZ]. **19.** Z. Młodzieży Wiejskiej; Z. Młodzieży Socjalistycznej. **20.** Z. Polskich Artystów Plastyków (ZPAP). **21.** Z. Radziecki, Z. Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). **22.** Z. Samopomocy Chłopskiej. **23.** z. czego: z. krwi; z. miłości, pokrewieństwa, przyjaźni. **24.** *jęz.* z. zgody, z. rządu, z. przynależności ⟨*podstawowe związki składniowe między wyrazami*⟩. **25.** z. kogo, czego — z kim, z czym: z. Kopernika z europejską nauką; z. mówienia z myśleniem. **26.** Bez związku ⟨*bez sensu*⟩: Słowa bez związku; mówić co bez związku. **27.** W związku z tym ⟨*na-

wiązując do tego⟩: W związku z tym przytoczę fakt następujący. **28.** W związku z czym (rozważać co) ⟨*w łączności z czym*⟩. **29.** Formować, osłabić (z kim); rozbić, rozluźnić (z kim, z czym), tworzyć; utrzymywać, zacieśnić (z kim, z czym), zerwać (z kim, z czym) **z. 30.** Mieć **z.** (jaki) z kim, z czym; (po)zostawać z kim, z czym w jakim (w ścisłym, w bliższym, w luźnym) związku ⟨*być powiązanym w jakiś sposób, być w jakiejś relacji z kim, z czym*⟩: Nad tym, czy wyraz księga ma jaki związek z księdzem i księciem zastanawiał się już w XVII wieku poeta Potocki. *Dor. Rozum. II, 61.* Nie uważał, aby odpowiedzi musiały mieć koniecznie logiczny związek z pytaniami. *Perz. Las 10.* **31.** Skojarzyć czyj **z.**: Miłość skojarzyła ich związek. *Wilk. P. Wieś II, 116.* **32.** Zawiązać **z.**; zawrzeć **z.** (np. małżeński). **33.** Wejść, wstąpić z kim w **z.** (np. małżeński). **34.** Wstąpić do związku (jakiego) ⟨*zapisać się na członka*⟩: Wstąpić do związku nauczycielskiego. **35.** (Po)łączyć się z kim związkiem (małżeńskim). **36.** Doszukiwać się związku czego a. między czym (a czym). **37.** Coś występuje w związku z czym. **38.** Żyć z kim w (nieślubnym) związku. **39. z.** powstaje, tworzy się. **40. z.** zachodzi między czym a czym. **41.** *daw.* **z.** z kim staje ⟨*zostaje zawarty*⟩.

związkowy 1. Delegat **z.**; władze **z-e** ⟨*delegat, władze związku*⟩. **2.** Zjazd **z.** ⟨*zjazd członków związku lub delegatów kół wchodzących w skład związku*⟩.

związywać (się) p. **związać (się)**

zwichnąć 1. z. (sobie) co — w czym ⟨*wybić ze stawu, skręcić*⟩: **z.** (sobie) nogę w kostce; **z.** rękę w przegubie; **z.** szczękę. **2. z.** komu (sobie) karierę, los, przyszłość, życie ⟨*zepsuć, zniszczyć*⟩: Mam obawę, ażeby ta przyjaźń nie zwichnęła mojej przyszłości. *Krasz. Pam. 95.* Był nawet wykształcony, lecz zwichnął sobie życie. *Kurek Ocean 234.* **3. z.** sobie skrzydła ⟨*zaprzepaścić talent (poetycki)*⟩: Metafizyka ochroniła smętną duszę Krasińskiego od popadnięcia w sidła mistycyzmu, w które zaplątali się i zwichnęli sobie skrzydła Mickiewicz i Słowacki. *Spas. Wielopol. 33.*

zwichnięty 1. Człowiek **z.** ⟨*wykolejony*⟩. **2.** *przestarz.* **z.** na umyśle: Starosta jest zupełnie zwichnięty na umyśle. *Krasz. Pam. 93.*

zwierać p. **zewrzeć**

zwierciadło 1. *fiz.* **z.** kuliste (sferyczne); **z.** płaskie, wypukłe, wklęsłe; **z.** paraboliczne; ruchome **z.** ⟨*rodzaje zwierciadeł*⟩: Jeżeli źródło światła umieszczone zostanie w ognisku zwierciadła kulistego wklęsłego, to promienie wychodzące z tego źródła po odbiciu od zwierciadła tworzą wiązkę równoległą i sięgają daleko. *Fot. Fiz. VII, 42.* **2.** *przen.* Krzywe **z.** Trzeba było istotnie takiego mistrza tonów, jakim jest Shaw [...] aby nawet momentom najwyższej grozy podstawić krzywe zwierciadło. *Boy Flirt V, 180.* Grabiec jest drwiącą parodią bohaterki, krzywym zwierciadłem kariery Balladyny. *Teatr 14, 1956, s. 4.* W krzywym zwierciadle śmiechu najłatwiej i najwygodniej ukazywać przychodzi [Bernardowi Shaw] prawdziwe oblicze świata. *Teatr 19, 1956, s. 3.* **3.** *przen.* **z.** wklęsłe: Niech sobie głowy suszą przyjaciele, czy autor-filomata dając tytuł „Tukaj albo próby przyjaźni" zamierzał przyjaźń uwielbić czy ukazać w zwierciadle wklęsłym. *Kleiner Mick. I, 289.* **4. z.** metalowe, **z.** ze srebra, z brązu ⟨*lustro*⟩. **5.** Czarodziejskie, magiczne **z.** ⟨*w baśniach*⟩. **6.** *przen.* Gładkie, przezroczyste, spokojne **z.** (wód) ⟨*powierzchnia*⟩: Wielkie parowce [...] przesuwają się po cichym i przezroczystym zwierciadle wód. *Sienk. Listy I, 74.* Nachyliła się nad stawem, aby zobaczyć siebie w zwierciadle wody. *Iwasz. J. Mił. 46.* **7.** *przen.* **z-a** duszy ⟨*oczy*⟩: Oczy Tatarek nie są to mówiące oczy Francuzek, ale raczej zwierciadła namiętnej a drzemiącej duszy. *Gordon Obraz. 201.* **8.** Błyszczeć, połyskiwać jak **z.** ⟨*o posadzce, butach itp.*⟩. **9.** Odbijać się jak w zwierciadle: W ruchliwych jej rysach każdy odcień uczucia i myśli [...] odbijały się jak w zwierciadle. *Orzesz. Bieguny 133.* **10.** Ujrzeć, zobaczyć się jak w zwierciadle ⟨*bardzo dokładnie; jasno, wyraźnie, bez osłonek*⟩: Pierwszy powstał na rzymskie przywary Lucyli: jak w zwierciadle się w rymach jego zobaczyli. *Dmoch. Rym. 27.* **11.** Coś jest zwierciadłem czego ⟨*jest odbiciem czego; świadczy o czym*⟩: Język jest zwierciadłem kultury narodu. *Jęz. Pol. 1938, s. 45.* **12.** Poradzić się zwierciadła ⟨*przyjrzeć się sobie w zwierciadle*⟩: Do kogo piszę, każda z twych rywalek zgadła; ty wątpisz? poradźże się natychmiast zwierciadła. *Tremb. Różne 27.* **13.** Przeglądać się w zwierciadle.

zwierz 1. Drobny, dziki, groźny, gruby **z.**; **z.** leśny, luty, drapieżny ⟨*zwierzę, bestia; zwierzyna*⟩. **2.** *książk.* **z.** ludzki ⟨*człowiek o instynktach drapieżnych, bezwzględny, dążący do wyzysku innych ludzi*⟩: Różnoraki zwierz ludzki czynił sobie z tego przypływu polskich chłopów [do Francji] proceder zarobkowy, a nawet żerowisko. *Żer. Nawr. 38.* **3.** *książk.* Bory, lasy pełne zwierza ⟨*pełne zwierzyny*⟩. **4.** Bać się kogo jak (dzikiego) zwierza. **5.** Chodzić, miotać się jak **z.** po klatce ⟨*chodzić itp. niespokojnie, z miejsca na miejsce*⟩. **6.** Ryczeć jak ranny, jak rozjuszony **z. 7.** Tropić zwierza; polować na zwierza.

zwierzę 1. Drobne, dzikie, oswojone, straszne **z.** ⟨*istota obdarzona życiem*⟩. **2.** *daw.* Szalone **z.** ⟨*wściekłe*⟩. **3.** Szlachetne **z.** ⟨*o koniu*⟩: Konia! Niech tu przywiodą to szlachetne zwierzę, które mi zawsze było takie wierne i pozostało wierne — do ostatka. *Dobrow. S. Spart. 127.* **4. z.** ofiarne ⟨*przeznaczone na ofiarę*⟩: Sztuka wróżenia z wnętrzności zwierząt ofiarnych obudziła w ludziach zaciekawienie anatomią, która stała się później podstawą medycyny. *Ziel. T. Kult. ant. I, 47.* **5. z.** społeczne, towarzyskie ⟨*o człowieku*⟩: Człowiek jest „zwierzęciem społecznym", musi wyrzec się cząstki swego egoizmu na korzyść powszechności. *Poręb. Studia 135.* Chcę być sam, lecz samemu samotnie i smutno, gdyż człowiek jest do pewnego stopnia zwierzęciem towarzyskim. *Małysz. Listy 345.* **6. z-a** bezkręgowe, ciepłokrwiste, domowe, doświadczalne, drapieżne, futerkowe, gospodarskie, hodowlane, jednokomórkowe (pierwotniaki, bakterie), juczne, kopalne, kopytne (parzystokopytne, nieparzystokopytne), kręgowe (kręgowce), lądowe, leśne, mięsożerne, morskie, naczelne (małpy oraz człowiek (primates)), pociągowe, przeżuwające (przeżuwacze), pływające, rzeźne, roślinożerne, ssące (ssaki), stepowe, trawożerne, tuczne, wodne, wysokogórskie, wszystkożer-

ne, zarodowe. 7. Czujny jak z. 8. *książk.* Król zwierząt ⟨*lew*⟩. 9. Królestwo zwierząt ⟨*fauna*⟩. 10. Pogromca zwierząt. 11. Stado zwierząt. 12. Zdychać jak z., żyć jak z. 13. Hodować z-a (domowe), oswajać (dzikie) z-a, tresować z-a; polować na dzikie z-a. 14. Odnaleźć w sobie, widzieć w kim (tylko) z.: Z pewnym przestrachem [...] odnalazł w sobie nie tylko zwierzę ludzkie, ale i słabe zwierzę. *Sienk. Połan. III, 47.* 15. z. ryczy, stęka, beczy; z. żre, pożera kogo, co. 16. z. wychodzi z człowieka: To takie straszne i dziwne, gdy nagle z człowieka wychodzi zwierzę. *Górs. H. Czarn. 35.*

zwierzęcy 1. z. apetyt; żarłoczność z-a ⟨*właściwy(-a) zwierzęciu; ogromny(-a)*⟩: Jadła ze zwierzęcym apetytem. *Prus Plac. 248.* 2. Bajka z-a ⟨*opowiadanie alegoryczne, w którym zwierzęta służą za pretekst do ukazania typowych cech ludzkich*⟩. 3. Instynkt z. ⟨*właściwy zwierzętom*⟩. 4. Królestwo, państwo z-e; świat z. ⟨*zwierzęta; fauna; ogół zwierząt lub zwierzęta danego regionu*⟩. 5. Lęk z.; z. strach ⟨*nie dający się opanować, bardzo silny, instynktowny*⟩. 6. Magnetyzm z. ⟨*mesmeryzm*⟩. 7. Ornament z. ⟨*mający w tematyce zwierzęta*⟩. 8. Pasożyt z. ⟨*pasożytujący na zwierzętach*⟩. 9. Pokarm z. ⟨*składający się z całych zwierząt (np. z owadów, ślimaków, ryb itp.) lub z mięsa zwierzęcego*⟩. 10. z. wyraz twarzy ⟨*przypominający zwierzę*⟩.

zwierzyna 1. Drobna z. ⟨*małych rozmiarów, np. lis, zając, kuna, wiewiórka i większość ptaków łownych*⟩. 2. Dzika z.; z. łowna ⟨*dzikie zwierzęta i ptactwo, na które poluje się*⟩. 3. Gruba (grubsza) z. (np. niedźwiedzie, łosie, jelenie, wilki). 4. Nielotna z. ⟨*o ptakach nie umiejących jeszcze latać*⟩: Do tego rodzaju nieetycznych polowań należą [...] wszelkie polowania na niewyrosłą, a szczególnie nielotną lub słabo jeszcze lotną zwierzynę. *Świętorz. Łow. 131.* 5. z. wodna ⟨*ptactwo wodne*⟩: Po zacienionych potokach pluskało się ryb mnóstwo i wszelka wodna zwierzyna. *Witkiew. S. Utwory 35.* 6. Polować na (grubą) zwierzynę. 7. Poszczuć, ruszyć, ścigać, ubić, upatrzyć, upolować, wybić, (wy)tropić zwierzynę. 8. Wystawiać zwierzynę ⟨*o psie*⟩: Dużą pomocą w łowach będzie nam wyżeł, wystawiający zwierzynę. *Hop. Jęz. 119.*

zwiesić (się), zwieszać (się) 1. z. głowę (na piersi), z. łeb (o koniu), z. ogon (o psie) ⟨*opuścić*⟩. 2. z. nos na kwintę ⟨*stracić humor, fantazję, spuścić z tonu, posmutnieć*⟩: Porucznik zwiesił nos na kwintę i sapał ciężko, ani śmiejąc przerwać tego wybuchu. *Choyn. Kuź. 121.* 3. z. ręce (bezwładnie) ⟨*opuścić wzdłuż ciała*⟩. 4. Zwiesić się na czyim ramieniu ⟨*oprzeć się mocno*⟩: Zwieszona na ramieniu pana Henryka, tańczyła polkę. *Orzesz. Pam. II, 200.*

zwieść, zwodzić 1. *daw.* z. bitwę ⟨*stoczyć*⟩: Poszli z potężnym wrogiem w krwawe zapasy, zwiedli straszliwą bitwę. *Sztyrm. Katalept. I, 212.* 2. *daw.* z. spór ⟨*wdać się w spór*⟩: Zważ tylko, z kim zwiodłeś spór. *Jeż cyt. Dor. Jęz. 354.* 3. z. k o g o — c z y m ⟨*wprowadzić w błąd, wywieść w pole, omamić, oszukać*⟩: Chciał go pięknymi słowy zwodzić. *Skar. SW.* Nie dał się zwieść pozorami. *Wikt. SPP.* 4. *daw.* z. kogo z rozumu ⟨*wprowadzić w błąd, pozbawić rozumu*⟩: Te fatalne pieniądze z rozumu mnie zwiodły. *Zabł. Firc. 100.* 5. Oko zwodzi kogo ⟨*wzrok kogo myli, ktoś źle widzi*⟩: Mój drogi, mój miły! czy mnie oko zwodzi? Może to z mogiły twa dusza przychodzi? *Wał. E. Poezje 21.* 6. *daw.* Pamięć kogo zwodzi ⟨*ktoś nie pamięta*⟩: Wczoraj wieczór, jeżeli pamięć mię nie zwodzi, nadejść mi z regestrami kazał pan dobrodziej. *Zabł. Szlafm. 234.*

zwietrzyć z. co się święci, z. pismo nosem ⟨*zorientować się w sytuacji*⟩: Fryderyk zwietrzywszy, co się święci, wystąpił groźno. *Dz. Lit. Lw. 15, 1857.*

zwiewać p. **zwiać**

zwięzły 1. Gleba z-a ⟨*pszenna, buraczana, mało przewiewna; gliniasta, iłasta*⟩. 2. Styl z. ⟨*treściwy, zwarty*⟩. 3. z-a wypowiedź ⟨*krótka*⟩. 4. z. w sobie ⟨*krępy*⟩: Pleczysty był i w sobie zwięzły, musiał mieć siłę dużą. *Gomul. Mieszczka 39.*

zwijać, zwinąć 1. z. c o: z. biwak, obóz, majdan ⟨*likwidować*⟩: Kiełznano konie, zwijano biwak, skrzypiały podciągane wozy. *Żukr. Dni 150.* Zwinęliśmy natychmiast obóz i uszliśmy do Małchowa, wioski oddalonej może o milę. *Pam. Powst. 96.* 2. z. chorągiewkę przed kim ⟨*tchórzyć; chować dudy w miech*⟩: Boję się, mospanie, jejmości, przed którą pono mąż zwija chorągiewkę i rządzić się jej, jak szarej gęsi, pozwala. *Korz. J. Krewni 57.* 3. z. flagę ⟨*rezygnować z czego, wycofywać się*⟩: Potrzeba więc było zwinąć flagę i na inne znowu przerzucić się pole. *Gocz. Wspom. II, 150.* 4. z. interes, sklep; zakład, fabrykę ⟨*likwidować*⟩. 5. Zwinąć konia ⟨*odwrócić, zawrócić*⟩: Ryknął tak strasznie, jak żaden tur nie ryczy i zwinąwszy konia na miejscu, zwrócił się na przeciwnika. *Sienk. Ogn. IV, 64.* 6. *pot.* z. manatki ⟨*pakować się, szykować się do odjazdu*⟩: Zwijam manatki i jazda, gdzie oczy poniosą. *Pytl. Fund. 35.* 7. z. mieszkanie ⟨*opuszczać, likwidować*⟩. 8. z. most (pontonowy), namiot ⟨*rozbierać, likwidować*⟩. 9. z. oblężenie ⟨*odstępować od oblężenia*⟩. 10. z. ogon pod siebie ⟨*tulić, chować*⟩. 11. z. papierosa ⟨*robić zawijając tytoń w bibułkę*⟩. 12. z. pięść ⟨*zaciskać*⟩. 13. z. skrzydła ⟨*składać, opuszczać*⟩. 14. z. wędkę ⟨*ściągać żyłkę, nawijać*⟩. 15. z. wianek, wieniec ⟨*splatać, pleść*⟩. 16. z. żagle ⟨*składać, ściągać, likwidować; również przen. rezygnować, wycofywać się z czego*⟩. 17. Głód zwija kiszki ⟨*ktoś odczuwa dotkliwy głód*⟩: Słabo mi, ...głód zwija kiszki w kłębek. *Święt. A. Duchy 13.* 18. z. c o n a c o ⟨*nawijać*⟩: z. wełnę na kłębki. 19. z. c o — w c o ⟨*skręcać*⟩: z. kartkę w rulonik; język, rękę w trąbkę; włosy w kok, w loki. - W podeszłym już wieku talerze srebrne w trąbkę zwijała i rozwijała. *SRG. 445.* 20. z. mgłę w kłęby (o wietrze) ⟨*powodować kłębienia, zbijać w kłęby*⟩.

zwijać się, zwinąć się 1. z. się jak mrówka, jak opętany, jak wiewiórka, jak (mucha) w ukropie, niby wściekły ⟨*uwijać się, śpieszyć się z czym bardzo*⟩: Zwija się jak tylko może - Ja także się zwijam, jak mucha w ukropie, tchu w sobie nie czuję, a gdzie byłam za wami. *Jun. Bracia 84.* 2. z. się jak piskorz, jak żmija ⟨*skręcać się*⟩: Zwinęła się jak żmija, wyprężyła w kabłąk, wyrwała mu z rąk. *Żer. Dzieje II, 88.* 3. Zwijać się k o ł o k o g o, c z e g o; p r z y c z y m: Zwijać się koło swego interesu. Zwijać się koło dział. 4. z. się w kłębek (np. o psie). 5. z się

z bólu. **6. z. się** w główki ⟨*o kapuście: formować liście w główki*⟩. **7. z. się** z c z y m: **z. się** z robotą. **8.** Zwinąć się z konia ⟨*spaść*⟩: Zwinął się z konia biedny, bladość śmiertelna pokryła lice jego, żołnierze ponieśli go na płaszczu do ambulansu. *Gaj. z Błoc. Pam. I, 234.* **9.** Zwinąć się (o koniu): Obejrzę się za siebie, aż pułkownika naszego rąbią huzary, koń mu się zwinął nad fosą i upadł. *Chodź. Pisma III, 457.* **10. z. się** (o szabli) ⟨*skręcać się*⟩: Szabla zwinęła mu się w ręku i uderzyła płazem. *Sienk. Ogn. II, 163.*

zwinny 1. z. jak fryga, jak jaskółka, jak jaszczurka, jak małpa, jak ptaszek, jak sarenka, jak wiewiórka. **2. z-e** ruchy, palce, ręce ⟨*sprawne, zręczne*⟩. **3. z.** w c z y m: **z.** w ruchach.

zwlec (się) 1. z. kości ⟨*wstać z trudem (z łóżka)*⟩: Nieraz trudno nam było, bardzo trudno, pracą dnia poprzedniego strudzone kości zwlec. *Tokarz. Siedem 154.* **2. z.** k o g o z c z e g o ⟨*ściągnąć*⟩: Zatrzymali konia, zwlekli nieboraka z woza i zamordowali! *Orzesz. Z różnych I, 205.* **3. z.** co z siebie ⟨*zdjąć, ściągnąć co z siebie*⟩: **z.** z siebie koszulę. **4. z. się** z c z e g o ⟨*zsunąć się, wstać z trudem, z wysiłkiem*⟩: **z. się** z łóżka, z posłania, z pościeli, z fotela.

przysł. **5.** Co się zwlecze (odwlecze), to nie uciecze.

zwlekać (się) 1. z. z czym; **z.** do ostatniej chwili, z dnia na dzień ⟨*ociągać się z czym; odkładać, opóźniać co*⟩: **z.** z decyzją, z odpowiedzią, z pomocą, z wyjazdem. **2.** Nie zwlekając ⟨*zaraz, natychmiast*⟩: Załatwić co, wyjechać nie zwlekając. **3. z.** z siebie co ⟨*ściągać, zdejmować*⟩: Sam szaty ze siebie zwleka. *Wysp. Legion 201.* **4. z. się** z c z e g o: **z. się** z łóżka, z pryczy ⟨*zsuwać się, schodzić z trudem*⟩.

zwłoka 1. Dalsza, dłuższa, kilkudniowa, krótka, mała, najmniejsza, niepożądana **z.** ⟨*odkładanie czego na czas dalszy, przeciąganie czego nad czas przewidziany, ociąganie się z czym; odwłoka, mitręga*⟩. **2.** Nie cierpiący zwłoki ⟨*bardzo pilny, naglący*⟩: Sprawa nie cierpiąca zwłoki. **3. z.** c z e g o, w c z y m: **z.** odpowiedzi, w odpowiedzi; **z.** w załatwieniu czego; **z.** w podróży. **4.** Bez zwłoki ⟨*zaraz, nie zwlekając, niezwłocznie*⟩: Mówże! masz-li co mówić, bez zwłoki! *Zabł. Pojedn. 198.* - Rozpocząć co, załatwić co (sprawę) bez zwłoki. **5.** Bez dalszej, zbędnej itp. zwłoki (co zrobić): Zamierzał bez dalszej zwłoki wyjechać na wieś. **6.** Coś nie cierpi zwłoki: Sprawa nie cierpi zwłoki. *Bogusł. W. SPP.* **7.** Spowodować, uzyskać, wywołać zwłokę. **8.** Działać, (za)grać na zwłokę; narazić co na zwłokę: Teraz już nie było wątpliwości. Tamci grali na zwłokę. *Was. W. Rzeki 501.* Wynajdywał mnóstwo wykrętów i działał na zwłokę. *Prus Wiecz. 138.* **9.** Prosić o zwłokę: O nic nie proszę, tylko o zwłokę, o małą zwłokę! *Mostow. Kariera 305.* **10.** *daw.* Pójść w zwłokę ⟨*być odłożonym, przewlec się*⟩: Rzecz poszła w zwłokę. *Kras. Życia VIII, 16.* **11.** Ulec zwłoce ⟨*być odłożonym, odwlec się*⟩: Jednak przygotowana już przeprowadzka musiała ulec zwłoce, gdyż w ostatnich dniach sierpnia dzieci dostały odry. *Dąbr. M. Noce III/1, 174.* **12.** Uniknąć zwłoki; dla uniknięcia zwłoki w czym. **13. z.** nastąpiła; powstaje, zachodzi, zaszła; wynika, wynikła w czym.

zwłoki 1. Skrwawione, stygnące, śmiertelne, zimne, zmasakrowane **z.**; **z.** ludzkie ⟨*ciało zmarłego, śmiertelne szczątki*⟩. **2. z.** zwierząt padłych ⟨*padlina*⟩. **3.** Oględziny, sekcja zwłok; ekshumacja zwłok. **4.** Balsamować **z.**; ekshumować **z. 5.** (Po)chować, składać **z.** w grobie; oddać **z.** ziemi; (s)palić **z.** na stosie. **6. z.** czyje spoczywają gdzie ⟨*są złożone, pochowane*⟩. **7. z.** stygną.

zwodzić p. **zwieść**

zwolnić (się) p. **zwalniać (się)**

zwolnienie 1. z. lekarskie ⟨*zaświadczenie o chwilowej niezdolności do pracy*⟩. **2. z.** o d c z e g o ⟨*uwolnienie*⟩: **z.** od kosztów, od opłat; od obowiązków, od robót. **3. z.** z c z e g o ⟨*usunięcie; uwolnienie*⟩: **z.** z posady, ze stanowiska; z więzienia; **z.** z wojska. **4. z.** z pracy: a) ⟨*usunięcie*⟩; b) (na x dni, tygodni itp.) ⟨*czasowe uwolnienie od obowiązków*⟩. **5.** (Po)prosić o **z.**; uzyskać **z.**

zwołać, zwoływać 1. z. komisję, kolegium, radę, sejm; **z.** naradę, posiedzenie, zebranie, wiec; **z.** kogo na naradę ⟨*zarządzić zebranie się osób należących do komisji, kolegium itp.; zarządzić zebranie się osób na naradę, na posiedzenie itp.*⟩. **2. z.** pospolite ruszenie ⟨*ogłosić, zarządzić*⟩. **3.** Zwoływać c o (c z y m) ⟨*wołając zbierać, gromadzić*⟩: Zwoływać trzodę trąbką. - Cip, cip, cipeczki — zwoływała kury sypiąc pszenicę. *Ward. Wyłom 180.*

zwracać, zwrócić 1. z. c o: **z.** dług, pożyczkę; **z.** pieniądze ⟨*spłacać, oddawać*⟩. **2. z.** jedzenie ⟨*wymiotować*⟩. **3. z.** c o — d o k o g o, d o c z e g o; k u k o m u, k u c z e m u; n a k o g o, n a c o; p r z e c i w k o m u, w jakim kierunku ⟨*kierować*⟩. **4. z.** konia (do ucieczki, na miejscu, młyńcem, w bok ⟨*kierować, manewrować koniem; kierować, obracać konia (do ucieczki, na miejscu, młyńcem, w bok)*⟩: Jeździec zwrócił konia młyńcem i przejechał na drugą stronę kolaski. *Sienk. Ogn. I, 50.* **5. z.** swe myśli do kogo; ku komu, czemu ⟨*myśleć o kim, o czym, kierować się myślą ku komu, czemu*⟩. **6. z.** do kogo prośbę o co ⟨*kierować prośbę; prosić kogo o co*⟩. **7. z.** słowa do kogo ⟨*przemawiać do kogo, zacząć mówić do kogo*⟩. **8. z.** uczucia do kogo ⟨*darzyć kogo uczuciem*⟩: Taką była niebianka, do której zwróciłem uczucia po katastrofie z panną Henryką. *Prus Now. III, 178.* **9. z.** swoje żale do kogo ⟨*kierować żale do kogo*⟩: Zapytałem, czy do mnie zwraca swoje żale i czy w takich jak ja widzi sprawców swej krzywdy. *Brand. K. Troja 196.* **10.** *przestarz. książk.* **z.** nogi ku ucieczce ⟨*uciekać*⟩: Jedni z trwogi na miejscu stanęli głazem, drudzy zwracają ku ucieczce nogi. *Mick. Ball. 14.* **11. z.** rozmowę na co ⟨*skierować; zacząć mówić o czym*⟩: Wejście krawcowej zwróciło rozmowę znowu na suknię. *Bał. Dziady 175.* **12. z.** spojrzenie, wzrok, oczy na kogo, na co; ku komu, czemu ⟨*spoglądać na kogo, na co; ku komu, ku czemu*⟩: Wszyscy ku ławie oskarżonych wzrok zwrócili. *Orzesz. Przędze 43.* **13. z.** broń (szable itp.) przeciw komu, w jakimś kierunku ⟨*występować zbrojnie przeciw komu*⟩: Czekają tylko na wejście króla, by Szwedów odstąpić i przeciw nim szable zwrócić. *Sienk. Pot. III, 297.* Oparłszy granicę północną o Bałtyk, zwrócił Bolesław oręż swój na południe. *Smol. W. Dzie-*

je 28. **14. z.** k o m u c o: **z.** komu słowo ⟨*zerwać przyrzeczenie małżeństwa, zerwać zaręczyny*⟩: Teraz zmieniła się postać rzeczy... — Jak to zmieniła się? [...] czy piękna Halszka zwróciła ci słowo? *Skiba Poziom. 157.* **15. z.** komu uwagę ⟨*upominać kogo*⟩: A jak mi zwracał na coś uwagę, to tak serdecznie, po prostu, że mi ani do głowy nie przyszło się gniewać. *Kow. A. Rogat. 110.* Nie zwracaj mi uwagi, wiesz, że z tobą nie rozmawiam! *Świerszcz. 14, 1951.* Smyk jeden, ja mu po ludzku zwracam uwagę, a ten zaraz na mnie, jak na swojego parobka: huru buru! *Reym. Ziemia II, 6.* **16. z.** komu uwagę na co ⟨*kierować czyją uwagę na co*⟩. **17. z.** czyją uwagę; **z.** uwagę, *daw.* baczność na kogo, na co ⟨*zainteresować kogo; zainteresować się kim, czym*⟩: Uwagę Andrzeja zwróciły dwie dziewczyny zanoszące się płaczem. *Kowalew. S. Droga 144.* Pani Barbara dopiero teraz zwróciła uwagę na właściwy przedmiot niesnaski. *Dąbr. M. Noce II, 60.* Postępowały za nimi trzy ogromne psy, nie zwracając uwagi ani na szczekanie chłopskich kundli, ani na ludzi wyglądających ciekawie zza węgłów chałup. *Dygas. Piszcz. II, 18.* **18. z.** k o m u — z a c o; **z.** k o m u c o — z a c o ⟨*oddać komu co za co, wynagrodzić komu co*⟩: Za robotę nie policzę wam nic, ale za żelazo i węgiel musicie mi zwrócić. *Jun. Antrop. 27.* **19.** *przestarz.* **z.** z drogi ⟨*zawracać*⟩: Zobaczywszy go zamieniły między sobą parę wyrazów i zwróciły z drogi. *Prus Dusze 78.*

zwracać się, zwrócić się 1. z. się d o k o g o (uprzejmie, serdecznie, opryskliwie, szorstko itp.) ⟨*przemawiać do kogo (uprzejmie itp.)*⟩: Ogromnie się cieszę, że panią poznałem — zwrócił się niesłychanie serdecznie do panny Zofii. *Perz. Las 48.* **2. z. się** c z y m — d o k o g o, d o c z e g o ⟨*kierować się, obracać się*⟩: **z. się** twarzą, tyłem do kogo, do czego. **3. z. się** d o k o g o — o c o, z c z y m (np. z prośbą, z propozycją, z zapytaniem, z żądaniem) ⟨*prosić kogo o co, proponować komu co, pytać kogo o co, żądać czego od kogo*⟩: **z. się** do kogo o pożyczkę, o pomoc. - Długo się wahał, zanim postanowił zwrócić się do niego z prośbą. *Morc. Wyrąb. I, 41.* **4. z. się** do jakiej instytucji o co ⟨*występować o co*⟩: **z.** się do sądu o rozwód. **5. z. się** do źródeł, do repertuaru ⟨*o badaczu, reżyserze, aktorze itp.: sięgać do źródeł, opierać się na źródłach itp.*⟩: Zarówno tragik o szerokim rozmachu, jak i aktor komiczny [...] muszą się po staremu zwrócić do dawnego repertuaru, do Szekspira, Moliere'a, Calderona. *Kotarb. J. Świat. 144.* **6. z. się** p r z e c i w k o m u, c z e m u ⟨*występować przeciw komu, czemu*⟩: Opinia publiczna zwróciła się przeciwko tym, co w jej mniemaniu osłaniali zdrajców. *Śliw. A. Lel. 352.* **7.** *przestarz.* **z. się** z drogi ⟨*zawracać*⟩: Bądź co bądź z drogi, jaką mi los wytknął, nie zwrócę się nigdy. *Żer. Dzien. I, 80.* **8.** Oczy moje zwracają się na kogo, na co, ku komu, ku czemu ⟨*ktoś spogląda na kogo, na co*⟩: Ogień silniej zadymił i wszystkie oczy zwróciły się ku niemu. *Was. W. Pierw. 162.* **9.** Rozmowa zwraca się na kogo, na co ⟨*ktoś, coś staje się przedmiotem rozmowy*⟩: Rozmowa zwróciła się na pana Zagłobę. *Sienk. SPP.*

zwrot ● ⟨*odwrócenie się; odmiana, zmiana*⟩ **1.** Decydujący, doniosły, nagły, niepomyślny, niespodziewany, pomyślny, ważny, wyraźny, zasadniczy, zdecydowany **z. 2. z.** na lewo, na prawo; w lewo, w prawo ⟨*odwrócenie się, obrót*⟩. **3.** W lewo, w prawo, w tył **z.**! ⟨*komenda*⟩. **4. z.** ku lepszemu, na lepsze ⟨*zmiana na lepsze*⟩. **5. z.** c z e g o ⟨*oddanie czego*⟩: **z.** długu, kosztów, pożyczki; książki. **6. z.** d o c z e g o ⟨*nawrót do czego*⟩: [W XVI w.] obserwujemy wyraźny zwrot do postępowej, plebejskiej literatury średniowiecznej. *Budzyk Lit. 60.* **7. z.** w c z y m ⟨*zmiana, odmiana, nowy kierunek*⟩: **z.** w badaniach, w pracy, w poglądach na co; w polityce, w stosunkach z kim. - Wyniesienie na tron W. Księstwa Litwy syna Jagiełły, królewicza Kazimierza [...] zapowiedziało zwrot nowy nie tylko w stosunkach Korony do Litwy w ogóle, lecz i w stosunku dalszym Rusi południowej. *Jabłonow. Hist. 117.* **8.** *żegl.* **z.** na wiatr, z wiatrem. **9.** Za zwrotem czego (sumy, wkładu itp.) (po zwróceniu czego): Bagaż wydaje się za zwrotem kwitu bagażowego. *KJMK. SPP.* Zgubę odebrać można za zwrotem kosztu ogłoszenia. *SW.* **10.** Wykonać, zrobić **z.** (na miejscu) ⟨*obrócić się*⟩: Zrobił zwrot na miejscu i podzwaniając ostrogami szedł miarowym krokiem do swej sali. *Grusz. Ar. Huzar 119.* **11.** Wywołać **z.** (np. w polityce). **12.** Dokonać (historycznego) zwrotu w czym (w dziejach). **13.** Odmówić zwrotu (pieniędzy) ⟨*oddania (pieniędzy)*⟩. **14. z.** (ważny, decydujący) następuje, zachodzi w czym.

● **z.** ⟨*powiedzenie, frazes*⟩ **15.** Banalny, grzecznościowy, niesalonowy, tradycyjny, utarty, żartobliwy **z. 16. z.** frazeologiczny, językowy ⟨*utarte połączenie wyrazowe, w którym podstawę stanowi czasownik, np. przelewać krew, spiec raka*⟩. **17. z.** galicyjski, francuski, łaciński; **z.** idiomatyczny, potoczny, przenośny (metaforyczny), przysłowiowy. **18.** Używać (utartych) zwrotów.

zwrotny 1. z. jak jaskółka, jak sokół ⟨*obrotny, ruchliwy, zwinny*⟩. **2.** *jęz.* Czasownik **z.**; strona **z-a** ⟨*jedna ze stron czasownika: medium*⟩. **3.** Koń, wierzchowiec **z.**; klacz **z-a**; łódź **z-a**; **z-e** auto; **z-a** głowa (ptaka, np. sowy) ⟨*łatwo dokonujący(-a, -e) zwrotów, łatwo się obracający(-a, -e)*⟩. **4.** Moment, punkt **z.** ⟨*przełomowy, decydujący*⟩: Inauguracja Teatru Polskiego „Irydionem" Krasińskiego była [...] punktem zwrotnym w historii scen warszawskich. *Twórcz. 12, 1955, s. 55.* **5.** Pożyczka **z-a** ⟨*którą należy zwrócić (w przeciwieństwie do bezzwrotnej)*⟩. **6.** *jęz.* Zaimek **z.** ⟨*zaimek się*⟩.

zwrócić p. **zwracać**

zwrócić się p. **zwracać się**

zwycięstwo 1. Całkowite, epokowe, kolosalne, krwawe, łatwe, ostateczne, stanowcze, świetne, walne, wiekopomne, wspaniałe, zasłużone, zdecydowane, zupełne **z.**; **z.** ideologiczne, moralne, sportowe, wyborcze ⟨*zwyciężenie, pokonanie przeciwnika; wygrana*⟩. **2.** Pyrrusowe **z.** ⟨*wątpliwej wartości, pozorne, bezowocne, niewspółmierne do wysokich strat*⟩. **3. z.** n a d k i m, n a d c z y m: **z.** nad sobą; **z.** nad wrogiem; nad faszyzmem. **4. z.** w c z y m: **z.** w walce o socjalizm. **5.** Odnieść **z.** (nad kim): Spartanie z niesłychanym zapałem uderzyli na wroga i odnieśli zwycięstwo. *Dobos. Jęz. 31.* Czuł wielką ulgę i zwycięstwo, jakie nad sobą odniósł, napełniało go otuchą. *Sienk. Quo II, 101.* **6.** Okupić (stratami), osiągnąć, otrąbić *daw.* otrzymać nad kim **z.**;

przechylić z., szalę zwycięstwa na czyją stronę; wywalczyć, wyzyskać, zapewnić komu z.: Wyprzedającego wbijano w ambicję, pobudzano go, aby używał wszelkich sprężyn swej sztuki do osiągnięcia zwycięstwa. *Chłęd. Szkice 44.* Chwycił trąbkę, którą zawsze miał uwieszoną na piersiach i otrąbił zwycięstwo. *Rzew. H. Zamek 52.* Korynna [...] miała zaszczyt walczyć z Pindarem w rytmach i wielokrotnie otrzymać nad nim zwycięstwo. *Kras. Rym. 78.* **7.** Coś przynosi komu z.: Pierwszy tegoroczny konkurs skoków na Małej Krokwi przyniósł zwycięstwo Jankowi Kuli, który skakał w bardzo ładnym stylu. *Sportow. 52, 1952.* **8.** Poprowadzić kogo do zwycięstwa; walczyć aż do zwycięstwa. **9.** *książk.* Okryć się zwycięstwem. **10.** z. dostaje się komu, idzie w trop za kim, jest przy kim, omija kogo, przypada komu. **11.** *książk.* Szala zwycięstwa chyli się, chwieje się, przechyla się na czyją stronę ⟨*ktoś zwycięża*⟩: Zginął pod Grunwaldem w chwili, gdy się już szala zwycięstwa na naszą stronę przechyliła. *Zachar. Kres. 226.*

zwyczaj 1. Barbarzyński, brzydki, dawny, dobry, głupi, miejscowy, nie pisany, odwieczny, piękny, powszechny, prastary, starodawny, starożytny, szkaradny, zagraniczny z.; z. językowy, ludowy, narodowy; patriarchalne, tradycyjne, zastarzałe z-e; z-e dożynkowe, dworskie, handlowe, weselne ⟨*norma, normy postępowania uświęcone tradycją; obyczaj, przyzwyczajenie, nawyk; obyczaje, przyzwyczajenia, nawyki*⟩. **2.** Zwyczajem czego (coś się dzieje) ⟨*zgodnie ze zwyczajem*⟩: Klucze zwyczajem wszystkich kluczy przepadły. *Dąbr. M. SPP.* **3.** Swoim zwyczajem ⟨*jak zwykle*⟩: Swoim zwyczajem rozgadał się. *Brand. M. Piotr 86.* **4.** Starym, uświęconym, utartym, tradycyjnym zwyczajem ⟨*zgodnie ze starym itp. zwyczajem, zgodnie z tradycją, tradycyjnie*⟩: Utartym zwyczajem życie codzienne [...] skupiało się w kawiarni. *Sokoln. Cztern. 328.* **5.** Uświęcony zwyczajem, przez z.: Według prawa uświęconego zwyczajem. *Zarus. SPP.* **6.** Mieć z. czego; mieć z. a. mieć w zwyczaju co robić ⟨*postępować, działać w pewien określony sposób, zgodnie z nawykiem, z przyzwyczajeniem*⟩. **7.** Mieć z. czego, co robić ⟨*postępować, działać w pewien określony sposób, zgodnie z nawykiem*⟩: Kopernik miał [...] zwyczaj notowania na marginesach swych książek wyników własnych obserwacyj i dociekań. *Probl. 11, 1954, s. 749.* Niechcicowie nie mieli zwyczaju dochodzić, gdzie się podziewały rzeczy, które ginęły. *Dąbr. M. Noce II, 263.* Wróble we zwyczaju mają, by pozostać w kraju i zwyczaj to z dziada pradziada. *Świerszcz. 48, 1950.* **8.** Coś leży w czyim zwyczaju: Dzisiaj przegłos [...] nie leży w zwyczajach naszego wymawiania. *Szober Gram. 247.* **9.** Przejąć, przyjąć czyje a. jakie z-e: Przejął zwyczaje francuskich mieszczuchów skrupulatnego przestrzegania czasu posiłków i spożywania napojów. *Pytl. Pożegn. 15.* **10.** Odświeżyć, wznowić, zaprowadzić z.; wprowadzić w z. **11.** Coś przechodzi, wchodzi, weszło w z. (, że...): ⟨*stało się tradycyjne*⟩: Od XIX wieku weszło w zwyczaj ogłaszanie ustaw w osobnych tzw. dziennikach ustaw. *Kutrz. Wstęp 13.* **12.** Nabrać zwyczaju. **13.** Stosować się do zwyczajów (miejscowych). **14.** Odstępować od zwyczaju. **15.** Coś odbiega od zwyczajów; wychodzi ze zwyczaju. **16.** z. każe, że...; jest, istnieje (istniał) z., że...; było w zwyczaju, że...; przyjął się z., że...; rozpowszechnił się z. czego a. że...; ustalił się, utarł się, zachował się z. czego a. że...: Niezależnie od korekty przeprowadzonej w drukarni przez korektora, przyjął się zwyczaj wysyłania jednej odbitki składu autorowi tekstu. *Sosn. Propag. 46.* **17.** z. panuje, uświęcił co, zakorzenił się. *przysł.* **18.** Nie pożyczaj — zły to zwyczaj, nie oddają, jeszcze łają.

zwyczajny 1. Członek z. (organizacji, towarzystwa naukowego) ⟨*mający pełne prawa członkowskie*⟩. **2.** z. człowiek, człeczyna ⟨*taki ot sobie, przeciętny*⟩. **3.** z-a kiełbasa ⟨*nie gatunkowa*⟩. **4.** Profesor z. ⟨*najwyższy tytuł naukowy; wyższy stopniem od profesora nadzwyczajnego*⟩. **5.** z-a rzecz ⟨*naturalna*⟩: Mnie służba zwyczajna rzecz. *Zar. Grusze 14.* **6.** Sejm z. ⟨*odbywający sesję normalnym trybem*⟩. **7.** z. sobie ⟨*właściwy tej osobie*⟩: Nie mogła jednak wstrzymać się od niektórych zwyczajnych sobie wykrzykników. *Orzesz. Broch. I, 119.* **8.** z. strój; z-e ubranie ⟨*noszony(-e) na co dzień, nie uroczysty(-e)*⟩. **9.** z. szyk (wyrazów w zdaniu) ⟨*zwykły, ustalony zwyczajowo w przeciwieństwie do szyku przestawnego*⟩. **10.** z-a śmierć ⟨*naturalna*⟩: Umrzeć zwyczajną śmiercią. **11.** z. śmiertelnik ⟨*zwykły, przeciętny*⟩. **12.** Światło z-e ⟨ *dzienne, w przeciwieństwie do sztucznego*⟩. **13.** Tryb z. (postępowania np. sądu) ⟨*zwykły*⟩. **14.** z. żołnierz ⟨*zwykły, prosty, nie oficer ani podoficer*⟩. **15.** *pot.* z. czego a. co robić ⟨*przyzwyczajony, przywykły do czego*⟩: Już my tam mrozów, śniegów i lodów więcej zwyczajni niż owych gorąc piekielnych. *Sier. Ocean 54.* Mógłbyś już wiedzieć, że panowie zwyczajni na dwóch stołkach siedzieć. *Fredro A. Geld. 39.*

zwykle Jak z. ⟨*zazwyczaj*⟩: Tu już z jednej strony broniła ich Wisła, z drugiej San, szeroko, jak zwykle wiosną, rozlany. *Sienk. Pot. V, 92.*

zwykły 1. Ołówek z. ⟨*czarny, w przeciwieństwie do kolorowego*⟩. **2.** z-a pagina ⟨*zawierająca u góry lub u dołu kolumny tekstu kolejny numer strony*⟩. **3.** Rok z. ⟨*mający 365 dni*⟩. **4.** z. sobie ⟨*właściwy jemu*⟩: Umilkł i zwykłym sobie ruchem dłonią powiódł po czole i oczach. *Orzesz. Pam. III, 10.* **5.** z. żołnierz ⟨*szeregowiec, w przeciwieństwie do podoficera, oficera*⟩.

zwyrodnienie 1. Chorobliwe, zupełne z.; z. fizyczne, moralne ⟨*zwyrodniałość*⟩. **2.** z. w c z y m: z. w życiu społecznym, w obyczajach. **3.** Doprowadzić kogo, co do zwyrodnienia. **4.** Ulec, ulegać zwyrodnieniu.

zwyżka 1. Stała, znaczna z.; inflacyjna z. (cen) ⟨*podniesienie się, podwyższenie, podskoczenie (cen)*⟩. **2.** z. c z e g o: z. ciepłoty ciała, z. temperatury; z. cen. **3.** z. w c z y m: z. w przyroście; w ciśnieniu (krwi). **4.** Grać, spekulować na zwyżkę; spowodować zwyżkę (np. cen).

zyg z., z. marchewka ⟨*ruch palca po palcu naśladujący skrobanie marchwi; wyraża sprzeciwianie się komu, drażnienie kogo*⟩: Panu Ignacemu o różańcu myśleć, a nie o szesnastoletniej żonie... A co? zyg, zyg marchewka! Zyg, zyg! *Gomul. Obraz. 158.*

zysk 1. Czysty, dodatkowy, doraźny, drobny, go-

dziwy, niegodziwy, nieuczciwy, łatwy, poważny, spodziewany, szalony z.; bajeczne, grube, kolosalne, krociowe, niezmierne, ogromne, sute, wielkie, znaczne z-i ⟨*korzyść, zarobek; korzyści, zarobki*⟩. **2.** z. n a c z y m: z. na zakupionym towarze. **3.** z. z c z e g o: Jakież z cnót jego ludzkość miała zyski? *Tremb. Polit. 161.* z. z kart ⟨*z gry w karty*⟩, z. z handlu; z. ze sprzedaży czego. **4.** Chęć zysku. **5.** Dla zysku, w celach zysku (robić co): Każdy, kto pisze, pisze dla zysku lub chwały. *Fredro A. SPP.* **6.** Chciwy na z-i. **7.** Obliczony na z. (np. o imprezie). **8.** Ciągnąć z czego, mieć, odnosić z-i. **9.** Dawać z., x zł czystego zysku. **10.** Obliczać z-i. **11.** Osiągnąć, wyciągnąć z. z czego: Mówiąc to czynił w myśli szybki rachunek zysków, jakie mógłby wyciągnąć z rozmowy. *Brand. K. Antyg. 273.* **12.** Przynosić z.: Zajmować się malarstwem i różnymi mechanicznymi wynalazkami, które kiedyś miały mu przynieść wielkie zyski. *Łoz. Wal. Noce 100.* **13.** Zgarnąć (olbrzymie) z-i. **14.** Szukać zysków: Na srogość losów nie łaje, nie fuka, w krajowej burzy swych zysków nie szuka. *Węg. Ody 35.* **15.** (Po)dzielić się zyskiem; odstąpić, sprzedać co z zyskiem. **16.** Dostać się, przypaść komu; przynieść co; *daw.* mieć co w zysku: To miał w zysku, że utrzymał Pana przy tronie a siebie przy panowaniu. *Jezier. Gowor. 74.* **17.** Przypuścić kogo do udziału w zyskach. **18.** z. dostaje się, przypada komu; rośnie; osiąga, wynosi x zł a. sumę x zł; z-i płyną z czego: Mówią, że z wielkiej pracy zyski płyną duże. *Hertz B. Bajki 69.*

zyskać, zyskiwać **1.** z. (s o b i e) c o: z. doświadczenie ⟨*nabrać doświadczenia*⟩: Straciła czas i pieniądze, ale zyskała jedno więcej doświadczenie. *Urban. Księż. 245.* **2.** z. czyją miłość, przyjaźń, wdzięczność ⟨*pozyskać, zaskarbić sobie*⟩. **3.** z. nagrodę, pochwałę ⟨*uzyskać, dostać*⟩. **4.** z. pewność ⟨*nabrać, nabyć pewności*⟩: Mogąc rozrządzić taką sumą, zyskuję sto procent pewności, że się plan uda. *Fredro J. Żyw. 66.* **5.** z. poklask, uznanie ⟨*zjednać sobie*⟩: Poklask zyskał sobie Luter m.in. z tej przyczyny, że wysuwał obok religijnych hasła narodowe. *Piw. Hist. 171.* **6.** z. popularność, rozgłos, sławę ⟨*stać się popularnym, głośnym, sławnym*⟩. **7.** z. przewagę nad kim ⟨*uzyskać*⟩: Cesarz Karol [...] zyskał taką przewagę nad stanami protestanckimi, że mógł liczyć na narzucenie im kompromisu. *Kot Frycz 83.* **8.** z. czyje serce ⟨*pozyskać czyje uczucie*⟩: Postanowił serio zyskać jej serce. *Korz. J. Krewni 300.* **9.** z. szacunek, zaufanie ⟨*pozyskać*⟩. **10.** z. n a c z y m ⟨*zdobyć coraz więcej czego, stać się coraz bardziej jakim*⟩: z. na lekkości (o budowli, konstrukcji); z. na jasności (o wypowiedzi). **11.** z. na czasie; z. czas (do namysłu) ⟨*mieć więcej czasu do czego, na co, (do namysłu)*⟩: Zwolnił kroku, żeby zyskać na czasie. *Meis. Sześciu 42.* Jąkał się chcąc zyskać czas do namysłu, kazał sobie po dwa razy powtarzać pytanie, udając, że nie dosłyszał. *Perz. Uczn. 85.* **12.** z. w czyjej opinii ⟨*mieć coraz lepszą opinię u kogo*⟩: Zyskiwałem w jej opinii, jestem pewny, że w głębi duszy była i jest dumną z tych moich dawnych sukcesów. *Krzywosz. Jula 40.* **13.** z. w k i m k o g o ⟨*pozyskać*⟩: Wątpię, czy pan zyska we mnie adepta. *Reym. SPP.*

zzielenieć **1.** z. z c z e g o (n a c z y m) ⟨*stać się zielonym*⟩: z. z zazdrości: Jak zobaczycie mój album, to zzieleniejecie z zazdrości! *Płomyk 19, 1955.* z. ze złości na twarzy. **2.** z. o d c z e g o: Ser zzieleniały od starości.

zżymać, zżymnąć z. ramiona a. ramionami ⟨*wzruszać ramionami*⟩: Zżymał ramionami i rozstawiwszy ręce powtarzał swoje ulubione słówko: osssobliwość! *Marc. Ideały 68.* Na wzmiankę o rezygnacji chrześcijańskiej [...] ramionami zżymnął. *Gomul. Miecz. I, 134*

zżymać się, *rzad.* **zżymnąć się** **1.** z. się n a k o g o, n a c o (w duchu) ⟨*obruszać się, oburzać się*⟩: Wciąż jeszcze zżymał się na Denise, że go tak szpetnie „nabrała". *Morc. Ptaki 130.* z. się na samo wspomnienie o kim, o czym. **2.** Serce zżyma się na widok czego ⟨*ktoś oburza się czym*⟩: Najemnicy [...] biją, nie tylko biczami, ale nawet drągami przeciążone drzewem konie; serce się zżyma na widok i odgłos echa ciągle zadawanych razów. *Prz. Tyg. Życia 29, 1875.* **3.** *daw.* z. się do boju ⟨*rwać się*⟩: Trzykroć do boju walecznie się zżymał, trzykroć go Konnal poważny zatrzymał. *Kras. Osjan 186.* **4.** z. się ze złości, z gniewu ⟨*wstrząsać się, wzdrygać się*⟩: Kuźnar aż zżymnął się z gniewu. *Brand. K. Obyw. 249.*

Ź

źdźbło, ździebełko **1.** Najmniejsze ź. **2.** ź. trawy, słomy; ź. śniegu. **3.** Ani na ź. ⟨*nic a nic, zupełnie (nic)*⟩: Pozostał takim, nie zmieniwszy się ani na źdźbło. *Tyg. Ilustr. 195, 1863.* **4.** Ani źdźbła ⟨*ani krzty, nic*⟩: Nie ma ani źdźbła maści do gojenia ran. *Orzesz. Melanch. I, 32.* W tym wszystkim nie było ani źdźbła prawdy. *Kłos. Wiosna 122.* **5.** Nie ma w kim źdźbła czego ⟨*ktoś nie jest jakimś*⟩: Prostoduszny człowiek, nie ma w nim źdźbła chytrości. *Kossak Z. Krzyż. I/II, 231.* **6.** Uszczknąć ź. (trawy). **7.** Widzicie źdźbło w oku bliźniego, a belki (tramu) we własnym oku nie widzicie (*Mat. VII, 4—5; Łuk. VI, 42*) ⟨*o tych, którzy widzą czyjeś drobne wady, a swoich wielkich nie chcą widzieć*⟩.

źgać, źgnąć p. **żgać**

źle **1.** ź. dobrany ⟨*nieodpowiedni, niezharmonizowany*⟩: Kolor źle dobrany. **2.** ź. przespana ⟨*o nocy: bezsenna*⟩. **3.** ź. ubrany; ź. się ubierać ⟨*nieodpowiednio; ubogo, niegustownie*⟩: Zarówno w kraju, jak za granicą mieszkał zawsze skromnie [...] ubierał się źle, unikał swego eleganckiego świata. *Nałk. Z. Mił. 57.* **4.** *daw.* ź. urodzony ⟨*nie szlacheckiego pochodzenia*⟩: Jestem źle urodzony, więc niegodny zasiąść do stołu z możnymi. *Wikt. Papież 165.* **5.** ź. usposobiony do kogo lub dla kogo ⟨*uprzedzony do kogo*⟩. **6.** ź. widziany ⟨*o kimś niepożądanym w jakimś środowisku; o mającym złą opinię*⟩: Ciążyły

na nim jakieś ujemne zarzuty z przeszłości, był bowiem przez większość sąsiadów źle widzianym i starannie omijanym. *Las. Wspom. I, 32.* **7.** **ź.** wychowany ⟨*zachowujący się niegrzecznie, niekulturalnie; gruboskórny*⟩. **8.** (I) tak **ź.** i tak niedobrze ⟨*pod każdym względem niekorzystnie*⟩: Co ty gadasz, Józek, zastanów się!... Tak źle i tak niedobrze, więc jakże będzie? *Prus Plac. 127.* Studnie musiałem kopać albo wodę z rzeki brać. Co lepsze? I tak źle, i tak niedobrze. *Brzoza Bud. 29.* **9.** **ź.** chodzić ⟨*o zegarze: nieregularnie*⟩. **10.** Czuć się **ź.**, czuć się ze zdrowiem **ź.** ⟨*czuć się słabo; chorować*⟩: Sam zresztą czuł się ze zdrowiem źle; chudł, pokaszliwał — w nocy męczyły go poty. *Zeg. Zmory 357.* **11.** **ź.** się komu a. z kim dzieje ⟨*komuś się kiepsko powodzi; czyjeś sprawy układają się niepomyślnie*⟩: Chłopcom u niego wcale się źle nie działo. *Perz. SPP.* **12.** Komuś (jest) **ź.** na świecie ⟨*ktoś bardzo cierpi, spotykają go niepowodzenia, nieszczęścia*⟩: Kochajcie mnie, bracia, bo mi na świecie źle, ciemno i smutno. *Słow. Lilla 336.* **13.** Z kimś jest **ź.**; **ź.** z k i m, k o ł o k o g o: a) ⟨*ktoś jest w złym położeniu materialnym*⟩; b) ⟨*ktoś bardzo źle się czuje, stan zdrowia czyjego jest bardzo zły*⟩: Źle ze starym, o bardzo źle; już długo nie pociągnie nieborak. *Zeg. Zmory 100.* **14.** *pot.* Towar **ź.** idzie ⟨*nie jest pokupny*⟩: Umiała sprzedać każdy towar, nie było u niej takiego, który źle idzie. *Dąbr. M. Noce II, 205.* **15.** Coś **ź.** leży ⟨*o garderobie: jest niedopasowane, niedobrze skrojone, nietwarzowe; leży niezgrabnie*⟩: Źle nie leży [płaszczyk] — powiedziała — tylko czy cię aby nie ciśnie? *Dąbr. M. Noce II, 137.* **16.** Mieć **ź.** w głowie ⟨*nie mieć rozumu; nie być przy zdrowych zmysłach*⟩: Czy pan Franciszek ma źle w głowie, czy co? Cóż to znowu za kontrola nad pańskimi listami. *Perz. Siostra 178.* **17.** Mówić **ź.** jakim językiem (np. po polsku) ⟨*mówiąc robić błędy językowe; nie znać dobrze języka*⟩. **18.** Mówić, wyrażać się o kim **ź.** ⟨*wydawać o kim złą opinię*⟩: Wyzwał na pojedynek młodego oficera, sztabowca, który źle wyraził się o pułku kaliskim. *Niemoj. J. Wspom. 108.* **19.** Komuś **ź.** z oczu patrzy ⟨*ktoś ma wygląd, minę człowieka nieuczciwego, nie budzącego zaufania, nędznika*⟩: Temu kaducznie coś źle z oczu patrzało. *Zmor. Podania 158.* **20.** Robi się, zrobiło się komu **ź.** ⟨*ktoś poczuł się niedobrze, robi, zrobiło mu się słabo; doznaje, doznał mdłości*⟩: Uderzył mnie w nos taki odór [...] że aż mi się źle zrobiło. *Hertz. B. Samow. 57.* **21.** **ź.** sądzić kogo ⟨*mieć o kim niepochlebne zdanie*⟩: Niech pan mnie źle nie sądzi, ale ja tu nic nie mogę pomóc. *Brand. K. Sams. 69.* **22.** **ź.** skończyć: Skończy źle, jak każdy nicpoń! *Rodz. Dew. 185.* **23.** **ź.** stoją czyjeś interesy ⟨*ktoś ma kłopoty materialne; sprawy czyje układają się niepomyślnie*⟩. **24.** Było mu **ź.** spać ⟨*niewygodnie; miał niewygodne posłanie*⟩. **25.** **ź.** sypiać ⟨*nie móc spać, mieć sen przerywany*⟩. **26.** **ź.** się uczyć ⟨*nie robić postępów w nauce; nie chcieć się uczyć*⟩. **27.** **ź.** wróżyć z czego ⟨*przewidywać coś niepomyślnego*⟩: Młody oficer źle wróżył z tej głuchej ciszy. *Sienk. Pot. VI, 74.* **28.** **ź.** wyglądać ⟨*mizernie, niezdrowo*⟩: Zdrowie jego było szarpnięte, wyglądał źle. *Sokoln. Cztern. 329.* **29.** Wyjść na czym **ź.** ⟨*stracić na czym*⟩: Przyjmuję umowę. I możesz być pewna, że nie wyjdę na tym źle. *Was. W. Pierw. 23.* **30.** **ź.** komu życzyć: Nikomu źle nie życzy. *Bogusz. SPP.* **31.** **ź.** żyć z kim ⟨*niezgodnie*⟩: Małżonkowie źle żyli z sobą. *Pytl. Pożegn. 156.*

przysł. **32.** Kto źle rozkazuje, niedługo panuje.

źrenica 1. *książk.* Błękitne, błyszczące, siwe, szare; czujne; łzawe, mętne, niespokojne, pałające, płonące, posępne, przygasłe, przejrzyste, smutne, wodniste, załzawione, zmęczone **ź-e** ⟨*oczy*⟩. **2.** *daw. hist.* **ź.** wolności ⟨*nazwa nadawana przez szlachtę zasadom: liberum veto i wolnej elekcji*⟩. **3.** *przestarz. książk.* Na mgnienie źrenicy ⟨*na moment*⟩: Lecz łódź w biegu swoim nie wstrzymała się ani na jedno źrenicy mgnienie. *Jeż Uskoki I, 187.* **4.** Jak źrenicę oka (kochać kogo), jak źrenicy oka (w oku) pilnować, strzec kogo, czego *książk.* (*por.* jak oka w głowie). **5.** Za źrenicę oka (uważać kogo): Bo rozumiem, że można żonę kochać [...] że można ją uważać, jak się to mówi, za źrenicę oka. *Sienk. Połan. II, 202.* **6.** Być komu, dla kogo źrenicą oka ⟨*być osobą umiłowaną, ulubioną, którą się otacza najtroskliwszą opieką*⟩: Była mężowi źrenicą oka, miłością, mądrością, światłem. *Sienk. Now. V, 100.* **7.** Coś czai się w źrenicach ⟨*w oczach, w spojrzeniu*⟩. **8.** Czytać, wyczyt(yw)ać co w czyich źrenicach (np. życzliwość niechęć itp.). **9.** Spojrzeć, patrzeć na co, wodzić za kim rozszerzonymi źrenicami, *książk.* wpatrywać się w kogo, w co rozwartą źrenicą: Leon wodził za nią rozszerzonymi źrenicami. *Braun Lewanty 308.* Z szeroko rozwartą źrenicą wpatrywał się w przybyłego. *Orzesz. Mirt. 78.* **10.** Utkwić w kim, w czym **ź-e** ⟨*oczy, spojrzenie*⟩. **11.** *książk.* Zatopić spojrzenie w czyich źrenicach ⟨*w oczach*⟩. **12.** **ź-e** błyszczą komu; latają komu niespokojnie, rozszerzają się, zaświeciły, wilgotnieją komu; **ź-e** czyje zaszkliły się łzami, zapłonęły radością a. z radości: Źrenice Nel zapłonęły z radości jak dwa zielonawe ogniki. *Sienk. Pust. II, 29.* **13.** Bielmo komu spadło ze źrenic ⟨*ktoś ujrzał sprawy we właściwym świetle, poznał istotny stan rzeczy*⟩: Innymi, nowymi oczyma patrzył na świat i sprawy, jak gdyby bielmo spadło ze źrenic. *Was. W. Rzeki 402.*

źródło 1. **ź.** kryniczne ⟨*zdrój*⟩. **2.** **ź-a** gorące, mineralne, naftowe, siarczane, słone, solankowe ⟨*zdroje mające zastosowanie w lecznictwie lub w przemyśle*⟩. **3.** Bogate, cenne, główne, jedyne, najważniejsze, nieprzebrane, niewyczerpane, obfite, ożywcze, pierwotne, pierwsze, potężne, ukryte, wiarygodne, żywe **ź.** (czego) ⟨*początek, powód, przyczyna czego*⟩. **4.** Kastylskie **ź-a** (czystej poezji) ⟨*o poezji*⟩. **5.** **ź-a** archiwalne, historyczne, kronikarskie, literackie, naukowe; drukowane, pisane, rękopiśmienne ⟨*materiały podstawowe, dokumenty, utrwalone ślady działalności ludzkiej*⟩. **6.** **ź-a** c z e g o ⟨*pierwotna przyczyna*⟩: **ź.** bogactwa (narodowego), dochodów, utrzymania; **ź.** ciepła, energii elektrycznej, promieniowania, siły, światła; **ź.** choroby, zakażenia; **ź.** łez; **ź.** dobroci, natchnienia, niepokoju, nieszczęścia, plotek, przyjemności, powodzenia, szczęścia, wiedzy o czym, zła. **7.** **ź.** d o c z e g o: **ź.** do dziejów, do poznania czego. - Listy te [Aretina] są nadzwyczaj ważnym źródłem do bliższego poznania i oceniania wybitnych ówczesnych osobistości. *Chłęd. Odr. 503.* Źródła do dziejów Warszawy, Śląska. **8.** **ź.** d l a k o g o: **ź.** dla badacza. **9.** Być źródłem czego ⟨*być podstawą czego*⟩; brać początek z jakiego źródła: Z tego źródła wzięły początek pierwsze zarody mego

zepsucia. *Sztyrm. Katalept. II, 20.* **10.** Czerpać co z jakiego źródła: Mickiewicz powiedział, że źródłem poezji jest tylko rzeczywistość i prawda, że z tego źródła czerpie natchnienie najprawdziwsza poezja. *Nehr. Studia 302.* **11.** Dotrzeć do źródła czego: Muszę dotrzeć do źródła tej złośliwej bajki, tej pogłoski. *SW.* **12.** Dotrzeć, sięgnąć do źródeł (w badaniach): Wszędzie [...] dotrzeć trzeba do źródeł; kto z drugiej tylko bierze ręki, wiedzy naprzód nie posunie. *Tward. Filoz. 72.* **13.** Mieć co z jakiego źródła: Dawałem lekcje i zarobek, jaki miałem z tego źródła [...] zaledwie wystarczał na bardzo skromne utrzymanie. *Jun. Wod. 27.* **14.** Mieć ź. w kim, w czym: a) ⟨*mieć przyczynę*⟩: Nieszczęścia nasze mają przeważnie źródło w nas samych. *Żer. Dzien. III, 395*; b) ⟨*o rzekach itp.: wypływać skąd*⟩: Dniestr, jak wiadomo, ma źródło w Karpatach Samborskich powyżej wsi Dniestrzyk. *Pol. Obrazy II, 53.* **15.** *książk.* Napić się ze źródła (prawdy) ⟨*zaczerpnąć bezpośrednio skąd wiadomości, dowiedzieć się prawdy*⟩: Jesteście [...] u źródła prawdy. Czy chcecie napić się z tego źródła? *Sienk. Pust. I, 146.* **16.** Oprzeć się na źródłach (w pracy naukowej): W naszej pracy oparliśmy się na źródłach drukowanych i pisanych. *Jęz. Pol. 1938, s. 27.* **17.** Słyszeć, wiedzieć co z jakiego źródła (z jakich źródeł): Wiem to z pewnego źródła. *SW.* **18.** Uważać co za ź. czego ⟨*za przyczynę*⟩: Za najważniejsze zaś źródło złego uważa [Jezierski] nieznajomość samego siebie. *Smol. W. Pisma II, 383.* **19.** Wypływać z jakich źródeł, z jednego źródła ⟨*mieć przyczyny, mieć jedną przyczynę*⟩: Zdaje się, że cnoty i niecnoty z jednego źródła wypływają; grunt tylko odmienia ten strumień, a nie źródło z siebie. *Kras. Podstoli 16.* **20.** Zbadać rzecz, sprawę u źródła. **21.** ź. bije, wytryska (ze skał), szemrze, wypływa skąd, wysycha, zasila co. **22.** ź. czego leży, tkwi w czym: Źródło zła leży w zgubnych ustawach z czasów pierwszego bezkrólewia. *Bobrz. Dzieje II, 125.* Zmiarkował, gdzie tkwi źródło zła. *Rudn. A. Żołn. 90.*

źródłowy 1. Badania, dane ź-e; rozprawa, praca ź-a ⟨*oparte(-a) na materiałach źródłowych*⟩. **2.** Materiały ź-e ⟨*do pracy naukowej, (źródła, dokumenty, pomniki itp.)*⟩. **3.** Sól ź-a ⟨*wydobywana ze źródeł, w przeciwieństwie do kamiennej — kopalnej*⟩. **4.** Wiadomość, wzmianka ź-a ⟨*występująca, znajdująca się w źródłach pisanych*⟩. **5.** Wydawnictwa ź-e ⟨*publikujące źródła materiałowe z różnych dziedzin nauki*⟩.

Ż

żaba 1. ż. jadalna; lądowa, wodna, trawna; płowa, zielona. **2.** Nadymająca się ż. ⟨*pogard. o kimś puszącym się*⟩. **3.** Chór żab: a) ⟨*rechotanie żab*⟩: Dolatywał z dala przytłumiony chór żab. *Krzyw. I. Gorzk. 104*; b) a. hordy żab ⟨*wielka liczba, zespół*⟩: W obu stawach piały żab niezliczone hordy. *Mick. Tad. 212.* **4.** Rechot, rechotanie, skrzeczenie; *daw.* grzegotanie, skrzekotanie żab. **5.** Głodny, aż (że) mu żaby w brzuchu kruczą ⟨*o kimś bardzo głodnym*⟩: Dziadziusiu, głodnym, aż mi żaby w brzuchu kruczą. *Dygas. Gorz. I, 94.* **6.** Nadymać się jak ż. **7.** Pływać jak ż. ⟨*na piersiach, tzw. żabką; pływać doskonale*⟩: Nie kąp się nigdy w wodzie, której nie znasz [...] choćbyś pływał jak żaba. *Hertz B. Samow. 157.* **8.** Poruszać ustami jak ż.: ⟨*nie wydając głosu*⟩: Poruszał [...] ustami jak żaba, co wyskoczywszy z kałuży otwiera pyszczek raz po raz, ale kumkać jej się nie chce. *Twórcz. 5, 1954, s. 18.* **9.** Skrzeczeć jak ż. ⟨*o kimś kto ma głos skrzeczący*⟩. **10.** *iron.* Zarzekać się czego jak ż. błota ⟨*wyrzekać się czego, odżegnywać się od czego pozornie, obłudnie*⟩: Zarzekała się niczym żaba błota [...] że i za złote góry — pagóry nie wybrałaby się na chrzciny do Buraków. *Twórcz. 8, 1954, s. 84.* **11.** ż-y kumkają, nukają, rechoczą *daw.* skrzeczą, dukają: Żaby nukały przeciągle i sennie. *Reym. Ferm. II, 187.* Kiedy żaby z rana skrzeczą, będzie deszcz. *Kluk. SW.* **12.** *indyw.* ż-y dzwonią (w stawach) swój tryl: Stawy szkliście błyszczą między drzewami. Żaby dzwonią w nich swój drżący wysoki tryl. *Dąbr. M. Uśm. 31.*

przysł. **13.** Kiedy konia kują, żaba nogę nadstawia ⟨*o człowieku marnym a pretensjonalnym*⟩. **14.** Na jednej łące wół trawy patrzy, a bocian żab ⟨*każdy patrzy swego*⟩. **15.** Nie zje żaba wołu, lubo nań gębę rozdziawia. **16.** Więcej jest żab niż bocianów.

żabi 1. Chór ż. ⟨*o żabach rechoczących*⟩. **2.** *żart.* Koncert ż. ⟨*rechot, rechotanie*⟩. **3.** ż. naród ⟨*żaby*⟩: Kochał także wszystko, co żyje na świecie [...] a nawet i żabi naród, który rechocze i kumka latem w przygrzanych słońcem wodach. *Sienk. Na polu 59.* **4.** ż-e oczy ⟨*wyłupiaste, wypukłe*⟩. **5.** Rechot ż. ⟨*głos wydawany przez żaby*⟩. **6.** ż-e ruchy ⟨*w pływaniu: ruchy rąk i nóg jak u żaby*⟩. **7.** ż. skrzek ⟨*jaja żaby*⟩. **8.** Po żabiemu ⟨*tak jak żaba*⟩: Zakumkać po żabiemu.

żaden 1. Jak ż ⟨*jak nikt inny*⟩: Rafał tańczył z panną Heleną [...] Krzesał hołubce jak żaden. *Żer. Popioły I, 50.* **2.** ż. na świecie ⟨*ani jeden*⟩: Tego żadna na świecie nie nauczy szkoła. *Bartosz. SPP.* **3.** ż-a siła ludzka ⟨*nikt*⟩: Żadna siła ludzka [...] nie byłaby w tej chwili powstrzymała wybuchów homerycznego śmiechu. *Skiba Poziom. 30.* **4.** ż. z kolegów, uczestników itp.; ż-a z osób itp. ⟨*nikt*⟩. **5.** Żadną miarą, żadnym sposobem, w ż. (żywy) sposób (z czasownikiem zaprzeczonym) ⟨*zupełnie, wcale nie*⟩: Żadną miarą nie mógł jeszcze wrócić. *Sienk. SPP.* Listu w żaden sposób ułożyć nie mógł. *Dygas. Now. V, 54.* **6.** Bez żadnej ceremonii: Podreptał opierając się na lasce prosto pod któryś tam dom na środku wsi i tu bez żadnych ceremonii uwalił się pod ścianą. *Mort. Wawrzek 138.* **7.** Bez żadnej przyczyny; bez żadnego powodu: Stan przygnębienia, z jakim przyjechał, nagle się zmienił na wesołość bez żadnej przyczyny. *Iwasz. J. Księżyc 86.* **8.** Pod żadnym pozorem: To się pod żadnym pozorem stać nie może. *Winaw. Roztw. 26.* **9.** Pod żadnym warun-

kiem, pod żadnym względem ⟨*zupełnie nie*⟩: Wziętości pod żadnym warunkiem zdobyć nie mógł. *Kot Frycz 95.* **10.** W żadnym razie, w żadnym wypadku: Mając już nieograniczoną ufność w słoniu była pewna, że on w żadnym razie nie zrobi nic złego Stasiowi. *Sienk. Pust. II, 42.* **11.** Nie ulega, jest rzeczą nie ulegającą żadnej wątpliwości, że... **12.** Za żadną cenę, za żadne pieniądze, za żadne skarby (świata) (czegoś nie zrobić) ⟨*za nic w świecie*⟩: Sam nie pojedzie za żadne skarby świata. *Zeg. Zmory 466.* **13.** (Nie) być żadnym kimś, czymś ⟨*nie być kim, czym wcale*⟩: On nie jest żaden malarz. To nie jest żaden dowód. *SPP.*

żagiel 1. Dolne, górne, skośne ż-e. **2.** Lotne; obwisłe, wydęte ż-e. **3.** Prętowy ż. ⟨*rozpinający się za pomocą pręta*⟩. **4.** Trójkątny, czworokątny ż. **5.** ż. prosty ⟨*mający kształt prostokąta lub trapezu*⟩; **6.** ż-e sztormowe ⟨*bardzo mocne, węższe od zwykłych, używane podczas burzy*⟩. **7.** Chwytać wiatr w ż-e. **8.** Iść, (po)płynąć na żaglach ⟨*przy pomocy żagli, przy rozwiniętych żaglach*⟩: Statek idzie na motorze i żaglach. *Cent. Wyspa 235.* Morze jest niespokojne [...] popłyniemy na żaglach. *Żółk. W. Droga 103.* **9.** Iść, płynąć (pod) pełnymi, wszystkimi żaglami; również *przen.*: „Zew Morza" szedł pod pełnymi żaglami do Gdyni. *Balc. Ocz. 204.* A w ogóle, co u ciebie słychać [...] Widzę, że płyniesz wszystkimi żaglami. *Sienk. Połan. II, 260.* **10.** Forsować żaglami ⟨*mieć na masztach więcej żagli, niż siła wiatru na to pozwala*⟩. **11.** Obramować ż. ⟨*obszyć go liną dla nadania mu mocy*⟩. **12.** Odtroczyć, odwiązać, podnieść, położyć na maszt; przenieść na drugą burtę, przytroczyć; brać na skrótki, skracać, zdłużyć ż-e (*Jęz. Pol. 1938, s. 123*). **13.** Przebrasować ż-e ⟨*odchylić za pomocą brasów*⟩. **14.** Rozdymać, wydąć ż-e; uderzać w ż-e (o wietrze); (ze)rwać, (po)zrywać, (po)targać ż-e ⟨*o wietrze, o burzy*⟩. **15.** Rozpiąć, rozpostrzeć, rozwinąć; opuszczać, spuścić, ściągnąć, wciągnąć (na reję), zwinąć ż-e. **16.** Ustawiać ż-e ⟨*odbrasować reje w poprzek okrętu, grotreje pozostawiając pod wiatr*⟩. **17.** Nadymać się, wydymać się, wzdymać się jak ż.: Płachta namiotowa nadymała się jak żagiel. *Żuł. W. Trag. 69.* **18.** Wydęty jak ż.: Ujrzała [...] mężczyznę w długim, szarym płaszczu z wydętymi jak żagiel połami. *Zar. Chusta 230.* **19.** ż. łopocze, strzela; ż-e nabierają wiatru; opadły; ż. zwisa bezwładnie.

żagiew 1. Ognista, płonąca ż. **2.** Płonąć, rozgorzeć jak ż. **3.** *książk.* Nieść, rzucić, zapalić ż. buntu, niezgody, wojny ⟨*(s)powodować bunt itp.*⟩: Ludzkości chce nieść nie żagiew buntu, ale gałązkę oliwną pokoju. *Wojeń. T. Hist. lit. II, 236.* Byli [...] gwałtownymi reformatorami kościoła, gotowymi żagiew buntu rzucić w społeczeństwo. *Szujski Odr. 9.*

żal 1. Bezdenny, bezwiedny, cichy, daremny; głęboki, najgłębszy; głuchy, gorzki, gryzący, gwałtowny, krótki, lekki, melancholijny, nagły, niepohamowany, niesłuszny, niewczesny, niewymowny, niezgłębiony, niezmierny, ogromny; piekący, powszechny, prawdziwy, próżny, przejmujący, przemożny, rozdzierający, serdeczny, sierocy, słuszny, szczery, ukryty, wiecznie żywy, wielki, zapiekły ż.; ż. dokuczliwy, niewypowiedziany; ż. po niewczasie. **2.** Gorzkie ż-e ⟨*u katolików: nazwa pieśni pasyjnych, śpiewanych w czasie Wielkiego Postu*⟩. **3.** Łzy; westchnienie, wybuch żalu. **4.** ż. d o k o g o, c z e g o: ż. do syna, do świata. - Ogarnął go nagły żal do niej. *Braun Lewanty 100.* **5.** ż. n a d k i m, n a d c z y m: Chwytał ją żal nad tym nieszczęśnikiem. *Sienk. SPP.* **6.** ż. o c o: ż. o nieszczerość. **7.** ż. p o k i m, p o c z y m: ż. po zmarłym, po stracie przyjaciela. **8.** ż. z a k o g o, z a c o: W gardle go dławi żal za Marynkę i duszą łzy. *Bobiń. Zemsta 51.* Żal za grzechy. **9.** ż. z a k i m, z a c z y m: Ogarnął go [...] żal. Żal za wszystkim, co mija i odpływa. *Iwasz. J. Panny 100.* Za gniewem wkradał się do serca żal za utraconym szczęściem i żal za chłopcem, za którego życie by oddała. *Sewer Biedr. 197.* **10.** Przejęty, zdjęty żalem. **11.** Nieutulony w żalu (po śmierci kogo bliskiego). **12.** Bez żalu (mówić o czym, wspominać kogo, co, opuszczać co, zwrócić co). **13.** Nie bez żalu ⟨*z żalem*⟩: Nie bez żalu [...] porzucę Lausannę. *Mick. Listy II, 305.* **14.** Z żalu ⟨*na skutek żalu*⟩: Płakać, (o)szaleć, umrzeć itp. z żalu. - Boję się, żebyś z żalu na zdrowiu szwanku nie poniosła. *Sienk. Wołod. I, 7.* **15.** Schnąć, usychać z żalu. **16.** Serce krwawi się, pęka z żalu: Niedługo będę cię musiał porzucić, serce moje się krwawi z żalu. *Kaczk. Anunc. II, 60.* **17.** Z żalem (w sercu) (robić co, opowiadać, oświadczyć co, odmówić komu, czemu, żegnać kogo, co, zwrócić się do kogo): Z jakimże serdecznym żalem żegnałem to miejsce, gdzie tak przyjemnie przemknęły mi godziny. *Żer. Dzien. I, 224.* Z żalem w sercu zwrócił się do Nel, chcąc rozprószyć i jej złudzenia. *Sienk. Pust. I, 100.* **18.** Chować w sercu ż. do kogo. **19.** Dać upust żalom. **20.** Mieć, (po)czuć ż. do kogo — (o co a. za co): Wybacz krótki list i nie miej żalu za długie rozstanie. *Brand. K. SPP.* Nie masz do mnie o nic żalu? Nie gniewasz się na mnie? *Żer. Dzieje I, 11.* **21.** Łagodzić czyj ż. **22.** Coś napawa, przejmuje kogo żalem: Każde wejrzenie na chatę żalem ją napawało. *Krasz. Chata III, 168.* Ogromnym żalem przejmowała go też myśl, co się stanie z Sabą. *Sienk. Pust. I, 207.* **23.** Objawiać swój ż. czym. **24.** (O)budzić, odświeżyć ż. (w kim): Takie wiadomości budziły żal. *Nałk. Z. SPP.* **25.** Okaz(yw)ać ż. **26.** *książk.* Pogrążyć się (kogo) w żalu. **27.** Przytłumić, stłumić ż. **28.** Rozwodzić swoje ż-e, zwracać do kogo swoje ż-e ⟨*skargi, lamenty*⟩. **29.** (U)koić czyj ż.: Czas jej żal ukoi. *Sarn. Dwor. 19.* **30.** Wyrazić komu swój ż. z powodu czego ⟨*swoje ubolewanie*⟩. **31.** Wysłuchać żalów (czyich) ⟨*skarg*⟩. **32.** Wywołać ż.: Śmierć jego wywołała żal ogólny. *Wierchy 1938, s. 241.* **33.** Wzbudzać w kim (w sobie) ż. **34.** Żywić ż., żywić w sercu ż. do kogo. **35.** Pierś czyja wzbiera żalem; ż. wzbiera w kim, w sercu czyim — do kogo: Pierś jej wzbierała żalem, oczy zachodziły łzami. *Morzk. Bożek 157.* Wezbrał w nim żal do Marietty. *Pytl. Pożegn. 188.* Wzbierało w niej sporo żalów nie tylko do dzieci, lecz do wszystkiego na świecie. *Dąbr. M. Noce III/2, 33.* **36.** (Mieć) gardło ściśnięte żalem. **37.** ż. chwyta, pochwycił kogo (za serce): Żal pochwycił pana Andrzeja. *Sienk. SPP.* **38.** ż. kraje, przeszywa czyje serce: I niepojęty żal przeszył mu serce. *Par. Niebo 220.* **39.** ż. maluje się w czyjej twarzy, w czyich oczach. **40.** ż. mówi, przemawia przez kogo. **41.** ż. ogarnia kogo, duszę czyją. **42.** ż. pozostaje (po czym). **43.** ż. przebija w czym.

44. ż. przechodzi. 45. ż. komu kogo, czego: Żal mi pana, musi pan cierpieć więcej od nas. *Par. Król 196.* 46. ż. jest, robi się, zrobiło się komu — kogo, czego: Żal mi było staruszki. *Grusz. An. SPP.* Żal mu się potem jej zrobiło i wstyd swojej brutalności. *Braun Lewanty 430.* 47. ż. jest (z bezokolicznikiem): Szlochała rozdzierająco, aż żal było patrzeć. *Rydz. Ludzie 197.* Wszystko, z czym się kiedyś żal było rozstawać [...] i tak przychodzi później do człowieka, łagodniejsze i lepsze. To są wspomnienia. *Brand. K. Troja 255.* Nie żal wydać pieniędzy, gdy cel piękny i ludzki. *Sienk. Chwila I, 16.* 48. ż. rozdziera komu piersi, ściska gardło a. za gardło; szarpie, ściska komu serce a. kogo za serce; serce czyje ścisnęło się żalem; ż. (za)drgał w czyim głosie: Nagły żal tak szarpnął ją za serce, że aż poczuła łzy w oczach. *Reym. Kom. 205.* Taka gorycz, taki ból drgał w jego głosie, że wszystkie serca ścisnęły się żalem. *Sienk. Ogn. II, 185.* 49. ż. tai się na dnie serca, targa kim, zdejmuje (kogo). 50. ż. czyj towarzyszy komu.
przysł. 51. Mała szkoda, krótki żal.

żalić się 1. ż. się na kogo, na co ⟨*narzekać, uskarżać się na kogo, na co*⟩: ż. się na syna; na swój los, na złe traktowanie, na bóle w stawach. 2. ż. się przed kim ⟨*uskarżać się na kogo, na co — przed kim*⟩: Ileż to razy żaliłeś się przede mną, że tu kobiece intrygi tak wszystko krzyżują. *Rzew. H. Listop. II, 226.* 3. *daw.* ż. się czego: a) ⟨*boleć nad czym, użalić się, współczuć komu z powodu czego*⟩: Ach! żalcie się mojej straty, nie kwitnijcie lube kwiaty. *Brodz. Poezje 158.* Cudzych się nieszczęść żali, kto swych dozna. *L*; b) a. ż. się z czego ⟨*uskarżać się na co*⟩: Do niego [do księżyca] wzdychają kochankowie i jemu się żalą z tęsknoty a biedy swojej. *Kremer Listy II, 89.* 4. Żal się Boże: a) ⟨*o kimś albo o czymś lichym, marnym*⟩: Następowało nieuniknione ślimaczenie się wpośród długotrwałego wspominania piękności jakichś tam mokrych łąk pod Iganiami [...] a nawet szosy ku Mordom, która — żal się Boże! — także była we wspomnieniach pełna nie tylko błota, kurzu i stałych wybojów, lecz i uroku. *Żer. Przedw. 10.* Omłóciłem wczoraj półkopek żyta [...] i to jakiego! — Szczerniałego, żal się Boże, przegniłego na poły. *Chojn. Alkh. IV, 26*; b) ⟨*nie warto, szkoda*⟩: On do wszystkiego zdolności ma tylko — ot, żal się Boże o tym mówić! *Orzesz. Prow. 25.*

żałoba 1. Ciężka, powszechna ż. 2. Gruba ż. ⟨*strój żałobny, zwykle opaska z czarnej krepy noszona na kapeluszu lub rękawie, czarny gęsty welon zasłaniający twarz; czarne ubranie*⟩: Wystąpili w grubej żałobie: on z białą obszewką u surduta i krepą na kapeluszu, a ona zawiesiła czarny woal. *Bał. SPP.* 3. ż. dworska ⟨*po śmierci panującego*⟩. 4. ż. narodowa. 5. *pot. żart.* ż. za paznokciami ⟨*brud*⟩. 6. ż. po kim, po czym: ż. po ojcu, po śmierci żony. 7. Na znak żałoby: Buńczuczny hetmański [...] jechał z boku w pełnej zbroi ze schylonym buńczukiem na znak żałoby. *Karw. Szkice 164.* Wszystkie pokoje [...] kirem wybite były, na znak żałoby po ukochanej małżonce. *Balin. M. Polska III/1, 457.* 8. (Ktoś) w żałobie ⟨*w stroju żałobnym*⟩. 9. *przestarz.* Brać żałobę ⟨*przywdziewać żałobę*⟩: Brał dom żałobę, ale powiedzieć nie śmiano po kim była żałoba i tylko zgadywano w okolicy. *Mick. Tad. 38.* 10. Być w żałobie: Przez siedemdziesiąt dwa dni, podczas których balsamowano zmarłego [...] cały Egipt był w grubej żałobie. *Wędr. 22, 1901.* 11. Chodzić w żałobie; nosić, przywdziać, wdziać, włożyć żałobę (po kim); zdjąć żałobę ⟨*w stroju żałobnym; strój żałobny*⟩. 12. Obchodzić żałobę po kim ⟨*zachować przez pewien okres (zewnętrzne oznaki żałoby)*⟩: Będę obchodziła żałobę po tych dwóch kolegach, długo z nimi pracowałam. *Rus. Igr. 282.* 13. Ogłosić żałobę ⟨*zarządzić zachowanie oznak żałoby przez określony czas*⟩. 14. Okryć żałobą, okryty żałobą, pogrążony w żałobie: Mój wyjazd nie okryje nikogo żałobą. *Mick. Wiersze 337.* 15. Szyć żałobę ⟨*strój żałobny*⟩: Maria Mossakowska zajęła się szyciem żałoby, Mietek i chłopiec Kwiryny — pogrzebem. *Goj. Dziew. II, 45.* 16. ż. przygniata kogo. 17. *przestarz.* ż. wychodzi, wyszła (po x dniach, po roku) ⟨*kończy się, skończyła się*⟩.

żałobny 1. Akademia ż-a ⟨*poświęcona uczczeniu wybitnej osoby zmarłej*⟩. 2. Chorągiew ż-a ⟨*czarna, symbol żałoby*⟩. 3. Drzewo ż-e: W starożytności uważano cis za drzewo żałobne. Grecy nosili gałązki cisowe we włosach na znak żałoby. *Ziemia 1925, s. 91.* 4. Kondukt, orszak; marsz, wieniec ż. ⟨*pogrzebowy*⟩. 5. Modły, pienia ż-e ⟨*odprawiane, śpiewane przy zwłokach*⟩. 6. Nabożeństwo ż-e; msza ż-a ⟨*odprawiane(-a) na intencję zmarłego*⟩. 7. ż-a obwódka (na kopercie, w gazecie). 8. ż. strój ⟨*żałoba*⟩. 9. ż-a wieść (o czyjej śmierci). 10. *książk.* ż. wóz ⟨*karawan*⟩. 11. *książk.* Uderzyć w ż. dzwon ⟨*obwieścić o czyjej śmierci*⟩: Kończyła się zaś ta recenzja uderzeniem w żałobny dzwon z powodu śmierci Caillaveta. *Boy Słowa 48.* 12. *daw.* Zaprosić kogo na ż. chleb ⟨*na stypę pogrzebową*⟩: Z wojskiem i przeorem złożyłem radę, jakby uroczysty kondukt odprawić [...] i na żałobny chleb wszystkich zaprosić. *Pol. Moh. 92.*

żałosny 1. ż. głos; grymas, wyraz (twarzy); jęk, płacz; ż-e oczy ⟨*wyrażający(-e) żałość*⟩. 2. ż-a pamięć ⟨*smutna*⟩: Przeszła dawna chwała! Żałosna tylko pamięć się została! *Kras. Osjan 201.* 3. ż-a pieśń, skarga ⟨*smutna*⟩.

żałość *książk.* nieco *przestarz.* 1. Głęboka, gryząca, nagła, nieopisana, niesłychana, nieutulona, niezmierna, ogromna, wielka, żywa ż. 2. ż. nad kim, nad czym: ż. nad losem czyim. 3. ż. po kim: ż. po córce; po stracie rodziców. 4. ż. w czym: ż. w głosie, w wyrazie twarzy, w spojrzeniu. 5. Z żałości, *przestarz.* od żałości (płakać, nie móc mówić itp.): Głos jej zamierał od żałości, usta drżały, a pierś falowała szybko. *Orzesz. Cnot. 170.* 6. Z żałością (patrzyć na kogo, na co; (wy)powiedzieć co). 7. Budzić w kim ż.: Ta twarz zdręczona budziła w nim żałość niezmierną. *Strug Krzyż I, 20.* 8. Czuć (w sercu), (u)koić (czyją) ż. 9. Wybuchnąć żałością. 10. ż. bierze, chwyta, przygniata, ściska, zdejmuje kogo; przejmuje kogo na wskroś; wzbiera w kim; chwyta kogo za gardło, za serce; drży w czyim głosie, ogarnia czyje serce; ściska, zalewa komu serce ⟨*ktoś doznaje uczucia żalu, smętnej rzewności*⟩: Taka mnie żałość wzięła, że chodziłem tylko od kupca do baru i z powrotem i zalewałem robaka. *Słonim. Końce 126.*

żałować 1. Gorzko ż. czego ⟨*czuć skruchę*⟩. 2. Nie ż. czego (np. pieniędzy, wysiłku, nóg) ⟨*nie szczędzić*⟩: Szedł szparko, nóg nie żałując. *Żer. Popioły II, 123.* 3. Nie ż. języka ⟨*dużo mówić, gadać*⟩: Moja żona nie żałowała języka i co wiedzieć mogła, powiedziała ci pewnie wszystko. *Korz. J. Tad. 238.* 4. Nie ż. rąk ⟨*przykładać się do wysiłku, do pracy fizycznej*⟩: Żwawo, chłopcze, rąk nie żałuj! [...] trzeba pono szparko wiosłami robić. *Wilk. P. Poran. II, 111.* 5. Nie ż. bata, razów, skóry ⟨*bić kogo mocno, sprawić komu mocne baty, lanie*⟩: U nas [...] nie żałowali skóry ... a ja jednak nie krzyczałem. *Skiba Poziom. 48.* 6. ż. sobie na co ⟨*skąpić*⟩: Ja [...] sobie nawet na buty żałuję, chodzę w łatanych, aby nie stracić na próżno guldena. *Sewer Nafta II, 46.* 7. ż. za grzechy ⟨*kajać się*⟩: *przen.* Wstydziliśmy się z Odyńcem, poglądając na nasze niedbałe dzienniki, żałowaliśmy za grzech śmiertelny lenistwa i postanowiliśmy troskliwiej notować. *Mick. Listy I, 484.* 8. (Bardzo, mocno, niezmiernie, strasznie itp.) żałuję, (że...; ale...) ⟨*zwrot grzecznościowy, usprawiedliwiający odmowę*⟩: Bardzo żałuję, że nie mogę służyć panom: mam trochę sprawunków i pilno mi do domu. *Jank. Opow. 67.* Bardzo żałuję, ale muszę już wracać do miasta. *Par. Niebo 124.* Żałuję mocno, że nie mogę być rozjemcą przyjacielskiej między państwem sprzeczki. *Święt. A. Makary 35.*

przysł. 9. Nie czas żałować róż, gdy płoną lasy. *(Słow. Lilla 292).*

żar 1. Nieznośny ż.; ż. ognisty, piekielny ⟨*zarzewie; gorąco*⟩. 2. Słoneczny ż. a. ż. słońca ⟨*upał, spiekota, gorąco*⟩. 3. ż. miłosny, patriotyczny, rewolucyjny; wewnętrzny ż. ⟨*zapał; żarliwość*⟩. 4. *przen.* ż. krwi, miłości, namiętności, pocałunków, spojrzeń; pragnień, serca, uczucia. 5. ż. o d c z e g o, z c z e g o: ż. od paleniska, z paleniska. 6. ż. w c z y m (*przen.*): ż. w sercu, w duszy. 7. Z żarem (mówić, przemawiać, opowiadać o czym; tłumaczyć co komu): Tłumaczono jej z żarem, że co do tego była w błędzie. *Dąbr. M. Noce II, 69.* 8. Buchać, ziać, zionąć żarem ⟨*o palenisku, piecu itp. również przen.*⟩. 9. Palić, parzyć, piec, sypać żarem ⟨*o słońcu itp.*⟩: Południe żarem pali. *Past. Lira 11.* Słońce sypało żarem. *Żer. Dzieje II, 232.* 10. Pałać, płonąć żarem ⟨*przen. o głowie, o sercu itp.*⟩: Głowa i serce płonęły mu żarem, potrzebował ochłody i zapomnienia. *Choj. Alkh. III, 26.* 11. Rozdmuchać ż. (również *przen.* np. ż. namiętności). 12. ż. bije, bucha, zieje od czego, z czego: Z jego oczu bije żar. *SPW.* Żar buchał im w twarze ze wszystkich stron: z nieba, od murów i od bruków. *Niedź. Grzech 144.* 13. ż. dopieka; leci, leje się z nieba.

przysł. 14. Cudzymi rękami żar grzebać *por.* Wyciągać kasztany z ognia cudzymi rękami.

żarliwość 1. ż. patriotyczna, polityczna, religijna, rewolucyjna, społeczna ⟨*gorliwość; żarliwa walka o co*⟩. 2. *daw.* ż. o c o: Stan rycerski przy niepomiarkowanej wolności udaje popędliwość za żarliwość o dobro pospolite, a upór za nieporuszony statek. *Leszcz. SW.* 3. ż. w c z y m: ż. w pracy, w modlitwie, w zdobywaniu wiedzy. 4. Z żarliwością (robić co): Smakołyki świąteczne pojawiały się w należnej obfitości, a pani Barbara krzątała się koło ich przygotowania z furią i żarliwością. *Dąbr. M. Noce II, 45.* Książka napisana z żarliwością. Uczyć się czego, modlić się, przekonywać kogo o czym z żarliwością. - Ze zdwojoną żarliwością wziął się do pracy. *Orzesz. Z różnych III, 325.* 5. Pałać żarliwością dla kogo, dla czego (np. dla idei).

żarliwy 1. ż-a miłość ⟨*pełna żaru, gorąca, namiętna*⟩. 2. ż-a modlitwa, wiara; ż. obrońca, patriota, wyznawca, zwolennik czego ⟨*gorliwa(-y)*⟩. 3. ż-a propaganda ⟨*pełna żaru, zapału*⟩. 4. ż. w c z y m: ż. w wierze, w walce o co.

żart, żarcik 1. Chamski, delikatny, dowcipny, dwuznaczny, gburowaty, głupi, gruby, kiepski, lichy, nieprzystojny, nieprzyzwoity, nieskromny, niesmaczny, niestosowny, niewczesny, niewinny, pieprzny, płaski, prostacki, rubaszny, rynsztokowy, sprośny, subtelny, śliski, śmiały, tłusty, trywialny, uszczypliwy, wesoły, wytworny, złośliwy ż. (również w *lm*); ż. nie na miejscu. 2. ż. językowy ⟨*polegający na grze słów*⟩. 3. Ładne mi ż-y ⟨*to wcale nie są żarty*⟩. 4. Wolne ż-y ⟨*żartuj sobie, ale nic z tego nie będzie; daj pokój temu, zaniechaj tego*⟩: Ale Gerwazy groźbą wcale się nie strwożył [...] Podkomorzeńku! krzyknął, wolne pańskie żarty. *Mick. Tad. 157.* - Co mówisz, kapitanie? — wyjeżdżasz z kraju [...] — Wolne żarty. *Choj. Alkh. I, 99.* 5. ż. na temat kogo, czego; z k o g o, z c z e g o. 6. Bez żartu, bez żartów: a) ⟨*serio, na serio*⟩: Żartuj zdrów, kumie wilku; lecz mówiąc bez żartu, jeśli chcesz, możesz sobie równie wypchać boki. *Mick. Wiersze 120*; b) Bez żartów ⟨*bez kawałów, bez dowcipów*⟩: No, no! ... tylko bez głupich żartów. *Prus Lalka III, 60.* 7. Dla żartu, na ż-y, z żartów, *daw.* na ż. (co robić) ⟨*żartując; na niby*⟩: Namawiał go raczej dla żartu, ale on przystał bez wahania. *Par. Niebo 114.* Kto wie, może on tak na żarty powiedział. *Dąbr. M. SPP.* Tak Kajetan mówi z żartów chyba. - Nie z żartów, ale po prawdzie. *Jun. Dworek 40.* 8. Nie ż-y (co robić); to nie ż-y ⟨*(to) rzecz poważna; to nie przelewki*⟩: Dreszcz mnie przeszedł od pięt aż do karku, bo nie żarty było patrzeć na dwudziestu kilku szaraków [...] jako wóz okrążają a każdy się maca po boku. *Kaczk. Bitwa 285.* [Lis] widząc, że nie żarty, na bok uciekać poczyna, chytra zwierzyna. *Zab. XV/1 1777, s. 58.* 9. Żartem, w żartach (mówić, powiedzieć co, wspomnieć o czym) ⟨*żartując, nie na serio*⟩: Niepotrzebnie się rozgniewał: powiedział mu to w żartach. *SW.* 10. Nie na ż-y, *daw.* nie żartem ⟨*na serio, naprawdę; bardzo*⟩: Pani Barbara przestraszyła się nie na żarty. *Dąbr. M. Noce II, 89.* - Obrazić się, rozgniewać się nie na ż-y. - Chciało nam się jeść nie żartem. *Groza Moz. 11.* 11. ż. żartem ⟨*pomimo wszystko, bądź co bądź*⟩: Żart żartem, żeń się doprawdy, począł naglić p. Tomasz. *Krasz. Sfinks I, 60.* 12 Pół żartem (pół serio) ⟨*trochę żartując, trochę na serio*⟩: Rozdała pocztę, odpowiadając pół żartem, pół serio na pytania i wesołe koleżeńskie zaczepki bliższych znajomych. *Meiss. Wraki 180.* 13. ż., ż-y na bok, na stronę ⟨*mówiąc bez żartu, nie żartując; mówiąc serio*⟩: Odkładając jednak żart na stronę, wyznać musimy, że pan K. wiedział, kogo do uosobienia nędzy wybrać. *Prus Kron. II, 29.* Żart na stronę, panie prezesie! Jeśli chodzi o dzisiejsze posiedzenie, napiszę o nim jak zwykle! *Zal. K. Górą 66.* Mości panowie uciszcie się! No, żarty na bok, ale już czas do domu. *Mo-*

raw. S. Szlachta 236. **14.** Śmiechy i ż-y; ż-y i szyderstwa: Wiadomo, jakie z tą nazwą wyprawiano cudactwa, jakie śmiechy i żarty. *Gost. Przeszł. 412.* **15.** Poczucie żartu. **16.** Komuś ż-y w głowie ⟨*ktoś myśli tylko o żartach*⟩: Tobie zawsze żarty w głowie — odparła pobłażliwie. *Tyg. Ilustr. 32, 1904.* **17.** Nie ma z kim żartów ⟨*czyjeś żądanie, czyjąś prośbę, wypowiedź należy traktować poważnie*⟩: Rozkaz został spełniony, bo wiedziano, że ze mną nie ma żartów. *Sztyrm. Paliw. 235.* **18.** Brać, wziąć co za ż.: Słowa jej brałem za żart. *Zabł. SPP.* **19.** Być przedmiotem żartów, dostarczać pola do żartów: Pierwszy debiut myśliwski rzeźbiarza był od początku polowania przedmiotem nieustannych żartów. *Krzywosz. Jula 142.* **20.** Coś kończy się, nie kończy się na żartach: Miał także oko na piękne kobiety, bo chociaż już to kawalerskie rzemiosło zarzucił, przecież lubił z nimi żartować — a bodaj czy się zawsze na żartach kończyło. *Kaczk. Olbracht. II, 316.* **21.** *przestarz.* Mieć co za ż. ⟨*za nic, za fraszkę*⟩: Za żart sobie życie ludzkie mieli. *SW.* **22.** Obrać sobie kogo za cel żartów: Nie rad był, że śliczna Fryne za cel żartów obrała sobie Xenokrata, którego mimo dziwactw i opryskliwości głęboko szanował dla iście wyjątkowej cnoty i wiedzy. *Lamus 1909, s. 326.* **23.** Obracać, obrócić co (wszystko) w ż.; w ż-y: Usiłowała całą tę sprawę małżeńską w żart obrócić. *Bał. Dziady 156.* Cofnąłem swój argument obracając go w żart. *Weys. Józ. Żywot 176.* **24.** Pokryć co żartem, wykręcić się żartem: Zbity z tropu, chciał się wykręcić żartem. *New. Pam. 142.* **25.** Posuwać, posunąć ż. za daleko: Machnicki siedział nieruchomy i byłby może takim pozostał, gdyby młodzik, za daleko swój żart posuwając, nie był go trącił w ramię. *Grosz. Król 177.* **26.** (Po)znać się, nie (po)znać się na żarcie, na żartach ⟨*mieć poczucie żartu; nie mieć poczucia żartu*⟩: Co tam z panem będę się wdawał, jak pan nie znasz się na żartach. *Unil. Pam. 95.* **27.** Pozwalać sobie na ż-y: Urwisy, pozwalają sobie na żarty. *Święt. A. Nałęcze 169.* Młodsza generacja pozwalała sobie na żarciki i robiła jej różne kawały. *Ower. Ramp. 212.* **28.** Robić, stroić sobie z kogo, z czego (ze wszystkiego) ż-y ⟨*żartować z kogo, z czego, dowcipkować na czyj temat*⟩: Był to typ pieczeniarza, który dla dobrego obiadu pozwalał z siebie i żarty stroić. *Lamus 7, 1910, s. 395.* Zrzucały nas niemiłosiernie na ziemię i pomimo że robiliśmy z tego żarty, nie sposób było dzikich mustangów utrzymać i dosiąść. *Fiedl. A. Biz. 74.* **29.** Rozbroić kogo, co żartem: Umiała żartem rozbroić nawet zły humor naszego ojca. *Kow. A. Rogat. 85.* **30.** Wdawać się z kim w ż-y, ż-i: Zachowuję się tak, jak tego moja godność i stanowisko wymagają. Cóż chcesz? Przecież nie mogę wdawać się z nimi w żarciki i dowcipki. *Jun. Now. 237.* **31.** Wyprawiać ż-y ⟨*figle, psoty; kpinki*⟩. **32.** Coś zakrawa na ż. **33.** Zby(wa)ć kogo, co żartem, żartami ⟨*potraktować czyją sprawę, czyje pytanie, zachowanie nie na serio*⟩: Zbył go żartem, ani nie przeczuwając, co się święci. *Grabiń. Zemsta 312.* Wszelkie poufałości ze strony służby i chłopów zbywał delikatnie śmiechem i żartem. *Kow. W. Rodz. 26.* **34.** Znosić ż-y, żarciki: Trzeba nie mieć odrobiny ambicji, żeby znosić takie drwiny, żarciki. *Dygas. Pióro 26.* **35.** Ż-y sypią się, posypały się, trzymają się kogo: Widać do zdrowia wróciła, skoro jej się żarty trzymają. *Zap. G. Żab. 74.*

przysł. **36.** Dobry żart tynfa wart.

żarzyć się Oczy się komu żarzą — czym ⟨*błyszczą*⟩: Pożądliwością oczy ich się żarzą na widok rzodkwi i czarnego chleba. *Gomul. Poezje 13.* [Wśród twarzy] żarzyły się tylko spotęgowanym blaskiem piękne, głębokie oczy. *Święt. A. Obraz. II, 130.*

żądanie 1. Dziwne, gwałtowne, humorystyczne, kategoryczne, natarczywe, skromne, słuszne, sprawiedliwe, śmiałe, śmieszne, ultymatywne, usilne, (zbyt) wygórowane ż. **2.** ż. pod adresem czyim: ż. pod adresem władz, dyrekcji, zarządu. **3.** ż. ze strony czyjej (kogo): Strona polska nie przyjęła ultymatywnych żądań ze strony Niemiec. *Putr. Wrzes. 192.* **4.** Na czyje ż. (zrobić co): Wszystkom gotów uczynić na twoje żądanie. *Kras. Osjan. 197.* **5.** Na własne ż. (odejść, zostać zwolnionym z pracy). **6.** Przystanek na ż. **7.** Dogadzać czyjemu żądaniu. **8.** Odrzucić, *praw.* oddalić ż. **9.** Oprzeć się czyjemu żądaniu. **10.** Popierać, spełnić, uwzględnić, zaspokoić czyje ż. **11.** Przychylić się do czyjego żądania; przystać, zgodzić się na czyje ż. **12.** Sformułować swoje ż-a; stawiać, wyrazić, wysunąć, zgłaszać ż.: Stawiał takie żądania, na jakie nikt inny zdobyć się nie potrafił. *Gard. SPP.* **13.** Uprzedzać czyje ż.: Zawstydziła mnie uprzejmość przyjaciela, uprzedzająca żądanie moje. *Kras. Sw.* **14.** *książk.* Zadośćuczynić a. uczynić zadość żądaniom: Oczywiście uczynię zadość Pańskiemu żądaniu i będę gorąco nalegał, aby tłumaczenie było dokonane na współkę. *Sienk. Koresp. II, 314.* **15.** Zwrócić się do kogo z żądaniem (czego, aby..., ażeby... itp.).

żądło 1. Jadowite, ostre, ukryte, zakryte ż. (również *przen.*). **2.** Jak żądłem ukłuty, ugodzony (porwać się, zerwać się itp.): Poczęła nań przymówki sypać i wyrzuty; porwał się i Tadeusz jak żądłem ukłuty. *Mick. Tad. 144.* **3.** Wyrwać komu ż. ⟨*uczynić nieszkodliwym*⟩. **4.** *przen.* Zapuścić ż., żgać żądłem: Zgryzota i smutek ponury z każdym dniem głębiej żądło zapuszczały mu w serce. *Choj. Alkh. IV, 209.* I mnie niepokój w serce żga żądłem kryjomym. *Staff L. Poezje III, 20.* **5.** ż. (zazdrości, niepokoju itp.) kłuje kogo w serce ⟨*kogoś opanowuje nagle zazdrość, niepokój itp.*⟩: Żądło zazdrości kłuje go w serce. *Rudn. H. Spart. 207.*

żądza 1. Brudna, cielesna, dzika, gwałtowna, nienasycona, nieokiełznana, nieodparta, niepohamowana, niespokojna, nieugaszona, niewyżyta, paląca, piekielna, rozpasana, szalona, zmysłowa, zwierzęca ż. (również w *lm*); ż. badawcza ⟨*pożądliwość, namiętność, pragnienie; pasja*⟩. **2.** ż. c z e g o, *daw.* d o c z e g o: ż. bogacenia się, czynu, posiadania, sławy, użycia, walki, wiedzy, zemsty; ż. do doskonalenia się. **3.** Gnany, miotany, opętany, pchany, powodowany, targany, trawiony, wiedziony żądzą. **4.** Powściągliwy, niepowściągliwy w żądzach. **5.** Dogadzać żądzom. **6.** Gorzeć, pałać, zapłonąć żądzą (czego): Pałałem żądzą dowiedzenia się co najrychlej czegoś bliższego o jego tajemniczej, a jak mi się wydawało niepospolitej osobistości. *Łoz. Wal. Szlach. I, 44.* Serce jego od zgubnych odwodzone skłonności, zapłonęło silną żądzą poświęcenia. *Tyg. Ilustr. 177, 1863.* **7.** Hamować, nasycać, okiełznać,

poskromić, powściągnąć, rodzić, tłumić, ugasić, zaspokoić żądzę (ż-e); (o)budzić, rozpalić, rozbudzić w kim ż-e. **8.** ż. ogarnia, opanowuje, pali, piecze, pożera, rozpiera, trawi, zaślepia kogo; ż. gna, popycha kogo do czego; ż. odzywa się, rodzi się, wzmaga się w kim; kipi, płonie, wrze (wre) w czyjej duszy, w czyim sercu; ż. miota kim: Zrodziła się w kim żądza wyniesienia się, zysków, blasków, środków dających użycie wszelakie. *Orzesz. Eli II, 65.*

żbik 1. Jak ż. (rzucić się, skoczyć na kogo) ⟨*gwałtownie; błyskawicznie*⟩. **2.** Oczy jak u żbika (błyszczą komu). **3.** (Po)patrzyć żbikiem ⟨*ostro, przenikliwie, groźnie*⟩: Jak czasem zaszedłem, to tak żbikiem popatrzył, że ciarki mnie przechodziły. *Żukr. Zioła 19.*

żebraczy 1. Chleb, kij ż.; torba ż-a ⟨*symbole żebractwa*⟩: Czeka go kij żebraczy, torba żebracza. *SW.* Rwie sobie włosy z głowy i głośno rozpacza, że mu tylko została już torba żebracza. *Hertz B. Bajki 246.* **2.** Pójść na chleb ż.; iść, chodzić, pójść o kiju żebraczym, z kijem, z torbą żebraczą (w świat) ⟨*zostać żebrakiem; żebrać*⟩: Wzięli kij, lirę i [...] poszli daleko, gdzieś na chleb żebraczy. *Rom. Łużeccy 124.* Więc pójdę w świat z kijem żebraczym. *Kraus. Kartki II, 120.* Nie pozwolę rodzinie mojej z żebraczymi torbami pójść w świat. *Orzesz. Broch. I, 233.*

żebranina 1. Natrętna ż. ⟨*żebranie, żebractwo*⟩. **2.** Chodzić, pójść, włóczyć się po żebraninie, uprawiać żebraninę ⟨*żebrać*⟩. **3.** Utrzymywać się, żyć z żebraniny.

żebrany 1. ż. chleb ⟨*żebractwo, żebranina*⟩. **2.** Chodzić, pójść o żebranym chlebie ⟨*żebrać*⟩: Wiek cały na włóczędze spędziły, od chaty do chaty chodząc o chlebie żebranym, wpuszczane ledwie na nocleg pod strzechę. *Berw. Studia I, 61.* Zawiesi torbę na plecach, pójdzie o żebranym chlebie. *Choj. Alkh. IV, 25.*

żebro 1. Połamać komu ż-a ⟨*bijąc lub ściskając spowodować pęknięcie lub złamanie żeber*⟩. **2.** Można komu ż-a policzyć ⟨*o kimś bardzo chudym*⟩: Konie [...] o bokach zapadłych, na których można by wszystkie żebra policzyć. *Sienk. Chwila II, 170.* **3.** *pot.* (Po)liczyć, porachować komu ż-a ⟨*(z)bić kogo*⟩: Gdy takiego amatora wolności Niemcy złapali, najpierw kolbą liczyli mu żebra, a później na czternaście dni do ciemnicy o chlebie i wodzie. *Kęsik Za drut. 23.* Skarżył się na jakiegoś Staśka, który rzekomo go wsypał i obiecywał, że „porachuje mu żebra". *Putr. Rzecz. 396.* **4.** Świecić żebrami ⟨*mieć wystające żebra, być chudym*⟩: Mizerne to, chude, żebrami świeci ... i śmie taki miłosne okazywać względy. *Lem. Bajki 64.* **5.** *posp.* Coś wlazło komu pod ż. ⟨*ktoś coś ma na sercu*⟩: No, gadajże pan bez wstępów, co panu pod żebro wlazło. *Berent Fach. 96.* **6.** *posp.* Zajechać komu kułakiem pod ż. ⟨*uderzyć kogo pięścią w bok*⟩. **7.** *posp.* Zajechać komu pod piąte, pod siódme ż. ⟨*dotknąć kogo do żywego; bardzo dokuczyć komu*⟩: Jak kto zajechał mu pod siódme żebro, to się mścił z wyrachowaniem. *New. Chłopiec 37.* **8.** *pot.* Pomacać kogo kułakiem, pięścią po żebrach ⟨*uderzyć pięścią w bok*⟩: Niech no mi waść milczy, bo jak kułakiem pomacam po żebrach, to ci się babka przyśnił *Bełc. Kmita 124.*

żebry *pot. gw.* Iść, chodzić, pójść na ż., po żebrach ⟨*żebrać*⟩: Ja córki nie dam, choćby pójść miała na żebry. *Kaczk. Swaty 78.* Chodzi od chałupy do chałupy po żebrach. *Kłos. Wiosna 106.*

żeglarski 1. Mapa ż-a ⟨*morska*⟩. **2.** Sprzęt ż. ⟨*używany do żeglugi, w żeglarstwie*⟩. **3.** Sztuka ż-a ⟨*nautyka*⟩.

żeglowny Kanał ż.; rzeka ż-a ⟨*spławny(-a)*⟩.

żegluga 1. ż. morska a. na morzu; rzeczna a. na rzece; ż. oceaniczna, przybrzeżna, śródlądowa; ż. parowa; ż. wodna ⟨*żeglowanie, podróż wodna, nawigacja; transport ludzi i towarów na wodnych liniach komunikacyjnych*⟩. **2.** Mała ż. ⟨*na Bałtyku i Morzu Północnym*⟩. **3.** Wielka ż. ⟨*oceaniczna*⟩. **4.** ż. pasażerska, rybacka, towarowa. **5.** *przestarz.* ż. napowietrzna, powietrzna ⟨*latanie w powietrzu na statkach powietrznych*⟩. **6.** Bezpieczeństwo żeglugi. **7.** Usprawnić, utrudnić, zaprowadzić żeglugę.

żegnać (się) 1. ż. k o g o — c z y m: ż. przyjaciół, kolegów uściskiem ręki, skinieniem; ż. kogo przemówieniem. **2.** Żegnaj; żegnam (pana, panią, was itp.) ⟨*zwroty pożegnalne: bądź zdrów, bądźcie zdrowi; do widzenia*⟩. **3.** *daw. iron.* ż. kogo kijem ⟨*bić, łomotać*⟩. **4.** ż. kogo, ż. się z kim krzyżem (świętym), znakiem krzyża (świętego) ⟨*(przy pożegnaniu) kreślić znak krzyża*⟩: Krzyżem świętym ją żegnali. Madzia obiecywała pisać i donieść o sobie. *Krasz. Szalona 153.* **5.** *daw.* ż. czary, choroby ⟨*zaklinać, zażegnywać*⟩. **6.** *daw.* ż. świat nogami ⟨*być powieszonym*⟩. **7.** *książk.* ż. ten świat, ż. świat na wieki, ż. się ze światem ⟨*umierać; o zwierzętach: zdychać*⟩: Konwulsyjne drgania nóg i zupełna ociężałość łba dawały poznać, że szkapa żegna już ten świat i pana. *Bog. Kapit. I, 97.* Opuszczony, zapomniany [...] już on żegna świat na wieki. *Grudz. Ideal. 32.* Młody byłem, jak szanowny rodzic jego żegnał się ze światem. *Krasz. Siekierz. 107.* **8.** *przestarz.* ż. się z duszą ⟨*ginąć, umierać*⟩: Lepiej na wsi kosą kosić niż na wojnie szable nosić — bo na wojnie szable kruszą, niejeden się żegna z duszą. *Pauli Pieśni 70.* **9.** ż. się z życiem ⟨*być przygotowanym, narażonym na śmierć*⟩: Nie raz, nie dwa żegnał się z życiem, a przecież się nie bał. *Jackiew. Górn. 51.*

żelazo 1. ż. kujne a. kowalne ⟨*odmiana stali*⟩. **2.** ż. kute, lane, profilowane. **3.** ż. meteoryczne ⟨*znajdujące się w meteorach*⟩. **4.** Ścisły, twardy jak ż. **5.** Z żelaza ⟨*żelazny; również przen.*⟩: Muskuły z żelaza; serce z żelaza. **6.** *hist.* Próba rozpalonego żelaza ⟨*w sądownictwie średniowiecznym jeden ze sposobów dowodzenia winy lub niewinności oskarżonego*⟩. **7.** Okuty żelazem ⟨*o skrzyniach, kijach, tarczach itp.*⟩. **8.** Okuty, uzbrojony, zakuty w ż.; *daw.* zbrojny żelazem ⟨*opancerzony; odziany w pancerz, w zbroję*⟩: Rycerze okuci w żelazo siedli na koń. *Rzew. H. Zamek 68.* Pod Grunwaldem wieśniacze gromady rzuciły się do boju. Przeciw uzbrojonym w żelazo poszli z cepami, kosami, siekierami. *Wikt. Papież 158.* Żelazem zbrojni pokazują się rycerze: jedni pieszo, a wielu na koniach. *Wójc. Klechdy I, 97.* **9.** Kuty w żelazie ⟨*wykonany z żelaza kutego*⟩: Brama, krata kuta w żelazie. **10.** *książk.* Ogniem

i żelazem (prażyć, zasypywać) ⟨*ostrzeliwać z armat*⟩: Biegli inżynierowie kierowali pracą oblężniczą, a 170 armat dzień i noc ziało ogniem i zasypywało żelazem broniące miasta wały i fortyfikacje. *Śliw. A. Sob. 247.* **11.** *książk.* Ogniem i żelazem (wyniszczać, pustoszyć kraj) ⟨*paląc zabudowania, wycinając mieszkańców (załogę itp.)*⟩: Oręż wydarłszy załodze, wszystko wyniszczył ogniem i żelazem. *Mick. Konrad 120.* **12.** Kuć ż. póki gorące ⟨*korzystać z nadarzającej się sposobności*⟩: Każda chwila była droga, należało kuć żelazo póki gorące. *Bal. Dziady 232.* (*por.* w formie *przysł.* pod kuć). **13.** Nałożyć na nogi, na ręce ż-a, zakuć ręce w ż-a ⟨*zakuć w kajdany*⟩: Nałożono mi tylko na ręce żelaza i zamknięto ogromną kłódką. *Piotr. R. Pam. I, 319.* Kiedy więzień w uporze był zatwardziały, kładli mu na nogi żelazo. *Kit. Opis 236.* **14.** Utopić komu w piersi ż. ⟨*zasztyletować kogo*⟩: Zakradł się do parterowej komnaty mieszkania sekretarza i śpiącemu utopił w piersi żelazo. *Chlęd. Neapol. 288.* **15.** Wytapiać ż. (z rudy). **16.** Zastawiać na kogo ż-a (również *przen.*): Życie zastawia na mnie żelaza, [...] wysysa mię bieda. *Żer. Dzien. III, 389.* **17.** Dochodzić swoich praw, uraz itp. żelazem ⟨*z bronią w ręku, zbrojnie*⟩: Pragną żelazem dochodzić swoich uraz, zapomniawszy, że prawo bronią jest sprawiedliwości. *Bełc. Tarło 220.* **18.** Piec, przypiekać kogo (rozpalonym) żelazem ⟨*stosować ten rodzaj tortury*⟩: [...] choćby ją żelazem rozpalonym piekli, nie użaliłaby się przed nikim. *Jun. Bracia 206.* Pan Andrzej zerwał się, jakby go żelazem przypieczono. *Sienk. Pot. II, 15.* **19.** *daw.* Władać żelazem ⟨*władać bronią sieczną*⟩: [...] Kędy się młódź przyucza pod czujnym dozorem tąż ręką rześko władać żelazem i piórem. *Tremb. Polit. 116.*

żeniaczka **1.** *pot.* Bogata ż. ⟨*małżeństwo, ożenek z zamożną osobą*⟩. **2.** *pot.* Zdatny, zdolny do żeniaczki ⟨*do małżeństwa*⟩. **3.** (Po)myśleć o żeniaczce; rwać się do żeniaczki.

żer **1.** Obfity, ulubiony ż. ⟨*strawa zwierząt na polu; żarcie*⟩. **2.** *przen.* ż. armatni p. mięso armatnie. **3.** Iść na ż.; rzucić na ż. (również *przen.*): Zgodzi się raczej duszę własną rzucić na żer mocom piekielnym. *Parn. Orły 340.* **4.** Szukać, poszukiwać żeru; wychodzić, wyruszać na ż. ⟨*o zwierzętach*⟩. **5.** Węszyć, wietrzyć ż. (również *przen.*).

żgać, żgnąć ż. w serce: Każde z tych słów, na kształt noża obosiecznego, żgało w samo serce. *Gomul. Obraz. 24.*

żłób **1.** *wulg.* Ciemny ż.; ż. bez pojęcia, ż. z prowincji ⟨*prostak*⟩: Cham, czyli żłób z prowincji nie może za konduktora służyć. *Wiech Śmiej I, 191.* **2.** *wulg.* Ty żłobie (małorolny) ⟨*wyzwisko*⟩: Ach, ty żłobie małorolny! Pisz do ojca, niech płaci. [...] A jak tobie karta szła, toś pieniążki zgarniał. *Braun Lewanty 231* **3.** *posp.* Być u żłobu, bliżej żłobu ⟨*mieć korzystne stanowisko, dysponować publicznymi źródłami dochodu*⟩. **4.** *posp.* Dorwać się do żłobu ⟨*do stanowiska, dającego duże dochody*⟩. **5.** *posp.* Odstawić, odsadzić, odsunąć kogo od żłobu ⟨*odsunąć od korzystnego stanowiska*⟩. **6.** Rwać się jak koń do żłobu: Rwą się do nauki, jak koń do żłobu. *Gomul. Wspom. 284.*

przysł. **7.** Daj krowie w żłobie, to ona da tobie.

żmija **1.** ż. zygzakowata (vipera berus) ⟨*z pręgą zygzakowatą wzdłuż grzbietu*⟩. **2.** Jadowita, wstrętna, zjadliwa ż. ⟨*również przen. o osobie*⟩: To zjadliwa żmija, ja go znam. *Krasz. Brühl 173.* **3.** Długi jak ż.; syczeć, zwinąć się jak ż. **4.** Jad, ukąszenie żmii. **5.** *książk.* W sercu czyim kłębi się gniazdo żmij ⟨*ktoś jest niebezpieczny dla otoczenia, żywi złe zamiary*⟩: W tym młodym sercu kłębi się gniazdo żmij... Poniewiera stan kapłański, szydzi z cudów, nie wierzy w bogów! *Prus Far. II, 195.* **6.** ż. pełznie, wije się; ż. syczy.

żniwo **1.** Bogate, obfite; krwawe, nieubłagane ż. ⟨*plon*⟩. **2.** *przen.* ż. śmierci; wieloletniej pracy. **3.** Kosić, mieć, zbierać (obfite, nieubłagane itp.) ż. ⟨*o wojnie, epidemii, śmierci: pochłaniać ofiary*⟩: Weszła w kraj stratowany żelaznymi stopami wojny [...] gdzie krew płynęła rzekami, a śmierć kosiła codziennie nieubłagane żniwo. *Reym. Now. 265.* Pomiędzy [szeregowcami] [...] śmierć także obfite zbierała żniwo. *Sokoł. A. Dzieje I, 180.* **4.** Przynosić (obfite) ż. ⟨*zyski, korzyści*⟩.

żołądek **1.** Czczy, pełny, pusty ż. **2.** Bóle, katar, kurcze, rozstrój, wrzód żołądka. **3.** Mieć zdrowy ż. **4.** Mieć strusi ż. ⟨*łatwo i wszystko trawiący*⟩. **5.** Chorować na ż. **6.** Napełnić, napchać, obładować, przeładować, wyładować ż. **7.** Oszukać ż. ⟨*pozornie zasilić*⟩. **8.** Popsuć sobie (czym) ż. **9.** Poklepać się po żołądku ⟨*po brzuchu*⟩. **10.** Gniecie, ściska kogo w żołądku; coś komu leży, utkwiło w żołądku.

żołd **1.** Regularny, wysoki ż. **2.** Być, (po)zostawać na żołdzie czyim lub u kogo ⟨*również przen. być czyim płatnym stronnikiem*⟩. **3.** Dostawać, otrzymywać, pobierać ż. **4.** Płacić, wypłacać ż. (wojsku).

żołnierski **1.** ż-a bluza, kurtka; mundur ż. ⟨*bluza, kurtka, mundur specjalnego kroju noszone przez żołnierzy*⟩. **2.** Parol ż. ⟨*słowo (honoru), przyrzeczenie żołnierza*⟩: Ani słowa przed nikim, że mu przebaczyłem... parol żołnierski. *Skiba Poziom. 45.* **3.** Piosenka, pieśń ż-a ⟨*układana dla żołnierzy; śpiewana przez żołnierzy*⟩. **4.** Postawa ż-a ⟨*bitna, dzielna*⟩. **5.** Po żołniersku ⟨*w sposób właściwy żołnierzowi*⟩: Mówić po żołniersku. **6.** Z żołnierska (nosić się, ubierać się) ⟨*w sposób podobny do żołnierza, tak jak to robią żołnierze*⟩. **7.** Kosztować żołnierskiego chleba ⟨*służyć w wojsku*⟩: Już i żołnierskiego, i dworskiego, i gospodarskiego [...] kosztowałem chleba. *Boh. Figl. 3.*

żołnierz **1.** Bitny, bohaterski, czujny, dobry, doświadczony, dzielny, karny, mężny, tęgi, wysłużony, wytrawny, zdyscyplinowany, znakomity ż.; *przestarz.* regularny, wyborowy ż.; ż. zawołany, jak się patrzy. **2.** Prosty ż.; ż. frontowy, **3.** Stary ż. ⟨*wiarus*⟩. **4.** *hist.* ż. kwarciany, łanowy, najemny, zaciężny. **5.** Ołowiany, tekturowy ż. ⟨*figurka żołnierza wykonana z ołowiu, z tektury*⟩. **6.** Liga Przyjaciół Żołnierza. **7.** Grób nieznanego żołnierza. **8.** Ćwiczyć, musztrować żołnierzy. **9.** Wyprostować się jak ż. na warcie. **10.** Polec, zginąć śmiercią żołnierza ⟨*na wojnie; w bitwie*⟩: Generał Knothe poległ śmiercią żołnierza podczas bombardowania Warszawy. *Putr. Wrzes. 360.* Jasiński zginął śmiercią żołnierza 4 listopada, broniąc bohatersko szańców Pragi. *Pam. Lit. 1950, s. 770.*

żona **1.** Dobra, zła; idealna; prawowierna, rodzona, ślubna; wiarołomna, wierna; własna ż. **2.** *daw.* ż. morganatyczna ⟨*żona panującego, pochodząca z niższego stanu, nie mająca prawa do tytułu*⟩. **3.** Brać, wziąć; *książk.* pojąć za żonę ⟨*(o)żenić się*⟩: Łudził ją obietnicami, że ją pojmie za żonę. *Żer. Biała 39.* **4.** Dać, oddać komu — kogo za żonę. **5.** Dostać dobrą żonę. **6.** Mieć żonę, mieć kogo za żonę ⟨*być żonatym (z kim)*⟩: Miał za żonę największą piekielnicę we wsi. *Kow. A. Próba 8.* **7.** Opuścić, porzucić żonę. **8.** Przeznaczyć za żonę. **9.** Rozejść się, rozwieść się z żoną. **10.** Szukać sobie (gdzie) żony. **11.** Wybrać sobie za żonę: Pan Władysław ukochał ją i wybrał sobie za żonę. *Orzesz. Wesoła 179.* **12.** Wziąć co za żoną ⟨*w posagu*⟩: Ożenił się w Warszawie i wziął za żoną kamienicę. *Kow. W. Dal. 58.* **13.** Zdradzać żonę. **14.** Zostać czyją żoną ⟨*wyjść za mąż*⟩. **15.** Żyć, nie żyć z żoną.
przysł. **16.** Dobra żona, męża korona.

żółć **1.** Bez żółci (w sercu) ⟨*bez złośliwości*⟩: Człowiek, śmiech bez żółci. - Odpowiada na wszystkie [zarzuty] spokojnie, chłodno, bez żadnej żółci. *Tarnow. Kays. 162.* Była to jedna z tych istot prawdziwie kobiecej natury, łagodnych, anielskich, bez żółci w sercu, bez gniewu, urodzonych na osłodę życia drugim. *Krasz. Latarn. IV, 115.* **2.** (Na)poić kogo, napoić się żółcią, kielichem żółci (*Mat. XXVII, 48*); zatruć co komu żółcią: I chociaż świat go żółci napoi kielichem, on na świat nigdy słowem nie ciśnie przekleństwa. *Zmor. Poezje 110.* Żółcią i octem mnie tu napojono. *Sienk. Pot. I, 76.* **3.** *książk. podn.* Pić z kielicha żółci i cierpienia ⟨*cierpieć*⟩: Zesłańcy [...] woleli może raz skończyć, niż pić co dzień powoli z tego kielicha żółci i cierpienia. *Kowalew. Z. Wspom. 165.* **4.** Pisać żółcią, pisać piórem w żółci maczanym; (z)maczać w żółci pióro ⟨*pisać w rozdrażnieniu, z zamiarem dokuczenia komu*⟩: Ukazywały się coraz częściej skierowane przeciw niemu pisemka złośliwe, jadowite, pisane żółcią i nienawiścią. *Śliw. A. Sob. 114.* Satyra [...] zmaczawszy w żółci uszczypliwe pióro [...] bardziej zawziętości swej dogodzić pragnie. *Gol. Wym. 501.* **5.** Poruszyć komu, w kim ż. ⟨*zdenerwować; oburzyć kogo*⟩: Naczelnik cła tych rogatek z taką mi się bezczelnością wpatrywał [...] że mi żółć poruszył. *Piotr. R. Pam. I, 55.* **6.** Przepełnić żółcią serce: Serce moje przepełnione było żółcią, goryczą i wściekłością. *Sienk. Now. IV, 118.* **7.** Trawić w sobie ż.: Głowę zwiesił i żółć w sobie trawił. *Konopn. Balcer 56.* **8.** Wyl(ew)ać ż. na kogo, na czyją głowę ⟨*złość swoją, złośliwość*⟩: Z błotem go mieszał, najzjadliwszą żółć nienawiści i potwarzy na niego wylewał. *Ask. Poniat. 77.* Nie pomija żadnej sposobności, by wylać na mnie całą swą żółć. *Nowak. K. Tak było 163.* Każdy z nich wylewał też swą żółć na moją głowę, posądzając mnie o szczególną złośliwość w stosunku do jego osoby. *Wysoc. A. Sprzed 245.* **9.** Zaprawić co żółcią. **10.** Zionąć żółcią: Żółcią zioniesz na wszystko i na wszystkich. *Zap. G. Żab. 18.* **11.** ż. burzy się, gotuje się, kipi, wzbiera w kim; ulewa się komu, zalewa kogo ⟨*ktoś czegoś komu zazdrości lub gniewa się na co*⟩: Z starym Koźmianem dyskutował wstrzemięźliwie, choć się w nim żółć burzyła. *Bar. Kum. 97.* Wzbierała w nim tylko żółć i złość do całego świata. *Braun Lewanty 78.* Często [...] aktorowi tak docięto, że niejednemu żółć się ulała. *Ower. Ramp. 402.* Czy chcesz, żeby mnie żółć zalała? *Sienk. Dram. 23.* **12.** Niech go ż. zaleje! ⟨*przekleństwo*⟩.

żółty **1.** ż. jak cytryna, jak kanarek, jak słoma (zwykle o włosach), jak wosk, jak złoto. **2.** Cukier ż. ⟨*nie rafinowany*⟩. **3.** Ser ż. ⟨*śmietankowy, szwajcarski*⟩. **4.** ż. o d c z e g o: Twarz ż-a od plam; łąka ż-a od kaczeńców. Zęby ż-e od nikotyny. **5.** ż. z c z e g o: ż. z gniewu, ze złości, z zazdrości. **6.** ż. na twarzy, na ciele; na brzuchu (o ptakach). **7.** Na ż-o (pomalować).

żółw **1.** ż. błotny, morski. **2.** Powolny jak ż. **3.** Iść, jechać na żółwiu ⟨*bardzo powoli; wlec się*⟩. *SFA.* **4.** Kryć się, zamknąć się jak ż. w skorupie; schować się jak ż. do skorupy: Schował się przestraszony jak żółw do skorupy. *Krasz. Seraf. 88.* **5.** Wlec się, (po)ruszać się żółwiem, jak ż.: Godziny, jak naumyślnie, żółwiem się wloką. *Syrok. Szk. 32.*

żreć **1.** ⟨*o zwierzęciu: jeść; wulg. o człowieku*⟩: ż. łapczywie. **2.** *daw.* ż. ziemię, popiół ⟨*polec zabity (L.); gryźć ziemię*⟩: Już pięciu zbójców żarło ziemię. *Staszic SW.* **3.** Dym żre w oczy ⟨*gryzie, powoduje pieczenie w oczach*⟩. **4.** Gorączka żre kogo ⟨*wyniszcza*⟩. **5.** Coś (jakieś uczucie) żre kogo a. żre komu serce, wątrobę ⟨*ktoś silnie coś przeżywa, doznaje jakiegoś silnego uczucia*⟩: Żarła go zazdrość. - Niedługo żona ma z żalu umarła, zostawiwszy to dziecię, a mnie rozpacz żarła. *Mick. Tad. 291.* Nienawiść żarła mu wątrobę. *Braun Lewanty 404.* Czczość i marność życia żarły mu nieraz serce i rdzą swoją je trawiły. *Dygas. Molk. 124.*

żreć się **1.** ż. się c z y m ⟨*trapić się czym*⟩: Żarł się swym upokorzeniem i wstydem. *Krasz. SW.* **2.** ż. się o k o g o, o c o ⟨*gryźć się; również przen.*⟩: Wilki żrą się o łup. *SW.* Nie pora nam się o cudzą dziewkę żreć. *Krasz. SW.* **3.** ż. się w sobie ⟨*gryźć się, trapić się, truć się, martwić się*⟩. **4.** ż. się z c z e g o ⟨*wściekać się, nie posiadać się, pienić się*⟩: Jam się żarł ze złości. L. **5.** ż. się z k i m, między sobą — o c o ⟨*kłócić się*⟩: Ogromnie się żrą między sobą, w zeszłym tygodniu na zebraniu towarzystwa, to się nawet postrzelali. *Unił. Żyto 74.* **6.** ż. się z kim ząb za ząb ⟨*kłócić się zaciekle*⟩: Polusia też „żarła się ząb za ząb" z bratem. *Dygas. As 53.* **7.** Kolory żrą się (z tłem, z całością) ⟨*nie harmonizują*⟩: Zdejm pan ten berecik granatowy, przecież ten kolor żre się z całością. *Unił. Pam. 109.*

żuraw **1.** ż. stepowy ⟨*ptak brodzący z rodziny żurawiowatych*⟩. **2.** Czujny jak ż.; chodzić jak ż. ⟨*prosto, sztywno*⟩. *SFA.* **3.** Wyciągać szyję jak (niby) ż. **4.** Jęk, klangor, krzyki, nawoływanie się, (żałosne) trąbienie żurawi. **5.** Klucz żurawi ⟨*szyk, w którym lecą*⟩. **6.** Łańcuch, stado żurawi. **7.** *żart.* Zapuścić żurawia ⟨*zajrzeć, spojrzeć gdzie niedyskretnie*⟩: Gospodarz zapuścił z ciekawością żurawia do portfelu Krasowicza. *Iwasz. J. Nowele 109.* **8.** Żurawie ciągną, lecą; płyną, przeciągają, szybują (po niebie, w przestworzach, w bezkresie). **9.** Żurawie jęczą, *daw.* krerają, skrzypią. **10.** ż. magazynowy, basztowy, wieżowy, obrotowy, samojezdny, stały ⟨*rodzaje dźwigów*⟩. **11.** ż. studzienny a. u studni, *rzad.* od studni ⟨*ruchomy drążek osadzony nad studnią na*

słupku do sięgania wody⟩. **12. ż.** (studzienny) skrzypi.

żużel 1. Oczy błyszczące, gorejące, palące się, zapalające się jak żużle. **2.** Spalić (co) na **ż.** (również *przen.*): Kuchnia spaliła na żużel jej urodę. *Par. Niebo 22.* Twoje serce dla niego i za niego spaliłoby się na żużel. *Jeż Uskoki II, 150.* **3.** Wyścigi na żużlu ⟨*na torze żużlowym*⟩.

żużlowy 1. Beton **ż.** ⟨*wytwarzany z żużlu*⟩. **2.** Nawierzchnia **ż-a** ⟨*z żużlu*⟩. **3.** Wełna **ż-a** ⟨*wyrabiana z żużlu*⟩. **4.** Sport **ż.**, zawody **ż-e** ⟨*wyścigi motocyklowe rozgrywane na torze żużlowym*⟩. **5.** Tor **ż.** ⟨*wysypany żużlem*⟩.

żwawy *wyraz wychodzący z użycia* **1. ż.** krok, kłus; żwawym krokiem, kłusem (iść, pędzić, nieść (o koniu). **2.** Ruchy, tańce **ż-e** ⟨*szybkie, energiczne*⟩. **3.** *iron.* **ż.** jak wół w pługu. **4. ż.** w c z y m: **ż.** w boju; **ż.** w ruchach.

życie ⟨*egzystencja; tryb życia; sposób spędzania czasu; działalność czyja, wzajemne stosunki ludzi w jakimś zakresie*⟩ **1.** Bezcelowe, bezmyślne, błogie, bujne, burzliwe, ciche, ciężkie, cnotliwe, codzienne, cygańskie, długie, dostatnie, gorączkowe, gwarne, hulaszcze, jałowe, jedwabne, krótkie, krótkotrwałe, lepsze, monotonne, nędzne, niefrasobliwe, nieposzlakowane, niespokojne, nowe, nudne, osobiste, podłe, podwójne, pracowite, prawdziwe, próżniackie, próżniacze, prywatne, przyjemne, przykładne, puste, rozsądne, rozpustne, rozwiązłe, ruchliwe, rzeczywiste, samodzielne, skromne, smutne, spokojne, surowe, szare, światowe, twarde, ubogie, wesołe, wspólne, wykwintne, wystawne; zagadkowe, złamane, złote, zmarnowane, zwichnięte **ż.** (prowadzić, mieć, pędzić itp.). **2.** Bogate **ż.** (osobiste) ⟨*przeżycia*⟩. **3.** Drogie, tanie **ż.** ⟨*utrzymanie*⟩. **4.** Lekkie **ż.**: a) ⟨*łatwe*⟩: Mieć lekkie życie; b) ⟨*rozwiązłe*⟩: Prowadzić lekkie życie. Kobieta znana z lekkiego życia. **5.** Ludzkie **ż.**: a) ⟨*życie człowieka, jego indywidualny byt*⟩; b) ⟨*warunki bytu, takie jakie mają ludzie, znośne*⟩. **6. ż.** artystyczne (kraju, miasta), domowe, duchowe, dworskie, gospodarcze, jednostkowe, kawiarniane, klasztorne, koczownicze, koczujące, koleżeńskie, kulturalne, literackie, małżeńskie, materialne (kłopoty życia materialnego), miejskie, narodowe, naukowe, nocne (miasta), obozowe, odludne, osiadłe (osiadły tryb życia), pasterskie, płciowe, praktyczne, psychiczne, publiczne, pustelnicze, religijne, rodzinne, salonowe, seksualne, siedzące (siedzący tryb życia), społeczne, szkolne, świeckie, teatralne, towarzyskie, tułacze, umysłowe, uniwersyteckie, wiejskie, więzienne, zakulisowe (np. sfer artystycznych), zbiorowe, ziemskie (na ziemi); **ż.** na wsi, w mieście; **ż.** z dnia na dzień. **7. ż.** doczesne, to **ż.** ⟨*życie na ziemi w przeciwieństwie do życia wiecznego, pozagrobowego*⟩. **8. ż.** gromadne (np. u owadów). **9. ż.** moje! ⟨*w zwrotach do osoby kochanej*⟩. **10. ż.** nadrzewne, naziemne (pędzić) ⟨*o zwierzętach: (żyć) na drzewach, na ziemi*⟩. **11. ż.** ptasie, zwierzęce ⟨*życie ptaków, zwierząt*⟩. **12. ż.** organiczne ⟨*swoista cecha organizmów żywych*⟩. **13. ż.** przyszłe, pozagrobowe, wiekuiste, wieczne ⟨*według wierzeń religijnych: egzystencja po śmierci*⟩. **14. ż.** roślinne ⟨*wegetacja*⟩. **15. ż.** wspólne z kim ⟨*pożycie, współżycie*⟩. **16. ż.** nad stan ⟨*rozrzutny tryb życia*⟩: Drobna szlachta [...] ubożała wskutek działów rodzinnych i życia nad stan. *Budzyk Lit. 116.* **17. ż.** i twórczość (czyje, np. Słowackiego, Sienkiewicza). **18. ż.** narodu, ludzkości, społeczeństwa ⟨*dzieje, rozwój*⟩. **19.** Bieg życia: Abyś mię lepiej zrozumiał [...] opowiem ci cały bieg mego życia od chwili naszego rozłączenia. *Łoz. Wal. Dwór 113.* **20.** Droga życia; koleje życia: Gdyby los był mi ją [matkę] zachował, mniej bym był spotkał cierni na drodze życia. *Sztyrm. Pow. I, 43.* **21.** Drzewo życia ⟨*w móżdżku: rozgałęzienia wewnętrznego jądra białej substancji*⟩. **22.** Iskra życia (tli się. tleje); iskrę życia rozdmuchać, stłumić, zgasić. *SFA.* **23.** Jesień życia ⟨*o starszym wieku człowieka*⟩: Dejanira mówi sama o sobie, że znajduje się w jesieni życia. *Witkow. S. Trag. I, 356.* **24.** *daw.* Kobieta złego życia ⟨*złego prowadzenia się, prostytutka*⟩. **25.** Pan życia i śmierci ⟨*nieograniczony władca; żart. o mężu, o wydawcy w stosunku do autora itp.*⟩: Faraon miał władzę nieograniczoną, był panem życia i śmierci swych poddanych. *Hist. star. 17.* **26.** Poranek życia ⟨*o wczesnej młodości*⟩: W poranku życia uczuła już Aurelia gorycz losu swojego. *Wilk. P. Wieś I, 3.* **27.** Poziom życia (mieszkańców miast, wsi). **28.** Próg życia; na progu życia ⟨*początek, na początku życia*⟩: Gdyby to dało się cofnąć bieg lat [...] i wrócić na sam próg życia! *Nowak. Z. Start 9.* **29.** Piękno, radość, uroda życia. **30.** Schyłek życia; na (u) schyłku życia ⟨*koniec, pod koniec życia*⟩. **31.** Styl życia. **32.** Szkoła życia; przejść przez twardą szkołę życia. **33.** Szmat życia (przeżyć) ⟨*długi okres*⟩. **34.** Sztuka życia ⟨*umiejętność ułożenia osobistego życia, współżycia z ludźmi*⟩. **35.** Towarzysz(ka) życia ⟨*o mężu, żonie*⟩. **36.** Tryb życia (prowadzić) ⟨*sposób, ułożenie zajęć, działalności*⟩. **37.** Wieczór życia; pod wieczór życia ⟨*o starości*⟩. **38.** Wiosna życia ⟨*o młodych latach, o okresie młodości*⟩. **39.** Wir życia: Dostawszy się w ten wielki wir artystycznego życia [w Paryżu], nie zginął w nim. *Witkiew. S. Gier. 118.* **40.** *daw.* Woda życia ⟨*okowita*⟩. **41.** Pełen życia ⟨*pełen temperamentu; ruchliwy, żywotny*⟩. **42.** Prawo do życia: Podobnie jak człowiek, tak i każda istota ma prawo do życia i zaspokajania głodu. *Żab. Któż 164.* **43.** Przygotowany, zdolny do życia (o człowieku lub o żywym organizmie). **44.** Oderwany od życia (o człowieku lub o twórczości, działalności czyjej). **45.** Znękany, znudzony życiem. **46.** Karta, obraz z życia; wzięty z życia (przykład, obraz, pomysł) ⟨*z rzeczywistości, nie zmyślony*⟩. **47.** Zadowolony z życia. **48.** Bez życia (leżeć) ⟨*nieruchomo, bez ruchu, nie dając znaków życia*⟩. **49.** Do końca życia ⟨*do śmierci*⟩: Takiego stracha się ten Janek najadł, że do końca życia ręki po cudze nie wyciągnie. *Goj. Dziew. I, 90.* **50.** Do któregoś, w którymś roku życia: W osiemnastym roku życia wstąpił na wyższą uczelnię. **51.** Całe **ż.**: a) ⟨*dłuższy czas (odpowiadający egzystencji ludzkiej), niekiedy od urodzenia do śmierci*⟩: Całe życie pracował w jednej fabryce. Czy przez całe życie ma być sztubakiem i wysiadywać ławy szkolne? *Par. Niebo 270.* Całe życie spędził w rodzinnej wsi. - Całe życie spędziła w kuchni, a oni śmieli się, gdy tak zabawnie narzekała: ciągle te gary i gary. *Goj. Dziew. I, 142*; b) ⟨*stale, wciąż*⟩: Całe życie dręczy mnie ta twarz. *Brand. K. Sams. 177.* **52.** Na całe **ż.**: Widok, pamiętny na całe życie. *Żer. Uroda 111.* Pseudonim niekiedy wybiera się na

całe życie. *Brand. K. Sams. 181.* **53.** Przez całe ż. ⟨*w ciągu całego życia*⟩: Może się mylił sądząc przez całe życie, że wszystko, co się podejmuje z myślą o zysku, jest — złe. *Dąbr. M. Noce II, 221.* **54.** Póki życia (staje) ⟨*póki żyć będę, będzie itp.*⟩: Póki życia nie gram w karty. *Fredro A. Doż. 24.* Chcę [...] spełnić, co do mnie należy, póki mi sił i życia staje. *Sienk. Ogn. III, 203.* **55.** Na śmierć i ż. (zakochać się); na śmierć, na ż.; rzadziej: na ż. i śmierć; na ż., na śmierć (walka, walczyć). **56.** O śmierć i ż.: Obu stronom nie chodziło już o same zwycięstwa, o zamki i miasta lub prowincje, ale o śmierć i życie. *Sienk. Pot. IV, 12.* **57.** Kwestia życia i (lub) śmierci: Promocja dla niego była kwestią życia i śmierci. *Skiba Poziom. 64.* **58.** Spisek, zamach na czyje ż. **59.** Środki do życia (dawać komu; znaleźć się bez środków do życia; pozbawiać kogo środków do życia). **60.** W życiu: a) ⟨*w ciągu swego życia*⟩: Ze wszystkich książek, które Kazik w swoim życiu czytał, najbardziej podobał mu się „Pan Twardowski". *Perz. Uczn. 63*; b) ⟨*w praktyce życiowej*⟩: A dlaczego tylu jest, co kończyli uniwersytety, książkowego rozumu mają na pudy, a w życiu palcem poruszyć nie umieją? *Dąbr. M. Noce II, 160*; c) ⟨*w egzystencji; w trybie życia*⟩: W życiu pantofelka niezbędne jest usuwanie od czasu do czasu szkodliwych produktów rozpadu. *Demb. J. Posz. 286.* **61.** W obronie własnego życia (zrobić co): Ginie w roku 1669 w Warszawie z ręki [...] generała artylerii Marcina Kątskiego, który w obronie własnego życia przeszywa go szpadą. *Łoz. Wł. Praw. II, 257.* **62.** *książk.* W zaraniu swego życia ⟨*w najwcześniejszym okresie życia*⟩. **63.** W (jakimś) życiu: w życiu codziennym, wielkoświatowym; w praktycznym życiu. **64.** Nigdy w życiu: Od tego sznurka zależało, czy Rojek będzie tu dziś, czy nigdy w życiu. *Par. Niebo 139.* Odmówił mi, chociaż dotąd nigdy w życiu o nic go nie prosiłem. *Ritt. Noc. 150.* Jest szczęśliwy, nigdy w życiu nie było mu jeszcze tak dobrze. *Jun. Wod. 59.* **65.** Raz w życiu: Raz się tylko kocha w życiu. *Oppman Warsz. 53.* **66.** Pierwszy raz, po raz pierwszy w życiu: Pierwszy raz w życiu widzę coś podobnego. *Brand. K. Sams. 47.* Po raz pierwszy w życiu rzeczywistość go nie zawiodła. *Par. Niebo 164.* **67.** Z narażeniem życia (co robić) ⟨*ryzykując życie*⟩: Góral z narażeniem życia wspinał się po skałach. *Probl. 7, 1953, s. 470.* **68.** Za życia (czyjego) ⟨*w tym czasie, gdy ktoś żyje, żył*⟩: Ojciec mój stracił za życia cały majątek. *Sienk. SPP.* **69.** Z życiem ⟨*z temperamentem; żywo, energicznie, z zapałem*⟩: Z pasją szaloną rzucał się po sali, przebiegał, bił obcasami w podłogę [...] a co chwila wołał: — Z życiem, panowie! z życiem! *Reym. Now. 102.* Tańczyć z życiem. **70.** Mieszkanie z życiem ⟨*z utrzymaniem*⟩. **71.** Bawić się życiem ⟨*żyć lekkomyślnie*⟩: Czas już, żebym przestał bawić się życiem. *Gomul. Ciury I, 143.* **72.** Błyszczeć życiem (o oczach). **73.** Borykać się z życiem ⟨*mieć trudności życiowe*⟩: Mam pięćdziesiąt dwa lat, połowę z tego borykałem się z życiem. *Par. Niebo 179.* **74.** Budzić do życia ⟨*ożywiać, odradzać; powodować wzrost wegetacji*⟩: Pierwsze wiosenne deszcze budzą step do życia po długotrwałej zimie. *Gaj. W. Symb. 6.* **75.** (O)budzić się do życia ⟨*o przyrodzie; odradzać się na wiosnę*⟩. **76.** Być do życia; być nie do życia: Może wychowa mu dziecko tak, że będzie do życia i do ludzi. *Dąbr. M. Noce II, 166.* Nie do życia jest ona z takim usposobieniem. *Dąbr. M. Noce II, 82.* **77.** Być, leżeć między życiem a śmiercią ⟨*ciężko chorować, być w okresie przesilania się choroby*⟩: Zdawało mi się, żem był chory, chory mocno, między życiem a śmiercią. *Krasz. Opow. 50.* Jan leży między życiem a śmiercią. Doktor [...] odwiedza go i kuruje. *Krasz. Sfinks I, 313.* **78.** Chwytać ż. na gorąco: Lam chwytał życie na gorąco, przeplatał powieści swe aluzjami do ludzi i wydarzeń aktualnych. *Rocz. Lit. 1938, s. 103.* **79.** Cieszyć się, radować się życiem a. z życia. **80.** Czyhać, godzić, nastawać na czyje ż., zagrażać czyjemu życiu ⟨*starać się kogo zgładzić, zabić*⟩: Gustlik [...] uczył się wymaganej chytrości wobec wszystkiego, co na jego życie i siły czyhało. *Morc. Wyrąb. I, 234.* **81.** *przestarz.* Dać komu ż. ⟨*o kobiecie: urodzić dziecko*⟩: Błagam was o miłosierdzie nad nieszczęśliwą istotą, której dałam życie, a do której jawnie przyznać się i nad którą czuwać nie mogę. *Korz. J. Tad. 34.* **82.** Dać pół życia: Oczy obłąkanego wlepione w nią [...] trzymały ją niepojętą siłą na miejscu, choć chciała uciekać, choć dałaby pół życia, aby być o sto mil stamtąd. *Krasz. Opow. 72.* **83.** Dać sobie radę w życiu: Lękam się, że nie dasz sobie rady w życiu, obracasz się w świecie iluzji. *Brand. K. Antyg. 205.* **84.** Dać znak życia (często w formie zaprzeczonej): a) dawać znaki a. oznaki życia ⟨*zachowywać się tak, jak istota żywa, żyjąca (zwykle po utracie przytomności)*⟩: Chory zdawał się rozbudzić, jęczał i coraz wyraźniej dawał życia oznaki. *Krasz. SPP*; b) ⟨*dać wiadomość o sobie*⟩: Czemu po wyzwoleniu nie dał znaku życia stryjowi lub ciotkom. *Breza Uczta 77.* **85.** Darować komu ż. a. kogo życiem; nie darować komu życia: Mało kogo życiem darowano. *Krasz. Baśń 303.* Darujcie mi życie, a obiecuję wam dostarczyć okrętów do wyprawy na Sycylię. *Rudn. H. Spart. 259.* Gdziekolwiek zjawiła się para sarn wędrownych, już im Noga życia nie darował. Szedł za nimi póty, aż je zgładził ze świata. *Żer. Syzyf. 126.* **86.** *książk.* Dokonać życia, rozstać się z życiem, skończyć, zakończyć ż. *daw.* wyzionąć ż. ⟨*umrzeć*⟩: Śmiertelnie ranny, wkrótce życia dokonał. Do trupa samobójcy biegnie widzów ilość daleko większa aniżeli do trupa człowieka, co rozstał się z życiem w warunkach normalnych. *Jeż. Rotul. 80.* [Zarucki] na pal wbity, życie w okropnych mękach wyzionął. *Dzied. Lisow. I, 143.* **87.** Doświadczyć czego w życiu. **88.** *pot.* Iść na ż. ⟨*na utrzymanie, na jedzenie*⟩: Wszystkie porządniejsze rzeczy już mi się skończyły, a nowych nie mam sobie za co kupić, bo wszystko idzie na życie i potrzeby domowe. *Urban. Książ. 273.* **89.** Idzie, chodzi o ż. ⟨*życie czyje jest w niebezpieczeństwie*⟩: Dalej, w cwał, koniu, tu idzie o życie! *Mick. Giaur 167.* **90.** Iść, przebijać się przez ż.: Przebojem iść przez życie nie umiem. *Pigoń Komb. 236.* Szłam przez życie sama, pchana prawie w przepaść [...] a mimo to ocalałam. *Zap. G. Dzień 139.* **91.** Iść w ż. **92.** Kierować się czym (rozsądkiem, uczuciem) w życiu. **93.** Kochać ż. **94.** Kochać kogo nad ż. **95.** Coś kosztuje kogo ż.: Skok Antoniego kosztował życie tylko biednej Lutki. *Iwasz. J. Księżyc 261.* Miłość tej pani może cię kosztować życie. *Krasz. Sfinks I, 284.* **96.** Marnować (swe) ż. na co. **97.** Mieć ż. u kogo ⟨*wikt, utrzymanie*⟩. **98.** Mieć (jakie, np. zatrute, pogodne, spokojne) ż. **99.** Mieć

dość życia: Co to za życie — mówi — dość mam takiego życia! czy ja nie dam sobie rady. *Goj. Dziew. II, 71.* **100.** Mieć (gdzie a. z kim) rajskie, słodkie, święte **ż.** ⟨*żyć spokojnie, wygodnie, bez kłopotów*⟩: Jaka ona jest, taka jest [...] ale słodkiego życia to ona z nim nie ma! *Braun Lewanty 271.* Żałuję trochę, że stąd wyjadę, bo mamy tu święte życie. *Scheur Pam. 71.* **101.** Mieć z kim ciężkie **ż.**: Ale z tą starą Żarnecką [...] to będziemy mieli ciężkie życie. *Dąbr. M. Noce II, 54.* **102.** Mijać się w życiu: Ale tak jakoś zawsze mijaliśmy się w życiu. *Perz. Las 47.* **103.** Nabrać życia. **104.** Narażać **ż.** **105.** Nie ma w kim życia: a) ⟨*ktoś wygląda jak martwy*⟩: Woda z niego ociekała i życia w nim nie było... leżał bez oddechu, sztywny, blady. *Jeż Rotuł. 298*; b) ⟨*ktoś nie ma energii, żywotności, żwawości, werwy*⟩: Nie ma w nim za grosz życia. *SW.* **106.** Nie wyobrażać sobie życia bez kogo, bez czego: Nie wyobrażam sobie życia bez ciebie. *Perz. Las 63.* Nie wyobrażała sobie życia bez kina, bez teatru. **107.** Nie zaznać życia. **108.** Obniżyć stopę życia. **109.** Obrzydzać komu **ż.** ⟨*robić przykrości, dokuczać*⟩: Obrzydzili mu do tego stopnia życie, że wstydzi się i sroma w ogóle żyć. *Przybysz. Współ. I, 132.* **110.** Ocalić, uratować komu **ż.** ⟨*wybawić ze śmiertelnego niebezpieczeństwa*⟩. **111.** Coś odbija się na czyim życiu. **112.** (Od)dać za kogo, za co **ż.** (w ofierze); nieść *daw.* położyć **ż.** (w ofierze) dla kogo; za kogo; za co; kłaść **ż.** w ofierze; stracić **ż.** ⟨*(z)ginąć, polec*⟩: Ci, co zginęli w murach Warszawy, ci, co zginęli na Westerplatte, ci dali życie nie za nic. *Waż. SPP.* Etokles [...] spełni swe przeznaczenie, kładąc życie w ofierze za miasto ojczyste. *Sinko Lit. I/2, 55.* **113.** Odebrać, *daw.* odjąć sobie **ż.**; *książk.* pozbawić się życia; skończyć z życiem; skrócić sobie **ż.**, *książk.* skrócić pasmo dni życia; targnąć się na swe (własne) **ż.** ⟨*popełnić samobójstwo*⟩: On się starał o Zosię i mówił nawet do kilku osób, że jeżeli ona go odrzuci, to sobie życie odbierze. *Prus Now. II, 119.* Zelżony przez W. Księcia kapitan Wodziński pozbawił się życia. *Ask. Łukas. I, 72.* Prawda, mój drogi! że będziesz żył i nic nie zrobisz, aby skrócić życie sobie. *Dzierzk. Rodzina 197.* **114.** *przen.* Odwracać kartki swego życia ⟨*wspominać swoją przeszłość*⟩: Jeżeli odwracam wstecz kartki mego życia, to jedynie z zaciekłym pragnieniem, by się przedrzeć przez ciasną furtkę tej maluśkiej zagrody, jaką moje osobowe „ja" stanowi. *Przybysz. Współ. I, 28.* **115.** Osładzać, umilać, uprzyjemniać komu **ż.** **116.** Paść bez życia ⟨*zginąć, zostać zabitym*⟩: Strzela i Prokop pada bez życia. *Korz. J. Karpac. 68.* **117.** Patrzeć czarno na **ż.** **118.** *książk.* Pchać (swą) taczkę życia: Pcham z trudnością moją taczkę życia, mam wprawdzie chwile zniechęcenia, ale wynagradza mi to ten spokój, z jakim spoglądam w przyszłość. *Kosiak. Now. 35.* Ogół biedny, przykuty do roli, do brony i sochy, pcha wytrwale taczkę życia. *Jun. Bracia 6.* **119.** Pędzić **ż.** ⟨*żyć*⟩: Pędziła życie jednostajne, senne, bezbarwne. *Żer. Dzieje I, 275.* **120.** Płacić życiem za co; przypłacić co życiem: Płacimy życiem najlepszych ludzi za chęć naprawy świata. *Brand. K. Troja 129.* O mało życiem nie przypłaciła swego zamiłowania do łowów. *Tyg. Ilustr. 200, 1863.* **121.** Pobudzić do życia. **122.** Pochłonąć **ż.** ludzkie, x żyć ludzkich ⟨*być przyczyną śmierci człowieka lub x ludzi*⟩: W marcu br. zdarzył się na Hali Gąsienicowej niebywały w swych tragicznych skutkach wypadek z lawiną, który pochłonął dwa życia ludzkie. *Wierchy 1934, s. 179.* **123.** Podtrzymać w kim (gasnące) **ż.** **124.** (Po)dzielić z kim **ż.** ⟨*żyć wspólnie (zwykle o współmałżonkach)*⟩: [Ojciec] upominał [...] żebym dobrze poznał osobę, z którą mam życie podzielić. *Sztyrm. Pow. I, 366.* **125.** Pogodzić się z życiem: Pogodziłem się z życiem [...] Nie wymagasz od niego nadzwyczajności, bierzesz je, jakim jest i szukasz w nim dla siebie uśmiechu i radości — oto wszystko! *Sewer Nafta III, 196.* **126.** Postawić **ż.** na kartę; ryzykować **ż.** a. życiem: W obronie Janiny postawił życie na kartę. *Zachar. Kres. 192.* **127.** *książk.* Postradać **ż.** ⟨*zginąć*⟩. **128.** Poświęcić czemu **ż.** dla kogo, na co, za co. **129.** Powołać do życia (np. szkołę, instytucję) ⟨*stworzyć, zorganizować*⟩. **130.** Pozbawić, *przestarz.* zbawić kogo życia ⟨*zabić kogo*⟩: Cóż ci złego uczyniłem, że mię chcesz życia zbawić? *Sztyrm. Katalept. I, 243.* Rzucili się na swą ofiarę i życia ją pozbawili. *Baliń. M. SPP.* **131.** Pozostać przy życiu ⟨*ocaleć*⟩: Może choć jeden pozostanie przy życiu, w murach zginą wszyscy. *Rudn. A. Żołn. 8.* **132.** Prosić kogo o **ż.** ⟨*o darowanie życia; o pozostawienie żywym*⟩: Adrast obalony prosi o życie, Telemak mu go daje. *Jabł. SW.* **133.** Prowadzić (swobodne, wygodne itp.) **ż.** ⟨*swobodny, wygodny itp. tryb życia*⟩: Parska śmiechem, myśląc posępnie, że zaczyna prowadzić podwójne życie. *Goj. Dziew. II, 72.* **134.** Przedłużyć **ż.** **135.** Przejść przez **ż.** **136.** Przejść (wiele, niejedno) w życiu ⟨*doznać wielu przygód, przykrości, trudności; wiele doświadczyć*⟩. **137.** Przeży(wa)ć **ż.** **138.** Przyprowadzać, przywracać kogo do życia, przywrócić komu **ż.** ⟨*przyprowadzać kogo do odzyskania przytomności*⟩: Ujrzała nad sobą młodą dziewczynę, która wszelkimi siłami próbowała przyprowadzić ją do życia. *Łoz. Wł. SPP.* Przywróciła nareszcie omdlałą do życia. *Reym. SPP.* **139.** Pulsować życiem (o mieście, ulicy, placu, parku itp.). **140.** Radzić sobie w życiu. **141.** Ratować **ż.** czym (np. ucieczką). **142.** Rozpocząć nowe **ż.** **143.** Rwać się do życia: Wszystko we mnie rwie się do życia. *Strug Ojc. 92.* **144.** Skończyć przedwcześnie młode **ż.** ⟨*młodo umrzeć*⟩; skończyć chorowite **ż.** ⟨*umrzeć po dłuższej chorobie*⟩: Potem skończyła chorowite życie i matka. *Sztyrm. Katalept. II, 23.* **145.** Sprzedać drogo **ż.**: Postanowiłem drogo sprzedać swe życie. Gorączkowo nabiłem strzelbę. *Fiedl. A. Biz. 68.* **146.** (S)trawić **ż.** na czym a. w czym (np. na badaniach naukowych, na zabawach; w nudzie, w smutku): Życie strawił na badaniu przyrody, na chwytaniu jej sekretów. *Żer. Prom. 95.* **147.** Strwonić **ż.** na czym (np. na realizowaniu mrzonek). **148.** (S)tworzyć nowe **ż.** (na gruzach czego). **149.** Tętnić, wrzeć życiem (o lokalu, mieście itp.): Rynek wrzał już życiem. *Sienk. Listy I, 126.* **150.** Tracić **ż.** na co. **151.** Tryskać życiem ⟨*o osobie wesołej, energicznej, pełnej temperamentu, inicjatywy*⟩. **152.** Ubezpieczyć, ubezpieczenie na **ż.** ⟨*na wypadek śmierci*⟩. **153.** Ujść z życiem ⟨*wyjść cało, uniknąć śmierci*⟩: Musiałem podczas surowej zimy ruszyć w głąb pustyni Tybetu, skąd [...] cudem tylko uszliśmy z życiem. *Grąb. Podróże III, 115.* **154.** Ułożyć sobie **ż.** ⟨*ustalić, zorganizować*⟩. **155.** Unieść *daw.* salwować **ż.** (z niebezpieczeństwa, z rozbicia). **156.** Urządzić swe a. sobie **ż.**, urządzić się w życiu: Oboje umieli sobie życie urzą-

dzić wygodnie. *Kurek Ocean 185.* **157.** Usunąć się od życia (towarzyskiego, publicznego itp.), usunąć się od czynnego życia. **158.** Utrzymać się przy życiu. **159.** Uży(wa)ć życia ⟨*hulać, bawić się*⟩: Bractwo łakomie rzuciło się do stołów [...] jedli, pili, używali życia. *Par. Przyg. 17.* Będzie pani chodziła do teatru, do kina, na koncerty, na dansingi. Użyje pani życia. *Kurek Ocean 224.* **160.** Użyć pełni życia. **161.** Walczyć o ż. **162.** Wcielić co (np. pomysł) w ż. ⟨*urzeczywistnić, zastosować w praktyce*⟩. **163.** Wejść w ż. (o dekrecie, ustawie) ⟨*zostać wprowadzonym; zacząć obowiązywać, nabrać mocy obowiązującej*⟩. **164.** Wejść w ż. czyje (np. społeczeństwa). **165.** *książk. przestarz.* Widzieć się w niebezpieczeństwie życia ⟨*będąc śmiertelnie zagrożonym*⟩: Chmielowski widząc się w niebezpieczeństwie życia schronił się i zatarasował w najgłębszym zakątku domu. *Łoz. Wł. Praw. I, 321.* **166.** Wieść ż. ⟨*żyć, egzystować*⟩: [Wilk] wiódł łotrowskie życie. *Kras. Bajki 29.* **167.** Wnosić, wnieść (gdzie, do czego) ż.; zakładać, zaprowadzać gdzie nowe ż.: Myśmy wnosili tu życie. Bez nas miała się ta cała piękna mieścina zapaść na nowo w swą pierwotną martwotę. *Prusz. Trzyn. 36.* Nowe życie zakładał tu sobie. *Żer. SPP.* **168.** Wprowadzić w ż. (np. ustawę, dekret; pomysł) ⟨*zalecić wykonanie, wprowadzić w wykonanie*⟩. **169.** *książk.* Wstępować w progi życia; na drogę życia ⟨*zaczynać żyć jako człowiek dojrzały, samodzielnie*⟩: Synu! przeszło lat niemało, gdym wstępował w życia progi. *Grudz. Ideal. 28.* Wiedzieliśmy bardzo dobrze, iż jesteśmy pokoleniem, które na drogę życia wstępuje w dniu feralnym. *Orzesz. Bieguny 11.* **170.** Wydawać x zł dziennie (miesięcznie) na ż. ⟨*na utrzymanie*⟩. **171.** Wynikać z życia ⟨*z praktyki życiowej*⟩: Według mnie moralność człowieka powinna wynikać z życia, nie z literatury. *Brand. K. Troja 191.* **172.** *książk.* Wypchnąć kogo (zostać wypchniętym) poza nawias życia. **173.** Wypełnić czym ż. **174.** *książk.* Wypłynąć na powierzchnię życia ⟨*zrobić karierę, wybić się*⟩: Stara się znowu wypłynąć na powierzchnię życia i odzyskać utracone znaczenie oraz wygodnie urządzić się wśród nowych warunków w stolicy. *Bar Kum. 194.* **175.** Wyrzec się życia ⟨*wstąpić do zakonu*⟩. **176.** Wystarczać na ż. ⟨*na utrzymanie*⟩. **177.** *książk.* Wytrzymać próbę życia: Jacek Malczewski wytrzymał próbę życia — został wielkim artystą — zdobył serca ludzkie, uznanie, sławę. *Heyd. Malcz. 123.* **178.** *daw.* Wziąć czyje ż. ⟨*zabić kogo*⟩: Jedno z dwojga musi nastąpić: albo ja wezmę twe życie, albo ty mnie zabijesz. *Bełc. Król 306.* **179.** Zachować ż., zostać przy życiu ⟨*nie zginąć, ocaleć*⟩: Pod Mławą była istna rzeź! Z ósmej dywizji nikt nie został przy życiu. *Rudn. A. SPP.* **180.** Zachować, zostawić kogo przy życiu ⟨*darować komu życie*⟩. **181.** Niedaleko w życiu zajechać. **182.** Zakosztować życia. **183.** Zapełnić ż. czym. **184.** *pot.* (Za)pracować, zarabiać na ż. ⟨*na utrzymanie*⟩: Znękany niedostatkiem [...] pragnął tylko zarabiać na życie. *Żer. Wspom. 19.* **185.** Zastać, nie zastać kogo przy życiu: Gdy w końcu sierpnia zajechał do Wilna, nie zastał przy życiu ojca, który zmarł, nie doczekawszy powrotu Syrokomli. *Mikul. Spot. 264.* **186.** Zatru(wa)ć komu ż. — czym. **187.** Zaważyć na czyim życiu. **188.** Zawdzięczać ż. komu, czemu: [Żubr] jednym uderzeniem rogów wyrzucił w górę konia, a jeździec zawdzięczał życie tylko swej zręczności [...] chwycił się gałęzi i na niej zawisł. *Tyg. Ilustr. 200, 1863.* **189.** Zawiązać komu ż.: Życie mi zawiązałeś, łatku galerowy, mogłam zrobić świetną partię. *Wiech Śmiej I, 208.* Ja bym się nie ożenił, bo bym zawiązał tylko życie pannie Heli. *Perz. Siostra 238.* **190.** *książk.* Zbliżać się do wieczornych dni życia ⟨*do starości*⟩: Był to człowiek zbliżający się do wieczornych dni życia, z głową pobieloną szronem, ale czerstwy. *Sienk. Quo I, 26.* **191.** Złamać, zmarnować, zwichnąć komu ż. ⟨*unieszczęśliwić kogo*⟩: Nie mogła darować [...] siostrze, która chorążycowi zwichnęła życie, odebrała zdrowie, uczyniła go nieszczęśliwym. *Krasz. Szalona 271.* **192.** Złożyć (całe swoje) ż. w ofierze ⟨*poświęcić się czemu całkowicie*⟩: Jeżeli potrafię złożyć całe swoje życie w ofierze słusznej sprawie, to chyba okaże się, że mam serce. *Krzyw. I. Bunt 11.* **193.** Zmienić tryb, sposób życia. **194.** Znać się z życiem ⟨*mieć doświadczenie życiowe*⟩. **195.** Zniechęcić kogo (się) do życia. **196.** Zostać bez środków do życia: Panna Zofia została bez środków do życia i przyjechała do Warszawy. *Perz. Las 24.* **197.** Zwątpić o czyim życiu ⟨*być przekonanym, że ktoś umrze*⟩: Wpadł w ciężką niemoc i już byli wszyscy zwątpili o życiu jego. *Kras. Życia IX, 88.* **198.** Żyć życiem własnym. **199.** ż. biegnie, ubiega, ucieka. **200.** ż. brzydnie, obrzydło, obmierzło; przykrzy się, zbrzydło komu: Ach, życie mi już przy was zupełnie obrzydło! *Dygas. As. 112.* Dyskretnie, prawie wstydliwie dawał do zrozumienia, że życie mu obmierzło. *Ask. Poniat. 70.* Po śmierci ciotki, kiedy mi strasznie było markotno, że się aż życie przykrzyło, chciałem iść na wędrówkę. *Wol. Dom. III, 57.* **201.** ż. drożeje, ż. tu drogie ⟨*środki żywnościowe drożeją*⟩. **202.** ż. czyje gaśnie ⟨*ktoś umiera*⟩: Życie jej gasło z wolna. *Sztyrm. Pow. I, 111.* **203.** ż. hartuje, uczy kogo czego. **204.** Jest w czym ż.: Ileż życia było w tej młodej twarzy! *Kow. A. Próba 83.* **205.** ż. kipi (wszędzie): Wszędzie kipiało życie i huczała wytężona praca. *Brand. M. Pocz. 117.* **206.** ż. ledwie kołacze się w kim ⟨*ktoś jest bardzo schorowany, słaby, może lada chwila umrzeć*⟩: Życie ledwie kołatało się w tym twardym starcu. *Malew. Żel. 20.* **207.** ż. komu niemiłe: Dlaczego ty zadajesz się z takim chuliganem, czy tobie życie niemiłe? *Goj. Dziew. I, 220.* **208.** ż. pcha kogo do czego. **209.** ż. płynie, upływa komu na czym, w czym, w jakiś sposób: Życie jej płynęło w niewolniczych posługach, w hańbie i ciągłym przerażeniu. *Sienk. Wołod. III, 107.* **210.** ż. rozwija się (na powierzchni ziemi). **211.** ż. schodzi, zeszło komu na czym (np. na pracy w biurze, w szkole; na hulankach i zabawach, na działalności społecznej). **212.** ż. (np. umysłowe) skupia się gdzie ⟨*działalność czyja*⟩. **213.** ż. toczy się (normalnie), potoczyło się (jakimś trybem). **214.** ż. tryska mu z oczu ⟨*ogień*⟩ *SW.* **215.** ż. układa się komu (gładko, pomyślnie, niepomyślnie itp.): Życie układało mu się dotąd zbyt gładko, zbyt szczęśliwie. *Krzyw. I. Siew 202.* **216.** ż. ulatuje, ulata (z kogo) ⟨*ktoś słabnie, umiera*⟩: Ogarniała go nieskończona słabość i czuł, że życie zeń ulata. *Krzywosz. Rusał. 20.* Czując, że życie ulatuje, podyktował swojemu uczniowi [...] ostatnią kompozycję. *Iwasz. J. Bach 60.* **217.** ż. uśmiechnęło się do kogo ⟨*komuś powiodło się w życiu*⟩. **218.** ż. czyje wisi, zawisło na włosku ⟨*jest w niebezpieczeństwie*⟩. **219.** ż. wre, zawrzało (gdzie). **220.** Jakby ż. wstąpiło

w kogo: We wszystkich jakby życie wstąpiło, zabawa szła do rana. *Bogusz. Kura 59*; (nowe) **ż.** wstępuje w kogo: W Edmunda nowe życie wstąpiło. *Prus Now. II, 43.* **221.** Jeżeli ci **ż.** miłe ⟨*z poprzedzającym rozkaźnikiem: jeżeli nie chcesz być narażony na śmiertelne niebezpieczeństwo*⟩: Uciekaj, jeżeli ci miłe życie! *Fel. E. Syb. III, 121.* **222.** *książk.* Śmierć przecięła pasmo życia komu ⟨*ktoś zmarł*⟩: Przecięła pasmo życia śmierć genialnemu muzykowi Karolowi Szymanowskiemu, który zostawił także spuściznę literacką. *Rocz. Lit. 1937, s. 307.*

przysł. **223.** Jakie życie, taka śmierć. **224.** Życie różne, grób jeden.

życiowy 1. Burza, katastrofa **ż-a** ⟨*przen. o wydarzeniach, działaniach mających zgubne następstwa dla kogo*⟩: Biedna dziewczyna! pierwsza burza życiowa złamała ten śliczny kwiat zaledwo rozkwitły. *Sienk. SW.* **2.** Droga życiowa; na drodze życiowej (spotkać kogo) ⟨*w życiu*⟩. **3.** Kariera **ż-a** ⟨*powodzenie, osiągnięcie stanowiska w pracy zawodowej, społecznej itp.; wysoka pozycja w życiu*⟩. **4.** Konieczność **ż-a** ⟨*spowodowana rzeczywistymi warunkami, rzeczywistą sytuacją, w jakich ktoś lub coś się znajduje*⟩. **5.** Niedołęga **ż.** ⟨*człowiek nieenergiczny, nie umiejący sobie radzić w życiu*⟩. **6.** Potrzeby **ż-e** ⟨*dotyczące strony praktycznej życia*⟩.

życzenie 1. Dobre (najlepsze), gorące, najsłodsze, niepobożne, osobiste, pobożne, serdeczne (najserdeczniejsze), skromne, skryte, szczere, tajone, uroczyste, wzajemne **ż.**, **ż-a. 2. ż-a** imieninowe, noworoczne, świąteczne ⟨*powinszowania*⟩. **3. ż.** c z e g o: **ż.** pomyślności, szczęścia; szczęśliwej podróży, spełnienia pragnień. **4. ż.** d l a k o g o (przesłać). **5. ż.** o d k o g o: **ż.** od rodziny, od przyjaciół. **6.** N a **ż.** c z y j e: Niechcicowie na życzenie pani Barbary [...] otrzymali gotówkę. *Dąbr. M. Noce II, 193.* **7.** W myśl (wedle) czyjego życzenia, zgodnie z czyim życzeniem: Zgodnie z życzeniem swych oficerów Miller znowu rozpoczął układy. *Sienk. Pot. III, 263.* **8.** Kierować się czyim życzeniem (w czym). **9.** Mieć (jedno) **ż.**; mieć **ż.** (co robić) ⟨*pragnąć czego (tylko jednej rzeczy); pragnąć co robić*⟩: Pracuję wśród stada baranów, które mają jedno życzenie: żebym nie ruszał ich wełny. *Brand. K. Troja 30.* - Mieć życzenie wyspać się porządnie. **10.** Odgadywać, uprzedzać czyje **ż-a. 11.** Coś pozostaje pobożnym życzeniem ⟨*nie może być zrealizowane*⟩: Podwyższono komput do 30 000 [...] ale z braku funduszów pozostało to pobożnym życzeniem, tak że pod bronią było istotnie około 15 000 ludzi. *Brück. Kult. III, 245.* **12.** Coś pozostawia, przedstawia wiele do życzenia; coś nic nie pozostawia do życzenia ⟨*coś jest nie zadowalające, nie jest w porządku; coś jest w porządku*⟩: Język przekładu pozostawia wiele do życzenia. *Rocz. Lit. 1932, s. 143.* Powiedziałam mu, że o ile wiem, położenie rodzinne i majątkowe pani Róży nic nie pozostawia do życzenia. *Orzesz. Z różnych I, 141.* **13.** Słać, przesyłać, *daw.* zasyłać **ż-a** (np. szczęścia). **14.** Przychylić się do czyjego życzenia; *książk.* uwzględnić czyje **ż. 15.** Przyjmować **ż-a** (od kogo). **16.** Składać, złożyć (komu) **ż-a**: Przy składaniu życzeń całowali się z radcą w ramiona. *Par. Niebo 37.* Przychodzę właśnie złożyć moje najserdeczniejsze życzenia. *Perz. SPP.* **17.** Spełniać, wykonywać, zaspokajać czyje **ż.**: Bardzo ją kochali i spełniali każde jej życzenie. *Leśm. Klech. 197.* **18.** Życzeniu staje się, nie staje się zadość ⟨*spełnia się, nie spełnia*⟩: Zmarły pragnął, aby był pogrzebany przy Via Appia, jednak temu życzeniu zadość się nie stało. *Chłęd. Odr. 130.* **19.** Wypowiedzieć; wyrazić **ż.**, aby..., żeby...: Muszę [...] wyrazić życzenie, aby zapowiedziane przez autora obszerniejsze opracowanie tego tematu doczekało się rychłego urzeczywistnienia. *Rocz. Lit. 1935, s. 277.* **20.** Wysłuchać czyich życzeń. **21.** Zadośćuczynić, *przestarz.* czynić zadość czyjemu życzeniu: Na to potrzeba czasu, którego ja nie mam, i już z tej przyczyny trudno mi zadośćuczynić ich życzeniu. *Fiedl. A. Rio 233.* Chciałeś [...] abym ci doniósł, jaki będzie dalszy skutek moich zamiarów, które ty dziwacznymi nazywasz. Czynię zadość twemu życzeniu. *Skarb. Starosta 35.* **22.** Zastosować się do czyjego życzenia. **23. ż.** czyje spełni(ło) się, ziści(ło) się ⟨*urzeczywistniło się*⟩: Jakże się cieszę, że życzenie ojca się ziści. *Rodz. Dew. 115.*

życzliwość 1. Bezinteresowna, niekłamana, prawdziwa, przyjacielska, serdeczna, szczególna, szczera, widoczna, wzajemna **ż.** ⟨*życzliwe ustosunkowanie do kogo lub czego*⟩. **2. ż.** d l a k o g o, d l a c z e g o; w o b e c k o g o: **ż.** dla ludzi, dla świata; wobec bliźnich. **3.** Przez **ż.**, z życzliwości (robić co). **4.** Z życzliwością (potraktować, przyjmować kogo, co; ustosunkować się do kogo, czego). **5.** Być dla kogo z życzliwością ⟨*odnosić się do kogo życzliwie*⟩: Gdy pana pozna bliżej moja ciocia, jestem pewna, że będzie dla pana z równą jak ja życzliwością. *Bał. Burm. 95.* **6.** Darzyć, otaczać kogo życzliwością. **7.** Doznać od kogo życzliwości; spotkać się z życzliwością. **8.** Mieć, zachować dla kogo **ż.** (nieco, wiele itp.) życzliwości: Zachowajcie dla mnie w sercu waszym nieco życzliwości. *Słow. Agez. 166.* **9.** Okaz(yw)ać komu **ż. 10.** (Po)dziękować za **ż. 11.** Pozyskać, zyskać, zdobyć, zaskarbić sobie, (z)jednać sobie czyją **ż.**: Książka zdobyła sobie życzliwość czytelników. *Gomul. Wspom. 7.* Trzeźwy, sprytny, wytrwały, umiał sobie zjednać życzliwość sąsiadów. *Rol. Nowe 103.* **12.** Składać, złożyć dowody życzliwości (dla kogo); zapewniać kogo o swojej życzliwości.

życzliwy 1. ż-a dusza ⟨*osoba życzliwa*⟩. **2. ż-e** przyjęcie ⟨*przychylne*⟩: Spotkać się z życzliwym przyjęciem. **3. ż-e** serce (mieć) ⟨*odznaczać się życzliwością; doznawać uczucia życzliwości wobec kogo*⟩. **4. ż-e** serce, serca ⟨*życzliwy człowiek, życzliwi ludzie*⟩: I ucieszyła się, że ma tak wiele życzliwych serc, tak wiele przyjaznych dłoni, taką wielką rodzinę ludzi pracy. *Was. W. Pok. 34.* **5. ż.** sługa ⟨*zwrot grzecznościowy stosowany w listach*⟩. **6. ż.** d l a k o g o a. k o m u, c z e m u: **ż.** dla uczniów a. uczniom; **ż.** czasopismu. - Był ufny, życzliwy wszystkim i wszystkiemu. *Boy SPP.* **7.** Być życzliwym komu ⟨*okazywać komu życzliwość*⟩. **8.** Patrzeć życzliwym okiem na kogo, na co ⟨*traktować kogo, co; odnosić się do kogo, czego życzliwie*⟩: Ty zawsze patrzyłeś życzliwym okiem na wszystkie jego wybryki. *Iwasz. J. Odbud. 52.*

życzyć 1. ż. komu dobrze, źle; z serca, z duszy ⟨*chcieć dla kogo dobrze, źle itp.*⟩. **2. ż.** k o m u c z e g o (np. pomyślności, szczęścia, szczęśliwej

podróży, przyjemnej zabawy ⟨*winszować; składać życzenia*⟩. **3. ż.** sobie czego a. co robić ⟨*wyrazić życzenie czego, chcieć czego*⟩: Ma polecenie od matki, która życzy sobie natychmiast mówić ze mną. *Krasz. Pam. 197.* **4.** Czego pan (pani) sobie życzy? ⟨*forma zapytania, kierowanego do interesanta, klienta w sklepie itp.*⟩. **5.** Co pan (pani itp.) życzy sobie (na obiad, na drugie danie, na kolację itp.) ⟨*co pan itp. chciałby zjeść (na obiad itp.); co pan każe sobie podać*⟩.

żyć 1. ż. marnie, przykładnie, skromnie, spokojnie, wygodnie, wystawnie, jak u Pana Boga za piecem; **ż.** z dnia na dzień ⟨*pędzić życie; sprawować się, prowadzić się*⟩. **2. ż.** gromadnie ⟨*o zwierzętach, rybach: łączyć się w gromady*⟩. **3. ż.** nad stan ⟨*nad możliwości materialne*⟩. **4. ż.** parami ⟨*o zwierzętach, ptakach; łączyć się w pary*⟩: Pliszka żyje parami. *Fud. Zwierz. 116.* **5. ż.** jak mnich ⟨*prowadzić ascetyczny tryb życia*⟩. **6.** *środ.* **ż.** na sto dwa ⟨*wyżywać się*⟩: Józefów żyje tylko przez dwa miesiące w roku, ale wtedy — jak się to nazywa w języku fachowców — żyje na sto dwa. *Rudn. A. Morze 11.* **7. ż.** w nędzy ⟨*egzystować w złych warunkach materialnych*⟩. **8. ż.** d l a k o g o, d l a c z e g o ⟨*działać, pracować*⟩: **ż.** dla dzieci, dla przyjaciół. **9.** Jak żyję (na świecie), jak x lat żyję (nie słyszałem, nie widziałem itp.) ⟨*nigdy (nie słyszałem, nie widziałem itp.); w ciągu x lat życia (nie słyszałem, nie widziałem itp.)*⟩: Jak żyję, nie słyszałem tak granego Beethovena. *Sienk. Bez dogm. II, 61.* Jak siedemdziesiąt lat żyję, tak niczego podobnego nie widziałem. *Otw. Spot. 17.* **10.** *pot.* Jak ci się żyje? ⟨*jak ci się powodzi*⟩. **11. ż.** nie umierać ⟨*zwrot oznaczający najwyższe uznanie dla warunków życiowych*⟩: Przyszła niedziela, to ja garniturek, buciki, dziewczynkę i na spacer. Panie, żyć nie umierać. *Braun Lewanty 241.* **12.** Nie móc **ż.** bez kogo, bez czego ⟨*nie móc się obejść, nie móc wytrzymać bez kogo, bez czego*⟩: Nie ma wątpliwości, że mi się Malarka podobała, ale bynajmniej zakochany nie jestem do tyla, abym zazdrościł albo żyć bez niej nie mógł. *Mick. Listy I, 364.* **13.** Nie **ż.** ⟨*umrzeć*⟩: Ale jak tu powiedzieć Linowskiej, że człowiek, którego od kilku lat widywała, znała i lubiła [...] że człowiek ten nie żyje. *Prus Dzieci 142.* **14.** Nie **ż.** z sobą (z mężem, z żoną) ⟨*o małżeństwie: być w separacji*⟩: Jak to — od kilku miesięcy pobrani i już z sobą nie żyją. *Choj. Alkh. IV, 149.* Był naprawdę żonaty, choć z żoną od kilku lat nie żył. *Gomul. Ciury III, 19.* **15.** Przestać **ż.** ⟨*umrzeć*⟩: Przy partii szachów nagle żyć przestał z sercowej choroby. *Prz. Tyg. Życia 7, 1875.* Po krótkiej chorobie żyć przestał. *Jun. Dworek 134.* **16. ż.** c z y m ⟨*odżywiać się*⟩: **ż.** jarzynami, pieczywem, mięsem, owocami. **17. ż.** o chlebie i wodzie ⟨*odżywiać się wyłącznie chlebem i wodą*⟩. **18. ż.** nie tylko chlebem ⟨*mieć i inne potrzeby (np. kulturalne)*⟩: Najwięksi mężowie stanu zapominali stale, że człowiek i lud nie tylko chlebem żyje. *Brück. Kult. IV, 239.* **19. ż.** c z y m ⟨*zajmować się wyłącznie czym; być zaabsorbowanym czym*⟩: Był zawsze pełen młodego zapału i żył poezją. *Bar Kum. 319*; **ż.** jakąś ideą, myślą. **20. ż.** nadzieją czego ⟨*mieć nadzieję na co*⟩. **21. ż.** wspomnieniami ⟨*często co wspominać, rozmyślać często o przeszłych przeżyciach*⟩: Mam niespełna lat dwadzieścia, a już zaczynam żyć „wspomnieniami". *Zap. G. Pam. 111.* **22. ż.** życiem (czego a. jakim) ⟨*być zaabsorbowanym wyłącznie czymś*⟩: Żył tylko życiem fabryki, rozumiał tylko życie maszyn i o nich tylko myślał. *Reym. Now. II, 140.* **23. ż.** pełnym życiem a. pełnią życia ⟨*używać życia w pełni; wyżywać się*⟩. **24. ż.** na gospodarstwie ⟨*gospodarować, prowadzić gospodarstwo*⟩: Na zachodzie tysiące chłopów żyje na takich gospodarstwach. *Dąbr. M. Noce. II, 179.* **25.** *pot.* **ż.** na oddzielnym garnuszku (garnczku) ⟨*prowadzić osobne gospodarstwo*⟩: Babka [...] żyła na swój koszt na oddzielnym garnczku ze starych oszczędności. *Rudn. L. Stare I, 126.* **26. ż.** na odludziu ⟨*mieszkać z dala od siedzib ludzkich*⟩. **27. ż.** w c z y m: *książk.* **ż.** w krainie fantazji ⟨*oddawać się marzeniom, roić, fantazjować*⟩: Żyliśmy w krainie fantazji, budowali kryształowe zamki i nabijali je ćwieczkami poezji. *Zap. G. Krzyż 50.* **28. ż.** w ciągłym strachu (o kogo, o co) ⟨*przeżywać często strach (z powodu kogo, czego)*⟩: Żyła w ciągłym strachu o syna. - Matka ma jakiś uraz, żyje w ciągłym strachu, że ją ktoś może podejrzewać. *Żukr. Dni 301.* **29. ż.** w ciągłym zdenerwowaniu ⟨*denerwować się stale*⟩: Od szeregu tygodni żyła w ciągłym zdenerwowaniu. *Perz. Las 124.* **30. ż.** z c z e g o ⟨*utrzymywać się z czego*⟩: **ż.** z emerytury, z pracy w biurze; z handlu. **31.** Nie mieć z czego **ż.** ⟨*nie mieć środków materialnych, nie mieć pieniędzy na utrzymanie*⟩. **32. ż.** z pióra ⟨*utrzymywać się z pracy pisarskiej*⟩: Znam literatów żyjących wyłącznie z pióra. *Sienk. Mieszan. 98.* **33. ż.** z k i m ⟨*współżyć*⟩: **ż.** z kim dobrze, źle; zgodnie; niedobrze, niezgodnie; **ż.** z kim w zgodzie, w niezgodzie, w pokoju. - Rodzice [...] dobrze z sobą żyli. *Węg. Ody 4.* Z zięciem żyje w przykładnej zgodzie. *Jaroch. Liście 248.* Słońca nie potrzebował, żył z nim w otwartej niezgodzie przenosząc blask świec jarzących nad światło powszednich promieni. *Choj. Alkh. IV, 51.* **34. ż.** z k i m: a) ⟨*obcować z kim jak mąż z żoną*⟩: Miała narzeczonego, jakiegoś wojskowego, z którym żyła parę lat, ale który ją w końcu opuścił. *Chor. Zazdrość 283*; b) ⟨*utrzymywać stosunki towarzyskie, bywać u kogo*⟩: Za życia dziadka — a zwłaszcza już w latach ostatnich jego choroby, nie puszczało się do domu nikogo, z kim się „nie żyło". *Zeg. Zmory 183.* **35. ż.** z kim za pan brat ⟨*być w stosunkach poufałych, poufalić się z kim*⟩: Staś żył ze wszystkimi za pan brat. *Sienk. Pust. I, 7.* **36. ż.** z kim w ciągłej wojnie ⟨*awanturować się, kłócić się, drzeć z kim stale; być z kim w złych stosunkach*⟩. **37. ż.** z kim w przyjaźni ⟨*przyjaźnić się z kim*⟩: Obu zalotników spotykałem często razem, żyli z sobą w przyjaźni, każdy przekonany, że szala pomyślnego wyroku chyliła się na jego stronę. *Choj. Alkh. IV, 151.* **38. ż.** z kim na wiarę, w konkubinacie, *posp.* na kocią łapę ⟨*w niezalegalizowanym związku małżeńskim*⟩: Była to para, która ku zgorszeniu całej wsi żyła od paru lat na wiarę. *Żukr. Kraj. 39.* **39.** Żył(a) sobie raz a. żył(a) sobie gdzie ⟨*na początku opowiadania, bajki: istniał(a), był(a)*⟩: Żył sobie w zamku kasztelan bogaty. *Syrok. Gaw. 127.* **40.** Pamięć czego a. o kim, o czym żyje gdzie ⟨*ludzie pamiętają o kim, o czym*⟩: Żyła jeszcze w Szwecji pamięć straszliwego pogromu pod Kirchholmem. *Sienk. Pot. I, 181.* **41.** Kto żył; wszystko, co żyje, co żyło (śpieszył(o), biegł(o) itp.)

⟨*wszyscy śpieszyli, biegli itp.*)⟩: Kto żył, spieszył do ognia [...] osłaniano mokrymi płachtami przyległe budynki. *Choj. Alkh. IV, 80.* Wszystko, co żyło, zamarło w przeraźliwym oczekiwaniu na piorun, lecz zamiast niego lunął rzęsisty deszcz. *Mort. Wawrzek 157.* **42.** Niech żyje! niech żyją! ⟨*okrzyk na cześć kogo lub czego*⟩: Ludzie wybiegają z domów [...] a wszyscy krzyczą i wrzeszczą: — Niech żyją górnicy! — ... Niech żyją! *Morc. Ptaki 195.*

przysł. **43.** Kto pije, długo żyje. **44.** Pamiętaj rozchodzie żyć z dochodem w zgodzie.

żyd 1. ż. wieczny tułacz ⟨*Ahaswer, według legendy skazany na tułaczkę ziemską do końca świata; przen. o człowieku będącym stale w podróży*⟩: Panią Celestynę zowią pospolicie Żydem Wiecznym Tułaczem, bo od lat wielu ciągle jest w podróży. *Krasz. Seraf. 98.* **2.** Kiwać się jak **Ż.** nad talmudem. **3.** *przestarz.* Posadzić, usadzić, zrobić żyda ⟨*zrobić plamę atramentową*⟩: Na tym egzemplarzu [poezji] posadził był [Mickiewicz] ogromnego żyda. *Niwa VI, 1875, s. 246.* Wezwana do podpisu, zrobiwszy dwa żydy, krzywo nakreśliła swe imię. *Krasz. Czarna 168.* **4.** *przestarz. żart.* Wozić **ż-y** ⟨*kiwać się siedząc i drzemiąc na koźle, na wozie; na kulbace*⟩: A któżby miał przyjechać, oprócz Marcina, co się tak upił, że ledwie siedzi na wozie. Nie uwierzysz, jak pociesznie woził on żydy przez całą drogę. *Jank. Zaśc. 180.*

przysł. **5.** Kiedy bieda, to do Żyda. **6.** Kochajmy się jak bracia, liczmy się (rachujmy się) jak Żydzi.

żydowski 1. Dzielnica **ż-a** (w mieście) ⟨*zamieszkana wyłącznie przez Żydów*⟩. **2.** Gwiazda **ż-a** ⟨*pięcioramienna*⟩. **3.** Język **ż.** ⟨*jidysz*⟩. **4.** Religia **ż-a** ⟨*wyznanie mojżeszowe*⟩. **5.** Po żydowsku: a) ⟨*o potrawach: przyrządzany na sposób żydowski*⟩: Szczupak po żydowsku; ryba po żydowsku; b) ⟨*językiem żydowskim*⟩: Mówić, pisać po żydowsku.

żyjący 1. Istota **ż-a** ⟨*osoba żywa, organizm żywy*⟩. **2. ż.** portret czyj ⟨*o kimś bardzo podobnym do kogoś*⟩: Młodsza siostra zdawała się być żyjącym portretem matki. *Orzesz. Argon. 30.* **3. ż.** szkielet, trup ⟨*o człowieku wychudzonym lub wycieńczonym ciężką chorobą, bliskim śmierci*⟩.

żylny 1. Krew **ż-a** ⟨*krążąca w żyłach (nie oczyszczona)*⟩. **2.** Naczynia **ż-e** ⟨*żyły*⟩. **3.** *biol. anat.* Przedsionek **ż.**

żyła 1. ż-y jak powrósła, postronki; postronki żył ⟨*grube wystające żyły (naczynia krwionośne)*⟩. **2.** *geol.* **ż.** kruszcowa, mineralna ⟨*szczelina skalna wypełniona kruszcami, minerałami*⟩. **3.** *geol.* **ż.** wodna ⟨*zaskórna*⟩. **4.** *przen.* Złotodajna **ż.**; złota **ż.** czego: a) ⟨*obfite źródło czego*⟩: Należałoby zbadać gwary ludowe wszystkich okolic i odszukać w nich [...] złotą żyłę mowy słowiańskiej, czysty język piastowski. *Żer. Proj. 11*; b) ⟨*o osobie*⟩: Inżynier S. kupuje obrazy. Złota żyła — kupi od ręki. *Brand. K. Miasto 133.* **5. ż.** srebra, złota ⟨*warstwa ziemi lub skały zawierająca srebro, złoto*⟩. **6.** *rzad.* **ż.** komiczna, **ż.** humoru: Żadne mistrzostwo techniki nie zastąpi przyrodzonej żyły scenicznego humoru. *Siedl. A. Świat 53.* **7.** Otwieranie żył ⟨*rodzaj tortury średniowiecznej polegającej na rozcinaniu żył i wlewaniu do nich roztopionego ołowiu*⟩. **8.** *med.* Zwapnienie żył. **9.** Mrożący, ścinający krew w żyłach ⟨*o okropnym przerażającym opowiadaniu, widoku itp.*⟩: Oczom ich przedstawił się okrutny, ścinający krew w żyłach widok. *Dobrow. S. Not. 81.* **10.** Otworzyć, podciąć, poderznąć, przeciąć, rozpruć sobie **ż-y** (w celach samobójczych). **11.** Pruć **ż-y** z kogo ⟨*torturować kogo*⟩: Żyły będę pruł z ciebie, smażyć w oliwie wrzącej będę was oboje. *Kaczk. Murd. I, 233.* **12.** Wypruwać **ż-y** (z siebie, z kogo — czym — dla kogo) ⟨*męczyć się (kogo — czym — dla kogo)*⟩: Nie będziesz wypruwała z niego żył prowadzeniem go na koncerty i dramaty, których nie znosi. *Tyg. Ilustr. 9, 1900.* Zapracowuje się dla niego; żyły [...] da ze siebie dla niego wypruć. *Żer. Opow. 185.* **13.** Coś (zgroza) mrozi, ścina krew w żyłach (czyich): Zgroza ścina krew w żyłach i podnosi włosy na głowie. *Tarnow. Sienk. 285.* W chwili, w której zwrócił się do niego, stało się coś takiego, co wszystkim czworgu zmroziło krew w żyłach. *Sienk. Pust. I, 208.* **14.** Krew ścina się, ścięła się komu (lodem), krzepnie w żyłach: Nagle stało się coś takiego, od czego krew ścięła mu się lodem w żyłach. *Sienk. Pust. I, 85.* **15.** *książk.* W żyłach czyich płynie, *rzad.* bije, gra jakaś krew ⟨*ktoś jest jakiegoś pochodzenia, ktoś pochodzi z jakiegoś środowiska*⟩: W żyłach jego [Balzaka] płynęła tęga krew francuskich chłopów. *Boy Balz. 9.* W żyłach mu grała krew ojca i wszystkich dziadów po mieczu. *Gomul. Miecz II, 93.* **16. ż-y** nabrzmiewają, nabiegają komu (krwią), pulsują, pęcznieją (na karku), występują (na czoło, na czole, na skroniach, na twarzy).

żyłka 1. Błękitne, delikatne, drobne, drobniutkie, sine **ż-i** (na skroniach itp.) ⟨*naczynia krwionośne*⟩. **2.** Słaba **ż.** kogo a. czyja ⟨*słaba strona, słabość, inklinacja do czego*⟩. **3. ż.** handlowa, kolekcjonerska, literacka, łowiecka a. myśliwska, pieniacka, pisarska, podróżnicza, rolnicza, satyryczna, sportowa, włóczęgowska, zbójecka a. **ż.** do handlu, do kolekcjonerstwa, do literatury, do łowiectwa (myśliwstwa), do pieniactwa, do pisarstwa itp. **4.** Siatka, sieć żyłek (na skroniach). **5.** Marmur w żyłki ⟨*ze smugami w innym odcieniu*⟩. **6.** Tkanina w (jasne, ciemne, złote itp. żyłki) ⟨*przetykana jasną, ciemną itp. nitką*⟩. **7.** Dać upust jakiej żyłce ⟨*skłonności*⟩: Pociągnięty przykładem poważnych klasyków [...] dał znowu upust swojej żyłce satyrycznej. *Bar Kum. 310.* **8.** Mieć, odkryć w sobie, obudzić w kim, zachować żyłkę (jaką, do czego) ⟨*skłonność, zdolność*⟩: Odkrył w sobie żyłkę pisarską. *Koźn. Rok 153.* Każdy Polak ma żyłkę do konia. *Karw. Szkice 43.* Mnie się zdaje, że on ma żyłkę do kobiet. *Bliz. Rozb. 88.* **9.** Wypruć sobie każdą żyłkę dla kogo ⟨*zdobyć się na największe poświęcenie dla kogo*⟩: Każdą kroplę krwi oddałabym za nią, każdą żyłkę wyprułabym sobie dla niej. I już jej nie ma! *Grusz. Ar. Hut. 80.* **10.** Każda **ż.** trzęsie się w kim (ze zdenerwowania, ze strachu, z żalu itp.): Podawał on ciągle poprzednio kule do nabijania i nie ustępował, chociaż każda żyłka trzęsła się w nim ze strachu. *Sienk. Pot. III, 232.*

żytni 1. Grunt **ż.**; **ż-a** ziemia ⟨*pod uprawę żyta*⟩. **2.** Kłos **ż.**, łany **ż-e**, żniwa **ż-e** ⟨*kłos, łany, żniwa żyta*⟩.

żywić 1. ż. jakieś uczucie a. **ż.** co w sercu, w głębi

duszy do kogo, ku komu ⟨*odczuwać co, doświadczać czego, mieć jakieś uczucie dla kogo*⟩: Żywi przyjacielskie uczucie dla panny Idalii. *Wilczyń. SW.* ż. uczucie nienawiści, pogardy, odrazy, przyjaźni itp. dla kogo. - Żywiąc w sercu, słuszny czy niesłuszny żal do świata, dał za wygraną wszystkim jego ponętom. *Gomul. Obraz. 121.* Byli jednak i tacy, którzy twierdzili, że Osiński w głębi duszy żywił sporo sympatii dla utrapionych romantyków. *Bar Kum. 229.* ż. cześć, kult, podziw, uwielbienie dla kogo, dla czego (np. dla wiedzy); ż. nienawiść, niechęć, przychylność, odrazę, przyjaźń, sympatię, urazę do kogo, do czego; ż. szacunek, wdzięczność dla kogo. **2.** ż. nadzieję, że... ⟨*spodziewać się, że...*⟩. **3.** ż. obawę ⟨*obawiać się*⟩. **4.** ż. podejrzenie ⟨*podejrzewać*⟩. **5.** ż. pogardę dla kogo, do czego ⟨*pogardzać kim, czym*⟩. **6.** ż. złe przeczucia ⟨*mieć złe przeczucia, przeczuwać coś złego*⟩. **7.** ż. przekonanie, przeświadczenie, że... ⟨*być przekonanym, przeświadczonym, że...*⟩: W głębi swej duszy Sowacki żywił przekonanie, że nie ma kobiety, która by odrzuciła jego miłość. *Dygas. Pióro 31.* **8.** ż. skrupuły, wątpliwości co do czego, zamiary względem kogo ⟨*mieć skrupuły, zamiary, wątpliwości co do czego, względem kogo*⟩. **9.** ż. ufność do kogo ⟨*mieć ufność do kogo, ufać komu*⟩. **10.** ż. uprzedzenie do kogo, czego ⟨*być uprzedzonym do kogo, do czego*⟩. **11.** ż. zamiłowanie ⟨*mieć*⟩: Ludwik [Solski] żywił inne zamiłowania i inne zainteresowania. *Prz. Kult. 12, 1954.* **12.** ż. w sobie żądzę czego (np. popularności, rozgłosu) ⟨*pożądać, pragnąć gorąco czego*⟩. **13.** ż. złudzenie, że... ⟨*łudzić się, że...*⟩. **14.** *daw.* Nie ż. kogo, nikogo ⟨*nie pozostawić przy życiu (nikogo); zgładzić, zabić (wszystkich)*⟩: Pan Babinicz wziął Poniewież, a ze Szwedów nikogo nie żywił. *Sienk. Pot. VI, 197.* Nie ż. jeńców.

żywienie Zakłady zbiorowego żywienia ⟨*ogólna nazwa restauracji, barów, kawiarni, stołówek itp.*⟩.

żywioł 1. Groźny ż. ⟨*o zjawiskach natury*⟩. **2.** Niesforny, rozhukany, rozpasany, rozpętany, szalejący, ślepy, wrogi, wściekły, wszystko niszczący ż. ⟨*o zjawiskach natury (np. o burzy, powodzi), również o ludziach*⟩: Ci Słowacy to burzliwy i niespokojny żywioł. *Grusz. Ar. Tys. 352.* **3.** Biały ż. ⟨*śnieg, zwłaszcza obfite opady śniegu; zaspy śnieżne*⟩: We wsiach, odciętych od świata przez biały żywioł, w magazynach topnieją zapasy żywności. *Exp. 53. 1965.* **4.** Awanturniczy ż., ż. chłopski, czytelniczy, mieszczański, napływowy; obcy ż.; ż. rolniczy, rozbójniczy, polski, słowiański, szlachecki, urzędniczy, żołnierski ⟨*chłopi, czytelnicy, mieszczanie, ludność napływowa, rolnicy itp.*⟩: W większej liczbie miasteczek przeważa żywioł rolniczy. *Niwa VI, 1875, s. 329.* **5.** Różnorodny ż. ⟨*o ludności składającej się z różnorodnej narodowości*⟩. **6.** Zdradziecki ż. ⟨*o wodzie*⟩. **7.** ż. epicki (w powieści) ⟨*pierwiastek*⟩. **8.** Cztery ż-y ⟨*wg filozofii greckiej cztery podstawowe formy materii: ziemia, woda, powietrze i ogień*⟩. **9.** Walka żywiołów ⟨*ścieranie się przeciwieństw w naturze, zwykle o burzy, wdzieranie się morza w ląd itp.*⟩: Poglądał na walkę żywiołów huczącą ponad morzem. *Libelt Gra 176.* Monarchia stanowa urodziła się z walki dwu żywiołów o udział w kierownictwie spraw państwowych: samego władcy z jednej, a wyższych stanów z drugiej strony. *Balzer Zagadn. 14.* **10.** Być czyim żywiołem ⟨*naturalnym środowiskiem*⟩: Woda była naszym żywiołem i obycie z nią należało do podstaw indiańskiego wychowania. *Fiedl. A. Biz. 94.* Miłość była jej żywiołem, toteż doprowadziła ją do artyzmu i umiała roztoczyć wszystkie czary jej i powaby w sposób dziwnie nęcący. *Bał. Dziady 163.* **11.** Być, (u)czuć się, znajdować się, znaleźć się w swoim żywiole ⟨*być we właściwym środowisku, otoczeniu; czuć się doskonale*⟩: W górach w swoim znajdował się żywiole, jakby się w nich urodził i wychował. *Jeż Uskoki II, 20.* Uczuł się w swoim żywiole, opowiadając zabawne anegdotki o aktorach, a przede wszystkim aktorkach. *Sewer Nafta III, 168.* **12.** Coś jest czyim żywiołem ⟨*dziedziną działania*⟩: Żywiołem tych wszystkich ludzi jest wojna. *Twórcz. 12, 1953, s. 200.* Żywiołem jego była liryka, w której od najpierwszej młodości zaczął sił swoich doświadczać. *Syrok. Lit. III, 89.* **13.** Być, znaleźć się na łasce żywiołu. **14.** Okiełznać ż-y. **15.** Opierać się żywiołom, walczyć z żywiołami ⟨*o człowieku walczącym ze zjawiskami natury*⟩: Człowiek jako gatunek przetrwał różne kataklizmy geologiczne [...] przez tysiąclecia zwycięsko opierał się żywiołom. *Teatr 1, 1957, s. 9.* **16.** ż-y rozpętały się ⟨*o burzy, wietrze, deszczu itp.*⟩.

żywnie 1. Co ż. chcesz ⟨*co tylko chcesz, co dusza zapragnie*⟩: Bierz, zabieraj, co żywnie chcesz. *Gocz. Wspom. II, 25.* **2.** Co (tylko) ci (mu, wam itp.) się ż. (s)podoba; jak ci (mu, wam itp.) się ż. podoba ⟨*jak chcesz, jak chce(cie) itp.*⟩: W tańcu [...] pierwszy lepszy facet bierze sobie pańską żonę bez ceremonii i wywija nią jak pomiotłem po całej sali [...] jak mu się żywnie podoba. *Bał. Dom 136.* Kupić możecie w naszej kantynie, co tylko wam się żywnie spodoba. *Szew. Kleszcze 209.*

żywnościowy 1. Bony, karty ż-e ⟨*wydawane w okresie wojen lub kryzysów gospodarczych, uprawniające do zakupienia określonej porcji żywności na osobę*⟩. **2.** Porcja, racja ż-a ⟨*żywności*⟩. **3.** Produkty ż-e ⟨*(stanowiące) żywność*⟩.

żywność 1. ż. d l a k o g o, d l a c z e g o: ż. dla rodziny, dla domu, dla miasta. **2.** Dowóz, dostawy, transport żywności. **3.** Niedostatek; obfitość, zapas żywności. **4.** Dostarczać, dowozić, gromadzić, rekwirować, wysyłać, zdobywać ż. **5.** Racjonować ż. (w czasie wojny, klęsk żywiołowych); rozdzielać ż. **6.** Zaopatrzyć (sklep, miasto, wojsko itp.) w ż. **7.** Żywności braknie, nie braknie, jest nadmiar, nie dostaje, jest pod dostatkiem; ż. (zapas(y) żywności) wyczerpuje(-ują) się.

żywny *przestarz.* Żadnym żywnym sposobem; w żaden ż. sposób ⟨*żadną miarą; zupełnie nie*⟩: W żaden żywny sposób nie mogłem go przekonać. *SW.*

żywo 1. nieco *przestarz.* Co ż. ⟨*czym prędzej, szybko*⟩: Pobiegłem co żywo na górę. *Polak w Paryżu 191.* Zabieraj się co żywo i precz z moich oczu! *Mort. Wawrzek 185.* Skrył się co żywo za pień drzewa. *Łoz. Wal. Dwór 328.* Odetchnęła szeroko, zabierając się co żywo do pracy. *Sewer Przybł. 81.* **2.** *przestarz.* Jako ż. ⟨*istotnie, prawdziwie, naprawdę*⟩: Jako żywo — zastanawiał się — nie myślałem o tym, żeby ludzi przyciągnąć. *Braun Lewanty 213.*

3. *pot.* Na ż.: a) ⟨*żywcem; w stanie żywym*⟩: [Karp] wytrzymuje na żywo daleki przewóz w beczkach i basenach na samochodach oraz wagonach kolejowych. *Staff F. Ryby 140*; b) ⟨*o operacji, zabiegu: bez znieczulenia, bez uśpienia*⟩: Krajali go na ż.; c) ⟨*w momencie, kiedy się coś dzieje*⟩: Główną funkcją telewizji jest błyskawiczna kronika filmowa [...] transmisja na żywo aktualnie rozgrywających się atrakcyjnych zdarzeń. *Teatr 4, 1957, s. 12.*

żywość 1. Młodzieńcza, wrodzona ż. (w ruchach). 2. ż. umysłu, usposobienia; ż. stylu. 3. ż. w ruchach, w spojrzeniu. 4. Z żywością ⟨*żywo; z ożywieniem*⟩: Z żywością zareagować na co, odpowiedzieć; wykładać, zerwać się. Z żywością porwała się do przywitania. *Reym. Ferm. I, 115.*

żywot *przestarz.* dziś *książk.* ⟨*życie; przebieg, tryb czyjego życia*⟩ 1. Bezcelowy, beztroski, burzliwy, cichy, ciężki, cnotliwy, długi, doczesny, drapieżny, filisterski, kolektywny, marny, męczeński, nędzny, niespokojny, pracowity, próżniaczy, przeklęty, psi, pustelniczy, smutny, spokojny, surowy, swobodny, systematyczny, szlachetny, tułaczy, twardy, wesoły, ziemski ż. 2. ż. klasztorny, koczowniczy, literacki, pasożytniczy (zwykle o robakach, bakteriach itp.; przen. o człowieku), polityczny. 3. ż-y sławnych mężów, świętych itp. ⟨*życiorysy*⟩. 4. ż. wieczny ⟨*według wierzeń religijnych: nieograniczony w czasie okres życia pozagrobowego*⟩. 5. Skazany(-a, -e) na krótki ż. (o widowisku, sztuce itp.) ⟨*krótkotrwały(-a, -e)*⟩. 6. Zapadły ż. (mieć) ⟨*brzuch*⟩: Trochę marnych, rachitycznych kości w umorusanej skórze, zapadły srodze żywot [...] i fantazja od stu diasków — taki jest Hanysek. *Konopn. Now. IV, 59.* 7. Droga żywota (ciernista, stroma), *poet.* łódka żywota ⟨*życie ludzkie*⟩: Moraliści prawią o zgubnym wpływie namiętności, porównywając je do rozhukanych wiatrów pędzących w rafy wątłą łódkę żywota. *Choj. Alkh. IV, 99.* 8. Towarzysz(ka) żywota ⟨*o współmałżonku, o współmałżonce*⟩. 9. *przen.* Wiosna żywota ⟨*młodość*⟩: Będąc w wiośnie mego żywota, musiałem uczuć w sobie [...] czczość. *Kaczk. Murd. I, 43.* 10. W zaraniu żywota ⟨*w dzieciństwie*⟩. 11. *daw.* Pod koniec, u schyłku żywota ⟨*pod koniec życia*⟩: Stary Szarga nie przysięgał krzywo u schyłku żywota. *Łoz. Wal. Noce 159.* 12. *daw.* Za żywota ⟨*za życia*⟩: Za żywota córki wyposażył. *Kras. Podstoli 101.* 13. *daw.* Dać, skończyć, zakończyć ż., dokończyć żywota, skończyć dni żywota ⟨*umrzeć*⟩: Wolałbym skończyć żywot lichy, niźli się stać ofiarą dumnej jego pychy. *Węg. Organy 154.* Fryderyk Szmucer już przed dwoma laty swój doczesny żywot zakończył. *Fredro J. Żyw. 80.* Na wygnaniu skończył dni żywota. *Czayk. Poezje 196.* 14. Dobiegać kresu żywota. 15. *daw.* Dokonać żywota ⟨*umrzeć*⟩: Nie dane mu było w pokoju dokonać bolesnego żywota. *Smolka Szkice I, 6.* 16. Gasić ż-y ludzkie ⟨*zabijać ludzi*⟩: A on rzucał się na swym cisawym koniu w gęstwę największą i wszystkie tajemnice pana Wołodyjowskiego posiadłszy, a siłę mając olbrzymią, gasił żywoty ludzkie jak świece. *Sienk. Pot. VI, 151.* 17. Nastawać na czyj ż.: Nie godziło nam się więcej na żywot jego nastawać. *Sienk. Pot. IV. 152.* 18. Nie szczędzić żywota ⟨*narażać życie*⟩: A żeś ty żywota nie szczędził i z utratą zdrowia od srogiej żałoby nas bronił, przeto pozwalamy ci pasem rycerskim się przepasać. *Sienk. Krzyż. II, 127.* 19. *książk.* Pchać taczkę żywota ⟨*wieść ciężkie życie*⟩. 20. Położyć za kogo ż. ⟨*zginąć za kogo*⟩. 21. *poet. daw.* Porzucić burzliwe morze żywota ⟨*odebrać sobie życie*⟩: Strzeż się, marzycielu młody, aby cię nie zaczarował wpływ duchów i widok jeziora, którego wody uśpione i ciche nęcą porzucić burzliwe morze żywota. *Berw. Pow. I, 19.* 22. *daw.* dziś *książk.* Prowadzić, wieść ż. ⟨*pędzić, prowadzić życie*⟩: Jak długo można było [...] słuchać opowiadań notorycznych rajzerów, prowadzących bezcelowy trampowski żywot na koszt PUR-u. *Braun Lewanty 56.* 23. *książk.* Los, wyrok losu przeciął, śmierć przecięła pasmo czyjego żywota ⟨*ktoś umarł*⟩: Nieubłagany [...] wyrok losu przeciął pasmo jego pracowitego żywota. *Wędr. 42, 1901.* Śmierć przecięła przedwcześnie pasmo jego żywota. *Ptw. Hist. 155.* 24. Przedłużyć ż. czego: Można i należy przedłużyć żywot maszyn i urządzeń. *Nowe Drogi 12, 1953, s. 72.* 25. Rozstać się z żywotem ⟨*umrzeć*⟩: Ten [...] prędko rozstał się z żywotem. *Mick. Graż. 43.* 26. *książk.* Snuć pasmo dni żywota ⟨*żyć*⟩. 27. Spędzić gdzie cały ż. 28. Używać żywota. 29. Zachować długi ż. ⟨*żyć długo*⟩: Mamyż się więc wystrzegać mięsa [...] by zachować zdrowie i żywot długi? *Tyg. Ilustr. 7, 1904.* 30. Zażywać długiego żywota ⟨*długo żyć*⟩: Rozkoszy, bogactw i długiego żywota zażywa. *Orzesz. Mirt. 10.* 31. ż. czyj liczy się na godziny, dni, tygodnie itp. ⟨*ktoś przeżyje (jeszcze) x godzin, x dni, tygodni itp.*⟩. 32. ż. przykrzy się komu: Czy tam chorował, czy nie, nikt się o to nie spytał. Coraz też bardziej przykrzył mu się żywot. *Orkan Juz. 32.* 33. ż. upływa komu (spokojnie). 34. *przestarz.* ż. mu przyrasta do krzyża ⟨*o kimś bardzo chudym*⟩.

żywotność 1. Bujna, nie(s)pożyta, niezwykła, ogromna, wielka ż. 2. ż. intelektualna, umysłowa. 3. ż. organizmu, społeczeństwa; ż. natury; ż. umysłu. 4. (S)tracić, utracić ż., (s)tracić na żywotności: Sonet stanowi bowiem tę formę poetycką, która w dużym stopniu utraciła już swą żywotność. *Twórcz. 10, 1955, s. 160.*

żywotny 1. ż-e interesy ⟨*istotne*⟩. 2. Rzeczowniki ż-e ⟨*oznaczające istoty żywe*⟩. 3. Siły ż-e ⟨*ożywiające, odżywiające, ożywcze*⟩. 4. ż. d l a k o g o: Sprawa ż-a dla mieszkańców miast.

żywy (żyw) 1. ż-a biblioteka: W Rzymie bogaci parweniusze posiadali tzw. żywe biblioteki, tj. zastęp niewolników, z których każdy zobowiązany był umieć na pamięć dzieła poezji greckiej i recytować je na żądanie. *Musz. Książ. 65.* 2. ż-a encyklopedia, kronika ⟨*o osobie, znającej mnóstwo wiadomości z różnych dziedzin wiedzy, historii itp.*⟩: Był żywą kroniką 30 lat życia literackiego. *Nowa Kult. 13, 1954.* 3. ż. grosz, ż-a gotówka ⟨*posiadany(-a), będący(-a) w każdej chwili do dyspozycji*⟩. 4. ż. język, ż-e narzecze ⟨*którym mówi aktualnie jakiś naród, plemię*⟩. 5. *daw.* Pochwycić żywego języka ⟨*jeńca, który udzieli informacji*⟩: Lisowczycy przynieśli raz parę głów uciętych, ale nie pochwycili żadnego żywego języka. *Korzon Woj. II, 200.* 6. ż-e kwiaty ⟨*naturalne w przeciwieństwie do sztucznych*⟩. 7. ż-e mięso ⟨*ciało, mięśnie odarte ze skóry*⟩;

przen. Dojechać, dopiec komu do żywego mięsa ⟨*bardzo dokuczyć*⟩: Abo mu też ksiądz dojechałeś do żywego mięsa. *Reym. Ziemia II, 16.* **8.** **ż-e** mięso (armatnie): [Austria i Prusy] ofiarują nam [w wojnie 1914 r.] widmo państwa, w zamian za żywe mięso armatnie. *Ask. Uwagi 106.* **9.** **ż.** mur, **ż-a** ściana ⟨*zwarty szereg osób*⟩: Tłum się trochę rozstąpił i przez tę uliczkę, co się między żywym murem zrobiła, dwaj policjanci ciągnęli niemowę. *Jun. Bracia 181.* **10.** *poligr.* **ż-a** pagina ⟨*wiersz nad kolumną druku zawierający powtórzenie tytułu dzieła, rozdziału, pierwszy wyraz hasłowy itp.*⟩. **11.** **ż-a** polemika, rozmowa ⟨*ożywiona*⟩. **12.** **ż.** jak iskra, jak skra, jak srebro; jak żywe srebro ⟨*ruchliwy*⟩. **13.** Do żywego (dotknięty, oburzony, obrażony itp.; dopiec, dokuczyć komu, dotknąć kogo, poruszyć kogo): Ostatnie słowa dotknęły ją do żywego. *Kow. A. Uliczka 15.* **14.** Jak(by) **ż.**: Jak żywa stanęła mu nagle w myśli i pamięci jej postać. *Sienk. Wołod. I, 67.* **15.** Jak mnie (tu) żywego widzisz ⟨*rodzaj przyrzeczenia, zaklęcia*⟩: Jak mnie tu żywego waćpan widzisz, tak nie dziś, to jutro Zośka będzie moja. *Sienk. Dram. 164.* **16.** Kto **ż.**, co (tylko) **ż-e**; wszystko, co **ż-e**: Co to była za radość i uciecha, gdy się odezwała trąbka pocztowa na drodze! Kto żyw wybiegał z domu na spotkanie. *Reym. Now. III, 187.* Z zadartą głową stał na czele całego personelu lotniska pod budynkiem radiostacji. Wszystko, co żywe, wyległo na powitanie gościa z nieba. *Kurek Ocean 295.* **17.** Ledwie, ledwo **ż.** **18.** Na Boga, przez Boga żywego; *daw.* przebóg, przez Bóg **ż.** ⟨*okrzyk wyrażający zdumienie, przerażenie itp.*⟩: Śpiesz się, na Boga żywego! *Dąbr. M. Noce IV. 433.* Cóż się stało? przez Boga żywego, przerażasz mnie. *Wilk. P. Poran. II, 131.* Przebóg żywy, toć od roku dogorywał na suchoty! *Łoz. Wal. Dwór 41.* Przez Bóg żywy, stój! *Zmor. Poezje 22.* **19.** Na pół, na wpół **ż.** **20.** *daw.* Pókim żyw ⟨*póki żyję*⟩: Pókim żyw, do szkoły chodzić musisz. *Grusz. Ar. Hut. 40.* **21.** Nie mieć żywej duszy na świecie ⟨*nie mieć nikogo z rodziny, z krewnych*⟩: Sama jedna nie mająca żywej duszy na świecie toż to marnie przepaść może! *Krasz. Szalona 34.* **22.** Ujść, wyjść (skąd) żywym; nie ujść, nie wyjść (skąd) żywym ⟨*ocaleć; nie ocaleć, zginąć*⟩: Choćby mieli jeden na drugim paść, już on im nie ujdzie stąd żywy. *Sienk. Pot. I, 111.* A jakby cię złapali, to cię dadzą do karnego obozu, a stamtąd żywy nie wyjdziesz. *Grusz. An. Od Karpat 176.*

żyzny ⟨*urodzajny, płodny*⟩ **1.** **ż.** czarnoziem; **ż-a** gleba, ziemia; **ż.** grunt; **ż.** kraj; **ż-a** okolica; **ż-e** pole, **ż-a** rola. **2.** **ż.** w c o: W kraju włoskim był powiat bardzo żyzny w oliwę. *Mick. Księgi 29.* Była to ziemia żyzna w talenty i ludzi wybitnych. *Turysta 13, 1957, s. 8.*

Printed in Poland
PW „Wiedza Powszechna" Warszawa 1968. Wydanie I. Nakład 34539+296 egz. Obj. t. II 149,5 ark. wyd. 56,75 ark. druk. Papier bibl. mat. kl III, 50 g, 70×100 z f-ki w Jeziornie. Odd. do skł. 10.4.67. Podp. do dr. 23.8.68. Dr. uk. w grudniu 68 r.
Drukarnia im. Rewolucji Październikowej, Warszawa.
Zam. nr 647/67 N-40 Cena t. I zł 100,—
Cena t. II zł 140,—

CENA t. I ZŁ 100.–
CENA t. II ZŁ 140.–